5-16-8-5

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
11 F
12

I 8 21
C. 5
S. C
O. J
N. 5

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

MVSIS DICATVM

P. VIRGILII MARONIS POETA-RVM PRINCIPIS OPE-RA ACCVRATISSIME CASTIGATA.

CVM. XI. ACERRIMI IVDICII VI-RORVM COMMENTARIIS SER-VIO PRESERTIM ATQVE DONA-TO NVNC PRIMVM AD SVAM INTEGRITATEM RESTITV-TIS EXCVSA.

VENETIIS IN OFFICINA LV-CÆANTONII IVNTÆ

M. D. XXXVII.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

L A

L A

Digitized by Google

INTERPRETES.

¶ Bucolica & Georgica interpretantur Seruius, Donatus, nunc ad ſuam integritatem reſtituti, Mancinellus, atque Probus cum adnotationibus Philippi Beroaldi.

¶ Æneida iidem, præter Mancinellum & Probum, & Auguſtinus Dathus,

¶ Opuſcula quædam Domitius Calderinus. Omnia autem familiariter tam opera q̃ opuſcula, Iodocus Badius Aſcenſius.

ELENCHVS OPVSCVLORVM.

¶ Culex.	1. in opuſculis.
Diræ in Battarum.	8.b
Æthna	11.b
cyris ad Meſſalam.	20.a
Moretum.	27.a
Hortulus Elegia.	29.a
De obitu Mecœnatis.	29.a
Epigramma de viro bono.	31.a
De ludo contra auaritiam & iram.	34.b
De liuore, ſeu inuidia.	35.b
De venere & vino, cõtra auaritiã & ebrietatẽ.	36.a
De litera Pythagoræ.	37.a
Copa & Roſa.	38.39.b.a
Eſt & non	39.b
De ætatibus animalium.	39.b
Ærumnæ & labores Herculis.	39.b
De muſarum inuentis,	40.a
De cantu Syrenarum, & de die feſto.	40.b
De fortuna,	40.b
De Orpheo.	41.a
De ſeipſo, & de Speculo, & Fonte, & expiẽtia	41.a
De glacie & plauſtro, & arcu cœleſti quem Irim vocant.	41.b
De quatuor temporibus anni.	42.a
De Ortu ſolis.	42.b
De ſignis celeſtibus.	43.a
In Priapum luſus.	44.a

Digitized by Google

P. VIRGILII MARONIS VITA QVÆ A DONATO DICITVR EDITA CVM TAMEN VT VALLA NOTAVIT, IN RECIPROCATIONEM QVAM SEPISSIME PECCET. NEC PHRASIM EIVS REDOLEAT.

De nõie vita & moribꝰ poetę.

VIRGILIVS Maro parentibus modicis fuit, & præcipue patre Marone: quem quidam opificem figulum: plures Magi cuiuſdam viatoris initio mercenarium: mox ob induſtriam generum tradiderunt: quem cum agricolationi reiq; ruſticæ, & gregibus præfeciſſet ſocer, ſyluis coemundis, & apibus curandis reculam auxit. ¶ Natus eſt Cn. Põpeio magno, & M. Licinio Craſſo primum conſſ. Iduum Octobrium die in pago qui Andes dicitur, qui eſt Mantua non procul.

Annꝰ & locꝰ Virgilio natalis.

Prægnans eo mater Maia ſomniauit enixam ſe laureum ramum, quem cõtacta terra confeſtim cerneret coaluiſſe, & excreuiſſe ilico in ſpeciem maturæ arboris, refertæ varijs pomis & floribus, ac ſequẽti luce cum marito rus propinquum petens, ex itinere diuertit. atque in ſubiecta foſſa partu leuata eſt.

Infãtia Marõis

¶ Ferunt infantem vt fuit editus: nec euagiſſe, & adeo miti vultu fuiſſe: vt haud dubiam ſpem proſperioris genituræ iam tum indicaret. Et acceſſit aliud præſagium. Siquidem virga populea more regionis in puerperijs eodem ſtatim loco depacta, ita breui coaluit: vt multo ante ſatas populos adæquaſſet. Quæ arbor Virgilij ex eo dicta atque conſecrata eſt ſumma grauidarum & fœtarum religione ſuſcipientium, ibi ſoluentium vota.

Adoleſcentia eiuſdẽ.

Initia ætatis, id eſt vſque ad ſeptimum annum Cremonæ egit, & XVII. anno virilem togam cæpit illis conſulibus iterum quibus natus erat. Euenitq; vt eo ipſo die Lucretius poeta decederet: ſed Virgilius à Cremona Mediolanum, & inde paulopoſt Neapolim tranſijt, vbi cum literis & græcis & latinis vehementiſſimam operam dediſſet: tandem omni cura, omniq; ſtudio indulſit medicinæ, & mathematicis.

Neapoli doctꝰ eſt

Quibus rebus cum ante alios eruditior peritiorq; eſſet, ſe in vrbem contulit. Statimq; magiſtri ſtabuli equorum Auguſti amicitiam nactus: multos varioſq; morbos incidentes equis curauit. At Auguſtus ipſe in mercedem ſingulis diebus panes Virgilio, vt vni ex ſtabularijs dari iuſſit, Interea à Crotoniatis pullus equi miræ pulchritudinis Cæſari dono fuit miſſus, qui omnium iudicio ſpem portendebat virtutis & celeritatis immenſæ. Hunc cum aſpexiſſet Maro, magiſtro ſtabuli dixit, natum eſſe ex morboſa equa, & nec viribus valiturum, nec celeritate. Idq; verum fuiſſe inuentum eſt: quod cum magiſter ſtabuli Auguſto recitaſſet, duplicari ipſi in mercedem panes iuſſit. ¶ Cum item ex Hiſpania Auguſto canes duo mitterentur, & parentes eorum dixit Virgilius & animum celeritatemq; futuram. Quo cognito mandat iterum augmentari Virgilio panes. Dubitauit Auguſtus Octauij ne filius eſſet an alterius, Idq; Maronem aperire poſſe arbitratus eſt: quia canum & equi naturam, parentesq; cognorat. Amotis igitur omnibus arbitris, illum in penitiorem partem domus vocat & ſolum rogat, an ſciat quiſnam eſſet, & quam ad felicitandos homines facultatem haberet, Noui inquit, Maro te Cæſarem Auguſtum, & ferme æquam cum dijs immortalibus poteſtatem habere, vt quem vis felicem facias. Eo animo ſum reſpondit Cæſar, vt ſi verum pro rogatu dixeris, beatum felicemq; te reddam. Vtinam (ait Maro) interroganti tibi vera dicere queam. Tunc Auguſtus. Putant alij me natum Octauio, quidam ſuſpicantur alio me genitum viro. Maro ſubridens, facile (inquit) ſi impune licenterq; quæ ſentio loqui iubes, id dicam. Affirmat Cæſar iureiurando, nullum eius dictum ægre laturum, immo non niſi donatum ab eo diſceſſurũ. Ad hæc oculos oculis Auguſti infigens Maro, facilius ait, in cæteris animalibus qualitates parentum mathematicis & philoſophis cognoſci poſſunt, in homine nequaquam poſſibile eſt, ſed de te coniecturam habeo ſimilem veri, vt quid exercuerit pater tuus ſcire poſſim. Attente expectabat Auguſtus quidnam diceret. At ille, quantum ego rem intelligere poſſum, piſtoris filius es inquit. Obſtupuerat Cæſar & ſtatim quo id pacto fieri potuerit, animo voluebat. Interrumpens Virgilius, audi inquit, quo pacto id conijcio. Cum quædam enunciauerim prædixerimq; quæ intelligi ſciriq; non niſi ab eruditiſſimis ſummiſq; viris potuiſſent, Tu princeps orbis, iterum & iterum panes in mercedem dari iuſſiſti, quod quidem, aut piſtoris, aut nati piſtore officium erat. At deinceps inquit Cæſar, non à piſtore, ſed à rege magnanimo dona feres. Placuit Cæſari facetia, illumq; plurimi fecit, & Pollioni commendauit.

Faceta riſio.

Figura, & valitudo eius.

¶ Corpore & ſtatura fuit grandi, aquilino colore, facie ruſticana, valitudine varia. Nam plerunque ab ſtomaco & faucibus, ac dolore capitis laborabat, ſanguinem etiam ſæpius eiecit, cibi viniſque minimi. Fama eſt eum libidinis pronioris in pueros fuiſſe, ſed boni ita eum pueros amaſſe putauerunt, vt Socrates Alcibiadem, & Plato ſuos pueros. Verum inter omnes maxime dilexit Cebetem, & Alexandrum, quem ſecunda Bucolicorum Ecloga Alexim appellat donatum ſibi ab Aſinio Pollione vtrunque non ineruditum dimiſit. Nam Alexãdrum grammaticum, Cebetem vero & poetam. Vulgatum eſt conſueuiſſe eum cum Plotia Hieria, ſed Aſconius Pedianus affirmat ipſum poſtea maioribus, natu narrare ſolitum, inuitatum quidem ſe à Varo ad communionem mulieris, verum pertinaciſſime recuſaſſe, cætera ſane vita & ore, & animo tam Probum fuiſſe conſtat, vt Neapoli Parthenias appellaretur vulgo.

Nota Virgilij.

Parthenias eſt appellatus.

Ac ſi quando Romæ quo rariſſime commeabat viſeretur, in publico ſectantes demonſtranteſque ſubterfugeret in proximum tectum. Bona autem cuiuſdam exulantis offerente Auguſto non ſuſtinuit accipere. Poſſedit prope centies ſeſtertium ex liberalitatibus amicorum, habuitq; domum Romæ in exquilijs iuxta hortos Mecœnatis, quãquam ſeceſſu Campaniæ Siciliæq; plurimum vteretur. Quæcunque ab Auguſto peteret, repulſam nunquam habuit. Parentibus quotannis aurum ad abundantem alitum mittebat, quos iam grandis amiſit, ex quibus patrem oculis captum, & duos fratres germanos, Silonem impuberem, Flaccum iam adultum, cuius exitum ſub nomine Daphnidis deflet. Inter cætera ſtudia, vt ſupra diximus, medicinæ quoque, ac maxime mathematicæ operam dedit. Egit & cauſam vnam omnino, nec amplius quàm ſemel. Sermone tardiſſimum, ac pene indocto ſimilem fuiſſe. Meliſſus tradidit. ¶ Poeticam puer adhuc auſpicatus in Baliſtam ludi magiſtrum, ob infamiam latrociniorum coopertum lapidibus diſtichon fecit.

Diſtichõ i Baliſtã

Monte ſub hoc lapidum tegitur Baliſta ſepultus.
Nocte die tutum carpe viator iter.
Alij: Nocte dieq; tuum &c.

Opa Virgilij.

Argumẽtum culicis.

¶ Deinde Catalecton & Moretum, & Priapeiam, & Epigrammata, & Diras. & Culicem cum eſſet annorum. xxv. cuius materia talis eſt. Paſtor fatigatus æſtu, cum ſub arbore obdormiſſet, & ſerpens ad illum proreperet, è palude culex prouolauit atque inter duo tempora aculeum fixit paſtori. At ille continuo culicem contriuit & viſam ſerpentem interemit, ac ſepulchrum culici ſtatuit, & diſtichon fecit. Parue culex pecudum cuſtos tibi tale merenti Funeris officium vitæ pro munere reddit. Scripſit ẽt, de qua ambigitur, ætnam, & mox quum res Romanas inchoaſſet, offenſus materia, & nominum aſperitate, ad Bucolica trãſijt, maxime vt Aſinium Pollionem Alphenum, Varum, & Cornelium Gallum celebraret: quia in diſtributione agrorum qui poſt Philippẽſem victoriam veteranis, triumuirorum iuſſu trans Padum diuidebantur ſe indemnem præſtitiſſent. Deinde Georgica in honorem Mecœnatis edidit, cum ſibi, vix dum noto opem tuliſſet aduerſus Claudij veterani militis, vel vt alij putant, Arrij centurionis violentiam, a quo in altercatione litis agrariæ parum abfuit quin occideretur.

Bucolicũ argũ.

Æneis ſcribẽdi conſuetudo.

Nouiſſime autem Æneidẽ aggreſſus eſt, argumẽtum varium & multiplex, & quaſi amborum carminum Homeri inſtar. Præterea nominibus ac rebus græcis latiniſq; commune, & in quo quod maxime ſtudebat, Romanæ ſimul vrbis & Auguſti origo contineretur, Cum Georgica ſcriberet, traditur quotidie meditatos mane plurimos verſus dictare ſolitum, ac per totum diem retractando ad pauciſſimos redigere non abſurde carmen ſe vrſæ more parere dicens, & lambendo demum effingere. Æneida proſaica prius oratione formatam, digeſtamq; in duodecim libros particulatim componere inſtituit, vt quidam tradunt. Alij eius ſententiæ ſunt, vt exiſtiment eum ſi diutius vixiſſet, quatuor & viginti libros vſque ad Auguſti tem-

Vrſæ natura.

Digitized by Google

pora ſcripturum, atque alia quidem percurſurum, Auguſti vero geſta diligentiſſime executurum, quippe qui dum ſcriberet, nequid ineptum moraretur, quædam imperfecta reliquit. Alia leuiſſimis verſibus, ſcripſit, quos per iocum pro tigillis vel tibicinibus interponi à ſe dicebat ad ſuſtinendum opus, donec ſolidæ columnæ aduenirent, Bucolica triennio Aſinij Pollionis ſuaſu perfecit. Hic transpadanam prouinciam regebat, cuius fauore cũ veteranis Auguſti militibus Cremonenſium, & Mantuanorum agri diſtribuerentur, ſuos Virgilius non amiſit. Facta enim diſtributione ſuos Claudio ſeu Arrio datos recuperauit. Hunc Pollionem maxime amauit Maro, & ab eo magna munera tulit. Quippe qui inuitatus ad cœnam captus pulchritudine & diligẽtia Alexandri Pollionis pueri eum dono accæpit. Huius Pollionis filium. C. Aſinium Cornelium Gallum oratorem clarum, & poetam non mediocrem miro amore dilexit Virgilius. Is tranſtulit Euphorionem in latinum & libris quatuor amores ſuos, de Cytheride ſcripſi: Hic primo in amicitia Cęſaris Auguſti fuit, poſtea in ſuſpicionem coniurationis, cõtra illum ductus occiſus eſt. Verum vſq; adeo hunc Gallum Virgilius amarat, vt quartus Georgicorum à medio, vſque ad finem eius laudem contineret, quem poſtea iubente Auguſto in Ariſtæi fabulam commutauit. Georgica ſeptennio Neapoli, Æneida partim in Sicilia, partim in Campania. xj. annis confecit. Bucolica eo ſucceſſu edidit, vt in ſcena quoque per cantores crebra pronunciatione recitarentur. At cum Cicero quoſdam verſus audiſſet, & ſtatim acri iudicio intellexiſſet non communi vena editos, iuſſit ab initio totam Eclogam recitari, quam cum accurate pernotaſſet in fine ait. Magnæ ſpes altera Romæ, quaſi ipſe linguæ latinæ ſpes prima fuiſſet, & Maro futurus eſſet ſecunda, quæ verba poſtea Æneidi ipſe inſeruit. Georgi. reuerſo ab Actiaca victoria Auguſto atq; reficiendarum virium cauſa Atellæ commoranti per continuum quatriduum legit ſuſcipiente Mecœnate legendi vicem, quoties interpellaretur ipſe vocis offenſione. Pronunciauit autem maxima cum ſuauitate & lenocinijs miris, Seneca tradidit. Iulium Montanum ſolitum dicere vi ablaturum ſe quædam Virgilio, ſi & vocem poſſet, & os, & hypocriſim. Eoſdem enim verſus eo pronunciãte bene ſonare. Sine illo inaneſcere quaſi mutos. Æneidos vix dum cœptę tanta extitit fama, vt Sextus Propertius non dubitarit ſic prædicare.

Alexis Virgiliana.

Iudiciũ Ciceronis de Marõe.

Cedite Romani ſcriptores, cedite Graij.
Neſcio quid maius naſcitur Iliade.

❡ Auguſtus vero quum iam forte expeditione Cantabrica abeſſet, & ſupplicibus atque minacibus per iocum litteris efflagitaret: vt ſibi de Æneide, vt ipſius verba ſunt, vel prima carminis hypographa: vel quodlibet colon mitteret, negauit ſe facturum Virgilius. Cui tamen multo poſt perfecta demum materia: tris tantummodo libros recitauit, ſecundum videlicet, quartum, & ſextum. Sed hunc præcipue ob Octauiam: quæ cum recitationi intereſſet: ad illos de filio ſuo verſus. Tu Marcellus eris: defeciſſe fertur: atque ægre refocillata dena ſeſtertia pro ſingulo verſu Virgilio dari iuſſit. Recitauit & pluribus ſed neque frequenter, & ferme illa de quibus ambigebat: quo magis iudicium hominum experiretur. Erotem librarium & libertum eius exactæ iam ſeneclutis tradunt referre ſolitum quondam in recitando eum duos dimidiatos verſus compleſſe ex tempore Miſenum Aeolidẽ adiéciſſe: quo non præſtantior alter. Item huic, Aere ciere viros, ſimili calore iactatum ſubiunxiſſe, martemq; accendere cantu, Statimq; ſibi imperaſſe. vt vtrunque volumini aſcriberet. ❡ Bucolica Georgicaq; emendauit. Anno vero. L I I. vt vltimam manum Æneidi imponeret: ſtatuit in Græciam & Aſiam ſecedere: triennioq; continuo omnem operam limitationi dare, vt in reliqua vita tantum philoſophiæ vacaret. Sed cum aggreſſus iter Athenis occurriſſet Auguſto ab oriente Romam Reuertenti: vna cum Cæſare redire deſtinauit, At cum Megara vicinum Athenis oppidum viſendi gratia peteret: languorem nactus eſt: quem non intermiſſa nauigatio auxit. Ita vt grauior in dies, tandem Brunduſium aduentarit: vbi diebus paucis obijt. X. Calen. Octo. Cn. Plancio. Q. Lucretio conſulibus: qui cum grauari morbo ſeſe ſentiret ſcrinia ſæpe, & magna inſtantia petiuit crematurus Æneida. quibus negatis, teſtamento comburi iuſſit: vt rem inemendatam imperfectamq;: Verum Tucca & Varus monuerunt id Auguſtum non permiſſurum. Tunc eidem Varro, ac ſimul Tuccæ ſcripta ſub ea conditione legauit, ne quid ederent quod à ſe editum non eſſet, & verſus etiam imperfectos, ſi qui erant relinquerent. Voluit etiam eius oſſa Neapolim transferri: vbi diu & ſuauiſſime vixerat, ac extrema valitudine hoc ipſe ſibi epitaphium fecit diſtichon. Tranſlata igitur iuſſu Auguſti eius oſſa prout ſtatuerat Neapolim fuere, ſepultaq; via Puteolana intra lapidem ſecundum, ſuoq; ſepulchro id diſtichon quod fecerat inſcriptum eſt. Mantua me genuit Calabri rapuere tenet, nunc Parthenope, cecini paſcua, rura, duces. ❡ Hæredes fecit ex dimidia parte Valerium Proculum fratrẽ ex alio patre, ex quarta Auguſtum &. xij. Mecœnatem, ex reliqua. L. Varum, & Plotium Tuccam, qui eius Æneida poſt obitum, prout petiuerat iuſſu Cæſaris emendarunt. Nam nullius omnino ſententia crematu Æneis digna viſa fuit, de qua re Sulpitij Carthaginenſis extãt huiuſcemodi verſus

Fœcũditas ingenij virgilij.

Buco. & Georgica emendata.

Obitus Marõis

Reciprocatio mala.

Hęrede Marõis

❡ Iuſſerat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius: phrygium quæ cecinere ducem.
Tucca vetat, Varusq; ſimul: tu maxime Cæſar
Non ſinis, & Latiæ conſulis hiſtoriæ.
Infelix gemino cecidit prope Pergamos Igni:
Et pene eſt alio Troia cremata rogo.

Sulpiti⁹ carthaginenſis.

Extã & Auguſti de ipſa eadẽ re verſus plures & clariſſimi, quorum initium ita eſt.

❡ Ergo ne ſupremis potuit vox improba verbis,
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in ignis?
Magnaq; doctiloqui morietur muſa Maronis?

Auguſti verſus

Et paulo poſt.

❡ Sed legum ſeruanda fides, ſuprema voluntas
Quod mandat fieriq; iubet parere neceſſe eſt.
Frangatur potius legum veneranda poteſtas,
Quam tot congeſtos noctesq; diesq; labores
Hauſerit vna dies. Et quæ ſequuntur. Nihil igitur authore Auguſto Varus edidit. Quod & Maro præcæperat, ſed ſummatim emendauit vt qui verſus etiam imperfectos ſi qui erant reliquit. Hos multi mox ſupplere conati, non perinde valuerunt ob difficultatem, quod omnia fere apud eum emiſtichia præter illud, quem tibi iam Troia peperit, ſenſum vidétur habere perfectum Niſus grammaticus audiſſe ſe à ſenioribus dicebat Varum duorum librorum ordinem commutaſſe, & qui tum ſecundus erat, in tertium locum tranſtuliſſe: etiam primi libri correxiſſe principium his demptis verſibus.

Ille ego qui quondam gracili modulatus auena
Carmen, & egreſſus ſyluis vicina coegi.
Vt quamuis auido parerent arua colono
Gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis
Arma virumq; cano.

❡ Nec Virgilius qui columen linguæ latinæ fuit, caruit obtrectatoribus. In Bucolicis enim duas Eclogas, ſed inſulſiſſime Paro quidam deridet, & ſic deridendo incipit. ❡ Tityre ſi toga calda tibi eſt, quo tegmine fagi? Sequentis. Dic mihi Damœta cuium pecus, an ne latinum? Non verum Ægonis, noſtri ſic rure loquuntur. Alius recitante eo ex Georgicis. Nudus ara, ſere nudus, ſubiecit, habebis frigore febrem. Eſt & aduerſus Æneida liber Carbilij pictoris titulo Æneido maſtyx. M. Vipranius eum à Mecœnate ſuppoſitum appellabat nouæ Cacozeliæ repertorem neque timidum neque exilem, ſed communibus verbis opus illud confeciſſe. Herennius vitia eius tantum contraxit Perilius Fauſtinus furta. Sunt & Quinti Octauij Auiti volumina, quibus annotantur quos & vnde verſus trãſtulerit Aſconius Pedianus libro quem contra obtrectatores Virgilij ſcripſit pauca admodum ei obiecta proponit, & potiſſimum quod non recte, hiſtoriam cõtexuit, & quod pleraq; ab Homero ſumpſit: ſed hoc crimẽ ſic defendere aſſuetum ait, Cur non illi quoq; eadem furta tentarẽt. Verum intellecturos facilius, eſſe Herculi clauam quam Homero verſum ſurripere, & tamen deſtinaſſe ſuccedere, vt omnia ad ſatietatem maliuolorum decideret.) Refert etiam Pedianus benignum cultoremq; omnium bonorum atq; eruditiorum fuiſſe, & vſq; adeo inuidia expertem fuiſſe, vt ſiquid erudite dictum inſpiceret alterius non minus gauderet, ac ſi ſuum fuiſſet, neminem vituperare, laudare bonos, ea humanitate eſſe, vt niſi peruerſus maxime quiſque illum non diligeret modo, ſed etiam amaret, Nil proprij habere videbatur Eius bibliotheca nõ minus alijs doctis patebat ac ipſi. Illudq; Euripidis antiquum ſæpe vſurpabat. τὰ τῶν φίλων κοινὰ. Communia amicorum eſſe omnia. Quare coæuos oẽs poetas ita adiunctos, habuit, vt cum inter ſe plurimum inuidia arderent, illum vna omnes colerent. Varus Tucca, Horatius, Gallus, Propertius. Anſer vero quoniã Antonij partes ſecutus eſt illum non obſeruaſſe dicitur. Cornificius

Obtrectatores Marõis

Digitized by Google

eius ob peruerſam naturam illum non tulit. Glorię vero cõtemptor fuit, vt cum quidam verſus quoſdam ſibi aſcriberent, eáque re docti haberentur non modo ęgre non ferebat, imo voluptuoſum id erat. Cum enim diſtichon quod laudem felicitatemq; Auguſti continebat feciſſet, valuisq; non nominato authore infixiſſet, id erat huiuſmodi.

Nocte pluit tota, redeunt ſpectacula mane.
Diuiſum imperium cum Ioue Cæſar habet.

Diſtichõ ĩ laudẽ Auguſti

¶ Diu quæritans Auguſtus cuiuſnam hi verſus eſſent, eorum authorem non inueniebat, Batillus vero Poeta quidam mediocris tacentibus aliis ſibi adſcripſit, Quamobrem Donatus honoratusq; à Cęſare fuit, quod ęquo animo non ferens Virgilius iiſdem valuis affixit quater hoc principium, Sic vos non vobis, poſtulabat Auguſtus vt hi verſus complerentur, quod cum fruſtra alij conati eſſent.

Virgilius prępoſito diſticho ſic ſubiunxit.
Hos ego verſiculos feci, tulit alter honores
¶ Sic vos non vobis nidificatis aues.
Sic vos non vobis vellera fertis oues.
¶ Sic vos non vobis mellificatis apes.
Sic vos non vobis: fertis aratra boues.

¶ Quo cognito aliquandiu Batillus Romæ fabula fuit, Maro vero exaltatior. Cum is aliquando Ennium in manu haberet, rogareturq; quidnam faceret. Reſpondit ſe aurum colligere de ſtercore Ennij. Habet enim poeta ille egregias ſententias ſub verbis non multum ornatis. Interroganti Auguſto quo pacto ciuitas feliciter gubernaretur. Si prudentiores inquit temonem tenuerint, & boni malis præponantur. Itaq; optimi ſuos habeant honores. nulli tamen aliorum iniuſti quicquam fiat. At Mecœnas, quid inquit, Virgilij ſacietatem homini non affert? Omnium rerum reſpondit, aut ſimilitudo, aut multitudo ſtomachum facit, præter intelligere. Item interrogauit quo pacto quis altam felicemq; fortunam ſuam ſeruare poſſet. Cui Maro Si quantum, honore ac diuitijs alijs præſtantior ſit tanto liberalitate & iuſtitia alios ſuperare nitatur. Solitus erat dicere nullam virtutem commodiorem homini eſſe patientia, ac nullam aſperam adeo eſſe fortunam quam prudenter patiendo vir fortis non vincat. Quam ſententiam in .5. Æneidos inſeruit. Nate dea quo fata trahant retrahantq; ſequamur. Quicquid erit ſuperanda omnis fortuna ferendo eſt. ¶ Cum quidam eius amicus, Cornificij in eum male dicta, & inimicitias ipſi narraret, Quam putas, inquit, eſſe huiuſce rei maleuolentiæ cauſam? Nam neque vnquam Cornificium offendi, & eum amo. an inquit Heſiodi ſententiæ nõ meminiſti? vbi ait. Architectum architecto inuidere, Poetam poetę. De malis inquit græcus ille intellexit. Nam boni eruditiores, amant. Sed magna cum mea laude, & gloria vindictam in manu habeo, maiore enim cura virtuti intendam atq; quo elegantior ego fiam, eo magis inuidia rumpetur. ¶ Erat Auguſto familiaris Filiſtus quidam orator, & poeſim mediocriter doctus, cui multiplex variumq; ingenium erat, qui omnium omnia dicta deprehendere conabatur, non vt verum dignoſceret: quod Socrates facere conſueuit, ſed vt eruditior videretur. Hic Virgilium vbicunque conuenire dabatur maledictis ſalibusq; vexabat. Quare ille ſæpe tacibundus diſcedebat, & ſuffuſus pudore tacebat. Verum cum Auguſto audiente elinguem illum diceret, & cauſam etiam ſuam ſi linguã haberet defendere nequiret. Tace inquit rabula. nam hæc mea taciturnitas defenſorem cauſarum mearum Auguſtum fecit, & Mecœnatẽ, & ea tuba cum volo loquor: quæ vbiq; diutiſſime audietur. Tu loquacitate, non modo aures hominum, ſed muros rumpis. Auguſtus vero Filiſtum graui vultu increpauit. Tunc Maro ſi tempus Cæſar inquit tacendi hic sciret, raro loqueretur. Tacendum enim ſemper eſt niſi cum taciturnitas tibi noceat, aut oratio alijs proſit. Nam qui contendit, & an contentionis finis vtilis ſit non nouit: ſtultis illum annumerandum ſapientes putant. ¶ Poſteaquam Augu. ſumma rerum omnium potitus eſt, venit in mentem an conduceret tyrannidem dimittere, & omnem poteſtatem annuis conſulibus & ſenatui rempubli. reddere. in qua re diuerſæ ſententiæ conſultos habuit Mecœnatẽ, & Agrippam: Agrippa enim vtile ipſi fore etiã ſi honeſtum non eſſet relinquere tyrannidem longa oratiõe contendit, quod Mecœnas dehortari magnopere conabatur, quare Augu. animus & hinc ferebatur, & illinc. Erant enim diuerſæ ſententiæ varijs rationibus firmatæ. Rogauit igitur Maronem an conferat priuato homini ſe in ſua republi. tyrannum facere. Tum ille, omnibus ferme inquit rempubli. occupantibus moleſta ipſa tyrannis fuit & ciuibus, quia neceſſe erat propter odia ſubditorum, aut eorum iniuſtitiam magna ſuſpicione magnoq; timore viuere, ſed ſi ciues iuſtum aliquem ſcirent, quem amarent plurimũ ciuitati id vtile foret: ſi in eo vno omnis poteſtas eſſet. Quare ſi iuſtitiam, quod modo facis omnibus, in futurum nullo hominum facta compoſitione diſtribues dominari te, & tibi conducet, & orbi. Beniuolentiam enim habes. vt deum te & adorent & credant. Eius ſententiam ſequutus Cæſar principatum tenuit.

Cornificius.

¶ Audiuit à Silone præcępta Epicuri cuius doctrinæ ſocium habuit Varum. quamuis diuerſorum philoſophorum opiniones libris ſuis inſeruiſſe de animo maxime videatur, ipſe tamen fuit academicus. Nam Platonis ſententias omnibus alijs prætulit.

Platonicũ fuiſſe

¶ Nũc quoniam de authore ſummatim diximus de ipſo iam carmine dicendum videtur, quod bifariam tractari ſolet, hoc eſt, & ante opus, & in ipſo opere. Ante opus titulus, cauſa, intentio. Titulus in quo quæritur cuius ſit, & quare hoc potiſſimũ ſibi adſcribendum poeta præſumpſerit. Intentio in qua cognoſcitur qd efficere conetur poeta, In ipſo opere ſane tria ſpectantur, numerus, ordo, explanatio. ¶ Quamuis igitur multa, ψευδογραφῆ, id eſt falſa inſcriptione ſub alieno nomine ſunt prolata, vt Thyeſtis tragœdia huius poetæ quam Varus edidit pro ſua, & alia huiuſmodi, tamen Bucolica liquido Virgi. eſſe minime dubitandum eſt, preſertim: cum ipſe poeta tanquam hoc metuens principium huius operis & in principio Ænei. & in alio carmine ſuum eſſe teſtatus, ſit, ſic dicens, Ille ego qui quondam gracili modulatus auena, & reliqua. Et carmina qui luſi paſtorum audaxq; iuuenta. Tityre te patule cecini ſubtegmine fagi. Bucolica autem & dici & appellari, vel hoc ſolum iudicium ſuffecerat, quod hoc eodem nomine apud Theocritum cenſeatur. Verum ratio quoque demonſtranda eſt. Tria ſunt paſtorum genera, quæ dignitatem in Bucolicis habent, quorum qui minimi ſunt, αἰπόλοι dicuntur à græcis, idem à nobis caprarij. Paulo honoratiores qui ποιμένες, id eſt opiliones dicuntur honeſtiſſimi, & maximi βουκόλοι, quos bubulcos dicimus. Vnde igitur magis decuit paſtorali carmini nomen imponi, quàm ab eo gradu qui apud paſtores excellentiſſimus inuenitur? Cauſa dupliciter inſpici ſolet de origine carminis, & à voluntate ſcribentis. Originem autem Bucolici carminis, alij ob aliam cauſam ferunt. Sunt enim qui à lacedęmonijs paſtoribus Dianę primum carmen hoc redditum dicant, cum eidem deæ propter bellum quod toti græciæ illo tempore Perſæ inferebant exhiberi per virgines de more ſacra non poſſent. Alij ab Oreſte circa Siciliam, vago id genus carminis, Dianæ redditum loquuntur per ipſum atque paſtores, quo tempore de ſcythia cum pylade fugerat ſurrepto numinis ſimulachro & lato in faſce lignorum vnde faſcelidem Dianam perhibent nuncupatam apud cuius aras Oreſtes per ſacerdotem eiuſdem numinis Iphigeniam ſororem ſuam à paricidio fuerat expiatus. Alij Apollini Nomio paſtorali, ſcilicet deo qua tempeſtate Admeti boues pauerat. Alij Libero nympharum, ſcilicet & ſatyrorum, & id genus numinum pncipi, quibus placet ruſticum carmen. Alij Mercurio Daphnidis patri, paſtorum omnium principi, & apud Theocritum, & apud hunc ipſum poetam, Alij in honorem Panos ſcribi putant peculiariter paſtoralis dei. Item Sileni Syluani, atque Faunorum. Quæ cum omnia dicantur, illud erit probatiſſimum Bucolicum carmen originem ducere à priſcis temporibus, quibus vita paſtoralis exercita eſt. Et ideo veluti aurei ſæculi ſpeciem in huiuſmodi perſonarum ſimplicitate cognoſci & merito Virgilium proceſſurum ad alia carmina non aliunde cœpiſſe, niſi ab ea vita, quæ prima in terris fuit. Nam poſtea rura culta, & ad poſtremum pro cultis & feracibus terris bella ſuſcæpta, quod videtur Virgilius in ipſo ordine operum ſuorum voluiſſe monſtrare cum paſtores primo, deinde agricolas, & ad vltimum bellatores ſcribat. Reſtat vt quæ cauſa voluntatem attulerit poetæ Bucolica potiſſimum ſcribendi conſideremus. Aut enim dulcedine carminis Theocriti, & admiratiõe eius illectus eſt, aut ordinem temporum eſt ſecutus erga vitam humanam: vt ſupra diximus. Aut tris modos elocutionum, quos χαρακτῆρας græci vocant λιτὸν, qui tenuis ἁδρὸν qui validus μέσον, qui moderatus intelligitur. Credibile erat Virgilium qui in omni genere præualuerit: Bucolica primum, Georgica ſecundum Æneida tertium voluiſſe conſcribere, aut ideo potius primo Bucolica ſcripſit, vt in eiuſmodi carmine quod & paulo liberius & magis validum quàm cætera eſt, facultatem haberet captandæ Cæſaris indulgentiæ, reparandiq; agri quem amiſerat. Ob hanc cauſam die tertio iduum Martiarum. C. Cæſare interfe

Bucolica.

Digitized by Google

ſto cum Auguſtum Cæſarem pene puerum Veterani milites nõ abnuente ſenatu ſibi ducem conſtituiſſent, Exorto ciuili bello Cremonenſes cum cæteris eiuſdem ſtudij aduerſarios Augu. Cæſaris adiuuerũt, Vnde factum eſt, vt cum victor Auguſtus in eorum agros veteranos deduci iuſſiſſet non ſufficiente agro Cremonenſium, Mantuani quoque in quibus erat Virgilianus maximam partem ſuorum finium perdiderunt, eo quod vicini Cremonenſibus fuerant, Sed Virgilius Auguſti familiaritate, ſuoq; carmine fretus centurioni Arrio obſiſtere auſus eſt. Ille ſtatim vt miles ad gladium manum admouit. Cumq; ſe in fugam proripuiſſet poeta. Non prius perſequendi finis fuit, quam ſe in fluuium Virgilius conieciſſet, ſed poſtea à Mecœnate & Pollione ipſo Auguſto fauentibus agros ſuos recæpit. Intentio libri, quã σκόπον græci vocant imitatione Theocriti poetæ conſtituitur, qui ſyculus & ſyracuſanus fuit. Eſt intentio etiam in laudem Cæſaris, & principum cæterorum, per quos in ſedes ſuas redijt. Vnde vt & delectationem & vtilitatem finis contineret ſecundum præcæpta cuncta confecit. Quęri ſolet cur non plures quàm decem Eclogas conſcripſerit, quod nequaquam mirandum videbitur ei qui conſyderauerit ætatem ſcenarum paſtoralium, quæ vltra hunc numerum non poteſt proferri, preſertim cum ipſe poeta circunſpectior Theocrito vt ipſa res indicat, videatur metuere, ne illa Ecloga, quæ pollioni inſcribitur minus ruſtica videatur, cum ipſam præſtruat ipſe dicens. Sicelides muſæ paulo maiora canamus, & item ſimiliter in alijs duabus facit. Illud tenendum eſſe prædicimus in Bucolicis Virgilij, neque nuſquam neq; vbiq; aliquid figurate dici hoc eſt per allegoriam. Vix enim propter laudem Cæſaris & amiſſos agros hæc Virgilio conceduntur, cum Theocritus, quem hic noſter toto ſtudio imitari conatur, ſimpliciter omnino conſcripſerit. Quod autem in ipſo carmine tractari ſolet, eſt numerus, ordo, explanatio. Numerus Eclogarum manifeſtus eſt, Nam decem ſunt ex quibus proprie Bucolicæ ſeptem eſſe creduntur. Nam tres vltimæ proprie Bucolicæ dici non debent. Pollio, ſcilicet Silenus, & Gallus. Prima igitur continet quæſtionem publicam, & priuatam gratulationem de agro & dicitur Tityrus, ſecunda amorem pueri, & dicitur Alexis. Tertia certamen paſtorum, & dicitur Palemon. Quarta genethliacum, & dicitur Pollio. Quinta epithaphion. & dicitur Daphnis, Sexta metamorphoſim, & dicitur Varus, & Silenus. Septima pharmaceutria. Octaua amores diuerſorum ſexuum, & dicitur Damon. Nona continet conqueſtionem de amiſſo agro, & dicitur Mœris. Decima deſiderium Galli. & dicitur Gallus. Quod ad originem ſpectat iſtud ſcire debemus, in prima tantum & in vltima Ecloga poetam voluiſſe ordinem ſeruare, quoniam altera principium conſtituit, vt in Georgicis ait, Tityre te patule cecini ſub tegmine fagi. In altera oſtendit finem quippe qui dicat Extremum hunc arethuſa mihi concede laborem. Verum inter ipſas Eclogas paſtoralem conſcriptumq; ordinem nullum eſſe certiſſimum eſt. Sed ſunt qui dicunt initium Bucolici carminis non Tityre, ſed prima Syracuſio dignata eſt ludere verſu. Supereſt explanatio ad quam antequam veniamus, illud dixerim tenue eſſe Bucolicum carmen, & vſq; adeo ab heroico charactere diſtare, vt verſus quoque huius carminis ſuas quaſdam cæſuras habeant, & ſuis legibus diſtinguantur. Nam cũ tribus probetur metrum cęſura, ſcanſione, moderatione, nõ erit Bucolicus verſus, niſi in quo & pes primus partem oratiõis abſoluerit, & tertius trocheus fuerit, etiam cæſura & quartus pes dactilus magis q̃ ſpondeus partem oratiõis terminauerit. Quintus & Sextus pes ex integris dictionibus fuerit, quod Virgilius à Theocrito ſæpe ſeruatum victus operis difficultate neglexit in ſolo principio incertum induſtria an caſu has cæſuras ſeruauerit. Nam Tityre dactylus partem orationis abſoluit, tu patule recu. tertium trocheum: quãuis de compoſita dictione cõcluſit, bans ſub, quartum ſpondeum pro dactylo, cum ſubiunxit, tegmine fagi. Terminatis partibus orationis integrum cõma perfecit. Cuius rei diligẽtiam licet in Theocriti ferme omnibus verſibus admirari. Qui vero ſupradicta acri iudicio diligenterq; conſiderarit, facile intelliget quę in Georgicis intentio quiq; finis, fuerit, nec minus etiam in Æneide. ¶ Poematis ſtili genera tria ſunt. aut enim actiuum vel imitatiuum quod gręci δραματικὸν appellãt in quo perſonę loquentes introducuntur ſine poetæ interlocutione, vt ſunt tragœdiæ & comœdiæ δρᾶν enim græce agere dicitur, quo genere ſcripta eſt, prima Tityre, & quo te mœri pedes, aut enarratiuum, quod gręci διηγήματον appellant, in quo poeta ipſe loquitur ſine interpoſitione perſonæ, vt tres primi Georgicon libri. Item Lucretij carmina, aut cõmune, vel mixtũ quod gręci μικτὸν appellant, vbi & poeta ipſe loquitur & introductæ perſonæ, vt Virgilij Æneis.

Eclogaꝝ nũerus.

Eclogaꝝ noia.

Carmĩs q̃lites.

Gñã poematis.

INDEX EORVM QVÆ in Bucolicis, Georgicis, Opuſculiſq; notatu digna continentur.

A Bies nauis ingentiſſima 98.a
Ablatiui pro genitiuis 64.b
Abydos 66.a
Abigo 3.a
Accipere & dare 4.b
Achantus 86.b
Achantis auis 116.a
Achelous 54.b
Acheron & acherontini 100.b
Achillis ſepulchrum in opuſcu. 20.b
Achonita 87.b
Actus terræ 40.a
Aculeus 160.a
Adiectiuorum natura 10.b
Aditus & aditum in opuſ. 40.b
Adonis 41.a
Adorea in opuſ. 45.a
Adraſtea in opuſ. 31.a
Ad vnguem in opuſ. 34.a
Æger 1.b
Ægyptii 160.a
Ægyptus in opuſ. 6.a
Æquora 78.b
Æquinoctium 59.a
Æs & eius inuentio 5.a
Aer 91.b
Ærmus 79.b
Ærarium 6.a
Æſculus 82.a.91.a
Æſtus 88.a
Æſchines 115.a
Ætas 11.a
Ætna 98.a
Æther 91.a
Aganippe 49.a
Agaue in opuſ. 5.b
Ager multiplex 53.a
Age 59.a
Agnus 3.b
Ago & duco 3.b
Agri 93.b
Agriculturæ laudes 57.a
Agriculturæ ſcriptores 51.a
Alburnus 109.b
Alchatoe 23.b
Alceſte in opuſ. 1.b
Alceus & alcides 40.b
Alcon 29.a
Alcon in opuſ. 2.b
Alciones 115.b
Alcinous 83.b 84.a
Alecto 113.a
Alexis 10.b
Alexandri magni præclarū dictum in opuſ. 50.a
Alemanni 133.a
Alybida in opuſ. 41.b
Alcotheta 18.b
Alma in opuſ. 40.a
Alma vnde dicta 74.b
Alcides 40.b
Alnus 61.b
Alocus in opuſ. 5.a
Alpes 78.b
Alpheſibœus 40.a
Alpheus 103.a
Amantes pueri ſunt 141.a
Amaryllis 5.b
Amathuntia in opuſ. 25.a
Amazon in opuſ. 43.a
Ambaruale 50.b
Ambaruale ſacrificium 74.b
Ambroſia 138.b
Ambubaium 10.b
Amella 133.a
Ameria 71.a
Amyclę 107.b
Amyclæ in opuſ. 16.b
Amineum vinum 84.b
Amœbeum carmen 16.a
Amœbei lex 16.a
Amor quid ſit 111.a
Amomum 21.b
Amphion 61.a
Amphitrite in opuſ. 28.a
Amphryſus 101.a
Amuſſis in opuſ. 51.b
Amurca 65.b
Anchiſes diuinus 34.a
Anethus 14.a
Angina 111.b
Angues cœli 66.b
Anguis & ſerpens 66.b
Angues iterum 88.a
Anguis 66.b
Anio 137.a
Annus 74.b
Annus 96.a
Anſer 47.a
Antes & antiæ 90.b
Antigenes 31.b
Antiquus 84.b
Antipodes 69.b
Antitheta 1.b
Antitheton 117.a
Aonia 103.a
Aper Menalius in opuſ. 43.a
Apes vbi primum fuerint inuentę docetur 110.a
Apum ſedes 116.a
Apum reges 110.a
Apiaſtrum 116.a
Apium 46.b
Apium labor 116.a
Apollo 23.a
Apollo paſtor 30.b
Aprilis 57.a
Aquarius in opuſ. 47.a
Aquarius 115.a
Aquilo 77.b
Ara & altare 3.b.31.a
Araneus vermis 135.b
Aranea tela 135.b
Arachne 131.b
Aracynthus 21.b
Arar & araris 7.a
Arbuſtum 6.b.56.a
Arbuſtiuum 17.b
Arboretum 17.b
Arbutus 39.b.62.b
Arca in opuſ. 57.b
Arcanum in opuſ. 39.b
Arcturus 59.a.66.b
Arcti coeleſtes 61.b
Arctos 61.b
Arcus cœleſtis 83.a
Ardea vnde dicta 75.a
Area 63.a
Arethuſa 49.a.136.a
Argo nauis 16.a
Argutus 16.a
Ariadne in opuſ. 11.b.53.b
Aries 12.a
Arion 43.a.134.b
Ariſteus 54.a.134.b
Ariſta 54.a
Armenta 104.a
Aruncus 53.a
Arua 2.a
Aſcalaphus 46.a
Aſcra 36.b
Aſia 31.a.76.a
Aſilus 109.b
Aſſurgo 81.b
Aſſyrii 98.a
Aſſyria 98.a
Aſper 91.b
At particula 11.a
Athene 74.b
Athlantides 67.b
Atomi 33.b.33.a
Athos 73.b
Atque 66.b
Auarus in opuſcu. 37.a
Auaritia in opuſcu. 37.a
Auellana 85.a
Auena 1.a.30.60.a
Aueraus 88.a
Aueruncus deus 124.b
Auerunco verbum 114.b
Audax 141.b
Auguribus obſeruata 4.a
Auguſtus deus dictus 3.b
Auguſtus puer dictus 6.b
Auguſti genus 27.a
Auguſtum 131.b
Auiaria 96.b
Aulea 104.a
Aulæ 100.b
Aulos 100.b
Aureum vellus 86.b
Aurea dicta chilonis in opuſcu. 34.a
Auriga 80.a
Auris 31.b
Aurora in opuſcu. 51.b
Aurora 70.b
Autumnus 101.a
Axis 117.a

B

B Accar 25.b
Baccaris 25.b
Bacchus 81.a
Baleares 72.b
Barba 115.a
Barbarus 81.a
Battarus in opuſcu. 9.a
Belgæ 115.a
Belides in opuſcu. 6.b
Bellum in opuſcu. 41.b
Benacus 87.a
Bianor 48.a
Biſaltæ 130.a
Bicorne in opuſcu. 40.a
Biſtonius in opuſcu. 43.b
Biton & cleobis 111.a
Bitumen 44.a
Blaptæ 135.a
Bolos perdix 81.b
Bombices 36.a
Bonus in opuſcu. 34.a
Bootes in opuſcu. 16.b
Bootes 66.a
Boreas 60.b
Betoe 136.b
Bos 3.b.101.b
Boum forma 104.a
Bractea 63.a
Britomartis 25.a.133.a
Bruma quando finiatur 60.a
Britannia 8.b.70.a
Brontes 130.a
Bucolicon vide in paſtoralis.
Bucolici carminis origo & decorum ibidem
Bucolici paſtores ibidem
Bucula & bos 44.a
Buffo 64.b
Bulbum in opuſcu. 24.a
Bumaſtus 85.a
Buris 63.b
Buſiris 101.b

C

C Æta 54.b
Cadmus in opu. 13.b
Caiſter 76.a
Caiſtrus ibidem
Calabria 109.b
Calathus 13.b
Calybs ferrum 77.b
Calybes populi ibidem
Calcedon in opuſcu. 6.a
Calculus 89.a
Calchis 50.b
Calliope in opuſcu. 43.a
Callis & callus in opuſ. 47.a
Calleo in opuſcu. 47.b
Calta 13.b
Camillus 88.a
Camœnæ 59.b
Camere 104.a
Canalis 115.b
Cancer in opuſcu. 33.a
Candidus in opuſ. 38.b
Canis 67.a
Canopus 128.a
Canopicum oſtium ibidem
Cantharus 33.a
Canui in præterito 94.a
Caphareus in opuſ. 7.b
Capere in opuſ. 30.b
Capella 3.b
Caper 94.b
Capreæ 94.b.115.a
Capricornus in opuſ. 47.a
Carchęſia 137.a.b
Carcer 130.b
Carceres 78.a
Carex 27.b
Carina in op. 79.b.I Ge. 31.a
Carpathos 138.a
Caſia 43.b
Caſtalia 114.b
Caſtor & Fiber 17.b
Caſtora ibidem
Catuli & catelli 5.a
Caucaſus 35.a.97.a
Caudex 81.a
Caulis ibidem
Cauſa & ratio 4.b.74.a
Cæcus 19.b
Celeus 64.a
Cœlum 1.a
Centauri in opuſ. 97.a.108.b
Ceratus in opuſcu. 23.a
Cerui natura 36.b
Ceraſus 81.a
Cæſaris cędes 78.b

Conſpiratio in eundē ibidem
Cæſaris genus 104.b
Ceraunia 73.b
Cerberus in opuſ. 43.a
Ceres 53.a.54.a
Ceres in opuſ. 3.b
Cereris nuptiæ 74.a
Eiuſdem ſacra ibidem
Cerynthe 116.a
Cerui 38.b.32.b
Ceſpes 8.b
Chaos 34.b
Chaonia quercus 46.a.54.b.
Chaoniæ columbæ ibidem
Chymera in opuſ. 2.a
Chiron 107.b
Chios 31.a
Chorus 74.b
Chromis 32.b
Cicadæ 11.a
Cicuta 83.b
Cyclopes 130.a
Chryſomelus 20.b
Ciconia 92.b
Cydonia 50.b
Cydippe 136.b
Ciere 121.a
Cycnus in opuſ. 9.a
Cyllenius 73.b
Cylindrus 65.a
Cillere 95.a
Cilicium 115.b
Cymbala 126.a
Cymmerium in opuſ. 5.b
Cymodoce 136.a
Cynthos in opuſ. 12.b
Cynthius 31.b
Cynips 115.b
Cypariſſus 55.a
Cypreſſus 84.a
Cypſelide in opuſ. 27.b
Cyris auis in opuſ. 76.in ge.b
Circe 43.b
Circenſes 103.a
Cyris in opuſ. 18.a.24.b
Circulus 109.b
Cyrne 47.a
Cyrrha 34.b
Cyrphis 113.b.34.b
Cythiſus 8.b.125.a
Cytherum 105.a
Cythara 139.a
Cytheron 105.a
Cytorus 97.a
Claſſica 101.b
Cleobis & biton 121.a
Climax 14.b
Climene 121.b
Clio in opuſ. 43.b.136.b
Clius inuenta in opuſ. 14.a
Clitumnus 87.a
Cocytus 105.a
Codrus 28.a
Cocus Typho in opuſ. 21.b
Coeuntes auerſi 113.b
Cogito in opuſ. 37.a
Colophon in opuſ. 22.b
Colocaſia 25.a
Coloſtra & coloſtrum 12.a
Colo 19.b
Color 26.a
Columella 128.b
Comminus 60.b
Componere 23.b.47.b
Compita 94.b
Conceſſio 138.b
Concilium 55.a
Condere 47.b
Conflagratio mundi 34.a
Coniuro 100.b
Conon 19.a
Conſpiro 100.a
Conſulto & conſultus in opuſcu. 33.b
Contagium 8.a
Contages 8.a
Contagio 6.b.7.b
Contentio color rhetoricus & anthiteta 2.a
Conticinium 70.a
Conſpiratio cęſareę cędis 78.b
Conuexum 26.b
Copia in opuſ. 39.b
Corbis 65.a
Coricos 119.b
Corydon 10.a
Corydos 40.b
Corylus 3.a.85.a
Corymbon 18.b
Corynthus 98.a
Cornelius gallus 36.a
Cornix in læua augurium bonum 4.a
Cornicis ętas in opuſ. 32.a
Corona 68.a 103.a
Cortynia 38.a
Cortina in opuſ. 17.a
Corui 76.a
Corus ventus 113.b
Cothurnus 39.a.41.b
Crates 60.b
Cratineus in opu. 21.b
Crocus crocum 21.a.130.a
Crotalum in opuſ. 41.b
Crudelis 11.b
Cruſta 117.a
Cruſtum 117.a
Cruſtumium 83.b
Cubo 2.a
Cubilia 31.a
Cucumis cucumeres 128.b
Cudo & incudo 71.a
Cuius cuia cuium 16.a
Culmen 8.b
Cum ꝓpoſitio inſtrumēti ablatiuo præpoſita 97.a
Cumę vrbs 24.a
Cunabula 25.a
Cupido in opuſ. 39.b
Cupreſſi 5.a
Curo 130.a
Cura 53.b
Curetes 129.b
Curius & curtius in opuſ. 8.a

D

DAci populi 100.b
Dame 41.b
Danae in opu. 11.a
Danaus in opuſ. 5.b
Danubius 100.b
Daphne 20.a
Dardanus 104.b
Dauliades in opuſ. 24.a
De 16.a
Dedalus 123.a
Decoꝝ Bucolici carminis declaratur in pręambulis.
Deduco 87.a
Defectores 72.a
Defectus ſolis 78.a
Defrutum 85.a
Degenerare 65.b
Delirare in opuſ. 25.a
Delos 102.a
Delos in opuſ. 12.b
Delphi 114.a
Delta 134.b
Delubrum 142.b
Demens 142.b
Deniq; in opuſ. 39.b
Dentale 63.b
Deprendere in opuſ. 139.a
Depono 18.a
Deſidia in opuſ. 41.b
Deſpicio 13.a
Deterior 127.a
Deorum vita 25.a
Deucalion 35.a
Deus 3.b.26.b
Dij ſylueſtres 15.a
Dij patrij 79.b
Dialyton 136.a
Diana in opuſ. 1.b
Dicte 129.b
Dictinna in opuſ. 24.b
Dies & eius partes in opu. 35.a
Dies & noctes 99.b
Diei genus in opuſ. 99.b
Dierum ac noctium inæqualitas folio 99.b
Difficile in opuſ. 40.b
Dignor 28.a
Diluculum 34.a
Diminutius 3.a
Diomedes in opuſ. 43.a
Diræ in opuſ. 9.a
Diſciplina in opuſ. 36.b
Diſcrimen in opuſcu. 40.b
Diu 72.a
Diuus 6.b
Dioneus cæſar 47.a
Dodona 63.a
Donaria 121.a
Doris 48.b
Draco 66.b
Dryades 54.b
Druyde in opuſ. 2.b
Drymo 136.a
Ducere 133.a
Duco & ago 3.b
Dudum & pridem 14.a
Dulichium 37.a
Dumeta 54.b
Duo genera lauri 27.b
Duarum negationum effectus 27.a
Duo genera picis 110.a

E

EAgrius vide Oeagrius.
Ebrietas in opu. 40.b
Ebulum 49.a
Echo in opuſ. 4.a
Eclypſis ſolis 98.a
Edituus 19.a
Egyptus vide Ægyptus i opuſcu. 5.b
Eger vide Æger Eheu vide heu heu 3.b
Elementarij grammatici, vide in prænotamentis.
Electrum 43.b,122.b
Ellebori genera 120.a
Eleuſin 64.a
Elyſij campi 56.a
Elis 58.a
Eminus 61.b
Emathia 79.a
Enipheus 137.a
Eo 3.b
Eodē ablatiui caſus media breui 44.a
Ephyra 99.a
Epydannus 104.a
Epidaurus ibidem
Epirus ibidem
Epimenides 66.a.in opu.71.b
Ephialtes 5.b
Epicedium 28.b
Epitaphium 28.b
Eques 109.a
Equi boni ſigna 107.a
Equi martis 107.b
Equi ſolis in opu. 4.b
Equi diei & noctis in opu. 4.b
Equidem 4.a
Equus Neptūni 108.b
Equus primus 53.b
Equitare 108.b
Erato in opuſ. 43.b
Erebus 140.b
Ericthonius 108.b
Eridanus 79.a
Erymanthus in opuſ. 43.a
Erigone 56.a
Errare 2.b
Erythace 133.a
Eruum 22.b
Eruamnum 128.a
Ethna, vide Æthna 78.a
Etruria 101.b
Euphrates 79.a
Euphorion 50.a
Europa 11.a
Euryſtheus 101.a
Eurotas 37.a
Euterpe in opuſ. 43.b
Examen in opuſ. 35.a
Exitus in opuſ. 37.b
Experientia 52.b
Explorare in opuſ. 35.a
Extremę res in opuſ. 35.a
Extemplo 59.a

F

FAbæ 67.a
Fabulę 35.a
Faba ſyriaca 89.b
Facete 103.a
Faces nuptijs pręeunt 41.b
Facies 127.b
Facile in opuſ. 39.b
Fagus 1.a
Fallus 78.a
Falernus 84.b
Falx 95.b
Fames 135.b
Far 59.b
Faſtigium 91.b
Fas & iura 70.b
Faſelus 68.a
Faſcinum 22.b
Faſcinatores 22.b
Faticere 65.a
Fatim & affatim 65.a
Fata in opuſ. 36.a

Fabrum 16.a
Faces 73.b
Faunus 54.a
Fauni 34.b
Fauonius 113.b
Fauus 115.a
Febris 120.a
Februs 57.a
Ferię sementinę 95.a
Ferrugo 78.a
Ferrugineus color 130.a
Ferre 47.b
Filices 80.a
Fimus 93.b
Flagella 92.a
Flamen ibidem
Flauus color 59.b
Fluuij varij 136.b
Focus 39.b
Foeminina ex maſculinis 27.a
Foetura 5.a
Foetus 5.a
Folles 130.a
Folliculus 109.a
Forceps 130.a
Foret & fore in opuſ. 30.a
Forma boum 104.a
Formica 75.b
Formoſus 10.a
Fortuno 65.a
Fortunatus 8.a
Fortuna 8.a
Forum 100.b
Fragor 75.a
Fremere & frendere 54.b
Fretum 88.a
Frondator 7.b.8.a
Frons 93.b
Frons cui ſacretur 32.b
Frumentum 59.a
Frutex 83.a
Fucus 130.a
Fucinus lacus 88.a
Fugere patriam 2.a
Fulicę aues 75.b
Fundus 98.a
Fuluus color 117.b
Furię tres in opu. 32.b

G

Galatea 5.a
Galbanus & Galbanū 119.a.133.b
Gallię belgę 121.a
Gangaridæ 104.a
Gargara 61.b
Garamantes 42.b
Geloni 86.a
Gemere 7.b
Gemelli 4.a
Gemini 4.a
Gemma 100.a
Genę in opuſ. 88.b
Genera ſcribendi ſeu dicendi in præambulis
Genera ſtilorum ibidem
Genera poematum ibidem
Generatim generaliter 81.a
Genitiuus in os in opuſ. 2.b
Genitiuorum ſignificatio 28.a
Genio indulgere 21.b
Geniſtæ 11.b
Genua quibus cōſecrata ſeu dicata ſint 81.a
Georgica 41.b
Geriones in opuſ. 43.a
Germania 7.b.19.a
Getæ 121.a
Giganteum bellum in opuſcu. 7.a
Giluus color 107.a
Glaucus 77.a
Glauc⁹ color 81.b.104.b.130.a
Glarea 89.a
Greges arméta 35.b.104.a
Greca in as 30.b
Grauis 7.b
Gryphes 42.b
Gutta & ſtilla 117.a

H

Hactenus 81.a
Halcyones 76.b
Halyetus in opu. 26.b
Hamadriades in opuſcu. 38.b 50.b
Hebe in opuſ. 38.b
Hebenus 85.a
Hebrus in opuſ. 3.b
Haec 3.b
Hector in opuſ. 30.a
Hedera 35.b.39 b.91.a
Helleſpontus in opuſ. 2.a
Helleborus & eius vis 110.a
Heliades in opu. 3.b
Helicon 103.b
Heous 72.b
Hemus 29.a
Herculis ærumnę 42.b
Hermus 82.a
Heros in opuſ. 5.b
Heſperus 36.a
Hoſpitalis homo 117.a
Heſperus in opuſ. 32.b
Heu, hei, & heus 15.b
Hiare & hiſcere 60.a
Hyades 61.b
Hyalos 136.a
Hybiſcus 13.a
Hybla 7.b.8.a
Hydra in opuſ. 43.a
Hydri 123.a
Hydaſpes 131.a
Hiericus 16.b.103.a
Hylas 35.a.102.a
Hylaro 31.a
Hymen & hymeneus 104.b
Hypermetrum in opu. 104.b
Hyppomanes 113.a
Hyperborei 121.a
Hirci 16.b
Hirqui 46.b
Hyrundo 78.b
Hedi 5.b
Homerus in opu. 31.a
Holus 128.a
Homines in lupos verti in arcadia 44.b
Homo eſt hoſpitalis 117.a
Hordeum 66.b
Horreo 111.a
Hoſtia & victima 5.b
Hubera 116.a
Hulcus 120.b
Huligo 89.a
Humanus 57.a
Humus 97.a
Humilitas 4.a

I

Iaccus 31.a
Iamdudum, Iamolim & Iampridem 14.a
Ianus 112.a
Icarides & icarus in opuſculis 18.b
Icere foedus in opuſ. 30.a
Ida & ilium in opu. 6.b
Idumea 83.a
Ignis 60.b
Ilex in opuſ. 4.a
Ille ipſe & iſte in opu. 34.a
Illecebrę 112.a
Illyris 44.a
Imbrex 138.a
Imbuere 2.b.3.b
Immane in opuſ. 4.b
Impersonalia 2.b
In 35.a
In ſub. 2.a
Inanis in opuſ. 37.b
Inceſſo 126.a
Incudo 72.b
Inchoo 144.a
Indigetes 79.a
India 52.a
Indulgere genio 72.b
Induco 46.a
Iners 5.b
Ingenium 76.b.84.a
Inguina 37.a
Inhio 92.a
Inuus 54.a
Ino 77.b
Inoculatio 83.a
Inuidia in opuſ. 38.a.105.a
Inferendi modus 81.a
Infertus & inſitus 82.a
Inſidiæ 71.b
Inſiſto 110.a
Inſidere 71.b
Inſtar in opuſ. 35.a
Intempeſta nox 69.a
Intercalaris 41.b
Intyba 61.b
Inuidia 105.a
Ira in opuſ. 37.b
Ipſe 6.b
Irrigare 71.a
Iſmarus 34.a.84.a
Iſmos 27.b
Iſter 103.a.112.a
Italia 87.b
Italiæ maria 87.b
Iter in opuſ. 40.b
Ithyphalus in opuſ. 1.b
Ithys in opu. 4.b
Iubar lux ibidem
Iubar in opu. 4.b
Iugerum 70.a
Iuglandes 41.b
Iulius 47.a
Iulius portus 88.a
Iunius menſis 57.a
Iuniperus 40.a
Iuno Iupiter 92.b
Iupiter aer 91.b
Iupiter 26.a
Ius 71.b
Iura 70.b
Iuris præcepta in opuſculis 36.b
Ixion in opuſ. 3.a

L

Labruſca 28.b
Laboriæ 90.a
Laborandum eſſe 120.a
Lacena 100.a
Lacteo & lacto 73.b
Lacunæ 61.b
Lageos vua 84.b
Lamina 63.a
Lanitium 148.a
Laneus 81.a
Lanas q primus infecerit 26.a
Laomedon 81.b
Lapithus in opuſ. 4.a
Lapithæ in opuſ. 39.b
Lar 116.b
Larius 14.a
Latonia 87.b
Laurus 14.a
Laudare 143.a
Lautus in opu. 37.a
Leander 113.a
Learchus 77.b
Legumen 59.a
Legio 59.b
Leneus pater 81.a
Lens 94.a
Lentus 2.a
Leo ſydus 46.a
Leo 112.b
Leſbos 84.b
Læua 4.a
Leucothoe 77.a
Leuis in opuſ. 57.a
Liba 39.a
Liber cortex 83.a
Liber pater 62.b
Libido in opuſ. 37.a
Libethros 38.b
Libya 59.a
Libra in opuſ. 47.a
Lycaon 62.b
Lyceus 55.a
Lycia 44.a
Lycisca 17.b
Lycorias 136.b
Lycus 132.a
Lictores 99.b
Lictius 31.a
Lydia 131.a
Lydia puella in opuſ. 9.b
Lydij muſici 82.a
Lygea 136.b
Ligures 88.b
Liguſtrum 11.b
Limes 7.b
Lintres 70.b
Linum 59.b
Linus & Orpheus 26.b
Liquor 57.a
Litera in opu. 40.a
Litera Pythagorę in opu. ibid.
Lituus 111.a
Lito 29.a
Liuor in opuſ. 37.a
Lolium 30.a
Longorij 109.b
Longo poſt tempore 4.b
Longe & longum 81.a
Lotos 84.a
Lucifer 41.b
Lucina 24.a.104.b
Luſcinia 141.a
Lucus Dianæ in opuſ. 1.b

Lucrinus lacus 87.b
Ludere 2.b
Lunæ colores 77.b
Lupi ex homine 44.b
Lupinus 59.b
Lutum 26.b
Luxuria in opu. 38.b

M

MAcero in opuſ. 25.a
Magia 44.a
Magices artis in lunam virtus ibidem
Magiſtrare 102.a
Magnus annus 26.a
Maius menſis 77.a
Mala cana 14.a
Mala ſyria 86.b
Malum 4.a
Manes in opuſ. 4.b
Mane in opuſ. 35.a
Mapalia 119.b
Mareotis 81.a
Marſi 88.a
Marſicum bellum 88.a
Maria Italię eodem
Maturare 70 b
Matuta 77.a
Martis equi 111.b
Mecœnas 52.a
Mecœnatis genus in opu. 31.a
Mecœnatis ſcripta 81.b
Medea 43.a
Media 86.b.131.b
Medica arbor 86.b
Meditor 109.a
Megera 113.a
Mei tui ſui &c. in opu. 34.a
Melinus color 107.a
Melicerta 77.a
Mella 133.b
Melas ibidem
Meliſphyllon 116.a
Melpomene in opu. 43.b
Memini 118.a
Menalus 42.a
Menelaus 108.b
Menſes 77.a
Meotis 117.a
Mergites 101.a
Meridies 131.a
Meropes 125.a
Meſſalla in opu. 21.b
Meſia 61.a
Meſſis 70.a
Metor & metior 91.b
Metus in opuſ. 40.b
Meus 17.b
Micare 119.b
Mille in opuſ. 34.a
Miletum 115.a
Milium 66.b
Mincius 3.a.39.b
Minerua 64.b
Mirica 14.a
Myrtetum 85.b
Myrtus 82.a
Myrta 71.b
Miſereor & miſeror in opuſcu. 35.b
Miſerum 18.a
Myſia 60.b
Modeſtia 4.a
Molorcus 103.a
Montes riphei 117.b
Moloſſia 118.a
Morbus 110.b
Mors optimū à dijs iudicatum mortalibus 121.a
Mors 132.a
Mulctra & mulctrale 18.a
Mulſum 117.b
Mundus 16.b.34.a.93.a
Mundus in opuſ. 34.a
Muſa 8.a.38.b
Muſæ in opuſ. 1.a
Muſcus 36.a
Muſtus & muſtum 81.a
Mutinæ 27.a

N

NAis 14.a
Naiades 49.a
Nam 139.b
Napeę 142.a.b
Narce & Narceo 14.a
Narciſſus 13 b
Natura 58.b.83.a
Natalis 29.a
Nauis 71.b.83.a
Neapolis 143.a
Nectar in opuſ. 31.b.36.a
Nemora 31.b
Neptūnus 94.b
Nereus 34.b.138.a
Nerine 39.b
Neſeę 135.b
Neſtor in opuſ. 31.b
Nyctilius in opuſ. 5.b
Nilus 104.a.134.a
Nympha 29 b
Nyphates &c. 104.a.104.b
Nyſa 34.a
Nitrum 65 b
Noctua 76.b
Noctu & diu 71.b
Nomades 117.a
Nomina deorum pro rebus in opuſ. 39.b
Nomina pro aduerbijs 130.a
Noricum 111.a
Nos 2.a
Noualia & noualés 8.b
Nuces 14.a
Nuces ſpargere 41.a
Numen 56.b
Nummus in opuſ. 37.b
Numidę 116.a
Numerus 71.b
Numeri mutatio 4.a
Numerus impar 44.a
Nutritor pro nutri 97.a

O

O Particula 3.a
Oaxis 8.b.9.a
Ob prępoſitio 7.b.in opuſ. 41.a
Obduco 7.a
Obex 138.b
Obeliſcus in opuſ. 49.b
Oblitus paſſiue 47.a
Obſideo 8.a
Oceanus 99.a
Ocnus 47.b
Occido 26.a
Occaſus vergiliarum 67.a
Octauius 6.b
Ocia 3.a
Odi in opuſ. 38.b
Oeagrius 142.a
Oenomaus 103.a
Oeſtrum & œſtrus 109.b
Oeta in opuſ. 4.b
Offendo 37.a.39.b
Officia adoleſcētis in opu. 36.b
Olea 82.a
Oleæ inuentrix 55.a
Oleagina corona 103.a
Olim 14.a.84.b
Olympus & oſſa 104.a.112.a
Olympus 104.a
Oliua 83.a
Omnia communia 129.b
Omphale in opuſ. 31.a
Onagri 118.b
Oppidum 26.a
Opobalſamum 96.a
Opera apium 130.a
Opis 107.b.136.a
Oppidum 26.a
Ophis & ophiuchus 68.b
Orbis 56.a.93.a
Orbita 114.a
Oreades 49.a
Orchites vuæ 84.b
Orgia 142.a
Orizon 68.a
Orion in opu. 16.a
Orpheus 16.b
Ortus duplex 67.a
Oxylla 95.a
Oryris 55.b
Othos in opuſ. 5.b
Ouium forma 118 b
Orandi cauſa 56.a
Ouo cōparatur mundus 34.a

P

PAbulum 60 b
Padus 79.b
Paginæ 33.b
Pagani & pagus 94.b
Pæſtum 118.a
Palare in opuſ. 35.a
Pales 101.b
Pales 30 a
Palturus 30.a
Palemon 77.b
Pallene 138.a
Paleſtra 42.b
Pallas vide Mineruā 15.a
Palare in opuſ. 35.a
Palmes 94.a
Palumbes 80.b
Pan 17.a
Panchaia 87.b.137.a
Pandion in opuſ. 15.b
Pangeus 140.a
Panopea 77.a
Paphos 83.a
Papulæ 113.a
Papauer 67.a
Partes philoſophię quot 99.b
Parcæ 26.a
Parentheſis in opuſ. 35.a
Pario & reperio ibidem
Paris 15.a
Parilia 102.a
Parnaſus 34 b.40.a
Parnaſus in opu. 1.b.98.a
Pator 2.a.in opuſ. 18.a
Partheniatæ 128.a
Parthi 7 b
Parthenius 50.b
Parthenope 142.b
Parthus 8.a
Paſcor 115.a
Paſiphae 35.b
Paſtorum genera in præambulis.
Paſtor 84.b
Paſſum 81.a
Patens & patulus 1.a
Patriæ amor 3.a
Paupertatis laus in opuſ. 36.a
Pauſia vua 84 b
Pax in opuſ. 37.b
Peculium 5.b
Pecua 104.a
Pecunia in opuſ. 5.b
Pedum 31.b
Pella 134.b
Peleuſium 67.a
Pelion & oſſa 107.b
Peletronium 108 b
Pendo in opuſ. 35.a.37.b
Peplum in opuſ. 21 b
Pepones 128.a
Perdix 61.b
Periphas in opuſ. 2.a
Permeſſus 36.a
Pes 64.a
Petulcus 95.a
Phaetontiades 36.a
Phagus 8.a.12.a
Phalenus 85.a
Phaneus 85.a
Pharmaceutria 41.a
Pharmacum 41.a
Phedra in opuſ. 13 b
Phaſelus in opuſ. 29.a
Phaſis 116.a
Philomela 141.a
Phillis 28.b
Phyllirides 122.b
Phylodoce 136.a
Philippi 79.a
Phlegra in opuſ. 2.a
Phœbus in opuſ. 38.b
Phœbus muſicus 29.a
Phœbi poteſtas triplex 30.a
Phœnix in opuſ. 41.b
Phœnicia 98.a
Pholus centaurus 97.b
Phoce 122.b.137 b
Picea 89.a.97.a
Pierides 21.b
Pilentum 97.a
Pilum 79.a
Pilos in opuſ. 32.b
Piſces ſignum in opu. 47.a
Pindus 49.a
Pyrrheum in opuſ. 28.a
Pythagora in opuſ. 40.b
Pyragmon 130.a
Planetarum colores 70.a
Platanus in opuſ. 3.b.83.b
Plantaria plantæ 81 b
pleiades 62.b
podagra 114.b
poeta 21 b
polymnia in opuſ. 41.a
polynſyntheton 136.a
pomeria in præambulis.
pœnitētię partes in opu. 34.b

Poma

poma 14.a
pompa 104.a
populus arbor 40.b
poſt longo 4.b
poſtes 98.a
portunus 72.a
potnia 115.b
præcis uvæ 81.a
præcordia 99.a
preferre in opuſcu. 49.b
prefepia 130.a
præſens 6.b
priapus 59.a.118.a
pridem 14.a
probitas in opu. 39.b
proceres in opuſ. 35.a
prodigia ante necem Cæſaris viſa 78.b
prodigus 127.b
propter 115.a
pretides & pretus 35.a
prometheus 34.b
propago 81.b
propolis 115.b
proſcenia 31.a
proſerpina 51.a
proſerpina 141.a
proterus & protinus 3.a.b
proteus 138.a.141.a
pruina 68.a.117.b
pueri 6.b
pulcher 113.a
pulmonaria 119.a
purpura 100.a
purpureus color 111.a
putare & reputare in opuſculis 36.a

Q

Qualitas Bucolici carminis in præambulis
Quatuor tēpora anni 39.b
Quercus 4.a.87.a
Quid & quod in opu. 34.a
Quieſco 40.b
Quin 101.a
Quinquatria in opu. 21.b
Quiſq; 136.a
Quiſquis 81.b
Quo & eo 3.b

R

Acemus 81.b
Radii 81.a
Radix 83.a
Ramale 135.a
Ranę 71.b
Raſile 87.b
Raſtri & raſtelli 60.b
Rates in opuſ. 31.a.87.b
Ratio & cauſa 4.b
Re particula in opuſ. 36.a
Recubans 1.a
Recens 100.b
Reddi 89.a
Reiecto 118.a
Religio 71.a
Reperire in opu. 14.a
Reſpicere 5.b
Reicire 119.a
Rhamnes 117.a
Rhenus 50.a
Rhetica vua 81.a
Ritus romanorum 52.a
Rhœteus in opu. 6.b
Rhœtus in opuſ. 6.b
Rhidacus 131.a
Rimari 76.a
Riphei montes 117.a
Rithmus 47.a
Robur 64.a
Rhodope 34.a.54.a
Rhodos 81.b
Roma & Romulus 79.b
Roſmarinus 136.b
Roſtra 100.a
Rotundus & teres in opu. 36.a
Rubigo 63.b
Rutegalia 63.b
Rudens 117.b
Ruma 15.a
Rus 8.a
Ruſcum 39.b.96.a

S

Abæ 58.a
Sabei 58.a
Sabini 101.a
Saburra 130.a
Sacer ignis 113.a
Sacrilegus 46.b
Sacrum 98.a
Sagittarius in opuſ. 47.a
Salentini vnde 34.a
Salix 7.a
Saliſtum 7.a.51.b
Salicum genera 81.b
Salnoe 14.a
Salonius 14.a
Saltatio cur in ſacris ſiat docetur 31.b
Samnitę 88.a
Sandalia in opuſ. 31.a
Sandix 26.a
Sapientia 90.a
Sapiens in opu. 34.a
Sapa 113.b
Sardis 58.b
Sardoa herba 39.b
Sarmenta 96.a
Sarpere ibidem
Satta 100.b
Satyrus 31.a
Satureia 115.a
Saturnus 73.b.128.b
Saturnia regna 88.a
Scabies 110.a
Sciua 104.a
Scinte 14.a. in opu.
Scyllę duę 36.b
Scylla iterum 110.a
Scyllæum monſtrum & ſaxum in opuſ. 12.a
Scipiones 62.a
Scythia 8.b.62.a
Scythicum 117.a
Scyron in opuſ. 27.b
Scorpius 17.a
Scorpizo ibidem
Scorpius in opuſ. 47.a
Scribere 103.a
Scrobes 91.b
Speculum 91.b
Securus in opu. 34.a
Sedere in opuſ. 31.a
Seges 53.a
Semita in opuſ. 40.a
Semper 2.b
Senex 8.a
Septa 4.b.5.b
Septimontia 101.b
Sericum 94.b
Seriphus in opuſ. 38.a
Serpillum 11.a
Serpens & anguis 66.b
Serus 5.b
Seſſos 66.b
Si 1.a
Sibilus & ſibila ora 31.b
Sic 46.a
Sigeum in opuſ. 6.b
Significatio genitiuorū in opuſcu. 34.a
Signa 69.b.47.b
Silarus 109.b
Siler 81.a
Silenus 13.a
Silex 4.a
Siliqua 60.a
Sylua & ſilua 1.a.81.a
Syluanus 51.a.63.a
Syluestre 1.a
Simus 49.a
Sinus 41.a
Siracuſæ 33.a
Syrenes in opuſ. 41.b
Syrtes in opuſ. 10.a
Siſiphus in opu. 5.a
Sithon in opuſ. 23.b
Situs 59.a
Sydon in opuſ. 27.a
Sol 69.a
Solis eclypſis 99.a
Solis equi 70.b
Solis præſagia 77.b
Solis colores 77.b
Soles tres viſi 78.b
Solennis 31.a
Solidum 104.a
Solum 19.a
Soliſtitium in opu. 35.a
Somnus 35.a.122.a. in opuſ.
Sophocles 41.b
Sorti 130.b
Sordidus in opu. 37.a
Spadix 104.b
Sparta 111.a
Specto & ſpecies in opuſculis 37.b
Sperchius 90.a
Spero 41.b
Spio 136.b
Spicus & ſpicum 69.b.73.a
Spanus 118.a
Spondaicus verſus 17.a
Squalens 93.b.117.b
Stabula & cubilia 21.a
Stabulum in opuſ. 75.a
Stellæ cadentes 75.b
Stellio 135.a
Steropes 132.a
Stymphalides in opuſculis 43.a
Stipula 60.b.73.b
Styx 69.b
Strymon in opuſ. 6.b
Strymonię grues 64.a
Strophades in opuſ. 18.a
Storax in opuſ. 23.b
Stultus & fatuus 1.b
Sub in opu. 31.a.47.b
Subaudita quę exprimi nō debent ponuntur 14.b
Subeſſe in opu. 31.a
Sub dio 119.b
Submitto 6.b
Subtile 1.a
Sui reciprocum in opuſculis 34.a
Sulphuris genera 131.a
Sum cum datiuo 13.b
Suppellex 64.a
Superſtitio antiquorum 37.b
Super 9.b
Sura 39.a
Sus 94.a
Suſurrus 8.a

T

Abani 109.b
Tabes in opuſ. 31.a
Tabulata 21.a
Tabularia 100.a
Tacitus in opu. 35.b
Taygeta 92.a
Talpa 61.a
Tanagrus 109.a
Tanais 141.a
Tantalus in opuſ. 5.b.101.b
Tarentum 89.b
Taurus 66.b.67.a
Taxus 47.a
Tæda 97.a
Tędium 135.b
Tegra 55.a
Tegmen 1.a
Temo 61.a
Tempe in opu. 3.a
Tempeſtas 55.b
Temporis fuga 116.a
Teneras 110.a
Tenuo 7.b.8.a
Tener 3.b
Tenuis 1.a
Tenus 104.a
Tenſa in opuſcu. 118.a
Terremotus cauſa 99.a
Terentia vxor Ciceronis 41.a
Terpſicore in opuſ. 43.a
Termites qui & vermes 70.a
Teſtudines 98.b
Teſtis neutri generis cum ſubſtantiuo conſtruitur 19.b
Tethys 56.a
Thales 115.a
Thalia in opu. 43.b.116.b
Thaſos & thaſię vites 84.b
Theſaurizo 131.b
Theſeus 94.b
Theſpis 94.b
Theſtilis 11.a
Thyaſus 14.a
Thyeſtes in opu. 13.a
Tymbra 55.a.138.b
Thymus 63.b.142.b
Thule 55.b
Thura maſcula 43.a
Tibia 88.a
Tyberis 137.a
Tygris 7.b.19.b
Timidus & timens 51.b
Timauus 59.b
Tympanum 97.b
Typhis 16.a

Terſaca ruſticorum 10.a
Tyrrhenus tubicen 89.a
Tyrrhenum mare 88.a
Tyrus 100.b
Tiſiphone in opu. 5.b.123.a
Tityrus in opuſ. 1.b.4.b
Tityus in opuſcu. 14.a
Tithonus 105.a
Tmeſis figura 117.a
Tmolus 57.b.58.a
Tornus 19.a
Toreuma ibidem
Totum in opu. 34.a
Tragædia 94.a
Traha 64.a
Trames 61.b
Trapetum 101.a
Tribula 64.a
Tridens 55.a
Trium deorum terræ poteſtates, & earum ſigna 55.a
Tria aurea verba in opu. 34.a
Tria tribus ætatibus præcepta 37.a
Triptolemus 53.b
Triumphantes 87.b
Tropheum 104.b
Trutina in opuſ. 35.b
Tubera 115.b
Tuba 89.a.111.a
Tugurium 8.b
Tulerunt media breui 27.b
Turma 111.a
Turtur 20.b
Tus 57.a
Thus in opuſcu. 3.a
Tuto 19.a
Tu 2.a
Tuus ibidem

V

Accinia 11.a
Vannus 64.a
Vappa in opu. 41.b
Vbera 118.b
Ve particula in opuſ. 37.b
Velitræ 88.a
Vellus aureum 87.b
Venus in opuſ. 38.b
Venti 69.a.75.a
Vento concæpti equi 113.b
Verbena 43.a
Vetus quid 73.b
Virgilius in præambulis
Virgilij patria 143.a
Vergiliæ 62.a.67.b
Veritas 138.b
Vertex & vortex 70.b
Vertex cœli ibidem
Vertex in opuſ. 41.a
Verutum 88.a
Veſcus 110.b
Veſeus 89.a
Veſper in opuſ. 4.b
Veſta 137.a
Veternoſus 62.a
Vexo in opuſ. 37.b
Via actus iter in opuſ. 40.b
Viburna 5.a.b
Vicia legumen 59.b
Victima 5.a.b
Villa 9.a
Vindemia 81.a
Vinitor 96.b
Vinum in opuſ. 40.b
Vini inuentio 54.b
Violæ 14.a
Vipera 119.a
Vir bonus in opuſ. 33.a
Virgo 35.a
Virgilij vita in præambulis.
Virgulta 4.b
Virtus 25.b
Virtutis amor in opuſcu. 41.a
Virus in opuſ. 38.b
Viſcus in opuſ. 39.a
Vitis 86.a
Vitta in opuſ. 11.a
Vitula 21.a
Vix in opuſ. 34.a
Villus ibidem
Vlmus 83.a
Vlna 23.a.217.a
Vligo 89.a
Vndiq; 3.b
Vola & volema 83.b
Vomer 64.b
Volutabra 118.b
Vortex & vertex 69.a
Vpilio 49.a
Vrania muſa in opuſcu. 43.a
Vbis in accuſatiuo 49.a
Vrbs 4.b
Vrſę 63.b
Vri 111.a
Viſi ibidem
Viq; adeo 3.b
Vulcanus 72.b.in opuſ. 13.b
Vulgus in opuſ. 36.a
Vulnus 120.a
Vultus in opuſ. 36.a
Vuidus in vua 49.b

X

Antho 136.a
Xanthus in opu. 1.b
Xerxes & eius feritas in opuſcu. 2.a
Xilobalſamum 66.a

Z

Ariaſpa 87.a
Zeugma 81.a
Zodiacus 68.a
Zonę cœli 69.a.b
Zoroaſtes 27.b
Zephirus 57.b

F I N I S.

INDEX EORVM QVÆ in Æneide ſunt notatu digna.

Bies 42.b
Accentus rō 255.b
Acceſtes 33.a.135.a
Accentus 7.b
Achates 14.a
Acheron 168.b
Achilles vbi vulnerabilis 175.b
Acidalius 40.a
Acta 138.a
Actor 278.b
Accuſo & incuſo 26.b
Actus temporis 7.b
Actus, via, iter 124.a
Actutum 270.b
Ad & apud 4.b
Additi 168.b
Adfecto 105.b
Aditus oſtium 175.b
Adiuro 130.b
Adytum 47.b
Aduenæ 247.b
Aduerbia in e & in i 135.a
Aduerbia in loco 135.a
Adplico 36.a
Ædes 64.b
Ædifico 42.b
Ædon vbi locorum 360.b
Æger & ægrotus 14.a
Ægis 251.a
Ægyptus & danaus 305.a
Ægialia 327.b
Æmulus 171.b
Æneas Veneris filius 198.b
Æneæ fuga 74.a
Æneis 198.a
Æoliæ inſulæ 9.a
Æquora 45.a
Ærea 28.b.141.a
Æſtas ſeptima 155.b
Ætatis diuiſio 143.b
Ætnæ incendium 102.b
Agathyrſi 115.a
Agyllina 255.b
Agmen 10.b.15.a.52.b
Agnoſco & cognoſco 14.b
Aiax oilei 8.a
Aiax telamonis 8.a
Alacris 193.a
Alba & albani 1.a.2.a
Albula 20.a.247.b
Albunea 207.a
Alcides 231.a
Altare 65.b
Alte 171.b
Altum 2.b
Aloeus 184.a
Alter alius 310.a
Aluus & venter 44.a.348.b
Alumnus 318.b
Amazones 29.a
Ambroſia 5.b
Amentum 352.a
Amœnum 257.b
Amycus 146.a
Amicorum exempla 80.b
Amnis 265.b
Amores 145.a
Anchiſæ oculi 72.a
Ancyle 258.b
Anchora 14.a
Anguis & ſerpens 52.a
Anguis & annus 138.a
Animarum creatio quo 195.a
Animæ 254.b
Anima 10.b
Anima vegetatiua 277.a
Animus & mens 5.b
Anio 230.b
Annales & hiſtorię 26.b
Annus triplex 19.b
Annus 138.a.135.a
Anni inuentio 91.a
An ſanctus 214.b
Anſer 218.b
Antandros 73.a
Antēnæ 227.a
Antenor 1.b
Antiqua 69.a
Antiquus 69.a
Antonius 358.b
Antonomaſia 4.a
Antrum quaſi atrum 34.a
Apex 72.a
Apollo genitor 81.a
Apollo cytharedus 283.a
Apum ſpecies 29.b
Aquila 26.b
Ara 65.b
Aræ 11.b.101.a
Arcus cœleſtis 138.a
Ardea 56.b
Argi 4.b
Argos 213.b
Argiletum 248.a
Argumen. Æneid. in præambulis.
Arma 1.a.11.b
Aruina 217.a
Arx 68.b
Aſcanius 2.a.10.a
Aſylum 71.b
Aſpiro 60.a
Athon vbi locorum 69.a
Attonitus 86.a
Atina 217.b
Atridæ 17.a.27.b
Atlas 119.b
Atlantes tres 240.b
Atria 40.b
Audenda pro patria 42.b
Auernus 97.b
Auentinus 228.a
Aufidus vbi locorum 194.a
Augurium 131.b
Auguro 214.a
Auguſti nomina 21.b
Auguſti triumphi 260.a
Aura 101.a
Aulis 123.a

B

Alę 168.b
Barri 34.b
Baltheus 277.a
Barce 110.b
Bella ciuilia 341.a
Bellum 5.b
Belus 41.a
Bidentes 211.b
Biga 55.b
Bigę 55.b
Bina diſtributiue 242.a
Biremes 14.b
Byrſa 25.a
Bithinia 144.b
Bitias 40.b
Bomonicæ 46.b
Breuia 21.b
Brutus 82.a
Bubo 117.a
Butes 144.b

C

Acus 242.a
Cadauer 245.a
Caduceum 119.a
Cæſtus & ceſtus 137.a
Caieta 204.a
Cales 231.a
Callis 112.b
Caminum 201.b

Cano 1.a.7.b
Caphareus 311.b
Capulus 374.a
Capua vnde 295.a
Carbaſus 93.b
Carbo & pruna 345.b
Carcer 8.b
Carceres 140.b
Cardo 28.b
Carthago 25.a
Caſſandræ ſtuprum 8.a
Caſtra 100.b
Catus 27.b
Cataphracti 30.a
Caſus 17.b
Caulæ 263.b
Cedrus 205.a
Cellarium 40.a
Cenſorius 200.a
Ceres 111.b
cernuus 216.b
cerui 14.b
ceruix 73.a.b
ceſares vnde dicti 300.a
chaonia 91.a
charybdis 95.b
chorebus 58.a
choritum 25.b
cybelle 81.b
cyclades 83.b
cydon 286.a
cycnus 26.b
cyllenius 119.b
cinis 363.a
cio 183.b
cingulum 273.b
cinthus 31.b
cypariſſus 106.a
circe 205.a
cyrenſes 256.b
circumfero 174.a
circuli inferni 182.b
cythare vius 98.a
cythera 271.a
clam 31.a
claſſis 164.b
clamare 31.b
clarigatio 263.b
clarus 294.b
cleopatra 259.a
clypei 273.b
clypeus 285.a
clauum quid & vnde 295.a
cocytus 169.b
cocles romanus 258.a
cœlum 9.b
coloni 4.b
columba 141.b
colus 150.b
comes facundus 147.b
comete 293.b
commiſſura 284.b
compago 11.b
compenſatio 17.b
conceptio 1.b
concilio 10.b
coniuratio 233.a
connubium 9.b
conſus 256.b
conuenæ 147.b
copia 63.b.67.a
corytus 261.b
cornus 78.b
cortina 81.a
cothurnus 87.a
crepuſculum 55.b
cruſta & cruſtum 207.b
crudele 27.b
cume 97.a.164.b
cupido 37.b
cultellus 174.a
cura 16.a.108.a
cui precari 240.a
curiæ 256.b
curis 21.a
cuſtodia 284.a

D

DAna° & ægypt° 179.a
Danae 117.a
Dapes & epulę 39.b & 88.a
Dardanus 81.a.85.a
Decus & decor 211.a
Dædalus 296.a
De diis opiniones 213.b
Deducere 33.a
Deduco & diduco 17.b
Defatigari 1.a
De corpore & anima 195.a
Defuncti 167.b
Delos 89.b
Delphines 137.a
Delubrum 111.b
Denſeo actiue 235.a
Deorum natura 5.b
Deprehendi 136.b
Deriuatiuorum ſpecies 271.a
Deſpicio & diſpicio 17.b
Deus & diuus 108.b
Deum vnum eſſe 130.b
Deorum natura 5.b
Deuotus 40.b
Dia 84.a
Diana 80.b
Dii ſamothracum 51.a
Dico 2.a
Dido 210.a
Diei & noctis partes 145.a
Diei diuiſio 145.a
Dies pro tempore 203.a
Diogenis dictum 203.b
Diomedeæ aues 327.b
Dioniſii tyranni 169.b
Diſcinctus 260.a
Diſſimulamus & ſimulamus 31.a
Diræ 65.a
Dolopes 45.a
Dolones 218.a
Domuum ſ[illegible]atio 64.a
Dona 136.b
Drepanum 107.a
Dracones & ſerpentes 53.b
Dux ſegregandus à populo 4.b
Ductor 113.a
Duci 4.b
Durare 255.a

E

EAdem 277.a
Ebur 318.a
Ecce 46.a.51.a
Edo es 111.a
Eclypſis 9.b
Effata 131.b
Egelido 256.a
Electra 4.b
Electrum 250.a
Elyſium 133.a
En 23.b
Eo & venio 19.a
Ephialtes 184.a
Epicurei 1.b
Epiſtole 241.a
Equidem 33.a
Equus troianus 316.a
Eruditorū authoritas 57.a
Ergo pro cauſa 191.b
Erymanthus 299.a
Erydanus 191.b
Eryphile 116.a.181.a
Eryx 34.b.135.a
Euentus pluraliter 131.b
Euander 237.a
Euocandi deos forma 59.a
Eurypilus 46.b
Eurota 30.a
Euſebia 3.b
exors 254.a
exanimis 29.b
excubię 136.b
exoſus 157.a
exorare 95.a
extemplo 10.b
examen quid 370.a

F

FAbricius 200.a
Facies 38.b
Fari & fateri 47.a.103.b
Fatum 1.b.95.a
Fata troiana 5.a
Fatigatus 244.a
Fatū nō cogit homines 5.a
Faunus & fauna 205.b
Felix 23.a
Femen 167.b
Femur ibidem
Feræ 16.b
Feronia 254.b
Fetus 43.a
Ferrugo 280.a
Feſcennina carmina 230.b
Feſſus 223.a
Fidenæ 297.b
Fides cana 18.b
Fiducia 11.a
Fletus 283.a
Fedus 9.a
Fœta 8.b
Fores 28.b
Forma coniugii 6.b
Formica 223.b
Forceps 251.b
Forfex 251.b
Fori 260.b
Forma 6.b
Formoſus 251.b
Fortis 114.b
Fortuitus 272.b
Fragor 254.b
Fratrie 214.b
Fretum 35.b
Frōdeum & frondoſum 16.b
Fruges 11.b
Fundere 174.a
Fulmen quorum ſit 7.b
Furnus 74.a
Funalia & funera 41.a
Fundamenta 63.b
Fraus 343.a
Funebris 140.b
Funus & funere 277.b
Furię, dię, canes 65.b
Furiatus & furioſus 63.b
Futilis 330.a

G

GAbii 230.b
Gabinus cinctus 126.b
Ganimedes 5.b
Garganus 316.a
Gaza 74.b
Gemma 38.b
Gemini 79.a
Germanus 147.b
Genus progenit 78.a
Genus romuli 2.a
Geriones 218.a
Giganteum bellum 101.b
Gyrus 128.a
Gnatum 16.b
Glaucus 161.a
Gracchi 341.b
Gratiæ 40.a
Grauatum & grate 245.b
Græcę linguæ 83.b
Gryneus 112.b

H

HAmon 117.a
Harena 85.a
Harpalice 21.b
Harpyę 87.a
Haurio 41.a
Hecate 301.a
Hecuba 77.b
Hedi 271.a
Helena 37.b
Herne 230.b
Herbacanthus 37.a
Hercules 254.b
Heros 25.a
Hermione 41.a
Hermus 231.b
Heu 45.b
Heſperides 126.b
Hyades 41.a
Hydra 277.a
Hyle 256.b
Hymeneus 37.b
Hiarbas 110.b
Hirnos 309.a
Honuſtus 20.b
Hoſpes 254.b
Hoſtiæ 83.b
Horror 14.a

I

IActari 2.a
Iarbas 110.b
Ianus 21.b.226.b
Iani templum 20.b
Ianua 28.b
Iapigia 186.a
Ianus clauſus ter ab Auguſto 21.b
Ibera 281.b
Idalium 38.b
Idomeneus 83.b
Ignarus 35.b.85.b
Ignauum 28.a

Digitized by Google

Ilia thea 20.b
Ilium 1.a
Ille 1.a
Illicet 61.b
Imber 41.a
Immunes qui dicantur 115.a
Imber 11.b.41.a
Immemor 15.b
Implorare 189.a
Incendo 7.b
In 21.a.104.a
Incubo 205.b
Incuſo 27.b
Indecores 233.b
Indigenę 247.b
Indigetes 291.b
Indignus auorum 368.a
Indoctū indocile 147.a
Inermis 18.b
Infandum 18.b
Infenſus 46.a
Inferię 306.a
Initia Iouiſ ſacra 282.b
Inimicitiæ 2.a
Inſtar 202.b
Infido & infiſto 194.a
Inſomnium 109.a
Intempeſtum 110.b
Intentio 157.a
Introitum 325.a
Intus 273.a
Inuus 197.b
Interpres 229.b
Inuocandi modus 3.b
Io 136.b
Iphigenia 47.b
Iphimendia 184.a
Ira dei 4.a.46.b
Ira quid ſit 7.b
Iris 171.b.261.b
Ironia quid 113.a
Iſis 148.a
Iſmara 201.b
Italus 32.a
Italia 1.a
Italica philoſophia 7.b
Iubar 313.a
Iudici congrua 5.b
Iulus 15.a
Iuno 7.b
Iuno maxima 20.a
Iurare quid 237.b
Iunonis numina 3.b
Iupiter 7.b
Iuuenta & iuuentus 34.b
Ixiones 169.b

L

Labor 18.b
Lacteo lacto 143.b
Lacus 40.b.237.a
Laodomia 183.b
Laquear 41.b
Lar 200.b
Latona 80.b
Laruæ 171.a
Latium 247.b
Latini 7.b
Lauinium 1.a
Laus vrbium 2.a
Lauo 261.a
Legifera ceres 112.a
Lego 84.a.174.b
Lentum 171.b
Lete 169.b.170.a
Letor 316.a
Letus 7.b
Leua 43.a
Leuum in cœlo 76.a
Leucas leucate rupes 90.b
Lex.xii.tabularum 367.b
Liptote quid 24.a
Liberi 343.b
Libya 6.a
Lyceus 248.a
Lyciſca 21.b
Licurgus 79.a
Lydus 74.b.254.a
Liquetius 284.a
Lyrica materia 287.b
Lymeſos 294.b
Lynx 23.a
Lyncum natura 118.a
Lucifer 77.a.255.b
Lucus 29.a
Lucretiæ domus 258.a
Lucumones 56.a.153.b
Ludi 138.a
Lupanaria 19.b
Lupę 19.b
Lupercal 145.a
Luperci 259.b
Luſtrum 19.b

M

Magalia 120.a
Magar 27.b
Magus 306.a
Magiſtri qui & paſtores 370.b
Magni dij 77.b
Maia 259.b
Male 108.b
Malus 130.b
Mane 55.b
Manes 79.a
Manubiæ 7.b
Mapalia 119.b
Mars 2.a.21.a
Mare & maria 176.a
Marica 206.a
Margaritę 37.b
Marſias 111.b
Maturo 12.a
Mater deūm 176.b
Meditor 115.a
Medius fidius 316.a
Memor 1.a
Memini 43.a
Mendax 46.a
Menſe 88.a
Mendacium in facto 63.b
Menelaus 184.a
Mergus 139.b
Mercurius 139.b
Metus 75.a
Mephitis 207.a
Meotis 199.a
Metius 257.b
Mœnia 2.a
Mi 168.b
Militum genera 46.b
Militiæ genera 237.a
Mimi 138.a
Minari 46.b
Minores 245.a
Miſenus 87.b
Minotaurus 164.b
Miror & regno tui 254.a
Mola 46.b
Monſtrum 71.b
Monodica 111.a
Montium partes 194.a
Morini 260.b
Murrani 197.b
Munera 138.a
Muſeus 193.a
Muſica 1.b
Muſæ inuocandi modus 3.b

N

Nare volare 17.b
Nare natare 11.a
Nautes 159.a
Næ 128.a
Nectar 5.b.169.b
Nemęa 146.b
Nemo 261.b
Neuius 112.a
Nigra 171.b
Nihil 170.a
Nilus 119.b.170.b
Nimbi 8.b
Nympha viſa 161.a
Niſa 161.a
Nomina in us 45.b
Nodus 21.a
Noia locoꝝ, ideſt propria 1.a
In es 146.a
In bundus 131.a
Regum 197.b
Nox 10.b.109.a
Noxa 7.b
Nouendiales 137.a
Numeralium quantitas 69.b
Nudatum Nudum 360.a
Numę lex 101.b
Numina 221.a
Nurus 65.a
Nuncius & nuncium 179.a

O

Obſcenum 95.a
Ocnus 241.a
Odorus odorat⁹ 89.b
Oenotrus 104.b
Oethe 184.b
Olim 16.a
Omne 14.b.113.a
Ops & opis 3.b
Opera & opus 27.b
Ordo vrbium 1.a
Orantes 31.a
Orion 31.b
Orcus 199.a
Oſcinę & prępetes 174.b
Oſculum 18.b
Oſtium 29.a
Oſtia 175.b.

P

Parcæ 4.b
Palamedes 46.b
Palladium 50.a
Palla 339.a
Pallas 7.b
Pan 248.a
Participia 168.b
Parcæ & parcus 5.a
Parius & lapis 34.b
Paris 116.a
Parentheſis 5.b
Parnaſus 218.a
Pean 361.a
Pecten 191.b
Patauium 18.a
Patens patulum 195.a
Patria 93.a
Pauidus 64.b
Pecus 28.a
Pelte 28.b
Penetro 18.b
Penus 39.b
Penates 77.b
Pentheſilea 29.a
Peplum 29.a
Pergama 10.b.&.66.b
Perſi 4.b
Petere 368.a
Pellax 46.b
Petit pro petiuit 269.b
Phaethon 283.a
Phalarica 285.a
Phalanx 54.a
Phedra 183.b
Pheretrum 283.b
Philoctetes 91.a
Phœnix 74.b
Phorcus 161.a
Phrygiones 98.a
Pietas 3.b
Piget 112.a
Pilumnus & pitumnus 161.a
Piſtor & piſtor 114.a
Pinarius 145.a
Pinus 42.b
Pira, rogus, buſtum 326.a
Pyra 173.b
Plagæ 114.a
Pleriq; omnes 15.a
Ploratus & planctus 182.b
Polliceor 17.b
Poliphemus 103.b
Pollux 168.b
Pone 74.a
Poples 186.b.287.a
Populus romanus 153.a
Populus 146.a
Portena 258.a
Porta 69.a
Portentum 206.a
Portitor 177.b
Portus 43.a
Poſticum 63.b
Poteſtur 251.a
Prandia antiquorum 113.a
Prælium 254.b
Præpetes 174.b
Preſſo ore 171.b
Priami mors 65.b
Primus 4.b
Procax 32.a
Procul 71.b
Proceres 44.a
Prodigium 157.b
Prodo & propago 118.a
Profugus 1.a
Procris 183.a
Proteus 325.b
Prouidentia 5.a
Promittere 46.b
Pubis 152.a
Pudes 122.b

Q

Qua 6.b
Quando 110.a
Quæſitor 183.a

Que

Quæ pro vel 43.a
Quis pro quibus 10.b
Quadrupes 43.a
Quietam 134.b
Quondam 101.b
Quoq; 18.b

R

Arcus aureus 170.b
Rates 7.b
Raptus 4.b
Re 177.a
Recipere 31.a
Receptus 316.a
Regia 149.a
Regna pereunt 10.b
Religio 148.a
Remus 19.b
Reſcribere 210.b
Regum & imperatorũ cognomina 366.a
Rhetorum precepta 8.b
Rhea 19.b
Romani reges 199.b
Roma & Romul⁹ 2.a.&.18.a 198.b
Ruma 138.a
Rumon 138.a
Rumpere ſilentium & vocem 46.b
Rurſus 128.a
Rurſum 87.b
Rus 27.b

S

Acrum 37.a.79.b
Sagule 258.b
Sal 7.b
Salamis & ſalamin 241.a
Salua res eſt 239.b
Salue 137.a
Saeve & ſaevos 89.a
Sanguen 17.b
Sarpedon 10.b
Scæa porta 94.a
Scelerare 79.a
Scribere 218.a
Scylla 16.a
Scopulus 7.b
Sæculum 254.a
Sæuus 8.a
Scribo 219.a
Securis 21.a
Securus 24.a
Sedere 9.a
Semita 211.b
Senex ſaltans 89.a
Senatores patres 119.a
Senones 518.b
Sepeliendi diuerſitas 314.b
Sereno 18.b
Seranus 209.a
Serum 378.a
Sibylla 174.b
Sibyllini libri 166.a
Silex 144.a
Signum 17.a
Sylua 20.a
Simulare 31.b
Sylua 170.b
Syluia 311.a
Simethus 181.a
Similis tui & tibi 76.a
Sinon 46.a
Sinus 216.b
Situs 183.a
Siniſtrum 71.a
Singularium poteſtas 168.b
Syrenes 163.a
Siſiphus 169.b
Solemnis 32.a
Solis portæ 169.b
Solum 141.b.108.a
Solium 31.a.209.b
Somno excuti 86.a
Somnus 103.a
Somni vires 56.a
Spira 12.b
Specus 224.b
Spero 241.a
Spolium 145.a.;10.a
Sponſus 294.a
Sthelenus 54.a
Squama 185.a
Stemma ſyluiorum 10.a
Sterno 146.a
Stirps 83.a
Stix 169.a
Sto 37.a
Stoici 1.b
Strophe 87.a
Structura calibis 211.b
Statio quid 272.a
Subſidere 317.b
Subire 209.b
Sudum 254.a
Sub 36.b
Supero & ſuperſtes 36.b
Superſtitio 241.a
Super 11.a
Supremus 205.b
Superne 193.b
Supplicia 36.b

T

Alentum 138.a
Tam, q̃ &c. 233.a
Tarentum 189.a
Tantali 190.a
Tapinoſis 11.a
Tapete & tapetum 215.a
Tarpeia 248.a
Tarquinius ſuperbus 200.a
Tartarus 171.a
Taurus 175.a
Telum 175.a
Tendo 274.a
Tenus 176.a
Ter quatre 11.a
Terminus deus 276.b
Tergum 16.b
Territorium 159.a
Teucer 36.b
Telamon 36.b
Tholus 275.a
Therſandrus 54.a
Thermodoon 260.b
Threicius 79.a
Thalaſſio 37.b
Tyaras & tyara 212.a
Tybris 9.a.78.a
Tyndaridæ 99.b
Tyrannus 111.a.114.a
Tyrrhenus 254.a
Tyrrhenum mare 9.b
Tyrrheus 211.a
Tibi 98.a
Titus 154.a
Toga 10.a
Topographia &c. 13.b
Totum 14.a
Trabea 226.b
Tranſenna 131.a
Trama 91.a
Trebia 231.b
Tribula 231.b
Triclinium 39.b
Tres Platonicorum de inferis ſententiæ 169.b
Tropheos ſuſpenſio 318.a
Tranſcribere tranſcribi 219.b 219.a
Tritonia 50.b
Triton 171.a
Triſtis 176.a
Triones 41.a
Troia 1.b
Troiani 4.b
Troili mors 29.b
Turbo & turben 218.a
Tuba 364.a

V

Acria in verbis 23.a
Vale 76.a
Valug 36.b
Vallis 377.a
Vallus 267.b
Valdis in noſandi caſu 33.a
Venus obcecat 68.b
Vector 112.b
Venetia 38.b
Venalis ſtatus 8.a
Verba de loco 31.b
Verro 9.a
Veſta & veſtalis 19.b
Ventorum ſpecies 11.a
Verbena quid ſit 314.b
verba ia tor. 314.b
Virg. notatur 16.b
Via 124.a
Viſcera viſcum 16.b.103.b
Viſo 45.a
Virg finis 131.a
Virago vnde dicatur 364.b
Volumnum 217.b
Vitio deorum 33.a
Vlyſſes 55.a
Vrbs ab Ænea condita 1.b
Vulgus 43.b
Vulnerum loca 181.b
Vultur Tytii 169.b
Vnde quo vngatur 116.a
Verbeia 370.b

FINIS.

CHRISTOPHORI LANDINI FLORENTINI DE PECVLIARI PVBLII VIRGILII MARONIS LAVDE, HONESTA PRÆFATIO.

CVm eum poetam interpretandum aſſumpſerimus, qui vel ex omnibus terrarum regionibus, quarum habitatores hiſtoria cognoſcantur, vel ex omnibus ſæculis, quorum memoria ad noſtra vſque tempora ſcriptorum beneficio peruenerint, ſi non primus omnino, primo tamē par pene æqualisq; ſit, operæ noſtræ precium haud mediocre futurum æſtimo, ſi paucis tamen, nec pluribus quam neceſſitas exigat, oſtendero ex omni, quæ innumera pene eſt, ſcriptorum copia illum præter cæteros, & ad grauiter, ornateq; loquendum, & ad bene, beateq; viuendum plurimum nobis conferre, Nam cum, & intelligentia, qua omneis diſciplinas ſtudio, induſtriaq; adhibita aſſequi poſſumus, & oratione, qua quæ didicerimus alios doceamus, homo à cæteris animalibus differat, nonne in vtraque re ita princeps eſt, P. Maro, vt cum ab eo diceſſeris vix niſi longo interuallo relicto ſecundum reperiant latini. Nam quem immortalis deus, ſplendorem, quam dignitatem orationi affert? Quid obſecro, aut in maximis rebus ſublimius, aut in mediocribus temperantius, ant in humilibus preſſius excogitari hoc poeta poteſt? Quis in ſingulis verbis eius elegantiā? Quis in orationis ſtructura compoſitionem? Quis in luminibus verborum, ſententiarumq; dignitatem Maronis adæquabit? Quod iure vero omnes ſtupeſcent ita dicendi genus variat, vt rebus temporibus, perſoniſq; inſeruiens, modo abundans, copioſiusq; fluat, modo breuis conciſusq; cuncta perſtringat. Decet illum nonnunquam ſiccitas, decet neſcio quid pingue, floridūq; ſæpe autem ſuauiſſimo quodam contemperamento ita huiuſmodi in vnum omnia confundit, atque commiſcet, vt mirabili voluptate audientium aures demulceat, atque delectet. Nam quis dicendi ornatus, excellētior eſſe poteſt, quàm is in quo nec pręcipitata breuitas, nec infinita copia, nec ieiuna ſiccitas, nec poſtremo nimium luxurians lætitia appareat? Hoc quidem dicendi genus apud quem alium inuenies, non facile reperio. Ego certe apud neminem adhuc cognoſcere potui. Si igitur tanquam magnum virum, & omni laude dignum eum admiramur, qui horum uno vtatur egregie, ſi veluti eloquentiæ deum illum veneramur, qui hos omnes, ſed in diuerſis locis adimplet quibus laudibus obſecro quibus tandem laudibus proſequemur, qui vnum in locum, vnam in rem, hæc ſimul omnia inaudita ſuauitate coniiciat? Adde ad hæc, quòd cum duo ſint dicendi genera, quorum alterum à quieto, & nulla perturbatione concitato animo mature, grauiterq; proferatur. Alterum vero, in quo quia nihil ratione, ſed omnia ſumma perturbatione aguntur, ardēs inſenſum, torrenſq; nominarunt, nonne vtrunque ita diſtribuit. P. Maro, vt ſeruato hominum ingenio, ac natura, vnicuiq; ſuum attribuat? Quid enim grauius, maturiuſq; Ænea, Latinoq;, & ſi duos horum ſimiles inducit? quid contra ardentius, erectius, inſenſius Pyrrho, Turno & Drance, ſed in primis ipſa Iunone troianis ſemper infenſa, fingere potuit? Sed vt ad ea mēbra, in quæ totum dictionis corpus diuidimus, quandoq; deueniam, ita ꝓponunt, atque inuocant poetæ, vt his ea omnia, quibus procemium perficitur, ſummo artificio abſoluant, quapropter quo artificio, quo diuini ingenij conſilio, tantus vates, & à magnitudine vtilitatis, ac nouitate rerum attentum, & ab erumnis inuicto animo perlatis, & ab iniuſtis crudeliſſimæ Iunonis odijs fauorem conciliat quam perſpicue docilem aperte, abſoluteq;, re ꝓpoſita reddit? Iam vero narrationibus ſuis nec dilucidius quicquam, nec veriſimilius inuenies. In partitionibus autem, quid quominus clare, atque abſolute ſint deeſſe perturbauimus? Nam ſimilitudines, amplificationes, exempla, digreſſiones, ſigna rerum, argumentationes, cæteraq; huiuſmodi, quæ quidem tum ad probandum, tum ad refutandum plurimum valent, tā multa, tam varia, tam vehementia ſunt, vt neque copioſiora, neque efficaciora, aliunde exempla ſumi poſſint. Prætereo eius epilogos, prætereo diuerſis in generibus varijs refertā affectibus orationem. Neq; in eo ero occupatus, vt oſtendam quam vehemēs ad indignationem inſurgat, quam mitis è cuiuſuis pectore miſericordiam eliciat. Hoc tamen ſilentio non prætermittam, nam in alijs imitandis, ſiue græci illi fuerint, ſiue latini, tam diligentem rationem adhibuit tanto conſilio, vt illa ſuis quadrarent, exornauit, vt non aliūde accepiſſe, ſed ipſe peperiſſe, ac à ſe parta alijs mutuaſſe videatur. Heſiodum in Georgi. græco etiam iudice longe ſuperauit. Nam in Theocrito, ſi inde doricam illam locutionis proprietatem, quod græci Idioma nūcupāt, amoueas, quod & moribus, & verbis paſtoralibus vehementer quadrat, quid præterea inuenies, in quo latinus poeta à ſiculo vinci putetur? Hoc tamen in Virgil. admiror. quod in Theocrito & ſi abſit deſidero. Nam paſtoriæ illius ruditatis ita naturam exprimit, vt ne Roſcius quidem Bucolicam perſonam expreſſius agat quam ille ingenia, moreſq; refert, quod quidem cum præſtiterit, ac per omnes numeros ita abſoluerit, vt ei quem ſibi imitandum propoſuerat, nuſquam cedat tum quod poetarum eſt, eodem figmento maiora quædam contegit, vt quamuis à perſona paſtorali non diſcedat, tamen alium ſenſum longe excellentiorem ſub illo vulgari abſcondit, vt opus duplici argumento ornatum, & illi qui in promptu eſt, inſeruiat, & illum, qui latet, perficiat. Quārem, ſi qui ſunt, qui vitio illi vertant, ij quid proprium poetarum ſit, ignorare conuincentur. Et profecto ad maxima quæq; ac diuina natus hic poeta, ita in humilioribus à prima ætate ſe exercuit, vt iam tum maiora illa, & mente concæperit, & vt res ferebant, aliqua ex parte ita incœperit, vt intra Bucolicos tamen fines honorare conſtiterit. Verum maius certamen cum Homero reſtat, cui cum græcorum ſcriptorum ingens numerus in huiuſcemodi pugna adhæreat, ac pertinacius inſtet, victoria difficillima redditur. Verum cum laborioſum magis quàm periculoſum ſit, collatis ſignis in aciem prodire, non faciet tamen honorati Seruij opinio, Vt in ea locum deſerant, quamuis affirmet Maronem longo interuallo Homerum ſecutum eſſe, Magiſq; me mouet, & Afri Domitij, & Quintiliani authoritas, qui illum ita ſecundum ponunt, vt pene illum primo æqualem reddant, At dices ij latini ſunt, & qui authoritate potius, quàm argumentis pugnent, Nam cum quid ſentiant, explicauerint, non multum laborant, quare ita ſenſerint rationibus cōfirmare. Ita longe pluris facio Macrobij iudicium, qui tum eloquentia excellēs verum facile deprendere poteſt, tum quia à gręcorum factione eſt, ſeuerius q; forte par eſt iudicium in eum exercet. Sed tamen vide qd ſentiat. Is enim innumeris, pene locis ex vtroq; poeta in mediū adductis decernit, Maronem noſtrū varijs in locis modo vinci ab Home. modo victorem ex eo pręlio diſcedere. Itaq; quod ab homine aduerſę factionis datur, accipiendum puto, & cum nullam in partem inclinata victoria, recęptui apud illum canant, ęgregie nobiſcum actum putauimus. Nam qui modo vincitur, mo vincit, hunc ego non ſecundū, ſed parem iudico, verum quid plura? preſertim cum de poetarum vi nulli potius q; poetæ, & ei quidē egregio credendum omneis acrioris ingenij viros iudicaturos, non ambigam, Quid ergo aquinas Iu. iudicet eius è carmine facile eſt cognoſcere. Ait enim Conditor Iliados cantabitur, atque Maronis, Altiſoni dubiam facientia carmina palmam, atq; hæc de Home. Nam Nicādrum, Apollonium, Piſandrum, Euphorionem, Euripidem, Pindarum, cæteroſq; multos ita imitatus eſt; vt nuſq; illis cedat, multis autem in locis ſuperet. Verum vt paucis tantam rem perficiam, ego Macrobij ſententiam vehementer q̄m veriſſima eſt, approbo. Nā tantus philoſophus & Platonis, in quo ſumma eloquentia ſummę ſapientię coniūcta eſt, optimus imitator. P. Virgilij eloquentiam naturæ omnium, rerum optime parenti ſimilem eſſe docet. Nanq; terram hic frugibus, arboribuſq; lętam videmus. ibi pratis, floribuſq; omnia ridere. Aliā regionem fontibus irrigari, Aliam omnino areſcere. Eſſe & loca quæ in campos porrigantur. Eſſe & alia, quę in montes, rupeſq; conſurgant, eoſdemq; alibi horrendis ſyluis veſtiri, alibi nudo ſaxo inhorreſcere. Sic. P. Virgilius ſtilum ſuum ad omneis vitę mores integrum traducit, vt nunc breuis, nunc copioſus ſit, nunc ſiccum, nunc floridū ſeſe oſtendat, Eſt præterea vbi leni fluat agmine, eſt & cum veluti per confragoſa torrens, rapiduſq; præcipitetur. Atque hæc in dicendo. Quod autem ad bene, beateq; viuendum pertinet, quis nō videat omnia quibus vita humana recte inſtituatur, pręcępta ab hoc poeta Veluti ex adorandis philoſophię ſcatebris, ꝓmi facile, ac percipi poſſe? Nā vt Cyri vita Xenophon, ita à primis incunabulis producit, vt eius regis exēplo optimus ꝑnceps informari poſſit, ſic Maronis poema omne humanæ vitæ genus exprimit, vt nullus hominum ordo, nulla ętas, nullus ſexus ſit, nulla deniq; cōditio, q̄ ab eo ſua officia nō integre addiſcat. Qua obſecro ille acrimonia, quo verborum flumine, metum, ignauiam, luxuriam, incontinentiam impietatē, perfidiam, ac omnia iniuſtitiæ genera, reliquaq;, vitia inſectatur,

tur, vexit? Quibus cõtra laudibus quibus præmijs iuſtitiam animi magnitudinem, & pro patria, pro parentibus, pro cognatis, amicisq; conſideratam periculorum ſuſceptionem: religionem in deum, pietatem in maiores, charitatem in omnes proſequitur? Nam cum hoc in primis ſibi propoſuiſſet. P. Virgilius vt generi humano, quamplurimum prodeſſet, eo potiſſimum conſilio in vno Ænea abſolutum omnino, atque ex omni parte perfectum virum finxit, atq; expreſſit, vt omnes illum nobis, tanquam vnicum exemplar ad vitam degendam proponeremus, ac neſcio an melius multo apud hunc quàm apud philoſophos, huiuſcemodi omnia aſſequaris. Illi enim quæ vitam beatam præſtant ſubtiliter docent, potius quàm ad illa trahunt. Hic præſtantium virorum præclariſſima geſta referendo, nos quia omnes exemplo facile mouemur ad illos imitandos vehementer inflammat. Quapropter quæ illic auribus percipimus, hic tanquam nitidiſſimo in ſpeculo, neſcio quo pacto nobis intueri, & dum geruntur adeſſe videmur, Quamobrem tanto nos hæc, quam illa magis mouebunt, quanto oculorum quàm aurium ſenſus acriores eſſe cognoſcimus. Nam quis vnquam rẽpub. melioribus legibus temperauit? In quo vnquam duce, aut audiſtis, aut legiſtis tãtam inesse rei militaris diſciplinam, quanta in vno Ænea deſcribitur? at dices non omnes in repu. principes eſſe, aut exercitibus præponi poſſumus, longeq; plures priuatim q̃ cum poteſtate viuimus. Quod quidem vt verum eſt, ita ingenue fatebor, Sed nonne, & priuatis hominibus quo pacto ſecum quo cũ ſuis, quo cum ciuibus, quo cum peregrinis agendum ſit, frequenter admonet? Sed videor dum ſingulis inſiſtere cupio, lõgius multo quam procemij anguſtiæ patiantur progredi, ac rerum copia ita vrgeri, vt dũ nihil indictum relinquere nihil ſatis pro dignitate explicem, Verum vt paucis infinita expediam, ita locum cõcludam vt vnicuique huius ſcriptoris poeſim laudem eſſe virtutis, atq; omnia ad illam referri ſine dubitatione affirmẽ. Quæ vero ad ſummũ bonum, quod in diuinis rebus contemplandis, cognoſcendisq; conſiſtere ſcimus pertinent quam omnino diuinæ. xij. Æneid. libris mirifico figmento intexuerit, ſatis pro noſtri ingenij viribus in eo libro expreſſimus, in quo Laurentias medices hæc inueſtigãs inducitur, Adde ad hæc quã multa, quæ natura ipſa penitus in obſcuro condidit, atq; abſtruſit, ille ſingulis ſæpe verſiculis, & breuiſſimis quod poetarum eſt verbis perſtringit, quam docte, ventorum vim ac naturam explicat, quam ſignate tum tempeſtates, tum multorum ſyderum ortus, obituſq; exprimit, quam elegãter errores lunæ, ſolisq; labores refert, quam vere vnde pluuiæ, vnde ſerenitates, vnde cœli aut clemẽtia, aut inclementia ſit, oſtẽdit! De animorum autem noſtrorum vi, naturaq; de [illegible] principijs nõne ita ſcrutatur, vt omnes omnium philoſophorum ſectas, ac familias noſſe illum manifeſtum ſit? Adde ad hæc cognitionem hiſtoriarum, adde vt diligentiſſimus antiquitatis, & non modo noſtrarum rerum, ſed & græcarum, & omnium nationũ inueſtigator extiterit. Prætereo ius ciuile. Omitto ius pontificum priſcorum. Prætermitto id, quod augurum eſt, quæ quidem omnia ſi ab eo ieiune, ſi aride, ſi inculte, ſcripta eſſent, eſſent tamen propter eorum varium multiplicem, ac maximum vſum omni ſtudio cognoſcenda, nũc aũt tam incredibili verborum copia, atque elegantia inſignita, tam admirabili ſententiarũ grauitate illuſtrata, tot ſalibus reſperſa, tanta ſtili varietate grauiter, ac lucide cõpoſita cum ſint, quis non vel noctes integras (ſi opus fuerit) ad diuturnas poetæ lectiões addat, cum ſummæ vtilitati ſumma ſit adiuncta voluptas? Hæc ille.

ANTONIVS MANCINELLVS VELITERNVS VRSO VRSINO HEROI CLARISSIMO PONTIFICIS THESAV. AC GYMNASII ALMÆ VRBIS RECTORI.

VIrgilij poetarum ſummi & Bucolica & Georgica in Romano Gymnaſio cuius tu rector & princeps eſ optimus Vrſe Heroũ decus eo pacto ab hinc trienio publice profitebar, vt poſteris quoque impertiendum cenſere eoq; ſtudioſius, & accuratius enitebar, quumq; tempus admonuit impreſſoribus, quicquid excogitaueram tradidi, Diceres autem Nõne & Seruius iam pluribus annis Virgilij ſummus habetur interpres, & anno abhinc ſecundo Landinus vir profecto eruditiſſimus, quid igitur tua eruditione opus? Cum etiam fieri non poſſit, aut non facile fiat, vt ea verbis moueantur, ac extrudantur, quæ impreſſa ſunt mentibus & tandiu retenta? Itaq; Seruij potius, aliteriuſue ſententiam omnes pene quàm tuam probauerint, ſicq; fruſtra quodammodo elaboraueris. Ea quidem omnia ita fore non dubito Præſul digniſſime apud eos præſertim, qui ſæpenumero aliud quàm recte ſenſerint, iniquo animo approbant, & extollunt, probandaq; arguunt & inuertunt. Nec ego eo conſilio Commentarios edidi, vt homines eruditos redarguam, quanquam aliud alij videtur, Sed vti Virgilij carmen, & facilius, & apertius habeatur. Eo enim ſtudio, ea opera, vigilia, diligentia, cura ſum vſus, tum corrigendis textibus, tum illis interpretandis, vt mea cum præcedentibus conferentes, neceſſaria potius quàm ſuperuacanea fuiſſe animaduertant. Amabunt inde, nam quæ facta ſunt cum labore vt ille inquit, magis diligũt omnes, Et quoniam explodenda eorum ſunt verba, qui nihil authoritate doctorum corroborant, illius autem recipienda ſententia, qui nihil loquitur, niſi quod apud exquiſitiſſimos legatur authores. Viſum eſt cunctis omnibus & locis atque ſententiis priſcorum teſtimonia reddere. Ibiq; maxime vbi aliorum interpretationibus, quod ſæpe accidit, minime ſum aſſenſus, non quidem ab re vt patebit, Prætereaq; nihil fere neceſſario expectandum, quod ſi forte non vſque rite expoſitum fuerit, danda venia eſt. Quis enim tanto ingenio, tanta doctrina, tantaq; ſapientia præditus eſſe poteſt. vt nuſquam cœſpitet? Neque enim eſt vlla diſciplina, aut ars, quæ ſingulari conſummata ſit ingenio. Nec vllus omnia ſcire poteſt, & Vtriq; diligentia ſatis vti. Hinc Plato philoſophorum ſummus Architæ reſpondens ait. Quæ apud me ſunt commentaria, de quibus ſcripſiſti, nondum ſatis lucubrata ſunt, neque vnquam ſatis erunt, ea tamen emiſi, & contra ſabiliorum, & plurimorum iudicia doctorum, denique & contra me, quod lõge peſſimum haud dubito, Tua tamen, obſeruator, ſpeculator, explorator digniſſime (id enim epiſcopus interpretatur) authoritate, poteſtate, dignitate fretus, audentius meas lucubrationes emitto, tibiq; dedico. Cui enim potius? Tibi ſiquidem mea omnia debeo, tibi labores omneis, & vitam ipſam. Quis nanque me numero pauorum aſcripſit? Tua nempe ingens, & maxima charitas. Tua quidem liberalitas, & clementia ſumma. Tui magnitudo conſilij. Tui animi ſapientia. Vt autem poſſint labores mei aliqui quoque opem ſufficere. Vocum rerumq; indicem ſecundum literarum ſeriem in fronte appoſui. Edam poſt hæc in Iuuenalem, in Odas. in carmen, Epodon Horatij Venuſini paratos iam commentarios. Vbi quid ſenſerim vltra aliorum ſententias, quid addiderim, quidve elaborauerim plane videbitur, vale decus procerum, & præſidium meum. Vale & ſalue, Romæ tertio Idus Octob. M.CCCCXC.

Ex quibus Authoribus.

M. Catone, Varrone, Columella. Plinio, Palladio, Theophraſto, Marco. Nonio Mar. Diomede. Feſto, Pompeio, Donato, Capro, Phoca. Priſciano. Acrone: Porphyrione, Aulo Gel. Probo, Vegetio, Modeſto, Vibio ſequeſtri: Lactãtio, Homero Heſiodo, Theocrito, Hora. Ouidio, Manilio, Propertio, Plauto. Lucano: Lucretio, Cicerone, Saluſtio, Euſebio, Apuleio, Tito Liuio, Suetonio, Seneca: Lucio Floro, Iuſtino, Herodoto, Diodoro. Laertio Plutarcho. Alcinoo, Appiano, Cornelio Tacito. Strabone, Quintiliano, Solino, Dionyſio, Ptolemæo, Hyginio, Alexandro aphrodiſeo, Ariſtotele, Auguſtino, Cornelio celſo, Salone, Serapione, Vitruuio, Ioãne vero Carmelitano in græcis dictionibus, Horum omnium ſuo loco teſtimonia patent.

IODOCI BADII ASCENSII IN OPERA VIRGILIANA QVÆDAM PRÆAMBVLA SEV PRÆNOTAMENTA SCITV DIGNA.

IN exponendis (vt ad Æneida Seruius inquit) authoribus hæc cõſideranda ſunt: poetæ vita, titulus operis, qualitas carminis, ſcribẽtis intẽtio, numerus librorũ, Explanatio. Poetæ huius, id eſt Publij Virgilij Maronis vitã ipſe Seruius illic paucis conſequutus, verũ quia cõſtituimus q̃ varie diſperſa ſunt in vnum faſcem colligere, ne alijs ſit inquirendi labor, addam ad Seruianam narrationem epitomen ex eo libello, quem Donatus de vita Virgilij compoſuiſſe dicitur. Id ita tale eſt. Virgilius Maro modicis parẽtibus patre videlicet Marone, & matre Maia, in pago Mãtuano, q̃ Andes dicit, Cneo Pompeio In ſuccipes cõſiderãda.

Politianus vertit Virgiliū vocandū cēſet vt dicemus.

pejo magno ac Marco Licinio Craſſo primum conſulibus. Idibus Octob. natus, & à virga laurea quæ prægnāti matri viſa erat in ſomnis, vel à virga populea, q̃ in puerperio eius depacta more patriæ ſtatim coaluit, illiq; conſecrata eſt, Virgilius, & à patre Marone Maro appellatus, vſque ad ſeptimum annum vixit, deinde anno. xvij. ſenilem togam eiſdem cōſulibus iterum, quibus natus erat, ſumpſit quo die Lucretius obijt, medicinæ ac mathematicæ Neapoli præcipue incubuit, quarum peritus Romam ſe contulit, & magiſtro ſtabuli equorum cōciliatus, cum equos variis ægritudinibus curaret, nonnullorum etiam progenitores inſpectione deprehendit, mox idem in canibus faciens, ob quæ cum Auguſtus illi panes ſemel atque iterum multiplicari iuſſiſſet, ipſeq; deprēſus, de quo dubitabat certior fieri ſperās ipſum conſuluiſſet, quonam patre ipſum natum putaret, poſtulata venia, ſi inquit quod ſentio, libere enunciare audērem, dicerem te patre piſtore genitum, quo reſponſo cum obſtupeſceret Auguſtus, ille pergens, nam inquit pro ſubtili iudicio meo panes multiplicari iuſſiſti, quod quidem aut piſtoris aut nati piſtore officiū erat, qua facetia delectatus, Cæſar, at deinceps inquit, non à piſtore, ſed à rege magnanimo dona feres, factusq; eſt exinde indies Auguſto carior interceſſione præſertim Aſinij Pollionis, Alpheni, Varri, Cornelij Galli, & Mecœnatis, quæ etiam agros ſuos recuperauit, quos cum reliquis mantuanis amiſerat, q̃ poſt Philippenſem victoriam veteranis militibus trium virorum iuſſu agri trans padum diuiſi ſunt, vt in argumento primæ Eclogæ latius dicturus ſum. Quia vero Pollionis præcipue, qui tranſpadanæ Italiæ præfectus erat opera agros ſuos ab Arrio, ſeu Claudio receperat, eiuſdem cohortatu Bucolicum carmen ſcripſit, in quo & Auguſto gratias agit, & Pollioni refert honeſtam eius mentionem faciens. Id autem cum iam viginti octo annorum eſſet auſpicatus, triennio poſt abſoluiſſe, in eoq; Theocritum ſecutus, non longo interuallo, ſed tamē nō præiſſe dicitur. Deinde Georgica ad imitationem Heſiodi ſeptennio Neapoli abſoluit in quo opere, quem imitatus eſt, etiam Macrobio teſte, longe ſuperauit. Demum hortāte Auguſto, Æneida ad imitationem Homeri. xj. annis, vt autor fere eſt, compoſuit, ſed præuentus morte caſtigare non potuit. Ad finem tamen perduxiſſe ex ea re argutioribus comprobatur, quod Homeri vtrunq; opus præcipuum, odyſſeam dico, & Iliada, duodecim libris æquiparauerit. Nam ſenis libris: quod ille viceniſquaternis effecit, virum ſiquidem in ſex prioribus Æneidos, vt ille in. xxiiij. Odiſſeæ canit, arma vero in ſex reliquis: vt ille in. xxiiij. Iliados. Nam ſicut Homerus in Hectore tracto ſiſtit, ne progreſſus cogeretur ignobilē Achillis mortem deſcribere, ita Virgilius in Turno occiſo opus claudit, ne videlicet Æneæ ignobilem quoque ſubmerſionem exequi cogatur. Scripſit longe plura opera quorum quædam ſunt quaſi præludia, vt ante opuſculorum eius declarationem latius dicturus ſum, vbi & vitam eius à Donato deſcriptam inuenies. Cæterum quia non nihil quoque dicere conſtitui, addamus quod diximus de nomine eius, de quo Ange. politianus vir argutiſſimus ita diſſerit capite. lxxvij. centuriæ ſuæ. ¶ Vergilius dicendum ne ſit, an Virgilius, ideo adhuc inter eruditos ambigi. Cæterum, vt ego Vergilium dicā magis per e, quàm Virgilium per i, in cauſa ſunt veterrima aliquot monimenta noſtræ obſeruationi patrocinantia, quæ libens equidem ſubiiciam propter propudicioſos neſcio quos, & eruginis plenos, odio omni faſtidioq; digniſſimos, qui quanquam ſemper elementarij, vindicare tamen inter indoctos fautores audent ſibi cenſuram literarum. Et paulopoſt. Inuenies igitur [illegible] marmoream vetuſtiſſimis, priſcisq; exaratis characteribus intra ædem Chriſtinæ virginis, quæ pro arcu apoſtoli Petri, vbi Vergilij legitur. Inuenimus autem Sutri nomen hoc Vergilius ita notatum in menſa item lapidea. Quin in pandectis quoque his, quæ nunc Florentiæ publice aſſeruantur libro ipſo Iuſtiniani principis archetypo non aliter quàm per e, notatū id nomen, ſicut etiam in volumine Maroniano literis maioribus parato, qui Romæ in intima vaticana bibliotheca mire vetus oſtenditur. Præterea commentarium Tyberij Donati nunc in manibus habet Landinus homo, & eloquens, & eruditus, maioribus notatum vetuſtis characteribus, cuius authoritate hæc haud dubium reliquerit. Quod item in codice diui Auguſtini de ciuitate dei ex publica medicæ familiæ bibliotheca neq; non in Columellæ ex priuata eiuſdem gentis literis vtroq; Longobardis exarato, tum in Senecæ epiſtolarum libro peruetere. Idem videm nunc Iacobo modeſto familiari noſtro, & ſtudiorum adiutori nunc alijs item noſtris auditoribus vtcunq; aut

Virgilius an Vergilius legendū.

Elementarij .i. grāmatici literatij.

res ferat, aut exigatur oſtendimus. Et paulopoſt. Quæuis autem monumenta iſta tanta ſæculorum, vetuſtate roborata mihi ſatis ad præſidium ſint tamen res ipſa quoque adſtipulatur, & ratio. Nam ſicuti à vere dictæ Vergiliæ ſtellæ, ſic à Vergilijs ipſis vel item à vere proprium hoc nomē crediderim inclinatum potius Hercule quàm à virga, quod quidam nugantur laurea. Nam id cum apud authorem, minus idoneum inueniatur, tum refellitur hoc ipſo, quod multi ante hunc editum poetam eodem ſunt appellati nomine. Quandiu igitur aut non teſtimonium grauius, aut non ratio valentior exhibetur, vtiq; à vetuſta magis conſuetudine, quàm à noua inſcitia ſtandum eſt, vnde hæc farrago loquendi venerit in linguas. Etenim magna pars iuniorum caligamus ad veri conſpectū, Quin vt reliqua exequar Virginius quoq; nomen huic ſimillimum non Verginius in marmoreo nuper labro pro æde ipſa diuæ Mariæ maioris inſcriptum Romæ animaduertimus. ¶ Hæc & plura vir ille doctiſſimus, quibus authoritati ſuperiorum doctorum non parum derogatur. Sed vt reliqua perſequar iuxta libellum Donati corpore, & ſtatura fuit grandi, aquilino colore, facie ruſticana, valitudine varia, nam plerunque ab ſtomacho & faucibus, ac dolore capitis laborabat ſanguinem etiam ſæpius eiecit, cibi viniq; minimi, Fama eſt eum libidinis in pueros pronioris fuiſſe. ſed boni, ita eum pueros amaſſe putauerūt, vt Socrates Alcibiadem. qui cum ſæpe non aliter quam cum filio pernoctaſſe legitur. Cætera autem vita, & ore, & animo tam probum fuiſſe conſtat, vt Neapoli parthenias appellaretur, vulgo hęc fere ex Donato. Verum ſi ex abundantia cordis os loquitur quanquam Catullus aliter ſentiat. (Nam caſtum inquit eſſe decet poetam ipſum Verſiculos nihil neceſſe eſt) tamen quia caſtiſſimus in tota poeſi ſua repertus eſt, concederem potius iis, qui dicunt ipſum caſto amore proſecutum pueros. Dixi forte propter op[illegible]cam, Nemo coniecerit eum de impudico amore loqui, quanquā forma magis quā animo Alexidis captus videat Corydon. Obſcœnum autem poema cui Priapeę nomen eſt inditum Angelus Politianus Ouidianum non Maronianum eſſe liquido probat. Sed hæc de vita, ſcriptis, & moribus cum nemo Donati opuſculum non habeat, ſatis viſa ſunt Verum tamē Donati ſit quamplurimi dubitant, cum enim Politianus dicat, quod quidam nugantur, innuit non eſſe Donati, quippe de quo non tam irreuerenter loqueretur, Valla etiam adnotans errata illius authoris, præcipue in male poſita, & peperam omiſſa, reciprocatione dubitat an Donati ſint, Cæterum de homine parum fidei faciunt tabulæ inſcriptæ ab artificibus minus literatis & vulgus fere ſequentibus, quod in Italia, vt in Gallia ſæpe in vernacula, e, pro, i, ponit, vt Verzilio, & verzine, pro Virgilio, & virgine &c. De laude vero eius in poetica licet ſatius ſit tacere quam parum dicere cū Macrobius atteſtetur nihil ex cuiuſuis authoritate illi accedere poſſe, tamen qui abunde legere volet, ea leget quæ vir eloquēs, & grauis Chriſtophorus Landinus egregie locutus eſt, quæ ſub Æneida declaraturi ſumus quia hic nimis excreſceremus, ſi ſingula notatu digna reponere velimus. ¶ Tituli operum in ſingulis patebunt ſuis locis. Vt vero qualitates in ſingulis facilius explicem, meminerimus primo (quod Mancinellus collegit) dicēdi genera, & in carmine, & in ſoluta oratione probabilia eſſe tria. Huber, gracile, mediocre, Huberi dignitas atque amplitudo eſt. Gracili venuſtas, & ſubtilitas. Mediocre in confinio eſt vtriuſque modi particeps. Vera autem & propria huiuſmodi formarum exem[illegible] cuiuſ[illegible] ipſa genera dicendi iam antiquitus tradita ab Homero ſunt tria tribus, Magnificum in Vlyſſe & huber eſt. Subtile in Menelao, & cohibitum eſt, Mixtū, moderatumq; in Neſtore. De quibus omnibus Aul. Gellium lib. vij. legito, apud Macrobium vero libr. v. dicendi genera quatuor eſſe leges. Copioſum, in quo Cicero dominatur. Breue: in quo Saluſtius regnat, Siccum quod Frontoni aſcribitur. Pingue & floridum, in quo Plin. ſecundus luxuriatur. Sed apud vnum Maronem hæc quatuor genera reperies varijs quidem locis etiam tria, Nam gracili in Bucolicis vtitur. Hubere in Æneide Mediocri in Georgicis, hęc ille, addamus & hęc Donati poematis ſtili genera tria eſſe. Aut enim actiuum, vel imitatiuum eſt, quod græci δραματικὸν appellant, in quo perſonæ loquentes introducuntur ſine poetæ interlocutione, vt ſunt tragœdiæ & comœdię, & mimi, quo genere ſcripta ecloga eſt prima, ſcilicet Tityre tu patu. & Quo te Mœri pedes. Aut enarratiuum, quod græci ἐξηγηματικὸν appellant, in quo poeta ipſe loquitur,

Aduertatur Alcōſio Pierius validioribus authoritatibus [illegible]

Tituli q̃litas.

Dicendi genera.

Gña ſtili poematis.

quitur ſine interruptionē perſonæ, vt tres primi georgi. lib. item Lucretij carmina. Aut cōmune Vel mixtum, quod græci μικτὸν appellant, vbi & poeta ipſe loquitur, & introductæ perſonæ, vt Virgilij Aeneis. Scribentis intētio ſeu potius propoſitū, ac ratio (Nam intentio a doctis in ea ſignificatione, qua vulgo accipitur, rarius vſurpatur) in varijs operibus varia eſt. Verum in vniuerſali triplex eſſe videtur. Prima vt græcos illos, quos imitatos dixi, imitetur. Secūda, vt vitæ humanæ maxime in agro, vbi natus eſt, vitam triplicē, triplici ſtilo, triplicíq; poemate conſequatur, Nam prima eſt ruſticis pecoris cura, deinde agro℞ quo℞ cultu indurati tandem ad arma gerenda idonei cenſentur. Tertia vero vt reipublicæ q̄ maxime cōſulens, vitæ munus a deo ſibi iniūctum honeſte, & memorabili facinore expleat, ſeq; aliquādo vixiſſe teſtetur. Nam vt ad ſextū, Æneı. dicturus eſt Seruius, nulla poeſis accepta fuit Romanis quæ nō & bonis moribus, & reip. ꝓdeſſet, quibus Virgiliana nimirum q̄ maxime ꝓdeſt. Nā & in hoc ſęculo virtutibus honeſta p̄mia & grauia vitijs ſupplicia cōſtituta docet. & in futuro. Nam. vj. Æneı. diuino plane libro, crimina, quo a catholicis noſtris enumerant ordine, apud inferos puniri docet, vt illic videndū erit. Numerus vero libro℞ in ſingulis operibus ꝑnotabitur. Explanatio quoq; totius operis etiam opuſculo℞ ꝓterq̄ obſceni (qd ouidianū diximus. & qd licet in multis locis argute cōpoſitum vbiq; tñ chriſtianis auribus indignū eſt) ſuis locis hoc ordine fere patebit vt primo loco argumentū. Secūdo ordinem, & tertio pleniorem explanationē ponamus. Seruiū vero ſtatim poſt poetę verba ſubiūgemus, eiuſq; verba quēadmodū ab alijs notata ſunt ſtellis, videlicet vbi lucis egent, & verubus quoties transfigenda, aut delenda ſunt, integra qdem ponemus, ſed e regione notata, & locis declarata vt ſequentia teſtimonio erunt.

Intētio poetæ.

SERVII MAVRI HONORATI GRAMMATICI IN BVCOLICA MARONIS COMMENTATORIORVM LIBER.

Bucolicum vñ Bucolici origo.

BVcolica vt ferunt inde dicta ſunt a cuſtodia boū. i. ἀπὸ τῶν βουκόλων. Præcipua enim ſunt animalia apud ruſticos boues, Huius autē carminis origo varia eſt. Nā alij dicunt eo tempore quo Xerxes Perſarum rex inuaſit græciam, cum omnes intra muros laterent. nec poſſent more ſolito Dianę ſacra perſolui, ꝑueniſſe ad mōtes Laconas ruſticos, & in eius honorem hymnos dixiſſe, vnde natum carmen Bucolicum ætas poſterior elimauit. Alij dicunt Oreſtē cum Dianæ faſcelidis ſimulacrum raptum ex Scythia adueheret, ad Siciliam tempeſtate delatū, cōplexo anno Dianæ feſtū celebraſſe hymnis collectis nautis ſuis, & aliquibus paſtoribus conuocatis, & exinde permanſiſſe apud ruſticos conſuetudinem. Alij non Dianæ, ſed Apollini Nomio cōſecratum carmen hoc volunt quo tēpore Admeti regis paſcit armēta. Alij ruſticis numinibus à paſtoribus dicatum hoc aſſerunt carmen, vt Pani Faunis, ac Satyris, & hic eſt huius carminis titulus. Qualitas autem hæc eſt ſcilicet humilis character. Tres enim ſunt characteres, humilis, medius, grandiloquus, quos omnes in hoc inuenimus poeta. Nam in Æneide grandiloquum habet: in Geor. medium: in Buc. humilem pro qualitate negotio℞, & perſonarum. Nam perſonæ hic ruſticæ ſunt ſimplicitate gaudentes. Ea quibus nil altum debet requiri. Adhibentur autem hæc ad carmē bucolicū. Debet quarto pede terminare partē orationis, qui pes, ſi ſit dactylus, meliorē efficit verſum, vt Nos patriæ fines, & dulcia. Primus etiam pes ſm Donatum dactylus eſſe debet & terminare partem orationis, vt Tityre, quam legem Theocritus vehementer obſeruat, Virgilius non adeo. Ille enim paucis verſibus ab iſta ratione deuiauit, hic eum in paucis ſecutus eſt. Terētianus cum de hoc metro doceret: Plurimus hoc pollet ſiculæ telluris alumnus: Noſter rarus eo paſtor Maro. Intentio poetæ hæc eſt vt imitetur Theocritum ſyracuſanum, meliorem Moſco, & cæteris, qui Bucolica ſcripſerūt, vnde eſt, Prima ſyracuſio dignata eſt ludere verſu, Noſtra neq; erubuit ſyluas habitare thalia. Et aliquibus locis per allegoriam agit gratias Auguſto, vel alijs nobilibus quorum fauore amiſſum agrum recępit, in qua re tm̄ diſſentit à Theocrito. Ille enim vbiq; ſimplex eſt, Hic neceſſitate compulſus aliquibus locis miſcet figuras, quas perite plerūq; etiā ex Theocriti verſibus facit, quos ab illo dictos conſtat ſimpliciter, hoc autem ſit poetica vrbanitate, ſic Iuuena. Actoris arunci ſpoliū. Nam Virgilij de haſta dictum figurate ad ſpeculum tranſtulit. Et cauſa ſcribendorum Bucolicorum hęc eſt. Cum poſt occiſum. iij. Idus. Martias In ſenatu Cæſarem, Auguſtus eius filius cōtra perſecutores patris & Antonium, ciuilia bella mouiſſet, victoria potitus Cremonenſium agros, qui cōtra eum ſenſerant militibus ſuis dedit, qui cum non ſufficerent etiam Mātuanorum iuſſit diſtribui, nō propter culpam, ſed propter vicinitatē, vnde eſt Mantua veh miſerę nimium vicina Cremonę. Perdito ergo agro Virgilius Romam venit, & potētium fauore meruit, vt agrum ſuum ſolus reciperet, ad quem recipiendum profectus ab Arrio Cēturione, qui eum tenebat penè eſt interēptus, niſi ſe præcipitaſſet in Minciū. vnde eſt ἀλληγορικῶς Ipſe aries etiam nunc vellera ſiccat. Poſtea ab Auguſto miſſis triumuiris & ipſi integer ager redditus eſt & Mātuanis pro parte, hinc eſt quod in prima ecloga legimus recæpiſſe agrum poſtea eum querulātem inuenimus, vt Audieras, & fama fuit ſed carmina tantum Noſtra valent Lycida tela inter martia quantum Chaonias dicunt aquila veniēte columbas. Nec numerus hic dubius eſt, nec ordo librorum. Quippe cū vnus ſit liber. De Eclogis tantum multi dubitant. Quæ licet. x. ſint, incertum tamen eſt quo ordine ſcriptæ ſint. Plerıq; duas certas volūt ipſius teſtimonio vltimā, vt extremum hunc, primam, vt in Georgi. Tityre te patule cecini ſub tegmine fagi. Alij primā illam volunt, Prima ſyracuſio dignata eſt ludere verſu. ſed eſt ſciēdum ſeptem Eclogas eſſe meras ruſticas, quas Theocritus. x. habet. Hic in tribus a Bucolico carmine, ſed cum excuſatione diſceſſit, Vt in genethliaco Salonini, in pharmaceutria, & in Sileni Theologia, vel vt ex incertis altioribus rebus poſſet placere, Vel quia tot varietates implere nō poterat. Poetæ vitā in Æneide diximus. Operis explanatio in ſequentibus cōprobabitur. Sane ſciendum Virgilium. xxx. annorum ſcripſiſſe Bucolica. Vnde etiam ipſe in fine Georg. Audaxq; iuuenta, Tityre te paulæ cecini ſub tegmine fagi, & dicit Donatus, quod etiam in poetæ memorauimus vita in ſcribendis carminibus naturalem ordinem ſecutum eſſe Virgiliū, primo. n. paſtoralis fuit in mōtibus vita. Poſt agriculturæ amor, inde bellorum cura ſucceſſit. Notādum quoq; Bucolica, vel Georgica cum apud græcos in fine habeant accentū, apud nos in tertia à fine habere: Nam vt in vltima ſit latinitas, vetat, vt in penultima nō ſit: breuitatis efficit ratio. Etiā hoc ſciendum, & perſonas huius operis ex maiori parte noīa de rebus ruſticis habere conficta, vt Meliboeus ὅτι μέλει αὐτῷ τῶν βοῶν. i. qui curam gerit boum, quod Tityrus dicitur aries maior. Nam Laconum lingua Tityrus dicitur aries maior, qui gregem anteire conſueuerit, ſicut etiam in comoedijs inuenimus. Nam Pamphilus eſt totus amās. Gliceriū, quaſi dulcis mulier, Philomela amabilis. Perſonæ ſicut ſupra dixi, ruſticæ ſunt, & ſimplicitate gaudentes. Vnde in his nihil vrbanum, nihil declamatorium inuenit, ſed ex re ruſtica ſunt omnia negocia, cōparationes, & ſi qua ſint alia. Hinc eſt, quod annos, a fructibus computat, vt Poſt aliquot mea regna videns mirabor ariſtas, Hinc etiā illæ cōparationes ſunt. Nā neq; me tantū venientis ſibilus auſtri: Nec percuſſa iuuāt fluctu tam littora: nec quæ, Saxoſas inter decurrunt flumina valles.

Qualitas carminis.

Decorū Bucolici carmis.

Intētio poetæ.

Cā ſcribēdi bucolici.

Numerꝰ librorū

Melibœꝰ Tityrus Pamphilus. Gliceriū

A patria fugiens Meliboeus forte ſub vmbra
Tityron inuenit cantantem carmina amicæ.
Qua propter miratus ei ſua damna recenſet:
Auctoremq; ſui declarat Tityrus oci.

Digitized by Google

ASCENSIVS.

ECloga &c. Octaui⁹ Auguſtus Cęſar q(vt Suetonius inq̃t) nihil cõuenientius duxit, quã C. Iuli. Cæſaris maioris auũculi ſui, necẽ vĩdicare, tueriq; acta, iter qnq; ciuilia bella, ſecũdũ in Philippis cõtra Caſſiũ & Brutũ Cæſaris ꝑcuſſores geſſit, eosq; adiutus Ab Antonio fudit: poſtq̃; victoriã, excitato iã in ſe Marci Antonij odio, veteranos (.i. qui iã multos annos, ſub ſacramẽto, ſeu iuramẽto militauerat.) in Italiã, ad diſtribuẽdos illis Trãſpadanoꝝ agros, reduxit: in qua diſtributione nõ ſatis ęqua militibus viſa, & colonis nimiꝝ iniquiſſima, & militũ & colonoꝝ odiũ icurrit, vſq; adeo: vt hortãte Fuluia Marci Antonij, Triũuiri (.i. qui vnus ex tribus erat, q rẽpu. regebant) cõiuge, Lucius Antonius, Marci frater: cũ militib⁹ & colonis, illi bellum intulerit: ſed capto Peruſio, & Lucio, ad deditionẽ coacto, Auguſtus Cremonenſium præcipue, qui Lucio adheſerãt agros, militibus ſuis addixit: q quũ nõ ſufficerẽt adiecti ſunt nõnulli Mãtuanoꝝ agri: nõ ꝑpter culpã: ſed ꝑpter vicinitatẽ: vnde poeta dicturus eſt, Mantua ve miſeræ nimiũ vicina Cremonæ, Inter quos Virgilianus ager Claudio, aut potius Arrio militi, addictus fuerat: donec ab Aſinio Pollione, Alpheno Varro, & Cornelio Gallo: qb. i Bucolicis vtcũq; gratias refert, Auguſto cõmẽdatus ſuoꝝ recipiendoꝝ authoritatẽ haberet: q, Vt Arrio oſtẽdit, ab eo itercẽptus fuiſſet, ni ſe in Minciũ fluẽtum ꝓximũ ꝑcipitẽ dediſſet: vnde eſt, Ipſe aries ẽt nũc vellera ſiccat: ſed primã Eclogã, iam quaſi ſecurus cõdidit.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN TITYRON VIRGILII.

❡ Ecloga prima, ſui qua laudat Tityrus Oti Authorem, profugum, querulumq; canit Melibœum.

❡ Ordo verſiculoꝝ noſtroꝝ eſt: Prima Ecloga .i. ꝑma paſtoꝝ cãtilena: q̃ .i. in q̃ Tityrus laudat authorẽ ſui oti pro otij (ſicut ad ſinẽ Georgi. Parthenope, ſtudijs florentẽ ignobilis oti) videlicet Auguſtũ: canit .i. carmine Bucolico deſcribit: Melibœũ ꝓfugũ .i. a patria fugientẽ: & querulantẽ .i. miſere lamẽtantẽ de expulſione ſui. Vnde duo ꝓpoſuiſſe videẽ in prima Ecloga poeta: & ꝓ agris ſuis quos recœperat gratias agere: & ꝓ reliquorũ Mantuanoꝝ recipiẽdis, per cõmiſerationem intercedere. In toto aũt opere conſtituit Theocritum imitari, & paſtorũ mores explicare. Cætera Seruius docet. Ordo Intẽtio poetæ.



P. VIRGILII MARONIS MANTVANI VATIS BVCOLICA.

ECLOGA PRIMA QVÆ TITYRVS INSCRIBITVR.

MELIBOEVS ET TITYRVS Interloquuto.

TITYRE, TV PAtulæ recubans ſub tegmine phagi, ME.
Syluestrem tenui muſam meditaris auena:
Nos patriæ fineis: & dulcia linquimus arua:
Nos patriam fugimus: tu Tityre, lentus in vmbra
Formoſam reſonare doces Amaryllida ſyluas.

MAVRI SERVIJ HONORATI GRAMMATICI IN VIRGILII BVCOLICA COMMENTARIVS.

BVCOLICA, VT FERVNT, dicta a cuſtodia boum, id eſt ἀπὸ τῶν βουκόλων. præcipua enim ſunt animalia apud ruſticos boues. Huius autem carminis origo varia eſt. Nã alij dicunt eo tempore, quo Xerxes Perſarum rex inuaſit Græciam, cum omnes intra muros laterent, nec poſſent more ſolito Dianę ſacra perſoluere, perueniſſe ad montes Laconas ruſticos, & in ejus honorem hymnos dixiſſe: Vnde natum carmen Bucolicum ætas poſterior elimauit. Alij dicũt Oreſtem cum Dianæ Faſcelitidis ſimulachrum raptum ex Scythia aduеheret, & ad Siciliam eẽt tempeſtate delatus, cõpleto anno Dianæ feſtum celebraſſe hymnis, collectis nautis ſuis, & aliquibus paſtoribus conuocatis: & exinde permãſiſſe apud ruſticos conſuetudinem. Alij non Dianæ, ſed Apollini Nomio conſecratum carmen hoc volunt, quo tempore Admeti regis pauit armenta. Alij ruſticis numinibus a paſtoribus dicatũ hoc aſſerunt carmẽ, vt Pani, Faunis, ac Satyris, & hic eſt huius carminis titulus. Qualitas autem hæc eſt. ſ. humilis character. Tres enim ſunt characteres, humilis, medius, grandiloquus: quos omnes in hoc inuenimus poeta. Nã in Æneide grandiloquum habet: in Georgicis medium: in Bucolicis humilem, pro qualitate negotiorum, & perſonarũ. Nam perſonæ hic ruſticę ſunt, ſimplicitate gaudentes. ſ. a quibus nihil altum debet requiri. Adhibetur autẽ ad carmen Bucolicum, ꝙ debet quarto pede terminare partem orationis. Qui pes ſi ſit dactylus, meliorẽ efficit verſum: vt Nos patriæ fines, & dulcia. Primus etiã pes ſm Donatum dactylus eſſe debet, & terminare partem orationis: vt Tityre. Quam legẽ Theocritus vehementer obſeruat, Virgilius non adeo. Ille enim in paucis verſibus ab iſta ratione deuiauit: hic eam in paucis ſequutus eſt. Terentianus cum de hoc metro doceret, Plurimus hoc pollet Siculæ telluris alumnus Noſter rarus eo paſtor Maro. Intentio poetæ hæc eſt, vt imitetur Theocritum Syracuſanũ meliorem Moſcho, & cæteris qui Bucolica ſcripſerunt. Vnde eſt Prima Syracuſio dignata eſt ludere verſu Noſtra nec &c. Et aliquibus locis per allegoriã agit gratias Auguſto, vel alijs nobilibus, quorum fauore amiſſum agrum recepit. In qua re tantum diſſentit a Theocrito. Ille enim vbiq; ſimplex eſt: hic neceſſitate compulſus aliquibus locis miſcet figuras, quas perite plerumq; etiã ex Theocriti verſibus facit, quos ab illo dictos conſtat eſſe ſimpliciter. hoc autẽ fit poetica vrbanitate. Sic Iuuenalis, Actoris Aurunci ſpolium. Nam Virgilij verſum de haſta dictum figurate ad ſpeculũ tranſtulit. Et cauſa ſcribendorum Bucolicorum hæc eſt, Cum poſt occiſum .iij. Iduum Martiarum die in ſenatu Cæſarem Auguſtus eius filius contra percuſſores patris, & Antonium ciuilia bella mouiſſet, victoria potitus, Cremonenſium agros, qui contra eum ſenſerant, militibus ſuis dedit: qui cũ non ſufficerent, etiã Mantuanorum iuſſit diſtribui, non propter culpam, ſed propter vicinitatem. Vnde eſt, Mantua væ miſeræ nimium vicina Cremonæ. Perdito ergo agro Virgilius Romã venit, & potentium fauore meruit vt agrum ſuum ſolus reciperet. Ad quem accipiendum profectus, ab Ario centurione, qui eum tenebat pene eſt interemptus, niſi ſe præcipitaſſet in Mincium. Vnde eſt allegoricõs, Ipſe aries etiam nũc vellera ſiccat. Poſtea ab Auguſto miſſis triumuiris, & ipſi integer ager eſt redditus, & Mantuanis pro parte. Hinc eſt quod cum in prima ecloga legimus recepiſſe agrum: poſtea eũm querelantem inuenimus: vt, Audieras, & fama fuit: ſed carmina tantum Noſtra valent Lycida tela inter Martia, quantum Chaonias dicunt aquila veniente columbas. Nec numerus hic dubius eſt: nec ordo librorũ. Quippe cum vnus ſit liber, de eclogis tantum dubitant: quæ licet decem ſint, incertũ tamen eſt, quo ordine ſcriptæ ſint. Pleriq; duas certas volunt ipſius teſtimonio: vltimam: vt, Extremum hunc: & primam, vt in Georgicis, Tityre te patulæ cecini ſub tegmine fagi. Alij primã illam volunt: Prima Syracuſio dignata eſt ludere verſu. Sed eſt ſciendũ, VII. Eclogas eſſe meras ruſticas: quas Theocritus .x. habet. hic in tribus a Bucolico carmine, ſed cum excuſatione diſceſſit: vt in genethliaco Salonini, & i Sileni theologia: vel vt ex inſertis altioribus rebus poſſet placere: vel quia tot varietates implere non poterat. Poetæ vitam in Æneide diximus. Operis explanatio, in ſequentibus cõprobabitur. Sane ſciendum Virgiliũ .xxviij. annorum ſcripſiſſe Bucolica. Vnde etiam ipſe in fine Georgicorũ, Audaxq; iuuenta, Tityre te patulæ cecini ſub tegmine fagi. Et dicit Donatus (quod etiã in poetæ memorauimus vita) in ſcribendis carminibus naturalem ordinem ſecutum eſſe Virgilium. Primo enĩ paſtoralis fuit in montibus vita. poſt agriculturæ amor. inde bellorum cura ſucceſſit. Notandum quoq; Bucolica, vel Georgica cũ apud Græcos in fine habeant accentum: apud nos in tertia a fine habere. Nam vt in vltima ſit, latinitas vetat: vt in penultima nõ ſit, breuitatis efficit ratio. Etiã hoc ſciendum & perſonas huius operis ex maiori parte nomina de rebus ruſticis habere conficta, vt Meliboeus: ὅτι μέλει αὐτῷ τῶν βοῶν. i. quod curam gerit boum. Et Tityrus. nam Laconum lingua Tityrus dicitur aries maior qui gregem anteire conſueuerit: ſicut etiã in comoedijs inuenimus. Nam Pamphylus, eſt totus amans: Glycerium, quaſi dulcis mulier. Philumena, amabilis. Perſonæ, ſicut ſupra dixi, ruſticæ ſunt & ſimplicitate gaudentes. Vnde nihil in his vrbanum, nihil declamatorium inuenitur: ſed ex re ruſtica ſunt omnia, negocia, cõparationes, & ſiqua ſunt alia. Hinc eſt quod annos a fructibus cõputat: vt, Poſt aliquot, mea regna videns mirabor, ariſtas. Hinc etiam illę comparationes ſunt. Nam neq; me tantum venientis ſibilus auſtri. Nec percuſſa iuuant fluctu tam littora, nec quæ Saxoſas inter decurrũt flumina valles. ¶ Tityre tu patulę &c.) Inducitur paſtor quidam iacens ſub arbore ſecurus & otioſus dare operam cantilenę: Alter vero qui cum gregibus ex ſuis pellitur finibus: qui cum Tityrum reſpexiſſet iacentem, ita eſt locutus. Et hoc loco Tityrum ſub perſona Virgilij debemus accipere: non tamen vbiq;, ſed tantum vbi exigit ratio. Quod autem eum ſub fago dicit iacere, Allegoria eſt honeſtiſſima: quaſi ſub arbore glandifera: quæ victus cauſa fuit. Antea .n. homines glandibus veſcebantur. Vnde etiam fagus dicta eſt ἀπὸ τοῦ φαγεῖν, quod eſt comedere. Hoc videtur dicere, Iaces ſub vmbra fagi in agris tuis, tuas retentans poſſeſſiones, quibus aleris: ſicut etiã glandibus alebantur antea mortales. ¶ Patulæ) Patulum dicimus quod per ſe patet naturaliter, vt nares, arbor. Patens vero eſt quod & aperitur & clauditur, vt oſtium, & oculi. ¶ Syluestrem muſam.) i. ruſticum carmen. ¶ Tenui auena.) Culmo, ſtipula: vnde ruſtici plerunq; cantare cõſueuerunt. vt alibi, Stridenti miſerum ſtipula diſperdere carmen. Dicendo autem tenui auena, humilis ſtyli genus latenter oſtendit. quo, vt ſupra dictũ eſt, in Bucolicis vtitur. ¶ Meditaris.) Quod Latini meditor dixerunt Latini. Græci μελετᾶν dicunt, per antiſtichum L enim & D, interdum ſibi inuicem cedunt: vnde & ſella pro ſedda dicitur a ſedendo. ¶ Nos patriam fugimus.) Fugimus, Plus eſt quã ... Virgi.

eſt quã ſi diceret reſinquimus: ſic Horatius, Teucer Salamina patremq́; Cum fugeret. ¶ Lentus.) Ideſt otioſus: vt, Qui nũc lenti conſedimus aruis. ¶ Reſonare doces amaryllida ſyluas.) Ideſt carmen tuum de amica Amaryllide compoſitum doces ſyluas ſonare. & melius eſt vt ſimpliciter intelligamus. Male enim quidam allegoriam volunt, Tu carmen de vrbe Roma componis celebrandũ omnibus gentibus. Plus enim ſtupet Meliboeus ſi ille ita ſecurus eſt, vt tantum de ſuis amoribus cantet.

ANTONII MANCINELLI VELITERNI IN BVCOLICA VIRGILII COMMENTARII.

Tityrus Tityre.) Tityrus, mercenarij paſtoris nomen a Theocrito ſumptum: is enim Ecloga tertia inquit, Tityre laſciuas virgultis paſce capellas. & in vltima, Tityrus aſt illic miſeros cantabat amores Daphnidis. Hircus autem, Libyca lingua, Tityrus appellatur: vt Probus adſerit: & Meliboeus curam boum diligens. Scribit idem, ꝙ Maro, per allegoriam, facit ſe eſſe Tityrum: & Meliboeum, Cornelium Gallum: qui admiratur ꝙ Virgilius ſolus, agros retinuerit. **Patulus** ¶ Patulæ.) Apertæ, & late patentis. Patulum bouem, Plautus appellabat, cuius cornua diuerſe ac late paterent: vt Feſtus edocet. ¶ Recubans.) Iacens, quieſcens. Iacens autem ſemiſupinus, ſedens intelligendum. qua quidem voce, magnam Tityri ſecuritatem & requiem innuit, cum iaceret omni ſpreto timore. ¶ Sub tegmine.) Sub vmbra. hinc ait poſtea, Tu Tityre lentus in vmbra. ¶ Phagi.) φάγος Græce, latine vorax, dicit: φάγω autem comedo. **Phagus** Hinc fagus, vel phagus arbor glandifera: ꝙ olim glandibus veſcerentur. Non tamen ab re, hic Sub tegmine phagi: inquit: nam & in agris Maronis phagus erat: vt patet Ecloga. ix. ¶ Syl**Muſa.**ueſtrem muſam.) Ruſticum carmen: muſa enim: cantus dicitur: μουσίζω, cantu contendo. ¶ Tenui auena.) Subtili calamo, aut fiſtula, vel ſtipula, per quod gracile dicendi genus oſtẽdit. ¶ Meditaris.) Meditando canis, exponis, exerces. ¶ Nos patriæ fineis, Nos patriam fugimus.) Anaphora eſt, ideſt relatio: de qua legito noſtrum carmen de figuris. ¶ Dulcia arua.) Ouidius lib. primo de Ponto, ait: Neſcio qua natale ſolum dulcedine cũctos Ducit & immemores non ſinit eſſe ſui. Nos patriam fugimus. præ dolore idem ſæpius repetit. ¶ Lentus.) Securus, & otioſus, authore Nonio. ¶ Amaryllida.) A. iij. Theocriti Ecloga, ſumptũ nomen, & argumentum: eſt enim ibi, Canto ego blanditias, ſteriles'q; Amaryllida ſyluæ Recinunt. Ἀμάρυγμα autem, ſplendor dicitur: **Echo.** ἀμαρύσσω, luceo. ¶ Reſonare.) Per Echo ſcilicet. ἠχέω enim, reſono dicitur: ἠχή, ſonus Ouidius lib. iij. Metamorpho. ſcribit, Echo nympham fuiſſe: reſtitiſſe'q; ei vocem ſolum, & oſſa: oſſa'q;, lapidis figuram traxiſſe: vocẽ manere: qua ſyluis latet, omnibus'q; auditur. nam ſonus eſt, qui viuit in illa.

IODOCI BADII ASCENSII IN BVCOLICA VIRGILII EXPLANATIO.

Tityre, tu patulæ.) Totius Eclogæ Argumentum iam declarauimus: huius autem particulæ tale eſt. Meliboeus paſtor, qui interpretatur, curã boum diligẽs, aut gerens: in perſona omniũ Mantuanorũ inſontium, & ob vicinitatem duntaxat profligatorum videns Tityron, quaſi cæterorum ductorem, (interpretatur enim, aries maior, qui toti gregi præire ſolet.) propter reſtitutos agros, ſecurum ſub tegmine phagi recubantem. Ah (inquit) Tityre, tu quidem euſortunatus es, qui in medio diuitiarum tuarum recubans, tanta animi ſecuritate donaris, vt amicæ cantilenis indulgeas: at nos æque, ac tu inſontes patrijs finibus extruſi tam diram militum ſæuitiam illic tulimus: vt ſatius ſit, patriam fugere in luctu & gemitu, q̃ illic immorari: dum tu lentus in vmbra, doces ſyluas reſonare Amaryllida, formoſam amicam tuam. hoc dicit. Vt autem ordinem facilius colligamus, referemus ſub oculos mentis. Meliboeum Tityri familiarem, & amicum, ab agris ſuis expulſum per eam regionem fugitantem, in qua Tityrus ſub phago, amicæ ſuæ cantilenam meditabatur: atque inter fugiẽdum ipſum, illic offendiſſe, atque ſic adloquutum, Tityre, tu patulæ, &c. Verum vt habitum quoque noſcas: induetur veſte paſtorali ad fugam ſubducta: trahet'q; altera manu capellam, altera pedum tenens: & ſarcinulæ non nihil in collo ferens, gregem autem caprarum ante ſeminans. **Ordo.** ¶ Ordo eſt, loquente Meliboeo, & familiariter: ac amice Tityrum proprio nomine compellante ſic. Tityre, amice videlicet, ac notæ: tu recubans, ideſt otioſus, & ſecurus ad luxum proſtratus: ſub tegmine, ideſt tegumento, ac defenſione a calore ſolis: phagi, ideſt iſtius arboris. tuæ glandiferæ, hoc eſt frugibus aruorum tuorum gaudens: meditaris, ideſt attento animo exerces: muſam, ideſt cantilenam: ſylueſtrem: ideſt qualem ſylueſtres, hoc eſt ſecuri meditari ſolent. auena, ideſt fiſtula ex culmo auenæ: tenui, ideſt gracili, artificioſe, ac delicate inflanda, ideſt totus ſecurus amoribus tuis in medio poſſeſſionum tuarum indulges. Nos, ideſt ego, & mei, ac noſtri ſimiles: linquimus fineis, ideſt confinia, & limites, ac vltimos terminos: patriæ, ideſt regionis, quæ nos peperit, ideſt natalis ſoli: &, pro ideſt: dulcia arua, ideſt terras proſciſſas, & aratas, hoc eſt cultiſſima (vt dicturus eſt) noualia: imo (inquit) quod plus eſt, nos fugimus patriam, propter adflictionem quæ nobis a militibus illic infertur: verum tu Tityre exiſtens lentus, ideſt proſtratus, & flexus, ac otioſe, recubans in vmbra, ſcilicet phagi tuę: doces ſyluas, ideſt loca ſilentia: quod magni otij indicium eſt: reſonare, ideſt ſonitu per Echo referre, ac repræſentare: Amaryllida, ideſt carmen de amica tua ſplendida: quam accepi te nunc deperire: verum longe plus ponderis habet, quod dicit Amaryllida, q̃ ſi diceret carmen de Amaryllide. Amatorie enim dictum eſt. Nam qui amant, amati nomen ſæpe repetunt: itaq; referebant ſyluæ Amaryllida, eo quod eam vocem ſæpe accæperant. De Echo & Amaryllide legiſtis iam Mancinellum: ſed tamen aperiemus rem latius. Singula enim vocabula emphaſim quandam ac vim propriæ ſignificationis habent: & cum ſtylus ſit exilis, ac gracilis, nihil tamen artis prætermiſſum quod ad excitandam miſerationem faciat. Nam ſtatim in principio vtitur contentione, qui color rhetoricus habens fieri quoties ſententiæ inter ſe contendunt, ac fere **Contentio.** contrariæ ſunt, multum elucidationis, atq; ornatus adfert. hic autem totum principium in contentione eſt. Nam & nomina **Antitheta.** quaſi antitheta ſunt, ideſt contrapoſita inter ſe quodammodo. ¶ Tityre.) Tityrus enim, ideſt aries præuius videtur neglecto grege, quoquouerſum quo impetus trahat, diuagari: at Meliboeus, ideſt diligens boum cuſtos, nihil gregis ſui prætermittit: vnde inquit, Etiam hanc vix Tityre duco. Nihil autem magis contendit, q̃ hunc, recubantem ſub tegmine phagi, cantilenis indulgere, at illum profugum a patria: ignarum quo ſe recipiat: ſarcinulis ac miſera pecude infeliciter depreſſum: ſub faſce ingemiſcere. Eſt præterea hic (vt Landinus adnotauit) expoli**Cæteri colores**tio: quia eadem de re ſæpius dicit. Eſt & repetitio: nam nos in principio clauſulæ repetitur. Eſt ad hoc interpretatio, quæ ſæpe adfert magnum augmentum rei. Nam interpretatur, fines patriæ eſſe dulcia arua, quæ res mouet commiſerationem. Eſt quoque cum dicit, tu recubans, meditaris: euocatio etiam pueris nota. Sed vt vim ſermonis etiam pueri intelligant, ſingulas **Tityrus** voculas, ab origine repetamus. Tityrus igitur, licet ſecundum Probum, lingua Libyca, hircus dicatur: tamen non minus quadrans, nec minus recipienda eſt Seruiana interpretatio, dicens: quia aries maior eſt, qui gregem anteire conſueuerit, id enim ei loco congruit: vbi poeta per allegoriam de ſe loquens ait, Ipſe aries etiam nunc vellera ſiccat. Quo circa, licet apud Theocritum Tityrus mercenarij paſtoris nomen ſit, vt Mancinellus **An tityrus ſemper Maro, ne hic ſignificet.** adtulit: ſicut & apud authorem noſtrum alibi, vbi dicet, Tityre coge pecus: & iterum, Tityre dum redeo (breuis eſt via) paſce capellas. tamen hic maximopere reſpicit ad etymologiam quam diximus: non enim mercenarij: ſed eius qui in propria poſſeſſione recubet, ſignificationem habet. Nam (vt Seruius dicit) Tityrum pro Virgilio accipiemus, non vbiq;, ſed vbi ratio exigit: Probus quoque dicit, Tityrum eſſe Maronem: & Meliboeum, Cornelium Gallum. Cur autem non ſemper manifeſta videtur quibuſdam ratio: quia cum ſe in fine Georgicon in audaci iuuenta dicat Bucolica ſcripſiſſe: non conuenit, inquiũt, eius perſonæ quod dicet: Candidior poſtquã tondenti barba cadebat. & iterum, Fortunate ſenex, &c. At ſi percuncteris quo modo excuſetur ea confuſio perſonarum ſub vno nomine? dicant patris & filij, quibus vnum fuit nomen (quia vterq; Maro dicebatur) quodammodo vnam eſſe perſonam: vnde fictione iuris non aditam, ſed continuatam in filio, dicimus poſſeſſionem. Patri ergo per interceſſionem filij, reſtituta eſt poſſeſſio. Eſt & alia, inquiunt, cur non ſemper ſe Tityrum ſignificet, ratio: ne videlicet hiſtoriam omnino contexere videatur: ſed (vt ſuis locis declarabimus.) Tityrus hic vbiq; Virgilium ſignificat, nec eius barba dicitur candidior, nec ipſe tũc ſenex. ¶ Tu.) Tu autem, pronomen: nunc recte exprimitur, vbi excludit: quia nos patriam fugimus. ¶ Patulæ.) Patulum quoque plus eſt quã

eſt quã patens, vt in regulis dicam. ¶ Recubans.) Recubans au-
Tu recu- | tem ſibi indulgentem, ac plane ſecurum notat: nam recubans,
bans. | quodammodo proſtratus eſt in molli videlicet ſtrato: vnde in
Euangelio de triclinio dicitur, Amant primos recubitus. No-
Cubo. | tum eſt, quia cubo, in compoſitione, ſi m adſumat, fiat tertiæ:
In. Sub | ſi non, maneat primæ, vt incumbere, & recubare. ¶ Sub tegmi-
ne.) Signanter dicit, ſub tegmine: &, in vmbra: nam non erat,
in tegmine: hoc eſt in contextu ramorum phagi, ſed ſub ipſo:
erat tamen in vmbra, quæ ipſum continebat. Tegmen, a tegen-
do dicitur: in quo vocabulo tutela denotatur. ¶ Phagi,) Mani-
Tegmẽ. | feſta eſt ſignificatio. nam (vt Seruius dicit) ἀπὸ τοῦ φαγεῖν, id-
eſt a comedendo deducitur. vnde & φάγος, hoc eſt phagos, vo-
Phagus | rax dicitur: Græce autem, φηγὸς dicitur phagus: atque ita ſcri-
beretur per ph. Eſt autem arbor glandifera: glandibus autem
priſca ætas veſcebatur: vnde bene agrorum huberum, poſſeſſio-
nem ſignificat. Et bene dicitur, ſub phago recubare: quia Eclo-
ga. ix. dicitur in agro Maronis eſſe, his verbis, Vſque ad aquam
& veteris iam fracta cacumina phagi, Omnia carminibus ve-
Silue- | ſtrum ſeruaſſe Menalcam. ¶ Sylueſtrem muſam.) Secundum
ſtris. | interpretes dicit, ruſticum carmen. ¶ Tenui auena.) Tenui au-
Tenuis. | tem auena, ideſt gracili culmo, aut calamo: vt fiſtula: vel ſtipu-
Auena. | la: per quod (inquit Mancinellus) gracile dicendi genus, oſten-
Silue- | dit. Sed mihi etiam aliud ſignificat. Nam ſilueſtre, dicitur a ſil-
ſter. | ua: ſilua autem a ſilendo: vnde Horatius in carminibus, triſſyl-
Silua. | labum fecit, dicendo ſilue per u & e diuiſa: ſiue ab Hyle, quæ
Sylua. | dicitur informis materia, ac prima rerum congeries: vnde ad
Tenue. | magnum otium pertinet meditari muſam ſilueſtrem, ideſt can-
Subtile. | tilenam, ad voluptatem propriam, more auicularum non ca-
Auena. | ptantium cuiuſuis gratiam: vtpote in ſyluis ſibi concinentium.
Nec pondere caret ꝙ dicit, tenui auena. Nam (vt Landinus in-
quit) tenue diſtat a ſubtili. Tenue enim, diminutionem rei, vt
plurimum notat: vnde eſt, Tenuis, vbi argilla: & tenue argen-
tum, venæq; ſecundæ. hinc attenuo, & extenuo. Nec habet lau-
dem, niſi illa diminutio ſit ex vſu: ſicut Velleraq; vt foliis depe-
ctant tenuia Seres. vellera tenuia, ad laudem dixit. Subtile vero
acuitatem habet. Et ita laudatur ſubtile ingenium tenue vitu-
peratur. hæc ille. Paſſim apud Ciceronem, tenuem conditio-
nem & facultatem, pro modica & exili inuenies. Eſt autem pro-
prie deductum: nec corpulentum, aut denſum: vnde hic ad de-
litias Tityri oſtendendas, non parum facit: quippe qui non con
tentus eſt vulgari ac rudi auena: verum tenui, ac delicata ami-
cæ cantilenam cecinit. Et ſi omnia perſequi non vererer: dicerẽ
auenæ quoque mentionem non incaſſum fieri: nam cum gra-
ues authores ab auiditate dictam velint: vel ꝙ auide veniat: vn-
de eſt, Grandia ſæpe quibus mandauimus ordea ſulcis: Infe-
lix lolium, & ſteriles dominantur auenæ. Et alibi: Interq; niten
tia culta, Infelix lolium, &c. vel ꝙ auide abſumatur, poteſt nõ-
nihil ad auiditatẽ canentis facere: ſed illud maxime, ꝙ quibus
alij ad neceſſitatem vtantur, ipſe fruatur. Plus vero momẽti ha
bet ꝙ dicit, meditaris: Nam licet (ſecundum Vallenſem) id ver-
bum ſignificet exercere: & ad corpus, magis q̃ ad animum per-
tineat: tota tamen Latinorum manus, fere ad animum tranſ-
fert: vnde ſunt quas vulgo, meditationes vocamus. Non ergo
curis diſtractus præter opinionem in cantilenam forte vt fit,
prorumpit: ſed totus in eis verſatus cantatiõibus indulget. Om-
nia igitur Tityrum reſpicientia ad ſecuritatem, ac delitias eius
pertinent. In qua re oſtenditur pondus beneficij ab Auguſto im
penſi: preſertim cum ſine eo miſer & profugus ſit, qui nunc de-
litiis adfluit: vnde (ſicut authore Donato) ad pondus ſpectat be
neficij, quod Simo Terentianus dicit, Feci ex ſeruo vt eſſes li-
bertus mihi. (in eo enim duplicis beneficij, & ablatæ ſeruitutis,
& collatæ libertatis fit mentio.) ita hic quoque multum elucet
magnitudo beneficij cum eo ablato vt Meliboeus miſerrimus
ſit: ſicut ingeniorum fons, & princeps Homerus: vt Achillis vir
tutem Græci agnoſcant: docet ꝙ eo ob iram immiſſam, a bello
Nos. | ceſſante Græci vincerentur: qui eo belligerante victores fuerãt.
¶ Nos patriæ fines.) Omnia præterea quæ Meliboeum concer-
nunt, pathos habent: & ad commiſerationem faciunt. Primo,
Pŕiæ fi- | quia dicit, Nos: hoc enim excluſiuũ eſt: & quãuis in prima perſo
nes. | na liceat cuiuis vni de ſe ſolo pluratiue loqui: tamen vim habet:
ꝙ cum vnus, videlicet Tityrus, maneat: plures fugiant. Et quẽ
non moueat, ꝙ dicit ſe linquere, non ſolum medium tractum,
ſed fines: nec cuiuſlibet regionis, ſed patriæ: quippe in qua na-
tus ſit: vnde caueat adoleſcens ne patriam pro regione ponat,
dicendo regem, aut principem multas habere patrias, cum
vnam tantum habeat: q̃ dulce autem ſit natale ſolum Ouidius,
alijq;

alijq; non pauci ſatis oſtẽdũt cum nemo nõ ſentiat: verbum ta-
men Ouidianum de ponto, eſt, Neſcio qua natale ſolum dulce-
dine cunctos Ducit, & immemores non ſinit eſſe ſui. Miram au
tem vim habet, ſummamq; contentionem, quod dicit: Et dul
cia linquimus arua. Nam ſi aruum ab arando dictum eſt vt Var | Arua.
ro adſerit: eo ꝙ arando, vomer ſuſtulit ſulcos: indigniſſimum
eſt ꝙ aruo ſuo expellatur: cum Tityrus ſub phago recubet cu-
ius fructus ſponte naſcitur. ¶ Nos patriam fugimus.) Auxeſis | Fugere.
autem eſt, cum dicit, Nos patriam fugimus: quia plus eſt fuge-
re, q̃ linquere patriam. Non fugimus enim, niſi coacti & fugati:
linquimus autem etiam ſponte atq; vltro interdum. Sed ad cõ-
tentionem pertinet, quod ſubdit: Tu lentus in vmbra. qui enim | Lentus.
fugit, præceps ruit: cui contrarium facit lentus: qui dicitur (au-
thore Nonio Marcello) ſecurus: & otioſus: ſed proprie is eſt,
cui membra ſunt laxa, & animi reſides & ſegnes. Otij vero indi
cium eſt ſummum: ꝙ docet ſyluas: nec quãlibet rem, ſed reſona
re Amaryllida. i. amicam eius vrbanam, quam iam Romæ dele
gerat: quæ interpretari poteſt ſplendida ac lucens: vt latius di-
camus illic, Poſtq̃ nos Amaryllis habet. Seruius argute dicit me-
lius eſſe intelligere, ſimpliciter Tityron canere carmen compo-
ſitum de amica, q̃ allegorice carmen de Roma: quod ſic tamen
accipio: vt per Amaryllida amicam, quam Romæ amare coepe-
rat intelligã: quia dicturus eſt, poſtq̃ nos Amaryllis habet, &c.
verum dicendum eſt, notos eſſe Meliboeo, quos iam Romę oc-
coeperat amores, atq; ita tanq̃ ad eum qui vtranq; amicam no
rat, dicere, Poſtq̃ nos, &c. Eſt autem accuſatiuus more Græcani
carum dictionũ formatus: hæc amaryllis, huius amaryllidos,
hanc amaryllida. Verum quia iuuentuti hanc operam præcipue
nauamus: cui non parum cõmodi accedet: ſi ex Latinorum poe
tarum doctiſſimo Latinam linguam didicerit: conſtitui pro lo-
corum captu, atq; opportunitate regulas grãmaticaleis: cũ ex
textu, tum ex commentariis colligere, atque adeo in principio:
vt hubertatem poetæ noſcant, feruoremq; ſuum expleant, de-
cem collegero, quarum prima eſt. In propriis nominibus ad
placitum fingendis, habendus eſt ſcripturo delectus, vt eorum
ſignificatio, rei quam dicturus eſt, congruat: ſicut in hac Ecloga,
Tityri Meliboei, Amaryllidos & Galatheæ. Apud comicũ, Pam-
phili & Glycerij. Secunda: proprij nominis in æquali expreſſio
beniuolentiæ, indicium eſt: in inferiore, ac vilis officij viro etiã
beneficentiæ: in maiore, & amplis honoribus prædito, contem
ptus. Cum ergo hic æqualem compellet beniuolentiæ, eſt quod
dicit, Tityre tu, &c. Contra qui ſeruum, lenonem, tortorem, fu-
rem, adulterum, ſacrilegum, ſicarium, aut ſimilem officij nomĩ
ne: pontificem ſummum, aut epiſcopum, imperatorem, ac re-
gem, ſeu alium non paruæ dignitatis, virum proprio nomine,
ſine dignitatis expreſſione compellauerit, iniurius cenſebitur.
Tertia vocandi caſus, pro affectione, nunc principio, nunc pau-
lo inferiori loco congruunt, at extremum in carmine reſpuunt:
bene ergo dicit, Tityre tu patulæ, &c. Quarta: quia in verbis pri
mæ vel ſecundæ perſonæ certum intelligitur ſuppoſitum: non
oportet, nec decet ipſum expreſſum, niſi emphaticos: aut per
contentionem loquaris, ſicut hic loquitur, vt docui. Quinta:
participia præſentis temporis, licet in nomina migrent: tamen
præſentis ſignificationis notam retinent: quocirca extempora-
neam connotant qualitatem: cum verbalia, quæ aptitudinem
innuunt, connaturalem, ac perpetuam ſignificent. vnde ſicut ti-
mens, audens, frigens, patens, & ſimilia pro tempore quo enũ-
ciantur, intelliguntur: ita timidus: audax: frigidus: patulus: per-
petuam (vt dicunt) paſſionem indicant. Sexta: re, præpoſitiua
particula cum dictionibus ad velamen, aut clauſuram pertinẽ-
tibus contrarium importat: cum reliquis: fere iterationem.
Exemplum prioris: vt reuelo, refero, retexo. Secundorum, vt
hic recubo: quod eſt quaſi corpus inclinatum reſupinum facio.
Eſt quoque (vt Vallenſis docet) vbi re, quodammodo vacat: vt-
pote, vbi dictio ex ea compoſita pro ſimplici vſurpatur: vt re-
dire, & reuerti: pro ire & verti. Memineris autem, ꝙ cubo, m li-
terã recipiens in compoſitione, fit tertiæ inflexiõis: ſine qua ma
net primæ: vt iam prius tetigimus. Addere poſſumus, licet in ſu
pino cubitũ faciat: verbale tamen non eſſe cubito, ſed cubatio:
in tor, tamen formatur incubitor, & incubator, quorum poſte-
riore vſus eſt Macrobius in de ſomno Scipionis. Septima: ſub,
q̃n ſignificat tendere in locum, aut vergere in tempus, accuſati-
uo quidẽ præconſtruitur: ſed quando quietem, aut immutatio-
nem notat, ablatiuo tunc ornate, quando rem ſuperiorẽ ſigni-
ficat. Qui ergo dicet, Oculosq; ſub aſtra tenebat, ideſt aſtra ver-
ſus, aut in aſtra tendentes: &, ſub lucem exportant calathis: &,
Virgi. a. a h ſub

ſub noctem cura recuſat.i.tempore vergēte in lucem & noctem aut pauloante lucem & noctem: bene hic dicit, recubans ſub tegmine phagi: quia & quietem & rem ſuperiorem connotat. Octaua: ablatiuus inſtrumentalis cum præpoſitione quæ comitem, aut comitantiam importat, omnino refugit: quocirca ſeptimus caſus appellari ſolet. Licet ergo Latine dixeris, Rex cum toto aſtantium cœtu, reſpexit me cum dira truculentia. non tamen cum truculentis oculis: vnde hic Latine dicitur, tenui meditaris auena: quod non expones, ideſt cum tenui, &c. Nona: verba abſoluta, ad ſenſum pertinentia, præter cætera, paſſim a poetis, & nonnunquā ab oratoribus, cum accuſatiuo conſtruuntur: vt .j. Æneidos. Nanq; haud tibi vultus mortalis, Nec vox hominem ſonat. Et apud Hora. lib. j. ſermo. Ingenium cui ſit, cui mens diuinior, atque os Magna ſonaturum: des nominis huius honorem. Sic dicunt, ſapit hæreſim: redolet vetuſtatem: & hic doces ſyluas reſonare Amaryllida. i. referre per Echo. vt in expoſitionibus dictum eſt. Dixi præter cætera. Nam & alia abſoluta, vidētur interdum cum accuſatiuis conſtrui: vt apud Iuuenālem ſatyra .ij. Qui Curios ſimulant, & Bacchanalia viuunt: vbi quidā malunt Bacchanalia, aduerbium cenſere: aut nomen pro aduerbio poſitum: vt ſit Bacchanalia, pro Bacchanaliter. Sicut apud Flaccum, Magna ſonaturum: pro, magne: aut magna voce. Verum, nullum verbum (vt inquiunt) tam abſolutum eſt, quin regat accuſatiuum proportionabilis ſignificationis: itaq; paſſim reperimus, Viuo vitam ærumnoſam: curro curſum inſtitutum. Verum ab iis quæ mere tranſumuntur, abſtinendum eſt oratori. nō igitur dices, Paſtor Corydon ardebat Alexim: vt in ſequētibus dicetur, ad principium .ij. Eclogæ: quāuis paſſim reperias hoc loquendi genus, Hic illam deperit. i. perdite amat: quemadmodum etiā Comicus aliquando loquutus reperitur. Verū ne prolixior ſim, his in mediū adductis, aliis ſuperſedeo. Decima: nomina a Græcis deducta, genitiuos creſcenteis, in os, mittentia, accuſatiuū fere ſingularem in a, pluralem, in as, correptam mittunt: in is, aūt non creſcentia, aut non ſemper creſcentia: & genitiuū in is mittentia, pro quanto non creſcunt, accuſatiuum ſingularem in im, vel in in, mittūt. vt Amaryllis, Amaryllidos, Amaryllida, &c. Daphnis, Daphnis. Daphnin. Id aūt fere vſu venit, vt quæ accuſatiuo ſingulari in, habeant, pluralem genitiuū in ium, & accuſatiuum in is, mittant, etiam Latine: vt alibi dicendum erit. Poſſem longe plures quam dictiones ſint, regulas colligere, ſed his modo contenti ſumus,

Ioannis

IOANNIS PIERII VALERIANI IN BVCOLICA VIRGILII CASTIGATIONES.

Antea quā rem ipſam adgrediamur, noīa, quibus inſigniores quoſdā codices citamus, ꝓdocere viſum eſt. Ea ſunt, Codex Romanus, ille qdē dubio procul antiquiſſimus: eū vero ideo Romanū appellamus, quod eius characteres Romanis ꝓpiores ſunt: iis qppe, quos in antiquis marmorū, aut ex ære tabularum inſcriptionibus, & in nummis ſæculis illis elegantioribus notatos vbiq; legimus. Cuſtoditur is in interioribus Vaticanæ bibliothecę penetralib. magna diligēnia, digitalibus pene literis perſcriptus. Alter, qui minoribus eſt literis, & ipſe admodū vetus, a paginarū facie Oblongus nuncupabitur. Eſt & Longobardicus: quē non omnino pigeat euoluiſſe. Sunt & vſui omniū expoſiti eadem in bibliotheca codices, alii atq; alii non contēnendi. Eſt & Mediceus, inter emendatos. Aliquot etiā aliunde perquiſiuimus: neq; enim vni cuipiam exemplari tantū tribuendum fuit, vt ſi quid in aliis eluceſceret boni, eos reiiceremus. Quāuis vero oēs, ſi diligentius inſpicias, peruerſionibus, erroribusq; ad vnum ſcateant. Ex pluriū tamen collatione, conſenſuq;, aut veriora, aut certe veris ſimiliora deprendimus. Verū age iam: quid ipſi codices tradant, videamus. ☞ Syluestrem tenui muſam meditaris auena.) Multi quidē, atq; hi literatiſſimi viri, Quintiliani ſequuti authoritatem, Agreſtem, loco hoc legendum cenſuere. Sed miror tāti rhetoris vigente fama, nullū ex antiquis codicib. iis inquam, quos videre potuimus, inueniri: in quo aliter quam, Silueſtrē, legas: idq; per i latinum. Videtur vero epithethon huiuſmodi Muſæ, adcommodatum eſſe ex Lucretii ſynepeia, dicentis in .iiii. Fiſtula ſilueſtrem ne ceſſet fundere muſam. Neque tamen neſcimus alibi dictum a Virgilio, Agreſtem tenui meditabor harundine muſam. Qui forte verſus a Quintiliano citatus fuerit: de cuius vna tantum dictione, quippe nomine, Agreſtem, eo loco diſputat: quamuis inde, Muſam meditaris auena: ex verſu, qui magis in promptu erat, ſubiectum fuiſſe videatur. Vt vero lectio ea, quę loco hoc, Agreſtem, eſt, minime reiicienda ſit. Bapt. Egnatii iudicio facile ceſſerim, quantum ille ingenio, quantum eruditione, quantum cenſura valeat, non ignarus. Accedit huc Tityri reſponſum, ab huiuſmodi lectione non alienum, qui ad idem, quod audierat, velut adludens dicat, Ludere quæ vellem calamo permiſit agreſti.

SERVIVS.

☞ O Melibœe.) ſ. qd miraris? ☞ Deus.) i. Cęſar. ☞ Hæc otia.) Hanc ſecuritatem vel fœlicitatem. ☞ Nanq; erit ille mihi ſemper deus.) Et iteratio ipſa excluſit adulationis colorē. ☞ Semper.) i. poſt mortem, & dum viuit. Alii imperatores poſt mortem in numerū referuntur deorū: Auguſtus templa viuus emeruit. Horatius, Præſenti tibi maturos largimur honores. Iurādasq; tuū per nomen ponimus aras. Sic Lucanus de Nerone, Sed mihi iam numē. ☞ Illius.) Octauii Cęſaris. ☞ Imbuet agnus.) Imbuere, eſt proprie inchoare, & inſtiare. Nemo aūt vnā eandēq; rem ſæpe inchoat: ſed conſtat ſæpe paſcua mutare paſtores: ſicut ēt in Georgicis legimus, Itq; pecus longa in deſerta ſine vllis Hoſpitiis, tantū campi iacet. Vnde neceſſe eſt paſtores toties aras imbuere, quoties mutauerint paſcua. Inuenimus etiā apud antiquiores Imbuere eſſe non inchoare, ſed perfundere & madefacere. ſecundū quod, abſolutus eſt ſenſus: vt ſit, ſæpe perfundet. ☞ Errare.) Ideſt paſci. vt, Mille meæ Siculis errāt in montibus agnæ. ☞ Ludere.) Scribere, vt, Carmina qui luſi paſtorum. Hora. Poſcimus ſiquid vacui ſub vmbra Luſimus tecū. ☞ Calamo agreſti.) Ruſtico ſtylo: ſicut ſupra, tenui auena. ☞ Non equidem inuideo.) Excuſat ſe, Ne frequens interrogatio felicitatis alienæ ex inuidia venire videatur. dicit ſe admirari potius, q̄ inuidere. ☞ Vſq; adeo.) In tātum. ☞ Turbatur agris.) Turbamur ſine vlla diſcretione culpæ, vel meriti. Et inuidioſe tempora Auguſti

TI. ☞ O Melibœe, deus nobis hæc otia fecit,
Nanq; erit ille mihi ſemper deus: illius aram
Sæpe tener noſtris ab ouilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boues (vt cernis) & ipſum
Ludere, quæ vellem, calamo permiſit agreſti.

ME. ☞ Non equidē inuideo: miror magis, vndiq; totis
Vſq; adeo turbatur agris: en ipſe capellas
Protenus æger ago, hanc etiam vix Tityre duco:
Hic inter denſas corylos modo nanq; gemellos,
Spem gregis, ah ſilice in nuda connixa reliquit:
Sæpe malum hoc nobis (ſi mens non læua fuiſſet)
De cœlo tactas memini prædicere quercus,
Sæpe ſiniſtra caua prædixit ab ilice cornix.
Sed tamen, iſte deus qui ſit, da, Tityre nobis.

guſti carpit latenter. Sane, vera lectio eſt turbatur, vt ſit impersonale, quod ad omnes pertinet generaliter. nā Mantuanorum fuerat communis expulſio. Si enim turbamur legeres, videtur ad paucos referri. ☞ Protenus.) Porro tenus, ideſt longe a finibus. Vnde eſt paulo poſt, At nos hinc alii ſitientes ibimus Aphros. ☞ Æger.) Et corpore & animo æger dicitur. vt, Eſto, ægram nulli quondam flexere mariti. Sed ægrotus, corpore tantum. ☞ Ago.) Autem, proprie: nam agi dicuntur pecora. ☞ Spē gregis.) Ideſt marem & fœminam. reparatio enim gregis, in ſexu vtroq; conſiſtit. ☞ Ah ſilice in nuda.) Ad hoc pertinet præmiſſa dolentis interiectio: nam ſolent herbas ſubſternere pariētibus: vt ipſe in Georgicis dicit. Et multa duram ſtipula filicumq; maniplis Sternere. ☞ Connixa.) Pro eo quod eſt enixa, ideſt partu ſoluta, nam hiatus cauſa, mutauit præpoſitionem: ſicut ſecludite curas, pro excludite. ☞ Læua.) Stulta, contraria. Et ſenſus hic eſt, perdituros nos quoque agros, res manifeſta prędicebat: ſed nos mentis imprudentia intelligere nequiuimus. ☞ De cœlo tactas memini prædicere quercus.) Mire compoſitum augurium. Nā quercus in tutela Iouis eſt. & huius arboris fructu olim homines veſcebantur. Per quercus ergo, agri: per fulmen, ira Iouis: per iram Iouis, ira Cæſaris: per damnum arborum, damnum agrorum figurabatur. Hæc quercus ergo tacta, ideſt afflata, leuiter fulminata: vt Cicero, Tactus eſt ille, qui hanc vrbem condidit

didit Romulus ſignificabat motu imperatoris poſſe agros eorum perire, apud quos fulminatæ ſunt arbores: nam agri cauſa victus ſunt, ſicut olim quercus. Quod autem ait tactas: oſtendit temporale fore damnum, quale patiuntur arbores leuiter fulminatæ. Et bene prædicere, quaſi præloqui & prædiuinare: cum ita manifeſtum conſtet eſſe augurium. ¶ Da.) i. dic. Sic contra, Accipe nunc Danaum inſidias. i. audi.

MANCINELLVS.

¶ O Melibœe.) Eſt hoc loco, o, admirandi aduerbium, ſeu magis interiectio: vtrunq; enim dici poteſt: vt Priſci. li. xv. docuit. Melius tamen interiectio dicetur: ea enim ſola animi affectus exprimit, vt Donatus etiam ſcribit. Admirabatur autem Tityrus, ꝙ ille dixerat, Nos patriam fugimus: tu Tityre, lentus in vmbra, &c. eſt ergo cum admiratione legendum. ¶ Deus.) Auguſtum intelligit: cui (Suetonio teſte) etiam viuenti, prouinciarum quoq;, pleræq; templa, & aras: ludos quoq; quinquennales pene oppidatim conſtituerunt: de quo & latius Ecloga. iiij. Hæc otia fecit: Pollionis enim Vari, & Galli, gratia Maroni, Au-

Otia. guſtus agrum reddiderat: vt oſtendimus. ¶ Otia.) Quietem & ſecuritatem. Eſt otium proprie, vacatio a labore: cuius contrarium eſt, negotium. ¶ Nanq;.) Certe. ¶ Semper.) Et ante, & poſt mortem. ¶ Imbuet.) Perfundet. inficiet, madefaciet, maculabit. ¶ Ouilibus.) Ouium caulis, & ſeptis. ¶ Ille meas.) Auguſti in ſe beneficia memorat. ¶ Errare.) Vagari, ac paſci: qua voce etiã ſine

Ludere. paſtore, tutas eſſe oſtendat. ¶ Ludere.) Id ſignificat, verſib. ſcribere: ſed non fere niſi opuſculis, qualia ſunt epigrammata: & hæc opuſcula dicuntur, luſus. ¶ Calamo agreſti.) Ruſtica fiſtula: ruſtica enim hic tractat. ¶ Non equi. inui.) Suſpitionem tollit, quo ſe Tityri otio non dolere, ſed potius lætari oſtendat. ¶ Vſq; adeo.) In tantum. ¶ Turbatur.) Turbatio fit. ¶ Protenus.) Per e ſcribito, ideſt a longe, ſeu longe a finibus. Protenus enim, aduerbium

Protin⁹ locale eſt. i. porro tenus. Protinus, per i, aduerbium eſt temporale. i. ſtatim. author eſt Caper. ¶ Æger.) Per id quoque pathos. i. paſſio, clades, & affectio augetur. ¶ Hic inter.) Ordo eſt, Modo nanq; hic inter denſas corylos connixa, ah ſilice in nuda reliquit: gemellos, appoſitio. ¶ Spem gregis.) Ideſt marem & fœminam. ¶ Ah ſilice in nuda.) i. ſine folijs, & virgultis, cum affectu

Coryl⁹. pronunciandum. ¶ Corylos.) Corylus, arbor eſt, producens nuces, quæ auellanæ, vel præneſtinæ dicuntur: quas Græci ποντικὰς vocant. Dum vna quæq; natio indit his nucibus: nomẽ ex

Gemini loco, in quo naſcuntur, copioſiores: author eſt Macrobius lib. iij. Sat. ¶ Gemellos.) Dicuntur gemini ex vno vtero, & vno die, editi: vt Marcellus ait. Philoſophus vero li. vij. de hiſto. animalium ſcribit. In genere certe humano, paucos geminos ſeruari, ſi alter mas ſit, alter fœmina. ¶ Connixa.) Partu ſoluta. ¶ Sæpe malum.) Quod dicit Tityrus, non fabula eſt: nam poſt Iulij Cæſaris mortem, prodigia fuere quãpluríma: inter quæ continua fulmina in templis, ſtatuiſq; deciderunt: vt etiam Applanus lib. iiij. oſtendit, & nos latiſſime in cõmentario. ij. odes Ho-

Si. ra. quem iam parauimus & edemus: dictatimus. Si. i. vtinam. Eſt enim hoc loco, optandi aduerbium: vt lib. Æn. vj. Si nunc ſe nobis ille aureus arbore ramus Oſtẽdat, &c. ¶ Læua.) i. aduerſa: authore Nonio. dicit autem, aduerſa mente futura mala dignoſcere nequiſſe. ¶ De cœlo tactas.) Quinq; ſignorum genera obſeruabant augures: ex cœlo ex auibus, ex tripodibus, ex qua-

Querc⁹ drupedibus, ex diris: author eſt Feſtus. De cœlo tactas, ideſt fulminatas: quoties enim quercus fulmine tangitur, vt plurimum malum portendit: quod etiam animaduerti: nam tacta cuiuſdam quercu, intra annum ille ſponſam amiſit: illa enim alteri nupſit: vnde etiam duo interfecti, pluresq; etiam carcere affecti ſunt. ¶ Sæpe ſiniſtra caua.) Hic verſus non omnibus textibus ineſt: plureis enim antiquos vidi, & illum ſummi pontificis characteribus magnis: profecto alienus eſt. Tamen aduertendum cornicem videre vnicam mali ominis eſſe. duas vero ominis boni. quod quidem & legi & expertus ſum pluries. Ipſa adeo eſt inauſpicatæ garrulitatis: vt Plynius ſcribit, i. infelicix: quaſi auſpicijs repugnantibus. Cice. autem lib. j. de diuinatione, ſcribit, Coruum a dextra, a ſiniſtra cornicem, facere ratum. ¶ Da.)

Do. Dic, idem lib. v. Da, non indebita poſco, Regna meis fatis, latio conſidere Teucros.

ASCENSIVS.

¶ O Melibœe. &c.) Tityrus videns Melibœum profugũ, tãtopere de trãquillitate, ac otio ſuo ſtupentẽ: quid miraris (inqt) Melibœe? otia mea, ſi neſcis, deus nobis hæc otia fecit. q. d. mirandũ quidem eſſet, ſi humanis opib. parta forent: ſed deus lõge maiora conferre poſſet. verũ, quia de Cæſare Auguſto loqtur: cumq; adhuc viuentẽ: deũ vocat. quaſi retrordenti conſcient æ' reſpondet, ac dicit: bene dixi, ꝙ deus fecerit: nanq; ille qui fecit, erit mihi ſemper deus: illiq; nouas aras conſtituam, & eas ſacrificijs imbuam: quod quia confidentius viſus eſt dicere, aut potius, quia auidius potuit. Melibœus percunctatus videri (nam qui multa percunctantur, aut ſecreta reuelare volunt: vnde eſt illud. j. epiſtolarum Horatij: Percunctatorẽ fugito. nam garrulus idẽ eſt, aut quippiã furari, vt author eſt in trinũmo Plautus: aut ceſſitantes, & nimiũ curioſi ſunt. vt atteſtatur in Heauton. Terentius: aut alterius ſaluti inuidẽt, vt hic innuitur.) ideo ſubdit. Non equidẽ inuideo: hoc eſt, non ideo id percũctatus ſum, quaſi proſperitati tuæ inuideam, Tityre: ſed miror magis, vnde eam nactus ſis, cũ tanta turba, vndiq; in totis agris fiat: & tam vehemens, vt compulſus ſim, fœtus capellæ meæ in ſilice dereliquiſſe: eãq; infeliciter ducere. ſed tamẽ: quãuis nulla mihi ſpes ſalutis ſit: aut quãuis deo authore, te credẽ, otia iſta nactum, da. i. fac nos intelligere Tityre, qui ſit iſte deus. ¶ Ordo eſt. O Meli **Ordo.**

bœe. q. d. ne mireris amice, quia deus fecit nobis hæc otia. i. hãc vacationẽ a curis & negotijs. dico, ſubaudi, deus: nãq; ille. ſ. qui fecit nobis hæc otia: erit mihi. i. reputabitur a me ſemper. i. quãdiu viuam, deus: tener. i. mollis, & delicatus agnus: ab ouilib. noſtris. i. excerptus ex caulis, & ab ouilibus nr̃is: imbuet. i. ſanguine ſuo, ad primã tincturã dandam, reſperget ſæpe arã illius. i. in honorẽ illius extructã. Ille. ſ. deus (videlicet Cæſar Auguſtus: ſed hoc noſter expreſſit.) permiſit meas boues. i. vaccas, & iuuencas: errare. i. diuagari libere, & ſecure paſcendo: vt. i. quemadmodum cernis: & permiſit ipſum. i. me ludere. i. facili & iocoſo carmine conſequi: quæ. i. quæcũq;: aut ea quæ vellẽ: calamo agreſti. i. vena ruſtica: aut fiſtula inculta, & rudi. Reſpõdit Melibœus.

Equidẽ. Equidẽ. i. ego quidẽ (Sic enim ſemper a Virgilio accipitur.) hoc eſt, certe: ego non inuideo. ſ. proſperitati tuæ: q. d. non ideo quæro, ac ſi dicat: non percunctor id ex inuidia: ſed miror, magis: nã turbatur. i. turbatio fit omnibus: vndiq;. i. ex omni parte: totis agris. i. per totos agros: vſq; adeo. i. vſq; ad id, aut in tantũ, vt. ſ. poſſem admirari, te tantum otij agitare. En. i. vide enim. q. d. ſi vis ſcire, quanta ſit vis perturbationis. vide, quia ipſe. i. ego: exiſtens æger. i. iniquo & mœſto animo, multumq; cruciato: ago. i. celeriter impello: protenus. i. porro tenus: hoc eſt ad extremas vſq; oras, & q̃ longiſſime effugere poſſum, capellas. i. capras meas: (ſed diminutio vtitur, forte ad modeſtiam:) & o Tityre, ego duco. i. leuiter mino etiam vix. i. cũ difficultate: hanc. ſ. capellam (monſtrat enim eam) duco aũt eam: quia vix ingredi põt: nanq;, pro quia: ipſa connixa. i. partu ſoluta: modo. i. paulo ante: reliquit gemellos, ideſt binos fœtus, vno partu, appoſitorie: ſpẽ gregis. i. maſculum, & fœmellam: vnde ſpes futuri gregis, aut perpetuandi gregis, dependet: hic inter denſas corylos. i. arbores nuculã ferentes (quã a loco vbi abundare ſolebat, auellanã vocant.) reliquit, inquam, eos Ah. dolentis interiectio (& congrue interiecta, quaſi non poſſit ruſticus, id ſine ſuſpirio & gemitu meminiſſe (cum boni paſtoris ſit pecus fœcundum, vbi poſſit mollius fouere.) in nuda ſilice: cum frondes aut herbas ſubſternere ſoleat. Ego memini. i. memoria repeto: quercus tactas de cœlo. i. proſtratas, aut adflatas fulmine: prædicere. i. ꝙ prædicebant, ſup. ſatis nobis, hoc malum. i. hanc fugam, & hoc exiliũ: ſi mens non fuiſſet læua. i. ſtulta, & ſibi aduerſa: ſicut cõtra, dexterum: proſperũ ducimus: vel ſic, ſi. i. vtinam, cum prædicerent: mens non fuiſſet læua. i. ſegnis, & ignaua ad attendendũ: & cornix ſiniſtra. i. importuna volucris, & malum augurio ſuo prætendens: prædixit nobis hoc malum: ab ilice. i. arbore illa glandifera caua. Sed tamen. i. quãuis mihi fugiendum ſit: aut quãuis non inuideam. da. i. dic: aut da intelligere nobis Tityre: qui ſit iſte. i. tuus, aut cuius tu meminiſti, deus. O varijs modis accipi

ſolet: vnde ſunt plebei verſiculi, O ſtupet o dubitat: Vocat, indi- **O**

gnantur, & optat. Clamat, conqueritur: velut exemplis reperitur. Stuporem indicat, hoc eſt admirationem: vt, O q̃ glorifica luce coruſcas. Dubitationem: vt apud Comicum, O qui vocare & j. Æneid. O quam te memorem virgo vocat: vt, Huc ades o Melibœe. Indignatur: vt, O hominem ſceleſtum. ſed ſi ſubticeatur, o, accuſatiuus minorem excandeſcentiam prenotaret: vt author eſt Valla. Optat: vt, O mihi tam longe maneat pars vltima vitæ Spiritus, & quantum ſat erit tua dicere facta. Clamat. i. exclamat: vt, O fortunati quorum iam mœnia ſurgunt. &, O fortunatos nimium bona ſi ſua norint Agricolas. Conqueritur: vt apud Statium in Achilleide: O dolor, o ſeri materno in corde dolores. Hic ergo aut admirationem importat: vt Mancinellus ſentit, cuius verba ſunt, Eſt hoc loco, o, admirandi aduerbiũ, ſeu

ſeu mauis interiectio. Vtrunq; enim dici poteſt: vt Priſcianus li.
xv, docuit. Melius tamen interiectio dicetur. Ea enim ſola ani-
mi adfectus exprimit, vt Donatus etiã ſcribit. Admirabatur aũt
Tityrus quod ille dixerat, Nos patriam fugimus, tu Tityre, len
tus: &c. Eſt ergo cum admiratione legendũ: ſic Mãcinellus. Lan
dinus autem ſic: O Melibœe: hic ſermo familiaris eſt: & amicus:
o vero non vocantis eſt, ſed plane lætantis, ꝙ præter ſpem, ami
cum nihil tale expectans, viderit. Et diſtingue, o Melibœe, vt ſit
ſalutantis: & deinde adde, Deus nobis hæc otia fecit: vel ſi con-
iungis &, continua ſit oratio. O Melibœe, deus nobis hæc otia
fecit, erit o, hominis admirantis, magnitudinẽ beneficij in ſe a
deo collati. hæc ille. Mihi aũt non videtur reſponſio Tityri præ
ſe ferre admirationẽ: nã & ipſe in hac Ecloga fatebitur ſe prius
expulſum fuiſſe poſſeſſionibus ſuis, cũ ſ. Auguſtus dixerit, Pa-
ſcite, vt ante, boues pueri, &c. Nõ ergo veroſimile eſt, mirari in
alio quod ipſe paſſus ſit. Neq; vocantis rationem habet: nam ſi
ſic diſtingueres, videretur Tityrus cantilenis intentus, non ani-
maduertiſſe præſentiam Melibœi, ſed eo viſo: dixiſſe, o Meli-
bœe, at quomodo tunc reſpondeat ad Melibœi verba, dicendo,
Deus nobis hæc otia fecit. Meo autem iudicio, o, hic cõmiſeran-
tis, & placide ad ſtuporem Melibœi reſpõdentis, eſt: ſicut illic,
O decus Italiæ virgo quas dicere grates, Quasue referre parẽ.
Senſus ergo eſt: O amice Melibœe, ne mireris tantopere otia no
Deus. ſtra, deus nobis hæc otia fecit. ¶ Deus.) Vnde dicatur alibi dice-
mus: ne hic prolixior ſim. Notum eſt eum de Auguſto loqui, vt
recitat Seruius: cui addendũ eſt quod adfert Mancinellus, ꝙ vi-
delicet (vt Suetonius author eſt) Auguſto viuenti prouinciarũ,
Auguſt⁹ pleræq; templa & aras: ludos quoq; quinquennales pene oppi
datim (.i. per ſingula oppida) conſtituerunt: de quo latius Eclo-
ga. iiij. dicendũ erit. Nota eſt autem hiſtoria, quæ de ara cœli, &
de diua virgine, a ſibylla Auguſto oſtenſa cum infante circunfer
tur: cui licet non omnia quadrent, adſtipulatur templum quod
ſub aræ cœli, nomine Romæ, adhuc viſitur: & non futilis, imo
grauiſſimus author Baptiſta Mãtuanus id plane in Parthenice
Mariana conteſtans. Nobis ſm eos qui dicunt, ſub Tityri nomi-
ne, patrem & filium intelligi, recte pluraliter dixerit: ſed (vt in
regulis dicemus) licet cuiq; de ſe, vno pluraliter loqui. ¶ Hæc.)
Hæc. i. mea. Ad primam enim perſonam (vt dicemus) ptinet. ¶ Otia.)
Otia. Proprie ſunt vacationes a negotio publico: vnde ſtudia litera-
rum, & vacationes poeticæ, ac philoſophicæ, otia vocantur: ve-
rum omnis ceſſatio ab negotio, otium dici poteſt: vt otium ſit
ſecura & tranquilla requies: Sunt ergo otia ſæpe appetenda, &
bona: ceſſationes: & vacationes, priuationem notant oſcitatio,
negligentiam, & ignauiam vitioſam. ¶ Fecit.) Decenter aũt dicit,
fecit: quia magis ad Latinum morem dixeris. Feci tibi otia, aut
poteſtatem otiandi quã dedi. ¶ Semper deus.) Et ante mortẽ, &
poſt mortẽ: ſic Seruius, & Mancinellus. Sed videant an decẽter.
Nam ſi Romulum qui inter mortaleis conuerſatus, pro deo ha
bitus non eſt: quidam tamen, (vt Liuius lib. j. adſerit) affirmabãt
e medio patrum viuum, non obeundo mortem ad cœlos trãſla
tum: quod quãuis verũ non fuerit, tamẽ creditum eſſe ab iis qui
Auguſtum, viuentem deum: prædicabant: veroſimile eſt, non vi
detur Tityrus ſenſiſſe, ꝙ Auguſtus aliquando moreretur. Quod
tamen ſi ſenſiſſet, temeritatis magnæ fuiſſet opinari ſe Auguſto
ſuperuicturum, cum Auguſtus tunc non dum vigeſimumquar-
tum attigerat annum. Dic ergo, Semper. i. q̃diu viuam: aut toto
Ara. tempore vitæ meæ. ¶ Aram.) Aram etiam inferis: altare tantum
Altare. ſuperis dabant: vt alibi dicetur. ¶ Tener agnus.) Ad laudem dici-
Tener. tur. i. molliculus, & delicatulus. Agnum autem oẽs prædicant:
Agnus. ab agnoſcendo dictum, ꝙ balatu matrem agnoſcat. Imbuere
Imbuo eſt rei primam tincturam dare, ac madefacere: vt Hora. j. epiſto.
Quo ſemel eſt imbuta recens ſeruabit odorem, Teſta diu. vnde
(vt quidam ſentiunt iuuenes ſcholaſtici) ab iis vnde primas in-
ſtitutiones, ac præceptiones habent, imbui non inepte dicitur.
¶ Sæpe.) Ergo agnus tener imbuet illius aras: quia hoſtia, ac vi-
ctima ſanguinolenta aris, a ſacrificantibus imponebatur, & de-
inde concremabatur: vnde dicetur, Quot annis Biſſenos cui no-
ſtra dies altaria fumant. ¶ Ille meas, &c.) Docet cur ei ſacrificatu
Boues. rus ſit: ob beneficia, videlicet impenſa. ¶ Meas boues.) Fœmini-
Errare. no genere dixit: quia ad vaccas ſolũmõ refertur. ¶ Errare.) Erra
re autem, hic ad laudẽ ponitur: quia armenta, ac pecora dum pa
ſcuntur, libere in campo pingui, & amplo, errant. i. vagãtur huc,
illuc, nullis limitibus coercita. Significat ergo magnitudinẽ agri
reſtituti. ¶ Vt cernis.) Bona parentheſis eſt, quæ certitudinem rei
Ipſum. indicat. ¶ Ipſum.) i. me, vt in regulis dicam. ¶ Ludere.) Ludere
Ludere. dicitur, qui rem iocularem, aut non apprime grauem, carmini-
bus

bus proſequitur: vt qui epigrãmata, aut elegias, aut tenuia opu-
ſcula condunt: quia id facili vena, & non elaborata, ſed ſeipſam
quaſi offerente Minerua efficiunt. Vnde ea opuſcula etiam luſus Luſus.
dici ſolent, & nonnunq; nugæ. Nõ ergo dicemus in magnis ope
ribus, graues authores luſiſſe: ſicut nec Liuium, aut Salluſtium
in hiſtoria, nec Ciceronẽ in Philippicis, Tuſculanis, Verrinis, de
re publica: aut aliis magni ponderis operibus: ſicut Ouidium in
de amoribus: vnde in perſona eius dicitur: Ille ego qui fueram
tenerorum luſor amorum Ingenio perij Naſo poeta meo. & ſi-
cut Horatium in quibuſdam odis, vnde de ſe dicit, Poſcimus ſi
quid vacui ſub vmbra Luſimus tecum. Et ſicut poetã noſtrum
hic, vbi de amica cãtilenam meditabatur. & in Culice, vbi dicit,
Luſimus Octaui gracili modulante Thalia, Atq; vt Araneoli te-
nuem formauimus orſum, &c. Magna autem vis beneficij eſt,
in eo ꝙ tantam ſecuritatem contulerat, vt luderet quæ vellet.
Equidem (vt dixi apud Maronem) ſemper in prima perſona di- Equidẽ.
citur: vnde compoſitum videtur ab ego, & quidem. Alij autem
pro ſimplici etiam vſurpant: vt ſi dicant, Hoc equidem dixiſti:
aut, Hoc equidem dixerunt cum Virgilius diceret, Hoc quidem
dixiſti, vel dixerunt: aut Hoc equidem dixi. ¶ Vndiq; totis Vſq; Vndiq;.
adeo turbatur agris, &c.) Pulcherrima auxeſis, & admiranda ca
lamitatis accumulatio. nullum. n. vocabulum pondere vacat.
Nam Vndiq;, ſignificat ab omni parte: ne forte ab vna duntaxat
periculũ ingruiſſe putes. Totus, ſignificat ſingulas parteis agro- Totus.
rum, ne quam quietam cenſeas. Vſq; adeo, ſignificat intentionẽ, Quo.
ne leuiter turbatum iudices. Nam ſicut quo, ſolet poni pro eo Eo.
quod eſt, ad quid, vel ad quod, vt quouſq;: vel vſq; quo, vſq; ad
quid: ita eo, ſolet poni pro, id: vt, Eo miſeriarum deductus ſum
i. ad id. Vſq; adeo ergo, eſt vſq; ad id, ad quod. ſ. magnũ eſt: hoc Vſque
eſt, valde & intantum. Turbatur autem, (vt in regulis dicam) adeo.
quia imperſonale, generalitatem habet: ne ipſe ſolus turbatus
habeatur: Denotatur ergo, vt logice loquar, quadruplex vniuer
ſalitas, Prima eſt inferentium, quia vndiq;: non enim põt vnus
vndiq; infeſtus eſſe. Secunda, locorum, aut partium integraliũ:
quia totis agris. Tertia, qualitatũ: quia vſq; adeo. q. d. omnibus
modis. Et quarta, eorũ quibus turbatio infertur: quia turbatur. ſ.
ab omnibus: hoc eſt, omnes deturbantur agris ſuis. Quia tamen
imperſonalia actiua exponi ſolent, Nebriſſeñ. contendit non le-
gendum turbatur, ſed turbamur. ¶ Capellas.) Capella diminu-
tiuum eſt a capra. Nam er ra rum, vt Valla li. j. docet: mutantur
per diminutionem in ellus: ella: ellum: vt miſer. miſera: miſerũ:
miſellus: miſella: miſellum: liber: libellus: capra: capella: flagrũ:
flagellum. Errant autem, qui pro ſacello, vſurpant. ¶ Protenus.) Proten⁹
Per e ſcribendum eſt: & ſignificat, porro tenus: hoc eſt: a longe,
aut in longum, ſeu longinquum: & eſt aduerbium locale. Proti- Protin⁹
nus autem, per i, aduerbiũ eſt temporale. i. ſtatim: vt author eſt
Caper. Qui conſimile diſcrimen ponit inter quatenus & quati-
nus: ſed mihi hoc diſcriminis videtur, vt protenus, & quatenus,
quaſi per appoſitionem dicantur: protinus: & quatinus: per cõ-
poſitionem. Nam locorum & temporum aduerbia, fere cõmu-
nia ſunt. ¶ Æger.) Et ad animum, & ad corpus referri poteſt: & Æger.
per id quoq; pathos. i. (vt dicunt) paſſio, ſeu affectio, atq; clades Ago.
animi augetur. ¶ Ago.) Agere: eſt impellere, vnde cogere cõponi
tur: & abigere, atq; abigeus: q furtim alterius pecus abigit. Meli Abigo.
bœus autem hic non abigit, ſed agit: quia ſuum pecus. Verum
proprie dixit, ſe capellas validas, videlicet agere: & paulo prius Duco.
connixam. i. partu ſolutam, ducere, quod beniuolẽtiæ eſt: & vl-
tro ſequentis: vnde dicit Seneca Ducunt volentem fata: nolentẽ
trahunt. ¶ Hic inter, &c.) Hic omnia quoq;, pathos habent. Pri-
mo, ꝙ Hic. i. in conſpectu noſtro: nam res conſpecta, plus mouet
q̃ audita. Deinde, ꝙ Inter denſas corylos: quaſi lupis expoſita.
Tum quia Modo. i. pauloante: vt recens caſus & preſentia eius
dolorem augeat. Tum quia, Gemellos cõnixa: vt magis doleat,
& fœtum derelictum eſſe, & matrẽ vexari. Tum quia, Spem gre
gis: quia maſculum & fœmellã: & nouiſſimo quod & maxime Silex.
dolet, quia in Silice: vnde interiectionem dolentis interſerit, di-
cens, Ah ſilice in nuda: vbi duplex eſt dolendi ratio: & quia, in
ſilice: lapide ꝑduro: vñ. vj. Æneí. Quã ſi dura ſilex, aut ſtet mar-
peſia cautes. vbi ſicut hic fœminino genere protulit, cum tamen
potius ratio exigat maſculino enũciari: ſicut apud Iuuenalẽ: Si-
licẽ quę cõterit atriũ, & in ſilice nuda. i. ſine frondibus, aut virgul Coryl⁹.
tis, aut alio ſtramẽto. ¶ Corylos.) Corylus eſt arbor producẽs
nuces, quę auellanæ, vel præneſtinæ, ab Italis dicuntur: a Græ- Gemelli
cis ponticæ: dum vnaquæq; natio indit eis nucibus: nomẽ ex lo Diminu
co in quo naſcitur copioſiores: vt author eſt Macrobius Satur- tiua.
naliorum. iij. ¶ Gemellos.) Bene aũt dicit, per diminutionem quæ
tribus

tribus de cauſis adhiberi ſolet: aũt modeſtiæ gratia, vt, Ingeniolum meum: aut blandimenti, vt apud Plautũ, corculum, animula: &c. aut neceſſitate ob rei, modum, ac naturam, vt, Regulus: &, Puer bimulus. Hic aũt ob hæc omnia, diminutiuo vti videri poteſt. Primo, modeſtiæ gratia, poſſeſſiones ſuas extenuans: ſicut prius, capellas dixit: ſed meo iudicio id non quadrat: nã qui cõmiſerationem mereri volunt, rem amiſſam non extenuant, ſed ampliant: minus. n. dolendum eſſet, ſi periret res imminuta. Secundo, blandimenti cauſa, quaſi dilectione quadam eos proſequeretur, ob quod gemellos vocet: ſicut pater, filium puſillum (authore Flacco) puſillum vocat. Tertio, quia hœduli recens nati, omnes parui ſunt: poteſt etatis naturam exprimere, ſicut quę biennio adhuc parua ſunt, bimula vocamus: & quæ triennio, trimula: & quadriennio, quadrimula, authore Vallẽ. **Gemini** Gemini autem dicuntur ex vno vtero, eodem die editi, aut ſaltem ſimul geſtati, vt Marcellus ait. Philoſophus vero libro. vij. de natura, ſeu hiſtoria naturali animalium, ſcribit, In genere humano paucos geminos ſeruari, ſi alter mas ſit, alter fœmina. **Malum** ¶ Sæpe malum hoc nobis, &c.) Hic Mancinellus: quod dicit (inquit) Tityrus, fabula non eſt. Nam poſt Iulij Cæſaris mortem, prodigia fuere q̃; plurima: inter q̃ continua fulmina, in templa, ſtatuasq; deciderunt: vt etiam Appianus lib. iij. oſtendit: quam rem late exequitur Horatius lib. carminum. j. ode. ij. dicens, Iam ſatis terris niuis, atq; diræ, Grandinis miſit pater, & rubenti Dextera ſacras iaculatus arces Terruit vrbem. & author noſter, ad finẽ. j. Geor. dicens inter cætera, Non alias cœlo ceciderunt plura ſereno Fulgura, &c. Malum autem hic incommodum, & exturbationem vocat. **Tactæ.** ¶ Tactas quercus.) Malum prædicere bene docet Seruius: ſed latius Mancinellus dicens, Quinq; ſignorum genera obſeruabant augures: ex cœlo, ex auibus, ex tripodibus, ex quadrupedibus, ex diris: author eſt Feſtus. **Querc⁹ Auguribus obſeruata.** Tactas. i. fulminatas: quoties. n. quercus fulmine tangitur, vt plurimum malum portendit: ſed potiſſimum agricolis, propter glandem, quæ frugẽ ſignificat. ¶ Si mens non læua, &c.) **Si.** Si (inquit Mancinellus.) i. vtinam. Eſt enim hoc loco, optandi aduerbium: vt in lib. Æneid. vj. Si nunc ſe nobis ille aureus arbore ramus Oſtendat. Poſſet tamen conditionalem vim habere: vt ſit: ſatis quidem præmoniti eramus, ſi mens non læua fuiſſet. **Læua.** ¶ Læua.) i. aduerſa, authore Nonio: aut forte iners, & non ſatis ſtrenua ad futurum malum attendendum: ſicut econtrario: dexterũ expedite, ac fauſte, operam nauans vocamus. **Cornix.** ¶ Sæpe ſiniſtra, &c.) Non omnibus textibus ineſt hic verſus: ſed quia appoſitus eſt: memineris videre, **Ilex.** cornicem vnicam, putatam eſſe mali hominis: binas vero, boni. Ipſa autem, eſt inauſpicatæ garrulitatis: vt Plynius ſcribit. i. infelicis. **Numeri mutatio.** Cicero autem libro. j. de diuinatione, ſcribit, Coruum a dextra, a ſiniſtra, cornicem, facere ratum: vnde hic, ſiniſtra dicitur, quaſi vera malorũ index. ¶ Ilice.) Ilex præterea, arbor glandifera eſt: vnde eiuſdem ominis cum quercu habetur, dum fulminatur. **Modeſtia. Humilitas.** ¶ Da Tityre.) i. dic: aut da (vt dicitur) nobis intelligere. **Da.** ſicut. v. Æneidos. Da (non indebita poſco Regna meis ſatis) latio conſidere Teucros. Et. iij. eiuſdem. Da propriam Thimbree domum, da mœnia feſſis. Non enim domum Apollinem petebat attribui, ſed addici, & ſignificari: vnde accipere, eſt interdum capere intellectum, atq; addiſcere: **Accipe.** ſicut. ij. Æneidos. Accipe nũc Danaum inſidias, & crimine ab vno Diſce omneis. vbi & ponitur expoſitiue: hoc eſt, & diſce pro. i. diſce. Sic Salluſtius, Vrbem Romam, ſicuti accæpimus, ab initio condidere Troiani. ¶ Qui ſit.) Nõ quis ſit, fere textus habet. eſſet autem ſibilus, ſi legatur, quis ſit: quem poeta nimirum vitauit. Sed forte dum manifeſta explicatiõe rerum, prodeſſe, ac placere ſtudeo, prolixitate diſplicebo. Addam tamen pubi imperitæ, regulas quaſdam, præcipue de pronominibus. Quarum prima eſt: licet modeſtiæ gratia, cuius vni de ſe, nunc ſingulariter, nunc pluraliter, nunc vtroq; modo in prima perſona loqui, in ſecunda non licet. vnde hic Tityrus de ſe, dicit prius, nobis: & poſtea, mihi: vt, Deus nobis hæc otia fecit. Nanque erit ille mihi ſemper deus. Item prius, noſtris: & poſtea, meas: videlicet, Sępe tener noſtris ab ouilib. Et ille meas: &c. Dixi, gratia modeſtię (quam nunc humilitatem vocant: cũ humilitas proprie, ſit abiectio quædã: ab humo dicta.) quia cum quis de ſe pluraliter loquitur, ſignificat ſe fretum ſuorum, auxilio, aut ſubſidio: quo circa principibus conuenit pluratiue loqui, modeſtiæ gratia: quod animaduertẽtes imperiti, potiſſimum in Gallica lingua, putent ſibi iniuriã fieri, ſi vnitatis numero compellentur: cum tamen omnis Latinorum conſuetudo, in ſecunda perſona, pluralem numerum, ab vna (quacũq; dignitate præditus ſit) arceat. De qua re, Sipontinus ſatis præcepit. Verũ (quia diximus) noſtris, plurale: & meas, ſingulare: ne quis titubet, ſit hæc Secũda regula. Ego, & meus: tu, & tuus: ad ſingulos pertinent. noſter, & veſter: noſtras, & veſtras, ad plures: ſed (vt dixi) noſter, & nr̃as, ad ſingulos retorquẽtur. Tertia regula. Hic, & omnia aduerbia ab eo deducta: vt hic: hinc: huc: hac: horſum: ad primam perſonam pertinẽt iſte, & eius, aduerbia, ad ſecundam: ille, ad tertiam perſonã pertinet: iſte, & eius aduerbia, ad ſecundã: ille, ad tertiã diſtantẽ. ſ. aut re, aut fictione: & ab eo qui loquitur: & ab eo ad quẽ loquitur. Vnde hæc otia. i. mea: nemo iſtinc huc venit. i. nemo a te ad me venit. Huc ades, ideſt ad me, &c. Quarta: ipſe (quod olim ipſus dicebat) apud Latinos: & αὐτὸς apud Græcos, triũ perſonarũ cenſentur: quia ſine adiectiõe trium perſonarũ, verbis legitime ſupponuntur. Primę: vt hic, En ipſe capellas Protenus æger ago. Secundę: vt. vj. Æneid. Ipſa canas. i. tu. Tertiæ: vt paulo inferius in hac Ecloga: Ipſæ te Tityre pinus, Ipſi te fontes, ipſa hæc arbuſta vocabant. Quinta: ille, ſæpe gloriã nobilitatis præ ſe fert: iſte, contemptum: ac vilitate: ipſe, cum emphaſi, principatum: vt Alexander ille Macedo i. notiſſimus. Quid petis iſtis. i. vilibus & abiectis. Ioue miſſus ab ipſo. i. ab eo qui magnus eſt, nec ab inferiore. Rex ipſe hoc ſcripſit: quod dicũt in propria perſona: aut propria manu. Cum autem dicit, Sed tamen iſte deus, &c. non ad obiectionem: ſed ad ſecundam perſonam pertinet Sexta: verba imperſonalia, quia a proprijs perſonis ſecluduntur: ad generalitatem trãſeunt: vt hic, turbatur. ſ. ab omnibus. Et in principio ſermonũ Horatius, Qui fit Mecænas vt nemo, &c. Septima: quę eſt Agretij, Memini me facere: dicere debemus: non, memini me feciſſe. Nam memini, ſermo eſt totus præteriti temporis, qui ante factam rem: in præſens reuocat. Et ſi dixeris, Memini me feciſſe: duo p̃terita ſimul iunges. Cicero, Memini Pamphilum Libitanium mihi narrare ſolitum. Idem infra. Reſpõdi Metello vt debui. &, Memini me dicere. Terentius, Ego illam vidi virginẽ forma bona, memini videre. Virgilius, De cœlo tactas memini p̃dicere quercus. Idẽ, Cantando ſolitum memini me condere ſoles. Idem, Memini truncos ita ferre ſenes. Et multis præterea in locis. Neq; inuenitur vbi ab alijs magnis authoribus: memini: ita poſitum ſit: vt non addatur: aut etiam, aut aliquantus ſermo, qui præſens tp̃s reſtituat, niſi vno in loco: & quaſi hoc mirabile. Is aũt eſt Virgilij in Georgicis, Nanq; ſub Oebaliæ memini me turribus altis Coricium vidiſſe ſenem. Quod poetæ: pro neceſſitate metri, licuit vſurpare. Hæc Agretius: qui addere potuiſſet illud Perſianum. Nec in præcipiti ſomniaſſe Parnaſo memini.

PIERIVS.

¶ Otia fecit.) In Romano, in Mediceo: & aliquot alijs antiquis, Otia per t hoc præſertim loco ſcriptum eſt; quãuis nõ negarim in Romano alibi nomen id per c haberi, eo quippe loco, Ignobilis oci. Sed enim in veterum inſcriptionibus, per t ſcriptũ inuenias, vt in eo termino, quem ſuperioribus annis ad D. Petri Baſilicam vidimus aduectum ex area, quam ab Neroniano incendio Domitianus dedicauerat. Ibi enim inter cętera, & hoc legimus, ET HAC LEGE DEDICATA EST NE CVI LICEAT INTRA HOS TERMINOS ÆDIFICIVM EXTVEAE, MANERE, NEGOTIARI. Et quæ ſequuntur. Eſt & illud, vt multa interim diſſimilem, apud Pallomios Romæ,

L. LEPIDIVS LIB. HERMES.
NEGOTIATOR ÆRARIVS.
Et alibi, NEGOTIANTI PVLLARIO.
&, INQVILINI NEGOTIANTES.

& huiuſmodi pleraq;, ex antiquorũ poſita monumẽtis. Quod ſi negotiari, per t ſcribitur, otium, quoque proportione eadem incolumi, ſcribendum eſſe crediderim, Sed & in alijs quoque codicibus antiquis diuerſorum authorum, otium, & otioſus per t ſcriptum animaduerti: vt in Terentiano codice antiquiſſimo, & maxime caſtigato, quem Phi. Beroaldus iunior, bibliothecarius, vir eruditiſſimus ex Vaticanæ bibliothecæ penetralibus depromptum, mihi legendum dedit: ibi enim ſcriptum eſt, Diſſolui me, otioſus operam vt darem tibi. quod elegãtia haud quaquã pari in vulgatis codicibus, Diſſolui me otius habetur. Hæc quãuis aliquis leuia eſſe dicat, grauiſſimis tamẽ viris negocium plerunq; faceſſere conſueuerunt. Nanque erit ille mihi ſemper deus.) Vt taceam quod in antiquis codicibus, Nanque, per m ante q. ſcribitur: Iuniores, Semper deus, vnico vocabulo ſcribere cœperunt: quæ in antiquis codicibus diſtincta ſunt: in nõnullis puncto etiam inter, Semper & Deus, interiecto. Neq; tamen eorum improbo iudicium, quibus felix illa apud Græcos compoſitio quæ [illegible] eſt, tantopere arrideat. ¶ Vſq; adeo turbatur

Virgi.

tur agris.) In perueteri quidẽ codice quodam, Turbatur, legere eſt: Sed in Romano illo antiquiſſimo, & in Oblongo, Vaticano, neq; non in Mediceo, turbamur, non inuenuſte legitur. Seruius alterũ illud mauult: vt imperſonale pertineat ad omneis generaliter, inquit ille. Citat vero locũ hunc Fab. Quintilianus. totis Vſq; adeo turbatur agris. inter eas formas, quæ proprie cuiuſdẽ rationis ſunt, vt, Itur in antiquã ſyluã, quæq; initiũ non habent: vt, Fletur: apud Terentiũ, & ſimilia. Quare hinc Seruio adquieſcendũ eſſe videtur. ¶ Protinus æger ago.) Plurima quidẽ exemplaria, Protinus, per i, in pene vltima legunt. Sed in Oblongo codice, Vaticano, & Mediceo, Protenus, habetur per e, quod Seruius exponit, porro tenus: quãuis aliter No. Marcellus interpretatur. Sed inter protenus, per e, & protinus, per i, differentiam ponit Caper: qui protenus, per e, locale aduerbiũ eſſe vult. Protinus vero per i, inſeruire tempori iubet. ¶ Hic inter denſas Corylos.) In Romano codice, corulos, per u, paſſim ſcriptum eſt perueteri ea conſuetudine, qua Romani peregrinas literas non admittebant. Sane vero, corylũ, & nymphã accæpiſſe nos a græcis, per y ſcriberemus, ait Priſcianus. Sed id etiã aliquãtulũ me mouit, quod in codicibus nonnullis, colyros, literis tranſmutatis: Sed eodem modo paſſim in eodẽ codice animaduerti. In aliquot, vt in Oblongo, Colyros, aliena manu repoſitum, priore abraſa lectiõe, forte quod inde, colurnus fiat. Fuiſſe vero prius, Corulos, etiam in Oblongo oſtẽdit, locus adhuc intactus: Neve inter vites corulũ ſere. Quantum vero pertinet ad colurnũ, barbariſmũ eſſe Soſipater Cariſius literarum trãſmutatione dicit, cum ſit corulus, arbor: ita enim apud eum ſcribitur. ¶ Ah ſilice in nuda.) Romanus codex, & Mediceus particulam interiectionis, a, abſq; aſpiratione ponunt, ex Probi ſententia. Quod vero paſſim in vulgatis codicibus legere eſt, Silice in nuda, Apud Nonium, In media, legi: ſed puto inemendate. ¶ Sæpe ſiniſtra caua prædixit ab ilice cornix.) Verſus hic in veterib. quos ſequimur, codicib. non habetur. In aliquot altera manu ſuppoſititius eſt, vt in Oblongo, & in Longobardico: in quo etiam, dicebat, pro prædixit, habetur: quæ lectio eſt etiam alterius Virgiliani codicis manu ſcripti, cuius mihi copiam fecit Nicolaus Delphius.

¶ Vrbem, quam dicunt Romã, Melibœe putaui TI.
Stultus ego huic noſtræ ſimilem, quò ſæpe ſolemus
Paſtores ouium teneros depellere fœtus.
Sic canibus catulos ſimiles, ſic matribus hœdos
Noram, ſic paruis componere magna ſolebam.
Verum hæc tantum alias inter caput extulit vrbeis,
Quantum lenta ſolent inter viburna cupreſſi.
¶ Et quæ tanta fuit Romam tibi cauſa videndi? ME.
¶ Libertas, quæ ſera, tamen reſpexit inertem, TI.
Candidior poſtq̃ tondenti barba cadebat,
Reſpexit tamen, & longo poſt tempore venit.
Poſtq̃ nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
Nanq; (fatebor enim) dum me Galatea tenebat.
Nec ſpes libertatis erat, nec cura peculi.
Quanuis multa meis exiret victima ſeptis,
Pinguis, & ingratæ premeretur caſeus vrbi,
Non vnquam grauis ære domum mihi dextra redibat.

SERVIVS.

¶ Vrbem quam dicunt Romam.) Quæritur cur de Cæſare interrogatus, Romã deſcribat, & aut ſimplicitate vtitur ruſtica, vt ordinem narrationis plene nõ teneat: ſed per longas ambages ad interrogata deſcendat, aut certe, quia nullus qui continetur, eſt ſine ea re quæ cõtinet, nec põt vlla pſona eſſe ſine loco. vnde neceſſe habuit interrogatus de Cæſare, locum deſcribere, in quo eum viderat. Eſt autem longum Hyperbaton, Vrbem quam dicunt Romam. Hic illum vidi iuuenẽ Melibœe. ¶ Stultus ego.) Ideſt ruſticus qui neſciui iudicare. ¶ Nſæ.) Mãtuę. ¶ Quo.) Ideſt ad quam. nam aduerbium poſuit pro nomine. vt Genus vnde Latinum, ideſt a quo. ¶ Ouium teneros.) Periphraſis agnorum. ¶ Depellere.) Ideſt a lacte remouere. ¶ Sic canibus catulos ſimiles.) Vult vrbem Romam non tantũ magnitudine, ſed etiã genere differre a cæteris ciuitatibus: & eſſe velut quẽdam alterum mundũ, aut quoddam cœlum, in quo deum Cæſarem vidit. Qui enim comparat cani catulum vel hœdũ capellæ: magnitudinis facit, nõ generis differentiam. Qui autem dicit, leo maior eſt cane: & generis facit: & magnitudinis differentiam: ſicut nunc de vrbe Roma fecit. Putabam inquit, ante ita Romam comparandam eſſe alijs ciuitatibus, vt ſolet hœdus capræ comparari. nã quãuis maior eſſet, tamen eam ciuitatem eſſe dicebam, nunc vero probaui eam etiã genere diſtare: nam eſt ſedes deorum. Hoc autem eũ dicere, ille comprobat verſus. ¶ Quantum lẽta ſolent inter viburna cupreſſi. Nam viburnum, breuiſſimũ eſt: cupreſſus vero, arbor eſt maxima. Hoc autem genus argumentationis & apud Ariſtotelem lectum eſt, & apud Ciceronẽ. ¶ Componere.) Comparare. ¶ Et quæ tanta fuit.) Quę tanta: ad magnum enim aliquid nimia neceſſitas venire compellit. Vnde quaſi miratur hominem ruſticũ Romam videre potuiſſe. ¶ Libertas.) Amor libertatis. etenim aliter dicit ſeruus, libertatem cupio: aliter ingenuus. Ille enim carere vult ſeruitute: hic habere liberã vitam, pro ſuo. ſ. arbitrio agere. ſicut nunc Virgilius ſub perſona Tityri dicit ſe amore libertatis Romam venire compulſum: & item latenter carpit ea tempora, quibus libertas non niſi in vrbe Roma erat. Aut certe ſimpliciter intelligamus hoc loco Tityrum ſicut paſtorem locutũ. Nam vbiq; eum Theocritus mercennarium inducit. Item Virgilius, Tityre dum redeo (breuis eſt via) paſce capellas. ¶ Reſpexit inertem.) Deſidem, ſeſe non requirentem. Nam culpat ſuã inertiam quod non ante Romam ierit, & ſit viſus puer libertate, qua vti cœpit prouectioris ætatis. ¶ Candidior poſtq̃ tondenti barba cadebat.) Aut mutatio perſonæ eſt, vt quendã ruſticũ accipiamus loquentem, non Virgilium, per ἀλληγορίαν. Nam vt diximus. xxviij. annorum ſcripſit Bucolica: Aut certe eſt mutanda diſtinctio: vt ſit non barba candidior, ſed libertas. nam. xxviij. annorum barbam poteſt quiuis mittere: ſed non canam. Et bene candidior libertas: vt intelligamus etiam ante in libertate, ſed nõ tali, fuiſſe Virgilium. ¶ Et longo poſt tempore venit.) Poſtq̃ nos Amaryllis habet, Galatea reliquit. Iungendum eſt hoc totum. nam duplici ratione tempus oſtendit, quo eũ libertas aſpexerit, ideſt quando cœpit ſecare barbam, & relicta Galatea Amaryllidis amore detineri. ἀλληγορικῶς autem hoc dicit, Poſtq̃ relicta Mantua Romam me contuli. nam Galateam, Mantuã vult eſſe, Romam, Amaryllida. Et bene tempora, quaſi ruſticus, computat a barbæ ſectione. ¶ Longo poſt tempore.) Aut ἀρχαϊσμὸν eſt. Antiqui enim, Poſt, Ante, Circum etiam ablatiuo iungebant: quod hodie facere minime poſſumus: Aut longo poſt, vna eſt pars orationis, vt ſit ſenſus, Venit tempore longo poſt: ſicut multo minus, multo magis, poſt modo. Horatius, Poſt modo quod mi obſit clare, multumq; locuto. ¶ Longo poſt.) Vt poſtpoſita videatur eſſe præpoſitio, & in vnitatem coacta. ¶ Fatebor enim.) Hoc per parentheſim dictum eſt. ¶ Nec ſpes libertatis erat, nec cura peculi.) Nec ſperare poteram libertatem in oppreſſa ciuitate, nec habere curam patrimonij. Peculi autem aut antique dixit, quia omne patrimonium apud antiquos peculium dicebatur, a pecoribus, in quibus eorum conſtabat vniuerſa ſubſtantia: vnde etiam pecunia dicta eſt a peculio. aut certe & hoc ad morſum temporum pertinet. nam mõ tantum ſerui peculium dicimus: vt inuidioſe patrimonium ſuum dixerit peculium, ac ſi ſeruus eſſet: quia ſe diu apud Mantuam ſeruiſſe memorauit. Sane peculi pro peculij, per ſynæreſim dictum eſt. ¶ Exiret victima ſeptis.) Septa proprie ſunt loca in campo Martio incluſa tabulatis: in quibus ſtans Po. Roma. ſuffragia ferre conſueuerat. Sed quoniam hæc ſepta, ſimilia ſunt ouilibus: duo hæc inuicem pro ſe ponuntur: vt hoc loco ſepta pro ouilibus poſuit. Item Lucanus contra. Et miſeræ maculauit ouilia Romæ. Iuuenalis, Antiquo quæ proxima ſurgit ouili. Sane. ¶ Pinguis.) Melius ad victimam quàm ad caſeum refertur. ¶ Ingratæ vrbi.) Quia cum alimenta ciuitatibus præſtentur ex ruſticorum labore, & in his ruſtici etiam deridentur a ciuibus, & multa perdunt, & aduectarum rerum pretia iniqua ſuſcipiunt.

MANCINELLVS.

¶ Vrbem quã dicunt Romã.) Longo interuallo reſpondet Tityrus ad interrogata: nam cum Melibœus dixiſſet, Sed tamen iſte Vrbs. deus qui ſit, da Tityre nobis: exponit prius vrbis Romæ amplitudinẽ, inde cauſam, quare vrbẽ ipſam adierit. Poſtea vero illic iuuenem illum vidiſſe: cui anno quoq;, bis ſenos dies ſe dicit ſacrificare.

crificare.¶ Vrbem.) Vrbis appellatione: etiam ſi nomē non adij/
ceretur, Romam tamen accipi receptū eſt: vt Fabius li.vj.edo/
cuit.¶ Huic noſtrę.) Mantuā intelligit.¶ Quo.) Ad quā.¶ Ouium
Foetus. teneros foetus.) i. agros per circūloqutionē: quae periphraſis di
Fostura citur. Foetus dicitur quidquid naſcitur ex mulieribus vel peco/
ribus: & a foueo verbo deſcendit: inde etiā foetura.i.genitura: q̄
pro toto animalium prouentu poni cōſueuit.¶ Depellere.) A la/
ćte diſiungere. Agni autem, ad quatuor menſes, a mammis vbi
nati ſunt, non diſiunguntur: hoedi, tres: porci, duos: author eſt
Virgul/ta. Varro.¶ Lenta viburna.) Virgulta ſunt, quae de radice pullulant.
Viburna autem, minuta ſylua, humilia virgulta: vt geniſtae: &
Vibur/na. hmōi.¶ Cauſa.) Ea eſt, quae nos impingit ad aliquid faciendum.
Ratio autem, qua vtimur in faciēdo: Seruius author in arte.¶ Li
Cauſſ. bertas.) Ordo eſt, Libertas quę ſera tamen candidior.i.clarior &
Ratio. lucidior, reſpexit inertem: reſpexit, inquā, poſtq̄ barba tonden/
ti cadebat: & tamen venit longo poſt tempore. Conuenit itē &
alter ordo ſic: videlicet, libertas candidior: quae ſera tamē reſpe/
xit inertem, poſtq̄ barba tondenti cadebat. reſpexit tamen, &
longo poſt tempore venit. Eſt aūt ſenſus, Tityrū ſerius cogitaſſe
adire Romam: & poſtq̄ reſectam barbam, & tamen longo poſt
cogitatum, & primę barbę reſectionem veniſſe.¶ Inertem.) Se/
gnem, deſidem.¶ Tondēti.) ſ.mihi: nam paſſiue hic dicitur, ſicut
Geor.lib.iij. Incanaq̄ menta Cinyphei tondent hirci. pro tondē
tur ſm Priſcia.lib.viij.dicentem, Sunt quaedam in o terminan/
tia, quę cum ſint actiua, pro paſſiuis quoq̄ ſolent poni, vt lauo,
Galatea tondeo: pro lauor, & tondeor.¶ Galatea.) Graece per ei diphthō
gon Galateia ſcribitur: & cum t exili: nympha fuit quam Poly/
phemus adamauit: vt Theocri.ſcribit Ecloga.vj.& Ouid.in Meta
mor. hic vero pro Mantua ponitur allegoricos.¶ Amaryllis.)
Amaryllis vero pro Roma: ſed de allegoria legito noſtrum car/
Peculiū men.¶ Peculi.) i. lucri, & parti. Eſt.n.peculium ſeruorum, a peco
Pecūia. re dictum: ſicut & pecunia nobilium: vt Feſtus ait.¶ Victima.)
Victima Ea proprie dicitur, quae poſt victoriā mactatur. Ouidius faſto.li.
j. Victima quae cecidit dextra victrice vocatur. Hoſtibus. A domi
Hoſtia. tis, hoſtia nomen habet. Feſtus tamen vult, hoſtiam dictam ab
hoſtire, quod eſt ferire.¶ Septis.) i. ouilibus.¶ Pinguis.) Hic ſit
colum.¶ Ingratae vrbi.) Cum enim & victimas, & caſeum illuc
adferret, minimum lucri conſequebatur: quod quidem ex ma/
gna ingratitudine erat: quo enim pacto huiuſcemodi res, vrbani
Æris in/uentio. haberent, niſi agreſtium cura.¶ Ære.) i. pecunia: vtputa quadran
tibus vel trientibus. In Cypro primo fuit aeris inuētio. Seruius
autem rex, primus ſignauit aes, antea rudi vſos Romae Timaeus
tradit. ſignatum eſt nota pecudum, vnde & pecunia appellata:
author Ply.lib.xxxiij.& lib.xxxiiij.

ASCENSIVS.

¶ Vrbem, &c.) Aut ruſtica ſimplicitate, aut quia in rem ſuā con
ducere putabat, interrogatus de deo, Tityrus locum praeſcribit:
cuius praeſcriptio poteſt eatenus ad inſtitutum eius conducere,
quatenus vult conuincere Auguſtū eſſe deum: nam ſicut de vrbe
Roma nondum viſa, falſam opinionem habuerat, credens eam
vrbem, licet maximā, cenſendā, cum coelum ſit: ita de Auguſto
deceptus erat: credens eum quidē principē, ſed mortalem, cum
inter deos ſit collocandus. Dicit ergo. O Meliboee, ego ſtultus &
temerarius rerum cenſor, putaui Romā eſſe comparabilē Man/
tuae: ſaltem vt catuli comparantur canibus, videlicet grandibus
& hoedi matribus: hoc eſt, capris adultis: verum nulla fere eſt
comparatio: nam tanto alias vrbeis excedit, quanto cupreſſi ex/
cedunt viburna: quae ſunt humillima virgulta. Ad id Meliboeus
ignorans quo Tityrus praetendebat, interrumpit ſermonē eius
noua interrogatione, dicens, Et quae tanta cauſa fuit tibi viden/
di Romam? Reſpondet Tityrus, q̄ libertas quae candidior, ideſt
munda ab omni inuidentium liuore, illic conceſſa eſt: quā Man
tuae nanciſci non poterat. Itaq̄ Galateam relinquens animum
ad Amaryllida conuerterat: quod & Meliboeo innotuerat: vt ſe/
quentia docebunt. hoc dicit. ¶ Ordo eſt. O Meliboee, ego ſtultus
Ordo. i. ruſticus, & rerum ignarus: aut nimiū vrbi noſtrae ſtudēs & in/
dulgens, ac cōcedens: putaui vrbem quam dicunt Romam: aut
potius ſic: putam Romam, quam ſ. fere omnes mortales dicūt
vrbem: cum potius coelum dici mereatur eſſe, ſup. ſimilem huic
noſtrę, ſup. vrbi: videlicet: quo.i.ad quam nos paſtores ſolemus
depellere.i.lacte abducere: hoc eſt, raptos ab vbere matrum, ve/
nales adigere: aut importare teneros foetus ouium.i.agnos. Ego
noram.i.noueram, ac arbitrabar (eſt enim imperfecti temporis,
a noui, deductum.) catulos eſſe, ſup. fieri.i.in tali proportione: ſi/
miles.i.comparabiles: canibus, ſcilicet magnis: & hoedos.i.tene
ros foetus caprarum eſſe, ſup. ſimiles, ſic.i.in tali proportione, in
qua

qua Mantuam Romae ſimilem putaui, matribus.i.capris, ſeu ca
pellis grandibus: & ego ſolebam componere.i.conferre ad com
paranda ſic paruis.i.cum paruis, ſcilicet rebus, magna, ideſt res
magnas: hoc eſt, putaui quidem Romam eſſe maiorem ciuitate
noſtra: ſed tamen comparabilem illi: verum, ideſt ſed: haec ſcili/
cet quam priorem dixi: hoc eſt, Roma: extulit, ideſt extra tulit
& leuauit: ab extollo: caput, ſupp. ſuum inter alias vrbeis: tan/
tum.i.intantum quantum cupreſſi, ideſt arbores illae altiſſimae
ſolent, ſup. extollere, & efferre caput: inter viburna, ideſt frutı/
ces illos humillimos, & maxime depreſſos: lēta, ideſt flexibileis
& tenellos. Ad hoc addit Meliboeus, & quae tanta, ideſt tam effi/
cax cauſa, fuit tibi videndi, ideſt vt videre cuperes Romam? vbi
ex conſuetudine loquentium vtitur: &, non enim copulatiuam,
ſed continuatiuam vim habet. Reſpondet autem Tityrus, Liber
tas, ideſt vt libere in meis poſſeſſionibus viuam, fuit, ſupple cau
ſa: quae, ſcilicet libertas: exiſtens candidior, ideſt fauorabilior, &
melior quàm metueram reſpexit quāuis, ſupp. ſera, ideſt tarda:
reſpexit tamen, ideſt miſeranter aſpexit: me inertem, ideſt ſine
arte & induſtria, in patria vbi nulla libertatis habendae ſpes erat
immorantem: reſpexit dico. Poſtq̄ barba, ſup. mea cadebat ton
denti, ideſt eam abradenti, videlicet tonſori (hoc eſt, poſtq̄ pri/
mam barbam mihi abradi feceram: cum tamen iunior eam li/
bertatem impetrare potuiſſem.) Niſi forte quod nunc quidem
faciunt, tunc quoq̄ faciebant. vt. ſ. ad firmiter exequendam rem
inſtitutam, conſtituerit non prius radere barbam q̄ agros ſuos
liberos recaeperit: & de eorum recaeptione deſperans iam barbā
raſerit: reſpexit inquam tamen.i.tandem: aut quantūcunq̄ ſera:
tamen reſpexit, & venit poſt.i.poſtea q̄ barbam radere coeperā:
multo tēpore.i.multi tēporis intercapedine, ac ſpatio. At poſtq̄
Amaryllis.i.ſplendida amica noſtra: Romana.i.nitida: & candi/
dior libertas: habet nos.i.fruitur praeſentia mea: & potitur me
Galatea.i.amica noſtra Mantuana: hoc eſt, ſeruitium illud quod
ſubibam dum patriae noſtrae amore detentus Mantuae immora
bar, reliquit me.q.d.non potuit tolerare ſe a me derelinqui: &
ita dereliquit me: Nanq̄ pro quia (ego enim fatebor.ſ.quod ve/
rum eſt: licet iniquus cenſear: hoc autem per parentheſim inter/
ſerit) hoc eſt, ſi percuncteris, cur eam prius dereliquerim? ſcies
quia dum.i.quādiu, Galatea.i.amor patrię, aut commerciū cum
amica mea Mantuana: illa ruſtica tenebat.i.detinebat me: nec
ſpes libertatis, ſup. impetrandę, erat, ſup. mihi. nec cura peculi, p
peculij: hoc eſt alicuius ꝓprij boni mihi accumulandi, ſup. erat.
Nam quāuis multa victima pinguis.i.plurimus agnus, aut vitu
lus dignus, quia victima fieret, pro victis hoſtibus exiret meis
ſeptis.i.depelleretur ad vrbem ex meis ouilibus, in agro ſeptis.i.
ſepibus & cratibus munitis. (Verū, vt duplex ſenſus, ita duplex
poteſt eſſe expoſitio. Nam ſi ſenſus eſt q̄ ex ſeptis ſuis portaue/
rit, aut egerit in vrbem pingueis agnos, vnde condignae victimę
fieri poſſent, qui ſatis quadrat, cū ſequentibus iam habita eſt ex/
poſitio. At ſi diceret, ſe de ouibus ſuis ſaepe rem ſacram feciſſe: vt
victor.i.voti cōpos fieret: exponetur quāuis multa victima exi/
ret meis ſeptis.i.quāuis ſaepe ſacrificium facerē de ouibus meis)
& quāuis caſeus ꝓmeretur iam.ſ.coagulatus (nā mactatis agnis
e lacte, caſeos premere ſolent) vrbi ingratae.i.ſumptui & labori/
bus ruſticorum, iniquam mercedē aut nullam pendēti, & vltro
illudenti: tamen, ſup. dextra non redibat mihi.i.ad vtilitatē meā
vnquā domum exiſtēs.ſ.grauis.i.onuſta aere.i.pecunia aerea.i.pa
rum, aut nihil lucri ex multo labore referebam. Sed elegantiam
ſermonis declaremus.¶ Vrbem quam dicunt.) Vt praenotaui, or Vrbs.
do duplex eſſe poteſt: aut, ego putaui vrbem, quā dicunt Romā:
aut, Romā, quam dicunt vrbē. cum non vrbs, ſed coelū potius
cenſeri debeat: quippe quae deum contineat, ſed vbi deus illic
quoq̄ coelū cum omnium conſenſu in coelo ſedes dei ſit. Vrbis
aūt appellatione, etiam ſi nomen non adijceretur, Romā tamen
accipi recaeptum eſt, vt Fabius li.vj.edocuit. Sane ędificia, & fa/
bricas, vrbem vocamus: ciuium concilia, ſeu conuentum ciuita/
tem: ita q̄ dicemus vrbē concrematā, & ciuitatē illachrymaſſe.
Seruius aūt ad illud.j.Æneid. Vrbs antiqua fuit: docet vn̄ vrbis
nomen deducatur.¶ Stultus.) Is proprie dicitur, qui cuiuis rei, Stultus
plus aequo ſtudet: vnde ſtulti in amoribus, & mercatu dicimur.
Fatuus autem, qui plus aequo fatur, appellari poteſt. quāuis pri
mae ſyllabae quantitas non conſentiat.¶ Huic noſtrae.) Videlicet
Mantuae.¶ Quo.) Ideſt ad quam: vt in regulis patebit.¶ Tene/
ros foetus ouium.) i. agnos, per periphraſim, ideſt deſcriptionē.
¶ Catuli.) Etiam leonum, ac tigrium ſunt: catelli duntaxat ca/
num.¶ Componere.) Ideſt comparare, eo quod quae compara/
re volumus, componimus: vt compoſitioni magis elucescat di/
ſcretio:

Digitized by Google

Hoedi.

ſcretio: de hoc quoq; videbimus in regulis. ❡ Hoedi.) Sunt auté hoedi, teneri foetus caprarum: ſicut agni, ouium. grandiores aũt hoedi, ſi maſculi ſunt, hirci appellantur: ſi foemellæ, capræ: ſi coleis capti, hoc eſt caſtrati, aut emaſculati, capri dicuntur. Agni vero ouium: qui grandiores, arietes: capti auté, aut caſtrati, veruæces appellantur. Muto autem, quem Galli pro veruece accipiũt mentulã, hoc eſt membrum virile, apud Hora. in. j. ſermo. ſignificat. ❡ Foetus.) A fouendo deducitur: vnde foetura, pro toto ꝓuentu, qui fouendo & gignendo ſperatur, accipi ſolet. vnde eſt, Si foetura gregé ſuppleuerit, aureus eſto. ❡ Depellere.) Eſt autem depellere, ab lacte diſiungere: verum agni, quarto menſe ex quo nati ſunt, a mãmis diſiunguntur: hoedi, tertio: porci, ſecundo: vt ſentit Varro. ❡ Cupreſſi.) Vt notum eſt, arbores ſunt ſane altæ: q̃ cypreſſi dicuntur: ſed y in u vertitur, ſicut cyminum, & cuminum. ❡ Viburna.) Sunt autem viburna humillimi frutices, qui in altum non eriguntur: vt geniſtæ, myricæ. ❡ Quæ tãta cauſa.)

Viburna.

Quia magna videtur fuiſſe, quæ ruſticum a Mantua Romam vſq; protraxerit: ſane cauſa eſt, quæ nos impingit, atq; inſtigat, ſeu mouet ad aliquid faciendum. Ratio autem qua vtimur in faciendo. (vt author eſt Seruius in arte) Videndi Romam, dici poſſet. & Romæ videndæ, forte magis eleganter: ſed minus concinne: vt in regulis dicam. ❡ Tamé.) (Dicit Land.) i. tandem: ſed aliter expoſuimus in ordine contexendo. ❡ Sera.) Serum dicimus, quod ſero. i. tarde operatur. ❡ Reſpexit.) Reſpicere proprie, ad cõmiſerationem pertinet: ſicut, Reſpexit in orationem humilium: Reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ, &c. tractum ex eo, quod qui miſerum inſpiciunt, ſi reſpiciant. i. iterum inſpiciãt, miſericordia afficiuntur. ❡ Inertem.) Iners dicitur ſine arte: cõtra,

Iners.

ſolers, totus in arte. Iners aũt fuit Tityrus, qui tantum diſtulit Romam viſere, cum tamen aliunde ſpes nulla fuerit libertatis obtinendæ. Magna tamen eſt beneficii vis, ꝙ cum ipſe iners fuerit, ipſum tamé libertas reſpexerit: vnde dicitur ab eo, cãdidior, i. purior: a liuore quã meruerit: hoc eſt, beneficentior. ❡ Candidior.) Candidum enim dicimus, quod liuorem non habet. i. inuidiæ maculam. Nec conſtruemus, vt ſit barba candidior: quia cum nondum trigenarius eſſet, non veroſimile eſt barbã eius canuiſſe. Eius autem quod dicetur, Fortunate ſenex: alia eſt q̃ plurimi credãt ſententia: vt illic dicemus. ❡ Longo poſt tempore.) Poſt, & ante, ratione exceſſus, aut menſuræ rectæ, ablatiuum regunt: vt dicam in regulis. ❡ Amaryllis.) Dici poteſt ſplẽdida amica: nam Amarygma, huius Amarygmatos, ſplendor dicitur: & Amaryſſo, luceo, ſeu ſplendeo. ❡ Galatea.) Galatea autem, quaſi lactis dea. Nam γάλα. i. hoc Gala, huius Galactos Græce, lac di-

Galatea

citur, thea autem, dea. verum Græce ſcribitur γαλατεία, hoc eſt Galateia, per ει diphthongon, ſine aſpiratione, quod profertur Galatia: & ita ſcribendum hic puto, Galatea: quia non deam, ſed amicam ruſticam, hic ſignificat, Sumptum autem eſt vocabulũ, ab ea nympha quã apud Theocritũ Eclo. j. Polyphemus dicitur adamaſſe: verum allegoricos, pro Mantua ponitur: ſicut Amaryllis pro Roma: quam rem mire vocabulis ipſis decernit poeta: Nam ſiue Galathea, ſiue Galatea ſcribatur, a lacte nomé ſumpſit: quod album quidem, ſed non ſplẽdidum, ac lucidum: itaq; amica ruſtica, & alba, & dulcis eſſe poteſt: ſed non ſplendida, vt vrbana, quã Amaryllis exprimit. Landinus dicit putari, per Galateam, Lydiam intelligi. Reliquit autem Galateam: quia (vt dicit Seneca) Nec regna parem, nec referre Venus poteſt: itaq; vidẽs ſe contemptam, dereliquit eum: per quod innuit Mãtuanorum inuidiam in Virgilium concitatam, ꝙ ſolus agros ſuos recæperat: a quo ſe purgauit Meliboeus, dicens: Non equidem inuideo. Mire autem dicit, non ꝙ ipſe Galateam reliquerit, ſed ꝙ ab ea derelictus ſit: cum tamen ſubiungat: nam dum me Galatea tenebat, & cætera: per quod innuit ſe eam dereliquiſſe prius. ❡ Pecu-

Pecunia

li.) Pro peculii: quia cum datur i, bina iacitur, quandoq; ſuprema. ꝙ autem dicit Seruius, pecuniã a peculio dictam, retractat vir noſtra ætate doctiſſimus Philippus Beroaldus dicens, Marcus Varro Romanorum doctiſſimus, qui vocabulorum etymologias acutiſſime, ac eruditiſſime perſcrutatus eſt: tradit pecuniam, a pecore nominatã eſſe, quoniam priſcorũ diuitiæ in pecore cõſiſtebant. Sententiã Varronis confirmat Columella lib. vij. Et Ouidius illo verſu, Hinc etiam locuples, hinc ipſa pecunia dicta eſt. Plynius autem libro trigeſimotertio ſcribit, Pecuniã ſortitam eſſe nomen, a nota pecudis: quoniam antiquitus nummi effigie pecudis ſignabantur. Hinc Plutarchus adſerit in Publicola, in vetuſtiſſimis nummis ſignum fuiſſe ouis, & ſuis, bouiſq;

Peculiũ

conſpectum. Hæc ille. Landinus autem, Peculium ſic definit, Labeo eſſe id quod ſeruus domini permiſſu ſeparatim a domi-

nicis

nicis rationibus habet. Sed & domino, peculium eſſe poſſe oſtẽdit Celſus: & Caſtrenſe peculium eſſe, quod a parentibus, & cognatis, militiæ acquiſiuit. Ruſticos, ait audiſſe Celſus, qui pecuniam, ſine peculio, fragilem eſſe dictitarent: peculium appellantes, quod præſidii cauſa imponitur: vnde Vlpianus, peculium (ait) dictum, quaſi ſit puſilla pecunia, ſiue puſillum patrimonium. Ego (inquit Landinus) puto peculium eſſe, quidquid noſtra induſtria acquiritur, in quacunq; fortuna ſimus, ſeu liberi, ſeu ſerui: & id ſenſiſſe ſenes pecuniam ſine peculio. i. ſine noſtro lucro fragilem eſſe. hæc ille. Sane peculium, proprie eſt ſeruorũ, a pecore dictum: ſicut & pecunia, nobilium: vt Feſtus ait. Et q̃a ſerui, a ſeruando dicti ſunt, eo ꝙ occidi potuiſſent in bello, cum ſeruati ſunt: quæcunq; acquirunt, dominis acquirunt: præter peculium, quod eis domini permiſſu proprium eſt: ideo peculiare vocamus, quod cuiq; proprium eſt, nec cum aliis commune: ſed tamen illius labore, atq; induſtria partum & acquiſitum.

❡ Septis.) Illud autem quod dicit Seruius, Septa ſunt loca in Septa.

campo Martio, & cætera, ſic idem Beroaldus examinat. Elegantius & verius explanatum fuiſſet Maronianum carmen a Seruio, ſi dixiſſet, Septa, generali vocabulo ſignificant omnia loca munita, & quodam ſepimento vallata: inde ſtabula, ouilia, bubilia, caprilia, & id genus reliqua, ſepta nuncupantur. Inde ſepta in campo Martio, loca incluſa tabulatis, ſepta dici meruerunt: de quibus Martialis. In ſeptis murmura diu, multumq; vagatus. Auſonius in Panegyrico: Paſſus non ſepta, non campum. Et Suetonius venationẽ in ſeptis datam eſſe teſtatur. De his ſentire videtur & Plynius, ſic ſcribens in. xvj. Trabs in porticibus ſeptorum, a Marco Agrippa relicta. Præterea Marcus Varro, in re ruſtica, appellat omnia ſepta, quæ habent incluſa animalia: q̃ paſcuntur. Vnde ab eodem laudantur ſepta Fuluii Hirpini, ſepta Pompeii. i. loca, quibus concluſæ feræ paſcebantur. Idẽ (inquit) intra ſepta villæ habeas aquam. Apud eundem, inſcriptio eſt de ſeptis fundi. A ſepio, quod ſignificat munio, hæc dictio deriuari videtur. Inde ſeptus locus, ſepta villa, ſeptum tectũ nuncupatur. Et apud iuriſconſultos, ſepta accipiuntur pro obiicibus & clauſtris, quibus vtimur ad impetus fluuiorum coercendos. Præterea apud Lucanum, non eſt exponendum ouile, pro ſeptis, ſicut exponit Seruius. Nam ouile, erat locus in campo Martio, ita peculiariter nuncupatus: de quo hæc Liuius lib. xxvj. Ciuitatis Venturiæ ſenioribus, datum ſecreto in ouili, cum his colloquendi tempus. Nam ſi verum eſſet id quod tradit Seruius, videlicet Lucanum, ouilia pro ſeptis poſuiſſe: nunquam Liuius tam licenti tranſlatione vſus foret, vt & ipſe ouile pro ſeptis poneret: cum poetæ aliter q̃ hiſtorici loquantur. Cæterum Lucanus eo modo dixit ouilia, quo Liuius, quo Strabo, qui in. v. referẽs idem quod Lucanus de crudelitate Syllæ, adeo conuenit cum Lucani verbis, vt alter ab altero accæpiſſe videatur. Strabonis verba hæc ſunt: Sylla, alios qui arma proiecerãt ad millia tria: vel (vt alii) quatuor in campo Martio, ad ouilia coactos, immiſſis militibus iugulauit. In eadem ſignificatione accipiendum eſt apud Iuuenalem in eo verſiculo, Antiquo quæ proxima ſurgit ouili. Hæc Beroaldus. ❡ Multa pinguius victima.) Quid victima, & hoſtia differant, docet Ouidius libro primo faſtorum, ſic: Victima quæ cecidit dextra victrice vocatur Victima

Hoſtibus a domitis hoſtia nomen habet: Feſtus tamen vult: hoſtiam dictam ab hoſtire, quod eſt ferire. Addit Landinus, Hoſtiã Hoſtia.

a Chriſtianis dici, euchariſtiam, ideſt bonam gratiam, quæ ad deum mittitur, dum res diuina fit: eo ꝙ hoſtis noſter & aduerſarius diabolus ea victus eſt. quomodo autem non ſint duo epitheta inepte cohærentia, in regulis dicã. ❡ Grauis ære.) i. pecuniæ minoris pretii: vtpote quadrãtibus, aut trientibus: vt vero recitat Manci. in Cypro fuit prima æris inuentio. Seruius auté, rex Æs.

primus ſignauit æs: antea rudi, ære vſos Romæ Timæus tradit. Signatũ eſt nota pecudũ: vnde pecunia appellata, author eſt Ply. Pecunia

lib. xxxiii. & xxxiiii. Addit Landinus, primos nummos æreos fuiſſe, non aureos, nec argenteos. vnde Ouid. de faſtis, Æra dabant olim, melius nunc omen in auro eſt, Victaq; cõceſſit priſca moneta nouæ. Hinc pecuniam debitam, æs alienum dicimus: & ærariũ locum, vbi publica adſeruantur. Credo nunc, fiſcum vocari. Sed ne in immẽſum creſcat opus, pceptiones imperitis demus: vnde prima eſt: Verba tertiæ perſonæ, in quibus ſuppoſitũ cõe liquido cognoſcitur, & ſpeciale non exigitur: ſine ſuppoſito non inepte ponuntur. Cuiuſmodi ſunt verba ad loquelam pertinentia, quorum ſuppoſitum generale, homo eſt: vt hic, Vrbem quã dicũt: videlicet, homines fere oẽs. Secunda: aduerbia localia a relatiuis ꝓnominib. deducta, ꝓ ipſis poni poſſunt: vt, Sunt

mihi

mihi loculi: vnde.i.e quibus parũ deprompſi: vrbe quo.i.ad quã depellere ſolemus. In agro moriar: vbi.i.in quo natus ſum. Tertia eſt, Plurima verba non repetitis, cũ quibus cõponuntur prę poſitionib, datiuũ regunt, quæ eis repetitis accuſatiuum, aut ablatiuum regerẽt: vt, Infero tibi.i.in te. Appello litori.i.ad litus: & compono tibi.i.tecum: dicam aũt, Mantua non eſt cũ Roma comparanda, aut cõponenda: potius q̃ ecõtrario. Quarta: quamuis pro gerundijs, caſum verborũ ſuorum poſt regentibus: venuſte vtamur gerundiuis nominib. cũ ipſis caſibus e quibus gerundia regi videntur rectis, tamen ſi concentus, aut conſuetudo refragetur, gerundijs vteris, vt, Cauſa videndi Romã: dulcius q̃ videndæ Romæ ſonat, vt bonis auribus conſtat. Quando vero relatiuũ interuenit, tunc Valla vult neceſſariã eſſe per gerundiũ loquutionem, qualis eſt, Ludere quæ vellem calamo permiſit agreſti: vbi ne in proſa quidem dicere liceret, Ludendorũ eorũ quæ vellem poteſtatem fecit. Quinta, comparatiua, quoties ſine caſibus ſuis ponuntur, aut pro abſolutis: hoc eſt, poſitiuis poſita cenſebuntur, cum exceſſu tamen aut caſum generalẽ ſubaudiemus: vt, Libertas candidior.i.valde cãdida: aut cãdidior q̃ meruerim, cum fuerim iners. Generales aũt cõparatiuorum caſus ſunt: æquo opinione, fide ſolito, iuſto q̃ decet, &c. vt hic iracundior eſt, ſup. paulo q̃ decet, &c. Sexta: poſt & ante, p̃ter accuſatiuos quibus deſeruire ſolent, regunt & ablatiuos exceſſus, aut menſurę: vt, Veni multo poſt te, triduo ante regẽ: ita & hic, Multo poſt tẽpore venit. Septima: bina epitheta.i.adiectiua, ſine coniunctione media, ſiquidẽ integra: & (vt dialectici dicunt) categoreumata ſunt. vni ſubſtantiuo ex eadem parte non cohærebũt: ſed pronomina, & nomina numeralia, ſigna, & eis ſimilia: quia plena non ſunt: cum plenis recte maritantur. Non ergo dicetur, Grauis, honeſtus homo: ſed, Grauis, & honeſtus. Sicut cõtra bene diceretur, Multi graues viri: quinq; prudentes virgines: & hic, Multa pinguis victima. Octaua: exeo, & egredior, ſi ab ex, compoſita, intelligentur cum ablatiuo: ſi ab extra, cũ accuſatiuo conſtruentur: vt hic Exiret victima ſeptis: & paulopoſt, Neque ſeruitio me exire licebat. Sic.n. Ænei. Eſt vrbe egreſſis tumulus, templũq; vetuſtum Deſertæ Cereris. Et apud Flaccũ in ſermonibus, Egreſſum magna me cæpit aricia Roma. Plurima ſunt huius rei apud doctos exempla: cũ tamẽ qui dũtaxat legerint, Verbo cõpoſito, caſum q̃q; locabis, Quem dat cõponens. vt, Vis exire Penates: putent nõ licere cũ ablatiuo dicere, Ex eo domo: egredior templo, &c, Nona: omnis dictio plenitudinem, vacuitatem, diuitias, vel inopiam cõnotans, regit id circa quod verſatur in genitiuo vel ablatiuo: ſed in ablatiuo omnis, in genitiuo autem hæ præcipue: diues inops: pauper, locuples: dis, plenus, abundãs, & refertus nomen. Bene ergo dicitur, Grauis ære. Decima: licet præteritum imperfectũ in quarta coniugatione, e longam, ante bam & bar efflagitet, tamen eo, & queo, & quędã alia quę futurũ indicatiui in bo & in bor mittere legitur, ipſam depoſuit: vnde, non iebã, ſed ibam: vt hic, Redibat, dices. ſic lenibã, polibã: operibar, legimus formata. Notũ aũt eſt, q domus, more propriorũ, cum verbo, vel participio, ſine præpoſitione conſtrui ſoleat: vnde dicitur hic, Redibat domũ. Et apud Ouidium etiam pluraliter: Quo ruitis? veſtras quiſq; redite domos.

PIERIVS.

¶Teneros depellere fœtus.) In Oblongo quidem codi. fœtus, cum œ diphthongo ſcribitur. In reliquis, fetus, abſq; diphthongo. Sed enim numiſmata, fœtus, per œ ſcribendum monent, dũ quæ inde vocabula deducuntur, fœcundus, fœcunditas, & ſimilia per œ ſcripta nobis oſtendunt. Vt in Fauſtinæ Aug. Fœcund. Auguſtæ. & ita in reliquis. Phraſis vero hæc, Varroniana eſt, apud quem legas in libro de re ruſtica. Cum depulſi ſunt agni a matribus, adhibenda diligentia eſt, ne deſyderio ſeneſcant. ┌Sic matribus hœdos.) In antiquis pleriſq; codicibus, Hędos, per æ diphthongum habetur. Sed vſus œ recæpit. Quod vero paulopoſt ait Tityrus, Sic paruis componere magna ſolebam: præceptum eſt M. Tullij Cice. de optimo genere dicendi, ſic inſerentis. Parua enim magnis ſæpe rectiſſime conferuntur: quod dictum volui, vt intelligas quod ait Seruius, Genus hoc argumentationis & apud Ariſtotelem, & apud M. Tullium Ciceronẽ inueniri. ┌Galatea reliquit.) In codicibus pleriſq; veteribus, Galathea per th ſcriptum eſt, quod imperite ἀπὸ τῶν θεῶν, deduci nomen arbitrarentur. Græce vero γαλάτεια eſt, cuius ει, pene vltimam diphthongum in e longum tranſire apud Latinos, ex Terentiano, & alijs ſatis conſtat: vt μήδεια Medea, αἰνείας Æneas.

SERVIVS.

¶Amarylli.) Vocatiuus græcus eſt, qui breuis eſt quotieſcunq; nominatiuus in is terminatur: vt Amaryllis, Pieris. Horatius, Dulcem quæ ſtrepitũ Pieri tẽperas. ┌Cui.) Ideſt in cuius honorẽ. ┌Sua poma.) Ideſt ipſius arboris poma propria. ┌Quid vocares.) Hoc Virgilij perſonæ cõuenit. ┌Mœſta Amarylli.) Quæ nemine lætabare poeta. ┌Cui pendere.) Ideſt tibi: quia laudari a te non meruerunt. ┌Tityrus.) Virgilius. ┌Pinus.) Roma vel Cæſar. ┌Fontes.) Poetæ vel Senatores. ┌Arbuſta.) Fruteta, ideſt ſcholaſtici. ┌Seruitio.) Ab ſeruitio. Seruitium eſt conditionis indicium. ┌Licebat.) Ideſt nec deeſſe officio poteram. ┌Iuuenem.) Cæſarem dicit Octauianum Auguſtum. decreuerat enim Senatus nequis eum puerum diceret, ne maieſtas tanti imperij minueretur. ┌Dies.) Ideſt principia menſium: vel idus omnium menſium. ┌Fumant.) Ideſt ſacrificant. ┌Reſponſum primus dedit.) Ideſt permiſit libere viuere. ┌Primus.) Ideſt ante quem nullus ſit. ┌Paſcite.) Ideſt vt ante eratis o pueri, ſic & modo paſcite in pace.

ME. ┌Mirabar quid mœſta deos Amarylli vocares:
Cui pendere ſua patereris in arbore poma.
Tityrus hinc aberat: ipſę te Tityre pinus,
Ipſi te fontes, ipſa hæc arbuſta vocabant.
TI. ┌Quid facerem? neq; ſeruitio me exire licebat,
Nec tam præſenteis alibi cognoſcere diuos.
Hic illum vidi iuuenem Melibœe, quot annis
Bis ſenos cui noſtra dies altaria fumant:
Hic mihi reſponſum primus dedit ille petenti:
Paſcite, vt ante, boues pueri, ſubmittite tauros.

┌Tam præſenteis.) Tã propitios. ┌Alibi.) Quam.ſ. Romę. ┌Diuos.) Per hos nõ ſolũ Auguſtũ, ſed Aſiniũ Pollionẽ, & Varrum, alioſq; ſibi propitios, accipit. ┌Hic.) In vrbe Romæ. ┌Illum iuuenem, &c. Hic.) In vrbe Romæ. ┌Submittite.) Iugo, ſcilicet ad arandum. Repetit hoc aſcẽſius.

MANCINELLVS.

¶Deos.) Amaryllis inuocabat deos pro reditu Tityri abſentis. Per hanc aũt Roma intelligenda, quam mœſtam, abſente Tityro, Melibœus ait, quo amico gratificetur. ┌Poma.) Arua ipſa, & bona cuncta intelligit. ┌Pendere.) In ſua arbore.i. ſalua eſſe. Arbuſta Arbuſta.) Omnia hæc ſimpliciter ac ruſtice intelligenda ſunt. Arbuſta autem, loca dicuntur arboribus vitiferis conſita. Seneca epiſtola.lxxxvij. Illud etiam vidi, vitem ex arbuſto ſuo anno ſam transferri. & Columel. lib.iij. de arbuſtis, ſic ait: Arbuſtum inter quadragenos pedes diſpoſitum eſſe conuenit. Sic.n. & ipſi arbores, & appoſitæ vites, melius conualeſcunt, fructumq; meliorem dabunt. ┌Quid face.) Apud Galateam intelligit.i. Mantuam.

ASCENSIVS.

¶Mirabar.) Melibœus intelligens Tityrũ aliq̃n Galateæ amorib. intentum, in agro immoratũ, & innuẽs ſe Amaryllidis non mediocrẽ habuiſſe notitiam (vnde Probus per Melibœum intelligit (vt dixi) Corneliũ Gallum) per apoſtrophen.i. conuerſionẽ ſermonis, ad abſentem & familiarẽ eius colloquutionem: adfatur ſic Amaryllida. Amarylli, ego mirabar, ad quid mœſta eſſes, & deos inuocares: ſed nunc ſcio, quia Tityri abſentiam ægerrime tuliſti, ad cuius aduentũ, ſeruaſti ei mala recentia: & ideo paulopoſt, Tityrus hinc aberat: cũ vero abeſſes Tityre (conuertit enim ſermonẽ ad Tityrum) ipſæ te Tityre pinus.i. maximi quiq;: ipſi te fontes.i. mediocres: ipſa hæc arbuſta.i. minimi etiã vocabant. Rñdet Tityrus, Quid facerẽ Melibœe? q.d. id mihi incertũ erat: nam ſciebã me hic quidẽ a vobis deſyderari, ſed Romę eſſe conueniebat: nã quãdiu Mantuæ eſſem, nõ poteram libertatem agroru impetrare, vnde immorari non expediebat: nec tam fauſtos interceſſores, aut beneficij collatores alibi q̃ Romę cõperire, vnde illic eſſe conueniebat. Nã hic illum vidi iuuenẽ qui agrorũ recipiendi poteſtatẽ fecit. hoc dicit. ┌Ordo aũt eſt. O Amarylli, ego mirabar quid.i. ad quid: tu exiſtẽs mœſta: vocares.i. inuocares: deos.i. auxilij deorũ (vnde & notus author dicit in Pſal. Ad dominũ cum tribularer, clamaui, & exaudiuit me, &c.) & mirabar cui.i. ad cuius gratiã, honorẽ, aut vtilitatem, tu patereris poma.i. quoſuis arborum fructus, corticem mollẽ habentes: pendere.i. ſuſpenſa immorari, q̃uis matura eẽnt: in ſua.i. p̃pria, & natiua arbore, vt.ſ. recentia manerent: ſed, ſup. Ordo.

nunc

nunc ſcio, quia paulopoſt: Tityrus aberat hinc.i.a nobis.ſ.Man/
tuanis.(Et hoc quidē intelligēdo per Melibœum qui hoc dicit,
Virum Mantuanū. Nā ſi Romanum intellexeris, ſenſus eſſet: ſed
iam ſcio, qa Tityrus aberat hinc.i.a loco in quo ambo eramus:
hoc eſt, a Roma: verum, quia in principio manifeſte intelligitur
Mantuanus, & nō cogimur alium intelligere, pergamus vt cœ
pimus).q.d.ex quo Tityrus paulopoſt ad te venit, facile perſpi
cere poſſem ꝙ illius præſentiam deſyderabas, & illi mala reſer/
uabas: quo verbo innuit Tityrum.i.Virgilium, Romanis charū
eſſe. Deinde, conuerſo ſermone ad Tityrum dicit o Tityre, cum,
ſup.abeſſes, ipſæ pinus.i.altiſſimæ arbores, in cacuminib.mon/
tium naſcentes: ipſi fontes in decliuo fere montium ſcatētes: &
Ipſa arbuſta.i.loca arborib.vitiferis conſita.i.omnia genera lo/
corum, ac hominum, vocabant te. Ridet Tityrus.q.d.ſciebam
quidem, ꝙ ea omnia me vocarent: ſed dubitabā, quid facerē.i.
facere deberem Tityre: præſcribe.aut ſic, quid facerem.i.facere
tunc debebā.q.d.non aliud ſcio. Aut potiſſimum ſic, quid face/
rem, ſup.apud Galateā?q.d.non videbā: enim, pro quia: neq; li/
cebat me exire ſeruitio.i.iugo duro, quod Arrius, cæteriq; agro
rum noſtrorum incubatores imponebant, ſup.quādiu Mātuæ
agerem: nec, ſupp.licebat.i.permittebatur: cognoſcere alibi.ſ.q̃;
Romæ: diuos.i.heroas, ac principes viros, more diuorum cle/
menter opem ferentes: tam præſentes.i.tam cito, & tam fauora
biliter auxiliantes. Et ideo, ſup.contuli me Romā. vnde, O Meli/
bœe, ego vidi hic.i.Romæ: illum, hoc eſt nobiliſſimum, & præ/
clariſſimum iuuenem, videlicet Auguſtū Cæſarem: cui.i.ad cu/
ius honorem: altaria noſtra.i.in honorem eius, a nobis conſtru
cta; fumant quotannis.i.ſingulis annis: biſſenos.i.duodenos.i.
ſingulis annis duodecim dies, hoc eſt ſingulis menſib.vnū diē,
videlicet calendarū, aut iduum, ſm Ser. Ille.ſ.præclariſſimus
iuuenis Auguſtus: dedit hic.i.Romę: primus.i.an̄ omneis alios:
mihi petenti.i.efflagitanti: reſponſum.ſ.iuxta votum, videlicet,
o pueri, paſcite boues, ſup.veſtras: vt.i.quemadmodum, ſup.pa
uiſtis: ante.i.priuſq; agri veſtri ablati eſſent: & ſubmittite.i.ſur/
ſum, aut ſuſum, ad generationem faciendam mittite tauros.i.
maſculos vaccarum: aut ſubmittite.i.domate ad arandum: tau
ros.i.præſtantiſſimos boues. Mirabar, quid mœſta, &c. Egregia
& artificioſa laus, & cōmendatio poetæ: egregia quidem, qui ad
excellentem muſicum pertinet, ita amari, vt ob eius abſentiam
quaſi deſperatis rebus, deos inuoces. Artificioſa vero, quia licet
per Amaryllida Romam allegoricos intelligas, tamē quia ver/
ba de amica Tityri ſonant: non ſe expreſſe Romanis omnibus,
Sua. ſed ſoli Amaryllidi ſuæ tam dilectum ſignificat. Notandum au/
Poma. tem eſt, quod tunc quoq; in aduerſitatib.deos inuocabant. Sua,
ablatiui caſus eſt. Itaq; non dices, ſua poma: ſed, in ſua arbore:
nec ponitur reciproce, ſed pro eo quod eſt debita, ac propria vi/
delicet natiua. Mancinel.dicit, per poma, cuncta bona, ēt arua
intelligi: & pendere in ſua arbore.i.ſalua eſſe: ſed non placet, qa
dura eſſet tranſumptio, & minus quadrans ſententia: nam no/
tum eſt, ꝙ amatores amatis, poma mittere ſoleant. vnde Eclo.
iij. Quod potui, puero ſyluestri ex arbore lecta Aurea mala decē
miſi: cras altera mittam. Sunt autem poma, omnes fructus ar/
borum, quorum cortices duri nō ſunt: vt mala, pira, ceraſia. Per
poma, Landinus vult allegorice intelligi, facta Romanorum a
Virgilio celebranda: ſed neſcio, an id ruſtico conueniat de Virgi/
lio ſentire. Ipſæ te pinus (ſm Manci.) omnia ſimpliciter, ac ru/
ſtice intelligenda ſunt: plus tamen ſententiæ eſſet, ſi per pinos,
ſummi: per fonteis, medij: per arbuſta, infimi intelligantur. Nā
Arbuſta pinus, in ſummis locis fere naſcitur, fontes ad medium montiū
ſæpe ſcatent. Arbuſta autem dicuntur, loca arboribus vitiferis
conſita. Seneca epiſt.lxxxvij. Illud etiam vidi, vitem ex arbuſto
ſuo annoſam transferri. Et Columel.li.iij.de arbuſtis, ſic ait: Ar
buſtum inter quadragenos pedes diſpoſitum eſſe conuenit: ſic
enim & ipſe arbores, & appoſitæ vites, melius conualeſcūt, fru/
Ipſe. ctumq; meliorē dabunt. Ipſe autem, & ille, & iſte, ſm bonos,
grāmaticos, in fœminino non habent vltimā diphthongatam,
Pręſens ſed diphthongatæ ſimilem. Præſentes (inquit Manci.) i.propi/
tios. ſed manifeſtū, ꝙ præſens dicitur, quod quia non abeſt, cito
operatur, aut bonum, aut malum: vnde numina, dicuntur præ/
ſentia quæ cito auxiliantur, & iuuant: & venena præſentia quæ
cito necant, quaſi præſentes vires, nec aliunde colligendas ha/
Diuus. bentia. Diui (ſm quoſdā) id proprie a deo differunt, ꝙ diui cœpe
rint, deus æternus ſit. Vnde imperatores ſummos, gentilitas di/
uos: & nos ſanctos, aliquando diuos, vocamus: intelligit autem
non ſolum Auguſtum, ſed etiam Pollionem, Varrum, Gallum,
& cæteros heroas fautores ſuos. Hīc illum vidi, &c. hic comple
tum

tum eſt hyperbaton. nam tandem ad interrogata reſpondet: qs
ſ.fuerit deus: cui ſacrificaturū ſe dixerat Tityrus: dicit enim ꝙ
Auguſtus Cæſar abs quo libertatem recæperat: vnde hic dicit,
ꝙ ſingulis annis: duodecim dies totos, illi ſacrificium facturus
eſt: exponens, videlicet illud, Illius aram Sæpe tener noſtris ab
ouilib.imbuet agnus. Nam ſi percuncteris: quoties? Reſponde/
bit ꝙ duodecies ſingulis annis: vnde dicit quotannis biſſenos,
cui noſtra dies altaria fumant. Illum iuuenem: emphaticōs di/
cit. nam (vt dixi) ille ad nobilitatem pertinet: ſignificat autem
Octauium Auguſtum: quem imperiti Octauianum vocant, ſu/
mentes deriuatiuum pro principali: hunc autem in fine.j.Geor.
etiam ſic vocat, dicens: Hunc ſaltem euerſo iuuenem ſuccurrere
ſeclo, Ne prohibete &c. Et ſimiliter Florus dicens, Prima ciui/
lium motuum cauſa teſtamentum Cæſaris fuit: cuius ſecundus
hæres Marcus Antonius, prælatum ſibi Octauium, furens inex Octaui.
piabile, contra adoptionem acerrimi iuuenis ſuſcæperat bellū, Auguſt.
cum intra.xviij.annos tenerum, & obnoxium, & opportunum, Iuue/
iniurię iuuenem videret. Cice.autem Philippica.iiij.ait: Laudo, nis.
laudo vos Quirites cum grauiſſimis animis proſequimini, no/
men clariſſimi adoleſcentis, vel pueri potius. Sunt enim facta
eius immortalitatis non ætatis. Idem Philippica.v. Quis popu
lo Romano obtulit hunc diuinum adoleſcentem? Deus. Nō ab
re igitur, Marro, iuuenem appellauit: quāuis nonnunquā puer
appellatus ſit. Egerrime autem tulit ſe puerum appellari. vnde
Sueto.tit.de ſecta optimatum, per eum deſerta, dicta, factaq; Octaui.
quorundam calumniatus, quaſi alij ſe puerum: alij ornandum, Puer ap
tollendumq; iactaſſent. vbi aureus interpres Beroald. ⸿Alij ſe pellat.
puerum, &c.) Vt Marcus Brutus, qui in epiſtolis puerum appel
lat Auguſtum, & vix virum, his verbis. Et nunc puerum iſtum
extulit, vt tu iudicares, precibus eſſe impetrandam ſalutem ta/
libus viris, miſericordiaq; vnius, & vix nūc viri tutos, fore nos,
haud alia re. Alij ornandum: vt Mar.Tul. qui in Philippicis de/
cernit Cæſarem ornandum ampliſſimis honoribus, & formu/
lam decreti conficit, atq; ſe habere cognitos omnes ſenſus ado/
leſcentis: nihilq; illi eſſe repub. charius: nihil ſenatus authoritate
grauius: nihil vera gloria dulcius. Sed cum mox Auguſtus, mu
tata voluntate, coniunxiſſet ſe cum Mar.Anto. Exclamat; Cice/
ro, O me nunquā ſapientem: & aliquando in quod non erat fru
ſtra exiſtimatum: quātum te popule Romane: & me fefellit opi
nio? Ego rempublicam fefelli, cum te Iunonium puerū, & ma/
tris tuæ, partum aureum eſſe dixi. Hæc ille. Quot annis com/
ponitur ſicut quottidie, quaſi quoq; anno, & quoq; die: non.n.
dicimus omni quinquageſimo anno, ſed quinquageſimo quoq;
anno iubileus eſt: ſed quia quotidie primam producit, ſcribi ſo
let gemino t, ſicut quattuor, quod tamen Ennius corripit. ⸿Biſ
ſenos.) ideſt ſingulis annis duodecim. Nam numerale eſt eius
formæ, quā diſtributiuam vocant: vnde a ſemel, ſinguli: a bis,
bini: a ter, terni: a quater, quaterni: a quinquies, quini: ita a ſexies,
ſeni deducuntur. ⸿Altaria fumant.) Fumant autē altaria, poſtq̃;
ſacrificia incenſa ſunt. In aſſentationem autem Cęſaris, biſſenos
dicit. Nam Iulius annum in duodecim mēſeis redegit. Primus
dedit ſummæ liberalitatis indicium, quia primus, atq; accæptiſ
ſime, quia petenti: nam nihil accæptum confertur in nolentes
accipere, licet aliquando gratum.i.vtile ſit. ⸿Paſcite pueri.) At/
qui dictū eſt, non decere ad vnum pluratiue loqui? id verū eſt: Pueri.
neq; hic ad vnū loquitur, ſed ad Tityrū, & bubulcos eius, quos
pueros, beniuolentiæ gratia, vocat, nō ętatis: nam pueri fere di
cūtur, reſpectu patrisfamilias. Vnde eſt: Suſcæpit Iſrael puerū
ſuum &c. ⸿Submitti.tauros.) Duplex expoſitio: aut, ſubmittite
iugo.ſ.ad arandum, hoc eſt domate, & ſubiugate tauros.i.vali/ Submit
diores iuuencos, vt Mācinellus & Landinus exponunt: aut (vt to.
eſt prior Lādini expoſitio) ſubmitti te.i.ſupermittite: vt ſit a ſu/
ſum, antiqua præpoſitione: ſic alibi, Quantū vere nouo florens
ſe ſubijcit alnus.i.ſurſum, aut ſuſum agit. Ergo ſubmittite tau/
ros.i.date operam vt tauri ſaliant ſuper vaccas, ad nouam fœ/
turam comparandam. Hæc ille. Quarū expoſitionū prior mihi
videtur & honeſtior, & loco cōueniētior. honeſtior quidē, quia
honeſtior eſt aratio, q̃; talis propagatio. Conuenientior autem,
quia Melibœus infert, Ergo tua rura manebunt. Vtraq; tamē ſu
ſtineri poſſet: vt in ſequēti lectiōe dicturus ſum. Præmiſſis mo/
re quem in Bucolicis ſeruare cōſtitui, puerilibus regulis. Prima
eſt: quanta eſt vltima nominatiui in s literam finiti, tāta eſt vlti Regulæ.
ma vocatiui ēt ea ablata: vt Pallas, Pallados, Palla: Amaryllis,
Amarylli, in vtroq; caſu vltima breuis eſt: Æneas, Ænea: Anchi
ſes, Anchiſe: Vlyſſes, Vlyſſe: Pallas, Pallātis, Palla: Orpheus, Or/
pheu, in vtroq; caſu longa eſt. Secunda: Omnis dictio cōmodū,
aut

aut incommodum, notans datiuum cui regit: vt, Cui pendere ſua, &c. Tertia: Omne verbũ cuiuſcunq; ſignificatiõis regere poteſt tempus reſponſibile, ad quandudũ, aut quãdiu, in accuſatiuo vel in ablatiuo: ſed in accuſatiuo potius, ſi ſit continuũ tempus: ſed quando, & intra quod, in ablatiuo tantum ſine præpoſitione. Exemplum primi: vt, Quãdiu fumabant altaria Bis ſenos dies. q. d. continuos. Secundi: vt, Quando fumabunt? Quot annis. Tertij, quanto tempore abſoluit Virgilius Bucolica? Triẽnio. Dixi in accuſatiuo potius, ſi ſit tempus continuum. nam licet id Valla & Neſtor negent: illis tamen reſponſum eſt in expoſitione noſtra in Vallẽ. vbi cum tota latine loquentium manu Feſtum & Seruium ſequimur. Nam quid Valla in argumentum adfert, ad probandum non ſignificari tempus continuum, eo ꝙ nota continuitatis adijci ſoleat vt. j. Æneid. Hic iam inter centum totos regnabitur annos, Gente ſub Hectorea, &c. etiam imperiti purgare norunt per illud authoris ſui verbum. Æquiualens geminis harum ſi iungitur vni dictio, pro reliqua tantummodo debet haberi. Intereſt ergo, an dicas? hunc diem tecũ ero an hodie. nam priori modo, totum diem etiam continuũ ſignificas: poſteriori, quãuis diei partem: vnde & eleganter dicetur, Nunq̃ hodie effugies, veniam quocunq; vocaris. &, Nunquam omnes hodie moriemur inulti. quod & in Eunucho leges, Quaſi huius diei multæ ſint partes. Cum ergo dicitur. vj. Æneid. Noctes, atq; dies patet atri ianua ditis: continuum nimirum tempus ſignificatur. Dixi in regula, Sed quando, & Intra quod tempus. vbi minus periti dicere ſolent, Infra quod: ſicut, Infra paucos dies expugnatum eſt oppidum: cum dicere debeant, Intra paucos dies, &c. Quarta regula eſt: nomina numeralia, quæ diſtributiua vocantur, licet abuſiue citra diſtributionem poſita legantur, proprie tamen diſtributiue ponentur: idq; in pluratiuo numero, cum vnius non ſit diſtributio: quia ergo in ſingulis annis, duodecim ſunt menſes: & ſingulis menſibus, vnum diem. Auguſto dicare conſtituit: bene dicit, Biſſenos dies. Valla autem docet peculiare, ac proprium eſſe dictionibus ſingulari carentibus, vt citra diſtributionem cum diſtributiuis ponantur: vnde binas literas dedi puero meo ad te: pro eo quod eſt, duas epiſtolas, etiam alij dici prædicant: verum qui argutius Ciceronem legerunt, dicunt: etiam diſtributionem notandam, cum ſe, Binas literas dediſſe, dicit. Ea autem numeralia, ſiquis forte ignoret, ſunt: ſinguli, bini, terni, quaterni, quini, ſeni, ſepteni, octeni, (aut potius octoni,) noueni (nam nonus, ordinis eſt,) deni, vndeni, duodeni, ternideni, quaternideni, quinideni, ſenideni (vel deniquaterni, deniquini, deniſeni) deniſepteni, deniocteni, deninoueni, viceni, viceniſinguli, vicenibini, viceniterni: vel ſinguli & viceni, bini & viceni, &c. Poſt enim viginti, & ante centum, hoc eſt intra viginti & centum, ſi intercedat coniunctio, minor numerus præcedit. Non ergo dices, viceni & ſinguli, ſed ſinguli & viceni. Et licet dicamus viginti: tamen quia hæc numeralia ab aduerbijs formantur, & vicies, ac tricies, non viginties, nec triginties, dicimus: ideo dicentur, viceni, triceni, quadrageni, quinquageni, ſexageni, ſeptuageni, octogeni (non octuageni) nonageni, centeni, & milleni, pro maſculinis generib. pro fœmininis autem exibunt in æ, & pro neutris, in a. Item a nouem, fit nouies, vnde & noueni: ſed finem facio.

PIERIVS.

❡ In arbore poma.) In Romano codice, mala, non poma, legitur altera vero manu, poma, adſcriptũ eſt: & in altero ſatis antiquo abraſa eſt tota dictio: &, poma, ſcriptum altera manu. Vtrũ malueris admittere tantĩdẽ eſt. Poma tamen numeroſius videtur, atq; ob vocalium varietatem, & ob literæ ſonoritatem gratius. ❡ Hic illũ vidi iuuenẽ Melibœe, quot annis.) Multi, quotannis, vna dictione ſcribendum contendunt. In antiquis tamen omnibus exẽplaribus, quotquot verſare contigit, quot annis, diſtincte ſcribitur, idq; plurimũ in marmoribus, & tabulis æneis, vt alibi oſtenſum. ❡ Hic mihi reſponſum primus dedit.) In cod. Longob. primum, habetur: ſed, primus dedit reſponſum, magis Seruio videtur facere ſatis.

Fortunate ſenex, ergo tua rura manebunt, ME.
Et tibi magna ſatis: quãuis lapis omnia nudus,
Limoſoq; palus obducat paſcua iunco:
Non inſueta graueis tentabunt pabula fœtas:
Nec mala vicini pecoris contagia lędent.
Fortunate ſenex, hic inter flumina nota,
Et fonteis ſacros, frigus captabis opacum.
Hinc tibi, quæ ſemper vicino ab limite ſepes,
Hyblæis apibus florem depaſta ſalicti,
Sæpe leui ſomnum ſuadebit inire ſuſurro.
Hinc alta ſub rupe canet frondator ad auras.
Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes,
Nec gemere aeria ceſſabit turtur ab vlmo.
Ante leueis ergo paſcentur in æthere cerui TI.
Et freta deſtituent nudos in litore piſceis:
Ante, pererratis amborum finibus exul,
Aut Ararim Parthus bibet: aut Germania Tygrim,
Quàm noſtro illius labatur pectore vultus.

SERVIVS.

❡ Fortunate ſenex.) Non ad ætatem Virgilij refert, ſed ad fortunatum futurum, præſago vſus eſt verbo. ❡ Et tibi magna ſatis.) Ordo eſt, Magna ſatis paſcua, ſubauditur erunt. ❡ Quamuis lapis.) Quamuis mons ſit & lacus. Nam a monte vſque ad lacum, & inde vſque ad arborem quandam fuerat terra ei donata. ❡ Palus.) Ideſt æquor. ❡ Obducat.) Tegat. ❡ Iunco.) Fœno. ❡ Limoſo.) Flumine Mincij. ❡ Graueis.) Fœtas: accuſatiuus pluralis, quaſi graues, ideſt grauidas, ſcilicet non enixas. ❡ Contagia lædent.) Morbi vel peſtilentiæ corrumpent. vnde contingit vt vna aliquo morbo moriente, omnes idem morbus corruptas interimat. Dicit ergo ꝙ nec inſolita paſcua tentaturę ſint pecudes: nec ex alicuius infirmitate corrumpendæ. ❡ Hic inter flumina,) Inter padum & Mincium, vbi nutritus es vel cognitus. ❡ Nota.) Chara. ❡ Fontes ſacros.) Quia omnibus aquis nymphæ ſunt præſidentes. ❡ Frigus opacum.) Quia æſtiuo tempore ſub vmbra fit frigus. Opacum autem, vtrum pro opacis locis, incertum eſt: an pro valde frigidum. Nam vnum frigus eſt hyeme: alterum quo refrigeramur æſtate. ❡ Ab limite.) Limes, eſt agri terminus. ❡ Sæpes.) Subaudi fiet. ❡ Hybleis.) Hybla vel Hyble oppidum eſt Siciliæ, quod nunc Magara dicitur: vel locus in Attica, vbi optimũ mel naſcitur. & poſuit ſpeciem pro genere. ❡ Depaſta florem.) Depaſtum florẽ habens. Hypallage. ❡ Salicti.) Virgulti genus, dictum eo ꝙ ſalit & ſurgit cito. ❡ Leui ſuſurro.) Dulci murmure. Hic vocat ruſticum ad dulcia, quæ ſunt in rebus quibus delectatur. ❡ Somnum inire.) Ideſt dormire, vel carpere. ❡ Frondator.) Id eſt ruſticus: vel quod animal frondibus veſcitur. Nam tria genera ſunt frondatorum. frondator, qui arbores amputat, & qui frondibus frõdibus mãipulos facit hyemis tempore animalibus ad paſtum offerẽdos: & qui manibus, vitiũ folia auellit, quo ardor ſolis vuam maturiorẽ reddat. aut auis quæ in frondibus habitat, & his veſcitur, vel etiam palumbes quæ in frondibus nidificant. ❡ Ad auras.) Ideſt in die. ❡ Raucę.) βραγχώδεις. ❡ Palumbes.) Columbæ, quas vulgus tetas vocat: & non dicuntur latine: ſed multorum authoritas latinum facit. Cicero in elegaia, quæ Talemaſtis inſcribitur, Iam mare Thyrtenum longe, penituſq; palumbes Reliquit. ❡ Gemere.) Canere. proprie tamen dicitur de turture. ❡ Turtur.) Et maſculino & fœminino genere inuenitur: Vt hic: Aeria turtur ceſſabit. Et Plaut. in Moſtell. Tu tibi iſtos habeas turtures. ❡ Ab vlmo.) Vlmus, lignum eſt ſub quo vinea fit. ❡ In æthere cerui.) Ideſt auiũ more ante cerui volabunt, & piſces ſine aqua viuent: hoc eſt, ante rerum natura mutabitur, q̃ nos Cæſarem poſſimus obliuiſci. ❡ Freta.) Maria a feruore dicta. ❡ Deſtituãt.) Ideſt derelinquent. ❡ Pererratis.) Luſtratis, vel errore confuſis. ❡ Amborum.) Ideſt Germanorum & Parthorũ. ❡ Exul.) Ideſt Parthus & Germanus, Cæſar ſcilicet, quo duce, Germanis & Parthis victis, milites Ararim Germaniæ flumen biberũt. ❡ Illius.) Ideſt Auguſti Cæſaris. ❡ Labatur,) Reſpuatur, vel obliuioni tradatur. ❡ Ararim.) Arar fluuius Galliæ, fluens in flumen Rhodanum. ❡ Tygris.) Armeniæ fluuius influens Perſicum ſinum. Itaq; per Tygrim & Ararim vult diuerſa loca inter ſe ſignificare. Dicit enim, prius Parthum ex Arare bibiturum. & Germanum ex Tygri, q̃ ſibi obliuionem futuram non amiſſi agri Cæſaris beneficio.

MANCINELLVS.

❡ Senex.) Cũſaccris: quod aliter Prob. inqt. ❡ Ergo.) Quia reſpondit

reſpondit ille, Paſcite, vt ante, boues, &c. ¶ Et tibi mag. ſatis.) Or
do eſt & manebunt paſcua ſatis magna tibi: q̃uis obducat. i. cir/
cũdet omnia, nudus lapis, & palus, cũ iunco limoſo: Horũ autẽ
camporum ſitum, leges etiã in Eclo. ix. ibi: Certe equidem audie
Ob. ram, &c. ¶ Obducat.) i. circũdet. Ob enim, aliquãdo ponitur pro
circum, vt etiam Feſt. ait: vt cum dicimus, Vrbem obſideri. ali/
quando pro propter: vt, Ob merita, Ob ſuperatos hoſteis. vnde
Obſes. obſides, pro obfides: nam ob fidem patriæ præſtandam, dãtur.
¶ Non inſueta.) Ordo eſt: Pabula inſueta: non tentabunt graueis
Tentare foetas. ¶ Non ten.) i. non corrũpent: vel non variabũt lanã agnis,
in vtero grauidarũ manentib. Ait enim Ply. li. viij. de arietibus
ſcribens. Et mutatio aquarum, potuſq; variat. Id aũt Ply. accæ/
piſſe videtur a Varrone. Is enim li. ij. de ouibus, ſic ait: Quãdiu
admiſſura ſit, eadẽ aqua vti oportet, ꝙ cõmutatio & lanam ſa/
cit variam: corrũpit etiam & vterũ. Tentare aũt, pro corrumpe/
re Ply. etiã li. xxiiij. vtitur, de ſalicũ natura, inquiens: Caput ten/
tant vini modo. ¶ Graueis foe.) i. grauidas oueis: graueis aũt ad/
iecit, quoniã foeta dicitur, tam quæ prægnãs eſt, q̃ quæ peperit.
Conta/gio. ¶ Cõta.) Scabiẽ intelligit. Contagiũ vetat Feſtus, tu vero leges:
Gel. enim li. xij. ait, Periculũ etiam venenum & contagiũ. Sene/
ca quoq; epi. xiij. inquit. Quid eſt ꝙ trepident? ꝙ cõtagiũ quoq;
mei timeant? Contagio etiã, & contages, inuenitur. Iuue. Dedit
hanc contagio labem. Lucre. li. iiij. Quæ contage ſua palloribus
omnia pingunt. Dicitur aũt cõtagio: a cõtingo: morbus qui pol
luit quidquid tangit. Columel. aũt lib. viij. ca. v. ſcribit: Oues fre/
quentius: q̃ vllũ aliud animal infeſtari ſcabie: eſſeq; illico occur
rendũ, ne tota progenies coinquinetur: nam cũ & alia pecora,
tum præcipue oues contagione vexantur. ¶ Inter flu. nota.) Pa/
dum & Minciũ: nam (vt etiam Prob. adſerit) Mincius ꝑterfluit
Mantuã: effluit aũt (authore Strabone li. iiij.) a lacu Benaco, qui
ex Alpibus oritur. ¶ Fonteis ſacros.) Propter Naiadũ numina, ſa
cros fonteis appellat. ¶ Hinc tibi, quæ ſemper.) Ordo eſt: hinc vi
cino ab limite ſepes quæ ſemper depaſta. i. depaſtũ habet apibus
Hyblæis, ſalicti florem ſæpe leui ſuſurro ſuadebit tibi inire ſom
Limes. num. ¶ Limi.) Limes in agris: nũc terminus, nunc viæ trãſuerſę:
author eſt Feſtus. ¶ Hyblæis apib.) Dorienſes Megarã condide/
Hybla. runt: cũ prius Hybla vocaretur: vt Stra. edocet. lib. vj. de Sicilia
loquens. Mella etiã inter Siciliæ vrbes, Hyblã nominat. ibi autẽ
mellis optimi copia. propterea, Hyblęas apeis appellauit. ¶ Flo
rem ſalicti.) Ceras ex omnium arborum, ſatorumq; floribus
confingunt apes, excæpta rumice, & cenopide, herbarum hæc
genera, author Ply. li. xj. Eſt autem ſalictum, ſalicum locus & co
pia. ¶ Inire.) Incipere. ¶ Leui ſuſur.) Paruo murmure: eſt autem
nomen a ſono fictum, per onomatopeian. ¶ Suadebit.) Hortabi
tur. ¶ Alta ſub rupe.) i. in alta rupe. ¶ Frondator) Columel. ſcri/
bit lib. vij. a calendis Iulijs in calendas Nouembris, tota æſtate:
& deinde autumno, boues ſatiandos fronde. Probaturq; maxi/
me (inqt) Vlmea poſt fraxinea, & ab hac populea, Vltima ſunt
iligna, & q̃rna, & laurea. ¶ Ad auras.) i. ſublimi voce. ¶ Gemere.)
Videtur enim turturis, & palumbiũ vox, gemitus eſſe, potius q̃
cantus. ¶ Aeria.) Non aeria turtur: ſed, vlmo aeria. i. alta. ¶ Ante
le.) Idẽ ad Battarum quoq; dixerat, Dulcia, amara prius fiẽt: &
mollia, dura: Cãdida, nigra oculi cernẽt: & dextera, læua: Migra
bũt caſus aliena in corpora rerũ. Quam tua de nr̃is emigret cu/
ra medullis, Gaudia ſemper. n. tua me meminiſſe licebit. Ergo,
cũ tot voluptatibus frui poſſim beneficio Cæſaris: anteq̃ eius
obliuiſcerer, oĩa naturæ cõtraria fierent. ¶ Ante perertatis.) Or/
do eſt: anteq̃ illius vultus noſtro pectore labatur, aut Parthus
exul bibet Ararim: aut Germania bibet Tygrim, perratis ambo/
rũ finibus. i. mutatis, vt. ſ. Araris Parthiã adeat. Tygris vero Ger
maniã. Exul, Parthus. Parthorũ imperiũ, Oriẽtis erat: vt Trogus
ait li. xl. Scytharũ exules fuerãt, quod etiã ipſorũ vocabulo ma/
Parthi. nifeſtatur: nã Scythico ſermone, exules, Parthi dicuntur: quare
exul, ad Parthũ ſolũmodo, non etiam ad Germaniam refertur.
Araris. ¶ Ararim.) Araris (Ply. teſte li. iij. ca. v.) fluuius eſt in Gallia Nar/
bonẽſi: & (vt author eſt Strabo li. iij.) vbi Arar amnis, Rhodano
cõmiſcetur, Lugdunũ in colle cõditum eſt. Labitur præterea ex
Germa/nia. Alpibus. ¶ Germania.) Eſt aũt vicina Galliæ, vt oſtẽdemus. Ger/
mania (vt ſcribit Tacitus) oĩs a Gallis, Rhetijſq;, & Pannonijs,
Rheno, & Danubio fluminibus: a Sarmatis, Daciſq; mutuo me/
tu, aut mõtibus ſeparatur: cætera Oceanus ambit latus ſinus, &
inſularum immenſa ſpatia complectens. ¶ Tygrim.) Oritur Ty/
gris in regione Armeniæ maioris, fonte conſpicuo in planitie: a
Tygris. celeritate aũt, Tygris dicitur. Ita; enim appellant Medi, ſagittã:
author Ply. li. vj. Eſt præterea Armeniæ iuncta Parthia. Iuue. ſa/
ty. vj. Inſtant em regi Armenio, Parthoq; cometem.

ASCENSIVS.

¶ Fortunate ſenex, &c.) Quia Tityrus dixit, ſibi ab Auguſto
deo dictum Submittite tauros. quod ſiue ad arationem, ſiue ad
generationem pertinet: ſtabilem, & diuturnam, promittit Tity/
ro poſſeſſionem. Nam Auguſtus nõ iuberet, ad arandum doma
ri tauros, ſi cenſeret aliquando agros iterum auferendos: nec iu
beret agros arari, ſi putaret fruges ab alijs poſſidẽdas: quod ſibi
contigiſſe queritur Meliboeus, dicẽs, Impius hæc tam culta no
ualia miles habebit? Barbarus has ſegetes? en quis conſeuimus
agros? &c. Nec iuberet tauros ad generationem ſubmitti, ſi alij
vitulos ablaturi eſſent: quia ergo ſtabilem promiſit poſſeſſio/
nem: viſa eſt Meliboeo conſequens illatio, quã pauci hactenus
etiam periti animaduerterunt: qui videlicet in ſenium vſq; for/
tunatus eſſet, ac agros ſuos poſſeſſurus: non ergo dicit, eũ nunc
ſenem, vt quidam putant: ſed fore quaſi ſubaudiatur, etiam: vt
ſit, fortunate etiam ſenex: aut potius, future ſenex: vt ſit, ſenex
fortunate future: quia tua rura manebunt. Et ſi forte Tityrus
dicat, parum eſt Meliboee quod poſſideo, occurrit Meliboeus.
¶ Et tibi mag. ſa. &c.) Hoc eſt, ſatis paſcuorum habes: & ea tuta
a contagione pecoris infecti: & delitioſa: quia inter frondeis &
fonteis. Ad quę Tityrus: quia ergo (inquit) tanta eſt diui Auguſti
in me beneficentia, tota rerum natura prius mutabitur q̃ illius
obliuiſcar. ¶ Ordo eſt. Ergo: quia id tibi dictum eſt ab Auguſto, Ordo.
qui poteſt, quæ dixit perficere. O Tityre, fortunate etiam ſenex:
aut fortunate ſenex future rura. i. arua tua, manebunt tua (bis
enim ponitur, tua.) i. in poſſeſſione, & ditione tua: & ſupp. arua:
aut ab eo quod ſequitur. paſcua manebũt tibi ſatis magna: quã/
uis lapis nudus. i. nulla re tectus, aut obſitus. obducat. i. circun/
det omnia paſcua: & quãuis palus. i. lacus paluſtris: obducat. i.
circundet, aut obſideat omnia paſcua tua: iunco limoſo. i. herba
a iungẽdo dicta: eo ꝙ ſine internodijs iungitur: pabula, ideſt nu
trimenta, herbacea inſueta non tentabunt, ideſt moleſtijs non
adficient propter innouationem: aut non corrumpent tentãdo
foetas, ideſt oues foecundas: grauis. i. grauidas. & prægnantes:
nec contagia. i. contactiones: mala. i. nociua & infectiua: pecoris
vicini: lædent, ſupp. pecus tuum: aut foetas tuas ſenex fortuna/
te. i. o Tityre, qui futurus es ſenex fortunatus: tu captabis. i. fre/
quenter & delicate capies: hic, ideſt hoc loco, ne moleſtum ſit
proficiſci: inter flumina, ſcilicet Padum & Mincium: nota, ideſt
chara & conſueta: inter fonteis ſacros. ſ. Naiadibus, hoc eſt, fon/
tium nymphis conſecratos: aut quos Muſis tuis conſecraſti. fri/
gus opacum. i. refrigerium: ſub tegmine arborum denſo & opa
co. Sepes. i. munitio ex virgultis ſalicum, inter ſe ſeptis & impli
catis: quæ, ſup. eſt: tibi ſemper ab limite vicino, ideſt ponens di/
ſcrimen, ac terminum, inter te & proximum: depaſta florem ſali
cti. i. habens florem ſalicti. i. multarum ſalicum, illic adhuc viren
tium: depaſtum apibus. i. ab apibus hyblæis. i. optimis: aut opti
mum mel conficientibus, vt faciunt Hyblęæ quæ ſunt iuxta Hy
blam, ciuitatem Siciliæ: ſuadebit tibi ſæpe hinc. i. ex vna parte,
videlicet a palude: ſuadebit, dico, ideſt hortabitur: leui ſuſurro,
ideſt dulci apum murmure: inire ſomnum. i. gratam dormitio/
nem: & frondator. i. ruſticus mercennarius, decerpens frondes
canet ad auras. i. alta voce: & propter animi ſecuritatem, ventis
expoſita: hinc. i. ex alia parte: ſub alta rupe: in qua. ſ. vitæ cõſitæ
ſunt. Aut, quia tunc aues in frondibus nidificantes vt philome/
lę, præcipue canunt, cum apes e floribus ſalicum, mella & fatos
colligunt: non inepte forte dixeris: frondator. i. auis in frondib.
nidificans, canit tibi ſub alta rupe ad aureis, eo quod ſequitur.
Nec gemere, &c. Sed lõge plus voluptatis, capit ruſticus ex can
tu mercennarij ſui, quã auiculæ. Nec tamen palumbes. i. colum/
bæ ſylueſtres: raucæ. i. rauca voce, quaſi pro cantu gemiſcentes;
appoſitorie: tua cura. i. quas curas: aut vt amicæ ipſarum pullos
dones, aut vt ipſe tibi abducas: ceſſabunt, ſup. interea gemere. i.
querulоſe canere: ſub vlmo. i. arbore illa, raris frondib. & ita ſę/
pe vitifera: aeria. i. alta: & aere in altum explicata: nec turtur ceſ/
ſabit gemere ſub vlmo aeria (is aũt melior ordo eſt, q̃ ſi dica/
tur, turtur aeria: quia vltima corriperetur, ſi eſſet nominatiui ca
ſus, in dictione aeria, quę nunc producitur. At ſi dicas, finalitatis
gratia produci, quia eſt vltima dictionis, & prima tertij pedis?
dicam eam rariſſime apud idoneos poetas produci.) Reſpõdit
Tityrus: Ergo, quia tantum ocij, ac voluptatis, per Cæſarẽ Aug.
conſecutus ſum: cerui leues. i. veloces, & quaſi volatiles: paſcẽ
tur ante. i. prius: in æthere. i. ſphæra ignea, aut ſummo aere, q̃
vultus illius, ideſt præclariſſimi & munificentiſſimi iuuenis, vi/
delicet Auguſti: labatur. i. decidat: noſtro pectore. i. a memoria
& contemplatione noſtra: & freta. i. maria feruẽtia: deſtituent. i.
ſtatuent.

ſtatuent ſeorſum a ſe:hoc eſt,derelinquent piſceis nudos, ideſt nunq̃ tegi ſolitos.in litore:ante,ideſt prius q̃ vultus &c.& aut Parthus,ideſt homo ex Prathia, per quam Tygris fluit:exiſtens exul:bibet ante,ideſt prius Ararim, ideſt fluuium illum Galliæ Lugdun.qui nunc Sagona dicitur,& non longe a Germania oritur.aut germania,ideſt germanus (vt ſit continens,pro contento.)bibet prius Tygrim,fluuium Parthiæ.& hoc finib.i.limitib. amborum.ſ.fluminum,ſm Manci.pererratis,ideſt mutatis ſic, vt Araris Parthiam adeat,& Tygris Germaniam,q̃; noſtra,&c.

Fortūnatus. ¶ Fortunatus.) Licet vocabulum cõmune ſit fere:tamen in bonam ſignificationem accipitur,ſicut & fortuno,verbum: vnde

Fortūno. eſt illud Flac.Et quacunq; deus tibi fortunauerit horam Grata

Senex. ſume manu. ¶ Senex.) Senex dicitur ex æuo proprio:vetus, ex æuo mundi,vt q diu ante nos fuit,ſicut Abel,licet iuuenis mortuus fuerat:antiquus,ex vtroq;.

Rus. ¶ Ru.) Rus,ſm Var.dicitur, ꝙ in eo rurſum omnia fieri debeant:vnde eſt illud in Geor.Redit agricolis labor actus in orbem. ¶ Et tibi ma.) De ſitu agri Virgi-

Obduco. liani, dicetur manifeſtius Eclog.ix. ¶ Obdu.) Circundet inquit

Obſideo. Manci.Ob enim,aliquando ponitur pro circum, vt etiam Feſt.

Obſes. ait: vt cum dicimus, Vrbem obſideri.aliquãdo pro propter: vt, Ob merita,ob ſuperatos hoſteis.vnde obſides,quaſi obfides:nã ob fidem præſtandã dantur. ¶ Non ten.) i.non corrumpent:non variabunt lanã agnis,in vtero grauidarum manentib.Ait enim Ply.li.viij.de arietib.ſcribẽs,Et mutatio aquarũ,potusq; variat. Id aũt Ply.accœpiſſe videtur a Varrone.Is enim li.ij.de ouibus ſic ait: Quãdiu admiſſura ſit:eadem aqua vti oportet,ꝙ cõmuta-

Tento. tio & lanam facit variam,& vterum corrumpit. ¶ Tẽtare.) Pro corrumpere.Plynius etiam lib.xxiiij.vtitur de ſalicũ natura,inquiens, Caput tentant vini modo.ſic Mancinel.Verum neq; in Virgiliano,neq; in Plyniano verbo,tentare,ſignificat primũ,& ex primaria (vt dicũt) impoſitione,corrũpere,ſed ex conſequenti.N.i tentare,proprie eſt rem quãpiam per petulantiam, nunc inuadere,nunc dimittere,hoc eſt frequẽter tenere,& frequenter dimittere:ſicut feles,murẽ:quod qui facit,corrũpit nimirum, & atterit:vnde & ſpiritus mali,tentare dicuntur:quia reſiſtentibus nobis,& angelis bonis,ſæpe inſultant,& quaſi tenẽt nos,& ſæpe repelluntur. ¶ Graueis.) Hic accuſatiuus eſt additus. quia

Grauis. fœta dicitur,& prægnans,& enixa,vt ergo prægnanteis ſignificent,dicit,graueis. ¶ Contagia.) i.ſcabies,& infectiones ex cõta-

Contagia. ctu ortæ. Feſtus negat contagiũ,ſingulariter dici:quo A.Gellius lib.xij.vtitur,dicens & venenum,& contagiũ.Et Seneca epiſto.

Contagium. xiij. Quid eſt ꝙ trepident,ꝙ contagiũ quoq; mei timeant.Sane in vſu eſt hæc contagio ſingulariter.Vnde Iuuenalis Saty.ij.De-

Contagio. dit hanc contagio labem,Et dabit in plureis.In plurali aũt non legi,cõtagiones.Contra,frequentius contagia in plurali,q̃ con-

Contages. tagium in ſingulari.Reperitur etiã contages Lucre.lib.iiij.Quæ contage ſua palloribus omnia pingunt.Dicitur autẽ contagio, a contingendo morbus,qui cõtactu polluit.vnde Columella li. viij.cap.v.ſcribit.Oues frequentius q̃ vllum aliud animal,infeſtari ſcabie:eſſeq; ilico occurrendum ne tota progenies coinquinetur. ¶ Et fonteis ſacros.) Flumina nota vt Padum,& Minciũ, ſm Probum & Seruium,nam Mincius præterfluit Mantuam,e

Minci⁹. lacu Benaco,qui ex alpibus oritur, ſm Strabonem libro.iiij.effluens. Padus autem princeps eſt fluuiorum Italiæ,in quẽ Mincius influit. Sacros autem fonteis dicit:quia nymphis cõſecrati putabantur. ¶ Ab limite.) Limes,in agris nunc terminus eſt:nũc

Limes. viæ trãſuerſæ authore Feſto:diciturq; a limo.i.tranſuerſo: vnde & limen. ¶ Hyblæis.) Hybla,eſt vrbs vetus Atticæ regionis,quã

Hybla. vbi Dorienſes inſtauraſſent, Megarem vocauerunt. Eſt etiã vrbs Siciliæ,vt iam Mancinellus recitauit.& in agro vtriuſq;, propter vim thymi,optimi quoq; mellis copia eſt. Et quia res per excellentiam a loco,in quo optimæ,aut plurimæ ſunt,denominari ſolent:ideo Hyblæis apibus dixit. ¶ Salict.) Salictum eſt,

Salictũ. vbi ſalices creſcunt,aut ſalicum copia. ſed ſolent ſalicum virgæ viuæ adhuc ſepibus inſeri, quo diutius durent. Dicitur autem per ſyncopam,pro eo quod eſt ſalicetum:ſicut carectum,pro cariceto. ¶ Leui ſuſurro.) Ideſt murmure,& eſt nomẽ a ſono fictũ,

Suſurr⁹. per onomatopeian. ¶ Frondator eſt,qui frondes carpit.) Nã Co-

Frondator. lumella lib.vij.ſcribit, A calendis Iulijs, in calendas Nouembris,tota æſtate, & deinde autumno, boues ſatiandos fronde. Probaturq; maxime (inquit) vlmea,poſt fraxinea:& ab hac populea: vltima iligna,quercna,& laurea. ¶ Ante læueis ergo.) Sic & in carmine ad Battarum,Dulcia,amara prius fient:& mollia, dura.Candida,nigra oculi cernent:& dextera,læua,Migrabunt caſus aliena in corpora rerum.Quam tua de noſtris emigret cura medullis,&c. ¶ Ante pererratis.) Secũdum Mancinellum,or-

Parth⁹. do eſt quem poſuimus: vt tantum Parthus,exul dicatur. Parthorum autẽ imperium,Orientis erat, vt Trogus & Iuſtinus aiunt lib.xl.Scytharum exules fuerant,quod etiam ipſorum vocabulo manifeſtatur. nam Scythico ſermone,exules,Parthi dicuntur:quare exul,ad Parthum ſolummodo,non etiam ad Germaniam refertur.Hæc ille.Secundum Seruium autem,vterq; exul dicetur:nec eſt contra decorum,ꝙ is qui ex vocabulo exul non eſt,exul tamen fiat. Itaq; ordo etiam eſſe poteſt.Parthus bibet ante Ararim, & Germania, ideſt germanus Tygrim, exiſtens vterq;,ſcilicet exul:& hoc finibus patriæ,ſcilicet amborum:pererratis,ideſt per errorẽ derelictis:q̃; noſtro,&c. Araris (Plynio

Araris. teſte lib.iij.cap.v.) fluuius eſt in Gallia Narbonenſi:& (authore Strabone li.ij.) vbi Arar Rhodano commiſcetur, Lugdunum in colle conditum eſt:quod & tunc verũ fuit:ſed nunc priore vrbe per incendium, vna nocte totaliter (vt Seneca ſcribit in epiſtolis) deleta: videtur nõ in colle,ſed in decliuo,ac valle,intra Rhodanum & Ararim: Sed Araris nunc ab accolis Sagona dicitur. Labitur autem lentiſſimo fluxu ex Vogeſo monte per fineis Heduorum,& Sequanorum,in Rhodanum incidens: vbi & nomẽ

Germania. amittit. Germania vero (vt Tacitus ſcribit) omnis a Gallis, Rhetiisq;.& Pannoniis, Rheno,& Danubio fluminibus: a Sarmathis,Dacisq; mutuo metu,aut mõtibus ſeparatur:cætera Ocea-

Tygris. nus ambit. Tygris oritur in Armenia maiore, fonte conſpicuo in planicie:a celeritate ſic dictus.nam Medi Tygrim, ſagittam vocant. vt Ply.atteſtatur lib.vj.Armeni autem,vicini ſunt Parthis,vnde Iuuenalis,ſaty.vj. Inſtãtem regi Armenio,Parthoq; cometem. Sed,vt finẽ faciã,regula prima eſt:quoties genitiuus

Regulæ. pluralis,tertiæ inflexionis,in ium exit,accuſatiuus in eis,legitime finitur:tunc potiſſimũ quando & nominatiuus ſingularis,in is terminatur: vt hic, Graueis fœtas. Secũda:a nominatiuo alio, q̃ in is,nõ formabit accuſatiuus in im,vel in in. Itaq; ab Arae non dices Ararim,ſed a nominatiuo Araris: vterq;.n.reperitur. Tibullus, Teſtis Arar, Rhodanusq; celer,&c. Tertia: Græca,& ſynedochica loquutio,poetis frequentiſſima,oratori ſummopere fugienda eſt:nam & ſuus cuiq; ſtylus eſt, Græcã vocat Seruius, quoties accuſatiuus,per modum ſinecdoches, iungitur verbo, aut participio: vt, Depaſta florẽ: vbi & depaſta,paſſiue ponitur, etiã ſi actiua ſignificatione dicere liceat, Apes paſcuntur florẽ.

PIERIVS.

¶ Vicino ab limite ſepes.) Romanus codex, Vaticanus,& alter Oblongus,ſæpes,per æ diphthongum ſcribunt:ita,ſæptum, vti ſuperius, Exiret victima ſæptis.& , ſæptio: vt, Sæpſit ſe tectis. quæ ita recte ſcribi oſtendit aduerbium,ſæpe,eiuſdem originationis. ¶ Raucæ tua cura palumbes.) Male, rauci, virili genere codices nonnulli habent, quãuis Plautus, palumbem, virili genere dixerit in Bacchidibus, Duæ vnum expetitis Palumbem. Et Pomponium citat Nonius: qui vnum palumbem itidẽ maſcu.gen.protulerit:placuiſſe tamen Virgilio fœminino vti:non it inficias.

SERVIVS.

¶ Sitientes ibimus aphros.) Tropus Synecdoche, ab Aphris enim, Lybiam quæ aqua indiget intelligi vult. Eſt enim calidiſſima regio & pene inhabitabilis. ¶ Scythiã.) Regio ſeptentrionalis eſt frigidiſſima. ¶ Et rapidum Cretæ veniemus Oaxẽ.) Hoc eſt lutulentum:ꝙ rapiat cretam. Creta terra alba dicitur. Nã Oaxis fluuius eſt Meſopotamiæ:q velocitate ſua rapiens albam cretam, turbulentus efficitur. Vel Oaxis, fluuius Scythiæ in creta inſula non eſt: ſed aqua, cretei coloris eſt.Oaxen Philiſthenes ait Apollinis & Anthilenę filium: hunc Oaxẽ, in Creta oppidũ condidiſſe,quod ſuo nõie nominauit, vt Varro ait, Quos magno Anchiale pthus addu cta dolore, Et geminis capiẽs Tellurẽ Oaxida palmis Scindere

¶ At nos hinc alij ſitientes ibimus Aphros: ME.
Pars Scythiam,& rapidum cretæ veniemus Oaxen:
Et penitus toto diuiſos orbe Britannos.
En vnq̃ patrios longo poſt tempore fineis,
Pauperis,& tuguri congeſtum ceſpite culmen,
Poſt aliquot mea regna videns mirabor ariſtas?
Impius hęc tam culta noualia miles habebit?
Barbarus has ſegetes?en quõ diſcordia ciues
Perduxit miſeros?en queis conſeuimus agros.

Inſere nunc Melibœe piros: pone ordine vites.
Ite meę (quondam felix pecus) ite capellę.
Non ego vos poſthac viridi proiectus in antro,
Dumoſa pendere procul de rupe videbo.
Carmina nulla canam: non me paſcente capellę
Florentem Cythiſum, & ſalices carpetis amaras.
TI. Hic tñ hanc mecũ poteras requieſcere noctem
Fronde ſuper viridi, ſunt nobis mitia poma,
Caſtaneæ molles: & preſſi copia lactis:
Et iam ſumma procul villarum culmina fumant:
Maioreſq; cadunt altis de montibus vmbræ.

dere dicta. ¶ Penitus.) Ideſt omnino. ¶ Diuerſos.) Quia olim iuncta fuit orbi terrarum Britannia. Eſt enim inſula ſita in Oceano ſeptentrionali: & a poetis, alter orbis terrarum dicitur. En. Ecce. ¶ Vnquam.) Aliquãdo. En vnquã, Virgilius alio loco diuidit ꝑ interpoſitionem: vt infra in ipſo libro, En erit vnquã Ille dies? quod ſignificat Vnquãne. i. aliquando? ¶ Culmen.) Eo ꝙ culmis tegitur. Hic priſca ruſticanorum ætas habitabat: ideo culmina dicta ſunt tecta: quia veteres ædificia de culmo contegebant, ideſt paleis e meſſibus. ¶ Tuguri,) A tegendo dictum. ¶ Ceſpite.) Ideſt, terra cum propria herba euulſa. ¶ Poſt aliquot ariſtas.) Poſt multa tempora, & quaſi ruſticus per ariſtas, numerat annos. ¶ Mea regna.) Ideſt vbi dominatus ſum. Vel ſenem ſe dicit agros ſuos recepturum. ¶ Ariſtas.) Gradatim dictum, ex tropo metalepſi: vt per ariſtas, meſſes: per meſſes, æſtates: per æſtates, annos numeret. ¶ Impius miles.) Proprium militis epitethon. Iratus Meliboeus impium militem dicit, ſeu ꝙ agrum ſuum teneat: ſeu ꝙ ciuile geſſerit bellum, qui pro Antonio arma portauit, qui bella ciuilia geſſit. Hic læſit Virgilius Octauianum Auguſtũ, tamen ſecutus eſt veritatem. Dum miles portando arma, vicit alios, impius nocendo dictus eſt. ¶ Noualia.) Ideſt, noua rura, quę per ſingulos annos nouantur per ſemina. Vel etiam noualia dicuntur vnde ſylua tollitur. ¶ Habebit.) In ſpe ponitur. ¶ En quo diſcordia.) Ad quam miſeriam? ¶ Inſere.) Sibimetipſi impe rat: & apoſtrophen facit ad ſeipſum, dolendo vel inuidendo nõ habere ſe id quod Tityrus. ¶ Pone ordine vites.) Quia quadrato ordine vites ponuntur. ¶ Quondam felix pecus.) Quando manebat mihi hereditas: vel quandiu ego felix fui aliquando in finibus noſtris. hic videt ſe paſtor excluſum eſſe: & videt ſe non habere illud quo Tityrus vtitur. ¶ Dumoſa.) Ideſt rigida, ſpinoſa. ¶ Pendere.) Quia cum paſcuntur, pendent: ¶ Carmina.) Ideſt, quia non libet ruſtico canere carenti poſſeſſione. ¶ Cythiſum.) Genus fruticis, vel herba quæ naſcitur inter campos & ſyluas in Cythiſa ciuitate. ¶ Amaras.) Ad noſtrum ſaporem: nam capris dulces ſunt. ¶ Mitia.) Matura: quæ non remordent cum mordentur. ¶ Caſtaneæ.) i. mala antiquiora. ¶ Molles.) i. maturę. ¶ Et preſſi.) Emulcti & in caſeum coacti. ¶ Fumant.) i. ad veſperum cœna præparanda. ¶ Maioreſq; cadunt.) Duplicantur: Quia dum duplicantur vmbræ, nox imminet.

MANCINELLVS.

¶ At nos.) Ab exilio mouet adfectus. Eſt ait figura πρόληψιν, ideſt præſumptio: fit enim cum ſumitur totum, poſt parteis accipiuntur: vt hic. Eſt enim ordo: At nos, hinc alij ibimus Aphros, ſitientes, Pars, &c. Sitientes Aphros ibi enim multum torrida zona occupat quare maxima mediterraneæ Libyæ pars: & regio circa oceanum deſerta eſt, id Strab. docuit li. xvij. ¶ Scyth.)

Scythia

Ea regio eſt ad ſeptentrionem in Orientem porrecta, includitur ab vno latere Ponto: ab altero, montibus Ripheis: a tergo, Aſia: & Phaſi fluuio, multum in longitudinem & latitudinem patet. Iuſtinus author lib. ij. & (teſte Soli.) amant prælia: interemptorum cruorem ex vulneribus ipſis bibunt. ¶ Rapidum Cretæ Oaxen.) Vibius quoque Oaxen Cretæ fluuium dicit eſſe: a quo

Oaxis.

& ciuitas Oaxia. Nec abſurdum eſt Oaxen Cretæ fluuium Meliboeum intelligere. Eſt enim ſenſus, ꝙ pars ibit in Scythiam, pars in Britanniam, pars vero in Cretam, hoc eſt aliqui ad vltimas orbis parteis, quidam ad mediterraneas inſulas. Nam) vt ſcribit libr. x. Stra.) Creta inſula a Septentrione Ægeo perfunditur pelago, ſimul & Cretico: ab Auſtro autem Aphricano abluitur. ¶ Britannos.) Finis erat orbis ora Gallici litoris niſi Britannia,

Britãnia

inſula nomen, pene orbis alterius mereretur, octingentis & amplius millib. paſſuum longa porrigitur: illic nullus anguis auis rara, gens inhoſpita & bellicoſa. hęc & plura Soli. Iacet autem inter ſeptentr. & occid. authore Plyn. lib. iiij. ¶ En vnquam.) ideſt vnquam ne. Eſt autem ordo: vnquam ne lõgo tempore, poſt, ſcilicet quam diſceſſi: poſt, inquam, aliquot ariſtas vidẽs patrios fineis: & culmen pauperis tuguri congeſtũ ceſpite, mirabor mea regna. Nam prius opus eſt: vt patrios fineis videat, dein ſua regna. ¶ Poſt al. ari.) ideſt ſegetes: & ſic æſtates: & ob id annos. Eſt autem μετάληψιν figura. ¶ Tug.) Tugurium a tegendo, quaſi tegurium dicitur paſtorum caſula.

Tugurium.

¶ Ceſ.) Ceſpes herba dicitur, cum ꝓpria terra euulſa.

Ceſpes.

Ouid. ij. de amo. Gramineus madidam ceſpes obumbrat humum. ¶ Cul.) ideſt ſummum: nam tecta culmis tegebant, inde tecti ſummitas, culmẽ dicitur.

Culmẽ.

¶ Cõg.) ideſt compoſitum. ¶ No.) Hę nouales, & hæc noualia dicimus. Nouale autem eſt, quod alternis annis ſeritur: vt Ply. libr. xvij. & lib. xviij. dixerat.

Nouale

talis fere eſt in noualib. cæſa vetere ſylua. Var. autem libro. j. ſic ait, Noualis vbi ſatum fuit, antequam ſecunda ſatione renouetur. ¶ Bar. h. ſe.) Per interrogationem quandam & affectum id legitur.

Barbari

Barbarus autem, ideſt ſæuus & immitis: vel quia barbaris etiam non ſolum Latinis veteranis, agri diſtributi ſunt. Barbari dicebantur antiquitus omnes gentes, exceptis Græcis & Latinis: author eſt Feſt. Stra. autem lib. xiiij. ſic: Sed ego arbitror, ab initio confic̃to nomine, eos Barbaros appellatos, qui difficulter, aſpere, ac dure loquerentur: vt bleſos, balboſq; dicimus. Omnes itaq; qui craſſe loquuntur, barbari dicũtur, quales ſunt nationes omnes, præter Græcos. hæc ille. ¶ Seg.) Seges, eſt frumenti fructus, authoritate M. hinc Maro. j. Geor. Hic ſegetes, illic veniũt felicius vuæ. Dicitur ſeges, a ſatu, ideſt ſemine, vt Var. placet. ¶ Diſc.) Bellorum ciuilium, ſcilicet, Salluſt. autem in Iug. inquit, Concordia, paruæ res creſcunt: diſcordia: maximę dilabuntur. ¶ Inſere nunc.) Seipſum arguit præteritæ curæ & diligentiæ. ¶ Pone ordine vites.) In. ij. quoq; Georg. de vitibus, ait, Indulge ordinibus, nec ſecius omnis in vnguem Arborib. poſitis ſecto via limite quadret. ¶ Pecus.) De hoc late lib. j. Georgi. ¶ Dumoſa.) i. frondoſa: vt Feſtus ait. ¶ Pendere videbo.) Sumptum eſt a Theocriti. j. Ecloga: ait enim ibi, Thyrſis de Daphnide, Non ego dumoſas, frondenteiſq; amplius oras, Nõ ego dulce nemus, monteſ, ſaltuſq; videbo. Pendere: pendendo paſci.

Cythiſ⁹.

¶ Florentem Cythiſum.) Cythiſus, frutex eſt, & ouium pabulum: nec ex alio pabulo lactis, maior copia, aut melior. Inuentus hic frutex in Cythiſo inſula, inde tranſlatus eſt in omneis Cycladas, mox in vrbeis Græcas. Plyn. author lib. xiij. Philoſophus autem libr. iij. de animalibus: ſcribit etiam, ꝙ Cythiſus lac auget: ſed dum floret, incommodus eſt: vrit enim tantiſper, atque extinguit. Hic tamen adfectus Tityrus amici clade, illum ad requietem apud ſe adlicit. ¶ Sunt nobis mitia poma.) σύλληψιν figura eſt, quæ dici poteſt, conceptio. Fit autem, quando ſingularis dictio, plurali verbo reddit: aut pluralis dictio, ſingulari verbo adiũgitur: vt hoc loco, & ibi, Hic illius arma, hic currus fuit, de hac alibi latius. τὸ πόμα πόματος Gręce, Latine potio, vel poculum. Vnde apte Macro. ait, poma ꝙ potu indigeant, dicta eſſe poſſunt. ¶ Caſtaneæ molles.) ideſt recentes, & nouæ. ¶ Ac preſſi copia lactis.) In caſei maſſam redacti: poteſt & mulcti exponi. ¶ Fumant.) Veſperi enim cœnæ parantur. ¶ Maioreſq; cadunt.) Occidentis ſolis periphraſis.

ASCENSIVS.

¶ At nos hinc alij ſitiẽtes ibimus Aphros, &c.) Meliboeus, quo miſerationem ſui mereatur, ſecuritati & ocio Tityri, obijcit exilium ſuum, dicens, Manebis tu quidem Tityre hic inter flumina nota. At nos, ideſt alij Mantuani, diſpergemur profugi in omnẽ terram. Sed Tityre, ſi forte dabitur aliquando ſaltem reuiſere agros meos: mirabor, ꝙ miles Barbarus habebit tam culta noualia, & tantam ſegetem. Deinde ſeipſum (vt miſeri ſolent) adloquitur, inſere nunc piros: & pone vites ex ordine: hoc eſt, planta, ac inſere arbores, & alius carpet fructus: planta vineã, & Barbarus potabit vinum. Quod quia facere recuſat, maliťq; potius omnia relinquere, vale, dicit gregi ſuo: dicens, Ite meæ, quondam felix pecus, ite capellæ. quia poſthac non habebo curam veſtri: cogor enim profugere. Ad quod Tityrus ſignificãs per ſummam artem modicam ſibi eius retinendi facultatem: largam tamen voluntatem dicit, tametſi non poſſum efficere, vt nõ profugias Melibœe, tamen poteris requieſcere mecum hac nocte, ruſticis cibis, & thoris accipiendus: hoc dicit. ¶ Ordo eſt. At, ideſt ſed: hoc eſt, tu quidem Tityre in poſſeſſionibus manes acturus gratias: ſed nos ibimus hinc, ide ſt a Patria noſtra: alij, ſupp. ibimus,

Ordo.

mus,ſubaudi,ad Aphros ſitientes , ideſt frequenti ſiti laboran/
tes,propter ſiccitatem terræ(maior tamen eſſet vis ſermonis,ſi
dicatur,Alij ibimus ſitientes ad Aphros ; quia apher , qui calori
aſſuetus eſt,minus ſitit q̄ externus.)pars,ideſt partim : ibimus
Scythiam,ideſt ad regionem frigidiſſimam:&,ſupp.partim ve/
niemus Oaxem,ideſt ad illum fluuium Cretæ.i.illius regionis:
rapidum,ideſt velociter currentem:& veniemus , ſupp.partim
ad Britãnos,qui nunc Angli dicuntur:diuiſos,ideſt diremptos,
& ſeparatos,per interpoſitionem Oceani , penitus,ſupp.a toto
orbe,ideſt globo terræ , Oceano circuncincto . En,quaſi dicat,
quod nouum eſſet:& pręter opinionem:aut ſpé:ego vidés poſt,
ideſt poſtea:longo tempore:vnquam,ideſt quouis tempore : fi/
nes,ideſt limites(quaſi ingredi non ſperaret:ſed a longe forte vi
dere poſſe.)patrios,ideſt patriæ meæ,vnde exactus ſum:& vi/
dens poſt aliquot ariſtas,ideſt meſſes:hoc eſt,annos:quia ſingu
lis annis ariſtæ & meſſes fiunt:culmen pauperis,ideſt exigui.tu
guri,pro tugurij,ideſt integumenti contra ſæuitiam coeli : con/
geſtum ceſpite,ideſt terra cum herbis euulſa:appoſitorie , mea
regna,quaſi dicat,licet tugurium ſit , tamen eſt mihi pro regno
(quia quilibet,quodammodo domi ſuæ regnat.& ideo dicit Iu
uenalis,Eſt aliquid ſeſe dominum vnius feciſſe lacertæ.)mira/
bor quod,ſup.impius miles habebit hęc tam culta noualia,ideſt
arua;innouata ad ſationem proxime faciendam : & hoc modo
non eſſet interrogatio,quę eſſet ſic exponendo:vt mirabor,ab/
ſolute ponatur:& ſit finis ſententiæ:aut vt ſubintelligatur ea,vt
ſit,Videns poſt aliquot ariſtas mea regna,mirabor.i.admiratio/
ne adficiar,aut mirabor,ſupp. ea regna,videlicet mea:& id qui/
dem libentius dixero,propter verbum futurum , habebit : nam
cum ipſe poſtea reuiſurus eſſet ſua regna , iam non habiturus
eſſet ea milés,ſed haberet:incipiens ergo nouam ſententiá,non
expleta prima,ſed ſuppreſſa per apoſiopiſin,propter mœrorem
poſt aliquantulum morę ſuſpirijs datę,exclamat:rurſum quaſi
prius oculos lachrymabundos,ad arua ſua contorſerit:dicens,
nunquid,ſup.dignum eſt:ac dijs æquum viſum , q̄ impius.i.li/
bertatis patrię violator ,& incubator:miles.i.ſtipendiarius:ha/
beat hæc.i.mea?mõſtrat autem ea noualia.i.arua innouata per
ſationem,aut ad futuram ſationem:tam culta?Miles barbarus,
i.craſſi linguis,& alienigena:vt Gallus , aut Teuto : habebit has
ſegetes,ſup.tam cultas:& tantam de ſe futuræ meſſis ſpem oſté
tantes?q.d.id iniquiſſimum eſſe:vnde ſubdit,en quo.i.ad quam
conditionem , & ad quem ſtatum , diſcordia.ſ.ciuilis perduxit
miſeros ciueis , quorum coloni expelluntur ? en quis.i.quibus:
hoc eſt:ad quorum vtilitatem conſeuimus agros?q.d.ad impio
rum commoda.Quo dicto,apoſtrophat , ideſt ſeipſum tanquá
alium adloquitur : & vtens figurata iuſſione , quæ prohibendi
vim habet,dicit,Meliboee inſere.i.per inſitionem producere ſta
de:piros , ideſt arbores piriferas , quaſi dicat,alius tamen pira
carpet (cum tamen poſtea dicatur , Carpent tua poma nepo/
tes.)pone vites ordine,ideſt per ordinem.vt,ſcilicet melius ſo/
lem excipiant,& æqualiter nutriantur:hoc eſt , adhibe omnem
curam vineis colendis:quia vinum,Barbarus inde bibet : quod
quia facturus non eſt,& potius diſcedere vult,dicit, Ite,ideſt di
ſcedite a me.ite(inquam)meæ capellæ:appoſitorie , quondá.i.
quæ aliquando fuiſtis pecus felix,ſcilicet diligenter curatum,&
paſtum.Ite,(dicit)a me,quia ego proiectus,ideſt recubans , &
proſtratus,in antro viridi,ideſt virentibus herbis,aut fruticibus
cincto:non videbo poſthac , ideſt poſt hoc tempus:& ex hac ho
ra:procul,ideſt de longe:vos pendere,ideſt adhærere,quaſi ſu/
ſpenſæ ſitis:de rupe,ideſt inclinato cápite deorſum de rupe:du/
moſa,ideſt dumis,& vepribus,ac virgultis plena.Ego nulla car
mina canam,ſup.vobis,vt ſolebam:& vos capellæ non carpe/
tis,ideſt abrodetis me paſcente.i.exiſtente paſtore veſtro.Cythi
ſum , ideſt fruticem illum ſucci plenum , vnde multum lactis,
oues effundunt:dictum a Cythiſo inſula:florentem , ideſt flore
& fronde abundantem:nec carpetis me paſcente , quia ſub alio
paſtore id facere poſſint:ſalices amaras,ſcilicet hominibus : ſed
vobis dulceis.Et hoc dicens,viſus eſt diſcedere:vnde ſubdit Ti/
tyrus.Tamen.i.tametſi tibi abeundum eſt Meliboee:tamen po/
teris requieſcere mecum,hic:ideſt hoc loco,in his ſeptis,aut tu/
gurijs meis,ſuper viridi fronde.i.in thoro herbaceo,aut fronda
ceo:poteris & coenare mecum,quia poma mitia.i.matura ſunt
nobis:& caſtaneæ molles.i.maturæ,aut decoctæ,aut quæ non
remordent dum mordẽtur,ſup.ſunt nobis:& copia lactis,preſ/
ſi.i.coagulati:hoc eſt,caſei recẽtis & mollis eſt nobis:hoc eſt,ha
bemus poma,& caſtaneas:& lac preſſum:quibus poteris mecũ
refici:deinde oſtendens ſe verum amicum & ſyncero animo in/
uitaſſe:

uitaſſe:nec optare,vt abeat,dicit:& iam ſumma culmina.i.ſum/
mitates:villarum,i.domuum in agris conſtructarum:fumát.i.
fumoſo colore propter aduentum noctis:obducuntur:procul,
i.a longe aſpicientibus:nam ijs montes & villæ videntur quaſi
coeleſti colore & fumo tegi,vnde exponés,quid ſit q̄ procul fu
mant,addit.Et maiores vmbræ:hoc eſt,nocturnæ cadunt de al/
tis montibus:hoc eſt,nocteſcit.Niſi adiecta eſſet particula pro/
cul : concederem in ſententiam , dicentium villas fumare:quia
coenæ coquerentur:ſed id quo propius eſſent,eo melius viderẽt
non ergo adderet procul.⁋At nos hinc alij.)At,particula aduer
ſatiua eſt,& contẽtioni:quæ fit (vt dixi) vbi ſententię inter ſe con
tẽdunt aptiſſima:ſicut hic,quia Tityrus manſurus erat:inter flu
mina nota,& ad paſcua ſua.bene dicit,At nos hinc,&c.Et in p̄n
cipio.iiij.Æneí.quia dictum erat in fine.ij.Factoq; hic fine:quie
uit.bene ſubditur,At regina graui iádudum ſaucia cura.Vulnus
alit venis.& in eodem.iiij.poſt commemorationem quietis cæ
terorum animantium,ſubditur,At non infelix animi,&c.Eſt au
tem πρόληψις.i.præſumptio totius , quod poſtea per parteis,
ad idem verbum reducibileis,diuiditur.Nam totũ eſt,nos:ver/
bum,ibimus:parteis alij,& pars:ſed noris puer,q̄ πρόληψις di
uerſitatem perſonæ non admittit:niſi euocatorie:vnde non di/
ces,nos ibimus:alij,ſup.ibunt:ſed nos ibimus:alij,ſup.noſtrũ.i.
nos partim,ibimus ad Aphros : &c.Omnes fere intelligunt A/
phros,hic dici,ſitientes . Vnde Mancinellus , Sitientes Aphros:
ibi enim multum torrida zona occupat , quare maxima me/
diterraneæ Libyæ pars , & regio,circa Oceanum deſerta eſt . id
Strabo docuit lib.xvij.verum(vt dixi)plus ponderis eẽt:ſi ipſi
ſitientes intelligantur ire ad Aphros:quæ regio aquarum indi/
ga eſt,cum Tityrus ad ſacros fonteis maneat.⁋Scythia.)Regio Scythia
eſt ad Septentrionem in Orientem porrecta : includitur ab vno
latere,Ponto:ab altero,montib.Ripheis : a tergo Aſia,& Phaſi
flumine:multum in longitudinem & latitudinem patet:vt au/
thor eſt Iuſtinus,li.ij.Solinus autem dicit,eos amare prælia,&
cruorem interẽptorum ex ipſis vulnerib.ebibere.⁋Oaxis.)Cre/ Oaxis.
tæ inſulæ fluuius eſt : vt dicit Politianus Centuriæ ſuæ capitu.
xxxvij.vbi hunc locum Seruianum damnat.Sane quæ ſuper de
Oaxi,Creta,Britannia,Tugurio &c.ex Mancinello attulimus:
quia nunc Mancinellum integrum poſuimus , conſulto dem/
pſimus.⁋Barbarus has ſegetes.)Satis aperte in Auguſtum dictũ Barbar⁹
videtur,qui Cæſaris acta tuebatur:qui Gallo,milite fretus,cęte
ros ſuperauerat:ſed ad ruſticam eſt ſimplicitatem referendum.
⁋Fronde ſuper viridi.)Quia motus non eſt ablatiuo,iunxit p̄/
poſitionem,ſuper:quæ,niſi accipiatur fere pro de,nunc tantum Super.
ablatiuo deſeruit.⁋Sunt nobis.)Zeugma a ſupremo,quia repe/
titur,Et p̄ſſi copia lactis:ſup.eſt nobis.dixi:q̃ño intelligerem cul
mina villarum fumare procul,non propter coenam quæ pare/ Fumát.
tur,ſed propter colorẽ cœleſtinũ,qui cadentib.vmbris a longe Villa.
diſtãtib.induitur.Villa aũt eſt,q̃uis domus in agro.quaſi villis te Regulæ
cta:vnde peccant , qui oppidũ dicunt . Sed regularũ prima eſt: puero ꝫ.
quoties dictio collectiua,aut pluralis numeri,verbo plurali re/
cte conſormatur,poſſunt pro quib.ea ſupponit,ſine repetitione
verbi,ſubiungi:vt,Nos ibimus,alij Aphros,pars Scythiã.Secũ/
da:licet poetę licentioſe,p̄uinciæ,aut appellatiuo nomini,præ/
poſitioné auferant:nos tñ eam exprimemus,niſi fuerit propriũ
nomen loci minoris & ſimplicis figurę:vnde dicam ad Aphros,
ad Scythiã,ad Oaxẽ.Tertia:nomina adiectiua , quorum exitus
nominatiui,neutrum genus refugit:in obliquis ſępe recipiunt:
vt,pauperis tugurij:in locuplete penu.Quarta:in appoſitione,
verbũ fere ſequitur principale ſuppoſitum:non quod magis cõ/
mune eſt,ſed quod præponitur:vt, Ite meę,quondã felix pecus,
ite capellæ.Quid meruere boues , animal ſine fraude , doliſq;?
Quinta:ſuper,& ſubter,licet olim ſine mutatione loci,ablatiuis
deſeruiebant:nunc tantum accuſatiuis deſeruiunt:non ergo di/
ces,vt hic,Fronde ſuper viridi:nec vt.vj.Æneid:Gemina ſuper
arbore ſidunt:nec vt alibi,Denſa ſubter teſtudine.ſed,ſuper fron
dem,ſubter teſtudinem:& ita in reliquis.

PIERIVS.

⁋Pauperis & tuguri.)Sitne , tuguri,per vnũ i:an , tugurij,per
ſynizeſim ſcribendũ:de q; hmõi nominum ſcribendorum ratio/
ne,diu,multumq; apud omneis omnibus eſt ętatibus diſputa/
tum.Plurimũ vero ſcriptores veteres dum compendiariá ſcri/
bendi rationem quęrerent,vbicunq; ii,geminatum inueniſſent,
vnicum ſcribere voluere,apice tamẽ eius ſupra reliquas literas
exporrecto,vt,Dis manibus:&,Memor benefici.Quod vero in
huiuſmodi ſcriptionis genere,duæ nonnunq̃; ineſſe literæ intel/
ligantur:inde patet,quod inuenias plerunq; conſonites , etiam

ipſas, ſi ſupra aliarum literarum ordinē producitur, i vocalē inſertam oſtēdere, vt Aurela, pro Aurelia. Cuiuſmodi adhuc inſcriptio Polę viſitur in hunc modū.

D. M.
AVRELÆ
LEVCIPPE
CONIVGI
LANNIVS. P. F.
VITALI. SVÆ.

Ita etiā in t litera, ſiue i pcederet, ſiue ſubſequeretur, animaduerti vocalē ipſam inſeri ſolitā hoc pacto, †: id enim ſignū tam TI, q̄ etiam IT, ſignificat. Cuius rei, & ſi alibi etiam exempla inueniuntur, id vnum ponam, ꝙ ab Vrbano Valeriano patruo meo hap antiquitatum indagatore diligentiſſimo exſcriptum accepi: id quod Polæ etiamnum inſpicitur.

D. M.
AVRELIA
CRESCEN
†NA CONIV
GI VE
PRODITO
CON. QVO. VI
XIT ANNIS
XI. DE. SVO. PO
SV†. B. M.

In quo monumento non pigeat, tametſi κατὰ πάρεργον eſt, tria ad notatu digna deſignare, CRESCEN†NA, pro CRESCENTINA. verſo vero mō, POSV†, pro POSVIT. Et CON, præpoſitionem per u, & n, vt nunc vulgo pronunciant. Sed enim quantū ad i literam ſpectat, eā ſcribēdi rationē, vt vna pro geminis ponatur, non admittit Caper. Et per detractionē corruptam eſſe, Ter. Scaurus clamitat. Qui literam i, non tantum in genitiuo nominū huiuſmodi geminari, vt Antonij, Tremellij: verūetiam vocatiuos nullam pati detractionē, vt o Antonij, o Tremellij, ſingulari numero dicendū, atq; ſcribendum eſſe cenſet. Huius ſententiæ ſubſcribit Valerius Probus in arte, dū quærit, ait, qua de cauſa, o Mercurij, per duo ii ſcribatur, quā ita reddi tradit: Quoniā quæcunq; nomina ablatiuo caſu, numeri ſingularis, o litera terminātur, & noīatiuo caſu, numeri ſingularis, us ſyllabā poſt i lr̄am definiūtur: hęc vocatiuo caſu, numeri ſingularis, cū noīatiuo caſu, eiuſdē numeri ſingularis, pari numero ſyllabarū ſcribantur: & ideo, o Mercurij, ꝑ duas ii literas ſcribi pronūciatur. Inuenies tn̄ diuerſum quid in inſtitutis eiuſdē, ijs exēplarib. q̄ vulgata ſunt, preſertim in nominibus ꝓprijs. Velius Longus quantū pertinet ad genitiuū, ii geminū omnino q̄rit: o, q̄ litera datiuus finit, in i mutata, Iulio, Iulij, pallio, pallij. Quę vero de vocatiuo altercatio eſt, ætatis nr̄æ literati oēs in Cariſij ſn̄iam cōceſſere: quā ita pronūciatā cōſtat. Illud memineris, ꝙ oīa nomina maſculina, q̄ ante us ſyllabā, i literā habent, in genitiuo ſingulari, eandē i literā geminatam recipiunt. In vocatiuo vero, ne ſimilis ſit genitiuo ſingulari, vnā i literā recipiunt. Ne cui vero leue videatur de hmōi ſcriptionū ratione diſputare, ſciendū clariſſimos ſæpe viros ſuper tā leuibus argumētis nō incurioſe declamare ſolitos: vt illud quod huic ſimile cōſyderatiōi Probus ait, amaſſe M. Tulliū, primā perſonā a verbo, pereo, perij, duplicato ii, pronunciare: qm̄ verba modi indicatiui, ſpē pfecta, ex prima pſona numeri plur. mus ſyllabā amittāt: & ita eandē perſonā numeri ſing. oſtendāt, vtputa, perimus, perij. At Terētiū, peri, vnico i, pronūciare maluiſſe: quod a ſecūda eiuſdē tpis, ſti detracta ſyllaba: primā fieri putauerit. Sed enim (vti alibi latius diximus,) totū hoc ſcriptionis genus in figuras ſynæreſes, aut ſynizeſes reijciendū: ac, tugurij: & paulo inferius, peculij, ſcribendū. Aliorum aūt Grāmaticoꝝ dictata ſuper hac eadē re in .j. Æinei. eo loco, Hic tñ ille vrbē Patauij: recitauimus, ne omnia huc cōgerentes faſtidio eſſemus. ⁋ En quo diſcordia ciues perduxit miſeros.) In pceteri expoſito codice Vaticano, & in Lōgobardico, perduxit, oīno legitur, vt vulgata habēt exēplaria. Sed in Romano, in Mediceo, & quibuſdā alijs, produxit, habetur, id quod alij viderint. Ciuis, vero per i, more Velliano, vt ēt in nūmis pluribus eſt, meliores habēt codices. ⁋ En qs cōſeuimus agros?) Veteres quidē pleriq; oēs codices ita habēt, vt vulgo legitur: Romano excepto, in quo ſcriptum eſt, His nos cōſueuimus agris, Quaſi dicere velit, qđ neſcio qua natale ſolū dulcedine mētes adficiat. Sed .n. longe acerbior q̄rela mihi videt̄ magiſq; mouere pathos, cū lamentatur hoſtes: & eos qdē impios, & Barbaros, bona q̄ ipſi ſibi cōparauerit, habituros, labores ſuos perditos: meſſemq; ipſam tam cultā, tam lætā de manibus ſibi violenter abreptā. Quare Meliboeus, qui dixerat, Impius hæc tā culta noualia Miles habebit, Barbarus has ſegetes, ad infelicitatē ſuam miſerabilius deplorandā, remq; ipſam atrocius exacerbandā, cām obiectat ciuiū diſcordiā: quaſi dicere velit ipſoſmet ſibi pedicas cōplicaſſe. Malū enim, quod ſibi qs acceſſit, adſcribitur imprudētiæ, quod vero aliūde accidit, vel fortunę, vel fatorū inclemētię, vbi cōſolationis locus a neceſſitate, cui neq; deos repugnare poſſe, poetæ veteres tradidere. ⁋ Ite meæ quondā felix pecus.) Romanus codex notæ maioris, Oblongus, Lōgobardicus, & aliquot alij manu ſcripti, verſum hoc dictionū ordine legunt, Ite meæ felix quondā pecus. qđ neſcio quid ſuauius. ⁋ Dumoſa de rupe procul pendere videbo.) Hic ēt numerus mutatus in codicibus aliquot manu ſcriptis, in quibus legitur, Dumoſa pēdere ꝓcul de rupe videbo, & ita legitur apud Aruſianū in Eloquutionū libello. In Mediceo codice, vno mutato vocabulo, Frondoſa pēdere procul de rupe, ſcriptū eſt: quod quidē ego ſumptū crediderim ex Pompo. Feſti paraphraſi, ita, Dumoſa, interpretantis: cum, ſpinoſa, Ser. velit. ⁋ Hic tamen hac mecū poteris requieſcere nocte.) In Romano codice, & in Mediceo, poteras, exacta ſpē ſcriptū eſt, qđ valde placet. In Longobardico, in Mediceo, & pleriſq; alijs, Hac mecū poteris requieſcere nocte. Ablatiuo caſu habetur, vt pleraq; etiā vulgata habēt exēplaria. Sed, Hāc noctē, agnoſcit Aruſianus Meſſus in eodem Eloquutionū libello, qui falſo ſub alterius nomine circūfertur, cuius legitimā inſcriptionem inueni in Iani Parrhaſij bibliotheca. Aruſianus itaq; probaturus eloquutionis formā, quod rege ſco illud tp̄s dicimus elegāter, carmen hoc ex Virgilio citat, vbi, Hanc mecū poteris requieſcere noctē: habeatur, accuſatiuo caſu. alia vero ſignificatiōe ab eodē dictū eſſe alibi, Et mutata ſuos requierunt flumina curſus. Quod vero Tityrus habere ſe caſtaneas molles dicit: exponitq; Seruius, maturas: magis placet, qđ Nonius Marcellus ait, molles, nouas, vel recentiores.

ECLOGÆ PRIMÆ FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN ALEXIN VIRGILII.

⁋ Proxima formoſum Corydon qua luſtrat Alexim.
Si nequeat flecti, diſcedere ſuadet amori.

ASCENSIVS.

Proxima formoſum.) Secūdę Eclogæ, q̄ inſcribitur Alexis, argumentum tale eſt: Corydō paſtor impatienter amans Alexim, formoſiſſimū puerum, ipſumq; per aula & macceſſa quęritās: omnia ferę quæ ad cōciliandum amorem facere poſſent, commemorat: quibus cū nihil proficeret, prope ſuadet, ſtulto amori modū imponere. Huius Eclogę ſcribendę, ratio potuit eſſe, vt Theocriti Eclogam tertiam, cui ſimillima eſt, imitetur: ſed illic Amaryllis, vt hic Alexis, amat̄. Siue, vt pueri a ſe, licet honeſte dilecti: quē ab Aſinio Pollione dono accæperat, amicabiliter meminiſſe poſſet. Siue, vt Pollioni blandiatur. nā (vt Donatus dicit) eum maxime amauit Maro: & ab eo magna munera tulit: quippe qui inuitatus ad coenam, captus pulchritudine & diligentia, ſeu indulgētia Alexandri, Pollionis pueri, eum dono accæpit. Quam rem videtur Horatius tangere .j. epiſtolarum, dicens: Non ancilla tuum iecur vlceret vlla, puerve Interea marmoreū venerandi limen amici, Ne dominus pueri pulchri charæve puellæ, Munere te paruo beet, aut incommodus angat. Hæc ibi. Quā rem Virgilio vſu veniſſe dicūt: ſed neq; illud Horatij Maronem exprimit, neque hic aliud ad id quod Donatus adſerit, magis ad ludit, q̄ ꝙ dicit eū Delitias amaſſe domini. Verum cum in fine dicat, ſe eo non potiri, aliūq; quæſiturum, non videtur ſemper de Alexandro loqui, quo Donatus fuerat. De hac re autem plenius dicam ibi, Mille meæ ficulis, &c. Lege etiam Mancinellum. ⁋ Ordo verſiculorum noſtrorum eſt: Proxima .ſ. a prima: hoc eſt, ſecunda Ecloga: qua .i. in qua: Corydon, paſtor ille amaſius: luſtrat .i. quærit Alexim puerum illum: formoſum .i. ſpecioſum, & formæ plenum ſuadet .ſ. in fine carminis, diſcedere amori .i. ab amore, ſi nequeat flecti. Dicit enim, Inuenies alium ſi te hic faſtidit Alexis. Et hæc de argumento in generali.



ECLOGA SECVNDA QVÆ ALEXIS INSCRIBITVR.

℄ Loquitur primũ POETA, deinde CORYDON.

Formoſum paſtor Corydon ardebat Alexim, POETA
Delicias domini: nec quid ſperaret, habebat.
Tantum inter denſas vmbroſa cacumina phagos
Aſſidue veniebat: ibi hæc incondita ſolus
Montibus, & ſyluis: ſtudio iactabat inani.

SERVIVS.

Formoſum paſtor Corydon.) Corydonis in perſona Virgilius intelligitur: Cęſar Alexis in perſona inducitur. ℉ Corydon.) Fictum nomẽ eſt ab aue: quę corydalus dicit. ℉ Ardebat Alexim.) Impatienter diligebat. ℉ Alexim.) Quem dicunt Alexandrũ. fuit ſeruus Aſiniȷ Pollionis: quẽ Virgilius rogatus ad prandiũ, cũ vidiſſet in miniſterio omniũ pulcherrimũ, dilexit: eumq́; dono accepit. Cæſarẽ quidã acceperunt formoſum in opibus & gloria. Aliȷ puerum Cęſaris, quem ſi quis laudaſſet, gratam rem Cæſari feciſſet. Nam virgilius dicitur in pueros habuiſſe amorem: nec enim turpiter eum diligebat.

bat. Aliȷ Corydonem Aſiniȷ Pollionis puerum adamatũ a Virgilio ferunt: eumq́; a domino ipſi datum Corydonẽ a Virgilio ficto nomine nuncupari, ex eo genere auis quę corydalus dicitur, dulce canens. Alexim vero puerum, quaſi ſine reſponſione ac ſuperbum. hunc autem delectũ fuiſſe Pollionis: & Virgilium gratum ſe futurum exiſtimaſſe, ſi eum laudaret, cuius forma Pollio delectabatur: qui eo tempore Tranſpadanam Italiæ partem tenebat, & agris præerat diuidendis. ℉ Delitias domini.) Hoc eſt qui ſuo domino Cæſari, vel Pollioni in delitiis erat. ℉ Nec quid ſperaret.) Id eſt nec ſpẽ potiendi habebat. ℉ Tantum.) Tantummodo.

CO.

O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas,
Nil noſtri miſerere: mori me deniq; coges:
Nunc etiam pecudes vmbras, & frigora captant:
Nunc virides etiam occultant ſpineta lacertos:
Theſtylis & rapido feſſis meſſoribus æſtu
Allia, ſerpillumq; herbas contundit olenteis.
At mecum raucis (tua dum veſtigia luſtro)
Sole ſub ardenti, reſonant arbuſta cicadis.

SERVIVS.

Crudelis.) Inexorabilis: q non flecteris meo amore: nec te potiundum præbes. Vel allegoricos, Crudelis Cæſar q non flecteris meis ſcriptis, & non das ereptos agros. Alexi.) i. Cęſar. Mori.) Pro cõtẽptu. Frigora.) Nõ aprica loca. Æſtu.) Æſtiua. Lacerta.) Genus ſerpentis. Theſtylis.) Nomen ruſticę mulieris: quæ meſſoribus æſtu fatigatis diuerſa genera herbarum cõtundens, pulmentarium his parat: Vel concubina Corydonis. Vel Teſtilis, Ideſt fictilis, ruſticum nomen: vt ab eo ꝙ ponat cibum ruſticis. Feſſis.) Vel labore vel ęſtu. Vel feſſis, Ideſt feruẽtibus, vehementi ardore fatigatis, vel laboris inſtantia. Allia ſerpillumq;.) Herbas callidas, quæ ęſtum repellunt. Nam vt etiã Plynius dicit in naturali hiſtoria, Omnis medicina aut a contrario, aut a ſimili quæritur. Vnde etiã calor poteſt aut frigore, aut alio calore depelli. Hinc eſt quod in vltima Ecloga, cũ amator remedium quærit ardori, dicit ſe iturũ aut ad Scythiã, aut ad Æthiopiã. vt, Æthiopum verſemus oues ſub ſydere cancri. quarũ regionum altera eſt frigidiſſima, altera feruens calore. Sane ſerpillus herba eſt, quæ in grǽco aſpirationem habet, quã græci ἕρπυλλον dicunt. In multis.n. nominibus, quæ in gręco aſpirationem habent, nos pro aſpiratione, S, ponimus. Inde eſt ꝙ pro herpillo, ſerpillum: pro ἓξ, ſex: pro ἑπτὰ, ſeptem. Rapido æſtu.) Vehementi & feruenti. Feſſis autem vel æſtu vel labore. At mecũ raucis, tua dum veſtigia luſtro.) Sole ſub ardenti reſonant arbuſta cicadis. At.) Si per d fuerit, erit hyperbaton: vt ſit, Dum tua luſtro veſtigia, ad me arbuſta reſonant, cum raucis cicadis. Sed melius eſt vt. At.) Coniunctio ſit: & ita intelligamus, Theſtylis herbas tritas meſſoribus parat: Verum mecum reſonant arbuſta, cum raucis cicadis.

MANCINELLVS.

O crudelis.) O, doloris interiectio eſt hoc loco, potius, q̃ vocandi aduerbium: quod ſequentia indicãt. Nihil mea carmina curas.) Theocritus in.iiį. Ecloga, Non Amarylli audis, non vox hæc fertur ad aureis, Mœſta tuas. Nil noſtri miſerere.) In.iiį. quoq; Theocri. At tibi nulla mei virgo extat cura doloris. Mori me deniq; cogis.) Theocritus ait in vltima, Poſtquã difficilis nunq̃ miſeratur amicum Ille meum, miſeroq; mori, ſed cogit amore. Nũc etiam pe.) Arguit amoris ſe furore vexari: nã cum cæteri omnes, & animalia bruta quieſcant, ſolus tempore vagatur ſub ſole ardenti. Nunc virides etiam lacertos.) Theocritus in vltima inquit, Quo nunc chare die, rutido flagrantibus auris Tendis inter virides rapido ſpineta lacertas? Symichia ſub ſole tegunt felicibus vmbris: Ac etiam obſcœnæ volucres, nunc frigus opacũ, Et molles altis captant in mõtibus vmbras. Theſtylis.) Ruſtica mulier: ſed veneficæ nomen in.iį. Theocriti Ecloga: de qua quidem ſic ille, Nanq; potes: tu nempe facis peiora venena, Quã Circe latio Medea vel improba Colchis. Allia.) Allium antiqui, & inſanientibus dabant crudũ: vt ſcribit Ply. li. xx. & Galeni authoritate, eſt alliũ tyriaca ruſticorum. Serpillum.) Id putant a ſerpendo dictum: ꝙ in ſylueſtri euenit. in petris maxime, ſatiuũ non ſerpit. Medetur capitis doloribus, decoctum in aceto, illinitur temporibus, ac fronti cum roſaceo. Itẽ phreneticis: author Ply. lib. xx. At mecum.) Ordo eſt. at dũ veſtigia tua luſtro ſub ſole ardenti, arbuſta mecum reſonãt cicadis raucis. i. propter cicadas, vel cum cicadis. Cicadis.) Cicadę, oleas maxime amant, vt minus vmbroſis: loca.n. frigidiora aſpernantur: quamobrem in opacis nemoribus eſſe nequeunt. Ariſt. id ſcribit lib. v. de anima. plura etiam Ply. xį. & Stra. li. vį. Cice. Theocri. item in vltima ait, Hic etiam graciles rapido ſub ſole cicadę, Vocibus aſſiduis crepitabant æſtibus aptæ.

Theſtylis. *Theriaca ruſticorum.* *Serpillũ* *Cicadæ*

ASCENSIVS.

O crudelis Alexi, &c.) Ab hoc loco in finem vſq; recitatur carmẽ amatorium ipſius Corydonis: quod in principio animum, quodammodo amantis indicat: & inſolitum concentum parit. nam cum cætera fere carmina pentimemerim, hoc eſt primam tertii pedis, habeant vltimam dictionis: in his fit illud quarto loco: ſicut etiã in illo, Formoſam reſonare doces Amaryllida ſyluas. Eſt preterea mira vis in ſententiis: nam ſi quis ad mores trahere velit, dicat eos qui aliquos iuuare poſſent, cum inedia pereant occidere: quia cui nil noſtri mifereris, mori me cogis. Probat autem ſe infeliciſſimum, & iniquiſſimos ſortitũ amores, cum cætera omnia, ſolatium, aut conſolationem obtineant, ipſe autem nullam. Eorum vero quibus refrigerium, aut beneficium impẽdiť, quadruplex eſt diſcretio. Nam in beneficio conferẽdo, duo animaduertere ſolemus: bonitatẽ.ſ. eius, vt referre gratiam velit: & prudentiam, vt recognoſcat: tametſi.n. nil remunerationis, liberalis collator expectat: tamen duplex beneficium dediſſe videtur, qui grato dedit. Horum igitur, aliį tantum boni ſunt: aliį tantum, recognoſcentes: aliį, neq; boni, neq; recognoſcentes: aliį, & boni, & recognoſcentes. Tantum bonæ videntur pecudes innocuæ, quibus natura refrigerium præſtat, ſed non recognoſcunt. Tantum recognoſcentes, ſunt ingrati homines, vt ruſtici, qui ſcire poſſunt quid accæperint, referre tamen recuſant. Neq; boni, neq; recognoſcentes, ſunt lacerti, qui beneficio officiunt, ſi poſſunt. Et boni, & recognoſcentes, ſunt viri boni, & grati, qui ſoli beneficio digni ſunt: de quorum numero ſe eſſe ſatis innuit Corydon. vnde cum cæteris indignis, videlicet beneficium pręſtetur: dolet id ſibi denegatum. Per amaritudinem animi, exclamans, O crudelis Alexi. Si dicat, Alexis at qui crudelis? Reſpõdeat: quia nihil mea carmina curas: & nihil noſtri miſereris: ob quam rem me mori cogis, facisq; vt ſim omnium animantium miſerrimus: nã pecudes captant refrigerium ſub vmbris, lacerti in dumetis: meſſores per expulſionem caloris, a calore alliį, quod eis a Theſtyli coquitur: at ego ſine refrigerio te quæritans, ardore conſumor: & extrinſecus propter æſtum ſolis, & intrinſecus ob ardorem amoris. Ordo eſt. O Alexi. i. o puer formoſe: qui me formoſitate tua allexiſti: ſed reſponſo non dignaris, & ideo crudelis, tu nihil curas mea carmina: tu nihil, ideſt in nullo miſerere. i. miſereris (eſt enim pſentis indicatiui) noſtri: deniq;. i. &: vt vno verbo crudelitatem tuam explicem: tu cogis me mori, cum cæteris animantibus etiam. Indignis refrigerium, ac ſolatium fiat: nam etiam pecudes, quæ licet bonæ ſunt, non recognoſcunt: tamen captant nunc vmbras, & frigora, ideſt frigus vmbrarũ, aut ſub vmbris: & ſpineta. i. ſpinarum naſcentium congeries, & adunatio, occultant nunc etiam lacertos, ideſt eius generis ſerpentes: virides.ſ. in calore. Et Theſtylis mulier ruſtica, contundit meſſoribus, ideſt ſegetem metentibus: feſſis. i. fatigatis: & tentatis rapido æſtu.ſ. ſolis, allia, & ſerpillum, appoſitorie, herbas olẽteis: & vim expellendi caloris, per calorem quem generant, habentes: ſed id nimium phyſice dixiſſet: vnde ruſtice vocant herbas olenteis: vt qui neſciat vnde vis ea expellẽdi eis ſit. At. i. ſed (aduerſatiua (vt dixi) particula, contentioni apta) arbuſta, ideſt arbores viniferæ, aut ſimiles conſitæ in latebris aruorum per quæ diſcurro: reſonant. i. referunt: me. i. cantilenam meam: cum cicadis raucis. i. aſſiduo cantu rauceſcẽtibus: hoc eſt, reſonant me: & cicadas. i. cantum meum & cicadarum: dum ego luſtro. i. inquiro: tua veſtigia. i. ſignacula pedum tuorum: ſub ſole ardenti. i. dũ ego ardore conſumor, reliqua animantia refrigerio refocillantur. ſm Mancinel. Ordo eſſet. at dum veſtigia tua luſtro ſub ſole ardenti arbuſta mecum reſonant, cicadis: raucis, ideſt propter cicadas raucas, vel cum cicadis. Ego vero longe pleniorem ordinem puto, vt me, cum, diuiſis ſyllabis, & dictionibus, legam: & ſit loquutio Reſonant me: q̃lis in prima, Reſonare doces Amaryllida: & ſenſus ꝙ inueſtigando Alexim ſępe exclamauerit: ita: vt arbores in cõuallibus referant ipſum. i. vocem eius: aut reuera ipſum ſe incuſat, dicendo, Ah Corydon, &c. ſed potius priori modo adhæſerim: quia cum particula hinc, comitem ſignificat, æquipollens coniunctioni copulatiuæ, vt ſit Reſonat mecũ cicadis raucis. i. & cicadas raucas: quæ tunc vehementiſſime canunt cum cauma intẽſiſſimum vrget. Eſt autem manifeſtiſſima contentio dum cæteris requiem in vmbris, ſibi ſummam commotionem ſub ardenti ſole prædicat. Crudelis.) Dicitur a crudo: ꝙ qui crudum, & male digerentem ſtomachum habent, immitti aſpectu, & feroci animo ſunt. Nec eſt contra amorem, ꝙ crudelem vocat. nam & deos per impatientiam, amantes, crudeles appellant: vnde illud eſt, Atq; deos, atq; aſtra vocant crudelia mater. Et illud Tibulli, Crudeleis diui ſerpẽs nouus exuit annos, Formæ non vllam fata dedere moram. Deniq;.) Particula tunc locũ habet, quando multa vno verbo concludere volumus:

Ordo. *At.* *Crudelis.* *Deniq;.*

ſumus: vt hic, Mori me deniq; cogis. Nā (vt Flaccus ait) mors, vltima linea rerū eſt. ¶ Theſtylis.) Ruſtica mulier: a theſta autē: theſtylis, adiectiuū, ſecunda longa deducitur. Cætera fere Mancinellus declarat: cuius verba ſunt. ¶ O crudelis.) O, doloris interiectio eſt hoc loco, potius q̄ vocandi aduerbiū: quod ſequentia indicant. ¶ Nihil mea carmina cu.) Theo. in. iij. Eclo. Nō amaryllī audis, non vox hæc fertur ad aureis Mœſta tuas. ¶ Nil noſtri miſerere.) In. iij. quoq; The. At tibi nulla mei virgo extat cura doloris. ¶ Mori me deniq; cogis.) Theocritus ait in vltima, Poſtq̄ difficilis nunq̄ miſeratur amicum. Ille meum, miſeroq; mori, ſed cogit amore. ¶ Nunc etiā pecu.) Arguit ſe amoris furore vexari: nam cum cęteri oēs & animalia bruta quieſcant, ſolus tempore vagatur ſub ſole ardenti. ¶ Nunc virides etiā lacertos.) Theocritus in vltima, inquit, Quo nunc chare die, nitido flagrātibus auris, Tendis iter, virides rapido ſpineta lacertas? Symichia ſub ſole tegunt felicibus vmbris. Ac etiam obſcœnæ volucres, nunc frigus opacum, Et molles altis captant in montibus vmbras. ¶ Theſtylis.) Et cætera apud Manci. patent. Prima regu- Regulæ la eſt: miſereor, potius genitiuum, q̄ datiuū regit: miſeror accuſatiuum, & miſeret, ac miſereſcit vtrūq;: exempla nota ſunt: vt. j. Æneī. O ſola infandos Troiæ miſerata labores. Et eiuſdē, Phœbe graues Troiæ ſemper miſerate labores. Et apud Comicum, Atq; inopis te miſereſcat mei. In. ij. Æneid. videtur datiuo iungi, His lachrymis vitam damus, & miſereſcimus. Secunda eſt: ſæpe per endiadem, in eodem caſu per coniunctionē ponimus: quorum ea ablata, alterū eſſet genitiui caſus. vt hic, Vmbras, & frigora: quaſi vmbrarum frigora. aliter tamē Seruius exponit.

PIERIVS.

¶ Mori me deniq; cogis.) Eſt quidē, cogis, præſenti tempore. In Oblongo, Vaticano, in Longobardico, & aliquot alijs codicibus antiquis. In Romano ſcriptum eſt, coges, terminatiōe futuri, quod peculiari quodam ſcriptionis more, i vocalem tertiam in e ſecundam, plurimū eo libro conuertentis, factum crederē, niſi ſentētia eadem futuro tempore haberetur apud Theocritū a quo dictum Virg. mutuatur, ἀπάγξασθαί με ποιήσεις. ¶ Vmbras, & frigora captant.) In Mediceo codice, & aliquot pleriſq; alijs, ac frigora, legitur. ¶ Allia ſerpillum.) Scribendū, Alia, vnico l, cum antiquis codicibus doctorum etiam hominum ſententia decernit. Sunt qui nomini huic aſpirandum eſſe putent, propterea quod ab halo, halas, deducatur. Ne vero Haliū, tetro tantum odore moleſtum eſſe putemus, eius quoq; ſyllaba pene vltima negocium faceſſit antiquis Grammaticis: cum ea iam ætate vulgatum eſſet per e, alleum, ſcribere: quod adhuc in vetuſtis aliquot codicibus habetur. ita & doleum, & palleum. Quocirca Soſipater eos reprehendit, qui pene vltimam hmōi in his nominibus per e notarent, cum apud Virgilium (ait ille) Allia: per i legatur. Neq; illud prætereundū fuit quod in Romano codice pro, Serpyllum, ſcriptū eſt, ſerpullū, per u media ſyllaba. vt vulgo nunc Romę loquuntur. Idq; ea ratiōe factū, quod y ex Græca voce in eam literā abierit. Nam ἕρπυλλος apud Græcos, nō minus per υ ſcribitur, q̄ ἕρπυσμος & ἑρπύστης. omnia ab ἕρπω (id enim nos aſpiratione in ſ mutata, ſerpo, fecimus) deriuata.

Nônne fuit ſatius triſteis Amaryllidis iras:
Atq; ſuperba pati faſtidia? nônne Menalcam?
Quanuis ille niger, quanuis tu candidus eſſes?
O formoſe puer, nimium ne crede colori:
Alba liguſtra cadunt. vacinia nigra leguntur:

SERVIVS.

¶ Triſteis Amaryllidis iras.) Bene addidit triſteis. pleriq; enim, vt ait Terentius, amantium irę, amoris redintegratio eſt: vt verā irā oſtenderet, & non fictam illā quę aliquid gratię habere cōſueuit. Vnde Horatius, Vrit grata proteruitas. ¶ Superba faſtidia.) Ex faſtidio enim venit omnis ſuperbia. ¶ Nonne Menalcam.) Tres dicitur amaſſe Virgilius, Alexandrū, quem donauit ei Pollio: & Cebetem puerum, cū Leria puella, quos a Mecœnate dicitur accępiſſe. Vnde volunt quidam per Amaryllida, Leriam: per Menalcā Cebetē intelligi. ¶ O formoſe puer.) Bene dicit Donatus ſuſpendendū O, & ſic dicendum, Formoſe puer: vt intelligamus per iram eum aliud voluiſſe dicere: ſed in hæc verba, ne Alexim offenderet, amoris neceſſitate compulſum. ¶ Ne crede.) Ne confide. Salluſtius, Virtuti ſatis credebant. i. confidebant. ¶ Alba liguſtra cadunt.) Et ruſtice & amatorie ex floribus facit comparationem. Liguſtrum autem, flos eſt candidus, ſed viliſſimus. Vacinia vero, ſunt violæ quas purpurei coloris eſſe manifeſtum eſt.

MANCINELLVS.

¶ Nonne, &c.) Quod Amaryllida propter Alexādrū reliquerit, ſeſe arguit. ¶ Satius.) Melius. ¶ Superba faſti.) Faſtus ineſt pulchris, ſequiturq; ſuperbia formā, Irriſum vultu deſpicit illa ſuo, Ouidius in faſtis, Menalcam, ruſtici pueri nomen. ¶ O formoſe puer.) O poteſt hic eſſe vocandi aduerbium: ſed melius, doloris interiectio. ¶ Crede.) Cōfide. ¶ Liguſtra.) Liguſtrum: arboris ge- Liguſtr. nus eſt. Ait enim Ply. li. xvj. ca. xxxj. Liguſtra teſſeris vtiliſſima. ¶ Vaccinia.) Itē, Italię in aucupijs ſata: Galliæ vero ēt purpurea tingendi cauſa ad ſeruorum veſtes. Intelligi poteſt igitur liguſtrū, albos flores producere, nulli rei idoneos Vaccinia vero nigros, ſeu purpureos, qui ad tingēdas veſtes leguntur. Itē quoq; li. xiiij. inquit ſic: Liguſtrum eadē arbor eſt, quæ in Oriente Cyperos, ſuos in Europa vſus habet.

ASCENSIVS.

¶ Nonne, &c.) Legē amatori pręſcribit tacite, dicēs, ſatius eſſe, aut Amaryllida ſuperbam amaſſe: aut Menalcā deformē: quia vtriuſq; amoris facilis fuiſſet medela. Dum. n. ſuperbe contēnitur amans, ſicut ab Amaryllide. i. ſuperba, & reſplēdēte, ac pompoſa muliere in vrbe reſidente, ruſticus deſperans amari: amori modum imponit: & dum nimis facilem amorem inuenit, ſicut in non ſatis pulchris, facile ſui copiam facientibus: ilico ſatiatus abit. Vñ Hora. in odis, docet, gratā eſſe in puellis ꝓteruitatē. Satius ergo fuiſſet, aut Amaryllida ſuperbā, aut Menalcā facilem amaſſes, q̄ Alexim puerū ſuperbū quidem: ſed tamen forte blādo aſpectu adliciente. Nā ſtulti amatores, quidquid ab amatis ridetur, ſibi rideri putāt. Adloquitur ergo dilectum puerum cohortans eū ad amorē ſui: monensq; ne propter formā ſuperbiat: cū non omnia quæ cādida, eadē dilecta: nec omnia quæ nigra, cōtinuo aſpernata ſint. Nam liguſtra cadūt, & vaccinia leguntur: volebat autem, neſcio quid, amarius in Alexim dicere per exclamationem, incipiens, O, quaſi addere voluiſſet, puerum, inaniter ſuperbientem: cū licet formoſus, non tamen dulcis ſit, aut quid ſimile: ſed ne amatum offendat, repreſſit vocē: aliud tandem inferens, ac dicēs, Formoſe puer, nimiū ne crede colori. ¶ Ordo eſt. Nōne. q. d. maxime: ſatius. i. melius fuit pati. i. perpeti, & perſ- Ordo. tollere: triſteis. i. veras, & non fictitias: ſed ex contemptu ſeuero procedentes: iras. i. proteruias: atq; pro &. i. ſuperba: faſtidia. i. ſuperbam contemptionē: Amaryllidis. i. qua me ſplendida amica vrbana, aſpernata tandē eſt, nonne fuit ſatius pati Menalcam paſtorem nigrū & deformen, e cuius fruitione parum delectationis eſſet: vnde & eū patiare, q̄uis ille. ſ. Menalcas, eſſet, ſupp. niger: & q̄uis tu, o Alexi, eſſes cādidus. O. q. d. puerum inaniter ſuperbientem: ſed repreſſo ſermone tādem, ſubdit: puer formoſe: ne crede. i. ne confidas nimium colori: quia liguſtra. i. flores liguſtri ligni: alba. i. licet albi, tamen quia inutiles, & ad nihil conducētes: cadunt. i. decidunt in terram nullis eos, aut ea colligentibus, & vaccinia nigra. i. flores vacciniorū: qui licet nigri tamen quia vtiles ſunt: leguntur. i. colliguntur & ita deberet Menalcas verna vtilis: licet deformis a ruſtico potius amari: q̄ puer ſupbus forma: & ad nihil vtilis. Seruius liguſtrum, & vaccinia flores, dicit: quod fortaſſe non omnino aſpernandum eſt. Nam ſicut poma, balſama, tura, hebenum, pro arbore, aut ligno: ita liguſtrum, & vaccinia, pro floribus, earum arborum poſuiſſe potuit: verum audiamus virum, per q̄ anxie doctum Beroaldum qui ita dicit, Apud Plynium legi liguſtrum, & vaccinia, magis inter arbores, q̄ inter flores numerari: qui in. xij. ſcribit, Cyperum appellari in Italia liguſtrum: & in. xxiiij. inquit, Liguſtrum eadem arbor eſt, quæ in Oriente Cyperos, cuius Acini contra Phthiriaſim ſunt efficaciſſimi. Idem in. xvj. refert, Vaccinia Italiæ in aucupijs ſata eſſe. Galliæ etiam purpurea tingendi cauſa ad ſeruorum veſtes. Hæc ille. Ex quibus patet, & liguſtrum, & vaccinia florēs habere: nam acini: non ſunt ſine floribus, ſed liguſtri flores albos penitus inutiles: & vacciniorum nigros ad tincturam vtiles. Landinus quoq; ex Plynio & Columella docet, liguſtrum eſſe herbam: vt etiā apud medicos: ſed ſiue arbor ſit, ſiue herba, florem albū habet. qui hic decidere intelligitur, non enim de ligno, aut cortice, diceret, ꝙ cadunt. ¶ Triſteis.) Hic accuſatiuus eſt pluralis. ¶ Superba faſtidia.) i. aſpernationē ex faſtu: q̄ui fere, formoſitatis comes eſt. vnde Ouidius in faſtis, Faſtus ineſt pulchris, ſequiturq; ſuperbia formam, Irriſum vultu deſpicit

itized Goo

deſpicit illa ſuo. ¶ Ne crede colori.) Sic Iuuenalis Saty. ij. Fronti nulla fides, quis .n. nõ vicus abundat, Triſtibus obſcœnis? Regula eſt. Ne, particula, licet apud poetas frequenter cũ imperatiuo cõſtruatur. optatiuũ tñ prohibitiue poſitũ apud oratores efflagitat. dicit ergo Maro, Ne crede: ne ſæui magna ſacerdos: ne q̃re doceri. vbi orator diceret, ne credas, ne ſæuias, ne q̃ras. Nam Seruius cõſtanter dicit, ne ſic imperatiuæ formę non cõgruere, cũ tamẽ Comicus dicat, ne nega: cũ dicere potuiſſet, ne neges.

PIERIVS.

¶ Atq; ſuperba pati faſtidia.) Illud quoq; ſine riſu proferri nõ poſſe pleriq; iudicabunt, ſi, ſuperua, per u digámon in Roma. codice ſcriptum eſſe dixero: cuius rationis tot Romæ, & alibi reperiuntur inſcriptiones. In Cælio monte ſacerdoti, Venemerenti fecit. Ita paſſim Vonitatis, pro Bonitatis. Amauili, ꝓ Amabili. Incomparauili, pro incõparabili. Cuiuſmodi ſono & enunciatione eius literę, & Campania omnis, & Brutiorum populi, totaq; Italię pars, quę Græciam verſus vergit, adhuc vtuntur. Quinetiam clariſſimi literatura viri, tam ſcribendo, q̃ loquendo in familiari, domeſticoq; ſermone, ſuperuo, pro ſuperbo, dicunt: & hmõi reliqua. Ac ne vnius tantum codicis, aut corruptę ætatis noſtrę, abuſum hunc eſſe credamus, ſcimus præclarum olim virum Adamantium, quo deprauatam ſęculi ſui pronunciationem emendaret. De b, muta: & u, digammo: & vocali plurima diſputaſſe, ex quibus aliqd locis ſuis recitare minime grauati ſumus. Ac quantum ad præſens negocium facit, tradit is, Nomina, quæ in uus, exeunt biſſyllaba, per u, digámon ſcribi, vt nouus, læuus, curuus, baluus, toruus. Ex quibus albus, tantũ diſcretionis gratia, per b mutã, ſcribi præcipit: quippe, vt differat a nomine, aluus, quod per u digammon ſcribitur. Hic vero agit de nominibus tantũ adiectiuis. Poliſyllaba vero, per b ſcribi iubet, vt ſuperbus, acerbus. Ex quorum tamen numero, proteruus, excipiatur. Nimirum viderat Adamãtius, & ſuperua, & alia huiuſmodi ex vſu pronunciationis, quę tẽporibus illis maxime vigebat, ſcriptitari: Græcitate iam ab imperij tranſlatione in vniuerſam Italiam illapſa. Nam inde pronunciationem eiuſmodi proceſſiſſe negarit nemo, qui vel prima, Græcarum literarum elementa percęperit. Quanq̃ non ſatis affirmare auſim, nos ne magis an illi Romanos veteres imitemur. ſed enim hæc alij viderint. ¶ Nonne Menalcã.) Antiqui omnes codices, quos viderim, Longobardico excæpto, Menalcan per n ſcriptum habent: quæ ſuauior eſt pronunciatio. ¶ Vaccinia nigra leguntur.) Et hoc ætate noſtra recæptum video, vt vacinia, vnico c ſcribatur, cum tamen in antiquis omnibus his exẽplaribus duplici cc ſcriptum inueniatur, vaccinia: idq; paſſim. Præterea Adamantius, ſiue (vt alibi legitur) Martyrius Adamantij filius (Nã omnino ea, quæ de b, & v, in compendium collegit, ab Adamantio patre ſe accæpiſſe fatetur) vbi quærit, vtrum vaccinium, an baccinium: vacca, bos, an bacca ſit ſcribendum, quippe per u digãmon, an per b mutam. Primas harum dictionum literas eo ſtatuit ordine, quæ poſt vac, alteram habeant conſonantem. Nam de va, vna ſubſequente conſonante, ſuperius tractauerat. Quare tam huius authoritate, q̃ veterum codicum teſtimonio, vaccinia, duplicato cc, ſcribendum contenderim: & ita inferius corrigendum. Mollia luteola pingit vaccinia caltha.

Deſpectus tibi ſum, nec qui ſim, quæris Alexi,
Quàm diues pecoris niuei, q̃ lactis abundans.
Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ.
Lac mihi non æſtate nouum, non frigore deſit,
Canto quæ ſolitus, ſi quando armenta vocabat,
Amphion Dircæus in Actæo Aracyntho.
Nec ſum adeo informis, nuper me in litore vidi.
Cum placidum ventis ſtaret mare. non ego Daphnim
Iudice te metuam, ſi nunquam fallit imago.

SERVIVS.

¶ Quàm diues niuei pecoris.) Tria ſunt quibus amatores poſſunt placere, Diuitijs, Pulchritudine, Cãtilena. quibus omnibus ſe valere cõmemorat. Et multi ſm Homerũ, qui ait, καὶ γάλα λευκὸν, legũt niuei q̃ lactis. Sed melius eſt, Quã diues pecoris niuei. Nã candidæ oues, in ingẽti ſunt pretio. Vnde in Georgicis legimus, Continuoq; greges villis lege mollibus albos. Item alibi, Munere ſic niueo lanæ, ſi credere dignum eſt. ¶ Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ. Theocritus, ἀλλ' αὐτὸς τοιοῦτος ἐὼν, βοτὰ χίλια βόσκω. ¶ Errãt.) ait, cum ſecuritate paſcuntur. Et ꝙ ait agnæ, & a ſexu & ab ętate laudauit: nã ex fœmineo ſexu in pecoribus copioſior poſſeſſio ꝓuenit. ¶ Lac mihi nõ ęſtate nouũ, non frigore deſit.) Multo melius q̃ Theocritus: ille enim ait τυρὸς δ' οὐ λείπει μ' οὔτ' ἐν θέρει, οὔτ' ἐν ὀπώρᾳ, οὐ χειμῶνος ἄκρω. Sed quia caſeus ſeruari põt, non mirum eſt ſi quouis tempore quis habeat caſeum. Hoc vero laudabile eſt ſi quis habeat lac nouũ .i. coloſtrum, quod neutri generis eſt: nam fœminini eſſe penitus nõ poteſt. Sane hunc verſum male diſtinguens Virgilio maſtix, vituperat: Lac mihi non æſtate nouum, non frigore. deſit. Ideſt ſemper mihi deęſt. ¶ Amphion.) Dircæus in Actæo Aracyntho. Amphion & Zetus fratres fuerunt ex Ioue & Antiopa: ſed Zetus, ruſticus fuit: Amphion vero, muſicæ artis peritus. Sane Aracynthus, mons eſt Thebanus. Vnde actæo, litorali debemus accipere (Vt, At procul in ſola ſecretæ Troades acta) non Athenienſi: licet Athenæ primo ἀκτικὴ dictæ ſint. quãquam pleriq;, Actæo Aracyntho, Athenienſi accipiant, non ꝙ Aracynthus apud Athenas eſt: ſed vt oſtendatur ruſtici imperitia. Nam Theocritus ad exprimendam ruſticam ſimplicitatem, multa aliter q̃ res habeat, dicit. Hac ratione poteſt & Oaxis, Cretæ fluuius accipi: cum Oaxis ſit, vt diximus, Meſopotamiæ. ¶ Nec ſum adeo informis.) Verecunde ſuam commemorat pulchritudinem. Sic Cicero in Cæliana, Vt eum pœniteat non deformem eſſe natum. Nam pulcherrimum voluit dicere. ¶ In litore vidi.) Cum placidum ſtaret ventis mare. Negatur hoc per rerum naturam fieri poſſe: ſed Theocritum ſecutus eſt, qui hoc dicit de Cyclope, ἦ γὰρ πρᾶν ἐς πόντον ἐσέβλεπον, ἦς δὲ γαλάνα. Sed illi eſt excuſatio, vel quia ingentem habet oculum Cyclops: vel quia filius Neptuni eſt. Vnde quia ait, in litore: volunt quidam in aqua a fluctibus derelicta, ideſt, in lacuna litoris eum ſe videre potuiſſe. quia rẽ illud excludit, Cum placidum ventis ſtaret mare. Sed ideo in mari imago nõ cernitur, quia nõ ſtat: quod ſi ſtet, non põt etiã nobis imaginẽ reddere. ¶ Nõ ego Daphnim.) Daphnis filius fuit Mercurij, formoſiſſimus puer: qui primus dicitur paſtor fuiſſe. ¶ Si nunquam fallit imago.) Nulla enim res ita decipit, quemadmodum imago. Nam & in ſpeculo cõtraria oſtendit vniuerſa: & in aqua, remum integrum quaſi fractũ videmus. quod etiam Cicero in Tuſculanis plenius docet. ¶ Iudice te metuã.) Ac ſi diceret, Qui meã deſpicis pulchritudinem.

PROBVS.

¶ Amphion Dircæus.) Amphionẽ, & Zetũ, Euripides: & apud nos, Pacuuius: Iouis, ex Anthiopa, Nyctei filia, ait: natos cãtando potuiſſe armẽta vocare. Teſtãtur id Thebę, quas Apollonius in Argonauticis, a fratribus antedictis, muro eẽ clauſas, ait: Sed Zetus humeris ſaxa cõtulit operi. Amphion cãtu vocauit: ſiquidẽ ſenſus animalium, facilius q̃ ſaxa vincũtur: Pannyaſis & Alexander, lyrã a Mercurio muneri datã dicit: quod primus Cynaram liberauit. Dircæum aũt dixit pro Thebano, a fonte Dirce. ¶ Actæo Aracyntho.) Amœno monte Thebano, quem Actęum dixit, non Atticum: ſed ꝙ ibi Actæon, a canibus ſit laceratus.

MANCINELLVS.

¶ Deſpectus tibi ſum.) Tertia Ecloga Theocritus ſcribit, Chara Amarylli animo ſemper gratiſſima noſtro, Cur miſerum viridi latitans formoſa ſub antro Me fugis, & vocitas, tu me nõ amplius vnq̃, Nimirum tibi deſpectus ſum, meq; peroſa es? ¶ Nec qui ſim.) Legendum eſt, qui, non quis. ¶ Quàm diues.) A tribus ſe laudat: diuitijs, cantu, forma: his .n. rebus poteſt adlici amor. ¶ Pecoris niuei.) Color enim albus, vt etiam ſcribit Columella lib. viij. tum optimus eſt, tum etiam vtiliſſimus: ꝙ ex eo plurimi fiunt. ¶ Lac mihi non æſtate nouum.) Indicat ſuas oues optimas eſſe: adeo ꝙ nec æſtate, nec hyeme conrodantur. Nam (vt inquit Columella lib. viij.) id pecus frigoris impatientiſſimum eſt: nec minus æſtiui vaporis. Lac nouum .i. recens. intelligit enim illud de quo Varro lib. ij. ſic ait: A mulgendo: atq; ortu, optimum eſt id quod neq; longe abeſt a mulſa, neq; a partu continuo eſt ſumptum. Id autem dixit propter Coloſtrã, quæ mala eſt: de qua quidem Columella li. viij. ſic ait: Agnus autem cum eſt editus erigi debet, atque vberibus admoueri, tum eius deductum os preſſis humectare papillis, vt condiſcat maternũ trahere alimentum: ſed priuſq̃ hoc fiat, exiguum emulgendum eſt: quod paſtores, coloſtram vocant: ea niſi aliquatenus emittitur:

titur, nocet agno. ¶ Deſit.) Ita legendum eſt: non deſit, per ſ: ſed per ſ, deſit. ¶ Amphion Dircæus.) **Amphion.** Amphiō, Iouis filius: primus inuenit muſicam: primus item cum cythara cecinit: primus illā inuenit: vt alij: Orpheus: vt alij, Linus: Plyn. author lib. vij. De hoc Hora. ait in arte, Dictus & Amphion, Thebanæ conditor vrbis, Saxa mouere ſono teſtudinis & prece blāda Ducere quo vellet. Soli. vero ait: Thebas condidit Amphion: non ꝙ lyra, ſaxa duxerit: neque enim par eſt, ita geſtum videri, ſed ꝙ affatus ſuauitate, homines rupium incolas: & incultis moribus rudes ad obſequij ciuilis pellexerit diſciplinam. Apud Thebas autem (eodem authore) Dirce fons eſt, inde Dircæus. ¶ Actæo Aracyntho.) **Aracynthus.** Mons eſt Aracynthus, clarus in Acarnania, Epiri parte: vt docet Plyn. lib. iiij. Actæo autem, ideſt litorali. Actæ enim, litus dicitur. Lactan. vero lib. iiij. th. ſcribit, ꝙ Actæa, dicitur regio Attica: vnde Virgilius, & montem Atticum Aracynthum, Actæum dixit. Prob. autem ſic ait, A monte amœno Thebano: quem Actæum dixit, non Atticum: ꝙ ibi Actæon a canibus ſit laceratus. Nec ſum adeo informis. Poly. quoque .vj. Theocri. Ecloga ad Gala. ait, Nec ſum adeo informis fama iam notus in orbe, Nuper in obliquo ſpeculans me litore vidi, Cum placidis ventis ſtaret mare Daphnin. de hoc circa principium diximus: cui & Maro imo illud epitaphium ſcribit, Daphnis ego in ſyluis, hinc vſque ad ſydera notus, Formoſi pecoris cuſtos formoſior ipſe. Ipſe idē in ſecūda Theo. ait, Ille ego ſum Daphnis, cui lætis paſcere campis, Cura boues domitos, & duros ducere tauros, Fōtibus, & liquidis plenas depellere vaccas. ¶ Si nunquā fallit imago.) Id dixit, quia vera imago, vix apparere poteſt in aquis. vnde vt etiam Alexāder Aphrodiſeus in Prob. ſcri. Nummus & pomum in aqua, maiora q̄ ſint videntur: ꝙ adiuncta ipſis aqua, eorum recipit colorem, aſpectumq; decipit: vt pote quæ maiora videantur, &c.

ASCENSIVS.

¶ Deſpectus tibi ſum.) Reſpōdet per antipophoram tacitæ obiectioni, ſi enim Alexis dicat, Non ſum crudelis Corydon, tametſi te non redamo: quia amabilis non es: ad hoc Corydon oſtendit ſe quidem amabilem: & habere omnia, quæ ad conciliandum amorem valent, diuitias, ſuauitatem vocis, ac comitatem ſermonis, & formam non deſpectabilem: ſe tamen nō amatum: quia deſpectum: vnde ſicut Sappho docet apud Ouidium, vt nigræ puellæ ſæpe amatæ ſunt, quia amanter inſpectæ: ſic formoſæ neglectæ quia deſpectæ. dicit ergo Corydon, o Alexi, tu deſpicis me, nec quæris qui ſim q̄ diues, q̄ ſuauiter cantans, & q̄ non difformis: quod ſi inquireres, forte me amares. ¶ **Ordo.** Ordo eſt. O Alexi, ego ſum deſpectus tibi, ideſt cōtemptus a te: nec quæris .i. inquiris, aut attendis: qui .i. qualis ſim: videlicet q̄ .i. quantum diues, pecoris niuei .i. ad æquiparantiā niuis albi, cuius pretioſiſſima eſt lana: & ad purpuram vtiliſſima, & q̄ abundans lactis. Quod ſi neſcis. Mille agnæ .i. oues fœmellæ ad propagationem aptæ: errant .i. in latis paſcuis paſcuntur: mihi .i. ad vtilitatem meam, quia meæ ſunt, in montibus Siculis. Hic manifeſte deprehenditur, non de ſe omnino loqui poetam, ſed imitari Theocritum Siculum. Lac nouū .i. recens mulſum: non deſit .i. non deficit mihi æſtate: nec frigore .i. hyeme: ſed licet ruſtice ſignificantius dicit, æſtate, & frigore: q̄ ſi dicat Iulio, & Decembri: nam æſtas, dicitur ab æſtu: æſtu autem & frigore, lac in vaccis & pecudibus imminuitur. Si ergo in Iulio fuerit temperatum cauma, lac abundare poſſet: ſicut & in hyeme, tepida: licet non tantum, ac in vere. Ego canto, ſup. ea q̄ Amphion Dircęus .i. Thebanus, vates, & optimus muſicus, ſolitus, ſup. eſt canere: in Aracyntho, monte Acarnaniæ Actæo .i. litorali: ſi vocabat, quādo, ideſt aliquando: armenta .i. maiora animalia, quibus armi eminent, vt ſunt boues, tauri, & vaccæ. Plyn. vt Beroaldus in Seruium notauit, dicit lib. iiij. **Aracynthus.** Aracynthum eſſe montem Acarnaniæ: quæ eſt pars Epiri. Sed quomodo Amphion Thebanus dicit in Acarnania cecinſſe: niſi dicas vt Seruius, ruſtice loquutum, & regionem ignoraſſe: aut ſequamur Probum dicentē ſic: A monte Amœno Thebano, quem Actæum dixit, non Atticū, ꝙ ibi Actæon a canibus ſit laceratus. Mihi pręcipue placet, ruſtice loquutum, & erraſſe Corydona, quod ex pluribus coniecturis aſſequor: & quia Theocritum imitatur: qui errores imperitis non imperite aſſignat, ſicut & Plautus, ſeruis minus grāmaticas dat loquutiones. In quibus papauerem gutturem, & ſimilia enunciant: & militi nō recte pronomine ſui, vtenti: vnde cōuenit vt amanti, quaſi amenti, detur imperitorum ſermo: ſicut Comicus, ſeruum non amantem, domino amante prudentiorē facit. Præterea verſus ipſe durior eſt: vt qui in quinto pede in rei lætæ, videlicet & cantilenæ, narratione ſpondæum habet: nec eum ſatis artificioſe poſitum: nam neq; dactylum in quinto habet: neq; quantitatis ſatis conſtat ratio: quę vult, vt vocalis ante vocalem in diuerſis dictionib. eiuſdem verſus abijciatur: aut ſaltem abbreuietur: ſicut ibi, Et longum formoſe vale, vale, inquit Iola. & ibi, Imponere Pelio Oſſam. dicamus ergo in Aracyntho monte Acarnaniæ, quem tamen forte Corydon Thebanum putauit. ſi non ſinas comminiſci Amphiona Dircęum: quo tempore a patre expulſus erat ad Epirum ſe contuliſſe, ꝙ Corydon Siculus audiſſe poterat, quāuis in promptu non ſit a quo. Nam ſæpe occurrunt loci in poetis, qui aut ſemel tantum, aut nuſquā alibi leguntur, quæ res Plautum obſcuriorem facit. Sed ad ordinem redeo. Nec ſum adeo, ideſt vſq; adeo: informis, ideſt ſine forma: hoc eſt, formoſitatis expers, vt ob id repelli debeam: ego vidi nuper .i. pauloante: me .i. imaginem & effigiem meā in litore: in aqua, ſcilicet pluuiali illic collecta, aut a maris refluxu derelicta: cum, ideſt quando: mare placidum .i. placatum: & immotum: ventis ſtaret .i. immotum maneret. Ego non metuam Daphnim paſtorem Siculum, & filium Apollinis indulgentiſſimum, ideſt non verear contendere cum Daphni, aut Daphnide de formoſitate: te iudice .i. iudicante: ſi imago nunq̄ fallit .i. ſi talis ſum, qualis mihi in aquis viſus ſum: q̄a ſolēt pulchriores apparere facies in ſpeculo, aut aquis viſę, q̄ ſint. ¶ Qui ſim.) Durus eſſet ſibilus ſi quis ſim, legeretur: quia concurſus eiuſdem literæ. Siculis in montibus. Ex hoc loco manifeſtiſſime conuincitur Corydona, non omnino ſignificare Virgilium: nā vnde eius agni, in Siculis montibus errent? dicere tamen poſſumus, ſic eas illic errare: vt in .j. Ecloga dicta eſt, Sepes depaſta apibus Hyblæis, quæ etiam Siculę ſunt: nā in omnib. fere a Siculo Theocrito aliqd ſumit. vñ dicturus eſt, Sicelides muſę, &c. ¶ Lac n.) Bero. carpit Ser. quia coloſtrum, dicit, lac nouum, tātū neutro genere dici his verbis. In tā paucis verbis duplex eſt error manifeſtarius: nā & fœminino genere, coloſtram, reperiri oſtendit Columel. in .vij. his verbis: Exiguum emulgendū eſt, quod paſtores, coloſtram vocant: ea niſi aliquatenus emittitur, nocet agno. Et Plau. in Penulo, fœminino genere vſus eſt, Mea coloſtra, meus molliculus caſeus. Præterea coloſtrum, non ꝓprie ſignificat lac nouum, ſed eſt ſpongioſa denſitas lactis, a partu: vt author eſt Plynius: ad quod adluſit epigrāmaticus poeta illo diſticho, Subripuit paſtor, q̄ nondum ſtantibus hœdis, De primo matrum lacte, coloſtrā damus. A coloſtro, coloſtrati dicuntur infantes: Cætera, vt hęc proſequitur ſatis exacte Mancinellus, cuius verba iam præpoſui. Addere potes, ꝙ paſtorum mos eſt: dū armenta, aut gregē vocant: vt ſe domum referant, q̄ſi receptui canere: & dulcius modulari iam peractis laboribus diurnę cuſtodię. ¶ Deſpectus.) **Deſpicio.** Dicitur aūt a deorſum, & ſpecio, verbo antiquo: & ſępe ſignificat, deorſum inſpicere, citra contēptum: vt cū Iuppiter: hoc eſt deus, deſpicit ſuos, ſicut Æneid. j. Deſpiciens mare veliuolū, &c. quia tn̄ qui aſpicere, ac ſuſpicere in quēpiā nolunt, eum contemnunt, & aſpernantur: pro eiſdem verbis accipi ſolet. **Regulę.** Prima regula eſt: quędam verba, & participia, paſſiuæ ſignificantiæ, regunt datiuum reſolubilem in ablatiuū a quo: vt deſpectus, dilectus, viſus tibi .i. a te. Secunda: Vitandus eſt creber eiuſdem literæ ſtrepitus: quem s litera præcipuum habet, non ergo dices, quis ſim q̄ris Alexi, ſed nec q ſim q̄ris Alexi. Tertia: q̄ acceptum pro eo, quod eſt, quātū, poſitiuo quadrat, pro quanto, licet rarius, cōparatiuo: pro valde ſuperlatiuo: ſed cum poſitiuo fere figurata loquutio eſt: aut dubitatiua, ſeu infinita: vt neſcio q̄ diues ſis: aut interrogatiua, vt, q̄ diues es? aut relatiua: vt, tam diues, q̄ honeſtus: aut admiratiua, vt o q̄ diues eſt qui ſuis contentus eſt: aut ſimilis. Exemplum de comparatiuo, vt, q̄ magis illa tremens, tantomagis effera flammis: q̄ magis .i. quanto magis. De ſuperlatiuo. vt, vir q̄ ditiſſimus: aut, q̄ maxime diues.

PIERIVS.

¶ Deſpectus tibi ſum, nec quis ſim quęris.) In Mediceo, & antiquis aliquot alijs codicib. legere eſt, nec qui ſim. quod ſi diligētius perpendas. forte non diſplicebit. Nam diſtinctionem inter quis, & qui, traditam a Grammaticis, minime ſeruari ab authoribus alibi oſtendimus. ¶ Quàm lactis abundans.) Oblōgus codex, Vaticanus, Longobardicus, Mediceus, & aliquot alij, verbum habundo, cum aſpiratione ſcribunt: non quod ab habeo, deſcendit: ſed vt vox fiat incitatior. Ea enim de cauſa pleriſq; dictionib. veteres adſpirabant: vt patet in heluone. Quanquam literatiſſimi viri ſcriptis prodidere præter rationem, adſpirationem præponi huic verbo: quod ex ab, præpoſitione, & vndo, vndas,

vndas, fiat. ¶ Non ego Daphnim.) In multis, Daphnin, per n, finali litera, ſcriptum inuenias. quod ita eſſe debere oſtendit ver tus ille, Daphnin ad aſtra feremus. Nam ſi per m eſſet, colliſioni locus foret. ¶ Si nunquam fallit imago.) In Romano codice, in Mediceo, in Longobardico, in Oblõgo, Vaticano, & pleriſq; alijs, fallat, ſcriptum, ſubiunctiui modi declinatu.

O tantum libeat mecum tibi ſordida rura,
Atq; humileis habitare caſas, & figere ceruos,
Hœdorumq; gregem viridi compellere hibiſco.
Mecum vnà in ſyluis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cæra coniungere plureis
Inſtituit. Pan curat oueis, ouiumq; magiſtros.
Nec te pœniteat calamo triuiſſe labellum,
Hæc eadem vt ſciret, quid non faciebat Amyntas?

SERVIVS.

¶ Tibi ſordida rura.) Vtinã libeat tibi mecum habitare rura tibi ſordida, ideſt quæ tu putas ſordida: nam bis accipimus. ¶ Tibi, Atque humiles habitare caſas.) Sane melius, habito illam rem: quàm, habito in illa re, dicimus. Nam etiam principalitas huius verbi frequentatiui, accuſatiuum regit: vt, habeo illam rem. Inde fit, habito illam rem: non, in illa re: vt, habitare caſas. ¶ Figere ceruos.) Aut furcas, quæ figuntur ad caſæ ſuſtentationem: quæ dictæ ſunt cerui, ad ſimilitudinem cornuum ceruinorum. Aut (quod melius eſt) figere ceruos, ideſt venari & iaculari, intelligamus: vt magis ad voluptatem eum, quàm ad laborem inuitare videatur. ¶ Viridi hibiſco.) Ad hibiſcum compellere, ſcilicet a lacte depulſos. Hibiſcus autem, genus eſt herbæ: & ſic dixit hibiſco, ad hibiſcum, vt, It clamor cœlo, ideſt ad cœlum. ¶ Imitabere pana canendo.) Exemplo numinis, in agris mecum poteris canere. Nam Pan, deus eſt ruſticus, in naturæ ſimilitudinem formatus. Vnde & Pan dictus eſt, ideſt omne. habet enim cornua in radiorum ſolis, & cornuum lunæ ſimilitudinem. rubet eius facies, ad ætheris imitationem. in pectore nebridem habet ſtellatam, ad ſtellarum imaginem. pars eius inferior, hiſpida eſt propter arbores, virgulta, feras, caprinos pedes habet, vt oſtendat terræ ſoliditatem. fiſtulam ſeptem calamorum habet propter harmoniam cœli: in qua ſeptem ſoni ſunt, vt diximus in Æneide, Septem diſcrimina vocum. ῥάβδον habet, ideſt pedum, hoc eſt baculum recuruum, propter annum qui in ſe recurrit: quia hic totius naturæ deus eſt. Poetis fingitur cum amore luctatus: & ab eo victus: quia, vt legimus, Omnia vincit amor. Ergo Pan, ſecundum fabulas, amaſſe Syringam nympham dicitur: quam cum ſequeretur, illa, implorato Terræ auxilio, in calamum conuerſa eſt: quem Pan, ad ſolatium amoris incidit, & ſibi fiſtulam fecit. Sane ſciendum, Pána, pa, habere accentum. Græca enim monoſyllaba quæ ad nos tranſeunt, creſcunt in obliquis caſibus: & in genitiuo & datiuo tantum ſingularibus, vltimæ ſyllabæ accentum dant. vt, Pános páni, Lyncos lynci. Plurales etiam iſti duo habent accentum: licet ad nos tranſire non poſſint. ¶ Nec te pœniteat calamo triuiſſe labellum.) Non tibi parum videatur. Terentius, At enim quantum hic operis fiat, pœnitet. Ideſt parum videtur. Et nõdum pœniteat triuiſſe. præteritum pro præſenti poſitum vſurpatiue eſt; quod in defectiuis licenter fit, vbi præſens non inuenitur. Vt, Quanquam animus meminiſſe horret. ¶ Labellum.) Paruum labrum. Hinc inaniſſimam quidam tentant facere diſcretionem: vt virorum labra, mulierum labia dicantur. ¶ Quid non faciebat Amyntas?) Quemadmodum mihi non obſequebatur? Et ex affectu alterius hunc cogit.

Ply. lib. vij. Meminit itẽ Oui. lib. j. Metamor. ¶ Pœniteat.) i. pigeat, vel tædeat. Teren. in Phormio. Noſtri noſmet pœnitet. ¶ Amyntas.) Ab vltima Theocriti nomẽ ſumpſit Maro: eſt enim ibi, Tres comites gelidas ibamus alẽtis ad vndas Eucritus, inde ſimul mecum formoſus Amyntas.

ASCENSIVS.

¶ O tantum libeat, &c.) Bono ordine procedit cantilena Corydonis. licet prius incondita ceciniſſe dictus ſit, ꝙ per impatientiam amoris, non cohærentia canit. Nã poſtq; oſtenderat, amicum puerum eſſe crudeliſſimum: qui carmina eius non curaret. & ſe miſerrimum, qui nihil refrigerij impetraret: nec amaretur quãuis ſit redamari digniſſimus: vtpote diues, formoſus, & bene canens: idq; eueniſſe ſatis docuiſſet, quia deſpectus eſſet vſq; adeo, vt Alexis nõ dignetur inſpicere quis eſſet: prudenter inuitat eum ad commercium, ac ſocietatem: vt. ſ. ex familiari conſuetudine ab eo amari mereatur. Maxime autem eſt fiduciæ, quod dicit, ò tantum libeat. q. d. vnum peto, vt mecum conuerſeris: & vici, quia tanta eſt mihi morum comitas & ſuauitas: vt non poſſis me non redamare. ¶ Ordo eſt. O, optandi particula. q. d. vtinam ſic eſſet, ò Alexi: vt tantum. i. tantũmodo libeat tibi habitare mecũ, rura ſordida tibi. i. ad exiſtimationem tuã: cum tamen ſordida non ſint: ſed quondã à dijs culta, atq; caſas humiles. i. tuguria humilia & demiſſa. Et figere. i. transfigere ceruos venando. ſ. aut figere in terra. ſ. ceruos. i. ſtipites cornutos, ac furcas ad caſam cõſtruẽdã: verum prior lectio præſtat: quia inuitat puerum delicatum ad rem placidam, quæ eſt venatio: non ad duram, vt eſſet furcarum fixio: & compellere gregem hœdorum: viridi hibiſco. i. ad viride: aut viridẽ hibiſcum (vtroq; enim modo dicitur) tu imitabere mecum: vna. i. pariter, aut conformiter Pana. i. deum paſtorum canendo in ſyluis: id enim Pan feciſſe dicitur: vnde ſubdit, Pan inſtituit. i. ſtatuit primus: cõiungere plureis calamos. i. fiſtulas, aut culmos: cera. i. glutino cereo: Pan curat oueis, & magiſtros ouiũ. i. paſtores. Nec, ò Alexi, pœniteat te. i. parũ videatur tibi, aut pœnitudine, ſi feceris, afficiat te: triuiſſe calamo. i. frequenti inflatione calami, ac fiſtulæ: labellum. i. tenellum labrum tuum: nam quid non faciebat Amyntas paſtor ille non ſatis eruditus in muſica, ſed ob id inuidioſus, vt ſciret hæc eadẽ. ſ. ad quæ te inuito. ſ. vt ſciret terere labellum inflando calamum q. d. nihil non faciebat, ſed omnia faciebat. Quæ expoſitionis egent, habita ſunt ex Mancinello. Regula eſt. Locum in quem, aut ad quem aliquid infertur, tendit aut dirigitur, Virgilius ſæpe in datiuo ponit, vt cæteri authores, repetita præpoſitione in accuſatiuo, vt, Compellere hibiſco. i. ad hibiſcum. It cœlo, clamorq; virum, clangorq; tubarum Obuertunt pelago proras. i. in pelagus, aut pelagus verſus.

Ordo.

Regula.

MANCINELLVS.

¶ O tantum libeat.) O, aduerbium. ¶ Tibi ſordida.) Quæ tu ſordida putas. ¶ Hibiſco.) Paſtinacæ ſimile hibiſcum: oſſibus fractis medetur. folia eius, ex aqua pota, aluum ſoluunt. Ply. li. xx. ¶ Pan primus.) Ab exẽplo conatur adijcere puerum, ad fiſtulæ gratiã. Pan autẽ (vt Herodo. li. ij. ſcri.) è Penelope & Mercurio genitus, dicitur à Græcis. volebant autẽ per ipſum Pana, vniuerſæ ſubſtantiæ materialis dominatorẽ ſignificari: de quo late Macro. lib. j. Satur. Fiſtulam vero, Pan primus inuenit: teſte etiam Ply.

Hibiſc°.

Pan.

PIERIVS.

¶ Pan primus calamos cera cõiungere plures Inſtituit, Pan curat oueis.) In Romano codice, Primum, legitur aduerbialiter, ſed primus, omnino melius, vt in alijs habetur. Eſt & illud pluris, & ouis, per i, Veliano more. ¶ Nec te pœniteat calamo triuiſſe labellum.) In Romano codice, & aliquot alijs manu ſcriptis, pæniteat per æ diphthongum primam habetur. Sed, o, et forme inſitum eſt ex etymologia, cum pœnitentia, dicta ſit, quod pone teneat. Sane vero preteritum à tero, teris, teruiſſe eſſe debuit, ait Vel. Longus maluiſſe tamen Virgiliũ, triuiſſe, dicere.

Eſt mihi diſparibus ſeptem compacta cicutis
Fiſtula, Damœtas dono mihi quam dedit olim,
Et dixit moriens, te nunc habet iſta ſecundum.
Dixit Damœtas, inuidit ſtultus Amyntas.
Præterea duo, nec tuta mihi valle reperti
Capreoli, ſparſis etiam nunc pellibus, albo

SERVIVS.

¶ Diſparibus ſeptem compacta cicutis.) Inæqualibus cannis. Nã & harmonia, inæqualis eſt. Cicuta aũt eſt ſpatium quod eſt inter cãnarũ nodos. ¶ Compacta.) Coniuncta. vt, Turrim compactis trabibus quam eduxerat ipſe. ¶ Te nũc habet iſta ſecundum.) Cõmẽdat munus: & ex eo quòd ei hæreditarium datum eſt: & ex eo quòd inuidiam meruit. Nam res optimæ, & difficile donantur à viuis: & acceptæ, facile merentur inuidiã. ¶ Nec tuta mihi valle rept. Capreoli. Commendat à difficultate. Sic

Bina die ſiccant ouis vbera, quos tibi ſeruo.
Iampridem à me illos abducere Theſtylis orat,
Et faciet, quoniam ſordent tibi munera noſtra.

te. Sic in primo, Relliquias Troia ex ardente receptas. ☞ Sparſis pellibus albo.) Qui habent adhuc maculas a prima ætate venientes. Acceſſu enim temporis, mutant colorē: & eorū maculę eſſe gratiæ minoris incipiunt. Ergo hic dicit, Seruo tibi capreolos, qui adhuc ſunt pellibus albo ſparſis. ☞ Quos ēt nūc tibi ſeruo.) i. quos adhuc tibi ſeruo: licet roger a Theſtyli amica, q̃ hoc a me cupit abducere. ☞ Siccant.) Sugunt. ☞ Orat abducere.) Orat vt abducat. figuratū eſt: vt donat habere. i. donat vt habeat. ☞ Et faciet.) Noluit dicere, & faciam: ne quem amabat offenderet. ſi ſe velle alteri dare munus diceret quod ei parauerat.

MANCINELLVS.

¶ Eſt mihi.) Laudat munus, quo facilius attrahat puerū. ☞ Compacta.) Cōiuncta. ☞ Damœtas.) Paſtoris nomen, a. vj. Theocriti ſumptum: eſt enim illic, Compulerant pecudes Daphnis formoſus in vnū, Damœtasq́; ambo dulces admittere cantus Edocti. ☞ Bina die ſiccant.) Theocritus quoq; ait in. iij. Binos lactifero, q̃ nunc alit vbere fœtus. Nō tibi ſeruabo poſt hac ingrata capellā, Merens hanc dudum tentauit Erithacis a me Sumere pulchra, decensq́; comis, & fuſca colore, Donaboq́; illi, poſtq̃ tu ſpernis amores Dura meos, certasq́; tuum me ludere amantem.

ASCENSIVS.

¶ Eſt mihi, &c.) Inuitauit Alexin Corydon, ad ſecum habendā in ſyluis exercitationem. ſ. ad venationem, & ad amicum commercium, ac ſtudium cantandi, more Amphionis, & panos: & nunc inuitat eundē ad munera accipienda, quę illi parata habet: dicens: ſe habere fiſtulā affabre factā, ex teſtamento amici morientis: & capreolos, ex venatu periculoſo acquiſitos. ¶ Ordo eſt. Fiſtula. i. inſtrumentū muſicum quod inflatur, fitq; ex tibijs gruum, interdum aut herba fiſtuloſa, ſeu cōcaua: aut ex culmo, aut ligno cauato, aut quouis metallo: compacta. i. cōſtipata, & cōdēſata: ſeptē cicutis. i. internodijs cicutę herbę fiſtuloſę, diſparibus. i. diuerſæ quantitatis, & ſoni, quod ad artē muſicā pertinet: quā. ſ. fiſtulā, Damœtas paſtor ille bonus, & muſicę peritus, ac ſingularis amicus meus, dedit mihi dono. i. (vt dicunt) in donum, & pro peculiari dono: & ipſe moriens, ideſt cum iam eſſet prope exitum vitę: nec poſſet amplius eam poſſidere: dixit, ſup. ad me: o Corydon, iſta, ſup. fiſtula, quā modo tenes: ſed eā non nominat, quia proprijs manibus moribundus porrexerat: habet te nunc ſecundum, ſup. poſſeſſorem: quia quādiu mihi ſpes vitæ fuit, nulli tam amico eam concedere volui: Damœtas, inquā, dixit, ſup. hoc: & Amyntas, paſtor ille ſtultus. i. perdite eam amās: inuidit. i. inuidia cōmotus eſt. Præterea. i. præter & vltra, hanc fiſtulam, duo capreoli. i. caprearum: hoc eſt, caprarum ſylueſtrium: fœtus iuniores ſparſis pellib. i. quib. pelles ſunt ſparſæ: aut habenteis palleis ſparſas, etiam nunc. i. adhuc: albo. i. maculis albis: nec. i. & non: & reperti cū difficultate inuenti: mihi. i. a me: valle non tuta, ſed periculoſa: ſiccant. i. omnino exugunt, aut ſugendo emulgent: die. i. quotidie: bina vbera. i. ambas mammas: ouis. i. pecudis fœtæ: quos. ſ. capreolos, ego ſeruo tibi. i. ad commodum tuum, vt tibi eos dono dem, vbi veneris ad me. Theſtylis, mulier illa ruſtica, ſed venefica, & amatorijs intenta: orat iampridem, ideſt iam a pluſculo tempore ex quo incœpit orare: abducere. i. vt abducat, aut vt poſſit abducere. i. a me ad ſe ducere: & faciet, ideſt abducet: quoniam noſtra munera ſordēt, ideſt ſordida videntur tibi. Artificioſe igitur commendat munera ſua, ſicut & Phædria Terentianus in Eunucho præcipit dicēs, Munus noſtrū ornato verbis quoad poteris: quod faciens Parmeno Eunuchum, hoc eſt Cheream, in ſpecie Eunuchi, commendat ab arte, ſicut hic Corydon, fiſtulam: dicens, Fac periculum in

Ordo.

in muſica, &c. ſed ille docet artificem eſſe Cheream, hic fiſtulam artificioſe factā: & Æthiopiſſam commendata difficultate acquirendi, dicens, Ex Æthiopia eſt vſq; hęc: ſicut hic, Corydō, nec tuta mihi valle reperti. vnde & Æneid. j. Relliquias Troia ex ardente receptas. Commendare autem opus ſuum, proprium eſt poetæ: quem ſe Corydon prædicauit, dicens, Canto quæ ſolitus, &c. Vnde Flaccus carminum. iiij. ad Margium, Gaudes carminibus carmina poſſumus donare, & pretium dicere muneri. Pretium ergo fiſtulæ, ex multis accumulat: Primo ex artificio, quia ſeptem diſparibus compacta eſt cicutis, quaſi ſeptenas ſphærarum ſyrenas ęquiparet: Deinde, ex poſſeſſore, quia Damœtas qui etiam inſequenti Eclo. optimus muſicus oſtenditur, eam poſſedit ad mortem vſq;: ita vt iam moriens, eam manu teneret, & diceret, Te nunc habet iſta ſecundum. Tertio, ex inuidia Amyntæ, qui eam vſq; adeo amauit, ac concupiuit: vt priuatus ea, ſtultus efficeretur: vnde dicit, Inuidit ſtultus Amyntas. Sunt & alia non contemnenda, fiſtulam cōmendantia: vt quia, dono dedit, quaſi nullo pretio vendere voluiſſet, nec dare, niſi moriens: & q͏̄ habet, non habetur. In capreolis autem, non minor eſt commendatio. Et quia duo, quod indicium eſt bonæ, & fœcundæ matris. Et quia capreoli, qui cariores ſunt q̃ hœduli cicures, ideſt domeſtici. Et quia reperti, ideſt ſummo labore iterum atque iterum parti, ideſt acquiſiti: ſicut infans matri: a pario enim, fit reperio. Et quia in valle non tuta: vbi ſcilicet lupi, & leones timerentur. Et a teneritudine, quia, Sparſis etiam nunc pellibus albo. vnde malim dicere, dictum eſſe etiam nunc, ideſt adhuc propter teneritudinem: quanquam Theſtylis adhuc abducere oret: hoc enim iampridem explicat. Et a pingui, & bona educatione, quia bina die ſiccant ouis vbera: hoc eſt, ſinguli duo: quod importat dictio, bina. Et quia Theſtylis eos orat, ideſt non imperioſe, vt meretrices in re modica ſolent exigi: ſed ſupplex rogat, non aſportare, ſed abducere. quia iam ingredi firmiter poſſent. Et quia orat iampridem, ideſt iam orat, nec deſinit orare: & pridem, ideſt a pluſculo tempore orauit: vbi ſcias,
olim, de magno quouis tempore ſolere dici, tam præterito, q̃ Olim.
futuro, & abuſiue de præſenti: pridem, de mediocri, ſecundum Pridem
rerum durationem: dudum, de minimo: & cum verbo etiā prę Dudum
teriti temporis, recte conſtrui: ſed iam olim: aut olim iam: iam Iā olim
pridem, & iandudum, ſeruata ratione, ediuerſo durationis cum Iāpridē
verbo præſenti velle conſtrui: eo q͏̄ videtur poſſe addi, a: vt ſit Iādudū
iam a pridem, ab olim, &c. Cætera Manci. graphice exequitur. Regulæ
Prima regula: plurima verba, præter datiuum acquirentem, regunt ſecundum ſignificantem modum, aut finem acquirendi, qui. in accuſatiuum, mediante in, aut ad, reſolui poteſt: vt do tibi dono, ideſt in donum, aut ad donum: ſum tibi voluptati, ideſt ad voluptatē. domus mea patet tibi hoſpitio: venio tibi ſubſidio: do tibi vitio: cedit tibi honori, &c. Secunda: Iampridem, iandudum, & olim iam, quia continuatum tempus important, & conſiſtentiam actionis, pręſens tempus efflagitant, vt, Iampridem orat: vnde dices, Veni dudum, & obſeruo te iandudum: vt Valla præcipit.

PIERIVS.

¶ Sparſis etiā nūc pellibus albo.) Antiquiſſimus ille codex maioris notæ, membrum vnum ita diſtinguit, Sparſis etiam nunc pellibus. Inde vltimā ex verſu dictionē, cum ſubſequēti, iungit hoc pacto, Ambo Bina die ſiccant ouis vbera. quā forte lectionē elegantia ingenia non aſpernabuntur. ☞ Quos tibi ſeruo.) In Romano codice, quod, habetur: vt non tantum capreolos, verum etiam & fiſtulam, vno, eodemq́; munere complectatur.

Huc ades ò formoſe puer. tibi li lia plenis
Ecce ferunt nymphæ calathis, tibi candida Nais
Pallanteis violas, & ſumma papauera carpens,
Narciſſum, & florem iungit bene olentis anethi,
Tum caſia, atq; alijs intexens ſuauis herbis,
Mollia luteola pingit vacinia caltha.
Ipſe ego cana legam tenera lanugine mala,
Caſtaneasq́; nuces, mea quas Amaryllis amabat.
Addam cerea pruna, & honos erit huic quoq; pomo.

SERVIVS.

¶ Huc ades o formoſe puer, tibi lilia plenis Ecce ferunt nymphæ calathis.) Tantū honoris habet puero: vt ei dicat etiam numina obſecutura. Sane calathus, græcum eſt: nam latine quaſillū dicitur. Cicero in philippicis, An non inter quaſilla pēdet aurum? ☞ Candida Nais.) Vel pulchra, vel Dea. Nā dij vmbris contrarij ſunt, quas nigras eſſe conſtat. hinc eſt, Cādidus inſuetū miratur limen olympi. ☞ Pallentes violas.) Amantiū tinctas colore. Horatius, Et tinctus viola pallor amantiū. Vnde non præter affectionē amantis, eos flores nymphas dicit offerre, qui ſunt amātibus ſimiles. ☞ Papauera carpens, Narciſſum & florē bene olentis anethi.) Sane Papauer, Narciſſus, Anethus, pulcherrimi pueri fuerunt: qui in flores

Et vos ô lauri carpam, & te proxima myrte,
Sic poſitæ quoniam ſuaueis miſcetis odores.

res ſuorum nominum verſi ſunt: quos ei offerendo, quaſi admonet nequid ẽt tale aliqd vnq̃ ex amore patiatur. ¶ Tũ caſia.) Herba ſuauiſſimi odoris: vt ſequentia indicãt: quã Græci caſiã dicũt. Et ſic dictum eſt Tum caſia, atq; alijs intexens ſuauibus herbis: vt in Salluſtio, Leonem, atq; alias feras. ¶ Mollia luteola pingit vacinia caltha.) Mollia vacinia pingit. i. cõponit de caltha luteola. Nã niſi. ¶ Luteola.) Septimus ſit caſus, nõ ſtat verſus. Mollia autem, tactus plumei. ſ. Hoc dicens, ex colorum diuerſitate quęrit ornatum. ¶ Cana legã tenera lanugine mala.) Mala dicit cydonea: quæ lanuginis plena ſunt: ſed non ꝓter obliquitatem. Nã in Æneide diximus, apud Cretenſes, infamiæ genus iuuenibus fuerat, non amatos fuiſſe. Et verecunde rẽ inhoneſtã ſupprimit: quã Theocritus aperte commemorat. ¶ Caſtaneas q; nuces.) Bene ſpeciem addidit: dicens caſtaneas. Nã. ¶ Nuces.) Generaliter dicuntur omnia tecta corio duriore: vt auellanæ, amygdalæ, iuglãdes, caſtaneæ. ſicut contra dicuntur poma, omnia molliora. ¶ Mea quas Amaryl. amab.) Ne eas viles exiſtimes, quas Amaryllis eſt amare dignata, nã apud illã in ingenti fuerunt honore. ¶ Cerea pru.) Aut cerei coloris: aut molia. Horatius, Cerea Telephi laudat brachia. ¶ Honos erit huic quoq; pomo.) Si a te dilectum fuerit: ſicut caſtaneę in honore fuerũt amatę Amaryllidi. ¶ O lauri.) Licet Horatius dixerit, Depone ſub lauru mea: melius tamen eſt iuxta ſecundam formã inflectere: nam melius ſonat. ¶ Proxima myrte.) Vel vicina lauro: vel ad odorem proxima. poteſt enim vtrunque intelligi. ¶ Sic poſitæ quoniam ſuaues miſcetis odores.) Quoniam permiſtiõe veſtra ſuauem odorem creatis.

PROBVS.

¶ Narciſſus.) Flos Acuſilaus refert a Narciſſo Amarãthi, q fuit Erechtheis, ex inſula Eubœa interemptus ab Epope: ex cruore eius flores: qui nomen eius accęperunt, procreati: a pictore Narciſſi floribus Erynias. i. furias primas, eſſe coronatas aiunt.

MANCINELLVS.

¶ Tibi lilia,) Conatᷣ plurib. modis illũ adhicere: cũ & nymphæ
Calath. ſibi obſequatur. ¶ Calathis.) Calathos Gręca vox eſt: vt ẽt Feſt.
Nais. ait: Latini dicunt q̃ſyllũ. ¶ Nais.) Aquę nympha: νάω .n. fluo eſt.
νάω. ¶ Palléteis violas.) Ply. li. xxj. ca. vj. &. c. xl. ſcribit, violarum eſſe
Violę. plura genera: ſunt. n. purpureæ, luteæ, albæ. Purpureæ, crapulã,
Narciſſus. & grauedines capitis impoſitis coronis, olfactuq;, diſcutiunt. ¶ Narciſſum.) Narciſſi duo genera: vnum, purpureo flore: alterũ herbaceum: neruis inimicũ, caput grauãs, & a narce, narciſſum
Narce. dictum: non a fabuloſo puero. Ply. lib. xxj. ſcri. Narce aũt, torpedo dicitur: narceo, obſtupeſacio. ¶ Papauera.) fuiſſe papauera in honore apud Romanos ſemꝑ indicio eſt Tarquinius ſuperbus, qui legatis a filio miſſis, diſcutiẽdo papauera in horto altiſſima, ſanguinarium illud reſ̃um, in hac facti ambage reddidit Ply. lib.
Caſia. xix. ¶ Caſia.) Caſię duo genera: alia. n. cãdida: alia, nigra. Candida, magis ſe humi ſpargit, odorataq; eſt: nigra, odore caret. Ambo florent, poſt ęquinoctium autumni: & multum deniq; tẽporis florent: author eſt Theophraſtus li. vj. de ſuffruticibus & herbis. Amplitudo fruticis, trium cubitorum, inquit Ply. lib. xij. nã caſia, frutex eſt intexens. Theocritus item in. iij. Cingã mea tempora ſertis Pallentis violæ, ac multum redolentis anethi, Atq; roſis, alijs q̃ mollia pingit caltha luteola. ¶ Vaccinia.) Flores nigros, ſeu purpureos: de quibus ſupra. ¶ Mollia.) Aut iucunda. ¶ Luteola.) i. ruffa. eſt. n. luteus, color ruffus dilucidior: vnde ei quoq; nomen eſſe factum videtur, ab luce. ſ. author eſt Gel. li. ij. ca. xxxvj. & Ply. li. xxj. inquit, Lutei video honorẽ antiquiſſimũ in nuptialibus, flammeis totum fœminis cõceſſum. ¶ Caltha.) Violę genus eſt, cuius folia olent, non flores: vt Plyn. ſcribit lib. xxj. ca. vj. ¶ Cana mala.) Cotonea intelligit: q̃ Græci Cydonea vocant. ex Creta inſula, aduecta plura eorũ genera, Chryſomella inciſuris, diſtincta colore ad aurũ inclinato: quæ cãdidiora noſtratia cognominata odoris præſtantiſſimi: author Ply. li. xv.

ASCENSIVS.

¶ Huc ades, &c.) Ruſum Alexin adlicit, inuitatq; ad concedendum in agrum, dicẽs ei: paratos eſſe flores ſuauiſſimos, atq; herbas maxime odoriferas, quos, & quas nymphæ illi vltro adferent ſi venerit: additurum præterea ſe ſertum ex varijs floribus,
Ordo. herbis, & fructib. ¶ Ordo eſt. O formoſe puer Alexi: ades. i. adſis, aduenias: huc. i. ad me: ecce, ſi munera nr̃a tibi ſordent, nymphæ. i. deæ, hoc eſt rerum naturalium productrices: ferunt. i. obuiam, aut afferunt tibi lilia plenis calathis. i. vaſculis vimineis: Nais. i. dea illa: candida. i. decens, & formoſa; carpens. i. legens: carpẽdo. i. ſummis digitis abrumpendo: violas pallenteis, & ita amanti cõgruas: & ſumma papauera. i. ſummitatem papauerum: iungit. i. conſerit: in ſertum colligit: narciſſum, florẽ illum, in quem Narciſſus puer trãsformatus fingitur: & florem anethi, herbæ videlicet: bene. i. ſuauiter: olentis. i. fragantis: tum i. deinde, aut inſuper, ipſa intexẽs. ſ. ſertum ipſum, hoc eſt in medio ſuffulciens intertexendo, caſia, herba illa ſuaui, atq; alijs herbis ſuauibus: pingit. i. componit: aut potius in morẽ pictoris, diuerſarum herbarum coloribus, diuerſis exornat componendo: vaccinia. i. flores vacciniorum: mollia. i. plumei tactus: caltha. i. flore illius herbæ: luteola. i. aliquantulum lutei coloris: qui color eſt in vnguibus, aut cornu oris merulæ: eſt. n. ruber cum croceo: aut ſic, tum. i. inſuper. Nais intexens vaccinia mollia, caſia, atq; alijs ſuauibus herbis: pingit, ſup. ea caltha luteola. Ipſe ego i. egomet. legã. i. ex arbore molliter, ne lędãtur, excerpã: mala cana. i. caneſcentia, quæ cotonea, a doctis: ab imperitis (licet alia ſint) coctana vocãtur: tenera lanugine. i. quibus adhæret quędã lanugo tenera. & caſtaneas, quas nuces: aut caſtaneas exiſtentes nuces: Amaryllis mea. ſ. amica. amabat, ſup. tunc, cũ a me amaretur: & erat faſtidioſiſſima, vnde non niſi delicatiſſima amaſſe putanda eſt: ego addam pruna cerea. i. cerei coloris: & honos. i. decor: erit quoq;. i. etiam: huic pomo. ſ. pruno, quod pomũ eſt: quia corticem mollem habet. Et o lauri (monſtrat amatorie lauros, quas Alexi iampridẽ deſtinat) ego carpã vos: &, o mirte, arbor odorifera, Veneri ſacra: proxima. i. quę ꝓxima lauro es: ego carpã. i. decerpã te, ſup. tunc, quãuis nunc molliter ſeruem, ac cuſtodiam: quoniam vos. ſ. laurus: & myrtus: poſitæ ſic. i. circum mala, & poma iam dicta miſcetis ſuaues odores. Multa hic Seruius ſubtiliter diſſerit: non pauca Mancinellus, quibus ne vbiq; longus ſim, contentus ſum. Tametſi quatuor modis dici poteſt Regula.
hæc & conſimilis loquutio, Malum tenerum lanuginem: quod nimis Græcum, ac poeticum eſt. Tenerum lanugine: quod hiſtorico permittitur. & Tenere lanuginis: quod maxime grammaticum eſt. & Tenera lanugine, quod maxime Latinum eſt: tamen qui oratorie ac Latine loqui volet, vltimum modum, niſi concentum repugnet, amplectetur: vt alibi latius dicam.

PIERIVS.

¶ Addã cerea pruna, & honos erit huic quoq; pomo:) Licet hic eorum obſcuram diligentiam deprehendere, qui cum paſſim in veteribus exemplaribus legerent, Addã cerea pruna, honos erit: abſq; particula coniunctiua, eam, ne verſus infirmus eſſet, interuerunt: Qui, ſi non animaduertebant, eam ineſſe vim adſpirationi, vt præcedentem vocalem ſuſtinere poſſit: certe pleraq; toto opere eodem mõ, ſine vlla colluſione poſita, & Homeri & aliorũ poetarum tam Græcorum, q̃ Latinorum exẽplo cognoſcerent Sane, &, particula in nullo ex his antiquis exemplaribus inuenitur. Idq; manifeſtum in Romano codice, & in Longobardico: & in Mediceo: in reliquis aliena manu & atramento intruſa. Atq;, vt hos eo timore abſoluam, ſit exemplum, vocales non ſemper abijci per alterius colliſionem. Credimus, an qui amãt: ꝙ ſi non has figuras admittamus, adſpirationis dubio procul exẽplum eo verſu eſt, Ille latus niueũ molli fultus hyacintho: Sed obijciet forte aliquis Nigidij figuli cõmentaria. In quibus ille. h non eſſe literam tradiderit, Sed adſpirationis notam, obſeruatum a Victorino. Cui qui reſpondent, Græcos aiunt numeros ſuos per literarum figuras adnotare: ac veluti per α vnum, per β duo per γ tria & ſic de reliqs: ita per ⊢, quæ apud eos figura eſt aſpirationis ἑκατὸν, hoc eſt centum deſcribunt: eam nimirum literarum honore decorantes. Latini vero, octauum illi locum in literarum ordine non temere adſcripſere: & in inſcriptionibus: in quibus ſingulis tantum literis vti ſolent, H, vtuntᷣ ſępiſſime, ꝑinde ac ẽt lr̃is alijs qppe ſi hic, hęc, hoc, pronomina ſignificãda ſint, ſiue Hęredes, ſiue hora: vel quid hmõi: vt H.M.H.N.S. hoc monumẽtũ hęredes nõ ſequetur. ſiue, quod alibi eſt: ſeqtur & S.H.L, quod ſm̃ hãc legẽ, interpretatur: & H.H, quod ſignificat: hac hora. Quę, ſi lr̃a nõ eſſet, neq; in nũeris centenarij vocẽ, vt in eo nomine prima: neq; in his alijs quidq̃ ſignificaret, præter ſpiritũ, voces vero ipſæ per vocaleis in vnaquaq; dictiõe primas notarentur. Habet ꝓterea H ſonum proprium, quẽ licet Catullus videatur eluſiſſe, noſtris in temporibus. (Nã quo pacto priſci pronũciauerint audiſſe nõ poſſumus) quotquot literati ſunt, mihi, & nihil, h tantũ inter duo illa ii interijciẽtes ſcribunt. Eas tamen dictiones propemodum pronũciãt, ac ſi prę ter h, c, etiam inſertum eſſet, quod quidem ipſius h

liter.x,

literæ, vim & ſonum proprium oſtendit. Quare Vel. Lõgus ait, H & ante vocalẽ, & poſt vocalẽ neſcio quid propriũ ſonare: hęc tamen, vt pleraq; alia corrupta ſunt apud Veliũ. Quid vero illud, quod literæ tot in h, abeũt, & ipſum h, mõ in hanc, mõ in illam literã cõmutatur? Id.n. præcipue literarũ eſſe cõſtat, vt hęc illi ſuccedat, alię dẽtur in aliarum locũ: pro idiomatum quippe nationũ, gentium, atq; ẽt ætatum conditione, conſuetudine ve: vel quia multæ inter eas cognationes intercedant. Hinc alij per q, Periqulum: per c alij, periculũ ſcripſere: ſic aquipenſer, & pequnia in ancipenſerem, & pecuniam abiere. Eadẽ in c, & g literis affinitas: vnde cortynia, & gortynia indifferenter ſcriptum inuenias: & q̃ per C, caieta, Cneus, Caius, curculio, notantur per g, tñ enunciantur. Sic m tranſit in b cũ ex ſcamno, ſcabellum, facimus: ſic p, ſic d, etiã in b verſæ, cum ex duello, bellũ: ex Pyrrho, burrhus, effectũ eſt. Quid memorem, T, & D, tam arctæ cognationis literas? Nam vt reliqua diſſimulem, q̃ per t, prius Aleſſanter, & Caſſantra, ſcribi ſolita, iam per d, Alexander, & Caſſandra, quo mollius enuncientur, notari videmus. Ipſum vero d, quod in loquutionibus in l verti patitur? cũ lingua, ex dingua, a dico: cum ſella, ex ſeda, a ſedeo exprimuntur. Quoties eadẽ in r literæ locũ data? nonne lemures, qui a remo, remures? nonne Meridies, ex medidie factum? R autem ex s, bona veterum nominum parte fecimus. vt Aurelius, ex Auſelius. Ara plurimus maiores feriæ lares, quæ prius per s, Aſa pluſimus maioſes feſię laſes: & tot huiuſmodi. tam primo & medio, quã vltimo vocũ loco ſcriptitari ſolita. ſic & h, multarum & ipſa literarũ vicaria reperitur, in hanc & illam ipſa quoq; literas tranſmutatur: vt cũ ex veho, vexi: ex traho, traxi, facimus: nunc in v, vt heſper, veſper: nunc in f, vt hanula, famula: formæ, pro hormæ, quod circa eas, crebræ, tutæq; ſtationes eſſent, vt apud Verrium. contra vero, F in h mutatum, vt in nominib. quę a Sabinis accępta Romani in ciuitatem adſciuere. Cuiuſmodi ſunt, traſo, veſo, fircus, forreum, foſtis, foſtia, & alia pleraq;, quæ Romani cum in ciuitate adiciſcerent, alia quadã litera veluti toga ſua, vel p̃texta donata, inſigniri voluere. Quid vero ludicrũ illud veluti certamẽ quoddam, quo f, in b tranſilit, vt cum Bruges, priora quædã ſæcula pronunciarunt, quę poſteri per f, fruges ſcribere maluerũt. In alijs aliquot, h in b: vt q̃ Helena prius fuit, apud Romanos Belena diceretur. An, niſi litera eſſet, tantũ iuris vt mõ in hanc, modo in illã literã abiret, concederet? An conſonãtes aliæ, vice verſa dignatę eſſent in eam tranſcribi, niſi quid ſaperet literarum? Longum vero eſſet enumerare, quot huiuſmodi ſint mutationes, quę mihi ex literis in literas ita fieri videntur, vti cum quis ex plebe ad equeſtrẽ, & ex equeſtri ordine ad ſenatorium prouehitur: ac vice verſa, vel cenſoris alicuius notatiõe, vel ſuo nõnunq̃ ex commodo ex ſenatu ad plebem tranſit. vir.n. idẽ quoquouerſum rapiatur, conditiones mutat, nõ naturam, Sic h, ſic v, & i, & aliquot aliæ nonnunq̃ literæ, nunc vno, nunc alio ordine recenſentur: quin tamen literæ ſint, non aliter quiſquã viceris, q̃ qui eum, cui purpuræ vſu interdictum, aut ademptus in cenſu equus fuerit, non hominem amplius eſſe contendat. Sunt enim qui ea ratione, h non eſſe litera conantur oſtendere, quia neq; in vocalium, neq; in ſemiuocalium, neq; in mutarum ordine locũ habeat: quod quidem, vt in eadem perſtemus ſimilitudine tantũdẽ mihi eſt, ac ſi diceremus, Soſiam, aut Dauum, ideo non eſſe homines, quia Romæ neq; inter ſenatores, neq; inter equitum centurias, neq; vlla in tribu recenſeãtur, verum adeo ne abſurdum erit vnã inueniri literã, quæ inter vocaleis & conſonanteis, mediũ quendam locum habeat: aut alterius cuiuſpiã ſit cõditionis, veluti apud Græcos, σ, quam licet per ſe ſonare, ſuiſq; viribus pollere, neq; alterius cuiuſpiam literæ auxilio, vt enunciaretur: indigere nõ negabant, nequaq̃ tamen inter vocaleis enumerauere. Cum vero cõſonantes in ſemiuocaleis & mutas diuiderent: tripliciterq; mutas partirẽtur, ſemiuocales dupliciter. Sigma, ab aliarum veluti conſortio ſegregata, ἄσημον appellarunt: cui neq; ſignum, neq; notam vllam, inuri poſſe viderent, quod ea ſuę cuiuſdam poteſtatis eſſet. Quę vero inuidia ſit apud Latinos, vnam eſſe literam, quę ſuę, & ipſa quodammodo poteſtatis, medium inter vocaleis & cõſonanteis locũ obtineat: nonnunquã etiam, ſi adhibuerit, nec litera eſſe velit, cum aliæ quoq; literę nulla vi, nullo ſono euaneſcere: alię aliter ſcribi, aliter ſonare deprendantur. His itaq; confutatis, ſunt qui a finitione, H non eſſe literam, argumententur: quia. ſ. h, ſit humani ſpiritus, flatuum ve collecti ſonus intelligibilis. Sed enim vel q̃cunq; figura hac finitiõe deſcribetur, perinde litera non erit, vel ſi qua nota: cui ea competat finitio, litera erit. H, quoque literam eſſe, conſentaneum erit. Nam ſi animatum quid ſit: & rationis particeps, & morti obnoxiũ, id dubio procul erit, homo. Socrates igitur homo. At qui literæ, C, F. R, & S, iiſdem circũſcribuntur terminis, vt earum vnaquęq; ſit humani ſpiritus, flatuſve collecti, ſonus intelligibilis. Differũt tamen ex eo, quod accidit huic, vel illi, vt Æthiopi, nigrum eſſe. Scythę, albũ, Socrati ſimũ, Platoni latos humeros habere. Ita adſpiratiõi (de nota enim loquor, nõ de re, quæ nõnullis anſam cauillandi dedit) id accidit, vt dẽſius, & craſſius enuncietur. C, vt preſſius, & exilius emittatur. F, vt validiore quodã ſono p̃feratur. R, vt aſperius, & per vim quodãmodo elidi videatur. S, vt incitatius, & ſono magis prõptuario nulloq; pronũcietur impedimento. Fatebũtur vero aliqui, vel hãc: vel illam ex hmõi notis, vtputa s, non eſſe literam, ſed ſibilum tantum. Nam s, raro Capri teſtimonio apud Hetruſcos exprimitur: & ex Latinis loquutionibus nõnunq̃ euaneſcit. F, nõ omnium gentium eſſe literam, facile comprobabunt. Quibus quidem ſi vel s, vel f, non eſſe literas, ideo conceſſerimus, quod rarus fuerit earum apud hos vel illos vſus. Age etiam q, ex literarum ordinibus ſubmoueamus, non enim ea apud Græcos inuenitur. K etiam exigamus, id enim vel Fab. Quintiliano teſte, a Romanis olim repudiatum eſt. Digãmon vero æolicũ, ex veterum, quę tot extant monumentis eradamus, eã enim literam non oẽs gentes admiſere, ac perinde Latinis eam vſurpare non licuit. Quinetiam o vocalem eijciamus. Nam eam quidã Italiæ populi nõ habuere, quod ſi digammon ipſum inter literas recẽſetur. Si K, per innumeras ætates pro litera habita, quod tot ſæculorum continuatione in maiorũ noſtrorum inſcriptionib. occulta fide conſpicimus, ita s, apud gentes, nationeſq; omnes literæ ſonũ, figuram, & vim, ſiue poteſtatem dicere maluerimus, obtinet, ita & h, iam recępta, quę tanta eſt s literæ cognatiõe copulata, vt pleriſq; in loquutionibus & s in h, & h in s, inuicẽ cõmutentur: videturq; propemodum humanus ſermo tantũdem exiſtimaſſe: vtrum quid per s, an per h, ſcriberetur: vnde Latini: ſal: ſatis: ſex: ſeptem: ſe pronomen, & ſexcenta huiuſmodi per s, ſcribenda cenſuere, quę nationes aliæ ſcripſerint per adſpirationis notam, ἅλσ ἅλισ ἕξ ἑπτὰ: id puto minime facturi, ſi h, nõ eſſe literam, ſed flatilis cuiuſdã ſpiritus, notam tantum eſſe cenſuiſſent. Idq; potius credendum iudicaſſe eos, & s: & h: eiuſdẽ propemodum eſſe prærogatiuæ: quodq; s, literæ accidit, vt nonnunq̃ elidatur in verſu faciendo, nonnunquã ſyllabis adminiculo ſit, ita & adſpirationi, vt nonnunquã otioſa ſit. nonnunquã vires, vt hoc loco, ſuas oſtentet. ſcio in ijs quæ poſtremo loco exempla retulimus, erunt qui maiores noſtros figura deceptos, dicent: quod quæ nota vocalibus nunc ſuperadditur, adſpirationis loco eadem ſit figura: qua σίγμα nunc vulgo ſcriptitamus, (, quippe ad latinæ literæ, c, ſecundæ conſonantis effigiẽ. Sed enim prius fuere nomina hęc per s, notata apud Latinos, q̃ corrupta illius literæ forma, quæ facta eſt poſteriore ſæculo: diuulgaretur. Sed eorum non ego errores inceſſam, qui ſcriptis tradiderunt figuram h, prius fuiſſe mox diſſectam in daſean & pſilen: quæ in veterum libris & monumẽtis: hoc modo figurentur, ⊢, ⊣. Cum potius Latini ex duabus illis notis in vnam contractis, copulatiſq; ſuam conflarint literam, quę eam figura iure latij donatã inſignẽ eſſe voluerit. Meritoq; Valerius Probus magnę authoritatis grãmaticus: in arte, H literam inter nouem mutas enumerat: quã præter peculiarem figurã & nomen, quod his literis expreſſit, H: ſonũ etiã retinere poteſtatis ſuæ, certum aſſerit: vtputa, honos. nũquid nam onos: aut cætera talia? & ideo qui aliter ſentiant non recte exiſtimaſſe notãdos, ait. Neq; tamen negat interdum h, pro adipirationis nota poni poſſe, preſertim cum iuncta cũ alijs mutis, vocali concurrerit: vtputa, pulcher: in cuiuſmodi rõnis nominibus: h nõ aliter euaneſcit: ac u vocalis in loquutiõibus, lingua. Torqueo: & ſimilib. aut s in eo loco. Ponite ſpes ſibi quiſq; ſuas: & alijs eiuſmodi. Nã qui magis liceat i, & u, modo eſſe vocalibus, modo in conſonanteis abire, modo loco cedere: deſerere ordines: ſubducere ſe, atq; aufugere: ſi alijs quibuſdã literis authoritatem ſuam longo authorum vſu conceſſam inuiderimus. Sed quoniã in re, nihili, vt de litera hac vulgo dici ſolet: animi gratia: quaſi marinas cõchulas colligẽtes, euagati ſumus, vnum illud dicã: eos qui omni conatu id maxime ſunt, cõtendere viſi: vt ius literę notæ huic adimerent: tamen cũ manifeſta negare non poſſent, eam ſapere aliqd quod ſit literæ nihil quidq̃ inficiari. Ac vt ad carminum & loci, qui præ manibus eſt: rationem deueniamus, conſentiunt Grammatici Virgilium literæ. vim & poteſtatem, naturamq; in hee, tunc oſtendere voluiſſe, cum ſcripſit, Stant & iuniperi: & caſtaneæ

neve hirſutæ. Quare cum neq; præter exempla, neq; præter rationem ſit legere: Pruna honos: tot venerandæ antiquitatis codicibus adſtipulantibus: & particulam ab aliis intruſam, audacter ego ſuſtulerim. Accedit huc rithmica quædam conſyderatio: quod ſententia finitur in pruna. Trimetrumq; abſoluit non indecore: & antea q̃ membrum alterum reſumamus, latum ſatis temporis interuallum interponitur. Vt ſi etiam hemiſtichiũ illud, a ſimplici vocali incipiat, commodum reſpirandi locum habere poſſit.

Ruſticus es Corydon, nec munera curat Alexis,
Nec ſi muneribus certes, concedat Iolas.
Eheu quid volui miſero mihi? floribus Auſtrum
Perditus, & liquidis immiſi fontibus apros.
Quem fugis ah demens? habitarunt dij quoq; ſyluas,
Dardaniusq; Paris. Pallas quas condidit arces,
Ipſa colat, nobis placeant ante omnia ſyluæ.
Torua leæna lupum ſequitur, lupus ipſe capellam,
Florentem cythiſum ſequitur laſciua capella,
Te Corydon, o Alexi, trahit ſua quenq; voluptas.

SERVIVS.

Ruſticus es Corydon.) Arguit ſe ſtultitiæ, quod eum ſe ſperat placare muneribus, q poteſt habere meliora. nã ſupra ait, Delicias dñi. Iolas.) vel ditior amator: vel eius dominus. Eheu quid volui miſero mihi?) Quo eum diſcedere dicit, quẽ ſupra cũ eo diximus nõ fuiſſe? Nam ait ſolus montibus & ſyluis: ſed rõne non caret. Epicurei.n. dicunt (quod ẽt Cicero tractat) geminã eſſe voluptatẽ: Vnã quę percipitur: & alteram imaginariã. ſ. eam quæ naſcitur ex cogitatione. Vnde ita debemus accipere hunc verſum per cogitationẽ, illa imaginaria voluptate: qua & cernere & alloq videbatur abſentẽ. Sed poſtq̃ obiurgatione ſua in naturalẽ prudentiã eſt reuerſus, caruit vtiq; illa imaginaria voluptate, vbi nũc ſibi ſe obfuiſſe dicit per hanc ratiocinationẽ, Ruſticus es Corydõ: nec munera curat Alexis. Nec ſi muneribus certes, cõcedat Iolas. Floribus auſtrũ.) Quo facilius areſcunt. Fontibus apros.) Qui puros fonte cœnoſos efficiunt. Quẽ fugis ah demens?) Iterũ per phantaſiã quaſi ad præſentẽ loqtur: & quaſi ille dixiſſet ſyluas, hic infert. Habitarũt dij quoq; ſyluas, Dardaniusq; Paris.) Et Paris habitauit ſyluas, qui de dearum pulchritudine iudicauit. Pallas quas condidit arces, ipſa colat.) Ideo dea artiũ Minerua dicitur, quia de capite Iouis nata eſt, ſed quia dea eſt artiũ, & ingenij, ideo iſta finguntur. Nihil enim eſt excellentius ingenio, quippe quo reguntur vniuerſa. Torua leæna lupũ.) Theocriti ſunt illi verſus. Et bene ſe reuocat ad ruſticas comparatiões: pene.n. fuerat lapſus, dicendo, Pallas quas cõdidit arces. Leęna autem dictũ eſt, ſicut dracæna. Et quod ait, Torua leæna lupum ſequitur: verum eſt. Nam neceſſe eſt vt veniente lupo, aduentus agnoſcatur leonis. Cythiſus.) Herba eſt. Laſciua.) Voluptuoſa & deſidioſa. Te Corydõ o Alexi.) don o a, antibacchius eſt: ſed o breuis fit: quia vocalis vocalem ſequitur. ſic Homerus, πλάγχθη ἐπεὶ τροίης ἱερὸν. Trahit ſua quenq; volup.) Notabatur a Criticis, ꝙ hanc ſententiam dederit ruſtico ſupra Bucolici carminis legem, aut poſſibilitatem.

PROBVS.

Pallas. Pallas quas condidit arces.) Ab haſtæ quaſſatione dicta. i. vibratione. ꝙ ſit bellicoſa. παλλεῖν enim quatere vocant Græci. Hæc primum ædificationem inueniſſe dicitur.

MANCINELLVS.

Ruſticus es Corydon.) Seipſum ignauię arguit, cũ aduertat meliora Alexin, ab altero accipere poſſe. Iolas.) Pollio intelligitur, pueri dominus: nã vti puero & ſibi mutauit nomẽ, ita & Pollioni. Eheu, quid volui.) Pœnitet eũ iam incœpti amoris. Floribus auſtrũ.) Auſtro.n. flores ſoluuntur Zephyro fuit: humidus.n. grauisq; Auſter eſt. vt Plis ſcribit li. viij. de animalibus. Apros.) Quibus qdẽ in luto, voluptas grata eſt. Paris.) Qui regius fuit. Pallas quas condidit arces.) Hoc ait, qm̃ (teſte Diodoro li. vj.) Palladem, veſtium apparatũ: & ædificandi artẽ, exprimendiq; olei modum, & multa alia inueniſſe volunt. Idem quoq; Diodorus lib. j. ſcribit, ꝙ putant aerem ideo nominatum Palladem: ac Iouis filiã dici: & virginẽ fuiſſe, qm̃ & non corrũpatur: & ſublimiorem locũ teneat. quapropter ex vertice Iouis dicitur nata. Torua leęna lupum.) Climax eſt: Latine, gradatio dicitur, teſte Fab. li. ix. de quo latius in carmine, Torua terribilis: ꝙ ſit torto vultu. Trahit.) Terẽ. in Phor. ait, Verũ ita hoc eſt quot homines, tot ſententię, ſuus cuiq; mos. & Ply. epiſto. j. Varia ſunt hominum iudicia: variæ voluntates. Climax

ASCENSIVS.

Ruſticus es Corydon.) Graphice admodũ, vt cętera omnia, perdite amantem exprimit Maro: nunc ſanę mentis, nũc furentis videtur: nam per interualla quæ recta ſunt conſilia, amplectitur: & rurſus deſerit, quod & Phædria Terentianus, lepide in ſe demonſtrat. Quaſi ergo interuallum bonæ mentis nactus Corydon, dicit, ſeipſum alloquens: O Corydon, tu es ruſticus: Alexis autem, puer vrbanior, quocirca nihil illi iucũdũ offerre poſſis, ſordẽt.n. munera tua, illi, q muneribus obtinẽdus non eſt: & ſi ea via obtinẽdus ſit, adhuc nihil profeceris, quia Iolas conriualis tuus, te multo ditior. munere te vinceret: proinde ſtulte operã das talibus amoribus: quod cognoſcens exclamat, Heu heu: aut Eheu, qd volui mihi miſero? qui perditus, rem ſurgentem deieci: & lympidã turbaui, ſicut q floribus, Auſtrũ: & fontibus apros immittit. Deinde, irrepente rurſus amore, quaſi Alexis quem præſentem imaginabatur, ob tale dictum aufugerit: exclamat, Alexi, quem fugis? Nunquid quia ruſticus ſum, ne me fugis? Ah demens: hoc eſt, peruerſæ mentis puer, qui non recte ſapis, ſi habitãtes in ſyluis, ob id ſolum ꝙ in ſyluis habitẽt, fugis: quia habitarunt dij quoq; ſyluas, Dardaniusq; Paris: proinde cum tu ruſticus ſis (id enim innuit. Et ideo manifeſtum eſt: quia non ita de Alexãdro, Pollionis puero, loquitur. quin ad aliũ referri poſſit. Non.n. quod quidam perperam criminantur, amores ſuos in pueros fatetur Maro) egoq; ruſticus ſim, ſinamus Pallada vrbẽ quã cõdidit, habitare: & colamus nos ſyluas, quod fieri decere probat exẽplis, & inductione quadã nõ perfecta, dicens, quia Leæna ſequitur lupum: lupus, capellam: capella, cytiſum. & Corydon, Alexin: quia Quẽq; ſua voluptas trahit, quæ ſententia licet a Criticis. i. rigidis cenſoribus notatur: tamẽ a Corydone nõ abhorret, q & Amphiona, & Parin, & Pallada, & cæteros quos noiat quodãmodo nouit: vnde nõ oĩno ruſticus aut imperitus exiſtimabitur, vt non poſſet prouerbiũ, ẽt ſi non intelligat, ꝓferre. Ordo eſt. O Corydon, tu es ruſticus, & ita nõ places per te: nec Alexis curat munera, & ita nõ captabis eũ munere: nec Iolas, paſtor ille diues, & riualis tuus (vnde nõ placet Pollionem, per Iolam intelligere, etiã ſi per Alexin, Alexandrũ Pollionis puerum, intelligã) concedet, ſup. te vincere, aut potiri optato: ſi certes. i. contẽdas: muneribus. i. per munera Alexin allicere. hoc autem dicit per apoſtrophen, ad ſe: deinde, in ſua: hoc eſt, in prima perſona, dicit: Eheu, vel Heu heu: dolentis interiectio) quid volui mihi miſero. q. d. maximum malum, dum tales amores incœptarẽ: nã ego perditus immiſi floribus. i. rebus trãquillitatem amantibus vt flores amant: Auſtrum. i. ventum turbulentum, & eos decutientem, hoc eſt tranquillo ſtatui ſummã cõmotionẽ (allegoricos enim loquitur) & immiſi fontibus. i. rebus claris, & lympidis, ac pellucidis, ſeu trãſparentib. cuiuſmodi ſunt fontes, apros. i. porcos ſylueſtres, & immundos ſues, oĩa turpãtes, & contaminantes. eſt enim (vt dicit Flaccus in. j. libro epiſto.) Amica luto ſus. Et ita cõſtituit reſipiſcere: ſed mox quaſi per hoc, puer indignatus aufugeret: iterũ furẽs dicit, Quem fugis? (viſus enim eſt ſibi, puerũ videre) ah demens. i. malę & peruerſę mentis Alexi, qui ſyluas fugis: quia quoq;. i. etiam dij, non ſolum hoies ſummi: habitarũt. i. incoluerunt ſyluas, vt fauni, & panes, ac ſatyri: & Paris Dardanius. i. heros, ex alto ſanguine Dardani, progenitus, ſup. habitauit ſyluas: ipſa Pallas. i. Minerua, q̃ Gręce Athena dicitur: colat arces; quas cõdidit. ſ. Athenas. q. d. vacet philoſophię, & ſyluæ placeãt nobis, qui. ſ. paſtores ſumus ante omnia. i. ante omnis res. Neq; vero moleſte feres, ſi te amore captus ſequor: quia leæna torua. i. feroci, & immiti aſpectu, ſequitur lupũ (Id aũt Serui. euenire docet) & ipſe lupus ſequit capellã, qua. ſ. lubẽtiſſime veſcitur: & capella laſciua. i. petulans & lubrica: ſequitur cytiſum herbã, aut fruticem dulcem, & ſucci plenam: & o Alexi Corydon, ſup. ſequitur: hoc eſt, ego ſequor te: quia Quẽq; ſua voluptas trahit. Dij quoq;.) Adnotandum vbi dicit, Habitarunt dij quoq; ſyluas: ꝙ gentilitas, deos ſylueſtres poſuit: quos ſemideos vocauit, videlicet faunos, & ſatyros nemorũ. Ægipanes deſertorũ Æthiopię, qui ſunt nudi leues, caprinos pedes habẽteis, qualeis diuo Antonio occurriſſe dicitur. Syluanos, ſyluarum: & Panas, agrorum: ſed confundũtur hæc: vnde author noſter, Et vos agreſtium præſentia numina fauni, Ordo Dij.

Quidi.

Ouidi. Sunt mihi ſemidei, ſunt ruſtica numina nymphæ, Et fauni, ſatyriq́;, & monticolæ ſyluani, Quos quoniam cœli nondum dignamur honore, Quas dedimus certe, terras habitare ſinamus. Pomponius Mela ſcribit, vltra Atlantē, Mauritaniæ mōtē, noctu pleſ pe viſa lumina, & crepitus cymbalorū, ac fiſtularum cātus auditos, nec die repertū quēq́;. idcirco pro cōſtiti habitū, hos faunos
Paris. eſſe, ac ſatyros, & eius generis aialia. ¶ Dardaniusq́; Paris.) Dardanus Iouis ex Electra filius in Phrygiā migrauit. vbi author generis Priamidarū fuit: itaq; Paris, qui & Alexāder dicitur, Priami filius, recte Dardanius dicitur. Is aūt cū adhuc a matre geſtaretur, futuri excidij Troiæ indicium tulit. Nā viſus eſt matri, facē ardentē in ore geſtare: vnde tota incenderetur ciuitas: quod viſum cū Priamo marito ſuo reuelaſſet, iuſſit partū occidi: ſed miſeratione ſeruatus, ſyluis expoſitus eſt: vbi paſtor, Oenonem nymphā amauit: donec fortiſſimus pugil cū Hectore cōgreſſus: & ab indignāte: quod ab eo ſuperatus eſſet: pene occiſus: & tandem agnitus: promiſſam a Venere prædam, abſtulit Myceniſ Helenā, Menelai coniugē: cuius raptum ſequutū eſt Troianū excidium.
Pallas. ¶ Pallas quas condidit, &c.) Cum contentio eſſet inter Pallada: ſeu Mineruam: & Neptunum: vter ciuitati iam ab eis cōſtructę, aut inſtauratę, nomen daret: eo peruenit, vt vter produceret pulchriorē fœtū, & reipu. magis vtilē, ciuitatē de ſe nominaret, Neptunus ergo, ratus equū maxime cōmodū, quod & paci & bello prodeſſet, percuſſa terra tridēte equū produxit. Minerua, equū eſſe belli indicem: vnde viſo equo exclamat Anchiſes .iij. Æneí. Bello armantur equi, bellū o terra hoſpita portas: & ſciens oliuā eſſe ſignificatiuā pacis: & ſumme medicinalē, eā produxit. quā ciues ſtoi cōmodiorē rati voluerunt, vt ab ea quæ Græce Athena dicitur, Athenæ denominarentur. Cætera Mancinellus explanauit.
Regulę. Prima regula eſt: eheu, abſolute ponitur: hei, cū datiuo: heu, cū nominatiuo, & frequentius cū accuſatiuo: heus, quod eſt reuocādi aduerbiū, cū vocatiuo. Primi: vt hic: Eheu, quid volui miſero mihi? & Eclo. iij. Eheu quam pingui macer, eſt mihi taurus in aruo: Secūdi: vt .ij. Æneí. Heu mihi qualis, &c. Tertij: vt eiuſdē .vj. Heu pietas: heu priſca fides, &c. & alibi, Heu ſtirpē inuiſam. Quarti: vt eiuſdē .j. Heus iuuenes monſtrate, &c. Secunda: quia relatiuū ſine antecedente conſtrui nequit, oportet antecedens poſt rectū ſæpe præconſtrui: vt hic, Quenq; ſua voluptas trahit.

PIERIVS.

¶ Ruſticus es Corydon: nec munera curat Alexis.) Es, equidem ſecunda perſona paſſim legitur, præterquam in Ro. codice, vbi eſt, habetur

habetur perſona tertia: vt duo dicat: quæ maxime obſint nequicquam proficiant, Alexin eſſe ruſticū, nec munera curare. Et apud Ouid. in huiuſmodi ſignificatum, Helena loquitur in epiſtolis.

Nec dubito quin hæc, cum ſit tam iuſta, vocetur
Ruſtica iudicio noſtra querela tuo.
Ruſtica ſim ſane, dum non oblita pudoris.

Neq; tamen diſplicet, vt Corydon iam reſipiſcens ſemetipſum ruſticitatis arguat: quod pro ſtultitia, & rerum imperitia ponitur. ¶ Nec ſi muneribus certes, cōcedet Iolas.) In Romano codice, certet, legitur: quod non placet. Illud nō improbarim, quod mihi videtur elegāter dictū, concedat, in eodem codice. ¶ Eheu quid volui.) In ſingulis pene codicibus, varie ſcriptum inuenias interiectionē hanc, Eheu: de qua, loco alio plura: Hic mihi non diſplicet, quod in Romano codice integra interiectio duplicata eſt, Heu heu: vt apud Theocritum non ſemel Αἲ αἲ. quāuis Valerius Probus, heu, & eheu, vtranq; ſimplicem agnoſcit. ¶ Perditus, & liquidis.) Quod Latina loquutio, Perditus, in Romano codice, Perditos, per os, ſcriptū habeatur: ea de cauſa factū, quod, vt apud Velium Longum eſt, antiqui, o, & u, confuſas literas habuere. Idq; ex eo apparet, quod cōſol, per o, vltima ſyllaba quondam ſcribi ſolitum: Cum tamen (vt ipſe ait) per u legeretur, variumq; ſcripturę modū pleriſq; in nominibus huiuſmodi fuiſſe dicit: & fontes, funtes: & frondes, & frundes: modo per o, modo per u, apud hos & illos ſcriptū. Præterea Victorinus, cuius fragmenta quædam de orthographia mihi dono data ſunt a Iano Parrhaſio: obſeruaſſe ait ſe in antiquis libris, & in legibus duodecim tabularum: quæ, vt eius verba ponam, tametſi frequēti tranſcriptione aliquid mutarunt, tamen retinent obliquitatem, o poſitum pro u: vt popolos Romanus. vbi enim nunc populus: ibi popolos. vbi piaculū, ibi piacolō: vbi funus, ibi fonus: & ita pleraq; alia. quare, perditos, numero ſingulari, nominatiuo caſu, vt non vti nunc auſus fuerim, ita in antiquiſſimo codice ſcriptum nequaquam improbauerim. Sed quoniam de hac re ſæpe dicēdum, cum frequentiſſima ſit in antiquis codicibus id genus ſcriptura pauca hæc nūc attigiſſe ſufficiat. ¶ Pallas quas cōdidit arces Ipſa colat.) In romano codice, quæ condidit, legitur: nempe ad homœoteleuton euitandum, Pallas quas. Habet præterea, neſcio quid poeticæ venuſtatis dicendi modus, Pallas colat arces, quæ condidit: ſiue velis, quas res: ſiue ipſa quæ condidit, intelligere. Nō tamen abradenda eſt vulgata lectio, quas condidit arces. Eſt prę terea in Romano codice, colāt, vna plus litera temere adiectitia.

Aſpice aratra iugo referunt ſuſpenſa iuuenci,
Et ſol creſcentes decedens duplicat vmbras,
Me tamen vrit amor, quis enim modus adſit amori?
Ah Corydon Corydon, quæ te dementia cæpit?
Semiputata tibi frondoſa vitis in vlmo eſt.
Quin tu aliquid ſaltem potius, quorum indiget vſus,
Viminibus, mollíq; paras detexere iunco?
Inuenies alium, ſi te hic faſtidit Alexis.

SERVIVS.

¶ Aratra iugo Referunt ſuſpenſa iuuēci.) Horatius, videre feſſos vomerē verſum Boues collo trahētes languido. Et hoc vult dicere, Omnia excepto amore finiuntur. ¶ Et ſol creſcentes decedens duplicat vmbras. Variauit: nam ait ſupra, Maioresq́; cadunt altis de montibus vmbræ. Duplicat autem, auget. Salluſtius, Et Marius victus duplicauerat bellū. ¶ Me tū vrit amor.) Cū iam calor ſit ſolis exhauſtus. ¶ Quę te dementia cæpit?) i. cur amoribus vacas, cū multa ſint quæ debes in agro perficere? Semiputata tibi frōdoſa vitis in vlmo eſt.) Plus eſt, quam ſi imputata diceret. tolerabilius eſt. n. nō incipere aliquid, quā incœpta deſerere. Hinc eſt illud in primo, Mene incœpto deſiſtere victā? Itē in Georgicis, Atq; opere in medio defixa reliquit aratra. Sane geminā arguit negligentiā. & quod ſemiputata vitis ſit: & quod frondoſa vlmus: nam vtrūq; obeſt. Vnde eſt in Georgicis, Bis vitibus ingruit vmbra. Et aut ſimpliciter intelligimus hunc locum: vt ſuam arguat negligētiā: Aut certe illud eſt, Non mirum me eſſe dementem, qui habeo vites ſemiputatas. Nam in ſacris dicitur quod corripiatur furore, qui ſacrificauerit de vino quod eſt de vitibus imputatis. ¶ Quin tu.) Quin immo, hortātis eſt. ¶ Quorū indiget vſus.) Ideſt, quæ vſus ruſticus requirit. Sane & eget illa re, dicimus: & eget illo Senatu: & eget illius rei. inde eſt indiget. Nam & hoc, vtriq; iungit caſui. ¶ Detexere.) Perficere, finire, multum texere. nam. ¶ De.) Modo non minuentis eſt, ſed augentis. ¶ Inuenies alium.) Si te hic faſtidit Alexis. Alium Alexim, alium puerum formoſiſſimū, qui te minime ſpernat. Et volunt quidam in hoc loco eſſe allegoriā antiquam in Auguſtum: vt intelligamus, Inuenies alium imperatorem,

ratorem, ſi te Auguſtus contemnit pro agris rogantem. Sed melius ſimpliciter accipimus hunc locum. Nam nihil habet quod poſſit ad Cæſarē trahi: illud vero paulo poſt pene aperte dicitur in Auguſtum Cæſarem. Quoniā ſors omnia verſat.

MANCINELLVS.

¶ Tamen.) Quāuis ſol occideret. ¶ Modus.) Finis, cum omnia finiantur. ¶ Ah Corydon Corydon.) Finis huiuſce Eclogæ docet, nullo pacto vacandum eſſe amori: cum propter illum aſſequendum, & damna, & dedecora plurima eueniant: vnde damnari non poteſt Maro, cū talia ſcripſerit. ¶ Quin tu aliquid.) Ordo eſt: Quin, cur non potius tu paras aliquid detexere viminibus & molli iunco, illorū ſaltem quorum indiget vſus: ſi quin eſſet hortantis hoc loco, ordo non procederet: legendum & enim eſſet, paras, vel pares, quod non eſt in antiquis. ¶ Inuenies alium.) Succeſſore nouo vincitur omnis amans.

ASCENSIVS.

¶ Aſpice aratra iugo referunt ſuſpenſa iuuenci, &c.) Aut ad ſe, aut ad puerum loquitur. Si ad ſe, ſenſus eſt, Aſpice infelix Corydon: quo decidiſti: cum ardoris tui nullum ſit refrigeriū: & ita ſtulte amās, te & tua perdis: proinde, hoc vnum eſt remediū, vt ſicut clauus, clauo retunditur: ita amore nouo, veterē expellas: vnde, Inuenies alium, ſi te hic faſtidit Alexis: quia (vt dicit Ouidius) Succeſſore nouo, vincitur omnis amans. Si ad puerum ſit principium, vſque ad illud, Ah Corydon Corydon, quæ te demē. &c. ſenſus eſt. Si vis ſcire, quomodo te ſequar Alexi, & quam ardenter amem, aſpice, quia cum boues aratorij domum redeunt, ego ardore amoris īflāmor. Et hic ſenſus placet, quaſi ad ſe loqueretur,

retur, diceret; Te tamẽ vrit amor. ℂ Ordo eſt. Aſpice, o Alexi, q̃ iuuenci iuniores boues: referũt .i. retrahunt domũ, aratra ſuſpenſa iugo: & ſol decedẽs .i. occidens: dupli. at vmbras creſcẽteis .i. aduesperaſcit: & nox humida, refrigeriũ adducit: tamen amor; vrit me: enim, pro quia: quis modus .i. quę moderatio, aut finis; adſit amori? q. d. nullus, niſi eũ dederis. deinde, iterũ conuerſus ad ſe, dicit, Ah Corydon Corydon, quæ .i. qualis, & q̃ vehemẽs dementia cępit .i. irretiuit te? Vitis ſemiputata .i. ad dimidiũ reſecta, eſt tibi .i. tu habes eam: in vlmo frondoſa .i. plena frondium, cũ vitis deberet putari ante erectionem frondium: hoc eſt, ergo per ſtultos amores, eunt res tuę perditũ. Quin .i. qui non paras potius detexere .i. valde texere: viminibus, & molli iunco, ſaltẽ aliquid, ſup. eorum, quorũ, hoc eſt earum rerum, quarum vſus .ſ. tuus, indiget: hoc eſt cur non cõtexeris corbes ad vinum muſtũ vehendũ, aut vuas decerptas? Tu inuenies alium .ſ. Alexin: ſi hic Alexis faſtidit .i. cũ ſuperbia & faſtu aſpernatur te. Cætera dicit Mancinellus. Regula prima eſt: in relatiuis, ſi ſine antecedẽte ponantur, relatiuũ generale, vt hic, aut is, aut ens, &c. intelligetur: vt hic aliquid quorum, vbi ſubauditur eorũ. Secunda: indigeo, & egeo, genitiuo & ablatiuo conſtruuntur.

PIERIVS.

ℂ Et ſol creſcenteis decedens duplicat vmbras.) In antiquis aliquot codicibus, diſcedẽs, legi: ſed, decedens, lectio caſtior. Eſt & creſcẽtis, in Romano codice, quæ ſcriptura ibi plurimum reperitur. Quid vero duplicat, pp geminato in codicib. nõnullis manu ſcriptis: nempe iſti veriti ſunt mutam, & liquidã, nõ ſatis eſſe ad ſyllabam producendam, niſi ad eiuſmodi parentheſin confugerent. ℂ Ah Corydon Corydon.) Dictũ iam ex Probi Grammatici ſententia, a, ſine aſpiratiõe affectum ſignificare, & eo modo ſcriptũ in antiquis codicibus plurimũ haberi. Sumpta vero figura eſt ex Theocrito, ὦ κύκλωψ κύκλωψ πᾶ τὰς φρένας ἐκπεπότασαι. Hinc in Mediceo codice ſcriptum eſt per, o aduerbiũ; O Corydon, quod Theocritianæ dictioni proximum eſt. Sed .n. dum Fab. Quintilianus dicat geminationem, hoc loco eſſe miſerandi cauſa factã, mihi minime dubiũ relinquitur eũ, lectionem quæ vulgata eſt, A Corydon, agnouiſſe. ℂ Inuenies aliũ, ſi te hic faſtidit Alexis.) In hoc verſu tria ſunt: quæ Romanus codex aliter legit, q̃ vulgata habeant exemplaria. Primo quidem, Inuenies, cum nota ſyllabã eſſe longã denotante, quod multi legũt inueniens, participij voce. Alterum, quod nõnullis negotium faceſſit, eſt verbũ, faſtidat, per ſyncopã: pro, faſtidiat, quod iam antiquatũ eſt. Eloquutione vero eiuſmodi figurę No. Marcellus apud Ennium obſeruauit. Tertiũ eſt, Alexin: quarto caſu, quod ideo probandum videtur, quia recipitur a Seruio. In Lõgobardico abraſa eſt litera, quæ poſt i ſuccedebat. In Oblongo, i, & s, vltimæ literæ, alieno ſunt atramento & manu. In Romano vero, Alexim, per m, Latino declinatu, ſcriptum eſt.

SECVNDÆ ECLOGÆ FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN PALÆMONEM VIRGILII.

ℂ Tertia certantum cenſore Palæmone litem
Æqualem dirimens, fugere exhortatur amores.

ASCENSIVS.

Tertia certantum, &c.) Ecloga .iij. ex .iiij. & .v. Theocriti potiſſimum ſumpta, Damoetæ, & Menalcæ paſtorum cantandi peritiſſimorum. Primũ, ex æmulatione conuitia. Deinde, muſicum certamen, iuxta amœbei carminis legem. Et nouiſſimo Palæmonis ſententiam in qua æqualem eis cantandi gloriam adiudicat: & ęqualiter eis: aliis q̃ omnibus amores fugiendos concludit dicẽs. Et q̃ſquis amores, Aut metuet dulces: aut experiet amaros. ℂ Ordo aut verſiculorũ noſtrorũ eſt. Tertia, ſup. Ecloga Maronis dirimẽs .i. decidens: & terminans: Palæmone cenſore .i. iudice, aut iudicante: hoc eſt, ſm iudiciũ Palæmonis: litẽ .i. contentionem arte muſica: æqualem .i. æqualis artis & gloriæ: certantum .i. contendentium paſtorum Menalcæ & Damoetæ: exhortatur fugere amores .ſ. lubricos & laſciuos: nam caſtum amorem ſingulariter dicimus.



ECLOGA TERTIA QVÆ DAMOETAS, SEV PALÆMON INSCRIBITVR.

MENALCAS DAMOETAS ET PALÆMON Interloquutores.

DIc mihi Damœta, cuiũ pecus? an Meliboei? ME.

Non, verum Ægonis, nuper mihi tradidit Ægon. DA.

Infelix o ſemper ouis pecus, ipſe Neæram ME.

Dum fouet, ac ne me ſibi præferat illa, veretur:

Hic alienus oues cuſtos, bis mulget in hora,

Et ſuccus pecori, & lac ſubducitur agnis.

SERVIVS.

DIc mihi Damœta.) Tranſit in Eclogam plenam litigij, & paſtoralium conuitiorum. Qui enim Bucolica ſcribit, curare debet ante omnia, ne ſimiles ſibi ſint Eclogæ: quod etiam Virgilius fecit. Nam prima, habet vnius otiũ: & alterius, qui de ſuo agro pellitur, conqueſtionem. Secunda, amantem exprimit ruſticum. Hæc vero, lites habet & altercationem. Vnde etiam dramatico charactere ſcripta eſt, nã nuſquã poeta loquitur: introductæ perſonæ tantum. Nouimus autem tres eſſe characteres dicendi: vnum exegematicum, in quo tantum poeta loquitur: vt eſt in tribus libris Georgicorum. Alium dramaticũ, in quo nuſquã poeta loquitur: vt eſt in comedijs & tragœdijs. Tertium miſtum, vt eſt in Æneide: nam & poeta illic, & introductæ perſonæ loquuntur. Hos autem omnes characteres in Bucolico eſſe conuenit carmine: ſicut liber etiam iſte demonſtrat. Nam habet illum exegematicum, in quo tantum poeta loquitur. vt, Sicelides muſę, paulo maiora canamus. Habet miſtũ, vt, Extremum hunc Arethuſa mihi concede laborem. Nam etiã Gallum illic inducit loquentem. Habet dramaticum, vt in prima ecloga: item in hac, quam miro ordine ex rebus communibus venientem compoſuit. Habet enim in ipſo quaſi primo occurſu, lites & iurgia: Inde quæritur iudex, quo præſente, habeãt conflictum & diſceptationem. Sequitur inde ſententia, quæ vniuerſa concludit. Cuium pecus? Ab amaritudine cœpit.) Nam dicendo, cuium pecus, oſtendit eum eſſe mercennarium. Eſt autem Theocriti carmen. εἰπέ μοι ὦ κορύδων τίνος αἱ βόες ἦρα φιλώνδα; οὐκ, ἀλλ' αἴγωνος. Cuiũ autem, antique ait, vitans ὁμοιοτέλευτον, ne diceret cuius pecus: quod modo trium eſt generum. Antiqui dicebant ſicut meus mea meum, ſic cuius cuia cuium. Terentius, Quid virgo, cuia eſt? Non verũ Ægonis.) Amare etiam hæc riualis eius pecora eſſe dicit: vt & diuitias illius oſtendat: & dicat duras eſſe huius partes, ſiquidem riualis eius, traditis ouibus, ſolus amicæ communis amoribus vacet. Mihi tradidit.) Meæ fidei cõmiſit & credidit. Infelix o ſemper ouis pecus.) Ordo eſt, o infelis pecus ſemper ouis: ideſt, ſemper futurum imbecille. Neæram.) Amicam cõmunem ſuam & Menalcæ. Dum fouet.) Dum amplectitur. Præferat illa, veretur.) Ac ſi diceret, ideo timet ab illa diſcedere: quia ſcit me præferri, ſi ipſe diſceſſerit. Bis mulget in hora.) Quod vix per totum diem poteſt in ouibus fœcundis fieri. Nam pro laude in Georgicis poſuit, bis ad diem mulgeri oues: dicens, Quod ſurgente die mulſere, horisq; diurnis, Nocte premunt: quod iam tenebris & ſole cadente, Sub lucem exportant calathis. Quid autem ſit Bis mulget in hora, ipſe dicit. Et ſuccus pecori, & lac ſubducitur agnis.)

MANCINELLVS.

Dic mihi Damœta, &c.) Sumpta eſt Ecloga maxime à Theocriti.iiij.&.v. In.iiij. Battus & Corydon colloquũtur: eſt autem initium tale, Batto interrogante, illo poſtea reſpondẽte, Dic mihi, o Corydon: cuium pecus? eſt ne Philondæ? Reſpondet Corydon, Non verum Ægonis, nuper mihi tradidit Ægon. Inde Battus ait, Me cuſtode boui tonderet paſcua prati. Reſpondet Corydon, Nõne oues furtim ſero ſub veſpere mulges? Scribitur fuiſſe quendam, qui liuore ductus vt Virg. derideret, duo carmina prima ſic mutauerit: Dic mihi Damœta, cuium pecus, an ne Latinum? Non, verum Ægonis, noſtri ſic rure loquuntur. Cuium.) Id cuius, cuia, variatur: de quo lege Priſcianum lib.xvij. Pecus.) Ouium gregem, hic intellige, vt Ouid.lib.xiij. Metamor. Hoc pecus omne, meum eſt. vbi de ouibus, & capris intelligit. Infelix, o, &c.) Dolẽtis, admirãtisq; interiectio eſt. Semper ouis.) Ideſt molle, & debile, ait enim poeta lib. Geor.iij. Glacies ne frigida lædat molle pecus? Fouet.) Amplexatur. Bis mulget in hora.) Scribit Varro li.ij.ca.ij. Interea dum nutricantur agni, eorum matres nõ mulgẽdas, vel melius omnino perpetuo:

petuo: q; & lanæ plus ferunt, & agnos plures. Pecori, & lac.) Non fit hoc loco ſynalœpha: nec ſcribendum eſt, Lac & vt quidam fecere textus deprauantes.

ASCENSIVS.

Dic mihi Damœta, cuium pecus? an Meliboei? Non, verum Ægonis, nuper, &c.) Ad futuram contentionem, quæ erit de peritia cantandi inducenda, præmittuntur paſtorũ conuitia, ex æmulatiõe quadam riuali orientia: vnde cũ Menalcas filiusfamilias, & gregis patris ſui cuſtos, Damœtam mercenarium egregium pecus paſcere videret, motus inuidia: vel q eum cũ riuali ſuo Ægone commercium habere ſciret: vel q illũ in arte cantandi æmulum haberet: vel q pecoris fœcunditatem illi inuideret. A conuitio, & exprobratione incipiens, inquit, Dic mihi Damœta: cuiũ pecus ẽ an Meliboei? hoc eſt, ſcio, quia tuum non eſt, cũ miſer, & pauper ſis: eſt ne forte Meliboei? illius paſtoris, quem profugũ, prius dixerat Virgi. Maro. q.d. forte ab iniquo milite, iniquus paſtor boni pecoris: ſed alieni curã ſuſcæpiſti. Itaq; eum, & paupertatis, & furti quodãmodo arguit. Quod intelligens Damœtas regerit conuitia in Menalcam eum amare, mordens, ac dicens, Non eſt Meliboei, ſed Ægonis, riualis tui: vt. ſ. noris, q; duram prouinciam agas, qui tam potentem, ac diuitem virum æmulũ habes q.d. ſi ergo mercenarius ſum: tu tamen infelicior, & miſerior es, qui cum domino meo contendis. Riualis autem (ne quid tibi ſubeſt) eſt, qui cũ altero ad eundem amoris riuũ: hoc eſt, ad eandem amicam, non ſine æmulatione contendit: ſicut tauri, dum ad eundẽ riuum aquantur, concertare ſolent. Ad hoc Menalcas, O infelix pecus, quod dum dominus Neæram fouet, veritus ne me ſibi præferat illa, mercenarius bis mulget in hora: & ita & ſuccus pecori, & lac ſubducitur agnis: ad quod Damœtas, Parcius, &c. Ordo eſt. Loquitur Menalcas: o Damœta: dic mihi, cuium, ſup. eſt hoc pecus. i. hic grex ouium: an. i. nonne eſt Meliboei. i. quod Melibœo ſubreptum eſt? Reſpondet Damœtas, Nõ, ſup. eſt Meliboei: verum. i. ſed. eſt, ſup. Ægonis, illius diuitis paſtoris conriualis tui: nam Ægon tradidit mihi nuper. i. a pluſculis diebus. Ad quod, inquit Menal. O ouis, tu, ſup. es infelix pecus: ſemper. i. ſiue a domino amoribus perdito, & negligẽter cuſtodiẽte: ſiue a mercẽnario fure paſcaris: quia dum ipſe. ſ. Ægon dominus, fouet. i. molliter amplectitur, & educat: Neærã. i. amicam nobis cõmunem: & veretur ne illa. ſ. Neæra: præferat ſibi me: quod. ſ. faceret, ſi ſemel illinc pedem amoueret: hic. ſ. Damœtas (Monſtrat enim eum: & non loquitur ad eũ, ſed de eo, quaſi ad alium loquatur. Nam ſicut beniuolentiæ ſæpe indiciũ eſt ad abſentem per apoſtrophen loqui, ita inuidiæ, nolle ad præſentem, ſed potius de præſente ad aliũ loqui.) exiſtens cuſtos ouis alienus, ideſt mercennarius, ad quẽ nihil de ouibus ſpectat, mulget bis in hora. i. quaſi per ſingulas horas: & ita: &. i. ſimul: ſuccus. i. naturalis humor ad viuacitatem neceſſarius: ſubducitur. i. ſubtrahitur: pecori. ſ. matribus (quia cũ ſedula natura in id quod exhauſtũ eſt, quidquid vndecunq; coaceruare poteſt, conuertit: ſicut in frequenter coeunte, in ſperma ſanguinẽ: ita in lactante pecude, ſuccũ in lac: atq; ita ſæpe mulgendo, ſuccus ſubtrahitur pecori) & lac ſubducitur. i. clam ſubtrahitur: agnis. ſ. lactentibus adhuc. Succus (inquit Landinus) proprie, humor eſt, quo aĩalis corpus alitur, ac ſuſtentatur. Terentius. Corpus ſolidum, & ſucci plenũ. Qui vero corruptus eſt, humor, pus dicitur. Cætera, præter Ser. explicat Mancinel. Regula prima eſt: cum omnis genitiuus, aut paſſiue tantum: aut actiue, ſeu poſſeſſiue tantũ: aut vtroq; modo, ſignificet mei, tui, ſui, noſtri, & veſtri: etiam nunc tantum paſſiue ſignificant, mis, tis, ſis, olim: & noſtrum, & veſtrum: etiam nunc tantum actiue, ſeu poſſeſſiue: cæteri omnes vtroq; modo ſignificant. Secunda: quia mis, tis, ſis, ab vſu receſſerunt, loco eorum vtimur meus, tuus, ſuus: & loco noſtrũ, & veſtrum, interdum noſter, & veſter, in ſignificatione actiua, aut poſſeſſiua. Itaq; dices. Pecus meum, non mei: creatio mei, non mea,

Ordo.

Regulæ.

mea: quia tu non creas, ſed crearis: amor tui, ſi amaris: amor tuus, ſi amas. Tertia: quia omnis conformitas caſuum, à dictione regente dependet: nec omnis dictio, omnem dictionem in eodem caſu regere poteſt, contingit interrogatiuum & reſponſiuum, & dictiones per coniunctionem copulatiuam, aut diſiunctiuam copulatas: aut continue, ſine coniunctione poſitas, diuerſorum caſuum eſſe. Itaque interrogatus, Cuium pecus? reſpondere poteſt, Ægonis: & Cuius hic fundus? meus & fratris. & continuo dicere, mea ſolius opera id factum eſt: tuam ipſius animam pertranſibit gladius: ſed de his apud Vallam latius loquuti ſumus. Quarta: Quia quoties, &, dum, partim, ſi, aut, ve, vel, an, neque, & ſimiles particulæ, geminatæ, aut multiplicatæ, vni, aut alteri coniunctorum præponuntur: etiam reliquo, aut reliquis præponi volunt: non dices, Et ſuccus pecori lac &: ſed, & lac ſubducitur agnis: licet vocalis ante vocalem, neque corripiatur, neque abſumatur: ſicut nec ibi in Actæo Aracyntho: vt illic docuimus.

Pierius.

PIERIVS.

Infelix, ò ſemper ouis pecus.) In Romano codice, oues, ſcriptum eſt. & ita prius erat in Longobardico: poſtea e abraſum fuit, quod adhuc diſcernitur, & appoſitum i, alio atramento. Habet porro neſcio quid, vetuſtius oratio hæc, ò oues, per appoſitionem, Infelix pecus. Quod ſi ouis, pro ouium, cuipiā magis placuerit, ſuo vnuſquiſque arbitratu faciat. Hic alienus ouis cuſtos bis mulget in horas.) Quod eadem dictione oues, in Longobardico legitur accuſatiuum eſſe caſum, ouis, vel oueis, indicat. Non.n. dicendum, cuſtos ouis: ſed, bis mulget oueis. Et ſuccus pecori, & lac ſubducitur agnis.) Paſſim inoleuit, vt ſuccus duplici cc ſcribatur. In antiquis tamē his codicibus omnibus, & his ipſis, qui literas geminare & ſine delectu gaudent, ſucus, vnico c ſcribitur, quod & ipſa analogia expoſcere videtur: niſi quis, non à ſugo, ſed à ſuctu, ſuccū deduci velit: & propterea geminari cc contendat. Notat vero verſum hunc Val. Probus in quo nulla fiat ſynalephe, cum plerunque vocales inter ſe concurrant, neque tamen vlla elidatur.

SERVIVS.

Parcius, iſta viris tamen obijcienda memento. DA.
Nouimus & qui te, tranſuerſa tuentibus hircis,
Et quo (ſed faciles nymphæ riſere) ſacello.
Tum credo, cum me arbuſtū videre Myconis ME.
Atque mala vites incidere falce nouellas.
Aut hic, ad veteres phagos, cū Daphnidis arcū DA.
Fregiſti, & calamos, quæ tu peruerſe Menalca,
Et cum vidiſti, puero donata, dolebas:
Et ſi non aliqua nocuiſſes, mortuus eſſes.

Parcius.) Melius hic diſtinguitur. licet poſſit dici etiam, partius iſta. Senſus autem eſt, Noli valde hæc obijcere, tū ſcias viris fortibus obijciendas rapinas. Ipſe.n. ait in nono, Conuectare iuuat prędas, & viuere rapto. Nouimus & qui te.) Subaudi corruperīt. quod ſuppreſſit verecunde: licet Theocrit[us] apte ipſam turpitudinem ponat & exprimat. ἢ οὐ μέμνᾳ ὅτ' ἐγώ τυ κατήλασα, χὼ τὺ σεσαρὼς εὖ ποτὶ τὴν πρίνον ... Sacello.) Lingua quodā ſacro nā diminutione dictū eſt. Trāſuerſa tuentibus hircis.) Hircos.i. capros, libidinoſa conſtat eſſe animalia. Vnde Horatius, Libidinoſus immolabitur caper, & agna tempeſtatibus. Quod etiā Plynius ſecūdus dicit, Hirci ſi caſu aliquo coeuntes vident, adeo indignantur, vt in eos pene impetū faciāt. Hinc eſt, Tranſuerſa tuētibus hircis. i. veſtrā turpitudinem indignātibus. Alij hoc improbant, & legunt hirquis. Hirqui aūt ſunt oculorū anguli, ſm Suetonium Tranquillum, in vitijs corporalibus: vt ſit ſenſus, Nouimus qui te corruperit, hirquis tranſuerſa tuentibus: & eſt Hypallage, pro, oculis in hirquos retortis: quam rem ſolet libido perficere. Vnde Iuuenalis, Oculoſque in fine trementis. Perſius, Patrati fractus ocello. Sed faciles nymphę riſere.) Ideo (inquit) indulſere nymphæ, quia mites ſunt & exorabiles. Sic in Georgicis, Et faciles venerare Napæas. Tum credo.) Et ruſtice & naturaliter reſpondet. non.n. ante purgat obiecta, ſed alia obijcit. Ita enim irati facere conſueuerunt, cum aut non potuerint, aut noluerint obiecta diſſoluere. Mala falce.) Qua tu male vteris. Et dictum eſt ex affectu vtentis: ſicut, Inutile ferum Cingitur. In hoc autem maximum nefas eſt, quod ait, vites nouellas. Nam vetulæ & cum vtilitate inciduntur. Fuerat autem capitale ſupplicium arbores alienas incidere. Et. Arbuſtum.) quidam locum in quo arbores ſunt volunt accipere: ſicut ſalictum. Arcum, & calamos.) Nam habent arma paſtores: vt in Georgicis docuit, Armaque, amycleumque canem, Creſſaſque pharetras. Peruerſe Menalca.) Aut conuerſe ad turpitudinem. aut intelligamus quendam fuiſſe Menalcam nobilem: vt iſtum peruerſum Menalcam dixerit, illius comparatione. Sic Salluſtius, Sæuus iſte Romulus. Aliqua nocuiſſes.) Ideſt aliquatenus, aliqua ratione.

ASCENSIVS.

Parcius, &c.) Reſpondet ad obiecta Damoeta, dicens, O Menalca: tu deberes iſta, ſcilicet tua, aut turpia flagitia, parcius obijcere viris, vt mihi, & alijs, qui vlciſci poſſemus: tamen memento ea obijcienda eſſe tibi, videlicet effœminato, & tui ſimilibus: nam ſcimus te effœminatum eſſe. nouimus enim, & qui te ſtuprauerunt hircis indignantibus: aut oculis tuis in fine trementibus, & quo ſacello, quia in paſtoralium nympharum ſacello id fecerunt: ſed nymphæ faciles. ſ. per ſexum benignæ, riſerunt, cum de te vlciſci deberent, ſi in ſeueræ cuiuſpiam deæ, vt Palladis, aut Mineruæ phanis commiſiſſes. Reſpondet Menalcas nō purgando ſibi obiectum crimen. ſed per ruſticam vlciſcendi cupiditatem, aliud crimen illi obijciendo. ſic: credo, quod tunc riſerint nymphæ faciles, quando viderunt me incidere vites nouellas, & arbores vitiferas Myconis, quod per ironiā dicit: quia non Menalcas, ſed Damoetas id fecerat, quod vtique conſtabat: erat autem capitale. vnde reſpondet Menalcas: aut ſic, tunc non riſerint: quia non viderunt te nymphæ id facere: ſed vis dicere, quod me viderint, id facere: tunc riſerunt quando fregiſti per malitioſam inuidiā: & æmulationem arcum Daphnidis indulgentiſſimi pueri: tam innata.n. eſt ibi peruerſe Menalca malitia: vt ſi non in aliquo nocuiſſes: mortuus eſſes. Ad quod exclamat Menalcas. Quid dñi &c. Ordo eſt: Iſta. ſ. turpia facinora: quæ in te ſunt: & mihi tamen obijcis: parcius. i. modeſtius: & temperatius: ſup. ſunt: obijcienda viris, ideſt maribus virilibus: & fortibus à viribus, aut virtute dictis cuiuſmodi ego ſum, & tamen memento ea obijcienda, ſup. eſſe aliquibus, quia tibi effœminato: nam nos nouimus, ſup. omnia i. pariter, ſup. eos, qui te ſup. ſtuprauerunt (ſed id honeſtatis gratia ſubticuit: cum moris ſit etiam inter turpes turpia reticere. quaſi nota) & hoc hircis, ideſt maſculis caprarum tuētibus trāſuerſa: in tranſuerſum, nec ex directo dignantibus vos aſpicere: aut potius hirquis. i. angulis oculorum tuorum: tuentib. tranſuerſa. i. in tranſuerſum, & libidinoſe ſe circūagitantib. (Dixi potius, quia ſi in ſacello id factum eſt, non poterant hirci videre.) & nouimus quo ſacello. i. paruo phano conſecrato: ſeu ędicula ſacra: quam barbari, cappellam vocant, ſup. te ſubegerunt: ſed nymphæ. i. deæ aquarum, aut montium: faciles. ſ. ad ignoſcendum: riſere. i. riſerunt turpitudinem tuam quam grauiter vlciſci debuerunt. Ad quod Menalcas: ego (inquit) credo, tum. i. quod tūc riſerunt nymphæ, cum. i. quando: videre. i. viderunt me (quod tamen ego non feci, ſed tu) incidere falce mala. i. ad vſum malū applicata: arbuſtum. i. nouellas arbores, ad vites ferendas conſitas: atque nouellas vites. i. palmites bonos, & racemiferos: Myconis. i. illius viri diuitis, vicini noſtri: cui tu inuidens, vites eius incidiſti. Ad quod Damoetas: aut ſi, ſupp. tunc non riſerunt: hic, ſupp. riſerunt. ſ. ad veteres phagos, cum, ideſt quando tu fregiſti, ſup. ibi arcum, & calamos Daphnidis, illius pueri pulcherrimi: & quæ. i. quas res, cum tu: ò peruerſe Menalca, vidiſti donata puero. ſ. Daphnidi, dolebas: & ſi non nocuiſſes aliqua, ſupp. parte, aut via, aut re, aut ratione: tu eſſes mortuus, ſcilicet ex inuidia. ſicut dicetur, Inuidia rumpātur vt ilia Codro. Item legitur apud Theocritum: vt dicit Mancinellus: vnde eſt etiam illud, Iuuena. ſaty. iiij. Ebrius, aut petulās, qui nullum forte cecidit, Dat pœnas (quia ſeipſum torquet, vt ibi ſubditur) noctem patitur lugentis amicum Pelidæ, &c. Reprehenditur Ser. quia ſuccinctius de arbuſto loquitur à Beroal. ſic dicente, Mutilata hęc eſt interpretatio. Nam non omnis locus, in quo ſunt arbores, nominatur arbuſtum. Quid ſi eſſent quercus, ilices quam plurimæ? quid ſi innumerabiles? quid ſi ſylua? an ſignificanter arbuſtum nuncupabimus? Minime. Etenim arbuſtum, vt ego accuratius aiaduerti, proprie ſignificat arbores vitibus maritatas, atque vitiferas, quę in ordinem rediguntur: vt docet Ply. Colu. atque Palladius, ſcribentes quomodo arbuſtum ſit faciendum: vnde vitis arbuſtiua, & vinum, muſtumque arbuſtiuum appellatur, ex hmōi ar-

boribus collectũ. Cato quoq; collocat arbuſtũ in octauo loco prędiorum: & ne quiſpiã exiſtimet eum intelligere de ſylua, ſubiunxit loco nono, ponẽdã eſſe glandiariã ſyluã. Claudius Quadrigarius, locũ in quo ſunt arbores plurimæ, inuſitato vocabulo, arboretum, appellat: quod ipſe nimis licẽter peperiſſe, ac formaſſe creditur. Apud Palladium legi arbuſtum, pro caſtaneto poſitũ quod non longe abeſt à Seruij ſignificatione. Sic ille. De
Regula. reliquis audiſtis Mancinel. Regula eſt. Res turpis, & lubrica, aut reticenda, aut per metaphoram, honeſtãq; tranſlationem ſignificanda eſt. Reticẽda: vt hic, & in Eunucho, Ego Eunuchum illum vel ſobrius, ſup. ſubagitarem: per tranſlationem ſignificanda: vt Georgi. iij. de armentis ante coitum emacerandis & fatigandis, loquutus dicit, Hoc faciunt nimio ne luxu obtuſior vſus, Sit genitali aruo, & ſulcos oblimes inertes, Sed rapiat citius venerẽ, interiusq; recondat: vbi de receptaculo ſeminis honeſte loquitur, vocans genitale aruum & ſulcos.

PIERIVS.

¶ Obijcienda memento.) In antiq̃s oĩbus codi. obijcienda, vnico i in ſecũda ſyllaba legitur, & ita reliqua omnia q̃ à iacio cõponuntur, nempe quia putabant duas eſſe vocaleis, neq; cõmode pronunciari poſſe, ſi ambę ponerẽtur: neq; aduerterũt mentem, dum vni conſulunt incõmodo maiori ſe affici detrimento, ſyllaba prima corruente: niſi alterius i, quę cõſonantis loco ſit, quaſi pedamento ſuffulciatur. Sed de hac ſcribendi ratiõe, plura alibi dicta. Eſt etiã coma aduertenda, quę in antiquis pleriſq; codicibus poſt, Parcius, notata eſt: Vt vno inde membro legatur, Iſta viris tamen obijcienda memento, ¶ Tranuerſa tuẽtibus hircis.) Oblongus codex omnino legit hirquis, quod à nonnullis receptũ, ait Seruius. Romanus vero & alter peruetus cũ Mediceo, hircis. Et ita erat in Longobardico, quãuis alio atramento ſit, neſcio quid, inſertum. Sed. n. hoc à Theocrito ſumptũ videtur, ſententia tamen honeſtius tranſlata, cum dicat ille, dum res turpis ageretur, capellas elangueſcere quodãmodo cœpiſſe, hircumq; eas iniſſe. Qui vero de oculorum hircis hoc dictum volunt, indẽ etiã Theocrito innituntur, qui dixerit, caprarium viſo hirco capellas inſcendente oculis intabeſcere: ait enim, τάκεται ὀφθαλμὼς. Sed. n. prior ſentẽtia magis placet, quia ſcimus antiquos dixiſſe, hirquos, per q & u, quos nos, hircos, dicimus. Eãq; ſcripturę ratione remanere adhuc in deriuatiõe nominis, quod hinc tractũ eſt, vt hirquitallos eos vocamus, qui iam cœperint adultioris ętatis eſſe, proptereaq; axillas olere incipiant, hircorum more: de quo Catullus, Lædit te quædã mala fabula, quæ tibi fertur, Valle ſub alarum trux habitare caper. Hunc metuunt omnes, neq; mirũ, nã mala valde beſtia, nec qui cũ bella puella cubet. Quare ſiue hircis, ſiue hirquis legas, pro vno, eodẽq; ſenſu: prout apud Theocritum, eo preſertim Idyllio, quod ſibi Virgilius in hoc fingendo videtur propoſuiſſe, accipi poterit. Illud vero nouimus & qui te, figura eſt breuitatis per detractionem, non tamen ἀποσιώπησις, vt ait Quinti. Nam in apoſiopeſi, qd taceatur incertum eſt: aut longiore ſermone explicandum, hic vnum tantum verbum, & manifeſtum quidem deſyderatur. ¶ Cum Daphnidis arcum.) Vale. Probus legit, Daphnidos, Græca declinatione.

¶ Quid domini facient, audent cum talia fures? ME.
Non ego te vidi Damonis peſſime caprum
Excipere inſidijs multum latrante lyciſca?
Et cum clamarem, quo nunc ſe proripit ille?
Tityre, coge pecus, tu poſt carecta latebas.
¶ An mihi cantando victus non redderet ille, DA.
Quem mea carminibus meruiſſet fiſtula caprum?
Si neſcis, meus ille caper fuit, & mihi Damon
Ipſe fatebatur, ſed reddere poſſe negabat.

SERVIVS.

¶ Quid domini facient, audent cum talia fures?) Plerumq; perſonæ ſuis nominibus exprimuntur, plerunq; per officia deſignantur. vt ſi dicas, philoſophus: nomen ipſum ponis. Si autem velis dicere ſapientiæ operã dans: perſonam exprimis per officium, ſicut hoc loco fecit. Nã pro ſeruo, furem poſuit. Furta enim ſpecialiter ſeruorum ſunt. Sic Plautus de ſeruo. Trium literarum homo vituperas me? Ideſt fur. ¶ Non ego te vidi.) Manifeſte eum furti arguit, dicendo, vidi. ¶ Excipere.) Dolo capere: vt, Excipit incautum inſidijs. ¶ Latrante lyciſca.) Lyciſcæ ſunt, vt etiam Plynius dicit, canes nati ex lupis & canibus, cum inter ſe forte miſcentur. ¶ Proripit.) Ideſt aufugit: & à conſpectu aufert, vel errat. ¶ Ille.) Ideſt caper. ¶ Tityre.) Alius paſtor. ¶ Coge.) Ideſt, collige & in vnum redige. ¶ Poſt carecta latebas.) Loca caricis plena. Carex autem, herba eſt acuta & duriſſima, ſpartho ſimilis. Alibi Et carice paſtus acuta. Sane ſuper hoc loco ſuperfluam volunt eſſe allegoriam, dicentes rem nuſq̃; lectam de Virgilio. aiunt enim hoc, Varus tragœdiarum ſcriptor habuit vxorem literatiſſimam: cum qua Virgilius adulterium ſolebat admittere: cui etiam dedit ſcriptam tragœdiam: quam illa marito dedit, tanquam à ſe ſcriptam. Hanc recitauit pro ſua Varus: quam rem Virgilius dicit per allegoriam. nam tragœdiæ premium caper fuerat, Horatius, Carmine qui tragico vilem certauit ob hircum. Sed melius ſimpliciter accipimus. refutandæ enim ſunt allegoriæ in Bucolico carmine: niſi, vt ſupra diximus, ex aliqua agrorum perditorum neceſſitate deſcendunt. ¶ Meus caper.) Debitus merito victoriæ. ¶ Reddere poſſe.) ſ. ne ſuo iudicio videretur eſſe ſuperatus.

MANCINELLVS.

¶ Fures.) Seruos intelligit: his enim ſæpius furta committuntur.
Lyciſca. ¶ Lyciſca.) Dicitur quaſi, Lyci ſcylax. Λύκος enim, lupus dicitur: σκύλαξ vero, catulus. ¶ Proripit.) Procul rapit. ¶ Carecta.)
Carex. Carex, herba eſt quæ naſcitur in paludibus, teſte Probo: eſt autẽ acuta: hinc Maro li. iiij. Geor. Et carice paſtus acuta. ¶ An mihi?) Cũ nequiret obiectum, apertum crimen repellere, purgat ſe: nam confeſſionẽ pręcedit defenſio: quod etiam Fabius meminit. lib. ix. ¶ Reddere.) Reddere debebat.

ASCENSIVS.

¶ Quid? &c.) Menalcas indignatus, q᷑ talia tam petulanter ſibi à ſeruo obijcerentur: quid (inquit) faciẽt domini cum fures? ideſt ſerui, qui fere fures ſunt, talia audent dicere: deinde furem probat eſſe, quia Damonis caprum furatum deprehenderat, quem Damœtas fatetur quidem abſtuliſſe: ſed ob id ſe furtum commiſiſſe negat: cum eum cantando lucratus fuerit, quod Menalcas irridens dicit, Cantando tu illum? &c. ¶ Ordo eſt. Quid Ordo. domini facient, cum, ideſt quandoquidem ita eſt, quod fures, ideſt ſerui furaces: audent talia, ſcilicet fingere, & dicere, in ingenuos & filios familias? & forte viſus eſt Damœtas ægre ferre: quod furem dixerit: vnde illud probat Menalcas, dicens. Nonne, ô peſſime, ſcilicet Damœta, vidi ego te excipere, inſidijs, ideſt per inſidias, & furtiuam abactionem, caprum Damonis? & hoc lyciſca, ideſt cane ex lupo genita, quæ acris eſſe ſolet, & ad cuſtodiam pecoris apta, latrante multum: & cum clamarem, quo ille, ſcilicet fur, ſe proripit, ideſt procul rapit: & dixi, ſupp. mercenario meo, Tityre, coge, ideſt in vnum compelle, pecus, ſupp. noſtrum, dum, ſcilicet illum perſequor: aut ne noſtras quoque pecudes diſperſas excipiat, tu latebas, ideſt occultabaris: poſt carecta, ideſt denſam congeriem caricum, ideſt herbarum aſperarum in palude creſcentium? Reſpondet Damœtas cum indignatione, ægre ferens ſe furti accuſari, pro re quam iuſte ſibi vendicaſſet: An ille victus cantando, ideſt dum mecum canebat: non redderet, ideſt nõ debebat reddere caprum, quem mea fiſtula meruiſſet carminibus, ideſt aut pluribus bonis: aut totidem, ſed melioribus, quaſi dicat, ſi id vis, iniquus es. at ſi neſcis, ille caper, quem, ſcilicet abſtuli, fuit meus: & Damon ipſe. ſ. ad quem maxime ſpectabat negocium, fatebatur mihi, ſcilicet q᷑ eum lucratus erã: ſed negabat poſſe reddere, quia eius non erat: remenim non ſuã depoſuerat, & amiſerat. Nihil hic expoſitionis eget quod non ſit ſatis apertum per Ser. aut Manci. Regula Regula. eſt. Si coniunctio, dum conditionalis eſt, ſubiunctiuum modũ: dum cauſalis, indicatiuum efflagitat: vt, Si neſcires, dicerem tibi: Si neſcis, dico tibi.

PIERIVS.

¶ Quid domini facient?) Romanus, & alter peruetus codex, faciant, habent. In Oblongo, & in Mediceo, à litera ſuperinducta. In Longobardico abraſa dictio eſt. Quod vero ſubſequitur, Nonne ego te vidi. Eſt aliqua in reſpondendo figura, vt Quintilianus ait: Cum aliud interroganti, ad aliud: quia ſic vtilius videatur, occurritur. tum augendi criminis gratia, vt teſtis rogatus an ab reo vapulaſſet? reſpondit, innocens. Tum declinandi, vt quæro an occideris hominem? reſpondetur, latronem. Et in Buco. dicenti, Nonne ego te vidi? reſpõdetur, An mihi cantando victus?

ME. ¶ Cantando tu illum? aut vnq̃ tibi fiſtula cera
Iuncta fuit? non tu in triuijs indocte ſolebas,
Stridenti miſerum ſtipula diſperdere carmen?
DA. ¶ Vis ergo inter nos, quid poſſit vterq; viciſſim
Experiamur? ego hanc vitulam (ne forte recuſes,
Bis venit ad mulctram, binos alit vbere fœtus)
Depono. tu dic mecum quo pignore certes.

SERVIVS.

¶ Cantando tu illum?) Imperitus peritum. ¶ Cera iuncta fuit.) Supra, Pan primus calamos cera coniungere plures Inſtituit. ¶ In triuijs.) Cōſuetudo enim fuerat vt per triuia & quadriuia vlularent, & flebile quiddam in honorem Dianæ canerent ruſtici, ad reddendam Cereris imitationem, quæ raptam Proſerpinam in triuijs clamore requirebat. Nouimus autem eandem eſſe Proſerpinam quam Dianam. ſic in Æneide, Nocturniſq; Hecate triuijs vlulata per vrbes. ¶ Miſerum carmen.) Triſte. flebile, quale canunt ſtipulæ: & quod congruit ad imitationem matris orbatæ. ¶ Vis ergo inter nos.) Aut noſtri cōparatione: aut, quod melius eſt, nullo iudice præſente. poſtea enim ex improuiſo Palæmon adueniet. ¶ Viciſſim experiamur.) Ideſt amœbæo carmine. Amœbæum autem eſt, quoties ij qui canunt & æquali numero verſuum vtuntur, & ita ſe habet ipſa reſponſio, vt aut maius aut contrarium aliquid dicat: ſicut hæc ſequentia indicabunt. ¶ Ego hanc vitulam.) Subdiſtingue, vt ita intelligamus, ne eam vilem exiſtimes. ¶ Bis venit ad mulctram: binos alit vbere fœtus.) Vt eam laudare ex fœtu & ex ætate videatur. Male enim quidam quæſtionem mouent dicentes, vitulam partam eſſe: nec congruere vt eam iam enixam eſſe dicamus: ſed debere nos iuuencam ſubaudire, vt ſit, Ego hanc iuuencam depono, vitulam ne forte recuſes. Nam & vitula, à viridiore ætate dicta eſt, ſicut virgo: vt paulo poſt ipſe dicturus eſt. Si ad vitulam ſpectas, nihil eſt quod pocula laudes. Item, Et vitula tu dignus, & hic. Vnde & iuuencam ſubaudire non poſſumus: ſed ſecundum ſuperiorem ſenſum intelligamus. Vitula enim eſt nominis ætatis: non quod tantum ante partum vaccæ poſſideant. ¶ Mulctram.) Et fœminino genere dicimus hæc mulctra: & neutro, hoc mulctrale. Vnde in Georgicis, Implebunt mulctralia vaccæ. Alij faciūt diſcretionem: vt ſit mulctra, tempus quo mulgentur animalia: mulctrale, vas in quod mulgetur. ¶ Depono.) In ſponſione colloco, ſequeſtro.

MANCINELLVS.

¶ Aut vnquam.) Theocritus ait quoque in. v. An fuit vlla tibi calamis compacta canoris Fiſtula? e qua pecudes fierent per gramina lætæ? Nonne tuos cantus diſperdere raucus inertes? ¶ Stridenti ſtipula.) Iam cum Corydone ſolebas? ¶ Miſerum car.) Aut quia ab illo mane canebatur: vel flebile, vt aiunt: ſi volueris intelligere illorum morem: qui in triuijs flebile, canerent in honorem Dianæ, ad Cereris imitationem. ¶ Vis ergo.) Ordo eſt: Vis ergo viciſſim experiamur, inter nos quid poſſit vterque. ¶ Ego hanc vitulam.) Theocritus quoque ait in. v. Ego hœdum, ſi forte velis deponere mecum, Nil ſacrum, ſanctumq; nihil, nil iamq; minoris Rem facio certabo equidem dum victus abibis, Et domitum donec teipſum fateare canendo. ¶ Mulctrā.) Mulgendi vaſculum. ¶ Bis.) Mane & veſperi, quiaq; binos etiam fœtus alat: quod quidem maxime fœcunditatis eſt.

ASCENSIVS.

¶ Cantando tu illum?) Menalcas indignatus, quod Damœtas Damonem viciſſe gloriaretur: dicit ipſum, omnino imperitum artis cantandi: ex quo naſcitur Damœtæ occaſio prouocandi Menalcam ad certamen muſicum: quod principaliter à poeta in hac Ecloga prætenditur. Tria autem prima verba, ſub diſtinctione quadam legenda ſunt. Nam ſingula pondus ſuum habent. Primo, quia dicit, Cantando: ac ſi dicat, pugnando fortaſſis, aut currendo, aut operatione alia quauis mechanica, illum ſuperare potuiſſes: ſed non cantando, cum tu ſis cantandi imperitiſſimus: ille contra peritiſſimus. Nam imperitum te eſſe plane conſtat, qui nunquam niſi vniformi, ac ſimplici ſtipula, & id miſerum carmen in triuijs diſperdere ſoleas. Ad quod Damœtas, Vis ergo &c. ¶ Ordo eſt. Tu, ideſt tu ne qui imperitiſſimus es, viciſti, ſupple illum, ſcilicet Damona, virum peritiſſimum: cantando, ideſt in arte muſica? aut ſupple credam tibi, ꝙ fiſtula fuit tibi vnquam: iuncta, ideſt compacta: cera, ideſt per ceram: vt ſit varietas, ac diſcretio vocum. Num, ideſt nonne: tu indocte, ideſt imperite cantandi. ſolebas diſperdere, ideſt diffundere perditum: & in auras vanas, cum nullus auſcultare vellet: in triuijs, ideſt locis vulgaribus, quo tres viæ ducunt: & quo plebei, ac ignari conuenire ſolent, qui te tamen audire recuſarunt, ſolebas, inquam, diſperdere ſtipula, ideſt culmo. ſtridenti, ideſt diſſone crepitanti, carmē miſerum: quia licet fortaſſe cum alterius authoris eſſet bonū, fuerat tamen miſerum, quia a te imperito, atque inepto diſperdebatur. (Nam miſerum, fere in bonam accipimus partem: hoc eſt, pro paupere, aut afflicto quidem, ſed miſeratione digno: vnde illud Æneidos. ij. Nec ſi miſerum fortuna Sinonem finxit, &c.) Aut ſic, carmen miſerum, ideſt de miſerijs compoſitum, quales ſunt næniæ, ideſt lamentationes funebres, & elegiæ, ideſt carmina de miſerijs amantium: aut caſus ſepultorum, quæ epitaphia dicuntur: (hæc enim elegiaco primum dicebantur. vnde Flaccus in arte, Verſibus impariter iunctis, querimonia primum, Poſt etiam incluſa eſt voti ſententia compos.) Reſpondet Damœtas. Ergo, hoc eſt quia tibi perſuaſum eſt, quod cantandi imperitus ſim: vis vt, ſupp. experiamur inter nos, ideſt faciamus periculum viciſſim, ideſt per vices canendo iuxta legem Amœbei carminis. (Id enim eſt, quoties alterni canunt, ea lege: vt ſecundus totidem verſus dicat: ſed aut maius, aut contrarium ſignificantes. Nam ἀμοιβαδίς et κτλ ἀμοιβαδόν, dicitur viciſſim. & ἀμοιβαῖον, mutuus.) Ideo autem ſequens, plus aut contrarium debet canere, quia difficilius eſt excogitare, & primum inuenire, quàm imitari: atq; ita vt æquæ ſint vtriuſq; partes, ea lex ſancita eſt) quid vterq; ſup. noſtrum poſſit, ſcilicet in carmine: & ne forte dicas, quia mercenarius ſum, quod nolis mecum gratis, & ſine ſpe lucri, ſi viceris, contendere: ego depono hanc vitulam, ideſt virentem & iuuenem vaccam: aut pro vitula, aut contra vitulam tuam & ne forte recuſes: quia dixi, vitulam ipſa venit bis ad mulctrā, ideſt ad vas in quod mulgetur (, ſcilicet alterum, ſecundum quoſdam, vber) & alit binos, ideſt ſingulis diebus: duos fœtus, ſcilicet ſuos: vbere, ſcilicet altero (nam ſecundum eos: vt idem vber, bis mulgeatur: & tamen binos fœtus alat, fidem excedit.) Alijs autem ſenſus videtur, ꝙ bis mulgeat, aut binos fœtus alat: non ſimul, ſed vtrum velimus vt, ſcilicet ſecundum, ſit declaratiuum prioris. Nam ſi dicat Menalcas, quamlibet vitulam, aut iuuencam poſſe venire bis ad mulctram, modicum, ſcilicet lactis daturam: ad hoc reſpondet, quod tantum lactis dat, vt ſi velis, binos alat vbere fœtus. Verum me iudice, ſenſum eorum qui dicunt bis venire ad mulctram quotidie, & alere binos fœtus vbere non altero, ſed vtroq; i. vbertate ac fœcunditate mamillarum ſuarum non damnabitur: nam etiam oues, quia lac ab agnis non plane exigitur: ne quod remanet eis, noceat, & ſterilitatem lactis pariat: licet alant agnos, tamen mulgentur, quod & vitulæ concedi poteſt: quia tamen pro vacca, quæ nondum fœtū produxerat, accipi ſolet: poſuit Seruius etiā expoſitionē quā modo recitauimus: vt ſit ego hanc iuuencā depono vitulam. i. pro vitula, licet melior ſit: quod & nobis dicendum eſt. niſi velimus vitulā, eā quæ iam enixa eſt dicere. tu dic quo pignore certes mecum. i. quid velis deponere vt mecū certes. ¶ Deponere.) Eſt de ſe, hoc eſt ſeorſum a ſe, & extra ſuam poteſtatem ponere in arbitrium iudi, aut exitus eius: pro quo barbari, vadiare dicunt. Regula eſt. Vbi de vtraq; parte, aut de pluribus partibus propoſiti, æqualiter dubitatur: ſic vt etiam ambæ, aut omnes negari poſſint: recte vtimur, aut ve, & vel: ſed ſi inter parteis dubitetur, certum tamen ſit vnam eſſe concedendam: vtendum ſit ne, ſiue an. Exemplum prioris: vt putas Ariſtotelem logicæ: aut phyſicæ imperitū fuiſſe? q. d. neutrius imperitus fuit: & hoc loco, Tu illum cantando? hoc eſt, credam, ꝙ tu illum cantando viciſti? aut, ꝙ vnquā tibi fiſtula cera iuncta fuit? q. d. neutrum credam. Exemplum ſecūdi: vt quia certum eſt, patrem meum viuere, aut mortuum eſſe: nō dicā, neſcio: pater meus mortuus ſit, aut viuat, ſed an viuat: aut ſic, neſcio viuat necne pater meus.

Ordo.

Depono

Regula.

PIERIVS.

¶ Aut vnquam tibi fiſtula cera Iuncta fuit. ¶ In Roma. codice, & in aliquot alijs, legere eſt, Vincta fuit: placet tamen, Iuncta, multo magis: vt Pan primus calamos cera coniungere plures Inſtituit. In Mediceo autem codice ſententia per, haud, aduerbium negandi eſt, vt interrogatio ſit per reticentiam, Cantando tu illum? Inde aduerſario aduenıente ſubiungat, Haud vnquā tibi fiſtula cera iuncta fuit. Inde per alteram interrogationem, Num tu in Triuijs? argumentetur, minime fieri potuiſſe, vt cantando vinceret.

¶De grege non auſim quidquam deponere tecū, ME.
Eſt mihi nanq; domi pater, eſt iniuſta nouerca:
Biſq; die numerant ambo pecus, alter & hœdos.
Verum id quod multo tute ipſe fatebere maius,
(Inſanire libet quoniam tibi) pocula ponam
Phagina, cælatum diuini opus Alcimedontis,
Lenta quibus torno facili ſuperaddita vitis,
Diffuſos hedera veſtit pallente corymbos.
In medio duo ſigna, Conon. &, quis fuit alter?
Deſcripſit radio totum qui gentibus orbem,
Tempora quæ meſſor, quæ curuus arator haberet.
Nec dum illis labra admoui, ſed condita ſeruo.
¶Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit, DA.
Et molli circum eſt anſas amplexus acantho,
Orpheaq; in medio poſuit, ſyluasq; ſequentes.
Nec dum illis labra admoui, ſed condita ſeruo.
Si ad vitulam ſpectes, nihil eſt quod pocula laudes.

SERVIVS.

¶De grege non auſim quidquam deponere tecum.) Supra enim eum aliena paſcere dixit animalia: vt, Dic mihi Damœta, cuiū pecus? ¶Iniuſta nouerca.) Epitheton generale nouercarum. ¶Biſq; die numerāt ambo pecus.) Et dū vadit ad paſcua: & dum inde reuertitur. ¶Alter et hœdos.) Male quidā priuignum accipiunt. alter enim, de duobus dicimus, non de tribus: vnde alter, de nouerca intelligam⁹. Nec nos moueat q̄ alter dixit de fœmina: nam & in ſubauditione ponuntur ea q̄ non poſſumus dicere & ſcimus: quia quoties hæc duo genera ſungūtur: maſculinū præponderat fœminino. ¶Inſanire libet quoniā tibi.) Vel ſub ſponſione contendere: vel, quod melius eſt, carmina componere. Nā inſani dicuntur poetæ. ¶Diuini opus Alcimedontis.) Laus ab artifice. Cicero, Polycreti eſſe dicebant. ¶Pocula autem. Fagina.) quaſi rem maximam. ¶Quibus torno facilis.) Donatus ſic legit. Legitur tamen & torno facili: ad excludenda duo epitheta: quod eſt in latinitate vitioſum, ſi ſit, lenta facilis vitis. ¶Corymbos.) Vuas hederarum. ¶Conon.) Dux fuit: cuius nomē dixit, quia in omnium ore verſatur, nā philoſophi tacet, quod non facile poteſt ad ruſticum peruenire. & bene ea dicit philoſophi q̄ ad ruſticum pertinent: vt, Tempora quę meſſor, quę curuus arator haberet. ¶Radio.) Ideſt virga philoſophorum, qua geometræ lineas indicant. Inuenta autem hæc eſt ars tempore quo Nilus plus æquo creſcens confudit terminos poſſeſſionū: ad quos innouandos adhibiti ſunt philoſophi, qui lineis diuiſerūt agros: inde geometria dicitur: cum non tantum terræ, ſed & maris, & cœli, & aeris ſpatia metiri conſueuerit. Significat aūt aut Aratū, aut Ptolemæum, aut Eudoxū. ¶Nec dum illis labra admoui.) Hypallage. pocula enim labris adhibemus: vt Dare claſſibus auſtros. Et tantam in eis dicit venerationem, vt necdum illis vſus fuerit. ¶Idem Alcimedon.) Irriſio eſt facta iteratione verborū. & mire omnia in vituperationem trahit, quæ ille laudauit. ¶Et nobis fecit.) Ac ſi diceret, Putas te ſolum habere pocula: cui.n. Alcimedon non fecit? tu pro reuerentia ea non tangis: ego ideo quia vilia eſſe exiſtimo. ¶Molli acantho.) Genus eſt floris: quia ille dixerat, lenta vitis. ¶Syluasq; ſequentes.) Non ſecutas: ſed quaſi adhuc ſequentes: vt peritiam artificis laudet.

PROBVS.

¶Conon.) Conon Samius mathematicus. Sed quanuis fuerint mathematici, eleganter ruſticum errantem inducit, dicentem, Quis fuit alter? Alter enim accipitur vnus ex duobus in alio ſic, Conon mathematicus: Ægyptius natione, Ptolæmeo ad Sidoris libros de aſtrologia ſeptem reliquit. Alterum poſt Cononem quem dicat incertum eſt. Sed ſuſpicatur Archimedem, quod Cononis diſcipulus. Quidam Eudoxum Cnidium, qui de aſtrologia diſputauerit. Quidam Aratum, in quem fides videtur nutare, quoniam prognoſtica fecerit. Quidam Heſiodum, quod dixerit, πλειάδων Ἀτλαγενέων ἐπιτελλομενάων: quod & hic tēpora, quæ meſſor, quæ curuus arator haberet.

Conon.

MANCINELLVS.

¶Alter & hœdos.) Nouercā intelligit, eſt autem figura alleotheta, ideſt alter poſita: ſeu variatio, vel aloeſis, ideſt permutatio: confunditur enim genus. vt ibi, Dulce ſatis humor, depulſis arbutus hœdis: ad dulce enim, quod eſt neutrum, tam maſculina, q̄ fœminina reddidit. de hac latius in carmine. ¶Verum id.) Ordo eſt. verum, ideſt ſed: quoniam libet tibi inſanire, ponam id quod tute ipſe fatebere multo maius: appoſitio, pocula phagina. ¶Pocula Phagina.) In dicto Theocriti loco, ſic eſt, En hœdum depono meum, pinguedine tardum, Agnū etiam ſubnecte tuum pro pignore pinguem. Et mecum ſi nunc audes contendere tenta. Plin. autem lib. xvj. cap. lv. ſic ait, Phagis pectines tranſuerſi in pulpa: apud antiquos inde & vaſis honos. Marcus Curius iurauit ſe ex præda nihil attigiſſe, præter guttum phaginum, quo ſacrificaret. ¶Opus Alchimedontis.) Ab artifice tribuit illis dignitatem? ¶Lenta quibus.) Ordo eſt, quibus facili torno ſuperaddita lenta vitis: veſtit corymbos diffuſos, ac hedera pallente vitis. Theocritus quoq; ait in pria Ecloga, Et Scyphū multo imbutum tibi nectare binis Auribus amplexum, ligni redolente ſapore Donabo, labris pallēs inflectitur amplis Hinc hedera, hanc circum frondes ſuperaddita vitis Cum croceis hœderæ ramo ridente corymbis. ¶Corymbos.) Corymbon, roſtrum nauis dicitur: corymbos, cacumen: ora, corymbus. Dicuntur autem corymbi, racemi hederæ: vt etiam ſcribit Plin. libro. xvj. ¶Conon.) Fuit Conon Athenienſium dux de quo Æmylius, Probus, & Iuſtinus lib. v. hic vero de aſtrologo intelligitur. ait enim Probus, quod Conon Samius mathematicus, de aſtrologia libros ſeptem reliquit. ¶Et quis fuit alter?) Anaximander Mileſius, primus terræ, marisq; circuitus deſcripſit, & ſphæram inſuper conſtruxit. author eſt Laertius: & Strabo lib. xiiii. de hoc igitur intelligendum. ¶Radio.) Virga geometrica. ¶Tempora quæ meſſor.) De his late in. j. Georgico. ¶Amplexus.) Theocritus quoque in. j. Præterea viridi circum eſt amplexus acantho Paſtorale decus. ¶Acantho.) Eſt acanthus, vrbana herba, elato, longoq; folio: crepidines marginum, aſſurgentium puluinorum, toros veſtiens. Duo genera eius ſunt, aculeatum, & criſpum, quod breuius: alterum, leue. Plin. author lib. xij. Eſt autem flexibili virgulto, hinc legitur lib. iiij. Georgico. Flexibile vimen acanthi. Eſt etiam arbor: vnde. ij. Georgico. Eſt & baccas ſemper frondentis acanthi. ¶Orpheaq;.) De hoc nos Ecloga. iiij. ¶Necdum.) Theocritus in. j. Necdum illi labra admoui, ſed conditus arca, Intactusq; manet: tanto te munere dignum Efficiam mihi, ſi dulcē cantaueris hymnum.

Coryms bus.

ASCENSIVS.

¶De grege non auſim, &c.) Menalcas filius (vt dixi) familias, prouocatus ad certamen muſicum, ſe quidem certare paratum oſtendit: ſed non habere quod deponat: in quo, vt in aliis multis, poeta graphice depingit mores hominum: oſtenditq; quid interſit inter ingenuum, liberumq;, & ſeruilis, ac mercenariæ conditionis hominem. Nam Damœtas mercenarius, confeſſus pecus quod paſcebat eſſe Ægonis, audet de ipſo egregiam deponere vitulam: Menalcas autem, quia filius familias, veritus patrem, ac formidans nouercam, non audet quidquam deponere de grege paterno, ſed de peculio: pocula videlicet, quæ ab Alchimedonte, ſibi peculiariter obtinuerat. In quo oſtenditur in filio, plus boni timoris, quàm in ſeruo eſſe. Nam, vt ſine offenſione patris pocula deponat, ea ſummopere commendat, & ab artifice, & ab artificio: ſed (vt in ſequentibus dicam) cum nollet Damœtas pocula deponi, ne litem timore fugere putetur etiam cum timore offenſionis paternæ, dicit ſe vitulam quoque depoſiturum: quaſi amor laudis, plus vrgeat quàm patris. ſicut in Andria dicit Pamphilus, Si poterit fieri, vt ne pater per me ſtetiſſe credat, quo minus hæ fierent nuptiæ, volo: ſed ſi id non poterit, id faciam in procliue, quod eſt, per me ſtetiſſe vt credat. ¶Ordo eſt. Ego non auſim deponere quidquam, ideſt quanuis rem, ſiue magnā, ſiue paruam: de grege, ſcilicet paterno. Nanq;, pro quia: pater eſt mihi domi, ideſt habeo domi patrem: & nouerca iniuſta, aut quia omnis iniuſta, aut quia hæc præcipue iniuſta eſt mihi domi: & ambo, ſcilicet tam pater, quā nouerca, numerant die, ideſt quotidie: bis, ſcilicet mane & veſperi: pecus, ideſt gregem ouium: alter, ſupp. eorum, ſcilicet nouerca, numerat: &, ideſt etiam, præter oues hœdos: verum, ideſt ſed: quoniam libet tibi inſanire. i. furore poetico rapi: aut inſanum laborem inire (vnde videlicet, nec lucrum, nec honorem conſequaris) ego ponam, ideſt deponam tibi, id quod tute. i. tu ipſe fatebere, ſupp. eſſe: maius multo, ſcilicet q̄ vitulam: appoſitorie, pocula. i. vaſa potoria: phagina, ideſt ex phago cælata: iterum per appoſitionem, opus: quaſi dicat exiſtentia opus: cælatum. i. exculptum:

ſculptum: diuini. i. præſtantiſſimi, & diuino ingenio prædíti Alcimedontis illius artificis, aut celatoris: quibus, ideſt in quibus poculis: aut ad quorum decoramentum, vitis lenta flexibilis, ſuperaddita torno facili. i. agili, & molliter ſculpenti: veſtit. i. cooperit, aut amplectitur: corymbos. i. fructus hederæ: diffuſos i. in diuerſa diſperſos. hædera pallente, ideſt circumerrante: aut, quia ex Theocrito ſumptum eſt, apud quem legitur, Labris pallens inflectitur amplis: hinc hedera, dicamus hedera pallente. i. ſubalbida: alba enim laudatur, vnde dicetur, hedera formoſior alba. duo ſigna. i. duæ imagines exculptæ ſunt, ſup. in medio poculorum, ſcilicet Conon. i. Samius mathematicus. & (volebat etiam alterius nomen dicere: ſed per ſimplicitatem, ac ruſticitatem paſtoralem, oblitus proprij nominis alterius, dicit apud ſe) quis fuit alter? & cum non poſſet meminiſſe nomen eius, circunloquitur, dicens, eſt ſupp. is qui deſcripſit gentibus totum orbem: radio, ideſt virga geometrica, qui fuit Anaximander] mileſius, & qui deſcripſit radio tempora: quę meſſor haberet, & quę arator curuus. i. incuruatus, dum arat, haberet. i. quibus temporibus arandum & quibus metendum eſſet. Necdum. i. & nō adhuc: & ego non admoui adhuc illis labra: ſed ſeruo condita, ideſt recondita & abſtruſa tanquā rem pretioſiſſimam. Ad hoc (inquit Damœtas) non paruiſaciens Alcimedontis pocula. Idem Alcimedon, quem tu, ſcilicet diuinum dicis, fecit: & . i. etiā, nobis duo pocula. & amplexus eſt circum, ideſt in circuitu: hoc eſt, circundedit anſas. i. ſi ſic dicamus manubria: hoc eſt, quibus pocula manu tenētur. (Vnde in Sileno dictum eſt, Et grauis attrita pendebat Cantharus anſa.) molli. i. flexibili: acantho. i. herba illa vrbana, aut virgulto extremitates eius: ad quod naſcitur ambire & circumplecti ſolita, aut ſolito (hoc eſt, ſculpſit in circuitu acanthum, cuius ſculptura & difficilior, & ſpetioſior eſt: non tamen conuenientior poculo, quia ſolent ad pocula adhiberi, quæ potum, aut generant, vt vites: aut conſumunt, vt capri, vnde eſt illud Iuuenalis, Et ſtantem extra pocula caprum. Quia ergo non potuit conuenientiorem ambitum dare: dat conuenientiora ſigna: nam muſicis, magis quadrat Orpheus diuinus vates, q̃ Conon, ſiue rex, ſiue aſtrologus intelligatur. Licet nullius rei verus poeta totus expers ſit.) & poſuit Orphea, ideſt muſicum illum diuinum in medio: & ſyluas ſequentes. i. tam graphice celatas, vt ipſum ſequi videantur: necdum, ideſt & non adhuc: & ego nō admoui illis adhuc labra: aut quia non tanti facio: aut potius, quia etiam pretioſiſſima iudico, & tuis pretioſiora: vnde & ego ſeruo ea condita, verum ſi ſpectes ad vitulam, quam ſcilicet deponim: nihil eſt, quod laudes pocula quantumuis bona & artificioſa.

Tute. ⸿ Tute.) Compoſitū eſt, ex tu, pronomine, & ſyllaba adiectione, te: valetq; idem quod tumet: ſed in recto non reperitur tumet, ſed tuimet, & tibimet paſſim: ſoletq; dici tute, vbi tu, pręmiſſum eſt: vt ſi dicas fratri, cur patri noſtro egeno non ſubuenis? reſpondere poſſit, cur tute id nō facies?

Torno. ⸿ Torno.) Tornus eſt quo tornando, & circungirando, abraditur aſperitas ligni, & fit leue, ac planum, vnde in Georgicis, Et torno raſile buxum. Eſt autem Græcū. nam Græce: τόρνος dicitur: & toreia ſculptura & toreuma, opus torno ſculptum. & toreno, orno, & ſculpo.

Conon ⸿ Conon.) Conon, dux (inquit Seruius) fuit, &c. Ad quod Beroaldus: Quis neſcit Cononem fuiſſe Athenieſium ducem, omnibus inſulis præfuiſſe, Lacedæmonios profligaſſe, Athenas in priſtinam libertatem reſtituiſſe? de quo Æmylius, Iuſtinus, Plutarchus, multa tradiderunt. Sed diligentius, accuratiusq; conſyderandum fuit, an apud Virgilium de hoc Conone foret intelligendum. an potius de Conone aſtrologo: Quocirca verius, & eruditius interpretatur Virgilianum carmen Probus grammaticus, cuius hęc ſunt verba: Conon Samius mathematicus, ſed quantus plures fuerunt mathematici, eleganter errantem ruſticum inducit, dicētem, Quis fuit alter? alter enim accipitur vnus de duobus. Is autem Conon de aſtrologia libros ſeptem reliquit, hactenus Probus. huius Cononis mathematici meminit Higinius, ſcribens, ab eo dictū eſſe Ptolæmeo, quemadmodum ipſe viderat crinem Berenices reginæ inter ſydera collocatū: de qua re ſcripſit Callimachus carmen elegiacum, quod Catullus interpretatus interpretatus eſt: in quibus verſibus ita de Conone hoc ſcriptū eſt: idē me ille Conō cœleſti numine vidit, E Bereniceo vertice cæſariē. De hoc Conone, intellexiſſe Propertium exiſtimo, cum ſcripſit in. iiij. Me rotat Architę ſoboles babylonius Orops, Orū & a proauo ducta Conone domus. Alibi me creat. Exponamus itaq; apud Virgiliū de hoc Conone aſtrologo, ſicut recte exponit Probus: non autem de Conone duce Athenienſiū: vt perperam exiſtimat Seruius. Hæc Beroaldus. Si tamen ad Seruium addatur vna particula, ego dictis eius adhærerem: ſi videlicet dicatur Conon, etiā dux fuit: cuius nomen dicit, quia in ore omnium verſatur: vt ſit ſenſus, quod Conon, quidem mathematicus, ſeu aſtrologus ſit hic ſculptus: ſed eius nomen meminerit Menalcas, quia etiā dux fuit. ⸿ Necdum illis labra.) Quādo autem dicit, Necdum illis labra admoui. videtur hypallage eſſe: actiuū pro paſſiuo. i. necdū admota ſunt labris meis. Landinus tamen negat his verbis. Cenſeo nō hypallage vſum eſſe: ſed voluiſſe, vel veteratione[m] qua pocula coleret, demōſtrare (nam huiuſmodi rebus ſolemus ob reuerentiam potius labra admouere, q̃ illas labris.) vel morem ruſticorum, qui adeo ſolent pocula implere, vt veriti ne intermouendum aliquid inde excutiatur, os ad illa demittunt, non illa ad os attollunt. Nec puto vt hæc dicat, quia velit vilitatem afferre poculis: ſed, vt oſtendat ſe non minus acceptum Alcimedonti fuiſſe. & quanto pluris illa facit, tanto pluris vitula facienda ſit, quam illi præfert, Hæc Landinus. ⸿ Syluas q; ſequentes.) Præterea magna laus eſt ſculpturę, quod ſyluas ſequentes effinxit, vt videlicet ſequi videantur. Dicunt autem Orphea: tam dulciter modulatū fuiſſe, vt rigidas quercus ad ſe traheret: per quas Horatius in arte, ſylueſtreis homines intelligēdos, docet his verbis: Syluestres homines ſacer: interpresq; deorū Cędibus & victu fœdo deterruit Orpheus, Dictus ob hoc lenire tigres, rabidosq; leones. Regula eſt. Verbū, ſum, es, eſt, quando ſignificat habere, conſtruitur decēter cum datiuo: & id fere in capite loquutionis: vt, Sunt nobis mitia poma: Eſt mihi diſparibus ſeptem cōpacta cicutis Fiſtula: Eſt mihi nāq; domi pater, eſt iniuſta nouerca: Sunt mihi bis ſeptem præſtanti corpore nymphæ: Sūt nobis fortia bello Pectora, &c. Regula

PIERIVS.

⸿ Inſanire libet quoniam tibi.) Hoc totum omnes fere p interpoſitionem legunt. Et ad Damœtam referri volunt, qui ſub ſponſione certare velit cum præſtātiore. In Longobardico tria tantum verba parentheſi includuntur (Inſanire libet quoniam) inde eſt alterum membrum dimetrum anapæſticū hypercatalecticum, Tibi pocula ponam. In Mediceo vna cōma claudūtur verba duo tantum, Inſanire libet: eadem ſentētia. Quare Menalcas ſi lectionem hanc admittamus, Inſanire de ſe dixit, qui depoſiturus ſit contra vitulā id, quod aduerſarius ipſe multo maius eſſe fateatur. vnde Domœtæ locus eſt argumenti à comparatione, quod eiuſdē artificis, & eiuſdem pene operis & pretij habeat pocula: nihil ea tamen ad vitulam. Reliquum eſt. Menalcam, non niſi ex æſtimatione ſua pretium poculis facere potuiſſe. ⸿ Quibus torno facili.) Facili, quidem in veteribus omnibus exemplaribus, vno excepto Romano ſcriptum eſt. In eo enim, fragilis, habetur corrupte ſatis: nam vti epitheto huiuſmodi non conuenit, quare facili torno, legas. ⸿ Diffuſos hedera veſt. pallē. corym.) Prętериiſſem quod corruptiſſime legitur, hedera, per æ diphthon. prima ſyllaba: niſi me interpellaſſet adſpiratio. Nam qui diphthongon poſuere, eam nominis etymologiam ſequuti ſunt, quam imaginatus eſt Apuleius grammaticus, hederam, ab hęreo, deduci: cum tamen alij ab, edo, es, dictam velint, quod ea conſumet, quibus inhęſerit. Acceſſiſſe tamen adſpirationem nomini Pontanus putat, vt in quibuſdam vocibus, nomen à verbo dinoſcatur. ⸿ Duo pocula fecit.) In Longobardico, fecit, cum nota diphthongi ſcriptum eſt, ne quid à facio deteratur. Sed vſus per e ſimplex ſcribit. ⸿ Si ad vitulam ſpectes, nihil eſt quod pocula laudes.) Et ſpectes, & laudes: coniunctiuo modo, in omnibus fere legitur exemplaribus. In Longobardico vero, ſpectas, & laudas: fatendi forma, quippe nihil eſt quod laudas pocula. i. quas conditiones, quasue dotes in poculis enumeras. In Mediceo, ſpectas, tantum ea forma eſt.

SERVIVS.

⸿ Nunq̃ hodie effugies.) Ac ſi diceret, Ne contendas; excuſationes requiris: non q̃ æſtimas vilia pocula. ⸿ Veniam.) Deſcendam. ⸿ Audiat hęc tantum.) Subaudi, aliquis. tantum autem, quia ſuſpicatur eum victum non poſſe cedere, qui ita etiam ante certamen eſt cōtumax. ⸿ Vel qui.) Quaſi requirentis eſt, cū ſubito venit Palæmon. Alij diſtinguunt, vel qui venit. Bene au-

⸿ Nunq̃ hodie effugies, veniā quocūq; vocaris. ME.
Audiat hæc tantum, vel qui venit: ecce Palæmon:
Efficiam, poſthac ne quenquam voce laceſſas.
⸿ Quin age, ſi qd habes, in me mora nō erit vlla: DA.

tem dubitatione: cum ipſe inuitaſſe videatur, & ſit credibile quod ad eius iudicet gratiam. Hoc etiã Damoetas ſentiẽs dicit. ſ Nec quẽquã fugio.) Ideſt cõſentio etiã ad editiũ iudicẽ. Editiuus aũt eſt iudex quem vna pars eligit. ſ Vicine Palæmon.) Beneuolũ reddit ex vicinitatis cõmemoratiõe.

Nec quenquam ſugio. tantum vicine Palæmon
Senſibus hæc imis (res eſt non parua) reponas.
ſ Dicite, quãquidem in molli conſedimus herba: PA.
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos,
Nunc frondent ſyluæ, nunc formoſiſſimus annus.
Incipe Damœta: tu deinde ſequere Menalca,
Alternis dicetis, amant alterna camœnæ.

lege contendant, alternis, id eſt amœbæis carminibus, eos cõcertare monet. ¶ Ordo eſt. Tu nunquam effugies hodie. i. in nulla parte hodierni diei elaberis, quo minus tecum certem: licet quæras occaſionem effugiendi: ego veniã. i. deſcendam in certamen, & congrediar tecũ, quocunque. ſ. depoſi- Ordo.

Terentius, Vel virtus me tua, vel vicinitas, quod ego in propinqua parte amicitię puto. ſ Et nũc omnis ager.) nũc oĩs parturit arbos. Ipſe alibi, Parturit almus ager. Sane bene ſubdidit. ſ Nũc frondent ſyluæ.) referẽs ad arbores ſteriles: nam parturiunt de pomiferis dicimus. Vult autẽ tempus exprimere quo & deliciæ ſunt in agris, & ruſtici minus laborant: Vt ſit duplex ad cantilenam inuitatio. ſ Alternis dicetis.) Quia quaſi iratus fuerat, quod Damoetæ prior locus dabatur: idcirco ait, alternis dicetis. In Amœbæo enim carmine difficilior pars reſpondentis eſt: qui nõ pro ſuo arbitrio aliquid dicit, ſed aut maiorem aut contrariã format reſponſionem: vt diximus ſupra. ſ Camœnæ.) Muſæ, quibus à cantu nomen eſt inditum.

MANCINELLVS.

¶ Vicine.) Beneuolentiã captat hac voce. ſ Palæmon.) In Theocri. v. Morſona eligunt Lacon & Comatas cantantes. (Comatas ait) Hunc igitur Lacon, ſi vis vocitabimus ambo, Quem nunc ipſe vides incidere ſectile lignum: Eſt nanque is Morſon ante alios iuſtiſſimus vnus, Hic aderit iudex. ſ Efficiã poſt hac.) Lacon Comatæ, inquit, Huc ades, huc tandem ipſe veni, non amplius vnquam: Poſt hac efficiam audebis contendere cantu: Quin age, ſi quid habes citius iam fare comata. ſ Res eſt nõ par.) Comatas, ait Morſoni, Magna hic res agitur, grauiter cõtendimus ambo. ſ Alternis.) Pro alternatim. ſ Camœnæ.) Muſæ, à carminibus ſunt dictæ. vel, quod canunt antiquorum laudes. vel, quod ſint caſtæ mentis præſides: vt ſcribit Feſtus.

Camœnæ.

ASCENSIVS.

¶ Nunquam hodie, &c.) Artificioſe præ ſe fert Menalcas fiduciam, quaſi vero Damœtas occaſionẽ quęritaret effugiẽdi: & ob id pocula vituperaret, vt certamẽ euitet. Vnde dicit, Tu non effugies. i. non deuitabis ſic, ad quod me prouocaſti certamẽ: quia veniã. i. deſcendam, & cõgrediar tecum, quocunque depoſito vocaris. q. d. ego etiã vitulam tanti faciendam: quanti tuam depono: adſit duntaxat bonus cenſor, & arbiter: etiam hic qui venit, quicunque is eſt: cum autem propius adeſſet, & cognoſceret, quod Palęmon, dicit, Ecce Palęmon: hoc eſt, vide Palæmon, vicinus noſter optimus, & iuſtiſſimus vir, aduenit. Et ideo, quia iuſtum iudiciũ daturus eſt, efficiã ne petulantia tua & procacitate ſermonis quenquã, poſthac laceſſas. q. d. ſic te vincam, vt non audeas poſt hac te iactare, muſicæ peritum, aut cum docto concertare poſſe. Ad quod Damœtas: Quin age: ſi quid habes: hoc eſt, fac quicquid poteſ, expone totas vireis, totamque artem tuam: ego te nõ effugiã: quia in me mora non erit vlla. Sed, ò Palæmon vicine, recognoſce ſeuero iudicio, & animaduerte diligenter ad ea quę dicturi ſumus: quia res eſt nõ parua, amittere. ſ. vitulam, famam & gloriã. Ad quod Palęmon intelligens ſe ab vtroque ad arbitriũ electum, non grauans illis operã ſuam, dicit, Dicite quãdoquidẽ, &c. neque vero propterea quod Damœtam priorem dicere monet, grauetur Menalcas, vt Seruio videtur, ſi non adiunxiſſet, Alternis dicetis quia prior, ad placitum dicit: nam ſi poſterior quoque ad placitũ diceret, longe facilius eſſet imitari, quam excogitare: vt ergo æqua lege

to: aut, quacunque conditione: aut, ad quẽcunque locum: ſeu arbitrum vocaris. i. vocaueris, ſup. me. ſed mallem dicere, quocũque, ſup. præmio deponendo: vt ſit nomen, quam quocunque. i. ad quemcunque locum, ſeu arbitrum: quia hoc dicendo, innuitur depoſuiſſe vitulam: quã depoſitam, vidiſſe intelligitur Palæmon dicturus: & vitula tu dignus & hic: quod non diceret, ſi alter tantum depoſuiſſet.) tantum. i. tantũmodo, ſup. hoc detur: vt aliquis, ſup. audiat: hęc. i. hanc diſputationem noſtram: vel. i. etiam: is, ſupp. qui venit (videbat enim Palæmona aduentare. ſed eum nõdum cognouit: quo cognito cum propius eſſet, dicit.) Ecce Palęmon. i. bonus ille vicinus noſter, ſupp. adeſt nobis, qui nimirum iuſte iudicabit: & ita efficiam. i. perfecte faciam: ne tu laceſſas. i. laceratum eas, & prouoces poſt hac. i. poſt hoc tempus, quenquam. i. quẽcunque etiã imperitum: voce. i. garrulitate, & dicacitate tua, cũ rem parum habeas. Ad hoc Damœtas, quin. i. quinimo: age. i. fac demonſtres: ſi quid. i. aliquid, ſupp. artis habes: vlla mora non erit in me: hoc eſt: pręſto ſum: nec fugio quẽquã, ſupp. cenſorem: dũmodo tñ iuſtus & peritus ſit, qualẽ Palęmonã cognouit, & ideo cõuerſus ad eũ dicit: tantũ. i. dũtaxat id deſydero, ò Palæmon vicine, ſup. noſter: vt, ſup. reponas. i. recõdas ad bene diſquirendũ hęc. i. hanc litem noſtrã: ſenſibus imis. i. vt profundo examine, & ſcrutatione diligente, priuſquam iudices diſquiras, & perpendas artem noſtram: quia res eſt non parua (immo per liptotẽ ſatis magna deponere. i. tam bonam vitulã cũ fama & gloria) hoc audito conſedit. i. locum accępit Palęmon: dicens, dicite. i. per artem eloquimini: & litem, cauſamque protegite, dicendo: quandoquidem nos cõſedimus. i. iam locum cœpimus. (A conſido enim, deductum eſt) quod cõſedi, in præterito habet: ſicut cõſideo ſm Vallam) in molli herba: & quandoquidem. i. quoniam nũc omnis ager: parturit. ſ. ſegetem, aut herbam: & omnis arbos, ideſt arbor: parturit nunc. ſ. frondes, aut flores: ſyluæ, ideſt arbores ſyluarum: frondent. nunc annus, ſup. eſt nunc formoſiſſimus. i. nũc maxime: varijs ornatus decoribus: tu Damœta incipe. i. exordire certamẽ: & tu Menalca, ſeq̃re deinde. i. poſterius: vos dicetis, ideſt artificioſe pronunciabitis quæ vultis, alternis, ſup. carminibus. i. amœbæis, quia camœnæ. i. Muſæ, quę cantantibus pręſunt: amant alterna. ſ. carmina. i. alternatim dicta: ne vnius perpetua continuatio faſtidium pariat. Atque ita, quia viſus eſt plus Damœtæ concedere, quod eum priorem cantare iuſſit. non, vt Seruius dicit: quia facilius omnino eſſet: ſed, quia maioris dignitatis, maiorisque voluptatis eſt: poſſe ad placitũ inceptare, quam ad alterius arbitrium, aut in ſimili maius, aut in diſſimili cõtrariũ dicere. Regula eſt. Vel, tam apud Ciceronem, quam apud poſteros eius, pro & accipi ſolet: authore Valla. Et duntaxat apud poſteros, Virgiliũ, Quintilianum, & coæuos eorum. Itaque hic dici poſſet. Vel, qui venit. i. etiam qui venit. Regula.

PIERIVS.

¶ Dicite, quãdoquidẽ molli cõſedimus herba.) Ita quidẽ abſque, in, particula præpoſitiua, in exẽplaribus aliquot habetur. In nõnullis autem antiquiſſimis legere eſt, quandoquidẽ in molli. qui numerus videtur prurire laſciuus.

SERVIVS.

¶ Ab ioue principiũ muſæ.) Vel muſæ meę ab Ioue eſt principiũ. vel, O muſę, ſumamus ab Ioue principiũ. Eſt autem Arati, qui ait.

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ᾽ ἄνδρες ἐῶμεν
ἄρρητον. μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί.
πᾶσαι δ᾽ ἀνθρώπων ἀγοραί, μεστὴ δὲ θάλασσα,
καὶ λιμένες πάντῃ δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.

ſ Ab Ioue principiũ Muſæ: Iouis omnia plena. DA
Ille colit terras, illi mea carmina curæ.
ſ Et me Phœbus amat, Phœbo ſua ſemp apud me, ME
Munera ſunt, lauriq́; & ſuaue rubens hyacinthus.

ſ Iouis oĩa plena.) Lucanus, Iuppiter eſt quodcũque vides, quocũque moueris. Ipſe alibi, Spũs intus alit, totãque infuſa per artus Mens agitat molẽ. Ipſe. n. eſt ſpũs, ſine quo nihil mouetur aut regitur. ſ Colit terras.) Amat. Cęterũ ſuperior, colitur: nõ colit inferiorẽ.

inferiorẽ. Sic alibi, Vnã Poſthabita coluiſſe Samo. Ideſt amaſſe. Nec mirũ ſi ruſticus ſumpſit ab Ioue principium: quem amare terras cõſtat, & habere carminũ curã. ſ Et me Phœbus amat.) Aut ſimile eſt quod dicit: quia vnicuique deus is quẽ colit, ſummus videt: vt, Sũme deũ ſancti cuſtos Soractis Apollo. vt Apollinem exęquauerit Ioui. Aut certe ordo ſit talis, Me & Phœbus amat: vt & plus dicat, nec Ioui videat Apollinem comparare. ſ Sua munera.) Ipſi grata. i. laurus & hyacinthus. Nam ſcimus & Daphnem Ladonis fluminis Arcadiæ filiã, dilectam ab Apolline: & Terræ miſeratione in laurũ cõuerſam. Et Hyacinthum amatum tam à Borea, quàm ab Apolline, qui cum

cum magis Apollinis amore lætaretur: dum exerceretur diſco, ab irato Borea eodem diſco eſt interemptus, & mutatus in florem nominis ſui.

PROBVS.

¶ Et me Phœbus amat.) Apollo, in terra ſol: ſine quo, fruges neque oriuntur, neq; mareſcunt. ¶ Lauri.) Laurũ ei gratam accipere debemus: ꝙ Daphnen (vt vult Parthenius in volumine, quod De amantibus compoſuit) Amydeſi filiam, dilexit: quam, ne ꝑ vim ſtupraret, Iuppiter in arborem laurum conuertit.

MANCINELLVS.

¶ Ab Ioue.) Ordo eſt. Muſę. i. modo cātui principium ſit ab Ioue. Hoc autem loco, illa quę Macro. lib. ij. de ſomnio. Scipio. Inferam (inquit) enim deum vero, qui non modo immortale animal, ac diuinum ſit plenum inclytæ, ex illa puriſſima mente rationis: ſed, quod virtutes omnes, quæ illam primæ omnipotentiam ſummitatis ſequuntur, aut ipſe faciat, aut ipſe contineat. Ipſum deniq; Iouem, veteres vocauerunt: & apud theologos, Iuppiter, eſt mundi anima. hinc illud eſt, Ab Ioue principium Muſę Iouis omnia plena. quod de Arato, Poetæ alij mutuati ſunt, qui de ſyderibus loquuturus, à cœlo in quo ſydera, exordium ſumendum eſſe, decernens, ab Ioue incipiendũ eſſe, memorauit. Hæc ille. ¶ Colit.) Diligit,

ASCENSIVS.

¶ Ab Ioue principium Muſę.) Ingrediēs itaq; (vt iuſſus erat) Damœtas muſicum certamen, exorditur ab Ioue: ꝙ is ſummus deorũ habitus ſit: crediderintq; etiam Ethnici, ſine deo adiutore, & præſide, nullum rite fundari exordium. Dicit aũt, ſumēdũ eſſe exordiũ ab Ioue, propter triplex beneficiũ: Vniuerſale videlicet, quia, Iouis omnia plena. Nam, vt dicetur Georgico. iiij. & Æneí. vj. creditus eſt ſummus deus, eſſe anima, ſeu animus mũdi (vnde in noto opuſculo dicit, Si deus eſt animus.) ſine ęquo quidē animo, nihil aut viuere, aut conſeruari poſſet. & ideo, qa ſine Ioue nihil poſſumus, bene dicit, Ab Ioue principiũ Muſæ. Item ſpeciale: quia, Ille colit terras. Nam Iuppiter: planeta oppoſitus ſęuitiæ Saturni benignus eſt, & terrigenis fautor: deus aũt Iuppiter, quem ſummũ putauerunt, omnia cōſeruat: nec cōſeruaret, niſi coleret, hoc eſt amaret. vnde Seruius recte exponit, colit. i. amat. Et ſingulare: quia, Illi mea carmina curę. Solemus enim oēs ijs beneficia noſtra impendere, quibus grata accepta, & iucũda eſſe ſperamus. Argute ergo exorſus eſt Damœtas vſq; adeo, vt difficillimũ ſit iuxta legē Amœbęi carminis, ei reſpondere. Nā ſummo deo, neq; ęquiualēs datur, quod nō ſit idipſum quod ipſe eſt: neq; contrariũ, quod tam plane ſummũ malũ ſit, vt ipſe ſummũ bonũ. i. infinitum: inuenit tamē Menalcas, quod illi reſpōderet, dicens, Et me Phœbus amat, &c. In quo, vt ſciamus quo lex ſeruetur. i. aut conſimile. ſed maius, aut cōtrarium dicatur. equipollens affert Seruius duas vias: in quarum altera, Phœbus diceretur ſummus deus: quia ſuus cuiq; deus, ſummus eſt: ſicut & Phœbus, ſeu Apollo, in Æneid. ſummus appellatus: cũ dicitur, Sũme deũ ſancti cuſtos Soractis Apollo. & ita ſi ꝑmittatur Phœbus eſſe eiuſdem ponderis cũ Ioue, ſaltē apud poetā, qui in tutela Phœbi eſt, in ſimili plus diceret Menalcas: qa plus eſſet à Phœbo amari, & eius muneribus ornari, ꝙ̃ Ioui dũtaxat curæ eſſe. cũ nemo ametur, qui non ſit curę: & curare poſſumus etiā, quę aut timemus, aut odio proſequimur. Verũtamen, quia omniũ conſenſu, Iuppiter ſummus habitus eſt: vſq; adeo, vt nec oracula quidē Phœbo addicātur: qa ea ab Ioue diſcere, perhibetur Æneí. iiij. Quę Phœbo pater oīpotēs mihi Phœbus Apollo Prędixit, &c. Ideo ponit Seruius ſecundā viā ſaluandę legis: vt videlicet dictio, &, accipiatur pro etiam. & ſit ſenſus: non ſolum Ioui mea carmina curę ſunt, ſed ēt Phœbus amat me. Ad quod ſiquis obijciat, ꝙ poteſtas Phœbi. i. inferioris numinis, cum poteſtate Iouis non maior eſt, ꝙ̃ ſolius Iouis: qa, ſi ſummus deus eſt, eius poteſtas infinita eſt, ad quam nihil accedere poteſt: debeāq; cōcedere id, Ethnicis quoq; exploratum fuiſſe (quod pauciſſimis philoſophis concedā: paſtoribus tamen, & agricolis negem) adhuc eſt larga euadendi via: qa ſi non plus eſſet curæ eſſe Ioui & Apollini, ꝙ̃ Ioui ſoli: tamen plus eſſet ab Ioue, & Apolline amari, ꝙ̃ curæ eſſe: cũ plus ſit amari, ꝙ̃ curę eſſe: & ſe amari, ꝙ̃ carmina ſua curę eſſe. Simile ergo dicit Menalcas: ſed in tribus videtur excedere. primo, quia ſe, non ſolum Ioui, ſed etiam Phœbo curę eſſe innuit, dicēs. Et. i. etiam, Phœbus amat me. Deinde, quia plus eſt cuiq; ſe amari, ꝙ̃ carmina ſua: quia ſæpe opera amamus propter artificium, quorum artifices odio proſequimur: non ſolũ ergo (inquit Menalcas) diligit carmina mea Iuppiter, ſed etiā Phœbus amat me. Tertio, qa non vulgariter amat Menalcā, & opera eius Phœbus. ſed ſic amat, vt munera ſua ſic apud eũ repoſuerit, vt illic ea ſemper parata habeat. Sed hæc hactenus, poterunt alij etiam argutiora adducere: verum, vt ordinem conſeruemus, addamus vnum vocabulum, videlicet Muſę à quibuſdam: de quorum numero eſt Mancinellus cenſeri datiui caſus, & ſingularis numeri: vt ſit, Principiũ eſt Muſæ ab Ioue i. Muſa habet principium ab Ioue. Secundum alios, genitiui caſus: vt ſit, Principium eſt ab Ioue. ſed meo iudicio, cui poſterior expoſitio Seruiana conſonat, erit vocatiui caſus, & numeri pluralis: vt Ordo ſit: O Muſę ſumamus principiũ ab Ioue, vel, Principiũ noſtrum ſit ab Ioue. Sic enim quaſi facta inuocatione cum maiore reuerentia, de Ioue loquitur. ¶ Ordo igitur eſt. O Muſæ. ſ. Iouis, & Mnemoſynes. i. Memorię filię: ſumamus, ſup. principium: aut, principium noſtrũ ſit ab Ioue. i. ſummo deo patre veſtro. nam omnia ſunt plena Iouis. i. ſummi dei (interpretatur autem Iuppiter, iuuans pater: vnde, quia omnia pręſentia numinis ſui iuuat, & conſeruat. bene dicitur, ꝙ Iouis omnia plena: vñ à noſtris, dicitur deus vbiq; eſſe.) Ille. ſ. Iuppiter: colit. i. diligit, & fauorabiliter protegit: terras. i. res terrenas: & carmina mea ſunt illi curę. i. ad curam. Reſpondet Menalcas: Et. i. etiam, Phœbus, non ſolum Iuppiter amat: non ſolum curæ habet me, non ſolum carmina mea: & Phœbo ſunt ſua. i. propria munera apud me: quæ. ſ. in me contulit, aut quibus me donauit, aut quæ ab eo accepiſſe merui, videlicet: q;, pro &: (Nam legēdum volũt, lauriq;. propter vocalem ſequentē. dic ergo) & lauri, & hyacinthus flos ille rubens. i. purpurei coloris: ſuaue. i. ſuauiter, hoc eſt cum ſuauitate odoris: colit, diligit. Regula puerorũ eſt. Nomen comparabile neutri generis, poteſt in tribus gradibus pro aduerbio vſurpari: quamuis legitime à tertia declinatione, fiat aduerbium poſitiuũ in, ter: & a ſecunda in, e: vt ſuaue, ſuauius, ſuauiſſimũe vnde hic, ſuaue, dicitur: pro ſuauiter. ſicut contra, duriter, ampliter, largiter: & ſimilia ſæpe leguntur. Dic ergo, ſuaue, ideſt ſuauiter: ne duo ſint epitheta, ſine coniunctione media dure cohęrentia, cum hyacinthus, ſuaue dici nequeat.

Ordo.

Iuppiter.

Regula.

Malo me Galatea petit laſciua puella, DA.
Et fugit ad ſalices, & ſe cupit ante videri.
At mihi ſeſe offert vltro meus ignis, Amyntas, ME.
Notior vt iam ſit canibus non Delia noſtris.

SERVIVS.

¶ Ante videri.) A me, anteꝙ̃ lateat, Horatius, Nunc & latētis proditor intimo Gratus puellæ riſus ab angulo. ¶ Offert vltro.) Hic plus dicit lege Amœbæi carminis. ¶ Delia noſtris.) Deliā alij amicā priorem volunt: alij Dianam, quæ eſt à Delo: & eſt canibus nota, per quos venamur, quaſi dea venatiōis. Nam ſi ad amicam referas, hoc dicit, Sic frequenter ad me Amyntas venit, vt canibus meis notior ſit, quàm amica Delia.

MANCINELLVS.

¶ Malo me Galatea petit.) Theocritus in. v. Malo me Clearista petit formoſa puella, Et cātu noſtras permulcet molliter aureis. ¶ At mihi.) Theocritus in. v. Inſanire facit Cratides mihi cũ obuius extat, Cũq; mouet flauos per candida colla capillos. ¶ Delia.) Vel vetus amica: vel Diana, ipſa venationis dea.

ASCENSIVS.

¶ Malo me, &c.) Auſpicatur Damœtas carmen de amica. Et licet ad placitum loquatur, tamen videtur habuiſſe rationē ordinis. nam vt primum, ideſt honeſtiſſimum, atq; ſaluberrimum eſt, adeo amari qđ iam docuit: ita proximũ, atq; ſuauiſſimũ eſt, ab amico, atq; amica diligi, quod nunc proponit, dicens ſe, à Galatea amica appeti, & inuitari, pomo iniecto: quod ipſa inijcit fugitura ad ſalices, poſtquā viſa fuerit, vt ſcilicet ſequatur. Cui reſpondet Menalcas, in ſimili plus dicēs, & ita legem ſeruans: ſe videlicet ſic amari ab Amynta puero: vt ille vltro. i. non inuitatus ſe, tam frequēter obuiam ferat: vt Delia, quæ ſumma venatrix eſt nō ſit notior canibus, ꝙ̃ ipſe Amyntas, qui videlicet, non rarius ab eis viſus ſit. Eſt præterea contentio, & contrarietas pro parte: quia fugere, & vltro obuiam venire, contraria ſunt. Eſt ergo ſimilitudo in re: quia vtriuſq; carmen eſt de amore. ſed contrarietas in modo: quia, alter à fugiēte inuitatur: alter, à ſe vltro offerente. ¶ Ordo eſt. Galatea, puella laſciua. i. petulans, & appetens viri. petit, ideſt prouocat me, & inuitat ad

Ordo.

bat ad coitum: malo.i.pomo iniecto: & ipſa poſtq̃ me petit po/ mo.i.iniecit in me pomū, fugit ad ſalices: & petit ſe videri, ſupp. à me: ante ſcilicet q̃ fugiat, vt ſequar. Reſpondet Menalcas: At.i. ſed (eſt autem aduerſatiua (vt diximus) particula contentioni.i. loquutionū contrarietati apta.) Amyntas, puer ille: meus ignis, ideſt qui me amore ſui incendit: offert vltro.i.non rogatus: mihi ſe ita.ſ. frequenter: vt Delia.i. Diana, dea venationis, aut notiſſima amica mea, quā quotidianam habeo: non ſit tam notior noſtris canibus, q̃ Amyntas.

SERVIVS.

Parta meæ Veneri ſunt munera. nanq; notaui. DA.
Ipſæ locum, aeriæ quo congeſſere palumbes.
Quod potui, puero ſylueſtri ex arbore lecta, ME.
Aurea mala decem miſi, cras altera mittam.

Parta.) Præparata. Meæ veneri.) Meę amicę. Aeriæ.) Aerei coloris. Congeſſere.) Nidificauere. Aurea mala decem miſi.) Plus dicit. nam cum ille dixiſſet ſe eſſe miſſurū: iſte iam miſiſſe confirmat. Aurea autem, aurei coloris. Et volunt quidam hoc loco eſſe allegoriam ad Auguſtum de decem eclogis: quod ſuperfluum eſt: q̃ enim neceſſitas hoc loco allegoriæ?

MANCINELLVS.

Veneri.) Ideſt amori. Ipſe locum.) Theocritus in.v. Aeriam viridi capiam ſub fronde palumbem. Qua donabo meam non
Palūbes immemor ipſe puellam. Palumbes.) Columbi, omni tempo/
Turtur. re pariunt. Turtur & palumbes vere, nec plus quàm bis. Vita palumbium, vel ad quadraginta annos durare exiſtimat philoſophus libro.vj. de animalibus. Aeriæ.) Sublimes. Au/
Chryſomela. rea mala.) Chryſomela intelligit. χρυσὸν enim, aurum dicitur: μῆλον, pomum. Theocritus ait in.iij. Roſcida mala decē duco, cras altera ducam.

ASCENSIVS.

Parta meæ Veneri, &c.) Docuit Damœtas ſe amari ab amica, nunc redamare eam. & ita gaudet inueniſſe palumbinos pullos, quos illi dono daturus eſt. Ad quod Menalcas, qui ſe quoque amari docuit, in ſimili plus dicit: quia videlicet: non ſolum daturus ſit puero amato munuſcula. ſed, quod dederit, & daturus ſit
Ordo. quod nimirum plus eſt, & ita legem ſeruat. Ordo eſt. Munera ſunt parta, ideſt labore inuenta, & acquiſita Veneri, ideſt amicæ meæ, quæ ſcilicet illi dono daturus ſum: nanq;, pro quia: ipſe, ideſt ego notaui locum: quo, ideſt ad quem: palumbes aeriæ, ideſt columbi aeri expoſiti, hoc eſt ſylueſtres, aut ſublimes, aut ſiquis color aeri permixto eſt aerij coloris (nam talis eſt eis fere color, qualis aeri condenſato: qui ſub noctem ad montes videtur.) congeſſere, ideſt ſimul geſſerunt, ſcilicet nidum ſuum. Reſpondet Menalcas: Ego quod potui, quaſi dicat non ſolum quod fortaſſis potero, ſed quod iam potui: miſi puero.ſ. dilecto, videlicet Amyntæ, decem mala, quę vulgo poma dicūtur: aurea, ideſt aurei coloris, quæ Græcis chryſomela dicuntur: lecta, ideſt collecta, leniter, ne lædantur: ex arbore.ſ. ſylueſtri, ideſt in ſyluis naſcenti (vt, ſcilicet ex difficultate, & raritate pretium pendatur: quia rarum eſt, in ſyluis aurea mala inuenire. præterea, vt correſponderet illi, q palumbes aerias notaſſe dixerat ſe Damœtas) & ego mittam cras altera.ſ. decem poma. Regula eſt. Alterum, vter, vterq;, & cōparatiue & parti/ Regula.
tiue tenta, quæ de duobus enunciari volunt, non refugiunt plura, dummodo bipartita ſint. Vnde hic, Cras altera mittam, quia dena poma.i. bis decem poma ſignificat: quorū decem iam miſerat, decem miſſurus eſt. Cōſimiliter, de omnibus hominibus dicere poſſum: quia maior pars meliorem deprauat.

PIERIVS.

Aurea mala decem miſi.) In Ro. codi. familiari quadam mutatione ex e, in i: atq; ita viciſſim ex i, in e, ſcriptum eſt, decim, per i, vltima ſylla. Quod quidem nomen hoc eodem modo ſcriptū apud Aſprum grammaticum (cuius antiquiſſimum codicem in manibus habui) pluribus locis obſeruaui: vt puta, Decim verborum modi. & ita reliqua. Et ita in veteri Liuiano codice, Decim, ſcribitur. Ætas tamen noſtra maluit, decem enunciare per e, vtranq; ſyllabam.

SERVIVS.

O quoties, & quæ nobis Galatea loquuta eſt, DA.
Partem aliquam venti diuum referatis ad aureis.
Quid pdeſt, q me ipſe aio non ſpnis Amynta? ME.
Si, dum tu ſectaris apros, ego retia ſeruo?

Diuū referatis ad aures.) Ita, inqt, mecū dulce locuta eſt Galatea, vt deorū auditu eius digna ſint verba. Aio nō ſpnis.) i. libētiſſime amas. Et ē Liptotes figura. ſicut. Munera nec ſperno. Et multi hūc locū allegoricōs accipiūt: vt videat Auguſto dicere, Quid pdeſt q me diligis: ſi ad capiēdos hoſtes pgens, in otio me relinquis? Dī.n. Virgiliū ſeq voluiſſe Auguſtū cōtra Antoniū ad Actiaca bella pperantē. Retia ſeruo.) Quę res in venatiōe minus poſſidet voluptatis. Amynta.) Vocatiuus grecus eſt. Et ſciendū, Græca noīa in as exeuntia, ſiue creſcant, ſiue nō creſcant in genitiuo, vocatiuū in a mittere: vt Æneas Ænęę, ò Ænea, Pallas Pallantis, ò Palla. vt, Non hęc ò Palla dederas promiſſa parenti.

ASCENSIVS.

O quoties, &c.) Proponit Damœtas, dicens, ſibi tam dulcia, tāq; aurea verba dicta ab amica ſua Galatea, vt digna ſint diuorum auribus: ideo'q; quaſi dij talia nō haberent, precatur ventos, vt partē aliquā ad eorū aureis ferant. Cui rñdet Menalcas, per amarā irriſionē, contrariū innuens nihil prodeſſe ea verba, inaniu'q; eſſe talibus lętari. q d. illud Ouidianū, Pollicitis diues quilibet eſſe poteſt. Vnde de dilecto ſuo loquēs, dicit, Quid pdeſt Amynta, q me non ſpernis aio (imo vnice amas: quod plus eſt, q̃ dulcia ac blāda verba loqui) ſi dū tu ſectaris apros ego retia ſeruo.i. ſi ſemper disiungimur? q d. nihil innuens per hoc nihil prodeſſe Damœtę, q aurea verba loquuta ſit Galatea: quia eius potiūdę facultatē non habet cū cōfeſſus ſit eam ad ſalices fugere. Atq; ita & plus & contrariū dicit: ſed de ſuo amore loquēs, Damœtam taxat. Ordo eſt. O, admirantis interiectio: quoties. q d. frequentiſſime: & quæ.i. qualia, quaſi dicat plane Ordo.
aurea, atque diuina verba, loquuta eſt Galatea nobis: o venti, referatis, ideſt recenſeatis, aut repræſentetis aliquam partem: ad aureis diuum, ideſt diuorum. Ad hoc Menalcas ait: O Amynta, puer indulgentiſſime, quid prodeſt, ſupple mihi: quod ipſe.i. tu: non ſpernis me animo, ideſt quod amas me, ſi ego ſeruo retia: dum tu ſectaris apros, ideſt ſi corpore ſemper diſtinguimur? q. d. nihil: ſicut nec Damœtæ prodeſt, quod Galatea illi bona loquatur, quandoquidem ea loquuta fugit.

PIERIVS.

O quoties, & quæ.) Iam vſu inoleuit: vt, quoties, veluti milies, decies, abſq; n litera ſcribatur. In omnibus tamen codi. antiquis quos euoluerim, quotiens, per ns, ſcriptum obſeruaui: quibus adſtipulatur Caper grāmaticus, vbi dicit: ſine, n, ſcribenda ſunt, milies, centies, decies: Totiens, & quotiens, cum ſcribūtur per n ſcribenda ſunt. In cuius ſententiam Victorinus etiam deſcendit, dum ait: Aduerbia vero cum, n, ſcribenda ſunt, vt totiēs quotiens.

SERVIVS.

Phyllida mitte mihi, meus eſt natalis, Iola. DA.
Cum faciam vitula pro frugibus, ipſe venito.
Phyllida amo antē alias. nā me diſcedere fleuit, ME.
Et longum formoſe vale, vale, inquit, Iola.

Phyllida mitte mihi.) Amicā cōmunē, cauſa natalis diei: in cuius tantum ſacrificio licebat voluptatibus operā dare. Nam in aliis ſacrificiis erat caſtitatis obſeruatio: quod etiā ſequentia indicant, vbi dicit. Cum faciā vitula pro frugibus.) i. cum pro frugibus ſacrificare cœpero, tu tantūmodo venito. Sane cum. Natalis.) apud maiores plenū fuerit, poſteritas. Natalis dies.) cœpit. Nā cū Horatius dixerit, Natalis gratæ numeras: Iuuenalis ait, Natali Coruine die mihi dulcior hęc lux. Cū faciam vitula pro frugibus, ipſe venito.) Cum ſacrificauero. Et figurate, faciā vitula ait, vt faciā thure, vt faciā agna. Hora. Seu poſcat agna, ſiue malit hoedo. Dicitur autem hoc ſacrificiū Ambaruale: q arua ambiat victima. Sic & ipſe in Georgicis, Ter'q; nouas circum fœlix eat hoſtia fruges. Sicut amburbale, vel amburbium dicitur ſacrificium, quo vrbem circuit, & ambit victima. Vale vale, inquit Iola.) Hic paſtor aut habuit duo nomina: (nam ſupra eum Menalcam dixit) aut certe Iolā eum, quaſi paſtorem optimum

mum appellauit à quodam paſtore nobiliſſimo: ſicut virum fortem plerunq; Achillem: adulterum, Parim vocamus. Sane. ⁊ Longum vale.) ita ait, vt toruum clamat. pro aduerbio nomen poſuit. Vale vale inquit. le, corripit ſequens vocalis: vt, Te Corydon ò Alexi.

MANCINELLVS.

Natalis. ℂ Phyllida.) Eius amicam intelligit. ⁊ Natalis.) Erat enim celebre natale priſcis. Hic natalis, & hoc natale dicitur. ⁊ Cum faciam vitula pro frugibus ipſe.) Cum faciam rem diuinam, non Vitula. oue, non capra: ſed vitula: tanquã dicat, cum vitulam pro frugibus ſacrificauero: quod eſt cum vitula rem diuinam fecero. Vitula autem dicta, ꝙ potens ſit vitæ tolerandæ: & ideo hac, pro frugibus fieri ſacra dicuntur: quia frugibus, vita humana toleratur: legito Macro. lib. iij. Satur. ca. ij. Cum faciam vitula. Theocri. in. v. Cum facies agno nymphas veneratus agreſteis, Tum properato mihi magnam promittere partem. ⁊ Vale, inquit.) Nulla hic fit ſynalepha.

ASCENSIVS.

ℂ Phyllida mitte, &c.) Alterius amicę amores recenſet Damoetas. videturq; dicere, nõ omneis amicas fugere ſolitas: qa Phyllidis conſuetudinem ſe habere docet his verbis, Phyllida mitte, &c. ea. n. erat Damoetæ, & Menalcæ, qui alio nomine Iolas dicebatur, cõmunis amica: qua viciſſim abutebãtur, cum ergo natalis Damoetæ adeſſet, in quo voluptati, ac genio, reiq; venereæ maxime indulgebãt, petit eam ad ſe dimitti. Ad quod Menalcas, plus in ſimul aſſerens. dicit, ſe non ſolũ potiturum Phyllide: ſed iam potitũ eſſe, cum ſummo eius conſenſu, imo oblectatione: vſq; adeo, vt in diſceſſu fleret diceretq;, Longum formoſe vale, vale, Iola: quæ verba plena amoris ſunt, & inenarrabili artificio contexta. Primo ſiquidem eſt is modulus pedũ, quem in delicatis ſententijs Virgilius obſeruat. Sicut illic, Formoſam reſonare doces Amaryllida ſyluas. Et illic, o crudelis Alexi, &c. & illic, Malo me Galatea, &c. Nã quod penthimemeri fieri ſolet, heptamemeri facit: ita videlicet decidens, vt prima quarti pedis, fit Longũ. Longe. vltima dictionis, vt in tertio pede fieri ſolet: deinde, qa dixi, longum: quod aduerbium ad tempus pertinet: ſicut longe, ad locũ, ſignificat ergo tempus longũ ſibi viſum iri, quo aberit, etiam ſi breue ſit: Tũ, quia dicit, formoſe: tum, quia vale dicit: tum, quia bis ponit, vale, vt maiorem affectionem ſignificet. quia ſyllabã longã corripit, nõ obijcit: & quaſi per interuallũ pronunciatum ponit, per hoc enim ſignificatur ſingultus, & fletus, vale, dicẽtis puellæ: vſq; adeo, vt q hoc carmen bono iudicio legerit, videat eam cum fletu ea verba ꝓferre. Et nouiſſimo, quia nomen amati viri, nouiſſimo loco poſitũ, vix enunciare poteſt. ad quã moram ſignificandã, interiecta eſt particula, inquit: quę diligentia cui diſplicebit, ſe amuſum fateatur oportet. Sed nos ordinem ponamus, qui talis eſt. Ordo. ℂ O Iola, mitte mihi. i. ad me: Phyllida. i. amicam noſtrã cõmunẽ: dignã eius Phyllidis nomine, quę ſe ſuſpẽdit ob impatientiã amoris. meus natal s. ſ. dies eſt, hoc eſt quo natus ſum: & ita voluptati indulgere debeo. Vnde Iuuenalis qſi ꝑ hyperbolẽ dicit, Natali cortine die, mihi dulcior hęc lux, &c. Et Perſius. Hunc macrine diem numera meliore lapillo, Qui tibi labentes apponit candidus annos, Funde merum genio, &c. Gentiles ergo, quo naſcebantur die, voluptati opera dabãt, plurimi quidem: nã ſunt, qui flendũ putabãt. Chriſtiani autem, diẽ felicis obitus, & ad æternam vitam emigrationis celebrant: natalitia vocantes, ꝙ ſint quędã naſcendi in melius formę. Cum. i. quando: ego faciã, ſup. ſacrificium: vitula. i. mactando vitulam: pro frugibus. i. deæ frugum, videlicet Cereri, quæ nuptias exoſa caſtitatem amat: ipſe. i. tu venito: quia tunc amicę operadare nõ potero (plurimis enim diebus feſtis, à cõcubitu etiam legitimo abſtinebant: vnde Iuuena. ſaty. vj. Ille petit veniam quoties nõ abſtinet vxor Concubitu ſacris, obſeruãdiſq; diebus. Nouem autem diebus abſtinebãt, quę Iſidi ſacrificare volebãt: in Ambarualibus quoq; caſtos eſſe decuit.) Reſpondet Menalcas, quem Iolam vocauit. Ego amo Phyllida ante alias. i. pluſq; alias: nã ipſa fleuit me diſcedere. i. ꝙ ego diſcederem. q. d. id ſignum erat vehementis amoris in me, & ita redamo eã: & ipſa (inquit) ò formoſe Iola vale longum. i. per longũ tempus: hoc eſt, quod longum videbitur mihi, etiam ſi cito redieris: deinde per affectionẽ, ſingularemq; amorem repetit dicens, iterum vale Iola. Et ita plus eſt amicã habuiſſe, q̃ ſperare te aliquãdo habiturum: & ita amari ab ea vt fleat, dum ab ea diſcedas, vt vix per ſingultus, vale dicere poſſit. Regula prima. Adiectiua per ſe poſita, eius ſunt generis, cuius ſubſtãtiuum, quod aperte intelligitur: quod ſi nullum Regula. eſt, ad neutrum genus trãſire debent, vt hic natalis ſubaudi dies. Hic molaris, ſubaudi dens aut lapis. Hic edilis, ſubaudi magiſtratus. Hic September, October, Nouember, December, Aprilis, Quintilis, & Sextilis, ſubaudi mẽſis. Hic Tyberis, Araris, Sequana, ſubaudi fluuius. & hic confluens, ſubaudi geminus: aut multiplex fluuius &c. hæc conſonans, ſubaudi litera: hæc pręgnans, ſubaudi fœmella: hæc continens ſubaudi terra: hęc pirus, ſubaudi arbor: hæc Babylon, ſubaudi ciuitas: hæc Delos, ſubaudi inſula. Quando autem natale dicitur: poteſt ſubaudiri tempus: ſed potius abſolute, & quaſi fixe (vt dicunt) poni cenſebitur: ſicut triſte, & dulce, in ſequentibus. Secunda eſt: Quicunq; graphice, atq; diſerte loqui volet, rem depingere conabitur: animumq; loquentis verbis eius exprimere: ſicut puellę à qua deſcendit amatus, vt declarabimus: quæ res, nõ niſi ab optimis quibuſq; perpenditur: cum tamen maximi momenti ſit, quocirca quicunq;, quamuis perſonam rite exprimere volet ſeipſum illã eſſe ſignat. Format enim natura, prius nos intus ad omnem fortunarum habitum, iuuat aut impellit ad iram. Aut, ad humum mœrore graui deducit, & angit. Poſt effert animi motus, interprete lingua: vt dicit Flaccus in arte.

PIERIVS.

ℂ Cum faciã vitula.) in anti. aliquot exemplaribus vitula, quidem eſt ablatiuo caſu. In Romano tamen, & in Mediceo, vitulam. In Longobardico, altera manu & atramento apex, a, literę ſuperadditus, Vitula, vero legẽdum, ablatiuo caſu, recte Seruius admonet. Ambarualem vero beſtiam, ait Verrius, quę rei diuinę cã circũ arua ducitur, ab ijs qui pro frugibus faciunt. Huius ſacrificij meminit inferius Poeta, vbi dicit, Et cũ luſtrabimus agros. De Ambaruali vero ſacrificio, plura apud Macrobium legas.

⁊ Triſte lupus ſtabulis, maturis frugibus imbres: DA.
Arboribus venti, nobis Amaryllidis iræ.
⁊ Dulce ſatis humor, depulſis arbutus hœdis, ME.
Lenta ſalix fœto pecori, mihi ſolus Amyntas.

SERVIVS.

ℂ Triſte.) Triſtis res. ⁊ Dulce.) Dulcis res. ⁊ Satis.) Segetibus. ⁊ Depulſis.) A lacte prohibitis. vt, Depulſos à lacte domi quæ clauderet agnos.

MANCINELLVS.

ℂ Triſte.) Pro triſtis, vel triſtis res, per aleothetã: de qua ſuperius. ⁊ Depulſis.) A lacte remotis: quod fit, vbi hœdi trimeſtres ſunt facti: vt ſcribit Varro. ⁊ Arbutus.) De hac, lege Plinium lib. xv. & xviij.

ASCENSIVS.

ℂ Triſte lupus ſtabulis, &c.) Quia Damoetas vidit Menalcam paratum in amore narrãdo ſequi, transfert ſe ad contrarium amoris, videlicet ad offenſionem & iram: dicens, quod lupus, res triſtis eſt ſtabulis, ideſt armentis, & capris: & imber frugibus maturis, & venti arboribus, & præcipue florẽtibus: vnde in Alexi dictum eſt, Floribus Auſtrum Perditus, & liquidis immiſi fontibus apros. Et iræ Amaryllidis nobis. vnde videtur idem eſſe amator Amaryllidis, & in. j. & in. ij. et in. iij. ſcilicet Virgilius. In. j. per Tityrum: in. ij. per Corydona: & in hac. iij. per Damoetam ſignificatus. atque ita quo magis immunem ab amore puerorum, Virgilium cenſeas ſe amore puellæ, videlicet Galateæ, Phyllidis, aut Amaryllidis captum, dicit. non puerorum, ſicut Menalcas, quem in principio eius turpitudinis incuſauit: quaſi iam paſſus ſit. Reſpondet igitur Menalcas per contrarium, dicens, Dulce ſatis humor, &c. vbi non debet legi, humor eſt: quia humor, primam producit: plus etiam videtur dicere, quia præſtantius eſt dulce eſſe, q̃ triſte: eo ꝙ bonum, & appetibile præſtat malo, & fugibili. Auget etiam ꝙ dicit, Solus Amyntas. vnde dulcor, qui naſcitur ex fruitiõe Amyntæ, maior eſt, q̃ triſtitia nata ex iris Amaryllidis: eo ꝙ non dicit, quod ſolius Amaryllidis iræ ſibi triſtes ſint: plus autem ponderis habere videtur, triſte, & dulce, q̃ triſtis, & dulcis: quia neutrum genus, etiam ſubiectum, ſaltem vniuerſale connotat. eſt enim quaſi res triſtis, & dulcis: ſicut bonum eſt mihi, lex oris tui: plus videtur q̃ ſi dicat, bona. Stabula autem proprie ſunt armentorum, & eorum quæ fere ſtant potiſſimum veſcendo, vt Stabula ſunt equi, boues, cerui. Cubilia autem, eorum quæ cubant. ſed Cubilia caprilia, ſunt cuſtodiæ, aut domicilia, ſeu ſepta caprarum. bouilia, boum. ouilia, ouium. equilia, equorum. ℂ Ordo eſt. Lupus, Ordo. ſupple eſt: triſte, ideſt res triſtis, & incõmoda: ſtabulis. i. eorum

quæ

quæ ſunt in ſtabulis:& Imber,ſup.eſt triſte.i.res triſtis,frugibus maturis:& venti,ſup.ſunt:triſtes.i.res triſtis:arboribus,nam rami deijciūtur:& flores,ac fructus pereūt,& iræ Amaryllidis (de quibus dictum eſt in Alexide, Triſtis Amaryllidis iras.) Reſpondet Menalcas,humor.i.pluuia recens,aut irrigatio,eſt,ſupp.dulce.i.res dulcis:ſatis.i.ſegetibus,pauloante ſatis:aut ſaltē nondū maturis:arbutus.i.virgultum arboris vitiferæ,eſt,ſupp.dulce.i.res dulcis:hœdis.i.fœtibus caprarū: depulſis.ſ.à lacte materno & iam ablactatis.& ſalix lenta.i.flexibilis:& ita adhuc tenera eſt, ſupple dulce.i.res dulcis:pecori fœto.i.aut prægnanti:aut iam enixæ.& ſolus Amyntas:eſt,ſup.dulce.i.res dulcis nobis. Regula eſt. Adiectiua in neutro genere ſubſtantiuata,quæ & plenius, & dulcius quid ſignificare videntur,tripliciter reſolui ſolent:aut in ſubſtantiuum generale,cuiuſmodi ſunt,res,& ens:vt dulce.i.res,aut ens dulce:aut per abſtractū,vt ſeruantiſſimus æqui.i.æquitatis:aut per id quod eſt pars,ſi capiatur partitiue:vt aliquid vini.i.aliqua pars vini. Regula.

Pollio amat noſtram,quãuis ſit ruſtica,muſam. DA.
Pierides vitulam lectori paſcite veſtro.
Pollio & ipſe facit noua carmina paſcite taurū, ME.
Iam cornu petat,& pedibus qui ſpargat harenam.

SERVIVS.

Pollio amat noſtrā,quãuis ſit ruſtica muſam.) Blanditur iam Pollioni patrono:quem tragœdiarū & hiſtoriarū ſcriptorē Horatius fuiſſe teſtat. Nā in ſecundo carminū dicit de hiſtoriis, Periculoſæ plenū opus aleæ Tractas,& incedis per ignes Suppoſitos cineri doloſo. Item paulo poſt, Paulū ſeueræ muſa tragœdiæ Deſit theatris. Quem,carmen ſuum,licet ruſticum , tamen amare confirmat. Pierides vitulam lectori paſcite veſtro,)i.paſcite eius armenta,quia legit hoc carmen:vel vitulam ei nutrite pro pmio. Pollio.)Sane alij legunt Pollio , vt prima producatur : alij Polio. Noua carmina.)Magna mirāda. Paſcite taurum.)Hic auget: nam vitulam dixerat.

MANCINELLVS.

Pierides. Pierus. Pollio.)De hoc late in Alexi. Pierides.)Dictæ ſunt Muſæ,e Piero monte:vt ſcribit Feſtus.Eſt aūt Pierus,mons Theſſaliæ:q ad Macedoniam protenditur:authore Pli.lib.iiij.in Heſiodi autem Theogonia legitur , Ex Ioue & Mnemoſyne Muſas in Pieria natas.Ergo non dictæ ſunt à Pieri natabus:vt quidam aiunt. De muſis autem , plura legito apud Diodorum lib.j.&.v. Noua.)Miranda:cum nunquam talia facta fuerint. Fuit autem tragœdiæ ſcriptor : vt meminit Hora.ode.j.ij.libri . Pedibus qui ſpargat harenam.)Id tauri pugnaturi faciunt.vnde Maro.lib.iij.Georgico.ait , Ventoſq; laceſſit Ictibus,& ſparſa ad pugnam proludit harena.

ASCENSIVS.

Pollio amat.)Ab Ioue , & amica , qui nobis dilectiſſimi eſſe ſolent(nam Iuppiter.i.ſummus deus,eſt ſupra nos,& toto corde amandus.Amica autem eſt, quaſi id quod nos:tam propter commixtionem,q̄ propter amicitiam.)tranſit ad morem amicorum . & id quomodo, prius de amore dei loquutus eſt : nam ſicut primum docuit amorem actiuum , quo Iuppiter colit.i. amat terras:ita hic primum loquitur de amore Aſinij Pollioīs, actiuo,dicens,Pollio amat noſtram,&c.& in ſequenti , de eiuſdem amore paſſiuo:quo,ſcilicet amādus eſt dicturus, Qui te Pollio amat,&c.ſententiæ notæ ſunt. Ordo eſt Pollio ſ. Aſinius,vir conſulari dignitate,& multa virtute,ac literatura præditus:& quo interceſſore Virgilius , agrū ſuum recæperat:amat noſtram muſam.i.cantilenam aut phraſim : ac venam in carmine : quanuis ſit ruſtica , ideſt de rebus ruſticanis tractans.Et ideo,ò Pierides.i.Muſæ,in Pierio monte ab Ioue ex Mnemoſyne genitæ:paſcite veſtro lectori.i.Pollioni,qui carmina mihi à vobis inſpirata:libenter legit,vitulam.i.iuuencam intactam.Reſpondet Menalcas plus afferens,quia licet nemo totus amuſus.i.expers Muſarum , & gratiæ,libenter carmina legat:aut eis oblectetur,tamen plus eſt carmina facere , q̄ legere. & ideo oſtendit ei plus præmij debitum,videlicet non vitulam paſcendam ,ſed taurum pinguem.In quo triplex eſt exceſſus in ſexu,quia ille fœmellam,hic marem.in ætate,quia,ille vitulam, hic taurum:& in habitudine,quia,ille vitulam omnino paſcendā hic deſtinat:illi taurum,non vetulū quidem:quia dicit,paſcite:ſed iam pinguem,& iuſtæ ætatis , vt qui iam cornupetat , & pedibus qui ſpargat harenā. Ordo eſt. Pollio.&.i.etiam:ipſe facit noua carmina.i.inſolito artificio:& ideo,ò Pierides , paſcite illi taurum:non quidem puſillum,aut macrum,ſed qui iam petat.i.aggrediatur,aut inſiliat quemlibet cornu.ſ.vtroq; : & qui ſpargat harenam pedibus,dū.ſ.animoſus ingreditur. Proprie autem dicit,ꝙ carmina facit:nā facere,proprie dicuntur Poetæ,dū rem nouā effingunt:vnde Teren.in prologo Andriæ, Populo vt placerent quas feciſſet fabulas. Quinetiā poetæ nomen,ſumptū eſt à verbo Græco,quod eſt ποιέω,ſeu ποιῶ,hoc eſt pœo,ſeu pio quod ſignificat idem quod,facio,ac creo:vnde in ſymbolo nos deum,factorem cœli & terræ vocamus:Græci,ποιητήν. Ordo. Facio. Poeta.

PIERIVS.

Quãuis ſit ruſtica.)Sit,quidem in vete.aliquot exemp.preſertimq; in Longobardico legitur. Sed non diſplicet,q̄uis eſt ruſtica:quod habetur in Romano codice.

Qui te Pollio amat,vēiat,quò te quoq; gaudet: DA.
Mella fluant illi,ferat & rubus aſper amomum.
Qui Bauiū non odit,amet tua carmina Mœui, ME.
Atq; idem iungat vulpes,& mulgeat hircos.

SERVIVS.

Quo te quoque gaudet.) Subaudi veniſſe.puenerat aūt ad cōſulatū poſt triumphum Dalmaticū. Nam vicerat Salonas ciuitatē Dalmatiæ.Horatius , Cui laurus æternos honores Dalmatico peperit triūpho. Amomum.) Flos eſt Aſſyrius:vt Lucanus, Vicinæ meſſis amomū. Qui Bauiū non odit.)Pro pœna ei cōtingat vt diligat Mœuiū peiorem poetā . Nā Meuius & Bauius peſſimi fuerunt poetæ,inimici tam Horatio q̄ Virgilio.Vnde Horatius, Mala ſoluta nauis exit alite, Ferens olentem Mœuium . Mulgeat hircos.)Faciat ea quæ contra naturam ſunt.

MANCINELLVS.

Amomum. Quo te.)Scilicet veniſſe.Peruenerat aūt ad cōſulatū:vt habetur etiā ſequēti Ecloga,triumpharat quoq; de Dalmatis. Amomū.)Amomi,vua in vſu eſt,frutice venenoſo,palmi altitudine: carpiturq; cum radice.Naſcitur in Armenia,in Media,& in Ponto.plura Pli.lib.xij.Dioſco.ait,ꝙ amomum genus eſt odoratiſſimæ herbæ:cuius frutex,ſimilis eſt botro , coloris ruffi:circū circa,folia iuncta,& copioſa ſunt:ex Thyrſo,Botroſum ſemē redditur:florem habet album. Qui Bauium non odit.) ἀστισμὸσ eſt i.vrbanitas, ἀστείζω ,iocor,putatur autē id quidquid ruſtica ſimplicitate caret,& faceta ſatis vrbanitate exponitur:vt, Qui Bauium non odit,amet tua carmina Mœui , ideſt pro pœna ei contingat,vt diligat Mœuium,peiorem Poetam.Nā Mœuius, & Bauius,peſſimi fuere Poetæ.inimici tam Horatio: q̄ Virgilio.Vnde Hora.in Epod. Mala ſoluta nauis exit alite ferens Olentem Mœuium Euſeb. autem ſcribit,ꝙ Marcus Bauius poeta ,,quem Virgilius in Bucolicis notat:i Cappadocia mortuus eſt.ſed de vrbanitate latius Fabius lib.vj. Bauius. Mœuius.

ASCENSIVS.

Qui te Pollio.&c.) Incœpit (vt dixi)ab amore actiuo ſummi amici Pollionis:nunc proſequitur eiuſdem amorem paſſiuum,quo.ſ.à ſuis amatur:exoptans omnibus cum amantibus,aut amaturis,aut Pollionis præſentia frui,aut dignitate fungi.Duplex enim eſt horum verſuum expoſitio.prior eſt Seruij,ſecundum quem ſenſus eſt.ò Pollio q te amat , veniat ad eam dignitatem , ad quam tu perueniſti:&, Mella fluant,&c.Secunda expoſitio eſt , vt pro ſummo beneficio dari optet,vt qui Pollionem amat,eius quoq; præſentia gaudeat,& fruatur:& veniat eo.i.ad eum locum, quo gaudeat eo, ideſt eius præſentia:optat præterea,vt illi,ſcilicet loco:hoc eſt illic fluant mella,&c. Quæ ſentētia,cur potius placeat,multiplex eſt ratio . Et quia indecorum videtur,vt tantam dignitatē amatori exoptes , quantam ſumma virtute obtinuerit amicus . Et quia poſterior verſus , priori non quadret , ſi de conſulatu intelligatur . Et quia maxime quadrat , ſi de fruitione præſentiæ Pollionis intelligamus. Per hoc enim ſignificatur,tam dulcis, ſuauis,ac comis eſſe amicus Pollio,vt abunde beatus ſit , qcūq; eius præſentia gaudeat.Et quia lex minus ſeruata videretur , ſi prior velit amatores Pollionis ad conſulatū euehi:& poſterior Bauij amatores ſolūmodo ad Mœuianorum carminū amationem cōpelli:non etiā tam amara poteſt eſſe eorū amatio,q̄ ſuauis

quis eſſet conſulatus adidio. Ea autem ſeruetur, ſi de pręſentia Pollionis intelligatur: nam per contrarium tantūdē, aut plus reſpōdeat Menalcas. Tam amara enim poſſit eſſe Moeuij; aut carminum eius amatio, q̃ dulcis Pollionis praeſentia: & tam triſtis conditio eius qui ob amorem Bauij, ac Moeuij, cogatur vulpes iungere: & hircos mulgere, q̃ lęta eius: qui, quia Pollionē amat, in praeſentia eius mella fluentia, & amomū ex rubo legat. Plus pręterea eſt, quod dicit Qui Bauium non audit, q̃ ſi diceret, qui Bauium amat. Multi enim non amaſſe poterant, qui tamen non oderint: vnde, quicunq; amat Bauium, non odit eū: ſed nō econuerſo. quia qui eum nō cognoſcit: aut ab eo offenſus nō eſt, odit eum. & tamen nō amat: lex ergo plene ſeruatur, ſi poſteriori modo legatur: ſed vnum obeſt, quia ſic potius diceretur gaudeat, q̃ gaudet: niſi, vt veniat eo quo gaudet te: dum. ſ. pręſens eſt.

Ordo. Conſtruamus ergo vtroq; modo poſteriori ſic. O Pollio, is, ſup. qui amat te: veniat, ſupp. eo. i. ad eum locum: quo. i. in quo gaudet: quoq; .i. etiam: te. i. in pręſentiam tui, in qua de te gaudet: & mella fluant illi, ſup. loco: aut illi, pro illic: & rubus aſper. i. frutex ille ſpinoſus, & hirſutus ferat amomum. i. aut arbuſculam illam, aut herbā, aut florem eius (vt frutex pro flore ponatur.) Secundum Seruium aūt conſtrueretur ſic, O Pollio, is qui te amat veniat quoq; .i. etiam, ſup. eo. i. ad eum ſtatum: quo. i. ad quem gaudet te, ſup. veniſſe ideſt ad cōſularem: & mella fluāt illi: & rubus aſper ferat illi amomum. Reſpondet Menalcas: Is qui non odit Bauium. ſ. Marcum, peſſimū hominē: inuidumq; poetam: amet ò Moeui, tua carmina. i. luat eam poenam, vt cogatur tua carmina amare: quę tam mala ſunt: vt duriſſimus ſit cruciatus ei, qui id cogatur facere. Atq; idem, qui. ſ. Bauium non odit, & carmina Moeuij amat: iungat. i. ad iugum cōiungere cogatur, vulpes, ideſt animalia illa aſtuta, & veloci pede currentia: vt difficillimum ſit ea coniungere: & mulgeat hircos. i. maſculos caprarū, qui nihil lactis, ſed plurimum foetoris habēt: ſicut & Moeuiana carmina nihil boni ſucci, ſed atrae loliginis. i. inuidentiae, plurimum habent: vnde & eum olentem dicit Flaccus: qui & in. j. ſermo. eum inuidum detractorem docet his verbis: Moeuius abſentem nouium dum carperet, heu tu (Quidā ait) ignoras te: an tu ignorō dare nobis verba putas? Egomet mi ignoſco: Moeuius (inquit Beroaldus) Seruiū notat, in eo quod dicit, amomum, flos eſt Aſſyrius: vt Lucanus vicinae meſſis amomum. vnde dicit: Miror Seruium authoritate Lucani fulcire ſententiam, tanq̃ à Lucano dicatur, amomum, florē eſſe Aſſyriū: qui more poetico, amomum quidem

quidē nominat in. x. ſed quid ſit, haud quaq̃ aperte demonſtrat. Debuiſſet itaq; Seruius Pliniū conſulere, qui eū edocuiſſet, amomum, non eſſe florem, ſed arbuſculā: qui in. xij. ſcribens de peregrinis arboribus, amomū, arborē eſſe cōmemorat: & eius vuam in vſu eſſe: forma eſt vite labruſca, frutice venenoſo, palmis altitudine laudatur, q̃ maxime parit amomū punici mali folijs ſimile, colore ruffo. Secunda bonitas pallida eſt: herba, coetum peius, peſſimū, candidū, quod & vetuſtate euenit. Haec Beroaldus. Verū, non omnes amomū, arbuſculā dicunt: nam Dioſcorides, herbę genus eſſe docet, quę florē habet album: quid ergo prohibet herbā pro flore capi praeſertim cū dicat, q rubus ferat? Verū (vt Landinus recitat) Dioſcorides dicit, quia in circuitu cuiuſlibet arboris, naſcitur ramulos habens ſiccos, & duros virgulis aſſimiles: vnde hic dici poſſet: ferat & rubus aſper amomū. Regula prima eſt: Odi, verbum defectiuum, in voce vtriuſq; tēporis, ſignificationem gerit: & pręteriti, & pręſentis temporis: nec reperitur apud idoneos perfectū, niſi ſemel apud Cicerōnē odias: Non ergo dices, odio te: ſed, odi te. Secunda eſt: Licet arborū nomina, quae in um exeunt, nō legitime foeminina ſint: fruticū tamen, & in um exeuntia, vocis genus ſeruant. Exemplū de foemininis: vt hęc buxus, hebenus, balſamus, pomus. Exemplū de fruticibus: vt hic dum*, rubus, hi ſentes, vepres, hoc ſiler, thus, &c. Exemplū de, um: vt hoc buxum: hebenum: balſamum: pomum etiam pro arbore: hoc viburnum, ſalictum, &c. Regula.

PIERIVS.

¶ Qui Bauium non odit.) Hoc quoque nomen pronunciatione Gręca, per v, quippe digammon habetur in Romano codi. Vatium. Ita apud Liuium, vbi in vulgatis codicibus libro. viij. primae Decadis, ſcriptum eſt, Vitrubius Bacchus. In vetuſto codi. Vaccus, per digammon habetur. & inferius, Quae Vacci prata. Frequentiſſime autem apud hunc & alios ſcriptum, veluti veteres, Fauiū, pro Fabio dicebant obſeruatum ab Adamantio. Huic vero Malo poetae Marco nomen fuit: de quo Euſebius. Marcus Bauius poeta, quem Virgilius in Buco. notat in Cappadocia moritur. ¶ Et mulgeat hircos.) In Roma. codi. & in altero peruetеri, mulctat, per c ſcriptum eſt. In Longobardico, vt omnino diſcernitur, ita quoque legebatur, verum altera manu & atramento factum eſt, mulgeat, per g. Neq; mirum multis in dictionibus, c, pro g, poſitam eſſe. Quam literam non fuiſſe, longa annorum ſerie apud latinos, inuentam vero à Spurio Carbilio noua forma, & Scaurus, & Victorinus affirmant.

SERVIVS.

¶ Fraga.) Mora quae in herbis naſcūtur. Ideo dixit. ¶ Humi naſcentia. latet anguis in herba.) Allegoria eſt: nam videtur hoc ad Mantuanos dicere, qui inter milites verſabantur armatos: quos ſicut anguis mortem inferre poſſe non dubium eſt. ¶ Non bene ripae creditur.) Ipſe aries etiam nūc vellera ſiccat. Allegoria ad illud quod ſupra diximus, pertinet: quia poſt acceptos agros, ab Ario centurione pene eſt interemptus, niſi ſe pręcipitaſſet in fluuium. ¶ Parcite.) autē, prohibete. ¶ Procedere.) i. ſeruate ne procedāt. vt, Gnatis parce tuis.

¶ Qui legitis flores, & humi naſcentia fraga, DA.
Frigidus, ò pueri fugite hinc, latet anguis in herba.
¶ Parcite oues, nimium procedere, non bene ripę ME.
Creditur: ipſe aries etiam nunc vellera ſiccat.

MANCINELLVS.

¶ Ipſe aries.) Placet magis, Vt ſimpliciter, accipiatur, quàm allegoricos: quod indicat etiam illud, Ipſe vbi tempus erit omnes in fonte lauabo. Eſt enim Theocriti in. v. vbi ait, Felicem ſperate diem, vitamq; capellae, Cras ego vos omnes Sybaritis fonte lauabo.

ASCENSIVS.

¶ Qui legitis flores.) Aliud genus carminis tentat Damoetas, quo aduerſarium vincat: in quo, licet aperta eſt ſententia, nō nihil tamen allegorice eſt. Nam angueis latere in herbis naturale eſt: idq; docet quae de Eurydice Orphei coniuge legitur fabula: eam enim cum Ariſteus inſequeretur, ſerpens in herbis deliteſcens morſu necauit. Dicit ergo Damoetas. O pueri, qui legitis flores, & fragra, fugite hinc. i. ex amoenis, & iucundis rebus: qa latet anguis in herba: hoc eſt, extremum gaudij luctus occupat: quo verbo poſſit intelligi Menalcam taxare, qui ſe amoribus potitum iactauit: vndē Menalcas reijcit in Damoetā grauius malum, dicēs, O pueri, arcete gregem à ripis: qa ipſe aries, iam vellera ſiccat hoc eſt Damoetas, ſeu Tityrus qui agrum ſuum recaepiſſe gloriatus eſt: ab Arrio expulſus, niſi pernicius aufugiſſet, interijſſet. Sicut autem grauius, & certius eſt malum iam accaeptum, q̃ quod quis minatur futurum ita plus dicit Menalcas, ſiue ſimpliciter, ſiue per allegoriam intelligatur, q̃ Damoetas. Nam prior malum, niſi fugeris imminere docet poſterior etiam eueniſſe. ¶ Ordo eſt. O pueri, qui legitis flores: & fragra, ideſt mora, in herbis naſcentia: humi. i. in humili loco: ad terram fugite hinc. i. ab hoc loco: quia anguis, ideſt ſerpens frigidus, ideſt mortifex, aut venenoſus: nam venenum, frigidum eſt, latet in herba Menalcas ad hoc. O pueri, parcite, ideſt prohibete: oues procedere. i. ne procedant nimium: quia nō creditur bene. i. tute ripę. i. margini fluuiorum. Nam ipſe aries, ideſt dux gregis (videlicet Damoetas, Virgilium ſignificans, qui ſe Tityrum appellauit: quaſi arietem praeuium ad intercedēdum ad Auguſtum, pro reliquorum Mantuanorum agris recipiendis.) ſiccat etiam, ideſt nedum minores oues: nunc vellera, quae res probat ipſum in flumen incidiſſe. Licet ergo Mancinellus malit ſimpliciter dictum cenſeri, eo quod ex Theocrito, vbi ſimpliciter dicitur ſumptum eſt plus tamen nerui haberet, ſi allegoricos intelligeretur. Saepe etenim quae ab vno ſimpliciter: ab alio, allegoricos dicūtur. Sicut ab Iuuenale, Actoris Arūci ſpoliū, &c. Ordo.

SERVIVS.

¶ Tityre paſcentes à flumine reijce capellas.) Ideſt ò Mantua, noli mō velle aliqd agere de repetēdis agris. Nam cū opportuni fuerit. ¶ Ego omnes lauabo.) Ideſt purgabo apud Caeſarē, cum de Actiaco praelio

¶ Tityre paſcentes à flumi ne reijce capellas, DA.
Ipſe vbi tempus erit, omnes in fonte lauabo.

preſſo reuerſus fuerit. Et bene in fonte: ipſe enim per amicos Caeſaris agrū meruerat: tanq̄ per riuulos quodā, nunc autē Mantuanis beneficium dicit ſe ab ipſo Imperatore meriturum. ☞ Reijce capellas.) reijce ca, proceleumaticus eſt pro dactylo: & ſic eſt poſitus vt Genua labant. Item, arietat in portas. ☞ Cogite oues.) In ouilia colligite. vt Tityre coge pecus. ☞ Praeceperit.) Praeoccupauerit. nam naturale eſt vt lac augeatus frigore, calore minuatur.

☞ Cogite oues pueri, ſi lac praeceperit aeſtus: ME.
Vt nuper, fruſtra preſſabimus vbera palmis.

MANCINELLVS.

❡ Praeceperit.) Praeoccupauerit, attraxerit.

ASCENSIVS.

❡ Tityre paſcentes.) Hoc quoq; carmen, ſimpliciter legendum ſecundum Mancinellū eſt. ſed multo maior ſit eius vis, ſi ſub allegoria legatur: vt videlicet Damoetas intelligens in ſe dictū eſſe, Ipſe aries etiam nunc vellera ſiccat. reſpondeat: tametſi ſemel praecipitem ſe in Mincium dederit, non tamē deſperare: cum ſperet adhuc recuperare: nō ſolū ſuos, ſed & omnium Mantuanorum agros, cum eos in fonte purgauerit. i. innocentiam eorum Augusto oſtenderit: vnde dicit, Tetyre paſcentes, &c. vt per capellas, Mantuanos intelligamus. Ad quod Menalcas, id amare ridens: quia videlicet ſolam ſpem habeant, dicit: pueri cogite oues. i. nolite eas in ſpe dilatatas diuagari, quia ſi aeſtus praeripuerit lac. i. ſi furor militū ingruerit, vt nuper, fruſtra preſſabimus hubera palmis. i. fruſtra rem perditā recuperare conabimur. plus ergo mali paſſum dicit gregem Menalcas, q̄ boni habitus Damoetas. vñ & contrarium, & plus dicens, legem ſeruat. ❡ Ordo eſt. O Tityre, reijce. i. amoue: arce capellas paſcentes à flumine. i. noli committere per deſperationem, vt Mantuani immergantur aduerſitatibus. ipſe. i. ego lauabo. i. purgabo: omnes in fonte. i. corā principe Auguſto: vbi. i. q̄n: tempus. i. opportunitas erit. Reſpondet Menalcas. O pueri, cogite. i. cōpellite: in vnum locum. i. ſub vmbras: quia ſi aeſtus. i. feruens calor ſolis: praeceperit. i. praeripuerit, ac cōſumpſerit lac, vt nuper, ſup. fecit: nos preſſabimus. i. frequenter comprimemus: palmis. i. manuū noſtrarū: fruſtra. i. in vanū: hubera. i. ouiū. Regulae ſunt. Prima. Iacio, quia in compoſitiōe, a, in i, mutat, gemino ii ſcribi debet: quorum prius eſt conſonum: metri tamen cauſa, nonnulli alterū abiecerunt. Secunda, quae ergo in conſonantē deſinentia, cum iacio cōponuntur: licet breuia fuerint, producuntur: vt adijcio, conijcio, ſubijcio: niſi ſubicit, dicatur per vnū i. Tertia i, cōſonum in principio dictionis poſitū: licet per cōpoſitionē in medio duarū vocalium ponatur, manet tñ ſimplex: vnde bigus, primam corripit. Quarta, q̄ in vocalē deſinētia cū iacio cōponunt̄, ſuā quantitatē ſeruant: vt proiicio, prima lōga: & reiicio, prima breui: vnde recte ſm artem hic proceleumaticum Seruius cenſet: licet alij, aliter doceant. Nam Virgilius alibi fere primam producit.

PIERIVS.

❡ Reijce capellas.) Seruius dicit, reijce capellas, proceleumaticus eſt. Antiquiq; omnes cod. Reice, ſcribunt vnico i. Quiq; hanc ſcribendi rationem amant, dicunt (vt apud Velium eſt) literam i, inter duas vocaleis, per ſe plenam, & ſatis ſonoram eē: ſed neq; quidem eſſe neceſſarium, cum, eicit, ſcribimus: i, ratione producendi, ſyllabam geminare, quod ſatis literae poteſtas ipſa ſibi ſufficiat. In pleriſq; vero huiuſmodi, Cicero videtur auditu emenſus ſcriptionem, qui & Aiiacem, & Maiiam, per duo ii ſcribenda exiſtimauit, vt preſſius & plenius ſonarent. Sed enim quod ad, Reice, pertinet: nemo negarit in eo quod eſt, iace: pro a, eſſe i, ſubſtitutum: &, iice, dici neceſſario: cui adiecta praepoſitione, re, reiice, integrum ſit. In quo, re, nō magis longa, quàm in reieci: & in, reiectus, habeatur. Quod ſi duo ii, in vnum coire faciamus, media ſyllaba longa erit neceſſario, cum ſynaereſis fieri non poſſit, niſi in longam. Quare, ſi codicum authoritatem defendere voluerimus: aut dicendum erit, primum i, quod vim duplicis conſonantis habebat, ex regula illa generali expunctum eſſe: aut ſyncopam, a litera detrita factam: atque ita i, iam vocalem breuis locū retinuiſſe. ☞ Omnes in fonte lauabo.) Fonte quidem vetera habent exemplaria, Romano excepto, in quo fronte legitur, quod alij viderint. Apud Theocritum ſane, vnde locus hic deſumptus, dubio procul fontis mentio fit. Ait enim Αὔριον ὔμμε πάσας ἐγὼ λουσῶ συβαρίτιδος ἔνδοθι κράνας: quare, fonte omnino legendum eſt. ☞ Cogite oueis pueri, ſi lac praeceperit aeſtus.) In antiquis aliquot exempl. cum antiquiſſimo maioris notae aeſtas, legitur: quod non placet. Cogite vero, quod Seruius exponit, i. ouilia colligite. No. Marcellus, mulgete, interpretatur. Subiungit enim Poeta cauſam, cur feſtinandum ſit. Si lac praeceperit aeſtus, vt nuper, fruſtra preſſabimus hubera palmis, Eadem autem dictione variatum in. ij. Georgicon eo loco, Aut grauis incumbens ſcopulis arentibus aeſtas.

SERVIVS.

❡ Vix oſſibus haerent.) Vix oſſa eorum cohaerent. ☞ Teneros oculus mihi faſcinat agnos.) Dicit cauſam maciei. & per tranſitum pulchrum ſe habere pecus ſignificat, quod vtiq; meruit faſcinari.

☞ Eheu q̄ pingui macer eſt mihi taurus in eruo? DA.
Idem amor exitiū eſt pecori, pecoriſq; magiſtro.
☞ His certe neq; amor cauſa eſt: vix oſſibus haerent, ME.
Neſcio quis teneros oculus mihi faſcinat agnos.

MANCINELLVS.

Eruum. ❡ Taurus in eruo.) In antiquiſſimis textibus, eruo, & aruo, legi: in illo ſummi pontificis, Aruo eſt per a. Plures autem, eruo, habent per e. Eſt autem eruum, leguminis ſpecies: ſimile piſo: quod amplius, q̄ vicia runcatur. Sufficiunt ſingulis boum iugis, modij quini ſati. Martio menſe, ſatum noxium eſſe, bobus aiunt. Item autumno, grauedinoſum. Innoxium autem fieri, primo vere ſatum. author Pli. lib. xviij. meminit idem Columella lib. ij. vbi ait etiam, q̄ eruū laetatur loco macro, nec humido, quia luxuria plerunq; corrumpitur. Per hęc autem verba, optime exponimus, pingui eruo. i. laeto. ☞ Vix oſſibus haerent.) Theocritus quoq; in. iiij. Nempe volunt prati teneris iam paſcier herbis. Illa adeo macra, eſt vitula: & vix oſſibus haeret. ☞ Faſcinat.) Laudando decipit, vel deprauat. Faſcinum, & fas, a fando nominatur: vt Feſtus ait. Plin. autem lib. vij. ca. ij. ſcribit, In Aphrica eſſe familias quaſdam effaſcinantium, quarum laudatiōe intereant probata, areſcant arbores, emoriātur infantes: eſſe eiuſdem generis in triballis, & illyrijs, qui viſu quoq; effaſcinent, interimantq;, quos diutius intueantur: iratis praecipue oculis, quod eorum malum facilius ſentire puberes: notabilius eſſe: q̄ pupillas binas in oculis ſingulis habeant. foeminas quidem omnes, vbiq; viſu nocere: quę duplices pupillas habeant. Cicero quoq; author eſt. Haec & plura Plinius.

Faſcinū Faſcinā ter.

ASCENSIVS.

❡ Eheu q̄ pingui.) Rurſum carpit Menalcam, qui ſe amoribus potitum dixit: docens ipſum, & pecus eius, ob eos deperire: ad quod Menalcas, Non amoribus, inquit: ſed faſcino emaceratū eſt pecus meum. Per hoc innuens, ipſum inuidiā, ꝑpter pulchritudinē meruiſſe, atq; ita contrariū dicit, quia negat amorē: & plus, quia concedit faſcinū. Poteſt & priorum verſuū eſſe hęc ſententia, vt Damoetas de ſuo amore loquatur: glorioſum cenſens amoribus elanguere, vt fit per iactantiam dictū: q̄ ipſe, & pecus, amore deperiret. Ad quod Menalcas, His certe, hoc eſt neſcio, quid de tuis dicam: ſed meis certe amor, cauſa nō eſt, ſed faſcinatio: quae non niſi ſpecioſis infertur, cum etiam mitiſſima quaeq; amore concutiantur. ❡ Ordo eſt. Eheu (dolentis interiectio) q̄, ideſt quantum: macer, quaſi dicat, macerrimus eſt mihi: taurus in aruo, ideſt prato: aut, eruo, ideſt legumine illo: pingui, ideſt hubere, & laeto, aut pinguem facere ſolito. Idem amor eſt exitium. i. generat finem vitae, pecori, & magiſtro pecoris, ſcilicet mihi. Sed (vt dixi) aut de ſe loquitur, glorians quia amat aut ſub ſuo nomine, Menalcā taxat: ſicut in principio, Menalcas ipſum taxauerat, dicens, Tum credo cum me arbuſtum videre Miconis, &c. Ad hoc autem reſpondet Menalcas, amorem negans: ſed potiorem cauſam emacerationis, pecoris ſui concedens: faſcinationem, ſcilicet quae non niſi laetis & pinguibus per inuidiam inferri ſolet: nā ſumma petit liuor: perflant altiſſima venti. Et quia infelix eſt, cui non inuidetur, dicit Martialis. Omnibus inuideas liuide, nemo tibi. Ordo igitur eſt. Ordo. Certe amor non eſt cauſa his, ideſt meis ouibus: vt, ſcilicet emacerentur: & tamen vix haerent oſſibus, ideſt vix habent oſſa cohaerentia. Eſt enim ablatiuus caſus, non datiuus, ſicut hoc friget manibus, ideſt habet manus frigentes. ſed neſcio, quis oculus faſcinat. i. inuida & inimica inſpectione inficit, & deprauat agnos teneros, qui faſcinari facilius poſſunt: vt ex his quae Mancinellus & Landinus adducunt, patet.

Pierius.

PIERIVS.

¶ Eheu q̃ pingui macer eſt mihi taurus in eruo.) Romanus codex vna cum Longobardico, & aliquot alijs legunt, in aruo. In aliquot in quibus, eruo, ſcriptum fuerat, a, litera ſuperne addita. Sed enim, eruo, & Columella, & Plinio, legumine eo pecus pingueſcere aſſerentibus, magis omnino receptum. &, aruo, neſcio quid ocioſum habetur. ¶ Exitium eſt pecori, pecoriſq; magiſtro.) Verbum, eſt, in hoc verſu valde inconſtans reperitur apud codices manu ſcriptos. Nam veluti plebeius notatus, modo in hanc, modo in illam, transfertur tribum. in Romano enim, exitium eſt. In Mediceo, & quibuſdam alijs, pecori eſt. In Oblongo, Vaticano, & in Longobardico, magiſtro eſt, habetur. Id, & ſi minus vetabat, quin eadem eſſet ſententia, notandum tamē fuit ob ſtructuræ varietatem, cuius apud eruditos viros diligentiſſima ſolet eſſe penſitatio.

SERVIVS.

Dic q̄bus in terris (& eris mihi magnꝰ Apollo) DA.
Treis pateat coeli ſpatium non amplius vlnas.
Dic quibus in terris inſcripti nomina regum ME.
Naſcantur flores, & Phyllida ſolus habeto.

¶ Eris mihi magnꝰ Apollo.) Relicto certamine ſibi proponunt ænigmata. Bene aūt ait, Eris mihi Apollo: quia in rebus incertis ſola opus eſt diuinatiōe. ¶ Treis pateat coeli ſpatiū nō amplius vlnas.) Vlna, proprie eſt ſpatium in quantum vtraq; extenditur manus. Dicta vlna, ἀπὸ τῶν ὠλενῶν, i. à brachijs. vnde & λευκώλενος ἥρη dicitur. licet Suetonius vnum cubitum velit eſſe tantūmodo. Sane hæc quæſtio varie ſoluitur. Nam alij dicunt ſignificare eū ſepulchrum Coelii luxurioſi cuiuſdam, qui venditis omnibus rebus & conſumptis, tantūmodo ſibi ſpatium, reſeruauit, quod ſepulchro ſufficeret: & voluiſſe eū errorē facere ex coeli & Coelij ſimilitudine: vt ſit, Dic mihi vbi nā ſepultus eſt Coelius, cuius tribus vlnis continetur ſepulchrum? Alij vero volunt puteum ſignificari, qui eſt in Syene parte Ægypti: quem ad hoc nimiæ altitudinis philoſophi effoderunt, vt probarent locum illum eſſe ſolū, quem recto Sol intuitu irradiaret. Nam octauo Calend. Iul. die, quando in centro ſuo eſt Sol, lumine ſuo tam imam quoq; illius putei, q̃ ſummam terram irradiat. Sed neutrum horum cōuenit ruſtico. Vnde ſimpliciter intelligendus eſt cuiuſlibet loci puteus: in quem cum quis deſcenderit, tantum coeli cōſpicit ſpatium, quantū putei latitudo permiſerit. ¶ Dic quibus in terris inſcripti nomina regū Naſcātur flores.) Quia ſoluere non potuit, ipſe aliā obijcit quæſtionē: & captioſe, quibus in terris dixit. Hyacinthus. n. vbiq; naſcitur, flos qui natus eſt primo de Hyacinthi ſanguine, poſtea de Aiacis, ſicut etiā Ouidius docet. Eſt aūt quaſi lilium rubrum, deſignans primam Hyacinthi literam. Regū autem nomina, non quoniā ipſi reges fuerunt, ſed quia regum filij: vt, Magnum reginæ ſed enim miſeratus amorem. cū de Ariadne diceret Paſiphaes reginę filia. Sane multi volunt nomina regū, pro nomine Regis poſitum: vt ſit quemadmodū illud in Terentio, Non perpeti meretricum contumelias. cum de vna loqueretur. Nam flos iſte Hyacinthi tantū, & non Aiacis nomen retinet. Tamen ſciendum ænigmata hæc, ſicut fere omnia, carere aperta ſolutione. ¶ Phyllida ſolus habeto.) Amicam cōmunem, quod plus eſt, q̃ eſſe Apollinem. Nam eſſe Apollinem impoſſibile eſt, quod ille promiſerat: hic vero, poſſibilia pollicetur.

PROBVS.

¶ Inſcripti.) Hyacinthus enim ab Apolline adamatus, propter nimiam pulchritudinem. & ab ipſo per ignorantiam occiſus diſco: conuerſus eſt in florem, qui in ſe literas habet hya, vt ſit vox plorantis. Quidam ex Aiacis ſanguine.

MANCINELLVS.

¶ Dic quibus.) Omiſſo canendi ſtudio, ad ænigma diuertit: quo decentius cantum abſolueret, ne victus eſſe videretur, ne item in infinitum quodammodo canere cogeretur. ¶ Coeli ſpatium.) In Æthiopiæ fine, Syene eſt inſula. C. M. paſſuum ambitu: vt ſcribit Plin. lib. v. Strab. quoq; lib. xvij. docet. q̄ in ipſa Syene, puteus quidam eſt, qui æſtiuum indicat ſolſtitium: quoniam hęc loca circulo tropico ſunt ſubiecta, & in meridie vmbilicos faciunt ſine vmbra: & ſol ſupra verticem ibi manentibus habetur: vnde neceſſe eſt in puteos, quāquā profundiſſimos, vſq; ad aquam radios iaci. itaq; de hoc puteo intelligere poteris, & de quocunq; alio: nam in fundo cuiuſq; putei manentibus, coelum non videbitur, niſi pro aditus magnitudine. ¶ Vlnas.) Olene, & olenos, vlna dicitur: eſtq; (vt aiunt) vtriuſq; manus extenſio: vel magis vnus cubitus tantum. ¶ Apollo.) Cui diuinandi poteſtas, Macro. lib. j. Satur. ſcribit, q̄ diuerſæ virtutes ſolis, nomina, dijs dederunt. virtutē igitur ſolis: quæ diuinatiōi, curationiq; pręeſt, Apollinem vocauerūt: quæ ſermonis author eſt, Mercurij nomen accepit. ¶ Nomina regū.) De hyacintho flore intelligit: de quo iam diximus. habet enim in folijs hya, quod etiam Ouidius in Metamorpho. docet apertius.

Vlna. Apollo.

ASCENSIVS.

¶ Dic quibus in terris.) Quia Menalcā reſpōdere paratū videt, ne perpetuū eſſet carmen: proponit ænigma, quod indiſſolubile putat: cuius ſi ſolutionē paratā haberet, Menalcas vinceretur nimirū Damoetas: ſed cū eam ignoraret: iuxta pręceptum rhetoricorum alterū proponit: & id quidē difficilius, adiecto maiore ſi diſſoluatur pmio. Rhetoricorū. n. præceptum eſt: vt quoties ad interrogata reſpondere nequeas, æque difficilia interroges: quomodo Pythias illa Terentiana in Eunucho, cum neſciret quid diceret ad id quod Eunuchus reſponderet Phedriæ interroganti. Eho tu enim ego te: emiſti. interrogat: veniſtin' hodie ad nos? & ipſa p illo reſpōdet. Proponit ergo Damoetas tale ęnigma, Dic, q̄bus in terris ſpatiū coeli pateat, nō amplius tribus vlnis: & ſi id mihi dicere poteris, eris mihi. i. reputaberis, a me magnus Apollo. q. d. princeps omniū diuinantiū. Nam Apollo, is eſt, qui oracula ex adytis olim dabat. futuraq; etiā occultiſſima denūciabat. Ad quod Menalcas, Dic quibus in terris naſcantur flores. habentes nomina regū inſcripta: & ſi id feceris habebis ſolus Phyllida, amicam nobis cōmunem, dixi: difficilius proponi a Menalca, & maius pręmiū: difficilius. n. eſt ſcire, vbi tales flores naſcantur, q̄ vbi ſpatium coeli treis vlnas duntaxat pateat. id enim fit in omnibus puteis pfundis, & fumarijs. i. (vt vulgo dicunt, licet aliud ſint) caminis quorum orificia ſunt dūtaxat trium vlnarum: his qui in fundo ſunt: nam ſi per extremā altitudinem viderint, nihil officeret orificij anguſtia, quo minus coeli quantitatem videant. Maius quoq; præmium eſt, quenuis habere amicam cōmunem ſibi peculiarem & propriā: q̃ ſi a ruſtico paſtore reputetur Apollo. Non enim Apollo eſſe poteſt: nec magnum eſſet Apollo cenſeri a ruſtico. ¶ Ordo eſt. O Menalca: dic, in quibus terris, ſpatiū coeli pateat treis vlnas non amplius: &, ſupp. ſi mihi dixeris: tu eris mihi. i. reputaberis à me magnus Apollo. i. vt magnus Apollo arcanoq; reuelator. Ad hoc Menalcas: dic Damoeta: in quibus terris naſcanť flores inſcripti. i. habētes inſcripta nomina regū. i. puerorū regiorū (ſicut in hyacintho inſcriptū videtur nomē pueri, in ipſum verſi.) Nam licet Aiax, vt Ouidius atteſtatur lib. xiij. Metamorpho. in eundē florem, poſtea verſus ſit, tamen nomen ſolius hyacinthi in eo ſcriptum videtur: & habeto. i. permittam, vt habeas ſolus. Phyllida. i. amicam cōmunē nobis. Regula eſt. Verba diſtantiæ, aut menſurę, accuſatiuū, aut ablatiuum regunt: vt, Spatium coeli patet treis vlnas: aut, tribus vlnis.

Ordo. Regula.

PIERIVS.

¶ Non amplius vlnas.) In Ro. cod. vllas, ea mutatiōe, qua nūc quoq; vocabula multa, n, in l, tranſmutāt. & Vallus, & Vannus, apud veteres idem eſt: vt in Georgicis oſtenſum. ¶ Naſcantur flores.) In Oblongo codice, in Mediceo, in Longobardico, naſcuntur, eſt, fatendi modo. In Ro. naſcantur, coniunctiuo.

SERVIVS.

Non, noſtrū inter vos tantas componere lites. PA.
Et vitula tu dignus. & hic, & quiſquis amores,
Aut metuet dulceis, aut experietur amaros.
Claudite iam riuos pueri, ſat prata biberunt.

¶ Non.) Hic diſtinguendum eſt: vt ſit ſenſus, Officium iudicis eſt ferre ſententiam, nō eorū qui inter ſe contendunt. Vnde male quidam totū iungunt, Non noſtrum inter vos tantas componere lites. nam non negat ſe facturum eſſe quod faciet: iudicaturus enim eſt eos eſſe pares, dicens, Et vitula tu dignus, & hic. ¶ Componere.) Finire. vt, Ante diem clauſo cōponet veſper olympo. Ideſt finiet. ¶ Et quiſquis amores.) Aut metuet dulces, aut experietur amaros. Et tu & hic digni eſtis vitula: & quicunque ſimilis veſtri eſt. Nam ſupra vnus dixerat, Triſte lupus ſtabulis, maturis frugibus imbres. Arboribus venti, nobis

Amaryllidis

Amaryllidis iræ. Itē alter. Dulce ſatis humor, depulſis arbutus hœdis, Lēta ſalix fœto pecori, mihi ſolus Amyntas. Ad cuiꝰ amatoris ſimilitudinē ptinet, Aut metuet dulces. Nãq; hic Menalcas & amabat & amabaẗ: ſed tãq; prudēs timebat ne vnq̃ poſſet amor ille diſſolui. Et cōtrà Damoetas amaritudinē amoris expertus fuerat ex amicę Amaryllidis iracũdia. ¶ Metuet dulces.) Timebit ꝓ dulcibus ne eos amittat. ¶ Sat prata biberũt.) Aut intelligimꝰ hūc exiſſe, vt iuberet pueris ſuis vt arua irrigarēt: qđ illis cãtãtibus factũ eſt. aut, & re vera, dicit riuos claudite. aut certe allegoricē̃s hoc dicit, iã cãtare deſinite: ſatiati.n. audiēdo ſumus.

MANCINELLVS.

¶ Nõ.) Hic fiat colõ, vt dicamus. Nõ.ſ. veſtrũ eſt, ſed nřm q̃ iudex ſum cõponere, &c. ¶ Et vitula tu dignus.) In Theo. v. vbi Lacon, & Comatas, acerbe certauerũt: alter victꝰ eſt. Ait.n. ſic Morſon iudex. Laconē Morſon iubeo reticere, ꝙ ipſum nũcio deuictũ: mea ſic ſnia poſcit. Do tibi lanigeꝝ, pignus certaminis agnũ, Quē nup docta meruiſti voce comata. In ſexta aũt, vbi Damoetas & Daphnis amici cãtarũt. Deuicit neuter: neuter ſuparatus abiuit. ¶ Aut metuet dulces.) Vt Menalcas.ſ. dixerat.n. dulce ſatis humor &c. ¶ Aut experieẗ amaros.) Vti Damoetas.ſ. nã dixerũt, Triſte lupus ſtabulis, &c. ¶ Riuos.) i. ora. ¶ Prata.) Aures. ¶ Biberũt.) Hauſerũt, audiuerũt. Eſt.n. allegoria: quã Fabius li. viij. Inuerſionē interpretatur: vt, aliud verbis, aliud ſenſu oſtendat.

ASCENSIVS.

¶ Non, noſtrũ, &c.) Hic habeẗ iudiciũ Palæmonis, in quo quatuor facit: dehortatur.n. primo a lite, aut ſententiæ dicēdæ, poteſtatē contendentibus negat: deinde, fert ſniam in qua eos æquales in arte canēdi pronunciat: tum ab amoribus dehortaẗ; & nouiſſimo ad pueros reuerſus, eis ceſſare imperat. Primi aũt potius duo mēbra: nã (vt Lādinus docet) cõponere, varie accipitur. Aliqñ.n. eſt finire: vt hic ſm eum &. j. Æneí. Ante diē clauſo componet veſper Olympo: quod inde tractũ videtur, quia dũ res componitur, artificis labor finitur. Aliqñ, tranquillũ reddere: vt hic ſm quoſdã: &. j. Æneí. Sed motos pſtat componere fluctus. veꝝ, dũ fluctus diſperſi componuntur, ſubſequitur tranquillitas. Itē, comparare: vt, Prius ſic paruis cõponere magna ſolebã. & apud Sallu. vbi Metelli dicta, cũ factis cõpoſuit. Verum compoſita, & collata, facilius comparari poſſunt. Aliqn ornare: vt illic, Dulcis cõpoſitis ſpirauit crinibus aura. ſed res decenter cõpoſita, ornatum parit. Itē, coniungere, & ſimul ponere, quæ natiua eſt ſignificatio, a qua reliquæ parũ abſcedunt: vt, Cõponens, manibusq; manus, atq; oribus ora. Significat etiã quodãmodo fingere ad diſſimulandũ: vnde eſt illud. ij. Æneí. Cõpoſito rũpit vocē, &c. Hic ergo aut ſenſus eſt: nõ.ſ. eſt veſtrũ, ſed noſtrũ eſt cõponere. i. finire; & decidere tantas liteis inter vos, hoc eſt vobis non eſt authoritas iudicandi inter vos, ſed nobis. Iuxta quę, Quintus Rhenius Palæmon Vicētinus grãmaticus inſignis, Quintiliano contēporaneus, vt ipſe li. j. inſtitutionũ atteſtatur: tantæ arrogantiæ fuit: vt ſm Suetoniũ in lib. de grãmaticis, Marcũ Varronē, porcũ appellaret: ſecũ & natas, & morituras literas iactaret: nomen ſuum, in Bucolicis, nõ temere poſitũ: ſed præſagiente Virgilio fore quandoq; omniũ poetarum, ac poematum Palæmonē iudicem: gloriareturq; latrones quoſdã, ſibi propter nominis celebritatē peperciſſe. Hæc authore Suetonio. Si ergo Palęmon, qui multo poſt venit: iactauit ſibi iudiciũ Poetarũ, hoc loco ꝑ præſagium addictũ ſenſus eſſe poteſt: ꝙ ipſius ſolius ſit componere. i. finire liteis inter poetas. Aut, ꝙ arceret, & dehortaretur eos a lite, dicens: veſtrũ non eſt, o paſtores cõponere. i. excitare & conſtruere, ac concitare tãtas liteis inter vos. i. vos nõ deberetis ita hoſtiliter contendere. Secundo (vt dixi) dat ſententiam, dicens, Vtrũq; eſſe dignũ vitula: in qua ſignificaẗ vterq; depoſuiſſe vitulam: & amœbęi carminis legē ſeruaſſe. Tertio, ſalubriter, & eos, & cæteros mortales cohortatur, dicēs, & quiſquis. i. quicunq; is eſt nõ ſolũ vos, ſed omnis mortalis: aut, metuet amores dulceis i. voluptuoſos: aut experieẗ amaros. i. aut abſtinebit amoribus dũ dulces videbũtur: aut ſi in eis perſtiterit experietur amaros, vnde ſumũt ampliſſimũ elegiaci argumentũ. Amores aũt pluraliter lubricos, & laſciuos, fere dicimus: amorē etiã caſtũ. Quarto, monet pueros ceſſare ab opere inſtituto, quod potius ſimpliciter intelligã q̃ ꝑ allegoriã. Nã iãdudũ ceſſabant Damoetas, & Menalcas: nõ ergo admonito opus erat. Ordo eſt. O paſtores; nõ, ſup. eſt veſtrũ. i. non pertinet ad vos cõponere. i. finire, & dirimere tãtas liteis inter vos: ſed, ſup. noſtrũ eſt: aut ſic nõ, ſupp. eſt veſtrũ. i. non pertinet ad officiũ veſtrum, qui ſimul amicabiliter viuere debeatis: cõponere. i. conſtituere, & fouere, inter vos tantas. i. tam hoſtiles: lites. i. altercatiões, controuerſias, aut cõtentiones. Additũ.n. reperi ad Seruiũ. Non diſtinguendũ eſſe: vt ſit: nõ, ſup. eſt veſtrũ ſed nřm, &c. & tu, ſup. dignus es vitula: & hic, ſup. dignus eſt. & qſqs. i. qcũq; ſit: ſiue vos, ſiue alij: aut metuet i. vitabit, aut formidabit amplecti amores dulces. i. dũ dulces videnẗ: aut experietur, ſup. eos amaros: pueri. i. o miniſtri mei: claudite iam riuos, id eſt nolite amplius deriuare aquas in prata: quia biberunt ſat. i. ſatis, hoc eſt ſatis irrigata ſunt, ad quę irriganda videtur exiſſe Palæmon, quod mallem dicere, q̃ allegoriam cuius meminit Mancinellus.

Compono. (margin) — *Ordo.* (margin)

PIERIVS.

¶ Aut metuet dulcis.) In Med. cod. metuat, ſcriptũ eſt: ſpē non inelegantẽ. Sed, metuet: cum altero, experietur, conuenit.

ECLOGÆ TERTIÆ FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN POLLIO VIRGILII.

¶ Quarta Sibyllini repetens oracula cantus
Atq; Genethliacon modulans collaudat Ieſum.

ASCENSIVS.

Quarta Sibyllini.) Magna eſt inter doctos, ſanctosq; viros cõtrouerſia de carminis huiꝰ argumēto: alijs cõtēdētibus Chriſtianũ genethliacon. i. natalitiũ carmē de Chriſti natiuitate poſſe cēſeri. alijs id pnegantibus: cũ ante Chriſtianũ natalem, hoc carmē diu compoſitũ ſit, quippe ab eo qui ante eum obierat, qũo ergo inquiunt de Chriſto loq potuiſſet Poeta? Noſtra autem ſnia eſt, de Chriſto quidē dictũ, ac decantatũ hoc carmen: ſed a neſciēte Poeta, qui eius tpis felicitatē q̃ ſub Chriſti aduentũ erat, animaduertens eam Auguſto addixit. Verum, quia dicit, Vltima Cumæi venit iam carminis ætas. hoc eſt quia Sibyllæ q̃ de Chriſto loquuta eſt, vaticinia repetit: ipſe quoq; licet ignorãs de Chriſto loquitur ptendens, ſiue Auguſtũ ſiue Pollionē ſiue Saloninũ, Pollionis filiũ, ſiue Marcellũ Auguſti adoptitium filiũ, ſiue oēs hos collaudare. Nã multa ſunt quæ Pollionis filio non quadrant: nã ſic eum maiorē fore etiã Auguſto cenſeret. Videtur aũt non abſurdum, ſi de Marcello, Octauiæ Auguſti ſororis filio: quem Auguſtus ſibi adoptauit, intelligatur. Nã tēporis id ratio patiẗ: & ſpes quæ de illo erat, ſuadet. vt de eius natiuitate dictũ putem. cuius obitũ in. vj. Æneid. defiet egregie Poeta noſter. In hac ergo. iiij. Eclo. ex Sibyllino carmine deſcribunẗ, aurea ſęcula q̃ ſub Auguſto erant, in qbus in ſignũ vniuerſalis pacis: templũ Iani claudebatur: eaq; propediē futura ſperabantur, quę Sibylla Cumana aliqñ fore pdixerat: vt. ſ. Saturnia tpa redirent, in quibus ſponte ſua tellus omnia ferret; nec animãtia inter ſe ſęuirēt: verũ, ea cõcordia cõuiuerent: quã etiã allegoricos fore pręcinuerat diuinus vates Eſaias ca. ix. i aduentu Chriſti dicens, Habitabit lupus cũ agno, & pardus cũ hœdo accubabit. Vitulus, & leo, & ouis, ſimul minabit eos. Vitulus, & vrſus, paſceẗ: ſimul requieſcent catuli eorũ, & leo quaſi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab vbere, ſuper foramina aſpidis: & in cauerna reguli, q ablactatus fuerit, manũ ſuam mittet. Non nocebunt, & non occident, &c. quæ non diſſona ſunt his quæ dicētur, Occidet & ſerpēs & fallax herba veneni. Et alibi, Cum canibus timidi veniēt ad pocula damę. Verũ naſutus quiſpiã naſum ducet, ꝙ ſacra prophanis cõmiſceo: verum intelligat pius lector hæc nõ adducta eſſe a me, quaſi ea Poeta legerit: ſed, quia Sibyllina carmina ſe recenſere atteſtatur: quibus catholica ſępe correſpõdent: quod vt oſtenderē, Eſaiæ verba citaui. Ordo verſiculorum noſtrorũ eſt. Quarta, ſup. Ecloga: repetens. i. recenſens, aut recitans: oracula. i. vaticinia, & diuina reſponſa orantibus data; cãtus. i. carminis: Sibyllini. i. à Sibylla Cumana olim editi: & modulãs. i. ſub modulis canens: genethliacon. i. carmē nãtalitiũ, hoc eſt de natali, aut Salonini Polliõnis, aut potius Marcelli Octauiæ (vt dixi) filij: collaudat. i. ſimul laudat: licet Poeta ignorat. Ieſum. i. ſaluatorem noſtrum, cuius ſalutiferę natiuitati, ea felicitas temporum nimirum debebatur. Genethliacos dicitur natalitius. Nam γενέθλη. Hoc eſt genethle, dicitur genus: & genethlia, celebritas: quæ fit in natali alicuius: & genethlion, natalitium. Ieſus, quia Græce ſcribitur: Ἰησοῦς, triſyllabon eſt ſecundam producens.



ECLOGA QVARTA QVÆ POLLIO SEV AVGVSTVS INSCRIBITVR.

IN QVA LOQVITVR SOLVS POETA.

Sicelides Muſæ paulò maiora canamus.
Non omnes arbuſta iuuant, humilesq́; myricæ.
Si canimus ſyluas, ſyluæ ſint conſule dignæ.
Vltima Cumæi venit iam carminis ætas:
Magnus ab integro ſæclorum naſcitur ordo:
Iam redit & virgo, redeunt Saturnia regna:
Iam noua progenies cœlo demittitur alto.
Tu modò naſcenti puero, quo ferrea primum
Deſinet, ac toto ſurget gens aurea mundo:
Caſta faue Lucina. tuus iam regnat Apollo.

SERVIVS.

Sicelides muſæ, paulo maiora canamus.) Aſinius Pollio ductor germanici exercitus cum poſt captas Salonas Dalmatiæ ciuitatem primo meruiſſet lauream: poſt etiam conſulatum adeptus fuiſſet: eodem anno ſuſcepit filium: quem à capta ciuitate Saloninum vocauit cui nunc Virgilius genethliacon dicit: quem conſtat natū riſiſſe ſtatim: quod parentibus omen eſt infœlicitatis, nā ipſum puerum inter ipſa primordia perijſſe manifeſtum eſt. ⸿ Sicelides muſæ.) Sicelides autem græcum eſt. Nā latine Sicilienſes facit. i. Theocritię. Nā Theocritus Syracuſanus fuit: quē in hoc ope Virgilius imitatur, vt diximus ſupra. ⸿ Paulo maiora canamus.) Bene paulo dicit. nā licet hæc Ecloga diſcedat à Bucolico carmine: tñ inſerit aliqua apta ei operi. ⸿ Myricæ.) Virgulta ſunt humillima. ⸿ Vltima Cumæi venit iam carminis ætas.) Sibyllini, ideſt Sibyllæ quæ Cumana fuit. Et ſæcula per metalla diuiſit. dixit etiam quis quo ſeculo imperaret: & ſolem vltimum, ideſt decimum voluit. Nouimus autem eundem eſſe Apollinem. Vnde dicit, Tuus iam regnat Apollo. Dixit etiam, finitis omnibus ſeculis rurſus eadem renouari: quam rem etiam philoſophi hac diſputatione colligunt, dicentes completo magno anno, omnia ſydera in ortus ſuos redire, & referri rurſus eodem motu. Quod ſi eſt idem ſyderum motus, neceſſe eſt vt omnia quæ fuerunt, habeant iterationem. Vniuerſa enim ex aſtrorum motu pendere manifeſtum eſt. Hoc ſecutus Virgilius, dicit reuerti aurea ſæcula, & iterari omnia quæ fuerunt. ⸿ Ab integro.) Denuo. ⸿ Sæclorum.) Synæreſis, pro ſæculorum. ⸿ Redit & virgo.) Iuſtitia, quæ Erigone fuit. Et permiſcet laudes tam pueri, quàm Pollionis, quàmque Auguſti. Nam fœlicitas temporum ad imperatoris pertinet laudem. ⸿ Iam noua progenies cœlo demittitur alto.) Vt videatur homines non ex mortalibus nati, ſed ex numinibus, & quaſi e cœlo lapſi. Et hinc conijcit fore aurea ſæcula, q̄ Auguſtus imperat: quòd talis eſt natus puer: quod conſul eſt Pollio. ⸿ Quo.) Deeſt naſcente. Nam hoc dicit, faue ei Lucina, cuius ortus ſecula imutabit, aureis. ſ. ferrea. ⸿ Caſta faue Lucina.) Mō Dianā accipimus. Sic Horatius, Siue Lucinā probas vocari. Terentius Iunonē Lucinā dicit: vt, Iuno Lucina fer opem: ſerua me obſecro. Tamē ambę vnū ſunt. ⸿ Tuus iam regnat Apollo.) Et vltimū ſeculū oſtēdit, quod Sibylla Solis eſſe memorauit: & tangit Auguſtū, cuius ſimulachrū factū eſt cū Apollinis cūctis inſignibus.

PROBVS.

⸿ Cumæi.) Vel à Sibylla, quæ Cumana: & poſt quatuor ſæcula πάλιν γινέσθαι futuram cecinit: vel Cumæi carminis Heſiodi, à patre Dio. qui Cumæus fuit. Heſiod. autem libris ſuis, quatuor ſeculorum facit mentionem.

MANCINELLVS.

⸿ Sicel. Muſę.) In antiquis etiam plurib. textib. & in illo qui in ſummi pontificis bibliotheca maioribus characteribus ſcriptus eſt, Sicelides, per e, non per i, legi: quod qdē Græce dixit, Illis enim Sicelia, nobis vero Sicilia dicitur. Celebratur hic Aſinius Pollio, qui fuit orator, & conſularis, vt docet Euſebi. de quo latius in Alexi, Fuit hiſtoriarum, & tragœdiarum ſcriptor: qui de Dalmatis triumphauit: vnde Hora. ode. j. ij. volu. ad eū ſcribens, ait, Cui laurus æternos honores, Dalmatico peperit triumpho. Laudat ibidem eundem à pietate, à prudētia, dignitate, & honore, ab eloquentię viribus. Dicunt alij, à Salonia, Dalmatiæ vrbe capta, ſuſcæptum filium Saloninum vocaſſe: qui & ſi parum vixit, hic quoq́; à Marone cū patre celebratur. Sed laus ipſa talis eſt, q̄

Te duce, ſiqua manent ſceleris veſtigia noſtri,
Irrita perpetua ſoluent formidine terras.
Ille deûm vitam accipiet, diuiſq; videbit
Permixtos heroas, & ipſe videbitur illis,
Pacatumq́; reget patrijs virtutibus orbem.

intra Quintilis & Sextilis di cti ſunt. Et hoc etiam trahit ad argumẽtum aurei ſeculi. ¶ Te duce.) Vel Auguſte, vel Pollio, vel Salonine. ¶ Sceleris veſtigia noſtri.) Bene nullũ vult eſſe præſentium temporum vitium: ſed reliquias dicit eſſe ſuperioris ætatis. Sic in Georgicis cum laudaret Auguſtum, & carpſiſſet tempora, dicens, Vicinæ ruptis inter ſe legibus vrbes Arma ferunt: ſæuit toto Mars improbus orbe. Intulit, Fertur equis auriga, neq; audit currus habenas: vt oſtenderet tantas eſſe reliquias præteritorum malorum, vt ne ab optimo quidem rectore ſedari poſſe videretur. Veſtigia autem ſcelerum dicit bella ciuilia, quæ geſſit Auguſtus contra Antonium apud Mutinam: contra L. Antonium fratrem huius Antonij apud Peruſium: contra Sextum Pompeium filium Pompeij in freto Siculienſi: contra Brutum & Caſſium in Theſſalia: contra Antonium & Cleopatram in Epiro apud Actium promontorium. ¶ Irrita.) Ad nihilum deducta veſtigia. & non dicit, Iam irrita ſoluent terras formidine: ſed, fient irrita, & ſoluent terras timore, vel formidine. ¶ Perpetua.) eſt autem longa. ¶ Ille deum vitam accipiet.) Sicut ſupra artificioſe laudem confundit, vt poſſit eſſe cõmunis, nam ad quẽuis poteſt referri. ¶ Ille.) Vel ad Auguſtum, vel ad Saloninũ. ¶ Pacatumq́; reget patrijs virtutibus orbem.) Vel Auguſtus Cæſar, vel Saloninus Pollionis virtute pacatum orbem tenebit. Et mira laus vtriuſq; eſt, & eius qui pacauit, & qui pacatum tuetur.

MANCINELLVS.

¶ Adeo.) Certe. ¶ Pollio.) Pollioni blanditur, cum eo conſule dicat, aureum ſeculum initũ ire. ¶ Procedere.) Vlterius ire. ¶ Magni menſes.) i. Iulius, & Auguſtus: qui olim Quintilis & Sextilis appellabantur: de quibus plene legito Macro. lib. j. Satur. Te duce Pollione conſule. ¶ Noſtri ſceleris.) Vult enim bella ciuilia, deorum ira fuiſſe, ob Romanorum ſcelera: quod etiam Hora. aſſerit: dicit enim in Epo. Sic eſt: acerba fata Romanos agunt, ſcelusq́; fraternæ necis, &c. ¶ Perpetua ſoluent formidine.) Quod verum fuit: nam (vt diximus) poſt Actiacum bellum, clauſum
Deorũ vita. eſt Iani templum, pace, terra, mariq́; parta. ¶ Ille deum vitam accipiet.) Cice. lib. j. de natura deorum, ſcribit, eam eſſe deorum vitam, qua nihil omnibus bonis affluentius cogitari poteſt. Nihil enim agit, nullis occupationibus eſt implicatus, nulla opera molitur, ſua ſapientia & virtute gaudet. Ille deũ. Hic locus aperte oſtendit pro Apolline, Auguſtum intelligi. Ille ergo. i. Apollo, qui & Auguſtus erat: deum vitam accipiet: nam (vt in Tityro diximus) Auguſto viuenti, etiam templa, & aræ conſtitutæ ſunt. De Pollionis filio non intelligas: quoniam de illo inferius
Heroes. ait, At tibi prima puer nullo munuſcula cultu, &c. ¶ Heroas.) Qui ſunt heroes. Auguſtinus lib. x. de ciui. oſtendit his verbis. Nomen heroum ab Iunone dicitur tractum: quod Græce Iuno, Hera appellatur, & ideo neſcio quis filius eius: ſm Græcorum fabulas, heros fuit nuncupatus: hoc videlicet myſticum ſignificante fabula, quod aer Iunoni deputetur: vbi volunt cum dæmonibus heroas habitare: quo nomine appellant, alicuius meriti animas defunctorum. Idem quoq; li. vij. ſcribit. Inter Lunæ gyrũ, & nymborũ, ac ventorũ cacumina, aerias eſſe animas: ſed eas, animo nõ oculis videri: & vocari heroas & lares, & genios. Treſmegiſtus quoq; author eſt, heroas habitare inter aeris puriſſimã partem ſupra nos & terrã, vbi nullus eſt nebulis locus. ¶ Patrijs virtutibus.) i. militia: qua quidẽ Auguſtus, Iulium patrem imitatus eſt: & ea orbẽ pacauit. de qua re, legito Appianũ circa finẽ libri, qui Illyricus dicitur, legito item Florum in fine.

ASCENSIVS.

¶ Teq; adeò, &c.) Pollio, hic locus manifeſte docet: quia præcipue laus ad Pollionem non tendit. Nam videtur quatuor ſæcula, totidem hominum generibus ſignificare: Ferreum ſceleratis hominibus: cum dicet, Sceleris veſtigia noſtri, Eneum heroib. i. optimis viris, ſed mortalibus: cum dicit, Permiſtos heroas. Argenteum diuis, ideſt deis ex hominibus aſſumptis: quia ille deũ vitam accipiet, & aureum regnante mero deo, eo videlicet de quo dictum eſt, Iam noua progenies cœlo demittitur alto. Hi ſunt ergo, quos ponit hominum gradus: vt primo loco ſunt ferrei, ob quorum ſcelera ciuilia bella, bellorumq́; mala contigerant: quos Pollione duce, & Auguſto principe, dicit ſic, piados: vt, Sceleris veſtigia irrita perpetua, ſoluant formidine terras. Secundo, ſint optimi viri, vt Pollio: qui cum corpore ſint mortales, tales, animorum tamen virtutibus immortalitatem meruere, heroesq́; poſſunt appellari. Nam præter eam rationẽ quam Beroaldus ex diuo Auguſtino affert, vt Mancinel. recitat: eſt & alia, cur heroes dicantur: quia videlicet, altero parente mortali, altero immortali progeniti ſint, vt Hercules, Æneas, Achilles, Caſtor: Pollux, Phrygus, & alij multi: aut quia corpore, mortales geſtorum claritudine, immortalem gloriam obtinuere, quomodo Auguſtum dicit verſaturum inter heroas: Pollionem videlicet, Agrippam, Mecœnatem, & reliquos Romanæ militiæ proceres. Tertio, ſint diui, vt diuus Auguſtus, iam pro Apolline habitus: quem dicit accæpturum vitam deorum, & recturum orbem pacatum patrijs virtutibus, hoc eſt aut patris Iulij Cæſaris, videlicet militari peritia: aut patriæ, ſcilicet Romæ, cuius proprium eſſe indicat mundo imperare, & imperio regere: dicens in. vj. Æneid. Excudent alij ſpirantia mollius æra, &c. Tu regere imperio populum Romane memento, Hæ tibi erunt artes, paciq́; imponere morem, Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos. Quarto autem loco, ſit merus deus à deo, ſcilicet Apolline, hoc eſt Auguſto adoptatus: aut quem cum hæc ſcriberet, ab eo gignendum putabat quo iam regnante aurea forent ſæcula. non ſubito quidem oborta, ſed cum virtute noui pueri paulatim adoleſcentia, & creſcentia: vnde dicit ad puerum, At tibi prima puer, &c. non ergo placet, vt tantam felicitatem Pollionis puero attribuat: vt & ipſum Pollionem, & diuum Auguſtũ ſuperet. ſed Auguſti filio ſaltem adoptitio: quo defuncto, attribuet aurei ſæculi gloriam, non Pollioni, nec Pollionis filio, ſed Auguſto, dicturus Æneid. vj. Hic vir, hic eſt tibi quem promitti ſæpius audis: Auguſtus Cæſar, diuum genus aurea condet Sæcula, &c. Ordo eſt. Pollio, hoc decus æui. i. hoc ornamentum aurei ſæculi: inibit. i. initium capiet adeo. i. certe, aut omnino: te conſule. i. in conſulatu tuo: nã felicitas temporũ ſolebat cõſulibus addici: vnde Cice. de ſene. O fortunatã natã me conſule Romam: & magni menſes. ſ. Iulius, & Auguſtus, ſm cõmentarios (ſed nunquid maiores tunc erant, cũ Iulius, & Auguſtus appellabantur, quàm cum Quintilis & Sextilis? certe mihi non ſatiſfit: vt ideo dicat, magnos menſeis proceſſuros, quia in Iulio, & Auguſto menſes magni: hoc eſt, dies longi ſint. nam illi non incipiebant tum primum procedere: ſemper enim à primo tempore fuerant ſua tempeſtate: vnde videtur mihi aliud ſignificare, deorum, videlicet vitam, cuius menſes magni ſunt, quia non ſubiacent viciſſitudini, nec rerum mutabilitati: vult ergo dicere, quod cum puer ille, qui aurea ſæcula producet, in conſulatu Pollionis natus ſit: iã tunc inciperent procedere magni mẽſes. ſ. Iulius & Aug. qui tũc quaſi perpetui erunt: eo quod mellis, quæ in illis colligi ſolet vbiq; & ſemper erit: nam molli paulatim flaueſcet campus ariſta, Inculisq́; rubẽs pẽdebit ſentibus vua, &c.) Magni ergo menſes. ſ. Iulius, & Auguſtus, quorũ, tũc perpetuus erit prouentus: incipient procedere. i. oriri. Et o Pollio, ſi q. i. aliq veſtigia ſceleris noſtri, q in ferreo ſæculo nati ſumus: manent. i. reliqua ſunt: ipſa irrita. i. irritata, & in nihilũ redacta: te duce. i. per auſpiciũ, & ductũ tuum ſoluent. i. liberabunt: terras. i. terrigenas perpetua formidine, ita vt nemo formidet ea aliqñ reditura, quia cũ formidine non ſtat plena felicitas. Ille. ſ. qui nunc regnat Apollo, hoc eſt Auguſtus Cæſar: accipiet vitã deũ. i. deorũ transformabitur in deum: & videbit heroas. i. principes viros, aut ſpiritus aerios: ſed potius (vt dixi) ſemideos: permixtos diuis. i. ijs qui in deos aſſumpti ſunt: & ipſe videbitur illis. i. ab illis, aut inter illos: & reget orbem. ſ. terrarum: pacatũ. i. ad pacẽ & tranquillitatẽ perductũ: virtutibus patrijs. i. militaribus, quæ & in patre tuo adoptiuo Iulio Cæſare, & in patria tua Roma præcipue ſunt & fuerunt. Regula eſt.
Quoties geminæ loquutiones de ſuppoſito & verbo fierent intercedente: ſi quia, dũ, poſtq̃, aut ſimili particula, venuſtum eſt Regula.
alterã mutare in geminos ablatiuos, in deſignatiõe ſequelæ poſitos, & ſeptimos caſus dictos: quorum, qui ex ſuppoſito fit nominalis, aut pronominalis, qui loco verbi participialis, aut verbalis eſſe ſolet. verbi gratia: loco huius, dũ tu conſules, & populum duces, hæc fient. dicere poſſum, cõſule te, & duce: aut te conſulente, & ducente, hæc fient, &c.

PIERIVS.

¶ Pacatumq́; reget patrijs virtutibus orbem.) Quamuis vetuſtiſſimi cod. aliquot, patris, legunt: magis tamen acceptum, patrijs, intelligo.

At tibi prima puer nullo munuſcula cultu
Erranteis hederas paſſim cum baccare tellus,
Miſtaq; ridenti colocaſia fundet acantho.
Ipſę lacte domum referent diſtenta capellæ
Vbera, nec magnos metuent armenta leones.
Ipſa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet & ſerpens, & fallax herba veneni
Occidet: Aſſyrium vulgò naſcetur amomum.
At ſimul heroum laudes, & facta parentis
Iam legere, & quæ ſit, poteris cognoſcere virtus:
Molli paulatim flaueſcet campus ariſta:
Incultiſq; rubens pendebit ſentibus vua,
Et duræ quercus ſudabunt roſcida mella.

SERVIVS.

¶ At tibi prima puer nullo munuſcula cultu.) Rhetorice digeſta laudatio. nõ enim improuide in principio vniuerſa conſcripſit: ſed paulatim fecit laudem cum ætate procedere. ¶ Munuſcula.) Bene in rebus minoris ætatis vſus eſt diminutione. ¶ Errantes hederas paſſim cum baccare tellus.) Paſſim vagantes. Vnde antiqui lyrici dixerunt, flexipedes hederas: quòd hac atq; illac vagantur. Mire autem puerum laudat ex ipſis muneribus. Nam hedera indicat futurum poetam: vt, Paſtores hedera naſcentem ornate poetam. Baccar vero, herba eſt quæ faſcinum depellit. vt, Baccare frontem Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro. Per quod pulchrum indicat puerum. ¶ Ridenti acantho.) Læto: & eſt herba quæ in Ægypto naſcitur. ¶ Ipſæ lacte domum referent.) Quid enim eſt aptius infantibus lacte? Et laus in hoc eſt, q̃ ait, Ipſæ referent. ¶ Nec magnos metuent armenta leones.) Bona vſus eſt moderatione, dicens, Erunt quidem magni leones: ſed minime armentis nocebunt. ¶ Cunabula.) Lectuli in quibus infantes iacere conſueuerunt: vel loca in quibus naſcuntur, quaſi cynabula. Nam κύειν eſt græce prægnantem eſſe, & eniti, ideſt parere. ¶ Et fallax herba veneni.) Non cicutam dicit, quæ omnibus nota eſt, ſed illam ſardoniam, quæ apiaſtri ſimilis homines decipit: vel aconita: vt, Nec miſeros fallunt aconita legentes. ¶ Aſſyrium vulgo naſcetur amomum.) Amomum herba eſt ſuauiſſimi odoris, quæ tantum in Aſſyria naſcitur. ¶ Vulgo.) Paſſim, abundanter. ¶ Heroum laudes & facta parentis.) Si ſit epexegeſis, melior ſenſus eſt, Quæ erunt heroum laudes, tui virtutes parentis. ¶ Quæ ſit poteris cognoſcere virtus.) Acceſſu enim ætatis quanta ſit virtus agnoſcitur, & cuius gloriæ. ¶ Flaueſcet.) Albeſcet. ¶ Ariſta.) Seges inculta, quæ à nullo colitur. ¶ Rubens.) Matura. ¶ Sentibus.) Spinis, & aſperis frutetis. ¶ Sudabunt.) Defluent. ¶ Roſcida mella.) Ideſt Fragrantia.

MANCINELLVS.

¶ At tibi prima puer.) Iam vertit ſermonem ad Saloninũ, Pollionis filium, per apoſtrophé: laudãs eum à bonis eius gratia futuris. Prædicit aũt multa, ac ſi victurus eſſet. Innuit tandem, cũ hæc ſcripta ſunt illum obijſſe. Ergo, in Pollionis gratiã id omne actum eſt. ¶ Hederas.) Per has futuros honores indicat, hedera **Hedera.** enim poetæ coronabantur. Virg. in. vij. Eclo. Paſtores hedera creſcentem ornate Poetam. Et Plin. ſcribit. Poetas coronari hedera habenti croceum ſemen, Scribit item Alexandrum ex India redeuntem, exercitum hedera coronaſſe, exemplo Liberi patris, Probus autem lib. iij. Geor. ſcribit, q̃ ideo poetis ex hedera coro**Baccar.** na datur: quia exiſtimatur Liber eſſe cum Muſis. ¶ Cum baccare.) Baccar, radicis tantum odoratæ eſt. à quibuſdam, nardum ruſticum appellatur. Odor ei eſt cynamomo proximus. Ea auxiliatur contra ſerpentes: capitis dolores feruoreſq;: odor, ſomnũ gignit: veſtibus odoris gratia inſeritur. Pli. lib. xxj. ca. vij. & xlj. **Colocaſia.** ¶ Colocaſia.) In Ægypto nobiliſſima eſt: Colocaſiã hanc è Nilo metunt. Ferebatur in Italiam Glaucias, acria corporis Colocaſia leniri putauit, & ſtomachum iuuari. Plin. lib. xxi. cap. xv. & xxvij. ¶ Acantho.) Vide in Palęmone. ¶ Amomum.) Diximus ibidem. ¶ Fallax.) Fallit. n. ignaros. ¶ Parentis.) i. Pollionis. de quo ſępe numero meminit Appianus. Scripſit itẽ hiſtorias, & tragœdias, vt dictũ eſt. ¶ Virtus.) Virtus eſt vitium fugere, inquit Hora**Virtus.** tius, Virtus eſt nihil aliud, q̃ in ſe perfecta, & ad ſummũ producta natura. Tulli. lib. j. de legib. Virtus eſt affectio animi, cõſtãs, conueniẽſq;: laudabiles efficiẽs eos in quibus ineſt. Tul. li. iiij. Tuſcu. Legito itẽ Apuleium in li. de philoſophia. ¶ Molli ariſta.) Mollẽ appellat, quia non dura, ſed fragilis eſt. ¶ Flaueſcet.) Splẽdebit: flauus fiet, matureſcente ſegete. hinc ait paulatim. Eſt autẽ flauus color ex viridi: & ruffo & albo concretus. lege Gel. lib. ij. ¶ Roſcida mella.) Venit. n. mel ex aere: & maxime ſyderũ exortu. Itaq; cum prima Aurora folia arborum melle roſida inueniuntur. Pli. li. xj. de quo latius legito librum Geor. iiij.

ASCENSIVS.

¶ At tibi prima puer.) Bono ordine ad laudem pueri iam nati, ſiue is Saloninus, ſeu potius Marcellus ſit, progreditur. Nam Pollione conſule, & duce, docuit vitia abolitum iri: & diuo Auguſto imperante, totum mundum pacatum iri. Reſtat ergo, vt notificet quid amplius ex noui pueri natali ſperemus, vnde dicit, pedetentim, paulatimq; ad ſummam felicitatem, atq; aurea ſæcula peruentum iri: vt, ſcilicet pueri virtutibus acceptum referamus: ſi & eñi ſimul ac ſubito obueniret, non virtutis, ſed fortunæ cenſeri poſſet. Erunt igitur (inquit) tibi ò puer diuine, primũ parua munera puerili ætati congrua: vt ſunt coronæ ex hedera ad dignitatis indicium, è baccare contra faſcinum, & ex Acãtho, & Colocaſijs ad decus, ac ſpecimen, puerìq; oblectationem. Item, lactis copiam, ad pueri educationem. Deinde, docet animalia ferocia: quæ tamen ad decus, ac ornamentum naturæ ſunt non interitura, ſed mitiora fore: ita, vt magnos non metuant armenta leones. Inimica autem, & penitus pernicioſa interitura: vnde ſubdit, Occidet & ſerpens, & fallax herba veneni. Tum docet quædam odoriſera, nunc paucis in locis reperta, tunc vulgo oritura, vt amomum, quod nunc potiſſimum in Aſſyria colligitur. Et hęc quidẽ in infantia & pueritia iam nati pueri: ſed ſimulac. i. immediate, poſtq̃ ad annos pubertatis & diſcretionis peruenerit, frumenta, vina, & mella, ſponte ſua nullo colente naſcẽtur. ¶ Ordo eſt. **Ordo.** At. i. ſed, ò puer: tellus, ideſt dea terræ, hoc eſt ipſa terra: fundet, i. germinando emittet abũde tibi, paſſim. i. per ſingulos fere paſſus: nullo cultu. i. non colendo eam. hoc eſt, ſpõte ſua: prima munuſcula, ſcilicet hederas: errantes, ideſt per obliquum rebus ad quas naſcuntur adhærentes: cum baccare, ideſt herba illa contra faſcinũ apta: & fundet Colocaſia, ideſt herbas illas maxime odoriſeras, in Ægypto naſcentes. mixta. i. commixtã. A cantho, ideſt frutici illi, aut virgulto ridenti. ideſt ſemper florenti, & amœno. Ipſæ capellæ referent domum hubera, ſup. ſua: diſtenta, ideſt in diuerſa extẽta, ſeu extenſa: lacte, ideſt propter copiam lactis (res enim tenax, vt corium, & pannus, dum, vltra conſuetam capacitatem impletur, diſtenditur.) nec armenta metuent magnos leones. i. paſcentur, ac errabunt libere, ac tute. Nam licet magni leones tunc quoq; futuri ſint, non tamen nocebunt. Ipſa cunabula ideſt cunæ, ſeu lecti, in quibus reponuntur infantes: fundent, i. abunde producent: tibi, ideſt ad tuum honorem, ac vtilitatem: flores blandos. i. molles in attactu, & per odorem adlicientes. Et ſerpens fallax: occidet. i. interibit, & herba veneni. i. venenata, vt aconitum fallax. i. difficulter nunc cognoſcibilis, & nos aſſidue fallens, ac decipiens: occidet. i. interibit (ab ob, & cado: vnde legitur ſecunda breui.) **Occido.** & amomum. i. virgultum odoriferum: Aſſyrium. i. quod nunc præcipue in Aſſyria naſcitur: naſcetur vulgo, ideſt paſſim: ita vt etiam vulgo eius copia fiat: ac, pro &: aut at, pro ſed: ſimul. i. ſtatim poſtq̃ tu poteris legere laudes heroum. i. optimorum virorum: & facta. i. inclyta geſta parentis. ſ. Auguſti, ſaltem adoptitij, & hoc loquẽdo de Marcello, aut Pollionis, loquendo de Salonino, (quod tamen mihi non placet: vt dixi.) & poteris cognoſcere legendo. ſ. quæ ſit virtus parentis. ſ. hoc eſt cum incipies imitari virtutem parentis: campus, ideſt capax ager, ſeu aruum: flaueſcet, ideſt fiet flauus paulatim: ariſta molli, ideſt delicata, & matura: & vua rubens, ideſt matura: pendebit, ſupp. de, aut in: ſentibus, ideſt ſpinis, & dumetis incultis, & quercus duræ: ſudabũt. i. diſtillabunt: & effundent in morem ſudoris: mella roſida. i. qualia nunc ab apibus colliguntur, è floribus rore cœleſti aſperſis.

PIERIVS.

¶ At tibi.) In Ro. cod. Ac tibi. Et ita inferius vbi, At ſimul, Ac ſimul, habetur. cum tamen in antiquis alijs cod. At, vtrobiq; legatur. ¶ Aſſyrium vulgo naſcetur amomum.) In Longo. cod. legere eſt, Aſſyriũ & vulgo. vt, Theſtilis & rapido. Sed etiã abſq; particula copulatiua, oratio ipſa & candida & venuſta eſt. Amomũ vero in Aſſyria tantum naſci, tradit Ser. verum id etiam in Media, & in Ponto naſci Plin. tradit. ¶ Parentis.) In Ro. cod. parentũ eſt, numero multitudinis. quod ſi placuerit, Seruij tolles ambiguitatem ſuper epexegeſi.

Pauca tamen ſuberunt priſcæ veſtigia fraudis,
Quæ tentare Tethyn ratibus, quæ cingere muris
Oppida, quæ iubeant telluri infindere ſulcos.
Alter erit tum Tiphys: & altera quæ vehat Argo
Delectos heroas: erunt etiam altera bella,
Atq; iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles.
Hinc vbi iam firmata virum te fecerit ætas,
Cedet & ipſe mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces, omnis feret omnia tellus:
Non raſtros patietur humus, non vinea falcem,
Robuſtus quoq; iam tauris iuga ſoluet arator,
Nec varios diſcet mentiri lana colores:
Ipſe ſed in pratis aries iam ſuaue rubenti
Murice: iam croceo mutabit vellera luto.
Sponte ſua ſandyx paſcentes veſtiet agnos.
Talia ſæcla ſuis dixerunt currite fuſis
Concordes ſtabili fatorum numine Parcæ.

SERVIVS.

¶ Suberunt veſtigia.) i. erūt, ſed latenter: & bene. ¶ Priſcæ fraudis.) Ad ſuorū temporū excuſationē: ſicut diximus ſupra. ¶ Quæ tentare Tethin ratibus, quæ cingere muris Oppida.) A ſequentibus oſtendit præcedentia: quæ vitauit, q̄ſi laudi incongrua. Nam per nauigationē oſtendit fore auaritiā, quæ homines nauigare cōpellit. per muros, bella ſignificat. per agriculturam, famis oſtēdit timorē. ¶ Alter erit tū tiphys.) Spālia pro generalibus ponit. Nā ꝑ Tiphyn, quē cūq; gubernatorē accipimus: per Argo, quācūq; nauē: per Troiam, quācūq; ciuitatem: per Achillem: quēcūq; virum fortem. Videtur tñ locus hic dictus per ἀποκατάστασιν. i. per omnium rerum volubilitatem, ex ſyderum ratione veniētē, vt diximus ſupra. ¶ Cedet & ipſe mari vector.) Neceſſario ſiquidem. ¶ Omnis feret omnia tellus.) Nauigatio ex mercimonij ratione deſcendit. ¶ Diſcet mentiri lana colores.) Cum enim tingitur, mentitur alienum colorem. ¶ Murice.) Coclea, vnde tingitur purpura. ¶ Mutabit:) Tinget, inficiet per naturā. ¶ Luto croceo.) Rubicundo. & eſt Hypallage, pro croco luteo. Nā crocum, lutei coloris eſt, Vnde & alutea pellis. ¶ Sandyx.) Herba eſt, de qua ſandycinus tingitur color: quam varanam ruſtici dicunt. ¶ Talia ſecla ſuis dixerunt currite fuſis.) Quidam volunt curritas dici vates deas, quæ ſuis fuſis. i. vaticinationibus, ordinent omnia, & prædicāt futura: & eſſe græcū nominatiuum. ¶ Currite.) Melius tamen eſt currite, imperatiuum eſſe modum. vt ſit ſenſus, Dixerunt Parcæ concordes, ſuis fuſis, ideſt vaticinationibus, currite talia ſecla: hoc ordine & euentu veſtro eſtote. ¶ Stabili.) Hic immutabili & ſemper manenti. ¶ Fatorum numine.) Fata dicta à fando: quia quæ Parcæ dixerunt, hæc credebantur euenire mortalibus. Numine autem, ideſt poteſtate, diuinatione, ac maieſtate. ¶ Parcæ.) Quæ & furiæ infernales, dictæ Parcæ, κατ' ἀντίφρασιν, quia nulli parcunt. ¶ Concordes ſtabili fatorum numine Parcæ.) Nam & quod vna dixerit, duæ ſequuntur: & fixa ſunt ſtatuta fatorum. Horatius, Quod ſemel dictum, ſtabiliſq; rerum terminus ſeruet.

PROBVS.

Argo. Argut. ¶ Typhis.) Gubernator nauis Argus. ¶ Argo.) Aut à celeritate dicta eſt. Sic & Home. qui κύνας ἀργοὺς, celeres dixit: inde arguti, qui multum, ac celeriter loquuntur: vt arguta hirundo.

MANCINELLVS.

Oppidū ¶ Oppida.) Cæſar lib. v. de bello Gallico, ſcribit: ꝙ oppidū Britanni vocant, cum ſyluas impeditas, vallo, atq; foſſa munierūt: quo incurſionis hoſtiū, vitandę cauſa cōuenire cōſuerant. vnde tamen dicatur, lege Feſtū: nā pro caſtello ponitur. ¶ Cingere muris.) Hoſtiū metu. ¶ Alter erit tū Typhis.) Finito anno mundano, ſeu vertenti, qui in ſe continet quindecim ſolariū annorum

Magn⁹. annus. millia (vt phyſici volūt) omnia reiterabuntur: de quo late Macrob. li. ij. de ſomno. & Tul. in li. de nat. deorū, ſcribit, ꝙ ſm mathematicos, magnus annus tū efficitur, cū ſolis, & lunę, & qnq; errantiū, ad eandē inter ſe cōparationē, confectis omniū ſpatijs, eſt facta conuerſio: q̄ q̄; longa ſit: magna q̄ſtio eſt: eſſe vero certā & definitā, neceſſe eſt, &c. ¶ Typhis.) Is primus inuenit adminicula gubernādi, vt Pli. ſcribit. fuitq; in Argo naui, magiſter. hinc ait ille: Typhis in Æmonia puppe magiſter erat. ¶ Argo.) Iaſon, Æſonis filius: ac Peliæ, Theſſalorū regis nepos: vt in Colchos iret, pro aureo vellere rapiendo, iuxta Pelion nauim ædificauit: magnitudine atq; apparatu longe maiori, q̄ prius fierent. Erat enim antea, paruarū nauicularū vſus. Iaſon poſtea, optimos eorum, qui ſecum ire appetebant, elegit numero q̄tuor & qnquaginta. Nauis Argo dicta eſt, ab Argo eius architecto. vt alij ſcribunt, ab eius velocitate, quā antiqui Argon appellabāt: author eſt Diodo. li. v. ¶ Vector.) Qui naui vehitur. ¶ Mutabit merces.) Quod nautę lucri cauſa facere ſolent: cū non vbiq; eadem ſint. ¶ Mentiri colores.) Nā cū alba ſit, accipiendo diuerſum colorē, mentitur illū: cū non ſit natiuus. Inficere autem lanas ſordibus,

Typhis. Argo. Nauis. Vector. Lanas q primus fecerit. Color.

Lydi

Lydi primi inuenēre: vt ſcribit Pli. li. vij. ¶ Ipſe ſed in pratis aries, &c.) Cum poeta hoc loco loqueretur de filio Pollionis: id quod ad principem ſummum ſpectaret, adiecit, Ipſe, ſed in pratis, &c. Tradit enim in lib. Etruſcorū. Si hoc animal inſolito colore fuerit indutū, portendi imperatori rerū omniū cum felicitate largitatē. Eſt ſuper hoc liber Tarquinij tranſcriptus ex oſtento Tuſco, ibi reperit purpureo, aureoue colore, ouis, arieſue ſi ſpargetur principi ordini, & generis ſumma cum felicitate largitatem auget genus. progeniem propagat in claritate, lætioremq; efficit: huiuſmōi igitur ſtatum imperatori in tranſitu vaticinatur. Hæc ex Macro. li. iij. Satur. ¶ Iam.) i. tunc. ¶ Suaue.) Pro ſuauiter. ¶ Sandyx.) Ea in holere ſylueſtri, à Græcis ponitur: decoctæ ſuccus, prodeſt ſtomacho: fatigato Venere, corpori ſuccurrit: vt Pli. tradit li. xij. ¶ Talia, ſæcla ſuis.) Hic verſus Varri, de morte erat: vt ſcribit Macro. lib. vj. Concordes Parcæ. Hæ tres ſunt (Homero teſte) Clotho, Lacheſis, Atropos. Clotho, fert colum: Lacheſis, filat: Atropos, incidit. Clotho, verbū circūuoluo ſignificat. Lacheſis, à λάχος dicitur, quod eſt ſors: nobis enim ſortitur vitæ terminū. Atropos ait, immutabilis: vel, ſine conuerſione: eo ꝙ omne natum, vbi in terminū ſibi ſtatutum veniſſe cognouerit, demergat in mortem. ¶ Parcæ.) Parcę vero di=ctę ſunt à partu, litera immutata: quaſi partæ, vt Varro voluit, Gellio referente, lib. iij. ca. vj. Naſcentibus enim, bonū, & malū, hominibus conferunt. vt Heſiodus ſcripſit. ¶ Stabili numine fatorum.) i. immutabili: iuſſu, voluntate, & lege deorum. Eſt enim fatum (vt Plato dixit) voluntas, & iuſſio dei. hinc Luca. ait li. v. Siue canit fatum, ſeu quod iubet ille canendo, Fit fatū. Chryſippus autem (authore Gellio li. vj. ca. ij.) Dixit. Fatum eſſe ſempiternam quandam, & indeclinabilem rerum ſeriem. Cicero. lib. j. de diuinatione, ſic ait: Fatum autem id appello: quod Græci εἱμαρμένην. i. ordinē, ſeriemq; cauſarum: cum cauſa, cauſam ex ſe gignat. Ea eſt, ex æternitate fluēs, veritas ſempiterna. ¶ Fuſis.) Verſando: & enim pollice, fuſos fata conſtituunt.

Varro. Sandyx Parcæ. Fatum.

ASCENSIVS.

¶ Pauca tamen, &c.) Tametſi quo tēpore puer hic adoleſcet, patriamq; virtutē cognoſcet: atq; imitabitur ea, quę vſui humano maxime accōmoda ſunt, vt frumenta pro pane, vina pro potu, & mella pro obſonijs, ſponte naſcentur: tamen (inquit) adhuc ſuberunt veſtigia priſcæ fraudis. i. non omnino exterminabitur, ferrei ſęculi, auaritia, & ambitio: quia adhuc q̄rentur peregrinæ merces, nauibus: & gloria quęretur bellis & ſeditionibus: ſed ſi animus humanus ijs contentus eſſet, quibus naturę ſatis ſit, non opus eſſet pręter ea quę ſponte naſcentur alia quęrere: ꝙ ergo alia adhuc q̄rentur, ad priſcam fraudem pertinet. Sed tandē, vbi in perfectū virum euaſerit, & vitium ferrei ſęculi extinctū erit: neq; merces aliunde quęrentur, neq; terra ſubigetur, neq; colores adulterini imbuentur: ſed ijs quæ ſpōte ſua natura producet: quę omnia erunt: quibus nobis opus erit, contenti erimus, atq; ita aurea ſęcula erūt q̄ Parcę properare iuſſerūt. ¶ Ordo eſt. Tñ i. tametſi, & fruges, & vina, & mella, ſponte naſcentur: tñ pauca, veſtigia. i. paucæ reliquię, & pauca ſemina, ſeu exēplaria: priſcæ i. prioris æui: fraudis. i. fallaciæ, & deceptionis: ſeu vitij. ſ. ambitionis, & auaritiæ. ſuberunt. i. latebunt in quibuſdam: quę. ſ. veſtigia: iubeant tentare ratibus Tethyn. i. maria. i. quæ impellent nauigare, & merces peregrinas nauibus tranſuehi: & quæ iubeant cingere. i. circundare: oppida. i. munitiones vrbium circūcluſas: muris. i. mœnibus: & quæ iubeant infindere. i. impingere: findendo telluri. i. terræ: ſulcos. i. fiſſuras aratro factas. Alter Typhis. i. vector, erit tunc: & altera Argo. i. nauis oblonga, quę vehat delectos heroas: ſicut Argo vexit olim Argonautas, qui erāt heroes. i. Herculē, Caſtorem, Pollucem, &c. & erunt etiam altera bella, atq; magnus Achilles mittetur iterum ad Troiā: hoc eſt, aut ſimilia his erunt, aut omnia cū ſuis cauſis redibunt. Hinc. i. ex hoc tempore: hoc eſt, poſt hoc tempus in quo hęc fient: vbi. i. poſtq̄:

Ordo.

ætas.ſ.tua,ò diuine puer,firmata.i.ſtabilita:iam fecerit te virũ: &.i.pariter:ipſe vector cedet mari.i.diſcedet à mari,nõ amplius nauigaturus:nec pinus nautica.i.nauis ex pino facta, & nautis ſeruire ſolita:mutabit.i.ad cõmutationẽ tranſuehet(Ante vſum pecuniæ,omnis venditio fiebat cõmutãdo.)merces.ſ.peregrinas:quia omnis tellus feret omnia.nunc aũt,vt in Geor.dicetur. Suus cuiq; terræ Genius eſt,& virtus pductiua.& ita iis q̃ apud nos abundãt,quęrimus ea quæ nobis deſunt : atq; aliis quibus noſtra deſunt, abũdãt.Humus.i.terra:non patietur raſtros.i.inſtrumenta dentata quibus radatur:& vinea non patietur falcẽ,q̃ ſputetur:& arator robuſtus ſoluet iã tauris iuga.i.nõ amplius vtetur tauris ad arationẽ,nec lana diſcet mentiri.i.mẽdaciter imbibere, varios.ſ.adulterinos colores:ſed ipſe aries.i.ſquis ouis, ſed maſculo:plus lanæ eſt,q̃ fœmellę,mutabit iam.i.colorabit, mutando albũ colorẽ in alium:vellera.i.lanã,aut lanitiũ velleris ſui:in pratis.i.paſcuis:murice.i.purpura:rubenti.i.ruborẽ habenti:ſuaue.i.ſuauiter,aut cum ſuauitate odoris:quoq;,pro &: mutabit vellera ſua luto croceo.i.croco luteo,ſeu lutei:hoc eſt,

Lutum. ſubrubri coloris (Lutum,pro genere coloris crocei,aut ſubrufi, producit priorẽ:quã,pro cœno corripit:vnde eſt plebeius verſiculus, Sus immunda luto,gaudet meretricula luto) Sandyx.i. herba,vnde fit color ſandycinus:veſtiet,ideſt ornabit:colore ſua ſpõte.i.ſine tinctoris officio:agnos paſcentes.i.ipſam carpentes. Parcæ.i.tres deę fatales.i.originẽ mediũ,& exitũ omnium rerũ, ſm gentiles,diſponentes:quarum prima,quæ Clotho dicitur, baiulat colum.i.vnde filum vitæ deducitur:& Lacheſis,q̃ ſecunda dicitur:trahit,& deducitur filũ infuſum ſuũ:& Atropos vltima occat.i.abrũpit filum,cum vita.vnde eſt verſiculus ineptus, Clotho,colum geſtat: Lacheſis,trahit: Atropos,occat.dictas;autem volunt per antiphraſim:quia nemini parcunt. Parcæ inquã,

Parcæ. concordes.i.conſentientes:ſtabili numine.i.firmo,& irreuocabili nutu,ac poteſtate fatorũ:dixerunt.i.iuſſerunt:dicentes,ſuis fuſis inſtrumentis,quibus filum circũfunditur dum nent:dixerũt (inquã)ò fuſi,ſup.currite.i.celeri curſu veſtro adducite : talia.i. tam aurea & tam felicia:ſæcla.i.ſecula.

PIERIVS.

¶ Quæ iubeant telluri infindere ſulcos.) In Ro.codi.legere eſt tellurẽ infindere ſulco. In Oblõgo, Vaticano,ſulcis. Longobardicus, Mediceus, & aliquot alii, vulgatã ſequuntur lectionẽ. ¶ Talia ſęcla ſuis dixerũt currite fuſis.) In Mediceo codice legere eſt dixerũt currere:vt ſit,dixerunt:pro,edixerũt:vel affirmauerunt ea figura,qua dictũ alibi,Donat,habere. Seruius tamen imperatiuum agnoſcit,currite. Neq; illud ptereundũ eſt,quod ętate maxime noſtra,cœptũ eſt ſcribi,ſeculum,abſq; diphthongo, cuius quidẽ ſcripturæ rationem grãmatici nõnulli ſubiecere,à ſequendo nomen deductũ eſſe. Cum tamen antiquiora marmora,ſęculum,per æ dipht.notent:quo itidem pacto in Ro.cod.ſcriptum eſt. In nũmis eſt antiquorũ plurimũ,per æ diph.nomen id obſerues, vt in P. Septimii Getæ,ſæcularia. In fauſtinæ, Sæculi felicitas. Eodem modo in pleriſq; aliis: quamuis in argenteo Othonis, Seculi,per e ſolum habetur.

Aggredere ò magnos(aderit iam tempus)honores,
Chara deum ſoboles,magnum Iouis incrementum,
Aſpice conuexo nutantem pondere mundum,
Terraſq;,tractuſq; maris,cœlumq; profundum:
Aſpice,venturo lætentur vt omnia ſæclo.
O mihi tam longæ maneat pars vltima vitæ:
Spiritus & quantum ſat erit tua dicere facta.
Non me carminibus vincet,nec Thracius Orpheus,
Nec Linus,huic mater quamuis:atq; huic pater adſit,
Orphei Calliopea,Lino formoſus Apollo.
Pan etiam Arcadia mecum ſi iudice certet,
Pan etiam Arcadia dicat ſe iudice victum.

SERVIVS.

¶ Iouis incrementũ.) Nutrimẽtũ.& eſt vulgare,quod Bucolico cõuenit carmini. ¶ Nutantẽ mundũ.) Nutat,præſentibus malis:lętus eſt,bonis futuris. ¶ Cõuexo.) Curuo, inclinato. ¶ O mihi tã lõge maneat pars vltima vitæ.) Vtinã poſſim frui vita lõgiſſima : & habere tantũ ſpũm, quantus poſſit ſufficere ad tuę virtutis cõmemorationẽ. ¶ Nõ me carminibus vincet nec Thracius Orpheus.) genere ſtyli ſeſe Orpheo, vel Lino fore æqualem cõmemorat. Nã non ſibi arrogat:ſed hoc dicit, Tãta eſt materies tuæ laudis, vt etiã humile ingenium in ea ſupra oẽs poſſit excellere. ¶ Lino.) Linus cum nomẽ hominis dicimus, Li breuis eſt. Statius, Medio Linus intertextus acantho. Cum linum dicimus, filum ſignificantes, Li Longa eſt,cũ producatur apud Græcos. ¶ Pan etiam.) Redit ad nomina ruſtica:nam ſatis exceſſerat dicendo Linum poetam, Orpheaq; theologum. ¶ Arcadia iudice.) Quæ ei fauet, vbi colitur.

PROBVS.

Pan. ¶ Pan etiã.) Pan, Mercurii, & Penelopes filius:fiſtulã,carmẽq; cõpoſuit. Simplici iteratione eadẽ cõſectatur, vt ibi Oceanitides, Ambę ambę auro pictis incinctæ pellibus ambæ. Nunc caſuũ,& generũ permutatiõe: vt, Ærea cui gradibus ſurgebant Limina, nexęq; Ære trabes,foribus cardo ſtridebat ahenis. Itẽ, Cui pharetra ex auro crines nodantur in aurũ Aurea purpureã ſubnectit fibula veſtẽ.ne ſit mi,hic quoq; iterationẽ à Poeta frequẽtatã.

MANCINELLVS.

¶ Aggredere.) Adi. Vertit aũt hic ſermonẽ ad Auguſtum. ¶ Magnos honores.) Diuinos intelligit:vñ ait Hora.epiſt.j.ij.voluminis ad Auguſtũ, Romulus, & Liber pater, & cũ Caſtore Pollux. Poſt ingẽtia facta deorũ in tẽpla recepti. & infra paulũ, Præſenti tibi maturos largimur honores, Iurãdaſq; tuũ,per nomen ponimus aras. Nil oriturũ alias,nil ortũ tale fatẽtes. Si vero de Pollionis filio intelligeres, licet mortuo (vt diximus) tunc magnos honores cõſulatus,expone. Nã ſi de iperio intelligeres, Auguſto interitũ portenderet.melius tñ de Auguſto intelligemus. ¶ Ma. Iouis incre.) Creſcet.n.deorũ numerus per Auguſtũ,quem deũ ſobolẽ appellat propter Æneã, Romulũ, & Iuliũ,inter deos relatos. Si tamen de Pollionis filio accipias Iouis incrementũ,ait: quia ſuperius de eo dixerat, Iam noua progenies cœlo demittit alto. ¶ Conuexo.) Conuexũ,eſt ex omni parte declinatũ:qualis eſt natura cœli, quod ex oĩ parte ad terrã verſus declinatum eſt. Feſtus id ſcribit. ¶ Mundũ.) Mũdus,appellatur cœlũ,terra,mare,& aer:vt ſcribit Feſtus. tñ hic pro cœlo tñ accipitur.nã cœlũ,vere mũdus vocatur:vt Macro.li.j.de ſom.inqt, Mundus,eſt deorũ domus:ait Euripides. ¶ Nutantẽ mũdum.) Id,lętitia potius futuri ſæculi agi crediderim,q̃ pręſentibus malis. Vnde,more ſuo,ſequẽti carmine,illud idẽ ſpũs dicẽs, Aſpice vẽturo lętẽt vt oia ſęclo,&c.quod aũt omnia ſimul, & triſtarentur, & lętarẽtur. vt hic eſſe nullo pacto cõuenire videt. Lętitia aũt mortali,etiã inanimata. Idẽ Maro in Sileno oſtẽdit:ait enim. Tũ vero in numerũ Faunoſq;,feraſq; videres Ludere,tũ frigidas motare cacumina q̃rcus. ¶ Cũuexo põdere.) Cõuexũ põderis intelligit ipſius cœli orbẽ & machinã. ¶ Cœlumq; profundũ.) Aera hic accipimus vñ Pli.li.ii.ſic ait, Nãq; & hoc cœlũ appellauere maiores,quod alio noie aera infra lunã hęc ſedes, multoq; inferior.merito igit de aere, cœlũ pfundũ,ait. ¶ Vẽturo ſęclo.) Id aũt iam deſcripſit. ¶ O mihi.) Optat ſibi longiorẽ vitã,quo Auguſti laudes cantare queat. Eſt aũt ordo:ò maneat mihi vltima ps vitæ tam longę:& maneat ſpũs tam longus,quantũ ſat erit dicere tua facta. ¶ Spũs.) Dicendo autem ſpũs quid ſit vita declarat,per epexegeſim. ¶ Maneat.) Futura ſit. ¶ Pars, vltima.) Meta & terminus. ¶ Orpheus.) Thrax genere, filius Oeagri:doctrina,melodiaq;,ac poeſi,exceſſit omnes quorũ extat memoria. Et.n.poema,mirandũ edidit:& ſuauitate cantus,feras etiam ad ſe audiendũ adliciebat:author eſt Diodorus lib.v. ¶ Linus.) Hic primus cytharã inuenit. vt alii dicũt, Orpheus:author Pli.fuit aũt Linus (teſte Hermodoro Platonico) Mercurii, ex Muſa Vrania,filius, & Thebis genitus Virg.autem, Apollinis filiũ dicit. Scripſitq; (teſte eodẽ Hermodoro) mũdi generationẽ,ſolis item, & lunę curſus:animaliũq;, & fructuũ generationes:atq; in primo ſui operis carmine,cuncta ſimul nata dixit. ¶ Adſit.) Faueat. ¶ Orphi.) Datiuus eſt Gręcus:nã Latinus eſt Orpheo:de quo etiã Phocas, & Priſcianus. ¶ Pan etiam.) De hoc in Alexi dictum eſt,q̃ fiſtulã primus inuenerit. Redit aũt ad ruſtica numina,ne penitus videretur, Bucolici carminis modũ exceſſiſſe. ¶ Arcadia iudice.) Hoc ait,quoniam hũc deum Arcades colunt.de qua multa Macro.li.j.Saturna. Eſt & ibi mons Lycæus, in quo Iouis Lycæi delubrũ,quẽ & Pana volunt eſſe. De Arcadia autem,p lene legito Stra.lib.vii.

Conuexo. Mũdus

Orpheus. Linus. Pan.

ASCENSIVS.

¶ Aggredere ò mag.&c.) Secũdũ cõmentarios Auguſtum affatur:meo tñ iudicio, puerũ recens natũ Auguſti fortaſſis filiũ adloquitur. Nã Auguſtus iam magnos.ſ.diuinos honores,adierat. vnde

vnde dictum eſt, Tuus iam regnat Apollo. quocirca, ne citra neceſſitatem ad diuerſos ex abrupto dirigatur, oro placet ad eundem conferre: vt ſit, quia in fatis eſt ea tẽpora properare. o diuine puer, aggredere magnos honores, quia tp̃s à Parcis prędefinitum iam aderit: ad cuius felicitatem futurã, exultant oia q̃ præſentium maloꝝ pondere premuntur. Optat igitur Poeta, ſibi tm̃ vitæ dari, vt poſſit aliqñ eius inclyta geſta carminibus proſequi: quia ſi id detur, nulli poetarum cedere vellet: non quia plus artis, q̃ illi haberet: ſed quia copioſius, atq; vberius, lõgeq; clarius ſubiectũ, ſeu argumentum, nã ſcripturaꝝ dignitas, ſæpe ab argumento deſumitur.

Spõdaicus verſus. Secundus verſus huius lectiõis eſt ſpõdaicus, hoc eſt ſpõdeum pedem (vt Hora. dicit) ſtabilẽ: ex duabus. ſ. longis conſtantẽ, in quinto loco habens. cuius ea lex eſt, vt p̃cedens pes, qui quartus eſt, dactylus ſit: & ſnia ipſa, pondus, ac grauitatem habeat: vt hic, Magnum Iouis incrementum. & .ij. Æneid. Conſtitit atq; oculis Phrygia agmina circũſpexit.

Ordo. ℄ Ordo eſt. O chara ſoboles deum. i. deoꝝ progenies: magnum incrementũ. i. (ſm Ser.) nutrimentum Iouis: aut potius, magnum incrementum. i. augmentum Iouis. i. generis, aut progeniei eius: vt ſit ſenſus, q̃ progenies Iouis multũ incrementi ex Auguſti, aut illius

Auguſti genealogia. pueri natiuitate, acceperit. Et bene, Iouis. Nã Auguſtus, à Iulio Cæſare adoptatus: hunc pueꝝ (vt dixi) adoptauit. Iulius aũt, ab Iulo, Æneę filio, genus & nomen traxit. vñ eſt illud Æneid. j. Iulius à magno demiſſum nomen Iulo. Æneas aũt ab Anchiſe & Venere procreatus eſt. ſed Anchiſes, à Dardano Iouis, ex Electra, filio p̃ceſſit. Venus aũt, ab Ioue, ex Dione, genita eſt. Ad magnã ergo gloriã proceſſit generatio Iouis, dum ad hunc vſq; puerũ perducta eſt: vnde dicit, O chara ſoboles deum, appoſitiue: magnum incrementum Iouis: aggredere magnos. i. diuinos honores: tp̃s. ſ. conſtitutum à Parcis: aderit iam. i. propediem. Aſpice mundum nutantem. i. vacillantẽ: pondere. ſ. malorum præſentium, aut exultantem lætitia bonoꝝ futuroꝝ: cõuexo. i. in humeros eius deuoluto: & aſpice terras, & tractus. i. regiones maris: & cœlum profundũ. i. aerem, qui profundus, reſpectu cœli: aut etiã cœlum, quod profundũ eſt. i. procul à fundo, ſup. nutantia cõuexo pondere. & aſpice: vt. i. qualiter: omnia, ſup. hæc prædicta: lętentur. i. exultent: ſęclo futuro. i. de felicitate ſæculi, quod imminere vident. O. i. vtinam: vltima pars vitæ maneat mihi tam longe, & vtinam ſpũs maneat mihi tm̃, ſup. vel vtinã ſpũs. i. mens diuina: & ſpiritus poeticus, ſup. ſit mihi tantus, quantum ſat. i. ſatis erit: dicere. i. ornate proſequi: tua facta. i. inclyta facinora tua: q̃ res, ſi, ſup. mihi erit. Non, ſup. quiſq; vincet me carminibus. Aut

Duarũ negationũ effectus. legamus ſine ſubauditione. (quia, vt in regulis dicemus, duæ, aut plures negationes debite poſitæ, non plus efficiunt q̃ vna.) non me vincet carminibus. nec Orpheus, vates ille p̃clariſſimus: Thracius. i. ex Thracia oriundus: nec Linus. i. alter diuinus vates ſup. vincet me carminibus: quãuis mater. ſ. Calliopea Muſa: adſit. i. auxilio ſit: huic. i. alteri eoꝝ, videlicet Orphi, pro Orpheo: & quãuis pater. ſ. formoſus Apollo: adſit huic. ſ. Lino. aut ſic, q̃uis mater adſit huic. ſ. prius dicto: & pater adſit huic. ſ. poſterius dicto: quod declarat, dicens, quãuis Calliopea Muſa mr̃ Orphei adſit Orphi, & quãuis formoſus Apollo, pater Lini, adſit Lino. Si Pan, deus ille Arcadiæ, & princeps muſicoꝝ (quia, vt dictum

Pan. eſt, Pan primus calamos cera coniungere plures Inſtituit.) certet mecum etiã Arcadia iudice. i. iudicante: quæ tñ deo ſuo fauere: tñ Pan, dicat ſe victum. ſ. à me, tua facta canente, etiã Arcadia iudice. q. d. tanta erit geſtoꝝ tuorum gloria, vt etiam ab humili Poeta deſcripta, omnem poeſim exuperent. Multa hic notatu digna ſunt, quoꝝ non pauca à Mancinello explicantur. Regula prima

Regulę eſt. Spondaicus verſus, dactylum in quarto loco, & ſentẽtiæ pondus, aut loquentis languidũ animum efflagitat. Pondus, vt hic, & in illo à Perſio adducto: Si coſtã longo ſubducimus Apẽnino Languorẽ, vt in prius citato. Cõſtitit, &c. Secunda, q;, particula, à Virgilio fere cõis poniť, vt hic, Terraſq;, tractuſq;, &c. q̃ ſi productam poſitione dixeris, propter tr, in ſequẽtis dictionis principio poſita: quam tñ poſitionem, non oẽs approbant: adducã illud .iij. Æneid. Liminaq;, Lauruſq; dei, totuſq; moueri Mons circũ, &c. Tertia cõiunctio encletica, vt, q;, ve, ne, quoties priori parti cõiungendę adhæret, poſteriori, etiã adhærere vult. Itaq; ſemper in fine interdũ etiam in medio nunq̃ in principio poni vult. E diuerſo, & nunq̃ in fine, ſemper in medio, interdum etiã in principio ponetur: vnde dices, Tu puerq; tuus: aut, Tuq; puerq; tuus. nõ, Tuq; puer tuus. nec, q; tu puerq; tuus. Item, tu & puer tuus. aut, & tu & puer tuus: non aũt, & tu puer tuus, &c. Quarta, q̃ eſt Vallenſis, Tres aliqñ negationes, nõ plus efficiunt q̃ duæ, collatione ipſa dictionũ id efficiente: vt. Nunq̃ mihi, nec offuiſti, nec p̃fuiſti. vbi principalis negatio non poſſet in fine poni ſic: nec offuiſti, nec profuiſti mihi nunq̃. nã ſic dicendum eẽt, vnq̃. Et hic nõ me vincet, nec Thracius Orpheus, nec Linus, &c. bene dicitur. ſed ſi diceretur, nec Orpheus, nec Linus non vincet me, male diceretur. Auferenda. n. eſſet negatio: ſic, nec Orpheus, nec Linus vincet me. Quinta, Gręca in eus. apud nos ſępe exeũt in es longum: vnde obliquos, nunc ab eus nunc ab es, deductos inuenimus, vt Odyſſeus, Latine dicitur Vlyſſes: vnde in genitiuo Vlyſſeis, ſed Vlyſſi reperitur, pro Vlyſſei, per ſynæreſin, quaſi ab nominatiuo Vlyſſeis: ſic & Achilles, Achilli: quia Græce, Achilleus diciť. & hic in datiuo Orphi. à nominatiuo Orphes, aut Græcus eſt datiuus per ſynæreſin, pro Latino.

PIERIVS.

℄ Chara deum ſoboles.) In Ro. codice. ſuboles, per u, priã ſyllaba: cuiuſmodi ſcripturę rationem alibi copioſius recitauimus. Hic illud tantum attingam, quod apud Pomp. Feſtum, diſpoſitis per literarum ordinẽ vocabulis, inter ſubuerbuſtã, & ſubuculam, vocabulum: ſuboles, ſcriptum eſt: quod nomen ab, oleſcendo. i. creſcendo, dictum aſſerit: vt adoleſcens quoq;, & adultus, & indoles dicitur. Lucil. v. Siue virum ſuboles, ſiue eſt muliebris origo. Virgi. Clara deum ſuboles, magnum Iouis incremẽtum: vt obſerues illud etiam, quod in vulgatis, Chara, ſcirptum eſt, in codice eo Feſti, Clara, haberi. ℣ Terraſq;, tractuſq; maris.) Sunt antiqui cod. in quibus, Terram, vnitatis numero legas: ſed multo magnificentius eſt plurali dicere. ℣ Aſpice, venturo lętentur vt omnia ſæclo.) In Roma. codice, lætantur: eſt, indicandi ſpecie, quod magis implet aureis: & longe magis mouet, dum cuncta oculis ſubijcere videtur. ℣ O mihi tam longæ maneat pars vltima vitę.) In Longobar. & in Mediceo, tum longe, ſcriptum eſt. Sed enim, tam longæ vitæ, caſta omnino lectio eſt: quam Seruius etiam cognoſcit. ℣ Orphei Calliopea.) In Roma. codice, & in Mediceo, Orphi, legitur per ſynęreſin. In alijs Orphei. In Longobardico etiam, Orphei, prius ſcriptum erat: inde abraſis literis, factum eſt, Orphi. Sane Priſcianus hic Græce dictum ait, ὀρφεῖ, ὀρφῖ: quare, vel vnico i ſcribendum, aut ita pronunciandum, ac ſi vnico ſcriptum eſſet, vt diphthongi ſonus ſit: Latinæ tamen ſcripturæ ratione ſeruata: quanquam nihil prohibet, Orphei, dimenſione dactyli pronunciare, cum datiuus ſit caſus, vt etiam, Lino: & apud Græcos vltima breuis eſt in huiuſmodi datiuis: vt δάφνιδι, τῷ χαρίεντι. ℣ Pan etiam Archadia mecum ſi iudice certet: Pan etiam Archadia dicat ſe iudice victum.) Nõ inficior vtrunq; verſum in Roma. codice, in Mediceo, & aliquot alijs, eodem modo legi, Pan etiam Archadia. licet in Roma. verſus inferior, vna abundet litera. Sed enim mihi non diſplicet, quod in Oblongo codi. legitur, Pan deus Arcadia mecum ſi iudice certat, Pan etiam Arcadia dicat ſe iudice victum. Magnam enim emphaſin habere videtur, Pan deus. Et aduerte in huiuſmodi lectione inferiore verſu, Pan, ſuſpendendum eſſe. Si cui vero magis placeat iteratio totius hemiſtichij, non laboro. nam & ea quoque lepida & ſuauis eſt.

Incipe parue puer riſu cognoſcere matrem,
Matri longa decem tulerint faſtidia menſes.
Incipe parue puer, cui non riſere parentes,
Nec deus huuc menſa, dea nec dignata cubili eſt.

SERVIVS.

℄ Riſu cognoſcere matrem.) Alludit ad id quod factũ eſt: & rem naturalem ait. Sicut enim maiores natu, ſermone: ita infantes, riſu ſe idicãt agnoſcere. Ergo hoc dicit. Incipe parentibus arridere: & ei ſpe boni ominis detrahere ſolicitudinẽ: vt & ipſi tibi arrideãt. ℣ Tulerunt.) Alij, tulerint legunt: vt ſit ſenſus, Si riſeris, abſtulerint decem menſes matri tuę longa faſtidia. matri enim decem menſes attulerunt longa faſtidia. ℣ Cui non riſere parentes.) Nec deus hunc menſa, dea nec dignata cubili eſt. Sicut Vulcano contigit: qui cum deformis eſſet, & Iuno ei minime arriſiſſet: ab Ioue eſt præcipitatus in inſulam Lemnum. Illic nutritus ab Sintijs, cũ Ioui fulmina fabricaſſet, non eſt admiſſus ad epulas deorum. Poſtea cum rogaret vt vel Mineruæ coniugium ſortiretur: ſpretus ab ea eſt. Vnde diuinos honores non meruit: ad quos per conuiuium numinum, aut per coniunctionem venitur dearum. Hinc eſt q̃ Iunoni agit in primo

Æolus gratias, ꝙ per eius beneficium diuinos honores meruit: vt, Tu das epulis accumbere diuum. ℣ Non deus.) Ideſt Iupiter. ℣ Nec dea.) Ideſt Minerua.

MANCINELLVS.

℄ Incipe parue puer.) Ad Saloninum reuertitur, exhortans illū vt matri adrideat. ſic.n. lætitia ducta mater, labores omnes & tędia decem menſium obliuiſcetur: eritq́ etiam omen optimum. Scribit Pli. li. vij. ca. xvij. riſiſſe eodem die quo genitus eſſet, vnū accæpimus hominem, Zoroaſten: eidem cerebrum ita palpitaſſe: vt impoſitam repelleret manū futuræ præſagio ſcientiæ. ℣ Riſu cognoſcere matrē.) Solent.n. infantes, viſa & cognita matre, ridere. Ille autem, nec cognouit, nec riſit vnq̄: qm̄ paulo poſt ortum obijt. ℣ Tulerint.) Abſtulerint, ſi riſeris: nam vitæ longioris omen eſſet. ℣ Decē mēſes.) Gignitur homo in certo ſpatio: alius, ſeptio menſe: alius, octauo: & vſq; ad initia decimi, vndecimiq́. Inuenta etiam quæ & mēſibus tredecim partum tulerit: author Pli. li. vii. Gelli. itē plurima lib. xij. ca. xvj. ℣ Incipe parue puer.) Ordo eſt: Incipe parue puer, riſu cognoſcere matrē, Incipe pue puer, Matri decem menſes tulerint longa faſtidia. ℣ Cui non riſere paren.) Ordo eſt: Hunc cui non riſere parentes, nec deus eſt dignatus menſa, nec dea eſt dignata cubili. In omnibus fere textibus, cui, legitur. Quintilia. tamen lib. ix. vbi de figuris verborū meminit: qui per q: non per c, hoc in loco legendum innuit: ait enim ſic: Eſt figura & in numero, vel cum ſingulari pluralis ſubiungitur, Gladio pugnaciſſima gens Romani: gens enim, ex multis vel ex diuerſo. Qui non riſere parentes. Nec deus hunc menſa, dea nec dignata cubili eſt. Ex illis.n. qui non riſere, hunc dea non dignata: ordo igitur talis erit: O parentes hunc ex illis q nō riſere, nec deus eſt dignatus menſa, nec dea eſt dignata cubili. Quibus verbis innuit Maro illum eſſe defunctum: cuiq; enim ſuus deus, & ſua dea, vitæ præſides dantur, hoc eſt ſuus Genius, ſuaq; Iuno. Menſa autem, Genio cōuenit: Iunoni, lectus. ſed horum neutro, ille potitus eſt: ergo, obire coactus. Pueris autem nobilibus, editis in atrio Iunonis, Lucinæ lectus ponebat̄, Herculis menſura, & Seneca epiſtola. ij. lib. xx. ſcribit: Maiores nr̄os ſingulis, & Genium & Iunonem dediſſe.

Zoroaſtes.

Superſtitio antiquorum.

ASCENSIVS.

℄ Incipe parue puer.) Finis huius Eclogæ, ſane q̄ difficilis eſt, vſq; adeo, vt non facile ſit bonam ſententiā cū grammaticorum ordine excerpere. Nam Seruianam interpretationē quidā explodunt, vt Angelus Politianus capite. lxxxix. Miſcellaneorum, cuius verba ſunt in Bucolicis Virgilianis, Hi duo ſic verſiculi leguntur, Incipe parue puer, cui non riſere parentes, Nec deus hunc menſa, nec dea dignata cubili eſt. quos enarrās Seruius, haud inceleber Grammaticus, & veram lectionem, quod eius pace dixerim, contaminat: & fabulam ſibi ex parte, cōmodoq́ ſuo confingit, contra omnem veterum authoritatem. Neq; enim, cui: ſed, qui, legendum. hoc eſt, non caſu datiuo, ſingulariq; numero: ſed plurali nominatiuo, quāq̄ vtrobiq; apud veteres eadem vox, iiſdemq; notata literis: ſicut in. i. Quintiliani De inſtitutiōe oratoria, non oſcitans lector inueniet. ex quo etiamnū verſiculus in vij. Valerij Flacci Argonauticon lib Curaq́ cui profuga forſan tenet alta carina. Etiamnū inquā, iſte verſiculus, cui retinet: non, qui. tam. ſ. in vetuſtiſſimo codice, de quo reliqui fluxere: q̄ in his quoq; peruulgatioribus. quod autem dicimus, qui, legendum: non, cui: docet idem Quintilianus in. ix. figuram eſſe declarans hic in numero: ſic, vt plurali ſingularis ſubiungatur. Ex illis eni, inquit, Qui non riſere hunc non dignata. Quis autem dubitet, quin de Virgilianæ lectionis incolumitate Quintiliano credendum ſit, potius q̄ Seruio: preſertim, qui manum quoq; Virgilij citet, aliquando & Ciceronis. Quocirca manifeſtum eſt quod diximus, mendoſe locum à Seruio adduci. ℣ Nec deus.) Fabulam autem ſibi eundem ex propoſito cōmodoq́ finxiſſe, quis nō videat? cum nuſq̄ ob id præcipitatum fuiſſe Vulcanum legamus: quoniam deformis natus, quoniamq́ ei non Iuno adriſerit. Etenim poeta Homerus ob id ait, ꝙ matri contra Iouem patrem ſuppetias tulerit. Natus enim ex Ioue & Iunone, ſm̄ Home. Vulcanus: licet ex Iunone, ſola fingat Heſio. in Theog. ſicut ex ſolo Ioue, Minerua dicitur. ἀπάτορα à Theocri. vocatur in enigmatio, cui βώμου inſcriptio. Quare parentes ad Iouem, Iunonemq́ vix ſatis etiam proprie referentur. Sed & illud ſane q̄ frigide Seruius, idem ꝙ neq; admiſſum ad epulas deorum, Vulcanum dicit: neq; diuinos honores meruiſſe: quem Varro etiā inter ſelectos deos numerat ſeptimum. Tumne proceſſerit quidē, vel iſto pacto quod molitur Seruius: quando non ob id ait præcipitatum, quòd haud riſerit: ſed ꝙ ipſi haud arriſum. Viderimus vtrumne ipſe mox credibiliora ſuſpicer? certe iam Seruius veriſſimis reuincitur. Et quidem ſic ego legerim, ſic enarrauerim. Parentes Salonini pueri, de quo nunc agitur: vt ſit, parentes, vocandi caſus: hunc qui non riſere, neq; deus menſa dignatus, neque dea cubili: hoc eſt, nec Genius, nec Iuno, vitalibus auris dignum putauere, hunc ex illis qui non riſere: vt ſit figurate dictū (Quintiliano teſte) pro eo quod eſt, hunc qui non riſit: vel, qui e numero eſt eorum qui non riſere. Credebatur enim habere quiſq; ſuū deum, ſuamq́ deam: hoc eſt, ſuum Genium, ſuamq; Iunonem, vitæ præſides. Hos igitur indicauit Maro Catexochen. ℣ Menſa.) Menſa enim, Genio conuenit: vt, Funde merum Genio, Iunoni lectus. Quod Iunius quoq; Philargyrius docet: hūc ipſum ita interpretans locum, Pueris (inquit) nobilibus editis in atrio Iunonis Lucinæ lectus ponitur, Herculis menſura. Sed & apud Varronem lectum eſt, initiari pueros, Educæ, & Potinæ, & Cubæ, diuis edendi, potandi, & cubandi, vbi primum à lacte, & Cunis transferunt. quam Varronis authoritatem, Donatus in Phormionem Terentianam adducens, etiam hunc ipſum citauit Maronis verſiculum: atq; idem Probum quoq; retulit adnotaſſe. Menſa igitur, & lectus, argumenta vitalitatis, quod initijs ipſis adhiberentur. Cæterum habet homo ſuam ſibi ridendi proprietatem. Qui vero nam rideant, ei qui poteſt eſſe vita vitalis? vt ait Ennius, Deum vero, deamq́ ad his referre Varronis, Educam, Potinam, Cubamq́ nequeas: ꝙ hæ fœminæ omnes: vt Aug. etiā in. vj. lib. de ciui. dei: declarauit. Sed nec ad Pilumnum, ratione pari: & Pitumnum, coniugales deos: quibus, vt ait Varronē ſcribere, Martia. in. ij. lib. de vita patrum: natus, ſi erat vitalis, ſimul ab obſtetrice fuerat ſublatus, & in terra ſtratus, vt eſſe rectus auſpicaretur. Sternere etiam in ædibus, lectum conſueuerunt. Reſtat igitur vti, quod de Genio & Iunone diximus: authoritatum quoque tibicinibus fulciatur. Plinius itaq; naturalis hiſtoriæ. j. Cum ſinguli (inquit) ex ſemetipſis totidem deos faciāt, Genios, Iunonesq; adoptando ſibi. Seneca epiſtolarum ad Lucil. xix. ita tamen ait, Hoc Seponas volo, vt memineris maiores noſtros, qui crediderit Stoicos fuiſſe. Singulis enim, Genium, & Iunonem dederunt. vnde arbitror Iuuena. & per Iunonem (inquit) domini iurante miniſtro. Hoc enim reprehendit Satyricus poeta, ꝙ non per Genium, ſed per Iunonem domini miniſter iuraret, videlicet more muliebri. Quocirca, ſic illa apud Petronium Arbitrum, quartilla loquitur. Iunonem meam iratam habeam, ſi vnq̄ me meminerim virginem fuiſſe. Nam infans, cum paribus inquinata ſum: & ſubinde prodeuntibus annis, maioribus me pueris applicui: donec ad hanc ætatem perueni. Hinc etiam puto natum prouerbium illud, vt dicūt. Poſſet taurum tollere, qui vitulum ſuſtulerit. Cæterum ſi detur modo, non iniquā plane à nobis peragi reprehenſionem: labaſcereq́ iam cōmentum iſtud Seruianum, quod anteq̄ talia prodebamus, pro indubitato obtinuerat. Reliqua in medium, ne nobis blandiamur, libera opinaturis relinquemus. Hæc ille. E quibus patet q̄ difficilis ſit hic locus: quodq́ de Salonino intelligendum ſit: quod (vt in ſuperioribus dixi) mihi nō placet: verum, vt obmiſſis ambagibus, ſententiam noſtram paucis explicemus. Quia & Auguſto, & Pollioni, & puero nato, blanditus eſt Poeta: ne matrem præteriiſſe culpetur, in eius aſſentationem inuitat puerum ad adridendum matri: aut matrem ad adridendum puero. Nam dupliciter poſſet intelligi, ꝙ puer riſu agnoſceret matrem: aut, quia ipſe rideret, aut quia mater. ℣ Tulerint.) Præterea quidam legunt, tulerint: & tamen graues viri legunt, tulerunt: dicentes ſecundā corripi præter naturam: vt ſignificetur ſubita longi dolores fuga, & correptio: ſicut ſubitus, inquiunt, horror ſignificatus eſt in verſu illo. ij. Æneid. Obſtupui, ſteteruntq́ comæ, & vox faucibus hæſit: in correptione, videlicet medię ſyllabę illius verbi, ſteterunt.

Geniū, Iunonemq́ cur anti q dedere.

Prouerbium.

Tulerūt

℄ Conſtruemus igitur dupliciter. Primo ſic: O parue puer, ſcilicet. Marcelle, aut Salonine: incipe cognoſcere riſu. i. dum rides matrem: & ſi hoc feceris, decem menſes tulerint. i. cito tranſegerint, matri longa faſtidia: aut, ſi hoc facies, decem menſes tulerunt. i. iam tranſegerunt celerrime matri longa faſtidia. Aut ſic: O parue puer, incipe cognoſcere matrem riſu. ſ. tuo: quia decem menſes tulerunt. i. attulerunt matri longa faſtidia: quæ abierint, ſi adriſeris. Incipe (inquam) puer, cognoſcere matrem riſu. i. illi adridendo, vt tibi rurſum adrideat: quia nec deus. ſ. Genius, dignatus eſt menſa, hunc cui nō riſere parentes: nec dea. ſ. Iuno cubili. Secūdo modo ſic. O parue puer incipe cognoſcere matrem riſu. ſ. mutuo: dum tu illi, & illa tibi ridet. nam cum incaſſum loquatur, mater infanti ridet. quod aūt rideat, docet: quia decem menſes tulerunt. i. cito abſtulerunt, matri longa faſtidia, ideſt (vt dicunt)

Ordo.

dicunt)nauſeam,& ægritudinem animi,omnia faſtidientis præ tædio. O parue puer, incipe (inquã) deinde, quaſi volens ſolicitare parentes, vt inducant puerum ad riſum, conuerſo ſermone ad eos, dicit. O parẽtes, facite, ſup. vt rideat, quia nec deus. ſ. Genius: dignatus eſt hunc, ſup. eorũ, qui non riſere menſa: nec dea. ſ. Iuno: cubili. i. vitalis non fuit, quiſquis alienus natus eſt à riſu, ſicut Marcello contigiſſe videtur: ex eo quod dicet. vj. Æneí. Sed frõs læta parum, & deiecto lumina vultu. & paulopoſt, Sed nox atra caput triſti circumuolat vmbra, &c. Quaſi ergo Virgi. nunc admonere velit Octauiam, Auguſti ſororem: vt omen illud, & indicium breuis vitæ, quod frons triſtis portendit, auertat riſu: dicit, ò parentes, facite vt puer rideat: quia quiſquis eſt eorum qui non riſere, nec deus hunc menſa, dea nec dignata cubili eſt. Et hic ſenſus videtur Quintiliani: cui & Politianus aſſentitur: nec diſ-
Regula. ſentit Mancinellus, vt vidimus. Regula eſt. Dignor, verbum cõ-
Dignor mune, in actiua quidem ſignificatione, accuſatiuum cum ablatiuo regit. in paſſiua, duos ablatiuos: alterum mediante a, vel ab: vt, Deus dignatus eſt hunc menſa. Item Æneidos. j. Non equidẽ tali me dignor honore. Secundi, vt Æneid. iij. Coniugio Anchiſa Veneris dignate ſuperbo. ſ. ab Ioue.

PIERIVS.

¶ Matri longa decem tulerunt faſtidia menſes.) Tulerunt, quidem in Romano codice legitur. In Longobardico, & in Oblongo, tulerant. In Mediceo, & aliquot alijs peruetcribus, tulerint. Neque deſunt, qui (teſte Seruio) abſtulerint, legant. Sed enim Donatus in Eunuchi prologo, locum hunc citat: &, tulerunt, pene vltima correpta legit ad ſimilitudinem illius Terentiani verſus, Poſtq́ ædiles emerunt. vbi neceſſe eſt vltimum ſaltem pedem eſſe iambum. Agnoſcit & Probus, tulerunt: & metaplaſmum eſſe dicit, media correpta ſyllaba, quæ natura longa ſit. Eſt &, decim, per i: de quo ſuperius. ¶ Cui non riſere parentes.) Non me fugit quo pacto Quintilianus lectionem hanc acceperit, quam hic in numero figuram eſſe dixerit. Quantumq́ viri peritiſſimi ſibi ſuper hoc loco applaudere viſi ſint: quæ vero in hoc diſputent, alij viderint. Nos antiquiſſima hæc omnia exemplaria contulimus, in quibus omnibus ſcriptum obſeruauimus, cui, datiuo caſu. In aliquot etiam, quoi. Catulliano more: vt alibi, Quoi non dictus Hylas. Quo de genere ſcriptionis Quintilianus, veteres ante ſe ait, cui: quod tribus iam literis enotari cœptum erat Quoi, ad pinguem ſonum vſos, tantum vt ab illo, qui, diſtingueretur. ¶ Dea nec dignata cubili eſt.) In Roma. codice ſcriptum eſt, cubil' eſt, Plautino more. In altero peruetcri, cubili: abſq; verbo; eſt. Sed ea ſynalæpha quæ fit in, cubili eſt: huic humili generi maxime conuenire videtur: & neſcio quid ſuauitatis in eorum auribus relinquere, qui muſicis Poetarum numeris inſuerint.

QVARTÆ ECLOGÆ FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN DAPHNIN VIRGILII.

¶ Quinta canit cæſum crudeli funere Daphnin:
Mutuaq; ob meritum commendat dona ferentes.

ASCENSIVS.

Quinta canit, &c.) In v. Ecloga pncipaliter canitur nænia. i. funebre, atq; exequale carmen Daphnidis: per quẽ non diſſone Cæſar intelligit: tametſi Daphnis, apud Theocriti quoq; defleatur à Thyrſide. Sunt aũt qui canũt inter ſe amici, Menalcas, & Mopſus, ſibi inuicẽ cedẽtes: & mutuis honoribus, ac muneribus donãtes: quęres nõ abſurde monet Auguſtũ, vt p Daphnidis. i. Cæſaris funebri carmine, pmiũ canentibus retribuat. ¶ Ordo verſiculorũ noſtrorũ
Ordo. ſtroꝝ eſt. Quinta, ſup. Ecloga: canit Daphnin. ſ. paſtorẽ optimũ, per quẽ intelligitur Cæſar imperator maximus: cæſum. i. occiſum: vulnere crudeli. i. à crudelibus, videlicet q̃bus aliq̃n pepercerat illato: & cõmẽdat. i. laudat: Menalcã. ſ. & Mopſum, paſtores amicos inter ſe ferentes. i. conferẽtes: mutua dona. i. munera: ob meritũ i. quia ſic mereri viſi ſunt. Ea aũt videtur intentio Poetæ, vt amicitiæ legem, quæ vult vt ſibi mutuo cedant, & beneficia cõferãt, & defunctum defleant, explicet: & ad præmium conferendum, Auguſtum honeſte commoneat.



P. VIRGI. MARONIS, DAPHNIS QVAE EST ECLOGA. V. INTERLOQVVNTVR MENALCAS ET MOPSVS AMICI. M.

Vr non Mopſe (boni quoniam conueni mus ambo,
Tu calamos inflare leueis, ego dicere verſus)
Hic corylis mixtas inter conſedimus vlmos?
Tu maior, tibi me eſt æquum parere Menalca: MO.
Siue ſub incertas, zephiris motantibus vmbras,
Siue antro potius ſuccedimus, aſpice vt antrum
Syluestris raris ſparſit labruſca racemis.

SERVIVS.

CVr non Mopſe, boni q̄m conuenimus ambo.) Inducitur duo amici paſtores canere ad delectationē: Vnde & laudāt ſe, & ſibi inuicē cedūt. ¶ Boni.) aūt, docti. & figurate ait, boni ambo. ¶ Tu calamos īflare leueis: ego dicere verſus.) Hic corylis mixtas, inter cōſedimus vlmos: Ordo eſt, Cur nō Mopſe hic cōſedimus iter vlmos mixtas, corylis. ſ. vt canamus. Sane. ¶ Inter.) præpoſitio, q̄a ꝑpoſita eſt, mutauit accētū, ſicut circum. ¶ Siue ſub incertas Zephyris motātib⁹ vmbras.) Dicit q̄dē verecūde ſe illi obtēperare debere: oſtendit t̄n q̄d ſibi placeat. Nā ex ipſa laude antri, & ex arborū vituperatione, quarū incertas vmbras dicit: oſtendit ſuam ſententiā eſſe meliorem. Incertæ autem vmbræ ſunt & ex ſolis circuitu, & ex mobilitate ventorum, quod in ſe etiam dicit, Zephyris motantibus. ¶ Labruſca.) Vitis agreſtis: quæ, quia in terrę marginibus naſcitur, labruſca dicta eſt, à labris & extremitatibus terræ. Labruſca.

MANCINELLVS.

❡ Cur non Mopſe.) Thyrſis Ætnęus paſtor in prima Theocriti Ecloga. Daphnidis obitū deflet. illum Maro noſter hoc etiam loco, vt aſſolet imitatus eſt. ¶ Ambo boni.) Tu bonus inflare. l. c. Ego bonus dicere. v. ¶ Labruſca.) Vitis ſylueſtris.

ASCENSIVS.

❡ Cur nō Mopſe boni &c.) Inducitur duo paſtores vt dixi inter ſe amici Menalcas maior, & Mopſus minor decore cedēs, & obſequēs maiori, tota Ecloga actiua eſt: nā nuſq̄ poeta loquitur, dicit ergo Menalcas puerū Mopſum opportūe laudās à peritia canēdi (nā laudari optāt pueri laudataq; virtus creſcit, & immēſum gloria calcar habet) ò Mopſe q̄m nos ꝑiti in muſica cōuenimus ambo, cur non cōſedimus. i. locū cœpimus etiā hic inter vlmos mixtas corylis, vt melius cōcinamus? Ad quod Mopſus, Menalca inquit cū ſis maior tuū eſt ꝑire, & prius locum capere meū ſequi te, quocūq; ieris ſiue ſub vmbras, quæ tamen incertę ſunt, ſiue potius ſub antrū quod tā amœnū eſt, nā labruſcis exornatur. ❡ Ordo eſt. O Mopſe (inq̄t Menalcas) q̄m nos ambo boni. i. docti & periti, tu ſup. bonus hoc eſt doctus, inflare calamos leueis. i. graciles, ego ſup. bonus & doctus, dicere. i. ad dicendum verſus, verſus, cōuenimus. i. ſimul ſi venimus (eſt enim præteriti temporis) hoc eſt q̄m congregati ſumus. cur non conſedimus. i. iam etiā locū ad ſedendū cœpimus. (Eſt. n. ēt ꝑteriti temporibus conſedimus, ſiue à cōſido, ſiue à cōſideo, nā in præſentia conſido eſſet cōſidimus: quomodo verſus ſtaret: & ſententia, & à cōſideo conſedimus, quod metri rō damnat) cur inquā nō cōſedimus aut cōſidimus hic iter vlmos mixtas corylis. i. ſub vmbram amœnā, & ita vmbrā laudat. Ad quod Mopſus. Tu inq̄t ò Menalca es maior. i. ſenior, & prouectior & ideo ò Menalca ęquū eſt me parere. i. obedire & obtēperare tibi. Eſt autem moralis ſententia. vnde Iuuenalis Saty. xiij. de priſcis loquens inquit Credebāt hoc grāde nephas & morte piandū. Si iuuenis vetulo non aſſurrexerit, & ſi Barbaro cuicunq;, puer licet ipſe videret. Plura domi farra, & maiores glandis aceruos, Tam venerabile erat ꝑcedere quatuor annis, &c. æquū ergo eſt me parere. i. vt pareā tibi, ſiue nos ſuccedimus ſub vmbras incertas. i. dubias & inſtabiles, & hoc zephiris. i. ventis illis verno tempore flare ſolitis, motantibus. i. frequenter mouentibus. ſ. ramos arborum quos vmbra ſequitur, ſiue nos ſuccedimus potius, ideſt cū maiori commodo antro. i. ad antrum hoc, aſpice. i. vide, vt, ideſt qualiter labruſca ſylueſtris. i. vitis inculta in labris. i. extremitatibus agrorum ſponte naſcens ſparſit. i. ſparſim ornauit antrum racemis raris, per quod innuit, & amœnum eſſe ſub antrum concedere, & triſte ſub vmbras incertas, quia vmbrarū titubatio, & frequens mutatio memoriæ canentum officeret, & per abſentiā vmbrarum etiam ſol irrueret. ❡ Regula eſt. Multa verba repetita, cum qua componitur præpoſitione, præpoſitionis caſum regunt, quæ ſi non repetantur, datiuum regant, vt hic ſuccedimus ſub vmbras & antro. i. ſub antrum. De prolepſi, quæ eſt in principio, nos conuenimus ambo boni, tu inflare calamos, ego dicere verſus, alibi dedimus regulam. Regula.

PIERIVS.

❡ Conuenimus ambo.) In Oblongo codice conſedimus legitur omnino corrupte. Nam conuenire huic ſententiæ congruit. ¶ Sparſit labruſca.) Vſus hic Virg. genere fœmin. qui ge. neutro plurali nu. dixit in Culice. Denſaq; virgultis auide labruſca petuntur.

Montibus in noſtris ſolus tibi certat Amyntas. ME.
Quid, ſi idē certet Phœbum ſuperare canendo? MO.
Incipe Mopſe prior, ſi quos aut Phyllidis ignes, ME.
Aut Alconis habes laudes, aut iurgia codri.
Incipe, paſcentes ſeruabit Tityrus hœdos.
Immo hæc, in viridi nuper quæ cortice fagi MO.
Carmina deſcripſi, & modulans alterna notaui,
Experiar. tu deinde iubeto certet Amyntas.
Lenta ſalix quantum pallenti cedit oliuæ: ME.
Puniceis humilis quantum ſaliunca roſetis:
Iudicio noſtro tantum tibi cedit Amyntas.
Sed tu deſine plura puer, ſucceſſimus antro.

SERVIVS.

❡ Montibus in noſtris.) Ac ſi diceret, in hoc territorio. ¶ Tibi certat.) Vſurpatū eſt. nā hodie certo tecū dicimus. ¶ Quid ſi idē certet Phœbū ſuperare canendo?) Offenſus cōparatiōe inferioris, hoc dixit: licet non amare Menalcas dixerit, Solus tibi certet Amyntas. quod t̄n quia hic aſpere accępit, ille paulo poſt curat, dicens. Lenta ſalix quantū pallenti cedit oliuę. ¶ Phyllidis ignes.) phyllis regina Thracum fuit. Hæc Demophoontem Theſei filiū regē Athenienſiū redeuntem de Troiano pręlio dilexit, & in coniugiū ſuum rogauit. ille ait ante ſe ordinaturū rem ſuā: & ſic ad eius nuptias reuerſurū. Profectus itaq; cū tardaret. Phyllis & amoris impatiētia, & doloris impulſu, ꝙ ſe ſpretā eſſe credebat: laqueo vitam finiuit, & conuerſa eſt in arborē ſui nominis. i. amygdalū ſine foliis. Poſtea reuerſus Demophoon, cognita re, eius amplexus eſt truncū, qui, velut ſponſi ſentiret aduētū, folia emiſit. Vnde etiam Phylla ſunt dicta à Phyllide, quæ ante petala dicebantur. Sic Ouidius in Metamorphoſeon libris. ¶ Alconis laudes.) Hic Cretenſis ſagittarius fuit, cuius cū filiū draco inuaſiſſet, inuaſiſſet, tanta arte direxit ſagittam, vt ea currens, in ſerpētis deficeret vulnere, nec tranſiret in filiū. ¶ Iurgia codri.) Codrus dux Athenienſiū fuit, qui orto bello inter Laconas & Athenienſes: cū reſpōdiſſet oraculum, illos poſſe vincere quorum dux periiſſet: habitu humili profectus eſt ad hoſtiū vicina tentoria: & illic iurgio eos in ſuam cędem inſtigauit, & à nullo cognitus fecit locū oraculo. ¶ Cortice fagi.) Vbi eni debuit magis ruſticus ſcribere? ¶ Modulans alterna.) Secundū rythmū componēs. Alterna autem, varia, propter muſicam: cuius ſonus varius inuenitur ex pedum diſſimilitudine. Significat autem cantaturum ſe epicedion & epitaphion. Nā epicedion eſt quod dicitur cadauere nondum ſepulto. vt, Extinctum nymphæ crudeli funere Daphnin. Epitaphion autem, poſt completam ſepulturam dicitur. vt, Daphnis ego in ſyluis hinc vſq; ad ſydera notus. ¶ Lenta ſalix quantum pallēti cedit oliuę.) Ruſticis vtitur comparationibus. Salix autem viliſſima eſt arbor, oliuæ comparatione. ¶ Saliunca.) Herbæ genus, quam orci tunicam vulgo vocant. ¶ Roſetis.) Vbi roſæ naſcuntur. ¶ Iudicio noſtro.)

do noſtro.) Ac ſi diceret, Quid alij ſentiant, videris. ¶ Deſine plura puer.) Ceſſa te excuſando, & alia dicendo. & ſubauditur obtendere vel dicere.

MANCINELLVS.

¶ Quid ſi idē.) Ægre ferens. Mopſus ſibi cōparatū fuiſſe Amyntam, hæc ironicos refert. Phyllidis, de hac lege Naſonis epiſtolā
Alcon. ad demophoonta. ¶ Alconis laudes.) De hoc Manilius, vbi de ſagitta. lib. v. ſic ait. Quinetiā ille pater tali ſydere cretus Eſſe pōt, qui ſerpentē ſuper ora iubantē Infelix nati, ſomnumq́ animam bibentē, Suſtinuit miſſo petere ac proſternere telo. Ars erat eſſe patrē, vicit natura periclum. Et pariter iuuenē ſomnoq́ & morte leuauit. ¶ Iurgia codri.) Erant inter Athenienſes, & Dorienſes ſimultatum veteres offenſę, quas vindicaturi bello dorienſes, de euentu prælij oracula conſuluerunt, reſponſumq́ eſt ſuperiores fore, ni regem Athenienſium cecidiſſent. Cum ventum eſſet in prælium militibus ante omnia, cuſtodia regis Athenienſis præcipitur. Athenienſibus eodem tempore rex Codrus erat, qui & reſponſo dei, & præceptis hoſtium cognitis, permutato regio habitu pannoſus ſarmenta colligens caſtra hoſtium ingreditur: ibi in turba obſiſtentium à milite, quem falce aſtu conuulnerauerat, interficitur, cognito regis corpore Dorienſes ſine prælio diſcedunt atque ita Athenienſes virtute ducis pro ſalute patriæ ſe offerentis bello liberantur. poſt Codrum nemo Athenis regnauit. adminiſtratio reipub. annuis magiſtratibus permiſſa. Hæc omnia ex Iuſtini lib. ij. de hoc aliqua in fine lib. j. tuſcu. quæſtionum. ¶ Immo.) Ideſt potius iſta q̄ illa quæ tu obtuliſti Immo hæc lycidas in. vij. Theocriti ait. Incipe Simicida, paruum quod carmen in altis, Confeci pridem cantabo montibus. audi. ¶ Modulans.) Canendo componens. ¶ Alterna.) Alternatio dicitur per vices ſucceſſio, authore Feſto Sappho item ad Phaonem carmina ſua alterna vocauit. i. alternis numeris ſuccedentia, alterna ergo hic. i. varia Virg. ſiſi. Hæc alternati potior ſententia viſa eſt, ideſt varia cogitanti. ¶ Lenta ſalix.) Offenderat nimis amicum Amyntæ comparatione, hinc illum placat comparatione præſenti. ¶ Puniceis.) Rubicundis quaſi phœniceis.

ASCENSIVS.

¶ Montibus in noſtris.) Inter eundum ad antrum iterum cohortatur Menalcas Mopſum iuniorem, laudans eum prudēter quia ſic vt non ſibi omnino placeat nec ſecurus deſideat, dicens mōtib⁹ in noſtris ſolus tibi certat Amyntas, hoc eſt ſolū Amyntam æmulum habes in his regionibus qui tecum audeat cōtendere de laude cātilenæ. Ad quod Mopſus indignatus puerili auiditate laudis. Quid ſi idem certet Phœbum ſuperare canendo? quaſi dicat, nunquid propterea Phœbo timendus ſit. Quod intelligens Menalcas ne ab inſtituto diuertatur omiſſa illius purgatione iterum cohortatur dicens. Incipe Mopſe prior &c. quibus verbis tangit triplicem materiam quæ à poetis ſolet decantari. Amores. ſ. Phyllidis, qui ab amaſijs poetis verſu elegiaco, & propter infelicem exitum à tragicis deſcribi poſſunt. Laudes Alconis in peritia ſagittandi quæ lyrici carminis materies eſt. vñ Flaccus in arte. Muſa dedit fidibus diuos puerosq́ deorum. Et pugilem victorem, & equum in certamine primum. Fidibus. n. canuntur hymni. i. laudes deorum, & victorum. Et iurgia Codri quæ ad heroicum carmen ſpectant: nam fortiter obijt pro repu. quales ab heroicis laudari & decantari ſolent. Bene ergo ad quālibet harum trium materiarum decantationem cohortatur puerum. At ille dicit ſibi parata eſſe longe alia carmina intelligēs de nece daphnidis, quibus propter argumenti atq́ ſubiecti de quo ſunt, nobilitatem tantū tribuit, vt nō dubitet ſe illis Amyntam ſuperaſſe: vnde inſultans quodam modo dicit, tu deinde iubeto certet Amyntas, verū Menalcas intelligēs ſtomachum pueri gloriæ cupidi nondum ſedatum placat eum dicens. Lenta ſalix &c. ¶ Ordo eſt. Solus Amyntas paſtor ille æmulus de quo dictū eſt inuidit ſtultus Amyntas. Et hæc eadem vt ſciret quid non faciebat amyntas? vnde non dubium quin per amyntam intelligatur quiſpiā poetæ æmulus. certat tibi, contendit tecum de laude cantilenarū, in noſtris montibus. Ad ſiciliā reſpicit. Ad qđ Mopſus. Quid ſup. diceres ſi idem. i. amyntas ſed inuidioſe non nominat eum, certet. i. conetur ſuperare phœbum. i. principē muſicoꝝ (qa Virgilius de muſis loquens dicit, In medio reſidens complectitur omnia Phœbus. Vnde Flaccus in arte. Ne forte pudori ſit tibi muſa, lyræ ſolers & cantor Apollo. Quinetiam ſm Pliniū he- Phœb⁹ muſic⁹.
roici carminis authorem, nam ipſum oraculo debemus) quaſi dicat ſi forte certet non tamen ideo ſuperet eum ita nec me ſuperat, licet mecum contendere audet. Menalcas autem prudenter dehortās ab æmulatiōe & ad cantilenā cohortans dicit. Mopſe incipe prior, quaſi dicat, ſubſequar, & te iuuabo, ſed incipe prior, i. ante me (duo eni ſunt) ſi tu habes aut quos, ideſt aliquos amores Phyllidis. i. argumentum de amoribus quales erant Phyllidis reginæ Thraciæ, aut ſi habes ſupp. aliquas laudes Alconis illius optimi ſagittarij. i. argumentum lyricum de laude alicuius artis aut victoris, aut ſi habes ſupp. aliqua iurgia Codri. i. qualia Codrus rex Athenienſium excitauit vt pro rep. fortiter oppeteret, hoc eſt ſi habes carmina elegiaca tragica lyrica aut heroica, incipe, quia Tityrus mercenarius noſter ſeruabit, ideſt cuſtodiet agnos paſcentes. Aut ideo dicit ſi quos aut Phyllidis &c. qa quilibet ea libenter canit quæ ipſe habet vnde Amaſius poeta fere amores canit ſed præſtat prior expoſitio, vt hæc pro omnibus ſimilibus argumentis ponantur. Reſpōdet Mopſus Immo ego experiar. i. faciam experimentum, & periculum an bene condita ſint hæc carmina quæ ego deſcripſi nuper in viridi cortice fagi, illius arboris, per quam poetam intelligi dat, q ſub fago dictus eſt recubuiſſe, & quæ ego modulans. i. cantando componens ad modulos, & certas menſuras alterna. i. alternatim vt ex varietate deprehēderet concētus, tu ò Menalca iubeto deinde. i. poſtq̄ ea expertus fuero, vt ſup. Amyntas certet mecum ſup. q. d. tantū eſt in eis propter argumenti nobilitatem artis & ſuauitatis, vt etiam æmulus de ſe victum fateatur, vnde dicit Menalcas placans eum. Quantum ſalix lenta. i. flexibilis in paludibus naſcens (quia dum ſolida ſit, ſane longa eſt) cedit oliuæ. i. vincitur ab oliua pallenti. ſ. cortice iam vetere, & quantū ſaliūca, herba illa humilis. i. humi naſcens nec multum aſſurgens, cedit roſetis. i. fruticibus roſiferis, puniceis. i. rubicundis, tantum cedit tibi Amyntas, noſtro iudicio. i. quantum nos iudicare poſſumus. q. d. videris tamen quid alij de te iudicēt, quod dicit ne ſecuritas de victoria negligentē reddat. Sed tu puer deſine plura ſup. obloqui, nos ſucceſſimus antro. i. peruenimus ſub antrū vbi cantare delegiſti. ¶ Regula eſt. Verba ad certamen aut cōgreſſum ꝑtinentia apud
Virgilium ſæpe cum datiuo conſtruuntur, quæ apud alios fere Regula
cum ablatiuo mediante præpoſitione cum, conſtrui ſolēt. Vt hic grāmaticalis.
certat tibi. pro tecum, & Æneid. j. infelix puer atq́ impar congreſſus Achilli, ideſt cum Achille. Et eiuſdem. iiij. placido ne etiā pugnabis amori? i. cum amore &c.

PIERIVS.

¶ Solus tibi Certet Amyntas.) In Mediceo & omnibus fere codi. antiquis Certat, legitur Indicatiuo modo. Sed in Oblongo Certet, vt in vulgatis eſt. & ita etiam eſt in citato verſu apud Aruſianum meſſum. ¶ Quid ſi idē phœbū certet ſuperare.) In Medic. & aliquot alijs antiquis codicibus mutatis dictionibus legitur. Quid ſi idem certet phœbum ſuperare. quod parui momenti eſt. ¶ Aut iurgia Codri.) Seruius ait. Orto bello inter laconas & Athenienſes. At Plutarchus in parallelis ex hiſtorico Socrate bellum hoc aduerſus Thracenſes ponit. Codrumq́ vno ex hoſtibus falce interempto concitaſſe alios in cædem ſuam. Tu quæ multa, Iuſtinus de Codri morte exequtur, videris. ¶ Iubeto certet amyntas.) In Roma. cod. in Longobardico, & in Mediceo legitur Iubeto vt certet. Sed enim abſq́ vt, elocutio venuſtior videtur bonæ eruditorum parti.

SERVIVS.

¶ Extinctum nymphę crudeli funere Daphnin.) Multi dicūt ſimpliciter. hoc loco defleri Daphnin quendā paſtorem. Alij dicūt ſignificari ꝑ allegoriā C. Iuliū Cæſarem, qui in ſenatu à Caſſio & Bruto vigintiquatuor vulneribus interemptus eſt. Vnde &. ¶ Crudeli funere.) voluīt dictū. Alij volunt

MO. Extinctum nymphæ crudeli funere Daphnin
Flebant, vos coryli teſtes, & flumina nymphis.
Cum complexa ſui corpus miſerabile nati:
Atq́ deos, atq́ aſtra vocat crudelia mater.
Non vlli paſtos illis egere diebus
Frigida Daphni boues ad flumina: nulla neq́ amnem
Libauit quadrupes: nec graminis attigit herbam.
Daphni tuum Pœnos etiam ingemuiſſe leones

volunt Quintiliū Varū ſignificari cognatū Virgilij. de quo ēt Horatius, Ergo Quintiliū ꝑpetuus ſopor vrget. Tamen. ¶ Crudeli funere.) ad quēuis pōt referri. ¶ Vos coryli teſtes & flumina nymphis.) Bñ teſtimonijs vtitur in rebus incredibilibus. Nam fletum facile deaꝝ perſona non recipit. Et bonis viſus eſt gradibus: fleuerunt

Interitum, monteſq; feri, ſyluæq; loquuntur.
Daphnis & Armenias curru ſubiungere tigres
Inſtituit, Daphnis thyaſos inducere Baccho,
Et folijs lentas intexere mollibus haſtas.

ſunt nymphæ, qbus inſita eſt naturaliter pietas. hoies, ad quos mortis peruenit dolor. Pecudes, q̃ licet rõne careant, tñ non carent ſenſu. Feræ, crudelitate gaudẽtes. Quam rem rurſus quia incredibilis eſt, teſtimonio cõprobat, dicens. Hoc & montes loquũtur, & ſylue. Quòd aũt ait, coryli teſtes, & flumina, vſurpatũ eſt. nam teſtes flumina non dicimus. Quæ enim in is exeunt, neutrũ in e mittunt: vt agilis & hoc agile. Sed nec hoc teſte, & hæc teſtia poſſumus dicere. Vnde per diffinitionem debemus dicere, teſtes mihi ſunt hæ res coryli & flumina. Sic Horatius, Teſtis Metaurũ flumen. Propertius, Teſtes ſunt ſydera nobis. ☞ Aſtra crudelia.) Quæ accelerauerunt Daphnidis mortem. ☞ Cõplexa ſui corpus miſerabile nati.) Lugentium eſt vt & corpori inhæreant. ☞ Nulla quadrupedes.) Hic & hæc quadrupes dicimus. alibi, Saucius at q̃drupes nota intra tecta refugit. ☞ Monteſq; feri ſyluæq; loquuntur. Hyperbolicos dixit. Et notandum ꝙ cum dicere cœperit eius apotheoſin, contra lętitiã rebus omnibus dabit, quas nunc in mœrore fuiſſe memorauit. ☞ Daphnis & armenias curru ſubiungere tigres.) Hoc aperte ad Cæſarem pertinet: quem conſtat primum ſacra Liberi patris tranſtuliſſe Romam. ☞ Curru.) Pro currui. ☞ Thiaſos.) Saltationes, choreas. Liberi ideſt liberalia.

MANCINELLVS.

❡ Extinctum nymphæ.) Maro vt diximus Theocritum imitatus eſt, & ille obitum Daphnidis deflet in prima Ecloga, crediderim tamen Cæſarem hic intelligi qui tribus &. xx. plagis confoſſus eſt. C. Caſſio, Marco & Decio Bruto principibus conſpirationis, de quo latius dicemus in fine lib. j. Geor. illud autem me credere Cæſarem intelligi cogit, ꝙ Daphnin inter deos relatum, dicit, quod & Cæſari euenit, de quo legito Trãquillum. Appianus etiam lib. ij. de Cæſare ſic ait. Templa illi plurima. veluti deo publicis decretis ſtatuta ſunt. ☞ Crudeli funere Daphnin.) Theocritus quoq; ait in primo. Diro moritur nam funere Daphnis, obierat autem amore, vnde ait ipſe. Efferor ad manes crudeli raptus amore, Dixerat, & ſæuo cõſumptus amore quieuit. ☞ Aſtra cru.) Hoc ait quoniam vt Manilius etiam inquit li. iiij. Fata quoq; & vitas hominum ſuſpendit ab aſtris, Sic felix, aut triſte venit per ſingula fatum. ☞ Nõ vlli paſtos.) Hoc ait, quoniam Daphnis ipſe in prima Theocriti inquit. Ille ego ſum Daphnis cui lætis paſcere campis Cura boues, domitos & duros ducere tauros. Fontibus, & liquidis plenas depellere vaccas. ☞ Ingemuiſſe leones.) Thyrſis quoq; ait in. j. Theocriti, hunc lynces flerunt morientẽ, & turba luporum. Fleuiſſent etiam libyci mihi credo leones, Daphnidis interitum, multæ gemuere iuuencæ. ☞ Armenias ty-

Tygris.

gres.) Hæ ſunt hyrcaniæ ſæuum ferarum genus, vt Mela ſcribit. ſunt autem Solino teſte, diſtinctæ maculis, immanes, & pernicitate mirabili. Lynces autem & tygres bacchi currum trahũt, vt & Statius ſcri. ſed videntur Baccho aſſignari, teſte Probo, vt ꝑ earum colorem in vino varias eſſe hominum mentes intelligamus, vel vt per eas ſæuitia demonſtretur, quod quidam poti in-

Thyaſos.

finitam excedũt crudelitatem. ☞ Thyaſos.) Thyaſos ſolatia apud nos, & chorea dici poteſt, ꝙ quidem Baccho exhibebatur, deducitur autem à thyo, quod eſt ſacrifico, excito, feſtino, in illius enĩ ſacrificio exerceri conſueuerat. ☞ Lentas haſtas.) Thyrſos dicit, erant enim haſtæ quædam pampinis inuolutæ, quas bacchantes in choreis deportabant.

ASCENSIVS.

❡ Extinctum nymphæ &c,) Poſtq̃ ergo conſederãt incipit Mopſus experiri ea carmina quæ ſe deſcripſiſſe in cortice fagi prędixerat, quibus deflet necem Daphnidis qui habitus eſt optimus paſtor intelligens haud dubie Cæſarem quem innuit optimum Romanorum imperatorem & dignitatis Romanę cuſtodẽ: atq; ita per matrem Daphnidis quæ nympha erat allegoricos Romã intelligere poſſumus: quæ orba tanta prole in luctum concidit. Quod vero poſt mortẽ Daphnidis dicit pecudes mœrore contabuiſſe, & arua ſterilitate eo pertinet vt reipub. iacturam per mortem Cæſaris ſignificet, per quam eius ſalus ſperabatur. Nam poſt eum non libera manſit: ſed à triumuiris occupata multis ciuilibus bellis attrita eſt, nec obſtat ꝙ dicturus eſt & puer ipſe fuit nam vt illic dicã, eius poteſt eſſe alius ſenſus. Quæ vocabula expoſitionis egent, aut in Seruio, aut in Mancinello declarantur.

Nymphæ.

Sciendum autem eſt quia Mopſus iunior deflet necem Daphnidis, & Menalcas exultat ob diuinitatem eius quam per emigrationem ac trãſitũ ad ſuperos adeptus eſt. ❡ Ordo eſt nymphę. i. deæ fluminum, fontiũ, montium, aut ſyluarum, ſed nympha dicitur etiam ſpõſa, vnde paranymphus dicitur pronubus, quo circa allegoricos intelligendæ ſunt matronæ Romanę, flebãt. i. deplorabãt & illachrymabãt Daphnin, paſtorem illũ optimum & pulcherrimũ Apollinis & nymphæ filiũ allegoricos Cæſarem præſtantiſſimũ. i. imperatorem extinctum. i. occiſum extincto calore vitali, vulnere crudeli. i. crudeliter illato ab ijs, videlicet qbus ipſe pepercerat, vos Choryli & flumina eſtis ſup. teſtes. i. perhibetis teſtimonium nymphis (hoc eſt ſcitis quã mœſtitiam nymphę inter corylos & ad flumina, hoc eſt ad loca ſecreta ne ab interlectoribus deprehenderentur exercuerunt) flebant inquam nymphæ cũ. i. quando aut interea dum mater complexa. i. inter brachia vt ſit cõtinẽs, corpus nati. i. filij ſui Daphnidis, miſerabile. i. miſeratione dignum, vocat atq; deos atq; aſtra i. & deos & aſtra vel tam deos q̃ aſtra crudelia. (Id autem ſolẽt qui chariſſimum quęq; amiſerunt, vñ Æneas poſt amiſſam coniugem Æneі. ij. Quem non incuſaui amẽs hominũq; deorũq;?) Non vlli &c. conuertit ſermonem ad Daphnin quaſi in conſolationem eius: ſed videntur mihi hæc carmina ſic condita eſſe q̃ſi ſint excogitata ad legem amœbęi carminis, procedunt enim per clauſulas quam rem ſignificauit eorum author dicens, & modulans alterna notaui. ❡ Ordo igitur eſt. O Daphni vlli ſup. Bubulci ſeu armentarij: non egere. i. egerũt, hoc eſt minauerũt illis diebus, quibus. ſ. te nymphæ materq; flebãt, boues paſtos. i. licet paſti eſſent, ad flumina frigida. i. ad refrigeratiua & tẽperatiua paſturæ, vnde grauem iacturam facere poterant quia paſti nõ adaquabantur, & nulla quadrupes. i. pecus, neq; libauit. i. etiam modicum deguſtauit amnem. i. fluuium circũnantem nec attigit herbam graminis. i. frondem aut comam herbæ vulgaris. (Hic iterum tres negationes non plus efficiunt q̃ duæ facerent ſi dictio nulla in fine poneretur. diceretur enim ſic, neq; amnem libauit, neq; herbã attigit quadrupes vlla, nõ nulla.) O Daphni, & montes feri. i. in quibus verſantur feri allegoricos ꝓceres ſimites & cõiurati, & ſyluæ. i. ſylueſtres. i. agreſtes, loquuntur. i. perhibent & atteſtatur etiam leones pœnos. i. punicos, qui iubati & ferociſſimi ſunt. i. ipſos ſicarios qui te trucidauerunt, ingemuiſſe. i. multum gemuiſſe, hoc eſt multo gemitu proſecutos eſſe tuũ interitum (Si ad Theocritum reſpexerimus: dixerimus omnia ſimpliciter dicta. Nam ille eadem de Daphnide fere, dicit verum multa eſt Maronis ars qui Theocritũ imitãdo inſtitutum ſuum perſequi nouit) Daphnis & armenias &c. Incipit vt dixi q̃ſi nouũ carmen nec ſuperioribus cõtinuatum, vnde & perſonam mutat in tertia perſona nũc loquens, & ſi vt Seruius docet, hęc ſequentia manifeſte de Cęſare dicta ſunt, non video, cur reliqua de eo dicta negem. ❡ Ordo eſt. Daphnis inſtituit. i. primus ordinauit (quod Cæſar Romæ primus fecit) ſubiungere curru. i. ſubiugare ad currum, &. i. etiam, armenias. i. hyrcanas tigres q̃ ferociſſimæ ſunt, & Daphnis inſtituit inducere, aut Daphnis inducere ꝓinducebat thyaſos. i. ſaltationes cœleſtes Bacchi. i. q̃ fieri ſolẽt in honorem Bacchi, & inſtituit intexere haſtas lentas. i. molles thyrſos, folijs. i. frondibus mollibus. ſ. vitium, hoc eſt pampinis, ſic enim vocantur. ❡ Regula eſt. Nomina quartæ declinationis legitime Regula. inflectuntur, ſi mittant genitiuum in, us, & datiuum in, u, aut genitiuum in vis & datiuum in vi: ita vt in eis pares ſint ſyllabæ. At nunc genitiuum in, us, & datiuum in ui, dũtaxat mouemus, licet veteres illũ in uis, diuiſas ſyllabas & hũc in, u, frequentius inflexerint, vnde eſt apud Comicũ anuis cauſa. Et hic curru ſubiungere pro currui, vt quidam volunt.

PIERIVS.

❡ Extinctum nymphæ crudeli funere Daphnin flebant,) In Romano codice, quia putabant adſpirationẽ non niſi vocalibus applicari, nomẽ hoc paſſim adſpiratione, vel ſublata, vel tranſlata poſt n, ſcripſerunt, Dapnhin: In aliquot abſq; vlla adſpiratione ſcribit Dapnin. vt in Mediceo habetur. Daphnidis porro mortem ex amore prouenientẽ Theocritus late ſcribit in Ode Thyrſidis. Quod vero hic Quintilius intelligatur ſub Daphnidis pſona oſtendere videt Hora. vbi de Quintilio ait. Nulli flebilior q̃ tibi Virgili. Solent enim poetę libenter alludere ad amicorũ opera. Eaq; ſuo ita teſtimonio apud poſteros commendare. Fuit vero Quintilius hic Cremonẽſis: de quo Euſeb. in lib. de temporibus. Quintilius Cremonẽſis Virgilij & Horatij familiaris, loquitur. ☞ Frigida Daphni boues ad flumina: nulla neq; amnem.) In Longobardico legit. Ad flumina vlla neq; amnẽ. abſq; colliſione in

he in quarto pede, quod neſcio qd magis miſerabile ſapit. ea exilitate ꝓlati, puncti ꝑſertim interpoſiti ſuſpẽſiõe. ⁋ Libauit q̃drupes.) In Ro. codi. paſſim legitur. Quadripes. per i, in pene vltia. vt bipes. Tripes. In vſu vero remãſit. Quadrupes. per u, vt ex cõtimace cõtumax. Aucupiũ ex Aucipio, de quibus alibi. ⁋ Pœnos etiã ingemuiſſe leones.) In Ro. codice legere eſt. Gemuiſſe. Sed ĩgemuiſſe maiorẽ hẽt vim, & numerus ipſe magis delectat. ⁋ Syluæq; loquuntur.) In Ro. codice. & in Longobardico locũtur ꝑ c, quia veteres, q, literã ignorabãt. ⁋ Armenias curru ſubiungere Tigres.) Ita quidem legendũ. Sed in romano codice legitur. Armenia, puto ſcriptoris negligentia: reliquæ dictiones permixtæ ſunt, & pũctis male diſtinctæ. Eſt. n. Currus vbi iungere Tigres. Quod nõnulli nũc eius codicis auctoritate moti exponere volũt hoc ordine. Daphnis inſtituit Iungere Tigres Armenias, vel vt in Romano, Armenia. In ea quippe prouincia: currus vbi. ſ. etiã iũxit. Sed vulgata lectio caſtior. ⁋ Inducere baccho.) Baccho paſſim habet in impreſſis codicibus. In antiquis omnibus. Bacchi. vt ſit Thyaſos bacchi. In Longobardico vltima litera abraſa eſt. Et ò, repoſitum, aliena manu, & atramento: videtur vero Bacchi fuiſſe prius. Si tamẽ malis Baccho acquiſitiue legere, nõ laboro. ⁋ Mollibus haſtas.) In Longobardico, & aliquot veteribus codicibus. Aſtas paſſim legas abſq; adſpiratione. Nomini tamẽ huic acceſſit adſpiratio ex antiquo vſu.

Vitis vt arboribus decori eſt, vt vitibus vuæ,
Vt gregibus tauri, ſegetes vt pinguibus aruis:
Tu decus omne tuis. poſtq̃ te fata tulerunt,
Ipſa Pales agros: atq; ipſe reliquit Apollo.
Grandia ſæpe quibus mandauimus hordea ſulcis,
Infelix lolium, & ſteriles dominantur auenæ.
Pro molli viola, pro purpureo narciſſo,
Carduus, & ſpinis ſurgit paliurus acutis.
Spargite humum folijs: inducite fontibus vmbras
Paſtores: mandat fieri ſibi talia Daphnis.
Et tumulum facite: & tumulo ſuperaddite carmen.
Daphnis, ego in ſyluis, hinc vſq; ad ſydera notus,
Formoſi pecoris cuſtos, formoſior ipſe.

SERVIVS.

⁋ Vitis vt arboribus.) Locus Theocriti eſt. ⁋ Tuis.) Si Romanis, Cæſar: ſi paſtoribus, Daphnis. ⁋ Pales.) Dea pabulo. ⁋ Apollinẽ.) aũt dicit νόμιον. i. paſtoralẽ. Nã Admeti regis pauit armenta. & hoc dicit, Nec pabula naſcẽtur, nec pecora. ⁋ Grandia hordea.) Vſurpatiue metri cã dixit. nã triticũ, hordeũ, vinũ, mel, numeri tm̃ ſingularis ſunt. Vnde plurali in proſa vti nõ poſſumus. vina tñ poſſumus dicere Ciceronis exẽplo, qui ait in prætura, Vina, cæteraq; q̃ in Aſia facile cõparantur. ⁋ Mandauimus.) Cõmendauimus vel ſeminauimus. & recte dicitur reddituris. ⁋ Infelixq; loliũ.) Inutile, infœcundũ. ⁋ Steriles.) autẽ auenas ſm̃ ſitum Italiæ dixit. Nam in Thracia fructuoſæ ſunt. Hæc aũt dicit contingere, vt oſtendat terrã dolere quoq; Daphnidis mortẽ. ⁋ Paliurus.) Herba aſperrima & ſpinoſa. ⁋ Spargite.) Implete. vt, Spargitur & tellus lachrymis. Et dicit ornandũ eſſe ſepulchri locum ex voluntate defuncti. ⁋ Inducite fontibus vmbras.) Facite nemora circa fontes. & hoc ideo, quia, vt diximus, heroum animæ habitãt vel in fontibus, vel in nemoribus. vt, Lucis habitamus opacis, Riparumq; toros, & prata recentia riuis Incolimus. ⁋ Superaddite carmen.) Duos verſus carmen vocauit. Nec mirum: cum etiam de vno carmine dixerit: vt, Et rem carmine ſigno, Æneas hęc de Danais victoribus arma. ⁋ Daphnis ego in ſyluis, hinc vſq; ad ſydera notus.) In ſyluis notus: & hinc vſq; ad ſydera. ⁋ Formoſi pecoris cuſtos, formoſior ipſe.) Si ad Cæſarem referas, hoc dicit, Boni populi optimus imperator.

MANCINELLVS.

Pales. ⁋ Pales.) Vt Naſo, & Feſt. ait, dicebatur paſtorum dea, cuius feſta parilia dicebanẽ, ꝙ pro ꝑtu pecoris eidẽ ſacra fiebãt. de hac latius. iij. Georgi. ⁋ Apollo.) Apud amphryſum Theſſaliæ fluuium Apollo Admeti regis armẽta iuſſus ſeruiendi cõtumelia. x. annis luere temeritatẽ, qua Cyclopas perdiderat, qui fulmẽ fecerant, quia indignabatur eo percuſſum Æſculapium filium, author eſt Probus, quare autem id dictum fuerit lib. iij. Geor. aperiemus.

Paſtor.

Apollo.

Lolium ⁋ Infelix lolium.) Et nocens & infelicitatẽ apportans. Eſt enim vnum e vitijs, & morbis frugum, nocet etiã oculis, hinc ait Naſo faſto. j. Et careant lolijs oculos vitiantibus agri. Theoph. autẽ lib. viij. ſcribit ꝙ nullum ex ſeminibus corruptũ mutari in aliud aptum eſt, ꝑterq̃ triticũ, atq; hordeũ, quæ mutari in loliũ aſſerunt.

Auenæ. ⁋ Steriles auenæ.) i. inanes & vanæ. Virg. li. j. Geor. Expectata ſeges vanis eluſit auenis. Inueniuntur enim auenæ quædam inanes, inueniuntur & fertiles: quæ quidem pro iumẽtis ſerunẽ. Steriles. item dicit. i. ſterilitatem cauſantes, ait nanq; in. j. Geor. Vrit enim lini campũ ſeges, vrit auenæ, vtq; Pli. inquit lib. xviij. primum omnium frumenti vitium auena eſt, & hordeum in ea degenerat. ⁋ Narciſſo.) De violis & Narciſſo ſuperius dictum eſt. Carduus hic folio & caule ſpinoſo lanugines habet, & ſemine, & radice naſci poteſt. Pli. li. xxj. Paliurus) Theophraſtus li. j. ſcribit paliurum fruticem eſſe & li. vj. indicat paliurũ in armis tãtũ habere aculeos, meminit item latius li. iij. à quo quidem Pli. accæpit, quod de paliuro ſcribit li. xiij.

ASCENSIVS.

⁋ Vitis vt arboribus decori eſt.) Recitat adhuc carmina ſua de Daphnidis interitu Mopſus, ſed vt dixi varias ſententias interſerit ita vt per interualla pronuncianda videantur & q̃ſi alternatim canẽda. Vtens ergo iuxta exigentiam & decorũ Bucolici carminis comparatione rerũ agreſtiũ, dicit, Daphnin fuiſſe decus omne atq; ornamentũ ſuis: non dicens quibus vt ad Cæſarem referri poſſet, ꝓbat aũt & decus & ſalutem fuiſſe aruis & paſcuis: quę eius morte à numinibus ſuis deſtituta ſunt: per quã rem oſtẽditur q̃ neceſſaria fuerat Daphnidis ꝑſentia: innuens damnoſiſſimã reipu. fuiſſe Cæſaris necẽ, concludens aũt carmen ſuum ponit epitaphium inſcribendum tumulo Daphnidis ĩ quo manifeſta eſt allegoria vt ſub ordine dicam: qui talis eſt. Vt. i. quemadmodum. vitis eſt arboribus. ſ. vlmis præcipue qbus maritatur in Italia atq; adhæret vitis: decori. i. ad decus & ornamentum quod arboribus ſterilibus ruſticus nullum iudicat eſſe niſi vitem ſuſtentet & vt. i. qualiter vuæ, ideſt racemi aut botri: ſunt vitibus decori, & vt tauri, ideſt maiores boues, aut qa ſubmiſſarij, ſunt gregibus, ſcilicet armentorum: (vnde grex generaliter eſt quorumuis animalium congregatio) decori: & vt ſegetes ſunt aruis. i. agris aratis pinguibus, ideſt opimis, decori, ita ſupp. ò Daphni es tu tuis. ſ. amicis & notis ac ſubditis: omne decus. i. ornamentum, probat quia poſtq̃ fata tulerunt, ideſt abſtulerunt te, ideſt poſtq̃ mors abſtulit nobis te, ipſa pales. i. dẽa pabulorum ac paſcuorum quæ ea curare maximopere deberet, (vnde ipſa & ipſe hic emphaſim habent) atque ipſe Apollo, ſcilicet nomius hoc eſt paſtoralis (quia Apollo dicitur pauiſſe armentum Admeti) reliquit agros. Et ideo quia ſine numinibus erant, lolium, ideſt herba illa nociua quæ &. zizania dicitur, infelix, ideſt infelicitatem ac pauperiem inferens colonis, & auenę ſteriles, ideſt exiguæ & modicæ aut vanæ, & inanes ac ſterilitatem inducentes: dominantur ſæpe ſulcis. i. fiſſuris aratri hoc eſt vi ſua oppreſſis melioribus ſatis oriuntur in illis ſulcis: qbus mãdauimus. i. credidimus & cõmiſimus quaſi ad vſurã vt plus reddant q̃ accæperint: hordea. i. frumenta illa grandia. i. magna reſpectu auenæ. (Non mirum ſit ſi hordea frumentũ dico: quia generali appellatiõe oĩa ſemĩna qbus fruimur frumenta vocantur licet galli fere pro tritico accipiant.) Et carduus, ideſt tribulus & herba ſpinoſa, & paliurus, ideſt frutex ille acutis ſpinis, ideſt habens acutas ſpinas, aut paliurus ſurgit, ſupp. cum acutis ſpinis ſuis, pro molli viola & pro Narciſſo purpureo, ideſt purpurei coloris, hoc eſt loco violæ & Narciſſi ſeu vbi violæ & Narciſſi ſurgere deberent. Spargite &c. Incœptat iterum aliud carmen inuitans paſtores ad mollem ſepulturam Daphnidi extruendã, quã ad beatitudinem defunctorum pertinere ſtulta credidit gentilitas, vnde eſt illud Perſianum. Aſſenſere viri: nunc non cinis ille poetæ. Felix non leuior cyppus nunc imprimit oſſa. Laudãt cõuiuæ nunc non è manibus illis. Nunc non è tumulo fortunataq; fauilla. Naſcentur violæ. Et illud Iuuenalis. Dij maiorum vmbris tenuem & ſine pondere terram, Spirantesq; crocos & in vrna perpetuum ver. Qui præcæptorem ſancti voluere parentis. Eſſe loco. Et Martialis. Sit tibi terra leuis mollisq; tegaris arena. Tibullus autem econtrario pro maledicto imprecatur dicẽs. O tu qui venerem docuiſti vendere, primus Quiſquis es infelix vrgeat oſſa Lapis. ⁋ Ordo igitur eſt. O paſtores ſpargite. i. cooperite ſpargendo humum, ideſt terram, folijs. i. frondibus arborum, aut folijs florum inducite: fontibus vmbras, ideſt facite lucum circũ fontes, quia Daphnis mandat talia fieri ſibi, & facite ſup.

te ſupp.Daphnidi,tumulum.i.ſepulturam habenté tumoré. tñ enim erigitur terra quantú eſt quod imponitur corpus,& ſuperaddite tumulo carmen.i.inſcriptioné ac epitaphiú ſequens,Ego ſup.qui hic ſepelior ſum Daphnis notus in ſyluis.i.in locis ſyluestribus aut in oium rerum congerie: hinc.i.ab hoc loco vſq; ad ſydera,ipſe.i.ego qui ſum cuſtos pecoris formoſi:formoſior ſup ple eo.i.boni populi optimus imperator.Et hoc ſi ad Cęſaré referatur.Ad quod aptum eſt vocabulum illud in ſyluis.Ná ſylue dicuntur ab hyle ſm quoſdam:accipitur nonnunq; pro horoſcopo,vnde allegoricos dictum volunt.Cui mater media ſeſe tulit obuia ſylua.Itaq; Cęſar diceret ſe in primordijs rerum notum.

PIERIVS.

❡Grādia ſępe qbus mandauimus hordea ſulcis.) In aliquot codicibus antiqs legere eſt.Sępe quidé mádauimus.Sed qbus recęptum magis.Hordea vero per adſpirationé ſcribendú ex antiqs pleriſq; codicibus,& ex hiſtoria,ná fordeú prius dicebat̃,inde f, in h,tráſeunte hordeú.❡ Infelix loliú & ſteriles dominātur auenae.)dominātur. In impreſſis tñ codicibus legi.In antiqs vero omnibus quotquot habere cōtigit.naſcuntur eius loco poſitum obſeruaui.Dominātur.n.quod numeroſius eſt, oíno habetur in Georgicis,qui ſtylus ſupra Bucolicú nō nihil extollitur.Steriles vero auenas dixit ea de cauſa: quia frumenti vitiú eſt auena, & hordeum quoq; in eá degenerat,quod quidé vitium Soli maxime cœliq; humore euenire tradit Pli.li.xviij.naturalis hiſtoriae, ſequentéq; cám eſſe ſeminis imbecillitaté,cú diutius retentú eſt terra priuſq; erumpat.Eadé eſt ratio ſi charioſum fuerit,cum ſereretur.Neq;.n.inficias ierim auená eé genus ſegetis.Sed hoc loco de ijs quae degenerant, Poeta loquitur.Hęc ideo libuit inſerere:qa nō ſatis placebát,q̃ ponuntur ab interpretibus.❡ Pro molli viola,pro purpureo Narciſſo.) In Ro.codice additú eſt.Et,legiturq;.Pro molli viola,& p purp.narciſ.Sed abſq; ea particula copulatiua lectio mihi videt̃ elegantior.Quod vero ſequitur de Paliuro,quá Seruius herbam aſperrimá, & ſpinoſam eſſe dicit. Theophraſtus fruticem.Pli.arboré agnoſcit:in Cyreniaca maxime regióe late prouenieñté.Nihil tñ phibet.qn & herba ſit, quáuis in Cyrenaica regione ad ſpém & magnitudinem fruticis aſſurgat.Ná & Lotos herba atq; itidem arbor eſt.❡ Inducite fontibus vmbras.) Ita pleraq; antiqua legunt exéplaria,quod etiam in vulgatis codicibus habetur. In Romano tñ,aras,nō vmbras, legitur,& aliquot exemplaria non fontibus,ſed frondibus, habet:quáuis & alicubi frōdibus per u.ſit,vt non inuenuſte legas. Inducite frondibus aras. Nam inducere veſtire etiam ſignificat, vt apud Suetonium in Auguſto, Calceum prępoſtere inductum legas.Haec tamen ita dicta ſint vt minime diſpliceat vulgata lectio.Fontibus vmbris.

SERVIVS.

❡Tale tuú carmen.) Laudát ſe inuicem,vt diximus ſupra. ❡ Quale ſopor.) qualis res.vt, Dulce ſatis humor.❡ Feſſis.) Fatigatis labore. ❡ Nec calamis ſolú ęquiparas, ſed voce magiſtrú.) Vt allegoria q̃ſi ad Theocritú & Virgiliú reſpicere:hinc eſt, Nunc eris alter ab illo.i.tu ſolus poſt illú,Bucolicú carmen ſcribis.❡ Quocúq; mō.) Prout poſſumus.Et dicit ſe Daphnidis dicturú apotheoſin.i.relationé,in deos.ſ. ptinété ad diuinitaté,cú hoíes īter deos cómemoramus.vt.❡ Daphninq; tuú tollem⁹ad aſtra.) Tuú.i.qué diligis.❡ Tali munere.) Si amicú laudaueris. ❡ Puer ipſe.) Mō Daphnin itelligimus.ná Cęſar nō puer occiſus eſt,ſed maioris ętatis.❡ Iá pridé Stimicon laudauit carmina nobis.) Ac ſi diceret,ſcio eé optima q̃ dicturus es:fruſtra verbis extenuas. quia ille ſupra verecúde dixerat. Quocúq; mō tibi nr̃a viciſſim.

Tale tuum carmen nobis diuine poeta, ME.
Quale ſopor feſſis in gramine,quale per aeſtum
Dulcis aquę faliente ſitim reſtinguere riuo.
Nec calamis ſolum aequiparas,ſed voce magiſtrum.
Fortunate puer,tu nunc eris alter ab illo.
Nos tamen haec quocunq; modo tibi noſtra viciſſim
Dicemus,Daphninq; tuum tollemus ad aſtra:
Daphnin ad aſtra feremꝰ,amauit nos quoq; Daphnis.
An quicq̃ nobis tali ſit munere maius? MO.
Et puer ipſe fuit cantari dignus,& iſta
Iam pridem Stimicon laudauit carmina nobis.

(nam nec idé eſt quod & nō, & aút videtur interdú p quia capi)quia tu ęquiparas magiſtrú.i.te ęqualé facis magiſtro i. Bucolici carminis hoc eſt Theocrito,nō ſolú calamis.i. fiſtulis tenuib⁹ ex calamis ſeu culmis factis:ſed ſup.ét voce ſ.tua q̃ humana eſt:hoc eſt nō ſolú ſcis fiſtula,ac tibijs ſed ét voce plurimum vales.O puer fortunate.i.beate & proſpera fortuna vſe.tu eris núc.i.poſthac alter.i.ſecúdus & pximus ab illo.ſ.notiſſimo magiſtro, hoc eſt Theocrito,hoc eſt pxima laus in canédo Bucolico debebit̃ tibi & ita eris fortunatus. Quo verbo moraliter ſignificat̃ vnúquéq; reponere beatitudiné in eo quod maxime diligit,ſed q ad carmen nati ſunt: vident̃ ipſum maximopere diligere: vñ Flaccus in primo carminum. Me doctap hederę pmia fontium.Dijs miſcét ſuperis.Et paulo poſt.Quod ſi me lyricis vatibus inſeris Sublimi feriá vertice ſydera.Menalcas ergo,aut vt puep ad carmé incéderet, aut qa reuera beatú putaret:qſquis muſices pitus eſſet fortunatum vocat eo q laudé Theocriti aſſecutus ſit.Deinde modeſte extenuás cátilená ſuá dicit, Tametſi proxime ad laudé Theocriti accedis:tñ nos dicemus tibi viciſſim hęc noſtra ſup.carmina,quocúq; mō i.q̃litercunq; poterimus licet ruditer ac incondite,& tollemus, i.extollemus & tráſferemus Daphnin tuú i.qué tátopere amas: ad aſtra.i.oſtendemus ipſum recęptum eſſe in numerum deoꝝ. Feremus inq̃ Daphnin ad aſtra qa Daphnis amauit quoq;.i.etiá nos.q.d.non ſolum te.Ad quod Mopſus.An ſup.putas ò Menalca,q qcq̃.i.quis res aut quoduis munus aut donum,ſit nobis, i.reputabitur à nobis maius.i.pręſtantius,& acceptius tali munere.ſ.quali feretur Daphnis meus in aſtra.q.d.nihil gratius nobis contingere poſſet,quia ipſe.ſ.Daphnis fuit dignus cátari &.i. etiam puer.i.cum adhuc puer eſſet nedum modo in cœlú tráſlatus,& Stimichon vir ille cantandi peritus laudauit nobis iampridem.i.pridem laudauit & adhuc laudaret ſi de eis ſermo incideret,iſta.i.tua carmina. Quibus verbis (vt praedixi)non prohibemur per Daphnin Cęſarem intelligere,licet ille non occiderat puer.quia & accipitur hic pro etiá vt ſit non ſolum prouectior ſed ét puer fuit dignus cantari:ad quod ſuffragat̃ verbú pteriti temporis. Si etenim de eo q puer obierat loqueretur diceret nō fuit ſed eſt:quia iam inter deos habitus. Praeterea notandú quia iampridé non ſemper verbo praeſentis temporis iungitur preſertim cum verbi ſignificatio non actu ſed habitu perſiſtit vt hic.iápridem laudauit. Nō.n.iam actu laudabat Stimichon,& tamé ſi mentio incideret laudaret. Praeterea iſta non dixit ad contéptú ſed ad ſecundam perſonam referendo. Regula.

PIERIVS.

❡Quale ſopor feſſis.) In Ro.cod. Laſſis hoc alterum ex his paraphraſis eſſe debuit.

MANCINELLVS.

❡Tu nunc eris alter ab illo.) De Theocrito intelligere nō abſurdum eſt,nam reuera Maronis magiſter fuit:hoc in opere,vt,etiá paſſim oſtendimus. In grammatica vero Parthenio pceptore in graecis vſus eſt, authore Macro.lib.vj.Et puer ipſe fuit. Thyrſis item ait in prima Theo.O miſer infelixq; puer:& in.vj.Theo.inquit.Daphnis erat mentum prima lanugine tectus. Cádidus inſuetum:propter hoc de Caeſa.intelligere potes. Licet multa ſm Theocritum ipſi Daphnidi referantur, vt oſtendimus.

ASCENSIVS.

❡Tale tuú carmé &c.) Menalcas vt cádidus.i.minime inuidus poeta laudat Mopſi iunioris amici carmé:quo ipſum ad maiora incéderet.Et modeſte innuit ſibi quoq; carmé eé quo rńdeat ſicut recęperat. Ad quod audiendú ſe auidú oſtendit Mopſus vt mutuá amicitiá facile inter eos agnoſcas.Sane p Menalcá videt̃ poeta hic itelligi,ſicut in Meri. ❡ Ordo eſt.O Mopſe diuine poeta.Bene vocat poetá diuinú:qa oís poeta vates nec poteſt verus poeta dici cui non ſit mens diuinior q̃ caeteris, vnde Flaccus in primo ſermonú de poeta dicit. Ingeniú cui mens diuinior atque os Magna ſonaturú,des nominis huius honoré. Mentem aút diuiná habent poetę, aut quia diuinádi peritiá, aut quia deo poſſeſſam.vñ Ouid. Eſt deus in nobis agitáte caleſcimus illo. Et qa ſpús diuinus in eis pdominatur ita vt deo potius authore q̃ hoíe cátare putentur, dicunt̃ etiá inſani & furere diuino furore. Aut qa diuini officij imitatricem, ná ſicut deus ſolus ex nihilo creat, ita poetae ſępe quaſi de nihilo fingunt. Sed ordiné proſequamur, ò diuine poeta tuú carmé eſt ſup.nobis tale.i.res tam ſuauis ac delectabilis quale.i.q̃ ſuauis, ac delectabilis res eſt feſſis.i.defatigatis:ſopor in gramine, & q̃le.i.q̃lis res eſt: reſtinguere.i.ſedare ſitim per aeſtum.i.vehementiam ſitis ex calore prouenienté, riuo dulcis aq̃ ſalientis.i.emicantis ac ſcaturientis. Nec pro quia non (nam

Poeta diuin⁹.

Seruius

ME. Candidus inſuetum miratur limen Olympi:
Sub pedibusq; videt nubes, & ſydera Daphnis.
Ergo alacris ſyluas, & cætera rura voluptas,
Panaq;, paſtoresq; tenet, Dryadasq; puellas.
Nec lupus inſidias pecori, nec retia ceruis
Vlla dolum meditantur. amat bonus ocia Daphnis.
Ipſi lætitia voces ad ſydera iactant
Intonſi montes: ipſæ iam carmina rupes,
Ipſa ſonant arbuſta, deus deus ille Menalca.
Sis bonus ô felixq; tuis. en quattuor aras:
Ecce duas tibi Daphni: duoq; altaria Phœbo.
Pocula bina nouo ſpumantia lacte quotannis,
Craterasq; duos ſtatuam tibi pinguis oliui:
Et multo in primis hilarans conuiuia Baccho,
Ante focum, ſi frigus erit, ſi meſſis in vmbra,
Vina nouum fundam calathis aruiſia nectar.
Cantabunt mihi Damœtas, & Lyctius Ægon:
Saltantes Satyros imitabitur Alpheſibœus.
Hæc tibi ſemper erunt, & cum ſolennia vota
Reddemus nymphis, & cum luſtrabimus agros.
Dum iuga montis aper, fluuios dum piſcis amabit:
Dumq; thymo paſcentur apes, dum rore cicadæ:
Semper honos, nomenq; tuum, laudesq; manebunt.
Vt Baccho, Cererıq;, tibi ſic vota quotannis
Agricolæ facient: damnabis tu quoq; votis.

SERVIVS.

¶ Candidus.) i. deus. Vñ contra, nigros, mortuos dicim⁹. Significat & bonus & benignus: ſicut contra, malos nigros dicimus. Horatius, Hic niger ē, húc tu Romane caueto. ¶ Sub pedibusq; videt nubes & ſydera Daphnis.) Meritũ eius oſtẽdit, q ſummos circulos, & cœli ſecreta cõſcendit. ¶ Ergo alacres ſyluas, & cętera rura voluptas.) Quæ ſupius occupauerat mœror, vt, Ipſa Pales agros, atq; ipſe reliqt Apollo. ¶ Tenet.) i. moraſ, amplectiſ. ¶ Nec retia ceruis vlla dolũ meditantur.) Adeo placet ſimplicitas Daphnidi, vt ét ille dolus q voluptati añ fuerat, cõquieſcat. ſ. venatiõis & eſt Hyperbole. ¶ Intõſi.) Syluoſi, icędui. ¶ De⁹ deus ille Menalca.) Hoc ſonat. De⁹ deus eſt Daphnis. ¶ Sis bonus ô fœlixq; tuis.) Paſtoribus, ſi Daphnin accipis. ſi Cęſaré, bñ ait tuis, ſuis. n. pcuſſoribus nocétiſſimus fuit: Nã Auguſtus eius filius oés eſt perſecutus. ¶ Felix.) autẽ, propitius: vt, Sis felix, noſtrumq; leues quæcũq; laboré. Ité cõtra Iuno, Quæ potui infelix. i. irata. Deos eni felices vel infelices ex rebus q̃s pſtãt vocamus. ¶ En q̃tuor aras, Ecce duas tibi Daphni, duoq; altaria Phœbo.) Feci inqt aras quatuor. tibi o Daphni duas, & duas aras Apollini, q̃ ſint altaria. Nouimus. n. aras & dijs eſſe ſuperis & inferis cõſecratas: Altaria vero eſſe ſuperoꝝ tm̃ deorũq; ab altitudine cõſtat eſſe noiata, quę nũc dat Apollini quaſi deo: Daphnidi vero, aras ponit. Nã licet eum dixerit deũ, tñ mortalé fuiſſe manifeſtum eſt. Sane quęritur cur duo altaria Apollini ſe poſiturum dicat, cũ cõſtat ſupernos deos impari gaudere numero: inferos vero pari. vt, Numero deus impare gaudet. Quod ét pontificales indicãt libri. Sed conſtat ſm Porphyrij librum, qué Solé appellauit, triplicé eſſe Apollinis poteſtatem: & eundé eſſe ſolem apud ſuperos, Liberum patré in terris, Apollinem apud inferos. Vñ etiã tria inſignia circa eius ſimulachrũ videmus, Lyrã, q̃ nobis cœleſtis armoniæ imaginé mõſtrat: Cripheneum, qđ terrenũ numẽ oſtẽdit: Sagittas, q̃bus infernus deus & noxius indicaſ. Vnde & Apollo dictus eſt ἀπὸ τοῦ ἀπολλῦν. Hinc ét & Homerus eundé tã peſtilétię dicit q̃ ſalutis eſſe authoré. Et Horatius ait, Cõdito mitis placidusq; telo, Supplices audi pueros Apollo. Vñ Virgilius rõnis huius peritus, per altaria, ſupernũ numen oſtẽdit. per paré numerũ, infernã indicat poteſtaté. ¶ Bina.) Duo. ¶ Quot annis.) Singulis q̃buſq; annis. ¶ Pinguis oliui.) Qđ Gręci λιπάλαιον dicunt. ¶ Hilarãs.) Participiũ eſt ab eo quod eſt hilaro. Sane ſciendũ nomen vñ venit. i. hilarus vel hilaris, à Græco deſcendere: nã ἱλαρὸς facit. ¶ Vina nouũ fundã calathis.) Ordo eſt, vina fundã calathis. i. calicibus, q̃ vina ſint: nouũ nectar. i. magna dulcedo. ¶ Aruiſia.) aũt. i. chia, à promontorio Chij inſulę Aruiſio. ¶ Lyctius Ægon.) Cretenſis: vt, Lyctius Idomenęus. ¶ Saltantes Satyros imitabiſ Alpheſibœus.) Paſtor quidã. Sane quidé vt in religionibus ſaltaretur, hęc rõ eſt, q nullã maiores noſtri parté corporis eſſe voluerunt quę non ſentiret religioné. Nam cantus ad animũ, ſaltatio ad mobilitaté pertinet corporis. ¶ Et cum luſtrabimus agros.) Sic ſupra, Cum faciã vitula pro frugibus. ¶ Dũ iuga mõtis aper.) Sic in freta dum fluuij current. ¶ Vt Baccho Cererıq;.) Hæc. n. duo ſunt numina, q̃ & ruſtici maxime colũt, & quoꝝ numina cõia ſunt mortalibus cũctis. Sic in Georgicis, Veſtro ſi munere tellus Chaoniã pingui glãdé mutauit ariſta. ¶ Dãnabis tu quoq; votis.) i. cũ tu deus pręſtare aliqua hominibus cœperis, obnoxios tibi eos facies ad vota ſoluenda: q̃ ante q̃ ſoluantur, obligatos & quaſi dãnatos hoíes retinent.

MANCINELLVS.

¶ Cãdidus.) i. bonus, ait enim inferius, amat bonus ocia Daphnis. vtq; etiam Seneca epiſtola. iij. inquit. Oés candidatos viros boños dicimus. ¶ Ergo.) quia ſ. inter deos relatus eſt Daphnis. ¶ Duas tibi Daphni.) Quia qui. n. quis cœlũ aſcenderit, eius tamen ſimulachrũ apud inferos eſſe dicitur. Propterea ergo duas Daphnidi aras poſuit, duas etiã Phœbo, ppter ſupeꝝ, & inferũ hemiſperium. Vnde Macro. li. j. ſa. ſic ait, In ſacris. n. hæc religioſi arcani obſeruatio teneſ, vt cum ſol in Supero. i. diurno hemiſperio eſt, Apollo vocitetur, cum in infero. i. nocturno Dionyſius, q eſt liber pater, habeaſ. ¶ Vina aruiſia.) Aruiſium promontorium eſt chię inſulę, ex quo vinũ quod aruiſium vocãt, vt inquit Pli. li. xiiij. ca. x. Chios aũt inſula eſt vna cycladum: teſte Solino, Homeri ſepulchro alijs antecellens. De chio multa etiam Strab. lib. xiiij. vbi dicit q aruiſia locus eſt aſper & importuoſus ſtadiorum. ccc. quod vinum fert græcanicorũ optimum. ¶ Nectar.) Græce ſignificat deorũ potionem, vt Feſtus inquit. Sunt qui dicant nectar ſignificare immortalitatem à ne, qđ priuationé ſignificat & ctino i. occido. ¶ Hilarans.) Lætificans. ¶ Calathis.) Calicibus hoc loco. ¶ Lyctius Ægon.) Lyctius eſt Cretæ vrbs digna quidem, diſtans à Cnoſo ſtadia centum viginti, à mari Aphrico ſtadia octoginta. Strab. meminit lib. x. Inde autem lyctius a. um. poſſeſſiuum. ¶ Satyros.) Satyrus animal eſt quod teſte Solino de hominibus nihil aliud præfert quam figuram. Bacchus autem ſatyros ad pſallendum. i. cantãdum, ac ad animi remiſſioné aptos ſecum in caſtris habebat, de quo lege Diodo. lib. j. Strab. item li. x. ait Silenos & ſatyros liberi miniſtros eé. ¶ Alpheſibœus.) Interpretatur inquirens ſeu inueniens boues, Alphebœo enim inquiro ſignificat. Alpheno vero inuenio. ¶ Solénia vota.) Dicuntur quæ in omnibus annis præſtari ſolent Feſtus ſcribit ſolénia item dicta, eo q ſolebãt fieri in anno. ¶ Luſtrabimus agros.) Luſtrare hic circuire ſignificat. Nã ambarualis hoſtia, vt ait Feſtus rei diuinæ cauſa circum arua ducebatur ab his qui pro frugibus faciebant. hinc & nomen hoſtię acquiſitũ eſt, ab ambiendis aruis Macro. lib. ij. ſat. de hoſtiarum generibus edocet. ¶ Dũ rore cica.) Cicadas rore veſci Pli. aſſerit lib. xj. ¶ Damnabis tu quo. vo.) Tu quoq;, vt alij dij. Votis. i. propter vota oblata, & non ſoluta habitis optatis damnabis homines. i. dãno & pœna afficies, per qđ eius potentiam numinis oſtendit.

Chios. Nectar. Lyctius Satyrus Alpheſibœus. Solénia Ambarualis hoſtia.

ASCENSIVS.

¶ Candidus inſuetum miratur limen olympi.) Decenter poeta perſonarum decora obſeruat, qui puerum Mopſum Daphnidis interim mœſtũ inducit, & Menalcam, quaſi virum prudentem de eius apotheoſi, ideſt deificatione. (Vnde ἀποθεόω deifico, & ἀποθέωσις deificatio.) Nam pueri, & rerum imperiti de ſanctorum virorum obitu dolent. perfecti gaudent ſcientes q bene cũ eis actum eſt qui fœliciter vitam finiuerint, quod etiã ethnicis perſuaſum eſt. Docet ergo Menalcas Daphnin. i. Cæſaré in ſydera tranſlatũ adhuc veterem ſeruare clementiam: animiq; candorem, cum etiã feris bello interdicat, per quod innuit Clementé imperatorem tranquillitatem reipu. amaſſe. Sententie ex ordine declarabuntur qui talis eſt. Daphnis candidus, ideſt deificatus, & nulla inuidia motus, miratur limen Olympi inſuetum; ſcilicet ſibi cũ in terris ageret, & videt nubes & ſydera, ideſt planetas ſub pedibus ſup. ſuis, ideſt exaltatus eſt ſupra nubes, & ſydera errantia ſaltẽ, aut ſi demus ei conſortiũ deorum ſupra omnia ſydera. Ergo, ideſt & ideo quia Daphnis deificatus & in cœlũ tranſlatus eſt voluptas. i. lætitia cœlitus infuſa tenet. i. occupat ſyluas alacris. i. lætas & cætera rura ſupple alacria. i. omnia loca in quibus Daphnis ſolitus eſt cõuerſari, & quæ ob eius mortem doluerunt, gaudent nunc de eius apotheoſi. & voluptas tenet

pana.i.deū paſtoꝝ,& paſtores & puellas.i.nymphas dryadas.i. arboreas, nec lupus meditaẗ pecori inſidias:nec vlla retia meditanẗ ceruis dolū.i.captionē doloſam.i.ob Daphnidis hoc eſt Cæſaris apotheoſin,tāta eſt in terris lętitia, vt ēt feręi.ſęuiſſimi ciues inter ſe pacē agāt.q̄a Daphnis bonus.i.cādidus & pacis amator placidus.i.& benignus amat ocia.i.itermiſſionē laboꝝ & ceſſatione à bellis & inſidiis. Ipſi lętitia &c. Mira arte ꝓcedit q̄a feroci a cū ꝓdeſſe nequeat docet(q̄d ſatis eſt)nō nocere.mitia aūt & inanima docet hyperbolicos nō ſolū nō nocere:ſed vltro lætari.dicit ergo. Ipſi mōtes intōſi.i.ſyluoſi iactāt voces ad ſydera lętitia.i.ꝓ lętitia & gaudio.i.qcunq; in montibus & ſyluis habitāt ꝓ lętitia,& vocē ad cœlū extollūt,ipſę rupes.i.aſperitates mōtiū abruptę vetuſtate aut ſęuitia cœli ac imbriū ſonāt.i.referunt iam carmina,& ipſa arbuſta.i.arbores vitiferæ ſonāt.i.referunt ac canunt mihi ò Menalca ille.ſ.quē extinctū credebā hoc eſt Daphnis,deus ſupp.eſt deus inquā eſt(ad certitudinē bis ponit̃ deus) & ideo ò Daphni ſis bonus.i.clemēs & ꝓpitius ne iuſte punias, & ſis fœlix.i.beneficus vt bona conferas tuis.ſ.dedititiis.en.q.d. ꝓter opinionē cū te extinctū vulgus crediderit,q̄tuor aras(pōt conſtrui cū verbo ſtatuā ſic)en ergo ſtatuā quatuor aras : ecce ò Daphni ego ſtatuā.i.conſtituā tibi duas ſup.aras hoc eſt numero pari eo q̄ corpus tuū in terris & ſimulachrū apud iferos ſit(ſed de cœleſti dicit̃ q̄ numero deus impare gaudet)& cōſtituā Phœbo.ſ.Apollini duo altaria(duo quidē quia ēt apud inferos verſatur vbi Apollo dicitur quia ἀπόλλω hoc eſt Apollo dicitur ꝑdo & deſtruo,altaria aūt quia alti numen habet cui altare debetur) & ſtatuā.i.conſtituā tibi.i.ad honorē aut vtilitatē tuā ò Daphni quotannis.i.quoq; anno hoc eſt ſingulis annis bina pocula ſpumātia nouo lacte,& id quidē propter corpus ad quod aīus vocatur lacte vt in Æneī.docetur,& cōſtituā duos crateras.i.pocula maiora pinguis oliui.i.in quo ſit pingue oleū, fructus videlicet oleę aut oliuæ arboris,hoc autē ad viſionē pertinet,& ego hilarans.i.lętificās in primis.i.præcipue quaſi inter primaria officia: cōuiuia.i.parentationē aut viſcerationē aut epulationē quā dabo in die anniuerſarii tui,multo bācho.i.vino,fundā calathis.i. corbibus integris aut calicibus vina aruiſia i.chia ex aruiſio promōtorio chię inſulę,appoſitorie,nouū nectar.i.quę aruiſia vina ſunt nouū i.inſolitū nectar.i.potus deorum.fundā dico,ante focū.i.locum in quo ignis fouetur:ſi erit frigus,& in vmbra ſi erit meſſis.i.calor q̄lis eſſe ſolet in meſſe.Videtur quibuſdā reſpicere ad necē Cęſaris,quia ad tertiū calendas martias incerta eſt tempeſtas nunc frigida nunc calida non tamē ſit calida vt in vmbris agendū ſit, vnde ad libitū deliget diē ſacrificio.Et ita potius dicā in vmbra ſacrificare cōſtituiſſe dum luſtrabit agros.Damœtas & Ægon Lyctius.i.cretēſis paſtores illi cātare periti cantabūt mihi.i. ad voluntatē meā,.& Alpheſibœus paſtor ille imitabit̃ ſatyros ſaltantes.i.ſaltabit ad cantū Damœtę & Ægonis ad morē ſatyrorū,hęc.ſ.ſacrificia ſic dicta cū cantu & ſaltatiōe,erunt tibi ſemper, &.i.pariter cū.i.q̄n nos reddemus nymphis.i.deabus locorū in quibus verſamur numinibus & potiſſimū nubiū & pluuiarū directricibus,vota ſolēnia.i.q̄ omnibus annis ꝑſtare ſolemus,&.i. pariter,cū.i.q̄n nos luſtrabimus.i.luſtrando & circūeundo piabimus agros.hoc eſt dum celebrabimus ambaruualia dum.i.donec aut q̄diu aper.i.porcus ſylueſtris,amabit iuga montis,& dū piſcis amabit fluuios,& dū apes paſcentur thymo.i.herba illa mellifero flore,& dū cicadæ paſcētur rore.i.quādiu ſtabit rerū natura.honos.i.veneratio & nomen tuū & laudes ſupple tuę,manebūt ſemper.Et agricolæ facient quotannis tibi.i.in honorē tuum vota, vt.i.quemadmodum ſupple faciūt Baccho deo vini & Cereri deæ frugū,& quoq;.i.etiā,non ſolū Bacchus & Ceres,dānabis.i.obnoxios facies,votis.i.ad vota perſoluenda poſtq̄; præſtiteris pro quibus impetrandis vouerint.

PIERIVS.

¶Dryadaſq; puellas.) In Romano codice Dryades latino declinatu.¶ Nec retia ceruis vlla dolū meditātur.) In codicibus aliquot antiquis malum . non dolum eſt.quis vero,retia,poſitum eſt,magis placet,dolū, crediderim vero malū ab interpretibus κατὰ παρὰ φράσιν adſcriptū,ideo:quia dolus,& bonus & malus eſt,& Antitheton ſequitur.Amat bonus ocia Daphnis.¶ Ipſę iam carmina rupes.) In Romano codice,&,copula particula interta eſt. Ipſe & iam carmina rupes. Quod non placet.¶ Deus deus ille Menalca.) In Lōgobardico,& in Mediceo ipſe legitur . Sed ille maiorem emphaſin habere videtur.¶ En quatuor Aras,ecce duas tibi Daphni duoq; altaria Phœbo.) vide an erudite ad modū legatur in Longobardico ecce duas tibi Daphni,duas Altaria Phœbo, vt altaria per appoſitionē legamus,conueniantq; omnia cū eo quod dictū eſt.En quatuor aras,poſtea dicat,ecce duas tibi Daphni:duas autem Phœbo,quæ tamen Altaria ſint. Illud addā,in antiquis aliquot codicibus duo Altaria , abſque particula copulatiua hmōi pleraq; inuenies numeri variandi cauſa poni à Poetis.¶ Craterasq; duos ſtatuam tibi.) Duos quidem in codicibus aliquot veteribus legitur,quāuis in Oblōgo,& plerisq; aliis duas inſolito genere legatur. In Roma.tamen duo.ad ſibilum euitandum,quod ſtatuam ſequitur. In altero peruetere dictio abraſa eſt.Duo tamen prius fuiſſe apparet,& quamuis duo etiā accuſatiuo caſu pluralis numeri vltimam corripiat vt ex eo verſu manifeſtū. Si duo preterea tales idea tuliſſet. Hic tamen tū ratione loci,q̄; etiam ob conſonantes duas , quæ ſubſequuntur longa eſſet omnino.¶ Hilarās cōuiuia Baccho.) In Mediceo codice Hilarans altaria Baccho reliqui oēs cōuiuia.¶ Vina nouum fundā calathis aruiſia nectar.) In Oblongo quidē infundā legitur . Sed id mihi negocium faceſſit , q̄ aruiſia dictio nuſq̄; legetur. Eodē modo in codicibus antiquis . Siquidē in antiquiſſimo notæ maioris,& in Oblongo . Aruiſia legitur. In altero vero peruetere , atq; itidem in Longobardico mediæ illæ literæ abraſæ ſunt, vt quid haberet antiqua lectio non diſcernas . In Mediceo Aruſia.media tñ abraſa ſyllaba legitur.Sunt alii codices:in quibus, Aretuſia legas.Alii q corruptius quid oſtendāt.Quod vero interpretes authores citāt de vino Aruiſio in inſulę chii promontorio;cuius etiā Strabo mentionem fecerit , Inuenio ego apud authores Gręcos aliquot ἀρούσιαν eum locum nuncupari , vinumq; in ea optimū ἀρούσιον.Eamq; eſſe regionem illā apud Strabonem τραχεῖαν καὶ ἀλίμενον σταδίων ὀκτὼ καὶ τριακοσίων οἶνον ἄριστον φέρουσαν τῶν ἑλληνικῶν.tam & ſi in impreſſis ab Aldo codicibus ἀρίουσια χώρα legatur. Quod niſi pro cōperto habeā latinos vocabulum mutaſſe , quodam pleriq; alii facere conſueuerunt : vel.Arſyſia legendum contenderim , vt apud Stephanum eſt,codicibus Virgilianis preſertim antiquis, vel variantibus , vel manifeſte adeo contaminatis: vel cum Romano codice , & aliquot aliis veteribus.Aruiſia prout etiam in Strabonis codicibus vulgatis legitur. vide tamen Plinianos codices vetuſtos.li.xiiii.ca.vii.Nam in impreſſis eſt. In ſumma gloria poſt Homerica illa,de quibus ſupra diximus,fuere Thaſium Chiumq; ex Chio quod Aruiſiū vocant.¶ Saltantes ſatyros imitabitur Alpheſibœus.) In Ro.codi.more ſuo ſaturos per u,ſcriptum habetur,Verrio enim Flacco, vt hic quoq; veterū opiniones referamus,eandem eſſe videtur apud nos u,quæ apud Grecos υ. Nanq; his exemplis argumentatur. Quod illi dicūt κύμινον nos Cuminū,quam illi κυπάρισσον,nos Cupreſſum.illi κυβερνήτην,nos gubernaturē u,enim cū g,conſentire alibi dictū. Nec non ex eiuſmodi θησεὺς Theſeus πηλεύς Peleus. Quare multi y,pſilon literam ſuperuacuā latino ſermoni putauere. Sed cum quædam ait Scaurus, Græca nomina in noſtrum ſermonē admiſſa ſint:in quibus huius literę ſonus euidenter exprimitur vt Hyperbatō.& Hymnus.& Hyacinthus. In eiſdem hac lrā ſungimur neceſſario. Satyros igitur eadē ratione per y ſcribemus. Nam & Victorinus ea quæ Græci per y,ſcribunt,ſi exigat ratio per y,potius quā per u,ſcribenda præcipit, vt Berythus,non Berutus. Hylas,non Hulas. Hęc ille poſuit exēpla. Verrii vero Flacci rationem apud Velium longum videre poteris.

SERVIVS.

¶Reddā ꝓ carmine dona?) Ille eū ſupra tm̄ laudauerat: hic & laudat,& de munere ēt cogitat.¶ Sibilus.) Hic ſibilus dicit̃ res ipſa. Nā ſibila ora,participialiter dictū eſt ꝓ ſibilantia.¶ Hac te nos fragili donabim⁹ an̄ cicuta.) Bn̄ anticipat & offert munus,q̄d ille ſe facturū eſſe promiſerat.¶ Sume pedū.) Virga incurua, vñ retinētur pecudū pedes.¶ Nō tulit Antigenes , & erat tum dignus amari.) Aut paſtorē quēdam pulcherrimum dicit,aut Choraulā ſignificat,quē legimus admodū à Virgilio fuiſſe dilectū.¶ Paribus nodis.) Pari & æq̄li tumore nodoſum. Et

Quæ tibi,quę tali reddam pro carmine dona? MO.
Nam neq; me tantum venientis ſibilus auſtri,
Nec percuſſa iuuant fluctu tam litora,nec quę
Saxoſas inter decurrunt flumina valles.
Hac te nos fragili donabimus ante cicuta. ME.
Hæc nos,formoſum Corydon ardebat Alexin:
Hæc eadem docuit,cuium pecus?an Melibœi?

Et hõneſte locutus eſt formo ſum nodis vel gre. vt ſi dicas, pulcher eſt equus frenis. ſ Me nalca.) Vocatiuus eſt.

At tu ſume pedũ (quod me cum ſæpe rogaret,
Non tulit Antigenes, & erat tum dignus amari)
Formoſum paribus nodis, atq; ære Menalca. MO.

MANCINELLVS.

Pedum ❡ Pedum.) Paſtoralem baculum incuruum dictũ ꝙ illo oues à pedibus comprehendantur. Feſtus author. ſ Et erat tum di. a.) Lactan. li. vj. in puerorum corruptores ita ſcribit. Quid enim po teſt eſſe ſanctum his qui ætatem imbecillem & præſidio indigẽ tem libidine ſua depopulandam fœdandamq; ſuſtinuerint? Nõ poteſt hæc res pro magnitudine ſceleris enarrari. nihil amplius iſtos appellare poſſum quàm impios & parricidas quibus non ſufficiat ſexus à deo datus niſi & ſuum ſexum prophane: ac pe tulanter illudant. hæc ille.

ASCENSIVS.

❡ Quæ tibi &c.) vt in principio diximus qui hic canunt amici ſunt atque ita certant mutuis ſe donare muneribus mutuoq; ſe ſe commendant vnde Mopſus (vt ſimul ordinem contexam.) Quæ inquit ò Menalca. quæ dono reddam ego tibi pro tali car mine, quaſi dicat, neſcio, nam neque ſibilus, ideſt dulcis ſpiritus cum ſtridore ac ſonitu quodam flans: auſtri illius venti venien tis, ideſt molliter ac leniter accidentis, ſupp. iuuat me tantum, ideſt intantum, nec litora percuſſa fluctu, ideſt reſonantia, & dul cia murmura quæ ſunt ad litora ad quæ fluctus confringuntur iuuant, ideſt delectant me, tam, ideſt intantum nec flumina quę currunt inter valles ſaxoſas iuuant me tantum quantum, ſupp. tua carmina. Ad quod Menal cas. Nos inquit donabimus te ante, ſcilicet priuſq; aliquid muneris in nos contuleris: hac fragili cicuta, ideſt fiſtula exigua ex cicuta compacta, hæc, ſcilicet fiſtula docuit nos. i. in ea modulati ſumus, formoſum Corydon ardebat Alexin, ideſt ſe cundam Eclogam, totum autem illud (vt dicunt grammatici) ponitur materialiter loco accuſatiui, ac ſi dicã, Chriſtus docuit nos Pater noſter, &c. Hæc eadem, ſcilicet cicuta aut fiſtula do cuit nos, cuium pecus an Melibœi, ideſt tertiam Eclogam ſupra poſitam, ideſt hac cicuta modulati ſumus duas Eclogas iam ſu prapoſitas, vnde manifeſtum eſt per Menalcam Virgilium in telligi. Vnde animaduertendum eſt ꝙ nuſq; poeta in ſua perſo na puerorum amores fateatur: ſicut in perſona Mopſi dicentis. At tu ò Menalca: ſume, ideſt ſponte quaſi tibi debitum cape pe dum, ideſt baculum quo pedes ouium à paſtoribus comprehen duntur, dum eas ad ſe trahere volunt, ſume inquam pedum for moſum, ideſt ornatum & honeſtatum nodis paribus, ideſt pari diſtantia diſtinctis, ac formoſum ære quod ad finem eſt, & in no dis ipſis. quod ſupple pedum Antigenes, aut paſtor, aut cantor ille mollis, non tulit. i. abſtulit à me, & tulit ſecum. i. non obti nuit à me cum rogaret, ideſt quando aut quanuis rogaret me ſę pe. i. quanuis peteret ſæpe à me, & ideſt attamen ipſe erat tum di gnus amari. i. formoſus & delicatus puer. Cicuta qd ſit.

QVINTÆ ECLOGÆ FINIS.

ASCENSIVS.

Sexta canẽs, vt varietate placeat poeta, ne i ſin gulis carminibꝰ rẽ excõ modo ſuo finxiſſe dicat. i, vj. Ecloga cũ honorifica ꝓfatiõe ad Varũ amicũ habita: recitat rerũ ꝑmordia fabuloſa nõnul la iterſerẽs. Et qa paſtoꝝ ꝑitiã ea res traſcẽdit nõ in paſtorũ: ſed in ſua ꝑſona cõmemorat ne tñ à bucolico officio alienũ ſit carmẽ docet à paſtoribus Sile no extortũ, vñ qa facilius eſt recitare quã excogitare carmẽ de rebus phicis prudẽter Sile nũ, id excogitaſſe docet. Ordo verſiculorum nrorũ eſt. Sexta ſup. Ecloga canẽs. i. laudãs & cõmẽdãs hoc carmine: Varũ amicũ Virgilio virũ & coaudi torẽ Syronis epicurei recitat plurima ꝑmordia. i. principia & pria exordia rerũ, q̃ cõſtant. i. manifeſta ſunt Sileno: & hoc Phœbo cãtãte. Nã ea Phœbus cã tauerat ad Eurotam. vt ad finem Eclogæ dicetur.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN SEXTAM ECLOGAM, QVÆ VARVS, AVT POTIVS SILENVS INSCRIBITVR.

Sexta canens varum recitat primordia rerum
Plurima, quæ Phœbo conſtant, cantante Sileno.



P. VIRGILII SILENVS, LOQVITVR VIRGILIVS IPSE.

Prima Siracuſio dignata eſt ludere verſu
Noſtra, nec erubuit ſyluas habitare Thalia.
Cum canerem reges, & prælia, Cynthius aurem
Vellit, & admonuit, paſtorum Tityre, pingues
Paſcere oportet oues, deductum dicere carmen.
Nunc ego (nanq; ſuper tibi erunt, qui dicere laudes
Vare tuas cupiant, & triſtia condere bella)
Agreſtem tenui meditabor arundine muſam.
Non iniuſſa cano: ſi quis tamen hæc quoq;, ſi quis
Captus amore leget: te noſtræ Vare myricæ,
Te nemus omne canet: nec Phœbo gratior vlla eſt,
Quàm ſibi quæ Vari præſcripſit pagina nomen.

SERVIVS.

Prima Syracuſio dignata eſt ludere verſu.) Noſtra inquit muſa nō erubuit ſe ſyluis ante cōmittere. i. imitari Theocritum Syracuſanū & Bucolica ſcribere. Syracuſio aūt græce ait: nam latine Syracuſanus dicimus. Noſtra ideſt Romana: vt, Tu quoq; litoribus noſtris. Et dignata eſt, ſic dixit, quaſi ex loco ſuperiore. ¶ Syluas habitare.) Sicut, Atq; humiles habitare caſas. ¶ Thalia.) Muſa ſcilicet. & græce ait θάλεια. nam latine Thalea debuit dicere, ſicut κυθέρεια, cytherea: ſed propter euphoniam contempſit ius regulæ: & ideo in græcitate permanſit. ¶ Cū canerē reges & prælia.) Cum canere vellē. Et ſignificat aut Æneidem, aut geſta regum Albanorū: quæ cœpta, omiſit, nominum aſperitate deterritus. ¶ Cynthius.) Apollo à Cyntho monte Deli, in quo natus eſt. ¶ Aurē Vellit.) Ideſt mouit. vt alibi, Poſtesq; à cardine vellit. Aurem autem ideo, quia memoriæ conſecrata eſt, vt frons Genio, digiti Mineruæ, genua Miſericordiæ. ¶ Deductum dicere carmen.) Tenue. Trāſlatio à lana, quæ deducitur in tenuitatem. ¶ Nunc ego.) Ordo eſt: Nunc ego agreſtem tenui. ¶ Meditabor arundine muſam.) Ideſt carmen ruſticum ſcribā. ¶ Nanq; ſuper tibi erunt.) Superabundabunt tibi inquit O Vare, qui ambiant tua facta deſcribere. Hic autem Varus Germanos vicerat, & exinde maximam fuerat & gloriam & pecuniam conſecutus: per quem Virgilius meruerat plurima. ¶ Triſtia condere bella.) Epitheton perpetuum bellorum. ¶ Nō iniuſſa cano.) Vel à Pollione, vel ab Auguſto, vel à Mecœnate. ¶ Hæc quoq;.) Licet vilia, ſicut Theocriti. Et hoc dicit, Si quis, licet ruſtica, legere fuerit iſta dignatus: tuas tamen in his laudes inueniet. Nam per myricas & nemora, Bucolica ſignificat. ¶ Nec Phœbo gratior vlla eſt.) Nec enim pagina vlla Apollini eſt gratior, q̄ quæ Vari nomen geſtat in titulo. Quod ideo dicit, quia hanc eclogam conſtat in honorem Vari eſſe perſcriptam. Dicitur autem ingenti fauore à Virgilio fuiſſe recitata: adeo vt cum eam poſtea Cytheris cantaſſet in theatro, quem in fine Lycoridem vocat: ſtupefactus Cicero, cuius eſſet, in theatro requireret. & cum eum tandē aliquando vidiſſet: dixiſſe dicitur & ad ſuā & ad illius laudem, Magnæ ſpes altera Romæ. Quod iſte poſtea ad Aſcanium trāſtulit, ſicut commentatores loquuntur.

MANCINELLVS.

¶ Prima.) Nullus enim è græcis quoque ante Maronem in ſcribendis Bucolicis Theocritum imitatus erat. ¶ Noſtra Thalia.) Ideſt latina muſa. noſtra autem inquit, q Varum poetam quoq; alloquitur. ¶ Syracuſio verſu ludere.) ideſt Bucolica ſcribere, vti prius Theocritus Syracuſius ſcripſerat. Syracuſæ autem glorioſa ciuitas, maximum olim tyrannorum domicilium ſub pachini promontorij radicibus: quod in orientem ſolem aſpicit eſt. Diony. edocet. Stra. lib. vj. permulta de ea ſcri. Thalia vna eſt nouem muſarum, de quibus ample diximus in noſtro carmine de floribus, de quibus item latius Diodorus lib. v. Thalia aūt capacitas, ſeu celebritas interpretatur, eo q in longum ipſis poetarū laus aperta vireſcat. ¶ Canerem reges, & prælia.) Id ſimile eſt illi. Arma virumq; ca. cœperat autem prius Ænei. inde deterritus rei amplitudine ad Bucolica diuertit. ¶ Cynthius.) Dicitur Apollo. Eſt enim cynthus mons ſublimis, & aſper vrbi iminens in Delo quæ inſula in mari ægeo ſita vrbem habet in plano poſitam, & Apollinis templum, atq; Latonæ: quæ ibi Dianam ſimul & Apollinem peperit. Id Strab. lib. x. ſcripſit. Per cynthiū vero, hic, intelligit Auguſtum, dicit enim Eclog. viij. A te principium tibi deſinet, accipe iuſſis Carmina cœpta tuis. In Ecloga vero. iiij. Apollinem appellauit, vt ibi oſtendimus. ¶ Aurem vellit.) mos eſt excitātium monentiumq; aliquem ad res agendas, reminiſcendasq; &c. Deductum, tenue ſignificat, & ſubtile ſm Macro. lib. vj ſat. hinc ait Affranius, voce deducta. Pomponius item, vocem deducas, oportet, vt mulieris videātur verba. ¶ Vare.) In Horatio nunc varius, nunc varus legitur. Hic autem Varus ſemper. Fuerunt autē Varus & Tucca, vt ſcribit Euſeb. Virgi. & Horatij contubernales, & poetæ illuſtres, q Æneidos libros poſtea emēdarūt, ſub lege ea, vt nihil adderent. Hūc Hora. Item alibi, & ode. vj. laudat vbi dicit Agrippæ. Scriberis Vario fortis, & hoſtium Victor mœonij carminis alite. Acro. dicit & Porphyrio Variū tragœdiam ſcripſiſſe de Thyeſte. item Fabius lib. x. de Varo ſaty. vj. Horatius ad Mecœnatem ſic ait, Nulla etenim mihi ſe ſors obtulit optimus olim Virgilius poſt hunc Varus dixere quid eſſem. ¶ Agreſtem muſam.) Ruſticum carmen, hoc eſt bucolicum. ¶ Tenui arundine.) Gracili fiſtula. ¶ Meditabor.) meditando Canam. ¶ Nō iniuſſa.) Vt iam oſtendimus Auguſto inquit Ecloga. viij. accipe iuſſis, Carmina cœpta tuis. Hæc quoq; vt, ſcilicet aliorum ſcripta leguntur. ¶ Captus amore.) Beniuolentia ductus. ¶ Myricæ.) De ijs late in. iiij. Ecloga. ¶ Nemus.) à græco dicitur nemos, huius nemo verbum aut nemeo, vel nemo ſignificant diſtribuo, tribuo, paſco, nemora ſignificant ſyluas amœnas, vt Feſtus ait. ¶ Canet.) Reboabit. ¶ Pagina.) ideſt charta. Paginæ autem dicuntur, q in libris ſuam quęq; obtineant regionem, vt pagi, vel à pangendo q in illis verſus panguntur. i. finguntur. Feſtus ait. ¶ Pręſcripſit.) titulo deſignauit.

Syracuſę. Cynthi. Nemus. Nemora. Pagina.

ASCENSIVS.

¶ Prima ſyracuſio. In huius ſextę Eclogę principio poeta in ſua perſona loquens videtur q̄ſi in totū bucolicū carmen exordiri, vnde nonnulli hanc primam Eclogam eſſe voluerunt. Alloquitur autem Varum amicum & contubernalem dicēs. Noſtra Thalia, ideſt florida muſa dignata eſt prima, ideſt ante omnes alias hoc eſt licet ſit materia humilis tamen non aſpernata eſt. ludere ideſt tenuiter canere verſu ſyracuſio, ideſt Theocriti poetæ ſyracuſani; neq; erubuit. i. turpe putauit aut verecundata eſt habitare ſyluas, ideſt imorari in rebus paſtoralibus & ſilueſtribus deſcribendis. Cum, ideſt quando canerem. i. canere vellem reges & prælia. i. heroica carmina, quibus reges & eorum pręlia decantari ſolēt, Cynthius, ideſt Apollo vellit aurem, & pro, ideſt admonuit (quia qui admonitos faciunt aures vellere ſolent) admonuit autem dicens ò Tityre oportet. i. decet paſtorem paſcere pinguis oues, & dicere carmen deductum. i. extenuatum & gracile quale eſt bucolicum. Et ideo ſupple ò Vare nanq; ſupererunt. i. ſupra q̄ ſatis erunt tibi qui cupiant dicere. i. diſerte conſequi tuas laudes & condere, ideſt condite enunciare, bella triſtia non tibi ſed quibus ea intuliſti. Nā quę alijs & pręcipue matribus triſtia ſunt alios iuuāt & delectāt bella: vnde dicit Hora. j. carmi. Multos caſtra iuuant & lituo tubę. Permixtus ſonitus bellaq; matribus. Deteſtanda. honeſtius autem de Varo dicit, q multi cupient dicere q̄ ſi dixiſſet q multi dicent. Nā per hoc q dicit multos cupere innuit claritudinem geſtorū Vari illorū conatus ſuperaturam, quia ergo multi cupient dicere tuas laudes, ego meditabor i. exercebor nunc agreſti arūdine. i. ſtylo gracili & agreſti muſam agreſtem. i. carmen Bucolicum. Et ſi dicat Varus. At qui non potius Cęſaris arma canis, dicit nō cano iniuſſa, imo cano iuſſa ab Aug. & tamen ſi quis leget quoq;. i. etiam hæc. ſ. humilia, ſi quis inq̄; leget captus amore, ſcilicet noſtri aut muſæ noſtrę, cuius ornatu ac ſpecie capi nemo poteſt, vt innuit, O Vare noſtræ myricę. i. argumenta humilia & materiæ bucolicæ ſupp. canent te, & omne nemus. i. ſylua amœna canet te nec vlla pagina. i. charta ſup. erit gratior. i. acceptior Phœbo. i. Apollini muſarum præſidi. q̄ ſup. ea quę pręſcripſit. i. in fronte aut titulo ſcripſit ſibi nomen. Vari. q. d. nihil Phœbo inuito de Varo cecinero cum rerum ab eo geſtarum claritate adiuter.

PIERIVS.

¶ Inſcriptio huius Idylij in Ant. Roma. codice ad hunc modum habet Faunorum. Satyrorum, & Silenorum, Delectatio. ¶ Prima ſyracuſio.) In Ro. co. ſyracoſio. p o. in antepe. legit. qd etiā Ser. adnotauit. In Longo. & alijs, ſyracuſio, quod iā ab omnibus

nibus receptũ eſt. ¶ Noſtra nec erubuit ſyluas habitare thalia.) In Ro.cod. Syluis, legiť, & Thalea. Ea ratione qua diximus alibi ei diphth. in e, longam abire plurimũ apud latinos, vocali pſertim ſubſequente. Sed.n. vt Thalia græco ſono per i, ſcribať, iam receptũ à latinis. ¶ Cũ canerẽ reges & plia.) In antiquiſſimo co. Romano prœlia p œ diphthongõ legitur, vt in aliquot antiquis marmoribus habetur. ¶ Vellit & admonuit.) In Longobardico, velit, vnico l, ſcriptũ vt multa hmõi, antiquorũ more. In eodẽ Lõgobardico, & in Mediceo. Ammonuit, duplicim, quod ẽt habetur in oblõgo codice, adeo dura viſa eſt illi ſeculo pronunciatio, qua literæ m, d, præirent. ¶ Vare tuas cupiãt.) In Lõgobardico, Vare, ſemper vnico r, ſcriptũ eſt. qđ iã recipi video. Tametſi Victorinus, quo vitium hoc emendaret duplici rr, ſcribendũ præceperit non ſecus ac, Arruntium, currum, & ferrum. Eundẽ vero eſſe volunt, quem Horatius, Varium appellat. Scriberis Vario fortis, & impiger. Scribit vero Diony. Hiſtoricus, Quintiliũ Varum in Germania victoriam adeptum, poſtea proditũ, poſt magnam Cladem ipſummet ſibi manum cõſciuiſſe. De eodẽ apud Suetonium, in Auguſto plura.

SERVIVS.

¶ Pergite Pierides.) Hortať muſam ad referenda ea q̃ Silenus cãtauerat pueris. Nam vult exequi ſectã Epicuream, quã didicerãt tam Virgilius q̃ Varus, docente Sirone: & q̃ſi ſub perſona Sileni, Sironẽ introducit loquentẽ. Chromim autẽ & Mnaſylum ſe & Varũ vult accipi. Quibus ideo coniungit puellã, vt oſtendat plenã ſectã epicureã, quæ nihil ſine voluptate vult eſſe pfectũ. ¶ Chromis & Mnaſylus.) Iſti pueri ſatyri ſunt. ¶ Inflatum.) Impletũ venas, figurate. ¶ Iaccho.) Aut vino, aut Libero patre, qui etiã Iacchus vocatur. ¶ Serta procul.) Modo ppe.

Pergite Pierides. Chromis & Mnaſylus in antro
Silenum pueri ſomno videre iacentem,
Inflatum heſterno venas (vt ſemper) Iaccho.
Serta procul tantum capiti delapſa iacebant,
Et grauis attrita pendebat cantharus anſa.
Aggreſſi (nam ſæpe ſenex ſpe carminis ambo
Luſerat) inijciunt ipſis ex vincula ſertis.
Addit ſe ſociam, timidiſq; ſuperuenit Ægle,
Ægle Naiadum pulcherrima, iamq; videnti
Sanguineis frontem moris, & tempora pingit.
Ille dolum ridens, quo vincula nectitis? inquit.
Soluite me pueri. ſatis eſt potuiſſe videri.
Carmina, quę vultis, cognoſcite, carmina vobis,
Huic aliud mercedis erit. ſimul incipit ipſe.

pdie eius diei biberat, vt ſemper. ſ. ſolitum iacere inflatum. Serta. i. coronæ ex pampinis quas ſibi poturo imponere ſolebat, iacebant procul. i. longe ab ipſo delapſa capiti. i. de capite tantum. i. intantũ & tam longe (quia rarũ eſt procul accipi pro eo q eſt prope: ſi tñ hic ita accipiendum eſt, vt Seruius vult ſit ordo. Serta iacebant procul. i. prope delapſa tñ. i. tantummodo capiti) & cantharus. i. poculũ potiſſimũ vt videtur fictile, grauis. i. magnæ capacitatis, attrita anſa. i. habens anſam attritam pendebat ſupp. illic: aut potius: pendebat anſa attrita. i. per anſam attritam ex frequenti vſu, eſt enim anſa quo accipitur poculum in manum circulus, & pueri ſupp. aggreſſi. i. adorti vt terribilem inijciunt ſup. ipſi vincula ex ipſis ſertis: vnde patet quod ſerta remotius iacebãt: nam ſi propius iacuiſſent non eis ad vincula conficienda vſi fuiſſent, cum vt dicetur timidi eſſent. Aggreſſi autem ſunt, nam. ſ. Silenus luſerat. i. deceperat & fefellerat ſæpe ambos. ſ. pueros, ſpe carminis, hoc eſt promiſerat eis ſæpe carmen quod reddere recuſauerat. Ægle nympha ſplendida addit ſe ſociam & ſuperuenit timidis, ſupple pueris Ægle inquam pulcherrima. i. fortiſſima: naiadum, ideſt nympharum aquarum pingit ipſi iamq; videnti, aut addit ſe ſociã nanq; ipſa pingit. ſ. Sileno iam experrecto frontem, & tẽpora. i. latera capitis, moris ſanguineis. i. ſanguinei coloris. Ille, ſcilicet Silenus ridens dolum. i. quia per dolum vtpote cum dormiret ipſum vinxerant, inquit ò pueri quo, ideſt ad quid, & ad quem finem nectitis vincula, ideſt arcte ligatis me? ſoluite me ſatis eſt potuiſſe videri. i. (quod potui à vobis videri cum non viſus eſſem ſi noluiſſem, ſemidei enim vt fauni, & ſatyri, & nymphæ non videbantur niſi dum volebant) Cognoſcite. i. accipite à me carmina, quæ vultis, ideſt ſcio quod carmina vultis, diſſoluite ergo me & canam vobis. carmina ſupple erunt vobis pueri merces, ideſt in mercedem quod me ſolueritis, aliud mercedis, ſcilicet ſtuprum aut concubitus erit huic. ſ. puellę Æglæ, & ſimul hoc. ſ. dicens, ipſe incipit ſupple carmen ſuum aut canere.

¶ Regula eſt. Venuſtius dictiones partitiue ad neutrũ genus redactę & quaſi fixæ tentæ, ſubſtantiua ſua in genitiuo regunt, q̃ ſi cum eis in eodẽ caſu regãtur. vnde venuſtius dixeris, Aliud mercedis erit huic q̃ alia merces.

Nam intuiť. ¶ Tantum capiti delapſa: vt oſtenderet non longius prouolutã eſſe coronã. ¶ Attrita anſa.) Frequenti. ſ. potu. ¶ Ipſis ex.) Ex ipſis, vt tranſtra per & remos. i. per tranſtra. ¶ Timidis.) Pro timẽtibus. Nã timidus eſt qui ſemper timet: Timens vero q ad tps formidat ex cauſa. Aut re vera timidis: qa pueris per ætatem naturaliter timor eſt inſitus. ¶ Soluite me pueri, ſatis eſt potuiſſe videri.) Sufficit. n. quia potui à vobis videri. Quod ideo dicit, quia ſemidei, cũ volunt tm, videntur, vt Fauni, Nymphę, Silenus. Poteſt & aliter intelligi, Soluite me: ſufficit q talis vobis viſus ſum, vt ligari poſſim. ¶ Huic aliud mercedis erit.) Nymphę minatur ſtuprum latenter: quod verecunde dixit Virgilius.

MANCINELLVS.

¶ Pergite.) Incipite, perſeuerateq; canere, vel agite, vt inquit. Feſtus. ¶ Pierides.) Vide in Palæmone. Silenum, is fuit Dion. pędagogus, ac nutritor optimorũq; inſtitutor ſtudiorũ, qui plurimũ ipſi ad virtutem, & gloriã reſq; bellicas pfuit. Legito Diod.

Iacch⁹. lib. v. ¶ Iaccho.) Iacchus dicitur bacchus à clamore, & ſonitu nã ipſi ſacrificantes clãmare ſolebant. Iaccheo clamo ſignificat Iac-

Cãthar⁹ cho reſono, Iacche clamor. ¶ Cantharus.) Græcũ nomen poculi genus, & proprie liberi patris poculum, quem Maro. Sileno aſſignat. Menãder pro nauiculi etiam genere poſuit Macro. author li. v. ¶ Anſa.) Circulo quo vas tenetur. ¶ Attrita.) i. lęui. ¶ Ægle.) Nympha fuit ſolis filia ex Neæra, vt Home. ſcrib. lib. xij. Odiſ. ægle autem apud nos ſplendor dicitur. ¶ Quo.) Propter quid. ¶ Satis eſt po. vi.) Sufficit vobis vidiſſe me, erat enim ſemideus. ¶ Huic ali.) clam Venerem innuit.

ASCENSIVS.

¶ Pergite Pierides.) Per modũ inuocationis cohortatur muſas vt pgãt. i. pagãt & perficiant quod pretendit enarrare, videlicet quo pacto Silenũ inuenerint paſtores & quæ carmina ab eo audierint, quod dixi cũ decoro fingit poeta, & ſi Seruio credimus per Chromin Varum & ſe per Mnaſylũ intelligit per Silenum aũt Syrenẽ epicureũ ſub quo ſimul ſectã epicureã didicerant. Ex ordine patebit ſententia. Ordo autem talis eſt. O Pierides. i. muſę rerum indagatrices, pergite. i. peragite aut pergite, & ad optatũ finẽ dirigite, quod dictum velim, inde quaſi incipiant. muſę incipit narrare dicens. Chromis & Mnaſylus ſatyri illi pueri. i. adhuc in ætate puerili exiſtẽtes (intelligit aũt Varum & ſe) videre Silenum, ſatyrum illum nutritorem Bacchi iacentem in antro ſomno. i. propter ſomnum, inflatum venas. i. habẽtem venas inflatas Iaccho. i. Baccho hoc eſt vino, heſterno. i. pridiano hoc eſt quod pridie

PIERIVS.

¶ Chromis & Mnaſylus.) In Ro. codi. ſcribitur, Mnaſillus. duplicato, ll. & per i. Pręterea Vale. Probus Mnaſylos. per os, legit. ¶ Spe carminis ambos luſerat.) In codicibus antiq. ambo, legiť quod magis placet eruditis: & ita ſcriptum à Virgi. aſſerit Cariſius. Alibiq; diximus etiam oratores eo declinatu libenter vſos. Quodq; nunc ſuccurrit in vetuſto codi. apud Liuium legi in calce tertij Deca. j. Prælium fuit, quale inter fidentes ſibimet, Ambo exercitus veteris perpetuæq; alterũm gloriæ, alterum nuper noua victoria elatum. ¶ Iamq; videnti.) In aliquot antiquis codicibus. Nãq; videnti. ¶ Quo vincula nectitis.) In anti. aliquot codici. Quid vincula. Sed id ex paraphraſi. Pro quo, ad qd. ¶ Inijciunt ipſis ex vincula ſertis.) In antiquis omnibus. Iniciunt i, ſecunda ſyllaba minime geminato, ea quam ſuperius attulimus ratione.

SERVIVS.

¶ In numerũ ludere.) i. ſaltare ad modũ rhythmi & cantilenæ. ¶ Motare cacumina.) Quaſi

Tum vero in numerum, Faunoſq; feraſq; videres
Ludere: tum rigidas motare cacumina quercus.

Quaſi hoc genus ſaltationis vult eſſe in arboribus cacuminũ motu. ¶ Parnaſſia rupes.) Mons eſt Theſſaliæ Apollini ec conſecratus.

Nec tantum Phœbo gaudet Parnaſia rupes:
Nec tantum Rhodope miratur, & Iſmarus Orphea:
Quantum omnis mundus gaudet cantante Sileno.
Nanq; canebat, vti magnum per inane coacta
Semina, terrarumq́;, animæq́;, mariſq; fuiſſent,
Et liquidi ſimul ignis, vt his exordia primis
Omnia, & ipſe tener mundi concreuerit orbis.
Tum durare ſolum, & diſcludere Nerea ponto
Cœperit, & rerum paulatim ſumere formas,
Iamq; nouum terræ ſtupeant luceſcere ſolem:
Altius atq; cadant ſummotis nubibus imbres.
Incipiant ſyluę cum primum ſurgere: cumq́;
Rara per ignotos errent animalia montes.

cōſecratus. ¶ Rhodope & Iſmarus.) montes Thraciæ, in quibus Orpheus conſueuerat canere. Et hoc dicit, Non tm̄ iſti montes gaudēt cantāte Apolline vel Orpheo, quātū cātante Sileno lętatus eſt mundus. Nāq; etiā paulo poſt dicturus eſt, Et inuito proceſſit veſper Olympo. ¶ Nanq; canebat vti magnū per inane coacta Semina.) Variæ ſunt philoſophorū opiniones de rerum origine. Nā alii dicunt omnia ex igne procreari, vt Anaxagoras. Alii ex humore, vt Thales Mileſius: vñ eſt, Oceanumq; patrē. Alii ex quatuor elementis, vt Empedocles: ſecundū quē ait Lucretius, Ex imbri, terra, atq; anima naſcuntur & igni. Epicurei vero quos nunc ſequitur, nihil horum cōprobant: ſed dicunt duo eſſe rerum principia, corpus & inane. Omne enim quod eſt, aut continet, aut continetur. & corpus volunt eſſe atomos. i. quaſdā minutiſſimas partes quæ τομὴν. i. ſectionem non recipiunt. Vnde & atomi dictæ ſunt, quas Lucretius minutiores dixit eſſe illis corpuſculis, quæ inſulis ꝑ feneſtram radiis ſolis videmus. dicit. n. illis nec viſum poſſe accidere. Inane vero dicunt ſpatium in quo ſunt atomi. De his itaq; duobus principiis volunt iſta quatuor procreari, ignem, aerem, aquam, terram: & ex his cætera: vt illa duo elementa ſint: hęc vero quatuor ſyntheta, ideſt compoſita ex aliis duobus, præſtent originem aliis omnibus rebus. Hac autem ratione comprobant ex atomis & inani omnia eſſe: ꝙ nihil eſt in rerum natura quod non & corpus habeat, & quia non recipit ſectionem, indicet etiā inanitatem. ¶ Vti magnum per inane coacta ſemina.) Canebat inquit mundi principium. i. quemadmodum coactæ & collectæ atomi per magnum inane fuiſſent origo ignis, aeris, terrarū, & maris. nam ſemina, atomos dicit. Dicimus hæc atomus, & hæ atomi. ¶ Animæq́.) i. aeris: vnde & venti ſunt. ¶ Liquidi ignis.) puri. i. ętherei. ¶ Omnia & ipſe tener mundi cōcreuerit orbis.) Añ orbis: & ſic oīa q̄ in orbe ſunt. Nā mutato ordine ait, primo oīa: & ſic orbis. ¶ Cōcreuerit.) Collectus & iſformatus ſit. ¶ Tū durare ſolū, & diſcludere Nerea ponto.) Canebat ēt quemadmodum terra rerū ſumpſerit formā. ¶ Iamq; nouū terræ ſtupeant luceſcere ſolem.) Canebat quēadmodū poſt hæc ſtupeant terrę ſolis ortum: & quēadmodum cadant imbres nubibus in altum leuatis. Naturale. n. eſt vt nubes cum cœperint ſoli eſſe vicinæ, eius calore ſoluantur in pluuias. Vnde & in Georgicis ait, de ſignis ſerenitatis, At nebulæ magis ima petunt. ¶ Incipiant ſyluæ.) Bonū ſane ſequutus eſt ordinē: vt poſt ſolis & pluuiarū cōmemorationē diceret ortas ſyluas & animalia cuncta procreata.

PROBVS.

¶ Nanq; canebat vti.) Hactenus breuiter. Nunc vt oīs quæſtio tractetur. Quęrit̃ an poeta quatuor ſolis, & his in oibus principia rerū conuenire cōfirmet. Tunc deinde, an reuolutis ſuper eadē re ſenſibus paria percurrat, an vero diuerſa cōfundat, vt igit̃ ſenſum plene intelligamus, hoc qđ eſt ab eo verſu. Nāq; canebat vti magnū per inane coacta Semina, Propriū in Virgilio eſt, vt nihil magnū ſua authoritate cōfirmet, ſed aut à muſis cōceptū dicat, aut admirabile famæ tribuat. Hoc quidā diffidentiæ dicunt. Nā ſi cōfirmet, inquiunt, opiniones hominū ad credendum facilius nos inducent. Sed poeta fortius probat, cū ſuæ opi. etiam famā cōſentire ꝓnunciant, vt eſt illud. Quā Iuno fertur terris magis oibus vnā. Et illud, fama eſt Enceladi. ſ. ſ. c. & illud. Dædalus (vt fama eſt) f. m. r. Et illud. Nāq; ferūt fama. Hipolytū. p. q. a. n. Et illud. Quid loquar, aut Scyllā Niſi. q. p. ſ. Quę niſi famę authoritas fulciat, fabuloſa vidētur, & inania. Hic aūt fama Sileni ęque authoritate quæ canit, confirmat. Omnem igitur hanc rerum naturæ formā tenui primū & inani mole diſperſam refert in quatuor elemēta cōcretā. Et ex his oīa eſſe poſtea effigiata Stoici tradūt ζήνων κιτιεύς, ac Speuſippus Solœus & Cleātes Thaſius, q principē habuerūt Empedoclē agrigētinum, qui de his ita ſcribit τέσσαρα δὴ πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε. ζεὺς ἀργὴς ἥρη τε φερέσβιος ἠδ' αἰδωνεὺς, νῆστίς θ' ἣ δακρύοις γε πικροῖς ὄμμα βρότειον γένος, vt accipiamus ζεὺς ἀργὴς. ignē quid ſit. ζέων & cādēs qđ ignis ē ꝓpriū de quo Euripides ὁρᾷς τὸν ὕψου τόνδ' ἄπειρον αἰθέρα καὶ τὸν πέριξ ἔχοντα ὑγρὰν ἀγκάλαις τὸν

Mos virgilianus Regula.

τὸν νόμιζε ζῆνα Ennius, aſpice hoc ſublime cādēs quē vocāt oēs Iouē, Argeus aūt. i. λαμπρὸς ἢ ταχύς. Nā & Home. καὶ κύνες ἀργοί, & argus vndiq; lucens, & vidēs. Hoc idē Virgi. exequutus ait. Et liquidi ſimul ignis, purum demonſtrans, non liquentē. Et liquidum ſuper æthera lapſę, ęque purum. Item, quod fieri ferro, liquidóve poteſt electro, puri coloris. vbi autem ait, liquido diſtendunt nectare cellas. Nec enim liquenti ꝓ fluenti dixit, Sed puro. in hoc enim commendatio eſt operis apū. Nec enim laus eſt mellis, ſi fluat: ſed gloria, ſi lucidū viſatur ἥρη aūt πρέσβιος terrā tradit. ꝙ victū ferat. De qua Home. ζείδωρος ἄρουρα, vñ τὴν ἥραν, qđ ἄραν appellarūt καὶ αἰδωνεύς. Ditē patrē gloſſa ſignificat. Sed accipere debemus aera: quē Euripides in Cadmo χάος appellauit ſic οὐρανὸς ὑπὲρ ἡμῶν κεῖνος φαιτῶν ἕδος δαιμόνιον τὸ δ' ἐν μέσῳ τοῦ οὐρανοῦ τε καὶ χθονὸς οἱ μὲν ὀνομάζουσι χάος. Quia quibuſdā videtur aera, qui ex ſumma mōtiū, & ima terrarū ſegnis faciat cum reliquo, qui ſuper incubat eſſe obtuſiorem, atq; ita vicem inferiorum obtinere, hoc aūt adnotaſſe Virgiliū aiunt in ſexto, Tota paſſim regione vagantur Aeris in cāpis latis atq; omnia luſtrant, vt poſt mortē ſoluto corpore vmbrę in hac obuerſentur caligine animæ vltimo aeri, & puriori tranſmittantur, νῆστις aquam ſignificat, quæ. ſ. ſincero habitu cuncta confirmet. Nam creditur id eundem hominem quē accęperit ſeruare. Cicero autem αἰδωνέα pro terra interpretatur ἥραν ꝓ aere verſa vice in lib. ſecundo de Deorum natura. Aer inquit vt ſtoici diſputant interiectus inter mare & cœlum Iunonis nomine conſecratur, quæ eſt ſoror & coniux Iouis, ꝙ ei ſimilitudo eſt ætheris, & cum eo ſumma cōiunctio, effœminarunt aūt eum, Iunoniq; tribuerunt quod nihil eſt eo mollius, Sed Iunonem à iuuādo credo nominatā. Hæc de aere. Infra de terra ſic. Terrena aūt vis omnis: atq; natura Diti patri dicata eſt, q diues vt apud gręcos πλοῦτος: quia & recidunt omnia in terras, & oriuntur ex terris. Idem hoc Home. ſignificat ſic.

τριχθὰ δὲ πάντα δέδασται, ἕκαστος δ' ἔμμορε τιμῆς
ἤτοι ἐγὼν ἔλαχον ἅλα ναιέμεν αἰεὶ
παλλομένων. ἀΐδης τ' ἔλαχε ζόφον ἠερόεντα.
ζεὺς δ' ἔλαχεν οὐρανὸν εὐρὺν ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν
γαῖα δ' ἔτι κοινὴ πάντων, καὶ μακρὸς ὄλυμπος.

Vt ad Iouem æther pertineat, mare ad neptunū, ditis imperia apud inferos, terrā cōmunem omnibus remanſiſſe. In quo animaduertendū eſt, ꝙ Homerus conſentiat Empedocli, & Eracleoni, Ciceronis diuerſa opinione. Ariſtote. quatuor elementa ait, aquam, & terram ponderibus ſuis deorſum ferri, Ignē & aera tenuitate ſua ſubleuari, & his quatuor elementis quintū, quaſi ꝓprium æthera addidit priuata mole diſcretum. Idem Ariſto. ait non eſſe idem ignem, & æthera, diuerſitatemq́; eorū cōprobari ex eo, ꝙ ignis omnia cōſumat, æther omnia cōſeruet & nutriat, Anaxagoras his quatuor elementis cōſtitutis rectorē adiūgit ſiue ſpūm, ſiue deū, ſiue mentē, per hęc q̄tuor regantur. Hic Anaxagoras abderites fuit Democrito popularis, & diſcipul9. Quāq̄ alii Dionyſium Cizicenum, Quidam Ariſto. magiſtrum eius affirmāt, vir nobilis amicus Alexādri apud pſas comes, hic animū principium omnium ſenſuū facit, quem ſequutus Plato in libro περὶ ψυχῆς, ſic ait ἀλλ' ἀκούσας μέν ποτε ἐκ βιβλίου τινὸς ὡς ἐκεῖν ἀναξαγόρου ἀναγινώσκοντος, καὶ λέγοντος ὡς ἄρα νοῦς ἐστὶν ὁ πάντα αὐτὸ κοσμοῦν τε καὶ πάντων αἴτιος, ἔδοξέ μοι εὖ ἔχειν τὸν νοῦν εἶναι πάντων αἴτιον καὶ ἡγησάμην εἰ τοῦτο οὕτως ἔχει τόν γε νοῦν κοσμοῦντα πάντα κοσμεῖν. Quod æque Virg. idem ſecutus eſt.

Spiritus intus alit, totamq́; infuſa per artus.
Mens agitat molem,

Nā ꝙ Anaxagoras νοῦν hic ſpūm dixit. Et qm̄ incidimus in hunc locum, par eſt præſenti quæſtioni ſummatim videamus, quid in his quoq; agat Virg. verſus ita ſe habent.

Principio cœlum, ac terras, campoſq́; liquentes,
Lucentemq́; globum Lunæ, Titaniaq́; aſtra,
Spiritus intus alit.

Liquidū

Quod ibi Anchiſen facit diſputantem, q̃ hic Silenum deum non niſi, q̃ poeta Ennius Anchiſen augurẽ, ac per hoc diuini quiddam habuiſſe præſumit. Sic doctusq; Anchiſes Venus: quem pulchra dearum, Fari donauit diuinum pectus habere, Næuius belli punici libro tertio ſic, poſtq̃ autem aſpexit templo Anchiſes ſacra immenſa penatium ordine ponuntur. Immolabat auream victimam pulchram, Virgilius ſic, & ſi pietate meremur, Da deinde augurium pater, atq; hæc omina firma. Niſi enim petiſſet omina, nunquã confirmari optaſſet, dehinc viſa ſtella ait, veſtrũ hoc augurium, veſtroq; in.n.t.e. Idem Virgilius in tertio Æneidos, vbi primum Italiam: quo auſpicati ſunt, ac templum in arce Mineruæ, conditum ab Idomeneo & ſalẽtinis. De qua re hęc tradit Varro, qui ſit Menippeus. non à magiſtro, cuius ætas longe pręceſſerat nominatus, Sed à ſocietate ingenij quod is quoq; Omnigeno carmine ſatyras ſuas expoliuerat, in tertio rerum humanarum refert, Gentis ſalentinæ nomen tribus è locis fertur coaluiſſe, è Creta Illyrico, Italia. Idomeneus è Creta oppido Lyctio pulſus, per ſeditionem bello magnenſium cum grandi manu ad regem Clinicum venit ad Illyricum. ab eo item accæpta manu cum locrenſibus pleriſq; profugis in mari cõiunctus, amicitiaq; per ſimilem cauſam ſociatis locros appulit. vacuata eo metu vrbe, ibiq; poſſedit aliquot oppida, & cõdidit, In quis vrbs, & caſtrum Mineruæ nobiliſſimum. In tres partes diuiſa copia in populos.xij. Salentini dicti, quod in Salo amicitiam fecerint. Cum ad hanc igitur arcem, ſiue oppidum equos aĩaduertiſſet Anchiſes, vt augur exclamat. bellũ ò terra hoſpita portas.

Anchiſes diuinus.

Salẽtini vnde dicti.

Bello armantur equi, bellum hæc armenta minantur.
Sed tamen iidem olim curru ſuccedere ſueti.
Quadrupedes, & frena iugo cõcordia ferre. Spes eſt pacis ait. Apte igitur Anchiſes de rebus diuinis alibi loquitur, vt hic Silenus. Quæramus igitur, an & ibi, ſicut hic quatuor principia deſignet.

Principio coelum, ac terras, camposq; liquentes,
Lucentemq; globum Lunæ, titaniaq; aſtra
Spiritus intus alit.

Nam terram ſimpliciter dixit, in campis liquentibus mare ſignificat, cæterũ coelũ, quod dixit, Si pro igni accipimus, vbi aer, Sin vero coelũ pro aere, vbi ignẽ requiremus? Æmylius Aſper cum hunc locum adnotaret, ſic ait hæc membra naturæ, ſic ſolet iungere, vt in tria diuidat. Nã & alibi maria, ac terras, coelũq; pfundũ, Et Homerus ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξ' ἐν δ' οὐρανόν, ἐν δὲ θάλασσαν. Sed & Homerum ipſo hoc loco poſſumus ꝓbare, quatuor elementorũ mentionẽ feciſſe. Nam ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξεν Achilles ſignificatur, vt homo terrenus. cui arma fiebant: ἐν δ' οὐρανόν aerem. ſcilicet. In quo iſta fiebãt, Ignem extrinſecus adhibemus in ipſo Vulcano. Similiter & Ennius in Medea exule in his verſibus. Iuppiter, tuq; adeo Summe ſol, qui res omnis inſpicis, q̃q; tuo lumine mare, terram, ac coelum contines, inſpice hoc facinus, priuſquam fiat, prohibe ſcelus. Iam & hic Iuppiter, & Sol pro igni, qui mare, terram, & coelum continet, non dubie coelũ pro aere dixerit, ita vt Virgilius Dædalus vt fama eſt.f.m.r.præpetibus.p.a.ſ.c.coelo. Nam Dædalum volantem aer ſuſtinuit: ignis prodidit, vt Icarum, & in eodem, Geminæ cum forte columbæ, Ipſa ſub ora viri coelò venere volantes. Nam & auium volatus in aere, & Lucretius manifeſtius, cum ait in hoc coelo, qui dicitur aer. Quãq̃ quod ad Homeri verſus pertinet ἠέλιον ἀκάμαντα ignem quidam velint ſignificari, quoniam ſol nihil aliud eſſe credatur, quàm lumen igni permixtum, hoc & Anaxagoræ Clazomenio viſum Socrates reprehendit, vt Xenophon in.iiij. ἀπομνημονευμάτων, ſic refert, κινδυνεῦσαι δ' ἂν ἔφη καὶ παραφρονῆσαι τὸν ταῦτα μεριμνῶντα, οὐδὲν ἧττον ἢ ἀναξαγόρας παρεφρόνησεν ὁ μέγιστον φρονήσας ἐπὶ τῷ τὰς τῶν θεῶν μηχανὰς ἐξηγεῖσθαι, ἐκεῖνος γὰρ λέγων μὲν τὸ αὐτὸ πῦρ τε καὶ ἥλιον, ἠγνόει ὅτι τὸ μὲν πῦρ οἱ ἄνθρωποι ῥᾳδίως καθορῶσι εἰς δὲ τὸν ἥλιον οὐ δύνανται ἀντιβλέπειν, καὶ ὑπὸ μὲν τοῦ ἡλίου καταλαμπόμενοι τὰ χρώματα μελάντερα ἔχουσι, ὑπὸ δὲ τοῦ πυρὸς οὐ. ἠγνόει δὲ ὅτι καὶ τῶν ἐκ τῆς γῆς φυομένων, ἄνευ μὲν τοῦ ἡλίου αὐγῆς οὐδὲν δύναται καλῶς αὔξεσθαι, ὑπὸ δὲ τοῦ πυρὸς θερμαινόμενα πάντα ἀπόλλυται, φάσκων δὲ τὸν ἥλιον διάπυρον εἶναι, καὶ τοῦτο ἠγνόει, ὅτι λίθος μὲν ἐν πυρὶ ὢν οὔτε λάμπει, οὔτε πολὺν χρόνον ἀντέχει ὁ δὲ ἥλιος τὸν πάντα χρόνον ἁπάντων λαμπρότατος ὢν διαμένει. Igitur ſecundum exempla apud Virgi. cum coelum pro aere poſitum intelligimus, ignem in eo interpretabimur, q̃ ait, titaniaq; aſtra, ea enim eſſe ignea per ipſum probanda in primis, quod ait, vbi maximus Atlas, Axem humero torquet, ſtellis ardentibus aptum. Deinde, me patris Anchiſæ quoties aſtra ignea ſurgunt. Item. nam neq; erant aſtrorum ignes. Item Gnoſiaq; ardentis decedat ſtella coronæ, Item Cicero in.ij. de Deorum natura ſic. Quem complexa ſumma pars coeli, quæ æther dicitur, & ſuum retinet ardorem tenuem, & nulla admixtione concretum, & cum aeris extremitate cõiungitur, In æthere autem aſtra voluuntur, quæ ſe, & nixu ſuo conglobata continent, & forma ipſa, figuraq; ſua momẽta ſuſtentant. Sũt enim rotunda, quibus formis, vt dixiſſe ante videor, minime noceri poteſt, ſunt autem ſtellæ natura flammeæ, quæ circa terræ, maris, aquarum vaporibus alantur iis, qui à ſole ex agris tepefactis, & ex aquis excitantur, quibus peraltæ, renouatęq; ſtellæ, atq; omnis æther effundat eadem, & rurſus trahat in idem, nihil vt fere intereat, aut admodum paulum, quod aſtrorũ ignes, & ætheris flamma conſument. Ex quo noſtri venturum putant id, de quo Panetium addubitare dicebant, vt ad extremum oĩs mundus igneſceret, cum humore conſumpto: neq; terra ali poſſet, nec remaneret aër, cuius ortus aqua omni exhauſta eſſe non poſſet. Itaq; relinqui nihil præter ignem: à quo rurſum animante, ac de eo reuocatio mundi fieret, deniq; ornatus orietur. Sin vero coelum pro igni in his verſibus intellexerimus, quem eundem mundum, & coſmon dictum probat Varro in cynicis, quam inſcripſit dolium, aut ſeria ſic. Mundus domus eſt maxima homuli, quam quinq; altitonæ flammeæ Zonę cingunt, per quam limbus pictus bis ſex ſignis ſtellis micãtibus altus in obliquo æthere lunæ bigas accæptat. & appellatur à coelatura coelum, græce ab ornatu κόσμος, latine à pruritie mundus. Si ergo coelũ pro igni accæperimus, ſupereſt in eo, quod ait ſpiritus intus alit, aerem dictum præſumamus. Hic eſt etiam, qui nobis viuendi ſpiritum commeatum largitur, hoc illum & Ennius appellauit in annalibus, Corpore tartareo prognata plaude virago, quoi per imber, & ignis ſpiritus & grauis terra. Item Lucilius in xxix. ſatyrarum. Hoc cum feceris cum cæteris reus vna tradetur lupo non aderit ἄρχαιος hominem, & ſtochis ſimul priuabit eum igni, & aqua interdixerit, duo habet ſtochia, id maluerit, priuabit tamen, & Cice. in eo lib. quo ſupra, principio enim terra ſita in media parte mundi circunfuſa vndiq; eſt, ac aĩali, ſpirabiliq; natura, quoi numen eſt aer, vt Virgilius in verſibus ſuperioribus Terrarumq;, animęq; cum ſignificaret aeris. Ergo in his quoq; verſibus ſpiritũ pro aere accæpimus. Quatuor elementorum facta deſcriptio, ad quam imaginem Varro mundo ouum comparauit in logiſtorico, qui inſcribitur Tubero de origine humana ſic dicens. Coelum eſt teſta, item vitellum. vt terra inter illa duo, humor quaſi ilcinus cluſus aeri, in quo calor. In eodẽ etiã libro Varro interpretatur vitellum appellatũ, quia nutriat vitalia. Nã & quod ait Virg. Ni faciat maria ac.t.c.q.p. Quippe.f.r.ſ.u.ſ.a. non vt Aſper putat mundũ in tres partes diuiſit. Nã pro aere venti hic extrinſecus accipiuntur, ad quod argumentũ collegimus Ennij exemplũ de annalibus tertio. ſic denſis aquila pennis, obnixa volabat vento, quem perhibent graiũ genus aera lingua. Item cum ait. Virg. Quin aſpera Iuno. Quæ.m.n.t.q.m.c.c.q.f. Nec hic trium tantum modo elementorum intelligenda auctoritas. Nam Iunonis nomen inſigne poſitum eſt aeris, & exemplo ſuperiore Ciceronis, quo eam Ioui iunctam, vt aerem ætheri vicinum declarauit. Item Homeri verſus eundem Referunt intellectum, cum Iuppiter caſtigans ait.

Conflagratio mũdi.

Mũdus

Ouo cõparatur mũdus.

ἦ οὐ μέμνῃ ὅτε τ' ἐκρέμω, ὑψόθεν, ἐκ δὲ πόδοιν
ἄκμονας ἧκα δύω περὶ χερσὶ δὲ δεσμὸν ἴηλα
χρύσεον ἄρρηκτον. σὺ δ' ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσι ἐκρέμω.

Hæc Iuppiter Iunoni dixit comminatus quæ enim poſſunt Iunonis videri ſuſpendia, niſi librati aeris elementa? quæ ſunt pedibus dimiſſa pondera, niſi terræ mariq; iacentia? Quis aureus laqueus niſi igneus? Quid enim ſi nomen Iunonis, græce pronuncies ſæpius, nonne iteratum inciditur, quinimmo cõſequitur nomen aeris, ideſt vt incipiat ἥρα, atq; identidem reuoluta fiat aer. Sic etiam apud Homerum vbi dij armis diſceptant, Iuno Dianę adempſit, quæ luna confuſa aeris denſitate conſuerit pati obſcuritatem, Quanq̃ & eandem Lunam, ſiue Dianam, & eandem Iunonem videri. ibi dicat Cicer. in.ij. de Deorum natura, ſic Luna à lucendo nominata, eadem lucina, Itaq; vt apud græcos Dianã, eandemq; luciferam, ſic apud nos Iunonem in pariendo inuocant, quæ eadem Diana anniuaga dicitur non à venando, ſed q̃ in ſeptem vagatur, tanquam venatibus Diana dicta, quia noctu quaſi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, q̃ matureſcũt, aut ſeptem nonnunq̃, aut plerunq; nouem lunæ curſibus, qui quia menſa ſpatia conficiunt, menſes nominati, Varro etiam in logiſtorico, quem inſcripſit Meſalla de valitudine, ait antiquos

agreſtes venandi peritos, quum plurimum in ſyluis agerent, ꝙ veluti Diana duce ad inueſtigandas feras paterent Deuianam appellaſſe deam: mox Dianam, quod intelligerẽt eandem eſſe, quę diem naſcẽtibus daret, Plane trinam eſſe mũdi originem, & Lucretius cõfitetur dicens, Principio maria, ac terras coelumq; tuere. Quorũ naturam triplicẽ tria corpora texta, & alio loco, Omnia per ſonitus arcet terrã, mare, coelum, Affranius etiam in augure, modo poſtea ꝙ̃ adripui trabes, hunc noſtrum augurẽ, mare, cælum, terram ruere, ac tremere diceres. Cõſentit & Pherecydes, ſed diuerſa affert elementa ζῆνα inquit καὶ χθὸν καὶ κρόνον, ignem, ac terram tempus ſignificans, & eſſe ęthera, qui regat terrã, qua regatur tempus, in quo vniuerſa pars moderetur. Sunt qui binis principiis mundum diſcriminẽt. Nam zenophanes coſophonius terram, & aquam prodidit. Quanꝙ̃ ab Homero hæc eſt tracta opinio ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ, καὶ γαῖα γένοισθε, Cõſentit in numero Eurypides, ſed ſpeciem diſcriminat, terrã enim & aera inducens principia ſorori declarauit.

Addita. ¶ Hæc probus, qui in hac re probe philoſophatus videt̃, ſed quia ad catholicam veritatem magis quadrant. que a Chriſtophoro Landino afferuntur: addemus etiam ea premiſſis tamẽ quibuſdam notatu non indignis, Quorũ ſit hoc primum.

Queſtio cum ſolutione. Videres verbum ſecundæ perſonæ poſitum eſſe generaliter, nam non magis ſecũdam ꝙ̃ quãlibet reſpicit, perinde enim eſt ac ſi dicat̃, omnis, qui adeſſet videre poſſet. Sed occurrit dubium, quia dictum eſt ad illud, Soluite me pueri, ſatis eſt potuiſſe videri, ſemideos non videri, niſi dum vellent quomodo ergo nunc faunos, cuilibet videndos dicat? Reſpondes tanto ſtudio ſaltandi ductos, vt ſeſe occultandi curam negligãt, Notum autem eſt. In præpoſitionẽ, quando pertinet ad formam, aut ſimilitudinẽ deſeruire accuſatiuo, vt in numerum, ideſt ad menſuram, & modũ numerorum, Nõ ſine emphaſi dicit quercus rigidas motare cacumina, quia ſi rigidę, vtpote annoſæ & duræ motãt cacumina, multo magis teneræ, & flexibiles, vel ꝙ eorũ ætas aptior eſt luſui, vel ꝙ cacumina flexibiliora. Neq; putabimus vento motari. quia venti, Sileno cantante, non flant, eo ꝙ vitibus obſunt, ſed per hyperbolem etiam quercus rigidas tanto affici gaudio, vt prę lætitia tripudient. Et quia Orpheum canentem ſecutas dicunt ſyluas, & lauros Eurotæ didiciſſe carmina Phœbi, infert per excellentiam. nec tãtum Phœbo. Quaſi dicat tametſi Phœbus eſt muſarũ princeps, tamẽ non vſq; adeo gaudet parnaſia rupes Phœbo dicata, ipſo cantante, quantum omnis mundus gaudet cãtante Sileno. Præterea ſi maius dicas, ꝙ quercus orphea ſecutæ ſint, quã ꝙ cacumina motarint, dicet poeta, ꝓpterea minus eſſe, quia in vno, aut altero dũtaxat loco, vtpote in Rhodope aut Iſmaro id contigit, cum Sileno cãtante omnis mũdus gaudeat, & præ gaudio exultet, neq; opus eſt, vt ſyluę ſequantur, cum Silenus ligatus, nõ diſcedat. Id genus complura, & ad hunc, & ad cõſimiles locos facile adduci poſſent, ſed his contenti ſumus.

CHRISTO.

¶ Parnaſia rupes,) parnaſus phocidis mons biceps, quorum vertex alter Baccho, alter Phœbo ſacer eſt. Non tamen eſt helicõ, aut Citherõ. Nam hi in bœotia ſunt. Et muſis natale ſolũ pręb uit Helicõ. Delphi ſub parnaſo ſunt Cyrrha vero & Nyſa noia ſunt vrbiũ, & Nyſa in helicone eſt. Habet tñ duos vertices parnaſus. Oui. Mõs ibi verticibus petit arduus aſtra duobus, Noie parnaſus. Et Hero. in viij. lib, quẽ Vraniam appellat, ſcribit e parnaſo vero gemini vertices abſciſſi in illos irruentes multos mortales protriuere. Ac paulo infra. Vnum ex verticibus Hyampeum nominant, & in eo, Caſtalium fontem ponit. Hæc idcirco libentius ſcripſi: quoniam ego quoq; in eo errore diu fui, quod Helicon & Citheron eſſent Parnaſi vertices. Rhodope, mõs Thraciæ eſt quẽ mygdones incolũt ſacris Bacchi celeber. Iſmarus, Thraciæ mons, Mundus triplex eſt inuiſibilis. Itẽ viſibilis quo quæcunq; creata ſunt cõtinentur. Et microcoſmus, ideſt paruus mũdus, ideſt homo, Ergo mundus, ideſt omnia, quæ in mundo viſibili ſunt: & eſt intellectio. ¶ Nam canebat vti ma. p. i. co.) opinionem Epicuri ſatis dilucide ponit. Ser. reliquorum autẽ philoſophorum de principiis opiniones apud multos leges. Verum diſtincte dilucideq; rem vniuerſam apud Euſebiũ de ꝑparatione euangelica ſcriptam reperies, preſertim quid priſci illi phyſici quorum volumina non extant, ſenſerint. Quibus omnibus cõfutatis conſtat veram eſſe chriſtianorum opinionem, mundum ex nihilo a deo creatum, Lapides Pyrrhæ, a rebus phyſicis ad fabulas delabitur Maro ne poetã ſe eſſe obliuiſci videatur, Idem principium rebus ſeriis ponit in Georgicis. Idem & Iuuena. Ex quo Deucalion nimbis tollentibus æquor Nauigio aſcendit mõtem, ſorteſq; popoſcit, Paulatimq; animas caluerunt mollia ſaxa, Et maribus nudas oſtendit Pyrrha puellas.

Cyrrha. Nyſa. Mũdus. Microcoſm⁹.

Diluuiũ. Deucalionis autem, & Pyrrhę diluuium narrat Ouidius. quo tempore cum qui ex inundatione ſuperfuerunt, montana incolerent, ferinam, duramq; vitam agentes, neque in plana diluuium formidantes deſcendere vellent. verbis Deucalionis mares, Pyrræ vero hortatu mulieres ꝑſuaſę ſunt, vt in loca culta deſcẽderẽt, & ad mitiorẽ vitam accederent, datus eſt fabulæ locus vt ex lapidibus ab illis iactis reparatum ſit humanũ genus: quia ex ferinis duriſq; moribus ad humanũ cultũ rediere, Fuit aũt hoc diluuiũ regnãte athenis, vt ait Varro, Crinao Cecropis ſucceſſore, vt vero Euſe. & Hiero. ſcribũt, nondũ defuncto Cecrope. Dictũ aũt eſt Deucalionis diluuium: quoniam maxime eius regionẽ oppreſſit. Ad ęgyptũ aũt, & eius vicina nõ ꝑuenit. Fuit huiuſcemodi diluuiũ, anno mũdi ſeptimo ſupra tria millia ſexcẽtos ſeptagita annos. ad diluuiũ vero vniuerſale quod fuit tẽporibus Noe ab Adã. I. à mundi principio interceſſerũt anni ducẽti & quadraginta duo ſupra duo millia. Ait Seuerus, atq; idem affirmat Aphricanus, q ſcripſit de tẽporibus & hiſtoriis Hebręoꝝ, & Gręcorum, & Perſarum, & Macedonum, & Alexãdrinorum, item Romanorum quinq; libris omnia complexus eſt. Fuit & aliud diluuiũ regnãte Ogyge, qui in attica eleuſinam condidit. Cuius etiam tẽporibus apud lacum Tritonidem virgo apparuit, quam græci Athenẽ noſtri autem Mineruam dicũt. Verũ ab hoc diluuio ad mundi primordia interceſſerunt quadraginta & ſeptem anni ſupra millia & quadringentos.

MANCINELLVS.

¶ In numerũ,) ordinẽ, & ration ẽ. ¶ Faunos.) fauni dicti ſunt a fando. i. a vaticinando, vnde & fatuos dicimus incõſiderate loquẽtes. Traditũ vero eſt in ſylueſtribus locis fari ſolitos, vt ſcribit Varro, erant latinorum dij. ¶ Parnaſia.) Parnaſus mons eſt Phocidis vt ait Strab. lib. ix. qui vniuerſus conſecratus exiſtit, antra & alia loca honore, & ſanctitate digna continens. Eſtq; in Parnaſo rupes quædam prærupta fundoſam relinquens vallẽ per quam plurimus amnis diſpergitur, quę rupes Cyrphis vocatur. Hinc itaq; biceps Parnaſus dicitur. ibi autẽ phœbus muſis ꝑeſſe fertur lyra ſonans. ¶ Rhodope.) Thraciæ mõs, ibi autẽ orpheus ſonare, cantareq; ſolitus erat, & ibi ſacra Liberi patris Orpheo primũ initiãte celebrantur, vt ſcribit Mela, eſt aũt mõs ſublimis poſt æmum vt Stra. ait lib. vij. de Thracia loquẽs, Ptolemęus lib. iij. ſcribit rhodopem montem eſſe ſupra Neſum fluuium, atq; Ebrum. ¶ Iſmarus.) Thracię mons eſt. Nãq; canebat vti, hoc carmen & ſequentia ſex Ennij ſunt in Cteſiphõte, vt docet Macro. lib. vj. Nanq; ordo eſt. nãq; canebat Silenus, vt ſemina & terrarũ, & animæ, & maris, & liquidi ſimul ignis fuiſſent coacta. i. collecta ꝑ magnũ inane. i. locum, & ſpaciũ vacãs. ¶ Magnum per ina. coa. ſemi.) Lucre. lib. j. oſtendit rerum naturã duabus in rebus cõſiſtere, in corpore. ſ. & inani. i. atomis, & aere qd̃, his verſibus patet. Ois vt eſt igitur ꝑ ſe natura duabus. Cõſiſtit rebus, nã corpora ſunt & inane. Hæc in quo ſita ſunt, & quo diuerſa mouẽtur. Id aũt ſumpſiſſe videt̃ Lucre. a Democrito, qui quidem opinatus eſt illa principia omniũ eſſe atomos, atq; inane, Atomos vero eſſe infinitas, & cõcretiones oẽs gignere ignẽ, aquã, aerem, terram quippe & hæc ex atomis quibuſdam cõſtare, ſolem item, ac lunam ex atomis eſſe cõpoſitos. Legito. Laer. Semina, atomos intelligit vt patuit. ¶ Animęq;.) i. aeris. vt his exordia pri. Canebat itẽ Silenus, vt his primis. ſ. ſeminibus omnia exordia cõcreuerint, & vt concreuerit ipſe tener orbis mundi. i. coeli, Philoſophus autem in li. de coelo & mũdo inquit coelũ nec graue nec leue eſſe. ¶ Tum durare ſolum, canebat vt ſolũ i. terra cœperit durare ſe, & diſcludere Nerea. i. aquam põto. i. in mari, & vt cęperit ſolum ipſum paulatim ſumere rerũ formas. Nerea, nereus Oceani & Tethyos filius, teſte Heſiodo. quẽ omnium antiquiſſimũ dixit Orpheus in Argonautica, ſed pro aqua ponitur hoc loco, neros eni aqua dicit̃. ¶ Diſcludere Nerea põ.) fuerat olim chaos. i. elemẽtorũ cõfuſio, poſtea quicquid ex omni materia, de qua facta ſunt omnia, puriſſimũ ac lucidiſſimum fuit, Id tenuit ſummitatẽ, & æther vocatus eſt. Pars cui minor puritas inerat, & aliquid leuis põderis aer extitit, & in ſecũda loca delapſus eſt. Poſt hęc, quod liquidum, & corpulẽtum erat, in aquæ fluxum coagulatum eſt. Quod deinde ĩpenetrabile, & dẽſatũ ex defecatis abraſum reſedit elemẽtis. hęſit in imo, & terrę nomẽ accæpit, hanc ſparſus aer, vndiq; fulcit, & cõtinet, nec in receſſum aut acceſſum moueri eam patitur. Legito Macro. li. j. de ſom. Naſo etiam lib. j. metamor. optime ſcripſit. Iamq; nouum, & canebat vti terræ iam ſtupeant nouũ ſolem luceſcere.

Fauni. Parnaſ⁹. Cyrphis. Ryodope. Iſmar⁹. Atomi. Nereus. Chaos.

Imbres, ideſt aqua & pluuiæ ipſę, à terra autem caligo humida, & propter vapores fumida exhalat, hinc nubes, quæ in ſublime egreſſæ in liquorem ſoluūtur, id Plin. lib. ii. docet. Incipiant ſyluæ, & canebat cum primum ſyluæ, incipiant ſurgere, & cum primum rara animalia errent per ignotos montes.

ASCENSIUS.

¶ Tū vero in numerū &c, Recitat igiť vt inſtituerat carmē ipſius Sileni, cuius tantā dulcedinē eſſe docet vt totus mundus eo gaudeat, in qua re ſatis aperta eſt allegoria, nā ſi Silenus eſt nutritor Bacchi, Bacchus aūt pro vino accipiť, quod amœnitate & grata tēperie nutritus, nō eſt mirandū ſi eo cātante totus mundus gaudeat: cū ſub amœna ſerenitate etiā volucrū ſit cōcentus in agris, vt alibi docet author noſter. ¶ Ordo eſt. Tū vero. i. maxime tunc videres. i. quilibet videre potuiſſet, & Faunos. i. deos illos ſylueſtres à fando dictos & feras, ludere. i. ſaltare. in. i. ſecundum numerum. i. modulos carminis, & videres, tum. i. tunc quercus rigidas. i. duras, & difficulter flexibiles. motare. i. frequenter mouere & nutare, cacumina. i. ſummitates ſuas. Nec rupes parnaſia quæ eſt in Parnaſo monte Phocidis gaudet. i. exultat tantum. i. in tm̄ Phœbo. i. Apolline, nec Rhodope & Iſmarus mōs vterq; Thraciæ mirať tm̄. i. intātum Orphea. i. vatē ſuum clariſſimū, qui ſyluas & ſaxa poſt ſe dulcedine cantus ſui traxit, quantum oīs mundus gaudet Sileno cantante. i. dum Silenus cantat. Nanq; pro qa ſup. Silenus canebat vti. i. quēadmodum ſemina. i. prima elementa hoc eſt atomi ſm Lucre. & ante eum Democritū, fuiſſent coacta. i. concreta, & cōglutinata, per magnum inane. i. ſpacium capax rerum priuſq; eſſent. ſemina inquam terrarum, & animæ. i. aeris, & maris. i. aquarum, & ſimul. i. pariter liquidi, ideſt elemētaris & puri ignis, & canebat, vt. i. quemadmodum oīa exordia. i. origines & principia rerum, ſup. concreuerint. i. confecta aut cōpoſita ſint, ex ſupp. his primis. ſ. ſeminibus atq; elementis, & vt ipſe orbis. i. globus mūdi tener. i. adhuc fluidus, nec ſatis ſolidus concreuerit. i. conſolidatus ſit atq; coaluerit his primis, ſcilicet elementis vocatis ſaltem. Tum. i. deinde ſupple canebat vt ſupple orbis mundi cœperit. i. incœperit durare. i. durum efficere ſolum. i. terram quæ ſolida eſt, & diſcludere Nerea. i. aquas fluuiales ponto. i. ab aquis ſalſis & marinis, & vt ſup. orbis mundi cœperit ſumere paulatim formas rerum, quæ omnia meta. j. Ouid. graphice deſcribit, nec illic, aut hic dicta multum abhorrent ab Geneſi catholica, niſi quod creationē ex nihilo non potuit in animos ethnicorum cadere. itaq; chaos aut atomos aut hylen ab æterno poſuerunt. Et canebat vt ſup. terræ. i. genita in terris ſtupeant ſolem nouum. i. recēs ortum ac formatum: luceſcere. i. lucem ſuā diffundere, altius. i. in regione altiore ſitū. atq; vt ſupp. hymbres cadāt. i. decidāt in terras, & hoc nubibus ſūmotis. i. ſublatis. hoc autē eſt aut ſurſum latis: quia vapores trahūtur ſurſum vnde

vnde nubes fiant, & id phyſice dictum eſſet, aut clā amotis, & id ſecundum vulgus ſperitum: quod cum neq; ſciētiam neq; experientiam haberet, ſtupebat quo nubes diffugerint ignorās quod in pluuias reſolutæ eſſent, cum. i. quo tēpore ſyluæ incipiant primum ſurgere. i. oriri ex pluuia. ſ. & cum animalia rara, quia nondum per propagationem multiplicata, cum ſecūdum æthnicos prima ex ſole & limo procreata eſſent occulta virtute cœleſti, & ſecundum fidē à deo creata eſſent: errent per montes ignotos. i. in quibus nūquam prius fuerāt cum iam tum primum pducta eſſent. Mācinellus tamen vult vt ordo ſit. Et canebat, cum. i. quo tempore ſyluæ incipiant primum ſurgere, & cum primum rara animalia errent per ignotos montes: ſed non minus cōcinna eſt cōſtructio atq; ſentētia, ſi dicať vt prius, canebat vt hymbres cadant ex nubibus ſummotis. i. ſurſum latis tunc cum ſyluæ incipiant primum ſurgere, & cum aīalia errēt primum per ignotos mōtes: quia ſecundum phyſicos ex pluuia naſcuntur ſyluæ. hoc eſt pullulāt arbores, & naſcuntur gramina quæ vt paſcanť errare cœperunt animalia per ignotos mōtes, aut etiam ipſa vt dixi poſt pluuiā ex limo p ſolē ſm gētiles tunc primū formata erāt. Regula.

¶ Regula eſt. Propriorum noīum prima potiſſimum ſyllaba cuius quātitas generali regula nō agnoſcitur ad placitum fere poniť, vnde prius Silenū pueri prima longa, Et hic cantante Sileno eadē correpta dicit. In æneide aūt Sicheus prima cōmuni pfertur. Dico eius quantitas &c. quia ſi poſitione aut diphthongo producatur non poſſit corripi vt Scylla. Dædalus.

PIERIUS.

¶ Motare cacumina quercus.) Motare quidē in antiquis aliis codicibus ſed in Longobar. Mutare habetur. Quod ſi admittas cacumina mōtium intelligas Trāſire qppe arbores de mōte ad montē. Seqtur enim cōparatio ad Orphea, quē arbores ſecutæ, vmbram feruntur præbuiſſe vati: vt in appendicibus Virgilii legitur, magis tm̄ placet Motare, qa de ſaltatione ſermo eſt. ¶ Nec tm̄ Rhodope miratur, & Iſmarus Orphea.) In Ro. cod. & in Oblongo, Mirantur. verbo numeri multitudinis inter duo ſingularia poſito. Alcmanica figura, quā etiā apud Home. Porphyrius agnoſcit. Altius atq; cadant.) In Roma. codic. vtrq; legitur. Sed atq; receptum. ¶ Summotis nubibus imbres.) In Roma. codi. Summotis ignibus legitur. Quod ſignificaret, æſtate ſummota, eſſetq; ſermo de temporū cardinibus vere æſtate, autūno, & hyeme, quę παρὰ τὸ ὕω hoc eſt pluo nūcupať. Exacta. n. æſtate imbres ſolere latius effundi, ita vt oīa plenis rura natent foſſis, iā oībus exploratum eſt. ¶ Rara per ignotos errent aīalia mōtes.) In Ro. codi. legiť p ignaros. Dictionēq; hāc Aulus Gellius inter eas recenſet, quæ paſſiue et accipiunť, pro ignorato quippe, vel ignoto. Quanq; verſum illū, q ab eo citatus eſt exempli gratia. Ignarum Laurens habet ora mimāta: poſſe aliter legi ſuo loco oſtendimus. In caſtigationibus Æneidos.

Hinc lapides Pyrrhæ iactos, Saturnia regna,
Caucaſeaſq; refert volucres, furtumq; Promethei.
His adiungit Hylam, nautæ quo fonte relictum
Clamaſſent, vt litus Hyla Hyla omne ſonaret.

SERVIUS.

¶ Hinc lapides.) Queſtio eſt hoc loco. Nam relictis prudētibus rebus de mundi origine: ſubito ad fabulas tranſitū fecit. Sed dicimus aut exprimere eum voluiſſe ſectā Epicuri, q rebus ſeriis inſerit ſemper voluptates: aut fabulis plenis adminirationis puerorū corda mulcere. Nā fabulę, cauſa delectationis inuentæ ſunt: vt ipſe in Georgicis docet dicens, Cætera quæ vacuas tenuiſſent carmina mentes. Quod autem dicit. ¶ Regna Saturnia,) fabularum ordinem vertit. Nam quo tempore Saturnus regnauit, in terris nō fuit diluuiū: ſed ſub Ogige Rege Thebanorum. Secūdum autem diluuium fuit ſub Deucalione & Pyrrha. Sane ſciendum & per diluuium & per ecpyreoſin ſignificari tēporum mutationem. ¶ Caucaſeaſq; refert volucres, furtumq; Promethei. Et hic fabulæ ordinem vertit, quæ talis eſt, Prometheus poſt factos à ſe homines, dicitur auxilio Mineruæ cœlum aſcendiſſe: & adhibita facula ad rotam Solis, ignem furatus: quem hominibus indicauit. Ob quam cauſam irati dii, duo mala immiſerunt terris, febres & morbos: ſicut & Sappho & Heſiodus memorant, ἄλλα δὲ μυρία λυγρὰ κατ᾽ ἀνθρώπους ἀλάληται πλείη μὲν γὰρ γαῖα κακῶν πλείη δὲ θάλασσα. Quod tangit & Hora. dicens, Poſt ignem æthérea domo Subductum, macies & noua febrium Terris incubuit cohors. Ipſum etiam Prometheum per Mercurium in monte Caucaſo religauerunt ad ſaxum: & adhibita eſt aquila, quæ eius cor exederet. Hæc autem omnia non ſine ratione, finguntur. Nam Prometheus vir prudentiſſimus fuit.

fuit. Vnde etiam Prometheus dictus eſt ἀπὸ τῆς προμηθείας, ideſt à prouidentia. Hic primus aſtrologiam Aſſyriis indicauit: quam reſidēs in monte altiſſimo Caucaſo, nimia cura & ſolicitudine deprehenderat. Hic autem mōs poſitus eſt circa Aſſyrios: vicinus penè ſyderibus. Vnde etiam maiora aſtra demonſtrat: & diligenter eorum ortus occaſuſq; ſignificat. Dicitur autem aquila cor eius exedere, quod ἄχος eſt ſollicitudo: qua ille affectus, ſyderum omnes deprehēderat motus. Et hoc quia per prudentiam fecit, duce Mercurio, qui prudentiæ & rationis deus eſt, ad ſaxum dicitur eſſe religatus. Deprehendit præterea rationem fulminum, & hominibus indicauit: vnde cœleſtem ignem dicitur eſſe furatus. nam quadam arte ab eodem monſtrata, ſupernus ignis eliciebatur: qui mortalibus profuit, donec eo bene vſi ſunt. Nam poſtea malo hominū vſu in perniciem eorum verſus eſt: ſicut in Liuio lectum eſt de Tullo Hoſtilio qui eo igni exuſtus eſt cum omnibus ſuis: Numa vero Pompilius impune eo vſus eſt, tantum in ſacris deorum. Hinc eſt quòd igne rapto ab iratis numinibus morbi hominibus dicuntur immiſſi. ¶ His adiungit Hylam.) Puerum comitem Herculis: quem perdidit in finibus Ionijs iuxta Myſiā: nec vſquam potuit reperire. Poſtea cum eſſet cognitum quòd periſſet in fonte, ei inſtituta ſunt ſacra, in quibus mos fuerat, vt eius nomen clamaretur in fontibus. Ad quam imitationem nunc dicit, ¶ Vt litus Hyla Hyla omne ſonaret.) Poſtremū autē. La breue eſt. ideo quia vocalis vocalem ſequitur. Nā omnis

vocatiuus græcus à maſculino veniens, in A terminatus longus eſt: vt Ænea, Hyla, Palla.

MANCINELLVS.

(Deucalion.) ¶ Hinc lapides,) ordo eſt, hinc refert lapides Pyrrhę iactos, hic refert regna ſaturnia, &c. Lapides Pyrrhæ. tēpore Deucalionis, & Pyrrhæ, vt narrat Ouidius lib. j. meta. aiūt diluuium p vniuerſam terram fuiſſe cum ipſi duo tātummodo, quia optimi reſtitiſſent, Themidis oraculo ducti, lapides poſt tergum iecerunt, Inq; breui ſpacio ſuperorum numine ſaxa, Miſſa viri manibus faciem traxere virorū. Et de fœminino reparata eſt fœmina iactu. Veritas tñ alia eſt, nam vt Iuſti. li. ij. ſcri. Amphiteonis Athenarū regis tēpibus aquaru̅ illuuies maiorē gręcię partem abſumpſit, ſuperfuere, qui refugia mōtium cæperūt, aut ad regē Theſſaliæ Deucalionem ratibus euecti ſunt, à quo ꝓpterea genus humanum cōditum dicitur. ¶ Saturnia.) Saturnus ætate aurea in latio regnauit. vnde ait Maro li. ix. Aureaq; vt perhibēt illo ſub rege fuere, Sæcula, ſic placida populos in pace regebat, latius tñ ſupra in quarta Ecloga, ¶ Caucaſeas volucres. Caucaſus Scythię (Caucaſ⁹ mōs vbi locorū.) mons eſt dictus, quaſi graucaſeus, hoc eſt niue candidus, vt Plinius ait libro. vj. Ibi dicunt aquilam Promethei iecur indeficiens aſſidue deuoraſſe, & eā Herculem occidiſſe, Diodorus autē libro primo rei veritatē exponit, videto ergo ibidē, ne ego ſim longior. ¶ Furtumq;.) Dicunt Prometheum ferula furatum eſſe ignem e ſolari curru, & in terras duxiſſe, & homini quem ex luto formauerat, eo ſpiritum imiſiſſe, Sed reuera ipſe docuit ignē ferula aſſeruari, vt ſcribit Plinius libro ſeptimo. Promethi pro Promethei, nam ei, pro vnica ſyllaba poſuit, vt ibi, iam validā Ilioni pro Ilionei, eſt itaq; Synæreſis, de qua in carmine figurarum legito, potes igitur Promethi, & Ilioni legere. ¶ Promethei.) Prometheus dici poteſt prouidens, vel prudens. Id enim Promethes dicitur. & Prometheo prouideo. ¶ Hyla.) Hylas vt Strabo docet libro. xij. vnus ex ſociis Herculis fuit, qui etiam argonauta erat, & cum aquatum egrederetur: à nymphis raptum finxerunt, Fuit autem in Bithynia iuxta pruſiadem vrbem, vbi adhuc feſta quædam celebrantur, in quibus per montes vagi, ac ſaltantes Hylam vocant, quaſi in ſyluas ad iſtum inquirēdum egrediantur, hylao autem, & hylacteo reſono, ac latro ſignificant: vt litus, adiungit etiam. i. quemadmodum, Hæc ille: Promethei autem fabulam latius Landinus proſequitur dicēs, Ex Titano cœli, & terræ filio natus eſt Iapetus, & ex Iapeto Prometheus, qui matrem habuit Aſiam nymphā. Fingunt hūc auxilio Palladis in cœlum ſublatum ferulis ignem ſolarem accepiſſe, & in ſtatuam, quā de limo finxerat, immiſiſſe. Deos vero propter hoc iratos, per Mercurium in caucaſo religaſſe, aquilāq;, quæ eius iecur corroderet appoſuiſſe, hæc figmēta exprimūt q̄ ille relicto fratri regno in chaldæos profectus, mathematicam oēm didicit. Deinde in caucaſi vertice moratus, ſyderum ortus, occaſusq; & fulminū naturā obſeruaſſe: inde ad aſſyrios reuerſus illos aſtrologiā docuit: & quibus moribus īformaſſe, Sicq; ex feris māſuetos reddidiſſe. Euſeb. refert nōnullos ſentire Promethæum, & Epimetheum & Atlantem fratrem, & Argum cuncta cernentem, & Ioſiliam Promethei fuiſſe temporibus Cecropis, alios ante Cecropem ānos quinquaginta, vel nonaginta. Lactan. ait illum primum ſimulachrum hois feciſſe. Plin. ſcrib. primum e ſilice ignem excudiſſe, & ferula ſeruari docuiſſe.

ASCENSIVS.

¶ Hinc lapides &c. Poſt phyſicam narrationem poeticā ac fabuloſam interſerit, quæ nō minus ad delectationem ac voluptatē quā pueri illi potiſſimum expetebant faciunt. Neq; tamen nihil ad poetæ inſtitutum, nam ſi ipſis duntaxat philoſophica recitaſſet: non Bucolicam: ſed philoſophiam profiteri videretur. Pręterea fabularum fere interpretatio ex phyſica dependet rōne. Fabulas autem dilucide enarrant cōmentarij, quocirca ſatis ſit nobis ordinē poſuiſſe qui talis eſt. Silenus ſup. refert. i. recitat cantando hinc. i. poſt dictam rerum Geneſim, lapides pyrrhę iactos (Ordo.) ſ. ab ipſo tpe diluuij quod ſub Deucalione fuiſſe perhibetur, aut lapides iactos Pyrrhæ. i. à Pyrrha vt ſit datiuus pro ablatiuo, ſicut apud Horatium. Scriberis vario pro à vario &c. refert regna ſaturnia. i. aurea qualia erāt tempore Saturni, & volucres caucaſeas. i. quæ in caucaſo monte ſcythię iecur Promethei exedunt, & furtum promethei qui ignem de cœlo furatus dicitur in ferula. Et ipſe adiungit his Hylam. i. fabulam aut narrationē de Hyla puero ab Hercule dilecto, adiungit inquam quo fonte relictū Hylam nautæ clamaſſent ita ſupp. vt omne litus ſonaret, & reſerret per ſonū echo hyla hyla. i. referendo eas voces quas nautæ quærētes hylam emiſerāt. Corripitur autē in poſteriore hyla poſterior ſyllaba propter vocalem ſequentem, nō autem abijcitur. In priore vero neq; corripitur neq; abiicitur aut quia per interualla ꝓnunciandū ait, quia aſpiratio vim literæ obtinet, ſicut & illic in. i. æneí, Poſthabita coluiſſe ſamo hic illius arma, Fabulas vt dixi Commentarij explicant.

PIERIVS.

¶ Caucaſeasq; refert volucres.) In codicibus aliquot antiquiſſimis. In Ro. in Mediceo. Caucaſias p i. penè vltima habet & ita in ſecundo Georgi. Caucaſio, multa tamen eiuſmodi libentius per e Latini protulere. ¶ His adiūgit Hylam.) Hylan per n, omnia vetera ſcribunt exēplaria. ¶ Vt litus Hylan.) Vt taceam Hul in antiquis codicibus de quo alibi. Eſt etiam, quo litus legere in aliquot manu ſcriptis ſed, vt, oino melius.

Et fortunatam, ſi nunquam armenta fuiſſent,
Paſiphaen niuei ſolatur amore iuuenci.
Ah virgo infelix, quæ te dementia cæpit?
Prœtides implerunt falſis mugitibus agros:
At non tam turpes pecudum tamen vlla ſecuta eſt
Concubitus: quamuis collo timuiſſet aratrum,
Et ſæpe in leui quæſiſſet cornua fronte.
Ah virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
Ille latus niueum molli fultus hiacyntho,
Ilice ſub nigra pallentes ruminat herbas:
Aut aliquā in magno ſeqtur grege. claudite nymphæ
Dictęæ, nymphæ nemorum iam claudite ſaltus.
Si qua forte ferant oculis ſeſe obuia noſtris
Errabunda bouis veſtigia. forſitan illum
Aut herba captum viridi, aut armenta ſecutum
Perducant aliquæ ſtabula ad Cortynia vaccæ,

SERVIVS.

¶ Paſiphaen.) Nota fabula: Cretēſium Reginam Minois vxorem, quę tauri amore flagrauit. ¶ Ah virgo infelix.) Ad hoc pertinet quod ait. ¶ Solatur:) vt quod amat taurū, fortunæ magis videatur eſſe, q̄ morum. Virgo autem (vt diximus ſuprà) à viridiore ætate: nam iam mater fuerat Phædræ, Ariadnes, Androgei. ¶ Prœtides iplerunt falſis mugitib⁹ agros.) Prœtides, Prœti & Sthenobϖæ, ſiue Antiopæ ſm Homerū filiæ fuerūt. hæ ſe Iunoni in pulchritudine cum prætuliſſent: illa irata hunc errorem earum immiſit mentibus, vt ſe vaccas putarent, adeo vt plerūq; mugirēt & timerēt aratra. has Melampus poſtea purgaſſe perhibetur. ¶ Ilice ſub nigra.) Vel vmbroſa, vel re vera nigra: nam talis eſt. ¶ Pallentes ruminat herbas.) Reuomit, & denuo conſumit. Ruminatio autem dicta eſt à ruma eminente gutturis parte: per quam demiſſus cibus à certis reuocatur animalibus. Pallenteis autem vel aridas: vel quæ ventris calore propria viriditate caruerunt. ¶ Aliquam in magno ſequitur grege.) Ac ſi diceret, Habes aliquid ſpei: ſiquidem nouit amare quem diligis. Notandum autem Gregem eum de bobus dixiſſe, cum Armenta.) dicamus. Licet grex ſit quorum libet animalium congregatio. Sic Cicero in Philippicis, Fudit apothecas, cecidit greges armētorum. ¶ Claudite nymphæ.) Melius hoc à perſona Paſiphaes dictum accipimus: vt dicat Silenus, hoc illam aliquando dixiſſe. ¶ Errabunda bouis veſtigia.) Illud expreſſit quod vno verbo Homerus ait, εἰλίποδας βοῦς, hoc eſt flexis pedibus incedētes. ¶ Ad Cortynia. Nā apud Gnoſum imperabat Minos eius maritus in Creta. Vnde illuc taurum non vult venire: ſed ad Corthynon, vbi fuerāt aliquādo Solis armenta.

MANCINELLVS.

¶ Paſiphaen.) Paſiphae tetraſyllabum eſt, non enim diphthongon habet in penultima. (Paſiphae.) Vnde Propertius ait, vobiſcum Europæ, nec probat Paſyphae. fuit autem Minois Cretæ regis vxor, ſolisq; filia. Tradūtq; Minoem quotannis ſpecioſiſſimum omnium taurum Neptuno ſolitum de more ſacrificare, ſed quum ei taurus eſſet cæteris præſtantior alium ſacrificauit deteriorem, qua ex re iratus Minoi Neptunus, eius tauri amorem Paſyphae iniecit, cui arte Dædali ſuppoſita decantatum fabulis genuit minotaurum natura duplici. vt qui vſq; ad humeros taurus, cætera homo eſſet Diodo.

Proetus

do.ll.v.id ſcribit. ¶ Proetides.) Proetus Abãtis filius Argiuorũ rex inimicam felicitati ſuę habuit foecunditaté. Tres.n.ſuſtulit filias, & ad tempus nuptiarum vſq; perduxit, ſed incontinens virginũ lingua infelicitatis edidit cauſas, eæ enim feruntur ſolæ in templum Iunonis intraſſe & cũ ſe prætuliſſent deæ his rebus offenſa Iuno, immiſit eis furorem vt ſe vaccas putarét, & cupiditatem iniecit ſyluas petendi, credentes ſe formam induiſſe vaccarũ, quod eouſq; paſſę ſunt, donec à Melampode inſania liberatę ſunt, qui quidé herbariæ artis peritiſſimus fuit. De hoc lege Lact.th.iiij. Vitru.quoq; lib.viij.ſic ait. apud fonté Clitoriũ Melãpus purgauit Proeti filias. reſtituitq; earũ mẽtes in priſtinã ſanitaté. Claudite.ſ.vt eũ facilius inueniã. ¶ Nymphæ dictææ.) i. Dictęi montis Cretæ nymphæ nemorũ.i.dryades. ¶ Cortynia.) erat cortyna illuſtris Cretę vrbs, ſita in campo, nec multum à Gnoſo Minois regia diſtans, plura Strab.lib.x.

Corty/nia.

ASCENSIVS.

¶ Et fortunatam &c. Proſequitur fabulam Paſiphaes quam Seruius prolixe explicabit ad principiũ vj. æneï. Signãter auté dicit poeta ſolatur, quaſi non fabulam narrare ſed rem ipſam gerere videatur. ¶ Ordo eſt. Et ſup. Silenus, ſolatur.i.tam graphice canit vt ſolari videatur, ſup. de amore niuei iuuenci.i.tauri cãdidiſſimi, aut ſolatur amore, quia docet non amplexandum amoré tauri. In amore.n.fit duplex ſolatium, aut dum potiundi datur cõſilium, aut dum euitãdi remedium per deteſtationem, vt hoc loco. Solatur inquã Paſiphaen reginam cretẽſem Minois coniugem & ſolis filiam fortunatã, beatã & felicé.i.quę fortunata & felix fuiſſet, ſi nunq̃ arméta fuiſſent. Solatur auté condolendo ac dehortando. Ah virgo.i. puella adhuc in viridi ętate ac vigore degés, quæ.i.qualis, deméntia.i.furor, cæpit.i.inuaſit te.q.d.maxime deteſtabilis. Nam Proetides.i.Proeti filiæ implẽuerunt agros falſis mugitibus.i.boatibus, hoc eſt credebant quidem ſe vaccas eſſe, attamen vlla ſup. Proetidum quæ tres erant non eſt ſecuta tam turpes concubitus pecudum.i.iuuencorum aut taurorũ vt tu, quãuis ipſa.ſ.quęlibet illarum trium timuiſſet collo aratrum.i.iugum ad ducendum aratrum, & quamuis quæſiſſet ſæpe cornua in fronte leui.i.polita & æquali in qua nihil extabat neq; aſperum erat. Ah ò Paſiphae infelix virgo.i.iuuẽcula tu erras.i.vagaris nũc in mõtibus, Ille.ſ.iuuẽcus aut taurus qué quæris eius amore capta fultus latus niueum.i.habés latus niueum fultum.i.ſuſtẽtatũ hiacyntho.i.flore illo ab hiacyntho denoiato molli.ſ.in attactu, ruminat.i.remaſticat ac remãdit herbas pallẽtes.i.ſemicoctas in aluo, ſub ilice.i.arbore illa glandifera, nigra.i. vmbris obſita.i.dũ tu miſera in aſperrimis mõtibus vagaris ille in vmbris recubat ruminans & nihil amoris ſentiens, atq; ita locus hic manifeſtam contẽtioné habet, aut (ſi amat non te; amat) ſed ſequitur aliquam.ſ.vaccam in magno grege.ſ.armentorũ ò nymphæ claudite, nymphæ inquit Paſiphaę dictęę, ideſt cretẽſes claudite ſaltus in quibus feræ ſaliũt hoc eſt aufugia ferarum, & pecudum, nemorũ.i.qui ſunt in nemoribus, ſi forte veſtigia bouis errabunda.i.bouis errabundi & quæ bouem errabundũ oſtẽtent, ferant ſe qua.i.aliqua forte.i.fortuna vt ſit nomen à noiatiuo hæc ſors, vnde eſt, Forte ſua lybicis tẽpeſtas appulit oris, aut ferant forte ſe, qua, ideſt aliqua via obuia, ideſt obuiam facta noſtris oculis, forſitan aliquæ vaccæ perducant illum captum viridi herba aut ſecutũ.i.ſequenté arméta ad ſtabula cortynia.i. cretenſia, hoc eſt ſi non oberrauerit in ſaltus, forſitã ſe domum recipiet, quod miſere amãs mulier ſummopere deſiderabat, vt eius ſaltẽ videndi poteſtas eſſet. ¶ Regula eſt. Timeo & metuo datiuũ cui.i.ad cuius vtilitaté & accuſatiuũ ad qué aut ablatiuũ à quo regunt, vt hic timuiſſet collo aratrum. Itaq; dices cum comico, timeo vitæ tuę.i, ne ei quidquam mali eueniat & timeo hoſté ne ſ.malum inferat, & coniunctim timeo mihi hoſtem, metuo mihi ab hoſte, Addamus & illud pleroſq; textus hoc loco habere ſuffultus vt cũ vocali abijciatur ſicut in pleriſq; locis Virgilij quos tamẽ quia Seruius talem ellipſim non probat, mutauit, vt inter ſe coiſſe viros, & decernere ferro legit cernere. Hic ſpecus horrendus & ſęui ſpiracula ditis, legit horrẽdum &c. Et ſi hic legat fultus erit loco conſonantis.

Regula.

PIERIVS.

¶ Et fortunatam ſi nunq̃ armenta fuiſſent, Paſiphaé.) In ve. aliquot exẽplaribus oĩno Paſiphen triſyllabũ legas: qđ quidé quoſdã ſatis literatos viros in erroré traxit. Quũ dubio pcul πασιφαη quadriſyllabũ ſit. ¶ Ah virgo infelix.) Diximus Probũ grammaticũ ſubſcribere Ro cod. ne a, vel ſi etiam interiectio ſit, cum adſpiratione ſcribatur. ¶ At nõ tã turpes.) In Ro. & aliquot alijs pleriſq; codicibus. Turpis, Veliano more, de qua ſcribendi rõne alibi diſputatũ. ¶ Stabula ad cortynia.) In lõgobardico, & in mediceo. Cortynia per, c, vt multi iã ſcribere coeperũt. Sed γόρτυν vrbs Cretę per g, ſcribit, & apud Stephanum, & in Homeri catalogo. Datur tñ auribus latinis plerũq;, c, pro, g, recipere. Cognatæ enim ſunt, vt Scaurus ſcribit.

Tum canit heſperidum miratam mala puellam.
Tum Phaethontiadas muſco circundat amaræ
Corticis, atq; ſolo proceras erigit alnos.
Tum canit errantem Permeſſi ad flumina Gallum
Aonas in montes vt duxerit vna ſororum,
Vtq; viro Phoebi chorus aſſurrexerit omnis,
Vt Linus hęc illi diuino carmine paſtor,
Floribus, atq; apio crines ornatus amaro
Dixerit. hos tibi dant calamos (en accipe) muſę,
Aſcræo quos ante ſeni, quibus ille ſolebat
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynæi nemoris dicatur origo:
Nequis ſit lucus, quos ſe plus iactet Apollo.

SERVIVS.

¶ Tum canit Heſperidum miratam mala puellã.) Mala q̃bus acceptis à Venere, Hippomenes vicit Atlantam puellã Cyriã curſu potenté: quę multos ſponſos ſuperatos occiderat: quod plenius in Æneide iij.lib. memorauimus. ¶ Phaethõtiadas.) Clymenes & Solis filias: quæ dũ extinctũ fratré flerét, cõuerſę ſunt in arbores, vt hoc loco dicit, in alnos: vt in decimo, in populos. vbi etiam plenius hãc diximus fabulã. Mira aũt eſt canẽtis laus vt quaſi nõ factã ré cantet: ſed ipſe eã cantando facere videatur. ¶ Amarę Corticis.) Alibi ait, Raptus de ſubere cortex: qđ magis ſequi debemus, vt maſculino vtamur. ¶ Permeſſi ad flumina Gallũ.) Helicõ mõs eſt Boeotiæ, quę & Aonia dicit̃. de hoc plurima cadũt flumina: inter q̃ eſt Permeſſus iuxta qué dicit ambulanté Gallũ ab vna Muſa ad cæteras eſſe deductũ, & illic eſſe factũ poetã. ¶ Aſſurrexerit.) Honoré ꝓbuerit vt, Tmolus aſſurgit, q̃bus & rex ipſe Phaneus.i. cedit. ¶ Vt linus.) Apollinis filius: qué ſupra memorauit. ¶ Diuino carmine.) i. vaticinãs. ¶ Aſcręo quos ante ſeni,) Heſiodo, qui Aſcrętus fuerat: qué dicunt Muſæ raptũ de monte Parnaſſo poetã feciſſe munere calamorũ. ¶ Grynęi nemoris dicatur origo.) Grynęũ nemus, eſt in finibus Ionijs Apollini cõſecratum: in quo aliquãdo Calchas & Mopſus dicunt de peritia diuinãdi inter ſe habuiſſe certamé. Et cũ de pomorũ cuiuſdã arboris cõtenderent numero, ſtetit gloria Mopſo: cuius rei dolore Calchas interijt. Hoc auté Euphorionis continent carmina, quæ Gallus tranſtulit in ſermoné latinũ. Vnde eſt illud in fine, vbi Gallus loqt̃ur, Ibo, & Chalcidico, quæ ſũt mihi cõdita verſu Carmina. Nam Chalcis ciuitas eſt Euboeæ, de qua fuerat Euphoriõ. ¶ Ne quis ſit lucus quo ſe plus iactet Apollo.) Senſus hic eſt, Si tu Grynęum laudaueris nemus, in nullo ſe tñ Apollo iactabit.

Heſpi/

MANCINELLVS.

¶ Heſperidũ mala.) In Ethiopia ſpecioſiſſimum pomariũ Atlanti fuit in quo naſcebant̃ aurea mala, q̃ heſperides cuſtodiebat. Ægle, Haretuſa, Heſperetuſa, & draco peruigil. Lactan.the.ij. inde autem malis tribus per Veneré habitis Hippomenes Atlantem Cenei filiã curſu ſuperauit. de quo late.x.lib.meta. Diony.a.ſcrib. Heſperidum inſulas non fruſtra fabulatum eſſe, aurea poma produxiſſe, cum plurimo auro ditiſſimæ ſint, atque omnium penè metallorum genera pariant, eas vicini quoq; Iberi tenuerunt, Solinus etiam de Libya ſcribens, & de hortis heſperidum, & ꝑuigili dracone ait, ꝙ flexuoſo meatu æſtuarium è mari fertur adeo ſinuoſis lateribus tortuoſum, vt viſentibus procul lapſus anguineos fracta vertigine mentiatur, itaq; quod hortos appellauere circundat, vnde pomorum cuſtodem interpretantes, ſtruxerunt iter ad mendacium fabulandi. ¶ Phaethõtiadas. Phaethõ ſolis Epithetõ triſſyllabum, ae, diuiſas habet, cũ apud græcos, ae, habeat, & à phaeno deriuetur, quod eſt oſtendo, & phaenos ſplendidus dicitur. Quint. item in j. Phaethõ triſſyllabum docet eſſe. Fuere autem Phaethõtis ſorores in arbores verſæ flendo fratris obitum, prope padum Phaethuſa. Lãpetia, ſeu Iapetia, & Lampethuſa, de quibus late Ouid. lib.ij.meta. ¶ Muſco,) Muſcus propriè, dicitur lanugo viridior

Phaetõ Phaetũ tiades.

Muſcu

Permeſſus. quæ locis humidis naſcitur Ouid.lib.j.meta. Ad delubra deæ, quorũ faſtigia turpi; Pallebāt muſco. ¶ Proceras) altas. ¶ Alnos.) in quas verſæ ſunt Phaethōtiades. ¶ Permeſſi. (Permeſſus & Ol Olme. meius ex Helicone Bœotię mōte fluentes in vnumq́; permixti, Cornelius. in Copaidem lacū incurrunt Strab.lib.ix.edocet. ¶ Gallum.) C. Gallus. Cor.Gal. Foro iulienſis poeta de quo Virg.hoc loco ſcrib. Ægyptum Romanam ꝓuinciā primus rexit & anno ætatis ſuæ quadrageſimoq̄rto ꝓpria ſe manu interfecit. Fuit &. C. Aſinius. Gal. orator Aſinij Pollionis filius qui diris à Tyberio ſupplicijs necatus eſt. Euſebius author eſt. ¶ Aonas in mon.) i. Bœotios, nã Aones barbaræ gentes prius Bœotiã incoluerunt, vt ſcrib. Stra.lib. ix. ſunt autẽ plurimi Bœotiæ mōtes, quorũ Cytheron, & Helicō celeberrimi, muſisq́; ſacri, ſunt autẽ denominati à Cytherone, & Helicone fratribus, qui illic ſingulari pugnauerũt certamine, vt ſcrib. Lyſima. ¶ Linus.) de hoc legito in Pollioẽ. ¶ Apio.) Pli. lib.xix. & lib.xx. de Apio multa, vbi ẽt ait ꝙ honos erat ipſi in Achaia coronare victores ſacri certaminis Nemeę, & in eodimẽtis peculiarem gratiã habet, ſuauiores aquas potui incoctũ præſtat. ¶ Aſcræo ſeni. ¶ Aſcra vicus eſt Bœotiæ, vt Prob. ait, in quo æſtimatur natus Heſiod. Oui. li.iiij. de pont. Intumuit vati nec Aſtra. tamen Aſcra ſuo. Stra. Item li.ix. ſcribit Aſcram eſſe in Theſpiis iuxta Heliconis partem & Hæſiodi patriam, vt Pli. xxiiij. docet. Is princeps oīum de agricultura pręcępit, & carmine executus eſt quem poſtea Maro in georg. imitatus eſt, Aſcręo. q. an. ſe. Tradunt ꝙ Heſio. dum dñi patris oues iuxta Heliconem cuſtodiret. à muſis ad fontem Hippocrenẽ deductus eſt & poeta effectus. Vnde & Oui. lib. vi. faſt. inquit. Ecce deas vidi, non quas præcæ Gryneū ptor arandi. Viderat Aſcręus cum ſequeretᷣ oues. ¶ Grynei ne.) Gryneū oppidū eſt myrrineorum in Æolia, quod & Apollinis fanum & peruenuſtum oraculum, & templum cãdido lapide ſumptuoſum habere. Strab. docet lib, xiij.

ASCENSIVS.

¶ Tū canit &c. Proſequitᷣ alias fabulas & fabuloſas metamorphoſes ſeu transformationes, Et primo fabulã Atalãtæ puellæ, Deinde metamorphoſin Phaethōtidũ ſeu Phaethontiadum hoc Phaethōtiades. eſt ſororũ Phaethōtis, eſt enim à fratre deductum patronymicū, adiecta ꝓpter metrum ſyllaba. Nã Pheathōtis deberet dici vbi nunc dicitur phaethōtias. Sicut Amphitrioniades pro Amphitrionides dicitᷣ Hercules. Dicit aũt eas in alnos verſas cū alij in populos verſas ꝑdicent ſanè tã alni q̃ populi ad padum qui & Eridanus dicitur naſcantᷣ vnde & fabulæ datus eſt locus. Tū canit errãtẽ Permeſſi ad flumina Gallū, quẽ ſingulari amore ꝓſecutus eſt Virgilius, ſicut alibi dicetur. Nouiſſime proſequitur & alias fabulas quas in ſequẽtibus explicabimus, hæ aũt ex cōmẽtariis notiſſimę ſunt. ¶ Ordo igitur eſt Silenus canit tum. i. poſt ꝑdictas fabulas, puellam. ſ. Atalantam miratã. i. imoratã ſtupendo mala. i. poma aurea, heſperidum. i. quæ heſperides in horto Atlantis in Æthiopia cuſtodiebant. Tum. i. deinde circundat. i. tã graphice canit vt circundare videatur Phaethōtiadas. i. ſorores Phaethōtis (accuſatiuus eſt tertiæ declinationis, & ideo vltimã corripit) corticis amarę. ſ. alni arboris cuius amarus, aut vt hic dicitᷣ amara eſt cortex. (Forte tñ ordo eſſe poſſet. circundat muſco corticis amaræ. ſ. arboris) atq; erigit. i. erectas canit ſolo. i. in terra iuxta padū, alnos. i. arbores illas quę aluntur amnibus, proceras. i. directas & extenſas, hoc eſt canit q̃phaethōtiades in eas mutatæ ſunt propter mœrorem ſubmerſi fratris. Videretur tñ nimia periphraſi vti ſi à paſtore excogitata, & dicta recitarentur, ſed Sileno Bacchi nutricio ars oīs congrua eſt. Tū. i. poſtea canit Gallum poetã illum cui Virgilius bene voluit, errantẽ ad. i. iuxta flumina. i. fluenta aut fluctus Permeſſi illius fluuij in Bœotia ab Helicone (vt Seruius docet) profluẽtis. & canit vt. i. qualiter vna ſororũ. i. muſarū quę inter ſe ſorores ſunt & per excellentiã ſorores dicuntᷣ quia inter ſe ſummopere conſentiunt licet in re diuerſa. duxerit. i. Gallum in montes Aonas. i. Bœotios quos Aones olim habitarãt, et vt. i. qualiter oīs chorus Phœbi. i. totus cætus muſarū aſſurrexerit. i. aſſurgendo reuerẽtiam, & honorẽ fecerit, viro. ſ. Gallo. Et vt. i. qualiter, Linus paſtor ornatus crines. i. hñs capillos ornatos florib⁹. ſ. hederaceis atq; apio amaro. i. cuius ſuccus amarus eſt, aut cuius acq̄ſitio difficilis atq; ita amara eſt. (Difficilis autẽ eſt quia in ludis nemęis victoribus in Apium. ꝑmiū dabatur qui eo coronabantᷣ, vñ macer. Eſt apium dictum ꝙ apex hoc ferre ſolebat, Victoris veterū fieret dum more triūphus) dixerit, videlicet ad Varū, en ò Vare muſæ dãt tibi hos calamos accipe, ſup. eos quos ſup. dederãt ante. i. prius ſeni Aſcręo. i. Heſiodo cuius pater Aſcrã habitabat quam ipſe ſic apud Strabonem libro. ix. damnat Aſtram rus miſerum penes hic Heliconã colebat, Hiberno dirum, triſte æſtu, optabile nunq̃. Et cui in Aſcra ea viſæ ſunt muſæ q̄bus viſis, & ad fontes ſacros perductus ſtatim poeta euaſerat, vt innuit Perſius dicẽs, nec fonte labra &c. Et Ouidius. Ecce deas &c. hic autem dicitur accæpiſſe à muſis calamos, Accipe ergo calamos, quibus ille. ſ. Heſiodus, ſolebat deducere. i. deorſum ducere cantando de mōtibus. ſ. ornos. i. arbores illas, rigidas. i. duras & difficulter flexibiles. Origo dicatur tibi his. i. per calamos nemoris Gringi. i. quod in Æolia habitauit Apollo hoc eſt volunt muſæ vt per eos dicaris oriundus ex grineo nemore, ne quis. i. aliquis lucus ſit quo Apollo iactet plus q̃. ſ. de grineo nemore ſe iactet ſi eius oriundus ſit, nam gloria patriæ, ex claritudine in ea genitorum acquiritur, tãta autem eſt Vari in poetica claritas vt ſi grineus ſit Apollo poetarum ſummus amator (vnde dictum eſt & me Phœbus amat &c.) & fautor grineum nemus omnibus lucis pręferat. iis autem calamis forte illic natis Varus videretur grineus eo ꝙ illic ab Apolline videretur muſicam doctus.

PIERIVS.

¶ Tum Phaethon. muſco circundat amaræ Corticis.) Et in hoc quoq; nomine multi decępti ſunt. Quod in anti. codicibus ſcriptum obſeruaſſent Phaethōtiadas, Errore geminato, quũuis nõ negarim duas ſyllabas primas in vnam coire poſſe, vbi aliqua neceſſitas cogat. Notat ſanè Quintilianus συναλοιφὴν. quam cōplexionem interpretatur, apud Varronem. Quo te flagranti deiectum fulmine Phaethon, Sed hoc loco non eſt huius figuræ vſus. Obſerua & amarę corticis, apud eum qui medio cortice dixerit, qui ſi amari corticis hic feciſſet cōpoſitionẽ peccaſſet. ¶ Aonas in mōtes vt duxerit vna ſororũ.) In anti. codic. manu ſcripto legere eſt, abſq; in, præpoſitione. Aonios mōtes vt duxerit vna ſororum vt Italiã venit. Sed lōge melius eſt. Aonas in mōtes vt vulgata habent exemplaria. ¶ Vtq; viro Phœbi chorus Aſſurrexerit omnis, apud Aruſianū meſſus, legas, atq; viro Phœ. Cho. aſſurrexerit.

Quid loquar, aut Scyllam Niſi: quã fama ſecuta eſt
Candida ſuccinctam latrantibus inguina monſtris,
Dulichias vexaſſe rates, & gurgite in alto
Ah timidos nautas canibus laceraſſe marinis,
Aut vt mutatos Terei narrauerit artus?
Quas illi Philomena dapes: quæ dona pararit?
Quo curſu deſerta petiuerit, & quibus ante
Infelix ſua tecta ſuperuolitauerit alis?
Omnia, quæ Phœbo quondam meditante beatus
Audiit Eurotas, iuſſitq; ediſcere lauros.
Ille canit, pulſæ referunt ad ſydera valles.
Cogere donec oues ſtabulis, numerumq́; referre
Iuſſit, & inuito proceſſit Veſper Olympo.

SERVIVS.

¶ Quid loquar aut Scyllam Niſi, quã fama ſecuta eſt.) Scyllæ duæ fuerũt, vna Phorci & Creteidos Nymphæ filia pulcherrima, quam cum amaret Glaucus deus marinus, dū ipſe amaretur à Circe, & eam cōtẽneret: illa irata fontẽ in quo Scylla ſolebat ſe abluere, infecit venenis: in quẽ cum deſcẽdiſſet puella, media ſui parte in feram mutata eſt. Hanc poſtea Glaucus fecit deã marinã: quæ claſſem Vlyſſis, & ſocios euertiſſe narratur. Altera vero Scylla fuit, Niſi Megarẽſium Regis filia: contra quos dū debellatis iã Athenienſibus pugnaret Minos, propter filij Androgei interitū, quẽ Athenieẽſes & Megarenſes dolo necauerant: amatus eſt à Scylla Niſi filia: quæ vt hoſti poſſet placere, comã purpureã parẽtis abſciſſam ei obtulit: quam Niſus ita habuerat conſecratã, vt tãdiu regno potiretᷣ, quãdiu illã habuiſſet ita ctã. Poſtea & Scylla à Minoe contempta, dolore in auẽ conuerſa eſt: & Niſus extinctus deorū miſeratione, in auis mutatus eſt formã. q̃ aues hodie, vt ipſe in Georgicis docet, flagrãt inter ſe magna diſcordia. Modo ergo Virgilius aut poetarū more miſcuit fabulas: & nomen poſuit pro noīe, vt diceret Scyllam Niſi, pro Phorcis ſicut alibi Domitus Pollucis habenis Cyllarus: cū Caſtor, equorum domitor fuerit. Itẽ, Et manibus Progne pectus ſignata cruentis: cum Philomelæ, non Progne, abſciſſa ſit lingua. aut certe ſit Hyſteron Proteron: vt

fore, vt quaſi vtriuſq; fabulæ videatur facere commemorationem, vt intelligamus, Quid loquar aut Scyllam Niſi, aut quã fama ſecuta eſt, Candida ſuccinctam latrantibus inguina mõſtris, Dulichias vexaſſe rates. Aut certe vt bis accipiamus. Quid loquar aut Scyllam Niſi, aut quam fama ſecuta eſt? vt eſt illud in primo, Non ignara mali, miſeris ſuccurrere diſco. ¶ Dulichias vexaſſe rates.) Ithacenſes à monte. Dulichium inſula eſt, vbi mons eſt Ithacus: in qua fertũ habitaſſe Vlyſſes: eoq; & ipſe Dulichius, & Dulichias habuiſſe rates dicitur. Vexaſſe aũt rates per Tapinoſin dictum eſt. Nam non vexauit, ſed euertit. quod Probus vult hac ratione defendere: dicẽs. ¶ Vexaſſe.) Venire ab eo quod eſt veho, vecto, vexo, vt vexaſſe ſit portaſſe, & ſine dubio pro arbitrio ſuo euertiſſe. ¶ Teri.) Pro Terei. nam per ſynæreſim dictum eſt, ſicut ſupra, Furtumq; Promethi, pro Promethei. Tereus autem Rex Thracum fuit. qui cum Pandionis Athenarum regis filiam Prognẽ nomine duxiſſet vxorẽ: & poſt aliquantum tẽpus ab ea rogaretur vt ſibi Philomelam ſororẽ videndam accerſeret: profectus Athenas dum adducit puellam, eam vitiauit in itinere: & ei linguam, ne facinus indicaret, abſcidit. Illa tñ rẽ in veſte ſuo cruore deſcriptam miſit ſorori: qua re cognita Progne Itym filium interemit, & patri epulandum appoſuit. Poſtea oẽs in aues mutati ſunt, Tereus in vpupã, Itys in phaſianum, Progne in hyrũdinẽ, Philomela in luſciniam. ¶ Philomela dapes.) Atqui hoc Progne fecit: ſed aut abutitur nomine: aut illi imputat propter quam factum eſt. ¶ Eurotas.) Fluuius Laconum, qui ab Appolline inſtructus ſuas edocet lauros, quibus eius plenæ ſunt ripæ. ¶ Et inuito ꝓceſſit veſper Olympo.) Et ex eo ꝙ dies inuitus abceſſit. & ex eo quod nimio audiẽdi deſyderio veſper exortus eſt cantilenę voluptas oſtenditur. ¶ Olympo.) i. cœlo.

PROBVS.

¶ Tum Progne cõem Itym per membra laceratum Tereo prębuit epulandum. Confeſſa deinde, quod feciſſet cum ſorore effugit, Tereus vindex perſequebaẽ, Sed oẽs demutati ſunt in aues. Progne in Luſciniam, Philomela in hirũdinem, Tereus in vpupam. Oĩa quæ Phœbo ὑμνέοντα amnis, vt Callimachus ait, in flumina ſerpit per laconũ fines, fontes aũt agit ex monte Mænalio, cõfunditur Alphęo, rurſusq; diſcedit, ripę eius Lauro opacãtur, Quas ait Apollonius edidiſſe voces, cum eaſdem Bucolico carmine referret, beatum dixit ob potentatum laconum.

MANCINELLVS.

Scylla. ¶ Scyllã Niſi.) Pandioni athenarũ regi. q̃tuor fuere filij Ægeus: Lycus, Pallas, & Niſus. Cũq; attica regio in partes quatuor eſſet diuiſa, Niſo megarę ſorti obuenerunt, q Niſeam condidit. Stra. li. ix. Contra hunc demũ Minos bella geſſit. ſcelere aũt Scyllæ filiæ obtruncatus eſt, vt Minoe ipſa, quẽ adamabat, potiretur, poſtea in aues ambo conuerſi ſunt, de quibus Ouid. lib. viij. meta. ſcri. Scyllam Niſi filiam Minois cupidine captam, cum ei Niſeã proditione tradidiſſet, ab eo in profundũ deiectam eſſe. ¶ Quã fama ſecuta eſt.) Ordo eſt, aut quid loquor Scyllã, quam &c. hic loquitur de Scylla Phorci filia, quã Glaucus marinus deus amauit, ꝓpter quod à Cyrce venefica in monſtrum marinum cõuerſa eſt, de quo lege Oui. lib. xiiij. me. Maro etiã li. iij. Æneí. hãc deſcribẽs ait, Prima hominis facies, & pulchro pectore virgo, &c. Reuera tamen Scylla ſcopulus eſt in freto Siculo. vt ſcribit Pli. li. iij. Sallu. itẽ dixit eſſe ſaxum ingens humanam habens effigiẽ parte ſuperiori, inferiori vero plures habere ſcopulos ſub radicibus cauernoſos, vbi canũ latratus, & vlulatus luporum, vnda refracta repręſentat, Scylla aũt dicitur à Scyllo, quod eſt vexo. ¶ Inguina.) ſummæ coxę partes dicuntur. ¶ Dulichias vexaſſe rat.) Dulichium inſula eſt, vna Echinadum, iacẽs ad Acheloi oſtium. Stra. ſcri. lib. x. ibi aũt Vlyſſes regnauit, eum vero ſocijs ſpoliauit Scylla. vnde Ouid. lib. xiiij. ait Scylla loco manſit, cumq; eſt data copia primum, In Cyrces odium ſocijs ſpoliauit Vlyſſem Mox eadem teucras fuerat merſura carinas, Ni prius in ſcopulum, qui nunc quoq; ſaxeus extat, Trãsformata foret, ſcopulũ quoq; nauita vitat. ¶ Terei.) lege de hoc lib. vj. meta. ¶ Tec. pa.) ſcilicet vbi Philomela relicta à Tereo fuerat, propter ea dicit tecta ante ſua. ¶ Eurotas.) Laconicę flu. Soli. teſte laurisq; abundans, vt hic poeta oſtẽdit. Is teſte Liuio lib. iiij. bel. Macedo. vrbem Lacedæmona prætérfluit, quod ẽt Strab. aſſerit lib. viij. ¶ Numerumq; re.) Dixit etiã in de Palæmone. Bisq; die nume. amb. pec. al. & hœd. ¶ Proceſſit.) aduenit, apparuit. ¶ Inuito Olympo.) nam cœlum quoq; Sileni cantu oblectabatur, pro nocte adueniente deficiebat. ¶ Veſper.) Stella eſt quæ diem finit. Æneidos lib. j. Ante diẽ clauſo componet veſper Olympo, latius Plinius lib. ij. cap. ix. & nos item ſequenti Ecloga.

Margin notes: Inguina — Dulichi. — Eurotas

ASCENSIVS.

¶ Quid loquar &c.) Aut verba ſint Sileni à poeta recitata dicẽtis videlicet pueris, Quid loquar aut Scyllam Niſi &c. quaſi dicat has fabulas nobis pueri, aut poetæ dicentis. Quid loquar aut Scyllã Niſi. i. ad quid dicã quomõ cecinerit fabulam de Scylla Niſi filia, aut ſupp. de Scylla Phorci, quaſi dicat non dubium quin vtramq; graphice cecinerit: quam conſtructionem approbat quod dicet. Ille canit &c. Sane ſubtractio huius particulæ aut, difficultatẽ in primo carmine parit. Si & enim ſic legeretur (vt meo iudicio legi debet.) Quid aut Scyllam Niſi, aut quã fama ſecu. eſt &c. nulla eſſet ambiguitas neq; fabulæ confuſio. Licet autem is poetarum mos ſit, vt vni attribuant quæcunq; à quouis eius nominis geſta ſunt vt vni Saturno, Ioui, Mercurio, Herculi, Veneri, Marti, Baccho, &c. quæ multorum ſunt, tamen vbicunq; poteſt vitanda eſt confuſio. Fabulæ ſatis explicantur à Cõmẽtarijs. ¶ Ordo igitur eſt. Quid. i. ad quid. (Non enim ponitur interrogatiue vt ſit, quid vultis loquar aut Scyllam &c. quia tunc diceret, an Scyllam non aut. vt Valla docet) aut vt. ſ. Silenus narrauerit Scyllam Niſi. i. fabulam de Scylla niſi Megarẽſium regis filia, aut ſupp. Scyllam ſupple illam. ſ. Phorci filiam quam fama ſecuta eſt. i. quæ diffamata eſt ſuccincta inguina. i. habentem ſuccincta inguina. i. partes pudendas, candida. ſ. propter fluctuum ſpumam, monſtris latrantibus. ſ. canibus qui ab eius vẽtre latratum edunt, vexaſſe. i. moleſtando ſurſum deorſumq; frequẽter vexiſſe. (Nam Aulus Gellius docet cõtra Anneũ Cornutum qui hunc locum reprehẽdit quaſi mitius ſit verbũ quàm vt tali monſtro conueniat, eſſe verbum vehemẽs & graue, cum vexari ſit alieni arbitrij) rates dulichias. i. Vlyſſis, qui dulichius fuit, & laceraſſe in alto gurgite. ſ. maris, canibus marinis, ah (dolẽtis eſt) miſeros nautas. Ad quid loquar. vt. ſ. Silenus narrauerit artus Teri pro Terei (aut ſcribatur Terei & pronuncietur diſſyllabum) aut ſupp. vt narrauerit quas dapes quia ex ipſius filio decoctas, & quæ dona. Philomela ſoror Prognes coniugis eius pararit pro parauerit illi ſaltem occaſionaliter. quia qui cauſam damni dat damnum feciſſe cẽſetur. Phylomela autem à Tereo ſtuprata cauſam dedit cur Progne Itym filium Terei & ſuum Tereo epulandum proponeret. Sunt etiam qui reuera Philomelæ non Prognes facinus, aſſerant, aut quid loquar, vt narrauerit, quo curſu tam Philomela quã Progne & q̃ Tereus ac Itys petiuerit deſerta, quia non curſu pedum ſed alarum ꝙ exponit dicẽs, & quibus alis ipſe. i. Tereus ſuperuolitauerit ante. i. priuſq̃ deſerta aut ſyluas peteret, ſua. i. regia tecta, quia per phantaſiam videtur poeta innuere Terea iam in auem vpupam (cui pro criſta adhuc corona eſt) mutatum mœſtum dereliquiſſe regiã ſuã, & volitaſſe diu per tecta priuſq; ſyluas peteret. Innuit aũt non debere ſe id ſolum dicere, quia ille. ſ. Silenus canit, omnia quæ Eurotas fluuius ille laconiæ, beatus. i. fortunatus, & bñ habẽs, audijt quondam Phœbo meditante. i. exercitante muſam ſuam, & quæ. ſ. Phœbus iuſſit lauros quæ ad eurotam plurimæ ſunt ediſcere. i. memoriæ commendare. Ille inquam canit & valles pulſæ. i. verberatæ & ex impulſu vocis Sileni, & referunt ſupp. vocẽ aut cãtũ eius ad ſydera. i. ad cœlos, aut prius optatum eſt, ad aures diuum donec ipſe iuſſit. ſ. pueris Chromi, & Mnaſilo cogere. i. compellere oues ſtabulis. i. ad ſtabula, ac ouilia, & referre numerum. ſ. ouium illis à parentibus aut heris cõmiſſum, & donec veſper proceſſit inuito cœlo ꝙ geſtit adhuc audire cantũ, Sileni vnde non immerito dictum eſt, totus mundus ꝙ gaudeat eo cantante. Non abſurda eſſet ſententia nec durus ordo ſi dicatur, ſic. donec veſper. i. ſtella veſpertina hoc eſt heſperus ſeu veſperus, iuſſit. i. apparendo admonuit pueros illos cogere oues ſtabulis & referre numerum ſtabulis. & ipſe ꝓceſſit inuito Olympo. i. cœlo. Stabulis eſt hic vt dicunt octauus caſus, hoc eſt datiuus localis. ¶ Regula eſt. Quoties hæ ꝑticulę aut, ve, vel, ne, nec, neq;, &, tum, ſeu, ſiue, neu, neue, & ſimiles ante prius, aut primũ coniungendorum ponuntur, volunt ẽt ante reliquum aut reliquam poni. vnde videtur hic repeti, Aut Scyllam Niſi, aut &c. Regula.

PIERIVS.

¶ Quã fama ſecuta eſt.) In cod. aliquot antiq;. Secuta'ſt, legitẽ, vt plerunq; ẽt in veterũ monumẽtis. Et ita Ecloga decima perq; horrida caſtra ſecuta'ſt. ¶ Quid loquar? aut Scyllam Niſi.) In ro. cod. vt Scyllam, habetur, quod nõ placet, q̃uis poetarũ mos ſit interdum fabulas confundere. Id ſi cui tamẽ arrideat. Quid loquar. vt narrauerit Scyllam Niſi, aut vt mutatos. In paſtorali. n. perſona nõ dedecet ex duabus Scyllis alterã ꝓ altera noiare. Vetuſtus ẽt codex manu ſcriptus ita legit. Quid loquar? Quid Scyllã Niſi, aut quã fama ſecuta eſt. Vide vero tale aliqd apud Seruiũ.

Adde

Adde quod narrauerat, non narrauerit. In Roma. codice ſcriptū eſt, ſed ſcriptoris adſcripſerim Inſcitiæ. ⁋ Super volitauerit alis.) In Romano codice Supra legitur, & ꝙ ſcriptoris vitio factum eſt hoc. Ales, non alis. Legas tamen, quibus Alis, quippe quę pennatæ natæ non ſunt vt aliarum volucrum, vnde loco locus in fabulis datus. ⁋ Iuſſitq́ꝫ ediſcere lauros.) Sunt veteres codices in quibus ramos, non lauros habetur. Sed longe melius Lauros cuiuſmodi locus Phœbum addeceat.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN CORYDONA, SEV THYRSIM QVÆ EST ECLO. VT NVNC PONVNTVR, SEPTIMA.

Septima cantantes quos Daphnis cum Melibœo
Audit inæquales Thyrſim Corydonaq́ꝫ cenſet.

ASCENSIVS.

SEptima cantātes, &c. In hac ſeptima Ecloga ex Theocrito fere ſumpta, recitatur cantilena, paſtorum inęqualı arte contendētiū nā Thyrſis vincit cū lege Amœbęi carminis aſſequi nequiret, vt ſuis locis oſtēdemus, vnde ab alijs Thyrſis ab alijs à victore Corydō inſcribit. Sunt q per Thyrſim poetę æmulū intelligant, ſed alij malint ſimpliciter intelligere, Nā in pncipio loqtur poeta in pſona Melibœi vt illic dicemus veritū ſi nulla eſſet allegoria qūo intelligeremus Daphnin ad Mincιū fuiſſe q ſiculus nimıꝑ erat. Aperiemus ergo mentem noſtram ante ordinē primi carminis. ⁋ Ordo verſiculoꝝ noſtroꝝ eſt. Septima ſup. Ecloga cēſet. i. indicat Thyrſim & Corydona quos Daphnis audit cū Melibœo cantantes inęquales. ſ. in arte cantandi quia victoria confertur Corydoni.



ECLO. VII. MELIBOEVS DAPHNIS CORYDON, THYRSIS.

FOrte ſub arguta conſederat ilice Daphnis, ME.
Cōpulerantq́ꝫ greges Corydon, & Thyrſis in vnum,
Thyrſis oues, Corydon diſtentas lacte capellas.
Ambo florentes ętatibus, Archades ambo,
Et cantare pares: & reſpondere parati.
Hic mihi, dum teneras defendo à frigore myrtos,
Vir gregis ipſe caper deerrauerat: atq́ꝫ ego Daphnin
Aſpicio. ille vbi me contrà videt: ocyus inquit, DA.
Huc ades ò Melibœe (caper tibi ſaluus, & hœdi)

SERVIVS.

FOrte ſub arguta cōſederat ilice Daphnis.) Ecloga hęc pene tota Theocriti eſt: nā & ipſam trāſtulit, & multa ad eā de alijs congeſſit. ⁋ Arguta.) aūt modo canora ſtridula. Alibi argutū, breue ſignificat: vt, Argutūq́ꝫ caput. ⁋ Daphnis.) Diuinū hunc inducit, qppe filiū Mercurij: vt diximus ſupra. Nā hinc eſt quod paulo poſt dicturus eſt: Caper tibi ſaluus & hœdi. q̄ſi diuinus. ⁋ Compulerantq́ꝫ.) Cōpellere proprie eſt in vnū locum vel diuerſa, vel diuerſorum animalia cogere. ⁋ Arcades ambo.) Non re vera Arcades: nam apud Mantuam res agitur: ſed ſic periti, vt eos Arcades putares. Nam & paulo poſt dicturus eſt, Soli cantare periti Arcades. ⁋ Et cantare pares, & reſpondere parati.) Hoc eſt, qui poſſent etiam continuum carmen dicere. Nā hoc eſt cantare: vt Extinctum Nymphæ crudeli funere Daphnin. vel, Cādidus inſuetum miratur lumen Olympi. Et Amœbæum referre, vt, Et me Phœbus amat, Phœbo ſua ſemper apud me Munera ſunt lauri. ⁋ Huc mihi.) Scilicet circa eam partem in qua Daphnis ſedebat. ⁋ Teneras defendo à frigore myrtos.) Varie hic locus exponitur. Nam alij ſimpliciter accipiūt.

Dum

Et ſi quid ceſſare potes,requieſce ſub vmbra.
Huc ipſi potum venient per prata iuuenci,
Hic viridis tenera prætexit arundine ripas
Mincius,eq; ſacra reſonant examina quercu.
Quid facerē?neq; ego Alcippē,nec Phyllida habebā,
Depulſos à lacte domi quæ clauderet agnos.
Et certamen erat,Corydon cum Thyrſide,magnum.
Poſthabui tamen illorum mea ſeria ludo.
Alternis igitur contendere verſibus ambo
Cœpere:alternos muſæ meminiſſe volebant.
Hos Corydon illos referebat in ordine Thyrſis.

Dum myrtos tego,& tueor, ne eas frigus exurat, Alij qui æſtatis illud fuiſſe aſſeritur tēpus,dicunt,Defendo à frigore,ideſt tego contra frigus futurum.Alij dicunt, Dum defendo.i.dum mihi ad defenſaculum præparo myrtos à frigore,ideſt quæ ſunt ſine frigoribus. Solent enim paſtores vendicare ſibi loca aliqua ꝓpter frigus futurum.⁋ Vir gregis.) Abuſiue:nam tantum hominum eſt.Sicut alibi,Quem legere virum. Sic Horatius, Et olētis vxores mariti.Acyrologia eſt:quod tamen ad Theocriti imitationem dictum eſt:qui ait,ὦ τράγι τᾶν πόλκᾶν αἰγᾶν ἄνερ.⁋ Caper tibi ſaluus,& hœdi.)Aut quia in capro eſt ſpes hœdorum:aut intelligimus iſtum etiam hœdos perdidiſſe,ſed neſcire:quod tamen ille quaſi diuinus indicat. Poteſt tamē etiam ſcire, ſed leuius damnum maioris contemplatione contēnere. ⁋ Et ſiquid ceſſare potes.)Si potes tibi breue otium perſuadere. Nam loquitur ad hominē amantē laboris. ⁋ Requieſce ſub vmbra,) Mecum ſcilicet.⁋ Huc ipſi potum veniēt per prata iuuenci.) Ipſi,ideſt ſpōte ſua.Et intelligimus iſtum præter capellarum gregē,iuuēcos habuiſſe peculiares. aut certe Ipſi referamus ad hœdos & caprum.vt,Per prata iuuēci. ⁋ Mincius.) Fluuius.intelligamus qui Venetiæ eſt.⁋ E'que ſacra.)Et de ſacra: vt,E'que chao denſos diuum enumerabat amores. Ideſt à chao.⁋ Neque ego Alcippen,neq; Phyllida habebam.)Has duas intelligamus amicas eſſe cantantium.Nam hoc dicit,Nec Alcippen habebam, vt ille:nec Phyllida,vt alter.⁋ Certamē erat,Corydon cū Thyrſide,magnum.) Figurate locutus eſt,Magnum certamē, ille cū illo erat.ac ſi dicas,Magna cōtētio eſt,cum Cicerone Virgilius. ⁋ Mea ſeria.)Neceſſitatē capri inquirēdi,vel hœdorū.⁋ Ludo.) Cantilena.vt, Ipſum Ludere quæ vellem calamo permiſit agreſti. ⁋ Alternis igitur contendere verſibus ambo.) Hoc eſt quod ait ſupra,Et reſpondere parati.⁋ Alternos Muſæ meminiſſe volebant.) Si volebant:ſenſus eſt,Muſæ vtriuſq; meminerant:vt, Amant alterna camœnæ.Sed multi volebam legunt:vt,ſit Optabam ò Muſæ meminiſſe alternos.i.omnia quę dixerunt,tenere. Nam & in fine dicturus eſt,Hæc memini.⁋ Referebat.) Amœbæi carminis lege,vt diximus ſupra.

MANCINELLVS.

℄ Forte ſub arg.) Virg.imitatus eſt hoc loco:vt alibi Theocritū ipſum in Eclo.vj.vbi Daphnis & Damœtas amici, Polyphemi amorē in Galateam viciſſim canūt.Sed tum deuicit neuter,neuter ſuperatus abiuit:hic vero Thyrſis vincitur. Incipit aūt Theocritus ſic.Compulerant pecudes Daphnis formoſus in vnū,Damœtasq; ambo dulces emittere cātus Edocti,alternasq;, paratiq; reddere voces.Ambo florētes ætate &c.Arguta,ſonora. ⁋ A frigore.)i.frigido vēto,ſolet enim martio mēſe potiſſimum, & aprilis initio,germina virere,quod quidē fere anno quoq; meis quibuſdam citreis arboribus etiam accidit. Id autē ſic exponendum,quoniam tunc teneræ ſunt myrtus,propter quod vere id actum eſſe,accipimus,non æſtu,quo duræ myrtus,vnde ait inferius.Solſtitium pecori defendite,iam venit æſtas. Torrida iam læto turgent in palmite gemmæ.⁋ Contra.) ex oppoſito.⁋ Ceſſare.) Vacare ab labore.⁋ Requieſce,ſub vm.) Solet enim quādoq; Micius. martij tēpore & aprilis ſol eē calidior:nam ver eſt. ⁋ Mincius.) fluuius eſt qui præterfluit Mantuam,de quo ſuperius etiam. Viridis cœruleus,quod etiam arūdines efficiunt foliorum copia.⁋ Sacra.) Ioui,ſcilicet examina,hæc enim martio menſe incipiunt alueos exire, & arboribus inhærere. ⁋ Corydon.) pro Corydoni dixit per antiptoſim.⁋ Poſthabui.) poſtpoſui.⁋ Seria.) Ideſt grauia ac triſtia,hoc eſt amiſſum caprum,ſerium triſte,& quaſi ſine riſu dicitur authore Mar.⁋ Ludo.) Ioco & cātilenæ.⁋ Alternis.) ꝓ alternatim.⁋ Alternos.) viciſſim & alternatim vtriuſq;.⁋ Meminiſſe.) Recordari.

ASCENSIVS.

℄ Forte ſub arguta.) Hęc Ecloga videt̄ mere Bucolica ex Theocrito ſumpta. Non nihil tamen quod per allegoriam ad rem poetę trahi poſſet continēs.Nā vt Seruius docet quidam per Daphnin Auguſtum intelligunt nec abſurde.nam is quoq; putabatur aut Apollo aut Apollinis filius,per Corydona autem Virgilium qui vicerat,quia agros recęperat,per Thyrſim victū ęmulū poetæ,per Melibœum aūt Mantuanum quēuis ſaltē ex agro ſicut in prima dictum eſt qui hic inducitur quęrere caprum oberrantē: quia nondum agros ſuos recęperat,quos illi recipiēdos pollicetur Daphnis.i.Auguſtus. In hoc igitur principio Melibœus qui cuſtos boum dicitur gregē quęrens dicit ſe inter quærēdum offendiſſe Daphnin,qui imoratus eſt ipſum ad certamen muſicum quod īter Thyrſim & Corydona erat audiēdum, pollicitus gregē Melibœi eo ſaluum venturum,quod quia filius Apollinis per diuinādi peritiam facile noſſe potuit. ℄ Ordo eſt. Daphnis paſtor ille diuinus Apollinis ex nympha filius per quē videtur Auguſtus intelligi,conſederat.i.quieſcēdi aut audiēdi locum (Sicut apud Ouidium & Iuuenalē Conſedere duces) Cæperat:forte.i.à caſu (non quia caſuale erat ipſum conſediſſe, ſed tunc conſediſſe cum ea Melibœus qui hæc recitat tranſiret) ſub ilice arguta.i.ſtridula & leni vēto crepitate,Et Cory dō,& Thyrſis paſtores illi compulerant.i.coegerant greges ſup.ſuos in vnū ſup.locum.Thyrſis ſupple compulerat oues,& Corydon compulerat ſup.capellas diſtētas.i.habētes hubera diſtenta lacte. Ambo ſupp.exiſtētes florentes ætatibus.i.per ætatem,& ambo arcades.i.tam periti vt arcades putentur parati pares.i.pariformia, & cantare.i.proponere carmē,& reſpondere,aut ſic,pares.i.pari forma periti & cantare & reſpondere. Dum ego defendo.i.munio quodam integumēto,hic.i.hoc tēpore myrtos teneras.i.recenter plantatas à frigore.i.à frigido vēto,vir.i.princeps & ductor gregis ipſe caper deerrauerat.) Placet ita potius interpretari quam intelligere per virum maſculum & progenitorem, tum quia caper dicitur à capiendo quia coleos non habet quibus captus eſt,tum quia dicturus eſt,caper tibi ſaluus & hœdi,vt videlicet per virum ductorē præuium intelligamus quē hœdi ſecuti erant, vnde ſatis fuerat dixiſſe viro oberraſſe: quod & Daphnis innuit dicēs caper tibi ſaluus & hœdi.)i.de loco ſtatuto errauerat,atq; ego,dum.ſ.caprum quęro,aſpicio Daphnin. Ille.ſ.Daphnis vbi.i.quo tpe aut qñ videt me cōtra.i.viciſſim aut ex oppoſito,inqt.O Melibœe ades.i.adueni ocius.i.cito & velociter huc.i. ad me,caper ſup.eſt ſaluus tibi,& hœdi,ſup.ſunt ſalui.Et ſi tu potes ceſſare quid.i.aliquātulum tpis, requieſce ſub vmbra.ſ.ilicis, iuuēci.i.iuniores pecudes,vt capri aut boues,venient ipſi.i.vt dicunt per ſe & ſua ſponte per prata potum huc.i.ad hunc locum ſecundum quē Mincius fluuius errat vñ prius diximus ambos arcades fuiſſe.i.tam peritos vt arcades cenſeri poſſent:quia res iuxta Mantuam agitur. Nihil tamē prohibet etiam archades paſtores mercenarios illic tūc fuiſſe vbi & nūc aphricos plurimos videmus atq; æthiopas. Maior difficultas eſt,quomō illic Daphnis fuiſſe intelligatur niſi allegoricos per eum Auguſtus intelligatur,(vt dixi) Mincius.i.fluuius ille iuxta Mantuā incidens in padum,prętexit.i.abſcondit hic ripas tenera arundine,& examina.i.conuolatus aut fœturæ ſimul eductarum apum,reſonante quercu ſacra.ſ.Ioui,aut ob vetuſtatem religioſa & concaua. (In quercum autē concauam congerunt aliquando apes mella ſua, ſolet præterea res,vt vetuſtate ita religione,pollere apud ethnicos,vnde eſt,iuxtaq; vetertima laurus Religiōe patrū multos ſeruata per annos,vetuſtas autem concauitatem generat.) Quid facerē.i.dubitabam quid facere deberem, quia ego neq; habebā Alcippem.ſ.coniugē, nec Phyllida.ſ.amicam quæ clauderet domi agnos depulſos à lacte.i.monebat,hinc quidē redire domum vt clauderē agnos ne matres infeſtarent.hinc vero inuitabar ad audiendum certamē cantantium,vñ ſequitur,& Corydon erat magnū certamē emphaticos.i.cauſa magni certaminis,aut magnopere certaturus cum Thyrſide. Tamē.i.tametſi vrgebat redire domum,tamen poſthabui.i.minoris feci,& poſtpoſui. Aut ſic tamen.i.tandem poſt longiuſculam deliberationem poſthabui mea ſeria.i.res ſerioſas.i.ſeorſum à riſu & anxias q̄ me vrgebant ire domū (quod potius dixero q̄ vt cum Mancinello ꝓpter caprum amiſſum dictum putem,ſic enim non haberet fidē Daphnidi qui eum ſaluum pronunciauit.) Igitur continuatiuum eſt aut cauſale,vt ſit ideo quia viderūt me & Daphnin interfuturos tanq̄ cenſores,ipſi cœpere.i.incœperūt ambo contendere alternis verſibus,hoc eſt amœbæis quia muſę.i.camœnæ & opportunitates

nitates canēdi volebāt eos meminiſſe.i.ad memoriam reduxiſſe verſus ſuos alternos.i.alternatim. Aut ſi ſit volebam legendum.
Volebā legi docet. ¶ Ordo eſt. O muſæ, ego volebā.i.optabam eos meminiſſe alternos aut volebā meminiſſe.i.recordari alternos.i.alternatim ꝓlatos. Corydon ſupple tulit ac propoſuit hos.i.ꝓxime ſequentes & ſemꝑ priores verſus, & Thyrſis referebat.ſ.in reſponſionē illos.i.ſubſequētes verſus q̄ poſt Corydonis ponunt̄.
Regula. Regula eſt. In zeugmate debet tertiū cōformari ꝓximiori cōſtructibili. Proximus aūt eſt quod præcedit aut immediatius ſequitur, vt caper tibi ſaluus & hœdi. Illic aūt. Cōpulerantq́ꝫ greges. Thyrſis oues Corydon diſtentas lacte capellas. Prolepſis eſt.

PIERIVS.

¶ A ſuperiori Ecloga vſq; ad eū verſum qui incipit. Naides indigno cum Gallus.a.p. deſunt omnes paginæ in codice illo antiquiſſimo maioris notæ. Quantum vero ad idilij pertinet inſcriptionem animaduertendum in vita Virg. quę Donato aſcribitur vbi ſingularum Eclogarum argumenta, & tituli recenſentur, hęc corrupte legi. Septima Pharmaceutria. Octaua amores diuerſorum ſexuum, & dicitur Damon. Ea tu ita reſtitue. Septima amores diuerſorum ſexuum, & dicitur Corydon. Octaua Pharmaceutria, & dicitur. Damon. Sunt tamen qui pro Corydone Melibœum inſcribant. ⸿ Compulerantq́ꝫ greges Corydon & Thyrſis in vnum.) In antiquo codice manu ſcripto. Gregem. vnitatis numero habetur: vt ſit Corydon, & Thyrſis compulerāt in vnū gregem Thyrſis oues, Corydon capellas. Sed melius. Greges vterq; ſuum. Eſt vero, vbi, ouis, legas. Sed hoc loco, oues per, es dulcius ſonare videtur. ⸿ Hic mihi dum teneras.) In Mediceo, Huc, ſcriptum eſt. Sed hic melius, hoc eſt eo tp̄e quo teneras defendo à frigore Myrtos. ⸿ Eq; ſacra reſonant examina quercu.) In Longobardico prius erat, atq; ſacra. prout etiā in citato hoc eodē verſu ab Aruſiano. Sed.n. Seruius mauult. Eq; ſacra. In cōmentarijs vero aliquot, Eq; caua reſonant, ſcriptum inuenias.

Nymphæ (nr̄ amor) Libethrides, aut mihi carmē, CO.
Quale meo Codro, concedite (proxima Phœbi
Verſibus ille facit) aut ſi non poſſumus omnes:
Hic arguta ſacra pendebit fiſtula pinu.
Paſtores hedera creſcentem ornate poetam TH.
Arcades, inuidia rumpantur vt ilia Codro.
Aut ſi vltra placitum laudarit, baccare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

SERVIVS.

¶ Nymphę nr̄ amor, Libethrides.) Libethros fons ē vbi colunt̄ Muſę: & ſic ait Libethrides, ac ſi diceret Hippocrenides à fonte Hippocrene. Vt autē poetę inuocēt Nymphas (ſicut hoc loco: Itē in fine, Extremū hunc Arethuſa mihi cōcede laborē) hęc ratio eſt, ꝙ ſm̄ Varronē, ipſę ſunt Nymphę q̄ & Muſę: nec immerito. Nam aq̄ motus muſicā efficit: vt in hydria vitrea videmus. Sane ſciēdū quod idē Varro tres tm̄ Muſas eſſe cōmemorat: Vnā quę ex aquę naſcitur motu. Alterā: quā aeris ictu efficit ſonus: Tertiā quę mera tm̄ voce conſiſtit. Et multi volunt in hac Ecloga eſſe allegoriam, vt Daphnis ſit Cęſar: Corydon Virgilius: Thyrſis vero qui vincitur, Virgilij obtrectator, aut Bauius, aut Anſer, aut Meuius poetæ. ⸿ Proxima Phœbi.) Subaudias carmina. ⸿ Aut ſi nō poſſumus oēs.) Secundū illud dixit, Non omnia poſſumus oēs. Nā debuit dicere, Aut ſi ego nō poſſum. ⸿ Sacra pinu.) Matri deum conſecrata. Sic ſupra. Sacra quercu.ſ. Ioui dicata. ⸿ Naſcētē poetam.) Verecunde locutus eſt, non iam poetam dicens, ſed naſcētem. Sane hoc loco carmē exprimitur Amœbæum. Nam cū Corydon petiiſſet vt eſſet Codri ſimilis: hic ſe adeo Codrum ſuperare dicit, vt in ſe eius inuidiam poſſit mouere. Hedera autē coronantur poetæ, vel quaſi Libero conſecrati, qui & vt Bacchæ inſaniunt (Sic Horatius, vt male ſanos aſcripſit Satyris Faunisq́ꝫ poetas) vel ꝙ ſemper virent hederæ, ſicut carmina æternitatem merentur. ⸿ Rumpantur vt ilia.) Sicut etiam in Æneide diximus, hoc ile, & hæc ilia facit. Vnde etiam Iuuenalis ait, Vis frater ab ipſis Ilibus? Nam Marylus mimographus contempſit artem, ad iocum mouendum: & paraſito dixit, Tu vt Hector ab Ilio nunquam recedis. Eſt autem. hoc dictum per amaritudinem ruſticam. ⸿ Vltra placitum.) i. nimie. Irriſorie, Vltra q̄ꝫ placeo & mereor. ⸿ Mala lingua.) Faſcinatoria, nocendi ſcilicet ſtudio.

MANCINELLVS.

¶ Nymphę.) Muſas ipſas nymphas appellat, & Stra.li.x. ſcribit Thracas fuiſſe bœotiæ accolas qui Libethridū nympharū antrū
Libeth. libethra confecrarunt. ſcri. itē Libethrum quendam fuiſſe Thraciæ locū, vbi muſæ cultæ ſunt. Libethrides Libethra fons eſt in magneſia, regione quidem Theſſalię adiuncta vt ſcri. Pli.iij. Theſſaliæ item bœotia iuncta eſt, Soli. inquit, Sed ne trāſeamus præſidium poetarū, fons Libethrus & ipſe Magneſię eſt. ⸿ Nō.p.o.) ſup. carmina facere ꝓxima verſibus Phœbi vti Codrus. ⸿ Hedera.) de hac latius in Pollione vbi ēt de baccare. ⸿ Mala lingua.) de faſcino lege in Palæmone. ⸿ Vltra placitum.) Vltra æquum.

ASCENSIVS.

¶ Nymphę noſter amor.) Quaternis verſibus contēdunt vt in Damœta binis, incipiens itaq; Corydon facit quādā inuocatiunculam ad muſas petens ſibi tale carmē donari, quale Codro donauerint, aut minans ſe non amplius cantaturū, ſed ad pinū fiſtulam cum arte ſuſpenſurum. Solet.n. qui in quauis exercitatione emeritos

emeritos ſe ſignificare volūt, neq; illam amplius exercere: illius arma hoc eſt inſtrumenta ad tolum ac poſtem numinis quod illi pręeſt pēdere, vt pueri pretextā laribus, puellę puppā Veneri, pugiles ceſtus Polluci. bellatores ſcutum & enſem Herculi. nautæ remum & cōtum Neptuno, muſici autē fiſtulā aut lyram muſis. Per hoc aūt præfert Corydō fiduciā Codro æquari poſſe. Si.n. dubitaret non ſe ad artis omiſſionē aſtringeret. Ad hoc reſpōdet. Thyrſis & contrarium & plus dicens atq; ita legē ſeruans. Contrarium quidē dicēs quia Corydon optauit Codro amico ęquari. hic aūt eum ad inuidiam prouocare contendit. Plus aūt quia ſic Codrum ſuperare vult vt præ inuidia diſrumpatur. Significat pręterea ſe & dignum hedera, & inuidia, contra quā vult baccare cingi. ¶ Ordo eſt. O nymphę libethrides.i.ò muſę Libethrū fontem in Magneſia frequētare ſolitę, appoſitorie noſter amor, ideſt quæ eſtis vnicum deſiderium, ſola voluptas & peculiares delicię noſtræ, aut concedite mihi carmen ſupp. tale quale ſupp. conceditis Codro meo, ſcilicet amico. Ille enim facit ſupp. carmina proxima verſibus Phœbi, ideſt accedentia q̄ꝫ proxime ad artem Apollinis, qui princeps heroici carminis eſt (vnde in arte flaccus. Lyrę ſolers & cantor Apollo &c.) Aut ſi non omnes poſſumus ſupp. tale carmē facere, quia poetæ naſci cenſentur, eſtq; poetica ars per quā paucis data, mea fiſtula arguta.i. ſonora aut reprehenſa & deuicta, pendebit hic ſupp. de pinu ſacra.i. conſecrata matri deum. Ad quod Thyrſis etiam in hoc plus dicēs ꝙ non inuocat: vt poeta ſit, ſed ſe iam poetam quidē eſſe verum ne immodeſte id dicat, adhuc creſcentē reſpondet. O paſtores arcades qui.ſ. vt alibi dicetur ſoli pͥti eſtis cantare, & ita pro merito quēuis hedera donare poteſtis ac ſcitis, ornate poetam.ſ. me videlicet Thyrſim, & creſcentem.i. ſurgentem & nondum conſummatum hedera, ita vt ilia rumpantur Codro inuidia, ideſt præ inuidia, quia videbit ſe à me ſuperatum. Aut ſi tanta ſup. erit mihi in cantilenis gloria vt inuidiam gloria ſuperauero, & ita ipſe laudarit vltra placitum.i. inuitus cum defamare non audeat, cingite vati.ſ. mihi frontem baccare, ideſt illa herba quæ valet contra faſcinum, ne lingua mala.i. nociua, & faſcinatoria, noceat mihi vati futuro. hoc eſt ſi forte me coactus laudauerit contra placitum ſuum, & tamen liuorem diſſimulauerit, ne lingua eius me faſcinet cingite frontē baccare. Hęc potior ſententia viſa eſt q̄ꝫ vt dicta contra placitum.i. vltra ęquū. ſic.n. non plus diceret, ſed minus contra legē. ¶ Regula eſt, efficiens naturalis ſępe regitur à verbo in ablatiuo ſine prępoſitiōe. vt rumpor inuidia, rubeo pudore. algeo pauore. taceo pudore &c. Regula.

PIERIVS.

¶ Creſcentē ornate poetam.) In Lōgobar. & in Mediceo legere eſt. Naſcentē: horum alterum Paraphraſis fuit. Creſcentem vero omnino caſtior lectio exiſtimatur. ⸿ Aut ſi vltra placitum laudarit.) In Longobar. legitur placidū, quod minime admittimus.

Setoſi caput hoc apri tibi Delia paruus, CO.
Et ramoſa Mycon viuacis cornua cerui.

SERVIVS.

¶ Mycon.) Vel eius filius, vel patronus. ⸿ Viuacis cerui.) Vt enī Plinius dicit in naturali hiſtoria,

ſtoria, Cum ſe cerui grauatos ętate cognouerint, ſerpētes requirūt, & eos flatu ad ſe tractos, cum comederint, reuertuntur ruſus

Si proprium hoc fuerit, leui de marmore tota
Puniceo ſtabis ſuras euincta cothurno.
TH. Sinum lactis, & hęc te liba Priape quotannis
Expectare ſat eſt: cuſtos es pauperis horti.
Nunc te marmoreum pro tempore fecimus, at tu
Si foetura gregem ſuppleuerit, aureus eſto.

rurſus ad ætatem priorẽ. ⸿ Si proprium hoc fuerit.) Quod ſupra petierat ſcilicet, vt talia carmina faceret qualia Codrus effecerat. ⸿ Leui de marmore tota.) Solent enim plerunq; caput tantum, vel thoraca facere. ⸿ Suras euincta cothurno.) Ideo ſingulari vſus eſt numero, quia hoc genus calceamenti vtriq; aptum eſt pedi. Sic in primo Æneidos, Purpureoq; alte ſuras vincire cothurno. ⸿ Sinum lactis.) Sinus, genus eſt vaſis: quod cum ſignificamus, ſi producitur. cum vero gremium ſignificamus, ſi corripimus. Sane notandum, haberi conſiderationem diuinarum perſonarum. Nam ille ſupra cum veneratione locutus eſt apud numen ſeuerum: contra hic iocatur, qa loquitur numini: quod iocis gaudere manifeſtum eſt. ⸿ Priapus.) autẽ, deus Lãpſacenus eſt Helleſponti, qui hortos tuetur. ⸿ Liba.) placẽtas. ⸿ Pro tempore.) Pro neceſſitate. ⸿ Si foetura gregem ſuppleuerit.) Si tot agnos habuero quot oues: hoc eſt enim gregem ſuppleri per foeturam. Foetura enim eſt prouentus. i. ipſe foetus.

MANCINELLVS.

Ceruorum vita. ⸿ Tibi.) ſupple vouit vel tradit, ac tuo templo affiget. ⸿ Viuacis cerui.) vita ceruis in confeſſo longa: vt inquit Plin. lib. viij. poſt centum annos aliquibus captis cum torquibus aureis, quos Alexander magnus addiderat: adopertis iam cute in magna obeſitate. ⸿ Ramoſa cornua.) cornua mares habent, indiciaq; ętatis in illis gerunt. ſingulis annis adijcientibus ramos: vſq; ad ſexennes ab eo tempore ſimilia reuiuiſcunt: nec poteſt ætas diſcerni. Plin. libro. viij. ⸿ Si proprium hoc fuerit.) proprium, ideſt priuatum mihi, nec ad alios pertinẽs, hoc ſcilicet. vt carmen, quale Codrus componam, Ad id autem Dianam inuocat. quoniam Bucolicũ carmen Dianæ conſecratum ſcribunt. Nam vt Diodorus ait, tradunt Daphnin Dianam fiſtula, & cantu Bucolico apprime oblectaſſe.
Sura. ⸿ Suras.) Sura dicitur poſterior pars tibiæ. ⸿ Puniceo.) rubicundo quaſi phœniceo. ⸿ Cothurno.) Cothurni ſunt calciamẽtorum genera venatorum, quibus crura etiam muniũtur, cuius calciamenti effigies eſt in ſimulachris liberi, & Dianæ, Prob. author. ⸿ Sinum lactis.) Sinum vas eſt ſinoſum vt ſcribit Marcel.
Liba. Sinum autem vas vinarium grande teſte Varrone. ⸿ Liba.) ſunt placentæ, de farre, & melle, & oleo ſacris aptę, dicta vero liba, teſte Varrone, quod libarentur. prius q̃ eſſent cocta. Cato autem
Priap⁹. capite. lxxv. docet latius quo pacto libum fieret. ⸿ Priape.) hic deus non ſolum in vrbium templis, ſed in agreſtibus quoq; locis tanq̃ vinearũ, atq; hortorum cuſtos colebatur fructuum fures caſtigans, ei ſacra cum riſu, & ludo fiebant, fabulantur antiq Dionyſij ac Veneris filium fuiſſe, aſſeruntq; nonnulli priſcos illos, cum vellent hominum pudenda occultius nominare, Priapum dixiſſe. Diodorus author libro quinto. ⸿ Foetura.) ideſt genitura ex ouium prouentu.

ASCENSIVS.

⸿ Setoſi caput hoc apri &c.) A muſarum inuocatiõe ad paſtorale numen laudandũ tranſit ad Dianam videlicet: quę quia venatrix canibus quorum paſtoribus ſumma cura eſt præficitur. vñ in Damœta Notior vt iam ſit canibus non Delia noſtris. Dicit autem Myconem puerum ſuum Dianæ iam nunc afferre caput apri. & cornua cerui quibus ſe venationi deditum & eius deditium ſignificat, pollicetur q; ei vt Apollinis ſorori ſi carmina qualia Codrus hoc eſt proxima Phœbeis facere poſſit, ſtatuam marmoreã facere cunctam, quia venatrix eſt ſuris cothurno purpureo, Ad quod Thyrſis in ſimili plus dicens reſpondet, ſe iam Priapũ marmoreum feciſſe, facturum autem aureum, quia ergo plus eſt feciſſe q̃ facturum eſſe, & plus aureum q̃ marmoreum nimirum plus dicit. ⸿ Ordo eſt. O Delia, ideſt Diana venatrix ante Apollinem ſed ex eadem matre eodemq; puerperio in Delo inſula genita: paruus Mycon, ideſt puer meus humilis (niſi idem ſit qui & Corydon) ſupple offert ac dicat tibi. hoc caput apri ſetoſi, ideſt ſetis multis quod feritatis ſignum eſt obſiti, & hęc cornua ramoſa, ideſt multis ramis ornata, vſq; enim ad ſextum annum dicũt vnum accreſcere, & ideo bene dicit. cerui viuacis, aut quia omnes diu viuunt, aut quia præcipue diu vixerit, vnde munera ſua prudenter commendat, primo quia hic dicit ſe aut puerum ſuum paruum quo ſignificat ſe velle maiora dare ſi poſſet deinde qa caput & cornua quæ à venatoribus aſſeruari ſolent in laudem & gloriam: tum quia caput apri quod difficile acquiſitu eſt, & potiſſimum ſetoſi, ideſt adulti iam & ferocis, Tum quia viuacis cerui, & nouiſſimo, quia ramoſa vt annoſum ſignificet ceruum, & ita fugę peritum fuiſſe & aprum ferocitate munitum, & difficultate ergo munera ſua commẽdat. Addit autem. Si hoc ſcilicet facere carmina qualia Codrus (niſi ad artem venandi referas.) Non enim ab Diana videtur expectanda ars poetica, & præterea vt ſuperioribus reſpondet, non minoris facit habere proprium venandi ſtudium, q̃ faciendi carminis peritiam, fuerit proprium, ideſt mihi peculiariter datum, vt ſcilicet ſolus tali carmine, aut tali venandi arte excellam, tu ſtabis. i. erigeris in ſtatua tota de marmore leui, ideſt leuigato & polito, euincta ſuras, ideſt habens euinctas ſuras cothurno, ideſt alto calciamento genuũ tenus fere protenſo, puniceo, ideſt purpurei coloris, eo autẽ gaudent venatores. vnde Ænei. j. Venus venatrici ſimilis dicit. Virginibus tyrijs mos eſt geſtare pharetram, Purpureoq; alte ſuras vincire cothurno. Ad hæc Thyrſis. O Priape. i. deus hortorũ (quẽ forte inuocat quia hedera & baccare cingi cupiebat quæ in hortis naſcuntur.) ſat. i. ſatis eſt expectare quotannis. i. ſingulis annis à nobis ſinum. i. vas mulctrale (ſitellam per diminutionem vocãt) lactis & hæc liba. i. placentas, quia tu es cuſtos pauperis horti. q. d. ſi plura poſſem plura darem. Nos fecimus nunc te marmoreum pro tempore. i. iuxta egeſtatem noſtram in qua ſumus hoc tẽpore, at. i. ſed ſi foetura. i. propagatio & educatio ſuppleuerit. i. ęquauerit gregem: ita vt ſingulę matres ſingulam prolem educent, tu eſto. i. iubeo vt tunc ſis, aureus. i. ex ſolo auro formatus. Poteſt etiam Dianam tanq̃ Bucolici pręſidem inuocare.

PIERIVS.

⸿ Sinũ lactis & hęc te liba Priape quotannis Expectare ſat eſt.) In pluribus quidem antiquis cod. legitur, te, Sed in Oblongo. Tibi, quippe ſatis eſt, vel oblata tibi. Sino, vero pro vaſe: vtitur, & Plautus i Curguliõe. Inuergere in me liquores tuos Sino doctim. Quod vero Vergilius Liba genere neutro dixit. Nigidius libos genere maſculino dicere maluit. Quot annis vti ſępe dictũ, diſtinctis dictionibus ſcribitur in antiquis exemplaribus.

CO. Nerine Galatea thymo mihi dulcior hyblæ,
Candidior cycnis, hedera formoſior alba,
Cum primum paſti repetent pręſepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura: venito.
TH. Immò ego Sardois videar tibi amarior herbis,
Horridior ruſco, proiecta vilior alga,
Si mihi non hæc lux toto iam longior anno eſt.
Ite domum paſti, ſi quis pudor, ite iuuenci.

SERVIVS.

⸿ Nerine Galatea.) O amica q̃ talis es, q̃lis fuit Galatea quã Cyclops amauit. Nerine autẽ patronymicũ ẽ grecũ. Nã foeminina patronymica aut in ias exeũt, vt Pelias: aut in eis, vt Atreis: aut i e, vt Nerine, Adraſtine. ⸿ Thymo mihi dulcior hyblę.) Vel odore thymi hyblęi, vel melle hyblæo, vt à mã rẽ ipſam dixerit. Nam apibus, nõ hoĩbus dulcis eſt thymus. ⸿ Hedera formoſior alba.) Quia ſunt & nigræ hederę: vt, Aut hederę pãdũt veſtigia nigrę. Nigra aũt, vel alba hedera, non ex folijs, ſed ex ligno cognoſcitur. ⸿ Tui Corydonis.) Plenum affectus eſt: vt, Si quis amatæ Tangit honos animũ. ⸿ Sardois herbis.) In Sardinia enim naſcitur quædam herba, vt Salluſtius dicit, quæ ſardon dicitur, apiaſtri ſimilis. hęc ora hominum ictus dolore contrahit, & q̃ſi ridẽtes interimit. ⸿ Ite domũ paſti, ſi quis pudor, ite iuuenci.) Qui ad paſcẽdũ auidiſſimi ſunt. Ideo aũt increpat tauros tarde redeũtes ad ſtabula, qa ſupius ille dixerat tunc amicã ſuã venire debere, cũ tauri ad pſepia fuiſſent reuerſi.

MANCINELLVS.

⸿ Nerine.) Nerei filia, de quo ſupius. Thymo etiã ſupra patuit. ⸿ Hyblę.) Vide in Tityro. ⸿ Hedera alba.) non propter lignum alba hedera dicitur, & nigra, ſed
Hedera propter folia, & ſemen, eſt enim alia fructu tantum candida: alia & folio, arbores autem necat candida, omnemq; ſuccum auferendo tanta craſſitudine augetur, vt ipſa arbor fiat. brachia

ſibi

ſibi maxime ramoſa, et robuſta. Plin. lib. xvij. ꝭ Sardois herbis.) herba ſardinia, quę in fluuiis prouenit iuſto largior, ſi edulio fuerit veſcentibus neruos contrahit, rictu ora deducit, vt qui mortē oppetunt, veluti ridentium facie intereant. Solinus author. ꝭ Ruſco.) Ruſcum herba eſt ſponte naſcens, quæ in cibis vtuntur pleræq; gentes, Pli. li. xxj. ꝭ Alga.) Marina herba tenuiſſima.

Ruſcū.

ASCENSIVS.

¶ Nerine &c.) Poſt vtrunq; numē & muſices & venationis q̃rum paſtores ſtudioſi, proxima cura eſt amicæ quam nunc Corydon inuitat: precaturq; vt veſperi ad ſe veniat. Idem fere reſpondet Thyrſis, ſed plus dicit: quia ſe vehementius amare, vtpote qui nequeat ad veſperam vſq; amorem differre, nec nihil contrarij interſerit, quia cum ille de dulcibus, hic de amaris loquiť. Itaq; adhuc vtcunq; legem ſeruat. ¶ Ordo eſt. O Galatea Nerine. i. Nerei filia. (Eſt enim patronymicum in ne) exiſtens mihi dulcior thymo hyblæ. i. nato ad hyblam oppidū Siciliæ vbi ꝑpter eius copiam fragrantiſſimi mellis plurimum eſt, exiſtens ēt cādidior cycnis, ideſt oloribus, cum enim ſit quaſi lactis dea per lac ſignificatur albedinem cycnorum ſuperare, & cū ſit dea addere ſplendorem, & formoſior alba hedera quæ gemmis in fructu ſimillima eſt. Cum primum. i. vbi primum vel vt primum, tauri paſti repetent. i. iterum petent & adibunt præſepia. venito ſup. ad me ſi qua, ideſt aliqua cura tui Corydonis: habet, ideſt tenet & occupat te. Ad quod Thyrſis. Imo ego videar: ideſt volo vt videar tibi non vt ſim amatior herbis ſardois. i. quæ naſcuntur in ſardinia, & horridior. i. aſperior ruſco, ideſt herba illa horridiſſima, & vilior. i. abiectior, alga proiecta. i. herbis aut iuncis à procellis ad litus appulſis & proiectis, ſi hæc lux. i. hæc dies quo Nerinem expecto quæ mihi noctem promiſit, non ſit, ideſt non videatur mihi longior toto anno, ò iuuenci paſti. i. qui iamdudum ſatis paſti eſtis. ite domum, ite inquam ſi quis. i. aliquis pudor eſt vobis. i. ſi quicq; verecundamini vltra iuſtum paſti. Et ita monet iuuencos vt domum abeant quo poſſit amica potiri ac frui quā ſe ille patienter expectare ſignificauit.

PIERIVS.

¶ Imo ego Sardois videar tibi amarior herbis.) Oblongus codex ille antiquus, atq; alter peruetus expoſitus Sardinios legiť. vt latina dictio ſit, neq; quid in ſyllabis deſideretur, cum receptū illud ſit, & in medio Tybure Sardinia eſt. Quod ideo dictū volui, quia in codice Lōgobardico, & in Mediceo, Sardonijs, legitur, qua forma poſſeſſiuum id nomen apud Grecos effertur. Quod ſi admittas figura erit Synizeſis duorum, ii, cum dubio procul σαρδῷοσ per. ω. μέγα. ſcribatur, Niſi factum ſit ea rōne, qua Sidonium eiuſdem naturæ nomen corripimus. quanq; σαρδῷοσ Stephano obſeruatum eſt, & multis adeo locis Virgilius Græca declinatione & figura vtitur. ꝭ Si mihi non hęc lux toto iam longior anno eſt.) Obſeruat Nonius Fœminino genere Lucem, hoc loco dictum à Virgilio, pro die à Plauto vero in Aulularia Luce claro virili genere. ita etiam à Varrone, & à. M. T. deniq; libro de offi. ij. & cum prior ire luci claro non queo.

SERVIVS.

¶ Muſcoſi fontes.) Lanugine viridiore coopti. ꝭ Arbutus.) Genus arboris frondibus raris. ꝭ Iam venit æſtas.) Iā aduenit, iam appropinquat: non enim dicit ęſtatē eſſe cum adhuc turgere gēmarū palmites dicat. Et bene tarde frondere vites cōmemorat in Venetia: q̃ eſt prouincia frigidior. ꝭ Hic focus, & tedæ pingues.) Contraria iſte dicit. Pingues aūt tedas ait deſudantes picē. ꝭ Numerum lupus.) Quia ſolam conſyderat lupus prędam. ꝭ Torrentia flumina ripas.) Quæ aucta, riparum munimina ſpernunt.

CO. Muſcoſi fontes, & ſomno mollior herba,
Et quæ vos rara viridis tegit arbutus vmbra,
Solſtitium pecori defendite. iam venit æſtas
Torrida, iam læto turgent in palmite gemmæ.

TH. His focus, & tedæ pingues: hic plurimus ignis
Semper: & aſſidua poſtes fuligine nigri.
Hic tantum Boreæ curamus frigora, quantum
Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas.

ſtant. Priſ. ꝭ Torrentia.) Impetuoſe æſtuantia.

ASCENSIVS.

¶ Muſcoſi fontes &c.) Tandem ad gregem ſuum reſpicit Corydon cōprecans ne calore ſolſtitiali cōficiatur allegoricos Thyrſim eiuſq; amores taxans, quippe qui ſe impatiētiſſimum ſignificauit & totū ardere à quorum ardore ſe & ſuos defendi precatur Corydon. Cōtra quod Thyrſis reſpondet. Contrarium & plus. Contrarium quidem quia cum ille de calore locutus ſit, hic de frigore loquitur, plus autem quia cum ille ſe defendi precetur. hic ſe defenſum gloriatur ac ſic munitum: vt ne officere quidem poſſit. Nondum ergo victus eſt. ¶ Ordo autem eſt. O fontes muſcoſi. i. muſco tecti cum ſitis in vmbris, & herba mollior ſomno vos inquā & viridis arbutus q̃ vos tegit, ideſt cum viridi arbuto qua tegimini, defendite, ideſt arcete. pecori, ideſt à pecore meo, ſolſtitium, ideſt calorem ſolſtitialem, & qui eſt in ſolſtitio æſtiuali, quia æſtas torrida. i. omnia torrens, aut quæ à ſole torretur, venit iam quia gemmę. i. groſſi & propaginis nodi turgent, ideſt inflantur & exitum quærunt, iā in palmite (quod ſignum futuræ æſtatis etiam ſaluator noſter dedit.) Reſpondit Thyrſis, hic ſupp. eſt focus, ideſt locus ad ignē fouendum aptus, & tedæ. i. ligna picis ac reſinæ plena, vnde pingues dicit. ſunt hic. ſ. ad ignem extruendum apta materies, hic eſt ſemper plurimus ignis, & poſtes ſunt hic nigri aſſidua. i. cōtinua fuligine. i. nigredine pinguis fumi. nos curamus. i. conſideramus aut timemus hic tantum, ideſt intantum dūtaxat frigora boreę illius venti ſeptentrionalis de quo in Georgi. & boreæ penetrabile frigus adurit, quantum aut lupus curat numerum, aut flumina torrentia. i. abundantia & eleuata tumoribus aquarum curāt ſup. ripas, quod nihil eſt.

PIERIVS.

¶ Turgent in Palmite gēmæ.) In Longobardico. Turguent, u, poſt g, inſerta, ita ſemper in Romano, Vrguet tinguit, & ſimilia, omnia Attiano more, quem reprobat Caper. Sed de hac ratione ſcribendi latius in. vj. Æneidos dictum, eo loco, Quibuſue Vrgentur pœnitus.

MANCINELLVS.

¶ Muſcoſi.) Lanuginoſi. Et ſomno mollior herba. i. iucundior ſomno. ꝭ Solſtitium.) Solſtitia duo ſunt, brumale, & æſtiuū. Nono cal. Ianuarij brumale ſolſtitium eſt. Æſtiuū vero. viij. & vij. & vj. cal. Iulias in quo fauonius, & calor, author eſt Colu. li. vij. ca. ij. plura etiam Pli. lib. xviij. ca. xlj. ꝭ Defendite.) i. auertite atq; depellite. Nam vt Gel. ſcri. li. viij. cap. j. Offendere proprie & latine ſignificat incurrere in aliquid & incidere. Defendere vero auertere atq; depellere. Hinc Quinti. Claudius ait à pinis hoſtes defendebat facillime, Æſtas: ea incipit. vij. idus Maij. Autūnus. vij. idus ſextilis hyems. iiij. idus Nouembris. Ver. vij. idus Februarij, Varro. li. j. de re ruſtica author. ꝭ Iam læto palmite.) Palmes dictus vt Feſtus ait, ꝙ in modum palmarum virgulas quaſi digitos edit, eſt autem, vt aiunt, vitis materia mollis: qui per nouella brachia emiſſus fructus affert: propterea læto palmite poeta dixit. ꝭ Gemmæ.) Hæ oculi vitis dicūtur per metaphoram, ideſt tranſlationē, q̃ teſte Fabio. li. viij. copiā auget ſermonis permittēdo mutuari, q̃ non habet, vnde neceſſitate ruſtici dicūt gemmas in vitibus, quid. n. dicerent aliud? ꝭ Tedæ.) Teda reſinam fert, vnde ſucco eſt abundantior flāmis, ac lumini ſacrorum etiā grata. Pli. li. xvj. ꝭ Focus.) Var. ſcribit focos dictos, ꝙ foueant ignes, quicquid aūt ignem fouet, focus vocatur, ſeu ara ſit, ſiue quid aliud in quo ignis fouetur. Sunt qui dicant à græco phos, q̄d eſt ignis, ſeu lux, ſeu lumen. ꝭ Poſtes.) A poſt dicti videntur, ꝙ poſt fores ſtant.

Offendo. Defendo. Quatuor tēpora anni. Focus.

SERVIVS.

¶ Stant & Iuniperi.) Modo, plenę ſunt: alias, horrent. vt. Stāt lumina flāma: Alias vero ſtant: vt, Stant manibus aræ. ꝭ Caſtaneę hirſutæ.) Adhuc inter ſuos echinos locatæ. ꝭ Ridēt.) Lęta ſunt: vt, Mixtaq; ridenti colocaſia fundet acantho.

CO. Stant & iuniperi, & caſtaneæ hirſutæ
Strata iacent paſſim ſua quæq; ſub arbore poma.
Omnia nunc rident. at ſi formoſus Alexis
Montibus his abeat: videas & flumina ſicca.

TH. Aret ager: vitio moriens ſitit aëris herbas
Liber pampineas inuidit collibus vmbras.

tho. Horatius, Ille terrarū mihi præter oēs Angulus ridet. ꝭ Flumina ſicca.) ὑπερβολικῶσ. ēt iuges aquas & perpetuo fluentes ſiccari cōſpicias. ꝭ Aret ager.) Ordo eſt, aret ager & ſitit herba moriēs vitio aeris. i. peſtilētia corrupti aeris affligitur. ꝭ Liber pāpineas inuidit

Phyllidis aduentu noſtræ nemus omne virebit:
Iuppiter & læto deſcendet plurimus imbri.

Inuidit collib⁹ vmbras.) Exic/ catę ſunt vites nimio æſtu, & folia amiſerunt. ⁋ Inuidit collibus vmbras.) Vt, Te ne inqt miſerande puer, cum læta veniret, Inuidit fortuna mihi? Nã inuideo tibi illam rem dicimus. Sane ſciẽdũ, has pampinos nunq̃ Virgilium dicere: ſed Varronẽ fœmineo vti frequẽtius. ⁋ Iuppiter & læto deſcendet plurimus imbri.) Sic alibi, Coniugis in gremium lætæ deſcendit. Aer enim in pluuias ſoluitur.

MANCINELLVS.

℄ Stant.) Plenæ ſunt, inquit Nonius hoc loco Siſenna, cœlum caligine ſtat. ⁋ Iuniperi.) Iuniperus autem cætera omnia excale facit, extenuat cedro ſimilis: accenſa ſerpentes fugat, ſemen ſtomachi, pectoris, lateris doloribus vtile, tuſſes cõcoquit, illitum tumores ſiſtit, Plin. lib. xxiiij. ⁋ Iuppiter & læto deſcendet plurimus imbri.) Iup. ideſt aer, is enim Iup. eſt, vt dixit Ennius, quẽ græci vocant aerem: qui ventus eſt, & nubes imber poſtea, ſic enim Varro docet deſcendet autem in terram læto imbri, ideſt fœcunda pluuia. *Iuniperus.*

ASCENSIVS.

℄ Stant & iuniperi &c.) Corydon hic vt eundẽ cẽſeas qui ſe in ſecunda Alexim adamare confeſſus eſt in gratiam Alexidis dicit omnia eius p̃ſentia plena eſſe, atq; læta, quæ eius abſentia, & inania & arida mœrore fiãt. Cõtra Thyrſis dicit omnia triſtia atq; arida eſſe, ſed aduẽtu Phyllidis amicæ ſuæ, læta atq; plena fore: in qua re pro parte vincitur: quia licet contrarium dicit non tamen plus imo minus eſt quod futurum promittitur quã quod præſens eſt: nec tam efficax eſt ratio mali quã boni. ℄ Ordo eſt. Et. i. ſimul iuniperi. i. frutices illi quarũ acinis veſcuntur ficedulæ, ſtant. i. plenæ ſunt vt ſaccus turgidus, & caſtaneæ hirſutæ. i. quæ in calicibus hirſutis naſcuntur, ſtant ſup. (Eſt aũt ſpondaicus artificiõ plenus: nam iuxta regulam prius poſitam ſpondeũ pręcedit dactylus, & pondus eſt in ſentẽtijs ac languor quodammodo in arboribus quæ pondere fatiſcunt. Nec abijcitur vltima vocalis in caſtaneæ propter adſpirationem vim literæ obtinentem) & poma. i. fructus arborũ q̃cunq; mollem corticem habent iacent ſtrata paſſim. i. per aliquid interualli: ſub arbore q̃q; ſua. i. propria. ſ. ipſi arbori: eſt aũt ſua nominatiui caſus, quia corripitur. Omnia rident. i. lætitiam præ ſe ferunt, nunc quia. ſ. Alexis adeſt. At. i. ſed ſi formoſus Alexis abeat his montibus. i. diſcedat hinc, tu videas. i. quilibet videre poſſit, &. i. etiã flumina ſicca. Ad hoc Thyrſis, ager aret. i. iam aridus & ſiccus atq; exuſtus eſt, & herba moriens vitio. i. corruptione & infectione aeris, ſitit. i. deſiccatur, & ſiccitate cõficitur. Liber. i. Bacchus qui quarum inuentor eſt vitium amator eſſe debet, inuidit, ideſt per inuidiam abſtulit collibus (quos tamen amare deberet: q̃a dicitur in Georgicis deniq; apertos Bacchus amat colles.) i. mõticulos, vmbras pampineas. i. pampinorum quæ vitium frõdes ſunt, hoc eſt etiã vites frondibus propter ariditatem ſpoliatæ ſunt: ſed omne nemus virebit aduentu noſtræ Phyllidis, & Iuppiter, ideſt iuuans aer & rerum naturalium pater, deſcendet plurimus, ideſt abundantiſſimus ſup. cum imbri, læto, ideſt omnia lætificante & vegetante.

Populus Alcidę gratiſſima: vitis Iaccho: CO.
Formoſæ myrtus Veneri, ſua laurea Phœbo.
Phyllis amat Corylos, illas dum Phyllis amabit,
Nec myrtus vincet Corylos, nec laurea Phœbi.
Fraxinus in ſyluis pulcherrima, pinus in hortis, TH.
Populus in fluuijs, abies in montibus altis.
Sæpius at ſi me Lycida formoſe reuiſas,
Fraxinus in ſyluis cedet tibi, pinus in hortis.
Hæc memini, & victũ fruſtra cõtẽdere Thyrſim. ME.
Ex illo Corydon, Corydon eſt tempore nobis.

SERVIVS.

℄ Fraxinus in ſyluis cedet tibi, pinus in hortis.) Non ſic erunt pulchræ arbores in ſuis locis, hoc eſt ſibi aptis creatę: ſicut tu, ſi ad me frequẽter venire curaueris. ⁋ Hæc memini.) Et memini illã rẽ dicim⁹, & memini illius rei: vt, Nec veterũ memini, lætor ve malorũ. Itẽ numeros memini. ⁋ Ex illo Corydon Corydon eſt tpe nobis.) Victor, nobilis ſupra omnes: quam rem quaſi ruſticus implere non potuit.

PROBVS.

Alcides ℄ Populus Alcidę gratiſ.) Alcides Hercules ab Alcæo auo ſiue ἀπὸ τῆς ἀλκῆς. i. fortitudine, Pindarus initio Alcidẽ nominatũ poſtea Her. dicit ab Hera, quã Iunonẽ dicimus, q̃ eius ĩperijs opinionẽ famãq; virtutis ſit cõſequutus. In huius tutela populus, Liberi vites, veneris aũt myrtus. Phyſici Herculẽ tp̃s dicunt interpretãtes, ideoq; populũ ei adſignari allegoricos, vt quia bicolor ſit, partes temporis accipere poſſimus. i. noctis, atq; diei.

MANCINELLVS.

℄ Populus.) De hac lege Pli. li. xvj. & lib. xxiiij. eſt autẽ populus in tutela Herculis, qui, vt aiunt, ad inferos iens populea frõde ſe coronauit. ⁋ Alcidæ.) i. Herculi, fuerat enim Alcæus Amphitrionis pater, vt Euripides oſtẽdit, à quo Hercules ipſe Alcides dicitur. ⁋ Iaccho.) De hoc ſuperius patuit. ⁋ Laurea.) Laurus ipſa. ⁋ Phœbo.) Phœbus dicitur lucidus, vel purus, quaſi phobios à phos & bios. i. lux vitæ epitheton eſt Apollinis, vnde legi͛. Mihi Phœbus Apollo prædixit. ⁋ Eſt nobis Corydon.) Ac ſi diceret dulcis cantus, vel dulcis cantor, Corydos. n. auis dulce canit, vt aiunt dicitur etiam Coryalos. *Popul⁹* *Alcæus* *Phœb⁹.* *Corydos.*

ASCENSIVS.

℄ Populus &c.) Ne Phyllidis amore ſuperbiret Thyrſis docet Corydon ſe non minoris Phyllida facere, vt quæq; ei placerent omnibus præferenda cenſeret, non quia meliora ſint ſed quia illi placeant, nam populus inquit arbor eſt gratiſſima Herculi, eo q̃ virtutis eius ſignificatiua eſt in frondium colore qua introrſum virides extrorſum albicant: eis quoq; coronatus inferos petiſſe dicitur. Vitis eſt gratiſſima Baccho, quia inuenit eam. Myrtus veneri, quia in litore naſcitur maris, e mari autem nata venus eſt, & laurus eſt gratiſſima Phœbo, in quã Daphne eius amica cõuerſa fingitur. Ea autem arbor in ſole naſcitur libenter, nec æſtu eius folia pallent aut decidunt, ſed quia Phyllis amat Corylos, quæ viles quidem ſunt arbores ferentes nuculas q̃s auellanas vocant, ſed dũ illas inquit Phyllis amabit nulla eas arbor ſuperabit.

ſuperabit. Ad quod Thyrſis cõſimile nec maius proferens plane vincitur, quia nõ ſeruat legem carminis Amœbæi, de quo in Damœta dictũ eſt q̃ ſequens aut contrariũ aut plus afferre debet: hic aũt ſimile affert vt manifeſtũ eſt: nec plus imo potius minus, quia plus eſt quod Corydon dixit, videlicet Corylos viles quidẽ arbores propterea & Phyllidi placerent, & Herculi & Baccho, & Apollini maximis nimirũ apud gentiles numinib⁹ ſacras arbores vincere, q̃ quod Thyrſis dicit, videlicet q̃ fraxinus, pinus populus & abies Licidę amico cedant, vnde parũ laudis Licidæ acquiritur. Videtur ergo effœtus animus eius, ita vt quod caneret, non haberet, quod intelligens Melibœus hoc eſt poeta dicit, hęc memini, & victum fruſtra contendere Thyrſim. Et Corydon eſt nobis ex illo tempore, ſubaudit Seruius victor nobilis quod per ruſticam ſimplicitatem Melibœus exprimere non potuit, aut vt Mancinellus innuit. Corydon eſt nobis Corydon, ideſt dulcis cantor hoc eſt vt nomine ita re comprobatus eſt mihi Corydon eſſe. Et ideo bis ponitur quaſi alludat ad nominis interpretationẽ, ſicut Bernardus dicens. O Ieſu eſto mihi Ieſus, quid eſt enim Ieſus niſi ſaluator &c. Corydon ergo eſt nobis Corydon, ideſt dulcis cantor approbatus ex illo tempore. Quia autem dicit Melibœus hęc memini videtur ſuperius legẽdum, alternos meminiſſe volebam, vt ibi tactũ eſt. ℄ Ordo eſt, Populus, ideſt arbor illa gratiſſima Alcidę, ideſt Herculi qui aut, ab Alcæo auo ſaltem putatiuo dicitur, aut eſt ab alce. i. virtute. Vitis eſt gratiſſima iaccho, myrtus eſt gratiſſima formoſæ Veneri, & Phœbo eſt ſua. i. p̃pria laurea. ſ. arbor aut corona: hoc eſt laurus arbor eſt gratiſſima ſed ſup. Phyllis amica mea amat Corylos. i. illas arbuſculas alioqui viles: ſed dum. i. quãdiu Phyllis amabit illas, nec myrtus quãq; ſit gratiſſima Veneri, vincet Corylos, nec laurea. i. laurus Phœbi vincet. i. ſuperabit in æſtimatione mea Corylos. Non dicit de vite, ſed per argumentũ quod à fortiori vocant facile conuincitur: q̃ nec vitis eas vicerit. Non enim ſic Bacchus vitem vt Phœbus laurum amare videtur: cũ in eam verſa ſit amariſſima puella. Reſpondet Thyrſis. Fraxinus eſt pulcherrima in ſyluis, pinus eſt pulcherrima. ſ. arbor ĩ hortis populus eſt pulcherrima in fluuijs, & abies. ſ. quã ſapinũ vocant: eſt pulcherrima in altis montibus. (Eſt aũt & alia ſpecies abietũ quæ in paludibus potius naſcuntur.) At. i. ſed ò formoſe lycida ſi tu reuiſas me ſæpe, fraxinus cedat tibi. i. vincatur in pulchritudine, pinus cedet tibi in hortis, dura ſane & iepta cõparatio. Vñ

addit

addit Melibœus. Ego memini.i.memorię cōmēdaui hęc & meminī Thyrſim victū.i.ſuperatum contendere.i.eniti fruſtra, quia licet fateri nolebat manifeſte tamen victus erat, Corydon eſt nobis.i.reputatus eſt à me ex illo.ſ.tpe.i.poſt illud tempus ſeu ꝓpter eam victoriam. Corydon.i.dulcis, & aptus cantor.

PIERIVS.

¶ Formoſæ myrt⁹ veneri.) Imperite nōnulli huic nomini Myrthus adſpirāt, ea vero arbor Veneri, Ea de cauſa ſacra dicitur, Authore Plinio, q̄a littora amat, & venus orta mari fertur, vel q̄ prodeſt multis mulieꝝ neceſſitatibus. ¶ Fraxinus in Syluis cedet tibi.) In Longobardico. Cedat. ¶ Hæc memini, & victum fruſtra contendere Thyrſim.) In Oblongo codice dictionum ordo hoc habet numero. Hæc memini victum & fruſtra cōtendere Thyrſim. Vulgata tamen lectio reijcienda non eſt.

SEPTIMÆ ECLOGÆ FINIS.

ASCENSIVS.

Muſam Octaua, &c. In.viij. Eclo.q̄ aut Damō, aut Pharmaceutria inſcribit̄ recitātur carmina duorū paſtorum Damonis, & Alpheſibœi. Quoꝝ ꝓor deflet indignū amorē Niſæ, q̄ Mopſo nupſerat, & poſterior reuocat Daphnin ab vrbe ad rura, vbi cōiux degit & id q̄dē magica arte, vnde Pharmaceutrię nomē ſumpſit. Quia vero ars magica romanis ſemp diſplicuit vetitaq̄; fuit. vñ in.iiij. Æneí. dicit ſe Dido magicas inuitā accingier artes, arguta vtitur fantaſia Virgilius q̄ hic carmen Alpheſibœi à muſis expetit, q̄ſi ipſe ignoret. Alpheſibœus autem interpretatur quæſitor aut inueſtigator boum. vnde ei conuenit qui Daphnin ab vrbe reuocat.i.per allegoriam Auguſti gratiā ad agros cū bobus recipiēdos implorat. Damon vero is videtur quem Damœtas ſe viciſſe gloriatus eſt & Alpheſibœus. de quo in Daphnide dictū eſt Saltantes ſatyros imitabit̄ Alpheſibœ⁹. Eſt aūt hic mixtū poematis genus. Nā & poeta loquit̄, & ꝑſonę introductę. Loquitur aūt ad Auguſtū cuius gratiam in principio captat vt illic videbimus. ¶ Ordo verſiculorū meoꝝ eſt. Octaua ſupp. Ecloga refert.i.recenſet, recitat, muſam.i. cantilenā muſicam Damonis & Alpheſibœi: illorum paſtorum. Quorum hic.i.prior dictus. hoc eſt Damon flet.i.conqueritur Niſam.ſ.quam procatus erat alteri nuptā, & ille poſterior.ſ. Alpheſibœus vocat, ſcilicet domum, hoc eſt ad agros Daphnin morantem, ſcilicet in vrbe, dicturus enim ſæpe eſt Ducite, ab vrbe domum mea carmina, ducite Daphnin.

Alpheſibœus.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN PHARMACEVTRIAM, SEV DAMONA, QVÆ EST ECLOGA. VIII.

Muſam octaua refert Damonis, & Alpheſibœi.
Quorū hic flet Niſam, Daphnin vocat ille morantē.



DAMON VEL PHARMACEVTRIA QVÆ EST ECLOGA. VIII. IN QVA LOQVVNTVR POETA, DAMON, ET ALPHESIBOEVS. POETA.

Paſtorum muſam Damonis, & Alpheſibœi.
Immemor herbarum, quos eſt mirata iuuenca
Certanteis, quorum ſtupefactæ carmine lynces.
Et mutata ſuos requierunt flumina curſus.
Damonis muſam dicemus, & Alpheſibœi.

SERVIVS.

Paſtorū muſam Damonis.) Apud Theocritū eſt vna Ecloga: q̄ appellatur φαρμακεύτρια: In q̄ inducitur mulier q̄dā ſacris quibuſdā peruertens mētem amatoris à quo ſpernebatur: quā Virgilius trāſtulit ad hui⁹ Eclogæ vltimā partem. Prima.n.eius ꝑs conqueſtionem ſolā habet amatoris decepti: quē nubendo alteri, antiqua ſponſa feſellerat. ¶ Muſam.) Cantilenā amorū quos inter ſe cecinerūt. ¶ Immemor herbarū quos eſt mirata iuuēca.) Qui cātilenæ ſuauitate coegerunt etiā ea animalia obliuiſci paſcuorum, quæ ſunt paſcēdi auidiſſima. Nam ſupra ait, Ite domum paſti, ſi quis pudor, ite iuuenci. ¶ Stupefactæ carmine lynces.) Paulatim ad augmenta procedit, dicēs, Iuuencæ oblitæ ſunt paſcuorū: ſtupuerunt feræ. flumina etiā ſenſu carentia curſus ꝓprios tardauerunt. ¶ Requierunt flumina curſus.) Curſus ꝓprios retardauerunt, & quietos eſſe fecerunt. Sic Salluſtius, Paululum requietis militibus. Quieſco ego.n. aliter: & aliter quieſco ſeruum.i.quieſcere facio. ¶ Tu mihi, ſeu magni ſuperas iam ſaxa Timaui.) Vbi vbi es ò Auguſte, ſiue Venetiæ fluenta trāſcendis (nā Timauus fluuius Venetiæ eſt) ſiue prope Illyricum

Tu mihi,ſeu magni ſuperas iam ſaxa Timaui,
Siue oram Illyrici legis æquoris,en erit vnquā
Ille dies,mihi cum liceat tua,dicere facta?
En erit,vt liceat totum mihi ferre per orbem,
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno.
A` te principium,tibi deſinet,accipe iuſſis
Carmina cœpta tuis,atq; hanc ſine tempora circum
Inter victrices hederam tibi ſerpere lauros.

Illyricū nauigas mare.i.per Dalmatiā:putas vnq; erit tēpus quo mihi liceat tua facta deſcribere?En erit.)Ecce iam aderit.Nam en vnū optantis eſt,aliud confirmantis.℣ Sola Sophocleo tua carmia digna cothurno.)Ac ſi diceret,Quā quā impar ſit ingeniū meum laudibus tuis. nā tuæ laudes merētur exprimi Sophocleo tm̄ cothurno.Sophocles autē tragœdiographus fuit altiſonus.℣ A te pncipiū,tibi deſinet.)Sic & Home. [Greek] Horatius,Pria dicte mihi,ſumma dicende camœna.℣ Iuſſis carmina cœpta tuis.)Supra enī dixerat,Non iniuſſa cano.℣ Atq; hanc ſine tempora circum Inter victrices hederam tibi ſerpere lauros.)Allegoricōs dicit. Debet etiam carmen meum florere inter tuos plures triūphos. Nā victores imperatores,lauro:hedera coronantur poetæ.Vere eunde autem ait.℣ Serpere.)Hoc eſt humiliter procedere.

MANCINELLVS.

℃ Paſtorum muſam.)Theocri.Eclo.ij.ſcribit Simethā cum Theſtyli Delphidi amatori magicū carmen exercere.Id autē Maro vltima parte huiuſce Eclogæ imitatus eſt,At hic Daphnidi.ibi Delphidi carmina fiūt.Ibi item ſæpius repetitur.Ducite ſacra domum mea carmina ducite Delphin.hic ſępius.Ducite ab vrbe domum mea carmina ducite Daphnin.
Phar/maceu/tria. Pharmaceutria pręterea dicitur venefica.Pharmacia veneratio.medicina Pharmaceyomę incanto.Pharmaceyo veneno,incanto.
Phar/macū. Pharmacum venenum, medicina,pigmentū.pharmacos veneficus.Non ab re igitur præſens Ecloga Pharmaceutria,dicitur,cum in ea carmina & veneficia fiūt.℣ Alpheſibœi.)De hoc late Eclo.v.℣ Muſam.)cantilenā.℣ Lynces.)In Æthiopia naſcūtur,vt ſcribit Plinius.ſunt aūt timidę,& variæ,& maculoſæ,iunguntur'q; etiam currui Bacchi.de quibus Ecloga qnta diximus.℣ Requierunt.)Quieſcere fecerunt.℣ Tu mihi.)Sup.faueas Auguſte.eū ſiquidem per apoſtrophen alloquitur,ideſt per auerſionem ad ſecundam perſonam. Apoſtrepho enim auerto ſignificat.℣ Magni timaui.)Timauus fluuius eſt:qui per Aquileiæ agrum labitur,de quo Plin.iiij.& Strab.lib.v.meminerunt,vt'q; Mela ſcribit Timauus nouem capitibus exurgēs,vno oſtio emittitur.Strabo autem inquit ſeptē eſſe Timaui fontes,mare mox irrumpētes,lato & profundo ſane fluuio,locum'q; ipſum maris fontem,& matrem ab indigenis vocari.Saxa.i.montes,nam Timauus,vt ait Poſſidonius è montibus delatus decidit in profundum,quod Strabo refert.& Maro libro.j.Æneid.inquit.Et fontem ſuperare timaui Vnde,p ora nouem vaſto cum murmure montis:It mare præruptum,
Illyris. & pelago premit arua ſonanti.℣ Illyrici æquoris.)Illyris adriatici maris latus occupat,teſtibus Mela & Dionyſio.Plinius itē libro.iij.inquit.Quæ pars ad mare adriaticum ſpectat appellatur Dalmatia,& Illyricum,Siue oram illyrici:hoc dicit quoniā Auguſtus adoleſcens adhuc per ſe Dalmaticum bellum geſſit,in quo vulnera etiam excæpit:idem vt quibuſdam Pannonicis atque Germanicis,aut interueniret,aut non longe abeſſet:Rauennam,vel Mediolanum,vel Aquileiam vſq; ab vrbe progreſſus eſt.Author eſt.Suetonius,ſcribit etiā Appianus latius in li.q Illyrius dicitur.Propter hæc igitur ait Maro.Superas iam ſaxa timaui.is enim per Aquileię agrum labitur,quæ regio ab Venetia diuiditur flumine,Natiſone,Strabōe teſte.℣ En erit vnqj.) Optat prius:deinde confirmat.℣ Sophocleo.)Sophocles tragœdiarum ſcriptor fuit,teſte Euſebio.Fuit autē Athenienſis,quem Cicero diuinum poetam lib.j.de diuinatione vocauit,vbi mira quędā de Herculis ſurrepta aurea patera,& illius viſiōe in ſom-
Sopho/cleo. Cothur/no. nis meminit.℣ Sophocleo Cothurno.)i ſublimiori ſtylo,& Sophoclis boatu:de hoc latius Eclo.vij.diximus:ponitur'q; interdum pro alio dicendi genere apud poetas.vnde hinc,vtuntur'q; cothurno tragœdi,ſicut comœdi ſocco.℣ Tua carmina.)Tua geſta continentia:non enim de carminibus ipſius Auguſti intelligit,cum ait.A te principium tibi deſinet.Quod verum extitit,nā & in Bucolicis,Georgicis,& Æneide eū celebrauit.Atq; hanc ſine tempora circum inter victrices,&c.ſenſus eſt,concede hæc mea carmina eſſe Inter triumphos,& laudes,dignitates'q; tuas.℣ Hanc hederam.)Ad illud retulit.Accipe iuſſis Carmina cœpta tuis.Ergo hanc hederam hęc carmina,nam vt diximus,hedera poetę coronabantur,victrices lau.quibus quidem victores,& triumphantes ipſi coronabantur.

ASCENSIVS.

℃ Paſtorum muſam,&c.)In hac Ecloga quę propter carminum differendorum:difficilē relationem non nihil difficultatis habet,poeta quattuor facit.Primo proponit dicēs Damonis muſam dicemus & Alpheſibœi.deinde loco inuocationis captat beniuolentiā ab Auguſto,cuius egregia facinora inuit ſe velle deſcribere vbi exercitatior erit dicens.Tu mihi &c.Tum proponit carmen Damonis,& nouiſſimo,vt Alpheſibœi muſam recitent muſas inuocat.Vt vero in regula dicam quia multa interiecta ſunt poſt primum carmen,non addit nudum verbum quod defuerat,ſed repetit dicens Damonis &c.Facit autem auditorem attentum,beniuolum.& docilem.Attentum quia rem miram ſe dicturum dicit:quia certantes quorum ſtupefactę carmine lynces &c.Beniuolum,qui rem tam iocoſam narraturū vtpote immemor herbarum,quos eſt mirata iuuenca.Et docilem quia quę & quo ordine dicturus eſt proponit.℃ Ordo eſt.Nos dicemus muſam,ideſt cantilenam,Damonis & Alpheſibœi paſtorum,quos iuuēca eſt mirata,exiſtens immemor herbarum,& quorum carmine Lynces certantes.i.quę prius certabant ſup.ſunt ſtupefactæ,& ita à certamine deſiuerunt.(Sunt qui ſic conſtruant quos certantes.i.contendentes:ſed in his carminibus non videtur ęmulatio nec contentio.Pręterea maior vis atq; proprietas eſt ſi lynces certantes dixeris)& quorum carmine flumina mutata.ſ.in natura quę ſtare & quieſcere neſcit.Eſt autem mira vis aperta'q; auxeſis in ſermone.Nam cum iuuenca à iuniore ætate dicatur & paſturæ auidiſſima ſit.vnde ſupra dictum eſt.Ite domum paſti ſi quis pudor,ite iuuēci,mirandum eſt ꝙ immemor facta herbarum eos mirata ſit.Plus tamen mirandum:ꝙ lynces animalia pernicioſa & ferocia tunc cū certarēt ſtupefactæ ſint,multo autē maxime,ꝙ flumina à fluēdo dicta retinuerunt curſus ſuos,quod qa pręter naturam eſt,dicit ea mutata:hoc eſt quaſi aliam naturam induiſſe)flumina ergo mutata:requierunt.i.quieſcēdo retinuerunt ſuos curſus,nos inquam dicemus muſam Damonis & Alpheſibœi.Tu ò Auguſte,mihi ſup.numē ſis,aut faueas,aut aſpires,vbicunq; es,ſeu.i.ſiue ſuperas iam ſaxa magni Timaui illius fluuij per Aquileiam labētis,ſiue legis.ſ.nauigādo orā.i.extremitatē ęquoris.i.maris ęqui & plani Illyrici.i.quod pertēditur ad Illyricū vſq; littus.En hęc optantis eſt erit ille.ſ.optatiſſimus mihi dies vnqj:cum.i.quo liceat mihi dicere tua facta.en.i.certe erit vt liceat mihi ferre.i.efferre per totū orbem tua carmina ſola digna,ideſt quę ſola digna ſunt cothurno ſophocleo.i.vt agantur in cothurno altiſſimo quo ſophoclea carmina agi meruerunt,cū pręſtantiſſima ſint.diximus alibi quia verſus pedibus conſtant eorum qualitatem diſtingui pedum ōrnamētis,vt cothurno,ſocco,& planis.i.nō ſublatis pedibus.Principiū ſupp.poeſis noſtrę aut carminum noſtrorum erit ſup.aut exorditur,à te.i.à laude tua,& deſinet tibi,ideſt in laudē tuam(vnde hic videtur conſtituiſſe eo ordine quo pręceſſit ,pcedere,vt ſup.iuxta ſtyli & exercitationum qualitatē ſurgat opus,nam Bucolicū vt dixi primo agreſtū officio competit.Georgicū medio,& heroicū in quo prẹlia canuntur iam durato,& malis aſſueto,deſinit aūt poeſis Virgiliana in laudem Auguſti vt notum eſt.Sunt tamen qui niſi hoc hic poneretur ad Pollionem referre velint,q & Dalmatas vicerat,vnde & per Illyricū redire poterat,& tragœdiā ſcripſit,vnde dictū eſt.Pollio & ipſe facit noua carmina.Seruio autem videtur ſententia eſſe,ꝙ ſola carmina tua,non quæ tu facis ſed quę de te fiunt,ſunt digna ſophocleo cothurno ſeu ſtylo,ſed Beroaldus cuius verba ſtatim ponam argutius cenſet Auguſti etiam carmina feciſſe,vnde duplex ei corona aſſignatur,laurea propter bellicā gloriam,& hederacea propter poeticam)accipe carmina ſup.cœpta.i.incœpta tuis iuſſis.i.propter iuſſa tua,atque ſine,ideſt permitte hanc hederam.i.coronam quæ poetis debetur,ſerpere circum tempora.ſ.capitis tui,inter lauros,ideſt laureas coronas,victrices,ideſt victoriæ & triumphi ſignificatrices,hoc eſt accipe carmina,quæ quia cœpta ſunt iuſſis tuis;tua ſunt,ita ſi hedera mihi ab ea debeatur ea quoq; tua ſit,aut accipe carmina,ideſt amplectendo rem poeticā permitte vt non ſolum lauro ob egregie facta,ſed etiam hedera ob egregie dicta Beroal/dus. coroneris,quia tua carmina digna ſunt ſophocleo cothurno.Beroaldi verba de qbus dixi ſunt hęc.Sola ſophocleo &c.Ego opi-

nor eo verſu à Virgi. laudari carmina Cæſaris Auguſti qui floruit in poetica, qui vt author eſt Tranquillus, reliquit librum exametris verſibus conſcriptum cuius titulus eſt Sicilia, & libellum epigrammatum. Præterea tragœdiam Aiacem exorſus eſt magno impetu, volens igitur poeta laudare Auguſti poema ſtylumq́; grandiloquum dixit, illius carmina digna eſſe ſo-

Sephocles. phocleo cothurno, id eſt ſtylo & ſublimitate, qua vſus eſt Sophocles in tragœdijs ſcriptitandis, fuit enim apud græcos haud dubie princeps tragici poematis, quod etiam memorat Plin. in. vij. hinc etiam illud in honorem Auguſti à poeta dictum eſt, Atque hanc ſine tempora circum, Inter victrices hederam tibi ſerpere lauros, tanquam Auguſtus hederacea corona, hoc eſt poetica, non minus coronari mereatur, quàm laurea, hoc eſt triumphali. Celebratur à Macro. atque tranquillo locus Auguſti, qui cum interrogaretur: quid ageret Aiax tragœdia quam quod diſplicuiſſet, ipſe deleuerat, reſpondit Aiacem ſuum in ſpongiam incubuiſſe. Audiui qui dicerent ſe vidiſſe poema Sophoclis ab Auguſto donatum Romana lingua, quod ſi verum eſt poterit commodiſſime ad id etiam referri carmen Maronianum. hæc

Regula. ille. ¶ Regula eſt quoties aliquam clauſulam ſemiplenam multis declaramus priuſquã principale verbum poſuerimus, poſt inter poſita

interpoſita quæ à principali verbo determinari deberent eam repetemus, quod in oratione ſoluta ſæpe facimus addentes particulam inquam: aut dico, aut ſimilem, vnde hic poſt primũ verſum, paſtorum muſam, repetit Damonis muſam dicemus, & Alpheſiboei.

PIERIVS.

¶ Paſtorũ muſam Damonis & Alpheſiboei.) Seruius ait primã partem, ſolam Amatoris decepti habere cõqueſtionẽ. Sed enim in ea narratur etiã principiũ & origo amoris, qui locus à Theocrito circa finem tractatur. ¶ Suos requierũt flumina curſus.) Verbum, Requierunt ea loquendi figura nonnullis negocium faceſſit. Et liquerunt, codices aliquot manu ſcripti legunt, Verũ exemplaria probatiora. Requierunt, habent, & eam lectionem agnoſcit Seruius. quæ multum venuſtatis pręſe ferẽs inter elocutionum exempla redigitur ab Aruſiano. ¶ Inter victrices hederam tibi ſerpere lauros.) C. Iulius, & aliquot alij vete. grãmatici, laurus, loco hoc agnoſcunt, quàuis alibi declinatione ſecunda. Et vos ò lauri carpam. &, illum etiam lauri, etiam fleuere miricæ. &, Munera ſunt lauri. &, Facieḿq; ſimillima lauro. dictũ à Virgilio minime negent. Ablatiuum tamen ſingularem datiuo ſimilem non habere aſſerente Plinio, huic lauro, & tamẽ ab hac lauru, & laurũ facere.

SERVIVS.

¶ Frigida vix cœlo noctis deceſſerat vmbra.) Stati, ſimul atq; deceſſerat. Et bñ oſtendit amatorem tota nocte vigilaſſe. Si quidem ortum luciferi primus aſpexit: & ad eum, qͣ pe vt ad Veneris ſtellam, locutus eſt. ¶ Cũ ros gratiſſimus.) Maſculini generis, ſecundum quod etiã in Æneide ait, Spargit rapida vngula rores Sanguineos. ¶ Tereti.) Teres eſt rotundam & oblongum, vt columna, arbor. ¶ Præq; diẽ veniens age Lucifer almum.)

Frigida vix cœlo noctis deceſſerat vmbra,
Cum ros in tenera pecori gratiſſimus herba eſt:
Incumbens tereti Damon, ſic cœpit, oliuę.
Naſcere, præq; diem veniens age Lucifer almum: DA.
Coniugis indigno Niſæ deceptus amore
Dum queror, & diuos (quanq̃ nil teſtibus illis
Profeci) extrema moriens tamen alloquor hora.
Incipe mænalios mecum mea tibia verſus.
Mænalus, argutumq́; nemus, pinosq́; loquentes
Semper habet: ſemper paſtorum ille audit amores,
Panaq́; qui primus calamos non paſſus inertes,

dentem Mænalō aſtris. ¶ Incipe mæ.) Figura eſt Epimone, quæ dici poteſt perſeuerantia, vel aſſiduitas, ſæpe enim eadem ſententia repetitur, appellantur hi verſus intercalares. i. interpoſiti. ¶ Argutum.) Sonorum.

Præueniens age diem clariſſimum. ſic alibi, Ducebatq; diem. Et hoc dicit, Naſcere dum queror Coniugis Niſę indigno deceptus amore, & moriens alloquor diuos: quãq̃ mihi nihil profuerit, qꝛ ſum eos ſæpe teſtatus. Quã rem ſm̃ Epicureos ait, qui dicunt, Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira. ¶ Coniugis.) Nõ quæ erat, ſed quę fore ſperabatur. Sic enim in quarto Æneidos, Quos ego ſum toties iã dedignata maritos. ¶ Extrema moriens tamen alloquor hora. Ideſt paulo poſt moriturus. Sic in quarto, Incubuitq́; thoro, dixitq́; nouiſſima verba. ¶ Incipe Mænalios mecum mea tibia verſus. i. Arcadicos. Nam Mænalus mons eſt Arcadiæ. Dicitur autem hic verſus intercalaris, qui frequẽter poſt aliquot interponitur verſus: ſicut intercalares dies aut menſes vocantur, qui interponuntur, vt ratio lunæ ſolisq; conueniat. Fecit autem hũc verſum ad imitationem Theocriti, qui frequenter dicit in Pharmaceutria. ἶυγξ ἕλκε τὺ τῆνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα τὸν ἄνδρα. O turbo maritum meum domum adducito. ſicut in ſequentibus, Ducite ab vrbe domum mea carmina, ducite Daphnin. ¶ Mea tibia.) Mea muſa. ¶ Mænalus.) Ille mons. ¶ Argutumq́; nemus.) Garrulum, ſtridulum, vt, Forte ſub arguta conſederat ilice Daphnis. ¶ Pinosq́; loquentes.) Ideo hoc auſus eſt dicere, quia dicturus eſt. ¶ Semper paſtorum ille audit amores.) Sic etiam in prima Ecloga, Formoſam reſonare doces Amaryllida ſyluas. Sic in Æneide, Dant ſonitũ rauci per ſtagna loquentia cygni.

MANCINELLVS.

¶ Frigida vix cœlo.) Peracta inuocatione ad narrationem deſcendit, exponit enim Damonis quærelas decepti amore Niſæ. ¶ Diem almum.) Sicut enim luna nocturno temperamento, ita ſol diurno calore omnia moderatur, & nutrit. ¶ Lucifer.) Infi-

Lucifer ma eſt, quinq; errantium, terræq; proxima ſtella Veneris, quæ phoſphoros græce lucifer latine dicitur: cum antegreditur ſolem, cum ſequitur autem heſperos Tul. in libr. de natura deo. edocuit, coniugis indigno, inferioribus clauſulis adiungitur, nõ præcedentibus. ¶ Coniugis.) Quam coniugem optabam. ¶ Indigno amo.) Cũ enim illa me ſperneret, indigna erat amari mihi. ¶ Mænalios.) Arcadicos. Mænalus enim Arcadiæ mons eſt, te-

Menal° ſte Plin. & Stra. cuius tanta eſt altitudo, vt eius cacumen aſtris videatur inſertum, hinc Statius lib. ix. thai. ait. Et in medijs fron-
dentem

ASCENSIVS.

¶ Frigida &c.) Adhuc ſũt verba poetæ deſcribẽtis, quo tpe Damon querelam ſuam fecerat de Niſa, quã miſere amatã amiſerat dicentis, quia primo mane ſub ipſo diluculo: quod tp̃s ſummo delectu ei datur quẽ ſpes de re vxoria feſellerat, quaſi impatiens amoris & ſecubitus excubias fecerit, vnde optat aduentum luciferi, vt q̃relas ſuas apud deos deponere rite poſſit. In qua re eſt non nihil veteris religionis, aut potius ſuperſtitionis quaſi non niſi præſente ſole ratæ ſint preces aut imprecationes. Vnde Dido. iiij. Æneid. Sol qui terrarum flammis opera omnia luſtras. Tuq; harum interpres curarum, & conſcia Iuno Accipite hæc, &c. Eadem præterea vt ibidem dictum erat ante verba iam poſita. Teſtatur moritura deos & cõſcia fati. Sydera, tum ſi quod non ęquo fœdere amantes. Curæ numen habet iuſtumq; memorq; pcatur. Ibi tamen ſequitur. Nox erat. vnde infœlicẽ habuit exitum. ¶ Ordo eſt frigida vmbra noctis vix deceſſerat cœlo. i. vix erat diluculũ cũ. i. qñ ros eſt gratiſſimus pecori in herba tenera ea. ſ. nocte creta cum ſup. Damon paſtor. ille cuius amica alteri nupſerat, incũbens prę ægritudine. ſ. animi quia amore languebat ſe fulciens incumbendo oliuæ. i. arbori illi tereti. i. oblongæ & rotundę cœpit ſic ſup. queri & lamentari. O lucifer. i. ſtella matutina quę Veneris eſt. Venus aũt dea amoris, naſcere. i. orire, & pueniens age. i. impelle diem, dum, id eſt donec & interea dum ego deceptus indigno amore. i. eius quæ indigna fuit amari: quia non redamauit, videlicet Niſæ coniungis. ſ. ex affectione non quæ erat, ſed quã coniugẽ eſſe volebam (ſicut lib. ij. Æneid. dicitur de Chorebo. Qui gener auxilium Priamo phrygibusq; ferebat) dum ergo ego deceptus indigno amore Niſæ coniugis q̃ror. i. querelas meas depono, & dum ego diuos (quãq̃ nil pfeci illis teſtibus. i. qꝛ eos teſtatus ſum, aut qꝛ eos teſtes fecerim, fidei mihi à Niſa datæ) tamen moriens alloquor extrema hora. Qui quo leguntur ordine dictiones conſtructas velit, debeat non nihil ſubaudire atq; repetere ſic. dum moriẽs alloquor diuos, quãq̃ nil profeci illis teſtibus. i. illorũ teſtimonio, tamen alloquor ſuper. illos extrema hora. O mea tibia incipe mecum verſus Mænalios. i. verſus Arcadicos, hoc eſt quales arcades faciunt qui ſoli cãtare periti, vt aũt ſignificet quid ſit arcadicos verſus dicere ſubiũgit. Mænalus mons ille in arcadia, habet ſemper nemus argutũ. i. ſtridulum & ſonorũ in eo canentium ſonitu crepitans, & pinos loquẽtes, aut hyperbolicos dicit ſicut in Sileno. Iuſſitq; edicere lauros aut loquentes. i. loquẽtes ac loquelas eorũ referentes, ideo autẽ habet pinos loquentes, quia ille audit ſemper amores paſtorũ, &
pana

Pana qui primus nõ eſt paſſus calamos ſup. eſſe inertes.i.ſine arte factos, hoc eſt ſimplices & vniſonos, vnde in Alexide Pan primus calamos cera coniungere plures Inſtituit, hęc autem quaſi ꝓludia ſunt & fere inuocatoria. Quæ lucis egent à Mancinello præter Seruianam lucernam elucidantur.

PIERIVS.

❡ Deceſſerat vmbra.) Ita antiqua plurimum legunt exẽplaria. Sed in Oblongo cod. Diſceſſerat, habetur, magis tamen placet à Decedo ductum, vt illud. Et ſol decedens, quæq; ibi quoq; variũ. ¶ Cum ros, in tenera pecori gratiſſimus herba eſt.) In Longobardico, in Mediceo, & alijs antiquis nõ habetur, eſt, quod quidem hoc loco præteritum, neſcio quid gratius habere videtur. ¶ Incumbens tereti Damon ſic cœpit oliuæ.) Cœpit, varie ſcribitur in exemplaribus antiquis tam à capio q̃; ab incipio. Sed enim Caper in libello de elegantijs, Cœpit, per, œ, diphth. ab incipio, cæpit vero per. æ. à capio deduci monet. Quam vero differentiam idem inter oleam, Oliuam, & Oleum ponit, iam hic minus re receptam videmus, vbi oliua pro arbore dubio procul poſita eſt.

Incipe Mænalios mecum mea tibia verſus.
Mopſo Niſa datur: quid non ſperemus amantes?
Iungentur iam gryphes equis: æuoq; ſequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damæ.
Mopſe nouas incide faces: tibi ducitur vxor.
Sparge marite nuces, tibi deſerit Heſperus Oetam.
Incipe Mænalios mecum mea tibia verſus.
O digno coniuncta viro, dum deſpicis omnes,
Dumq; tibi eſt odio mea fiſtula, dumq; capellæ,
Hirſutumq; ſupercilium, prolixaq; barba,
Nec curare deum credis mortalia quenq̃.

SERVIVS.

❡ Mopſo Niſa datur.) Honeſta turpiſſimo, pulchra deformi. ¶ Non ſperemus.) Difficile eſſe putamus, qui aliqd amamus, vt ea quę amamus aſſequi poſſimus? ¶ Iungenẽ iam gryphes equis.) Hoc genus ferarum in Hyperboreis naſcitur montibus. omni parte leones ſunt, alis & facie aqlis ſimiles, eqs vehemẽter infeſtę. Apollini conſecratę. ¶ Æuoq; ſequẽti.) Ideſt acceſſu temporis non ſolum pulchrę deformibus nubent, ſed etiam contrariæ naturę animalia iungentur. ¶ Cum canibus timidi veniẽt ad pocula damæ.) Ideſt non ſolum pulchræ deformibus coniungentur: ſed etiam contraria animalia alterius naturæ animalibus ſociabuntur. Et hic alludit ad perſonas. Nam Mopſum q̃ſi canem, Niſam quaſi damã vult. Et damas maſculino genere poſuit. ſic alibi, Timidi damæ, ceruiq; fugaces. Horatius fœminino ait. Et ſuperiecto pauidæ natarunt æquore damæ. ¶ Mopſe nouas incide faces. ¶ Quę ſolent præire nubentes puellas. Sane Varro in nuptijs dicit ideo faces pręire, q antea non niſi per noctem nubentes ducebantur à ſponſis. Quas etiam ideo limen ait non tangere, ne à ſacrilegio inchoarent, ſi depoſituræ virginitatẽ, calcent rem Veſtæ.i. numini caſtiſſimo conſecratam. ¶ Tibi ducitur vxor.) i. ſub tuo nomine alijs ducitur; vt eam non ipſi, ſed alijs ſeruituram ſignificet eſſe. ſ. eius corruptoribus. ¶ Sparge marite nuces.) Idem Varro ſpargendarum nucum hanc dicit eſſe rationem, vt Iouis omine matrimonium celebretur, vt nupta matrona ſit ſicut Iuno. Nam nuces in tutela ſunt Iouis. Vnde & iuglandes vocantur, quaſi Iouis glandes. Nam illud vulgare eſt, ideo ſpargi nuces, vt à rapientibus pueris fiat ſtrepitus: ne puellæ vox virginitatem deponentis poſſit audiri. Modo tamẽ ideo ait, Sparge marite nuces, vt eum culparet infamiæ. Nam meritorij pueri.i. catamiti, quibus licenter vtebantur antiqui, recedentes à turpi ſeruitio, nuces ſpargebant, ideſt ludum pueritiæ: vt ſignificarent ſe puerilia cuncta iam ſperniſſe. Vnde & illud eſt, Tibi ducitur vxor, ideſt ſub tuo nomine alijs ducitur. ¶ Tibi deſerit Heſperus Oetam. (Montem Theſſaliæ, in quo ſtellę videntur occidere, ſicut de Ida naſci: vt, Iamq; iugis ſummæ ſurgebat lucifer Idæ. Et hoc dicit: tibi, ideſt per te nox aduenit. ¶ O digno coniuncta viro.) Iam inſultat puellæ. ¶ Viro.) Mopſo ſcilicet ruſtico & deformi, qualem tu quæſiſti. ¶ Dum deſpicis omnes.) Et iracunde dicit eam omnes deſpicere, cum ſe ſolũ deſpiciat. ¶ Mea fiſtula.) Cantilena. ¶ Dũq; capellæ.) Scilicet tibi dum ſunt odio. ¶ Hirſutumq; ſupercilium.) Per incultum corpus oſtendit fortitudinem ſuam. ¶ Prolixaq; barba.) Demiſſa barba. ¶ Nec curare deum credis mortalia quenq̃.) Superbia tua damnata eſt turpi marito, dum credis nullum deorum curare mortalia. Quam rem ſecundum Stoicos dixit.

PROBVS.

Gryphes. ❡ Gryphes.) Feræ quæ habent capita aquilæ, cætera membra leonis cum alis ingentis magnitudinis, in tutela Apollinis. ¶ Mænalios.) paſtorales à Mænalo monte arcadiæ, quæ regio plurima paſcua habet.

MANCINELLVS.

❡ Gryphes.) Gryphoſis curuatio dicitur, gryphos habens naſum aduncum, inde grypes dicuntur latinorum aliqui addito h, gryphes dixerunt. ſunt autem in ſcythia alites ferociſſimę, teſte Solino. cap. xvj. & vltra omnem rabiem ſæuientes, meminit

Damæ. etiam de his Mela. libro ſecundo. ¶ Damæ.) Dama genus eſt capræ ſylueſtris, cui fel deeſſe notatum eſt ſicuti ceruo, equo, mulo, aſino, & vitulo marino, vt ſcribit Philoſophus lib. ij. de animalibus, & Plin. libr. viij. inquit q damæ manſueſcunt raro, cum feræ dici iure nõ poſſint. ¶ Nouas faces.) Patrimi, & matrimi pueri tres adhibebantur in nuptijs, vnus qui facem præferret ex ſpina alba, quia noctu nubebãt, duo qui nubentem tenerẽt, author eſt Feſtus. Plutarchus in problematibus ſcri. q quinq; faces in nuptijs accendebant, quas Cereos appellabant. ¶ Incide.) Vt in nuptijs adhibeas. ¶ Nuces.) Honor nucibus naturæ peculiaris gemino protectis operimento, puluinari primum calicis; mox lignei putaminis, quæ cauſa eas nuptijs fecit religioſas, tot modis fœtu munito, quod eſt veriſimilius, q̃; quia cadendo tripudium, ſonumve faciant Plin. lib. xv. ſcri. ¶ Tibi deſerit heſperus oetam.) Ideſt in tuam gratiam occidit heſperus, olim nanq; & nunc quoq; maritus primo ſponſę non in luce, ſed in tenebris iungitur, de quo Plutar. problema extat, hęc omnia tamen Ironicos dicta accipiantur. Poſſes item hoc pacto accipere, Tibi deſerit heſperus Oetam, ideſt te propter e cœlo fugit heſperus, tanq̃; id ægreſcerens, melior tamen ſenſus prior. Nam noctu nubebant, vt diximus. ¶ Oetam.) Oeta mons eſt in Theſſalia, qui ab oriente Thermophylis in occidentem vſq; in ſinum ambracium extenditur, aſperitatis & celſitudinis non mediocris. hæc, & plura Strabo. lib. ix. ¶ O digno cõ. vi.) ironicos loquitur vt iam diximus. ¶ Nec curare deum.) Ex epicurei ſententia id erat. Is enim vt Cicero ſcri. in li. de natura deo. Ex animis hominum extraxit radicitus religionem, cum dijs immortalibus, & opem, & gratiam ſuſtulit, ita fit vt nõ modo homines à deis, ſed ipſi dei inter ſe ab alijs alij negligantur. Stoici vero optime dicebant, eorum prouidentia mundum adminiſtrari & regi.

ASCENSIVS.

❡ Incipe Mænalios.) Eundẽ verſum ante ſingulos verſus quibus vniformis ſentẽtia complectitur repetit, vnde quia materias diſcernit, aut potius quia in muſico inſtrumẽto intercapedinẽ facit intercalaris dicitur, dicit ergo, Mopſo Niſa datur. quid non ſperemus amantes: cuius propter verbi ſperemus æquiuocationem duplex poteſt eſſe ſententia. Altera quæ minus placet mihi quidem eſt hæc ſi Mopſo turpiſſimo viro datur. ſ. nuptum Niſa pulcherrima puella: quid non ſperemus amantes. q. d. nihil, & ita omnes bñ ſperare debemus: cum tãtum boni forte pręter ſpem Mopſo contigerit. Altera eſt cum Mopſo quod minime verearis (eſt enim turpiſſimus) Niſa detur quid non ſperemus. i. timeamus amantes, quaſi dicat omnia nobis timẽda ſunt, vnde recte dicit Oui. Res eſt ſoliciti plena timoris amor. Nec caret exemplo q ſperare pro timere accipiatur, nam. j. Ænei. dicitur. At ſperate deos memores fandi atq; nefandi. Eſt ergo manifeſtus ſenſus omnia amantibus timenda eſſe, cum etiam Mopſo Niſa nupſerit, quod priuſq̃; fieret tam (ſi ita dicam) impoſſibile videbatur: quàm ſi gryphes iungantur equis & cum canibus timidi veniãt ad pocula damę. Quod autem dicit Mopſe nouas &c. in irriſionem eius dicit, cum nõ virum ſed effœminatum innuat: vnde poſtea animum ſuum aperiẽs dicit ad Niſam. O digno coniuncta viro. q. d. ei qui non virilia agere: ſed muliebria pati ſoleat: vñ nuces eum ſpargere monet, aut vt Iouis omine nuptiæ ſecũdentur, & id per Ironiã, aut vt fides nuptialis firma & munita ſit, vt nucleus in iuglande, aut vt puellę dum deuirginetur ploratus nõ ꝑcipiaẽ, & id quoq; irriſorie, aut quia catamitus eſt Mopſus & iam puerilẽ turpitudinem vnà cum nucibus relicturus eſt iuxta illud Perſianum, Cum ſapimus patruos & nucibus facimus quæcunq; relictis, aut ſimul propter hęc omnia. Nam Mopſum

Spero.

puerum turpem eſſe nec plane virum oſtendit ex contrario. docet.n. ſe diſplicere ꝙ virilis eſſet: hoc eſt quia hirſutus & barbatus innuens ineptum imberbem & leuem ob id placere. quo errore dignam cenſet Niſam quę per ſuperbiam deos nedũ ſe contépſerit. ℭ Ordo eſt. O mea tibia incipe mecum dicere aut canere verſus Mænalios.i. arcadicos. Niſa formoſiſſima videlicet mulier datur ſup. nuptum, Mopſo ineptiſſimo & turpiſſimo homini qd nos amantes, non ſperemus.i. timeamus? quaſi dicat, nihil non timere debemus ſed omnia: cum etiã turpiſſimus mihi pferatur. Gryphes aues illę adũcis naribus, & leonibus in poſteriori parte perq̃ ſimiles & equis infeſtiſſimi iungentur iam.i. poſtq̃ Niſa Mopſo iũcta eſt: equis & damę timidi.ſ. naturaliter veniẽt æuo ſequenti.i. proxime venturo ad pocula cum canibus. O Mopſe incide nouas faces.i. tedas, vxor ducitur tibi.i. à te, aut tibi.i. ſub tuo nomine. ſed ad alium. O marite.ſ. turpiſſime & turpiſſima paſſe ſparge nuces. oſtende te velle relinquere pueritiã & turpitudinem puerilem nuces ſpargendo, aut ad bonum omen nuptiarum ſparge nuces, quia heſperus.i. ſtella veſpertina deſerit tibi, aut in perniciẽ tuam quia inſtat tempus vt nouę nuptæ debitum perſoluas, quod non poteris aut ironice ad cõmodum tuũ, quia habiturus es pulcherrimam coniugem, oetam montem illũ Theſſalię quẽ ab occidente habebat qui hæc dicit. Incipe mea tibia mecum verſus Mænalios. O ſup. Niſa coniuncta viro digno ſ. te.i. qualem digna es habere, cum turpis & effœminatus ſit, dũ i. quandoquidem tu deſpicis.i. aſpernaris & vilipedis omnes, & dum mea fiſtula.i. cantilena mea (quæ tamen plurimum valere ſolet ad conciliandos amores) vnde Corydon, Canto quæ ſolitus ſi quando armẽta vocabat Amphion dircæus &c. & dum capellæ ſup. meę ſunt ſup. tibi odio.i. moleſtię & diſplicentiæ. p capellas aũt vult ſignificare diuitias ſuas ſicut Corydon per oues dicẽs, deſpectus tibi ſum nec qui ſim quęris Alexi Quã diues niuei pecoris q̃ lactis abundans, & dum odio eſt tibi hirſutum ſupercilium.ſ. meum & barba prolixa.i. forma mea virilis quę tibi cordi eſſe debebat, vñ & Corydon. Nec ſum adeo informis &c. A tribus ergo ſe vt ille cõmendat à muſica ſeu cantu, à diuitijs & à forma,

à forma, quæ tamen illa deſpexit, at ne id merito feciſſe putetur docet ꝙ per petulantiam fecerit. cum etiam ea quę nemo paruipfacere debeat, videlicet fidem & religionẽ contépſerit: vnde ſubdit, nec credis quẽq̃ deum.i. deorum curare mortalia.i. credis ꝙ deus non aſpiciat facta mortalium & ita nõ puniat piuria, vnde & ab alio dictum eſt, quia Iuppiter periuria ridet amantum. Per hæc autem innuit ſibi datam ab ea fidem, quam non ſeruauerit: in cuius punitionem dij eam Mopſo coniunxerint. Eſt aũt Epicureorum ſententia deos non curare mortalia, quã ſecutus Flaccus dicit in primo ſermonum. Nãq; deos didici ſecurum agere æuũ, didicit aũt ab Epicuro cuius ſectator erat. vnde primo epiſtolaꝝ, Me pinguẽ & nitidum bene curata cute viſes. Cum ridere voles epicuri de grege porcum. Epicurus vero iactabat ſe leuaſſe mortalium genus duobus maximis malis, religione.ſ. in præſenti vita cum dij non curent mortalia, & timore futuri cum docuerit animos cum corporibus interire: quorum vtrũq; maxime erroneum eſt. vnde & hic propter eam falſam fidem dicit Damon Niſam in eam miſeriam incidiſſe vt Mopſo nuberet.

PIERIVS.

ℭ Incipe Mænalios mecũ mea tibia verſus.) Menalios ideo dixit, quia q̃ canunt hic, in Arcadia ſe aliqñ audiuiſſe inferius oſtendent. ¶ Sparge marite nuces.) Lege cauſam huius inſtituti apud Pliniũ. l. xv. ¶ Cum canibus timidi venient ad pocula Damæ.) Soſipater cariſius, vbi agit de Solœciſmo, eum etiam fieri per genera nominum ait vt, Timidi veniẽt ad pocula Damæ. pro timidæ, ex quo Horatium proprium protuliſſe genus conſtat, & ſuperiecto pauidæ natarunt æquore Damæ. ¶ Promiſſaq; barba.) Quauis, Promiſſa, minime diſpliceat. quod eo ſignificato frequenter apud latinos authores inueniatur, in antiquis tamen omnibus cod. quotquot habui. Prolixa, legitur, eadẽ autem varietas dictionis eiuſdem in cod. liuianis habetur li. vij. de ſecũdo bello punico. Ad hoc prolixa barba & capilli efferauerant ſpeciẽ oris, noſcitabatur tamen in tanta deformitate, vetus codex Promiſſa, legit, & p Noſcitabatur, Noſtebatur. Sed loco hoc frequẽtatiua illa verbi ſpecies ſententiam auget.

Incipe Mænalios mecum mea tibia verſus.
Sepibus in noſtris paruam te roſcida mala,
(Dux ego veſter eram) vidi cum matre legentem.
Alter ab vndecimo tum me iam cæperat annus,
Iam fragiles poteram à terra contingere ramos.
Vt vidi, vt perij, vt me malus abſtulit error.
Incipe Mænalios mecum mea tibia verſus.
Nunc ſcio, quid ſit amor, duris in cotibus illum
Iſmarus, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,
Nec noſtri generis puerum; nec ſanguinis edunt.
Incipe Mænalios mecum mea tibia verſus:
Sæuus amor docuit natorum ſanguine matrem
Commaculare manus, crudelis tu quoq; mater,
Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer, crudelis tu quoq; mater.

SERVIVS.

ℭ Roſcida mala.) Matutini roris humore perfuſa. ¶ Dux ego veſter eram.) Aut dux ꝑibam, Aut capellas alloquitẽ. ¶ Alter ab vndecimo tum me iam cæperat annus.) i. tertius decimus. Alter enim de duobus dicimus. Et vult ſe ſignificare iam tunc vicinum fuiſſe pubertati, vt vnus ab vndecimo, ſit duodecimus: alter, tertiusdecimus. Nam pubertati vicinum ſe fuiſſe ſignificare vult, quod de duodecimo anno procedere non põt. ¶ Iam fragiles poteram à terra contingere ramos.) Nec dum magnos & altos. & hoc dicit, Tãtæ altitudinis erã iam, vt poſſem attingere minores & fragiles adhuc arboris ramos. Et bñ cum annis iungit habitum corporis. Nã iure pubertas ex vtroq; colligitur. ¶ Vt vidi vt perij.) Vnum eſt temporis, aliud qualitatis. Nam hoc dicit, Mox vt vidi, quẽadmodum perij. ¶ Malus error.) Diffinitio amoris. Nam amor errare plerũq; compellit. ¶ Nunc ſcio quid ſit amor.) Vel quaſi iam iuuenis, vel quaſi ſpretus. Grauior enim amor fit ex deſpectione, vel ex deſperatione. Terentius, Perij: quanto minus ſpei eſt, tãto magis amo. ¶ Iſmarus aut Rhodope.) Montes ſunt Thraciæ aſperrimi. Et perite vituperat amorẽ ab origine. Item à geſtis rebus. vt, Sæuus amor docuit. Nam de exitu circa deũ vituperatio non cadit. ¶ Extremi Garamantes.) Populi ſunt Africæ. Extremi autem, ſæui, quaſi à conſortio humanitatis remoti. vt, Extremiq; hominũ Morini, Rhenusq; bicornis. ¶ Nec noſtri generis puerum, nec ſanguinis edunt.) i. nihil habentẽ in ſe humanitatis. Nam non dicit, non mortalẽ. ¶ Sæuus amor docuit natorum ſanguine matrẽ Cõmaculare manus.) Quaſi nouam artem inſinuauit, & infudit. ¶ Natorũ ſanguine.) Bñ fabulam omnibus notã per tranſitum tetigit. Quis.n. ignorat Medeam ab Iaſone cõtẽptã ſuos filios interemiſſe? ¶ Cõmaculare.) Polluere. ¶ Crudelis tu quoq; mater.) Vtitur optima moderatione. Nã nec totum amori imputat, ne defendat parricidiam: nec totũ matri, ne amorem eximat culpæ: ſed & illam quæ paruit, & illũ qui coegit, incuſat. ¶ Improbus ille puer: crudelis tu quoq; mater.) Nõ eſt ſupflua hæc verborum iteratio. Nam ſyllogiſmus eſt plenus, q conſtat ex propoſitione, aſſumptione, & concluſione.

MANCINELLVS.

ℭ Roſcida.) Rore infuſa. ¶ Alter ab vndecimo.) i. ſecũdus, Alter enim de duobus dicitur ergo. xiij: nam pubertati ſe vicinũ oſtendit: quod recte Seruius enodauit. ¶ Vt vidi, vt perij.) i. quando vidi quando perij quando me malus abſtulit error, poteſt enim vt pro temporali aduerbio etiam accipi, vt hoc loco, de quo & Priſcia. meminit lib. xv. Perij. vt nulla ſit Sinalœpha. ¶ Vt me ma. abſtu. er.) Simeta ait de Delphide.ij. Theo. me morbus flamminiſer vſſit, Me penitus totam, & ſenſum malus abſtulit ignis. Nunc ſcio qd ſit amor, Theocri. ait in. iij. Noui quid ſit amor tandem: deus improbus acer Difficilis diræ quẽ lactauere leænæ. Mõtibus hircanis nutriunt, & improba mater. Obſidet inſidijs qui me molleſq; medullas Vrit, & igniferis figit mea pectora telis. ¶ Extremi garamantes.) Hi enim ſunt vltra Getulos teſte Dionyſi. ¶ Edunt.) Generant. ¶ Sæuus amor.) Oſtendit amoris crimina & ſæuitiã. Medea.n. Iaſonis amore capta illum à colchis in Theſſaliam ſecuta eſt: Cũq; decẽnium Corinthi cũ eo fuiſſet, filioſq; etiam peperiſſet, ſpreta ob nouam nuptam Creuſam.ſ. vel Glaucam Creontis filiam, furore ducta domũ incendit radice quadã à Circe inuẽta, ea virtute, vt incenſus ignis nequiret extingui, Iaſon tñ euaſit, Glauca, & pr̃ igni abſumpti ſunt. Quidam tamen ſcriptores volunt Medeę filios dona qdã ſpõſæ attuliſſe venenis illita, quibus tactis ſponſa, & pater cõſumpti ſunt. Irata autem Medea ꝙ Iaſon

ſori euaſerat, eaínq; ſpreuerat in ea ſus calamitate omnes iugulauit natos excepto vno qui fugit. Theſſalus ſcilicet. de quibus omnibus plura Diodo. libro. v.

ASCENSIVS.

℄ Incipe &c. Sepibus. docet quõ eius amore primũ captus ſit: primus aũt amor feruẽtiſſimus eſt ad quod ſignificãdũ dicit amatius poeta: Delia me primũ cupidis decępit occellis, Contactum nullis añ cupidinibus. ℄ Ordo igitur vt ſimul ſniãs explicẽ hic eſt. Incipe mea tibia mecũ verſus Mænalios, Ego vidi (erã n. dux i. cõductor veſter. ſ. mřis, & filię, quod potius dixero q̃; vt capellas alloquatur) te paruã. i. cũ adhuc paruula eſſes legẽtẽ cum matre. mala roſcida. i. rore pfuſa, in nřis ſepibus. i. intra pomeria nřa ſepibus munita. annus alter. i. ſecũdus: ab vndecio. i. decimuſſextius cæperat. i. accæperat me ingredientẽ ſe: iam tum. i. tũc primũ, & ego poterã iam contingere ramos fragiles. i. inferiores q ſolẽ deſtituti propter interpoſitionẽ fragiles fiunt, vt. i. poſtq̃; vidi te, vt. i. qualiter perij. q. d. miſerrimus, & vt. i. q̃liter malus error abſtulit me. Aut ſic, vt. i. quãtũ cito vidi, vt. i. tm̃ cito malus error. i. inſanus amor abſtulit me Incipe &c. Declarat quis ſit malus error quia amor dicẽs ego ſcio nunc qd ſit amor. q. d. deus impientiſſimus. quia Iſmarus & Rhodope montes illi Thraciæ aut Garamátes extremi. i. remotiſſimi à nobis, vt qui vltra getulos ſunt edunt illum. ſ. amorem exiſtentẽ puerum non noſtę. i. humani generis nec noſtri ſanguinis. i. nihil habentem humanitatis. Incipe &c. vt aũt oſtendat ſęuitiam amoris adducit exemplũ Medeę quę per impatiẽtiã amoris filios abſumpſit aut gladio aut igne, vt Mancinellus recitat. Sęuus igitur amor docuit matrẽ. ſ. Medeã cõmaculare manus ſanguine natorũ. i. ex ea genitorũ, ò mř ſ. Medea. tu quoq;. i. ẽt tu crudelis ſupp. es. q. d. niſi & natura crudelis & impia fuiſſes, non potuiſſet te amor ad tm̃ facinus induxiſſe. vt filios occideres, eſt ergo mater ẽt crudelis, ſed an mater ſ. Medea q̃ facinus peregit eſt magis crudelis? an puer. i. amor. ſ. cupido cui eſt perpetua iuuenta aut pueritia (nam ſæpe amorem ſeu cupidinẽ puerum legimus vocatum, vnde de venere & ipſo dicitur. iiii. Æneí. Tuq; puerq; tuus) eſt ſup. magis improbus? q. d. id quidẽ neſcio, ſed ſcio quod ille puer. ſ. cupido, qui, perſuaſit, aut te ò Medea ad hoc induxit extat impius, ſed tu ò mř. ſ. Medea tu quoq;. i. etiam tu ſup. es crudelis. ℄ Prima regula eſt verba ad loquelã ſpectantia qñ obſcuritatẽ nullam pariunt, venuſte omittuntur vt hęc Damon ſup. dixit aut cecinit aut pposuit. Secunda. A ſubſtantiuis ſapiẽtibus naturam adiectiuorum formari poſſunt formę diminutiuæ adiectiue te tę, vt à mas maſculus, la. lum. vt hic Maſcula thura. Nã mas quodãmodo adiectiue ponitur apud Hora. Thyrrenuſq; mares animos. i. viriles: Et apud Perſium marẽ ſtrepitũ. i. virilẽ. hinc maſcula Sappho dicitur, & maſculus animus dico formæ diminutiuæ non tamen ſunt ſic vera diminutiua, quia ſignificatio deeſt. At cum hic dico hic puſillus nõ mas, ſed maſculus eſt cẽſendus, iam verum eſt diminutiuum, Sicut & maſculus animus aut ſonus ſi non plane virilem ſed aliquo mõ intellexeris. Tertia ſm diuerſam originẽ eſt ſæpe diuerſa ſcriptura; nã Tus ſi à tundẽdo vt Var. vult dicatur ſine h ſcribatur ſin a thyoo θυόω quod eſt odorem facio aut θύω thyo quod eſt ſacrifico, per h ſcribetur thus: Quarta. Vel tam apud poſteros q̃; apud Ciceronẽ ponitur pro ẽt, potiſſimũ vbi emphaticos loquimur, vt Carmina vel coelo poſſunt deducere lunã, Nã vtrũq; mirum; & quod de coelo quicq̃; deduci põt, & q luna q̃ ſuũ habet coelum. i. orbem ac ſphæram. Quinta. De prępoſitio in his quę ad locũ deorſum ſpectãt venuſte deorſum ferri cõnotat, vt deducere lunam coelo, eſt ipſam deorſum ducere, ſed deducere lanam eſt ipſam extenuare & in ſubtiliores partes carptim diſtrahere. Sexta. Vt prius patuit gerundium in do qñ abſolute ponitur venuſte paſſiue ſignificat, vt cantando dum incantatur.

PIERIVS.

℄ Tum me iam cæperat annus.) In Lõgobardico cod. Tum iſ me cęperat. In aliquot alijs, accęperat, & adcæperat, habeť. ⁋ Poterã à terra cõtingere ramos.) In Lõgobardico exẽplari Cõtingere, habetur, quod à nemine recæptũ obſeruaui. ⁋ Iſmarus aut Rhodope aut extremi Garamátes.) Sunt politioris huius elegãtiæ viri ſtudioſiſſimi, q locũ hunc antiquo cod. legi aliter obſeruarũt. Quippe, Aut Tmarus aut Rhodope, vt duorum mõtiũ aſperitate amoris ſęuitiam probet, & à loci demũ longinquitate, dum infert, aut extremi Garamátes. nam Iſmaron vrbẽ eſſe manifeſtum, de qua ſic Harpocration. ἴσμαρον τὴν ἐν θράκῃ πόλιν ... ſic Harpocration Greek: ἰστιμάν τοιχῶ πόλιν ἐν θράκη μαρωνέια ἤ φασιν εἶναι τὴν ὁμώνυμον ἴσμαρον καλουμένην. Tmarus aũt, q & tomarus Straboni, mons Dodonæ eſt aſperrimus atq; ſęuiſſimus non minus q̃; Rhodope Thraciæ, vulgatã tñ lectionẽ Valerius Probus ſummæ diligentię grãmaticus, in inſtitutis agnoſcit, & inter ea q̃ apud latinos quoq;, os breuẽ finalẽ ſyllabã habent, ex eo quoq; verſu exẽplũ citat Iſmaros aut Rhodope aut extremi garamátes. Neq;. n. quid phibeat Iſmaron tam p monte q̃; p vrbe poni, quod ſi volunt pro vrbe tm̃ accipi, nihil quicq̃; ſentẽtiam immutabit. Iſmaron ſane Cicones gens immanis & inhoſpitalis, Homero dãnata coluerũt, ad quos Vlyſſes Ilio digreſſus primũ appulſus eſt à quibus male acceptus, coactus eſt magna trepidatione ſocios in naues cogere, & quã maxima potuit feſtinatione ſeſe in altũ ſubducere, vñ Virgi. cum velit immanitatẽ feritatemq; amoris oſtendere, illũ accolis Iſmari inhoſpitalibus comparat. Qui alibi etiam duas eas locutiones in vno verſu ponit, nec tantũ Rhodope mirantur & Iſmarus Orphea. ⁋ Nec noſtri generis puerũ.) In Long. in Mediceo, & aliquot alijs cod. manu ſcriptis numerus in hunc dictionũ ordinem mutatus eſt. Nec generis noſtri puerum, qui ordo etiã apud Seruium eſt.

Incepie Mænalios mecum mea tibia verſus.
Nunc & oues vltro fugiat lupus, aurea duræ
Mala ferant quercus, Narciſſo floreat alnus,
Pinguia corticibus ſudent electra myricæ.
Certent & cycnis vlulæ: ſit Tityrus Orpheus:
Orpheus in ſyluis, inter Delphinas Arion.
Incipe Mænalios mecum mea tibia verſus.
Omnia vel medium fiant mare: viuite ſyluæ.
Pręceps aerij ſpecula de montis in vndas
Deferar: extremum hoc munus morientis habeto.
Define Mænalios iam deſine tibia verſus:

SERVIVS.

℄ Oues vltro fugiat lupus.) Optat omnia fieri cõtra naturam: vt. ſ. quia illa pulcherrima turpiſſimo marito nupſit, quod bene cõtra naturã videbatur, cũ eſſet ipſa honeſta: cõſequẽs ſit vt ſint & alia cõtra naturã: vt fugiat lupus oues, vt ferant q̃rcus aurea mala, & reliqua quę dicit. ⁋ Electra pinguia.) i. ſuccinæ gẽmę. ⁋ Myricæ.) Arbuſta viliſſima. ⁋ Certent & cycnis vlulæ.) Aues ἀπὸ τοῦ ὀλολύζειν. i. à fletu, vel vlulatu nominatæ. ⁋ Sit Tityrus Orpheus.) Viliſſimus ruſticus, Orpheus. ſ. putetur in ſyluis, Arion vero inter Delphinas. Hic aũt Leſbius à Leſbo cytharœdus optimus fuit: qui cum Tarento Corinthum cum multis opibus peteret: & videret ſibi in mari tẽdi à nautis inſidias: petiit vt cythara paululum caneret: ad cuius ſonum cum Delphini conuenuſſent, excuſſit ſe ſupra vnum: & ita imminẽs vitauit periculum. ⁋ Delphinas.) Nas ideo breuis eſt, quia gręca declinatio eſt, ſicut Arcadas accenſos monitu. Nam omnia græca nomina quę nominatiuũ pluralẽ es terminãt, vt Arcades, Delphines, Naiades, accuſatiuũ pluralẽ corripiunt. ⁋ Omnia vel medium fiant mare.) Aut omnis terra operiatur fluctibus maris, aut medium: optat. n. confuſionem elementorum. ⁋ Viuite ſyluæ.) Ideſt valete. Nam non bene optantis eſt, ſed renunciantis. Ordo eſt. Pręceps deferar in vndas de ſpecula aerij mõtis. ⁋ Extremum hoc munus morientis habeto.) Ideſt moriar in inuidiam tuam. Nam amare ait. ⁋ Munus.) Sic Mezentius. Et hæc tibi porto Dona prius.

PROBVS.

℄ Ariõ.) Methymnęus cytharœdus cũ in pyratas icurriſſet ĩpetrauit, vt ſub eodẽ habitu quo in ſcænã pdire adſueſſet, canere ei liceret, q cũ cãtu Delphinas elicuiſſet, & in mare ſe precipitauiſſet, excæptus ab ipſis: platus diciť in terrã eſſe.

MANCINELLVS.

℄ Nunc & oues.) Contraria ſore optat, cũ pulcherrima turpiſſimo iuncta fuerit. ⁋ Electra.) Ferunt Heliades ſorores Phaethõtis fratris interitũ tãdiu deploraſſe vt mortuę oẽs in alnos tandem arbores lachrymantes adhuc conuerterentur, earũq; lachrymas à Celtis ipſis qui ea circũ habitant loca ſępenumero emungi, cũ in aureũ vertantur electrum & tanq̃; lapidẽ dureſcant. id Dionyſius ſcri. Dicitur p̃terea pprie electrũ, teſte Pli. lib. xxxiii. vbicũq; quinta argẽti portio ineſt auro mixta. De electro etiã li. iij. Geor. latius diceť. Electrum ſine h ſcribitur, cũ pſilen ante, e, græce habeat. ⁋ Myricę.) De his late Eclog. iiii. ⁋ Cycnis.) Eſt cycnus auis vndiq; plumis albis conferta & dulce canens latine olor diciť. Scribit aũt Ci. lib. j. tuſcu. quod cygni non ſine cã Apollini dicati ſunt, Electrũ.

ſunt,ſed quod ab eo diuinationē habere videantur: quia prouidētes quid in morte boni ſit cū cātu & voluptate moriātur. Meminit & Pli.li.x. ¶ Vlulæ.) Aues ſunt nocturnæ ab vlulatu dictę, de q̄bus ēt Pli. Certēt & cycnis vlulę. Conatas aūt in Theocri. v. Lucinię dulci raucos cōtēdere turdos. Nec fas eſt, epopas cycnis obſtare canoris. ¶ Orpheus.) De hoc iam dictum eſt. ¶ Arion.) Is fuit citharedus quādoptimus, de quo late Ouid. lib. ij. ait, Quod mare non nouit, q̄ neſcit Ariona tellus? Carmine currētes ille tenebat aquas, Protinus in medias ornatus deſilit vndas, Spargitur impulſa cęrula pupis aqua. Inde fide maius, tergo Delphina recuruo. Se memorat oneri ſuppoſuiſſe nouo, Ille ſedens, citharamq́; tenens preciumq́; vehendi Cantat, & ęquoreas carmine mulcet aquas, hęc & plura Ouid. ſed latiſſime Hero. circa principium primi libri quod repetit ēt Gel. lib. xv. c. vlti. ¶ Extremum hoc.) Ordo eſt, hoc habeto extremum munus morientis.

ASCENSIVS.

¶ Nunc &c.) Optat oīa contra naturā immutari ꝑ impatientiā amoris ſibi exitiū deſtināſ, vt ex ordine aperieſ qui talis eſt Lupus fugiat nunc vltro.i. nō fugatus à canibus aut paſtoribus, ſed ſua ſpōte oues ībelles. fugiat dico nūc.i. poſthac ex quo me Niſa decępit & mori cupio, & q̄rcus durę ferāt aurea.i. aurei coloris mala.i. poma q̄ in tenerrima arbore naſcunſ. Alnus arbor amaro vt dictū eſt cortice & frōde deferēte, floreat Narciſſo ſup. flore myricę.i. arida & humilia virgulta aut humillimi frutices ſudēt .i. ſudādo emittāt & diſtillēt corticibus ſup. ſuis, electra pinguia.i. ſuccina. Et vlulæ aues ab vlulatu dictę certēt.ſ. in cantu cycnis.i. cum oloribus quibus moribundis præcipue eſt ſuauiſſimus cantus. Tityrus.i. Bucolicus & paſtoralis, & ob id rudis cantor ſit.i. reputetur

reputetur Orpheus, ideſt optimus muſicus, ſit inq̄; Orpheus in ſyluis quas.ſ. ad ſe traxiſſe fingitur, quia vt dicit Hora. in arte: Syluestres homines ſacer, interpresq́; deorum Cædibus & victu fœdo deterruit Orpheus. Dictus ob id lenire tigres rabidosq́; leones &c. ſit Arion.i. qualis Arion Leſbius ille citharœdus pītiſſimus, iter delphinas piſces illos marinos (declinatur hic Delphin huius delphinos, vñ fit nominatiuus hic delphinus delphini. In accuſatiuo habet hunc delphina, vnde pluralis hos delphinas) inter delphinas aūt modulatus dicitur tam dulciter Arion, vt eū ſaluum in dorſo ſuo ad litus peruehērēt. Incipe &c. Omnia fiant vel.i. etiam medium mare: hoc eſt tam altis aquis obruantur, vt quę ſunt in medio mari, vos ſyluę viuite.i. valete, & diſcedite. q.d. nolo amplius inter vos conuerſari &, id quidē ſm mētē Seruianam quam Landinus approbat. Sequitur ergo, Ego deferar pręceps.i. ꝑcipitabor de ſpecula.i. alta rupe, vñ ſpeculari liceat, montis aerij in aera multum exaltati, in vndas.i. ſubmergar, habeto.ſ. Niſa hoc extremum munus.i. donū inuidioſum morientis.ſ. q̄a in inuidiā eius mori conſtitui. Deſine iam mea tibia Mænalios verſus, ꝑ hunc finē ſignificatur carmē hoc amatorium eē compoſitum non ab amatore vero, ſed nomine eius, vñ non intelligemus Damona ſe pręcipitare deſtinaſſe, ſed ceciniſſe carmē nomine eius qui id deſtinauerit, vñ & Alpheſibœus nō ſuas, ſed coniugis alicuius partes agit in carmine. Sunt tñ qui ad Damonis perſonam applicēt, propterea quod dictum eſt eum diluculo ceciniſſe, quod non oportuiſſet ſi alterius rem ageret. Sunt ēt qui intelligant illud, viuite ſyluæ in gratiam ſyluarum dictum, quaſi cum omnia obruēda optet: ſolas ſyluas recipiat: ſed tutius eſt ab authoritate non diſcedere, niſi ratio vrgeat.

Hæc Damon. vos, quæ reſponderit Alpheſibœus:
Dicite Pierides: non omnia poſſumus omnes.
AL. Effer aquam: & molli cinge hæc altaria vitta:
Verbenasq́; adole pingues, & maſcula thura,
Coniugis vt magicis ſanos auertere ſacris
Experiar ſenſus: nihil hic niſi carmina deſunt.
Ducite ab vrbe domū mea carmina, ducite Daphnin.
Carmina vel cœlo poſſunt deducere lunam.
Carminibus Circe ſocios mutauit Vlyſſi.
Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
Ducite ab vrbe domū mea carmina, ducite Daphnin.

SERVIVS.

¶ Hæc Damon.) Subaudi dixit, vel cecinit. ¶ Dicite Pierides.) Bñ animos erigit audito nūc dicēdo, Superiora vtcūq; dicta ſunt: ſequentia, nō niſi à numinibus poterunt explanari. Sane id debemus accipe paſtores hos referre, quod aliq̄n in Arcadia audierunt. Vñ & ſuperius ait, Incipe Mænalios mecū mea tibia verſus.i. Arcadicos. ¶ Non oīa poſſumus oēs.) Sic Cicero, Vnū ſuſtinere vix pauci pñt: vtrunq; nemo. ¶ Effer aquā.) Hic inducit mulierē ſacris quibuſdā ꝑuertentē mentē amatoris à quo ſpernebaſ. ¶ Adole.) Incēde, ſed κατ' εὐφημισμὸν. nā adole eſt auge. ¶ Sanos ſenſus.) Non amantes. Vnde contra amantes inſanos vocamus. ¶ Auertere.) aūt, à ſanitate mutare. aut auertere ait, ꝑ cōuertere, vt ſit mutata præpoſitio. ¶ Experiar.) Coner, probem, incipiam. ¶ Carmina vel cœlo poſſunt deducere Lunam.) Vel.i. ēt: vt, vel Priamo miſeranda manus. Eſt aūt argumentum à maiore ad minus, Si hęc poſſunt facere carmina: cur non etiā facilia impleantur? quid.n. facilius q̄ vt Daphnis ex vrbe rus redeat, vt ciuitatē deſerat ruſticus? ¶ Frigidus in pratis.) Nocens: vt, Frigida Saturni ſeſe quo ſtella receptet. ¶ Cātando.) Dū ei incantatur. Nā gerundiuus modus ab omni verbo ſimiliter procreatur. Vñ modo. ¶ Cantando.) à paſſiuo ait, cum ſupra ab actiuo dixerit: vt, Cantando tu illum? Tale eſt illud in Salluſtio, Cum ipſe ad imperandum Tiſidium vocaretur.i. vt ei imperaretur.

MANCINELLVS.

¶ Dicite pie.) Hic verſus totus eſt Furij ex. x. lib. Lucre. itē lib. v. ait: Maior erat natu, non omnia poſſumus oēs. Macro. author li. vj. ¶ Verbenas.) Verbena Iouis ab ara verrebatur, domus purgabatur luſtrabaturq́;. ferebatur aūt domeſtica flore albo in ortis, ſacerdotes eum purificationibus adhibere conſueuerunt ſiq́; medicus viſitando infirmū ipſam portauerit, ęgroto neſciēte, & dicet ægroto ipſi q̄liter es? ſi dixerit bene, æger ſanabitur, ſi male, morietur. Hæc alij. Pli. aūt ſcribit li. xxij. ca. ij. Verbenam dici gramen ex ara cum ſua terra euulſum, &c. Propterea igitur pingues verbenas dici putarim, nam & aræ pingues dicuntur eſſe. ¶ Adole.) i. vre, teſte Nonio. Alibi adolere ſignificat, augere honorare, propitiare, vt lib. j. Æneidos. Et flammis adolere penates. ¶ Maſcula thura.) Maſcula thura aliqui putant à ſpecie teſtium dicta, ſunt enim rotundiora, & religioni tributa ne ſexus alter vſurparetur, author Pli. lib. xij. ¶ Sanos.) ideſt non amantes, qui enim

Thura maſcula q̄ dicaſ.

enim amāt, nō ſani ſunt. Hinc illud Maro. li. iiij. Cū ſic vnanimem alloquitur male ſana ſororē. ¶ Magicis ſacris.) Maximę queſtioni, & ſemper incertæ eſt inquit Plin. xxviij. c. ij. valeant ne aliquid verba, & incantamenta carminum. Veſtales noſtras hodie credimus, nondum egreſſas vrbe mancipia fugitiua retinere vi ſola precationis. Non pauci etiam ſerpentes ipſos recantari credunt, Cato prodidit luxatis membris carmen auxiliari, Marcus varro podagris. Cæſarem dictatorem poſt vnum ancipitē vehiculi caſum ferunt ſemper vt primum conſediſſet. id quod pleroſq; nunc facere ſcimus carmine ter repetito ſecuritatē itinerum aucupari ſolitum, hinc & faſcinationibus adoratione peculiari occurrimus, & impares numeros ad omnia vehementiores credimus. Idq́; in febribus dierum obſeruatione intelligitur. Scribit itē Theo. apud gręcos. Catul. apud nos, & Virgi. amatoria incantamēta imitati ſunt, Magia præterea incantatio dicitur. Mageno magicam exerceo. Circe, ſolem ferunt duos procreaſſe pueros, Æta ac Perſen. Æta in cholcho regnauit, in taurica Perſes. Crudeles ambo, efferiq́;, ē Perſe Hecate orta eſt, quæ poſtea Ætę nupſit, genuitq́; liberos tres, Circē, Medeam, & Ægialiū. Circe ad omnis generis venenorum curā verſa multarum herbarū, radicumq́; varias vires, mirabilesq́; reperit. Venit demū ad Italiā, inq́; eo promontorio, quod nūc quoq; ab illa circeū vocatur reſedit. hęc ex Dio. lib. v. Quo aūt Vlyſſis ſocios carminibus verterit in feras, legito Oui. li. xiiij. meta. Cice. aūt in li. de na. de. ſcribit Cyrcē ſolis fuiſſe filiam ex Perſide Oceani filia.

ASCENSIVS.

¶ Hæc Damon. Vos quæ reſponderit Alpheſibœus, dicite Pierides, non omnia poſſumus &c. Arguta vt dixi phantaſia qua carmen quod ad magicam artem ſpectet non potuiſſe aut noluiſſe memorię ſuæ cōmendare, ſignificat muſas vt ipſæ id recitēt cohortans. Nam ſic & paſtoralis perſonę decorum ſeruat cui difficile nimis fuiſſet tot carmina ex vna recitatione edidiciſſe, & ſe quibus Romanis interdictum erat magicis artibus nō implicuiſſe ſignificat. Sunt pterea carmina quæ Alpheſibœus cantaſſe dicitur non ſuo nomine (non enim illi Daphnis coniunxerat cum vterq; mas eſſet) ſed eius quę cum ruſtica eſſet habebat maritū in vrbe morantem. docet ergo eam primo pręcæpiſſe, vt omnia rite ad magicam ſeu incantationem diſponerentur, deinde magica carmina

ea carmina poſtulat, ſperans eis maritũ poſſe ab vrbe reuocari, quibus ét luna de cœlo deduceretur, & ſerpentes necarent̃. vnde argumentatur à fortiori, quia ſi carmine difficilius poſſunt, poterunt etiã, Ad quod facilius eſt. ❡ Ordo eſt. Damon ſup. cecinit aut recitauit à paſtoribus archadicis audita hæc. ſ. iã dicta carmina, vos ò Pierides dicite, ſup. ea q̃ Alpheſibœus reſpõderit. i. contra recitauerit, dicite inquã. i. recenſete, & narrate nobis: quia nõ oẽs poſſumus oĩa. i. non oĩbus datum eſt oĩa poſſe, & tam præſtantem memoriã habere, vt oĩa audita memorẽt. Incipitur autẽ carmen quaſi à muſis recitantibus verba vxoris ad ancillam fidelẽ Amaryllida, videlicet quam vnicam ad eã rem adhibet dicens. O ſupp. Amarylli, effer. ſ. è loco vbi hactenus occulta fuit: aquã. ſ. ad magica ſacra aptã, & cinge hęc altaria molli vitta. i. ſertis ex herbis, aut floribus, & adole. i. icẽde & vre, verbenas. i. herbas ſacras, pingues. i. oleo vt incẽdi poſſent pfuſas, & thura maſcula. i. teſtes maſculoꝝ habentiũ, vt ego experiar. i. experiẽdo coner, auertere. ſ. ab vſu rõnis, ſanos. i. non amãtes ſenſus coniugis. i. mariti mei Daphnidis, auertere inquam ſacris magicis. i. incantatoriis. Et qa videt oĩa diſpoſita dicit. Nihil ſup. deeſt hic niſi qđ carmina deſunt. (Retulit aũt verbum p zeugma ad vicinius ſup poſitũ.) Et ideo qa carmina deſunt, quaſi vocãs ea dicit. O mea carmina ducite Daphnin maritũ. ſ. meũ, domũ ab vrbe. q. d. id facillimũ erit vobis, cũ nihil ſit facilius q̃ ruſtico pſuadere aut eũ inducere,

Magica vis in lunam.

vt ab vrbe domũ redeat, qđ autẽ id poſſent carmina ꝓbat à fortiori dicens. Carmina poſſunt deducere. i. deorſum ducere & ducere de cœlo, vel. i. ét lunam. (Id aũt credebat antiqua ſupſtitio, vnde in Theſſalia vbi plurima veneficia & icantamenta fieri ſolebant, quoties lunã laborantẽ, & ad eclipſim tendentẽ videbãt ærea tintinabula ac pelues pulſabãt, vt videlicet crepitu vis verboꝝ impediret̃ ne lunam ptingeret, ad quod alludens dicit Iuuena. ſaty. vj. Tot pariter pelues & tintinabula dicas Pulſari, iã nemo tubas nemo æra fatiget. Vna laboranti poterit ſuccurrere lunæ. Vnde Tibullus. Cãtus & è curru lunam deducere tentat, Et faceret ſi nõ æra repulſa ſonent. Leges aũt vetantes ne quis meſſem pelliciat aut magicis artibus traducat, aut grandine concutiat, docẽt nõ nihil eis aliq̃ factũ.) Circe venefica illa ſolis filia q̃ verbis & potentibus herbis dicit̃ ſocios Vlyſſis in varias feras mutaſſe, vt ad principiũ ſeptimi ænei. latius dicet̃. vnde dicit hic Circe mutauit carminibus. i. icãtamẽtis ſocios Vlyſſis, nõ aũt Vlyſſem, qa abſtinuit à poculis eius q̃ amatoria ſeu Philtra cõtinebant. i. potionẽ magica arte confectam & ad amoris inſaniã impellentẽ. Anguis frigidus. i. nocens ac veneni qđ frigidum eſt plenus, aut frigore. i. morte afficiens, rumpitur in pratis cantãdo. i. p incãtamenta qđ ſentiens aures occulit, alterã cauda, alterã terra ad quã eã applicat, ducite &c.

Regula.

❡ Regula ẽ. Gerũdia in do ſæpe ponunt̃ abſolute i ſignificatione paſſiua, vt hic cantando. i. dũ incantat̃. & in Geor. vritq; videndo. Fœmina. i. dum videt̃.

PIERIVS.

❡ Tinge hæc altaria vitta.) In oblõgo vaticano codice. Victa p ẽt, & ita in aliis qbuſdam habetur. In aliquot, vitta tt, geminato, hoc quidem ex conſuetudine, alterum illud ex analogia. ⁋ Carmina vel cœlo poſſunt deducere Lunam.) In antiquis aliquot exemplaribus legere eſt. Carmina & è cœlo poſſunt deducere Lunam.

Terna tibi hæc primum triplici diuerſa colore
Licia circundo: terq; hęc altaria circum
Effigiem duco. numero deus impare gaudet.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnin.
Necte tribus nodis ternos Amarylli colores:
Necte Amarylli modo, & Veneris, dic, vincula necto.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnin.
Limus vt hic dureſcit, & hæc vt cera liqueſcit
Vno: eodemq; igni: ſic noſtro Daphnis amore.
Sparge molam: & fragileis incende bitumine lauros.
Daphnis me malus vrit: ego hãc in Daphnide laurũ.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnin.

SERVIVS.

Licia.

❡ Licia circũdo.) Bene vtitur liciis, quæ ita ſtamen implicãt, vt hæc adoleſcẽtis mentẽ implicare cõtendit. ⁋ Effigiem duco.) Amatoris dicit effigiẽ. Sic Dido, Effigiẽq; viro locat, haud ignara futuri.

Nũerus impar

⁋ Numero deus impare gaudet.) Aut quẽcunq; ſuperorum: aut Hecatẽ dicit: cuius triplex poteſtas eẽ perhibetur: Vnde eſt. Tria virginis ora Dianæ. Nam vt ſupra dictum eſt, ſuperi dii, ipari numero: iferi, pari gaudet. ⁋ Impare) autem ppter metrũ ait. Nam ab hoc impari dicimus. ⁋ Necte.) Coniũge: vt ita iplicetur mens amatoris, ſicut implicantur & connectuntur illi colores inuicẽ. ⁋ Tribus nodis.) Alligationibus. ⁋ Amarylli.) Vocatiuus Græcus. Hic Amaryllis eſt ea quam Græci σύμμυσιν dicunt. ⁋ Veneris, dic, vincula necto.) Anapæſticus eſt trimeter hypercatalecticus. Hoc autem metrum eſt Cupidini conſecratum. ⁋ Limus vt hic dureſcit.) Fecerat illa duas imagines, alteram ex limo, qui ex igne fit durior: alteram ex cera quæ igne ſoluitur: vt videlicet mens amatoris ita dureſceret ad illam, quam tunc amabat, omneſq; alias, ſicut ad ignem limus: & adſe ita molliretur & ſolueretur amore, vt cera ad ignem liqueſcit. ⁋ Sic noſtro Daphnis amore.) Subaudi dureſcat & liq̃ſcat: vt ſcilicet quã appetit deſerens, me potius amet. ⁋ Sparge molam.) Far & ſalem. ⁋ Et fragiles incende bitumine lauros.) Id eſt lauros diuino

Bitumẽ

igne conſume. Nam bitumen ex fulmine dicitur procreari. Vnde iuxta Babyloniam, quia frequentia cadunt fulmina, hac re lacus redũdat: adeo vt inde fabricaſſe muros Semiramis dicatur.

Laurus.

⁋ In Daphnide laurum.) Aut Archaiſmos eſt, pro in Daphnidem: aut intelligamus ſupra Daphnidis effigiem eam laurum incendere, propter nominis ſimilitudinem.

MANCINELLVS.

❡ Licia.) ꝙ ea vim in carminibus haberent, innuit etiam Plin. lib. xxviii. quum ait inguinibus medentur aliqui licium telæ detractum alligantes nouenis, ſeptenis ve nodis ad ſingulos nominantes viduã aliquam. atq; ita inguina adalligantes licio. ⁋ Cantando.) Dum cantatur. ⁋ Numero deus impare gaudet.) Impares numeros ad omnia vehementiores credimus inquit Plin. li. xxviii. ca. iii. & Macro. lib. i. ſat. ſcribit ꝙ impar numerus mas & par fœmina vocatur. Item arithmetici imparem patris & parẽ matris appellatione venerant̃. Plin. item lib. vii. inquit ꝙ maſculũ genus religioni tributũ eſt. ⁋ Cera liqueſcit.) Simeta in Theo. ſecũda ait, Vtq; meis pallẽs digitis bene cera liqueſcit, Mindius ex templo ſic noſtro Delphis amore. Molã.) erat mola ex ſale & farre molito, vt ſcribit Varro. Bitumẽ eſt terrę gleba, q̃ à calore liquefacta alſiat̃ atq; diffunditur, rurſumq; in glaciẽ fortiſſimã ab aqua frigida imutatur qualis eſt lacuum aqua, vnde & ſectione & inciſione opus eſt. Id poſtea in ſũmo fluitat. Stra. author li. xvi. Plin. aũt lib. xxxv. ca. xiiii. ſcri. ꝙ bitumẽ alibi limus alibi terra. Limus ab Iudeę lacu emergẽs. Terra in Syria. Eſt vero liquidũ bitumen ſicut, & zacynthiũ & qđ a babylonę inuehit̃ ibi quidẽ & cãdidũ gignitur, & pingue, liquoriſq; oleacei in Sicilia. vtũturq; eo ad lucernaꝝ lumina. Item ad ſcabiẽ iumentoꝝ. Vis bituminis, q̃ ſulphuris, ſiſtit, attrahit, diſcutit, glutinat, ad lepras, pruritusq; corporum efficax. hæc ex Plin. Lauros, lauro in ſuffimẽtis, & purgationibus vtebãtur. Non tñ fas erat in pfanis vſibus pollui laurum, vt Plin. lib. xv. meminit. ⁋ Daphnis me malus vrit.) Simeta i ſecũda Theo. ait. Comburit me Delphis, ego hanc in Delphide Laurum.

ASCENSIVS.

❡ Terra &c. Tangit modũ quo ſacra magica peregerat adhibẽs illis ternarium numerum quem ad ſacra aptum eſſe etiã Philoſophus in de cœlo & mundo docet, & vt Mancinellus recitauit Plinius impares numeros ad omnia vehementiores credit. Imparium autem numeroꝝ primus eſt ternarius. Nam vnitas non eſt numerus: ſed principium numeri. Ternarius autem nobis in ſancta trinitate venerabilis eſt. ❡ Ordo eſt. Ego circundo primũ tibi ò Daphni ſupp. ideſt ad irretiendum te, hæc terna licia. ſ. ad quæ implicant̃ ſtamina, diuerſa. i. diſtincta triplici colore & ego duco effigiem. i. imaginem ad viuum effictam circum hæc altaria, duco inquam ter, quia deus præcipue ſuperus gaudet numero impare. Ducite ab vrbe, & O Amarylli necte ternos colores q̃ ſunt in liciis tribus nodis, necte inquam modo & dic ego necto vincula Veneris. i. conciliandę Veneris atq; amoris. Ducite &c. vt. i. quemadmodum hic limus. i. terra pinguis & lutoſa, dureſcit. i. fit dura, & vt hæc cera liqueſcit. p liquefit. i. fit liquida vno & eodem igni.

Eodem.

(Notanda eſt ſyllabæ correptio, nam eodem deberet ſecundam producere quã tamen corripit ſicut & ille. Non eodem curſu reſpondent vltima primis. Verum vt illic ſubitam rerum mutationem ſyllabæ correptione depictã volunt, ita hic dicere liceret ſubitam ignis operationem ſignificatam ſic ſupple dureſcat

dureſcat aut liqueſcat aut potius vtrunq; faciat, Daphnis noſtro amore.i.igne noſtri amoris, quo.ſ.ipſum amo (vnde dixit noſtro nõ noſtri. Sanè ad diuerſa referunt hæc in Daphnide. Nã vult eũ dureſcere.i.ſtabilẽ fieri in amore ſui, & liqueſcere in amore vrbis aut mulieris vrbanæ: Vtrunq; autẽ fit ab igne amoris. Qui enim quẽuis ardenter amat nec facile alium amat, vnde dureſcit vehemẽtia amoris & amore lãguet. vñ liqſcit ac diffluit virtus eius.) O Amarylli ſparge molã.i.cõfectionem ex farre & ſale molito ſine qua nullum rite fiebat ſacrificium. & incende bitumine.i.illitas bitumine lauros fragiles.i.deſiccatas quia Daphnis malus.i. pernicioſus aut iniuſtus cum ſit ſine redamatione, aut dic amor Daphnis malus. (Indifferenter ergo dicitur huius Daphnis & huius Daphnidis.) Ego ſup. cõburo hãc lauru in Daphnide.i. ſup effigiẽ Daphnidis de q̃ dictũ eſt. Ter'q; hęc altaria circũ, Effigiem duco, & ita nõ erit arcaiſmos. nec antiptoſis, aut ſi ſenſus eſt, ego cõburo in perniciem Daphnidis aut cõtra Daphnin erit caſus ꝑ caſu in Daphnide proin Daphniden, aut Daphnin. Ducite &c.

PIERIVS.

¶ Ter'q; hæc altaria circum.) In codi. Longobar. legitur. Hãc vt iungatur cũ eo effigiẽ duco. Sed enim. Hęc melius. ☞ Necte Amaryllis modo, & Veneris dic vincula necto.) Cuperẽ ego maxime vetus exẽplar, Vnde plerique, modos, pro, modo, legendũ pſuaderẽt. Nã in his antiquiſſimis cod. quotquot pr̨ manibus mihi fuere. Modo, paſſim ſcriptũ animaduerti, q̃q; huius generis figuratos verſus alibi ẽt apud Virgiliũ obſeruaui, de quibus ſuo loco dictũ. Quod vero Seruium aiũt dicere verſum eſſe anapæſticũ trimetrũ hyhypercatalecticũ, metrum Cupidini cõſecratũ, nõ intellexerunt eũ de Tome loq; Veneris dic vincula necto, quibus tm̃ verbis id metri genus conſtat. quod Seruius adnotauit, qđ ſi modos illos huc adnectas, ſupra ẽt tetrametrũ verſus exporrigetur, neq; anapæſticus erit. ☞ Et fragilis incende bitumine lauros.) In Oblongo codi. pueteri non lauros ſed, ramos, legitur, lõge magis tñ placet, lauros ex Theocri. πᾶ μοι τὼ δάφναι & inferius, Δέλφις ἔμ' ἀνίασεν· ἐγὼ δ' ἐπὶ Δέλφιδι δάφναν αἴθω quod ita poeta noſter trãſtulit Daphnis me malus vrit. ego hanc in Daphnide laurum. Sed enim in Longobar. danis, ſcriptum eſt & danide, ſupra vero, a, apex quidam tremulus loco literæ, φ, ſitus eſt, vnde in codicibus aliis error eorum, qui notam huiuſmodi non intellexerunt.

SERVIVS.

¶ Bucula.) Bouis eſt diminutio. Sanè Bos anomalũ nomẽ eſt. Nã hic bos, & ò bos producit: ſicut his bobus, & ab his bobus. Nam reliqui oẽs caſus breuem habent ſyllabã primã. ☞ Propter aquæ riuum.) Iuxta. ☞ Perdita.) Amore cõrumpta. ☞ Nec ſit mihi cura mederi.) Aut nolim ei magicis artibus ſubuenire: aut nolim cum ipſo cõcumbere, ab vtroq;.n. medicina amantibus venit. ☞ Perfidus.) Nunc ſcilicet perfidus. ☞ Limine in ipſo.) Loco ſacro, ſicut ſupra diximus, Veſtæ. ☞ Atq; ſatas aliò vidi traducere meſſes. (Magicis quibuſdam artibus hoc fiebat. Vnde eſt in.xij.tabulis, Ne ve alienam ſegetem pellexeris.

Talis amor Daphnin: qualis, quum feſſa iuuencum
Per nemora atq; altos quærendo bucula lucos
Propter aquæ riuum viridi procumbit in vlua
Perdita: nec ſeræ meminit decedere nocti:
Talis amor teneat: nec ſit mihi cura mederi.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnin.
Has olim exuuias mihi perfidus ille reliquit,
Pignora chara ſui: quæ nunc ego limine in ipſo
Terra tibi mando: debent hæc pignora Daphnin.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnin.
Has herbas, atq; hæc ponto mihi lecta venena,
Ipſe dedit Mœris, naſcuntur plurima Ponto.
His ego ſępe lupum fieri, & ſe condere ſyluis
Mœrin, ſæpe animas imis excire ſepulchris,
Atq; ſatas aliò vidi traducere meſſes.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnin.

Deinde igreditur iterum aliud argumẽtũ dicẽs has olim &c. quod ſic connecti poſſit ſuperioribus: vt ſit nolim quidem tunc remedium quærere amori, quod nunc q̃rendum eſt, ad id autẽ conducent exuuię eius quæ mihi Daphnin debẽt.i.q̃ tali arte tractabo vt Daphnin venire compellant. Artem vero indicat dicens eas ſe in terra condituram, et herbas quas à Mœri ꝓbatas dicit & ad magicam multum valere pericoloſo facto cognouit ſupiectura. ¶ Ordo eſt. Talis amor teneat Daphnin qualis ſupple tenet buculam.i.iuuencam cum i.quando bucula feſſa.i.defatigata quærendo iuuencum, id eſt taurum iuniorem per nemora atq; altos lucos, procũbit.ſ.amplius ſtare aut currere nequiens & amore languens proſternitur in viridi vlua.i.herba paluſtri propter.i.iuxta riuum aquæ, vnde tamen refrigeriũ ſi non amaret caperet, nec ipſa perdita.ſ.amoris impatiẽtia meminit decedere nocti ſerę.i.quãuis ſero & tarde aduentãti vt ſignificetur lõgitudo dieꝝ in qua vaccæ caleſcunt, aut feræ.i.aliquantulum ꝓgreſſę, hoc eſt quãuis plurimũ nigreſceret & nox tota irrueret. Talis inquam amor teneat Daphnin nec cura ſit mihi mederi.i.& nolim tunc non amare qa reſponderet amori meo (& ita malim itelligere vt loquatur de amore ſuo q̃; Daphnidis.) Ducite &c. Ille perfidus per inuidiam non nominat eũ de Daphnide tamen loquitur, reliquit mihi olim.i.tẽpore lõge ante acto & id ex affectione amantis, has exuuias.i.indumenta ſua quę exuit, Sic ẽt Dido de veſtibus ab Ænea relictis, dulces exuuię dũ fata deus'q; ſinebãt, appoſitorie pignora.i.monumẽta cara ſui.i. vt me ſui admoneant, quę ſup. pignora ò terra ego mãdo.i.credo & cõmitto tibi nunc in ipſo limine.i.in ingreſſu domus, quia hæc pignora debent mihi Daphnin ſup. reſtituere i.ita tractabo vt mihi eũ reſtituãt. Ducite &c. Ipſe Mœris emphaſim habet ipſe.q.d. peritiſſimus in veneficiis & arte magica & in cõponendis Philtris dedit mihi has herbas atq; hęc venena.i.venenoſas herbas, lecta.i.collectas, ponto.i.in inſula põtica, plurima ſupple venena naſcũtur ponto. Ego vidi Mœrim.ſ. veneficum fieri ſępe his herbis.i.per has herbas lupum.i. mutare effigiẽ lupi & condere ſe.i.abſcondere ſe ab incurſu hominũ & canum ſyluis.i.in ſyluis, & vidi ipſum Mœrim exire.i.euocare ſępe his herbis animas.i.manes imis.i.profundis ſepulchris & traducere meſſes ſatas aliò.i.in alium agrum. Ducite &c. De mutatione in lupum ꝑter ea quę Manci. dixit addamus & hæc Landini ſic dicentis, Aug. in lib. de ciui. dei refert Marcum Varronem ſcribere de arcadibus quod illi ſorte ducti tranſnatant quoddã ſtagnum vt ibi in lupos cõuertantur, & cum ſimilibus feris viuãt. Si vero in carne humana nõ veſcãtur rurſus poſt nouẽ annos remeato eodẽ ſtagno reformantur in hoĩes, denique

MANCINELLVS.

¶ Propter.) i. prope. Perdita nec fere verſus integer eſt Varii de morte, vt edocet Mac. lib. ſat. vj. ☞ Ponto.) Menſura ponti à Boſphoro ad Meotidos lacum protendit: vt ſcrib. Plin. lib. vj. Solin. autem ſcrib. in ponticis oris Aconem portum eſſe qui prouentu maloꝝ graminũ vſq; adeo celebris eſt, vt noxias herbas aconita illinc nominemus, Lupum fieri Plin. lib. viij. ſcrib. quod in Italia quoq; creditur lupoꝝ viſus eſſe noxius, vocẽq; homini quẽ priores cõtemplent adimere ad præſens, homines autẽ in lupos verti rurſusq; reſtitui ſibi falſum eſſe cõfidẽter exiſtimare debemus, aut credere oĩa quæ fabuloſa tot ſæculis comperimus. Euanthes inter authores græcos nõ ſpretus, tradit Archadas ſcribere ex gẽte, Antei cuiuſdã ſorte familia electum ad ſtagnum quoddam regionis eius duci, veſtitu'q; in quercu ſuſpenſo tranare, atq; abire in deſerta, transfigurari'q; in lupum, & cũ cæteris eiuſdem generis cõgregari per annos.ix. in quo tempore ſi homine ſe abſtinuerit, reuerti ad idem ſtagnum, & cum tranauerit, effigiem recipere ad priſtinũ habitum addito.ix. annoꝝ ſenio, addit quoq; Fabius eandẽ recipere veſtem inter auguria ad dexteram cõmeantium, pręciſo itinere, ſi pleno id ore fecerit, nullum oĩum pręſtantius, hæc ex illo. ☞ Aliò traducere meſſes.) quinetiam inquit Plin. lib. xxviij. ca. ij. & legum Ipſarum in.xij. tabu. verba ſunt, qui fruges excantaſſet, & alibi. Qui malum carmen incantaſſet,

Hoĩes i lupum verti.

ASCENSIVS.

¶ Talis amor Daphnin.) Talis inquit amor teneat Daphnin qualis ſolet buculam tenere, nec ſit mihi cura mederi.i. nolim remedium amoris: tunc quia mutuus gratiſſimus fuerit.q.d. nũc quia ſola amo, nec redamor alterum expeto, aut eius amore diſſolui, aut potiri quod Dido de Ænea ſic dicit. Qui mihi reddat eũ, vel eo me ſoluat amantem. In Seruianis verbis cum dicit aut nolim magicis artibus ſubuenire aut nolim ſecum concumbere, ſenſus eſt nolim amori Daphnidis ſubuenire per magicam artem, nec meo per concubitum quia ſatietas concubitus amorem ſedat, eſt autem mala reciprocatio vbi dicit ſecũ concumbere pro cum eo.

quendam Lemene parrhaſium tum guſtaſſe de ſacrificio quod archades immolato puero faciunt deo ſuo Lyceo in lupum cõuerſum &. x. anno in humanam effigiem reuerſum in Olympia pugilem victoria meruiſſe, nec propter aliam cauſam & Lyceũ Iouem & Lyceum pana in Archadia vocari exiſtimat Varro niſi ꝙ ea non alia vi quam diuina fieri poſſe exiſtimat. Addit idem Augu. mulieres fuiſſe in Italia quæ dãtes aliquid in caſeo homines in iumenta mutabant, quæ neceſſaria queqꝫ portabant, deinde perfuncti opera ad ſe redibant, nec tamen ſenſus rationabiles in eis mutabantur. Hæc ille. Quod autem dicit animas imis exire ſepulchris, non diſſimile eſt illi quod legitur. j. Regum. xxviij. de pythoniſſa quæ animam Samuelis excuit.

PIERIVS.

❡ Procumbit in herba.) In Lõgobardico legere eſt. in vlua, ſed herba vſitatius.

Fer cineres Amaryllida foras, riuoqꝫ fluenti,
Transqꝫ caput iace, ne reſpexeris, hic ego Daphnin
Aggrediar: nihil ille deos, nil carmina curat.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnin.
Aſpice, corripuit tremulis altaria flammis
Sponte ſua, dum ferre moror, cinis ipſe bonum ſit.
Neſcio, quid certe eſt: & Hylax in limine latrat.
Credimus? an qui amant, ipſi ſibi ſomnia fingunt?
Parcite, ab vrbe venit, iam parcite carmina Daphnis.

SERVIVS.

❡ Ne reſpexeris.) Nolunt enim ſe videri numina, niſi ex nimia neceſſitate. Vnde ꝓ miraculo dictum eſt, Alma parens confeſſa deam, quod nõ faceret, niſi in periculo filii. ❡ Nihil ille deos, nil carmina curat.) Satis eſt quòd putat artem magicã nil valere. ❡ Corripuit tremulis altaria flammis. Hoc vxori Ciceronis dicitur contigiſſe: cum poſt peractum ſacrificium libare vellet in cinere viſa eſt flamma quæ flamma eodem anno Cõſulem futurum oſtendit eius maritum: ſicut Cicero in ſuo teſtatur poemate. ❡ Bonum ſit.) Ideo dubitat, & optat, vt hoc ſignum bonum ſit: quia ignis medius eſt, & qui poſſit etiam nocere. ❡ In limine latrat.) In loco vbi amati veſtes obruerat. ❡ Ipſi ſibi ſomnia fingunt.) Omnia quæ ſuprà dixerat de arte magica, deſtruit dicendo, hæc vera deſyderantibus tantum videri: quod per prouerbium eſt locutus.

MANCINELLVS.

❡ Nil carmina curat.) Oſtendit per hoc Maro carminibus non eſſe pondus. ❡ Aſpice.) Verba ſunt amaryllidis. ❡ Bonum ſit neſcio.) Dubitat an bonum an malum cinis accenſus portendat. deinde certior ait. ❡ Quid certe eſt,) Ideſt aliquid eſt, nam & hylax in limine latrat. In limine autem vbi Daphnidis exuuiæ erant latrabatqꝫ illius aduentu. ❡ Hylax.) Melius per x, quàm per s, ſcribitur in fine, hylao autem, vel hylacteo latro, vel reſono ſignificant, hinc & hylactor nomen canis apud Oui. ❡ Credimus.) ſcilicet aliquid eſſe. ❡ An qui amant ipſi ſibi ſomnia fingunt.) id eſt vana componunt, ventura putantes quæcunque deſiderant. Qui amant, nulla hic Synalœpha eſt. ❡ Parcite.) hoc ait credens illum venturum eſſe. Parcite autem deſiſtite.

ASCENSIVS.

❡ Fer cineres Amaryllí foras &c.) Significat per acta magica ſacra atque deportandos non ſine magica ſuperſtitione cineres: quod muneris Amaryllidis indit, quæ ſecundum Mancinellum dum cineres auferre conatur videt eos iterum inflammari, vnde dicit aſpice corripuit &c. vt tamen vniformis ſit contextus maſint nonnulli omnia vxoris verba cenſere, vt ipſa dicat ad Amaryllida, aſpice Amaryllí, dum moror, ideſt differo ferre, ideſt auferre cineres, vt humeris tuis imponam, ipſe cinis ſponte ſua corripuit hæc altaria tremulis flammis, quod cum nouum ſit addubitat quid portendat dicens, neſcio an bonum ſit. eſt certe aliquid, quod per hoc portenditur, & videtur ꝙ aduentum mariti ſignificet, ad hoc accæpit ꝙ hylax canis latrat in limine. & ita dicit, credimus ſup. id bonum, ſcilicet aduentum mariti portendi, ſed dubitamus. an ridiculum dicendum ſit: eo ꝙ qui amant ipſi ſibi ſomnia fingunt, vtcunqꝫ tamen eſt, parcite mea carmina, id eſt nolite officere marito meo, quia vt ſpero, ipſe venit ab vrbe. Qui vero dixerit ea verba, Aſpice &c. eſſe Amaryllidis vt etiam Landinus conſentit erit alius ordo. Eſt ergo duplex, alter, vt dixi, dando hæc omnia vxori ſic. O Amaryllí fer foras, ideſt effer cineres, & iace. i. proiice eos riuo fluenti, ideſt in profluentum trans caput, ideſt vltra verticẽ capitis tui, & caue ſup. ne reſpexeris, Ego aggrediar. i. tãquam terribilem & durum hominem inuadam his, ſcilicet ſacris amatoriis & magicis, quia ille nihil curat deos & nil curat carmina, quaſi dicat videtur omnia contẽnere, & ideo aggrediar animoſius eum, latenter autem inuit poeta magicis carminibus nullam eſſe virtutem, cũ ne ruſticũ quidẽ mouere poſſint. Ducite &c. Dum hæc ꝓcẹpiſſet domina volebat colligere cineres, vt eos ancillæ imponeret efferẽdos, ſed nouũ videt portentum, vnde dicit. Aſpice ò Amaryllí dum ego moror. i. percunctor & differo ferre. i. extollere cineres vt tibi imponam ipſe cinis corripuit. i. celeriter rapuit ſua ſponte per ſe, & nullo inflãmante altaria tremulis. i. titubantibus & ſcintillantibus ac micãtibus flammis, neſcio an ſup. ſit bonum aut precor vt ſit bonum, ſed neſcio quid ſit, certe eſt quid. i. aliquid, &. i. inſuper præter hoc portentum, hylax. i. canis noſter latrat in limine vbi, ſcilicet infoderat exuuias Daphnidis, & per quod venire debeat. Credimus ſup. ipſum venire, hoc eſt vtrum credam ipſum venire, an ipſi qui amant fingunt ſibi ſomnia. i. quę cupiunt in ſomnis vident, oſtẽdit tamen ſe credere. vnde concludit. Parcite ò mea carmina parcite. i. abſtinete & cauete. ſ. violenter & hoſtiliter adducere Daphnin (quia dixerat hic ego Daphnin aggrediar) nã Daphnis venit. i. redit (in præſenti. ſ. tempore quia priorem corripit) ab vrbe. Secundo modo ordo erit, vt cum domina pręcępiſſet, efferri cineres & ancilla paululum cunctata & poſtea cineres inflammantes cõſpicata redierit ad dominam dicens. Aſpice ò domina ignis corripuit ſua ſponte ipſa altaria tremulis flammis, dum ego moror & differo ferre, ideſt efferre ipſum vt iuſſiſti neſcio an ſit bonum certe. quid. i. aliquid ſupple portenditur, & inſuper hylax latrat in limine. Ad quod domina, Credimus. ſ. bonum portendi & Daphnin venire deinde quaſi ſe leuitatis argueret dicit. An ipſi qui amant fingunt ſibi ſomnia. i. an potius credã hæc quaſi ſomnia mihi cõtingere. Et innuit ꝙ nõ, vnde ſubdit. Parcite ab vrbe venit, &c.

PIERIVS.

❡ Ne reſpexeris. (In oblongo codice vaticano, nec, habet. ❡ Parcite ab vrbe venit, Iam parcite carmina Daphnis.) In Oblongo vaticano traſpoſitæ dictiones. Iam carmina parcite quod tantundem eſt. Sed ſtructura illa ſuauior. Parcite, ab vrbe venit, iã parcite. In Mediceo per verbi reticentiam legere eſt. Parcite ab vrbe domum. Iam parcite carmina Daphnis.

ECLOGÆ OCTAVÆ
FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN MOERIM, QVÆ EST ECLOGA NONA.

Nona refert obiter Mœrim Lycidamqꝫ canentes.
Deflentesqꝫ ſui deperdita rura Menalcæ.

ASCENSIVS.

Nona refert obiter &c. hac nona Ecloga, Lycida & Mœris caſu cõgreſſi ſimul in vrbem proficiſcuntur. inter eundum autẽ abrupta & ſemiplena quædã carmina enunciare conantur, ita, vt nimis graphice beniuolum eius animum depictum videas volentis videlicet nunc iulij nunc Auguſti laudes canere: ſed mole triſtitiarum oppreſſi: nec efficere quod maximopere cuperet valentis. Multa præterea in Menalcæ, ideſt poetę noſtri commendationem dicuntur, cuius agrorum iniuſta occupatio defletur.

tio defletur. Nam poſt recuperatos agros fuerat vi ab Arrio extruſus, & niſi ſe ꝓcipitem in Mincium fluuium dediſſet interfectus fuiſſet. Agit, ergo id pricipaliter poeta, & vt agros ſuos recipiat, & Auguſto rem gratã faciat Iulij Cæſaris patris eius putatiui honeſtã mẽtionem faciẽdo. Ordo verſiculorum noſtrorum eſt. Nona ſup. Ecloga refert. i. recitat Mœrim & Lycidam canentes obiter. i. inter eũdum ad vrbẽ, & deflentes rura Menalcæ ſui. i. quem, & laudabant, & amabant. deperdita i. amiſſa per occupationem iniqui militis.



ECLOGA NONA, QVÆ MOERIS INSCRIBITVR, INTERLOQVVNTVR LYCIDAS ET MOERIS AMICI.

LYCI.
Vò te Mœri pedes?an, quò via ducit?in vrbem?
MOE.
O Lycida viui peruenimus, aduena noſtri,
(Quod nunquam veriti ſumus) vt poſſeſſor agelli
Diceret, hæc mea ſunt, veteres migrate coloni.
Nunc victi triſtes: quoniam ſors omnia verſat:
Hos illi (quod nec bene vertat) mittimus hœdos.
LY.
Certe equidem audierá: qua ſe ſubducere colles
Incipiunt, molliq́; iugum demittere cliuo,
Vſq; ad aquã, & veteris iam fracta cacumina phagi:
Omnia carminibus veſtrum ſeruaſſe Menalcam.
MOE.
Audieras, & fama fuit, ſed carmina tantum
Noſtra valent Lycida tela inter martia, quantum
Chaonias dicunt aquila veniente columbas.

SERVIVS.

Qvò te Mœri pedes? an, quò via ducit, in vrbem?) Hæc Ecloga cõtinuum nõ habet carmen, ſed de diuerſis locis Theocriti aliqua ad eam cõtulit. Sane hoc continet, Virgilius poſtquã pene occiſus eſt ab Arrio centurione, Romam reuertens, mandauit procuratoribus ſuis vt tuerent̃ agros, & ad pſens obſeq̃rẽtur Arrio. Modo ergo Mœris pcurator eius, ſecundũ pceptum patroni portat hœdos Mantuam: quos Arrio offerat. Sequitur alter paſtor, & eũ quò pergat interrogat: ille deflet ſuas miſerias: & hinc iam varie præſtatur occaſio cãtilenæ. ¶ Quo te Mœri pedes? Subaudi, ducũt. & ẽ zeugma à poſterioribus. ¶ Viui peruenimus.) Ideſt diu viuendo ad iſta peruenimus. Et oſtendit plerũq; obeſſe hominibus vitæ lõginquitatem, quæ interdum cauſa eſt miſeriarum. ¶ Quod nunquam veriti ſumus. (Quia inopinata grauiora ſunt mala. Vnde ait Dido, Hunc ego ſi potui tantum ſperare dolorem, Et perferre ſoror potero. ¶ Nunc victi. (Id eſt impotes voti. Nam quo modo victores dicimus voti compotes, qui quod volunt faciunt: ſic victos ecõtrario voti impotes, qui non poſſunt facere quod volunt. Cęterum quomodo victi ſunt Mantuani, qui nec bella geſſerunt? ¶ Sors omnia verſat.) Niſi hoc ad perſonam ruſticam redigas, aſpere contra Auguſtum dictum eſt, cuius felicitatem, ſicut omnia, dicit poſſe mutari. ¶ Illi.) Arrio centurioni. ¶ Quod nec bene vertat.) Quæ res eius in perniciem vertatur, id eſt vt malo omine hoc munus accipiat. Tractum autem hoc eſt ab Hectore & Aiace. Nam Hector dedit Aiaci gladium: quo ſe Aiax poſtea interemit. Hector vero Baltheum accepit ab Aiace: quo circa muros patrios tractus eſt. Poſtea inde & illud comicum ortum eſt, Dii bene vortant quod agas. Plerunq; enim bona in peius: mala mutantur in melius. ¶ Subducere colles incipiunt.) Ex alto in campos diſſolui. ¶ Vſq; ad aquam.) Mincii fluminis ſcilicet. ¶ Omnia.) Quæ ſupra dixit. Intelligamus autem, aut Virgilii tantum agrum: aut totius Mãtuæ ſitum eſſe deſcriptum. ¶ Seruaſſe.) Recuperaſſe. ¶ Audieras & fama fuit.) Beneuolentiam quidem Auguſti etiam fama vulgauit: ſed eam belli neceſſitas impediuit. ¶ Veſtrum Menalcã.) Id eſt Virgilium. ¶ Sed carmina tantum, noſtra valẽt Lycida tela inter Martia quantum.) Hoc etiam Cicero ait in Miloniana, Silent enim leges inter arma. ¶ Chaonias dicunt aquila veniente columbas.) Minora enim auguria maioribus cedũt, nec ullarum ſunt virium: licet priora ſint. Chaonias autẽ Epiroticas. Nam in Epiro dicitur nemus fuiſſe: in quo reſpõſa dabant columbę. quod ideo fingitur, qa lingua Theſſala Peliades & columbę vaticinatrices vocantur.

PROBVS.

¶ Chaonias. c.) qm̃ columba in Chaonia regione Epiri in quercu arbore ſediſſe dicitur, & humana voce dediſſe reſpõſa, & ita bonum auguriũ erat ſi coruus dextra, cornix ſiniſtra volaret, vt Cice. diuinaq. Quorum à dextris coruus ſiniſtra cornix facit augurium.

MANCINELLVS.

¶ Quò te Mœri.) Argumentum patet carminibus. ¶ Viui.) peruenimus. n. vita longior plurima incõmoda videtur afferre, vnde Iuuenalis de Priamo inqt, Satyra. x. lõga dies igit̃, quid contulit? oĩa vidit euerſa, & flãmis Aſiã, ferroq; cadentẽ. ¶ Victi.) i. ſuperati, violentia militũ, Eſt aũt ordo: Nunc victi, nos qm̃ ſors oĩa verſat. ¶ Triſtes.) i. inuiti mittimus. ¶ Illi.) i. aduenæ poſſeſſori hos hœdos, quod nec bene vertat. i. in bonũ cõuertat. ¶ Sors oĩa verſat.) Sed profecto fortuna in omni re dominatur inquit Salluſtius in Catilinario, & Laberius teſte Macrob. lib. ij. Fortuna imoderata in bono æque, atq; in malo. ¶ Qua ſe ſubducere colles.) Deſcribunt̃ hic Maronis agri. ¶ Subducere.) deſcendere. ¶ Demittere iugũ.) i. relinquere ſummitatẽ. ¶ Molli cliuo.) facili deſcẽſu, habebãt. n. Maronis agri iunctos colles, ius erat ei ad illoꝝ ſummitatẽ. Eſt & mihi agellus hmõi nam ad occidentẽ collis eſt, cuius mihi poſſeſſio ad ſummũ tantũmodo eſt poſtea vero campus ineſt alterius coloni vſq; ad aquam, in Tityro dixerat, quamuis lapis omnia nudus, Limoſoq; palus obducat paſcua iunco. ¶ Fagi.) Propterea nõ abs te, ſub tegmine phagi recubans Fortũa

bans dixit. Melibœus. ¶ Carminibus ſeruaſſe me.) Hoc loco nõ paſtor Menalcas: ſed Virg. intelligẽdus per allegoriam, vt ſcrib. Fab. lib. viij. ¶ Aquila veniente.) Minora. n. auguria maioribus cedunt. ¶ Chaonias columbas.) In epiro erant primi chaones, à quibus Chaonia dicta, vt ſcrib. Plin. li. iiij. Aliter Maro lib. iij. refert autẽ Herodotus lib. ij. Euterpe. ſ. geminas ex Ægypto columbas euolaſſe, vtraq; nigram, vnam quidem in aphrica, alterã vero Dodonam Epiri, quę phago inſidens, humana voce elocuta ſit, eo loco Iouis oraculum condi debere. Eam vero quæ ad aphros abiſſet, columbã iuſiſſe Aphris, vt Ammonis oraculum conderent, quod oraculum & ipſum Iouis erat. Refert demum Hero. ipſe columbas illas fuiſſe re vera fœminas ſacerdotes, & ſorores à phœnicibus his locis venditas &c.

ASCENSIVS.

¶ Quo te Mœri pedes. Mœris (quod nomen à mœrore nõ inepte deductum putes) mercẽnarius olim aut potius (vt ſtatim dicam) pater Virgilij, nunc vero poſtq; Virgilius agros ſemel recuperatos iterũ amiſerat extruſus ab Arrio milite, eius Arrij mercẽnarius & villicus Mãtuam proficiſcitur ad dominum occupatorem: videlicet agrorum aſſerens illi hœdulos, ad quẽ accedẽs, & eo etiam iter habens Lycidas inter eundum multa conquerũtur de iniqua conditione Mantuanorũ, variaq; ad leuandas curas inceptãt carmina in laudem potiſſimum Cæſaris & Auguſti, & in cõmendationem Maronis, quę oĩa eo tendunt vt occupatos agros ſibi iterum vendicet Maro & gratiam Aug. mereatur inire. poſſet forſan Mœris dici non mercẽnarius Virgilij ſed vicinus & hœdulos ad alium ſuorum agrorum icubatorem ferre: ſed quia Lycidas ad illud veteres migrate coloni, reſpondet de Virgiliano agro. Certe equidem audieram &c. et quia Mœris Virgiliana carmina quaſi ſua cenſet, dicens, ſed carmina tantum noſtra valent &c. videtur Virgilij mercẽnarius. Aut certe pater. cui & augurij peritiam attribuit, & qui ſe Menalcæ præponit dicens. Nec tuus hic Mœris nec viueret ipſe Menalcas. Annoſum autem ſe innuet vbi dicet. Omnia fert ætas &c. Primo ergo verſu accedens Lycidas inqt. Quo te Mœri pedes ſup. ducunt? & qa fruſtra queritur quod videtur. poſſetq; dicere Mœris vides quo me ducat via ſubiungit: an quo ducit via in vrbẽ, Miratur enim quid diligẽs ruſticus, & agrorum cultor in vrbem proficiſcatur, ¶ Ordo igitur eſt. O Mœri quo ſupple ducunt te pedes. i. quo proficiſceris? (Niſi ſignanter ita dictum cenſeas. vt ſignificetur animus eius alio diſtractus, ita vt non ab animi ratione, ſed à pedum vſu & viæ directione in vrbem proficiſcatur) an ſupp. ducunt eo quo via ducit te, videlicet vrbem, vel an ducunt te in vrbem. quo. i. ad quã ducit te via. Reſpondet Mœris ad id quod ille mirabatur, q videlicet inſolens, in vrbem proficiſceretur. O Lycida nos viui. i. diu viuendo, peruenimus ſup. ad id quod nunq; veriti ſumus (vnde maior eſt calamitas quia mala præuiſa minus lædunt.) Eſt ergo pathos ab eo quod eſt pręter opinionem. Eſt pręterea ſeuera ſententia. quia vita diu beata hic eſſe nequit, vnde qui diu viuunt in calamitatem aliquam neceſſe eſt incidant: quod Iuuenalis, vt Mancinel. recitat graphice docet, & Cherea Terentianus in eunucho qui in beatitudine præſenti, mori optat, dicens. Nunc eſt tempus profecto interfici, cum perpeti me poſſim ne hoc gaudium contaminet vita ægritudine aliqua. Probat item per hoc ſe annoſum eſſe, vnde poetæ patrem cenſeam (vt videlicet aduena, & forte Gallus, aut externus miles, effectus. ſ. poſſeſſor noſtri agelli) quia mercẽnarij res herorũ ſuas vocant, ſed potius noſtri quia pater & filius vnius rei poſſeſſores ſunt, diceret hæc ſunt mea. i. hæc arua hæc domus, & poſſeſſiones & omnia quę hic ſunt, ſunt mea, vos coloni veteres migrate. i. traducite alio habitationes veſtras & euacuate noſtras. Nos ergo victi. i. violenter extruſi, quoniam ſors verſat omnia. i. quia nulla certa hic poſſeſſio nec firma rerum conditio (vt Ofellius ruſticus apud Horatium ſecundo ſermonum ſic docet.) Nã proprie telluris herum natura neq; illũ, Nec me, nec quenq; ſtatuit nos expulit ille: Illum autem nequicies aut vafri inſcitia iuris. Poſtremum expellet certe viuacior hęres. Nunc ager vmbre ni ſub nomine nuper Ofelli. Dictus erit nulli proprius ſed cedet in vſum. Nunc mihi, nunc alij, quo circa viuite fortes. Fortiaq; aduerſis opponite pectora rebus. eſt autem dictum iſtud p amaritudinẽ ruſticanã nõ q̃dẽ reſpiciẽdo ad Auguſtum. Nã qui ſua pdiderunt, cenſent oĩa pdita. vnde Dido cui fides ſeruata nõ erat inquit, nuſq; tuta fides (nos ergo victi mittimus nunc exiſtentes triſtes) cõſtruẽda enim ſunt ea epitheata victi triſtes, diuiſim niſi forte legendum ſit. Nũc victi & triſtes, aut nunc victi triſtes qm ſors. vt ſit triſtis ſors, illi. ſ. aduenæ, videlicet Arrio, qui nos migrare fecit hos hœdos, quos. ſ. in humeris portabat, quod. i. quæ res nec bene vertat ſup. ſe. i. non vertatur illi in bonum ſed in perniciem quaſi optet vt poſt eos hœdos nõ amplius edat. Reſpondet Lycida oſtẽdens vt dixi Mœrim eſſe mercẽnarium aut potius patrẽ Menalcæ per quẽ poeta intelligẽdus eſt. Equidẽ. i. ego quidẽ certe audieram Menalcã veſtrum. ſ. herum aut potius herilẽ filium, & ita pp̃ter vtrunq; parẽtẽ pluraliter loquatur, aut quia Virgilio fuerant plures mercẽnarij, ſeruaſſe. i. recepiſſe ſibi, carminibus. i. per carmina ſua oĩa ſup. loca vt arua & paſcua, ab ea ſup. parte qua colles. i. mõticuli incipiunt ſubducere ſe. i. diſſolui in æquor, hoc eſt planos campos, & demittere. i. deorſum mittere, & relinquere iugũ. i. ſummitatem molli cliuo. i. facili deſcẽſu, nec ſaxoſa, vſq; ad aquã. ſ. Mincij fluminis & vſq; ad cacumina. i. ſummitatẽ fagi veteris (de qua dictum eſt. Tityre tu patulæ recubans ſub tegmine fagi. vnde dicit iam fracta, quaſi tunc cum ſub vmbra iaceret non eſſent fracta, innuens p allegoriam nunc poſſeſſiones eſſe fractas quæ p fagum vt illic dictum eſt recte intelliguntur) iam ergo fracta. ſ. vi inaſoris potius q̃ vetuſtate. Nã qd̃ dicit veteris pathos habet ſicut ibi. Veteres migrate coloni, durum. n. eſt diu habita derelinquere. Reſpondet Mœris. Audieras. ſ. Menalcã hoc eſt Virgilium ea omnia ſeruaſſe, & fama fuit, Sed ò Lycida, noſtra heri aut filij mei & mea (nam & ipſe canit) carmina valent inter tela Martia. i. bellica & militaria ſigna tantũ. i. in tantũ. ſ. pciſe, hoc eſt & nõ amplius, quãtũ dicũt. ſ. hiſtoria rũ aut augurij perti, colũbas chaonias. i. epiroticas, valere ſup. veniẽte aquila. i. dũ aquila inuolat in eas quod nihil eſt, aut aquila veniẽte. i. dum aquila conſpicitur ab auguribus, quia vero ruſticus licet augurij nõ imperitus, quia dictum eſt ipſum etiam mage peritũ fuiſſe, tamẽ quia tali augurio fidẽ non adhibet, aut quia non ſuæ ſed augurũ authoritati innititur, bene addit dicũt. Sẽſus aũt ſm Mancinellum eſt q minus auguriũ per maius vincitur. Sed eſt nõ inepta nec extorta allegoria. Nam p chaonias columbas Iouis ſacerdotes ſignificantur, per aquilã vero Romanorũ ſigna, ſed colũbæ Iouis quæ oracula dabant. i. mĩa tĩſa Augu. Vnde dictum eſt, hic mihi reſpõſum pri. dedit &c. Parum valet contra aquilã. i. militarẽ violẽtiam. quod nimirũ prætendit.

PIERIVS.

¶ Quoniã ſo. om. ver.) In anti. aliquot codi. ſors legitur, quod oĩno tantũdẽ eſt. ¶ Quod. n. b. v.) In Oblongo cod. numerus hic iãbicus hemiſtichius ẽ. Quod nec vertat bene. ¶ Molliq;. i. d. c.) In antiquis aliquot, cod. dimittere. Sed hoc ex viciſſitudinaria illa mutatione, qua. i, in. e, & e, in. i, paſſim abire videmus. Nam hoc loco ſentẽtia poſcit demittere, legatur per e. ¶ Vſq; ad aq. & v. i. fr. ca. pha.) Citatur à Quint. verſus, apud quẽ non vno in codi. ſcriptum animaduerti. veteris Cõfracta c, ſ. Sed minime diſplicet, veteris iam aut Iam fracta, vtriq; enim ea particula accommodari poteſt.

Quod niſi me quacunq; nouas incidere lites
Ante ſiniſtra caua monuiſſet ab ilice cornix:
Nec tuus hic Mœris: nec viueret ipſe Menalcas.
Heu cadit in quẽquã tantũ ſcelus? heu tua nobis LY.
Penè ſimul tecum ſolatia rapta Menalca.
Quis caneret nymphas? quis humũ florẽtibus herbis
Spargeret? aut viridi fontes induceret vmbra?
Vel quæ ſublegi tacitus tibi carmina nuper,
Quum te ad delitias ferres Amaryllida noſtras.
Tityre dum redeo (breuis eſt via) paſce capellas.

SERVIVS.

¶ Quacunq;.) Subaudi ratione. Et bene augurij peritiam dat ei de quo ſuprà ait, His ego ſæpe lupum fieri, & ſe cõdere ſyluis Mœrim, ſæpe animas imis excire ſepulchris. ¶ Nouas lites.) Magnas, id eſt militaria iurgia. ¶ Ante ſiniſtra caua monuiſſet ab ilice cornix.) Hoc ad auguralem pertinet diſciplinam. Augures enim deſignãt ſpatia lituo: & eis dãt noĩa: vt prima pars dicatur antica, poſterior poſtica: itẽ dextra & ſiniſtra. Modo ergo cornicẽ de nulla harũ parte veniſſe dicit, ſed ab antica ad ſiniſtrã partẽ volaſſe: & in caua ilice conſediſſe: quæ res agrorũ dãnum ſignificat, Ilex enim glãdifera arbor eſt: quæ quoniam vitioſa eſt, vitium poſſeſſionis oſtendit fore per milites clamore gaudentes & litibus, ſicut Cornix. Nam hæc auis & clamore lætatur & alias frequenter inuadit. Hoc

Et potum paſtas age Tityre, & inter agendum
Occurſare capro (cornu ferit ille) caueto.
Immo hęc, quę Varo nec dũ perfecta canebat. MOE.
Vare tuum nomen (ſuperet modo Mantua nobis:
Mantua ve miſeræ nimium vicina Cremonæ)
Cantantes ſublime ferent ad ſydera cycni.

Hoc ergo nunc dicit, augurio ſe eſſe admonitum vt abſtineret ab occurſu litigioſi militis, qui retenturus fuerat poſſeſſionem. ¶ Tuus Mœris.) Tuus amicus. ¶ Heu cadit in quenquam tantum ſcelus?) Poſtquã audit occidi potuiſſe Virgilium, quaſi obſtupuit. Hoc generaliter dicit, Poteſt in quenquam tantum ſcelus venire, vt Virgilium necare contendat? ¶ Pene ſimul tecum ſolatia rapta Menalca?) Cum ſuis enim ſolatiis periit poeta, qui nec dum editis carminibus moritur. Virgilius autem illo tempore nondum aliquod opus ſcripſerat. Et dicendo. ¶ Solatia.) latenter tẽpora carpit Auguſti, quibus carmina non oblectamento fuere, ſed ſolatio: quod infelicium eſſe conſueuit. ¶ Quis humum florentibus herbis ſpargeret.) Sic eſt dictum, vt, Tunc Phaetontiadas muſco circumdat amaræ Corticis, atq; ſolo proceras erigit alnos. ¶ Fõtes induceret vmbra.) Tegeret, cooperiret. ¶ Vel quę ſublegi tacitus tibi carmina nuper.) Ruſtica affectione reminiſci ſe illorum carminum fingit, quæ aliquando à Virgilio, licet inuito Romam eunti abſtulerat. nam. ¶ Sublegi) eſt furatus ſum. Vnde & ſacrilegus dicitur, qui ſacra legit id eſt furatur. ¶ Delitias noſtras.) Id eſt communem amicam. ¶ Tityre, dum redeo (breuis eſt via) paſce capellas.) Theocriti ſunt verſus, ad verbum tranſlati: ſed tamen Virgilij negotium continentes. nam allegoricõs imperat ſuis, vt rem tueantur: nec tamen audeant contra Arrij præceptum venire. τίτυρ᾽ ἐμὶν τὸ καλὸν πεφιλαμένε βόσκε τὰσ αἶγασ καὶ ποτὶ τὰν κράναν ἄγε τίτυρε, καὶ τὸν ἐνόρχαν, τὸν λιβυκὸν κνάκωνα φυλάσσεο μὴ τυ κορύψῃ. ¶ Inter agendum.) Dum agis. Et honeſta locutio eſt, ſi dicamus inter cœnandum hoc ſum locutus. ¶ Nec dum perfecta.) Nimiæ familiaritatis eſt ſignum, quòd ei recitabat carmen nondum ad limam redactum. Dicit autem carmen, quod quaſi cœperat in honorem Vari componere: & per tranſitum ponit diuerſa ſchedia. ¶ Superet modo Mantua nobis.) Superſit, reddatur. Et hoc dicit, Si nobis Mantua fuerit reddita, faciam vt te celebrent omnes poetæ. ¶ Mantua ve miſeræ nimium vicina Cremonæ.) Bene ingemit Mantuanorum infelicitatem: quibus ſola obfuit vicinitas Cremonenſium. Nam Caſſij Bruti & Antonij copias Cremonenſes ſuſceperant: quos etiam ipſos mire excuſat, dicens, miſeræ Cremonæ: quæ etiam ſi vellet, minime tantis copijs poſſet reſiſtere. ¶ Nimium vicina.) Id eſt vſq; ad periculum. ¶ Vare tuũ nomẽ.) Ordo eſt, Vare tuum nomen ſublime ferent ad ſydera. ¶ Cantantes cygni.) Id eſt poetæ. ſic Horatius de Pindaro, Muta Dircæum leuat aura cygnum.

MANCINELLVS.

¶ Quacunq;.) quomodocunq;. ¶ Nouas lites.) Probus ſcribit, q̃ vbi Maro amicorum beneficio promeruerat, vt agros ſuos reciperet, concitauit in ſe veteranos adeo, vt à Milone Torone primipilari pene ſit interfectus, ni fugiſſet, hinc ait: Quod niſi me, &c. Siniſtra. diximus in Tityro cornicem à ſiniſtra facere ratum, coruum vero à dextra, vt refert Cice. propter cornicem igitur monitus Maro ab lite abſtinuit. ¶ Fontes induceret.) ideſt delectaret, inducere enim quãdoq; delectare ſignificat, vt etiã Nonius edocet. ¶ Viridi vmbra.) plantando, ſcilicet arbores iuxta. Poteſt & per hypallagem legi, vt dicat quod induceret viridem vmbram fontibus. ¶ Vel.) ſup. quis caneret carmina, &c. ¶ Tityre dũ redeo.) hæc carmina Menalcas amicam petiturus cecinerat, quę poſtea Lycidas ei ſublegit. ¶ Occurſare capro.) Theocritus ait in .iii. Tityre laſciuas virgultis paſce capellas, Poſt age muſcoſos fontis has Tityre paſtas. Interea occurſare capro, qui venerat oris, Puniceo Lybicis, cornu ferit ille caueto. Immo hęc immo potius quis cecíniſſet hæc carmina, &c. ¶ Ve miſeræ.) ideſt valde miſerę ob amiſſos videlicet agros. Vę autem particula in alijs vocabulis auget, in alijs minuit, hinc vehemens, & vegrãde dicimus & veſanos, & vecordes, Gellius author eſt lib. v. ca. xij. ¶ Superet nobis.) viua ſuperſit ad noſtra cõmoda non aliena.

Induco

ASCENSIVS.

¶ Quod niſi me, &c.) Multa quę habentur inducunt me vt per Mœrim patrem Virgi. intelligam. rurſumq; in eorum ſentẽtiam incidam quæ quod in prima dictum eſt. Fortunate ſenex ad eundem referunt eo quòd cum vterque Maro etiam vterque Tityrus dici poſſet, vnde etiam illic inducitur augurij peritus dicẽs, Sæpe malum hoc nobis, ſi mens non læua fuiſſet. De cœlo tactas memini prædicere quercus. Vbi etiam ſecundum nonnulla exemplaria

la exemplaria

la exemplaria habetur hic verſus, Sæpe ſiniſtra caua prædixit ab ilice cornix, vt ſcilicet eundem agnoſcas. Sed vt illum locum prætermittã quæ hic dicuntur manifeſtiſſime patri ipſius poetæ conueniunt, non enim mercẽnarij videntur litem dirimere, nec ſe (vt dicam) domino præponere ſicut hic faciet. Mœris dicturus. Nec tuus hic Mœris, nec viueret ipſe Menalcas. Præterea longe alienum videtur à mercennarij officio habere augurij peritiam, quæ patriſfamilias vt homini libero optime competit. Cæterum ſi qua expoſitionis egent ex ordine patebunt quem priuſquam poſuero Beroaldi in Seruium annotationem, præmittam, quæ talis eſt. Virg. vtpote omnium diſciplinarum particeps omnis expers erroris legerat in augurũ libris cornicẽ à ſiniſtra parte ratũ facere auſpicium. Ideo ſiniſtrã cornicẽ appellauit quaſi à ſiniſtra ratum facientẽ, nãq; vt Cicero ſcrib. in libris de diuinatione. Alijs auibus dextra, alijs lęua datũ eſt vt ratum auſpiciũ faciãt, & alibi. Cur à dextra inquit coruus à ſiniſtra cornix faciat ratũ. Illud quoq; Plautinum in aſinaria huic ſentẽtiæ cõuenit Picus & cornix eſt à lęua. Coruus porrò à dextra, quod diligẽter videtur Maro obſeruaſſe, & facũdiſſime tranſtuliſſe. Et hoc idẽ fortaſſis reſpexit Hora. ſic ſcribens in carminibus. Teq; nec lęuus vetet ire picus, Nec vaga cornix. Nõ eſt hoc in loco prætereundũ id quod à Plin. tradit lib. x. videlicet Cornicẽ eſſe alitẽ inauſpicatę garrulitatis à quibuſdã tñ laudatam, hęc omnia à curioſo interprete fuerãt inueſtigãda, & ad narrationẽ Virgiliani carminis publicãda. In eadem quoq; Ecloga illud frigiduſcule exponit. Quis humũ florẽtibus herbis Spargeret, cũ poeta, clanculum alludat ad carmen cõpoſitũ in Daphnidis laudationem vbi iſte verſiculus legitur. Spargite humum folijs, inducite fontibus vmbras, hæc ille. ¶ Ordo eſt. Quod ſi cornix ſiniſtra. i. à ſiniſtra parte à qua ratum facit augurium volans nõ monuiſſet me, ante. i. prius ab ilice caua, in qua. ſ. ſedebat icidere lites nouas. i. magnas & ruſticis inſuetas, quia cum militibus, nec hic tuus Mœris hoc eſt nec ego, nec ipſe Menalcas. ſ. filius meus dulciſſimus muſicus viueret. Ad quod *Lycidas*, heu cadit tñ ſcelus in quẽq̃ i. an fieri poteſt vt quiſq̃ tam ſceleſtus viuere poſſit qui te & Menalcam interimat? heu ò Menalca, fuerãt ne ſup. tua ſolatia. i. carmina ſolatioſa, pene. i. quaſi, rapta. i. ablata tecum. Quis (ſi tu raptus eſſes) caneret nymphas: vt Galateam Amaryllida, &c. quis ſpargeret herbis humum florẽtibus, aut quis induceret. i. delectaret aut cooperiret fontes vmbra, hoc eſt, quis caneret carmina quibus ea fierent ſicut Menalcas cecinit dicẽs. Spargite humum folijs inducite fontibus vmbras &c. quaſi dicat, alius nemo id poſſet, in quo conſiſtit laus poetæ, & ideo à Lycida non à patre dicitur, vel quis ſup. caneret carmina quæ ego tacitus, ideſt occultus, & ſecretus, cum tu, ſcilicet modulans carmina tua notares ſublegi, ideſt ſuffuratus ſum tibi cum tu ferres te ad Amaryllida appoſitorie noſtras delitias. i. cum tu profecturus ad Amaryllida, hoc eſt Romam, dicebas ad mercennarium tuum, Tityre paſce capellas dum redeo, redibo autẽ propediem, quia breuis eſt via, id autem dicere ſolent heri abeuntes ne abſentia eorũ ſeruos aut mercẽnarios negligentes efficiat, & ò Tityre age, id eſt ĩpelle ſup. capellas, paſtas. i. poſtq̃ paſtę ſũt: potũ. i. ad aquas vt potent, eſt enim ſupinum à poto, & caueto inter agen. ideſt dum ages tu eas potum occurſare, ideſt obuiam currere capro Theocrito dicit, coleato vt Aulus Gellius atteſtatur ſed qui vertit Maronem ſecutus caprum etiam dicit. Immo ſup. potius dic quis caneret ea carmina quę Menalcas canebat Varo nec dum perfecta, ideſt q̃uis nondum perfecta eſſent, per quod oſtẽditur magna amicitia inter vtrũq;, cum etiam imperfecta ei recitaret carmina. Ea autem ſunt. O Vare cycni cantantes. i. poetæ, habet tamen neſcio qđ veneris ac gratię plus q̃ ſi poetas diceret, ferẽt ſublime. i. in altum vt cycni volant, ad ſydera tuum, nomẽ, modo. i. ſi modo aut dũmodo Mãtua ſuperet. i. voti ſui cõpos ſiat Mantua inq̃ nimium vicina Cremonę, ve miſerę. i. nimium miſerę & miſerabiliter afflictę, vnde videtur hic ỹna eſſe dictio ve miſeræ quod & Mancinellus ſentit. Si quis duas cenſuerit. Ordo eſt. O Mantua nimium vicina Cremonę. ve tibi ſup. miſerę: ſed concinnior eſt ordo prior.

Cornix ſiniſtra.

PIERIVS.

¶ Necdum perfecta.) Codices aliquot antiqui. Nondum perfecta, legunt ſed necdum, magis acceptum.

Sic tua Cymeas fugiant examina taxos: LY.
Sic cythiſo paſtæ diſtentent vbera vaccæ,
Incipe, ſiquid habes. & me fecere poëtam
Pierides, ſunt & mihi carmina, me quoq; dicunt
Vatem paſtores, ſed non ego credulus illis.
Nam neq; adhuc Varo videor, nec dicere Cinna
Digna, ſed argutos interſtrepere anſer olores.
Id qdē ago, & tacitus Lycida mecū ipſe voluto, MOE.
Si valeam meminiſſe: neq; eſt ignobile carmen.
Huc ades o Galatea: quis eſt nam ludus in vndis?
Hic ver purpureum, varios hic flumina circùm
Fundit humus flores: hic candida populus antro
Imminet, & lentæ texunt vmbracula vites.
Huc ades. inſani feriant ſine littora fluctus.

SERVIVS.

¶ Sic tua Cymæas fugiant examina taxos.) Taxus venenata arbor eſt, quę abundat in Corſica. hęc autem inſula gręce Cyrne dicitur. Vnde fecit hanc deriuationem Cymeas taxos, quibus paſtæ apes, mel amariſſimum faciunt. ¶ Diſtentent vbera.) Plurimum lactis reportent. ¶ Me quoq; dicunt vatem paſtores.) Magna verecundia ſuum meritum extenuat. Nec enim ait, probât, ſed dicunt: nec docti, ſed paſtores: quibus tamen ipſe non credo. ¶ Vario videor.) Varius poeta fuit. de hoc Horatius, Varius dicit molle atq; facetum. Itē, Scriberis Vario fortis, & hoſtium Victor. Nam Varus dux fuit, cui ſuprà blanditur. ¶ Cinna digna.) Etiam Cinna poeta optimus fuit, qui ſcripſit Smyrnam: quem libellum decem annis elimauit. ¶ Sed argutos inter ſtrepere anſer olores.) Argutos canoros: vt, Forte ſub arguta conſederat ilice cornix. Et alludit ad Anſerem quendam Antonij poetam, qui eius laudes ſcribebat: quem ob hoc per tranſitum carpſit. De hoc etiam Cicero in Philippicis dicit, Ex agro Falerno anſeres depellantur. ipſum enim agrum ei donarat Antonius. ¶ Id quidem ago.) Id eſt vt carmē in memoriam poſſit redire. ¶ Si valeam meminiſſe.) Vt etiam in Æneide diximus, ideo iſta iunxit tempora, quia defectiuum eſt verbū memini. ¶ Huc ades ò Galatea.) Theocriti verſus ſunt, ἐσὶ λβοισ γαλάτεια, κὐ ἑσλβοῖ σσα λάβοιο. quibus inducit Cyclopem vſum, cum in ſcopulo ſedens, amicam ſuam Galateam de fluctibus inuitaret ad terram. Cyclops enim dicitur Nymphā amaſſe Galateam: quæ cum quendam Acin paſtorem amaret, & Polyphemum ſperneret. ille iratus Acin necauit: qui poſtea Galateæ miſeratione in fontem mutatus eſt: qui hodie latine Acilius dicitur. ¶ Quis eſt nam ludus in vndis?) Hic ver perpetuū, varios hic flumina circum. Fundit humus flores. Ad maiorem terrarum laudem dicit in mari nullam eſſe voluptatem. nā hæc eſt plena laus, quæ contrariarum rerum continet vituperationem. ¶ Inſani fluctus.) Ideſt magni: vt, Inſano iuuat indulgere dolori.

MANCINELLVS.

¶ Cymæas.) In liguſtico mari eſt Corſica, quam græci Cymū appellauere, ſed tuſco propior à ſeptentrione in meridiem proiecta Plin. ſcrib. lib. iij. Plura tamen meminit. Diodo. lib. vj. ¶ Taxos.) De taxo legito Plin. lib. xxvj. ¶ Cytiſo.) vide ſupius. ¶ Cynna.) Sueto. etiam meminit in libello de grammaticis, de Cynna poeta, referens quoq; hoc illius carmen. Sæcula permaneat noſtri doctrina Catonis. Ser. addit illum compoſuiſſe Smyrnam & Tranquil. in dicto libello ſcribit Craſſitium commētario Smyrnæ edito adeo inclaruiſſe, vt hæc de eo ſcriberētur. vni Craſſitio ſe credere Smyrna probauit. ¶ Id quidem ago.) vt incipiam, ſ. dixerat enim Lycidas, incipe, ſi quid habes. ¶ Huc ades ò galatea.) Fuit hæc maris nympha Nerei & Doridis filia à Cyclope Polyphemo adamata, de quo late apud Ouid. lib. xiiij. vnde eam vocans apud illum ait. Iam modo cœruleo nitidum caput exere ponto. Iam Galatea veni, nec munera deſpice noſtra, Theocritus autem Eclog. vi. id omne prius deſcripſerat. Appianus autē in li. qui Illyrius inſcribitur ait, è Polyphemo Cyclope, & Galatea tres filios extitiſſe Celton, Illyrium & Gallum, eosq; ex Sicilia progreſſos, Celtis, & Illyrijs et Galatis ab ipſis cognomē aſſumentibus imperitaſſe. ¶ Inſani.) furentes.

ASCENSIVS.

¶ Sic tua &c. Lycidas illectus fragmēto carminis in laudem Vari decantat & Mœri nunc recitāti ardet deſiderio plura ab eo audiendi vnde precatur ſuppliciter dicens cum obſecratione. Sic tua &c. Sic autem particula precantibus aptiſſima eſt, vt apud Flaccum in primo carminum. Sic te diua potens Cypri, ſic fratres Helenæ lucida ſydera. Ventorumq; regat pater. & Eclog. ſequenti. Sic tibi quum fluctus ſubter labere ſicanos, Doris amara ſuam non intermiſceat vndam. Obſecrat præterea per ſummam ruſticorum ſpem & ne ille cauſetur ſe nolle indigna canere aut tam aurea carmina recenſere dicit, & me fecere poetam &c. Plus autem eſt vatem eſſe q̄ poetam, quia omnis vates poeta, ſed nō econuerſo, qui enim ſine diuino furore ac diuinandi dono elegātia carmina facit poeta vt cunque dici poteſt, ſicut Comicus dicens Poeta cum primū &c. nō tamen vates, vnde fatetur ſe factum poetam, dictumq; vatem. ſed nō credere dicētibus tūm de ſe. Quibus inductus Mœris conatur ad memoriam reuocare carmina. adducitq; fragmentum carminis amatorij quod ſumma arte fit ne ex compoſito omnino poeta rem ſuam agere videatur. ¶ Ordo eſt. Sic ſup. precor vt tua examina. i. fœturę apū tuarum fugiant taxos. i. amariſſimas arbores Cymeas. i. corſicę è quibus quę non necentur mel inſipidum referent, & precor vt vaccæ ſup. tuæ paſtę cytiſo. i. frutice ſuccoſo & dulci, diſtētent. i. multum impleant, vſq; ad diſtentionē videlicet ubera ſupp. ſua, ſic ſup. vt canes, ſed malim vt cōprecatiua ſit particula, incipe ſi quid habes ſup. carminis ad manū quia ne me forte putes indignū qui carmina tua audiā Pierides. i. muſę fecerunt, &. i. etiā me poetā & carmina ſunt mihi. i. & habeo etiam carmina, & paſtores dicunt me quoq; vatem. i. diuinū poetam: ſed ego non ſupp. ſum. credulus illis. Nam ego neq; videor adhuc dicere digna Vario, nec Cynna, ideſt quæ comparentur illis optimis poetis: ſed videor ſtrepere anſer. i. vt anſer poeta, aut potius auis, inter argutos. i. canoros olores. i. cygnos. hoc eſt ſuauiſſimos poetas. Reſpōdet Mœris. Quidē. i. certe ego ago. i. conor & meditor incipere, & ꝓ. i. ò Lycida. ipſe. i. ego tacitus. i. tacens voluto. i. reuoluo: & agito mecū ſi valeam meminiſſe. i. ad memoriā reducere carmen. ſ. quod incipere paro, neq; eſt ignobile. i. aut dignum quod noſcatur quia inſigne, aut ſatis notum: deinde quaſi iam eius in mentē venerit incipit carmen Poliphemi ad Galateā. O Galatea ades. i. accedas huc. i. ad me, nā quis ludus. i. quæ voluptas. (Intelligit autem Veneream) eſt in vndis? q. d. nulla, & cōtra hic. i. in terris eſt ver purpureum. i. tempeſtas verna purpureis floribus ornata & humus fundit hic circum flumina varios flores. & populus cādida. ſ. in cortice. īminet hic antro. i. in antrum declinat, vnde & placidū congreſſum habere poſſet in vmbra populea, & rem Venereā in antro & vites lentæ. i. flexibiles.) Dixit alibi Aſpice vt antrum Sylueſtris raris ſparſit labruſca racemis) intelligit ergo labruſcas, texūt. i. cōtextę aut eſt cōtextu ſuo efficiunt vmbracula. i. vmbrarū receptacula. Huc inquā ades ò Galatea, & ſine. i. permitte, vt ſup. fluctus. i. aut magni aut rabidi & furentes. aut ideo inſani quia litora percutientes ſe potius illidunt, nec quicquam cōmodi aut ſibi aut littoribus faciunt. aut inſani. i. inſenſati, nō abſurda tamen eſt Seruiana expoſitio. i. magni quia vehemens ſenſibile aut obiectum corrumpit ſenſum, & ideo quia pro voluptate dictū eſt in Daphnide. Nec percuſſæ iuuant fluctu tā littora nec quæ Saxoſas inter decurrūt flumina valles, ne tēperati fluctus voluptatē pariant. dicit ſine vt inſani fluctus. i. magni & vehementes feriant. i. percutiāt littora, hoc aūt dicit quaſi Galatea nympha eos īpediret, & ita triſti miniſterio addicta ſit. Bona eſt fantaſia, quia ſenex difficulter meminerit eius carminis. aut quia adoleſcentiæ potius quadrat cum de amoribus ſit ad quos ſenectus inutilis eſt, quia Frigidus in Venerē ſenior. aut quia vt dicet omnia fert ætas animum quoq; &c.

PIERIVS.

¶ Diſtentent vbe. vac.) Sunt codi. ant. in quibus Diſtendant legitur. Sed diſtentent pleniorem oſtendit ubertatem.

SERVIVS.

¶ Pura ſub nocte.) Serena. ¶ Numeros memini.) Metra, rhythmos. ¶ Daphni, quid antiquos

Quid? quæ te pura ſolum ſub nocte canentem LY.
Audieram? numeros memini ſi verba tenerem.

ſignorū ſuſpicis ortus? Ecce Dionęi proceſſit Cęſaris aſtrū.) Cū Auguſtus Cæſar ludos funebres patri celebraret, die medio

Daphni, q̃d antiquos ſignorũ ſuſpicis ortus? MOE.
Ecce Dionæi proceſſit Cæſaris aſtrum:
Aſtrum, quo ſegetes gauderent frugibus: & quo
Duceret apricis in collibus vua colorem.
Inſere Daphni piros, carpent tua poma nepotes.
Omnia fert ætas: animum, quoq; ſæpe ego longos
Cantando puerum memini me condere ſoles.
Nunc oblita mihi tot carmina vox quoq; Mœrin
Iam fugit ipſa: lupi Mœrin videre priores.
Sed tamen iſta ſatis. referet tibi ſæpe Menalcas.

die medio ſtella appatuit: illeam eſſe confirmauit parẽtis. Vnde ſunt verſus iſti compoſiti. ¶ Dionæi) autem, longe repetitum eſt, à matre Veneris Dione. Sanè aſtrum græce dixit: nam ſtellam debuit dicere. ¶ Quo ſegetes gauderẽt frugibus.) Ad mẽſem alludit Iulium: qui dictus eſt in honorem Cæſaris: quo & vuæ & frumenta matureſcunt. ¶ Carpent tua poma nepotes.) Ac ſi diceret, Nihil eſt quod poſſis timere. nam illud reſpicit quod ſupra inuidioſe ait, Inſere nunc Meliboee pyros, pone ordine vites: Ite meæ quondam felix pecus, ite capellæ: Non ego vos poſthac viridi proiectus in antro Dumoſa pẽdere procul de rupe videbo. ¶ Omnia fert ętas.) Id eſt auferet. nam itelligamus eum ſubito obticuiſſe: nec quod cæperat, implere potuiſſe. ¶ Animum quoque.) Etiam memoriam. ¶ Longos ſoles.) Id eſt æſtiuos dies finire: vt, Tres adeo incertos cæca caligine ſoles. ¶ Condere.) Finire, vſque ad occaſum ducere. ¶ Lupi Mœrin videre priores.) Hoc etiam phyſici confirmant, quod voce deſeratur. Is quem prior viderit lupus. Vnde etiam prouerbium hoc natum eſt, Lupus eſt in fabula: quoties ſuperuenit ille de quo loquimur, & nobis ſui præſentia amputat facultatem loquendi.

MANCINELLVS.

rhithm⁹ ¶ Quid?) Cur non memoras. ¶ Numeros.) Id eſt rhithmos teſte Fabio libro nono. Eſt autem rhithmus authore Diome. verſus imago modulata ſeruans numerum ſyllabarum poſitionem ſæpe, ſublationemq; continens. ¶ Si.) i. vtinam. ¶ Signorum.) Id eſt ſyderum nam vt ſcribit Var. libro tertio. Signa- Signa dicuntur eadem & ſydera, ſigna vero, quod aliquid ſignificent, vt libra æquinoctium, ſydera quæ inſidunt. ¶ Dionæi Cæſaris.) id Dionę⁹ Cæſar. eſt Venerei, ex Venere enim ortus eſt Æneas, inde Aſcanius, à quo Iulus, cui regni loco apud Albam ſacra eſt poteſtas attributa, atque honor, cuius familia fuit maxima. atque clariſſima omnium, author eſt Diony. libro primo. Ex eadem familia Iulius Iulius Cæſar eſt, vnde & Maro ait Iulius à magno demiſſum nomen Iulo, quod non de Aſcanio intelligendum eſt, ſed de Iulo Aſcanii filio, qui magnus fuit quantum ad ſacram poteſtatem, & honorem vt oſtendimus. vtq; Cicero in libro de natu. deo. ſcribit. Venus tertia filia fuit Iouis & Diones. ¶ Cæſaris aſtrum.) Cæſar in deorum numerum relatus eſt. Siquidem ludis, quos ei hęres Auguſtus edebat, ſtella crinita per ſeptem continuos dies fulſit, exoriens circa vndecimam horam. Creditumq; eſt animam eſſe Cæſaris in cœlum recępti. & hac de cauſa ſimulachro eius in vertice addebatur ſtella author eſt Tranquil. ¶ Aſtrum.) De aſtro ſydere & ſtella legito Macrob. libro primo de ſom. ¶ Gauderent frugibus.) Alluſio eſt ad Iulium menſem in Iulii Cæſaris honorem ſic appellatum, cum eſſet Quintilis, eo autem menſe, & fruges maturæ ſunt, & vuæ matureſcunt. ¶ Proceſſit.) apparuit. ¶ Segetes.) de his & frugibus in principio Georgi. videto. ¶ Animum quoque.) mentem ipſam, quod in ſenioribus apparet. hinc Iuuena. ait ſaty. x. Sed omni membrorum damno maior dementia, quæ nec Nomina ſeruorum, nec vultum agnoſcit amici. Orbilio idem beneuentano. vt ſcrib. Tranquil. euenit. Nam vixit prope ad centeſimum ętatis annũ, amiſſa iampridẽ memoria, quod verſus Bibaculi docet Orbilius, vbinam eſt literarum obliuio. ¶ Condere.) abſcondere. ¶ Lõgo ſo.) tardius occidentes, hinc longos dies accæpimus. ¶ Priores.) de lupis videto Ecloga præcedenti.

ASCENSIVS.

¶ Quid? quæ te pura. Lycidas familiaris ipſius Mœris iuuenili memoria præditus, reducit ſeni ad memoriam carmen Menalcæ hoc eſt Virgilii, quod dicit Mœrim aliquando ſub nocte ceciniſſe aſpiciendo videlicet ſydera, In qua re mira eſt ſubtilitas quaſi vero non iam ſolum ex compoſito, ſed etiam domi cum ocioſus eſſet ſolitus eſſet decantare carmina in laudem Cæſaris à Virgi. confecta. Reductus ergo ad memoriam repetit carmen de Cæſare nec perficit & ſenii & mœroris præſentis mole confectus. Vnde non valens plura meminiſſe, dicit omnia fert ætas &c. Vbi dicit Ser. fert, ideſt aufert. Hora. tamen accæpit ferunt Ferre pro eo quod eſt afferunt, dicens in arte. Multa ferunt anni venientes commoda ſecum. Multa recedentes adimũt & ẽ verum ſimplex neque affert, neque auferre per ſe ſignificat, ſed vtrunque per reſpectum, verbi gratia ferat ruſtic⁹ agnũ, & ſit in medio viæ donec ad me peruenerit, afferre dicet, & vbi pertrãſierit auferre. ſemper tamen vniformiter feret, ſic tempus fert omnia quæ in eo fiunt, quia tempora labuntur more fluentis aquæ, vita autem noſtra virilis eſt quaſi in medio curſu noſtro perſiſtens. eo vſque ferunt anni, ideſt afferunt nobis & animi & corporis vires, ſed pertranſeuntes auferunt eas quia ergo medium vitæ tranſgreſſus eſt Mœris dicit omnia fert hoc eſt ſecum fert, & ita quia vita me deſerit, aufert mihi omnia commoda iuuentę, etiam animum in quem tamen mirum eſt quomodo tempus habeat imperium niſi quia organis pellucet, & ſecundum eorum diſpoſitionem, aut perſpicit, aut caligat. Vox quoque Mœrim. Nã fugit ipſa. Contra Cicero de ſenectute. Defendi legem voconiam magna voce, bonis q; lateribus. Et videtis annos meos. ¶ Ordo eſt. Quid, ideſt cur & ad quid ſupple non memoras ea quæ ego audiueram te canentem ſolum, ideſt cum tu caneres, & eſſes ſolus, ſub nocte pura, ideſt ſuda & ſerena contemplans, videlicet aſtra, & ita memor factus aſtri Cæſarei, ego memini numeros, ideſt modulos cantus ſi, ideſt vtinam aut ſi tenerem verba ſupple vt numeros dicerem tibi, hoc audito incipit Mœris idem carmen repetens memorãs videlicet quid ſub nocte ſolebat canere. Canebat autem ò Daphni quid, ideſt ad quid ſuſpicis, ideſt ſurſum inſpicis, ſicut illic. (Attenuati ſunt oculi mei ſuſpicientes in excelſo) antiquos ortus ſignorum, ideſt ortus ſignorum antiquorum, aut antiquos, ideſt ſolitos ortus ſignorum cum ſit nouus ortus admirandus. vnde addit. Ecce (quod in re ſubita & miranda poni ſolet. Aſtrũ, ideſt ſydus Cęſaris Dionęi, ideſt à Dionę orti. vnde Venus cuius ſydus clariſſimum proceſſit orta eſt.) Aſtrum inquam quo ſegetes, ideſt herbæ ſatæ gauderent frugibus, ideſt iplerentur granĩs (id autem fit in Iulio) & quo vua, ideſt botrus, racemus duceret, ideſt attraheret colorem, ſcilicet purpureum. hoc eſt matureſceret in collibus apricis, ideſt ſoli expoſitis nihil vmbræ habentibus. O Daphni inſere piros, quia nepotes, ideſt poſteri tui, carpent poma tua, ideſt arboris per te inſitæ: volebat plura dicere, ſed nequibat oblitus præ ſenio & curis, longe autem plus eſt, quàm ſi multa caneret omniaq; repetiſſe conficeretur: tũc enim non videretur tot carmina Virgi. in laudem Cæſaris & Auguſti ceciniſſe. Videtur enim hoc ſecundum ad laudem Auguſti pertinere, qui agros reddiderat quibus habitis cum ſpe perpetuę poſſeſſionis dixerit Maro. Inſere Daphni piros, ſicut contra Meliboeus in prima profugus per amaritudinem dicit. Inſere nunc Meliboee piros: pone ordine vites &c. Sciet autem lector imperitus verſuum iſtius & aliarum Eclogarum quoſdam vocari cantilenas quia ſunt mera carmina, vt Tityre dum redeo. & Huc ades, ò Galatea & Daphni quid antiquos. Et Inſere, Daphni &c. quoſdam autem rem narrare: qui pro ſe orationis munere funguntur: vt ſequentes. omnia fert ætas non enim eos vt cantilenam recitat: ſ; interceptus obliuioni. docet ſe non amplius poſſe dicens quia ætas, ideſt longæuitas vitæ fert ſupple ſecum hoc eſt aufert nobis omnia, ſcilicet iuuentæ bona quoque, ideſt etiam animum, ideſt memoriam & mentem ipſam nedum corporalia. ego memini me puerum, ideſt cum eſſem puer condere, ideſt abſcondere cantando, ſoles longos, ideſt diu ſuper hemiſperium noſtrum apparentes, & tarde occidentes, hoc eſt cantaſſe donec ſol in longis diebus occideret & conderetur per interpoſitionem terræ, vt Seruius dicit. Condere, ideſt finire (ſicut in primo Æneid. Antem diem clauſo componet veſper Olympo, vtrunque enim tractum eſt à fabris, qui dum componunt aut condunt, materiam paratum opus abſoluunt: vnde & Cõdere carmina componere & condere dicuntur qui ea abſoluunt) longos ſoles. i. dies æſtiuos, & id quoque in gratiam Iulii & Auguſti quaſi tunc lætior cecinerit quando magni menſes illi proceſſere. Nunc tot carmina. ſup. ſunt oblita mihi, ideſt à me aut in damnum meum. Et quoque, ideſt etiam ipſa vox fugit, ideſt deficit & deſerit Mœrin, ideſt me ſed plus põderis eſt in proprio nomine, Componere. quaſi

quaſi dicat, illũ nobilem cantorẽ, & id emphaticos. Lupi videre Mœrin priores, ideſt priuſq; ab eo viderentur, & ita (vt eorum dicitur eſſe natura) fecerunt Mœrin rauceſcere, hoc eſt credo ꝙ lupi viderint me priores, quia ſic rauceſco vt qui ab eis prius viſi dicuntur. Sed tamen, ideſt quamuis ego amplius non poſſim: Menalcas referet tibi ſatis ſæpe iſtà, ſcilicet quæ deſideras car/ mina, mina, aut ſic ſed tamen illa ſatis ſupple ſunt, quia Menalcas refe/ ret ſæpe tibi ſupple ea. Patet manifeſte, ꝙ ſub etiam temporis nõ ſemper accuſatiuum poſtulat, vbi, ſcilicet eſt ſtatio & quies, vt hæc ſub pura nocte, ideſt in ipſa nocte. Addi poteſt regula. Quia plurima deponentalia actiue ſignificantia olim communia fue/ runt, vnde hic paſſiue dixit. Oblita mihi tot carmina.

Cauſando noſtros in longum ducis amores. LY.
Et nunc omne tibi ſtratum ſilet æquor: & omnes
(Aſpice) ventoſi ceciderunt murmuris auræ.
Hinc adeo media eſt nobis via. namq; ſepulchrum
Incipit apparere Bianoris. hic. vbi denſas
Agricolæ ſtringunt frondes: hic Mœri canamus.
Hic hœdos depone: tamen veniemus in vrbem.
Aut ſi nox pluuiam ne colligat ante vremur,
Cantantes licet vſq; (minus via lędet) eamus.
Cantantes vt eamus: ego hoc te faſce leuabo.
Deſine plura puer: & quod nũc inſtat, agamus. MOE.
Carmina tum melius, cum venerit ipſe, canemus.

SERVIVS.

¶ Cauſando noſtros in lon/ gum ducis amores.) Cauſas nectendo, differs noſtra deſy/ deria. ¶ Tibi.) In tuam gratiã. Et hoc dicit, Vt poſſis canere. cuncta ſiluerunt. Quod qui/ dem ex Theocrito ſumptum eſt. τὰ δὲ σιγᾷ μὲν πόντος, σιγῶντι δ' ἀῆται. ¶ Bianoris.) Hic eſt q & dictus Ocnus ẽ: de quo ait in decimo, Fatidicæ Mantus & Thuſci fi/ lius Amnis. Conditor Man/ tue dictus eſt Bianor: quaſi animo et corpore fortiſſimus, ἀπὸ τῆς βίας καὶ ἀνορέας. ¶ Striugunt frondes.) Ampu/ tant' decutiunt. Ipſe in Georgicis, Sed tamen & quernas glan/ des tunc ſtrigere. ¶ Tamen veniemus in vrbem.) Etiam ſi paulu lum quieſcentes dederimus operam cantilenæ. ¶ Nox pluuiam ne colligat ante, veremur.) Aer enim cum occaſu mutatur fre/ quenter: quod in Æneide etiam ſæpius indicatur. ¶ Vſque ea/ mus.) Iugiter eamus, ſed. ¶ Cantantes:) ita enim minorem iti/ neris ſentiemus laborem.) Hoc te faſce leuabo.) Si cantantes ie rimus, hœdorum te onere ipſe releuabo. Nam faſcem ait onus. Sic in Georgicis, Iniuſto ſub faſce viam dum carpit. ¶ Deſine plu ra puer.) Ac ſi diceret, Nimij deſyderij es. ¶ Quod nũc inſtat aga mus.) Nos centurionem placemus: nam canere, ocioſum eſt. ¶ Cum venerit ipſe.) Vel Virgilius, cuius aduentu ſperabat ſecu/ ritaté: vel ipſe Auguſtus, qui Actiacis bellis erat occupatus.

MANCINELLVS.

¶ Cauſando.) Cauſas nectendo. Bianoris is aliter Ocnus dictus eſt, filius autem Mantus fatidicæ, quia matris nomine Man/ tuam appellauit authore Virgi. libro decimo dicens. Ille etiam patris agmen ciet Ocnus ab Oris Fatidicæ Mantus, & tuſci fi/ lius amnis. Qui muros matris q́ꝫ dedit tibi Mantua nomen. Di/ citur autem Bianor à bia, quod eſt Vis ſeu violentia, & aner vir. Stringunt excidunt, authore Nonio. Minus via lędet. Comes fa cundus in via pro vehiculo dicebat Pub. vt Gel. & Macrob. ſcri. ¶ Deſine plura.) Lycidam arguit tanquam leue voluptatis q́ꝫ va næ cupidum. ¶ Puer.) & diaſtole figura, in er. ¶ Inſtat) vrget im minet. ſ. vt. ſ. noſtrorum agrorum poſſeſſori hœdos iſtos mitta/ mus veniæ gratia. Ipſe Menalcas. i. Virgilius vt agros recipiat.

ASCENSIVS.

¶ Cauſando puer auidus cantilenę quo Mœrin minus poſſe vi det eo vrgentius inſtat. Ea enim eſt hominum natura: quia niti/ mur in vetitum ſemper cupimus q́ꝫ negata. Moleſte ergo patitur ꝙ ille ſenium ſuum excuſat. vnde dicit. O Mœri tu ducis in lon gum, ideſt protrahis & differs. noſtros amores, ideſt res quas ſumme ſumme amo cauſando, ideſt annectendo cauſas in excuſa/ tionem, aut excuſando quia reus dum cauſas dicit purgat ſe. Aut ſenſus eſſe poteſt: vt quia puer non audet dicere eum odioſum, ac moleſtum eſſe cauſationibus ſuis dicat verecunde tu ducis in lõgum noſtros amores, ideſt non pa/ teris vt te nunc amem quia ex cuſationes tuæ diſplicent, & is quidem ſenſus argutior eſt. Et, ideſt tamen quamuis cane re recuſas omne ęquor, ideſt locus æquus ſiue in mari ſiue in terra ſtratum, ideſt ſedatum & æquatum, ſilet tibi, ideſt in gratiam tuam, ideſt quia nullus eſt ventus: certum eſt ęquor ſter ni, & ita tam in mari quàm in terris eſt amœnitas. Aut enim pa/ dum æquor vocat reſpectu Mincii, aut ex tranquillitate padi in dicat tranquillitatem maris adriatici quod illinc videre non po teſt, neq; de alia vrbe quam de Mantua loquitur cum dicat ſe/ pulchrum Bianoris apparere. & pro, ideſt omnes auræ ventoſi murmuris, ideſt procellæ aut commotiones quas ventus face/ re ſolet cecidere, ideſt ſedatæ ſunt. Hinc eſt adeo, ideſt omnino & ad id quod expetitur vt ſit: media via nobis, ideſt nos peregi/ mus medium itineris cum ſimus in media via: nam ſepulchrum Bianoris: ideſt Ocni filii fatidicę Mantus incipit apparere, & agri colæ ſtringunt, ideſt abſtrahunt aut excidunt tibi, ideſt ad ſola/ men tuum: hic frondes denſas, ideſt luxuriantes, vnde poſſet in prima dictum intelligi de ruſtico. (Hinc alta de rupe canet fron dator ad auras) ò Mœri canamus hic, depone. hic hœdos, ſcili/ cet quos ad Arrium fers. tamen, ideſt tametſi requieueris modi/ cum nos veniemus in vrbem, ſupple tempori, ac ſatis tempeſti/ ue aut ſi nos veremur ne nox colligat ante, ideſt priuſquam per/ uenerimus ad vrbem pluuiam quæ vehementem ſerenitatem ſe qui ſolet licet, ideſt licitum eſt vt eamus vſq;, ideſt ſemper can/ tantes: quia via lędet. ideſt offendet & fatigabit nos minus, ſcili cet quàm ſi triſtes incederemus quia vt eſt in mimis Publii. Co mes facundus in via pro vehiculo eſt, vt autem eamus cantan/ tes. i. vt tu cantes, ego leuabo te hoc faſe. i. portabo hœdos tuos, Ad hoc Mœris reprimẽs auiditatem pueri. O. puer deſine plura, ſup. expetere à me, & agamus quod nunc inſtat. i. vrget nos. i. pficiſcamur ocyus. Nos canemus melius carmina, tum. i. tunc cũ i. quando ipſe. ſ. cuius mentionem fecimus aut nobiliſſimus mu/ ſicus, aut caput lętitię noſtræ, aut author carminum noſtrorũ, Menalcas. ſ. venerit videlicet ab vrbe Romana, quo profectus eſt pro recuperandis iterum agris ſuis.

ECLOGÆ NONÆ FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN GALLVM, QVÆ EST DECIMA ET VLTI MA ECLOGA.

Vltima (quæ decima eſt) canit Ecloga depereuntem
Ah miſere, & fœde nimium te Galle Lycorim.

ASCENSIVS.

VLtimãquę &c. In hac vltima Ecloga canit Maro amores Galli poetæ eximii in Cytheridem quam hic Lcorim vocat: quã immutatã permiſit Auguſtus licet Gallum oderit: quia in de decus Galli cedit ꝙ tam miſe/ re amauit libertinę conditio/ nis mulierem Antonium po/ ſtea ſecutam. De Gallo autem Seruius & Mãcinellus ad prin cipium Eclogę ſatis dicent quidem eſt ex parte in laudem Gal/ li in li in re poetica: quem & mu/ ſis curæ & ſibi cordi eſſe poe/ ta predicat. ¶ Ordo verſicu/ lorum meorum eſt. Vltima Ec loga quæ decima eſt. canit te Galle depereuntem, ideſt amã tem vſque ad deperditionem ah nimium miſere, ideſt afflictim. & fœde, ideſt turpiter Ly corim, puellam illam libertã olim Volumnii. quę & Cythe ris vocata eſt, ſed ſolent puel/ lis amatis nomina mutari, vn de ſunt Delia, Corynna, Leſbia &c.



SERVIVS.

EXtremum hunc Arethuſa mihi cõcede laborẽ.) Gallus ante oẽs primus Ægypti præfectus, fuit poeta eximius:nã & Euphorionem (vt ſuprà diximus) tranſtulit in latinum ſermonem:& amorum ſuorũ de Cytheride ſcripſit libros quatuor. Hic primũ in amicis Auguſti Cęſaris fuit. poſtea cũ veniſſet in ſuſpicionem quod contra eum coniuraret, occiſus eſt. Fuit autem amicus Virgilii,adeo vt quartus Georgicorũ à medio vſq; ad finem eius laudes teneret: quas poſtea iubente Auguſto in Ariſthæi fabulã cõmutauit. Hic Gallus amauit Cytheridẽ meretricẽ libertã Volumnii.q̃ eo ſpreto, Antonium euntẽ ad Gallias eſt ſecuta:ꝓpter quod dolorem Galli nunc videtur conſolari Virgilius. Nec nos debet mouere,quòd cũ mutauerit partem quarti Georgicorum,hanc Eclogam ſic reliquit. Nam licet conſoletur in ea Gallum,tamen altius intuenti vituperatio eſt. nã& in Gallo impatientia turpis amoris oſtenditur: & aperte hic Antonius ſcarpitur inimicus Auguſti,quem contra Romanũ morem Cytheris eſt in caſtra comitata.⸿Extremum laborem.) Non quod mihi laborioſum eſt(nam ſcribere,apud poetas luſus eſt vt,Et ipſum Ludere quæ vellẽ calamo permiſit agreſti) ſed rem tibi laborioſam,ſcilicet vt Nympha virginitate gaudẽs præſtes de amoribus cantilenam. Vnde & rogat dicens. ⸿Concede.) Et verecunde pauca poſtulat,& eam adiurat etiam ,⸿Sic tibi cum fluctus ſubter labere ſicanos.) Per Arethuſam autẽ Muſam ſiculã.i. Bucolicum Theocritiũ inuocat carmẽ. Sane Arethuſa ſecundum latinitatem in penultima habet accentum: ſecundum rationem græcam,in tertia à fine,ſic vt Creũſa,& Creuſa. ⸿Pauca meo Gallo.) Non ad cæterarum Eclogarum cõparationem:ſed pauca quantum ad Galli pertinet ſcripta, quæ (vt ſupra diximus) de ſuo amore compoſuit .⸿Sic tibi cum fluctus ſubter labere ſicanos.) Varia enim opinio eſt. Nã alii dicũt Arethuſam nympham Sicilię,Alphęum de Elide venire per maria:ſecũdum quos alibi dixit, Alpheum fama eſt huc Elidis amnem. Occultas egiſſe vias ſubter mare. Alii dicunt ipſam Arethuſam iam in fontem mutatam Alphęum fugere , & de Elide ad Siciliam venire:quod nũc eſt ſecutus.⸿Doris amara.) Mater Nympharũ eſt:quam pro mari poſuit.⸿ Solicitos.) Solicitatos , plenos ſolicitudinis poſt Cytheridis abſceſſum,quã Lycorim vocat. Fuerunt autem vno tpe nobiles meretrices tres: Cytheris,Origo,Arbuſcula. Horatius, Exploſa Arbuſcula dixit. Idẽ, Vt quondã Marſeus amator Originis;ille Qui patrium mimę donat fundumq; laremq;. ⸿Simæ.) Gręcum nomẽ eſt: id eſt preſſis naribus. Vnde & ſimias dicimus: quod epitheton Theocritus dat præcipue apibus. ὡς τήνω σιμαὶ λειμωνόθεν φέρβεν ἰοῖσαι κέδρον ἐς ἁδεῖαν μαλακοῖσ' ἄνθεσσι μέλισσαι.⸿Reſpõdent omnia ſyluæ.) Per Echo, ideſt vocis imitationem nos ſolamur.

DECIMA ET VLTIMA ECLOGA QVÆ DICITVR GALLVS, LOQVITVR POETA,SED NOMINE PASTORIS.

POETA.

EXtremum hunc Arethuſa mihi concede laborem.
Pauca meo Gallo, ſed quæ legat ipſa Lycoris:
Carmina ſunt dicenda. neget quis carmina Gallo?
Sic tibi,quum fluctus ſubter laber Sicanos.
Doris amara ſuam non intermiſceat vndam.
Incipe,ſollicitos Galli dicamus amores,
Dum tenera attondent ſimæ virgulta capellæ.
Non canimus ſurdis,reſpondent omnia ſyluæ.

PROBVS.

⁋Arethuſa, Fons in Sicilia,à quo muſam videtur cognominare quoniã Bucolica carmen ſiculum,vel quia amoris cauſa Alphęus Piſæ fluuius per mare defluens in eam conuenit.

MANCINELLVS.

⁋Extremum hũc.) De Gallo poeta ſatis Ecloga.vj.iã diximus ſecundum Euſebium, Strabo etiam lib.xvij.ſcri. Cornelio Gallo

Ægypti

ægypti prouinciam à Cæſare Auguſto primum cōmiſſam fuiſſe. Suetonius quoq; meminit, Cornelium Gallum ad præfecturam ægypti ex infima fortuna fuiſſe ab ipſo Auguſto prouectum, quē poſtea res nouas molientem damnādum ſenatui tradidit, itaq; & accuſatorum denunciationibus, & ſenatuſconſultis ad necem compulit, Scribit Euſebius, vt ante etiam narrauimus ꝙ Gallus anno ætatis ſuæ quadrageſimotertio propria ſe manu interfecit. addit Seruius hunc ſcripſiſſe libros quatuor de Cytheride olim Volumnij liberta, & à ſe amata, quam alio noīe Lycorida appellauit, demum eo cōtempto Antonium in Galliā ſecuta eſt, hinc eum Maro ſolari pſenti carmine voluit, nam ſibi iunctus amicitia fuerat, cum vt ante dixi Cæſari cōmēdatus ab illo, agrum recęperit. ⁋ Arethuſa.) Fons eſt ſyracuſius teſtibus Plinio, Soli. &
Arethuſa vbi locop. Strabone lib. vj. quæ in pelagus fluuium ſtatim emittit, hunc ipſum Alpheum eſſe traditum eſt in fabulis, qui cum in peloponneſo ſumat originem, per mare ſub terram vſq; ad Arethuſam fluēta perducit, deinde hoc ex loco emergens rurſus excurrit in pelagus, hæc & plura Strab. Naſo ēt li. v. met. multa. & Diodo. li. xxj. Arethuſam, propter Theocritum nympham inuocat, qui ſyracuſius fuit vti Eclog. iiij. & vj. narrauimus. ⁋ Extremum laborē.) Extremum carmen ꝑ quod inuit toto opere Arethuſam ꝓfuiſſe ſibi, quod quidē ita eſt: nā vbiq; Theo. vt patuit imitatus
Doris. eſt. ⁋ Doris amara.) Hæc nympha fuit Oceani filia & thetyos, vt ſcri. Heſio. quæ Nereo fratri, iuncta eſt vxor, à quibuſdam interpretatur amaritudo, q̄ Nereum, hoc eſt mare à Nereos, quod eſt aqua, dictum ſemper conſequitur, hinc ſæpe à poetis Doris pro mari ponitur, vt etiam hic. ⁋ Simæ.) Simos vox græca eſt, dici-
Simus. tur autem quis preſſas nares habens.

ASCENSIVS.

❡ Extremum hunc &c. Decātaturus poeta miſeros amores Galli amici,

li amici, & impoſiturus extremam manum operi ſuo deprecatur culpam ab Arethuſa nympha ſicilienſi: per quam eam muſam. i. gratiam infuſam itelligemus quam Theocritus ſiculus in deſcribēdis Bucolicis carminibus habuit, vnde prius dictum eſt. Sicelides muſæ paulo maiora canamus. Sicelidum autem princeps eſt Arethuſa. Inuitat ergo eum ad extremum laborem. i. cōpoſitionē amorum qui nymphę caſtę laborioſi ſint. Et ideo ponit obſecrationem dicens. Sic tibi &c. Oſtēditq; Gallum dignum eſſe, cui carmina fiant. ❡ Ordo eſt. O Arethuſa nympha ſicula cōcede mihi hunc extremum laborem. i. qui tibi extremus labor erit (quia non plura Bucolica carmina conficere ſtatuit) pauca carmina ſunt dicenda meo. ſ. familiari, & amico Gallo, ſed ſup. talia quæ legat ipſa Lycoris. i. quę ſint in deteſtationem perfidię & inconſtantiæ eius, quam Gallus tot carminibus laudauerit, & tamen alium ſecuta eſt, quis neget carmina Gallo? q. d. nemo cū ſit poeta eximius & homo ſuauis ac beneficus. Sic, comprecatiua eſt hæc particula. Aut ſic mihi carmina dictabis, & incipies: Doris. i. aqua marina, amara. i. ſalſa, nō intermiſceat tibi. i. aquis dulcibus: ſuam, ideſt marinam & ita amaram vndam, cum ideſt quando ſubterlabere, ideſt flues fugitans Alpheum fluuium, ſubter fluctus ſicanos. ideſt maris ſicani ſeu ſiciliēs. (Noris puer ſubterlabere penultima lōga proferre, quia futuri indicatiui eſt) Incipe igitur. dicamus. i. dicta: vt dicam ſollicitos amores Galli. i. quos Gallus in Lycorim ſeu citherida confert, dum. i. donec capellæ ſimę. i. naſum depreſſum, & incuruum habentes, attondēt tenera virgulta, & ita erit paſtori canendi locus, nos non canimus ſurdis, quia ſyluæ reſpondent omnia, quod non facerent, ſi ſurdę eſſent, vt viſum eſt paſtori, loquitur enim poeta nomine paſtoris. alios ſubinde loqui faciens. vnde mixtum poematis genus eſt. Reſpondent autem ſyluæ per echo. i. reſonantiam, & redundantiam vocis.

Quæ nemora, aut qui vos ſaltus habuere puellæ
Naiades? indigno quum Gallus amore periret?
Nam neq; Parnaſi vobis iuga, nam neq; Pindi
Vlla moram fecere, neq; Aoniæ Aganippe.
Illum etiam lauri, etiam fleuere myricæ:
Pinifer illum etiam ſola ſub rupe iacentem
Mænalus, & gelidi fleuerunt ſaxa Lycæi.
Stant & oues circum, noſtri nec pœnitet illas.
Nec te pœniteat pecoris diuine poeta.
Et formoſus oues ad flumina pauit Adonis.

SERVIVS.

❡ Quę nemora.) Eſt quędam Theocriti ecloga, in qua ſuos amores deflere Daphnis inducitur. huius omnem ordinem ad hanc eclogam tranſtulit. ⁋ Saltus habuere puellæ Naiades.) Nymphas ſimpliciter accipiamus. nam ſi proprie loqueretur, Oreades diceret. Naiades enim, fontium: Oreades montium Nymphæ ſunt. Sane quia diximus eaſdem eſſe Nymphas quas etiam Muſas: videtur hoc dicere, Quia ſi cū ipſo fuiſſent muſæ, ideſt ſi dediſſet operam ſcribendis carminibus: non incidiſſet in tantas amoris anguſtias. ⁋ Indigno.) Vel meretricio, vel magno. Nam & Ennius ait, Indignas turres, ideſt magnas. ⁋ Neq; Parnaſſi vobis iuga: nam neq; Pindi.) Montes Theſſaliæ ſunt Parnaſſus & Pindus, Apollini & Muſis conſecrati. ⁋ Aonia Aganippe.) Nominatiui ſingulares ſunt. Aganippe autem fons eſt Bœotiæ, q̄ & Aonia dicitur. Aonia aūt breuis fit Ni: quia ſequitur vocalis vocalem. ⁋ Sola ſub rupe deſerta.) Mę nalus autem & Lycæus ſunt Arcadiæ montes. ⁋ Stant & oues circum.) Scilicet circa Gallum, eius amorem ſtupentes, Senſus autem eſt, ſicut oues ò Galle circa te ſtare non pœnitet, ita nec te illarum pœniteat. nam etiam Adonis quondam ouium extitit paſtor. Et ꝙ ait. ⁋ Noſtri,) miſcuit ſuam perſonam: vt frequenter facere conſueuit: nam erat integrum, Tui nec pœniteat illas. ⁋ Nec te pœniteat pecoris diuine poeta. Allegoricῶs hoc dicit, Nec tu erubeſcas Bucolica ſcribere. ⁋ Adonis,) A habet accentum, quia græcum eſt nomen: tamen & latine ſic dicimus. nam adon nuſquam lectum eſt.

PROBVS.

❡ Adonis.) vt Heſiodus ait phœnicis, & Alphœſibeæ Agenoris Thoātis, qui Syriam, Arabiamq; tenuit imperio, vt Antimacus ait regnauit cypro, vt & Philoſtephanus libro quo quæſtionis poeticę reddidit cauſas, ex Ioue ſine vllius fœminæ accubitu ꝓcreatum, hunc venandi ſtudioſum fuiſſe, & ab apro iteriiſſe, atq; ita plurimis cognitum. Paſtorem non inueni fuiſſe, ſed amatoriā Veneris induxit hiſtoriam.

MANCINELLVS.

❡ Quæ nemora.) Interrogatio eſt. ⁋ Saltus) campi. ⁋ Naiades.) per has muſas intelligit: vt ſequentia indicant. ⁋ Indigno.) turpi.

pi. ⁋ Pindi.) Pindus Theſſaliæ mōs eſt, vt ſcri. Solin. ex cuius vertice, teſte Strab. lib. vj. fluit Inachus amnis Aonię. i. bœotiæ, eſt. n. genitiuus caſus, non autem noīatiuus, de Aonia latius, Eclog. vj. ⁋ Aganippe.) Aganippe. fons eſt Bœotiæ, vti Solinus edocet, ſic etiam Hippocrene: quos fontes Cadmus literarū primus repertor dum rimatur, & quænam adiiſſet loca: quoniam equeſtri exploratione deprehendiſſet, Incenſa eſt licentia poetarum, vt pariter vtrumq; vulgarent. ſ. ꝙ eorum alter alitis equi vnguicula ſollicitatus foret, alter potus facundia animas irrigaret. Aganippe demum dicitur ab agan, quod eſt valde, & hippos equus, Hippocrene vero ab hippos, & crene. i. fōs Lycęi arcadię mōtis de quo plura. ⁋ Pœnitet.) pudet, pœniteat, pudeat. ⁋ Pecoris.) ideſt Bucolici carminis Adonis. Theocritus quoq; ait in prima. ſ. Vade, age, carpe, vias: puer eſt formoſus Adonis. Et timidos figit lepo-
res, nec parcere nouit, Ille feris trucibus: paſcit dum montibus agnas, Fuit autem Cinyrę Cypriorum regis filius ex Myrrha filia, quem ardentiſſime Venus adamauit, tandē ab apro vulneratus interiit, de quo latius li. x. met. fuerat aūt rex, hortorūq; nobilium poſſeſſor. Vnde Pli. lib. xix. inquit, & quoniam antiquitas nihil prius mirata eſt, q̄ & heſperidū hortos, ac regum Adonis & Alcinoi, de Adoni. & Venere multa Macro. lib. j. ſatur.

ASCENSIVS.

❡ Quæ nemora aut qui vos ſaltus habuere puellæ, Incipit igitur cantare alloquens primum muſas, roganſq; vbi fuerint, cum Gallus ſic deperiret, quaſi vero muſarum præſentia amores cohibuiſſet. Nam, vt in. ij. æneid. diuinus poeta docet, numina caſta cum Venere non habent commercium, vnde non potuit ea videre Æneas, donec Venus abierat, ſed hic amantem cōueniunt numina amatoria: vt ex ordine patebit qui talis eſt. O Naiades, ideſt fontium deæ, hoc eſt muſæ quæ & fontibus præeſtis: nam ſecundum Varronem eædem ſunt muſæ & nymphæ, puellæ, ideſt caſtæ & perpetua virginitate florentes. (vnde vt Catullus inquit: Caſtum eſſe decet Poetam ipſum) quæ nemora, & qui ſaltus habuere, ideſt tenuerunt vos tanquam rem charam (vnde potius habuere quàm tenuere dixit, quanuis dictum ſit. Tenui eum nec dimittam) cum, ideſt quando. Gallus periret

amore indigno,ſcilicet tali viro, quaſi dicat certum eſt ꝙ tunc non reſpexiſtis ad Gallum poetam:nam neque iuga Parnaſi mõtis,muſis ſacri in Bœotia, neque iuga Pindi montis Theſſaliæ, etiam muſis ſacri,fecere vobis vllam moram, ideſt non detinuerunt vos,quo minus ad Gallum vobis chariſſimum veniretis,neque Aganippe ſupple fons Aoniæ illius regionis in Bœotia,ſupple fecit vobis moram.(Attende puer Seruius dicit nominatiuos ſingulares quaſi Aonie Aonies dicatur.Mancinellus vult genitiuos eſſe:tunc autem diceretur Aganippes niſi latine dicatur in recto hæc Aganippa:nos vero conſtruximus,vt alterum ſit caſus genitiui ſubſtãtiue tenti,alterum nominatiui,hoc eſt neque Aganippe fons ille Aoniæ,ſcilicet regionis in Bœotia, ſupple fecit tibi moram.Non autem fit ſinalœphe, ſicut nec ibi in acteo aracintho.)Etiam lauri,quaſi dicat non ſolum nymphę & homines,ſed etiam lauri.Et etiam myricæ,ideſt ſi ad allegoriam reſpexeris,& ſummi quiq; & infimi fleuere,ideſt fleuerunt illum ſcilicet Gallum,& Mẹnalus mons ille Arcadiæ pinifer, ideſt in cuius vertice plurimæ pinus naſcuntur, & ſaxa Lycei montis etiam in Arcadia:gelidi,ideſt vento horrentis:fleuerunt etiam illum,ſcilicet Gallum iacentem ſub ſola,ideſt deſerta rupe quod deſperantes amatoris eſt:vnde de Corydone. Ibi hæc incõdita ſolus,Mõtibus & ſyluis ſtudio iactabat inani. Et oues ſtant circum,ideſt in circuitu vbi Gallus amore langués decubabat,nec pœnitet, ideſt pudet illas.ſ.oues,noſtri,i.tui & mei amantium,vt quod Gallo fit ſibi fieri cenſeat,niſi dicere malis, nec pœnitet illas noſtri pecoris,ſed malo ſic, nec pœnitet oues noſtri.ſ paſtorum amàntium nec te pœniteat ò diuine poeta pecoris.ſ.ouium quas noſtri non pœnitet.i.non pudeat nos Bucolica & paſtoralia tractare:quanuis tu ſis diuinus poeta:quia Et, ideſt etiam Adonis puer ille Veneri dilectiſſimus: quia formoſus,pauit oues,ad,ideſt iuxta flumina.Credo poetam feciſſe carmen illud etiam ſic. Illum etiam lauri:illum etiam fleuere myricæ,quomodo maior eſt gratia,q̃ vt mutatum eſt,necnon &c. Sed nos à veteri nihil mutare conſtituimus.

PIERIVS.

¶Naiades.) Ita quidem exemplaria quædam habent. Sed in peruetêri expoſito codice,& in Romano,& in Longobardico,Naides,& id recte.Valerius enim Probus,vbi de nominibus. Is,pura terminatis agit:eodem modo poni dicit Lais Laidis: Thais Thaidis: Nais Naidis.Virgilium tamen poetice Naiadis declinaſſe eo loco.Ægle Naiadum pulcherrima.¶Indigno cum Gallus amore periret.) In Romano codice, Peribat legiť, quod Theocritianę reſpondet figuræ. πᾶ ποκ᾽ ἄρ᾽ ἦσ᾽ ὄκα Δάφνις ἐτάκετο πᾶ ποκα νύμφαι. In longobardico tamẽ eſt, Periret. Recte vero Poeta argumẽtũ hoc accõmodauit Gallo,quod de ſpõte moriente Daphnide Theocritus decantauit.Cornelium enim Gallũ primũ Ægypti pręſidem,poſt eã in prouinciã ab Auguſto redactam ipſum ſibi mortem cõſciuiſſe ſuperius oſtendimus ex Euſebio:quanuis Seruius eũ ab aliis occiſum dicat,Accedit Euſebi. Oui.etiam teſtimonium ita dicentis in Epitaphio Tibulli.

Tu quoq;,ſi falſum eſt temerati crimen amici,
Sanguinis atq; animæ prodige Galle tuæ.

Quod vero Cornelius Gallus paſſim ſcribitur, obſerues apud Strabonem libro tertio. Ælium Gallum trunca dictione ſcriptum.¶Nam neque Parnaſi vobis iuga.) Quanuis παρνάσσος duplici σσ paſſim apud græcos ſcribatur, antiqua tamen omnia exemplaria, Parnaſi,legunt vnico,ſ,quod nemo mirabitur,ſi legitur apud Vel. Longum. Veteres neque quidem in his fuiſſe,iuſſe,abeſſe & ſimilibus,ſſ geminaſſe,adeo putabant eam literam,vel vnicam ſatis per ſe ſonare. ¶Neque Aonia Aganippe.) In Longobardico.Aoniæ,cum diphthongo in vltima. In altero peruetêri codice abraſa eſt vltima ſyllaba. Sane Aonia Aganippe,vtrunq; Seruius nominatiui caſus eſſe dicit. Quibuſdam vero tametſi non improbent,Aonia nihil abſurdum videtur:vt qui dixerat: Iuga Pindi & Parnaſi,dicat etiá eadem figura. Aganippe Aoniæ, ſitq; hoc genitiui caſus ne verſus adeo elangueſcat. Sed.n.Aonię Aganippes,legendum eſſe indicat Probus,qui loco hoc dicit geminas vocales ab vna excipi,adeoq; ſyllabam vltimam in Aoniæ:non elidi ſed communem fieri,produci vero ſubſequente vocali breui corripi ſi longa excipiat,vt eo loco. Inſulæ Ionio in magno. Huius ſententiæ Soſipater etiam ſubſcribit.¶Illum etiam lauri etiam fleuere myricæ.) In Romano codice,legitur. Illum etiam lauri illum fleuere. In longobardico,vna plus dictione pleniore verſu eſt. Illum etiam lauri illum etiam fleuere myricæ, idq; ter repetitum cum, Pinifer illum etiam,maiorem habere mouendi vehementiam videtur,quamuis non diſpliceat. Illum etiam lauri,etiam fleuere:ꝙ ea exilitas proprię ſit,& Bucolici caracteris, & perſonæ miſerabiliter aliquid deplorantis.

Venit & vpilio,tardi venere ſubulci:
Vuidus hyberna venit de glande Menalcas.
Omnes,vnde amor iſte,rogant,tibi venit Apollo.
Galle quid inſanis?inquit tua cura Lycoris
Perq; niues alium,perq; horrida caſtra ſecuta eſt.
Venit & agreſti capitis Syluanus honore,
Florentes ferulas,& grandia lilia quaſſans.
Pan deus Arcadiæ venit,quem vidimus ipſi
Sanguineis ebuli baccis,minioq; rubentem.
Et quis erit modus inquit?amor non talia curat.
Nec lachrymis crudelis amor,nec gramina riuis,
Nec cytiſo ſaturantur apes,nec fronde capellæ.

SERVIVS.

¶Venit & vpilio.) Propter metrum ait vpilio: nã opilio dicimus.& gręco vſus eſt ſchemate:ſicut illi dicunt οὔρεα pro eo quod eſt ὄρη,& οὔνομα pro eo quod eſt ὄνομα. ¶Tardi venere bubulci.) Id eſt ſtulti. Terentius in ἑαυτὸν τιμωρουμένῳ, Tardus eſt,id eſt ſtultus. Nã porci cito ambulant.¶Vuidus hyberna venit de glande Menalcas.) Pinguis.Et humidum eſt quod extrinſecus habet aliquid humoris:Vuidũ vero quod intrinſecus. vnde & vuę dictę ſunt,quod tamẽ plerunque confundunt poetæ. ¶Amor iſte.) Tã impatiens,tã turpis.¶Tua cura Lycoris.) Pene irriſorie dictũ eſt.¶Tua cura.) i.pro qua tu ita es ſolicitus,te reliquit.Et bene cũ alii iterrogẽt,quaſi deus Apollo diuinat.¶Perq; horrida caſtra.) Hic tãgit Antonium,vt diximus ſupra. ¶Quaſſans.) Cõcutiens.¶Quem vidimus ipſi.) Solent numina plerũque ſe ruſticis offerre.Vnde eſt, Satis eſt potuiſſe videri. Notandum ſane ꝙ ea numina quę plerunq; amauerunt,dicit ad amatorẽ venire. Nã Apollo amauit Daphnem, Pan Syringam, Syluanus Cupreſſum.¶Sanguineis ebuli baccis, minioq; rubentem, Facile enim rubea pingitur Pan:propter ętheris ſimilitudinem. Æther autem eſt Iupiter. Vnde etiá triũphantes habent omnia Iouis inſignia,ſceptrum palmatam togam,qua vtebantur illi q palmam merebantur. Vnde ait Iuuena. In tunica Iouis. Faciem quoq; de rubrica illinunt inſtar coloris ętherei.¶Amor non talia curat.) Quaſi expertus loquitur.

MANCINELLVS.

¶Vpilio.)nõ opilio,per omicrõ in principio,ſed Vpilio, per v, legendum authoritate etiam Priſ.qui dicit,o, breuẽ in hoc noĩe eſſe conuerſam in,v,lõgã ex literarum affinitate. Seruius vero exiſtimauit Maronem feciſſe diphthõgon græcam propter metrum, vt ounoma pro onoma:ſic oupilio pro opilio,eſt autem ouiũ cuſtos.¶Vuidus.) Pinguis.¶Alium.) Antonium ſignificat,vti iam diximus. ¶Agreſti honore.)cum agreſti corona,quod ipſe declarat dicens. Florentes ferulas &c. Syluanus amauit Cypariſſũ, Pan Syringã. Apollo Daphnem. Idcirco hos ad Gallum veniſſe poeta ait.¶Ferulas.)De ferula legito Plin.libro.xiii.& libro.xx.¶Pan deus.) Latius ſupra diximus. Videto etiam Macro.libro primo ſat.vbi leges. Pana Solem eſſe.¶Ebuli.) Ebulum, herba eſt alto caule,in ſummitate ſemen habens vti ſambucus. Ebuli fumo fugantur ſerpentes.vt Plin.li.xx.¶Minio,) Inuenitur in argentariis metallis minium quondam apud Romanos maxime authoritatis ſacrę religionis, vnde Iouis ſimulachri facies diebus feſtis minio illini ſolebat,triumphãtumq; corpora,& ſic Camillum triũphaſſe Plin.lib.ix.ca.xxxiii.author eſt. Ebulũ

ASCENSIVS.

¶Venit & Vpilio.Docet ergo(vt dixi) qui ad Gallum ſic præ amore decumbentem peruenerit,& primo loco ponit Vpilionem,ideſt ouium paſtorem,deinde ſubulcos tum Menalcam, tum numina paſtoralia & agreſtia quæ amaſſe leguntur. Apollinem videlicet qui Daphnem puellam adamauit,is autem quia diuinus & ſummus rerum occultarum index, ſignificat Gallo Lycorim ſecutam eſſe Marcum Antonium. Itero Syluanum qui

qui Cypariſſum adamaſſe legitur, & Pana ſyringæ amatorem quem ſe vidiſſe dicit:innuens ſe in perſona paſtorali loqui. ¶ Ordo eſt: Vpilio, ideſt ouium paſtor venit, &.i.etiam cum pecore.ſ. nam dictum eſt. Stant & oues circum. ſubulci.i.ſuum hoc eſt porcorum cuſtodes, tardi, ſtulti & ſtolidi ſecundum Seruium qui vult porcos cito ambulare, aut q̃a dum paſcuntur tardius eunt, ſunt etiam inceſſu tardi, & Menalcas paſtor ille, venit vuidus, ideſt pinguis & intrinſecus pingui perfuſus, de glande hiberna.i. iam matura (niſi forte Menalcam velit eſſe porcorum cuſtodẽ qui glandem collegerit hiberno tempore atque inter legendum humefactus ſit, vt ſit vuidus pro humido.) Omnes.ſ.iſti, vt ruſtici & rerum ignari nec diuini rogant, ideſt interrogant, vnde iſte.ſ.tam vilis, tam indignus amor ſupp.ſit tibi, venit ſup.etiam Apollo, & ſupp.inquit ò Galle: quid, ideſt ad quid, inſanis, ideſt furis amore? quaſi dicat, id fruſtra facis quod ſcuit q̃a diuinus, Lycoris tua cura.i.quę cor tuum vrit, ſecuta eſt alium.ſ. Antoniũ in Galliam per niues, ſcilicet alpium, & per horrida caſtra. Venit &, ideſt etiam Syluanus, ſup. cum agreſti honore, ideſt ornatu capitis quaſſans, ſcilicet ferulas, ideſt ramalia ferularum quę ſunt leuiſſimi frutices: florentes, ideſt iam flores emittentes, & lilia grandia, pro modulo, ſcilicet capitis, & Pan deus arcadiæ venit, ſupp. ad Gallum: quem ipſi, ideſt nos paſtores. (quaſi dicat Gallus non vidit cæcus amore numina, vnde non eis: ſed paſtoribus reſpondet) vidimus rubentem, baccis, ideſt acinis ebuli, illius herbæ, ſanguineis, ideſt ſanguinei coloris, qui color Pani totam rerum naturam præſentanti congruit, propter ætheris colorem, & rubentem minio, ideſt illo metalli genere, quod terra rubra videtur, & ſacris rebus aptum eſt. Et.ſ. Pan, quia deus paſtorum, & ita curam habens de ſalute Galli inter paſtores tacentis inquit, quis modus.i.quis finis aut quæ moderatio amoris erit, amor non curat talia.i.non mitigatur afflictionibus aut lachrymis miſere amantium. Vnde dicit. Nec crudelis amor ſaturatur lachrymis, nec gramina ſaturantur riuis, nec apes ſaturantur cythiſo.i.flor. cythiſi fruticis dulciſſimi & ſucci pleni: nec capellę ſaturantur fronde præcipue cythiſi.

PIERIVS.

¶ Venit & vpilio.) Quãuis Seruius poetã græco ſchemate vſum dicat, vt apud Home. οὐλυμπον, pro ὄλυμπον. & ſimilia. Antiquiſſimus tamẽ codex Longobardicus, neque non Mediceus, Opilio legunt per o, ſyllaba prima. Idq; caprum grammaticum ſollicitum habuit, qui dictionem hanc per o, vocalem quartam non per v, ſcribẽdam eſſe pręcipit. ¶ Tardi venere bubulci.) In Roma.codice, in Mediceo, & aliquot alijs, Subulci, legitur. Sed enim ſi figura reſpondet Theocritianæ ſententiæ, quæ eſt, ἦνθον τοὶ βοῦται τοὶ ποιμένες ὠ' πόλοι ἦνθον. dubio procul. Bubulci legendum eſt, quibus & epitheton tardi conuenit, cum præcipue ingreſſus boum tarditate notetur. ¶ Vuidus hiberna venit de glande Menalcas.) In Roma.codice, Vmidus, & abſq; aſpiratione, vti mos eius eſt in pleriſque alijs: nam & humor, in eodem codice ſine adſpiratiõe ſcribitur, quod ſiue ab Humeo ſiue ἀπὸ τοῦ ὕω deſcendat, adſpirationem omnino recipit. Loco vero hoc. Vuidus, caſta lectio.

SERVIVS.

¶ Triſtis at ille tamen, Cantabitis.) Alij Tamen ſuperioribus iungunt: ſed melius vt ſic legamus. Tamẽ cantabitis: vt ſit ſenſus, Licet ego duro amore conſumar, tamen erit ſolatium, quia meus amor erit veſtra cãtilena q̃uoq;. ¶ Oſſa quieſcant.) Nam ſe dicit eſſe moriturum. ¶ Olim.) Futuri tẽporis eſt modo. ¶ Aut cuſtos gregis.) Ac ſi diceret, Quid mihi cum vrbibus, vbi ſunt meretrices tam pulchrę q̃ perfidę? ¶ Quicunq; furor.) Omnis.n. amor plenus furoris eſt. ¶ Hic gelidi fontes, hic mollia prata Lycori.) Ac ſi diceret, Quid te iuuat inter frigoria Gallicana demorari? ¶ Nunc inſanus amor.) Hinc vſq; ad finẽ, amatoris, inconſtantia exprimit: cui electa diſplicent ſtati. ¶ Tela inter media, atq; aduerſos detinet hoſtes. Ex affectu amãtis ibi ſe eſſe putat, vbi amica eſt. vt. Me. ſit meum animum. ¶ Nec ſit mihi credere, tantum.) Ordo eſt, Tu tantum procul à ciuitate, quæ ſolebas ſolis vrbibus frui. & per parentheſin dictum eſt, nec ſit mihi credere.i. quod vtinam non credam. Hi aũt omnes verſus, Galli ſunt, de ipſius tranſlati carminibus. ¶ Ah dura.) Quæ amatorem ſpernis, & Gallicana potes frigora ſuſtinere. ¶ Me ſine ſola vides.) Hinc eſt, Sola domo mœret vacua.

Triſtis at ille tamen, cantabitis Arcades, inquit,
Montibus hæc veſtris: ſoli cantare periti
Arcades. ò mihi tum quam molliter oſſa quieſcant,
Veſtra meos olim ſi fiſtula dicat amores.
Atq; vtinam ex vobis vnus, veſtriq; fuiſſem
Aut cuſtos gregis, aut maturæ vinitor vuæ.
Certe ſiue mihi Phyllis, ſiue eſſet Amyntas,
Seu quicunq; furor (quid tum, ſi fuſcus Amyntas?
Et nigræ violæ ſunt, & vacinia nigra)
Mecum inter ſalices lenta ſub vite iaceret,
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
Hic gelidi fontes, hic mollia prata Lycori,
Hic nemus, hic ipſo tecum conſumerer æuo.
Nunc inſanus amor, duri me Martis in armis
Tela inter media, atq; aduerſos detinet hoſtes.
Tu procul à patria (nec ſit mihi credere tantum)
Alpinas ah dura niues, & frigora Rheni
Me ſine ſola vides: ah te ne frigora lędant:
Ah tibi ne teneras glacies ſecet aſpera plantas.

MANCINELLVS.

¶ O mihi tũ.) Ordo eſt. O ſi olim veſtra fiſtula dicat meos amores, q̃ molliter mihi tũ oſſa q̃eſcent. ¶ Vinitor.) Vineæ cuſtos dr. ¶ Furor.) Amor. ¶ Tu ꝓcul à patria.) Ordo eſt, tu ꝓcul à patria ſola ſine me, ah dura, vides niues alpinas, & frigora Rheni. ¶ Nec ſit mihi credere tm̃.) Nec poſſim credere talia, optat.n. non fore vera. ¶ Rheni.) Rhenus fluuius eſt, qui Germaniã à Gallis, & Pannonis ſeparat, vt ſcribit Tacitus. Strabo aũt lib.iiii. ſcribit ꝙ Rhenus magnas in paludes lacumq; magnum effundit, quem Alpinorum pleriq; contingunt, & tranſalpinorum nonnulli.

Rhenus

ASCENSIVS.

¶ Triſtis at ille tamen. hic ponitur reſponſio miſeri Galli reputantis pro magno beneficio à paſtoribus ſe, & amorem ſuum diffamari: optatq; illorum ſimilis eſſe: quod ab hiſtoria dependet, nam ſi ſecũdum Euſe. ſibi mortem conſciuit poſtq̃ Auguſto ſuſpectus erat, potuit tunc merito optaſſe paſtoralem exercuiſſe vitam, nam per carmina argutiora ad eã dignitatem peruenit vnde Auguſto ſuſpectus eſt. Si vero paſtoralem vitam egiſſet facile amores inueniſſet comparabiles modica re: quibus ſaturatus reſipuiſſet, habuiſſetq; vt ſentit Lycorim amicam ſuam in ſumma tranquillitate: quam nunc animo quidem nõ pedibus ſequitur inter tela hoſtium: inter quæ illa diuerſari & ſummo frigore affici conqueritur. ¶ Ordo eſt. Ille.ſcilicet Gallus triſtis, ideſt amore languẽs: inquit.i. reſpõdit nõ vt dixi deis quos excæcatus amore non vidit, ſed paſtoribus & ſubulcis rogantibus, vnde amor iſte quo circa neceſſe eſt Gallum putaſſe verba Apollinis & Panos fuiſſe paſtorum quibus inquit: attamẽ.i. q̃uis indignus ſit amor meus. nec lachrymis ſaturatur: tamen vos Arcades cantabitis hęc, veſtris montibus.i. erunt vobis argumenta carminum, vos, inquam Arcades ſoli periti cantare, ò quàm.i. quantum molliter quieſcent. tum.i. tunc mea oſſa (de molli ſepultura in Daphnide diximus) ſi veſtra fiſtula dicat olim meos amores. (Hic patet cęcitas eius qui diffamari cupit amores fœdos, & miſeros, q̃a vix cuiq; ſua vitia ſordent, quod ſi eſſet iam reſipiſceret.) Atq; vtinã ego fuiſſem vnus ex vobis.i. paſtor, agreſtiſq; muſicus (non caret hæc optatio futuri mali pręſagio, nam ſicut Iuuenalis de Cicerone dicit, ꝙ facile vitaſſet gladios Marci Antonij, ſi non diſertius locutus fuiſſet, q̃ cum dicebat ò fortunatam natam me conſule Romam, non enim ad conſularem dignitatem euectus fuiſſet, ita & Gallus facile Auguſti indignationẽ, qua ad mortẽ compulſus eſt euitaſſet, ſi per elegantiam ſermonis, & morum ad magiſtratum non fuiſſet promotus. Gallus autem optat id vt amoribus eximatur) & vtinã fuiſſem aut cuſtos veſtri gregis aut vinitor.i. vindemiator maturę vuæ. Certe ſiue tunc Phyllis puella illa amaſia, ſiue Amyntas ſeu q̃cunq;, ſupp. alius eſſet furor.i. amor vehemẽs (cum autem hoc dixit, quin Amyntas deformis & niger erat, quaſi aut conſcientia, aut aſtantium quiuis dixiſſet, atqui

atqui Galle, poſſes tam deformem amaſſe ad hoc reſpondet extenuans deformitatem Amyntę ſicut Horat. docet in .j. ſermo. morem eſſe amantium, & dicit, quid tum .i. tunc hoc eſt, quid tum poſtea, vt dicunt vulgares, ſi Amyntas ſupp. eſt, non dicit niger, aut deformis, ſed fuſcus, quia & violæ ſunt nigræ, & vaccinia ſunt nigra, & tamen leguntur, vt in Corydone dictum eſt) ſi ergo quicunq; alius furor eſſet, ipſe iaceret mecum inter ſalices ſub lenta vite. quia in Italia etiam ſalices vitibus maritãtur. præcipue iuxta Mantuam & Ferrariam, & Phyllis legeret mihi ſerta .i. flores & herbas ad conficienda ſerta, Amyntas cantaret (erat enim muſicę ſtudioſus vnde dictum eſt: nec te pœniteat calamo triuiſſe labellum. Hæc eadem vt ſciret quid non faciebat Amyntas) O Lycori hic ſup. ſunt fontes gelidi .i. refrigeratiui, & prata mollia, ideſt herboſa. hic nemus, ſcilicet vmbroſum ſupp. eſt: ego conſumerer .i. ego confici conſumi & mori velim hic tecum. Aut ego cõſumerer hic tecum ſi adeſſes, ipſo æuo .i. toto tẽpore vitæ meæ, per quod innuit ſe nunq̃ eam deſerturum ſicut ille Terentianus, hanc niſi mors mihi adimet nemo, aut innuit ſe tam ardenter amaturum vt cõſumeretur, quia fortis vt mors dilectio. Nunc amor inſanus .i. inſanum faciẽs aut vehemens, ſicut inſani feriant ſine litora fluctus, detinet me per imaginationem. ſ. quia vbi eſt theſaurus tuus .i. res dilecta, illic eſt & cor tuũ, vbi autem cor, ibi & tu quodammodo es. detinet ergo me nunc in armis martis: quæ longe abhorrent à mollibus pratis, & inter media tela, hoc eſt medium inter tela, quæ longe diſcrepant à gelidis fontibus, atq; inter hoſtes aduerſos .i. e regione vt nos inuadant poſitos, aut aduerſos .i. multum inimicos, qui ſane diſcrepãt à nemore amœno. Tu vides ſola (quomodo ſola ſi inter martia tela?) ideo ſola, quia ſine me, exiſtẽs ꝓcul à patria, vides inquã, ah exiſtẽs dura, q̃ quę vix robuſtiſſimi, & malo aſſueti milites perferre poſſunt perfers, niues. ſ. alpinas .i. quæ ſunt in alpibus montibus Italiam à Gallis & germania dirimentibus, & frigora Rheni, illius fluuij Galliam à Germania dirimentis: ad quæ loca tunc Marcus Antonius agebat. vides inquam ſola, nec ſit mihi credere tantum .i. tantam duritiam de te hoc eſt vtinam nõ credam, vel nec .i. non tantum .i. tantum modo ſit mihi non credere. hoc eſt vtcunq; agere conſtituiſti id tantum velim vt non credam, quia quibus fidem non adhibemus non cruciant animũ noſtrum. diſcruciabatur autem Gallus quia credebat verum eſſe quod audierat Lycorim videlicet Marcum Antonium per alpinas niues & Rheni frigora ſecutam. vnde exclamat ah caue, ſupple ne frigora lędant te: ah caue ſupp. ne glacies aſpera ſecet .i. diſfindat, & dilaceret aut dirumpat tibi plantas teneras. Id autem nimis amatorie, vt miſerum Galli animum agnoſcas. vnde bñ dictum eſt, quæ legat ipſa Lycoris. Sunt .n. quaſi in deteſtationem perfidiæ Lycoridis, ſed non parũ taxant Gallum, nec minus Marcum Antonium qui pręter morem Romanum, vt Seruius ſupra dixit puellas in exercitu habuit.

PIERIVS.

¶ O mihi tum q̃ molliter oſſa quieſcent.) In codic. aliquot antiquis omnino quieſcent, Indicatiuo modo habetur. Sed quod in Ro. cod. & in Mediceo quieſcant, Optandi modo legitur, longe magis placet.

Ibo, & Chalcidico quæ ſunt mihi condita verſu
Carmina, paſtoris Siculi modulabor auena.
Certum eſt, in ſyluis, inter ſpelæa ferarum
Malle pati: teneriſq; meos incidere amores
Arboribus. creſcent illæ, creſcetis amores.
Interea miſtis luſtrabo Mænala nymphis:
Aut acres venabor apros: non me vlla vetabunt
Frigora, Parthenios canibus circundare ſaltus.
Iam mihi per rupes videor, lucoſq; ſonanteis
Ire, libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula, tanq̃ hæc ſit noſtri medicina furoris:
Aut deus ille malis hominum miteſcere diſcat.
Iam neq; Hamadryades rurſus, nec carmina nobis
Ipſa placent, ipſæ rurſus concedite ſyluæ.
Non illum veſtri poſſunt mutare labores.
Nec ſi frigoribus medijs, Ebrumq; bibamus,
Scythoniaſq; niues hyemis ſubeamus aquoſæ:
Nec ſi, cum moriens alta liber aret in vlmos
Æthiopum verſemus oues ſub ſydere cancri.
Omnia vincit amor, & nos cedamus amori.

SERVIVS.

¶ Ibo, & chalcidico quę ſunt mihi condita verſu Carmina, paſtoris Siculi modulabor auena.) Eubœa inſula eſt, in q̃ Chalcis ciuitas eſt: de qua fuit Euphorion, quem tranſtulit Gallus. Et hoc dicit, Ibo, & theocritio ſtylo canam carmina Euphorionis. ¶ Spelæa.) Græce ait, ideſt σπήλαια pro ſpelũcis. ¶ Creſcẽt illæ.) Quaſi ei iterum diſplicet: ne cum arboribus, eius creſcant amores. ¶ Parthenios canibus circundare ſaltus.) Parthenius mons eſt Arcadię, dictus à virginibus .i. ἀπὸ τῶν παρθένων, quę illic venari conſueuerant. ¶ Tanquam hæc ſit noſtri medicina laboris. Iam quaſi ad ſe recurrit: & illud quod ſupra audit, reſpicit, Amor non talia curat. ¶ Hamadryades.) Nymphæ quę cum arboribus naſcuntur, & pereunt, ἀπὸ τοῦ ἅμα καὶ τῆς δρυός, qualis fuit illa quam Eriſichthon occidit: qui cum arbores incideret, & vox inde erupit, & ſanguis. ſicut docet Ouidius. Dryades vero ſunt quæ inter arbores habitant. Hoc autem ad ſuperiora pertinet, quia dixerat, Miſtis, luſtrabo Mænala nymphis. ¶ Nec carmina nobis ipſa placent.) Quia dixerat, Carmina paſtoris Siculi modulabor auena. ¶ Ipſæ rurſus concedite ſyluæ.) Propter illud, Iam mihi per rupes videor, lucoſq; ſonantes Ire. ¶ Non illum veſtri poſſunt mutare labores.) Nec ſi frigoribus medijs Ebrumq; bibamus. Manifeſte hoc dicit, amore ſe carere non poſſe, nec ſi Ebrũ Thraciæ fluuium medijs frigoribus bibat: nec ſi æſtibus nimijs fuerit in ardenti prouincia. Dicit autem hoc ſecundum phyſicos, qui morbos à contrarijs aut à ſimilibus aſſerunt poſſe depelli. Sic Theocritus, εἴης δ' ἠδωνῶν μὲν ἐν οὔρεσι χείματι μέσσῳ Ἕβρον πὰρ ποταμὸν τετραμμένος, ἐγγύθεν ἄρκτω. Ἐν δὲ θέρει πυμάτοισι παρ' Αἰθιόπεσσι νομεύοις. ¶ Sythoniaſq; niues.) Sython mons eſt Thraciæ. ¶ Liber.) Corticis pars interior. ¶ Verſemus.) Paſcamus.

PROBVS.

¶ Chalcidico verſu.) Εὐφορίων elegiarum ſcriptor chalcidenſis fuit, cuius in ſcribendo ſequutus colorem videt Cornelius Gallus.

lus. ¶ Hamadryades.) Nymphę q̃ pariter cũ arborib⁹ & creſcere & decreſcere traduntur.

MANCINELLVS.

¶ Chalcidico verſu.) De Euphoriõe itelligit, de quo Fab. li. x. ſic. q̃d Euphorionẽ tráſibimus, quẽ niſi ꝓbaſſet Vir. idẽ nunq̃ certe cõditorũ Chalcidico verſu carminũ feciſſet in Bucolicis mẽtionem, Seruius addit Gallũ tráſtuliſſe Euphorionis opus. Chalcis autẽ, vt ſcri. Stra. li. x. Eubœæ metropolis erat, in qua ẽt Ariſtoteles verſatus ẽ, quo ad vita functus. ¶ Modulabor.) Canã. ¶ Paſtoris ſiculi.) Theocriti. ¶ Parthenios ſaltus.) Parthenius Mons eſt Arcadiæ teſte Pli. li. iiij. Parthenos aũt virgo dr̃. Parthenia virginitas. Partho cornu, arcu ꝑthico. ¶ Cydonia, ſpicula.) Cydonia ciuitas vna eſt è tribus Cretę eximijs, vt Stra. lib. x. ſcrib. In ea aũt calami ſpiculis aptiſſimi. ¶ Hamadryades.) Eæ dicũtur eſſe nymphę q̃ cũ arboribus naſcuntur, hama .n. aduerbium, vna vel ſimul ſignificat. Drys vero q̃rcus eſt. ¶ Ebrum.) fluuius eſt Ebrus ſub Rhodope Thracię monte niuoſo. Pli. lib. iiij. ¶ Sythonias niues.) Sython dicta eſt olim Thracia, vt docet Gel. lib. xiiij. ca. vj. Sub ſydere cancri. xiiij. cal. Iulias ſol exit è geminis, & ingreditur cancrum, vt ſcribit Ouidius li. vj. faſt. ¶ Æthiopũ oues.) Strabo lib. xvij. ſcribit, ꝙ Æthiopes magna ex parte paſtoralem, ac inopem vitam degunt, tum propter ſolis tenuitatem, & aeris intemperiẽ, tum propterea, ꝙ longe à nobis ſepoſiti ſunt. ¶ Verſemus.) Paſcendo circumagamus.

Calchis *Parthenius.* *Cydonia* *Hamadryades*

ASCENSIVS.

¶ Ibo, &c.) Miſer amator varia, ſed nihil profutura ſuis erroribus quęrit remedia: dicit ſe modulaturum cantilenam ex Euphoriõe chalcideñ. traductã more paſtorali ad auenã. & ſi dicas quomodo generoſum animum ad paſtoralem vitam ſubmittere poſſet, atq; inter paſtores verſari, reſpondet, quia certũ eſt .i. omnino conſtitutum potius pati in ſyluis, & inter ſpeluncas ferarum q̃ tali amore diſcruciari. Verſando autem in ſyluis, vt miſer amator non oblitus amorum, dicit ſe inciſurum eos in teneris corticibus, quod ad ſummam dementiam pertinet, nam quáto accuratius

gatius amores vitant tanto magis vrgent, vnde ſummum reme/dium eſt nullum conari adhibere remedium atque quo ad fieri poteſt obliuiſci, vnde etiam ipſi diſplicet conſilium coeptum, quia cum arboribus ſic creſcerent amores, quocirca quaſi ſenior effectus oſtendit ſe velle, atq; anniti, vt eorum obliuiſcatur, ob quod dicit, ſe venationi operam nauaturum, ſed concludit ne eam quidem adhibituram remedium furori ſuo, vnde infert, neq; ſyluas, neq; ſyluarum numina, neq; venationem, neq; ve/natiōis arma ſibi, vt nihil profutura placere. Nihil autem profu/tura docet, quia neq; ſummo calore: neq; ſummo frigore extin gui poſſit amoris incendium, cum tamen alios ignes, & ignis, & frigus expellat, vnde exuſti ſolēt ſe applicare igni, aut rei ſumme frigidę. Summū autem frigus eſt in niuibus thraciæ, & ſummus calor in ardore ęthiopiæ ſub ſydere cancri in ſolſtitio.i. æſtiuali, & quia neutrū mederi poteſt amori, infert Omnia vincit amor, & nos cedamus amori. & ita miſer amator victū ſe fatetur, atq; herbam dat amori. Sunt qui vt quātitatem ſeruent legunt, Om/nia vincit amor, nos &, ſed verior lectio eſt & nos. Nam Virgi. quoq; licet raro primam tertiæ pedis, ſi ſit vltima dictiōis, quā/tus breuem, pro longa ponit, ſicut ibi. deſine plura puer, & quod nunc inſtat agamus. ¶ Ordo eſt. Ego (inquit Gallus) ibo & mo/dulabor auena paſtoris ſiculi.i. Theocriti.i. modulis carminis Bu colici, carmina quæ ſunt condita.i. compoſita mihi.i. à me: aut quæ ſunt mihi.i. quæ habeo condita.i. compoſita Verſu chalcidi co.i. Euphorionis chalcidenſis, nam certum eſt.i. decretū eſt mi/hi, malle.i. magis velle, & præeligere pati in ſyluis, inter ſpelęa.i. ſpeluncas, & luſtra ac latibula, ſeu latebras ferarum, q̄ ſup. in ta li amore perſiſtere (hoc eſt non ſolum paterer nobile carmen ita degenerare, vt paſtorali auena decantetur, verum, & ipſe ego po tius in ſyluis inter feras oberrem, q̄ hunc amoris ignem perpe/tiar. Innuit autē Gallum eſſe alti animi) & certum eſt, me malle incidere amores meos teneris arboribus.i. in corticibus tenera/rum arborum (Valla docet recte dici. incidere in arboribus, ſed non in ære, cum ſolum dicatur incido in æs. Verum qui diligen tius authores legerunt, etiam incidi in ære dictum inuenerunt) Illę.i. arbores tenerę creſcēt, & vos amores creſcetis. quod aut demens amans optat, aut iam ſenior effectus veretur, vnde con/ſilium diſplicet, quia nihil eſt incōſtantius, & ſui diſſimilius amā te. Ego luſtrabo interea.ſ. dum amores creſcent mænala.i. mon/tem illū arcadię, mixtis nymphis.i. per nymphas, aut inter nym phas mixtus. aut ego mixtus nymphis luſtrabo.i. circumibo mę nala, aut venabor acres.i. feroces, & acriter inuadentes apros, & vlla frigora non vetabunt me, circundare.i. obſidere canibus. ſal tus parthenios, qui ſunt in parthenio monte arcadiæ. ego videor mihi iam ire per rupes, & lucos ſonantes.i. in Arcadia, in monti bus dictis, & libet.i. voluptas, & libido eſt mihi. torquere cornu i. arcu partho.i. parthico, in cuius extremis angulis cornu eſt, ſunt autem parthi optimi ſagittarij. ſpicula cydonia.i. ſagittas cre ticas per modum ſpicarum factas. tanquam hæc, ſcilicet dicta, hoc eſt venatio, & ferarum ſectandarum defatigatio, ſit medici/na noſtri furoris.i. inſani amoris, aut tanquam ille deus.i. amor, aut cupido diſcat miteſcere.i. mitis fieri malis, ideſt incōmodis & cruciatibus hominū. Rurſus nec hamadryades.i. deę ſyluarū & per conſequens imo à fortiori nec ſyluæ, nec ipſa carmina pla cent iam nobis, ipſæ ſyluę quę.ſ. placuiſtis, concedite. ideſt ſimul cum nymphis, & feris veſtris cedite, quia noſtri.i. humani (aut de ſuis ſolius loquitur laboribus) labores.i. aut mala, aut cona/tus non poſſunt mutare, illum.ſ. deum, hoc eſt cupidinem. nec.i. non etiam ſi bibamus, Hebrum fluuium illum thracię continuis niuibus inundantem, medijs frigoribus, & ſi ſubeamus niues ſy/thonias.i. thracias, hyemis.i. tempeſtatis aquoſæ.i. quæ cadunt cum aquis, aut quę generant aquam, nec ſi verſemus.i. paſcendo circum agamus oues æthiopum ſub ſydere cancri, ideſt in ſolſti tio ęſtiuali, tunc cum, ideſt quando liber, ideſt cortex moriens aret.i. deſiccatur in alta vlmo, ſcilicet præ calore, & æſtu. quia amor vincit omnia, cedamus ergo, & ideſt etiam nos amori, & ita ſe victum fatetur Gallus.

PIERIVS.

¶ Inter ſpelea ferarū.) In Romano cod. abſq; diphthongo Spe lea veluti etiam in veterum monumētis, non vno loco, neque vna ætate ſcriptum obſerues, vt illud Romæ in.b. Mariæ tran/ſpontinæ. Sacerdos dei brotontis & hecatæ hoc ſpeleum conſti/tuit. Huic, reliquis pręteritis illud addam, ex oppido ficuli Dioc. Vrbeuetanæ Soli inuicto Mythræ Tiberius Claudius Tiberi fi/lius Thermodorus Speleum cum Signis & Ara cæteriſq; Voti compos Dedit. ¶ Non illum veſtri poſſunt mutare labores.) In codicibus aliquot ant. Noſtri. ¶ Torquere cydonia.) In Roma/no Cydonea. & ita in Oblongo peruetcri. ¶ Neq; carmina.) In Romano codice, & aliquot alijs, Nec habetur. ¶ Omnia vincit amor.) In Romano vicit. Sed pręſenti tempore plus dicit.

Hæc ſat erit diuę veſtrum ceciniſſe poetam,
Dum ſedet, & gracili fiſcellam texit hibiſco,
Pierides: vos hæc facietis maxima Gallo:
Gallo, cuius amor tantum mihi creſcit in horas:
Quantum vere nouo viridis ſe ſubijcit alnus.
Surgamus: ſolet eſſe grauis cantantibus vmbra:
Iuniperi grauis vmbra, nocent & frugibus vmbrę.
Ite domum ſaturæ (venit Heſperus) ite capellę.

SERVIVS.

¶ Hæc ſat erit.) Iam ad Mu/ſas loquitur. ¶ Gracili fiſcellā texit hibiſco.) Ac ſi diceret, Ni ſi hac re occupatus, minime canerem. Allegoricos autem ſignificat ſe cōpoſuiſſe hunc li bellū tenuiſſimo ſtylo. ¶ Quā/tum vere nouo viridis ſe ſubij cit alnus.) Amo inquit Gallū, ſed latenter ſicut arbores cre/ſcunt. Nam cōparatio iſta hoc ſignificat.ſ. propter Cæſarem. ¶ Et frugibus vmbræ.) Quanto magis hominibus? Vnde eſt in Georgicis, Et ruris opaci Falce premes vmbram. ¶ Ite domum ſaturæ, venit heſperus, ite capellę.) Verecunde ſe capellarum di/cit eſſe paſtorem, ideſt viliſſimorum animalium. nam Bucolica ſcribens, debuit dicere boum eſſe paſtorem: ſed vitans arro/gantiam, vltimum ſe eſſe voluit, non principem in ſcribendis Bucolicis.

MANCINELLVS.

¶ Poetam.) Maronē ipſum. ¶ Hibiſco.) De hoc & heſpero ſatis ſupra, p fiſcellam vero & hibiſcum tenue carmē Bucolicū intel/ligit. ¶ Maxima.) Cum ſint minima. ¶ Capellæ.) Se Æpolū po/tius q̄ opilionē, aut bubulcum vitandæ arrogantiæ cauſa oſten dit, vt per id ſe in ſcribendis Bucolicis minimum fateatur.

ASCENSIVS.

¶ Hęc ſat erit diuæ &c.) Finiturus cantum alloquitur muſas & dicit ſe quidē pro modulis ingenij ſui ſatis ceciniſſe, pręcans, vt muſę cætera deflcant: deinde quaſi ipſe dum paſtoralia canit pa/ſtor eſſet monet capellas vt iam ſaturæ redeāt domū per quod innuit ſe non plures Eglogas quæ à capris dictæ ſunt decantatu rum. ¶ Ordo eſt. O diuę Pierides.i. muſę in pierio antro genitę, & conuerſari ſolitæ ſat.i. ſatis erit veſtrum poetam.ſ. me, loqui/tur enim de ſe poeta, hæc, ſcili cet dicta carmina, dum ſedet & texit fiſcellam.i. vas vimi/neum. gracili.i. tenui hibiſco i. virgulto. hoc eſt dum de te/nui argumento gracile carmē conficit, vos autē facietis Gal lo hæc maxima, ſcilicet quæ nos poſſumus, facietis inquā hæc Gallo cuius amor creſcit mihi in horas, ideſt per ſingu las horas tantum, ideſt intan/tum. quantum alnus viridis ſubijcit.i. ſurſum iacit & ſurgit ſe nouo vere.i. in principio veris flante fauonio ſeu zephyro. Surgamus aut ſuos alloquitur aut muſas, vmbra ſolet eē grauis cantantibus. vmbra iuniperi.i. etiā minimi virgulti aut pręcipue iuniperi eſt grauis.i. moleſta, aut graues efficiens, & vmbræ nocent frugibus. & ita nunc impoſi/turus finē muſæ ſylueſtri deteſtatur vmbras ô capellæ ſaturæ ite domū, ite inquam quia heſperus venit.i. aduesperaſcit: quaſi dicat iam opus ad extremum perduximus: ſatiſq; capellis vnde iam ſaturæ ſunt cecinimus.

PIERIVS.

¶ Surgamus: ſolet eſſe grauis cantantibus vmbra: Iuniperi gra uis vmbra: nocēt, & frugibus vmbræ.) In Codi. aliquot antiq; totus ille verſus. Iuniperi grauis vmbra no. & fru. vm. deſidera tur. Sed.n. & numerus ipſe, & figura, & repetitio, collectioq; pa ſtoralis adeo videtur, vt non ſine inuidia demi poſſit.

BVCOLICORVM

FINIS.

ANTONII MANCINELLI COMMENTARIVS IN GEORGICA MARONIS.

CVm duæ vitæ traditæ ſint hominum, ruſtica, & vrbana, antiquior eſt multo ruſtica. Prius enim rura coluerũt homines quàm vrbem haberent: neq; ſolum antiquior cultura agri, ſed etiam melior, vnde qui eam colerẽt, piam & vtilem vitam agere credebantur. omnium rerum ex quibus aliquid exquiritur, nihil eſt agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. Dirigitur ea ad duas metas & ad vtilitatem, & ad voluptatem, vtilitas quærit fructum, voluptas delectationem. Hinc Homerus Laertem lenientẽ deſiderium, quod capiebat è filio colentem agrum, & cũ ſtercorantem facit. Agro enim bene culto nihil poteſt eſſe nec vſu vberius, nec ſpecie quidem ornatius. Nec vero ſine cauſa olim præponebãt ruſticos Romanos vrbanis, quoniam qui in oppido ſederent q̃ qui rura colerent, deſidioſiores putabant. Romulus item: quo temperanter omnes viuerẽt, & iuſta potius q̃ lucroſa eligerent, tum ad tolerantiam laborum meditãdam, nullamq; pecuniam precioſiorem virtute æſtimandã. deſides quidem, & ſordidas, cupiditatumq; turpium allectrices artes, tanq̃ corrũpentes delentesq; corpus, & animum exercentium, ſeruis, & aduenis tractãdas exhibuit. Durauitq; diutiſſime pbro habita eſſe apud Romanos hæc opera, neq; ea cuiquã Roma oriundo exercita. Duo vero tantũ ſtudia reliquit liberis, Agriculturam, & belli artes. Videbat .n. q hac vita homines temperatiores fierent, atq; Veneris illecebris minus caperentur, Imperfectamq; putans vtranq; vitã alteram ab altera ſeparatam, eoſdem militarem ſimul & ruſticam vitam viuere inſtituit, vt pace & bello exercitio non carerent. Hunc autem viuendi morẽ apud etiam Sueuos legi germanorũ omniũ bellicoſiſſimos, qui centum pagos habere dicuntur. Ex quibus quotannis ſingula milia armatorum bellandi cauſa ex finibus educunt. Reliqui vero, qui domi manſerint, ſe atque illos alunt. Hi rurſus inuicem anno poſt in armis ſunt, illi domi remanent ſic, neque agricultura, neq; ratio, atque vſus belli intermittitur. Sed priuati, atq; ſeparati agri nihil eſt. Numę quoq; Pompopilio non minori curæ quàm Romulo fuiſſe agriculturam legimus. Conſiderans enim vir idem ciuitatem neceſſaria affluentia abundare oportere, agrum omnem diuiſit in eos qui Pagi vocantur. Pręfecitq; pagis ſingulis ſingulos magiſtratus, inſpectores, & cuſtodes ſuæ quoſq; partis. ij enim circumeuntes aſſidue bonosq;, & malos deſcribentes agricultores regi deferebant. Isq; laudibus proſequens diligentes agricolas, & comitate complectens, ſegnes autem, & ignauos opprobrijs inſectans ad colendos agros melius quenquam inuitabat. Itaq; ita liberati bellis, & vrbanis negocijs multum ocij nacti, coloni omnes fiebant, hinc ait ille, Paſcebatq; ſuas ipſe ſenator oues. Vnde & Quintus Cincinnatus obſeſſi conſulis, & exercitus liberator ab aratro vocatus, ad dictaturam venit, ac rurſus faſcibus depoſitis ad eoſdem iuuencos redijt. Itẽ. C. Fabricius & Curius dẽtatus, alter Pyrrho finibus Italię pulſo, domitis alter Sabinis, accæpta quę viritim diuidebantur, captiui agri ſeptem iugera: non minori induſtria coluit, quàm fortiter armis quæſierat. C. autem Licinius Tri. pleb. primus populũ ad accipiendas leges, & ſeptem iugera foreñia è comitijs eduxerat. Si quis pra terea agrũ ſuum paſſus fuerat ſordeſcere, cumq; indigenter curabat ac neq; arauerat neque pugnauerat, ſiue quis arborem ſuam, vineamq; habuerat derelictui, non is ſine pœna fuit, ſed erat opus cenſorium, cenſoresq; ęrarium faciebant. Erat etiam cenſoria caſtigatio, minus arare quàm vrere. Demũ ſine agricultoribus nec conſiſtere mortales, nec ali poſſe manifeſtum eſt.

Agriculturę laudes. — Rit⁹ Romanoꝝ.

DE AGRICVLTVRÆ Scriptoribus idem Mancinellus.

Agriculturę ſcriptores.

SVnt qui de Agricultura ſcripſere pmulti. Varro quinquaginta nominat, ſic etiam Columella vol. j. Pli. autem li. xviij. & Columel. lib. j. ſcrib. q Heſiodus princeps omnium de agricultura pręcępit. Apud Romanos autẽ de Agricultura primus Cato inſtituit. deinde duo Saſernę pater & filius eam diligẽtius erudierunt, poſt hos Scrofa Tremelius, deinde. M. Terentius Varro, expoliuit, mox Virg laude carminũ extulit. Nec minus ſtudium habuerũt, Iulius Iginius, Cornelius, Iulius Atticus, & Iunius moderatus Columella: Exinde Plinius maior q̃plurima ſcripſit.

P. OVIDII NASONIS IN PRIMVM GEORGICON VIRGILII TETRASTICON.

Quid faciat lętas ſegetes: q̃ ſydera ſeruet
Agricola, ut facilẽ terrã pſcindat aratris:
Semina quo iacienda mõ, cultusq; locorũ
Edocuit: meſſes magno cũ fœnore reddi.

ANTONII MANCINELLI IN EVNDEM ARGVMENTVM.

Scribit arãd⁹ ager, quo ſydere, qdue ſerẽdũ
Alternis annis, quid lęta & pĩguia reddat
Arua ſimul, ſegetes quo tpe rite ſerendũ.
Diuidit & cœli zonas, & tempora lunæ.

ASCENSIVS.

(Scribit arandus &c.) vt etiam hęc Mancinelli carmina quibus primi libri materiam graphice p ordinem exequitur pueri intelligant volui eorum ordinem cũ explanationibus è regione annectere. Eſt igit ordo. Scribit ſ. Maro in. j. li. Geor. aut primus liber: quo ſydere i. ſub cuius ſyderis ortu atq; occaſu, ager ſup. ſit arandus, & quid ſit ſerendum alternis annis, & qd reddat arua pinguia, & ſimul quid reddat ſegetes ſup. lętas & pingues, & quo

Sydera ſęua docet, Diuũq; ĩdicit honorẽ,
Hinc tẽpeſtatũ prognoſtica plura notanẽ
Cęſaris hinc dirã portẽta notantia cędem.

& quo' tempore ſerendũ eſt rite.i.iuxta præcępta agriculturę:aut vt docet & diuidit.i. diſtiguit zo/nas cœli.i.quinq; regio/nes mundi, & ſigna etiã zodiaci,& diuidit tempora lunæ & docet tempora ſęua.i.noxia & inimica ac dira,& indicit honorẽ diuũ, ideſt diuorum ruſticorum hoc eſt ambarualia & alia ruſticorum ſolennia,& plura.i.ſatis multa prognoſtica,ideſt pręnotamenta tempeſtatum notantur.hinc ideſt poſt hæc dicta,& portenta,ideſt ſigna notantia diram cædem.i.occiſionem Cæſaris.ſ.Iulij notantur hinc.i.poſt hæc omnia in fine primi libri.

QVÆ SINT AGRICOLIS NECESSARIA, DEQVE MARONIS GEORGICIS.

QVicunq; ſe in Agriculturæ ſcientia perfectũ volet profiteri, authore Columella ſit oportet rerum natura ſagaciſſimus, declinationũ mundi non ignarus, vt exploratum habeat, q̃d cuiq; plagę conueniat, quid repugnet, ſyderum ortus, & occaſus, ſeu mauis emerſum, & occultationes memoria repetat, ne imbribus vẽtisq; imminentibus opera inchoet, laborẽq; fruſtretur, cœli & anni præſentis mores intueatur. quę quidẽ pręnoſcere ſine lumine anni & ſine exquitiſſimis diſciplinis quenq̃ non poſſe crediderunt. Hinc Maro in Geor. ſuis nõ ſolum poetica agriculturęq; præcępta quãplurima: verumetiã amplam aſtronomiæ, atq; philoſophię copiã & parce, & ſobrie nuſq̃ reprehendẽdus aſperſit. opus itaq; ipſum elegantiſſimum eſt, & floridum teſtimonio quoq; Fauorini philoſophi, qui vt Gel. ſcri. lib. xvj. c. x. dicebat. q; quę Virg. reliquit perfecta, expolitaq;, quibuſq; impoſuit ſenſus, atq; delectus ſui ſupremam manũ omni poeticæ venuſtatis laude florent, Sed quæ procraſtinata ſunt ab eo, vt poſt recẽſerentur, & abſolui, q̃m mors præuenerat, nequiuerunt, nequaq̃ poetæ elegãtiſſimi nomine, atq; iudicio digna ſunt. De Ænei. quidem Fauorinus intellexit, vel potius de illius portione, ſed Oui. aliter ſenſit, ait eni lib. j. de remedio, Tantum ſe nobis eligi debere fatentur Quantum Virgilio nobile debet opus. De triſtibus etiam lib. ij. ait. Et tamẽ ille tuæ felix Æneidos author &c. Statius quoque diuinã Æneida appellauit. Et Symmachus apud Macrobium ſaturna. li. j. inquit. Hæc eſt quidẽ Euangele Maronis gloria, vt nullius laudibus creſcat, nullius vituperatione minuatur, Omneſq; apud eum in li. v. Virgilium non minus oratorem q̃ poetã habendum pronunciant, in quo & tanta orãdi diſciplina, & tam diligens obſeruatio rhetoricæ artis oſtenderetur. Notandum quoq; vt idem Macro. li. ſat. vj. inq̃t, Maronem poſt Agriculturæ pręcepta, vt legentis animum vel auditum nouaret, & ſingulos Georgicon libros ſumma cum elegantia argumenti interpoſitione concluſiſſe. Primum de ſignis tempeſtatum. De laudatione ruſticæ vitæ. Secũdum, Tertius vero deſinit in peſtilentia pecorũ. Quarti finis eſt de Orpheo & Ariſtæo ocioſa narratio. Scribitur autẽ opus ad Mecœnatem. Georgica vero interpretabtur terræ opus ſeu officium. Gea. enim terra eſt, ergon opus, ſeu officium, georgia græce latine agricultura dicitur. georgos agricola, georgeo, agrum colo. Voluminis autem cuiuſlibet argumentum carminibus vij. patebit. Georgica quid notet.

DE MECOENATE.

❡Mecœnas Augu. tempore floruit, vir quidem & doctus, & inclytus, cui & chariſſimus, & fidiſſimus erat, Suet. enim de Augu. ſcribit. Æger autem in domo Mecœnatis cubabat, & paulo inferius, Exagitabat in primis nonnũquam Mecœnatem ſuum. huic quantum Augu. confideret, quantunq; tribueret, Appianus etiam libro quinto bellorum ciuilium oſtendit, ſcribit enim quòd gerente bellum Augu. in freto Siculo contra Sextum Pompeium Mecœnatem Romam ire monuit, vt eos qui ob magni Pompeij beniuolentiam elati fuerant, diligentia comprimeret. Dicitur autem duxiſſe originem ab Ethruſcis Regibus, vnde Hora. ait Mecœnas atauis edite regibus, & Propertius libro tertio. ad Mecœnatem Mecœnas eques Ethruſco de ſanguine regum Intra fortunam qui cupis eſſe tuam. hinc Acro docet, eum contempſiſſe ſenatoriam dignitatem, manſiſſeq; ſemper in equeſtri ordine. Scripſit autem inter alia librum, qui Prometheus inſcribebatur, vt Senec. epiſto. xix. meminit. de quo etiam in epiſtola. cxxv. plura dixit, inter quæ illa quoque commemorat. Magni ingenij vir fuerat, ſi illud egiſſet via rectiore, ſi non vitaſſet intelligi, ſi non etiam in oratione, defluerat. Maxima laus illi tribuitur manſuetudinis. pepercit gladio, ſanguine abſtinuit, nec vlla alia re, quòd poſſet: quàm licentia offendit. Erat præterea ſtylo remiſſo, molli, & diſſoluto, vt etiam Macro. ſatur. libro. ij. docet. Eius demum familiaritate vſus eſt, & Horat. multaq; bona ab ipſo recæpere. hinc ait libro ſecundo Georgico. Tuq; ades inceptumq; vna decurre laborem. O decus ò famæ merito pars maxima noſtræ Mecœnas. Mar. item. Sint Mecœnates non deerunt Flacce Marones. Quantum vero Horat. etiam illi debuerit in Odarum comentario præſenti anno elaborato oſtendimus. Vbi ait. Mecœ. atauis edite regibus. addatur, & libro. iij. car. thyrrena regum progenies. Mecœnas qui fuerit.

FINIS.


VIRGILIV
SILVANVS
PALLAS
NEPTVNVS
AVGVSTVS
TRIPTOLEMº

P. VIRGILII MARONIS GEORGICON LIBER PRIMVS AD MECOENATEM.

QVID FACIAT lætas ſegetes: quo ſydere terram
Vertere Mecoenas, vlmiſque adiungere vites
Conueniat, quæ cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori: atque apibus quanta experientia parcis:
Hinc canere incipiam. Vos ò clariſſima mundi

MAVRI SERVII HONORATI IN PRIMVM GEORGICON COMMENTARIVS.

VIrgilius in operibus ſuis diuerſos eſt ſecutus poetas: Homerum, in Æneide: quē, licet lōgo interuallo, ſecutus eſt tamen: Theocritū in Bucolicis, à quo non longe abeſt: Heſiodū in his libris, quē penitus reliquit. Hic aūt Heſiodus fuit de Aſcra ciuitate, qui ſcripſit ad fratré ſuū Perſen librum quē appellauit ἔργα καὶ ἡμέρας .i. opera & dies. Hic autem liber cōtinet, quēadmodum agri, & quibus tēporibus ſint colendi: cuius titulū transferre noluit, ſicut Bucolicorum tranſtulit: ſicut Æneidē appellauit ad imitationē Odyſſeæ: & tñ cum per periphraſim primo exprimit verſu dicens, Indicabo quo opere, & quibus temporibus ager colendus ſit. Ingenti aūt egit arte, vt potentiā nobis ſui indicaret ingenij coartādo lata, & anguſtiora dilatādo. Nā cū Homeri & Theocriti prolixitatem in breuitatē collegerit vnū Heſiodi librum diuiſit in q̄tuor, quod ratione nō caret. nā omnis terra (vt ēt Varro docet) quadrifariā diuidit̃. Aut .n. aruus eſt ager .i. ſationalis: aut cōſitus .i. aptus arboribus: aut paſcuus, q herbis tantum & aīalibus vacat: aut floreus, in quo ſunt horti apibus congruētes & floribus. Male aūt quidam Georgicorum duos tñ eſſe aſſerunt libros: dicentes Georgicam eſſe .ſ. γῆς ἔργον .i. terre operā: quā primi duo continent libri: neſcientes tertiū & quartū, licet Georgicā non habeāt, tñ ad vtilitatem ruſticam pertinere. nā & pecora & apes habere, ſtudij eſt ruſtici: licet poſſumus agriculturā ēt in his duobus ſequētibus inuenire. Nā farrago ſine cultura nō naſcitur: & in hortis colendis non minorē, q̄; circa terras, conſtat impendi laborē. Et hi libri didaſcalici ſunt. Vñ neceſſe eſt vt ad aliquē ſcribantur. nam pręceptū & doctoris & diſcipuli perſonā requirit. Vnde ad Mecoenatē ſcribit: ſicut Heſiodus ad Perſen: Lucretius ad Memmium. Sane agriculturę huius pręcepta non ad oēs pertinēt terras, ſed ad ſolū ſitum Italię, & pcipue Venetię, teſte ipſo Virgilio q ait, Tibi res antiquę laudis, & artis Ingredior. cū de Italia diceret. ¶ Quid faciat lętas ſegetes.) Quę res terras pingues efficiat. nā ſegetem mō pro terra poſuit: ſicut alibi, Horreſcit ſtrictis ſeges enſibus. Pingues aūt efficit terras (ſicut paulo poſt dicturus eſt) cinis, intermiſſio arandi, incenſio ſtipularū, ſtercoratio. Vnde ēt lętas ait. Nā fimus, qui per agros iacitur, vulgo letamen vocatur. ¶ Quo ſydere terram.) Quo tpe. ex ſyderibus .n. tpa colliguntur. Et ſciendū quatuor primis verſibus textū ſequentiū quatuor librorū per ordinē contineri. ¶ Vlmiſq; adiungere vites.) Secūdū Italię ſitū locutus eſt: in qua vites altius eleuantur. ſic alibi, Non eadē arboribus pendet vindemia nřis. ¶ Quę cura boum, qui cultus habēdo ſit pecori.) Aut in ſequenti epexegeſis eſt: vt hoc ſit, Qui cultus habendo ſit pecori: quod eſt, q̄ cura bouū. Aut certe κατ' ἐξοχὴν ait boues, & poſtea intulit cętera pecora: vt maius aīal ſepararet à minoribus: ſicut de hoībus facit, dicēs, Reliquias Danaū, atq; immitis Achilli. ¶ Habēdo pecori.) Hoc eſt vt habeat pecus. ¶ Experiētia.) Vſu nata doctrina. ¶ Parcis.) Aut ſeruatricibus frugū, aut frugi, q̄ mella cuſtodiūt.

PROBVS.

¶ Prędiuiſione, quā gręci prodięreſin vocant, quid quoq; libro pręcipiat ſignificat. Hic .n. rationem aruorum cultibus agreſtibus neceſſariam ex ſyderū obſeruatione relaturum ſe promittit. Secūdo demonſtraturū, quēadmodū vitibus vlmi maritentur, & quæ cū his oleaꝝ cura agi debeat. Tertio armentoꝝ, pecorumq; rōnem. Quarto apum indicaturū. Dicturus quidem de aruis ait. ¶ Quid faciat lętas ſegetes, quo ſydere, terrā Vertere Mecoenas.) De arboribus, vlmiſq; adiungere vites Cōueniat, De pecoribus & armentis.

& armentis. Quę cura boum, quis cultus habēdo, Sit pecori. De apibus, Quanta apibus, experiētia parcis, Vos ò clariſſima mūdi Lumina labentē coelo, q̄ ducitis annū, Liber & alma Ceres. Hoc loco vult intelligi Lunā Cererem, à creando dictā, quia maturet fruges. Solē Liberū, quia libere peruaget̃ per aera, neq; ei fulgor alioꝝ ſyderum, lumina perſtringat, vel quia maturet vineas. Ceres. Liber

MANCINELLVS.

¶ Quid faciat lętas ſegetes.) Quod principiū latine vel exordiū dicitur, gręci vident̃ procemiū noiaſſe, vt Fabius quarto, volumine ſcribit. Cauſa aūt principij nulla alia eſt, quā vt auditorē, quo ſit nobis in cæteris partibus, accōmodatior ppa rem. Id vero fieri tribus maxime rebus cōſtat, ſi beniuolū attentū, & docilē fecerimus. Non quin iſta per totā actionem ſint cuſtodienda, ſed qa initijs pręcipue neceſſaria. Virgilius itaq; beniuolū Mecoenatē reddit à perſona eiuſdē, cū ei potius q̄; alij opus dedicet, eumq; tm̄ appellet. Attentum vero & docilē, quia breuiter, & dilucide ſummā rei, de qua cognoſcere debeat indicat, Solent .n. latini poetę rē tractandā proponere, inuocare poſtea, exin, vero narrare, Proponit Maro dicens. Quid faciat lętas ſegetes &c. inuocat ibi. ¶ Vos ò clariſſima mundi Lumina &c.) Narrat aūt illic. Vere nouo gelidus &c. ſed cur poeta ab agrorū cultura incipiat, & poſtea vitium, ratiōe, nō caret. Quoniam apud Romanos, primo, vt neceſſe erat arua tantum coluere, multoq; ſerior vitium cultura eſſe coepit, quod etiam Plin. lib. xviij. commemorat, Culturas autem vitium, & arborum Emolphus athenienſis primus inuenit, authore Plinio lib. vij.

DE PROPOSITIONE TOTIVS OPERIS.

¶ Quid faciat lętas ſegetes, quo ſydere terrā Vertere Mecoenas, id argumentū eſt primi quidē voluminis. ¶ Vlmiſq; adiūgere vites. ¶ Conueniat.) Argumentū ſecundi. ¶ Quę cura boū, quis cultus habendo ſit pecori.) Tertij argumentū. ¶ Atq; apibus quanta experientia parcis.) Quarti & vltimi voluminis Argumentum. Quid faciat. Ordo eſt, hinc canere incipiā. Quid faciat lętas ſegetes, &c. Caue dicas. vt ille hinc .i. poſt Bucolica, qd .n. ſtultus, Lętas ſegetes .i. pingues, feraces fertiles terras, vel lęta ſata. Eſt .n. ſeges frumenti fructus, vti Marcel. ēt docet. Dicitur item teſte Varrone ſeges quod aratum, ſed nec dum ſatū eſt, q̄nq; abſolute pro omni terra ponitur. Maro. li. iiij. Geor. Nec pecori opportuna ſeges. Dicit̃ aūt ſeges à ſatu, vt Varroni placet. ¶ Quo ſydere.) quo aſtro, quo tpe, ex ſyderibus .n. tempora colligūtur, Vnde Macro. li. ij. ait, nihil aliud tempora, niſi curſum ſolis efficere, & Agricolis, ſyderū cura neceſſaria, vt oſtendimus. De ſydere aūt aſtro, & ſtella q̄uo differunt, vide Macro. lib. j. de ſom. ¶ Vertere.) effodere, arare. ¶ Vlmiſq; adiūgere vites.) vlmis, qm̄ vlmorū leuis eſt vmbra, etiā nutriens quęcunq; opacat, vt ſcribit Pli. xvj. ¶ Cura boum.) Cato ca. iiij. de re ruſtica inqt. Nihil eſt, quod magis expediat q̄; boues bñ curare, vtq; Varro li. ij. ſcribit à boue antiqui manus ita abſtinere voluerūt, vt capite ſanxerint ſi qs occidiſſet. ¶ Cura.) ſollicitudo dicta, vt ait Varro, q cor vrat. ¶ Qui cult⁹.) quę diligentia, q̄ cura, vel cuſtodia. ¶ Habendo.) vt habeatur, Iuſtinus li. ij. Spacium cōſummando operi quęrebat .i. vt conſummaretur. Pecori ouium multitudini vt ibi. Cuiū pecus? an Melibœi? ¶ Experientia.) cognitio ſeu ars & doctrina, nullo docente, per vſum reperta. Manilius, li. j. Per varios vſus artē experientia fecit. Exemplo mōſtrante viam. Experientia eſt cognitio ſingularium. ars vero vniuerſalium, vt docet phs li. j. meta. qui etiam li. vij. phi. inquit, ab experientia particularium accipimus vniuerſalium ſcientiam. ¶ Parcis.) conſeruatricibus & tenacibus,

Seges. Cura. Experiētia.

ASCENSIVS.

¶ Quid faciat lætas ſegetes &c. Quandoquidem titulus operis per Mancinellum quem integrum appoſituri ſumus notus eſt,

nec de numero librorum ambigitur, authoriſq; vita ex Bucolicorum præambulis notiſſima eſt, multaq; per Ser. graphice & diſerte elucidantur, ne nihil dicam pauca in faſciculum collegero. Notum eſt ex Horatio de arte quòd aut prodeſſe volunt aut delectare poetæ, aut ſimul & iucunda & idonea dicere vitę, quæ omnia vbiq; Maro noſter per quam anxie obſeruauit, nã vbiq; & prodeſt & delectat plurimum, ſic tamen, vt in quibuſdam plus ad delectationem in quibuſdam plus ad vtilitatem, in quibuſdam quaſi ęquis oculis ad vtranq; reſpexiſſe videatur. In Bucolicis enim tametſi proſit & priuatæ rei, nam agros ſuos recæpit, & publicę Mantuanorum, quibus commiſerationem impetrauit, potius tamen (vt carmen inſtitutum eſt) delectat hic contra, nam tametſi delectet maxime cum omnia iucundiſſime deſcribat & fabulamenta iucundiſſima vt de Ariſtæo inſerat, plus tamen prodeſt. Quia agriculturam cui ſecundam & ꝓximam diuinæ contemplationi contribuit gloriam, edocet, vtpote, qua nihil vtilius nihil ſalubrius, nihilq; laudabilius ad philoſophiam aſpirare non valentibus contingere poſſet, Eſt inquam, vtiliſſima, nempe quod ab ea tota vitæ noſtræ alimenta dependeant, nihilq; nec in ciuitatibus nec in agris, ſine ea ſubſiſtere poſſet. Eſt præterea ſaluberrima, vt quæ per honeſtam exercitationẽ corpus & animum vegetet, & incolumitate beet, quocirca Æſculapius ille medicinarum deus in agro ſibi ſedem delegiſſe putatus eſt. Eſt ad hoc apprime laudabilis, nam & egregie laudatum Priſci Romani putabant quem bonum agricolam cenſerent primoreſq; ſibi à leguminibus quæ optime ſeuerant, titulum comparabant, vnde, Cicerones, Fabij, Lentuli, atque alij multi. Quin adeo ſaluator noſter niſi agricolam laudandum cenſuiſſet, non dixiſſet, pater meus eſt agricola. Ego vitis vera: Ego paſtor bonus. Nec Noe Abraham, Loth; Moyſes, Dauid, cæteriq; laudatorum proceres, aut paſturæ, aut agriculturæ incubuiſſent ſi quid dedecoris, vt alijs multis adiectum vidiſſent.

Propoſitum authoris.

Sed ne in re nota laborem, perſpicuum eſt Maronẽ in hoc opere profuiſſe plurimum, in Æneide vero, vt illic dicemus ex æquo & profuiſſe & delectaſſe, videtur ergo conſtituiſſe, vt alibi potius delectaret, alibi prodeſſet, alibi vtrunque faceret. ¶ Item, vt (ſicut in Bucolicis dictum eſt) totam ruſticorum vitam deſcriberet, Paſtoralem, videlicet arualem & militarem. Præterea, vt gręcorum gloriam in latium traduceret, eoſq; imitaretur, ſicut hic Heſiodum, quem longe omnium conſenſu ſuperat.

Qualitas carminis.

Qualitas carminis eſt doctrinalis in mediocri ſtylo, verſata, vnde & triplicem ſtylum obſeruare conſtituit, vt alibi quoq; diximus.

Argumentũ.

Argumentum operis eſt agricultura. Atq; vt quadruplex eſt ager, ſationalis. ſ. quem quia aratur aruum vocamus, arboribus cõſitus, quem arbuſtum vocamus, paſcuus, & floridus, ita quatuor libros conſcripſit quos prælibauit in principio dicens. Quid faciat lætas ſegetes, quo ſydere terram Vertere, ſcilicet conueniat, vbi & aruum deſcribit & primi lib. argumentum tangit. Vlmiſq; adiungere vites Conueniat, vbi arbuſtum exprimit nam arbuſtum dicitur vitibus arboribuſq; cõſitus ager: vñ ſignanter dicit vlmiſq; adiungere vites. Quæ cura &c. vbi paſcua tanguntur, & tertij libri materiæ, Atque apibus, &c. quæ. ſ. in florido agro verſantur: vnde eſt quarti libri farrago. Proponit ergo more latinorum poetarum, & deinde inuocat, ibi, Vos ò clariſſima mundi lumina, captat beniuolentiam Mecœnatis ſtatim in principio compellans eum, vt cui opus nuncupet. Sed & Auguſtum Cæſarem inuocat ibi. Tuq; adeo &c. Deinde exequitur propoſitum, ibi. Vere nouo. Eſt ergo duplex pars procemialis, & executiua. Verum quia omnia ſatis declarantur binis commentarijs: ſatis erit ordinem poſuiſſe cum explanatione familiari. ¶ Ordo igitur argumenti Ouidiani eſt. Virg. ſup. aut primus liber Geor. edocuit. i. expreſſe, & dilucide docuit, quid. i. quæ res faciat ſegetes. i. ſecundum Seruium terras ſatas, aut ſegetes. i. herbas ſeminum ſatorum, lætas. i. pingues, ab vbertate lætitiam inſpicientibus afferentes, & quæ ſydera agricola ſeruet. i. ſeruare debeat, vt proſcindat. i. ante ſationem ſcindat & ſulcet terram facilem. i. paratam, conuenientem. & cito quod poſtulat facientem, aratris. i. vomere, & reliquis inſtrumẽtis arandi. & quomodo ſemina ſup. ſint iacienda. i. deijcienda in terra, hoc eſt quomodo ſeminandum ſit: & edocuit cultus. i. culturas, & vt imperitiores dicunt cultiuationes, locorum. i. tractuum, & regionum, hoc eſt quis cultus cuiq; loco conueniat, & docuit meſſes reddi. ſ. ſatoribus cum magno fœnore. i. excremento, & vſura. Ordo textus authoris eſt. O Mecœnas ego incipiam canere hinc. i. ab hoc loco deinceps. i. in hoc toto tẽpore, quid faciat ſegetes. i. aut terras, aut herbas ſeminum ſatorum, lętas. i. pingues, & vbertate animum inſpicientium lętificantes, & quo ſydere. i. qua conſtellatione, aut in cuius ſyderis ortu conueniat. i. conueniẽs, ac decens ſit. (Aliquando conuenire eſt congredi, & citare conuentũ, & id cum accuſatiuo. aliquando in conſenſu eſſe, vt hic conuenit inter nos. i. in hoc non diſſentimus) vertere. ſ. arando terram, & id quidem in. j. lib. & quo ſydere conuenit adiungere vites, vlmis. i. arboribus illis raris frondibus: quibus conueniẽter adiunguntur vites, & hoc in. ij. lib. & quæ cura, ſup. ſit boum, & qui cultus. i. quæ cura, & quę diligentia ſit pecori habendo. i. vt habeatur, quod ad tertium librum pertinet, & quãta experiẽtia. i. quantum experimentum ex induſtria naturali ſit apibus parcis quæ ſ. inuentis abſtinent, & in medium reponeũt, quæ res ad quartũ librum reſpicit, cætera in ſequentibus explicabuntur.

PIERIVS.

¶ Quo ſydere terram vertere Mecœnas.) Hoc primum obſeruatione dignum in hac parte viſum, quod Mecœnatis nomen (id. n. oculis ſtatim oblatum) varie ſcriptum apud authores fere omnes inueniebam. dum alij œ, diphthongon, alij æ, ſcribunt. neq; prima an ſecunda ſyllaba ſit diphthongus ea notanda inter eos conuenit. Sane vero in Ro. codi. paſſim prima ſyllaba per æ. diphth. ſcripta. In aliquot alijs per œ. vſus tamẽ nonnullorum ẽt bene literatorum obtinuit, vt ſecunda per œ, ſcriberetur. Quod quidem qua ſit ab eis ratione factum, viderint ipſi, Ego. n. in veterum monumẽtis, quæq; in hortis Mecænatis eruta ſunt, nomen id per æ, diph. prima ſyllaba per e, ſimplex ſecunda ſcriptũ obſeruaui. Sic. n. in eo fruſto, quod nunc in hortis Colotianis viſitur. habetur Permiſſu c, Mecœnatis. Quod ſi demum eo ventum eſt, vt noſtrorum quoq; nominum rationes à Gręcis repetere cogamur, apud eos μαικήνας ſcriptum inuenimus ꝑ αι, prima ſyllaba, & per η media. Quare cum Ro. cod. Mecœnas, ego potius ſcripſerim. ¶ Quæ cura boum quis cultus.) In Ro. co. in Lõgobardico, in Mediceo, & aliquot alijs antiquis. Qui cultus legitur. ¶ Sit pecori atq; apibus quanta experientia.) Antiquiores oẽs co. quos viderim, Romanus quippe oblongus vaticanæ bibliothecæ, mediceus, & pleriq; alij verſum hunc abſq; cõiunctione atq;, ponunt, vt eo modo legatur abſq; ſynalepha, quo ẽt verſus ille. Orchades, & alij & amara pauſia bacca. &, Ter ſunt conati imponere pelio oſſam. &, Stant & iuniperi, & caſtaneæ hirſutę. ita in his cod. ſcriptum eſt. Sit pecori apibus quanta experiẽtia parcis. Tam & ſi nonnulli ſunt ex eruditis, qui loco hoc tolli, atq;, minime velint, ne ipſo ſtatim operis initio verſus incipiant (quod aiunt) elangueſcere, Sed. n. hos mihi futuros ęquiores puto, cum animaduerterint Virgilium dictionem hanc ipſam, pecori, abſq; ſynalępha ſæpius poſuiſſe, vt in Buco. Et ſuccus pecori & lac ſubducitur agnis. In hoc ipſo opere. Arcebis grauido pecori armentaq; paſces. Quibus fere omnibus in co. long. addita eſt q;, tantum particula, vt, hoc loco legitur. Sit pecoriq;. Quod qui legerunt, cum encleticæ non eſſe locũ animaduerterẽt, compoſitam coniunctionẽ illam inculcarunt, neq; tamen hoc ita dixerim, vt ꝓhibere velim, ne Vnuſquiſq; ſuo ſatis ingenio faciat.

Lumina, labantem cœlo quæ ducitis annum:
Liber, & alma Ceres, veſtro ſi munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutauit ariſta:
Poculaq; inuentis Acheloia miſcuit vuis:
Et vos agreſtum præſentia numina Fauni:
Ferte ſimul: Fauniq; pedem, Dryadeſq; puellæ.
Munera veſtra cano. tuq; ò cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percuſſa tridenti,

SERVIVS.

¶ Vos ò clariſſima mũdi. Lumina, Liber, & alma Ceres.) Stoici dicũt non eſſe niſi vnũ deũ, & vnã deam: eandẽq; eẽ poteſtatẽ, quæ pro ratiõe officiorum noſtroꝝ, varijs nominibus appellatur. Vnde eundẽ Solẽ, eundẽ Liberum, eundẽ Apollinẽ vocant. Itẽ Lunam, eandẽ Dianam, eandem Cererẽ, eandẽ Iunonẽ, eandẽ Proſerpinã dicunt: ſecundũ quos, ꝓ Sole & Luna, Liberũ & Cererẽ inuocauit. ¶ Quę ducitis annum.) Quorũ curſu tempora cõputantur. Nam per Lunã menſis: per Solẽ, annus oſtendit. ¶ Alma Ceres.) Alma ab alẽdo: Ceres, à creando dicta. ¶ Si munere.) Si quidẽ. nam ſi cõfirmantis eſt. ¶ Chaoniam pingui glãdẽ mutauit ariſta.) Epirotica à loco in quo abundant

Neptune:& cultor nemorum, cui pinguia Cææ
Tercentum niuei tondent dumeta iuuenci.

dát glandes, quibus antea ho
mines veſcebantur. Et modo
ſpém pro genere poſuit. nõ. n.
aut in Epiro tantũ glandes fue
runt: aut de ſolo Acheloo homines potare conſueuerant. Sane
Acheloia non præter rationem dixit: Nam ſicut Orpheus docet,
generaliter aquam veteres Acheloum vocabant. Sed quia ſpẽli/
ter quidam fluuius Achelous dicitur, aut ſpés eſt pro genere: aut
ſecundum antiquitatem eſt locutus. ⁋ Pingui ariſta.) Ariſtá mo/
do pro frumento poſuit. Et affectate ait pinguem ariſtam: cũ ꝓ/
prie ariſta ab ariditate ſit dicta. ⁋ Et vos agreſtum præſentia nu/
mina fauni.) i. propitia: vt, Nec tam præſentes alibi cognoſcere
diuos. quorum præſentia fauor eſt. Et bene de diuerſis rebus di/
cturus, diuerſa inuocat numina. ⁋ Ferte ſimul fauniq́ pedem.)
Ferte, aut ſimul venite: aut date carmini meo facultatem, quod
vtiq; pedibus continetur: vt ſit, Ferte pedẽ, metricã præſtate ra/
tionem. ⁋ Cui prima frementẽ Fudit equum magno tellus per/
cuſſa tridẽti.) Fabula talis eſt, Cũ Neptunus & Minerua de Athe
narum nomine contenderẽt, placuit dijs vt eius nomine ciuitas
appellaretur, qui munus melius mortalibus obtuliſſet. Tũc Ne/
ptunus percuſſo litore equum animal bellis aptum produxit:
Minerua, iacta haſta, oliuam creauit: quæ res eſt melior compro
bata & pacis inſigne. Vt autem modo Neptunum inuocet: cauſa
eius muneris facit, quia de equis eſt dicturus in tertio: alioquin
incongruum eſt, ſi de agricultura locuturus numen inuocet ma
ris. Equum autem à Neptuno progenitum alij Scythium, alij Sy
ronem, alij Arionem dicunt fuiſſe nominatum. Et ideo dicitur
equum inueniſſe: quia velox eſt eius numen, & mobile, ſicut ma
re. Vnde etiam Caſtor & Pollux, quia eorum velociſſimæ ſtellæ
ſunt, equos in tutela habere dicuntur. ⁋ Et cultor nemorum, cui
pinguia Cææ.) Ariſtæum inuocat, ideſt Apollinis & Cyrenes fi/
lium: quem Heſiodus dicit Apollinem paſtoralem. Hic (vt etiã
Salluſtius docet) poſt laniatum à canibus Acteonem filium, ma
tris inſtinctu, Thebas reliquit: & Cæam inſulam tenuit primo,
adhuc hominibus vacuam: poſt ea relicta, cum Dædalo ad Sar/
diniam tranſitum fecit.

PROBVS.

Chaõia quercus. ⁋ Veſtro ſi munere tel. Chaonia. p. g. m. a.) chaonia dicta à Chao
nia regione Epiri, in qua Dodonęi Iouis eſt oraculũ à loco dictũ
Dodone eius regionis. Itaq; Columbas exiſtimat ẽt ab ea regiõe,
chaonias dictas, Et in oraculo fuiſſe vocales, & reſponſa, dediſſe
conſulentibus. Traditur etiã quercus arbor ſubiecta tutelæ Io/
uis, fuiſſe æq; vocalis, vt Dodone. Et reſponſa dediſſe apud idẽ
oraculum, quod teſtatur, Virg. dicens, Atq; habitę graijs oracula
quercus. Vnde dici chaoniam glandem, ipſe declarat, cum dicit,
Chaonijq; patris glandes, Appellata aũt eſt ea regio à Troiano
Chaone Chaonia (vt ipſe teſtatur) Chaoniãq; omnẽ Troiano à
chaone dixit. ⁋ Poculaq; inuẽtis acheloia miſcuis vuis.) Ætolus
paſtor ſtaphylus, cum Oenei capellas in pabulum deduceret, no
tauit vnam pręcipue ſedentem à grege lętiorem cæteris recipien
tem ſe ſerius in pręſepia, cuius rei, vt cauſam cognoſceret, Sequu
tus eſt eam clam, & in remota ſtirpe animaduertit vuam edẽtẽ,
pomum ei incognitum, & ſuſtulit, regiq; pertulit Oeneo, qui ex/
Vini inuentio. preſſo humore delectatus, cum eum vetuſtate cognoſceret mi/
teſcere, Libero patri appoſuit accepto à ſe hoſpitio, cuius rei cul/
tum cum demõſtraret, Liber, vt perpetua inuentorum eſſet glo
ria, cõſtituit, vt ab Oeneo oenon appellaretur vinum, à ſtaphyle
vua ſtaphyle. Achelous autem eſt flumẽ Ætoliæ. Ita quantũ ad
Acheloum pertinet, aqua intelligi, poterit, quẽ ideo potiſſimum
nominauit, quod primus in gręciam videtur fluxiſſe, Vua autẽ
Faunus Innuus Pan. ſignificauit vinum. ⁋ Et vos agreſtum pręſentia. n. f.) eundem pa
na, eundem Innuum, eundem faunum, quidam interpretantur,
quod et in Italia quidam annuum ſacrum celebrant, quidã men
ſtruum, exiſtimatur autem Faunus fuiſſe rex aboriginum, qui ci
ues ſuos mitiorem vitam docuerit ritu ferarum viuentes, & pri
mus loca certis noibus & ędificia quędam, Lucoſq; ſacrauerit, à
quo & fana ſunt dicta, ipſe autem receptus in deorum numerũ
creditur. Itaq;, etiam oraculum eius in albunea Laurẽtinorum
ſylua eſt, plures autem exiſtimantur eſſe etiam pręſentes, iccirco
ruſticis perſuaſum eſt incolentibus eam partem Italię, quę ſub/
urbana eſt, ſępe eos in agris cõſpici. ⁋ Dryadeſq; puellę, Dryades
puellas dicit, quas alij hamadryades vocant, & eas cum q̃rcu na
ſci, & interire, ſimul, ſed diuturnas eſſe, & inde hamadryadas di/
ctas. Quercus enim gręce appellatur δρῦς ἅμα ſignificat ſimul.
⁋ Tuq; ò cui prima frementem Fudit. e. m. p. t. n.) Campi in Theſ
ſalia ſunt Petrei, in quibus locis petra nomine percuſſus tridẽte
Neptuni equũ, qui Scyphios
vocatur. Romani autem Ne
ptunum equeſtrẽ vocát, græ/
ci hippicon poſſidona, quod
ęſtimetur princeps originis equorũ. Et iccirco ẽt poetę tradunt
ab eo Donatũ equũ Adraſto Ariona, & Iunoni Xanthum & Cyl
laron, quos illa dederit Caſtori & Polluci. ſed harum fabularũ,
& opinionis huius initium eſt natura. Nã quia animaliũ materia
liquore conſtat, & ei pręcipue effuſa etiam in ſtudium cõſtat, &
generatiões, eſt naturę equeſtris adeo, vt equas certũ ſit plerũq;
e vento concipere, aialiũ vero feminis, hoc eſt liquoris vniuerſi
deus exiſtimatur Neptunus, & equorũ, eo magis quod planicies
eis conueniens, ſit quę aquis accidit. ⁋ Et cultor nemorũ cui pin/
guia cææ. Tercẽtũ niuei tondent dumeta iuuenci.) inſula eſt cæa
in ægeo mari, in qua ſunt vrbes quatuor Iulis, Carthea, Loepeſ/
ſa, Coreſos, ibi exiſtimatur fuiſſe peſtilentia pecorum, & armen
toꝝ grauis propter interitũ Actæonis. Ariſtęus monſtrãte Apol
line patre profectus eſt in inſulã Cęam, & ibi ſacrificio facto arã
Ioui icmæo conſtituit, qui placatis flatibus, & ęſtu qui necabát.
& armẽta & pecora liberauit ea, ipſe aũt poſt exceſſum vitę, ipe
rãte oraculo, ab imorãtibus eam inſulã, relatus in numerũ deoꝝ
appellatus eſt Nomius, & agotos, ꝙ & agreſti ſtudio, & cura pe
coꝝ armentorũq; non mediocriter ꝓfuerat hoibus, tradiẽ hæc
hiſtoria de Ariſtęo in corpore Argonautarũ à Varrone atacino.
⁋ Dumeta.) & aſpera loca, & montuoſa dicuntur.

MANCINELLVS.

⁋ Vos ò clariſſima mundi lumina.) Hęc noſtri poetę inuocatio
tota fere ſumpta eſt è Marci Varronis prologo primi voluminis
de re ruſtica, vbi. xiij. deos agricolaꝝ duces inuocat, primum tũ
Iouẽ & Tellurẽ qui parentes magni dicuntur. Iuppiter. n. pater
Tellus vero mater. Secundo Solem & Lunam, quorum tempo/
ra obſeruantur, cum quædam ſerantur, & condantur in tpe. Ter
tio Cererẽ & Liberum, ꝙ hoꝝ fructus maxime neceſſarij ad vi/
ctum, ab ijs. n. cibus & potio venit e fundo. Quarto Robigũ, &c.
Mundi lumina, Solẽ & Lunam inuocat, pariter. n. fertilibus gle/
bæ, & maturandis frugibus, vel nocturno temperamento, vel
diurno calore moderantur: quod etiam Macro. lib. ſat. v. ſcribit,
qui etiã lib. j. dixerat ꝙ poeta ſciens Romanos veteres ad lunæ
curſum, & ſequentes ad ſolis, anni tpa digeſſiſſe, vtriuſq; ſæculi
opinioni reuerentiam ſeruans tam Lunam q̃ Solem duces anni
hac inuocatione deſignat. ⁋ Labentem cœ. quæ duci. an.) hic fiet
colon, non enim ſequẽtibus iungi debet, labentem aũt cœlo an/
num ait, quoniam vti etiam Macro. ſat. lib. j. ſcri. Eſt annus ſolis
emenſio, quam luſtrando zodiacum efficit diebus. ccc. & lxv. &
quadrante, ſeu ſex horis. Annus vero lunaris menſis eſt, vt idẽ aſ
ſerit li. ij. de ſomno, inter quem cœli ambitum luſtrat, nam & à
Luna mẽſis dicitur, quia gręco nomine luna mene vocatur. Var
ro etiam ca. xxvij. j. li. ait, Tempora duorum tempoꝝ eſſe: vnum
annale, quod ſol circuitu ſuo finit. Alterum menſtruum, quod lu
na circumiens comprehendit. ⁋ Liber & alma Ceres.) ſm Varro
nis inuocationẽ non Sol & Luna, ſed ipſe Bacchus & ipſa Ceres
intelligi debent, Dixerat. n. ille vt patuit. Secundo inuocabat So
lem, & Lunam, quorum tempora obſeruãtur, cum quędã feran
tur & condãtur in tempore. Tertio Cererem, & Liberum, ꝙ ho/
rum fructus maxime neceſſarij ad victum: ab ijs. n. cibus & po/
tio venit fundo, Ecce Maro quoq; Varronis inuocationẽ hic imi
tatus eſt, quæ de re, vt dixi exponi debet nõ aliter. Probus. n. quẽ
Macro. & Serui. deinde velut agmine facto, cęteri fere oẽs ſecuti
ſunt, ſcribit poetam hoc loco voluiſſe intelligere, Lunam Cere/
rem à creando dictam, quia maturet fruges. Solem Liberũ, quia
libere peruagetur ꝑ aera, ſed plura ſcribit Macrob. lib. v. ſat. Nec
refert, ꝙ Apollinem & liberum patrem vnum, eundemq; deum
eſſe affirmet. Varro enim vt patuit apertiſſime indicat. Hic debe
re nos intelligere liberum ipſum Bacchum, & Cererem ipſam
deam, quod etiam per ſequentia iamiam confirmauero. Liber, Pater.
Plutar. in proble. ſcribit Dionyſium liberum patrem appellatũ, Liber.
vel ꝙ bibentibus libertatis cauſa ſit, vel ſicut Alexander dicit ꝙ
pro Bœotiæ libertate pugnauit. Liberat præterea curis, & in agẽ
dis ſecuriores facit. Macro. vero lib. j. ſat. ſcri. Næuium dixiſſe, Li
berum ſolem à Romanis appellari, ꝙ liber & vagus eſt. Hic tñ,
vt dixi de Baccho intelligendum non de Sole. ⁋ Alma.) Ab alen/ Alma. vñ dcã.
do dicta, quia nos alit. ⁋ Ceres.) Var. ſcri. quod terra Ceres diciẽ
quod gerit fruges Tul. itẽ. lib. ij. de. n. de. ait ꝙ à gerendis frugi/
bus Ceres tanq; geres dicta eſt. Hęc aũt, vt Pli. lib. vij. docuit, fru
menta, cum antea glande veſcerentur, inuenit, & molere & con/
ficere, in Attica, Italia, & Sicilia. Ob id dea iudicata. Sed de Ce/

tere plurima legito inferius ibi. Prima Ceres ferro mortales ver
Ceres. tere terram Inſtituit. Iuſtinus li.ij.ſcribit,ſub Erichtheo Athena
rum rege frumenti ſationem apud Eleuſim à Triptolemo reper
tam. At Diod.lib.vj.ait,quod Ceres prima adinuenit vſum fru/
méti,quod forte inter alias herbas naſcebatur ignotum cæteris.
Docuitq; homines naſcẽdi ſeruandiq;,& ſerendi modum. ¶ Si.)
ſiquidem,eſt.n.confirmantis,numine munere,& numina in an/
Chaõia tiquis legitur. ¶ Chaoniam.) Chaonia pars erat Epiri dicta Troia
no à Chaone,Heleni fratre ſecundum Maronem. Plin.vero lib.
iiij.ſcribit quod in Epiro erant primi Chaones,à qbus Chaonia.
plura legito in Strabo.lib.vij. Chaoniam ergo glandé.i.Epiroti/
cam,ibi.n.glandium copia fuit propter Dodoneam ſyluam Io/
ui ſacram, poſuit autem ſpeciem pro genere.non enim in Epiro
tantum glandes fuerant: de glandibus autem latius legito Plin.
lib.xvj.cap.v. ¶ Glandem mutauit Ariſta.) Diodo.lib.j.ſcribit ho
mines à principio ſylueſtri & incondita vita vixiſſe,quibus her/
bæ,& arborum vltro victum ferebant. Deniq; neceſſitaté ipſam
rerum magiſtram ſingulorum peritiã ingenijs mortalium ſub/
miniſtraſſe. ¶ Pingui ariſta.) per id ſpicam intelligit,inde triticũ
Poculũ. ¶ Pocula.) poculum vas eſt: potio,quod hauritur,ſæpe tamé lv.
hic poculum pro potiõe ipſa ponitur à poetis. Pocula acheloia.t
Macrob.ſat.li.v.ſcribit. Cum vellet hoc loco poeta aquam intel
ligi,Acheloum Amné potiſſimum nominauit, Antiquiſſimorũ
græcorum more elocutus,apud quos proprie in aquæ ſignifica
tione ponebatur Achelous, qui mos loquendi peruagatus fuit
Achelo⁹ vt Acheloum pro quauis aqua dicerent, Hæc ille, vt autem Plin.
lib.iiij.edocet, Achelous amnis eſt è Pindo fluens,qui Acarnaniã
ab Ætolia dirimit. Sol.etiam è Pindo ortum aſſerit.addés cum
primis græce amnibus proditum veteri claritate. Miſcuit Pli.li.
Staphy vij.ſcribit.quod vinũ aqua miſceri Staphylus Sitheni filius pri/
lus. mus edocuit, inuentis vuis. Bacchus apud græcos primus do/
cuit vini vſum,vt teſtis eſt Capella libro de nuptijs. Euſebius ſcri
bit vitem inuentam à Dionyſio,ſed non Semeles filio,anno re/
gni Cecropis quinquageſimo,qui fuit vltimus: Lactã.vero lib.ij.
ca.xiiij.ſcri.quod Noe cum egreſſus eſſet ex arca,vt ſacræ literæ
docét,terram ſtudioſe coluit. Atq; vineam ſua manu ſeuit, vnde
arguuntur ait,qui authorem vini Liberum putant,ille enim nõ
modo Liberum ſed etiam Saturnum multis anteceſſit ętatibus.
¶ Et vos.a.) quoniam poeta de varijs rebus dicturus eſt varia in/
uocat numina. ¶ Præſentia.) propitia,quorum quidé præſentia
fauor eſt. ¶ Fauni.) de his diximus in Sileno. ¶ Ferte pedem fau/
Epana/ niq; pe.) Epanalepſis figura eſt.i.cum maiore ſignificato facta re/
lepſis. petitio.q̃ qdé,& ornat,& exauget orationẽ,epanalãbano aũt re/
peto ſignificat Macro.ſat.li.vj.notás. Ferte pedé fauniq; pedem
Dryadesq; pu.dicit Virgiliũ id dicẽdi genus à gręcis ſumpſiſſe ſi/
cuti alia multa. Teſtimonio itaq; Ma.male legũt.q dicũt, Ferte
ſi.ſatyriq; pe. Ferte pe.adeſte venite. ¶ Dryades.) nymphę ſunt à
q̃rcubus denoiatę,qa ſyluas habitare dicebanť. nã quod græce
Drya/ drys,latine q̃rcus dr̃. ¶ Mune.) i.officia ac dona, Tuq; ò cui pria,
des. Tractaturus de equis poeta Neptunũ inuocat.ſcri.n.Diod.lib.vj.
Neptunũ equos domuiſſe,arteq; eqtandi ab illo traditã,ex quo
hippicos ſit appellatus. Lactã.aũt li.iiij.th.ſcribit quod cũ adhuc
ignotus eſſet equoꝝ vſus mortalibus,& hoꝝ aĩaliũ natura egeret
Neptu/ terra. Neptunus in Theſſalia terrã tridéte ꝑcuſſit,ſubitoq; ꝓſilie
nus. rũt duo eq, Scyphios,& Ariõ.quod ité Luca.li.vj.videť aſſerere,
inqt.n. Primus ab ęquorea ꝑcuſſis cuſpide ſaxis Theſſalicus ſoni
pes bellis feralibus omẽ Exilit. Oui.li.vj.met.ſcrib.litẽ fuiſſe de
terrę noie inter Mineruã,& Neptunũ,itaq; p̃ſentibus dijs duo/
decim, Ioue medio, Neptunus lõgo tridẽti ſaxa ꝑcuſſit, qua de
re inde equus exilijt. Pallas inde ſua cuſpide terrã ꝑcuſſit,vñ oli/
ua,cũ baccis ẽt prodijt,q̃ vt alij dicunť,qm̃ vtilior viſa ſit equo,
Minerua deoꝝ iudicio Ciuitaté ſuo noie nũcupauit Athenas, nã
Miner/ Minerua à græcis athena dr̃ Iuſtinus vero lib.ij.ſcribit,qũo poſt
ua. grecũ regé Athenarũ Amphitheon regnauit,qui primus Miner/
Athena. uæ vrbé ſacrauit,& nomé ciuitati Athenas dedit. ¶ Freméte.) fre
mitũ,& hinnitũ excitãté,vel cũ furore vociferanté.eſt.n.fremere
Fremeř magnũ ſonare,vt Non.ait. Frẽdere vero eſt dẽté dentibus iraſcẽ
Frẽdere do quatere. Statius li.viij.th. Sic ait infrendés. ¶ Tridenti.) eſt tri/
Tridẽs. dens Neptuni ſceptrũ,ſeu fuſcina, Vir. Nõ illi imperiũ pelagi &c.
¶ Neptune.) fuit Neptunus Saturni filius ex Rhea,q primus naui
gãdi arte inuẽta claſſem inſtituit,eiuſq; p̃fectus eſt à Saturno fa
ctus,quapropter traditũ eſt poſteris Neptunũ iperaſſe mari,ſa/
craq; ei,à nauigãtibus facta,author eſt Dio.li.vj. Equos ẽt ꝑmus
domuit,vti oſtendimus. ¶ Et cultor nemo.) Ariſtęũ inuocat,q q/
dé vt in li.xiij. Iuſtini legi.filius Apollinis fuit, & Cyrenes filiæ
Hiſpei regis Theſſalię, Sed Vir.lib.iiij.Geor. Penei dicit. Is aũt in
Arcadia late regnauit,primusq; & apiũ,& mellis vſum,& lactis
coagula hoibus tradidit Pli.ẽt li.vij.docuit,quod Ariſtæus Athe Ariſtę⁹.
nienſis oleũ trapetis exprimere inuenit, Ideq; Mella Dio.quoq;
in fine li.v.cũ Iuſtino conuenit,addés,quod nymphis à m̃re tra
ditus eſt nutriẽdus,à qbus cũ lac coagulare, mel atq; oleũ con/
ficere didiciſſet,primus ea in vſum hoium traduxit, Vnde à po/
ſteris vt deus cultus eſt poſt Actęonis filij mortem,,habitauit in
Chio inſula,in Libyam ad matrẽ redijt,poſtea in inſulã Sardoũ
ꝓfectus eã arboribus coſeuit,moratus eſt ẽt in Sicilia: vbi ꝓ deo
ſummo honore cultus,hęc & plura Diodo. ¶ Cultor ne.) hoc iõ
quia paſtor fuit. vnde lib.iiij.Geor.ait, Paſtor Ariſtæus. ¶ Cææ.)
Cæa teſte Pli.li.iiij.inſula eſt in mari Ægeo.quæ tñ Cæos à græ/ Cæa.
cis dr̃. Stra.aũt li.x.plura ſcribit. ¶ Tondent.) paſcuntur. ¶ Dume/ Dumeta
ta.) inculta,ſunt.n. Dumeta loca, vbi dumi naſcuntur.

ASCENSIVS.

¶ Vos ò clariſſima,&c.) Poſt p̃libationẽ ac propoſitionẽ rerum
deſcribendarum inuocat author diuerſa numina, Cererem pro/
pter p̃mi libri argumẽtũ, Liberũ, Faunos, dryadas,& cętera nu/
mina ſylueſtria & Pallada ꝓpter ſecũdi. Liberum quidẽ propter
vites, & cętera ꝓpter arbores qbus maritanť: & Pallada ꝓpter
oliuas. Itẽ Neptunum ꝓpter tertij,ꝓduxit.n.equum & Ariſtæũ
propter quarti argumentum,ſed & nymphas propter oĩa, nam
omnibus pluuię conducunt. Cæſaré autem Auguſtum pręcipue
propter meſſem,quæ ad primum librum ſpectat. Inuocat præ/
terea Solé & Lunam,quæ in generationibus,& productionibus
rerum potiſſimum valent,efficaciuſq; q̃; cauſæ particulares, vñ
primo loco inuocantur. ¶ Ordo itaq; eſt. O vos clariſſima lumi
na mundi.ſ. Sol qui & Apollo,& Luna q̃ & Diana, Sed Seruius
vult ex authoritate ſtoicorum Liberum eſſe Solé,ſicut & Apol/
linem, Cereré etiã Dianam,ac Lunam,iuxta quod,& ordo eſſet,
ò Liber & Ceres,appoſitorie,clariſſima lumina mundi quæ du
citis.i.viciſſim traducitis. (Fecit.n.deus duo luminaria magna,
alterum vt præeſſet diei,alterum vt nocti) annum labenté.i.de/
cidentem,& dependenté,coelo.i.à primo motore,ac motu pri/
mi mobilis (ceſſante.n.motu non perciperetur tp̃s.) Sed melius
eſt ſm Mancinellum, vt diuiſim conſtruas,& ò Liber deus vini,
& Ceres alma.i.altrix noſtra,quia dea frugum,ſi.i.ſiquidem aut
quia,tellus,quæ dea terræ ſed ponitur quodã modo pro terra,
mutauit munere.i.beneficio,& inuento veſtro, glandem Chao
niã.i.epiroticam.i.quę in ſylua Chaonia creſcente,homines ante
inuentum frumentũ veſcebantur,ariſta.i.fruge matura,pingui,
hoc eſt adipe frumenti: & miſcuit.i.diluit,ac temperauit pocula
acheloia.i.potum aquæ vuis inuẽtis.i.vino à ſe inuento. (Mire
& erudite hoc dicit,nam vt temperantiam priſcorum ſignificet,
dicit non vinũ aquis miſcuiſſe,ſed aquas vino, vt plus aquæ bi/
biſſe ſignificet, de priſcis aũt loqui ſe docet ẽt ex hoc, quod Ache
loum pro aqua ponit,quomodo priſci græci ſm Macrobiũ lo/
cuti ſunt. debẽt aũt collectim cõſtrui.i.vt ſit propoſitio cathego/
rica de copulato extremo,nõ hypothetica copulatiua.nõ.n.Ce/
reris munere inuentum eſt vinum,nec Bacchi frumẽtũ, Bacchi
tamẽ & Cereris munere inuenta ſunt vinum & frumentum red
dendo vtriq; ſuum,& ita dices coniunctim,ſi veſtro munere tel
lus mutauit glandẽ ariſta, & miſcuit pocula vuis &c.) Et vos ò
Fauni.i.dij ſyluarum & pecorum cuſtodes,appoſitorie numina Ternæ
pręſentia.i.propitia,& ſcito quod conducit procurãtia numina trium
inquam agreſtum pro agreſtiũ (per ſyncopam Sicut apud Oui. deorũ
vltima cœleſtum terras aſtrea reliquit).i.agros colẽtiũ, vos in/ ptãtes.
quam Fauni & puellæ.i.nymphę Dryades.i.arboꝝ potiſſimum
quercuum,quarum glande etiam nunc ſues veſcũtur,ferte pedẽ
i.conuenite in auxiliũ meũ,quia ego cano veſtra munera.i.inuẽ/
ta mortalibus à vobis collata.ſ.glandes & frondes quibus pa/
ſcũtur pecora. Et tu ò Neptune cui.i.ad cuius honoré & iuſſum,
aũt cui.i.à quo tellus ꝑcuſſa magno tridẽti.ſ.ſceptro hoc eſt fuſci
na tris dentes habente (vt ſignificetur triplex Neptuni poteſtas
ſicut fulmen triſulcum triplicẽ Iouis poteſtatẽ,& Cerberus tri/
ceps Plutonis indicat) fudit primum.i.anteq; cuiq; alteri, equũ
i.animal illud humano vſui maxime accõmodatũ & ſupp.ò tu
cultor nemorum.ſ.ò tu Ariſtæe,cui ad cuius vtilitaté tercẽtũ.i.
trecenti iuuenci niuei.i.candidi ac relucentes eo ꝙ pingues aut
mundi,aut reuera albi vnde triumphales fieri poſſint victimæ,
tondent.i.paſcũtur,& paſcendo abrodunt,& carpunt dumeta.i.
loca dumis & ſpinis referta pinguia.i.ſuccoſa,& oues ac capras
pingues reddẽtia, Cææ.i.illius inſule in mari Ægeo ſup.ferte pe
dem huc. Vt gratiam ineat commendat eorum inuenta, potiſſi/
mum Ariſtæi à paſtura,quia tondent pinguia dumeta. Ab æta/
te quia iuuenci.à qualitate quia niuei.à numero quia tercẽtum,
dicimus

dicimus autem tercentum ſicut ter quinquaginta aut declinabili ter trecenti tæ. ta. vtrunq; tantum pluraliter.

PIERIVS.

❡ Vos ò clariſſima mũdi lumina la. coe. q̃ du. an. liber. & al. ce.) In Oblõgo antiquo cod. Qui legiſ. ſ. Liber & alma Ceres. Quàuis non imperitos eſſe pleroſq; ſcio, qui Solẽ & Lunã, de qbus ait Virgilius. Vos ò clariſſima mundi Lumina labentẽ coelo quę ducitis annum. ſeiungunt à duobus Dijs, qui ſubſequũtur, Liber & alma Ceres, in qua lectione prętectum eſſe punctum volunt, quod ideo crediderim ab eis aſſertum, quia forſan apud Varronẽ obſeruarint de dijs his factã ſeparatim mentionẽ. Apud quẽ ex duodecim Agricolarum dijs Iuppiter, & Tellus inuocantur primo, ſecundo Sol & Luna, tertio Ceres, & liber. Sed enim qui apud Orpheũ legerit ἥλιον ὃν διόνυσον ἐπίκλησιν καλέουσιν. & apud Euripidẽ & Ariſtotelem eundẽ Solem & Bacchum eſſe. Id quod & Euſebius & Macrobius, & plerique alij qui ſaxũ hoc voluere conati ſunt, tradidere, dum Dionyſium eundem & Bacchum & Liberum nũcupant, igneam Solis vim quę fructus maturat, interpretantes, facile perſuaſum habere poterunt, intellectum à Virgilio, vt, liber & alma Ceres ea ſint clariſſima mundi lumina labentem coelo quę annum ducũt, ſed vt ad rem noſtrã reuertamur, codices alij, q̃ legũt. ſ. lumina. ❡ Cui pinguia Cęæ.) Impreſſi omnes cod. quos viderim Cææ. ſcribunt. æ. diphthongo vtraq; ſyllaba notata. In Ro. cęę per, e, longam in pene vltima ex mutatione diphthongi, ει, quę fuerat in dictione gręca κεῖος, κεῖα, κεῖον. vt in noie αἰνείας nos Æneas, & in κικόρειον. cicorea pene vltima longa. Hora. me cicorea leueſq; maluæ, qui verſus eſt Dactylicus Alcmanius, licet vero nomen hoc, de quo agitur, apud Gręcos multipliciter & ſcribatur & formetur, qppe reſoluta diphthongo κέιος κέως, κόος per geminum οο, & κόως vltimo in ω μέγα mutato, & κώοος, & κώιος biſyllabũ, quã inſcriptionem ex itinerario Vrbani patrui mei ita notatam excerpſi. κωίων πόλεως & alibi. Α βουλα καὶ λάμος τῆς λαμπροτάτης κωίων πόλεως & id argenteo nũmo, quẽ apud Lycinũ Arnutium contubernalem meum vidi cancer eſt cum inſcriptione κωίων. Inferne λευκιππος. Vbi tamen καῖος, aut καία, per, αι, ſcribatur: apud Gręcos nondum inueni. Romanos vero ſolitos, ῳ, diphthongum impropriam in œ, vertere, multa indicant vocabula, Comœdia ex κωμῳδία, & ſimilia. Quare vel, coęę: per œ, diphthongum, vel per, e, longum, vt in Ro. habetur codice. ceæ. ſcribendum.

Ipſe nemus linquens patrium, ſaltusq; Lycæi
Pan ouium cuſtos, tua ſi tibi Mænala curæ:
Adſis ò Tegææ fauens: oleæq; Minerua
Inuentrix: vnciq; puer monſtrator aratri:
Et teneram ab radice ferens Syluane cupreſſum.
Dijq; deæq; omnes, ſtudium quibus arua tueri:
Quiq; nouas alitis nonnullo ſemine fruges:
Quiq; ſatis largum coelo demittitis imbrem.

SERVIVS.

❡ Lycęi.) Mõtis Arcadię. ❡ Si tibi.) Si qdẽ. Mænala. Mons Arcadię: dictus ἀπὸ τῶν μήλων. i. ab ouibus, qbus plenus eſt. ❡ Tegææ.) Vocatiuus eſt, à deriuatione Tegei oppidi Arcadię, & Tegeum, tribrachus eſt: Tegææ Pæan tertius. ❡ Vnciq; puer monſtrator aratri.) Alij Triptolemũ, alij Oſirim volũt, quod magis verũ eſt. Nã Triptolemus frumẽta diuiſit. Bene autẽ tacuit de noie, & generaliter ait. ❡ Puer.) nã non vnus aratrum in toto orbe mõſtrauit, ſed diuerſi in diuerſis locis. ❡ Et teneram ab radice ferens Syluane cupreſſum.) Syluanus deus eſt ſyluarum. Hic amauit puerum Cypariſſum noie, q habebat manſuetiſſimam ceruam. Hanc cum Syluanus neſcius occidiſſet puer eſt extinctus dolore. quem amator deus in cupreſſum arborem eius nominis vertit, quam pro ſolatio portare dr̃. ❡ Dijq; deæq; omnes.) Poſt ſpecialem inuocationem, tranſit ad generalitatem: nequod numen prætereat. Quod autem dicit. ❡ Studiũ quibus arua tueri.) noia hæc numinum in Indigitamentis inueniuntur. i. in libris pontificalibus, qui & nomina deorum, & rationes ipſorum numinum continent: quæ etiam Varro dicit. Nã (vt ſupra diximus) nomina numinibus ex officijs conſtat impoſita. Verbi cauſa, vt ab occatione, deus Occator dicatur: à Sarritione, deus Sarritor: à ſtercoratione, Sterquilinius: à ſatione, Sator. ❡ Non nullo ſemine.) Ideſt aliquo. & hoc dicit. Qui à nobis iacta ſemina veſtris ſeminibus alitis. Semina autem dicit deorũ coeli temperiem, pluuias, temporem ſeu rorem. ❡ Satis.) Segetibus: vt, Sata læta, boumq; labores.

PROBVS.

❡ Ipſe nemus linquens patriũ ſaltusq; Lycęi. pan. o. c. t. ſ. t. m. c. Adſis ò tegęę. f.) Pana Inuum latini iterpretanť, cuius religionẽ Italiæ fertur intuliſſe Euander, ſed creditur ꝓpter duo argumenta ſub eius numine, & vocabulo Iuppiter coli. i. mundus, quorum vnum eſt, ꝙ Pan ſignificat omne. i. vniuerſam naturã. Alterũ ꝙ hinnuli pellis qua tegitur, varietas maculis imitetur ſtellas. Mænalus & Lycæus montes ſunt Arcadiæ. Tegæa eiuſdem oppidũ cuius nomine eſt in thuſcia ab exulibus Arcadiæ vrbs condita. ❡ Oleæq; Minerua inuentrix.) Putant eam qdam, & Neptunum contentionem de Athenis habuiſſe, vtrius vrbs nomine appellãda eſſet. Neptunum tridẽte percuſſiſſe arcem, & inde proſiluiſſe aquam ſalſi hauſtus, & hodieq; fontem in ea arce Neptuni appellari. Mineruã ictu cuſpidis in idem oleam euocaſſe, quæ qa vtilior eſſet hoibus, ei ceſſiſſe Athenas. ❡ Vnciq; puer mõſtrator aratri.) Quidam putant Triptolemum atticum dici, quem in volucri curru tradũt poetę, fruges terrę reddidiſſe. Quidam Breſſer, q primus inueniſſe exiſtimatur arandi vſum: ſed conſtat multis annis ante & fruges in Ægypto inuentas eſſe, & araſſe primum Oſyrim bobus, quorum nomina nunc ſunt ſacra ſub eis, q religionis cauſa eodem vocabulo appellari videntur. Apis & Memphis, quorum alterum Memphitæ colunt Apim, rerum hieropolitæ μάμφιν. ❡ Et teneram ab ra. f. ſ. c.) Syluanum quidam ſic ortum ferunt. Crathis paſtor in Italia cum iuxta flumen aliquot paſceret capellas & vnam earum incurrere ſoleret, hoc eſt libidini ſuæ in eam ſæuire, & obdormiſſet in ripa ſedens, ſomniq; pondere caput, quaſi deiectum ſubinde nutaret, caper q ſoleret eã capellam ſalire, impetu in eum facto, crebroq; cum cornibus diſcuſſo, abiecit eũ in flumen, quod in facti noie Crathis eſt appellatum. Cum aũt ex capella puer eſſet natus, cuius pars inferior erat caprina, eumq; dominus educaret, augeretq;, ea re familiaritatem, vt animaduertit adultæ eſſe ętatis educator, timẽs ne feritas eius noceret ſuis, clam eum tollit in ſyluam & ibi deſtituit, quem qa in ſylua primum agreſtes conſpexere, vt deum venerati, Syluanum appellarunt.

Inuus.

MANCINELLVS.

❡ Ipſe nemus linquens.) Ordo eſt, adſis. i. veni fauẽs. Ipſe. i. tu ò Pan tegææ cuſtos ouium linquens patrium nemus ſaltusq; Lycæi ſi pro quãuis tua Męnala tibi curę. ſ. ſint. Eſt autem Lycæus Arcadiæ mons in quo Lycæi Iouis delubrum authore Plin. lib. iiij. & Stra. lib. viij. quem Iouem Lycæum aliq Pana volunt eſſe de quo in Buco. dictum eſt. ❡ Męnala.) Męnalus Arcadię mons, de quo late in Buco. ❡ Tegææ.) Tegæa vrbs eſt Arcadiæ, de qua Stra. lib. vij. ait. At tegæa mediocri adhuc ſtatu permanet, Tegęę vero eſt Pæon tertius, qui conſtat, vt Diomedes ſcribit ex pyrrhichio, & trocheo, hoc eſt duabus breuibus, & longa, & breui. Id autem Propertius oſtendit cum ait, Ergo muſarum & Sileni patris imago, Fictilis & calami Pan tegææ tui, ſicutiq; Næmea Næmeus facit, ſic etiam tegæa tegæus. ❡ Oleęq; Minerua inuẽtrix.) quo nam pacto oleam Minerua inuenerit diximus Diodo. præterea lib. vj. ſcrib. ꝙ Palladi olearum oleiq; educendi inuentionem tribuunt. Nam ante huius deæ ortum erat hæc arbor cum alijs ſylueſtribus immixta, olei vſus aberat, cum eſſet ignota. De Pallade plura etiam in Buco. ❡ Vnciq; puer monſtrator aratri.) Pli. lib. vij. ſcribit ꝙ bouem & aratrum inuenit, Briges Athenienſis, vt alij dicunt Triptolemus. Tibullus vero elegia. vij. dixit. Primus aratra manu ſolerti fecit Oſyris, Et teneram ferro ſollicitauit humum. Ceres autem lib. iiij. faſto. de Triptolemo ait, Iſte quidem mortalis erit, ſed primus arabit. Et feret, & culta præmia tollet humo. de quo paulo ante etiam diximus alia. ❡ Syluane cupreſſum.) Fuerat Cipariſſus puer pulcherrimus, Cææ gentis, dilectus quidem à Phœbo, huic autẽ ceruus manſuetiſſimus gratus erat, quem imprudens iaculo fixerat, vtq; morientem vidit ſtatuit ipſe etiam velle mori, tandem egeſto ſanguine per immenſos fletus in arborẽ ſui nominis conuerſus eſt, author Ouid. li. x. meta. Poeta autẽ hoc loco à Syluano dilectum puerum indicat. Erat autem Syluanus non ſolum ſyluarum, ſed arborum etiam. & pecorum deus, quod latius hoc anno in epodis oſtendimus. ❡ Teneram ab radice.) Plantam intelligit propter cypariſſum puerum à ſe amatum & in hãc arborem verſum. ❡ Studiũ.) de hoc diximus in Alexi. ❡ Nõnullo ſemine.) i. aliquo in terra ſi quidem

Tegæa. Lycæus

Oleæ inuẽtrix.

Triptolemus. Oſyris. Cypariſſus.

quidem fœcunda ſemina rerum ſunt, & in imbri & igni, hinc ait Ouid. li. j. metamor. Cætera diuerſis tellus animalia formis. Sponte ſua pepit, poſtq́; vetus humor ab igne Incaluit ſolis, cœnúq; hudæq; paludes Intumuere æſtu. fœcundaq; ſemina rerum. Viuaci nutrita ſolo, ceu matris in aluo. Creuerunt, faciemq́; aliquã cæpere morando. Quippe vbi temperiem ſumpſere humorq́; calorq́; Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus. Lucre. item li. j. dixit Huc accedit vti ſine certis imbribus anni Lætificos nequeat fœtus ſubmittere tellus. Tulliusq́; in lib. de na. deo. ſcri. q̃d terra grauidata ſeminibus omnia parit & fundit ex ſeſe, ſtirpes amplexa alit, & auget, & Varro vbi duodecim deos agricolarum duces inuocat inquit. Nec nõ precor lymphã, ac bonũ euentum, q̃m ſine aqua oĩs arida ac miſera agricultura, ſine ſucceſſu ac bono euentu fruſtratio eſt, non cultura. ℞ Fruges.) videto in Buco. Satis ſegetibus. ℞ Cœlo.) i. ab aere. ℞ Imbrem.) pluuiam.

ASCENSIVS.

¶ Ipſe nemus &c.) Cõtinuo inuocat ea numina quæ (vt dixi) alicui generi aruorum conducunt, nunc ergo Pana paſtorũ deũ inuocat Mineruam oleæ inuentricem, ac Syluanum ſyluarũ, ac pecorum cuſtodem, deinde ne prætermittendo quoduis numen iratum ſibi conſtituat omnia ſimul inuocat, quia vero nihil difficile eſt quod non declaretur in cõmentariis. Ordinem habeto. O Pan tegææ. i. arcadice ex tegæa vrbe arcadiæ. ſi. i. tametſi Menala ſup. ſint tibi curę. i. licet Menalũ montem arcadię præcipue colas, & inhabites, tñ ſup. ipſe. i. tu linquens nemus patrium. i. quo natus diceris hoc eſt arcadicum, & pro. i. ſaltus Lycæi. ſ. montis ĩ Arcadia, adſis. i. auxilio & pręſens ſis, ſup. nobis fauẽs, & o Minerua. i. Pallas inuentrix oleę, ſup. adſis fauens & puer. i. Triptoleme, aut Oſyri, aut Briges monſtrator. i. inuentor aratri vnci. i. incurui, & vncũ in ſtiua habentis, ſup. adſis fauens, & o Syluane ferẽs cupreſſum. i. arborẽ in quam Cypariſſus puer à te conuerſus eſt, ab tenera radice. i. pullulantẽ ex tenera radice. ſ. delicatiſſimi pueri, aut quã adhuc teneras radices habentẽ euelliſti ſupple adſis fauens. Et vos oẽs dij, & deæ, quibus eſt ſtudium. i. cura & diligentia, tueri. i. protegere arua, & qui alitis fruges nonnullo. i. quodã ſemine. i. natiuo alimento & ſecreta virtute naturæ, fruges nouas. i. paulo añ ſatas, & quæ demittitis. i. deorſum mittitis cœlo hoc eſt cœlitus, ſatis. i. ad vtilitatẽ ſatorũ (quia in Bucolicis dicitur. Dulce ſatis humor &c. eſt ergo datiuus caſus) imbrẽ largum. i. pluuiam fœcunditatem largientẽ, ita vt potius dicatur, largus à largiendo q̃ à largitate, nimius. n. imber noceret, vnde ſunt qui intelligant ſatis. i. cõpetenter largum & vt imber demittatur, non ſolũ in ſata. ſed & in arbores ſponte naſcentes.

PIERIVS.

¶ Quiq́; nouas alitis nonnullo ſemine fruges.) In Ro. codi. perperam eſt. Non vllo de ſemine. quod alibi, nullo de ſemine, habetur, vt ſui quoq; Genij ſtatuantur ijs, q̃ ſponte ſua veniunt, quarumq́; ſemina nobis ſunt incognita. Nam de ijs quę feruntur ſtatim ſubdit. Quiq́; ſatis largũ cœlo demittitis imbrẽ. Seruius, nõ nullo agnoſcit, & pro aliquo interpretatur, vtra cui lectio magis placuerit, non laboro.

Tuq́; adeo, quem mox quæ ſint habitura deorum
Concilia, incertum eſt, vrbis ne inuiſere Cæſar,
Terrarumq́; velis curam: & te maximus orbis
Authorem frugum, tempeſtatumq́; potentem
Accipiat, cingens materna tempora myrto:
An deus immenſi venias maris; ac tua nautæ
Numina ſola colant: tibi ſeruiat vltima Thule:
Teq́; ſibi generum Tethys emat omnibus vndis.
An ne nouum tardis ſydus te menſibus addas:
Qua locus Erigonen inter, chelasq́; ſequentes
Panditur. ipſe tibi iam brachia contrahit ardens
Scorpius: & cœli iuſta plus parte relinquit.
Quicquid eris (nam te nec ſperent Tartara regem:
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido:
Quãuis Elyſios miretur Græcia campos:
Nec repetita ſequi curet Proſerpina matrem.)
Da facilem curſum: atq; audacibus annue cœptis:
Ignarosq́; viæ mecum miſeratus agreſtes
Ingredere: & votis iam nunc aſſueſce vocari.

SERVIVS.

¶ Tuq́; adeo quẽ mox q̃ ſint habitura deo℞ Concilia incertum eſt.) Iam adulatur Auguſto: quem inter deos inuocat. Nec totum tñ dandũ eſt adulationi, ſed & veritati. nã cũ oẽs Imperatores poſt mortẽ ſint inter deos relati, Auguſtus viuus diuinos honores meruit. quod ẽt Horatius teſtatur dicẽs, Præſenti tibi maturos largimur honores: Iurandasq́; tuũ per nomẽ ponimus aras. Vnde male quidã culpãt Virgilium, dicentes eũ auiditate laudãdi citũ interitum Auguſto optaſſe: cũ eum conſtet ad rẽ, quę tunc fiebat, reſpexiſſe. ℞ Mox.) tñ poſſumus ꝑ poſtea accipere: vt Horatius, Mox daturus Progeniẽ vitioſiorẽ. Ideſt poſtea. Poteſt tñ Mox ad vitę humanę breuitatẽ referri. Nam ipſe ait in decimo, Rhœbe diu (res ſi q̃ diu mortalibus vlla eſt) Viximus. Sane ſciendũ mire eum laudaſſe, ꝙ ait, Quem mox quæ ſint habitura deorum Concilia incertum eſt. Ideſt, nondũ ſcimus quis deus eſſe velis. nã deum fieri maximũ eſt. in poteſtate aũt habere quis deus velis fieri: plus eſſe q̃ꝫ maximum, conſtat. ℞ Vrbeis ne inuiſere Cæſar.) Vtrum velis terrarũ, an maris, an cœli imperiũ poſſidere. ℞ Tempeſtatumq́; potẽtẽ.) Aut bonaꝝ tempeſtatũ: vt, Vnde hęc tam clara repẽte Tẽpeſtas? Aut tempeſtatum ait tempoꝝ: ſicut vbiq; Salluſtius. ℞ Materna myrto.) Quæ in honore eſt Veneris, à qua Auguſtus originẽ ducit. ℞ Numina ſola colant.) Ideſt magna: quaſi melior ſit futurus & Neptuno & cæteris dijs marinis. ℞ Thule.) Inſula eſt Oceani inter ſeptentrionalẽ & occidentalem plagam, vltra Britanniam, Hiberniam, & Orchadas. eſt aũt inſula in Oceano vltima: in qua cum ſol in Cancro eſt, perpetui dies ſine noctibus eſſe dicũtur. ℞ Tethys emat omnibus vndis.) Tethys vxor eſt Oceani, nympharumq́; mater. Quod autem ait. ℞ Emat.) ad antiquum nuptarum pertinet ritum, quo ſe maritus & vxor inuicem emebant, ſicut habemus in iure. ℞ Tardis ſydus te menſibus addas.) i. æſtiuis. ℞ Qua locus Erigonem inter, Chelasq́; ſequentes.) Ægyptij duodecim eſſe aſſerunt ſigna: Chaldæi vero vndecim. Nã Scorpium & Libram vnum ſignum accipiunt. Chelæ. n. Scorpij Libram faciunt. Iidem Chaldæi volũt æquales eſſe partes in omnibus ſignis: ſed pro qualitate ſui, aliud ſignum. xx. aliud. xl. habere: cum Ægyptij tricenas eẽ partes in omnibus velint. Modo ergo ſm Chaldæos locutus eſt, dicẽs poſſe eum habere locum inter Scorpium & Virginem. nam Erigone ipſa eſt virgo. Sciendũ deinde eſt voluiſſe maiores in his ſignis eſſe deorũ domicilia: vt Solis eſt Leo: Lunæ vero Cancer. Cæterorum vero quinq; planetarum bina ſunt ſigna: prout ſe ratio ſyderum ſequitur. Nam primus circulus à terra, Lunę eſt, ſecundus Mercurij, tertius Veneris, quartus Solis, q̃ntus Martis, ſextus Iouis, Saturni vltimus. Sed remotis Sole & Luna, quorum ſunt domicilia Leo & Cancer: hi quinq; ordine quo eoꝝ ſunt circuli, bina poſſidẽt ſigna, vnum à ſequẽtibus, & vnum à ſuperioribus vt Mercurij ſint Virgo & Gemini, Veneris Libra & Taur⁹, Martis Scorpius & Aries, Iouis Sagittarius & Piſces, Saturni Capricornus & Aquarius. Vnde per hęc loca ſyderum, Auguſtum & fortẽ ꝓpter Scorpium. i. Martis domicilium: & iuſtum, propter Libram: & prudentẽ, propter vicinam Virginem. i. Mercurij domicilium fore ſignificat. Bene aũt Auguſto inter Virginẽ & Scorpium. i. inter iuſtitiam & virtutem, locum tribuit. Nam Chelæ, Scorpij brachia ſunt: q̃ ſexaginta partes in cœlo ſunt: ſolum fore ſignificat. ℞ Panditur ipſe tibi.) Ordo eſt, Qua locus ipſe tibi panditur. Tibi autẽ, in tuum honorem & gratiam. ℞ Ardens Scorpius.) Ardens ad illud refertur, quia Martis eſt domiciliũ: nam Scorpij tempus frigidum eſt. quippe cuius Nouẽber menſis eſt. ℞ Iuſta plus parte.) Secundum Chaldæos qui Scorpium dicunt ſpatium duorũ ſignorum tenere. ℞ Quicquid eris.) Ordo eſt, Quicquid eris, da facilem curſum. Cætera. n. per parentheſin dicta ſunt. ℞ Nec ſperẽt tartara regem, Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido.) Allegoricõs dicit illum nec debere mori velle, nec poſſe. ℞ Quamuis Elyſios miretur Græcia campos.) Licet pręferantur inferi à Gręcis poetis. ℞ Nec repetita ſequi curet Proſerpina matrem.) Ceres cum raptam à Plutone Proſerpinam filiam diu quæſiſſet: tandẽ aliquando eam eſſe apud inferos comperit: pro qua re cum Iouis imploraſſet auxilium, ille reſpondit poſſe eam reuerti, ſi nihil apud inferos guſtauiſſet. Illa autem iam Punici mali in Elyſio grana guſtauerat: quã rem Aſcalaphus Stygis filius prodidit. Vnde Proſerpina ad ſuperos remeare non potuit. Hinc ait Lucanus, Quæ te Detineant Æmnæa dapes. Quã neceſſitatẽ mõ Virgilius

gilius Proſerpinę tribuit voluntati. Sane Ceres à Ioue poſtea me
ruiſſe dicitur vt Proſerpina ſex eſſet cũ matre mẽſibus, ſex cum
marito: quod ideo fingitur, quia Proſerpina ipſa eſt quæ & Lu-
na, quæ toto anno ſex menſibus creſcit, ſed deficit. ſ. per ſingulos
menſes quindenis diebus: vt creſcens apud ſuperos, deficiens
apud inferos eſſe videatur. ¶ Da facilẽ curſum.) Meo. i. poemati.
¶ Audacib⁹ annue cœptis.) Verecũde ſuas vires extenuat. ¶ Igna
roſq; viæ mecũ miſeratus agreſtes Ingredere.) Aut mecum viæ
(id eſt rõnis) ignaros intelligas: aut ruſticis ignaris faue mecũ. i.
quibus & ego has ſcriptis collaturus ſum: aut mecũ ignaros agri
colas miſerare: aut eis mecum faue. ¶ Iam nunc.) i. viuus adhuc.
Nam (vt diximus) Auguſtus viuus diuinos honores emeruit.

PROBVS.

¶ Accipiat. c. m. t. m.) Myrtus eſt arbuſcula Veneris ſubiecta tute
læ. Cæſar aũt Iulius quia trahit ab Ænea genus, idcirco materna
myrtus dicta eſt à Vir. ¶ Tibi ſer. v. t. t. q. ſ. g. Tethys. e. o. v.) Supe-
rior ſenſus declarat ambigi inter deos: vtrũ Ioui ſuccedere de-
beat Cæſar frugũ tẽpeſtatũq; arbiter futurus agreſtibus, & om-
nibus vrbibus venerabilis. Sequens ante etiã Neptuno qui ei det
Amphitritem vxorem Neptuni futuram Cæſaris coniugem, Te
thyn matrem ait dubitare generatam ex Oceano. Inſulæ ſunt in
Oceano ſeptentrionali iunctæ Britanniæ vltimis partibus Orcha
des: quarum vltima eſt Thule, ſignificat quoq; hanc ſeruituram
Cæſari cõſecuturo honores cœleſtes. ¶ An ne nouum. t. ſ. t. m. a.
Qua locus. e. i. ch. q. ſ. Pandit. i. t. i. b. c. a. ſ. &. c. i. p. p. r.) Tardis mẽ
ſibus ideo, ꝙ domiciliũ Saturni tradant aſtrologi libræ, quod eſt
ſignũ æquitatis, cuius menſis eſt bienniũ, & ſex menſiũ, cuius lo-
co futurum Cæſarem dicit, Chelas dicit ſcorpiõis brachia Erigo-
Erigõe. nẽ dicit Virginem, cui iuſtitia Aſtrei filia, quæ cũ morata eſſet au
reo, & argenteo ſæculo cũ hominibus, ferreo ſæculo ſe recæpit in
cœlum: quia vltra in terris ſedẽ non habuerit, nec ſuſtinuerit ſe
hoiũm miſcere ſceleribus. Erigone aũt Icari fuit filia paſtoris at-
tici: quæ relata eſt in numerũ ſyderũ non ſignoꝝ. Sydera. n. extra
ſigniferum circulũ ſunt, ſigna tm̃. xij. placet eſſe aſtrologis. ¶ Iu-
ſta plus parte reliquit.) à ſcorpione: quia ſcorpius duoꝝ ſignorũ
ſpatium teneat, in cuius brachijs duobus poſita ſtatera ſignũ li-
bræ, quem græci ζυγὸν vocant, hoc. n. ſpacium ab eo detinet. &
Oui. teſtatur cũ ait. Eſt locus in geminos, vbi brachia concauat ar
cus, Scorpius & cauda flexis vtrinq; lacertis, Porrigit in ſpatiũ
ſignorũ. ¶ Quicquid eris nam te. n. ſp. t. r. Nec tibi. r. v. t. d. c. q̃uis
eliſios. m. g. c. Nec. r. ſ. c. p. m.) Tartarum ait Virgi. apud inferos
locum præcipitem infinitæ altitudinis, cũ ait, tum Tartarus ipſe
Bis patet in præceps tantũ tenditq; ſub vmbras. q. a. e. elyſios cã-
pos dicit apud inferos, in quos recipiantur prioꝝ animæ: quos
alij putant eſſe inſulas fortunatorum. Nam quod negat Proſer-
pinam ſequi voluiſſe matrem contra Hiſtoriam refert: Cognito
enim eius raptu Ceres, Ioui detulit querelam, qui permiſit ma-
tri filiam abducere, ſi nullum cibum ore apud inferos cõtigiſſet.
Aſcala- Cum autem iudicium feciſſet Aſcalaphus Orphnes, & Acheron
phus. tis filius, eã tria grana mali punici in horto ditis deuoraſſe: mu-
tatus eſt in auem bubonem. Iuppiter autem permiſit ſex menſi
bus cum matre filiam eſſe totidem cum viro.

MANCINELLVS.

¶ Tuq; adeo.) Auguſtum Cæſarem inuocat. Nã vt latius in Buc.
oſtẽdimus: viuenti ẽt diuinos honores impẽderunt. Tuq; adeo
hyperbaton eſt, tendit. n. illuc vſq;, Da facilem curſum, qdã tñ id
publice interpretãdo cũ neſciret huic loco ordinẽ tradere, dixit
legẽdũ eſſe. Tuq; adeo es, textus oẽs veteres, & poetæ venuſtatẽ
deprauans. Erit igit̃ ordo talis, Et tu Cæſar, quẽ eſt adeo incertũ
i. valde incertum, quæ deoꝝ concilia mox ſint habitura, Siue &
tu Cæſar, quem adeo. i. pfecto incertum eſt, quæ &c. ¶ Mox.) i.
Cõcilia deinde vbi mortales reliqueris. ¶ Concilia. cõuentus ſocietates à
concalando. i. vocando, vt ſcribit Feſtus, dicit aũt incertum eſſe,
qui deus fieri velit, an terraꝝ & vrbiũ, an maris, an cœli, cum poſ
Vrbis in ſit quodcũq; eligere. ¶ Vrbis ne inuiſere Cæ.) vrbis accuſatiuus eſt
accuſati non genitiuus, nã Gel. li. xix. ſcri. Probũ Valerium hoc loco vrbis
uo. per i, ſcriptũ legiſſe li. manu. Vir. collecto. Verte autẽ & muta, vt
vrbes dicas, inſipidius neſcio qd facies & pinguius cõtra lib. iii.
Ænei. vrbes dixit, per, e, literam Centum vrbes habitãt magnas
hic. n. muta, vt vrbis dicas nimis exilis vox erit, & exanguis tãto
quippe iuncturæ differẽtia eſt in conſonantia vocum pximarũ.
Probus idẽ ait, authore pdicto diuerſis in locis Virgilium vrbis
& vrbes dixiſſe, arbitrio, cõſilioq; vſum auriũ Sic turrem, & tur
rim, tres & tris, &c. ¶ Inuiſere.) viſitare. Cæſar ſcri. Suet. Octaui.
Caii Cæ. & deinde Auguſti cognomẽ aſſumpſiſſe. Alterum teſta
mẽto maioris auunculi, alterum Numacij planci ſentẽtia. ¶ Ma-
ximus orbis.) immẽſus terræ globus, nã dixerat, Terrarumq; ve Orbis.
lis curã. Pli. li. ij. inqt. Orbẽ certe dicimus terræ globum quẽ verti
cibus includi fatemur, & paulo inferius immenſum terræ globũ
appellat. Id qdẽ perplacet, ſed videtur ẽt de cœlo intelligendũ
ppter ſequentia. ¶ Authorẽ frugum.) i. ducẽ, & cãm, quod pro-
pter Erigonẽ ait, & libram q̃ Cereri dedicatæ ſunt. Manil. lib. ii.
Spiciferæ eſt virgo Cereris fabricataq; libra. ¶ Tẽpeſtatũ.) i. tẽpo Tempe
rum, tẽpeſtas. n. authore Varrone, à tpe dr̃, vel ipſarum tempeſta ſtas.
tũ ppter Scorpionẽ, quod ſydus Marti dedicatũ eſt, tempeſtatũ
deo, ſed hoc modo carminum tranſpoſitio eſſe videretur: Illorũ
ſ. an ne nouum & an deus immenſi, & ergo priora potius. ¶ Ma
terna myrto.) i. Venerea. Auguſtus enim à Venere duxit originẽ
nam filius fuit Acciæ natæ ex Iulia ſorore Iulij Cæ. Sueto. refe- Mirtus.
rente. Deinde Iulij Cæ. filius per adoptionem, quo autem pacto Auguſti
Iulius Cæ. à Venere originem traxerit, late apertum eſt in Buco. genus.
Eclo. viii. Materna myrtho, in myrtho præeſt Venus inquit Pli.
li. xv. & Gel. li. v. ca. vj. ait ꝙ oualis corona myrtea erat, eaq; vte
bantur imperatores, qui ouantes introibant vrbem. Ouandi aũt Ouandi
hæc non triumphandi cauſa erat, cum aut bella non rite indicta cauſa.
neq; cum iuſto hoſte geſta erant, aut hoſtium nomen humile, &
non idoneum fuerat vt ſeruorum, piratarumq;, aut deditiõe re-
pente facta incruenta victoria obuenerat. Cui facilitati aptam eẽ
Veneris frondẽ crediderunt, ꝙ non Martius, ſed Venereus qui-
dam triumphus foret, hæc ex Gel. Pli. aũt lib. xv. edocet, autho-
re Maſſurio, curru quoque triumphantes myrtea corona vſos.
Maro itaq; propter triumphos Auguſti ait, Cingẽs materna tẽ-
pora myrto, & ppter libram Veneris domicilium. ¶ Tua numi-
na.) tuas poteſtates, Numen eni authore Feſto dicitur quaſi nu- Numen
tus dei, atq; poteſtas. Varro inquit Numen dictum eſſe imperiũ
dictũ à nutu. ¶ Colãt.) venerẽtur. ¶ Vltima thule.) apud Stra. &
Diony. atq; Euſtachium, qui græce diligentiſſime orbis ſitũ con-
ſcripſerunt θούλη thule legitur inſula in vltima ſeptentrionis par Thule.
te, thula inq̃ per, th, &, u, ſequente, Strabo autem ſic ait de thu-
le, item obſcura eſt hiſtoria propter eius in vltima loca remotio
nem, hanc ſiquidem ad ſeptentrionem expoſitam locant, Soli.
quoq; de Britannia loquens ait. Multæ & aliæ Circum Britan-
niam inſulæ, e quibus thule vltima, Vltra thulem accæpimus pi
grum, & concretum mare. ¶ Tethys.) tethys tethyos, vt Iginius Tethys.
ſcribit & alij fuit Oceani cõiunx, nympharumq; mater. ¶ Emat.)
Romano more elocutus eſt, vbi dote adhibita generi compararen
tur. Iuſtinus aũt li. iii. refert Lycurgum inter Lacedæmonioꝝ le
ges ſtatuiſſe virgines ſine dote nubere. iuſſiſſeq;, vt vxores elige
rentur, non pecunia, quod ſeuerius matrimonia ſua viri coercet,
cum nullis frenis dotis tenerentur, hinc optime Iuuenalis ait,
Intolerabilius nihil eſt quam fœmina diues. ¶ Tardis mẽſibus.)
i. tardis ſyderibus, vt Leoni, & Erigonæ mẽſes. n. à ſyderibus de-
nominabãt naturales. ſ. de quibus latius videto ibi. Hoc metuẽs
cœli, &c. Aduertendum tamen hic ſigna accipi pro duodenis cœ
li partibus æqualibus reſpectu primi mobilis, ſydera vero ipſas
imagines in octaua ſphæra. Iulius præterea, & Auguſtus tardi
menſes dici poſſunt. Iulius quidem à ſydere Leonis. Auguſtus
vero à ſydere. Erigones,) Sol enim diutius ſub Leone moratur, Erigõe.
atq; Erigone, q̃ ſub quouis alio ſydere, ſub leone ſiquidẽ. xxxix.
diebus, vel circiter, ſub Erigone autem. xlvj. fere diebus, nam dũ
ſol octauum ſigni leonis gradum noſtro æuo ingreditur, quod
eſt circa. xxii. diem Iulij menſis quintilis, tunc ingreditur leonis
ſydus, continueq; ſub eodem incedit ſydere donec. xvii. ſigni vir
ginis gradum pertingat, quod eſt circa Auguſti finẽ, intra quod
ſpatium intercipiuntur gradus. xxxix. dies quidem totidem con-
ſtituentes, aut circiter, quoniam ſol die quoq; per gradum vnũ
fere incedit. Erigones vero ſydus ſol ingreditur per diem fere,
antequã leonis ſydus exierit, hoc eſt dum. xv. ſigni virginis gra-
dum attigerit, inceditq; ſub eadem Erigone, donec ſecundum ſi-
gni Scorpionis gradum attingat, quod quidẽ eſt circa. xvj. men-
ſis octobris diem, intra quod ſpacium gradus. xlvj. fere interci-
piuntur, tot enim diebus ſol Erigonẽ percurrit. Cum itaq; men
ſes à ſyderibus olim denominauerint, vt & Chaldæi aſſerunt, iu
re tot dies habere deberẽt, quot ſub eiſdem ſol incedit, Libra de-
niq; vulcania cõtractis brachijs Scorpionis addita magnis mẽ-
ſibus Iulio, & Auguſto, hoc eſt ſyderibus Leoni & Erigonæ in-
ter auctricem frugum Erigonẽ, & tempeſtatum potentem Scor
pionem, collocata eſt gradus fere. xxj. in cœlo occupans, eos, vi-
delicet, quia ſeptimo ſigni Scorpionis in xxii. intercipiuntur, &
inde iuſta plus parte cœli ſcorpius contrahẽdo brachia relinque
ret Cæſari, dum à ſecundo gradu ſigni Scorpionis in. xxv. eiuſ-
dem locus Cæſari mortali aſſignaretur. Hi gradus qui Libram, &

Erigonem, ac ſcorpionẽ, & libram intercipiunt cum ſua libra, Cęſari adiungantur. quæ libra dum Romani imperij maieſtatẽ reſpicit, teſte quoq; Manilio li. v. heſperiam ſua libra tenet, qua cõdita Roma, orbis & imperiũ retinet, &c. Voluit Vir. ſi Cęſar cœlum appeteret, inter ipſa ſydera vbi ſedes eſt Romani imperij, ſe nouum ſydus adderet, tardis menſibus præcedẽtibus. i. tardis ſyderibus Leoni, & Erigonę, vt dictum eſt. Hęc de ſyderibus à pręſtantiſſimo viro, & noſtri ſeculi ſummo aſtrologo Ioanne Theolopho Norico accæpi. Locus. n. erat obſcuriſſimus Erigonẽ. i. Virginẽ de qua late apud Iginium. ¶ Chelaſq; ſeq.) ſcorpius magnitudine ſui corporis duorum locum occupat ſignorum. Ouid. li. ij. meta. de ſcorpio. Porrigit in ſpatium ſignorum mẽbra duorum, E quibus Iginio teſte prior chelæ, reliqua autem ſcorpio vocatur. Eſt autem libra dimidia pars ſcorpionis, vt idem ait, chelæ autem à chelos, quod eſt vngula dicuntur. Qua locus Erigonẽ inter chelaſq; &c. ſub libra Auguſtum Cæſarem collocari cupit, quod Libra domicilium eſt Veneris Martis, & Italia illi ſub eſt ſigno vt diximus. Et Manilius lib. iiij. de natis ſub librę horoſcopo, ait illum vrbes, & regna tremẽt nutuq; regentur, p librã igitur ſummum imperatorẽ deſignare cupit. Scorpius dicitur à ſcorpizo, quod eſt ſpargo, ſpargit. n. brachia. i. chelas. ¶ Ardẽs.) i. pugnax, acer, trux, terribilis, ſcorpius. n. eſt Martis domiciliũ. Mani. lib. ij. Vulcano pugnax mauorti ſcorpius hæret, & iterum, Pectora & in chelis, & quæ dat ſcorpius acer. & lib. iiij. Scorpius armata violenta cuſpide cauda. In bellum ardentes animos, & martia caſtra, Efficit, & multo gaudentem ſanguine ciuem. Scorpionum cauda ſemper in ictu eſt, nulloq; momento moueri ceſſat, nequando deſit occaſioni, quibuſdam gemini ſunt aculei, mareſq; ſæuiſſimi. Pli. lib. xj. ¶ Iuſta plus parte.) ſcorpius. n. magnitudine ſui corporis duorum locum occupat ſignorum, vti oſtendimus, adeo autem ſua retrahit brachia, vt relinquat pluſq; chelarum locus, ſeu libræ ſignum occupat, quod & dictum eſt ſupra. ¶ Nec ſpe.) innuit eum cœlum aſcẽſurum. ¶ Dira.) Triſtis, & infeſta, & quaſi deorum ira miſſa. ¶ Elyſios cam.) Maro lib. vj. ſcribit Elyſios campos beatorum locum apud inferos eſſe. At Stra. lib. iij. docet Homerum eo in loco piorum regionẽ, & Elyſium campum finxiſſe, quo potẽs Menalum tranſmiſſurum eẽ dicit. Elyſium in campum, terrarumq; vltima tandẽ. Dij te tranſmittẽt, ſtat flauus vbi Rhadamanthus. Exiſtitq; viris, vbi vita facillima durans. Non hyemis vis multa niuis, non incongruit imber. Stridula ſed ſemper & zephyro flumina mittit, Ingens oceanus. Aeris. n. ſalubritas, & ſuauis zephyri ſpũs eius regionis peculiaris eſt, quæ in occaſum vergẽs nunq; temperie caret. Tum vero terrę terminus, vbi poeta infernũ eẽ fabulatus eſt. Macro. vero lib. j. de ſom. ait, quod in ſphæra quæ aplanes dicitur, Elyſios campos eſſe puris animis deputatos antiqtas nobis intelligẽdũ reliquit, quod quidẽ nullæ ẽt fidei conuenire videtur, in cœlo. n. credimus beatoꝝ locũ, quẽ noſtri theologi paradiſum appellãt. ¶ Proſerpina.) fuit hęc Iouis & Cereris filia, quam Pluto infernus rex rapuit in campo æthnenſi, qui floridus ſemp eſt, nã ꝓpe eſt demerſum foramen, quo ditẽ patrem ad raptum Proſerpinæ exiuiſſe fama eſt, vti Soli. ſcribit, hanc mater Ceres totum per orbẽ quæſierat, vt li. v. met. plene habetur. Audiuit tandẽ eſſe apud Plutonẽ. Sed qa ieiunia ſoluerat ſeptẽ granis punicei pomi, ſtatutum eſt, vt ſex menſibus cũ matre, ſex vero cũ marito maneret, poeta aũt hoc loco eius arbitrio redire tribuit. Quicquid, vel terraꝝ, vel maris, vel cœli numẽ. ¶ Audacibus.) arrogantiam vitat. ¶ Annue.) aſſentire faue. ¶ Viæ.) rationis, & conſuetudinis. ¶ Ingredere.) adſis, adueni. ¶ Iam hunc.) dum viuis.

Scorpi⁹ Scorpi/go.

Elyſij campi.

Proſerpina.

ASCENSIVS.

¶ Tuq; adeo quẽ &c.) Inuocat Augu. Cæſarem quem videlicet deum in Bucolicis nuncupauit, dubitare aũt ſe ſignificat cum adhuc viuat in quem deorum cœtum ipſe volet aſſumi, vbi deceſſerit, Aſſignat aũt ei locum in cœlo conuenientẽ, quia vbi eſt Romani imperij ſedes inter Erigonem. ſ. hoc eſt Virginẽ, & brachia Scorpij, quæ dicit ſe contractura vt Cæſari Auguſto locum relinquant. Argutiſſime aũt à Mancinello locus elucidatur. ¶ Ordo igit̃ eſt. Et tu ꝺ Cæſar. ſ. Auguſte adeo. i. oino da facilem curſum quod inferius multo ponet̃, niſi dicas à ſuperioribus adſis ſup. q. d. id facile (cum pſens ſis) poteris tu inquã quem incertum eſt quæ cõcilia, qui cœtus, aut quę cõuenticula deorum ſint habitura: tanq;. ſ. decus & ſpecimẽ, an videlicet velis inuiſere. i. viſitare vrbis. i. ciuitates, & velis curam. i. protectionẽ terraꝝ. ſ. aſſumere, hoc eſt an velis coli in vrbibus ab his qui eas inhabitant tanquã eorum protector, an ab omnibus in terris, hoc eſt in agris, degẽtibus, & maximus orbis. i. totus mundus aut maxima pars mundi accipiat te authorẽ frugum, & potentem. i. potẽtiam & dominationẽ habentem, tempeſtatum. i. temporum, aut tẽpeſtatũ quę agris ingruere ſolent. An tu cingens tempora. i. capitis tui myrto materno. i. qui in tutela Veneris Iulię domus genitricis eſt, & in litoribus maris naſcitur, venias. i. efficiaris & euadas deus immẽſi maris, & nautæ colant numina tua ſola. i. q̃ magna ſunt, & quę ſine alterius acceſſione quod volent efficient, aut ſola. i. ſolũmodo tua: quia Thule. i. inſula vltima. i. extrema. hoc eſt etiam extremi hoĩum: vt qui ſunt vltra penitus toto diuiſos orbe Britanos, ſeruiat tibi, & Tethys. i. magna maris dea: emat. i. cõparet te ſibi generum, oibus vndis. i. dote vndarum omnium quarum dominus efficieris. An ne ſed nonne potius addes te nouum ſydus. i. aſtrum, menſibus tardis. i. ſyderibus quibus tardi mẽſes competũt. ſ. Erigonę & Scorpioni, hoc eſt an potius imperij romani locum occupaturus es in cœlo, in ea. ſ. parte, qua locus panditur. i. aperitur tibi inter Erigonen. i. virginem. (Scribitur aũt per n, à nominatiuo Erigone. Nam per m, eſſet malus verſus) & chelas ſequentes. i. brachia ſcorpij ſubſequentia: quia ipſe ſcorpius. q. d. vltro & volens, ardẽs. ſ. ardore quo mars cuius domiciliũ eſt, cõtrahit. i. conſtringit, & prius extenſa ad ſe trahit iam tibi. i. ad honorẽ, & cõmodum tuũ brachia. i. chelas ſuas, & reliquit. ſ. poſtq; contraxit iã tibi plus cœli. i. de cœlo (aut conſtruat̃ an licet poſt regatur ſic reliquit tibi cœli. i. de cœlo, regitur. n. ex vi partitionis vt dicũt) plus ꝑte iuſta. ſ. ad hoc vt nouũ ſydus recipiat. Quicqd eris. i. quodcũq; numẽ. (Dubitabat. n. an cœli, an maris, an terrę: ne tñ id dubitaſſe videatur ꝓpterea ꝙ neſciat an velit deus inferoꝝ eſſe ſubdit) nam nec tartara. i. obſcura inferoꝝ ſperent te regẽ, nec tam dira cupido regnãdi veniat tibi vt. ſ. inferis dominari velis: q̃uis grecia. q. d. fabulatrix, & mẽdax, miretur. i. laudet campos elyſios. i. beatorum ſedes apud inferos, nec. i. & nõ quãuis Proſerpina. i. filia Cereris & vxor Plutonis effecta repetita. ſ. à mr̃e Cerere, non curet ſequi matrem. i. nolit redire ad ſuperos quod faceret tñ niſi beatiorẽ inferoꝝ locũ cenſeret (hoc aũt p parẽtheſim inſertum eſt.) Quicqd inquã eris da. ſ. aſpirando facilẽ curſum & annuẽ. i. faue annuẽdo, cœptis. i. orſis meis, audacibus i. ſupra vires niſi arriſeris moliẽtibus, & tu miſeratus mecũ agreſtes ignaros vię. i. rationis colẽdi, ingredere. i. adſis vt numẽ & aſſueſce iam nunc. i. dũ adhuc in terris es, vocari votis. i. p vota tibi facta, aut votis. i. ad vota noſtra perficienda.

PIERIVS.

¶ Quem mox quæ ſint ha. deorum Concilia.) Veteres pleriq; codices conſilia per s, ſcribunt. Grammatici diſtinguũt & hoc ſignificato malunt concilia. Neque vero prætereundum videtur quod loco hoc mox pro cito poſitum, ait Cruſo, Cariſio teſte. Quod alij paulopoſt, volunt, vt Teren. Nam vt mox reuertare. ¶ Tibi ſeruiat vltima Thule. Sane nomen hoc per θ, & ου, diphth. ſcribitur, nonnunquam tamen priore vocali ex diphthongo diſpuncta, thyle, ſcriptum inuenies, vt habetur in Roma. codice. De hac aduerte Strabonis verba male à quibuſdam interpretata, ita legi debere. Hanc ſiquidem ſuper oẽs fama vulgatas magis atq; magis ad Septentrionem expoſitam locant. ¶ An ne nouum tardis ſydus te. mẽ. ad.) Sunt aliquot antiqui codices, in quibus atq; nouum, legitur, vt in Oblongo Vaticanę Bibliothecæ. Sed longe melius, an ne. Quia poſita quæſtione, ſit ne terris imperaturus, an Deus immenſi veniat maris quærit dertum an tertiam mundi ſedẽ, quippe cœlum ſit habiturus. Duos vero ſignat in cœlo locos Cęſaris apotheoſi deſtinatos, vt noſtro illuceat orbi, ſi quippe ſedẽ, aut ad Polum arcticum, aut ad æquinoctialẽ ſtatuerit, minime vero vult eũ antarcticum incolere, quem polum ſub pedibus Styx atra videt, maneſq; profundi. ¶ Iam brachia contrahit ardens Scorpius & cœ. iu. plus par. relinquit.) In Ro. cod. Scorpios, ſcriptum eſt per os, voce græcanica. Nã & in vocabulis græcis huiuſmodi deſinentiam Veteres adamaſſe oſtẽſum ſæpius. Sane vero Probus Valerius hic Scorpios agnoſcit dum in artium inſtitutis, hoc ipſo loco teſte, corripi in nonnullis nominibus os, In recto probat. In eodem Ro. codice reliqt, eſt tempore præterito, quaſi olim numẽ illuc pręſenſerit acceſſurum. Sed melius præſens, vt contrahit. ¶ Nam te nec ſperent tartare.) In Roma. Sperant. In Longobardico, Iam te. Quia. ſ. iam decretum ſit te apud ſuperos futurum. Sed vulgata lectio. Nam te nec ſperent. In longe pluribus habetur exẽplaribus. ¶ Quamuis elyſios mi. græ. cã.) In Mediceo codice, In Longobar. & quibuſdam alijs elyſeos, per, e, in pene vltima ſcriptum eſt, vt ex αἰθέριον, æthereus, quæ mutatio Ionũ more placuit maioribus noſtris. Nunc aũt & ætherius per i, ſcribitur à pleriſq; & ab omnibus elyſios eadem vocali.

Vere nouo, gelidus canis quum montibus humor
Liquitur: & zephyro putris ſe gleba reſoluit:
Depreſſo incipiat iam tum mihi taurus aratro
Ingemere, & ſulco attritus ſplendeſcere vomer.
Illa ſeges demum votis reſpondet auari
Agricolæ, bis quæ ſolem, bis frigora ſenſit:
Illius immenſæ ruperunt horrea meſſes.

SERVIVS.

¶ Vere nouo gelidus canis cũ montibus humor Liquitur.) Nouum Ver ideo ait, quia anni initiũ mẽſis eſt Martius. Et ſciendum decẽ tñ mẽſes fuiſſe apud maiores. Martiũ autẽ anni principium habere voluerũt, ꝓpter Martem ſuę gentis authorẽ. Aprilis dictus, quaſi terras tepore aperiens. Maius à Maia. Iunius à Iunone, quãq̃ alij à maioribus & à Iunioribus hos duos mẽſes velint eſſe nominatos. Nã ante populus Ro. in cẽturias iunioꝝ & ſenioꝝ diuiſus fuerat. Reliqui iã à numero noiabantur. Quintilis, Sextilis, Septẽber, October, Nouember, & Decẽbe, & hi erant tñ decem menſes. Duo vero, propter rationem ſignorum anni, intercalabantur, qui poſtea à Iano & à Februo noiati ſunt. Februus autẽ Ditis eſt pater: cui eo menſe ſacrificabatur. Quintilis & Sextilis mutati ſunt poſtea in honorem Iulij Cæſaris & Auguſti. Vnde ſunt Iulius & Auguſtus. Sic Ouidius in faſtis. Ergo. ¶ Vere nouo.) & anni initium accipimus, & primam partem Veris. Nam anni quatuor ſunt tempora, diuiſa in ternos menſes: quod ipſorum temporum faciunt diſcretionem: vt primo menſe Veris, nouum dicatur Ver: ſecundo, adultum: tertio præceps. Sicut etiam Salluſtius dicit vbiq;. Item noua æſtas, adulta, pręceps vel extrema. Sic Autumnus nouus, adultus, præceps. Item Hyems noua, adulta, præceps vel extrema. Vnde eſt, Extremæ ſub caſu hyemis. Sane ſciendum Xenophontem ſcripſiſſe vnum librum Oeconomicum: cuius pars vltima agriculturam continet: de qua parte multa ad hoc opus Virgilius tranſtulit, ſicut etiam de Georgicis Magonis Afri, Catonis, Varronis, Ciceronis quoque libro tertio Oeconomicorum, qui agriculturam continet. Nam primus præcępta habet quemadmodum debeat mater familias domi agere. Secundus quemadmodum foris, pater familias. Illud quoq; ſciendum eſt in his libris non eſſe obſcuritatem in quęſtionibus, ſicut in Æneide, niſi in paucis admodum locis. Sed in hoc tantum eſſe difficultatem vt res poſitas intelligamus, ideſt τὸ κείμενον, ſicut hæc prima quoq; eius præcępta ſignificant. Nam hoc dicit, agrum fertilem, ideſt pinguem & herboſum, bis debere arari: ſemel Verno tempore, vt & herbę adhuc tenerę & ſine ſemine auellantur: & æſtatis calore, vt ſuperfluus humor ſiccetur, vel glebarum putreſiat durities: & ſemel Autumnali cum ſeminibus, Agrum vero tenuem & ſterilem Autumnali tantum tempore arandum: ne ſi etiam Verno araueris, exiguus eius humor ſiccetur æſtate. ¶ Canis montibus.) Ideſt albis ex niue. ¶ Liquitur.) Liquor, cũ nomen eſt, Li breuis eſt: cũ ad verbum venerit, producitur: vt liquor liqueris liquitur: nam mutauit naturã, ſicut humus, u breuis eſt: humanus ꝓducitur. Item itur, i, producitur: iturus, corripitur. ¶ Liquitur.) Defluit. ¶ Et zephyro putris ſe gleba reſoluit.) Quo tempore Fauonij flatu arua laxantur, quæ fuerant præcluſa frigoribus. Ipſe alibi, Rura gelu tum claudit hyems. ¶ Putris gleba.) Solubilis. ¶ Depreſſo incipiat iam tum mihi taurus aratro Ingemere,) Aliud pendet ex alio: nam altius impreſſum aratrum boues cogit ingemere: quod genus arationis, pingui conuenit terrę: nam contrà paulopoſt de infœcunda terra dicturus eſt, Tenui ſat erit ſuſpendere ſulco. ¶ Mihi) aũt, aut vacat: vt Cicero, Qui mihi accubantes in conuiuijs. Aut. ¶ Mihi.) hoc eſt ruſtico amanti terras. Et. ¶ Taurum bouem fortiſſimum accipimus: nam tauri difficile ad aratra iunguntur. ¶ Attritus ſplendeſcere vomer.) A frequẽti aratione atteritur & decreſcit. Lucretius, Occulto decreſcit vomer in aruo. Dicimus aũt & hic vomer, & hic vomis: ſed ab vtroq; huius vomeris facit. ¶ Illa ſeges demũ.) Seges modo terra. ¶ Demum.) aũt, nouiſſime, Vere ſpãliter. ¶ Votis reſpõdet.) Immane eſt qđ ait, ¶ Votis.) nam plerũq; plus optamus q̃ ſperamus poſſe cõtingere. ¶ Reſpondet) autem, conſentit: vt, Dictis reſpondẽt cætera matris. ¶ Bis quæ ſolem, bis frigora ſenſit.) Quæ bis & dierum calorem, & noctium ſenſerit frigora. Per quod duplicẽ oſtendit arationẽ, Vernalem & Autumnalem, nec enim ad tempora æſtatis vel hyemis referre poſſumus quod ait, Bis ſolem, bis frigora: quia non ſunt in Italia in vno anno duæ æſtates, & duæ hyemes: ſicut geometræ dicunt eſſe in quadam parte Indiæ in inſula Taprobane. ¶ Ruperunt horrea.) Plus eſt quàm ſi diceret impleuerunt.

PROBVS.

¶ Illa ſeges, demũ votis reſpõdet auari Agricolę bis quę ſolem bis frigora ſenſit) De eo agro loquit̃, quẽ noualẽ vocamus, alternis aũt ceſſat, Sed ſub exitu hyemis ſemẽte facta, ſequẽti ęſtate reddit fructũ. Ergo bis ſentit frigus, ſemel æſtate deficiẽte hyeme, initio, veris iterũ poſt ſementẽ, bis ſolem, ſemel ęſtate, qua ceſſat iteꝝ qua fructus refert. Ipſe aũt ſubſtituet huius rei cauſa in ꝓgreſſu operis: quũ pręcipiet, vt ſub introitu hyemis ſterilis ager ꝓſcindat̃. Illum. n. qui eſt fertilis, ſub exitu hyemis proſciſſum, ideo putat relinqui oportere ceſſantẽ, vt ſiccet̃ æſtu, ne ſi luxuriantis, ſoli natura fertilis efficiatur, iter fruges herbæ naſcantur. Rurſum eum, qui fertilis eſt, idcirco ſub hyemem proſcindendum putat, ꝙ humorem cœleſtem, hibernumq; accipiendo eſſe fœcundior poſſit.

MANCINELLVS.

¶ Vere no.) veris principio, primo enim mẽſe ver nouum dicitur, ſecũdo adultum, tertio autem pręceps. ſic etiam de æſtate, & alijs. dies autem primus veris extat. vij. Idus Febr. ęſtatis. vij. Maij. autumni. vij. Idus Sextilis. Hyemis. iiij. Idus Nouem. author, Var. lib. j. ca. viij. Vere nouo, Col. lib. xij. ca. ij. ſic ait, ſuꝑ hoc loco. Noui aut veris nõ ſic principium obſeruare ruſticus debet vti aſtrologus, vt expectet certum diem illum, qui veris initium facere dicitur, ſed aliquid etiam ſumat de parte hyemis, quoniã cõſumpta bruma iam intepeſcit annus: permittetq; clementior dies opera moliri, poſſit igitur ab idibus Ianuarijs, vt principẽ mẽſem Romani anni obſeruet auſpicia. i. culturarum officia. Satis aũt erit per dimidios mẽſes exequi quodcunq; negociũ, quia neq; ꝓfeſtinatum opus nimiũ imature videri poſſit ante. xv. dies factum, neq; rurſus poſt totidẽ nimiũ tarde, hęc ille. ¶ Canis, niuoſis.) Gelidus humor. i. nix. ¶ Liquitur.) liquefit, diſſoluit̃, zephyro, zephyrus latine Fauonius dicit̃, vt Pli. li. ij. oſtendit, ventus eſt, q ab occaſu ęquinoctiali flat, & tepidus eſt & ſiccus. Col. tamen ait, ꝙ. vij. Idus Feb. Fauonij ſpirare icipiunt. Pli. li. xviij. ſcribit, ꝙ Fauonius ver inchoat, aperitq; terras, tenui frigore ſaluber. ¶ Putris.) i. humefacta, mollificata, & ſolubilis. vẽti. n. occidentales mollificant, & humectant, vt ẽt Ptole. in li. iiij. partium ſcribit. ¶ Gleba.) Terræ globus, nam terra ligata gleba eſt, ſoluta vero puluis. ¶ Reſoluit.) Arua enim hyemali rigore præcluſa, zephyri tempore laxant̃. ¶ Depreſſo.) i. valde ꝓſſo. quod pingui cõuenit terræ. Nam de ſterili dicet. Tenui ſat erit ſuſpendere ſulco. ¶ Vomer.) eſt aratri ferrum, quod vomit terrã, vt ait Var. ¶ Illa ſeges.) i. terra. ¶ Votis,) deſiderijs. ¶ Reſpondet.) conſenſit. ¶ Auari.) cupidi. ¶ Bis q̃ ſolem, bis frigora ſenſit.) Plin. lib. xviij. capit. xxxiij. ſic ait. Quarto ſeri ſulco, Virg. exiſtimatur voluiſſe quũ dicit optimam eſſe ſegetem, q̃ bis Solem bis frigora ſenſiſſet, ſpiſſius ſolum ſicut plerũq; in Italia. v. ſulco ſeri melius eſt. in Tuſcia vero. ix. pręducta Plinij verba, vt. iiij. ſulco ſeratur ſm Virgi. oſtendũt: Probi in hoc loco explanationem nõ cõuenire, quem multi alij ſecuti ſunt, non aduertentes Pli. verba, nec etiam Var. ſcribit enim Varro. lib. j. cap. xxix. ꝙ terram, quum primũ arant, proſcindere appellant, quum iterum effringere vocant, tertio cũ arant iacto ſemine boues litare dicuntur. capite vero ſequẽti ait idem Var. ꝙ inter vernum ęquinoctium, & virgiliarum exortũ & ſolſtitium boues terrã proſcindere dicunt. Et ca. xxxij. ſcribit. inter ſolſtitiũ & caniculam, cum proſcideris, effringi oportere. i. iterare, vt frangant̃ glebæ. Et capi. xxxiij. ait inter caniculam, & æquinoctium autumni oportere aratro effringi. Et ca. xxviij. inquit ab ęquinoctio autumnali incipere oportet ſerere, vſque ad diem. xcj. poſt brumam, niſi quę neceſſaria cauſa coegerit, nõ ſerere. Theophraſtus item li. iij. de cauſis plantarum ait, Cura noualium tempore vtroq; ſuſcipitur, æſtate & hyeme, vt terra ſolẽ ac frigora ſentiat. His omnibus verbis patet, quoniã pacto ſeges bis ſolem, bis frigora ſentiat. *Zephyrus.*

ASCENSIVS.

¶ Vere nouo gelidus &c. Hęc eſt pars executiua in q̃ author incipit docere agriculturã, & primo quo tp̃e terra ꝓſcindenda ſit dicens, ꝙ vere nouo, deinde quoto ſulco ſit aranda, docẽs ꝙ q̃rto ſulco, quẽ facitũdum dicit ſic, vt bis ſolem, & bis frigora ſentiat. Eum. n. maximus ſequeret̃ prouentus, qũo aũt intelligendum ſit quod dicit bis q̃ ſolẽ &c. ſic docet Philippus Beroaldus i Seruiũ poſt Seruiana verba. Potior apud me eſt authoritas Plin. q Virgilianũ verſum ſecus q̃ Seruius interpretat̃. in. xviij. ſic ſcribens. Quarto ſeri ſulco Virgilius exiſtimat̃ voluiſſe, cũ dixit optimã *Beroal.*

eſſe

eſſe ſegetē,q̄ bis ſolē bis frigora ſenſiſſet. Futilis eſt me Hercle Seruii interpretatio vt de calore diurno, & frigore nocturno loquat̄, cū poeta de Sole æſtiuo & frigoribus hybernis. Et Probus grāmaticus mihi videtur elegātius atq; eruditus enodaſſe nodū Maronianū ſcribens, poetā loqui de agro quē noualē vocamus, qui ſub exitu hyemis, hoc eſt initio veris proſcindit̄, & ita æſtate q̄ ſequit̄, ſiccatur, deinde ſub itroitu hyemis ſemēte facta ſequēti æſtate reddidit fructū, & ita bis ſentit frigus ſemel ante æſtatem deficiente hyeme initio veris, iteꝝ poſt ſementē, bis Solem ſemel æſtate qua ceſſat. Iteꝝ, qua fructum refert. Hæc ille. De qua re diligentius adhuc loquit̄ Mancinellus docens terrā ꝓſcindi effringi, offringi, & lirari. Proſcindi quidē inter vernum ęquinoctium, & Virgiliaꝝ exortum & ſolſtitium. Effringi aūt inter ſolſtitium & caniculā, Offringi vero inter caniculā & æquinoctium autumnale. Porro ab æqnoctio autūnali lirari vſq; poſt brumam. Proſcindit̄ dum primū ſcinditur aratro, Effringitur dū ex tranſuerſo glebæ effringunt̄ Offringit̄ (quod quidā occari vocat) dū quaſi dentalibus obſtātia planant̄. Liratur aūt dum in liras. i. ſulcos ſinditur. ℭ Ordo eſt. Taurus incipiat mihi. i. cuiuis arāti (Sępe. n. datiuus pronominalis, vt Valla docet, nihil certi demōſtrat, aut refert, vt ſi dicas hic mihi ſemper dormit) ingemere. i. multum gemere

mere

mere aratro depreſſo. i. deorſūm in terram ꝓfunde impreſſo, id tunc. ſ. vere nouo, cū. i. qn̄ humor gelidus. i. niues diſſolutę liquit̄ i. liquendo defluit ſup. de montibus canis. i. niue adhuc in vertice tectis, & gleba putris. i. putrefacta zephyro. i. fauonio vento q̄ vere flat, reſoluit. i. aperit ſe (Poſſet ordo eſſe ſicut iacent verba vere nouo cū humor liquitur canis montibus & gleba putris reſoluit ſe zephyro, iam tunc incipiat mihi taurus īgemere aratro depreſſo, & vomer qui. ſ. terram vomit, & etiam vomis dicitur, icipiat mihi iam tunc ſplendeſcere. i. ſplendens fieri attritus. i. propter attritionem & vſum arandi. Illa ſeges. i. ſatio frugum reſpōdet demum. i. tandem votis. i. deſideriis (quod magnū eſt) agricolæ auari, vt qui fœnus multum exigat, alibi videlicet trigeſimū, alibi ſexageſimum, alibi cēteſimum, vocat etiam eum auarum, in fronte Æneid. dicens, Et quamuis auido parerent arua colono: Gratum opus agricolis: quæ. ſ. ſeges ſenſit priuſq̄ videlicet ſereretur bis, ſcilicet vernum & æſtiuum, & bis frigora ſ. autumnale vſque ad brumam. i. quæ quarto ſulco ſcinditur. Ideo autem reſpondet. i. ſatisfacit, & correſpondet votis agricolæ: quia meſſes immenſę ruperunt horrea illius: hoc autem plus eſt q̄ impleſſet quia res arida & fragilis, dum vltra capacitatem impletur rumpitur vbi tenax & fortis vt corium diſtenditur.

SERVIVS.

ℭ At prius, ignotum ferro q̄ ſcindimus ęquor.) i. anteq̄ faciamus veruactum. Æquor autem modo terrā accipe, ab æqlitate dictum. Vnde & maria, ęquora dicunt̄. ℉ Vētos.) Quia diuerſis locis diuerſi pręualēt venti. Et hoc dicit, Debes ſcire, ager cui vento ſubiaceat. ℉ Varium cœli prædiſcere morē.) Id eſt aeris. Lucretius, In hoc cœlo qui dicitur aer. Et hoc dicit, Debes ēt cœli qualitatē noſſe, vtrū pluuiis gaudeat an tempore vel frigore. ℉ Patrios cultuſq;, habituſq; locoꝝ. Duas res dicit, Sciendum eſt, ager & quemadmodum à maioribus cultus ſit, & quid melius ferre conſueuerit. naq; habitus locorum, poſſibilitates accipimus. ℉ Veniunt.) Creſcunt. vt, Et pulchro veniens in corpore virtus. ℉ Arborei fœtus alibi.) Ideſt poma. ℉ Iniuſſa vireſcunt gramina.) Bene iniuſſa: nam frumenta ſtudio iuſſa naſcuntur. Vnde eſt, Atq; imperat aruis. ℉ Nonne vides.) Argumētatur, quaſi hoc dicens, Si vna prouincia ferre non poteſt omnia: quanto magis vnus ager? ℉ Vt Tmolus.) Mōs eſt Ciliciæ, in quo naſcitur crocum præcipue. nam loca cōmemorat, vbi plus prouenit & melius aliquid. Nā crocum & in Africa naſcitur, ſed non tale, nec tantum, vel quale in Cilicia. ℉ India mittit ebur. Et in Africa fuerunt elephantes, ſed maiores in India. Hinc eſt quod ait Terentius, Elephantis quem Indicis præfecerat. Id eſt maximis. ℉ Molles ſua thura Sabæi?) Sabęi populi ſunt iuxta Syriam & Arabiam: dicti Sabæi ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι., ꝙ apud eos thus naſcitur, quo deos placamus. Molles autem ideo ait, aut quòd ſub aere clemētiore ſunt. (Nam vt ait Lucanus, Quidquid ad Eoos tractus mundiq; teporem Labitur, emollit gentes clementia cœli.) aut certe quia Alexander Macedo dicitur obſcœnos omnes de ſuo exercitu ſegregatos, illic condidiſſe. Sane thus modo ſine aſpiratione dicimus nam antiqui thus dicebant ἀπὸ τοῦ θύειν. quod diſplicuit: thura enim à tundendo dicta eſſe voluerunt, à glebis tunſis: cum quibus dicitur fluens de arboribus coaleſcere. ℉ At chalybes nudi ferrum.) Populi ſunt apud quos naſcitur ferrum. Vnde abuſiue dicitur chalybs, ipſa materies, vt Vulnificuſq; chalybs. Nudi autem, aut apud quos arbores non ſunt: aut vere nudi, ꝓpter ferri cædendi ſtudium. Nam legimus, Brōteſq; Steropeſq;, & nudus membra Pyragmon. ℉ Viroſaq; pontus caſtorea.) Fibri, canes ſunt Pontici: quorum teſtes apti ſunt medicaminibus, propter quos vbi ſe requiri ſenſerunt, eos ſecant. De his Cicero, Redimunt ſe ea parte corporis, propter quā maxime expetuntur. Iuuenalis, Qui ſe eunuchum ipſe facit, cupiens euadere damno Teſticuli. Caſtores autem à caſtrando dicti ſunt. ℉ Viroſa) autem, venenata. Nam licet ſint multis remedio, tamen prægnantes eorum odore abiiciunt & egerunt partum. Et viro a dicta ab eo quod eſt virus. Alii fortia accipiunt, à viribus. ℉ Eliadum palmas Epiros equarum.) Hypallage eſt: nam hæc dicit, Epirus creat equas optimas, quæ apud Elidem

palmas

> Ac prius ignotum ferro q̄ ſcindimus æquor:
> Ventos, & varium cœli prædiſcere morem
> Cura ſit, ac patrios, cultuſq; habituſq; locorum:
> Et quid quæq; ferat regio, & quid quæq; recuſet.
> Hic ſegetes, illic veniunt felicius vuæ:
> Arborei fœtus alibi, atq; iniuſſa vireſcunt
> Gramina, nónne vides, croceos vt Tmolus odores,
> India mittit ebur, molles ſua thura Sabęi?
> At Chalybes nudi ferrum, viroſaq; Pontus
> Caſtorea, Eliadum palmas Epeiros equarum?

palmas merentur in Iouis Olympici curuli certamine. Sane Epeiros grece profertur: vnde etiam ē habet accentum. Nam ſi latinum eſſet, Epirus Epiri, P I haberet, quia longa eſt. Nec mireris equas currere, nam vt dicit Plinius, velociores ſūt ideo quòd in curſu vrinam faciunt.

PROBVS.

ℭ Nonne vides croceos vt Tmolus odores. India mittit ebur, molles ſua thura Sabæi, At chalybes nudi ferrum viroſaq; pontus Caſtorea. e. p. e.) Tmolus Lydiæ mons eſt, quem non idcirco nominat vtiq; ꝙ ſolus crocum ferat, ſed ꝙ præcipue, Peluſianā lentē dicit & Sicyoniā Baccā oliuam, nō ꝙ Sicyone tm̄ naſcant̄, aut Peluſii ſolum lētes, & India mittat ebur, ſed & Aphrica. Sed maiores ſunt in India elephanti, Sabæi natio eſt Arabiæ, quos molles vitio ſermonis quia parum viriliter loquātur, dicit. Chalybes natio pontica. in qua ſunt ferri fodinæ. Ibi autem à nudis ferrum quæritur: pontus fert & caſtorea: ſed non ſolus, fibri enim teſtes hoc nomine appellātur quod animal quā etiam in aliis regionibus q̄ in ponto naſcatur, non tamen tanta eſt vis teſtium, quanta ponticoꝝ fibrorum. ℉ Eliadum palmas. e. e.) Copioſiſſimam eſſe palmis epirum ſignificat, nec tamen ſolū eas ferre, dicit enim & idumeas. Quæri ſolet quare equarum potius q̄ equorum dicat, ipſe rationem conſilii ſui explicat, quum ait in lib. iii. Seu quis olympiacæ. m. p. p. Paſcit. e. ſ. q. fortis ad. a. i. corpora pręcipue matrum legat.

MANCINELLVS.

ℭ Ferro.) Vomere. ℉ Æquor.) Campum ab æqualitate. ℉ Ventos & varium cœli, &c.) Quæ ſunt agricolis, neceſſaria diximus iam circa principium huius commentarii, & quia huic etiam loco conueniunt, ibidem relegenda admoneo. Ventos, hoc dicit ne imbribus ventiſq; imminentibus opera inchoet agricola laboremq; fruſtretur vt Columella docet, & Plin. libro. xviii. capit. xlix. inquit in boream ponito arbores. viteſq;. ſed hoc flante, ne arato, frugem ne ſerito, ſemen ne iacito. ℉ Varium cœli morem.) Idem Columella in prologo libro primo aperit, inquit enim cœli, & anni præſentis mores intueatur agricola ſcilicet. Neq; enim ſemper eundem velut ex præſcripto habitum gerunt, nec omnibus annis eodem vultu venit æſtas, aut hyems, nec pluuium ſemper eſt ver, aut humidus autumnus. ℉ Patrios cultus.) Varro libro. i. capitulo. v. Agriculturæ inquit, quatuor ſunt partes ſummæ, è quibus prima cognitio fundi, parteſq; eius, quales ſint: ſecunda quæ in eo fundo opus ſunt, ac debeant eſſe culturæ, tertia quæ in eo prædio colendi cauſa ſint facienda, quarta quoque tempore in eo fundo fieri. ℉ Habituſq; locorum.) Varro libro primo capit. vi. ſcribit in terra eſſe ſimili vi, ac poteſtate partes permultas, in quibus lapis marmor, arena, puluis, creta, ignis, carbunculus, ideſt quæ ſole perferuet: ita, vt radices ſatorum comburat: partim ſunt humidiores partim

aridiores,

aridiores, partim mediocres, ſunt macræ, ſunt pingues. Habitus, ideſt qualitates, diciturq; habitus ab habendo aliquid. ¶ Et quid quæq; ferat regio.) Idem Varro libro.j.cap.vj.ait, non eadem omnia in eodem agro eſſe poſſunt, nam vt alius eſt ad vitem appoſitus, alius ad frumentum: ſic de cæteris, alius ad aliã rem. Et ca.xxxiij.inquit. Alia loca appoſita ſunt ad fœnum, alia ad frumentum, alia ad vinum, alia ad oleum. ¶ Segetes.) ideſt ſata. Hic ſegetes illic, &c. Plin.lib.xvij.c.iiij.inquit. Quippe non eadem terra arboribus conuenit, & frugibus. plerunq; nec puella, qualem habet Campania, vbiq; optima vitibus, aut quæ tenues exhalat nebulas. Virg. & quæ filicem ferat nõ improba vitibus. Glareoſum oleis ſolum aptiſſimum in Venafrano pinguiſſimũ in Betica, tanta eſt argumentorum, & ſoli varietas, ac differentia. Capite vero.v.ait idem, Fruges alit tophacea alba, proxima eſt ruſſa. Et libro.xviij. Agri ipſius bonitas inquit: quibus argumentis iudicanda ſit, ſubſignabimus Catonis maxime verbis. Ebulum, vel prunus ſylueſtris, vel rubus, bulbus, minutus, trifolium, herba pratenſis, quercus ſylueſtris, pirus, malusq; frumentarij ſoli notæ, veniunt, creſcunt. Arborei fœ.i.poma, De fœtu diximus in Bucoli. Iniuſſaq; gra. frumenta enim iuſſa naſcuntur. Vnde eſt, atq; imperat arius. ¶ Nonne. v.c.) Exemplo quod dixerat aperit, & loca narrat, vbi plus ac melius aliquid prouenit, Croceos odo. Plin.lib.xxj.ſcribit, ꝙ prima nobilitas cilicio croco ineſt, & ibi in Corico monte, dein Lycio monte Olympo. Mox centuripino Ciliciæ aliqui, Phlegreo ſiui locum dedere.
Tmolus. optimum vbicũq; ꝙ pinguiſſimum & breuibus capillis. ¶ Tmolus.) Strab.lib.xiij.docet, ꝙ Tmolus ſatis coactus eſt: & ambitum mediocrem habens, & in ipſis Lydiæ partibus terminatur, imminetq; ſardibus, vbi mons ipſe felix, à quo Pactolus fluit. Is vero Tmolus appellabatur, vt Plin.lib.vj.ſcribit, quod quidem Ouid. quoq; libro.vj.meta.oſtendit. Deſeruere ſui nymphę vineta Tymoli. At ſunt quidem, qui contendunt hic legendum eſſe nymphæ vineta Tymoli, quod profecto abſurdum eſt, Pli. authoritate. Eſt autem vino melle croco perfertilis. Vnde Solin.
India. ait. de Lydia, & Tmolus croco florentiſſimus. ¶ India.) Ea maxima eſt ad orientem expoſita, de qua multa Strab.lib.xv. Fauonij vero ſpiritu ſaluberrima eſt, bis in anno æſtatem habet: bis legit fruges, author eſt Solin. ¶ Ebur.) Plin.lib.viij.ſcribit. Elephantes fert Aphrica, ferunt Æthiopes, ſed maximos india: arma habet quæ iuba, cornua appellat. Herodotus melius dẽtes: hos deciduos caſu aliquo defodiunt, hoc ſolum ebur eſt quanquam nuper oſſa etiam in laminas ſecari cœpere, pomuria etenim rara
Saba. amplitudo iam dentium, præterq; ex India reperitur. ¶ Molles
Sabei. ſua.t.ſa.) Docet Plin.li.xij. ꝙ thura præter Arabiam nullis: ac ne Arabię quidem vniuerſæ: regio eorum thurifera Saba appellatur, ſpectans ortus ſolis æſtiui. Mol.ſa. Strab.lib.xvj.docet ꝙ ſabei felicem Arabiam incolunt quæ maxima natio eſt, apud hos & thus, & myrrha, & cynamomum naſcitur, in ora etiam balſamum, habent præterea palmas odoratas, homines propter maximam fructuum copiã ocioſi ſegnesq; viuunt, ſub rege ſunt, & ipſe tum etiã ſui in delitijs muliebribus viuunt. Supellectilem ex argento, & auro multam habẽt: vaſa, lectos, tripodas, crateras, cum operculis, domosq; ſumptuoſas, nam & portæ, & parietes, & tecta ex ebore, auro & argẽto, lapidibusq; incruſtatis ſunt diſtincta: propter hos igitur mores, & tantam rerum copiã, poeta molles ſabeos ait.i.ocioſos: ſegnes, delitioſos. At Probus inquit. Molles vicio ſermonis appellat, quia parũ viriliter loquantur. ¶ Chalybes.) Iuſtinus lib.vlti. de Hiſpania loquẽs ſcribit, ꝙ
Calybes. apud amphilocos Galatiæ portionem, pcipue ferri materia, ſed aqua ipſa ferro violentior, quippe temperamẽto eius acrius redditur ferrũ, nec vllum apud eos telum probatur: quod non aut Byrbili fluuio, aut calybe tingatur. Vnde ẽt calybes fluuii huius finitimi appellati, ferroq; cęteris pſtare dicuntur. Nudi labore.ſ. ac ignis æſtu. ¶ Pontus.) mẽſura põti ab Boſphoro ad meotidis lacum protenditur docet vt Pli.lib.vj. ¶ Caſtorea.) Pli.li.viij.itẽ li.xxxij.docet, ꝙ in terris, & in aqua victus eſt fibris: quos caſtores vocant, & caſtorea teſtes eorum, quos fibri ipſi amputãt periculo vrgente, ob hoc ſe peti gnari, efficaciſſimi autem e põto Galatiæ, mox Aphricę: ſternutamẽta olfactu mouent, ſomnum cõcitant: cũ roſaceo peruncto capite medentur, & vertigini, neruorũ vitiis, ſic & cõtra comitiales. & ſumpti, poti vero contra inflãmationes, tormina venena, aduerſus ſcorpiones ex vino bibuntur, aduerſus aconitũ ex lacte, aut aqua claritatem viſus faciunt cũ melle attico inuncti, cohibent ſingulis ex aceto. Soli. vero ſic ait per vniuerſum pontum fiber plurimus, quem alio vocabulo dicunt Caſtorem, teſticuli eius appetũtur in vſum medelarum,

¶ Viroſa.) i.potentia, & multę virtutis ac virium, vt oſtẽdimus,
Virus enim quãdoq; pro naturali virtute legitur, Vt Noni. ſcrib. **Virus.**
& Pli. teſte. virus dicitur ꝙ græce pharmacon.i.medicina, hinc etiã Iuue. ait in ſat. Natali coruine. Adeo medicatum intelligit inguem. Virus pręterea dicitur quod diſtillat ab ĩguine equę, quo tẽpore agitatur amoris furore, vel quod diſtillat à coeuntibus animalibus. Virg.lib.iij. Geor. hinc demum Hyppomanes vero quod noie dicunt, Paſtores lentum diſtillat ab inguine virus, & Plin.lib.xxviij.c. xxj. ait ꝙ virus verrinum, & ſcrofæ ex coitu exceptũ priuſq; terrã attingeret, contra dolores valet: potes ergo viroſa intelligere etiã propter id, nã cum caſtorea ſint teſtes,
recte viroſa dici poſſunt. ¶ Eliadum equarũ.) Elis vt Pli. ſcri.lib. **Elis.**
iiij. vrbs ſunt Achaiæ per agrum vero Eleũ vt ſcri. Strab.lib.viij. Alphęus amnis perlabitur, apud quem Olympicorum ludorũ certamen agebatur gymnicũ, atq; equeſtre teſte Herod.lib. viij. vbi pmiũ erat oleagina corona, qua donarenť, nõ enim pecuniarũ certamen agitabant, ſed virtutis: id autem Hercules inſtituerat. Sed hęc oĩa latius p nos habenť ode prima Horatij. Palmas eliadum equaꝝ.i.equas aliarum victrices apud Elidem. Probus aũt ait, ꝙ poeta copioſiſſimã eſſe palmis Epirũ ſignificat qđ aliter oſtendit ipſe Maro lib.iij. Geor. dicẽs. Quãuis ſępe fuga verſus ille egerit hoſtis. Et patriã Epirum referat, fortisq; micenas.
¶ Palmas.) palma arbor eſt, de qua multa Pli. ſed propterea in- **Palma.**
quit Plutar. in certaminibus palma ſignũ eſſe placuit victoriæ, qm̃ ingeniũ hmõi ligni eſt, vt vrgẽtibus pmẽtibusq; non cedat. Plura ſcrib. Gel.lib.iij.c.vj. ¶ Epiros.) ea vt Pli.li.iiij.docet: eſt in tertio Europæ ſinu: atq; acrocerauniis incipiens montibus ad Magneſiam, Macedoniamq; tendit.

ASCENSIVS.

¶ At prius &c.) Quia quarto ſulco ſerẽdum docuit: primus autem fiat proſcindendo, docet quid attendendum ſit proſciſſuro, æquor.i.campũ æquũ & planum, de quo nullum experimentũ habet dicens: quia proſpicere conuenit ventos & cœli varietatẽ ne pluuia impeditus operam interrũpere cogatur. Deinde quis cuiq; rei cultus adhibẽdus, & nouiſſimo qua regione quęq; res libẽtius naſcatur. Nam neq; terrę oẽs ferre omnia pñt, quod exẽplis hic pbat. Seruius aũt in Tmoli montis deſcriptione reprehẽ-
ditur à Beroaldo ſic Pli.in.v.refert Tmolũ mõtẽ eſſe nõ Cilicię **Tmolus.**
vt Seruius opinať ſed lydię qui ante Tymolus vocabať & erat vitibus cõſitus. Stra. quoq; & Soli.idẽ ſentiũt quod Pli. Tmolũ in lydia collocãtes, de quo ſic ſcribit Oui. Riget aridus alto Tmolus in aſcenſu cliuoq; extenſus vtroq; Sardibus hinc illinc par-
uis finiť hypepis. Iuxta ſardis poſitũ eẽ Tmolum indicãt Ouidij **Sardis.**
verſus. Sardis aũt vrbẽ eſſe i Lydia celeberrimã Herodoti & Plinii teſtimonio notiſſimũ eſt. Pręterea nõ abſurdũ fortaſſis foret illud Virgilianũ Croceos vt Tmolus odores ad vinum referre. Nam cum Tmoli vineta laudenť à priſcis tãq; generoſiſſima videtur poeta appellaſſe croceos odores.i. vinum Tmoli quod odoris & coloris crocei ſit: quale vinũ in primis laudatur à Palladio vtpote ſaluberrimũ, & in hanc ſententiam vadit Porphirio dicens croceũ pro vino poſitum eſſe à Virgilio, & allegat iſtud hemiſtichion: hoc ideo dixi vt aliquid argutius recõditiusq; me morarẽ, non vt Seruij expoſitionem refellere vellem: quę Probi & Solini atq; Columellę authoritate corroborať, qui ſcribũt Tmolũ eſſe croco florentiſſimũ. Sed quia interdũ gratę ſunt ſtudioſis argutiores interpretationes: hęc pauca libuit his cõmentariis intexere, ſequatur vnuſquiſq; quod velit. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. At.i.ſed cura ſit.i.curandum eſt nobis priuſq; ſcindamus ęquor.i.campum æquum, ignotum.i.de quo nullũ adhuc fecimus periculũ ferro.ſ.aratri, cura inq; ſit prędicere ventos.i.aut cui vento ſubiaceat aut qui venti pluuiam, qui ſerenitatem allaturi ſunt, & pro.i.varium more cœli.i.aeris niſi dicas variam influẽtiã cœleſtium corporum: ac cura ſit prędicere cultus patrios.i.qui quorũlibet patrię.i.loco natiuo conueniant & habitus i.qualitates locorum. Et cura ſit prędicere quid quęq; regio ferat, & quid quęq; recuſet, ſup.ferre qua ſegetes veniunt.i.naſcũtur felicius.i.fœcũdius & huberius, hic.i.hoc loco, & vuę veniunt felicius, illic.i.illo loco, fœtus arborei veniunt felicius, alibi. Atque gramina vireſcunt iniuſſa, ideſt ſponte nullo ſerente aut cogente, nõne vides vt.i.quemadmodum. Tmolus mõs ille Lydię mittit odores croceos.i.crocũ, & vt India mittit ebur & Sabęi molles.ſ.in tepida ſemper regione verſantes mittãt ſua.i. propria & peculiaria thura qa ſolis eſt thurea virga Sabęis. At.i. ſed, calybes, populi illi aut in ponto, aut potius in Hiſpania nudi.i.nudis mẽbris calybẽ: hoc eſt ferrũ mulcentes: cum ſabęi tegerrim e veſtiti thura legẽt epithetus ergo antitheſim facit ſup. mittunt

mittit ferrũ.ſ.calybem & pontus illa iſula, mittit caſtorea.i. medicaméta ex teſticulis Caſtoris facta, viroſa.i.viriũ plena, aut virus quoddá habétia Epiros.ſ.inſula mittit ſup.palmas equarum eliadũ.i.equas e quibus gignantur equi in elide vincere ſoliti, & ita palmas mereri. Elis aũt ciuitas eſt Achaiæ. vbi iuxta Alpheũ agitabanť olim ludi Olympici. Elias ergo patronymicũ eſt à patria deductũ. Et ita annotandũ eſt patronymicũ patriũ: nõ enim filiũ aut nepoté nec filiam, aut nepté, ſed rem in patria genitã ſignificat: videlicet equas ſicut in Bucolico muſæ dictæ ſunt ſicelides à patria, & alibi helyconides & caſtalides &c.

PIERIVS.

¶ Ac patrios cultusq; habitusq; lo.) In Oblongo vaticanæ Bibliothecæ cod. cultus habitusq;, legitur, particula, q;, ſemel tm̃ poſita, in Longo. q; poſt, cultus, adſcripta erat, abraſa eſt. Vetera exéplaria reliqua, cultusq;, habitusq;, legũt, & pticula illa vtriq; vocabulo adiecta, verſui decorum, & grauitatem addere mihi videtur. ¶ Et quid quæq; ferat regio quod quæq; recéſet. In nõnullis antiquis codicibus legere eſt. Quid ferre recuſet. Quod ergo crediderim ex Paraphraſi deſumptum. ¶ Hic ſegetes illic veniũt felicius vuæ. Antiquos admodum codices vidi, in quibus verſus hoc numero legitur. Hic ſegetes veniũt vuæ felicius illic. Sed enim vulgata lectio magis aures implet, & longe ſuauior videtur. ¶ Atq; iniuſſa vireſcunt gramina.) In Longob. exemplari abraſa eſt dictio Iniuſſa, eiusq; loco repoſitum, inuiſa: ſed iniuſſa, omnino lectio caſtior eſt, quam & Seruius agnoſcit. ¶ Eliadum palmas Epiros equarum.) In Lõgobardico, & plerisq; aliis codicibus, epirus, per. us. legitur Latina terminatiõe. In Romano, epiros, per, os, vt græce, & ita legendum Seruius cenſet. Præterea cur equarum potius fœminino genere quàm equorum maſculino dixerit, quærit Probus, Sed in reddenda ratione, quid ſibi velit difficulter intelligas, adeo omnia eius ſcripta mutilata ſunt, licet vero dicat corpora præcipue matrum legenda, ex quibus Sobolem tollas, non ſatis ad ſententiam facit. Quare legas apud Plinium de equis, ſcythas per bella fœminis vti malle, quod vrinam curſu non impedito reddunt, ad quos reſpexiſſe crediderim Virgilium quum hic præſertim de curſu & velocitate loqui videatur.

Continuo has leges, æternaq; fœdera certis
Impoſuit natura locis: quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides iactauit in orbem:
Vnde homines nati, durum genus. ergo age terræ
Pingue ſolum primis extemplo à menſibus anni
Fortes inuertant tauri: glebasq; iacentes
Puluerulenta coquat maturis ſolibus æſtas.
At ſi non fuerit tellus fœcunda, ſub ipſum
Arcturum, tenui ſat erit ſuſpendere ſulco.
Illic officiant lætis ne frugibus herbæ,
Hic ſterilem exiguus ne deſerat humor arenam.

SERVIVS.

¶ Continuo has leges.) Iugiter in æternum, ad perpetuũ: ſicut ſequentia indicant, nã dicturus eſt, Æternaq; fœdera. ¶ Deucalion vacuum lapides iactauit in orbem.) Iam tranſit ad fabulam: & poetice dicit. Iſta tum primum ſtatuta, quæ ab initio mundi conſtat fuiſſe. ¶ Vnde homines nati durũ genus. Expreſſit τὸ αἴτιον, ideſt cauſatiuum. Nam & græce populi λαοὶ dicuntur à lapidibus. λᾶες enim lapides dicũtur. ¶ Ergo age terræ pingue ſolũ.) Iã redit ad cãm. ¶ Primis à mẽſibus anni.) Hoc ẽ (qd dixit, Vere nouo. ¶ Puluerulenta coquat maturis ſolibus æſtas.) Quæ glebas ſoluit in puluerẽ. Et reddit cãm cur hoc debeat fieri. ¶ Maturis autem ſolibus.) id eſt vehemẽter feruidis, magnis, ¶ Sub ipſum arcturum.) Id eſt autumnali tempore, quo Arcturus oritur. Et ſciendum ꝙ. ¶ Sub) præpoſitio, quando tempus ſignificat, accuſatiuo gaudet: vt hoc loco Sub arcturum, id eſt circa arcturum. Item, At ſub lucem denſa inter nubila ſeſe. Et, Sub noctem exportant calathis. ¶ Sulco.) Id eſt aratione. Et aliter, Arcturus, qui & Arctophylax, ideſt Bootes, poſt Vrſæ caudã locatus: quem alii Arcadem fuiſſe filium Caliſthonis & Iouis dicunt: qui cum matrem in figurã vrſæ ira Iunonis transfiguratam vellet occidere, ambos à Ioue in cœlum eſſe tranſlatos, ille Arcturus, illa Elice dicta. Alii Icarũ hunc volunt eſſe: qui à paſtoribus, quos vino tũc primũ reperto ebrios fecerat, velut dato veneno, fuerat occiſus. Arcturus aũt, ꝙ poſt caudã vrſæ locatus ſit ἀπὸ τῆς οὐρᾶς καὶ ἄρκτου. Bootes, ꝙ boues cũ plauſtro agat, dictus eſt. Oritur aũt idem arcturus ante. xv. Cal. Octobris: atq; exinde pluuiæ incipiunt. quod ipſe aperuit dicẽdo. Hic ſterilem exiguus ne deſerat humor arenam. Arcturum autem pluuiarũ & tempeſtatũ eſſe authorẽ & Plautus oſtẽdit in Rudẽte, cũ eundem ipſum dicentẽ facit, Increpui hybernũ, & fluctus moui maritimos. ¶ Illic.) In terra pingui. ¶ Hic.) In ſterili, & tenui, & infœcunda. & (vt ſuprà diximus) oĩa præcepta quæ cõmemorat, ad illud pertinẽt quod ait, Quid faciat lætas ſegetes. ¶ Arenam.) Aridam terram, quæ eſt ſicut arena.

PROBVS.

Deucalion. ¶ Cõtinuo has leges æternaq;, f.c.i.n.l.q.t.p.d.v.l.i. in orbem.) Vnde hoĩes durũ nati genus, Deucaliona putãt Promethei fuiſſe filiũ, & habuiſſe in matrimonio ſororẽ patruelẽ Pyrrhã Epimethei filiam, his tpibus, quibus Iouis mũdata græcia cataclyſmo, perdidit humanũ genus, qui quũ perlati eſſent in mõtem Parnaſum, cuius tñ duo vertices eminebãt, & ibi eſſet oraculum Themidos, intrauerũt adorantes, quẽadmodũ poſſent reſtitui homines, qbus reſpõſum eſt iactanda his eſſe parẽtis magnæ oſſa poſt terga diſtinctis, capitibusq; velatiſ, interpretati aũt quum eſſent terrã parentẽ, oſſa eius lapides iecerunt poſt ſe, ex quibus hominum genus renatũ eſt, cuius etiã Ouidius meminit, quũ ait. Inde genus durũ ſumus, experiensq; laborũ. Et documenta damus, q̃ ſimus origine nati. ¶ At ſi nõ fuerit tellus. f.ſ.i. arcturũ. t.ſ.e.ſ.ſ.) Arcturus eſt ſtella in cauda maioris vrſæ: quam græci elicem vocant, dicta à cauda & vrſa. Arctos. n. græce, vrſa diciť, cauda vra, cuius ortu hyems incipit. ¶ Hic ſterilẽ ex. n. d. hu. arenã.) Quidã aſpirãt arenã qa hæreat cui. f. digãmon adiunctum eſt, quod ẽt hauriat, hoc eſt ĩ ſe receptũ humorem trahit, huius hanc eſſe naturã teſtatur Virg. dicens, Collectum humorẽ bibula deducit arena. Bibula. n. qa bibat diciť. Aut ibi, flaua ceres. m. ſ. f. vnde. p. l. ſ. q. leg. aut tenues. f. viciæ. t. q. l. ſ. fragiles c. ſ. q. ſ. putant non minus eſſe vtilẽ ad ſationẽ farris agrũ: ex quo alius fructus ſublatus ſit. q̃ eum, qui vicibus ceſſat, Lethæo perfuſa Papauera ſomno. Lethæum ſomnũ dicit, eo ꝙ excutiat memoriam ſopitis. Lethe enim eſt obliuio. Papauer autẽ quod in ſegete naſcitur facit ſomnum.

MANCINELLVS.

¶ Has leges.) Lex eſt ratio ſumma inſita in natura, quæ iubet ea, quæ facienda ſunt, prohibetq; contraria, Tul. libro primo de legibus. ¶ Fœdera.) Fœdus appellatum, quia inter fœdera interponebatur fides, vt ait Feſtus. ¶ Natura.) Ea vt aiunt, dicta eſt ab eo ꝙ aliquid naſci faciat, gignendi enim & faciendi potens, eſt igitur natura creatrix omnium etiam inuiſibilium rerum. Vnde Lucre. libro primo ait. Deſerere incipiam, & rerum primordia pandam. Vnde omnis natura creet res, auctet, alatq;. Sed de natura latius in Sileno diximus. ¶ Deucalion.) Quæ conſtant à mũdi initio ſtatuta fuiſſe poeticæ, & fabuloſæ hoc loco narrantur. Sed de Deucalione latius, & plene diximus in Sileno. ¶ Ergo age terræ.) Ad cauſam reuertitur, docendo quid faciat lætas ſegetes, vt prædixerat pingue ſolum, Palladius libro ſecundo de menſe Ianuario ait. Pingues & ſicci agri proſcindi & apparari iam poſſunt, & libro tertio de Februario ĩquit, locis tepidis, aut ſi clemens tempus, & ſiccum fuerit, colles pingues vel hoc mẽſe proſcinde. & libro. vj. de menſe Maii ſcribit. Nunc quoque pingues agri & herboſi proſcindantur, & libro. vii. de mẽſe Iunii inquit. Nunc frigidiſſimis locis quæ maiora ſunt prætermiſſa faciemus, agros æque proſcindemus, Colu. ſcrib. libro ſeptimo capitu. ſecundo ꝙ idibus Ianuariis quod habet, tempus inter brumam, & aduentum Fauonii, ſiccos, & pingues agros tempeſtiuum eſt proſcindere. Paulo inferius inquit, ꝙ ab æquinoctio verno optime vliginoſa, & pinguia loca proſcinduntur. At quæ mẽſe Ianuario veruacta facimus, nunc vltima parte Martii ſunt iteranda, poſtea docet, quòd circa ſextum Idus Iulias, optime iteratur proſciſſum veruactum. Primis à menſibus anni Ianuarium & Februarium intelligit, qui primi menſes anni Numæ Pompilii fuerunt de quo aperte loquitur Colu. vt oſtendimus ibi. Vere nouo Gelidus. Plin. etiam libro. xviii, capitulo. xxxii. inquit, Tepidioribus locis à bruma proſcindi arua oportet, ac frigoribus ab æquinoctio verno, & maturius ſicca regione quàm humida maturius denſa terra quàm ſoluta pingui quàm macra, altum & graue ſolum etiam hyeme moueri placet. ¶ Glebasq; iacentes.) Cauſam aperit quare id fieri debeat, vt calor in puluerẽ Glebas diſſoluat, Solis enim ardore ſiccatur liquor, & cuncta torrentur,

Natura.

cta torrentur, & ſorbentur: quod Pli.li.ij.docet, quum vero proſcinduntur arua hoc vtilitatis habẽt, ꝙ inuerſo ceſpite herbarum radices necant, quod idẽ li.xviij.edocuit. ⁋ Maturis ſolibus.) i. ardẽtibus, eſt eñi à pomis metaphora, nã ſoles maturi dici poſſunt quum ferueſcere cœperint. ⁋ At ſi nõ fuerit tellus fœcũda.) Plin.li.xviij.ca.xxxii.inquit, ꝙ tenue valde, & aridum ſolũ paulo ante ſationis tẽpus moueri debet. Col. vero lib.ij.c.iiij. docet ꝙ graciles cliui non ſunt in æſtate arandi, ſed circa ſeptẽbris kal. cum ſi ante hoc tẽpus proſcinditur, effœta, & ſine ſucco humus, æſtiuo, ſole peruritur. ⁋ Sub.) i. circa. ⁋ Arcturum.) Arcturus vt Pli.ſcri.li.ij.c.xlix.exorit̃.xj.diebus ante ęquinoctium autumni. Eſt autem æquinoctium veris.viij.kal.Aprilis, vt docet Colu.li. vij.c.ij. Autumnale, ęquinoctium.viij.kal.Octobris.i.die Septẽ‑

Arctur' Æquinoctium. bris.xxiiij.orietur ergo Arcturus die Septembris.xiij. Arcturus autem ſtella eſt, quæ vrſæ cauda interpretatur, eſt enim in cauda maioris vrſę locata, quam Bootes in zona habere dicitur clarius lucentem, authore Iginio. ⁋ Suſpẽdere.) Surſum agere. ⁋ Illic.) In pingui ſolo. ⁋ Hic in) Solo non pingui. ⁋ Sterilem.) Arenam infœcundam & aridam terram.

ASCENSIVS.

⁋ Cõtinuo has leges. Docet varietatem terrarum in producendo naturalẽ eſſe, ac inſitã ab eo tpe, quo Deucalionis diluuium fuerat, vnde vt rigorẽ doctrinæ mitigaret per digreſſiunculã nõ ineptam fabulam inſerit, quæ à Lãdino ſic explicatur. Deucalionis diluuium nõ fuit vniuerſale, vt diluuium Noe, Fuit autẽ vt ait Varro regnante Crinao Cecropis ſucceſſore, vt Euſebius & Hieronymus nondũ defuncto Cecrope. Dictum autẽ Deucalionis, qm̃ maxime eius regionẽ oppreſſit, ad Ægyptum autem & eius vicina nõ peruenit. Factum eſt anno mundi ſeptimo ſupra tria millia, & ſexcẽtos ac ſeptuaginta, cum vniuerſale diluuium quod fuit tpe Noe fuerit anno.xxxij.ſupra duo millia ac ducen‑

Deucaliõ qui fuerit. tos. Dictus eſt autem Deucalion lapides in homines cõuertiſſe, quia qui ex diluuio ſuperfuerant timẽtes iterum diluuium ſe in montibus continebant aſpero & ferino modo viuentes. At ille verbis paulatim emolliuit, & in planum deducẽs ad mitiorẽ, & humanum cultum traduxit. Deucalionis autẽ filium fuiſſe dicunt Hellenẽ à quo græci Hellenes ſunt dicti. Theſſaliæ autẽ imperauit Deucalion. Hæc ille. quia vero æternas docet naturæ leges: ita vt ſua cuiq; loco vis ſemel inſita perpetua ſit (nã & Porphirius locum generatoꝝ pricipium & genus cẽſet) cohortatur vt ſecundũ eam rem terræ arentur, pingues, videlicet & cõdenſæ à primis mẽſibus, hoc eſt ab Ianuario & Februario vt ſole, & ventis inutilis humor qui nimiã luxuriã pariat exiccet̃, & pingue ſuperfluũ abſumatur. ipſęq; terrę fiant putres ac puluerulẽtæ. Macræ vero & deficcæ vſq; ad ſationis tp̃s nõ ſcindant̃ profundius ſed ſuſpẽdantur tenui & quaſi (vt dicũt) ſuperficiali ſulco, ne hudum & pingue quod modicum habet & fertilitati neceſſarium eſt penitus exudet. ⁋ Ordo eſt. Natura impoſuit certis i. ſuis quibuſq; locis has leges. i. vires legitimas & à virtute ſuperiore, hoc

re, hoc eſt cœleſti cõceſſas vt. ſ. aliæ alia ferãt & hæc ęterna fœdera. i. hæc pacta hunc cõſenſum quo inter ſe cõſentiunt, ita vt aliæ aliaꝝ munus nõ vſurpent, quinetiã per hæc homines quodãmodo fœdera ſeruãt, nã ſi ferat omnia tellus neq; alijs alioꝝ egerẽt longe maior eſſet inter mortales principes Faſtus ita vt qui optima quæq; haberent alijs nõ cõmunicarent, ſed potius aditum negarent, ſed rerum penuria etiã cum thurcis & ethnicis cõmercia nobis facit. Impoſuit ergo hæc fœdera cõtinuo. i. iugiter, & ad perpetuum, aut vt Galli dicunt incõtinenti, hoc eſt ilico & è veſtigio & ſine intercapedine tẽporis eo tẽpore quo Deucalion rex Theſſaliæ, iactauit in orbem. i. in mundum vacuum. i. vaſtatum aquis & hominibus carentẽ, lapides. ſ. poſt tergum iactos. vñ. i. è quibus lapidibus nati hoies ſunt ſup. durũ genus, aut vniuerſos reſpicit, quia ferrea nunc dicuntur ſęcula, aut Theſſalos pcipue qui duri & imites prædicantur. vbi Lapithę & cẽtauri. & Dolopes & Myrmidones, & id genus hoies duri & feroces. Ergo. i. qñ quidẽ ęternę & incõmutabiles ſunt leges nec fruſtreris ſi ſecũdũ naturę exigẽtiã terrã colueris. ⁋ Age) Adhortãdi aduer‑ Age.

bium, de quo Valla nõ recte cenſet ꝙ videlicet tm̃ ſingulare verbum expoſtulet & agite tm̃ plurale: ſed agedũ vtrunq;, nã & hic dicitur inuertãt) fortes. i. robuſti tauri: inuertant. i. proſcindant. extemplo. i. illico è veſtigio (tractum ab auſpicibus qui lituo tẽ‑ Extẽplo

plum deſignabant ad cõtemplandum. i. inſpiciẽdum auium volatum, quo deſignato dicebant extemplo: eoq; dicto neqs obſit oẽs ſe proripuerunt) à primis menſibus anni. i. à Ianuario & Februario, ſolum pingue. i. terrã pinguem opimã quæ ſolum dicit̃

quia oium ſuſtentaculum eſt à ſoliditate (vñ quidquid aliquid Solum.

ſuſtẽtat illi ſolum eſt vt mare piſcibus, & aer auibus & ęſtas puluerulenta. i. plena pulueribus & quæ per rarefactionem & putrefactionem multos pulueres excitauit. coquat glebas. i. terras pingues iacentes. i. aut inertes niſi ſole matureſcant, aut graues & põderoſas. At. i. ſed ſi tellus non fuerit fœcunda. i. ſi ſolum fuerit macrum: ſat. i. ſatis erit ſuſpendere. i. ſuſpenſam tenere, ſcilicet terram: ſub, ideſt vſq; ipſum arcturum, ideſt ortum arcturi ſeu Bootis qui oritur.xj.diebus ante ęqnoctium autumnale hoc eſt.xiij. Septembris quo tempore ſatio fit: tenui, ideſt modico & exili ſulco, ideſt non arabitur donec ſeminandum erit niſi vno & eo quidem tenui ſulco: ne herbę ſcilicet ſponte in ſolo pingui ſupercreſcentes officiant, ideſt noceant, lætis. i. pinguibus frugibus: illic. i. in prius dicto: hoc eſt in ſolo pingui, & ne humor exiguus, ideſt qui in terra ſterili & macra, exiguus, ideſt modicus eſt: deſerat, ideſt penitus deſtituat, & derelinquat arenam, ideſt terram arenoſam, & quæ penitus in arenam exiccetur, hic, ideſt in terra minus fœcunda & macra. Exiguum eſt quod qa modicum facile exigitur.

PIERIVS.

⁋ Puluerulenta coquat maturis ſolibus æſtas.) In Rom. co. legere eſt, maturis frugibus. Seruius, ſolibus, agnoſcit: cum alijs pleriſq; codicibus antiquis. ⁋ At ſi non fuerit te fœcun.) In Lõgo. &, ſed, at, melius.

SERVIVS.

Alternis idem tonſas ceſſare nouales,
Et ſegnem patiere ſitu dureſcere campum.
Aut ibi flaua ſeres mutato ſydere farra:
Vnde prius lætum ſiliqua quaſſante legumen:
Aut tenues fœtus viciæ, triſtiſq; lupini
Suſtuleris fragileis calamos, ſyluamq; ſonantem.
Vrit enim lini campum ſeges, vrit auenæ:
Vrunt lethæo perfuſa papauera ſomno.
Sed tamen alternis facilis labor. arida tantum
Ne ſaturare fimo pingui pudeat ſola, néue
Effœtos cinerem immundum iactare per agros.
Sic quoq; mutatis requieſcunt fœtibus arua.
Nec nulla interea eſt inaratæ gratia terræ.

⁋ Alternis.) Ideſt alternatim ⁋ Idem.) ſ. agricola. ⁋ Tonſas nouales.) Agros meſſos. Dicimus aũt & has nouales & hęc noualia. Proprie nouales ſunt primũ arua pſciſſa, & primũ ſegetẽ ferentia. ⁋ Patiere.) Patieris. ⁋ Situ dureſcere capũ.) Vt redeat in vires priores. Sane ſciendũ & Ciceronẽ in dialogis, & cęteros philoſophos tractare nõ qd debeat fieri, ſed quid potiſſimum fieri. quã rẽ nunc Virgilius ſequitur. Nam cũ dicat multa remedia agrorum recreandoꝝ, ponit præ oĩbus intermiſſionẽ. Vnde eam rem frequenter iterat. ⁋ Aut ibi flaua feres mutato ſydere farra.) Si te terrarum cogit anguſtia, & non habes vbi intermiſſo agro rurſus feras: ibi frumenta feras, Vnde legumina ſuſtuliſti. Aut ſi tibi eſt opus frumento, ſtercora ſparge, & cinerem: vel icẽde ſtipulas. ⁋ Sydere.) Modo anno. ⁋ Lætum legumen.) Fertile. Et. ⁋ Lætus) prout res fuerit accipimus: vt lætus homo, ideſt hilaris, lætum pecus, ideſt pingue, lætum legumen, vt diximus, fertile: & ſic in reliquis. ⁋ Siliqua.) Theca leguminis. ⁋ Quaſſante.) Ideſt quaſſa. ⁋ Legumen.) Legumen dicitur quod manu legitur, nec ſectionem requirit. Frumenta vero ſunt omnia quæ ex ſe emittunt ariſtas. Nã ꝙ ſupra ait. ⁋ Farra,) frumenta accipimus: ſpecies eſt enim pro genere. Far enim proprie genus eſt frumenti optimi. Dicitur frumentum à frumine, quod eſt gulæ prominens pars. ⁋ Aut tenues fœtus viciæ.) Mire ait tenues: nã vicia vix ad triplicem peruenit fructum, cum alia legumina prouentum habeant feliciſſimum & fertilem. ⁋ Triſtiſq; lupini.) Amari: nam incoctus amarus eſt. ⁋ Vrit enim lini campum ſeges.) Bene excerpſit linum, auenas, papauer: & dicit poſt hæc, frumenta ſerenda non eſſe. nam licet manu legantur, & ſint inter legumina: viribus tamen frumentis exæquantur. ⁋ Lethęo perfuſa papauera ſomno.) Plena obliuionis. Nam Ceres, Ioue admonente, dicitur cibo papaueris orbitatis oblita. (& re vera papauer gignit ſoporem) cum iam Proſerpinam raptam à Plutone

ſione ex inferno recipere non potuiſſet. ¶ Alternis facilis labor.) Redit rurſus ad præceptum quod ſcit eſſe præcipuum, id eſt ad intermiſſioné. ¶ Alternis.) Intermiſſis: ſubaudi agris. ¶ Facilis.) Vtilis. ¶ Ne.) Pro non. ¶ Saturare.) Recreare & reparare. ¶ Pingui fimo.) Vel humido, vel fertili. ¶ Sola.) Terras. ¶ Effœtos per agros.) Continua fertilitate laſſatos: ſicut etiam frequenti partu effœta dicitur mulier. ¶ Cinerem immundum.) Dicit ad diſcretionem illius quo vtuntur puellæ: de quibus cineribus in Bucolicis, Fer cineres Amarylli foras. ¶ Mutatis fœtibus.) Vt omni anno proferunt, ſed diuerſa: nam eadem ferre ſemper non poſſunt, niſi intermittant. ¶ Requieſcunt fœtibus arua.) Non etiam roborantur, quod intermiſſio efficit arationis: quam rem rurſus repetit, dicendo. ¶ Nec nulla interea eſt inaratæ gratia terræ.) Nã liptote figura eſt, ideſt maxima & præcipua: vt, Munera nec ſperno. ¶ Inaratæ.) Intermiſſæ.

MANCINELLVS.

Situs

❡ Alternis.) viciſſim. ¶ Tonſas nouales.) meſſos agros. De noualibus videto in Tityro. ¶ Segnem.) Infœcundum. ¶ Situ dureſcere.) Vt vires accipiat. Situs autem proprie dicitur lanugo quędã humore prouenieus, fit aũt in locis ſole carentibus. Situ ergo. i. ſordibus, & ſqualore quodã, qualis intra opaca domus quę diu non repurgatur eſſe ſolet. Vñ Marcus Fabius inquit. Excitanda mens, & attollẽda ſemper eſt, q̃ in huiuſmodi ſecretis aut lãguescit, & quendam velut in opaco ſitũ ducit, aut &c. Ponitur etiam pro loci qualitate, vt de ſitu orbis, &c. ¶ Aut ibi flaua ſeres mutato ſydere farra.) Pli. li. xviij. cap. xxxvj. inquit. Si fuerit illa terra quam appellauimus tenerã, poterit ſublato hordeo milium ſeri, eo condito raphanus: his ſublatis hordeũ vel triticũ. ❡ Alius ordo, vt ibi adoreũ fuerit ceſſet quatuor menſibus hibernis. & vernam fabam recipiat. frumentũ quidam ſeri vetant, niſi in ea quę

Far.

proximo anno quieuerit. ¶ Sydere.) anno. ¶ Farra.) far adoreum veteres appellauere, eſtq́ ex oĩ genere duriſſimũ, & contra hyemes firmiſſimũ, patitur frigidiſſimos locos, & minus ſubactos.

Flauus color.

primus antiquo Latio cibus. Pli. li. xviij. ca. viij. ¶ Flaua.) flauus color ex viridi ruffo, & albo cõcretus. Ge. li. ij. ca. xxvj. ¶ Lætũ.)

Siliqua.

fertile. ¶ Siliqua.) Leguminum folliculus dicitur proprie tamen cuiuſdam arboris fructus longus latusq́ etiã, de qua arbore Pli. lib. xiij. meminit. ¶ Quaſſante.) Concutiente legumẽ ipſum ma-

Vicia

turum, & ſiccũ. ¶ Viciæ.) Vicia per, c, ſcribitur, dicitur enim à vinciẽdo, q̃ item capreolos habet, vt vitis, quibus dorſum ſerpit, & ſcapum lupini, alium ve calamum, ad quẽ hęreat, ſolet vincire. Varro autem li. j. ca. xxxj. Pli. vero lib. xviij. ca. xxij. inquit. Et vicia pingueſcũt arua nec ipſa agricolis operoſa: vno ſulco ſata nõ ſarritur, non ſtercoratur: nec aliud q̃ deoccatur. Vitibus præripit ſuccum, langueſcũtq́, ſi in arbuſtis ſeratur. Sationis eius tria tempora, de quibus latius ibidem. ¶ Tenues fœtus viciæ.) Columella lib. ij. ca. xj. de vicia inquit, idq́ genus præcipue non amat rores, quum ſeritus. Itaq́ poſt ſecũdam diei horam vel tertiam ſpargendũ eſt, quũ iam omnis humor ſole, ventove deterſus eſt, neq́ amplius proiici debet, q̃ quod eodẽ die poſſit operiri, nam ſi nox interceſſit, quãtulocũq́ humore, prius q̃ obruatur, corrũpitur. propter id igitur tenuis fœtus viciæ poeta dixiſſe videtur.

Lupin⁹.

¶ Triſtisq́ lupini.) i. amari, & triſticiam ferentis, ait enim Pli. ab omnibus animalibus amaritudine ſua tutũ. Vnũ hoc ſeritur non aratro, vbi fuerit maxime ſabuloſa, & ſicca atq́ etiã arenoſa tellurẽ adeo amat, vt quãuis frutet o ſolo coniectũ inter folia vepresq́ ad terrã tñ radice perueniat, pingueſcere hoc ſatu arua, vineasq́ diximus. Itaq́ adeo nõ eget fimo, vt optime vicẽ repræſentet. Primũq́ omniũ ſeritur, nouiſſimũ tollitur vtrũq́, ſeptẽbri fere mẽſe ſi depaſtũ ſit in fronde, inarari protinus ſolum eſt opus, Pli. li. xviij. vbi lupinus & lupinũ legitur, fragilis, teneros, & fructu faciles. ¶ Siluãq́ ſonãtẽ.) maturi ſiquidẽ lupini & ſicci.

Legumẽ.

adhuc in ſiliquis retenti, vẽtorũ motu reſonãt. ¶ Vrit enim lini.) Hæc etiã legumina recte appellari poſſunt, nam leguntur non ſe-

Linum.

cantur, vt frumenta, hinc Plin. li. xviij. c. xxviij. inquit. Exceptis leguminibus, q̃ velluntur è terra, nõ ſubſecanť. Vnde & legumina appellata, quia ita leguntur. Monet aũt poeta poſt hæc nõ eẽ frumenta ſerenda, nã ſolũ tenue reddunt. ¶ Vrit lini campum ſeges.) Cato. c. xxxvij. in li. de re ruſtica ait, ordeũ & fœnũ græcũ, & eruum hæc omnia ſegetẽ exugunt, & oĩa q̃ vellũtur ex eis mala ſunt. Lupinũ, faba, vicia, & cætera ſtercus vnde facias habent. Pli. autem li. xix. c. j. inquit de lino. Vrit agrum, deterioremq́ facit ſequẽti quoq́ capite dixit. Vere ſatũ, ęſtate vellitur, & hãc quoq́ terræ iniuriã facit, q̃ vellitur. ſ. Et Col. li. ij. c. xiij. inquit Treme-

Auena

lius obeſſe maxime ait, ſolo virus ciceris, & lini alterũ qa ſit ſalſũ alterũ quia ſit feruidæ naturæ. ¶ Vrit auenæ.) auena, vt Theo-

phraſtus

phraſtus lib. viij. ſcri. terrã vehementer extenuat & multiplici tũ radice, tum calamo cõditur. Eſt itaq́ extenuationis cauſa radicũ multiplicitas, & calamorũ, quibus quidem ſoli pingue attrahitur. ¶ Papauera.) Legito Pli. li. xix. & li. xx. ¶ Letheo ſomno.) Le- Lethe
the apud nos obliuio diciť, inde Letheus obliuioſus. ſomnus autẽ rerum oĩum affert obliuionẽ ſopitis, & Plin. ſcri. q̃ papaueris ſatiui albi, calix ipſe teritur, & bibitur ſomni cã, & è nigro papauere ſopor gigniť ſcapo inciſo. ¶ Alternis facilis labor.) Aruis labor facilis eſt, quum viciſſim ſerũtur: dũmodo ſtercorentur. ¶ Fimo pingui.) qui per ſe pinguis eſt & pingues efficit agros. Cato c. lxj. inquit. Quid eſt agrum bene colere bene arare. quod ſecũdũ arare, tertio ſtercorare. Fimi aũt plures differẽtiæ. de quibus plene legito Plin. lib. xvij. ca. vj. Itẽ lib. xviij. ca. xxxvj. ¶ Effœtos agros.) Exhauſtos, & euacuatos aſſiduo fœtu. ¶ Cinerẽ imũdũ.) Non purgatũ: quali mulieres vtũtur Pli. li. xvj. c. vj. inquit. Trãſpadanis cineris vſus adeo placet, vt anteponãt fimo iumentorũ. ¶ Requieſcũt.) non tñ pingueſcunt, ſicut intermiſſione. Nec nulla.) i. maxima & p̃cipua. ¶ Interea.) Etiã mutatis fœtibus aliquãdo intermittere arationẽ q̃ maxime prodeſt aruis: hinc Pli. lib. xviij. c. xxxiiij. inquit Ver, Alternis. ceſſare arua ſuadet hoc eſt ſi patiantur ruris ſpacia, vtiliſſimum proculdubio eſt, quod ſi neget conditio far ſerendũ, vnde lupinũ, aut vicia, aut faba ſublata ſint, & quæ terram faciant lætiorem.

ASCENSIVS.

❡ Alternis idẽ &c.) Pręcepta Georgica. i. q̃ ad terrę opus & culturã pertinẽt pro terrarũ diuerſitate diuerſa ſunt habẽda, ideoq́ prius docuit: alio tpe terras opimas, alio macras eſſe p̃ſcindendas, verũ quod nunc affert documentũ de terrarũ ceſſatione ſeu intermiſſione ad oẽm videť pertinere regionẽ, ſic tñ vt alibi ſit ferè neceſſaria, alibi tñ vtilis. Nã in terra pingui, ſi intermiſſionẽ feceris, piguiorẽ effeceris: in q̃ tñ cautio ſit ne nimiũ luxuriet. in macra vero niſi ceſſaueris ab ſatione, operã luſeris, nã penitus ſterilẽ reddideris. Quocirca nunc de terris docet quõ ſint poſt meſſem tractãdę, dicẽs q̃ aut alternis annis ceſſabũt, vires & ſuccũ recuperãtes, aut genere frumẽti minus exedẽtis ſerentur, aut ſtercorabuntur. Et ita triplex inuenitur cultura. ❡ Ordo eſt. Tu idẽ qui. ſ. ſuo tpe terrã vtrãq́ araſti, patiere. i. permittes nouales i. terras inouatas, aut de nouo ſatas tonſas. i. meſſas, ceſſare. ſ. ab onere ferẽdi, alternis ſup. annis. (Notũ eſt q̃ annalis, nouualis, natalis, molaris, maxillaris, ædilis, quintilis, & alia multa adiectiua, ſunt in eo genere proferenda in quo poniť ſubſtantiuũ ſubauditũ, vnde ſi dico hunc natalẽ intelligo diẽ, hunc molarẽ dentẽ, hũc quintilẽ mẽſem, hos nouales agros, has nouales terras, hęc noualia arua: ſed neutrũ quoq́ p̃ ſe plenũ eſt, & ideo frequẽtius eo vtimur ſine ſubſtãtiuo: nõ raro tñ dicimus has nouales: quia facile intelligimus terras.) Et tu patiere campũ ſegnẽ. i. effœtũ & infœcundũ, qui iacet & nihil exurgere facit (vnde ſegnis diciť q̃ ſit ſeorſum ab igni q̃ actiuiſſimus eſt) dureſcere. i. durum fierĩ & obduci ſitu. i. lanugine & limo, vt vires recipiat: aut tu ſeres. i. ſeminabis. (Nõ ergo ſcribitur feres.) farra flaua. i. q̃ flaueſcũt dũ matura ſunt ſydere. i. anno mutato, aut potius ſydere. i. qualitate tpis mutata. nam alio tpe farra, alio legumen ſeritur. ſeres dico ibi vnde tu ſuſtuleris. i. collegeris (nam legumen diciť quidqd legiť manibus vt piſum, faba, lupinus) prius qa legumina citius colliguntur: legumen lętum. i. pingue & abundãs ſiliqua. i. tunica aut teca leguminũ q̃ſſante. i. cõcutiẽte pondere ſuo ipſum legumen grãde & maturũ hoc eſt ſi videris p̃duxiſſe denſum & amplũ legumen, poteris tpe ſuo ſuperiſerere farra, aut ibi vñ tu ſuſtuleris fœtus tenuis viciæ. i. eius leguminis de genere lentis, & fœtus. i. p̃uentum lupini. i. illius leguminis triſtis. i. amari an maturitatẽ, appoſitorie calamos fragiles. i. faciles fractu & ſyluã ſonantẽ. ſ. ariditate inducta. Si quęras quare non ſuperinſerã linũ & auenã vt farra, aut quare nõ ſuperinſerã farra poſt linũ & auenã, ſicut poſt p̃dicta, aut quare non faciat mẽtionem de lino & auena, dicit q̃ ideo enĩ pro qa ſeges lini vrit. i. areſacit & exiccat campũ, & ſeges auenæ vrit campũ & papauera perfuſa ſomno Letheo. i. obliuioſo. i. q̃ ſomnũ & obliuionẽ inducunt vrunt cãpũ, & ideo non eſſet vtile eodẽ anno far ſuperinſeri ſed tamen facilis labor alternis ſup. annis. i. poſtq̃ annũ ceſſauerit, poteris, vnde linũ ſuſtuleris etiã farra ſere tñ. i. tãtũmodo ne pudeat (qa ſordidũ munus eſt) ſaturare pingui fimo. i. ſtercore vſq́ ad ſaturitatẽ ſola arida. i. terras macras, ex antitheſi ergo ornatum cõparat, ve pro vel ne pudeat iactare cinerẽ imundum. i. limoſum & pinguem (quod epitheton adiecit ſecũdum cõmentarios propter cinerẽ quo puellæ, in expoliendis capillis vtuntur, aut potius ideo dixit imundum vt cauſa ſit cur dixerit ne pudeat) per

agros

agros effœtos.i.emaceratos, & de q̄bus omnis fœcūditas emulcta eſt. Arua requieſcent quoq;.i.etiam ſic.i.ſtercorādo, fœtibus mutatis.i.mutando fœtus, hoc eſt ſi non idē genus frumenti aut leguminis ſeratur continue nec vlla.i.nonulla imo (per liptotē) plurima gratia.i.relatio beneficij eſt terræ inaratæ.i.nō aratæ, interea.ſ.dum ceſſat quia ſe pinguem faciat, ad futuros prouētus, & herbis pecora paſcit, quod non exprimit, ne alterius libri farraginem huc ingerat & opus confundat. Seruius autem legit nec minus interea. Sed plures nec nulla.

PIERIVS.

℃ Aut ibi flaua ſeres mutato ſidere farra.) In Romano codice mutato ſemine, legitur. Sed ſidere agnoſcit Seruius, quum tamen nulla ſit cauſa cur Semine ſit expungendum, quum ſtatim Virgilius ea connumeret ſemina, quibus ſat inde ſuccedere ſit ex fertilitate, & quæ contra ſeminata prius, campum adurant. Sed enim reliqui codices omnino. Sidere, legunt. ℉ Vnde prius lætum ſiliqua, quaſſante legumen.) Quamuis Seruius Lætū agnoſcit, vnde tamen an recte in Romano codice, lectum, legatur, vt ibi ſerenda farra dicat, vnde prius legumē legeris, verbum vero ſuſtuleris Viciæ tm̄ & lupino ſeruiat. ℉ Requieſcunt fœtibus.) In Romano codice. Requieſcent fœtibus. Futuro tempore ſcriptum, in alijs præſenti.



Sæpe etiam ſteriles incendere profuit agros:
Atq; leuem ſtipulam crepitantibus vrere flammis.
Siue inde occultas vires, & pabula terræ,
Pinguia concipiunt. ſiue illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atq; exudat inutilis humor.
Seu plures calor ille vias, & cæca relaxat
Spiramenta, nouas veniat qua ſuccus in herbas.
Seu durat magis, & venas aſtringit hianteis:
Ne tenues pluuiæ, rapidi've potentia ſolis
Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.

SERVIVS.

℃ Incendere profuit agros.) Non agros, ſed ea quę in agris ſunt, ideſt ſtipulas vel quiſquilias: hoc eſt purgamenta terrarum, & alia inutilia concremare. Nam vt videmus, ſi i agris qui incedēdi ſunt, deſint ſtipulæ, aliunde illuc nutrimenta portantur incendij. ℉ Atq; leuem ſtipulā crepitantibus vrere flammis. ἐκβασις poetica, vel ſuperflua verbi repetitio. Nam ſtipula per ſe leuitatē ſignificat. vnde leuē ſtipulam vocamus. ℉ Siue inde occultas vires.) Inde, id eſt ex igni: occultas aūt, arcana quadam rōne cælatas. In hoc aūt ſenſu ſeqtur Heracliti opinionem, qui dicit oīa ex igni ꝓcreari: quem nunc terris alimenta prębere commemorat. ℉ Vitium.) Quod fœcunditatem impedit. ℉ Exudat inutilis humor.) Noue locutus eſt. Nā nō ipſe humor, ſed terra deſudat. vnde exudat pro exudatur accipimus. ℉ Cæca relaxat ſpiramēta.) Breues cauernas, per quas ſudor emanat, quæ tenuitate ſui non poſſunt videri. ℉ Relaxat.) Aperit. ℉ Qua.) Pro quo. ℉ Durat.) actiuum eſt hic. Dicimus enim & duro & duror: duro neutraliter, & dureo. ℉ Hiātes.) Apertas & patētes. ℉ Ne tenues pluuię.) Aut lentæ & penetrabiles: aut epitheton eſt aquaꝝ. Aquæ.n. naturaliter tenues ſunt. ſic alibi, Aut in aquas tenues dilapſus abibit. ℉ Rapidi.) Feruidi & ardentis. ℉ Acrior.) Validior. ℉ Boreæ.) Vēti aquilonaris. ℉ Penetrabile frigus. Quod oīa penetrat. ℉ Adurat.) Hoc ad ſolem & ad frigus pertinet: nam vno ſermone duo diuerſa cōcluſit, quæ tm̄ vnum effectum habēt. nam & frigoris ſinis, eſt caloris initium. & ſummus calor, frigoris eſt prīcipium. Vnde quaſi vnus effectus eſt & frigoris & caloris.

MANCINELLVS.

℃ Incendere agros.) Pli. lib. xviij. c. xliiij. inquit. Sunt qui accendunt in aruo, & ſtipulas, magno Virg. ꝑconio. ſumma autem ratio vt herbarū ſemen exurant, ſtipula proprie culmi vagina. ℉ Pabula terræ.) Pabulum à paſco venit. eſtq; pecudū cibus herbaceus, fœnuceus, paleace⁹, & ſimiliū. ℉ Exudat.) Exit, emitti(. ℉ Ceca ſpiramēta.) Clauſa ſpiracula. ℉ Seu plures calor ille vias.) Ignis, vt Ariſt. inquit authore Gellio li. xviij. ca. iiij. cōcretū reſoluit, & gelu cōſtrictū: vt niuē ſol. ℉ Hiātes,) Hiare eſt aliquid ſua ſe ſponte, vel extrema aliqua via apire, vel diffindere, vt tellus ęſtu & ligna ariditate: vel nimio calore hiant, hiſcere eſt tm̄ oris & quidē humani, accipiturq; pro eo qđ eſt loqui: aut os aperire ad loquendū. ℉ Tenues.) ſubtiles & penetrabiles, facile enim aqua ſua tenuitate penetrat. ℉ Rapidi ſolis.) q rapit ac attrahit ad ſe cuncta, torrēs & ſorbens calore ſuo, quo liquor ſiccatur. ℉ Acrior.) Vehemētior fortior. ℉ Boreæ.) Flat boreas inter ſeptentrionem, & exortū ſolſtitialē, vt ſcri. Pli. lib. ij. de eius aūt vi legito Oui. li. vj. vbi. ſ. apta mihi vis eſt, &c. ℉ Penetrabile.) quod facile penetrat, dicitur etiam quod penetratur: penetrare autem eſt penitus intrare, vt Feſtus ſcribit.

Stipula

Pabulū

Ignis.

Hiare.

Hiſcere

Boreas.

ASCENSIVS.

℃ Sæpe etiam ſteriles &c. Docuit quædam remedia cōtra ſterilitatē terræ hoc eſt, quod propoſuit: docuit quid faciat lætas ſegetes. ex parte, quia ſtercoratio intermiſſio, & cineꝝ ſparſio. Nūc alia apponit dicens quia profuit interdum incendiſſe ſteriles terras hoc eſt radices & herbas ceſpitum deſiccatorum quæ manēt in terra ſterili iam deſiccata poſt arationē. Cuius exuſtionis cauſas varias aſſignat: ſummam autem Plin. putat vt herbarū ſemē exuratur. ℃ Ordo eſt. Profuit.i. vtile fuit & conduxit etiā.i. ꝑter dictas cauſas ſæpe incēdere agros ſteriles.i. ſtipulas & ceſpitū ac herbarū radicumq; reliquias in agris ſterilibus poſt arationem ſuperextantes. Atq; pro.i. (exponit enim quomodo agri vrantur) vrere ſtipulam leuem.i. deſiccatam, aut quia in ſterili terra genitam flammis crepitantibus propter materiæ enim repugnātiam

tiam crepitant flāmę, quartum crepitus nō fit ſine comburendorum motu terrę non inutili. (Quia vero grammaticarum rerum curioſis nihil ſatis dictū eſt. Norint multa verba eſſe ſemiimperſonalia quę ſi pręponantur imperſonalia cenſeantur: ſi infinitiuū profuppoſito habeant perſonalia, vt iuuat me legere imperſonale quodammodo eſt legere iuuat me perſonale. Sic profuit incendere & vrere, imperſonale eſt. Incendere agros profuit & vrere profuit perſonale) profuit inquam ſiue quia terræ concipiunt inde occultas vires & pinguia pabula.i.nutrimenta, ſiue quia oē vitium excoquitur.i.coquendo expellitur & conſumitur illis.ſ. terris per ignē: atq; humor inutilis exudat.i.exudando conſumitur, expellit.n.ignis humorē vnde exudare videtur humor vnde in thermis exudamus, quod verbū cōponitur ab ex & ſudo, ſed quia poſt x, non ſcribitur, s, dicimus exudo & exulto exero, pro exſudo exſulto & exſero. Seu quia ille calor, relaxat.i.relaxando terras facit (habet enim ignis etiā vim relaxatiuam vt patet in aſſeribus, & bacillis qui ad ignem laxati incuruantur) vel videtur terrā conſtringere: quod quidē verum ſi ſit tenax & pinguis plures vias.ſ.obtruſas prius per inutilē humorem, & relaxat, ſpiramenta.i.ſpiracula cæca.i.occluſa & occulta. (Cæcum.n.nunc eſt quod non videt vt animal: nunc quod non videtur vt hic cæca ſpiracula, nūc quod non ꝑmittat videre. vt Cęcus amor) hoc eſt ſecretos & occultos meatus per quos ſpūs aeris intret, & humor noxius euaporet qua.ſ.parte ſuccus veniat in nouas herbas, ſeu q̄a ignis durat.i.indurat magis & aſtringit.i.claudit venas hyantes.i.rimas ſciſſuras aperturas terrarum: quæ res cōducit, ne pluuiæ tenues, & ideo multum penetratiuæ, ve pro vel potentia ſolis & rapidi acrior.i.vehementior q̄; terræ parum humoris habenti conducat aut frigus boreæ, ideſt illius venti ſeptentrionalis à Thracia flantis penetrabile, ideſt facile penetrās, habet enim hic ſignificationem actiuam adurat, ſcilicet tenues venas.

PIERIVS.

¶ Exudat inutilis humor.) Dum interim aliquid occurrat, quod maioris alicuius momēti ſit, non pigeat de rōne ſcribendi aliq̄d diſputare, vbi preſertim ea ſeſe offerunt, in quibus aliqua manifeſta mutatio facta ſit, cuiuſmodi ea eſt, quæ in hoc verbo exudat apparet. Nā noſtri fere oēs vbicunq;, ex, præpoſitiua particula cum dictione aliqua, q̄ ab, ſ, litera incipiat componatur, ſ, ipſam excludere cœperunt, offenſi.ſ. ſibilo, quem ex pronunciato vocabulo reſultare dicūt, duabus vix dictionibus, exſulo & exſpecto, in q̄bus, ſ, nō elidatꝛ, deſignatis. Sed.n. antiq ſcriptores nō modo cōpoſita in ſuai columitate cōſeruarūt, vt exſudat, & alia hmōi. verū etiā ipſi literę, x, quotieſcūq; occurreret, vel in ſimplicibus noibus, de induſtria, ſ, addere gaudebāt, hic felixs, hinc Alexſander, hinc cappadoxs, & pleraq; huiuſmodi, q̄ paſſim in veterū monumētis obſeruantur. Quæ quidē conſuetudo qnū plurimū īualuiſſet cōpulſus eſt Terētius ſcaurus aduerſum hos pręcæpta tradere, eoſq; peccare ait, q, nuxs, & truxs, & feroxs, in, ſ, nouiſſimā literā dirigunt, quū alioqui duplex ſufficiat, quæ intra ſe &, ſ, literā habeat, ſanè vero qui genus hoc ſcriptionis īnouarūt credidere nimirū figurā noſtræ literæ x, eam eſſe, quę apud Gręcos pro, ch: figuratur, x, & ad ſonū, quē audiebant neceſſariā eſſe literam, ſ, exiſtimarunt: ſi quis enim ſcribat truchs, & nuchs, eodem penè ſono excipientur, ac ſi trux, & nux, per, x, ſcripta enuncientur, ſed fuerit ſua cuiq; ætati cōſuetudo, noſtris placuit ea ſimplicia nomina per, x, tm̄ adnotare. cōpoſita vero non vſq;quaq; eiuſmodi regulæ ſubijciuntꝛ, ſed pleraq;, ſ, retinuerunt, vt appareret originatio, quare ſi modo eodem exſudat ſcripſerim, vt veteres penè omnes codices habent, neque vllus pronunciationis harmoniam me offendiſſe crediderim, neq; alienum quid à ſcribendi vſu protuliſſe.

Multum adeò, raſtris glebas qui frangit inertes
Vimineaſq; trahit crates, iuuat arua, neq; illum
Flaua Ceres alto ne quicq̄ ſpectat Olympo:
Et qui, proſciſſo quæ ſuſcitat æquore terga,
Rurſus in obliquum verſo perrumpit aratro:
Exercetq; frequens tellurem, atq; imperat aruis.
Humida ſolſtitia, atq; hyemes orate ſerenas
Agricolæ: hyberno lætiſſima puluere farra:
Lætus ager: nullo tantum ſe Mœſia cultu
Iactat, & ipſa ſuas mirantur Gargara meſſes,

SERVIVS.

¶ Adeo.) Valde. ¶ Raſtris.) Et hos raſtros dicimus, & hæc raſtra. Legimus enim, At iſtos raſtros interea depone: in Terentio. Item, Raſtraq; & incuruis ſuū tribuere ligones. Et raſtra dicta, ꝙ terrā radant. ¶ Glebas inertes.) Pigras, nihil creātes. Et trāſit ad aliud præceptum. ¶ Vimineaſq; trahit crates.) Ad agrorū ſcilicet exęquationē. Et hic tranſit ad aliud ꝓcæptū. ¶ Flaua Ceres.) Flaua dicitur ꝓpter ariſtarū maturitatem. Et Ceres nomen eſt quod in polyſyllabis in noīatiuo ſingulari producit vltimā, cum in obliquis corripiat. ¶ Alto.) De alto. ¶ Ne quicquā.) Non ſine cauſa. Nā ſemper duæ negatiuæ vnam cōfirmatiuā faciunt. Vnde male quidam locum illum legunt in Terentio, Pater adeſt, caue ne te triſtem ſentiat. Si enim hoc eſt, dicit vide vt te triſtem eſſe ſentiat: quod procedere minime poteſt. ſed ita legendum eſt. Caue te triſtem ſentiat. Nam &. ¶ Ne) &. Caue prohibentis eſt. ¶ Spectat.) Reſpicit. ¶ Quæ ſuſcitat æquore terga.) Id eſt terram quā arauerat. ¶ Rurſus in obliquū verſo prorumpit aratro.) Scilicet Autumnali tempore, quo iam cum ſeminibus aratur. Nam hoc præcipit, vt cū denuo aramus, tunc per obliquum aratra ducamus. nemo enim vno tempore bis arat. ¶ Atq; imperat aruis.) Id eſt, vt tantum ferant quātum ipſe deſyderat. Et hoc eſt quod ait ſupra, Illa ſeges demum votis reſpondet auari Agricolæ. ¶ Humida ſolſtitia, atque hyemes optate ſerenas.) Duo ſunt ſolſtitia. Vnum æſtiuum. viij. Cal. Iulij die: quo tēpore remeare ſol ad īferiores incipit circulos. Et aliud hyemale. viij. Cal. Ianuarij die: quo tempore ſol altiores incipit circulos petere. Vnde hyemalis ſolſtitij dies minimus, ſicut ęſtiui maximus inuenitur. Videtur ergo cōtrarium eſſe quod dicit, Optate pluuias per ſolſtitia, & per hyemem ſerenitatē: cum (vt diximus) vnum æſtiuum ſit, & aliud hyemale ſolſtitiū. Sed ſciēdum modo annum in quatuor partes eſſe diuiſum: in duo ſolſtitia, & duo æquinoctia: vnum vernale, aliud & autumnale. quæ Græci ἰσομερίαι vocant. Sunt autem .viij. Cal. Aprilis. & viij. Calen. Octobris die, qui annus olim in duas tantum partes diuidebatur, hoc eſt in æſtiuum, & in hyemale ſolſtitium, & in duo hemiſperia. vt intelligamus omnia eum tempora voluiſſe complecti. Nam hoc dicit, Optandum ruſticis vt autumnali & hyemali tempore ſit ſerenitas: quæ duo tempora pro vno habebantur ſecūdum Hemycicli rationē, vt diximus. Vernali vero, & æſtiuo tempore vt ſint pluuiæ: quæ & ipſa duo tempora pro vno erant. Tamē ſi diligēter attendamus: poetica licentia vſus eſt, vt pluralē numerum pro ſingulari poneret. nā ſolſtitia ꝓ ſolſtitio, & hyemes pro hyeme poſuit. dicit autē, Optanda hæc quæ per naturā non ſunt: quo poſſit vtriſq; tēporis aſꝑitas mitigari: & æſtatis calor pluuijs: & frigus hyemis ſerenitatis tempore. ¶ Hyberno puluere.) Hyberna ſerenitate, eo quòd nimia ſerenitas puluerem creat. ¶ Lætus ager.) Hyberno ſcilicet ſereno. ¶ Nullo tantum ſe Mœſia cultu Iactat.) Conſtat quidem Mœſiam circa culturam eſſe diligentem: ſed non ei cultus ſuus tantum prodeſt, quantum hyberna ſerenitas. Myſia autem prouincia eſt: Mœſia vero ciuitas Phrygiæ, haud longe à Troia: quam magis debemus accipere propter Gargara mōtes Phrygios. ¶ Miranꝰ Gargara meſſes.) Phantaſia eſt poetica, rei inaīatæ ſenſum dare: ſic alibi, Miraturq; nouas frondes, & non ſua poma.

PROBVS.

¶ Nullo ſe tantum Myſia cultu ia. &. i. ſ. m. Gargara.) Myſia natio eſt coniuncta barbaris, contingens adriaticum ſinum. Sed & altera huius nominis terra iuncta Troadi, aliquando ſubiecta regi Thelepho. & ante Theutranti. Gargara appellatur caput ideæ phrygiæ.

MANCINELLVS.

¶ Adeo.) Profecto, certe. ¶ Raſtris.) ſunt raſtri, vt Varro ait, quibus dentalibus penitus eradunt terram, atq; eruunt. Raſtelli vero quibus in pratis fœni ſecta abradūt, quo ab raſu raſtelli dicuntur. dicimus præterea hos raſtros, & hęc raſtra. ¶ Inertes.) Inutiles deſides. ¶ Crates.) Dicūtur crates à crateo quod eſt teneo quia ſe inuicem teneant, De cratibus autem Plin. lib. xviij. capi. xxxj. ſic ait. Latitudo vomeris ceſpites verſat, ſemen protinus inijciunt crateſq; dentatas ſupertrahunt, nec ſarrienda ſunt hoc modo ſata. ¶ Flaua ceres.) Flaua dicitur à calore quē habent matura frumenta. ¶ Neq;.) nequicq̄;, nō fruſtra. ¶ Olympo.) i. coelo. ¶ Æquo. terga.) ſulcorum culmina. ¶ Rurſus in obliquum.) Pli. lib. xviij. cap. xxxij. inquit. Omne aruum rectis ſulcis, mox & obliquis ſubigi debet. ¶ Atq; imperat aruis.) tunc aruis imperatur, quum bene colūtur. ¶ Humida ſolſtitia atq; hyemes optate ſerenas.)

Raſtri. Raſtelli. Crates.

nes.) Senſus eſt, ꝙ agricolę optant cõtraria.i.hyemem ſerenã.& æſtatẽ humidã, poſuit enim ſolſtitia ęſtiua pro ipſa ęſtate. Debẽt itaq; agricolę optare, orareq́;, ò Dĳ date nobis ſerenã hyemem, ęſtatẽ vero humidã, ac ſi diceret pluuiã, q̃ i hyeme vẽtura eſſet, reſeruet̃ in æſtatẽ. Pli. aũt li. xvĳ. c. ĳ. ait hyemẽ aquiloniam eſſe oĩbus ſatis vtiliſſimam, ſed arboribus inutiliſſimã: ergo qui dixit hyemes ſerenas optandas, non pro arboribus vota fecit, q̃m cibus eaꝝ imber, nec ꝑ ſolſtitia imbres vitibus cõducunt. Solſtitia ꝑterea duo ſunt, brumale & æſtiuũ, de q̃bus legito Eclog. vĳ. ꝩ Hyberno puluere.) Hiberna ſerenitate, qua quidẽ puluis habetur. Macro. li. v. ſat. ait, Et vt liqueat Virgiliũ noſtrum vndiq; veterũ ſibi ornamẽta traxiſſe, vnde hoc dixerit, hyberno lætiſſima puluere farra, In libro enim vetuſtiſſimoꝝ carminũ qui ante oĩa q̃ à latinis ſcripta ſunt cõpoſitus ferebatur, inuenit̃ hoc ruſticũ vetus canticũ, hyberno puluere, verno luto, grãdia farra Camille metes. ꝩ Lætiſſima.) ſ. ſunt. i. fertiliſſima. ꝩ Lætus ager.) i. ferax & hyberno puluere. ꝩ Nullo ſe tm̃ Myſia cultu iactat, & ipſa ſuas mirant̃ Gargara meſſes.) Senſus eſt horum verſuum talis, vt etiam Macro. lib. v. ſat. ſcri. Cum ea ſit anni tẽperies vt hyems ſerena ſit, ſolſtitium vero imbricum fructus optime proueniũt, hæc aũt adeo agris neceſſaria ſunt: vt ſine his nec illi fœcundiſſimi Myſiæ agri reſpõſuri ſint opiniõi fertilitatis, q̃ de eis habet̃. Additq; Myſiæ nominatim Gargara ꝙ ea vrbs poſita in imis radicibus idę montis defluentibus inde humoribus irrigetur: poſſitq; videri ſolſtitiales imbres non magnopere deſiderare, hæc Mac. in ſat. Ego tamen aliter accipio, vt ſit ſenſus, & Myſiæ agri nullo cultu tm̃ ſe iactent, quantũ: ſ. hyberno puluere, nec de ſolſtitio imbrico intelligatur: nã vt ſupra oſtẽdimus ibi humida ſolſtitia atq; hyemes optate ſerenas, eſt ſenſus talis, optat, vt pluuia q̃ in hyeme vẽtura eſſet, reſeruetur in æſtatem, non ꝙ optet reuera illud, vt æſtate pluat, eſt enim loquendi modus, vt quum dicitur alicui obſequere in hoc mihi, in alĳs vero eſto aduerſus. Poeta etiã repetit illud tm̃ de ſerena hyeme, hyberno lætiſſima puluere farra, nec amplius de ĩbrico ſolſtitio dixit. ꝩ Gargara.) Mac. dicto li. ait, ꝙ Gargara hæc ſunt in Myſia. q̃ eſt Helleſponti prouincia: ſed ſignificatio, nominis & loci duplex eſt, nam & cacumen montis idæ, & oppidum ſub eodem monte hoc nomine vocantur, & ciues gargares, Cũ igitur conſtet, inquit idẽ, Gargara nunc pro montis acumine, nunc pro oppido ſub eodem monte poſito accipienda. Virg. non de ſummo monte ſed oppido loquitur. & Home. humidum deſignat ſubiacentem monti agrũ. Vñ hęc Gargara tãta frugũ copia erant, vt vbi magnum cuiuſq; rei numeꝝ vellet exprimere pro multitudine immenſa gargara narraret, hæc ille. Sed vbi ait quod Home. humidũ deſignat, ſubiacentem monti agrũ oſtẽdit, ꝙ hyems ſerena, vbi neceſſaria. nec ad ſolſtitium imbricum referenda agri illius fertilitas, ſed vt dixi, ad hybernum puluerem: ad ſerenam hyemem.

ASCENSIVS.

❡ Multum adeo raſtris.) Docet alios colendę terrę modos, dicens multum prodeſſe, qui raſtris hoc eſt magnis dentalibus glebas frangũt, aut cratibus ſuper tractis, aut q ex trãſuerſo iteꝝ ducto ſulco terrã intercipit & diuidit. Optãda aũt eſt inquit agricolis ſerenitas & ſiccitas in hyberno tp̃e, quo circa vult vt agricolę optent vt hyemales pluuiæ in æſtatẽ transferant̃: non ſic tamen ſm̃ Mancinellũ vt reuera pluuias æſtiuales optet, ſed q̃a hyemales nimiũ deprecetur, atq; abeſſe velit, nõ tñ videt̃ quid in locis calidis & ſiccis obeſſe poſſint ante maturitatẽ frugũ pluuię. quo circa poſſet vtrũq; optare vt & hyeme ſerenitas ſit, & in æſtate ſaltem īcipiẽte: hoc eſt vſq; ad finẽ Maĳ mediocris pluuia. Sed huic expoſitioni obſtat quod dicit humida ſolſtitia quod de principio ęſtatis & fine veris intelligi nõ poſſunt: vnde ſi nullo mõ humida ſolſtitia recipienda cẽſeas, poſſet exponi ſic, agricolę optate ſolſtitia humida. i. q̃ fere humida ſunt ſup. ſerena, & optate hyemes. i. tempeſtates pluuiales ſerenas: tam dicit ꝓdeſſe vt nullus cultus ei comparandus ſit, nullaq́; res plus ad copiam q̃ in Myſia eſt faciat. Commentarii fere Myſia legendum putãt textus tñ paſſim Mœſia habent. Priuſq̃ ordinem poſuero recitabo verba Beroaldi in Seruiũ cõtra id quod dicit de, ne, particula q̃ ſunt. Quãuis hoc exigere videat̃ regula grãmatices quod à Seruio pręcipitur, tamen veteres ſcriptores ſępiſſime ita locuti ſunt vt hãc particulã ne cũ verbo caueo copularẽt Hora. Vade, vale, caue, ne titubes mandataq; frãgas. Plin. Terrã carioſam caue ne plauſtro ne ve pecore impellas. Ouid. ne fallare caue proximus ater erit: itaq; vtroq; modo & recte & latine dicitur, cum auctoritas veteꝝ ꝓ regula ſit, & honeſtiſſimus ſit error magnos duces ſequentibus. Itẽ Virgilianus verſus vtpote eruditione refertiſſimus eruditionem expoſcebat enarrationẽ. conciſus eſt iterdum Seruius in rebus magnis: copioſus in paruis. Quis enim eliciet veram archanamq́; Virgiliani carminis ſententiam ex tali interpretatione? Gargara ſunt mõtes phrygii. Nemo eruditus ignorat Gargara eſſe mõtes vel potius cacumen mõtis idæ, ſed curioſo cõmentatori inquirẽdum fuerat curioſius, & penſitandum diligẽtius, an poeta poſuerit Gargara pro monte, q̃ fertilitatis eſſe dicit exẽplar, ego apud Macrobiũ aĩaduerti Maronianum carmen explicari accuratiſſime, & lõge ſecus quam tradatur à Seruio atq; copioſius. Ait enĩ Gargara nomẽ eſſe cacuminis mõtis Idæ, & oppidum, & Virgilium non de ſummo mõte, ſed de oppido loqui in Georgicis, nã apud Gargara ciuitatẽ: tanta erat frugum copia, vt qui magnũ cuiuſq; rei numeꝝ vellet exprimere ꝓ multitudine immẽſa Gargara noĩaret, ita Alceus, Ariſtophanes, & Varro. Gargara pro multitudine poſuerũt, & de his intellexit Oui. illo verſu. Garga. quot ſegetes, quot habet methymna racemos, Non ergo Gargara pro mnote apud Vir. accipere debemus prout accipit Serui. ſed pro oppido, vt ſentiunt eruditi, quod poſitum eſt, in imis radicibus Idę montis & defluentibus inde humoribus Gargara irrigantur, fiuntq́; feraciſſima. Confirmat Macro. ſniam Pli. ſcribẽs in quinto. Gargara eſſe montem & oppidũ. Et Strab. in. xiĳ. inquit. Gargarus in ſuperioribus idæ partibus locus oſtenditur à quo Gargara dicuntur æolica ciuitas faceſſat itaq; mutilata expoſitio, quam Seruius & Probus tradiderunt, qui ambo nihil dixerunt niſi gargara eſſe mõtẽ. ❡ Ordo eſt, Is ſup. qui frangit raſtris. i. dentalibus glebas Inertes. i. inutiles & quaſi ſine arte, aliquid lucrandi aut ꝓducendi & trahit. ſ. ſuper glebas. i. terrã cõcretã crates vimineas. i. ex viminibus & ſudibus factas, iuuat. i. adiuuat, adeo. i. valde multum arua, neq; nequicquã. i. & nõ fruſtra Ceres flaua. ſ. vt ariſta frumẽti colorata, ſpectat ſup. de, aut ex alto olympo. i. cœlo illũ. ſ. qui id facit, & ſup. illum qui ꝓrumpit. i. ꝓſcindit rurſum. i. iterũ aratro verſo in obliquum. i. tranſuerſum, ea ſup. terga. i. culmina ſulcoꝝ quæ ſuſcitat. i. ſurſum prius leuat, æquore. i. campo plano & æquo proſciſſo. i. prius ſciſſo & ſulcato. i. qui poſt ſulcũ ductũ recte ducit altero ex tranſuerſo: & ſupp. eum, hoc eſt neq; fruſtra ſpectat, qui exercet frequẽs tellurem, atq; iperat agris. i. ſic domat eos vt ſibi audientes. i. quaſi ad imperium quantum vult referentes faciat. O agricolæ optate ſolſtitia. i. æſtiualia ſm̃ Seruium, aut ſolſtitia humida. i. hyemalia, & pro. i. hyemes ſerenas. i. vt ſerenitas ſit tempore hyberno, quia farra ſup. ſunt lętiſſima puluere. ſ. per ſiccitatẽ producto hyberno, & ager eſt lętus hyberno puluere, & Mœſia oppidum aut Myſia regio, nullo. i. non vllo, nõ iactat ſe tantum. i. in tantum vllo cultu, quantum ſup. ſerenitate hyberna, & gargara. i. loca decliuia in Myſia nõ mirantur tantum ſuas meſſes vllo cultu, quantum ſerenitate hyberni temporis: hoc eſt nullo cultu tantum prouentum habet, quantum ſerenitate hyberna, & tamen eſt illic maximus prouentus.

Gargara

Beroal. Ne.

PIERIVS.

❡ Rurſus in obliquum verſo prorumpit aratro.) Veterum bona pars codicum, perrumpit, legunt: quod ſententiæ videtur accommodatius. Sed in mediceo nota illa quæ. Pro. ſignificabat abraſa eſt, &, p, litera alio atramento inſerne reciſa iam perrumpit facit, ſunt etiam exemplaria, quæ, oblicum, per, c, ſcribũt exẽplo iam antiquato, licet ad hanc diem in Italia populi ſint, qui, q, literam nondum admiſere. ꝩ Nullo tantum ſe Mœſia cultu.) In Roma. codice, & altero perueteri Myſia, per, y, prima ſyllaba ſcriptum eſt, veluti apud Stephanum μυσία χώρα καὶ πόλις. Quod vero paſſim ſcribi cœptum Mœſia, per œ, diphthongum à Seruio defluxit, qui ciuitatem à regione ea ſcriptura diſtingui tradidit.

SERVIVS.

❡ Cõminus.) Id eſt ſtatim, ſine intermiſſione. ꝩ Inſequit̃.) Proſequitur, & non ſinit quieſcere. ꝩ Cumulos ruit.) Euertit, diſſipat. & nunc eſt actiuũ ruit. vt, vnà Eurusq́;, Notuſq; ruunt. nam aliter dictum eſt, Ruit alto à culmine Troia. ꝩ Male pinguis.) Nõ pinguis, id eſt ſterilis. ꝩ Deinde ſatis fluuium inducit, riuosq; ſequentes. Poſt cõmemoratam generalem agriculturam, tranſit ad ſpecies

Quid dicam, iacto qui ſemine comminus arua
Inſequitur, cumulosq́; ruit male pinguis arenæ?
Deinde ſatis fluuium inducit, riuosq́; ſequentes?
Et, cum exuſtus ager morientibus æſtuat herbis?

Virgi. ii

Ecce ſupercilio cliuoſi tramitis vndam
Elicit. illa cadens raucum per leuia murmur
Saxa ciet: ſcatebriſq; arentia temperat arua.
Quid, qui, ne grauidis procumbat culmus ariſtis:
Luxuriem ſegetum tenera depaſcit in herba:
Cum primum ſulcos æquant ſata? quiq; paludis
Collectum humorem bibula deducit arena?
Preſertim incertis ſi menſibus amnis abundans
Exit: & obducto late tenet omnia limo.
Vnde cauę tepido ſudant humore lacunæ.

ſpecies & culturas venientes ex tēpore. Nam arare, cinerē iacere, incendere æternū eſt: irrigare aūt nō niſi nimię ſiccitatis ē: ſicut ſiccare ēt aut ex magnis pluuiis aut ex fluminis eruptiōe cōpellimur. ¶ Satis.) Segetibus, agris ſatis: nā participiū eſt. ¶ Sequētes.) Iuges: aut certe riuoꝝ ē epithetō. ¶ Exuſtus ager.) ſ. ęſtatis calore. ¶ Morientibus herbis.) Secūdū Pythagoricos, q dicunt omne qđ creſcit habere aīam: Vnde eſt, Atq; interfice meſſes. ¶ Ecce.) Ideſt ex iprouiſo. ¶ Supercilio.) Altitudine, ſummitate terrarum. ¶ Raucum per leuia murmur. ſaxa ciet.) Nō ſolum vtilitati hanc rem dicit fore, ſed etiam voluptati. ¶ Leuia.) Lubrica, detrita, nitida. ¶ Scatebris.) Ebullitionibus, quę fiunt cū aqua in aliquas rimas defluxerit. Vnde etiam vaſa æſtuantia calore, ſcaturire dicuntur. ¶ Quid) Subaudi, de illo dicendum eſt, aut quātum illi prodeſt. ¶ Grauidis ariſtis.) Grauidas ariſtas periphraſticoˢ pro ſpicis poſuit. Dicimus aūt & hic ſpicus, & hęc ſpica, & hoc ſpicū. Cicero in Arato, Spicum illuſtre ferens iſigni corpore virgo. Sed ſcire debemus in vſu eſſe à maſculino vtrūq; numeꝝ: à neutro vero raro, & tn̄ ſingularem inueniri, nam pluralis nuſquā lectus eſt. ¶ Culmus.) Iunctio ſpicarum. ¶ Luxuriem ſegetum.) Bene luxuriem, vt oſtendat rem ſupfluā & nociturā niſi amputetur. ¶ Cum primum ſulcos æquant ſata.) Cum adhuc herbæ ſunt tenerę. i. antequam cogant̄ in culmos. Et eſt Virgilii hoc hemiſtichion vnum de inuictis. ¶ Deducit.) Siccat, detrahit. Sic paulopoſt, Quos deducere nulla religio vetuit. i. ſiccare. ¶ Preſertim.) Maxime, pcipue. ¶ Incertis mēſibus.) In opportunis. Incerti autē menſes ſunt veris & autumni, nam & hyemis certū eſt frigus, & æſtatis certus eſt calor: Veris vero & autumni nunc frigus, nunc calor eſt. ¶ Obducto late tenet oīa limo.) Suplito, ſuperfuſo. ¶ Tenet) occupat & operit. ¶ Vnde.) De huiuſmodi inundatione ſcilicet amnis. ¶ Tepido humore.) Noxio, inutili. ¶ Lacunæ) autem ſunt foſſæ in quibus collecta aqua ſtare conſueuit.

MANCINELLVS.

¶ Quid dicā iacto.) Heſio. quoq; ait, Semina quum terræ committis pene ſequatur Seruulus, atq; auibus raſtro ſata lęta recōdat. ¶ Cōminus. vicine, ilico, nā cōminus proprie ſignificat quaſi cū manibus. Eminus vero lōge, quaſi è manibus. ¶ Cumulos.) glebas. ¶ Ruit.) diſſipat. ¶ Male pinguis.) nō pinguis. Satis fluuiū inducit. Segetes irrigandæ ſunt, vbi nimia ſiccitas euenit, nam rigua, vt Pli. ſcri. xvii. c. xxv. æſtiuis vaporibus vtilia, hyeme inimica, autūno, varia: circa canis ortum rigua maxime proſunt. ¶ Riuoſq; ſequentes.) q; pro. i. per epexegeſim. ¶ Sequētes.) i. defluētes, vel decurrētes. ¶ Exuſtus.) calore nimio. ¶ Æſtuat.) feruet. ¶ Morietibus herbis.) licet arbores, & herbæ tam ratione, q̄; ſenſu careant, tn̄, vt ēt Macro. li. i. de ſom. ait, qa creſcendi tantūmodo vſus in his viget, hac ſola parte viuere dicuntur: moriuntur itaq; vbi creſcendi vis deeſt. ¶ Supercilio.) Faſtigio, ſummitate. ¶ Cliuoſi tra.) inclinatę decliuiſq; viæ. Trames dicit̄ tranſuerſa via vel anguſta à trāſmeādo. ¶ Elicit.) educit, euocat. ¶ Leuia) attrita. ¶ Ciet.) excitat, cōmouet. ¶ Scatebris.) ebullitiōibus quę fiūt quum aqua in aliquas rimas defluit. ¶ Quid.) Videlicet de illo dicendum? ¶ Grauidis ariſtis.) ſpicas intelligit. ¶ Luxuriem ſegetum.) i. vbertatem, ſuperfluitatēue & intempeſtiuā abundantiā, vt ait Nonius. Pli. aūt lib. xviii. de vitiis frugum ait. Inter vitia ſegetum, & luxuria eſt, quum onerata fertilitate procumbūt, & paulo inferius ſeq. c. ait. Luxuria ſegetum caſtigatur dēte pecoris, in herba dūtaxat, & depaſtæ quidē vel ſępius nullam iniuriā in ſpica ſentiunt. ¶ Sulcos æquāt.) cum adhuc herbę ſunt tenerę, antequā cogant̄ in culmos. ¶ Bibula deducit arena.) i. diminuit, remouet, ſiccat paludis humorem collectum, deducitur aūt humor arena bibula ſuperiniecta aut gracili bibulaq; ſuper humidam, ac præpinguem. Sed dementis operarii eſt, quid enim poteſt ſperare, qui talē colit? Bibula, q̄ humorē bibit. ¶ Incertis menſibus) i. verni tēpore ac autūni hyemis enim certū eſt frigus, æſtatis certus eſt calor. Veris vero, & autūni tēporibus nūc frigus, nunc calor eſt. Hinc Naſo. lib. ii. de arte dixit de autūno. Quum modo frigoribus premimur, mō ſoluitur æſtu. Aere non certo corpora languor habet, fiunt etiā pluuiæ maximæ, ac fulmina. Vnde Plin. lib. ii. c. lii. ait. Vere autē & autūno crebriora fulmina, & Vir. li. iiii. Geor. vere madent hu do terræ. ¶ Obducto.) Producto, cōtracto, circunfuſo. ¶ Tepido humore.) Pli. li. xviii. de vitiis frugū ait. Naſcunt̄ & vermiculi, in radice, quū ſementē ībribus ſecutis incluſerit repētinus calor humorem, gignuntur: & in grano, cum ſpicæ in pluuiis calor inferueſcit. ¶ Lacunæ.) Lacuna vt Feſtus ait: eſt aquæ collectio', & à lacu deriuatur.

ASCENSIVS.

¶ Quid dicam iacto &c. Proſequitur intentum, videlicet quid faciat lætas ſegetes dicens cum admiratione. quid dicam ſupple de illo, hoc eſt quātum ille proſit aruis. qui iacto ſemine. i. poſtquam iecit ſemen inſequitur arua cōminus. i. de prope, & ſtatim quaſi conſertis manibus, & ruit. i. diſſipat cumulos. i. globos arenæ malæ. i. non aut ſine cōmodo pinguis. q. d. plurimum nimirum prodeſt, & qui deinde iducit ſatis. i. ſegetibus aut ſeminatis fluuium(q; pro. i.) Eſt. n. epexegeſis. i. expoſitio prioris per poſterius) riuos ſequētes. i. defluentes in agrum, & cum ager exuſtus ſ. nimio calore æſtuat. i. feruet & hoc herbis morientibus præ nimia. ſ. ſiccitate. Ecce. q. d. pter opinionē, & cū minime ſperetur qđ (illic aquæ præterfluerent vbi pauloante tanta ſiccitas erat vt omnia exareſcerent, ipſe elicit. i. per aqueductus aut canales educit ſupercilio. i. ex editiore loco, quia aliter negret deriuate, mōtis cliuoſi. i. multos cliuos habentis vndam. i. aquā exundantē. Illa. ſ. aqua, cadens. i. defluens, ciet. i. excitat murmur raucum. i. infractum per ſaxa lęuia. i. polita frequenti impetu. & temperat ſcatebris. i. ſcaturiginibus & ebullitionibus ac venis aquas effundentibus: arua arentia. ſ. ſiccitate. Quid ſup. de illo dicam quantum iuuet arua, quiue culmus: herba ſpicam ſuſtentans procumbat grauidis ariſtis, ipſe depaſcit. i. paſcēdo pecora abſumit luxuriem. i. vegetem copiam, & ſuperabundantiā ſegetum. i. pinguiū culmorum, ac ſtipularum, in tenera herba. i. priuſq; ſeſe in ſpicæ collegerit formam: cum. i. quando ſata ęquant. i. cooperiunt per æqualem altitudinem ſulcos. Et quid ſup. dicam de illo qui deducit. i. aufert arena bibula. i. per ſuppoſitionem arenæ multum aquæ bibentis: humorem paludis, hoc eſt paluſtrem qui præcipue nocet, deducit inquā pſertim. i. pręcipue, ſi amnis. i. fluuius ex imbre ſubito genitus (qui à circūnatādo dicit̄ circūfluit enim agros) abūdās. i. ſuperexcreſcens exit. ſ. ripas & limites ſuos mēſibus incertis. i. vernis aut autūnalibus quibus tempeſtas incerta eſt nūc pluuioſa, nunc ſuda, niſi ſit ſenſus in menſibus certis i. quibuſdam & non omnibus, quia ſi frequēs aut iugis eſſet inūdatio, fruſtra fieret deſiccatio. Si ergo amnis exit aut incertis mēſibus aut in menſibus certis, ſed maior manus legentium eſt, incertis vna dictione quam duabus & tenet omnia limo obducto i. ſuperducto, late. i. ampliter aut in latum, vnde. i. à quo limo lacunæ. i. receptacula aquarum: cauæ. i. excauata, aut capacia vt caua videantur, ſudant. i. diſtillant humore tepido. i. pluuia cum quodam tepore decidente.

PIERIVS.

¶ Riuoſq; ſequentes.) In Roma. codi. legere eſt. Riuoſq; fluentes, ſumptum id nimirum ex paraphraſi. ¶ Ecce ſupercilio cliuoſi tramitis vndam. Elicit.) In Roma. cod. Eligit, ſcriptum, ea, ſcilicet cognatione quę intercedit inter g, & c, quum elicit, omnino ſit caſta lectio.

Nec tamē (hæc quū ſint hominūq;, boumq; labores
Verſando terram experti) nihil improbus anſer,
Strymoniæq; grues, & amaris intyba fibris
Officiunt, aut vmbra nocet. Pater ipſe colendi

SERVIVS.

¶ Nec tamen, hęc cū ſint hominūq; bouūq; labores.) Ordo eſt à ſequentibus, Nec tamen nihil officiunt. Et hoc dicit, Licet hæc omnia quę dixi, arando ſint experti & hominum & boum labores: tamen ſunt adhuc aliqua quæ obſunt, niſi prouideris, ſcilicet vt aues abſint, aut vmbra arborū. ¶ Improbus anſer.) Inſatiabilis, nulli probandus. Et dicit anſeres agreſtes. ¶ Strymoniæq; grues.)

Haud facilem eſſe viam voluit,primusq; per artem
Mouit agros curis acuens mortalia corda:
Nec torpere graui paſſus ſua regna veterno.
Ante Iouem nulli ſubigebant arua coloni:
Nec ſignare quidem,aut partiri limite campum
Fas erat.in medium quærebant,ipſaq; tellus
Omnia liberius nullo poſcente ferebat.
Ille malum virus ſerpentibus addidit atris:
Prædariq; lupos iuſſit,pontumq; moueri:
Mellaq; decuſſit folijs,ignemq; remouit:
Et paſſim riuis currentia vina repreſſit:
Vt varias vſus meditando extũderet artes
Paulatim:& ſulcis frumenti quæreret herbam:
Et ſilicis venis abſtruſum excuderet ignem.

grues.) Thraciæ,a fluuio Strymone. Et amaris intyba fibris.) Vt etiam Donatus dicit, male quidã intybã autem quandam amari iecoris accipiunt,nã intyba dicit cicorea,herbas quaſdã noxias,quarũ radices multæ & tenues ambiunt ſegetes & necant. Fibris auté abuſiue ait,q radices intyboꝝ hac atq; illac decurrunt vt fibræ per iecur.i.venæ quædam & nerui. ¶ Amaris) aũt nocentibus. Vt, Hoſtis amari. ¶ Aut vmbra nocet.) Vt, Nocét & frugibus vmbræ. ¶ Viam.) Rõnem & arté colendi. ¶ Mouit agros curis acuens mortalia corda.) Dicturus eſt Iouẽ feciſſe multa,quæ poſſunt in vituperationem venire:& ea hoc colore defendit, q dicat voluiſſe eum ingeniũ mortalibus ex neceſſitate præſtare,ne torperent otio:quod ex rerũ abundãtia procreatur. ¶ Acuens.) Exercens. ¶ Veterno.) Pigritia,nam veternus dicitur morbus intercus.i. ὕδρωψ qui homines efficit pigros. Et dicitur, intercus in tercutis. ¶ Subigebant.) Suo labore colebant arua. ¶ Nec ſignare quidé,aut partiri.) Diuidere & deſignare. ¶ Fas.) i.lex. ¶ In mediũ quærebant.) In cõmune. ¶ Omnia liberius.) quia ſupra ait, Atq; imperat aruis. Bene.tunc enim libere cũcta ſponte ferebãt: nunc autem imperante alio per laborem culturæ ſeruiunt. ¶ Malum virus.) Bene addidit malum ad diſcretionem epitheton. Nam virus & bonum & malum eſt,ſicut venenũ:nam idem eſt. Venit autem à græco:nam & illi φάρμακον mediũ habent.i.bonum & malum. Sane virus, hodie tres tm̃ habet caſus:hoc virus,hoc virus,o virus. Antiqui hoc virus,huius viri dicebãt. Lucretius, Tetri primordia viri. ¶ Ignemq; remouit.) Non penitus ſuſtulit,ſed occuluit. Vnde eſt, Quærit pars ſemina flammæ Abſtruſa in venis ſilicis. ¶ Paſſim.) Abundanter, vbique. ¶ Riuis.) Fluminibus. ¶ Excuderet.) Studioſe reperiret,&.coleret. ¶ Frumenti herbam.) Periphraſis ſegetis.

PROBVS.

¶ Strymoniæq;.) Dictæ ſunt à ſtrimõe Thraciæ flumine,vbi maxime per æſtum moratur. ¶ Nec torpere graui paſſus ſua regna veterno.) Veternum grauem ſomnum volunt intelligi ſpectantem ad interitũ,quem medici Lethargum vocant.

MANCINELLVS.

¶ Nec tamẽ.) Hic oſtendit author vltra prædicta curandũ, etiã ne
Strymõ aues & alia obſint aruis. ¶ Improbus.) Nocens,ſæuus. ¶ Strymoniæq; gru.) ſtrymon amnis, vt Soli.docet inter Macedoniam & Thraciã,terminum facit.q ab hæmi iugis irrigat,id quoq; aſſerit Pli.li.iiij.ibi aũt grues maxime per æſtũ morant̃, vti & Probus inquit. ¶ Intyba.) Huius nõis variationẽ late in ſpica docuimus, Intybũ autem,& cichoreum pro eodem Pli.videtur accipere li.xx. ¶ Amaris fibris. Sunt.n.intybi radices amaræ guſtu,quas habet plurimas,ac profuſas. Fibris.i.radicibus,antiqui.n.vt Varro ait,fibrum dicebant extremũ. ¶ Aut vm.no.) Plin.li.xvij.c.x. de vmbris arboꝝ nocuis,& iucundis ait,iuglandiũ grauis,& maxime etiã capiti humano,oĩbusq; iuxta ſatis necat gramina, & pinus,ficorum leuis,quãuis ſparſa,ideo q inter vineas ſeri non vetantur. Vlmoꝝ & leuis etiã nutriens quæcunq; opacat iucunda & platani iuglandi ſiquidem,pinoruq; & picearũ,& abietis venenũ eſt. ¶ Primusq; per arte mouit agros.) De aureo ſæculo,qđ ſub Saturno fuit. Oui.li.j.meta.ait. Mox etiã fruges tellus inarata ferebat. Nec reuocatus ager grauidis canebat ariſtis,de argenteo vero ſæculo,quod ſub Ioue fuit:inquit Iupiter antiqui cõtraxit tẽpora veris, Semina tum primũ longis cerealia ſulcis,Obruta ſunt,preſſiq; iugo gemuere iuuẽci. ¶ Acuẽs.) Accendens,excitãs. ¶ Torpere.) Pigra eſſe & ſegnia. Oui.enim de primo ſæculo. ¶ Mollia ſecuræ peragebant ocia gentes. ¶ Veterno.) i.ſomno,nã
Veternoſus. vt Feſtus inquit veternoſus dicitur,qui graui præmitur ſomno. Probus etiã inquit, q veternũ grauem ſomnum volunt intelligi ſpectantẽ ad interitum,medici lethargũ vocant. Pli.ẽt ait li. viij. de vrſis. Tam graui ſomno p̃muntur, vt ne vulneribus quidem excitari queant,tunc mirum in modum veterno pingueſcunt. ¶ Coloni.) Agrorum cultores. ¶ Limite.) i.tramite. Vir.li.xij. Limes agro poſitus. ¶ Nec ſi.qui) Iure cõi priuati ac ſeparati agri nihil erat,iure vero gentiũ agris termini poſiti,quod quidé no/
tatur

tatur large ex hoc iure gentiũ digeſtis de iuſtitia & iure,& in paragrapho Aũt gentiũ. Inſti. de iure natu.gen.& ciui.ſcribitur enim ibi,ex hoc iure gẽtiũ introducta ſunt bella, diſcretæq; gentes,regna cõdita,dominia diſtincta, agris termini poſiti,&c. ¶ In mediũ.) In cõmune q̃rebant victũ.ſ. ¶ Mellaq; decuſſit.) Naſo lib.j.meta. de ætate aurea inquit, Flauaq; de viridi ſtillabãt ilice mella. ¶ Ignẽq; remouit.) Iratus Iupiter, q à Prometheo deceptus eſſet in portione hoſtiarũ mortalibus eripuit ignem.ne carnis vſus vtilis hoibus videret̃,cũ coqui nõ poſſet. ¶ Currentia vina. Ouid.ẽt ait flumina iam lactis iam flumina nectaris ibant. ¶ Vſus.) Opus, vel vtilitas. ¶ Excuderet.) Cudẽdo eliceret, eſt enim cudere à cudendo dictum, vt Feſtus ait.

ASCENSIVS.

¶ Nec tñ hæc &c. Poſtq̃ edocuit diligentiã agricolis in colendo agro ſeruandã,ſubiungit miſera eoꝝ fata.vt quibus officiunt ac nocent plurima vt aues herbæ & vmbræ. Verũ ne temere omnia cõtingere cenſeas dicit à Ioue id inſtitutum vt nõ torpeſcerent homines ſimul q cũ agro ſe colerent exercitationibus aſſiduis. Nã ſi vt ſub Saturno quondã oĩs ferat oĩa tellus & id quidé ſpõte nemo agrum coleret:dicit ergo Iouẽ Saturni filium immutaſſe tempora patris ſui,qua occaſione p̃ſtita tranſit ad varia diuerſoꝝ inuenta agricolis preſertim vtilia,ſed ne in re manifeſta prolixior ſim. ¶ Ordo eſt. Nec pro & non,& cum hæc,ideſt prius dicta ſint labores & hominum & boum experti.i.inuenti & in experientiam adducti (ponitur enim in ſignificatione paſſiua cum ſit verbum commune experior) verſando.i.arando & colendo terram tamen anſer improbus,ideſt improbandus & deteſtandus, vt qui vbi nihil ſeuerit decerpat & vaſtet & grues ſtrymoniæ,ideſt circa ſtrymonem lacum,aut amnẽ in confinibus Thraciæ & Macedoniæ verſari plurimum ſolitæ,& intyba,ideſt herbæ amaris fibris.i.quæ habent amaras & nociuas fibras quibus fruges attrahuntur,officiunt.i.nocent & contrarium eius quod deberent faciũt. (Nam cum officium in bonam partem accipiatur Officio.
fere quæras quomodo officere ſit nocere. Sed ſunt qui officium ab efficiendo deductum velint alijs dicentibus huius præpoſitionis ob eſſe duplex ſignificatum, alterum enim quod quaſi,propter, vt ob pietatem.i.propter pietatem,& ſic officium eſt,propter quod quicq̃ inſtitutum & factum eſt, alterum vero quaſi contra vnde obſum,obſto,obdo,oppono,officio, quaſi contra ſum ſto,do,& pono & facio cõtra id quod debeã) aut vmbra nocet ſed ipſe pater.ſ. Iupiter qui dicitur iuuans pater, haud.i.non voluit viam.i.modum & rationem colẽdi eſſe facilem,imo voluit eſſe difficilem & ipſe Iupiter mouit primus agros.i.primus exercuit per labores,acuens corda mortalia curis,nec paſſus ſua regna.i.homines ſui temporis torpere.i.pigreſcere,graui.i.nociuo & moleſto,veterno.i.vicio ſomnolentiæ & obeſitatis ex torpore procreato. Nulli coloni.i.agricolæ,ſubigebant.i.domabant Vnde dictum eſt,atq; imperat aruis,ſubigit autem aruũ qui ipſum ad iuſſum ſuum quia vult ferre facit, ante Iouem.i.priuſq̃ ea Iupiter ſubegiſſet. Nec fas erat ſignare quidem campum, aut partiri campum limite.ideſt lapide ad dirimendos agros in confinio poſito,ſed ſupp.homines:quærebant, ideſt reponebant in medium,& ipſa tellus ferebat omnia liberius,ideſt omnino libere,& non ſubacta hoc eſt nullo poſcente,ideſt exigente, ſponte videlicet ſua,ille.ſ. Iupiter addidit ſerpentibus atris,ideſt nociuis virus.i.venenum ſuum,& iuſſit lupos prædari, ideſt prædas auferre,& iuſſit pontum.i.mare moueri,ſcilicet per nauigationem auaritiæ potiſſimum cauſa inuentam. Et ipſe decuſſit.i. deorſum,& in terram excuſſit mella,folijs.ſ.arborũ hoc eſt frõdibus,in quibus copioſe prius reperiebãtur,& remouit.ſ.ab vſu mortalium,ignem & repreſſit.i.coercuit vina currentia paſſim riuis.i.per riuos,vt.ſ.vſus.i.opus & vtilitas extunderet.i.extorqueret,& violenter pararet,varias artes meditando,ideſt excitando,& vt vſus quæreret,paulatim.i.paulotenus,& ſucceſſiue poſtquam,ſcilicet Ceres docuerat herbam frumenti in ſulcis,id eſt per arationem & cultum terræ,& vt excuderet,ideſt cudẽdo

& concutiendo eliceret ignem abſtruſum.i.delitẽtem:in ſup. venis ſilicis.i.lapidis illius præduri.

PIERIVS.

¶Et amaris ityba fibris.) Scribendũ, intuba, per, v, ex antiquis pleriſq; codicibus tã Virgilianis, q̃ Plinianis, latina enim dictio eſt, neq; admittit, y, niſi quãtũ græci ſic, v, noſtrũ breue ea ſolent nota figurare. Sed de hoc plura in.iiij. Georgicõ. ¶ Nec ſignare quidem.) In Ro.cod. Ne ſignare quidem, legitur, vna minus litera. ¶ Extunderet artes.) Antiqua aliquot exẽplaria, excuderet, legunt, caq; dictio, neſcio qua prius abraſa, in Longobardico codice ſuperinducta. Sed enim Extunderet, in probatioribus codicibus, Romano, Mediceo & aliis habetur. ¶ Et ſilicis venis.) Antiqua oĩa exemplaria quæ præ manibus fuere nobis, vt ſilicis, legunt, tam & ſi nõ diſplicet, &, vt illi membro cohęreat, & ſulcis frumenti quæreret herbam.

Tunc alnos primum fluuii ſenſere cauatas:
Nauita tum ſtellis numeros, & nomina fecit:
Pleiadas, Hyadas, claramq; Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras, & fallere viſco
Inuentum: & magnos canibus circũdare ſaltus.
Atq; alius latum funda iam verberat amnem
Alta petens: pelagoq; alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor, atq; argutæ lamina ſerræ,
Nam primi cuneis ſcindebant fiſſile lignum:
Tum variç venére artes. labor omnia vincit
Improbus, & duris vrgens in rebus egeſtas,

SERVIVS.

¶Nauita.) Pro nauta: ſicut Mauors pro Mars. ¶ Nũeros & noĩa fecit.) Numeros aut currẽdi modos.i.ort⁹ & occaſus: quod ſi eſt, quaſi rẽ philoſophorum prætermiſit: nam tm̃ de noibus dicit, vt Pleiadas, Hyadas. Aut certe re vera ait numeros: nam Hipparchus ſcripſit de ſignis: & cõmemorauit ẽt, vnũquodq; ſignum quot claras, quot ſecundæ lucis, quot obſcuras ſtellas habeat, ſecundum quod bene cõmemoratis ſignis, quaſi notum ſtellarum numerum ꝑtermiſit. Et in eo quod dicit nautam ſtellis numeros & noĩa feciſſe: ſignificat, neceſſitate quærendarum rerum, quæ ante ſponte ſua cũctis proueniebãt, hoies nauigãdi peritiã & ſtudium reperiſſe: & ex eo quod ſequitur, id quod ꝓcedit oſtendit. Nauigãdi quippe peritiã ſequit̃ ſtudium motus, & rationes ſyderum cognoſcendi, propter tempeſtatẽ maris, & ventorum motus. ¶ Pleiadas.) Signum eſt ante genua Tauri, quod ortu ſuo primæ nauigationis tempus oſtendit. Vnde græce pleiades dicuntur ἀπὸ τοῦ πλέειν: latine Vergiliæ, à verni temporis ſignificatione, quo oriũtur. ¶ Hyadas.) Signum eſt in fronte Tauri, quod ortu ſuo efficit pluuias: vnde ipſę ſtellæ, Hyades vocantur ἀπὸ τοῦ ὑετοῦ, quas latini Suculas appellauerunt. ¶ Clarámq; Lycaonis Arcton.) Elicem dicit.i.maiorem ſeptẽtrionẽ: nam minor appellatur Cynoſura. Lycaonis autem, ſubaudi filiam: vt, Deiphobe Glauci. Lycaon enim rex Arcadiæ habuit filiam Caliſto: quã cũ vitiaſſet Iupiter, Iuno in vrſam cõuertit:, & poſtea Iupiter miſeratus in ſignum cœleſte tranſtulit. ¶ Tũ laqueis captare feras, & fallere viſco Inuentum.) Vnus ſenſus eſt diuiſus interpoſitione alterius. Nam Laqueis captare feras, ad venationem pertinet i.illaqueare feras in curuatis arboribus. Fallere viſco, ad aucupium. Item ad venationem. ¶ Et magnos canibus circundare ſaltus.) Male autem de aucupio quidam reſpuunt, totum referentes ad venationem & dicunt, Fallere viſco, pro viſceratione poſitum. Conſtat enim luparios carnibus tinctis veneno lupos necare, quod ideo non procedit, quia hoc viſcum huius viſci facit, ſicut templum templi. vnde eſt Fallere viſco. Viſcus vero.i.caro, viſceris facit, vt pecus pecoris. Et ſi de carne loquebatur, viſcere debuit dicere. Lucretius, Permixtus viſcere ſanguis. Item ipſe, Viſcus gigni, ſanguenq; creari. Primo de nautis, & nauigio inuento: poſtea de venatione dixit: nunc de piſcatoribus loquitur, cuncta enim hæc neceſſitas inuenit. ¶ Funda iam verberat.) Genus eſt retis dictum à fundendo, ideſt rettaculum quod dicitur βόλος. ¶ Humida lina.) Verriculum ſignificat. ¶ Rigor.) Durities. Vnde & rigidus durus homo dicitur. ¶ Argutæ ſerræ.) Stridulæ, ſonoræ. Et dicitur Perdix, ſororis Dedali filius, inueniſſe Circinum & ſerram. ¶ Fiſſile.) Quod findi poteſt. ¶ Tum variæ venere artes.) Ex neceſſitate ſcilicet diuerſarum rerũ, quibus homines repreſſa ſpõtanea cunctarum rerum origine, & terrarum fructificatione cœperũt egere. ¶ Labor improbus.) Vel magnus, vel nulli probabilis, nullus eſt enim amator laboris. ¶ Duris vrgens in rebus.) Vrgens, ideſt cogens & quaſi importune inſiſtẽs. ¶ Egeſtas.) Indigentia rerum. Perſius, Magiſter artis ingeniiq; largitor Venter. negatas artifex ſequi voces.

PROBVS.

¶Pleiadas Hyadas.c.q;.l.a.) Pleiades Virgiliæ dñr (vt quibuſdã liquet) qa ſint Athlantis & Pleiones filię, vel ἀπὸ τοῦ πλέειν dictę. Icirco quod earum ortu prima cura ſit nauigatio, quarũ mentionẽ facit Ouid. in phaenomenis dicẽs de Perſeo, Pleiades ante genus ſeptẽ radiata ferunt̃. Sed tm̃ apparent, ſup. opaca ſeptima nube. Hyades exiſtimant̃ eſſe in cornibus tauri, aut in ore q̃s imperiti ſuculas appellant arbitrãtes ἀπὸ τοῦ ὑὸς Hyadas dictas. Sed errant, dictæ ſunt enim ἀπὸ τοῦ ὕειν hoc eſt à ſpargendo,

Eſt enim pluuium ſydus, hoc nõ temere oritur, vt non imbres ſequantur. ¶ Lycaonis Arcton.) dicit Vrionẽ, & vulgarẽ ſequitur hiſtoriã. Iupiter enim Caliſto Lycaonis filiam creditur mutatus in Dianam compreſiſſe: quę grauida mutata in vrſam ira Iunonis peperit puerum Arcada quẽ Iupiter ne venans matrem feriret, mutatum in eandem formam cũ ea inter ſydera retulit. ſunt autẽ ibi duæ vrſæ maior & minor, maior Helice, minor Cynoſura vocat̃. ¶ Cum iam glandes atq; arbuta.ſ.d.ſ.e.u.d.n.) arbutæ ſunt arbuſculæ, q̃ in ſyluis frequenter naſcuntur: q̃ pleriq; Vnedones vocãt, dodona locum cõtinentẽ quercus q̃ continenter erat, dicta. eſt autem tẽplũ Dodonei Iouis in Chaonia parte epiri, q̃ hoc noie appellatur. Arbuta.

MANCINELLVS.

¶Alnos cauatas.) Periphraſis eſt nauiũ. Alnus enim pinus, & piceæ ad aquarum ductus in tubos cauantur, obrutę terra pluri- Alnus
mis durant annis. Pli. li. xvj. ¶ Stellis numeros.) Pli. lib. ij. c. xlij. ſcri. eſſe. lxxij. ſigna q̃ ſunt rerũ, aut animantium effigies, in quas digeſſere cœlũ periti, in his quidã mille ſexcẽtas annotauere ſtellas inſignes videlicet effectu, viſu ve. Iginius autem ſcrib. q Mercurius primus menſes iſtituit, & ꝓuidit ſyderũ curſus. Euhemerus vero primã ait Venerẽ aſtra cõſtituiſſe, & Mercurio demonſtraſſe, ſed Mani. lib. j. ait. Tu princeps, authorq; ſacri Cyllenie tãti. Per te iam cœlum in terris iam ſydera nota, Ioſephus aũt ſcri. q Adam duas columnas reliquit vnam æneam, alteram lateritiã, in quibus ſyderũ motus deſcripſerat. Lact. lib. ij, c. xiiij. docet Ægyptios oium primos curſus ſyderũ, & defectus notaſſe Dio. li. iiij. Athlantẽ de ſphęra primũ inter homines diſputaſſe. Pli. ẽt li. vij. Athlantẽ libyæ filiũ aſtrologiã inueniſſe ſcri. vt alij dicunt Aſſyri. Sphęrã, in ea Mileſius Anaximãder inuenit ſyderũ obſeruationẽ, in nauigando phœnices. ¶ Pleiades.) Pli. li. ij. c. xlij. ſcri. pleiades
eſſe in cauda tauri ſtellas. vij. quas appellauere Vergilias inqt in fronte ſuculas. idẽ Var. Gel. quoq; li. xij. ca. ix. aſſerit dicẽs. Sicut ceteræ partes, & reliqui imago tauri cõfirmata & q̃ſi depicta eſt locis regionibuſq; earum ſtellarum quas gręci Pleiadas, nos Vergilias vocamus. Igi. etiam docet iter tauri finitionẽ, & arietis caudã ſtellas eſſe, quas Vergilias noſtri, græci aũt Pleiadas appellauerunt. Dictas autẽ, q ex pleione Occeani & Athlante ſint natæ. Hę numero ſeptẽ dicunt̃, ſed nemo amplius q̃; ſex videre poteſt eſtimanturq; choreã ducere ſtellis, eas ſtellas Vergilias noſtri dixere. q poſt ver exoriuntur. Ex ꝓdictis ergo patet Pleiades non eſſe ſignũ ante genua tauri, vt ille dixit. De his autem latius habetur li. iiij. fa. ¶ Hyades,) ſcri. Iginius taurum habere in cornibus Hyades
ſtellas, in vtriſq; oculis ſingulas in fronte media vnã, ex quibus locis cornua naſcuntur, ſingulas q̃. vij. ſtellę Hyades nuncupantur. Gel. li. xij. c. xj. docet q Hyades à nobis primo ſyades deinde ſuculæ appellatę, Hyadeſq; ab hyo.i.pluo, nã & quum oriunt̃, & quum occidunt largos imbres cient, ſed de eiſdem latius Gel li. Claramq; Lycaonis Arcton, de Arcto maiori loquitur, hanc autem Iginio teſte Heſiod. ait eſſe Caliſto nomine Lycaonis filiam, quæ à Ioue in vrſæ ſpeciem conuerſa fuit, cum autem Archada puerum ex Ioue genuiſſet, ipſam cum filio Iupiter inter ſydera collocauit, eamq; Arcton filium Arctophylaca nominauit, minorem vero Arctõ Iginius idem Cynoſuram eſſe vnam Arcti.
de Iouis nutricibus ſcrib. ſic etiam Elicem, hinc pro beneficio Cynoſura.
in cœlo collocatas & vtraſq; Arctos dictas, quas noſtri ſeptentriones dixerunt. Omnes autem, qui peloponneſum incolunt, maiori vtuntur Arcto, phœnices vero minori, quam ſtudioſius perſpiciendo diligentius nauigare exiſtimantur, hinc apud Ouidium faſto. iij. legitur eſſe duas Arctos quarum Cynoſura petatur. Sydoniis, elicem graia carina notet. ¶ Claram Arcton.) clarã ait quoniam

ait quoniam maior Arctos ſtellas habet.xxj minor vero ſtellas habet tm̃modo.vij.❡ Tum ferri rigor.) ſ.inuẽtus eſt Pli.lib.vij. ait, quod ferrum Heſi.in Creta eos inueniſſe ſcri.qui vocati ſunt
Lamina dactyli idęi, fabricam ferreã inuenere Cyclopes. ❡ Lamina.) ea
Bractea dicitur lata portio ferri, æris, plumbi, ſtãni, auri, argẽti, bractea vero potius, auri argẽtiue, ac orichalchi, eſt eñi tenuis, & ſua ſpõte plicabilis, lamina autem craſſior. ❡ Serræ.) Pli.lib.vij.ſcri.Dædalum fabricam materiariam iueniſſe, & in ea ſerram, aſciã, perpendiculum, terebram, glutinum. normam autem & libellã, & tornum, & clauum Theodorum ſamium. Oui.tamen li.viij.meta.oſtendit Perdicem Dædali ex ſorore nepotem, Circinũ, & Serram inueniſſe. Dio.vero.li.v.ſcri.ꝙ Talus adoleſcens filius ſororis Dędali, qui ab eo audiebatur, ingenij acumine inuenit rotam, qua figuli vtuntur. Deinde reperta ſerpentis maxilla paruulum cum ſecuiſſet lignum, imitatus poſtea dentium ſerpentis ſpiſſitudinem, ſerram ferreã fabricauit. Repent etiam & tornũ. Inuidia motus Dęda.hunc puerũ dolo interfecit. ❡ Labor oĩa vin.) hinc ẽt Mani.li.j.ait. Omnia conãdo docilis ſolertia vicit. ❡ Vrgens in rebus egeſtas.) Mani.li.j. Et labor ingenium miſeris dedit. & ſua quẽq;, Aduigilare ſibi iuſſit fortuna premendo.

ASCENSIVS.

❡ Tunc alnos, &c. Docet igitur varia inuenta per egeſtatẽ, & primo nauigationem & propter eã ſyderum obſeruationem, deĩde aucupium, & piſcationẽ ſunt arma mechanicorũ opeꝝ, & tandẽ omnia per egeſtatem inuenta cõcludit: Signanter aũt dicit alnos cauatas tunc primum excogitatas, quia in paludibus prima nauigatio fuit, & ea lynthribus ex alno, videlicet cauata, ea enim arbor cum ſit fragiliſſima, aeri expoſita, in aquis tñ pręduræ eſt, vt ergo fœcundo ingenio eũ poeta etiam ordinem rerũ iuentarum tangit, poſt ſcaphas aũt & linthres inuentæ ſunt rates, quibus ſe etiã mari credebant, vnde Hora.j.car. Illi robur & ęs triplex circum pectus erat, qui fragilẽ truci cõmiſit pelago ratẽ, primus, tũ naues, quaꝝ q̃ prima fuerit dictum eſt in Bucolico ibi. Et altera quę vehat argo. ❡ Ordo aũt eſt. Fluuii (qa mari nõdum ſe crediderant mortales) ſenſere.i.ſi ſenſum habuiſſent ſentire potuiſſent tunc primum.ſ.poſtq; Iupiter rerum penuriam induxerat, alnos cauatas.i.ſcaphas & linthres ex alnis cauatis, vnde poſtea naues excogitatę ſunt, ſenſerunt autem, quia naues immiſſę aqs ſulcant eas. Tum.i.deinde nauita, idest is qui nauibus vſus eſt, per ſyncopam autem loquitur, qui nautã dicit, fecit ſtellis numeros, ideſt conſtituit quot ſtellæ ſignum facerent & nomina, ideſt quarum rerum & potiſſimum animantiũ nominibus appellarentur: vnde diſcedit à fictionibus poeticis in re ſeria, nam poetę fingunt varia animalia in ſydera trãſlata, poeta aũt hic innuit ea primũ fuiſſe, ſed aliquando nomina accępiſſe ꝓpter effigies animalium quas, repręſentant (vtitur autem elegãti breuitate quia per id quod dicit, id quod non dicit intelligitur. Si enim nauita ſtellis numeros & nomina fecit, id feciſſe conſtat vt earum directione nauiget, vnde nauem inuentam eſſe ſignificat ſine qua nauita dici nequiret) nomina inquã fecit, videlicet pleiadas.i. vocauit quaſdã pleiadas, q̃.vij.ſtellę in cauda tauri ſunt, & à noſtris Vergilię vocantur, & hyadas quæ circa cornua tauri etiam ſeptẽ ſunt, & ſyades primum, deinde ſuculæ aliquando vocatæ, à pluuiis autem dictę ſunt (Sunt autem accuſatiui græci tertiæ declinationis ac ſi ſit, hęc pleias huius pleiados & hęc hyas huius hyados in plurali hæ pleiades & hyades) & Arcton.i. vrſam maiorem Lycaonis.ſ.filiam claram quia ſtellas habet.xxj.aut illuſtrẽ & multis verſibus memoratam. Tum.i.deinde inuentum eſt captare feras laqueis.ſ.pedicis, & fallere.ſ.aues præcipue viſco, & inuentum eſt circundare magnos ſaltus, quia tunc parum terræ habitabatur, canibus.ſ.venaticis. Atque alius verberat iam.i.interea dum venationi ſtudent, latum amnẽ funda.i.iaculo & rete petẽs alta, ideſt profunda vbi maiores ſint piſces, & alius trahit pelago, ideſt è mari, lina humida, ideſt retia linea humefacta per immiſſionem in aquas ad captãdos piſces. Tum.i.deinde poſt dicta rigor ferri, ſupple inuentus eſt, & id quidem argute dicit, nã ferrum fuiſſe & eo vſos fuiſſe etiam in nauibus fabricandis veriſimile eſt, ſed poſtea inuentus eſt rigor ferri.i.modus indurandi ferrum, & temperãdi more chalybum, & lamina ferræ argutę.i. ſubtiliter excogitatę aut ſonorę dum quid ea ſecatur. Nã primi, ſup.mortales ſcindebant lignũ fiſſile.i.quod faciliter finditur, cuneis.i.eiuſmodi inſtrumentis quę à lato in anguſtum & acutum deſinunt, & ex ligno duriore ac ferro fiũt. Tum, ideſt deinde paulatim variæ artes venere.i.excogitatę ſunt, aut venere in vſum hominis, labor improbus.i.inſatiabilis & modum neſciens, vincit.i.ſuperat, & domat omnia, nihil eſt quod longo labore nõ inueniatur, aut fiat ab homine, inueniendi autem cauſa eſt egeſtas, vnde ſubdit, & egeſtas vrgens in rebus duris.i.quas durũ eſt pati aut quibus durum eſt carere, vincit omnia.

PIERIVS.

❡ Nam primi cuneis ſcindebant fiſſile lignum.) In Mediceo codice & aliquot aliis antiquis. Nam primum, habetur. In Roma. ſchindebant, quod ſono aſperum videatur, per, ch, & hic & alibi ſcriptum, quod verbum id σχίζω græce dicitur per. χ. literam denſam, alii Scindo malunt ἀπὸ τοῦ σκεδάζω dici, & idcirco adſpirationem non adponunt, atq; ita omnino mollius enunciatur. ❡ Labor omnia vincit.) In Roma.codi.vicit, legitur, ſpecie perfecta. Nam & Venere artes, dixerat. In Mediceo, vincit, eſt. Sed literæ, n, ſubditum eſt punctum, quod eam indicet expungendam. vtcunq; tamen legas, parui eſt momenti.

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Inſtituit: quum iam glandes, atq; arbuta, ſacræ
Deficerent ſyluæ, & victum Dodona negaret.
Mox & frumentis labor additus, vt mala culmos
Eſſet rubigo, ſegniſq; horreret in aruis
Carduus: intereunt ſegetes: ſubit aſpera ſylua,
Lappæq;, tribuliq;, interq; nitentia culta
Infelix lolium, & ſteriles dominantur auenæ.
Quòd, niſi & aſſiduis terram inſectabere raſtris
Et ſonitu terrebis aues, & ruris opaci
Falce premes vmbras, votiſq; vocaueris imbrem:
Heu magnum alterius fruſtra ſpectabis aceruum:
Concuſſaq; famem in ſyluis ſolabere quercu.

SERVIVS.

❡ Prima Ceres ferro mortales vertere terrã Inſtituit.) Prima Ceres omne genus agriculturæ hoĩbus indicauit. ſuperfluo enim quęſtionẽ mouent qdã cõmentarii, dicentes Oſirim vel Triptolemũ aratrum ĩueniſſe, nã aliud eſt vnã rem inuenire, & aliud omnem agriculturã docere: quod fecit Ceres. Nã ferrum dicendo, cũcta generaliter ruſticoꝝ arma cõplectitur. ❡ Sacræ Deficerẽt ſyluæ.) Emphaſis eſt.i.ẽt ſacræ: quarũ ſterilitas, cęterarũ quoque ſignificat infœcunditatẽ. ❡ Arbuta) autẽ ſunt rubra poma ſyluaꝝ, quę Plinius vnedones vocat: quòd aſperitate ſua plura edi non poſſunt. ❡ Victum dodona negaret.) Dodona ciuitas Epiri: iuxta quam nemus eſt Ioui ſacratũ, & abundans glandibus ſemper. Vnde κατ᾽ ἐξοχὴν Dodonæ facit mentionem. Et totũ quod dicit hic, hoc eſt, Prius homines vt legimus paſti glandibus ſunt, nec aliud ad victum quærebant. Cum igitur iam deficerent glandes, & non ſolum quęlibet ſyluæ, ſed etiam ſacræ victum hominibus negarent: & cum aliis ſyluis ipſa quoq; Dodona ciuitas, quæ iuxta ſe nemus Ioui conſecratum habebat, glãdes vſibus humanis ſubtraheret: Ceres prima omne genus agriculturæ hominibus indicauit. ❡ Labor additus.) Aut datus: vt nihil mali ante habuerint, aut re vera additus: quia antè erat q̃dem labor, ſed tantum herbarum, intyborum: poſtea acceſſit rubiginis, carduoꝝ. ❡ Eſſet.) Conſumeret: vt, Eſt mollis flãma medullas. ❡ Rubigo) autẽ genus eſt vitii quo culmi pereunt, ſed abuſiue rubigo dicitur. Nam ꝓprie rubigo eſt (vt Varro dicit) vitium obſcœnæ libidinis quod vlcus vocatur: id autem abundantia & ſuperfluitate humoris ſolet naſci, quæ græce σατυρίασις dicitur. ❡ Segnis carduus.) Inutilis, iſœcũdus. ❡ Aſpera ſylua.) Notandum, etiam de herbis ſyluam dictam. ❡ Infelix lolium.) Inſœcundum. contra, Felicemq; trahit limum. ❡ Steriles auenæ.) Ad diſcretionem earum quæ ſeruntur. ❡ Quod niſi & aſſiduis terram inſectabere raſtris. Iam concludit, & hoc dicit, Niſi ſæpe ſarrieris: ꝓpter illud, Et amaris intyba fibris Officiunt: Niſi aues fugaueris: propter illud, Improbus anſer Strymoniæq; grues: Niſi falce amputaueris ramos: ꝓpter illud, Aut vmbra nocet: Niſi votis inuocaueris pluuias: ꝓpter, Humida ſolſtitia, atq; hyemes orate ſerenas: ſine cauſa ingentes frumenti alieni aceruos aſpicies. Propter quod oſtendit ruſticũ ſua inertia famẽ, non anni vitio, ſuſtinere. ❡ Inſectabere.) Pro inſectatus fueris. Futurũ indicatiui pro futuro ſubiunctiui. ❡ Raſtris.) Sarculis. ❡ Terrebis.) Pro terrueris.

¶ Premes vmbras.) Coartabis & iminues. ¶ Vmbras.) i. ramos arbo℞ incumbentes ſegetibus amputans. ¶ Votisq; vocaueris imbrem.) Vt inuoces fore tibi pluuiã. ¶ Alterius aceruũ.) Qui hęc accurate egerit. ¶ Fruſtra ſpectabis.) In alio cernens quod ipſe non habeas. ¶ Famem ſolabere.) Ac ſi diceret, Ne glãdibus quidem ſatiaberis: quia dixerat, Et victum Dodona negaret.

MANCINELLVS.

℄ Prima Ceres. Oui. quoq; li. v. me. ait prima Ceres vnco glebã dimouit aratro. Prima dedit fruges, alimẽtaq; mitia terris. Prima dedit leges, Cereris ſunt oĩa munus Diod. aũt lib. vj. in prin. ſcri. quod ſiculi tradũt Siciliã Cereri & Proſerpinę ſacrã eſſe, has ſimul deas primũ in Sicilia viſas, inq; ea primo frumentũ terræ bonitate ortũ, in agro autẽ Leõtino, multiſq; pterea Sicilię locis ẽt tpe ipſius Diodori, vt inqt, oriebaẽ agreſte triticum. Quũ autem raptã filiã Proſerpinã qreret, hoĩes, qui eã grate ſuſcępe rant frumenti vſum edocuit, hæc eadem leges dedit, qbus iuſte pieq; hoĩes viuere aſſueſcerẽt, ex quo & legiferã dixerunt, plura Diod. & nos latius ibi Liber & alma ce. ¶ Sacrę.) Si ſacrę, quanto magis, & alię. Eſt ergo emphaſis. i. demõſtratio de qua Fa. li. viij. Victũ cibũ, à viuendo diciẽ. Dodona, ab excellentia nemoris Dodonã poſuit. Dodona enim in Epiro Ioui ſacra erat, nã illic templum & oraculũ fuerat ei cõſtitutum, quod latius aperimus Eclo. viij. vtq; Pli. li. ij. c. vij. docet in Dodona fons erat gelidus, qui ĩmerſas faſces extinguebat, ſi tñ extinctę admotæ fuiſſent accẽdebanẽ. ¶ Mox deinde. ¶ Et frumẽtis la. ad.) Labor erat hoĩbus arandi, ſerendi, & ſimilium. Deĩde additus eſt ẽt frumẽtis labor,

Robigo videlicet rubiginis carduo℞, &c. ¶ Labor.) Calamitas. ¶ Eſſet.) carpet, abſumeret Rubigo, id vitiũ eſt rodẽs ferrũ, vel ſegetes, qſi rodigo. Vnde olim robigo dicebaẽ. Pli. aũt lib. xviij. de vitiis frugum ait. Coeleſte frugũ, vineariũq; maliũ nullo minus noxiũ eſt rubigo, frequẽtiſſima hæc in roſido tractu, cõuallibuſq;, ac pflatũ nõ habentibus, e diuerſo carẽt ea ventoſa, & excelſa. Feſtus au-

Rubigalia. tem ait, & rubigalia dies feſtus. vij. kal. maias, qñ putabant rubiginem vertere colebanẽ, & Pli. li. xviij. inquit quod rubigalia Numa cõſtituit, q̃ agebanẽ. vij. kal. maias, qm̃ tunc fere ſegetes rubigo occupat. ¶ Segnis.) Sterilis, & ſegnitiẽ pbens ſegeti. ¶ Carduus.) vide in Buc. ¶ Subit.) Succedit. ¶ Lappæ.) Pli. xviij. de vitiis frugum ait, lolium, & tribulum, & carduum, lappamq; non minus quàm rubum ĩter frugum morbos: qn inter ipſius terrę peſtes numerauerim. De tribulis autem latius Pli. li. xxj. & li. xxij. ¶ Nitentia culta.) Splendentia, & arata arua. ¶ Lolium.) De hoc late diximus Eclo. v. ¶ Steriles auenę.) De auenis ẽt latius Eclog. v. Quod niſi pdicto℞ epilogum facit: dixerat enim. Multũ adeo raſtris, &c. Eſt autem ſenſus, quod quamuis prędicta ab agricola fierẽt niſi ſequẽtia quoq; agerenẽ, fruſtra prędicta omnia forẽt. ¶ Terrebis aues.) propter illud nihil improbus anſer &c. Premes vmbras, ꝓpter illud, Aut vmbra nocet. ¶ Opaci.) Vmbroſi. ¶ Premes. Cohibebis, exſcindes.

℄ Prima

ASCENSIVS.

℄ Prima Ceres ferro. Redit ad iſtitutũ ſuũ, vt. ſ. agriculturę authorem ſignificet, dicens Cererẽ eã inueniſſe tangens paucis eius difficultatẽ, vt diligentẽ reddat agricolã, additurus mox arma ſeu iſtrumenta quibus agricolis vtendũ eſt. ℄ Ordo igiẽ eſt. Ceres inſtituit. i. ſtatuit & docuit prima. i. priusq̃ alius quiſpiã, mortalis. ſ. hoĩes cum ipſa p inuentũ ſuum ĩmortalitatẽ meruerit, & dea frugũ habita ſit, vertere. i. vertẽdo colere terrã, ferro. i. qbuſcunq; armis ac inſtrumẽtis ex ferro factis, aut ferro munitis vt vomere, bidẽte, marris foſſoriis &c. tunc ſup. cũ glandes atq; arbuta. i. fructus arbuto℞, & qcunq; ſylueſtres, deficerẽt. i. deeſſent ſyluæ ſacræ. i. Ioui cõſecratę, cui minime defore putabantur, & Dodona. ſ. ſylua illa ſacra in Epiro negaret. ſ. mortalibus victũ qa tunc glãde veſci ſolebant, Labor. i. difficultas & calamitas, eſt additus. ſ. à Ioue qui noluit facilẽ eſſe viã colendi agros &. i. ẽt frumentis, ita ſup. vt mala. i. nociua & pnicioſa rubigo eſſet. i. cõſumeret (ab edo es eſt) culmos. ſ. frumenti, qđ prius lętius veniebat, & vt carduus. i. herba ſpinoſa florẽ hirſutũ ferens de genere tribulo℞, in cuius foliis ſemp aqua inueniẽ, vnde græce dipſacos i. ſitiens, diciẽ, ſegnis. i. infoecundus & nihil boni afferens, horreret. i. horridus ſtaret in aruis & ſup. poſtq̃ is horrere coepit ſegetes intereunt, & ſylua aſpera. ſ. veprium tribulo℞, ſpinarum, lapparum & ſimilium, ſubit. i. p ſe ſubſecuta eſt. Sylua dico appoſitorie lappę & tribuli, aut ſylua lappæ, & tribuli, vt ſint genitiui ſingulares, & lolium infelix. i. zizania infelicitatẽ pariens, & auenę ſteriles. i. ventoſæ & ſterilitatem inducentes, dominanẽ inter culta. ſ. arua nitẽtia. i. ſplendẽtia frequenti opera agricolæ, ita, vt nõ vicium ſed calamitas ſit agricolæ. Dominanẽ aũt vſq; adeo q niſi tu inſectabere terram aſſiduis raſtris. i. niſi aſſidue raſeris, & eradicaueris herbas nociuas, & niſi terebis aues ſonitu. ſ. arcus aut vocis, & niſi premes. i. diminues & exſcindes falce. i. cultro ĩcuruo vmbras ruris opaci, ideſt arboribus circũſepti, & niſi vocaueris imbrem votis, ſcilicet diis factis, heu (dolentis interiectio) tu ſpectabis fruſtra, ideſt ſine commodo tuo imo cum dolore cum ſolus careas, magnum aceruum, ſcilicet frumenti, alterius. ſ. vicini tui qui eam diligentiam adhibuit & ſolabere. i. mitigabis ſed non penitus ſedabis nec placabis famem, ſcilicet tuam & tuorum, quercu concuſſa, ideſt agitata ad habẽdam glandem in ſyluis, vbi videlicet naſcitur.

PIERIVS.

℄ Deficerent ſyluæ.) In codi. nõnullis admodũ vetuſtis, defuerant, legitur: Sed Deficerẽt, magis placet. ¶ Vt mala culmos eſſet rubigo.) In Roma. codi. & hic, & alibi, robigo, per, o, prima ſyllaba ſcriptum eſt. Vnde robigalia ſacra robigo deo inſtituta à numa anno regni ſui. xj. vt author eſt Plinius. ¶ Horreret in aruis carduus.) In antiquis aliquot codicibus carduos, vt ſexcẽta huiuſmodi exempla in veterum monumentis. ¶ Et ſteriles dominantur auenæ.) Hic ſuum habet locum, dominantur, quod in Bucolicis



ſilicis naſcuntur extãt, codicibus legi diximus. ¶ Quod niſi & aſſiduis.) In Romano cod. adſiduis, idq; perperam ſcriptum ex Caruſij ſentẽtia, Quod vero ſequitur, terram, inſectabere raſtris. In Mediceo codice herbam inſectabere ſcriptũ eſt. ¶ Fruſtra ſpectabis aceruum.) Vt miſſum faciã, aceruom, ex antiquis codicibus. In Mediceo non ſpectabis, ſed expectabis, habetur, id enim ſpectandi auget ſignificatum.

Dicendum, & quæ ſint duris agreſtibus arma:
Quis ſine, nec potuere ſeri, nec ſurgere meſſes.
Vomis & inflexi primum graue robur aratri,
Tardaq; Eleuſinæ matris voluentia plauſtra,
Tribulaq;, traheæ q;, & iniquo pondere raſtri:
Virgea præterea Celei, viliſq; ſupellex,
Arbuteæ crates, & myſtica vannus Iacchi.
Omnia quæ multo ante memor prouiſa repones:
Si te digna manet diuini gloria ruris.
Continuo in ſyluis magna vi flexa domatur
In burim, & curui formam accipit vlmus aratri.
Huic à ſtirpe pedes temo protentus in octo:
Binæ aures, duplici aptantur dentalia dorſo.
Cæditur & tilia ante iugo leuis, altaq; phagus
Stiuaq;, quæ currus à tergo torqueat imos.
Et ſuſpenſa focis exploret robora fumus.

SERVIVS.

¶ Duris agreſtibus.) Quia in labore durant. ¶ Arma.) Inſtrumenta: vt alibi, Cerealiaq; arma. ¶ Quis ſine.) Sine quibus. ¶ Seri.) Seminari. ¶ Surgere.) Creſcere. ¶ Vomis.) Et ab eo quod eſt vomer, et ab eo quod eſt vomis, vomeris facit: ſed rationis eſt vomer, nã vomis vſurpatũ eſt, rarum enim eſt vt in is exeuntia, ri in obliquis recipiant: vt cinis, puluis. Talis ẽ & in græcis ratio: nã actin & actis dicunt, delphin & delphis, Eleuſin & Eleuſis: ſed verius in n deſinũt: quod in obliquis habent, vt actiuos, Eleuſinos, delphinos. ¶ Graue robur aratri.) Propter ſulcos altius imprimẽdos. ¶ Inflexi.) autẽ pro flexi poſuit: nã, in, abũdat. ¶ Tardaq; Eleuſinæ matris.) Eleuſin ciuitas eſt Atticæ ꝓuinciæ, nõ longe ab Athenis: in qua cũ regnaret Celeus, & Cererẽ filiã quærentẽ liberaliſſime hoſpitio ſuſcepiſſet, illa pro munere oſtendit ei omne genus agriculturę, filiũ ẽt eius Triptolemum recens natum per noctẽ igne fouit, per diem diuino lacte nutriuit. & eum alatis ſerpentibus ſuppoſitum, per totũ orbẽ miſit ad vſum frumentoꝝ hominibus indicandũ. Ergo hoc dicit, plauſtra volubilia matris Eleuſinæ, id eſt qualia oſtendit Ceres apud Eleuſina, aut certe, qualibus mater deoꝝ colitur, nam ipſa eſt etiam Ceres. ¶ Tribula.) Genus vehiculi quo teruntur in area fruges maturæ. ¶ Traheæq;. Epentheſis eſt traheæ pro trahæ: ſicut nauita pro nauta. Eſt vero traha genus vehiculi dictũ à trahẽdo: nam non habet rotãs. ¶ Iniquo põdere raſtri.) Pro iniqui ponderis. i. magni. ſ. vt ſine labore ruſtici glebas poſſint infringere. ¶ Virgea pᵗerea Celei viliſq; ſupellex.) i. vaſa de vimine facta, qualia Ceres Celeo aliquando monſtrauit: vt qualos, corbes, & cætera. Sane hæc corbis dicẽdum eſt fœminino genere, ſm Tulliũ, qui ait, Meſſoria ſe corbe contexit. Sane. Supellex) vſurpatũ eſt, nã artis eſt, hæc ſupellectilis. Genitiuus enim aut par debet eſſe nõiatiuo, aut maior vna ſyllaba vt, muſa muſæ: doctor doctoris. Si duabus maiorem inuenerimus, cõtra artem id eſſe manifeſtũ eſt: vt anceps, pꝛæceps, & pauca alia. ¶ Arbuteæ crates.) Ex arbuto factę. ¶ Et myſtica vãnus Iacchi.) i. cribrũ areale. Legimus autẽ & vallus ſm Varronẽ, quod id nihilominus ſignificat. Myſtica autem Iacchi ideo ait, ꝙ apud antiquos Liberi patris quem nũc Iacchum vocat, ſacra ad purgationem animæ ꝑtinebant: & ſic homines eius myſteriis purgabantur, ſicut vannis frumenta purgantur. Hinc eſt quod dicitur Oſiridis membra à Typhone dilaniata Iſis cribro ſuperpoſuiſſe. nã idem eſt Liber pater, in cuius myſteriis vannus eſt: quia vt diximus animas purgat. Vnde & Liber ab eo ꝙ liberet dictus eſt, quem Orpheus à gigãtibus dixit eſſe diſcerptũ. ¶ Ante memor prouiſa repones.) Antequam agriculturã exerceas, ante pręparabis hæc omnia, quæ in illius rei ſunt vſum neceſſaria. ¶ Prouiſa.) i. pręparata. ¶ Repones.) Recondes, & ſalua cuſtodies. ¶ Manet.) Expectat. ¶ Diuini gloria ruris.) i. ſi tu gloriam diuini ruris vis adipiſci: aut ſi id tibi conceſſum eſt cœlitus, vt gloriã ruris habeas. ¶ Diuini) autẽ à diis conditi: vel quia terra, dea dicitur. ¶ Cõtinuo.) Principio ſtatim, aut priuſq; agriculturã cœperis. ¶ Vi.) Virtute. ¶ Domatur.) Vſui ſeruire cogitur. ¶ In burim.) In curuaturam. Nam buris eſt curuamentum aratri, dictum quaſi βοὸς οὐρὰ ꝙ ſit in ſimilitudinem caudę bouis. ¶ Formam.) Modum. ¶ Huic.) i. aratro. ¶ A ſtirpe.) A radice, vel ima ſummitate. ¶ Temo.) Ad quẽ ligantur, vel iunguntᵉ boues. ¶ Pedes protẽtus in octo.) Subaudi aptatur. ¶ Binæ.) Duę, quibus latior ſulcus efficiatur. ¶ Duplici dentalia dorſo.) Dentale eſt lignum ad quod vomer includitur. Duplici autem dorſo dicitur, aut lato, vt At duplex agitur per lumbos ſpina, aut re vera Duplici, cuius vtrunq; eminet latus. Et fere huiuſmodi ſunt omnes vomeres in Italia. ¶ Iugo.) i. ad iugum. ¶ Leuis.) Ideo leuis, ne boues laborent. ¶ Stiua.) Manica aratri qua regitur. Cicero in Scauriana, Ab ipſa ſtiua mecum homines loquebantur. ¶ Currus imos.) Currus dixit, propter morem ꝓuinciæ ſuæ, in qua aratra habent rotas quibus iuuãtur. ¶ A tergo.) Poſt tergum. ¶ Torqueat.) Vertat. ¶ Suſpenſa focis exploret robora fumus.) Probatæ enim ſoliditatis ſunt ligna, ſi fumo rimas minime effecerint, nanque ad exudãdum fumum adhibita ſi rimas faciũt & ſciſſuras, mala ſunt & infirma. Totus autem hic locus de aratro, Heſiodi ẽ. τῆμος ἀρότρου μὴ μεμνημένος ὥριον ἔργον, ὅλμον μὲν τριπόδην τάμνειν, ὕπερον δὲ τρίπηχυν ἄξονα δ᾽ ἑπταπόδην.

PROBVS.

¶ Tardaq; Eleuſinæ matris voluentia plauſtra.) Imperiti ea ploſtra appellant. Sunt enim vehicula, quorum rotę non ſunt radiatę, Sed tympana cohærentia axi, & iuncta cantho ferreo. Axis autem cum rota voluitur. Nam rotæ circa eiuſdem cardinem adhibetur, hoc vehiculum in ſacris Cereris arcanæ, quæ eleuſis appellatur, ab oppido eleuſinę attico, & id ducunt boues. Eſt præterea oliuæ viridis ſiliqua folliculus, in quo faba naſcitur.

MANCINELLVS.

¶ Arma.) inſtrumenta de quibus late Cato in lib. de re ruſtica. cap. x. & Var. lib. j. capi. xxij. ¶ Vomis.) Vomerum plura ſunt genera. Culter vocatur prædenſam terram ſecans priuſquam proſcindatur, futuriſq; ſulcis veſtigia præſcribens inciſuris, quas re ſupinus in arando mordeat vomer. Alterum genus eſt vulgare roſtratum vti vectis. Tertium in ſolo facili, nec toto porrectũ dentali, ſed exigua cuſpide in roſtro latiore Plin. libro. xviij. id ſcrib. ¶ Graue robor.) ideſt graue lignum. Eſt itaque robor per, or, non per, vr, legendum quoties pro ligno ponitur. Robor enim quamuis arboris ſpecies ſit, tamen pro ligno poni ſolet, & vt gramen pro omni herba, quamuis propria ſpecies ſit. ¶ Graue.) id ait vt terra altius ſubigatur. ¶ Tarda.) pro tarde. ¶ Eleuſinæ matris.) Erat Eleuſinum oppidum atticæ, vt Plinius ſcrib. libro. iiij. Ibi autem eleuſinæ Cereris templum extabat, vt Stra. docet lib. ix. ¶ Plauſtra.) ea ſunt vehicula, quibus opera deferuntur, vt frumenta, legumina, item lapides, aſſeres, tignum, Cereris autem eleuſinę plauſtra poeta dixit, quoniam authore Iuſti. lib. ij. ſub Erichteo athenarum rege frumenti ſatio apud eleuſina Triptolemo reparata eſt: vbi & Cereris tẽplum erat, vt diximus. ¶ Tribulaq;.) Var. li. j. ca. lj. inquit. Tritura fit apud alios iumẽtis iunctis, & tribulo. Id fit è tabula lapidibus, aut ferro exaſperato, quod impoſito auriga, aut pondere grandi trahitur iumentis iunctis. Aut diſcutit è ſpica grana, aut ex aſſeribus dentatis cum orbiculis, in quo quis ſedet, vt agitet quæ trahant iumẽta. Plin. quoq; lib. xviij. cap. xliiij. ſcri. Meſſis ipſa alibi tribulis in area, alibi equorum greſſibus exteritur, alibi perticis flagellatur. ¶ Traheæq;.) Traha genus vehiculi dictum à trahendo, nam nõ habet rotas, pro eo autem, quod eſt pluraliter trahæ, traheę dixit, e, literam addens. ¶ Virgea cele.) Varro de his, quæ iumenta ducunt ait. Tragula ab eo quod trahitur per terram. ¶ Stirpea.) Quę virgis ſtipatur. i. colligẽdo implicatur, in qua ſtercus, aliudve quid vehitur. Ita poeta virgea pro ſtirpea dixiſſe videtur. Celeus autem, vt ſcribit Euſebius. Eleuſinæ regnauit, quo tempore Triptolemus longa naui illuc acceſſit, diſtribuitq; frumenta. Oui. li. iiij. faſto. Triptolemi patrem fuiſſe dicit. Supellex) Var. li. j. capi. xxij. ait inſtrumentum, & ſupellectilem ruſticam omnem oportet habere ſcriptam in vrbe, & rure dominum. Villicum cõtra ea ruri omnia certo ſuo quæq; loco ad villã eſſe poſita. ¶ Arbuteæ crates.) Pro vehendis meſſibus, aut ſtercore. Pli. lib. xviij. capi. xxxix. ſic ait. Reliqua opera nocturnã maxime vigilia conſtat, quales crates fiſcinas texere, faces incidere, rudicas præpa-

Robor.

Celeus.

rare.lib.vero.xvj.ca.xlij.inquit Cortex è fago.tilia,abiete: picea in magno uſu agreſtium,vaſa,corbeſq́;,ac potentiora quædam meſſibus conuehendis,vindemiiſq́; faciunt,atq; prætexta tuguriorum.¶ Vannus.) Cribrum eſt,quo frumenta,& legumina ventilantur, vt ſcribit Marcellus,hinc dictum eſt, vannat euannat, vannatur euãnatur.i.ventilat,& ventilatur.¶ Myſtica vãnus.) i. occulta,& ſine aperta ſignificatione ipſorum ſacrorum.ſ. quę ꝓprie diuinis viris,ſacerdotibuſq́; tantũmodo cognita ſunt,in quibus vanno vtebantur myſtica,& occulta ratione,nam Bacchi ſacra ad purgationem animæ pertinere aiunt,ſicq́; eius myſteriis purgari homines,ſicuti vanno frumenta, Myſticos aũt græce,latine archanũ ſignificat.¶ Iacchi.) Bacchi,ſed cur Iacchus videto in Sileno.¶ Gloria.) Ille quidem ruris gloriam habet,qui omnia ſuo tempore in aruo colendo exercuerit:multo ante neceſſaria ſibi parauerit.¶ Diuini.) Fertilis.¶ Manet.) Expectat,ſeu tibi futura eſt.¶ Burim.) Bura,vt Nonius ſcrib.dicit̃ pars poſterior aratri decuruata,hanc Virgilius burim vocauit.Dicitur autem bura quaſi bouis vra.i.cauda in cuius ſimilitudinem formata eſt.¶ Vlmis.) Pli.lib.xvj.ſcribit,ꝙ rigorem fortiſſime ſeruat vlmus,ob id carminibus,craſſamẽtiſq́; portarum vtiliſſima,quoniam minime torquetur.Vlmus,& fraxinus lentæ,ſed facile panduntur, flexibiles tñ,ſtanteſq́; à circunciſura ſiccitate fideliores.¶ A ſtirpe.) à radice.¶ Pedes.) pedis mẽſura eſt digitorũ.xvj. ¶ Temo.) Varro ſcribit ꝙ dictus eſt à tenendo. Is enim continet iugum,& plauſtrum.¶ Binæ aures.) Sic enim ſulci latiores fiũt.¶ Dẽtalia.) Dentale eſt aratri pars prima,in qua vomer inducit̃ quaſi dens Duplici dorſo,dentale enim quadratum ſit,ideo de duplici dorſo ait.¶ Tilia.) In tilia mas & fœmina differũt,namq; materies maris dura,ruffiorq́;,ac nodoſa,& odoratior,nec ſemẽ fert,aut florẽ,vt fœmina,materia teredinem nõ ſentit, Plin.lib.xvj. ¶ Iugum.) Varro ſcribit iugum,& iumentum à iungendo dicta.¶ Stiua.) Docet Var.ꝙ ſtiua à ſtando dicitur,eſt autem aratri manicula,dicta quidem manicula,ꝙ manu bubulci tenetur. ¶ Currus.) id ait,quoniam vt Pli.li.xviij.c.xviij.ſcri. Galliæ aratro duas addiderunt rotulas,ꝙ genus vocant planarati.Exploret, probet, vel ſiccet, vt Nonius quoq; ait.

Vannus

Pes.

Temo

Dentale

ASCENSIVS.

¶ Dicendũ & q́ ſint &c. Cõuenienter poſtq́ docuit, quõ & qua diligentia terra colenda ſit,docet quibus armis ſeu inſtrumẽtis. Nã arma dicuntur omniũ artificũ inſtrumẽta: vulgo,tamen pro munimentis pcipue armoꝝ accipi ſolent. Quæ aũt arma deſcribat,ex ordine patebit qui talis eſt. Dicendũ.ſup.eſt.i.dicere oportet,&.i.etiã q́ arma.i.inſtrumenta ſint agreſtibus.i.in agro degẽtibus agricolis.ſ.duris.i.labore induratis,& malo aſſuetis. Quis ſine.i.ſine q̃bus,meſſes.i.fruges metendæ & ſecandæ nec potuere ſeri.i.ſeminari,nec ſurgere.i.creſcere in altũ.Primũ ſup.eſt vomis.i.qui terrã vomit,& graue.i.ponderoſum & forte robor.i.lignum aratri inflexi.i.incurui,& plauſtra.i.vehicula,matris eleuſinę.i.Cereris,q́ apud eleuſinã ciuitatem vbi colitur,vehicula ad auehendas meſſes inſtituit, voluẽtia ſup.&,aut voluentia.i. volubilia,tarda,pro tarde,ſup.ſunt ruſticis neceſſaria aut qd ſimile, & tribula.i.inſtrumẽta triturãdi & trahea, pro trahæ,q́ ſunt inſtrumenta,q́ trahuntur ſine rotis,& raſtri.i.dentalia pōdere iniquo.i.aut grandi aut inæquali,quia ſecũdũ terrę qualitatẽ dentes,& pōdus habẽt, (Seruius paſſim inuit ſeptimos caſus,quos ablatiuos ex vi demõſtrationis appellant loco genitiuorũ poni vt eſt raſtri iniquo pōdere pro iniqui ponderis,& lato venabula ferro ꝓ lati ferri, Æneí.iiij. verũtamẽ honeſtior eſt per ablatiuũ q́ per genitiuũ locutio) pterea.i.pter hoc eſt ſup.& ruſticis habẽda,ſupellex virgea,& vilis.i.vtenſile ex virgis factũ,& ideo vile, qa virgę non magno veneũt ruſticis.Celei.i.q́; Celeus rex eleuſinus tpe Triptolemi regnãs poſtea vſus eſt,ſupellex,inq́; virgea videlicet crates arbuteæ.i.ex arbuteis virgis cõſertę & contextę, & vãnus.i.cribrũ ad ventilanda & purganda frumẽta,myſtica.i. qua etiã vtebantur in myſticis ſacris Iacchi.i.Bacchi, q́ oĩa.ſ.dicta inſtrumenta tu memor.ſ.indigentiæ pteritæ repones.i. locabis in repoſitorio ſuo,prouiſa multo ante.ſ.q́; vtaris.ſi gloria digna.i.pſtans diuini ruris.i.quod dñ aliq̃n coluere aut fertilis,manet.i.expectat aut delectat & imoratur te.Sed ſolemus dicere id manere,quod certo futuꝝ iudicamus etiã malũ,vt in Achilleide ſtatim. Quid maneat populos vbi tãta iniuria primos. Degraſſata duces? Cõtinuo.i.ſtatim dum adhuc tenera eſt vlmus.i.arbor illa flexa in ſyluis.i.adhuc creſcens magna vi.i.violẽtia domatur i.curuatur in burim.i.formã buris,hoc eſt incuruamẽti aratri,& accipit formã aratri curui,temo.i.lignum oblõgũ,ad quod rotę cõnectuntur,protentus.i.porro tentus hoc eſt extenſus in octo pedes.i.ad lõgitudinẽ octo pedũ,& aures.i.ferra aut ligna latiora in morẽ aurium vtrinq; affixa,vt latiorẽ ſulcũ faciãt binæ.i. duę,aut ſingulis inſtrumẽtis ſulcãdi duæ, & dentalia.i.ligna in quibus vomer infigitur,duplici dorſo.i.angulo cũ ſint quadrangularia,aptantur.i.applicãtur huic.ſ.aratro. Et tilia leuis.i. lignũ tilię arboris parum põderoſę,cęditur,ante.i.priuſq́; opus ſit ea vti.cęditur.i. amputatur iugo.i.ad iugũ.i.vt ex ea fiat iugũ. Eſt enim dandi caſus,& fagus alta.i.pcera cędit̃ iugo:& ſtiua.i. manicula aratri à ſtando dicta,cęditur ſup.q́ torqueat.i. torquendo dirigat imos cur.à ter.i.à parte poſte.ſequitur enim aratrũ arãs. Et ſu.explo.i.probet & ſiccet ac vires exquirat,rob.i.ligna fortia ſuſpen.fo.i.iuxta fumarium,in quo loco ignis fouetur.

Ablatiui

PIERIVS.

¶ Et my.van.iacchi.) In Ro.co.Myſtica Vallus,legitur Myſtica quidẽ,vt alibi dictũ mutatione τοῦ,υ,in,v,quia veteres peregrinas literas abhorrebant.Eodẽ mõ in anti. Liuiano co.corcvram pro corcyram legitur.& huiuſ pleraq;. Vallus vero ex Varro eſt, apud quẽ Vallus,q́ apud alios,vãnus,& in li.de ling.latina à volatu dictam aſſerit,quod quũ id iactant, volant inde lęuia.¶ Prouiſa repo.) In Mediceo co.reponas,per modũ imperandi.¶ Explo.rob.fu.) In Ro.cod.& in Oblongo Vetuſtiſſi. Explorat, legitur, vt cum cæditur, procedat,altera tamen lectio non reiicitur.

Poſſum multa tibi veterum præcepta referre,
Ni refugis,tenueſq́; piget cognoſcere curas.
Area quum primis ingenti æquanda cylindro:
Et vertenda manu,& creta ſolidanda tenaci:
Ne ſubeant herbæ,neu puluere victa fatiſcat:
Tum variæ illudunt peſtes.ſæpe exiguus mus,
Sub terris,poſuitq́; domos,atq; horrea fecit:
Aut oculis capti fodere cubilia talpæ.
Inuentuſq́; cauis bufo,& quæ plurima terræ
Monſtra ferunt,populatq́; ingentem farris aceruum
Curgulio,atq; inopi metuens formica ſenectæ.

SERVIVS.

¶ Ni refugis.) Niſi graue tibi ſit.¶ Tenues.) Leues.¶ Piget.) Pigrũ eſt. ¶ Area cũ primis.) In primis.¶ Ingẽti ęquãda cylindro, Et vertenda manu & creta ſolidãda tenaci.) Hæc ꝑ Hyſteron proteron dicuntur. Nã primum eſt vt manu terra vertatur: deinde ſolidetur glarea:poſtremo æquetur.¶ Cylindro,) id eſt lapide tereti, in modum columnæ,qui à volubilitate nomẽ accepit. κυλίνδειν enim eſt verti.¶ Neu puluere victa fatiſcat.) Hypallage eſt pro ne victa fatiſcat in puluerẽ.¶ Tũ.) i.etiã.¶ Variæ illudunt peſtes.) Per ludum nocent.¶ Exiguus mus.) Nitela,cuius Cicero meminit in Sextiana. Et qa hic Virgilius vilium aĩalium mentionem fecit:ideo premiſit, Ni refugis tenueſq́; piget cognoſcere curas.¶ Aut oculis capti fodere cubilia talpę.) Hoc eſt oculis debiles. Cum enim talpę ceci naſcantur,quomodo capti oculis? illi enim capti dicuntur,qui aliquando viderunt. Et mutauit genus.nam hæc talpa dicitur: ſicut etiam de damis fecit : vt Et timidi venient ad pocula damę.¶ Cauis.) Cauernis,& locis cauatis.¶ Bufo.) Rana terreſtris,nimiæ magnitudinis. ¶ Mõſtra.) Ideſt & alia purgamenta terrarum. ¶ Ferunt.) Gignunt. ¶ Farris.) Frumenti. Et hic ſpeciale poſuit ꝓ generali,nã non ſolũ far,ſed et alias fruges & ſegetes,hęc monſtra vel vermes populant. ¶ Curgulio.) Varro ait hoc nomen per Antiſtichon dictum:quaſi gurgulio eo ꝙ nihil penè aliud ſit q̃ guttur. ¶ Inopi metuens formica ſenectę.) Senectus ſemp alienum quęrit auxilium : nã inopi, non tantum ad formicam pertinet,ſed generale epithethon eſt ſenectutis.

MANCINELLVS.

¶ Poſſum multa tibi,) Oratorie agit.reficit enim lectoris,auditoriſq́; animum ac reparat noua pollicitãdo, & reddit attentũ. ¶ Area.) vbi frumenta terantur,& areſcant area dicitur, vt Varro ſcri. Cato autem.ca.xcj.ſic ait. Aream ſic facito.locum vbi facias confodito,poſtea amurca conſpergito bene,ſinitoq́; combibat, poſtea cõminuito bene glebas,deĩde coęquato,& pauiculis verberato,poſtea denuo amurca conſpergito,ſinitoq́; areſcat,ſi ita feceris,nec formica nocebit,neq; herbæ naſcentur, plura etiam dicit in.c.cxxviij.vbi iubet areã cylindro,aut pauicula coęquandam.

dam. Varro aūt li.j.c.ij. inquit areā eſſe oportet in agro ſublimiori loco, quā pflare poſſit vētus, potiſſimum rotundam, & medio paululū extumidā vt ſi pluerit, non cōſiſtat aqua, amurca ſolent perfundere, ea.n. herbarum eſt inimica, & formicarū & talparū venenū, prope areā facienda vmbracula, quo ſecedant homines tpe meridiano. Cū primis .p in primis de quo Gel. videto. ℣ Cylindro.) Cylindrus dr̃ à cyleo, vel à cylizo, quod eſt voluo. eſt.n. lapis teres in modū colūnę. ℣ Vertēda manu.) i. tractāda, & ſubigenda, dixit.n. Cato aream ſic facito. Locū vbi facies confodito, poſtea cōminuito bñ glebas. Alio ēt loco dixit confodiatur minute terra, &c. ℣ Solidanda.) Roboranda, integranda. ℣ Creta tenaci.) Pli.li.xviij.c.xlij. ſcri. aream ad meſſem creta pręparandā. Catonis ſnīa amurca tēperata. Maiore ex parte ęquāt, tm̄, & ſimo bubulo dilutiore illiniunt, id ſatis ad pulueris remedium videtur. ℣ Subeant.) Succedant. ℣ Puluere.) qui fit calore, & æſtu.

Cylindrus.

Fatiſcē. Fatim. ℣ Fatiſcat.) Fatiſcere eſt apire, vt ſcribit Nonius, ſatim vero abundanter dicimus, vñ & affatim. Hiſcere aūt aperire. ℣ Tum.) i. vbi area hiſcere coepit. ℣ Illudunt.) Decipiunt. perluſum quendam. ℣ Mus.) Græce mys dicitur. De muribus autem plurima legito in Plin. lib. vij. Itē lib. xviij. & lib. x. item in Ariſtotele de animalibus lib. vj. ℣ Oculis capti.) i. orbati oculis. ℣ Talpę.) Ariſto. lib. j. de animalibus, talpam oculos omnino habere negat, hi aūt ſemper terrā effodiunt, & humū egerunt, & radices ſubter frugibus comedūt. Pli. quoq; li. xxxj. c. iij. ſcribit talpas cæcitatis perpetuę tenebris dānatas. ℣ Buffo rana.) terreſtris maxima. ℣ Populat.) deſtruit, prędaſ. ℣ Curgulio.) Frumēti vermis, vel fabę. Pli. lib. xviij. ſcribit curculionē non deſcēdere infra quatuor digitos, nec amplius periclitari. ℣ Formica.) Pli. li. xviij. ca. xlij. ſcribit, formicam interlunio. i. lunæ coitu quieſcere, plenilunio etiam noctibus operari, meminit etiam lib. xix. ca. xlvij. Sed lib. xj. cap. xxix. Dixerat formicis eſſe reipu. rationē memoriam, curam, & quod ſemina arenoſa cōdunt, ne ruſus in fruges exeant terra, maiora ad introitum diuidunt, madefacta imbre proferūt, ac ſiccāt, operantur & noctu plena luna. Silices itinere earum attritos videmus, & in opere ſemitam factam.

Talpa.

Formica.

ASCENSIVS.

℃ Poſſum multa.) Sunt inqt alia multa agricolis neceſſaria & à veteribus tradita, quoꝝ eſt areæ. i. ſoli plani & aridi vbi frumēta teruntſ, & flagellanſ ſtructura, quā caute docet facere, ne mures, aut talpę ſimileſq; beluæ ſubterraneæ male compactā penetrēt & grana furētur dicens. Ego poſſum referre. i. recēſere & narrare tibi. ſ. auditori, multa pcępta veterū. ſ. q de agricultura ſcripſerūt, ni. i. ſi non refugis. i. renuis, & ſi non piget ſup. te cognoſcere tenuis. i. tenuiſſireꝝ curas. i. accuratiōes, & ſtructuras, Area tum primum legit Seruius. Mancinellus cum primis cū A. Gelio Area ſigitur eſt ęquanda. i. planāda ingenti cylindro. i. lapide terete & volubili (non dices cum cylindro) ſed cū primis ſup. rebus. i. inter præcipuas res, & ipſa eſt vertenda. i. tractanda manu, & ſolidanda tenaci creta, ne herbę ſubeant. i. ſuboriantſ, neu. i. neue ipſa victa. i. obſita aut debilitata puluere q fieret ex terra macra & nō fatiſcat. i. affatim hiſcat & aperiatur, qa varię peſtes. i. mōſtra peſtifera illudunt. i. imponūt, ipſi. i. agricolę hoc eſt decipiūt ipſum tum. i. tunc qñ area fatiſcat rimis, qa mus exiguus qui terrenus ſorex dr̃ & roſtrū acutum habuit poſuit ſæpe domos ſub terris atq; fecit horrea. i. granaria ſub terris (Qui de venuſtate carminis pcipiunt, negāt monoſyllaba fini carminis, niſi ſint aïalium nomina, vt naſcetur riduculus mus, & amica luto ſus apud Hora. flaccū, & hic exiguus mus, & alibi inuenta ſub ilicibus ſus) & talpę capti oculis. i. q oculos quidē habent ſed captos qa eis vti non poſſunt (vnde & veſtales quę ſuę poteſtatis non manēt capi dicuntur, ſicut & amātes. Locutus aūt eſt per maſculinū genus, ſicut in Buco. Cum canibus timidi venuēt ad pocula damę) fodere cubilia ſub terris, & buffo. i. rana terreſtris & venenoſa, inuentus ſup. eſt in cauis. i. cauernis terrę, & male ſolidatis areis, plurima mōſtra, ſup. alia quę terrę ferunt. i. pducūt, & curgulio. i. vermis gutturoſus frumēti rapax, populat. i. furaſ (vtitur ēt actiua voce prio Æneid. Non nos aut ferro libycos populare penates Venimus, cū alij fere populor dicant) ingentē aceruum. i. cumulum ab aggerendo dictū, farris. i. illius frumenti, & formica metuens ſenectę inopi. i. pro ſenecta inope, cum amplius acquirere non valeat, ſup. populat ingētē. i. valde magnum, quaſi extra gētem. i. genus ſolitum aceruum. ſ. farris.

Regula.

PIERIVS.

℃ Tenuiſq; piget cognoſcere, curas.) In Oblōgo codice, cauſas habetur. ℣ Area cū primis ingēti eſt ęquāda cylindro.) In Mediceo codi. & pleriſq; alijs veteribus verſus is ita legitur. Area cū primis ingēti æquanda cylindro, abſq; eſt, Vide vero apud Au. Gellium. li. xvij. c. ij. ſicut, cum primis, p in primis dicebant. Ad hęc Cariſius ſolœciſmum eſſe tranſmutatione qualitatis in ppoſitionibus ait, vt in hoc verſu, vbi cum primis, pro, quum in primis poſitum ſit. ℣ Tum variæ illudunt peſtes.) In Romano codice & aliquot alijs antiquis illudant habetur, quāquā non diſplicet illudunt, vt vertatur aliò ſermo. ℣ Poſuitq;, domos.) In Lōgob. codice, domus eſt, vt quartæ ſit declinationis, quod etiam apud oratores habetur, vt in veteri codice Liuiano lib. iij. primę decadis, vbi de Quinctij triumpho. epulæ inſtructæ fuiſſe dicuntur ante omnium domus. Sed enim verborum inuitatus propinquitate præterire nō poſſum, quod ſtatim ſubſequitur in eodem antiquo exemplari. Epulantes q; cum carmine triumphali, ex ſolēnibus locis comeſſantium modo, Currū ſecuti ſunt vulgata exemplaria neſcio quos ſolennes iocus habēt. ℣ Populatq; ingentem farris aceruum curgulio.) In Mediceo cod. non habebetur, q;, particula, quæ ſuperne addita eſt aliena manu. Ante vero populat punctus eſt, qui periodum claudit. Qui vero ſyllabę timuerunt, q;, illud vt ſæpe alibi addiderunt. Scribendum vero p. C. curgulio licet. G. audiatur vt in caieta caio, & aliquot alijs.

Contemplator item, cum ſe nux plurima ſyluis
Induet in florem, & ramos curuabit olentes:
Si ſuperant fœtus: pariter frumenta ſequentur:
Magnaq; cum magno veniet tritura calore.
At ſi luxuria foliorum exuberat vmbra,
Nequicq̄ pingueis paleæ teret area culmos.

SERVIVS.

℃ Contēplator itē.) Prognoſticon eſt anni fertilis, vel ſœcundi. Contēplator aūt modi imperatiui eſt: futurum pro præſenti Contēplare, vt, Contēplator aquas dulces: Terentius, Loquitor paucula, p loquere. ℣ Nux plurima.) Ideſt longa. ſignificat aūt amygdalum: ſed hoc græcum eſt. τὸ ἀμύγδαλον καὶ τὰ ἀμύγδαλα. Et cum flos induat nucem, ideſt veſtiat, figurate hoc dixit. ℣ Syluis.) In ſyluis. ℣ Induet in florē.) Se effunderet in florem. Et bene elegit arborem quæ folijs prima veſtitur. ℣ Ramos curuabit olentes.) Multitudine & denſitate florum. ℣ Olētes.) autem odoriferos. ℣ Si ſuperant fœtus.) Ideſt ſi flores in fructus vertuntur, & ſi ipſi creſcant & abundent, nam proprie ſuperant abundant eſt. ℣ Pariter frumēta ſequentur.) Et frumenta copioſa puenient. ℣ Pariter.) hic pro ſimiliter. Plautus in Aulularia, Pariter moratus vt pater auuſq; fuit eius. ℣ Magnaq; cum magno veniet tritura calore.) Aut æſtus nimios futuros ſignificat, cum abundantia frugum. Aut certe per calorem feſtinationem operis ſignificat: vt alibi, Feruet opus, vt oſtēdat eo anno, pro copia frugum feſtinatam & ſtudioſam trituram futuram. ℣ Luxuria foliorum exuberat.) Superabundat, & amplior eſt. ℣ Nequicq̄ pingues paleæ teret area culmos.) Non pingues, ideſt ſine frugibus: vt alibi, Nequicquam ſeros exercet noctua cantus, ideſt non. Et notandum, paleam dictam numero ſingulari contra artem, nam ea quæ ex pluribus cōſtant, numeri tantum pluralis ſunt, ſecundum artē: vt cancelli, bigæ, ſcopæ: licet abutantur poetæ.

MANCINELLVS.

℃ Contēplator.) aſpice, conſpice, nam tēplū, & cōtēplari. vt Varro ſcribit à tueor dr̃. i. conſpicio, vt apud Enniū in Medea, Contēpla & templum, & Cereris ad læuam aſpice. Dicebant aūt veteres ēt contēplo. ℣ Nux plurima.) i. longa. Eſt aūt nux gręca, & amygdala dicitur. videto Macro. li. ſat. iij. de nucibus, hæc aūt teſte Pli. li. xvj. c. xxxv. eſt ex arboribus, q̄ primę germināt, & inter nouiſſimas nudatur. cap. vero. xxv. eiuſdē lib. ſcribit. q ex ijs quę hyeme cōcipiūt, floret prima omnium Amygdala, mēſe Ianuario. ℣ Fœtus.) i. fructus ipſi. ℣ Cum magno ve. tri. ca.) i. tanta frugum copia erit quod tritura ipſa ad totius æſtatis calorē, & tēpus producetur, Colu. li. xij. c. j. ait. iij. kal. aug. aquila occidit. his diebus locis temperatis, & maritimis meſſis conficitur, & li. ij. ca. xxj. inquit. Sed cum matura fuerit ſeges, antequam torreaſ vaporibus æſtiui ſyderis, qui ſunt vaſtiſſimi per ortum caniculę celeriter demetatur. Nam diſpendioſa eſt cunctatio. Apparet aūt canicula. vij. kal. Aug. hinc caligo ęſtuoſa, author eſt idem li. xij. c. ij. Tritura, ea eſt Varro. teſt. cum frumentum teritur. ℣ Luxuria.) Abundantia paleę, hoc vocabulo nō culmi proprie, ſed folliculi

lliculi ipſi granulorum comprehenduntur. Vnde Plin.lib.xviij. capitu.xliiij.inquit ſi palea deſit, & culmus teritur. Dicta autem à pala ſecundum Varronem.lib.j.cap.50. Pala enim ventilatur vt frumenta purgentur.

ASCENSIVS.

℄ Contemplator item &c.) Interſerit breue prognoſticon quo futuræ meſſis vbertatem prædiſcere poſſumus, dicẽs agrorum fœturam atq; prouentum eſſe ſimilem fetui Amygdalino, nam ſi plurimæ naſcantur amygdalę, ita vt fructus multi frondes vero paucæ ſint, ſignum eſt magni prouentus in agro, at ſi contra magna fuerit frõdiũ luxuries, & fructuum raritas, rarus quoq; frugum ſequetur prouentus. ℄ Ordo eſt. Tu item.i.identidem, ſubinde, interdum, aut etiam contemplator.i.aſpicito ſi cũ nux plurima.i.longiſſima, hoc eſt Amygdalus induet ſe in florẽ.i.florebit in ſyluis, ſed ſpectoſius dixit induet ſe in florem, quia amygdalus videtur tota floribus amiciri (vnde non dicam cum nux plurima.i.frequentiſſima ſyluis.i.corylus induet ſe in florẽ, quãuis ab ea quoq; ruſtici qui Amygdalos nõ habent prognoſticon faciant) & curuabit ramos olentes (hoc quaſi ad iuglandes ſpectat, ſed olere cõe eſt, vnde & bene & male quid olere dicitur) Si inquam tunc fœtus.i.ipſi fructus Amygdalini ſuperant.i.abundant frumenta ſequentur pariter.i.pari menſura.i.ſuperabundanter, & magna tritura.ſ.frumenti, veniet cum magno calore, ideſt feruore, feruet enim opus copioſum, friget exiguum, aut calorem æſtatis ſignificat in qua eſt tritura, cum flores Amygdalini ſint in Februario plurimi. At.i.ſed ediuerſo, ſi vmbra exuberat.i.valde vber eſt, luxuria.i.ſuperabundantia inutili foliorum, ideſt frondium nec.i.& ne, & area teret culmos paleæ nequicq̃.i.fruſtra pinguis quia licet palea ſit pinguis & luxurians, rara tamen habet grana, & ita eſt conformior ſimilitudo cum Amygdalo, cuius dum plurimæ ſunt frondes pauci ſunt fructus. Seruius autem ſic intelligit, area teret culmos paleæ.i.ſolliculi granorum, nequicq̃.i.non pinguis.

PIERIVS.

℄ At ſi luxuria foliorum exuberat vmbra.) In Mediceo codice Exuberet coniunctiuo modo legitur. In Romano codice luxurie. Quod ego prius fuiſſe crediderim. Luxurie à nominatiuo luxuries Plinius Secundus ſermonis dubij lib.ſexto, vt apud Cariſium legimus, in iis quæ recitat ex Caij Iulij Romani analogia, amicities, vt planicies (inquit) luxuries mollicies, & ſimilia, veteri digni tate cæterum rationis via debet amicitia dici. In reliquis ſane codicibus Luxuria legitur. ⸿ Nequicq̃ pinguis paleæ teret area culmos.) In Romano codice, & in Mediceo palea terit legitur, & palea ablatiuum non temere agnoſcit Seruius.

Semina vidi equidem multos medicare ſerentes:
Et nitro prius, & nigra perfundere amurca:
Grandior vt fœtus ſiliquis fallacibus eſſet:
Et quãuis igni exiguo properata maderent.
Vidi lecta diu, & multo ſpectata labore
Degenerare tamen: ni vis humana quotannis
Maxima quæq; manu legeret, ſic omnia fatis
In peius ruere: ac retro ſublapſa referri.
Non aliter, q̃ qui aduerſo vix flumine lembum
Remigijs ſubigit: ſi brachia forte remiſit:
Atq; illum in præceps prono rapit alueus amne.

SERVIVS.

℄ Semina vidi equidem multos medicare ſerẽtes.) Incipit dicere de medicandis ſeminibus leguminum, quemadmodum & maiora fiant, & modico igni ſoluantur. Bene autem ait. ⸿ Equidẽ.) vt à prçiudicio inchoaret. Nã hoc dicit, Equidẽ hęc vidi fieri: ſed ſic quoq; legumina degenerant, niſi ſingulis quibuſq; annis hoc fiat. Inde.n.eſt. Sic omnia fatis In peius ruere ac retro ſublapſa referri. ⸿ Medicare.) aũt antique dixit, nã maiores medico & medicor dicebãt: vt populo & populor: quę verba modo ab vtraq; ſignificatione paſſiuę ſunt declinationis. Sed vt medicare pro medicari diceret, metri neceſſitas fecit. Sane medicor accuſatiuũ regit, vt medicor illam rẽ: medeor vero illi rei dicimus, medeor illam rẽ figuratum eſt. ⸿ Et nitro prius.) Nitrũ ex aqua in modum ſalis coaleſcit, & ad ſolẽ liqueſcit: quod aptũ eſt ad lauandum. ⸿ Nigra perfundere amurca.) Olei ſordibus, ſed his q̃ præcedunt, nam ſordes quæ oleum ſequuntur, fęces vocantur. Et amurca per c ſcribitur, & per g pronũciatur, vt C. Gaius. Cn. Gneus. ⸿ Grãdior & fœtus.) Abundantior & maior fructus. ⸿ Siliquis fallacibus.) Quæ fallere plerunq; ſolent. Interdum enim leguminum folliculi maiores videntur, cum inanes ſint. ⸿ Exiguo.) Modico. ⸿ Properata maderent.) Feſtinanter coquerẽtur, & cito. ⸿ Spectata.) Probata: vt, Et rebus ſpectata iuuẽtus. ⸿ Degenerare tamẽ.) Cum ex bonis fuerint ſeminibus, mala effici & praua. ⸿ Ni vis humana.) Poſſibilitas. Salluſtius, Sed nr̃a omnis vis in animo & corpore ſita eſt. Aut certe multitudo. Tamen verius eſt, vt vis quaſi violẽtia ſit in rebus, quæ cõtra naturam vertuntur in melius. Sic.n. & Donatus ſenſit dicens, Niſi violentia fiat naturæ, omnia in deterius cadunt. ⸿ Manu legeret.) Hinc quidam volunt dictum legumen. ⸿ In peius ruere ac retro ſublapſa referri.) δὶσ τὸ ἀυτὸ. Nam bis idem dixit. ⸿ Aduerſo flumine.) Contra vim & curſum fluminis. ⸿ Lembum.) Nauiculam admodum breuem. ⸿ Subigit.) Aut ſurſum agitat, vt, Et corpora ſaltu Subiiciunt in equos. Aut certe ſubigit, eſt vrget, impellit. ⸿ Atq; illum in præceps.) Atq; ideſt ſtatim. Et hoc dicit, Ita omnia quę terra profert, niſi continuum in eis ſtudium agricola exerceat, licet medicentur & grandia plerũq; naſcantur, in peius ruunt: & ſic feruntur, ſicut qui contra curſum fluminis & vi nauim agere vult, ſi aliquantulum manus & brachia remiſerit, & feſſus vel modice ab opere ceſſauerit, ſtatim agente vim fluminis & naturali curſu relabitur: nec poteſt ſurſum ire, ſed in præceps vadit. Nam proprie præceps id ſignificat.

PROBVS.

℄ Lembum.) Genus nauigij.

MANCINELLVS.

℄ Semina vidi equidẽ.) Docet hic poeta, quo pacto fruges validiores fiant. Pli.ẽt lib.xiij.ca.xxvij.ſcri. vino ſemina perfuſa minus ægrotare exiſtimaut. Virg. Nitro & amurca ꝑfundi iubet fabam, ſic ẽt grãdeſcere ꝓmittit. Quidã vero ſi triduo ante ſatũ vrina & aqua maceret, ꝓcipue adoleſcere putant. Reliqua ſemina cupreſſi folijs tuſis ſi miſceat, nõ eſſe vermiculis obnoxia, nec ſi interlunio ſerantur, quin & armo talpę contacta ſemina vberiora ee, &c. ⸿ Nitro.) Nitri natura: Nitrum
vt Pli.li.xxxj.c.viij. docet nõ multũ à ſale diſtat, in medicinam calefacit, extenuat, mordet, ſpiſſat, exulcerat. ⸿ Amurca.) ea Amurca
dicitur, & quę pręcedit oleũ, & quę ſubſequit. Pli.li.xv.ca.vj. de oleo qñ fit inqt. Et ẽ cortinis in labra fundẽdũ vt feces, & amurca liquẽtur, Palladius in Nono ti.xvij. deinde cũ amurca ſubſederit, oleum purum.xxx. diebus exactis in vitrea vaſa trãsferri. Et quãuis igni exiguo ꝓperata maderẽt. ℄ Ordo eſt, & igni quãuis exiguo properata maderent.i.propere, & cito madeſcerent tunc enim madere videntur, cũ coquẽdo mollificata fuerint. ⸿ Spectata.) Probata. ⸿ Degenerare.) De ſuo genere exire, hinc degenerare dicuntur ignobiles, & ſuo generi diſſimiles. Degenerare dicun- Degenerare.
tur qui ſuoꝝ maioꝝ virtutibus non reſpondẽt, aut vicio. Manilius lib.iiij. Degenerant nati patribus, vitiumq; parẽtis. ⸿ Vis humana.) violentia, ſeu matis prudentia. ⸿ Fatis in peius ru.) Colu. lib.iiij.ca.x. inquit. Compertum habeo naturali quadã malignitate deciſcere interdum, quãuis diligenter probata ſemina. Idq; nobis poeta oſtẽdit dicendo. Vidi lecta diu &c. quod non tantũ ſeminibus leguminum, ſed in totam agricolationis rationem dictum eſſe intelligendum: Sic quãuis maxima quæq; lecta fuerint, vidi omnia fatis in peius ruere, &c. ⸿ Fatis.) ideſt naturali quadam malignitate, vt ſuperius Colu. dixit, ſeu naturali ordine, vel mortali lege. ait enim Mani. lib.j. Omnia mortali mutantur lege creata. De fato autem latius in pollione dictũ eſt. ⸿ Vix.) cum labore. ⸿ Lembum.) Lembus nauicula breuis piſcatoria ve ſcri. No. ⸿ Remigijs.) remorum ordinibus. ⸿ Remiſit.) Retraxit, ad proprium locũ reduxit. ⸿ Atq; illum.) Gel. lib.x.ca.vl. in hoc
loco exponit atq; pro ſtatim, vbi etiam docet, atq; cõiunctionẽ Atque.
eſſe connexiuam, ſed plerunq; ꝓ aduerbio valere, cũ dicimus aliter ego feci atq; tu. Significat.n. aliter quã tu. &c. ⸿ In præceps.) in profundum, & locum periculoſum. ⸿ Prono.) defluẽti. ⸿ Alueus.) fluminis foſſa dicitur.

ASCENSIVS.

℄ Semina vidi &c.) Hic docet ſemina medelis iuuanda, quod ne aſpernet agricola iterum infert difficultatẽ prouentus ampli obtinendi niſi id fecerit: cum ergo auidus ſit ſemꝑ colonus facile ad id perſuaderi poſſe videtur, quo neglecto omnia in peius ruerent, vt qui aduerſo vortice nare vellet. ℄ Ordo eſt. Equidẽ.i. ego qdẽ vidi multos ſerẽtes.i.ſeminatores, vel cum ſererẽt medicare

dicare .i. medicaméto imbuere ſemina, & pfundere ſupp. ea prius .ſ. quá ſerantur fece olei .i. nitro cuius natura parũ à ſale diſtat, & amurca .i. cœnoſa vt grandior foetus .i. granũ grãdius eſſet ſiliqs .i. tunicis eius fallacibus .i. aſſidue fallentibus: qa grandes paruum granũ ſæpe continent, & molleſcerent properata .i. feſtinata igni quãuis .i. q̃ſtũvis exiguo hoc eſt vt facillimę ſint coctiõis ad quã dicta medicatio valet. Ego vidi .ſ. ſemina lecta .i. electa diu, & ſpectata .i. probata multo labore .i. accuratione, & opera multa tñ .i. nihilominus degenerare .i. minora & deteriora fieri, ni .i. niſi vis .i. virtus aut violẽtia, humana: qa ars quodãmodo naturæ imperat, legeret quotannis .i. ſingulis annis añ ſationẽ, maxima quęq; ſup. ſemina .i. oĩa quę præter cętera eſſent magna. Sic .ſ. vidi (aut intelligi ſolẽt, aut dic ruere p ruebant & referri pro referebant) omnia ruere .i. decidere in peius .i. in deterius: quia de bono locutus eſt: ac vidi oĩa ſublapſa referri retro .i. retrorſum .i. in deteriorem & poſtponendã conditionẽ, non aliter quã .i. ita vt ſupp. is q ſubigit .i. ſurſum agit & impellit, vix .i. cũ difficultate ſumma remigijs .i. miniſterio remoꝝ, aut remigũ, lembum .i. ſcaphã hoc eſt naviculam flumine aduerſo .i. p flumẽ aduerſum ſeu oppoſitum, hoc eſt contra fluxũ ac impetũ eius, ſi ipſe remiſit forte brachia .i. à remigãdo atq; .i. ſtatim aut ſimul rapit alueus .i. impetus intra alueũ contẽtus amni prono .i. decliui & inclinato, in pceps .i. pcipitiũ & deſcenſum, hoc eſt ſicut ille deſcẽdit niſi cõtinuo brachia rigida contra impetum aquarũ remigando tenuerit ita ſemina etiam grandia & electa degenerant niſi quotannis fiat electio.

PIERIVS.

¶ Atq; illum in præceps prono rapit alueus amne.) In Roma. codice trahit alueus, legitur, quod puto ſumptum ex paraphraſi aliqua, Cum Mediceus & reliqui, rapit, habeant, eſt & amni. In antiquis codicibus frequẽtiſſimum, & grammaticis antiquis Cariſio, & aliquot alijs agnitum, legitur etiam atq; illum in prono præceps rapit alueus amne, quod nequaquam approbatur.

Præterea tam ſunt Arcturi ſydera nobis,
Hædorumq; dies ſeruandi: & lucidus anguis:
Quàm, quibus in patriam ventoſa per æquora vectis
Pontus, & oſtriferi fauces tentantur Abydi.
Libra die, ſomniq; pares vbi fecerit horas:
Et medium luci, atq; vmbris iam diuidit orbem,
Exercete viri tauros: ſerite ordea campis,
Vſq; ſub extremum brumæ intractabilis imbrem.
Nec non & lini ſegetem, & cereale papauer
Tempus humo tegere, & iamdudum incũbere aratris.
Dum ſicca tellure licet: dum nubila pendent.

SERVIVS.

¶ Præterea tam ſunt Arcturi ſydera nobis.) Iam dicit aſtrologiam ruſticum, ita vt nauigantẽ, ſcire debere: vt ſicut nauigandi tempus & ventorum atq; tempeſtatum motus ille ex ſyderum compoſitione cognoſcit: ita & iſte terram colẽdi congrua tempora, & caſus diuerſos, vel caloris .ſ. vel frigoris, aut pluuiarum ex ſtellis agnoſcat. ¶ Arcturus.) autem ſtella eſt in ſigno Bootæ poſt ſeptentrionem: cuius ortus & occaſus tẽpeſtates grauiſſimas facit. Vnde ait. ¶ Sydera.) i. tempeſtates: Vt alibi, Scit triſte Mineruæ Sydus. ¶ Hœdorumq; dies.) Quibus oriũtur. ¶ Seruandi.) Obſeruandi. Aurigæ ſignum eſt haud longe à Septẽtrione, cuius pedem cum cornu Tauri vna ſtella cõiungit. Hic in manu ſiniſtra fert hœdos, in humeris Capram, quæ aluiſſe dicitur Iouem. Hoc quoque ſignum tam ortu quàm occaſu ſuo efficit tempeſtates. Bene autẽ ait. ¶ Dies.) quia & magnitudine ſui multis diebus oritur: & tempeſtas aut præcedit ſignum, aut ſequitur, aut cum eo eſt. Sane ſciendum omnes aſtrologos, pro ratione climatum diſſentire in ortu ſyderum: ſed ipſa diſſenſio vltra ſeptem dies non procedit: ſeptem enim ſunt ipſa quoq; climata. Hinc eſt quòd Solem ad vnumquodq; ſignum alij quintodecimo Kal. die dicũt venire: alij quartodecimo: & infra vſq; ad. viij. nec quiſquã procedit vlterius. ¶ Lucidus anguis.) Tres ſunt angues in cœlo, vnus qui in ſeptẽtrione eſt: alter Ophiuchi: tertius auſtralis: in quo ſunt Crater & Coruus, de quo nunc proprie ait anguis: nam ὕδρα dicitur grece. Et ſcimus angues aquarum eſſe, ſerpentes terrarum. Hæc aũt ſigna generaliter poſuit. non enim hæc tria tantum, ſed omnia præcipit obſeruãda. ¶ Quibus in patriam ventos per æquora vectis.) Sic ab agricolis obſeruãda ſigna eſſe dicit, ſicut ab his qui in periculoſiſſimis maris locis nauigant. ¶ Ventoſa æquora.) In quibus venti dominantur. ¶ Vectis.) His qui vehuntur vult ſignificare: quia latina locutio non habet pręſens participiũ paſſiuę ſignificationis. ¶ Põtus & oſtriferi fauces tẽtantur Abydi.) Seſtos & Abydos ciuitates ſunt Helleſponti, quę anguſto & periculoſo mari ſegregantur. Vnde elegit locum periculoſiorẽ, quem pro omni poneret pelago. Sane ſecundum artem hæc oſtrea, & hæ oſtreę dicimus. Nullum enim habet latinitas nomen animalis quod neutri ſit generis, ſicut gręce τὸ κῆτος, καὶ τὰ κήτη. Licet & Horatius dixerit, Oſtrea Circeis, Miſeno oriuntur echini. & Iuuenalis, Grandia quæ mediis iam noctibus oſtrea mordet, quos tamen poſſumus græce locutos accipere: ita enim dicunt ipſi τὸ ὄστρεον καὶ τὰ ὄστρεα. ¶ Libra die.) Hic iam incipit diſputare de cognitiõe tẽporum ex ſyderibus. ¶ Die.) non eſt Apocope, p diei: ſed ſecundũ antiquos regalaris genitiuus. Nam ſecundũ illos obliqui caſus ſingularis numeri, non debẽt eſſe maiores nominatiuo plurali: quod verũ eſſe Salluſtius probat, qui in proſa ait, Dubitauit acie pars. Hinc eſt & illud, Curruq; abſciſſa duoꝝ Suſpẽdit capita. Sed mõ dies diei dicimus. Vnde iuxta pręſentẽ vſum die poſuit p diei. ¶ Somniq;.) i. noctis, nam ab officio tpis, ipſum tẽpus demonſtrat. Dicit aũt æquinoctium autũnale, quod fit Sole in Libra poſito. Vernale quippe ęquinoctium Sol in Ariete efficit. Dicit aũt, frumenta ferenda

ta fereda eſſe autumnali tempore: legumina vero vſq; ad veris initiũ. ¶ Luci.) diei. ¶ Vmbris.) Nocti. ¶ Diuidit orbẽ.) Vt orbẽ videlicet cœli mediũ teneat Sol, mediũ luna. ¶ Exercete viri Tauros.) Ad aratra iungite. ¶ Tauros.) aũt, boues fortes accipe. ¶ Ordea.) Vſurpatiue pro ſingulari plurale. Et ſciendũ in his tres tñ caſus vſurpari, hæc ordea, hæc ordea, ò ordęa: ſicut vina, vina, vina: & mella, mella, mella. ¶ Cãpis.) In cãpis. ¶ Vſq; ſub extremũ brumæ.) i. non vſq; ad brumæ finẽ, ſed circa. Nã bruma finitur. viij. Kal. Ianuarij die: & iſte non vſq; ad ipſum diẽ dicit eſſe ſerẽdum. ¶ Intractabilis.) aũt, propter frigus duræ & aſperę. ¶ Cereale papauer.) Vel quod eſt eiũ, ſicut frumẽtũ: vel quo Ceres vſa eſt ad obliuionẽ doloris. ¶ Tẽpus.) Tunc .ſ. eſt. ¶ Iamdudũ.) Quam primũ. Et dicit ſerendum eſſe eo tẽpore, non quo non pluit, ſed quo iminent pluuiæ incumbere aratris.) Inſiſtere arationi. ¶ Dum ſicca tellure licet.) Dum adhuc nondum pluit, ſed iam eſt vicinum. ¶ Dũ nubila pendent.) Dum pene iam videntur nubila pendere, & expectare vt effundant pluuias.

PROBVS.

¶ Hœdorumq; dies.) Adraſtea capella, quæ educauit Iouem cum hœdis, ob hoc beneficium in ſyderibus ſacrata eſt, quorum ortum pluuiæ ſequuntur. ¶ Et lucidus anguis.) Draco exiſtimatur puellarum heſperidum pomarij cuſtos, relatus inter ſydera interſecare duos ſeptẽtriones, quæ omnia genera ſtellarum tempeſtatem ſignificant, ait ergo tam agreſtibus obſeruanda eẽ cœleſtia ſigna, quàm nauigantibus, quia vtriſq; noceant tempeſtates. ¶ Oſtriferum.) autem dicit abydum, quod ibi oſtrea generantur copioſiſſime. ¶ Libra die ſomniq; pares vbi fecerit horas.) Æquinoctium autũnale deſcripſit, ſomno .n. noctẽ ſignificat. Vernum æquinoctium fit in Ariete, Autumnale in Libra. ¶ Cereale papauer.) ait, quia in ſegete naſcitur.

MANCINELLVS.

¶ Pręterea tam ſunt.) Poſt multa præcępta addit ẽt ſydera ſeruanda agricolis, ſicut & nautis. Nam, vt ſcri. Pli. lib. ij. de ęſtã. tẽpeſta. ſyderũ propria eſt quibuſq; vis, & ad ſuam cuiq; naturam fertilis. Alia ſunt in liquorẽ ſoluti humoris fœcunda, alia concreti in prunas aut coacti in niues, aut glaciati in grandines, alia roris. Igitur in ſuo quæq; motu naturã ſuam exercet, & Columella li. xij. c. ij. ait q debemus tẽporibus accõmodare opa ruris, vt permiſerit ſtatus cœli. ¶ Arcturi ſy.) arcturi ſigna, de quo Pli. lib. ij. ca. xxxix. ait. Arcturi vero ſydus non ferme ſine pcelloſa grandine emergit, & Plautus in rudẽte introducit arcturũ ſic loquẽtem. Increpuit hybernũ, & fluctus noui marinos. Nam arcturus ſignũ ſum omnium acerrimum, vehemẽs exoriẽs, cum occido vehementior. Colu. autem libro. xij. ca. ij. ait. viij. kalẽ. Martij arcturus pma nocte oritur, frigidus dies aquilone, vel coro interdum pluuia. Iterum inquit ibidem. iij. Kal. Nouembris arcturus in veſpere occidit, vẽtoſus dies. Iterum. xv. kalen. Octobris Arcturus exoritur. Fauonius & Aphricæ interdum Eurus, quem quidam vulturnum appellant. Item. xj. & . xij. kalen. Iulij. Arcturus ſi mane occidit tempeſtatem ſignificat. De arcturo etiam vide ibi

Arctur.

de ibi ſuperius. Sub ipſum arcturum, &c. ¶ Hœdorumq́ dies.) heniochus, quem nos latine aurigam dicimus, habet in manu duas ſtellas, quæ hœdi appellantur, de quibus plurima legito apud Igin. Columel. autem libro duodecimo cap. ſecundo ait v. kalend. Octobris hœdi exoriuntur, Fauonius nonnunquam auſter cum pluuia. item pridie Nonas octobris hœdi exoriuntur veſpere. Plin. libro ſecundo ſcribit hœdorum exortus tempeſtates inducere, Manil. etiam libro primo inquit. Tum ſub/

Anguis. eunt hœdi claudentes ſydere pontum. ¶ Lucidus anguis.) Iginius inter ſydera tris anguis nominat, vnus vaſto corpore oſtenditur inter duas arctos collocatus, qui dicitur aurea mala heſperidum cuſtodiſſe, & draco appellatur. Alterum anguem mani/

Ophiuchus. bus tenet medium corpus eius implicante Ophiucus, ideſt anguitenens, ſeu ſerpentarius dictus. Cui angui eſt omnino ſtella/

Ophis. rum numerus. xxvj. Ophis autem ſerpens dicitur, & echo teneo.

Hydra. Tertius anguis, hydra dicitur, in qua coruus inſidere, & Crater poſitus exiſtimatur, occupans longitudinem trium ſignorum, Cancri, Leonis, & Virginis, inter ęquinoctialem circulum & hyemalem collocatur, habetq́ in capite tris ſtellas, in prima capitis curuatura ſex, ſed earum maximam claram, in ſecunda curuatura tres, in tertia tres, in quarta duas, in quinta vſque ad caudam octo omnes obſcuras: ita ſiunt numero. xxvj. Occidit autem Aquario & Piſcibus exortis, oriturq́ cum Cancro, Leone, & Virgine. ¶ Lucidus anguis.) Seruius de hydra hoc loco intelligit. Ego vero de Dracone, de quo etiam Macrob. libro primo ait. Di

Draco. uidit (videlicet vrſa) & cingit ſtellis ardentibus anguis. Draco enim teſte Iginio, habet in vtroq́ tempore ſtellas ſingulas, in oculis ſingulas, in humero vnam, & toto corpore reliquo paſſim claras. x. ita vt omnino ſit ſtellarum. xvj. Ex illis autem decem ſex craſſiores, vt aiunt, alij in Virgine, & Libra ſunt, ſuntq́ ex natura Saturni & Martis inducentes tempeſtatem, oriuntur autem circa medium Septembris, durantq́ diebus pluribus. Anguifer autem qui à græcis ophiuchos dicitur, authore etiam Columella. xj. Kalendas Iulias mane occidit, tempeſtatem ſignificat. ¶ Pontus.) de ponto ſupra patuit. ¶ Oſtriferi.) Oſtrea Piſces ſunt, qui ſilicea teſta includuntur, de quibus late Plin. libro nono, dicuntur autem ab oſtracon, quod eſt teſta. ¶ Fauces.) dicuntur aditus anguſtorum locorum. ¶ Abydi.) Plinius libro quinto cap. xxxij. ſcribit abydum oppidum eſſe in helleſponto, vbi anguſtię. vij. ſtadi. Solinus etiam cap. x. inquit. Ille autem magnus helleſpontus ſtringitur in ſtadia. vij. quibus ab Europa Aſiaticam plagam vendicat, hic quoque vrbes duę, Abydos Aſiæ, & Seſtos Europæ. ¶ Libra dies.) hoc loco ſerendi tempus oſtendit Gel. libro octauo cap. xiiij. legit hunc verſum libra dies ſomniq́ pares, vbi fecerit horas, pro diei, dicebant enim antiqui, hæc facies huius facies, & facie, & dies huius dies, & dij. M. T. pro. P. ſextio dies ſcripſit pro diei, verba enim ſunt hæc. Equites vero daturos illius dies pœnas. Dij autem pro diei, ſcripſit Virgi. in illo verſu, Munera lætitiamq́ dij, quod imperitiores dei legunt, ſed Caius Cæſ. in libro de analogia. ij. huius diei, & huius dies dicendum putat, hæc Gelli. Priſcia. autem libro ſeptimo hunc verſum Libra die pro diei. ¶ Pares horas.) ſcribit Igin. quòd maximus circulus in ſphæra ęquinoctialis eſt, quo ſol cum peruenerit bis vno anno conficit æquinoctium, hoc eſt in Ariete, & chelis. i. libra, eſt autem æquinoctium vernum. viij. kalendas Aprilis, vt Pli. libro decimooctauo. c. xxxix. & Columel. libro duodecimo ca. ij. ſcribit, autumnale vero. viij. kalend. Octobris. Vtq́ Plin. libro. xiij. cap. xxviij. inquit æquinoctiorum dies raro non aliquos tempeſtatum ſignificatus habent. Medium diuidit orbem. i. totã mundi machinam, æquinoctij namq́ tempore. xij. horis Sol ſupra terram totidem ſub terra meat. De Libra quoq́ Mani. lib. iij. inquit, Libra diem noctemq́ pari cum fœdere ducit, & libro. iiij. Librantes noctem chelę cum tempore lucis. ¶ Vmbris.) ideſt noctibus. Plin. enim libro ſecundo ca. x. ait, neq́ aliud eſſe noctem q̃ terræ vmbram. ¶ Hordea.) Plin. lib. viij. ait, primum ex om/

Hordeũ nibus frumentis ſeritur hordeum, quod frugum omnium molliſſimum eſt, ſeri non valet niſi in ſicca, & ſoluta terra, ac niſi læta. Brumæ, ſcribit Plin. lib. xxxviij. brumam finiri. viij. Kalendas Ianua. fere, dicta autem Var. teſte, q̃ breuiſſima dies eſt, ideo vero Pli. dicto libro. cap. xxxvij. ſic ait, inter omnes autem conue/

Bruma q̃ finiatur. nit circa brumam ſerendum non magno argumento quoniam hiberna ſemina, cum ante brumam ſata ſint vij. die erumpant, ſed poſt brumam vix. xl. Lini ſegetem. Colu. lib. ij. c. x. inquit lini ſe/

Linum. men pinguiſſimum locum, & modice humidum poſcit. Seritur à kalen. Octobris in ortum Aquilæ: qui eſt. vij. Idus Decembris Nonnullis placet macro ſolo, & quàm ſpiſſiſſimum ſemen eius committi, quo tenue linum proueniat, idem iterum ſi læto ſolo feratur mēſe Feb. x. modios in iugerum iaci oportere debet. Pli. etiam lib. xix. ca. ij. de lino ait. Vere ſatum æſtate vellitur. Et lib. xviij. cap. xxxvij. dixerat vere linum auenam papauer ſerenda. ¶ Cereale papauer.) papaueris ſatiui tria genera. Sed candidi ſe/ Papauer.
men toſtum in ſecunda menſa cum melle apud antiquos edebatur, hoc & panis ruſtici cruſtæ inſpergebatur, effuſo ouo inhærens, vbi inferiorem cruſtam apio githq́ cereali ſaporem condiebant. Seritur autem papauer cum braſica, portulaca, & eruca, & cum lactuca. Plin. author lib. xix. cap. lxij. Diximus & plura ſuperius ibi, Vrunt Lethæo perfuſa papauera ſomno Braſica autem toto anno ſeritur, quoniam & toto ſecatur, vtiliſſime tamen ab æquinoctio autumni. Plin. libro. xj. Probus autem, ait, cereale papauer dici, quia cum ſegete naſcitur. Ego tamen cereale dici exiſtimo candidum papauer propter ſupradictas cauſas, nam Cereri, ideſt Pani ruſtico inſpergebatur. ¶ Iãdudum.) quàm primum. ¶ Dum ſicca tellure licet.) ideſt dum non pluit, tunc enim pendent nubila, cum vero pluit deſcendere dicuntur, nam in imbres vertuntur.

ASCENSIVS.

❡ Præterea tam ſunt &c.) Oſtendit non ſolum terrarum, & ſeminum diligētem curam agricolis neceſſariam, ſed & aſtrorum obſeruationem, quæ ruſtico talium rerum imperito longe difficillima eſt, quocirca non cauſas, ſed effectus talium ruſtico notandos monet dicens. Præterea, ideſt præter terræ culturam, & ſeminum medicamen ſydera, ideſt tempora ortus & occaſus, arcturi. i. illius ſyderis, & dies hœdorum. i. quibus hœdi. i. ſtellæ in manu aurigæ ſitæ oriuntur, & occidunt, & anguis. i. ſignum habens figuram anguis, vnde dicitur lucidus, ideſt reſplendēs, cum ſint angues non lucidi, ſunt curandi nobis. ſ. qui rem ruſticam & agrariam tractamus tam. i. intantum, quàm. i. quantum ſupple ſunt ſeruandi, ijs quibus vectis, ideſt dum vehuntur in patriam per æquora ventoſa ponti. i. mare ponticum & fauces. i. voraces itroitus & acceſſus, abydi, ideſt illius oppidi in helleſponto, oſtriferi. i. iuxta quod in mari præterfluente naſcuntur plurima oſtrea, tentantur. i. experiuntur dum ingrediuntur. Maximopere ergo debet ruſticus obſeruare ortum & occaſum arcturi hœdorum & anguis. Item ſigni Lib. Quia, vbi. i. poſtq̃ Libra fecerit horas die pro diei & ſomni. i. noctis quando dormitur, pares ideſt æquales, ideſt vbi conſtituerit æquinoctium & diuidit luci, & vmbris iam medium diem. i. quando fecerit æquinoctium autumnale) vt in commentariis patebit. A. Gellius legit dies pro diei, quomodo poſſit eſſe accuſandi caſus, vt ſit vbi Libra fecerit dies & horas noctis pares, ſed Seruius & Priſcianus legunt die quomodo legendum puto aurium iudicio inductus ēt ſi authoritas nō moueret. (Nam dies pares neſcio quid craſſioris ſoni ac ſibili haberet) ò viri. i. cordati & fortes agricolæ, exercete ſupp. tūc Tauros. ſ. aratorios, ſerite hordea campis, vſq́ ſub. i. ad extremum imbrem. i. pluuiam, & hyemem, brumæ. i. breuiſſimæ tēpeſtatis dierum ac lucis. Necnon. i. & etiam tempus, ſup. eſt iam tegere humo ſegetem lini, quæ tamen alibi alio tempore ſerit̃, & papauer cereale. i. candidum quod Cereri. i. pani conficiēdo admiſcetur, & tempus eſt incumbere. i. inniti & vehementē operādare, iamdudum. i. iam à paucis diebus aratris. i. arationi, dum i. donec licet. i. licitum eſt, tellure ſupp. exiſtēte ſicca, & dum. i. donec nubila pendent. i. ſuſpēſa ſunt, & pendent in aere minantia pluuiam imminentem.

PIERIVS.

❡ Libra die ſo. q. pa. v. ſ. horas.) In Romano codice ſcriptum eſt, Libra diei, per ει diphthongum. In reliqs die veteri declinatione, quæ genitiuum per abiectionem, ſ, literę enūciare ſolebat, vt quædam apud græcos cuius ſententiæ fuiſſe Valerium Probum comperio, Salluſtiumq́ declinationis huiuſce modum non adſpernatum, q̃ ſcripſerit. Dubitauit acie ps, & vix decima parte die veluti Hora. conſtantis iuuenem fide gygem, & Ouid. vbi de Tereo, Vtq́ fide pignus dextras vtriuſq́ popoſcit. Ita etiam in Roſa, quæ Maroni adſcribitur, quæ cuiuſcunq́ fuerit, & docte eſt & luculenter ſcripta. Ad primos radios interitura die, aliter tamē locus hic Virgilianus legit̃ à, C. Iulio Ro. In libello, quē Soſipater recitat de Analogia, ita. n. habetur dij, pro, die, ſeu, Diei. Virg. Libra Dij. So. q. pa. vbi fe. horas. Sunt. n. ex veteribus grammaticis qui dij, ſemp legendum eſſe definiant, Bona tamen literatorų qui nunc vigent, pars. Die malunt legere. ¶ Et iamdudum Incumbere aratris. In Mediceo codice, & aliquot aliis antiquis exemplaribus, legere eſt. Incumbere Raſtris, eſt, &, vbi. Aratris, legas quod, agnoſcitur à Seruio.

Seruius

Vere fabis ſatio, tunc te quoq; medica putres
Accipiunt ſulci, & milio venit annua cura:
Candidus auratis aperit cum cornibus annum
Taurus, & aduerſo cedens Canis occidit aſtro.

SERVIVS.

¶ Vere fabis.) Tēpore Veris. ¶ Satio.) Semētis. Et declinaē ſicut nauis, hęc ſemētis, huius ſementis. ¶ Tūc te quoq; medica putres Accipiunt ſulci.) Ad ipſam herbā Apoſtrophē facit. Hæc aūt herba à Medis tranſlata eſt in Græciā, quo tpe eā inuaſerunt. Huius plena Venetia eſt: &, vt dicit Dionyſius, trium foliorum eſt, ſemperq; virens. Quod aūt ait. ¶ Putres ſulci.) Naturam ipſius herbę reſpicit: nam vno anno frequenter ſeritur: & poſtea aliquot annis ſponte procreatur, quod ēt ſequens indicat verſus: nam dicendo. ¶ Et milio venit annua cura.) oſtendit medicæ curam non eſſe annuam. Hæc aūt herba vulgo dicitur Sylla. ¶ Venit annua cura.) Vere. ſ. ¶ Candidus auratis aperit cum cornibus annum Taurus.) Quo tēpore annum aperit candidus Taurus, qui eſt cum auratis cornibus, nam aperit cornibus, nō procedit. non. n. à capite aut à fronte, ſed à dorſo oritur, id eſt à medio ſui: vnde incipit apparere. nam ea parte qua latus eſt, oritur, non à fronte. Aperit autem ideo ait, aut quia Aprili menſe Sol in Thauro eſt, quo cuncta aperiunē: & aliud eſt aperire annum, & aliud eſt inchoare. nam nullus dubitat Martio mēſe, vt ſupra diximus, annum inchoari, & hoc eſt melius. Aut certe aperit annum dixit, qa vnumquodq; ſignum pōt inchoare annum, & finire: vt aperit annum dixerit. i. ſuum: nam & à Tauro vſque ad Taurum, & à Geminis vſq; ad Geminos, annus eſt. ¶ Auerſo autem Aſtro.) Duplex lectio eſt: nam alij aduerſo legunt, cum Cane enim naſcitur Syrius: qui eſt terris aduerſus, de quo legimus, Ille ſitim morboſq; ferens mortalibus ægris Naſcitur. vt Aduerſo ſit peſtifero & contrario mortalibus. Si autem Auerſo legerimus. Cum ſubaudiamus neceſſe eſt, vt Atque Ixion in vento rota conſtitit orbis, id eſt cum vento. Vt ſit ſenſus, quo tempore etiam canis cedens, occidit cum auerſo aſtro, id eſt cum Argo: quæ & ipſa media eſt, ſicut Taurus: & à puppi oritur, cui Canem conſtat eſſe coniunctum. Et. ¶ Cedens Canis.) non recedens, ſed incedens accipimus, & ſe mouens. Tempore enim quo Taurus cum Sole eſt etiam Canis ad ortum feſtinat. Quod autem ait. ¶ Occidit.) ad aſpectum noſtrum retulit. nam ortus & occaſus duo ſunt, Vnus ἡλιακὸς id eſt ſolaris, & alter κοσμικὸς. i. mundanus. vnde fit vt ea ſigna, quæ cum ſole oriuntur: à nobis nō poſſint videri, & ea quæ videmus quātum ad ſolis rationem pertinet, videantur occidere: ſecundum quod nunc ait. ¶ Occidit Canis.) Nam canis paranatolon eſt Cancri, id eſt cum eo oritur. Cancer autem quo tempore Sol in Tauro eſt, poſt horam quartam diei oritur. Nam Taurus & Gemini binas horas tenent: ſic ergo fit, vt Canis nobis occidat, quantum autem ad Solis pertinet curſum, in ortu eſſe videatur. Secundum hanc rationem etiam paulo poſt dicturus eſt, Ante tibi Eoę Atlantides abſcondantur. Nam Eoas ait in ortu Heliaco poſitas: vnde & Tibi abſcondantur intulit.

MANCINELLVS.

Fabæ. ¶ Vere fabis ſatio.) Plin. lib. xviij. de leguminum natura, ſcribit de faba. Seritur ante Vergiliarum occaſum leguminum pma antecedat hyemem. Virg. p ver eam ſeri iubet circumpadanę Italiæ ritu, ſed maior pars malunt fabalia maturæ ſationis q̄ trimeſtrem fructum eius, aquas inflare maxime concupiſcit, cum vero defloruit, exiguas deſiderat, ſolū in quo ſata eſt, lætificat ſtercoris vice. ¶ Medica.) Colu. lib. ij. ca. xj. ait ꝙ medica agrum ſtercorat, & locus, in quo medicam ſaturus es, proſcindi debet circa kal. octo. & cum tota hyeme putreſcere ſinito. Varro lib. j. aliter medicam vocat. Plin. lib. xviij. ca. xxv. ſcribit Medicam à Medis aduectam fuiſſe vnoq; ſatu amplius q̄ trecenis annis durat, ſimilis eſt trifolio caulis, folijſq; geniculata, ſolum in quo ſeratē elapidatum, purgatumq; ſubigitur autumno, mox aratum, & occatum integitur crate iterum & tertio quinis diebus interpoſitis, & fimo addito, ita pæparatū ſeriē menſe Maio alias pruinis obnoxia, paulo inferius inqt, verno ſeri debet. ¶ Putres ſul.) putres ait, quoniam vt diximus, tota hyeme fimo addito putreſcere debet locus medicæ. ¶ Et milio venit annua cura.) annua reſpectu medicæ ait, quæ ſemel ſata diutius durat vt diximus ex Plin. ¶ Milio.) Colu. lib. xij. ca. ij. ait Milij, & panici ſatio peragi debet circa Idus Apri. Plin. lib. xv. ca. vij. ſcribit. ꝙ milium & panicum, & omnia æſtiua quadraginta diebus maturantur, ca. aūt xxxix. ait. Extrema aūt panici, milijq; ſatio eſt, iuſtum eſt hoc ſeri maturato hordeo, atq; ēt in eodē aruo. ¶ Candidus aura. apit cum cornibus annum Taurus & auerſo cedens canis occidit aſtro.) Candidum taurum appellat quoniā candidum fuiſſe aiunt. Colu. lib. xij. c. ij. inqt quod. xv. kal. Maias Sol i taurum tranſitum facit, & pdie kal. ma. canis ſe veſpere cęlat. Oui. aūt li. iiij. Faſt. ſcrib. ꝙ. xj. kal. Mai. ſol exit arietē, ingreditur Taurum. Macro. ſcrib. lib. j. de ſom. ꝙ Virg. hoc loco non vult intelligi Tauro oriente cum Sole, mox in occaſum ferri canē: qui pximus Tauro eſt. Sed occidere eum dixit, Tauro geſtante Solē, qa tunc incipit non videri, Sole vicino. Ioannes vero Tolophus noricus noſtro æuo ſummus aſtrologus à me conſultus ſup hoc ēt loco aſſerit Virg. voluiſſe agricolas habere reſpectum ad aurea cornua Tauri, quæ ſuo tpe in ſigno Tauri decimę ſphæræ erant, & ad canē ſyrium, in cuius ore ſtella primæ magnitudinis ſita eſt, vt ſerant legumina: quando occidunt heliace, hoc eſt quando ſole occidēte ipſa ſydera pxima ſoli, ſe viſui noſtro abſcondūt. Seu certo tpe occaſus coſmici. i. quando cum ipſo Sole occidunt, qa Tauri imaginem anteq̄ Sol occupare incipiat: canis ipſe veſperi ſole occidente vix apparet, & occidere heliace incipit, quod nro æuo fit à. ix. gradu Tauri: in quo dum Sol eſt Taurus cum Pleiadibus coſmice occidere incipit, & Canis heliace, quod eſt circa. xx. diē Aprilis, licet Virg. tpe pluſq; . xx. diebus ante id accidiſſet, totumq; occaſui ſe Taurus conceſſerat, hodieq; ſole. xix. gradū ſigni. x. ſphæræ geminoꝝ occupante: hoc eſt, circa primum menſis Iunij diē, Pleiades, occaſum coſmicum. iiij. dierum interuallo pficiunt, hyades vero in fronte Tauri occidūt coſmice. xxv. gradu vſq; in finē Tauri qnq; fere dieꝝ interuallo vnde cum Taurus incipit occidere coſmice cornua eiuſdem tendunt ad occaſum heliacum, & Canis ipſe cedens cum aſtro auerſo. i. tauro occidit heliace paulatim, & coſmice. Siue cadēs. i. locū dans aſtro auerſo. i. argo naui, quæ ſimiliter auerſe p mundū voluiē. occidente. n. cane argo ſibi propinquæ eidem cani ſuccedit Canis, ſcribit Igi. maiorem canem habere in lingua ſtellam vnam, quæ canis appellatur. In capite aūt alterā, quā nonnulli Syrion appellant Plin. aūt lib. xviij. ca. xlij. dicit: ꝙ Canis. iiij. kal. Maij occidit, ſydus & p ſe vehemens, & cui pocci dere caniculam neceſſe ſit. ¶ Auratis cornibus.) aſtrologi tauꝝ cū cornibus auratis eſſe fingunt, habereq; in cornibus ipſis ſingulas ſtellas, ſed ſiniſtro clariorē, vtriſq; oculis ſingulas, in frōte mediā vnam, ex quibus locis cornua naſcunē ſingulas quæ. vij. ſtellæ hyades nuncupantur, de qbus latius ſupra. ¶ Aperit annum.) non Taurus apit, verum ſol exiſtens ibi cornibus. Nam Ouidi. Fa. lib. iiij. ait, Vacca ſit, an Taurus non eſt cognoſcere pmptum, Pars prior apparet poſteriora latent. Et lib. ij. meta. inquit p tamen auerſi gradieris cornua Tauri. Aperit tamen annum intelligendum eſt vt ſcrib. Oui. lib. iiij. Faſt. cum ait. Nam quia ver apit tunc omnia, denſaq; cedit Frigoris aſperitas, fœtaq; terra patet, Aprilem memorant ab aperto tempore dictum.

Medica | Milij. | Taurus | Canis. | Taurus

ASCENSIVS.

¶ Vere fabis ſa.) Dixit ſydeꝝ quorūdā ortus, & occaſus obſeruādos eſſe agricolis. Docuitq; quod in ppoſitiōe dixit, quo ſydere terrā vertere cōueniat. nūc aūt docet quo ſydere & quo tpe ſeminandum ſit, & id quidē pmo de leguminibus dicens, ꝙ fabæ ſeri voluntin vere maximopere in tractu traſpadanæ Italiæ, medica aūt quam Varro & vulgares melcam vocant eadem fere tempeſtate in ſolo putri & hyeme decocto & ſtercorato, milium autem ad ortū Tauri, cum. ſ. aperit annum cornibus auratis. i. ſtelliferis, vbi ſcies cum eſſe temporis aduerbium non ppoſitionem vnde non dicit aperit cum cornibus, id enim minus latine fecerit, ſed cum aperit cornibus. Etiam ſecundum Seruium ſentētia deprauareē ſi comitantiā ſignificet, non enim aperit cum cornibus, quia à dorſo non à capite oriē, & id quidem ad. xj. aut. xv. Kal. Maias, vt Mancinellus latius explicat. ¶ Ordo aūt eſt. Satio. i. tempus opportunum ſationi, eſt ſupple fabis. i. illi legumini, vere, id eſt tpe verno & ò medica legumen à medis tranſlatū ſulci putres. i. reſoluti p hyemale frigus, & fauonij ſpiramenta ac ſtercorationem, accipiunt, quoq. i. etiam, tum. i. tunc. ſ. in vere, te hoc eſt tu tunc quoq; fereris temp. ſtiue, & cura annua, id eſt quæ ſingulis annis innouari vult, cū medica, vno ſatu amplius tricenis annis duret, venit milio. i. illi legumini, modicis ſed plurimis granis fertili venit dico tunc ſupp. cum. i. quando Taurus candidus. ſ. p quē Iuppiter Europam tranſuexit & auexit, aperit. i. reſoluit & puluerulentū facit, annum. i. ſolū quotannis tunc reſolui ſolitum.) videē. n. annū accæpiſſe non pro tēpore ſed p qualitate tēporis, ſicut in Bucolicis, nūc formoſiſſimus annus, vbi

vbi formoſitas ad agros & prata ſpectat, non ad tempus quod formam nõ habet, Sicut hic reſolutio & apertio anni ad ſolũ ſeu terram.) Non.n.aperit inchoat taurus annum, cuius initium, aut in Martio, aut in Ianuario eſt, niſi dicat ipſum aperire annũ ſuũ, quod minus placet, nam ideo vult miliũ ſeri ſub ortu tali, quia tunc terra aperta eſt, nam, vere nouo putris ſe gleba reſoluit, ſed vere adulto aperitur, aperit dico cornibus auratis.i.quæ aurata habere fingitur propter fulgorẽ potiſſimum, tamen ſol tunc aperit, vnde & Aprilis ſm Oui.ab aperiendo dictus eſt, quia ſole tũc aperitur annus, & cum canis cedẽs ſub.cum aſtro.i.tauro, cuius auerſus eſt inceſſus, aut cedens.i.locum dans aſtro auerſo.i.argo naui etiam auerſæ incedenti, occidit.ſ.coſmice quantum ad aſpectum noſtrum, qui occaſus agricolis facilior eſt annotatu ꝗ̃ heliacus.i.ſolaris. Pulchre aũt alludit ad naturam tauri, cuius eſt cornibus terram aperire, vnde dictum eſt in Buc. Iam cornu petat, & pedibus, qui ſpargat arenam, cum.n.cornibus terra impingitur, quodammodo aperitur, & cum aperitur reſoluitur & apta plurima producit: vt fit in Aprili, qui ſm vnam opinionum Oui. ab aperiendo dictus eſt, vt patuit.

PIERIVS.

¶ Et aduerſo cedẽs canis occidit aſtro.) In Ro.quidẽ & in Longobar.aduerſo. In aliis vero auerſo. In Mediceo auerſo incedẽs ſumptum puto, ex Seruiana paraphraſi.

At ſi triticeam in meſſem, robuſtaq; farra
Exercebis humum, ſoliſq; inſtabis ariſtis:
Ante tibi Eoæ Atlantides abſcondantur:
Gnoſiaq; ardentis decedat ſtella coronæ:
Debita quam ſulcis committas ſemina: quámq;
Inuitæ properes anni ſpem credere terræ.
Multi ante occaſum Maiæ cœpere: ſed illos
Expectata ſeges vanis eluſit auenis.
Si vero, viciamq; ſeres, vilemq; faſelum:
Nec Peluſiacæ curam aſpernabere lentis:
Haud obſcura cadens mittet tibi ſigna Bootes:
Incipe, & ad medias ſementem extende pruinas.

SERVIVS.

¶ Triticeam in meſſem.) Ad meſſem tritici, vl ſegetis. ¶ Robuſtaq; farra.) Frumẽta, quæ plus habẽt virium, ꝗ̃ legumina: quo tpe nobis Atlantides occidunt, ſunt ſerenda. Atlantides aũt, licet.vii.fuiſſe dicantur.vj.tamen videntur in cœlo.quæ Nouembri menſe nobis incipiunt non videri. Hæ autem, vt alii volunt, Iouis: vt alii, Liberi nutrices fuerunt. alii ipſas fuiſſe aſſerunt Heſperidas. ¶ Exercebis.) Pro exercueris. ¶ Soliſq; inſtabis ariſtis.) Nõ leguminibus, ſed ſolis ſegetibus. ¶ Inſtabis.) pro inſtiteris. ¶ Ariſtis.) Et hic ſicut ſupra, per ariſtas frumẽta ſignificat. ¶ Gnoſiaq; ardẽtis.) Cum Liber pater Ariadnẽ Minois regis Cretæ filiam vxorem duceret: Vulcanus ei coronam obtulit, quam ille ad vxoris inſigne inter ſydera collocauit. Et hic ſtellam poetica licentia dicit. cæterum ſex ſunt, quibus in cœlo corona declaratur. ¶ Gnoſia.) aũt Cretica ab vrbe Cretæ, quæ Gnoſis dicitur. Et ſtella dicitur Cretica, quia ad laudem illius, quæ Cretici regis filia fuit: in cœlo eſt poſita ipſa corona. ¶ Sulcis.) Arationibus. ¶ Committas.) Quaſi cuſtodibus fidis. ¶ Inuitæ terræ.) Quæ quaſi coacta ruſticorum labore, & non ſponte, fructus profert. ¶ Anni ſpem.) Vnde tu annum ſperes poſſe deducere. ¶ Ante occaſum Maiæ.) Ante quam Atlantides occidant, nam Maia vna eſt earum. ¶ Vanis.) Vacuis. ¶ Eluſit.) Decepit. ¶ Vilem.) Abundantem, nam omne quod abundat, vile eſt: vt, Vilibus aut onerat pomis. ¶ Nec peluſiacæ curam aſpernabere lentis.) Peluſium vnum eſt de ſeptem oſtiis Nili, vbi optima lens naſcitur. Vnde κατ' ἐξοχὴν locutus eſt. ¶ Aſpernabere.) Contẽnes. ¶ Lentis.) Ac ſi dicat, Etiam inter alia lentem ſeras. ¶ Haud obſcura.) Nõ obſcura, hoc eſt clara. ¶ Mittet tibi ſigna Bootes.) Si viciam, & faſellum, & lentem ſerere volueris, occidẽte Boote debes incipere. ¶ Cadẽs.) Occidẽs, Verno ſcilicet tempore. Tunc enim Bootes occidit. Quod autem ſubdidit. ¶ Incipe & ad medias ſementem extende pruinas.) Omnia complexus eſt tempora: & Vernum ſcilicet, quo legumen ſeritur: & Autumnale, quo frumentum. Et multi volunt ita hanc partẽ aſtrologiæ libraſſe Virgilium, vt in omnibus vtrumq; tẽpus ſignificaret, Vernale & Autumnale. vñ & ſupra bina ſigna memorauit. Taurum cum Cane: Atlantidas cum corona. Tamẽ nos, quantum ad neceſſitatẽ huius loci pertinet: hæc dixiſſe ſufficiat: nam maioris prudẽtiæ eſt ad ſubtilem harum rerum ſcientiam ꝑuenire: adeo vt ſequentem rationem zonarum Metrodorus philoſophus vix quinq; expreſſerit libris, inſertis tam Aſtronomiæ quàm Geometriæ partibus, ſine cuius lineis haud facile zonarum deprehenditur ratio. Idem etiam Metrodorus aſſerit fruſtra culpari à pleriſq; Virgilium, quaſi ignarum aſtrologiæ: cum eum conſtet operis lege compulſum: vt quædam exponeret quæ obſcura videntur ideo, quia à naturali ordine remota ſunt, vt autem omnia non diceret, ruſticarum perſonarum habuit conſyderationẽ: & ipſius eſt operis breuitate compulſus.

PROBVS.

¶ Ante tibi eoæ Atlantides abſcondantur.g.q.ardẽ.d.ſt.c.Debita quam ſulcis.c.ſ.q.) ſi in hoc exercebitur terra, vt triticum accipiat prius inquit occidant Virgiliæ, & corona Ariadnes, quàm ſemẽtẽ facias matutini exortus Eoæ ſignificat. Eos.n.præcedit aurora Atlantis aũt filiæ ſunt Virgiliæ, Idcirco Atlantides vocantur Ariadnes aũt coronæ talis hiſtoria tradiť, adamatus Theſeus ab Ariadne, cum eius ope interfecto Minotauro Labyrinthi euaſiſſet errorẽ, & corruptam in inſula Dia dormiẽtẽ reliquiſſet, Liber eam adamauit, & eius capiti coronam detractam miſit in cœlũ, quæ ſydus facta eſt, quod eſt poſt Erigonẽ. Ipſam aũt Ariadnẽ matrimonio ſibi iunctam Liberam appellauit mortalitate donatam. ¶ Gnoſia.) autem dicit ab oppido Gnoſo Cretæ. ¶ Multi ante occaſum Maiæ coe.ſed illos expe.ſ.v.e.auenis.) Multi ante occaſum Virgi.ſementem fecerunt, ſed inanẽ meſſem ſuſtulerunt. Maia autem vna eſt ex Virgiliis. ¶ Si vero viciamq;.ſ.v.q;. phaſelũ. Nec peluſiacæ.c.a.l. Haud obſcura cadẽs mittet tibi ſigna Bootes.) Ciceris eſt genus, phaſelum vocant. Vicia eſt æque leguminis genus lentis magnitudine. Peluſiacam lentem dicit à peluſio oppido Ægypti, à quo fluminis Nili vnum oſtium Peluſiacum dicitur. Optima lens in Ægypto naſcitur, Bootes eſt ſtella in arctophylacis (vt pleriq; putant) Baltheo, vt alii iudicant in humero, dicta à bubus, Nam triones, quos græci duas vrſas vocant, Helicem & Cynoſuram in barbarica ſphæra plauſtrum eſſe, quod ducatur, à bubus iunctis, cui rei teſtis eſt Getulicus, cum ait de Britannis. Nonaries illũ verno ferat aere cornu, Gnoſia, nec geminos præcidunt cornua taurum. Sicca Lycaonius reſupinat plauſtra Bootes.

MANCINELLVS.

¶ At ſi tri.) Poſtquã ſerendorum leguminum tẽpus poeta oſtendit ad frumenta iam redit. Colu.aũt lib.ii.ca.viii.ait placet noſtro poetæ adoreum, atq; etiam triticum, non ante ſeminare ꝗ̃ occiderunt Virgiliæ. Plin. vero lib.xviii.ca.xxxvii.ſeri.q; Heſio. qui princeps omnium de agricultura præcepit vnum tps ſerendi tradidit ad Virgiliarum occaſum, Vir. triticum, & far ad Virgiliarum occaſum, ſeri iubet, hordeum inter æquinoctium autumni, & brumam, viciam vero faſeolos, & lentẽ Boote occidente, inter omnes autem conuenit circa brumam ſerendum non eſſe magno argumento, quoniam hiberna ſemina, cum ante brumã ſata ſint ſeptimo die erumpant. ſi poſt brumam vix.xl. Sunt qui properẽt, atq; ita pronunciẽt feſtinatam ſementẽ ſæpe decipere, ſerotinam ſemp econtrario, alibi, vel vere potius ſerendum ꝗ̃ male in autumno. Colũ lib.xii.ca.ii.ait. Vetus eſt agricolarum prouerbium maturam ſationẽ ſępe decipere ſolere, ſeram nunꝗ̃ quin mala ſit, itaq; in totum præcipimus: vt quiſq; natura locus frigidus erit, is primum conſeratur, vt quiſq; calidus nouiſſime. Ibidem quoq; ait optimum eſſe inter kal.Decẽ.ſementẽ confeciſſe. Varro etiam lib.j.c.xxxiiii.inquit vbi quiſq; locus frigidiſſimus aquoſiſſimuſq; erit, ibi primum ſerito in calidiſſimis locis ſementẽ poſtremam fieri oportet, quo autem agro vel legumina quæq; vel frumenta ſerenda ſint legito Plin.lib.xviii.cap.xxviii. ¶ Robuſtaq; farra.) robuſta dixit, quoniam vt Plin.libro xviii.c.viii.ſcribit ex omni genere duriſſimum far, & contra hyemes firmiſſimum, patitur locos frigidos, & minus ſubactos, Vel æſtuoſos ſitientesq; primus antiquis latio cibus. ¶ Atlantides.) ideſt pleiades, ſeu Virgiliæ ex Pleione, & Atlante genitæ, de quibus late ſuperius. Pleiadaſq; hyadas. Abſconduntur autem vt dicit Col.ſuper hoc loco, lib.ii.cap.viii.altero & triceſimo die poſt autumnale æquinoctium, quod fere conficitur.ix.kal Octo. propter quod intelligi debet tritici ſatio dierum ſex, &.xl.ab occaſu Virgiliarum: qui fit ante diem nonum Kal.Nouemb.ad brumæ tempora,

Virgilig

tempora, ſic enim ſertant prudentes agricolæ, vt.xv.diebus antequam conficiatur bruma, totidemq́ꝫ poſt eam cõfectam, neqꝫ arent, neque vitem aut arborem putent. Idem quoque Colum. libro.xj.cap.ij.ait.xiij.&.xij.Kalen.Nouemb.ſolis ortu Virgiliæ incipiunt occidere, tempeſtatem ſignificant.xj.Kalẽ.Nouẽ. tauri cauda occidit auſter interdum pluuia. Item.v.Kal.Nouemb.Virgiliæ occidunt. hyemat cum frigore, & gelicidijs. Item.vij.Idus Nouemb. Virgiliæ mane occidunt ſignificant tempeſtatem. Eoæ atlantides, ideſt ſplendentes orientales vel matutinæ, in aurora enim videntur, ſed ex oriente poſtea ſcorpione cum ſole occidunt, occaſu coſmico, ſeu mundano reſpectu oppoſitionis, fit enim quando ſol oritur cum aliquo ſigno cuius ſigni oppoſitũ occidit coſmice. Taurus ergo, i quo ſunt pleiades, appoſitus ſcorpioni, in quo ſol exiſtit, in fine autumni occidit ſcorpione oriente cum ſole. Hinc ait Columel.ꝙ.xiij.&.xij.Kalẽ. Nouemb.ſolis exortu virgiliæ incipiunt occidere. Plinius libro.xviij.c.xxxviij.

Occaſus virgiliarum. ait, ꝙ exortus occaſusq́ꝫ binis modis intelligũtur, aut enim aduentu ſolis occultantur ſtellæ, & conſpici deſinunt, aut eiuſdem, abſceſſu, proſerunt ſe in emerſum, ideſt exortum, illo modo quo incipiunt apparere, vel deſinunt, oriente ſole, aut occidente. Matutini veſpertiniue cognominati, Eoæ atlantides, non fit

Corona ariadnę ſynaloepha, ideſt vocalis compreſſio, vel cõiunctio. ¶ Gnoſia ſtella coro.) Corona hæc, vt Iginius ſcrib. exiſtimatur Ariadnę fuiſſe à Libero patre inter ſydera collocata, dicitur enim cum Ariadna Libero nuberet, hanc primam muneri accæpiſſe ab Venere, cum omnes dij in eius nuptias dona conferrent, hanc humero ſiniſtro prope contingere Arctophylax videtur, habet autem ſtellas nouem in rotundo diſpoſitas, ſed ex his tres clarius cæteris lucent, Stella co. de ſtella fulgenti intelligitur, ait enim Mani.lib.j. At parte ex alia claro micat orbe corona Luce micans, nam ſtella vincitur vna. Colum.lib.xij.cap.ij.ait.viij.Octob.coronæ clara ſtella exoritur, poſtea inquit, & Tertio & pridie Idus. Corona tota mane exoritur, auſter hybernus, & nonnunquã pluuia, per hos dies frigidis regionibus frumenta mature ſeruntur, pręcipue far, adoreum, locis etiam opacis triticum nunc recte ſeritur, ſtella præterea clarior in corona ex radijs ſolis, ortu heliaco decedit, quando pleiades occaſum chronicum petunt. Decedit autem ſtella coronæ è radijs ſolis noſtro æuo ſole ab.ix.gradu ſcorpij ſigni decimæ ſphærę procedente quod eſt.xxiij.die Octo. donec dicti ſigni ſcorpij limites exceſſerit. Gnoſia ideſt Ariadnes

Vitia. Cretenſis. ¶ Ante occa. mediæ.) Virg. Maia enim è Virgilijs vna, de quibus late Ouid.lib.iiij.Faſt. Plin.lib.xviij.cap.xlij.ait, ꝙ Virgi. priuatim attinet ad fructus, vt quarum exortu æſtas incipiat, occaſu hyems. Cap.vero.xlvj.ait: ꝙ.iiij. Idus Nouem. Virgiliæ occidunt. Colu. autem lib.xij.cap.ij.ſcribit.ꝙ.xij.Kalẽ.Nouem. ſolis exortu Virgiliæ incipiunt occidere, tempeſtatem ſignificãt. Item poſtea inquit.v.Kalẽ.Nouemb.Virgiliæ occidunt hyemat cum frigore, & gelicidijs, & paulo inferius ſcribit, ꝙ.vj.Idus Nouemb. Virgiliæ mane occidunt.v.Idus Nouemb. hyemis initium. ¶ Vanis auenis.) vide ſuperius ibi & ſteriles dominantur

Faſelus auenæ. ¶ Viciam.) Varro.lib.j.cap.xxxj.ſcribit ſationis viciæ tria tempora eſſe circa occaſum Arcturi, vt Decembri menſe paſcat, Secunda ſatio menſe Ianuarij eſt, Nouiſſima Martio, ſiccitatem ex omnibus, quæ ſeruntur, maxime amat. latius vide ſuperius ibi, aut tenuis foetus viciæ. ¶ Vilemq́ꝫ faſelum.) Columella libro.j.capi.x.ſcribit quòd kalẽ.Octob. recte faſelus terræ mandabitur, Vilem autem faſelum ait poeta, quoniam vt ſcribit Serapio, faſeoli generant multam ventoſitatem, & inflant, generant humores flegmaticos craſſos. ſunt mali ſtomacho, habent multum humiditatis, ſunt graues digeſtioni, & teſte Auerroi inducunt ſomnia mala, & faciunt vertiginem. Vileſcit igitur ijs vitiis. ¶ Peluſiacæ lentis.) Ideſt Ægyptiacæ, ſeu niliacæ à peluſio Nili oſtio: hinc & Ouidius libro.v. Faſt. ait, Et pereunt lentes aduena nile tuæ. De ſeptem nili oſtijs legito Strabo. libro.xvij.& Plinium libro.v.capi.xj. Curam lentis Plinius libro.xviij.capi.xix. ſcribit, Ex leguminibus autem Nouembri ſeruntur lens, & in gręcia piſa, lens amat ſolum tenue magis quàm pingue, coelum vtrūqꝫ ſiccum, Duo genera eius Ægypto, alterum rotundius, nigriusq́ꝫ, alterum ſua figura. Piſum in apricis ſeri debet frigorum impatientiſſimum, Ideo in Italia, & auſteriore coelo non niſi verno tempore terra facili, ac ſoluta. Columella quoqꝫ lib. ij.cap.x. plura ſcribit inter quæ, quòd duas eius ſationes ſeruamus, alteram maturam per mediam ſementem, ſeriorem, alte-

Bootes. ram mẽſe Feb. ¶ Cadẽs Bootes.) occidit Bootes.iij.Nonas Mar. vt ſcribit Ouid.lib.iij.Fa. loquitur ergo hic poeta de verno tempore, Bootco autem aro ſignificat Bootes Bubulcus dicitur, idẽ vero Arctophylax appellatur Manilius lib.j.ait. A tergo venit arctophilax, idemq́ꝫ Bootes, ſequitur plauſtrum, ideſt maiorem arcton, inde arctophilax dictus, ideſt vrſæ cuſtos. ¶ Ad medias pruinas.) Ideſt ſereno, & ſicco tempore, quo quidem pruina cadit ex rore gelido, rores autem neque gelu, neque arboribus, neque ventis, nec niſi ſerena nocte gignuntur, vt ſcribit Plinius lib.ij. ergo ſereno & ſicco tempore optime talia ſeruntur, hinc idem libro.xxiij. ait quòd, vicia ſiccitatem ex omnibus, quæ ſeruntur maxime amat, & lens tenue ſolum, coelumq́ꝫ vtrūqꝫ ſiccum. Sed tamen intelligendum eſt, id etiam de tempore autumnali, vt ſereno tempore ſeratur quodcunqꝫ ſemen, hinc ait inferius, nudus ara, ſere nudus, & hyemem aquilonia m eſſe omnibus ſatis vtiliſſimam inquit Plin.lib.xvij. ¶ Pruinas.) Pruina Pruina. vt ſcri. Plin.lib.ij. ex rore gelido gignitur, eſt enim matutino tẽpore roris gelidi aqua congelata, dicta vero vt Feſtus ait, ꝙ fruges ac virgulta perurat.

ASCENSIVS.

¶ At ſi triti. in meſ.) Docet nũc quo tempore frumentum feras: dicens quod non ante occaſum atlantidum ſeu virgiliarum hoc eſt circiter nonum kal. Nouembris. Monet præterea vt ſtella ardentis coronę prius diſcedat è radijs ſolis: quod nunc fieri docet Maia.xxiij.die oc. Hoc autem tempus expectandum docet poeta ijs qui triticum aut far ſerent. At qui viciam & faſelum aut lentem ſerere volent obſeruabunt occaſum Boote qui fit in vere.in. no. Martias: quo tempore ſunt fere mediæ pruinæ, quæ hyeme non fiunt. & ſummo vere in rorem vertuntur. aut hoc dicit vt fiat ſatio in tempore ſereno quod pruinæ denotant quæ in pluuioſo non fiunt, quam rem diligẽter exequitur Manci. ¶ Ordo igitur eſt. At.i.ſed, ſi tu exercebis.i.coles & arabis humum in.i. ad meſſem triticeam.i. vt inde triticum metas (quia præcipue intẽtio arantis non eſt ſatio ſed meſſis, & in farra robuſta.i.grandia, ideſt vt farra metas, & ſi tu inſtabis.i.inſtanter incumbes ſolis ariſtis ſupple metendis.i.ſi non petis legumina ſed frumenta, atlantides, ideſt pleiades & virgiliæ ex pleione & atlante genitę, hoc eſt ſeptẽ ſtellæ nominibus Atlantidum inſignitæ, ęoæ.i. oriẽtales aut matutinę abſcondantur ita vt non amplius eas videas: ante.i. priuſqꝫ cõmittas ſulcis ſemina debita.i. quaſi merita propter pręparationẽ, & capacitatem eorum, hoc eſt anteqꝫ ſeras: & anteqꝫ properes credere.i.committere fidei vt plus qꝫ acceperit reddat terræ inuitæ.i.ſationẽ adhuc naturaliter refugiẽti: ſpem anni.i.meſſis hoc eſt ſemen, quia qui parce ſeminat, parce & metet, & qui importune ſerit. incõmode: & parum metet. & ſtellæ.ſ. præcipue fulgida gnoſia.i.cretenſis: hoc eſt quæ prælucet in corona cretẽſi puellæ videlicet Ariadnæ data: vnde dicit coronæ ardẽtis.i.reſplendentis decedat.ſ.à radijs ſolis.i.ſit vltra medium octo. anteqꝫ cõmittas ſulcis ſemina debita & anteqꝫ properes credere terræ inuitæ ſpes anni. Multi.ſ.agricolæ coepere.ſ. ſerere ante occaſum Maiæ.i. Atlantidum quia ſimul occidunt, earum aũt maia vna eſt: ſed ſeges expectata.ſ.triticea, aut adorea eluſit.i. ludibrio manifeſto affecit & decepit illos: auenis vanis.i. ſylueſtribus & parum grani aut nihil habẽtibus. Vero pro ſed: ſi tu ſeres viciam.i.illud tenue legumẽ & faſelum vulgo faſeolum vocant per diminutionẽ) vilem quia parum conducit & multũ officit, & ita non magni fit: facile tamẽ naſcitur, & ſi tu nõ aſpernabere curam lẽtis peluſiacæ.i.quæ in peluſio Nili oſtio pcipua & plurima naſcit, Bootes.i.ſtella illa poſt vrſam maiorẽ Bootes aũt dicitur & Arctophylax.i.vrſæ cuſtos, qa ſequitur plauſtrum i.maiorẽ vrſam & bubulcus, quia boues plauſtrum trahere ſolent quas bubulcus dirigit) Bootes ergo cadens.i.occidẽs dabit tibi ſigna haud.i.non obſcura. imo clara indicia ſationis faciẽdæ dabit. Incipe igitur, & extẽde ſementẽ.i.ſationẽ ad medias pruinas.i.ſiue autumnali tempore triticum & far, ſiue verno viciam faſeolum aut lentẽ ſeueris, expecta tẽpus ſerenum, quale eſt ad medias pruinas.i.cum iam pluſculos dies pruinauerit, & veroſimile eſt totidẽ pruinaturum eſſe, & ita ad omnium ſationẽ ſpectet, aut extende ſationẽ viciæ faſeli, & lentis ad medias pruinas verni temporis.i.vſqꝫ ad occaſum Bootis, & tẽpus ſerenum.

PIERIVS.

¶ Vanis eluſit auenis.) In Roma.codi.legere eſt. Illuſit ariſtis. In quibuſdam alijs eluſit ariſtis. Magis vero placet Auenis, vt habetur in Mediceo quia frumenti vitium eſt auena. Atque hic ſermo eſt de ijs quæ degenerant, cum tamẽ alioqui auena inter ſegetes ſuam ſpeciem obtineat, vti alibi. ¶ Ad medias ſementem extende pruinas.) In Roma.cod. Expende, legitur, quod ſignificat ſuſpenſas tene, eodẽ pene ſignificato cum extende, accæptior tamen eſt vulgata lectio.



Iccirco certis dimenſum partibus orbem
Per duodena regit mundi Sol aureus aſtra.
Quinq; tenent cœlum zonæ, quarum vna coruſco
Semper ſole rubens, & torrida ſemper ab igni:
Quam circum extrema dextra, leuaq; trahuntur
Cœrulea glacie concretæ: atq; imbribus atris.
Has inter, mediamq;, duæ mortalibus ægris
Munere conceſſæ diuum. & via ſecta per ambas
Obliquus qua ſe ſignorum verteret ordo,
Mundus vt ad Scythiam, Riphæasq; arduus arces
Conſurgit, premitur Libyę deuexus in auſtros,
Hic vertex nobis, ſemper ſublimis, at illum
Sub pedibus Styx atra videt, maneſq; profundi.

SERVIVS.

¶ Dimēſum partibus orbē.) Annū diuiſum in quatuor tēpora. Et p. xij. ſigna duodecim mēſes accipimus.) Quinq; tenent cœlū zonę.) Circuli, qui cœlū ac terrā veluti zonę cingunt. Tranſlatiue, Nā proprie zonæ in terris. ſed p parallelis. i. circulis poſuit. Septētrionalis, æſtiualis, ęquinoctialis, brumalis, auſtralis. ¶ Rubēs.) Ardens. ¶ Torrida.) i. accenſa. ¶ Quā circū extremæ.) Bene extremę addidit, ne eas intelligeremus, q̄ circa igneā ſunt: quas conſtat eſſe temperatas vicinitate caloris & frigoris. quarū vnā habitamus, alteram antipodes: ad quos hinc torrente zona, hinc frigidis ire prohibemur. Antipodes autē dicuntur, q

contra

cōtra nos poſiti ſunt cōtrarijs veſtigijs. Terram. n. dicūt vndiq; cœlo & aere cingi. Per has autem duas zonas in obliquum vertitur ſignifer circulus, qui ſolis cōtinet curſum. Vnde ēt fit, vt duę zonæ frigidiſſimę ſint, ad quas nunquā accedit: vna feruens, à q̄ nunquā pene recedit: duæ tēperatæ: ad q̄s viciſſim venit. ¶ Per ambas.) Cum vitet vtranq; temperatā, ipſa præpoſitio. ¶ Per.) p inter accipienda eſt. ¶ Qua.) per quam. ¶ Mundus vt ad Scythiam.) Iam hic deſinitio eſt noſtri climatis. i. noſtræ habitatiōis: quę à Septētrione incipiens, in Auſtrali plaga deſinit. Riphæas autem arces, Scythiā dicit: cujus ſunt montes Rihpæi. ¶ Arduus.) Excelſus, &

ſus,& ſummo vertice arctatus.¶ Vertex nobis ſemp ſublimis.)i. hæc pars mundi à nobis ſemper videtur.¶ At illum ſub pedibus Styx atra videt.)i.axem noticum.i.auſtralé,qui à nobis nunquá videtur: ſicut Boreus.i. Septétrionalis à nobis ſemper videtur. Et ſicut variæ ſunt philoſophorum opiniones:ita & hic varie loquitur. Nam alij dicunt à nobis abſcedété ſolé ire ad Antipodas, alij negant, & volunt illic tenebras eſſe perpetuas. Mire aūt ait quaſi de inferis.¶ Styx atra videt:maneſqꝫ profundi.) vt oſtéderet illud quod dicunt philoſophi, recedentes hinc animas & illic alia corpora ſortiri. Vnde & Lucanus ait, Regit idé ſpūs artus Orbe alio. Quod veriſimile eſt,quia dicitur anima,aut igni,aut véto,aut aqua purgari:quod vt fiat neceſſe eſt, dum per aut frigidas plagas,aut igneam tranſeunt. Et licet hoc alij à Virgilio dictum per poeticam licentiam velint:tamen ſciendum eſt eū poeticæ licentię inſeruiſſe philoſophiam.

PROBVS.

Zonæ quinq. ¶ Quinqꝫ tenent cœlum zonæ.q.v.c.Semp.ſ.r.&.t.ſ.a.i.Quam circū ex.d.l.qꝫ.t.mortalibus.æ. Mune.c.d.&.u.ſ.p.a. Obliquus. q.ſ.ſ.verteret ordo.) Mūdi caloris,& Luminis ſol cauſa eſt. Eius auté talis eſt curſus, vt neqꝫ intra ſolſtitialé circulum ad nos accedat,nec vltra brumalé procedat. Radij aūt eius, vbi deficiunt, ibi neceſſe eſt eſſe frigus. Cum tenebris aūt deficiunt eius radij bruma ad ſeptentrionalem circulum: ibi aūt frigus eſt cum obſcuritate. Sol autem quia brumalem,& ſolſtitialé circulum conficit annuum curſum. totam hanc mediam regionem vrit, quæ latine vocatur plaga aduſta. Ex ea quæ ſeptétrionalis eſt, vbi deficiunt ſolis radij,& quia frigida eſt,& obſcura. Frigus in proximam regioné puenit,& miſcetur calori,qui ex aduſta regione in eandé fertur,& efficitur temperata regio,in qua ſumus, quæ eſt habitabilis. Alteræ duę inhabitabiles, ſed phyſica ratione nobis ſunt incognitæ. Prohibemur.n.tranſire aduſtæ regionis caloré. Sed quia meridié bruma animaduertimus, vltra ſolé magnum ſpacium coeli vacare,ſcimus & in contrariam nobis parté eius radios ferri,& quemadmodum hic,ita illic deficere, vbi defecerunt eſſe frigus cum tenebris. Et inde aliquam parté ferri in ꝓximum locum,& ex aduſta regione, quæ finitur brumali ſolſtitiali circulo in eundem puenire vaporé, & vtroqꝫ mixto perinde téperatā efficere regioné mediam frigidæ,& aduſtæ. Quinqꝫ ergo ſunt zonæ,in regione coeli. Terræ duę extremę frigidę ſeptétrionalis,& auſtrina, vna aduſta, duæ téperatæ inter frigidam & aduſtam cingentes eam, & intercidétes frigidis, quarum altera anterumene vocatur. Via aūt ſecta per ambas, dicit ſigniferum circulum, q̄ à brumali obliquus, ad ſolſtitialem Cancro, ęquinoctialé Libra & Ariete.¶ Obliquus qua ſe ſignorum, verteret ordo.) idcirco dixit, quia hic ipſe circulus.xij. ſigna cœleſtia voluit. Clima noſtrum hoc eſt in climate, zonę noſtrę ſicut ſe habet, vt ſimus ad ſeptentrioné ab ea parte, qua ſcythia eſt,& riphei montes,quo in contraria inclinato eſt ad aphricam, Ergo hoc ſentit, cum ait. Illic,vt ꝑhibent, aut intépeſta ſilet nox Semp,& obtenta denſantur nocte tenebrę. Quinqꝫ tenét cœlum zonę,in qnqꝫ zonas mundum eſſe diuiſum accipimus, quas, ſm̄ clima noſtri orbis,ſic deformabimus, vt leuam manum cōtra ora noſtra ponamus, atque vbi ſit pollex:ibi ſit zona, quæ appellatur græce ἀρκτικὴ ꝙ in ſe habet arctos.i.vrſas eadé latine ſeptentrionalis cognominatur, ꝙ in ea parte coeli poſita ſit, quę veto ſeptétrione adflatur. Ea pars ſemper ſupra vertitur, hoc eſt nunq̄ in oceanum demergitur, ꝙ etiam Home.ſignificauit, cum ait.

ἄρκτον τὴν καὶ ἄμαξαν ἐπίκλησιν καλέουσιν
ἥτ' αὐτοῦ στρέφεται καὶ τ' ὠρίωνα δοκεύει
οἴη δ' ἄμμορός ἐστι λοετρῶν ὠκεανοῖο.

Et Virgilius. Arctos oceani metuentes æquore tingi. Ná & zona inhabitabilis eſt propter nimios rigores, pollici proximus digitus obſeruabitur in vicem zonæ, quæ græce appellatur θερινὴ à nobis æſtiualis, ꝙ.ſ.ſol cum in eandé zonam declinauit, longiores dies efficit, ibi.n.ſolſtitium facit æſtiuum.in.viij.kal. Iul. Hæc zona habitabilis ꝓpter temperiem,& multi ſolis, & illius vicinitate zonę, quā ſeptentrionalé nuncupauimus. Medius aūt digitus ſignificabit zonam, quæ gręce dr̄ ἰσημερινὴ. Latine æquinoctialis. Seu & ſol.in hanc zonam bis anno venit,& toties librā facit diei,& noctis.in.viij.kal.octo. Hęc zona inhabitabilis. Nam propter nimios ardores loca ſubiecta habet exuſta. Quartus deīn digitus ſignificabit zonam, quæ appellatur χειμερινὴ, à nobis hyemalis, quod.ſ.cum illam ſol tranſcendit hyemé facit: & breuiores dies agit. Nā ibi ſolſtitiū efficit: quod eſt.viij.kal.ianua. Hanc quoqꝫ zonā inhabitari credibile eſt, qm̄ & ipſa pars téperata inter ęſtiuū,& iſomeriné poſita eſt, quéadmodū eius ſupra ſecimus mentioné, ęſtiualis inter æquinoctialé,& ſeptentrionalé. Et in hac zona ſi q inhabitant appellantur à nobis antichthones. ὅσ τὴν ἐναντίον χθόνα ἔχουσι. Digitus minimus habet quintam zonam appellatam notion, qm̄ ex illa parte: cum adflat véntus humidum facit aeré,& humoré colligens corpus notia, dr̄. Hæc plaga auſtralis appellat̄ depreſſior q̄, vt à nobis videri poſſit,& ideo infra orizonté deſcédit. Orizon aūt quod definit Sphęram ſuperioré,qui & idem à nocte diſterminat. Hæc quoqꝫ præſumenda inhabitabilis propter rigores quos patiatur neceſſe eſt, quoniam longe ſegregatur. Circulus autem zodiacus, qui luxos appellatur, per tres zonas medius fertur, per qué ſol currit, Sic ergo qm̄ ad vltimas non pueniat frigidas: relinquit mediam zonam, quoniam ſæpe onerat ignem facit. Huius zonæ mentioné facit Virg.vij.cum vellet ex verbis Ilionei latinos cōfirmari, neminé eſſe in orbe toto,qui ignoraret, quanto bello Aſia,& Europa conflixiſſet, quando qdé ſcire poſſent ét, q vltra oceanum extimo agitarent, qꝫ diuiſi plaga æquinoctiali zonam illam, quam ἰσημερινὴν diximus, incolerét, quam veriſimile eſt in aliquibus habitari. Sunt aūt q hic declarant verſus huiuſmodi. Quanta per idęos ſæuis effuſa mycenis Tempeſtas ierit campos, quibus arctos vterqꝫ, Europę atqꝫ Aſię fatis concurrerit orbis: Audit: & ſi qué tellus extrema refuſo Summouet oceano,& ſi qué extenta plagarum. Quatuor in medio dirimit plaga ſolis iniq. Hanc tamen vniuerſam diſputationé certum eſt Vir.tranſtuliſſe ab Eratoſthene, cuius liber eſt hexametris verſibus ſcriptus, q Hermes inſcribitur, qdam vero orbé terrarum deſcripſerunt in formam literę, ω,& in liniamentis, quæ ꝑ circuitum ambiunt literam, formam referūt oceani, quem recte ζωστῆρα τοῦ κόσμου dixerunt ὠκεανὸσ autem.i.oceanus ab ὠκὺσ δὶ ἐξ οὗ περ πάντεσ ποταμοὶ, καὶ πᾶσα θάλασσα, καὶ πᾶσαι κρῆναι, καὶ φρείατα μακρὰ νάουσιν. In media aūt parte linea quę deducitur, atlanticū oceanum fertur tranſmittere, quod mare traditur ſubiectum eē plagæ ęquinoctiali,& ſic diuiſas eſſe duas partes orbis, quarum nō habitemus eam, quæ ſit ab oriéte dexterior, atqꝫ eſſe veriſimile, vt aduerſo in tam pari tractu, gens alia hominum inhabitet, ſi tamen velimus oém diligentiam in examinandis Homeri carminibus adhibere, ibi quoqꝫ fortaſſe deſcriptionis huius ordinem inuenire poterimus. Clypeus.n. Achillis qnqꝫ orbibus intextus fuit: quorum ſic meminit αὐδ' ἄρ' ἔτι τρεῖσ,

ἤσαν ἐπεὶ πέντε πτύχασ ἤλασε κυλλοποδίων
τὰσ δύο χαλκείασ, δύο δ' ἔνδοθι κασσιτέροιο.
τὴν δὲ μίαν χρυσοῦν τῇ ἔσχετο χάλκεον ἔγχοσ.

Nam examinemus calorem metallorum:& conditionem zonarum,& poterimus recte cōparare. κασσιτέροιο.i.plumbi albi zonas dixerit ſeptentrionalem,& auſtralem, vt ſcilicet frigidas, & cana niue oppletas, æreas aūt, quę refulgent habent temperaturam candoris:& rutili coloris dixerit æſtiualem,& hyemalé, auream autem ſine dubio igneam, nam eſt ſic dictum, fert aurea ſydera clamor. Et à Pindaro ὁ δὲ χρυσὸσ αἰθόμενον πῦρ,& Vulcanus, vt ignis deus virium ſuarum beneficium in illa zona voluerit aurum clypeo ſuperponere.

MANCINELLVS.

¶ Iccirco.) vt tempora diſcernamus, ſol.n.dator eſt tempoꝝ,& horaꝝ, nam ſyderum curſus, recurſuſqꝫ vt etiam Macro.lib.j.de ſom.ſci.moderatur certa diffinitio. Nam ſpacij, certa diffinitio eſt.¶ Certis per.) de quinqꝫ zonis intelligit.¶ Duodena.m.a.a.) dixit: quia zodiacus circulus,& vnus,& in ſummo coelo eſt, qui vere mundus vocatur, qué ſignis diuiſum, vel diſtinctum videmus, quæ coelo infixa feruntur. Diuiditur aūt mundus p.xij. partes ęquales, quę dicuntur ſigna. Duodena aſtra: de his ibi ſupius patuit. Qua locus Erigonem inter. Regit orbé p duodena aſtra. Sol.n.vt Pli.lib.ij.c.vj.docet, planetarum medius fertur ampliſ Sol.
ſima magnitudine, ac poteſtate: nec tempoꝝ modo, terrarumqꝫ, ſed ſyderum ét ipſorum coeliqꝫ rector, Hic lucé rebus miniſtrat, aufertqꝫ tenebras, hic reliqua ſydera, occultat, hic vices temporum, annumqꝫ ſemp renaſcenté ex vſu naturæ téperat: hic coeli triſtitiā diſcutit, atqꝫ ét nubilum humani animi ſerenat. Macro. ét lib j.de ſom.inquit, non ſolum terram, ſed ipſum quoqꝫ coelum, quod vere mundus vocatur, téperari ſole certiſſimum eſt, adeo vt extremitates eius, quæ longiſſime à via ſolis receſſerūt, omni careant bn̄ficio caloris, & vna frigoris ꝑpetuitate torpeſcant. Sol præterea vti Igi.ſcrib.dies.xxx.vno quoqꝫ ſigno vehitur. Quinqꝫ zonæ. Tul.de repu.vj.terram quaſi quibuſdam redimitam, & circundatam cingulis dixit. Virg.quoqꝫ iiſdem, quas græco nomine zonas vocat, aſſerit, coelum teneri. Stra.item li ij.ſcrib.ꝙ coelum quinqꝫ conſtare zonis præſupponendum eſt,

qꝫ(uinq;) etiam zonis terram componi in ſexto aũt rigore, vt di/
cit etiam Plin.lib.ij.& æterno premitur gelu, quicquid eſt ſub/
iectum duabus extremis: vtrinq; circa vertices, hunc, qui ſepten
trioné vocatur, eumq; qui aduerſus illi Auſtrinus appellatur: ha
rum vtraq; habitationis impatiens eſt, quia torpor ille glacialis,
nec aiali, nec frugi vitã miniſtrat. Media zona, & ideo maxima
æterno afflatu, continui caloris vſta, nam ſuper eam Solis orbi/
ta eſt inhabitabilis quoq;. Inter extremas vero, & mediam duæ
maiores vltimis, media minores, ex vtriuſq; vicinitatis intépe/
rie temperantur, eæq; ipſę inter ſe non pu͠ię propter incendium
ſyderis: ita terræ tris partes abſtulit cœlum, De zonis aũt plura
Zonæ cœli. Macro.lib.ij.& Stra.lib.iij. ⁋ Zonæ.) zone græce latine cingulus
dr̃: zonion vero cingulũ, zoniſco, & zono cingo. ⁋ Per ambas.)
Macro.li.ij. ꝑ ambas pro inter ambas poetã voluiſſe intelligere
Zodiacus. ſcrib. zodiacus.n. inter ambas temperatas voluitur. Nã ꝑ ambas.
⁋ Obliquus ſignoꝝ ordo.) de zodiaco dicit ꝗ circulus interſecat
æquinoctialem, & interſecatur ab eodẽ in duas partes æquales,
vna aũt eius medietas declinat in ſeptentrioné, altera in auſtrũ.
vnde ab Ariſtotele in libro de generatione circulus obliquus ap
pellatur. Conſtat aũt Solem per zodiacum circulum currentem
neq; ſurſum vltra cancrum, neque vltra capricornum deorſum
meare, ſed cum ad tropicorum confinia venerit mox reuerti, Vñ
& ſolſtitia vocantur, Macrob. etiam teſte li.ij. Signorum horum
nomina ordo, & numerus his patent verſibus. Sunt Aries, Tau/
rus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo, Libra, Scorpius. Arcitenens, Ca
Signa. per, Amphora, Piſces. ⁋ Mundus, vt ad ſcy.) Ordo eſt, vt mũdus
conſurgit arduus ad ſcythiã: & arces riphæas, ita deuexus ꝑmit̃
in auſtros libyæ: quo pacto aũt mundus nunc altus, nũc depreſ/
ſus fit. docet Mani. ſic. Hic vbi ad occaſus noſtros Sol aſpicit or/
tus. Et cum luce refert operum vadimonia terris. Nos in nocte
ſumus ſomnosq; in membra locamus. Põtus vtroq; ſuis diſtin/
guit, & alligat vndis. Altera pars orbis ſub aquis iacet inuia no/
bis, Ignotæq; hominum gentes nec tranſita regna, Commune
ex vno lumen, ducẽtia Sole, &c. Et Macro.li.j. de ſom. inquit, ꝙ
vti erigitur mundus in ſeptentrionalem plagam, ita vergit in au
ſtralem, pars enim hęc terrę, quæ incolitur ab vniuerſis hoĩbus
ad ſeptentrionalem verticem (ſurgit) & ſphęralis cõuexitas au/
ſtralem nobis verticem in ima demergit. Cum vero ſemper cir/
ca terram ab ortu in occaſum cœli ſphęra voluatur, vertex hic, ꝗ
ſeptentriones habet quoquo verſum mundana volubilitate ver/
tatur: quoniam ſuper nos eſt, ſemper à nobis videt̃, ac ſemꝑ oſtẽ
dit arctos, Oceani metuẽtes æquore tingi. Auſtralis cõtra ꝗ de/
merſus nobis pro habitationis noſtræ poſitione, nec ipſe nobis
vnquam videtur, nec ſydera ſua oſtẽdit, Hinc poeta dixit, hic ver
Scythia tex nobis ſemper ſublimis. At illum ſub pedibus, &c. ⁋ Ad ſcy/
thiam.) Scythia regio eſt ad ſeptentrioné, quæ quidẽ Iuſtino te/
ſte li.ij. adeo editior omnibus terris eſt, vt cuncta eo flumina ibi
nata in meoticum, deinde in ponticum, & in ægyptium mare
decurrãt. Scythia aũt in orientem porrecta includitur ab vno la/
tere ponto, ab altero montibus riphæis, à tergo Aſia, & Phaſi flu
mine. Riphæum vero iugũ regionem habet aſſiduis obſeſſam ni
uibus, quippe caſus continuarum pruinarum, quidam ibi expri/
mit pœnarum ſimile damnata pars mundi, & ab rerum natura
Libya. in nube æternæ caliginis merſa. ⁋ Libyæ.) Libya Aphricæ regio
Ægypto contermina, vt ſcrib. Plin.lib.v. Stra. vero li.xvij. oſten
dit totam Aphricam Libyam appellatam, plura ẽt Soli.c.xxiiij.
Venti. ⁋ Deuexus.) decliuis. ⁋ In auſtros.) Mani.lib.iiij. ait. Aſper ab axe
ruit boreas, fugit eurus ab ortu. auſter amat medium Solem, ze
Vertex. phirusq; profundum. De auſtro aũt multa Pli.lib.ij.c.xix. ⁋ Ver/
tex.) Polus arcticus Fabius lib.viij. ſcrib. ꝙ vertex eſt contorta
in ſe aqua, vel quicquid aliud ſimiliter vertitur, inde ꝓpter flexũ
capillorum pars ſumma capitis, ex hoc ẽt montibus eminentiſ/
ſimum. idem quoq; Fab.lib.j. dixerat quod vorſus, & vortices
dixerunt antiqui, quæ primo Scipio aphricanus in, e, literam ſe/
cundam vertiſſe dicitur. Caper autem ait vertex capitis eſt, vor/
tex fluminis, vt aũt Plinius libro ſecundo ca.xv. ſcrib. Poli etiam
Vortex. vertices appellantur. ⁋ Styx.) lib.x. de Arcadia inquit apud Phæ
Vertices neum ſane ſtygis aquæ ſtat: ſic.n. vocant lætalis aquę ſtillicidiũ
quam ſacra hominum facit opinio. Plinius etiam libro.xxj.cap.
ij. ait in Arcadia ad phæneum aqua profluit è ſaxis ſtyx appella/
ta, quæ illico necat. Hæc ille. Poetæ tamen fabuloſe deſcribunt
inferorum paludem eſſe, deduciturq; à ſtygnos, quod eſt triſti/
Styx. tia. ⁋ Sub pedibus ſtyx atra videt.) De habitantibus antarcticum
Antipodes q̃ locã colũt ab hyemali circulo loquitur, qui à nobis antipodes dicuntur, vt
Igi. ſcrib. Cice. etiam in libro de ſom. docet, è quinq; terrę circu/
lis duos habitabiles, quorũ auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt ad/
uerſa nobis vrgent veſtigia, nihil ad noſtrum genus, Hic autem
alter ſubiectus aquiloni, tenui nos parte contingit. Vult aũt Ci/
cero intelligere, vt ſcribit Macrobius libro ſecundo, terram qua/
tuor habitari locis, cum dixit hosq; qui incolunt terram nõ mo
do interruptos ita eſſe, vt nihil inter ipſos ab aliis ad alios ma/
nare poſſit, ſed partim obliquos, ꝑtim tranſuerſos, partim om/
nes aduerſos ſtare nobis. Interruptio autem omnium generum
à ſe diuerſorum: ita quidem à Ma. diſtinguitur. Hi quos ſepa/
rat à nobis peruſta. Similiter ab illis, qui inferiorem zonæ ſuæ
incolunt partem interiecta auſtrali gelida ſeparantur. Ruſus il/
los à viuentibus per noſtri cinguli inferiora interiectio ardentis
ſequeſtrat, & illi à nobis extremitatis rigore remouentur. Quẽ/
admodum autem cæteri omnes veſtigia ſua figere ad noſtra cre
dantur, ipſe Cicero diſtinguit, & auſtrales quidam aperte ꝓnun
ciauit aduerſos ſtare nobis dicendo, quorum auſtralis, ille vide/
licet circulus, in quo inſunt aduerſa nobis vrgẽt veſtigia, & ideo
aduerſa nobis ſunt, quia in parte ſphæræ, quæ contra nos eſt, mo
rantur. Tranſuerſos vero ſtare nobis voluit intelligi inferiorem
zonæ noſtræ partem tenentes. Obliquos autem eos, qui auſtra/
lis circuli deuexa ſortiti ſunt. Plin. quoq; lib.ij. cap.lxvj. plura de
antipodibus. Maneſq; profundi, inferos dicit. Nam quidam ma
nes deos inferos tradunt.

ASCENSIVS.

⁋ Iccirco certis &c.) Quia poeta oſtẽdit agricolis ſyderũ quo/
rundam ortus, & occaſus obſeruãdos, docet ſphæram cœleſtem
in.xij. ſigna. diuiſam, & terram in quinq; zonas. Quarum (vt in/
quit Ouid. meta.j.) quę media eſt, nõ eſt habitabilis æſtu. Nix te/
git alta duas, totidem inter vtranq; locauit, Temperiemq; dedit
mixta cum frigore flamma, &c. Earũ ergo duæ habitabiles ſunt,
quarum alteram nos habitamus, alteram qui habitẽt, neſcimus.
Per habitabilem autem zodiacus, in quo ſunt.xij. præcipue ob/
ſeruanda agricolis ſigna, clauditurq; duobus polis quorum alte
rum, qui ab vrſis arcticus dicit̃, ſemꝑ videre poſſumus. Alterum
qui in auſtrum abſceſſit, & antarcticus contra arcticum poſitus
dr̃, nunquã in cœlo mutauerimus. Is enim ab antipodibus no/
ſtris videtur. ⁋ Ordo eſt. Iccirco. ſ. vt diſcernamus tempora, Sol
aureus. i. ſplendidus, & apprime vtilis regit orbem mundi, ideſt
ſphæram cœleſtem, dimenſum. i. commenſuratum certis ꝑtibus
per aſtra, ideſt ſigna duodena, ideſt duodecim aut quæ quotan/
nis pertranſit vt pro orbe. i. anno conficiendo duodenis egeat.
Quinq; zonæ, ideſt circuli cœlum cingentes, tenent. i. circuncin/
gũt cœlum, quarum. ſ. zonarum, vna videlicet media, & eadem
maxima eſt, ſupp. ſemper rubens Sole coruſco. i. rutilante, & eſt
ſemꝑ torrida ab igni. ſ. cœleſti, quem ex directo ſupra ſe habet,
quia circum, pro circum quã trahuntur. i. ducunt̃, extremæ. i. re/
motiſſimę duę dextra ſup. parte, & læua. i. ſiniſtra. (Si cœlitus in
terram deſpexeris capite in orientẽ protenſo, dextra fuerit auſtri
na, læua ſeptentrionalis. Siue terris cœlum aſpexeris, cõtra) tra/
huntur dico duę, concretę. i. congelatę glacie cœrulea. i. marina:
aut marini coloris, atq; atris. i. dẽſis, & nubiloſis imbribus, duę
ſup. alię zonę, cõceſſę ſup. ſunt ægris. i. miſeris & laborioſis mor
talibus inter has. ſ. extremas & mediam: videlicet torridam: cõ/
ceſſę dico munere. i. beneficio, & dono diuum. i. diuoꝝ, ſeu deo/
rum, & via eſt ſecta. i. diuiſa per ꝓ inter ambas, qua. i. per quam
viam, obliquus ordo ſignorum. i. zodiacus verteret. i. circum/
ageret ſe, vt mundus. i. orbis cœleſtis conſurgit arduus ad ſcy/
thiam, & arces ripheas. i. ſublimitates montium riphæorum, qui
ſunt in ſcythia, ſeptentrionẽ verſus, ita ſup. premit̃ deuexus. i. de/
uolutus, & decliuis in auſtros. i. auſtralem regionem Libyę. i. Li
byam verſus, & id quidem reſpectu noſtri, & climatis nr̃i, nam
reſpectu totius vniuerſi auſter nõ minus arduus q̃ ſeptentrio di
cetur, hic. ſ. ꝓus dictus, ideſt ſcythicus ſeu ſeptẽtrionalis vertex. i.
polus, ad quẽ ſphęra vertitur, eſt ſup. nobis ſemper ſublimis. i. al
tus, & ſupra caput, at. i. ſed ſtyx atra. i. palus infernalis videt illũ
ſub pedibus. ſ. noſtris, hoc eſt apparet antipodibus noſtris, & ma
nes profundi. i. dij inferi, ſup. vident ſemper illum.

PIERIVS.

⁋ Cœrulea glacie concretę.) In pleriſq; veteribus exẽplaribus
legere eſt caſu recto numero multitudinis. Cœrulęę, pũcto mox
interſito, vt quod ſequitur Glacie concretę, atq; imbribus atris,
Expoſitio ſit, cur zonę illæ cœrulęę ſint. In codi. Mediceo prius
Cœrulęę legebatur, ſed inde aliena manu linea ſuperinducta, vt
vltima litera fieret, a. Sunt etiam cod. manu ſcripti, In q̃bus cœ/
rulęę & glacie legatur, quæ mihi lectio nequaq̃ probatur. Oſten
dit tamen epitheton non cum glacie, ſed cum zonis adcõmoda
tum zonæ cœruleæ.

Seruius

Maximus hic flexu ſinuoſo elabitur anguis
Circum,perq; duas in morem fluminis arctos:
Arctos,Oceani metuentes æquore tingi.
Illic(vt perhibent)aut intempeſta ſilet nox
Semper,& obtenta denſentur nocte tenebræ:
Aut redit à nobis aurora,diemq; reducit.
Nosq; vbi primus equis oriens afflauit anhelis:
Illic ſera rubens accendit lumina veſper.
Hinc tempeſtates dubio prædiſcere cœlo
Poſſumus:hinc meſſisq; diem,tempusq; ſerendi:
Et quando infidum remis impellere marmor
Conueniat,quando armatas deducere claſſes:
Aut tempeſtiuam ſyluis euertere pinum.
Nec fruſtra ſignorum obitus ſpeculamur,& ortus:
Temporibusq; parem diuerſis quatuor annum.

SERVIVS.

¶ Maximus anguis.) Quia ipſe cęteris eſt maior. ¶ Hic.) Pro illic. ¶ Circũ perq; duas.) Et circũ.n.eſt,& penè p vtrãq; labitur,maioré cauda tāgens, aluo complectens minorem. ¶ In morem fluminis arctos. Heſiod⁹ ποταμῷ ῥέοντι ἐοικώς. ¶ Oceani metuẽtes ęquore tingi.) Hoc refert ad fabulam. Nã hæ duę pellices Iunonis fuiſſe dicũtur:quas poſtq̃ Iuppiter in ſyderum numerũ retulit, Iuno rogauit Tethin ſuam nutricem,ne vnquã eas pateretur occidere. Vnde nũc metuentes dixit.ſ.nutricẽ Iunonis. Nam reliqua ſigna dicuntur omni nocte in Oceano tingi. ¶ Vt perhibent.) Scilicet poetæ:nam in rebus dubijs ſuam denegant fidẽ. ¶ Intempeſta.) Inactuoſa,alta,denſa,craſſa,qualis eſt intẽpeſta. Poſſe autem hoc fieri in aliqua parte mundi,vt pene totum ſibi vẽdicet nox,probat Britannia:quæ lucis diues, vix quoddã ſpatium noctibus cedit. ¶ Obtẽta.) Obducta, ¶ Diẽq; reducit.) Vt quando diſcedit à nobis,& dies clauditur:tunc illic fit Aurora. ¶ Afflauit anhelis.) Curſu anhelantibus. ¶ Sera.) Nocti vicina. ¶ Veſper.) Stella,quæ & Venus & Lucifer dicitur,Nam veſper eo quòd quibuſdam menſibus veſpere: Lucifer autem dicitur,quòd quibuſdam mane oriatur. ¶ Hinc.) Ideſt ex ratione aſtrologiæ:Et eſt concluſio:Nam hoc dicit, Non ſine cauſa intuemur ſyderum ortus & occaſus: hinc enim vniuerſa noſcuntur. ¶ Tempeſtates.) Varios euẽtus & pericula. ¶ Dubio cœlo.) Ideſt etiã dubio. Et dubio quod nunc proſpera, nunc aduerſa ingerit. ¶ Meſſis diẽ.) Ideſt quando ſit metendi tempus opportunum. ¶ Serendi.) Seminandi. ¶ Infidum.) Cui nullus poteſt,aut debet committere fidẽ,nam ſubito fallit hominem. ¶ Marmor.) Mare. ¶ Quando armatas deducere claſſes.) Ideſt quando ſit tẽpus ad agendum nauale prælium. ¶ Tempeſtiuam pinum.) Opportunam,nam tpe importuno cæſę arbores cito termites faciunt,ita enim ligni vermes vocãtur. ¶ Syluis.) In ſyluis. ¶ Euertere.) Excidere. ¶ Obitus.) Occaſus. ¶ Tẽporibusq; parem.) De rebus contrarijs fecit declamationẽ,dicendo parem ex diuerſis. Re vera.n. nihil eſt tam contrarium inter ſe,q̃ æſtas & hyems:& tamen de his annus efficitur.

PROBVS.

¶ Hic.f.f.e.a. Circum perq; d.in.m.fl.arctos.a.o.m.æ.t.) quidã draconem,cuius ſydus inter duas vrſas,hoc eſt duos ſeptentriones exiſtimant eſſe echidnam,qui cuſtodierit Heſperidum mala. Quidam cõſecratũ à Minerua tradũt,quo ſit educatus Erichthonius. Arctos aũt ſunt duo ſeptentriones,quos metuere ait æquore tingi,quod nec occidant,nec oriantur. Autumant quidam ex oceano oriri ſydera:& in hoc eadem occidere,quia ibi viſus noſter deficiat,vbi defecerit orizon,fiat in alio ſic. ¶ Aut redit aurora.d.q.r.nosq;.v.p.e.o.a.a.) Illic ſera rubens.a.u.ait.u.aut æternam eſſe noctem in auſtrina frigida regione,quia ibi deficiũt Solis radij,aut in antoerumene,cum occidat nobis,Sol incipere ortum aut cum oriatur,ibi occaſum eſſe.

MANCINELLVS.

¶ Maximus hic.) Videlicet iuxta polum arcticũ:Anguis de dracone dicit,de quo late Igi.& nos ibi ſuperius. Et lucidus anguis. ¶ Per duas arctos.) Mac.lib.ij.docet hoc loco per interpoſitam eſſe,neq; enim anguis ſyderius arctos ſecat,ſed circum eas,& inter eas voluitur,non per eas. ¶ Metuentes ęquo tin.) Scribit Iginius quod hoc ſignum,vt plures dixerunt,non occidit,& q volunt aliqua de cauſa eſſe inſtitutum,negant Tethym Oceani vxorẽ id recipere,cum reliqua ſydera eo pueniant in occaſum,quod Tethys Iunonis ſit nutrix, cui Caliſto ſuccubuerit,vt pellex,qđ etiam latius docet Ouid.lib.ij.meta. Reuera tamen non occidit, qui cum ſuper nos ſit polus arcticus, ſemper à nobis videtur. ¶ Æquore tin.) Poetice loquitur,dicunt enim occidentia ſydera ſubire æquor,& hoc quia ita apparet,cum ſit aliter, Illic ſub polo antarctico,qui ſubeſt nobis. Intempeſta nox:dicta eſt à tempeſtate,tempeſtas à tempore. ¶ Intempeſta nox.) quo tempore nil agitur,quod alij concubium appellarunt,q fere oẽs tunc cubarent,alij ab eo quod ſileretur ſilentium noctis. Plau.conticinium . . .

Intẽpeſta nox.
Conticinium.

nium vocat,vt Var.ſcribit. Redit ad illos nobis inferiores Sole occidente nobis. ¶ Aurora.) Eſt matutinus ſplendor ante ſolis ortum,ab eo, quod ab igne ſolis,vt auro aer aureſcit, qđ Varro docuit. ¶ Eqs.) Solis, equi phlegon, pyrois, eous,& æthon, Solis equi lucis dicuntur quatuor horæ, hæc rubet, hæc ſplendet, tamen hæc calet,illa tepebit, De his omnibus latius videto noſtrum carmẽ de floribus. ¶ Illic ſub pedibus noſtris manẽtibus. ¶ Rubẽs.v.) Plin.lib.ij. ca.xviij.inquit,quòd Saturno color eſt candidus, Ioui clarus, Marti igneus,lucifero cãdẽs,veſperi refulgẽs, Mercurio radians,&c.idẽ quoq; lib.ij.cap.viij.de Venere ait. Prǽueniẽs quippe,& ante matutinum exoriẽs luciferi nomẽ accipit,vt Sol alter,contra ab occaſu refulgens nuncupatur veſper,prorogans lucẽ vicemve lunæ reddẽs. Hinc à boreali polo,vbi ſydera ſunt plurima. ¶ Dubio cœlo.) ideſt incerto aeri,momẽto.n.turbatur. ¶ Meſſisq; diẽ.) Varro lib.j.cap.50.inqt, meſſis proprio nomine dicitur in his,quæ metuntur,maxime in frumẽto,cum vero eſt matura ſeges eſt metendum,fieri autẽ debet,decreſcẽte:potiusq̃ creſcẽte luna, vt idẽ edocet cap.xxvij.dicti lib.& Colu.lib.ij.ca.xxj.ait,ſed cum matura fuerit ſeges,antequam torreatur vaporibus æſtiui ſyderis,qui ſunt vaſtiſſimi per ortum caniculæ celeriter demetać,&c.plura etiam ſcrib. Palladius de mẽſe Iu.ca.ij. ¶ Marmor.)i.æquor,ipſum mare.n.marmor appellãt albas ſpumas,& marmoreas manus propter albedinẽ,vñ Ouid.li.ij.meta.de Nai.ait. Nudaq; marmoreis pcuſſit pectora palmis,& Gel.li.ij.ca.xxvj.ſup illo Ennij verſu:Verrunt extemplo placidę marmore flauo,ait,quod non videbać ei cœruleum mare,cum marmore flauo conuenire. Sed cum ita ſit,vt flauus color viridi & albo mixtus ſit pulcherrime prorſus ſpumas virentis maris à flauo marmore appellauit,hæc ex illo. Quare certum eſt mare marmor dici propter albas ſpumas. ¶ Infidum.)hic, Seneca epi.iiij. inquit,noli huic tranquillitati confidere, momento mare euertitur, eodem die vbi luſerunt nauigia ſorbẽtur. ¶ Armatas claſſes.)ſcrib. Plinius libro.vij.quod claſſe princeps depugnauit Minos, pugnare autẽ ex equo Theſſali qui Cẽtauri appellati ſunt inuenere. ¶ Tẽpeſtiuam pinum.) Cato ca.xvij.inquit,rebus materies vbi ſolſtitium fuerit, ad brumam ſemp tẽpeſtiua eſt,quæ materies ſemẽ habet,cum maturum ſemen habet,tum tempeſtiua eſt, quæ materies ſemẽ non habet cum globet,tum tempeſtiua eſt:eo quia ſemen viride & maturum habet. Macrob.etiam lib.vj.ſat.meminit. ¶ Temporibusq; parem.) Annus æqualiter in quatuor diuiditur partes ſeu tẽpora,ſunt autem Ver,æſtas,autumnus,hyems,atq; Macrob.inquit lib.vij. Ver deus omnium fabricator calidum fecit,& humectum. Sicca eſt æſtas & calida, autũnus ſiccus & frigidus,hyems humida pariter,& frigida eſt. Varro autẽ lib.j.ca.viij.ſcri.quod ver dies habet Nonaginta vnũ, æſtas. Nonaginta quinq;,autumnus Nonaginta vnum, hyems Nonaginta nouẽ. Quando autẽ hæc omnia initium habẽt,vide ibi, Vere nouo gelidus,&c.

Aurora
Planetarũ color
Meſſis.

ASCENSIVS.

¶ Maximus hic flexa,&c.) Apud polum inqt arcticum eſt,draco ille ſinuoſus,qui trium anguiũ phibetur maximus inter ipſas videlicet arctos.ſ.vrſas ſed apud polũ antarcticum,aut ſunt ppetuę tenebræ,aut potius viciſſitudo lucis vt Sol eo hinc abeat,& illinc huc redeat. Ex hoc aũt Solis p ſigna tranſitu licet inqt prædiſcere tẽpora opportuna varijs negocijs pagẽdis,vt non ſine ratione iuſſiſſe videatur,nos ortus,& occaſus ſyderum debere inſpicere,& varias anni,qui alteri anno ſimillimus eſt partes. Niſi omnia adamuſſim dicta comperiſſem prolixior fuiſſem:at nunc ne ſus (vt aiunt) Mineruam,ordinẽ tantum poſuero qui talis eſt. Maximus anguis.ſ.draco dictus labitur hic.i.apud polum arcticum flexu ſinuoſo.i.annuloſo circum,& p.i.inter duas arctos.i.vrſas,maiorẽ.ſ.& minorẽ,in morem.i.ſimilitudinem aut modũ fluminis quod nimirum ſinuoſum ac tortuoſum eſt: vnde litora peculiari epitheto dicuntur curua & ſinuoſa. Arctos inquam (dicit poeta) metuentes tingi.i.imbui & lauari æquore.i.planicie &

de & æqualitate Oceani.ſ.maris propter offenſam.ſ. Iunoné, vt Ser.docet. Illic.i.apud polum antarcticon & antipodas noſtros aut nox intempeſta.i.tam caliginoſa vt nulli rei faciundę opportuna ſit, ſilet, ſemper tenebræ denſantur nocte obtenta.i.opacitate tenta & obſtruſa, vt perhibent, ſupp.quidam, quaſi dicat, id nó omnino affirmo, aut aurora.i.claritas matutinalis redit, ſup. illuc à nobis, & reducit.ſ.ad nos quem auexerat illuc diem, ideſt lucem diurnam, & vbi.i.quando oriens.ſ.ſol primus.i.vt primū oriens Sol, afflauit equis anhelis, ideſt perfudit afflatu equorum anhelantium, qui quidem quatuor ſunt pyrois huius pyroentis, ideſt ignitus, eous ab aurora dictus, æthos quaſi vrens, & phlegon ardens, de quibus Ouidi.meta.ij. Interea volucres pyrois,
Solis eq eous, & æthon Solis equi, quartuſq; phlegon hinnitibus auras Flammiferis implent &c. veſper rubens oſtédit illic.i.apud antipodas ſera lumina.i.crepuſcula, & vltimam diei lucem. Nos poſſumus prædiſcere hinc.i.ex harum rerum cognitione tempeſtates.i.qualitates futuras temporum.pluuias, & ſerenitaté cœlo.ſ.exiſtente dubio, ideſt incerto, & nondum indicante, quæ futura ſit tempeſtas, quia ſerenitatem ſæpe ſubita ſequitur tempeſtas (vnde Æneì.v. heu nimium cœlo confiſe ſereno &c.) & nos poſſumus prædiſcere hinc diem.i.tempus meſſis quæ prior eſt in intentione & tempus ſerendi, quod prius eſt in executione niſi ad diuerſa retuleris, vt ſit dies meſſis ex ſatione preterita & tépus ſationis futuræ. Et licet prædiſcere hinc quando conueniat, ideſt opportunú ſit impellere remis, ideſt diuerberare, marmor ideſt mare (vt & quæ marmoreo fert monſtra ſub æquore &c.) infidum, ideſt nulli ſeruanti fidem, hoc eſt periculoſum, & quando conueniat, deducere ſcilicet à litore in altum, vnde quia deducere ſępe eſt deorſum ducere potius diducere legam claſſes armatas, ideſt naues à ligno aut ſonitu dictas, aut ordines armatorum in nauibus exiſtentes, aut euertere.ſ.incidendo in ſyluis pinum tempeſtiuam, ideſt eo tempore cædendam, nec ideſt & nó, & nos ſpeculamur fruſtra, ideſt ſine vtilitate obitus, ideſt occaſus & ortus ſignorum & annum parem, ideſt vniformé aut quātum ad formam totalem aut alteri anno, quatuor diuerſis temporibus, ideſt ex quatuor diuerſis temporibus conſtantem, vere.ſ.æſtate autumno & hyeme. Sed ſi ver & autumnus in tépore conueniunt, differunt tamen quia illud ornat arbores & arua floribus frondibus herbis & ſegetibus, hic ſpoliat.

PIERIVS.

(Denſantur nocte.) In Romano codi.in Medi.& aliquot alijs. Denſentur à denſeo ſes. (Prædiſcere.) In Romano codice. Prædicere, quod non probatur. (Meſſiſq; diem tempuſq; ſerendi.) Quamuis Ser.diem meſſis agnoſcere videatur, & exemplaria pleraq; vetera eodé exemplo, cum vulgatis legant, Meſſiſq; diem. Non tamen prætereundum fuit, quod in Mediceo codi. ſcriptum legi, Menſiſq; dies, quippe bonos, aut malos: cuius rei cognitio inter Agriculturæ præcæpta locum obtinet ſuum. Et Heſiodus partem eam tanti fecit vt opus ἔργα καὶ ἡμέραι inſcripſerit, neq; Vir.eandem parté diſſimulauit, tam & ſi aliquanto breuius rem attigerit. Sane vero in Daphnide codex idé Mediceus eo verſu. Ante focú, ſi frigus erit, ſi meſſis in vmbra. Menſis, ſcriptum habuit, quod modo emendatum eſt, vbi dubio procul Meſſis, eſſe debet. Quare errorem huiuſmodi ex antiquo ſcribédi modo crediderim emanaſſe q Sicilicon geminandæ conſonantis ſignum ſoliti eſſent veteres apponere, quæ nota fuerit ab imperitis loco, n, literæ deinde accæpta, vt ita multa alibi. (Aut tempeſtiuam in ſyluis euertere pinum.) In Mediceo codice & aliquot alijs antiquis abſque præpoſitione in, legere eſt Tempeſtiuam ſyluis, quod Virgilianæ phraſi propius eſt.

Frigidus agricolam ſiquando continet imber:
Multa, forent quæ mox cœlo properanda ſereno,
Maturare datur. durum procudit arator
Vomeris obtuſi dentem: cauat arbore lintres:
Aut pecori ſignum, aut numeros impreſſit aceruis.
Exacuunt alij vallos, furcaſq; bicornes,
Atq; amerina parant lentæ retinacula viti.
Nunc facilis rubea texatur fiſcina virga:
Nunc torrete igni fruges: nunc frangite ſaxo.
Quippe etiam feſtis quædam exercere diebus,
Fas & iura ſinunt: riuos deducere nulla
Relligio vetuit, ſegeti prætendere ſæpem:
Inſidias auibus moliri: incendere vepres:
Balantumq; gregem fluuio merſare ſalubri.
Sæpe oleo tardi coſtas agitator aſelli,
Vilibus, aut onerat pomis: lapidemq; reuertens
Incuſum, aut atræ maſſam picis vrbe reportat.

SERVIVS.

(Agricolam continet.) Vt nó poſſit propter frigus & imbrem, agriculturam exercere. (Continet.) autem, Detinet & impedit. (Multa, forent q mox cœlo properanda ſereno, maturare datur.) Ordo eſt, Multa datur maturare, q forent properanda ſereno cœlo, ideſt in ſerenitate. Nam male quidam. (Forent.) præſentis temporis eſſe volunt: vt ſit ſenſus. Multa ſunt quę maturare datur, mox cœlo ſereno properanda, ideſt in vium ſereni cœli. Quod non eſt idoneú, licet re vera. (Fore.) tantum ſemper futuri temporis ſit, nam foret, & præteritum & pręſens & futurum complectitur. Salluſtius: Ni virtus fideſq; veſtra ſpectata mihi foret: id eſſet. Ordo eſt, Multa maturare datur, & diligenter facere: quæ ſi velis cœlo ſereno properanter facere, non diligenter poteris facere, dum feſtinas: & tardius ad laborem redibis. Oportet ergo vt dum domi reſides, ea quæ tibi præparare potes, & neceſſaria vides, parare ſtudeas: vt cum fuerit ſerenitas data, ſtatim ad laborem prodeas. (Procudit.) Cudendo extenuat. (Vomeris obtuſi denté.) Antiqui tamen n, addebant, quod nos ppter euphoniam in aliquibus detraximus, vt obtuſus: in aliquibus remanſit, vt tunſus. Obtuſi autem, reuerberati, & acumine carentis. (Denté.) Acumen. (Arbore.) De arbore. (Lintres.) Fluuiales nauiculas. (Aut pecori ſignum, aut numeros impreſſit aceruis.) Ideſt facit aut characteres, quibus pecora ſignantur: aut teſſeras quibus frumentorum numerus deſignatur, nam numeros pro literis poſuit, quibus numeri continentur. (Amerina retinacula.) Virgas de quibus vites religantur, quæ virgæ abundant circa Ameriam oppidum Italiæ, cuius crebram in Roſciana facit Cicero mentionem. (Lentæ.) Flexibili. Hic computat ea quæ quilibet domi poteſt facere, dum ab agricultura pluuijs impeditur, aut nimium frigus terram conſtringit, cuncta enim vtilia ſunt humano vſui quæ hic dicit, & quouis tempore poſſunt fieri. (Exacuunt.) Repurgant & reformant in altitudinem priſtinam. (Vallos.) Foſſas, & muros de terra factos & glebis, q fiunt in circuitu cohortium & vinearum: aut quibus aquæ ducitur de locis aquoſis. (Bicornes.) Duorum cornuum. (Facilis fiſcinæ.) Leuis ad faciédum. (Rubea virga.) Quæ abundat circa Rubos Italiæ oppidum. Horatius, Inde Rubos feſſi peruenimus. Ideſt ea virga quæ apud Rubos plurima naſcitur. (Nunc torrete igni fruges.) Siccate. (Frangite ſaxo.) Hyſteron proteron: tanquam dicat. (Torrete.) igni coquite panes: & poſtea in ferat frangite ſaxo.cum prius ſit frumentum molere, & deinde factos panes coquere. Sed recte & ordinate dixit. (Nam torrete fruges.) nō de coquendis panibus, ſed de ſiccandis frugibus dixit: quod ſit primum, & poſtea ſiccatæ fruges moluntur. Et præcipit parandum eſſe panem, quo vtendum ſit ſereno cœlo, ne ea res tunc ſit impediméto. (Quippe etia n feſtis quædam exercere diebus.) Non mirum eſt ruſticum aliqua facere debere per pluuias, cum ſint quædam quæ facere poſſit etiam feſtis diebus. (Fas & iura ſinunt.) Diuina humanaq; iura permittunt. Nam fas ad religionem, iura pertinent ad homines. (Riuos deducere nulla Relligio vetuit: ſegeti prætendere ſepem, Inſidias auibus moliri incendere vepres. Deducere.) Ideſt ſiccare. Nam irrigare inducere eſt. vt, Deinde ſatis fluuium inducit. Sane ſciendum ſecundum Varronem contra religionem eſſe, vel ſi irrigentur agri, vel lauentur animalia feſtis diebus. Nymphæ enim ſine piaculo non poſſunt moueri. Sed ſcimus neceſſitati religionem cedere: Vnde perite Virgilius ait, (Balantumq; gregem fluuio merſare ſalubri.) Ideſt ſalutifero. Nam dicturus eſt in tertio ſcabie tentari animalia, niſi lauentur. De irrigatione vero nihil ad hunc pertinet locú, quia. (Deducere.) vt diximus ſignificat ſiccare. (Vetuit.) Prohibuit. (Prætédere ſepem.) Circundare, & opponere. Et ſubaudi nulla religio vetuit. (Inſidias auibus moliri.) Ideſt aucupia facere. (Incendere vepres.) Hoc etiá ſicut & priora licet feſtis diebus agere. (Balantumq; gregé.) Ideſt ouium. (Merſare.) Frequēter mergere, propter

pter ſcabiem.¶ Coſtas aſelli.) Aut re vera coſtas, aut clitellas, vt Horatius, Hinc muli Capuæ clitellas tempore ponunt.¶ Agitator.) Verberator, Dictus ab agendo.¶ Vilibus pomis.) Abundantibus, quia vulgo naſcuntur, vt Vilemq; faſellum.¶ Lapidem incuſum.) Manualem molam cudendo aſperatam. ¶ Maſſam picis vrbe reportat.) Aut qui oleū vel poma portauerat ad vrbē: aut certe ideo.¶ Reportat.) quia pix in agris naſcitur, & in vrbe diſtracta, in agrum à pleriſq; reportatur.

MANCINELLVS.

¶ Frigidus agricolam.) Docebit iam agenda agricolis imbri cadente. Cato etiam.c.xxxix.ait, vbi tempeſtates malę erunt cum opus fieri non poterit, ſtercus de ſterquilinio egerito, bubile, ouile, cortem, & villam bene purgato, &c.¶ Mox.) ideſt ſtatim,

Maturare.

vel deinde, nam & poſt legitur in antiquis.¶ Maturare.) id ſignificat cum modo ſtudium adhibere feſtinum: authore Nonio, & Gel.libro.ix.ca.xj.ait, ꝙ Publius Nigidius, Maturare inquit eſt, quod neque citius eſt neq; ſerius, ſed medium quiddam, & temperatum eſt. Ac iam quod non ſegnius, ſed quod feſtinantius fit, id fieri mature dicitur, hæc & plura Gel.& Macro.lib.vj.¶ Procudit.) cudendo extenuat.¶ Obtuſis.) ſeu hebetis.¶ Lintres.) Lin

Linter.
Nauia.

ter genus eſt dolij ruſticani, vt oſtendit Cato priſcus, ſed hic pro nauia accipi pōt, de qua Feſtus ait. Nauia lignum cauatum, vt nauis, quo in vindemijs vti ſolēt. Marcellus vero ait, lintres naues fluuiales. Virg.lib.j.Georg. Cauat arbore lintres. De nauia magis placet, vel de dolio ruſticano, vt patuit.¶ Aut pecori ſignū.) Colu.lib.xij.c.j.loquens de Ianuario circa finem ipſius ait, His etiā diebus maturi agni, & reliqui foetus pecudum nec minus maiora quadrupedia charactere ſignari debent. Idem quoq; loquens de fine Aprilis ait, Eodem tempore foetus foecundi pecoris ſignari oportet.¶ Numeros impreſſit acer.) numerus eſt multitu

Nūerus

do ex vnitatibus conſtituta, ſolent autem agricolæ modiorum numeros aceruis ipſis frumentorum imprimere, ideſt deſignare, vel manu, vel baculo aliquo illos imprimendo.¶ Vallos.) palos.¶ Amerina retinacula.) Ameria. vt Strab.ait lib.v. vrbs eſt in

Ameria

vmbria, retinacula autem intellige ſalices. Colu.enim lib.v.de ſaliceto ſic ait. Amerina ſalix gracilem virgam, & rutilam gerit Meminit item Plin.lib.xvj.c.lij.¶ Rubea vir.) Acro.Hor.lib.j. ſermonum: inde rubos feſſi peruenimus, docet Rubos eſſe Italiæ vrbem, afferens quoq; hunc Virg.locum. Ego tamen de virgulto ſanguineo intelligo, poteſt etiā de rubo ipſo intelligi.¶ Fiſcina.) à ferendo dicta, ea enim comportantur fructus ac res neceſſariæ Varro teſtis.¶ Nunc frangi.) Prouerbiū dum pluit, molendum eſſe.¶ Etiam feſtis.) Colu.lib.ij.ca.vlti.ait quòd pontifices negant ſegetē ferijs ſepiri debere. Vetant quoq; lanarum cauſa lauari, oues, niſi propter medicinam. Virgi.quòd liceat ferijs flumine abluere gregem præcæpit, & iccirco adiicit fluuio merſare ſalubri. Sunt enim vitia quorum cauſa pecus vtile ſit lauare. Ferijs autem ritus maiorum etiam illa permittit, Far pinſere, faces incidere, candelas ſeruare, vineam conductam colere, piſcinas, lacus: foſſas veteres tergere & purgare, ſtercora æquare, caſeum facere, &c.¶ Fas & iura.) Fas à fando dicitur authore Fe

Fas.

ſto, fas ad religionem, iura pertinēt ad homines, fas igitur, & iura ſinunt.i.diuina, humanaq; iura permittunt, nam fas lex diuina eſt, ius lex humana.¶ Riuos deducere.) i.attenuare, vel deter

Ius.

gere, teſte Macro.li.ſat.iij. Nam feſtis diebus, riuos veteres ſordidatos detergere licet, nouos fodere non licet. Et Pli.xviij.inquit humiliorē agrū foſſione concidi atq; ſiccari vtiliſſimum eſt, foſſas aūt retuſis locis apertas relinquit.¶ Religio.) eſt deorum cul

Religio

tura, vt Nonius inquit, religio itē metus vel ſollicitudo: legito autē plura in Gel.lib.iiij.ca.ix.& in Macro.lib.iij. Sepē.de ſeptis,

Inſidere
Inſidię.

& ſepibus mul a Varro.lib.j.ca.xiiij.&.xv.¶ Inſidias.) Inſidere eſt doloſe aliquē expectare, vñ & inſidiæ nominatæ ſunt. Virgi. lib.xj. Et ſyluis inſedit iniquis.¶ Vepres.) Spinas, Fluuio merſare ſalubri.id iam patuit per Columellam. Sed Macro.ēt lib.iij.id quoq; declarat dicēs, cauetur.n.iure pōtificio, vt quoniam oues duabus ex cauſis ſolent lauari, aut vt curetur ſcabies, aut purgetur lana Feſtis diebus purgandæ lanæ gratia oues lauari non liceat: liceat aūt ſi curatione ſcabies abluēda ſit, ideo hoc inter conceſſa numerauit. Balantumq; gregē &c.¶ Coſtas.) dorſum.¶ Agi

Cudo.
Incudo

tator.) ductor agaſo aliter. ¶ Incuſum.) cudere à cudēdo dictū, vt ait Feſtus, inde fit incudo incudi vel incuſi incuſum ꝑ ſimplex ſ, quod latius in ſpica oſtēdi.¶ Maſſam picis.) Colu.lib.xiij.ſcribit picē ruſticos operari, & in vaſis, & in vinis condiēdis, ſed plura Plin.lib.xiiij.ca.xxiiij.

ASCENSIVS.

¶ Frigidus agricolam &c.) Docet quid agēdum agricolis domi interea dum ꝑ coeli ſæuitiam in agro laborare non ꝑmittuntur, dicēs ſolertē agricolam pluuia impediēte agro ſecluſum poſſe domi multa mature.i.neq; ſerius neq; citius quàm decet ſed cū quodam tēperamēto agere, quæ foret paulo poſt properanda in ipſa ſerenitate. Nam & ferrū vomeris obtuſum frequēti, aut longo vſu acuere pōt, aut lintres cauare in vſum porcorum, aut pecus ſignare & aceruos, aut vallos, & furcas acuere, aut fiſcellam texere ac corbes, aut fruges deſiccare & molere. ¶ Ordo eſt. Si imber frigidus quia frigere hoc eſt ceſſare ab opere faciēs, aut quia cum frigore cadēs, aut quia nociuus: aut propter hæc omnia, continet, ſcilicet domi & intra tectum: agricolam, ideſt colonum: datur, ideſt conceditur ſupp.ei maturare, ideſt mature & ſine feſtina agitatione facere multa quæ forent, ideſt eſſent properanda.i.feſtinanter tranſigenda mox, ideſt paulo poſt coelo ſupp.exiſtente ſereno, quia arator, ideſt is cui arandum paulo poſt eſt, procudit, ideſt prius cudit & acuit, dentē durum, ideſt partē anteriorē quæ mordet vt dens, cui infigitur vomeris obtuſi, ſcilicet ex opera longa, & ſupp.alius, cauat, ideſt cauando facit lintres, ideſt eſcaria ſuum aut nauias vindemiatorum arbore.i.ex arbore vt piro aut alno: aut impreſſit pecori, ſcilicet ouiū ſignum, ideſt characterē & notam aut aceruis numerum, ſcilicet modiorum vt prouētus rationē facere poſſit. Alij, ſcilicet quibus ſtudium eſt vindemiarum, exacuunt vallos, ideſt palos hoc eſt ſtipites ad quos vites alligantur, aut furcas bicornes, ideſt bina cornua habētes, ad ſuſtinendas perticas, atq; parant viti lentæ.i. debili quæ ſeſe ſuſtinere nequiret retinacula amerina, ideſt ligaturas ſalignas quales ſunt iuxta Ameriam vrbē vmbrorum plurimæ, ijs aūt alligantur vites ad palos aut ornos. Nunc, ideſt aliquando fiſcina, ideſt vas Vimineum quo res feruntur cuius diminutiuum eſt fiſcella texatur, ſcilicet ab ruſticis (quod verbum malim frequētatiuum eēſſe & indicatiuum: quàm primitiuum & imperatiuum aut optatiuum ne modum mutet cum dicit, parāt & texatur) texatur inquam virga rubea aut rubri coloris aut qualis frequēs eſt apud rubos vrbē Italiæ in campania videlicet quod libētius dixero cum Acrone, quia amerina retinacula dixerat, vt vtrunq; epithetum patrium ſit, & ò agricolæ: torrete, ideſt deſiccate nunc, ideſt aliquando fruges igni, & frangite nunc, ideſt aliquando ſaxo, ideſt mollite, licet enim quippe, ideſt quia. certe fas.i.ꝑmiſſio diuina, & iura, ſcilicet humana, ſinunt.i.permittunt, exercere quædam etiam feſtis diebus. Nam nulla religio vetuit.i.prohibuit deducere, ideſt detergere potius quàm ducere in agros aut prata: riuos, ſcilicet amnium aut fontium & prætēdere.i.ad munimentum contra beſtias tēdere: ſepē & moliri auibus inſidias, & incēdere vepres & merſare, ideſt frequēter immergere fluuio ſalubri.i.ſalutē & incolumitatē afferenti: gregē balantum, ſcilicet ouium, & agitator.i.impulſor tardi aſelli onerat ſæpe coſtas tardi aſelli oleo quod ſcilicet venum fert, aut pomis vilibus.i.paruo conſtantibus. Et ideo non eſt commodum ea profeſtis inuehere: dum alijs operam nauare poſſet, & ipſe reuertēs, ſcilicet ex vrbe reportat lapidē incuſum.i.cudēdo inciſum quo vtuntur in molēdis frugibus. Aut portat maſſam atræ picis.ſ.ad picanda vaſa & ad alios vſus, de quibus Beroal

Beroal.

dus Seruium notans ita dicit. Poeta ſignificare volēs vſum picis agricolis eſſe neceſſarium, dixit picē eos ſolitos in vrbe mercari & ex vrbe in agrum reportare aſello dorſuario, non aūt vt exponit Ser.agricolas picē in vrbē deferre venalē, & reportare non vēditā. Nam ſi aduertiſſet diligētius Seruius conſuetudinē priſcorum agricolarum qui pice ad res ꝗ̄plurimas vtebantur, dixiſſet profecto ſecus: ſuamq; mutaſſet. Namq; priſci vtebantur in villa pice potiſſimum ad vina condiēda, vt author eſt Plinius ſcribēs in.xiiij. pice, ac reſina condire muſta vulgare eſt, & ab eodē, ratio traditur condiēdi muſta aſperſa picis vt odor vino contingat, & ſaporis acumina Columella & Palladius picē ad vaſa picanda, & quāplurimis in rebus vtiliſſimam eē tradiderūt. Porcius Cato admonet agricolas, vt vaſa habeant bñ picata, vñ impicare, & oppicare, quod ſignificat pice linere verba deriuantur, quibus ſcriptores rei ruſticę frequēter vtuntur, hæc & id genus alia in expoſitione Maroniani verſus ab erudito interprete fuerant referēda, cum illa Seruij enarratio nec poeta nec commētatore digna ſit. Hæc ille.

PIERIVS.

¶ Exacuunt alij vallos.) Foſſas & Muros de terra factos exponit Seruius: at q neq; hæc acuunt, neq; ꝑ imbres fieri poſſunt, tu palos ſiue ſudes, quorum plurimum in agris vſus, præparari intelligas.¶ Nunc frangite ſaxo.) In Ro.co.ſaxis: eſt. Sed vnitatis numero melius, quod in reliquis codicibus habetur.

Ipſa dies alios alio dedit ordine luna
Felices operum: quintam fuge, pallidus Orcus,
Eumenideſq́; ſatæ, tum partu terra nefando
Coeumq́; Iapetumq́; creat, ſæuumq́; Typhoea.
Et coniuratos cœlum reſcindere fratres,
Ter ſunt conati imponere Pelio oſſam,
Scilicet atq; Oſſæ frondoſum inuoluere Olympum,
Ter pater extructos diſiecit fulmine montes,
Septima poſt decimam felix, & ponere vites,
Et prenſos domitare boues, & licia telæ
Addere, nona fugæ melior, contraria furtis.

SERVIVS.

¶ Ipſa dies alios.) Pleniſſime de lunæ diebus oibus expreſſit Heſiodus, ἤματα δ᾽ ἐκ Διόθεν πεφυλαγμένος εὖ κατὰ μοῖραν, πεφραδέμεν δμώεσσι, τριηκάδα μηνὸς ἀρίστην ἔργα τ᾽ ἐποπτεύειν, ἠδ᾽ ἁρμαλιὴν δατέασθαι. quam rẽ iſte ꝑlibat breuiter. ¶ Alio ordine.) Hoc eſt, non oẽs dies facit ęquales: ſed diuerſi ordinis & modi, cũ ipſa ſit vna & eadẽ. ¶ Felices operũ.) Quibus feliciter poſſunt oꝑa exerceri, vel ad opera ſumenda: vel certe. ¶ Felices.) aptos felicibus operibus. ¶ Quintam fuge.) Vt quinta luna nullius operis initiũ ſumas. Dicitur autẽ hic numerus Mineruæ eſſe conſecratus, quã ſterilem eſſe conſtat. Vnde etiam omnia ſterilia quinta luna naſci dicuntur: vt Orcus, Furiæ, Gigantes. ¶ Pallidus.) Quia pollidos facit. ¶ Orcus.) Pluton, deus inferni. ¶ Eumenides.) Vt ſæpe diximus, κατὰ εὐφημισμὸν, Eumenides vocantur. ¶ Nefando.) Sacrilego. ¶ Cœum.) Nomina ſunt Gigantum, per Cœum autem & Iapetum & Typhoeum, omnes gigantes intelliguntur: quos quinta luna dicit eſſe natos. ¶ Et coniuratos cœlum reſcindere fratres.) Othum & Ephialtem dicit, qui fuerunt filij Neptuni, & nouem digitis ſingulis creſcebant menſibus, qua freti altitudine cœlum voluerunt euertere: ſed confixi ſunt ſagittis Apollinis & Dianæ. ¶ Pelio oſſam.) Mons Theſſaliæ. Pelio, ò lõga eſt, ſed fit breuis ſequente vocali. vt, ſub Ilio alto. ¶ Oſſam.) Alium montẽ Thraciæ. ¶ Olympum.) Tertium montẽ Macedoniæ: & tertium quaſi maiorem inuoluere ait. ¶ Pater.) Iupiter. ¶ Diſiecit.) Deiecit. ¶ Septima poſt decimam felix.) Aut ſeptimam decimam dicit, aut hoc dicit, Felix quidem eſt ſeptima, ſed felicior decima: vt primum locum decimæ tribuat, quæ ſit valde felix, ſecundum ſeptimæ, quæ poſt decimæ felicitatem ſit ſecunda: vt ea nulla ſit felicior, excepta decima. Aut certe ſicut quidam volunt, quartamdecimam dicit vt felix ſit ſeptima duplicata, ideſt cuius numerus poſt decimam inuenitur: quo die re vera melius vites ponimus. ¶ Domitare boues.) Inſtruere, quo modo poſſint ferre laborem arandi: & ſciant ad iugum pariter incedere. ¶ Nona fugæ melior, contraria furtis.) Non vt quibuſdam imperitis videtur, Virgilius aut fugam ſeruis ſuadet, aut eis indicat dies quibus ſe à rapinis abſtineant. Nam & fugam de profectione & curſu legimus: vt, Simul arua fuga, ſimul æquora verrunt. vnde velocem equum fugacẽ dicimus: & fuga poteſt etiam honeſta eſſe, vt ſi quis hoſtem, ſi quis imminentem tyrannum, ſi quis ſæuum iudicem fugiat. Contraria autem furtis illuc ſpectat, vt domino ſit ſpes inueniendi quod amiſerit, & ſeruus rapere aliquid aufugiens formidet.

PROBVS.

¶ Pelion & oſſam.) Montes Theſſaliæ.

MANCINELLVS.

¶ Luna.) Plin. lib. xviij. cap. xlvij. ait, quòd Virg. etiam in numeros lunæ quædam dirigẽda putauit, Democriti ſequutus oſtentationẽ. Multa etiam Varro de lunaribus diebus lib. j. ca. xxxvij. ¶ Quintam fuge.) veteri ſuperſtitione creditum eſt, quicquid. v. luna naſceretur ſterile, atq; damnoſum fore, infantẽq́; tũc natũ iuuenem moriturum. Heſiodus quoq; de diebus ſic ait. Sit tibi præterea ſeries ſeruanda dierum. Ab Ioue natæ omnes, ſunt ab Ioue tempora nata, vltima mẽſis erit, nullo exercenda labore. Hac genio vtendum, illa oẽs feſta per vrbes. Ducitur illa forum, claudit neq; iure reſoluit. Prima dies ſacra eſt, & quarta, & ſeptima prima. Natus Apollo die radiantia lumina fudit. Luce domũ quarta felix ducẽda ſit vxor. Omine captato ſunt omnia proſpera rebus. Et licet incuruam trabibus componere nauim. Et quintas fuge, nanq; illarum pallidus orcus. Tũ diræ Eumenidum facies toto orbe vagantes, Caſtigant ſiqua in terris piuria falſum. Affirmant, quæ lis alterna agitata creauit. Sexta dies triſtẽ oſtendit mulieribus ortum, Læta viris, multiq́; etiam naſcuntur in illa. Quis mala mens, fallax animus, fallacia verba. Et qui cõcubia exercent arcana per artẽ. Hac ouibus fœtus licitum caſtrare, vel hœdos. Et licet infixa pecudes circundare mãdra. Scindimus octaua forti genitalia tauro. Caſtramusq́; ſues, felix eſt ponere plantas. Nona viros gigni, vel amica ſorte puellas. Luce viris decima, fauſtos quoque credimus ortus. Vnaq́; poſt decimam felix incidere vites. Et tempeſtiuam ſegeti ſupponere falcem. Hoc curat biſſexta etiam felicior illa. Stamina, & ex alto tenuiſſima torquet arachne. Ingentem accumulant formicę farris aceruum. Et iuuat argutο percutere pectine telas. Tũc quoq; ſylueſtres licitum caſtrare iuuẽcos. Tertia poſt decimam plãtaribus optima ſurgit. Spargere ſemen humi, pallet, contraria ſemper. Quartaq́; poſt decimam, mulierũ ꝓſpera natu. Sextaq́; poſt decimam plantaribus inuida ſurgit, Septima poſt decimam Cereris terat ordea ſacræ. Ingentemq́; licet ferro diſcindere ſyluam. Ac varias aptare trabes, quibus ardua tecta Moliri, aut ſtructam poſſis agitare carinam. ¶ Orcus.) Ideſt Pluto. ait enim Cice. in Verri. vt alter orcus Veniſſe Æthnam & non Proſerpinam, ſed ipſam Cererẽ rapuiſſe videatur. Sunt qui velint orcum dictum ex eo, quòd dij iurabant per ſtygẽ. Eſt enim orcos iuſiurandum: & orcoo ad iuſiurandum voco. Eſt orcus etiam apud Home. lib. ij. Iliad. Theſſaliæ fluuius, qui Peneum olei inſtar ſupernatat, ſed breui ſpacio portatum abdicat pœnales aquas, diriſq́; genitas argenteis ſuis miſceri recuſat author Plin. lib. iiij. cap. ix. Eumenides dicuntur per antiphraſim Alecto, Tiſiphone, Megera, ab eu, & mane quod vtrũq; bonum ſignificat, cum ipſæ omni bono careant, ſunt qui mites interpretentur. Earum nomina in carmine de floribus ſum interpretatus, fuere autem Noctis filię ſecundum Maronem. ¶ Tum partu.) Titanus cœli filius vxorem habuit Terram, ex qua plures ſuſcæpit filios, cum quibus aduerſus Iouem, deoſq́; reliquos bellum habuit, eiſq́; cœlum conantes eripere montes montibus ſuperimpoſuerunt, demum à dijs cęſi, & fulmine interempti ſunt. Ex eorum poſtea ſanguine & terra nati ſunt gygantes, qui etiam bellum mouere Ioui, vt patres fecerant, atque eos adeo terruere, vt in Ægyptum vſque formis mutatis fugarent, habuereq́; pedes anguineos. Sed de gygantum hiſtoria Macrob. lib. j. ſatur. legito. Et Strab. libro. v. de campo phlegræo meminit. ¶ Cœum.) is Titanis, terræq́; filius Latonæ pater extitit, vt aſſerit Ouid. lib. vj. ¶ Iapetum.) in antiquis textibus Iapetũ & Iapitum legi. ¶ Typhoea.) Typhon, vel Typhoeus trium ſyllabarum, cum, eu, diphthongo in fine, & non cum oe, diuiſa, vel coniuncta, Gigas fuit, de quo Seneca in Octauia, non tam ferum typhona, neglecto Ioue, irata tellus edidit quondam parens, hunc dicit Lact. Iouem prouocaſſe de regno, hinc ab irato Ioue fulminatum, & teſte Ouid. li. v. meta. Siciliæ ſuppoſitus eſt. Typhos autẽ ſuperbia dicitur, Typho incẽdo. Typhoomæ inaniter iacto ſuꝑbia. ¶ Fratres.) Oethũ & Ephialtem intelligit, qui fuere Neptuni filij ex Iamphimedia vxore Aloei filij Titanis & Terræ. Hinc Aloeidæ dicti Virgi. libro ſexto Æneid. Hinc & aloeidas geminos immania vidi, Corpora, qui manibus magnum reſcindere cœlum, Aggreſſi, ſuperiſq́; Iouem detrudere regnis. Hi vt aiunt, nouem digitis, menſe quoq; excreſcebant. Dicit autem Homerus ijs ideo tam magnum incrementum fuiſſe, eo ꝙ à terra nutrirentur eoſq́; non amplius nouem annis vixiſſe, & eorum deſignans magnitudinem dicit, nouem brachiorum amplitudinem habuiſſe, longitudinẽ vero nouem paſſuum, vt aiunt. ¶ Pelio.) Pelion, Oſſa & Olympus Theſſaliæ mõtes ſunt, vt Solinus etiam edocet. ¶ Conati.) in hoc verſu bis non fit ſynalœpha.

Orcus.

Epimenides. vñ dictæ.

ASCENSIVS.

¶ Ipſa dies &c.) Ex ſuperſtitione veterum quam Heſiodus exactius deſcripſit docet quoſdam dies ex reſpectu lunæ, & potiſſimum dum luna eſt quinta, alios felices, ſed infelicitatem poeticis figmẽtis probat vt poeticum & fictitium innuat. ¶ Ordo eſt. Ipſa luna quę. ſ. dominatur multis terrenis dedit alios dies felices operum. i. in operibus perficiendis: alio. i. diuerſo ordine, hoc eſt ſecundum diuerſum ordinem & numerum facit diuerſitatẽ felicitatis ac infelicitatis. Fuge igitur quintam ſupp. lunam, quia ſupp. orcus. i. infernus ab vrgendo dictus quaſi vrgens: pallidus, quia vmbrarum dominus & Eumenides, ideſt furiæ infernales. ſatæ ſupp. ſunt tum. i. tunc. ſ. luna quinta, & terra creat. i. procreauit (niſi hoc dicit, quia eadẽ eſt malignitas qua olim crearat, vt quinta luna quaſi ſemper procreare videatur) creat inquam partu nefando. i. deteſtãdo, Cœum, Iapetum & Typhoea, ſæuum. i. immitem

Immitem & impium, hoc eſt gigantes illos, & fratres. ſ. Oethum & Ephialté coniuratos. i. qui coniurauerant reſcinderere. i. reſecare, & ſcindédo diſrumpere coelum (& quidem tempore gigãteo vide commentarios. Subaudi qui, nam Virgilius ſæpe relatiuum ſubticet, vt primo Æneí. dicit enim ter, Vrbs antiqua fuit tyrij tenuere coloni, ſubaudi quã. Eſt in ſeceſſu longo, locus, inſula portum. Efficit obiectu laterum. Eſt locus heſperiam graij cognomine dicũt, ſubaudi quem vel quam.) Qui. ſ. fratres gigãtes ſunt conati ter imponere pelio, ideſt illi monti Theſſaliæ oſſam. i. alium montem non longe diſtantem, atq; inuoluere. i. voluendo ſuper ingerere Oſſæ. ſ. Pelio iam impoſitæ, Olympum. i. mõtem illum in confinibus Theſſaliæ, frondoſum, quia arboribus conſitum, ſed pater. ſ. Iuppiter, diſiecit, ideſt proſtrauit fulmine ter. ſ. toties quoties conſtruxerant, montes extructos, ideſt extra alios in altum accumulatos vt coelum pertingerent, innuit ergo monſtra immania quinta luna naſci. Septima ſup. luna felix eſt poſt decimam. i. proxime ad decimam quæ felicior adhuc eſt, aut ſeptima poſt decimam. i. decima ſeptima eſt felix. i. opportuna, &. i. ſimul ponere. i. ad ponendas vites, & domitare boues prẽſos. i. captos pro eo quod eſt prehẽſos & addere telæ licia Noua. ſ. luna eſt melior i. opportunior fugæ. ſ. faciendæ, & eſt contraria furtis, quia facit cum furto deprehendi, quæ ſuperſtitioſa ſunt, ſed poetarum eſt etiam ruſticis credita interdum inſerere, vt Quid tantum oceano properent ſe tingere ſoles, hiberni &c.

PIERIVS.

¶ Pallidus orcus.) Scribẽdum orchus, ex aliquot antiq. codicibus, & ex Valerij Probi pcepto. Qui tria noĩa latina poſt C. aſpirationẽ recipere tradit. Lurcho pulcher. & orchus, & ita antiquores ſcripſiſſe teſtatur. ¶ Extructos diſiecit ful. montes.) In Roma. codice legere eſt. Deiecit, extructi enim erant montes, ita inferius, aut alta ceraunia telo Deicit. Maiorem tamen vim, & validiorẽ impetum oſtendit verbũ diſiecit, vt excuſſos eos alio aliũ dicat. ¶ Septima poſt decimã felix.) in ant. cod. legere eſt, Septuma poſt decumam huiuſmoĩ pleraq;. Sed non ab re fuerit locum hic apertius explicare, vt finis iam ſtatuatur eorum ſollicitudini qui tã anxie quærunt, vtrum Virg. eam intellexerit lunam, quæ iam in decrementum abit, an quid aliud ſibi voluerit. Sane vero ſeptimam ſeparatim à decima intelligere monemur Heſiodi carmine. Quem Virgi. imitatur. Ait enim ille καὶ ἕβδομον ἱερὸν ἦμαρ. Quartamdecimam vero idẽ domandis Bubus & curandis canibus & mulis aptam dicit. ¶ Felix & ponere vites.) In Longobardi. felix eſt ponere vites. Græcanica figura, qua ſæpe Virgilius & Horatius vtunt. Sed prior lectio magis placet, quia omnino verbum eſt ſubintelligitur, & ea lectio in Longobardico aliena manu contaminata eſt.



Multa adeo melius gelida ſe nocte dedere:
Aut cum ſole nouo terras irrorat Eous.
Nocte leues ſtipulæ melius, nocte arida prata
Tondentur: noctis lentus non deficit humor.
Et quidam ſeros hyberni ad luminis ignes
Peruigilat: ferroq; faces inſpicat acuto.
Interea longum cantu ſolata laborem
Aguto coniux percurrit pectine telas:
Aut dulcis muſti Vulcano decoquit humorem:
Et folijs vndam tepidi deſpumat aheni.

SERVIVS.

¶ Adeo.) Valde. Terentius, Adoleſcentem adeo nobilem. ¶ Melius ſe nocte dedere.) per noctem melius noſtro obſequuntur labori. Nocte autem non eſt aduerbium, ſed nomẽ ablatiuiq; caſus, adeo vt ei Horatius iunxerit præpoſitionem: vt, Vt iugulent homines ſurgunt de nocte latrones. nã aduerbium Noctu facit, ſicut Diu Salluſtius, Diu noctuq; laborare, feſtinare. ¶ Sole nouo.) Oriente die, & Sole adhuc recenti, necdum feruenti. ¶ Irrorat.) Illuſtrat. Aut ſimpliciter irrorat. matutino enim tẽpore ros cadit. Et dicit hoc loco, & die & noctu inſiſtendum labori. ¶ Eous.) Ideſt Lucifer: de quo etiam Cinna in Smyrna ſic ait, Te matutinus flentẽ conſpexit Eous. Et flentem paulo vidit poſt Heſperus idem. ¶ Arida prata.) Iam matura. ¶ Tondentur.) Secantur. ¶ Noctis.) Accuſatiuus pluralis. ¶ Non deficit.) Non deſerit. Vnde & qui deſerunt exercitum ad hoſtes tranſeuntes, defectores vocantur. ¶ Seros

ignes.) Nocturnos. ¶ Faces inſpicat.) Incidit ad ſpici & ariſtarū imaginem. ¶ Arguto.) Sonoro, ſtridulo. ¶ Aut dulcis muſti.) Vulcano decoquit humorem. Hypermetrus verſus eſt: vnde & ſequens à vocali inchoat. Bene autem ait. ¶ Decoquit humorem.) Ideſt rem ſuperfluam: ſicut ſupra poſuit, Luxuriem ſegetum tenera depaſcit in herba. Aheni. Vaſis in quo coquitur vinum. Et. ¶ Tepidum.) dicitur; quia quod bullit, quaſi tremere videtur. ¶ Aheni.) Ex ære facti.

MANCINELLVS.

¶ Multa adeo docebat.) docebit iam quæ nocturno tpe quæq; diurno melius fiant. Adeo.i. certe vel adeo melius.i. lōge melius.
Eous. ¶ Eous.) heoos Lucifer matutinus oriētalis Eous dicitur. heoos
Heoos. vero aurora oriens. ¶ Sole no.) ſecundū illos loquitur qui dicebant ſolem die quoq; nouum fieri. ¶ Irrorat.) hoc ideo dicit, qa circa auroram ſolet plus roris deſcendere ſolis videlicet vicinitate, quo quidem gelu ſoluitur. Hinc Ptolemęus in li.iij. partitū ait, Stellę vero matutinales, ex quo apparent de ſub radijs ſolis vſq; ad ſtationem primam plus deſiccant, à qua vſq; ad ſuam occultationem magis infrigidant. ¶ Tondentur.) i. ſecantur. ¶ Noctis lentus non deficit humor.) Cauſa eſt luna cuius maior vis eſt humectare, vt Ptole. inquit in lib. quatuor tractatuū. ¶ Decoquit hu-
Vulcan° morem,) verſus eſt hypermeter. ¶ Vulcano.) igni, Vulcanus.n. vt Diodo. ſcri. fuit ignis inuentor apud Ægyptios, vbi primus regnauit. ¶ Aheni, vaſis ærei. interponitur aūt, h, inter primas vocales, de quo lege Gel. lib. ij. & iij.

ASCENSIVS.

¶ Multa adeo.) Docuit quota quæq; luna peragi volunt, at nūc docet etiam noctu quædam peragenda vt ſunt collectio ſtipularum & ſectio fœni in loco arido, deſpumatio vini dum coquitur atq; id genus alia, poſt quę oſtenſurus eſt quæ ſub calore, & quę ſub frigore peragenda ſunt, quæ vero noctu fieri vult humorem amant. ¶ Ordo eſt. Adeo.i. valde multa dederunt.i. exhibuerunt ſe operanti.ſ. melius, nocte gelida.i. ſubfrigida & humida, ſup. q̄ ſub æſtu diurno aut quę dederunt ſe melius cum.i. quādo Eous, ideſt lucifer matutinus, irrorat.i. ſuperfundit in morem roris ſole nouo.i. iam recens orto, aut nondum orto ſicut res noua dicitur qua nondum vſi ſumus. Stipulæ.i. culmi leues.i. fragiles & aridi tondentur.i. ſecantur melius nocte q̄.ſ. diurno tempore & prata arida tondentur melius nocte, quia humor noctis lentus.i. laxans

laxans & lentificans aut lente decidens, non deficit.i. nō abſumitur, aut noctis accuſandi eſt caſus vt ſit lentus humor non deficit i. deſerit noctis.i. ipſas noctes. Et quidam.ſ. vindemiator peruigilat.i. totam noctem, vigilat & inſpicat.i. in formam ſpicarū incidit acuto ferro.i. cultro, faces.i. tedas, ad ignes feros luminis hyberni.i. quo hyberno tēpore vti conuenit. Eſt aūt duplex ſenſus, aut inſpicat ad ignes.i. vt faciat ignes in hyeme, aut peruigilat ad ignes, ſed, veriſimilius eſt poetam voluiſſe ipſum tūc incidere faces quibus vtatur in hyeme. Et coniunx ſup. eius ſolata longum laborem cantu.i. quæ in ſolatium laboris ſui cantat, percurrit interea.ſ. dum maritus inſpicat faces, telas.i. texturā exercet arguto.i. ſubtili aut ſtridulo pectine.i. eo texendi inſtrumento per cuius medium ſubtegmen trahitur, aut decoquit.i. purgat & abſumit, vulcano.i. igni humorem muſti.i. vini noui dulcis. Licet autem muſtum ſit nouum vinum, tamen non continuo vt recte dixeris dulce muſtum ita recte dixeris dulce nouum vinum, (hic autem verſus eſt hypermeter.i. abundans in mēſura, vnius ſyllabæ quem fere dum Maro facit abundans ſyllaba per vocalem in principio ſequentis poſitam abſumitur, vt hic humorem. Et &c. & pro.i. deſpumat folijs vndam.i. ſuperabundantiā & inundationem aheni. tepidi.i. mediocriter feruentis.

PIERIVS.

¶ Multa adeo melius gelida ſe nocte dedere.) In Medi. co. & aliquot alijs antiqs dictiōes ita tranſpoſitę. Multa adeo gelida melius, vtraq; lectio & ſuauis & elegans eſt. ¶ Aut cū ſole nouo.) In veteribus aliquot cod. Vel cum ſcriptum eſt, ſed aut, in pluribus. ¶ Nocte leues ſtipulæ melius.) Antiq codices quotquot legi hoc ordine legunt, Nocte leues melius ſtipulæ, quod aliquanto ornatius eſt. ¶ Noctis lentus non deficit humor.) In Ro. cod. noctes, legitur, & in Longobar. nocte, vna minus litera. Sed.n. noctes, aut noctis accuſatiui caſus, lectio caſtior ex Aruſiano Meſſo dignoſcitur, qui in Libello de elocutionibus virgilianis in exēplū quod eleganter deficit illam rē dicere poſſumus, virgiliano hinc vtitur teſtimonio. Noctes lentus non deficit humor. adde vero quod Seruius exponit Deficit, deſerit, quod proxime accedit ad Meſſum. ¶ Et folijs vndam trepidi deſpumat aheni.) In Ro. cod. legere eſt, Trepidis deſpumat ahenis. Et trepidum agnoſcit Ser. In Med. & aliquot alijs Trepidi, ſcriptū obſeruaui. Humore.n. late ebulliente ahenum tremere neceſſarium eſt.

At rubicunda Ceres medio ſucciditur æſtu:
Et medio toſtas æſtu terit area fruges.
Nudus ara, ſere nudus, hyems ignaua colono.
Frigoribus parto agricolæ plerunq; fruuntur:
Mutuaq; inter ſe læti conuiuia curant.
Inuitat genialis hyems, curaſq; reſoluit.
Ceu preſſæ cum iam portum tetigere carinæ,
Puppibus & læti nautæ impoſuere coronas:
Sed tamen & quernas glandes tunc ſtringere tempus:
Et lauri bacas, oleamq;, cruentaq; myrta:
Tunc gruibus pedicas, & retia ponere ceruis:
Auritoſq; ſequi lepores: tum figere damas,
Stuppea torquentem balearis verbera fundæ:
Cum ni alta iacet: glaciem cum flumina trudunt.

SERVIVS.

¶ Ceres.) Frumētū. ¶ Medio æſtu.) i. per diem, quādo ęſtus eſt. ¶ Nudus ara, ſere nudus.) Sic Heſiodus, γυμνὸν σπείρειν, γυμνὸν δὲ βοώτην, γυμνὸν δ' ἀμᾶσθαι.i. adeo ſereno cœlo vt veſtimētis nō egeas. Sane quidam poſt hoc hemiſtichium dicitur ſubſecutus, Habebis frigore febres. Nam non dicit nudū eſſe debere, q̄ſi aliter non oporteat aut poſſit ſed ſub tanta ſerenitate dicit hęc agenda, vt & amictus poſſit cōtēni. ¶ Hyems ignaua colono.) Quæ ignauum reddit colonum. ¶ Parto.) Parato. ¶ Agricolæ plerūq; fruūtur.) Dicit agricolas per hyemē his frui quę ęſtate parauerint. Plerunq; autē dicit, quia dicturus eſt aliqua quæ ruſticus ēt hyeme poſſit efficere. ¶ Genialis hyems.) Conuiualis, voluptuoſa. Nam quoties voluptati operā damus, indulgere dicimur Genio. Vnde & econtrario habemus in Terentio, Suum defraudans Genium. Genium autem dicebant antiqui naturalem deum vniuſcuiuſq; loci, vel rei, aut hominis. ¶ Curaſq; reſoluit.) Quieſcere facit à labore & curis. ¶ Preſſę carinę.) Onerariæ. ¶ Cum iam portum tetigere.) Dat comparationem de nauigantibus: q̄ ſicut illi expleta iam nauigatione, & poſitis in ſicco nauibus lætantur, & epulis vacant: ſic etiam ruſtici finitis completiſq; ęſtiuis laboribus hyeme conuiuia celebrant, & à curis ſoluūtur. ¶ Impoſuere coronas.) Aut re vera coronas. aut ſpiras funium accipimus. ¶ Sed tamen & quernas glādes.) Sunt aliquæ deriuationes ex vſu magis quàm ex ratione venientes: vt quernus, ficulnus, ilignus, colurnus, à corylo, ilice, ficu, quercu. ¶ Cruenta.) Matura. Cruenta autem ideo, quia matura, cruoris colorem

colorem imitātur. ¶ Pedicas.) Laqueos quibus pedes illaqueantur. ¶ Auritos lepores.) Maiores aures habētes. Horatius aliter ait, Doctum & auritas fidibus canoris Ducere q̄rcus. Senſum audiendi habentes. ¶ Balearis fundæ.) Hiſpanicæ, à Balearibus inſulis Hiſpaniæ, vbi inuenta eſt funda.

PROBVS.

¶ Baleares inſulæ, continuāt hyſpaniam, vbi ſunt optimi funditores.

MANCINELLVS.

¶ Nudus.) i. ſereno aere, vt pallium deferas. Nudus ara. id quidē Heſio. eſt, Ait enim nudus ara, nudusq; ſere, & mete corpore nudo. Si tempeſtiuos agrorū ducere cultus. Augeriq; illos magnis ſucceſſibus optas. ¶ Hyems.) pluuia tempeſtas, vel ipſa bruma. ¶ Ignaua.) inutilis, non apta induſtriæ, nam induſtrios gnauos dicimus. ¶ Mutua.) reciproca nunc hic, nunc ibi inter ſe. ¶ Stringere.) decerpere ſecundum Nonium. ¶ Lauri baccas.) harum vim docet Pli. lib. xxiij. c. xxviij. ¶ Cruentaq; myr.) cruenta ait quia Plin. lib. xxiij. ca. xxix. Ait q̄ myrtus ſatiua candida minus vtilis eſt medicinæ q̄ nigra, Myrta.
ſemen eius medetur ſanguinem excreantibus. Idem contra fungos in vino potum, odorem oris commendat &c. ¶ Pedicas.) Mani. libro. v. ait Currentiſq; feras pedicatum compede nectūt. Balea-
¶ Auritos.) auritus à magnis auribus dicitur, alias ab audiēdi facultate, vt ſcrib. Feſtus. ¶ Damas.) de his videto Ecloga. viij. ¶ Balearis fundæ.) Baleares inſulæ in Hyſpania à græcis dictæ à fundarum iactu quibus homines maxime vtebantur author eſt Diodo. Ballo autē iacio denotat, hinc balearis remoto, l, vnico. Florus autem lib. iij. de balearibus inquit tribus quiſq; fundis præliatur res.

ſtatur certos eſſe, quis mereretur ictus, cum hæc ſola genti arma ſint, id vnum infantia ſtudium, cibum puer à matre non accipit, niſi quem ipſa monſtrante percuſſit.

ASCENSIVS.

¶ At rubi. &c.) Docuit quæ noctis humorem poſtulant nūc quę & calorem & ſerenitatem ſubiungens quædam quæ hyberno tēpore opportune fiant. ¶ Ordo igitur eſt. At, ideſt ſed Ceres rubicunda, ideſt matura, ſuccinditur. i. ſecatur, æſtu. i. tempore calido & diurno, quod illic fit vbi ſtipulas ſeorſum, amputant, nec ſtraminum (vt dicunt) vſum expoſtulant, & area. i. locus ad triturā frugum, vt prius patuit extructus terit fruges toſtas. i. deſiccatas calore ſolis, medio æſtu, vt. ſ. è paleis & tunicis facilius exuatur. Ara nudus, i. tempore quo à pluuia nudus, eſſe poſſis, cum nulla ſit, quia hyems. i. tempeſtas pluuioſa ac hyberna, eſt ignaua. i. nihil gnauans. i. boni operis faciens colono. i. agricolæ. Agricolæ enim fruuntur plerunq;. i. plurimum, parto. i. rebus acquiſitis cum labore frigoribus. i. tempore frigoris, hoc eſt tēpore hyberno, & ipſi læti. i. exhilarantes ſe curant inter ſe mutua conuiuia, quia hyems genialis. i. genio, hoc eſt deo naturæ concedens & indulgere cohortans, inuitat, ideſt allicit agricolas ad lętius viuendū, & reſoluit curas. ſ. eorum, qua cæteris tēporibus inſerendis, & colligendis frugibus habent, ceu, ideſt tanquam aut veluti nautę ſupple reſoluunt curas, cum carinæ preſſę, ideſt cōpreſſæ ſtipatæq; mercibus tetigere iam portum, aut preſſæ. i. tempeſtatibus & procellis ad ſcopulos alliſæ, quia poſt pericula dulciſſimus eſt portus, & ipſi nautę lęti impoſuere puppibus coronas tanq̃. ſ. victricibus tempeſtatum, aut potius in ſigna q; large potaturi ſint, quia id facturi vina, craterasq; coronant. Sed tamen tempus eſt nunc, ſcilicet in hyeme, ſtringere, ideſt decerpere, aut ſtringēdo ramos, decutere glandes quernas. i. in quercubus creſcentes, & baccas. i. fructus in morem baccarum lauri illius arboris, cuius grana ab ebritate præſeruant, & oleam, & myrta. i. fructus myrtorum cruenta, ideſt cruoris excreationem fœdantia, tempus etiam eſt tunc ponere gruibus pedicas, ideſt laqueos pedū, & ceruis retia, & ſequi. i. ſectari, & venari lepores auritos, ideſt quibus magnæ ſunt aures pro modulo corporum, tempus etiam eſt tum, ideſt tunc figere, ideſt transfigere & iaculari, damas, & ſtupea verbera, ideſt flagella, & chordę ex ſtupa factę, balearis. i. hyſpanicę fundæ. i. qua baleares, in extremis hyſpaniæ oris plurimum valent, torquentur. i. exercentur, aut complicantur, tunc cum. i. quando nix iacet alta, & cū flumina trudunt glaciem. i. cū glacies ſupernatat aquis impetuoſis.

PIERIVS.

¶ Hyems igna. colo.) In Romano cod. & pleri. aliis manu ſcri. Hyems per ſonum græce literæ ψ, finalem ſcribitur, de qua ſcribendi ratione Teren. Scau. adeo ſollicitus fuit, vt in præceptis ſuis hæc tradiderit. Hyems quoq; carere p, litera debet, quia in verſibus nunquam p, nec b, propinqua eius reſpondet, ſine quarum altera nuſquam in latinis ea nomina declinantur, per ψ, grę cam vocem efferuntur, vt princeps: cœlebs, quia principis, & cœlebis, ſcribitur. Hyems vero hyemis facit. Eſt & colono, vnitatis numero in antiquis codici. omnibus obſeruatum. In Medic. vna plus dictione colono eſt, legitur. ¶ Curaſq; re.) In vete. aliquot codi. curā, vnitatis numero legitur, ſed melius curas. ¶ Stupea tor. balea. verber. fun.) In Romano codi. & aliquot aliis anti. Stuppea, duplici. p, ſcriptum, vt apud græcos. Eſt etiam in Romano codi. torquentes, numero Multitudinis, quod non ita placet. Quod vero balearem fundam appellauit, dictum à plurimo eius vſu qui apud baleares eſt, quæ ſola genti arma eſſe Trogus ait. Non autem, quod ibi inuenta ſit funda, cuius inuentores Pli. Syrophœnices memorat. Strab. vero Ætolos. ¶ Cum nix al. ia.) In Romano codice tegit, vna tamen corrupta litera, ſed iacet omnino melius.

Quid tempeſtates autumni, & ſydera dicam?
Atq; vbi iam breuior dies, & mollior æſtas:
Quæ vigilanda viris: vel quum ruit imbriferum ver:
Spicea iam campis quum meſſis inhorruit, & quum
Frumenta in viridi ſtipula lactentia turgent.
Sæpe ego, quum flauis meſſorem induceret aruis
Agricola. & fragili iam ſtringeret ordea culmo:
Omnia ventorum concurrere prælia vidi,
Quæ grauidam late ſegetem ab radicibus imis
Sublime expulſam eruerent: ita turbine nigro
Ferret hyems, culmumq; leuem, ſtipulaſq; volantes.
Sæpe etiam immenſum cœlo venit agmen aquarum:
Et fœdam glomerant tempeſtatem imbribus atris
Collectæ ex alto nubes: ruit arduus æther:
Et pluuia ingenti ſata læta, boumq; labores
Diluit, implentur foſſæ, & caua flumina creſcunt
Cum ſonitu: feruetq; fretis ſpirantibus æquor.

SERVIVS.

¶ Quid tempeſtates autumni.) Verno & autumnali tēpore fiunt tempeſtates, quando nec plena æſtas eſt, nec plena hyems. Vnde medium & confine vtriuſq; temporis ex coniunctione cōtrariarum rerum tempeſtates efficit. Sane ſciendum vltimas partes tam autumni, quàm veris ſignificare, quibus ſunt procellæ. q; de autūno, hic indicat verſus, Atque vbi iā breuiorq; dies, & mollior æſtas de vere hic, Spicea iam campis cum meſſis inhorruit. Deinde ait. ¶ Ruit.) Ideſt præcipitatur, in fine eſt. Et in hoc talis eſt ſenſus, Quid dicam quantum oporteat ſollicitum & ſtudioſum eſſe agricolam tempore autumni & veris? ¶ Vigilanda viris.) Vigilanter prouidenda. ¶ Spicea meſſis.) Spicos de maturis frugibus abuſiue dicimus. Nam proprie eſt ſpicus, cum per culmi folliculum, ideſt extremum tumorē, ariſtę adhuc tenues in modum ſpiculi eminent. ¶ Inhorruit.) Intremeſcit. ¶ Frumenta lactentia.) Adhuc tenuia, & lactis plena. Sane ſciendum Varronem in libris diuinarum rerum dicere, Lactantem deum eſſe, qui ſe infundit ſegetibus, & eas facit lacteſcere. Et ſciendum inter lactantem & lactētem hoc intereſſe: quòd Lactans eſt quæ lac præbet: Lactens cui lac præbetur. ¶ Flauis.) Maturis. ¶ Et fragili culmo.) Id eſt, quæ in fragili culmo erant. ¶ Stringeret. Secaret. vt, Hic vbi denſas Agricolæ ſtrigunt frondes. ¶ Omnia ventorum concurrere.) Inter ſe, vt, Mutati tranſuerſa fremunt. ¶ Sublime expulſam eruerent.) Per ſublime portarent erutam ſegetem. ¶ Turbine nigro.) Tempeſtate noxia. Horatius, Hic niger eſt, hunc tu Romane caueto. ¶ Culmumq; leuem.) Culmus dicitur ipſe calamus: ſtipulæ vero folia quę ambiunt culmum. ¶ Agmen aquarū.) Impetus: vt, Leni fluit agmine Thybris. Eſt autem hic Ecbaſis poetica ad deſcribendum tempeſtatem. ¶ Collectę ex alto nubes.) Ab aquilone, qui vtique de alto flat, ideſt à ſeptentrione: & tempeſtates grauiſſimas facit. Nam Auſter humilis eſt. vt, Mūdus vt ad Scythiam, Riphæasq; arduus arces Conſurgit, pmit Libyæ deuexus in Auſtros. ¶ Ruit arduus æther.) Tonitribus percrepat. vt, Cœliq; ruina. ¶ Caua flumina.) Profunda & alta. Lucanus, Rutubæq; cauum. ¶ Fretis ſpirantibus.) In motu poſitis. Alibi, Qua vada nō ſpirāt, nec fracta remurmurat vnda.

MANCINELLVS.

¶ Quid tempeſtates autum.) oſtēdit qualibet anni parte fieri tempeſtates, ppterea cognoſcēdas ne nimis obeſſe poſſint. ¶ Sydera,) quę. ſ. tempeſtatem producunt, vt delphin, ſol in virgine, capra, argo, cētaurus, hœdi, corona, vergiliæ, caſſiope, tauri caput, &c. de quibus, late apud Col. li. xij. c. ij. ¶ Atq; vbi iā breuiorq; dies,) de bruma intelligit, eſt autem ordo, & quid dicā vbi. i. quādo dies breuior eſt, & mollior æſtas, ideſt ipſius brumæ calor remiſſior quàm. ſ. fuerit in autumno. ¶ Vigilanda.) vigilandum eſt brumę tempore ob paruos dies, longaſq; noctes. Vnde Colu. etiam li. xij. cap. ij. ait. Optimum eſt intra kal. Decembris ſementem confeciſſe, ſed etiam longis noctibus ad diurnum tempus aliquid adiiciendum, eſt, nam multa ſunt quæ in lucubratione recte agūtur. Inertiſq; agricolæ eſt expectare diei breuitatem, ¶ Vel quū ruit,) vel quid dicam, &c. ¶ Imbriferum ver,) De vere ludo latius ſuperius dictum eſt. ¶ Quum meſſis,) vel quid dicam, quū &c. ¶ Lactentia,) lacte plena, dum enim adhuc molleſcunt, lactea eſſe videntur ipſa grana. ¶ Flauis aruis.) propter flaua frumenta dixit. ¶ Ventorum, (ventus eſt fluctus aeris, teſte Plinio libro ſecundo. ¶ Quæ grauidam.) Ordo eſt, quæ ventorum prælia eruerent ab imis radicibus ſegetem late grauidam, ſublime expulſam, eruendo enim in altum expellunt. ¶ Hyemis) ventorum tempeſtas, & violentia, nam de pluuia iam dicet. ¶ Collectę ex alto nu.) Exhalat à terra humida caligo, alias vero propter vapores fumida nubeſq; liquore egreſſo in ſublime, aut ex aere coacto in liquorē gignuntur, vt ſcribit Plin. lib. ij. c. xliij. Ex alto id dicit, quia aſcēdunt, vt patuit, in aera nubes, & inde ex alto aquas Vēt^o qd.

ſo aquas emittunt. Nec intelligas ab aquilone, nam vt dicit Plin. lib. ii. ca. xlix. venti à ſeptétrione reliquos compeſcunt, & nubes abigunt. ¶ Ruit,) ruere videtur propter imbres, ignes, & tonitrua, ¶ Fretis ſpi.) æſtatibus inſonantibus.

ASCENSIVS.

Heſiod⁹ ad laborē inuitans.

¶ Quid tempeſtates, autumni, &c.) Poſtq; docuit poeta agricolæ nullo tempore ceſſandum eſſe, ſubtiliter inſert cauſam eius rei, quia nullo tempore res agraria tuta eſt, quolibet. n. tempore tempeſtates oriri & calamitatem facere poſſunt, quo circa ne ſegnitie torpens egeſtatem incurrat monet eum totis viribus anniti, quã rem ex Heſiodo tráſtulit qui fratrem ad gnauitatem cohortatur his verbis ſic tranſlatis. Ergo age frater ades generoſo ſanguine Perſe Neu fuge fraternos monitus, operare laborem. Inuideat tibi dira fames, ſpicaq; recenti, Alma Ceres ornata caput, ſua dona miniſtret. Sic tibi plena domus ſegnē crudelis egeſtas Opprimit, hunc homines odio ſuperq; ſequuntur Torpenti ſimilem fucco, cui ſpicula ſurgunt Horrida diſtenſumq; fauis conſumit edendo Semen apum, piger ipſe ſedet vetatq; laborē. Tu modo curam operi quantum potes adiice frater Horrea ſic rumpunt meſſes ſic copia rerum. Sic pecus augetur, ſic tu mortalibus & diis. Gratus eris, ſegnes animos & inertia corda Oderūt operi laus eſt imponere curam: Turpe ſed hinc prohibere manus, incumbe labori. Forſitan ad ſtudium torpentia pectora vertes. Dum partas oſtendis opes virtutis, adeptus Nomen & æternum laudis decus, vtere quæſo. Arte para victum, violare aliena nephandum eſt. Fac ſuperis æquandus eas incumbe labori. Ne pudeat pudor hic multos inhoneſtus egentes Secum habet, auget opes fiducia, qua melior res. A ſuperis nouit, proh rerum inſana cupido Prophanimis infuſa lues iam nulla pudoris Cura, iacet paſſim lōge poſt terga relictus. Tu coleris duce te paulatim corruit ille. Diis inuiſus homo cui mens intenta rapinis Inuigilat, neq; enim ſemper felicia durant, hæc & plura notatu digniſſima illic. Quia ergo non ſemper felicia durant, nec pulchra meſſis ſemper horrea rumpit prudenter infert poeta tempeſtatum incertitudinem quæ omni tēpore oriri poſſunt, vt nunq; ſecurus, & nunq; ociofus ſit agricola, vtitur autem in principio figurata interrogatione dicens. Quid dicam tempeſtates autumni &, veris? q. d. id fruſtra fecero cum etiam in æſtate quando minus ſperantur ſæpe ſuboriantur, vnde declarat multis verſibus quorum ordo & explanatio eſt. Quid. i. ad quid dicam tempeſtates autumni. i. quæ fieri ſolent tempore autumnali & quid dicā ſydera. ſ. tempeſtatem tunc concitantia. Atq; quid dicam tempeſtates ſup. eius temporis vbi. i. in quo ſup. eſt iam breuior dies. ſ. quam in autumno & æſtas mollior. i. minor & exilior aut æſtas ſ. calor eſt mollior. i. delectabilior, quia frigus vrgētius hoc eſt in bruma, quæ ſup. eſt vigilanda. i. vigilando tranſigenda, quia breuiſſima tempeſtas eſt, aut quæ eſt vigilanda. i. vigilanter proſpicienda, quia tempeſtatibus plena, vel quid dicam tempeſtates & ſydera, ſup. temporis quum, ideſt quando, vel in quo, vel imbriferum. i. aſſiduis imbribus madens (vnde September quaſi ſeptimus ab imbri hoc eſt Martio dicitur) ruit. ideſt præceps cadit in agro, & quid dicam tempeſtates & ſydera quæ fiunt cum meſſis ſpicea. i. iam in ſpicas formata inhorruit. i. rigida & aſpera facta ſit campis. i. in aruis, & quum frumēta lactantia. i lactis plena & dulcia ac mollia adhuc turgent. i. inflantur: & augeſcunt in ſtipula. i. culmorum ſtipite adhuc viridi. i. in fine veris & in principio æſtatis? q. d. id fruſtra fecero cum tunc certæ ſint tempeſtates, & potius dicendum ſit de his quæ præter opinionem oboriri poſſunt, vnde ſubdit. Ego vidi ſæpe omnia prælia. i. certamina & ex diuerſo concurſus ventorum concurrere. i. conuolui, cum agricola induceret meſſorē flauis aruis. i. in arua ariſtis maturis flaueſcentia. i. quum iam inſtaret tempus meſſis quo minime ſperantur venti, & maxime obſunt: quia grana excutiunt & cum ipſe iam ſtringeret. i. velleret aut ſecaret, hordea fragili culmo, i. habentia culmum fragilem propter ariditatem quæ eſt maturis frugibus, quæ. ſ. prælia ventorum: eruerent. i. eruebant aut eruere poſſent imis radicibus ſegetem grauidam. i. oneratam granis expulſam ſublime. i. in altum. Magna ergo vis vētoꝝ qui eruūt radicatam & grauidā ſegetem, & vidi q hyems. i. tempeſtas pluuioſa ferret. i. aueheret ita culmum leuem, & ſtipulas volātes, ferret dico turbine, ideſt agitatione ventorum, nigro, ideſt nubilo. Immenſum, ideſt abundantiſſimum, & ſine menſura, agmen, id eſt impetus aquarum venit. i. deſcendit, aut decidit etiam ſæpe: cœlo. i. cœlitus & nubes collectæ glomerant. i. in globi aut glomeris formam præcipitant ex alto, ſcilicet aere tempeſtatem fœdam, ideſt immundam & nociuam, atris imbribus, ideſt propter atros imbres, æther arduus, ideſt ſuperior aer in nubē collectus ruit, ideſt præceps cadit & diluit, ideſt madefacit & irrigat ingenti pluuia, ſata læta. i. pinguia & pro, ideſt labores boū, ideſt quæ labore boum & fertilitate terræ iam parata erant. Foſſæ implentur, & flumina caua: quia ſiccitate exhauſta creſcunt cum ſonitu (bene cum ſonitu quia non inſtrumentum ſed concomitantia ſignificatur, non enim ſonitu ſed aquis creſcunt, verum dum creſcunt, ſonitus ſit aquarum præcipitanter defluentum) creſcunt ergo cum ſonitu & æquor. i. mare ante planum & æquum feruet. i. ſit feruidum & quaſi ebulliens, vnde fretum dictum volunt cum feruet, cum trāquillum eſt æquor, fretis. i. fluctibus feruentibus, ſpirātibus. i. procellas excitantibus aut in motu exiſtentibus.

PIERIVS.

¶ Oīa vēto. cōcu. præ. vidi.) In Ro. co. Conſurgere habetur. Sed concurrere ex Plin. caſtior lectio cognoſcitur apud quem ita habetur. Virg. meſſe ipſa concu. præ. vento. damnoſa imperitis refert, tradunt Democritum mœrente fratre eius damaſo ardentiſſimo æſtu, oraſſe, vt reliquæ ſegeti parceret, raperetq; deſecta ſub tectum, paucis mox horis ſæuo imbre vaticinatio eſt approbata.

Ipſe pater media nimborum in nocte, coruſca
Fulmina molitur dextra. quo maxima motu
Terra tremit: fugere feræ: & mortalia corda
Per gentes humilis ſtrauit pauor: ille flagranti
Aut Athon, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo
Deiicit, ingeminant auſtri, & denſiſſimus imber
Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.
Hoc metuens, cœli menſes, & ſydera ſerua:
Frigida Saturni ſeſe quo ſtella receptet:
Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes.

SERVIVS.

¶ Coruſca fulmina.) Coruſcantia. vt, Sibila lambebāt linguis vibrantibus ora. ¶ Molitur.) Agitat, & iacit. ¶ Terra tremit.) Terræmotus efficiſ. Vel tremit terra, Tremere videtur: & pauent hi qui terram colūt. ¶ Humilis pauor.) Qui humiles reddit, vt Pallidus Orcus. ¶ Ille flagranti. Aut Atho, aut Rhodopen.) Secundum Epicureos per tranſitum loquitur, qui dicūt fulmina non iudicio deorum, ſed ex nubibus fieri, nam montes quid neceſſe fuerat fulminari? Athos autem mons eſt Græciæ, Rhodope mons Thraciæ. ¶ Aut alta Ceraunia.) Montes ſunt Epiri, à crebris fulminibus, dicti. Vnum enim fulmen quod colorat, aliud quod tranſfigit, aliud quod afflat: vt eſt, Ex quo me diuum pater, atque hominum rex Fulminis afflauit ventis. ¶ Ingeminant auſtri.) Repetunt ſuos flatus venti. ¶ Plangit.) Reſonare facit. Alii, legunt. ¶ Plangunt) vt ſit, nemora & littora plangunt, id eſt reſonant. ¶ Hoc metuens, cœli menſes & ſydera ſerua.) Id eſt duodecim ſigna quibus menſes cognoſcimus. ¶ Sydera) autem vel tempeſtates, vel planetarum motus. Sciendum autem (vt diximus) de planetis quinque, duos eſſe noxios, Martem & Saturnum: duos bonos, Iouem & Venerem: Mercurius vero talis eſt, qualis ille cui iungitur. Vnde etiam fingitur miniſter eſſe deorum, quod eorum obtemperat poteſtati. Hinc eſt quod dicit. ¶ Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes.) Id eſt vtrum in ſeptentrionalem, an in Auſtralem partem inclinetur: aut cui planetarū cohæreat, vt qualitatem Mercurii ex illo poſſis agnoſcere. Cyllenius autem ignis propter ſtellam Mercurialem dicitur, quia in Cylleno monte Arcadiæ dicitur natus eſſe Mercurius. ¶ Frigida Saturni ſeſe quo ſtella receptet.) Id eſt nocēs. vt, Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba. Ideo autem hoc dicit, quia Saturnus deus pluuiarum eſt. Vnde etiam ſenex fingitur: nam ſenes ſemper nouimus eſſe gelidos, hic autem in Capricorno facit grauiſſimas pluuias, & præcipue in Italia. Vnde & Horatius ait, Seu tyrannus Heſperiæ Capricornus vndæ. vt in Scorpio grandines. item in alio fulmina: in alio ventos. Vnde præcipit nos ſcire debere, in quod ſe ſignum recipiat ſydus Saturni. Sane perite ait. ¶ Receptet:) vt ex frequentatiuo verbo nobis oſtenderet Saturnum bis ad vnumquodq; ſignum reuerti: quod alii planetæ minime faciunt. Solus enim eſt qui & longius

& longius à ſole diſcedat, & bis ad vnumquodq; ſignum recur/
rat. ℣ Quos ignis coeli Cyllenius erret in orbes. Ordo eſt, in quos
orbes coeli erret Cyllenius ignis. Et bene erret, nã planetæ vocã/
tur ἀπὸ τῦ πλάνησ .i. ab errore. Nam interdum ad auſtrum,
interdum ad ſeptentrionem, plerunq; contra mundum, nonnũ
quam cum mundo feruntur.

PROBVS.

℃ Frigida Saturni .ſ.ſ.q. quos ignis coeli .c.e.i. orbes.) Omnibus
ſtellis, Sol & lumen dat, & calorem, infra Solem autem Veneris
ſtella eſt tribus hemitomis ſepoſita, intercedẽtibus, ſuperior So
le, Martis ſtella eſt, quæ pyrois appellatur tomo intercedente al
tior, ĩde hemitomo ſuperior eſt Iouis, quæ appellatur Phaethõ.
Summa eſt Saturni, quæ quia propior eſt chryſtallo, hoc eſt coe/
lo in ea deficit calor ſolis. Rapit enim eum à ſe pyrois, quæ ſtel/
la ardore ſuo horrorem ac frigorem Saturno veniẽte in Iouem
temperat. Cyllenius autem Mercurii ſtella eſt, quæ duobus to/
mis infra Saturnum eſt, & vocatur ſtilbon, Ait ergo obſeruan/
dum eſſe agreſtibus, vt vitare poſſint tempeſtates, occaſus ſtella
rum, & quo quæq; ſit ſigno.

MANCINELLVS.

℃ Nimborum,) tẽpeſtatum, ſed cur Ioui fulmina aſſignent̃ vi/
deto, Pli. lib. ii. c. xx. Athon eſt Athos macedoniæ mõs, vt ſcrib.
Plin. li. iiii, Solinus aũt ait, ꝙ eſt athos ſublimis adeo, vt vlterior
æſtimetur q̃; vnde imbres cadunt, de Rhodope diximus in Buc.
Ceraũia Ceraunia ſunt altiſſimi Epiri. mõtes, à crebris fulminibus dicti.
Cerau/nos. Ceraunos. n. fulmẽ dicit̃. Ceraũo fulmino. ℣ Auſtri,) humidus
eſt, auſter præcipue Italiæ. Saluberrimus omniũ aquilo, noxius
Ceraũo auſter, noctu auſter, interdiu aquilo, vehementior Plin. lib. ii. c.
xlix. ℣ Plangunt,) reſonãt. ℣ Hoc metuẽs, &c.) ideſt tempeſtates
prædictas, ℣ Coeli menſes.) i. primi mobilis ſigna, vnde menſes
ſecundum Indorum, Babyloniorumq; dogmata ex ſolis ambi/
tu ſunt inſtituti. Hinc etiam optime Cice. in lib. de natu. deo. ait,
ꝙ lunæ curſus, q̃ mẽſe ſpacia cõficiũt, vt mẽſes noĩantur. ℣ Ser
ua,) obſerua, quædam enim ſignoꝝ huiuſmodi ignea ſunt ĩpreſ
ſiones calidas, cometas, fulmina, & depopulationes producen/
tia, quædam terrea, terræmotus, ſterilitates, & fertilitates, anno
næq; inopiam, aut copiam, quædam aerea ventorum rabiem ac
tranqllitatẽ, quædam aquea inundationes aquarum, & pluuias
generantia. ℣ Et ſydera.) i. octauę ſphęrę imagines, ac eaꝝ ſtellas
à quibus imaginibus inæqualibus ſecundum Caldeorum ſentẽ
tiam, menſes tardi, breueſq; vt ſupra meminimus determinati
ſunt, quæ ſydera ſimilia opera ꝑducunt cum fulgoribus, toni/
truis, torrentibus, terręmotibus, depopulationibus vẽtorum, ac
pluuiarũ tempeſtatibus, ſeu tranquillitatibus, & aeris ſerenitate.
℣ Frigida Saturni,) frigida ait, quoniam natura ipſa frigidus eſt,
& accidentaliter ſiccus, ac propter retrogradationem, quã pari/
ter, vti & cęteri planetę, & ſitus circa ſtellas humidas quãdoq;
humidus efficit̃, grauiſſimas tempeſtates ꝑducens. ℣ Quo ſe re/
cæptet,) an ſigna ignea terra ve, &c. an efficiat̃ ſeptẽtrionalis, me
ridionalis ve, an aſcendens, deſcendenſve, in eccẽtrico, vel epicy
clo, an directus, retrogradus ve an circa imaginẽ octauæ ſphæ/
rę illam, vel iſtã, an circa illam vel hanc de ſui natura ſtellam, an
in applicatione corporali, ſiue aſpectuali ad illum, vel iſtum pla
netã exiſtat, an oriat̃, an occidat, coſmice, chronice, ſeu heliace,
an in hoc, vel in illud templum, ſiue domum coeli ſe recæptet.
℣ Quos ignis ce. cyl. er. in or.) obſeruat item, ſicuti de Saturno,
& cęteris erraticis, in quos coeli orbes errant, ignis cyllenius. i.
ſtella Mercurii, q̃ iter cæteros tã in motu diuerſus q̃; etiã in im/
preſſione varius eſt, q̃m conuertibilis eſt naturæ, (cui nanq; aſſo
ciatur corpore, vel aſpectu, illius, naturam aſſumit. Quare pręci
pit Virg. totius aſtrologiæ peritiam complectens ꝓcipue Mercu
rium obſeruandum eſſe, qui quidem nimboſas procellas, vẽto/
rum rabiem, & præcipitantes demittit impreſſiones. Demum ꝑ
mẽſes coeli ſigna duodecim primi mobilis, itroituſq; ſydus oi/
um planetarum in principia eandẽ, & ſitum, & per ſydera octa
uæ ſphæræ imagines, ac Saturni Mercuriiq; ſydus oium plane/
tarum influentias obſeruare hortatur, q̃m ex his perfectum red
ditur vaticinium, præfatas tempeſtates, timentibus. Hæc eadem
à Tolopho ſuperiori accæpimus, Plinius aũt lib. ii. ca. viii. ſic ait,
Quod vocant Saturni ſydus ſummũ eſt, ideoq; minimũ videt̃ Saturni
& maximũ ambit circulũ annoq; xxx. ad principia ſuæ ſedis re/ circulus
gredit̃, naturę eſt gelidę, & rigẽtis. Hęc ille. Et Ptolemæus li. iii. oim ma
partium de Cyllenio, inquit, q̃d ſtellę Mercurii opus eſt in ma/ ximus.
iori parte deſiccare, & ęqualiter humectare, in quibuſdã etenim
oris deſiccat humores, eo quod nuſq̃; à calore ſolis nimis elon/
gatur, in quibuſdã vero humectat, eo quod eius locus ſupeſt lu/
nari ſphęrę; quę terrę propior exiſtit, & in horũ quidem vtroq;
eius alteratio eſt feſtina. Ventorum, & hic author exiſtit, ob hoc
quod eius motus circa ſolem citius habetur.

ASCENSIVS.

℃ Ipſe pater. Continue exequitur tempeſtatis inſolitæ grauita/
tem, monẽs agricolam, ne à tali obruatur, ſignorum, ac planeta
rum naturas, & ortus, atq; occaſus obſeruet, nõ vt impediat coe
li ſæuitiam, ſed vt frumẽtum cuius metat, aut protegat, aut pre
cibus hauriat. Poſſem quæ ab aliis dicta ſunt repetere, ſed breui
tati ſtudens ordinem ſic poſuero. Ipſe ſcilicet Iupiter, pater qui
iuuans pater dicitur, & imbrium ac fulminum præcipue potens
creditur, molitur, ideſt cum mole: & põdere excitat in media no
cte nimborum, ideſt tempeſtatum, aut in media nocte, ideſt cali
gine, & obſcuritate, nymborum, ideſt nubium ventis commixta
rum molitur dico fulmina, dextera, ſcilicet manu, coruſca, ideſt
coruſcante, ac rutila, quo motu, ideſt ĩpetu fulminis, & tonitrui
maxima terra, ideſt pars maxima terræ tremit, & feræ, ideſt bel/
uæ ſylueſtres, & indomitę, fugere, ſcilicet priuſq̃; terra tremeret,
quia tempeſtatem imminere præſagientes, abdunt ſe in ſpelun/
cas ſuas (vnde non ab re tempus mutauit poeta dicẽs, tremit, &
fugere) & pauor humilis, ideſt humiles efficiens (quia vt dicitur
in hecyra Teren. Profecto hoc ſic eſt, vt puta omnibus nobis vt
res dant ſeſe, ita magni, atque humiles ſumus, ergo in tanta cala
mitate: & fulminatione nimirũ humiles ſumus) aut pauor ſtra/
uit per gentes humilis, ideſt humilitas, aut humi verſantes cum
tonitruo in ſublimi fiant corda mortalia, ideſt mortaliũ animos.
Ille ſcilicet Iupiter deiicit, ideſt deorſum iaciendo fulmina per/
cutit, telo, ideſt iaculo fulminis triſulci. flagranti, ideſt ardenti,
aut Athon montem illum macedoniæ, aut Rhodopem, montẽ
illum Thraciæ, aut ceraunia montes altiſſimos epiri, continuo
fulmine (quod græce ceraunos dicitur) cõcuſſos, alta, ideſt ſubli
mia auſtri, ideſt auſtrales, venti ingeminant, ſcilicet ſe, aut multi
plicantur, & imber denſiſſimus ingeminat, ſupple ſe & nemora
plangunt, nunc, ideſt aliquando ingenti, vento & littora plãgunt
nunc, ideſt viciſſim ingenti vento. Tu ergo metues hoc, ſcilicet
ne talis tempeſtas te imparatum obruat, ſerua mẽſes coeli. i. xii.
ſigna commenſurata certis licet non æqualibus, ſpaciis, & ſyde/
ra. i. influentias ſyderum, & ſerua quo. i. in quam partẽ coeli aut
ad quorũ coniunctionem aut aſpectum ſtella Saturni frigida, ſci
licet ab effectu recęptet ſe, & in quos orbis. i. circulos & ſphęras
coeli ignis cyllenius. i. Mercurius erret aut coelo. i. per coelũ quod
cum planeta ſit ei propium dicitur cum tamen nihil minus ſecũ
dum Plinium planetis erret.

PIERIVS.

℃ Nimborum in nocte.) Sunt quidem codices antiquiſſimi, in
quibus nimborum nocte abſq;. In, legatur, ſed nymborũ in no/
cte, vt in Mediceo & pleriſq; aliis habetur longe numeroſius, &
elegantius mihi videtur. ℣ Aut Atho aut Rhodopen.) In Roma/
no codice, in Mediceo & aliquot aliis antiquis. Athon ſcriptum
eſt refragrante ſyllaba. Nam de declinationis vſu, deq; nominati
uo nominis, alibi dictum. ℣ Nũc littora plangunt,) In Romano
codice, & peruete ribus aliquot aliis plangit ſcriptum eſt vnitatis
numero, cuius ſuppoſitum eſt denſiſſimus imber. Præterea Ser/
uius hoc idem agnoſcere videtur, quum exponit plangit, reſona
re facit, licet & alterum non improbet. In Mediceo abraſus eſt
apex ſupra, g, literam, &, i, vocalis, tãtũ ſupra, t, appoſita. Quod
quidem, plangunt, prius fuiſſe oſtẽdit. Eſt paraphraſis addita ſu
perne: ſcindũt, vt ſit actiue auſtri, & imber plãgunt littora nõ au
tem littora plãgunt. i. reſonant abſolute. Nam ita prorſus legen/
dum oſtendit paraphraſis, quæ ſupra dictionem auſtri: atq; de/
ſiſſimus ſita eſt. Quippe & copulatiua.

In primis venerare deos: atq; annua magnæ
Sacra refer Cereri, lætis operatus in herbis.
Extremæ ſub caſu hyemis, iam vere ſereno:
Tunc agni pingues: & tunc molliſſima vina:

SERVIVS.

℃ In primis venerare deos.)
Poſt hęc cognita da præcipue
operã ſacrificiis, q̃bus tẽpeſta/
tes & pluuię poſſint repelli. Et
mire hoc ſtatim ſubiunxit: q̃a
occurrebat, q̃d ꝓdeſt tẽpeſta/
tes futuras videre? Et bene ait.
℣ In primis,) pręcipue, & an/
te oia, nam alia neglecta poſ/
ſunt habere emendationem:
tempeſtas aduenions, niſi an/
te pręuideris, vniuerſa ſubuer
tit. ℣ Annua ſacra refer Cere/
ri.)

Tunc ſomni dulces, denſæq; in montibus vmbræ.
Cuncta tibi Cererem pubes agreſtis adoret.
Cui tu lacte fauos, & miti dilue Baccho:
Terq; nouas circum felix eat hoſtia fruges.
Omnis quam chorus, & ſocii comitentur ouantes:
Et Cererem clamore vocent in tecta: neq; ante
Falcem maturis quiſquam ſupponat ariſtis:
Quàm Cereri torta redimitus tempora quercu
Det motus incompoſitos: & carmina dicat.

ri.) Anniuerſaria magna, ſicut in Ænei, Annua quæ differre nefas. Et Ambaruale ſacrificiũ dicit. ¶ Lætis operatus in herbis. Aut dans operam conuiuiis: aut, poſtquam opera cuncta compleueris. ¶ Extremæ ſub caſum hyemis.) Circa finé hyemis, anteq; ver incipiat. ¶ Iam vere ſereno. Ver,) pluuiale tempus eſt: ſed circa finé incipit eſſe ſerenum. Dicit ergo. Vere ſereno, vt ſit iam tunc & ver & ſerenum. ¶ Tũc agni ping.) Subaudi ſunt: qui aut epulis aut ſacrificiis ſunt apti. ¶ Molliſſima vina.) Carẽtia aſperitate, & defecata. ¶ Denſæ in montibus vmbræ.) Quia tunc incipiunt arbores frondeſcere. ¶ Tibi.) In honoré tuũ, & in tuam gratiam. ¶ Cui tu lacte fauos & miti dilue Baccho.) Ideſt cui tu liba de lacte, melle, & vino. Nam ſuperfluũ eſt quod quidã dicunt, contra religionem dixiſſe Virgiliũ, licere Cereri de vino ſacrificare. Pontificales nãq; hoc non vetant libri. Quod aũt ait Plautus in Aularia, cuius ipſi vtuntur exemplo, Cereri ne nuptias facturi eſtis? qui? quia temeti nihil allatum itelligo. nõ eſt huic loco cõtrariũ: nam aliud eſt ſacrificium, aliud nuptias Cereri celebrare: in quibus re vera vinum adhiberi nefas erat, quæ Orci nuptiæ dicebãtur, quas præſentia ſui pontifices ingenti ſolennitate celebrabãt. Alii hunc locum aliter accipiunt, vt. ¶ Miti Baccho,) nõ ſit ſeptimus caſus, ſed datiuus: & duo nomina itelligimus, Liberi & Cereris: nam ſupra quoq; ait, In primis venerare deos, vt ſit ſenſus, cui Cereri, & miti Baccho fauos lacte dilue. i. eis ſacrificia melle & vino permiſtis. ¶ Felix hoſtia.) i. fœcunda. Et dicit Ambaruale ſacrificium: quod ſępe de porca fœcunda & grauida fieri conſueuerat, vel felicem dicit, cuius ſacrificio & immolatione fœcunditas agrorum merebatur. ¶ Omnis quam chorus.) Chorus proprie eſt coæuorum cãtus atq; ſaltatio. ¶ Cererem clamore vocent.) Inuocent dari copiã frumentoꝝ. ¶ Torta redimitus tempora quercu.) i. habens in memoria victum priorem, à quo Cereris reuocatus eſt benignitate. Nam olim homines glãdibus veſcebantur. ¶ Det motus incompoſitos.) i. ſaltationem aptam religioni, nec ex vlla arte venientem. Salluſtius. Saltare elegantius, q̃ neceſſe eſt probę. ¶ Carmina dicat.) Hymnos.

igne Hoſtia mactetur hymnos cane, thura miniſtra. Vt tibi dii faueant diuerſaq; copia rerum Hinc tibi naſcat, multis vt egẽtibus ipſe, Subuenias, nõ vt viuas germane rapina. Hæc ille. Poeta aũt noſter docet ẽt modũ ſacrificãdi & tẽpus dicens venerare in primis. i. ante oĩa deos atq; refer. i. iterum offer Cereri magnæ. i. agricolis q̃ ſuus cuiq; deus magnus ẽ, annua ſacra. i. ſacrificia quæ quot annis fieri debent, tu inquam operatus, ideſt iam operans, ideſt ſacrificans (vnde Propert. Cynthia iem noctes eſt operata decem. Hora. Vnico gaudens mulier marito Prodeat iuſtis operata ſacris) in herbis lętis, ſub caſu, ideſt in ipſo caſu extremę hyemis & vere ſereno, ideſt tempeſtate verna ſerena exiſtente, hoc eſt in fine hyemis & in principio veris, quia agni ſunt ſupple, tunc pingues & vina ſup. ſunt tunc molliſſima, ideſt ſuauiſſima & decocta nec tamen pendula, nec acerba, aut acetoſa, ſomni ſunt tunc dulces, quia minor ſollicitudo eſt agricolis, & profundior etiam ex temperie ſopor, & vmbræ ſunt tunc denſæ in montibus, quia arbores frondibus opacæ ſunt. Cuncta pubes. i. multitudo pubeſcentium, agreſtis, ideſt ruſtica adoret tibi, ideſt ad tuum iuſſum, aut commodum, aut domi tuę, Cererem, ſcilicet deam frugum. Cultu dilue, ideſt miſce & tempera fauos, ideſt mella lacte & Baccho miti ſuaui, hoc eſt mulſo, & hoſtia felix. i. aut eximia, q̃ porcus dicitur eximius, bos itactus, ouis lecta quę ſacris conuenit, aut lęta & pinguis, aut ob felicitatem & fertilitatem habendam mactanda eat, ideſt ducatur non trahatur, ter, quia ternarius religioni maxime accommodatus eſt, circum nouas fruges adhuc, ſcilicet in agro exiſtentes quam, ſcilicet hoſtiam omnis corus, ideſt multitudo pubeſcentium & canentium, & omnes ſocii, ſcilicet laboris aut vicini ouantes, ideſt mediocriter lęti, comitentur & vocent clamore, Cererem, ideſt deam frugum cum frugibus aut ipſas fruges, in tecta, ideſt horrea ſua, ideſt clamando & inuocando deam mereantur colligere fruges in horrea ſua neque quiſquam ſupponat ariſtis maturis falcem, ideſt cultrum meſſorium, qui incuruus eſt, ante, ideſt priuſquam ipſe redimitus tempora, ideſt habens tempora capitis ſui redimita, quercu torta, ideſt in torquem conuoluta in morem coronæ, aut ſerti, quod propter glandem ex quercu Cereri ſacrificantes geſtant det. ſ. Cereri motus incompoſitos. i. ſaltationes quibus in ſacrificiis vtebantur ne qua corporis pars ceſſet & immunis ſit à re ſacra, incompoſitos autem dicit, vt non ad voluptatem, ſed ad religionem pertineant, aut vt ruſticorum notet morem, & dicat carmina. ideſt hymnos.

MANCINELLVS.

¶ Operatus,) ideſt ſacrificãs. ¶ In herbis le.) ideſt in ſatis. ¶ Molliſſi.) dulciſſima, iucundiſſima. ¶ Tibi) ad tuum cõmodum. ¶ Miti Baccho.) Macro. libro quarto ſatur. inquit, Poeta ſciẽs Cereri mulſo libari, adiecit miti Baccho fauos dilue, ſcilicet miteſcere vinum dicens, quum mulſum cœperit fieri, ad diem autem. xii. kal. Ianua. Herculi, & Cereri faciebant ſue prægnante panibus mulſo vtq; Plin. ſcri. lib. xiiii. Ariſtęus primus omnium mel miſcuit vino ſuauitate p̃cipua. ¶ Felix ho.) i. eximia. Veracius enim docet eximias dictas hoſtias, quę ad ſacrificium deſtinatæ eximantur è grege vel q̃ eximia ſpecie quaſi offerendæ numinibus eligantur. Ambaruualis hoſtia eſt, vt ait Pompeius Feſtus, quæ rei diuinæ cauſa circum arua ducitur ab his, qui pro frugibus faciunt, hæc & plura Ma. li. iiii. de hoſtiarũ generibus. ¶ Chorus,) multitudo in ſacris collecta. ¶ Cerem,) ipſa frumẽta. Quam Cereri torta. Catonis pręceptũ eſt. c. quidem. xxxiii. vbi docet priuſ quã meſſem facias Cereri ſacrificandã eſſe porcam.

Cereris ſacra

Ceres ſacra

ASCENSIVS.

¶ In primis venerare deos, quia ergo metuenda eſt tempeſtas nociua nec opibus humanis propelli poteſt, imploranda docet deorum auxilia, quod & Heſiodus hortatur, vti trãſlatus eſt his verbis. Thure pio venerare deos, iis tempore in omni. Et munde, & pure liba, cum clara niteſcit. Sole dies aut cum nox circumfuſa tenebris. Abſcondet terras caſto torrenda ſub igne

PIERIVS.

¶ Extremę ſub caſum hyemis.) Antiqui codices manu ſcripti, quotquot verſauimus, Sub caſu legunt, latino caſu. Præter Mediceum in quo caſum accuſatiuus eſt, idq; omnino melius. ¶ Tunc agni pingues & tunc molliſſima vina.) Antiqua omnia exemplaria, quotquot habui vno exemplo legunt. Pingues agni &. abſque ſynalœpha, neque temere tot manus diuerſis locis, atque temporibus conuenire credendum, bona vero pars, non tunc, Sed tum vtroque loco legunt, tum agni & tum mol. vi. tum ſomni dulces, In Mediceo quidem pingues agni, &, habetur. Sed tunc duobus locis ſuperioribus. Tertio vero tum, ſcriptum aduerte, vero etiam apud Seruium eundem eſſe verborum ordinem quem in veteribus exemplaribus oſtendimus inueniri, ſicut tamen ea lectio magis placuerit, quę in vulgatis codicibus habetur, nihil quicquam obſtamus, nam & elegans, & venuſta ea quoq; ſtructura eſt.

Atq; hæc vt certis poſſimus diſcere ſignis,
Æſtusq; pluuiasq;, & agentes frigora ventos,
Ipſe pater ſtatuit, quid menſtrua luna moneret:
Quo ſigno caderent auſtri: quid ſæpe videntes
Agricolæ propius ſtabulis armenta tenerent.
Continuo ventis ſurgentibus, aut freta ponti
Incipiunt agitata tumeſcere: & aridus altis

SERVIVS.

¶ Mẽſtrua luna.) Vnde & menſe dicitur. ¶ Caderent auſtri.) Deſinerẽt vẽti. Ex hoc ẽt loco prognoſtica ſunt tranſlata de Arato, pauca de multis. ¶ Ventis ſurgẽtibus.) Flare incipiẽtibus. Vnde ecõtrario, Cũ venti poſuere. i. flare deſierunt. ¶ Aut freta ponti.) Littora pelagi, quæ feriuntur fluctibus. Duo autem dicit naturalia, Futura enim tempeſtate, & ante ventum, fluctus mouetur: & fragor auditur ex ſyluis, arcana quadam ratione naturæ. ¶ Aridus fragor.) Sonitus qualis ſolet fieri ex aridis, cum franguntur, arboribus. Ergo aridus nimius. omne enim q̃ aridum

Montibus audiri fragor: aut reſonantia longe
Littora miſceri, & nemorum increbeſcere murmur.

tridum eſt, cum frangi cœperit, nimium efficit ſonum. Fragor etiam à fractu rerum nominatus eſt ſonitu. ¶ Aut reſonantia longe Littora miſceri.) δὶσ τὸ αὐτὸ. i. bis idẽ, dixit. ¶ Miſceri) autem, perturbari. vt, Miſcet agens telis.

MANCINELLVS.

¶ Atq; hæc vt certis.) Macro. li. v. ait quod poeta hæc ſerenitatis tempeſtatisq; ſigna de Arati Phænomenis traxit. ¶ Æſtusq; pro.) i. Menſtrua luna, quæ menſe quoq; ſuum perficit curſum, vnde & menſis à mene. i. luna dicitur. ¶ Continuo ventis.) Pli. libro. xviii. capi. vlti. inquit. Mare ſi in tranquillo portu à curſu ſtabit, & murmurauerit intra ſe ventum prædicit. Si identidem hyemem & imbrem. Id quoq; de mari ait. Sæpe & ſilentio intumeſcit, flatuq; altius ſolito iam intra ſe eſſe ventos fatetur. ¶ Aut reſonantia longe littora miſceri.) idem Pli. ait, q̄ littoris, ripæq; ſi reſonabunt tranquilla, aſperam tempeſtatem p̄dicunt. ¶ Et vẽtorum increbreſcere murmur.) idem inquit. Equidem & montium ſonitus, nemorumq; mugitus prædicunt. ſ. ventos.

ASCENSIVS.

¶ Atq; hæc vt certis &c. Poſtq̃ docuit tempeſtatem metuendã, & ſacrificiis auertendã, aut ſedandã, docet certis ſignis noſcitandam. Nõ enim ruſtici oẽs Saturni curſus, curſuumq; ſignificationes noſcere poſſunt, quo circa cõfugit ad naturalia, quę in rebus notis fiunt prognoſtica, atq; indicia, quæ ex Arato fere deprompſit. ¶ Ordo autem eſt. At vt nos. ſ. agricolæ, poſſumus noſcere certis ſignis hæc. ſ. ſequentia: videlicet & æſtus. i. vehemẽtes calores, & pluuias: & ventos agentes. i. impellentes frigora, ipſe pater. ſ. rerum Iupiter ſtatuit. i. cõſtituit ſignificandum quod luna menſtrua. i. menſium cõſtitutrix moneret. i. indicaret, quo ſigno auſtri. i. illi venti ex meridie flãtes, caderent. i. ceſſarent, & quid. i. quod ſignũ, aut quã rem, agricolæ videntes ſæpe, ſup. contingere, tenerẽt armẽta. i. boues, quibus magni ſunt propius ſtabulis, à ſtando. ſ. dictis, vnde ſtantiũ ſunt: ſicut cubilia cubantiũ, (Prope nomen datiuo iungitur, vt prope eſt dominus oibus inuocãtibus eum, inde ꝓpius aduerbiũ, hic ẽt dãdi caſui iunctum eſt. Prope prępoſitio accuſatiuo, ſicut proxime aduerbium. Salluſt. Proxime Hiſpaniã Mauri ſunt.) Continuo ventis ſurgẽtibus. i. dum venti ſurgere tentant, aut de ꝓpinquo ſurrectura ſunt freta. i. vndæ, põti. i. maris agitata. i. cõmota, incipiunt tumeſcere. i. inflari, & fragor aridus. i. qualis eſt in aridis frondibus incipit audiri in altis montibus, aut littora reſonantia longe. i. q̄ lõge ſtantes percipere poſſunt, incipiunt ſup. miſceri. i. ꝑturbari, & murmur nemorum incipit, ſup. increbreſcere i. crebri fieri, aut eſſe, q̃ oĩa ſigna ventorum, ac turbinum ſunt à Pli. diligẽter annotata, vt Beroaldus in Seruiũ annotauit, cuius verba ſunt. Si Seruius curioſe, penſiculateq; annotaſſet ꝓgnoſtica, tempeſtatũ, quæ à Virgi. referunt, quæ exequitur Lucanus, quæ enumerat Plinius: ꝑfecto non dixiſſet bis idem dici à poeta in expoſitione carminis Maroniani. Nãq; aliud eſt. Haud dubie fragor in mõtibus, tumor in mari, aliud ſonitus littorum, aliud mugitus nemorum, proinde ad expoſitionem Virgilianam, prognoſticorum ſubiungemus verba Pli. ex lib. xviii. quæ ita aperte, ita elegãter enarrant dicta poetæ, vt ab interprete nullo apertius: elegantius ve poſſint enarrari, verba Plinii, ſunt hæc, eſt & aquarũ ſignificatio. Mare ſi murmurauerit intra ſe ventum prædicit, ſi idẽtidem, & hyemem, & imbrem littoris, ripæq;, ſi reſonabunt trãquilla, aſperam tempeſtatem, & mox paulo ſæpe & ſilentio mare intumeſcit, flatusq; altius ſolito iam intra ſe ventos fatetur. Equidem, & montium ſonitus, nemorumq; mugitus p̄dicunt tempeſtatem, hæc verba Plinii, adeo poetæ carminibus conueniunt, adeo quadrant, vt alter ab altero mutuatus eſſe videatur, & Lucanus Virgiliũ vt arbitror imitatus talia quoq; ipſe tempeſtatum præſagia recenſet in v. ſcribens, Sed mihi nec motus nemorum nec littoris ictus, & paulopoſt, Turbida teſtantur conceptos æquora ventos. ſi murmura ponti conſulimus cori verrent mare, Hæc ille.

Stabulũ prope

PIERIVS.

¶ Atq; hęc vt certis poſſimus diſcere ſignis.) In Ro. codice poſſemus dicere, legitur. Sed poſſimus diſcere, magis receptũ. Nam quę ſequuntur, pertinent ad diſciplinam, & pari errore legit̃ paulo inferius in impreſſis codicibus aliquot. Quod menſtrua luna moueret. Quum dubio procul moneret, ex congruitate ſententiæ, atq; ex antiquis omnibus codicibus ſit legendum, poeta enim loquitur de præſignificatione futuræ tempeſtatis per ſydera, quam diſciplinam græci προχειμάζειν vocant, vt tradit Plinius. ¶ Quid ſępe videntes.) In antiquis aliquot exemplaribus, quod, habetur, lectio Seruio agnita. In Romano tamẽ & in Mediceo. Quid indefinitum. ¶ Et aridus altis montibus audiri fragor,) In Romano codice. Arduus habetur, ſed longe caſtior lectio eſt, aridus, vt in Mediceo & aliis ſcriptũ, quod quidem Homericum eſt, ἄμον ἄνατιν, cuius rei antitheton eſt Perſianum illud, maligne. Reſpõdet viridi non cocta fidelia limo, eandem lectionem agnoſcit Seruius.

Iam ſibi tum curuis male temperat vnda carinis,
Quum medio celeres reuolant ex æquore mergi:
Clamoremq; ferunt ad littora: quumq; marinæ
In ſicco ludunt fulicæ: notasq; paludes
Deſerit, atq; altam ſupra volat ardea nubem.
Sæpe etiam ſtellas vento impendente videbis
Præcipites cœlo labi: noctisq; per vmbras
Flammarum longos à tergo albeſcere tractus:
Sæpe leuem paleam, & frondes volitare caducas:
Aut ſumma nantes in aqua colludere plumas.
At Boreæ de parte trucis quum fulminat: & quum
Euriq;, zephyriq; tonat domus, omnia plenis
Rura natant foſſis: atq; omnis nauita ponto
Humida vela legit. nunq̃ imprudentibus imber
Obfuit: aut illum ſurgentem vallibus imis
Aëriæ fugere grues: aut bucula cœlum
Suſpiciens, patulis captauit naribus auras:
Aut arguta lacus circumuolitauit hirundo:
Et veterem in limo ranæ cecinere querelam.
Sæpius & tectis penetralibus extulit oua
Anguſtum formica terens iter, & bibit ingens
Arquus: & è paſtu decedens agmine magno
Coruorum increpuit denſis exercitus alis.

SERVIVS.

¶ Iam ſibi tum curuis male temperat vnda carinis.) Scias, inquit in pelago eſſe grauiſſimam tempeſtatem cum mergi ad littora confugiunt. Poetice autẽ ait, Iam ſibi tum vnda male temperat curuis carinis, Id eſt ſibi non parcit, ſed creſcit in perniciem ſuam, nã in carinam ſcindẽdam conſurgit. ¶ Clamoremq; ferunt.) Id eſt ſi cum clamore reuertuntur, nam plerunque plura dicit ſigna è quibus vnum nõ ſufficit, ſed omnia animaduertenda: vt, Tum cornix plena pluuiam vocat improba voce, Et ſola in ſicca ſecum ſpatiatur arena. Marinæ fulicæ.) Ad diſcretionem fluuialium. ¶ Altam ſupra volat ardea nubem.) Ardea dicta eſt quaſi ardua: quæ cũ altius volauerit, ſignificat tempeſtatem. Lucanus, Aut ſiccum quòd mergus amat. quodq; auſa volare Ardea, ſublimis pennæ confiſa natanti. Præcipites cœlo labi.) Sequitur vulgi opinionem, non enim omnia prudenter à poeta dicenda ſunt. Quòd autem videmus è cœlo ſtellas quaſi labi, ἀπόῤῥοιαι ſunt ignis ætherii, quæ fiunt cum vehementior ventus altiora conſcenderit: & trahere exinde aliquas particulas cœperit, quæ ſimulant caſum ſtellarum. Nam ſtellę cadere non poſſunt: quarum natura eſt vt ſtent ſemper, vnde & ſtellæ vocantur. Sanè ſciendum eſt ab illa parte ventum flaturum, in quam ille ignis ceciderit. ¶ Colludere plumas.) Moueri. Terentius, Congrum iſtum maximum in aqua ſinito ludere. Id eſt moueri, Virgilius, Ludere prudentes pueros. ¶ At Boreæ de parte trucis cum fulminat.) Hoc vult dicere, Vbique ingentes efficit pluuias ab iſtis ventis mota tempeſtas. ¶ Nunquam imprudentibus imber obfuit.) Alii Im vacare volunt. alii augentis habere ſignificationem: vt ſit, Nunquam imber obfuit valde prudentibus. quæ res valde non ſunt idoneæ. Vnde melius eſt ita intelligere, Nunquam imber obfuit non ante prouiſus: tam clara ſui dat ſigna: vt. ¶ Imprudentibus,) Ignaris accipiamus, nam hoc dicit, Nunquam neſcienti nocet imber, quia ſe deſignat ante venturum, & ſcimus leuiora eſſe mala, quæ ex

opinione

opinione contingunt. ¶ Aeriæ fugere grues.) Aerij coloris, aut altum volantes. Dicit autem grues de vallibus fugere, non pluuiã de vallibus ſurgere. ¶ Aut bucula cœlum ſuſpiciens patulis. Hic locus omnis de Varrone eſt. Ille enim ſic.

Tum liceat pelagi volucres, tardæq; paludis
Cernere inexpleto ſtudio certare lauandi:
Et velut inſolitum pennis infundere rorem:
Aut arguta lacus circumuolitauit hirundo,
Et bos ſuſpiciens cœlum (mirabile viſu)
Naribus aerium patulis decerpſit odorem.
Nec tenuis formica cauis non euehit oua.

¶ Et vetere͂ in limo ranę cecinere querelam.) Fabula duplex eſt Nã vt Ouid. dicit, Ceres cum Proſerpinam quęreret, ad releuandã ſitim acceſſit ad quendã fonte͂, tunc eã Lycii ruſtici à potu prohibere cœperunt, & co͂turbantes pedibus fonte͂, cum contra eã emitterent turpem naribus ſonum, illa irata eos conuertit in ranas: quæ nunc quoq; ad illius ſoni imitationem coaxãt. Sed hoc no͂ eſt valde aptum. Nam illa magis inſultatio fuerat, q̃ querela: & pœnam ſacrilegii iuſte pertulerũt. Vnde magis Æſopus eſt ſequendus qui dicit hoc, Cum Iupiter oĩbus aĩalibus reges daret: & ranis, ni fallor, colendum breuiſſimum lignum dediſſet, illæ quelię & aſpernatæ ſunt eum & tunc eis hydrum iratus dedit, qui veſcitur ranis. ¶ Bibit inge͂s arcus.) Sequitur iterum vulgi opinionem. ¶ Coruorum exercitus.) Multitudo.

PROBVS.

¶ Et veterem in limo ranæ cecinere querelam.) In lycia latona æſtu exhauſtis vberibus educans Apollinem, & Dianam ĩfantes acceſſit ad melam fontem. Et cum vellet bibere, prohibuit eam Neocles paſtor, Quum autem illa pertinacior eſſet prohibuerũt aqua. Itaq; deæ numine mutati ſunt in ranas. Et quæ Aſia circũ dul. p. Cayſtri. Aſia correpta prima litera dicitur, in qua quoddã pratum Aſium iuxta Cayſtrum appellatur.

MANCINELLVS.

¶ Male ſibi te͂perata à curuis carinis.) i. no͂ ſe continet, ſed carinis illiditur. ¶ Mergi.) ide͂ ſcribit mergi, anatesq; pennas roſtro purgãte ventũ, cęterę q; aquaticę aues co͂curſantes grues in me-
Fulicæ diterranea feſtinãtes, mergi maria, aut ſtagna fugientes. ¶ Fuli-
Ranæ cę.) Ait idem, ꝙ fulicę matutino clangore, ranæ quoq; vltra ſolitum vocales te͂peſtatis ſigna ſunt. ¶ Veterem querelã.) Quomo͂ Latona cum Apolline & Diana Iunonis irã fugiens vertit agreſtes in ranas in Lycię finibus, videto Ouid. li. vj. Meta. Ite͂ videto Æſopi fabellã de ranis & hidris. ¶ Ardea.) Hęc in medijs arenis triſtis tempeſtatibus ſignum oſtendit, author eſt ide͂. ¶ Sæpe etiã ſtellas.) Plin. de ſtellis ait, diſcurrere enim videntur, ventiq;
Stellæ protinus ſequunt̃, ide͂. Si volitare plures ſtellæ videbuntur, quo
cadētes feruntur albeſcentes, ventos ex his partibus nunciant, idem lib. ij. cap. xxvj. inquit. Fieri videtur, & diſcurſus ſtellarum nunq̃ temere, vt non ex ea parte truces, venti oriantur, & ex his tunc procellæ in mari, terriſq;. Tu vero cur ita fiat problema legito apud
Venti. Alexãdrum aphrodiſeũ. ¶ Et frondes volitare caducas. idem ait, ꝙ tempeſtatem prędicunt, ſiue aura, quæ ſentiantur folia ludentia, lanugo populi, aut ſpinæ volitans, aquiſq; pluma innatans. Boreæ trucis, terribilis, de cuius vi legito Oui. circa fin. lib. vj. meta. flat autem boreas inter ſeptentrionem & exortum ſolſtitiale͂, vt ſcri. Pli. lib. ij. Ab oriente vero brumali vulturnus, quem græci eurum appellant, ab occaſu ęquinoctiali Fauonius, qui zephyrus à græcis. ¶ Imprude͂tibus.) i. incautis, & inſciis, nam quiſq; ſigna futurę tempeſtatis præuidet. Vel imprudentibus. i. valde prude͂tibus, vt apud Cice. li. v. Tuſ. qui nihil metuant, nil agant, nil concupiſcant, nulla impotentia efferantur. i. valida, ſeu magna potentia. ¶ Surgentem.) Venturũ. ¶ Bucula.) ait idem, ꝙ boues cœlum olfactantes, ſeq; lambentes contra pilum præſagia
Hirũdo aeris ſentiunt. ¶ Hirundo.) Ait idem, ꝙ hirũdo tam iuxta aquam
Ranæ. volitans, vt penna ſępe percutiat, hyemem nunciat. ¶ Ranę.) Ait idem, quod ranę quoq; vltra ſolitum vocales tempeſtatis ſigna
Formica. ſunt. ¶ Formicę.) ait idem, quod ſegniter & co͂tra induſtriam ſuã formicę abſconditę concurſantes, aut progignentes oua tempe
Arquus ſtatem prænunciant. ¶ Et bibit ingens arquus.) ait idem. Arquus quum ſint duplices pluuias nunciant ſinguli ſerenitatem no͂ proinde certam, bibit autem humorem, inde emittit, Sed de arquu plura idem Plin. lib. ij. cap. lxj. ¶ Coruorum.) Ait idem. Coruiq; ſingultu quodam latrantes, ſeq; co͂cutientes ſi co͂tinuabunt ventos, ſi vero carptim vocem reſorbent, ventoſum imbre͂, & gracili ſero à pabulis recedentes, hyemem.

ASCENSIVS.

¶ Iam ſibi cũ curuis. Docet alia tempeſtatũ prognoſtica dicens. Vnda. ſ. maris: male. i. no͂ te͂perat. i. parcit ſibi, quia concutit ſe, & collidit carinis curuis. i. ventribus nauium iã. i. tunc, quũ. i. quando, mergi. ſ. aues à mergendo dictæ reuolant celeres ex æquore medio, vbi. ſ. futuram noſcunt tempeſtate͂, & ferunt clamore͂ ad littora. i. cum clamore volãt ad littora, & cum fulicæ. i. aues illę marinę. i. in mari verſari ſolitæ. ludũt in ſicco. i. in arena littoris, & quum ardea auis nota deſerit paludes notas, in quibus piſcari ſolet, & volat ſupra altam nube͂. Tu videbis etiam ſæpe ſtellas hoc eſt ĩpreſſiones, & faces ſtellis ſimiles. labi. i. decidere, & peucurrere cœlo. i. per aerem vento ĩpelle͂te, qui ſtatim in terras, ac maria deſcenſurus eſt, & videbis lo͂gos tractus flãmarũ. i. flãmas in lo͂gum tractas albeſcere à tergo per vmbras noctis: quia iterdiu videri nequirent. Et tu videbis paleã leuem. i. deſiccatã, & frondes caducas volitare. i. per aera ferri, aut videbis pluuias nantes i. ſupernatantes colludere. i. in morem ludentium agitare nunc huc, nunc illuc occulta vi ventoꝝ in ſumma aqua. In quibus locutionibus ex more quãlibet rem certã narrantium ponit̃ ſecũda perſona e͂t ſingularis numeri ꝓ qualibet, hoc eſt ꝓ quolibet, aut quibuſlibet, præſente vel p̃ſentibus, vt etiam Æneid. iiij. Migrantis cernas: totaq; ex vrbe rue͂tes. Cernas inq̃, ſi adſis, & no͂ magis tu, q̃ quilibet alius. Sed reuertamur ad ordinem. At. i. ſed, cũ. i. quãdo fulminat. i. fulmen cadit de parte boreæ illius ve͂ti, trucis. i. terribilis, hoc eſt ſeptentrionali regione: & cum domus euri, qui ab oriente flat, q; pro & zephyri q ab occidente tonat, tunc, ſup. omnia rura natant. i. aquis obruuntur, & inundantur foſſis. i. aquaꝝ receptaculis exiſtentibus plenis, ita ꝙ amplius capere no͂ poſſent. Noue tñ dicuntur rura natare, cũ quę natant̃, ferantur aquis aut ſuper aquã, aut aere͂, vnde forte accipit rura ꝓ his, quæ in rure ſunt, ſicut de pado dictũ eſt: ꝙ cũ ſtabulis arme͂ta trahit. Aut reciprocus e͂ illis ſenſus ſicut in quibuſdã aliis, vt ſicut dicimus flores ſpargi ſup lectũ & lectũ floribus, ita dicamus aquas natare ſup rura & rura natare aquis. Sane legendũ putem. Euriq; zephyriq; &c. & no͂ euriq; & zephyri, nullius enim neceſſitatis eſt addere particulã, &, cum particula, q;, alibi ſæpe lo͂ga legatur, vt Æneid. iij. Liminaq; laurusq; dei, totusq; moueri, &c. Atq; tunc oĩs nauita. i. nauta, legit. i. colligit dum ſtringit vela humida ex pluuia. ſ. quæ ſubſecuta eſt, imber nunq̃ offuit. i. nocuit imprudentibus. i. valde prude͂tibus aut prudentiã ſuã his prognoſticis impe͂dentibus, aut nunq̃ nocuit imprudentibus. i. incautis, & vt Galli dicunt no͂ præauiſatis hoc eſt no͂ p̃monitis, quia oe͂s admonent̃ p̃uiis ſignis, quã expoſitionem approbat q̃ ſequitur. Nã vt grues aeriæ. i. in altum ſe tollentes, aut aerei ſere coloris, fugere illum. ſ. imbrem ſurgentem. i. orientem aut venturum, imis. i. decliuis, vallibus, aut bucula. i. vacca aut iuuenca ſuſpiciens cœlũ. i. ſurſum aſpiciens quod illi naturæ no͂ eſt, captauit auras, naribus patulis. i. ſemp & multũ patentibus, aut hirundo auis nota, arguta. i. canora, aut ſtridula pennis circũuolitauit lacus, & ranę cecinere in limo querelam vetere͂. i. à multis annis eis co͂ſuetã (niſi ad fabulã retuleris) & formica tere͂s anguſtum iter. i. callem, aut viã extulit ſępius tectis penetralibus. i. arcanis, & quę ipſa ſola penetrant oua. ſ. ſua verita. ſ. ne madefiant, & inge͂s. i. valde magnus arquus. ſ. cœleſtis quã irim vocãt, bibit. i. attrahit materiã nubis & exercitus. i. grex coruoꝝ decedens e͂ paſtu magno agmine. i. turmatim aut agminatim: increpuit. i. crepitum fecit & ſtridorem, alis denſis. i. co͂iunctis, quia cominus volant & quaſi connexis alis.

PIERIVS.

¶ Iam ſibi tum curuis.) In Ro. cod. Iam ſibi tum à curuis, legitur vna plus prępoſitione, vt in Ænei. ij. Temperat à lachrymis. Idq; Seruius etiã videtur agnouiſſe. ¶ Noctisq; p vmbras.) In Romano codi. & in medi. per. vmbram, legitur vnitatis numero quod hoc loco melius. ¶ Atq; omnis nauita po͂. hu. ve. legit.) In anti. aliquot exemp. legunt, eſt plurali nume. ¶ Et veterem in limo.) In codicibus aliquot anti. aut vetere͂, legitur. In vulgatis &, vtrunq; procedit.

Iam varias pelagi volucres, & quæ Aſia circum
Dulcibus in ſtagnis rimantur prata Cayſtri:
Certatim largos humeris infundere rores:

SERVIVS.

¶ Iã varias pelagi volucres, & quæ Aſia circum, Dulcibus in ſtagnis rimantur prata Cayſtri.) Hæc vera lectio: & ſenſus talis eſt, Iam varias pelagi volucres, & eas quæ circũ prata rimantur in dulcibus ſtagnis Cayſtri, videas certatim largos humeris ĩfundere rores.

rores. Nam ſi Iam variæ lege ris, ſenſus nulla ratione proce dit. Cayſtrus aũt Aſiæ fluuius eſt. Aſia vero, palus: Vnde fe cit Aſia prata. Et de palude Aſia, A lõga eſt, nã de ꝓuincia corripit̃. vt, Europa atq; Aſia pulſis, & eſt Homericus ver ſus, ἀσίῳ ἐν λειμῶνι καϋστρίου ἀμφὶ ῥέεθρα. ¶ Rimantur pra ta.) Paſcuntur in pratis, cibũ ꝑ terræ rimas requirentes.

Nunc caput obiectare fretis, nunc currere in vndas,
Et ſtudio incaſſum videas geſtire lauandi.
Tum cornix plena pluuiã vocat improba voce:
Et ſola in ſicca ſecum ſpatiatur arena.
Et caput obiectat querulum venientibus vndis.
Nec nocturna quidem carpentes penſa puellæ
Neſciuere hyemem: teſta quum ardente viderent
Scintillare oleum: & putris concreſcere fungos.

terræ rimas requirentes. Nam rimari hinc tractum eſt à porcis, qui glandes rimantur de rimis terrarum. ¶ Et ſtudio geſtire la uandi.) Geſtire eſt lætitiam ſuam corporis habitu ſignificare, nam vt homines verbis lætitiam ſuam exprimunt, ita aues cor poris geſticulatione. Incaſſum autem ideo ait, quia plumarum compoſitio aquã minime ad corpus admittit. ¶ Rauca) pluuia vocat improba voce. Rauca contra naturam ſuam. Et. ¶ Vocat) poetice ait: non enim vocat, ſed denunciat pluuiam. Et notandũ cornicẽ, & rauca voce, & ſolam, pluuiam prædicere: Coruos ve ro ſerenum & plures & voce tenui ac puriſſima cõtra naturam ſuam: vt, Tum liquidas corui preſſo ter gutture voces. ¶ Teſta cum ardente viderent.) Propter vilitatem noluit dicere lucer nam, nec iterum Lychnum: ſicut in heroico carmine. vt, Depen dent lychni. Medius vero in his libris eſt ſtylus, ſicut diximus ſupra. ¶ Putris concreſcere fungos.) Nam vt dicit Plinius, cum aer humidus eſſe cœperit, fauilla quæ cum fumo ſolet egredi, prohibita aeris craſſitate in lucernis reſidet, & quaſdã velut fun gorum imitatur imagines.

MANCINELLVS.

¶ Varias pelagi volucres.) Ait idẽ, ꝙ hyemẽ ſignificant, cũ terre ſtres volucres cõtra aquã clangores dabunt pfundentes ſeſe, ma xime cornix. Poeta aũt id tribuit aquaticis ẽt auibus. ¶ Aſia. p.) Vibius ſequeſter ſcri. qđ Cayſter decurrit ꝓximus paludi Aſiæ, & Probus inquit. Aſia producta prima litera dicit̃, in qua quod dã pratum Aſiũ iuxta cayſtrum flumen appellatur. Maro li. vij. Æenei. de Aſia palude, & Cygnis, & Cayſtro ẽt meminit, vbi ait. Ceu quõdam niuei. Itẽ ſonet amnis & Aſia longe pulſa palus. ¶ Cayſtri.) Cayſter fluuius eſt in Mœonia teſte Dionyſio, & teſte Pli. li. v. Cayſtro alluitur Epheſus amazonum opus. ¶ Lauãdi.) Paſſiue dictũ nam tõdeo, & lauo etiam paſſiue dicuntur, de qui bus latius ibi in Buc. Tondenti barba cadebat. ¶ Cornix.) De hac iamiã dictũ eſt. ¶ Fungos.) Ait Pli. pluuias ſignificari, ſi in lucer nis fungi fuerint, ſi flexuoſe, volitet flãma, ventũ & lumina, quũ ꝑ ſe flãmas elidunt, aut vix accendunt̃. Itẽ quum in eo pendẽ tes coaceruantur ſcintillæ, vel quũ tollentibus hollam carbo ad hereſcit, aut quum contemptus ignis à ſe fauillam diſcutit, ſcin tillam ve mittit, vel cum cinis in foco cõcreſcit, quum carbo ve hementer perlucet, eſt & aquarum ſignificatio.

ASCENSIVS.

¶ Iam varias &c. Eandem rem proſequitur oſtendens videlicet alia

alia tempeſtatũ ſigna, quę hoc ordine patebunt, Tu videas, ideſt videre poſſis, eſt autem ſecunda perſona pro quauis Iam. ſ. imminente pluuia: quã arcus pluuialis collegerat vo lucres pelagi, ideſt in mari ver ſari ſolitas, & ſup. eas quæ ri mãtur circum, ideſt per circui tum Aſia prata, ideſt Aſiana q̃ adiacent Aſiæ paludi quæ in Mœonia eſt non longe à Cayſtro, & ideo addit in dulcibus ſta gnis Cayſtri. ſ. fluuij in Mœonia. (Declinatur autem hic Cayſter aut Cayſtrus quo Seruius vtitur, nã gręca in ros apud nos vtrũ que habent, vt Teucer & Teucrus &c.) tu videas inquam has vo lucres dictas iſundere certatim. i. cum certamine, humeris, ideſt in humeros ſuos, largos rores, ideſt aſpergines ſeu aſperſiones aquarum prius hauſtarum, & videas eas, obiectare nũc, ideſt ali quando: fretis, ideſt mari feruenti caput. i. ſuum, & ſe imergere, & nunc. i. aliquando currere in vndas, & geſtire. i. geſtu ſuum de ſyderium indicare, ſtudio. i. cupiditate: lauandi. i. vt lauẽtur, aut lauãdi ſup. ſe & id incaſſum. i. fruſtra, quia fruſtra laborioſe quę ritur, quod mox gratis, & abundanter offerretur, ſed cum ita ſe lauant volucres, ſunt pluuiæ proximæ: quod libentius dixero quam Seruianum cõmentum, & cornix improba. i. iprobanda, aut inſatiabilis vocat tum. i. tunc plena voce pluuiã, & ſpaciatur ſecum ſola. i. ſine aliarum auium comitatu, in ſicca harena, & ob iectat caput querulum, quaſi dicat garrulũ, vndis venientibus. i. ſurgentibus. Nec nocturna quidem, recitat prognoſticum ex in animis, hoc eſt ex igni ſumendum dicens. Nec puellæ quidem. i. ne etiam puellæ carpentes, ideſt deducentes penſa nocturna. i. la nam: quã noctu carpunt penſum, referendã neſciuere, ideſt igno rauere, hoc eſt bene ſciuerunt, quia duæ negationes, vt ſunt, nec neſciuere æquipollent affirmationi, hyemem, ideſt futuram tem peſtatem pluuialem ab hyo, quod eſt pluo dictum, quum. i. quã do, ipſę viderunt oleum ſcintillare. i. ſcintillas quaſi iniecta aqua emittere: & cum viderent fungos. i. fungorum figuras ex fuligi ne, concreſcere. i. ſimul naſci.

PIERIVS.

¶ Iam varias pelagi volucres. & quæ Aſia circũ.) In aliquot ve teribus exemplaribus ita habet dictionum ordo. Iam volucres pelagi varias, quod tantundem eſt. In aliquot pro, & quæ Aſia, legere eſt, atq; Aſia. Sed omnino inemendate. In Romano codi ce, variæ, quod non placet, quia enunciatum eſt huius verbi, vi deas, niſi quis varie, aduerbium maluerit, vt ad varios lauatio nis modos, quos enumerat, referatur, rores quippe certatim hu meris infundere, fretis caput obiectare, in vndas currere, & la uãdi incaſſum ſtudio geſtire. Sed enim caſtior omnino lectio eſt. varias pelagi volucres, epitheto ꝓprio. ¶ Nũc currere in vndas) Vetuſti codices partim, vndis, partim vndas, habent, vtrũq; plu rali numero. ¶ Nec nocturna quidẽ.) In Romano codice ne noc turna, ſed Nec, melius.

SERVIVS.

¶ Nec minus ex imbri ſoles.) Ideſt ſerenitates. Et verſa vice dat prognoſtica quibus agno ſcamus ex tempeſtiuo cœlo ſe renitatem futuram. ¶ Aperta ſerena.) Aer enim denſatur nu bilo, & rareſcit ſereno. vt, Den ſet erãt quę rara modo: & quę dẽſa, relaxet. ¶ Nec fratris ra dijs obnoxia ſurgere luna.) Obtuſa ſubaudi à ſupioribus, nã hoc dicit, Nec tamen luna videt̃ obtuſa, quę eſt radiis So lis obnoxia, nã vt dicũt phy ſici, ab eo accipit lumen. ¶ Te nuia.) Proceleuſmaticus eſt ꝓ dactylo, quã ob rẽ quotieſcũ q; facit Virgilius, ſeruat locũ Synizeſi: vt tenuia: Itẽ &, Ge nua labant. ¶ Dilectæ Thetidi Halcyones.) Ceyx filius Luci feri habuit vxorẽ Halcyonẽ: à qua cum ꝓhibitus iſſet ad cõ ſulendũ Apollinem de ſtatu re gni, naufragio periit. Cuius corpus cum ad vxorem dela tum fuiſſet, illa ſe præcipita uit in pelagus. Poſtea miſera tione Thetidis & Luciferi con uerſi ſunt ambo in aues mari nas, quæ Halcyones vocan tur. Sane ſciendum eſt quòd cum de muliere dicimus, hæc Halcyone facit: Cum de aui bus, hic & hæc Halcyon, hi & hæ Halcyones. Iſtæ autem aues nidos faciunt in mari me dia hyeme. Quibus diebus tan ta eſt tranquillitas, vt peni tus nihil in mari poſſit moue ri. Inde etiam dies ipſi, Hal cyonia nominantur. ¶ Nõ ore ſolutos.) Scilicet manipulos. Alii. ¶ Soluto ore) accipiunt, ideſt rurium patẽti. ¶ Immũ di) autem, Luto gaudentes. Horatius, Et amica luto ſus.

Nec minus ex imbri ſoles, & aperta ſerena
Proſpicere, & certis poteris cognoſcere ſignis.
Nam neq; tum ſtellis acies obtuſa videtur:
Nec fratris radijs obnoxia ſurgere luna:
Tenuia nec lanæ per cœlum vellera ferri.
Non tepidum ad ſolem pennas in littore pandunt
Dilectæ Thetidi Halcyones, non ore ſolutos
Immundi meminere ſues iactare maniplos.
At nebulæ magis ima petunt, campoq; recumbunt.
Solis & occaſum ſeruans, de culmine ſummo
Nequicquam ſeros exercet noctua cantus.
Apparet liquido ſublimis in aëre Niſus:
Et pro purpureo pœnas dat Scylla capillo.
Quacunq; illa leuem fugiens ſecat æthera pennis:
Ecce inimicus atrox magno ſtridore per auras,
Inſequitur Niſus: qua ſe fert Niſus ad auras
Illa leuem fugiens raptim ſecat æthera pennis.
Tum liquidas corui, preſſo ter gutture voces,

¶ Magis

Aut quater ingeminant, & ſępe cubilibus altis
Neſcio qua præter ſolitum dulcedine læti,
Inter ſe folijs ſtrepitant, iuuat imbribus actis
Progeniem paruam, dulceſq; reuiſere nidos,

¶ Magis ima petit.) Deprimũ tur ad valles. ¶ Nequicq; ſeros exercet noctua cantus.) i. non. Perſius, Nequicq; fundo ſuſpiret numus in imo. Itẽ Virg. Et ſummo clypei nequicq; vmbone pependit. Noctua autem auis eſt luciſuga: quę ſignificat pluuiã ſi cecinerit poſt ſolis occaſum. De hac aũt talis eſt fabula, Nyctimene poſtq; cũ patre concubuit, & agnouit facinus eſſe: in ſyluis ſe abdidit, & lucem refugit: vbi deorum voluntate conuerſa eſt in auem: quæ pro tanto facinore oĩbus auibus eſt admirationi. ¶ Sublimis in aere Niſus.) Niſus rex Megarenſium pater Scyllæ, de quo plenius in Bucolicis diximus. ¶ Pœnas dat.) Aduerſante ſibi patre Scylla eiuſdem Niſi filia, quæ patri ſuo abſciſſam comam purpuream Minoi obtulit contra patrem pugnanti, & inde in auem conuerſa eſt: quas aues dicit nũc diſcordes nimis eſſe inter ſe. ¶ Fugiens.) Patrem ſcilicet. ¶ Æthera.) Aerem. ¶ Atrox.) Crudelis & immitis. ¶ Stridore.) Sonitu alarum. ¶ Tũ liquidas corui preſſo ter gutture voces, aut quater ĩgeminant.) Plin. in natu. hiſtoria dicit coruos eſſe obliuioſos, & plerũq; minime ad nidos ſuos reuerti: ſed quadam ratione naturæ hæc cõgerunt ad ſuos nidos quæ vermes poſſint creare: ex quibus, relicti eorum pulli aluntur iterdum. Horum obliuionem probat etiam ex rebus, quas cum abſconderint, derelinquunt: quod etiã Muſtellæ dicuntur efficere.

PROBVS.

¶ Dilectę Thetidi halcyones.) varia eſt opinio harum volucrũ originis. Itaq; in altera ſequit̃ Oui. Nicãdrũ, in altera Theodoꝝ. Putatur enim Ceyx Luciferi filius cũ Halcyone Æoli filia mutatus in has volucres. Idem refert Halcyonẽ Scyronis filiã latronis Attici Polyphemõis filij, quũ pater ei pciperet, vt q̃reret maritum arbitratã permiſſum ſibi, vt cõcumberet cum q̃bus vellet ab irato patre deiectã in mare mutatã in hanc volucrẽ. Idcirco aũt dilectas Thetidi dicit has aues, quod per ſeptẽ dies q̃bus excludunt fœtus in mari tranquillitas eſt, vt tuta ſit nauigatio.

MANCINELLVS.

¶ Nec mi. ex im.) futurę hyemis hactenus ſigna docuit, nũc vero futuræ ſerenitatis poſt imbrẽ, quæ oĩa Pli. latius pſequitur. Halcyões, hę aues paulo maiores paſſere ſũt, de q̃bus idẽ Pli. li. x. c. xxxvij. ¶ Noctua.) noctuas nouẽ voces habere tradit Nigidius, ſcri. Pli. li. x. li. autem. xvij. ꝙ noctua in imbre garrula ſerenitatem oſtendit, ac ſereno tẽpeſtatem. ¶ Niſus,) de niſo in auẽ verſo latius videto in. vj. Eclo. Scylla Niſi filia in auem Cyrim verſa eſt, & Niſus in Halietũ, vt patet li. viij. meta. apud Oui. Halietus autem eſt aquilę genus, de quo late Pli. li. x. ¶ Liquidas voces.) Dictum eſt ſuperius, ꝙ ſi corui carptim vocem reſorbent, ventoſum imbrem ſignificant. Hic vero oſtẽdit Maro, per liquidas claraſq; voces ſerenitatem portendi.

ASCENSIVS.

¶ Nec minus. Poſtq; docuit varia indicia ac ſigna futurę hyemis ſeu tempeſtatis, docet ſigna ſerenitatis dicens ea nõ minus certa eſſe q̃ ſit hyemis. ¶ Ordo autem ne plixus ſim eſt. Nec minus. i. pariformiter poteris pſpicere. i. præuidere ex imbri. i. pluuia præuia hoc eſt poſt imbrem ſolis. i. apparitionẽ ſolis, & ſuditatem, & pro. i. ſerena. ſ. tempora, aut loca cœli & aeris aperta. i. nullis nubibus cooperta, & tu poteris non minus cognoſcere. ſ. iam

ſum dicta ſignis certis. i. infallibilibus. Nã neq; acies, videt̃ tunc ſtellis obtuſa. i. ſtellæ non videntur tunc habere aciẽ obtuſã nec luna obnoxia radiis fratris. i. Phœbi hoc ẽ ſolis cui obnoxia eſt, quia ab eo illuminat̃, videtur ſurgere. i. oriri tum. i. tunc obtuſa nec tenuia vellera lanę. i. lanuginis arborum populi aut ſpinę videntur tunc ferri per cœlum, & Halcyones. ſ. aues in mari tempore ſummæ trãquillitatis nidificantes ob quam rem dicuntur dilectæ Thetidi, ideſt nymphæ illi ac deæ maris non pandunt, ideſt explicant in litore pennas, ſcilicet alarum ſuarũ, & ſues, ideſt porci immundi, ideſt obſcœni & ceno gaudentes, ac fœdi non meminere, ideſt non meditantur iactare ore, ſcilicet ſuo maniplos pro manipulos, ideſt faſciculos ſtramentorum, quanti manibus comprehendi ſolent, ſolutos, ideſt diſſipatos ore, ſcilicet ſuum. (Poteſt enim bis conſtrui) At, ideſt ſed nebulę petunt magis ima, & ita humiditas aeris vincitur ſolis radiis vnde naſcitur ſerenitas, & ipſę nebulæ recumbunt campo, Et noctua auis ea noctu volare ſolita, ſeruans. i. obſeruans occaſum ſolis ante quẽ nõ euolat exercet nequicq;. i. non, quaſi ſit nequaq; cantus ſeros. i. ſerotinos cantus, Et Niſus auis illa in quam Niſus Megarenſium rex cõuerſus fingitur, & Halietus dicitur, apparet ſublimis. i. altus & per ſublime volans in liquido aere, & Scylla ſ. filia Niſi dat pœnas, quia pfligatur à patre p capillo purpureo i. purpurei coloris, quem pater cõſecratum habebat, Quacũq; ſ. parte, illa ſ. Scylla fugiens ſ. patrem Niſum ſecat. i. ſulcat & diuidit aera pẽnis ſ. alarum, ecce. q. d. derepente & improuiſo Niſus inimicus inſequitur ſup. eam, exiſtens inimicus ſup. cum magno ſtridore, & qua ſup. parte. Niſus fert ſe ad auras, i. aperte volat, illa. ſ. Scylla fugiẽs. ſ. Niſum leuẽ. i. celerẽ, ſecat raptim. i. celeriter ęthera. i. ſublimẽ aerẽ pẽnis. ſ. ſuis. Tũ. i. pterea corui ingeminant, ter aut quater gutture rauco, voces liq̃das. i. pter morẽ claras vt facile ſerenitatis indiciũ agnoſcas. & ipſi lęti ſępe in altis cubilibus. ſ. arboꝝ aut rupiũ ſtrepitant in foliis: inter ſe neſcio qua dulcedine. ſ. vocis, pter ſolitũ. i. vltra q̃ ſolet eis vox dulcis eſſe niſi ſit, Neſcio qa dulcedine. ſ. tp̃is ipſi lęti crepitãt inter ſe iuuat. i. delectat ſup. eos reuiſere pgeniem paruã. i. pullos, q; pro. i. nidos dulces. Ideo autem dulces qa progeniem continent & hoc ĩbribus actis. i. tranſactis. Mire exprimit naturã coruorum quibus pullorum eſt obliuio niſi ſerenitate cõmoneantur.

PIERIVS.

¶ Nec minus ex imbri ſoles.) Antiqui aliquot codices, ex imbres ſoles, legunt, ea compoſitione qua, exlex, & exſpes, dicitur. Sed ita deeſſet aliquid. Quare melior eſt lectio, quæ in Mediceo codice, cum vulgatis ſentit, dicente preſertim Seruio dari etiam præcæpta, quibus è tempeſtuoſo cœlo futuram ſerenitatem agnoſcamus. ¶ Sublimis in aere Niſus.) In Romano codi. in æthere. Sed omnino melius in aere, quia paulopoſt ſequitur, ſecat æthera pennis, miſſum facio. Sublimis, b, in, l, mutata, ꝙ plerique codices antiqui ſcribunt. ¶ Inter ſe foliis ſtrepitant.) In Mediceo, & antiquis fere omnibus exemplaribus, legitur, Inter ſe foliis. Nam, in, omnino deſiderabatur, quanquã etiam abſque præpoſitione non aliena lectio ſit à Virgiliana phraſi, & ita. Quod paulo inferius eſt, ſin ortu in quarto, vetera oĩa exemplaria, quæ legi, ſin ortu, quarto abſq;, in, legunt, quod elegantius exiſtimatur.

Haud equidem credo, quia ſit diuinitus illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia maior.
Verum vbi tempeſtas, & cœli mobilis humor
Mutauere vias, & Iupiter humidus auſtris
Denſat, erant quæ rara modo, & quæ denſa relaxat,
Vertuntur ſpecies animorum: & pectora motus
Nunc alios, alios dum nubila ventus agebat:
Concipiunt, hinc ille auium concentus in agris:
Et lætę pecudes, & ouantes gutture corui.

SERVIVS.

¶ Haud equidem credo.) Proponit ſibi quęſtionẽ acerrimã, & de intima philoſophia: quã tñ totã facilitate diſſoluit. Nã quęrit cur hoĩes, quos conſtat eſſe prudẽtiores aĩalibus, p ſe nõ ſentiant qualitatẽ aeris futurã: ſed eã magis ex aliis aĩalibus colligant. Et hoc dicit, homines prudentiã habere naturalẽ, & ſuo iudicio poſſe vel lętos eſſe, vel triſtes, quæ res in hęc animalia cadere minime poſſunt, quę nihil ſuum habentia, naturam aeris ſequuntur: & p eius qualitate aut læta vidẽtur aut triſtia: nec prędicere aeris naturã videntur, ſed eã vel proſperam vel aduerſam aduenientem ſequuntur. Nos vero & læti inter nubila eſſe poſſumus, & in ſerenitate ſoliciti. ¶ Aut rerum fato prudẽtia maior.) i. nõ eſt illis diuinitus diuinitus conceſſum ingeniũ, nec prudẽtia, quæ eſt maior rerũ fato. Alibi, Metus omnes, & iexorabile fatũ Subiecit pedibus. ¶ Iupiter.) Aer: vt Hora. Manet ſub Ioue frigido Venator. ¶ Auiũ cõcentus.) Commiſtus cantus. i. ſymphonia. ¶ Lętæ pecudes.) Aeris ſerenitate gaudentes.

MANCINELLVS.

¶ Haud equidem cre.) Prædicta ſ. aĩalia quibuſdam ſignis oſtendere. Aperit autem cauſas, vnde id procedere poſſit. ¶ Ingenium.) propriæ dicitur naturalis ſapientia teſte Nonio. ¶ Fato.) Deorum voluntate. Iupiter i. aer. ¶ Denſet.) denſet legendum eſt, ſic enim antiqui textus habent, ſic quoq; Priſcia. lib. viij. hic legit. idem etiam Mar. libro x. ait. Poſtremi addenſent acies. Denſo denſas etiam in eadem ſignificatione

ſignificatione & conſtructione reperitur. ¶ Vertuntur.) mutanť. ¶ Species.) qualitates. ¶ Nunc.) i. ſereno tempore.

ASCENSIVS.

¶ Haud equidē credo &c.) Quia dictū eſt aues & feras tēpeſtatē pſagire eāq; hoibus indicare. queri pōt q̄uo id fiat cū homo excellentiſſimo ingenio prēditus debeat eam prius percepiſcere & cæteris aiantibus indicare. Ad hoc reſpōdet verū quidem eſſe ꝙ nulli aiantium diuinius ſit ingeniū q̄; homini: ſed q̄a hō libertate arbitrij ſui cōtra influentiā cœleſtē ſe aut lætitia aut triſtitia aut alia quauis paſſione afficere pōt, nec naturali iclinationi ſemper obtēperat, cæterę aūt aiantes ſolius naturæ atq; cœlorū influentiæ habenis cohibitæ, & rōnis expertes non poſſunt nō geſtire, & cœlo obtēperare, quocirca imminēte ſerenitate exultant & ſeuitia ingruente mœrēt, eo ꝙ ante mutationē aeris mutantur cauſæ quæ ſunt ſyderum influentiæ, quas beſtię per rōnis diſcurſum ad alia non diſtinctæ facillime percipiſcunt: hoieſq; ſi attēderent non minus ſentirent. ¶ Ordo autem eſt. Equidem, ideſt ego quidem haud, ideſt non credo, quia ingenium. i. perſpicacitas & prudētia ingenita & cōnaturalis ſit illis. ſ. iam dictis beluis diuinius. i. diuinæ perfectioni aut ꝓuidentię conformius: aut quia maior prudentia rerum ſit illis. ſ. beluis quam ſup. hoibus, fato. i. deoꝝ volūtate, aut neceſſitudine cœleſti: hoc eſt per fatum: q̄uo non regitur is ablatiuus ex vi comparatiua, vnde non eſſet ſenſus fato. i. quam fatum habeat. Nec quam fatum ſit. Veruntamē Ser. ita intelligit vt ſit aut quia prudentia maior fato. i. quæ maior eſt quam fatum ſit illis diuinitus. i. à deo infuſa. Eſt. n. prudētia maior fato, ideſt influentia cœleſti, quia ſapiens dominabitur aſtris. vnde dicturus eſt poeta. Felix qui potuit rerum cognoſcere cauſas. Atq; metus omnis, & in exorabile fatum, Subiecit pedibus. Itaq; ſm Seruium legēdum eſt diuinitus vt ſit. Equidem ego haud credo quod ingenium ſit illis diuinitus, hoc eſt ꝙ habeant ingenium diuinitus infuſum, aut quia prudentia rerum quæ. ſ. maior fato ſit illis, veruntā, quia vt dicturus eſt in quarto huius, Eſſe apibus partē diuinę mentis & hauſtus Æthereos dixere deum, nāq; ire per oēs Terraſq; tractuſq; maris &c. in. vj. Æneι. de oībus animantibus, ꝙ Igneus eſt ollis vigor & cœleſtis origo, nō male forſan legeret qui diceret quia ſit diuinius illis, ingenium. ſ. quā hominibus ſicut Flaccus in primo ſermonū poetis mentem diuiniorem quam cæteris hoibus cōcedit dicēs. Ingeniū cui ſit, cui mens diuinior, atq; os magna ſonaturū des nois huius honorem: legamus ergo, aut cum Ser. aut ſicut prius expoſuimus Verum. i. ſed vbi. i. quo tempore (nam localia & tēporalia aduerbia fere cōiter ponunť) tempeſtas & humor cœli. i. aeris mobilis. i. mutabilis, mutauere vias. i. abierunt & alio ſe receperunt, & Iupiter. i. aer humidus, denſet aut potius denſat (nā denſeo proprie neutrum, aut paſſiuum eſt ab intrinſecus nata paſſione, ſignificat. n. id quod eſt denſus ſum aut fio, dēſo vero actiuum ſignificans denſum facio, vt hic) denſat. i. denſa facit auſtris. i. per auſtros ventos deſiccatiuos ea q̄ erant modo. i. paulo ante rara, & relaxat quę erant denſa, tunc ſup. ſpecies animorū. ſ. brutoꝝ, vertuntur cū qualitate aeris, & pectora cōcipiunt nunc. ſ. tpe ſerenitatis futuræ alios motus. i. affectus, & alios ſup. cōcipiebant dū vētus agebat nubila. i. impellebat nubes tempeſtiferas hinc. i. ex hac aiorum cū tempeſtate imutatione naſcitur, ille. ſ. notiſſimus & ſuauiſſimus, concentus. i. melodia aut ſymphonia auium. ſ. concinentiū in agris, ꝙ bene addit vt non quæſtus gratia aut victus, ſed naturali influētia cātare credas, & hinc ſup. ſunt pecudes lætę, & corui ſunt ouantes. i. lętitiam vocalē ſignificantes gutture. ſ. ſuo, quod raucum prius dixit.

PIERIVS.

¶ Et pectora motus cōcipiunt.) In antiquis aliquot cod. pectore, legitur ſing. ablatiuo: vt ſpecies ſit ſuppoſitū. In Medi. pectore, eſt alia ſcriptione.

Si verò ſolem ad rapidum, lunaſq; ſequentes
Ordine reſpicies, nunq̄ te craſtina fallet
Hora, nec inſidiis noctis capiere ſerenæ.
Luna reuertentes quum primum colligit ignes:
Si nigrum obſcuro comprenderit aera cornu:
Maximus agricolis, pelagoq; parabitur imber,
At ſi virgineum ſuffuderit ore ruborem,
Ventus erit, vento ſemper rubet aurea Phœbe,
Sin ortu in quarto (nanq; is certiſſimus author)
Pura, nec obtuſis per cœlum cornibus ibit:
Totus & ille dies, & qui naſcentur ab illo,
Exactum ad menſem, pluuia, ventiſq; carebunt:
Votaq; ſeruati ſoluent in littore nautæ
Glauco, & Panopeæ, & Inóo Melicertæ.

SERVIVS.

¶ Solem ad rapidum.) Velocem. Et notandum, hæc ſigna magis fida & ſubtiliora eſſe, q̄ ex ſole & luna colligimus. ¶ Lunaſq; ſequētes ordine reſpicies. ¶ Non ordinem reſpicies, ſed Ordine, ideſt rationabiliter ſolem ſequentes. Luna enim ſolis circulum ſequitur: licet ipſa ſit inferior. Donatus dicit Lunas, noctes accipiendas: ſed male. non enim ſigna quæ dicturus eſt, ex nocte ſed ex Luna colligimus. ¶ Nunquam te craſtina fallet hora.) Hyperbole eſt: ne hora quidē te decipiet. ¶ Neq; inſidiis noctis capiere ſerenæ. ¶ Decipieris. Nam Aphæreſis eſt, & plerunq; ſcimus nos decipi ſerenitate. ¶ Reuertentes cum primum colligit ignes.) Cum incipit renaſci. ¶ Obſcuro cornu.) Non clare lucenti. ¶ Maximus agricolis, pelagoq; parabitur imber.) Ideſt, ſi non habuerit pura cornua, & intra eam nigrum aerem videris, erit vbiq; pluuia: ſicut ſupra, Omnia plenis Rura natāt foſſis, atq; omnis nauita ponto. ¶ Si virgineum ſuffuderit ore ruborē.) Si forinſecus habuerit ruborem, nam de interiori parte. infuderit diceret. ¶ Aurea.) Ideſt, pulchra. vt, At non Venus aurea contra. ¶ Phœbe.) Ideſt luna. Venit autem ab eo quod eſt Phœbus. Et ſciendum quædam propria nomina fœmininum ex ſe facere, neutrum autem nulla: vt Phœbus, Phœbe: Iulius, Iulia: Tullius, Tullia, nō vt appellatiuum, doctus docta doctū. ¶ Sin ortu quarto.) Aratus tertiam dicit animaduertendam eſſe lunam: hic quartam, non illud improbans, ſed hoc magis probans, nam ad hoc pertinet, ¶ Nanq; is certiſſimus author. Exactum ad menſem.) Vſq; ad mēſis vltimam partem. Vnde & exacti menſes dicuntur, qui circa partum ſunt. Ipſe in ſequentibus, Exactis grauidæ cum menſibus errant. ¶ Glauco, & Panopeæ, & Inóo Melicertæ.) Glaucus piſcator fuit de Anthedone ciuitate: qui cum captos piſces ſuper herbam poſuiſſet in littore: & illi recepto ſpiritu rurſus mare petiſſent: ſenſit quarundam herbarum potentiam, quibus eſis conuerſus eſt in numen marinum. Panopea autem eſt nympha marina. ¶ Inóo) autem patronymicum eſt à matre Ino. Melicerta proprium numinis. Sanè Ino & Melicerta filius, poſtquam ſunt in numina cōmutati, græce Palęmon & Leucothoe ſunt appellati: latine Portunus, et Mater matuta. His ergo numibus dicit mox ſacrificaturos nautas in littore eis diebus quibus prædicta ſerenitas affuerit: eo ꝙ ſint in mari ſeruati.

PROBVS.

¶ Glauco & Pāopeę, & Inoo Melicertæ.) Panopeam hanc virginem nominat inter Nereidas. Glaucus autē deus maris eſt. Is aūt piſcator fuit, & guſtu cuiuſdam herbę conuerſus eſt in numen. Inoum Melicertam ait Palæmona, quem quidam portunum interpretantur, ipſa autem mater præcipitata cum eo in mare, numen pelagi facta eſt, & appellatur mater Matuta, græce Leucothea. Matuta

MANCINELLVS.

¶ Solem rapidum.) perpetuum ſolis epitheton, nam vt ſupra ostendimus ſuo calore omnia fere rapit, & deſiccat. ¶ Sequentes futuras. Luna reuertentes quum primū colligit ignes.) i. poſt nouilunium, hinc Varro dicebat, vt ſcrib. Pli. lib. xviij. naſcens luna, ſi cornu ſuperiore obatro ſurget, pluuias decreſcens dabit, ſi inferiore ante plenilunium. Si in medio nigritia illa fuerit, imbrem in plenilunio, ſi in ortu cornua craſſiora fuerit horridam tempeſtatem. ¶ Si nigrum ob.) dictū eſt ſuperius, ꝙ ſi nigra apparuerit luna, imbres portendere creditur, ſi rubicunda ventos. ¶ Aurea Phœbe.) Pulchra luna. ¶ Sin ortu quarto.) dictum eſt ꝙ quartā lunam maxime obſeruat Ægyptus: quę ſi ſplendens exorta puro nitore fulſerit ſerenitatem portendit. ¶ Glauco, & Panopeæ, & Inóo Melicertæ.) hic verſus ſic diuiditur. Et Glauco, & Panopeæ, & Inóo. Melicertæ. Gellius lib. xvij. c. xxv. ſcrib. Parthenij poetæ gręci verſum eſſe. Glauco Nereiq;, atq; maris Genio Melicertę, cuīq; verſum Vir. æmulatum eſſe, & feciſſe duobus vocabulis vetuſte imutatis parem. Glaucus aūt piſcator erat, qui herba quadā guſtata mare ſubiit, atq; inter deos marinos receptus, de quo late habetur in fine li. xiij. meta. Panopeæ, de hac Ma. li. v. Læua tenet Thetis, & milite, panopæatq; virgo. Inóo Melicertæ. Learchus & Melicerta filij fuere Athamantis ex Ino Cadmi filia,

Lūę colores

Learch⁹ Melice⁹ ta.

filia, vt teſtaẽ Oui. lib. iiij. met. Learchus ſaxo illiſus à patre obiit.
Ino. Ino aũt cũ Melicerta fugiens ſeſe in vndas dedit, ipſaq; cõuerſa
Leucot. eſt in deam, quæ Leucothoe dicitur, à nobis vero Matuta. Meli-
Matuta certa autem Palæmon dictus eſt, latine Portunus. Hinc Ouidi.
Palęmõ li. vj. Faſt. ait. Leucothoe graii Matuta vocabere noſtris. In por
Portun⁹ tu nato ius erit omne tuo. Quem nos portunum, ſua lingua Palęmona dicet &c.

ASCENSIVS.

Si vero ad ſolẽ. Docet certiſſima ſigna ex ſolis & lunæ obſeruatione haberi. Prius tñ de lunę q̃ de ſolis indiciis loqtur dicẽs. Vero pro ſed ſi tu reſpicies ad ſolẽ rapidũ. i. velocẽ quod illi perpetuum eſt epitheton, vnde vt Oui. docet equus illi ſacrificatur. Ne detur celeri victima tarda deo, & ad lunas ſequentes. i. futuras aut ſuccedentes ordine. ſ. naturali hora craſtina. i. poſtridiana cuius pridie id feceris, nũq̃ fallet. i. decipiet te neq; capieris. i. decipieris inſidiis ſerenę noctis quę. ſ. ſerenitatẽ diei ꝓmittere fallenter videtur. Si cum. i. quãdo luna colligit primũ ignes reuertentes. i. ſplendorẽ ſuum. i. ſi poſt nouilunium luna comprehenderit obſcuro cornu aera nigrũ. i. nimboſum tunc ſup. maximus imber parabiẽ agricolis. ſ. in agro & pelago. i. nautis pelagus frequentantibus. At. i. ſed ſi ſup. luna ſuffuderit ore. i. forinſecus expreſſerit ruborem virgineum. i. qualis in vultu virgineo eſſe ſolet, cũ calorem adhuc plenum habeat tunc ſupp. ventus erit: erit phoebe. i. luna aurea. i. rutila & pulchra, rubet ſemper vẽto. ſ. futuro, quia aer denſus & nubiloſus radios eius in rubedinem trahit. Sin. i. ſed ſi ſup. luna ibit. i. decurret per coelũ pura. i. ſine nymbo aut circulo dẽſi aeris, neq; obtuſis cornibus ſed acutis & hoc ortu quarto. ſ. poſt nouiluniũ (nã is. ſ. quartus ortus, eſt certiſſimus author. ſ. ſerenitatis pronũciandę quem Ægyptii etiam ſummopere obſeruant) ſi inquã ſic ibit, &. i. ſimul totus ille dies & oẽs ſup. qui naſcentur ab illo. i. poſt illum. ſ. quarti ortus vſq; ſup. ad menſem exactum. i. cõſummatum carebunt ventis & pluuia & nautæ ſeruati. ſ. a ſubmerſione ſoluẽt in littore vota Glauco deo illi marino, & Panopeæ nymphæ illi marinę, & Melicertæ deo quoq; marino, Inoo. i. Inus filio.

PIERIVS.

Hora nec inſidiis.) In Mediceo & aliis antiquis codici. neq;. Si nigrũ obſcuro comprehẽderit aere cornu.) Mediceus codex & antiqua omnia exemplaria, quæ legi, aera, habẽt quarto caſu, manifeſtum enim eſt obſcuritatẽ eam, quæ lunaribus cornibus obuenit. Aere ex obfuſcato procedere. Sed enim Varro ob atrũ cornu appellat, vt Virgi. nigrum. Obſeruat enim ille modo ſummum, modo infimũ, modo vtrunq; cornu obatrum, modo mediam inter vtrunq; partem obfuſcatã, variis itidem temporibus pluuias portendere, quare magis placet ea lectio, quę nigrum ait cornu obſcuro aere. Pura nec obtuſis.) In veteribus cod. neq; obtuſis legitur, colliſione illa neſcio quid mollius ſonante. Et qui naſcentur ab illo.) In Ro. cod. naſceẽ, vnitatis num̃. quod nõ probatur, ſicuti neq; etiã naſcuntur, inſtãti tẽpore, vt habetur in Longo. Votaq; ſer. ſol. in littore nautę.) In Ro. co. ad littora legitur, quo. ſ. fuerat apellendũ, vt ſeruarentur, q̃q̃ nõ diſpliceat, in littore vota ſolui. Glauco & Panopeæ & Inoo Melicertæ.) Vt infirmioribus etiã manũ porrigamus, ſcandẽdus eſt verſus, quem grãmatici nonnulli male diuidunt, ſic igitur dicamus more Aſpri, Glauco, ſpõ, & pano, dact, peæ & dact, ino, ſpon. o melli. dact. certę. ſpõ. panopæa vero ex vi nominis ſerenitatis deam & tranquillitatis authorem ſignificat, proſpectũq; vndecũq; clarũ & apertum. Nam q̃ ꝓcelloſo coelo clauſa fuerant, diſpulſis nubibus cuncta aperiuntur, obtutuiq; noſtro liquido ſe offerunt, idq; oſtendit πᾶν καὶ ὦψ ὠπτόν.

Sol quoq; & exoriens, & quum ſe condet in vndas:
Signa dabit: ſolem certiſſima ſigna ſequentur,
Et quæ mane refert, & quæ ſurgentibus aſtris.
Ille vbi naſcentem maculis variauerit ortum
Conditus in nubem, medioq; refugerit orbe:
Suſpecti tibi ſint imbres, nanq; vrget ab alto
Arboribusq; ſatisq; notus pecoriſq; ſiniſter.
Aut vbi ſub lucem denſa inter nubila ſeſe
Diuerſi erumpent radii: aut vbi pallida ſurgit
Tithoni croceum linquens aurora cubile:
Heu male tum mites defendet pampinus vuas:
Tam multa in tectis crepitans ſalit horrida grando.
Hoc etiam, emenſo quum iam decedet Olympo,
Profuerit meminiſſe magis, nam ſæpe videmus
Ipſius in vultu varios errare colores.
Coeruleus pluuiam denunciat, igneus Euros:
Sin maculæ incipient rutilo immiſcerier igni:
Omnia tunc pariter vento, nimbiſq; videbis
Feruere, non illa quiſquam me nocte per altum
Ire, neq; à terra moneat conuellere funem.
At ſi, quum referetq; diem, condetq; relatum,
Lucidus orbis erit: fruſtra terrebere nimbis:
Et claro ſyluas cernes aquilone moueri.

SERVIVS.

Sol quoq; & exoriẽs, & cũ ſe cõdet in vndas.) Dicitur eni occidens ſol, ſe in mare tinguere. Signa dabit.) pluuiarum vel ſerenitatis. Certiſſima ſigna.) De quibus nemini ſit neceſſe dubitare. Et quæ mane refert.) Ortu diei. Surgentibus aſtris.) Superueniente nocte. Maculis variauerit ortum.) Non clara & pura luce reſplendens in ortu ſuo. Cõditus in nubẽ.) i. ſi orbis eius quaſi concauus fuerit. quod ipſe exprimit dicens. Medioq; refugerit orbe.) Auſter. Vrget ab alto.) Imminet & inſiſtit. Satiſq;.) Segetib⁹. Notus.) ventus. Siniſter.) Noxius. Sub lucem.) Oriente luce. Denſa inter nubila.) Operto ſole nubibus. Diuerſi rumpent radii.) Abſcõdito ſole & operto diuerſi radii per nubẽ erumpent. Tithoni croceum linquens aurora cubile.) Tithonus frater Laomedõtis Regis, adamatus eſt ab Aurora. Cunque optaſſet prolixiorem vitam conuerſus eſt in cicadam. Male defendet pampinus vuas.) Id eſt, non defendet, nam decuſſis pampinis etiam vim grandinis patitur. Emenſo Olympo.) Percurſo & perluſtrato coelo, cum iam deſcendet ad occaſum. Profuerit meminiſſe magis.) Ideo Magis, quia à ſole venientia veſpertina ſigna, meliora ſunt. Cæruleus pluuiam denunciat. Breuiter collecta cõcluſio. Omnia tum pariter vẽto. (Id eſt, vbique & pluuiæ & venti erunt. Feruere.) Æſtuare & impleri. Cuncta hæc erunt in occaſu conſyderanda. Me nocte.) Gratiorem ſenſum fecit, interpoſita ſuæ perſonæ commemoratione, nam hoc dicit, nulli ſe ſuadere illa nocte nauigare. At ſi cum referetq; diem, condetq; relatum.) Hoc ad futuræ ſerenitatis pertinet ſignum, nam ſi de ipſo die dicas, de quo præmiſit: ſtultiſſimum eſt. Claro Aquilone.) Serenifico: quia eſt & nubilus, ſicut ferè omnes venti. Horatius, Albus vt obſcuro deterget nubila coelo. Sæpe Notus, neq; parturit imbres perpetuos.

MANCINELLVS.

Ille vbi naſcen. macu. varj. or.) Plin. de ſolis preſagiis. li. xviij. inquit, ꝙ quũ oriente radii nõ illuſtres eminebũt, quãuis circũdati nube nõ ſint pluuiam portendent, ſi ante exortum nubes globabuntur, hyemem aſperam denunciabunt, ſi nubes ſolẽ circũcludent. quãto minus luminis relinquent, tãto turbidior tempeſtas erit. Solis p̃ſagia. Vrget.) ſ. imbres. Ab alto.) i. ab aere. Notus.) qui latine auſter dicitur. Siniſter.) nocens, aduerſus, Aut vbi ſub lucẽ, ait idẽ, ſi ſol ex ortu lõge radios p nubes porriget, & medius erit inanis, Pluuiã ſignificabit. Pallida.) Ait idem, ꝙ ſol pallidus oriens hybernam grandinem nunciat. Solis colores. Tithoni.) ſui viri. Coeruleus.) ait idem, ſi in occaſu eius radii in ſe nubem trahent, aſperam in proximum diem ſignificabũt tempeſtatẽ. Igneus euros.) Ait idem, ſi circa occidentem candens erit ſol, ventum ſignificat. Lucidus orbis.) ait idem, quòd ſol purus oriens atque non feruens ſerenum diem nunciat. Si & occidit pridie ſerenos, & oritur tanto certior fides ſerenitatis. Claro aquilone.) Is enim, teſte eodem: ſerenus eſt Italię, cum Aphricę nubilus ſit, eſtq; ſaluberrimus oĩum aquilo. Aquilo.

ASCENSIVS.

Sol quoq; & exoriẽs &c.) Nouiſſimo loco ſigna q̃ à ſole deprehenduntur recitat nõ p̃ter rhetoricorũ inſtitutum: qui maximi quęq; ponderis ad finem dicenda monent. Certiſſima autem atq; eadem maximæ futurę tempeſtatis indicia ſolis ſunt. Quin etiam ad id quod prætendit maxime conducit ꝙ vltimo loco ſolis ſignificationem recitat, vt. ſ. nactus occaſionem in gratulationem Auguſti ſigna Cæſaris mortem in ſole proſequatur. Dicit ergo ſolis eſſe certiſſima ſigna & in ortu & in occaſu quæ variis eius

ris eius coloribus quorũ ſignificationes ponit explicatur. ¶ Ordo aũt eſt. Sol quoq;.i.ẽt ſol nedũ luna & cæteri planetæ dabit ſigna.i.indicia tẽpeſtatis,&.i.ſimul exoriens.i.quando exoritur, & quũ.i.quãdo condet.i.abſcõdet ſeu præcipitabit ſe in vndas.i. quũ occidit (nam vulgus credit ipſum in vndas maris occidere & pręcipitari) certiſſima ſigna ſequenƈ ſolem, & ſup. ea q̃ ipſe refert.i.repręſentat mane.i.tpe matutino, & quæ ipſe refert aſtris ſurgẽtibus.i.icipientibus apparere nobis, hoc eſt tpe veſpertino. Ille.ſ.ſol de quo.ſ.ſermo eſt, vbi.i.quando variauerit maculis.i. offuſcatione nõ integra ſed interciſa q̃ facit vt ſol minus ſit illuſtris ortũ naſcentẽ.ſ.primũ & matutinũ. Oritur.n. vſq; ad meridiẽ ſol exiſtens conditus in nubẽ.ſ.pro parte media & refulſerit medio orbe: tũc ſup. imbres ſint tibi ſuſpecti, quia ſtatim futuri ſunt, nãq; notus ventus ille pluuiam excitãs latine auſter dictus ſiniſter.i.inimicus arboribus & ſatis.i.ſegetibus & pecori vrget ſ.imbres hoc eſt impellit eos, ab alto.ſ.aere vt p̃cipitenƈ. Aut vbi i.quãdo diuerſi.i.diſcolores radii rumpent ſeſe inter nubila, ſub lucem.i.paulo ante lucẽ & tpe vergente in lucẽ: aut vbi.i. qñ aurora.i.dea matutini tẽporis: linquens cubile Tithoni mariti.ſ.ſui crocreũ.i.crocei coloris ſurgit pallida.i.pallorẽ inducẽs in auras heu dolẽtis eſt, pãpinus.i.frõs vitiũ, mitis.i.tenera adhuc (Reperitur hic aut hęc pampinus, ſed Vir. nuſq̃ epithetũ ponit quo genus diſcernas innuens per hoc dubiis ſuperſedendũ) defendet.i. p̃teget à grãdine, male.i.nõ, aut dic pampinus male.i.non defendet, mitis.i.teneras aut maturas vuas, q̃a dicturus eſt. Et iam maturis metuendis Iupiter vuis, tũ.i.tunc multa horrida grãdo ſalit crepitans in tectis, hic videntur multa epitheta, ſed nõ ſunt vitioſe poſita, nã multa cum ſit numerale non eſt plenũ epithetũ, licet enĩ dicere, multi diſerti viri: & pauci caſti viri, crepitans aũt diuiſim conſtruitur ab horrida interiecto verbo ſallit. Sunt qui legant tam multa vt ſit tam multa vt pãpinus nõ poſſit vuas defendere. Hoc etiã &c. nunc de ſole occidẽte loquitur dicens. Profuerit.i.vtile fuerit etiam meminiſſe.i.annotaſſe hoc.ſ. quod de ſole oriente dictũ eſt, cũ decedet iam Olympo.i.hemiſpherio noſtro emenſo.i.tranſcurſo.i.cum ſol occiderit, profuerit dico magis quia veſpertina ſigna in ſole validiora ſunt. Nã nos videmus ſæpe varios colores errare.i.ſpargi, & mutari in eius.ſ.ſolis vultu. Cœruleus color ſolis, ideſt marinus: denũciat pluuiam color igneus.i.rutilus: denunciat euros.i.ventos orientales. Sin.i.ſed ſi maculę incipient immiſceri igni rutilo, tu videbis tum.i.tunc omnia feruere.i.increbreſcere pariter vẽto & nimbis.i.pluuioſis nubibus. Quiſquam, ideſt quicuuq; is fuerit, non moneat: quia fruſtra id fecerit me ire illa nocte, qua ſcilicet talia ſigna apparuerint per altum, ſcilicet mare neq; conuellere, ideſt diripere & diſſoluere, funem, ideſt retinacula nauium: à terra quibus terræ aſſiguntur naues. At.i.ſed ſi orbis.i.globus.ſ.ſolaris erit lucidus.i. illuſtris, q; pro &, & pariter, quum.i.quando referet, ideſt reducet diem.i.claritatem diurnam, & quum condet, ideſt abſcondet aut finiet & componet.ſ.diem relatum, ideſt ad nos reductum, hoc eſt ſi in ortu & in occaſu lucidus erit globus ſolaris: tu terrebere fruſtra nimbis: & tu cernes ſyluas moueri, aquilone.ſ. vento, claro.i.ſerenitatem inducente.

PIERIVS.

¶ Solem certiſſima ſigna ſequentur.) In Ro.co. & in Mediceo, & Longobardico p̃ſenti tpe legitur ſequuntur: quod maioris eſt dignitatis complectiturq; ita in ſe & præteritum & futurũ. ¶ Diuerſi erumpent radii.) In Ro.cod. rumpunt, biſſyllabum pręſenti tpe. In Med. & aliquot aliis peruetuſtis diuerſi erũpent, eſt & diuorſi. Et Aſper grãmaticus eo loco, vbi diſputat aduerſus eos, qui paſſim geminum ij, per vnum tm̃ ſcribere volebant, vt radi, pro radij, dum duo neceſſario oportere ſcribi contendit, verſum hunc citat, & rumpent, oĩno ſcribit. ¶ Aut vbi pallida ſurgit.) In Medic. & aliquot aliis antiquis ſurget, futuro tẽpore. Sunt tamẽ & qui ſurgit, præſenti legant. ¶ Heu male tum mitis defendit pãpinus vuas.) In Medic. & aliis ferè omnibus antiquis defendet, habetur: per, e, futuro quippe tempore, vti ſuperius ſurget, Proanoſtica enim de futuris eſſe debent. ¶ Sin maculę incipient. In antiquis aliquot incipiunt, & ſuperius decedit, ſed futurum in vtroq; recęptum magis.



Deniq; quid veſper ſerus vehat, vnde ſerenas,
Ventus agat nubes, quid cogat & humidus Auſter,
Sol tibi ſigna dabit, ſolem quis dicere falſum
Audeat? ille etiam cæcos inſtare tumultus
Sæpe monet, fraudemq́;, & operta tumeſcere bella.
Ille etiam extincto miſeratus Cæſare Romam,
Quum caput obſcura nitidum ferrugine texit.
Impiaq́; æternam timuerunt ſæcula noctem.
Tempore quanq̃ illo tellus quoq; & æquora ponti,
Obſcœniq́; canes, importunæq́; volucres
Signa dabant: quoties Cyclopum efferuere in agros,

SERVIVS.

¶ Deniq; q̃d veſper ſerus vehat.) Cõcluſio eſt q̃ hoc continet, Signa q̃ poſſumus ex ſtellis vel ex ventis colligere, melius ex ſole colligimus. ¶ Quid cogitet humidus Auſter.) i.in quã partẽ ſe flectat, vtrũ ad ſerenitatẽ, an ad pluuias, vt diximus ſupra. ¶ Solẽ quis dicere falſum audeat.) i.fallacẽ. Salluſtius, Ambitio multos mortales falſos fieri coegit. ¶ Cæcos tumultus.) Coniurationes & latentes inſidias. ¶ Ille etiam extincto miſeratus Cęſare Romam.) Bonum epilogi reperit locum: vt in Auguſti gratiã defleat Cæſaris mortem. Conſtat autem occiſo Cæſare in ſenatu, pridie Iduum Martiarũ Solis fuiſſe defectum, ab hora ſexta vſque ad noctem, quod quia multis protractum eſt horis, dicit in ſequentibus, Æternam timuerunt ſęcula noctẽ. ¶ Ferrugine texit.) Ferrugo, eſt purpura nigrior, Hiſpana. Alibi,

Vidimus vndantem ruptis fornacibus Ætnam?
Flammarumq; globos, liquefactaq; voluere ſaxa:
Armorum ſonitum toto Germania cœlo
Audiit, inſolitis tremuerunt montibus Alpes.
Vox quoq; per lucos vulgo exaudita ſilentes
Ingens, & ſimulachra modis pallentia miris
Viſa ſub obſcurum noctis, pecudesq; locutæ
(Infandum) ſiſtunt amnes, terræq; dehiſcunt.
Et mœſtum illachrymat templis ebur, æraq; ſudant.
Proluit inſano contorquens vertice ſyluas
Fluuiorum rex Eridanus, camposq; per omneis
Cum ſtabulis armenta tulit, nec tempore eodem
Triſtibus, aut extis fibræ apparuere minaces:
Aut puteis manare cruor ceſſauit, & altæ
Per noctem reſonare lupis vlulantibus vrbes.

Albi. Et ferrugine clarus Hibera. ¶ Impia ſecula.) Quibus fuerat Cæſar occiſus. ¶ Æternam timuerunt ſecula noctē.) Propter diutinum, & prolixū ſolis defectū. i. timuerunt, ne ſemper ille defectus maneret. ¶ Tempore quanquam illo tellus.) Ac ſi diceret, quāquam illo tempore non ſolum ſol defecerit, ſed etiam diuerſæ res, & elemēta quaſi fleuerint Cęſaris mortem, & inaudita portēta fuerint: vt ex reliquorum comparatione, minus mirum videat̄ ſolē defeciſſe. ¶ Æquora ponti.) Non ſine cauſa addidit. Ponti, quia ſunt & campi æquora. vt, Ac prius ignotum ferro quàm ſcindimus ęquor. ¶ Importunæq; volucres.) In alienum tempus ruentes: vt ſtriges, aut bubones nocte gaudentes per diem poſſent videri. ¶ Vidimus vndantē ruptis fornacibus Ætnam.) Malum enim omē eſt, quoties Ætna mons Siciliæ, non fumum ſed flammarum egerit globos. &, vt dicit Liuius, tanta flamma ante mortem Cęſaris ex Ætna monte defluxit, vt non tantum vicinæ vrbes, ſed etiam Rhegina Ciuitas afflaretur. ¶ Vndātem) autem, Vndæ modo flammas euomentem. ¶ Liquefacta ſaxa.) Igne ſoluta. ¶ Sonitum toto Germania cœlo Audiit.) Bene Germania, quam vicerat Cæſar: vt eo occiſo, in rebellionem videretur exurgere. ¶ Inſolitis tremuerunt motibus alpes.) Aut nouis. i. nunquam antea in alpibus factis, aut magnis & maioribus ſolito. ¶ Sub obſcurū noctis) Circa noctis obſcurum. ¶ Pecudesq; locutæ Infandū.) Aut infanda verba protulerunt; aut hoc ipſum infandum fuit, quòd ſunt contra naturam locutę. ¶ Illachrymat templis ebur.) Scilicet ſimulachrorum. ¶ Æraq; ſudant.) Signa ſunt laboris futuri. ¶ Inſano.) Magno. vt, Quid tantum inſano iuuat indulgere labori? Et ſciendum flumina, cum ſupra modum creſcunt, nō tantum ad præſens inferre damnum, ſed etiam alia futura ſignificare. ¶ Fluuiorum rex Eridanus.) Padum dicit. Fluuiorum autem rex, per Italiam, aut certe per totum orbem ſecūdum quod dicit Lucanus, qui ait cum de iſto flumine loqueretur, Non minor hic Nilo, ſi nō per plana iacentis Ægypti Libycas Nilus ſtagnaret harenas. Nō minor hic Iſtro, niſi ꝙ, dum permeat orbē, Iſter caſuros in quælibet æquora fontes Accipit, & Scythicas exit non ſolus in vndas. Dicit ergo tantum tunc excreuiſſe Eridanum, vt etiam ſyluas moueret, & erueret arbores. ¶ Triſtibus extis.) Viſceribus pecorum triſtia portendentibus. ¶ Fibrę minaces.) Fibras dicit venas aliquas, quę ſi forte apparerent in viſceribus, malum omen erat. quę nunc apparuere. ¶ Aut puteis manare cruor.) Nec ceſſauerunt eodem tempore aut fibrę minaces apparere, aut vt puteis manare cruor. ¶ Altę vrbes.) Magnę.

MANCINELLVS.

¶ Deniq; quid veſper ſerus vehat, vnde ſerenas.) veſper, de hoc late ſuperius. Tumeſcere, creſcere. Cæſare conſpiratum eſt in Cęſarem à ſexaginta, & amplius. C. Caſſio, Marcoq;, & Decio Bruto principibus conſpirationis, itáque illum Idibus Martiis in Pompeii curia tribus & viginti plagis confoderunt. Quod Sue. edocet, vtq; Plutar. ait. periit Cæſar. vj. & l. ætatis ſuę anno poſt Pompe. haud multo amplius. iiij. ſuperſtes annis, ſcri. etiam Sueto. ꝙ Cæſari futura cędes euidentibus prodigiis enunciata eſt, paucos ante menſes Capuæ enim tabula ænea in monumento, in quo dicebatur, capis conditor Capuæ ſepultus, inuenta eſt, cō ſcripta literis verbisq; græcis hac ſententia. Quandocunque oſſa Capis detecta eſſent. fore, vt Iulò prognatus manu cōſanguineorum necaretur, magnisq; mox Italię cladibus vindicaretur. Et immolantem aruſpex ſpurina monuit, caueret periculum, quod non vltra martias Idus proferretur, pridie autem eaſdem Idus auem regaliolum cum laureo ramulo Pompeianæ curiæ ſe inſerentem, volucres varii generis ex proximo nemore proſecutæ ibidem diſcerpſerunt. Ea vero nocte, cui illuxit dies cædis, & ipſe ſibi viſus eſt per quietem, interdum ſupra nubes volitare altas: cū Ioue Dexteram iungere. Et calphurnia vxor eius imaginata eſt, collabi faſtigium domus, maritumq; in gremio ſuo confodi, at ſubito, cubiculi fores ſponte patuere. Ob hæc ſimul, & infirmam valetudinem diu cunctatus, an ſe contineret,

Coſpiratio cæſareæ cædis.

Prodigia.

& quæ

& quæ apud ſenatum agere propoſuerat, differret. Tādem Decio Bruto adhortante. v. fere hora progreſſus eſt. Deīde pluribus hoſtiis cæſis. cum litare nō poſſet, introiit curiam ſpreta religione, vbi vt diximus vulneribus confoſſus. xxiij. obiit. ¶ Cū caput obſcura) Plutar. vbi de prodigiis poſt extinctum Cæſarem meminit, inquit, Solis præterea lumen caligine obſitum, toto nanq; illius anni ſpacio pallens globus, & ſine ſplendore oriens imbecillem, ac tenuem à ſe calorē emittebat, quare grauis ac diſpatientis imbecillitate caloris obſcurus aer ſemicoctos edebat fructus immaturos, & imperfecto flore illabentes, tantum aeri frigus inerat. Euſebius vero ſcrib. poſt Cæſaris cędem, Romę tres ſimul ſoles exortos, qui paulatim in eundem orbem coierunt. Plin. item lib. ij. capi. xxx. ait. Fiunt prodigioſi, & longiores ſolis defectus, qualis, occiſo dictatore Cæſare, & Antoniano bello totius pene anni pallore continuo, Ouid. item ait, ꝙ ſolis quoq; triſtis imago, Lurida ſolicitis præbebat lumina terris. Id autem Ouid. ante Cæſa. obitum fuiſſe dicit. Virg. vero, & alii authores, vt Pli. poſt eiuſdē obitum. Appia. quoq; li. iiij. ſcri. multa prodigia, ſignaq; perhorrenda Romæ viſa fuiſſe poſt Cæſaris cędem. Meminit & Hora. ode. ij. ¶ Ferrugine.) Colore nigro. ¶ Tempore quanq; illo.) oſtēdit non ſolis tm̄, ſed etiam aliorum plurima fuiſſe prodigia, de quibus ample Appia. vt diximus. ¶ Obſcœniq; canes.) i. abominabilia canentes, Appia. inquit, canes luporum vice vlulatus edidere. ¶ Importunęq; volucres.) Miſcuit poeta ſicut etiam Oui. illa quoq; prodigia, quę ante etiam Cęſaris obitum fuerāt, de quibus iam diximus Plutar. itęm ſcrib. ante Cæſaris dictatoris mortem ſolitarias in foro aues dilapſas, & Sue. vt patuit de regaliolo aui. Oui. item ait. Triſtia mille locis ſtigiis dedit omina bubo. ¶ Cyclopum in agros.) Cyclopes appellarunt viros quoſdā gygantes, qui in Sicilia iuxta ætnam morantes vnicum lumen in frontis medio habebant, phœbeæ, lāpadis inſtar, Cyclops itaque dici poteſt circularis oculus. ¶ Ætnam.) Strab. lib. vj. vbi de Sicilia meminit, ſcrib. Ætnā montē à Catana abeſſe. lxxx. ſtadia per noctem vero lucere cacumine, interdiu autem fumo, & caligine obſideri, ſæpeq; ignium riui in agrum catanēſium proximę deferuntur. De hac Virg. ait, Cui nomen facies dedit ipſa rotunda. Soli. ſcri. In Ætnæ vertice hyatus duos eſſe crateres nominatos, per quos eructatus erumpit vapor. nec ante ſe flammarum globi attollunt, q̄ interni ſtrepitus antecedant. ¶ Liquefacta ſaxa.) pumices intelligit. ¶ Armorum ſo.) Hęc Oui. fuiſſe ante Cæſaris mortem ſcri. ait enim, Arma ferunt inter nigras crepitantia nubes. Terribilesq; tubas, auditaq; cornua cœlo, præmonuiſſe nefas. Appia. vero hæc poſt illius mortem fuiſſe ſcrib. ait enim ꝙ hominum immanes voces, armorum ſtrepitus, equorum curſus inſpectante nemine audiebantur. Plin. autem lib. ij. ca. lix. ſic ait, armorum crepitus, & tubæ ſonitus, auditos è cœlo cymbricis bellis accæpimus: crebroq; prius, & poſtea Germania, de hac videto in Tityro. ¶ Alpes.) montes altiſſimi ſunt, qui Italiam à Germania ſubmouent Plin. lib. iij. Vox quoq; per lucos. Ouidi. quoque ait, cantusq; feruntur Auditi ſanctis, & verba minantia lucis. Plutar. item īquit. Fulgoresq; cœli & nocturnos ſtrepitus, per multa loca delatos, ante. ſ. quam Cæſar obiret: cōuenit enim cum Oui. Appi. poſt obitum Cęſaris ſcribit, hominum immanes voces auditas. ¶ Simulachra.) Oui. ait Vmbrasq; ſilentum, Errauiſſe ferunt, motamq; tremoribus vrbem. Et plutar. ait ꝙ Stra. philoſophus ſcri. complures ignotos apparuiſſe homines, & hoc ante cædem fuiſſe docent, tum Ouid. tum Plu. Pecudesq; locutæ, infandū, Appi. poſt Cæſa. obitū ait, ꝙ bos vocem emiſit humanā, ꝙ infans recens genitus elocutus eſt. Euſebius quoq; poſt illius cædē ait, ꝙ inter cætera portēta, quæ toto orbe facta ſunt, bos in ſuburbano Romæ ad arantē locutus eſt, fruſtra ſe vrgeri non enim frumenta, ſed homines breui defuturos. ¶ Siſtūt amnes.) De Tibri Hor. ode. ij. ſcri. Ebur. i. eburnea ſimulachra. Ouid. item ait, Mille locis lachrymauit ebur, quod ante mortem fuiſſe ſcri. ¶ Æraq; ſudant.) Appi. poſt obitum ait, ꝙ ex ſimulachris &

Soles tres.

Cyclopes.

Ætna.

Alpes.

nonnulla

nonnulla ſudorem emiſere, alia ſanguinem. ¶ Fluuiorum.) Anapeſtus eſt pro dactylo, talis autem verſus Acephalus dicitur, nã incipit à ſyllaba breui, cum longa eſſe deberet. Econtra procephalus dicitur, quũ à breui deberet icipere, & longa ponitur. ¶ Eridanus.) Padus nulli amniũ claritate inferior, à græcis dicit Eridanus augetur ad canis ortus, liquatis nubibus, hæc & plura Pli. li. iij. Mela vero ſcrib. ꝙ padus ſe per ſeptem oſtia effundit, quorũ vnum magnum Padũ appellant, ſcribit & Plu. ¶ Rex.) hoc ideo ait, Quoniam inter ſydera relatus, & quia nulli amnium claritate inferior eſt, vt diximus, habet autem in coelo teſte Igin. ſtellas xij. ¶ Fibræ mi.) Plu. ait, Ipſi quoq; Cæſari immolanti cor nuſquam comparuiſſe victimæ: quod dirum ſane erat prodigium. Oui. quoq; ait. Victima nulla litat, magnosq; inſtare tumultus. Fibra monet, cæſumq; caput reperitur in extis. Fibræ antiqui, vt Varro ait, fibram dicebant extremum, vnde in ſagis fimbriæ & in iecore extremum fibra, ponitur autem nunc pro neruis qbuſdam, nunc pro extremitatibus, vel iecoris, vel pulmonis, & ſimilium. ¶ Extis.) Exta dicta ꝙ ea diis perſecentur, quæ maxime extant eminentiq;, auctor. Feſt. Lupus. Appia. ſcri. quòd lupi etiam per forum diſcurrere.

Eridan⁹ Padus.

ASCENSIVS.

¶ Deniq; quid &c.) Cõcludit omnia ex ſole melius cognoſci ꝙ̃ ex aſtris minoribus, & quo id probet, tranſit non inepte ad alias ſignificationes ſolis qbus mortem Iulij Cæſaris pręnotaſſe creditus eſt. ¶ Ordo eſt. Deniq;. i. vt ſemel dicã aut vt omnia cõcludam & vno verbo explicem, ſol dabit tibi ſigna. i. indicabit tibi quid veſper. i. heſperus ſeu veſperus ſerus. i. tardus, vehat. i. afferat aut ingerat ſeu indicet nobis, & vnde. ſ. flans ventus agat ſerenas nubes, & qd auſter ſeu notus humidus. i. humorẽ in nubem colligens, cogitet. i. congreget. Eſt. n. frequentatiuũ à cogo quod ſignificat ſimul agere & cõpellere, aut quid cogitet. i. prætendat, quia nimirum imbres & pluuiam. i. quod per ſydera aut ventos prędicere potes etiã à ſole diſces, & quidẽ certius nam quis audeat dicere. i. affirmare ſolem falſum. i. deceptorium & non veraciter indicatẽ, & id in ſignificatione actiua. Ille. ſ. (quo magis naturalia & quę naturę ſubiecta ſunt credas) monet ſæpe etiam tumultus cęcos. i. excęcãtes aut ignotos prius ꝙ̃ oriantur inſtare. i. de proximo aduentare, & monet ſæpe fraudẽ. i. deceptionẽ inſtare, & mouet bella operta. i. latentia & fraude tecta, vnde poſſet conſtrui fraudẽ, & bella operta. i. bellorum opertorum tumeſcere. i. creſcere. Ille. ſ. ſol etiã miſeratus ſup. eſt Romam. i. remp. romanã Cęſare. i. Iulio extincto. i. multis vulneribus interẽpto in ſenatu, quũ. i. qñ. ſ. ſol texit. i. velauit caput nitidum. i. illuſtre & ſplendidum prius ferrugine. i. caligine ferruginei coloris, obſcura. i. ſubnigra & pulla. (Alludit ergo ad veſtes lugubres quaſi ſol ob necẽ Cęſaris in luctu fuerit, nã ferrugo eſt purpura hiſpanica ſubnigra) & ſecula impia in quibus tam bonus princeps tã crudeliter occiſus erat, timuerunt ęternam noctem, quod reuera in ſaluatoris noſtri obitu multo poſt contigit, quanq;. ſ. ſol ſigna dedit, nihilominus tellus & ęquora. i. aqua prius ęque ponti. i. maris, & canes obſcœni, ideſt obſcœne vlulantes, aut horribilia portendentes & volucres importunę. i. non ſuo tpe volantes nec cõſueta naturæ faciẽtes (dicerẽ quę ſi Mancinellus taceret) dabat quoq;. i. etiam nedũ ſol, ſigna. i. prodigia illo tẽpore. ſ. quo Cęſar occiſus fuerat pauloãte aut paulopoſt. Quoties vidimus. q. d. frequẽtiſſime, ætnam. ſ. montẽ Siciliȩ perpetuas flãmas euomentẽ vndantem. i. ebullientem ac eructantẽ flãmarum globos in morem ſuperundantis aquę efferuere, ideſt feruorem extẽdere in. i. vſq; ad campos Cyclopum. i. ſiculos in quibus Cyclopes olim verſati dicuntur, & quoties vidimus ætnam, voluere. i. eructare globos flãmarũ & ſaxa liquefacta. i. in calcem ac cinerem fere reſoluta ex feruore ignis icluſi Germania. i. populus Germaniæ audiit ſonitũ armoꝝ toto coelo & alpes montes inter Italiã & Galliam, tremuerunt inſolitis motibus. Quoq; pro & vox ingens. i. valde magna eſt exaudita. i. clare audita & excępta vulgo. i. à vulgo aut paſſim, per lucos. i. ſyluas ſacras & incęduas, & ſilentes. i. quibus cum ſyluę ſint ſilentiũ eſſe ſolebat & ſimulachra pallentia miris modis, viſa ſup. ſunt, ſub. i. pauloante obſcurum. i. caliginẽ & obſcuritatem ſeu tenebras noctis & pecudes locutę ſunt infandum, interiectio obſtupentis. q. d. quod fari non licet. Amnes ſiſtunt. ſ. ſe aut curſum ſuũ vnde inundatio miranda facta eſt ipſius Tyberis: qui ſtupore viſus eſt ſiſtere curſum ſuum, & terræ dehiſcunt. i. magnum hyatũ faciunt, & ebur. ſ. ſimulachroꝝ moeſtũ. i. moeſtitiam ſuã indicans: illachrymat. i. lachrymis & guttis madet in tẽplis, & æra. i. ſimulachra ęrea ſudant. i. ſudorem emittunt. Eridanus. i. Padus rex fluuioꝝ. ſ. Italię. (Eſt aũt anapęſtus in primo loco pro dactylo) proluit. i. porro lauit & mundauit ſyluas cõtorquens eas, inſano. i. valde magno Vortice. i. gyro & vertigine aquarũ, & tulit. i. vexit armenta cum ſtabulis. ſ. eorum per oẽs campos. ſ. vicinos, nec fibrę. i. extremitates aut venæ extorũ ceſſarunt ſup. eodem tempore apparere minaces. i. malum portendentes extis triſtibus. i. rem triſtẽ indicantibus, aut cruor non ceſſauit manare. i. diffluere puteis & vrbes nõ ceſſauerunt reſonare per noctem alte: & hoc lupis vlulantibus, quę omnia triſtiſſimi euentus prodigia ſunt, vt à Mancinello explicatur.

PIERIVS.

¶ Deniq; quid veſper ſerus vehat.) In Roma. cod. ferat, legitur, quod paraphraſtice poſitũ fuiſſe crediderim. ¶ Quid cogitet humidus hauſter.) Sunt qui legendum diſputent. Quid cogat & humidus hauſter. Sed paſſim in ant. exemplaribus, cogitet, habetur. ¶ Et moeſtum illachrymat templis ebur.) In Oblongo illo antiquo, lachryma, Sed in Roma. in Mediceo, & aliquot aliis antiquis, illachrymat, ſpecie magis Virgiliana, gaudet enim poeta noſter quas ꝑpoſitiuas particulas nominibus abſtulerit, eas verbis explicare.

Non aliàs coelo ceciderunt plura ſereno
Fulgura, nec diri toties arſere cometæ.
Ergo inter ſeſe paribus concurrere telis
Romana acies iterum videre Philippi:
Nec fuit indignum ſuperis, bis ſanguine noſtro
Emathiam, & lætos Æmi pingueſcere campos.
Scilicet & tempus veniet: quum finibus illis
Agricola incuruo terram molitus aratro,
Exeſa inueniet ſcabra rubigine pila:
Aut grauibus raſtris galeas pulſabit inanes,
Grandiaq; effoſſis mirabitur oſſa ſepulchris.

SERVIVS.

¶ Non alias coelo ceciderunt plura ſereno.) Omen eſt in eo, & quia ſereno coelo miſſa ſunt fulgura, & ꝙ plura miſſa ſunt. ¶ Diri cometę.) Criniti, & peſſimi: quia ſunt & boni, vt diximus in Æneide, facti ex Ioue, vel Venere, quam rem pleniſſime Auienus exequitur. ¶ Paribus concurrere telis.) Quia in ciuili bello Romani cõtra Romanos eiſdem & ſimilibus telis armiſq; pugnauerunt. Lucanus, Pares aquilas, & pila minantia pilis. ¶ Iterum videre Philippi. Ciuitas eſt Theſſalię: in qua primo Cæſar & Pompeius, poſtea Auguſtus & Brutus cũ Caſſio dimicauerunt. ¶ Nec fuit indignum ſuperis.) Quaſi exclamatio eſt ad deos. ¶ Emathiam & latos Aemi pingueſcere campos. Emathia Theſſalia eſt: dicta ab Emathio rege. Aemus autem mons eſt Theſſaliæ. Pingueſcere vero aut foecundos fieri ex humano cruore, aut Pingueſcere dixit poetice: quaſi humana corpora terra deuorans pinguis effici potuerit, ſicut ex carnium commixtione frequenter humana caro pingueſcit. ¶ Incuruo.) Vna pars orationis eſt. ¶ Scabra rubigine.) Aſpera, vnde & ſcabies dicitur à corporis aſperitate. ¶ Galeas inanes.) Concauas: vt, Galeam ante pedes proiecit inanem. ¶ Grandia oſſa.) Aut multa, aut ingentia: quaſi antiquorum heroum.

PROBVS.

¶ Emathiam & latos ęmi. p. c.) Æmus mons diuidit Thraciã à Macedonia, dictus à noie regis Thracum Æmi, cuius ſoror vxor Rhodope fuiſſe traditur, Emathia dicitur Macedonia, vt ex pleriſq; authoribus liquet, ab Emathiõe fratre Mẽnonis Aure & Tithonis filij,

MANCINELLVS.

¶ Plura ſereno Fulgura.) Plinius lib. ij. ſcri. ꝙ in Catilinianis prodigiis M. Herẽnius Decurio ſereno die, fulmine ictus eſt. ¶ Cometę. di. t. horrendi.) Plin. lib. ij. inquit. Cometas græci vocant noſtri crinitas horrentes crine ſanguineo, & comarũ modo in vertice hiſpida, fit candidus cometes argenteo crine ita refulgens, vt vix contueri liceat de comete autem Lucanus ait. Et terris mutantem regna cometem. Plin. item ait, terrificum magna ex parte ſydus eſſe, atq; non leuiter piatur, vt ciuili motu Octa. conſul. ¶ Philippi.) Philippi ciuitas eſt in Macedonia, quæ Datos olim dicebatur. Crenida ante Dati nomen appellata, fontes qppe plurimi circa collem vberius ſcaturiunt aquis. Eũ locũ Philippus Vallo ſepſit, & à ſe Philippas nuncupauit. Condita eſt enim ciuitas in pręrupto quodam colle. Apud Philippos demũ, & Caſſius, & Brutus pugnantes cõtra Auguſtũ, & Antonium victi

Philippi

cti ſibiipſis mortẽ conſciuere: de ꝗbus oĩbus videto Appianum li.iiij. Prius aũt circa eadem fere loca pugnauerunt Cæſar dicta/tor, & Põ. vnde Lutius Florus ait, Sic ꝑcipitãtibus fatis prælio ſumpta Theſſalia eſt, & Philippicis cãpis, vrbis ĩperii generis hu/mani fata cõmiſſa ſunt nunꝗ vllo loco tm̃ viriũ populi Roma/ni, tm̃ dignitatis fortuna vidit. ℾ Emathiam.) Emathia vt Plini. ſcri. li.iiij.c.xj. antea dicta, poſtea Macedõia. Author quoq; Soli. qui ait ab Emathio primo rege dictã. ℾ Æmi.) Æmus mõs eſt in Thracia vaſto iugo procũbens in põti, author Pli.li.iiij. Thracia aũt, vt oſtẽdit Ptolomæus li.iiij. iuncta eſt Macedoniæ, vnde & Luc.li.vj. ait. Qua iuga deuexus pharſalica porrigit Æmus. ℾ Pi/la.) Modeſtus ſcri. pilũ fuiſſe telum maius ferro triangulo vncia/rum.ix. haſtile pedũ quinq; & ſemis, quod ſuo tempore ſpiculũ dicebatur, ad cuius iactum exercebantur præcipue milites, quod arte & virtute directum, & ſcutatos pedites, & loricatos equites ſæpe tranſuerberat. ℾ Grandia oſſa.) Olim fuiſſe homines gran/diores & Home. indicat & Virg. hunc Iuue. ait ſaty. xv. Terra ma/los homines nunc educat, atq; puſillos.

ASCENSIVS.

℄ Non alias &c. Proſequit̃ inſtitutum ſigna videlicet & ꝓdigia ꝙ Cęſaris necẽ ꝓceſſerunt & mala quę ſubſecuta ſunt ꝗ oĩa inuit ſolem ꝓnotaſſe. ℄ Ordo aũt eſt. Plura fulgura. ſ. tunc nõ cecidere alias. i. alio quouis tẽpore, cœlo ſupple exiſtente ſereno, quod ad ꝓdigium non ad naturam pertinet, nec cometæ. i. ſtellæ crinitæ & comatæ, diri. i. rem diram vt principis interitum ſignificãtes: non arſere alias toties. Ergo quia id preſignatum erat Philippi. ſ. campi Theſſalię videre acies Romanas concurrere iterum: quia ſemel ante mortem Cæſaris cũ ipſe cum Põpeio magno dimica/ret, & ſemel poſt mortẽ eius, cum Auguſtus cum Caſſio & Bru/to eius occiſoribus pugnaret, concurrere dico inter ſe, ideſt mu/tuo & inteſtino ac ciuili bello, paribus telis. i. armis vnde eminus iuadere poſſent, loquit̃ aũt de pilis quę ſunt Romanoꝝ tela. Nec fuit indignũ ſuperis. i. ita dignum duxerunt ſuperi, Emathiam. i. Macedoniã & latos cãpos Æmi qui in confinio ſunt pingueſce/re. i. pingues fieri, noſtro. i. Romano ſanguine. i. cruore illic effu/ſo, Scilicet. i. ſcire licet (hoc dicendo ſignificat ſe non ĩmemorem agriculturæ quamuis digreſſus ſit) & . i. etiam tempus veniet, quum. i. quãdo vel quo tẽpore agricola molitus terram incuruo aratro. i. arans ac ſulcans terrã inueniet, pila. i. tela Romana, exe/ſa. i. corroſa ſcabra rubigine quã. ſ. vligo & contactus terræ gene/rat: aut quãdo ipſe pulſabit raſtris. i. dentalibus grauibus. i. põde/roſis inanes galeas, quia cõſumptis capitibus cum quibus ſepul/tæ erant, mirabitur oſſa grandia quia ꝓſupponebant oſſa hoium in ſingulos annos futura minora, quod & Homerus docuit, vn/de Satyricus. Terra malos hoies nunc educat atq; puſillos: ma/gna ergo oſſa reſpectu eorum quę tunc forent, & hoc ſepulchris offenſis. i. læſis, aut effoſſis.. effodiendo apertis.

PIERIVS.

℄ Scabra rubigine pila.) In antiquis pleriſq; codicibus, robigi/ne, per, o, de quo dictum, Attius, peila, militum per ei, ſcribendũ inſtituit.

SERVIVS.

℄ Dii patrij idigetes, & Romu/le veſtaq; mater.) Patrii dii, ſunt qui præſunt ſingulis ciui/tatibus: vt Minerua Athenis, Iuno Carthagini. Indigetes autẽ ꝓprie ſunt dii ex hoibus facti, quaſi in diis agẽtes. Abu/ſiue autem omnes dii genera/liter poſſunt dici Indigetes, tã/quam nullius rei egentes. Ro/mulum autem ideo inuocat, quia ipſe iam inter deos cole/batur. Et recte eum ad Auguſti ſalutẽ inuocat, quaſi ex eo de/ſcendentis, & qui illius ſit vr/bis imperator, quam Romu/lus condiderat. ℾ Veſtaq; ma/ter, Quę Thuſcũ Tyberim, & Romana palatia ſeruas.) Poe/tice. Nam verum nomen eius numinis quod vrbi Romę pręeſſet, ſciri ſacrorum lege ꝓhibe/tur, quod auſus quidam tribu/nus plebis enunciare, in crucem leuatus eſt. ℾ Laomedonteæ lui/mus periuria Troiæ.) Excuſat Auguſti tempora, & eum dicit ſuis viribus non compenſare damna rei pu. quæ ex malorum vi/tiis deſcendiſſe cõfirmat. Horatius, Negligis ĩmeritis nocituram poſtmodo natis Te fraudẽ cõmittere. ℾ Atq; hoium querit̃.) Cũ cœleſtes poſſis mœreri. ℾ Vbi fas verſum atq; nefas.) Apud ho/mines ſcilicet, qui ſpernunt licita appetentes illicita. ℾ Squalent abductis arua colonis.) Ad bella ſcilicet. vt, Et latos vaſtant cul/toribus agros. ℾ Hinc mouet Euphrates, illinc Germania bellũ.) Vndiq; bellum mouetur. ℾ Euphrates) nãq; orientis eſt fluuius: Germania autem occidentis prouincia. ℾ Vicinę ruptis inter ſe le/gibus vrbes Arma ferunt.) Et externa & ciuilia bella deſæuiunt. ℾ Vt cum carceribus.) Hoc vult dicere, Res quidem publica ha/bet optimum iperatorẽ: ſed tanta ſunt vitia temporum præteri/toꝝ, quæ in dies ſingulos aucta ſunt, quemadmodum in proceſ/ſu equorum curſus augetur, vt ea licet optimus rector, refrena/re non poſſis: ſicut & auriga à feruenti curſu equos plerunq; nõ poteſt reuocare. ℾ Addunt in ſpatia.) i. currendo plus eorum cur/ſus augetur. ℾ Neq; audit currus habenas.) Currus. i. equi. Sane ſciendum tranſlationem hanc eſſe, non comparationem: quæ ſi ponatur in fine, vitioſum eſt.

Dii patrii, Indigetes, & Romule, veſtaq; mater,
Quæ Thuſcum Tyberim, & Romana palatia ſeruas:
Hunc ſaltem euerſo iuuenem ſuccurrere ſæclo
Ne prohibete, ſatis iam pridem ſanguine noſtro
Laomedonteæ luimus periuria Troiæ.
Iampridem nobis cœli te regia Cæſar
Inuidet: atq; hominum queritur curare triumphos:
Quippe tibi fas verſum atq; nefas, tot bella per orbẽ
Tam multæ ſcelerum facies, non vllus aratro
Dignus honos: ſqualent abductis arua colonis:
Et curuæ rigidum falces conflantur in enſem.
Hinc mouet Euphrates, illinc Germania bellum:
Vicinæ ruptis inter ſe legibus vrbes
Arma ferunt: ſæuit toto Mars impius orbe.
Vt quum carceribus ſeſe effudere quadrigæ:
Addunt in ſpacia, & fruſtra retinacula tendens
Fertur equis auriga: neq; audit currus habenas.

MANCINELLVS.

Indige/tes.

℄ Dii patrii.) Expoſitis ob Cæſaream cędem prodigiis actis nũc ipſum Auguſtũ romanũ imperium ſoluere optat. ℾ Indigetes.) Feſtus ait indigetes dii, quoꝝ nomina vulgari non licet, & indi/ges Æneas appellatus eſt ab Aſcanio poſt humanũ abſceſſum. Li/uij. aũt tui. aũt ſcri. appellatum Iouem indigetẽ. Sunt & qui dicant in/digetes dici, qui ex hoibus ad cõſecrationẽ venerunt, vt Æne/as &c. ℾ Romule.) Romulus xviij. natus anno potitus ẽ Ro/mano regno ãnos aũt. xxxvij. dominatus, quintum aũt & qn/quageſimũ vitę agẽs à ciuibus ſuis interfectus eſt) licet varia de morte referant̃) cum iã im/periũ non regie ſed tyrannice exerceret, poſt hęc Iulius Pro/culus in forũ procedẽs Romu/lum inquit ego ex agro adue/niens vidi abeuntẽ ex vrbe ar/matũ, qui vbi proximus mihi fuit ita eũ dicere audiui, Nun/cia romanis Iuli, ꝙ me forti/tus ab initio vitæ genius in cœ/lum duxit, mortali expleto ſę/culo, ſum autẽ Quirinus. Suc/cedens exinde in regnum Nu/ma Põpilius ipſum Romulũ vt naturam ſuperantẽ mortalem tẽpli adoratione, & anniuerſa/riis ſacrificiis, Quirinum vocatũ ſtatuit honorari. Hæc ex lib. ij. Dionyſii. Veſtaq; vrbis Romæ cuſtos, quã virgines ſeruabant ꝑ/petuo igni. Cuius extĩctionem ſup grauia oĩa Romani timebãt. interitum vrbis ſignum id aſſumentes quacunq; accidit cã. De ꝗ/bus oĩbus plura Dionyſius li. ij. & Oui. in faſtis. ℾ Tuſcum Tybe/rim.) Stra. lib. v. ſcribit, ꝙ ex apeninis montibus Tyberis effluit, pluribusq; auctus amnibus partim per ipſam excurrit Ethruriã, deinceps vero: ipſam diſterminans, primũ quidem ab ea diuidit Vmbriam, poſtea vero Sabinos, & Latinos Romæ ad littus vſq; finitimos, legito item plura in Plin. li. iij. c. vj. Romana palatia. Cornelius tacitus ſcribit, vrbem Romã in palatino mõte primũ ædificatam, in eoq; reges primum, deinde conſules, poſtea im/peratores maiori ex parte ſedem habuerũt. Et in bello Macedo/nico Liuius oſtẽdit in palatio fuiſſe ædem magnæ matris deum à Iunio Bruto dedicatam: fuit & ibidem ædes victoriæ eodem teſte lib. viij. de ſecundo bello pu. in eodem palatio, vt ſcri. Suet. Cæſar Auguſtus templum Apollini dedicauit. ℾ Hũc iuuenem.) Cur Auguſtum intelligens iuuenem appellet late iam diximus in Tityro, Hic illum vidi iuuenem Melibœe. ℾ Iampridem.) multi & n. romanorum: ab Annibale, Mario & Sylla, à Cæſare & Põ. & aliis antea fuerant interempti. ℾ Luimus.) purgauimus. Luo. n. à luce dicitur: vt ſcrib. Varro. ℾ Laomedonteæ.) ſecũdum fabulas Apollo, & Neptunus troiana mœnia ſtruxere, fictũ eſt, vt aiunt, qm̃, cum troianoꝝ pecunia in ſacro eorũ, deorum ſerua/retur ab eis, Laomedon petiit redditurum ſe iurans, vnde mœ/nia inſtaurauit,

Romul⁹

Roma

Lito.

Laome/don,

nia inſtaurauit, poſtea tñ non reddidit: hinc datus eſt fabulæ locus, ꝙ deos deceperit. quos vult Maro hic ꝑpterea ẽt in Romanos ſæuiſſe Iampridẽ nõ, in Auguſti gratiã Iuliũ Cæſa. iã diu à dijs deſideratũ aſſerit. ¶ Aratro dignus ho.) de agriculturæ honore videto in principio. ¶ Conflantur.) fabricantur, conuertuntur. ¶ Euphrates.) hũc maior fundit Armenia, vt ſcri. Solin. Longiſq; excurſibus Babyloniam diuidit, tandẽ in ſinum perſicũ defert. Mouere aũt Euphratẽ bellum ait ꝑpter Parthos. Ii enim clade Craſſiana altius aĩos erexerant, ciuileſq; diſcordias populi Ro. læti acceperant, itaq; vt primũ effulſit occaſio, nõ dubitauerunt erũpere vltro quidẽ iuitãte Labieno q miſſus à Bruto, Caſſioq; fuerat, vt hoſtes in auxilium ſolicitaret. Ventidius tamen Antonii legatus, & Labieni copias & oẽm Parthicum equitatum inter Orontẽ & Euphratẽ occidit, de quibus plurima Lucius Florus. ¶ Germania.) hoc ideo dicit, qa poſt Cæſa. cędem germani ab Romanis deſcierant, Augu. tñ, vt Suet. tradit, eos vltra Albim flumen ſubmouit. ¶ Legibus.) fœderibus. Ruptis ꝑpter Cæſaris obitũ. Carceribus, carceres vocantur vnde mittunt equi, dicti ꝙ coercentur equi, ne inde exeant, anteꝙ magiſtratus ſignũ miſit: author Var. ¶ Quadrigæ.) quatuor ſimul equi iuncti, quadrigæ vocantur, vt ſcrib. Gel. lib. xviij. ca. viij. ¶ Auriga.) Aurigę ꝓpriæ ſunt currũ regentes. Dicitur aũt auriga, quia ſplendorem ſibi agat auris. i. fauoribus populi, hoc eſt, clamoribus. Priſcia. de. xij. carminibus. Currus ipſe q̃drigæ, per id autem inuit Martem, nullo obſtãte: ſæuire, obiuerat. n. Cæſar populoꝶ terror & rector.

Euphrates.

Carceres.

Auriga.

ASCENSIVS.

¶ Dii patrii &c.) Expoſitis malis q̃ ſol futura indicauit poſt Cæſaris necẽ ꝑcatur deos patrios vt ſaltẽ Auguſtũ in reip. ſalutẽ atq; romani imperii cõſeruationẽ diutius viuere ſinant, cum is optimus ſit eius gubernator, tãetſi ſint qui gubernent peſſimi. ¶ Ordo eſt. O dii patrii. i. ad patriã pertinẽtes, aut ẽ patria noſtra, indigetes. i. nunc inter deos æternos agẽtes, & nullius indigentes, vt Ianus, Faunus. Æneas: Romulus. Ilia &c. & ſup. tu O Romule, pater videlicet vrbis, & veſta mater. i. protectrix materna, affectione aut veſta. ſ. Ilia rhea virgo veſtalis mater. ſ. Romuli et p eũ romani imperii, quę ſeruas. i. cuſtodis & cõſeruas, Tyberim thuſcum. i. per Etruriã ex apenninis montibus fluentem. (Ad Tyberim autẽ ſepulta fuit Rhea ilia adhuc viua: vnde ab Hora. in. j. carmi. dicit vxorius amnis, quaſi Iliç maritus ſit, verba eius ſunt. Vidimus flauum tyberin retortis, Littore Etruſco violenter vndis. Ire deiectũ monumenta regis Templaq; veſtæ. Iliæ dum ſe nimium querẽti Iactat vltorẽ vagus & ſiniſtra Labitur ripa Ioue non probante Vxorius amnis) & quę ſeruas romana palatia, ne ꝓhibete. i. ne ꝓhibeatis ſaltem hunc iuuenem. ſ. Auguſtum ſuccurrere. i. opitulari & ne corruat, ſuccurrendo auxiliari (tractum eſt eni ab infantibus aut ędificiis caſum minãtibus, qbus priuſq̃ cadant ſuccurritur ab his qui ruinã ꝓſpiciunt) nos luimus ſatis iãpridem. i. iam à pluſculis annis, noſtro ſanguine. i. effuſione ſanguinis Romani à Troianis oriũdis: periuria Troiæ Laomedõtęę. i. ab Laomedõte rege denominatę (Id diligens poeta fere obſeruat vt condignis appellationibus Troianos nuncupet. Nam vbi mollitiẽ exprobrat phryges aut phrygias apellat, vt o vere phrygię neq; enim phryges, vbi virtutem dardanidas vt Dardanidæ duri quę vos à ſtirpe parentum. Prima tulit tellus &c. vbi perfidia notat Laomedõtiadas, vt hic &. iij. Ænei. Laomedõtiadę bellum ne inferre paratis? Et eiuſdẽ. iiij. Necdum Laomedõtęę ſentis periuria gentis) O Cęſar. ſ. Auguſte (quod potius cum Seruio dixero ꝙ vt cum Mancinello de Iulio intelligam. Nam pręſentis temporis verbum, & aduerbium iampridem indicant continuatam eſſe actionem, ita vt nunc quoq; inuideat atq; queratur curare triumphos humanos, nõ curauiſſe ſolum. Senſus ergo eſt ꝙ dii inuidentes hominibus pręſentiam Cæſaris Auguſti, quem vt malos iuſtius puniãt, in cœlos tranſlatum velit quaſi vero ob Auguſti pręſentiam cohibeantur dii à ſęuiore vltione) o Cæſar igitur Auguſte, regia cœli. i. regnum cœleſte (Eſt autem regia domus quam reges habitãt quaſi ſubaudiatur dominus at ędes gręce dicitur αὐλή. i. aule) iuidet. i. moleſte ꝑmittit iãpridẽ nobis te, & queritur. i. conqueritur te curare triumphos hoĩum, cum ſis dignus cœleſtibus. Quippe. i. vtpote vbi. i. poſtq̃ phas. i. licitum & à diis approbatum, verſum ſup. eſt. ſ. in nephas, hoc eſt reputatur ac ſi ſit nephas atq; nephas verſum ſit, ita vt phas putetur, & vbi tot bella. ſ. geruntur per orbem. i. mundum hunc & tã multę facies. i. ſpecies ſcelerum ſup. ſiunt per orbem, & vllus honos. i. reuerẽtia aut cultus nõ eſt. ſ. amplius aratro. i. agriculturæ dignus i. debitus, aut nõ vllus honos dignus aratro eſt aratro, & vbi arua ſqualent. i. ſqualida ſiunt ac ſitu vincuntur, colonis. i. agricolis, abductis. ſ. ab aratro in bellum ciuile & vbi falces, id eſt cultri meſſorii, curuę conflantur. i. flatu follium fabrorum conuertuntur in rigidum, ideſt induratum & difficulter flexibilem, enſem, ideſt mucronem, & Euphrates. i. accola Euphratis populus, ſcilicet maioris Armeniæ & Parthiæ, mouet bellũ hinc. i. ab vna parte & Germania. i. populus teutonum rheni accola, mouet bellum illinc. i. ab altera parte, & vrbes vicinę. i. Italię & ſociales q̃ſi in medio imperii poſitę ferunt. i. cõferunt arma, hoc eſt bella gerunt inter ſe, ideſt inteſtina & ſocialia, legibus, ideſt fœderibus quibus inter ſe confederatæ erant ruptis, ideſt violatis. Mars impius, ideſt ad impia bella, vt ſunt inteſtina inſtigans, ſęuit, ideſt ſęuitiam ſuam exercet toto orbe & ideo vt per Auguſtum pacetur optat poeta vt diutius apud ſe maneat. Vnde dictum eſt in Buc. Pacatumq; reget patriis virtutibus orbem. Vt, ideſt quemadmodum, quum quadrigæ. i. quaterni equi currum trahere ſoliti effudere, ideſt effuſi proripuere ſe, carceribus. i. repagulis quibus à curſu donec ſignum daretur: arcebantur, addunt ſe in ſpacia. ſ. intra metas cõſtituta, & auriga, ideſt rector equorum tendẽs, ideſt contrahens & tenſa tenens fruſtra ꝙ impar viribus eorum fertur, ideſt violenter protrahitur equis. ſ. ſuis, neq; currus. i. equus currens, aut quadrigę, audit. ſ. obtemperanter, hoc eſt contemnit habenas quibus haberi & cõtineri debeat. Sane ſicut eques ꝓ equo aliquãdo reperit, ita & hic currus niſi metaphora ſit. Ideo autem curulia certamina inſtituta ſunt vt ſint aurigãdi complures periti: nam è curribus olim dimicabant, ſicut in bello troiano factum docet Home. Et hæc in primũ librum Georgicon ſuccinctius emiſſa ſunt.

PIERIVS.

¶ Vt cum carceribus ſeſe effudere quadrigæ.) Seruius negat eſſe comparationẽ, quę ſi ponatur in fine, vitioſum habeatur. Quintilianus tamẽ vult eſſe cõparationem, quia interdum pręcedit rem, cui comparatur, interdũ ſequitur. Quod quidem in Homero Porphyrius obſeruauit, &, vt, dictio ſæpe ſignum eſt cõparationis. ¶ Addunt ſe in ſpacia.) In codi. Mediceo, & aliquot aliis ant. legere eſt. Addunt in ſpacia, abſq; ſe, pronomine, id quod ab eruditis quibuſdam agnitum.

GEORGICORVM LIBRI PRIMI FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM

Hactenus aruorum cultus &c. vt perpetuo tenore P. Virg. Maronis textum explicare poſſim, cõſtitui argumentorum, q̃ ab Ouidio & Mãcinello collecta ſunt ordinem atq; facilem explanationem pręmittere. Argumentum itaq; ouidianũ eſt tetraſtichon. i. quaternariũ, quaternis enim verſibus cõplectitur in ſingulis libris totã materiam, q̃d quoties ſingulis fit carminibus monoſticha dicit, quoties binis diſticha, quoties ternis triſticha, quoties quaternis tetraſticha, quoties quinis pentaſticha & ita deinceps. Nã monos dicitur vnum ſeu ſolũ dyo duo. tris tres, tetras quatuor penta quinq;. ſtichos autem verſus. ¶ Ordo autem eſt ille. ſ. poeta nobilis videlicet Maro hactenus ſup. cecinit cultus aruorum. i. agriculturã, & ſydera cœli. i. quæ ſunt in cœlo hoc eſt ſyderũ obſeruationẽ & ꝓnoſtica, & canit. ſ. modo in hoc. ij. li. comas pãpineas. i. frõdes vites & colles virẽtes. i. habentes arbores virides & virentes, & vires loci deſcriptas, ideſt loca vitium deſcriptarũ in quibus. ſ. optime naſcantur

Argumentum ouidianum.

Tetraſtichon

P. OVIDII NASONIS IN SECVNDVM GEORGICON VIRGILII TETRASTICHON.

Hactenus aruorum cultus, & ſydera cœli:
Pampineas canit inde comas, colleſq; virenteis,
Deſcriptaſq; locis viteis, & dona Lyæi,
Atq; oleæ ramos pomorum ex ordine lectos.

ANTONII MANCINELLI IN EVNDEM ARGVMENTVM.

Proponit, Bacchũq; vocat Maro rite ſecundo
Arboribus diuerſa datur natura creandis.

ſcantur niſi legendum ſit lo‑ cis, & ſenſus canit vites deſcriptas .i. per ſcripta aſſignatas locis, ſcilicet qualq; ſuis, atq; canit dona Lygi, idest Bacchi hoc eſt vinum cura reſoluens & canit ex ordine, lętos .i. fœcundos & vberes & fertiles ramos oleę & pomorum, alii legunt lectos, vt ſit canit ramos oleæ lectos, idest intercifos ex ordine pomorum .i. pomiferarum per inſitionem videlicet, alii læto .i. pulchro ordine.

Panditur inſitio: vitis diuerſa notatur:
Italiæ laudes, ſpecies telluris habentur,
Quo vitis ponenda modo, quo tempore, quid ver
Afferat, hinc viti qualis ſit cultus habendus.

PRoponit &c. ¶ Ordo eſt Maro .ſ. Virgi. pponit .ſ. narranda, ſecundo ſcilicet libro: & vocat .i. inuocat, rite, idest decenter ſecundum priſcam poetarum conſuetudinem, Bacchum, ſcilicet vitiſatorem vbi de vitibus præcipue locutus eſt, & id quidem primo loco facit, proponit inquam, & inuocat. Natura datur arboribus creandis .i. diuerſa deſcribitur natura arborum procreandarum, & id ſtatim prima parte executionis. Inſitio, idest modus inſerendi & inſitas faciendi, panditur, ſcilicet in ſecunda parte executionis. Vitis diuerſa .i. diuerſæ naturę & bonitatis notat .ſ. in tertia parte executionis. Laudes Italiæ habentur, idest recitantur, ſcilicet in quarta parte. Et ſpecies telluris habentur .ſ. in quinta, & quomodo vitis ſup. ſit ponenda i. conſerenda habetur ſup. in ſexta, ſcilicet parte, & quo tempore, & id in ſeptima, & quid ver afferat, habetur ſupp. & hoc in octaua parte, & ſcilicet Maro monſtrat, idest oſtendit, & docet videlicet in nona parte, qualis cultus ſit habendus, idest adhibendus viti & monſtrat .ſ. in decima parte commoda ſyluarum, ſcilicet olearum & aliarum arborum ſponte naſcentium & nõ tantopere coli exigentium vt vites. Et agreſtes, idest in agris verſantes, laudantur .ſ. in vltima parte huius ſecundi libri. Et ita ſingulę feré materię in toto libro pertractatur ſuo ordine, ſcilicet quo iam explicitæ ſunt. Reſtat igitur authoris explanatio, ante cuius textum tetraſtichon Ouidianum ſicut in omnibus fere codicibus reperitur ponemus.



PROBVS.

HActenus aruorum cultus & ſydera coeli: Nũc te Bacche canam.) Mire iterauit illũ verſum, Quid facit lætas ſegetes, quo ſydere terram. In hoc autẽ libro exequitur culturam agri conſiti, qui omnium arborum continet genera. Et ſciendum eſt Virgilium vites quoque arbores dicere. vt, Nec ſecius omnis in vnguem Arboribus poſitis ſecto via limite quadret & Hactenus, vt multi volunt, vna pars orationis eſt, & eſt aduerbium ſignificans hucuſq;. Alii duas partes volunt, pronomẽ & aduerbiũ: vt ſit tenus hac: ſicut, Et Crurum tenus à mento palearia pendent, ſed melius eſt vnam partem accipere orationis. ¶ Hactenus ſydera coeli.) Pleonaſmos. nec enim alibi, quàm in coelo ſunt ſydera. ¶ Bacche.) Inuentorẽ pro vitibus

P. VIRG. MARONIS GEORGICORVM LIBER SECVNDVS.

HActenus aruorũ cultus, & ſydera cœli.
Nunc te bacche canam, necnon ſyluestria tecum
Virgulta, & plẽ tarde creſcentis oliuæ,
Huc pater o Lenee (tuis hic oĩa plena,
Muneribus: tibi pampineo grauidus autumno

pro vitibus poſuit, de quibus κατ' ἐξοχὴν in hoc libro loquitur. nam vites præcipue ſunt, licet & aliarum arborum faciat commemoratioñe. ¶ Nec non ſylueſtria tecum virgulta.) Ideſt infœcundas arbores, quibus pcipue in Italia vites cohærent. ¶ Tarde creſcentis oliuæ.) Res enim diu duratura tardius creſcit. ¶ Huc pater ò Lenęe.) Pater, licet generale ſit omnium deorum, tamen pprie Libero ſemper cohæret: nam Liber pater vocatur. ¶ Lenæus.) auté ἀπὸ τοῦ λινοῦ, ideſt à lacu. Nam quod Donatus dicit ab eo, quòd menté leniat, non procedit: nec enim poteſt græcum nomen Latinam etymologiā recipere. ¶ Tuis hic omnia plena muneribus.) Tuis muneribus hic ſunt omnia plena: & ea vbiq; requirunt. ¶ Pampineo autumno.) Cuius tempore vites folijs & fructibus plenę ſunt: & ſub quo maturæ ſiunt. Et Pampineo pro pampinoſo dixit, vt nemus frondeum pro frondoſum. ¶ Tibi floret.) In honorem tuum exultat & lætus eſt. Nam autumnali tempore re vera florere non poteſt ager. ¶ Vindemia.) Cum vindemiam numero ſingulari dicimus, vnius anni ſignificamus: cum plurali, multorum: vt meſſem, meſſes: hyemem, hyemes. hæc enim ſemel tantum annis quibuſq; contingunt. Multi tamé volunt Videmiam eſſe totius orbis generaliter, Vindemias ſingularium partium: vt plus ſignificet ſingularis, q̃ pluralis numerus. ſicut plus eſt cum dicimus, per terram pluit, quàm per terras. tunc enim omne elementum per ſingularem numerum, non terras aliquas ſignificamus. Muſto, muſtum numero tantū ſingulari dicimus, ſicut & vinū: licet Ouidius abuſiue dixerit muſta. Sed hoc ille plus fecit, q̃ & muſtis dixit: cum (vt diximus) de his nominibus tres caſus tantum vſurpari conſueuerint.

Floret ager: ſpumat plenis vindemia labris)
Huc pater ò Lenæe veni: nudataq; muſto
Tinge nouo mecum direptis crura cothurnis.

ASCENSIVS.

¶ Hactenus aruo⁊ cultus &c. Poſtq̃ in primo libro oſtenſum eſt: quid faciat lætas ſegetes quo ſydere terram vertere conueniat: nunc docturus vlmis adiungere vites: arbuſtaq; deſcripturus: facit continuatioñe ſequentium cum precedentibus dicés: hactenus deſcripſi cultus aruo⁊, & ſydera cœli, nūc te Bacche caná &c. Itaq; pponit in principio, inuocat ibi, huc pr̃ ò Lenæe: & proſequitur ibi, principio arboribus. In primo autem libro agriculturam executus eſt: quia ea magis neceſſaria eſt mortalibus quàm vitium plátatio, priorq; inuenta. Sane ſm̃ Mancinellum meſozeugma eſt in primi verſus elocutione. De quo q̃d ſentiā puerulis paucis explicauero. Zeugma fit quoties duo⁊ aut plurium conſtructibilium tertium expreſſum cōformaẽ viciniori aut viciniſſimo in debitis accidentibus & ad reliquum aut reliqua reduci poteſt facta accidentium conformitate. Quoties autem tertium in principio ponitur, dicitur protozeugma hoc eſt anterius zeugma quod Seruius vocat zeugma à ſupiori: vt ſi dicam. Fleuit mater & filij eius quoties in medio meſozeugma: nā meſon medium dicunt græci, vt mater fleuit, & filij eius, Quoties vero in fine dicitur hypozeugma ſeu ſubzeugma: hoc eſt zeugma ab inferiori, vt mater & filij eius fleuerunt: hic ergo quia tertiū hoc eſt verbum in fine ponitur, vẽ potius hypozeugma dicendum. Neq; id quidem in accidente congruitatem mutante: hoc eſt in genere aut numero aut perſona, aut caſu, ſed in tempore duntaxat: nam in verbo canam intelligitur verbum cecini, eiuſdem numeri & perſonæ: ſed diuerſi temporis. Seruius quoq; atteſtatur pleonaſmon cum dicit ſydera cœli: quia non ſunt alibi quàm in cœlo ſydera vt inquit: abundat ergo particula cœli: veruntamen non difficilis eſt eius rei purgatio. Sed nos ordiné q̃ ſequamur q talis eſt. Ego inquit Virgilius: hactenus, ideſt ad hunc vſq; locum, ſubaudi cecini cultus aruorum & ſydera cœli. i. occaſus & ortus ſyderum in cœlo exiſtentium, & qualem quęq; tempeſtatem cient. Nunc. i. deinceps. i. in hoc ſecundo libro: ò Bacche ego canam te. i. tua dona: hoc eſt vitem. Poſſemus à vocandi caſu incipere ſic, ò Bacche ego cecini hactenus cultus &c. nunc canam te necnon. i. & etiam caná tecum: virgulta ſylueſtria. i. arbores in ſyluis naſci ſolitas, & prolem oliuæ. ſ. arboris quæ & olea dicitur, creſcentis tarde. O pater Lenæe. i. torcularis aut torculari præfecte: hoc eſt Bacche veni huc. i. ad me, & in auxilium meum omnia. ſ. ſunt. hic. i. in hoc opere, plena tuis muneribus. i. inuentis, & donis, hoc eſt plurima eorum quæ hic deſcribentur vt vites & ea⁊ arbores ſunt tua munera. ager grauidus. i. onuſtus autumno pampinis: hoc eſt vitium frondibus aut folijs decorato: floret tibi. i. honorem tuum, aut tibi: tanq̃ authori aut inuentori ſuo. Vindemia ſpumat tibi labris. i. vaſis labratis quibus vinū muſtum transfunditur: plenis, ſcilicet muſti recens preſſi. Veni inquam huc ò pater Lenæe, & tinge mecum. i. vt ego crura nudata. i. nuda facta cothurnis. i. altis illis calciamentis quæ etiam ſuras ambiunt, & quibus agricolæ fere vtuntur ſicut & venatores & omnes quibus inter ſpinas & vepres currendum eſt. ſignificat autem ſe poeta in hoc opere agricolam & vinitoré pro loci qualitate: cothurnis inq̃ direptis. i. raptim depoſitis: tinge dico muſto. i. vino nouo: quia nondum in vas ſuum miſſo: hoc eſt aſpira mihi rem vinariam tractanti. Zeugma.

PROBVS.

¶ Nunc te Bacche canam.) Bacchari eſt furere, inde & Bacchę dicūtur, quæ per furoré ſacra Liberi patris celebrabant, & ipſe Bacchus vocaẽ à furore, quem incutit cultoribus ſuis. Idem Lenęus dicitur torcularis à nomine græco, & quod ληνοῦ appellant torcular. ¶ Cothurni.) ſunt calciamentorum genera venatori apta quibus crura etiam muniuntur, cuius calciamenti effigies eſt in ſimulachris Liberi & Dianæ. Bacch⁹.

MANCINELLVS.

¶ Hactenus aruorum.) Huius quoq; ij. voluminis argumétum carminibus patet. Sed cur poeta ab agro⁊ cultura incœperit poſtea vitium, de exordio ſcribés aperui, vbi & vitium arborumq; culturas Emophum Athenienſem primum inueniſſe. Pli. referente edocui. ¶ Hactenus cecini.) Eſt enim Meſozeugma. ¶ Sydera cœ.) pleonaſmos eſt in dictione cœli. i. ſuperabundantia, de qua late Fab. lib. ix. ¶ Te bacche.) Ideſt tua munera, vt vites, de quo latius ibi, Poculaq; inuentis acheloia miſcuit vuis. Dicitur auté Bacchus à furore, qué incutit cultoribus ſuis, vt Probus aſſerit. ¶ Sylueſtria virgulta.) Sylueſtres arbores, inter quas & geniſtas, & ſiler, & ſalices accipe. De virgultis autem diximus in Tityro. ¶ Tarde cre. oli.) Pli. lib. xvij. cap. xij. ſcrib. Natura tarde creſcere omnia longo æuo durātia, at quæ occidunt velocia eé, vt ficus, malus, pirus. Idemq; lib. xvij. cap. lxj. ſcribit ad ſua tpa duraſſe in Linterno Aphricani prioris manu ſatas oliuas, & myrtus eodé loco conſpicuæ magnitudinis. ¶ Lenæe.) Lenæus Bacchi nomé, lenos enim torcular dicitur, Lenæus torcularis, vt Probus ait. ¶ Grauidus autumno.) non grauidis in ablatiuo, ſed grauidus in nominatiuo legendum eſt, ſic enim antiqui textus habēt, eſt ergo diaſtole figura. ¶ Floret.) Lætus eſt labris ahenis. ¶ Cothurnis.) Videto Eclo. vij. ¶ Muſto nouo.) & hic pleonaſmos eſt, vel epexegeſis, nam vt ſcrib. Noni. Muſti non ſolum vinum: verum nouellum quicquid eſt, dicitur, recte Neuius vtrū ſit melius virginem an viduam ducere, virginem ſi muſta eſt. Lenæi. Muſtus

Aſcenſius.

PIERIVS.

¶ Multa nimirū in hoc libro deerunt: quia paginæ nonnullæ in codice, Romanis literis ſcripto, cui potiſſimū innitimur deſiderantur. Quoad vero licuit, alijs codicibus adiuti ſumus, & oino multa obſeruatione digna deprehendimus, quę ſi non omnia ad lectionis emendatioñe, certe ad ſententiarū illuſtratioñe faciāt: quicquid id fuerit, Lectorem rogatum velim, vt boni conſulat.

SERVIVS.

¶ Pricipio arboribus.) Creādarum arborum naturaliter ſunt tria genera. Aut enim ſua ſponte naſcuntur: aut ex ſeminibus fortuito iacentibus ſurgunt, aut ex radicibus pullulant. nam cætera vſus inuenit fauente natura. ¶ Sponte ſua.) Sponte modo nomen eſt: quia iunctum eſt ei genus, quo caret ſemper aduerbium. ¶ Veniunt.) Creſcunt: vt alibi, Illic veniunt felicius vuæ. ¶ Camposq; & flumina late Curua tenent.) Per tranſitum oſtendit in quibus locis arbores ſponte naſcantur, ſcilicet in humidis. Nam terra mater eſt rerum omniū, & ſeminum cunctorum creatrix. ¶ Vt molle ſyler.) Arboris genus eſt. Syler, & notandum genus neutrum de arbore: quod

Principio arboribus varia eſt natura creandis.
Nanq; aliæ nullis hominum cogentibus, ipſæ
Sponte ſua veniunt: camposq; & flumina late
Curua tenent: vt molle ſyler, lentæq; geniſtæ,
Populus, & glauca canentia fronde ſalicta.
Pars autem poſito ſurgunt de ſemine: vt altæ
Caſtaneæ, nemorumq; Ioui quæ maxima frondet
Æſculus, atq; habitæ Graijs oracula quercus.

ſe: quod eſt admodum rarū. ⁋ Glauca canentia fronde ſalicta.) Locum ſalicum ꝓ ipſis arboribus poſuit. bene autē ait. ⁋ Et glauca & canentia.) Nā ſalix ab vna parte alba eſt, ab altera viridis. Sane Cacephaton eſt glauca canētia. ⁋ Pars aūt poſito de ſemine ſurgunt.) Quacunq; ratione proiecto, vel ab auibus, vel ab hominibus: ne incipiat eē induſtriæ. Dicit quippe pleraſq; arbores ex ſemine naſci non ſtudio hominum iacto, ſed quocunq; modo & euentu. ⁋ Pars ſurgunt.) Pro ſurgit. ⁋ Nemorūq; Ioui quæ maxime frondet Æſculus.) Ordo eſt, Nemorūq; maxima æſculus, quæ Ioui frondet, ideſt quæ creſcit in Dodonæo nemore, quod erat Ioui conſecratum. ⁋ Atq; habitæ Graijs oracula quercus.) Nam in Dodonæo nemore arbores dantes reſponſa fuiſſe dicuntur. ⁋ Habitę autem Graijs.) vel quaſi non credens dixit, vel quaſi Italus, qui loca illa neſciret. vel re vera quondam Habitæ, quia illo iam tempore ſilebant. ⁋ Pullulat ab radice.) Mira in ſingulis proprietas, nam ait, ſponte ſua veniunt, ſurgunt de ſemine, pullulat ab radicibus. ⁋ Vt ceraſis vlmiſq;.) Hæc ceraſus his ceraſis facit. Sane Ceraſus ciuitas eſt Ponti: quā cum deleſſet Lucullus, genus hoc pomi inde aduexit, & à ciuitate Ceraſum appellauit. Nam arbor ceraſus pomum ceraſum dicitur. Hoc aūt etiā ante Lucullum erat in Italia, ſed durum: & cornum appellabatur: quod poſtea mixto nomine, cornoceraſum dictum eſt. ⁋ Parnaſia laurus.) A Parnaſſo monte Apollini conſecrato.

Pullulat ab radice alijs denſiſſima ſyluæ:
Vt ceraſis, vlmiſq;: etiam Parnaſia laurus
Parua ſub ingenti matris ſe ſubijcit vmbra.

PROBVS.

❡ Atq; habitæ graijs oracula q̄rcus.) exiſtimat in dodonę Iouis oraculo q̄rcū vocalē fuiſſe, ex qua lignum Mineruа argonautis futura ꝓdiceret. ⁋ Vt Ceraſis vlmiſq; ēt Parnaſia laurus.) Ex vrbe ceraſunte, quę eſt in pōto Lucullus, qui oppugnauit Mithridatē, trāſtulit arboris genus, quod fert ceraſia poma. Ipſe aūt oppidi noīe ceraſon vocauit, pomū ceraſium. ⁋ Parnaſia laurus.) dicit quia ſubiecta eſt Apollinis tutelæ, cuius oraculum delphicū parnaſo monti phocidos ſubeſt.

Cerasis. Cera.

MANCINELLVS.

❡ Principio.) canā videlicet ſiue à ꝑncipio. ⁋ Arboribus varia, eſt natura creādis.) Maro in hac re Theophraſtum ſecutus eſt, ille enim lib. ij. inquit. Arborum ſummatim plātatarū generationes, aut ſponte aut ſemine, aut radice, aut euulſiōe, aut ramo, aut ſurculo, aut ipſo trunco factitētur. Videto aūt paulo inferius ibi videlicet. Hos natura modos &c. ⁋ Molle ſiler.) Plin. li. xxiiij. c. xxxvj. inquit. Sileris folia illita fronti capitis dolores ſedant, ſerpentes & hunc fruticē refugiunt, baculūq; ruſtici ob id ex eo gerunt. ⁋ Geniſtæ.) Pli. lib. xix. c. ij. inquit. Aſia ex geniſta facit ligna ad retia ꝓcipue in piſcādo durātia, frutice madefacto decem diebus, & lib. xxiiij. c. xxiiij. ait Geniſta quoq; vinculi vſum ꝓſtat, flores apibus gratiſſimi. Geniſta itē mixta cum axungia genua dolentia ſanat. ⁋ Populus.) legito Pli. li. xv. c. xxvj. ⁋ Glauca.) Glaucus color viridis coeruleus dicitur, vt in Gel. legitur li. ij. c. xxvj. ⁋ Salicta.) Plin. lib. xvj. cap. lij. ſcri. de Salice. quod in Aſia tria genera obſeruāt nigram vtiliorem vitibus, candidā agricolarum vſibus, tertiā, quæ breuiſſima eſt, quam elicem vocant. ⁋ Caſtaneæ.) de ijs multa Columel. lib. iiij. & Pli. xv. ⁋ Æſculus.) Arbor eſt glandifera ab edo; nā eius fructu olim homines veſcebātur, & Plin. lib. xvj. cap. vj. inquit. glans optima in quercu, atque grandiſſima, mox æſculo. ⁋ Oracula quercus.) Exiſtimant in Dodonæi Iouis oraculo quercum vocalem fuiſſe, ex qua Minerua argonautis, futura ꝓdixit. Probus author. Strabo vero lib. vij. inquit, Dodonęum autem oraculum, quemadmodum & cætera quodāmodo derelictum eſt, Videto latius Eclogā. ix. ⁋ Ceraſis.) Ceraſi ante victoriā Mythridaticā. L. Luculli nō fuere in Italia. Ab vrbis anno ſexcēteſimo octogeſimo, is primum vexit ponto, ſeptentrione frigidiſq; gaudent Pli. lib. xv. c. xxv. ⁋ Parnaſia laurus.) Plin. lib. xv. c. vlti. ſcri. q̄ duo genera eius tradit Cato, Delphicam, & Cypriā. Delphicā eſſe æquali colore. viridiorem. Maximis Bacchis, atq; è viridi rubentibus, hac victores, Delphis coronati, & triumphātes Romæ. Cypriā eſſe folio breui nigro per margines imbricato criſpam. ⁋ Se ſubijcit.) attollit.

Siler. Genistę Glauc⁹ color. Tria genera. Salicū. Æscul⁹. Querc⁹ Duo genera lauri.

ASCENSIVS.

❡ Principio arboribus &c.) Hæc eſt pars executiua in qua incipit tractare de arboribus fructiferis vitiferis & cæteris. Nulla enim eſt arbor quæ nihil agricolis conferat. Sylueſtres enim & ſteriles ſe præbent hoc eſt materiam aūt ædificiorum aut ignis. Oſtendit aūt variam arborum naturam, vt qua via eas ſibi agricola comparet noſcat. ❡ Ordo eſt. Principio. ſ. canā aut deſcribā quia varia &c. Aut principio. i. in primis notandis agricolę, eſt varia natura creandis arboribus, ideſt ad creandas, & producendas arbores, aut arboribus creādis, ideſt quæ creantur. Nam ꝓ quia aliæ, ideſt aliquæ veniunt, ideſt oriuntur ipſæ, ideſt per ſe nullis hominum. i. nullis hominibus. (Elegantius tamen & ſignificantius dixit quam ſi dixiſſet nullis hominibus, nā nullis hominum qui partitionē denotat idem eſt ac ſi dicat, ne vnus quidem homo quicunq; is ſit) cogentibus. i. compellentibus per artem aut laborem, & tenent. i. occupant late. i. ampliter campos & flumina curua. i. ripas fluminum quę fere curuę ſunt, vt ſiler. i. illud genus fruticis, molle. i. tenerum & flexibile, & geniſtæ lentæ. i. flexibiles, & teneræ & populus arbor iuxta ripas ſponte naſcens & ſalicta canētia, ideſt albicantia. ſ. in cortice, fronde glauca, ideſt coerulei ac viridis coloris, Et hæc quidem ſponte. Autem ꝓ ſed. pars, ſcilicet arborum hoc eſt arbores partim ſurgunt. i. pullulant & exoriuntur de ſemine, vt caſtaneæ altę, ideſt ſublimes & æſculus quę frondet Ioui, ideſt in honorem aut tutelam Iouis maxima, ideſt maximis floribus, aut vberrimis, nemorum. i. inter nemora Ioui ſacra & quercus habitæ. i. exiſtimatæ, graijs. i. græcis oracula. i. pro oraculis & reſponſis deorum. credunt enim græci in Dodona ſylua quercus vocales oracula edidiſſe. Denſiſſima ſylua. ſ. maxima congeries arborum nouellarum pullulat alijs, ab radice vt ceraſis & vlmis, etiam laurus Parnaſia, ideſt quæ plurima naſcitur in Parnaſo in gratiam phœbi, parua. i. cum adhuc parua eſt, ſubijcit, ideſt ſurſum iacit & attollit ſe ſub ingenti vmbra matris. i. maioris laurus è cuius radice, pullulat. Sunt ergo triplices, naturæ arboribus creandis. Nam aliæ naſcuntur ſine ſemine, & radice, aliæ ex ſemine, aliæ ex radice, addi poteſt quarta ſed mixta earum quæ ex ſemine & ex radice naſcuntur, nam fere quæ ex ſemine, etiam ex radice naſcuntur.

SERVIVS.

❡ Hos natura primū dedit.) Bene primū. Nam vt etiam ſupra dixim⁹, fauor naturæ fuit ēt ad alios inueniēdos. contra naturam enim nihil hominū inuentum valeret. ⁋ Via ſibi repperit vſus.) Ratione. vt, Inueni germana viam. ⁋ Hic plantas tenero.) Inter plantas & plantaria, hoc intereſt, quòd plantæ raptæ ſunt de arboribus. Plantaria vero, quæ ex ſeminibus nata cum radicibus & terra propria transferunt: vt, Et viua ſua plantaria terra. ⁋ Sulcis.) Foſſis: vt, Auſim vel tenui vitem committere ſulco ⁋ Hic ſtirpes obruit aruo.) Altius deponit validiores cū radicib⁹ plātas. ⁋ Quadrifidaſq; ſudes.) Ita robuſtas vt poſſint in quatuor partes diuidi. ⁋ Et acuto robore.) Pro acuti roboris accipimus. Et bis idem eſt dictum. nam & valli, & ſudes idē ſunt. ⁋ Syluarumq; aliæ ꝓſſos ꝓpaginis arcus. Expectant. Propago ꝓcipue vitibus congruit. vnde apparet Syluas eum etiam de vitibus dicere. ⁋ Et viua ſua plantaria terra.) Et alię ſyluarum expectant plantaria cum ſua terra viua, ideſt naturali, vt, Viuoq; ſedilia ſaxo, ideſt naturali. Inde ē, Mutata ignoſcēt ſubito ne ſemina matrem. ⁋ Quin & caudicibus ſectis.) Caudicibus poſuit ꝓ codicibus ſicut caulē, ꝓ colē: lauricē, ꝓ ſorice dicimus. Fit autē, quod

Hos natura modos primum dedit: his genus omne
Syluarum, fruticumq; viret, nemorumq; ſacrorum.
Sunt alij, quos ipſe via ſibi reperit vſus.
Hic plantas tenero abſcindens de corpore matrum
Depoſuit ſulcis. hic ſtirpes obruit aruo,
Quadrifidaſq; ſudes, & acuto robore vallos.
Syluarumq; aliæ preſſos propaginis arcus
Expectant: & viua ſua plantaria terra.
Nil radicis egent aliæ, ſummumq; putator
Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.
Quin & caudicibus ſectis (mirabile dictu)
Truditur è ſicco radix oleagina ligno.
Et ſępe alterius ramos impune videmus
Vertere in alterius: mutatamq; inſita mala
Ferre pyrum: & prunis lapidoſa rubeſcere corna:

Quare agite ò proprios generatim diſcite cultus
Agricolæ, fructusq; feros mollite colendo:
Neu ſegnes iaceant terræ. iuuat Iſmara Baccho
Conſerere, atq; olea magnum veſtire Taburnum.

quod nunc dicit de oliua & myrto: quarum ſicci ſtipites ſecantur vſq; ad medullam, & terræ infoſſi ex ſe arbores creant: quod ſine dubio mirum eſt. ¶ Truditur.) Vrgente natura procreatur. ¶ E ſicco ligno.) Ex arido. ¶ Radix oleagina.) Deriuatum ab olea. ¶ Impune videmus.) Sine damno ſui. Et loquitur de inſitione. Sane inſitas arbores dicimus: inſertas vero cauſas aut fabulas. ¶ Lapidoſa corna.) Dura. Alibi, Lapidoſaq; corona Dant rami. ¶ Proprios generatim.) Generatim, per ſingula genera. Generaliter autem eſt ſimul omnia. γενικῶς, καὶ κατὰ γένος. ¶ Segnes terræ.) Pigre, infœcundę. & docet poſſe induſtria etiam loca aſperrima ad fertilitatem perduci. ¶ Iſmara.) Montes Thraciæ. ¶ Olea magnũ veſtire taburnũ.) Per hos montes ſignificat etiam montuoſa & aſpera loca tentanda eſſe. Taburnus aũt mons campaniæ. ¶ Veſtire.) vero, implere ſignificat.

PROBVS.

¶ Iuuat Iſmara Baccho Conſerere, atq; olea magnum veſtire taburnum.) Thracia vino fertilis, cuius nationem quandam appellat Home: Aliter oppidũ eſt Iſmarus, quod expugnauit Vlyſſes, cum à Troia diſcederet. & victor vinum accepit à Marone, cuius pater Cupithus traditur, quod Cyclopi dedit. Eius aũt tanta vis exiſtimatur; vt vnum metrum vini viginti etiam metra ſuſtineat aquę, Ergo quia tam efficax eſt natura in vino thraciæ, pręcepit eam conſerendam vitem. Taburnus mons eſt Apuliæ regionis quæ fertilis eſt olea.

MANCINELLVS.

¶ Hos natura modos.) Pli. lib. xvj. c. xxxij. inquit, Arbores quas naturæ debeamus tribus modis naſcuntur, Sponte aut ſemine aut ab radice. Cura numeroſior exiſtit. ſed latius vide ibi, principio arboribus, &c. ¶ Syluarum.) *Syluæ.* Sylua ab hyle quod eſt materia dicitur, vel à xylon quod eſt lignum eſt aũt ſylua generalius nomen. ¶ Fruticum.) *Frutex.* Frutex eſt, qui ad iuſtam magnitudinem arboris non aſſurgit, & ſtatura ſimilis eſt multis herbis, ſed nõ demoritur, neq; areſcit, vt herba. ¶ Nemorum.) De nemore videto Eclogã. vj. ¶ Via.) ratione. ¶ Hinc plantas.) Plin. lib. xvij. cap. vij. inqt auulſisq; arboribus ſtolones vixere. quo in genere, & cum parui ſunt, auelluntur, partemq; aliquam è matris quoq; corpore auferunt, ſecum hoc modo plantantur punicę coryli. mali, ſorbi, fici in primisq; vites. ¶ Stirpes.) Craſſos truncos cum radicibus. ¶ Quadrifidas ſudes.) perticas vel ſurculos in quatuor partes fiſſas. ait enim Theophraſtus libro primo. Oleas quoq;, & ficos multifidas demittere ſolent. Plin. etiam lib. vij. ca. xvij. ait ex eodem inuentu eſt ſurculos abſciſſos ſerere. hoc primo ſepis cauſa factum ſambucis, cotoneo, & rubis depactis, Mox & culturę, vt populis, alnis, ſalici, quæ vel inuerſo ſurculo ſeritur Acuto robore vallos. i palos acutos, & ſurculos. Seruntur enim ſurculi quadrifidi & acuti. ¶ Propaginis arcus.) Pinus Baccha & propagine ſeritur. Citrea item grano & propagine. author Plinius libro. xvij. Terræ mandare cacumẽ, vti de ſalice dictum eſt. ¶ Caudicibus.) *Caudex* Caudex dicitur in arbore quod ſupra terram ſimplex aſſurgit, *Caulis.* in herbis vero caulis appellatur, vt Theophraſti interpres oſtendit. ¶ Radix oleagina.) *Radix.* Radix eſt quod ſubter telluri cohęret, *Olea.* Olea autem Theophraſto teſte libro ſecundo pluribus modis venire videtur: Nam ex trunco, ramo conciſo, radice, ligno virga. ¶ Impune.) ſine damno. ¶ Vertere.) ſupple ſe in alterius ſcilicet ramos. ¶ Iſmara.) Iſmarus Thraciæ mons inſignis oleo, & vino, teſte Vibio. ¶ Taburnum.) Taburnus mons eſt Apuliæ regionis, quæ fertilis eſt oleæ, vt Probus inquit, Poeta libro Æneidos. xij. meminit etiam dicens, Ac veluti ingenti ſylua, ſummo ve taburno. Cum duo conuerſis inimica in prælia tauri, Frõtibus incurrunt.

ASCENSIVS.

¶ Hos natura modos primum &c.) Sunt itaq; inquit tres modi arborum naturaliter naſcẽtium, quibus quartum adiecit ars quę triplex eſt, nam aut alteri arbori per inciſionẽ infigitur virgultũ: aut abſciſſum terræ cõmittitur eiq; conglutinatur, per tranſplantationem plantaria nouam naturam induunt. Quinetiam radix, aut truncus interdum proplanta terræ committitur. ¶ Ordo eſt natura dedit primum. ſ. prius q̃; ars inuenta eſſet quæ naturã imitatur: hos. ſ. dictos modos arborum videlicet creãdarum, oẽ genus ſyluarum. i. magnarum arborum in quibus ſunt alta ſilentia, & fruticum. i. humilium virgultorum quæ ad menſuram iuſtam arbori non aſſurgunt, hyeme tamen non intereunt, & ſacrorum nemorũ. i. lucorum viret has. ſ. modis dictis. Alij. ſ. modi, ſunt. i. extant, & reperiuntur quos, ipſe vſus. i. experientia reperit ſibi. i. ad ſuum commodum via. i. ratione & exercitatione hic. i. quis plantator abſcindẽs plãtas. i. ramos aut virgulta vt plantent, de tenero corpore matrum depoſuit. i. credidit & commiſit, ſulcis. i. ſcrobibus hic. i. alius, obruit. i. ſepeliuit & cooperuit aruo. i. terra qualis eſt in aruo ſtirpes. i. truncos craſſos cum radicibus, & ſudes. i. perticas, quadrifidas. i. in quatuor partes fiſſas, & vallos. i. palos & ſtipites robores, ideſt trũco acuto quomodo ſalices in ſepibus naſcuntur. Et aliæ ſyluarum. i. aliæ ſyluæ, expectant, ideſt deſiderãt vt procreentur arcus. i. curuaturas ſeu ramos circunflexos, propaginis. i. vitis, vt pinus citreæ aliarumq; ex propagine naſcentium, & expectãt plantaria. i. plantas cum radicibus viua. i. virẽtia ſua terra. i. per ſuam propriam & natiuã terram aut expectãt plantaria viua cum ſua terra. i. volunt vt radices trãſferant vna cum terra in qua primum natæ ſunt. Aliæ. ſ. arbores, nil, ideſt nõ alicuius, non egent alicuius radicis, aut nil. i. non egent radicis, & putator, ideſt amputator & deciſor referens, ſummum cacumen. i. virgultum ex vertice arboris, haud. i. non dubitat, ideſt veretur aut formidat, mandare. i. committere terræ. ſ. ipſum cacumen vt radices iaciat, & pullulet. Quin. i. quinetiam: quaſi dicat, & quod plus eſt radix oleagina. i. oleæ arboris, truditur. i. pullulat vbertim è ligno ſicco, cui. ſ. incluſa eſt. & hoc caudicibus. i. codicibus hoc eſt truncis ſectis. i. fiſſis & diuiſis mirabile. i. quæ res eſt mirabilis dictu. i. dum dicitur aut vt dicatur. (Codicem pro trunco accipi notum eſt ex illo Iuuenalis reſidens in codice pellex, pro volumine vero accipitur eo quod ſicut in codice. i. trunco, ſunt multi libri. i. interiores cortices in quibus, vt in membranis olim ſcriptitabãt, ita in codice, ſunt multa folia ex libro olim conſtantia. *Codex.* Reprehẽdit aũt hoc loco Seruius à Beroaldo his verbis. *Beroal.* Dicuntur à Seruio hoc in loco ea quæ nec vera ſunt, nec veriſimilia, nec ab vllo ſcriptorum memorata, neq; Virgilianis, verſibus conuenientia, nãq; poeta illis verſibus loquitur de inſitiõe qua leuigatur falce truncus, & aut inter corticẽ lignumq; inſerit calamus, aut fiſſo trunco imprimitur medullæ, cuius rei tota diſciplina tradita eſt à Columella, in, tertio, à Plinio in. xvij. à Palladio pluribus in locis & tanta eſt vis inſitionis, vt etiam ſatiuę ſylueſtrium radicibus inſerantur natura ſiccioribus, aptiſſima. n. eſt inſitis ſiccitas, vt author eſt Plinius. Inde dictum eſt à poeta, Truditur è ſicco radix oleagina ligno. i. olea inſeritur & radices agens, viuiſcit etiam in ſicco ligno, quod eſt mirabile dictu. Cato pręcipit inſeri oleas luna ſicca. Hæc ille. Ex qbus patet quod non lignum ſectum pullulat, ſed in ligno ſicco ſecto incluſum virgultum. ſed ad ordinẽ redeo.) Et nos, videmus impune. i. paſſim ſicut quod ĩpune fit, paſſim fieri ſolet, vertere. i. trãſmutare ramos alterius. i. vnius arboris. in. ſ. ramos alterius. ſ. arboris, & nos videmus, pirum mutatã. ſ. in natura per inſitionẽ ferre mala inſita, ramorum inſitorum fructus à piris longe diuerſos, & nos videmus ſępe corna lapidoſa. i. lapidibus ſeu oſſibus, plena, rubeſcere prunis, ideſt ferre pruna rubicundula. Quare, ideſt quamobrẽ quod, ſ. ſua eſt cuiq; natura & naturæ ſequitur ſemina quæq; ſuæ. Agite, adhortandi aduerbium, ò agricolæ diſcite generatim, ideſt p ſingula genera, proprios cultus. ſ. arborum. i. quomodo coli, volunt vt ferant mites fructus, vnde ſequitur, & mollite. i. molles & mites facite fructus feros. i. ſylueſtres, colendo, ideſt p cultũ. (Capitur aũt hoc loco colendo actiue apud Quintilianum paſſiue cum dicit. Sed memoria excolendo ſicut cætera, omnia augetur) neu. i. neue terrę iaceant ſegnes. i. ignauę, & inutiles nihil frugum, aut bonorum fructuũ ferẽtes (niſi forte malis dicere, neu fructus iaceant ſegnes terræ. i. in terra hoc eſt humi) iuuat. i. adiuuat rẽ agricolę & delectat, conſerere Iſmara montẽ Thracię Baccho i. arbutis, vt vites Baccho dicatas ferant, & iuuant, veſtire taburnum. i. montẽ illum Apulię olęa, cuius ferax eſt. Iuuat aũt. i. delectat quia iucundum eſt videre lętos fructus, aut iuuat. i. prodeſt, quia vtile eſt feraces terras conſerere.

PIERIVS.

¶ Sũt alij quos ipſe via ſibi reperit vſus.) In Longobardico exẽplari viam, legit accuſatiuo caſu, quod forte non diſpliceat, ſi ordinẽ feceris, Sunt alij, quippe modi, quos vſus reperit ſibi viam. Seruius tamen agnoſcit via. i. ratione. vt Inueni germana viam, alij dicunt, via, inter eundũ qppe in ipſo pgreſſu rerum & experientia. In mediceo paraphraſis eſt, via, ingenio.

Tuq́; ades inceptumq́; vnà decurre laborem,
O decus, ò famę merito pars maxima noſtræ
Mœcenas, pelagoq́; volans da vela patenti.
Non ego cuncta meis amplecti verſibus opto:
Non mihi ſi linguæ centum ſint, oraq́; centum,
Ferrea vox, ades, & primi lege litoris oram.
In manibus terræ: non hic te carmine ficto,
Atq; per ambages, & longa exorſa tenebo.

SERVIVS.

¶ Tuq; ades Mecœnas.) Adeſto, & inceptum fauoré omnibus libris impendito, nam vbiq; eum inuocat. ¶ O decus, ò famæ merito pars maxima noſtræ.) Horatius, O & præſidium & dulce decus meum. ¶ Pelagoq; volans da vela patenti.) Simplici generi carminis præſta fauorem: vt vela fauoré accipiamus. ¶ Patés pelagus.) carminis facilitatem, Hoc autem carmen facile eſſe ipſe ſignificat dicés, &c. ¶ In manibus terræ.) hoc eſt in facili & in promptu res poſita eſt: &c. ¶ Non ego cúcta meis amplecti verſibus opto.) idest, Nó ſum vniuerſa dicturus: nec enim poſſum, quare & ſuam verecunde extenuat poſſibilitatem, & Mecœnatis auribus ex ſui carminis breuitate blanditur. Alij aliter accipiunt. Conſtat Mecœnatem fuiſſe literarum peritum, & plura compoſuiſſe carmina. nam etiam Auguſti Cæſaris geſta deſcripſit, quod teſtatur Horatius dicens. Tuq; pedeſtribus Dicis hiſtoriis prælia Cęſaris Mecœnas melius, ductaq; per vias Regum colla minacium, vt hoc nunc dicat. ¶ Inceptú vna decurre laboré.) ideſt adeſto, & ſimul ſcribamus. licet enim quæ tu ſcribis, conſtet eſſe ingentia: meum aűt carmen & breue ſit, & totum id explicare nó poſſim, debes tamé fauere minoribus, vt Pelagoq; volans da vela paténti, ſit ingentia ſcribe. ¶ Et primi lege litoris oram.) Faue minora ſcribéti. Non ego cuncta meis. Lucretij verſus, ſed ille ænea vox ait, non ferrea. ¶ Primi lege litoris oram.) Lege nauticus ſermo eſt, qui nunc & ad nauigandum, & ad lectionem poteſt referri. Nam hoc dicit, faueto principio, vel humilitati carminis mei. ¶ In manibus terræ.) Ideſt in facili & in promptu eſt terrarum deſcriptio. quod πρόχειρον Græci dicunt. ¶ Non hic te carmine ficto, atq; per ambages, & longa exorſa tenebo.) Ideſt ſimpliciter vniuerſa deſcribam: neq; vt in Æneide, aliquibus figmentis, aut vllis vtar ambagibus. ¶ Lóga aűt exorſa.) dicit prooemia longe repetita: quæ conſtat eſſe vitioſa.

MANCINELLVS.

¶ Tuq; ades.) primo volumine Aug. Cæſa. inuocauit. hic, vero Mecœnatem, cui & totum opus dedicat. Inceptumq; vnà decurre laborem. i. auxiliare mihi tuo ingenio. ¶ Patenti vela.) i. paténti & amplæ materiæ. ¶ Vela.) ſtudium, & auxilium. ¶ Volans.) citus & feſtinus in antiquis textibus, & volans, & volés legitur, vtrúq; conuenit. ¶ Non mihi ſi.) non optarem amplecti cuncta inquit ſi centum &c. ¶ Ferrea vox.) firma, indeficiens. ¶ Et primi lege, litoris oram.) nauiga extremitatem primi litoris. i. principio huius voluminis tuo mihi ingenio, ac ſtudio faue Per ambages, verborum circuitus. ¶ Longa exorſa.) longa exordia, vń ſtatim ad narrationem conuertitur.

ASCENSIVS.

¶ Tuq; ades.) Qué primo volumine dűtaxat núcupauit dicens quo ſydere terras. Vertere Mecœnas &c. hic inuocat Mecœnaté non vt numé ſed vt amicum numinis. Inuocat aűt quia ſupra vires videtur arborum naturas exequi, quo circa dixerat prius generatim diſcite cultus agricolę, & ne temere rem tantam conatus culparetur, dicit non ego cuncta meis amplecti verſibus opto. Ne tamé breuitati deſit vtilitas dicit ſe reciſſurum ſuperflua hoc mó. Non hic te carmine ficto. Atq; per ambages & lóga exorſa tenebo. Tum incipit docere de arboribus ſponte naſcentibus, vt in ſequenti particula videbimus. ¶ Ordo autem in hac particula eſt. Tuq;. i. & tu hoc eſt etiam tu non ſolum Auguſtus, o Mecœnas decus. i. ornamétum. ſ. meum & merito. ſ. tuo pars maxima noſtrę famę ades. i. adſis cum fauore tuo, & decurre mecum laboré inceptum. i. adiuua me inceptum opus ad finem celerius perducere & tu volans. ſ. mecum. i. celeré operam nauans de pelago patenti. i. per metaphoram materiæ expoſitæ, vela. i. ſecundum proceſſum & auxilium ſicut naues velis celerius proehunť ꝙ remis dűtaxat. Ego non opto amplecti. i. proſequi meis verſibus. i. carminibus cuncta. ſ. ad arbores pertinentia. Non. ſ. optaré amplecti cuncta aut non poſſem exequi cuncta, ſi. i. tametſi linguæ ſint mihi centum & vox ferrea. i. infrégibilis & firmiſſima (Lucre. tamé dixit ærea) ades inquá & lege oram. i. extremitaté, primi litoris. i. proximam primo litori regionem (perſtat in metaphora ſumpta à nautis ab eo vbi dixit, pelagoq; volans da vela patenti. Nam qui egregie laborant dicuntur nauare, quaſi nauibus quibus cómode & abunde multa ad portum peruehuntur id agant: non minoribus vehiculis, lege ergo oram primi litoris mecum. i. ſtatim à principio ingredere mecum hoc patens pelagus in tam vaſtam, atq; amplam de arboribus creandis materiam quam non penitus percurremus ſed generatim capita dicemus, ita vt in primo litore ſemꝑ verſari videamur) Lege inquam oram in manibus. i. in ſinu & cóplexu terrę, hoc eſt non profundam naturalium rerum ſcrutationé, ſed facilé, & apertam trademus: vnde ego non tenebo. i. immorabor, & ſuſpenſum faciam te, hic. i. in hac materia carmine ficto i. figmentis poeticis ornato, atq; non tenebo te hic ꝑ ambages. i. verborum circuitus & inuolucra, hoc eſt per dubias ſententias, & per longa exorſa. i. exordia & per longas inſinuationes, quibus in cauſa honeſta vti non decet.

PIERIVS.

¶ O decus: ò famæ merito pars max. noſtrę Mecœnas.) In codicibus aliquot antiqs, noſtri, legitur, quod ſi admitteretur, neceſſariú eſſet legere, vt nónulli cenſent. O decus ò fama & me. pars max. noſtri. Sed enim in Mediceo, & alijs caſtigatioribus exemplaribus famæ noſtræ, legitur. Quod vero, Mœcenas, non Mecœnas, ſcribendum ſit, oſtenſum alibi, nimium vero eſt, quod in codicibus nonnullis habetur. ¶ O decus ò famę me. pars max. noſtrę.) potius enim cum Horatio, decus, legendum, ò & pręſidiű & dulce decus meum.

Sponte ſua quæ ſe tollunt in luminis auras:
Infœcunda quidem: ſed læta & fortia ſurgunt.
Quippe ſolo natura ſubeſt. tamen hæc quoq; ſiquis
Inſerat, aut ſcrobibus mandet mutata ſubactis:
Exuerint ſylueſtrem animum, cultuq́; frequenti
In quaſcunq; voces artes, haud tarda ſequentur.
Necnon & ſterilis quæ ſtirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos ſi ſit digeſta per agros:
Nunc altæ frondes, & rami matris opacant:
Creſcentiq́; adimunt fœtus, vruntq́; ferentem.
Nam quę ſeminibus iactis ſe ſuſtulit arbos:
Tarda venit, ſeris factura nepotibus vmbram:
Pomaq́; degenerant ſuccos oblita priores:
Et turpeis auibus prædam fert vua racemos.
Scilicet omnibus eſt labor impendendus: & omnes
Cogendæ in ſulcum, ac multa mercede domandæ.
Sed truncis oleę melius, propagine vites

SERVIVS.

¶ Sponte ſua &c.) Ad illud quod omiſerat redit, & exequitur qualitatem trium generum, quæ ſupra memorauit: arborum ſcilicet ſponte natarum, procreatarum ex ſemine, & earum quę de radicibus pullulant. ¶ Infœcunda quidem.) Fœtu caréntia, & ꝑ tranſitum rem phyſicam tangit, nam ſemen ſalicis eſum, dicit infœcunditaté gignere. Et ſupra ait, Glauca canentia fronde ſalicta. ¶ Læta & fortia.) Quaſi hoc in ipſis arboribus genus ſit fœcűditatis. ¶ Quippe ſolo natura ſubeſt.) Quia vt ſupra diximus, naturaliter rerum omnium mater eſt terra, & vniuerſa intra ſe cótinet ſemina. Hinc eſt, Quippe ſolo natura ſubeſt, Nam natura dicta eſt ab eo quòd naſci aliqđ faciat. Mire aűt ait. ¶ Subeſt.) Ideſt, ineſt latenter: quia non apparet. Vnde Epicurei dicunt nihil eé, quod non habeat originé ſui. Ná hoc eſt, Gigni de nihilo nihil, in nihilum nil poſſe reuerti. ¶ Scrobibus mádet mutata ſubactis.) Nos ſcrobes genere dicimus maſculino, licet Lucanus dixerit contra artem, Exigua poſuit ſcrobe. ¶ Exuerint ſylueſtrem animum.) Naturalem aſperitaté & infœcunditatem. ¶ Artes.) Fœcunditates ex arte venientes. ¶ Hoc faciet.) Ideſt erit fœcunda, ſi inde transferetur. ¶ Vruntq; ferenté.) Quę ferre póť: ſi ei vmbra non noceat. ¶ Pomaq; degenerant.) Modo degńant, in peius vertunť, alias in melius. Poma vero arbo-

Reſpondent, ſolido Paphiæ de robore myrtus.
Plantis & duræ coryli naſcuntur, & ingens
Fraxinus, Herculeæq; arbos vmbroſa coronæ,
Chaonijq; patris glandes, etiam ardua palma
Naſcitur, & caſus abies viſura marinos.

arborum ex ſemine procreata rú dicit: quas cõſtat, niſi traſlatæ aut inſitæ fuerint, non reſpõdere qualitati ſeminis ſui. ¶ Fert vua racemos.) Vuá pro vite poſuit. i. fructum pro arbore. Sane racemus botryonis eſt pars, & botryo græcú eſt & ſic vua pro vite poſuit. ſicut Horatius pro vino: nam ſic ait. Cecubum & prælo domitá Caleno Tu bibes vuam. ¶ Cogendę in ſulcum.) In ordiné cõponendę, aut certe arádæ. ¶ Multa mercede.) Multo labore, à ſequéte, quod pcedit intellige. ¶ Sed truncis oleæ melius.) Quia ſupra ait, Truditur è ſicco radix oleagina ligno. Et iam redit ad eos modos quos inuenit induſtria. Dicédo aût Melius, oſtendit ét alias arbores ex truncis poſſe creari. Sane olea eſt arbor ipſa: vnde deriuatio eſt oleum. Oliua vero fructus ipſe, vnde oliuum dicitur. Legimus tñ & oliuá de arbore. vt, Incúbens tereti Damon ſic cœpit oliuæ. ¶ Solido Paphiæ de robore myrtus.) Sicut & olea. Paphię aût Veneriæ, à Papho inſula, in qua Venus colitur. Huic aût myrtus conſecrata eſt, vel ꝙ hæc arbor gaudet litoribus, & Venus de mari dr procreata: vel ꝙ, vt medicorum indicant libri, hęc arbor apta eſt mulierú neceſſitatibus plurimis. ¶ Plantis & durę coryli naſcũtur. Duras dixit, non ad lignú, ſed ad fructú ipſarum referés. Alij eduræ legût, q̃ſi, non durę, vt paulopoſt, Enodes trúci. i. ſine nodis. vt, E, modo minuẽtis non augẽtis habeat ſignificationé. Sane coryli proprie dicuntur. nam auellanæ ab Auellano Campanię oppido, vbi abũdát, noiatæ ſunt. ¶ Herculeæq; arbos vmbroſa coronæ.) Ipſe alibi, Herculea bicolor cum populus vmbra. ¶ Chaonijq; pris.) Iouis Epirotici. ¶ Ardua palma.) Aut alta, aut ad quã difficile peruenitur. ¶ Caſus abies viſura marinos.) Eſt enim abietis ſpés apta nauibus, quam Sappinum Vulgo vocant.

PROBVS.

¶ Solido paphiæ de robore myrtus.) inſula eſt Cypros tota Veneri ſacrata, in qua eſt oppidum Paphos à quo paphium myrtum appellauit arbuſculá, quæ Veneris tutelæ eſt ſubiecta. ¶ Herculeæq; arbos vmbroſa coronæ.) populus, quia Herculis tutelæ exiſtimetur ſubiecta teſtatur in Æneid. Virgi. dicens. Dixerat herculea bicolor, cum populus vmbra. Velauitq; co. folijſq; innexa pependit.

MANCINELLVS.

¶ Infœcunda.) ſterilia. ¶ Lęta.) ampla. ¶ Solo natura ſubeſt.) de
Myrtus natura, & terrę ſeminib⁹ videto Eclo. vj. & li. j. Geor. ibi, ſpoſuit natura locis, & ibi latius. Quicq; nouas alitis nõnullo ſemine fruges. ¶ Mutata.) Pli. lib. xvij. c. viij. inqt ante omnia igitur in ſimilem transferri terram, aut melioré oportet. Præfodere ſcrobes ante ſi fieri poſſet, tanto donec pingui ceſpite obducant. Magnũ ante annum fieri iubet vt ſolem, pluuiaſq; combibant. Arboré nec minoré bima, nec maiorem trima transferri quidá pcipiunt. Alij cum annum impleat, pleriq; id demum cauét, vt plaga deputati cacuminis meridiem ſpectet. ¶ Subactis.) i. verſatis, excultis, & effoſſis. ¶ Cultuq; frequenti.) Pli. lib. xvij. ca. xlj. ait. atq; in totum omnis cura fertilitaté adijcit, fertilitas ſeneƈtam. ¶ Ferentem.) i. fœtus. ¶ Tarda venit.) niſi. ſ. digeſta fuerit p vacuos agros & poma in peius vertentur. ¶ Vua.) vitis ipſa niſi e ſeminario fuerit tranſpoſita turpes racemos producit. Sationes enim vitium duo genera, vt ſcribit Colu. lib. iij. ca. xiiij. malleoli, vel viui radicis, quod vtrũq; ab agricolis vſurpatur, & in prouincijs, magis malleoli, neq; enim ſeminarijs ſtudent, nec vſum habent faciendæ viuiradicis. ¶ Trũcis oleæ.) de hoc lege Catoné ti. xlv. ¶ Propagine vi.) De hoc videto Colu. lib. iij. ca. vij. Myrtus. Theophraſtus lib. ij. inquit, quòd myrtus & ligno, & ramo prouenit. Plin. lib. xvij. ca. xvj. ſcri. ꝙ ramo ſeruntur, & punica pali laxato prius meatu, item myrtus. Capite vero. vij. atq; myrti genera omnia in campania baccis ſeruntur Romæ propagine Tarentina. ¶ Paphiæ myrtus.) Paphos Cypri vrbs, portum habebat & templa optime ſtructa Stra. libro. xv. author eſt, Pli. vero lib. ij. ait quod celebre phanum habet Veneris paphos, in cuius quadam area
Paphos non pluit. Paphiæ ergo venereæ. ¶ Eduræ coryli.) non duræ fragiles. De corylis plura in Tityro. ¶ Herculeæq; arbos vmbroſa coronę.) Id eſt populus Herculis tutelę ſubiecta, qui vt aiunt ad inferos accedens populea fronde ſe coronauit. ¶ Chaonijq; patris.) i. Iouis Dodonæi, vide latius lib. j. Geor. ibi Chaoniãq; pingui. &c. ¶ Palma.) de hac videto li. j. Geor. palmas epiros equarũ. ¶ Abies.) Plin. lib. xvj. cap. xvj. ſcrib. abietem expetitam nauigijs. ſitumq; habere in excelſo montium, ceu maria fugerit idem Pli. lib. xvj. cap. xl. ait quod abies admirationis precipuę viſa in Ingés.
naui quę ex Ægypto Caij pn Nauis.
cipis iuſſu Obeliſcum in vati Obeliſc⁹
cano circo ſtatutú, quatuorq; truncos lapidis eiuſdé ad ſuſtinendum eú abduxit. Qua naue nihil admirabilius uiſum ĩ mari certum eſt, Longitudo ſpacium obtinuit magna ex parte, oſtienſis portus latere leuo, quę arboris craſſitudo quatuor hominum ulnas complectentium implebat.

ASCENSIVS.

¶ Sponte ſua &c.) Incipit ergo narrare, & prio de ſponte. i. ſine ſemine ac radice naſcentibus dicens eas robora læta. i. pulchra & procera habere: cuius rei cauſam interrogatus Æſopus. At q videlicet herbæ & arbores natiuæ pulchriores ſint latiuis reſpõdit has à matre illas ab aliena educari. vnde Maro hic dicit qppe ſolo natura ſubeſt: Ineſt. n. inqt ſua cuiq; uis atq; naturalis potẽtia. quá amittunt quę illinc tráſferentur alió. Verũtamé ſi traſferantur mitiores fiunt & fructus ſi quos ferunt mitiores edent quaſi domita luxuriantis naturę ferocitate. Simile quoq; iudiciú céſet de ijs quę ex radicibus pullulant vt ex ordine textus patebit q talis eſt. Ea ſupp. quę tollunt. i. erigunt ſe, ſua ſpõte. i. ſpontanea natura nullo cogẽte nec ſerẽte nec plantãte ſine ſemine & radice in auras luminis. i. in aera, hoc eſt in ſublime ſurgunt quidẽ infœcũda. i. ſterilia aut fœcunditatem impedientia, aut imites & inutiles fructus quantum ad eſum fere afferentia, ſed ſurgunt læta. i. in bona habitudine hoc eſt pulchra & nitida ſicut ſunt fere aialia lęte viuentia, & oia ſui aſpectu lætitiá nobis afferentia & fortia i. robuſta hoc eſt ſunt ſterilia quidẽ ſed fortia & pulchra & ita materiam vtilé pręſtent non fructum, ideo aût lęta & fortia ſurgũt, qppe. i. quia certe natura. i. naturalis uis producẽdi ſubeſt. i. occulte ineſt ſolo. i. terrę natiuæ, tamen ſi qs inſerat. i. per inſitioné in alium truncũ tráſferat, aut mandet. i. cõmittat ea ſcrobibus. i. foſſis ſubactis. i. aptis, ipſa mutata. i. qñ mutata fuerint & exuerint animum ſyluestré, aut ipſa exuerint animũ. i. naturam ſylueſtré, iam mutata. ſ. ad mitioré naturá, & ipſa ſequentur haud tarda. i. non cunctantia nec imorantia aut repugnantia, frequẽti cultu. i. per frequenté cultũ in quaſcũq; artes uoces. i. uocaueris ea. Necnon. i. ét ſup. arbor ſterilis. i. infœcũda, quę exit. i. pullulat ab imis ſtirpibus. i. radicibus faciet hoc. i. exuet ſylueſtré animũ & ſequetur in quaſcunq; uoces artes, frequẽti cultu, & id qdẽ, ſi ſit digeſta. i. domita & mitificata per agros uacuos. i. apricos & ſoli expoſitos ut à ſole coquatur. Nam frondes altæ & rami mřis opacant. ſ. umbris, nunc. ſ. in ſyluis ſtantem, & adimunt. i. impediũt, ipſi creſcẽti fœtus. i. fructus, & urunt. i. opprimunt & macerant, ferenté. i. ferre parantem & flores emittenté. Nam arbos quæ ſuſtulit. i. ſurſum tulit. i. erexit & extulit ſe ex ſeminibus iactis vt q̃rcus uenit. i. creſcit tarda, factura umbrã nepotibus ſeris. i. diu poſt eá uenientibus, hoc eſt diu, eſt anteq̃ largos fructus habeat & diutius anteq̃ alias arbores aut ex fructu aut ex radice ſua creet, qbus umbram faciat. Et poma degenerant. i. generoſitaté ſeu nobilitatem virtutemq; ſuam amittunt, oblita priores ſuccos. i. p inumbrationé aut diuturnũ in uno loco ſitum, & per longam propagationé fiunt poma minora & deteriora quam in prima plantatione aut inſitione fuerant. Et uua. ſ. neglecta & ſylueſtris fert auibus prædam: uidelicet turpeis racemos quos homines colligere refugiunt. Scilicet. i. ſcire licet, cur id fiat, quia labor eſt impẽdẽdus omnibus. ſ. arboribus, unde fructum bonum expetas, & omnes. ſ. arbores, cogẽdæ ſupp. ſunt in ſulcum. i. liram & ordiné interuallo ſignato per uomeré, & domandæ ſunt multa mercede. i. fœnore & lucro quod domanti eas obuenerit. Sed oleæ. i. arbores oliuæ reſpondẽt melius. ſ. uotis noſtris truncis, id melius naſcuntur è truncis, & uites reſpondẽt melius. ſ. deſiderio noſtro, ꝑpagine. i. per propaginé. i. palmitem propagantẽ. (Sane propago pro ꝓgenie primam corripit quam pro uite ꝓducit) Myrtus paphiæ. i. Veneri paphiæ. i. cypriæ dedicatæ aut q̃ iuxta paphum plurimę naſcuntur, naſcuntur de ſolido robore. i. non de ramali aut ſurculo, & coryli edurę. i. non ſatis duræ, aut & durę. ſ. in fructu, ſed plures edurę legunt. i. extra duricié poſitæ hoc eſt fragiles naſcuntur plantis, & fraxinus arbor illa ingẽs i. ualde magna naſcitur. ſ. plantis & arbos umbroſa Herculeę coronę. i. populus è cuius frondibus Hercules ſibi coronam conſeruit, & glandes patris Chaonij. i. epirotici, uidelicet Iouis hoc eſt iuglandes naſcuntur ét plantis, & palma ardua naſcit ét plantis, & abies. i. arbor, vnde fere naues texunt potiſſimũ ex ea quę

in mõtibus

in mõtibus naſcitur (nã eſt paluſtris ẽt mollior) viſura caſus marinos.i.pericula & naufragia in mari, naſcitur plantis, poſſet fortaſſis conſtrui vt ſit coryli duræ in fructu videlicet, naſcuntur è plantis & ita de alijs repeteretur è, prępoſitio, ſed dura eẽt poſtpoſitio plãtis è, vbi poſſet dicere è plantis, ſtante verſu. Quo circa conſultius Mancinellum ſequeris.

PIERIVS.

℄ Infœcunda quidem.) Quod ait Seruius ſemen ſalicis eſum infœcunditatem mulieribus gignere, idem & Plin. affirmat, quanquam de folijs nõ de ſemine loquatur, ait enim folia ſalicis contrita, & pota, intemperantiam libidinis coercere, atq; ita in totũ auferre vſum ſæpius ſumpta. Atq; alibi, ſemen ſalicis mulieri ſterilitatis medicamentum eſſe, Salicis vero ſemẽ exiguum admodum, vt diligentiores ſcriptores tradunt, in folijs eſt, nam ſunt q nullum eſſe ſalici ſemen putent. ℉ In quaſcunq; voces artes.) In codicibus aliquot antiqs legere eſt, In quaſcunq; voles artis, In quibuſdam, velis, ſed eñi voces, magis omnino placet eruditis. ℉ Plantis & duræ coryli naſcuntur.) In codicibus aliquot antiq. eduræ coryli, legitur. Seruius vtranq; lectionem agnoſcit. Sed exemplaria vetera maiori ex parte cum vulgata lectione, & duræ, habent.

SERVIVS.

Inſeritur vero ex fœtu nucis arbutus horrida:
Et ſteriles platani malos geſſere valentes.
Caſtaneæ phagos, ornuſq; incanuit albo
Flore piri: glandemq; ſues fregere ſub vlmis.
Nec modus, inſerere atq; oculos imponere, ſimplex.
Nam qua ſe medio trudunt de cortice gemmæ
Et tenues rumpunt tunicas: anguſtus in ipſo
Fit nodo ſinus. huc aliena ex arbore germen
Includunt: vdoq; docent inoleſcere libro.
Aut rurſum enodes trunci reſecantur: & alte
Finditur in ſolidum cuneis via. deinde feraces
Plantæ immittuntur: nec longum tempus: & ingens
Exijt ad cœlum ramis felicibus arbos:
Miraturq; nouas frondes, & non ſua poma.

℄ Fœtu nucis arbutus horrida.) Verſus dactylicus. nam male quidam horrẽs legunt. Horrida autẽ, hiſpida. Et iam tranſit ad inſitionem, quæ duplex eſt. Nam aut inſitio dr̃ cũ infixo trunco ſurculus fœcundæ arboris ſterili inſeritur: aut oculorum impoſitio, cum inciſo cortice libro alienę arboris germen inſerimus. ℉ Et ſteriles platani malos geſſere valentes, Caſtaneæ fagos, ornuſq; incanuit albo Flore pyri.) Dicit qd in quam arborem debeamus inſerere. In arbuto nucem, in platano malum, in fago caſtaneam, in orno pyrum. Sed caſtaneæ fagos, eget expoſitione, non.n. in caſtanea fertili infœcunda fagus inſeritur. vnde aut hypallage eſt, vt Caſtaneæ fagos, ſit profagi caſtaneas geſſere, aut eſt mutãda diſtinctio, vt ſit, Et ſteriles platani malos geſſere valẽtes Caſtanę. Hoc eſt infœcundę arbores platani fortes ramos caſtaneę portauerunt. ℉ Fagos, ornuſq; incanuit albo flore pyri.) Secundum quam dictionẽ fagos, licet breuis ſit gos, finalitatis tamẽ rõne producitur. Fagos.n. incipit eſſe noiatiuus caſus grecus ſingularis, non pluralis, noſter accuſatiuus. Alij neutrum probant: & ita accipiunt, Caſtaneę flore fagos, incanuit: Pyri flore ornus icanuit: vt ſimiliter fagos nominatiuus ſit grecus. ℉ Nec modus inſerere, atq; oculos imponere ſimplex.) Aut, non eſt ſimplex aut fortuita ratio, ſed ea quæ ingenti labore colligit̃, aut hoc dicit, Nõ eſt idẽ inſerere, quod & oculos imponere: quarum rerum diſcretionẽ hoc loco cõmemorat, ſicut nos diximus ſupra. ℉ Trudunt.) Propellunt, eijciunt. ℉ Tunicas.) i. arborũ interiores libros. ℉ Huc includunt.) Quia ait ex aliena arbore: & eſt mutatio, ideo non ait hic includunt, ſed. Huc. Sic Cicero. Includuntur in carcerẽ condẽnati. vtiq; qui illuc fuerant aliunde deducti. ℉ Inoleſcere.) Cõcreſcere. συμφύειν. ℉ Mirata eſtq; nouas frondes, & non ſua poma.) Ingẽs phantaſia. Et ſane Mirata eſtq; legendum eſt, vt ſtet verſus.

MANCINELLVS.

Arbut°. ℄ Arbutus horri.) Verſus eſt dactylicus. Arbutus autem arbor eſt fruticoſa, pomum habet ſimile terreſtribus fungis, dr̃ alio nomine Vnedo, argumẽto vnum tantum edendi. Plura. Pli. xv. li. c. xxiiij. ℉ Valentes.) i. feraces. ℉ Platani.) hęc arbor lata folia habet vti vitis, & ficus, Pli. li. xvj. cap. lxxvij. legito. ℉ Caſtaneę fagos.) ſ. geſſere, ſolebat eñi caſtanea ſylueſtris ex phago inſeri, quo glandes ꝑduceret. ℉ Ornus.) arbor eſt ſterilis albo cortice. ℉ Nec modus inſerere, atq; oculos imponere ſimplex. Plin. lib. xvij. ca. xiij. docet. quod ſemine quoq; inſerere natura docuit. quod quidem aues in mollibus arborum lectis egeſſerant, & ventus forte immiſerat in aliquas corticum rimas. Vnde vidimus, inqt, ceraſum in ſalice, platanum in lauro, laurum in ceraſo. Ratio poteſt eẽ duplex & prima inter corticẽ lignumq; inſerẽdi mox truncum inforare medium priſci, ipſiq; medullæ calamum vnum imprimere. neq;.n. plures capiebat medulla ſubtilior, poſtea truncum leniter findere cœperũt, cuneoq; tenui fiſſura cuſtodiẽte, in rimam deciſum calamũ inſerebant, ſed obſeruandum, ne fiſſura in nodo fiat. Certũq; eſt ab humeris arborum orientẽ æſtiuum ſpectantibus ſurculos petendos, & è feracibus, & è germine nouello, niſi vetuſtę arbori inſerantur. ij eñi robuſtiores eſſe debẽt, ꝓterea vt pręgnantes. i. germinatione turgẽtes, & quos parere illo ſperauerint anno, inſerunt̃ aũt, & inuerſi, cum id agitur vt minor altitudo in latitudinẽ ſe fundat, Calamis ex acutis medullã, ne nudet calamus, ad corticẽ vſq; ſutũ deprimat̃, nec cortex explicetur in rugas. ideo lachrymantes calamos inſeri non oportet, nec aridos quidẽ. Id ẽt religionis ſeruat, vt luna creſcẽte calamus vtraq; deprimat̃ manu, validiuſq; demiſſi tardius ferunt, fortius durãt, nõ hiſcat nimium rima, ne compreſſum necet. Si craſſior truncus inſeratur inter corticẽ, & lignũ, inſeri melius cuneo, optime oſſeo, ne cortice rumpat̃ laxato, ceraſi libro dẽpto. findũtur hę ſolę, & poſt brumã inſerere aptiſſimum q̃ proximum terræ, patiatur, nodorũ truncíq; ratio eminere calamũ ſex digitorum longitudine nõ amplius debẽt. Cato inſeri præcępit pira, ac mala per ver tantũ luna ſitiẽte, hoc eſt ſicca. Præterea poſt meridiẽ, ac ſine vẽto auſtro. Et abũde arbitrantur paleato luto rimam cuſtodire duobus digitis inſito extãte, inſeritur aũt oleaſter calamo, & inoculatiõe vt idẽ ait cap. xvij. De inſitu vero, & inoculatione optime etiam Theoph. meminit. li. j. de cauſis plantarũ. Meminit itẽ Col. li. iij. c. xxvj. ℉ Nam qua ſe medio.) Hæ arbores recipiunt talẽ inſitionem, teſte Columella qua humidum, ſuccoſum & validũ librũ habẽt ſicuti ficus adde ẽt caſtaneam, & oliuam, &c. Et alte finditur. Fiſſuram trium digitorum Columella docet.

Platan° Inſerẽdi modus.

ASCENSIVS.

℄ Inſeritur vero ex fœtu &c.) Poſtq; elocutus eſt de naturali arborum procreatione, nunc loqtur de artificiali, quã tñ natura & inuenit & perficit videlicet de inſitione, quę tribus modis fit ſemine inſitu & inoculatione. Semine quoties arbori puluerulentę aut putri incidit aut inſertur ſemẽ quod germinat: germiniſq; radices principali trunco conglutinant̃ ita vt ab eiſdẽ radicibus poſtea nutriantur. De inſitu aũt & inoculatione Ser. differit, quia vero non, videtur Seruio approbabile arborẽ ſterilẽ fœcũde inſeri, vt phagũ caſtaneæ nec hypallagæ locus ſatis aptus eſt in mediocri ſtylo & re ſeria, malit dictionem phagos eſſe nominatiui caſus ſingularis numeri vt ſit ordo. Steriles platani geſſere malos. i. ramos caſtaneæ valentes. i. tam validos vt mali. i. arbores nauiũ eſſe poſſint & phagos. i. arbor illa glandifera, & ornus incanuit. i. albicauit albo flore pyri. verum Mãcinellus ſentit caſtaneę ſylueſtri & parum fertili inſitas eſſe phagos vt glandẽ ferat, quę ſuibus vtilior ſit, quo modo ordo erit. Vero pro ſed, arbutus, i. arbor illa horrida. i. hiſpida, inſerit̃. i. recipit inſitionẽ ex fœtu. i. ſurculo aut fructu nucis. i. nux aut ſurculus eius põt per inſitionẽ arbuto conglutinari, & platani arbores, illæ à latitudine foliorum, dictæ geſſere malos. i. arbores pomiferas valentes. i. vtiles & fertiles (niſi mauis Seruium ꝓus expoſitum imitari) & caſtaneæ. ſ. ſylueſtres geſſere phagos. i. arbores glandiferas in vſum porcorum, aut ad materiam habendam (materies.n. phagorum cælatoribus magno vſui eſt, vnde in Buco. Pocula ponam phagina, cælatum diuini opus Alchimedontis. Præterea poſſet loq de inſitione naturali, ſi videlicet aut auis glandem phagi in caſtaneæ ſpecum detulerit, aut ipſa deciderit, vt poeta naturam rerũ exprimat, & non ſolũ quod agricolis conducat) & ornus arbor illa ſterilis incanuit. i. albicauit albo flore pyri & ſues fregere glandẽ ſub vlmis (ergo in glandiũ vſum facta eſt inſitio, vnde nõ mirum ſi phagum caſtaneæ inſitam dicit ꝓſertim illic vbi nimia caſtanearũ copia) nec modus inſerere. i. inſerẽdi & inſitionẽ faciẽdi eſt ſimplex. i. vniformis & vnus, & modus imponere. i. imponẽdi oculos. i. modus inoculandi non eſt ſimplex. Nam qua ſup.

parte

parte gēmæ.i.groſſi noduli ſeu germina,è quibus frondes & fructus exeunt,trudunt ſe de cortice medio & rumpunt tenues tunicas.i.librum ſeu corticē interiorē,ea ſup.parte fit anguſtus ſinus.i.oculus,& receptaculum in ipſo nodo & ipſi inſitores , includunt huc.i.in hunc ſinū ſeu oculū,germen.i.ſurculū aut virgulam,quæ quia inſeritur inſita dicit & docēt.ſ.germē inſitū,inoleſcere.i.concreſcere & cōſolidari,libro.i.interiore cortice,hudo.i.humorē & ſuccū intrinſecus habēte & ita vegeto ac veſco . Aut trunci enodes.i.nullū nodū habentes,reſecantur.i.finduntur,rurſum.i.iterū,& via.i.rima & apertura.finditur.i.findēdo fit alte.i.pfunde,in ſolidum.i.in robur & lignum ipſum nedum in corticem ac librum finditur dico cuneis,qui oſſei præcipiuntur eſſe, deinde.i.poſt aperturam,plantæ feraces immittuntur.i.inſeruntur nec longū tps ſup.intercidit,aut elapſum eſt & ingens arbor exijt ad coelum.i.exorta eſt,felicibus.i.foecūdis aut fertilibus ramis, mis , & eſt mirata.ſ.arbor prior nouas frondes.ſ.arboris inſitæ, & poma non ſua.i.ſuæ naturæ conformia.

PIERIVS.

ℭ Et ſteriles platani malos geſſere valentes Caſtaneæ fagos,ornusq; , incanuit albo Flore piri.) In aliquot Priſciani cod.antiquioribus,iisq; preſertim,quos ab Hieronymo Aleandro contubernali meo viro literatiſſimo accæpi , vno exemplo lectionem hanc ita citatam inueni,caſtaneæ,cum puncto,vt genitiui ſit caſus dictioni,malos applicandi,mox fagus ornusq;,incanuit albo flore piri. Quam lectionē etiā Seruius agnoſcit , dum,fagos, nominatiuum eſſe Græcum,dicit,dum,os,finalitatis rōne produci poſſet,licet alioqui breuis ſit. In Mediceo co.ita ſcriptum, vt in vulgatis codicibus habetur . ℉ Plantæ immittuntur.) Sunt antiqui codices,in quibus legere eſt immittantur , reliqua tamē omnia per indicatiuum modum dicta,& longe melius eſt , immittuntur.

Præterea genus haud vnum nec fortibus vlmis,
Nec ſalici,lotoq;,nec Idæis cypariſſis:
Nec pingues vnam in faciem naſcuntur oliuæ.
Orchades,& radij,& amara pauſia bacca:
Pomaq;,& Alcinoi ſyluæ:nec ſurculus idem
Cruſtumijs,Syrijsq; pyris,grauibusq; volemis.

SERVIVS.

ℭ Pręterea genus haud vnū.) Docet nunc etiam in ſingulis arborum ſpēbus eſſe aliquam varietatem ℉ Lotoq;.) Lotos Nympha quædam fuit,quam cum amatam Priapus perſequeretur,illa deorum miſeratione in arborem conuerſa eſt quæ vulgo faba ſyriaca dicit. ℉ Vnam in faciem.) In eandem ſimilitudinem.℉ Orchites.) à gręca etymologia ,ſed obſcœna , ideſt à teſticulis qui ὄρχεις dicuntur. ℉ Radij.) Oliuæ ita à longinquitate nominatæ.℉ Amara pauſia bacca.) Oliua à pauiendo dicta , ideſt tundendo . aliter enim ex ſe oleum non facit. Amara autem bacca viridi, vt alibi , Floribus atque apio crines ornatus amaro,ideſt viridi,nam de pauſia viride oleum fit , vnde contra dulce dicitur non viride.℉ Pomaq;.) Subaudi à ſuperioribus, Non vnam naſcuntur in faciem. ℉ Alcinoi ſyluæ.) Ideſt pomiferæ arbores . nam Alcinous rex Phæacum fuit diligens cultor hortorum , vnde per eius ſyluas, arbores pomiferas intelligimus: de quo Homerus ait,quod haberet καὶ ὄχνη ἐπ᾽ ὄχνῃ γηράσκει, μῆλον δ᾽ ἐπὶ μήλῳ, αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλή, σῦκον δ᾽ ἐπὶ σύκῳ. ℉ Cruſtumijs.) Cruſtumia pyra ſunt ex parte rubentia ab oppido Cruſtumio nominata . ℉ Syrijsq; pyris , grauibusq; volemis.) Ideſt magnis. Nam & volema ab eo quod volam impleant dicta ſunt. Vñ & inuolare dicimus.

PROBVS.

ℭ Idæis Cypariſſis) Cypariſſum dicit cypreſſum , quidam dicunt à cypariſſo. qui in inſula chia , cum haberet ceruum manſuetum quem vnice diligebat , & errantem in ſyluis ignarus iaculo traieciſſet, Inedia ſe necauit, quem quia nec conſilio à morte , nec viribus medicinæ, Apollo qui eum immoderate diligebat, reuocare poterat , conuertit in cupreſſum arborem luctuoſam . Quidam putant , vt Aſclepiades ait , Boream fuiſſe Celtarum regem , qui filiam Cypariſſam amiſerat , & nouum arboris huius genus primus in eius tumulo ſeuerit . Ob eamq; cauſam eſſe luctuoſam cupreſſum. Idæas autem cypariſſos ideo dicit, quòd copioſæ ſint in nemore matris magnæ . ℉ Orchites , & radij, & amara pauſia.) Orchites à magnitudine appellatę, quòd ſimiles ſint teſticulis , qui græce ὄρχεις dicuntur , Pauſia: oleæ genus eſt acerbæ , quam poſſian vocant . ℉ Pomaq; & Alcinoi ſyluæ.) Alcinoi ſyluas dicit , quia refert Homerus eum habuiſſe pomarium incredibili ſuperbia . Fuit autem rex Phœacum qui ſunt in inſula corcyra , & habuit ex Arete fratris ſui filia Rhexenoris Nauſicaam filiam, quæ Vlyſſi inopi in litore operam tulit & Ituro patris donum veſtitum dedit.

Cypreſſus.

MANCINELLVS.

ℭ Vlmis.) Vlmi duo genera gręci nouere. Mōtoſam, quę ſit amplior. Campeſtrē , quæ fruticoſa, ſunt & alia gña, vt Plin. docet, lib. xvj. ca. xxx. ℉ Nec ſalici.) videto paulo ante ibi. Et glauca canētia frōde ſalicta. ℉ Lotoq;.) huic magnitudo eſt, quæ piro, inciſuræ in folio crebriores, alioquin ilicis viderentur differētię, plures , eæq; maxime fructibus ſunt. Naſcitur fructus denſus in ramis myrti modo, ligno color niger ad tybiarum cantus expetit Plin. lib. xiij. cap. xix. ℉ Idæis cypariſſis.) Cypariſſi duo genera, fœmina metam habet in faſtigium conuolutam, mas ſpargit extra ſe ramos, in Idæis montibus cypariſſus plurima eſt . Pli. lib. xvj. ca. xlvij. ℉ Oliuę.) Oliuarum genera tria dixit, Vir. inquit Pli. lib. xv. cap. iij. ℉ Orchites, & radios & poſias.) poſia plurimū carnis nis habet, orchites olei . Probus autem ſic ait , Orchites à magnitudine appellatę quòd ſimiles ſint teſticulis . Orchis enim teſticulus dicitur. ℉ Pauſia.) oleæ genus acerbę: quam poſiam vocant . In Varrone item poſea & pauſia legitur. Colu. li. vj. c. vj. ſcribit decem olearum genera in notitiam ſuam perueniſſe. Sunt autem Pauſia Algiana, Liciniana , Sergia, Næuia, Culminia. Orches: Regiona, Circites, Murtea, Ex quibus bacca iucundiſſima eſt pauſia , ſpecioſiſſima, eſt regia etiam varga quæ potius eſcæ, quàm oleo eſt idonea, pauſię tamen oleum ſaporis egregij , dum viride eſt . Orches quoq; & radius melius ad eſcam quàm in liquorem ſtringitur. Oleum optimum Licina dat, plurimum ſergia, oīs olea, & maior fere ad eſcā, minor oleo eſt aptior . ℉ Alcinoi ſyluæ.) Probus ait, alcinoi ſyluas dici, quia refert Homerus, eum habuiſſe pomarium incredibili ſuperbia, fuit aūt Rex phœacum, qui ſunt in inſula corcyra. Plin. itē ſcribit lib. xix. ca. vij. & antiquitas nihil prius mirata eſt, q; & heſperidū hortos, ac regū Adonis, & Alcinoi. ℉ Cruſtumijs, ſyrijsq; pyris grauibusq; volemis.) Pli. lib. xv. ca. xv. de pyris inquit, Cunctis aūt cruſtumia gratiſſima, pxima phalerno à potu quoniam tanta vis ſucci abundat. Lactea hæc vocantur in ijs, qui allij colore nigro donant ſyriæ propterea dixit volema Virgilius à Catone ſumpta, & qui ſementina, & muſtea nominat. ℉ Cruſtumijs.) Plinius lib. iij. de Italia loquens ait. Volaterrani cognomine Etruſci Volſinenſis in eadē parte oppidorum veterum nomine retinent agri cruſtumini. Calatranus, idem etiam tertio capite ſexto ſcribit cruſtumium fuiſſe in Latio oppidum.

Vlmus. Lotos. Cypariſſus. Orchites. Pauſia. Orches. Alcino. Cruſtumium.

ASCENSIVS.

ℭ Præterea, poſtq; pnotauit varios inſerēdi modos, monet varietatem eſſe in ſingulis arborum ſpeciebus dum inſerantur, quę qualis ſit nō exequitur: ſed ne imminutus culpetur pręmunuit ſeſe dicens. Non ego cuncta meis amplecti verſibus opto & quare agite ò proprios generatim diſcite cultus Agricolæ &c. Nominat ergo arbores quæ varie inſeri volunt, quas quia commentarij ſatis deſcribunt. Ordinē tantum compegero qui talis eſt, pręterea, ideſt præter hoc quod ſit diuerſus inſerēdi modus, genus, ſcilicet inſerendarum arborum eſt haud, ideſt non vnum, ſed ſupple diuerſum nec vlmis fortibus , ideſt diu durantibus è quibus rotæ fieri ſolent , nec ſalici, nec loto nec cypariſſis idæis.i.in ida plurimum naſcentibus.ſ. vnum genus eſt, nec oliuæ pingues naſcuntur in vnam faciem.i.ſpeciem aut formam.ſ.orchites.i.baccæ oliuæ pingues multum olei habentes & à teſticulis quorum formam habēt denominatę & radij.i.oliuæ oblongæ, & pauſia, ideſt oliua carnoſa (quam Plin. poſiam vocat, ſed au in o, paſſim mutatur) amara bacca , ideſt habens amaram baccam & poma ſupp. non naſcuntur in vnam faciem , & ſyluæ alcynoi.i.quales coluit Alcynous phœacū rex, hoc eſt arbores pomiferę, non naſcuntur in vnam faciē, nec idē ſurculus.i.germen aut virgultum eſt pyris cruſtumijs, ideſt ab illo oppido in latio denominatis, & ſyrijs à patria ſic vocatis, aut quia ſubnigra ſunt, & volemis.ſ.pyris , grauibus.i.ponderoſis & volam.i.interiorem partem manus implentibus, vnde dicta putātur, hoc eſt, non ſatis eſt ſcire diuerſos inſerendi modos , ſed oportet noſſe , quæ arbores in vlmum, quæ in ſalicem, quę in lotō, & quę in cypariſſum inſeri velint. Neq; id quidem ſatis, nam dato q vlmo noris oliuam recte inſeri, non continuo quālibet ſpēm oliuę inſeres ſed noris prius an orchites

tnorchites an radios an poſias habere velis & cui arbori conue/niat. Ité ſi pirũ habere velis nõ ſatis eſt inſitioné facere, ſed ꝓ volemis habẽdis opus erit ſurculo volemi & ita de reliquis.

PIERIVS.

℄ Naſcũtur oliuæ Orchites & radij.) Quãuis Seruius orchites, agnoſcit, in Mediceo tñ & alijs antiquis codicibus manu ſcriptis. Orchades Orchades habetur. Nam cum ὄρχις ὄρχιος teſticulus dicat̃ ω, quæ vocalis apud grecos non grauate plerunq; tráſit in, A, vocalẽ ancipitẽ, facile inde potuit Orchas Orchadis fieri, ſed puto grãmaticos voluiſſe Inſulas à fructu ea ſcriptione diſtinguere. Itaq; apud Catoné, Varroné. & Iuniũ Moderatum & Orchis & Orchites paſſim legitur, eãq; nominis formam Iouianus pontanus etiam agnoſcit, quãuis alibi variet.



Non eadem arboribus pendet vindemia noſtris.
Quam Methymnæo carpit de palmite Leſbos.
Sunt Thaſię vites: ſunt & Mareotides albæ:
Pinguibus hæ terris habiles: leuioribus illæ.
Et paſſo Pſithia vtilior, tenuiſq; Lageos
Tentatura pedes olim, vincturaq; linguam:
Purpureæ, Preciæq;, & quo te carmine dicam
Rhetica? ne cellis ideo contende Falernis.
Sunt & Amineæ vites, firmiſſima vina:
Tmolus & aſſurgit quibus, & rex ipſe Phaneus:
Argitiſq; minor: cui non certauerit vlla,
Aut tantum fluere, aut totidem durare per annos.
Non ego te menſis, & dijs accepta ſecundis,
Tranſierim Rhodia, & tumidis Bumaſthe racemis.
Sed neq; q̃ multæ ſpecies, nec nomina quæ ſint,
Eſt numerus. neq; enim numero comprendere refert.
Quem qui ſcire velit: Libyci velit æquoris idem
Diſcere, q̃ multæ Zephyro turbantur arenæ:
Aut vbi nauigijs violentior incidit Eurus:
Noſſe quot Ionij veniant ad litora fluctus.

SERVIVS.

℄ Non eadem arboribus pendet vindemia noſtris.) Ideſt vites quoq; diuerſę ſunt. ꝑ Noſtris autem Italis. Et bene pendet dixit. Nulla enim vitis in Italia eſt quæ non pendeat. ꝑ Quam Methymnæo carpit de palmite Leſbos.) Leſbos inſula eſt, cuius ciuitas Methymna habens precioſiſſimum vinum. ꝑ Thaſiæ vites.) A Thaſo inſula nominatæ. ꝑ Mareotides albæ.) Ægyptiæ. Mareotis enim pars eſt Ægypti, & dicendo Albæ oſtendit etiam eſſe purpureas, vel alterius coloris. ꝑ Pinguibus hę terris habiles, leuioribus illę.) Pinguibus Thaſiæ, Leuioribus Mareotides. Nam ordiné poſitũ ſequimur, cum aperte aliquid non commemoratur. ꝑ Paſſo Pſithia vtilior.) Bene vtilior, vt oſtendat etiam de alia vua poſſe paſſum fieri, ſed melius de Pſithia paſſum aũt dicitur à patiendo. Nam decoquitur muſtum, & inde fit paſſum. hinc Defrutum dictum eſt quòd defraudatur, & quaſi fraudem patitur. ꝑ Tenuiſq; Lageos.) Lageos eſt quę latine leporaria dicitur. Tenuis aũt, penetrabilis, quæ cito deſcendit ad venas. ꝑ Tentatura pedes.) Terentius, Neq; pes, neq; mens ſuum ſatis officium facit. Olim autem aduerbium eſt cuiuſlibet temporis. ꝑ Purpureæ.) Purpurei coloris. ꝑ Preciæq;.) Hæ cito maturescunt. vñ & ꝑciæ dictæ ſunt, quaſi pręcoquæ: q; ante alias coquantur. ꝑ Quo te carmine dicam Rhetica?) Hanc vuam Cato ꝑcipue laudat in libris, quos ſcripſit ad filiũ: cõtra Catullus eam vituperat, & dicit nulli rei aptam eẽ, miraturq; cur eã laudauerit Cato. Sciẽs ergo vtrũq; Virgilius, mediũ tenuit, dicẽs, Quo te carmine dicam Rhetica. ꝑ Nec cellis iõ contẽde Falernis.) Licet ſis à Catone laudata, tamẽ vino te Campano præferre non debes. Cellis aũt Apothecis dicit. nam cellas vinarias dicimus. Et Falernus mõs eſt Cãpaniæ in quo optima vina naſcũtur. ꝑ Sunt & amineę vites firmiſſima vina.) Amineũ vinum dictum eſt, quaſi ſine minio. i. rubore, nam album eſt. Sane amineum dici verſus probat, qui ſtare non põt, ſi aminneum dixerimus. ꝑ Tmolus & aſſurgit q̃bus & rex ipſe Phanęus.) Aſſurgit, Duplex eſt hoc loco expoſitio, nã alij volũt ſine vitio in ſubauditione

auditione eſſe poſita, quæ aperte dicere non poſſumus, vt ſit, qbus vinis aſſurgit, ideſt cedit Tmolus & Phanæus. Quod ſi aperte dicatur, eſt vtrūq; vitioſum, tamen vinis de græco traxit: nā οἶνον dicunt. Pleraq; aūt ſubaudiri quę aperte non poſſumus dicere, & ipſe alibi docet dicens, Nec dextræ erranti deus adfuit. Et Salluſtius qui ait, Quis à Sertorio triplices inſidiæ, per idoneos ſaltus poſitæ erant. Prima autem & ſubaudiendum reliquit inſidię: quod penitus dicere non poſſumus. Alij ad ſuperiora referunt, vt Quibus, non ad vina referamus, ſed ad vites, vt ſit quibus vitibus cedit Tmolus & Phanæus, montes vitibus conſiti. Et eſt figura: qualis illa in Æneide, Me puer Aſcanius capitiſq; iniuria chari: Quem regno Heſperiæ fraudo, ſcilicet Aſcanium, non, quem caput. Tmolus mons eſt Ciliciæ. Phanæus mons eſt in promontorio Chij: dictus à Phanæo rege. Vt auté aſſurgit, cedit ſit. tractum eſt à ſedentibus, qui in honoré alicuius, aſſurgere conſueuerunt. ¶ Rex ipſe Phanęus.) De Lucillio hoc tractum eſt, qui ait, χῖοσ τὲ δύνασ τας. i. οἶνοσ. ¶ Argitiſq; minor.) Quantū ad ſolam pertinet ſpēm. ¶ Menſis & dijs accæpta ſecundis.) Grata ſacrificijs & menſis ſecundis, pomorum. ſ. ¶ Bumaſte.) Vua in mammæ bouis ſimilitudinem. ¶ Sed neq; quàm multæ ſpēs, nec nomina quæ ſint Eſt numerus.) Scit apud diuerſos lecta eſſe innumerabilia vitium genera, quibus offenſus ait, Colligere tanta vitiū genera, nec vtile eſt nec poſſibile. Qui enim conatur vniuerſa cognoſcere, debet etiam impoſſibilia ſcire, vt eſt arenarium vel fluctuum numerus.

PROBVS.

¶ Non eadé arboribus pendet vindemia noſtris. q. m. c. d. p. l.) Leſbos eſt inſula Aſię in ſinu Ægęo cōſpicua troadi, & thraciæ à Leſbe filio Macharis appellata, in qua eſt oppidū, quod appellat methymna. Ex quo fuit Arion citharœdus, palmite, ſignificat vitem. ¶ Sūt thaſię vites. ſ. e. m. a.) à thaſo dr̃ inſula, vñ thaſias, Mareotidas ægyptiacas intelligimus à palude mareotide, quę eſt in Ægypto, pſithiæ genus vitis, & lageos & precię, & purpureę, argites aūt dicta eſt à candore. ¶ Tmolus aſſurgit qbus & rex ipſe Phanęus.) Tmolū vult intelligi Lydiæ monté oino fertilé, Phanęū portū vult eſſe inſulę chiæ, & ſignificari inde chium amineū. ¶ Rhodia & bumaſthos.) genera ſunt, vuarū Rhodia, à loco dicta. Bumaſthos q imitetur papillas vaccæ, Ionius fluctus, dicit adriatici maris, quod Ionium eſt ab Ione dictum.

MANCINELLVS.

Vitis arbor. ¶ Arboribus noſtris.) i. Italicis vitibus, Pli. enim lib. xiiij. ca. ij. ait, vites iure apud priſcos magnitudine quoq; inter arbores numerabantur, Ioui ſimulachrum in vrbe populonia ex vna conſpicimus vite, tot æuis incorruptum. Itē Maſſiliæ patria metaponti templum Iunonis viteis columnis ſtetit, nec eſt ligno vlli æternior natura. ¶ Leſbos.) Leſbos. Probus ſic ait, leſbos eſt inſula aſiæ in ſinu Ægeo conſpicua Troadi & Thraciæ, in qua eſt oppidum, quod appellat Methymna, ex quo fuit Arion citharœdus.) Thaſos. Thaſiæ vites.) Plin. libro. xiiij. cap. quarto inquit, Dixit Vir. Thaſias, & mareotidas, & lageas compluresq; externas, quæ nō reperiūtur in Italia. Thaſos aūt inſula erat libera olim. Etria dicta, & idē ſcribit libro quarto cap. xiij. Herodotus ſcrib. q Thaſos dicta eſt à Thaſo filio phœnicis, quæ inſula eſt in mari ægeo. ¶ Mareotides.) docet Probus q ægyptiacas intelligimus à mareotide palude, quæ eſt in Ægypto. Idē quoq; aſſerit Acro & Porphyrio ode. xxxvij. ꝑmi volu. iuxta quam paludē vinum optimum eſſe aiunt Mareoticum appellatum. ¶ Pinguibus terris.) Colu. lib. iiij. cap. primo ſcri. Celſum cenſere optimum eſſe ſolum vitibus. Nec denſum nimis nec reſolutum ſoluto tamē propius, nec exile nec lætiſſimum, proximum tamē huberi, nec ſiccū, nec vliginoſum, modice tamē roſcidum, nec amarū, nec ſalſum, ne ſaporem vini corrumpat. ¶ Paſſo pſythia vtilior.) à patientia nome acinis datur paſſis, vt ſcrib. Plin. lib. xiiij. cap. vero. x. ait. pſythium paſſi genus ſuum ſaporē non vini referens, quo aūt pacto paſſum fiat late docuit Columel. lib. xij. cap. xxxix. Paſſum paſſum inquit Nonius, dicitur liquoris genus, quod ex vua paſſa cogitur, alibi dixerat, paſſum eſt proprie rugoſum, vel ſiccum, vnde & vua dicta paſſa eſt, quòd ſit rugis implicata, hinc Plautus ait pro vua pēſili paſſa, & Lucilius Rugoſi paſſiq; ſenes. ¶ Lageos.) hanc extremam ſcribit eſſe Plin. quæ non reperitur in Italia. Lagos aūt lepus dicitur, inde lageos leporaria dici pōt. ¶ Olim quandoq; cum ſit tenuis & penetrabilis. ¶ Precięq;.) Precia. Pli. lib. xiiij. ca. xiij. inquit, præciæ, duo genera magnitudine diſcernuntur. Dicuntur aūt precię, quaſi precoces, quod ante alias matureſcunt. ¶ Quo carmine.) quibus laudibus. ¶ Rhetica.) ante Tyberium Cęſarē inquit Plin. lib. xiiij. ca. ij. Rheticis prior menſa erat. Hæc aūt locis temperatis fœcundæ bonitatis copiam pręſtat, eſtq; breuis, & cute omniū tenuiſſima conſerta acino, degener vino. Rheticę aūt vites dicuntur à Rhetia regione. ¶ Ideo.) q laudanda es, & dicēda. Rheticę ¶ Cællis falernis.) ſecūda vini nobilitas falerno agro erat, qui ager à ponte campano leua petentibus vrbanam coloniam ſyllanam nuper Capuæ contributam incipit, author Pli. lib. xiiij. ca. ix. ¶ Amineę vites.) Macro. lib. iij. ſaturnalium, de oleis, & vuis ſic ſcribit. Sicut vuarū iſta ſunt genera aminea. ſ. ab regione. Nam aminei fuerunt vbi nunc falernum eſt, & Plinius lib. xiiij. cap. ij. inquit principatus datur amineis propter firmitaté, ſenio quoq; ꝓficienté vtriq;, quinq; eius genera prima ex amineis matureſcit ocyſſime, atq; putreſcit. Idē. c. v. ait. Eſt & nigra aminea, cui ſyriace nomen, de amineis aūt ēt plura Colu. lib. iij. cap. ix. ¶ Tmolus.) de hoc latius lib. j. Georg. Croceos vt Tmolus odores. ¶ Aſſurgit.) iactat ſe, vel eleuatur, & creſcit. altior. n. mons ipſe videtur vitibus adultis. ¶ Quibus.) vitibus. ſ. vnde Probus ait, Tmolū lydię mōté amineo fertilé vult intelligi. ¶ Rex ipſe Phanęus.) Probus ait, quod Phanęum portum vult eſſe inſulæ Chię, & ſignificari, inde Chiū amineum, rex aūt ait, quonia vt aiunt, à Phanęo rege portus ille appellatus eſt. ¶ Argitiſq; minor.) Probus ait, argitis dicta eſt à candore, argetus aūt candidus dicitur. ¶ Rhodia.) Rhodos vitis à loco dicta eſt: eſt. n. Rhodus in Lycia inſula, teſte Mela. & Pli. li. v. ¶ Menſis ſecundis.) primæ menſæ carnis erant, ſecūdæ vero pomorum, quæ bellaria dicebātur. Vnde Macro. li. ij. ſatur. ſic ait. Significant aūt bellaria omne mēſæ ſecundæ genus. Vina quoq; dulciora eſt inuenire in comœdijs antiquioribus hoc vocabulo, dictaq; ea liberi bellaria. Dijs eius. n. vino illis libēter libabant. ¶ Bumaſthe.) Bumaſthus. Pli. lib. xiiij. c. ij. ait. Tumēt vero mammarum modo Bumaſthi. Componitur aūt ex bu, quod magnum quid enunciat, & maſthos, quod eſt mamma. ¶ Eſt numerus.) Pli. lib. xiiij. c. ij. inqt genera vuarum atq; vitium comprehēdi numero poſſe vnus exiſtimauit Democritus, cuncta ſibi græciæ cognita ꝓfeſſus. Cæteri innumera atq; infinita eſſe prodiderunt. ¶ Libyci æquoris.) Pom. Mela inqt mare, quo Aphrica cingitur à ſepté trione libycum à meridie æthyopicum, ab occidente atlanticum dicimus. ¶ Zephyro.) videto lib. j. Et putreis Zephyro, &c. ¶ Ionij fluctus.) Soli. ſcri. quod gręci Thuſcum mare Ionium, vel tyrrhenum. Itali inferum vocant, & Strab. lib. ij. ſcrib. Ionicum ſinum partem eē eius maris, quod adriaticum dicitur. Hęc ille. Beroal. Beroaldi autem deſcriptio eſt. Paſſum Paſſum fit ex ſtica, aut apiana vua, in ſole, aut oleo feruente vſq; ad conſumptionem dimidiati ponderis aduſta, & in dolium cum muſto iniecta. Defrutum vero vinū eſt muſto vſq; ad dimidiam partem decocto à fruendo, ſic dictū quod in mellis moré in vaſculo conſeruari poteſt, authore Palladio, cætera in Man. aut Bero. videbis.

ASCENSIVS.

¶ Non eadē arboribus &c. Nūc vitibus quoq; varietatē eē oſtēdit, earumq; varias ſpēs enumerat, dicens. Non eadem, ideſt illa ipſa vindemia, ideſt non eadem vitis vindemianda pendet noſtris, ideſt Italicis (loquitur. n. Italicis) arboribus qbus. ſ. maritantur vites non eadē dico quam leſbos. i. vindemiator Leſbius carpit, ideſt carptum aufert de palmite methymneo, ideſt iuxta methymnam Leſbi ciuitatem creſcente. vites thaſiæ, à thaſo inſula maris ęgei olim etia vel etria dicta denominatæ: ſunt ſupp. ſed non ęędem cum ijs quæ pendēt in noſtris arboribus. Et ſunt mareotides. ſ. vuę aut vites ægyptiacæ: albę. ſ. in colore, & hæ. ſ. thaſiæ vites ſunt habiles. i. coaptabiles terris pinguibus: quia in illis plantari volūt & illę. ſ. mareotides ſunt habiles: terris leuioribus i. puluerulētis, & pſythia. ſ. vua vtilior paſſo. ſ. faciēdo (quod quomodo fiat ex Beroaldo in Seruium ſtatim diſces) ſupp. eſt & lageos. ſ. vua tenuis. i. ſubtilis: tentatura, ideſt titubare & vacillare factura olim pedes. ſ. poti & vinctura, ideſt connexura, & impeditura linguam. ſ. eius qui eius vinum ſubtile & penetratiuum immodice biberit, & ſup. ſunt purpureæ. ſ. vuæ, & precíæ, & pręcoces. i. pręter cęteras coctę & mites ac maturę, & ò rhetica quo carmine. ſ. an laudatiuo cum Catone, an vituperatiuo cum Catullo, dicam. i. deſcribam te? q. d. id dubito, nec contendo, ideo qa ſ. laudaris à Catone, cællis. ſ. vinarijs, phalernis. i. in quibus ſunt vina phalerna, à phalerno monte campaniæ Italicæ vbi naſcuntur denominata. Et ſunt vites amineæ à regione potius q̃ à colore, ſic dictę, appoſitoriæ, firmiſſima vina, qbus. ſ. vitibus (nam, vitis non vtimur) Tmolus mons ille Lydię. Sed Neſtor Tmolus legit hoc loco, pręter aliorum morē, dicitq; errorē Seruianum ſecutus Ciliciæ montē eſſe. Eſt præterea controuerſia de ſignificatione huius verbi aſſurgit. Nam Mācinellus ita interpretatur, vt ſit iactet ſe, vel eleuatur, & creſcit. Altior enim (inquit) mons

ipſe videt̃ vitibus adultis. Ser. aũt exponit aſſurgit.i.cedit,& reuerentiá facit, in cuius ſniam libẽter eo, non tam q̃ ita legi apud Iuue. Si iuuenis vetulo nõ aſſurrexerit,&c. q̃ q̃ vberior ſit ſnía,
Aſſurgo & maior ornatus. Nam laudẽ aminearum vitium dicit, q̃ Tmolus,& phanęus aſſurgunt.i.tanq̃ melioribus reuerentiá prębẽt. Quin ſi à loco dicuntur amineę, non accumulantur eis Tmolus & Phanęus, Ornatus aũt mirus eſt in vocabulo rex. Magnę.n. dignitatis ſunt, quibus rex aſſurgit.i.reuerẽtiá prębet. non q̃bus altior ſit. Itaq; haud dubie poetæ mẽs eſt vites amineas præſtantiores eſſe ijs, quę in Tmolo,& Phanęo creſcunt: Ordo igitur eſt q̃bus.ſ. vitibus Tmolus mons ille Lidię aſſurgit.i.aſſurgẽdo reuerẽtiá facit tanq̃ melioribus,& quibus ipſe Phanæus, portus.ſ. chię inſulæ à rege denoĩatus, in chio aũt ſunt optima vina, optima aũt quæq; ſolẽt in portũ deferri, vt vendantur, per portũ ergo oĩa vina illius inſulę intelligit. Et eſt argitis.ſ. vua cãdida minor.ſ. in molle,& extẽſione: ſed q̃a acinos modicos habet,& pelliculá tenuẽ, ſuccum vero ſubtilẽ dicit, cui.i. cum qua vlla.ſ. alia vua non certauerit.i. cõtenderit, aut fluere tantũ.i. in fluxu tanto, hoc eſt in reddẽdo tanto vino, aut durare.i. in durando p̃ totidẽ annos, reddit, ergo plurimum vini, quod diutiſſime conſeruari põt. Et ò rhodia.ſ. vua aut vitis à Rhodo inſula Liciæ dicta, acceptа.i. grata dijs.ſ. in ſacrificijs,& ſecundis menſis, q̃ñ.ſ. bellaria & dulciora vina exponebantur, ego nõ tranſierim.i. ſilentio prætererim, hoc eſt p̃termiſiſſe velim te,& ò bumaſthe vua dicta à bouis mãma, tumidis.i. amplis & inflatis racemis, ego nõ tráſierim te.i. ſine tui mẽtione. Quia vero harũ mentionẽ facit ne culpetur aliarũ non meminiſſe dicit, Sed neq; refert.i. intereſt aut ad rẽ facit ſcire q̃ multæ ſint ſpẽs.ſ. vitium, nec quæ ſunt noĩa.ſ. earum. Eſt numerus.ſ. vitium neq; refert cõprehendere ſup. eas numero quẽ.ſ. numerum, qui velit ſcire, idem velit diſcere.i. tantundẽ profecerit ac ſi velit dicere q̃ multæ harenę litoris libyci turbentur zephyro.i. vento illo ab occidente flante, aut idem velit noſſe.i. nouiſſe & ſcire ſeu cognoſcere quot Ionij fluctus aut quot fluctus.i. procellæ, Ionij.ſ. maris: veniant.i. appellantur ad litora, vbi.i. quando eurus ventus ille ab oriente flans incidit. violẽtior.i. valde impetuoſus,&, violentior ſolito incidit dico nauigijs.i. in nauigia. quoniá ſcire vt difficillimum ita minime vtile foret: quocirca dehortatur à numero vitium comprehendendo.

PIERIVS.

¶ Et quo te carmine dicam Rhœtica? ne cellis, ideo contende falernis.) In cod. aliquot ant. legere eſt ne cellis adeo, vt etiam citatum eſt ab Aruſiano: Quod neſcio quid elegantius habere videtur. adeo, pro tamen. Quamuis ideo Seruius agnoſcit, ſuper hác ſententiam Plinius. In Veronenſi agro Rhœtica vina optima, falernis tamen poſthabita à Virgilio. Strabo Rhœti ad Italiá vſq; pertinẽt, quæ ſupra Veronam ac Comum eſt, vinum Rhœticum inter Italica egregie commendatũ. ¶ Sunt & amineæ vites firmiſſima vina.) Omnibus fere doctis negocium faceſſere viſum eſt carmen hoc, dum in nomine amineæ, ſcriptionem alij aĩaduertendam, alij ſyllabarum quantitatem introſpiciendam, alij vini genus exquirendum ſollicite cenſerent. Nam quod apud Seruiũ legitur aminneæ, dici oportere propter verſum, qui ſtare nõ poſſet, ſi, Amineæ. diceretur: putauit is,& ſcripto prodidit aminias a minio dictas, quod vinum id album ſit,& idcirco ſine minio. quare ſecundam à principio ſyllabam produci debere vno plus, N, interiecto iudicauit, niſi Amymneæ legatur ex Stephano. Sed enim ille aminæos inter epiroticos enumerat. Fuerunt alij, qui Virgilianum carmen totum inuerterent: eadem offenſi dubitatiõe, quod ei nomini non eſſe locum ea qua circunfertur ſede ſito arbitrarentur. Putarunt alij Virgilium nomen authoritate ſua verſui licenter adcommodaſſe. Sed enim cum animaduerterim apud grecos ἀμμίνεον ſcribi preſertimq; apud Ariſtotelem, qui Ammineos Theſſaliæ populos ſuę regionis vites in Italiam tráſmiſiſſe, tradit in Politicis,& ab illis vuę nomen impoſitum, memorq; eſſem Auſonium Pæonium eruditum ſane authorem & ſi non vſq; quaq; cultum, eademq; quæ apud græcos ſcribitur ratione nomẽ verſibus inſeruiſſe, cum cecinit. Solus qui Chium miſcet & ammineum, quo.ſ. Tibullianum illud interpretaretur. Nunc mihi fumoſi veteres proferte falernos Conſulis,& Chio ſoluite vincla cado. Facile adductus ſum, vt Mediceum codicẽ, atq; alterum quendam vaticanæ Bibliothecę in huius verſus lectione caſtigatiores dubio procul exiſtimarem, in quibus ſcriptũ eſt Sunt ẽt ammineæ vites, qua lectione omnis & ſcriptionis & ſyllabarum ambiguitas tollitur. Quod vero Seruius aſſerit vinũ ammineum album eſſe, ideoq; dictum quaſi ſine minio, commenticium eſt: cum agnoſcat Plinius vitem ammineam nigram cui nomen Syriace. Et ex pluribus ammineis genus tantũ vnum deſignet Columella quod albidas vuas habeat. Præterea ſi verũ illud eſt, quod pleriq; tradunt, ammineum vinum idem & falernum eſſe, id nigrum potius habebitur Martialis elogio dicentis. Marmorea fundẽs nigra falerna manu. Nam Macrobius ait ammineos fuiſſe, vbi nunc falernus ager. Genuſq; vitis ãmineæ minoris vulgo notiſſimæ, quę campaniæ celeberrimos veſuuij colles ſurrentinoſq; veſtit agnoſcit Columel. ſolaſq; ab antiquis agnitas atteſtatur & ſuis quoq; tẽporibus vetuſtiſſimas quaſq; vineas ammineas exiſtimatas, cęterum Virgilius diuerſum quid à Macrobio tradere videt̃ cũ ſedulo diſtinguat ſpẽs, quaternaq; genera duabus cõparationibus cõplectatur Rhœtica falernis cõferendo cũ quibus tamẽ ea, vtpote deteriora minime contẽdere debeant. Moxq; ammineum ſubiungat, cui Tmolium ex Libya,& Phanęum ex chio comparat, minoreq; argitem, quãuis hęc vitis & liquoris copia,& vetuſtatis firmitudine ſit cæteris oĩbus anteferẽda, aſſurgeret tamen vinum eius ammineo, illiq; priorem locum cedere aſſeuerat. Qui q̃dẽ ſi falernum & amineũ idẽ agnouiſſet Vinum: non ita ſtatim per comparationes in diuerſa genera diſtribuiſſet, illud Rhœticis, hoc Chijs & quibuſdam alijs anteferẽdo. Sane vero falernum id oĩno eſſe, quod vulgo nunc græcum appellant pleriq; non ineruditi conſentire videtur. Sed nos hæc alijs, quos intellexi negocium huiuſmodi ſumpſiſſe, diſputanda relinquemus cum eo ſolicita magis cura properemus, vt veterum codicum lectionem à tinearum iniuria, quoad fieri poteſt, vindicemus. ¶ Tmolus & aſſurgit quibus & rex ipſe Phanęus.) In antiquis aliquot codi. manu ſcriptis legere eſt abſq;,& particula. Tmolus aſſurgit quibus. Atq; ita neceſſe eſſet cõtinuare ordinem elocutionis, firmiſſima vina, quibus Tmolus adſurgit,& rex Phanęus. Sed.n. obſtat ſyllaba. Trochęus ea ſede poſitus exẽplo caret, neq; cęſura vlla ſuccurrit quę cõmunẽ locum faciat, quare commenti ſunt Grammatici,& illud tanq̃ cuneũ, aut farturam aliquam interponere, quę verſum ſuſtineret vel ſatiſcentẽ obſtiparet: quorum tamen omnium ambiguitatẽ ſuſtuleris, ſi quod in Mediceo,& in Long. vaticanæ Bibliothecæ legitur, admiſeris. Ibi enim Tmolius adſurgit: denominatiuum nomen à Tmolo habetur. vt enim ab Olympo Olympius à caucaſo caucaſius, ita à Tmolo Tmolius. Eritq; ordo, Quibus vinis rex Tmolius adſurgit,& rex Phanęus. ¶ Non ego te mẽſis & dijs accæpta ſecũdis.) Quãuis hic numerus vt in vulgatis codicib. habetur,& grauis ſit & ſonoritatis plenus,& ad heroici ſtyli maieſtatẽ propius accedat, plura tñ ex antiquis exẽplaribus, quæ legimus, adonio præpoſito numero ſic habent. Non ego te dijs. Inde alcmanico tetrametro.& menſis accępta ſecundis cuiuſmodi numeri eſt Horatianum illud. O fortes peioraq; paſſi. ne mediocri ſtylo verſus ita inſurgeret, atq; hũc numerũ agnoſcit Seruius, ſignificat vero eam eſſe & eſui & potui bonam. dijs.n. libationes fiunt, menſis vero ſecundis & poma & fructus alij inferuntur.

SERVIVS.

¶ Nec vero terræ ferre omnes omnia poſſunt.) Aut generale eſt, ſicut ait in primo, Et quid quęq; ferat regio, aut ad ſuperiora pertinet vt ſit ſenſus talis, Non prodeſt noſſe cũcta vitium genera: nec omnia procreantur in omnibus terris. ¶ Craſſis paludibus.) Lutoſis naturaliter. ¶ Litora myrtetis lætiſſima.) Locũ poſuit pro ipſis arboribus, ſicut ſalictum pro ſalicibus. ná myrtetũ eſt locus arbor vero ipſa myrtus vocatur. ¶ Deniq; apertos Bacchus amat colles.) Hic eſt q̃ vites amant montium laxiora. ¶ Aſpice & extremis.) Intuere etiam extremum orbem cum ſuis cultoribus domitum: nam ſubaudimus Cũ. Et per tranſitũ maieſtatẽ Romani laudat imperij. ¶ Eoaſq; domos Arabũ.) Arabia, Panchaia, Sabæorum gens eſt, apud

Nec vero terræ ferre omnes omnia poſſunt:
Fluminibus ſalices, craſſiſq; paludibus alni,
Naſcuntur ſteriles ſaxoſis montibus orni:
Litora myrtetis lætiſſima, deniq; apertos
Bacchus amat colles, Aquilonem,& frigora taxi.
Aſpice & extremis domitum cultoribus orbem,
Eoaſq; domos Arabum, pictoſq; Gelonos:
Diuiſæ arboribus patriæ: ſola India nigrum
Fert hebenum, ſolis eſt thurea virga Sabæis.

Quid tibi odorato referam ſudantia ligno,
Balſamaq́; & baccas ſemper frondentis acanthi?
Quid nemora Æthiopum molli canentia lana?
Velleraq́; vt folijs depectant tenuia Seres?
Aut quos Oceano propior gerit India lucos,
Extremi ſinus orbis? vbi aera vincere ſummum
Arboris haud vllę iactu potuere ſagittæ:
Et gens illa quidem ſumptis non tarda pharetris.

apud quam tus naſcit. vt, Solis eſt turea virga Sabęis. Itē, totaq́; turiferis Panchaia pinguis arenis. Plautus. Arabico ture. ¶ Pictosq́; Gelonos.) Stigmata habentes: populi Scythię. vt, Pictiq́; Agathyrſi. ¶ Diuiſę arboribus patrię.) Regiones. vt, Italiam quæro patriā. ¶ Sola india nigrum fert hebenum.) Atqui & in Ægypto naſcitur, ſed Indiam, omnē plagam Æthiopiæ accipimus. Sane & hæc hebenus & hoc hebenū dicitur: hic neutro vſus eſt. Lucanus vero ait, Hebenus Mareotica vaſtos Non operit poſtes. Hebenus aūt arbor eſt, quæ cęſa dureſcit in lapidē. ¶ Balſamaq́;.) Que vacat. vt alibi, Diuitiq́;, & prælia voce diremit. Sane Balſamum eſt arbor ipſa: Opobalſamum: ſuccus collectus ex arbore: nam ὀπὸς dicitur ſuccus: τὸ ξύλον lignum ipſius arboris. Probatio aūt opobalſami, vt dicit Plinius, hæc eſt, Si contra ſolem feratur & corruptum non ſit, manum ferentis exurit. ¶ Semper frondentis acanthi?) Acanthus arbor eſt in Ægypto ſemper frondens, vt oliua, laurus. Acanthos dicta quia ſpinis eſt plena. Abundat hac etiam Circina inſula. ¶ Velleraq́; vt folijs depectāt tenuia Seres?) Apud Indos, & Seres ſunt quidam in arboribus vermes, & bombices appellantur, qui in aranearum morem tenuiſſima fila deducunt. Vnde eſt ſericum: nam lanam arboream non poſſumus accipere, quia vbiq́; pcreatur. ¶ Oceano propior Gerit India lucos.) Hæc eni habet arbores magnas, quæ eſt iuxta Oceanū. hinc eſt, Extremi ſinus orbis. ¶ Depectāt.) Decerpant. ſed alij depectat legunt, quod ſi eſt: Seres, poſuit pro Sers: ſicut trabes pro trabs. Sic Lucanus, ſub iuga iam Seres, iam barbarus iſſet Araxes. ¶ Non tarda.) Id eſt ſtrenuiſſima, nam Liptotes figura eſt.

PROBVS.

¶ Eoasq́; domos arabum pictosq́; gelonos.) ſunt ſcythæ dicti ab Herculis filio Gelono & Echidna, vt in .iiij. Herodotus refert. ¶ Hebenum.) lignum eſt nigrum precioſum. Balſamum eſt liquidum medicamentum oculorum curationi neceſſarium, quod arboribus diſtillat in modum picis. Acanthus eſt herba ſpinoſa, folia lata habens, & rugoſa. ¶ Quid nemora Æthiopum molli canētia lana. Velleraq́; vt folijs depectāt tenuia ſeres.) Exiſtimanſ beſtiolæ quędam: quas bombycas vocant. quidam iudicant ex arundinum folijs feras, veluti lanā facere, & inde fieri ſerica, Seres autem natio eſt in vltima India.

MANCINELLVS.

¶ Apertos, Bacchus amat colles.) Colu. lib. iiij. c. xxj. ſcribit eſſe proprietatē in vitiū ſurculis, vt alij meridiano axe conualeſcant, quia calidiores, alij ſeptētrionē deſiderent, qa contriſtantur æſtu, & quidē temperamento lætentur orientis, vel occidentis & Celſus, vt refert idē Colu. lib. iij. c. j. cenſebat ſolum vitium eſſe, nec
Vitis. campeſtre, nec præceps, ſimile tamen edito campo. Cœlum porro, neq; niuale vinea, nec æſtuoſum deſyderat, calido tamen potiusq́; frigido lætatur, imbribus, magisq́; ſerenitatibus offenditur, & ſolo ſicco q̄ nimis pluuioſo eſt amicior: perflatu modico, leniq́; gaudet. ¶ Taxi.) de Taxo videto Plin. lib. xvj. ca. xxj. ¶ Aſpice & extremis.) Sicuti primo volumine oſtendit non quamlibet regionē omnia producere, eodem modo hic diuerſas eſſe arboribus patrias, & hoc quia dixerat. Nec vero terræ ferre oēs, &c. Et apertos Bacchus amat colles, &c. ¶ Extremis domitum cultoribus orbē.) i. cum extremis cultoribus. In Auguſti aūt laudem id dicitur, Ab Auguſto enim, vt ſcribit Euſebius Indi per legatos amicitiam poſtularunt. Et Hora. libro quarto ode .ix. ait Auguſto ſcribēs. Te cantaber non ante amabilis, Medusq́; indus, te profugus ſcythes miratur. ¶ Eoas.) Oriētales. ¶ Arabum.) arabię ps vt Dionyſius ſcribit, quæ ad orientem & auſtrum ſpectat, rubro alluitur mari. Vtq; Solinus ait Arabia ſacra interpretatur partē eius Eudæmonem Græci, noſtri beatam nominauerunt, non fruſtra. Nam præter odores, quos creat plurimos ſola tus mittit,
Geloni. in eiuſdē ſaltibus Myrrha prouenit. ¶ Pictosq́; gelonos.) geloni, vt Solinus ſcribit populi ſunt in ſcythia. Qui de hoſtiū cutibus, & ſibi indumenta faciunt, & equis ſuis tegmina, ijs propinq ſunt agathyrſi, qui vt illi coloribus ſe pingere conſueuerunt, agathyrſi aūt vt ſcribit Mella, ora artusq́; pingunt, vt quiq; maioribus præſtant, ita magis, vel minus. Cæterum iiſdem notis omnes, & ſic vt ablui nequeant. ¶ India.) vide libro primo Georgicorum.
Hebenū India mittit ebur. ¶ Hebenum.) Plinius li. xij. cap. ij. ſcribit quòd inter Indię arborum magnitudinē. Virgi. Hebenū nuſquā alibi naſci profeſſus Herodotus eam Æthiopię intelligere maluit, accēdi eam Fabianus negat, vritur tamen odore iucundo. materia nigri ſplendoris, ac vel ſine arte pximus iucūdi. ¶ Sabæis.) latius ibi molles ſua tura ſabæi. ¶ Balſama.) Pli. libro. xij. cap. xxxvj. inquit. Sed omnibus odoribus præfertur balſamum, vni terrarum iudeæ conceſſum, eſt autem arbuſcula viti ſimilior quam myrto, perpetua coma ſemen eius pximum guſtu, colore ruffum. nec ſine pingui. Ramus inditur vitro lapide, oſſe ſine cultellis, ferro lædi vitalia odit: ſuccus e plaga manat; quē Opobalſamum vocant: eximiæ ſuauitatis lignum xylobalſamū vocat, & coquit in vnguētis. Pro ſucco ipſum ſubſtituere officinæ, præcipua autem gratia lachrymę, ſecunda ſemini: tertia cortici, minima ligno, &c. ¶ Acanthi.) eſt acanthos hic arboris ſpēs alibi herba, videto latius Eclo. iij. ¶ Æthiopum.) Æthiopia Ægypto cōtermina: inſignes arbores non fere habet præter laniferas, propior tamē huic natura lanæ maiorq́; folliculus granati modo mali. Pli. li. xiij. cap. xvj ¶ Seres.) Hi vti Pli. ſcri. lib. vj. c. xvij. regionē inhabitāt, quæ ſpectat æſtiuū orientē, & primi ſunt hominū, qui naſcanſ lanificio ſyluaꝝ nobiles, pfuſam aqua depectentes frondium caniciē. Solinus addit q̄ lanuginis teneram ſubtilitatē humore domāt ad obſequium, & quòd hoc illud ſericum in vſum publicū damno ſeueritatis admiſſum, & quo oſtentare potius corpora, q̄ veſtire, primo fœminas, nunc etiam viris perſuaſit luxuriæ libido.
Opobalſamum xylobalſamum. Acanth°. Seres.

ASCENSIVS.

¶ Nec vero terræ &c.) Docet cauſam quare non conducat nec facile ſit oēs vites noſſe, quia. ſ. non oēs vbiq; naſcuntur. Et ita, qui vites Italię non aliarum regionum adhuc ignoret, neq; eas noſſe pfuerit. Et quo id probet vtitur quadam inductione aliorum terræ naſcentium. Reprehenditur autem Ser. à Beroaldo in expoſitione illius. Velleraq́; vt fo. cuius verba recitabuntur ibi vnctos ſaliere p vtres, quia ſimul reprehenduntur. ¶ Ordo hic eſt. Nec vero, id eſt non etiam omnes terrę poſſunt ferre omnia quia ſalices naſcuntur in fluminibus, alni naſcuntur in craſſis paludibus, orni ſteriles naſcuntur in ſaxoſis montibus. Litora ſunt lætiſſima, id eſt accæptiſſima myrthetis, id eſt myrthis ipſis deniq;, id eſt vt ad inſtitutum redeam: Bacchus. i. vitis amat colles apertos. i. apricos, & ſoli expoſitos, taxi arbores in corſica plurimæ naſcentes amant aquilonem & frigora, aſpice orbem. i. globū terræ domitum. i. ſubactum, & cultum extremis cultoribus. i. vſq; in extremum eius extenſis (quod in Auguſti gratiam dicit p quē tunc licebat etiam extremos cultores orbis aſpicere, videtur eſſ commentarijs ſententia, vt orbis dicatur domitus cum cultoribus, hoc eſt vt etiam cultores domiti dicantur: veruntamen poſſet ſenſus eſſe, quòd orbis ſit domitus cultoribus, & tamen adhuc ſeruet naturam ſuā, ita vt nec omnes terræ ferre omnia poſſint, quātumcūq; domitæ & ſubactæ ſint) & aſpice domos eoas, id eſt orientales, arabum, id eſt quas arabes ad mare rubrum pteti habitant, & aſpice gelonos, populos illos ſcythiæ pictos more. ſ. agathyrſoꝝ (de quibus Mancinel.) & ſupp. vide bis quia prię id eſt terræ naturę ſunt arboribus diuiſæ. i. diſtinctæ, id eſt quòd ſua cuiq; arbori ſit pria. Nam ſola India fert hebenum. i. lignum illud nigrum (p arbore autem viua dicitur. Hebenus mareotica &c.) Virga turea, id eſt turifera eſt ſolis ſabæis populis illis in confinibus arabiæ. Quid. i. ad quid referam. i. receſeam & narrē tibi, & . i. pariter balſama ſudantia ligno odorato. i. odorifero, &, id eſt ſimul Baccas. i. fructus ſyluestres ſparſim naſcētes, acanthi, illius virgulti ſemp frondētis? Quid, id eſt ad quid dicam tibi nemora Æthiopum canētia. i. albicantia, molli lana, quæ non multum à lino diſcedit, & quid dicam, vt. i. qualiter ſeres populi illi ad æſtiuum orientē pteti, depectāt. i. decerpant pectinibus folijs. i. de frondibus arboꝝ, tenuia vellera. ſ. lanæ vnde ſiunt veſtes ſericeæ tenuiſſimæ bombicinis non diſſimiles, aut quid dicā, quos lucos. i. quas arbores India ppior. i. valde vicina oceano. ſ. mari, appoſitorie ſinus extremi orbis gerit. i. pducit, vbi. i. in quo loco vllæ ſagittæ, haud. i. non potuere vincere. i. ſupare & excedere iactu. i. piectu ex arcu, ſummum aera, ad quē, ſcilicet arbores pt ngunt, & quidē, id eſt tamē certe, illa gens eſt non tarda, imo apprime ſtrenua pharetris ſumptis. ſ. ad ſagittandum quia opti

mi ſunt ſagittarij, & tamen non ita altum iacere poſſunt telum, vt ſummitatem arborum in aera extenſarum attingere poſſent, vnde notum eſt miram eſſe celſitudinem eorum, ſed quid inqt dicam.i.prolixius deſcribam hæc? quaſi dicat. Id fruſtra fecero cum in noſtris regionibus non naſcantur: & ita perſtat in cauſa reddenda, cur non proſit comprehendere vites numero.

Pierius.

PIERIVS.

❡Eoasq; domos.) In Longobar. domus, quarta declinatione legitur, quod & apud T. Liuium in antiquis codicibus obſeruatū. ❡Solis eſt thurea vi.ſa.) In Longobar. Solis & thurea, ſed inemēdate. Thurea vero abſq; adſpiratiōe in antiquis codicibus: quod multi fuere, qui tus latinum eſſe vocabulum, & à tundendo dictum voluere.

Media fert triſtes ſuccos, tardumq; ſaporem
Felicis mali: quo non præſentius vllum,
Pocula ſiquando ſæuæ infecere nouercæ:
Miſcueruntq; herbas, & non innoxia verba:
Auxilium venit: ac membris agit atra venena,
Ipſa ingens arbos, faciemq; ſimillima lauro:
Et ſi non alium late iactaret odorem,
Laurus erat: folia haud vllis labentia ventis:
Flos apprima tenax: animas, & olentia Medi
Ora fouent illo: & ſenibus medicantur anhelis.

SERVIVS.

❡Media fert triſtes ſuccos.) Di, ſine ſibylo proferenda eſt: græcum enim nomen eſt, & Media prouincia eſt. ❡Triſtes ſuccos.) Amaros. Vt, Triſtiſq; lupini. ❡Tardumq; ſaporem Felicis mali.) Apud Medas naſcitur quædam arbor ferēs mala, quæ medica vocatur: quam per Periphraſim oſtendit, eius ſupprimens nomen. Hanc pleriq; citrum volunt, quod negat Apuleius in libris quos de arboribus ſcripſit: & docet longe aliud genus arboris eſſe. ❡Tardum autem ſaporé.) dicit, vix intelligibilem quod illi ad carnem mediam citri referunt. Nam prima & interior facile ſuum oſtendit ſaporé. ❡Felicis mali.) Secundum eos qui dicunt citrum fœcūdum: nam hæc arbor. idest citri, omni pene tempore plena eſt pomis, quæ in ea partim matura, partim acerba, partim adhuc in flore ſunt poſita. Aut certe Felicis, ſalubris. Nulla enim efficacior res eſt ad venena pellenda. ❡Sæuæ nouercæ.) Aut hæc quæ ſæuæ ſunt: aut epitheton eſt omnium nouercarum. ❡Non innoxia verba.) Liptotes, ideſt nocentiſſima. Et eſt augmentum quaſi parum putēt venena miſcere, niſi etiam magicos cantus addiderint. ❡Membris agit atra venena.) Radices, nuces, lupini, citrum, apium proſunt contra futurum, non contra iam accæptum venenum. Vnde etiá antiquitus ante vllas alias epulas, hæc ſolebant menſis apponi, apparet ergo non eum de citro loqui in præſenti, cum dicit. Membris agit atra venena. Iam data. ❡Faciemq; ſimillima lauro.) Figura Ciceronis, qui ait in Ceſarianis, Sed ſimillimum deo iudico. Sane etiam hæc probat citrum non eſſe: nam citri arbor & multum non pōt creſcere, & multo habet folia maiora quàm laurus. ❡Alium late iactaret odoré.) Et infinitum emittit ſuum odorem, & longe alium quàm laurus. ❡Flos apprima tenax.) Apprima, ideſt maxime. Et eſt nomen pro aduerbio. ſicut, Et pede terram Crebra ferit. pro crebro. ❡Animas.) δύσπνοιαν, ideſt pulmonis vitioſum anhelitum, quod exprimit ſubdens. Senibus medicantur anhelis. ❡Olentia ora.) Putentia, ideſt δυσωδίαν oris: Notandum ſane huic vni tantum arbori incubuiſſe Virgilium & expreſſiſſe vbi ſit, qualis ſit, cuius poteſtatis ſit, ſicut in quarto de herba amello, quod qui de arboribus aut herbis ſcripſerunt, in omnibus exequuntur.

PROBVS.

❡Media fert.t.ſ.t.q.ſ.felicis mali.) pars parthorū media eſt appellata à Medo filio Medeę & ægei, vt exiſtimat Varro qui quatuor libros de argonautis edidit. Arbor auté: quæ deſcribitur à Virg. naſcitur quidem: & in Italia. Sed non eſt eiuſdem effectus cuius in media appellatur rododaphne.

MANCINELLVS.

Media. ❡Media.) vt Stra. ait in lib. xj. eſt in ptes duas diuiſa, in maioré, & minoré. Maioris metropolis ſunt, Ecbatana magna ciuitas, & medici imperij caput, qua Parthi regia vtebātur. Nam reges ibi æſtaté agebant, frigida.n. eſt media, hyemé vero ſeleuciæ, quæ ſecus Tygrin eſt prope Babyloné, altera pars eſt media atropatia ab Atropato duce noiata. Dī auté Medus Medeæ filius regioni

Malus aſſyria. nomé ipoſuiſſe. ❡Felicis mali.) Pli. li. xij. c. ij. ait. Malus aſſyria, quā alij vocāt medicā, venenis medetur, Folium eius eſt vnedonis intercurrētibus ſpinis. pomū ipſum alias non mandit odore pcellit folioꝝ quoq;, q trāſit in veſtes vna cōditus, arcetq; aialiū noxia. Arbor ipſa omnibus horis pomifera, eſt alijs cadētibus, alijs matureſcētibus, alijs vero ſubiacētibus. Nec alia arbor laudatur in medis, eius auté grana parthorū proceres incoquebant eſculētis, cōmēdandi halitus gratia Macro. vero li. iij. Satur. capite de nuce pinea ſic ait. Quod aūt ait idem Cloatius, Citreum & ipſum pſicū malū eſt ſm Virg. felicis mali, quo nō præſtantius vllum, & reliq. Et vt nemo dubitet hæc de citreo dixiſſe Vir. accipe quæ Appius in libro de ſyluestribus arboribus dicat, Citrea. Idé malus

malus & Perſica, altera generatur in Italia, & in media altera. Et paulopoſt de Citreo loqués ait. Eſt aūt odoratiſſimum, ex quo interiectura veſti tineas necat: fertur aūt venenis contrariū, contritū cum vino purgatione virium ſuaꝝ bibétes ſeruat. Generantur aūt in omni perſide omni tépore mala citrea, alia.n. præcarpuntur, alia aūt interim matureſcunt. vides hic & citreum nominari, & omnia ſigna pomi, quæ de eo Virgi. dixit, licet nomen citrei ipſe non dixerit. Hæc Macro. ❡Triſtes ſuccos.) Soli. c. xlj. ſcri. Pomum ipſum, de quo iam diximus, eſſe ſapore aſpero, & amaritudinis miræ. Ergo triſtes ſuccos.i.amaros, vt ibi. ❡Triſtiſq; lupini, &c.) Tardumq; ſaporem.i.diutius immorantē guſtanti propter miram amaritudinē. vnde non pcedit, vt ille ait, vix intelligibilē, amaritudo.n. illico ſentitur. Agit atra venena.i. expellit venena ipſum malū, quod iam late ſuperius patuit. Apprima, pro apprime.i.valde. ❡Animas.) i. habitus.

ASCENSIVS.

❡Media fert.) Deſcribit plixius vnius mali virtutem, quod alij citrum, alij patrio noīe medicum malum appellandū putāt, alij roſam lauream, de qua re Mancinelli videbis citationes. Seruius ſummopere contēdit non eſſe citrum, contra Macrobius ſentit, at qui cum Plinio medicum malum appellabit errare non poterit, naſcitur.n. in media. Eius aūt deſcribendi videtur hæc ratio. vt ſignificet multas eſſe arborum ſpēs, variaſq; naturas, quas Italia non fert, Ideoq; fruſtra deſcribi. q.d. quid proſit noſſe, qa media fert triſtes ſuccos, &c. ❡Ordo eſt. Media.ſ. regio à Medo Medeæ filio denominata: fert ſuccos triſtes.i.amaros: & saporé tardum.i.immorantē, & hebetantem guſtum mali.i.pomi felicis.i. ſalubris, quo.ſ.malo. vllum auxilium non venit præſentius.i. ſalubrius, & citius, aut melius adiuuans, ſæuę nouercę infecere qñ, ideſt aliquando pocula.ſ. priuignorum, hoc eſt liberorum, & ſi miſcuērunt herbas.ſ. non innoxias, hoc eſt toxica & verba nō innoxia. imo maxime noxia, & faſcinatoria, ac pro, & ſup. quo vllum aliud auxilium, non agit.i. expellit membris.i.à corporibus ſumentium non agit dico pręſentius.i.citius & melius q̄.ſ. dictū pomum venena. (Dixi poetam interdum ré depingere, ac ſyllabæ mutatione ſniam innuere, vt illic, Matri longa decē tulerunt faſtidia menſes, &. ij. Æneì. Obſtupui. ſteteruntq; comæ, & vox faucibus hæſit. in quibus ſyllaba media præter naturam correpta videtur, ſubitum motū ſignificare, ſicut & hic penultima in dictione miſcuerunt, quæ cū longa ſit tamen corripitur forte, vt ſubitam nouercæ ad facinus accinctioné depingat, atq; mali dexteritaté in medédo. Nec audiēdus erit, qui miſcuerint, leget, qa tunc dixiſſet, non infecere ſed infecerint) Ipſa arbos.ſ. medica, q hoc pomum fert, eſt ſup. ingens.i. valde magna, & ſimillima faciem.i. habens faciem, hoc eſt facturam, & effigiē corporis ſimillimam lauro (vnde roſam lauream quidam intelligunt. Eſt autē figurata locutio faciem ſimillima, quæ ſynecdoche à pleriſq; dicitur. Facies aūt totā corporis deſcriptioné, ac facturā ſignificat. vnde. v. Æneì. qbus aſpera quondā: Viſa maris facies.) Et ſi.ſ. arbor non iactaret.i.à ſe emitteret late.i. protenſe alium odoré quā ſ. laurus, erat, id eſſet laurus (Erat apud Oui. non ſemel leges pro foret, aut eſſet poſitum, & apud Flac. j. ſer. ſaty. iij. Decies centena dediſſes huic parco, & paucis contento. v. diebus. Nil erat in loculis) folia ſup. haud.i. non labentia.i. defluentia aut decidētia vllis ventis, flos eſt tenax apprima pro apprime, nomen pro aduerbio.i. valde (quaſi ad primos gradus tenacitatis. Iungitur autem nominibus non verbis. Habetq; mediā ſicut primam. Comicus. Apprime vtile in vita) medi.i. populi mediæ, fouent illo.ſ. flore, aīas.i. halitū anhelitū, & ora olentia.ſ. grauiter, & medicantur.i. medent, ſenibus anhelis.i. aīam, aut anhelitū ægre trahētibus. Et ita hoc pomū peculiariter deſcribit, ac laudat, vt nāciſcatur occa-

ſionem

ſionem laudum Italiæ inſerendarum. Cum enim apprime vtile ſit, & in ſola media repertum videtur ſingularis eſſe mediæ gloria. Si ergo percuncteris quid ſimile in Italia reperiatur, Reſpondeat longe excellentiora. vnde infert. Sed neq; medoꝝ ſyluę, &c. vt in ſequentibus explanabimus.

PIERIVS.

¶ Quo non præſentius vllum.) In Longob. codic. pſtantius, legitur. Sed pſentius magis placet eruditis. ¶ Miſcuerūtq; herbas.) In Oblon. pueteri cod. atq; ēt in Long. miſcuerant, legitur quod minime placet. In altero antiquo Miſcuerint, habet. Sed ego nūquā lectionē primā reijcerē, cū in Bucolicis, tulerunt, & apud Terentiū, emerūt, eadē figura legat. ¶ Flos apprima tenax,) Quāuis nōnulli codices habeant, apprime, magis tñ placet, quod in vetuſtioribus legit, adprima, eamq; lectionē mihi videtur agnouiſſe Aruſianus, Et in antiquo Terētij cod. manu ſcripto legitur. Meis me omnibus ſcio eſſe adprima obſequentem: eſt vero græca figura non inelegans ἐπὶ τὰ πρῶτα. Quoniā vero multi ad hanc ętatē quod nam hoc malum ſit quod à Virgilio deſcribitur, non ocioſe quærunt quid ego ſentiam dicam, bona eoꝝ venia, qui aliter iudicant. Nā medicum malum, pomum id eſſe Virgilio videtur. quod vulgo Naranzium apud Venetos, apud Romanos & campanos ab anguloꝝ denſitate, quibus ſuccus intrinſecus diſpeſcitur, in folliculos ſuos collectus. Malangulum appellabat, ab alijs in citriorum ſpēs acceptum. Hāc ſane arborē & huiuſmodi fructum Vir. pingit dum triſtis ſuccos memorat: dum tardum ſaporē, dum fertilitatē, dum medicamenti vim contra venena habere (quod à Nicandro acceptum mutuo) dū ſimillimā eſſe lauro, dum folia indecidua virore æterno: dum floris tenaciſſimā, dum grauem animam emendare dicit, vbi autem Nicander ait. μῆδον τι καὶ ἐμπρόσθεν τὰ σίνητι Sunt, q μῆλον legunt. Sed enī iterpres μῆδον agnoſcit, & addit ἐςὶ δὲ τὸ μήδικον μῆλον ὅ ἐςὶ τὸ κεράτ ζιον dictione ita ſub barbarice ſcripta: quo inīa magis oībus innoteſceret. Eādē porro arborē & Macrobius & Plinius eſſe oſtendunt, quā ēt apud Perſas eſſe ea fructuum commēdatione dicunt, vt poma alia pcarpant, alia interim matureſcant, alia ſubnaſcantur. ſitq; deniq; arbor ipſa omnibus horis pomiſera. Addunt mala venenis contraria, odore pręcellētia. Eſculētus cōmēdandi halitus gratia, incoqui ſolita. Illud pterea in ipſis citrijs experimur, (qū nomen hoc in id genus omnia iam receptū eſt) quod de folioꝝ odore Plinius tradit, trāſire quippe in veſtes vna conditum, arcereq; aīalium noxia. Quod vero Seruius ideo coniecturā facit non eē citriū, quia dicit Poeta. Ac membris agit atra venena, leue eſt. non. n. intelligēdū inferre venenum mēbris, ſed pcul à membris agere. Quam quidē opinionē meā eo audētius ſum ppalare adgreſſus, quod virū & literatura præſtantem, & felicitate ingenij ſtiliq; candore omnibus admirandū Iacobū ſincerum attium idem ſentire adinueni. cum ergo Neapolim ad ſalutandum hominem Roma profectus eſſem.

Sed neq; Medorum ſyluæ: ditiſſima terra,
Nec pulcher Ganges, atq; auro turbidus Hermus,
Laudibus Italiæ certent: non Bactra, neq; Indi,
Totaq; turiferis Panchaia pinguis arenis,
Hæc loca non tauri ſpirantes naribus ignem
Inuertere ſatis immanis dentibus hydri.
Nec galeis, denſiſq; virum ſeges horruit haſtis.
Sed grauidæ fruges, & Bacchi Maſſicus humor
Impleuere: tenent oleæq;, armentaq; lęta.
Hinc bellator equus campo ſeſe arduus infert,
Hinc albi Clitumne greges, & maxima Taurus
Victima, ſæpe tuo perfuſi flumine ſacro
Romanos ad templa deum duxere triumphos.
Hic ver aſſiduum: atq; alienis menſibus æſtas:
Bis grauidæ pecudes: bis pomis vtilis arbos.

SERVIVS.

¶ Sed neq; Medoꝝ ſyluæ.) Iam incipit laus Italię, quam exequit ſecundum præcepta rhetorica. Nā dicit eam & habere bona oīa, & carere malis vniuerſis. ¶ Ganges.) Indię fluuius, per quam puincia ſignificatur. ¶ Hermus.) Lydiæ fluuius, arenas aureas trahens. ¶ Laudibus Italiæ certent.) Figurate. nam certo tecum dicimus. ¶ Bactra.) Regio iuxta Aſſyrios: vñ & populi Bactriani dicunt. ¶ Panchaia.) Arabia, vt diximus ſupra. ¶ Non tauri ſpirantes naribus ignē.) Quales fuerūt in Colchide ciuitate Scythię. nā hoc habet fabula, Iaſon Colchos pfectus ad tollēdū vellus aureū quod dicauerat Marti Phryxus, fretus Medeæ auxilio: & peruigilē draconē occidit, & eius dentes ſeuit iunctis tauris ignē afflantibus, vnde nati ſunt armati, qui primum fecerunt impetum in Iaſone fruſtra: poſtea mutuis vulneribus conciderūt. Has aūt conditiones Oeta rex propoſuerat, cui Apollo reſponderat, tādiu eū fuiſſe regnaturum, quādiu illud vellus fuiſſet in tēplo. ¶ Seges horruit.) Non placuit. Seges aūt quia de ſemine. ¶ Grauidæ fruges.) Large abundantes. ¶ Maſſicus humor.) Vinum Campanū à Maſſico mōte Cāpaniæ. ¶ Hinc albi Clitumne greges.) Vocatiuus eſt Clitumne. Clitumnus aūt fluuius eſt in Meuania, quæ pars eſt Vmbriæ ptis Tuſcię, de quo fluuio, vt dicit Plinius in hiſtoria naturali, animalia q̄ potauerint, albos fœtus creāt. ¶ Maxima taurus Victima.) Quia triumphantes de albis tauris ſacrificabant. ¶ Perfuſi flumine ſacro.) Fluento. Perfuſi autem tauri qui ante triumphantes vſq; ad templa ducebantur. Aut certe Perfuſi greges intelligamus: quod ad equos triūphales poteſt referri. ¶ Duxere triumphos.) Si equi, duxerūt: ſi boues, deduxerūt. ¶ Hic ver aſſiduum.) Verna temperies: nam ver, aſſiduum eſſe non poteſt. Horatius, Ver vbi longum tepidaſq; prebet Iuppiter vmbras. ¶ Bis grauidæ pecudes.) Verum eſt. vnde enim in Bucolicis, Lac mihi non æſtate nouum, non frigore deſit. ¶ Bis pomis vtilis arbos.) Biferæ ſunt arbores.

PROBVS.

¶ Nec pulcher. g. a. a. tur. hermus. Laudib⁹. I. c. n. b. n. i. Totaq; tu. Panchaia. p. a.) Gāges fluuius eſt Indiæ, Hermus lydię, q fert aurū. ¶ Bactra.) oppidū Indoꝝ. ¶ Panchaia.) regio à rege pācheo dicit. Hinc albi clitumne greges, & maxima taurus. ¶ Victiſſima. ſ. t. p. f. ſ.) Clitumnus eſt Etrurię flumen à fronte nauigabilis. Pāchaia

MANCINELLVS.

¶ Sed neq; medoꝝ.) orditur iam Italię laudes, ditiſſima terra. De medorum diuitijs videto Stra. li. xj. ¶ Pulcher Ganges.) Stra. lib. xv. ait, q̄ à montibus ganges deſcēdit, cumq; in planiciem peruenit, ad orientem conuerſus in mare progreditur vnum oſtium habens, q̄q; omnium indicorum flumen maximum ſit. Pulcher igitur Poeta ait ob eius magnitudinē. Pli. aūt lib. xvj. c. xix. plura de Gāge deſcribit. ¶ Hermus.) fluuius eſt in Mœonia, q ſmyrneos campos ſecat, & phrygiā ſcindit à graia. Hunc quoque hermū fluctibus aureis ęſtuaſſe antiquitus creditur, author eſt Soli. cap. xxvij. ¶ Laudibus Italiæ.) Plin. lib. iij. cap. vj. de Italia inquit. Terra omnium terrarum alumna, eadem & parens, & numine deum electa, quæ coelum ipſum clarius faceret, ſparſa congregaret, imperia ritusq; molliret, & tot populoꝝ diſcordes, ferasq; linguas ſermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret: breuiterq; vna cūctarum gentium in toto orbe patria fieret, tanta nobilitas omnium locorum, tanta rerum ſingularum, populorumq; claritas. Vrbs Roma vel ſola in ea, & digna etiam recta ceruice facies, Eſt & cāpaniæ ora, felixq; illa, ac beata amœnitas. Iā vero tota ea vitalis, ac perennis ſalubritas cœli tēperies, tam fertiles campi, tam aprici colles, tam innoxij ſaltus, tam opaca nemora, tam munifica ſyluarum genera, tanta frugum, & vitium: olearumq; fertilitas, tam nobilia pecorum vellera, tam optima tauris colla, tot lacus, tot amnium, fontiumq; vbertas, totā eam pfundēs, tot maria, portus, remigiumq; terrarum cōmercio patēs vndiq;. Neq; ingenia, ritusq;, ac viros, & ſigna, manuq; ſuperatas cōmemoro gentes, hæc & plura ille. Multa etiam Stra. lib. vj. commemorat. ¶ Bactra.) Stra. li. vj. ſcri. q̄ in ſcythia ſit bactra vrbs, quæ etiā Zariaſpa appellata eſt, Plin. tamē, lib. vj. cap. xvj. ait pcedēdo ad Bactriam oppidū, quod appellāt. Zariaſtes. Poſtea inqt Bactri quorū oppidū Zariaſtes, quod poſtea bactrū à flumine appellatū eſt. ¶ Indi.) ſcribit Diony. q̄ i pleriſq; Indię locis auꝝ eruit: quodq; multi ex eis inde queſtum aucupantur, alij telas lineas cōtexunt: alij tectos elephantum dentes abrādūt, alij per fluminum decurſus incedentes, perquirunt, berillos, adamantes, iaſpides, ameriſthos, ſunt ibi & arua p pulchra, & læta, quę & vniuerſum ſemper annum virēt. ¶ Pāchaia.) perſidis regio, ab rege Pancheo, vt Probus inquit. ¶ Hęc loca.) Laudat Italiam, q̄ expers eſt maloꝝ, bonorumq; ferax. ¶ Non re. tauri.) apud Colchos in pōto id eueniſſe Iaſoni: Ouid. ſcri. li. vij. meta. Quod item Medea Iaſoni ſcribens apud eundē poetā in Heroidibus ſic ait. Martis erant tauri

Herm⁹.

Italia.

Zariaſpa.

pluſq; p cornua ſæui, Quorum terribilis ſpūs ignis erat, Ære pedes ſolidi prætentaq; naribus ora. Nigra per afflatus hæc quoq; factas ſuos. Semina præterea populos genitura iuberis, Spargere deuota lata per arua manu. Qui peterent natis ſecum tua corpora telis, Illa eſt agricolæ meſſis iniqua ſuo. Diod. autem lib. v. hæc omnia latius. Diximus, & nos aliqua Eclo. iiij. ¶ Maſſicus humor.) Plin. de cāpania loquens lib. iij. ca. vj. Is iungunt phalerni, Caleni deinde conſurgunt Maſſici, Gaurani, Surrentiniq; montes, & lib. xiiij. c. ix. de vinis generoſis Italiæ inquit. Certant Maſſica æque & monte Gaurano, puteolos, baiasq; proſpectantia, Clitumni in phaliſco Clitumnianis aqua pota cādidos boues facit, In Bœotia amnis Melas. oues nigras. Pli. lib. ij. c. cvj. Hinc albi clitumne gre. Ordo eſt: ò clitumne. hinc ex Italia albi greges, & taurus maxima victima ſæpe tuo ſacro flumine perfuſi duxere Romanos triumphos ad templa deum. Triumphātes enim albis equis: curru inaurato, capite coronato lauro p vrbem vecti capitolium aſcendebāt ad templum Iouis optimi maximi, vbi mactato albo tauro: domum poſtea repetebāt. ¶ Tēpla deum.) Erat in capitolina arce celeberrimum Iouis optimi maximi templum, de quo Tac. lib. xix. meminit Erat & Iunonis monetæ Mineruæ delubrum. In capitolio demum deorum omnium ſimulachra colebantur, vt Seruius lib. ij. inquit, ibi videlicet, Ecce aūt Pāthus &c. ¶ Hic ver aſſi. atq; alie. menſibus æſt.) hoc ait quoniā ēt Strab. lib. vj. ſcribit Italia ſubiacet vniuerſi aeris temperiei. Solinus item inquit ineſſe Italiæ locorum ſalubritatem & cœli tēperiem, quod & Plinius ſcribit.

ASCENSIVS.

¶ Sed neq; medorum, &c.) Apte ingreditur laudes Italiæ, ne videlicet patriæ ſuæ immemor culpetur, vbi laudarit alias. Laudat autem eā plena laude, oſtendens videlicet, & mala abeſſe, quę tñ alijs ſunt & bona fere aliarum adeſſe. Quā rem ēt Pli. approbat, vt oſtendent verba Mācinelli ſuis locis ponēda. Sane ſi ad ſingula bona reſpexeris, inuenies ea in multis regiōibus vberiora, aut meliora: ſi ad omnia ſit, nuſq̄, cum non deſint, qbus ēt peculiariter vincat. ¶ Ordo eſt. Sed neq; ſyluæ. ſ. pomiferę, medoꝝ: appoſitorie ditiſſima terra, qa vt Iuſti. ſcri. flumina exhauriebant medis, non diuitiæ ſub Xerxe rege. Nec Gāges fluuius Indię pulcher i. ſpectabilis in magnitudine, aut varijs diuitijs ornatus atq; hermus fluuius mœoniæ, turbidus. i. turbulentus auro. i. aureis arenis immixtis certent. i. merito contendāt laudibus, & titulis Italiæ,

liæ, non Bactra vrbs ſcythiæ, & regio vicina, non ſup. certet, laudibus Italię: neq; Indi. ſup. certent, hoc eſt regiones Indię, & tota pāchaia pinguis harenis turiferis, ſupp. non certet. Quia tauri ſpirātes. i. efflātes naribus. i. p nares ignē, non inuertere hęc. ſ. Italię loca, ſicut in colchide ciuitate ſcythię, & hoc dentibus imanis i. efferaciſſimi hydri. i. anguis aq̄tici, ſatis. i. ſeminatis nec ſeges. i. ſatio, virum horruit. i. horrida creuit, denſis galeis, & haſtis, ſicut in Colchide ēt contigit: Sed fruges grauidę. i. fœcūdę, & grādes, fœcundę quidem ad alias ꝓcreādas, grandes autem ad vſum ſeruiūt, & humor bacchi. i. vini maſſicus, ideſt cāpanus à mōte Italiæ denominatus, impleuere, ſup. hęc loca. ſ. Italię, & oleę ſupp. lætę, & armenta lęta. i. pinguia, & incolumia, ac nitida tenēt hęc loca. Equus bellator. i. belliger infert hinc. i. ex his locis Italiæ ſeſe. i. ſemetipſum, cāpo, ideſt in cāpum, exiſtens arduus. i. altus, & erectus. Et ò Clitūn: (amnis in phaliſco apud Meuaniā defluēs) albi gregis. ſ. equoꝝ, aut iuuencorum, & ꝑ. i. taurus. ſ. albus. appoſitorie maxima victima, hoc eſt quæ Ioui à triumphante offertur, ꝑfuſi tuo flumine ſacro. i. ad ſacrificium eos à poteſtate (quia poti eo fluento albeſcunt) duxere ſæpe hinc. i. ex his locis Italiæ triumphos. i. triumphātes Romanos, ad templum deum. i. deorum. ſ. capitolium. Inſidebant enim equis albis ſacrificaturi iuuēcum intactum, & album (Sane ſi p albos greges iuuencos intelligit dicendo, & maxima taurus, victima, oſtēdit taurum eē egregium. i. ſeorſum à grege nominandum, ſicut Achillē, dicēs Troas reliquias Danaum, atq; immittis Achilli, & ita expoſitiue ponit particula, & ſi vero de equis loqtur duo dicit) hic. ſ. in Italia eſt ver. i. temperies verna, qa nunq̄ eſt intēſiſſimum frigus, aut caūma aſſiduum. i. ꝑpetua, atq; æſtas. i. calor ęſtiuus, menſibus alienis. ſ. in quibus alibi hyems eſt, pecudes ſunt bis grauidæ, hinc. ſ. in Italia. vnde in Buco. Lac mihi non ęſtate nouum, non frigore deſit, & arbos. i. arbor eſt bis fertilis pomis. i. bis fert quotannis poma. i. bifera eſt ſicut plurimę ſunt ficus.

PIERIVS.

¶ Tenent oleæq; armentaq; læta.) In Mediceo, & antiquioribus aliquot cod. & ijs preſertim: qui particulam, q;, geminare gaudēt legere eſt. Tenēt oleæ, armētaq; læta. abſq; particula, q;, poſt dictionem oleæ. ¶ Bis pomis vtilis arbos.) In Mediceo arbor. agnitam vero differentiam inter arbor, & arbos à veterum nonnullis, alio loco diximus. Quod attinet ad ſniam deſumpta ea eſt ex Varrone, vbi dicit: Malus biferæ, vt in agro conſentino.

At rabidæ tygres abſunt, & ſæua leonum
Semina, nec miſeros fallunt aconita legentes:
Nec rapit immenſos orbes per humum: neq; tanto
Squammeus in ſpiram tractu ſe colligit anguis.
Adde tot egregias vrbes, operumq; laborem:
Tot congeſta manu præruptis oppida ſaxis:
Fluminaq; antiquos ſubter labentia muros.
An mare quod ſupra memorem, quodq; alluit infra?
An ne lacus tantos? te Lari maxime, teq;
Fluctibus, & fremitu aſſurgens Benace marino?
An memorem portus? Lucrinoq; addita clauſtra?
Atq; indignatum magnis ſtridoribus æquor?
Iulia qua ponto longe ſonat vnda refuſo:
Tyrrhenuſq; fretis immittitur æſtus auernis.

SERVIVS.

¶ At rabidæ tygres abſunt.) Malū Armenię. ¶ Et ſæua leonum ſemina.) Malum Libyę. Semina, Genera. Et eſt Lucretij ſermo. Nam quòd ait. Sæua aut cruenta accipimus, aut re vera ſęua ſemina. Vt eni dicit Plinius, Animalia hæc quę ſunt cum acutis vnguibus, frequenter parere non poſſunt: vitiantur enim intrinſecus ſe mouentibus pullis. ¶ Nec miſeros fallunt aconita legentes.) Mira arte vſus eſt vt excuſaret rem quam negare non potuit. Nam aconita naſcuntur in Italia: ſed non ea obeſſe dicit, quia ſunt omnibus nota. Hæc autē herba dicitur nata eſſe de ſpumis Cerberi, quo tempore eum Hercules ab inferis traxit. Quæ quia in ſaxis & cotibus naſcitur, aconitum dicitur. ἀπὸ τῶν ἀκόνων, ideſt à cote: & dicimus, τὸ ἀκόνιτον καὶ τὰ ἀκόνιτα. ¶ Neque tanto ſquameus.) Sunt quidem ſerpentes in Italia, ſed non tales quales in Ægypto, aut in Aphrica. ¶ In ſpiram.) autem, in collectionem volubilitatis: quod eſt à funibus tractum. ¶ Adde tot egregias vrbes.) Laudat Italiam à ciuitatibus, quas & plures habet, & maximas & opportuniſſime collocatas. ¶ Fluminaq; antiquos ſubter labentia muros.) Quòd laudat etiam Cicero in libris de repub. ¶ An mare quod ſupra.) Id eſt Adriaticum. ¶ Quodq; alluit infra.) Ideſt Tyrrhenum. ¶ Te Lari maxime.) Larius eſt lacus vicinus Alpibus, qui iuxta Catonem in originibus, per ſexaginta tenditur milia. Et Larius, Lari vocatiuus facit, ſicut Iulius Iuli, Mercurius Mercuri. ¶ Fluctibus & fremitu aſſurgens Benace marino? Benacus lacus eſt Italię,

lię, qui magnitudine ſui tempeſtates imitatur marinas. Aſſurgens aūt vocatiuus eſt caſus, vt ſit, Memorē & te ò Benace aſſurgens, ideſt tumeſcēs fremitu mario. Aut certe Antiptoſis ſit, pro aſſurgentem. ¶ An memorem portus Lucrinoq; addita clauſtra?) In Baiano ſinu Campaniæ contra Puteolanam ciuitatem lacus ſunt duo, Auernus, & Lucrinus: qui olim propter copiam piſcium vectigalia magna præſtabant. Sed cum maris impetus plerunq; irrūpēs exinde piſces excluderet, & redēptores gratia dāna paterentur, ſupplicauerunt ſenatui: & profectus C. Iulius Cęſar, ductis brachijs excluſit partem maris: quæ antea infeſta eſſe conſueuerat, reliquitq; breue ſpatium per Auernum, qua & piſcium poſſet copia intrare, & Fluctus non eſſent moleſti. quod opus, Iulium dictum eſt. ſed hic ambitioſe vndam Iuliam appellauit fremētē contra moles à Iulio oppoſitas. ¶ Indignatum magnis ſtridoribus æquore.) A ſolita excluſum licentia, & indignationē ſuam ſtridoribus prodens.

PROBVS.

¶ Nec miſeros fallunt aconita legētes.) aconita ſunt venenorū genera, quæ fere in petris naſcuntur Scythię iuxta meotida paludem. Exiſtimatur autem eſſe ex ſpuma cerebri, quam is perfuderit ꝑtractus ab Hercule in lucem. Aconita autem græce cautis nomine dicuntur, illam enim ἀκόνην appellāt. ¶ An mare quod ſupra memorē quodq; alluit infra?) Cingit Italiā ab ſeptentrione adriaticus ſinus, à meridie Tuſcum mare, adriaticum ſuperū appellant,

pellant, thuſcum inferum. ⁋ An ne lacus tantos te lari.m.t.q;.fl.e. fr.aſſ.benace marino?) Vterq; lacus eſt in Italia. Larius vmbros tangit, & peruenit vſq; comum. Benacus eſt, ex quo Mincius flumen oritur, quod præterfluit Mantuam.

MANCINELLVS.

❡ Tygres.) de iis videto Eclo.v. ⁋ Leonum.) de his legito Pli.li. viii.c.xv. ⁋ Aconita.) videto Eclo.viii. Prima aũt Hecate Aconitũ inuenit, de quo latius Diod.li.v. Pli. aũt lib.xxviii.c.ii. de Aconito plura ſcribit. ⁋ Anguis.) [Angues] ſcribunt in India ſerpentes in tantam magnitudinem adoleſcere, vt ſolidos hauriant ceruos taurosq;, Metrodorus circa Rhyndacum amnem in ponto, vt ſupra volãtes, quãuis alte, pniciterq; alites hauſtu raptas abſorbeant, author Plin.lib.viii.ca.viii. In ſpiras, reuolutionem. ⁋ Sub antiquos muros.) [Italiæ maria.] hoc eſt ſub antiqua oppida. Multa ſiquidem Italiæ oppida prope mœnia, vel intra habentia flumina habẽt. ⁋ An mare.) Italia, vt Plin.ſcri.li.iii.c.vi. ſita eſt inter duo maria inferum, & ſuperum, [Tyrrhenum.] inferum à græcis. Thuſcum & Tyrrhenum vocatur, Superum vero adriaticum appellant ab Adria inclyta vrbe, vt Strab. ait, Probus ẽt inquit, Cingit Italiam à ſeptentriõe Adriaticus ſinus, [Lacus. Larius.] ab meridie Thuſcũ mare, Adriaticum ſuperum appellatur. Tuſcum inferum. Lacus tantos. ⁋ Larius.) vti Stra.lib.vi. meminit in Gallia ciſalpina, ppe Comum vrbem lacus eſt, quẽ Adua fluuius auget, inde amnem Padum ingrediens. Eſt aũt vt idẽ ſcri. lib.iiii. larius longitudinis fere ſtadiorum.ccc. latitudinis.xxx. q amnẽ eiicit Ticinum ſane grandem. ⁋ Benace.) Benacus, vt Strabo in fin.lib.iiii. lacus ſtadiorum.cccc. longitudinem habet, latitudinem vero.xxx. de quo Mincius amnis effluit. Eſt etiam lacus Verbanus longitudinis quidẽ ſtadiorum.cccc. latitudo vero anguſtior eſt quam Benaci, emittit fluuium aduam. omnes aũt tres dicti lacus in Padum influunt, oriũturq; ex alpibus. ⁋ Lucrinoq; [Lucrin⁹] addita clauſtra.) Lucrinus ſinus vſq; Baias latitudinẽ pandit, qui ex exteriori pelago per aggerem longitudinis ſtadiorum octo, latitudinis aũt vnius orbitæ arcetur. Illum aũt ab Hercule traducendarum à Gerione boum cauſa aggregatũ fuiſſe perhibẽt, quẽ cum pedibus perambulari propter fluctus ingruentes p hyemes ſuperne vix poſſet, Agrippa exornatũ melius conſtruxit, leuioribus .n. lembis præſtat ingreſſum, [Auern⁹.] intra autẽ lucrinum ſinũ Auernus eſt, qui comprehenſam Miſenum vſq; tellurem manualem efficit inſulam à maris ſpatio inter ipſum, atq; cumas. Eſt autem auernus & fundo, & oſtio ſinus commodus, & magnitudine & natura portum continens, vſum tamen portus nequaq̃ pbens, quoniam ante illum lucrinus portus iacet. Supercilia aũt ardua, auernum vndiq; circuncludũt, pręter oſtiũ, ſuo qdẽ tpe amœnis culta modis inquit Stra. olim aũt agreſtibus refert à nemoribus & proceris arboribus inuia'nã poſtea auerni lucũ ſuccidit Agrippa locis ppulchra adornatus ædificia, hęc ex Stra. ⁋ Iulia vnda.) [Iulius portus.] Iuliũ portum intelligit. de quo Suet. in Augu. ſic ait. Donec nauibus exinde ęgre ſabricatis, ac viginti ſeruo℞ millibus manu miſſis, & ad remum datis portũ Iuliũ apud Baias immiſſo in lucrinum, & auernũ mari lacũ efficit, in quo cum hyeme totas copias exercuiſſet Põpeiũ inter Milas & Naulochũ ſuperauit. ⁋ Æſtus.) [Æſtus.] is eſt maris acceſſus .i. inquietudo. Vnde & æſtuaria, per quę mare viciſſim tam accedit, q̃ recedit, fretum aũt appellatum, ꝙ ibi [Fretum] ſemper mare ferueat: nam fretum eſt anguſtum, & quaſi feruens mare ab vndarum feruore nominatum.

ASCENSIVS.

❡ At rapidæ tygres &c.) Iterum in laudẽ Italię oſtendit illi mala & incõmoda aliarum regionum deeſſe & bona abundare, dicẽs illic nec tygres nec leones nec aconita venenata, neq; immanes ſerpentes eſſe ſed egregias vrbes, amœna & vtilia flumina: lacus & prata & duplex mare ſuper & inferum .i. adrianum & tyrrhenum. ❡ Ordo eſt. At ideſt ſed tygres rapidæ, ideſt perniciſſimæ & imaniſſimæ vt ſunt in armenia, abſunt, ſcilicet ab Italia, & ſæua .i. ferocia ſemina leonum vt ſunt in Aphrica abſunt .ſ. ab Italia, nec aconita .ſ. venenata vt ſunt in ponto, fallunt, ſcilicet in Italia legentes, ideſt colligẽtes miſeros .i. ignaros nec prętendentes malum, & ita miſeratione dignos. Nec anguis ſquammeus, ideſt ſquammoſus rapit per humum, ideſt terram .ſ. Italię immenſos .i. maximos orbes .i. ſinus & anulos in quos ſe colligit neq; colligit ſe in ſpiram .i. collectionem volubilitatis, hoc eſt vt iterũ dicat in anulos, tanto tractu quanto alibi videlicet in aphrica aut Ægypto. adde .ſ. ad pecudum fœcunditatem aut ad vacationem incommodorum, tot egregias vrbes, & labores operum ideſt linterioſa, ac laborata opera, & tot oppida cõgeſta, ideſt accumulata, ſaxis præruptis manu, & ad flumina ſubter labentia antiquos muros. An memorem? quaſi dicat non opus eſſe (cum nemo ſit qui ignoret.) ideſt recitem, mare, ſcilicet adrianũ quod alluit, ſcilicet Italiam ſupra, ideſt ad partem ſuperiorem, hoc eſt orientem verſus ad Venetias, ſcilicet an mare, quod alluit infra, ideſt à parte inferiore. hoc eſt mare tyrrhenum quod inferum vocant ad Caietam occidentem verſus. An ne, ſcilicet memorẽ potius, tantos lacus, ideſt ſtagna aquarum videlicet ò lari maxime, ideſt ampliſſime (eſt autem in Gallia ciſalpina prope comum) ſupp. memorem te, & te ò Benace, lacus, ſcilicet Italiæ aſſurgẽs, ideſt eleuans fluctibus & fremitu marino, ideſt inſtar & in formam maris. An memorem portus, & clauſtra, ideſt obſtacula & obices, addita, ſcilicet ab Iulio Cæſare lucrino, ſcilicet lacui, & memorem ęquor .i. mare indignatum .ſ. iter ſibi præcluſum eſſe indignatum dico magnis ſtridoribus, qua .ſ. parte vnda Iulia .i. à Iulio Cæſare occluſa, ad portum Iuliũ, ſonat longe, & hoc ponto, ideſt mari refuſo, ideſt iterum infuſo ruptis obſtaculis, vnde Hora. in arte. Debemur morti nos noſtraq;, ſiue recæptus Terra Neptunus claſſes aquilonibus, arcet Regis opus, ſterilisq; diu palus aptaq; remis &c.) & qua ſcilicet parte, tyrrhenus æſtus, ideſt feruor maris tyrrheni, immittitur fretis auernis, ideſt in freta auerna, hoc eſt in feruorem & inundationem atque acceſſum maris in auernum, ideſt lacum vicinum Baiis: iuxta quem dicitur deſcenſus ad inferos.

PIERIVS.

❡ At rabidæ tygres abſunt.) Non diſplicet quod in Mediceo & antiquis aliis legitur. At rapidæ tygres: ea enim animalia & pernicitate curſus, & truculentia notantur.

Hæc eadem argenti riuos, ærisq; metalla
Oſtendit venis, atq; auro plurima fluxit.
Hæc genus acre virum, Marſos, pubemq; Sabellam,
Aſſuetumq; malo Ligurem, Volſcosq; verutos
Extulit: hæc Decios, Marios, magnosq; Camillos,
Scipiadas duros bello, & te maxime Cæſar:
Qui nunc extremis Aſiæ iam victor in oris
Imbellem auertis Romanis arcibus Indum.
Salue magna parens frugum Saturnia tellus,
Magna virum. tibi res antiquæ laudis, & artis
Ingredior, ſanctos auſus recludere fontes:
Aſcræumq; cano Romana per oppida carmen.

SERVIVS.

❡ Auro plurima fluxit.) Copioſior fuit. in rem pręcioſiorem. ⁋ Aſſuetumq; malo Ligurẽ.) Ideſt labori. ⁋ Volſcosq; verutos.) Italiæ populi ſunt. ⁋ Extulit hæc Decios.) Creauit. Decii autem duo fuerunt, quorum vnus bello Italico, alter Gallico ſe deuouere pro repub. ⁋ Marios.) Marii multi fuerunt: quorũ vnus ſepties fuit conſul. ⁋ Camillos.) Abuſiue. Nam vnus fuit qui à Gallis ſublata ſigna reuocauit. ⁋ Scipiadas.) Pro Scipiõibus dixit: ſicut Amazonidum p Amazonum alibi poſuit. Sciplones autem duo fuerunt, auus & nepos: quorum vnus leges victæ Carthagini impoſuit. alter eandem diruit. Hęc autem omnia plenius in ſexto memorauimus. ⁋ Imbellem auertis.) Ideſt auertendo reddis imbellem. ⁋ Romanis autem arcibus.) Romanis vrbibus, à Romano imperio. ⁋ Magna virum.) Virorum fortium. Iam concludit laudans à viris, à fertilitate rerum, à Saturni imperio. ⁋ Tibi res antiquę laudis, & artis ingredior.) In tuam vtilitatem ſcribo carmen Georgicon. Antiquæ autem laudis, vel magnæ, vel quòd apud maiores in ingenti honore fuerat agricultura. ⁋ Aſcræum carmen.) Heſiodicum. Nam Heſiodus de ciuitate Aſcra fuit.

PROBVS.

❡ Hæc genus acre virũ marſos pubẽq; ſabellã: Aſſuetũq; malo ligurem volſcosq; verutos.) Sabelli gens eſt Italiæ. Appuli ĩdẽ appellant̃, & Dauni, volſci veruti: ideo dicunt̃, ꝙ dolonibus in ꝑlio ſoliti ſint vti. ⁋ Aſcręumq;.c.t.p.o.c.) Aſcra vicus eſt Bœotiæ: in quo extitiſſe maſ natus Heſiodus, q ſcripſit ἔργα καὶ ἡμέραι Quo libro. Agri quoq; cultus rationẽ ſtringit, Et ideo dicit Aſcręum carmẽ Virg. per Romana oppida canere.

MANCINELLVS.

❡ Metallum.) Metallum à metallò dicit̃, quod eſt ſcrutor, vel inquiro.

inquiro. Nam in omni fere materia: vna inuenta vena, non procul inuenitur alia, quod & Pli. notauit lib. xxviij. c. viij. ¶ Auro.) Aurum auſtria plurimum gignit, neq; in alia parte terrarum tot ſeculis hæc fertilitas, Italięq; parcitum eſt vertere interdicto patrum, alioquin nulla fœcundior metalli quoq; erat tellus, &c. Pli. xxxiij. c. v. ¶ Marſos.) marſi Italiæ populi velocitate pedum plurimum ad curſum præſtant, vt Diony. ſcri. Soli. aũt ait. Marſorum gentem ſerpẽtibus illæſam eſſe, ſed nihil mirum à Circes filio hi genus ducunt, & auita potentia deberi ſibi ſciunt ſeruitiũ venenorum, ideoq; venena contemnunt. Stra. vero li. v. ait, ꝙ Alba marſis finitima eſt in excelſo locata ſaxo, prope fucinus eſt lacus longitudine par pelago, is autem Marſis, & vicinis maximo omnibus vſui fit. ¶ Sabellam.) Sãnitis intelligit: q vt Feſtus ait: dicti ſunt à colle ſamnio, vbi ex ſabinis aduentantes conſederũt. Plin. vero lib. iij. ca. xiij. ait ꝙ ſamnitij erant Italiæ populi, quos ſabellos, & ſamnitas græci dixere. Ea gens, vt Florus li. j. ait, opulenta erat, fallax, rapida, ac furioſa, & in exitium vrbis agitata, pertinax, ſexies enim rupto fœdere cladibusq; ipſis animoſior erat, hos tamẽ quinquaginta anni per Fabios, & Papirios patres, eorumq; liberos vrbs Roma ſubegit ac domuit. Sunt autem Samnites inter campaniam, & Apuliam, vt oſtendit Stra. lib. v. regionem montanam poſſidentes, & mari non admodum proximi. Hæc autem natio exigua eſt quidem, cæterum fortitudine cõſpicua. oſtentata Romanis eorum ſępiſſime virtute: tandem cum libertatem aſſequi vellent, deſciuerũt, vnde Marſicum exarſit bellum. Marſicum aũt ideo nominatum: quoniã à Marſis rebellandi ſuſcitatum fuerat initiũ. ¶ Aſſuetumq; malo ligu.) Liguria in ipſis apenninis montibus inter Galliam, atq; Etruriam ſita eſt nihil deſcriptione dignum habens: niſi ꝙ vicatim vitam agunt. terram arantes aſperrimam, fatigantesq; ligonibus. imo vero ſaxa incidentes vt Poſſidonius inquit: ita Stra. li. v. Dion. etiã lib. vj. ſcri. ligures patriam habitãtes aſperam, ac omnino ſterilem plurimo labore continuoq; vitam puram agere. Venationibus continue vacare, captisq; feris fructuum inopiam ſuſtentare, in terra cubare vt plurimum, hocq; pacto priſco more abſq; apparatu aliquo viuere. Deniq; mulieres virorum viros ferarum robur, & vires habere, feroces eſſe, & acuti ingenij, non in bello ſolum, ſed in omni vita &c. Propter ſupradicta igitur mala, & labores ait Maro. Aſſuetumq; malo ligurem, non autem malo. i. latrocinijs, vt quidam volunt, propter illud Æneí. Vane ligur, &c. nam poeta hic eos laudat & Diodo. vitam puram agere eos ſcribit. ¶ Volſcosq; verutos.) Diodo. alicar. inquit. Vrbs volſcorum inſignis velitræ magna ipſa, & populoſa. hæc ille: propter quod eſt apud Syllium lib. viij. Setia & in celebri miſerunt valle velitrę. i. frequenti valle. Nam adhuc veſtigia appiæ viæ in eius valle exiſtunt diſtantis à mœnibus ſtadia. xij. vel circa. Celebratur etiam hodie continue vrbs ipſa à peregrinis illac tranſeuntibus, cũ ab vrbe Roma Neapolim petunt, & econuerſo Fuit inde Auguſtus Octauius oriundus, de quo late apud Trãquillum, qui inter alia ſic ait, Velitris antiquitus tacta de cœlo parte muri: reſpõſum eſt eius oppidi ciuem quandoq; rerum potiturum, ſero tamẽ documentis apparuit oſtentum illud Auguſti potentiam portendiſſe. Diſtat autem ab vrbe Roma viginti millibus paſſuũ, ab lauinio vero millibus paſſuum tribus. ¶ Verutos.) Verutũ eſt telum breue & anguſtum, vt ſcribit Nonius. Probus vero inquit, Volſci veruti ideo dicunt. ꝙ dolonibus in pręlio ſoliti ſint vti. ¶ Decios.) de ijs & reliquis late Plin. de viris illuſtribus. ¶ Scipiadas.) vt P. Scipionem & Cneum fratres, qui in Hiſpania pro Romano imperio occubuerunt, & Cornelium Scipionem Publij filium, qui deuicta Carthagine aphricanus dictus eſt. Cuius frater. L. Scipio ob Aſiam deuictam, Aſiaticus eſt appellatus, & Cnei Scipiõis. P. Cornelium Naſicam filium, qui in tota vrbe vir optimus iudicatus eſt. Adde & his Scipionẽ Æmylianũ carthaginis exitium, de Scipionibus autem hęc, & plura Plutar. Cæſar. Auguſtum intelligit: nam vt ſcrib. Lucius Florus ſcythæ miſerant legatos Auguſto, & ſarmatę amicitiam petentes, ſeres etiam, habitantesq; ſub ipſo ſole Indi cum gemmis, & margaritis elephãtosq; inter munera trahentes nihil magis q̃; longinquitatem viæ imputabant, quã quadriennio ĩpleuerant. Parthi quoq; quaſi in victoria permanerent, rapta clade craſſiana ſigna retulere, hæc ille: meminit etiã Sue. ¶ Saturnia tel.) Saturnus enim in Italia regnauit, quo tempore aureum ſæculum fuiſſe aiunt, cõſtruxitq; vrbẽ in monte Capitolino, quam Saturniã appellauit, hinc Maro lib. viij. ait, Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem. Ianiculumq; illi, huic fuerat, Saturnia nomen. & Varro ſcri. Tarpeium montẽ Saturnium à Saturno appellatum, & ab eo Saturniã terrã. ¶ Magna virum.) Ordo eſt: magna parens virum, repetit enim parẽs. ¶ Antiquæ laudis.) Quanta agricolis laus eſſet olim circa principium aperuimus. Pręterea antiquoꝝ multis in Italia vinearum cultura laudata fuit, de quo videto Plin. lib. xiiij. ca. vj. Laudabat item Italia ob generoſa vina: de quibus idem lib. xiiij. c. ix. ¶ Sanctos fontes.) Muſarum. ſ. ¶ Aſcræum.) Carmen. Heſiodi Aſcræi intelligit, qui princeps omnium de agricultura præcępit, & carmine executus eſt, quem poſtea Maro hic in Geor. imitatus eſt. De Aſcra autem latius Eclo. ſexta.

Marſus

Fucin⁹.

Sãniter.

Marſicõ bellũ

Ligures

Velitræ

Verutũ.

Scipiones.

Saturnius.

ASCENSIVS.

¶ Hęc eadẽ &c.) Continue laudat Italiã, ſed nunc à venis & viris dicẽs, hęc eadẽ. ſ. Italia oſtendit & tu non ſcrutatur, riuos argẽti. i. argẽtiferos, aut riuos. i. venas argẽti, & oſtendit venis. i. in venis terrę metalla æris & fluxit plurima auro: hæc. ſ. Italia extulit. i. ſublimauit & ad gloriã deduxit acre genus virum. i. viroꝝ. ſ. marſos & pubere. i. iuuentutẽ ſabellã. i. ſamnitũ, & ligurem populum inferioris Italię, aſſuetũ malo. i. labori & duræ vitæ, & volſcos illos populos Italiæ, verutos. i. qui verua & ſudes præuſtas in prælia ferre ſolebant. hi ſunt populi de quibus generaliter locutus eſt, hæc. ſ. Italia extulit decios. ſ. patrẽ & filiũ qui ſe ambo ꝓ rep. deuouerũt, & Marios & Camillos pręſtantiſſimos Romanorum duces, & extulit Scipiadas. i. Scipiones, duros. i. fortes & inuincibiles bello. i. ad bellũ, & extulit te ô maxime Cęſar. ſ. Auguſte, q exiſtens nunc victor in extremis oris. i. regionibus Aſiæ auertis Indũ. ſ. populũ, imbellẽ. i. qui facis ipſum imbellem auertendo arcibus Romanis: ita ꝙ in eas moliri nihil audeat, q̃ſi vero illic ſtatus ſit ita vt cum Horatio dicat. Nihil tale ortũ aut oriturũ, & quod in ſexto dicturus eſt. Nimiũ Romana propago viſa potens ſuperis, & præ gaudio & admiratione exclamet ſalutans Italiam his verbis. O tellus. ſ. Italica ſaturnia quę. ſ. ab eo ꝙ illic Saturnus aliquando latuit, latium, appellatur, magna parẽs frugũ, & magna parens virum. i. viroꝝ videlicet præſtantium, ſalue. i. ſalua & incolumis ſis, ego ingredior. i. exordior tibi. i. in tuã gloriam res antiquæ laudis & artis. ſ. agrariam, hoc eſt agriculturã, auſus recludere. i. aperire, ſanctos. i. inuiolabiles fontes videlicet muſarum, aut abſtruſos locos rei ſanctę, & cano per oppida Romana, carmẽ Aſcræum. i. Geor. quale Heſiodus Aſcręus primus ſcripſit. Dixi in regulis Bucolici carminis, re particulam quoties verbo ad velamen aut clauſuram pertinenti coniungitur cõtrarium importare, vt claudo & recludo velo & reuelo &c.

PIERIVS.

¶ Imbellẽ auertis Romanis arcibus indũ.) Ad id reſpexit aiunt nonnulli, quod Indi cum Antonio & Cleopatra veniebãt: vt in viij. Æneí. habetur. omnis eo terrore Ægyptus, & Indi, Omnis arabs oẽs verterunt terga ſabęi. dicunt itaq;, auertis & imbellem facis, aut imbellẽ victum iam nec bellantẽ. Cæterum quid grande: ſi auertis imbellem? Quare id potius tactũ crediderim, quod Suetonius in vita Auguſti memorat. Eum Virtutis, moderationisq; fama: Indos ẽt ac Scythas auditu modo cognitos pellexiſſe ad amicitiam ſuã: populiq; Romani vltro per legatos petẽdã. Imbellem igitur abſq; vllo belli negocio. Quãuis non ſum neſcius Lucanum dicere eos cœli clementia molliores fieri.

SERVIVS.

¶ Nunc locus aruorum ingenijs.) Naturis. Tempus eſt inquit naturam agrorum deſcribere. Et multi hoc loco culpãt Virgilium, quòd in vnum coegit quatuor librorum propoſitionem. Nam & de aruo, & de conſito, & de paſcuo, & de floreo iſto in loco commemorat. quod ideo non eſt reprehendendum, quia non ea late exequitur: ſed carptim & breuiter tranſit, quæ latius explanat in ſingulis. ¶ Quæ robora cuiq;.) Quæ ſit poſſibilitas vniuſcuiuſq;. ¶ Quis color.) Quæ ſpecies. quomodo dicimus, quo colore ille recitauit: licet breuiter etiam ſit dicturus de colore terrarum. ¶ Difficiles primum.) Pene ſteriles,

Nunc locus aruorum ingenijs, quæ robora cuiq;
Quis color, & quę ſit rebus natura ferendis.
Difficiles primum terræ, colleſq; maligni,
Tenuis vbi argilla, & dumoſis calculus aruis
Palladia gaudent ſylua viuacis oliuæ.
Indicio eſt tractu ſurgens oleaſter eodem
Plurimus, & ſtrati baccis ſylueſtribus agri.
At quæ pinguis humus, dulciq; vligine læta

Quiq; frequens herbis, & fertilis vbere campus:
(Qualem ſæpe caua montis conualle ſolemus
Deſpicere: huc ſummis liquuntur rupibus amnes:
Feliceṁq; trahunt limum: quiq; editus Auſtro:
Et filicem curuis inuiſam paſcit aratris.)
Hic tibi præualidas olim, multoq; fluentes
Sufficiet Baccho vites: hic fertilis vuæ:
Hic laticis: qualem pateris libamus, & auro,
Inflauit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras:
Lancibus & pandis fumantia reddimus exta.

alles, parum creantes. ❡ Mali/gni.) Infœcūdi. ❡ Tenuis vbi argilla.) Sine humore, quia eſt piguis. ❡ Calculus.) Lapis breuis terræ admixtus. Dictus calculus quòd ſine moleſtia ſui breuitate calcetur. ❡ Viuacis

Glarea. oliuę.) Diu viuentis. Hinc ſupra, Tarde creſcẽtis oliuę. Res enim diu duratura tarde creſcat neceſſe eſt. ❡ Tractu.) Plaga, regione. ❡ Dulciq; vligine læta.) Vligo proprie eſt naturalis humor terrę, ex ea nunq̄ recedens. Bene autem dulci addidit, ad diſcretionem amarę. Vliginoſus ergo ager eſt, ſemper vuidus, nam vuidus dicitur qui aliquando ſiccatur. ❡ Felicem limum.) Terrarum ſcilicet, ideſt fertilem, nam fluminum limus eſt noxius. ❡ Huc.) Illuc. ❡ Et filicem curuis inuiſam.) Radices enim eius ſibi inuicē ſunt nexæ, & auulſę renaſcuntur. ❡ Olim.) Quouis tempore. ❡ Pateris & auro.) Pateris aureis. ἓν διὰ δύο. vt Molemq; & montis. ❡ Pinguis tyrrhenus.) Victimarum ſcilicet carnibus. ❡ Inflauit ebur.) Tibiarum quibus in aurem ſacerdotis cani ſolebat. ❡ Lancibus pādis.) Aut patulis, aut extorum pondere curuatis. ❡ Fumātia reddimus exta.) Sacerdotum vſus eſt verbo. Reddi enim dicebantur exta, cū probata & elixa aræ ſuperponebātur.

PROBVS.

❡ Hic laticis. q. parte. l. e. a. Inſl. c. p. ebur. Tyrrhenus ad aras pinguis.) Tyrrhenus thuſcus tibicem ſignificatur: vel q̄ non ſit ſubtilis muſicæ barbara, vel q̄ tumeant buccæ inflantes tibias, quę ſignificantur ebore dicto.

MANCINELLVS.

Ingeniū. ❡ Ingeniis.) i. naturis, & qualitatibus. Ingenium nanq; dicitur ſua ſponte natura, quod hic etiam Non. intellexit. Primum cano ſ. ❡ Difficiles primū) ſenſus ē q̄ terrę difficiles, colles maligni, ſterilis terra, vbi eſt tenuis argilla, & arua calculis plena oliuis gaudent. ❡ Tenuis argilla) nō pinguis creta. Pli. lib. xvi. c. v. ſcribit argilloſam terrā eſſe, quæ opere difficillima, quæq; raſtros, ac vomeres ingētibus glebis oneret. ❡ Calculus) lapillus. ❡ Dulci huligine.) Dulci pinguitudine, & naturali humore, non autem amara. ❡ Atq; pinguis humus) ſenſus eſt q̄ humus pinguis & fertilis dulci huligine, & campus herboſus & fertilis hubere, & abundātia qualis campus in montis conualle eſſe ſolet, & ager qui expoſitus eſt auſtro, & qui filicem habet, vitibus conueniunt, & vina

Filices. optima producunt. ❡ Montis conualle.) Cato agrum iudicat ad radicem montium planicie in meridiem excurrente, quæ eſt totius Italiæ ſitus. Plin. lib. xvii. cap. v. ❡ Filicem inuiſam aratris) id ait, quia ex vna radice complures exeunt filices, & radices ipſę longę ſunt in obliquum quibus ſues pingueſcunt, folia cimicem necant ſerpentem non recipiunt, Plin. lib. xxiii. c. xliii. ❡ Præualidas.) amplas. ❡ Sufficiet.) ſubminiſtrabit. ❡ Baccho.) vino. ❡ Fertilis.) ſ. eſt. ❡ Laticis) vini pateris, & auro. i. pateris aureis per Endiadin. ❡ Libamus ad aras.) ſ. piguis, & tyrrhenus. Thuſcus: tibi/

Tibia Tuba. cem ſignificatur, vel q̄ non ſit ſubtilis muſicæ, vel q̄ tumeāt buccę inflātes tibias, quæ ſignificatur ebore dicto. Probus ſcribit potius tamen pinguis victimarum carne. ❡ Ebur) tibiā itellīgit, quāuis tubam, non tibiam Tyrrheni inuenerint. Vnde Virgi. Tyrrhenusq; tubę mugire per æthera clangor, & Pli. li. vii. ſcribit æneā

Tyrrhenus. tubam inueniſſe Piſeum Tyrrhenū. obliquam tibiam Mydā in phrygia. geminas tibias Marſiam. In eadem gente lydios modulos Amphion. cum tibiis canere voce Trozenus Dardanus inſtituit. Adhibebatur autem tuba non ſolum in pręliis, ſed in omnibus feſtis diebus propter laudis, vel gaudii claritatem. Vnde in

Lydi muſici. pſalterio dicitur Canite initio menſis tuba, in die inſigni ſolennitatis veſtrę, pręceptum enim fuerat Iudęis, vt initio nouę lunę tuba clangerent. Tibias autem diu funeribus ferunt adhibitas, mox & ſacris gentilium. ❡ Tyrrhenus,) tyrrhenos Romani Etruſcos appellant, atq; Thuſcos, Gręci vero eos hoc nomīe nominauerunt à Tyrrheno Atys filio, q ex Lydia colonos hūc in regionem dimiſit. cæterum Thuſciæ longitudinem maximam à Luna vſq; Oſtiam per littus ſtadiorum millibus duobus, & quingentis ſcribit Stra. libro. v. & Plin. lib. iii. q̄ Tyrrheni à ſacrificio ritu līgua grecorum Thuſci ſunt nominati ❡ Pandis.) curuis.

ASCENSIVS.

❡ Nunc locus ar. inge. Facto honeſto ad iſtitutam materiam regreſſu poeta incipit recludere ſanctos fontes, hoc eſt ſubtiles ad rem agrariam pertinentes indagines: quales ſunt de terrarum ingeniis atque naturis, quæ non ſine ſubtiliore ſcrutatione deprehenduntur. ❡ Ordo igitur eſt nunc locus, ſcilicet eſt ingeniis, ideſt ingenitis naturis & viribus aruorum, ſcilicet deſcribēdis, hoc eſt deſcribenda ſunt ingenia aruorum, quę videlicet robora, ideſt quæ vires ſint cuiq; ſ. aruo, & quis color, ideſt quæ qualitas quę ex colore deprehenditur, & quę natura ſit rebus ferendis, ideſt producendis, tam ergo de fertilibus videlicet aruis q̄ de ferendis, ſcilicet viribus & pomiferis arboribus quę ferunt & feruntur loqui prætendit. Primum. ſ. cano aut ſcire oportet q̄ terrę difficiles, & colles maligni, ſcilicet ad frugum productionem vbi, ideſt in quibus eſt argilla, ideſt terra cretacea tenuis, ideſt nō pinguis, & vbi eſt aruis dumoſis, ideſt veproſis calculus, lapillus frequens qui calce offenditur gaudent ſyluam oliuæ viuacis ideſt diu durantis antequam moriatur. Palladia, ideſt à Pallade ſeu Minerua inuenta, hoc eſt vbi terra ad fruges inutilis videtur aptiſſima eſt ferendis oleis, vnde oleaſter. i. imitator oleę hoc eſt olea ſylueſtris: ſurgens eodē tractu. i. in eadem regione cœli plurimus. i. frequentiſſimus, eſt indicio. i. ad indicium, hoc eſt indicat illic oleam quoq; faciliter naſci poſſe, & agri ſtrati. i. conſperſi & oppleti baccis. ſ. oliuis ſylueſtribus quę. ſ. ab oleaſtris deciderent ſup. ſunt indicio. At. i. ſed humus, ideſt terra, verbum ponetur ibi. Sufficiet Baccho vites &c. quę erit pinguis & lęta vligine. i. naturali humore & campus quę frequens eſt herbis. i. multas herbas ſponte producēs, & fertilis hubere. i. fœcunditate ſua naturali, qualē nos ſolemus deſpicere. i. deſpicientes hoc eſt deorſum inſpicientes videre ſępe in caua conualle montis (quia ſup. amnes liquuntur. i. defluunt dulciter, huc. ſ. ad huiuſmodi campum ſup. de ſummis rupibus. i. montibus ſaxoſis & pręruptis & ſ. amnes trahūt huc, ideſt ad hunc quem diximus campum limū felicē. i. fœcundum, quiq; duę ſunt dictiones. i. & hic ſupp. campus qui eſt editus. i. expoſitus in altiore loco auſtro. i. vēto meridionali & qui paſcit filicem. i. herbam illam inuiſam. i. moleſtam aratris, quia radices eius obſunt aratris hic dico cāpus & hæc humus ſufficiet. i. abunde ſubminiſtrabit tibi olim vires pręualidas i. prę ceteris validas & fluentes multo Baccho. i. vino hic. ſ. campus eſt fertilis vuę. i. bene fert vuam hic ſup. eſt fertilis laticis. i. liquoris in vua latentis, hoc eſt vini, qualem. ſ. liquorem aut laticem, nos libamus. i. offerimus: pateris & auro p̄ pateris aureis per endiadin quę fit quoties inter dictionem regentem & rectā ponitur cōiunctio faciēs ambo ſubſtātiua eiuſdem caſus quæ deberent eſſe diuerſi caſus, aut alterū in adiectiuum verti vt molem & montes pro molem montium &c. Sunt aūt paterę vaſa ampliter patentia: quum. i. quādo tyrrhenus. i. lydius aut thuſcus ex tyrrhenis ſeu lydis oriūdus pinguis aut ex frequēti ſacrificio aut pinguis apparet dum inflat, quia maxillæ inflantibus tubas inflātur, cum ergo inflauit ebur. ideſt tybias eburneas & inflando viſus eſt pinguis ad, ideſt iuxta aras & quum, ideſt quādo nos reddimus, ideſt offerimus lancibus dandis, ideſt in curuum patentibus exta, ideſt inteſtina extantia fumantia. ſ. ab igne quo cremabantur, aut recens exempta.

Sin armenta magis ſtudium, vituloſq; tueri,
Aut fœtus ouium, aut vrentes culta capellas
Saltus, & Saturi petito longinqua Tarenti,
Et qualem infelix amiſit Mantua campum,
Paſcentem niueos herboſo flumine cycnos.

SERVIVS.

❡ Aut vrentis culta capellas.) Omne enim quod momorderint, vrunt vnde eſt, Et ad morſo ſignata in ſtirpe cicatrix. ❡ Saturi tarenti.) Aut fœcundi, aut quod eſt iuxta oppidū Saturum. Tarentum enim & Saturum vicinæ ſunt Calabriæ ciuitates. Horatius, Me Saturiano vectari rura caballo. ❡ Liquidi fontes.) Puri, ſine peſtilentia. ❡ Et quantum longis.) Vt in Aeneide diximus, hoc dicit Varro fuiſſe in Roſulano agro, poſtq; Veli/nus

nus ſiccatus eſt lacus: vbi longam perticam magnitudo ſuperabat herbarum.

Non liquidi gregibus fontes, non gramina deſunt:
Et quantum longis carpent armenta diebus,
Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.

PROBVS.

¶ Saltus & ſaturi perito. l.t. Et qualem. i.a.m.c.) Tarentum oppidum in Italia condiderunt parthenidæ: hoc eſt exules lacedæmoniorum, duce Phalanto. In
Saturiū finibus autem taretinorum eſt locus quem Saturium vocāt. vnde ét paludem ſaturā: cuius ét in. vij. mentio eſt, quum ait Virg. Qua Saturę iacet atra palus. g.q.p.i.q.t.u.a.m.m.c. vrētis. ¶ Saturi.) Saturi ergo tarenti à ſaturio loco: vel à Satura palude dixit. Quidam dicunt tum ob agri bonitatem, tum ab loco quodā ſaturo, qui eſt prope tarentū ſaturum cognominatum. Dicitur autem Tarentum Neptuni filium Lacedæmonia ciuitate ex ſaturia Minois cretenſiū regis filia ꝓcreaſſe filiū. Hunc proiectū, naufragio facto, delphines in Italiam euexiſſe dicuntur. Cuius hodieq́ teſtimonium manet. Nam in municipio tarentinoꝝ hominis effi
Tarētū. gies in delphino ſedentis eſt à Saturia vxore eum locum ſaturia appellaſſe fertur. Et poſtea ei loco ex ſuo nomine, nomen Tarentum impoſuiſſe. Ideo infelicem Mantuam dicit, quia Mātuanis, qꝫ à Romanis deſciuerant, agri adempti ſunt.

MANCINELLVS.

¶ Magis ſtudiū) ſup. eſt tibi. ¶ Aut ouiū foe. aut, &c.) S, cū ſua vocali pcedenti tollitur in ſcāſione, quidā vero textus antiqui ſoetū habent. ¶ Vrētis culta ca.) hoc ideo, qꝛ vt Plin. ſcri. li. viij. c. xlvij. Capris aīa eſt, quā ouibus ardētior, earūq́ morſus arbori exitialis, oliuā lambēdo quoqꝫ ſterilē faciūt: eaq́ ex cā Mineruę imolantur. ¶ Saturitatē.) à ſatura palude ei vicina, vel ob agri bonitatem, vt Probus ait, Longinqua. ta. eſt. n. Tarentū calabriæ ꝓxima vrbs extrema Italiæ, de quo late Stra. li. v. Florus ſcri. Tarentū Calabriæ quondā & Apuliæ totiusq́ Lucaniæ caput poſitū in ipſis Adriatici maris faucibus. ¶ Mantua.) cauſam de amiſſis Mātuæ aruis late diximus in argumento Tityri in flu. Myncio videlicet q̄ Mantuā pterfluit. ¶ Exigua tm̄.) Cæſar vopiſcus cum cauſam apud cenſores ageret, campos Roſiæ dixit Italiæ ſumēdos eſſe in quibus perticas pridie relictas gramen operiret, ſed non niſi ad pabulum probat Pli. li. xvij. c. iiij.

ASCENSIVS.

¶ Sin armenta magis ſtudium. Quia conſtituit deſcribere ingenia terrarum, & cuius rei, quęlibet fertilis ſit, ſubinfert naturam etiam terræ paſcuæ atqꝫ herbiferæ, oſtendens quo in loco præſtet: dicens qꝛ iuxta Tarentum & Mantuam iterumq́ per tranſitum non inutilem plangit Mantuanorum iacturam qui citra culpam

culpam tam felicia prata amiſerant. Sane in qua re Mancinellus diſputat difficultatē q́ facit, alii facili pede elabuntur, legentes neqꝫ aut ouium foetū neqꝫ aut ouiū foetus, ſed aut foetus ouiū Seruius ſummopere cōtēdit Virg. nō vſum eſſe elipſi huius literę s, quā tm̄ veteres frequētiſſime vſurpant. Vbi ergo alii eius literæ aſſumptionē cenſent, vt in illo. Inter ſe coiiſſe viros & decernere ferro, quo multi legunt, Seruius iudicat legēdū & cernere ferro, Et vbi qbuſdam legendū videt̃. Hic ſpecus horrendus, & ſæui ſpiracula ditis. Seruius legendū cēſet, hic ſpecus horrendū cui lectioni etiā ſonoritas ſuffragat̃, q̄ & huic loco negat legendū aut ouiū foetū, legamus ergo. Aut foetus ouiū. ¶ Ordo eſt, ſin. i. ſed ſi ſtudiū ſupp. eſt tibi. i. ſtudes & optas magis. ſ. q̄ vineam tueri. ſ. à fame & inedia armenta & vitulos, aut foetus ouium. i. agnos aut capellas vrentes. ſ. morſu ſuo, qꝛ quidquid mordent areſit, culta. i. aut vineas aut arbuſta, aut ſegetē petito ſaltus & lōginqua. i. lōginquas regiones tarēti ſaturi quod eſt iuxta ſaturā paludē vnde & ſaturū fieri pōt, & qđ ſaturas reddit pecudes & petito campum qualem Mātua iſelix. i. disfortunata q̄ citra culpā agros & prata amiſit, amiſit diſco paſcentē flumine herboſo, cygnos. i. holores niueos i. ſane cādidos, & vbi ſup. fōtes liqdi nō deſunt gregibus. ſ. ad potū, & gramina nō deſunt imo abundāt per liptotē ad eſcā & vbi ros gelidus. i. frigore matutinali cōcretus reponet. i. reſtituet tm̄ ſ. herbarum exigua. i. modica & breui nocte. ſ. ęſtiua, hoc eſt ſpacio ét breuiſſimę noctis, tm̄ dico: quantū armenta vt boues bubuli vaccę tauri, ęqui, & ſimilia aīalia carpēt. i. abrodēt lōgis diebus. ſ. æſtiuis, eſt ergo antithetō lōgis diebus & exigua nocte. Reponere aūt eſt reſtituere ablatū, tractū à nummulariis qbus dum ſatisfit reponitur quod prius poſuerāt, & ita eſt gratiā aut debitum referre. vnde Iuthurna hæc rapta pro virginitate reponis, Sane ſicut ponere eſt aliquando materiam quāuis primū deſcribere ita reponere eſt interdū quod ſemel ſcriptum eſt iteꝝ ſcribere: quo id emendatius fiat. vnde Hora. in arte. Scriptor honoratū ſi forte reponis Achillem. & Iuue. nunq̄ ne reponā &c.

PIERIVS.

¶ Aut foetus ouium, aut vrētis culta capellas) In ant. oībus co. manuſcriptis, quos verſare contigerit, ſcriptum obſeruaui. Aut ouium foetus aut vrentis cultā capellas, vbi, Tus, ꝓut in veteribus poetis ſępe accidit, elidet̃. De caprarum vero halitu arboribus exitiali pleriq́ multa dixere, hac porro de cauſa apud veteres, ſi quis locaret prædium, excipiebatur, vt Varro ait, ne colonus teneret capras.

SERVIVS.

¶ Aut vnde iratus.)) Infoecūditate diuturna. ¶ Antiquasq́ domos.) Aut reuera antiquas, aut charas. Salluſtius, Tantum antiquitatis curęq́ maioribus pro Italica gente fuit. Eſt autē ecbaſis in iſta deſcriptiōe. ¶ Ieiuna glarea. Sicca & ſterilis terra. ¶ Caſias rorēq́.) Caſia, & Roſmarinus apibus aptæ ſunt herbę. ¶ Tophus ſcaber.) Lapis aſperrimus, vnde & ſcabies dicit̃ ab aſpitate. ¶ Nigris.) Nocentibus. ¶ Necant.) Nicander & Solinus, q̄ de his rebus ſcripſerunt. ¶ Quæ tenuē exhalat nebulā. Dicit agrum oīum rerum feracē. Quattor enim genera agroꝝ imitatur qui ſolus poteſt quod illi quatuor: ſicut ſequētia indicant. ¶ Fumoſq́ volucres.) Quaſi fumos. ſ. ex humore. ¶ Suo gramine.) Naturali ſcilicet, nō coacto. ¶ Nec ſcabie, & ſalſa lędit rubigine ferrū.) Proprie. Nā rubigo quaſi ſcabies ferri eſt. ¶ Diues capua.) Ideo diues, quia talem arat. ¶ Veſeuo.) Veſeuus mons eſt Liguriæ, ſub alpibus poſitus, nam Campaniæ Veſuuius dicitur: pro quo multi Veſeuum eſſe poſitū volunt. ¶ Et vacuis clanius non ęquus acerris.) Acerrę ciuitas eſt Cāpaniæ, haud longe à Neapoli: quam Clanius pręterfluit fluuius, cuius frequēs inundatio eā exhaurit. Vnde ait. ¶ Vacuis.) i. infrequentibus.

Nigra fere, & preſſo pinguis ſub vomere terra,
Et cui putre ſolum (namqꝫ hoc imitamur arando)
Optima frumentis, non vllo ex æquore cernes.
Plura domum tardis decedere plauſtra iuuencis,
Aut vnde iratus ſyluas deuexit arator:
Et nemora euertit multos ignaua per annos:
Antiquaſq́ domos auium, cum ſtirpibus imis
Eruit, illæ altum nidis petiere relictis:
At rudis enituit impulſo vomere campus,
Nam ieiuna quidem, cliuoſi glarea ruris,
Vix humiles apibus caſias, roremq́ miniſtrat:
Et tophus ſcaber, & nigris exeſa chelydris
Creta, negant alios æque ſerpentibus agros
Dulcem ferre cibum: & curuas præbere latebras.
Quæ tenuem exhalat nebulam, fumoſq́ volucres.
Et bibit humorem, & quum vult, ex ſeipſa remittit:
Quæq́ ſuo viridi ſemper ſe gramine veſtit:
Nec ſcabie, & ſalſa lædit rubigine ferrum:
Illa tibi lætis intexet vitibus vlmos:
Illa ferax oleæ eſt: illam experiere colendo
Et facilem pecori, & patientem vomeris vnci.
Talem diues arat Capua, & vicina Veſeuo
Ora iugo, & vacuis & Clanius non equus Acerris,

PROBVS.

¶ Talem diues arat capua, & vicina Veſeuo Ora iugo & vacuis, Clanius non ęquus acerris.) Veſuuius mons eſt in cāpania, vino fertilis, quem veſeuum iugum dicit. Eiuſdem campaniæ flumen Clanius iuxta Acerræ nomine, ſed gygantis nomine Clanius dictus eſt, ideo dicit vt Metrodorus, ait. Non æquus, aut idcirco, Acerris exiſtimatur, quod eas ſæpe inundet, quæ vacuæ iccirco dicuntur, quod pene deſertæ ſunt.

MANCINELLVS.

¶ Nigra,) pulla terra eſt optima, & operi ſatiua, quę temperatæ vbertatis eſt, mollis, facilíſque culturæ nec madida, nec ſitiens, & poſt vomerem nigreſcens, & quam recentem exquirunt improbe aliter vomerem comitantes, coruiq́

torulīq; aratoris veſtigia ipſa rodentes. Plin. li. xvii. ca. v. ⁋ Nāq; hoc imita. aran.) ſenſus eſt, ꝙ arando fit ſolum putre, neq; enim vt inquit Colu. libro. ij. c. ij. aliud eſt colere q̄ ſoluere & fermentare terram, ideoq; maximos quæſtus ager præbet. ⁋ Plauſtra,) de iis li. Geor. j. ⁋ Syluā deuexit.) nouālem intelligit, cæſa vetere ſylua, videto in Tityro de nouali. ⁋ At rudis.) i. ſterilis & macer. ⁋ Enituit,) incanuit non nigruit vt pingui agro euenit. ⁋ Ieiuna
Glarea. glarea,) i. ſicca, macraq; terra, minutiſſimis lapillis mixta, glareoſum oleis ſolum aptiſſimum in Venafrano Plin. ſcribit libro xvij. cap. quarto. ⁋ Caſias,) de caſia late Eclog. ij. Plin. lib. præterea. ij. cap. xxj. de cura & pabulo apium, ait harū ergo cauſa oportet ſerere thymum, roſam, violas, lilium, fabā, caſiam, &c. ⁋ Humiles,) candidæ enim caſię, magis ſe, humi ſpargunt, ſuntq; odoratæ. ⁋ Roremq;,) rorem marinum intelligit. ⁋ Tophus ſcaber,) Plin. li. xvij. c. iiij. ait ꝙ Tophus ſcaber natura fabricabilis, expetitiui, quoq; ab authoribus pro vitibus. ſ. Sequenti vero capite, inquit fruges alit tophaſea alba, quæ ſi ſit inter frondes, reperta eſt ad refinitum fertilis. ⁋ Chelydris.) Calabria chelydris frequentiſſima eſt, vt Solin. ſcrib. titulo de Italia. ⁋ Diues capua,) Strabo libro. v. ſcribit Capuam Campaniæ caput eſſe, Campaniamq; campos omnes felicitate ſuperare. Et Plin. lib. decimooctauo, inquit ꝙ quantum vniuerſas terras campus ille campanus antecedit, tantum ipſum pars eius, quæ laboriæ vocatur quem phlegreū græci appellant finiunturq; laborię via ab vtroq; latere conſulari: quæ à puteolis, & quę à Cumis, Capuam ducit. ⁋ Veſeuo iu
Laborię Veſeu⁹. go.) Veſeuus, veſulus, & veſuuius dicitur, eſt autem mons in Campania teſte Solino qui vt ſcribit Strabo libro. v. amœniſſimis habitabat agris, excępto cacumine. Dicunt alii Neapolim ad quartum lapidem ꝓximū eſſe. De hoc Plin. Iunior quomodo ſuo tempore arſerit late ſcribit lib. v. epiſtola vero. xvj. & xx. ⁋ Clanius.) cāpaniæ flumen eſt clanius iuxta Acerras à nomine gygantis ita dictus. Non ęquus autem Acerris ideo exiſtimatur, quod eas ſæpe inundet, quæ vacuę iccirco dicuntur quod pene deſertæ ſunt author eſt Probus.

ASCENSIVS.

⁋ Nigra fere &c. Oſtendit quæ terra vitibus & quæ paſcuis cōgruat, nunc docet, quę frumento conueniat dicens, quod nigra & pinguis ſic tamen vt ſit putris non nimis cōpacta. Item quæ prius arboribus cōſita erutis illis noualis facta ſit, deinde iterū redit ad arbuſtorum. i. arboꝝ vitibus maritandarum terram. Itē ad eā in qua oleę vberius naſcantur, vt ex ordine patebit q̄ talis eſt, Terra nigra fere. i. pulla & fuſca & pinguis ſub vomere preſſo. i. profundius immiſſo, & cui. ſ. terræ eſt ſup. ſolum. i. ſuſtentaculum glebę putre. i. reſolutum, & non nimis cōpactū) namq; ꝓ quia, nos imitamur arando efficere terrā putrem ſicut nonnulla naturaliter eſt) huiuſmodi in qua terra eſt ſup. optimā. i. cōueniētiſſima frumentis. i. variis frugibus vt tritico & hordeo ac farri, tu non cernes. i. nemo cernet plura plauſtra. i. frugum vehicula decedere ex vllo æquore. i. ex campo ęquo & plano decedentes redire domum. i. in horreum tuum & hoc iuuencis, ideſt bobus iunioribus & ita fortioribus & agilioribus ex iuuēta, ſed tardis, ideſt tarditatis pondere & onere frugum quas domum auehunt plura dico q̄; ex tali terra hoc eſt illa terra maximam faciet tibi vſuram frumenti. Aut ſup. vtilis eſt ille campus vnde arator iratus. ſ. ſterilitati arborum, deuexit ſyluā. i. cunctas arbores, & euertit. i. funditus eruit, nemora ignaua, ideſt inutilia, & nullum fructum afferētia, per multos annos, & eruit cum imis ſtirpibus. i. radicibus antiquas domos, ideſt habitationes auium. i. arbores excelſas, & ille. ſ. aues, petiere altum. ſ. aera, relictis nidis, at, ideſt ſed cāpus rudis. i. ſterilis & macer aut reuera adhuc incultus, enituit, ideſt incanuit & albicauit, ſcilicet paulo poſt vomere impulſo. Nam glarea ieiuna. i. terra macra lapillis immixta, quidem. i. certe ruris cliuoſi. i. qualis eſt in rure cliuoſo, vix miniſtrat apibus caſias. i. herbas illas odoriferas quibus apes veſcuntur humiles, ideſt humi naſcētes, paruumq; propter ſterilitatem illic ſurgētes, & vix miniſtrat rorem. ſ. marinum. Et tophus. i. lapis ille ſcaber i. aſper & cauernoſus, hoc eſt terra in qua frequens tophus eſt & creta. i. terra cretacea exeſa. i. conſumpta chelydris. i. ſerpentibus illis nigris. i. nociuis. Eſt aūt cōſtructio ſemiplena, nō enim videtur referendum ad illud vix humiles apibus &c. vnde ſubaudiēdum mihi videtur tales ſunt ꝙ qui de agricultura ſcribunt vt Nicander & Solinus, negent alios agros ferre cibum ęque. i. æqualiter dulcem ſerpentibus & præbere latebebras curuas ſerpentibus. ſ. hoc eſt talis terra eſt aptiſſima latebris & eſcis ſerpentū nō frugibus ferendis. (Si in textu eſſet vt tophus vbi eſt & tophus, facile reperiret ordo, ſic videlicet negant alios agros ferre aquæ dulcem cibum, vt tophus ſcaber, ſup. fert quod quia non exprimitur eſſe locutio minus grammatica. Sit ergo in ſubauditione quod diximus) Illa. ſ. terra q̄ exhalat, ideſt expirat & emittit tenuem, ideſt modicam & exilem nebulam & fumos volucres. i. faciliter euaneſcentes, & quæ bibit. i. attrahit humorem & quæ ipſa. i. ꝑ ſe nullo adiuuante remittit ex ſe. ſ. humorem dū ipſa vult (non dices ex ſeipſa vna dictione, quia ſi ipſa eſſet ablatiui caſus produceretur vbi nunc quia nominatiui caſus corripitur) quę q; i. & quę (ſunt enim duæ dictiones) veſtit ſe ſemper ſuo gramine viridi. i. terra herbifera ſpōte ſua nec lędit ferrum. ſ. aratri, ſcabie & rubigine ſalſa. i. ex ſalſedine naſcēti, illa dico intexit vlmos vitibus lętis. i. fœcundis & iocundis aſpectu & illa. ſ. eadem eſt ferax oleæ, & tu experiere. i. inuenies colēdo. i. dum colis illam & i. ſimul facilem. i. parabilem, & benignam quia multum herbiferā pecori & patiētem (nomen eſt). i. toleratiuā, vomeris vnci. i. incurui, & ſic adiectiuū eſt aut vnci. i. dentis ipſius vomeris, vt ſubſtātiuū ſit. Capua. i. tractus iuxta Capuam quę ciuitas eſt Italię Cāpanię caput diues. ſ. fertilitate agroꝝ arat talē. ſ. agrum & ora. i. regio vicina iugo Veſeuo. ſ. mōti i Cāpania & Clanius. i. accola clanii qui eſt fluuius Campaniæ non æquus. i. iniurius, acerris. i. ciuitati illi campaniæ, vacuis. i. euacuatis ex frequēti inundatione clanii q̄ ſi nulla eſſet nihil eſſet illarū agro fertilius, arat ergo talem. ſ. terram in omnibus autem ponitur continens pro contentis, agri pro colonis quorum eſt arare.

PIERIVS.

⁋ Et cui putre ſolū.) Et cui, dactylū eſſe videt Valerius Probus aſſeuerare, dū cui, ex duabus breuibus cōſtare affirmat, nōnunq̄ vero in iambum creſcere, fieri etiam iterdum ſynalœpham. ⁋ Roremq;, miniſtrat, Pli. xix. Ros marinus locis putridis, ac macris ſeritur. ⁋ Aut, vnde iratus ſyluā deuexit arator.) In Medi. codic. deiecit legitur. ⁋ Et tophus ſcaber & nigris exeſa chelydris.) Ita in veteribus oībus habet, male vero poſuere, qui, ſcaber nigriſq; publicandum curauerunt. ⁋ Quæq; ſuo viridi ſemper ſe gramine veſtit.) In antiquiſſimo codice Romano, numerus ita habet. quæq; ſuo ſemper viridi ſe. gr. v. ⁋ Et ſalſa lædit rubigine ferrū.) In Ro. codice, vti ſæpe dictum Robigine, per. o. legit, prima ſyllaba. ⁋ Illa ferax oleæ eſt,) In antiquiſſimo codic. Romanæ notæ, & in mediceo, oleo, legitur & ita in quodam alio vetuſtiſſimo habetur, ex qua dictione vltima ſyllaba abraſa fuit, & oleæ repoſitum. ⁋ Et vicina veſeuo ora iugo.) In Ro. veſęuo, ſcriptū ē corrupte, falſum vero eſt, quod apud Seruium legitur veſeuum montem eſſe liguriæ ſub alpibus poſitum. Nam ille veſulus appellatur, de quo Virgilius alibi, veſulus quem piniſer affert, veſeuus vero de quo hic Virgilius, cāpaniæ mons qui & veſuuius, & veſuius, dicitur.

SERVIVS.

⁋ Supra morem.) Abūdāter, plus ęquo. Iſti aūt verſus incōparabiles ſunt: tantam habent ſine aliqua periſſologia repetitionem. ⁋ Denſa magis Cereri.) Bene addidit magis, nam hoc vult oſtendere qd vbi melius naſcit, pōt enim & frumētum in rara, & vinum in dēſa, ſed nō feliciter, aut naſci. ⁋ Capies.) Eliges. vt, Aut cepere, aut captas iā deſpectare videntur. ⁋ Inſolido.) Ne ager ſit cōcauus. ⁋ Aptius vber erit.) Aptior vbertas & fertilitas. ⁋ Glebas cūctātes.) Validas, graues, magnas: vt, Auidusq; refringit Cūctātem. ⁋ Expecta.) Proba vt, Et rebus ſpectata iuuēt⁹. ⁋ Nec māſueſcit arādo.) Dum aratur, alibi de arboribus ita, Exuerint ſylueſtrē aīum. ⁋ Sua nomina.) Propriā generoſitatē. vt, Et nos aliquod nomēq; decusq; Geſſim⁹. ⁋ Specimē.) Dignam probationem. ⁋ Spiſſo vimine.) Spiſſi viminis. ⁋ Qualos, Colaq; prælorū.) Qualos, per quos vinum defluit,

Nunc, quo quanq; modo poſſis cognoſcere, dicam.
Rara ſit, an ſupra morem ſi denſa requiras:
Altera frumentis quoniam fauet, altera Baccho:
Denſa magis Cereri, rariſſima quæq; Lięo:
Ante locum capies oculis: alteq; iubebis
In ſolido puteum demitti, omnemq; repones
Rurſus humum: & pedibus ſummas ęquabis arenas.
Si deerunt, rarum pecoriq; & vitibus almis
Aptius vber erit: ſin in ſua poſſe negabunt
Ire loca, & ſcrobibus ſuperabit terra repletis:
Spiſſus ager: glebas cunctantes, craſſaq; terga

Expecta:& validis terram proſcinde iuuencis.
Salſa autem tellus,& quæ perhibetur amara
Frugibus infelix:ea nec manſueſcit arando:
Nec Baccho genus aut pomis ſua nomina ſeruat:
Tale dabit ſpecimen,tu ſpiſſo vimine qualos,
Colaq; prælorum fumoſis deripe tectis.
Huc ager ille malus,dulceſq; à fontibus vndæ
Ad plenum calcentur:aqua eluctabitur omnis
Scilicet:& grandes ibunt per vimina guttæ,
At ſapor indicium faciet manifeſtus,& ora
Triſtia tentantum ſenſu torquebit amaror.

fluit:qui & ipſi à colando dicti ſunt. Præla aũt trabes ſunt quibus vua iã calcata premitur. ¶ Eluctabitur.) Cum mora egredietur. ¶ Amaror.) Amaritudo,& eſt ſermo Lucretii, & vera lectio ipſa eſt. Nam multi Amaro legunt; vt ſit, Senſu amaro.

MANCINELLVS.

¶ Lyęo, Lyęus Bacchi à Lyo, quod eſt ſoluo,eo quod mentem & membra vinum diſſoluat, vnde ſequitur paralyſis. ¶ Huber.) fertilitas. ¶ Proſcinde iuuencis.) ad frumenta ſerenda.ſ. ¶ Salſa tellus.) Plin.li.xvii. c.iiii.ait,ſalſæq; terræq; multo melius creduntur tutiores à vitiis innaſcentium animalium. ¶ Amara,) Plin.lib.xvii.cap. v.ait, terram amaram,ſiue macram ſi quis probare velit demonſtrãt, eam atræ,degeneresq; herbæ. ¶ Specimen,) documentum,indicium,ſignum,experimẽtum. ¶ Qualos,) Calathos. ¶ Colla prælorum.) ideſt torculariũ,vaſa viminea,ſeu crates illas virgeas quæ, vinaceis ſupponuntur ꝑlis,ideſt lignis quibus,calcata vua præmitur. ¶ Fumoſis tectis,) ſolent enim huiuſmodi res in tectis ſeruari,ne pluuia putreſcant. ¶ Eluctabitur,) exibit. ¶ Amaror,) Gel.lib.j.ca.xxj.ſcrib.hoc loco legendum eſſe amaror & nõ amaro, Aitq; poetam id à Lucretio ſumpſiſſe,qui quidem li.iiij. dixit. Quum tuimur miſceri abſinthia tangit amaror.

ASCENSIVS.

¶ Nunc quo quanq; modo. Docuit,quæ terræ quibus rebus cõgruant,nunc docet,quomodo tales eſſe noſcantur dicens,ego dicam,ideſt deſcribam,nunc,ideſt deinceps quomodo tu poſſis, ideſt quilibet poſſit cognoſcere quanq;,ideſt quamlibet terram Igitur. Si tu requiras,ideſt diſquiras & noſſe velis,an ſcilicet terra ſit rara,an denſa ſupra morem,ideſt modum, & menſuram, hoc eſt immodice,requirere autem potes,quia altera,ſcilicet dẽſa fauet magis Cereri,ideſt frumento,& altera,ſcilicet rara fauet magis Baccho,ideſt vino,aut vitibus,quod exponit dicens denſa,ſcilicet fauet magis Cereri & quęq; rariſſima,ideſt omnis,valde rara,ſupp. fauet lyæo,ideſt Baccho,hoc eſt vino,aut vitibus. Si tu ergo id requiras,tu capies oculis,ideſt deliges,ante, ideſt priuſquam agas,hoc eſt primum,& iubebis,puteum demitti,id eſt deorſum mitti in ſolido,ſcilicet loco,hoc eſt pleno & non cauernoſo,nec rimoſo,demitti dico alte,ideſt ꝓfunde, & repones rurſus omnem humum,ideſt terram,& tu æquabis, ideſt planabis pedibus,ideſt cõculcando & ſuppeditãdo ſummas harenas, ideſt ſummitatem terræ iam parum deſiccatæ,ſi ſcilicet harenæ, deerũt.i.deficient,ita ꝙ non poterunt foſſam replere:rarum ſup. eſt illud vber,& erit aptius pecori,ideſt paſcuis aut arboribus, q̃bus pecus veſcitur,& vitibus almis.i.altricibus aut Baccho ſacris. Sin.i.ſed ſi.ſ.arenæ negabunt poſſe ire.i.redire in ſua loca.i. in foſſam vnde pauloante effoſſæ erãt,& terra ſuperabit.i.ſuper extabit & abundabit,repletis ſcrobibus.i.poſtq̃ ſcrobes & foſſę fuerit repletę,ager.ſ.ille eſt ſpiſſus.i.dẽſus,& expecta à tali agro poſt arationem glebas cunctantes,ideſt graues & quæ te immorari poſſent & terga craſſa,ideſt porcas,hoc eſt terras ab aratro proiectas craſſas,& denſas,& proſcinde terram iuuencis validis, ideſt róbuſtis. Autem pro ſed,tellus ſalſa,& quæ amara, perhibetur,ideſt dicitur infelix,ideſt infauſta,frugibus (nã ea nec manſueſcit,ideſt manſueſit arando,ideſt dum aratur,nec ſeruat Baccho genus, ideſt propaginem quia ex vitibus illic ſatis nemo plantaria ſeruet cum immite vinum ferrent,aut non ſeruat pomis ſua nomina quę,ſcilicet à loco nobili denominari ſolent,vt punica perſica, picentina) ea dico terra dabit tale ſpecimen, ideſt experimentum,& indicium ſpectabile,tu diripe,ideſt rapiẽdo aſſume tectis fumoſis vbi ſcilicet pendet in futuram vindemiam qualos,ideſt calathos & corbes vimine ſpiſſo, ideſt denſe conſerto & diripe colla prælorum,ideſt vaſa viminea quę ad præla,hoc eſt ligna quibus vuæ præmuntur extenduntur,& ille malus,ideſt ſalſus,& amarus ager hoc eſt terra ſumpta ex illo agro,& dulces vndę,à fontibus, ſcilicet ſumptæ, calcentur, ideſt ſtipentur calcibus huc, ideſt in hæc vaſa viminea ad plenum,ideſt donec plena fuerint. Scilicet, ideſt ſcire licet, cur id præcipiat quia omnis aqua eluctabitur, ideſt expelletur vi pedum, cum quibus luctari videtur, & grandes guttę, ſcilicet aquæ ibunt, ideſt manabunt per vimina,at,ideſt ſed,ſapor manifeſtus faciet indicium.ſ.ſui,an dulcis an vero ſalſus atq; amarus ſit,& amaror,ideſt amaricies ſeu amaritudo ſi ſit,torquebit ora tentantum, ideſt periculum facientium ſenſu,ideſt per ſenſum. Sunt qui legant ſenſu amaro,ſed A.Gellius conuincit legẽdum eſſe amaror. Multa ergo ſunt abſtracta huius concreti amarus videlicet amaritas,amaritudo,amaricies,& amaror amaroris,ſicut dulcor dulcoris.

PIERIVS.

¶ Nunc quo quamq; modo.) In codicibus fere omnibus antiquis quocunq; modo,legiť,quę lectio:minime recępta eſt. ¶ Alteq; iubebis in ſolido puteum demitti.) In Mediceo videbis,legitur:vt domini curam & diligentiam ad opus recte faciendum inuidet:vnde ſtatim ſubiicit. Et pedibus ſummas æquabis Harenas,quod pperã in codi.aliquot legitur,pedibus ſummis. Eſt & puteũ dimitti,legere. Sed demitti p e,hoc eſt deorſum mitti longe melius. ¶ Si deerit.) In Mediceo & antiquis aliis, Decrunt,& derunt,facta ſynæreſi ex duobus ee,in vnũ. ¶ Craſſaq; terga expecta. In Ro.cod.legas,exerce,ſed lõge melius,expecta,vt in cęteris codicibus habeť. ¶ Tu ſpiſſo vimine qualos) In Longobardico,ſpiſſos vimine qualos,legitur,ſed magis placet,ſpiſſo vimine,vt i Medi.& aliis habeť. ¶ Aqua eluctabiť oĩs.) In antiq; pleriſq; codi.luctabiť,legiť,q̃ non ita ꝓbatur,quũ eluctabitur,rẽ magis pingere videatur. ¶ Sẽſu torquebit amaror.) Quãuis Seruius,& aliquot alii verã hanc eſſe lectionem aſſerãt,& à Lucretio ſumptã. Cum tuemur miſceri abſinthia tangit amaror, Accedantq; codicũ nõnulloꝝ peruuetuſtorũ teſtimonia,multaq; in hanc lectionẽ Aulus Gellius cõgeſſerit,diſplicere tamẽ nõ põt quod in antiquiſſimo codi. Roma.amaro,legiť. Sapor enim vtriq; verbo ſuppoſitum eſſe poteſt. In Lõgobardico etiã amaro ſcriptum erat. Sed enim r,litera altera manu & atramẽto appoſita eſt, idẽ factum in Mediceo.

SERVIVS.

¶ Habẽdo.) Dũ habetur. ¶ Lẽteſcit.) Cohæret. ¶ Iuſto lætior.) Vltra modũ,pluſq̃ oportet. ¶ Ah nimiũ ne ſit mihi fertilis illa.) Ne herbæ plus ęquo creſcentes ſpem adimant frumẽtoꝝ. Vnde ait in primo, Luxuriem ſegetum tenera depaſcit in herba. ¶ Primis ariſtis.) Herbis ſurgentibus, quarum luxuries futuris frugibus nocet: quas culmi tenues ferre non poſſunt. ¶ Et quiſquis color.) Vera lectio hæc eſt.nãma le q̃dam. Et quis cuiq; legunt, excludentes at:vt ſit, Et quis cuiq; color,ſceleratũ exquirere frigus Difficile eſt. Alii colos legunt,vt excluſo s, fiat Synaloepha: & ſcãdamus ita, Et quis cuiq; colꝰat ſceleratum:vt ſic ſit,quẽadmodum, Inter ſe coiiſſe viros & decernere ferro,q̃d non ꝓcedit. Tunc enim,r,in,s,mutať,cũ longa opus eſt ſyllaba; vt color colos, labor labos, honor & honos. hic aũt nõ ſolũ longã nõ facit ſyllabam:ſed etiã excludiť s cũ ſuperiore vocali,vnde legendum eſt quiſq; color,quod nec obſcuritatem affert,nec fidẽ derogat lectioni. ¶ Sceleratum. ¶ Nocens,oĩa exurẽs. ¶ Hederę pandunt veſtigia nigrę.) Hederę indicant frigus,nã veſtigia,appellauit indicia. Nigrę autem, ad albarum diſcretionem,vt Hedera formoſior alba.

Pinguis item quæ ſit tellus,hoc deniq; pacto
Diſcimus.haud vnq̃ manibus iactata fatiſcit:
Sed picis in morem ad digitos lenteſcit habendo.
Humida maiores herbas alit:ipſaq; iuſto
Lætior:ah nimium ne ſit mihi fertilis illa:
Neu ſe prævalidam primis oſtendat ariſtis.
Quæ grauis eſt,ipſo tacitam ſe pondere prodit:
Quæq; leuis promptum eſt oculis prædiſcere nigrã:
Et quiſquis color:at ſceleratum exquirere frigus
Difficile eſt:piceæ tantum,taxiq; nocentes
Interdum:aut ederæ pandunt veſtigia nigræ,

MANCINELLVS.

¶ Fatiſcit.) diſſoluitur, aperitur. ❡ Habendo,) dum habetur, humida maiores herbas alit. Plinius libro. xvij. cap. quarto inquit, nec ſemper aquoſa eſt terra, cui proceritas herbarum, quę grauis eſt, idem li. xvij. c. iiij. ait. Nec grauis, aut leuior iuſto deprehēdit
Picea. pondere, qūo enim terræ pondus iuſtū intelligi pōt? ❡ Piceę,) Picea mōtes amat atq; frigora hęc plurimam reſinā fundit, idem li. xvj. c. xv. ❡ Taxiq; nocentes,) eſt enim venenoſa arbor, de qua
Hedera. late idē li. xvj. ❡ Hederę nigrę,) idē li. xxxiiij. c. xlviij. ſcri. hederā inimicam ſatis oībus, ſerpentium frigori gratiſſimam: eſt autem candida & nigra, de qua etiam latius Ecloga ſeptima.

ASCENSIVS.

¶ Pinguis item &c. Eandem rem proſequitur oſtendens videlicet qua via poſſemus terrarum qualitates deprehendere. Vnde ordo eſt. Itē nos diſcimus deniq; hoc pacto. i. modo quæ tellus ſit pinguis. Nā ea ſup. Iactata manibus haud. i. nō fatiſcit, i. diſſoluitur & aperitur, ſed lētescit. i. fit lenta, hoc eſt cohęret ad digitos habendo, ideſt dum habetur in morem picis, ſicut pix quæ ſe tāgentibus hæret. Et per ſenſum à contrario dat intelligere quod quę fatiſcit & reſoluitur in puluerem macra fit. Humida alit herbas maiores quam ſup. arida, aut maiores, ideſt ſane magnas, & ipſa eſt lætior, ideſt vegetior iuſto, ideſt quam iuſtum eſt & quā oportet ah ne, illa, ſcilicet humida ſit mihi, nimium fertilis, ideſt ferax, aut luxurians neu, ideſt neue illa oſtendat ſe præualidam, ideſt præter cæteras, validam & huberem in primis ariſtis, ideſt cum primum exurgent ſpicę. Cognoſcitur ergo humida ex abūdantia herbarū & ſegetū. Contra arida ex raritate earum. Terra ſup. quæ grauis eſt quęq; i. & quæ leuis, prodit. i. manifeſtat ſe tacitā. i. tacentē aut licet nihil de ea dicatur, ipſo pondere. i. grauitate & pōderoſitate. Promptum. i. facile eſt prædiſcere. ſ. priuſquā aliquis dicat oculis. i. viſu, nigrā. ſ. terram quæ terra nigra ſit & quiſquis. i. quicunq; ſit ſup. terræ color. At. i. ſed, requirere. i. exquiſite noſſe, frigus ſceleratum. i. infeſtum & nociuum occulte nocens more ſceleratorum, eſt difficile, tantum. i. tantummodo piceæ. ſ. arbores & taxi ēt arbores quę frigora amant nocētes, imo interdū ſola vmbra necantes, & hederæ nigræ (quia ſunt etiam albę, vnde in Buco. Hedera formoſior alba) pandunt. i. manifeſtant & palam oſtendunt iterdum veſtigia. i. indicia frigoris, quę ſic frigidam terram eſſe indicant, vt veſtigia greſſum eius cuius ſunt. Et hæc de terrarum ingeniis & qualitatibus.

PIERIVS.

¶ Neu præ validam.) In Romano codice, in, Mediceo & aliquot aliis, nec habetur. In quibuſdam aliis, ne. ❡ Ipſo tacitum, ſe pondere ꝓdit.) tacitum, vel aduerbialiter vel in ſupini figura. vt cur longe repetere debeamus, non video, quum antiqua omnia exemplaria, Tacitam, habeant. ❡ Et quiſquis color, at ſceleratum exquirere frigus Difficile.) In codicibus nonnullis admodum vetuſtis legere eſt, Et quis cui ve color ſceleratum. In Medi. Et quis cuiq; colos at, vt ſit abiectio illa quam tāgit Seruius, qui tamē lectionem illam magis approbat, quę vulgatis in exēplaribus habetur.

His animaduerſis, terram multo ante memento
Excoquere: & magnos ſcrobibus concidere montes:
Ante ſupinatas Aquiloni oſtendere glebas:
Quàm lætum infodias vitis genus: optima putri
Arua ſolo, id venti curant, gelidæq́; pruinæ,
Et labefacta mouens robuſtus iugera foſſor.
At ſi quos haud vlla viros vigilantia fugit:
Ante locum ſimilem exquirunt: vbi prima paretur
Arboribus ſeges: & quo mox digeſta feratur:
Mutata ignorent ſubito ne ſemina matrem.
Quin etiam cœli regionem in cortice ſignant:
Vt quo quæq; modo ſteterit: qua parte calores
Auſtrinos tulerit, quæ terga obuerterit axi:
Reſtituant. adeo in teneris conſueſcere multum eſt.
Collibus, an plano melius ſit ponere vites:
Quære prius: ſi pinguis agros metabere campi,
Denſa ſere, in denſo non ſegnior vbere Bacchus.
Sin tumulis accliue ſolum, colleſq́; ſupinos:
Indulge ordinibus: nec ſecius omnis in vnguem
Arboribus poſitis ſecto via limite quadret.
Vt ſæpe ingenti bello quum longa cohorteis
Explicuit legio: & campo ſtetit agmen aperto,
Directæq́; acies: ac late fluctuat omnis
Aere renidenti tellus: nec dum horrida miſcent
Prælia: ſed dubius mediis Mars errat in armis.
Omnia ſint paribus numeris dimenſa viarum,
Non animum modo vti paſcat proſpectus inanem:
Sed quia non aliter vires dabit omnibus æquas
Terra: neq; in vacuum poterunt ſe extendere rami.

SERVIVS.

¶ His aiaduerſis.) i. agri qualitate deprehenſa. ❡ Terrā multo ante memēto Excoquere.) Hoc dicit, nō eſſe eo anno ponendas vites, quo fodiuntur ſcrobes: ſed poſt annum. vt calore, frigore, & labore ruſtici poſſit terra putreſieri. ❡ Infodias.) Obruas. ❡ Et labefacta mouens.) Hypallage. mouens & labefaciens. ❡ Ante locū ſimilē exquirūt.) Dicit, in trāſlatione arboꝝ ſimilē terram eſſe reqrendā. ❡ Arboribus ſeges.) Quia de ſeminario loqtur arboꝝ, bene ſegetem appellauit. ❡ Digeſta. i. ordinata. vt, Digerit in numerum. ❡ Matrem.) Terram. vt, Antiquam exquirite matrē. ❡ Qua terga obuerterit axi.) Septentrioni. Nā græce ἅμαξα dicitur. ❡ Collibus, an plano melius ſit ponere vitem Quære.) Atqui ſupra ait, Deniq; apertos Bacchus amat colles, ſed ēt in vallibus poni poſſe vites ſuperius indicauit. vt, Hic tibi præualidas olim multoq; fluētes Sufficiet Baccho vites. Vnde modo vtrūq; complectitur, & dicit quemadmodum in plano, quemadmodū in collibus vites ponere debemus. ❡ Metabere.) Eliges. & lōge alia ſignificatio eſt Metor metaris (vnde Lucanus, Heſperios audax veniā metator in agros) & alia Metior metiris. Illud enim metatus ſum: hoc menſus ſum facit. ❡ Denſa) Pro dēſe. vt, Et pede terram Crebra ferit. pro crebro. ❡ Indulge ordinibus.) Da operam: vt, Indulgent vino. & eos effice largiores. Nā de plano ait, Denſa ſere. ❡ In vnguem.) Ad perfectionem. Et eſt tranſlatio à marmorariis, qui iuncturas vnguibus ꝓbant. Horatius, Ad vnguem Factus homo. ❡ Arboribus poſitis.) Vitibus ordinatis. ❡ Secto limite.) Ducto. Vnde & ſectę philoſophorum dicuntur, ideſt ductus. ❡ Quadret.) Conſentiat, congruat. Tranſlatio à quadris lapidibus, qui ſibi bene conueniunt. ❡ Fluctuat.) Splendet. ❡ Numeris.) Ordinationibus. Paſcat proſpectus.) Delectet: vt, Atq; animum pictura paſcit inani.

MANCINELLVS.

¶ His aiad.) i. terrarū natura percępta, vel cognita. ❡ Exco.) calore videlicet & frigore. ❡ Multo ante.) ſ. q̃ lętum infodias vitis genus. ❡ Scrobibus) hoc dicit, qm̃ vitiū ſurculi, teſte ēt Pli. li. xvij. c. xx. ſerunt & in ſcrobe, & in ſulco lōgiori, ſuper quos tenerrima igerit terra: ſed eſſe vitis radicē in media ſcrobe oportet. Et Col. lib. iij. c. iiij. ait. Item ſi ſcrobibus, aut ſulcis vineam poſituri erimus, optimū erit ante annum ſcrobes vel ſulcos facere. ❡ Magnos modo.) hoc iubet. Quia cliuoſa altiores poſcunt ſcrobes, quod itē Pli. li. xvij. c. xxj. docet. Maro ſupius ait. Aptos Bacchus amat colles, Colu. ēt li. iij. ca. iiij. ait. Curādū autem eſt, vt locis arduis, & cliuoſis altius vitis deponat quā ſi humidis, & planis Aqloni, vt ei* ſ. frigore excoquatur. ❡ Optima.) ordo eſt, arua putri ſolo optima ſunt. putri. i. mollificato & ſolubili. ❡ Id vēti,) vt arua ſint putri ſolo. ❡ Pruinę) de his iam dictum eſt. ❡ Labefacta.) Lcōuulſa, effoſſa, ſubacta. ❡ Iugera.) Iugeri menſura ducentos, & quadraginta lōgitudinis pedes continet. dimidiūq; i latitudine de quo Fab. libro. j. Plin. vero libro. xviij. cap. iij. ait ꝙ iugerum vocabatur qđ vno iugo boūt exarari Iugerū. in diē potuiſſet. Actus in quo boues agerentur cū arant vno impetu iuſto, Hic erat centū viginti pedū, duplicatuſq; in lōgitudinem iugerū faciebat, Hæc ex Pli. Varro iugeꝝ ait dictū, ꝙ iunctū eſt duobus actibus quadratis. ❡ At ſi quos. &c.) hoc eſt ſi q ſunt vigilantes. ❡ Prima ſeges) i. ſeminarium, vel arborū vel vitium. Locum ſimilē Theophra. li. ij. de cauſis plantarū ait, ex ſimili loco, aut nō deteriori ſemen accipiēdum. Col. li. iij. c. j. ait. Optimū eſſe codē agro, quo vitem depoſiturus es, vel certe vicino facere ſeminarium, at ſi campeſtres, & vliginoſos agros poſſidebis ꝓderit quoq; ſeminariū ſimili loco facere, & vitē largo cōſueſcere humore. Idē Col. li. iiij. c. ix. ſic ait, ſed & qualitas ſoli plurimum iuuat,

ſtituat, vt ex macro aut mediocri tráſducat in melius; nam quod aſſuetum eſt pingui, nullo modo macié terrę patitur, niſi ſępius ſtercores, de hoc latius idem li.iiij.c.v. ¶ Cœli regi.) Cato. pcipit meridianam cœli partem ſignare in cortice, vt tráſlata iiſdem, & aſſuetis ſtatuerentur oris, ne aquiloniæ meridianis oppoſitæ ſolibus ſinderentur, & algerent meridianæ aquilonibus. Hæc & plura Pli.li.xvij.c.viij. ¶ Axi.) i. ſeptétriōali cœlo. de quo Feſt. Adeo multum eſt, tñ ꝑdeſt. Oui. quoq; ait in arte. Fac tibi conſueſcat, nil aſſuetudine maius. Et Theophra.li.v. ait ꝙ mos ſolitus plurimum valet, ſit enim tanquã natura. ¶ Collibus an plano.) de ſolo, & cœlo vitibus opportuno, videto latius ibi. Deniq; apertos Bacchus amat colles. ¶ Metabere.) parabis, ſic enim Nonius húc locum aperit. ¶ Denſa.) pro denſe. Col.lib.iij.c.iiij. inquit. Vinea q̃ anguſtiſſime conſeritur quoquo verſus quinq; pedum ſpacio interpoſito, ponitur inter.vij. vel.viij. pedes quã rariſſime. Vt etiã facile arari poſſit inter denos pedes cóſtituitur. Pli. aũt li.xvij.c.xxj. ait, ꝙ inter binas vites intereſſe oportet pedes quinos: minimum aũt lęto ſolo pedes quaternos tenui plurimum octonos. Nec ſecius arboribus poſitis in vngué quadret omnis via ſecto limite. i. ducto tramite, vel ſulco, nec ſecius, nec aliter quã vitib⁹: ſolent enim arbores inter vites ſeri, vel nec ſecius. i. nō aliter arboribus. i. vitibus via quadret, q̃; acies inter ſe ante inceptũ prælium. ¶ In vnguem.) ad perfectionem, eſt enim metaphora ſumpta à Marmorariis, qui quidem iuncturas vnguibus ꝓbãt. ¶ Legio.) In legione erant centurię.lx. Manipu.xxx. Cohortes.x. vt Cynth.li.vj. notauit authore. Gel.lib.xv.c.iiij. Legio aũt dicta eſt ꝙ leguntur milites in delectu, vt Var. ducet. De legionibus auté & cohortibus videto Modeſtum.

ASCENSIVS.

¶ His aĩaduerſis &c. Poſtq̃; naturas terrarum edocuit ꝑſcribit quo pacto terra colenda ſit potiſſimum ꝑ vitibus ſerẽdis: quod peritiſſime facit ne primi libri partes in húc cōgeſſiſſe culpetur. Nam in hoc libro eatenus licet agriculturã deſcribere quatenus ad vitium aut arborum ſationem cōducit. ¶ Ordo igitur eſt. his ſ. prædictis de terrarum ingeniis animaduerſis. i. conſideratis. & cognitis. i. poſtq̃; noſti quę ſit ſua cuiq; terrę natura, & quorum feliciter ferax ſit, tu memento; quoq;. i. etiam excoquere. ſ. ſolibus terram, & cōcidere ſcrobibus. i. in ſcrobes, hoc eſt foſſas, magnos montes, & memento oſtendere aquiloni glebas ſupinatas i. qua parte terram ſpectabat in cœlum verſas, ante. i. priuſq̃; infodias. i. plantes aut obruas in foſſam genus vitis lętũ. i. fertile & lętitiã tibi allaturũ, arua ſunt optima ſolo putri. i. putrefacto & reſoluto, vẽti & gelidæ pruinæ curãt id. ſ. vt ſolum putrefiat, & ideo inuertendũ & ventis ac ſolibus pruinisq; exponendũ eſt, & foſſor robuſtus. i. purus & fortis mouẽs iugera. i. terrã quãtam ꝙ. i. par boũ ſingulis diebus arare poteſt labefacta, ideſt effoſſa & ſubacta, hoc eſt ſubigens & mouens ea, vt ſit ſm Seruium hypallage, labefacta pro labefaciens paſſiuum pro actiuo, aut labefacta. i. mollificata priuſq̃; moueat aut inuertat. at. i. ſed ſi vlla vigilantia, haud. i. non fugit. i. præteriit (eſt enim præteriti temporis quia primam producit) quos. i. aliquos viros. i. ſiqui adhibuerint oẽm diligentiam ipſi exquirunt ante. ſ. q̃; transferant vites aut arbores, locum ſimilẽ, vbi. i. in quo prima ſeges. i. ſatio paretur arboribus, & quo. i. ad quem ipſa ſeges digeſta. i. adulta feratur. i. transferatur, mox. i. paulo poſt. ſ. curabũt vt locus, vbi prima erit ſatio aut plantatio arborũ ſit ſimilis illi quo mox transferatur ne ſemina. i. plantaria mutata ſubito ignorent matrem. i. primam productricem. Quinetiam. i. inſuper, illi vigilantiſſimi, ſignant in cortice. ſ. arboris transferendæ, regionem. i. faciem & ſitum cœli, vt quomodo quęq;. i. quęlibet. ſ. arbor aut vitis ſteterit. ſ. in priore ſolo, & qua parte tulerit. i. perpeſſa ſit, calores auſtrinos. i. aduſtionem venti auſtralis, & quæ terga ipſa obuerterit axi. ſ. ſeptentrionali eo ſup. modo & ab ea parte, reſtituant eã terræ adeo. i. intantum eſt multũ conſueſcere. i. conſuetum eſſe in teneris, ſcilicet annis & naturis, quia prima quęq; tenacius hęrent, atq; cōſuetudo eſt altera natura, quęre, ideſt diſquire etiam prius an melius ſit ponere vites ſupple in collibus an in plano: quia dictum eſt, denique apertos Bacchus amat colles. Situ metabere, ideſt parabis aut eliges ad parandum: ſicut qui caſtra metantur locum capiunt: agros campi. i. loci capacis, & pinguis ſeue denſa, pro eo quod eſt denſe & mixtim quia Bacchus. i. vitis eſt non ſegnior vbere, ideſt fœcunditate campi in denſo. ſ. loco, hoc eſt vitis, reſpondet vbertati terræ. Sin. i. ſed ſi ſupp. metabere ſolum in quo feras vineam: accliue. i. aſſurgẽs paulo collibus, ideſt mōticulis & collis ſeu colles ſupinos. i. ad cœlum erectos indulge, ideſt da operam ordinibus. i. vt in ordinem digerãtur: nec ſecius. i. nō aliter omnis via. i. ſitus arborum quadret in vnguem i. perfecte in formam quadrangularem: fiat arboribus poſitis. i. diſpoſitis, limite ſecto. i. diuiſo in lineas directas & quadrangulas. Vt. i. quemadmodum quum longa legio explicuit, ideſt ordinauit ſæpe & ingenti bello cohortes. i. claſſes ſuas & agmẽ. i. quę à duce in prælium iamiam agi poteſt multitudo, ſtetit in campo aperto, & acies directæ, ſcilicet ſũt, & omnis tellus fluctuat, ideſt micat late. i. ampliter, ære renitenti. i. armis æreis obnitentibus à nitor nō à niteo. Ipſi ſup. ſic inſtructi necdum. i. non adhuc miſcent ꝑlia. i. conſerunt manus, ſed mars dubius. i. incertus an eos in ꝑlia inflammabit an ad concordiã redire ſinet, errat in mediis armis. i. ſic conſtruuntur in ordinem vites vt ſolent ante ꝑlium inſtrui exercitus qui ſigno dato mox conſeruntur. Sint ergo oĩa dimenſa. i. cōmenſurata, paribus numeris. i. ordinationibus non ſup. ideo vti. i. vt ꝓſpectus. i. pulcher, de longe hoc eſt porro aſpectus. (Eſt enim pulchrũ videre arbores vitiferas in ordinẽ confertas) paſcat. i. delectet animũ manẽ. i. ſeſe rebus inutilibus oblectãtẽ: ſicut. j. Æneid. Atq; animum pictura paſcit inani, Sed ſup. ideo quia terra non dabit aliter. ſ. q̃; in ordinem digeſtis; oĩbus. ſ. arboribus & vitibus ęquas. i. ęquales vires hoc eſt ęqualia nutrimenta neq; rami. ſ. arboꝝ, poterũt ſe aliter extẽdere in vacuum, quia ſi confuſe & mixtim ſerantur alia aliã impediret, & ita neq; ſolem ſimiliter exciperent, neq; nutrimentum à terra ęquale haberẽt neq; ramos impeditos extenderent.

PIERIVS.

¶ Et magnos ſcrobibus concidere mōtes.) In codice Romano, circũdare montis, legiẽ, quod ſuos habet amatores. In Mediceo abſq; &, legitur, Excoquere magnos ſcrobibus cōcidere mõtes. Nam & mebrũ, quod ſequitur abſq; copula, eſt. ¶ Mutata ignorent ſubito ne ſemina matrem.) aliquot ab hinc annis, omnes ad vnum conuenere, vt, Mutata, ſcriberẽt, & ad ſemina referri vellent, quum tamẽ in veteribus omnibus exẽplaribus, manu ſcriptis, Mutatam, quippe matrẽ legaẽ, eaq; de cauſa Virgilius ſimilem locum exquirẽdũ admoneat, ne accidat ſeminibus, quod & infantibus, vbi vel matris, vel nutricis vbera mutaueris. Fit enĩ, vt alias reformident, eaſq; pertinaciter repoſcant, quibus à teneris inſueuerint. Nam quod ſemina mutata, de loco ad locũ tráſlata interpretari volunt, ineptũ eſt. In Medi.cod. apex ille compẽdiariæ notę, qui pro. M. finali illitus erat, nunc abraſus eſt. De diligẽtia vero q̃ ſit adhibẽda, ne vites deteriore ſeramus ſolo, multa apud Col. & Theophra. ¶ Adeo à teneris cōſueſcere multũ ẽ.) In Roma.cod. multum eſt. Antiquoꝝ more ſcriptũ eſt vt multa apud Plautũ, eſt ẽt in teneris, lectio codicis Medicei. ¶ Collibus an plano melius ſit ponere vites.) In codi. aliquot anti. cũ Mediceo, vitẽ vnitatis numero legas: qđ figuratius. eſt. ¶ Directęq; acies.) In Ro.cod. & hic, & alibi. Derectę legitur eadẽq; lectio eſt in Mediceo. ¶ Ære renidẽti tellus.) In codicibus aliquot. Renitẽti, ſyllaba refragãte legitur. Sed enim, Renidenti, cum Roma.codi. & quibuſdã aliis legendũ. Renidere enim ꝓpriũ æris eſt, quum politum & leuigatum fuerit, cuiuſmodi eſſe arma decorum eſt, quod à Vegetio ꝓcipitur, Nam & Seruius. Fluctuat, ſplendet exponit, vt ab hac ſentẽtia non recedat. Quãuis id per metaphorã potius dictũ videtur, eo quod Inſtructę acies fluctuum marinorum inſtar moueri videnẽ. Renidere vero quãuis apud Catullũ & Statium, ad blanditionem quandam ſignificare videaẽ, apud Horatium tamen eo ſignificato dictũ quo hic Virg. vtitur, Non ebur, neq; aureum mea renidet in domo lacunar. ¶ Terra neq; in vacuũ poterunt ſe extendere rami.) In Ro.codice abſq; pronomine, ſe, legitur, Poterunt extendere, vt alibi ferro accingiẽ, abſq; ſe, & lateri adglomerant noſtro, eodem modo. In Mediceo tamen & aliis, id pronomen habetur.

Forſitan & ſcrobibus, quæ ſint faſtigia quæras:
Auſim vel tenui vitem committere ſulco.
Altius, ac penitus terræ defigitur arbos:
Æſculus in primis, quæ quantum vertice ad auras

SERVIVS.

¶ Forſitan & ſcrobibus quæ ſint faſtigia quæras.) Vt etiam ſupra diximus, ſcrobes ſunt maſculini generis, nam Cicero in Oeconomicis ſic dicit: & Plautus aũt ſexagenos ſcrobes.

bes. Minor auté eſt Lucani, & Gracchi authoritas. Nã Luca. ait, Exigua poſuit ſcrobe. Gracchus, Abũde foſſa ſcrobis eſt, quod exẽplum in Terentiano eſt. ¶ Quæ ſint faſtigia q̃ras.) Faſtigium & ſummæ & imæ partis

Ætherias,tantum radice in tartara tendit.
Ergo non hyemes illam,non flabra,neq; imbres
Conuelluntःimmota manet:multoſq́; per annos
Multa virum voluens durando ſæcula vincit.
Iam fortes latè ramos,& brachia tendens
Huc illuc,media ipſa ingentem ſuſtinet vmbram.
Neve tibi ad ſolem vergant vineta cadentem:
Neve inter vites corylum ſere:néve flagella
Summa pete:aut ſummas deſringe ex arbore plantas.
(Tantus amor terræ)neu ferro læde retuſo
Semina:neve oleæ ſylueſtres inſere truncos.
Nam ſæpe incautis paſtoribus excidit ignis:
Qui furtim pingui primum ſub cortice tectus,
Robora comprendit:frondeſq; elapſus in altas
Ingentem cœlo ſonitum dedit,inde ſecutus
Per ramos victor,perq; alta cacumina regnat:
Et totum inuoluit flammis nemus:& ruit atram
Ad cœlum picea craſſus caligine nubem.
Preſertim ſi tempeſtas à vertice ſyluis
Incubuit:glomeratq; ferens incendia ventus.
Hoc vbi:non à ſtirpe valent:cæſæq; reuerti
Poſſunt:atq; ima ſimiles reuireſcere terra.
Infelix ſuperat foliis oleaſter amaris.

partis poſſumus dicere: ſicut altú & mare & cœlú dicimus. Hinc eſt,Cœlumq; profundũ. Cũ & puteus ſit profundus. ❡ Auſim.) Auſus ſim, audebo. ❡ Sulco.) i.foſſa. ❡ Æſculus in primis.) Arbor eſt glandifera, quæ licet ab eſu dicta ſit,tamẽ per æ,ſcribitur,ſicut & cælatũ,licet à cęlo cęlas habeat deriuationem. ❡ Nõ flabra.) Hoc nomẽ tñ pluralem recipit numerum , ab eo vero quod eſt flamina,flamen poſſumus dicere,licet ſit vitãdum propter aliã ſignificationẽ. Nã dicitur flamen Dialis,flamen Martialis. ❡ Neve iter vites, corylum ſere.) Radices.n. eius nocent vitibus. ❡ Neue flagella ſumma pete.) Flagella dicuntur ſũmæ arborum partes,ab eo qđ ventorum crebros ſuſtinẽt flatus. ❡ Tantus amor terræ.) Sic diligẽter à ruſticis ager eſt colendus. ❡ Ferro læde retuſo.) Retuſo,obtuſo,quo vites q̃ſſantur potius quam putantur. ❡ Neue oleæ ſylueſtres inſere truncos.) Nõ quod nõ proſit, ſed vt etiã ipſe dicit propter caſum icẽdii. ❡ Incautis paſtoribus) Negligentibus,circa alia occupatis. ❡ Et ruit atrã.) Egerit , emittit,& ruere facit. Nã modo Ruit agẽtis eſt. ❡ A vertice.) Ab Aquilone.vt,Hic vertex nobis ſemper ſublimis. ❡ Ferens.) Flans.vt, Fieret vẽto mora ne qua ferẽti. ❡ Hoc vbi.) Subaudi contigerit. ❡ Superat.) Supereſt.vt, Quid puer Aſcanius ſuperátne?

MANCINELLVS.

❡ Tenui ſulco.) videto paulo ſupius ibi. Et magnos ſcrobibus cõcidere mõtis. ❡ Penitus.) maxime. ❡ Flabra.) vẽtorum flatus. ❡ Multoſq; per annos.) quidã antiqui textus habẽt multoſq; nepotes,qđ magis placet. Erit aũt ordo,& durãdo voluens multa virum ſecula vincit multos nepotes,ſiue,& voluẽs multa virum ſecu.durãdo vincit multos nepotes.i.multã,& longã poſteritatẽ. Multoſq; per annos voluens,multa virum ſæcu.durando vincit,i.ſuperat illa ſecula,nõ ſuperaẽ ab illis. ❡ Sęcu.) ſęculũ ſpaciũ annoꝵ centum vocaꝑ dictũ à ſene,ꝙ longiſſimum ſpaciũ ſeneſcendo hoium putant. Var.eſt author. ❡ Verg.) inclinent. Ad ſolẽ cadentẽ Pli.lib.xvii.c.ii.ait,ꝙ Vir. vites ad occaſus ſeri dãnauit,aliqui ſic maluere q̃ in exortu,à pluribus meridiem probari animaduerto,nec arbitror perpetuum quidquid in hoc præcipi poſſet,ad ſoli naturam,ad loci ingenium,ad cœli cuiuſq; mores,dirigenda ſolertia eſt. In Aphrica meridiem vineas ſpectare & ſi viti inutile,colono ſalubre eſt. Quoniam ipſa meridianæ ſubiacet plagæ:quapropter ibi,qui in occaſum,aut ſeptentriones conſeret,optime miſcebit ſolum cœlo,cum Virg. occaſus improbet, Nec de ſeptentrione relinqui dubitatio videtur,at qui in Ciſalpina Italia magna ex parte vineis ita poſitis compertum eſt:nullas eſſe feliciores,multum rationis obtinent venti. Hæc ex Pli. Corylũ,de Corylo vide in Tityro,eſt autem fructicoſa arbor, de qua multa Theophra.li.iii. ❡ Fla.ſum.) Theophra.li.v. de cauſis plantarum ſcri.plantas petendas eſſe ab radice potiſſimum, quod ſi minus cõſequi poſſint,à parte inferiore arboris , potius q̃ à ſuperiore accipiunt,enim,viuaciora intelliguntur , excepta vite,ac fico,& quidquid humidum ſit,quippe humida parte ſuperiore melius geminant. Columel.libro.iii.capi.iii.ait, ꝙ vitis ſemina optima habentur, à lumbis:ſecunda ab humeris , tertia ſumma in vite lecta,quæ celerrime comprehenduntur,vt ſint feraciora,latius autem eadẽ habentur li.iiii.c.x. ❡ Flagella.(ſummæ arborum partes dicuntur à ventorum flatu. ❡ Retuſo.) hebeti. Theophra.lib.v.de cauſis plantarum ait,ꝙ ferro quàm leniſſime purgandæ ſunt arbores:& vites etiam, periculum nãq; interius propter vlcera imminet,quemadmodum enim radicibus vulneratis quum foditur arbores deterioreſcunt,ſic etiam vulnere partis ſuperioris noxam eandem his poſſe afferri credẽdum eſt. Quum nequeunt tolerare ſemina arborum:vel vitium plantulas. ❡ Ruit.) emittit. ❡ Ab vertice.) à ſeptentrione. Tempeſtas vẽtorum furor. ❡ Ferẽs.) flans. ❡ Hoc vbi.) ſupp. euenerit. ❡ Infelix.) ſterilis.

ASCENSIVS.

❡ Forſitan & ſcrobibus &c. quia præmonuit ſcrobes præfodere,& vites in ordinem diſponere:docet ſcrobium ꝓfunditatem dicens. Tu quæras.i. percuncteris forſitan,&.i. etiã quę ſunt faſtigia.i.altitudines: ſeu profunditates,ſcrobibus.ſ. fodiendis,hoc eſt q̃ profunde effodi debeat. Ad quod reſpondet,ego auſim cõmittere vitẽ: &.i.etiam tenui ſulco , ſed arbor,cui vitis maritatur , defigitur.i.deorſum iſigitur terrę, altius.i. profundius , & penitus.i.pene intus, & viſceribus terræ,& ęſculus.ſ.arbor in primis.i.inter primas,hoc eſt pręcipue æſculus infigitur alte, quæ.ſ. æſculus tendit tantum i.intantum radice.i. per radicẽ in tartara.i.ad inferna,quantũ tendit vertice.i.ſummitate , & cacumine : ad auras æthereas i.cœlum verſus. Ergo quia tã firmiter radicata eſt , hyemes i.tempeſtates non conuellunt illam.ſ.æſculum,non flabra,ideſt venti neq; imbres.i.pluuiæ,ſed manet immota, & vincit.i.voti compos permanet durando per multos annos voluens.i.tranſigens multa ſæcula virum.i.virorum , aut legamus multoſq; nepotes.& ipſa voluẽs durando multa ſęcula virum,vincit multos nepotes.i.poſteriores eorum,tum.i.deinde poſtquam ſic radicata eſt,ipſa tendens.i.extendens huc illuc.i.in diuerſas partes ramos fortis,& pro.i.brachia.ſup.fortia,ipſa exiſtens media ſuſtinet ingentem vmbram.ſ.ramorum ſuorum. Neue &c. Docet quo loco,& quo reſpectu ad cœlum vites ſerendæ ſint , dicens, Neue ſere Corylum.i.auellanam inter vites , neue pete ſumma i.extrema flagella.i.ramalia,aut ne deſringe plantas,ideſt ſurculos,& virgulas inſerendas ex ſumma arbore,ideſt ex ſummitate arboris,tantus.i.tam magnus eſt amor terræ.ſ.ꝙ quo ei viciniora ſint omnia eo ſint fertiliora,neu.i.neue læde ſemina.i. virgultum inſerendum,ferro retuſo.i.hebeti,neue inſere ſylueſtres trũcos oleæ.ſ.inter vites,& arbuſta,nam ignis excidit ſæpe paſtoribus incautis.i.non recte cauentibus,nec proſpicientibus, qui.ſ. ignis tectus primum furtim.i.more furti ſub pingui cortice, videlicet oleæ comprendit,ideſt inuadit poſtea,& ſimul occupat: robora.i.truncum,& elapſus ſurſum , & extra lapſus componiẽ n.ab extra,in altas frondes.ſ.oleę,dedit cœlo.i.aeri ingentem ſonitum.i.crepitum, & fragorem , eo enim quod frondes virides ſunt,crepitant,& quia pingueis cremari poſſunt,& ipſe ignis victor ſecutus inde.i.poſt combuſtionem frondium,regnat per ramos,& per alta cacumina.i.ſummitatem arborum , & inuoluit i.implicat,totum nemus flammis,& ipſe craſſus caligine.i. fuligine picea.i.qualem pix generat,ruit.i.ꝓiicit (Capitur.n.hic actiue) atrã nubem.ſ.fumi ad cœlum preſertim ſi tempeſtas.ſ.ventorum,incubuit.i.ingruit ſyluis.i.in ſyluas à vertice.i.à ſeptẽtrione ſm Mãcinellũ,aut potius deſuper ita, vt ignis à ſummitate vl ventorum deiiciatur in truncos & inde in vicinas arbores,& ſi ventus ferens.i.inflans glomerat incendia.i.flãmarum globos ꝑ cacumina. Vbi.i.in quo loco aut tempore,hoc ſup.euenerit , ipſe oleę non valẽt reuireſcere à ſtirpe,& cæſæ.i.amputatę , nõ poſſunt reuerti,& reuireſcere ſimiles in ima terra & ita oleaſter infelix.i.infœcundus,ſuperat.i.ſuperabũdant foliis amaris.i. habẽs amara folia,qui dominatur extinctis oleis.

PIERIVS.

❡ Altius ac terrę penitus defigiẽ arbor Æſculus.) Antiqua exẽplaria ſunt,in quibus Altior.legatur, Quæ quidẽ lectio in Mediceo cod.ſubditicia eſt,quũ prius ,altius,ſcriptũ eſſet. ❡ Multoſq; per annos, Multa virũ voluens duranda ſæcula vincit.) In Ro. cod.legere eſt. Multoſq; nepotes,multa virũ. ❡ Neue inter vites Corylũ ſere.) In antiqs exẽplaribus. Coruluũ per v,ſcribi,quaq; ratione,diximus in Bucolicis,ſunt vero qui intelligãt ꝓceptum hoc,

hoc, quia Coryli ſunt exiles, neq; diuturnæ, minimeq; idoneæ, quibus vites applicentur. Sed enim potior eſt cauſa quia vitibus nocent, quare inferius in antipharmacum dixit. Et in veribus torrebimus exta columis, vt hoſtia nocẽs eo præcipue virgulto coquatur, quod itidem vitibus nocet, ea enim de cauſa Caper Baccho imolabatur. ⁋ Aut ſummas defringe ex Arbore plãtas.) In veteribus aliquot codicibus ſummas omnino legitur, In quibus &, Deſtringe, non defringe habetur. In Romano vero & aliquot aliis antiquioribus. Summa vnitatis numero, ſexto caſu legitur Ex arbore enim, Summa & ima eleganter dicere ſolemus. ⁋ Neu ferro lęde retuſo.) In exemplaribus antiquioribus, retunſo, legitur, vt vomeris obtunſi, de quo alibi. ⁋ Frondeſq; elapſus in altas.) Nõnulla ex veteribus elabſus, ſcribunt per, b, characteriſticum thematis, ita etiam in.iij. Labſus, & alibi eodẽ modo. Harum vero literarum, b, &. p. viciſſitudinariũ conſenſum ſuperius oſtendimus, vnum addam exemplum, quod è contrario carpo, & ſcribo, quum præteritum faciunt characteriſticum præſentis in ſibi cognatam mutant, vt ſcribo ſcripſi, facit, contra vero carpo carbſi per. b. enim præteritum verbi huius enunciari Terentius Scaurus atteſtatur, ſed & ſcribſi, per. b. in antiquis & approbatis exẽplaribus inuenio, vt in Terẽtiano codice vaticano, quẽ pleriq; omnes docti homines magni faciunt, ſcriptum eſt. Tu te his rebus finem pręſcripſiſti pater. Quare mihi non fit mirum in tanta, ſententiarum varietate, vt labor verbum characteriſticũ ſuum in præterito retinere poſſit.

SERVIVS.

Nec tibi tam prudens quiſquam perſuadeat author:
Tellurem Borea rigidam ſpirante mouere.
Rura gelu tum claudit hyems: nec ſemine iacto
Concretam patitur radicem affigere terræ.
Optima vinetis ſatio eſt: cum vere rubenti
Candida venit auis longis inuiſa colubris.
Prima vel autumni ſub frigora: cum rapidus ſol
Nondum hyemem contingit equis. iã præterit æſtas.
Ver adeo frondi nemorum, ver vtile ſyluis:
Vere tument terræ, & genitalia ſemina poſcunt.
Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther,
Coniugis in gremium lætę deſcendit, & omnes
Magnus alit magno cõmiſtus corpore, fœtus.
Auia tum reſonant auibus virgulta canoris:
Et Venerem certis repetunt armenta diebus.
Parturit almus ager, Zephyriq; tepentibus auris
Laxant arua ſinus, ſuperat tener omnibus humor:
Inq; nouos ſoles audent ſe gramina tuto
Credere, nec metuit ſurgentes pampinus Auſtros:
Aut actum cœlo magnis aquilonibus imbrem,
Sed trudit gemmas, & frondes explicat omneis.

⁋ Nec tibi tã prudẽs q̄ſquã,) Dicit quo tẽpore vites ponẽdę ſint, & ꝓbat tolerabiliter autũno melius verno, nã dicturus, Ver adeo frõdi nemorũ, ver vtile ſyluis. ⁋ Cõcretã radicem.) Ante enim quaſi gutta quędã eſt ex terra & humore ꝓcreata, quę poſtea tẽditur in radicem. ⁋ Vere rubenti.) Floribus ſplendido. ⁋ Candida venit auis.) Iuuenalis, Serpente Ciconia pullos Nutrit. ⁋ Vere tument terræ.) Aſper ſimpliciter accipit, vt terrę nominatiuus ſit pluralis. Donatus vero terræ genitiuum vult eſſe ſingularem: vt ſit ſenſus mutata diſtinctione, Vere tument, ſyluæ. ſ. à ſuperioribus: terræ, & genitalia ſemina poſcunt. i. tument ſyluæ & genitalia ſemina terrarum requirũt. Sed melius Aſpeꝝ ſequimur: vt. ⁋ Genitalia ſemina, quæ nos iacimus intelligamus, non quę ex terra ſyluæ ſuſcipiunt. Genitalia autem dicimus ſemina, quibus aliquid procreatur & gignitur. ⁋ Tument.) Suſpenduntur. ⁋ Pater omnipotens fœcundis.) Interdum pro aere Iuno, & ꝓ æthere Iupiter accipitur. Aliquotiens & pro aere & pro æthere Iupiter. Iuno vero pro terra & aqua: ſicut hoc loco itelligimus. Nam æther nõ habet pluuias, vnde ætherem pro Ioue accipimus: cui tribuuntur aer & æther: quæ duo mixta terrę & humori vniuerſa procreant. Dicit autem verno tempore eſſe pluuias, quibus cuncta naſcuntur: vnde fœcundis imbribus dixit: quibus terra fœcundatur. ⁋ Magno cõmixtus corpore fœtus.) Pro corpori. vt, Hęret pede pes. Item alibi, Et magno ſe corpore miſcet. Licet poſſimus accipere, Commixtus terrę magno ſuo corpore i. æthereo. ⁋ Certis diebus.) Statutis, legitimis, à natura arcana quadam ratione diſpoſitis: vt tractat Lucretius, qui dicit rationem hãc ex ętherio calore deſcẽdere. ⁋ Almus) age. Ab eo quod nos alat. ⁋ Zephyri.) Fauonii, alibi, Et zephyro putris ſe gleba reſoluit. Horatius, Soluitur acris hyems grata vice veris, & Fauoni. ⁋ Nouos ſoles.) Dies vernales. ⁋ Nec metuit ſurgentes pampinus auſtros.) Varie. Nam ſupra ait, Audeant ſe gramina tuto Credere. ⁋ Trudit.) Propellit, effundit in folia.

MANCINELLVS.

⁋ Borea ſpirante.) Cum ſolũ flatibus aquilonis concreſcat, atq; ſicceſcat auſtrinis cõtra labeſcat, atq; humeſcat, plantaq; pari ratione humidior ſiccior ve ſeipſa reddatur, hac de cauſa melius ꝑ auſtrum ſeritur radicatur enim germinaturq; celerius, cum planta turgens creditur ſolo turgenti, cœlumq; adeſt emollitum atque benignum, aquilone autem aduerſa omnia veniunt, ſrigent etenim plantæ, atq; laborant, & ſolo gelato, neq; radicem ęque demittere, neq; germen edere poſſunt, hæc ex Theopha. li. v. de cauſis plantarum. ⁋ Optima vinetis ſatio eſt.) Columella lib. iij. c. iij. ait. Plantaria facito ab oriente à. x. luna & à. xx. hæc vel melior eſt vitibus ſatio, ſed quum feres frigidos vẽtos vitato, docet etiam ibidem Columel. quo pacto plantaria debeant fieri, & libro. iiij. capi. xiiij. ait quod vitis vere autũno tempeſtiue deponitur, Vere, melius ſi aut pluuius, aut frigidus ſtatus coeli eſt, vt ager

ager pinguis, aut cãpeſtris, & vliginoſa planicies. Rurſus autũno ſi ſicca, ſi calida eſt æris qualitas, ſi exilis, aut arduus cãpus, ſi macer ꝓruptus ve collis. Vernæq; poſitionis dies fere quadraginta ſunt ab idibus Februarii vſq; in æquinoctiũ rurſus autumnalis ab idibus octo. in kal. Decẽ. Sationis autẽ duo genera, Malleoli, vel viti radicis, quod vtrũq; ab agricolis vſurpat &c. ⁋ Prima vel autũni.) Theophraſtus li. iij. de cauſis plantarũ ait, Turgeſcit ſolum quum humectum, atq; tepidũ eſt, ſtatumq; temperatum aeris obtinet, tunc agile fertile atq; lętũ cõſiſtit, quod duobus fieri temporibus maxime arborum generi ſolet vere, ac autumno, & quidem his temporibus arbores magis ſerimus. Sed melius vere, tunc n. ſolum humidũ eſt, & ſol tepefaciens elicit germen, & cœlum placidum, atq; ſolidũ cõſtat, ita vt ex his oĩbus educatio & germinatio proſpere ſequi poſſit, tamen ſatio cõmunior omnium, vel ꝑlurimorum, tã fructuum q̃ plantarum tempori verno tribuitur, hęc ille. ⁋ Rubenti.) florido. ⁋ Candida auis.) Ciconiam intelligit, quam è lõginquo venire, non dubiũ eſt, vti & grues illas hyemis, has ęſtatis aduenas nec venire, ſed veniſſe cernimus, honos his ſerpentium exitio, tantus, vt in Theſſalia capitale fuerit occidiſſe, eadẽ legimus pœna, quæ in homicidas. hæc & plura. Plin. libro. x. ca. xxij. ⁋ Quum rapidus ſol.) rapit enim ac trahit ad ſe cuncta torrens, & ſorbens calore ſuo quo liquor ſiccatur, de quo etiã ante patuit. ⁋ Æſtas.) Autũni calorem æſtatem appellauit. ⁋ Tumẽt.) turgeſcunt. Et genitalia ſemina poſcunt, ſemper. n. ſolo turgenti ſemina mandare oportet, ſic enim optime germinatio agitur, vt ſcrib. Theophraſtus li. iij. de cauſis plantarum. ⁋ Coniugis in gremium.) Iupiter, vt dixit Ennius, is eſt quem græci vocant aerẽ, qui ventus eſt, & nubes, & imber poſtea dictus, quia mortalis. atq; arbores, herbaſq; omnes iuuat. Iupiter item cœlum dicitur. Varro ſcrib. talia Iupiter. i. aer qui ventus eſt, & nubes imber poſtea: Deſcendit in gremium lætę cõiugis. i. Iunonis, quę & terra & Philoſophus ethi. lib. viij. ſcrib. Euripidem hæc dicere. Quũ eſt ſicca tellus ipſa certe tum imbrem amat, quum turget æther imbri, quum cœlum tumet affectat, vt telluris in ſinus cadat. ⁋ Æther.) Iupiter, quem ſummum deum, mundiq; aĩam voluere. Euripides ętherem cœlũ ipſum, ac Iouẽ voluit vt ſcri. Tulli. li. j. de. n. d. Lętę fœcundę veris tẽperie. ⁋ Magno corpore.) ſ. terræ: Subeſt. n. natura terrę, vnde ſuperius ait. Quippe ſolo natura ſubeſt. Natura aũt res oẽs creat, auget, alitq; vt Lucre. iquit. ⁋ Reſonant.) Oui. item li. j. faſtorum aĩt. Et tepidum volucres concentibus aera mulcent. Ludit & in pratis, luxuriatq; pecus. ⁋ Zephyri.) de his late li. j. Geor. Et zephyro putris ſe gleba reſoluit. ⁋ Superat tener omnibus humor.) Ver vero calidum fecit, & humefactũ deus omnium fabricator. Sicca ęſtas, & calida, autũnus ſiccus, & frigidus. Hyems humida pariter & frigida, author eſt Macro. li. vij. ⁋ Nouos ſoles.) tũc enim eſt noua tꝑis ętas, vt ẽt Oui. lib. j. faſt. inquit. ⁋ Auſtros.) qui humidi ſunt, & nubila nutriunt, de quibus

Ciconia

Iupiter Aer.

Æther.

de q̄bus latius ſupra. ⁋ Imbrē.) i. grādinē, ait enim Aquilo li. vj. met. Induroq; niues, & terras grādine pulſo. ⁋ Gēmas.) vitium oculos intelligimus per Metaphoram, vt latius patuit Eclo. vij.

ASCENSIVS.

¶ Nec tibi &c.) Docet quo vento flāte arādę aut fodiēdę ſint terræ dicens quia non borea ſed zephyro qui veris tempore flat in cuius laudem parumper digreditur. ¶ Ordo eſt. Nec quiſquam author tam prudens. i. quantumcunq; prudens habeatur, perſuadeat tibi mouere. i. aperire arando aut fodiendo tellurem. i. terrā rigidam. i. conſtrictam gelu, & hoc borea. i. vento illo ſeptentrionali ſpirante. i. cum ſpiritu & ſibilo flate, quia hyems. i. tempeſtas hyberna ac pluuioſa, claudit, tum. i. tunc. ſ. cum boreas flat gelu, nec patitur. i. non permittit aut ſinit affigere terræ radicem cōcretam, & hoc ſemine iacto. i. poſtq̄ iactum ſit ſemen. Optima autē ſatio eſt vinetis. i. vitibus vere rubenti. ſ. floribus, vnde & purpureum alibi dicitur, cū. i. quādo auis candida. ſ. ciconia inuiſa colubris lōgis quibus. ſ. paſcitur, venit. ſ. ad nos vel ſub. i. pauloāte prima frigora autumni, cū. i. quando ſol rapidus. i. ad ſe humores attrahentes aut celeriter ſemper currens nondum contingit equis ſuis hyemem. i. lineam aut ſignum vbi exiſtēs hyemem facere ſolet, & cum iam æſtas preterit. i. inter cauma & frigus intenſum Ver. eſt adeo. i. valde multū vtile, frondi nemorū, ver eſt adeo vtile ſyluis, terræ tument. i. grauidæ fiunt vere, & poſcunt ſemina genitalia. i. q̄bus cōceptis generent quia æther. i. aer tepidus, hoc eſt Iupiter exiſtens pater oīpotens deſcendit tum. i. tunc. ſ. tēpore verno, læte. i. lętanter in gremium coniugis. ſ. Iunonis quę ꝓ terra ponit vnde & terrenorum regnorum moderatrix à poetis cenſetur, cenſet, ſup. cum imbribus fœcundis. i. fertilibus aut fœcunditatē parientibus, & ipſe. ſ. Iupiter cuius oīa plena ſunt, cōmixtus. ſ. cū magno corpore. ſ. totius terrę, alit oēs. ſ. terrę, & virgulta auia i. in q̄bus nulla eſt via, hoc eſt ſylueſtria, reſonāt, tū. i. tūc auibus canoris, & armēta repetūt tūc certis diebus (Cęteris. n. in coitu ſatietas eſt, homini pene nulla) Venerē. i. rē naturalē ad ꝓpagandam prolē. Et ager almus. i. quo alimur parturit tūc. ſ. in vere, & arua laxāt ſinus. i. gremiū & receptaculū ſeminū laxāt dico. i. aperiunt & diſſoluunt, auris zephyri tepētibus. i. teporē afferētibus humor tener. i. molliculus, ſuperat oībus. ſ. viuentibus, & gramina audent credere. i. cōmittere ſe, tuto. i. ſine periculo, nec pampinus. i. ſi frōdes vitiū, metuit ſup. tūc auſtros ſurgētes, aut imbrē i. copiam pluuiæ, actū. i. ipulſum ſup. de cœlo ſup. cū magnis aquilonibus ſed trudit. i. propellit & effundit in folia, gemmas. i. vitium oculos aut modulos, & explicat. i. pandit, omnes frondes, quibus. ſ. opus eſt arboribus fructiferis.

PIERIVS.

¶ Tellurem borea rigidā ſpirante mouere.) In Ro. co. moueri, legitur, quod minime diſplicet. Imperſonale enim habet neſcio q̄d magis generale ex Seruii ſententia. Nā ēt in ſegetū cultu pręceptum hmōi dedit & borea flante neq; arandū, neq; ſerendū monent agricolationis magiſtri. ⁋ Zephyriq; tepentibus auris laxāt arua ſinus.) In Ro. cod. & in Medi. tremētibus, legit, quod ſi admittas dictū erit ab effectu, magis vero placet, tepētibus, ob rationem phyſicā, quod calidi ſit aperire, vt frigidi cōdēſare. ⁋ Audēt ſe gramina tuto credere.) Celſus ait Virgilium ſcriptum reliquiſſe germina, quare male gramina repoſitū eſt, loquitur enim de arborum omnium fœtu.

Non alios prima creſcentis origine mundi
Illuxiſſe dies: aliumúe habuiſſe tenorem
Crediderim, ver illud erat: ver magnus agebat
Orbis: & hybernis parcebant flatibus Euri:
Quum primum lucem pecudes hauſere, virumq;
Ferrea progenies duris caput extulit aruis:
Immiſſæq; feræ ſyluis, & ſydera cœlo.
Nec res hunc teneræ poſſent perferre laborem:
Si non tanta quies iret frigusq; caloremq;:
Inter & exciperet cœli indulgentia terras.

SERVIVS.

¶ Non alios prima.) Hoc ſecundum licentiam poeticam duxit, nam falſum eſt. Conſtat enim poſt factū mundum ex qualitate curſus ſolis tempora eſſe diuiſa. ⁋ Tenorem.) Ductum. ⁋ Ver illud erat.) Abſoluta elocutio: quidquid illud fuit, ver fuit. ⁋ Hybernis flatibus.) Aſperis, ſęuis. ⁋ Virumq; ferrea progenies.) Procreata ex lapidibus ad laborem alibi, Vnde homines nati durum genus. ⁋ Immiſſęq; ferę ſyluis.) Hunc ordinem propter Arcadas tenuit, qui ſe Proſelenos eſſe aſſerunt, ideſt ante lunam natos: quod & Cicero in Fundaniana commemorat: & Statius qui ait Arcades aſtris lunaq; priores. ⁋ Hunc laborem.) Vel frigoris, vel caloris. ⁋ Quies.) Tranquillitas. Et eſt veris definitio, Cœli indulgentia.

MANCINELLVS.

¶ Originem mundi. Pli. ſcri. mūdū quod alio noīe cœlū appellari libuit, neq; genitum, neq; interiturum vnq̄. noſtri Theologi ſcribunt. xv. kal. aprilis mundū creatū fuiſſe die ſolis. Poeta etiā idem videtur aſſerere, ait enim, ver illud erat, &c. Orbis dictus eſt mundus, quoniam eius forma in ſpeciem orbis abſoluti globata eſt, vt Plin. docet, magnus orbis, magnus ait, quod vt teſtatur ēt Pli. immenſus eſt, & infinitus, ac finito ſimilis furorq; eſt menſuram eius animo quoſdam agitaſſe, atq; prodere auſos pecudes. v. &. vj. die volatilia, & animalia cūcta genita ſunt, deinde homo, qui illis dominaret in quo quidem poeta ipſe noſtræ fidei ſequitur opinionem. ⁋ Ferrea ꝓgeni.) Fabulas ſequitur narrantes ē lapidibus natos homines, de quo latius Oui. ⁋ Et ſydera cœlo.) quarto die facta ſunt luminaria duo in firmamento cœli, vt lucerent ſuper terrā. ⁋ Laborē.) ſ. caloris & frigoris. ⁋ Indulgētia cœli.) i. aeris tranquillitas, & temperies.

ASCENSIVS.

¶ Non alios &c. Quo facilius perſuadeat vernam temperiē eſſe in rebus ineuntibus & iam primum creandis aptiſſimā dicit etiā mundi totius originem in verno tēpore fuiſſe, non quia iam ver eſſet cū mūdus fieret, ſed q̄a prima tēperies quæ iam ꝓducto mūdo fuerat verna erat, primiq; qui illuxerint ſoles vernales. Conſentit ergo cū fide mūdum eſſe creatum, & aliquādo icœpiſſe, & ſtatim eo creato ver fuiſſe, hoīeſq; vltimo loco creatos, ſed poetice dicit ferreos, ſicut li. j. de lapidibus iactis loquens. Vnde homines nati durū genus, veruntamē meo iudicio de his hoībus qui tēpore Pyrrhę erāt nō loquitur ſed de primis, nam loquitur de his q ſtatim poſt ꝓductionē primarū pecudū ꝓgeniti ſunt quos ferreā ꝓgeniē forte appellat, q̄a ꝓgenitores erāt ferreorū vt ꝓgenies nō ſolū ꝓgenitos ſed & ꝓgenitores ſignificet. Inde n. cęteri ꝓgeniti dicuntur. Ordo ē. Ego crediderim nō alios dies. i. ſoles q dies faciunt non alios dico q̄ vernos illuxiſſe ſup. in prima origine mūdi creſcētis. i. vt primū mūdus creatus ad aliarū rerū ꝓpagationē creſcere cœpit, vt pro vel, ego crediderim. i. auſim credere, dies in prima origine mundi, creſcētis nō habuiſſe aliū tenorē. i. ductū alium q̄ vernū illud. ſ. q̄dq̄d fuit in prima origine mūdi erat ver, magnus orbis. i. pricipiū magnę reuolutionis, totius ſ. mūdi agebat ver. i. tēpeſtatem vernā, & euri. i. vēti illi oriētales frigidi & cōtrarii zephyro ſeu Fauonio in vere flāti, parcebāt. i. abſtinebāt, hibernis flatibus, tūc. ſ. quū. i. q̄n pecudes hauſere primū. i. vt dicunt primitus, lucē. i. claritatē diei (q̄a pecudes erāt ante hoīes formatę) & quū ꝓgenies ferrea. i. dura q̄ſi robore aut lapidibus primū genita, aut potius, vt dixi: ꝓgenies ferrea. i. ferreos ꝓgenitura, virū. i. virorū extulit caput duris aruis. ſ. ſaxoſis, & feræ ſunt īmiſſę ſyluis. i. in ſyluas, & ſydera ſunt miſſa cœlo (niſi dicas ferę imiſſę ſydera. i. imittēdo effectę ſydera cœlo. i. ad ornatū cœli, fabulant. n. ſigna cœleſtia feras ferme fuiſſe, ſed prior cōſtructio melior eſt.) Nec res tenerę. i. recēs genitę poſſent pferre hūc. i. talē laborē vētorū. ſ. & frigoris, ſi tāta q̄es. i. tēperies, et cōcordia nō iret. i. itercederet iter frigus, q̄d. ſ. i hyeme eſt, & calorē q ē in ęſtate dñant, & ſi idulgētia. i. benigna iſuētia, & q̄ſi clemētia, cœli. i. aeris nō exciperet. ſ. ab aduerſis, & nociuis terras.

PIERIVS.

¶ Cum primū lucem pecudes. Roma. & Mediceus co. Cum primę lucē pecudes, legunt, q̄d nō diſplicet. ⁋ Virūq; Ferrea progenies duris caput extulit aruis.) Lactā. li. j. lectionē agnoſcit, terra, vbi dicit. Illud hoc loco pterire nō poſſum: quod errātes quidā philoſophi aiunt hoīes, cęteraq; aīalia ſine vllo artifice orta eſſe de terra. Vnde illud Virgilianū. Terrea ꝓgenies duris caput extulit aruis. Sed quātum ptinet ad terreā, tā inſtrumenti noſtri monumētis cōſonū eſt: q̄ à philoſoſophorū antiq̄oribus ſcholis nō alienū Ægyptiis, Arabis, & pleriſq; aliis nationibus, apud quas rerū naturaliū diſciplina claruerit, in eandem ſniam facile cōcedētibus. In q̄buſdam vero Lactantii codicibus verba illa. Procreata eſt ex lapidibus. Ex Seruii commentario importune videas inſerta Virgiliano carmini. Illud autē terrea, eruditis auribus nō ſatisfacit qui putant Lactātii codicē deprauatum: quū ferrea, ſententiam nihil immutet.



Quod ſupereſt, quæcunq; premes virgulta per agros,
Sparge fimo pingui & multa memor occule terra:
Aut lapidem bibulum, aut ſqualēteis inſode cōchas.
Inter enim labentur aquæ, tenuiſq; ſubibit
Halitus, atq; animos tollent ſata, iamq; reperti,
Qui ſaxo ſuper, atq; ingentis pondere teſtæ
Vrgerent. hoc effuſos munimen ad imbres,
Hoc, vbi hiulca ſiti findit canis æſtifer arua.
Seminibus poſitis ſupereſt deducere terram,
Sæpius ad capita, & duros iactare bidentes,
Aut preſſo exercere ſolum ſub vomere, & ipſa
Flectere luctantes inter vineta iuuencos.
Tum leues calamos, & raſæ haſtilia virgæ,
Fraxineaſq; aptare ſudes, furcaſq; bicornes,
Viribus eniti quarum, & contemnere ventos
Aſſueſcant, ſummaſq; ſequi tabulata per vlmos.
Ac dum prima nouis adoleſcit frondibus ætas,
Parcendum teneris, & dum ſe lætus ad auras
Palmes agit laxis per purum immiſſus habenis.
Ipſa acie falcis non dum tentanda, ſed vncis
Carpendæ manibus frondes, interq; legendæ.
Inde vbi iam validis amplexæ ſtirpibus vlmos,
Exierint, tunc ſtringe comas: tunc brachia tonde:
Ante reformidant ferrum, tunc deniq; dura
Exerce imperia, & ramos compeſce fluenteis.

SERVIVS.

Quod ſupereſt.) Non quod deeſt, ſed quod ſequitur. Premes,) Demerges, infodies. Quæcūq; virgulta,) Siue de plantariis, ſiue de arboribus. Lapidem bibulū. Qui arenarius vocatur. Aut ſqualentes inſode cōchas.) Cocleæ autem propter admittenda ſpiramina īſodiunt. Lapis vero arenarius, & ꝑpter ſpiramina, & ꝑpter hauriēdū humorē, ſi forte nimius fuerit. Squalentes. Sordidas. Animos tollent.) Sument ab his rebus magnanimitatē. Iamq; reperti.) Scilicet diligētiores. Effuſos munimen ad imbres,) Contra nimias pluuias. Hiulca.) Nimiis caloribus fiſſa. Ad capita.) Poſitarū. ſ. vitium. Iactare autem bidētes.) Hoc ad cōminuendas pertinet glebas. Flectere luctantes.) Cum q̄dam moderatione ducere, ne tenera adhuc virgulta concutiant. Leues calamos.) Nitidos. Dicit autem & cannas & virgas radendas, ne ex corticibus rubigo aduerſa vitib⁹ poſſit creari. Sequi tabulata.) Tabulata ſunt rami effuſiores & in plana tendentes, non in altiora creſcentes. Per purum.) Per aerem. Ipſa acie falcis nōdum tentāda.) Si acies, ſenſus hic eſt, Teneris adhuc vitibus, nō eſt falcis acies neceſſaria ſi Acie, ſubaudiuimus virgulta: vt ſit, Ipſa virgulta nōdum falcis acie tentanda ſunt. Stirpibus.) Solidioribus palmitibus. i. truncis. Frons tenera.) Frōdis vera lectio eſt. Lucre. Frōdiferaſq; domos auiū. Apud antiqores enim ſingularis noīatiuus erat frōdis: hodie vero & à frōte & à fronde vnus eſt noīatiuus frons, ſicut etiā lens à lente, & à lende capitis breuiore pediculo.

PROBVS.

Tabulata per vlmos.) rami ſunt, q vites ſuſtinent ꝑ tranſlationē, qa ruſtici, quū putāt, ſupra eos ramos ſtāt, hoc eſt tabulas.

MANCINELLVS.

Fimus. Agri. Quod ſupereſt.) quod reſtat docendum eſt ſup. vel aduertendum. Fimo.) Theophraſtus li. iii. de cauſis plantarum inquit, quod ſtercus agrum, & ſolutum & tepidū reddit, quod alii ꝓtinus terræ permixtū plantæ aggregant, alii inter terram ſuperiorē mediū diſponūt. Occule terra.) terra, inferior alit vitem & arborem, ſuperior cuſtodit, Col. lib. iii. c. iiii. author. Lapidē.) lapides, ſubiiciunt, vt plantę per hyemē humore perfrui, & ꝑ æſtatē poſſint refrigerari. Eniuero contra vtrūque tēpus ita præparaſſe oportet, vt lapides humorem cōtineant & æſtate radicibus calorem ꝓpulſent, alii ſarmenta, ſubſternunt, alii vas fictile plenū aquę apponunt. Theophraſtus edocet li. iii. Col. etiam libro. iiii. c. iiii. ait, in imo ſcrobe lapides, circa pōdo qnq; poni to ne vitem premant, Sed iuxta radices ſint. Theophraſtus autem ꝑdicto libro ait, oportere etiam calculos ab amne, aut faucibus torrentis petitos, nam ſi lapis latus, atq; perpetuus ſit, arbori eſt noxę, ſi rotundus, minutuſq; ſubiiciat, refrigerat, & aquam tranſmittit, & locum radicibus peruiū præſtat, lapides pręterea hyeme tepefacere, æſtate refrigerare poſſe affirmant. Squalentis.) ſqualens, à ſquamis dicitur ſplendens, à ſqualore vero ſordidum. Qui ſaxo ſuper.) Maronis præceptum fuit, vt in ſcrobibus lapides diſponerentur, qui ſinguli nō excederent, quinq; librarum pondus, hi enim videntur & aquas hyemis, & vapores æſtatis, ꝓpulſare radicibus author eſt Col. li. iiii. c. xv. Munimen.) ſ. eſt. Hoc. ſ. munimē eſt. Squalēs Hiulcam ſiti.) i. ſiccitate aperiente ea arua. ſ. ab hio hiulcus deducitur. Catullus etiam ait, Quum grauis exuſtos æſtus hiulcat agros. Hiulca. Canis æſtifer.) vii. kalendas Auguſti canicula apparet, eſtq; caligo æſtuoſa, vt ſcrib. Columella li. xii. Et Plinius ſecundo ait, caniculæ exortu accendi ſolis vapores quis ignorat? Ad capita.) capita vitium putata circunfodito, arare incipito, vltra, citraq; ſulcos perpetuos ducito, ita præcipit Cato, teſte Plinio libro. xvii. ca. xxi. Columella autem lib. v. ait, quod ſat pleriſq; viſum eſt ex kal. Martii vſq; in Octob. triceſimo quoque die nouella vineta confodere, omneſq; herbas & præcipue gramina extirpare, &c. Aptare.) ſupereſt. Tabulata.) cacumina ipſa, & arborum

arboꝝ caſulas. ¶ Parcendum teneris.) Plin.li.xvij.docet nõ eſſe feſtinandum ad putationem nouellę vitis, ſed primo in circulos materiē colligendã. Nec niſi validę putationẽ admouendã. ¶ Palmes agit.) vitis materia mollis. Qui per nouella brachia emiſſus fructum affert, propterea lætus palmes ait poeta. Dicitur autem palmes, vt Feſtus ait, quod in modum palmarũ virgulas, quaſi digitos edit. Et Col. ait lib.iiii.c.vj. ꝙ Malleolus nouellus eſt palmes innatus primi anni flagello, &c.

ASCENSIVS.

℄ Quod ſupereſt. Redit ad inſtitutum ſuum docens quo pacto terræ vitibus ferendis aptandę ſint. ℄ Ordo autem eſt. Quod.i. vt agamus quod ſupereſt.i.agendum & docendum reſtat: quæcunq; virgulta tu ꝓmes.i.preſſa plantabis per agros ſparge ſup. ea fimo pingui, & tu memor, aut pręcepti mei, aut infelicitatis aliter plantatorum, occule.i.occulta & abſconde ea, multa terra, & infode.i.ſimul cum vitibus in eadem foſſa fode aut lapidẽ bibulum, ſ.aquę hoc eſt arenarium, aut conchas ſqualentes.i. ſordidas, vt.ſ.per teſtas fiant ſpiramenta, enim pro quia, aquę.ſ.pluuię aut deriuatæ: labentur inter.ſ.conchas, & tenuis halitus.i.ſpiritus ſubibit.i.clanculum intrabit & ſata.i.ſeminaria plantarum tollent.i.erigent animos.i.vigorem ſuum. Et iam reperti.ſ.ſunt qui ſuperurgerent.i.pręmerent ſaxo atq; pondere ingentis teſtę quia hoc.ſ.aut ſaxum, aut teſtã magnam ſuperponere, eſt munimẽ.i.protectio.ad.i.cõtra imbres perfuſos.i.nimis impetuoſos, hoc.ſ.etiam minimem eſt contra æſtum cum.i.quãdo canis eſtifer, in quo ſigno ſole exiſtẽte intẽſiſſimus ſolet eſſe calor, findit, ideſt ſecat & diuidit arua hiulca.i.hiantia ſiti.i.ſiccitate. ¶ Seminibus poſitis docet quid agendũ ſit poſtq̃ ſeminaria poſita ſunt dicens, ſeminibus poſitis.i.poſtq̃ ſemina poſita ſunt ſupereſt.i. reliquum eſt, deducere.i.deorſum ducere ſæpius terram ad capita.ſ.ſeminum, & iactare.ſ.ſuperinijcere bidentes inſtrumenta vinitorum duos dentes habentia, duros quia ex ferro aut reſpectu glebarum & hoc ad glebas diſcutiendas & diſſoluendas, aut exercere ſolum.i.terram ſub vomere preſſo.i.altius immiſſo, & flectere, ideſt cum moderatione ducere iuuencos luctantes.i.petulcos & qui luctarentur ſi non flecterentur inter vineta, ideſt loca in quibus vites naſcuntur. Loquitur de ſitu Italico, vbi inter ordines vinearũ agri frugiferi ſatis derelinquitur vt arari poſſit. Habent enim fere in eodem ſolo vinum frumentum & fructus arborum. Tum.i.deinde ſupereſt, aptare.ſ.ad vites ſuſtentãdas, calamos leues.i.nitidos ac politos ſeu leuigatos, hoc eſt decorticatos, producitur enim prima, & pro.i.haſtilia.i.perticas virgæ raſæ.i.decoriatę & ſudes fraxineas vnde pali fiunt & furcas bicornes.i.bina cornua habentes, ad ſuffulciẽdas vites aut impoſitas perticas, quarum.ſ.furcarum viribus.i.ſuſtentaculis.ſ.vites aſſueſcant.i.aſſuetæ fiant, eniti, ideſt erigi cum quodam annixu, & cõtẽnere ventos, vnde deijcerentur, ſi non haberent fulcimen, & aſſueſcant ſequi tabulata (quæ vulgus ſolaria vocat, quia ſolum faciunt quaſi per aerem euntibus: ſed tabulata dicuntur: quia ex tabulis ſuper trabes poſitis conficitur, vitium autem teſtudines tabulata dicuntur: quia perticæ pro trabibus, & vites cum frondibus ac fructibus tabularum vicem præſtant) tabulata igitur.i. cõnexiones perticarum in morẽ tabulatorum: per vlmos ſummas.i.quæ ſunt in ſummitatibus vlmorum. Ac dum, ideſt quãdiu prima ętas adoleſcit frondibus nouis.i.quãdiu frondes tenerę ac nouæ & nondum adultæ ſunt, parcendum.ſ.eſt.i parcere oportet, teneris frondibus vitium videlicet hoc eſt pampinis, & i etiam dum palmes lætus.i.vegetus agit ſe ad auras.i. erigitur, & multum adhuc creſcit imiſſus per purum.i. liquidum aerẽ & hoc habenis laxis.i.libero excremento, ipſa acies falcis nondum ſ.eſt tentanda.ſ.in putandis vitibus.i.nõdum putãdæ ſunt vites: ferro ipſius falcis.i.cultri incurui quo vites putari ſolent: ſed frõdes.ſ.luxuriãtes & ſuperflue pãpini: carpendę ſunt manibus vncis.i.incuruatis aptis videlicet cõſtrictis digitulis, & frõdes ſunt interlegendę.i.tollendæ de medio non temere ſed cum delectu inde.i.poſtmodum vbi adoleuerint vites, vbi.ſ.frondes, exierit, ſtringe.i.decerpe ſtringendo, tum.i.tũc comas.i.pampinos, quæ ſunt vitium comæ, & tonde.i.reſeca & puta tum, ideſt tunc brachia.i.palmites. Nam ipſa brachia.ſ.reformidant ante.i. priuſquã emiſerint frondes, ferrum.ſ.falcis, deniq;.i.vt ſemel pręcipiam, exerce tum.i.tunc: dura imperia.ſ.amputando (nam durus imperator eſt qui in capita ſuorum animaduertit) & pro.i.compeſce ſ.putando ramos fluentes: ideſt luxuriantes hoc eſt qui effluerẽt luxurioſe, niſi compeſcerentur.

PTERIVS.

℄ Supereſt deducere terram.) In Ro.codi.diducere. In aliquot aliis, educere. Sed vulgata lectio caſtior. ¶ Furcasq; bicornes.) In Ro.cod.legere eſt. Furcasq; valẽtis, quod mihi nõ ſatisfacit, tametſi in aliquot aliis codi.ea lectio reperiatur. ¶ Palmes agit.) In Medi.co.aget, futuro tempore legitur. ¶ Ipſa acie falcis nondum tentada.) In Roma.codi.numerus ita habet ipſa acie nondum falcis. In aliquot aliis. Ipſa acies, legitur, ſententiã vero hãc Quintilianus ſibi deſumpſit inſtitutionum libro.ij. Quod etiam ruſticis notum eſt, qui frondibus teneris non putant adhibendam eſſe falcem, quia reformidare ferrum videntur, & nondum cicatricem pati poſſe. ¶ Et ramos compeſce fluentes.) In anti.codi.Ro.legere eſt, ramos compeſce valẽtis, pręcepto phraſiq; ex Varrone ſumpta, qui primo de agricultura ait. Vites pampinari, ſed à ſciente, nam id, q̃ putare, maius, neq; in arbuſto ſed in vinea fieri, pampinare eſt ſermento coles q nati ſunt de iis qui plurimum valent, ſecundum, nonnunq̃ & tertium relinquere, reliquos decerpere ne relictis colibus ſarmentum nequeat miniſtrare ſuccum.

Texendæ ſepes etiam, & pecus omne tenendum:
Præcipue dum frons tenera, imprudensq; laborum.
Cui ſuper indignas hyemes, ſolemq; potentem.
Sylueſtres vri aſſidue, capreæq; ſequaces
Illudunt: paſcuntur oues, auidæq; iuuencæ:
Frigora nec tantum cana concreta pruina,
Aut grauis incumbens ſcopulis arentibus æſtas,
Quantum illi nocuere greges, duriq; venenum
Dentis, & admorſo ſignata in ſtirpe cicatrix.
Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Cæditur: & veteres ineunt proſcenia ludi:
Præmiaq; ingentes pagos, & compita circum
Theſeidæ poſuere: atq; inter pocula læti
Mollibus in pratis vnctos ſaliere per vtres.

SERVIVS.

℄ Texendę ſepes etiam.) Alii hic diſtingunt: alii ſeparant texendę, ſepes etiã & ſpecus omne tenendum. ¶ Solem potentem.) Intolerabilẽ, grauẽ. ¶ Indignas autem hyemes,) Sæuas. ¶ Sylueſtres vri.) Ideſt boues agreſtes, qui in Pirenæo mõte naſcũtur inter Gallias & Hiſpanias poſito. Sunt autem exceptis elephantis, maiores aĩalibus cæteris. dicti vri ἀπὸ τῶν ὄρων, i. à mõtibus. ¶ Capreæq; ſequaces.) Ideſt perſecutrices. vt, Maleæq; ſequacibus vndis. ¶ Incumbens ſcopulis.) Etiam ſaxa caloribus penetrans. ¶ Admorſo.) Participium eſt, ac ſi diceret abroſo. ¶ Non aliam obſcuram.) Victimæ numinibus aut per ſimilitudinem, aut per contrarietatem immolantur. Per ſimilitudinem, vt nigrum pecus Plutoni. Per cõtrarietatem, vt porca, quę obeſt frugibus, Cereri: & caper qui obeſt vitibus Libero. Itẽ capra Æſculapio qui eſt deus ſalutis: quum capra nunquam ſine febre ſit. ¶ Aris autem omnibus) non ſine cauſa dixit, Nam cum numinibus cæteris varie pro qualitate regionum ſacrificetur, vt Veneri Paphiæ tantum de ture: vnde eſt, Haud equidem tali me dignor honore. Genitrici vero, ideſt Romanæ, etiã de victimis: Libero vbiq; caper immolatur. ¶ Veteres ineunt proſcenia ludi.) Primi ludi theatrales ex liberalibus nati ſunt: Ideo ait veteres ludi. Proſcenia, autem ſunt pulpita ante ſcenam in q̃bus ludrica exercentur. ¶ Pagos & compita circum.) Ideſt per quadriuia, quæ cõpita appellantur, ab eo, quòd multæ viæ in vnam confluant: & villas, quę pagi ἀπὸ τῶν πηγῶν appellãtur, ideſt à fontibus circa quos villę conſueuerant cõdi. vnde & pagani dicti ſũt, q̃ſi ex vno fonte potãtes. Cõpita, aũt ſunt vnde ludi cõpitalitia vocant. ¶ Theſidę,) Athenienſes: q primi ludos iſtituere liberales. ¶ Mollibus in pratis vnctos ſaluere per vtres.) Vnctos vel oleo vel lexiuia. In pratis, aũt ideo ne lęderent cadẽtes. Vtres, vero fiebãt ad inſultationem etiam mortuoꝝ caproꝝ, ne quid ex his eſſet quod nõ ſentiret iniuriã. Saliere. Secundum artem locutus eſt. Nam ſi ſalio ſalui dicebãt: vnde & Cicero ait, in Miloniana, Cũ hic de rheda reiecta penula deſiluiſſet, Sic etiam ab eo quod eſt Cano, non cecini, ſed canui dicebant, vnde Salluſtius, Cornua occanuerunt.

PROBVS.

℄ Non aliam ob.c.b.c.o.a. Cæditur & ve.in Proſcenia ludi Præmiaq;

miniq; in.p.e.c.cir.Theſidæ.p.a.i.p.l.Mollibus in.p.v.ſaliere per vtres,) Poſtq; mortale genus aialium cœpit carne veſci, ex his quæ frugibus nocerent, vel aliquos læderent fructus. Prima exiſtimatur hoſtia fuiſſe ſus. Secunda caper. ille: quia terram roſtro protrudẽdo ſemen erueret, hic, quia vitem læſerat. Itaq; ẽt Oui. in.xv. Teſtimoniũ huic opinioni dicẽte Pythagora: Et prima putatur hoſtia ſus Meruiſſe necem, quia ſemina pando, Eruerat roſtro, ſpẽq; inter ceperat anni, vt caper.m.b.m.ad aras Ducitur, vltoris nocuit ſua culpa duobus. Præmia autem poſuiſſe theſidas. Quum dicit ingentes pagos, & compita circũ, Athenieẽſes ſignificat à rege Theſeo dictos, itaq; ludis qa prẽmiũ victori erat caper qui grece tragos: tragœdia cœpit appellari, genus quoddã carminis ab antiquis canis ſpectaculi inſtitutum.

MANCINELLVS.

¶ Vri.) In ſylua hercynia Germanię ſunt magnitudo paulo infra elephãtes ſpecie & colore, & figura tauri, magna vis eorum, & velocitas, neq; homini neq; feræ quã conſpexerunt parcunt: hos ſtudioſe foueis captos interficiunt cornua ſtudioſe conquiſita ab labris argento circũcludunt, atq; in ampliſſimis epulis ꝓ poculo vtuntur. Hęc ex lib. vj. cõmenta. Cæſaris de bel. Gal. Macro. lib. vj. ait ꝙ vri Gallica vox eſt qua feri Boues ſignificantur. ¶ Capreæq;.) Capreæ in plurimas ſimilitudines transfigurant, ſunt capreæ. Sunt rupicapreæ, ſunt Ibices pernicitatis mirandę, ſunt & Dãmæ, multaq; alia haud diſſimilia, Pli. lib. viij. ¶ Incũbens ſcopulis arentibus.) ideſt ſaxa etiam ipſa calore penetrans. ¶ Admorſo.) Caprarum morſus, arboribus exitialis, Oliuã lambendo quoq; ſterilem faciunt, eaq; ex cauſa Mineruæ immolantur, author Pli. lib. viij. ca. xlvij. ¶ Caper.) Prima hoſtia fuiſſe putatur ſus, ſecunda caper, illa, quia rictu ſemina eruerat, hic, quia vitem læſerat. Hinc Ouid. lib. xv. meta. Loquente Pythagora ſcri. Et prima putatur Hoſtia ſus meruiſſe necem, quia ſemina pãdo Eruerit roſtro, ſpemq; intercęperit anni, Vite caper morſa Bacchi mactatus ad aras Dicitur, vltoris nocuit ſua culpa duobus, aſſerit idem Var. li. ij. ca. iiij. ¶ Omnibus aris.) Nam cum alus Diis ꝓ varia regionum conſuetudine vario modo ſacrificetur, Baccho ſemper, & vbiq; i liberalibus mactatur caper. ¶ Veteres lu.) Spectaculorum origo, teſte Caſſiodoro, ab græcis tracta eſt, nã quũ agricultores feriatis diebus ſacra diuerſis numinibus per lucos, vicoſq; celebrarent. Athenienſes primum agreſte principium in vrbanum ſpectaculum collegerunt. Theatrum græco vocabulo appellantes, vtq; Diomedes ait, hyrcus prẽmium cantus proponebatur, vnde Hora. in arte inquit. Carmine qui tragico vilẽ certauit ob hyrcum. Inde itaq; Tragœdia dictum eſt carminis genus à trago. i. hyrco, Teſpis autem genere Athenienſis primus inuenit tragœdiam, ait enim Hora. in arte, Ignotum tragicæ genus iueniſſe camœnę, Dicit, & plauſtris vexiſſe poemata Teſpis. ¶ Ineũt.) Petũt, adeunt Proſcenia pulpita erãt ante ſcenã in q̃bus ludicra exercebant. ¶ Pagos.) i. vicos, & cõuenticula ruſticorũ, ſm̃ Diomedẽ, dicti aũt pagi à fontibus παγὰ enim fons dicit Dorice author eſt Feſt. ¶ Cõpita.) Sunt triuiorum platea vel ſpacia. ¶ Theſidę.) Athenieẽſes, Theſeus enim, vt Euſeb. ſcri. Athenienſes prius ꝑ regionẽ diſperſos in vnã ciuitatem congregauit. ¶ Poſuere.) Scilicet caprũ, vt iis eſſet premium. ¶ Vtres.) Icaro patri Erigones: liber pater, vinum & vitẽ, & vuã tradidit: qui cũ ſæuiſſet, vitẽ ipſam, & hyrcus in vineã ſe conieciſſet, & quę ibi tenerrima folia videret, decerpſiſſet, ex pelle eius vtrem fecit, ac vino plenum perligauit, & in medium proiecit, ſuoſq; ſodales circa eum ſaltare coegit, author eſt Hyginius.

Capreæ

Caper.
Sus.

Tragœpia.
Theſpis

Proſcænia.
Pagus.
Cõpita.
Theſeꝰ.

ASCENSIVS.

¶ Texendę ſepes &c.) Adhortatur ꝓmunire vineas ſepibus ab hyrcorum caprarũq; incurſibus: facturis inde tranſitum ad ſacrificia ruſticorum deſcribenda. ¶ Ordo eſt. Sepes. i. munitiones ex virgultis in cratium morem complicatis vineas ſepiẽtes, ſup. ſunt etiam texendæ, & omne pecus eſt tenendum. i. arcendum à vineis pręcipue dum. i. donec ſeu quãdiu, frons eſt tenera & imprudens. i. inexperta, laborum. i. incõmodorum, cuiuſmodi ſunt hyemes venti, grãdines morſus, ifractiones putationes &c. Cui ſcilicet frõdi, Vri. i. id genus bouis, ſylueſtres. i. petulci, & indomiti, & capreę. i. capre ſylueſtres, ſequaces. i. ꝑſecutrices, aut quæ vineas inſequũtur illudunt. i. nocent & officiunt ſup. i. vltra aut ꝓter, indignas. ſ. nimis magnas, hyemes. i. tempeſtates pluuioſas, & ſolem potẽtem. ſ. in ardore atq; ęſtu, oues paſcuntur. ſ. vineas & iuuencæ auidę. ſ. cibi paſcuntur. ſ. vineas, Nec. i. non, & frigora concreta. i. cõſtricta pruina cana. i. per pruinã albicãtẽ aut æſtas grauis. i. calor vehemẽter ęſtuãs, incumbens. i. violẽter ingruẽs ſcopulis. i. ſaxis in mari ſitis arentibus. ſ. prę ſiccitate, & ita vehementi calore ſitis, nocuere. ſ. frõdi aut vitibus tm̃. i. intantũ, quantũ illi greges. ſ. capreaꝝ pcipue, & quantũ. ſ. nocuit, venenum dentis duri. ſ. capreaꝝ qui qcquid abrodit ſimul exurit, & cicatrix. i. ſtigma duri dentis ſignata. i. infixũ, in ſtirpe. i. trũco & Stipite, admorſo. i. mordicus abroſo. Caper cęditur. i. mactatur Baccho exiſtens ſacer. i. aut execrabilis aut ſacrificabilis: cæditur dico oibus aris cũ aliis numinibus varię mactent hoſtiæ ac victimę ob nõ aliã cauſam. i. ob eã cauſam qa. ſ. vitẽ abrodit & inurit, vnde Oui. in Faſt. Rode caper vitem tñ hinc cum ſtabis ad arã, In tua quod ſpargi cornua poſſit: erit, & ludi veteres imo vetuſtiſſimi, qa primi creduntur fuiſſe, ineunt proſcenia. i. loca ante ſcęnas. i. vmbracula pro quibus agebantur aut ludebantur fabellę, & Theſidæ. i. Athenienſes à Theſeo in ciuitatem collecti, poſuere prẽmia. ſ. caprarum, vnde Hora. Carmine qui tragico vilem certauit ob hyrcum, ingentes. i. valde magnos, pagos. i. vicos circa fontem in agro exiſtẽtes. (Galli villagia vocant) & circum compita. i. loca quo plures cũpetunt. ſ. quo plures cõueniunt, vt ſunt triuia, atq; ipſi lęti inter pocula. i. poſt epulationẽ & cõpotationẽ ſalicre in pratis mollibus. i. herboſis per vtres. i. ſaccos ex corio factos & vino impletos, vnctos. i. pingues & lubricos. De his autẽ latius diſquirit Beroaldus in Seruium, cuius verba ſimul cũ his quę de ſericis lanis annotauit in hũc locũ recępi. Sunt autẽ in illa verba Seruiana. Apud ſeras ſunt in arboribus vermes, qui in aranearũ morẽ fila tenuiſſima deducunt vnde eſt ſericũ. Cõtra quæ Beroaldus & hiſtorici oẽs diſſentire vident à Seruii ſnia ſcribẽtes quẽadmodũ apud ſeras ſunt arbores lanigerę ſine vermibus quarũ frõdibus caniciẽ depectunt aqua perfuſam, ex quo vellere veſtimẽta cõficiant, q̃ ſerica nuncupãtur, vt author eſt Pli. cuius verba libuit ſubtexere ex lib. vj. ſeres lanitio ſyluarũ nobiles ꝑfuſam aqua depectẽtes frondiũ caniciẽ, vnde geminus fœminis noſtris labor redordiẽdi fila rurſumq; texẽdi, tã multiplici opere tã longinquo orbe petitur, vt in publico matrona trãſluceat. Hoc idem Solin. in collectaneis tradit. Et ꝓfecto Plinii ac Solini verba ita Virgiliano carmini cõueniunt, vt ab illo mutuati eſſe videãtur: nanq; poeta ſic ſcribit. Velleraq; vt foliis depectãt tenuia Seres, quo quidẽ verſu apertiſſime demõſtrat vellera & lanitiũ apud ſeras colligi ex foliis, nõ aũt cõfici à bombicibus vermiculis ſicut exponit Seruius. Enim vero bõbices nõ apud ſeras ſed in Aſſyria & inſula Coo peculiariter ꝓueniũt, qui quidem bõbices vermiculi ſunt, telaſq; aranearũ modo texunt ad veſtem luxũq; fœminarũ quę bõbicina appellãtur, cuius mentio fit apud Iuuenalẽ, Quarũ delitias vel paniculus bõbicinus vrit. Prima eas veſtes texiſſe in inſula Coo Pamphyla Platys filia dicit, vt author eſt Ariſtoteles in. v. de aialibus, & repetitum eſt à Plin. in. xj. vnde veſtis Coa noiatur, cuius crebro meminerũt poetę & in primis Ouid. atq; Propertius, Pręterea nõ ſatisfacit mihi Seruius i enarratione illius Virgiliani carminis: vnctos ſaliere per vtres: cum hic locus ab vnico tantum Higinio (quod quidẽ legerim) optime declaretur: adeo vt nihil Virgilianę ſentẽtię ſit accõmodatius, Scribit enim in libro de ſignis, Bacchum, vinum, & vitem, & vuam Icaro tradidiſſe, vt oſtenderet hominibus quomodo ſereretur, & quod ex ea naſceretur, hic cum ſeuiſſet vitem hyrcus in vineã ſe cõiiciens tenerrima quæq; folia decerpit ex quo facto Icarus indignabundus hyrcum interfecit, & eius pelle vtrẽ cõfecit quẽ vino plenum coniecit in medium. Sodaleſq; ſuos circa eum ſaltare coegit. Alii tradunt Icarum cũ à Libero patre vinum accępiſſet: ſtatim vtres plenos in plauſtrũ ĩpoſuiſſe. Ex hac Hyginii narratione, vt ego ſentio, Maronianum carmen apertiſſime illuſtratur, & ſententia efficitur manifeſtaria. Hæc ille, quorum quidem Mancinellus huc aſſumpſit.

Beroal.

Sericũ

Bõbices

PIERIVS.

¶ Et pecus omne tenendum eſt.) In Ro. co. tuendum habes. In mediceo, tenendum, abſq; eſt. ¶ Præcipue dum frons tenera.) aduerte loco hoc Seruii corrupta eſſe verba, quæ vt per te incolumitati ſuæ reſtituere poſſis, quid ſup hoc nomine veteres tradiderint apponam, Cariſius ait, frundes, &, frundibus, veteres per v, dixiſſe: cuius rei exemplum ponit Ennii ex annalium libro ſeptimo rureſcant frundes, nõ, frondes, mutatum vero, v, in, o, monet Plinius, & nominatiuum abſq; n, litera in vtroque loqui, frus, fros, nam, fros, τὸ μέτωπον. ¶ Sylueſtres Vri aſſidue, capreęq; ſequaces illudunt.) In Romano codi. aſſidue, quã ſcriptionem improbat Cariſius, quum nomẽ ſit ab aſſe. Quod vero Seruius vros in pyrenæis naſci dicit Plin. eos, quos inter equos etiam enumerat, ad ſeptentriones ſtatuit, quorum cornibus barbari illi potent, Cæſar in hercinia ſylua germanię. ¶ Aut grauis incumbẽs ſcopulis arentibus æſtas.) In codice Mediceo æſtus,

legitur. Quod frigori reſpōdet per antitheti proprietatem, & eadem locutione variatum in Palæmone, ſi lac præceperit æſtus. ❡ Et admorſo ſignata in ſtirpe cicatrix.) admorſo quidem in veteribus aliquot codici. habetur, in pleriſque vero, d, litera abraſa eſt, imperite, vt mihi videtur, niſi ſit, quòd in antiquis aliis, à morſu, legitur. Sane Romanus codex, admorſu, vnica dictione, verbali nomine legit. In Mediceo etiam prius ſcriptum erat, admorſu, per, v, inde illita eſt circularis linea alio atramento, vt, admorſo, dicat. Sed enim Seruius, admorſo, participiū agnoſcit, ac ſi diceret, abroſo ſtirpe. Quamuis negat Donatus ſtirpem apud Virgilium, reperiri fœminino genere, quam ſententiam & Cariſius & alii plerique reiecerunt, vt alibi dictum. ❡ Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris Cæditur, & veteres ineunt proſcenia ludi. Premia q́ in gentes pagos, & compita circum Theſeidæ poſuere.) Sunt qui epitheton, ingentis, ocioſum eſſe, vel importunum iudicent, quod non in ingentibus tantum pagis, ſed in omnibus ea ſacra fieri pietas illa vetus expoſcebat: neque diſtinguendum, vt per compita minores pagos intelligamus, quum ſit eiuſdem ſententiæ dilatatio, vt etiam apud Horatium quis circum pagos, & circum compita victor, quin pagus pauciſſimis etiam caſis conſtare poteſt, compita, quum triuiorum plateas requirant, pluribus itidem conſtare domibus æquum eſt: quare lectionem illam ſummopere approbarim, quam in codicibus omnium quos verſauerim antiquiſſimis obſeruaui. Præmiaq́, ingeniis pagos & compita circum Theſidæ poſuere: vt intelligas de tragœdiis, quarum ſcriptoribus hircus præmium fuerit propoſitum, Horatio dicente, carmine qui tragico vilem certauit ob hircum, & his ludis poemata cani ſolita, idem Horatius oſtēdit dum theſpin ait plauſtris vexiſſe poemata, de Tragœdiæ inuentore loquens. dicamus igitur Athenienſes poſuiſſe præmia ingeniis pagos & compita circum, quia vero ſunt qui Virgilium negent vſum ingenii vocabulo, pro ea vi mētis, quę ſit docilitatis, meditationis, inuentionis & prudētiæ capax: eo ſignificato, quod apud Horatium eſt, gratis ingenium, & apud Salluſtium. Sed quia prouenere ibi præclara ingenia, omne punctum me tuliſſe fateantur, ſi dixero apud Virgil. eodem ſignificato accipi, Haud equidem credo quia ſit diuinitus illis ingenium, ad eorum enim opinionem refellendam, hoc ait, qui putabant multis & prudētiæ, & docilitatis ſignis in auium genere perſpectis, ea pollere mente, cuius ſententię Democritum fuiſſe tradunt, ſi quis vero Virgilii ſententiam inſpiciat, neminē tam ſtupidum eſſe crediderim qui non fateatur eo loco ingenium pro vi mentis accipi quæ ſit docilitatis, & prudentiæ capax. Quod ſi etiam nuſquam alibi Virgilius eo vocabulo vſus fuiſſet latiniſſimæ illius ętatis cōſenſus, qua. M. Tullius, Salluſt. Hora. claruere, facit, vt hoc loco non incongrue in hanc ſententiam poni potuerit, etiam ſi rei tactæ pulchritudo eruditioq́; ipſa, & veterum codicum teſtimonia nō accederent. ❡ Vnctos ſallere per vtres.) Seruianis temporibus pręteritum à ſalio ſalui, pronunciabāt, idem tamen, ſalii, ſecūdum artem dictum aſſerit à Virgilio, quod veteres ſaliui faciebant, hinc nonnulli, ſaluere ſcribūt. In cod. tamen antiquis manu ſcriptis, ſaliere, legitur eiuſmodiq́; pręteriti forma agnoſcit à Priſciano hoc eodem citato verſu, cū vero ſaliēdi morem videas ad Higinium de ſignis, vbi de Arctophylace loquitur.

Necnon Auſonii Troia gens miſſa coloni
Verſibus incomptis ludunt, riſuq́; ſoluto:
Oraq́; corticibus ſumunt horrenda cauatis:
Et te Bache vocant per carmina læta: tibiq́;
Oſcilla ex alta ſuſpendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubeſcit vinea fœtu:
Complentur valleſq́; cauæ, ſaltuſq́; profundi:
Et quocunque deus circum caput egit honeſtum.
Ergo rite ſuum Baccho dicemus honorem
Carminibus patriis: lanceſq́; & liba feremus:
Et ductus cornu ſtabit ſacer hircus ad aram:
Pinguiaq́; in veribus torrebimus exta columis.

SERVIVS.

❡ Nec nō Auſonii Troia gēs.) Hoc eſt etiam Romani hæc ſacra celebrant & canunt. nā hoc eſt. ❡ Verſibus incomptis ludūt.) Ideſt carminibus Saturnio metro compoſitis, quod ad rhythmum ſolū vulgares cōponere cōſueuerunt. Horatius, Libertaſq́; recurrentes acceptā per annos. Luſit amabiliter. ❡ Riſuq́; ſoluto.) Ideſt cachinno. ❡ Oraq́; corticibus ſumunt.) Quia neceſſe erat pro ratione ſacrorum aliqua ludrica & turpia fieri quibus poſſet populo riſus moueri: qui ea exercebant propter verecundię remedium hoc adhibuerunt, ne agnoſcerent, vt perſonas factas de arbor℞ corticibus ſumerent. ❡ Et te Bacche vocant.) Hymnos in tuū canūt honorē. ❡ Tibiq́; oſcilla,) Mollia, pēſilia. vt, Pilentis matres in mollibus. Oſcillo℞, aūt varię ſunt opiniones, Nā alii hanc aſſerunt fabulā, Icarius Athenięſis pater Erigones, quū acceptū à Libero patre vinum mortalibus indicaret, occiſus eſt à ruſticis: qui cū plus ęquo potaſſent, inebriati venenum ſe accæpiſſe crediderant, huius canis eſt reuerſus ad Erigonem filiā, quę cum eius cōmitata veſtigia peruiſſet ad patris cadauer, laqueo vitam finiuit. Hęc deo℞ voluntate inter aſtra relata eſt, quam vocant virginē. Canis quoque ille eſt iter ſydera collocatus. Sed poſt aliquantū tempus Athenienſibus morbus imiſſus eſt talis, vt eorum virgines furore quodā cōpellerentur ad laqueum: reſponditq́; oraculum ſedari poſſe peſtilentiā illam, ſi Erigonis, & Icarii cadauera requirerent: quę cū diu quæſita nuſq́; iuenirent, ad oſtendendū ſuam deuotionē Athenienſes, vt etiam in alieno ea quærere viderent elemento, ſuſpenderunt de arboribus funem: ad quē ſe tenentes hoīes hac atque illac agitabantur: vt quaſi etiā per aerē illorum cadauera quęrere viderent. Sed quum inde plerique caderēt, inuentū eſt vt formas, ad oris ſui ſimilitudinē facerent, & eas pro ſe ſuſpenſas mouerent. Vnde & oſcilla dicta ſunt ab eo, q in his cillerentur, ideſt mouerentur ora, nam cillere eſt mouere: vnde & furcillæ dictæ ſunt, quibus frumenta cillentur. Alii dicunt oſcilla membra eſſe virilia de floribus facta, quæ ſuſpendebantur per intercolumnia: ita vt in ea homines acceptis clauſis perſonis impingerent, & ea ore cillerent, ideſt mouerent ad riſum populo commouendum, & hoc in Orpheo lectum eſt. Prudentioribus tamen aliud placet, qui dicūt ſacra Liberi patris ad purgationem animæ pertinere, omnis autem purgatio aut per aquā fit, aut per ignē, aut per aerē: ſicut & in ſexto ait, Aliæ panduntur inanes Suſpenſę ad vētos, aliis ſub gurgite vaſto Infeſtum eluitur ſcelus: aut exuritur igni. Vt nunc per oſcilla genus purgationis, videlicet aeris: quod eſt maximū intelligamus. Nā primum aquæ eſt, ſecundum eſt ignis, tertium aeris. ❡ Hinc omnis largo pubeſcit vinea fœtu.) Poſt hæc ſacra celebrata. ❡ Ergo rite ſuum Baccho dicemus honorem.) Iuſte igitur Liberi celebrabimus ſacra. ❡ Honeſtum.) Pulchrū. ❡ Carminibus patriis.) Ideſt Romana lingua, pleraque n. ſacra, pro gentiū qualitate: pleraque ſecūdum ſuum ritum colūtur, nam hymni Libero apud Gręcos græca, apud Latinos latina voce dicuntur. Hymni vero matris deum vbique ppriā, id eſt Græcam linguā requirunt. ❡ Stabit ſacer.) Placebit. Tunc. n. eſt aptum ſacrificium, cum dedicatū aial victimæ patiens inuenitur, vnde & alibi ſic ait, Et ſtatuā ante aras aurata fronte iuuencum. i. placere faciam. Cōtra Lucanus, Diſcuſſa fugit ab ara Taurus, Sacer, autem execrabilis. vt, Auri ſacra fames. ❡ In verubus torrentibus exta columis.) Quia ſicut etiam caper eſt inimicus vitibus, ita eis nocet & corylus. Vnde & ait ſupra, Néve inter vites corylum ſere.

PROBVS.

❡ Necnon Auſonii Troia gens miſſa colo. V. i. l. r. q. ſ. Oraq́; corticibus. ſ. h. c. Et te. b. vocant. p. l. t. q. Oſcylla ex. a. ſ. m. p.) Hic ritus Oſcyllorum iactationis frequens in Italia ab atticis eſt traditus. Celebratur autem feriis ſementinis ex hac cauſa ab Athenienſibus inſtitutus, Icarus paſtor atticus: quum à libero patre accæpiſſet vinum deputandum venale & præciperet ignorantibus adhuc vſum huius, vt parce biberent. Illi ſapore delectatis contumaces fuerunt præcępto, Itaque quum & corpus eorum ſolueretur, & ſermo ebrietate, arbitrari ſe venenum accæpiſſe interfecerunt Icarum. Canis autem eius ſine domino reuerſus ad Erigonem filiam, dux fuit quęrenti patrem, Illa autem cognita morte Icari ſuſpendio ſe necauit. Canis non recedens à corpore domini inedia conſumptus eſt. Quū autē ſubita peſtilentia in attica incidiſſet, & noui generis virgines, alienata mēte, ſuſpēdio ſe necabant in ſyluis, Conſultum eſt oraculum Apollinis de fine tam luctuoſi furoris. Reſponſum eſt remedium futurum præſens ſupplicium eorum, qui occiderant Icarum. Quibus cōquiſitis, & interfectis, ſacratiſq́; inter ſydera icaro filia, & cane plane nominibus ſacrificium inſtitutum eſt, quo Oſcylla imitarentur

rentur ſuſpendia atticarum virginum. Elæam græce dicunt oliuam, ex qua premitur oleum, quòd eleon vocatur. Eleos dicitur miſericordia, quæ quia contingit eis, quibus pax datur, olea pacis ſignum eſt.

MANCINELLVS.

❡ Necnon Auſonii.) Prædictos atticorum ritus, vt Caſſiodorus & Probus ſcribunt, Romani, ſicut cætera extrema ad ſuam rempub. traxerunt, auſonii autem Italiæ populi pometio agro vicini campaniam tenebant, & cum mare Siculum, ne ſemel quidem incoluerint, Siculum tamen pelagus auſonium appellatur, author eſt Strab. libro. v. Feſtus vero ſic, auſoniam appellauit, Auſon Vlyſſis & Calypſus filius, eam primam Italiæ partem, in qua ſunt vrbes Beneuentum, & Cales deinde paulatim, tota quę apennino finitur: dicta eſt Auſonia ab eodem duce, à quo vrbem etiam Aruncam conditam ferunt. Ora pro perſonis poſuit, vt Macro. etiam lib. vj. ait. ¶ Per carmina læta.) i. per hymnos. ¶ Oſcylla.) Hyginius ſic ait. Cum in finibus Athenienſium multæ virgines ſine cauſa ſuſpendio ſine morte conciſcerent, ꝙ Erigone moriens erat precata, vt eodem leto filiæ Athenienſium afficerentur, quo ipſa foret obitura, niſi Icari mortem perſecuti, & cum forent vlti. Itaq; cum id veniſſet, petẽtibus eis Apollo dedit reſponſum ſi vellent euentu liberari Erigone ſatisfacerent, qui ꝙ ea ſe ſuſpenderat, inſtituerunt, vt tabula interpoſita pendente funibus ſe iactarent, vtiq; pendentes vento mouerentur, quod ſacrificium ſolemne inſtituerunt, itaq; & priuatim, & publice faciebant. Probus autem ſcribit. Oſcyllorum ritum in Italia ab at-
Ferię ſe-mẽtinę. ticis quoq; ſumptum eſſe: qui ritus celebratur feriis ſemẽtinis, dictæ vero Feriæ ſementinæ, author Varro à ſemente. Refert autem Probus eadem pene quæ Higinius de Oſcyllis. ¶ Mollia.) i. pẽſilia, vt apud Martia. Nec triuiæ templo molles laudẽtur honores, ideſt penſiles, nam ſumma miracula inquit Pli. li. xxxviij. ca. xij. Erãt ibi epiſtilia tantæ molis attolli potuiſſe, nec de re alia intelligendum eſt, fit enim comparatio ad Amphitheatrum ab ædificio, non à ſtatuis vel aliis. ¶ Tibiq;.) mortuus fuerat Icarus Bacchi munere, inde Erigone filia ſuſpenderat, ſicut etiã Athenienſium virgines ob Erigones imprecationem: ſed habito reſponſo poſtea, vt dictum eſt: Oſcyllorum ſacra iſtituta ſunt. Poeta dicit Bacchọ illa fieri ſolita vt placaretur. ſ. ac ſi eiuſdem irato numine ſuſpendia virgines exercuiſſent, hac ratione Baccho Oſcyllorum ſacra potiſſimum tributa exiſtimo, cum propter icarum & Erigonem fuerint inſtituta, ad tollenda virginum ſuſpendia. Hinc poſt Bacchi ſacra. ¶ Pubeſcit.) germinat, creſcit, floret. ¶ Honeſtum.) pulchrum. ¶ Carminibus patris.) ideſt latina lingua, nam apud græcos græca lingua Libero dicebatur. ¶ Lãces.) ſacrificandi vaſcula. ¶ Libaq;.) de iis Eclog. vij. legito. ¶ Stabit.) non fugiet, per quod aptum ſacrificium notauit. ¶ Sacer.) execrabilis. ¶ In verubus columnis.) in paxillis, verubus autẽ ait, quoniam quædam exta in olla, quædam in verſu coquebantur: vnde ait Var. Hæc ſunt, quorum in ſacrificiis exta, in olla non in veru coquuntur.

ASCENSIVS.

❡ Necnon auſonii Athenienſium inquit ritum auſonii quoq; coloni aſſumpſerũt. Quia vero per hoc videretur ſentire romanos à græcis & originem & ritum traxiſſe: quoniam Auſonii ab Auſone Vlyſſis & Circes filio dicti ſunt, ſubiunxit troia gens miſſa q. d. tametſi generaliter Auſonii nominentur ab Auſone, tamen Romani præcipuam originem traxerunt à troianis. ❡ Ordo eſt. Necnon. i. etiam. q. d. nõ ſolum Athenienſes, ſed etiam coloni auſonii. i. agricolę Italici & potiſſimum Romani (Appoſitio reſtringẽdę generalitatis gratia) gens miſſa Troia. i. ab vrbe Troia poſt deſtructionem eius, hoc eſt romani ludunt verſibus, incomptis i. inornatis & pedeſtribus exordiis & riſu ſoluto. i. cachinno ruſtico hoc eſt vero & non diſſimulato, & ſumunt horrenda ora. i. perſonas, per quarum medium ſonant verba (Galli appellant, faulx viſaiges) corticibus cauatis. i. vt faciei applicentur factis foraminibus pro oculis naribus & ore, & vocant. i. inuocant te o Bacche per carmina lęta. i. lętitiam eorum poſt vinum indicantia, & ſuſpendunt tibi. i. in honorem tuum ob memoriam Icari & Erigones quibus fauiſti, Oſcylla. i. facierum ſimulachra parua mollia. i. penſilia aut ex molli materia effecta, ex pinu alta. Hinc i. ex his ſacrificiis aut poſt hęc ſacrificia, omnis vinea pubeſcit. i. germinat ac floret largo. i. abundãti & fertili fœtu, hoc eſt fit quales pubeſcentes puellę quę facile grauidæ fiunt atq; concipiunt, & ita valles cauę, & ſaltus profundi non ſolum colles, complentur. i. implentur ſimul largo. ſ. fœtu vinearum, & ſup. omnia loca complentur quocunq;. i. in quæcunque deus. ſ. Bacchus, circũ egit. i. duxit & quaſſauit, caput honeſtum. i. pulchrum. Ergo quia ſ. Baccho fauente omnia complentur dicemus rite. i. ſecundum ritum & debitum morem Baccho ſuum. i. proprium honorem i. hymnum & canticum laudis carminibus patriis. i. romana lingua & nos feremus lances. i. vaſa ſacrificiis apta, & liba, ideſt molam, & hyrcus ductus (non tractus ſponte adductus ſtabit) ſacer. i. erit placens & conueniens ſacrificio, ad aram. ſ. Baccho extructam, & nos torrebimus exta pinguia, vt non abiectam offerant hoſtiam in verubus. i. paxillis, columnis. ſ. ex corylo factis, corylus autem vitibus obeſt vt caper, & ita cõgruit in ſacrificiis Bacchi eam amputare vt fiant verua.

PIERIVS.

❡ Ergo rite ſuũ Baccho dicemus honorẽ.) In veteribus aliquot codicibus legere eſt, ſuos honores, quod rem ſplendidiorem efficit. ¶ In verubus torrebimus exta columnis.) In codi. Medi. torquebimus, legitur, quod ipſius rei miniſterium videſ, exprimere. Sed enim torrebimus, recæptius.

Eſt etiam ille labor curandis vitibus alter:
Cui nunquã exhauſti ſatis eſt, nãq; omne quotannis
Terq; quaterq; ſolum ſcindendum, glebaq; verſis
Æternum frangenda bidentibus: omne leuandum
Fronde nemus: redit agricolis labor actus in orbem:
Atq; in ſe ſua per veſtigia voluitur annus:
Et iam olim, ſeras poſuit cum vinea frondes:
Frigidus & ſyluis aquilo decuſſit honorem:
Iam tum acer curas venientem extendit in annum
Ruſticus, & curuo Saturni dente relictam
Perſequitur vitem attondens: fingitq; putando.

SERVIVS.

❡ Eſt etiã ille labor.) Iã paulatim tẽdit ad vitium vituperationẽ, dicẽs, & infinitũ eſſe eaꝝ laborẽ, vt, Cui nunq; exhauſti ſatis eſt. & icertũ fructũ, vt, Et iã maturis metuendus Iupiter vuis, & ipſum ẽt fructum perniſioſum: vt, Bacchus & ad culpã cauſas dedit. ¶ Exhauſti ſatis eſt.) Exhauſtionis, finitionis, quod qa aſperũ viſum eſt, ſe ad figura trãſtulit, & ait, Exhauſti, vt Seruãtiſſimus æqui: pro æqtatis. ¶ Omne ſolum.) Cõtinẽs. ſ. vites. ¶ Æternum.) Semper, ꝑpetuo. Et abſolute locutus eſt. ¶ Leuãdum fronde nemus.) Releuandũ, ſpoliãdum. Omne aũt nemus dicit & arborũ & vitiũ. Vnde paulo poſt dicturus eſt, Bis vitibus ingruit vmbra. ¶ Labor actus in orbẽ.) i. in anni circulũ labor ſe inuicem ſequitur ruſticorũ. ¶ Olim.) Quãdoq;. Significat aũt finale tẽpus autũni. ¶ Seras frõdes.) Sero cadẽtes. Tarde enim ſpoliant vites frondibus. ¶ Frigidus & ſyluis Aquilo decuſſit honorẽ.) Varronis hic verſus eſt. ¶ Acer.) Nõ quilibet: ſed diligens. ¶ Curas venientem extẽdit in annũ.) Quaſi in tẽpore alieno premeditatur futurum laborem. ¶ Et curuo Saturni dente.) Ideſt falce quæ eſt in eius tutela. Nam Saturnus dicitur, patri Cælo virilia falce amputaſſe, quę in mare cadentia Venerem creauerĩt: quod ideo fingitur, quia niſi humor de cœlo in terras deſcenderit, nihil creatur. Alii Saturnum deum eſſe temporum dicunt, quæ ſicut falx, in ſe recurrunt. Alii vero dicunt Saturnum in progreſſu nihil nocere: cũ retrogradus eſt, eſſe periculoſum. Ideoq; eum habere falcem in tutela, quod & ipſa protenta nihil valet: retro acta vero, quidquid ei occurrerit ſecat. ¶ Relictam.) Scilicet à ſe paulo ante deſertam. ¶ Fingitq; putãdo.) Componit. vt, Fingitq; premendo.

MANCINELLVS.

❡ Satis exhauſti.) ideſt ſufficiens finiti, vel perfecti: vt quę bella exhauſta canebat, ideſt finita, & ꝑfecta. ¶ Terq; quaterq;.) Plin. libro. xviij. cap. xx. ſcrib. Satis eſſe vineam ter anno confodi, ab æquinoctio verno ad vergiliarum exortum, & canis ortum, & nigreſcente acino. Quam ita determinat veterem ſemel à vindemia ante brumam, cum alii ablaqueare, & ſtercorare ſatis putent. Iterum ab idibus Aprilis anteq; concipiat, hoc eſt in vj. idus Maii, deinde priuſquam florere incipiat, & quum defloruit, & variante ſe vua. Peritiores affirmant ſi iuſto ſæpius fodiatur, in tantum tenereſcere acinos, vt rumpantur, quæ fodientur, ante feruentes oras diei fodiendas conuenire. ¶ Æternum.) ſemper. ¶ Frangenda gleba.) Id occare appellant ab occidendo, ꝙ grandes terræ cædit globos, vt Feſt. ait. Omne nemus vitium. ſ. de quo vide paulo inferius. Bis vitibus ingruit vmbra.

¶ Labor

Annus. ¶ Labor actus.) i. in ipſa vinea habitus & effectus. ¶ Annus.) ſolis annum, non ſolum à kalen. Ianua. vſq; ad eaſdem vocamus ſed etiã à ſequenti, poſt kalē. vſq; ad eundem diem: & à quocũq; cuiuſlibet menſis die, vſq; in diem eundem reditus annus vocatur, author Macrob. libro. ij. de ſom. & lib. primo. ſat. inquit, ꝙ Atteius capito annum à circuitu temporis putat dictum, quia veteres an pro circum ponere ſolebant. ¶ Honorem.) Nam vt aiunt, turpe, & ſine frõdibus arbor & ſine crine caput. ¶ Saturni dentem.) Falcem Saturno putant attributam, quod tempus omnia metat, execet, incidat, nam idem Cronos eſt, ideſt tempus author Macro. lib. primo Satur. falcis autem vinitoriæ figura à Columel. libro. v. cap. xxv. docetur ample. ¶ Fingit.) Componit. ¶ Putando.) Theophraſtus libro. iij. de cauſis plantarum ait, ꝙ quando bene vitis putatur, & germen, & fructum melius affert, & viuere diutius poteſt. Tempus autem amputandi aliis locis tantummodo diuidunt, alii genera etiam tangunt, iubent mature illas recidere, quæ ſolo ſicco, & calido, cum primum ſua demittere folia ceſſauere, quæ in frigido, atq; pluuio poſitæ ſunt, has paulo ante germinationē, quippe quæ in ſolo ſunt ſitiēte, humorem ſuum ſeruantes, ipſe melioreſcunt, & fructũ vini ſuauioris ꝓgenerant, quæ vero in frigido ſunt, emiſſo humore nec ipſo deteriores, quicq; redduntur, & fructus fit incorruptior, mediũ autem, ac temperatũ obtinentibus agrum, medium tempus ſtatuitur Plin. vero lib. xvij. cap. xxj. docet, quo maturius putantur aptis diebus eo plus materię fundunt, quo ſerius eo fructum huberiorem, quare macras prius conuenit putare, validas nouiſſime, plagã omnem obliquam fieri, vt facile decidant imbres: Recidi autem ſemper inter duas gēmas, ne ſit vulnus oculis in recta parte, ſi macra vitis idoneos palmites non habeat, ad terram recidi eam, nouosq; elici vtiliſſimum.

ASCENSIVS.

❡ Eſt ēt ille labor &c.) vt Ser. docet paulatim ad vitium vituperationē tendit vt plenius oleas laudet, quæ & ſine multo labore naſcunt̃ & facile cõſeruantur & ſalubrē ferũt fructũ. ❡ Ordo eſt. Eſt etiam ille alter labor curandis vitibus. i. ad curandas apte vites. ſ. labori nunq̃; eſt ſatis exhauſtũ. i. peractę & cõſummatæ aut impenſæ operæ: nam omne ſolũ continens. ſ. vites eſt ſcindendũ i. ſulcandum aut aperiendum, quotannis. i. ſingulis annis ter & quater. i. frequenter, & omne nemus. ſ. tam arborum q̃; vitium eſt leuandum frõde. i. ſtringendum, & fronde priuandũ vt botri ſolē excipiant, labor redit agricolis, actus. i. impulſus & reductus in orbem. i. circulum atq;. i. & aut atq;. i. pariformiter vt annus voluitur in ſe per ſua veſtigia. i. vt à vere per æſtatē autumnũ & hyemem ſit ſemper reditio in ver. Ac iam cum. i. quãdo vinea poſuit. i. depoſuit olim frondes ſeras. i. quas ſero & tarde deponit, & aquilo. ſ. ventus frigidus qui à ſeptētrione flans decuſſit ſyluis honorem. i. ornatum frondium, iam tum ruſticus acer. i. ſtrenuus, extendit. i. dilatat curas in annum venientem. i. icipit curare quæ anno ſequenti peragenda ſunt, & proſequitur curuo dente ſaturni, ideſt falce quali ſaturnus vſus dicitur vitem relictã, ideſt paulo à ſe deſertam, vel cuius culturam paulum intermiſerat & attondens. ſ. eam hoc eſt vitem fingit. i. componit, putando. i. reſecando ſuperflua & coaptando vtilia.

PIERIVS.

❡ Et iam olim ſeras.) In Romano codi. legere eſt, ac iam olim. In aliquot aliis, at iam, quarum lectionum nullam improbarim. ¶ Curas venientem extendit in annum ruſticus.) In Romano codice, pro, ruſticus, agricola legitur: mãgis vero placet, ruſticus, tum quia ſic habetur in reliquis exemplaribus, tum ex Tibulli ſynepeia, ipſe ſeram teneras maturo tempore vites Ruſticus.

❡ Eſt

Primus humum fodito, primus deuecta cremato
Sarmenta: & vallos primus ſub tecta referto,
Poſtremus metito: bis vitibus ingruit vmbra:
Bis ſegetem denſis obducunt ſentibus herbæ.
Durus vterq; labor, laudato ingentia rura:
Exiguum colito, necnon etiam aſpera ruſci
Vimina per ſyluam, & ripis fluuialis arundo
Cęditur, incultiq; exercet cura ſalicti.
Iam vinctæ vites: iam falcem arbuſta reponunt:
Iam canit extremos effœtus vinitor antes.
Sollicitanda tamen tellus: puluiſq; mouendus:
Et iam maturis metuendus Iupiter vuis.

SERVIVS.

❡ Primus humum fodito.) Hoc eſt ad laborē primum te eſſe cõuenit, vltimum ad fructus legendos. Vinũ enim factum de imaturis cito aceſcit: & hoc loco ineſt vitiũ vituperatio quarũ fructus aut imaturi collecti depereunt: aut ſi earũ fuerit expectata maturitas, nihilominus pereunt. Nam dicturus eſt, Et iam maturis metuendus Iupiter vuis. ¶ Et vallos primus ſubtecta referto.) Vitium ſuſtētacula, quę in nonnullis locis, in tecta portatur, ne imbribus depereant cito. ¶ Metito.) Vindemiato. ¶ Bis vitibus ingruit vmbra.) Vitis & arboris, vt dempta folia ſolem admittant, quo poſſint vuę matureſcere. ¶ Bis ſegetem dẽſis obducunt ſentibus herbæ.) Semel autumnali, ſemel vernali tēpore. ¶ Durus vterq; labor.) Et vellendarum herbarum & frondiũ ſecandarum. ¶ Laudato ingẽtia rura, Exiguum colito.) Hoc etiã Cato ait in libris ad filium de agricultura: quod ideo dictum eſt vel quia maiores, agros incultos rura dicebãt, ideſt ſyluas, & paſcua: agrum vero, qui colebatur: vt intelligamus, Laudato ingentes ſyluas, colito agrum minorem, vel, quod melius eſt, quia ait in primo, Alternis idem tonſas ceſſare nouales, Et ſegnem patiere ſitu dureſcere campum: quod fieri non poteſt niſi fuerint ſpatia maiora terrarum. Nam & Cato, vt diximus, & Cicero in Oeconomicis ob hoc laudant prædia latifundia, vel ꝙ vt dicit Donatus, etiam non culta præſtant aliquid domino. ¶ Ruſci.) Ruſcum virgultum eſt vnde vites ligantur. Et commemorat labores qui licet circa alia, tamen pro vitibus exercentur. ¶ Incultiq; exercet cura ſalicti.) Quaſi cum indignatione ait, Cauſa vitium, cura nos etiam ſponte naſcentium rerum fatigat. ¶ Falcem arbuſta reponent.) Putatę ſunt, nec falcem requirunt. ¶ Iam canit extremos effœtus vinitor antes.) Melius eſt effœtus legere, quàm effœtos: vt quidam legunt. Et Antes alii extremos vinearum ordines accipiunt: alii macerias quibus vineta clauduntur: quę materiæ fiunt de aſſis, ideſt ſiccis lapidibus, vnde aſſæ tibiæ dicuntur, quibus canitur ſine chori voce. Dicuntur autem Antes à lapidibus eminentioribus, qui interponuntur ad maceriam ſuſtinendam: nam proprie antes ſunt eminentes lapides, vel columnæ vltimæ, quibus fabrica ſuſtinetur, & appellantur antes ἀπὸ τοῦ ἀντιστήκειν: ad quam etymologiam etiam extremos ordines vinearum poſſumus trahere, qui ante ſtant. Hoc autem dicit, Iam cantat ruſticus labore finito: tamen deeſſe nõ poteſt quod exercere circa culturam vitium debeat. ¶ Puluiſq; mouēdus.) Genus ipſum culturæ pulueratio vocatur, quo imunitę glebæ vitibus applicant̃. ¶ Maturis metuendus Iupiter vuis. Aer, more ſuo, cuius varietas plerunq; laborem decipit ruſticorum. Et tacite videtur admonere, quod in primo aperte dixit ſacrificiis tepeſtates eſſe pellendas.

PROBVS.

❡ Antes.) Effœtos ordines enim ad vindemiã factos dicit, & tũ maxime ſubitos imbres periculoſos eſſe.

MANCINELLVS.

❡ Sarmēta.) Sparſa vinea putata, ideſt putrefacta. Vnde & virgulæ abſciſſæ ſarmenta dicuntur, ſarpere enim antiqui pro purgare ponebant. Feſt. author. ¶ Sub tecta.) Ne pluuia marceſcant. ¶ Vallos.) palos. ¶ Metito.) fructus ſumito. ¶ Bis vitibus ĩgruit) i. ſuperuenit, bis autem ait, quoniam poſt primam pampinationem iterum ereſcunt pampini, & quantitate, & numero, vnde Plin. libro. xvij. cap. xxj. ait, Pampinatio verna in confeſſo eſt ab idibus Maiis intra dies decem vtiq; antequam florere incipiat, de ſequente variant ſententiæ, quum deflorùerit, aliqùi pampinandum putant, alii ſub ipſa maturitate, his igitur patet non cõuenire illud, Bis vitibus ingruit vmbra, ſcilicet ipſius vitis, & arboris. ¶ Bis ſegetem.) poſt primã nanque purgationem iterum opus eſt purgare, atq; euellere herbas, nec procedere poteſt bis, ideſt autumno, & vere, quia hyemis initio, vt plurimum ſeritur aut autumni fine, vterque labor vitium & ſegetum, purgatis dēſis ſentibus, id propter carduos, & tribulos, ac lappas, vnde li. j. inquit. Vt mala culmos eſſet rubigo ſegniſq; horreret in aruis Carduus, intereunt ſegetes, ſubit aſpera ſylua, Lappæq;, tribuliq; &c. ¶ Exiguum colito.) modum agri in primis ſeruandum antiqui putauere, quippe ita cenſebant. Satius eſſe minus ſerere, melius arare, qua in ſententia, & Virgilium fuiſſe videto ait Pli. lib. xviij. Columel. etiam refert libro. v. capi. iii. Paridium quendam duas filias & vineis coſitum habuiſſe fundum, cuius ter

Sarmē-ta. Sarpere

ſiam partem nubenti maiori filiæ dediſſe in dotem, ac nihilominus æque magnos fructus ex duabus partibus eiuſdē fundi percipere ſolitum. Minorem deide filiam nuptu collocaſſe in dimidia parte reliq agri, nec ſic ex priſtino reditu detraxiſſe, &c. ¶ Ruſci.) Ruſcum herba eſt ſponte naſcens: qua in cibis vtuntur pleræq; gentes. Plin. libro. xxj. cap. xxviij. Maro tamen fruticis genus eſſe oſtendere videtur, eo demum vites ligabantur. ¶ Exercet.) agricolam, ſcilicet. ¶ Inculti ſalicti.) hoc ideo, quia vt Plin. lib. xvj. cap. iij. ait de ſalice. Nullius quippe tutior reditus mino-

Arbuſtū

ris ve impendii, aut tempeſtatum ſecurior. ¶ Arbuſta.) Arbores vitibus maritatæ: de quibus Eclog. ij. latius, & Plin. libro. xxvij. cap. xxij. ait nobilia vina non niſi in arbuſtis gigni, & in iis quoque laudatiora ſummis ſicut, huberiora imis adeo excelſitate proficiſcitur. ¶ Iam canit effœtos extremus vinitor antes.) Sic quidam antiqui textus habent, quidam vero, Iam canit extre-

Antes. Antiæ. Vinitor.

mos effœtus vini. ant. ¶ Canit.) Laudat canendo. ¶ Effœtus.) Laſſus, fatigatus, languidus. Antes dicuntur extremi ordines vinearum, vt Feſt. ait. Antiæ vero muliebres capilli demiſſi in frontē. ¶ Vinitor.) Vineæ cuſtos & foſſor. ¶ Puluis.) Plin. libro. xvij. capit. xxj. ſcribit foſſione puluerem excitatum contra ſolem, nebulasq; vuis prodeſſe. Theophraſtus libro. iij. cauſarum docet, quod pulueris excitationem primis temporibus, quum nigreſcere vuæ incipiunt facere debemus: damnari autem quouſque ad maturitatem perueniant. ¶ Iupiter,) aer, pluuia qua nimia marceſcunt vuæ.

ASCENSIVS.

¶ Primus humum &c.) Docet diligētem vinitorem & qui multum vini expetit debere eſſe primum in labore, & vltimū in meſſe ſeu vindemia, quare iterum probat difficultatem laborioſam in vitibus eſſe. ¶ Ordo eſt. Tu fodito primus humum, vbi, ſcilicet vitem plantes aut ſtercores, & cremato primus ſarmenta .i. amputamenta hoc eſt ſuperfluos & reſectos palmites, deuecta. ſ. à vinea domum. In quo verbo eſt fœcūda breuitas. Nam multa ſimul dicit, nō enim poteris, primus ſarmenta domum vehere & cremare, niſi & primus putaueris, nā rariſſimus quiſq; ſarmēta iam putata in vineis dereliquit, & referto primus ſub tecta ne ſ. putreſcant vallos .i. palos quibus vites ſuffulciuntur hoc eſt ſtipites, & metito .i. vindemiato poſtremus .i. vltimus. Vmbra. ſ. frōdium aut pampinorꝫ ingruit vitibus bis .i. bis eiiciunt vites frondes (quod manifeſtarium eſt: vnde libentius dixero ſic q̄; bis .i. duarum quia arboris & vitis, ſic. n. de vitibus ad vallos fixis nō procederet) & herbę obducūt .i. cooperiūt bis ſegetem .i. ſeminaria hoc eſt nouellas vitium plantas, bis. ſ. vere & autumno ſentibus .i. herbis ſpinoſis, & nociuis, dēſis. ſ. denſe naſcētibus, vterq; labor. ſ. qui eſt in amouēdis pāpinis & ſentibus eſt durus .i. moleſtus & grandis & ergo laudato ingentia rura. ſ. aliorꝫ, aut ingentia rura tibi ad varium vſum accōmoda, vt eorꝫ multū paſcuis, & multū ſyluis cæduis parum autem vineis deputes, vnde ſubdit colito exiguū. ſ. rus ad vinum aut frumentum habēdum. Nec non .i. etiam aut inſuper, aſpera vimina ruſci illius fruticis lenti de genere vepriū quo vites ligantur, cæduntur. ſ. à ruſticis & arūdo fluuialis cæditur .i. amputatur ripis .i. in marginibus fluuiorꝫ, arundinibus autem faciunt Itali ſepimenta in hortis ſuis, & cura ſalicti inculti .i. ſalicum incultarū hoc eſt ſponte naſcentium exercet. ſ. cultorem vitium, iam vites ſup. ſunt vinctæ .i. ad palos ligatæ .i. ponatur tempus quo id verum ſit dicere, & quo iam arbuſta .i. arbores vitibus maritatę reponūt .i. requieſcere faciunt falcem, quia nolunt putari amplius, & quo vinitor .i. vineę curator, effœtus .i. laſſus & virium expers canit .i. laudat canendo, antes .i. ordines vinearum extremos .i. ad cōſummationem perductos, & tamen tellus eſt ſolicitanda. ſ. raſtris, & puluis eſt mouēdus vt ſ. eo obducantur vuæ priuſq̄; maturæ ſint, & Iupiter .i. aer hoc eſt tempeſtas dii, hoc eſt coeli ſeu aeris eſt metuendus vuis maturis, quia marceſcunt pluuia vinumq; hebeſcit.

PIERIVS.

¶ Et vallos ſub tecta referto.) In hanc ſententiam Varro lib. j. de agricultura, dominus ſimulac vidit occipitium vindemiatoris furculas reducit hibernarum in tecta, vt ſine ſumptu harū opera altero anno vti poſſit. ¶ Iam canit extremos effœtus vinitor antes.) Carminis huius lectio in antiquis codicibus varia eſt, nam in codice Roma. Iam canit effectos extremus vinitor, verum id improbatur à Seruio, q mauult effœtus, legere. In Longobard. atq; etiā in Mediceo, canit eff œtus extremos, aliqui timētes ſyllabę dictionum ordinē tranſmutarunt, multaq; ita, vt vidimus, toto opere auſi ſunt aggredi.

Contra, non vlla eſt oleis cultura: neq; illæ
Procuruam expectant falcem, raſtroſq; tenaces
Cum ſemel hæſerunt aruis, auraſq; tulerunt.
Ipſa ſatis tellus, cum dente recluditur vnco,
Sufficit humorem, & grauidas cum vomere fruges.
Hoc pinguem, & placitam paci nutritor oliuam,
Poma quoq;, vt primum truncos ſenſere valentes
Et vires habuere ſuas, ad ſydera raptim
Vi propria nituntur, opiſq; haud indiga noſtrę.
Nec minus interea fœtu nemus omne graueſcit,
Sanguineiſq; inculta rubent auiaria baccis,
Tondentur cythiſi, tedas ſylua alta miniſtrat,
Paſcunturq; ignes nocturni, & lumina fundunt,
Et dubitant homines ſerere, atq; impendere curam.

SERVIVS.

¶ Non vlla.) Ideſt nulla. Alii nōnulla legūt, ideſt aliqua: nō vt in vitibus nimia. ¶ Procuruam expectant falcem.) Vt putentur: quod tamen ad curam refertur anniuerſariam, nam neceſſe eſt, licet tarde, oliuam putari. ¶ Raſtroſq; tenaces.) Ad fodiendum ſcilicet. Negligentiam autem ferūt oleæ quum iam cœperunt eſſe valētiores: nam adhuc paruæ nimiam curam requirunt. ¶ Auraſq; tulerunt.) Ferre auras proprie eſt aſſueſcere aeris varietati, quę obeſt rebus teneris, nimium. ¶ Ipſa ſatis tellus.) Hoc dicit, Aratum oliuetū & oleis prodeſt, & exinde frumenta gignunt. ¶ Sufficit humorē.) Scilicet ſubminiſtrat arboribus. ¶ Grauidas cum vomere fruges.) Cum, abundat: nam hoc dicit, Subminiſtra fruges vomere, ideſt per vomerē. Ennius, Effudit voces proprio cum pectore ſancto, ideſt proprio pectore. Nam Cū, vacat. Vrbanus tamē ſic accipit. Grauidas cum vomere .i. ſtatim poſt arationem. ¶ Hoc.) Hac re. ¶ Nutritor) aīt pro nutri. nā p actiui imperatiuo præſenti, paſſiuū futurū poſuit. ¶ Et vires habuere ſuas.) Quia tenera virgulta ſolēt religari fuſtibus validioribus, ſicut ſupra ait de vitibus, Viribus eniti quarū & contēnere ventos. ¶ Fœtu nemus omne graueſcit.) Fœtu .i. vtilitate: nā oīs vtilitas fœtus eſt, Illuc autē tendit laus iſta ſyluarum, vt & pbet nō mirū eſſe ſi & poma & oliuę ſine vlla cultura pbeanſ, & creſcat vitiū vituperatio circa quas tātus ipēditur labor. ¶ Auiaria.) Secreta nemora, quę aues frequentant. ¶ Baccas) autem. ¶ Sāguineas,) accipimus poma ſylueſtria. ¶ Tōdentur cythiſi.) Virgulta à Cytho inſula, vbi abundant nominata.

MANCINELLVS.

¶ Contra.) econtrario. Non vlla, ideſt nulla, nec aliquo pacto legendum eſt nonnulla, ideſt aliqua, nam ipſemet Poeta dicit oleas vbi excreuerunt, non expectare falcem, nec ligones, nam ſatis humoris recipiunt vel quum vinea effoditur, vel cum aratur ager ad ſegetes, nō ergo Virgil. id quod nunc ait de primis annis intelligit ſed vbi excreuerint: vt dixi, nam in primis annis adhibenda eſt cura. Vnde Cato capit. xliij. ſic ait: Si voles, vinea cito creſcat, & olea, quam ſerueris ſemel in menſe ſerito ſulcos, & circū capita oleagina: quot menſibus donec trimæ erunt, fodere oportet eodem modo cæteras arbores procurato, & capi. xliiij. ait. Oliuetum diebus quindecim ante æquinoctium vernum incipito putare ex eo die, dies quadragintaquinque recte putabis &c. Columel. libro. iij. capi. xvij. inquit. Si in olea vnus ramus aliquanto cæteris lætior eſt, niſi eum recideris arbor tota fiet retorrida, & Plinius libro. xvij. cap. xvij. ſcri. q ſi quis quærat, quod tempus oleę ſerendę ſit agro ſicco per ſemētem, agro læto per ver. Oliuetum diebus quindecim ante ęquinoctium vernum īcipito putare ex eo die dies quadraginta recte putabis. Stirpes leues facito circū oleam autumno ablaqueato & ſtercus adiicito, radices ſi ſurſum abibunt craſſiores fient, & in radices vires oleæ abibunt. Vetus oliuetum ab æquinoctio verno intra vergiliarum exortum interradi alternis annis melius inuentum, circūfodi autem omnibus annis à ſolſtitio duum cubitorum ſcrobe pedali altitudine: ſtercorari tertio anno. His igitur patet etiam, vbi excreuerint oliuas requirere aliquam culturam. Poeta tamē nec falce, nec raſtris vbi excreuerint, indigere ait: quod abſurdum non eſt, vidi enim olиueta omnino pene neglecta, nihilominus Baccis referta. ¶ Expectant.) Anno quoque videlicet ſicut vites. ¶ Tenaces.)

ſuperius

ſuperius ait. Et duros iactare bidentes. ⁋ Dente vnco.) Ligone vel raſtris. ⁋ Cum vomere.) Ordo eſt, & cũ tellus recluditur vomere ſufficit, ideſt ſubminiſtrat fruges grauidas. ⁋ Hoc.) Hac re. ⁋ Nutritor.) Nutritur & nutricatur, pro nutrit, & nutricat olim dixere, vt probat Non. ⁋ Poma quoq;.) oſtẽdit pomaria fieri debere cum nulla fere cura indigeant. ⁋ Vires ſuas.) dum enim tenellæ ſunt arbores ſudibus ligari ſolent, ⁋ Interea.) dum noſtra ope nõ indiget. ⁋ Nec minus.) quàm ſi noſtra ope indigeret, eaq; frueretur. ⁋ Omne nemus fœtu graueſcit.) Omnis amœna ſylua producit, vt caſtaneas, corylos, nuces, mala, ceraſia, & huiuſmodi. ⁋ Inculta auiaria.) Incultæ ſyluæ, auium ſtationes. ⁋ Sanguineis baccis.) vt arbutis, cornis, ſorbis, & ſimilibus. ⁋ Tondentur.) metuntur pro animalibus. De cityſo autem frutice latius videto in Tityro. Pli. Præterea lib. xiij. ait, ꝙ nec aliud impendij eſt. ⁋ Tedas.)

Teda. faces, nam Teda arbor, & reſinam ferens, flammis, ac lumine ſacrorum etiam grata. Plin. lib. xvj. paſcuntur à tedis. ſ. propter reſinam. ⁋ Dubitant.) cum nulla fere cura ſit opus. ⁋ Serere.) videlicet, quæ in nemore, & auiarijs ſint aliqua cura fœtus producũt, item ſerere cityſum: & tedas cum ſine labore, ſine cura, ſine impendio multum commodi afferant.

ASCENSIVS.

⁋ Contra non vlla &c.) Ingreditur laudes olearum quæ nullo labore conſeruantur, diutius viuunt, largos & eoſdem ſalubres fructus afferũt, affert præterea & alia arborum commoda, quæ ex ordine patebunt. is aũt talis eſt. Contra. i. econtrario, quia. i. vitibus maxima eſt non vlla. i. nulla penitus cultura eſt oleis: neq; ille hoc eſt oleæ expectant. i. deſiderant falcẽ & raſtros tenaces. i. cui incuſſi ſunt donec eruerint ac eradicauerint tenentes cum. i. poſtquã, ſcilicet oleæ hæſerunt ſemel aruis, ideſt radicatæ ſunt in terra, & tulerunt auras. i. impetus ventorum. Et ipſa tellus cũ, ideſt quando recluditur, ideſt aperit, dente vnco. i. ligno incuruo ſufficit. i. ſufficienter facit & miniſtrat ſatis. i. conſitis & plantatis arboribus humorem, & cum recluditur, ideſt ſulcatur vomere ſufficit grauidas fruges, & ita non abundat particula cum, nec eſt

Nutritor. præpoſitio ſed aduerbium temporis. Nutritor autem ſecundum commentarios & perſonale eſt verbum futuri imperatiui vocis deponentalis, pro qua nunc actiue dicimus nutrito, ſi quis autẽ imperſonaliter cõſtruxerit vt ſit nutritor, ideſt homines fere nutriunto quaſi dicat impero & homines nutriãt, oporteret imperſonali dare accuſatiuum, ſicut præcipitur ab eo qui dixit Mattheum legitur, ſed eiuſmodi locutiones apud idoneos eſſe negãtur. Contra autem q̃plurima olim in deponentali voce proferebãtur q̃ nũc actiua ſunt. dicamus ergo cũ Seruio. Nutritor. i. nutri aut nutrito hoc. i. hac re. ſ. dicta: hoc eſt per id aut ꝑpter id quod dictum eſt, oliuam pinguem & placidã paci. cuius. i. ſignificatrix eſt, vt per columbam etiã Noe patuit. Poma quoq; &c. ingredit aliarum arborũ laudem, accipit aũt poma genere neutro hoc eſt fructum pro arboribus, ſed vt in grãmatica diximus q̃cunq; in um, exeunt ſi non ſunt mulierum propria neutri ſunt generis vt rhenum ſcortũ &c. ⁋ Ordo eſt. Poma quoq;. i. etiã poma, hoc eſt arbores pomiferę: vt. i. vbi primũ ſenſere truncos valentes. i. robuſtos & habuere ſuas. i. debitas, aut proprias vires ita vt nõ indigeant furcarum fulcimentis, ipſa nituntur. i. eriguntur & tendũt ad ſydera. i. cœlum verſus: vi. i. virtute propria: haud. i. non indiga. i. indigentia noſtrę. i. humanæ opis. i. auxilij & poteſtatis. Nec minus. i. & tantundem omne nemus graueſcit. i. grauidum fit ex ſe, interea. ſ. dum vitibus tantum laboris impenditur, fœtu. i. vtilitate aut fructu quẽ ex eis exigimus, ſiue materies ſiue Baccæ acinię ſint, & auiaria. i. auiũ domicilia, inculta. i. neglecta ab hominibus: rubent Baccis. i. fructibus ſylueſtribus ſanguineis. ſ. colore dum maturę ſunt. Cityſi. i. frutices illi pecori gratiſſimi: tondentur. ſ. in vſum pecoris, hoc eſt metẽtur: alta ſylua miniſtrat tedas i. faces ex tedis quę arbores reſinoſę & picis plenę ſunt, quo circa in multis locis in morẽ candelarũ vtuntur in remedium tenebrarum, q; pro. i. ignes nocturni paſcuntur. i. nutriuntur: iniectis, ſ. tedis, ignes fundunt lumina atq; ita duplex bonũ eſt in eis, quia & calore & lumine proſunt. Et dubitant &c. duplex ſenſus, nam alij accipiunt ſic vt ꝑpterea ꝙ paratę ſint arbores nulloq; labore indigentes hoĩes dubitent eas ſerere. i. an ſerere debeantur cũ ſponte naſcantur, & tunc ſimpliciter indicat atque enunciat, aut vtitur figurata interrogatione: vt ſit &. i. attamen dubitant homines ſerere. ſ. hmõi arbores vt tedas & cęteras tam vtiles atq; impendere curas, vt. ſ. conſeruentur. q. d. id non decere: ſed eas quoq; arbores ſerẽdas eſſe. Licet enim ſylueſtres arbores Sponte ſua veniãt, tamen quia magis, ꝙ illa nobis viui eſt operę p̃ciũ fuerit illã ſerere: quia maxime indigemus. Similis eſt locutio. vj. Aene. Et dubitamus adhuc virtutẽ extendere factis, de qua illic videbimus, hic aũt priori modo. ⁋ Ordo eſt. Et quia. ſ. hæ arbores ſponte naſcũtur homines dubitant ſerere. ſ. eas, & impẽdere curas. ſ. eis. Poſteriori ſic. Et nonne tamen homines dubitant ſerere ſup. eas, & impendere eis curas. q. d. eos quidem id facere cum tamen omnes vineas curent, ſed perperam, cum illis nunq̃ ſit ſatis laboris exhauſti, his autem nunq̃ nimis parum.

PIERIVS.

⁋ Opiſq; haud indiga noſtræ.) In Romano codice opes haud, abſq; particula, q;, legitur: ſcriptum vero eſt, opes, pro, opis, more ſuo, vti eo loco, ſublimes in æthere niſus, pro ſublimis, qui ſyllabæ timuerunt poſt opis, q;, vt facere ſoliti ſunt, addidere. Nam lectio venuſtior abſque ea particula. ⁋ Tondentur cytiſi.) In Roma. codi. verſus hic ſtatuitur poſt eum, paſcunturq; ignes; ſed non procedit, cityſi, ſine adſpiratione. ⁋ Et lumina fundunt.) In antiquo, ac lumina fundunt.

SERVIVS.

⁋ Aut illæ.) Ideſt ſalices aut geneſtæ. Multi tamen & tiliæ legunt, vt tria dixerit, Salices, tilias, & geneſtas. ⁋ Vndantem buxo ſpectare cytorũ.) Montem Macedoniæ, in quo abũdat buxus: quæ vento mota, æſtus imitatur vndarũ. ⁋ Mariciæq; picis.) A loco in quo abundant pices. ⁋ Nõ vlli obnoxia curæ.) Non debitricia, nihil labori noſtro debentia. ⁋ Ipſæ Caucaſeo.) Caucaſus mons eſt Scythię, poſitus hic pro quibuſlibet aſperrimis montibus. Steriles autẽ ait ſyluas comparatione pomiferarum arborum. ⁋ Hinc.) de ſyluis ſcilicet: nã de cupreſſo efficit rotas nullus aut radios. ⁋ Triuere.) Tornauere, cõpoſuere de torno. ⁋ Tympana.) Tecta vehiculorũ. ⁋ Pandas.) Curuas. ⁋ Viminibus ſalices fœcidę.) Legitur & fœcundæ frõdibus vlmi. ⁋ At myrtus validis haſtilibus.) Alibi, Et paſtoralem præfixa cuſpide myrtum. ⁋ Et bona

Quid maiora ſequar? ſalices, humileſq; geniſtæ,
Aut illæ pecori frondem, aut paſtoribus vmbram.
Sufficiunt, ſepemq; ſatis, & pabula melli,
Et iuuat vndantem buxo ſpectare Cytorum,
Nariciæq; picis lucos, iuuat arua videre
Non raſtris hominum, non vlli obnoxia curæ,
Ipſæ Caucaſeo ſteriles in vertice ſyluæ,
Quas animoſi Euri aſſidue franguntq;, feruntq;.
Dant alios aliæ fœtus, dant vtile lignum
Nauigijs pinos, domibus cedroſq;, cupreſſoſq;.
Hinc radios triuere rotis, hinc tympana plauſtris
Agricolæ, & pandas ratibus poſuere carinas.
Viminibus ſalices fœcundę, frondibus vlmi.
At myrtus validis haſtilibus, & bona bello
Cornus, Ithyreos taxi torquentur in arcus.
Nec tiliæ leues, aut torno raſile buxum,
Non formam accipiunt, ferroq; cauantur acuto.
Necnon & torrentem vndam leuis innatat alnus
Miſſa Pado: necnon & apes examina condunt
Corticibuſq; cauis, vitioſæq; ilicis aluo.
Quid memorandum ęque Baccheia dona tulerunt?
Bacchus & ad culpam cauſas dedit, ille furentes

bona bello cornus.) Apta eſt enim etiam cornus haſtilibus. ⁋ Ityreos taxi curuantur in arcus.) Ityreos, hoc eſt in arcuũ Ityreorum ſimilitudinẽ. Ityreos autem dicit Parthicos. Nec tiliæ leues aut torno raſile buxum.) Ordo eſt, Necnon tiliæ leues aut raſile buxum, torno formam accipiũt. ⁋ Necnon.) dicit, hoc eſt etiã. ⁋ Miſſa Pado.) Species eſt pro genere. ⁋ Vitioſæq; ilicis aluo.) Carioſæ. Vult autem ꝓbare etiam putres arbores habere aliquam vtilitatem. Sane pro alueo per Synæreſim aluo dicimus. ⁋ Quid memorandum æque.) Quid ſimiliter laudandum. ⁋ Tulerunt.) Dona Liberi: ſicut ſyluæ multa ſponte procreantes. Alij & quę legunt, vt ſit ſenſus, Quid dicendum eſt quæ tulerunt, ideſt attulerunt, ipſa etiã dona Baccheia. vt hoc dicat, Parum eſt ꝙ vites tantum laborẽ requirunt, etiam munera earum cauſas præſtant furoris. ⁋ Ille furentes

Centauros letho domuit, Rhœtumq́; , Pholumq́;
Et magno Hylæum Lapithis cratere minantem.

furentes Centauros.) Atqui in Æneide ait, Mars perdere gẽtem Immanẽ Lapithum valuit. Sed hoc ſoluit Horatius dicens, Nec ſe Mars melius cum Marte confundet Thyoneus. Nã re vera licet rarum cauſas Mars habuerit, Lapithæ tamẽ & Centauri in furorem ſunt ebrietate cõpulſi. Deinde hoc loco Cẽtauros ait in furorẽ actos à Libero, non Lapithas. ¶ Magno Hylæum Lapithis cratere minantem.) Bonum ſchema. ita.n. pinguntur, quaſi poculis bella tractantes.

PROBVS.

¶ Et iuuat vndantem buxo ſpectare cytorum.) Cytorus eſt oppidum ponticum fertile buxo non ſolum. Sed præcipue. ¶ Naritiæq́; picis lucos.) Naritia eſt oppidum locridos piceis frequẽs. ¶ Ithyrei.) natio eſt ſcytharum.

MANCINELLVS.

¶ Maiora.) Maioris cõmodi, de quibus iam dixit, & ſic ait, iam minora quoq; hominibus in multis prodeſſe. ¶ Illæ.) ſalices, & geniſtę. ¶ Pabula melli.) geniſta enim, vt Plin. lib. xxiiij. c. xxxiij. flores habet apibus gratiſſimos: & in Tityro poeta dixit, Hibleis apibus florem depaſta ſalicti. ¶ Et iuuat.) oſtendit poeta oblectationem præbere ſylueſtria loca, quanto magis igitur culta? Narrat inde ſylueſtrium arborum commoda, quibus quidem fruun-
Cytorꝰ. tur homines. ¶ Cytorum.) is mons eſt in Paphlagonia, teſte Pli. lib. vj. cap. ij. Et Strabo lib. xij. ſcri. Cytorum vrbem fuiſſe ipſius Paphlagoniæ Aſiæ prouinciæ, à Cytoro Phryxi filio, addens ꝙ in amaſtriano agro plurima, atq; optima Buxus naſcitur, preſertim circa cytorũ. ¶ Buxo.) buxi materies honorata eſt: eſt enim lenis & ſolida: & quadam duritia, ac pallore commendabilis. Buxus, pireneis ac cytoro mõtibus plurima, ac berecyntho tractu, Plin. lib. xvj. cap. xxix. ¶ Naritiæq́;.) Naritia ithacæ tellus optatiſſima & ipſa olim Vlyſſis patria, vt ſcribit Dionyſius. Ithaca autẽ
Picea. inſula eſt in mari Ionio: vt Mela ſcribit. ¶ Picis.) Picea montes amat, atq; frigora. feralis arbor, & funebri iudicio ad fores poſita: hæc plurimam reſinam fundit, interueniente candida gemma tã ſimili turi, vt mixta viſui diſcerni non queat, & inde fraus ſæpiſſime Aſiæ, Plin. lib. xvj. cap. xv. ¶ Caucaſio vertice.) De caucaſo vide Eclo. v. Eius autem vertices hyeme ſunt inacceſſibiles, vt Strab. ait libro. xij. ¶ Cedrosq́;.) Mauris plurima arbor cedri, & menſarum inſania, ſunt autem cupreſſo fœminæ etiam non ſylueſtri ſimiles folio. odore, caudice, vt Pli. lib. xiij. cap. xvij. ſcribit. Theophraſtus vero lib. iij. edocet, ꝙ cedrus eſt iunipero non abſimilis, ſed folio maxime diſtat eius materies putredinẽ nullam ſentit, frutex odoratus. Idem Plin. lib. xvj. cap. lv. ait, quòd Cedrus in Creta Aphrica Syria laudatiſſima eſt, & cedri oleo peruncta materies, nec tineã nec cariem ſentit: iunipero eadem virtus, quæ cedro. Epheſiæq; dianæ templi tectum conuenit eſſe è cedrinis trabibus. Valuas è cupreſſo. Eſt & Vticæ templum Apollinis cedrinas trabes habens. ¶ Radios corni.) Lignum non alio pene quàm ad radios rotarum vtile, aut ſi quid cuneandum ſit in ligno, clauis ve figendum, ceu ferreis. Ilex item & oleaſter, ac olea, quæ cariem, vetuſtatemq́; non ſentiunt Pli. lib. xvj. cap. lvj.
Tympanum. ¶ Tympana.) dicuntur à tympanizo, quod eſt extendo & verbero, ſunt enim vaſa ſemiſphętica, quæ ſemper bina feruntur, in quibus ab vno latere pellis extenditur, & virgula percutiuntur, ijs in ſacris, Cibeles vtebantur, hic aũt pro operimentis vehiculorũ metaphorices ponuntur. ¶ Plauſtris.) vehiculis, de quibus lib. j. Geor. hic autem pro pilentis ponuntur: erat enim pilentum con-
Pilentũ textum rotis quatuor, quibus matronæ olim vtebantur. Virg. pilentis matres. i. mollibus. ¶ Et pandas ratibus poſuere carinas.) Larix in humore præcipua & alnus nigra non improbatur in a-
Rates. qua & fagus. Pli. lib. xvj. cap. lvj. ¶ Ratibus.) Rates, vt inquit Feſtus, vocantur ligna colligata, quæ per aquam aguntur, quo vo-
Carina. cabulo etiam interdum naues ſignificantur. Pandas curuas. ¶ Carinas.) nautę carinam vocant infimam trabem vbi nauis fundatur, quod quidem Ouid. quoq; videtur aſſerere, ait enim lib. iiij. de ponto, Dum mea puppis erat valida fundata carina. Qui mecum velles currere primus eras. ¶ Itureos arcus.) Id nomẽ ſine h, ſcribendum eſt. Probus autẽ ait itureos nationem eſſe ſcytharum, Stra. vero lib. xvij. ſcribit. Montanam regionem iturei, & arabes habent malefici omnes, Plin. lib. v. cap. xxiiij. in parte Tyrię, quę cœle dicitur ſcribit itureorum gentem. Ab illis igitur populis itureos arcus poetam dixiſſe intelligendum cenſeo. ¶ Ti-
Raſile. lię.) De tilia videto lib. j. Geor. ¶ Raſile.) Raſiles calati dicuntur, quaſi raſi nihil extantis, aut redundantis plenitudinis. Virg. tamẽ hoc loco ait, raſile buxum, quaſi raſibile. Corticibus ſuberis &c.

¶ Quid

¶ Quid memorandum.) quid vltra dicendũ de ſyluis, & arboribus. ¶ Æque.) eodem modo ſicut examina & alia commoda iam enumerata, vel quid memorandum ęque, quid ſimiliter laudandum. Tulerunt ipſę in ſyluis: nanq; ſylueſtres vites, & vuę in eis ſunt. ¶ Baccheia dona.) Vites & vuas. ¶ Bacchus.) & ſuperius vites, quibus nunq̃; ſatis operæ eſt damnaſſe quodammodo viſus eſt, nunc vero earum fructus quibus quidem hominibus furor ingruit. Vel potius nos hortatur facta ecbaſi. i. excurſu enumerando ſyluarum cõmoda, vt vites non relinquamus: quãq; multo labore indigeant, cum pro earũ fructu potiẽdo centauri etiam mori non dubitarint. ¶ Ad culpã.) Ad ſcelus, eius. n. odore ducti dolium Pholo rapere voluerunt. ¶ Centauros.) Hiſtoria eſt, vt Diodo. lib. v. edocuit. Pholus centaurus, cum domi Herculem ſuſcæpiſſet, defoſſum antea vini dolium extulit, verũ eius odor ingens ad propinquos centauros delatus ebrios reddidit, vna igitur Pholi domum magno ingreſſi tumultu ad rapinam verſi ſunt. Pholus itaq; timens, cum ſe abſcondiſſet, ſolus Hercules illis obſtitit, qui ſuperior multis eorum peremptis, re-
liquos in fugam vertit, Verum Pholus, vt cognatos ſepeliret, ſa- Pholus.
gitta à quodam euulſa ſeipſum vulnerauit, quo vulnere cum curari nequiret, obijt, & ab Hercule magnifice ſepultus monti no-
men dedit. ¶ Centauros.) Centauro ſtimulo nobis, vnde centau- Cẽtaurꝰ.
ri, vt puto. Nam vt ſcribit Stra. lib. ix. de Theſſalia, centaurorum natio dura ſane, agreſtisq́; erat, quos Home. à Perithoo fuiſſe expulſos à Pelio monte ſcrib. qui filius Iſionis lapitharum regis
erat. ¶ Lapithis.) Lapithæ Theſſaliæ po. qui in pindo, & Othri- Lapithę
montibus habuere ſedes, vt Plin. libro. iiij. cap. ix. edocet. Eſt autem lapithæ non laphitæ dicendum. Græci enim per th, non per ph, ſcribere ſoliti.

ASCENSIVS.

¶ Quid maiora ſequar?) Docet nullas fere eſſe arbores quarum nullius ſit nobis vſus vt de ſalice arbore lẽta. & fragili geniſta virgulto humili, & buxo frutice aut arbuſcula ſterili & aliis pluribus oſtẽdit. Sane in deſcriptione Cytori montis notatur Seruius
à Beroaldo his verbis. Diximus alias Seruiũ in rebus his, quę ad Beroal.
geographiam pertinẽt parũ fuiſſe curioſum: cum in ipſius commẽtarijs errores emergant manifeſtarij, qualis eſt hic. Nã Cyto- Cytorꝰ.
rus non eſt in Macedonia regione Europea, ſed in aſiatica regione quę paphlagonia nuncupatur, vt author eſt Pli. Fuit aũt cytori ciuitas à Cytoro Phryxi filio cõdita & appellata, quod Mela Straboq́; teſtantur. In monte cytoro buxus plurima naſcebatur, vnde à Catullo, cytorus buxifer cognominat. Credidit fortaſſis interpres Virgilianus Macedoniam & paphlagoniã eandẽ eſſe regionem, ob quandam nominis ſimilitudinem, ſed ꝓfecto quantum Hyſpanus ſcythicus, à Veneto Eridano diſiungitur, tantum Macedonia abeſt à Paphlagonia, cum altera ſit vt diximus Europea regio, altera Aſiatica. Atqui hoc tam turpe erratum cõmentarijs Seruij perinde ac deprauatis aſcribere malim, q̃; Seruio quẽ mihi perſuadere non poſſum tam negligenter cõmentarios ſcriptitaſſe. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt. Quid. i. ad quid ſequar. ſ. perſcribẽdo, maiora. i. res in quibus maior & manifeſtior eſt vtilitas? quaſi dicat, non opus eſſe cum etiam minima multo vſui ſiant, nam etiam ſalices & geniſtę humiles, ideſt breuis ſtaturæ. frutices, illæ? quaſi dicat, quę viliſſimę reputantur ſufficiũt, ideſt ampliter ſubminiſtrant, aut pecori frondem, ideſt pabulum frondeum aut paſtoribus vmbras & ſufficiunt ſatis ſepem, ideſt munimen, & melli, ideſt mellificantibus apibus pabula, ideſt nutrimenta, vnde Eclo. j. hibleis apibus florem depaſta ſalicti & iuuat, ideſt delectat & vtile eſt, ſpectare, cytorum montem illum paphlagoniæ, vndantem, ideſt abundantem, aut in morẽ vndarum ſe habentem, buxo. i. illo genere arbuſcularum, quarum materies vtiliſſima eſt torno laborantibus, & lucos. i. arbores feraces picis naricię. i. qualis plurima eſt in naricia patria Vlyſſis: vbi plurimæ ſunt piceæ arbores, & iuuat videre arua, ideſt loca vt arua nobis vtilia non obnoxia. i. nihil debentia nec obligata raſtris. i. dentalibus quibus terra raditur cum hæc loca inculta ſint & non obnoxia vlli curę hominum quia negliguntur, & tamen proſunt plurimum. Ipſę ſyluæ ſteriles in vertice caucaſeo, ideſt etiam arbores in caucaſo monte ſcythiæ cuius vertex hyeme inacceſſibilis eſt. conſitę quas. ſ. ſyluas Euri, ideſt venti illi animoſi, ideſt impetuoſi frangunt & ferunt. i. impellunt aſſidue, dant fœtus alię alios, ideſt diuerſæ diuerſos, quæq; ſuos nam, dant vtile lignum nauigijs, ſcilicet pinus & dant lignum vtile domibus, ſcilicet conſtruendis: vt cedrum & cupreſſos. Agricolæ triuere,

ideſt

ideſt tornauere hinc.i.ex his ſyluis aut his hoc eſt aliquibus arboribus harum ſyluarum rotis.i.ad rotas conſtruendas, radios.i. ligna quæ ſunt inter axem & circunferentiam, aut canthos rotarum qui radij dicti quòd vt radij à globo ſolis, ita ab axe deducantur, & triuere hinc.i.ex alijs arboribus harum ſyluarum, plauſtris.i.vehiculis tympana, ideſt integumenta, ita vehicula obtegentia, vt etiam tympana corijs obteguntur, & poſuere ratibus carinas, ideſt alnos aut trabes earum infimas pandas, ideſt incuruas, & ſalices ſunt fœcundæ viminibus.i.vimina dant ꝑ fœtu, ex viminibus autem varia intexuntur vaſa agricolis neceſſaria, vanni & corbes, vlmi ſunt fœcundæ frondibus quibus & terra pinguior ſit, vnde & victibus deliguntur. Et myrtus ſupple eſt fœcunda validis haſtilibus, & cornus eſt bona.i.vtilis bello.i.ad bellum: quia ex ea haſtilia fiunt atq; alia tela, taxi torquentur.i. curuantur in arcus itureos.i.in formam arcuum optimorũ quales habent iturei populi ſyriæ, necnon.i.etiam tiliæ leues.i.planæ, & non aſperæ, & buxum raſile.i.quod faciliter radi põt torno.i.verſatili inſtrumento accipiant formam.ſ.vaſorum aut inſtrumentoꝝ nobis vtilium, nam tiliæ iugis faciendis congruũt, & buxum pyxidibus lagenis alijſq; multis, vnde addit & cauantur acuto ferro. Necnon, ideſt etiam alnus arbor illa læuis.i.fragilis præ ſiccitate ſi extra ſolum aut aquas ſit, aut ſic alnus miſſa pado.i.à quouis flumine in cuius ripis fere naſcitur annatat læuis.i.agilis & cita: vndam torrentem.i.præcipitanter fluentem necnon.i.etiam apes condunt, ideſt abſcondunt, & locant examina, ideſt fœtus ſuos qui dum educuntur, examen dicuntur: in corticibus cauis & aluo ilicis, ideſt illius arboris glandiferæ: vitioſæ, ideſt putrefactæ. Si ergo vitioſa huic vſui eſt quanto magis integra in alium cedit? Quid æque memorandum, ideſt ęque dignũ quod memoretur & laudetur, tulerũt dona baccheia hoc eſt à Baccho inuentę vites? quaſi dicat nihil, &, ideſt inſuper, Bacchus, hoc eſt inuentum Bacchi, videlicet vinum dedit cauſas, ideſt occaſionem ad culpam, ſcilicet committendam per ebrietatem. Ille ſcilicet Bacchus per vinum domuit letho, ideſt morte, centauros.i.populos illos Theſſaliæ furentis, ſcilicet ebrietate aut auiditate vini habendi. quod Olæ fecerant centauros dico vt Rhetũ & Pholum & Hyleum minantem lapithis.i.populis illis vicinis, quibus cum centauris ſæpe certamen erat, vnde centauri poti (cũ ſ. fortiores ſibi viſi ſunt) poculo illis minitabãtur magno cratere.i.poculo capaci quod inter bibẽdũ in manu habebat. Itaq; vinũ difficulter acquiritur, ꝑiculoſe naſcitur & cũ periculo abſumitur. Cũ aliæ aliæq; multæ arbores ſpõte fere naſcantur nullo labore conſeruentur, & vſum ſine periculo pſtent.

PIERIVS.

¶ Humileſq; geniſtę.) Antiquiora omnia exemplaria, geneſtæ, per e, in pene vltima legunt, vt etiam ſuperius adnotatum eſt. ¶ Aut paſtoribus vmbrã.) In veteribus omnibus codicibus ſcriptum obſeruaui, vmbras, numero multitudinis. ¶ Ipſæ caucaſeo.) In antiq̃s, caucaſſio, vt Olympi⁹. ¶ Cedroſq; cupreſſoſq;.) In Romano, in Mediceo, & alijs antiquioribus codicibus legitur. Cedrumq;, cupreſſoſq; quãq; in Longobardico, cupreſſos, abſq; particula enclitica ſcriptum ſit, ſcriptoris negligentia. ¶ Vitioſæq; ilicis aluo.) In Roma. codi. legitur, alueo, quod mirifice placet. ¶ Et torno raſile buxum.) Signant grammatici dictionem buxum neutro genere dictam à Virgilio, quam fœminino Ennius, & pleriq; alij ex veteribus protulere. Sed enim alijs buxus arbor eſt, buxum materia, atq; ita recte etiam alibi dictum, mirata volubile buxum. ¶ Ithyreos taxi curuantur in arcus.) Inuenies oino in aliquot codicibus antiquis, curuantur. Sed in Mediceo, torquentur, habetur. in aliquot, Itureos, per v, & abſq; adſpiratione, quam addere non nulli grammatici commenti ſunt, nomen ἀπὸ τοῦ ἰθύνω deduci aſſerentes. Sed enim apud Dionyſium & Strabonem, in codicibus manu ſcriptis per, τ, &, ου, nomen ſcriptum inueni, ἰτουραῖοι, quis in codicibus aldinis per, δ, notatum ſit, errore librarij, τὰ μὲν οὖν ὀρεινὰ ἔχουσι πάντα ἰδουραῖοί τε καὶ ἄραβες, eſt & vbi, tyræos, legas, ſed inemendate. ſunt enim in arcadia Thyræi, & in iſthmo tarentini promontorij, de ituræis vero ſagittarijs habet in epiſtola valeriani Imp. ad Aurelianum, habes ſagittarios iturꝑos trecentos, recitatum à Flauio vopiſco. ¶ Ille furẽtes cẽtauros letho domuit rhœtumq; pholumq;.) In antiquis aliquot codicibus, centaurus, grꝑco more caſu terminato vt in veterum monumentis, ſæpiſſime legas, vixit annis, pro, annos: & pleraq; alia ſimilia, ſcribendũ vero videtur, rhœcũ per, c, ex Callimachi commentarijs, quẽ locum in memoriã mihi redegit petreius zancus, doctiſſimus adoleſcens, quãq; ſunt qui Virgilium volunt nominis eius aſperitatem emolire voluiſſe.

O fortunatos nimium, ſua ſi bona norint,
Agricolas: quibus ipſa, procul diſcordibus armis
Fundit humo facilem victum iuſtiſſima tellus.
Si non ingentem foribus domus alta ſuperbis
Manc ſalutantum totis vomit ædibus vndam:
Nec varios inhiant pulchra teſtudine poſtes,
Illuſaſq; auro veſtes, Ephyreiaq; æra,
Alba nec Aſſyrio fucatur lana veneno,
Nec caſia liquidi corrumpitur vſus oliui:
At ſecura quies, & neſcia fallere vita,
Diues opum variarum, at latis ocia fundis.
Speluncæ, viuiq; lacus, at frigida Tempe,
Mugituſq; boum, molleſq; ſub arbore ſomni,
Non abſunt illis ſaltus. ac luſtra ferarum,
Et patiens operum, paruoq; aſſueta iuuentus,
Sacra deum, ſanctiq; patres, extrema per illos,
Iuſtitia excedens terris veſtigia fecit.

SERVIVS.

¶ O fortunatos nimiũ ſua ſi bona norint Agricolas.) Non eſt abruptus tranſitus ad laudem vitæ ruſticæ: nam ad ſuperiora pertinet. poſt vituperationem quippe vini, iſta q̃ſi conſolatio eſt: per quam oſtẽditur quãtas voluptates ruſticis, natura præſtiterit. Quod autẽ Fortunatos nimium ait, nõ ad fortunã, ſed ad fortunæ pertinet quantitatẽ: nam hoc dicit, Quantũ in re eſt, maximas eis natura præſtitit voluptates: quas ſi noſſent, eſſent non fortunati ſicut nũc ſunt, ſed nimiũ fortunati. ¶ Procul diſcordibus armis.) Longe à ciuitatibus, plenis iurgio & rapinis. ¶ Iuſtiſſima tellus.) ꝓprie. nã ſi iuſtus eſt qui quod accęperit reddit, terra vtiq; iuſtiſſima eſt, quę maiore fœnore ſemina accępta reſtituit. ¶ Si non ingentẽ foribus domus alta ſuperbis.) Vt etiam in laudẽ fecit Italiæ, nõ ſolum vitam laudat ruſticam, ſed etiam contrariam.i.vrbanam, vituperat. Nam iſta quæ de vrbibus dicit, opinabilia ſunt bona: non vera, ſicut ruſtica. Multum enim intereſt inter verum & opinatum malum, ſeu bonum. Vnde Iuuenalis. Pauci dignoſcere poſſunt Vera bona. ¶ Inhiant.) Habere deſyderãt. Et dicimus inhio illam rem. ¶ Pulchra teſtudine.) i. Indica: vnde poſtes ornabantur vel lectuli. Lucanus, Foribus teſtudinis Indi Terga ſedent fuluo maculas diſtincta ſmaragdo. ¶ Illuſaſq; auro veſtes.) In quibus artifex ludens, auro aliqua depinxerat. Male aũt quidam incluſas legunt. ¶ Ephyræaq; æra.) Corinthia, quę laudat etiam Cicero. nã Ephyrus eſt Corinthus. ¶ Alba nec Aſſyrio fuſcatur lana veneno.) Aſſyrij populi ſunt adiacẽtes Syriæ, apud quos primum vſus inuentus eſt purpuræ. ¶ Veneno.) Colore. ¶ Nec caſia liquidi corrumpitur vſus oliui.) caſia eſt herba, de qua fit vnguẽtum. Mire autem ait Vſus oliui corrumpitur, nam oleum generalem vſum habet, quod cum in vnguentum fuerit corruptum, vni rei tantum eſſe aptum incipit. ¶ Et neſcia fallere vita.) Aut quia innocentes ſunt, aut quoniam immobilis eſt ſtatus vitæ eorum. Vrbanorum enim fortuna, aut iſidijs, aut proſcriptiõe variatur. ¶ Latis otia fundis.) Fundus dicitur ab eo quod ſit rerum omnium fundamentum. ¶ Speluncę viuiq; lacus.) i. bona naturalia, nõ ſicut in vrbibus labore quęſita. vnde Iuuenalis, Et ſpeluncas diſſimiles veris. ¶ Frigida Tempe.) Tempe proprie ſunt loca amœna Theſſaliæ. Abuſiue cuiuſuis loci amœnitas. ¶ Molleſq; ſub arbore ſomni.) μαλακοὶ δ' ὑπὸ δένδρεσιν ὕπνοι. ¶ Illic ſaltus.) Venatiões quæ penitus in vrbibus nõ ſunt. ¶ Luſtra ferarum.) Bene ferarum addidit, quoniam ſunt in vrbibus luſtra meretricum. ¶ Paruoq; aſſueta.) Ideſt non vt vrbana, quæ eſt ſegnis & prodiga. ¶ Sacra deum ſanctiq; patres.) Duo dicit, Sacra deorum ſancta apud illos ſunt, ſancti etiam parentes. ¶ Extrema per illos iuſtitia excedẽs terris veſtigia fecit.) Hoc Aratus dicit, Iuſtitiam primo & in vrbibus, poſtea in agris tantum fuiſſe: vbi eam inducit loquentẽ cur abſcedat è terris.

PROBVS.

¶ Ephyreiaq; æra.) corinthia. Ephyra enim ꝑus dicta eſt, poſtea corinthus.

corinthus.¶ Frigida tempe.) Tempe ſunt loca nemoroſa frigida fontana.

MANCINELLVS.

¶ O fortunatos agricolas.) Tullius in Catone maiore Catonem ipſum illa dicere introducit. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec vlla impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam videntur accedere, habent enim rationem, cum terra, quæ nunquã recuſat imperium, nec vnq̃ ſine vſura reddit, quod accæpit, ſed alias minore, plerunq; maiore cum fœnore, & Seneca epiſtola prima lib.xiij. de Scipione maiore inquit. Abluebat corpus laboribus ruſticis feſſum, exercebat enim opere ſe, terramq́;, vt mos fuit priſcis, ipſe ſubigebat. Hora. quoque ſecunda ode carminis, Epodon, ruſticæ vitæ laudes, & commoda enumerat, vti & Maro ampliſſime, O fortunatos: ò nunc interiectio eſt admirantis, de qua latius in Tityro. ¶ Sua ſi bona norint.) Enumeratis ſyluarum commodis quibus agricolæ frui poſſunt, & alij: nunc multo plura commemorat. Facilem victum, facilem cibum. habent enim in agro parata omnia ad victum neceſſaria. ¶ Mane ſalutantum.) prima ſecundaq́; hora potentes amicos ſalutabant, quod Martialis lib. iiij. optime docet, ibi videlicet. Prima ſalutantes, atq; altera continet hora. Exercet raucos tertia cauſidicos. ¶ Inhiant.) concupiſcunt, Varios ornatus vt ſolebat in ſuperbis domibus apparere.

Poſtes. **Teſtudines.**

¶ Poſtes.) à poſt dici videntur. quod poſt fores ſtant, Priſcia. author. ¶ Teſtudine.) Ideſt teſtudineis laminis, quibus etiam lectos, & repoſitoria veſtiebant Lucanus, foribus teſtitudinis indæ. Scribit autem Plin. lib. ix. cap. x. quòd teſtudines tantæ magnitudinis indicum mare emittit, vt ſingularum ſuperficie habitabiles caſas integant atq; inter inſulas rubri præcipue maris ijs nauigent cymbis: Teſtudinumq́; putamina ſecare in laminas lectosq; & repoſitoria ijs veſtire. C. Aruilius Pollio inſtituit. ¶ Illuſas.) depictas.

Ephyra. **Corinthus.**

¶ Ephyreiaq́; æra.) Ephyra, ante, poſtea Corinthus appellata eſt. Colonia, colli applicata in Iſthmo, ſcilicet videto Plin. lib. iiij. cap. v. vbi de peloponneſo loquitur. De Corintho etiam Strab. lib. viij. plurima ſcribit, inter quæ quòd ciuitas ipſa Corinthiorum ampliſſima vſq; fuit & opulentiſſima, ſeu viros innumerabiles ad ciuile regimen peritiſſimos ſiue eximias opificum artes animo vertis, erantq́; in ea plurima opera ære elaborata. Ephyreia, ſunt qui dicant, i, cauſa metri interpoſitum, ſed cum ephyreios à græcis dicatur, ſoluit, ei. diphthongum, vt

Aſſyria.

etiam ibi: Priameia virgo. ¶ Aſſyrio.) Perſiæ iuncta eſt Aſſyria, in qua Babylon eſt, vt Strab. lib. xvj. ſcribit. ¶ Veneno.) Colore: intelligit autem purpureum liquorem in Tyro, vrbe Phœniciæ

Phœnicia.

optimum, Phœnicia enim pars eſt Syriæ, vt ſcribit Ptolemæus lib. v. Plin. lib. v. cap. xiij. ¶ Fucatur.) tingitur, coloratur: Phucos enim græce, latine color dicitur. ¶ Caſia.) de hac videto in Alexi. ¶ Ocia.) Voluptates. ¶ Fundis.) ager quod videbatur pecu-

Fundus

dum, ac pecuniæ eſſe fundamentum fundus eſt dictus, aut quod fundat quotannis multa. Var. author. ¶ Tempe.) Loca amœna à cœli temperamento dicta, vt lib. j. Theba. inquit Lactan. Sunt autem proprie loca in Theſſalia quinq; millium paſſuum longitudine, & ferme ſex latitudine vltra viſum hominis attollentibus ſe dextra, læuaq́; leuiter connexis iugis intus ſua luce viridante, allabitur Peneus, qui inter Oſſam & Olympum nemoroſa conualle defluit. Plin. libro iiij. cap. ix. ¶ Frigida.) propter aquas, & vmbras ait. ¶ Molles.) Iucundi. ¶ Saltus.) ſyluæ, quia dicit luſtra ferarum, per quæ venationes intelligit. ¶ Sacra deum ſanctiq́; patres.) Figura eſt ſyllepſis per genera, dicendo enim ſacra, & patres ſancti, etiam ſacroſancta intelligimus. ſacrum autem voca-

Sacrum

tur quicquid deſtinatum eſt dijs, Macrob. lib. j. ſatur. ¶ Iuſtitia.) videto Ecloga iiij.

ASCENSIVS.

¶ O fortunatos &c.) Quia varios oſtẽdit vinitorũ labores dubiosq́; nec eos ſemp fauſtos fructus ne eos infelices per hoc cenſuiſſe putetur atq; ita rẽ quam laudare debeat vituperaſſe culpetur cum exclamatione quadam dicit agricolas eſſe felices, qui tot bona ſponte naſcentia haberent licet vitibus magnus ſit impendendus labor, & qui ab vrbanorum curis longe grauioribus minusq́; fere ſalutanibus liberi ac immunes ſunt vnde faſces & veſtium ac cæterarum rerum luxus ſuperfluusq́; ſplendor non vera ſunt bona ſed bona apparentia: vnde ea deeſſe agricolis pro beneficio deputat. ¶ Ordo autem eſt. O agricolas fortunatos nimium ſi norint, ideſt cognouerint ſua bona, ideſt commoda quæ percipiſcunt ex agricultura & ruſticana vita. (Notum eſt ò, tribus caſibus iungi, & expreſſum maiorẽ habere vim in ſignificãdo. Si tamẽ ſcrupuloſus & anxius grãmaticus verbum deſiderat habeat: cenſeo, aut iudico. vt ſit ò q̃ fortunatos cenſeam agricolas ſi ſua bona norint: ſed qui nil ſubaudierit minus ineptus erit, vt enim vulgares ita & latinæ locutiones quædam in affectu ſunt nec perficiuntur effectu) quibus, ſcilicet agricolis ipſa tellus iuſtiſſima quia plus reddit q̃ accipit ſed non q̃ debet: fundit procul, ideſt longe à diſcordibus armis neq; in mari: ſed humo victum facilem, ideſt parabilem & ſine difficultate acquiſibilem. Si, ideſt tametſi: domus alta qualis eſt in vrbibus cum ruſticorum ſit humiles habitare caſas, ſuperbis foribus. i. habentes ſuperbas hoc eſt magnificas & ſuperbe ornatas fores, in quibus, ſcilicet ſpolia hoſtium & ferarum atq; ſculpturæ variæ conſpici ſolent, vomit totis ædibus ingẽtem, ideſt ſane magnam, vndam, ideſt multitudinem vndatim prouentem ſalutantum mane, ſcilicet pria hora diei (vnde Martialis. Prima ſalutantes atq; altera continet hora &c. de qua conſuetudine apud Iuuenalem Satyra prima vbi de ſportula loquitur plenius eſt videre) nec, ideſt & non & ſi ſupple non inhiant, ideſt cum hiatu ferme ſe concupiſcere indicant poſtes varios, ideſt ornatos aut forte iaſpidios: pulchra teſtudine, ideſt quæ ſunt in pulchra teſtudine, teſtudo autem eſt circunuolutio & curuatura cameræ vt dicunt in morem teſtudinis deuexa (vulgus voltá appellat) Mira eſt in omnibus vrbanis pompis vituperatio & à ruſtica ſimplicitate laus. Nam Epithetis ſingulis res eleuat. atq; damnat, vt poſtes, quia varij ſunt: varietas enim ad pompam & proſpectum inané non ad vtilitatem pertinet, fores damnat ſuperbiæ: vndam ſalutantum moleſtiæ. quid enim miſerius q̃ tot ſalutantibus aures accommodare ſub primam lucẽ? Veſtes autẽ non decenter ornatas: ſed illuſas auro dicit: æs Corinthium propter vrbis luxum & immodeſtam hominum appetitionẽ taxat. Nam eiuſmodi commixtionẽ eo quod noua eſſet multi pluris q̃ ſolidum aurum ſiue argentum faciebant, ſolebantq́; ex eo conflare ſigna precioſiſſima. Sane æs corinthium illud erat quod poſt deflagrationẽ Corinthi ex varijs metallis commixtum poſt incẽdium compertũ eſt. Præterea quod lana fucatur oliuum corrumpitur manifeſtam habet vituperationem: ſed ad ordinem redeo. Et ſi non inhiant veſtes illuſas. i. ad illuſionem intextas auro. i. filis auratis & æra ephyreia, ideſt corinthia varia mixtione ex incendio vrbis nata miſere placentia. Nec vſus oliui liquidi, ideſt puri liquoris corrumpitur. ſ. à ruſticis caſia, ideſt admixtione vnguenti ex caſia facti vt fit ab vrbanis. At, ideſt ſed quies ſecura, ideſt ſeparata à curis, & vita neſcia fallere, ideſt fallendi ignara, & ſpeluncæ, ideſt antra amœna, & lacus viui, ideſt fluentes nec arte, ſed natura comparati & tempe, ideſt loca amœna & temperata qualia ſunt tempe in Theſſalia frigida, ſcilicet frigore opaco de quo in Buc. hic inter flumina nota. Et fontes ſacros frigus captabis opacũ, & mugitus boum gratus, ſcilicet paſtoribus, & molles, ideſt ſine anxietate ſomni ſub arbore, ideſt in vmbris arborum, non abſunt, ſcilicet à rure: imo adſunt abunde ſaltus ſupp. ſunt, illic, ſcilicet ruri, & luſtra. i. latibula & diuerſoria ferarum ſunt illic, & iuuentus, ideſt multitudo iuuenum, patiens operum, ideſt operationum, hoc eſt laborũ non vt vrbana delicijs aſſueta, & aſſueta paruo. ſ. ſumptui & expenſis modicis, ſup. eſt illic & ſacra deum. i. deorum ruſticorum præcipue ſunt illic ſancta, & patres ſunt illic ſancti, & iuſtitia. ſ. virgo aſtrea excedens terris. i. derelinquens ob ſcelera hominum terras & in cœlum faceſſens, fecit extrema veſtigia per illos. ſ. ſanctos patres ruri degentes.

PIERIVS.

¶ Totis vomit ædibus vndam.) In Mediceo codice, vomat, ſcriptũ, quod neſcio quid elegantius ſonat. ¶ Illuſasq́; auro veſtes.) In codicibus aliquot antiquis legere eſt, incluſasq́; auro, quam tamẽ lectionem improbat Seruius, &, Illuſas. In antiquioribus omnino eſt. ¶ Alba nec aſſyrio.) In Mediceo, & aliquot alijs anti. neq; aſſyrio, legitur. ¶ Et neſcia fallere vita.) In Roma. codi. vitam, legitur: cuius ſuppoſitũ erit quies. In reliquis tñ omnibus exẽplaribus habetur, vita, & longe melius. ¶ At ſecura quies, & at frigida tempe.) In Longobar. ac, vtrobiq; ſcriptum. ſed magis placet At, id vero in Roma. co. per, d, vt ſæpe ſolet ſcriptum inuenies. ¶ At latis ocia fundis.) Scribendũ, otia, per, t, ex Medi. cod. & marmorum conſenſu, eſt etiam, ac, pro At, quod non æque probatur. ¶ Non abſunt illis ſaltus ac luſtra ferarum.) Vetera omnia exemplaria quotquot habere contigit non illis, ſed illic leguntur quod mirifice placet, idq́; ẽt Seruius agnouiſſe videtur: dum quæ rure quæq; in vrbe ſunt memorat. ¶ Paruoq́; aſſueta iuuentus.) In Ro. co. legitur: exiguoq́;, adſueta, verum ideo magis placet. Paruo, vt in reliquis exemplaribus habetur: quia frequentiſſimo auctorum vſu dicitur, contentus paruo.

Me verò primum dulces ante omnia muſæ,
Quarum ſacra fero ingenti perculſus amore:
Accipiant: cœliq́; vias, & ſydera monſtrent:
Defectus ſolis varios, lunæq́; labores:
Vnde tremor terris: qua vi maria alta tumeſcant
Obicibus ruptis: rurſusq́; in ſeipſa reſidant.
Quid tantum Oceano properent ſe tinguere ſoles
Hyberni: vel quæ tardis mora noctibus obſtet.
Sin, has ne poſſim naturæ accedere parteis,
Frigidus obſtiterit circum præcordia ſanguis:
Rura mihi, & rigui placeant in vallibus amnes:
Flumina amem, ſyluasq́; inglorius. ò, vbi campi
Sperchiusq́;, & virginibus bacchata Lacænis
Taygeta: ò, qui me gelidis in vallibus Hæmi
Siſtat: & ingenti ramorum protegat vmbra.

SERVIVS.

¶ Me vero.) Diu quæſitũ eſt vtrum philoſophiæ, an ruſticitatis eſſet vita felicior, vnde nunc dicit primam eſſe philoſophiam: poſt ipſam ruſticam vitam. Suam autẽ perſonam pro quocunq; ponit. ſic paulo poſt, Rura mihi: pro cuilibet. Sic in primo, Non illa quiſq̃ me nocte per altũ Ire iuuat. In tertio. Ne mihi tunc molles ſub diuo carpere ſomnos. Et hoc eſt quod dicit Horatius in arte poetica, Hoc amet, hoc ſpernat promiſſi carminis author. ¶ Quarum ſacra fero.) Poeta enim quaſi muſarũ ſacerdos eſt. ¶ Cœliq; vias.) aut artes: vt, Inueni germana viã. Aut certe circulos quibus ſydera continentur. ¶ Defectus ſolis varios.) At qui vno modo tantum ſol deficere nobis videtur, tunc ſ. cum luna plena è regione eius obſtiterit radijs, & eos nobis fecerit non videri. Vnde varios accipimus defectus, non quia varia ratione contingant (nam ratio vna eſt, vt diximus) ſed quia vel varijs temporibus fiunt, vel varie. interdum enim duobus, interdum quatuor, interdum pluribus deficit digitis. ¶ Lunæq; labores.) Vel errores: quia non recta incedit. vel defectus, q contingunt Lunæ, quoties terræ altitudo interueniens radijs ſolis, eam illuminari non patitur, à quibus dicitur lumen accipere. ¶ Vnde tremor terris.) Varię ſunt opiniones. Alij dicunt ventum eſſe in cõcauis terrę, qui motus etiam terram mouet. Salluſtius, Venti per caua terræ citari. Lucanus, Quærentem erumpere ventum Credidit. Alij aquam dicunt genitalem ſub terris moueri, & ſimul eas concutere, ſicut vas aquæ: vt dicit Lucretius. Alij σφογγοειδῆ terram volunt, cuius plerunq; Latentes ruinæ, ſuppoſita cuncta concutiunt. ¶ Qua vi maria alta tumeſcant Obicibus ruptis.) Alij ſic accipiunt, ꝙ ruptis obicibus, ideſt Calpe & Atlante montibus Hiſpaniæ & Mauritaniæ, Oceanus eruperit, & iſta fecerit maria: quod non procedit. Si enim hoc eſſet, non diceret tumeſcant, ſed tumuerunt: cum eruperunt Oceani maria. vnde æſtuaria Oceãni accipimus qui per Gallias & Hiſpanias in infinitum erumpit contenta lege riparum, ad quas rurſus recurrit. Cuius rei opiniones Lucanus in primo commemorat dicẽs, Ventus ab extremo pelagus ſic axe volutet, Deſtituatq; ferens in ſydere mota ſecundo Tethyos, vnda vagæ lunaribus ęſtuat horis: Flammiger an Titan vt alẽtes hauriat vndas: Erigat Oceanũ, fluctusq; ad ſydera tollat. ¶ Quid tantum Oceano properẽt ſe tinguere ſoles Hiberni.) Circuloꝝ hoc efficit ratio, vt ẽt in Æneide diximus. ¶ Tardis mora noctibus.) Tarde venientibus. i. ęſtiuis. ¶ Sin has ne poſſim naturę accedere ptes.) Phyſicæ philoſophię, vnde ſunt illa quæ dixit. ¶ Frigidus obſtiterit circũ prę cordia ſanguis.) Secundum phyſicos, qui dicunt ſtultos homines eſſe frigidioris ſanguinis: prudentes, calidi. Vnde & ſenes, in quibus iam friget, & pueri in quibus necdum calet, minus ſapiunt. ¶ Inglorius.) Comparatione philoſophiæ. ſic in Æneide. Et mutas agitare inglorius artes. Non quòd nulla gloria medicinæ eſt, ſed quòd minor, quàm diuinitatis & augurandi, quæ ei Apollo obtulerat munera. vt, Augurium citharamq; dedit, celeresq; ſagittas. ¶ Sperchiusq;.) Fluuius Theſſaliæ. ¶ Taygeta.) Mons Laconum Libero. i. Baccho ſacratus. ¶ Hæmi.) Montis Theſſaliæ: in quo etiam ſunt Tempe.

PROBVS.

¶ Defectus ſolis varios, Lunæq; labores.) deficit Sol cũ eius orbem ſubit luna, & obſtat radijs. Lunę autem defectio fit, qa non ſuo lumine lucet, ſed eo, quod à ſole accipit, cum in vmbram terrę venit. Æſtus aũt maris ad Lunæ motum, & rationem fiũt, ſed lunæ ſunt. v. motus diurnus, menſtruus, annotinus, altitudinis, hi extremi ad mare pertinent. Terræ autem tremoris tres cauſæ ſunt. Nam aut ventis incluſis exitum quærentibus fundamenta quaſſantur, vt ijs labefactis, ſuperiora cõtinuantur, aut igni, quẽ ineſſe terræ Ætna docet exuſta, cum cadunt, cum eis ſonus ipſorum ſubſidit. Aut aquis id, quod ſuſtinent, delabi in liquorem patiuntur, ſed conſumptis terris latius conſtituuntur. ¶ Quid tantum oceano, properent ſe tingere ſoles Hiberni, vel quæ tardis mora noctibus obſtet.) breuem diem facit, cũ octaua parte, maior eſt ea pars, circuli quæ ſubiecta terris eſt brumalis, & ſuperior eadem minor æquinoctialis circuitus. ¶ Sin, has ne poſſim naturæ accedere partes Frigidus obſtiterit circum præcordia ſanguis.) ſignificat ſanguine circũ præcordia ducto animum Empedoclis ſententia. ¶ Sperchius.) Theſſaliæ flumen. ¶ Taygeta.) laconices, vbi venantur virgines Lacænæ, lacon enim lacæna facit. Lacedęmonius, Laconicæ regio eſt. Lacædemon oppidum ſpartæ dicitur, vnde ſpartanæ ſunt eædem virgines. *Lacedæmon.*

MANCINELLVS.

¶ Me vero primũ dulces, ante oĩa muſæ. Quarũ ſacra fero, ingenti perculſus amore. Sin has: ne poſſim naturæ accedere partes, &c.) pręponit ruſticæ vitæ philoſophicã. Hinc illã optat, ad quam ſi accedere non poſſit, ruſticam degere vitã exoptat. Eſt autem ordo. Vero, ſed primum ante omnia me dulces muſę accipiant, &c. Cœliq; vias, motus, rõnes, curſus. Vltimi cœli motus eſt, vt dicunt aſtrologi ſuper duas axis extremitates polum. ſ. arcticum, & antarcticum: ab oriente per occidentem, in orientẽ iterum rediens, quem motum æquinoctialis circulus per medium diuidit: & etiam alter inferiorum ſphærarũ motus per obliquũ huic oppoſitus ſuper axes ſuos diſtantes à primis. xxiii. gradibus & xxxiij. minutis, ſed primus oẽs alias ſphæras ſecum impetu ſuo rapit intra diem: & noctem circa terram ſemel, illis tamen contra nitentibus, hunc autẽ ſecundum motum diuidit per medium zodiacus, ſub quo quilibet ſeptem planetarum ſphærã habet propriam, in qua proprio motu differtur contra cœli vltimi motum. Defectus ſolis varios. Cum in plenilunio luna fuerit in capite, vel cauda draconis ſub puncto directe oppoſito ſoli in firmamento: tunc terra interponetur ſoli, & lunæ, vnde cum luna lumen non habeat, niſi à ſole deficit à lumine. Eſtq; generalis eclipſis in omni terra, ſi fuerit in capite, vel cauda draconis directe, particularis vero eclipſis, ſi fuerit prope, vel infra metas determinatas eclipſi, ſemperq; in plenilunio, vel circa contingit eclipſis. Cum autem fuerit luna in capite, vel cauda draconis, vel ꝓpe metas ſupradictas, & in coniunctione cum ſole, tunc lunę corpus interponetur inter aſpectum noſtrũ, & corpus ſolare, vnde obumbrabit nobis claritatem ſolis, & ita ſol patietur eclipſim, non quia deficiat lumine, ſed deficit nobis propter interpoſitionem lunæ inter aſpectum noſtrum, & ſolem. Eclipſo autem deficio ſignificat, inde eclipſis, ideſt defectio. Defectus ſolis va. Vario enim modo ſol eclipſatur, quod contingit propter diuerſitatem reſpectus in diuerſis climatibus. Lunęq; la. i. defectus. Iuue. ſaty. vj. de mulieribus. Vna laboráti poterit ſuccurrere lunę. ¶ Vñ tre. ter.) Babyloniorum placita motus terrę, hiatusq;, & cætera omnia vi ſyderũ exiſtimant fieri vẽtos in cauſa eſſe non dubium reor inquit Pli. lib. ij. cap. lxxj. Neq; enim vnquam intremiſcunt terrę: niſi ſopito mari: cœloq; adeo trãquillo, vt volatus auium non pendeant, ſubtracto omni ſpiritu, qui vehit, nec vnquã niſi poſt ventos conditos, ſcilicet in venas, & cauernas eius, occulto afflatu, neq; aliud eſt in terra tremor q̃; in nube tonitruum, nec hiatus aliud q̃; cũ fulmen erumpit, incluſo ſpũ luctante, & ad libertatem exire nitente, Qua vi. ma. al. t. Oceanus, Soli. teſte, quẽ gręci ſic nominãt à celeritate, ab occaſu ſolis irrumpẽs leuo latere. Europã radit Africam à dextro, ſciſſisq; Calpe, & Abyla montibus, quos dicũt columnas Herculis inter Mauros funditur, & Hiſpaniam. Et Pli. lib. ij. inquit. Sed æſtus maris accedere & reciprocare maxime mirum eſt, pluribus, quibus, modis accidit. Verum cauſa in ſole, lunaq;. Id aũt Macro. ẽt lib. j. de ſom. ſentit. ait enim, Oceanus quoq; in incremento ſuo hunc numerum tenet. nam primo naſcẽtis lunæ die fit copioſior ſolito, minuitur pauliſper. ij. minoremq; videt eum. iij. q̃; ij. & ita decreſcendo ad diẽ vij. peruenit. Ruſſus. viij. dies manet. vij. par. & ix. fit ſimilis vi. x. v. & xj. fit. iiij. par. iij. quoq; xij. & xiij. fit ſimilis. ij. xj. ij. j. Soli. itẽ ait. dubitatur etiam nũc quibus ex cauſis intumeſcat Ocea. nec in obſcuro eſt plura pro ingenijs differentium potius q̃; pro veritatis fide expreſſa. Quid tantum ocea. Dierum & noctium inæqualitatis cauſa obliquitas eſt ſigniferi. teſte Pli. li. ij. cum pars æqua mundi

Solis Eclipſis · *Terræ mot⁹ cã* · *Ocean⁹.* · *Dieꝝ ac noctiũ ĩ ęqlitas.*

mundi ſubterìſq; terras omnibus fiat momentis, ſed quæ recta in exortu ſuo conſurgunt ſigna longiore tractu tenent lucem, quæ vero obliqua, ociori tranſeunt ſpacio. Alij ſic in omnibus circulis qui ſunt ab æquinoctiali vſq; ad tropicon cancri, & in ipſo tropico cancri maior eſt arcus diei quàm noctis, ideſt arcus ſuper horizontem q̄; ſub horizonte. Vnde toto tempore quo ſol mouetur à principio arietis per cancrum vſq; ad finem virginis creſcunt dies ſupra noctes, & tanto plus, quanto magis accedit ſol ad cancrum, & tanto minus, quanto magis recedit. Ecōuerſo autem de diebus & noctibus, dum ſol eſt in ſignis auſtralibus in omnibus alijs circulis, quos ſol deſcribit inter æquinoctialem, & tropicum capricorni maior eſt circulus ſub horizonte & minor ſupra, vnde arcus diei eſt minor q̄; arcus noctis, & ſm proportionem arcuum decreſcunt dies ſupra noctes, & quanto circuli ſunt propinquiores tropico hyemali, tanto magis decreſcūt dies. Tardis no. tarde venientibus, intelligit enim per id dies æſtiuos, qui longi ſunt.

Partes Phiæ quot. Naturæ partes. i. naturalem philoſophiam. Sunt enim philoſophiæ tres partes. Moralis, & Naturalis, Rationalis. Moralis eſt, quę docet morum eliminatam perfectionem. Naturalis, quæ de diuinis corporibus diſputat. Rationalis vero, cum de incorporeis ſermo eſt, quem mens ſola cōplectitur. Macro. ait. lib. ij. de ſom. Cum itaq; Maro cœli vias, & ſydera ſolis, & lunæ defectus terrarum tremorem, & Oceani æſtuaria dierum: & noctium longitudinem & breuitatem complectitur, phyſice ſecreta commemorat, eſt autem philoſophia, vt ſcrib. Alcinous, affectio ſapientiæ, quæ ſoluit, ac reducit ad intelligibilia, conuertitq; nos ad ea, quæ ſunt ſecundum varietatem. Sapientia autem eſt ſcientia humanarum diuinarūq; rerum cognitio.

Sapiētia. Frigidus ſan. Empedoclis ſententia loquitur: is enim vt ſcri. Cice. li. j. Tuſcu. Animum eſſe cenſebat cordi diffuſum ſanguinem. Calidus autem ſanguis maiorē virtutē habet q̄; frigidus, vnde & oēs dextræ partes validiores ſunt, & debiliores ſiniſtræ, quia has regit calor iecoris, qui eſt concretus ſanguis, hinc caloris domicliū eſt. Illę vero contagione frigidi lienis hebetatur: lege Macro. li. vij. & Pli. li. xj. ca. xlvj. ſcri. ꝙ cordi ineſt pręcipuus calor, quòdq; ibi mens habitat. Tul. etiam in libro de natura deorum ait, quòd omne: quod eſt calidum & igneum cietur, & alitur motu ſuo. Quod autem alitur: & creſcit motu quodam reuertitur certo, & æquabili: qui quandiu remanet in nobis, tādiu ſenſus, & vita remanent, refrigerato autem, & extincto calore, occidimus ipſi, &

Pręcordia. extinguimur. Præcordia, exta homini ab inferiore viſcerum parte ſeparantur membranis, quæ præcordia appellāt, ꝙ cordi prętenduntur. Pli. libro vndecimo. O vbi campi, optandi aduerbiū.

Sp̄chius. Sperchius, Theſſaliæ fluuius, vt ſcribit Strabo libro nono, Solinus autem cap. decimo ſcribit in Sperchio promontorio Orpheum, ſiue ſacrorū, ſiue cantuum ſecreta agitaſſe.

Tayget⁹. Taygeta. Taygetus, vt Strabo docet libro octauo mons eſt Laconicæ: quæ Achaia eſt: Eſt autem mons ſuper mare non grandis admodum cęterum excelſus, & erectus, Cui ſubijcitur in ſparta, & amyclæ

Lacęna. regione mediterranea, vbi Apollinis templum. Liberi quoq; patris delubrum. Non ab re igitur Lacænis virginibus bacchata; Maro ait. Lacænis, ideſt Laconicis. Nam teſte etiam Probo, Laconica lacænas facit, eſt autem lacon. g. m. lacæna vero. g. f. Hæmi Thraciæ, mons eſt, cuius excelſitas, ſex millia paſſuum continet, vaſto iugo procumbens in Pontum, vt Plinius libro quarto cap. duodecimo ſcrib. De eodem lib. primo Faſto. ait Ouid. Et quncunq; tuas accolit hæme niues. Eſt fertilis Thracia inquit Plin. libro. xvij. cap. quarto frugum rigore. & æſtibus Africa &c. Ægyptus. Siſtat: repræſentet. Cicero ad Atticum, vt te ante Kalen. ianuarias vbicunq; erimus ſiſtas.

Aſcenſius.

ASCENSIVS.

¶ Me vero &c.) Quia tantopere ruſticam vitam laudauit, ne illam etiam philoſophicæ, & contemplatiuæ pretuliſſe videatur, dicit ſe quidem pręferre ruſticanę vitę philoſophicam, & muſarum diuina inuenta, ſed ſi ad ea feliciter adſpirare nequiret, nullā eſſe, in praxi vitam, quā ruſticanę ꝓtulerit: primas ergo partes diuinarū, humanarumq; rerum contēplationi, hoc eſt philoſophię attribuit, proximas agriculturæ, dicens. Verū ꝓ ſed muſæ. i. deæ reꝝ inuentrices, hoc eſt diuinarū reꝝ contēplationes dulces ante omnia. i. exercitia humana: quarū ego perculſus. i. affectus ingenti amore fero ſacra, vt. ſ. ſacerdos accipiat me primum. i. ꝑmo & pręcipuo loco, qa nihil gratius, aut iucundius contingat, & mōſtrent mihi vias. i. curſus, aut meatus cœli & ſydera. i. ſyderū virtutem, & ſignificationem, & varios defectus. i. eclipſes ſolis: & labores. i. eclipſes, & luminis iminutiones lunæ, & mōſtrent mihi, vnde tremor. ſ. accidat terris, & qua vi tumeſcant. i. inflētur, & extollantur. maria alta. i. eleuata, & hoc obijcibus. i. obſtaculis: vt litoribus, ruptis. i. diſſipatis, & deiectis: & reſidant. i. deſcendāt vt locum capiant, rurſus in ſeipſa. i. in propria recæptacula, prioreſq; alueos, & ambitus. Et monſtrent quid. i. ad quid ſoles hyberni, ideſt qui illucent tempore hiberno, hoc eſt hyemali, properent. i. feſtinent tantum. i. intantum, tingere ſe Oceano. i. magno mari terram ambienti, & id dicit ſecundum opinionem vulgi, credentis, ſolem in Oceanum ſui lauandi cauſa decidere, vel quę mora obſtet non noctibus hyemalibus, tardis. i. tarde decedentibus. ſed æſtiuis tardis. i. tarde venientibus (eadem in fine primi Æneid. reperies) Sin. i. ſed ſi, ſanguis frigidus circum præcordia i. tarditas ingenij ex ſanguine frigido circa cor producta (vnde Iuue. ꝙ leuæ in parte mamillæ. Nil ſalit arcadico iuueni) obſtiterit. i. obſiſtendo effecerit, ne. i. vt non, vel quominus poſſim accedere. ſ. intelligendo, has partes naturæ. i. rerum cœleſtium, hoc eſt cauſam rerum. Rura. i. res ruſticanæ, & amnes rigui. i. irrigati ꝗ placeant mihi in vallibus. i. accedam ad delicias ruſticanas, & amem flumina. i. amœnitatem fluminum, & ſyluas, exiſtens inglorius. i. ſine gloria, quæ cauſas rerum inuenientibus debetur. O optantis eſt interiectio, ſcribunt quidā oh. O qui me ſi ſtat. i. conſtituat & vt dicunt repręſentet, vbi. ſ. ſunt campi. ſ. amœni & ſperchius. ſ. fluuius theſſaliæ ad quem Orpheus canticorum ſacra peregit, & taygeta (declinatur ſicut hyſmarus hic taygetus, & pluraliter hæc taygeta) mons laconiæ in achaia: bacchata. i. à baccantibus frequentata: virginibus Lacænis. O qui ſiſtat me in gelidis, ideſt refrigeratiuis vallibus hemi, illius montis thraciæ, & protegat me ingenti vmbra ramorum. i. quis dabit vt naturali locorum dictorum ac cōſimilium perfruar amœnitate? q. d. ſe beatum fore ſi id contigerit.

PIERIVS.

¶ Quarum ſacra fero ingenti perculſus amore.) In cod. Longo. tantum legitur, perculſus. Sed in Ro. in Mediceo, & alijs antiquoribus percuſſus prout etiam dicitur, amore ſaucius: ſiue qa paſſim locutiones illæ percuſſus, & perculſus apud authores cōfunduntur. ¶ Qua vi maria alta tumeſcant.) In Lōgobardico, tumeſcunt, legitur, ſed elegantius eſt tumeſcant. ¶ Oceano properent ſe tingere ſoles tinguere.) Vt in veteribus habetur ſcribendum eſſe oſtendit. diſtinguo (aiunt veteres grammatici) de quo nemo dubitat, id vero diuerſis coloribus tinguere ſignificat, ac perinde ſecernere. & diſſeparare. ¶ Rura mihi & rigui placeant in vallibus amnes.) In Roma. cod. rigidi, legitur, ſed enim nō videtur amnibus conuenire, vbi agitur de amœnitate, rigor enim glaciei potius congruit, vt ibi glacie riget horrida barba, niſi rigidi pro; gelidi poſitum ſit, ſed omnino fuit hic aſperitas euitanda.

SERVIVS.

¶ Felix qui potuit rerum cognoſcere cauſas.) Repetitio eſt ſuperioris coloris: nam hoc dicit, Et ruſtici felices ſūt, & qui tribuunt operam philoſophiæ. ¶ Rerum cauſas.) Ideſt phyſicam philoſophiā. ¶ Inexorabile fatum.) Albi. Fortuna omnipotens & ineluctabile fatum. ¶ Subiecit pedibus.) calcauit. ¶ Fatum.) Ex fato venientia. ¶ Acherontis auari.) Omnem mundum in mortem trahentis. ¶ Deos qui nouit agreſtes.) Qui abſtinet ciuicis malis, & aut rura habitat, aut cum ſuis numinibus rura deſcripſit. ¶ Nymphaſq; ſorores.) Non Panis vel Syluani: ſed inter ſe ſorores, vt Æmæos fratres: inter ſe ſcilicet. ¶ Populi faſces.) Honores qui à populo præſtantur. Proprie autē locutus eſt, vt faſces populi, regū purpuram diceret. ¶ Infidos agitans diſcordia fratres.) Diſcordiā poſuit ꝓ auaritia. Ab eo quod præcedit id quod ſeqtur. Infidos

Felix, qui potuit rerum cognoſcere cauſas:
Atq; metus omneis, & inexorabile fatum
Subiecit pedibus, ſtrepitumq; Acherontis auari.
Fortunatus & ille, deos qui nouit agreſtes,
Panaq;, Syluanumq; ſenem, nymphaſq; ſorores.
Illum non populi faſces, non purpura regum
Flexit, & infidos agitans diſcordia fratres,
Aut coniurato deſcendens Dacus ab Iſtro,
Non res Romanę, perituraq; regna: neq; ille
Aut doluit miſerans inopem: aut inuidit habenti.
Quos rami fructus, quos ipſa volentia rura

Sponte tulere ſua, carpſit: nec ferrea iura,
Inſanumq́; forum, aut populi tabularia vidit.

fidos autem fratres ideo ait ꝙ auaritię cauſa diſſentiũt. ⸿ Aut cõiurato deſcendẽs Dacus ab Iſtro.) i. non eũ ſolicitat coniuratio Barbarorum. Iſter autem, Fluuius eſt Scythiæ. ⸿ Non res Romanæ, perituraq́; regna.) Regna ſcilicet Barbarorum. Nã duo dicit, Ruſticum nec Romanum imperium mouet. i. ad ambitum cogit: nec barbarorum regna peritura. Non enim Romano maledixit imperio, licet hoc alij dictũ velint ex generali veritate ſententia: ꝙ omnis magnitudo imperij periculis ſubiacet. vnde etiã Iuuenalis ait, Ad generum Cereris ſine cæde & ſanguine pauci Deſcendũt reges, & ſicca morte tyrãni. ⸿ Aut doluit miſerãs inopem: aut inuidit habẽti.) Cicero in Tuſculanaꝝ quĩto lib. hoc tractat, dicens, in quẽ cadit vna mẽtis perturbatio, poſſe in eũ oẽs cadere: ſicut põt omni virtute pollere, cui virtus vna contigerit. vnde nunc Virgi. noluit ruſtico aſſignare miſericordiam, ne ei daret etiam cæteras animi paſſiones, quas nouimus & à bonis, & à malis rebus venire. A bonis opinatis duas: vnam præſentis tẽporis, vt gladium: & Vnã futuri, vt ſpem. A malis ſimiliter duas: vnam præſentis, vt dolorem: & vnam futuri, vt metum. quas paſſiones eſſe animi non dubium eſt. vnde & ipſe ait in ſexto, Hinc metuunt cupiuntq́;, dolent gaudentq́;. Salluſtius etiam in Catilinæ bello ait, Omnes homines qui de rebus dubijs conſultant: ab odio, amicitia, ira, atque miſericordia vacuos eſſe decet. nam animus haud facile verum prouidet vbi illa officiunt. Ergo aut ſecundum Ciceronis tractatum hoc dixit: aut quod abſolutius eſt, intelligamus ideo ruſticum paupertatem non dolere, quòd eam malum eſſe non credit, ſed munus deorum. Lucanus de paupertate, Et munera nondum intellecta deum. Eſt & aliud quod poſſumus accipere, ideo ruſticum nec bonis nec malis alienis moueri, quia eius non intereſt. quippe qui ab vrbibus eſt remotus. ⸿ Ferrea iura.) Dura, inexorabilia, imutabilia. ⸿ Inſanumq́; forum.) Litigioſum. ⸿ Populi tabularia.) Vbi actus publici continentur. Significat autem templum Saturni, in quo & ærarium fuerat, & vbi reponebantur acta quæ ſuſceptis liberis faciebant parentes. Iuuenalis, Tollis enim, & titulis actorũ aſpergere gaudes Argumenta viri.

MANCINELLVS.

⸿ Rerum cognoſcere cauſas.) Commentator li. j. Phyſicorũ ait. Sciẽtiarũ quędam eſt perfecta, & illa eſt quę fit per cauſam, quędam imperfecta, & illa eſt, quæ eſt ſine cauſa. ⸿ Atq́; metus oĩs.) Cice. lib. iij. officiorum ſcrib. Magnitudinis animi, & fortitudinis proprium eſſe, nil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare, & paulo inferius inquit, fortitudinem eſſe dolorum, laborumq́; cõtẽptionem. ⸿ Inexorabile fatum.) i. ex fato venientia. De fato autem latius Eclo. iiij. videto. itẽ Maro li. vj. inquit, Deſine fata deum flecti ſperare precando. ⸿ Acherõtis auari ſtrepitum.) hoc eſt ipſam mortem, Qua mediante animæ immortalitas acquiritur, vt Cice. ait. ſtrepitum aũt dixit propter animarum omnium illuc tendentium tumultum, Vnde poeta lib. vj. de hac eadẽ re ait. Æneas miratus. n. motusq́; tumultu. Dic ait ò virgo, quid vult concurſus ad amnem. Quidve petunt animę? vel ſtrepitum dixit. Quoniam ibidem de Acherõte inferno fluuio inquit. Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta, Tranſportare prius ꝙ̃ ſedibus oſſa quierint. ⸿ Acherõtis.) eſt Acheron fluuius in Calabria in peninſula quadam iuxta Conſentiam, à quo oppidani Acherontini, vt Pli. lib. iii. ſcrib. Poetæ vero dicunt eſſe fluuium in inferno cœno turbidum, & æſtuantem. Strab. autem li. viij. docet. Quam acheron amnis; fluens per Gylum vrbem achaiæ Alphæum intrat, Acherontiq́; propter inferni proprietatem inditum eſt vocabulum, quoniam ea in ora Cereris & Proſerpinæ ac Plutonis templa magno in honore ſunt. ⸿ Auari.) nãm inquit Ouid. Serius aut citius ſedem properamus ad vnam, omnis enim Acheron cymba recipit in altera ripa, nec ſatiatur vnq̃; nã omnes auet. ⸿ Deos agreſtes.) dę ijs li. j. Geor. late iam dictum eſt: quorum etiam hic aliquos poeta nominat. ⸿ Nouit.) ille deos nouit agreſtes, q optimus eſt, hi fortunati haberi poſſunt. ⸿ Sorores.) Inter ſeipſas. ſ. populi faſces, duodecim erant lictores. i. miniſtri: qui cum faſcibus virgarum. ſecurim cuiq́; conſulum pręferebat. Vtq́; conſulũ inſignia erant duodecim faſces, ita prætorum ac præſidum ſex tantum. Lictor aũt à ligando, dictus. ꝙ cum magiſtratus populi Romani virgis quẽpiã verberari iuſſiſſent, crura eius, & manus ligari vincirique à viatore ſolita ſunt, Iſq́; qui ex collegio viatorũ officium ligandi haberet lictor ſit appellatus, ita Valgius dixit de lictore, vt refert Gel. lib. xvij. cap. iij. Tyro aũt Ciceronis libertus lictorem, vel à Licio dictum ſcripſit. Licio enim tranſuerſo, qui magiſtratibus præminiſtrabant cincti erant. vt inquit author idem Gellius. Populi ait, quoniam in quem populi ſuffragia, conſularibus, habitis comitijs auſpicijsq́; rite peractis, cõcurrebant, is erat conſul deſignatus. ⸿ Purpura regum.) Trabeã intelligit, erat enim toga ex purpura, & albo. Virgi. lib. vij. de Pico rege, Paruaq́; ſedebat, ſuccinctus trabea. ⸿ Flexit.) mouit, ſollicitauit. ⸿ Infidos.) alter enim alteri ſubegit. ⸿ Diſcordia.) auaritiam intelligit. ⸿ Coniurato.) actiue dixit, non paſſiue, vt ille docet. Coniurato autem, quoniam eius populi omnes quodãmodo in Romanos coniurauerant, vt Daci, Sarmatæ, Germani, cõcitare autem, & conſpirare fere in malum accipiuntur, quoties in patriam aut in principem coniuratio fit atq́; conſpiratio. Coniuratio ſemper in alterius perniciem graſſari ſolet. ⸿ Dacus.) diuiduntur Daci à Germanis Danubio, vt ſcribit Tacitus, Lucius Florus inquit, quod Daci montibus inhærent quotiesq́; concretus gelu Danubius iunxerat ripas, diſcurrere ſolebant, & vicina populari. Viſum eſt Cæſari Auguſto gentẽ aditu difficillimam ſubmouere. Miſſo igitur Lentulo vltro vlteriorem repulit ripam, circa præſidia conſtituit, ſic tunc Dacia non victa, ſummota atq́; dilata eſt, Sarmatas quoq́; per eundem Lentulum Danubio ꝓhibuit, quibus tanta barbaries eſt, vt pacem nõ intelligãt. Germania quoq́; magis turpiter amiſſa, ꝙ̃ glorioſe acquiſita. Hęc ex floro. Trãquillus vero ſcribit Auguſtũ Germanos vltra albim ſummouiſſe, ex quibus ſueuos, & Sycambros dedẽtes ſe traduxit in Galliã. ⸿ Iſtro.) Iſter vt Stra. ait li. ix. oritur ab extremis Germaniæ partibus, ſuperiores aũt fluminis ptes in fontes verſus, vſq́; ad ꝑcipites eius decurſus, quos cataractas noĩant. Danubium vocãt ꝙ̃ maxime per Dacorũ agrũ delabunt. Alias vero inferiores vſq́; in pontũ per Getas, Iſtrũ vocitant. Cęterũ idẽ Dacorum, & Getarũ ſermo eſt. ⸿ Ferrea iura.) dura, firma, immobilia. ⸿ Inſanum.) clamoſum. ⸿ Forum.) locus dicitur in quo iudicia ferri ſolent, vt ſcri. Feſtus. ⸿ Tabularia.) loca vbi tabulæ. i. ſcripta publica, & literę ponuntur gręci grãmatophylacia appellant.

Acherõ
Acherõtini.
Lictor vñ dict°
Purpura.
Cõiurare.
Conſpirare.
Iſter.
Danubius.
Forum,
Tabularia.

ASCENSIVS.

⸿ Felix qui &c.) Sicut primũ muſis vacare optauit deinde agriculturæ ita docet primam felicitatem quæ quidem in terris contingere poteſt, in muſis ac philoſophia conſiſtere, proxima in re ruſtica. ⸿ Ordo eſt. Felix ſup. eſt qui potuit cognoſcere cauſas rerum per quas muſas & philoſophiam deprehẽdimus. atq́; qui. ſ. ſubiecit pedibus omnis metus, & i. etiam fatum inexorabile. i. neceſſitatem moriendi, is profecto felix eſt qui vere cum apoſtolo dicere põt. Cupio diſſolui & eſſe cũ Chriſto, & qui ſubiecit pedibus ſtrepitũ Acherontis. i. fluuij aut principis infernalis, auari, quia oium auidi, Nã ſerius aut citius ſedẽ properamus in vnam, hoc eſt oẽs deſcendimus in mortẽ, ſi non oẽs in infernũ, oẽsq́; in Acherõta, qui ſine lęticia dicitur fluuius, dum mortis guſtamus amara, ſed felix cuius tam munda & purgata eſt per philoſophiã ſm illos & ſm nos per gratiam vita, vt nec inferorum concutiatur metu. Fortunatus, ſup. eſt. i. beatus. (Nam fortunare in bonã partem accipitur) & i. etiam ille qui nouit. ſ. per experiẽtiã, deos agreſtes. i. agreſtium deorum munera, hoc eſt, qui intelligit & cognoſcit quantũ boni habeat agricolarum parſimonia, atq́; continentia, non. n. omnia quę bona ſunt, cõtinuo ab omnibus intelliguntur qui ea vident, vnde de paupertate Luc. Et munera nondum, Intellecta deũ. Qui inq́; nouit, pana deũ paſtorum, & ſyluanum ſenẽ, deũ. ſ. ſyluarum & nymphas. ſ. montiũ, fontium, fluminum, aut ſyluarum ſorores. ſ. inter ſe. Ideo aũt fortunatus eſt qa faſces populi. i. quos per populũ in populũ ferunt magiſtratus, aut honores populares, non ſupp. flexerunt illum. ſ. qui deos agreſtes nouit, & purpura regũ. ſ. indumentum, non flexit. i. ſollicitauit aut attraxit & inclinauit ad ſe illum. i. animũ illius, & diſcordia. ſ. ex auaritia, aut ambitione nata agitãs. i. vexans fratres infidos. i. inique ſua diſtribuẽtes, vt qui nec partem poſuere ſuis, quæ plurima turba eſt, aut dacus populus à germanis Danubio diuiſus deſcendens ab Iſtro cõiurato. i. ab accolis Iſtri, vt dacis, getis, germanis in romanos conſpirantibus, & cõiuratis. i. timor illorũ, non flexit ſupp. Et res Romanæ & regna peritura. ſ. inquit Ser. Barbarorum quaſi Romana peritura nõ ſint, cum dicturus ſit Iuppiter in primo Æneid. de Romanis. His ergo nec metas rerũ nec tẽpora pono. Imperium ſine fine dedi, ſed diuus Auguſtinus vt ad dictum locum primi Ænei. dicemus. Hunc locũ atq́; illũ de verbis domini Ser. xxix. argutius capit dicens ex perſona poetę dictũ eẽ regna peritura & ex perſona Iouis, quaſi fallacis numinis.

numinis. Imperium ſine fine dedi. Nõ abſurdũ tñ eſſet ꝓ ſententia poetę dicere, & quę res Romanę.i.adminiſtrationes reꝝ quas Romani poſſidẽt, & regna.ſ.barbaroꝝ peritura.i.à Romanis ſubigẽda & ad Romanũ imperiũ transferẽda ſup.non flexerunt. Alij enim laborãt res partas poſſidere, alij vt poſſideãt parere. Nec ille.ſ.agricola q nouit deos agreſtes aut doluit miſerans inopẽ.i. miſeratus quidẽ eſt inopẽ, ſed non cum dolore.i.animi cruciatu, ita vt paupertatem tanq̃ rem malam miſere metuat, cũ ſit paucis contentus, aut inuidit habenti, hoc eſt medium, in affectionibus tenuit, ita vt neq; turpiter crucietur viſis miſerijs neq; inuidet viſis aliorum diuitijs, ſed ſupp. carpſit fructus quos rami tulere ſua ſponte, quos ipſa rura tulere volẽtia.i.nõ coacta & quia illis contentus erat non doluit miſeratus inopem, quia paupertatem non putauit eſſe malum, & eſt altera expoſitio Seruij, nec vidit rura ferrea.i.dura & inflexibilia, nec forum.ſ.iudiciale inſanũ i.litigioſum, aut tabularia.i.loca vbi tabulæ.i.inſtrumenta hoc eſt literæ publicæ ponuntur, vnde dicit populi.i.quæ ſunt de rebus populi, hoc eſt de rebus publicis.

PIERIVS.

¶ Atq; metus omnis & inexorabile fatũ. Subiecit pedibus.) In Ro.co.legitur, ineluctabile fatum, quod & alibi poſitum à Virg. magis tamen eruditi probant, quod varium eſt ad fertilioris facundiæ copiam.

SERVIVS.

¶ Cæca freta.) Subito in tempeſtatem ſurgentia. ¶ Penetrant aulas & limina regum.) Profitentur ſatellitium. Limina autem ait interiorem familiaritatem. Sic Turnus, Stirpẽ admiſceri Phrygiam, ſe limine pelli. ¶ Petit excidijs vrbem.) Incertum alienam, an ſuam. ¶ Gemma bibat.) Gemmeo poculo, non gemmato. ¶ Sarrano dormiat oſtro.) Tyria purpura. quæ enim nunc Tyros dicitur, olim Sarra vocabatur, à piſce quodam, qui illic abundat: quem lingua ſua ſar appellant. Iuuenalis, Aut pictę ſarrana ferentem Ex humeris aulæa togæ. ¶ Hic ſtupet attonitus roſtris.) ſ. vt concionetur. ¶ Per cuneos (geminatus enim plebiſq; patrumq;) Corripuit.) Ordo eſt. Corripuit enim hunc geminatus per cuneos plauſus & plebis & patrum. ¶ Exilioq; domos.) Volũtario.ſ.propter auaritiã. ¶ Alio ſub ſole.) Sub alio climate.

Sollicitant alij remis freta cæca: ruuntq́;
In ferrum: penetrant aulas, & limina regum.
Hic petit excidijs vrbem, miſeroſq́; penates:
Vt gemma bibat: & Sarrano dormiat oſtro.
Condit opes alius: defoſſoq́; incubat auro:
Hic ſtupet attonitus roſtris: hunc plauſus hiantem
Per cuneos (geminatus enim plebiſq́;, patrumq́;)
Corripuit: gaudent perfuſi ſanguine fratrum:
Exilioq́; domos, & dulcia limina mutant:
Atq; alio patriam quærunt ſub ſole iacentem.

mouit, ſollicitauit, & plebis, & patrum, plauſus enim certe, ſed vacat potius ꝑ cuneos geminatus.i.ſępe redditus, nõ enim ſemel tantũmodo plaudebat, ſed iteratis vicibus. Potes etiam exponere hiãtem.i. honoris cupidum, & referre ad graues viros, qui in theatris cum plauſu excipiebantur ignaui, cũ ſibilis. ¶ Cuneos.) conſeſſus. ¶ Gaudent.) alij ſcilicet. ¶ Exilio.) parricidijs enĩ exulare coguntur. ¶ Sub alio ſole.) ſub alia regione.

PROBVS.

Sarra. ¶ Vt gemma bibat, & Sarrano dormiat oſtro.) Tyriam purpuram vult intelligi Sarranum oſtrum. Tyrum autem Sarram appellatam Home. docet, quem etiam Ennius ſequitur, cum dicit Pœnos Sarra oriundos.

MANCINELLVS.

¶ Cæca freta.) latentia, momento enim vertuntur: cum tranquilla eſſe videatur. ¶ Penetrant aulas.) varia vrbanorum vota, indicat, aliqui enim auaritia ducti nauigant, aliqui faſtu colunt
Aula. regia tecta, aliqui militiam, &c. ¶ Aula.) aula græce latine atriũ.
Aulos. Aulos vero tibia. ¶ Limina.) interiora ſcilicet. ¶ Penates.) do
Géma. mos. vt gemma bibat. Martia. etiam ait. Gemmatum ſythicis, vt luceat ignibus aurum. Ah quoties digitos exuit iſte calix. Iuue. ſat. v. Transfert ad pocula gemmas, Plin. Nec hoc fuit ſatis, tuba gemmarum potamus. & ſmaragdis teximus calices. Gemmæ autem præcioſi lapides dicuntur, vt aiunt quod inſtar gummi
Sarra. luceant. ¶ Sarrano oſtro.) Ideſt tyria purpura. Tyrus enim ſarra
Tyrus. quãdoq; dicta eſt, vt Homerus docet quem etiam Ennius ſequitur authorem cum dicit Pœnos ſarra oriundos, vt ſcribit Probus, Tyri autem nobilitas omnis conchylio atque purpura conſtat, vt Plin. lib. v. cap. xx. inquit. Strabo autem lib. xvj. ait, quòd poſt ſydonem maxima, atq; antiquiſſima phœnicum eſt Tyrus, quæ tota inſula eſt continenti tamen aggere coniungitur quem Alexander in obſidione congeſſit, apud Tyrum purpurarum piſcatus, hinc Tyria purpura optima omnium perhibetur. Diſtat Tyrus à Sydone non pluſq̃ ducentis ſtadijs Poſt Tyrum eſt antiqua Tyrus triginta diſtans ſtadijs. ¶ Oſtro.) purpura. ex oſtreis
Roſtra. enim piſcibus etiam tingitur de quibus lib. j. Georgi. ¶ Roſtris.) erant Roſtra in foro locus ad palatinas radices. Vnde ad populum loqui plurimum conſueuerant, & à roſtris nauiũ ſic quoq; cognominata, ait enim Liuius, Naues antiatum partim in naualia ſubductæ: partim incenſæ, roſtriſq; earum ſuggeſtum in foro extructum adornari placuit. ¶ Hiantem.) anhelantem certaminis labore, & palma. Eſt autem ordo hunc hiantem corripuit.i. mouit,

ASCENSIVS.

¶ Sollicitant alij remis freta.) Vt plenius ruſticorum quietẽ & continentiam laudet inuehitur in aliorum commotiones & luxum dicens. Alij.ſ. vrbani rerum & honorum plus quàm ſat eſt cupidi: ſollicitant remis freta cæca.i. occulta & latentia, & ruunt, ideſt præcipites currunt in ferrum, ideſt in arma, & penetrant aulas, ideſt theatra aut regias & limina regum, ideſt fiunt aulici vt fauore regum emergant, ideſt quiuis eorum petit, ideſt adoritur vrbem inſidijs.i. per inſidias affectat gubernacula vrbis & petit miſeros penates, ideſt domeſticos deos aut optima quæq; miſerorum & penitiſſime cuſtodita ab eis, vt bibat gẽma, ideſt aut poculo gemmato, aut (quod plus eſſet) gemmeo, & vt dormiat oſtro ſarrano.i. purpura tyria nã tyros olim ſarra dicta eſt, ea aũt purpura pręſtat cęteris cum ſit dibapha.i. bis tincta, ſcilicet vt habeat, lectũ coopertum purpura tyria aut tapetis purpureis, alius condit, ideſt abſcondit opes & incubat auro defoſſo.i. incubando inuoluit ſe in aurum quod prius infoſſum vt nunc conſpiciat defodit, vnde Hora. ſermone primo cõgeſtis vndiq; ſaccis, indormis inhians, & tanq̃ parcere ſacris Cogeris aut pictis tanq̃ gaudere tabellis. hic attonitus, ideſt ſtupefactus & raptus admiratione indigna, ſtupet roſtris, ideſt magiſtratibus pro roſtris gerendis. Plauſus corripit, ideſt totum ad ſe rapuit, hunc.i. alium, hiantem.i. auiditate gloriæ captum, ita vt more canis ſitibũdæ vix os occludere poſſet, corripuit dico per cuneos, ideſt populorũ recęptacula, enim pro, quia geminatus, quaſi dicat nec id mirum, quia geminatus (& eſt faceta irriſio, ſicut illa Horatij in Tygillũ Mœſtum, ac ſollicitum eſt cantoris morte Tygilli. Quippe benignus erat.) plebis & patrum, qui ſcilicet magnus & multum appetendus videtur. Alij ſup. gaudẽt perfuſi.i. quando perfuſi ſunt ſanguine fratrum & mutant domos.ſ. paternas & limina dulcia, ideſt quę merito dulcia ſint, exilio.i. pro dulcibus domibus exulant vltro vt.ſ. diuitias acquirant aut poſt effuſionem ſanguinis fraterni, vt ſcelerati voti compotes fiant, & quærunt patriam iacentem ſub alio ſole.i. ſub alio climate, ſed fœcundius dicit ſole. Nã ſi in diuerſo climate eſſet idem ſol.i. idem reſpectus & eadem influentia ſolis leuior eſſet mutatio loci, quàm vbi alius, eſt ſol.i. diuerſus influxus eius.

PIERIVS.

¶ Hunc plauſus hiantem, per cuneos (gèminatur enim plebiſq;, patrumq;) corripuit.) Romanus codex, Mediceus, Longobardicus, & pleriq; alij, geminatus, legunt, quod etiam approbatur à Seruio.

SERVIVS.

¶ Hinc anni labor.) Ex agricultura habet totius anni ſubſtantiam. ¶ Hinc patriam.) Donatus villam intelligit, non re vera patriam. ¶ Meritoſq; iuuencos.) Sui conſortes laboris.

Agricola incuruo terram dimouit aratro.
Hinc anni labor: hinc patriam, paruoſq́; nepotes
Suſtinet: hinc armenta boum, meritoſq́; iuuencos.
Nec requies, quin aut pomis exuberet annus,

¶ Nec requies.) Ideſt nunq̃ põt ruſticus omni parte deſtitui. ¶ Cerealis mergite culmi.) Manipulos ſpicarũ mergites dicimus. ¶ Sicyonia bacca trapetis.) Oliua, à ciuitate Laconię Sicyone, vbi abũdãt olea.

Aut fœtu pecorum,aut cerealis mergite culmi:
Prouentuq́ꝫ oneret ſulcos:atq́ꝫ horrea vincat.
Venit hyems:teritur Sicyonia bacca trapetis:
Glande ſues læti redeunt,dant arbuta ſyluæ:
Et varios ponit fœtus autumnus:& alte
Mitis in apricis coquitur vindemia ſaxis.
Interea pendent dulces circum oſcula nati:
Caſta pudicitiam ſeruat domus:vbera vaccæ
Lactea demittunt:pingueſq́ꝫ in gramine læto,
Inter ſe aduerſis luctantur cornibus hœdi.
Ipſe dies agitat feſtos:fuſuſq́ꝫ per herbam
Ignis vbi in medio:& focij cratera coronant:
Te libans Lenæe vocat:pecoriſq́ꝫ magiſtris
Velocis iaculi certamina ponit in vlmo:
Corporaq́ꝫ agreſti nudat prædura palæſtra.

olea. Trapetis autem, molis oliuaribus. Et declinatur trapetū ſicut templum. Terentianus, Quos ſuper inſidens trapetos ſigna gyris temperat, Quod metrum aptum eſt oliuam terētibus. ꝶ Arbuta.) Poma ſylueſtria. ꝶ Pendent circum oſcula nati.) Contra illud, Exilioq́ꝫ domos & dulcia limina mutant. ꝶ Caſta pudicitiam ſeruat domus. Non vt in vrbibus impudica. ꝶ Ipſe dies agitat.) Suſpendendū: & ſic inferendū feſtos. nā hoc dicit, oēs dies ſic habet vt feſtos putes. Alij dicunt, feſtos dies cū religiōe cōcelebrāt. ꝶ Agreſti palęſtra.) Ruſtica luctatiōe. Palæſtra autem dicta eſt vel ἀπὸ τῆς πάλης .i. à luctatione: vel ἀπὸ τοῦ πάλλειν, hoc eſt à motu vrnæ. nam ducti ſorte luctantur.

PROBVS.

¶ Teritur ſicyonia bacca trapetis.) ſicyoniam baccam oliuam dicit Trapetum torcular eſt olei.

MANCINELLVS.

¶ Hinc.) ex agricultura eſt anni labor, hoc eſt opera totius anni, toto ſiquidem anno pro ſegete laborandum eſt. Vnde & Oui. lib. j. met. ait. Sternunť ſegetes, & deplorata colonis Vota iacent, longiq́ꝫ ꝑit labor irritus anni. Hinc, ex agricultura, & labore totius anni. ꝶ Patriā, villā. Armēta boū meritoſq́ꝫ iuuēcos.) Varro. lib. ij. ait. In bubulo genere ætatis, gradus dicunť quatuor, prima vitulorū, ſecunda iuuencorū, tertia boum nouellorū, q̄rta vetulorū. ꝶ Meritos.) erga agricolā ipſum, iuuencus. n. dicit, vt Varro docet, ab iuuādo, qa iam ad agrū colendū iuuare poſſit. Suſtinet aūt armenta boum, & iuuencos ex agricultura ſerēdo eruū, viciam, medicam, & ſimilia. ꝶ Nec requies.) ſ. agricolæ. ꝶ Quin.) i. vt annus, aut pomis exuberet. Aut fœtu pecorū, &c. q ſenſus aliqualiter ēt cōueniret, ꝓpter verba Theophraſti iamiā ſequētia. Quod aūt qn̄ pro vt aliqn̄ exponatur, Gel. ēt li. xvj. c. xiij. edocet. Sed vt pro nō apud Maro. li. iij. ibi. Hic tibi ne qua moræ fuerint diſpendia tanti, Quin vatē inſanā aſpicias. ꝶ Cerealis mer. cul.) manipulo tritici calami. ꝶ Prouentuq́ꝫ oneret ſulcos.) Theophra. li. viij. inqt ad incrementū alimentumq́ꝫ plurimū quidē coeli tēperies, atq́ꝫ in totū anni conditio iuuat imbribus. n. ſerenitatē opportune ſecutis, oīa feracia, permultiſq́ꝫ fœcūda reddunť, quāobrē nō perperā ꝓuerbio dicitur. ꝶ Annus.) fructificat, nō tellus, vincat, rumpat. Idē li. j. Geor. Ruperunt horrea meſſes. ꝶ Sicyonia bacca.) oliuā dicit, vt ēt Probus ait. Sicyon aūt teſte Pli. li. iiij. Achaiæ oppidū fuit, vtq́ꝫ Stra. li. viij. inqt, maximā agri Corinthi partem Sicyoni poſſeſſam occupauere, pręterq́ꝫ agrū Sicyonū Aſopus perfluit. ꝶ Trapetis.) molis olearijs, trapeta aūt à terendo dicta, niſi gręcū eſt, id Varro docet. Cato aūt. ca. cxlv. Trapetos. ait Var. li. j. c. lv. Trapetas. ꝶ Autūnus:) dictus, ꝙ tunc maxime augeātur hoīum opes coactis agrorū fructibus, author Feſtus. ꝶ Apricis.) ſoli expoſitis, quaſi aphricis. i. ſine frigore, phrice. n. frigoris horror dicit. ꝶ Caſta pudicitiā.) Iuue. in ſat. vj. ait. Iāq́ꝫ eadem, ſummis pariter minimiſq́ꝫ libido. Nec melior pedibus ſilicē quę cōterit atrū, Quā q̄ lōgorū vehitur ceruice ſyrorū. Ipſe agricola. ſ. Agitat, ſępe agit, & celebrat. ꝶ Te libans.) legitur ēt in antiqs delibans. ꝶ Lenęe.) videto li. ij. Geor. in principio. ꝶ Magiſtris.) paſtoribus, magiſtrare. n. eſt moderari, vt docet Feſtus. i. regere, & gubernare Palæſtræ ludus, & locus dicit, pale lucta, palæo luctor. Palęſtrion locus, vbi palæſtra exercet, palęſtes luctator palęſma lucta, certamen. palæſtræ autem repertor Mercurius fuit, vt ſcri. Diodo. li. j. quod Hora. li. j. ode. x. etiam aſſerit.

Quin.

Trapeta

Autūn°.

Magiſtrare.

Palęſtra

ASCENSIVS.

¶ Agricolas incuruo ter. &c. docet agricolam non ocioſum eſſe neceſſitate ſed lōge lętioribus exercitationibus teneri. Quia vbi ſup. ſeu poſtq̄ agricola dimouit. i. cū non in aduerſas partes mouit &

uit & diſcidit, terrā aratro incuruo. i. poſtq̄ arauit & coluit vt decet terrā, hinc. i. ex hac re, hoc eſt ex agricultura eſt labor anni. i. toto anno nō diſtinetur alio labore q̄ q in agros ſit aut ad agrum quodāmodo pertineat, & ſuſtinet hinc. i. ex hac re, patriā: quia oēs viuunt ex agricultura: fuerūtq́ꝫ agricolæ ſępe bellis gerendis optimi & ſuſtinet. i. ſuſtētat & educat hinc paruos nepotes. i. liberorū ſuorū liberos, & ſuſtinet hinc armenta, & iuuēcos meritos. i. boues aratorios, q meruerunt ex fructu, quē pepererunt labore ſuo ſuſtētari, nec requies. i. intermiſſio. vlla ſup. eſt, quin. i. quo minus, hoc eſt vt non. vt ſit nunq̄ eſt, quin annus exuberet. i. valde vber & fœcundus ſit. aut pomis, aut fœtu pecorum, aut mergite. i. manipulo, culmi. i. calami, cerealis. i. frumentacei à Cerere inuenti, & qn annus oneret ſulcos prouentu. i. frugibus abunde prouenientibus, aut vincat. i. ſuperet horrea, quod plus eſt q̄ ſi horrea rumpat. Nam vincere horrea dicuntur fruges, cum tot ſunt, vt nulla ſit ſpes in horrea poſſe ingeri, ſed in agro reponuntur, rumpi aūt cum paulo ampliores quam capere poſſent horrea, ſint, ita vt vi ingerantur. Manci. exponit, quin pro vt, ac ſi dicat, nec requies eſt, ſup. agricolæ. i. nūq̄ ceſſat, quin. i. vt annus ante exuberet &c. non eſt legendum exuperet, propter ſyllabam ſecūdam quę corriperetur, ſed meo iudicio melior ſenſus eſt: vt dicamus agricolæ quidem requiem eſſe: quāuis prius dictum ſit. redit agricolis labor actus in orbem: nam & nunc dixit, At ſecura quies, & neſcia fallere vita, ſaltem in animo ſed non anno ita vt intermittente agricola parumper operas ſuas annus non intermittat ꝓuentus. Nam ſententiæ accipiendæ ſunt pro locis: quomodo autem agriculturam laudet ſi dicat agricolæ nullam eſſe requiem niſi dicamus non eſſe requiem in colligendis quāq̄ ſit pariendis fructibus & frugibus. Venit hyems. i. vbi hyems venit. i. iam acceſſit (eſt enim præteriti temporis) bacca ſicyonia. i. oliua quæ naſcit plurima ad ſicyona achaiæ oppidum. teritur, ideſt premitur trapetis. i. molis oliuarijs, & ſues. i. porci redeunt lætiā. pingues glāde, quā. ſ. ſub quercubus rimati ſunt, ſyluę dant arbuta. i. fructus arborum, & autumnus ponit varios fœtus. is enim pomifer ac vinifer dicitur, & vindemia mitis. i. botrus aut vua vindemianda, coquitur alte in ſaxis apricis. i. ſoli expoſitis. Interea. ſ. dū foris naſcuntur fructus, & fruges: dulces nati pendent circum vbera. ſ. matrum, & domus. i. familia, & præcipue coniux caſta: ſeruat pudicitiā, vaccæ demittunt. i. deorſum mittunt iam diſtenta vbera lactea. i. lactis plena quaſi lactoſa, ſed id quia inſuetius. vitauit. & hœdi pingues luctanť inter ſe cornibus aduerſis. i. ex aduerſo obiectis in gramine læto. i. pingui. Ipſe. ſ. paterfamilias & ꝑnceps domus agricola, agitat dies feſtos, & fuſus. i. ꝓſtratus & recubans per herbā. i. pratum herboſum. vbi eſt. ſ. in medio ignis ad ſacrificium. ſ. cremandum, & vbi focij. ſ. laboris coronāt cratera. i. poculum magnum ampliter poturi: ò Lenęe. i. ò Bacche, ipſe libans. i. ſacrificans, vocat. i. inuocat te, & ponit magiſtris pecoris i. ꝑmis paſtoribus certamina iaculi velocis. i. ſagittarum hoc eſt ſignum quod ſagittis certatim deijciant in vlmo i. alta quauis arbore. Et. ſ. focij nudant corpora prædura. ſ. ſole & vento indurata palęſtra. i. luctatione agreſti. i. rudium & agreſtium, ſi legendum eſt palæſtræ dic palæſtræ. i. ad palæſtram.

PIERIVS.

¶ Interea pendent dulces circum oſcula nati.) Oēs antiqui codices hoc ordine legunt, Interea dulces pendent. In aliquot ēt codicibus ex antiquioribus. Obſcula, quia grāmatici oſculū, quod ob os petatur, dictum volunt. Sed enim ea dura nimis eſt enunciatio. ꝶ Corporaq́ꝫ agreſti nudat ꝑdura palæſtra.) In Ro. codi. In Mediceo, & antiquiſſimis, alijs. Nudant, numero multitudinis legitur.

Hanc olim veteres vitam coluere Sabini:
Hanc Remus, & frater: ſic fortis Etruria creuit:
Scilicet & rerum facta eſt pulcherrima Roma:

SERVIVS.

¶ Sic fortis Hetruria creuit.) Secundū hiſtoriā. nam cōſtat, Tuſcos vſq́ꝫ ad fretum Siculū omnia poſſediſſe. ꝶ Ante etiā ſceptrum

ſceptrum Dictęi regis. Anteq̄ regnaret Iuppiter, qui eſt in Dictęo monte Cretenſi nutritus. ꝶ Impia quàm cæſis gens eſt epulata iuuencis.) Arati eſt

Septem'q; vna ſibi muro circundedit arces.
Ante etiam ſceptrum Dictæi regis:& ante
Impia quàm cæſis gens eſt epulata iuuencis:
Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.
Necdum etiam audierant inflari claſſica:necdum
Impoſitos duris crepitare incudibus enſes.
Sed nos immenſum ſpatijs confecimus æquor:
Et iam tempus equum fumantia ſoluere colla.

hoc q dicit ꝙ maiores bouem comeſſe nefas putabát. ⸿ Necdũ impoſitos duris.) Iuuenalis, Neſcierant primi gladios excudere fabri. ⸿ Et iam tẽpus equũ fumãtia ſoluere colla.) Allegoricȇs hoc dicit. Debemus fatigato ingenio pcere, & facere finẽ carmini. Sane nõ ẽ cõparatio, ſed tranſlatio: ſicut & in pmi fine diximus. Et plerigs volunt ideo eum dixiſſe hoc loco carmini Georgico finẽ ſe eſſe facturum, ꝙ duo ſequentes libri, paſtorales ſunt, non Georgici, vt etiam in prima huius carminis parte memorauimus.

PROBVS.

¶ Dictęo regi.) Ioui à Dicte mõte Cretę, i quo educatus credit̃.

MANCINELLVS.

¶ Hanc vitã.) ruſticã, & agreſtem, de qua latius, vbi de laudibus
Sabini. agriculturę. ⸿ Sabini veteres.) Sabini, vt qdã exiſtimauẽre ab religione, & deoꝝ cultu Seuini appellati. Velinos accolũt lacus roſidis collibus. Nã amnis exhaurit illos ſulphureis aquis. Infra ſabinos Latiũ eſt, ab latere Picenũ, à tergo Vmbria apẽninus iugis ſabinos vtrinq; vallãtibus. Pli. li. iij. c. xiij. Sabinoꝝ aũt ager egregie oliuetis, & vinetis præditus eſt. Glandes'q; paſſim producit, maxime gregibus, & armẽtis ſtudent. Eſt aũt gens antiquiſſima,
Etruria. de qua Stra. li. v. Hęc & plura. ⸿ Etruria. Pli. li. iij. c. vj. doct quod primũ Etrurię oppidũ. Luna portu nobile. Colonia luna à mari recedens, propiorq; Piſa, Etrurię aũt fines ad Tybridis ripam, vt
Septimou. ait. Strab. extenſi ſunt. ⸿ Septẽ arces.) Roma. n. ſeptẽ amplexa eſt mõtes, Capitolinũ, Auentinum, Cælium, Exquilinũ, Viminalẽ, Quirinalem, Palatinũ, Horum aũt etymologiã Varro ſcribit docetq; ẽt quod dies ſeptimontiũ noiatus eſt ab his ſeptẽ mõtibus in quibus ſita eſt. ⸿ Dictęi regis.) i. Iouis, cuius templũ erat in Dicte monte Cretæ, qui mons ab Ida ad orientẽ ſolem mille abeſt ſtadiis. vt Stra. li. x. ſcrib. In eo monte Iuppiter educatus credit̃, vt ait Probus. Id aũt Maro quoq; li. iiij. Geor. aſſeruit, dicẽs. Dictęo cœli regẽ pauere ſub antro. Succeſſit demũ Saturno Iuppi-
Dictęi. ter argenteo ſęculo. ⸿ Ante.) ante Epanalepſis figura. i. replicatio.
Boues. ⸿ Impia gens.) Varro li. ij. c. v. ait de boue loquens. Hic ſocius hominum in ruſtico opere, & cęteris miniſter ab eo antiq manus ita abſtinere voluerũt vt capite ſanxerint, ſi qs occidiſſet, Pli. aũt lib. vij. docet, quod aĩal occidit, primus Hyperbius Martis filius, Prometheus, bouẽ. ⸿ Aureus.) Saturnus, q aurea ætate regnauit in Latio, vt ſupra ẽt patuit latius, agriculturã'q; ibidem edocuit, de quo Maro lib. viij. ſic. Primus ab ętthereis venit Saturnus, ab oris, Arma Iouis fugiẽs &c. Tu reliq̃ illic videto, aliqua ẽt dixi-
Claſſica mus Eclo. iiij. & Eclo. vj. q̃ huc quoq; conueniũt. ⸿ Claſſica.) tubarũ ſonitus inde nominatur, quia claſſes equitũ ordines vocãt, qui maxime, vtuntur tubis Priſc. author. Tubę ẽt claſſica appellantur, vt hic inflari claſſica. Oui. quoq; li. j. met. ait de aureo ſęculo, Nõ tuba directi, nõ ęris cornua flexi, Non galeę, nõ enſis erat ſine militis vſu, Mollia ſecurę peragebãt ocia gẽtes, Confecimus æquor. i. abſoluimus imẽſam materiã, Eſt. n. Metaphora. i. trãſlatio à currẽtibus equis ad ſuum ſcribendi tenorẽ Fab. li. vij. oſtẽdit eſſe cum tranſlatione Allegoriam. i. inuerſionẽ, vt aliud verbis aliud ſenſu oſtendat. Erit autem ſenſus quæ tractanda fuerãt, explicauimus. iam congruum eſt, carmen finire.

ASCENSIVS.

¶ Hanc olim Veteres vitã coluere ſabini. Laudat agriculturã ab antiquitate, & veterũ authoritate, oium. n. conſenſu vetuſtiſſimi mores approbatiſſimi ſunt: vñ Phauorinus apud A. Gel. li. j. c. x. Viue moribus pteritis, loquere verbis pſentibus. ¶ Ordo eſt. veteres ſabini. i. populi illi Italię ſane antiq. coluere olim hãc vitã. ſ. ruſticanã & Remus, & frater. ſ. Romulus, coluere hãc vitã pręcipue paſtoralẽ, & Etruria fortis creuit ſic. i. p agriculturã. ſ. ideſt, ſcire licet qd agricultura põt, qa & i. ẽt Roma pulcherrima facta eſt. i. ſic i. per agricolas, & paſtorales. aut Roma facta eſt. i. euaſit ſic. i. per agriculturã pulcherrima rerũ, qa agricolę multum decoris ac roboris attulerũt rebus Romanis, q; p & Roma circũdedit ſic &c. aut q̃. ſ. Roma circundedit vna ſibi. i. ad decus, & ornatũ ſuũ ſeptẽ arces. i. colles, muro. ſ. vno: hoc eſt vnis mœnibus. Saturnus ẽt aureus. i. optimus aurea ſęcula inſtituẽs agebat in terris hãc. i. ruſticanam vitã ante ſcęptrũ. i. regnum dictęi. i. cretẽſis regis. ſ. Iouis, hoc eſt anteq̃ Iuppiter expulſo patre ſibi regnũ vſurparet, & anteq̃ gens impia. i. ſcelerata, eſt epulata. i. epulũ publicũ conſtituit iuuencis cæſis. i. mactatis quod impiũ videtur, cũ ſint ſocij laboris. nunc præcipit̃, Thure deum placa, vitulũ ſine creſcat aratro. Etiã ſup. hoies necdũ. i. nõ adhuc nõ audierãt adhuc, claſſica. i. ſigna bellica vt tubas, lituos, & cornua ĩflari. ſ. cũ hęc vita in honore eſſet ſub Saturno, & necdum audierant enſes impoſitos duris incudibus. ſ. vt cudãtur, crepitare. i. crepitũ, & ſonitũ dum percutiebant̃ dare, ſed nos confecimus ęquor immenſum ſpatijs. i. abſoluimus immenſam materiã aut nauauimus magnam operã in ęquore. i. re ruſtica quæ vt ęquor plana eſt. Et tps eſt iam ſoluere i. à iugo eximere hoc eſt tẽpus eſt ſoluendi, eximendi colla equũ i. equorum, fumantia. ſ. ex diuturno labore, hoc eſt iam faciẽdus eſt finis, materię peractæ & ad metam perductæ.

PIERIVS.

¶ Sic fortis Etruria Creuit.) Sunt qui nomini adſpirẽt hetruria, ſunt q ethruria ſcribũt. Apud veteres ego nulla adſpiratiõe Etruria ſcriptũ obſeruaui, Imperiũ vero Etruſcoꝝ, vt ait Liuius, fuit ab alpibus, vſq; ad fretũ ſiculũ, vnde totũ mare quod à dextera Italici litoris eſt Tyrrhenũ, appellat̃, atq; hoc eſt quod Virgilius ait. Sic fortis Etruria creuit. ⸿ Scilicet & rerum facta eſt pulcherrima Roma.) Sunt antiq codices, in qbus Pulcerrima, abſq; adſpiratione inueniatur, de qua ſcribendi rõne. M. Tullium in hoc nomine ſolicitũ fuiſſe, vel ipſius in oratore teſtimonio manifeſtum eſt: cui cum vnũ ratio, alterum conſuetudo dictaret, coactum ſe vſui cedere profitetur. Sed. n. quid ſup hoc Terentius ſcaurus tradiderit, recitare non pigeat, vt etiã locum in eius codice mancũ reſarciamus, aut obſcurũ nimis adiecta paraphraſi dilucidemus. ait itaq; is. Et pulchrum quãuis in conſuetudine adſpiretur, nihilominus tñ ratio exiliter & enunciandum & ſcribendum perſuadet. Ne vna omnino dictio aduerſus latini ſermonis naturã media adſpiretur, quãuis alij à Græcis putent eſſe tranſlatum, quaſi pulchrum πολλὸν χρῶμα quippe multum nitoris, & elegantię ſignificaret. Sunt tñ nõ hebetis ingenij viri, qui nomina hmõi in Crum, exeũtia à verbis deduci velint, à Fulcio fulcrum, à ſepelio ſepulcrum, ita à Polio polcrum, mox conſuetudine pulcrũ. ⸿ Et iam tempus, equum fumantia ſoluere colla.) Sunt veteres cod. in quibus quom, ſcribitur. In Romano, & aliquot alijs. Spumantia, legitur. Quam eſſe cum tranſlatione allegoriam Quintilianus ait in octauo. Et fumantia, habetur apud Cariſium, vbi de allegoria.

GEORGICORVM LIBRI SECVNDI FINIS.

P. OVIDII ARGVMENTVM IN TERTIVM LIB. GEORGICON.

Teq; Pales, & te paſtor memorande per orbem,
Et pecorum cultus, & gramina paſcua læta
Quis habitent armenta locis, ſtabulentur & agni.
Omnia diuino monſtrauit carmine vates.

ASCENSIVS.

TEq; Pales &c.) vt morem inſtitutum obſeruem argumẽta librorum paucis explanabo priuſquàm rem aggrediar Ouidiani autem argumenti explanatio huiuſmodi eſt, q; pro & Vates, ideſt diuinus poeta Virgilius monſtrauit, diuino, ideſt artificioſiſſimo carmine, omnia & te ò Pales, ſcilicet dea pabulorũ hoc eſt vos pabula & te ſup. paſtorum, ideſt inter paſtores memorande, ideſt digne qui memoreris & prędiceris, per orbem hoc eſt te, ò Apollo deus paſtorum, & cultus, ideſt cuſtodiam & curam pecorum & paſcua læta, ideſt iocunda aſpectu & fœcunda gramine, & quis, ideſt quibus locis armẽta, ideſt maiora animalia qbus armi extant, vt boues equi & aſini, habitent. ſ. ſtationem ſuam hoc eſt vbi paſcantur & ſtabulentur, & quis locis ſtabulentur agni.

ANTONII MANCINELLI IN EVNDEM ARGVMENTVM.

Panditur apta boum: vel equum tibi forma notanda:

Poſt vitulum curam monſtrat, curamq́; parentum,
Tradit equis aliam. Vim poſtea pandit amoris.
Curat oueis: Caprasq́;: ſimul lactis, quoq; lanę
Mentio. Cura canum: ſerpentum cura notatur.
Morborum quoq; te cauſas & ſigna docebit.
Communemq́; luem cunctis animalibus olim.

agni. Bene agni qui propter te neritudinē in ſtabulis aut potius caulis & ſeptis, hoc ē ouilibus detinētur noctu cum armenta per prata vagentur ſub dio. ſtabulentur ergo, ideſt in ſtabulis locentur. Stabulū autem à ſtando dictum eſt, vnde ſtātibus fere attribuitur. equis bobus & nonnunquā ouibus. Mancinellus qui ſingulas partes explicat ex ordine argumentum conſtruit ſic. Aperta, ideſt conueniens forma boum vel equum, ideſt equorum: panditur, ideſt reſeratur & manifeſtatur. ſ. in hoc. iij. li. notanda tibi, ideſt cuiuis paſtorali cura detento, & ſup. poeta monſtrat poſt. i. poſtea ex ordine curam vitulum. i. vitulorum, & curam parentū. ſ. ipſorum & tradit aliam. ſ. curā equis & pandit poſtea vim i. violentiam amoris, & curat oueis. i. docet curare (Eſt enim accuſatiui caſus pluralis numeri) & capras ſimul & fit mentio, lactis, quoq; pro & lanæ, & fit cura canum, & notatur cura ſerpentum, & docebit, ſcilicet ad finem operis te cauſas & ſigna, ideſt indicia morborum & luem, ideſt peſtem communem olim, ideſt quæ olim contingit cunctis animalibus.



P. VIRGILII MARONIS GEORGICON LIBER TERTIVS.

TE quoque magna Pales, & te memorande canemus
Paſtor ab Amphryſo, vos ſyluę, amnesq́; Lycæi.
Cætera, quæ vacuas tenuiſſent carmina mentes:
Omnia iam vulgata. quis aut Euryſthea durum?
Aut illaudati neſcit Buſiridis aras?
Cui non dictus Hylas puer, & Latonia Delos?
Hippodameq́; humeroq́; Pelops inſignis eburno

SERVIVS.

TE quoque magna Pales.) Inuocat deā pabuli, dicturus de animalibus: ſicut de frumentis dicturus & vitibus, Cererem inuocauit & Liberū. Sane non eſt mirandum eſſe vſum eum proœmio, ſicut eſt vſus in primo. nam aliud quodammodo inchoaturus eſt carmē, paſtorale. ſ. poſt completū Georgicum. deinde etiam ſi vnum ſit, ſcimus conceſſum eſſe ſcribētibus, vt iteratiōe proœmij legentium interdū reficiant laborem. Nam & Liuius frequēter innouat principia. Vt, Incēſa à Gallis vrbe. vt, Completis cōſulibus. Et Cicero in Verrinis: qui in frumentaria cōciliauit auditorum animos, iteratione principij. vt, Omnes q alterum iudicat. Pales autem vt dixim⁹, dea eſt pabuli: quā alij Veſtam, alij matrē deum vocant. hanc Virgilius genere fœminino appellat. Alij, inter quos Varro, maſculino genere, vt hic Pales. Huic ſacra ſoluuntur. xj. Kalen. Maias die, q̄ Palilia vocantur. ¶ Paſtor ab Amphryſo.) Amphryſus fluuius Theſſaliæ, apud quem Apollo ſpoliat⁹ diuinitate, ob occiſos Cyclopas, Admeto regi pauiſſe armenta dicitur. vñ eū nunc inuocat, qui Nomius

Acer equis: tentanda via eſt: qua me quoq; poſſim
Tollere humo, victorq́; virum volitare per ora.

vocat, vel ἀπὸ τῶν νομῶν .i. à paſcuis: vel ἀπὸ τῶν νόμων .i. à lege chordarũ. ¶ Sylue amneſq́; Lycæi.) κατ' ἐξοχὴν montem Arcadiæ poſuit: vel quia pecoroſa, vel qa Pan illic eſt ruſticum numen. ¶ Cætera quæ vacuas tenuiſſent carmina mentes.) Hoc eſt, fabulæ quæ delectationi eſſe poterant, & occupare mentes curis ſolutas, iam deſcriptæ à multis in omnium ore verſantur. ¶ Quis aut Euryſthea durum?) Euryſtheus rex fuit Græcię Perſei genus, qui Iunonis inſtinctu imperabat Herculi vt varia monſtra ſuperaret, quibus poſſet perire. vnde eum durum appellauit, qui potuit ad complendum odium nouercale ſufficere. ¶ Aut illaudati neſcit Buſiridis aras?) Buſiris rex fuit Ægypti: qui cum ſuſceptos hoſpites immolaret, ab Hercule interemptus eſt, cum etiam eum voluiſſet occidere. huius laudes ſcripſit Iſocrates: vnde illaudati participium eſt pro nomine: vt ſit illaudabilis, non qui laudatus non ſit, ſed qui laudari non meruit: vt eſt illud in. vij. Æneidos, Diues inacceſos vbi ſolis filia lucos. Pro inacceſſibiles: non ad quos nullus acceſſit, ſed ad quos nullus accedere debeat. ¶ Cui non dictus Hylas puer.) Ideſt à quo. Horatius, Scriberis Vario fortis & hoſtium. Pro à Vario. Hylas autem ſocius Herculis fuit, qui aquatum profectus, raptus eſt à Nymphis in Myſia. ¶ Latonia Delos.) In qua Latona enixa eſt Appollinem & Dianam, quam inſulam ante vagã Apollo, vt in tertio legimus, Mycone celſa Gyaroq́; reuinxit: vbi fabulam plenius diximus, ſtabilẽ fecit. ¶ Hippodameq́;.) Græca quæ in η exeũt plerũq; ipſum η in IA ſoluit: vt Hippodame Hippodamia: Penelope Penelopia. Fabula talis eſt, Hippodame filia fuit Oenomai regis Elidis & Piſarum: hic equos habuit velociſſimos, vtpote ventorum flatu creatos, quo procos filię multos necauit: ſub hac cõditione prouocatos ad curule certamen, vt aut victus traderet filiam, aut victos necaret. Poſtea cum Pelopem amaſſet Hippodamia, corrupit Myrtilum aurigam patris, primi coitus pactione: qui factis cæreis axibus cum victore Pelope à puella promiſſum poſceret præmium, ab eius marito præcipitatus in mare eſt, cui nomen impoſuit. nam ab eo Myrteum dicitur pelagus. ¶ Humeroq́; pelops inſignis eburno.) Tantalus pater Pelopis, volens deorum tentare diuinitatem, inuitatis filium ſuum epulandum appoſuit: à quo omnes alij abſtinuerunt, excepta Cerere, quæ brachium eius conſumpſit. Poſtea punito Tantalo cum dij voluiſſent eius filium reuocare ab inferis. Ceres ei eburneum brachium reſtituit. Quod ideo fingitur, quia Ceres ipſa eſt terra, quæ corpora vniuerſa cõſumit, oſſa tantũ reſeruans. ¶ Acer eqs.) Victor etiam Oenomai. ¶ Via.) Ratio. ¶ Me quoq; poſſim.) Sicut ſe alij ſuſtulerunt carminis merito. ¶ Victor.) Effector propoſiti: Sic paulopoſt, illi victor ego.

PROBVS.

¶ Te quoq; magna Pales, & te memorã. cane. paſtor ab amphryſo vos ſyluæ amneſq́; Lycæi.) Pales dea eſt paſtoꝝ, qui diem ſacrum appellant parilia tranſpoſita litera l, quę ſi ſuo loco eẽt palilia potius dicerentur, q dies natalis eſt vrbis Romæ, quæ à paſtoribus eſt condita, huius autem cuius Deę eſſet, etiam ritus declarat. Nam & ignes tranſiliunt, accenſis ſtramẽtis more agreſti: ibi hunc diem colentes lacte libant, qui fructus ex pecore tollit. ¶ Amphryſo.) Flumen eſt Theſſaliæ, cuius regionem quandam Moloſſi incolunt. Quorum rex fuit Admetus Pheretis filius cuius pecora & armẽta Apollo pauit, iuſſus ſeruiẽdi cõtumelia. x. annis luere temeritatem, per quã Cyclopas perdiderat, qui fulmen fecerant, quia indignabatur eo percuſſum Aſclepium, is ergo inuocat eum cum Pale. Lycæus mons Arcadiæ regionis quę pecorum pręcipue eſt ſtudioſa. ¶ Quis aut Euryſtheum durum.) Euryſtheus fuit rex, cuius imperio Hercules intolerabilia ſtipendia ſuſtinuit. ¶ Aut illau. neſcit buſiridis aras.) Buſiris Neptuni filius rex Ægyptiorũ fuit, aduenas ad aras immolare ſolitus: quẽ
Buſiris.
Hylas.
Hercules interfecit. ¶ Cui non. d. Hylas. p. e. l. d.) Hylas Thelodamantis filius, Dryopum regis, quorũ gens ſubiecta parnaſo fuit, qui patre interfecto Herculẽ ſecutus, ſtudio eius virtutis ardens. Cum ex comitatu argonautarum in Myſia Hercules receſſiſſet, ad materiam quærendam, remi quam fractum volebat reficere, & Hylas ad hauriẽdam aquam Aſcanij fluminis vrnam extuliſſet, dum accedit ad ripam adamatus à nymphis eſt, propter hunc Hercules comites deſeruit, nec ſecutus Iaſonem, vt refert Apollonius in argonautis eius fluminis nympha meliæ Eunyce partus eſt, & Apollonius refert in argonautis, μετὰ θετίν κατ' βαλλίδίνη. ¶ Latonia delos.) quia ibi peperit Apollinem, & Dianam in ipſa palmæ & oleæ arbore.

MANCINELLVS.

¶ Cato maior in Cicerone de agricultura loquẽs ait, Nec vero ſegetibus ſolũ & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lętę ſunt, ſed pomarijs etiam, & hortis, tum pecudum paſtu, & apum examinibus florũ oĩum varietate. Itaq; non iniuria poeta feciſſe videtur, ſi poſt ſegetes, atque vineta & arbuſta, de pecudum paſtu, & apibus ſcripſit. ¶ Te quoque.) ſicut Cererem, & Bacchum cecinimus. ¶ Pales.) vt Naſo, & Feſtus aiunt, dicebatur paſtorum dea, cuius feſta parilia dicebantur paſtorum: ꝙ pro partu pecoris eidem ſacra fiebant, qui dies, vt Prob. ait, dies natalis eſt vrbis Romæ, quæ à paſtoribus eſt condita, quo die, & ignem tranſiliebant, accenſis ſtramẽtis more agreſti, & lacte libabant, qui fructus ex pecore tollitur, de his autem late Ouid. libro tertio Faſto. Pli. autem libro decimooctauo cap. xxix. ſcribit Romæ natalem fuiſſe. xj. Kal. Maij. ſic etiam Solinus ait. Ouid. tamen libro quarto Faſt. duodecimo Kalẽdas Maij, fuiſſe ſcribit. Sunt qui aliter ſcribant, demum, quo die condita fuerit, incertum putare debemus, cum etiam & quo tempore, & à quo minime conſtat, quod quidem late oſtendit. Diodo. libro primo antiquitatum, vbi maximam refert varietatẽ. ¶ Paſtor.) Apollinem intelligit, quomodo autem Admeti regis armẽta apud Amphryſum Theſſaliæ fluuium pauerit, videto Ecloga quinta. Macro. vero. lib. j. ſatur. de diuiſione dierum ait, Nomion Apollona cognominauerunt, non ex officio paſtorali, vt fabula, per quam fingitur Admeti regis pecora pauiſſe, ſed qa ſol paſcit omnia, quæ terra progenerat, vnde non vnius generis, ſed omnium pecorum paſtor canitur. ¶ Licæi.) Arcadiæ montis, in quo delubrum Iouis Licæi, quẽ pana volunt intelligi, vt etiam ante oſtendimus. Strab. autem libro octauo ſcribit in Arcadia fertilia fuiſſe pecori paſcua: preſertim equis, atq; aſinis equarum ſuppoſitoribus. ¶ Euryſthea durum.) Euryſtheus vt Euſeb. ſcri. fuit Mycenarum, Lacedæmoniorumq́; rex, qui teſte Diodo. lib. v. Herculi. xij. labores, ſeu certamina perfici mandauit, propterea durum poeta dixit. ¶ Illaudati Buſiri. aras.) Legitur etiam arces in antiquis. Macro. libro ſatur. vj. exponit illaudati pro illudabilis, ideſt nunq̃ nominandi, nam laudare ſignificat priſca lingua nominare, appellareq́;. Strab. vero lib. xvij. ſcri. ꝙ nullus Buſiris nec rex fuit, nec tyrannus in Ægypto. Vnde fabula eſt, quod de ipſo, dicitur. Idem quoq; Diodo. confirmat: ait enim li. ij. in Oſiridis veluti frugum, ac fructuum repertoris memoriam apud poſteros immortalẽ: boues ruffos: quoniam videntur colore ſimiles Typhoni, qui Oſiridẽ necauit immolari permiſſum: hominesq́; colore Typhonis antiq reges ad ſepulchrũ Oſiridis ſacrificio mactabant, qua ex cauſa pauci ruffi Ægyptij reperiebantur: externi plures, hæc res materiã fabulandi gręcis dedit Buſiridẽ hoſpites necaſſe: ſed Oſiridis ſepulchrum ea crudelitate notãdum eſt. Liuius tamẽ. v. ſcri. ꝙ Hercules Buſiridẽ ægyptiorum regẽ in Ægypto mactatos aduenas Ioui ſacrificantẽ merito affecit ſupplicio. Euſe. ait, ꝙ Buſiris Neptuni, & Libyę Epaphi filiæ filius apud vicina Nilo loca tyrannidẽ exercuit, trãſeuntes hoſpites crudeli ſcelere interficiens. ¶ Hylas puer.) Videto Eclog. vj. ¶ Latonia delos.) qa ibi peperit Dianam & Apollinẽ templum habet. Sed propterea in inſula dicuntur nati (vt ſcri. Macro. lib. j. ſat.) ꝙ ex mari nobis oriri videtur. Et hęc inſula ideo delos vocatur, quia ortus vocat & quaſi partus luminũ omnia facit dela .i. aperta clareſcere. Præterea Delos manifeſtus dicitur. Deloo, manifeſto, declaro, Eſt autem Delos inſula in mari ægeo ſita, vrbẽ habẽs in plano poſitã, & Apollinis tẽplum, atq; Latonę, quæ ibi Dianã ſimul, & Apollinẽ peperit, author Stra. li. x. ¶ Hippodameq́;.) in Piſa peloponneſi ciuitate (vt Diod. li. v. edocet.) Mars ex ægina Æſopi filia genuit Oenomaum. Is vnicam filiam Hippodamiam appellauit; finẽ vitæ ab oraculo ſciſcitanti reſponſum eſt, tunc in fata illum ceſſurum, cum filia nupſiſſet. decreuit igitur filiam perpetua virginitate frui. Multis tandẽ vxorem ſibi illam poſtulantibus, certamen propoſuit, quo qui victus eſſet interficeretur, victor virginẽ deſponderet. Equorum ita inſtituit curſum à Piſa ad arã Neptuni, quæ erat apud iſthmum Corinthi. Curſus erat eiuſmodi. Oenomaus arietẽ Ioui ſacrificabat, qui virginẽ poſtulabat, quatuor equoꝝ ferebatur curru Oenomaus ſacris peractis, curſu ſequebatur, pręcedẽte aurigea Myrtilo aſſecutum haſta, quam manu geſtabat interficiebat, hoc pacto cum plures equorum velocitate pemiſſet Pelops Tãtali filius viſa Hippodamia, corruptoq́; Myrtilo illius opera victoria vſus eſt, ꝑmus enim ad arã Neptuni peruenit, qua ex re dolore actus Oenomaus exiſtimans aduenisse reſponſi tempus, ſibi mortẽ conſciuit, Pelops autẽ ſumpta

Licęus.
Pales.
Euryſtheus.
Buſiris.
Oſiris.
Delos.
Oenomaus.

vxore

vxore Hippodamia, Piſę regnū tenuit, hæc ex Dio. Hippodame, dici pōt bellicoſa, Hippodamos .n. bellicoſus dicitur, vel equorū domitor. ☞ Humeroq́; pelops.) Ordo eſt, & Pelops acer equis, inſignis eburno humero, quo pacto aūt id euenerit illi videto li. vj. met. Ser. aūt fabulam interpretatur. ☞ Victor.) voti compos virum. ☞ Vo. per o.) Pli. iunior li. vj. epi. ad Tacitum equidē beatos

Facere. puto, quibus deorum munere datum eſt, aut facere ſcribenda,

Scribeř. aut ſcribere legenda: beatiſſimos puto quibus vtrunq;.

ASCENSIVS.

¶ Te quoq; magna Pales.) In hoc .in. lib. deſcripturus paſcua & pecora inuocat eorum numina, & fere inuocat & ꝓponit more grecorū. Nam per metonomiā deorū dearumq́; nomina pro rebus quibus pręſunt poni ſolēt, quocirca dicēs te quoq; &c. duo facit, nā inuocat venerabili illa cōpellatione ac affatiōe, ſimulq́; proponit, quia non numina ſed res qbus pręeſſe putabantur deſcripturus intelligit. ¶ Ordo igitur eſt. O magna (quia ſuū cuiq; numen magnū eſt.) Pales .i. dea pabulorum nos canemus .i. cum laude tua deſcribemus carmine te .i. dona & munera tua hoc eſt pabula & te ò paſtor .ſ. Apollo memorāde .i. denomināde & memoria digne ab amphryſo fluuio illo Theſſaliæ .i. propterea ꝙ illic Admeti regis gregē pauiſſe perhiberis: vnde nomios .i. paſtorum deus habitus es, & nos canemus vos ò ſyluæ & amnes Lycęi .i. Arcadici, apud quos .ſ. Pan & cæteri paſtores plurimū diuerſati ſunt, hoc eſt in hoc opere paſcua & pecora .i. rē paſtoralē pertractabimus. Cætera quæ vacuas &c. Ne quis calumnietur poetam rem vtilē minusq́; delectabilē deſcripturum ꝙ pecoris curam ſuſcipiat, iocundaq́; figmēta ac poetarum fabulamēta prætereat, innuit ſe hanc rē deſcripturum non ignobilitate quadam animi ſed ſumma generoſitate, quippe qui falcē in facilē meſſem immittere nolit, nec aliorum inuēta ſectari. Nam licet Heſiodū imitetur, eum tamē longe præterit atq; præcellit, quia ergo cætera, quæ vacuas tenuiſſent carmina mētes Omnia iam vulgata, tētāda inquit eſt via, ꝗ me quoq; poſſim tollere humo victorq́; & virum volitare per ora .i. excogitāda eſt mihi materia nō ignobilis, aut in re tenui elaborandū eſt vt non tenuis ſit gloria ſicut in quarto dicturus eſt. In tenui labor, at tenuis non gloria &c. ¶ Ordo aūt eſt. Cætera carmina .i. cæterę res carmine deſcribēdæ, quæ tenuiſſent .i. occupare potuiſſent mētes vacuas .i. ſecuras nec de lodice paranda ſollicitas, ſed ocioſas & liberas, ſunt iam omnia vulgata .i. ipſe res ſunt vulgo expoſitæ & notæ, frequenterq́; deſcriptæ. Nam quis neſcit .q.d. nemo, aut Euriſthea regē græcię, hoc eſt Micenarum & Lacedęmoniorū, durum .ſ. in Herculē quē ad tot labores implacatus īpulit, aut quis neſcit aras .ſ. in qbus hoſpites īmolauit aut arces .i. aulam tyrannicā Buſiridis .ſ. regis ægypti illaudati .i. illaudabilis aut nunq; iuſte laudati. Cui non eſt dictus .i. narratus & recitatus carmine Hylas puer .ſ. Herculi dilectus, & cui non eſt dicta Delos .i. inſula illa Latonia .i. in qua Latona Dianā & Apollinē enixa dicitur, & cui non eſt dicta Hyppodame .ſ. puella dicta quaſi equorum domitrix aut bellicoſa, & cui non eſt dictus Pelops .ſ. filius Tantali à quo Pelopo-

neſos

neſos dicta eſt acer .i. ſtrenuus equis .i. bellator domitor Oenaomai in equis is ſup. inſignis .i. clarus & famatus humero eburno: quē .ſ. illi reſtruiſſe dicuntur dij exeſo à Cerere eius proprio, cui inquā hæc oīa non ſunt dicta? q.d. nemini, quia oēs norunt. (Sūt qui ne vitioſum ſit bina epitheta ſine coniunctiōe vni dediſſe dicant legendum, humeroq́; Pelops inſignis eburno, & Acer eqs) qa ergo cętera iam nota ſunt & diuulgata, tētanda .i. attētāda eſt via qua ego poſſim tollere .i. erigere humo .i. à re humili ꝗlis eſt aliorum inuētus duntaxat, innititur quoq; .i. ēt me ſicut cæterarum rerum inuētores ſe extulerunt, & qua ego victor .i. compos voti, poſſim volitare per ora virum .i. virorū .ſ. præſtantiū, quia à viribus ac virtute dicuntur viri: ſed pulchrū eſt à laudatis laudari, vt Hector neuianus inquit, authore etiam Cicerone.

PIERIVS.

¶ Cætera quæ vacuas tenuiſſent carmina mētes. Oīa iam vulgata.) Quāuis, carmina, nō iprobarim, in cod. tn̄ aliquot manu ſcriptis legitur, carmine, ſeptimo caſu. Non .n. dicit cætera carmina iam vulgata ſunt, ſed cętera oīa, quę verſibus pāgi potuiſſent, quęq; plurimum in poetarū argumēta venire ſolēt, mox ea quę nam ſint, recēſet. ☞ Euryſthea durum.) Ne quē tranſuerſum agāt, qui dirū malunt ad hoīs crudelitatē oſtēdendā: durū, caſtam eſſe lectionē oſtēdit Val. Flacci parodia. Sed duro ſæuæ ſub rege Mycenæ. ☞ Aut illaudati neſcit Buſiridis aras.) In Ro. co. in Medi. & in Longo. Inlaudati, per in, ſcriptum eſt more veterum ac de illaudato quidē legas apud Gel. li. ij. c. vj. Locū vero hūc No. Marcellus expoſiturus ait, Laudare ſignificat ēt nominare. Virg. Aut illaudati neſcit Buſiridis aras .i. nec noiandi. Plautus in captiuis. Id vt ſcias Iouē ſupremum teſtē laudo Ægio. Sunt qui illaudatum ferum, & immanē interpretētur. Non defuerunt olim, qui Virgilio vitio verterēt, ꝗſi ocioſum epitheton imaniſſimo oīum Tyranno attribuerit. Sed .n. tot inter opiniones primas obtinere videtur Iſocratis oratio dicētis eum qui Buſiridē laudare conatus fuerat, id demum effeciſſe, vt & vituperabilis, & odio magis dignus, ob eam cōmēdationē videretur. Eius vero verba ſubtexere viſum eſt non importunum, ἀλλ' οὖν ἐχρῆν γε τοῖς ὑπὸ σοῦ λεγομένοις οὕτως ἀγανακτήσειν, ὥστε μηδ' ἐμμένειν ἂν ἀποσχέσθαι τιμωρίας. καίτοι πῶς οὐκ αἰσχύνεσθαι μᾶλλον ἢ σεμνύνεσθαι προσήκει, τὸν παρὰ τοῖς λοιδορουμένοις ὑπ' αὐτῶν μᾶλλον ἀγαπώμενον, ἢ παρὰ τοῖς ἐγκωμιαζομένοις. quoꝝ ſnīa eſt hmōi. Verum enimuero, quæ à te dicta ſunt, ea tam indigne ferre debet, ac ſi nullum inde ſit honorē conſecutus, cum vero quis non vituperatione ſe affectum potius ꝗ laudatum iudicet qui propter ea, quæ in ſe maledice contorta ſunt maiorem apud homines gratiam conſequatur, ꝗ propterea, quæ fuerint præcipue laudata? Quare ſi Virgilium dixerimus, dum Buſiridem illaudatum appellat, locum hunc Iſocratis perſtrinxiſſe, non inepte forſitan locum interpretari iudicabimur. Alij Ouidio freti dicunt illaudatum Buſiridē ea de cauſa dici, quia Iuppiter eius ſacrificia nunq; approbauerit. Sed vereor, ne dum tam multa ſuper illaudato, perquirimus, nos quoq; illaudādi iudicemur.

Primus ego in patriam mecum (modo vita ſuperſit)
Aonio rediens deducam vertice muſas:
Primus Idumęas referam tibi Mantua palmas:
Et viridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam, tardis ingens vbi flexibus errat
Mincius, & tenera prætexit arundine ripas.
In medio mihi Cæſar erit, templumq́; tenebit.
Illi victor ego, & Tyrio conſpectus in oſtro,
Centum quadriiugos: agitabo ad flumina currus.
Cuncta mihi Alphæum linquens, lucoſq́; Molorchi,
Curſibus. & crudo decernet Græcia ceſtu,

SERVIVS.

¶ Primus ego in patriam.) Ideo primus ꝙ añ illum nullus Mātuanus poeta fuit, aut quia nullus exinde talis emerſit. ☞ Modo.) Tantummodo. ☞ Aonio vertice.) Bœotio. Eliconia ipſa eſt Bœotia, in ꝗ eſt Elicon mons muſis dicatus. ☞ Idumęas palmas.) Abūdantes, quantæ ſunt apud Idumē ciuitatē Phœnicis, Lucanus. Et arbuſto palmarum diues Idume. ☞ In medio mihi Cæſar erit, templumq́; tenebit.) Ideſt ipſi tēplum dabo. Et verbo vſus eſt pontificali. Nam qui templum dicabat poſtem tenēs dare ſe dicebat numini, quod ab alio neceſſe fuerat iam teneri, & ab humano iure diſcedere. Quòd autem dicit. ☞ In medio mihi.) eius templum fore ſignificat. nam ſemper ei ſacratus numini locus eſt, cuius ſimulachrum in medio collocatur: alia enim ad ornatum tantum pertinent. ☞ Tyrio conſpectus in oſtro.) In habitu pontificis: cuius ſe officium dicit in conſecratione ſumpturum. ☞ Centū quadriiugos agitabo ad flumina.) Ideſt vnius diei exhibebo Circenſes: quia vt Varro dicit in libris de gēte po-

puli

puli Romani, olim .xxv. miſſus fiebant, ſed vigeſimuſquintus dicēbat ærarius, eo quòd de collatiōe populi exhibebatur. qui deſijt eſſe, poſtq; cōferendæ pecuniæ eſt conſuetudo ſublata: vnde hodieq́; permanſit, vt vltimus miſſus, appelletur ærarius. Ergo cētum currus ſecundum antiquitatē dixit, ſicut etiam ad flumina. Olim enim in litore fluminis Circenſes agitabantur: in altero latere poſitis gladijs, vt ab vtraq; parte eſſet ignauię pręſentis periculum. vnde & Circenſes dicti ſunt, quia exhibebantur in circuitu enſibus poſitis: licet alij à circumeundo dicant Circenſes vocari. ☞ Cuncta mihi.) In honorem meum. Et hoc dicit, Ex alijs agonibus ad me certatura Græcorum multitudo cōuenit. Per Alphæum autem, Iouis Olympici agonem ſignificat. Nam Alphæus fluuius eſt Elidis, quæ ciuitas iuxta Piſas eſt, in qua colitur Olympicus Iuppiter. ☞ Lucoſq́; molorchi.) Ideſt ſyluam Nemeam, in qua celebratur Agon in honorem Archemori. Molorchus autem paſtor fuit, qui Herculem venientem ad occidendum Nemeum leonē,

 ſuſcepit

ſuſcepit hoſpitio. ¶ Crudo cęſtu.) Duro, vt. Seu crudo fidit pugnã committere cæſtu.

PROBVS.

¶ Primus ego in patriam.m.m.u.ſ.Aonio.r.d.u.m.Primus idumæas.r.t.m.p.) Terrã, quæ nunc Bœotia vocatur habuerunt ante Hyrãtes, Leleges, Tenices, Phœnices, Aones. vnde adhuc Aonia dicitur. Eſt aũt in ea helicon mons ſacer muſis, in cuius vortice muſis fons expreſſus dicitur vngula pegaſi, Quẽ alij Aganippen, alij hippocrenem vocãt. Inde ergo ſe deducturum muſas dicit, quia poſt Mãtuanorum carmina ſcripſerit. Idumæas autem palmas ab Idumæorum gente.i. Iudęorum, quę regio eſt in ſyria Palęſtina. Locum autem hunc dixit, nõ ꝙ ibi tantum ſint palmę, ſed præcipue. Vbi flexibus errat Myncius, Myncius flumen ex Benaco lacu fluens, prætexit Mantuã. ¶ Cuncta mihi Alphæũ l.l.q.ꝗ.Molorchi Curſibus &.c.d.g.cæſtu.) Eos ſignificat Ludos, qui in Achaia celebrantur.v.quoq; anno, & appellantur Olympia, & eos qui in Arcadia, & dicuntur Nemęa. Alphęus.n.flumen eſt Achaiæ, iuxta quem Elis oppidũ, extra quod Olympij Iouis templum, ibi celebrantur quinquẽnalia certamina gymnica, Lucos Molorchi nemeæ adicit Molorchus fuit Herculis hoſpes, apud quem is diuerſatus eſt, cum proficiſceretur ad Leonem Nemæum necandum, Qui cum immolaturus eſſet vnicum arietẽ quem habebat, vt Herculẽ liberalius acciperet, impetrauit ab eo Hercules, vt eum ſeruaret immolaturus, vel victori tanq; deo, vel victo, & interfecto leone, cum ſolutus eſſet, vel odio Iunonis, ne ei cœleſtes honores cõtingerẽt: vel fatigatus, experrectus, mira celeritate damnũ correxit. Sumptaq; picea corona, qua honorantur, qui in nemeęa vincũt, ſuperuenit. Itaq; & Molorcho paratu ſacrificium manibus, vbi & aries immolaturus erat. Inde nemeæa inſtituta ſunt, poſtea Archemori manibus ſunt renouata à ſeptem viris, qui thebas petebant, Sed molorchi mentio eſt apud Callimachum in ætion libris.

MANCINELLVS.

¶ Aonio vertice.) in Aonia Bœotię pte mons eſt helichon phocidi affinis ex aquilonis partibus non procul à Parnaſo diſtans, q in phocide eſt. Parnaſo emul⁹ eſt, & altitudine, & circuitu, vterq; enim niuibus pulſatur, & rupes amborum ſaxea eſt, hoc autẽ in loco eſt conſecrata muſis ædes, fonsq; Caballinus, & Libethridum ſpelunca nympharum: author eſt Strab.lib.ix. Vtq; Probus ait, fons ille expreſſus dicitur vngula Pegaſi, quem alij Aganippen, alij Hippocrenem vocant, Inde ergo ſe deducturum ſecum muſas ait, ꝙ primus Mãtuanorum carmina ſcripſit. ¶ Idumæas pal.) i.laudem, & gloriam, palma enim pro victoriæ præmio ponitur, ex qua laus redundat. de qua palma videto lib.j.Geor. Idumæa autem pars eſt Syriæ, teſte Pli.li.v.c.xiii. Supraq; Idumęã Iudæa longe, lateq; funditur. Dixit autem Idumæas palmas, quoniã ibi copia maxima eſt, non ꝙ alibi etiam nõ fuerit. Ptolomæus li.v.ſcri. Idumæam regionẽ totã eſſe ab occaſu Iordanis fluuij in Palęſtina ſyrię ꝓuincia. Stra.lib.xvj.ſcri.in Hierico cãpo palmetũ eſſe ſpacio ſtadioꝝ centum, & totum irriguũ & habitationibus plenũ, vbi & regia eſt, & Balſami viridariũ. Pli.quoq; li.v.c.xv.ſcri. Hiericontẽ palmetis conſitã, fontibus irriguam, propterea igitur idumęas palmas Maro ait. Hiericus.n.oppidum in Iudęa eſt. Palęſtinę quoq; regione, ſicut idumęa: eſt item Iudęa ab occaſu Iordanis fluuij, ſicuti & idumęa, vt oſtẽdit Ptolemęus li.v.& Pli.li.etiã.v.ꝙ ſupra idumæam, Iudęa longe, lateq; funditur, ergo ob hiericontis campum Idumæas palmas ait, eſt.n. propinquitas eis. ¶ Propter.) prope. ¶ Myncius.) qui Mantuam pręterfluit. ¶ Tenebit.) ſeruabit, cuſtodiet. ¶ Victor.) voti cõpos. ¶ Tyrio oſtro.) vide in fine lib.ij.Geor. Oſtro id ait. quando prætor præſidebat ludis circenſibus habitu triumphali, quod & Iuuena.ſat.x.innuit, ibi.ſ.Quid ſi vidiſſet pretorẽ, &c. ¶ Quadriiugos.) habẽtes quatuor equos iugo, pollicetur aũt curules ludos Auguſto. ¶ Agitabo.) Sæpe agam alphęũ, de alphæo & olympicis ludis videto li.j.Geor. ibi Eliadum palmas epiros equarum. ¶ Lucosq; mo.) eos ludo intelligit authore Probo, q in Arcadia celebrabantur, dicebanturq; Nemæa. Molorchus.n.fuit Herculis hoſpes, cum proficiſceretur ad leonem nemæum necãdum: quo quidẽ necato Nemæa inſtituta ſunt poſtea Archemori manibus ſunt renouata à ſeptem viris, qui Thebas petebant. Molorchi autem mentio eſt apud Callimachum. ¶ Crudo cæſtu.) de ludo cæſtuum videto Poetam li.v.Æneι. cæſtus aũt à cędendo dicitur.

Margin: Helicon. Parnaſ⁹. Idumęa. Hieric⁹.

ASCENSIVS.

¶ Primus ego in pa.&c.) Oſtendit: qua via ſperet ſe victorem fore, & humo efferri poſſe, ſi videlicet primus Mãtuã muſas transferat, eiſq; illic ædem dicet, quod ſe facturum dicit in honorẽ Augu. Cęſaris, qua occaſione deſcribit ſacrificij concæpti pompã, & Cęſaris triumphalia inſignia, cuius etiam egregia facinora ſe deſcripturum pollicetur. Ordo igitur eſt. Ego rediẽs non illinc, vbi fuerit corpore, ſed contemplatione, & animi exercitatione, deducã vertice Aonio.i.ab helicone mõte Aonię, quę Bœotiæ ps eſt, deducam dico primus mecũ muſas in patriam.ſ.meam, hoc eſt Mantuam, vbi natus, & quaſi ſi id dicã: paratus ſum modo, ideſt dummodo vita ſuperſit, & o Mantua ego referam tibi, ideſt ad te, & ad honorem tuum primus palmas Idumæas, ideſt gloriã, & laudem, qualem habent palmis coronati, quarum idumæę præſtantiſſimæ habentur, hoc eſt primus merebor nobili palma coronatus in patriam meam redire, Et ego ponam, ideſt conſtituam, templum, ideſt ædem ſacram contemplationi dicatam de marmore.ſ.conſtructum ſupple in campo virili, propter.i.iuxta aquam, vbi.ſ.locus purgatior & amœnior eſſe ſolet, vbi.i.in quo loco Myncius fluuius ille apud Mantuam in padum incidẽs errat.i.circunfluit, non recto tramite errãti ſimilis: tardis flexibus, hoc eſt ipſum tardantibus, cuius tarditas in commodum accolarum vergit. Nam fluuij præcipites negant reditum cum difficillimum ſit aduerſo flumine quicquam vehere, & vbi Myncius prętexit.i.cooperit, & munit ripas tenera arundine Cæſar.ſ.Augu. erit mihi.i.ad votum meum in medio.ſ.templi, quaſi princeps eius, & tenebit.ſ.tanquam rem ſibi dicatam templum. Ego victor.i.voti compos, illi, ideſt in illius honorem, aut conſpectus illi, ideſt ab illo in oſtro tyrio, ideſt purpura tyria, vt præſes ludorum agitabo ad flumina centum currus quadriiugos, ideſt habentes quaternos equos, hoc eſt exhibebo vnius diei ludos circenſes, & cuncta græcia.i.pubes græcorum linquens Alphęum, ſcilicet amnem Elidis, ad quem curules ludi fieri ſolebant, & lucos, ideſt ſyluas incæduas, Molorchi.i.quę ſunt in Arcadia, à molorcho denominati. certet mihi, ideſt ad votũ meum curſibus.ſ. equorum vt apud Alphęum ſolet, & cæſtu, ideſt munimine manuum, quo pugiles ſeinuicem, cędunt, crudo, ideſt ex corio crudo, & plumbi pleno facto, quomodo apud Molorchum certare ſolebant Arcades in ludis nemæis.

PIERIVS.

¶ Illi victor ego, & tyrio conſpectus in oſtro Centum quadriiugis agitabo ad flumina currus.) In Roma. In Medi.& aliquot antiquiſſimis codi. Illic, hoc eſt Mantuæ, in patria mea: quo primus ego muſas ab Aonia deduxero. In Longobar. abraſum eſt, c.imperiti neſcio cuius temeritate. Quamquam nihil prohibet, quin illi, pro illic, accipi poſſit, vt in ſecundo Æneid. illi mea triſtia facta, quod pro illic poſitum Grammatici veteres obſeruarunt. ¶ Et crudo decernet græcia cæſtu.) In Roma.codi. Duro cæſtu legitur, ſed enim in quinto Æneid. ſeu crudo fidit pugnam committere cæſtu, Præterea in Medi. in Longobar.& in quibuſdam. Decertet habetur: vt alibi certare palæſtra, quod vero obijciunt alij, decernere ferro, id loco ſuo examinabitur.

Ipſe caput tonſæ folijs ornatus oliuæ
Dona feram: iam nunc ſolennes ducere pompas
Ad delubra iuuat: cæſosq; videre iuuencos:
Vel ſcena vt verſis diſcedat frontibus: vtq;
Purpurea intexti tollant aulæa Britanni.
In foribus pugnam ex auro, ſolidoq; elephanto
Gangaridum faciam, victorisq; arma Quirini.
Atq; hic vndantem bello, magnumq; fluentem
Nilum, ac nauali ſurgentes ære columnas.

SERVIVS.

¶ Tonſæ oliuæ.) Minutis folijs compoſitę. vt, Tonſisq; ferunt mantilia villis. Habiturũ ſe autem coronam tonſilem dicit. ¶ Vel ſcena vt verſis.) Apud maiores, theatri gradus tantum fuerunt. Nã ſcena de lignis tãtum ad tempus fiebat, vnde hodieq; permãſit cõſuetudo, vt componãtur pegmata à ludorum theatraliũ editoribus. Scena autẽ quæ fiebat, aut verſilis erat aut ductilis. Verſilis tunc erat, cum ſubito tota machinis quibuſdã conuertebatur: & aliam picturæ faciẽ oſtendebat. Ductilis tunc cum tractis tabulatis hac atq; illac ſpecies picturæ nudabatur interior. Vnde pite vtrunq; tetigit, dicens. Verſis diſcedat frontibus: ſingula ſingulis cõplectens ſermonibus. Quod Varro, & Suetonius commemorãt. ¶ Purpurea intexti tollant

Addam vrbes Aſiæ domitas, pulſumq́; Niphatem,
Fidentemq́; fuga Parthum, verſiſq́; ſagittis,
Et duo rapta manu diuerſo ex hoſte trophæa,
Biſq́; triumphatas vtroq; ab litore gentes.

ſunt aulæa Britanni.) Hoc ſe/
cũdum hiſtoriam eſt locutus.
Nã Auguſtus poſtq̃ vicit Bri/
tanniam, plurimos de capti/
uis quos adduxerat, donauit
ad officia theatralia: dedit etiã
aulæa, id eſt velamina in qui/
bus depinxerat Victorias ſuas, & quemadmodum Britãni ab eo
Donati, eadem vela portarent: quæ re vera portare conſueuerãt,
quam rem mira expreſſit ambiguitate, dicens. ☞ Intexti tollant.)
Nam in velis ipſi erant picti qui eadem vela portabant. Aulæa
autem dicta ſunt ab aula Attali, in qua primum inuenta ſunt ve/
la ingentia, poſtquam is populum Romanum ſcripſit hæredem.
☞ Solido elephanto.) Ebore integro: non ſectili. ☞ Gangaridum.)
Gangaridæ populi ſunt inter Indos & Aſſyrios, habitantes cir/
ca Gangem fluuium. vnde etiam Gangaridæ dicti ſunt. Hos deui
cit Auguſtus. vnde eſt. Imbellem auertis Romanis arcibus In/
dum. Gangaridum vero pro Gãgaridarum poſuit, quia hic Gan/
garida facit. Quod autem ait, Victoriſq́; arma Quirini, Non eſt
contrarium, nam vt etiam in primo Æneidos diximus, Sueto/
nius Tranquillus hoc de Auguſto commemorat, Quodam tem
pore tres partes populi cõſentiente ſenatu obtuliſſe ei tria nomi
na: Quirini, Auguſti, Cæſaris: ille ne vnum eligendo, alias offen
deret partes: primo Quirinus eſt dictus: inde Cæſar: poſt in no/
mine permanſit Auguſti. vnde eum Virgilius omnibus iſtis ap/
pellat nominibus. Nam Quirinum, Romulum accipere non poſ
ſumus, quia Gangaridas penitus ignorauit. ☞ Vndantem Bello.)
Quaſi non vndas, ſed bella portantẽ: propter Antonij & Cleopa
træ grauiſſimũ prælium. ☞ Magnũq́; fluẽtẽ.) Magne. vt, Toruũq́;
repente clamat. ☞ Ac nauali ſurgentes ære columnas.) Auguſtus
victor totius Ægypti quam Cæſar pro parte ſuperauerat, multa
de nauali certamine ſuſtulit roſtra, quibus conflatis quatuor effe
cit columnas, quæ poſtea à Domitiano in Capitolio ſunt locatæ:
quas hodieq́; conſpicimus. vnde ait, Nauali ſurgentes ære colũ/
nas. Nam roſtratas Iulius Cæſar poſuit victis Pœnis nauali cer/
tamine: e quibus vnam in roſtris, alteram ante arcum videmus
à parte ianuarum. ☞ Niphatem.) Niphates & fluuius eſt & mons.
vt, Et Cimini cum monte lacum. Per Niphatem autẽ, populos
iuxta habitantes accipimus. Nam nec fluuius, nec mons vnq̃ po
teſt pelli. ☞ Fidentemq́; fuga Parthum.) Tunc enim melius iacu/
lantur ſagittas. ☞ Rapta trophæa.) Raptim & ſine labore quæſita.
☞ Diuerſo autẽ ex hoſte.) Orientis & occidentis accipimus. Vnde
ait, Vtroq; ab litore: Orientis, propter Gangaridarum: Occiden/
tis, propter Britannorum triumphum.

PROBVS.

¶ Purpurea. i. t. a.) Britanni plerũq; ludis imperatoris, quas ꝓ/
xime gentes deuicit earum habitum, & figuram aulæis intexunt,
qua ſæpius redi integraret memoria virtutis, quam populo oſte
debãt. Britannos autẽ pro qualibet gente dixit. ☞ Gangaridum. ſ.
v. a. q. Ad. v. a. d. p. q́; niphatẽ. Et duo rapta manu diuerſo ex ho
ſte trophæa.) Gangaridæ dicuntur ab Indiæ flumine Gange. Cin
gitur enim caucaſo Indiæ flumine, & oceano, victorẽ Romulum
ſignificat, ſic enim Proculus Iulius perſuaſit populo, cum Ro/
mulus non cõpareret, eum vidiſſe, ab eoq́; in mandatis accæpiſ
ſe, vti. P. R. Quirinum ſe appellaret, quia in numerum deorum
eſſet receptus. Niphates mons eſt Armeniæ, q cingitur Tygri, Eu
frateq́; fluminibus. Eſt & pars Meſopotamiæ. Hæc autem flumi
na decurrunt in praſſum ſinum. Diuerſo ex hoſte trophæa, ſigni/
ficat ex orientali & occidentali.

MANCINELLVS.

¶ Ipſe.) ergo Maro ornatur pro victoria, ſcilicet folijs oliuæ,
ſcribit Herodotus lib. viij. Olympici certaminis fuiſſe præmium
Oleagia propoſitum oleaginam coronam. qua donarentur, non enim pe
Corona cuniarum certamen agitabant, ſed virtutis, Plin. Item libro de/
cimoquinto cap. quarto ait. Oleæ honorem Romana maieſtas
magnum præbuit turmas equitum Idibus Iulijs ex ea coronan
do. Item minoribus triumphis ouantes, Athenæ quoque victo/
Pompa res olea coronant. Græci vero oleaſtro Olympiæ. ☞ Pompas.)
dicitur pompa multitudo ipſa ad ſacra collecta, & quæ trium/
phum ſequitur, quæ item ad funus pergit, vox græca eſt. ☞ Delu/
bra.) templa de quibus Seruius libro ſecundo Æneid. & nos la/
Scena. tius prope finem lib. iiij. Geor. ☞ Scena.) id dicitur tentorium ta/
bernaculum. Scenoo enim habito, contubernor, pono tentoriũ.
Scenoma habitaculum. Scena vmbra, ſcena autem, Caſiodoro
teſte, ab ruſticis primũ inumbrationis cauſa comparata fuit: vbi
prius carmina incondita erant, hincq́; à nõnullis tabernaculum
traductum

traductum fuit. Veruntamen
poſtquam in vrbem deducta
fuit ſcena, redactum eſt nomẽ
ad eam theatri partem quæ ab
vno eius cornu ad alterum,
cum coopertura ducebatur,
fiebat enim theatrum in hemi
cli formam, Seruius autem ſic ait, apud maiores theatri gradus
tantum fuerunt. nam ſcena de lignis ad tempus fiebat, vnde ho/
dieq́; conſuetudo permanſit, vt componantur pegmata à ludo/
rum theatralium editoribus. Scena autem quæ fiebat, aut verſi/
lis erat, aut ductilis, verſilis tunc erat cum ſubito tota machinis
quibuſdam vertebatur, & aliam picturæ partem oſtendebat. Du/
ctilis tunc, cum tractis tabulatis hac, atque illac ſpecies picturæ
nudabatur interior, vnde perite vtraq; tetigit dicens, verſis diſce
dat frontibus, ſingula ſingulis complectens ſermonibus, quod
Varro & Sueto. commemorant. Vitruuius autem libro. v. ponit
tria ſcenarum genera. Aulæa, picta velamẽta, aulæis victarũ gen/ Aulæa.
tium plerunq; habitum, & figuram intexebant, quo ſæpius rein/
tegraretur memoria, virtutis, quã populo oſtendebant. ☞ Britan/
nos.) autem pro qualibet gente dixit, hæc ait Prob. Quod autem
ait Ser. Auguſtum viciſſe Britanniam, adduxiſſeq́; plurimos ca/
ptiuos, ſecus eſt, nam Iulius Cæſar id egit vti iam oſtendã. Stra/
bo enim libro quarto ſcribit de diuo Cæſare narrans ſic. Duabus
autem victorijs contra Britannos, re bene geſta, cum duos tantũ
militum ordines traieciſſet, accæptis obſidibus magnum ſeruo/
rum numerum, ingentemq́; prædam reportauit, hoc tamen tem
pore quidam eius loci principes legationibus: & obſeruãtijs Au/
guſti Cæſaris amicitiam comparantes in capitolio dona dijs ob/
tulerunt, & vniuerſam fere inſulam Romanis propriam familia
remq́; inſtruxerunt, hæc ille. Plutar. etiam ſcribit. Iuliũ Cæſarem
ex contingenti Galliæ in Britanniam bis adnauigaſſe maioraq́; Britãnia
hoſtibus damna quam ſuis emolumenta contuliſſe ob regionis
inopiam, at qualẽ animo concæperat bello finem impoſuiſſe, ac/
cæptis autem à rege obſidibus, & tributis imperatis ex inſula re/
meaſſe, hæc fere omnia cum Strabone conueniunt, itaq;, vt dixi,
quod Ser. Auguſto tribuit diui Cæſaris fuit. ☞ Britanni.) videto in
Tityro de Britannia. ☞ Solidoq́; ele.) duro ebore, Virg. li. iij. Geor Solidũ.
gi. de equis. Et ſolido grauiter ſonat vngula cornu, & li. vj. Ænei.
Solidoq́; adamãte colũnæ. i. duro. Itaq; ſolido elephanto. i. ebo/
re integro non conuenit. ſed duro exponendum. ☞ Gangaridũ.)
Gangaridæ, Indi dicuntur à flumine Gange cingitur enim Cauca Gãgari/
ſo, India: & flumine & Oceano. Probus author, de Gange autem dæ.
videto libro ſecundo Georgico. Solinus ſcribit gangaridas exti/
mum Indiæ populum, cuius Rex inquit equites mille elephãtes
ſeptingẽtos peditum. lx. millia in apparatu belli habet. Auguſtus
autem re vera nunquam cum Indis pugnauit, vt latius libro ſe/
cundo Georgico. oſtendimus, ſed tamẽ illi ad eius amicitiam pe
tentes legatos cum muneribus miſere, poeta demũ cum Indis
pugnaſſe innuit. dixit enim lib. ij. Georgico. Et te maxime Cæſar.
Qui nunc extremis Aſiæ iam victor in oris. Imbellẽ auertis Ro/
manis arcibus Indũ. Sed intelligas id fuiſſe, quando in Parthos,
& Armenios bellum geſſit, vbi Tyberius tribunus militum re/
cæpit ſigna quæ. M. Craſ. ademerant Parthi. tunc enim potuerũt
cum Medis, Armenijs, & Parthis, contra Auguſti exercitum pu/
gnare Gangaridæ. ☞ Quirini.) i. Auguſti, nã Lucius Florus ſcribit
ob ingentia facta tractatum fuiſſe in ſenatu, an quia condidiſſet
imperium Romulus vocaretur, ſed ſanctius & reuerẽtius viſum
eſt, nomen Auguſti. Meminit item Sueton. ☞ Nilum.) Nilus incer Nilus.
tis oritur fontibus ſecundum quoſdam immenſo longitudinis
ſpacio ambulans, demum pluribus in locis, & latens, & exiens
Aphricam ab Æthiopia diuidens, medios Æthiopes ſecat, longo
poſtea interuallo in Ægyptiũ mare ſe euomit. Certis tamen die/
bus auctu magno per totã ſpaciatus Ægyptum fœcũdus innatat
terræ. Hæc & plura. Pli. lib. v. cap. x. ☞ Vndantem bello.) propter
bellum Cleopatræ & Antonij in Auguſtum ait, qui quidem, vt
ſcrib. Plutar. in Antonij vita, duxere armatas naues quingẽtas in
Auguſtum tandem pugnando apud Actium in Epiro victi ſunt,
fugientesq́; Alexandriam petierunt, vbi poſtea ab Auguſto op/
preſſi ſibipſis mortem conſciuere. ☞ Magnum fluentẽ.) pro val/
de fluẽtẽ, habet enim oſtia. v. & exundat, vnde dictum eſt. ☞ Ære
columnas.) id Serui. ipſe aperuit. Sunt autem noſtro æuo in diui
Ioannis Lateranẽſis baſilica. Vrbes Aſiæ domitas intelligit, Me/
dos, Parthos, & Armenios. ☞ Niphates.) mons in Armenia Maſ Nipha/
ſio monti orientem verſus imminens, vt Strabo. lib. vndecimo tes.
docuit. Eſt & fluuius, inde Luca. ait, Armeniusq́; tenens voluen/

tem ſaxa niphatẽ, & Iuuena. ſaty. vj. Quoſdam facit iſſe niphatem in populos, &c. ¶ Pulſumq́; nipha.) locũ ꝓ accolis poſuit.

Parthi. ¶ Parthum.) de Parthis videto in Tityro fidentem fuga ſcri. Trogus lib. xlj. & Parthi cominus in acie prœliari, aut obſeſſas expugnare vrbes neſciunt, pugnant itaq; aut procurrẽtibus equis, aut terga dantibus, ſępe et fugam ſimulãt, vt incautiores aduerſum vulnera inſequentes habeant, plerunq; in ipſo ardore certaminis prælia deſerunt, ac paulopoſt pugnam ex fuga repetunt. ¶ Diuerſo ex ho.) i. orientali & occidentali, vt ait Prob. melius tamẽ meridiano, & ſeptentrionali accipimus, nam vt Lucius Florus oſtẽdit, ſub meridiano Muſulanos, atq; Getulos accolas ſyrtiũ Coſſo duce compeſcuit Marmaridas & Garamanthas Curio ſubigẽdas dedit, ad ſeptentrionem conuerſus compẽſcuit Noricos, Illiricos, Pannonios, Dalmatas, Thraces, Dacos, Sarmatas, Germanos.

Trophęum. ¶ Trophæa.) Trophæon græci dicunt, latini vero Trophæũ à Tropi, quod eſt conuerſio. Trophæo verto, Tropoo in fugam verto. Qui enim dux hoſtem fuga conuerterat, Trophæũ merebatur, qui autem plena victoria conſequeretur triumphum. ſæpe autem arbor, in qua hoſtium ſpolia affigebantur, Trophæum dicebatur. Vnde Maro libro vndecimo Æneid. de Ænea, qui Mezentium occiderat ait. Ingentem quercum decisis vndi. ramis, Conſtituit tumulo, fulgentiaq́; induit arma, Mezenti ducis exuuias tibi magne Trophæum, Bellipotens aptat rorãtes ſanguine criſtas. Telaq́; trunca viri &c. & paulo inferius ait, Indutosq́; iubet truncos hoſtilibus armis, Ipſis ferre duces, inimicaq́; nomina figi, &c. ¶ Vtroq; ab litore.) Ideſt orientali, & occidẽtali, ergo vti ſuperius expoſitum eſt quadrat, vult enim Maro oſtendere totius orbis partes Auguſtum ſubegiſſe. idem Florus ſcribit, ꝙ Auguſtus ad oriẽtem verſus exercitum miſit in Armenios. Medos, Parthos, qui poſtea omnes cum Indis etiam Auguſti, & Romanorũ ditioni paruerunt. Sub occaſu autem Cantabros, & aſtures, &c. ſuperauit, vtq; ſcrib. Sueto. alias natiões male quietas ad obſequium redegit.

ASCENSIVS.

¶ Ipſe caput &c.) Oſtendit mirifice poeta, ſe ſuper ſe vehi ac rapi in gloriam, ac laudationẽ Auguſti. vt qui quo illi decẽtius obſequatur, ſibi ornatum omnem vendicet per imaginationem ac fantaſiam quandam quaſi ex deſiderio obſequẽdi ortam. Sed ne cum commentariis qui prolixi ſed non ſuperflui ſunt opus immẽſum faciam. ¶ Ordo eſt. Ipſe. i. ego Maro. eſt enim apud nos trium perſonarum ſicut αὐτὸς apud græcos ornatus caput. ſ. habens caput ornatum folijs. i. frondibus oliuæ tonſæ. i. decerptæ e frondibus tonſilibus: feram. i. offerã dona. ſ. Auguſto templi ipſius præſidi, iuuat. i. delectat iam nunc. ſ. etiam ante conſtituturum templum ducere. i. per fantaſiam & imaginationem ducere. ſ. ſponte accedentes, ad delubra. i. templa in quibus ſunt deorũ ſacra, pompas ſolennes. i. quales in ſolennibus ſacrificijs duci conſueuere, & videre. ſ. animo, iuuencos cæſos. i. mactatos, vel. i. etiã aut viciſſim iuuat videre vt. i. quo pacto aut qualiter ſcena. i. vmbraculum ad ludos ſcenicos exhibendos extructum diſcedat. ſ. à loco priore: frontibus verſis. ſ. in ſcena verſatili aut verſili de qua Valla & Manci. hicq; pro & vt. i. qualiter Britanni. i. qui nũc Anglici dicuntur intexti. i. in aulæis tollant. i. ferant hoc eſt ſic acu picti, & intexti aulæis vt videantur ferre aulęa. i. velamenta parietum aularum quæ ſi proſternantur tapetes dici ſolent: cum vero pendẽt aulęa purpurea. i. ex purpuraceo filo contexta poſſet forte dici ꝙ Britanni tollant. i. extollãt & erigant cũ grandiores ſint. Ego faciã in foribus. ſ. tẽpli hoc eſt in veſtibulis ex auro & elephãto. i. dente elephantino ſolido. i. non integro ſed duro hoc eſt ex ebore inaurato, pugnã gangaridũ pro gangaridarum. i. qua gangaridę populi inter Indos & Aſſyrios ab Auguſto deuicti ſunt & faciam. ſ. ex auro & ebore, arma Quirini. i. Auguſti Quirini appellationem populus obtulit victoris. ſ. Indorum Parthorũ & reliquorũ fere populoꝝ, atq; ſup. faciam hic Nilũ fluuium Ægypti, cuius reginã Cleopatrã & M. Antoniũ deuicit Auguſtus vndãtẽ ergo. i. abundantem bello. i. rebus bellicis vt armis & nauibus & fluentem magnum. i. magne, & faciam columnas ſurgentes, ideſt editiores ex ęre nauali. i. roſtris nauium victarũ detracto & addam. ſ. in ſculptura: vrbes Aſiæ domitas. ſ. ab Auguſto & niphatẽ i. accolam niphatis fluuij & montis in Armenia pulſum & Parthum fidentem fuga. i. in fugiendo & ſagittis verſis. ſ. inter fugiẽdum in hoſte, & addam duo trophęa. i. ſpolia quaſi opima: rapta manu. ſ. Cęſaris victoris ex diuerſo hoſte. ſ. tam orientali q̃; occidentali, & gentes triumphatas. ſ. in triumphum actas & de qbus triumphatũ eſt bis. ſ. ſub Cæſare & ſub Auguſto. Ab litore. ſ. oceani vtroq;. ſ. tam oriẽtali quàm occidentali, & ita raptim Auguſti triumphos commemorat.

PIERIVS.

¶ Rapta manu diuerſo ex hoſte trophæa.) In Romano codice, & aliquot alijs antiquioribus, Tropęa, abſq; vlla ſcriptũ eſt adſpiratione, & id quidem recte.

SERVIVS.

Stabunt & Parij lapides ſpirantia ſigna,
Aſſaraci proles, demiſſæq; ab Ioue gentis
Nomina, Trosq; parens, & Troiæ Cynthius author
Inuidia infelix furias amnemq; ſeuerum
Cocyti metuet, tortosq; Ixionis angues,
Immanemq; rotam, & non exuperabile ſaxum.

¶ Stabant & parij lapides ſpirantia ſigna.) In templo Cęſaris maiorum ſtatuas eius dicit ſe eſſe poſiturum, quas commendat, & à pretioſo marmore, & ab arte, dicens, Spirantia ſigna, ſic alibi, Viuos ducẽt de marmore vultus. Itẽ, Pariuſve lapis circũdatur auro. ¶ Aſſaraci proles, dimiſſęq; ab Ioue gentis Nomina.) Ponam inquit eorũ ſtatuas, qui à Ioue vſq; ad Aſſaracũ, & ab Aſſaraco vſq; ad Auguſtum originẽ ducũt. Aſſaracus aũt auus Anchiſæ, pater Capis fuit. ¶ Trosq́; parens.) Troianorum rex, Ganymedis pater, à quo Troia noiata eſt. ¶ Troię Cynthius author.) Vel Apollinem dicit propter muros: vel Cynthium regem Troiæ quẽ in Troicis ſuis Nero cõmemorat. ¶ Inuidia infelix.) Quę inuidentes efficit infelices. Dicit autem ſe talia ſcripturum vel facturum, vt magnitudine ſui mereantur inuidiam: ipſam tamẽ inuidiã nihil eſſe nocituram timore pœnarum. ¶ Amnemq́; ſeuerum.) Triſtẽ. Cõtra Terẽtius, Triſtis ſeueritas ineſt i vultu, atq; in verbis fides. ¶ Tortosq; Ixionis angues.) Quibus religatus ad rotam eſt, poſtq; illicitos Iunonis petiuit amplexus. ¶ Et non exuperabile ſaxum.) Quod contra montem Siſyphus voluit. Et non exuperabile dixit, non quod ſuperari non poteſt, ſed quod exuperare non valet ſummum montis cacumen.

PROBVS.

¶ Stabunt & parij lapides ſpirantia ſigna Aſſaraci proles, demiſſæq; ab. I. g. N. Trosq́. p. & t. cynthius author.) Paros inſula eſt cyclas in ęgeo mari; in qua mons eſt marpeſſos, vnde marmor exciditur candidum, vt ipſe Virgi. in. vj. marpeſſiam cautem vocat Aſſaraci aũt prolem vult accipi Cæſarem, qui deducat progeniem ab Ænea, qui ex Anchiſe patre eſt. Capys Aſſarici filius. Aſſaracus autem Trois. Tros ipſe Erichthonij. Erichthonius ex electra & Ioue naſcit, vt Scyllos tragicus ſcriptor ſentit Cynthius eſt Apollo à monte inſulę Deli cyntho dictus, idcirco Troiæ author dicitur, quòd eam munierit ſub Laomedonte, & Neptunus. ¶ Inuidia infelix. f. a. q. ſ. cocyti. m. t. q. Ixiõis angues.) poteſt videri hic ſententia ambigua, q̃a & angues aliquis interpretari poteſt rotã. Et non exuperabile ſaxum Ixionis, Sed nec per rotam & ſaxum aliud eſſe ſupplicium. Sentis enim illum à furia, & Perithoum vrgeri epulis regijs apparatus, quatum prius incendantur, & motu impendente ſaxi vrgeri, cum ait, Quid memorem Lapithas, Ixiona, Perithoumq́;, Quos ſuper atra ſilex, iam iam lapſura cadenti. Imminet adſimiles. Sed ſignificatio horum verſuum fere hæc eſt, Quiſquis inuiderit huic operi, debebit timere poſt acceſſum vitæ ſupplicia, quæ pati exiſtimantur defuncti, & furias. Cocytus autem palus eſt inferorum & ſtyx. Styga ſi diceret ſeuerum intellexerimus eam ob hoc dici, quod eius religio teneat deos. per eam enim iurare credũtur, ſed cocyti amnem dicit, quia luctuoſa voce appellatur. Seuerum autem ſignificat triſtem, ꝙ proprium eſt morti. Interea Dryadum ſyluas. ſ. q. ſ. i. hoc eſt ſcribamus carmen agreſte imperatum à Mecœnate.

MANCINELLVS.

Paros. ¶ Parij lapides.) paros inſula eſt vna Cycladũ ab Delo. xxxviij. miliaria diſtans, vt docet Plin. lib. iiij. cap. xiij. & Strab. lib. x. inquit. Paros lapidem producit, quem parium appellant, ad marmoreas ſculpturas aptiſſimum. ¶ Spirantia ſigna.) appoſitio eſt, dicit autem ſtatuas Troianę gentis, à qua Auguſtus originem habuit velle affigere, Aſſaraci proles, Dardanus Iouis filius Erichthonium genuit, huic natus eſt Tros, à quo Troia dicta Troius Aſſaracus, ei Capis, ex quo Anchiſes, exq; eo & Venere Æneas Troianorum clariſſimus, author Diodo. lib. v. ab Ænea autem Iulius, ex quo Iulia gens ꝙ latius in Buco. patuit. ¶ Cynthius.) i. Apollo, Dardanus.

i. Apollo, de quo late Eglog. vj. ⁋ Troiæ author.) ſecundum fa‑
Inuidia bulas loquitur. Nos autem aperuimus in fine primi volu. Geor. ⁋ Inuidia infelix,) horum carminum ſenſus eſt teſte etiam Probo. Quiſquis inuiderit huic operi, debebit timere poſt vitæ exceſſum ſupplicia, quæ pati exiſtimantur defuncti, & furias. Inuidia autẽ triſtitia eſt de alienis bonis ſm̃ Dama. dicebatq; Socrates, vtinam inuidi in oĩbus ciuitatibus oculos, & aures haberent, vt de omnibus ꝓfectibus torquerentur, quot. n. ſunt hoĩum felicitũ gaudia, tot ſunt inuidoꝝ gemitus, & Hora. epiſto. ij. primi volu. ait. Inuidus alterius macreſcit rebus opimis. Inuidia Siculi quã nõ inuenere tyranni, Maius tormentum, merito ergo inuidia infelix. Oui. aũt. lib. ij. met. latiſſime de inuidia ſcribit. Seuerum amnem. i. triſtem, ꝙ proprium eſt morti intelligitq; ſtygem paludẽ.
Cocyt. ⁋ Cocyti.) Cocytus fluuius eſt infernus, interpretaturq; luctus, & vlulatus. Cocyo & Cocyzo, ploro lamentor, lugeo, vnde & Macro. li. j. de ſom. ait ꝙ cocytum aliud eſſe non aſſeruerunt, q̃
Ixion. quidquid homines in luctum, lachrymasq; cõpellit. ⁋ Ixionis,) Ixion Phlegiæ filius Iunonem attentauerat, ea illi nubem in ſua forma obiecit, cum qua concũbens Centauros genuit, quo ſe iactans ab Ioue fulminatus apud inferos torquetur ſuper rota ſerpentibus circunfuſa ligatus perpetua volutione, vnde Tibullus ait, Illic Iunonẽ tentare Ixionis auſi verſantur, celeri noxia mẽbra rota, & Oui. lib. iiij. met. Voluitur Ixion, & ſe ſequiturq; fugitq;. Macro. aũt li. j. de ſom. ſcri. ꝙ oĩa, quę apud inferos eſſe credidit fabuloſa pſuaſio, in nobiſmetipſis, & in ipſis humanis corporibus aſſignare conati ſunt, vnde per illos, qui radiis rotarum diſtricti pendent, nihil aliud intelligi voluerunt, q̃ qui nihil conſilio præuidentes, nihil ratione moderantes, nihil virtutibus explicantes, ſe & actus ſuos omnes fortunæ permittentes, caſibus & fortuitis, ſemper rotantur, ſaxum ingẽs voluere inefficacibus laborioſisq; conatibus, vitam terentes, & Ouid. lib. iiij. met. ait, Aut petis, aut vrges ruiturum Siſyphe ſaxum.

ASCENSIVS.

⁋ Stabunt & parii, &c. Eiuſdem templi quod animo cõceperat exornationem proſequitur poeta, non qui ſe diuinis carminibus i. lapidibus conſtruendum putarit, dicit ergo &, lapides parii. i. ſculpturę ex marmore candido quod in Paro inſula plurimum naſcitur ſtabunt. ſ. ad ornatum templi in foribus, aut alibi appoſitorie, ſigna ſpirantia. i. quaſi ſpiritum habeant ſpirare viſa. vnde in. vj. credo equidem viuos ducent de marmore vultus, & proles. i. ꝓgẽnies Aſſaraci illius principis troiani, vnde Iulius & Auguſtus originem traxerunt, ſtabit ſupp. ex marmore illo ex ſculpta, q; pro. i. noĩa. i. ſtẽmata aut tituli, gentis demiſſæ. i. deductæ ab Ioue. ſ. per Dardanum & Electram (vide Mancinellum) & Tros parens. ſ. Aſſaraci, & ab eo deſcendentium, & Cynthius, id eſt Apollo, author. i. fabricator troiæ cum Neptuno, ſed Phœbum, Apollinem fingit poeta troianis ſemper propitium fuiſſe, vnde eſt. Phœbe graues troiæ ſemper miſerate labores Dardana qui Paridis direxti tela manusq;. Neptunum autem aduerſum & ſæuum, vnde eſt Neptunus muros magnosq;, emota tridenti. Fundamenta quatit &c. quod quãtum ad Apollinem, ideo mihi videtur finxiſſe ꝙ in illius tẽplo Achilles occiſus eſt, & quàm poſtea Auguſtus eius perſonam induerat, in eiuſdem tutelam ſe cõmiſerat cui & ędem ſacrauerat) Inuidia infelix quia ſe plus q̃ inuiſum cruciat metuet furias & amnẽ ſeuerum imo, iplacabilẽ Cocyti. i. fluuii illius infernalis à ꝑpetuo luctu denominati, & angues Ixionis (Mancinel. Ixionis ſcripſit). i. qui dependent ad rotam Ixionis tortos. i. implicitos, & rotam imanem, & ſaxum. ſ. Siſyphi aut quod Siſyphus voluit non exuperabile. i. quod nũq̃ ad quietem deduci poteſt, hoc eſt quiſquis inuidia concutietur, ob has Cæſaris laudes æterna ſibi ſupplicia timere debet, aut tãta erit gloria Cæſaris vt multi rumpendi ſint præ inuidia: quod apud inferos, æterna manent ſupplicia, de quibus in. vj. æneid. latius & Mancinellus abunde.

PIERIVS.

⁋ Tortosq; Ixionis angues.) In Romano codi. Orbes legitur quod ſi admittas figura erit [illegible] quia ſequitur, imanemq; rotam. In aliis. Tortos angues, quod agnoſcit Seruius. ⁋ Non exuperabile ſaxum,) in antiquis exemplaribus. Exſuperabile. Iuniores maluerunt in huiuſmodi compoſitis verbis, ſ, literam x, prætecta excludere.

Interea Dryadum ſyluas, ſaltusq; ſequamur
Intactos tua Mecœnas haud mollia iuſſa:
Te ſine nil altum mens inchoat. en age ſegneis
Rumpe moras, vocat ingenti clamore Citheron,
Taygetiq; canes, domitrixq; Epidaurus equorum:
Et vox aſſenſu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardenteis accingar dicere pugnas,
Cæſaris & nomen fama tot ferre per annos.
Tithoni prima quot abeſt ab origine Cæſar.

SERVIVS.

⁋ Interea Dryadum ſyluas.) Donec laudandi Cæſaris tempus adueniat, interim Georgica ſcribo. Intactos autem ait ſaltus, quòd ante ipſum nullus latine carmen georgicum ſcripſit. ⁋ Te ſine nil altũ mens inchoat.) Ac ſi diceret, Non meo ingenio, ſed tuo fretus imperio ad hoc carmen acceſſi. ⁋ Vocat ingenti clamore Citheron.) Hortatur nos ad ſcribendum illi montes, qui animalibus ſunt referti. Citheron autem pars eſt Parnaſſi. ⁋ Taygetiq; canes.) Ideſt Lacones: nam Taygeta ciuitas eſt Laconiæ. Et hoc ideo quia dicturus eſt, Nec tibi cura canum fuerit poſtrema. ⁋ Domitrixq; Epidaurus equorum.) Epiri, ciuitas eſt equis nobilis. ⁋ Vox ingeminata remugit.) Duplicata per Echo. Alibi, Nõ canimus ſurdis, reſpondent omnia ſyluæ. ⁋ Mox tamen.) Ideſt poſtq; georgica conſcripſero. Et ardentis pugnas legendum eſt: nam male quidam ardentis Cæſaris accipiunt, vt Is communis ſit ſyllaba. ⁋ Tithoni prima quot abeſt ab origine Cæſar.) Ideſt tua facta tot annis celebrabuntur, quot anni ſunt à te vſq; ad mũdi principium. Et modo Tithonum pro ſole poſuit, ideſt pro Titane. Nam Tithonus frater Laomedontis fuit, quem præliantem Aurora dilexit, & rapuit, à quo vſq; ad Cęſarem non valde multum tempus eſt.

PROBVS.

⁋ Vocat ingenti cl. Citheron Tygetiq; ca. &c.) Citheron mons eſt Bœotiæ, ibi arcana Liberi patris ſacra celebrantur. iij. quoque anno quæ trieterica dicuntur. Exiſtimatur autem Liber eſſe cum muſis: & ideo ex hedera fronde eius corona poetis datur, quum idcirco vocari ſe eius ſacris vult accipi, quod & de vitibus pręcęperit, Taygetos canes: dicit Laconicos à Taygeto monte Laconices. ⁋ Epidaurus,) eſt Peloponneſi, vnde optimi, & generoſiſſimi equi exeunt. ⁋ Mox tamen ardẽtis ac. &c.) Pollicetur autem ſe quoque Cæſaris Octauii, qui poſtea Auguſtus cognominatus eſt, ſcripturum victoriam. Et quidam putant, eum promiſſis fidem deſtituiſſe ignorantes, non quidem progegumeneos acta eius ſcripſiſſe ſed tamen non claudicare, quantum ad fidei pertinet vinculũ, in. viij. enim deſcripſit in clypeo eius pugnam, & actiacum bellum, quod eſt geſtum cum Antonio. Tithonus autem fuit Laomedontis filius, frater Priami exiſtimatur ab aurora adamatus, vxorem enim eam habuiſſe. Priami autem filia Creuſa Æneæ vxor mater Aſcanii à quo genere ad Cęſarẽ peruenit.

MANCINELLVS.

⁋ Interea,) antequam templum de marmore ponam. ⁋ Dryadum, videto libro primo Georg. Dryadesq; puellæ, Saltus, campos intactos ab latinis. ſ. poetis: dicit autem ſcribamus carmen agreſte à Mecœnate imperatum. ⁋ Haud mol.) ſed ardua, per Liptoten. ⁋ Segnis) inutiles, ſteriles, pigras. ⁋ Citheron,) ſaltus eſt prope thebas in Bœotia, vt Solin. & Plin. ait libro. iiij. Mela *Cithæron.* inquit in Phocide Delphi, & mons Parnaſus in Bœotia: Thebæ, & Citheron fabulis carminibusq; celeberrimus. Probus ſic ait, Cytheron mons eſt Bœotiæ, vbi arcana Liberi patris ſacra celebrantur. iij. quoque anno, quæ trieterica dicuntur, exiſtimatur autem Liber eſſe cum muſis, & ideo ex hederæ fronde eius corona poetis datur. Ouid. autem libro. iij. meta. ait. Vadit vbi electus faciẽda ad ſacra Cytheron Cantibus, & clara bacchantum voce ſonabat. Strab. libro. ix. ſcribit quòd Citheron prope Thebas finitur, penes quem Aſopus currit inferiora eius alluens. Videto item Eclog. vj. Citheron hunc nominat, quia de bobus ſcripturus eſt, vnde Bœotia dicta eſt in qua citheron habetur. ⁋ Taygetiq;,) videto in fin. ij. lib. Georgico. ⁋ Epidaurus,) *Epidaurus.* vrbs eſt Peloponneſi inquit Prob. vnde optimi & generoſiſſimi equi exeunt. Ptoleme. etiam libro. iij. in Peloponneſo ponit Epidaurum. Strab. lib. viij. videtur ſcribere Epidaurũ eſſe inter Achaiam & Pelopõneſum, anteaq; Epitaurum vocatam. Mela aũt ſcri. Epidaurum oppidũ eſſe littori appoſitũ, circa finẽ vero dicti li. viij. Stra. ſic ait. Equoꝝ ſane genus excellit arcadicum, quẽadmodũ, & Argolicũ, & Epidauricũ. Ætoloꝝ ꝓterea, & Acarnanum ſolitudo paſcendis equis eſt accõmodata, non minus q̃ Theſſalia.

Theſſalia. Plin. autem lib. iiij. ſcrib. Epidaurum oppidum Æſculapii delubro celebre eſſe in Achaia. Soli. etiam. cap. vij. ſcrib. Epidaurum eſſe in Achaia, atq; decus eſſe Æſculapii ſacellum, cui incubantes ægritudinum remedia capeſſunt monitis ſomniorũ. Vox prædictorum. ſ. locorum. ☞ Mox tamen ardentis.) pollicet Cæſaris Octauii, qui poſtea Auguſtus cognominatus eſt, ſcripturum victoriam, quod reuera fecit; in. viij. enim lib. æneí. deſcripſit in Clypeo eius pugnam, & Actiacum bellum, qđ eſt geſtum cum Antonio, vt etiam Prob. ait. ☞ Tithoni.) Tithonus vt Diod. ait libro. v. filius fuit Laomedontis, & Priami frater, qui exiſtimatur ab aurora adamatus, eam vxorem habuiſſe. Priami autẽ filia Creuſa Æneæ vxor mater Aſcanii, à quo ſecuta gens, quæ ad Cæſarem peruenit, qđlitẽ edocet Probus. ☞ A prima origine Tithoni.) i. ab ipſo Dardano Iouis filio, à quo ad Auguſtũ fuerũt anni mille ſexcenti, vel circa, vti ex Euſebio colligi poteſt, poeta tamen finitum pro infinito numerum poſuit.

ASCENSIVS.

¶ Interea Dryadum &c. Redit ad inſtitutum ſuum qđ eſt Georgicam deſcribere. Non modo quæ eſt in agricultura ſed quæcunque ea ſit dicens, interea dum hæc moliar iuſtoq; apparatu templum Auguſto cõſtituam ſequamur ſyluas Dryadum, ideſt rem agreſtem, verum quia de ſyluis locutus fuit in. ii. libro bene adiicit ſaltusq; ſequamur intactos, vt. ſ. de ſyluis & ſaltibus ſe locutum ſignificet quatenus ad rem pecuariam & ad pabula pertineant, aut vt metaphoricos loqui iuuat, de materia videlicet cõfuſa & à latinis ſcriptoribus adhuc intacta. Nominat autem ſaltus quoſdam cuiuſmodi ſunt Cytheron in Boeotia propter boues. Taygeta in laconia propter canes & Epidaurum inter Achaiam & Peloponneſum propter equos. Notatur autem Seruius (Beroal. Epidaurus.) in deſcriptione Epidauri à Beroaldo his verbis. Quemadmodũ in Cytori expoſitione errauit Seruius, vel potius ipſius adulterata volumina, ita in Epidauri enarratione turpis eſt error cum ciuitas fuerit non in eperro, ſed in peloponneſo, vt Pli. Stra. omneſq; geographi teſtantur, (Epidănus.) & fuit in Saronico ſinu epidaurũ oppidum locatum Æſculapii templo celeberrimum alio nomine vocatur epitaurus, verum opinor, Seruium ſimilitudine nominis fuiſſe deceptum, cum epidănus inueniatur & epidaurus, de epidauro iam dictum eſt epidănus autem cuius meminit Plautus in Menechmis. Ciuitas eſt eperi quam Romani, vt in. iij. ſcribit. Plin. propter inauſpicatum nomen Dyrrachium appellauerunt, (Lucani locus.) de cuius conditoribus ita ſcribit Appianus Epidănus rex vrbem condidit quæ ab ipſo nomen aſſumpſit, huius ex filia nepos Dyrrachus portum vrbi adiecit q̃ Dyrrachium appellatur. Epidăni meminit Lucan. in. x. ad campos Epidăne tuos, quæ dictio in omnibus fere codicibus deprauata legitur: & pro epidănẽ paſſim ſcriptum eſt epidaure, quod nec hiſtoriæ, nec Lucani ſententiæ conuenit. Cum de Sæua centurione loquatur, qui apud Dyrrachium, hoc eſt epidănum in partibus Cæſaris viriliter dimicauerat, & memorabile facinus quod hiſtorici omnes cõcelebrãt, audacia prope incredibili patrauerat. Hæc ille. ¶ Ordo autẽ eſt. O Mecœnas nos ſequamur interea. ſ. dum Cęſari moliar templũ & pompam triumphalem ſyluas dryadum. i. dearum arborũ, hoc eſt quas ille frequentant. i. verſemur in ſyluis vbi ſunt pecorum quorundam pabula, vt ſuum in glãdibus & boum in frondibus, & ſaltus. ſ. armẽtorum intactos. i. non prius deſcriptos ab latinis poetis appoſitone tua iuſſa aut mollia. i. non futilia nec paruipendenda, quia mens. ſ. noſtra nil, ideſt non aliquid, non inchoat aliquid altum ſine te, ideſt ſine authoritate tua, aut aſſenſu tuo. En age adhortandi aduerbium eſt age, en vero ad nouos conatus pertinet, rumpe moras ſegnes. i. quæ ſegnes efficiunt, quia cytherõ ſaltus ille in bœotia vbi boũ ac hederæ copia eſt, & Bacchi cum muſis ratio vocat. ſ. nos ad ſe deſcribendum ingenti clamore, & canes taygeti. i. laconici vocant nos, & epidaurus. ſ. ciuitas iuxta peloponneſum domitrix equorum. ſ. præſtantium & animoſorum (quia aliorum aut inutilis aut facilis eſt domatio) ſupple vocat nos, & vox, ideſt ſonitus dictorũ remugit. i. reboat aut reſonat ingeminata, ideſt duplicata aſſenſu nemorum, quia nemora reſonando & reſpondendo idem quod acceperunt videntur aſſentire, idem velle atq; itidem clamare. Ego tamen accingar, ideſt diſponar & habilitabor, mox ideſt paulopoſt peracto ſcilicet hoc opere dicere, ideſt laudare carminibus meis pugnas Cæſaris. ſ. Auguſti ardentis, ideſt fulminanter factas in prælio martio ardore & accingar ferre. i. extollere nomen Cæſaris per tot annos, quot Cæſar abeſt à prima origine Tithoni, patrui aut fratris Priami, cuius prima origo ſm̃ Manci. fuit à Dardano & Electra: ſed & Dardanus & Electra originem habuerunt vſq; adeo vt ad primum hominem ſecundum veritatem recurrendũ eſſet. Quocirca ſm̃ rigorem verboꝝ, quia nõ dicit ab origine, ſed à prima origine ſignificat Cæſarem fuiſſe in medio temporum: tantumq; eius famam duraturam, quantum mundus durauerit, ſed duplex poteſt eſſe expoſitio illius genitiui Tithoni actiua ſcilicet qua Tithonus Cæſarẽ ꝓcreauit & tũc minor eſt tẽpeſtas, aut paſſiua qua Tithonus productus eſt à primis parentibus qđ quia poetam latuit, accipiamus ſimpliciter vt cæteri commentarii tempus finitum pro infinito poſitum.



Seu quis Olympiacæ miratus præmia palmæ
Paſcit equos,ſeu quis fortes ad aratra iuuencos,
Corpora præcipue matrum legat,optima toruæ
Forma bouis,cui turpe caput,cui plurima ceruix,
Et crurum tenus à mento palearia pendent.
Tum longo nullus lateri modus,omnia magna,
Pes etiam,& camuris hirtæ ſub cornibus aures.
Nec mihi diſpliceat maculis inſignis & albo,
Aut iuga detrectans,interdumq́; aſpera cornu,
Et faciem tauro propior quæq́; ardua tota,
Et gradiens ima verrit veſtigia cauda.

SERVIVS.

¶ Seu Quis Olypiacæ.) Dicturus eſt de armētis & gregibus. Armenta autem ſunt equoꝝ & boum, ꝙ hæc animalia apta ſunt armis: vt, ſcutis boum coria, equi prælio. Greges vero capellarū & ouiū ſunt. ipſe paulopoſt, Hæc ſatis armentis ſuperat pars altera curæ. Lanigeros agitare greges hirtasq́; capellas. ¶ Hæc tamen.) Ideſt armenta & greges. Sciendum ꝙ pleruncꝗ cōfundit authoritas. ¶ Olympiacæ miratus prēmia palmæ.) Studioſis curulis certaminis, quod geritur apud Piſas in honorem Iouis Olympici. ¶ Corpora pręcipue matrū legat.) Magis matrum, per quod oſtēditur etiam patrum corpora eſſe requirenda. ¶ Toruę forma bouis.) Paulopoſt, Et faciē tauro ꝓpior. i. tauro ſimilis. ¶ Toruę.) Terribilis. ¶ Turpe caput.) Magnum. vt, Turpes paſcit ſub gurgite phocas. ¶ Plurima ceruix.) Lōga. vt, Quū ſe mox plurima ſyluis Induet in florē. ¶ Crurum tenus.) Vſq; ad crura. Et modo tenus aduerbium eſt: nam ſi eſſet præpoſitio, ablatiuo cohęreret. Palearia autem ſunt pelles depēdentes è gutture. ¶ Et camuris hyrtę ſub cornibus aures.) i. curuis, vnde & camerę appellantur. Præcępit autem aures & magnas & hirſutas eſſe debere. ¶ Nec mihi Diſpliceat.) Liptotes figura eſt. i. valde placeat. vt, Munera nec ſperno. ¶ Faciem tauro propior.) imaginem, ſimilitudinem totam.

mur, quæ in bobus eligendis. Nec enim alio diſtat bonus taurus à caſtrato, niſi ꝙ huic torua facies eſt, vegetior aſpectus, breuiora cornua, toroſior ceruix, & ita vaſta, vt ſit maxima portio corporis, ventre paulo ſtrictiore. Idē quoque cap. xix. de forma vaccæ ait, quòd forma vaccæ quoque probantur altiſſimæ formæ, longæ, ꝙ maximis vteris, frontibus latiſſimis, oculis nigris, & patentibus, cornibus venuſtis, & læuibus, & nigrantibus, piloſis auribus, compreſſis malis, palearibus & caudis ampliſſimis vngulis modicis, & cruribus. Cætera quoque fere eadem quæ in maribus deſiderantur. Ima cauda, huic tantum animali omnium, quibus procerior cauda non ſtatim nato eſt, conſummatæ vt cęteris menſuræ creſcit, donec ad veſtigia ima perueniat. Plinius.

MANCINELLVS.

¶ Olympiacę palmæ,) Olympica certamina in achaia prope Alphęum intelligit, de quibus latius lib. j. Georg. Eliadum palmas epiros equarum. ¶ Plurima cer.) longum collum. ¶ Palearia) pelles dependentes ſub collo. ¶ Camuris) curuis, inde cameræ tecta recurua. ¶ Detractans, male tractans. ¶ Et faciem tauro ꝓ.) ſ. habens faciem propiorem ſimilioremq́; tauro. Pli. li. iij. in tauris in aſpectu generoſitas torua frōte, auribus ſetoſis quibus minora q̄ bobus cornua, tenuioraq́;. Var. vero lib. ii. ca. v. de bobus ſcrib. ꝙ qui gregem armentorum emere vult, obſeruare debet, vt ſint vaccę bene compoſitæ: vt integris membris piloſis, oblongæ, amplę, nigrantibus cornibus, & latis frontibus: oculis magnis, & nigris, piloſis auribus, preſſis malis, apertis naribus, labris ſubnigris, ceruicibus craſſis, ac longis à collo, corpore amplo, demiſſo: bene coſtato, latis humeris, bonis clunibus, caudā perfuſam vſque ad calces, vt habeant in inferiorem partem, frequentibus pilis ſubcriſpis, cruribus potius minoribus, rectis genibus, & cuius vngues ſint leues, & pares, corium attactu non aſperum ac durum: colore potiſſimum nigro, deinde rubeo, tertio heluo, quarto albo molliſſimus enim hic vt duriſſimus primus, necꝗ non pręterea vt mares fœminis boni ſint, quorum & forma eſt ſpectanda, &c. Col. etiā lib. vij. c. j. ſcri. quomodo Mago Carthaginenſis prodidit, ꝙ parandi ſunt boues nouelli quadrati, grandes membris, cornibus proceris ac nigrantibus, & robuſtis, fronte lata, & criſpa, hirtis auribus, oculis & labris nigris, naribus reſimis, patulisq́;, ceruice lōga, & toroſa, palearibus amplis, & pene ad genua promiſſis, pectore magno, armis vaſtis, capaci & tanquam implente vtero, lateribus porrectis, lumbis latis, dorſo recto, planoq́;, clunibus rotūdis, cruribus compactis, arrectisq́;, ſed breuioribus potius quàm longis, nec genibus improbis, vngulis magnis, caudis longiſſimis, & ſetoſis, piloſisq́;, corpore denſo, breuiq́;, colore rubeo, vel fuſco, tactu corporis molliſſimo. Cap. vero. xviij. de tauris. Idem ait ſe cenſere, probandos tauros maxime membris ampliſſimis, moribus placidis, media ætate. Cætera fere omnia eadem in his obſeruabimus,

ASCENSIVS.

¶ Seu quis &c.) Hęc eſt pars executiua in qua incipiens determinare de aīalibus nobis pręcipue cōducentibus, de equis. ſ. & bobus docet primū, quibus matribus ꝓcreari debeant, deinde quo tempore illę habiles ſint partui. ¶ Ordo eſt. Seu. i. ſiue quis. i. aliquis miratus. i. cum admiratione affectans pręmia palmę olympiacę. i. quæ olim dabantur equis victoribus in achaia iuxta Alphęum paſcit equos. ſ. quibus ea pręmia mereatur, ſeu quis paſcit. ſ. iuuēcos fortes. i. idonęos ad aratra legat. i. deligat pręcipua corpora matrum. i. proſpiciat pręcipue qua matre velit eos procreari. Forma bouis. i. vaccę toruę. i. obtortæ frontis, & immitis eſt ſup. optima, cui caput ſupple eſt turpe, ideſt toruum aut magnum pro modulo corporis, cui ceruix eſt plurima, ideſt ſane lōga, & cui palearia. i. pelles laxę, pendent à mento tenus crurum i. vſq; ad crura, tum, ideſt deinde, cui ſcilicet eſt lateri longo, ideſt in latere prælongo nullus modus. i. menſura proportionabilis cæteris membris, & cui. ſ. ſunt omnia, magna, etiam pes. q. d. nedum alia membra, aut qui breuior in multis placere ſolet, & aures hirtę. i. hirſutę hoc eſt piloſę ſub cornibus camuris. i. icuruis & intortis, nec. i. & non, &. ſ. bos inſignis, ideſt notata maculis, & albo, ideſt albo colore immixtis, nō diſplicebit, ideſt per liptoté multum placebit, mihi, aut. ſ. bos aut vacca (loqtur enim de matre) detrectans, ideſt refugiens prę toruitate & proteruia, iuga & aſpera interdum cornu. i. cornupetens aliquando & minitans & propior. i. vicinior & ſimilior tauro, ſcilicet q̄ vaccę, hoc eſt maſculo q̄ fœmellę faciem. i. facie aut ſecūdum faciem per ſinecdochen hoc eſt habens faciem ſimiliorem tauro quam vaccę quęq́;. i. & quę, & ſup. ea nō diſplicebit mihi, quæ eſt tota ardua, & quæ gradiens. i. ingrediens verrit. i. delet ſicut ſcopis verritur atrium veſtigia, ſcilicet pedum ſuorum antecedētium cauda ima ideſt vſq; ad terram demiſſa.

PIERIVS.

¶ Et crurum tenus à mento palearia pēdēt,) Tenus ſi prępoſitio ſit ablatiuo caſui cohęrere dicit Ser. eſſeq́; hic aduerbiū. Sed n. tenus, cū noīe, quod ſit numero multitudinis, genitiuo ſępius iunctum aīaduerti. Quintilianus. Aurium tenus in vſum lingua percęperit Catullus Nutricum tenus extātes. Ita enim is appellat papillas, quod inepte ſimul & inuerecūde quidam legunt, Id crurum tenus extātes. ¶ Aut iuga detrectās.) In Ro. co. in Medi. & in aliis antiquiſſimis vno tm̄ excepto, ſcriptū iueni detractās, quod etiā in Oratoꝝ exemplaribus antiqs obſeruaui, ꝓſertimq́; apud Liuium, & detractant, & detractare, ſæpiſſime. ¶ Et faciem tauro proprior.) In codi. Longo. proprior, legitur. Sed vulgata lectio propior, à prope, caſtior eſt.

Ætas Lucinam, iuſtosq́; pati Hymenæos,
Deſinit ante decem, poſt quatuor incipit annos:
Cætera nec fœturæ habilis, nec fortis aratris.
Interea, ſuperat gregibus dum læta iuuentus:
Solue mares, mitte in Venerem pecuaria primus:
Atq; aliam ex alia generando ſuffice prolem.
Optima quæq́; dies miſeris mortalibus æui
Prima fugit: ſubeunt morbi, triſtisq́; ſenectus:

SERVIVS.

¶ Lucinam iuſtosq́; pati Hymenęos.) Hyſteronproteron eſt. Ante. n. ē Hymenęus, poſt Lucina conſequit̄. Item Hyſteronproteron eſt, Deſinit ante decem, poſt quatuor icipit annos. Ante. n. incipit, ſic deſinit. ¶ Cætera.) Ætas ſcilicet quæ eſt vel ante quartum, vel poſt decimū annum. Et bene oſtendit per hæc tempora poſſe quidem armentis, ſed inutilem prouenire fœturam. ¶ Superat gregibus dum læta iuuentus.) Dum ſuppetit. Et dicit iuuenili ætate eas debere concumbere, quia cito tempora meliora depereunt. ¶ Pecuaria.) Ab eo quod eſt pecuare venit: nam pecua. vt ait in Pōpeiana Cicero, ab eo quod eſt

pecu

Argutumq́; caput:breuis aluus,obeſaq́; terga:
Luxuriatq́; toris animoſum pectus,honeſti
Spadices,glauciq́; color deterrimus albis,
Et giluo,tum ſi qua ſonum procul arma dedere:
Stare loco neſcit:micat auribus,& tremit artus:
Collectumq́; premens voluit ſub naribus ignem.
Denſa iuba,& dextro iactata recumbit in armo:
At duplex agitur per lumbos ſpina:cauatq́;
Tellurem,& ſolido grauiter ſonat vngula cornu.

albis & giluo.) Atqui albis ait, Qui candore niues anteirent. Sed aliud eſt candidum eſſe.i. quadã nitenti luce perfuſum: aliud album,quod pallori cõſtat eſſe vicinum. Giluus autẽ melinus eſt color. Multi autẽ ita legũt,Albis & giluo:vt nõ album & giluum:ſed albogiluum vituperet,quod ſi ſinguli colores vituperãdi ſunt:quãto magis mixtus vterq;? ideſt albo giluus. ¶ Tremit artus.) Figurate,pro artubus tremit. ¶ Voluit ſub naribus ignem.) Flatu indicat magnanimitatem ſuam. ¶ Duplex ſpina.) Aut re vera duplex,aut lata,vt,Duplicem gemmis auroq; coronam. Item, Et duplici aptantur dentilia dorſo.

MANCINELLVS.

¶ Idem delectus,) vt.ſ.corpora præcipue matrum legat:item, vt quotannis ſoboles armento eligatur. ¶ In ſpem gẽtis.) In futuram,vt ſint admiſſarii. ¶ Et mo.cru.re.) glomerat apte reducit alterno crurum explicatu. ¶ Mollia crura) faciles tibias,nõ enim inepte duræue ambulat vti pleriſq; euenit. ¶ Primus & ire viã.) Var.lib.ij.c.vij.inquit,Equi boni futuri ſigna ſunt,ſi cum gregalibus in pabulo contendit in currendo aliaue qua re quo potior ſit,quum flumen traiiciendum eſt gregi,in primis progreditur ac non reſpectet alios. ¶ Argutumq; caput,) ideſt breue, & exiguum. Var.lib.ij.c.vij.ait.Equas debere eſſe clunibus, ac ventri

Eq boni ſigna. bus latis.Equos ad admiſſuram,quos velis habere legere oportet amplo corpore,formoſos,nulla parte corporis inter ſe non congruenti,caput habeant non magnum,nec membra confuſa, ſint,oculis nigris,naribus nõ anguſtis,auribus applicatis,nõ anguſta iuba,crebra,fuſca,ſubcriſpa,ſub tenuibus ſetis implicita in dexteriorem partem ceruicis,pectus ſit latum,& plenum humeri lati,venter modicus,lumbi deorſum verſus preſſi,ſcapulæ latæ,ſpina maxime duplex,ſi minus non extãs,cauda ampla, ſub criſpa,crura recta,æqualia,introuerſa genua rotũda,nec magna, vngulæ duræ,toto corpore vero habeãt venas,quæ animaduerti poſſunt. Hæc ex Var. Col.etiam lib.vij.ſic ait,cum vero natus eſt pullus confeſtim licet indolem exiſtimare,ſi hilaris,ſi itrepidus,ſi neq; cõſpectu,nouæq; rei auditu terretur,ſi ante gregem procurrit,ſi laſciuia,& alacritate interdum,& curſu certaminis æqualis exuperat,ſi foſſam ſine cunctatione tranſilit,pontẽ flumenq; tranſcendit,hæc erunt honeſti animi documenta,corporis vero forma cõſtabit exiguo capite:nigris oculis,naribus apertis,breuibus auriculis,& arrectis,ceruice molli lataq;,nec lõga dẽſa iuba,& per dextrã partẽ ꝓfuſa:lato,& muſculoꝝ toris numeroſo pectore,grãdibus armis,& rectis,lateribus inflexis,ventre ſubſtricto,teſtibus paribus,& exiguis,cauda lõga & ſecta criſpaq;:mollibus atq; altis,rectiſq; cruribus,tereti genu:paruoq; neq; introrſus ſpectanti,rotundis clunibus:fœminibus toroſis, ac numeroſis,duris vngulis,& altis,& concauis,rotũdiſq;,quibus coronæ mediocres ſuppoſitæ ſunt,ſic vniuerſum corpus cõpoſitum,vt ſit grãde,ſublime,erectum,ab aſpectu quoq; agile, & ex lõgo quantum figura permittit rotũdum. ¶ Breuis aluus,) modica,ſubſtricta. ¶ Obeſaq; terga) grãdes lati & pingues humeri,obeſus enim vt Feſtus ait,pinguis dicitur,quaſi ob edẽdum factus. ¶ Luxuriat toris,) abũdat pulpis,debet enim eſſe latum.&

Glauc⁹ color. plenũ ac toroſum. ¶ Spadices.) phœniceus color,ſeu puniceus, & ſpadis,idem teſte Gel.lib.ij.ca.xxvj.ſignificat autem exuberãtiam,ſplendoremq; ruboris. ¶ Glauciq;,) cœrulei,Glaucus.n.co

Giluus. Flauus color. Melin⁹ color. lor viridis dicitur,qd Probus oſtẽdit,& Gellius dicto loco. ¶ Albis,) nõ cãdidis:ſed albis.i.pallidulis. ¶ Giluo.) Giluus color eſt buxeus,vt quidam volunt,vulgo giallus appellatus:aliqui vero per giluum intelligunt flauum qui ex viridi,& ruffo, & albo cõcretus eſt. Seruius Melinum intelligit. Eſt autem melinus color candidus,optimus in Melo inſula:in Samo quoq; naſcitur; author eſt Plin.li.xxxv.c.vj. Aulus Gellius autem in fine lib.xij. Innuit giluum colorem eſſe medium inter nigrum, & album. Scribit enim tria genera eſſe vini. Nigrum,albũ,medium, quod vocant κιρρὸν giluum. ¶ Micat auribus.) arrigit,ac deprimit aures. tremit artus,) cõcutit. ¶ Collectum ignem,) attractam flatus vim & potentiam. ¶ Fremens,) & fremens,& premẽs in antiqs legitur. Erit autem ordo. Et premens ignem collectũ voluit ſub naribus,premens autem,ideſt nõ emittens,ſed retinens interius hunc ſub naribus voluit. ¶ Voluit ſub naribus,per quod eius,vis apparet,eſt enim magni flatus. ¶ Solido,duro.

ASCENSIVS.

¶ Necnon & pecori &c. Poſtq̃ de boum generatione locutus eſt proſequitur equinã,de qua Landinus ſic. Mira inquit varietas:nam in bubulo pecore à matribus,in equino à patribus incipit. Sunt hæc tria pecorum genera oĩbus præcipua. Bos.n.nobis terram colit,ſine cuius opera agricultura oĩno difficilis eſſet. Equus,& cõmode nos vehit,& in bello auxiliatur egregie,& in multis rebus comes eſt homini,atq; in vecturis & veterrimos habemus equos & iumenta. Docilitas maxima eſt in equo. Amiſſos luget dominos,deſideriis lachrymas mittit,in interfecto Nicomede rege,eius equus inedia vitã finiuit refert Philarchus Cẽtaretrium e galathis occiſo in pugna Antiocho potitum equo eius illum aſcendiſſe at equum indignatione aſceſum ꝓcipitẽ i abrupta iſſe,ac ſe eqtẽ & ꝑdidiſſe. Bucephalus Alexãdri equus neminem ornatu regio inſignitũ præter ipſum Alexãdrũ accipere voluit,in expugnatione Thebarũ vulneratus Alexãdrũ in alium equum tranſire nõ eſt paſſus. Equus Cæſaris nullũ niſi ipſum Cæſarem dorſo accipere voluit. Hic anteriores pedes humanos habebat. Semiramis equum vſque in coitum amauit,vt ait Iuba. Ariſto. autem in lib.de aĩalibus,Equum equamq; poſt hoĩem reliquis animalibus ſalaciorẽ eſſe dicit. Addit etiã ipſum xl.dentes habere primores quatuor.xxx.menſe mutare. Anno deinde poſt binos,vtrinq; ſuperne & iſerne. Item alio anno.iiij. item alio.iiij. Completis annis.iiij. & menſibus.vj. non emittit, & tũc idoneũ tẽpus ad procreãdum habet:refert præterea equũ oĩbus & donec viuit coire. Idem facere fœminã. Dicit ꝑterea ætatem ad.xviij.annũ ꝓtendi in equo. Sed ad longum ad.xxx.vſq; produci:in nõnullis etiã ad qnquageſimũ ſed minus viuere qui domi aluntur q̃ gregarii. Albertus autem cognomẽto magnus ait equũ biennio inire incipere:ſed meliorem eſſe,fœtũ poſt triẽnium vſq; ad.xx.qui eſt arctus ſm quem minori cõiunctione iũgũtur Iupiter & Saturnus. Inire aũt vſq; ad.xx.annũ & equam concipere quãuis debiliter vſq;.xl.quod fere ſpaciũ eſt ſuæ vitæ q̃uis olim iuentus ſit equus.lxx.annoꝝ,ipſe aũt Albertus refert vidiſſe ſe equũ ex maioribus apud militem qui adhuc robuſtus exceſſerit annum ſexageſimum. ¶ Hæc ille.) Ordo eſt, necnon.i. etiam idem delectus.i.ad eligendũ diſquiſitio,eſt pecori,equino i.circa pecus equinum,hoc eſt circa equos,hoc eſt eadẽ diligentia habenda eſt in parentibus boni equi deligendis & quotannis reficiendis. Tu impende iam inde vſq; à teneris.ſ.annis,aut mẽbris,laborem præcipuum,i.ꝓcipuam diligentiã & curam,ſupp. illis equis quos tu ſtatuis modo.i.proponis & prætẽdis in.i.ad ſpem gentis.i.generis ſicut ibi illa de gente creatos &c.ſubmittere.ſ.ſupermittere hoc eſt admiſſarios facere.i.qui admittãtur ad generationem vt autem à teneris annis generoſum equi animũ agnoſcamus dicit. Pullus generoſi pecoris,ingredit᷑ continuo.i. mox vt natus eſt altius.i.ceruice erecta,in aruis vbi.ſ.libere igreditur,& reponit crura mollia.i.molliter more gruũ,aut mollia. hoc eſt decenter flexibilia. Et audet ire viam.ſ.inſolitam & periculoſam primus.i.ante alios,nec expectat vt alii periculum faciãt ſeu experiantur,& audet tentare fluuios minaces.ſ.profunditate aut præcipiti curſu,& audet committere ſe ponto.i.mari ignoto i.per quem pontum aut quod mare non prius tranſiuerat. Ego in pluribus legi ponti:atq; ita legendum putẽ,quia pro aquis ſatis eſt dixiſſe,fluuios tentare minaces,ſolent autem equi meticuloſi difficulter primi tranſire pontem. Nec.ſ.pullus generoſi eq horret.i.cũ horrore formidat,ſtrepitus vanos.i.futiles & inanes vt arboꝝ vento cõcuſſarum aut ſimilium. Ceruix ſup.eſt illi ardua.i.erecta & ſublimis,& caput argutũ.i.breue ac politũ: aluus ſup.eſt breuis.& terga ſup.ſunt obeſa.i.pinguia,& pingui imorata,& pectus aĩoſum luxuriat toris.i.abundat pulpis. Honeſti.i. pulchri ſup.ſũt pulli aut eq,ſpadices.i.punicei ſeu phœnicei hoc eſt rubri cũ ſplendore,& glauci.i.cœrulei,hoc eſt ſubuirides cum nigro immixto,color deterrimus eſt albis,& giluo,ideſt qui in albo giluas,hoc eſt buxeas ac ſubcroceas habent maculas,buxeus autẽ color eſt qui in buxo ligno noti coloris,aut deterrimus color eſt albis.i.pallidulis,& giluo.i.buxeo & ſemiluteo. Tũ ſcilicet equus non deterrimus:ſed generoſus, neſcit ſtare.i.requieſcere,loco.ſ.vno & eodẽ;ſi qua arma dedere ꝓcul ſonum:qa cõtinuo

tinuo ceſpitat:micát auribus.i.arrigit & rurſum deprimit aures: ſicut qui digitis micant.i.diuinandi ludum exercent,nūc eos premunt,nunc erigunt,& tremit artus.i.habet artus trementes,ex vehementia,ſcilicet ſpiritus atque animorum, & ipſe fremens voluit ſub naribus ignem.i.calidum flatum atq; anhelitum collectum,ſcilicet inſpirando. Iuba ſup. eſt illi denſa , & recumbit, ideſt quieſcit,aut reponitur iactata in armo.i. humero , dextro, ideſt dextri lateris, At.i.ſed duplex,ideſt lata ſpina:agitur.i. deducitur per lumbos & ipſe ingrediens præcipue currendo,cauat tellurem.i.eiicit terram & vngula,ſcilicet eius cornu ſolido,ideſt duro aut integro,nec fiſſo,ideſt habens cornu ſolidum,ſonat grauiter.i.vehementer.

PIERIVS.

¶ Quos in ſpem ſtatuis ſubmittere gentis.) In Ro.cod.& in quibuſdam aliis ſtatues futuro tempore legitur. Ita correctum. In Mediceo.¶ Et ignoto ſeſe committere Ponto.) In Roma.in Lō. & quibuſdam aliis vno cōſenſu Ponti,legitur. Quid enim equis cum mari?cum fluminibus vero & pontibus ſæpe negocium. Quāuis in Calabrię & Apuliæ locis equorum generoſitatem eo experimento probent,ſi ad mare impulſos, contra aduenientes fluctus impauidos aſpexerint,ideoq; pullos in natationibus adſueſaciunt:eſt autem,pōto,ſcriptum, In cod. Mediceo.¶ Nec vanos horret ſtrepitus.) Quinti.libro.viij.ordinem eſſe dicit . Nec vanos horret ſtrepitus. Tum ſi qua ſonum procul arma dedere, ſtare loco neſcit. Cætera vero,quæ totam eiuſmodi equi faciem deſcribunt . Illi ardua,ceruix, vſq; ad eum locum Color deterrimus albis, & giluo,per interpoſitionem collocata,quare parētheſis vtroq; adlinenda loco eſt.¶ Collectumq; fremens voluit ſub naribus ignem.) In Mediceo co.correctum eſt,fremēs . Sed enim prius recte, Premens,ſcriptum erat, vt in aliis emendatioribus habetur.¶ Et ſolido grauiter ſonat vngula cornu.) In Roma. Quatit vngula,habetur. Sed magis placet ſonat,quia dicit, Solido cornu,omnia enim ſolida validius ſonant eſtq; & Iuuenalis ſynepeia. Quo tondente grauis iuueni mihi barba ſonabat, nō enim ibi (hoc enim κατὰ πάρεργον addemus) grauis barba mihi Iuueni:ſed grauis,pro grauiter ſonabat, legendum eſt , vt oſtēdat eum neq; quidem artis ſuę peritia potuiſſe adeo ditari, vt patricios iam oēs opibus ꝓuocaret:& pondus habet, Iuueni mihi,cui vel lanugo vel mollior barba,ſine ſtridore abradi potuiſſet,ſi quam profitebatur artem,tonſor calluiſſet.

Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis
Cyllarus,& quorum Graii meminere poetæ,
Martis equi biiuges,& magni currus Achillis.
Talis & ipſe iubam ceruice effudit equina.
Coniugis aduentu pernix Saturnus:& altum
Pelion hinnitu fugiens impleuit acuto.
Hūc quoq;, vbi aut morbo grauis:aut iá ſegnior ãnis
Deficit,abde domo:nec turpi ignoſce ſenectæ.
Frigidus in Venerem ſenior,fruſtraq; laborem
Ingratum trahit:& ſiquando ad prælia ventum eſt:
Vt quondam in ſtipulis magnus ſine viribus ignis,
Incaſſum furit,ergo animos,æuumq; notabis
Præcipue:hinc alias artes,prolemq; parentum,
Et quis cuiq; dolor victo,quæ gloria palmæ.
Nonne vides?quum præcipiti certamine campum
Corripuere,ruuntq; effuſi carcere currus:
Quum ſpes arrectæ iuuenum,exultantiaq; haurit
Corda pauor pulſans:illi inſtant verbere torto:
Et proni dant lora:volat vi feruidus axis.
Iamq; humiles,iamq; elati ſublime videntur
Aera per vacuum ferri,atq; aſſurgere in auras.
Nec mora,nec requies:at fuluæ nimbus arenæ
Tollitur:humeſcunt ſpumis,flatuq; ſequentum:
Tantus amor laudum,tantæ eſt victoria curæ.

SERVIVS.

¶ Amyclęi domitus Pollucis habenis,Cyllarus.) At qui Caſtor equorū domitor fuit:ſed fratrē pro fratre poſuit poetica licentia. vt, Quas illi Philomela dapes,ꝓ Progne . Item, reuocato à lanugine Teucri, pro Dardani . Aut certe ideo Pollucē pro Caſtorē poſuit,qa ambo licenter & Polluces & Caſtores vocantur,nam & ludi & templum & ſtellę caſtorum vocatur.¶ Martis equi.) δεῖμος καὶ φόβος.¶ Et magni currus Achillis,) Pro eqs:Baliarchus & Xanthus.¶ Coniugis aduētu pernix Saturnus.) Dū cum amata Phylira Saturnus coiret,Ops eius vxor aduenit:cuius præſentiam veritus,ſe in equum cōuertit,qualem potuit numē imitari,exinde natus eſt Chiron dimidia parte homo , dimidia equus. Sane ops cū de vxore Saturni dicimus,o corripitur , vt ops opis.cum vero de Nympha dicimus,opis lōga ē o.vt , Opis ad æthereum pennis aufertur Olympum . Pernix autem ad equum refertur:nam Saturni ſtella tardiſſima eſt . Peliō mōtem Theſſaliæ,in quo Chyron habitauit.¶ Nunc quoq;.) Licet bonum & tot ſignis probatum.¶ Morbo grauis aut iā ſenior.) Duo ſunt quibus minuuntur corporis vires:ſenectus , & morbus, vnde mire vtrunq; complexus eſt.¶ Abde domo.) In domo,nam ſi aduerbialiter vellet loqui,domi diceret . Tale eſt illud in quarto, Non Libyæ non ante Tyro.¶ Nec turpi ignoſce ſenectę.) Cicero in Catone maiore & laudat & vituperat ſenectutem: vnde dupliciter hunc locum intelligimus:aut, Nec ignoſce turpi ſenectæ:aut, Non turpi ſenectæ ignoſce,i.abde , & ignoſce ſenectæ,quæ turpis non eſt:quia per naturam venit.¶ Ad prelia ventum eſt.) Alibi, Nocturnaq; bella.¶ Animus æuumq; notabis.) Pręcipue ante omnia ętatem & magnanimitatē requires. ¶ Poſt cætera.) Id eſt parentes & ſtudium.¶ Et quis cuiq; dolor victo:quæ gloria palmę.) Vult probari equos vel amiſſione, vel acquiſitione victoriæ,nam eo tendit ſequens iſte decurſus. Vnde & paulopoſt. Tantus amor laudum,tanta eſt victoria curæ. Lucanus, Quantum clamore iuuatur Eleus ſonipes.¶ Effuſi carcere currus.) Vſurpatiue pro carceribus,qui ab arcendo dicti ſunt. Nam carcer eſt cuſtodia noxioꝝ.¶ Iuuenum.) Aurigarū, vel ſpectantium.¶ Haurit.) Ferit. vt, Latus haurit apertum . ¶ Verbere torto.) Frequēti.Literatione.¶ Feruidus axis.) Alibi, Frenaq; ferētesq; rotas. Nam tam rotę q̄ axis curſu caleſcunt.

PROBVS.

¶ Talis.a.d. Pollucis.h. Cylleros.e.q.graii.m.p. Martis.e.b. e.m.c.a.) Amyclę oppidū eſt laconices. vnde refert Home. in catalogo ducū,qui ad Troiam acceſſerūt . Pollux autem & Caſtor Lacedæmone nati ſunt,qui exiſtimātur equos accępiſſe à Iunone muneris nomine Xātum, & Cyllarū,quos ei Neptunus donauerat: Martis equi dicūtur dimos & phobos, Homero authore . Achillis, Xāthus & Æthon,quidam quatuor putant, & eis adiungunt Podargum, & Lampum, Sed eis q duos credūt hęc eorum epitheta eſſe perſuaſum eſt.¶ Talis &.i.i.c.e.ſ.e. Coniugis.a.p.ſ.&.a . Pelion hinnitu fugiens impleuit acuto .) Saturnus phillyram oceani , & & Thetis filiā exiſtimatur adamaſſe, & cū ea ſe mutaſſet in equam vt eū falleret, ille quoque in equum transfiguratus, cum ea concubuit , ex quibus natus eſt Chiron doctiſſimus centaurus. Pelion eſt theſſaliæ mons Neptuniq; ipſa.ded.originem gentis. Neptunus Cereri quum vim adferre vellet,ea ſe in equā trāsfigurauit,nihilominus,icœpto nō deſtitit Neptunus, Eāq; ita cōpreſſit,ꝙ genus equoꝝ inde ꝓditur eſſe.

MANCINELLVS.

¶ Amyclæi Pollucis.) Pollux & Caſtor Lacedæmone nati qui exiſtimantur equos accæpiſſe à Iunone muneris nomine Xanthum & Cyllarum,quos ei Neptunus donauerat, Probus. Amyclęi, Amyclæ oppidum eſt Laconiæ regionis achaię , teſte Plin. libro.iiij.fuit autem patria Caſtoris & Pollucis, Strabo lib.viij. ait,ꝙ Taygeto monti ſubiicitur Sparta & Amyclę. Plin.libro.iij. ſcribit. Amyclas etiam fuiſſe prope Tarracinam à ſerpentibus delatas.¶ Martis equi biiuges.) Martis equi traduntur dimos,& phobos , Homero authore : vt ſcribit Probus , Achillis vero Xanthus , & Æthon , quidam quatuor putant , & eis adiiciūt podargum & lampum,author idem Probus . ¶ Saturnus .) is cum Iouem filium quęreret in Thracia cum Phyllira Oceani filia in equum verſus dicitur concubuiſſe & ex ea Chironem centaurum natum,artis medicinę iuentorem,qui à Phyllira Phyllirides dicitur à poetis,ſcribunt Aratum de aduentu vxoris nil ſcribere. Virgi.tamē oſtendit vxoris opis aduentu in equum verſum eſſe,dum cum illa coiret.¶ Pernix.) velox,quia equus. ¶ Altum pelion.) Theſſaliæ mōtem altiſſimum,teſte Pli.li ij.in quo vt ſcribit Soli.nuptiale conuiuium Thetidis,& Pelei celebratum fuit.

Amyclę

Martis equi.

Chiron Phyllira.

fuit. ¶ Nec turpi. ignoſce ſenectę.) Ordo eſt, nec ignoſce turpi ſenectę, q̄uis enim ſeniores equi ſint, cum modo in laborem tolerare valent. Eſt autem ſenſus, quod vbi optimus equus vel morbo vel ſenecta deficit, remouendus eſt ab admiſſura, & in domo retinendus: nec parcendum, oſtendit enim oīno fatigandum, cū modo tñ. ¶ Turpi ſenectę.) Iuue. ēt ſat. x. ait, Sed quā cōtinuis, & quantis longa ſenectus, Plena malis deformem, & tetrum ante oīa vultum Diſſimilemq; ſui, deformem pro cute pellem, Pendéteſq; genas, & tales aſpice rugas &c. q̄uis autem ſenecta ſit à natura, oīno, quin turpis ſit negari, nō poteſt: ergo. nec ignoſce turpi ſenectę dicēdum. ¶ Frigidus &c.) Hic locus aſſerit, quod dixi verum eſſe, vt. ſ. ab admiſſura ſenior, in domo teneať, ibiq; fatigetur cum modo: nec penitus ignoſcatur ei, generat autē mas ad annos. xxxiij. & ad. xl. duraſſe, tradunt adiutum modo in attollenda priori parte corporis: ſed ad generandum paucis aīaliū minor fertilitas, qua de cauſa per interualla admiſſuræ dantur, nec tñ qndecim initus eiuſdem anni valet tolerare. Equæ gignūt annis oībus ad. xl. vixiſſe equum. lxx. annos, ꝓditur, Plin. author li. viij. c. xl. Col. vero lib. vij. cap. xxvj. ſcribit ꝙ putant minorem trimo non idoneum admiſſuræ, poſſe vero vſq; in. xx. annum progenerare fœminam bimam recte concipere, vt poſt. iij. annū enixa fœtum educet, eandemq; poſt. x. non eſſe vtilem, Superiori autem capite dixerat ꝙ nec minus q̄. xv. annos, nec rurſus plures quā. xx. vnum debet implere. ¶ Fruſtraq; laborem ingratum trahit.) Ordo eſt, & fruſtra trahit, ideſt producit ingratum laborem, ideſt ingratum coitum, nā calidiſſimus quiſq; citius venerem perficit, & ei gratior illa fit. ſenes vero tardiores ſunt, q̄a frigent. ¶ Quondam.) quandoq;. ¶ Animos.) vt ſit hilaris equus, & intrepidus, &c. vt ſupra oſtendit Columel. ¶ Æuum.) Colu. lib. xj. cap. xxvj. ſcribit quod annorum notæ cum corpore mutantur, nam dum bimus & ſex menſium eſt, medii dentes ſuperiores, & inferiores cadūt, cum quartū agit ūs, qui canini appellantur, deiectis alios affert: cum ſextum deinde annum molares ſuperiores cadūt. Sexto anno, quos primo mutuauit exæquat, ſeptimo omnes explentur ęqualiter: & ex eo cauatos gerit, nec poſtea quot annorū ſit manifeſto comprehendi poteſt. x. tamen anno tempora cauari incipiunt, & ſupercilia nōnunq̄ canere: & dentes prominere, hæc ille. ¶ Alias artes.) equoꝝ enim alii, ſunt ad rem militarem idonei, alii ad vecturam, alii ad admiſſuram; alii ad cenſuram, alii ad prædam. Itaq; non item ſunt ſpectandi, atq; habendi. Hinc peritus belli alios eligit, atque alit ac docet alios quadrigarius, &c. Plura Var. lib. ii. ca. vij. ¶ Prolemq; parentum.) Varro pro dicto loco ſic ait, de ſtirpe magis intereſt, qua ſint, quod genera ſunt multa, itaq; ad hoc nobiles ab regionibus dicuntur in Gręcia, Theſſalici equi: à terra Apuli, ab roſea roſeani. ¶ Quæ gloria palmæ, vt curſu certans æquales ſuperare conetur. &c. ¶ Carcere.) repagulis. ¶ Currus.) quadrigæ. ¶ Exultantia.) ſalientia, trementiaq;, haurit, eleuat, ferit. ¶ Inſtant.) Imminent equis. ¶ Verbere. ſcutica. ¶ Lora.) habenas. ¶ Vi.) violentia. ¶ Nimbus.) nubes.

ASCENSIVS.

¶ Talis amyclei.) Adducit exempla laudatiſſimorum equorum quos tamen non ſemper permanſiſſe docet in eadem præſtantia vt admiſſarii conuenienter fiant: per quod innuit ſummam diligentiam adhibendam in deligendo bono equo admiſſario: cum etiam laudatiſſimi degenerent, niſi ſumma cura reficiantur quot annis. ¶ Ordo eſt. Talis. ſ. erat cyllarus. i. equus ille nobilis, domitus habenis Pollucis fratris. ſ. Caſtoris, & filii Iouis ex Læda: amyclei, ideſt apud amyclas laconum ciuitatem orti: ſed Seruius vult fratrem pro fratre poſitum eſſe, hoc eſt Pollucem pro Caſtore, & tales ſup. fuerunt illi quorum poetę graii. i. gręci meminere. i. mentionem fecere, ſcilicet equi martis biiuges. i. bini iugum trahentes in curru Martis, ſunt autem dimos & phobos ſm Seruiū appellati & talis. ſ. fuit currus. i. equus curſarius, aut potius equi trahentes currum, magni Achillis, & ipſe Saturnus pernix. i. celeriter currens, aduentu coniugis. i. cum aduentantē ſentiret & coniugē opim. ſ. effudit talis. ſ. effectus equus iubam i. comam colli ceruice equina. i. per ceruicem equinam in quam ſuam trāsformauerat ne à coniuge agnoſceretur, rem cum Phyllyra habens, & ipſe Saturnus fugiens. ſ. à facie coniugis, impleuit Pelion mōtem illum Theſſaliæ altum. i. excelſum, hinitu acuto. i. ſonitu equino in ſignum ferocis animi prolato. Abde. i. occulta & ſegrega ab equabus ne coeat, quoq; i. etiam hunc talem (ſicut Ænei. ix. hunc ego te Euriale aſpicio) hoc eſt licet optimū dum iuuenta & valetudine præſtaret, abde tamen domo. i. cōtine domi, vbi. i. quando ipſe deficit. i. deficitur à viribus, & impotens efficitur, aut grauis. i. grauatus morbo, aut ſegnior. i. tardior & iacentior annis. i. annoſitate, nec. i. & non, non ignoſce ſenectæ turpi. i. deformi ſm Iuuenalem cum iuuēta in omnibus placida ſit, aut ignoſce. i. indulge ſenectæ non turpi ſed debili ſed prior expoſitio mihi gratior eſt, licet enim ſenes non ſint turpes in moribus, ſunt tamen aſpectu quæ turpitudo in pecore ſat eſt, nam quid ad pecus quod moraliter non turpis ſenectus per naturam non per animi vitium eueniat? non ergo ignoſce. i. ne indulgeas ſenectę turpi. i. ne ſis clementior in ſenectam turpem ita vt dicas, fuit admiſſarius iunior validoſq; procreauit quo circa & ſenior admittetur, ea enim ſtulta eſt clementia, cū nec equo nec rebus tuis cōſulueris: quia ſenior. i. pluſq; ſat eſt ſenex, eſt frigidus. i. ſegnis quaſi ſeorſum ab igni venereo, in venerem. i. ad coitum, & trahit. i. longo tractu vix peragit, fruſtra laborem ingratum. i. inutilem vtriſq; & minus accęptum fœmellæ calenti & ſi ventum eſt) quando. i. aliquando ad prælia. i. concertamina equorum, ipſe furit. i. excandeſcit incaſſum. i. inuanum quia non poteſt rebellare aut ſaltem expugnare vt. i. quēadmodum, ignis magnus furit quondam. i. aliquando in ſtipulis. i, materia læui, ſine viribus. i, quia cum ipſum combuſtibile non ſit capax vehementis caloris nec habeat vim reſiſtendi cito extinguitur & languet ignis, ergo tu notabis. ſ. in equo admiſſario hoc eſt quē admittas ad procreationem, præcipue animos. i. animoſitatem, & æuum. i. ætatem & notabis hinc. i. deinde & ſecundo loco, alias artes. ſ. ad quas eos deſtines & notabis prolem parentum, ideſt qualem prolem parētes eius progenuerint olim hoc eſt, & quis cuiq; dolor ſup. ſit victo. i. dum victus eſt & quæ gloria palmæ i. dū vincit, hoc eſt qua generoſitate animi ſint, an videlicet gaudeant victores & doleant victi quod in generoſis equis accidit, qui etiam ſeſſore nobili gaudent & animos extollunt, vnde ſubdit, Nōne vides, quaſi dicat videre quidem potes, quum, ſcilicet equi corripuere, ideſt ſimul rapuere campum. i. locum deſignatum intra metas capacem & amplum certamine, ſcilicet curuli præcipiti, ideſt in quo præcipites currunt & quum, ideſt quando, currus. i. ipſi quadrigæ ruunt. i. protrahuntur quaſi ruant effuſi. i. fuſim emiſſi, carcere pro carceribus, ideſt loco vbi prius arcebantur, & quum, ideſt quando ſpes iuuenum. ſ. aurigarum aut ſpectantium, arrectæ, ideſt attentæ ſunt ad victoriam, & pauor, ideſt metus ne vincantur quibus fauens aut præſunt, pulſans, id eſt ſolicitans, haurit, ideſt iuadit, corda exultantia, ſcilicet de ſpe victoriæ, ſunt ergo ſpemq; metumq; inter dubii, exultant de victoria ſperata, pauent ob formidatam iacturam illi, ſcilicet iuuenes aurigæ inſtant verbere torto, ideſt flagello ex chordis intortis, & proni, ideſt inclinato capite quaſi protrahant equos, graphice effingit geſtum & ſitum aurigarum agitātium equos ſuos, dant. i. laxāt, lora. i. habenas, axis feruidus, ſcilicet ex ſubito motu volat, ideſt iam præceps fertur, vt volare videatur, vi, ideſt vehementi tractu equorum, & ipſi aurigæ videntur iam humiles & iam elati, ſitu & animo, ſitu quidem quia volatus auium & curſus equoꝝ ferè in morem vndarum aſcendendo & deſcendēdo fit, animo aūt quia vt dicit Terentius in Hecyra. Profecto hoc ſic eſt vt puto oībus nobis, vt res dāt ſeſe ita magni atq; humiles ſumus, ipſi ergo iam elati & iā humiles videtur ferri ſublime, ideſt ſublimiter, per aera vacuum, ideſt capacem ac ſi vacuus ſit, atq; aſſurgere. i. erigi in auras nec mora nec requies eſt ſ. aurigis & equis, at. i. ſed nimbus. i. globus in morem nubis, harenæ flauæ. i. ex harena flaua collectus, tollitur, ideſt erigitur à pedibus animoſorum equorum excitatus, nā generoſi equi eſt terram profundius carpere & ipſi equi humeſcunt, ideſt humefiunt & irrigantur ſpumis, ſcilicet proprii ſudoris & flatu, ideſt anhelitu ſequentum, ideſt ſequentium equorum, tantus amor, ideſt tanta auiditas laudum eſt ſupple equis, & victoria eſt tantæ curæ, vt ſcilicet ſine intermiſſione & requie tā præcipites currant vt volare videantur, vnde facile concluditur equos animorum ſuorum indicia facere.

PIERIVS.

¶ Graii meminere.) In pluribus co. antiq; vnico, i, Grai, ſcriptū inuenias, ex eoꝝ ſentētia. qui, i, inter duas vocales per ſe plenam & ſatis ſonorā eſſe iudicabāt. Ideoq;, Graius, vnico, i, ſcriptum. Graii in caſibus aliis per ſynęreſin facere debere. Quū tamen alii cuius ſententiæ Ciceronem fuiſſe tradit Velius longus, ſimilia per geminatum. ii. pronunciarent, vt, Maiia, graiius, vnde graii. Sed & ipſa declinationis ꝓportio expetit, vt, vs, vltimæ ſyllabę finales literę in genitiuo ſecundę abeant in, i. Eandēq; vocē eſſe etiam Nominatiui pluralis conſentiunt omnes, quare graii, duplicato, i, ſcribendum fuerit, quum nulla regula, i, priorē conſonantis

nantis loco poſitam elidi præceperit, ſubſecuta vero ętas quum non intelligeret ex duobus.ii.prioré loco colonantis poſitú, ſed pro vocali acciperet, ſynæreſim fecit, atq; hinc, grai, ꝑ vnú.i. ¶ Iu báceruice effudit equina.) In Romano & qbuſdá aliis. Effundit, p̄ſenti tépore legitur. In aliquot aliis, fudit. Sed effudit legendú de præterito ipſe narrationis ordo expoſcere videtur, ſubſequit enim & impleuit. Quod vero ſequitur, coniugis aduentu, quod in antiquis aliquot codici. per, t, notatum eſt, atuentu, Victorinus ait, deſuiſſe nos per, t, ſcribere. ¶ Hunc quoq; vbi aut morbo grauis aut iam ſegnior annis deficit. In Roma.codi. ſegnior ætas legit: ſed nitidior eſt elocutio: vbi deficit aut morbo grauis, aut annis ſegnior. ¶ Vt quōdá in ſtipulis magnus ſine viribus ignis.) In Romano codice legitur: in ſtipula, vnitatus numero: intellectionis figura. In aliis plurale eſt. ¶ Cum præcipiti certamine cá pum Corripuere ruuntq;.) In veteribus aliquot exemplaribus, præcipiti conamine, legit: quæ mihi parapheaſis videtur: & vti veteres ſcribere conſuerunt. In iiſdem antiquis notatum eſt, corripuere ruuntq;. ¶ Atq; aſſurgere in auras.) In Romano codice exſurgere, legitur. In Longobardico & in Oblongo inſurgere. In reliquis tum, aſſurgere, tum adſurgere, & hoc magis receptum. Sed nullum ego velim improbare, codicum reuerentia. Legas etiam in aliquot & his antiquis, in aures, ſed auras, omnino caſta lectio.

Primus Erich thonius currus, & quatuor auſus
Iungere equos: rapidiſq; rotis inſiſtere victor.
Frena Pelethronii Lapithæ, gyroſq; dedere
Impoſiti dorſo atq; equitem docuere ſub armis
Inſultare ſolo: & greſſus glomerare ſuperbos.
Æquus vterq; labor: æque iuuenemq; magiſtri
Exquirunt, calidumq; animis, & curſibus acrem.
Quamuis ſæpe fuga verſos ille egerit hoſteis,
Et patriam Epeirum referat: forteiſq; Mycenas,
Neptuniq; ipſa deducat origine gentem.
His animaduerſis, inſtant ſub tempus: & omnes
Impendunt curas denſo diſtendere pingui,
Quem legere ducem: & pecori dixere maritum:
Florenteſq; ſecant herbas: fluuioſq; miniſtrant,
Farraq;: ne blando nequeant ſupereſſe labori:
Inualidiq; patrum referant ieiunia nati.

SERVIVS.

¶ Primus Erichthonius.) Vulcanus impetrato à Ioue Mineruæ coniugio, illa reluctante, effectum libidinis proiecit in terrá: ide natus eſt puer draconteis pedibus, qui appellatus eſt Erichthonius, quaſi de terra & lite procreatus. Nam ἔριν eſt lis, & χθὼν terra. Hic ad tegendam pedum fœditaté, iunctis equis vſus eſt curru, quo tegeret ſui corporis turpitudiné. ¶ Rapidus) Velox. ¶ Victor.) Sui propoſiti effector. ¶ Frena Pelethronii.) Peletronium oppidum eſt Theſſaliæ, vbi primum domandoꝝ equorú repertus eſt vſus. Nam cum quidam Theſſalus rex bobus Oeſtro agitatis ſatellites ſuos ad eos reuocádos ire iuſſiſſet, illiq; curſu non ſufficeret, aſcéderunt equos, & eorum velocitate boues ſecuti, eos ſtimulis ad tecta reuocarunt. Sed hi viſi, aut cum irent velociter, aut cum eorum equi circa flumen Peneon potarent, capitibus inclinatis locum fabulæ dederunt: vt Centauri eſſe crederent, qui dicti ſunt centauri ἀπὸ τοῦ κεντᾶν τοὺς ταύρους. Alii dicunt Centauroꝝ fabulá eſſe cōfictam, ad exprimendá humanæ vitæ velocitatem, qa equum cōſtat eſſe velociſſimum. Bene autem Peletronij addidit: quia ſunt & alii Lapithæ. ¶ Equitem.) Equum, ꝓ equo, rectoré poſuit. ¶ Greſſus glomerare ſuperbos. ¶ Vt cum diſciplina incedat. ¶ Quáuis ſæpe fuga verſos.) Ordo eſt. Quamuis ſit ſępe victor, quáuis nobili genere procreatus, tamé à magiſtris eſt ætas magnanimitaſq; requirenda: quæ ſi non fuerint, illa nihil proſunt. ¶ Neptuniq; ipſa deducat origine gentem.) Ab equo Neptuni, qui natus eſt tridentis percuſſione. ¶ His animaduerſis.) Moribus & ætate deprehenſis. ¶ Inſtant ſub tempus.) Coeundi ſ. quo eis cura maior adhibeatur. ¶ Déſo diſtendere pingui.) Nó laxo, quod quibuſdam potionibus per fraudem agaſones facere conſueuerunt. vnde ait, Denſo pingui: ideſt viribus pleno. Sane Pingue eſt generis neutri: & ita in omnibus idoneis inuenitur. Nam nec pinguedo nec pinguetudo latinum eſt. ¶ Pubenteſq; ſecant herbas.) Adultas, maturiores: quibus robur acquiritur. ¶ Blando labori.) Periphraſis eſt coitus. ¶ Ieiunia.) Infirmitatem venientem ex inedia.

MANCINELLVS.

Erich. thoni⁹. ¶ Erichthonius.) Fuit is Vulcani, & terrę filius: qui primus dicitur quadrigis vſus quo decétius celaret pedes ſuos anguineos. Probus author, & Pli.li.vij.inqt, ꝙ bigas primú iunxit phrygú natio, q̄drigas Erichthonius. Euſebius item ſic ait, Erichthonius primus quadrigas iunxit in græcia, erant qppe apud alias nationes, id autem fuit, Danao regnante Argis. ¶ Frena pelethronii impoſiti dorſo,) & inſultat ſolo, carmina ſunt Ennii in Alexádro, vt docet Macro.li.v.

Pele/thronii. Frenos aūt, & ſtrata equoꝝ pelethronium inueniſſe ſcribunt pugnare ex equo Theſſalos q centauri appellati ſunt, libantes ſecundum Peliú monté vt ſcri. Pli.li.vij. & Probus ait, pelethroniú ſubiectum eſſe peliomonti. Pelethronii lapythæ.i.ex Pelethronio oriundi, Frena inuenere, habitant enim Lapithæ plura oppida in ipſa Theſſalia. ¶ Equitem.)i. equú portantem hoiem, oes enim antiq ſcriptores vt hoiem equo inſidétem, ita & equú, quú portaret hoiem equitem vocauerunt & eqtare nō hoiem tm, ſed equum quoq; dixerunt, author eſt Macro.li.vj.in fine.

Eques. Eqtare. ¶ Vterq; labor.) ſ. docere equum ſaltus, & ingreſſus, pōt ēt ꝑ Epexegeſim legi, vt dicat, ꝙ, i. æq̄ magiſtri exqrunt iuuenem equú. Calidúq; ais, & curſibus acrem. ¶ Quamuis.) ſenſus eſt eligendum eſſe equum iuuené, calidúq; ais & curſibus acré, q̄uis ſæpe curſu victor alioꝝ fuerit q̄uis optimá patriá referat, & optimam ſtirpem. ¶ Egerit.) fugauerit. ¶ Epeirú.) de eperro latius lib. j. Geor. Palmas eperros equaꝝ. ¶ Fortiſq; myce.) ad agaménona reſpexit, qui grecoꝝ ductor exercitus Troiá deleuit vnde alibi ait, Agaménoniaſq; mycenas, ꝑterea docet Stra.li.viij. ꝙ Argos à primordio magis ac magis extitit potétia primariú, ſubinde Mycenæ ampliora ſuſceperunt incrementa, ꝓpter cómigrátes in illas pelopidas, nam cum oés ad Atrei filios cōſiſterent, Agaménon natu grádior regnú adeptus, duce virtute, ac pariter fortunæ comite, regionis paterná poſſeſſioné ampliauit, & Myceneo laconicum adiecit iperium, verum Menelaus laconicæ regiméteuit. At Agamemnon Mycenaꝝ vſq; Corinthum, ac Sicyoné, & Ionium, & agialeoꝝ, ſic.n.ea vocabátur ætate, cum poſterius achęi dicti ſint, regnú ſuſcępit. Hæc, & plura Stra. ¶ Neptuni origine.) Neptunus Cereri quú vim afferre vellet ea ſe in equá vertit, Neptunus vero eá ita cōpreſſit, vnde generoſi equi ꝓditi eſſe dicunt, author Probus, nos aūt latius de Neptuni equis lib.j.Geor.ibi.ſ. Tuq; o cui prima frementé &c. His videlicet ętate: & annis equi. ¶ Inſtát.) incúbunt, atté dunt. ¶ Sub tempus.) prope tempus coeundi.ſ. cui datur initiú, teſte Var.li.ij.c.vij. ab æquinoctio verno ad ſolſtitium, Admittere autem oportet, cum tépus anni venerit, bis die, mane, & veſpere. Colu. etiam lib.vij.c.xxv. ſic ait, vulgaribus equis paſſim maribus, ac fœminis paſci permittit, nec admiſſuræ certa tempora ſeruentur generoſis circa vernum æquinoctium mares iungentur, vt eodem tempore quo cōcęperint, iam lętis, & herbidis cápis poſt anni menſem, paruo cum labore fœtum educent: nam menſe.xij. partú edunt. ¶ Denſo pingui.) ait ibidem Columella. Eoq; tempore, quo vocantur à fœminis, equus ſcilicet, roborándus eſt largo cibo, appropinquante vere, hordeo: eruoq; ſaginádus, vt Veneri ſuperſit, quantoq; fortior inierit, firmiora ſemina præbeat futurę ſtirpi. & Varro libro.ij.ca.v. de bubus ſic ait, propter fœturam, Hoc obſeruare ſoleo ante admiſſurá menſem vnú, ne cibo, & potatione ſe impleant, quod exiſtimatur facilius macram cōcipere. Contra tauros duobus menſibus ante admiſſurá, herba & palea ac fœno ſacio pleniores, & à fœminis ſecerno. ¶ Blando labori.) i. veneri.

ASCENSIVS.

¶ Primus Erichthonius &c.) Quia generoſitatem animi exquirendam docuit in certamine curuli docet incidentaliter qui primi fuerint equorum domitores, rediturus ad inſtitutum: quod eſt per annos & animos admiſſarii diligenter annotandos eſſe. Erichthonius autem ſecundum diuum Auguſtinum in libro de ciuitate dei, vt recitat hic Landinus fuit infans iuentus in Vulcani Mineruæq; templo ſerpente implicatus, quod quia illi regnum portendere iudicatum eſt, diligenter enutritus & dictorum hoc eſt Vulcani & Mineruæ filius habitus, vnde fabulæ locus. ¶ Ordo eſt. Erichthonius vir ille anguineis pedibus, auſus ſupple eſt primus iungere currus, & quatuor equos, ideſt quadrigas

quadrigas aut equos quadriiugos, & ipſe victor.i.voti compos, aut victor aliorum in curuli certamine auſus eſt primus inſiſtere rotis rapidis.i.raptim pcurrentibus. Lapithæ populi illi Theſſaliæ: peletronii.i.peletronio oppido vicini impoſiti dorſo.ſ.equo, aut equorum, dedere.ſ.equis frena, & gyros.i.modū ducēdi eos in gyros: atq; docuere eqtem.i.equum (aut reuera eqtem, qa directorē vt eques dicatur feciſſe qdqd eius imperio equus fecerit) iſultare.i.inſultū facere ſolo.i.terræ, ſub armis, & glomerare.i.in gyrū, & glomeris formā facere greſſus ſupbos.i.ſupbi & elati animi indices, vterq; labor.ſ.docendi inſultū & ingreſſum, vt inſultus ſit ætatis iuuenilis, ingreſſus ſupbus animi nobilis indiciū q; pro &, magiſtri.ſ.armētorum procreandorum, exquirunt æque.i.æqualiter iuuenem.ſ.equū calidū annis vnde inſultet, & acie curſibus vt ſciat greſſus glomerare ſupbos exqrunt autem ad hoc vt admiſſariū faciant: q̄uis.i.q̄tumuis, ille.ſ.nobilis equus, egerit fuga.i.fugauerit, aut egerit in fugā (pōt enim bis cōſtrui ablatiuus fuga) & quāuis referat epirum patriā.i.iactet ſe ortū in epiro, & q̄uis referat mycenas, fortis vnde.ſ.fortis agamēnon fuit & vbi argolici equi ſunt fortes & generoſi, & q̄uis deducant gentē i.genus ſuum ipſa origine Neptuni.i.de eo quē primū Neptunus pduxit percuſſa tridēte terra, aut de pcreato ex coitu neptuni in equū verſi cū Cerere in equā verſa, Aut ſic q̄uis.i.licet ille &c.tñ magiſtri exquirunt æque iuuenē & curſibus acrē &c. His aiaduerſis. Proſeqtur eandē rem dicens vbi in equo admiſſario annotauerūt ætatē & mores ipſi magiſtri iuēto boni animi bonæq; ætatis equo, ſtudēt illi vires addere ſedula accuratione. Ordo autem eſt, his.ſ.annis, & ais aiaduerſis.i.cōſideratis, & annotatis i equo i.poſtq̄ annotauerūt equum nō eſſe nimis annoſum & ſatis aioſum, ipſi magiſtri.ſ.armētorum inſtāt.i.diligēter curāt: ſub.i.ante tēpus.ſ.coitus, & pro.i.impendunt curas.i.curāt, diſtendere.i.farcire & implere, denſo.i.ſolido, & non turgido, aut inflato pingui ſup.eum equum: quē legere.i.elegerunt ducem.i.armēti, hoc eſt principē & patrē, & quem dixere.i.addixerunt pecori maritum, & ſecant.i.abſcindunt ei herbas florentis.i.ſuccoſas adhuc in flore exiſtentes, & miniſtrant fluuios.i.aquam fluuialem qua pingues fiant, & farra.i.ea frumenta pinguia, ne.i.vt non, vtſcilicet equus admiſſarius: nō nequeat, i.poſſit, ſupereſſe.i. ſuper quam ſatis eſt eſſe, hoc eſt ſufficere labori blando.i.venereo qui blande impenditur, & nati.i.pulli, inualidi referant.i.repræſentent ieiunia, ideſt macilentiā, patrum, ideſt progenitorum ſuorum. Hæc de patribus. Reprehenditur à Beroaldo Seruius, eo quod negat pinguedinem & pinguitudinem dici, his verbis. Si vera eſt Seruii ſententia nō latine locutus eſt. M. Varro latinorum omnium vt ita dicam latiniſſimus, qui in ſecundo de re ruſtica ſic ſcriptū reliquit. Sus præ pinguedine carnis non modo ſurgere non poſſet. Idē in tertio. Motus earū & lux pinguedini inimica. Pli. quoq; nō latine ſi Seruiū ſequitur ſcripſit qui haud dubie latinā linguā locupletauit cuius verba hæc ſunt ex li.xj. In corde ſumma pinguitudo eſt quædam letis extis, & alibi pleriſq; animaliū eſt pinguitudo ſine ſenſu. Col. in barbara lexin.i.dictionē lapſus eſt ſcribens in.xiij.non ſola exprimitur amurca, ſed & aliquid ſecū pinguitudinis attrahit & alibi. Repulit olei pinguitudo materiam, qualis eſt gummi. Et palladius pinguedine inquit ſua brachium quoq; proximū debilitauerit, quid multa? eruditorum libri scatent pinguedine, cū quibus equidem malim errare quam cū Seruii commentariis, recte ſentire.

PIERIVS.

Rapidisq; rotis inſiſtere victor.) In Ro.co.legit. Rapidus, qđ & Seruius agnoſcit. Neptuniq; ipſa deducat origine gentem.) In Ro.co.nō gentem, ſed, nomen, legit. Quod vero equos vllos à Neptuno deducere dicat originem. Nō quod tridentis percuſſione equus exilierit, in quo Seruius falſus eſt corrupto codice Ouidiano, neq; quod ſe Ceres in equā mutauerit, ita à Neptuno cōpreſſa, vnde generoſos equos genitos ait Probus, Sed qa Neptunus quorūdā equorum author fuit, vt pegaſi, & alterius in Thracia pcuſſo ſcopulo, veluti Meduſa Arionis, Ceres odorimi, quē Adraſtus habuit. Florētesq; ſecant herbas.) In cod. aliquot antiquis legere eſt, pubētesq;, quale pabulum longe delicatius eſt. Nam moderatus equorum gregibus paſcua mollibus potius q̄ proceris herbis abundantia præcipit eligenda. Ne blādo nequeant ſupereſſe labori.) In Ro. & antiquiſſimis aliquot codici. Nequeat, ſingulari numero legitur, de eo enim loquitur. Quem legere ducem & pecori dixere maritum.

Ipſa autem macie tenuant armenta volentes:
Atq; vbi concubitus primos iam nota voluptas
Sollicitat: frondesq; negant: & fontibus arcent:
Sæpe etiam curſu quatiunt, & ſole fatigant:
Quum grauiter tunſis gemit area frugibus: & quum
Surgentem ad zephyrum paleæ iactantur inanes,
Hoc faciunt: nimio ne luxu obtuſior vſus
Sit genitali aruo: & ſulcos oblimet inertes.
Sed rapiat ſitiens Venerem: interiusq; recondat.
Rurſus, cura patrum cadere, & ſuccedere matrum
Incipit: exactis grauidæ quum menſibus errant.
Non illas grauibus quiſquam iuga ducere plauſtris,
Non ſaltu ſuperare viam ſit paſſus: & acri
Carpere prata fuga, fluuiosq; innare rapaces.
Saltibus in vacuis paſcant, & plena ſecundum
Flumina: muſcus vbi & viridiſſima gramine ripa
Speluncæq; tegant, & ſaxea procubet vmbra.
Eſt lucos Silari circa, ilicibusq; virentem
Plurimus alburnum volitans, cui nomen Aſilo
Romanum eſt: oeſtron Graii vertere vocantes
Aſper, acerba ſonans: quo tota exterrita ſyluis
Diffugiunt armenta: furit mugitibus æther
Concuſſus, ſyluæq;, & ſicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monſtro horribiles exercuit iras
Inachiæ Iuno peſtem meditata iuuencæ.
Hunc quoq; (nam mediis feruoribus acrior inſtat)
Arcebis grauido pecori: armentaq; paſces
Sole recens orto, aut noctem ducentibus aſtris.

SERVIVS.

Iam nota voluptas ſollicitat.) Dicendo nota, p tranſitū tetigit rem ab aliis diligenter expreſſam. Nam equæ pullæ cū primū coeūt, ſi macræ ſint, & debilitantur, & debiles creant: poſt primū autem partū tenues eſſe debent. Frōdesq; negant, & fontibus arcēt.) Cōtra illud, Florentesq; ſecāt herbas, fluuiosq; miniſtrāt. Cū grauiter.) Hoc eſt die medio. Hoc aūt ad exprimēdum diei tempus eſt poſitum: nō quod equæ æſtatis tempore coeant. Nimio ne luxu.) Nimio, pingui. Et bene rem turpem aperte à Lucretio tractatā vitauit tranſlationibus, quas oēs ab agricultura traxit. Luxu.) Propter luxuriē ſegetū. Genitali aruo.) Pro muliebri folliculo, quem ſcilicet vuluā vocant, vt etiam Plinius docet: nam folliculus ante dicebat. Sulcos oblimet iertes) Claudit meatus. Et hoc ſimiliter p tranſlationē dixit, nā legimus ſupra, Et obducto late tenet oia limo. Exactis grauidæ cū menſibus errant.) Vicinis parturi, tunc enim diligentius tractandæ ſunt ne abigant. Saltus ſuperare viam.) Quod ſolet fieri cum paſcunt pedibus impeditis. Vacuis.) Magnis, Plena flumina.) Ne inclinētur ad potū. Eſt lucos ſilari circa, Ilicibusq; virentē Plurimus Alburnū volitans.) Ordo talis eſt. Circa lucos Silari fluminis Lucaniæ & Alburnū eius mōtē, eſt plurimus volitans: ac ſi diceret, eſt multa muſca. Volitās autem modo nomen eſt non participiū. Oeſtrū Graii vertere vocantes.) Vertere ex ſoni ſimilitudine, Onomatopoeian fecere. Nō enim poſſumus accipere, ex latina lingua mutauere, cū conſtet græcam primā fuiſſe. Oeſtrum aūt græcū eſt: latine aſilus, vulgo tabanus vocat. Cui nomē aſilo.) vt, Cui Remulo cognomen erat. Sicci tanagri.) Nō multū valentis. Tanager aūt fluuius eſt Lucaniæ. Et hoc dicit, armētorum mugitu cuncta reſonare. Hoc quōdam monſtro.) Argumentatur ab exemplo, dicens, oeſtro contra pellicem ſe defendiſſe Iunonē. Nota autē eſt fabula: Iouis Inachi filiam à Ioue Iunonis aduentu conuerſam eſſe in vaccā, cui Iuno imiſit oeſtrum: quo toto orbe fatigata tandem aliquādo venit ad Ægyptū, & illic in Iſim cōuerſa eſt. Tranſit aūt p mare anguſtū, quod Boſphoron appellatū eſt, nunc Helleſpontum nominatur. Peſtem meditata iuuencæ.) Vel quam peſtem ante excogitauerat, vel meditata inferens & exercens accipiamus. Horatius, Horrendaq; cultis Diluuium meditatur agris, ideſt infert, exercet. Nam & in ipſa meditatione exercitium eſt. Hunc quoque.) Ideſt etiā

hoc malum remoue. ¶ Feruoribus acrior inſtat.) Tunc eſt acrior. Et dicendo tempus, oſtendit quemadmodum poſſit euitari. ¶ Grauido pecori.) A grauido pecore. Nam arceo à te dicimus. ¶ Sole regens orto.) Statim. Salluſtius. Coria recens detracta veluti glutino adoleſcebant.

PROBVS.

¶ Eſt lucos ſilari circa ilicibuſq; .v.p.l.al.u.c.n.aſilo.ro.e. Oeſtrũ graii.u.u.) Silarũ flumen eſt Lucanię portus Alburnus, & eiuſdẽ nois mons ad ſextum à primis tabernis, mentionem facit Lucilius hoc verſu. Quatuor hinc ad ſilari flumen, portumq; Alburnum. Aſilo genus eſt tabani adeo acer, vt ſoleat armẽta bucera inquietare, vocatur gręce Oeſtros. Meminit autem hyſtorię hoc loco Virgilius eius quam Ouidi.in primo metamor.expoſuit plene referens Inachi filiam Io compreſſam à Ioue mutatam in vaccam actam eſſe per orbem terrarum. Oeſtro donec ad flumen Nilum venit, Ibi mitigata Iunone, finitus ſit eius labor, quam Inachiam dicit Virgi. ¶ Et ſicci ripa tanagri.) Tanagrus torrens eſt lucanię, qui quum pluuię ſunt, effuſior eſt, & ſæuit, quũ ſerenum, ſiccus eſt.

MANCINELLVS.

¶ Iam nota voluptas.) de equabus intelligit aliàs enixis. ¶ Paleis.) quid ꝓprie palea ſit li.j. Geor. videto. ¶ Luxu.) copia, abundantia. ¶ Obtuſior.) i. hebes, eſt enim gradus pro gradu. ¶ Vſus.) vtilitas. ¶ Genitali aruo.) i. vuluæ, & matrici, ibi enim cõcipit̃, ibi educatur, & creſcit quidquid concipitur. ¶ Oblimet.) obducat, cooperiat, claudat, limo repleat proprie. ¶ Sulcos inertes.) vuluæ meatus conceptioni ineptos: ſi repleti fuerint nimio luxu. ¶ Sitiens.) vulua ipſa macrior. ¶ Venerẽ.) equi ſemen, patrũ, admiſſarioꝝ, vbi enim equas impleuerint, eorum cura habetur minima. ¶ Exactis mẽſibus.) i. perfectis, & partui, & vicinis, vñ li.j. Geor. Exactum ad menſem pluuia, ventiſq; carebũt. Varro lib.ij.c.vij. ait. Quum conceperint equę, videndum, ne aut laborent pluſculum, aut ne frigidis ſint locis, quod algor maxime pręgnantibus obeſt. itaq; in ſtabulis, & humore prohibere oportet domũ clauſa habere oſtia, ac feneſtras, & inter ſingulas à pſepibus interiice-

Lõgorii re longorios, qui eas diſcernant, ne inter ſe pugnare poſſint. pręgnãtem, neq; implere cibo, neq; eſurire oportet alternis annis, qui admittũt diuturniores equos & meliores pullos fieri dicũt. ¶ Grauibus plauſtris.) innuit anteq̃ partus vicinus fuerit, prægnantes equas etiam fatigari poſſe leui modo. De plauſtris videto li.j. Geor. ¶ Saltibus vacuis.) campis magnis, & carẽtibus ſaxis & arboribus deiectis. ¶ Secundũ.) prope ad potum ꝓcubant. ¶ Muſcus.) vbi lanugo viridior, q̃ locis humidis, & ſole carentibus fit, muſcus dicitur, hic pro herba tenella, ſeu lanugine, quę in

Silarus. aquarũ ſuperficie naſcitur accipit̃. ¶ Lucos ſilari.) Silarus fluuius eſt qui veterẽ campaniam diuidit: picentibus, cui quidem fluuio propriũ illud ineſſe, traditur: vt in eius aqua demiſſa virgulta lapiſcentur, forma tamen, coloreq; ſeruato, author eſt Strab.li.v. Probus ſcribit ſilarum lucaniæ fluuium eſſe, ſic etiã Ptolæmeus

Album⁹ li.iij. ¶ Albũrnum.) Alburnus Lucaniæ portus, & eiuſdem nominis mons teſte Probo. Plin.lib.xj.c.xvj. ſcri. quod naſcuntur aliquando in extremis fauis apes grandiores, quæ cæteras fugant.

Oeſtrus ¶ Oeſtrus.) vocatur hoc malum, Theodorus autem ĩterpres Ari-

Aſilus. ſtotelis lib.v. de hiſtoriis aialium ait, quod aſilus latiuſculis quibuſdam beſtiolis, quæ in fluuiis ſupernatant, enaſcitur, quaobrẽ magna aſilorum copia circa aquas, vbi id genus beſtiarũ eſt. Ta-

Tabani. bani vero ex ligno naſcuntur. Feſtus vero ſcribit Oeſtrum græco vocabulo furorem dici. Præterea Oeſtreo inſanio oeſtreomæ ſtimulor, ſunt qui putẽt aſilum à voce dictũ ab latinis oeſtrum quoq; voce à græcis. Ego tamen oeſtrũ dictum ab illis puto à furore & ita vertiſſe vocãtes oeſtrum. latini enim ab voce aſilum: illi oeſtrum à furore vocarunt. Vertitur autẽ nomen, quoties ab proprio in aliud tranſmutatur. Sic Byrſa, cũ ſit proprie corium, ab re ipſa quoq; dicta eſt, Carthaginis arx, ſic & Oeſtrus cũ ſit fu-

Tanagr⁹ ror ab eodẽ effectu oeſtrus dictũ eſt illud animal. ¶ Tanagri, tanagrus torrẽs eſt Lucaniæ, qui cum, pluuiæ ſunt, effulſior eſt, & ſęuit quum ſerenũ, ſiccus eſt. Idẽ Probus. ¶ Acerba.) pro acerbe. ¶ Inachiæ iu.) Inachus apud argos primus regnauit annis.l. author Euſebius eius filia Io ab Ioue in vaccam Iunonis aduentu conuerſa eſt, quã poſtea Iuno dono accæpit tradiditq; ſeruandũ Argo paſtori ſuo, quo obtrũcato ab Mercurio irata Iuno in Io oeſtrum ĩmiſit, quo exterrita illa vſq; in ægyptũ fugit ibiq; Ioue agente in humanam rediit figuram, mutatoq; nomine Iſis dicta eſt, & ab ægyptiis pro dea culta. id autem latius Ouidius narrat lib.j. met. Hunc quoq; vltra prædicta arcenda. vitãdaq;. ¶ Pecori armenta.) hic nulla eſt Synalœpha.

ASCENSIVS.

¶ Ipſa aũt macie &c. Poſtq̃ de cura patrũ equoꝝ locutus eſt, ꝓſequitur de cura matrũ, additurus & curam natoꝝ. ¶ Ordo autẽ eſt. Ipſi ſup. magiſtri armentoꝝ extenuant. i. tenuia faciunt, macie volẽtes. i. voluntarie & ſciẽtes & ex deliberatione, ipſa armẽta quę foetus concipiant atq; vbi voluptas iam nota. i. antea attentata ſolicitat. i. procurat primos cõcubitus. i. vbi primum coire cupiunt ipſi magiſtri. ſ. negant frõdes, & arcẽt ſup. ea frõtibus & quatiunt. i. cõcitant etiã ſępe curſu & fatigant ſole. i. æſtu ſolari, tunc. ſ. quum area. i. locus aridus trituræ frugum aptus, gemit i. more gemẽtium ꝓmitur grauiter. i. moleſte frugibus tõſis quæ tõſę & interciſę iã ſunt, nõ tõſis ꝓ tõdendis, hoc eſt in medio dię cum fruges tõſę flagellis excuti ſolent, & quũ paleę inanes. ſ. frugibus excuſſis, iactãtur. ſ. ad purgationẽ frugum ad zephirum. i. ventum dulcem & calidum ſurgentẽ. i. flantẽ mollius, & ſup. magiſtri, faciunt hoc. ſ. quod dictum eſt hoc eſt extenuãt ſic equas ne vſus ſit obtuſior. i. hebetior q̃ decet aruo genitali. i. folliculę matricis aut vuluæ, nimio luxu. i. ꝓpter nimium luxũ hoc eſt ſuperabundantẽ pinguedinem, & ne luxus. ſ. oblimet. i. oppleat quaſi limo, ſulcos. i. receptacula ſeminum, inertes. i. hebetata & obtuſe facta, ſed vt ſup. aruum illud genitale, hoc eſt vulua. rapiat ſitiens. i. appetens, venerẽ. i. ſemen, & recondat interius. i. in intimis cellulis. Rurſus. i. iterũ poſt ſuſceptũ ſemen, cura patrum incipit cadere. i. deficere, & cura matrum incipit ſuccedere. i. poſt cõceptum habenda eſt cura pcipua de matribus, vt poſt partum de pullis. Quum. i. quãdo matres. ſ. errant. i. paſcuntur ad libitũ exiſtentes grauidę. i. pgnantes menſibus exactis. i. pfectis & partui vicinis, quiſq̃ nõ ſit paſſus. i. nemo patiatur illas ducere iuga grauibus plauſtris & quiſq̃ nõ ſit paſſus illas ſuperare viam ſaltu, & carpere. i. carptim tranſire prata acri fuga. i. curſu veloci fugienti ſimili, & innare fluuios rapaces. i. pręcipites oia imiſſa ſecum rapientes, ſed ſup. magiſtri paſcãt eas in ſaltibus vacuis. i. campis magnis carentibus obſtaculis, & ſecundum. i. ꝓpe flumina plena ne ſe fatigent ĩclinando ad hauriendum potũ vbi. ſ. eſt muſcus, & vbi eſt ripa viridiſſima gramine. i. herba in ea naſcẽte, & vbi ſup. ſpeluncæ tegant. ſ. equas à ſole & vmbra ſaxea, ideſt à ſaxis deriuata, procubet. i. longe extẽdatur, vt in ea grauidę recubent. Eſt lucos ſilari &c. Docet cur vmbrę diligendæ ſint, vt videlicet veſpæ & aſili arceantur dicens, volitans, ſcilicet vermis aut aſilus. (& eſt maſculini generis, cum volucris ſit fœminini teutones quoq; muſcas volitantes vocant) plurimus. i. frequẽtiſſimus, eſt circa lucos Silari illius fluuii Italiæ qui veterẽ campaniam à picentibus diuidit, & circa alburnum Lucaniæ portum virentẽ ilicibus, ideſt vbi ſunt plurimę ilices virentes cui, ſcilicet volitanti, eſt aſilo nomen romanum, ideſt vocabulo romano graii, ideſt græci, vertere, ſcilicet à ſono volatus vocantes oeſtrum aut vertere à re quia furorem quem oeſtron vocãt animalibus quę perſequitur inducit, volitãs dico aſper, ſcilicet aculeo aut morſu, & ſonans acerba. i. acerbe. ſ. volatu quo tota armenta exterrita diffugiunt ſyluis. i. per ſyluas, æther concuſſus mugitibus. ſ. taurorum & boum aut generaliter omnium armentorum, furit, ideſt furorem illorum reſonat, & ſyluæ ſup. percuſſæ furiũt & ripa tanagri, illius torrentis Lucaniæ, ſicci. ſ. in æſtate, ſupp. furit. Iuno meditata. i. exercens & inferens peſtem. i. furorem, iuuencę, ideſt iuniori vaccæ, inachiæ. i. in quã Io Inachi argiuorum regis filia in adulterio cũ Ioue deprehenſa cõuerſa fingitur, exercuit quondam. i. aliquãdo horribiles iras. ſ. ſuas in pellicem, hoc mõſtro. i. oeſtro quo vaccã illam perſequebatur vſq; in ægyptum. Tu arcebis pecori grauido vt equę vaccæ & cuilibet alii quoq;. i. etiã hunc. ſ. volitãtem hoc eſt oeſtrum aut aſilum ſeu tabanum, & tu paſces armenta ſole orto recens. i. recenter, hoc eſt ſub prima luce, & aſtra ducẽtibus noctem. i. ſub crepuſculo, nam ipſe volitãs inſtat. i. ingruit acrior mediis feruoribus. i. ſub medio æſtu ſolis qui fere eſt paulopoſt meridiem.

PIERIVS.

¶ Frondeſq; negant & frontibus arcent.) In codi. aliquot antiquis perperam omnino Frondibus, legitur. ſententia fruſtra repetita. ¶ Cum grauiter tunſis gemit area frugibus.) In Romano codi. vbi n, plerunq; videtur abundare, tuſis, tamen hoc loco ſcriptum eſt. In quibuſdam aliis Tonſis ſed enim hic loquitur de tritura, quę fit in agro Mantuano, & euganea fere omni, circunductis per aream equis, qui ſpicas pedibus pertundant Eiuſdem ſpeciei eſt quod ſequit̃. Obtuſior vſus. Nam in Romano codice, & quibuſdã aliis, obtunſior, habetur, vt ſuperius, obtunſi, ꝓ obtuſi poſuit. Qđ vero dixit, ſit Genitali aruo, metaphora eſt ad ornatum, vt parũ ſpecioſa dictu honeſtius proferantur, vt Quintilianus

ſtantis obſeruauit. ⁋ Cui nomē aſilo Romanū eſt: Oeſtrum graii vertere vocantes.) In antiquis aliquot codi. quoi. Nā hęc quoq; ſunt obſeruanda quāuis penitus ex vſu receſſerint. In Ro. codic. Romanumſt, more veterū ſcriptū habet, facta colliſione ex vocali, q̃ in, eſt, repetitur. In Long. vertere vocando. i. nomē imponēdo per formam gerundii, vt: fingitq; p̄mendo. In nōnullis etiā oeſtron, per, O, non indecenter ſcriptū inuenias, vt ipſa etiā declinationis forma ſui ę corrīdeat. ⁋ Hoc quondā monſtro horribiles exercuit iras.) In antiquis cod. horribilis, per vnicum, i, finali ſyllaba, ex Veteri longi ſnia. Quod vero in Ius fabula recēſenda Seruius Seruius dicit. Trāſiit aūt per mare anguſtū, quod Boſphoron ab ea appellatū eſt nunc helleſpōtus nominatur, vltima illa verba. Nunc helleſpontus noīatur, adulterina eſſe crediderim. Non. n. adduci poſſum eū ignoraſſe aliū eſſe Boſphoron aliū helleſpontum, atq; alterū ab altero longe diſtare: quum Boſphorus Thracius. Vbi eius bouis tranſitus fuiſſe traditur ad fines euxini maris dubio procul ſit, inde Propontis late diffuſa interiaceat, cui mox ſubiungitur helleſpontus. ⁋ Inachiæ Iuno peſtem meditata iuuencæ.) Apud Horatiū eodem ſignificato legitur, diluuiem meditatur agris: quanquam ſunt, qui, Minitatur, eo loco legendum autument.



Poſt partum, in vitulos cura traducitur omnis
Continuoq; notas, & nomina gentis inurunt
Et quos aut pecori malint ſubmittere habendo
Aut aris ſeruare ſacris: aut ſcindere terram:
Et campum horrentem fractis inuertere glebis,
Cætera paſcuntur virides armenta per herbas.
Tu quos ad ſtudium, atq; vſum formabis agreſtem:
Iam vitulos hortare: viamq; inſiſte domandi:
Dum faciles animi iuuenum, dum mobilis ætas.
Ac primum laxos tenui de vimine circlos
Ceruici ſubnecte, dehinc, vbi libera colla
Seruitio aſſuerint: ipſis è torquibus aptos
Iunge pares: & coge gradum conferre iuuencos,
Atq; illis iam ſæpe rotæ ducantur inanes
Per terram, & ſummo veſtigia puluere ſignent.
Poſt valido nitens ſub pondere faginus axis
Inſtrepat, & iunctos temo trahat æreus orbes.
Interea pubi indomitæ, non gramina tantum,
Nec veſcas ſalicum frondes, vluamq; paluſtrem,
Sed frumenta manu carpes ſata, nec tibi fœtæ
More patrum niuea implebunt mulctralia vaccæ,
Sed tota in dulces conſument vbera natos.

SERVIVS.

⁋ In vitulos.) Modo generaliter & de equis et de bobus accipimus. ⁋ Notas.) Characteres. ⁋ Pecori habendo ſubmittere.) Admiſſarios facere. ⁋ Et campum horrentē fractis inuertere glebis.) Phraſis poetica. Suffecerat enim, Aut ſcindere terrā. ⁋ Cætera paſcuntur.) Per hoc intelligimus illa oīa, quæ dixit animalia domi eſſe ſeruāda. ⁋ Tu quos ad ſtudiū.) Locus de bobus domandis. ⁋ Viamq; īſiſte domandi.) Inſtitue artem domandi. ⁋ Circlos.) Circus eſt pricipale, vnde fit circulus, & per ſyncopā circlus: ſicut periculum & periclum, ſeculū & ſeclum. ⁋ Gradum conferre.) Pariter incedere. ⁋ Rotæ inanes.) Sine pōdere. ⁋ Temo Æreus.) Fortis, ſic in quinto, Ærea quē obliquū rota tranſiit. Item Horatius, Incluſam Danaē turris ærea. ⁋ Pubi indomitæ. ⁋ Hoc ad iuuencos tantum pertinet. Nam de equis contra dicturus eſt. vt, Nāq; ante domandum Ingentes tollent animos.) Veſcas frōdes.) Siccas & teneras. Nam veſcum hoc eſt proprie, vnde & telæ aranearum

læ aranearum veſcę vocitur. ⁋ Frumenta manu. ⁋ Eis etiam ferraginem dabis.

MANCINELLVS.

⁋ Poſt par. &c. Var. lib. ij. c. v. ait de vitulis, Lactantes cū matribus ne cubēt. atterunt enim quum creuerint vituli leuādæ matres pabulo viridi obiiciendo in preſepiis, item his fere in oibus ſtabulis lapides ſternendi, vt qd itē ne vngulæ putreſcāt, ab æquinoctio enim autūnali vna paſcunt, cū matribus Semeſtribus vitulis obiiciūt furfures triticeos, & farinā hordeaceā & tenerā herbā & vt bibāt mane & veſpere curāt, hęc ex Varrone, Palladius item de aprili ait. Hoc mēſe vituli naſci ſolent, quoq; matres abūdantia pabuli iuuentur, vt ſufficere poſſint tributo laboris, & lactis. ⁋ Notas inurunt.) Colu. li. xij. c. ij. loquens de fine aprilis ait, q̄ eodē tempore fœtus fœcundi pecoris ſignari oportet. Sed de Ianuario ſcribens circa eius finē inquit. His etiā diebus maturi agni & reliq fætus pecudū, nec minus maiora quadrupedia charactere ſignari debent. Palladius quoq; de

aprili ait, Et ſerotini fœtus hoc menſe ſignentur, Et quos aut pecori, & ois cura traducitur in illos, quos, & cętera, intelligit aũt admiſſarios futuros. Cætera paſcunť, Varrone teſte lib.ij. paſcũtur armenta cõmodiſſime in nemoribus: vbi virgulta, & frons multa hyeme quum hybernãt ſm mare æſtu abiguntť in mõtes frõdoſos. ¶ Hortare.) aſſueſce. ¶ Viãq; do.) Col.li.vij.c.ij. ait ꝙ vitulos oportet, quum adhuc teneri ſunt, cõſueſcere manu tractari, ad pſepia religari, vt exiguus ĩ domitura labor eoꝝ, & minus ſit periculi. Veꝝ neq; ante tertiũ neq; poſt qntum annũ iuuẽcos domari placet, cũ illa ætas adhuc tenera ſit, hæc iã pdura. ¶ Viã.) rõnẽ, conſuetudinẽ. ¶ Inſiſte.) ſtatue, frequenta, exerce. ¶ Iunge pa.) cuſtodiendũ, ne ſtatura, vel viribus impar cũ valentiore iũgatur: nã vtraq; res inferiori celeriter affert exitium. verba ſunt Colu. ¶ Ipſis è torqbus aptos.) ipſis è torqbus.i. ab ipſis circulis. ¶ Iunge pares &c.) Aptos aũt è torqbus ait, q̃ a ſeruitio aſſueti torquiũ, apti ad domandũ effecti ſunt. ¶ Æreus.) Fortis. ¶ Pubi indomitæ.) vitulis indomitis. ¶ Nõ gramina tm̃.) Col.li.vij. c.iij. ſcri. ꝙ ſi hubertas regionis viride pabulum ſubminiſtrat, nemo dubitat, quin id genus cibi cæteris anteponẽdũ ſit. Ab idibus tamen menſis aprilis vſq; in idus Maias, viride pabulũ recte ſerať, põt.n. in kal. Iulias frigidioribus locis, idẽ pſtari à quo tpe in kal. Nouẽbris, tota æſtate, & deinde autũno ſatientť frõde, ꝓbatur maxime vlmea: poſt fraxinea, & ab hac populea, vltima ſunt iligna, & querna, & laurea. ¶ Veſcas frondes.) i. minutas, veſcũ enim teſte Nonio hunc ẽt locum afferente, minutũ, & obſcurũ notat, Feſtus inquit, & veſcus faſtidioſus dicitur, & pro puſillo vtebantur. ¶ Frumẽta.) farraginẽ: de qua latius iamiam. Veſcum

ASCENSIVS.

¶ Poſt partũ cura in vitulos &c. Poſtq̃; docuit in generãdis vitulis primã curã adhibendã matribus, & in generandis pullis equinis patribus poſt cõcęptum aũt vtrorumq; matribus nũc docet poſt partũ pcipuã curam adhibendam natis tam vitulis q̃; pullis & primo vitulis dicens. Ois cura traducitur.i. transferť poſt partũ, à matribus.ſ. in vitulos, & ſup. magiſtri pecoris aut diligẽtes cuſtodes aut paſtores, inurunt cõtinuo.i. vt primũ nati ſunt notas.i. ſigna & noia gentis.i. generis & inurunt notas.i. notant quos.ſ. vitulos, malint ſubmittere.i. ſupermittere pecori habẽdo i. ad habendã plem & ppagationẽ, aut quos malint ſeruare.ſ. intactos, aris ſacris.i. ad ſacrificia aris imponenda, aut ſup. quibus malint ſcindere aut potius quos ſeruant ſcindere.i. ad ſcindendã & ſulcandã terrã, & inuertere glebis fractis.i. diſſolutis, campum horrentẽ.i. aſperũ & herboſum ac tribuloſum, Cætera armenta ſ. iuniora paſcũtur per herbas virides.i. in pratis ſine cura domatiõis, ſed tu hortare iam vitulos.i. quũ adhuc vituli ſunt ſup eos quos formabis ad ſtudiũ.i. exercitium & vſum agreſtẽ.i. agroꝝ colendoꝝ, & inſiſte.i. iſtitue, viã.i. rationẽ domãdi dum.i. donec vel quandiu anni iuuenum.i. iuuencoꝝ ſunt faciles.i. flexibiles. & dociles ad faciendum quod volumus, & dum ætas eſt mobilis quod ad oia aialia etiam ad hoies ſpectare poteſt, Ac (vt habeas viã domãdi) ſubnecte primum ceruici ciclos.i. circulos laxos.i. ſolutos nec dure pmẽtes de tenui vimine, vt.ſ. ceruices aſſuetas haberet viculis. dehinc.i. poſt modum vbi.i. qñ colla libera.i. nõ abluctantia ſed domita, & libera hoc eſt vltro ſe ſubmittentia, aſſuerint.i. aſſuefacta fuerint iam ſeruitio (mire dicit Seruitium cui aſſuetus ſis libertatẽ eſſe, quia nihil ſeruile quod libens feceris) iunge iuuencos pares.i. cõſentiẽtes ac pariter trahẽtes equalium videlicet virium ac corporum animorũq; quoad eius fieri põt, aptos.i. aptatos ex ipſis torquibus.i. circulis, hoc eſt ex eo ꝙ pares circulos perpeſſi ſint, aut ſtatim poſtq̃; circulos depoſueris & coge iuuencos cõferre.i. ſimul ferre gradũ, vt æque velociter igrediantur, quia ſecus altero ducente alter ceſſitaret, atq; rotæ inanes.i. nõ onuſtę, ducantur illis.i. ab illis. iam.ſ. vbi domiti ſunt ſæpe p terram & ſignent veſtigia ſummo puluere.i. diſcant celerius incedere, nam qui põdere preſſi ſunt altius figunt veſtigia firmiusq; incedunt ſed longe tardius, vbi aũt celeritatem induerint, firmitudinem inducet pondus atq; onus quo pmentur. Poſt.i. poſtea vbi vt dixi celeres effecti ſunt axis faginus.i. ex fago factus, nitens.i. laborans ſub valido pondere, inſtrepat.i. ſtrepitum ac crepitũ validũ faciat, & temo æreus.i. fortis & ære munitus, trahat orbes iunctos.i. rotas ſibi annexas. Interea.ſ. dũ iſta moliris, carpes pubi.i. iuuencis indomitæ.i. adhuc domãdis. non tantum.i. non ſolum gramina.i. herbas vulgo creſcẽtes, nec frondes ſalicum veſcas.i. minutas & vluam.i. herbam vilẽ paluſtrẽ, ideſt quæ in paludibus naſcitur, ſed carpes ſup. etiam frumẽta ſata manu.i. legumina meliora, vel carpes manu legumina ſata nõ ſpõte naſcentia hoc eſt ordea & farra aut farraginem, nec vaccæ fœtæ.i. quę iam pepererunt, implebunt more patrũ.i. ſicut patribus hoc eſt maioribus noſtris ſolebant, qui lactis ſtudioſi erant mulctra.i. vaſa in quæ mulgetur, niuea à candore.ſ. lactis, hoc eſt non mulgebis matres, ſed cõſument.i. expendent, tota hubera.i. totum lac huberũ ſuorũ in dulces natos.i. vitulos ad aratra deſtinatos. ¶ Capitur Seruius in expoſitione huius vocabuli veſcas à Beroaldo his verbis. Veſcum quid ſit optime itelligemus ſi eius originẽ, & etymologiam diligenter perſcrutati fuerimus. Nã veſcum ex ve particula & eſca copulatũ eſt vt author eſt Gel.li.xv. noctium atticarum, & cum ve particula tum intenſionem ſignificet tum minutionem, ita veſcum vtriuſq; diuerſæ ſignificationis vim capit, aliter enim Lucretius veſcũ ſalem dicit, ex edendi intentione, aliter Lucilius veſcũ appellat cum edẽdi faſtidio, veſcum itaq; id ſignificat, quod in eſca & cibatu appetitur, & id qđ faſtidioſum eſt in altero, hæc particula ve intendit, in altero minuit. Et ita Virg. appellat veſcum papauer ab edendi intenſione, quod videlicet in cibis adhibeatur, & veſcas ſalicum frõdes, qm̃ ſ. eſcis iuuencorum ſunt accõmodatæ. Feſtus quoq; ſcri. veſcum faſtidioſum ſignificare & edacem, Præterea vt aliquid de interioribus literis depromamus, veſeus apud priſcos pro puſillo vſurpabatur, quod declarat Oui. in faſtis ſic ſcribens. Ve grãdia farra coloni, quæ male creuerunt veſcaq; parua vocant & veſculi male curati & graciles hoies nuncupantur, nanq; antiqui ve ſyllabã rei paruę pponebant, vnde ve Iouis ꝓ puſyllo Ioue dictus eſt, q̃uis in alia ſignificatione, vt mox docebimus, accipiatur & vegrandem fabam, pro minuta vocitauerunt, & apud Auſoniũ vegrãdes meſſes legimus pro paruis, & à Varro. ſcriptum eſt in re ruſtica. Oues fiunt vegrandes, ac imbecillæ, In hac ſignificatione vt equidem arbitror accipitur apud Plin. qui ſcribit in.vij. Corpore veſcos eſſe ſed eximus viribus. Serui autem expoſitio vt dicam quod ſentio, non ſolum non vera eſſe videtur, ſed etiam ſibiiſi diſcors, cum veſcas ſalicum frondes interpretatur ſiccas & teneras cum ſiccum tenero contrarium eſſe videatur. Exponamus igitur Veſcas frondes vel quod eſca ſunt & cibaria iuuencorum, vel vt exponit Nonius Marcellus, quod faſtidioſæ ſunt. Commentatoris officium fuerat diligentius ſcitiusq; Virgilianum carmẽ arbitrari, & ſuper hac dictione veſcum cum vetuſtatem redoleat, & eruditionem recõditam, præ ſe ferat, copioſius diſputare & eruditius. Hæc ille. Beroal. Veſcum

PIERIVS.

¶ Poſt partum in vitulos cura traducitur omnis.) In Romano codice, in Mediceo, in Longobardico, & aliquot aliis verſus hoc numero legitur. Poſt partum cura in vitulos trad. om. Pręterea in Oblongo illo codic. quem pomp. Lætus delicias ſuas aiebat, deducitur, pro, traducitur, habetur: ſed alterum melius. ¶ Aut aris ſeruare ſacris aut ſcindere terram.) In Romano, & in Mediceo codice, ſacros, legitur, quod minime diſplicet. Sane & in Lõgobardico ſacros, prius legebatur. inde abraſa, o litteræ parte, ſacris, legi voluerunt. ¶ Tu quos ad ſtudium atque vſum formabis agreſtem.) In Romano codice, legitur, ad ſtudia: ſed hoc ſignificato melius, ſtudium, ſingulare. ¶ Ipſis è torqbus aptos.) In antiquiſſimo codice Oblongo, de torquibus, legitur. In Longobardico, ipſis & torquibus aptos. ¶ Et iunctos temo trahat æreus orbes.) In antiquiſſimis vinctos, & orbis. ¶ Vluamq; paluſtrem.) In Romano codi. ſyluam, legitur: ſed, vluã, magis acceptum. ¶ More patrum niuea implebunt mulctralia vaccæ.) In Romano codice in Oblongo, & in aliquot aliis, mulctraria, legitur: q̃uis i aliquibus deeſt littera, c, ante, t, quod in Mediceo videtur, inuenimus & in aliquot codici. antiquiſſimis, mulgaria qua dictione vſus eſt Valgius, ſed nos. Ante caſam tepidi mulgaria lactis. In Longobardico prius erat, multralia, quæ dictio abraſa leuiter eſt, & mulgaria repoſitum.

SERVIVS.

¶ Prælabi flumina Piſæ.) Quia vt ſupra diximus, circa ripas fluminum agitabatur curule certamen. ¶ Inq; vicem.) Frenorum ſcilicet, ne adhuc tenera ora lędantur. ¶ Etiam inſcius æui.) Nõdum habens ab annis fiduciam.

Sin ad bella magis ſtudium, turmaſq; feroces,
Aut Alphæa rotis prælabi flumina Piſæ:
Et Iouis in luco currus agitare volantes:
Primus equi labor eſt, animos atq; arma videre

PROBVS.

¶ Alphæus flum.) Eſt achaiæ Piſæ oppidum, quod habuit Oenomaus.

Oenomaus. Hic Vel. a. e. m. cā pi.) Eleus cāpus ſtadiū olympiacum vbi equi quoq; certāt. Scythia regio eſt ſeptentrionalis, Belgæ natio gallorum.

MANCINELLVS.

❡ Sin ad bella magis) iam ad equos trāſit. ❡ Turmas.) acies: eſt enim turma proprie equitū: habens equites. xxxij. huic qui pręeſt, Decurio noiatur, vt ſcri. Modeſtus. ❡ Prælabi rotis.) i. iuxta decurrere. ❡ Alphęa flumina piſę.) Iouis olympici tēplū: in agro piſano erat: ab elide ſtadiis minus trecentis: abſens, ante illud vero lucus agreſti veſtitus olea ſurgebat: in quo ſtadiū erat vbi curulæ certamen, author eſt Strab. lib. viij. Id aūt olympicū certamē, & equoꝝ, & palęſtrę erat: quod Hercules Ioui patri dicauerat, eligit aūt optimū græciæ locum ad ſtatuēda certamina cāpos. ſ. iuxta Alphęū flumē ſitos, hęc ex Diod. lib. v. diximus & plura in ꝑncipio huius tertii libri. Cūcta mihi Alphęū linquēs &c. ❡ Lituos.) erat lituus auguꝝ baculus aduncus, ſine nodo, de quo latius in principio. Acro vero docet inter tubā & lituum diſcrepare. Lituus. n. eqtum eſt, & incuruus. Tuba aūt peditū: & directa, Litui acutus ſonus eſt, Tubæ grauis. Virg. ēt ait, Et lituo pugnas inſignis obibat, & haſta. Gel. lib. v. ſcri. Tuba à ſonitu lituus appellata eſt. ❡ Frenos audire.) Varro li. ij. c. vij. admonet pullos quum ſtant cum matribus, interdū tractandū, ne quum ſint diſiuncti, exterreant̃, eadē q; cauſa ibi frenos ſuſpēdendum, vt oculi cōſueſcant, & videre eoꝝ faciē, & ē motu audire crepitus, quū iā ad manus accedere cōſueuerint, interdū iterponere bis puerū, bis aut ter ꝓnum &c. & hoc cum ſit trimus. Sunt qui dicant poſt annum, & ſex mēſes equulum domari poſſe, ſed melius poſt trimum, à quo tpe farrago dari ſolet, hæc enim purgatio maxime neceſſaria eqno pecori, quod diebus decem facere oportet, nec pati vllum cibum alium guſtare, ab vndecimo die vſq; ad decimumquartum dando hordeum quotidie, adiiciēdo minutatim quod quarto die feceris, in eo decem diebus ꝓximis manendū. Ab eo tempore mediocriter exercendum, & quū ſudauerit, oleo perungendum, Si frigus erit in equili faciendus ignis. ❡ Depulſus ab vbere matris.) docet Varro dicto loco, equinum pullum non prius biennio confecto ab lacte remouendum. ❡ Inq; vicem.) ſ. frenorum ne tenella ora lędantur. ❡ Inualidus iamiam tremēs, etiam inſcius æui.) Legitur item, inualidus etiamq; tremens, qđ non ē abſurdū: licet us, breuis ſit, nam ſępe in hoc opere, & alibi poeta vtitur diaſtole, quod latius in verſilogo oſtendimus, Inſcius æui, antequam vires habeat.

❡ Sin

Turma.

Lituus.

Tuba,

Bellantum: lituosq; pati, tractuq; gementem
Ferre rotam: & ſtabulo frænos audire ſonanteis.
Tum magis: atq; magis blandis gaudere magiſtri
Laudibus, & plauſæ ſonitum ceruicis amare,
Atq; hæc iam primo depulſus ab vbere matris
Audiat, inq; vicem det mollibus ora capiſtris
Inualidus: etiamq; tremens etiam inſcius æui

ASCENSIVS.

❡ Sin ad bella magis &c.) Docuit quæ cura ſit circa boues generādos educādos & domādos habenda, idq; primo loco eo ꝙ agriculturā preſertim in Italia maxime conducāt magisq; agriculturā q̃ bella probet: nunc tamē curam pulloꝝ proſequitur qui bello aptant̃. vnde dicturus eſt Anchiſes Æneī. iij. Bello armantur equi, bellū, terra hoſpita portas. Sed tamen iidē olim curru ſuccedere ſueti. Itaq; non nihil ad agriculturā faciunt: cū in multis locis boum munus in arando expleāt. ❡ Ordo eſt. Sin. i. ſed ſi ſtudiū ſup. eſt tibi magis ad bella, q̃ ad turmas. i. acies feroces. ſ. hoſtiles aut ſtudium eſt pręlabi. i. celeri curſu præuolare, rotis. ſ. in curuli certamine, flumina alphęa. i. alphęū fluentū piſę, illius ciuitatis elidis. Et pro. i. agitare currus volantes. i. celerrime decurrentes in luco Iouis. ſ. olympici dū olympica agunt̃ certamina. Primus labor i. prima exercitatio equi, eſt videre animos. i. geſtus qui animos bellantum indicant, atq; arma bellantum. i. clangorem armorū & ſtrepitum cornuum clamorēq; virorum animoſe bellātiū & pati lituos. i. tubas incuruas clareq; ſonātes quibus equites accēdi ſolent, & ferre rotam gementē tractu. i. dum trahitur, & audire in ſtabulo frenos. ſ. æreos, ſonantes. i. crepitantes. Tum. i. deinde. ſ. ſtudium eſt gaudere magis atq; magis. i. in dies aut in horas magis blandis laudibus magiſtri. ſ. equoꝝ, & amare. i. affectare, ſonitum ceruicis plauſę. i. molliter palpitatę. Atq; pullus. ſ. audiat hęc. ſ. dicta depulſus iam à primo hubere matris. i. vt primum ab hubere matris depellitur & ablactatur, & det inuicem. ſ. frenorum quæ dura ſunt capiſtris mollibus. i. non aſperis ora. ſ. ſua exiſtens iam. i. adhuc inualidus. ſ. corpore, & iamq; tremēs. ſ. animo etiam inſcius ęui, ideſt moris viuendi vnde non habeat fiduciam quam habent experti quia nihil id facere dubitat quod ſe bene didiciſſe confidit.

PIERIVS.

❡ Inualidus etiamq; tremens etiam inſcius æui.) In codicibus nonnullis antiquioribus, & iam, per diſtinctas dictiones cōiunctionem & aduerbium vtroq; loco ſcriptū obſeruaui. Quā qdē lectionem etiam Cōminianus ſcriptor, vt Cariſius ait, diligētiſſimus agnoſcit. Nam vbi ſolœciſmum per partes orationis fieri ait, verſum hunc citat, eo quo dicebamus modo ſcriptum. Exponit q; iam, pro etiam, nunc cōiunctio poſita pro aduerbio. Eodē modo illud etiam crediderim accipiēdum. viij. Æneid. Aut pingui flumine nilus Cum refluit cāpis & iam ſe condidit alueo, de quo loco ſuo dictum.

SERVIVS.

❡ Vbi quarta acceſſerit ętas.) Quartus annus. Nā ętatē plerūq; generaliter dicimus pro anno, ꝓ trigita, ꝓ cētū, ꝓ quouis tpe. ❡ Sitq; laboranti ſimilis.) Prępiret̃ ad futurū laborē. ❡ Qualis Hypboreis.) Hyperborei mōtes ſunt Scythię: ſic dicti ꝙ ſupra. i. vltra eos flat Boreas. Dicit autem, ſic currat equus, vt vētus. ❡ Arida aūt nubila,) ſine pluuiis. ❡ Differt.) Diſſipat. ❡ Horreſcūt.) Contremiſcūt. Perſius, Scis comitem horridulum trita donare lacerna. i. tremētem. ❡ Ille volat.) ſ. ventus. ❡ Verrens.) Trahens. ❡ Ad Elei metas.) i. Circi. Elis autē ciuitas Arcadię, i qua agebat̃ curule certamē, & eſt ſpecies ꝓ genere. ❡ Spumas aget ore cruētas.) Quod ē ſignū eq fortiſſimi, ſi velut rubras egerit ſpumas. ❡ Belgica eſſeda.) Gallicana vehicula. Nā Belgæ ciuitas eſt Gallię in q̄ huiuſcemodi vehiculi reptus ē vſus. ❡ Molli collo.) Domito. vt, Mollia colla reflectūt. ❡ Duris parere lupatis.) Frenis aſperrimis. Dicta aūt lupata à lupinis dētibus q inęq̄les ſunt, vnde etiam eoꝝ morſus vehementer obeſt.

At tribus exactis, vbi quarta acceſſerit ætas:
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusq; ſonare
Compoſitis, ſinuetq; alterna volumina crurum,
Sitq; laboranti ſimilis. tum curſibus auras
Prouocet, ac per aperta volans, ceu liber habenis,
Æquora, vix ſumma veſtigia ponat arena.
Qualis Hyperboreis aquilo quum denſus ab oris
Incubuit, Scythiæq; hyemes: atq; arida differt
Nubila, tum ſegetes altæ: campiq; natantes
Lenibus horreſcunt flabris, ſummæq; ſonorem
Dant ſyluæ, longiq; vrgent ad littora fluctus.
Ille volat: ſimul arua fuga: ſimul æquora verrens.
Hinc vel ad Elei metas, & maxima campi
Sudabit ſpatia, & ſpumas aget ore cruentas:
Belgica vel molli melius feret eſſeda collo.
Tum demum craſſa magnum farragine corpus
Creſcere iam domitis finito, nanq; ante domandum
Ingentes tollent animos, prenſiq; negabunt
Verbera lenta pati, & duris parere lupatis.

PROBVS.

❡ Hic vel. a. e. m. e. m. campi.) Elæus campus ſtadium olympiacū, vbi equi quoq; certant. Scythia regio eſt ſeptentrionalis, Belgæ natio Gallorum.

MANCINELLVS.

❡ Tribus exactis.) trāſactis & ꝓteritis tribus ætatibus. i. tribus annis, quo aūt tēpore Varro id iubeat iamiam vidimus. ❡ Aperta æquora.) cāpos amplos. ❡ Hyperboreis oris.) habitant hyperborei ſupra aquilonis flatū, dicti ꝙ humanę vitę modum excedant viuendo vltra centeſimū annum, vt ſcribit Feſtus. Solinus etiam ſcribit: ꝙ hyperborei incolunt vltra aquilonē, apud quos mundi cardines eē credūt. Domus ſunt nemora vel luci: Indię victum arbores ſubminiſtrant, diſcordiam neſciunt, ęgritudine nō inquietantur, ad innocētiam omnibus ęquale votum. ❡ Scythięq; niues.) de ſcythia late lib. j. Geor. Mundus vt ad ſcythiā. Differt in diuerſas fert partes ac pellit Nubila. dum, legitur item tum, & quum in antiquis. ❡ Campiq; natantes.) exundant enim ſata ob ventoꝝ flatus. ❡ Horreſcunt.) contremiſcunt. ❡ Lōgiq; vrgent.)

Hyperborei.

glſq; vrgēt.)legiť lōgeq; vrgēt.¶ Verrēs.)trahens.¶ Hic.) legiť, & hic in antiqs.¶ Elei metas cāpi.) Seneca i Thyeſte ait, Alpheus ſtadio notus olympico, id aūt iāiā aptum eſt ¶ Metas.) currendi terminos.¶ Molli collo.)i.domito, ac placido.¶ Spumas cruentas.) fortiſſimi equi ſignū eſt, ſi velut rubras egerit ſpumas. Belgica eſſeda melius feret.i.aptior erit ad belli currus, q̄libus quidē Belgici pugnaciſſimi vſi ſunt. Trāſalpinā Galliā qdā treis in ptes diuiſere. Aquitanos, Belgas Celtasq;, Belgas noiabāt Oceano cōfines vſq; ad oſtia Rheni, & nōnullos Rheni & alpiū vicinos incolas. E belgis veneti ſunt, q aduerſus Cęſarē nauali certamine contēderūt, & ſupati ſunt. Vniuerſa vero natio, quā hęc ætas, inquit Stra. ſuo ęuo, Gallicā vel Galliaticā vocāt, Martis ſtudio, & aiop ardet impetu cōſerendę pugnę, alacritate ipigra, ſempq; ſpectātes in boreā, aut oceano ppiores cōſerēdis pugnis audaciores, ē quibus ſummos belgas aſſerūt eſſe: per gētes qndecim diuiſos intra Rhenū ac Lygerim vergētes in oceanū Belgarum fortiſſimos bellouacos eſſe dicūt, poſt iſtos Veſſiōes, hęc ex Stra. li. iiij.¶ Farragine.) de hac paulo ſupius dictū eſt, ibi.ſ. Frenos audire ſonantis.¶ Lenta.) flexibilia, mollia. ſcuticæ.n.& virgę lentę & molles ſunt.¶ Duris lupatis.) Duris frenis à lupinis dentibus dictis. Lupus aūt & lupatum frenum diciť. Ouid. in Tri. Et placido duros accipit ore lupos. Et Mar. Mordent Aurea & lupata cerui.

ASCENSIVS.

¶ At tribus exactis vbi q̄rta acceſſerit ætas &c.) Docet quo pacto triēnio equus ſit inſtruēdus dicens. At.i.ſed vbi.i.poſtq̄ q̄rta ætas.i.quartus annus (alii æſtas legūt ſed veri textus habēt ætas nec ab re, nā in q̄rtū vſq; annū eſſe videť noua ætas vt & anniculos, bimulos trimos, & quadrimos dicimus nō vltra pcedētes. Anniculi ſunt mollibus educādi, bimi ablactādi, trimi domādi & inſtituēdi, q̄drimi vſibus applicādi) acceſſerit.i. aduentauerit: tribus exactis.i.expletis & trāſactis ſup. equus icipiat mox.i.ſtatim carpere.i.carptim efficere gyrū.i.greſſum in morē gyri & ſonare i.ſonitū facere gradibus cōpoſitis.i.arte factis & decentibus & ſinuet.i.volutet in ſinū colligat atq; incuruet alterna volumina.i. inflexiones crurū, & ſit ſimilis laborāti.i.ſic ingrediať vt laborās tum.i.deinde equus ille puocet.i.laceſſat auras curſibus, q̄ſi velit cū ipſis cōtendere velocitate curſus, & volās per æquora apērta.i.cāpos patētes, ceu tāq̄ liber habenis ponat vix veſtigia ſup. in ſumma harena, vt.ſ.puolaſſe videať q̄lis ſup. puolat aqlo.i.vētus ille quū.i.qñ ipſe dēſus.i.nubiloſus & pluuioſus, incubuit.ſ. mari ac terris ab oris.i.regionibus hypboreis.i.ſcythicis ſup q̄s flat boreas (Alii legūt cōdēſus, vt ſit qualis aquilo cōdenſus.i.cōdenſatus incubuit ab hyperboreis oris ſed qa ſequiť non diſſulit ſed differt verior mihi lectio videť cū dēſus) vt q̄lis aquilo volat cū ipſe denſus icubuit ab oris hypboreis, & qualis aqlo differt.i. diſſipat & in diuerſas regiones fert.i.tēpeſtates ſcythiæ atq; nubila arida.i.ſine pluuiis aut exiccatiuā vim ppter ptes tereſtres admixtas hñtia, tum.i.deinde ſegetes altę & cāpi natātes.i.more natātiū diſſluētes ventoꝝ inūdatione horreſcūt.i.cōtremiſcunt lenibus.i.æqualiter igruētibus flabris.i.vētis & ſyluæ ſummę.i. ſuprema flagella arboꝝ dant ſonorē.i.ſonoritatē & crepitū, & fluctus lōgi.i.in lōgum tractū, vrgent.i.ipellunt ſup. ſe ad littora, Ille.ſ.vētus aqlo videlicet, volat, verrēs.i.trahens aut equās & q̄ſi ſcopis purgans ſimul arua & ſimul æquora.i. (hoc loco) maria, hic.ſ.equus q ſic vt aqlo ſupuolat vel ſudabit ad metas & maxima ſpacia elei cāpi.i.in curuli certamine quod in elide fit, & aget ore.i.excutiet cruētas ſpumas, quod ſignū videlicet eſt magni roboris atq; animi vel feret.i.trahet, melius q̄ cæteri, aut valde bene eſſeda.i.vehicula belgica.i.gallię belgicę q̄ iter ſequanā & ſcaldim eſt, collo molli.i.nō rebelli, domito. Sinito.i. pmittito tum demū.i.tūc primū equis ſup. domitis iā corpus.ſ.eoꝝ magnū creſcere farragine.i.nutrimēto ex farre facto craſſa.i.pingui, dixit iā domitis, nāq; ipſi tollēt ante domādū.i.priuſq̄ domiti fuerint, ingētes.i.valde magnos aios, ſi ſic farragine craſſa creſcerent, & ipſi prēſi.ſ.ad domandū negabunt.i.nolent pati verbera.i.ſcuticas & flagella, lenta.i.flexibilia, & parere.i.obtēperare, lupatis.ſ. frenis à lupinis dentibus denoiatis, vocanturq; vulgo morſus aſperi, duris.i.aſperis & dure tractantibus ora equorum.

PIERIVS.

¶ Vbi quarta acceſſerit ætas.) Hæc vtiq; lectio oium fere codicum antiquoꝝ eſt, vno illo vetuſtiſſimo excepto, quē Romanū appellamus, in quo legiť. Vbi quarta accęperit æſtas, cęteꝝ, ętas, agnoſcit Seruius, exponitq; quarta ętas, q̄rtus annus, q velit ætatem accipi multipliciter: neq; ignorat Varronis pceptū, poſt annū trinū melius eſſe pullum domare mihi vero neq;, accęperit, neq; æſtas diſplicēt, in tā vetuſti codicis teſtimonio, q fidē apud me eotenus facit, quū itegras variat dictiones. in literis vero nōnunq̄ corruptiſſimus eſt, ſed vt de Ennio Virgilius profiteri ſolitus, ex eo ſtercore aurum plerūq; colligiť.¶ Lōgeq; vrgēt ad littora fluctus.) In codicibus aliquot antiquis cū Mediceo *Longe*, legitur, vt ſit aduerbiū pro valde, vrguēt vero Attiano more adhuc quędam ſcribunt exēplaria.¶ Hic vel ad Elei metas, & maxima campi ſudabit ſpatia.) In Longobardico cod. & in altero peruetuſto. Hic vel ad, prout vulgata legunt exemplaria legitur. In Romano, hinc & ad Elei, hoc eſt ex huiuſmodi cura emiſſus ad certamina. In Oblongo etiam eſt, &, non, *vel*.



SERVIVS.

❡ Cæci amoris,) Latentis Cupidinis. ❡ Relegãt.) Remouẽt. ❡ Flumina lata.) Ne natatus ſit facilis. ❡ Vidẽdo.) Dum videtur. Gerundij modus à paſſiuo. ❡ In magna ſylua.) Alij Sila legunt: vt ſit mõs Lucaniæ. quod modo nulla neceſſitas cogit: vt in Æneide, Ac velut ingenti Sila ſub monte Taburno. Vbi vtrũq; ſpeciale ẽ. ❡ Reboant ſyluæ.) Reſultant, remugiunt. Eſt autem græcum verbum, nam apud Latinos nullum verbum eſt quod ante o finalem, habeat o: excepto. Inchoo: quod tamen maiores aliter ſcribebant, adſpirationem interponentes duabus vocalibus, & dicebant incoho, tria enim habebant noĩa in qbus c literã ſequeretur aſpiratio, ſepulchrum, orchus, pulcher, ẽ quibus pulcher tantum hodie recipit aſpirationẽ. ❡ Exulat.) Extra ſuũ ſolũ habitat. ❡ Aſpectans.) Cicero de Catilina, Retorquet oculos profecto ſæpe ad hanc vrbem, quã ẽ ſuis manibus ereptam eſſe luget. ❡ Vires exercet.) Ab incultu robur acqrit. ❡ Pernix.) Modo perſeuerans. Horati. Pernicis vxor Apuli. Pernix autem perſeuerans à pernitẽdo tractum eſt. ❡ Carice acuta.) Herba duriſſima. ❡ Oblitum.) Iam ſecurum ex ante acta victoria. ❡ Immane.) Aduerbium eſt. ❡ Fluctus vt in medio.) Sic paulatim taurus mouetur ad prælia.

Sed non vlla magis vires induſtria firmat,
Quàm Venerem, & cæci ſtimulos auertere amoris:
Siue boum, ſiue eſt cui gratior vſus equorum.
Atq; ideo tauros procul, atq; in ſola relegant
Paſcua, poſt montem oppoſitũ, & trans flumina lata,
Aut intus clauſos ſatura ad præſepia ſeruant.
Carpit enim vires paulatim, vritq; videndo
Fœmina, nec nemorũ patitur meminiſſe, nec herbæ.
Dulcibus illa quidem illecebris, & ſæpe ſuperbos,
Cornibus inter ſe ſubigit decernere amantes.
Paſcitur in magna ſylua formoſa iuuenca.
Illa alternantes multa vi prælia miſcent
Vulneribus crebris: lauit ater corpora ſanguis:
Verſaq; in obnixos vrgentur cornua vaſto
Cum gemitu: reboant ſyluæq; & magnus olympus.
Nec mos bellantes vna ſtabulare. ſed alter
Victus abit, longeq; ignotis exulat oris,
Multa gemens, ignominiam, plagasq; ſuperbi
Victoris, tum quos amiſit inultus amores:
Et ſtabula aſpectans regnis exceſſit auitis,
Ergo omni cura vires exercet: & inter
Dura iacet pernox inſtrato ſaxa cubili:
Frondibus hirſutis, & carice paſtus acuta:
Et tentat ſeſe: atq; iraſci in cornua diſcit
Arboris obnixus trunco: ventosq; laceſſit
Ictibus, & ſparſa ad pugnam proludit arena,
Poſt, vbi collectum robur, viresq; receptæ:
Signa mouet, præcepsq; oblitum fertur in hoſtem.
Fluctus vt in medio cœpit quum albeſcere ponto
Longius: ex altoq; ſinum trahit: vtq; volutus
Ad terras, immane ſonat per ſaxa: nec ipſo
Monte minor procumbit: at ima exæſtuat vnda
Vorticibus: nigramq; alte ſubiectat arenam.

PROBVS.

❡ Carix.) Herba quæ naſcitur in paludibus.

MANCINELLVS.

Amor. ❡ Cęci amo.) Vis magna mentibus blandus, atq; animi calor amor eſt inquit Sene. in. vij. Eſt item amor mentis quædam paſſio ab exterioribus illata, & per ſenſus corporeos introducta, cę cum vero amorẽ tangũt, vt aduertamus amantes ignorare, quo tendant, nulla eoꝝ eſſe iudicia, nullas rerum diſtinctiones ſed ſola paſſione duci. Charinus autem in mercatore Plauti. Amorẽ hæc cuncta vitia ſectari ſolent, inquit. Cura, ægritudo, nimia elegantia, inſomnia, erumna, error, & fuga. Ineptia, ſtultitia, temeritas, imodeſtia, petulantia, cupiditas, maleuolẽtia, deſidia, iniuria, inopia, cõtumelia, diſpẽdium, multiloquium, pauciloquiũ, hoc ideo fit, quia, quę nihil attingũt ad rem, nec ſumptus videt. Amoris itẽ Pathos latius Eclo. viij. oſtẽdimus. ❡ Stimulos auertere.) Col. li. vij. c. xv. ſcri. Maxime curandum eſſe verno tẽpore anni, vt iam fœminis q; admiſſariis deſiderantibus coeundi fiat poteſtas, qm̃ id præcipue armẽtum, ſi ꝓhibeas libidinis extimulatur furiis. Vnde etiam veneno inditum eſt nomẽ hippomanes, ꝙ equinę cupidini ſimilem mortalibus amorem accẽdat: Equos autem pręcioſos reliquo tempore anni remouere oportet à fœminis, ne aut cum volent ineant, aut ſi id facere prohibentur cupidine ſolicitati noxam cõtrahant. Itaq; vel in longinqua ſpacia marem placet ablegari, vel ad præſepia contineri. ❡ Videndo.) dum videtur. ❡ Illecebris.) ſuaſionibus, voluptatibus, blanditiis, ſed in malam & bonã partem ſunt. Tul. de rep. lib. vj. ſuis te oportet illecebris ipſa virtus trahat ad verum decus. Idem pro M. Cœlio. erant, apud illum illecebrę libidinum multæ. & pro Milone, quis ignorat maximam illecebrã eſſe peccãdi impunitatis ſpem? ❡ Subigit.) Impellit, cogit. ❡ Sylua.) Sylua in antiquis ſemper legi. ❡ Decernere.) certare. ❡ Lauit.) à lauo lauis præſens eſt, lauit autem inficit, deturpat. ❡ Obnixos.) contra poſitos, contra nitẽtes. ❡ Reboãt.) reſultãt per echo: ſcilicet. ❡ Magnus olympus.) mons eſt Theſſalię, qui excellenti vertice tantus attollitur,

Illecebræ. Olymp⁹.

vt tegmina

vt tegmina eius cœlum accolę vocẽt, ara eſt in cacumine Ioui dicata, cuius altaribus: ſi q̃ de extis inferuntur, nec diſſlantur vẽtoſis ſpiritibus, nec pluuiis diluuntur. Sed voluente altero anno, cuiuſmodi relicta fuerint, eiuſmodi reperiuntur, literæ in cinere ſcriptæ ad alteram anni cærimoniam permanent: hęc Solinus. cap. viij. ❡ Multa,) pro multũ. ❡ Ignominiam,) Eſt enim hæc nominis nota: atque macula. ❡ Aſpectans) ex patho, & affectione, ſcilicet. Pernix pſeuerans. ❡ Carice.) herbã paluſtri, teſte Probo. ❡ Obnixus.) incumbens, obluctans. ❡ Laceſſit.) Prouocat, affligit, lacerat. ❡ Proluit.) imaginem quandam veri ludi & certaminis agit. ❡ Viresq; receptæ.) Legitur & refertę. ❡ Signa.) pugnandi, ſcilicet vnde à mari ſumpſit metaphoram. Nam quum mare in medio albeſcit, ſpumas agens, ac paulatim vndas eleuat, inde exæſtuat maxime. Sic taurus paulatim ſigna bellandi mouens in hoſtem poſtea irruit. ❡ Procumbit.) decidit.

ASCENSIVS.

❡ Sed nõ vlla magis &c.) Apta digreſſione vim amorũ interſerit docens vires maſculorum præcipue amoribus diſſolui atq; eneruari ideoq; monet à Venere arcendos ſeruato ordine quo in ſuperioribus proceſſit, nam prius de tauris q̃; cęteris loquitur cum boues ſint præcipue agricolis vſui, qui & labore & carne & coriis proſunt. ❡ Ordo eſt. Sed vlla induſtria. i. ſubtilitas à natura inducta, nõ firmat. i. roborat magis vires ſiue boum ſiue equorum ſi cui vſus equorum eſt gratior. id eſt vtilior & acceptior q̃; ſup. boum (quod quia paucis accidit, quaſi præter opinionem contingat addubitare videtur (non vlla dico induſtria auertere, ideſt amouere pręueniendo Venerem i. rem venereã & ſtimulos cęci, ideſt latentis aut excęcantis amoris, videtur quibuſdam amorem præcedere veneremq; ſequi ſed non ab re amorem, ideſt cupidinem veneris non patrem ſed filium dixerunt maiores. Nam natura quidem excitat ad actum, ſed actus inflammat, & ita ſitit Venus ebria ſemper paritq; vſus inſanus amorem, At ideo, ſcilicet quia tanta eſt vis amoris magiſtri, ſcilicet pecorum. relegant, ideſt remouent aut potius remittunt & ablegant tauros procul, ſcilicet à vaccis: atq; in paſcua ſola, ſcilicet à vaccis vacua, poſt montem oppoſitum, ſcilicet à conſpectu vaccarum, & trans flumina lata aut ſeruãt tauros clauſos intus. ſ. in ſtabulis ad præſepia ſatura, ideſt plena, & ipſos ſaturãtia, Enim pro quia, fœmina, ſcilicet vacca & quęuis alia carpit vires, ſcilicet maſculorum, paulatim, ideſt lenta vi amoris. & vrit, ideſt incẽdit animos marium: videndo, ideſt dum videtur, quaſi dicat, ſolo aſpectu, paſſiuo, ideſt dum ſolummodo aſpicitur nec patitur, ſcilicet maſculum vt taurum meminiſſe nemorum propter frondes, nec herbę. ſ. in paſcuis: Illa quidem, ideſt certe, aut exceptiua eſt particula, vt ſit, illa quidem illecebris &c. ſed illi alternantes &c. Illa igitur, ſcilicet fœmella vt vacca ſubigit, ideſt compellit dulcibus illecebris, ideſt illectionibus venereis ſuperbos, ſcilicet tauros amantes, ideſt amore iuuencæ captos decernere, ideſt decertare inter ſe cornibus aut decernere cornibus, id eſt diiudicare & dignoſcere per certamẽ vtri illa cedat, docet autem quomodo illa ſubigat, quia non vi nec imperio ſed videndo, ideſt dum videtur etiam neſcia vnde dicit Iuuenca formoſa paſcitur in magna ſylua, ſecura, ſcilicet amorũ, illi, ſcilicet tauri amantes alternantes. i. alternatim vim inferentes, multa vi. i.

violētia miſcent ꝑlia crebris vulneribus.i.ſe crebro vulnerando: ſanguis ater.i.cruor cōcretus, lauit.i.inficit, & imbuit corpora.ſ. tauroꝝ, & cornua verſa.i.obuerſa in alterutrū: cū vaſto.i. valde amplo gemitu.i.preſſura vnde gemitus naſci ſolet, vrgētur.i im primunt in obnixos.i.obnitentes, & obluctantes tauros ſyluæ ſ.vicinæ reboant.i.boatū referunt, & mugitū per ſonum echo, & olympus.ſ.mons aut quiuis alius vicinus, magnus, ſup.reboat, Nec mos.i.cōſuetudo, eſt ſup.paſtoralē rem tractantibus ſtabulare.i.ſtabulis locare bellantes.i.cōtendentes de iuuenca tauros vnà.i.ſimul in eodē videlicet ſtabulo ſed alter.ſ.tauroꝝ, victus.i. is qui victus eſt, abit.i.diſcedit prę ignominia & exulat.i.extra ſolum ſuum vitam agit in oris ignotis, longe.ſ.poſitis à patria gemens multa.i.multū, aut gemens multa videlicet ignominiā & plagas.i.vulnera victoris.ſ.tauri à quo victus eſt: ſuperbi.i. elati & ferocientis ꝑpter victoriā, quia geminat victoria vires. (Notāter ꝑponit ignominiā plagis quia eā generoſus animus idignius fert) tum.i.deinde ipſe aſpectans, amores quos amiſit inultus i.amicā iuuencā quā amiſit & nondū vltionē cæpit, & aſpectans ſtabula.ſ.in qbus victor cum illa cōuerſatur exceſſit.i. exit quaſi ab exceſſo aut preteritū ab excedo, exceſſit.i.abiit regnis auitis.i. in qbus maiores ſui dominati ſunt (Mirus artifex poeta, nam vt Home. in deis hoīum vitam edocuit, ita hic in pecore ſi enim pecori dolet ignominioſe vinci, viresq; recuperat vt contumeliam deleat victorq; euadat, turpe eſſet homini ſi non idem faceret, quod & ii feciſſe leguntur qui ab Annibale interclūſi ſub iugum miſſi leguntur Romani) Ergo quia.ſ.impatienter fert ignominiā illatam, exercet vires.ſ.ſuas omni cura, & ipſe pernix.i.perſeuerans & quaſi ꝑnoctans, iacet inter ſaxa dura cubili inſtrato.i. nō ſtrato æquato, ſed aſpero, paſtus frondibus hirſutis.i. ſpinoſis & veproſis, & carice herba illa acuta.i.aſpera, & tētat.i.experit ſeſe i.ſemetipſum, atq; diſcit iraſci in cornua.ſ.ſua obnixus.i.obnitēs & inſultans aut impetens trunco arboris, & laceſſit.i.diſcindit & prouocat ictibus.ſ.cornuum, vētos.i.auras, & proludit.i.facit ꝑludium & exordiū ad pugnā, arena ſparſa.ſ.pedibus vnde in Buco. Iā cornu petat, & pedibus qui ſpargat harenā. Poſt.i. poſteā vbi.i. quo tpe, robur collectum ſup.eſt & vires receptę.ſ. exercitio nō indulgentia q̄ res notatu digna eſt, ipſe mouet ſigna more videlicet dulcis ac principis militiæ & ipſe præceps.i.īpetuoſus fertur in hoſtē oblitum.i.negligenter propter partam victoriā agentē, & genio indulgentem, vt.i.quēadmodum (Eſt enim aduerbium ſimilitudinis cuius prima corripit) fluctus cum cœpit albeſcere.i.albus fieri ſup.in medio pōto.i.mari, trahit ſinum i.volubilitatem lōgius & ex alto.ſ.mari, hoc eſt vt fluctus excitatus in medio maris leniter paulatimq; per aquas depellitur, qā pro & vt.i.poſtq̄; volutus ſup. eſt ad terras ſonat imane.i. imaniter & nimis impetuoſe per ſaxa: neq;.i.& nō procumbit nō minor ipſo monte.i.æqualis ipſi monti: at vnda ima.i.in imo ſita, exęſtuat.i.ebullit & efferuet vorticibus.i.gyris & ſcaturiginibus & ſubiectat.i.erigit & ſurſum iactat alte arenā nigrā, quia humidam, aut terræ profunde permixtam.

PIERIVS.

¶ Sed non vlla magis vires induſtria firmat.) In veteribus aliquot cod. ſeruat, legitur, ſed longe plures, firmat, habent. ¶ Meminiſſe nec herbę.) In Oblongo codi. neq;: quod mollius videtur. ¶ Iacet pnox.) Cur, pnox, innouari debeat nō video, quum vetera omnia exemplaria manu ſcripta, de iis loquor, quorum mihi copia fuerit) vno conſenſu legant, pernix: idq; tam manifeſte agnoſcat Seruius, & à pernitēdo dictum velit. ¶ Ictibus & ſparſa.) Non placet quod in Ro. legitur: aut ſparſa. ¶ Fluctus vt in medio cœpit quum albeſcere ponto.) In Roman. in Medi. in Longobar. & quibuſdam aliis peruet̄eribus codi. legere eſt, Fluctus vti medio, abſq; in. Sed in Oblongo ſuauiori numero legitur, fluctus vti in medio. ¶ Nec ipſo monte minor.) In Lōgo. in Medi. quod dulcius eſt, neq; ipſo. ¶ Vorticibus nigrāq; alte ſubiectat arenam.) In Roma. in Medic. cod. Verticibus, more ſuo, contra Capri ſententiam, & quod forte nō diſpliceat, ſubuectat, in Romano eſt.

Omne adeo genus in terris hominumq;, ferarumq;,
Et genus æquoreum, pecudes, pictæq; volucres,
In furias, ignemq; ruunt. amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leæna
Seuior errauit campis: nec funera vulgo
Tam multa informes vrſi ſtragemq; dedere.
Per ſyluam tum ſæuus aper: tum peſſima tygris.
Heu male tum Libyæ ſolis erratur in agris.
Nonne vides, vt tota tremor pertentet equorum
Corpora: ſi tantum notas odor attulit auras?
Ac neq; eos iam frena virum, nec verbera ſæua,
Non ſcopuli, rupesq; cauæ, atq; obiecta retardant
Flumina, correptos vnda torquentia montes,
Ipſe ruit dentesq; ſabellicus exacuit ſus:
Et pede proſubigit terram: fricat arbore coſtas:
Atq; hinc, atq; illinc, humeros ad vulnera durat.

SERVIVS.

¶ Amor oībus.) i.in vnoquoque genere vnus eſt amor.i.ſimilis, vtputa in lupis vnus eſt amor.i.ſimilis. Itē in equis & aliis oībus ꝑ qualitate ſui generis, ſicut alibi ait, Sopor ſu' occupat artus.i.ipſis aptus. Nā in oībus aīalibus nō eſt amor vnus atq; idem, ſed in ſingulis generibus, ꝑ qualitate naturę. ¶ Catulorum oblita.) Vt ſcilicet nimii amoris. ¶ Leęna) autē grecū eſt, ſicut dracęna, nā nos hic & hęc leo dicimus (lea nanq; vſurpatum eſt) qa in o exeuntia, fœminina ex ſe non faciūt, vt fullo, latro, leo. ¶ Informes vrſi.) Vel magni: vel q tēpore quo naſcuntur, forma carent, dicitur enim quædā caro naſci, quam mater lābendo in mēbra componit. ¶ Solis.) Deſertis. ¶ Libyæ autē in aruis,) Serpentibus plenis. ¶ Tota tremor pertentet equorum corpora.) Signatis ſermonibus vtitur ad vim amoris exaggerandum, dicens & tota corpora, & pertētet.i.penitus tentet: cum dicat leuem odorem equarum. ¶ Notas odor attulit auras.) Hypallage eſt pro auræ odorem apportauerint notum. ¶ Frena virum,) pro virorū fortium. ¶ Rupesq; cauæ, atque obiecta retardant.) Ad illud ſuperius reſpicit, Poſt montem oppoſitum, & trans flumina lata. ¶ Sabellicus exacuit ſus.) Sabinus: & eſt ſpecies pro genere. Dicit autem ſuem domeſticum, quem cicurem vocant, nā de apris ſupra ait, Tunc ſęuus aper, hoc enim vult probare non tantum feras, ſed & manſueta animalia amore in furorē moueri. ¶ Proſubigit.) Fodit, & pedibus impellit alternis, quod pugnaturi ſues facere conſueuerunt ad acquirendum robur. Vnde etiam latera & coſtas terentes, durant ea in futura certamina. ¶ Hinc atq; illinc,) Et ad pedū motum, & ad attritionem coſtarum.

PROBVS.

¶ Sabelli.) Gens eſt Italiæ coniuncta mari: vbi maxima copia aprorum eſt.

MANCINELLVS.

¶ Adeo.) Certe. ¶ Amor oib' idem.) i.eodē modo ſæuus, & vehemens. ¶ Leæna.) Magna leęnis libido coitus, & ob hoc maribus ira. Coitum ſentit in adulterata leo, totaq; vi cōſurgit in pœnam, quum pro catulis fœta dimicat oculorū aciē traditur defigere in terram, nē venabula expaueſcat. Plin. lib. viii. cap. xv. — *Leænæ* ¶ Vulgo.) paſſim. ¶ Informes vrſi.) eorum coitus hyemis initio ambobus cubantibus, complexiſq;, pariūt trigeſimo die, ac plurimū quinos, hi ſunt cādida informiſq; caro paulo muribus maior, ſine oculis, ſine pilo, vngues tātum prominent, hunc lambendo paulatim figurant, idem libro. viii. — *Vrſi.* ¶ Tygris.) De tygribus videto Eclo. v. ¶ Heu male tum libyę ſolis erratur in aruis.) ideſt deſertis, hoc autem propter varias feras dixit poeta, Nam, vt ſcrib, Stra. libro. xvii. multa libyæ loca, quæ habitari poſſent, non habitantur propter feras, maximaq; mediterraneæ pars & regio circa Oceanum deſerta eſt, multum quoque torrida zona occupat. ¶ Torquētia.) voluentia. ¶ Montes.) ingentes lapides, ꝑpter quod oſtendit equorum furorem: cum flumina etiam rapidiſſima tranent. ¶ Sabellicus ſus.) ſpecies eſt pro genere. Sed de ſabellis videto latius lib. ii. Georgico. Pubemq; ſabellam. Suilli tamen pecoris admiſſura à Fauonio ad æquinoctiū vernum impletur vno coitu. Plin. lib. viii. & Var. lib. ii. cap. iiii. plurima. ¶ Proſubigit.) effodit. ¶ Humeros durat.) In luto volutatio ſuibus gratiſſima, vt ſcri. Plin. & Colu. libro. viii.

ASCENSIVS.

¶ Omne adeo genus, i terris, &c.) Locutus eſt de amoribus taurorum, nunc eos omnibus animantibus cōem docet peſtem, hominibus, feris ſylueſtribus, æquoreis, terreſtribus, & volucribus, Prius tamē de beluis inducit cum ſit beluina voluptas, deinde de hominibus. ¶ Ordo eſt. Adeo, ideſt omnino & vſq; ad

vnum



vnum omne genus hominum & ferarũ.i.brutorum in terris.ſ. animal terreſtre, & omne genus æquoreum.i.marinum, & pecudes quę ferocitatẽ non habent, nec tamen rationem, & volucres quæ in aere verſantur, pictæ.i.pulchrę, ruunt.i.pręcipites currũt in furias & ignẽ.i.in ignẽ amorum excitantem furorẽ quendam, idem amor eſt omnibus.i.omnia hęc amant non tamen videtur omnibus idẽ, vt Manci.vult.i.eodẽ modo ſæuus & vehemens, Leæna non errauit campis.i.per campos alio tempore.ſ.q̃ quo amat ſæuior.i.immanior & ferocior exiſtẽs oblita catulorum in qua re maxima vis amoris venerei oſtenditur, qui maternũ expellit, nec vrſi informes.i.turpes & qui quaſi ſine forma in globum naſcuntur, non dedere alio tpe vulgo.i.paſſim tam multa funera & tantã ſtragẽ.i.proſtrationẽ cadauerum per ſyluas: ac.ſ. tẽpore amorũ, tygris animal illud perniciſſimũ & inimicum eſt ſup.tũc peſſima.i.immaniſſima; heu dolẽtis eſt male.i.periculoſe erratur.ſ.à quouis, tunc.ſ.cũ tygres ſunt in amore, in aruis ſolis.i. deſertis Libyę, vel potius erratur ſolis.i.ab ijs qui ſoli ſunt male in aruis Libyę.i.Aphricę. Nonne vides vt tremor.ſ.ex amore natus. (Galli vocant, Les fieures blanches) pertentet.i.afficiat, tota corpora equorum, ſi tantũ.i.tantũmodo, odor.ſ.ab equabus diffuſus attulit auras notas.ſ.equis qui noſcunt quando ab equa appetente venerẽ diffunduntur, ac nonne vides ſupp. vt neq; frena virum.i.virorũ nedum puerorũ, neq; ſæua verbera. non ſcopuli & rupes & rupes cauę, atq; flumina obiecta.i.interpoſita, retardant.i.immorantur eos.ſ.equos quo minus accedãt ad equas? ideo autem dictũ eſt de tauris trans flumina lata, non tam vt non videant q̃ vt non olfaciant vaccas nec flumina torquentia.i.voluẽtia montes.i.ſaxa & ſcopulos correptos vnda.i.quæ etiam rupes & ſaxa impetu ferunt non retardant eos, ipſe ſus.i.porcus ſabellicus.i.q plurimus eſt in ſabinis ruit.i. preceps fertur tempore amorum, & exacuit dentes & proſubigit.i.porro.i.de longe ſubigit, & effodit terram & fricat coſtas.ſ.ſuas arbore.i.ad arborem in quã trãſuerſus currit iratus, atq; durat humeros ad.i.cõtra vulnera, hinc atq; illinc.i.vtrinq;, aut ex diuerſis.

PIERIVS.

¶ Heu male tunc Libyæ ſolis erratur in agris.) In antiquiſſimo codice verſatur, legitur, quod non placet, nam errare pertinet ad ſolitudinem, verſari ad frequentiam. In Medi. errauit, habetur. Sed neque id acceptum. ¶ Flumina correptos vnda torquentia montes.) In Medi. in Roma. in Longo. & in aliquot aliis veteribus cod. legere eſt, correptosq; vnda. Nam cum dixerit, obiecta retardant flumina, non incongrue alterum participium ſubiungat, quippe Torquẽtia montes correptos vnda, cui particula adiungitur copulatiua. ¶ Humeros ad vulnera durat.) In Roma. in Medi. & aliquot aliis antiquis legere eſt, Humerosq; ad vulnera vt illud vno membro concludatur. Fricat arbore coſtas. Atque hinc, atque illinc.

SERVIVS.

¶ Quid iuuenis.) Ne forte occurreret illa animalia carere ratiõe, dicit etiam grauius homines in amore moueri. Fabula talis eſt: Leander Abydenus & Hero Seſtias fuerunt inuicem ſe amantes. Sed Leander ad Hero ad Hero natatu ire conſueuerat per fretum Helleſponticũ, quod Seſton & Abydon ciuitates interfluit. Cum igitur iuuenis oppreſſi tempeſtate cadauer ad puellam delatũ fuiſſet, illa ſe præcipitauit è turri. ¶ Porta tonat cœli.) Aer nubibus

Quid iuuenis, magnum cui verſat in oſſibus ignem
Durus amor? nempe abruptis turbata procellis
Cæca nocte natat ſerus freta: quem ſuper ingens
Porta tonat cœli: & ſcopulis illiſa reclamant
Æquora: nec miſeri poſſunt reuocare parentes,

Nec moritura ſuper crudeli funere virgo.
Quid lynces Bacchi variæ,& genus acre luporum,
Atq; canum?quid quæ imbelles dant prælia cerui?
Scilicet ante omnes furor eſt inſignis equarum:
Et mentem Venus ipſa dedit:quo tempore Glauci
Potniades malis membra abſumpſere quadrigæ.
Illas ducit amor trans Gargara,transq; ſonantem
Aſcanium:ſuperant montes,& flumina tranant:
Continuoq; auidis vbi ſubdita flamma medullis
Vere magis,quia vere calor redit oſſibus,illæ
Ore omnes verſæ in zephyrum,ſtant rupibus altis,
Exceptantq; leueis auras,& ſæpe ſine vllis
Coniugijs vento grauidæ(mirabile dictu)
Saxa per & ſcopulos & depreſſas conualles
Diffugiunt non Eure tuos,neq; ſolis ad ortus
In Boream,Caurumq;,aut vnde nigerrimus auſter
Naſcitur,& pluuio contriſtat frigore cœlum.
Hinc demum(Hippomanes vero quod nomine dicunt
Paſtores)lentum diſtillat ab inguine virus.
Hippomanes,quod ſæpe malæ legere nouercæ,
Miſcueruntq; herbas,& non innoxia verba.

bus plenus, per quem iter in cœlū eſt.¶ Nec miſeri poſſunt reuocare parentes.)Hoc eſt amor parentum. ¶ Imbelles.) Licet imbelles,tamen mouentur in pugnam. ¶ Furor inſignis.) Notabilis & præcipuus. ¶ Glauci Potniades malis mēbra abſumpſere quadrigæ.) Potnia ciuitas eſt,de qua fuit Glaucus:qui cum ſacra Veneris ſperneret, illa irata, equabus eius immiſit furorē, quibus vtebatur ad currum,& eū morſibus dilacerauerunt.Ordo autem talis eſt,Quo tēpore Glauci mēbra malis abſumpſerunt Potniades quadrigæ. Hoc autē ideo fingitur quod eis furorem Venus immiſerit, quia dilaniatus eſt Glaucus eſfrenatis nimia cupiditate eq̄bus,cū eas cohiberet à coitu, vt eēnt velociores.¶ Trās gargara, transq; ſonantem Aſcanium.)Gargara pro quibuslibet montibus,ſicut Aſcanium ꝓ quibuslibet fluminibus poſuit:quod etiā ſequentia indicant.¶ Superant montes,& flumina tranant.)Hoc etiam Varro dicit,in Hiſpania vlteriore verno tempore equas nimio ardore commotas,contra frigidiores ventos ora patefacere ad ſedandum calorē,& eas exinde cōcipere & edere pullos,licet veloces,diu tamen minime duraturos.Nam breuis admodū vitæ ſunt.¶ Exceptant.) Frequenter excipiunt.¶ Caurum.) Pro corum,ſicut ſaurex pro ſorex,caulis pro colis.¶ Hinc demum hippomanes.) Scit lectum eſſe apud Heſiodum herbam eſſe quandam quæ Hippomanes vocatur,quaſi ἵππου μανία. ſi enim eam comederint equi,furorē patiuntur.vnde nunc adiecit,Vero quod nomine dicunt. Nam vult illam herbam abuſiue Hippomanes dictam,ꝙ poſſint equi furere & alia quacunq; ratione.Reuera aūt Hippomanes dicit eſſe virus defluens ex equarum inguinibus,quo tempore feruntur amoris furore,vt ſit Hippomanes virus natum,ἀπὸ τῆς μανίας τῆς ἵππου.¶ Lentū virus.) Viſcidum.¶ Miſcueruntq; herbas,& non innoxia verba.) Exprimit augmenta malitiæ nouercarum,quæ virus herbis, & cantibus herbarum armant venena.

PROBVS.

Potniades. ¶ Quo tpe Glauci potniades malis membra abſumpſere quadrigæ.)potnia vrbs eſt Bœotię,vbi Glaucus Siſyphi filius,& Meropes,vt Aſclepiades in tragodeumenon li.j.ait,habuit equas:quas adſueuerat humana carne alere,quo cupidius in hoſtē irruerent,& perniciofius. Ipſum aūt cū alimēta defeciſſent:deuorauerunt in ludis funebribus Pelię. Quidam aūt has equas Diomedis fuiſſe,quas Hercules ad Euryſthea perduxerit,& ab Euryſtheo & Siſypho diſtractas,eumq; filio ſuo dediſſe.¶ Hippomanes.)qđ&c. Hippo.nunc ſignificat id quod ex inguinibus defluit equarum, quod datum amatorium, & furorem facit, ſi autem intempeſtiuum eſt, aut excedit modum.Theodo.herbam eſſe dicit, quā equi,ſi guſtauerint efferantur.

MANCINELLVS.

¶ Quid iuuenis.)agit ſup.¶ Nocte natat.) Alluſio eſt ad Leādrū, is aūt apud Ouid.ad Hero.ſuam ſcribēs ſic ait, Nox erat incipiens (nāq; eſt meminiſſe voluptas,) Cum foribus patriis egrediebar amans.Nec mora depoſita pariter cū veſte timore. Iactabā liquido brachia lenta mari.¶ Freta.) Helleſpontū intelligit:de quo So li.c.x.inquit, Ille aūt magnus helleſpōtus ſtringitur in ſtadia ſeptem,quibus ab Europa Aſiaticam plagā vindicat,hic quoq; vrbes duę Abydos Aſię & Seſtos Europę. Leander aūt Abydo diſcedēs Seſton,per Helleſpontū ad Hero nauigabat.Hinc ait ipſa. Quid referā,quoties do veſtibus oſcula,quas tu,helleſpontiacas ponis iturus aquas.¶ Porta tonat cœli.)ianum quidam ſolē demonſtrari volunt(vt ſcrib. Macrob.lib.ſat.j.)& ideo geminum, quaſi vtriuſq; ianuę cœleſtis potentē, qui exoriēs aperiat diem, occidens claudat,Et apud Oui.li.j.Faſt.ipſe Ianus ait, præſideo foribus cœli cū mitibus horis.Et redit officio Iuppiter ipſe meo. Porta itaq; cœli duplex oriens & occidēs,de q̄bus lib.Geor.j.ſic ait

Ianus.

ait Maro,& boreę de pte trucis,cū fulminat,&c.Euriq;,zephiriq; tonat domus oia plenis,Rura natāt foſſis.¶ Illiſa.) impulſa Moritura virgo: Hero Leādro ſcribens ait. Si tibi non parcis,dilectæ parce puellę.Quæ nūq̄ niſi te ſoſpite:ſoſpes erit.Lynces Bacchi,videto Eclo.v.illo verſu,Daphnis & armenias.coeūt aūt lynces auerſi:vt cameli, leones, elephāti,tygres, author eſt Soli.¶ Genus acre lupo℞.)coeūt lupi toto āno nō amplius dies.xij. vt Soli.& Plin.ſcri.¶ Atq; canū.)canum iuſta ad pariendū annua ętas,gerūt in vtero ſexagenis diebus, gignunt cæcos, nec vlli pter hoiem memoria maior.Pli.li.viij.Quid. Ordo eſt:quid cerui imbelles q̄ prælia dant,vel ꝙ pro &.Cerui à conceptu ſeparant ſe ceruæ,at mares relicti rabie libidinis ſæuiunt,aīal eſt ſimplex,& omnium rerum miraculo ſtupēs. Pli.li.viij.¶ Furor equarū.)videto paulo ſuperius ibi,ſtimulos auertere amoris,quid ex Col. dixerim.¶ Mentē.) voluptatē & appetitum libidinis. ¶ Potniades.)nō longe à Thebis.in Bœotia.ſ.eſt & fons Dyrce,& potnia, in quibus obuenere,quæ de potniade Glauco fabulæ vulgant,vt illum potniades diſcerpſerint equę,Stra.li.ix.Prob.vero inquit, ꝙ potnia vrbs eſt Bœotiæ: vbi Glaucus Siſyphi filius & Meropes.vti Aſclepiades li.j.ait,habuit equas quas aſſueuerat humana carne alere:quo cupidius in hoſtē irruerēt,ipſum aūt cum alimenta defeciſſent, deuorauerunt. In ludis funebribus Peliæ. ¶ Quadrigę.)de ijs videto in fine lib.j.Geor.Gargara,de ijs item videto li.j.Geor.Mirātur Gargara meſſes.¶ Aſcaniū.)Stra.li.xiij. ſcri.Aſcaniū fluuium ex Aſcanio Myſiæ lacu defluere.¶ Verſæ in zephyrū.)in fœtura res incredibilis eſt in Hiſpania, ſed eſt vera, ꝙ in Luſitania ad Oceanum quędam è vento certo tēpore concipiunt equę,vt hic Gallinę quoq; ſolēt,quarū oua bipneumia appellant,ſed ex iis qui nati pulli,non plus triennium viuunt,hæc Varro li.ij.c.j.Col.quoq; li.vij.ca.xxv.ait. Notiſſimū ēt eſſe in ſacro monte Hiſpaniæ,qui ꝓcurrit in occidentē iuxta Oceanū frequenter equas ſine coitu ventū pertuliſſe,fœtūq; educaſſe,qui tñ inutilis eſt,ꝙ triēnio priuſq̄ adoleſcat morte abſumitur.¶ Caurumq;.) Fauonius,q ab gręcis zephyrus dicitur,ab occaſu ęqui nocttiali flat,Corus vero,qui argeſtes aliter dicitur ab occaſu ſolſtitiali. Pli.li.ij.c.xlix.grandines ſeptētrio importat,& corus,ſiccus eſt corus prēterq̄ deſinens,antea caurus dictus eſt,vt aiunt. ¶ Auſter.)de hoc ſupius.¶ Hinc.)ex furore libidinis.¶ Hippomanes.)ſcri.Pli.li.viij.equis amoris innaſci veneficiū Hippomanes. appellatū in frōte,in caricæ magnitudine colore nigro,quod ſtatim edito partu deuorat fœta,aut partum ad hubera non admittit,ſi quis prēreptū habeat.dicitur aūt ab hippon.i.equorum, & mania furia inſania.Eſt itē Hippomanes virus ſtillans ab inguine equæ libidinis furore extimulatæ.vt hic ēt apparet.¶ Legere nouercę.) Iuue.itē ſaty.vj.Hippomanes carmenq; loquar,coctūq; venenum,priuignoq; datum.

Coeuntes auerſi. Cerui. Potnia. Vēto cōcepti eq. Fauoni⁹. Corus. Hippomanes.

ASCENSIVS.

¶ Quid iuuenis magnum &c.) Oſtendit idē in hominibus quod in feris oſtenſum eſt, nullam.ſ.eſſe peſtem: quæ magis ac citius in furorem rapiat quàm amorem inſanum,idq; exemplo Leandri quem amor impulit ad amicam Hero tranare ſub ſæuiſſima tempeſtate,& aquarum commotione. Quid iuuenis ſuperegitē q.d.nonne vides aut noſti quid iuuenis.ſ.Leander egit,cui durus ideſt ad dura impellēs amor verſat.i.excitat & ſtimulat ignem.ſ. amoris,magnum in oſſibus.i.in medullis,quia vt dicitur in.iiij. Eſt mollis flamma medullas,quaſi dicat,ſi neſcis, nempe.i.certe ipſe natat.i.tranatat,exiſtens ſerus.i.tardus,& poſt intempeſtam noctem,quia nocte cæca:freta turbata,procellis abruptis, omnia ſignanter & ad pathos dicta,& quia ſerus quo longam expectationem ſignificat,& etiam deſperationem auxilii,& nocte,& cęca,ideſt caliginoſa,& freta,à feruore dicta non æquora,& turbata,

bata, non trãquilla, & procellis.i.nubibus vento immixtis & abruptis. Quia ſi perpetuo tenore eſſent melius perducāt & etiam minus obruant aut ſubmergant, ſuper quem.ſ.iuuenem, ingens porta cœli.i.chataracta cœli.i.aeris tonat.i.tonitru minatur ſubmerſionem & æquora.i.maria quæ prius erant ęquora illiſa ſcopulis.i.ſaxis in aquis exiſtētibus, reclamant.i.magnum ſonitum contra mittunt: nec parentes miſeri poſſunt reuocare.ſ.à profectiõe ad amicam, nec virgo.ſ.Hero moritura.ſ.quę poſtmodum mortua eſt: aut quæ decreuerat iam tum mori, vt ſcribit ad eum apud Ouid.ſuper funere crudeliter illato aut parentibus rebelli & elementis. Quid ſup.dicam quæ prælia dant lynces variæ.i.maculoſę Bacchi.i.quæ ſunt in tutela Bacchi, & quæ dat acre genus luporum atq; canum? q.d.non opus eſt, quia etiã nō amantes feræ ſunt, quid dicam quæ prælia dant cerui imbelles.ſ.aliàs? q.d. notum eſt, quāuis ſint imbelles, tunc tamen prælia geſtare. Scilicet.i.ſcire licet, quia furor equarum eſt inſignis.i.infamis & notus, ante omnes.ſ.alios amores, & ipſa Venus dedit mentem.i.talem impetum amoris eo tēpore quo quadrigæ.i.equæ quadrijuges.potniades.i.in Potnia Bœotię ciuitate à Glauco educatę.abſumpſere.i.deuorauerunt: malis.ſ.maxillis & morſicus: mēbra Glauci.ſ.educatoris & domitoris earum, id enim fecerunt incitatæ à Venere. Amor ducit.i.fert & impellit, illas.ſ.equas quaſlibet trans gargara.i.quoſuis montes non ſolum Myſiæ & trans Aſcanium.i.quēuis fluuium, non ſolum Aſcanium fluuium myſiæ, ſonantem.ſ.impetu aquarum, ipſe equæ ſuperant.i.tranſcendunt montes & tranant flumina cõtinuo.i.ſtatim vbi flamma eſt ſubdita.i.ſubtus data.i.immiſſa medullis calidis.ſ.igni amoris. Id autem magis vere.i.tempore verno, quia calor redit oſſibus vere.i.tempore veris, illæ.ſ.equæ ſtant omnes in altis rupibus verſæ ore.i.habentes os verſum in zephyrum.i.fauonium: ventum illum dulcē ex occidente tēpore verno flantē & exceptant.i.concipiunt auras leues.i.vento motas, & ipſę ſępe grauidæ vento ſine vllis coniugis.i.maſculorum ſemine aut commixtione (mirabile dictu.i.quę res eſt mirabilis dictu) diffugiunt.i.celeriter diſcurrunt per ſaxa: per ſcopulos & conualles depreſſas.i.humiles, non Eure quia ventus orientalis es ad tuos ortus neq; ad ortus ſolis, ſed ſup.in boream.i.ventum ſeptentrionalē & caurum.i.corum ventum occidētalē ab occaſu ſolſtitiali, aut ſup.eo vnde auſter naſcitur nigerrimus.i.denſiſſimus & caliginoſiſſimus, & contriſtat cœlum.i.aerē frigore pluuio.i.ex pluuia aut cum pluuia nato Demum.i.vt tandē vehementiam & venenum amoris dicā virus lentum.i.lente agens (quod paſtores dicunt vero nomine hippomanes quia hippos equus eſt & equa, mano autē diſtillo, ſed mano priorem producit, cum tamen hippomanes penul.corripiat, vnde non à mano ſed à mania.i.furore deducitur) diſtillat hinc.i.ex hoc furore libidinis ab inguine.i.pudibundis equæ. Hippomanes dicit quod nouercæ malæ, vel quæ malæ ſunt vel quia omnes male legere.i.collegerunt ſæpe & miſcuerunt (iterū penul.corr. præter morem) herbas ſup.non innoxias, & verba non innoxia. (Regula eſt vt quoties res ſint inanimę venuſte trãſferatur adiectiuum ad neutrum genus. Item vt tertium reſpondeat viciniori.) i.nouercæ fecerunt ſæpe ex eo quod diſtillat ab inguine equæ cum ſint in coitu amatorium virus atq; aliud ad inficiendos priuignos aut alliciendos maritos, vnde Iuue.ſat.vj. vt dicet Mancinellus. Hippomanes, &c.

PIERIVS.

¶ Cæca nocte natat ſerus freta.) Ordo numerusq; harum dictionum varius admodum in antiquis exemplaribus inuenitur. In Romano enim codice, in Mediceo, & in Lõgobardico, ſic habet. Nocte natat cæca ſerus freta. Alcmanio numero tetrametro hypercatalectico. In Oblongo dictiones vltimæ ita variant. Nocte natat cæca fræta ſerus. Alcmanio tetrametro catalectico numero, Eo vero numero, qui paſſim habetur in impreſſis nuſq̃ ſcriptum obſeruaui in antiquis his, quos habere contigit exemplaribus. Sed enim hæc ad eos tantum pertinent, qui figurarum, quæ ex ſtructura fiunt, varietate delectantur. ¶ Quo tempore glauci Potniades malis membra abſumpſere quadrigæ.) De Glauco, præter ea, quæ à Seruio & à Probo referuntur, ſunt qui ſcribant Glaucum Siſyphi, cum ad inimicum certamen quadrigas duceret ad vicum Bœotiæ potnias applicuiſſe, fuiſſe vero ibi fontem ſacrum: ex quo qui biberent, inſanirēt, aut furore corriperentur, equas eo potum à Glauco per ignorantiam ductas, à potuq; furore correptas, in ipſo certamine curru dominum effudiſſe, ac morſibus dilaniaſſe. Virgilius pro commodo ſuo rem furori adſcribit venereo. ¶ Vere magis, quia vere calor redit oſſibus.) In Romano codi.quia vere redit calor, quod parui refert. ¶ Illæ ore omnes verſæ in zephyrum.) In Roma.codi. quod verſæ ad zephyrum legatur, nequaquã diſplicet, quāuis non improbem, in zephyrum. ¶ In boream caurumq;.) In Roma.codi.chaurum, per, ch, aſpiratum ſcribitur. In Longobardico, chorum, vt ex aula, ola: atque ita ſæpe pro vento apud alios etiam authores, adſpiratione tantum excepta. ¶ Et pluuio contriſtat frigore cœlum.) In Roma.co.pluuio ſidere, legitur: ſed hoc loco magis placet, frigore, eruditis, vt cum eo faciat & agentes frigora ventos. ¶ Hinc demum hippomanes.) In Romano & in Mediceo codice, hic, hoc eſt, hoc tempore diſtillat. ¶ Lentum diſtillat ab inguine virus.) In Romano, in Mediceo, in Longobardico, & aliquot aliis codicibus antiqs.deſtillat, per de, ſcribitur: à loco enim eſt motus. ¶ Miſcueruntq; herbas.) In Romano codi.miſcuerintq;, ſcriptum eſt, ſubiunctiuo modo: veluti etiam ſuperiore libro, vbi loquitur de malo Medico, ſed enim, miſcuerunt, doctorum omnium conſenſu receptum eſt.

Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumuectamur amore.
Hoc ſatis armentis, ſuperat pars altera curę,
Lanigeros agitare greges, hirtaſq; capellas,
Hinc labor, hinc laudem fortes ſperate coloni,
Nec ſum animi dubius, verbis ea vincere, magnum
Quàm ſit, & anguſtis hunc addere rebus honorem,
Sed me Parnaſi, deſerta per ardua dulcis
Raptat amor, iuuat ire iugis, qua nulla priorum
Caſtaliam molli diuertitur orbita cliuo,
Nunc veneranda Pales, magno nunc ore ſonandum.

SERVIVS.

¶ Singula dum capti circumuectamur amore.) Dum ſpeciatim ſingula deſcribimus. ¶ Hirtaſq; capellas.) Ideſt ſetoſas: vt, Hirſutumq; ſupercilium. ¶ Hic labor, hinc laudē.) Ad tuenda imbecilliora animalia. ¶ Et anguſtis hunc addere rebus honorem.) humilem materiam alto ſermone decorare. Sic illud in quarto eſt, In tenui labor, at tenuis non gloria. ¶ Sed me Parnaſi deſerta per ardua.) Per Parnaſi ardua, Eliconem & Citeronem montes muſis dicatos ſignificat. & hoc dicit. Scribendi amor rapit me ad opus arduum, & à nullo ante deſcriptum. Quod per periphraſim & allegoriam poeticam indicat. ¶ Iugis.) Per iuga. ¶ Qua nulla priorum.) Diſpono ire ad fontem Caſtaliam, per eam viam, per quam nullus ante egit orbitam ſuam. Ordo autē eſt, Qua nulla priorum orbita Caſtaliam diuertitur. ¶ Molli cliuo.) Ideſt facili itinere & deſcenſione. Hic autem locus totus de Lucretio tranſlatus eſt. ¶ Nunc veneranda Pales.) Ideſt Dea pabuli inuocanda nunc maxime.

PROBVS.

Caſtali* ¶ Caſtaliam.) Caſtalius fons eſt delphis in Apollinis oraculo q abluit ipſam aram Dei, dictus à caſtalio Delphici Apollinis filii nepotis Neptuni. Apollo ait dicitur muſigetes, quia muſis ſacrū exiſtimetur vt Lutatius in primo cõis hiſtoriæ ait: qui deorum curam egerat.

MANCINELLVS.

¶ Fugit irreparabile tēpus.) Ouid.quoq; li.iii.de arte inqt, Tpis ſuga. Ludite eunt anni more fluētis aquæ. Nec quę præterit iterū reuocabitur vnda. Nec quę p̃terit hora redire pōt. Et ſeneca ad Lucilium epiſt.i.ait. Oia mi Lucili aliena ſunt tp̃s tantum noſtrum eſt. ¶ Capti amore.) ducti voluptate, & oblectatione. ¶ Hinc.) E gregibus. ¶ Labor.) Subint.ſ.ac ſubſequitur. ¶ Verbis vincere.) laudibus extollere. eſt enim difficile minima laudibus oſtendere maxima, quod qui exequuntur, probandi ſunt, hinc ait li.ſequenti de apibus, In tenui labor, at tenuis non gloria. ¶ Parnaſi ardua deſerta.) Parnaſus mons eſt Phocidis, qui vniuerſus conſecratus exiſtit, eſtq; in eo rupes quædam prærupta fundoſam relinquens vallem, quæ rupes Cyrphis vocatur, ſaxea eſt, & nubibus pulſatur. Strab.libro.ix. Sed me Parnaſi, ſenſus eſt, quāuis difficile ſit anguſta laudibus extollere, attamen iuuat eum ductum amore gloriæ talia exequi & Parnaſum aſcendere per aliam viam, q̃ alii vates aſcenderint, hoc eſt ſcribendo, quæ aliis non ita tractata fuerant. ¶ Iugis.) Per iuga, id eſt cacumina Parnaſi. ¶ Qua.) via ſupple. ¶ Orbita.) Ideſt iter vel curſus, eſt enim orbita proprie veſtigium rotæ ab orbe dicta. ¶ Diuertitur.) Parnaſ* Cyrphis Orbita.

¶ Diuertitur.) voluitur, tenditur. ¶ Molli cliuo.) Facili aſcenſu. ¶ Caſtaliam.) caſtalia fons eſt in parnaſo, ad fines cuius fontis, delphi vrbs locata erat Strabonis tempore, vt ipſe docet lib. ix. Prob. ait. quòd caſtalius fons eſt delphis in Apollinis oraculo, qui abluit ipſam aram dei. ¶ Magno ore.) res enim minime extollendæ ſunt.

Caſtalia
Delphi.

ASCENSIVS.

❡ Sed fugit &c.) Regreditur ab amoribus ad aliarũ rerum quæ ad rem paſtoralé faciunt deſcriptioné, dicens. ſed tempus fugit. i. pręterit interea tépus inquit irreparabile quo circa à prudétibus care & anxie expendendum eſt, fugit interea dum nos capti amore. ſ. ſuſcępti operis (Liuius in pręfatione. Cętep aut me amor ſuſcæpti negocij fallit aut &c.) circũuectamur ſingula. i. vectamur circa ſingulas res, hoc. ſ. dictum eſt ſatis armentis. i. de maioribus animalibus, vt bobus & equis altera pars curæ. i. negocij ſuſcępti ſuperat. i. ſupereſt ac reliqua eſt: aut reſtat. ſ. agitare, ſupp. verbis hoc eſt deſcribere, greges lanigeros, vt oues, & capellas hirtas. i. ſetoſas aut piloſas, hinc. i. ex harum pecudum, cura eſt, ſup. aut naſcitur labor, ſed vos ò coloni fortes. i. perſeuerantes in labore, ſperate hinc laudem, quia quo res factu difficilior eſt, eo maiore cũ laude perficitur, ſi modo bona ſit. Nec ſum dubius animi. i. non dubito quàm magnum. i. quantum difficile ſit vincere, ideſt ſuperare, aut extollere verbis, ea. i. eas res exiguas & addere hunc honorem rebus anguſtis. i. exiguis, ſed dulcis amor. ſ. ſuſcępti negocij, aut gloriæ ſperatæ, raptat me per ardua deſerta. ſ. à poetis latinis loca parnaſi. i. montis, illius in phocide muſis conſecrati, hoc eſt trahit me ad contemplandas res poetico ſcrutinio, & eiuſmodi inuentiones cuiuſmodi ſe græci in parnaſo adeptas gloriátur, dicit autem deſerta parnaſi, eo q nullus latinorum poetarũ hanc parté, qua de agricultura ageretur attigerit, nec quiſq; grecorum poſt Heſiodũ plene de ea locutus ſit vnde ſi in parnaſo per fictionem quandam ſint omnes ſcientiarum theſauri cum Phœbo & muſis reconditi hęc pars quæ de agricultura eſt, deſerta videtur, iuuat. i. delectat igitur (inquit maro) me ire iugis. i. per iuga parnaſi montis ſup. ea parte qua nulla, orbita. i. ſemita priorum. i. veterum poetarum, diuertitur. i. traducit caſtaliam. i. ad fontem illum muſis ſacrũ, molli. i. trito cliuo quia nullus ingreſſus eſt per eiuſmodi cliuum quo circa mollis non eſt, & quia id perq; difficile eſt rurſus inuocat dicens. O Pales dea pabulorum, veneráda. i. digna veneratione, ſonandum eſt. i. ſonare decet nunc dico. ſ. in re tenui & abſtruſa ora magno. i. carmine res paruas extollente: aut Pales eſt nunc veneranda.

PIERIVS.

❡ Hinc labor hinc laudem.) In antiquis aliquot cod. legere eſt, hic labor hinc laudem. q. d. fatemur quidé ineſſe laboré in ea cura, ſed huius laboris pręmium ſit certa, quę ſubſequitur laus, plura tamen exéplaria cum Med. hinc de loco ſcribunt. ¶ Caſtaliam molli diuertitur orbita cliuo.) Vetera omnia exéplaria manu ſcripta, quotquot in manus noſtras deuenere, deuertitur, per, de, nõ per, di, ſcribunt, hoc eſt de loco eo vertitur, quod optime ſententiæ quadrat.

Incipiens, ſtabulis edico in mollibus herbam
Carpere oueis, dum mox frondoſa reducitur æſtas,
Et multa duram ſtipula, filicumq; maniplis
Sternere ſubter humum, glacies ne frigida lædat
Molle pecus, ſcabiemq; ferat, turpeisq; podagras.
Poſt hinc digreſſus, iubeo frondentia capris
Arbuta ſufficere, & fluuios præbere recentes,
Et ſtabula à ventis hyberno opponere ſoli
At medium conuerſa diem, cum frigidus olim
Iam cadit, extremoq; irrorat aquarius anno.
Hæc quoq; non cura nobis leuiore tuenda,
Nec minor vſus erit, quamuis Mileſia magno
Vellera mutentur, Tyrios incocta rubores.

SERVIVS.

❡ Stabulis in mollibus.) Clementioribus, & aeris téperati. vel propter plagã auſtralé, vel propter ſuppoſitas herbas animalibus. ¶ Frondoſa reducit æſtas.) Donec vernum tépus aduenit. Nam vt etiam in primo diximus, ver & æſtas, ſicut etiam hyems & autũnus, vnum fuerunt ſecundum rõné hemiſpherij. ¶ Turpesq; podagras.) Reſpexit ad curã quæ ſine pannis & medicaminibus ſordidis non fit. ¶ Poſt hinc.) Cum hoc feceris. & Poſt hinc, vnum vacat: ſicut, Primus ibi ante omnes. ¶ Fluuios præbere recétes.) Ideſt aquã ſtatim hauſtam. Niſi ſi pigram potauerint, ſtatim contrahunt morbum. ¶ Stabula à ventis.) Figurate. ſ. ventos non perferentia. ¶ Hiberno ſoli.) Contra plagam meridianam, per quã ſol currit per hyemem: quod explanat dicens, Ad medium conuerſa diem. ¶ Extremo anno.) Meſe Ianuario, qui eſt penultimus. Nam vt etiam in primo diximus, Vt primis extemplo à menſibus anni, à Martio menſe inchoabat annus apud maiores. Ergo extremo anno, Extrema parte anni. ¶ Hæc quoq; non cura.) Cum de capellis loquitur, figurate neutro vſus eſt gñe. Nam integrum erat. ¶ Hę quoq; non cura nobis leuiore tuédę.) Sane perite quoniam ſcit planam eſſe ouium vtilitaté, eam præterit, & exaggerat meritum capellarum, vt dictis in lucem promat rem per ſe minus patété. ¶ Mileſia vellera.) Lanæ pretioſiſſimæ, nam Miletus ciuitas eſt Aſiæ vbi tinguntur lanæ optimæ. Ipſe in quarto, Mileſia vellera nymphæ Carpebant. Cicero in Verrem, Quid à Mileſijs lanæ ſuſtulerit. ¶ Magno autem mutentur.) Ingenti pretio comparentur. Nam apud maiores omne mercimonium in permutatione conſtabat: quod & Caius Homerico confirmat exéplo. ¶ Tyrios incocta rubores.) Figurate: quæ coquendo Tyrium traxit ruboré, ideſt migrauit in purpuram.

PROBVS.

❡ Aquarius hyemem, & piſces finiunt, ab eis Ver incipit hoc eſt ariete.

MANCINELLVS.

❡ Stabulis in mollibus.) Ideſt mitibus, & temperatis, non frigidis. Hinc Var. lib. ij. cap. ij. ait de ouibus. Primum prouidendum, vt totum annum recte paſcantur intus & foris, ſtabula idoneo loco vt ſint ne ventoſa quæ ſpectent magis ad orientem q̃ ad meridianum tépus: vbi ſtent ſolum oportet eſſe eruderatum, & procliuum, vt euerti facile poſſit ac fieri, purum, non enim ſolum ea huligo laná corrumpit ouium: ſed etiam vngulas ad ſcabras fieri cogit, cum aliquot dies ſteterunt: ſubijcere oportet virgulta alia, quo mollius requieſcát purioresq; ſint, libétius enim ita paſcuntur, faciédumq; ſepta ſecreta ab alijs, quo enitentes ſecludere poſſis. item quo corpore ægro hæc magis ad villaticos greges animaduertenda, contra illa quę in ſaltibus paſcuntur, & à tectis abſunt: longe portant ſecum crates, aut retia, quibus cohortes in ſolitudine faciát. ¶ Frondoſa ęſtas.) nõ ver intelligit, ſed ęſtaté ipſam quę quidé incipit vij. idus Maij. Ver aũt. vij. idus Febr. quo tépore etiam niues & frigora vigere ſolent, vnde & Var. dicto lib. j. ait, q ſibi greges in Apulia hibernabant, qui in Rheatinis montibus æſtiuabant. ¶ Molle.) debile. ¶ Turpesq; podagras.) turpes efficiétes. Podagra auté componitur à podos. i. pedis, & agra captura, aut præda, agria vero dolor dicitur. Ponitur item podagra quandoq; pro laqueo ſeu pedica, q podas. i. pedes, gremit. i. capit. ¶ Frondentia arbuta.) Capræ potius ſylueſtribus delectátur ſaltibus q̃ pratis, ſtudioſe enim de agreſtibus fruticibus paſcuntur, atq; in locis cultis virgulta carpũt, itaq; à carpédo capræ nominatæ, ſic Var. ſcri. lib. ij. cap. iij. Meminit & ſimilia fere Columel. lib. vij. de capris. ¶ Stabula à ventis.) ſcilicet remota. ſtabulatur caprinum pecus mollius ad hibernos exortus. Caprile autem lapide, aut teſta ſubſterni oportet, quo minus ſit vliginoſum, ac luculentum foris, cum eſt pernoctandum ſubſternimus virgultis, ne oblinantur. Var. lib. ij. Aquarius. xvij. Kalé. Febr. ſol in aquarium tranſit. & xv. Kal. Feb. aquarius incipit oriri, ventus Aphricus tempeſtatem ſignificat. Nonis feb. mediæ partes aquarij oriuntur ventoſa tempeſtas. xv. Kal. Martij ſol in piſces tranſitum facit, hinc occidit aquarius author Colum. lib. xij. ca. ij. ¶ Cum frigidus olim.) Ordo eſt, cum olim frigidus iam cadit, cum enim occidit, non ita frigidus eſſe videtur, eſt aũt aquarius frigidus & hyemalis vt etiam aſſerit Ptolemeus lib. j. quatuor partium, hinc Saturno aſſignatus. ¶ Extremo anno.) ſecũdũ illorum opinioné locutus eſt, qui annum à Martio incipiebant, hoc enim pacto aquarius & piſces in extremo anno eſſe vidétur, olim vero aquarius, & piſces vnum ſydus erant, vt ſcorpius, & libra, vel aquarium vltimum ait, qa ver à piſcibus incipit in primo mobili, de quo etiam Manilius. Hæc quoque caprina videlicet pecora. ¶ Vſus.) vtilitas. ¶ Mileſia vellera.) Miletos Ioniæ caput, Cadmi olim domus, ſed eius qui primus inuenit proſæ orationis diſciplinam. Solinus author. cap. xxxvij. Strabo. vero lib. xiiij. ſcri. Miletum à Neleo conditam, qui genere Pilus fuit. Erat

Podagra.
Capra.
Stabula
Aquari⁹
Miletũ.

autem

autem optima vrbs atq; clariſſima, ex qua oriūdi fuere viri memoratu digni. Thales vnus e ſeptem ſapiētibus, qui primus phyſiologiæ, ac mathematicæ author fuit inter græcos. Anaximander eius diſcipulus, & Anaximādri Anaximenes, itē Hechatheus, qui hiſtoriam ſcripſit. Æſchines orator qui aſſumpta nimia erga Pompeium magnū licentia, miſſus eſt in exiliū. ⁋ Magno mutentur.) grandi pręcio mutentur alijs. ſ. mercibus, vt olim fiebat. Mileſia vellera tertium lanæ locum mileſiæ oues obtinent. Pli. ſcri. li. viij. ca. ix. Tyrios rubores, purpureum liquorem intelligit, de quo videto li. ij. Geor. Et ſarrano dormiat oſtro.

ASCENSIVS.

❡ Incipiens &c.) Incipit ergo quo ordine propoſuerat de ouibus loqui dicens. Ego incipiens, ſcilicet præcipere, aut altius ſonare edico (quod maiorum eſt.) ideſt manifeſte & publice præcipio ouis, accuſatiuus eſt, ideſt oues carpere, ideſt vt oues carpant in ſtabulis mollibus, ideſt temperatis à frigore & ſtratis, herbam, ideſt fœnum dum, ideſt donec, æſtas frondoſa, ideſt frondibus plena, reducitur mox, ideſt paulopoſt, & edico ſternere humum duram ſubter, ſcilicet oues multa ſtipula, ideſt ſtraminibus, & manipulis pro manipulis, ideſt faſciculis filicum, ideſt illarum herbarum ne glacies frigida lædat pecus molle, ideſt tenerum, & ferat, ideſt inferat ſcabiem, & podagras, ideſt pedum ægritudines turpes, poſt, ideſt deinde, ego digreſſus hinc, ideſt ab ouium præceptione iubeo ſufficere, ideſt abunde ſubminiſtrare capris, arbuta frondentia, ideſt frondes arbutorum, & præbere fluuios recentes, & opponere ſtabula, ideſt aperturas eorum ſoli hyberno à ventis, ideſt (abeant ſolem incumbentem & ventum à tergo, hoc eſt, vt à ſeptentrione à vēto munita ſint, & meridiei expoſita, conuerſa, ſcilicet ad medium diem, ideſt ad eum locum in quo ſol nobis videtur in meridie. tunc, ſcilicet cum aquarius frigidus olim, ſcilicet in Ianuario, aut circiter, cadit, ideſt occidit vt ad medium Martij, hoc eſt circa æquinoctium vernale, tunc enim ſoli in meridie ex directo opponitur ſeptentrioni, & irrorat, ideſt rorem inducit anno extremo, ideſt circa principium Martij, vbi olim erat, & principium anni, pruinæq; in locis calidis in rorem commutantur. hæc quoque, ideſt etiam hæc pecora videlicet caprina erant tuenda, ideſt protegenda nobis non leuiore, ideſt minore cura quàm, ſcilicet oues, nec vſus, ideſt vtilitas erit minor, ſcilicet in capris quàm in ouibus: quāuis vellera mileſia, ſcilicet quæ ferunt oues iuxta mileton ioniæ regionis caput: incocta, ideſt tingendo incoctos habentia Tyrios rubores, ideſt liquorem purpūreum, mutentur, ſcilicet cum alijs mercibus: aut pecunia, ſed more antiquo dicit mutētur, magno, ſcilicet pręcio aut aliarum mercium cumulo: hoc eſt quāuis mileſia vellera in ſummo precio ſint: eo quod eorum lanæ molles ad purpuram aptiſſimę ſunt: tamen non minor eſt vſus in capris. quod probat ſequentibus.

PIERIVS.

❡ Hæc quoq; non cura nobis leuiore tuenda.) In Roma. codi. Hæc & tuendæ, legitur: & ita prius erat in cod. Mediceo. In Longobardi. Hæ, fœminino genere, vt de capellis intelligat. Seruius tamen mauult poetam vſum neutro genere, locutumq; figurate, prout habetur in Roma. cod. veteribus enim aiunt fuiſſe morem, vt neutra fœmininis iungerent. ⁋ Tyrios incocta rubores.) In Roma. cod. & aliquot alijs peruetenbus, colores, legitur. In Mediceo quidem rubores, eſt, ſed ſupra, co, notatum antiqua manu figuratius tamen eſt, rubores legere.

Denſior hinc ſoboles, hinc largi copia lactis,
Quàm magis exhauſto ſpumauerit vbere mulctra
Lęta magis preſſis manabunt flumina mammis.
Nec minus interea barbas, incanaq; menta
Cinyphij tondent hirci, ſetaſq; comanteis
Vſum in caſtrorum, & miſeris velamina nautis.
Paſcuntur verò ſyluas: & ſumma Lycæi,
Horrenteiſq; rubos, & amantes ardua dumos,
Atq; ipſæ memores redeunt in tecta, ſuoſq;
Ducunt, & grauido ſuperant vix vbere limen.
Ergo omni ſtudio glaciem, ventoſq; niuales:
Quominus eſt illis curæ mortalis egeſtas,
Auertes, victumq; feres, & virgea lætus
Pabula: nec tota claudes fœnilia bruma.

SERVIVS.

❡ Dēſior hinc ſoboles.) Binos enim pariunt capellę pleriq;. ⁋ Barbas.) ſic de q̄druped. b[o]. Nā hoīum barbam vocamus. ⁋ Incana.) aūt dicit nimiū canā. ⁋ Cinyphij hircij.) Libyes, à fluuio Cinyphe. ⁋ Miſeris nautis.) Qui frequēter patiuntur picula. In vſum aūt caſtrorū ideo dixit, & qa de Cilicijs poliūtur loricę, & teguntur tabulata turriū, ne iactis facibus ignis poſſit adhęrere. Et bene laudat capellas, dicens Ciliciorum vſum & in mari, & in terra prodeſſe mortalibus: hoc eſt in duobus elementis conceſſis hominibus. ⁋ Paſcuntur ſyluas.) Et paſco & paſcor illam rem dicimus. ⁋ Summa Licæi.) Montis Arcadiæ, & eſt ſpecies pro genere. ⁋ Suosq; ducunt.) Educunt fœtus proprios & enutriūt. vnde & educatos dicimus. ⁋ Quo minus eſt illis curę.) Ordo eſt, Igitur omni ſtudio auerte ab eis ventos, & glaciē quo egeſtas mortalis, ideſt neceſſitas mortalitatis minus eſt illis curæ: hoc eſt, minus ad ipſarum pertinet curam. nam hoc dicit, Quanto illæ ſibi adeſſe non poſſunt, tanto eis à te impendenda eſt maior diligentia.

PROBVS.

❡ Cinyphei tondent hirci, ſetaſq; comantes. Vſum in caſtrorū &
Cinyps miſeris velamina nautis.) Cinyps oppidum eſt, & flumen Aphricæ regionis garamantum. Apud eos hirci villoſiſſimi naſcuntur, quos tondent ad Cilicia, quibus nautæ vtuntur.

MANCINELLVS.

❡ Denſior hinc ſoboles.) Capræ pariunt, & quaternos, ſed raro admodum, ferunt quinque menſibus, vt oues capræ pinguedine ſterileſcunt, trimę minus vtiliter generant, & in ſenecta non vltra quadriennium incipiunt ſeptimo menſe, & adhuc lactantes concipiunt nouembri menſe, vt Martio pariant, vita longiſſima plurimum annis, octo, tradunt, & noctu non minus cernere quàm interdiu, Plinius libro octauo. Columella vero libro item octauo, capitulo ſexto, de capris ſic ait. Parit autem, ſi eſt generoſa proles, frequenter duos nonnunquam trigeminos.
Hubera ⁋ Læta hubera mammis.) Hic locus oſtendit hubera recte de-
Tubera duci ab humeo ſecundum aliquos: vt tubera à tumeo, m, litera in, b, conuerſa, loca enim arida infœcunda ſunt, apparetq; hubera dici interiora mammarum, mammas vero huberis eminentias. Nec minus interdum inquit capræ, & ſobolem, & copiam lactis præbent, hirci etiā cōmoda hominibus tribuūt, & in terra, & in mari. ⁋ Cinyphei hirci.) Cinyps fluuius eſt in Lybia per hubertima arua decidens, vt ſcribit Mela. Poeta vero oſtendit illic eſſe hircos tonſili villo, & Plinius libro octauo. ait quod in Cilicia circaq; Syriam capræ villo tonſili veſtiuntur. Ciliciū
⁋ Tondent.) pro tondentur, hoc loco Priſcia. exponit libro octauo. tu videto latius in Tityro ibi, tondenti barba cadebat, poteſt etiam dici tondent, ſcilicet paſtores, & ſic cinypei hirci genitiuus eſſet ſingularis. ⁋ Barbas.) Ideſt pilos dicunt: mentum vero pilorum locum. ⁋ Incana.) valde cana. ⁋ Vſum in caſtrorum.) Varro libro ſecundo capi. vlti. ſic ait, Suſcipit Coſſinius, vt fructuum ouis è lana ad veſtimentum, Sic capra pilos adminiſtrat ad vſum nauticum, & ad bellica tormenta, & fabrilia vaſa. Neque, non quædam nationes harum pellibus ſunt veſtitæ: vt in Getulia, & Sardinia, Poſt inquit, & magnis villis ſunt in magna parte Phrygię, vnde Cilicia, & cætera eius generis fieri ſolent. ⁋ Paſcuntur ſyluas.) videto paulo ſuperius, ibi frondētia arbuta Lycæi, p̄ quocunq; monte poſuit Lycęum Arcadiæ montē, nam ibi eſt ouiū & caprarum copia. ⁋ Dumos.) ſpinas. ⁋ Suoſq; ducunt.) vel ſecum ducunt paſcendo, vel ducunt, pro educant, ideſt nutriunt, ac lactant, quod quāuis ſit omnino: hubera plena domum referunt, Columel. libro octauo ca. vj. ſcribit. q̄ capella præcipue p̄batur ſimillima hirco: ſi etiam eſt huberis maximi, & lactis abundantiſſimi. ⁋ Glaciem.) Columel. libro. viij. de capris inquit, huic pecudi nocet æſtus, ſed magis frigus, & præcipue fœtæ, ideſt grauidæ quæ in gelicidio hyemis concæptum fecit. De caprili vero ſuperius videto ibi ſtabula ab ventis. ⁋ Mortalis egeſtas.) Ordo eſt in hoc carmine. Quo egeſtas mortalis eſt minor curæ illi, ideſt minori curæ hoc eſt quanto minus curant humanam indigentiam, neceſſitatem, auxilium, tanto magis eas curare debemus. ⁋ Virgea pabula.) Arbuſculis enim frutetiſq; maxime gaudent capræ, ea ſunt arbutus, cytiſuſq; agreſtis, nec minus iligni, querniq; frutices, qui in altitudinem non proſiliunt, Columel. libro viij. ⁋ Fœnilia bruma.) idem eodem libro, capitu. vero. iij. ait de ouibus, quod penuriæ hyemis ſuccurritur obiectis intra tectum

per

per præſepia cibis. Aluntur autem commodiſſime repoſitis vlmeis, vel ex fraxino frondibus, vel autumnali fœno, quod cordum vocatur: nam id mollius, & ob id iucundius eſt q̃; maturũ. Cytiſo quoq;, & ſatiua vicia pulcherrima paſcuntur, hæc ille de ouibus hyeme cibandis: quod quidem etiam de capris intelligẽdum eſt, ait enim Var. li. ij. c. iij. Nec multo aliter tuendũ eſſe hoc pecus in paſtu, atq; ouilium.

ASCENSIVS.

❡ Denſior hinc.) Docet (vt dixi) vtilitatem quam capræ plus q̃ oues afferunt dicens eas & fœtu & lacte præſtare & tamen ex pilis earum etiam integumenta fieri contra pluuiam vtilia deinde quia minori cura atque cuſtodia paſcuntur æſtate, & minori impẽſa hyeme. ❡ Ordo autem eſt. Denſior ſoboles, ideſt proles aut fœtus eſt ſupp. hinc, ideſt ex capris quę binos fere pariunt quam ex ouibus quæ fere ſingulos, & copia lactis largi eſt hinc, ſcilicet ex capris maior quàm ex ouibus. Et q̃;, ideſt quanto magis mulctra, ideſt vas mulctrale in quod. ſ. mulgetur, ſpumauerit hubere exhauſto, ideſt emulcto, extracto. ſ. omni lacte, ſupple tanto magis hubera. ſ. earum manabunt, ideſt diſtillabunt lacte, mammis preſſis. ſ. palmis, exprimendo lac, quam rem oues non patiuntur vnde dictum eſt in Buco. Et ſuccus pecori, & lac ſubducitur agnis. Nec minus, ideſt quinetiam hirci cinyphei tondent, id eſt tondentur barbas, ideſt habent barbas tonſas, & id quo modo Priſcia. interpretatur aut paſtores tondent barbas & incana, ideſt multum cana menta & ſetas comantes, ideſt fructificantes & oblongas hirci cinyphei. i. Libyci, ſunt enim plurimi in Libya etiam tonſili villo, videtur autem à nominatiuo cinyps ſcribendum, cinypei nam à cinype fieret cinypei penul. long. Nota eſt inſana & friuola controuerſia eorum qui de lana caprina cõtendunt dicentibus, alijs lana, alijs villum, alijs pilum, alijs ſetam dici. Sane lana eſt mollior villus in ouibus, villus criſpans, pilus in leone, & quibuſdam canibus, ſeta durus admodum, & rigens pilus vt in porco. Pilus autem inter ſetam & lanam medius, vt in equo, cane, homine, atque alijs multis, tondent dico in vſum caſtrorum vt. ſ. fiant integumenta contra pluuiam, & tondent miſeris nautis ſup. in velamina. i. cooperimenta & integumẽta, corporum vero pro ſed, capræ. ſ. & hirci. paſcuntur ſyluas & ſumma i. verticem & ſummitatem lycæi. ſ. montis Arcadiæ, & paſcuntur rubos. i. vepres horrentis. i. aſperos, & hirſutos, & dumos amantes, ideſt appetentes ardua. ſ. loca, hoc eſt capræ non carpunt prata, quorum fœnum precioſum ſit, ſed frondes quę niſi carpſerint in nihilum deciderint, itaq; nihil conſtant earum fere pabula: nec moleſta eſt cuſtodia, vnde ſubdit. Atq; ipſæ. ſ. ſine cuſtode aut paſtore, memores. ſ. caprilium ſuorum redeunt in tecta, & ducũt. ſ. ſecum in tecta, ſuos. ſ. fœtus, hoc eſt hedulos, aut ducunt. i. educant, & vix ſuperant. i. ſupertranſire poſſunt, hubere grauido. i. lacte diſtento, & onuſto, limẽ. i. lignum tranſuerſum in introitu. Ergo quia tanto ſunt vſui, tu auertes. ſ. ab eis omni ſtudio. i. conamine, & diligentia glaciem, & ventos niuales, ſupp. eo diligentius, quo egeſtas. i. neceſſitas, & labor mortalis, ideſt mortalitatis, & quæ aut qui mortalibus fere comes eſt: eſt illis minor curę, ideſt quantum ad curá, hoc eſt minori curę ſi legatur quo minus, &c. facilior eſſet conſtructio. Senſus autẽ eſt: quia capræ ſunt, ſui cultus negligentes, minusq; prouidæ circa miſerias mortalium, eo diligentius nobis curandę ſunt, tu ergo auertes glaciem, & ventos niuales, ideſt qui cum niuibus decidunt, & tu lætus, ideſt libens, & bene volens feres. ſ. in ſtabula, victum & pro, ideſt pabula virgea. i. virgarum frondes, aut comas in pabula earum decerptas, nec claudes fœnilia, ideſt loca in quibus fœnum reponitur, tota bruma. i. mediæ hyemis tempore, hoc eſt nõ negabis eis fœnum ſaltem deuterum. i. ſecundæ ſectionis quod Cordum vocãt ſecaturq; in autumno.

PIERIVS.

❡ Quã magis exhauſto ſpumauerit vbere mulctra.) In Romano codice, & in aliquot alijs peruetuſtis legitur. Quo magis idq; vt, mihi videtur eleganter, miſſas vero facio dictiones quaſdam inſcitia librarij perperam notatas. ❡ Læta magis preſſis manabũt flumina mammis.) In Romano codice. in Longobar. & aliquot alijs ſane quàm veteribus, non flumina, ſed, vbera, legitur. Qui legerant vbere in ſuperiore verſu, veriti ſunt repetitionem eiuſdem vocabuli ariditatem orationis præ ſe ferre, ideoq; flumina ſuppoſuerunt. Sed enim, ſi animum aduertas, color ille dicendi non modo non aridus videtur, ſed & venuſtatis plurimum habere, quãq; metaphorica ea hyperbole, flumina loco huic optime conueniat, & incomparabilem exprimat hubertatem. ❡ Cinyphij tondẽt hirci.) In Romano codice. hircis, legitur, ab eis enim lanicij genus id demitur. Sunt etiam codices antiqui, in quibus ſcriptum eſt hirquis, vt in Bucolicis etiam oſtẽdimus hircum, & hirquum eundem, ſed ſi figuram agnoſcit Priſcianus, tondẽt pro tondentur, quare hirci melius, de Cyniphijs hircis apud herodotum mentio. Aduerte vero ſcriptionem, quod quãuis in græcis diuerſorum auctorum codicibus impreſſis. κινύφιοι ſcriptũ ſit prima per ἰῶτα, ſecunda per, υ, ψιλὸν, tamẽ in ijs, qui manu ſcripti ſunt κινύφιοι prima per, υ, altera per, ι, habetur.

At vero zephyris cum læta vocantibus æſtas:
In ſaltus vtrunq; gregem, atq; in paſcua mittes.
Luciferi primo cum ſydere, frigida rura
Carpamus: dum mane nouum, dum gramina canent:
Et ros in tenera pecori gratiſſimus herba.
Inde, vbi quarta ſitim cœli collegerit hora:
Et cantu querulæ rumpent arbuſta cicadæ:
Ad puteos, aut alta greges ad ſtagna iubeto:
Currentem ilignis potare canalibus vndam.
Æſtibus at medijs vmbroſam exquirere vallem:
Sicubi magna Iouis antiquo robore quercus
Ingentes tendat ramos: aut ſicubi nigrum
Ilicibus crebris ſacra nemus accubet vmbra.
Tum tenues dare rurſus aquas: & paſcere rurſus
Solis ad occaſum: cum frigidus aëra Veſper
Temperat: & ſaltus reficit iam roſcida luna:
Litoraq; Alcyonen reſonent, & Acanthida dumi.

SERVIVS.

❡ At vero zephyris cum læta vocantibus æſtas.) Subaudi aduenerit. Dicit autem ver quo flare Zephyrus incipit: vt in primo, Et Zephyro putris ſe gleba reſoluit. ❡ Frigida rura Carpamus.) Ideſt carpere cogamus animalia. Et mane paſci oues pręcipit ſecundum morem ſuæ prouinciæ. Nam in aliquibus locis morbũ contrahũt niſi iam ſiccato rore paſcantur. ❡ Dũ gramina canẽt.) Nocturnis & matutinis lucentes roribus herbę. ❡ Querulæ cicadæ.) Canoræ. Horatius, Sub cantu querulæ deſpice tibiæ. Aut certe querulæ dr̃ ꝓpter illam fabulã, ꝙ Titonus maritus Auroræ poſt optatã longiſſimam vitam, in cicadã dicitur eſſe cõuerſus. ❡ Rũpẽt arbuſta.) Nimio clamore. Iuuenalis, Et aſſiduo ruptę lectore columnæ. Perſius, Fidor, vt Arcadię pecuaria rudere dicas. ❡ Ilignis canalibus.) Factis ex ilice. Sane canalis melius genere fœminino q̃; maſculino proferimus. ❡ Sicubi mag. Io. ant. rob. quer.) Quia omnis q̃rcus Ioui eſt conſecrata. Quod aũt dicit Iouis q̃rcus, & Ilicibus crebris ſacra nemus accubat vmbra, Non reuera conſecratos lucos dicit nos petere debere; ſed ita denſos quales ſunt illi quos religio defendit. Vnde apparet quercũ Iouis, & ſacrã vmbrã, generalia eſſe nõ ſpecialia epitheta: nã vt diximus, & omnis q̃rcus Ioui eſt cõſecrata, & omnis lucus Dianæ. ❡ Tenues aq̃s.) Epitheton eſt aquarũ. Alibi, Aut in aq̃s tenues dilapſas abibit. ❡ Aera Veſper Tẽperat.) Refrigerat ęſtatis calorẽ. ❡ Reficit.) recreat. ❡ Luna.) Nox. ❡ Litoraq; Halcyonẽ reſonãt, & acãthida dumi.) Quotꝑe reſonat ꝑ litora Halcyon auis, cuius fabulã in p̃rio memorauimus. Per Dumos vero Acanthidis, quã alij luciniã eẽ volũt, alij vero carduelũ, q̃ ſpinis & carduis paſcit̃, vt inde ẽt apud Græcos ἀκανθὶς dicta ſit ἀπὸ τῶν ἀκανθῶν. i. ſpinis quibus paſcitur.

PROBVS.

❡ Litoraq; Alcyonẽ reſonant & Acan. du.) Alcyone fuit filia Aeoli vxor Cæycis, quo in naufragio amiſſo mutata eſt ĩ aues alcyonias, cuius partus dum excluditur ſeptẽ diebus mare quietum eſt. Acanthis ea eſt quę grę ce acanthis dicta eſt, latine carduelus à carduo. ❡ Dumi.) vocantur aſpera loca, & inculta collicoſa, alij luſciniam.

MANCINELLVS.

❡ At vero.) Ordo eſt. At vero cum æſtas læta. ſ. eſt, vel aduenit zephyris vocantibus mittes in ſaltus, &c. ❡ Læta æſtas.) non de vere, ſed de ipſa æſtate loquitur. Columel. enim libro duodecimo ca. ſecundo ſic ait, Nonis maij Vergilię exoriuntur, mane fauonius. vij. Idus Maij æſtatis initium fauonius, aut corus interdum,

terdum, & pluuiæ. vj. Idus Vergiliæ totæ apparent, fauonius aut corus interdum pluuię. Ecce hic apparet quomodo æſtatem zephyri vocant. Præterea Var. etiam libro ſecundo cap. ij. id apertiſſime oſtendit de æſtate non de vere intelligendum, ait enim de ouibus quod æſtate cum prima luce exeunt paſtum, propterea q̄ tunc herba roſida meridiana, quæ eſt aridior iocunditate præſtat ſole exorto puro propellunt, vt reintegrantes rurſus ad paſtum alacriores faciant. Circiter meridianos ęſtus dum deferueſcant, ſub vmbriferas rupes, & arbores patulas ſubijciunt, quod refrigerato aere veſpertino, rurſus paſcant ad ſolis occaſum. Ita paſcere pecus oportet, vt aduerſo ſole agat, caput enim ouis molle maxime eſt. Ab occaſu paruo interuallo interpoſito ad bibendum appellunt, & rurſus paſcunt, quoad contenebrauit, iterum enim tum iucũditas in herba reintegrata eſt; hęc ab Vergiliarum exortu ad ęquinoctium autumnale maximé obſeruant. Reliquę paſtiones hyberno, ac verno tempore hoc mutant, quod pruina iam exhalata propellunt in pabulum, & paſcunt, diem totum ac meridiano tempore ſemel agere potum ſatis habent. His igitur patet de æſtate intelligi non de vere quæ omnia Var. Mar. appoſuit hoc loco. Columel. item libro. vij. cap. tertio de æſtate intelligit. Vtrunq; gregem, ouium, & caprarum. ¶ Luciferi.) de hoc iam ſupra. ¶ Canent.) propter pruinam, ſcilicet Ros de rore item ſuperius. ¶ Sitim cœli.) ideſt aeris æſtum. ¶ Cicadæ.) vide in Alexi. ¶ Ilignis canalibus.) Columel. libro octauo cap. iij. ait, nulla eſſe tam blanda pabula, aut etiam paſcua, quorum gratia non exoleſcat vſu continuo, niſi pecudum faſtidio occurrerit præbito ſale, quod veluti ad pabuli condimentum per æſtatem canalibus ligneis impoſitum cum è paſtu redeunt, oues lambunt, atque eo ſapore cupidinem bibendi, paſcendiq; concipiunt. ¶ Roſida luna.) humida, intelligit q; de veſpertina luna, quæ omnia, vt iam oſtendit Varro quoque edocuit. ¶ Alcyonem.) vide libro primo Georgi. ibi dilectę thetidi alcyones. ¶ Acanthida.) ſic legendum eſt non aliter, nã Theocritus in quodam carmine Ecloga quę inſcribitur Thaliſia achãtides ait. Eſt autem acanthis auis vario colore, & ſtridula quæ inter ſpinas viuit, legatur igitur carmẽ ſic, litoraq; alcyonem reſonant, & acanthida dumi. Acãthis

ASCENSIVS.

¶ At vero zephyris &c.) Docuit quo pacto tẽpore hiberno educandæ ſint capræ, ſed & oues fere eadem poſtulant nutrimenta, nunc docet quomodo temporibus reliquis paſcendæ ſint, facturus de varietate paſcendi, & de diuerſitate cœli non iniucundam nec ineptam digreſſionem. ¶ Ordo eſt. At vero. i. ſed certe cum æſtas læta. ſ. quæ eſt in fine Aprilis & in Maio, ſupp. eſt aut aduenit, tu mittes vtrũq; gregem. ſ. tam ouium q̃ caprarum, in ſaltus atq; in paſcua, & hoc zephyris vocantibus. i. inuitantibus te & gregem. Carpamus. i. carpere cogamus rura frigida. ſ. nocturno frigore cum primo ſydere. i. cum primũ apparet ſydus luciferi. i. ſtellæ lucem ferentis & ſolem tẽpore matutino præcedentis veſpertino aũt ſequentis, dum. i. quãdiu mane. i. tempus matutinũ, eſt nouum & dum. i. quãdiu gramina canent. ſ. pruina & dum ros eſt gratiſſimus pecori in tenera herba, & id ſecundum morẽ patriæ ſuę præcipit poeta, inde vbi. i. poſtq̃ quarta hora. ſ. poſt ortũ ſolis, collegerit ſitim. i. ſiccitatem, cœli. i. aeris, & cicadæ querulæ rumpent. i. diffindẽt cantu. ſ. ſuo, arbuſta. i. arbores vicinas, de quibus in. ij. Eclo. Sole ſub ardẽti reſonant arbuſta cicadis (hyperbole autẽ eſt in hoc quod dicit arbuſta cantu rumpi quaſi vero tanto impetu emittant crepitus ſuos vt arbores diffindant, quã imitatus eſt Iuuena. ſat. prima dicens. Frontonis platani conuulſaq; marmora clamant. Semper, & aſſiduo ruptæ lectore columnæ) cum ergo cauma inſtabit, iubeto potare. i. ad potum agere greges ad puteos aut alta. i. profunda ſtagna, ad vndam currẽtẽ. i. defluẽtem canalibus. i. tubis cauatis, ilignis. i. ex ilice factis. At. i. ſed iubeto ſup. gregem exquirere vmbroſam vallem medijs æſtibus. i. dum medij ſunt æſtus ſicubi. i. ſi alicubi magna quercus Iouis, ideſt Ioui ſacra, tendat antiquo robore. i. ex trũco lõgęuo & grãdi, ramos ingentis. i. valde amplos & extenſos, aut ſi nemus. i. arboretum nigrum. i. caliginoſum vmbra ſacra. i. tali qualis ſolet eẽ in lucis ſacris, accubet. i. vicinum iaceat, crebris ilicibus. i. illis arboribus condenſæ poſitis, à quibus naſcitur vmbra ex aduerſo. ſ. ſolis & tu iubebis dare rurſus. i. iterũ, tum. i. tunc dum ſe ſub vmbrã receperint, aquas. i. potum aquarum, & paſcere rurſus ad occaſum ſolis cum veſper. i. heſperus ſeu veſperus ſtella veſpertina frigidus. i. frigus nocturnum afferens tẽperat. ſ. ab ęſtu aera, & luna roſida. i. humore nocturno perfundẽs terrã reficit iam ſaltus, & cum litora reſonant. i. referunt cantantem alcyonem auiculã illã quę in mari in ſumma tranquillitate nidificare ſolet, & dumi referunt acanthida auiculam illam dumis gaudẽtem hoc eſt cantum eius quem repetit æſtu diurno ſedato.

PIERIVS.

¶ Ad puteos aut alta greges ad ſtagna) In Roma. cod. At puteos adq; alta greges at ſtagna. In pleriſq; enim præcipue ex his antiquis ſemper ad, p̄poſitio per, t, ſcribitur. Sed q̄ adq;, in eo codice legitur apud Non. Marcellum in libello de indiſcretis generibus aut, legitur, vt vulgata habent exemplaria. quod vero Virgi. puteos genere maſculino dixit, Varro maluit neutro dicere putea. vt maria, vt apud græcos φρέαρ neutri generis eſt eodem ſignificato. ¶ Currẽte ilignis putare canalibus vndam.) In Ro. cod. Ilignis non ilignis ſcriptum eſt. Verũ ligneis fuiſſe prius videtur in aliquot cod. in nonnullis, iligneis, eſt per ei, diphthon. vt amiceis ſueis, in veterum monumentis, ſed enim vt etiam in Medi. eſt, ilignis, agnoſcit Seruius, & proprietatem poeticam refert ea cõpoſitio. ¶ Æſtibus at medijs vmbroſam exquirere vallem.) In cod. Lõgobar. Æſtibus aũt medijs, legitur: in quibuſdam alijs anti. ac medijs. In Longobar. adquirere. quod non ita placet. Non tñ diſplicet at, vbi aut, habetur: vt q̃tuor ſint præcepta vno quoq; die ſeruanda. Quippe vt mane paſcantur, hora quarta potũ miniſtremus,



mus, meridie ſub vmbra cōtineantur: veſperi vero iterum in paſcua mittanſ. ⁋ Tū tenues dare rurſus aquas.) In Ro. cod. Tūc tenues, ſed Tū, multo magis placet. ⁋ Reſonāt & acanthida dumi.) Vel vt alij acanthida. Scio fore, vt multi mihi negotiū faceſſant, ſi dixero in antiquis omnibus cod. quotquot ad manus meas peruenere, vno conſenſu legi, acalanthida dumi. Ita enim in Roma. ita in oblongo codicibus antiquiſſimis, ita in Medi. ita denique habetur in pleriſque alijs. Prӕterea videtur Probus lectionē hanc agnouiſſe, ſi modo fidelem codicem nanciſcare, dum dicit. Acalanthis ea eſt q̄ grӕce ἀκανθὶς dicta eſt. Latine carduelis, à carduo. Neque vero ignari ſumus ex Plin. atque etiam ex Ariſtotele Acanthin in ſpinis viuere, odiſſe aſinos ideo quòd flores ſpinӕ libēter deuorent.

Quid tibi paſtores Libyӕ, quid paſcua verſu
Proſequar? & raris habitata mapalia tectis?
Sӕpe diem, noctemq́; & totum ex ordine menſem
Paſcitur: itq́; pecus longa in deſerta ſine vllis
Hoſpitijs: tantum campi iacet: omnia ſecum
Armentarius Apher agit, tectumq́;, laremq́;.
Armaq́;, Amyclӕumq́; canem, Creſſamq́; pharetram.
Non ſecus ac patrijs acer Romanus in armis;
Iniuſto ſub faſce viam cum carpit, & hoſti
Ante expectatum poſitis ſtat in agmine caſtris.

SERVIVS.

⁋ Quid tibi paſtores Libyę.) Dicit pro qualitate prouinciarum diuerſa eſſe genera paſtionum. ⁋ Sine vllis hoſpitijs.) Sine vllis ſtabulis. ⁋ Armentarius.) Abuſiue, nam de gregibus loquitur. ⁋ Tectumq́; laremq́;.) Tentoria more militū: ac ſi caſam diceret. ⁋ Amyclӕumq́; canem.) Laconicū. Et eſt ſpecies pro genere. Amycla autem ciuitas eſt Laconię: vnde eſt, Talis Amyclӕi domitus Pollucis habenis Cyllar⁹. ⁋ Patrijs acer Romanus in armis.) Generaliter ſibi conceſſis: ac ſi diceret Martijs. ⁋ Iniuſto ſub faſce.) Sub magno onere. vt, Ego hoc te faſce leuabo. Magnū aūt onus dicit propter arma, alimenta, veſtitum. ⁋ Ante expectatum.) Dicto citius, antequā eius expectetur aduentus. Et eſt vna pars orationis: hoc eſt aduerbium. ⁋ Stat.) Obſtat. nam Aphӕreſis eſt.

PROBVS.

⁋ Mapalia.) loca deſerta punica. ⁋ Quid tibi paſtores libyӕ. q. p. v. t. & r. habitata mapalia. t.) Numidӕ mapalia, vocant tecta ſua q̄ ſubductis nauibus ſuis poſt amiſſum regē Perſea inuerſa pro domicilio habere cœperunt. ⁋ Amyclӕumq́; canem.) laconicū. ⁋ Creſſam.) Cretenſem, quia ibi optimi ſagittarij ſunt.

Mapalia. vbi locorum. Nūidӕ.

MANCINELLVS.

⁋ Quid tibi.) oſtendit ſecundum varias regiōes vario modo, & tempore paſci. ⁋ Paſtores Libyę.) numidas ſeu nomadas, intelligit, ſcribit enim Solinus, quod numidӕ incolӕ quādiu errarunt pabulationibus vagabundi Nomades dicti ſunt & Plin. lib. quinto cap. iiij. ſic ait. numidӕ vero nomadę à permutādis Papilionibus, mapalia ſua, hoc eſt domos plauſtris circunferentes, nomas autem numidia dicitur, & paſtor, nomeus, nomeo paſco, nome pabulum, paſtura. Nomao autem cum ſecunda litera omega diuido moueo. ⁋ Raris habitata mapalia tectis.) Mapalia caſӕ punicӕ appellātur, vt inquit Feſtus, de his vero Sallu. in Iugur. ſic, Cӕterum adhuc ӕdificia Numidarum agreſtium quӕ mapalia illi vocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quaſi nauiū carinӕ ſunt. ⁋ Raris tectis.) ſcribit Stra. li. xvij. quod maxima mediterraneӕ Libyӕ pars, & regio circa Oceanum deſerta eſt, Paruis prӕterea habitatiōibus & ſparſis, & ex magna parte paſtoralibus diſtincta eſt. Ora aūt, quę ex aduerſo nobis eſt, tota bene habitatur. ⁋ Armentarius.) ſunt enim ibi, & armenta, & greges, ꝓpterea armētarius ait, tectumq́;, mapalia, ideſt domos in plauſtris intelligit, vt ex Plinij verbis ſuperioribus habetur. ⁋ Laremq́;.) larē hic intelligo ignem, quoniam tectum dixit, & Colu. li. xij. de villico inquit, cōſueſcat ruſticus circa larem domini focum familiarem ſemper epulari. Lar etiam quandoque pro domo ponitur. Ouid. libro primo triſt. Quę noſtro fruſtra iuncta fuere lari, ponitur & pro deo ipſo familiari, qui domi in ipſo foco colebatur, nam focus deorum penatium ara eſt, vt etiam Porphyrius tradit: hęc tamen latius habentur ode ſecunda. ⁋ Amyclӕum.) laconicum de Amyclis ſuperius patuit. ⁋ Creſſam.) in Creta enim optimi calami ꝓ ſagittis ſunt apud Cydoniam vrbem, de qua in fine Buco. ⁋ Iniuſto ſub faſce.) ſub ingenti onere. Vegetius enim libro p̄rio ſcribit quod pondus quoque baiulare vſque ad. lx. libras, & iter facere gradu militari frequentiſſime cogēdi ſunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus neceſſitas imminet, annonam pariter, & arma portādi, quam rem antiquos milites factitaſſe, Virgilio ipſo teſte, cognoſci poteſt ex hoc loco vt idem ait. ⁋ Et hoſti.) legitur & hoſtem in antiquis.

Mapalia.

Lar.

ASCENSIVS.

⁋ Quid tibi paſtores &c.) Quia qualitatem aeris obſeruandam paſtoribus ſignificauit docet diuerſa genera paſſionum in diuerſis eſſe regionibus, longeq́; aliter in Libya ӕſtu aſſiduo fere concuſſa alterq́; in ſcythia perpetuo frigore horrente pecora eſſe paſcenda. Significat tamen id non apprime neceſſarium eſſe cognitu, cum Italici paſtores quibus temperatior eſt regio ad illorum morem non paſcant, dicit ergo quid. i. ad quid, ꝓſequar tibi verſu. i. decantē, aut deſcribam carmine paſtores, & paſcua Libyę, & mapalia q̄ & magalia ſed magalia prīmā producit, mapalia corripit vtrunque autem ſingulari caret, ideſt caſas & humilia domicilia Libyӕ habitata raris tectis q. d. id inutiliter faciam cū paſtoribus Italicis non conducat id noſſe. Per tranſitum tamen tangit dicens. Pecus paſcitur. ſ. in Libya ſӕpe diem & noctē & totum menſem ex ordine, & it. i. errat paſcendo in longa deſerta ſiue vllis hoſpitijs. i. ſeptis aut caulis ſeu ouilibus caprilibus ve tantum campi. i. tam amplius & capax campus iacet. i. requieſcit à ſatione & paſcuis exponitur. ſ. illic, vt ſic diuagari permittatur pecus armentarius. i. cuſtos armenti, apher. i. ex Aphrica vt libycus, agit. i. ante ſe impellit omnia. i. omnes res ſuas, & tectum & larem. i. rem familiarem & arma. i. inſtrumenta ſua, & canē amyclӕum. i. laconicum & pharetram creſſam. i. cretenſem, cydonijs ſagittis refertam non ſecus. i. nō aliter, ac. i. q̄ Romanus. ſ. miles; acer. i. ſtrenuus in armis patrijs. i. martijs ſupple agit ſecum oīa, cum. i. quando carpit viam ſub faſce iniuſto. i. iniquo, hoc eſt nimis ponderoſo, & ſtat hoſti. i. in perniciem, & malum hoſtium ante expectatum. i. ante expectationem, hoc eſt prius q̄ expectatus fuerit. ſtat dico caſtris poſitis in agmine. Seruius vult vnam eſſe partem orationis, ſed certe ſicut ablatiui impersonaliū participiorum in vſu ſunt cum dicitur. Et dicto citius tumida ӕquora placat, haud auſpicato aduenti &c. inſperato accidit: ita quod raro enter fit accuſatiuū hic vſurpare videtur Virgi. cum prӕpoſitione vt ſit ante expectatum. i. priuſq̄ expectetur. Et ita per tranſitū ſuos laudat poeta.

PIERIVS.

⁋ Omnia ſecū armētarius apher agit, tectumq́; laremq́; armaq́; amyclӕumq́; canem.) In Roma. codice legitur, tectumq́; laboremq́;, armaq́;: vbi quid ſibi velit, laborem, viderint alij, mihi enim larem, ex antiquӕ religionis cultu, ſummo opere placet. ⁋ Iniuſto ſub faſce viam cum carpit.) In Romano codice, quom hoc loco ſcriptum eſt, prout moris fuit apud veteres: ſed enim Victorinus in orthographiӕ prӕceptis ita monet, cum autem ſic fuerit aduerbium temporis per, q, &, v, ſiue vnum ſiue duo ſcribatis, vt quum primum &, qum facerem. ⁋ Et hoſti ante expectatum poſitis ſtat in agmine caſtris.) Vegetius primo de re militari, vbi de pondere agit cui ſe miles debeat aſſueſacere, locum hunc Virgilianum citans. Et hoſtem ante expectatū, legit, vtrūque accuſatiuo caſu. Vt ſit ante expectatum hoſtem, huiuſmodiq́; lectionem, & in veteri codice apud Ianum parrhaſium, & in vaticana bibliotheca, eo exemplari quem Franciſci Petrarchӕ fuiſſe aiunt. Quantum vero ad ſcribendi rationem pertinet, expectatum, abſque, s, litera, ante, p, poſita vulgata fere omnia habēt exēplaria. Sed enim in Romano codice, exſpectatum, legitur, s, adſeruata, & ita ſcribendum monet Terentius Scaurus, ne per detractionem peccetur, ſi, s, litera ſubmoueatur, quum adiecta prӕpoſitione. ait ille, ſaluum eſſe initium dictionis, quӕ ſubſequitur, debeat, ait vero Velius longus quoſdam differētiam poſuiſſe, vt quādo expecto opperior ſignificat, per, x, &, p, abſque, s, ſcribatur. Quando vero à ſpecto ſpectas eſt, ſeruet, s, ſed neque veterum monumēta, neque totius pene antiquitatis codices huic ſe regulę ſubmiſere, ſed in vtroque ſignificato paſſim per, x, &, s, exſpecto ſcriptum inuenies. ſane Aruſianus meſſus locum hunc ita interpretatur: vt ante exſpectatum, antequam expectatus exponat, Ibiq́; pro ſtat in agmine, ſcriptum eſt, ſtat in ordine. In quo admirabiliorem Romani militis virtutem intuemur: nam cum agmē incondita ſӕpe ſit multitudo. etiam temere contracta, ordo nunquam eſt ſine duce, imperatore, prӕfecto, tribunove. Quare videtur

detur hic Virgilius ſummam diſciplinę militaris obſeruãtiam in Romanis admirari, cum dicit eos hoſti obuiam factos, prius q̃ illum aſpiciant, expeditiſſimo opere ſimul, & vallum fixiſſe, neque ſolũ arma corripuiſſe, ſed veluti ſi nihil aliud negotii intercurriſſet, curriſſet, in ordine iam conſiſtere paratum non tam ad vallũ defendendum, ſed etiam ad ipſam hoſtium aciem inuadendam: ſed quamuis ita legatur apud aruſianum, bona tamen veterum codicũ pars, agmine, legit: idq; magis eruditorum auribus ſatisfacere videtur.

At non, qua Scythiæ gentes, Mæoticaq; vnda,
Turbidus & torquens flauentes Iſter arenas:
Quaq; radit medium Rhodope porrecta ſub axem.
Illic clauſa tenent ſtabulis armenta, neq; vllæ
Aut herbæ campo apparent, aut arbore frondes:
Sed iacet aggeribus niueis informis, & alto
Terra gelu late, ſeptemq; aſſurgit in vlnas.
Semper hyems, ſemper ſpirantes frigora Cauri,
Tum ſol pallentes haud vnquam diſcutit vmbras.
Nec cum inuectus equis altum petit æthera: nec cum
Præcipitem Oceani rubro lauit æquore currum,
Concreſcunt ſubitæ currenti in flumine cruſtæ:
Vndaq; iam tergo ferratos ſuſtinet orbes:
Puppibus illa prius patulis, nunc hoſpita plauſtris:
Aëraq; diſſiliunt vulgo, veſteſq; rigeſcunt
Indutæ: cæduntq; ſecuribus humida vina:
Et totę ſolidam in glaciem vertere lacunæ:
Striaq; impexis induruit horrida barbis,

SERVIVS.

¶ At non qua ſcythiæ gẽtes.) ſubaudi talis eſt paſtio. ¶ Mæoticaq;.) Mæotis palus eſt Scythiæ frigore congelaſcens. ¶ Iſter.) Fluuius Scythiæ qui & Danubius noiaẽ. ¶ Quaq; redit medium Rhodope porrecta ſub axem.) Qua Rhodope mons Thraciæ protentus in orientalem plagam, Gammaides in ſeptẽtrionalem reflectitur. Nam ideo ait. ¶ Redit ſub axem.) Nam axis eſt ſeptẽtrio: qui græce ἄμαξα nominatur. ¶ Informis terra.) Niuis ſuperfuſione, carens varietate formarum, nulliſq; agnoſcenda limitibus. ¶ Septem aſſurgit in vlnas.) Creſcit in ſeptem vlnas. Vlna autem, vt diximus, ſecundũ alios, vtriuſq; manus extẽſio eſt: ſecundum alios, cubitus: quod magis verum eſt. quia græce ὠλένη dicitur cubitus: vnde eſt λευκώλενος ἥρη. ¶ Pallentes haud vnq̃.) Nunquam nubes diſſoluit. Nam pallentes vmbræ ſunt, non ex nocte, ſed ex nubibus factæ. ¶ Concreſcunt ſubitæ currenti in flumine cruſtæ.) Aquæ congelaſcunt fluentes. Notandum ſane, quia cum hæc cruſta dicimus fœminino genere, lapidis, aut ligni, aut gelu partem ſignificamus. Cum vero cruſtum dicimus, edulium aliquod ſignificamus, partem panis vel placentæ. Ipſe in ſeptimo, Orbem fatalis cruſti. Horatius, Dant cruſtula blandi Doctores. Iuuenalis, Nos colaphum incutimus lambenti cruſtula ſeruo. ¶ Hoſpita plauſtris.) Facilis. Vnde & hoſpitalis homo dicitur hoſpiti apte ſeruiens. ¶ Æraq; diſſiliunt vulgo.) Paſſim crepant. nam tam nimio frigore quàm calore æra rumpuntur. Perſius, Findit infantes ſtatuas. ¶ Veſteſq; rigeſcunt.) Durantur, vt frangi potius quàm ſcindi poſſe videantur. ¶ Cæduntq; ſecuribus humida vina.) Etiam vinum naturaliter calidum illic gelatur. Intelligimus autem peregrinum: nam illic non naſcitur, ſicut paulopoſt ipſe docet, dicens, Fermento atq; acidis imitantur vitea ſorbis. Sane volunt phyſici vinum nõ gelari: vnde hoc loco aut Hyperbole eſt: Aut quia dixit Humida, aquæ miſta intelligamus. Ita enim gelari dicuntur. ¶ Totę ſolidam in glaciem vertere lacunæ.) Foſſæ ad ſiccandos agros paratæ, cum alibi tantum incruſtentur, illic vſque ad imum congelantur. ¶ Striaq; impexis.) Stiria, ideſt gutta: inde fit diminutiuum, vt dicamus ſtilla. Inde eſt diſtillat, & ſtillicidium. Senſus autem duplex eſt, Nam aut hoc dicit, De impexis barbis pecudum pendens gutta duratur. Aut certe de tectis & arboribus gutta horrida induruit in modum barbarum.

PROBVS.

¶ Rhodope.) Mons Thraciæ. ¶ Medium axem.) Septentrionem dicit.

MANCINELLVS.

Nomades. ¶ At non.) ſ. pecus it longa in deſerta. ¶ Scythiæ gentes.) hic Nomades alios paſtores, qui in ſcythia ſunt intelligit, de q̃bus Stra. lib. ii. ſic ait, Nomades etenim tentoriis vtuntur centonum, inſtar pilo contextis, in plauſtris vitam degentes circumq; tẽtoria pecora comitantur, à quibus victum captant, & aluntur lacte, caſeo, carne. Paſcua vero ſectantur, loca ſemper herboſa permutantes, hibernis quidem temporibus Mæoticis verſantur in paludibus, æſtiuis vero per campeſtria vagantur, &c. ¶ Mæotica vnda.) Mæotis ſcythiæ lacus, qui tanaim recipit, vt Stra. docet li. xii. Pli.
Mæotis quoq; lib. vi. lacum dicit, idem vero Stra. li. viii. Mæotidis paludis oſtium inquit. ¶ Iſter.) de hoc videto lib. ii. Georgi. ibi Deſcendens Dacus ab Iſtro. ¶ Rhodope.) Thraciæ mons tendens in ſeptentrionẽ, vbi axis eſt, de quo ſupra. Strabo lib. vii. Myſos Thraces, & getas etiam Nomadas vocatos innuit. i. paſtores. ¶ Informis terra.) ſine forma propria, niue enim tecta eſt, Gelu. Stra. dićto libro

ćto libro de Mæotica regione ait quod æreę ſcinduntur hydrię, quę vero inter illas ſunt, cõgelantur: & piſces in glacie deſtituti ligonibus effodiuntur, alueus plauſtris deambulatur. Meminit item plura de glacie Mæotidis libro ſecundo. ¶ Septem vlnas) in ſeptẽ brachia, de vlna latius Ecloga tertia. Semper hyems, de Scythica regione, multa. quæ huc etiam conueniunt, dicta ſunt libro primo Geor. ibi Mũdus vt ad Scythiam. ¶ Cauri.) In hoc li. iam de eis diximus. ¶ Altum æthera.) i. nec cum ſol ad cancrum, nec cum tendit ad Capricornum, nam tunc deſcẽdit rubro æquore, quod rubrum mare ſiue Æthiopicum appellant ad auſtrum verſus effunditur ex ea maxime parte, qua vaſta quædam ſolitudo, & inhabitabilis terræ plaga conſpicitur: ardentibus, ſemper caloribus exuſta, author Dio. videto. item Plin. libro. vi. cap. xxvii. & Soli. cap. xlvii. ¶ Ferratos orb.) Strab. libro ſecundo ſcribit quòd in ore paludis mæoticæ tanta glaciei vis eſt, vt quo in loco miſſus à Mithridate imperator equeſtri pugna barbaros in glacie hyeme ſuperauerat illos eoſdem nauali prælio ſoluto per æſtatem gelu vicerit. ¶ Hoſpita.) ideſt habilis. ¶ Æraq; diſſiliunt.) diximus iamiã q̃ æreæ ſcinduntur hydriæ, quę intra illas ſunt cõgelantur. ¶ Vulgo.) paſſim. ¶ Rigeſcunt.) indureſcunt ex gelu. ¶ Vina.) Macrob. lib. vii. ſcrib. quàm vina aut nunq̃, aut raro congelaſcunt, quia vinum ſemina quędã in ſe caloris habet. An aliapiam cauſa eſt quam quia ignoro ſcire cupio. ¶ Lacunæ.) Lacuna vti Feſtus ait, eſt aquæ collectio, & ab lacu deriuatur. ¶ Impexis barbis.) de brutis melius intelligendum. ¶ Stiria.) gutta, ſtilla, interrogatus autem Palęmon grammaticus quid inter ſtillam, & guttam intereſſet. gutta, inquit, ſtat, & ſtilla cadit. Euſeb. ſcribit. Lacuna. Stilla. Gutta.

ASCENSIVS.

¶ At non qua ſcythiæ gentes, &c.) Docet diuerſum eſſe paſtionis genus apud ſcythas, longeq; aliam aeri qualitatem & paſtoribus viuendi formam quàm in Libya. ¶ Ordo eſt, At, ideſt ſed non. ſ. ſic it pecus in lõga deſerta ſine vllis hoſpitiis ſicut in Aphrica (dependet enim ordo à ſuperioribus) ſupple in ea parte mundi qua, ſcilicet ſunt gentes ſcythiæ, & vnda mæotica. i. mæotis palus ſcythiæ ſupple eſt & qua iſter fluuius ille qui ſuis locis Danubius dicitur, turbidus & torquens, ideſt voluens arenas flauẽtes, ideſt flaui coloris, & qua Rhodope mons aut rupes thraciæ redit, ideſt ſurſum tendit porrecta, ideſt extenta in medium axem, ideſt in mediam regionem ſeptentrionis. Non dico ſic it pecus, quia paſtores tenent illic armenta clauſa ſtabulis, neq; aut vllæ herbę apparent ſup. in campo, aut vllę frõdes ſup. apparent in arbore. ſed terra iacet informis, ideſt ſine ornatu & varietate formarum aggeribus niueis, ideſt niue aggeſtis cumulis, & alto gelu late, ideſt ampliter & in lõgum ambitum & aſſurgit, ideſt creſcit, ſcilicet gelu aut glacies ſeu nix in ſeptem vlnas, hyems, ſupple eſt illic ſemper & cauri ſpirantes, ideſt efflantes aut flando producentes frigora ſemper ſupple ſunt illic. Tum ideſt pręterea ſol, ideſt radius ſolaris haud, ideſt nõ diſcutit, ideſt amouet, vmbras pallentes, ideſt pallorem inducentes, quia interdiu non eſt caligo mera ſed pallida lux ex niue & nube mixtim producta, nec, ideſt neq; tunc ſupp. diſcutit vmbras, cum, ideſt quando ipſe, ſcilicet ſol petit altum æthera, ideſt oritur, inuectus. ſ. in hemiſperium noſtrum equis. ſ. ſuis nec ſupp. tunc cum lauit. i. tingit (ſm opinionem vulgi & eſt præſentis temporis à lauo lauis lauere) currum pręcipitẽ. i. præcipitanter currentem, lauit dico æquore oceani rubro. i. quod rubrum mare ſeu Æthiopicum appellant: quod auſtrũ verſus effunditur, ſed cruſtę. i. fragmẽta glaciei, con-

creſcunt.i.congelant ſubitę in flumine currēti,idq; vt quidā ſen/tiunt in fundo vbi minor eſt aquarū motus,& vnda ſuſtinet iam tergo.i.in ſuperficie ſua orbes.ſ.rotarū,hoc eſt circunferentias & canthos ferratos.i.ferro contra aſperitatē & quo firmius currant munitos,illa.ſ.vnda ſupp.fuit prius hoſpita.i.tranabilis,puppi/bus patulis.i.amplis & ſemper patentibus;& nunc,ſup.eſt hoſpi ta.i.trāſmeabilis,aut ſupermeabilis,plauſtris.i.vehiculis aut cur ribus,& ęra.i.inſtrumenta ærea diſſiliunt.i.diſrumpuntur ſubita vi frigoris,ita vt in diuerſa diſſiliant fragmenta,vulgo.i.paſſim, & in pluribus locis,& veſtes indutæ.i.quas homines induti ſunt rigeſcunt.ſ.congelatæ:& ipſi cædunt.i.ſecant ſecuribus vina hu/mida.i.aquoſa aut vapida,aut vina humida cedunt.i.locū dant, quod parum eſſet,quia vbiq; cęderent, ſed non vbiq; cęduntur ſecuribus vina,& lacunæ.i.receptiones aquarum totæ.i.ad fun/dum vſq; vertere ſupp.ſe in ſolidam glaciē.i.vt vnus ſit globus glaciei nihil fluidę aquę permixtum habens & ſtiria.i.glacies ex ſtilſis naſi aut halitus concreta, induruit.i.congelata eſt horrida i.aſpera:barbis.ſ.ſcytharum impexis.i.horridis & incultis.Id au tem potius placet q̄ vt de ſtirijs tectorum intelligam.

Pierius.

PIERIVS.

(Mæoticaq; vnda.) In Roma.in Medi.& alijs pleriſq; codici/cibus antiquis.Mæotiaq;, legi:ſed enim Stephano λεγέται τὸ ἐθνικὸν μαιωτικὸς μαιῶται populi,μαιώτις palus.In Lon/gobardico.Meotica,ſed abſq; diphthongo,quam ſæpe negligit. (Quaq; radit mediū Rhodope porrecta ſub axem.) Radit, qui/dem in plerisq; codicibus etiā diligēter impreſſis legeris.In anti quiſſimo tamē codice.Quaq; redit,legitur,atq; etiam in Medi/ceo,& id Seruius agnoſcit,ratione etiam adiecta, quod is mons protentus in orientalē plagā in ſeptentrionalē mox reflectatur. (Spirātes frigora cauri.) In Romano cod.chauri.In Longobar/dico,chori,vti ſuperius.(Cęduntq; ſecuribus humida vina.) Sę pę dictum,in antiquis codi.nō adſpirari huic vocabulo, vmida, cōtra omnium gramaticorum pręcepta,quod vero Seruius hic humida propter immixtam aquā dictum putat,quę in cauſa ſit, vt gelaſcant vina.Quintilianus vult hoc loco humida vina addi tum eſſe otioſum epitheton,ſicut dentibus albis.(Et totę ſolidā in glaciem vertere lacunæ.) In Romano codice legitur. Et totæ in ſolidam:ſed,ſolidam in glaciem omnino venuſtius eſt.

Interea toto non ſecius aëre ningit:
Intereunt pecudes:ſtant circunfuſa pruinis
Corpora magna boum:confertoq; agmine cerui
Torpent mole noua:& ſummis vix cornibus extant.
Hos non immiſſis canibus,non caſſibus vllis,
Puniceæ ve agitant pauidos formidine pennæ:
Sed fruſtra oppoſitum trudentes pectore montem,
Cominus obtruncant ferro:grauiterq; rudentes
Cædunt,& magno læti clamore reportant.
Ipſi in defoſſis ſpecubus,ſecura ſub alta
Otia agunt terra:congeſtaq; robora totas
Aduoluere focis vlmos:igniq; dedere.
Hic noctem ludo ducunt:& pocula læti
Fermento,atq; acidis imitantur vitea ſorbis.
Talis Hyperboreo ſeptem ſubiecta Trioni
Gens effrena virum Riphæo tunditur Euro:
Et pecudum fuluis velantur corpora ſetis.

SERVIVS.

(Non ſecius.) Nō ſegnius q̄ inchoauerat.(Pruinis.) Abuſi ue niuibus.nā pruina eſt matu tini temporis frigus.(Conſer to agmine cerui.) Coniuncto Cerui enim congregatiōe gra tulātur.(Mole noua.) Nimia magnitudine.(Caſſibus.) Id/eſt retibus.Hinc eſt quod & i/caſſum dicimus,ideſt ſine cau ſa,quaſi ſine caſſibus:ſine, q/bus venatio eſt inanis.(Graui terq; rudētes.) Ru enim more ſuo corripuit. vt in ſeptimo, Et ſera ſub nocte rudētū.Per/ſius pducit, Findor, vt Arca/dię pecuaria rudē dicas.(Spe cubus.) Artis fuerat ſpecibus quia quarta declinatio in dati uo & ablatiuo pluralibus,u in i,vertit:& ita facit datiuū plu/ralē vt ab fluctu,his fluctibus, ſed q̄a pinguius ſonat & me/lius,ſpecubus dicimus,vnū tā nomē eſt quod aliter nō dicimus, vt tribubus.(Hic noctē ludo ducūt.) Quaſi perpetuitatē noctis ſub terris locati ludo concelebrant.(Fermento atq; acidis imi/tātur vitea ſorbis.) Potionis genus eſt quod ceruiſia nūcupatur, & conſequens eſt vt vinū per naturam calidum in prouincia fri/gida non poſſit creari.(Septē ſubiecta trioni.) Tmeſis.pro ſeptē trioni.(Gens effrena virum.) Sęua,rectorē recuſans.(Riphæo Euro.) Scythico vento.Riphęi aūt montes Scythię, vt diximus à perpetuo ventorum flatu nominati.Nam ῥιπὴ græce impetus & ὁρμὴ dicitur,ἀπὸ τοῦ ῥίπτειν.(Pecudum fuluis velātur cor pora ſetis.) Rhenonibus.Nam vt Salluſtius dicit in hiſtorijs,ve/ſtes de pellibus Rhenones vocantur.

PROBVS.

(Riphæo tunditur Euro.) Euro ſignificat vento, non vtiq; eo qui ab ortu flat, ſed eo, quem aquilonem vocamus. Riphæos montes quidam putauerunt alpes.ſed proprie ſunt Riphęi mon

Scythiū tes Scythiæ. Scythium quidam interpretantur lupini colorem, quidam ibiſcum.

MANCINELLVS.

(Interea.) dum congelaſcunt aquæ.(Non ſecius.) non aliter, non ſegnius.(Ningit.) eſt in ſcythia Riphęum iugum regio aſſi/duis obſeſſa niuibus Sol.pruinis,q̄ppe caſus continuarum niuiū quiddam ibi exprimit, ſimile pruinarum.(Torpent.) ſtupent, frigent,rigent,pigri ſunt,mole niuium congerie ac pōdere.(No ua.) nix enim continue decidit.(Caſſibus.) pedicis,laqueis,reti bus.(Puniceæ.) rubrę,eſt autem venantum mos pennas,tenſis funibus affigere quo cerui pauentes in caſſes decidant.Vnde Oui dius li.xv.meta.ait.Nec formidatis ceruos includite pēnis.Mon te niuis cumulū.(In defoſſis ſpecubus.) Scytharum interius ha bitantium inquit Soli.aſperior ritus eſt ſpecus incolunt, pocula de inimicorum capitibus moliuntur,amant pręlia,numero cæ dium honor creſcit.(Hic noctem.) legitur & hic noctem.(Fer/mento.) Fermentum à feruo re dici volunt q̄ plus vna ho/ra non poteſt contineri,creſcē do enim excedit, Plinius libro decimooctauo ait,quàm mi/lij præcipuus ad fermēta vſus è muſto ſubacti, in annuum tempus nunc fermentum fit ex ipſa farina,quæ ſubigitur, prius q̄ addatur ſal ad pultis, modum decocta & relicta,do nec aceſcat, dicunt alij,quod propter acorem cum ſorbis etiam acidis mixtum fermen tum vini quēdam ſaporē red/dit. Idem Plinius libro deci/moquarto ſcribit quod fit vi/num fictitium è piris, malo/rumq; omnibus generibus è cornis, meſpilis,ſorbis, mo/ris,ficis,nucleis,pineis,&c.li/bro decimoquinto.ait, quod ſorbis ineſt vini,ſapor,quibuſ dam vero ſpēs,acri odore, & ſuauitate iucunda.(Hyperboreo.) de hyperboreis videto ſupe/rius.(Septem ſubiecta trioni.) Tmeſis figura eſt,caue temeſis di cas cum,e,poſt,t,ſed latius videto in noſtro carmine figurarum. Tmeſis (Riphęo euro.) i.vento,non vtiq; eo qui ab ortu flat,ſed eo quē aquilonē vocamus, Probus,de Riphęo iugo iam diximus.(Ful uis ſetis.) fuluus color,videtur de ruffo,atq; viridi mixtus,inq̄t Fuluus color. Gel.lib.ij.ca.xxij.in alijs plus viridis,in alijs plus ruffi habere,ſic poeta fuluam aquilam dixit,& fuluum aurum,& arenam fuluā, & fuluum leonem,ſcythiæ autem,vt Iuſtinus lib.ij.docet,pelli/bus tantum ferinis ac murinis vtuntur.

ASCENSIVS.

(Interea &c.) Proſequitur inſtitutum docēs qualem vitam de/gant Scythæ cæteriq; frigidæ zonę in ſeptentrione vicini,oſten/dēs adhuc vim frigoris,ac dicens.Interea.ſ.dum ſic congelaſcūt aquæ ningit,ideſt nix cadit,non ſecius.i.non minus aut ſegnius, cum tamen in ſummo frigore alibi non ningat toto aere, ita vt totus niue caliginoſus ſit,pecudes intereunt.i.emoriuntur frigo re.ſ.& inedia,& magna corpora boum,ſtant.i.rigeſcunt circunfu ſa pruinis,& cerui torpent,ideſt pigritantur, & conſtringuntur, frigore,noua mole.ſ.non corporis,ſed niuium,& glaciei, & hoc agmine conſerto,quia agminatim paſci,& vagari cupiunt cerui, & extant.i.eminēt & extra niues apparēt vix ſummis cornibus, & ipſi ſcythæ non agitant,ideſt venantur & perſequuntur,hos, ſ.ceruos pauidos,ideſt naturaliter timidos canibus immiſſis, & non agitant hos vllis caſſibus,ideſt retibus ve pro vel, formidi/ne pennæ puniceæ,ideſt rubri coloris,quam funibus tenſis affi/gunt vt cerui territi & in neutram partem declinātes recta in caſ ſes incidant,ſed ipſi obtruncant ferro cominus,ideſt de prope q̄ſi conſerta manu,ſupple ceruos trudentes,ideſt impellentes pecto re,fruſtra:quia propellere nequeūt montē.i.niuis cumulū oppo ſitū & cędunt.i.occidunt ceruos rudentes grauiter & ipſi lęti re/portant eos ſup.cū magno clamore,& ipſi.ſ.qui hæc faciunt ſcy/thæ,

thie, agunt ocia ſecura ſub alta terra in ſpecubus, ideſt antris & ſpeluncis defoſſis, & aduoluere foſſis robora, ideſt truncos arborum, congeſta, ideſt accumulatos, & dedere igni tota, ideſt integras vlmos, ideſt arbores illas, & ipſi ducunt hic, ideſt in huiuſmodi ſpecubus ante ignem, noctem, ideſt tempus caliginoſum ludo, ideſt ludendo & ipſi læti imitantur pocula vitea, ideſt potum quem vitis profert hoc eſt vina, frumento atque ſorbis, ideſt fructibus illis acidis, ideſt habentibus ſuccum acidum ſaporem vini vtcunq; imitantem. Gens effrena, ideſt genus ſylueſtre, & ſine freno honeſtæ conuerſationis vagans: virum, ideſt virorum, ſubiecta ſeptentrioni, hyperboreo, ideſt ſuper quem boreas flat tunditur, ideſt feritur & concutitur, euro, ideſt vento Ripheo, ideſt Scythico à Ripheis montibus flante, & ſupp. ipſi (aut quia collectiuum eſt nomen, gens dedit illi plurale) velantur corpora, ideſt habent corpora non decenter veſtita, ſed velata & tecta, ſetis, ideſt duris pilis fuluis, ideſt fului coloris, quales ſunt ceruorum, ſed dicit pecudum, de ouibus intelligens, quarum lanæ ſubruffæ illic ſunt, exarmium aquis corrupto candore, poſſemus tamen & ceruum pecudem dicere, cum pecus ſit quicquid animalium humana caret effigie.

PIERIVS.

¶ Non ſecius aere ningit.) In antiquioribus omnibus, ninguit, vnde ninguidus Lucretio & alijs veteribus, Capro reclamante. ¶ Conſertoq; agmine cerui.) In Ro. codice confecto legitur. In Mediceo, & alijs omnibus antiquioribus, conferto, vt ſæpe legere eſt apud hiſtoricos, confertum agmen, confertiſſimos hoſtes, & confertum opus, quod ita denſum eſt, vt coniunctũ videatur. ¶ Formidine pennę.) In Ro. pinnę more ſuo contra Capri ſententiam. ¶ Sed fruſtra oppoſitum trudentes pectore montem.) In Roma. co. Et fruſtra. ¶ Congeſtaq; robora totas aduoluere focis vlmos.) Totas, abſq; particula copulatiua in multis veteribus codicibus legitur. Sed in Romano in Mediceo & in Longobardico, totasq; legitur, quę lectio & eruditior eſt, & elegãtior. Item in antiquiſſimo atuoluere, per, t, loco, d, vt pleraq; alia quæ vltro præterimus. ¶ Et pecudum fuluis velantur corpora ſetis.) In Roma. codi. velatur, numero vnitatis habetur, vt cũ eo quadret, quod ſuperius eſt. Tunditur. In altero etiam peruetuſto, velatur: legere erat: ſed altera inde manu, n, ſuperaddita.



Si tibi lanicium curæ, primum aſpera ſylua,
Lappæq; tribuliq; abſint: fuge pabula læta:
Continuoq; greges villis lege mollibus albos.
Illum autem (quamuis aries ſit candidus ipſe)
Nigra ſubeſt vdo, tantum cui lingua palato,
Reijce ne maculis infuſcet vellera pullis
Naſcentum: plenoq; alium circumſpice campo:
Munere ſic niueo lanæ (ſi credere dignum eſt)
Pan deus Arcadiæ captam te Luna feſellit,
In nemora alta vocans: nec tu aſpernata vocantem.
At cui lactis amor cythiſum lotosq; frequentes
Ipſe manu, ſalſasq; ferat præſepibus herbas.
Hinc & amant fluuios magis, & magis vbera tendunt:
Et ſalis occultum referunt in lacte ſaporem.
Multi iam excretos prohibent à matribus hœdos,
Primaq; ferratis præfigunt ora capiſtris.
Quod ſurgente die mulſere, horisq; diurnis,

SERVIVS.

¶ Si tibi laniciũ curę.) Et hæc lana dicimus, & hoc laniciũ: ſicut fuga & effugiũ. Qđ autẽ dicit oues lanę cã non debere pingueſcere, phyſicũ eſt. Oẽ.n. pingue aĩal caret pilis: quod hirſutũ efficit macies. ¶ Lappæq; tribuliq;.) A qbus rebus lana decerpitur. ¶ Villis lege mollibus albos.) Lana.n. alba ꝓtioſior eſt, quippe ſuſceptura aliũ quẽlibet colorem. Quod autẽ hic per tranſitũ tangit, in alijs plenius legitur, maritum pecoris, & cornu & vngulis & palato albũ eſſe debere. Alioquin licet ſit candidus lanis, conſtat ex eo pullos nigros creari. ¶ Aries ſit cãdid⁹ ipſe.) Bene addidit Ipſe, quaſi q aut dñs gregis eſt, aut q antea pro damno capitali dari cõſueuerat. Nam apud maiores, homicidij pœnam noxius, arietis dãno luebat: quod in regum legibus legitur. ¶ Pullis.) Nigris. ¶ Vdo palato.) Semper humido. Alibi, Et vdę vocis iter. ¶ Reijce.) Reij: aut quaſi monoſyllabũ produxit licenter: aut vt ſupra diximus, quia cũ faciat reieci, I pro duplici habetur, & reij efficit longã. Ideo & in alijs modis præſumit ſibi ꝓductionẽ. ¶ Munere ſic niueo lanę.) Mutat fabulã. Nã non Pan, ſed Endymion amaſſe dicitur Lunã: qui ſpretus pauit pecora cãdidiſſima, & ſic eã in ſuos illexit amplexus: cuius rei myſticam volunt quandã ſecretã eſſe rõnem. ¶ Si credere dignũ eſt.) Tantum de Luna ſacrilegium.

Nocte premunt: quod iam tenebris, & ſole cadente,
Sub lucem exportant calathis (adit oppida paſtor)
Aut parco ſale contingunt: hyemiq; reponunt.

¶ Salſasq; ferat præſepibus herbis.) Et vt multũ potẽt, reddant plurimũ lactis, & ipſum lac non ſit fatuũ, ſed habeat ſalis occultũ ſaporẽ.i. vix intelligibilẽ & nõ ſtatim apparentẽ. ¶ Excretos.) validiores. ¶ Ferratis capiſtris.) i. duris. ¶ Nocte ꝓmũt.) Cogunt in caſeos. ¶ Calathis.) Vaſis greis: in qbus lac vel recẽs caſeus in vrbe diſtrahitur. ¶ Aut parco ſale.) Aut modico ſale: aut re vera parco.i. ſeruatori: quia oẽ in quod mittitur ſeruat. Nam & homo frugi, parcus vocatur. Aut certe parco dixit pro parce, vt ſit nomen pro aduerbio.

PROBVS.

¶ Munere ſic niue.c.t.l.f. In nemora al. vo.n.tu.) Pan Mercurij filius cum lunã concupiſſet, & haberet optimum pecus poſcente ea partẽ pecoris ꝓ cõcubitu dicitur pollicitus, & duas ptes feciſſe gregũ quarũ alterã candidioꝝ, ſed lanæ craſſioris, lunam decęptam candore deterius pecus abduxiſſe, vt poeta ſignificat.

MANCINELLVS.

¶ Laniciũ, lana ipſa, vt effugium pro fuga. ¶ Aſpera ſyl.) Colu. ẽt lib. viij. c. iiij. ait, ſequeris autem noualia non ſolum herbidas ſed quę olerum, quę vidua ſunt, ſpinis, nã quotidie minuitur lana, q̃ quanto prolixior in pecore cõcreſcit, tanto magis obnoxia eſt rubis, quibus velut hamis inuncata à paſcentium tergoribus auellitur: molle vero pecus ẽt velamen, quo protegitur, amittit atq; id nõ paruo ſumptu reparat. Facit itẽ vt ait Varro. ſcabras oues. ¶ Tribuliq;.) de ijs videto lib. j. Geor. ¶ Pabula lęta.) pecora.n. cũ pinguia ſunt plurimũ aſſumunt nutrimenti, hinc plures pilos habent, & craſſiores, cum gracilia tenues ab exiguo nutrimento, ſiquidẽ pilus ſuperfluit: eſt author Alexãder Aphrodiſeus. ¶ Greges albos.) color.n. albus, vt ſcri. Colu. li. viij. tum optimus eſt, tum etiam vtiliſſimus, ꝙ ex eo plurimi fiunt. ¶ Greges albos.) Varro lib. ij. c. ij. ait, ꝙ ouem eſſe oportet corpore amplo, quę lana multa ſit, & molli, villis altis & denſis toto corpore. maxime circum ceruicem, & collum, ventrem quoq;, vt habeant piloſum, itaq; quę id non haberent, maiores noſtri Apica appellant, eſſe oportet cruribus humilibus, caudis obſeruare vt ſint in Italia ꝓlixis in Syria breuibus, vt agnos procreent formoſos. ¶ Nigra ſubeſt.) idem Varro ibidem ait, ꝙ arietes ſint frõte lata, veſtiti bene, intortis cornibus, pronis ad roſtrum grauibus oculis lana opertis, auribus amplis, pectore & ſcapulis & clunibus latis, cauda lata & longa. Animaduertẽdũ quoq; lingua ne nigra aut varia ſit, quod fere, qui eam habent, nigros, aut varios procreant agnos, Lanæ. Pan Mercurij filius cum lunam concupiſceret, & haberet optimum pecus, poſcente ea partẽ pecoris pro concubitu, dicit̃ pollicitus & duas partes feciſſe gregis, quarum alteram candidiorẽ, ſed lanæ craſſioris. Lunã decæptam candore, deterius pecus abduxiſſe poeta ſignificat. Probus autho. Cũ itaq; luna albũ pecus elegerit, oſtendit Poeta multo præſtantius album lanicium eſſe omnibus alijs. Poteſt etiam illud accipi, ꝙ luna candore lanę ducta arietem album elegerit, deceptaq; fuerit, cum illi nigra lingua ineſſet, qua totum poſtea gregem maculauit, De Pane aũt latius in Buco. & lib. j. Geor. ¶ Cytiſum.) latius in Buco. Varro autẽ lib. ij. c. ij. ait, ꝙ maxime cytiſus, & medica pingues faciunt faciliime, & generant lac. ¶ Lotosq; frequẽtes.) de loto herba intelligit quæ faba græca appellatur à noſtris, vt Pli. docet lib. xxiiij. ca. ij. ¶ Excretos hœdos.) fere ad quatuor menſes à mãma non diſiunguntur agni: hœdi tres, porci duos. Varro lib. ij. prohibet ne lac exhauriatur ab eis. Vnde Colu. li. viij. c. iij. ait, ꝙ teneri agni dum adhuc herbę ſunt expertes lanio tradendi, quoniã & paruo ſumptu deuehuntur, & his ſummotis fructus lactis à matribus non minor percipitur. Quod ſurgente die mulgẽt, vere ad caſeum faciendum, mane, alijs temporibus meridianis horis, tametſi propter loca & pabulum diſparile non vſq; quaq; idẽ fit. Varro li. ij. ¶ Nocte præmunt.) quo pacto caſeus præmendus eſt, & ſaliẽdus legito latius Colu. lib. viij. c. viij. ¶ Sub lucem.) ante lucem. ¶ Calathis.) in fiſcellas, aut calathos vel formas transfertur caſeus, qa maxime refert primo quoq; tempore ſerum percolari, & à concreta materia ſeparari. Idem Colu. author eſt. ¶ Parco ſale.) ideſt medioeri, nec nimio, ſcribit.n. Colu. quod, nimio ſale caſeus falſus ſit, & vitio aſcribitur. Poteſt dici etiam parco ſale.i. ſaluatorio, nam vt ſcri. Macro. lib. ſat. vii natura ſiccus, & calidus eſt & fluxum corporis calore cõtrahit, humorem vero ſiccitate vel coercet vel exorbet. Et Varro præterea ſcrib. lib. ij. quod qui aſpergi ſolent ſales, melior eſt foſſilis quàm marinus.

ASCENSIVS.

¶ Sit tibi &c. Reddit ad inſtitutum à paſtoribus ad rem eoꝝ tranſiens, oſtendens quõ & plurimam, & ſane albam lanam habere poſſint paſtores ſi vellera conſeruentur ne vepribus diſtrahãtur, & ſi agnorum generatio à mere candido ariete fiat. deinde docet quomodo copia lactis cõparabitur, & qd ex eo facient paſtores. ¶ Ordo eſt, ſi laniciũ.i. lana aut vilitas & exercitiũ lanarũ eſt tibi curę primum, ſylua aſpera.i. dentoſa & ſpinoſa, vt vepres, ſpinę, & lappę & tribuli.i. herbę aſperę abſint.ſ. à paſcuis ouium, & fuge pabula lęta.i. nimis pinguia aut pingues facientia & lege continuo.i. ſtatim à prima ætate eorũ aut à prima cuſtodia tua, greges albos villis.i. velleribus aut globulis lanarum mollibus, aũt pro ſed, reijce.i. repelle illum.ſ. arietem admiſſarium cui tantũ.i. tantũmõ lingua ſubeſt i. occulte eſt nigra ſub palato hudo quãuis ipſe aries.i. exterior facies eius tota ſit candidus.i. cum candore albicans, reijce dico ne infuſcet.i. fuſca faciat & denigret, vellera naſcentum ſ. agnorũ, maculis pullis.i. ſubnigris, & circũſpice.i. circũſpiciendo delige aliũ.ſ. arietem, in campo pleno vbi.i. ex oĩ parte eũ inſpicere potes, aut ex pleno grege in campo exiſtẽte. Vt aũt ſciamus quantũ pecus albũ eligendũ ſit docet, quia etiam luna eius capta deſiderio pani conſenſit, aut vt ſciamus quã diligenter inſpiciendum ſit ne macula ſubſit docet, quia etiam luna quæ ob arietem album ſui copiam fecerat à pane decæpta eſt, vnde dicit. O luna Pan deus Arcadię feſellit te captã munere lanę.i. ariete lanigero niueo.i. valde cãdido, feſellit dico ſic.i. per hoc ꝙ ſuberat macula nigra palato vocans te in alta nemora, vbi.ſ. tui copiam facias arietẽ candidum in mercedẽ recęptura, nec tu aſpernata es vocantẽ.i. etiam ſecuta es ſi dignum eſt credere, quod prudenter addit quia poeticum eſt figmentũ, nec cum decoro lunæ. At.i. ſed ille cui amor.i. cupiditas lactis.ſ. habendi eſt ferat præſepibus.i. ad pręſepia, cytiſum fruticem illum dulcẽ & ſuccoſum, & lotos.i. frondes loti frequẽter.i. frequenter adhibitas, & herbas ſalſas.i. ſale aſperſas quia.ſ. oues & cętera pecudes amant magis hinc.i. ex ſale aut ſalſis herbis, fluuios.i. frequentius potãt vñ plus lactis habent, ac tendunt.i. diſtendunt magis hubera & referunt in lacte occultum ſaporem ſalis, quia lac eſt ſapidius. Multi prohibent.i. arcent, hœdos excretos.i. maiuſculos & validiores vt trimeſtres, à matribus.i. ablactant eos, & præfigũt prima ora i. extrema labra capiſtris ferratis.i. ferro vt clauis munitis vnde ſurgere volentes matrẽ lædant, & ſupp. multi aut paſtores premunt.i. coagulant & in formam caſei conſtringunt, quem à forma nonnulli formaginẽ appellant, vnde eſt gallicum vocabulũ, premunt ergo nocte.i. ante lucẽ illud.ſ. lac (vnde in Buco. & preſſi copia lactis) quod mulſere.i. mulgẽdo extraxere, die.i. luce aut ſole ſurgente, & horis diurnis.ſ. ad meridiẽ ſic vbi ter mulgeant, & exportant ſub.i. ante lucem calathis.i. vaſculis vimineis in quibus formam caſei accæpit illud.ſ. lactis quod mulſere ſup. iam tenebris ſup. exiſtentibus aut ingruentibus & ſole cadente, paſtor adit oppida.ſ. vt vendat, vnde in Buco. & ingratę premeretur caſeus vrbi &c. aut ſupp. paſtores contingunt.i. reſpergunt lac preſſum ſale parco.i. conſeruatiuo aut modico: & reponũt.i. reſeruãt repoſitum, hyemi.i. ad hyemem aut hibernum tẽpus, in quo nõ omnes copiam lactis habẽt, vnde per excellentiam dicit ille. Lac mihi non æſtate nouum non frigore deſit.

PIERIVS.

¶ Si tibi lanicium curæ, primum aſpera ſylua. Lappęq; tribuliq; abſint.) In Ro. co. lanitium, per t, ſilua per i, latinum, & triboli, per o, in pene vltima. Neq; preterierim illud, quod Laberius lanitia lanitiæ genere fœminino vſus eſt. Nihil refert molle, è lanitia attica, an pecore ex hircoꝝ, veſtitum geras. ¶ Lotosq; frequentes Ipſe manu ſalſasq; ferat præſepibus herbas.) In Roma. & in Medi. codi. ille manu ſalſasq; ferat.ſ. cui lactis amor: q̃uis ipſe, maioris eſſe ponderis diligentiorisq; curæ videatur.

Nec tibi cura canum fuerit poſtrema: ſed vna.
Veloces Spartæ catulos: acremq; moloſſum
Paſce ſero pingui: nunquam cuſtodibus illis

SERVIVS.

¶ Nec tibi cura canum fuerit.) Liptotes, pro magna tibi cura ſit canũ. ¶ Poſtrema.) Vilis. ¶ Veloces ſpartæ catulos acremq; moloſſum. In illis velocitas, in his fortitudo laudatur. Sparta autem Laconiæ eſt ciuitas. Moloſſia ciuitas Epiri. ¶ Paſce ſero pingui.) Aq̃ lactis,

Nocturnum ſtabulis furem, incurſusq; luporum,
Aut impacatos à tergo horrebis Iberos.
Sæpe etiam curſu timidos agitabis onagros:
Et canibus leporem, canibus venabere damas.
Sæpe volutabris pulſos ſylueſtribus apros
Latratu turbabis agens: monteſq; per altos
Ingentem clamore premes ad retia ceruum.

lactis, quæ pingues efficit canes. ☞ Nocturnum furem.) Noctis opportunitatem captantem. Fur autē à furuo dictus eſt, ideſt nigro. Nam noctis vtitur tēpore. Horatius, Quam pene vidim⁹ furuę regna Proſerpinæ. Aut certe à græco venit. nā fur φὼρ vocatur. ☞ Iberos.) Abactores. fere enim Hyſpani oēs acerrimi abactores ſunt. ☞ Onagros.) Agreſtes aſinos. Et eſt laus canum. ☞ Sępe volutabris ſylueſtribus.) Volutabra, loca ſunt in quibus ſe apri voluunt. Sylueſtribus aūt ideo, quia & circa caſas eſſe, & in ciuitatibus poſſunt.

PROBVS.

❡ Iberi.) Hiſpani à flumine Ibero.

MANCINELLVS.

❡ Cur.c.) canes, vel in primis mercari, tueriq; debet agricola, quod & villā & fructus familiamq; & pecora cuſtodit, nā quis hominum clarius, aut tanta vociferatione beſtiam vel furē prædicat q̄ canis latratu? quis famulus amantior domini, quis fidelior comes, quis cuſtos incorruptior quis excubitor inueniri poteſt vigilantior? quis deniq; vltor, aut vindex conſtantior, hęc ex Colu. lib. viij. ☞ Spartę catulos.) Varro quoq; laudat Lacones, & epiroticos, de ſparta vide ſuperius, & de Moloſſis epiri populis. ☞ Paſce ſero pingui.) Colu. li. viij. ſcri. Canes bordeacea farina cū ſero cōmode paſci ſine farreo, vel triticeo pane, admixto tamē liquore coctę fabæ: ſed tepido: nam feruens rabiē creat. ☞ Impacatos Iberos.) abigeos intelligit. & pecorum fures, poſuit enī Iberos ob ſimiles mores. Vnde cantabros, & vicinas illis gentes latrocinia exercentes Cæſar Auguſtus oppreſſit & qui Romanorū ſociorum prædones erant, poſtea pro Romanis rei militari ſeruierunt. Coniaci videlicet, & qui Iberi amnis fontes incolūt. Labitur autem Iberus à cantabris, è meridie ortum habens per magnum camporum ſpacium, Strab. author lib. iij. de Hiſpania vbi etiam ſcribit φ eandē, & Iberiam & Hiſpaniam nomināt. ☞ Onagros aſinos ſylueſtres. Onos. n. aſinus & aſina dicitur. Agros aūt agreſtis imitis. ferox, onagri in phrygia, & lycaonia præcipui, pullis eorum, ceu pręſtantibus ſapore Aphrica gloriaſ, quos falſiōes appellāt, Pli. li. viij. ☞ Volutabris.) lacunis cœnoſis, vbi ſe volutāt. ☞ Agēs.) perſequens.

ASCENSIVS.

❡ Nec tibi cura ca. &c.) Poſt boum, equorum, ouium, & caprarum deſcriptionē tranſit ad canes quos dicit curādos & diligēter nutriēdos, ſunt. n. paſtoribus magno vſui. ❡ Ordo eſt. Nec cura canum fuerit tibi. ſ. paſtori, poſtrema. i. minima & vltimo loco habenda: ſed paſce vna. i. ſimul veloces catulos ſpartæ, ideſt Laconiæ, & Moloſſum. i. canē Epiroticum acrem. i. ſtrenuū ad venatum & cuſtodiam pecoris, paſce ſero. i. liquore à caſeo aut lacte deſluēte pingui. i. quo pingues fiunt canes, tu nunq̄ horrebis. i. cum horrore expauebis, illis cuſtodibus. i. cuſtodientibus pecus tuum non horrebis dico ſtabulis. i. pecori tuo in ſtabulis exiſtenti. (Eſt autem datiui caſus nam ſicut timeo & metuo tibi aduerſitatem dicimus, ita & horreo) furem nocturnum. i. noctu adorientem, & incurſus luporum qui nocte graſſantur, aut nunq̄ horrebis à tergo. i. per inſidias gregē quē minaueris in ſequentes iberos. i. illos populos Hiſpaniæ, impacatos. i. impacabiles, quia abigei & fures nunq̄ pacati ſunt, licet diſſimulēt, quādiu quod furentur habeas. Tu etiam agitabis canibus curſu. i. ſequēdo cū eis onagros. i. aſinos ſylueſtres, timidos. ſ. ex natura, & tu venabere canibus leporem, & damas, & tu agēs. i. perſequēs apros. i. porcos ſylueſtres pulſos ex volutabris. i. locis cœnoſis in quibus obuolui ſolent ſylueſtribus. turbabis ſup. eos ne infeſtent ſegetē aut pecus tuū latratu. ſ. canum, & premes. i. compelles clamore. ſ. tuo cū latratu canū ad retia. ſ. tenſa, per altos montes ceruum ingentē. i. valde magnum & ita conſtat canes per quam vtiles non negligenter: curandos eſſe.

PIERIVS.

❡ Sæpe volutabris pulſos ſylueſtribus apros, latratu turbabis, agens.) In Romano codice, ſcriptum eſt. Latratu terrebis: ſed enī turbabis, pleniorem ſententiam reddit.



Diſce & odoratam ſtabulis accendere cedrum:
Galbaneoq; agitare graues nidore chelydros.
Sæpe ſub immotis præſepibus, aut mala tactu
Vipera delituit, cœlumq; exterrita fugit.
Aut tecto aſſuetus coluber ſuccedere, & vmbræ,
Peſtis acerba boum, pecoriq; aſpergere virus,
Fouit humum. cape ſaxa manu, cape robora paſtor:
Tollentemq; minas, & ſibila colla tumentem

SERVIVS.

❡ Odoratam ſtabulis.) Pro odoriferam. & loquitur de ſerpētum remedijs, q ingreſſi tecta, animalibus nocēt. ☞ Agitare.) Perſequi. ☞ Graui nidore.) Serpentibus. ſ. noxio. ☞ Galbaneoq;.) Galbanū ſpēs eſt multis apta medicaminib⁹. ☞ Chelydros.) Chelydri dicti ſunt quaſi cherſydri; qa in aqs & in terris morātur. Nam χέρσον dicimus terram. ὕδωρ autem aquā. ☞ Aut mala tactu.) Quæ & tacta nocet, & eſt pernitioſa dum tangit. Vipera autē ſpecies eſt ſerpentis, quæ vi parit. nam corroſis eius lateribus exeunt pulli cum matris interitu. Lucanus, Viperei coeunt abrupto corpore nodi. ☞ Cœlum exterrita fugit.) Gaudet

Deijce: iamq́; ſuga timidum caput abdidit alte:
Cum medij nexus, extremæq́; agmina caudæ
Soluuntur: tardosq́; trahit ſinus vltimus orbes.
Eſt etiam ille malus Calabris in ſaltibus anguis,
Squamea conuoluens ſublato pectore terga,
Atq; notis longam maculoſus grandibus aluum.
Qui dum amnes vlli rumpuntur fontibus, & dum
Vere madent vdo terrę, ac pluuialibus auſtris:
Stagna colit: ripisq́; habitans, hic piſcibus atram
Improbus ingluuiem, ranisq́; loquacibus explet.
Poſtquam exhauſta palus, terræq́; ardore dehiſcunt:
Exilit in ſiccum, & flammantia lumina torquens
Sæuit agris, aſperq́; ſiti, atq; exterritus æſtu.
Ne mihi tum molles ſub dio carpere ſomnos
Neu dorſo nemoris libeat iacuiſſe per herbas:
Cum poſitis nouus exuuijs, nitidusq́; iuuenta
Voluitur, aut catulos tectis, aut oua relinquens
Arduus ad ſolem, & linguis micat ore triſulcis.

tectis, vt ſunt ἀγαθοὶ δαίμονες, quos Latini genios vocant. ¶ Fouit humum.) Amplexa terram eſt in qua poſſit latere. ¶ Timidum caput abdidit alte.) Cui timet. Nam vt dicit Plinius, ſerpentis caput etiam ſi cum duobus euaſerit digitis nihilominus viuit. ¶ Agmina caudę.) Motus. Et hoc dicit, Cæde ſerpentem donec caudæ volubilitas conquieſcat. ¶ Squamea conuoluens ſublato pectore terga.) Ideſt erectus: quod ad expreſſionem generis ſerpentis poſuit. Alij enim repunt toto corpore. Alij eriguntur corporis parte. Lucanus, Et contentus iter cauda ſulcare parias. ¶ vdo vere.) Alibi, Cum ruit imbriferum ver. ¶ Improbus.) inſatiabilis. ¶ Ingluuiē.) Vētris capacitatem. ¶ Ranis loquacibus.) Clamoſis. Loquacibus ideo, quia ex hominibus factę ſunt, vt dicit Ouid. ¶ Aſperq; ſiti.) Sallu. Quod genus, ſiti magis quàm alia re accenditur. ¶ Mihi.) Cuicūq;. vt, Non illa quiſquam me nocte per altum Ire. ¶ Nitidusq; iuuenta.) Pelle enim depoſita redit ad ætatem priorem. ¶ Catulos.) Abuſiue dixit. Nam catuli proprie ſunt canum.

PROBVS.

¶ Galbani.) medicamēti genus. ¶ Calabria.) Regio in qua Brunduſium eſt oppidum.

MANCINELLVS.

¶ Cedrum.) De cedro videto libro ſecundo Georgico. Præterea Plin. libro. xxiiij. ſcribit quòd cedri ſcobe ſerpentes fugari certum eſt. item baccis tritis cum oleo, ſi qui perungantur. ¶ Galbaneo nidore.) *Galbanum.* dat Galbanum ſyria in Amano monte ſincerum, ſi vratur, fugat nidore ſerpentes fugiunt & perunctos galbano ſerpentes oleo: & ſpondilio mixto tactu necat. Plin. libro duodecimo & libro xxiiij. Columella autem libro. viij. cap. quarto ait, quòd muliebrium capillorum, aut ceruinorum cornuum ſæpius vſtorum odor non patitur ſtabulis ſerpentes conſiſtere nidore, odore. ¶ Chelidros.) ſerpen. Chelidris autem Calabria frequentiſſima eſt: vt ſcrib. Solin. *Vipera.* ¶ Vipera.) Serpentum. vipera ſola terra dicitur condi, cæteræ arborum, aut ſaxorum cauis, in coitu viperæ mas caput inſerit in os: quod illa abrodit voluptatis dulcedine, author Plin. libro octauo. Ariſtote. vero in libro de animalibus ait: quòd ſerpentes vini incontinentes ſunt, perinde viperas aliqui vino cum fictilibus ad ſepes diſpoſito venantur, ebriæ enim capiuntur. ¶ Iamq; fu.) Ordo eſt. & iam, ideſt nunc cum iam medij nexus, ideſt motus impetus & reuolutiones extremæ caudæ ſoluuntur: extenduntur, & vltimus ſinus, ideſt curuatura trahit tardos, ideſt pigros orbes, ideſt ſphæras & reuolutiones. ¶ Fuga.) ideſt fugæ loco alte. abdidit timidum cap. demum, ſenſus eſt, quòd percuſſus ſerpens quando diſſoluit nodos & elongantur, trahitq; ægre vltimas curuaturas loco fugæ caput abſcondit propter quod innuit Maro, vt caput ipſum opprimere debeamus. ¶ Calabris,) *Calabria.* Calabria Italiæ pars eſt, in qua Brunduſium, hidrus mons, tum ſalētini campi: vt Mela ſcri. græci teſte Plin. lib. iii. Meſapiam à duce appellauere, & ante Peucetiam à Peucetio Oenotri fratre. ¶ Anguis.) de Chelidro intelligit, vt diximus. ¶ Vere hudo.) hoc declaratum eſt libro. j. Georgi. ibi, Preſertim incertis ſi mēſibus amnis abūdās Exit &c. ¶ Atrā.) obſcurā, ſeu nigram. vt Nonius ait. ¶ Ingluuiem.) gulam. ¶ Improbus.) i. ſæuus: authore etiā Nonio, ne mihi legitur, & nec mihi in antiquis.) *Sub dio* Sub dio.) Aſconius ſuper librum tertium Verrinarum ait, ſub dio, ideſt ſub coelo. Coelum græci tondia dicūt ins igitur patet errare illos, qui ſub diuo dicunt cum u. ¶ Molles.) iucūdos. ¶ Neu dorſo.) ne libeat inquit reſupinum iacuiſſe per herbas nemoris, caue dorſo nemoris legas. ¶ Micat.) *Micare.* Micare eſt hoc loco per vices ſine ordine mouere, vt docet Nonius, alibi vero fulgere, vt micat ignibus æther. Quando etiam eſt ſortiri digitis M. Tul. lib. iij. offi. Dignum eſſe ducunt, qui cum in tenebris mices &c. ¶ Linguis triſulcis.) lingua nō omnibus eodem modo tenuiſſima ſerpentibus, & triſulca. Pli. lib. xj.

ASCENSIVS.

¶ Diſce & odoratā &c.) Poſt vtilium animalium educationem & cuſtodiam cōgrue docet nocentium depulſionem, & pręcipue ſerpentū, qui pecoribus ſæpe moleſti ſunt. ¶ Ordo eſt. diſce accendere ſtabulis cedrum. illam arborem, cuius etiam ſcobe, ideſt minutiſſimis particulis, quæ à ſcobina ſeu lima, aut ſerra decidūt: ſerpentes fugantur, odoratā, ideſt odoriferam & magnos odores à ſe demittentem, cuius ſucco illita à carie conſeruātur, diſce agitare, ideſt profligare, chelidros, ideſt ſerpentes tam in terris quàm in aqs verſari ſolitos: graues. i. moleſtos agitare dico nidore, ideſt graui, & fumoſo odore, galbaneo. i. galbani fruticis in ſyria in amano monte plurimum naſcentis, nam aut vipera ſerpens venenatiſſimus vi pariens mala, ideſt nociua tactu. i. dum tangitur, delituit. i. occulta latuit ſæpe ſub præſepibus immotis. i. ſub quibus fimus, & immundiciæ diu iacuerunt immotæ, & ipſa exterrita. ſ. à conſpectu hominum aut lucis fugit coelum. i. aerem perſpicuum, aut coluber. i. ſerpēs oblongus aſſuetus ſuccedere. i. locum capere ſub tecto & vmbra appoſitorie, exiſtens peſtis boum acerba & ſup. aſſuetus aſpergere pecoris virus: fouit humum. i. incubat terrā quam amplexus eſt, ò paſtor qui talem offendis cape ſaxa manu cape robora. i. ligna dura & deijce, ideſt deorſum iaciendo ſaxum aut deprimendo caput eius iactu tuo occide ſup. ipſam viperam aut ipſum colubrum tollentem. i. erigentem iras. i. collum & caput iratum, & tumentem colla. i. habentem colla ſibila. i. ſibilantia tumentia: iamq;. i. & iam cum. i. quando ipſe abdidit alte. i. profunde fuga, ideſt fugę loco, aut dum fugere tentat caput timidum. i. cui præcipue timet, & cum medij nexus. i. reuolutiones & collectiones in annulos, & agmina. i. circuli qui inuicē aguntur extremæ caudæ ſoluuntur. i. quando caput abditur & media mēbra diſſoluūtur ab extremis & explicando ſic mēbra ſua fingit ſe ſerpēs mortuū & vltimus ſinus. i. vltimus annulus aut ſpira trahit iam extremos orbes ita vt non videatur ſe amplius moturus: tunc ſup. deijce caput quod fuga abdidit: quia capite ſaluo cætera mēbra facile conglutinauerit. Eſt etiam ille anguis, ideſt notiſſimus & cuius iam meminit. ſ. chelidrus, malus. i. nociuus in ſaltibus calabris, ideſt calabriæ regionis Italiæ vbi primus eſt conuoluens, ideſt complicās terga ſquamea. i. ſquamoſa pectore ſublato. i. erecto atq; maculoſus aluum longam. i. habens aluum longam ſeu ventrem longum maculoſam, ſeu maculoſum grandibus notis, ideſt maculis, qui. ſ. anguis, dum, ideſt quandiu vlli amnes rumpuntur, ideſt defluunt fontibus, ideſt per fontes, & dum terræ madent vere hudo, ideſt irriguo & auſtris. i. ventis illis pluuialibus, ideſt quandiu riuos & aquas offendit in campis & pratis, colit, ideſt habitat & frequentat ſtagna, ideſt aquas ſtagnantes aut ſtantes, & ipſe improbus, ideſt inſatiabilis habitans, ſcilicet hic in ripis explet atram ingluuiem, ideſt voracitatem gulæ, ſcilicet ac ventris capacitatem fœdam piſcibus & ranis loquacibus. i. querulis, vt prius dictum eſt, ſed poſtquam palus exhauſta. ſ. calore ſolis & terræ dehiſcunt, ideſt finduntur & fatiſcunt ardore, ipſe exilit, ideſt extra paludes, & lacus ac ſtagna ſalit in ſiccum, & ipſe torquens, ideſt inuoluens lumina flammantia, ideſt oculos ignitos ſæuit, ideſt ſæuitiam & ferocitatem ſuam exercet agris, exiſtens aſper, ideſt irritatus & infeſtus ſiti, ideſt propter ſitim, atq; exercitus æſtu, ideſt vehementi ardore ne libeat, ideſt nolim libeat, ideſt libido ſit mihi aut cuicunq; alteri carpere mollis ſomnos, ideſt ſecuram dormitionem ſub dio, ideſt ſub Ioue, ideſt ſub aere aut coelo, neue iacuiſſe in dorſo, ideſt in margine nemoris in vmbra, ſcilicet per herbas. Mancinellus tamen vult, nec refragor ſic conſtrui, ne libeat mihi iam iacuiſſe dorſo, ideſt ſuper dorſum vt reſupinus iaceam per herbas nemoris, ne libeat inquam iacuiſſe, tum, ideſt tunc: cum, ideſt quando ipſe chelidrus, ſcilicet nouus, ideſt innouatus & hoc exuuijs, ideſt vetere pelle poſitis, ideſt depoſita, vnde Elegiacus. Crudelis diui ſerpēs nouus exuit annos.

annos. Formæ non vllam, fata dedere moram, & cum ipſe nitidus iuuenta .i. pellicula nitida & noua qualem habuit in iuuenta, voluitur arduus ad ſolem .i. ſoli expoſitus & micat, ideſt ſine ordine per vices mouetur aut nunc micantium ludum exercet ore linguis triſulcis .i. in tris ſulcos fiſſis, hoc eſt nunc exerit, nunc inſerit linguas, ſicut micantes. nunc erigunt, nunc deprimunt digitos, micat dico relinquens tectis catulos .i. fœtus ſuos aut oua. ſ. ſua vnde fœtus edat. Seruius legit non graues nidore, ſed graui: verum ſic duo ſint epitheta graui & galbaneo: itaq; alij legũt graues, & hæc de ſerpentibus.

PIERIVS.

¶ Galbaneoq; agitare graui nidore chelydros.) Lege, grauis. quippe chelydros, ex veterum codicũ teſtimonio, & ſtructuræ ipſius concinnitate. ¶ Sæpe ſub immotis pręſepibus.) In Romano codice, legitur, ignotis: quod nos, ſcilicet ignoramus viperã ſub illis deliteſcere. Sed, immotis, melius. ¶ Fouit humum.) In codicibus aliquot manu ſcriptis, fodit, legitur. Sed fouit Seruius agnoſcit, & vetera ſic habent exemplaria. ¶ Vere madent vdo terrę, ac pluuialibus auſtris.) In Romano codi, & pluuialibus. ¶ Ranisq; loquacibus explet.) Plures ex antiquioribus codicibus implet, legũt, Sed plus eſt, Explet dicere. ¶ Poſtquã exhauſta palus, terręq; ardore dehiſcunt,) In Romano codice in Oblõgo. in Longobar. & aliquot alijs non indecenter legitur, Exuſta. Sed enim Exhauſta proprie dictum videtur, & ita erat in Mediceo, nunc, a, litera inde abraſa eſt. Sunt quibus magis placeat, Exuſta. ardore quippe deſiccata: quam ſententiam continuat, dum ſubiungit terræq; ardore dehiſcunt, paludes porro exhauriri etiam poſſunt, abſq; calore aeris: aut exuſtione terræ. ¶ Exilit in ſiccum.) In codice Longobardico, atque etiam in Mediceo exijt, habetur: ſed id nimis ſegniter. concitatius vero mihi videtur, exilit.



Morborum quoq; te cauſas, & ſigna docebo.
Turpis oues tentat ſcabies: vbi frigidus imber
Altius ad viuum perſedit, & horrida cano
Bruma gelu, vel cum tonſis illotus adhæſit
Sudor: & hirſuti ſecuerunt corpora vepres.
Dulcibus iccirco fluuijs pecus omne magiſtri
Perfundunt: vdisq; aries in gurgite villis
Merſatur: miſſusq; ſecundo defluit amni,
Aut tonſum triſti contingunt corpus amurca:
Et ſpumas miſcent argenti, & ſulphura viua,
Idæasq; pices, & pingueis vnguine ceras,
Scyllamq;, Elleborosq; graues, nigrumq; bitumen.
Non tamen vlla magis præſens fortuna laborum eſt:
Quàm ſi quis ferro potuit reſcindere ſummum
Vlceris os: alitur vitium: viuitq; tegendo
Dum medicas adhibere manus ad vulnera paſtor
Abnegat: & meliora deos ſedet omnia poſcens,

SERVIVS.

¶ Morborũ quoq; te cauſas, & ſigna docebo.) Tria dicit, ſigna morborũ, cauſas, & remedia: ſed non ſeruat legitimum ordinẽ. Nã poſt remedia morborum, ſigna commemorat. ¶ Turpis ſcabies.) Quę aſperũ & turpe efficit corpus. ¶ Et altius ad viuũ perſedit.) Medullas & oſſa penetrauit. ¶ Illot⁹ adhęſit ſudor.) Lotus vel lautus dicimus. inde eſt & lautũ eo. Nã illud ab Horatio ſatis licenter dictũ eſt, Aſt vbi me feſſum ſol acrior ire lauatũ, Admonuit. ¶ Dulcibus fluuijs.) Salſa eni aqua magis pruriginẽ creat. ¶ Vdisq; aries in gurgite villis Merſat.) Muſomonem dicit ducẽ gregis, quẽ ita & Varro cõmemorat. huic autem partem aliquam lanæ paſtores ſolent relinquere. vnde ait vdis villis. Nam ſemper oues tonſæ lauantur. ¶ Secundo amni.) Defluenti, cum aqua. ſ. ¶ Triſti amurca.) Amaris olei ſordibus. Hoc autem remedium eſt cõtra ſcabiem, & contra læſum vepribus corpus. ¶ Viuaq; ſulphura.) dactylicus verſus. ¶ Idæasq; pices.) Liquidas q̃ in Ida Phrygiæ monte naſcuntur. ¶ Scyllamq;, helleboros.) Genera herbarũ ſunt. ¶ Præſens fortuna.) Efficax, vtilis, profutura. Et dicit incidendũ eſſe vulnus ſi medicaminibus emolliri minime potuerit. ¶ Summum vlceris os.) Ergo tunc ſecandũ eſt cum os habuerit. ¶ Et meliora deos ſedet omnia.) Maiores enim expugnãtes religionem, totum in experiẽtia collocabant. Salluſtius, Non votis neq; ſupplicijs muliebribus deorum auxilia cõparantur, vigilando, laborando, proſpere omnia cedũt: vbi ſocordiæ tete atq; ignauię tradideris, nequicquam deos implores, irati infeſtiq; ſunt.

PROBVS.

¶ Scylla.) bulbi genus, vnde inficitur acetũ, quod ſcyllites dicitur. Elleborum genus medicamenti, venenati quod interdum mortiferum eſt.

MANCINELLVS.

¶ Morborum quoque.) aduertendum, quæ cuiusq; morbi ſit cauſa quæq; ſigna cauſarum earum ſint, & q̃ quęq; morbum cura, ratio ſequi debeat, inquit Varro lib. ij. ca. j. morborum. Morbus eſt habitus cuiusq; corporis contra naturam, qui vſum eius facit deteriorem, Gel. libro quarto ca. ij. Cice. vero lib. iiij. Tuſcu. ait ꝙ morbum appellãt totius corporis corruptionem. Ægrotationem, morbum cum imbecillitate. Vitium cum partes corporis inter ſe diſſidẽt: ex quo prauitas membrorum, diſtortio, deformitas. ¶ Scabies.) Oues frequentius quàm vllum aliud animal infeſtantur ſcabie, quæ fere naſcitur ex his cauſis, quas Poeta refert, præcipue tamẽ exiguitas cibi maciem, macies autem ſcabiem facit, hæc vbi cœperit

Morb⁹.

Scabies.

per ſis irreperé, ſic intelligitur. Vitioſum locum pecudes, aut morſu ſcalpunt, aut cornu aut vngula tundunt, aut arbori affricant, parietibus ve detergent. Huic primo quoque tempore occurrendum, ne tota progenies inficiatur: cum præcipue oues contagione vexentur. Columel. lib. viij. cap. v. Scabies, eſt ſcabies durior cutis rubicunda, ex qua puſtulæ oriuntur. Quædam humidiores: quædam ſicciores. Exit ex quibuſdam ſanies, quo aſperior eſt, quoque prurit magis, eo difficilius tollitur, author eſt Celſus libro ſexto. ¶ Dulcibus fluuijs.) Columel. æſtiuum ſudorem mari, vel flumine abluendum cenſet. ¶ Villis.) Lanas intelligit, quæ in ſumma parte arietis tonſi relinqui ſolent. ¶ Secundo amni.) Auerſus enim flumini non aduerſus defluit. ¶ Amurca.) Scabiem tollit, ſi ad fecem & amurcam ſuccumq; decocti lupini miſceas portione æqua detritum, album Elleborum. Eidem remedio eſt, amurca duabus partibus decocta. Item vetus hominis vrina: teſtis candentibus inuſta. Prodeſt etiam ſulphuris triti, & picis liquidæ modus æqualis igne lente coctus, author Colum. libro. viij. ¶ Triſti.) Amara, De amurca latius ſupra. ¶ Spumas argenti.) ſpuma diſtat à ſcoria, quo poteſt ſpuma à fece diſtare alterum purgantis ſe materiæ, alterum purgatæ vitium eſt, ſpumæ, vis eſt, ſiccare, mollire, refrigerare, temperare, purgare, explere, hulcerum tumores lenire. Plin. libro. xxxiij. cap. iiij. ¶ Sulphura viua.)

Quatuor gña ſulphuris.

Sulphuris genera ſunt quatuor viuo ſolo ex omnibus generibus medici vtuntur. Viuum effoditur, tranſluceťq;, & viret. Plin. libro. xxxv. Dioſcorides vero ait, quòd viuum ſulphur tale eſt, quale à terra producitur, ſulphur autem extinctum ſeu mortuum eſt, quod artificioſe paratur, & in calamis ferreis funditur. Quando viuum ſulphur miſcetur cum terebinthea, curat ſcabiem: & ægritudinem, cum qua eleuatur cutis. ¶ Ideasq; pices.)

Duo genera picis.

Circa idam in Troade plurimæ ſunt, vt ſcribit Plin. picis autem duo genera ſpiſſum, liquidumq;. Spiſſarum vtiliſſima medicina eſt brutia, quoniã pinguiſſima, & reſinoſiſſima: vtraq; præbet vtilitatem, ſed magis rutila, quàm cæteræ. Picis natura eſt, calefacit, explet, ad ſcabiem pecorum præcipuum remediũ. idem libro. xxiiij. ¶ Vnguine.) viſcoſitate quadam. ¶ Cæras.) Cæra in medio eſt æqualiter calefacientium, & infrigidantium, & humectantium, & ſiccantium, authore Galeno. ¶ Scyllamq;.) ſcyllarum in medicina alba eſt, quæ maſculus, fœminæ nigræ, ſcylla, quæ candidiſſima fuerit, vtiliſſima erit, diſcutit furfures capitis, & hulcera manantia: illita ex oleo cocta. Pythagoras Scyllam in limine quoque ianuę ſuſpenſam malum medicamentorum introitum pellere tradit. Plin. libro. xx. cap. xxix. ¶ Elleborosq; graues.)

Scylla duo gña ellebori

Ellebori duo prima genera, candidum, & nigrum. Nigro equi, boues, ſues, necantur: itaq; cauent id, cum candido veſcantur. Album non facile colligitur: caput enim aggrauat maxime, niſi præſumatur allium, & ſubinde vinum ſorbeatur, celeriterq; fodiatur. Nigrum purgat per inferna, candidum vomitione, cauſasq; morborum extrahit. quondam terribile poſtea tam promiſcuum, vt pleriq; ſtudiorum gratia, ad prouidẽda acrius, quæ commentabantur, ſæpius ſumptitauerint. Italia Veratrum vocat. Nigrum ſcabiem quadrupedum cum ture & cæra, vel pice ſanat, Plin. libro vigeſimoquinto cap. duodecimo. ¶ Graues.) aggrauant enim maxime caput. Poteſt etiam exponi noxios, ꝓpter eorum naturam, & vires. ¶ Nigrum bitumen.) de hoc latiſſime vide Ecloga. viij. ¶ Magis præſens.) ideſt præſtantior. ¶ Ferro reſcindere.) reſecandum eſt hulcus & medicamentis curandũ. ¶ Hulceris os.) hulcus traxit aſpirationem ab gręco, illi enim helcos dicũt,

Hulcus. Vulnus.

eſt autem hulcus tecta & clauſa malignitas. Vulnus vero hiatus patens. Marcellus author. ¶ Tegendo.) Dum tegitur. ¶ Deos omnia poſcens.) dei facientes adiuuant, inquit Var. libro primo de re ruſtica. Et Sallu. in Catilinario ait. Non votis, neque ſupplicijs muliebribus auxilia deorum parantur, vigilando, agẽdo, bene conſulendo, proſpera omnia cedunt. Vbi ſecordiæ, atq; ignauiæ tete tradideris, necq̃; deos implores, irati infeſtiq; ſunt.

ASCENSIVS.

¶ Morborum quoq; &c.) Nunc morbos pecorum eorumq; remedia docet, & primo ouium dicẽs. Ego docebo te, ſcilicet quãuis paſtorem, cauſas & ſigna, ideſt indicia morborum, ideſt habituum naturalem incolumitatem deprauantium Scabies turpis, ideſt turpes efficiens tentat, ideſt afficit & moleſtat atque inficit oues vbi, ideſt quoties vel poſtquã imber frigidus perſedit, ideſt perfecte ſedit à perſido, ideſt locum cæpit aut à perſideo, ideſt affixus tranſit ad viuum, ideſt vſq; ad interiora. videlicet ad medullas vſque penetrans & cum horrida bruma, ideſt hyems horrere hoc eſt frigere faciens, gelu cano, ideſt pruina albicante vel cũ ſudor illotus, ideſt non ablutus, aut lauando non terſus, adhæſit oſſibus, & cum vepres hirſuti, ideſt dentati ſecuerunt, dilacerauerunt corpora, ſcilicet ouium magiſtri, ideſt periti paſtores, idcirco, ideſt propter hanc contagionem quæ naſcitur ex ſudore indeterſo: perfundunt omne pecus fluuijs dulcibus, & aries merſatur, ideſt frequenter immergitur ab eis villis hudis, ideſt habẽs villos hudos ſaltem dum remittitur, & ipſe aries miſſus, ſcilicet in fluuium defluit, ideſt deorſum fluit amni ſecundo, ideſt deſcendente & non contra impetum eius quia id aries pondere lanarũ preſſus nequiret. Aut, ſcilicet magiſtri contingunt, ideſt molliter inungunt, & fricant corpus. ſ. ouis tonſum amurca. i. olei fece triſti. i. dolorem afferente aut amara, & miſcent ſpumas argenti, ſcilicet viui & ſulphura viua (Ser. atteſtatur legendum eſſe viuaq; ſulphura. non & ſulphura viua) & pices idæas. i. quales plurimę naſcuntur in ida aut diſtillant ex arboribus in ida phrygiæ naſcẽtibus, & miſcent cæras pingues vnguine. i. viſcoſitate, quidã ſunt qui de butyro loqui cenſeant, & miſcent ſcyllam. i. herbam illam & elleboros etiam herbas in antycira plurimum naſcentes, & bitumen, ideſt illud genus viſci nigrum, quia id contra ſcabiem ſicut elleborus niger valet, dicitur autẽ etiam hoc elleborum ſeu elborum genere neutro. Tum vlla fortuna laborum, ideſt vlla meditatio fortuita non eſt magis præſens, ideſt efficacior, hoc eſt citius & melius curans ſcabiem, quàm ſi quis potuit reſcindere, ideſt reſecare & aperire ſummum os hulceris. i. putredinis clauſæ, & intrinſecus inflatæ. Nam vitium, ideſt corruptio alitur, ideſt fouetur, & augmentatur, & viuit, ideſt vegetatur & creſcit tegendo. i. dum tegitur, dum ſcilicet paſtor abnegat adhibere manus medicas, ideſt medicatrices, ad vulnera, ideſt hulcera ouium aut ſedet, ideſt ceſſat & otio indulget, poſcens deos omnia meliora. ſ. q̃; habeat nec quicquam operans: verum dij cooperantur nõ operantur nobis omnia.

PIERIVS.

¶ Turpis oũes tẽtat ſcabies vbi frigidus imber Altius ad viuũ.) In Romano codice temptat ſcabies cũ frigidus imber altius ad viuum. Ex his non reiecerim, cum licet, vbi non diſpliceat. Nam ſequitur, vel cum Tonſis illotus adhæſit ſudor, addam illud. In Roma. codi. Illutus, legi. In aliquot pleriſq; codi. Adlutus, quod non probatur. In alijs dictio eſt magis corrupta. ¶ Et ſpumas miſcent argenti viuaq; ſulfura.) In Roma. cod. ſcriptum eſt. argenti & ſulpura viua, ſulpura quidem, quia græcam eſſe dictionem arbitrati ſunt, & in ſimilibus non adſueuerint adſpirationem admittere, vt triumpus, Pilippus, & Hypſipile. Quod vero pertinet ad numerum, in Mediceo, atq; etiam in Longo. cod. legitur, & ſulphura viua. Sed membrana abraſa, ita tamen vt duos illos Dactylos, viuaq; ſulphura, prius fuiſſe coniectes, In Longobardico librarius quid faceret ambiguus fuiſſe videtur, & vtranq; miſcuit, videtur tamen adonium recæpiſſe, & ac, non, &, adſcripſit. Argenti ac ſulphura viua. Sed enim acquieuerim ego Seruio & alijs quibuſdam grammaticis antiquis Dactylicum eſſe verſum aſſerentibus. ¶ Et meliora deos ſedet omnia poſcẽs.) In Romano codice aut, pro, &, pro omnia, omina, legitur: quod non æque placet.

Quinetiam ima dolor balantum lapſus ad oſſa
Cum furit, atq; artus depaſcitur arida febris,
Profuit incenſos æſtus auertere: & inter
Ima ferire pedis ſalientem ſanguine venam,
Biſaltæ quo more ſolent, acerq; Gelonus.
Cum fugit in Rhodopen, atq; in deſerta Getarum:
Et lac concretum cum ſanguine potat equino.
Quàm procul aut molli ſuccedere ſæpius vmbra

SERVIVS.

¶ Artus depaſcitur.) Et paſco & paſcor illam rem dicimus. ¶ Arida febris.) Quæ arida efficit corpora. Tamen ſciẽdum febrem licet à feruore dicta ſit eſſe etiam frigidam. vnde modo ad diaſtolen ait aridã. ¶ Incenſos æſtus.) Ideſt febrem. ¶ Inter Ima ferire pedis ſaliẽtem.) Ideſt mobilem. Dicit autem illam venam eſſe feriendam quæ ſupra vngulam eſt animalis, tam lata quàm mobilis. ¶ Biſaltæ quo more.) Populi Scytharum: qui fugiẽtes, equorum ſanguine aluntur lacte permixto. ¶ Cum fugit.) Vel re vera fugit: vel ꝑgit celeriter. ¶ Carpentem ignauius.) Negligentius, ſine auiditate. ¶ Culpã ferro compeſce.) Atq habere morbum culpa nõ eſt, ſed hoc dicit, occidẽdo eã, tuã culpam

Digitized by Google

culpam cōpeſce,ideſt vita cri/
men.in quod potes icidere,ſi,
dum vni parcis, fuerit totus
grex eius cōtagiōe corruptus.
¶ Incautum vulgus.) Quod
morboſi pecoris cōtagione ab
ſtinere non nouit.

Videris,aut ſummas carpentem ignauius herbas:
Extremamq; ſequi,aut medio procumbere campo
Paſcentem:& ſeræ ſolam decedere nocti:
Continuo ferro culpam compeſce,prius quàm
Dira per incautum ſerpant contagia vulgus.

coris,tunc ſupple profuit, id/
eſt vtile fuit,auertere,ideſt de/
pellere, aut potius expellere
æſtus ſcilicet febrium, incen/
ſos.ſ.in ſanguine & medulla,
& ferire, ideſt percutere &
aperire percutiendo,venam ſa
liētem,ideſt ſcatentem ſangui
ne inter ima,ideſt plantam pedis,quo more biſaltæ,ideſt popu/
li illi in macedonia ſcythiæ vicini,& gelonus,ſcilicet populus,
acer,ſcilicet ad prælia,ſolent ſcilicet ferire venam. vt ſanguinem
hauriant,quum.ſ.biſalta aut gelonus fugit in Rhodopen,montē
thraciæ atq; in deſerta getarum,illorum populorum thraciæ cō
finibus,& potat lac concretum cum ſanguine equino:quo.ſ.an/
helitum fortiorem habeat. Quam procul &c. Docet quomodo
latentem morbum in pecude deprehendas dicēs compeſce.i.cō
prime aut reſeca,ferro.i.cultro aut cauterio. culpam.ſ. contagii
futuri niſi auerteris,ſupple eius pecudis,quam tu videris ſępius
procul,ideſt de longe, hoc eſt extremam in grege incedentem,
aut ſuccedere ſæpius molli vmbra.i.ſub mollem vmbram, aut
quam videris carpentem ignauius.i.ſegnius ſummas herbas,&
ſequi.ſ.gregem,extremam,ideſt vltimam,& decedere ſolam,no
cti ſerę.i.tardę aduentanti compeſce dico culpam tuam conti/
nuo priuſquam dira contagia.i.infectiones ex contactu naſcētes
ſerpant.i.lente diffundantur per vulgus incautum.i.per cæterū
corpus gregis tui cauere ſecreta nocumenta neſcientis. Nō enim
vitant oues ſcabiem aut morbum latentem ſicut lupum fugiūt,
quem natura docet inimicum.

PROBVS.

¶ Biſaltæ,) genus eſt thracum. ¶ Geloni) ſcythæ,& vtriq; à regi
bus dicti. Iapidia,regio dicta eſt hyſtriæ.

MANCINELLVS.

¶ Febris,) dicitur febris à feruitate morbi,vel mali vt ſcrib. No
nius. Eſt autem febris genus morbi in toto corpore,de cuius ge
Febris. neribus late Celſus li.iii. ¶ Incenſos æſtus.) febris feruores. Ima
ferire pedis,febricitantibus ouibus de talo,vel inter duas vngu
las ſanguinem mitti oportet. Nos etiā ſub oculis, & de auribus
ſanguinem detrahimus,verba ſunt Columel.libro octauo. ¶ Bi
ſaltæ,) libera gens biſaltæ in macedonia,vt ſcribit Plin.li. quar/
Biſaltæ to ca.xi. ¶ Gelonus,) de gelonis videto libro ſecundo Georgico.
ibi,pictoſq; gelonos. ¶ Rhodopen,) de hoc monte iam ſuperius.
Getæ. ¶ Atq;,) legitur,& aut. Deſerta getarum, Getas Græci Threces
opinati ſunt,qui quidem vtrunq; Iſtri latus incolebāt, Getæ ad
pontum in orientem vergunt:interq; mare ponticum ab Iſtro
ad Tyram flumen Getarum ſolitudo periacet plana tota & aqua
rum indiga, Stra.lib.vii. ¶ Contagia,videto in Tityro. ¶ Ferro,)
quo ſcilicet imam pedis venam ferias.

ASCENSIVS.

¶ Quinetiam &c.) Docet oues non ſolum ſcabie ſed & febre nō
nunquam tentari, datq; ſignum conceptæ infirmitatis in oue
facturus tranſitum ad grauem peſtilentiam quæ olim fere peco
ra abſumpſit in Italia. ¶ Ordo eſt. Quinetiam,ideſt inſuper cum
dolor lapſus ad ima oſſa,ideſt ad medulla vſque:furit,ideſt de/
bacchatur & ſæuit,& febris arida,ideſt lenta tabe conſumens &
deſiccans oſſa,depaſcitur,ideſt abſumit:artus,ideſt membra pe/
coris

PIERIVS.

¶ Aut ſummas carpentem ignauius herbas.) In Ro.co.ſegnius.
Sed ignauius agnoſcit Serui. ¶ Et ſeræ ſo.de.noct.) In anti. cod.
Sera nocte. Sed datiuo melius. ¶ Continuo ferro culpam cōpe/
ſce.) In Ro.in Mediceo,& in quibuſdam aliis peruetuſtis codici/
bus dictionum ordo eſt,continuo culpam ferro.

SERVIVS.

¶ Tota æſtiua.) Loca poſuit
pro animalibus. Æſtiua autē
ſunt loca vmbroſa, in quibus
per ęſtatem pecora vitāt ſolis
calorem. Statius, Et vmbroſi
patuere ęſtiua licei. ¶ Spemq;
gregemq; ſimul.) Agnos cum
matribus. ¶ Tunc ſciat, aerias
alpes norica ſi quis.) Senſus
hic eſt, Si quis eſt qui ſciat iſta
loca qualia tunc fuerunt, cum
pecoribus erant referta, nunc
quoq; ea vacantia videat:licet
plurimum à peſtilentia fluxe/
rit tēpus. ¶ Hic quondam mor
bo cœli miſerāda coorta eſt.)
Deſcribit peſtilētiam Venetiæ,
Galliæ, Illyrici,nā quodā tem
pore cum Nilus plus æquo ex
creuiſſet,& diu permāſiſſet in
cāpis,ex aqua fluminis & calo
re prouincię diuerſa,& plurima
in limo aīalia ſunt creata,q̄ recedēte in alueos ſuos Nilo,& inte
gra & q̄ ſemiplena fuerant,putrefacta ſunt:exinde corrupto ae/
re nata peſtilētia eſt,quā Auſter flans primo ex Ægypto ad Atti
cā prouinciā pepulit. Mox inde in tractū Venetię & Illyrici, vſq;
quaq; vniuerſa vaſtauit. Hāc aūt peſtilētiā ordine quo diximus
pleniſſime Lucretius eſt executus. ¶ Aerias Alpes.) i. Galliam. Et
dicendo aerias,verbū expreſſit ex verbo. Nā Gallorū lingua alti
mōtes alpes vocantur. ¶ Norica ſi quis.) Noricum pars eſt Illy/
rici.) Et Iapidis arua Timaui.) i. Venetiam. Nam Iapidia pars eſt
Venetiæ dicta ab Iapido oppido. Salluſtius, Primam modo Ia
pidiam igreſſus. Huius eſt fluuius Timauus. Vnde male quidam
Iapigis legunt,cum Iapigia ſit Apulia. ¶ Miſeranda tempeſtas.)
peſſima,ferens rem digna miſeratione. ¶ Totoq; autumni incā/
duit æſtu.) Exarſit prima autumni parte,quę ſemper grauem ef
ficit peſtilentiā. Vt aūt autumnus abundet morbis,facit confine
frigoris & caloris:qđ licet etiā vernum tēpus habeat,caret mor/
bo:quia tunc corpora pręcedenti durata ſunt frigore,quæ autū
nus corripit,laxiora inueniens poteſtatis calore. ¶ Corrupitq;
lacus

Non tam creber,agens hyemem,ruit ęquore turbo
Quàm multæ pecudum peſtes,nec ſingula morbi
Corpora corripiunt:ſed tota æſtiua repente,
Spemq; gregemq; ſimul,cunctamq; ab origine gentē,
Tum ſciat, aerias alpes,& Norica ſi quis
Caſtella in tumulis,& Iapidis arua Timaui,
Nunc quoq; poſt tanto videat,deſertaq; regna
Paſtorum,& longe ſaltus,lateq; vacantes.
Hic quondam morbo cœli,miſeranda cohorta eſt
Tempeſtas,totoq; autumni incanduit æſtu,
Et genus omne neci pecudum dedit,omne ferarum:
Corrupitq; lacus,infecit pabula tabo.
Nec via mortis erat ſimplex:ſed vbi ignea venis
Omnibus acta ſitis,miſeros adduxerat artus:
Rurſus abundabat fluidus liquor,omniaq; in ſe
Oſſa minutatim morbo collapſa trahebat.

lacus,infecit pabula tabo.) Or
dinem ſecutus eſt quē & Luca
nus tenuit & Salluſtius, Pri/
mo aerē,inde aquā,poſt pabu
la eſſe corrupta. ¶ Nec via mor
tis erat ſimplex.) Nec moriebā
tur ex vſu.i.ſecundū naturalē
ordinē,nō tm̄ fuga animę,ſed
etiā corporis reſolutione. Eſt
autē Salluſtii,qui ait, Ne ſim/
plici quidē morte morieban/
tur. ¶ Ignea venis omnibus
acta ſitis.) Feruidus calor: ab
eo quod præcedit,id quod ſe/
quitur. ¶ Fluidus liquor.) Hu/
mor ſordidus. ¶ Oſſa.) Etiam
oſſa. Et per Hyperbolem totū
hominem ſignificat.

MANCINELLVS.

¶ Hyemem,) grandinē intel/
ligit. ¶ Turbo,dicitur turbo vē
tus qui repētinus flabris pſilit,
atq; vniuerſa perturbat. Vor/
tex ille eſt:quum torquetur humus arida,& ab infimo erigit̄ ad
ſummum author Apuleius in lib.de mundo. Meminit,& Pli.li.
ſecūdo ca.l. ¶ Æſtiua) loca dicunt̄ vmbroſa. vbi & pecora,& mi
lites ſolis ardorem vitant. Sueto.in Auguſto. Reliquas in hyber
na & ęſtiua circa finitima oppida dimittere aſſuerat. Reliquas au
tē cohortes ſup. ¶ Spemq;,) agnos,& agnas,& fœturam ipſam.
¶ Tum,) præterea. Tum ſciat,huius peſtilentiæ color totus & li
niamenta fere omnia tracta ſunt de deſcriptione peſtilentiæ quę
eſt lib.vi. Lucretii,deſcripſit etiā Manilius libro.i.ſed Ouid.libro
vi.meta.latiſſime. Alpes,montes ſunt altiſſimi: qui Italiam ab Norici
Germania ſubmouent:teſte Plin.libro.iii. ¶ Norica caſtella,) No
rici incolæ ſunt alpium,quondam Taurifci appellati,his conter
mini Rhęti,& Vindelici omnes in multas ciuitates diuiſi,idem
libro.iii. ¶ Iapidis timaui,) Iapides populi, & Timauus am/
nis in Venetia regione Italiæ ſunt,vt ſcrib.idem lib.quarto. De
Timauo autem latius Eclog.viii. Stra.pręterea li.vii.ſcri.q̄ Iapi
des in Albio mōte ſiti ſunt qui Alpibus poſterior eſt,excelſo ad
modum. Hinc quidem ad Pānonios, Iſtrumq; pertinentes,hinc
autem

autem ad adriaticum mare,pugnaces quidem,cæterum ab Auguſto Cæſare tandem expugnati ad vnum ſecundum lapides in liburnos eſt nauigatio. Poſt tanto tempore.ſ. Eſt autem ſenſus ꝙ tanta peſtilentia fuit, vt ſi quis videret illa loca, nunc quoque deſerta aſpiceret, quamuis iamdiu id fuerit, &c. ¶ Morbo cœli,) aeris corruptione, quæ poſtea aut in aquas cadit, aut fruges perſedit in ipſas. Aut alios homines paſtus pedumq́; cibatus. Aut etiam ſuſpenſa manet vis aere in ipſo. Et quum ſpirantes mixtas hinc dicimus auras. Illa quoque in corpus pariter ſorbere neceſſe eſt, Lucret. libro. vj. ¶ Tempeſtas.) Peſtilentia. ¶ Incanduit,) ferbuit. Autumni æſtu,) Tunc enim magis corpora languore afficiuntur aere non certo, vt etiam Ouid. in arte oſtendit. ¶ Tabo,) corruptione.

ASCENSIVS.

¶ Non tam creber agens &c.) Docet vt dixi generalem peſtilentiam quæ olim in Italia & etiam Gallia fuiſſe perhibetur, imitatus vt Mãcinel. dicit Lucretium in. vj. ¶ Ordo eſt. Nec turbo, ideſt ventorum ex diuerſo flantium commotio, agens hyemem, ideſt tempeſtatem, aut calamitatem grandinis æquore id eſt in ęquore, ideſt mari, aut per ęquor, ideſt campos ęquos ruit tam creber, ideſt crebris grãdinibus, q̃; ideſt quantum multę peſtes pecudum ſupple ſunt. Nec morbi corripiunt, ideſt raptim inuadunt ſingula corpora, ſed inuadunt repente tota ęſtiua, ideſt omnia pecora æſtiuantia in ęſtiuis locis hoc eſt vmbroſis in quibus ab æſtu proteguntur vmbris, aguntq́; æſtatem. (Poſuit ergo locum pro locatis) & corripiunt ſpem, ſcilicet gregis, hoc eſt agnos & hœdos, & gregem ſcilicet parentes & cũctam gentem, ideſt totam ſpeciem aut totam ꝓpagationem ab origine. i. à primis vſq; ad ſummas. Si quis ſupple viderit.) Eſt enim zeugma ab inferiore in tempore) aut vidiſſet tum, ideſt tunc cum hæc peſtis inciperet alpes aerias, ideſt valde altas, hoc eſt ſummos montes Italiam à Gallis & Germaniã dirimentes, & caſtella norica, ideſt illyrica in tumulis, ideſt colliculis ſita, & viderit aut vidiſſet tũc arua Timaui, ſcilicet fluuii Iapidis, ideſt qui in Iapidia regione Venetiæ vidiſſet, dico tunc, & videat quoque, ideſt etiã nunc tanto, ideſt tam longo tempore poſt, ideſt quamuis tantum tẽporis inter lapſum ſit vt pecus inſtaurari potuiſſet, & videat regna paſtorum (qui etiam tuguria & ſepta regna vocant, vt poſt aliquot mea regna videns mirabor ariſtas) & ſaltus, ideſt campos in quibus ſalire poſſent pecudes vacantes, ideſt vaſtos & vacuos modo longe & late, is ſupple ſciat quod dictum eſt, ſcilicet ꝙ morbi non ſingula ſed vniuerſa ſæpe corripiunt corpora, vnde ſequitur. Tempeſtas, ſcilicet peſtilentialis miſeranda, ideſt peſſima inferens rem dignam miſeratione, coorta, ideſt ſimul orta eſt quondam, ideſt ſuperioribus temporibus hic, ideſt in dictis regionibus, morbo, ideſt infectione & corruptione cœli, id eſt aeris, & ipſa peſtis incanduit, ideſt efferbuit toto æſtu, ideſt incendio febrium, & morborum autumni, ideſt quale ſolet eſſe in autumno, vt Iuuena. atteſtatur, & dedit neci, ideſt necauit omne genus pecudum, ideſt animalium cicurum præcipue, ideſt domeſticorum, & omne genus ferarum, ideſt ſylueſtrium, quæ fera ſunt vtplurimum & corrupit lacus, ideſt paſcua tabo, ideſt corrupto ſucco. Nec via, ideſt aditus mortis, ideſt ad mortem vel qua mors ingruebat & graſſabatur erat ſimplex, ideſt vniformis aut naturalis & ſine malo extrinſecus aduenienti, ſed vbi ſitis ignea, ideſt ardentiſſima, hoc eſt tabes aut ſiccitas penetratiſſima ex calore generata acta, ideſt impulſa omnibus venis, ideſt per omnes venas, aut ad omnes venas abduxerat, ſcilicet à proprio & natnrali ſitu hoc eſt contraxerat miſeros artus, ideſt membra miſerorum animalium, liquor fluidus, ideſt ſuperfluus & corruptus abundabat rurſus & trahebat omnia oſſa collapſa in ſe minutatim, ideſt per minutas particulas morbo, ideſt per violentiam morbi, hoc eſt ex corruptione aeris ſanguis & ſuccus bonus deſiccabatur, & in tabem contrahebatur, ſed annitente natura (quæ quantum poteſt ad conſeruationem indiuiduorum nititur) & conante deperditum ſuccum inſtaurare cum nimium ſit inualida, nõ ſolidum ſuccum, ſed vẽtorum, & ſuperfluum liquorẽ colligit: vnde poſt omnia oſſa reſoluta collabuntur.

PIERIVS.

¶ Et Iapidis arua timaui,) Non negarim Iapidis legendum, & iampidiam, Venetiæ proximam regionem appellatam, quo vocabulo etiam Salluſtius ſit vſus. Nõ tamen reiiciẽdum eſt quod in Romano codice atq; etiam in Mediceo legitur, iapygis, q̃uis improbeť à Seruio qui iapygiã ab Iapidia ſcriptione diſtinguit. Nam Hecatæus duas ponit Iapygias, quarum vna ſit in apulia, altera in illiryco, à quaꝝ vtraq; iapyx, & iapygius deriueť. ¶ Corripuitq́; lacus,) In Romano, in Mediceo, & antiquis aliis codicibus, corrupit, habetur.

Sæpe in honore deum medio ſtans hoſtia ad aram,
Lanea dum, niuea circundatur infula vitta:
Inter cunctantes cecidit moribunda miniſtros.
Aut ſi quam ferro mactauerat ante ſacerdos:
Inde neq; impoſitis ardent altaria fibris:
Nec reſponſa poteſt conſultus reddere vates:
Ac vix ſuppoſiti tinguntur ſanguine cultri:
Summaq́; ieiuna ſanie infuſcatur arena.
Hinc lætis vituli vulgo moriuntur in herbis:
Et dulces animas plena ad præſepia reddunt:
Hinc canibus blandis rabies venit, & quatit ægros
Tuſſis anhela ſues: ac faucibus angit obeſis.
Labitur infelix ſtudiorum atq; immemor herbæ
Victor equus: fonteſq́; auertitur, & pede terram
Crebra ferit: demiſſa aures: incertus ibidem
Sudor, & ille quidem morituris, frigidus: aret
Pellis, & ad tactum tractanti dura reſiſtit.
Hæc ante exitium primis dant ſigna diebus.
Sin in proceſſu cœpit crudeſcere morbus:
Tum vero ardentes oculi: atq; attractus ab alto
Spiritus, interdum gemitu grauis: imaq́; longo
Ilia ſingultu tendunt: it naribus ater
Sanguis, & obſeſſas fauces premit aſpera lingua.

SERVIVS.

¶ In honore deum medio.) In ſacrificiis: vt, Haud equidẽ tali me dignor honore. ¶ Lanea.) i. victima. Nam non ſtat verſus, ſi linea vitta dixeris. ¶ Mactauerat ante ſacerdos.) Eius ſcilicet mortẽ pręueniẽs. ¶ Ardent altaria fibris.) Quia vt dicit Plinius ſecundus, morboſa caro non coquitur. ¶ Nec reſponſa poteſt conſultus reddere vates.) Colligi enim niſi ex ſana victima, futura nõ poſſunt. ¶ Suppoſiti tinguntur ſanguine cultri. Sic & ĩ ſexto, Supponunt alii cultros. Ideſt iugulant hoſtias. Dicendo autem Suppoſiti, feriendi genus oſtẽdit. Nam interdum ab inferiori parte, interdum deſuper feriebantur. ¶ Summaq́; ieiuna ſanie infuſcatur arena.) Signatis vſus eſt verbis, nimiumq́; libratis. ¶ Vulgo.) Vbiq; paſſim & cateruatim. ¶ In lætis autẽ verbis.) ideo, ne eos fame periſſe putaremus. ¶ Hinc canibus blãdis.) Etiam blãdis canibus rabies ex peſtilentia naſcitur. ¶ Quatit ægros tuſſis anhela ſues.) Proprie. nã tuſſis commouet corpora. ¶ Et faucibus angit obeſis.) Tumentibus. Angit autem, bene ait. Nam angina dicitur porcorum morbus qui occupat fauces. Plautus, Vellem me in anginã verti, vt huic aniculæ faucem ꝑoccuparem. ¶ Crebra ferit.) Crebro: nomen pro aduerbio. ¶ Incertus ibidẽ ſudor.) Irrationabilis, ſine labore, cuius cauſa non apparet. ¶ Morituris, frigidus.) Frigidus ſudor mortis futurę ſignũ eſt, & moriturus frigore plenꝰ eſt. ¶ Tractãti dura reſiſtit.) Frigida eſt, nec cohęret digitis. ¶ Cœpit crudeſcere morbus.) Validior fieri vt, Deiecta crudeſcit pugna Camilla: & iã dat ſigna morbi validioris. ¶ Obſeſſas fauces.) i. clauſas. ¶ Aſpera lingua.) nimia ſiccitate.

MANCINELLVS.

¶ Lanea iſula, faſcia in modũ diadematis: à q̃ vittę ab vtraq; parte pẽdent, de hac lib. iiij. de Põto legiť. Ambiat vt fuluas infula lõga comas. ¶ Aut ſi q̃,) legitur item, at ſi quã. ¶ Neq; ardent,) propter corruptionẽ id erat. ¶ Fibris.) videto li. primo Geor. ¶ Ieiuna ſanie) ſanguine corrupto, & deſiccato. ¶ Hic) ex ignea ſiti, & fluido liquore ac peſtilitate. ¶ Vulgo,) paſſim.) Lętis herbis, inuit nõ penuria cibatus id fuiſſe. ¶ Angit,) ſtrangulat, vnde & faucium dolor Angina vocať, vt ſcrib. Feſt. eo aiũt morbo ſues maxime cruciantur, vt aiũt. ¶ Auertitur,) refugit. Crebra pro crebro. ¶ Crudeſcere,) magis crudus, ac durus fieri.

Angina

ASCENSIVS.

¶ Sępe in honore deum medio &c.) Proſequitur quod inſtituit docens

docens quam miſerãdá fuerit lues, ac dicens. Hoſtia.i.pecus mactanda ſtans in medio honore deum, ideſt deorum ad aram, ſcilicet, hoc eſt parata in honorem deorum, mactetur dum ĩſula lanea, ideſt faſcia in modum diadematis à qua vittæ vtrinq; dependent. (Diadema autem erat panniculus interdum lineus ſuper quem coronæ imponebantur) his autem quæ ſacrificari debebant imponebantur vittæ (vnde æneid.ij. Sinon ad victimam expoſtulatus dicit: mihi ſacra parari, Et ſalſæ fruges, & circum tempora vittæ) circũdatur vitta, ideſt velamine capitis vtrinq; dependente, niuea, ideſt candidiſſima, cecidit ſæpe moribunda, ideſt moriens inter miniſtros.i.ſacrificulos cunctantes, ideſt immorantes & ſegnius ferientes. Aut ſi ſacerdos videlicet ſacrificulus mactauerat ferro, quam, ideſt aliquam hoſtiam, ante.i.priuſquam moribunda caderet: hoc eſt ſi feſtinando præuenerat mortem, neq;, ideſt non, altaria non ardent inde, ideſt ex tali hoſtia fibris, ſcilicet extorum impoſitis, ſcilicet ad cremandum, hoc eſt exta illa corruptiſſima nolebant inflammari aut incendi, nec vates, ſcilicet aruſpex. conſultus, ideſt interrogatus conſilium poteſt reddere reſponſa inde, ideſt ex inſpectione talium extorum, ac cultri ſuppoſiti, ſcilicet vt in eos quaſi ſponte iret victima, tinguntur, ideſt imbuuntur vix ſangnine, quia totus lenta tabe abſumptus fuerat, & arena ſumma.i.ſuperficialis, infuſcatur, ideſt fit fuſca ſanie.i.corrupto ſanguine, ieiuna, ideſt macilento & modico, hinc.i.ex hac tanta corruptione, aut poſtquam hæc portenta in ſacrificando viſa ſunt, vituli, ideſt iuuenci, moriũtur vulgo, ideſt paſſim in herbis lętis.i.pinguibus, & reddunt animas.i.vitas dulcis ad præſepia plena.ſ.pabulorum, hinc, ideſt ex hac corruptione aut ignea ſiti rabies venit canibus blandis, ideſt domino ſuo blandiri ſolitis, & tuſſis anhela, ideſt anhelitum trahens miſere quatit, ideſt concutit & tremere facit ſues, ideſt porcos ægros, ideſt morbo affectos ac tangit, ideſt ſtrangulat faucibus obeſis, ideſt aut pinguibus vt inedia putentur mori, aut ſic inflatis vt pingues putentur. Equus victor, ideſt vincere ſolitus in curuli certamine, labitur infelix ſtudiorum, ideſt certaminum, quę non amplius exercebit, ſicut infelix animi iuuenis, aut equus victor labitur infelix exiſtens immemor ſtudiorum atq; herbæ, ſed prior conſtructio licet rarior magis tamen quadrat cõtextui. ſi enim dixeris equus infelix victor, iam duo ſunt epitheta ſine coniunctione. Si ſic equus victor labitur infelix immemor ſtudiorum atq; herbæ, iterum totidem ſunt. At ſi ſic, Equus victor labitur infelix atq; immemor ſtudiorum, herbę: iam deerit coniunctio genitiuis, nec ſatis eſt ꝙ participium exiſtẽs ſubaudiri poteſt vt ſit labitur infelix exiſtens imemor ſtudiorum atq; herbę. Quia ergo alibi conſimiliter loquitur, & felix cum genitiuo conſtruit maiorq; eſt ſignificantia dicendo infelix ſtudiorum quàm immemor ſtudiorum. Nam priore modo ſignificatur infeliciter ſtuduiſſe alios equos vincere: cum iam à fœdiſſimo morbo vincatur, & ipſe equus auertitur, ideſt aſpernatur, & indignatur aſpicere fonteis, ideſt aquas lympidas & puras, & ferit, ideſt concutit pede terram crebra, ideſt crebro, aures.ſ.equi languentis, demiſſę ſunt, quas validus erigere ſolebat, & ſudor eſt ibidem.i.interea dum aures demittit incertus.i.cuius cauſa latet cum non eueniat ex calore aut agitatione ſeu labore, & ille ſcilicet ſudor incertus: quidem.i.certe, eſt ſup.eqs morituris frigidus, pellis aret & reſiſtit tractanti exiſtens dura.i.rigida & aſpera ad tactum, ideſt dum quis attingit ea, quod ſignum eſt exhauſti ſucci, vnde non cutem ſed pellem dixit, nam habent vt Iuuena. de ſene dixit. deformem pro cute pellem, vnde & Perſius Cute perditus &c. Cõtra de ſe Horat. in epiſtolis. Me pinguem & nitidum bene curata cute viſes quum redire voles Epicuri de grege porcũ, &.ſ. equi morituri dant hæc ſigna primis diebus ante exitium, i. mortem & vitæ exitum, hoc eſt vbi primum incipiunt languere, ſin i.ſed ſi morbus cœpit crudeſcere, ideſt crudior & ſæuior fieri in ſucceſſu, ideſt continuatione, tum vero, ideſt præcipue & ad verum tunc ſup. ſunt oculi ardentes atq; ſpiritus grauis, ideſt moleſtus, attractus ſupp. eſt aliquando ab gemitu alto.i.ab alto, pectore ſumpto & Ilia ima.i.inteſtina interiora tendunt.i.tentant ſingultu longo.i.longe, tracto, aut equi tendunt.i.trahunt ilia lõgo ſingultu. Sanguis ater.ſ.corruptus: it.i.defluit naribus & lingua aſpera, ideſt ex nimia ſiccitate rigens premit.i.tentat fauces obſeſſas.i.concluſas & obſtructas.

PIERIVS.

¶ Linea dum niuea circũdatur ĩſula vitta,) In Mediceo, in Lõgobar. & quibuſdam aliis antiquis codic. Lanea, legitur: quod agnoſcit Seruius. ¶ Inter cunct. decid. morib. miniſtros,) In Romano codic. magiſtros legitur, de ſacerdote enim loquitur, qui ferire cunctaretur. ¶ Crebra ferit,) In Longo. crebro ferit. Neq; timendum ſyllabæ, quum Cariſius, tertio. Aduerbium pro dactylo agnoſcat, & ſero trochæi dimenſione ſit apud Statium. ¶ Et ad Tactum,) In Ro. at, vt ſolet, in Long. & ad tractum.

Profuit inſerto latices infundere cornu
Lenæos, ea viſa ſalus morientibus vna.
Mox erat hoc ipſum exitio: furiiſq; refecti
Ardebant: ipſiq; ſuos, iam morte ſub ægra:
(Dii meliora piis, erroremq; hoſtibus illum)
Diſciſſos nudis laniabant dentibus artus.
Ecce autem duro fumans ſub vomere taurus
Concidit, & miſtum ſpumis vomit ore cruorem:
Extremoſq; ciet gemitus: it triſtis arator
Mœrentem abiungens fraterna morte iuuencum:
Atq; opere in medio defixa relinquit aratra.
Non vmbræ altorum nemorum, non mollia poſſunt
Prata mouere animum: non qui per ſaxa volutus
Purior electro campum petit amnis: at ima
Soluuntur latera: atq; oculos ſtupor vrget inertes:
Ad terramq; fluit deuexo pondere ceruix.
Quid labor, aut benefacta iuuãt? quid, vomere terras
Inuertiſſe graues? atqui non Maſſica Bacchi
Munera, non illis epulæ nocuere repoſtæ.
Frondibus, & victu paſcuntur ſimplicis herbæ.
Pocula ſunt fontes liquidi, atq; exercita curſu
Flumina: nec ſomnos abrumpit cura ſalubres.
Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quæſitas ad ſacra boues Iunonis, & vris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.
Ergo ægre raſtris terram rimantur, & ipſis

SERVIVS.

¶ Profuit incerto latices infundere cornu.) Non ſemper, ſed aliquando, nam hoc ſolum eſt quod morbo liberat, aut cõmouet in furorem. ¶ Mox erat hoc ipſum exitio.) Quod ſaluti eſſe putabatur. Et hoc eſt quod paulopoſt dictum eſt, Quęſitæq; nocent artes. ¶ Furiiſq; refecti.) Quia languentia corpora in vires quodammodo excitat furor, & facit ea in exitium conualeſcere. ¶ Dii meliora piis.) Per parentheſim in execrationem hoſtium hanc torquet inſaniam. ¶ Fumans ſub vomere taurus.) Per hoc oſtendit etiam fortes tauros repente morbo concidere. Nemo enim peſtilentem ad aratra ducit iuuẽcum. ¶ Extremoſq; ciet gemitus.) Vltimum gemuit. Sane ciet modo Dat ſignificat, ſicut in tertio de Andromache, Lachrymaſq; ciebat. cum ciere proprie ſit alteri aliquid commouere. ¶ Fraterna morte iuuencum.) Conſortis interitu. Et ex affectu dictum eſt ruſtici. ¶ Mouere animum.) In ſuum deſyderium illicere.) Purior electro campum petit amnis. Nã ſicut electrum defeçatius eſt metallis omnibus, ita & currẽs aqua cęteris purior. ¶ Ad terrãq; fluit.) Luc. Feſſumq; caput ſe ferre recuſat. ¶ Quid labor, aut benefacta iuuãt?) Si neutrũ mortem repellit, nec corporis exercitiũ, nec mentis religio. Nã ſi generalis eſt ſententia, ſecundum Epicureos cõtra religionẽ eſt. Si autem tm̃ ad bouem refertur, hoc dicit, Quid ei prodeſt labore ſuo aluiſſe mortales? ¶ Atqui non Maſſica Bacchi Munera.) Vina pretioſa à Maſſico monte Cãpanię. Et ꝑ tranſitum tangit illa, quæ dicunt phyſici, morbos venire ex cibi & potus nimietate, vel mutatione, ex nimiis vigiliis & multa ſollicitudine. Dicũtq; ẽt ſine his naſci ægritudinem. nam in aĩalibus cum nihil horũ ſit, tamen ęgritudines cernimus. ¶ Epulæ repoſitę,) Aut abundãtes, aut varię. ¶ Simplicis herbę. (Propter varietates epularũ dixit ſimplicis herbę. ¶ Nec ſomnos abrumpit cura ſalubres.) Ex cura enim nimia vigiliæ ꝓcreãtur. ¶ Et vris imparibus ductos alta.) Bobus agreſtibus, & ipſis inęqualibus. Nã vri agreſtes boues ſunt, vt diximus ſupra. Et hoc poetice dicit. Cæterum veritas hæc eſt.

Quum

Vnguibus inſodiunt fruges, monteſq; per altos
Contenta ceruice trahunt ſtridentia plauſtra.

Quum mos eſſet ſacerdotem Argiuã iunctis bobus ire ad tẽpla Iunonis, & ſolẽni die boues nõ inuenirentur (peſtilẽtia enim quæ per Atticam tranſierat, vniuerſa conſumpſerat) duo ſacerdotis filij Cleobis & Bito, matrem ſubeuntes, iugo ad templa duxere. Tum Iuno probans eorum religionem, obtulit matri vt quod vellet poſceret filiis, illa pia reſpoſione ait, vt quod ſciret dea vtile mortalibus, ipſa præſtaret. Altero itaq; die ſacerdotis filii iuuenes reperti ſunt mortui. Ex quo probatũ eſt nihil eſſe morte præſtantius, quod Herodotus apud Græcos pleniſſime commemorat in prima hiſtoria. ¶Donaria.) Donaria proprie loca ſunt in quibus dona reponuntur deorum. Abuſiue templa. Nam ita & puluinaria pro templis accẽpimus, quum ſint ꝓprie lectuli ſterni qui in templis conſueuerant pleriſq;. ¶Ægre.) Difficulter. ¶Rimantur.) In rimas agunt. ¶Ipſis vnguibus.) Hyperbolicos. Ideſt manibus.

MANCINELLVS.

¶Profuit,) aliàs. ſ. tũc vero exitio erat. ¶Inſerto ori,) immiſſo. ¶Lenęos latices,) vinum, De lenęo videto li. ij. Geor. ¶Dij. me.) totum carmen parentheſim habet. ¶Abiungens ſeparans. ¶Reliquit,) legitur & relinquit. Electrũ ¶Electro.) Omni auro ineſt argentum vario põdere alibi dena, alibi nona, alibi octaua parte, vbicunq; quinta argenti portio eſt, Electrum vocatur. Electri natura eſt lucernarum lumina clarius argento ſplendere, quod & natiuum, & venena deprehendit, nanq; diſcurrunt in calicibus arquus cœleſtibus ſimiles cum igneo ſtridore. Plin. lib. xxiiij. ca. v. vide plura in Buco. ¶Inertes.) immobiles. ¶Quid labor, aut benefacta iuuant.) Oui. amorum lib. iij. inquit, Scilicet omne ſacrum mors importuna profanat, Omnibus obſcuras iniicit illa manus. Viue tamen moriere pius, cole ſacra colẽtem. Mors grauis à templis Mors in caua buſta trahet. ¶Atqui non maſſica: Bacchi munera.) Certe Æqua inquit non potentia vina illis, nõ epulæ repoſtæ, ideſt ſæpius appoſitæ, ac per id copioſæ & variæ nocuere vti quidem hominibus accidere ſolet, nam clari fontes, & flumina viua potum præbebant, frondes & herbæ ſimplices pabulum miniſtrabant. Eſt itaq; metaphora ab edacibus, & ebriis ſumpta, in peſtilentia enĩ maxime obeſt edendi luxus, hinc iubent medici eo tempore in eadem menſa diuerſa cibaria eſſe nõ debere, nec edenda eſſe. Nã non æqualiter digeruntur, hinc generantur humores mali, ægritudines facientes, & pernecantes, vt etiam Auicenna tradit. Seneca etiam in epiſtolis inquit, ꝙ vbi ſunt diuerſa cibaria inquinant, non alunt. Peſtiſq; tempore, vt medici aiunt, vina potentia longe obſunt, dulcia item & artificialia. Sõnus. ¶Sõnos ſalubres,) Temperatus enim ſomnus, & qui non ex crapula & ebrietate venit inſtaurat ſpiritus in vigiliis reſolutos, membra labore feſſa reparat, calorem ſtomacho ſubminiſtrat, mentem purgat, deniq; totum corpus ad agenda omnia renouat. Immoderatus vero ſomnus corpus deſiccat & infrigidat, ac ſuperfluitatibus replet flegmaticis. Superfluæq; vigiliæ calorem incendunt, corpus deſiccanſ. ¶Nec abrumpit,) vti etiam hoĩbus accidit, adhuc enim perſtat in metaphora. ¶Quæſitas ad ſacra boues.) Herodotus. v. folio primi voluminis ſic ait. Cum dies feſtus Iunonis apud argiuos eſſet, oporteretq; omnino matrem horum (Cleobis videlicet & Bitonis) ad tẽplũ ferri, bobus iunctis, iiſq; boues ex agro eius ad horam pręſto non eſſent, tunc iuuenes excluſi tempore, iugum ſubeuntes, plauſtrum pertraxerunt: quo mater vehebaſ, & quinq; ac quadraginta per ſtadia ferentes, ad templum ꝑuenerunt. Quibus cũ hęc feciſſent, & ab oĩ cœtu conſpecti fuiſſent, optimus obtigit vitæ exitus, per quem deus indicauit, ſatius eſſe homini mori q̃ viuere. Nam cum circunſtantes Argiui laudibus tollerent, viri quidem conſilium filiorum, fœminę vero eorum matrem, ꝙ talibus filiis pręditа eſſet. Mater gaudio perfuſa, cũ liberorum fato, tum fama ante ſimulachrum ſtans precata eſt deam, vt Cleobi & Bitoni filiis ſuis daret, id quod optimũ eſſet homini contingere, poſt hanc precationem, vbi ſacrificauerunt, epulatiq; ſunt quieſcentes in ipſo delubro, nõ ſunt amplius excitati, ſed hoc vitæ exitu perfuncti quorum effigies tanquam virorum: qui optimi extitiſſent, argiui factas apud Delphos colloca- Cleobis uerunt, hęc ille Cice. vero libro primo Thuſc. ſic ait. Primum ar- Biton giæ ſacerdotis Cleobis, & Biton filii ꝓdicantur Nota fabula eſt: cum enim illam ad ſolemne, & ſtatutum ſacrificium curru vehi ius eſſet, ſatis longe ab oppido ad Fanum, morarenturq; iumenta tunc iuuenes ii: quos modo nominaui, veſte poſita, corpora oleo perunxerunt, ad iugum acceſſerunt; ita aducta in fanum, cum currus eſſet ductus à filiis, precata à dea dicitur, vt illis præmium daret de pietate, Mors. quod maximum homini dari poſſet à deo. poſt epulatos cum matre adoleſcentes ſomno ſe dediſſe mane inuentos eſſe mortuos, hæc Cicero. ¶Et vris imparibus) id poeticum eſt. Nam & Herodo. & Cice. oſtenderunt aliter eueniſſe. de Vris autem latius libro ſecundo Georgico. ¶Donaria,) templa intelligit, multa enim illic diis donantur. ¶Rimanſ,) in rimas & ſulcos agunt hoĩes ipſi. ¶Ægre,) duriter difficulter.

ASCENSIVS.

¶Profuit inſerto. ¶Exaggerat peſtis quam narrat ſeuitiam cum nullo medicamine ſedari potuerit, quando & ea quæ contra peſtes valere conſueuerant contra eam inualida fuerint. ¶Ordo eſt. Profuit. ſ. alias, hoc eſt in aliis horis & peſtilentiis, aut potius in principio huius peſtilentiæ infundere. ſ. in pecus languens, cornu inſerto. i. ori immiſſo, hoc eſt per cornu inſertum, latices lenæos, ideſt Bacchicos, hoc eſt vinum quod latex dicitur quia in vuis latet, & lenęum, quia à Baccho inuentum, & ea ſalus eſt viſa vna, ideſt ſola morientibus. i. mortalibus aut contra mortem hoc ipſum. ſ. infundere vinum erat exitio, ideſt ad exitium, ideſt mortem, & ſcilicet equi refecti, ideſt recreati & validiores apparentes, furiis, ideſt per furorem qui vires afferre videtur, ſed nõ diu duraturas, ardebantq;, ideſt incendebantur maioribus furiis & ipſi laniabant dentibus nudis, ideſt denudatis, id enim equi ſolent mordere volentes ſuos, ideſt proprios artus diſciſſos. i. dilaniatos, iam ſub morte ægra, ideſt ægros faciente, aut extrema cũ non amplius poſſint. Dii ſup. concedant piis, ideſt bonis, & deorum cultoribus meliora, ſcilicet omnia aut euenta & inferãt ſupple hoſtibus. ſ. regionis & patriæ pietatis, illum errorem. i. furorem quem tum equi perpeſſi ſunt. Honeſta eſt parẽtheſis affectionis plena, & per apoſiopeſim verbum ſubticẽs, vt in pathicis locutionibus ſolet. Autem pro ſed ecce quaſi de repente & ex improuiſo taurus concidit. i. mortuus cecidit fumans, ideſt cum fumaret & impẽſe laboraret ſub duro vomere & vomit ore cruorem mixtum ſpumis, & ciet, ideſt excitat & ex imo pectore trahit extremos gemitus, arator it. i. abit & diſcedit triſtis abiungẽs i. ſeparans, & ab iugo diſſoluens, iuuencum. ſ. alterum mœrentem, ideſt dolentem & mœſtum morte fraterna, ideſt coniugalis ſui quo quaſi fratre in labore viſus fuerat, atq; arator relinquit, ꝙ ſi legendum eſt vt fere textus habent reliquit, ordo eſt, atque, ideſt poſtquam iuuẽcus, ſcilicet reliquit aratra defixa in medio opere, vmbrę aliorum nemorum non poſſunt mouere animum eius, & mollia prata non poſſunt mouere animum eius, & amnis, ideſt riuus qui volutus per ſaxa: petit campum exiſtẽs purior, ideſt defecatior electro, ideſt illo genere metalli puriſſimo, at, ideſt ſed latera eius ima, ideſt inferiora ſoluuntur, ideſt labaſcunt: & ſtupor, ideſt hebetudo, vrget. i. obſidet, oculos inertes, ideſt parum videntes præ ſtupore & vertigine ex moleſtato cerebro procreata, ceruix, ſcilicet eius qui ſic ſtupet fluit. i. circunfertur & voluitur in morem fluminis, ad terram pondere, ſcilicet corporis aut capitis, deuexo, ideſt deuoluto, quid labor ſup. iuuat? quid benefacta iuuant, ideſt proſunt, quid iuuat inuertiſſe terras graues. i. pingues, vomere, ideſt ea parte aratri ab eo ꝙ terram vomit dicta. q. d. nihil. Atq;. i. ſed quomodo ſupp. id euenitẽ q. d. id mirari licet nam munera Bacchi, ideſt vina, maſſica. i. in maſſico monte Campaniæ creſcere ſolita quæ fortia ſunt, & homini nocere ſueta, nõ nocuere illis. ſ. iuuencis aratoriis, & epulę repoſtę. i. abundantes & varię, aut ſæpe ſumptę, aut recoctę, nõ nocuere illis, quia paſcuntur frondibus, & victu ſimplicis herbę fontes liquidi ſunt illis pocula. i. potus, atq; flumina exercita. i. purificata & vegetata nec torpentia, curſu. i. repentino fluxu, nec cura abrumpit ſomnos ſalubres: ſicut hominibus ſolet, dicũt ſcilicet ſeniores, aut qui res priſcas repetunt boues quęſitas. i. deſideratas nec inuẽtas eſſe in illis regionibus, ad ſacra Iunonis: nõ alio tempore quam, ſcilicet hoc quo cunctę perierant, & dicunt currus eſſe ductos ad donaria. i. ſacraria, hoc eſt repoſitoria rerũ quæ diis donantur, alta, ſcilicet in capitolio cõſtituta, vris. i. bobus ſylueſtribus imparibus, ideſt indomitis & ob id impariter trahentibus, aut reuera imparibus: quia ne vri quidem pares tũc reperiri poterant. (Alludit quidem poeta ad hiſtoriam Cleobis & Bitonis: ſed non continuo loquiť de his, nã non fuerant illis regionibus, hoc eſt in Italia, & cõfinio eius, potuit autẽ fieri vt conſimili modo Romę ſacrificarent Iunoni, cumq; boues deeſſent vris vterentur. (Ergo q̃a. ſ. deerant boues aratorii: agricolæ ſup. rimanť. i. ſulcãt ægre. i. cũ difficultate, terram raſtris. i. raſtellis ligonibus

lis ligonibus & marris, dentatis, & infodiunt fruges ipſis vngui bus, & trahunt per altos mõtes plauſtra.i.vehicula ſtridẽtia: cer uice contenta.i.contracta propter preſſuram.

PIERIVS.

¶ Erroremq; hoſtibus illum,) In Rom. ardorem. Nam de mor bi genere dictum eſt, ardebant. ¶ Non gramina poſſunt grata, mouere animum,) Legẽdum ex veteribus omnibus codicibus. Non mollia poſſunt prata mouere animum, quę lectio maxime probatur ab eruditis omnibus. ¶ Et victu paſcitur ſimplicis her bæ,) In Longo. victum non ineleganter.

Non lupus inſidias explorat ouilia circum:
Nec gregibus nocturnus obambulat. acrior illum
Cura domat, timidi damæ, ceruiq; fugaces,
Nunc interq; canes, & circum tecta vagantur.
Iam maris imenſi prolem, & genus omne natantum
Littore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
Proluit. inſolitæ fugiunt in flumina phocæ.
Interit & curuis fruſtra defenſa latebris
Vipera, & attoniti ſquamis aſtantibus hydri.
Ipſis eſt aer auibus non æquus, & illæ
Præcipites alta vitam ſub nube relinquunt.
Prætera nec iam mutari pabula refert,
Quæſitæq; nocent artes, ceſſere magiſtri,
Phillyrides Chiron, Amythaoniusq; Melampus.
Sæuit & in lucem Stygiis emiſſa tenebris
Pallida Tiſiphone, morbos agit ante metumq;
Inq; dies auidum ſurgens caput altius effert.
Balatu pecorum, & crebris mugitibus amnes,
Arentesq; ſonant ripæ, colleſq; ſupini.
Iamq; cateruatim dat ſtragem, atq; exaggerat ipſis
In ſtabulis, turpi dilapſa cadauera tabo.
Donec humo tegere, ac foueis abſcondere diſcunt.
Nam neq; erat coriis vſus: nec viſcera quiſquam,
Aut vndis abolere poteſt, aut vincere flamma.
Nec tondere quidem morbo, illuuieq; pereſa.
Vellera, nec telas poſſunt attingere putres.
Verum etiam inuiſos ſi quis tentarat amictus:
Ardentes papulæ, atq; immundus olentia ſudor
Membra ſequebantur: nec longo deinde moranti
Tempore, contactos artus ſacer ignis edebat.

SERVIVS.

¶ Nocturnus obābulat.) Inſi diatur. Quod autẽ ait nocturnus, figurate rem tẽporis, ad perſonam trãſtulit. ¶ Cura domat.) i. peſtilẽtiæ. ¶ Timidi Damæ.) Mutauit genus, vt vitaret ὁμοιοτέλευτον. Horatius Et ſuperiecto pauidæ natarũ æquore damæ. Dicẽdo damas & ceruos errare cum canibus duo oſtendit, & hos timoris, & illos ferocitatis eſſe oblitos. ¶ Fugiunt in flumina phocę.) Quaſi timentes marinam peſtilẽtiam. ¶ Ipſis auibus.) Suis quodammodo quę alarum velocitate ſupergredi poterant aerem peſtilentem. ¶ Phillyrides Chiron.) Medicinæ inuentor, Saturni & Phillyræ filius. ¶ Amythaoniuſq; Melãpus.) Amythaonis filius, καθαρτής i. purgator. Nam Prœtidas ipſe purgauit luſtrationibus quas inuenerat. Hoc dicit, conualeſcente morbo nec medicinam prodeſſe, nec religionẽ. ¶ Arenteſq; ſonant ripæ.) Velut peſtilentiam etiam elementa ſentire, ſic in tertio, Arebant herbę, & victum ſeges ægra negabat. Nam ſegetem pro terra poſuit. ¶ Nam neque erat coriis vſus.) Quippe morbo putrefactis. ¶ Nec viſcera quiſq; aut vndis abolere pōt.) Nec lauari nec coqui poterãt. Caro enim corrupta morbo, quendam habet mucorem, qui non ablui poteſt: quoniam omne poſſidet corpus. Item igni ſuperpoſita, aut putreſcit, aut dureſcit, nam non coquitur. ¶ Ardentes papulæ.) Id eſt carbunculi. ¶ Immundus ſudor.) Morbus pedicularis φθειρίασις. ¶ Sacer ignis,) Quem Græci ἱερὸν νόσον vocant.

MANCINELLVS.

¶ Explorat,) exqrit, præmeditatur. ¶ Proluit,) Aſpergit, lauat. Obambulat, circumambulat. ¶ Fugiunt in flumina,) tanquã hęc ſalubriora eſſent. ¶ Phocæ.) Vituli marini, quos vocant phocas ac dormiunt in terra, moreq; pecudum in eadem pariunt, nunquam geminis plures educant mammis fœtum, non ante duodecimum diem deducunt in mare, ipſis in ſono mugitus, vnde nomen vituli accęperunt, nullumq; animal præmitur grauiore ſomno, pennis quibus in mari vtuntur. humi quoq; vice pedum ſerpunt, Plin. lib. ix. ¶ Hydri.) ſerpentes aquatici: hydas enim hydoſq;, & hydor aqua dicitur. ¶ Mutari pabula.) Columel. lib. vii. cap. v. ſic ait, Quod ſi ægrotat vniuerſum pecus, eſt remediũ præſens, & ſummum pabula mutare: & aquationes, & totius regionis alium quærere ſtatum cœli. Cutem vſque, ſi ex calore, & æſtu concepta peſtis inuaſit, vt opaca rura, ſi inuaſit frigore, vt eligantur aprica. ¶ Ceſſere magiſtri,) Non eſt in medico ſemper releuetur vt æger, Interdum docta plus valet arte malum. Oui. li. i. de ponto. ¶ Phillyrides chiron.) herbariam, & medicamentariam à chirone Saturni & Phillyræ filio inuentas ſcrib. Plin. lib. vii Et medicinam ab ægyptiis, alii per arabum Babylonis, & Apollinis filium ¶ Melampus,) is teſte Home. li. xv. Odyſſeæ fuit Amithaonis filius: patria argo, qui vt ait mãtis fuit. i. vates. Vtq; Lactantius ſcrib. lib. iii. theb. Prœti abantis filii argiuorum regis inſanas filias Melampus curauit, herbariæ artis peritiſſimus, latius autem Eclo. vi. ¶ Tiſiphone,) τίσις poena, vltio, punitio, dicitur φόνος autem ac φόνος cędes, vel mors fertur, Alecto inceſſãs dici poteſt. Megera vero à μεγαίρω quod eſt odi, ac inuideo, Hæ tres furiæ dicũtur. ¶ Metum,) ideſt mortem. ¶ Inq; dies,) ideſt quotidie magis. ¶ Stragem,) corporum proſtrationem, & ruinam. ¶ Cateruatim,) multipliciter, congregatim. ¶ Tabo,) corrupto humore, & ſanguine. ¶ Abolere,) purgare ita corrupta erant. ¶ Illuuie,) ſqualore, immundicia, ſorde. ¶ Vellera.) Varro libro. ii. cap. vltimo ſcrib. ꝙ lanam demptam ouibus ſcilicet & conglobatam, alii vellera, alii velamina appellant, ex quorum vocabulo ait: animaduerti licet prius lanarum vulſuram quam tonſuram inuentam. Qui etiam vellunt, ante triduo ieiunas habent, ꝙ languidæ minus ægre radices lanæ retinerent. Omnino tonſores in Italiam primum veniſſe ex ſicilia dicunt, Olim tonſores non fuiſſe aſſignificant antiquorum ſtatuæ, ꝙ pleręq; habent capillum, & barbam magnam, hæc ex Varrone. ¶ Attingere telas,) peruenire ad telas. ¶ Putres,) ſolubiles, vti illud. Et zephyro putris ſe gleba reſoluit. Vnde & & Penelope, vt Homerus ſcribit quod interdiu texebat, noctu diſſoluere ſolita eſt. ¶ Inuiſos, odioſos malis ſequentibus. ¶ Ardentes papulæ.) Papularum duo genera ſunt, altera eſt, in qua per minimas puſtulas cutis exaſperatur: & rubet: leuiterq; roditur, medium habet pauſillo leuius, tarde ſerpit, idq; vitium maxime rotundum incipit, eademq; ratione in orbem procedit, altera autem eſt, quam agriam, ideſt feram græci appellant, in qua ſimiliter quidem, ſed magis cutis exaſperatur, exhulceraturq;, ac vehementius, & roditur: & rubet, interdum etiam pilos remittit, hæc Celſus libro quinto vbi etiam curationes docet. ¶ Contractos,) correptos, coinquinatos. ¶ Sacer ignis,) ideſt execrandus, nam, vt inquit Celſus libro quinto. Sacer quoq; ignis malis hulceribus annumerari debet. Eius duæ ſpecies ſunt, alterum eſt ſubrubicundum, aut mixtum rubore, atq; pallore, exaſperatumq; per puſtulas continuas, quarũ nulla altera maior eſt, ſed plurimę per exiguę in iis ſemper fere pus, & ſępe rubor cum calore eſt, ſerpitq; id non nunquam ſaneſcente, eo quod primo vitiatum eſt, nonnunquam etiam exhulcerato, vbi ruptis puſtulis hulcus cõtinuatur, humorq; exit, qui eſſe inter ſaniem & pus videri poteſt, fit maxime in pectore, aut lateribus: aut eminentibus partibus pręcipue in plantis, alterum autem eſt in ſummæ cutis exhulceratione, ſed ſine altitudine latũ, ſubliuidum, inæqualiter tamen mediumq; ſaneſcit extremis procedentibus, ac ſæpe id, quod iam ſanum videbatur iterum exhulceratur, ac circa proxima cutis, quæ vitium recæptura eſt, tumidior, & durior eſt, coloremq; habet ex rubro ſub nigrum, hęc Celſus. Igni autem ſacro, vt Plin. docet libro. xxx. medentur vermes terreni ex aceto illiti. Grillus cõtritus in manibus, adeps anſeris, viperę caput aſſeruatum, & combuſtum, deinde ex aceto impoſitum, &c. Plura idem Celſus medicamẽta ibidem edocuit. Columel. vero lib. vii. capit. v. ſic ait. Eſt etiam inſanabilis ſacer ignis, quam puſtulam vocant paſtores, ea niſi compeſcitur intra

Phocæ. Hydri Chiron Tiſiphone. Alecto. Megera Papulæ Sacer ignis.

intra primam pecudem, quę tali morbo correpta eſt, vniuerſum gregem contagione proſternit &c.

ASCENSIVS.

¶ Non lupus inſidias.) Docuit pecudum ideſt cicurum ſeu domeſticorum animalium per diram peſtem abſumptionem, nūc docet ferarum quoq; tam terreſtrium quam marinarum atque aeriarum miſerabilem ſtragem atq; luem. ¶ Ordo autem eſt. Lupus non explorat, ideſt non facit explorando inſidias circum ouilia, nec obambulat, ideſt circumambulat gregibus, ideſt in pniciem gregum, nocturnus, ideſt tempore nocturno, vt ſolet dū valet, quia acrior cura ſcilicet inſtantis mortis, domat illum. Damæ timidi & Cerui fugaces, ideſt aſſidue fugientes, & quibus tota ſalus eſt in fuga, nunc (pro tunc) in hac quam narro tempeſtate, & inter canes & circum tecta fluctus proluit, ideſt prouoluit ad littora, aut aſpergit ſuper natantem iam prolem immenſi maris, & pro ideſt omne genus natatum, ideſt natare ſolitorum, proluit dico in littore extremo, ceu corpora naufraga, ideſt poſt naufragium proiecta ad littora, phocæ inſolitæ, ſcilicet magnitudinis aut raro viſæ, ſunt autem vituli marini, fugiunt in flumina, & vipera, ideſt ſerpens illa nociua defenſa fruſtra, ideſt nequicquam latebris curuis, vnde extrahi & in quibus occidi non poterat, interit, ſcilicet peſtilentia: & hydri, ideſt ſerpentes aquatici attoniti, ideſt ſtupefacti, ſquamis aſtantibus, ideſt erectis, & auxiliantibus quidem contra externa ſi qua vim inferrent, ſed non contra peſtem intrinſecus graſſantem. Aer eſt non æquus, ideſt iniquus, & peſtilens, ipſis auibus quibus tamen proprium eſt ſolum, & illę. ſ. aues præcipites, ideſt præcipitanter in terram decidentes, relinquunt vitam, ideſt animam ſed anima interit cum vita, vnde recte vitam dixit, non quia derelicta maneret ſed quia quam illic habebant in terris non haberent ſub alta nube, ideſt regione nubium. Præterea. i. præter hęc mala, nec refert, ideſt quicquam ad rem facit aut rei. i. commodum fert, pabula iam mutari & artes quæſitę nocent, ideſt officiunt, magiſtri. i. peritiſſimi medici, hoc eſt iuuenta eorum, ceſſere. i. victi ſunt à morbo & ſuccubuerunt, chiron. ſ. centaurus ille iuſtiſſimus Phyllirides. i. Phyllirę ex Neptuno filius, & Melampus purgator ille Prœtidum cum furore agitarētur, amythaonius, ideſt Amythaonis filius ſupple ceſſit, Tiſiphone, ideſt furia illa infernalis & pœnam & cædem inferēs, pallida ſcilicet ab effectu, aut quia in vmbris verſata, ſæuit ideſt crudeſcit, & ſæua atque immanis fit & ipſa emiſſa tenebris ſtygiis, ideſt triſtitiæ infernalis, in lucem, id eſt ad regionem noſtrā agit. ſ. ante ſe morbos & metum. i. mortem quæ ex metu vel cum metu cōſpicitur, & ipſa ſurgens. i. furſum agens ſe, effert. i. extollit, caput ſcilicet ſuum auidum. ſ. cædis, & ſanguinis, & in dies altius (bene addit altius quia in dies & in horas particulā exceſſiuam expoſtulant) hoc eſt in dies ſingulos maior eſt vis dirę peſtis à Tiſiphone excitata, amnes, & ripę arentes, ſcilicet ęſtu aeris corrupti & colles ſupini, ideſt editiores hoc eſt omnia loca in quibus pecora paſci ſolebant, ſonant, id eſt reſonāt balatu pecorum hoc eſt ouium, & crebris mugitibus ſ. taurorum morientium, & ſ. Tiſiphone dat iam ſtragem. i. cumulum proſtratorum ac morientium, cateruatim. i. per cateruas non per ſingula capita, atq; aggerat. i. accumulat in ipſis ſtabulis quia efferri nequeunt (præ multitudine, ipſa cadauera delapſa. i. quę occiderant, turpi tabo donec. ſ. homines diſcunt tegere. ſ. cadauera humo. i. inhumare, & abſcōdere foueis, diſcunt autem experiendo quia multa infectio & nulla vtilitas ex cōſeruatione cadauerum prouenirei. Nam neq; vſus. i. vtilitas, erat coriis. i. pellibus e quibus coria parantur, nec quiſq; pōt aut abolere. i. purgare, viſcera. i. carnes vndis aut vicere. i. excoquere, flamma. i. igni. Nec. ſ. paſtores poſſunt quidem. i. ſaltem tondere vellera pereſa morbo & illuuie, ideſt ſanie & corruptione illuente, ideſt intrinſecus imbuente, nec poſſunt attingere. i. per laborem peruenire ad hoc, vt ex eis habeant telas etiam putres, verumetiam. i. inſup, ſi quis tētarat. i. conatus fuerat facere, amictus inuiſos, ſcilicet à natura, hoc eſt quos natura inuidit & negauit mortalibus, papulę. i. carbunculi & puſtulæ ardentes. i. ſacro igni, atq; ſudor, immundus. i. corruptus, ſequebatur. i. perſequebatur & conficiebat, mēbra olentia. ſ. grauiter, hoc eſt fœtida, & ignis ſacer. i. execrabilis & peſtilentialis, edebat, ideſt abſumebat deinde tempore nō lōgo. i. nō lōgum aut diu morāti, ſed ſtatim ſubſequēti, hoc eſt paulopoſt artus contractos. ſ. ab illis amictibus, hoc eſt qui talibus, veſtiebantur etiam inficiebātur. Et hæc de his quæ in tertiū Georgicon adducta voluimus.

PIERIVS.

¶ Inſolitę fugiunt in flumina phocæ,) In Longobardico legit, ad flumina. Sed ſi, in flumina. Intelligimus eas immergi, neq; audere in ſiccum prodire, ſi, ad flumina, ſubaudiendum, à quibus auxilium petere viderentur. ¶ Arentesq; ſonant ripę. In Romano co. Horrētesq;, ob tetros, ſcilicet Mugitus aialium, ſi, arentes, erit, vt illud Aridus altis mōtibus audiri fragor. ¶ Ac foueis abſcondere diſcunt.) In antiquiſſimo quidem codi. foſſis, legere eſt. Sed ad valla & muros retinent foſſę. Hoc tamen loco nō tolerāda tantum, verum etiam decoris, & dignitatis plurimum habere videtur improprietas huiuſmodi, ad cadauerum multitudinem, quæ magno numero congregabantur, indicandam, quibus cōdendis capaciore opus eſſet loco. Nemo vero ignorat foſſas amplioribus ſpaciis, pduci ſolere, cum fouea quid anguſtius ſignificet, vtputa ſcrobem, vel luporum decipulas, vel qd huiuſmodi ad modicos vſus. ¶ Verum etiā inuiſos,) In Ro. codice legitur, quin etiam inuiſos. ¶ Contactos artus ſacer ignis edebat,) Vulgata quædam exemplaria legunt, cōtractos artus. Sed in Romano legitur mutato etiam numero, contactos ſacer artus, ac quantum ad contactum pertinet, quod de contagioſa vi, peſtilētiæ dicitur. Apud Liuium etiam in codicibus antiquis legas, vulgatiq; contactu in homines morbi. Quod in impreſſis, attactu, non ita proprie habetur.

GEORGICORVM LIBRI TERTII FINIS.

P. OVIDII ARGVMENTVM IN VLTIMVM GEORGICON LIBRVM.

Protinus aerii mellis redolentia regna,
Hyblęas & apes, alueorum & cærea tecta,
Quiq; albi flores, examina quæq; legenda,
Indicat humenteisq; fauos, cœleſtia dona.

ANTONII MANCINELLI IN QVARTVM GEORGICON ARGVMENTVM.

Quæ ſedes apibus, ſtatiove paranda reponit.
Languentum quoq; ſigna docet, medicamq; ſalutem.
Naſcendiq; modum, Nympharum nomina multa,
Pandit Ariſtæi luctum, matriſq; fauorem,
Tum vatis Protei patriam, mores, ſpeciesq;.

ASCENSIVS.

¶ Protinus aerii mellis, Tetraſtichi Ouidiani. ¶ Ordo eſt. Vates ſupple ſeu poeta Virgilius, idicat, ideſt notificat hoc quarto libro, protinus, ideſt ſtatim, aut protinus, ideſt ampliter, regna, ideſt apum (quæ regem habent & ita aulam & regna) aluearia mellis aerii, ideſt ex aere collecti redolentia, ideſt ſuauiter fragrantia, & apes hybleas. i. optima mella facientes quales ſunt hybleæ in ſicilia, & tecta cerea, id eſt fauos aluorum pro alueorum hoc eſt quæ ſunt in alueis ſeu aluearibus earum, q; pro & flores qui albi, ſcilicet naſcuntur q; apud hyblam vbi copia thymi naſcitur, & indicat quæ examina ſint legenda. i. colligenda vt habeātur Mella aut reparanda, & indicat fauos humenteis, ideſt melle fluentes dona coeleſtia, ideſt beneficio coeli, aut rore coeleſti collecta. ¶ Quæ ſedes apibus &c. heptaſticorū carminū Mancin. vberius ex ordine quę toto libro contientur explicantium ordo eſt. Poeta reponit, ideſt doctius ac emendatius ſcribit hoc quarto libro, quæ ſedes ve pro vel, quæ ſtatio ſit paranda apibus, & docet quoque, ideſt etiam ſigna languentum, ideſt languentium apiū, ſcilicet & ſalutem medicā, ideſt ex medicina comparandā, & modum naſcendi, vt ſcilicet ſine concubitu ore legant natos, & multa nomia nympharum inter quas Ariſtęi matrē nominat & pandit luctum Ariſtęi ob demortuas. ſ. apes & fauorem matris, quę conſilium dederat adoriūdi Protei abs quo reparationem didicit. Tū. i. deinde pandit patriam, ſcilicet

cet carpathon Prothei vatis, ideſt diuinatoris ac futura vaticinantis, & mores, ideſt inſtituta ejus & ſpecies: in quas ſcilicet ſe tranſmutauerat, & pandit, vt ideſt qualiter Orpheus reuocarat

Orpheus Euridicem ſtigia vt reuocarat ab vnda,
Examenq; apium tandem reparare docemur,

reuocarat Euridicem conjugẽ ſuam: ab vnda ſtigia, ideſt infernali, quod fecit threicia fretus cythara, & nos docemur tãden, reparare, ideſt inſtaurare examen, ideſt fœtum apium ſcilicet extinctarum.



SERVIVS.

PRotinus aerij mellis cœleſtia dona Exequar.) Rhetorice dicturus de minoribus rebus magna ꝑmittit, vt et leuẽ materiã ſubleuet, & attentum faciat auditorem. Sane perite, quoniam ſcit breue eſſe opus hoc de apibus, & intra paucos verſus poſſe cõſumi: viſus eſt tranſlationibus ad dilatandam materiam, dicens apes habere reges, ꝑtoria, vrbes, & populos. Sane ſciendũ, vt ſupra diximus, vltimã partẽ huius libri eſſe mutatam, nã laudes Galli habuit locus ille,

P. VIRGI. MARONIS GEORGICON LIBER QVARTVS.

PRotinus aerij mellis cœleſtia dona
Exequar, hanc etiam Mecœnas aſpice partem,
Admiranda tibi leuium ſpectacula rerũ
Magnanimosq; duces, totiusq; ex ordine gentis
Mores, & ſtudia, & populos, & prælia dicam.
In tenui labor: at tenuis non gloria: ſiquem
Numina læua ſinunt, auditq; vocatus Apollo.

PROBVS.

¶ Protinus aerii mellis cœleſtia dona Exequar.) Quidã dicunt mel in aere naſci. Quidã apes colligere, quo tempore ĩ Ida Iupiter nutriebatur tum primum ex aere fluxiſſe, eoq; ipſum alitum. Ariſtæ⁹.

MANCINELLVS.

¶ Protinus aerii mellis &c.) Ariſtęus de quo latius in. j. lib. Geor. habetur, primus & apiũ, & mellis vſum, & lactis, coagula hoibus tradidit, vt Iuſti. lib. iij. ſcrib. Diodo. quoq; in fine libri quinti cum Iuſtino cõuenit, dicit enim quod Nymphis à matre traditus eſt nutriendus, à quibus cum lac coagulare mel atq; oleum conficere didiciſſet, primus ea in vſum hominum traduxit, vnde à poſteris, vt deus cultus eſt. Quando vero & in qua regione primum natæ ſint apes, videto Columel. libr. x. capi. ij. Eſt autem apis res præcipui quæſtus. quum fauet, vt teſtatur Plin. libro. xxj. Protinus aerei mellis, de protenus, & protinus videto latius in Tityro. Protinus. i. ſtatim continuo, vel deinceps, præterea, vtrunque enim conuenit, nam Caper ſcribit protinus per i, aduerbiũ eſſe temporale, ideſt ſtatim, & Priſcian. libro. xv. ſcribit eſſe aduerbium ordinatiuum, vt deinde, præterea, continuo. ¶ Aerii mel.) Venit mel ex aere & maxime ſyderum exortu. Itaque cum prima aurora folia arborum melle roſida inueniuntur, at ſi qui matutino ſub dio fuere, vnctas liquore veſtes capillumq; concretum ſentiunt, ſiue ille eſt cœli ſudor, ſiue quædam ſyderum ſaliua, ſiue purgãtis ſe aeris ſuccus, ſiue aquæ eſt, & purus, ac liquidus, ac ſuæ naturæ quaſi defluit, Plin. lib. xj. ¶ Hanc aſpi. partem.) attẽtum hic Mecœnatem reddit, rogãdo, vt hæc Protin⁹.

qui nude Orphei continet fabulam, quæ inſerta eſt poſtq̃ irato Auguſto Gallus occiſus eſt. ¶ Protinus.) Deinceps, Exinde. Floreũ agrum exequar, ſicut ſum cæteros executus. ¶ Aerii mellis.) Nam mel ex rore colligitur, qui vtiq; ex aere defluit, vnde eſt. ¶ Cœleſtia dona.) i. munus deorum. Ante enim mel inueniebatur in foliis: vt, Mellaq; decuſſit foliis. ¶ Hanc etiam.) Sicut ſuperiores. ¶ Admiranda tibi leuium ſpectacula rerum. Audies ex leuibus rebus digna ſtupore eſſe, in apibus proceres, & tanta certamina. ¶ Mores.) Quia caſtę ſunt, vt illum adeo placuiſſe mirabere morem. ¶ Et ſtudia.) vt, Tantus amor florum & generandi gloria mellis. ¶ Et populos.) vt, Vt binæ regũ facies, ita corpora plebis. ¶ Prælia dicã.) vt, Erũpunt portis, concurritur æthere in alto. ¶ In tenui labor: at tenuis nõ gloria.) Cõparatio eſt laboris q magnam dat gloriã ſi fuerit materia exilis ornata. ¶ Numina leua.) Proſpera. vt alibi, Intonuit leuũ. ¶ Auditq; vocatus Apollo.) Aut quaſi poetam Apollinem inuocat, aut quaſi deum paſtoralem. Nam Apollo, Nomius dicitur.

vt hæc quoq; aſpiciat. ¶ Admiranda tibi.) attentum iterum, reddit promittens ſe de rebus mirandis verba facturum, exponensq; etiam numero res de quibus dicturus eſt. ¶ Duces) apium reges. ¶ Mores.) inſtituta & communes omnium cōſenſus. ¶ Studia.) occupationes, labores. ¶ Populos.) progeniē. ¶ In tenui labor.) eſt enim difficile minima exornare, atq; extollere, & cōtra maxima leue eſt. Sūt enim referta bonis pluribus. ¶ Numina læua ſinunt.) ideſt aduerſa, nam deos quoſdam, vt prodeſſent, celebrabant, quoſdam vt ne obeſſent placabant.

ASCENSIVS.

¶ Protinus aerii mellis. Admirabili artificio rem tenuem extollit poeta, ſic enim de apibus tractat vt res diuinas & heroicas aptiſſime inſerat, diuinas quidē vt vbi dicturus eſt. Eſſe apibus partem diuinæ mentis & hauſtus. Æthereos heroicas quidem, quia admirāda tibi leuium ſpectacula rerū Magnanimosq; duces &c. ¶ Ordo eſt. O Mecœnas ego exequar, ideſt in executione cœpti operis perſcribam, protinus. i. ſtatim, vel omnino, & quaſi porro, tenus, ideſt ampliter dona cœleſtia, ideſt beneficio cœli, aut in aere collecta mellis aerii, ideſt quod rore & floribus in aere vt dixit de apibus colligitur, aſpice, ſcilicet fauenter, etiam hanc partem ſicut ſupple. reliquas aſpexiſti, quia ſtatim in principio primi libri Mecœnatem nuncupauit. Aſpice inquam, quia ego dicam tibi ſpectacula rerum leuium vtpote apum quæ iter animalia nobis commoda minima habent corpuſcula, admiranda, id eſt digna admiratione, quia admirabere morem, q̄ nec concubitu indulgent, item q̄ rege incolumi mens omnibus vna eſt atq; alia multa, & duces magnanimos q̄ animas in vulnere linquūt, & mores & ſtudia totius gentis, ideſt generis apū videlicet quæ more humano inſtituta & exercitamēta habent, & dicam populos. i. vulgus apum & prælia quæ. ſ. ab eis committuntur, quia illis ira modum ſupra eſt. Labor ſup. erit mihi, ſcilicet in tenui. i. in re exili & modica, at. i. ſed, gloria non ſup. erit tenuis, ideſt exilis & modica ſi numina læua. i. gloriæ humanæ inimica, ſinunt quē. i. aliquem glorioſe dicere, hoc eſt ſi numina inimica inferorum nō obſtiterint, & ſi Apollo qui deus ſuperus eſt & poetis beniuolus, eſſe ſolet, vocatus in auxilium meum, audit, ideſt exaudit, ſcilicet me hoc eſt ſi aſpirat cœptis meis: hæc de mente Auli Gellii, vt Beroal. in Ser. annotauit ſic ſcribens. Romani antiquitus deos quoſdā, vt pdeſſent colebant, quoſdā vero ne obeſſent placabāt. Cum Iouem igitur & diiouem à iuuādo nomina eſſent veiouē appellauerunt dempta atq; detracta iuuādi facultate, vt author eſt Gellius in. v. ſimulachrum enim veiouis ſagittas tenet q̄ ſunt videlicet paratę ad nocēdum, quapropter eū deum pleriq; Apollinem eſſe dixerunt, præterea Virgilium quoq; aiunt multæ antiquitatis hoiem ſine oſtētationis odio peritum, numina lęua deprecari in his verſibus. In tenui labor, at tenuis nō gloria ſi quē Numina læua ſinunt, auditq; vocatus Apollo. Significat enim quandam vim eſſe huiuſmodi deorum in lædendo, magis q̄ in iuuando potentem. Et ita ſm Gellium, authorem, qui per quam ſcite, & adamuſſim, virgilianam maieſtatem penſitauit. Exponemus potius, Numina lędentia q̄ iuuantia. Et quoniam in Gellii mentionem incidimus, admonendi ſunt illius ſcriptoris ſectatores, vt locum emendēt in eo capite, in quo de, veioue diſſerit deprauatum, cum in omnibus, paſſim codicibus. Gellianis, hęc verba legant. In his diis, quos placari oportet, vti mala à nobis, vel à frugibus, natis amoueantur arungus, habetur, & robigus. Mēdum eſt maximum in nouiſſimis tribus verbis, quod niſi emendētur, difficultates pariet inextricabiles, nos vero marte noſtro, ita correximus. Aueruncus habetur, & robigus, & ita corrigendū eſſe cenſemus fulti authoritate eruditiſſimorū: nanq; Aueruncus deus eſt, qui malorum auertēdorum cauſa colebatur ab aueruncando nominatus, vt docet M. Varro in libris de lingua latina, aueruncare autem vocabulo antiquo ſignificat auertere atq; depellere quā dictionem vſurpat Liuius ſic ſcribens in. viii. placuit ad aueruncandam deū iram victimas cædi, & in. x. prodigiorum aueruncandorum cauſa ſupplicationes in biduum ſenatus decreuit. Cice. ad Atticum in epiſtolis ſic ſcribit. Certe contra igitur iniquis dii auerruncent. Cato quoq; in re ruſtica viduertatem inquit vaſtitudinemq;, calamitates, intemperiasq; prohibeſis defendas, auerunceſq;. Et Feſt. pacuuianū dictū amentiā auerunceſſent tuam interpretatur. i. auertiſſent. Aueruncū itaq; deū Romani colebant, & ab eo pcabantur vt pericula auerūcaret hoc eſt auerteret amolire, atq; ppulſaret, legatur ergo apud Gellium, Aueruncus non autē arungus. Cū arungus nihil ſignificet, & dictio ſit illiterata, Aruncus apud Plinium accipitur pro villo q̄ à capellarum mento dependet. Sed hoc & id genus ſexcenta alia q̄ apud ſcriptores in latina lingua reperiuntur partim obſcura partim deprauata tractantur ac enodātur à nobis vberiori volumine quod quotidie cudimus: & adhuc ſub incude eſt quod edetur in tpe. in quo omni ſtudio ac vigilantia cōtendimus laboramus enitimur pro virili parte de latinæ linguæ ſectatoribus bene mereri. Hæc ille.

Beroal.

Aueruncus. Auegunco.

PIERIVS.

¶ Totiusq; ex ordine.) In Ro. codi. atq; etiam in medi. legitur abſq; ex, præpoſitiua particula, Totiusq; ordine. In aliis antiquis cod. ex, habetur, in quo animaduertendum eſſe ſynizeſin ex duabus vltimis ſyllabis, in Totius, ſi lectio ea, Totiusq; ex ordine gentis, admiratur. Verum ego crediderim ex, inſertum ex Paraphraſi, recteq; legi. Dicam ordine. ¶ Mores & ſtudia & populos, & prælia dicam.) In Rom. prœlia, per œ, & in antiquiſſimo alio cod. vno minus &, legitur q̄ in vulgatis habeatur exemplaribus, in hunc modū, Mores & ſtudia populos & prælia dicam. Voluerunt enim ſtudia ſuſpendere & abſq; &, coniunctiuæ particulæ interiectu ſentētię reliquum ſubiungere. Sed enim particula illa ter iterata me nihil offendit, & pręter quod numeroſiorem verſum facit figuram etiam non inelegantem adſtruit.

Principio, ſedes apibus, ſtatioq; petenda,
Quo neq; ſit ventis aditus, (nam pabula venti
Ferre domum prohibent) neq; oues, hœdiq; petulci
Floribus inſultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, & ſurgentes atterat herbas.
Abſint & picti ſqualentia terga lacerti
Pinguibus à ſtabulis, meropesq;, aliæq; volucres,
Et manibus Progne pectus ſignata cruentis.
Omnia nam late vaſtant, ipſasq; volantes
Ore ferunt, dulcem nidis immitibus eſcam.

SERVIVS.

¶ Principio ſedes.) Dicit vbi aluearia ponēda ſint: in qua re ſatis perite & ea quæ abeſſe debent ne noceāt apibus: & ea q̄ adeſſe, vt poſſint prodeſſe, cōmemorat. Sane quoniam ſupra ait, Magnanimoſq; duces: ideo intulit modo, Sedes, ſtatioq;: quā tranſlationē diligenter reſeruat. ¶ Hædiq; petulci.) Laſciui, exultantes. Et petulci dicti ab appetendo, vnde & meretrices petulcas dicim⁹. ¶ Picti terga.) Picta terga habentes. ¶ Pinguibus ſtabulis.) Plenis: ſicut inanes res, tenues nominamus ē contrario. ¶ Meropesq; aliæq; volucres.) Dicendo. Aliæq; volucres: oſtendit etiā aues eſſe meropes. Sunt autē virides, & vocantur apiaſtrę: q̄a apes comedunt. ¶ Et manibus progne pectus ſignata cruentis. Nomen poſuit pro nomine. Nam Philomela in hirundinem verſa eſt: pro qua Prognem vel quaſi ſororem poſuit, vel quaſi eam quæ fuerat illius ſceleris cauſa. Nam ipſa Tereum miſerat ad ducendam ſororem. ¶ Dulcem nidis immitibus eſcam.) Ideſt crudelibus pullis qui apum morte nutriuntur.

CONSTANTIVS.

¶ Iacobus autē Conſtantius phanenſis oſtēdit Prognes & Philomelæ fabulam variari collectaneorum ſuorum ca. xxiiii. his verbis. Excuderam olim adoleſcētulis tetraſtichon epitaphium in Octauium cleophilum vatem fanenſem, cum quo ipſas periiſſe, gratias & muſas dixerim adeo lepidos, illicibiles, dulces, ſonoros verſus cōponebat. In eo prognen poſuimus pro luſcinia. Quod ſtatim vt exiuit in publicum à duobus qui in Romana academia profitebantur, fuit cum deriſu authoris tanquam protritę fabulę parum cōſcii damnatum. Quapropter vt ei, qui ſupereſt (nam alter humanis deceſſit) oſtendam inſcitiam ſuam. atque hoc exemplo doceam alios, quicunq; ſunt natura propenſi ad cauillandum in alienis rebus, non eſſe de ſubito iudiciū pferendum, producere authores ſtatuo, à quibus conſilium cœpi, cum prognen pro luſcinia ſcripſi. Zenobius in prouerbiorū epitomatibus, vbi adagiū hoc exponit Δαυλίαν κόρωνην, ideſt dauliam cornicem prognē ait in ędona, ideſt luſciniam & philomelam in chelidona, ideſt hyrundinem fuiſſe mutatas. Cui ſuffragatur illud, quod in ariſtophanis in ranas commentario legimus, ityn Ædonis filium lugubri eius cantilena defleri, & ne quis grę ce literaturę ignarus cōfingi hæc a nobis fortaſſe exiſtimet, affe-

Progne Philomela.

tam

ram & Marci Varronis in de lingua latina teſtimoniū, qui ſic ſcri
bit. Luſciniola, & luctuoſe canere exiſtimatur atq; eſſe ex atticæ
Progne in luctu facta auis. Quin & Probus Virgilianus īterpres
in hyrundinem inquit, Philomela fertur ab aliis nō Progne ver
ſa. Agnoſcat iugiter errorem ſuum meorum carminū vellicator
& diſcat domi interdum noſtrę meliora naſci quā ſuæ.

PROBVS.

Mero/pes. ℭ Petulci.) laſciuientes hœdi. ⁋ Aut errans bucula cāpo,) vaccā
dicit. ⁋ Meropesq; aliæq; volucres.) Meropes dicunt aues quas
in Italia vocant barbaros, quarum vox, quia multiplex carpit
partitionem voces Meropes appellātur græce à meriſmo quem
Progne greci vocant, nos partitionem vocis, quam idem ὁ ωὰ dicūt gloſ
ſematicos. ⁋ Et manibus progne pectus ſignata cruentis.) Hyrun
do quondam Progne Pandionis filia, quę cum filium ſuū Itym
coniugi pro epulis appoſuiſſet, ꝓpter quod in auem mutata eſt,
ideo dixit. Et manibus Progne. p. ſ. c. in hyrundinem Philomela
fertur, ab aliis non Progne verſa.

MANCINELLVS.

ℭ Sedes apibus.) ſedes apibus collocanda eſt contra brumalem
meridiem, ꝓcul à tumultu, & cœtu hominum, ac pecudum nec
calido loco, nec frigido, nam vtraq; infeſtantur, hæc autem ima
parte ſit vallis, ſic enim facilius apes aſcendunt, quum prodeunt
pabulatum, cum onere autem per procliuia non ægre deuolant
Columel. libro. x. capi. v. ⁋ Hœdiq; petulici.) hoc epitheto pri/
mus Lucretius vſus eſt, dixit enim libro. ij. Præterea teneri tre/
mulis in vocibus hœdi, Corniferas norunt matres, agniq; petul
ci. Macro. li. vi. Petulci laſciui. ⁋ Inſultēt.) inſiliant. ⁋ Buculā.) A
Petulc° boue diminutiuum eſt. ⁋ Surgentes.) creſcentes. ⁋ Squalentia.)
ſplēdida. ⁋ Pinguibus.) pinguia propter mel ait. ⁋ Meropesq;.)
Hę aues cunabula in terra faciūt, corporis grauitate prohibitæ
Mero/pes. ſublime petere, genitores ſuos reconditos paſcentes, pallido in/
tus colore pennarum ſuperne cyaneo, priori ſubrutilo. Nidificāt
in ſpecu ſex pedum defoſſa altitudine. Plin. lib. x. cap. xxxix. ali/
ter gauli dicuntur, vt aiunt vulgo etiam ieuoli. ⁋ Progne.) in hy
rundinē Philomela fertur ab aliis, nō Progne verſa. Id aūt, Var/
ro etiā aſſerit, dicitur. n. Luſciola quod luctuoſe canere exiſtima/
tur, atq; eſſe ex Attica Progne in luctu facta auis, latius tamē de
Progne videto librum ſextum met. ⁋ Pectus ſignata.) occiderat
enim Itym filiū, Hinc ait etiam Ouidius. Neq; adhuc de pecto/
re cędis Exceſſere notæ, ſignataq; ſanguine pluma eſt.

ASCENSIVS.

ℭ Pricipio ſedes &c. Hęc eſt prima pars executionis in hoc ope
re, in qua vt à Mancinello prænotatum eſt poeta de ſedibus ſeu
ſtationibus apum differit dicens. Principio, ideſt pro primo prę
cepto ſedes & ſtatio, ideſt habitatio (ſed exeuntibus iunioribus
videtur ſtatio, ea enim eſt vbi naues ad tempus ſtant reſidenti/
bus autem ſenioribus ſedes eſt) eſt petēda. i. diligenda apibus da
tiuus eſt vtilitatis nō paſſionis, hoc eſt non ab apibus (nō enim
illis præcipit) ſed ab agricolis pro apibus. Quo ideſt ad quam ſe
dem & ſtationem aduerbium pro nomine neque ſit aditus, ideſt
afflatus ventis (nam venti prohibent, ideſt impediunt ferre do/
mum pabula, vt thymum & etiam mella) neq; oues, ve pro vel
hœdi petulci, ideſt petulantes & laſciui cuncta laceſſentes inſul/
tent, ideſt frequenter inſiliant floribus, & ita, ſcilicet decutiant ro
rem aut neq; ſup. bucula, ideſt iuuenca, aut iunior bos, errans, id
eſt paſcens vagando, campo, ideſt per campum decutiat, ideſt
concutiendo deiiciat rorem &, atterat herbas ſurgētes è quibus,
ſcilicet pabula atq; fauos colligerent apes. Et lacerti picti, terga
ſqualentia, ideſt lubrica & immunda hoc eſt habentes terga pi/
cta, ideſt maculis diſtincta, abſint à ſtabulis, ideſt aluearibus in
quibus ſtationem habēt, vt dictū eſt, apes, pinguibus. i. plenis &
melle diſtentis, & meropes, volucres & illę alię volucres quę
ſ. apes deuorant, & Progne hoc eſt hyrundo in quam verſa puta
tur ſignata pectus, ideſt pectus habens ſignatum, manibus cruē
tis, ſcilicet ſanguine filii quem patri epulandum dederat, ſupple
abſint à pinguibus ſtabulis. Nam huiuſmodi vaſtant omnia late
& ferunt ore ipſas, volantes, ſcilicet apes appoſitorie eſcam vel
in eſcam dulcem immitibus nidis. i. in quibus pulli ſunt ex rapi/
na paſcendi, poſſet etiam ordo eſſe, ferunt nidis, ideſt ad nidos.
Item ſic & ipſę aues volantes ferunt ipſas. ſ. apes, quia volando
captando apes, ſed in idem redit.

PIERIVS.

ℭ Meropesq; aliæq; volucres.) In Medi. cod. non eſt gemina/
ta particula, q;, ſed meropes alięq; ve legit: magis tamē placet
geminari, vt in aliis codicibus habetur. ⁋ Et manibus Progne pe
ctus ſignata.) In Ro. co. & aliquot aliis antiquiſſimis, Procne,
ſcriptū eſt, veluti græci faciunt πρόκνη. Quos & Romani ſequu/
ti ſunt, vt ex antiquis inſcriptionibus quas Romę obſeruauimus
videre licet. In Quirinali enim hęc ita habentur.

P. VALERIVS BASSVS PRÆFECTVS FA
BRVM CÆCILIA PROCNEDIA/
NÆ VALERIANÆ. D. D.

Quod epigramma ideo libuit adnotare quia memineram Io/
uianum pontanum literatiſſimum priori ætate virum ſolicitum
ſuper hac dictione fuiſſe, quia Prochne per. ch. in Apulia ſcri/
ptum reperiſſet. Quod vero malunt nunc, Progne, per, g, ſepti/
mam literam ſcribi non difficulter admiſerim, quia, c, cognatio/
nem habere cum, g, & ſæpe eas inuicem ſuccedere alibi demon/
ſtratum eſt.

At liquidi fontes, & ſtagna virentia muſco
Adſint, & tenuis, fugiens per gramina riuus.
Palmaq; veſtibulum, aut ingens oleaſter obumbret.
Vt quum prima noui ducent examina reges
Vere ſuo, luderq; fauis emiſſa iuuentus,
Vicina inuitet decedere ripa calori:
Obuiaq; hoſpitiis teneat frondentibus ārbos.
In medium, ſeu ſtabit iners, ſeu profluet humor,
Tranſuerſas ſalices, & grandia coniice ſaxa:
Pontibus vt crebris poſſint conſiſtere, & alas
Pandere ad æſtiuum ſolem, ſi forte moranteis
Sparſerit, aut præceps Neptuno immerſerit Eurus.
Hæc circum caſiæ virides, & olentia late
Serpilla, & grauiter ſpirantis copia thymbræ
Floreat, irriguumq; bibant violaria fontem.

SERVIVS.

ℭ Et tenuis fugiens per grami
na riuus.) Suſpendendū eſt Te
nuis, ne incipiant eſſe duo epi/
theta, quod apud latinos con/
ſtat eſſe vitioſum. ⁋ Vere ſuo.)
Sibi grato & aptiſſimo. ⁋ Dece
dere ripa calori. Vt æſtus poſ/
ſint aquarum vicinitate vita/
re. ⁋ In medium.) Ordo eſt, in
medium tranſuerſas ſalices, &
grandia coniice ſaxa. ⁋ Ponti/
bus vt crebris.) Veluti ponti/
bus: nam non ſunt pontes. ⁋ Si
forte morātes.) Tarde remeā/
tes ex paſcuis. ⁋ Neptuno īmer
ſerit.) Deum pro aquis poſuit.
⁋ Grauiter ſpirātis copia tym/
brę.) Genus ē herbę abūdantis
ī Phrygia. Grauiter aūt modo
bene, & multū ſignificat: alias
male. vt, Aut vbi odor grauis.
Item, Graue olentis Auerni. ⁋ Violaria.) Loca in quibus naſcun/
tur violæ.

MANCINELLVS.

ℭ At liquidi fontes.) Varro etiam lib. iiij. capi. xvj. docet prope
apiarium debere eē loca vbi pabulum ſit frequēs, & aqua pura.
Si pabulum naturale deeſt, ſerenda ſunt roſa, ſerpillum, apiaſtrū,
papauer, faba, lens, piſum, ocymū, medica. maxime cytiſum, qđ
cytiſum valentibus vtiliſſimum eſt, etenim ab æquinoctio verno florere
incipit & permanet ad alterum æquinoctium autūni, ſed vt hoc
aptiſſimum ad ſanitatē apiū,
ſic ad mellificium Tymum.
⁋ Muſco.) viridi lanugine. ⁋ Ve Fauus
re ſuo.) ſibi conuenienti. ⁋ Fa/
uis.) Fauus eſt, quem ſingunt
multi cauatum è cæra cum ſin
gula caua ſena latera habeant
ſingulis pedes dedit natura.
Varro li. iij. ⁋ Iuuentus.) Apiū
progenies. ⁋ Hoſpitiis.) ſedi/
bus aquam liquidam, vnde bi
bant eſſe oportet, eamq; pro/
pinquam quæ preterfluat, aut
in aliquem locum influat, ita
ne altitudine aſcendat duos
aut tres digitos, in qua aqua ia
ceant teſtæ aut lapilli, ita vt
extent paulum vbi aſſidere, &
bibere poſſint, in quo diligen
ter habenda cura, vt aqua ſit
pura, quod ad mellificium bo
num vehementer prodeſt. Var
ro lib. iij. ⁋ In medium.) Ordo eſt in medium coniice ſalices, &c.
⁋ Moranteis.) dum pabulātur. ſ. Neptuno aquis ipſis caſię de his Thym/
videto in Alexi. Si etiam de ſerpillo. ⁋ Thymbræ.) hæc alio vo/ bra.
cabulo ſatureia dicitur, ſeritur menſe februario. Plini. libro. xix.
Columel. vero lib. x. ca. iiij. ſic ait, aut etiam thymbræ, vel noſtra
tis Cunelæ, quam ſatureiam ruſtici vocant, in Plin. autem libro Satureia
xx. Cunilia ſemper legitur.

ASCENSIVS.

ℭ At liquidi fontes. Poſtq; deſcripſit quæ abeſſe debeant apibus

atq; aluearijs nunc quæ adeſſe velit deſcribit dicens. At, ideſt ſed fontes liquidi, ideſt puri & lympidi, & ſtagna virentia muſco, ideſt in quibus creſcit muſcus viridis & riuus tenuis, ideſt exilis ne murmure, ſcilicet aquæ impetuoſe decurrentis offendantur apes fugiens, ideſt recurrens per gramina adſint, ſcilicet ad aluearia & ſedem ſtationemq; apium, & palma, ideſt arbor illa longiſſimis frondibus aut oleaſter, ideſt olea ſylueſtris ingens, ideſt ingentes ramos expandens, obumbret veſtibulum, ideſt paruum ſtabulum hoc eſt primum introitum ſtationis, vt cum, ideſt quãdo reges, ideſt primores apum regali more viuentes, noui ſcilicet ad nouam pubem regẽdam, electi ducent, ideſt educent ſuo .i. opportuno & debito vere, prima examina .i. primos fœtus apũ & iuuentus, ideſt multitudo iuniorum apum emiſſa, ideſt educta tunc primum, ludet fauis .ſ. à ſe collectis, ripa vicina inuitet, ideſt alliciat, decedere calori ad frigus opacum in ripis, & vt arbos, ſcilicet palma aut oleaſter obuia, ideſt obiecta decedere volentibus teneat, ideſt immoretur, hoſpitiis, ideſt ſedibus frondentibus nuper captis frondibus, ideſt ramorum frondentium, hoc eſt vt propter amœnitatem riparum alliciantur exire aluearijs ſed propter amœnitatem arboris redeant nec ſedes mutent. Seu, ideſt ſiue humor, ideſt aquæ vicina, ſtabit, ideſt ſtagnabit, iners, ideſt torpens ſeu profluat, conijce ſalices tranſuerſas, ideſt tranſuerſum, & ſaxa grãdia in medium, ſcilicet eius hoc eſt humoris, ſeu aquæ vt .ſ. apes poſſint conſiſtere, ideſt requieſcere crebris põtibus, ideſt lignis aut lapidibus iniectis quibus, vt homines pontibus vtantur, & poſſint pandere, ideſt explicare alas ad ſolem æſtiuum, ſi forte Eurus ventus ille impetuoſus ſparſerit, ideſt diſperſerit, ſcilicet apes moranteis. tardius redeuntes, dum enim incumbentem pluuiam percipiſcunt non ſolent abire à ſtabulis lõgius ſaltem, & ſi forte abiuerint præcipites redire, ſi quæ autem immoratæ fuerint ne alis humidis immergant dum aquam peruolare cupiant monet pontes conſtituere, & ſi Eurus præceps, ideſt præcipitanter flans & ingruens, immerſerit Neptuno, ideſt aquis quibus Neptunus præeſt, Caſiæ, ideſt herbæ illæ odoriferæ virides floreant ſupple circum hæc, ſcilicet dicta loca ac ſtabula apum, & ſerpilla olentia late, & copia, ideſt abundãtia & vbertas, thymbræ in phrygia abundantis à qua Apollo thymbrbræus dictus eſt, ſpirantis .i. fragrãtis grauiter, ideſt potenter, floreat circum hæc, & violaria .i. violarum frutices, aut copia earum aut loca in quibus naſcuntur, bibant circum hæc, fontem irriguum .i. irrigantem, hoc eſt habeant etiam herbas odoriferas in confinio ad paſtum & mellificium.

PIERIVS.

¶ Aut ingens oleaſter obumbret.) In Ro.co. & in quibuſdã aliis peruetuſtis codicibus, Inumbret, legitur, ſed plures, obumbret, habent. ¶ Vicina inuitet decedere ripa calori.) In Ro.co. diſcedere eſt. Sed decedere magis probatur, & ſignatiſſime poſitum eſt. ¶ Et olentia late ſerpilla.) In Ro.cod. Serpulla de qua ſcriptione plura diximus in Alexi.

Ipſa autem ſeu corticibus tibi ſuta cauatis,
Seu lento fuerint aluearia vimine texta,
Anguſtos habeant aditus, nam frigore mella
Cogit hyems, eademq; calor liquefacta remittit.
Vtraq; vis apibus pariter metuenda, neq; illæ
Nequicquam in tectis certatim tenuia cæra
Spiramenta linunt, fucoq; & floribus oras
Explent, collectumq; hæc ipſa ad munera gluten,
Et viſco, & Phrygiæ ſeruant pice lentius Idæ.
Sæpe etiam effoſſis (ſi vera eſt fama) latebris:
Sub terra fodere larem, penitusq; repertæ
Pumicibusq; cauis, exeſæq; arboris antro.
Tu tamen è leui rimoſa cubilia limo,
Vnguefouens circum, & raras ſuper iniice frondes.
Neu propius tectis taxum ſine: neve rubentes
Vre foco cancros: altæ neu crede paludi:
Aut vbi odor cœni grauis: aut vbi concaua pulſu
Saxa ſonant: vocisq; offenſa reſultat imago.

SERVIVS.

¶ Vtraq; vis apibus pariter metuẽda.) Tam caloris q̃; frigoris. Quod licet vtrũq; ęquali modo metuẽdum ſit, tamẽ diſſimiliter nocet. Nam calore liquefacta defluunt mella, quę ſi fuerint frigore condurata, conſtrictas apes interimunt. ¶ Spiramenta.) Exitus. Alibi, Sæui ſpiracula ditis. Fucoq;.) Genus eſt herbæ, vnde tinguntur veſtes. Fucum autẽ & flores pro cera poſuit quã ex his colligunt rebus. ¶ Hæc ipſa ad munera.) Ad officia coanguſtandarum cauernarum. ¶ Et viſco & Phrygiæ ſeruant pice lentius Idę.) Ordo eſt, Seruãt gluten, quod eſt lentius & viſco, & Phrygię Idæ pice. Seruant autẽ mire ait: nam pilas quaſdam in aluearibus faciũt, de q̃bus poſtea cerea tecta cõponunt. ¶ Si vera eſt fama.) Si credendum eſt apes poſſe terras effodere. ¶ E leui rimoſa cubilia limo.) Alij. ¶ Et leui legunt.) Vnus tamen ſenſus eſt. Nam hoc dicit, Quod illæ nimio labore perficiunt, tu è leui vngue rimoſa cubilia circũfouens limo, etiam raras frondes ſuperiniice. Quod ideo fit ne vel limus crepet, vel cauernæ aut ſole penetrentur aut frigore. ¶ Taxum ſine.) Venenatam arborem. Ipſe in Bucolicis, Sic tua cyrneas fugiant examina taxos. Mel enim peſſimum exinde gignitur. ¶ Rubentes cancros.) Odore enim ipſo pereũt. Rubentes autem cum vruntur: non quia per naturam ſint huius coloris. ¶ Altæ neu crede paludi.) Ne facile mergantur. ¶ Vocisq; offenſa.) Reſonat Echo repercuſſa: quam apes vehementer horrere manifeſtum eſt.

MANCINELLVS.

¶ Ipſa autem.) aluearia ſunt optima cortice. ſecunda ferula, tertia vimine, Plin. lib. xxj. ait, q alij faciunt alueos, ex viminibus, alij è ligno, ac corticibus, alij ex arbore caua, alij fictiles, alij etiã ex ferulis quadratas, longas pedes circiter tres, latas pedem, hęc omnia vocant à mellis alimonia aluos. ¶ Aluearia.) hoc alueare & hoc aluearium, hæc aluus: & hic alueus, ſic tymus & tymum, Cytiſus & cytiſum legimus in Var. Columel. & Plinio, ſic etiam ſatureiam in ſingulari, & ſatureia in plurali reperimus. ¶ Anguſtos aditus.) Columella docet lib. x. aditum fore capacem vnius apis tantummodo, ſed plures eſſe debere, quo facilius apes, intrent, exeantq;. ¶ Certatim.) Cum certamine. ¶ Tenuia ſpiramenta.) rimulas. ¶ Linunt.) inungunt, Circumlini aluearia fimo bubulo vtiliſſimum inquit Plin. libro xxj. ¶ Fucosq;.) eſt fucus rubea herba, qua veſtes tinguntur, φῦκος enim color dicitur. ¶ Et flori.) flores quoque latiores aditibus circunſtruũt apes, vt Plini. ſcribit. ¶ Oras.) fiſſuras. ¶ Gluten.) confectionem quandam, ea autem, vt Plinius libro xj. capi. vij. oſtendit. Propolis dicitur, ait enim ſic propolis craſſioris, iam materiæ additis floribus, nõdum tamen cera, ſed fauorum ſtabilimentum, qua omnes frigoris, aut iniuriæ aditus obſtruuntur, odore etiã non graui, vt qua plerique pro galbano vtantur. Meminit & Varro libro iij. ¶ Munera.) officia. ¶ Pice idæ.) de hac ſuperius. ¶ Sub terra fodere larem.) circa Thermodoontem fluuium duo apium genera, aliæ in arboribus mellificant, aliæ ſub terra triplici cerarum ordine vberrimi prouentus, Plin. libro xj. capi. xvij. ¶ Penitus cauis.) valde cauis. ¶ Pumicibus.) lapidibus. ¶ Antro.) Cauerna. ¶ Limo.) fimo bubulo inquit Plinius. ¶ Cancros.) grauis, & tetri odoris, non ſola virentia, ſed & quælibet res prohibeantur, ſicuti cancri nidor, quum eſt ignibus aduſtus, aut odor paluſtris cœni, nec minus vitentur cauæ rupes, aut valles argutæ quas græci Echus vocant, Columel. libro x. capi. v. Cancros, cancrum odore ſi quis iuxta coquat, apes exanimantur, Plin. lib. xj. ¶ Altæ paludi.) aqua enim non debet aſcenere duos aut tres digitos, vt iam oſtendimus latius. ¶ Offenſa.) repercuſſa. ¶ Vocis imago.) echo intelligitur, imago vero quaſi imitago dicitur. ¶ Reſultat.) inimica apibus echo eſt reſultanti ſono, qui pauidas alterno poſſet ictu inimica & nebula Plinius, libro xj.

Propolis.

ASCENSIVS.

¶ Ipſa autem, ſeu corticibus, &c. Docet aluearia conficere oſtendens ex qua re & qua forma fieri debeant. ¶ Ordo eſt, autem, p ſed ipſa aluearia (ſi non ſcribendum eſt aluaria, quod ab aluo formetur, ſicut ab aluco aluearia dicimus, eſt cõtractio vocalium in vnam ſyllabam, & pronunciandum quaſi aluearia,) ideſt domicilia apum: ſeu fuerint tibi ſuta, ideſt conſuta, & conſuendo formata, ſup. ex corticibus cauatis, extractis, ſcilicet ilignis, ſeu fuerint texta, ideſt contexta vimine lento, ideſt flexibili, ſicut ex culmis frumentaceis etiam fiunt, ex quacunq; ergo materia formata fuerint, habeant anguſtos, ideſt conſtrictos, aditus .i. acceſſus. Nã hyems cogit, ideſt cõſtringit & cõtrahit mella frigore, quod ſcilicet per latos aditus intraret, & calor .ſ. æſtiuus, remittit, ideſt defluere

deffluere facit eadem.ſ.mella liquefacta.i.reſoluta, & vtraq; vis i.violentia aut abundantia tam frigoris q̃ caloris eſt metuenda pariformiter, apibus ne.ſ.illis officiat Neq; illę.ſ.apes nequicq̃ i.fruſtra hoc eſt non ab re, ſed ſumma ratione linunt.i.obſtruunt cera, certatim.i.cum magno conamine ſicut fit vbi pro laude certatur, in tectis.i.aluearibus, aut aluearíis ſuis ſpiramenta.i.rimas per quę ſpiritus.i.ventus intret, tenuia.i.q̃tumuis tenues, & modicas, & explent.i.opplent, oras.i.extremas, fiſſuras, fuco.i. herba illa rubea, & floribus.i.cera ex floribus collecta, aut reuera folliolis florum, & ipſæ ſeruant gluten.i.genus, conglutinationis collectũ.ſ.ex floribus & herbis, ad hęc ipſa munera.i. officia hoc eſt ad obſtruẽdas rimas lentius.i.viſcoſius, &.i.ſimul viſcoſo & pice idæ phrygiæ.i.quæ colligiť ex arboribus piceis in ida phrygia abundantibus. Apes etiam fodere ſæpe (ſi fama eſt vera, quia non eſt veriſimile apes fodiſſe) ſub terra larem, ideſt foramẽ aut domum, & hoc latebris.i.cauernis terræ, effoſſis.i.fodiendo aptis, & repertę.ſ.ſunt ſup.in pumicibus.i.lapidibus illis ſpõgioſis penitus, ideſt valde & pene intus, cauis, ideſt cauatis & in antro arboris exeſæ, ſcilicet à carie aut vetuſtate, hoc eſt apes ſummum quidem ſtudium adhibent ad obſtruendas rimas aluearíorum, tamen &, ideſt etiam tu vnge cubilia rimoſa, ideſt hiantia & rimas ac fiſſuras habẽtia limo leui.i.molli & faciliter leuigabili, fouens circum, ideſt in circuitu, & ſuperiniice raras frondes ne, ſcilicet deſiccatus limus diſſoluatur, neu ſine, ideſt & non permittas, taxum arborem illam in corſica frequentem & mella deprauantem propius, ideſt vicinius q̃ ſatis ſit, aut valde vicine, tectis ſ.aluearium, neue vre, ideſt vel ne vras foco, ideſt igni aut in foco, ideſt loco vbi ignis fouetur cancros.i.piſciculos illos rubentis, ſcilicet dum cocti ſunt, hęc autem vetat ne graui odore necentur apes neu crede, ideſt cõmitte.ſ.apes paludi altæ.i. profundæ ne.ſ.immergantur peruolantes, cum non poſſint ſaxa eminentia iniici, aut ne graui odore exhalante ſuffocenť, aut ne credes apes ſupp.illi loco, vbi eſt odor grauis coeni, ideſt luti, aut, vbi ſonent pulſu.i.ex impulſu aquarum, ſaxa concaua, ideſt excauata pulſu i.per impetum & impulſum aquarũ & vbi imago vocis.i.echo referens eandem vocem quam accęperat, reſultat.i.repercutitur offenſa.ſ.ab obſtaculo loci concaui, quia vt graui odore ita vehemẽti ſono obtunduntur apes.

PIERIVS.

¶ Seu lento fuerint aluearia vimine texta.) Quamuis, aluearia quinq; ſyllabarum numero per ſynizeſin dictione integra ſcribẽdum eſſe nonnullorum codicum conſenſu, & Capri grammatici obſeruatione monemur. Pleraq; tamen exemplaria vetera, aluaria, legunt, quam lectionem Flauius ſoſipater agnoſcit vbi dicit, aluaria, neutraliter dicuntur. Virgilius, ſeu lento fuerint aluaria vimine texta, quamuis Cicero dixerit, apes in aluearium conceſſerant, in œconomico, ſingulariter. Aduertendum vero, nunquid apud ſoſipatrum codex mendoſus ſit ea dictione neutraliter dicuntur, pro pluraliter vt reſpondeat ad illud quod Cicero ſingulariter protulit. In antiquo ſane codice Cariſii neutraliter legi, & aluaria quadriſyllabum. ¶ Collectumq; hæc ipſa ad munera gluten.) Obſeruat Cariſius Gluten à Virgilio dictum, quod alii Glutinum dixere. vt apud Scaurum legere eſt Dedalum iueniſſe glutinum. & apud Salluſtium quaſi glutino adoleſcebant. ¶ Sub terra fodere larem.) Sunt codices, in quibus, ſub terram ſit, In Mediceo, ſub terras. Atque etiam fouere larem, quod ſatis videbatur ſuperiore verſu, ac eodem membro dictum, effoſſis latebris. ¶ Exeſæq; arboris antro.) In codicibus nonnullis manuſcriptis legere eſt. Arboris aluo. Sed antro, per hyperbolem longe melius videtur, ac figuratius. ¶ Neu propius tectis taxum ſine.) In Oblongo codice vaticano legere eſt. Neu propius. Taxum tectis ſine, propter ſibilum vero duorum, ſſ, crediderim ea tranſpoſita.

Quod ſupereſt, vbi pulſam hyemem ſol aureus egit
Sub terras, coelumq; æſtiua luce recluſit:
Ille continuo ſaltus, ſyluasq; peragrant:
Purpureosq; metunt flores, & flumina libant
Summa leues: hinc neſcio qua dulcedine lætæ
Progeniem, nidosq; fouent: hinc arte recentes
Excudunt ceras: & mella tenacia fingunt.
Hinc vbi iam emiſſum caueis ad ſydera coeli
Nare per æſtatẽ liquidam ſuſpexeris agmen:
Obſcuramq; trahi vento mirabere nubem:
Contemplator, aquas dulceis, & frondea ſemper
Tecta petunt. huc tu iuſſos aſperge ſapores,
Trita meliſphylla, & Cærynthæ ignobile gramen.
Tinnitusq; cie, & matris quate cymbala circum.
Ipſæ conſident medicatis ſedibus: ipſæ
Intima more ſuo ſeſe in cunabula condent.

SERVIVS.

¶ Pulſam hyemẽ ſol aureus egit.) Secũdum phyſicos: qui dicũt quo tempore hic hyems eſt, æſtatẽ eſſe ſub terris: & verſa vice cum hic æſtas, illic hyemem. Quod etiam Lucretius exequitur, & trahit in argumẽtum putealem aquã, quę æſtate frigidiſſima eſt: hyeme vero calidiſſima. ¶ Metunt flores.) Secant. Vnde & meſſores dicti ſunt. Sane meto metis, facit p̃teritũ pfectũ meſſui. ¶ Hinc.) Ex floribus ſcilicet, ex quibus primo mel, mox pullos efficiunt. ¶ Neſcio qua dulcedine lętæ.) Quadam arcana ratione naturæ. ¶ Mella tenacia figũt. Quia cum inuerſi ſunt faui, mel tamen inde non funditur. Vnde ait Tenacia, quæ in reſupinatis fauis cohærent. ¶ Caueis.) Aluearibus. ¶ Æſtatem liquidam ſuſpexeris agmen.) Per ver ſerenum. ¶ Contemplator. Pro intuere, nam tempus futurum pro pręſenti poſuit ab imperatiuo modo. ¶ Aquas dulcis, & frondea ſemper.) Propter hoc ait ſupra, Et tenuis fugiens per gramina riuus, Palmaq; veſtibulum. ¶ Trita meliphylla.) Varro hanc herbam apiaſtrũ dicit in primo libro operis ruſtici. ¶ Cerynthę ignobile gramen.) Vile, vbiq; naſcens. ¶ Matris cymbala.) Quę in eius tutela ſunt, ideo quod ſimilia ſunt hemyclis coeli, q bus cingitur terra, quę eſt mater deoꝝ. ¶ More ſuo.) Naturali ratione, cuius cauſa non redditur. Quis enim nouit cur æris ſono redeant in aluearia? licet ipſe paulopoſt dicit, Crepitantiaq; æra ſecutę, Dictęo coeli regẽ pauere ſub antro.

PROBVS.

¶ Caſię, virides & olentia late Serpilla, caſſia herbę genus id qđ herbę eſt, odoratę. Serpilla, item, herbę, genus, quod à ſerpendo ſerpillum cognominatur. ¶ Trita melliſphylla, eſt herba, quã plerīq; vocant melliloton. ¶ Cęrinthon.) eſt flos luteus cuiuſdam herbę, quę copioſiſſima eſt in Euboea: in qua oppidum eſt impoſitum Tarentum lacedæmonii condiderunt, duce Phalanto, qui ſunt dicti partheniadę nati cum oppugnaretur Meſſene non legitimo matrimonio.

MANCINELLVS.

¶ Quod ſupeſt.) quod reſtat docebimus. ¶ Vbi pulſam hyemem.) Alexãder aphrodiſeus problematum ſectione. vj. ſic ait, Cur putealis aqua in hyeme calida eſt, in æſtate autem frigida. Reſpondendum, quod cõtrarium ſemper fugit, vtpote ſibi infeſtum cõtrarium, Cũ ergo calidum & frigidum inuicem inter ſe contraria, atque corruptiora ſint, nõ dubium: quin per æſtatem calor aerem ambiat calidum, inq; terræ ſinus, atq; penetralia fugiat frigidus, & ob hoc aquã frigefaciat. Per hyemem vero frigore dominante in aere, calor in terræ penitiſſima diffugiens, aquam calefacit, nam id natura ſanxit, vt contraria in eodẽ loco, ac per idem tẽpus ſimul non manerent, hęc ille, tamẽ eadem fere Lucre. quoq; dixit, quũ ait, Frigidior cur in puteis æſtate ſit humor. Areſcit, quia terra calore, &c. ¶ Ille cõtinuo.) hyeme apes conduntur ante fabas florentes non exeunt ad opera, & labores, nullusq; quum per coelũ licuit ocio perit dies, primũ itaq; fauos conſtituunt: cęram fingunt, hoc eſt domos, cellasq; faciũt, deinde ſobolẽ, poſtea mella Plin. li. xj. ¶ Et flumina libant.) ſine aqua inquit Colu. lib. xj. neq; faui, neq; mella, neq; pulli deniq; figurari queũt. Eſt igiť opus, vt aqua ſit apibus vicina. ¶ Hinc.) ẽ floribus, & aquis. ¶ Dulcedine.) Dulcis enim eſt ſoboles omnibus fere. ¶ Cęras.) Celſus ait, vt inquit Colu. li. x. ex floribus ceras fieri, ex matutino rore mella, quę tanto meliorem qualitatem capiunt quanto iucundiore ſit materia cęra confecta. ¶ Caueis.) ab alueis. ¶ Æſtatẽ liquidã.) ver ſerenũ, ait enim inferius. Ergo vbi ver nactę ſudũ. ¶ Agmen.) examẽ. Quippe talis eſt apum natura, vt pariter quęq; plebs generetur cũ regibus: qui vbi euolandi vires adepti ſunt, conſortia dedignantur vetuſtiorũ: multoq; magis imperia. Itaq; duces p̃cedunt ſua iuuẽtute, quę vno aut altero die in ipſo domicilii veſtibulo glomerata conſiſtens egreſſu ſuo proprię deſideriũ ſedis oſtendit, &c. Col. li. x. ¶ Contemplator.) inſpice, aduerte. ¶ Meliſphylla.) Pli. li. xx. ſic ait, Apiaſtrũ Hyginius quidem meliſphyllon

Apiũ labor.

Apũ reges.

Apiaſtrũ Moliſſophyllon

lon appellat, Hæc ille, interpretatur autē vt aiunt alii, meliſſes.i. apis, Phyllon folium, herba enim eſt cuius folia mel ſapiunt: idē vero Plin. libro.xx.ſcrib. meliſphyllo, ſiue melitema, ſi perungantur aluearia, non fugient apes, nullo enim magis gaudent flore. Copia iſtius examina facillime continentur. Item præſentiſſimum eſt contra ictus earum veſparumq́ʒ, & araneorum, itē
Cerithę ſcorpionum, &c. ⁋ Cerinthæ.) herba eſt folio candido incuruo cubitalis, capite concauo, mellis ſuccum habente, florum eius auidiſſimæ ſunt apes, atque etiam ſinapis. Plin. libro.xxj. capi.xxiiii. ⁋ Tinnitusq́ʒ ciere.) Varro libro tertio ſcrib. quando noua examina volant iaciundo inter apes puluere & circumtinniendo ære perterritas, quo voluerit, perducet Mellarius, & Plin. libro.xj. inquit de apibus. Gaudent plauſu atque tinnitu ęris, eoq́ʒ conuocantur. ⁋ Matris cymbala,) Inſtrumenta erant,
Cymbala. quibus vtebantur in ſacris Cybeles deorum matris. ⁋ Medicatis ſedibus. ſolent enim mellarii locum aliquem oblinire apiaſtro, cæterisq́ʒ rebus, quibus delectantur apes, vt ibi conſidant, vbi conſederint afferunt aluum prope eaſdem, illitam intus, & prope appoſita fumo læui circundato cogunt eas intrare. Varro inquit libro.iii.

ASCENSIVS.

¶ Quod ſupereſt, docet reliqua ad apes pertinētia quomodo videlicet, educant fœtus, & quo medicamento retinendę ſint ne diuagentur. ¶ Ordo eſt reſpiciēs ad id, principio ſedes apibus, &c. vt ſit illud quidem in principio faciendū eſt, ſed vt quod ſupereſt i. quod reliquum eſt, aut quod reſtat, præcipiam, vbi.i. poſtq́ʒ, ſol aureus, ideſt rutilus, egit ſub terras.i. exegit conſpectu ſuo hyemem, ideſt frigus, & pluuias hyemis, pulſam.i. exactam: & recluſit.i. aperuit luce æſtiua.i. ſplendore æſtiuali, ille.ſ. apes peragrāt, ideſt peruolant continuo ſaltus, & ſyluas, & metunt.i. exugunt flores purpureos.i. purpurei coloris, aut pulchros vt purpura eſt, & ipſe leues.i. agiles, & veloces libant, ideſt deguſtant aut attingunt flumina ſumma, ideſt ſummitatem fluminum, & ipſæ lætæ neſcio qua dulcedine, ideſt delectatione naturali, fouent hinc, ideſt ex floribus, & flumine pgeniem, ideſt fœtum & nidos.i. fauos, & excudunt hinc arte.i. artificioſe recentes ceras, & figunt.i. affigunt, aut fingunt.i. componunt mella tenacia hinc.i. deinde, vbi ſuſpexeris, ideſt ſuſpiciendo, hoc eſt ſurſum inſpiciendo videris agmen.i. examen apium agminatim volātium, emiſſum cauers.ſ. alueis ad ſydera cœli, ideſt in altum aera videris dico nare.ſ. remigio alarum, hoc eſt volare, quia ſic aere vtitur volucris vt natās aquis, per ęſtatem liquidam.i. ver tepidum & ſerenū, & mirabere nubem, obſcuram trahi vēto.i. ſi tunc vbi emiſſæ ſunt apes oborta fuerit, tempeſtas nubiloſa aut mirabere nubem obſcuram trahi vento, cum non ſit nubes, ſed examen apium emiſſarum, vt aūt ſcias quo confidant, contemplator.i. reſpice, & attēde, quia ipſe petūt dulcis aquas, & tecta frondea.ſ. arbores.i. vmbroſas, aſperge tu huc.i. ad hanc rē quā ſpōte petunt ſapores iuſſos.ſ. à rei ruſticę pceptoribus, videlicet meliſphylla.i. apiaſtrum quod apis folium interpretatur trita.i. contuſa, vt ſaporē mellis, quem cōtinēt edant, & gramen ignobile.i. vile quo ad alios vſus & vulgo naſcens, cerinthæ, illius herbæ, & cie.i. excita tinnitus i. crepitus peluium, & quate.i. cōcute circū.i. p circuitū cymbala i. inſtrumenta ſonora matris.ſ. deum hoc eſt cybeles ſeu cybelis, ipſę.ſ. apes excitę aut conſitæ cōſident.i. ſedē ſimul capient ſedibus medicatis.i. dictis herbis illitis & ipſę.i. ſpōte ſua nō coactæ cōdent.i. recipiēt ſe ſuo more.ſ. naturali in ītima cunabula.i. penitiſſimas cellas ſuas. Et ita docet quomodo reuocari poſſunt quoties ſerenitate euocantur.



SERVIVS.

¶ Inceſſit.) Ingruit, inuaſit. Alibi, Inceſſi muros, ignes ad tecta volare. Et īceſſit regibus, figuratum eſt: nam inceſſit reges dicimus. ⁋ Trepidātia bello corda.) Alacritate pugnandi: non timore. Alibi, Exultantiaq́ʒ haurit Corda pauor pulſans. ⁋ Morantis.) Tarde incedentes. ⁋ Fractos.) Colliſos. ⁋ Trepide coeunt.) Feſtināt inter ſe in aluearibus. ⁋ Pennisq́ʒ coruſcant.) Quemadmodum ſecuta milites cōmouent. ⁋ Vocant clamoribus hoſtem.) Prouocant. ⁋ Ver nactæ ſudum.) Serenum poſt pluuias. vt, Per ſudum

Sin autem ad pugnam exierint (nam ſæpe duobus
Regibus inceſſit magno diſcordia motu)
Continuoq́; animos vulgi, & trepidantia bello
Corda, licet longe præſciſcere: nanq; morantes
Martius ille æris rauci canor increpat: & vox
Auditur, fractos ſonitus imitata tubarum.
Tum trepidæ inter ſe coeunt: pennisq́; coruſcant:
Spiculaq; exacuunt roſtris: aptantq́; lacertos:
Et circa regem, atq; ipſa ad prætoria denſæ
Miſcentur: magnisq́; vocant clamoribus hoſtem,
Ergo vbi ver nactę ſudum, camposq́; patentes
Erumpunt portis: concurritur æthere in alto:
Fit ſonitus: magnum miſtæ glomerantur in orbem,
Præcipitesq́; cadunt: non denſior aere grando,

ſudum rutilare vident. ⁋ Camposq́ʒ patentes.) Ideſt per aerem purum & liquidum, non nubibus clauſum: & ita aer, campus eſt apum, vt mare nauium, hominum ſolum. Ipſe in quinto, Subtrahiturq́ʒ ſolum. ⁋ Glomerātur in orbem) More bellantium. ⁋ Non denſior aere grādo.) In aliis enim bellis victi tantum pereunt: in certamine vero apum etiam victrices. Nam dicturus eſt, Animasq́ʒ in vulnere ponunt. ⁋ Tantum pluit ilice glandis.) Erit nominatiuus hæc glans. ⁋ Ingentis animos.) Statius, Maior in exiguo regnabat corpore

Nec de concuſſa tantum pluit ilice glandis,
Ipſi per medias acies, inſignibus alis,
Ingentes animos anguſto in pectore verſant,
Vſq; adeo obnixi non cedere: dum grauis, aut hos,
Aut hos, verſa fuga victor dare terga coegit,
Hi motus animorum, atq; hæc certamina tanta,
Pulueris exigui iactu compreſſa quieſcent.

pore virtus. Homerus μικρὸς μὲν ἔην δέμας ἀλλὰ μαχητὴς. ❡ Pulueris exigui iactu.) Quia cum puluerem viderit, ſperát tempeſtatem futuram, quæ eis plurimũ nocet.

MANCINELLVS.

❡ Inceſſit.) inuaſit. Aptantq́ꝫ lacertos, perſtat i metaphoris. ❡ Circa regẽ.) Mira apum circa regem obedientia, quum procedit, totum examen circa eum conglobatur, cingit, protegit, cerni non patitur. Plin. libro vndecimo. ❡ Prætoria.) dicta quod ibi reſideat prætor ad diffiniendum. ❡ Nactę.) inuenerunt. ❡ Ver ſudum.) ideſt ſiccum quaſi ſine hudo, vt ait Feſtus. ❡ Pulueris exigui iactu.) Varro libro. iij. ſic ait Quę crebrius inter ſe pugnabunt, aſpergi eas oportet aqua mulſa, quo facto non modo non deſinunt pugna, ſed etiam conſerciunt ſe lingentes, &c.

ASCENSIVS.

❡ Sin autem ad pugnam. Quia docuit apes euocari aliquãdo ſerenitate, docet conſequenter eas etiã ad pugnam excitari & excitatas modica re, vtputa iactu pulueris poſſe ſedari. Ordo eſt. Sin, ideſt ſed ſi ſup. apes exierint ad pugnam (nam ne id mireris) diſcordia inceſſit, ideſt irrepſit ſæpe duobus regibus. ſ. apum magno motu. i. cum tumultu populi. ſ. præſciſcere, & prædiſcere cõtinuo animos vulgi. i. reliquarum apum quæ reſpectu regũ vulgus. i. vilis populus ſunt & corda trepidantia bello. longe. ſ. ante quã ineãt prętia. Nãq; ille. ſ. notiſſimus & inclytus canor. i. clangor. Martius. i. bellicus, ęris, ideſt litui aut tubæ æreę, rauci. i. rauce ſonantis, hoc eſt murmur & ſtrepitus apum bellicum clangorem imitans increpat. i. carpit & exprobrat cum crepitu quodã morantis, ſcilicet intra cellas aut aluearia ſua nõ ſtatim prorumpentis, (Eſt aũt accuſatiuus pluralis numeri, exponit, quis ſit canor dicens) & pro. i. vox imitata. i. imitans & effingens ſonitus tubarum fractos, ſcilicet raucitate canentis cum ſtupore auditur, ſcilicet inter apes, tum ipſe apes coeunt, ideſt congrediuntur, & conuentum faciunt inter ſe exiſtentes trepidæ, ideſt feſtinæ cum tremore ſicut in bello tumultuario homines ſolent, & coruſcãt, ideſt micant pennis, ideſt vibrantibus alis, & exacuunt roſtris ſpicula, ideſt aculeos ſuos, & aptant ſuos lacertos ad inſultus faciẽdos & recipiendos & miſcentur circa regem denſe, & ad ipſa prętoria. ſ. vbi p̃tor. i. princeps belli & iudex locũ habet, hoc eſt ſumma cura cuſtodiunt regem & ductorem ſuum in qua re vt dixi Poeta per apes docet quid hominibus faciendum eſt, quodq́ꝫ peculiari quadam laude Galli hactenus obſeruant, & vocant, ideſt prouocãt magnis clamoribus hoſtem aut ſingularis eſt pro plurali, quia plus ſignificat, aut multo ſignificantius hoſtem, ideſt regem caput belli & diſcordię, quaſi dicat, vt ad ſui regis cuſtodiam feruent, ita in aduerſarii perniciem ardent. Ergo, quia, ſcilicet nonnunquam ad pugnam exire ſolent vbi ipſæ apes, ſcilicet nactæ ſupple ſunt, ideſt obtinuerunt, ver ſudum, ideſt ſeorſum ab vdo eſt clarum & ſerenum & campos patentes, vbi ſcilicet æquo marte pugnent, hoceſt data opportunitate temporis & loci, ipſe erumpunt, ideſt vi ſe emittunt portis (Alluſio ad ciuitates) & concurritur, ideſt concurſus fit, ſcilicet ab vtroq; exercitu in alto æthere, & ſonitus, ſcilicet pugnantium fit, & ipſæ mixtæ glomerantur, ideſt conuoluuntur in magnum orbem, ideſt glomus, & cadunt præcipites, ſcilicet mutuis vulneribus interemptę & amiſſis potiſſimum ſpiculis, grando nõ cadit, aut nõ pluit denſior aere, q̃ ſcilicet apes, nec tãtum. i. tam multũ glãdis pluit de ilice concuſſa quantum, ſcilicet apium cadit ex tali conflictu (& eſt apta ſimilitudo, nam corpuſcula apum grandinis, & glandis fere inſtar ſunt.) Ipſi ſcilicet reges, & primi ductores verſant in anguſto corpore ingentes animos (pulchrum antitheton) obnixi. i. obnitentes & conſtituentes vſq; adeo, ideſt omnino non cedere, dum, ideſt donec victor grauis, ideſt moleſtus & grauiter vrgens ſubegit, aut hos. hoc eſt, aut vnos, aut alteros dare terga verſa. i. obuerſa fuga, ideſt per fugam, hi ſcilicet immenſi motus animorum atq; hæc tanta certamina, ſcilicet apũ, quieſcent, ideſt ſedabuntur compreſſa iactu, ideſt per iniectionẽ exigui pulueris, credunt enim aut grãdinem aut imbrem decidere, & eſt iterum antitheton, tanta, ideſt tam magna certamina & exigui pulueris &c. Antitheton autem vt ſæpe admonui dicitur contra poſitum hoc eſt contrariorũ poſitio, quæ plurimũ ſplẽdoris habet, vnde ab inanibus cauſidicis plus iuſto affectari ſolet dicẽte Perſio. Pedius quid? Crimina raſis librat in antithetis, doctas poſuiſ-

Antitheton.

ſe figuras Laudat. Sane ex huiuſmodi coloribus quibus hic ſparſim vtitur poeta liquet in mediocri dicẽdi charactere & exornationibus eſſe locũ, dũmodo nõ ſint affectatę nec penitus impertinẽtes, ſed ad continuã tranſlationem pertinentes. Quales ſunt quibus in hoc potiſſimũ. iiii. lib. vtitur Maro noſter. Nã niſi metaphoricos loquatur, nõ poſſet exhibere, q̃d in frõte receperat admirãda leuiũ ſpectacula rerũ. Opus enim erat in apibus animalium vtilium facile minimis res regales immo plus q̃ heroicas fingere, vnde dicturus eſt, eſſe apibus partem diuinę mentis & hauſtus Ætherios dixere. Vnde nũc reges apum deſcribens, reges Hominum graphice depingit nõ minus arguta inuentione quàm Homerus, qui in deorum factis humana perſcribit. Artificioſius enim eſt in minimis animalium ſummos hominum deſcribere q̃ in deis homines. Omnia itaq; belli inter reges gerendi officia præſcribit. Nam animoſi duces, nõ ſinũt ſe caſtris aut mœnibus includi, ſed ſtatim in hoſtem prodeunt, quod quia nõ fecerunt troiani eis vitio daturus eſt in nono, vocaturus eos nõ phryges, ſed phrygias, muliercularum enim eſt icludi vnde nũc dicit. Sin autem ad pugnam exierint, & diſcordia magno motu, quęras quomodo magno motu, cum tantilla ſint illis corpuſcula? Nempe animorum quia regibus inceſſit. Illud autem inceſſit videtur præſentis temporis. Nam dicitur inceſſo inceſſis, cũ dandi caſu, vt inceſſit mihi cupido &c. Animos vulgi. Id quoque ductorum optimorum eſt. Vnde ante prętia committẽda ſere contionem habere inducũtur: vt militum animos prænoſcãt. Trepedantia aut Martio furore concuſſa, aut ſpemq́ꝫ metumq́ꝫ inter dubia longe præſciſcere quia longe dicit, certum eſt nõ eſſe inchoatiuũ verbum, non enim longa eſt inchoatio, ſed pro principali ponit dicere etiam potuiſſet prędiſcere. Martius, ideſt bellicus, aut quali mars ſuos accendere ſolet. Multum autem ad bellũ poſſe clangorem tubarum indicat illud, quod in ſexto Æneid. de Miſeno docet. Ære ciere viros, martemq́ꝫ accendere cantu. Quia vero apes nõ vtuntur tubis apte dicit, vox auditur fractos ſonitus imitata tubarum. Vbi miram vim depingẽdi etiam qui pingi non poteſt ſonitus habet vocabulum fractos, nam ſubraucum, & bellicum ſonantis tubę ſonitum, aut militis clamorẽ tremulum, & ſubaridũ indicat. Coruſcant pennis vt milites armis. Natura autem hoc omnibus animalibus dedit, vt quibus maxime, valent minentur, antequã prętiũ committãt. Sic enim canes dentes feles, vngues, tauri & arietes cornua oſtẽtant, vt milites haſtas ſuas vibrãt, quia vero apes pẽnis, quæ alarum ſunt tibicines, plurimum poſſunt, nam fractis illis & penitus inutiles ſint. Nõ ab re eas explicant, ſpiculaq́ꝫ exacuunt roſtris, &c. Et circa regem quippe cuius cura ipſis præcipua eſt, quia rege incolumi mens omnibus vna eſt. amiſſo rupere fidem, tota itaq; reipub. ſalus in regis ſalute cõſiſtit. Ad ipſa prętorita, ideſt tabernacula & tẽtoria regis. Nam prætoris eſt quicunq; in caſtris ius dicit, ſiue rex, ſiue imperator, ſiue dux, ſiue conſul, allioqui ſit. Vocãt ergo fiduciam præ ſe ferũt, quod militibus faciendũ eſt, eo ꝙ multi poſſunt quia poſſe videntur. Apte etiam dicit hoſtem, nõ hoſtes, aut quia plus ſæpe per ſingularem ſignificamus, aut q̃a ad totũ exercitum hoſtilem reſpicit, aut potiſſimum, quia ad alterius factionis regem, ſicut enim in ſui cuique regis incolumitate ſalus eſt, ita in alterius regis nece victoria. Ergo vbi ver nactæ ſudum. Ideo ſerenitatem expectant, quia ventus officit volatui. nec conſilio ſed naturę ſtimulis ad prælia impellũtur. Sudum autem dicitur ſeorſum ab hudo aut ſine vdo, vnde & Plautus. Quin tu in paludem is, exagitasq́ꝫ arũdinem, qui pertegamus, villam: dum ſudum eſt. Irrumpunt portis, alludit ad portas caſtrorum, vnde nullus mihi tam inepte fuerit ſciolus vt dicat inepte dictas portas de alueorũ rimulis. Nam ſũmo artificio res minimas vt maximas effert. Alludit etiam ad militũ bellicoſorũ animos qui non expectant donec educantur ſed prorumpũt. Ipſi quippe, q̃ magni, quia reges. Ipſi enim emphaſim habet. Obnixi, ideſt obnitentes. Poſſemus plura etiam in ſequentem partem, immo in totũ opus afferre ſed breuitati ſtudentes interdũ monuiſſe cõtenti ſumus multo plura q̃ à cõmentariis afferantur eſſe ab diligẽte interprete afferẽda. Nos aũt ideo breuiores ſumus, q̃d culpamur à nõnullis nimis apertim & faciles eẽ, atq; vtinã id ſolũ ſit in noſtris vitii. Multa aũt argute dicuntur à cõmẽtariis reliquis, è quibus nõ obſcitabũdus lector plura diſcere poterit: vt ex illo Ser-

rimo quod dicturus eſt ad aliud vela traham, & terris feſtinem aduertere proram, vbi illã (inquit) allegoriã reſpicit qua eſt vſus in principio ades, & primi lege litoris orã. Item pelagoq́ꝫ volãs da vela patenti &c. Traximus quod modo diximus alluſiones, & metaphoras conuenienter eſſe continuas.

¶ Victor

PIERIVS.

¶ Victor dare terga coegit.) In omnibus iis codicibus quos habere potuimus. Subegit, ſcriptum obſeruauimus ꝓ coegit. ¶ Pulueris exigui iactu compreſſa quieſcũt.) In Mediceo, & antiquis pleriſqꝫ codicibus, quieſcunt, præſenti tempore legitur, vt præcepta hæc magis aſſeuerare videatur.

Verum, vbi ductores acie reuocaueris ambos:
Deterior qui viſus, eum, ne prodigus obſit
Dede neci, melior vacua ſine regnet in aula.
Alter erit maculis auro ſqualentibus ardens:
(Nam duo ſunt genera) hic melior, inſignis & ore,
Et rutilis clarus ſquamis: ille horridus alter
Deſidia, latamq́ꝫ trahens inglorius aluum.
Vt binæ regum facies, ita corpora gentis.
Nanqꝫ aliæ turpes horrent, ceu puluere ab alto
Quum venit & terram ſicco ſpuit ore viator
Aridus: elucent aliæ, & fulgore coruſcant
Ardentes auro, & paribus lita corpora guttis.
Hæc potior ſoboles, hinc cœli tempore certo
Dulcia mella premes, nec tantum dulcia, quantum
Et liquida, & durum Bacchi domitura ſaporem.
At quum incerta volant, cœloq́ꝫ examina ludunt,
Contemnuntq́ꝫ fauos, & frigida tecta relinquunt,
Inſtabiles animos ludo prohibebis inani.
Nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
Eripe, non illis quiſquam cunctantibus, altum
Ire iter, aut caſtris audebit vellere ſigna.

SERVIVS.

¶ Deterior qui viſus.) Peior à malo dicitur: deterior à meliore. ¶ Prodigus.) Nõ mella cõficiens, ſed mella conſumens. Ideo autem regem ſolum pręcipit occidendũ, quia eo amiſſo ſuus diſſipatur exercitus. Nam vt Binæ regũ facies, ita & corpora plebis. ¶ Squalentibus,) Splendentibus: quod à ſquamis venit. vt, Squamis auroq́ꝫ trilicem. Nam à ſquallore, ſordidũ ſignificat. vt, Squallentem barbam. ¶ Terram ſicco ſpuit ore viator.) Aut in terram: aut re vera terrã, propter puluerem. ¶ Paribus lita corpora guttis.) Similibus. i. aureis habentes diſtincta corpora. Nam lita, eſt illita, diſtincta. ¶ Potior ſoboles.) Ad mella ſcilicet ꝓcreanda. ¶ Cœli tempore certo.) Et cum oriuntur. Pleiades, & cum occidũt: ideſt verno & autumno. ¶ Dulcia mella.) Non eſt ſupernum epitheton. Nam ideo ait dulcia, quia etiam ſunt amara, vt corſicana, ſicut in Bucolicis diximus. ¶ Liquida.) Defecata, ſine ſordibus, nõ quę fluũt, nã mala ſunt. ¶ Durũ Bacchi domitura ſaporẽ. Apta mulſo. Bene autem ait durum ſaporem: quia maiores vina aſperrima mellis dulcedine temperabant. ¶ Frigida tecta.) Melle vacua, inoperoſa: cõtra, Feruet opus. ¶ Inſtabiles aĩos.) Suadentes inanem vagãdi licentiã. ¶ Quiſquam.) Subaudi militum: aut certe quiſquã de exercitu. ¶ Altum ire iter.) Aut ludendo in altũ volare, aut in bella procedere, alias non audebit.

MANCINELLVS.

Prodig° ¶ Prodigus.) conſumptor, prodigere enim eſt cõſumere, vt docet Feſtus. ¶ Vacua.) altero. ſ. rege. ¶ Aula.) ea atrium dicitur, auli

Apiũ reges. zo autem in aula habito. ¶ Alter erit maculis.) Ariſtoteles lib. v. ſic, ait. Ducum apum duo ſunt genera. Alterum fuluũ, quod præſtantius eſt, alterum nigrum, magiſq́ꝫ varium. Magnitudo iis dupla quam cæteris, nec vnus in quoque examine dux, ſed plures. Plin. li. xj. ſic, apium rex, non vermiculus naſcitur, vt alię: ſed ſtatim penniger. Reges plures inchoãtur, nec deſunt poſtea ex iis ſoboles, quum adulta eſſe cœpit, concordi ſuffragio teterrimos necat, ne diſtrahãt agmina. Duo autem genera eoꝝ, melior niger, variuſq́ꝫ omnibus, forma ſemper egregia, & duplo q̃ꝫ cęteris maior, pennæ breuiores, crura recta, ingreſſus celſior, in fronte macula quodam diademate candicans, multum etiam nitore à vulgo differunt, illudq́ꝫ cõſtat imperatorẽ aculeo nõ vti, ſi quis alã ei detruncet, nõ fugiet examen. Quum proceſſere ſe quęqꝫ proximã cupit eſſe, & in officio cõſpici gaudet, feſſum humeris ſubleuant, validius fatigatum ex toto portant, vbicunqꝫ ille cõſedit, ibi cunctarum caſtra ſunt, tunc oſtenta faciunt priuata, ac publica vna dependentes in domibus templiſue. Sedere in ore infantis Platonis, tunc etiã ſuauitatem illam ꝓdulcis eloquii portẽdẽtes, ſemper duce prehenſo totũ tenet̃ agmẽ, amiſſo dilabitur, migrantq́ꝫ ad alios, eſſe vtiqꝫ ſine rege nõ poſſunt. Inuitę aũt interimunt eos quum plures, fuere, potiuſq́ꝫ naſcentum domos diruunt, hęc Plin. ¶ Squalẽtibus.) ſplendentibus. ¶ Ardẽs.) lucẽs.

Facies ¶ Melior inſignis ore.) diaſtole eſt. Ore, aſpectu, & forma. ¶ Facies.) eſt facies totius corporis forma, dicta facies à factura corporis, vt ait Nonius. ¶ Aliæ turpes horrent, apes.) ſunt & ruſticæ ſylueſtreſq́ꝫ horridæ aſpectu multo iracundiores, ſed opere, ac labore præſtantes, vrbanarum duo genera, optimę breues, varięq́ꝫ & in rotunditatem compactiles. Deteriores longæ, & quibus ſimilitudo veſparum. Etiam deterrimę ex iis piloſæ in ponto ſunt quædam albæ, quæ bis in menſe mella faciunt. Plin. libro. xj.

bro. xj. ¶ Lita.) Ideſt illita ac diſtincta ſunt. ¶ Potior.) melior. ¶ Mella premes.) mellis conficiendi tempora duo ſunt, Ver atque Autumnus, ſed vernum ſuauius candidus omnino pręſtantius autumnali eſt, author Ariſto. lib. ix. de animalibus. Sicuti autem duo conficiendi tẽpora ita eximendi, Columella autem libro. x. ſcribit. ꝙ peracto ſolſtitio vſqꝫ ad ortum caniculæ, qui fere dies. xxx. ſunt pariter frumenti & faui demẽtuntur, à canicula fere poſt diẽ. l. arcturus oritur. Poſt arcturi exortum circa ęquinoctium libræ fauorum ſecunda eſt exẽptio. Varro vero lib. iii. ſcrib. eſſe tria tempora eximendorum fauorum de quibus inferius dicam, ibi, ſcilicet. Duo tempora meſſis. ¶ Liquida.) pura. ¶ Durum Bacchi domitura ſaporem. ¶ Ariſtęus primus Mulſũ. omnium mel miſcuit vino ſuauitate præcipua. Fit autẽ mulſum è muſto cum quinque cõgiis auſteri muſti congio mellis & ſalis cyatho ſufferuefactis. Plin. libro. decimoquarto. ¶ Ludo inani.) ideſt ab ludo prohibebis inani, tunc enim non mellificandi gratia exeunt. ¶ Vellere ſigna.) à militibus ſumpta metaphora, illi enim digreſſuri euellunt ſigna. ¶ Quiſquam,) ideſt aliqua apum, Nam vt ſcribit Plin. Si quis alam regis detrũcet non fugiet examen. Quiſquam, præterea & maſculino & fœ Quiſcꝗ. minino generi iungitur, Terentius in Eunucho quandoquidem illarum, neque te quiſquam nouit, vbi notandum quiſquã pro muliere dictum.

ASCENSIVS.

¶ Verum vbi ductores acie, &c. Docet duorum regum pręſtantiorem eſſe eligendum, & ſigna quibus is dignoſci poſſet, deteriorem autem occidendum ne prodigus obſit dicens. Verum, id eſt ſed vbi, ideſt poſtquam tu reuocaueris acie, ideſt à pugna per tactũ, ſcilicet pulueris, ambos ductores, ideſt principes belli, hoc eſt reges dede neci, ideſt occide eum qui viſus ſup. fuerit aut qui videbitur, deterior, ideſt minus bonus ne ipſe prodigus, ideſt diſſipator rerum & exercitus ſui obſit, ideſt noceat reipub. ſuę & rei tuæ priuatæ, & ſine, ideſt permitte vt ſupple melior, ideſt præſtantior eorum regnet in aula vacua, ſcilicet ab hoſte qui iam occiſus fuerit. Bene autem dicitur in aula quæ proprie regia, dicitur licet pro atrio vulgo accipiatur. Alter, ſcilicet regum hoc eſt præſtantior, erit ardens. i. coruſcans & reſplendens maculis ſqualentibus, ideſt ſplendentibus more ſquamarum in piſcibus, auro, ideſt colore fuluo (dico inquit alter, nam duo ſunt genera, ſcilicet regum) hic, ſcilicet de quo loquitur videlicet inſignis, ideſt inſignitus & decoratus ore, ideſt facie. Eſt autem diaſtole, ideſt poſitio breuis pro lõga, iambus pro ſpõdeo in quarto pede, melior inſignis &c. & clarus ſquamis rutilis, ideſt micãtibus in morem auri, ille alter, ſcilicet deterior, horridus deſidia, ideſt ſegnicie & etiam ignauia torpens, & trahens ſup. erit inglorius aluum latam, ideſt obeſam & oblõgam. Vt. ideſt quemadmodum binę ſup. ſunt facies, ideſt facturæ & formæ corporum regum, ita ſupple bina ſunt corpora plebis, ideſt vulgi, hoc eſt reliquarum apium, nanque alię. i. aliquę horrent exiſtentes turpes, ceu. i. veluti quũ viator aridus, ſcilicet deſiccatione aut ſiti, venit ab alto puluere. i. poſtq̃ꝫ permeauit terram pulueruletam, & ſpuit ore ſicco, ideſt per puluerem ſaliuę cõcretum exiccato. terram. i. puluerem cum ſaliua vt dixi concretum, alię. ſ. apes elucent. i. coruſcant fulgore ardentes, ideſt reſplendentes auro, ideſt fulgore auri fulgorem imitante, & corpora ſupple earum lita ſup. ſunt, paribus guttis, ideſt

ideſt maculis quaſi guttatim ſparſis, hæc ſcilicet poſterior ſoboles eſt potior, ideſt potius eligenda, tu premes, ideſt coges hinc, ideſt ex hac poſteriore ſobole, certo tempore, ideſt diſpoſitione cœli, mella dulcia nec tantum dulcia quãtum & ideſt pariter liquida, ideſt defecata, & domitura durum ſaporem Bacchi, ideſt acre vinum faciendo mulſum, hoc eſt quę quidẽ dulcia erũt ſed tamen magis liquida & ad mulſum conficiendum vtilia. ¶ At quum incerta volant, tangit tertium euolandi modum, nam nõ ſolum euolant dum educuntur aut dum ad pugnam exercitantur, ſed etiam ad ludum inanem quem prohibere monet dicẽs. At, ideſt ſed quum, ideſt quando examina, ſcilicet apum volant incerta, ideſt vagabunda ſine certa ratione euolatus & ludunt cœlo, ideſt in aere, & contemnunt fauos & relinquunt tecta ſua, ſcilicet frigida, vtpote ab operatione ceſſantes, nam feruet opus redolentq; thymo fragrantia mella, tu prohibebis animos, ſcilicet apum inſtabilis, ideſt vagos & inconſtantes nec ad rem intentos ſupple ab ludo inani, nec magnus labor, ideſt & non magna difficultas eſt prohibere, pro eo quod eſt prohibendi, tu eripe, ideſt deme regibus alas & ſupple prohibueris, quia quiſquam .ſ. de plebe: non audebit ire iter altum .i. euolare per aera, aut vellere ſigna caſtris .i. egredi ad pugnam, illis, ſcilicet regibus cunctantibus .i. immorantibus in tectis.

PIERIVS.

¶ Verum vbi ductores acie reuocaueris ambos.) In antiquis pleriſque codici. ambo, per, o, legitur, quam ſynceram, & emaculatam lectionem Soſipater Cariſius agnoſcit, addita etiam ratione quod hoc grecos ſequuti dicimus, quia illi τοὺς δύο, & τοὺς ἄμφω dicunt, neq; reſpuit Terentius eundẽ hunc modum, vt in andria. Hem Charine ambo opportune vos volo, quod vero in adelphis eſt, vſque à pueris curaui ambos ſedulo. Helenius acrõ in eadem fabula locum ex Salluſtij lib. iiii. hiſtoriarum citat. Inter me atq; Lucullum prope inopia rurſus ambos inceſſit. Veriumq; dicit errare, qui putat hos ambo, dici debere. Indifferenter autem locutos veteres ex multis auctorum exemplis Cariſius oſtendit. ¶ Cum venit & terram ſicco ſpuit ore, viator.) In antiquis aliquot codicibus, & ſicco terram ſpuit.



SERVIVS.

¶ Croceis floribus horti.) Tã odoris optimi quàm coloris: non enim dicit illic crocum ſolum eſſe debere. ¶ Falce ſaligna. (Facta de ſalice: quaſi in ſimulachro ligneo. ¶ Helleſpontiaci ſeruet tutela Priapi.) Nõ dicit Priapum illic eẽ debere, ſed præcipit tales eſſe hortos: vt mereamur deum habere cuſtodẽ. Hic aũt Priapus fuit de Lampſaco ciuitate Helleſponti: de qua pulſus ꝑpter virilis membri magnitudinem, poſt in numerũ deorum receptus, meruit numẽ eſſe hortorum. De hoc Horatius, Nam fures extra coercet, Obſcenoq; ruber porrectus ab inguine palus: Aſt importunas volucres In vertice arundo Terret fixa.

Inuitent croceis halantes floribus horti,
Et cuſtos furum, atq; auium, cum falce ſaligna.
Helleſpontiaci ſeruet tutela Priapi.
Ipſe thymum, pinosq; ferens de montibus altis,
Tecta ferat late circum: cui talia curæ:
Ipſe labore manum duro terat ipſe feraces,
Figat humo plantas, & amicos irriget imbres.
Atq; equidem, extremo ni iam ſub fine laborum
Vela traham, & terris feſtinem aduertere proram.
Forſitan & pingues hortos quæ cura colendi
Ornaret, canerem: biferiq; roſaria Pæſti,
Quoq; modo potis gauderent intyba riuis,
Et virides apio ripæ: tortusq; per herbam
Creſceret in ventrem cucumis, nec ſera comantem
Narciſſum, aut flexi tacuiſſem vimen acanthi,
Pallentesq; ederas, & amantes littora myrtos.

Foecundos.) ¶ Biferiq; roſaria Pæſti.) Pęſtum oppidũ eſt Calabrię, in quo vno anno bis naſcitur roſa. ¶ Creſceret in ventrem cucumis.) In curuaturã. Ideo aũt ſic qui ꝑ herbam, nã rectus creſcit ſi pendeat. Sane hic cucumis huius cucumis declinatur, ſicut agilis, ſecũdum idoneos. Nam neoterici huius cucumeris dixerunt: ſicut puluis pulueris. ¶ Nec ſera comantem Narciſſum,) Sero flores habentem.

PROBVS.

¶ Et cuſtos furũ atq; auiũ falce ſaligna Helleſpõtiaci ſeruet tutela Priapi.) In Helleſponto eſt Lampſacum oppidum in quo Priapus formoſſimus, dicitur eſſe, quem ciues eius colunt, vt deum, is autem in hortos ponitur, vt auibus formidini ſit. Itemq; noctu furibus, quod interdiu cuſtos videtur ſtare.

Dicitur aũt præeſſe hortis ꝑpter eoꝝ fœcunditatẽ, nam cum alia terra ſemel creet aliquid, horti nunq; ſine fructu ſunt. ¶ Ipſe thymum.) Diligens ruſticus, & cultor hortoꝝ. ¶ Irriget imbres.) Id eſt aquas. Iuuenalis, In tenuis plantas facili diffunditur hauſtu. ¶ Vela traham: & terris feſtinẽ aduertere proram.) Illam allegoriam reſpicit qua eſt vſus in primo, Addes, & primi lege littoris oram. Item, Pelagoq; volans da vela patẽti, ¶ Pingues hortos.) Foecundos)

MANCINELLVS.

¶ Helleſpontiaci Priapi.) fabulantur antiqui filium Dionyſii, & veneris Priapum fuiſſe: ducti vero ſatis ſimili coniectura, ꝙ qui vino indulgeant, ſunt natura in Venerem promptiores, non ſolum autem in vrbium tẽplis, ſed in agreſtibus quoq; locis tanq̃ vinearum

vinearum atque hortorum cuſtos colitur, fructuum fures caſti-

Priapus

gans, huic deo ſacra cum ludo & riſu fiebant. Diodo. libr. v. Priapus item portus, & vrbs ad mare Helleſponti ſita nomen habẽs à Priapo, qui apud eos colebatur. Hic ab iunioribus in deum habitus eſt. Nam Heſiodus Priapum non nouit. Stra. lib. xiii. ¶ Falce ſaligna.) Plin. lib. xix. cap. vii. ſic ait, hortoſq́ue, & foros tantum contra inuidentium faſcinationes dicari videmus in remedio ſaturnica ſigna, hæc ille. Cur autem falx Saturno detur lib. ii. Georgi. oſtẽdimus, & Columel. lib. xiii. de cultu hortorum ſic ait. Sed truncum forte dolatum. Arboris antiquæ numeri venerare Thyphalli, Terribilis membri medio, qui ſemper in horto, Inguinibus puero prædoni falce minetur, Diod. autem ſcri. lib. v. ꝙ hũc deum quidam Thyphallum, alii thyphonem nominant, dicitur autem præeſſe hortis, vt ait Ser. propter eorum fœcunditatem.

Thymũ

Horti enim nunq̃ ſine fructu ſunt. Thymum hortis maxime aluearia & apes conueniunt, res pręcipui quęſtus, quum fauit. harum ergo cauſa oportet ſerere thymum, apiaſtrum, roſam, violas, lilium, cytiſum, fabã, papauer, caſiam, mellilotũ, melliſphyllum, cerinthem. ſinapim, arbores, item quę proxime ſeri conuenit quæ & euolantium examina inuitent, neq; longius abire patiantur, & geniſtas circũſeri aluearis gratiſſimum. Plin. lib. xxi. capi. xxiiii. ¶ Thymum.) Thymi duo genera. Candidum radice lignoſa in collibus naſcens, quod & præfertur, alterum nigrius floriſq; nigri præcordiis medetur ex aceto cũ melle, quæ potio datur & in alienatione mentis, ac melancolicis. Pli. lib. xxi. Var. autem li. iii. ſcri. Thymum aptiſſimum eſſe ad mellificium propter hoc ſiculum mel inquit fert palmam quod in thymum bonum, & frequens eſt. & Columel. li. x. ait ꝙ ſaporis pręcipui mella reddit thymus, Thymo deinde proxima Thymbra ſerpillũq;, & origanum, Pinoſq; ferẽs, Ceras enim ex omnium arborum: ſatoruq; floribus con fingunt apes, excępta Rumice, & Clenopede: herbarum hæc genera. Plin. lib. xi. ¶ Atque equidem.) excuſat, ſe cur de hortis non ſcribat. ¶ Vela trahant.) à nautis ducta metaphora, qui portui vicini, aut litori vela contrahunt. ¶ Aduertere.)

Pęſtum

Appropinquare. ¶ Biferi pęſti.) in Lucania pæſtum oppidum ab græcis poſidonia appellatum à Dorenſibus conditum, vt Plin. libro. iii. & Solin. aiunt. Strab. item lib. v. ſic ait. Hoc vero tempore ſinus ipſe pęſtanus nuncupatur verum vrbs ipſa poſidonia pęſtum vocatur, medio in ſinu locata, vtq; alii dicunt, tãta ibi cœli indulgentia viget, ꝙ bis in anno fructus quoſdã & roſas ipſas producit, quod quidem hic quoq; Maro oſtendit. ¶ Intyba.) de iis libro. i. Georgic. ¶ Apio.) de hoc Ecloga. vi. ¶ Tortus cucumis.) Creſcunt cucumes, qua coguntur forma in Italia virides, & quàm minimi, in prouinciis maximi, & citrini aut nigri. ſi vas cum aqua ſubiiciatur à. iiii. digitorum interuallo deſcendunt, ante poſterum diem, at ſi oleum eodem modo ſit in hamos rurſantur: quum magnitudinem exceſſere pepones vocantur, Proueniunt & mali cotonei effigie, quos Melopepones vocant. non pendent ſi humi rotundantur, Plin. lib. xix. vtq; etiam ex lib. xx.

Cucumeres. Pepões

colligi poteſt. Cucumeres torti dicuntur: pepones rotundi, Melopepones melones. ¶ Narciſſum.) Vide latius in Alexi. Sera pro ſero ac diu. ¶ Acanthi.) videto in Palemone. ¶ Hederas.) Diximus Ecloga. vii.

ASCENSIVS.

¶ Inuitent cro. &c.) Admonuit ſubitos tumultus atq; inanis luſus apum prohibendos nunc mor[e]t ad mellificationem eliciendos & croceis floribus inuitandos facturus digreſſiunculam de hortorum cultu ſubiuncturusq; cuiuſdam ſenis fœcũdam in ea re diligentiam. ¶ Ordo eſt. Horti halantes, ideſt fragrãtes & ſpirãtes floribus croceis, ideſt aut reuera croci aut crocei coloris, inuitent, ideſt alliciant & attrahãt apes ad ſe. & cuſtos furum atq; auium, ſcilicet importunarum cum falce ſaligna, ideſt qui pingi ſolet cum arundine aut falce ex ſalice facta, hoc eſt Priapus quãuis falx Saturno detur appoſitorie tutela, quaſi dicat, qui cuſtos eſt & tutela Priapi helleſpõtiaci, ideſt ex helleſponto oriundi & illic ſummopere culti. ſeruet, ſcilicet hortos, aut tales ſint vt ſeruari mereantur, ipſe, ſcilicet diligens ruſticus ferens, ſcilicet ad aluearia, de altis mõtibus thymum, ideſt herbam illam apibus gratiſſimam & pręcipue in montibus natam quia dulcior eſt, & pinos, ſcilicet ad ceras cõficiendas & thymum ad mella, & is. ſ. cui talia. ſ. mella & ceræ, ſunt curę, ferat late circũtecta. ſ. thymum & pinos hoc eſt frondes pinorum, ipſe ſcilicet ruſticus apum curator, terat manũ duro labore, & ipſe figat, ideſt affigat humo, plãtas feraces. & irriget, ideſt ſupfundat, imbres amicos. i. ſalubres. Atq; equidem, ideſt ego certe ni, ideſt niſi ego traham iam vela, ideſt ſim iuxta nauigationis inſtitutæ portum, hoc eſt ſub extremo fine laborum, & niſi feſtinem aduertere terris. i. ad terrã proram i. poſteriorem nauis partem, quod faciunt qui in ſtatione nõ diu manſuri ſunt, vt Æneí. vi. Obuertunt pelago proras, ego forſitan canerẽ, &. i. ſimul quæ cura colendi. i. in colendo, ornaret hortos pinguis, ideſt fœcundos, & roſaria. i. roſarum copiam aut plantaria, peſti. i. illius oppidi in calabria biferi, ideſt bis quotannis fructus ferentis, quoq; (duę ſunt voces). i. & quomodo intyba gauderẽt. i. læta eſſent riuis potis, ideſt abſumptis & ibibitis, & quomodo ripæ virides gauderẽt apio, ideſt herba illa viridi, & cucumis herba illa tortus. i. implicata per herbam creſceret in vẽtrem ideſt latum ventrem acciperet, nec tacuiſſem, ideſt etiam cecinißem, Narciſſum. i. herbã illam eiuſdem nominis florem ferentẽ, comantem. i. frondentem aut florentẽ ſero, ideſt tarde & vimen acãthi, illius fruticis ſpinoſi, flexi. i. flexilis aut reuera flexi in hortis & hederas pallentes. i. albas, aut pallere facientes, & myrtos amantis littora. i. fœliciter naſcentes in littoribus quare in Veneris quæ nata in mari eſt dicuntur tutela.

PIERIVS.

¶ Quoq; modo potis gauderent intyba riuis.) In Long. verſus ita legitur. Quoq; modo poſitis gauderent intyba fibris. q̃; q̃; fibris, ſuperadditum eadem tamen manu, & atramẽto nõ diſſimili. No. Marcellus in libro de indiſcretis generibus, hoc citato verſu, riuis, agnoſcit. Hic enim loquitur de ſatiuo, nonne ſcimus vero alibi dictũ. & amaris itybà fibris. Sed enim Priſcianus, vbi potus per ſyncopã à potatus melius dici docet, Virgilii locũ hũc citat. Quoq; modo potis gauderent intyba fibris, velut illud. Huc ipſi potũ venient per prata iuuẽci. Quod vero Vir. & Pli. intybũ genere neutro protulere, Lucilius, & Pomponius genere maſculino ponere maluerunt, Sed & illud nõ pteribo codices pleroſq; ex antiquioribus legere intuba, per, u, & apud Pliniũ in vetuſtis codi. intubum paſſim haberi, & ita dubio procul ſcribendum eſt apud latinos, quum intubum, & Dioſcoridis, & Galeni, & aliorum quorundam authorum atteſtatione ſit Romana dictio. Literam vero, y, nequaq̃ eſſe Romanam manifeſtum eſt. Verum græcos, u, breue preſertim ex dictionibus noſtris ea litera ſcribere inſtituiſſe, quare qui ἴντυβον apud gręcos legerant, vt apud Galenũ κιχώριον τὸ ῥωμαῖοι λεγόμενον ἴντυβο λάχανον. Apud Dioſcoridem vero ῥωμαῖοι ἴντυβον ἄγριον, Et ita apud alios, nihil animaduertentes eam latinam eſſe dictionem græce ſcribere maluerũt, quàm eam Romanæ ſcriptioni reddere. ¶ Nec ſero comantem narciſſum.) Superius dictum eſt, crebro, vltima breui poſitum in Longobardico exemplari, ita etiam hoc loco ſero comantem, tam in eo q̃ etiam in Mediceo codice habetur. Nam & apud Statium, ſero memor thalami legas, & aduerte etiã apud Seruium legi debere, ſero flores habentem. Hoc enim ille tantũ dixit, non taciturus quidem, ſi ſera pro ſero figuratam elocutionem agnouiſſet.

Nanq; ſub Oebaliæ memini me turribus altis,
Quà niger humectat flauentia culta Galeſus:
Corytium vidiſſe ſenem, cui pauca relicti
Iugera ruris erant, nec fertilis illa iuuencis
Nec pecori opportuna ſeges, nec cõmoda Baccho,
Hic rarum tamen in dumis holus, albaq́; circum
Lilia, verbenaſq; premẽs, veſcumq́; papauer,
Regum æquabat opes animis, ſeraq; reuertens
Nocte domum dapibus menſas onerabat inemptis.
Primus vere roſam, atq; autumno carpere poma.

SERVIVS.

¶ Oebaliæ turribus altis.) Oebalia ipſa eſt Laconia: vnde de Caſtore et Polluce ait Statius, Oebalidæ fratres. ¶ Galeſus) vero fluuius eſt Calabrię, qui iuxta ciuitatem labitur Tarentinã, in qua ſe hortos optimos vidiſſe commemorat. Oebalię autem turres ait quas condiderant hi qui de Oebalia venerant. Nam vt etiam in tertio Æneidos diximus, Lacones diu bello attriti ab Athenienſibus,

bus, & inopiam timẽtes virorũ, prępęperunt vt virgines cum quibuſcunq; concumberent, quo facto cum poſt victoriam iuuenes de incertis parẽtibus nati erubeſcerent originem ſuam. (nam & Partheniatæ appellabant) duce Phalãto octauo ab Hercule nauigiis profecti venerũt ad oppidũ Calabrię, qd Taras Neptuni filius cõdiderat: quod auctũ habitauerunt. ¶ Corycium vidiſſe ſenẽ.) A Cilicia. Corycos enim ciuitas

Et, cum triſtis hyems etiam nunc frigore ſaxa
Rumperet, & glacie curſus frenaret aquarum:
Ille comam mollis iam tum tondebat acanthi,
Æſtatem increpitans ſeram, zephyroſq; morantes.

ciuitas eſt Ciliciæ, in qua an/trum illud ſamoſum pene ab omnibus celebratum. Et per tranſitum tangit hiſtoriã me/moratam à Suetonio. Pom/peius enim victis piratis Cili cibus, partim ibidem, partim in Græcia partim in Calabria agros donauit. Vnde Lucanus, An melius figẽt piratæ magne coloni. Male aũt quidã Corycium pro/prium aſſerunt eſſe nomen, cum ſit appellatiuum eius qui more Corycio hortos excoluit. Quod etiam Plinij teſtimonio cõpro/batur. ¶Vidiſſe ſenẽ.) Ordo eſt, Memini vidiſſe. dicimus autẽ & memini videre. Terẽtius, Memini videre, quo æquior ſum Pam/phylo ſi ſe illam in ſomnis. ¶Relicti.) Deſerti Atq; contẽpti. Quis enim agrum non ſperneret nulli rei aptum, non vitibus, non fru/mentis vel paſcuis? ¶Rarum holus.) Ideſt plãtatile. ¶Veſcumq; papauer.) Quo veſcimur. Nã eſt aliud lethæũ quo nõ vtimur. nã veſcas ſalicum frondes aliter dictũ eſt. ¶Regũ æquabat opes ani/mis.) Bene animis, non poteſtate, quia regũ more cibis non com paratis vtebatur. ¶Frigore ſaxa rumperet.) Vnus eſt enim, vt diximus, effectus & caloris & frigoris. ¶Glacie curſus frenaret aquarum.) Mira varietas. Nam ſupra ait, Concreſcunt ſubitę cur renti in flumine cruſtæ. ¶Æſtatem increpitans ſeram.) Tarde ve nientem, cum ille iam eius carperet fructus.

PROBVS.

¶Oebalia.) Arx ab Oebalo dicitur in lacedęmone hoc ipſum op pidum, quod præterfluit, Galeſus flumen, Pompeius cum op pugnaret piratas remigibus eorum promiſit agros, ſi viciſſet eo/rum adiutorio. Quorum proditione victor tarentinorum agros veteranis diuiſit. Et quicquid deterrimum fuit, remigibus dedit, Cilices autem tunc exercuerunt piraticam. Eſt autem in Cilicia promontorium, corycium, cilicem intelligi vult. hoc eſt remi/gem piratarum.

MANCINELLVS.

¶Oebaliæ turribus.) Tarenti intelligit, quod oppidum lacedæ/monij, ædificauerunt, duce Phalanto, Apollinis oraculo, vt la/tius Strab. lib. vj. edocuit. Oebalus autem Arguli filius Laconiæ rex ſuo nomine prouinciam dixit, vt ſcrib. di. Cretenſis in Troia/na hiſtoria. ¶Galeſus.) is vt Liuius lib. v. ij. bel. punico dixit, Ca/labriæ flumen eſt Tarento proximum per quinq; paſſuum mil/lia. ¶Niger.) Cœruleus. ¶Corycium ſenem.) Cilicem intelligi vult, vt Probus inquit, hoc eſt remigem piratarum, Pompeius enim cum oppugnaret piratas, remigibus eorum promiſit a/gros, ſi viciſſet eorum auxilio: quorum proditione victor Ta/rentinorum agros diuiſit, eſt autem corycos Mela teſte oppi/dum in Cilicia, ſupra quod ſpecus eſt nomine Corycius, ſupra quàm dici poſſit eximius. ¶Seges.) Ideſt terra. ¶Baccho.) viti/bus. ¶Rarum holus.) quia rarum tranſponitur. Eſt autem ho/lus vnaqueq; herba qua veſcimur, vtq; ait Varro, ab hola hole/ra dicta, ibi enim decoquebantur. ¶Verbenas.) videto in phar/maceutria Eclo. ¶Veſcumq; papauer.) De papauere latius in Ale xi Ecloga. latiſſime tamen lib. j. Georgico. ibi. Et cereale papauer. Veſcum, id minutum ſignificat teſte Nonio, poteſt tamen hic etiam, quo veſcimur exponi, veſcebantur enim papauere, vt ſu/perius oſtendimus. ¶Opes animis.) ait Seneca in animo, non in patrimonio putemus eſſe diuitias. Animus eſt qui diuites facit. ¶Carpere.)

Holus.

¶Carpere.) carpebat. ¶Etiam nunc.) hoc eſt adhuc dicitur: item etiam num. ¶Serã.) Tar dius venientem, cum ipſe in hyeme roſas carperet, & hu/iuſmodi. ¶Zephyroſq; morã tis.) lib. iij. Georgi. diximus ze phyros in æſtatis principio flare, ibi videlicet, at vero zephyris, cum læta vocantibus æſtas.

Etiã nũ

ASCENSIVS.

¶Nanq; ſub Oebaliæ &c.) Vt paucis nos inuitet ad hortorum culturam oſtendit quantum valeat per ſenem quendam qui in Italia ſterilem locum alioquin cultu diligenti tam fertilem fe/cerat: vt ex eo ſibi victum compararet varioſq; ornatus habe/ret, vnde dicit. Canerem quidem prædicta: nanq; pro quia ego memini. i. memoria repeto, me vidiſſe (Agretius dicit hunc locũ eſſe mirabilem rarumq; inuẽtu vbi memini apud idoneos cum verbo præteriti tẽporis conſtruatur, cum totus ſermo de præte/rito fit.) i. quòd viderim aliquando, ſub altis turribus Oebaliæ. i. tarentinæ vrbis Calabriæ ab oebaliis hoc eſt laconibus extructę, in ea. ſ. parte qua Galeſus fluuius ille Calabriæ niger. i. cœruleus aut profundus, humectat, ideſt irrigat, culta, ſcilicet arua flauẽtia ſcilicet ex flaua cerere hoc eſt ſegete, vidiſſe dico ſenẽ corycium. i. cilicem hoc eſt ex corico ciliciæ oppido piratam tarentinæ cum aliis colonum effectum, cui, ſcilicet ſeni erant pauca iugera ruris relicti, ideſt deſerti & propter ſterilitatem à nemine occupati nec culti. Illa ſeges, ideſt terra non erat opportuna, ideſt accommo/da, & grata iuuecis. i. armẽtis nõ pecori, ſcilicet gregario, nec erat commoda Baccho. i. vitibus, tamẽ ille præmẽs. i. vi conferẽs, in/dumis holus rarum, ideſt plantatile & præmens alba lilia & ver benas, ideſt herbas quibus in ſacris vti ſolebant, circum. i. per cir/cuitum holerum, & papauer veſcum. i. imminutũ & paruę eſcæ accõmodum, aut quo veſci poſſet æquabat animis, quia re ipſa non potuit, opes. i. diuitias & facultates regum. i. ditiſſimorum, & ipſe reuertẽs. i. rediẽs ex illo agro ſterili, domum nocte ſera, ideſt ſuprema luce poſtquã totam diẽ culturæ impartiuerat one rabat mẽſas. ſ. ſuas dapibus. i. eſcis inemptis. i. non emptis ſed ex agro ſuo collectis, quia forte moretum aut aliud placẽtæ genus ex holeribus & herbis confecerat. Ipſe carpere, ideſt carpebat. (Figura hiſtoriis apta qua infinitiuum pro indicatiuo ponimus) primus roſam vere. i. tẽpore verno, atq; carpebat primus poma autumno, ideſt tempore autumnali, & cum hyems triſtis rumpe ret etiam nunc. i. ipſo puncto temporis ſaxa frigore. i. gelu aſper/rimo & frenaret curſus aquarum. i. conſtringeret aquas currere ſolitas glacie, ille tondebat, ideſt metebat iam tum comam. i. re/centem frondem aut ſummitatem, acanthi mollis. i. tenerę & eo anno natę increpitans. i. cum crepitu exprobrans æſtatẽ ſeram. i. tarde aduentantem, & zephyros ventos illos dulces vernã tẽpe/ſtatem afflare ſolitos & fauonios latine dictos morantis. i. tar/dantes venire, & flare ſua tempeſtate.

Memini

PIERIVS.

¶Hic rarum tamen in dumis olus.) In Longobardico codice le gere eſt, hinc, hoc eſt ex paucis illis iugeribus, quę nec pabulo nec ſegeti, nec vitibus ẽt opportuna. In reliquis, hic. ¶Et cum triſtis hyems ẽt nunc.) In codicibus nonnullis, ẽt num, quæ dictio fre quẽtiſſima apud Pliniũ, ex e , quod Græci ἔ τι καὶ νῦν dicunt.

SERVIVS.

Ergo apibus fœtis idem, atq; examine multo
Primus abundare, & ſpumantia cogere preſſis
Mella fauis: illi tiliæ, atq; vberrima pinus,
Quotq; in flore nouo pomis ſe fertilis arbos
Induerat, totidem autumno matura tenebat,
Ille etiam ſeras in verſum diſtulit vlmos
Eduramq; pyrum, & ſpinos iam pruna ferentes,
Iamq; miniſtrantem platanum potantibus vmbram.
Verum hæc ipſe equidem ſpatijs diſcluſus iniquis
Pręterco, atq; alijs poſt commemoranda relinquo,

¶Ergo apibus fœtis idem, at que examine multo.) Ne ſine cauſa hortos deſcripſiſſe vide retur. ¶Illi tiliæ, atque vber/rima pinus.) Illi, vberrima ſci licet: Nam per naturam & ti/liæ & pinus ſteriles eſſe dicun tur. ¶Seras.) Maiores: quod nimię difficultatis eſt. ¶In ver ſum.) In ordinem. vt, Triplici pubes quã Dardana verſu im/pellunt. ¶Diſtulit.) Tranſtulit. Nã mutauit præpoſitionem. ¶Eduram.) Nimiũ duram, va lidam. ¶Et ſpinos iam pruna ferentes.) Prunorum arbor voca/tur ſpinus, gñe maſculino. Nam ſentes, has ſpinas dicimus. ¶Spa/cijs iniqs.) Anguſtis. vt, Spatioq; ſubit Ser geſtus iniquo. Et dicit ſe carminis breuitate conſtrictum hortos plenius nõ poſſe deſcri bere.

bere. ¶Aliis.) Gargeliũ & Mar tialem ſignificat.

MANCINELLVS.

¶Fœtis.) acſi diceret enixis. ¶Abũdare.) abũdabat. ¶Coge re.) cogebat. ¶Illi tiliæ.) ſ. erãt huberrimę, fœmina. n. ſemen fert, ac florem, teſte Plin. Sed de tilia latius lib. j. Georgi. ibi cæditur & tilia ante iugo læ/uis, Colu. aũt lib. x. ca. iiij. ſcri. Tilias eẽ apibus nocẽtes. Vir. vero aliter ſenſiſſe videtur, cũ hic appoſuerit cum ipſa pinu, cuius quidem floribus, vt cæ/terarum pomiferarum arborum veſcantur apes, & paulo infe/rius ait, Et pinguem tiliam, ſcilicet paſcuntur. Et Plin. lib. x. cap. xiii. ſcrib. q ſorbetur mel optimum, & minime fronde infectum è quercus, tiliæ: arundinum folijs. ¶Seras.) diutinas, grãdes, in/gentes.

gentes. ¶ In verſum.) In ordinem. ¶ Diſtulit.) tranſtulit. ¶ Eduram.) hoc loco robuſtam, & per id grandem. ¶ Iam pruna ſerentes.) per id agelli optimum ingenium oſtendit, cum in eo trāſpoſiti ingentes trunci, non ſolum plantulæ optimæ prouenirent, ac creſcerent. ¶ Iniquis.) anguſtis, breuibus, hoc eſt carminis breuitate compulſus, &c. ¶ Atque alijs poſt commemoranda relinquo.) Id autē Columel. executus eſt poſtea, vnde ait ipſe lib. xj. Hortorum quoq; te cultus Syluine docebo, Atq; ea, quę quondam ſpacijs excluſus iniquis, Cum caneret lætas ſegetes, & munera Bacchi. Et te magna pales, necnon coeleſtia mella. Vir. nobis poſt ſe memoranda reliquit. Floruit aūt Colu. Senecæ tēpore, ipſe nanq; li. iiij. ca. iij. de vineis ſic ait, his certe tēporibus & Nomētana regio celeberrima fama eſt illuſtris, & præcipue, quam poſſidet Seneca vir excellētis ingenij, atq; doctrinæ, cuius in prędijs vinearum iugera, &c.

Columella.

ASCENSIVS.

¶ Ergo apibus &c.) Ne prę̄ter inſtitutum diuagatus culpetur applicat quę de ſene corycio elocutus eſt ad propoſitam materiam dicens. Ergo quia. ſ. diligens fuerat hortorum cultor idē. ſ. ſenex corycius, abundare, ideſt abundabat primus apibus fœtis. i. enixis partum atq; multo examine. i. fœtu educēdo, & ipſe cogere, ideſt cogebat hoc eſt conſtipabat primus fauis preſſis mella ſpumantia. ſ. ex preſſura aut ex impetu & vehemēti caſu, pondus. n. aquarum & præceps caſus ſpumam procreat, tiliæ ſup. fuerant illi, atq; pinus huberrima ſupp. fuerat illi quotq;. i. & quot pomis arbos. i. arbor fertilis induerat. i. ornauerat & veſtierat ſe in flore nouo. i. quot flores produxerat arbor, ipſe ſenex tenebat totidē. ſ. poma matura in autumno, & ita nullus flos peritum deciderat. Ille. ſ. idē ſenex, diſtulit. i. trāſtulit & diſpoſuit etiā vlmos ſeras. i. grandes & diutinas, in verſum. i. ordinē, & lineam ab qua directe vertatur, & pirum eduram. i. valde duram, & ſpinos ferētes iam pruna hoc eſt iam fœcundos. Nam Seruius vult genere maſculino dici arborē ſpinum, putatur tamen voluiſſe dicere voce maſculina ſub vs. ſ. non, a, & diſtulit ēt platanum arborē ablatis ramalibus dictam miniſtrantē potantibus. ſ. ſub eā vmbram. Nam is præcipuus eius arboris vſus, verum. i. ſed ipſe. i. ego quidē. i. certe excluſus. ſ. ab huiuſmodi rerum executiōe iniquis. i. inęqualibus hoc eſt nimis breuibus & anguſtis ſpacijs. i. metis aut vitæ, aut carminis, aut alijs negocijs vrgentibus prætereo hęc atq; relinquo cōmemoranda. i. recēſenda poſt. ſ. huius operis editionē, aut conſummationē, alijs. ſ. poetis, & ſcriptoribus.

PIERIVS.

¶ Iamq; miniſtrantē platanum potantibus vmbram.) Veteres oēs codi. vmbras habēt numero multitudinis, forte vt ſpacioſius aliquod oſtēdat, quod memoria proditum plures olim turmas ſub vna platano condi ſolitas, de hac autem Varro. Iucunda eius vmbra haud alia lætius operiēte toros. Pli. Platanus arbor nulli rei, niſi vmbræ vtilis. ¶ Spatijs diſcluſus iniquis.) Veteres omnes cod. excluſus, habēt, quod & Columellę parodia confirmatur, diſcludere enim aliud ſignificat. ¶ Atque alijs poſt commemoranda relinquo.) In codi. aliquot legas, poſt hæc memoranda, ſed commemoranda, Longobardicus, & aliquot alij codices habent. Sunt qui poſt memoranda legant, vt in Medi. cod. habetur, quam lectionem videtur agnouiſſe Columella.

Nunc age, naturas apibus quas Iupiter ipſe
Addidit, expediam: pro qua mercede canoros
Curetum ſonitus, crepitantiaq; æra ſecutæ,
Dictæo coeli regem pauere ſub antro,
Solæ communeis natos conſortia tecta
Vrbis habent, magniſq; agitant ſub legibus æuum:
Et patriam ſolæ, & certos nouere penates:
Venturæq; hyemis memores, æſtate laborem
Experiuntur, & in medium quæſita reponunt.
Nanq; aliæ victu inuigilant: & fœdere pacto
Exercentur agris: pars intra ſepta domorum
Narciſſi lachrymam, & lentum de cortice gluten
Prima fauis ponunt fundamina: deinde tenaceis
Suſpendunt ceras: aliæ ſpem gentis adultos
Educunt fœtus, aliæ puriſſima mella
Stipant: & liquido diſtendunt nectare cellas,
Sunt quibus ad portas cecidit cuſtodia ſorti:
Inq; vicem ſpeculantur aquas: & nubila coeli:
Aut onera accipiunt venientum: aut agmine facto
Ignauum fucos pecus à præſepibus arcent,
Feruet opus, redolentq; thymo fragrantia mella.

SERVIVS.

¶ Naturas apibus quas Iuppiter ipſe Addidit.) Naturas pro moribus poſuit. Addidit autem, aut dedit: aut re vera addidit. Neceſſe enim eſt eas etiam ante habuiſſe mores aliquos ꝓprios. ¶ Pro qua mercede canoros.) Ordo eſt, Expediam naturas apum: quæ canoros Curetum ſonitus Crepitantiaq; æra ſecutæ, Dictęū coeli regem pauere ſub antro. ¶ Pro qua mercede.) ideſt gratia vel labore. ¶ Sole communes natos, conſortia tecta vrbis habēt.) Nam vt etiam Donatus dicit, tragicum eſt, & vltra carmen Georgicum ſi accipiamus pro qua mercede, exclamationem eſſe: vt ſit, pro quanta hoc mercede fecerunt? ſcilicet vt Iouem alerent: quem Ops Saturni vxor Curetibus, Coribantibus, & Idæis dactylis cuſtodiēdum dedit in monte Cretæ Dictęo: ne eum Saturnus cōſumeret, vt filios oēs ſolebat. Quod ideo fingitur, quia Saturnus, vt diximus temporum deus eſt, quæ in ſe reuoluuntur in æternum. Tunc itaq; apes æris ſecutæ ſonum, Iouem melle aluiſſe dicuntur: pro quare eis poſtea præſtitit Iuppiter vt haberēt liberos ſine vllo concubitu. ¶ Solæ cōmunes natos.) Plato in libris quos περὶ πολιτίας ſcripſit, dicit amori reipublicæ eſſe nihil præponendum. Omnes præterea & vxores & liberos, ita nos tanquā communes habere debere: vt charitas ſit non libido confuſa. Quod præceptum dicit nullum prę̄ter apes ſeruare potuiſſe. ¶ Magnis legibus.) Ideſt æternis, nunq̄ mutabilibus. Iiſdem enim legibus ſemper vtūtur: nec eas, vt homines, ſępe commutant. ¶ Nouere penates.) Chariſſima habent. vt, Hic inter flumina nota, ideſt chara. ¶ In medium quæſita reponunt.) Quæſita & parta in commune conſeruant. Ipſe alibi, In medium quærebant. ¶ Victu.) Victui. ¶ Foedere.) Pacto, vt viciſſim in aluearibus, vel in agris laborēt. ¶ Narciſſi lachrymā.) Narciſſi humorem. Quod autem ait Narciſſi lachrymam, alluſit ad fabulam: quia, vt diximus, de puero eſt conuerſus in florem. ¶ Prima fauis ponunt fundamina, græce προπολὶν locant, duriore cera, quæ vix ferro poteſt frangi, quā colligunt de gummi arborum, & raſis lapidibus. vnde paulopoſt dicet, Sæpe etiam duris errādo in cotibus alas Attriuere. ¶ Tenaces ceras.) Mella retinētes. ¶ Adultos educūt fœtus.) Educendo adultos faciūt. ¶ Cecidit cuſtodia ſorti.) Ex ſorte. Nam aduerbiū eſt, quod traxit à militia. Legimus. n. Partibus ęquabat iuſtis, aut ſorte trahebat.

MANCINELLVS.

¶ Pro qua mercede.) Quia Iuppiter eis tales naturas addiderat. ¶ Curetum.) curetes vt Strab. docet lib. x: dicti ſunt quaſi curatores, ij enim infantem Iouem curarunt, pulſantes cymbala, & ſimilia, ne pariens mater Rhea, eiuſq; vagitus à Saturno audiretur, qui quidem natos filios illico deuorabat, hęc ex illo. Curetum autē ſonitus apes ſecutę mella intra Iouis ora inferebant, quo illi gratiam referrent naturæ eis ab ipſo traditæ, Macro. vero lib. j. ſat. de Saturno inquit, hunc aiunt filios ſuos ſolitū deuorare, eoſq; rurſus euomere, per quod ſimiliter ſignificatur, eum tempus eſſe, à quo vicibus cuncta gignantur, abſumanturq;: & eo denuo renaſcatur. Eūdē à filio pulſum, qd aliud eſt, q̄ ſeneſcētia, ab eis, q̄ poſt ſunt nata depelli. ¶ Dictæo antro.) Dicte vt Stra. ſcri. li. x. in Creta mons eſt: vbi Iouis Dictæi tēplū. ¶ Solę.) ex cunctis animalibus, ſcilicet. ¶ Communis natos.) nihil enim nouere, niſi commune, vt etiam Plin. ſcrib. ¶ Conſortia tecta.) eiuſdem ſortis: ſunt enim communia omnibus. Tamen vt ait Pli. Regias imperatoribus futuris in vna parte aluei extruūt, amplas: magnificas, ſeparatas, tuburculo eminentes. ¶ Certos penates.) id quidem, quod ait Pli. lib. xxj. poeta hic aſſerit, Nam hoſtilia vicus alluitur pado, huius inquilini pabulo circa deficiente, imponunt nauibus aluearia, noctibus ad. v. millia paſſuum contrario amne ſubeunt egreſſe luce apes, paſtęq; ad naues quotidie remeant, mutātesq; locum, donec pondere ipſo preſſis nauibus plena aluearia intelligantur, eue ctiſq; eximuntur mella. Et in Hiſpania mulilij prouehunt ſimili de cauſa. Nanque aliæ victu cum agmen ad opera proceſſit, aliæ flores aggerūt pedibus, alię aquā ore, guttaſq; lanugine totius corporis, alię intus operantur, Pli. libro

Curetes.

Saturn.

Dicte.

Apes nauib. vectæ & mulis.

libro vndecimo. ¶ Narciſſi lachrymam.) Colligunt etiam lachrymas arborum, quæ glutinum pariunt, vt Plini. docet. ¶ Glutem.) propolim intelligit, de qua ibi ſuperius collectumq́ue hæc ipſa ad munera gluten. ¶ Ceras.) Ex omnium arborum, ſatorumq́ue floribus confingunt ceras, vt ſcribit Plin. Ariſto. vero, libro quinto, de animalibus dicit eas conſtruere fauos è floribus. Ceram è lachryma arborum fingere. Mella ex rore aeris ſyderum exortu potiſſimum. ¶ Educunt.) Nutriunt, hic enim vetus ſenſus eſt poetæ: nam apes gallinarum modo incubant: vt latius infra dicemus. ¶ Stipant.) componunt, denſant. ¶ Liquido.) mundo puro. ¶ Diſtendunt.) implent. ¶ Nectare.) melle hoc loco, Sed quid proprie dicitur, videto Ecloga quinta. ¶ Sorti.) Aduerbium eſt hoc loco. Nomina enim per diuerſos caſus loco aduerbiorum ponuntur. per nominatiuum, vt fors pro forte, recens pro recenter. per genitiuum militiæ pro in militia, per datiuum, vt veſperi ruri, ſorti Priſcia. libro decimoquinto, ſorti pro in ſorte. ¶ Cuſtodia.) More enim caſtrorum interdiu ſtationem ad portas ſeruant. ¶ Aquas.) id ait, quoniam prædiuinant ventos, imbresq́ue, & tunc ſe continent tectis, vt ait Plin. ¶ Accipiunt.) Quæ enim flores comparant ab alijs, exonerantur, nouiſſimæq́ue à feſſis, & iam emeritæ ab inchoatis, primos in opera expetunt, tardantes ſine clementia puniunt: neque in opere tantum: ſed in fœtu coadiuuant eas, multum ad calorem, conferente turba. ¶ Fucos.) Sunt fuci ſine aculeo maiores apibus. Cum mella cœperint matureſcere abigunt eos. Multæ ſingulos aggreſſæ trucidant. Nec id genus, niſi vere conſpicitur: fucus ademptis alis in alueum reiectus, ipſe cæteris adimit. Nigri ſunt fuci, & lata aluo fures maximi inter apes, ita appellati quia furtim deuorant mella. Pli. libro vndecimo. ¶ Ignauum pecus.) animal immune, ſine doctrina, inutile non aptum induſtriæ, nam induſtrios gnauos dicimus. Præſepibus aluearibus, præſepia enim non tantum quibus iumenta, cæteraq́ue animalia pabulantur, ſed omnia loca clauſa, & tuta, dicta præſepia, author eſt Marcellus. ¶ Feruet.) frequentatur.

Sorti.

Noia p aduerbijs.

Fuci.

Præſepia.

ASCENSIVS.

¶ Nunc age, &c.) Ingreditur ergo ad deſcribendas naturas apum & mores ſane mirabiles dicens. Nunc age adhortandi eſt ad auditorem ſpectans aut etiam primam perſonam reſpiciens, expediam, ideſt paucis aperiam naturas quas Iuppiter ipſe, ſcilicet qui maximus eſt & præcipue poteſt, addidit, ſcilicet ad priores naturas, & pro qua mercede, ideſt quid mercedis acceptu ræ ipſæ ſecutæ canoros ſonitus curetum illorum populorum Cretæ, qui Iouem in dictæo monte alendum ſuſceperant, & ſecutæ æra crepitantia, ideſt cum crepitu ſonantia dum à curetibus pulſabantur ne Saturnus, vagitum Iouis perciperet (habuerunt ergo iam tunc apes naturam ſequendi crepitum peluium, ſed addidit, Iuppiter vt ſolæ communes natos haberent, & vt ſine concubitu ederent fœtus) quod ergo ipſæ ſecutæ æra crepitantia, pauere regem cœli videlicet Iouem, ſub antro dictæo, ideſt qui in dicte monte cretenſi abſconditus erat. Incipit ergo narrare naturas ſuperadditas & mores apum dicens. Solæ, ſcilicet apes habent natos communes etiam à multis partos & genitos, & habent tecta vrbis, ideſt habitationis conſortia, ideſt communia & ad communem ſortem pertinentia, & agitant æuum ſub magnis legibus, quia ſub legibus naturæ, & ipſæ ſolæ, ſcilicet inter animantia rationis expertia nouere patriam ita vt ad eam redeant, & certos penates, ideſt lares apud quos naſcuntur, & ipſæ memores, ideſt prouidæ venturæ hyemis experiuntur laborem æſtate (non dicit hic quòd ſolæ id faciant, nam & formicis ea natura eſt) & reponunt quæſita, ideſt parta & accumulata in medium, ideſt in commune ſicut communiter laborant. Nanque aliæ, ideſt aliquæ, inuigilant victu (datiuus eſt) ideſt victui habendo, & exercentur agris, ideſt per agros in acquirendo victu, fœdere pacto, ſcilicet inter eas vt non ſibi ſolis ſed omnibus victum quæritent, pars, ideſt aliæ ponunt intra ſepta domorum, ideſt aluearıorum lachrymam, ideſt rorem, aut tenuem ſuccum (ſed lachrymam ſignanter dicit quòd is flos ex puero lachrymante prouenit) Narciſſi illius floris in quem puer flens conuerſus fingitur, & gluten, ideſt glutinum & viſcum, lentum, ideſt fluidum aut liquidum de cortice, ſcilicet ſumptum vt durius ſit appoſitorie prima fundamina, ideſt quæ res ſint prima fundamenta, fauis quos primum conſtruunt, deinde ſuſpendunt ceras tenacis, ideſt pinguiores & firmius adhærentes, aliæ educunt fœtus adultos appoſitorie ſpem gregis, ideſt in quibus eſt ſpes de conſeruando grege aliæ ſtipant, ideſt condenſant mella puriſſima, & diſtendunt, ideſt ſic farciunt vt diſtendi cogantur, cellas, ideſt fauorum receptacula, nectare, melle liquido, ideſt puro & pellucente. Sunt ſupple, aliæ quibus cuſtodia ad portas, ideſt excubitus cecidit ſorti, ideſt in ſortem, & ſpeculantur inuicem, ideſt viciſſim aquas vt ſcilicet inde prognoſtica capiant, & nubila cœli, ne ſcilicet operariæ exeant imminente imbre. Aut accipiunt onera venientum, quia non eædem ſtipant & colligunt mella, aut ipſæ facto agmine, ideſt manu conferta, arcent, ideſt amouent & abigunt à præſepibus, ideſt aluearibus ſuis fucos (appoſitorie) pecus ignauum, ideſt nullius gnauitatis hoc eſt induſtriæ & laboris, nihil agens, & aliena conſumens. Sunt enim fuci veſpę ignobiles non mellificantes, ſed tamen melle veſcentes. Opus, ideſt exercitatio omnium earum feruet, ideſt cum feruore fit, & mella fragrantia, ideſt redolentia & molliter ſpirantia redolent thymo, ideſt trahunt odorem thymi vnde collecta ſunt: & apes paſtæ.

PIERIVS.

¶ Et patriam ſolæ & certos nouere penates.) In codicibus aliquot legere eſt à patriam ſolæ, & certos nouere penates, non enim à, ſemper dolentis interiectio, ſed admirationem interdum ſignificat, ſcribit vero, a, ſine adſpiratione ex Probo alibi notatum. In Longobardico non eſt, &, ſecundo loco legitur vero. Et patriam ſolæ certos no. pe. ſed enim qui dictionem, &, hinc auferunt, venuſtatem etiam omnem à verſu auferunt. ¶ Narciſſi lachrymam, & lentum de cortice glutẽ.) In codi. aliquot antiquis & preſertim in Longobardico, lectum, legitur, non lentum plurimarum enim arborum cortices gluteo exſudat, vt reſinam, ſuccinum, quibus vtuntur apes, in opere ſuo conſtruendo ad firmitatem, ſed & lentum placet, quod proprium eſt glutinis epitheton. ¶ Redolentq́ue thymo fragrantia mella.) In Longobardi. flagrantia, ſcriptum eſt, quod non probatur, ex grammaticorum diſtinctione.

Ac veluti lentis Cyclopes fulmina maſſis
Cum properant: alij taurinis follibus auras
Accipiunt, reddunt q́ue: alij ſtridentia tingunt
Aera lacu: gemit impoſitis incudibus Ætna.
Illi inter ſeſe magna vi brachia tollunt
In numerum: verſant q́ue tenaci forcipe ferrum.
Non aliter (ſi parua licet componere magnis)
Cecropias innatus apes amor vrget habendi,
Munere quanq́ue ſuo. grandæuis oppida curę,
Et munire fauos, & Dædala fingere tecta.
At feſſæ multa referunt ſe nocte minores,
Crura thymo plenæ: paſcuntur & arbuta paſſim
Et glaucas ſalices, caſiamq́ue: crocumq́ue rubentem
Et pinguem tiliam, & ferrugineos hyacinthos.
Omnibus vna quies operum, labor omnibus vnus.
Mane ruunt portis: nuſquam mora: rurſus eaſdem

SERVIVS.

¶ Ac veluti lentis Cyclopes fulmina.) Comparatio ad feſtinationem pertinens ſolam. ¶ Cecropias.) Ideſt Athenienſes à rege Cecrope Atticę, vbi optima mella naſcũtur. ¶ Inſtatus.) Inſitus. ¶ Vrget.) Premit. Grandæuis oppida curæ.) Sicut ſenes muros tuentur, nec in bella prorumpunt. ¶ Dędala tecta.) Ingenioſa. vt Dædala circe. ¶ Crocumq́ue rubentem.) Salluſtius in hiſtorijs ait, In qua crocum gignitur. genere neutro ſecundum artem vſus eſt. hic poetice maſculino, referẽs ſe ad puerum, qui in hunc florem dicitur eſſe conuerſus. ¶ Ferrugineos hyacinthos.) Ferruginei, ideſt nigri coloris. ¶ Corpora curãt.) Se reficiũt. vt, Feſſiq́ue & equos & corpora curant. Sane curare corpus, ſi de hominibus dicimus, & cibo & lauacro intelligim⁹, vel alterutro, ſi de apibus, tantum cibo accipimus. ¶ Sopor ſuus.) Ipſis aptus. ¶ Aut credunt cœlo.) Scilicet ſuos volatus. ¶ Aquantur.) Aquam hauriũt ex vicino. ¶ Inſtabiles.) Fluctuantes.

MANCINELLVS.

¶ Cyclopes.) Brontes, Steropes, & Pyragmon, Cyclopes inſignes fuere, hos artificioſos fuiſſe conſtat, quos Vulcano ignis deo attributos, ſubeo Iouis conficere fulmina volunt, de quibus latius Maro ipſe libro. viij. meminit Brontesq́ue ſteropesq́ue & Nudus mẽbra Pyragmon. Brontes

Cyclopes.

Steropes.

Brontes

Pyragmon.

Se

tes

Veſper vbi è paſtu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt: tum corpora curant.
Fit ſonitus: muſſantq́; oras, & limina circum.
Poſt vbi iam thalamis ſe compoſuere: ſiletur
In noctem: feſſosq́; ſopor ſuus occupat artus.
Nec verò à ſtabulis pluuia impendente recedunt
Longius, aut credunt cœlo aduentantibus Euris:
Sed circum tutę ſub mœnibus vrbis aquantur,
Excurſusq́; breues tentant: & ſæpe lapillos,
Vt cymbæ inſtabiles fluctu iactante ſaburram,
Tollunt: his ſeſe per inania nubila librant.

tes autem tonitruus dici po teſt, nam Brõte tonitruum ſignificat. Steropes vero fulgur interpretari valet, Aſtrope enĩ corruſcatio dicitur, Pyragmõ dicitur quaſi ignita incus, Pyr nanq; ignis eſt, Acmon incus. videto etiã de Cyclopibus li. j. Georgico. Circa finem. **Folles.** ❡ Follibus.) Inſtrumenta ſunt folles ex corio. quibus excitando igni vtunẽ fabri ferrarij. ❡ Redduntq;.) cum enim folles eleuantur, aerẽ concipiunt: cum vero præmuntur, emittũt eũdem. ❡ Ætna.) de hoc monte videto lib. j. Georgico. Circa finem. Diodorus ſcrib. libro ſexto. quòd; aſſerunt nonnulli meatus eſſe ſubterraneos ab Ætna ad æolias inſulas, ſub æolijs autem cyclopes eſſe, Vulcani miniſtros poetæ fabulantur. ❡ In numerum.) **Forceps** in ordinem & rationem. ❡ Forcipe.) Forceps dicitur, ꝙ foruum, idest candẽs capiat ferrum, foruum enim calidum ſignificat, inde fornus, & fornax Marcellus ſcri. ❡ Cecropias apes.) Cecrops ædificandæ vrbis Athenarum initium dedit, vt Strab. docet lib. **Apes vbi inuentæ** ix. Licet non omnes id aſſerunt. Euthronius autem ſcripſit, apes Erichthonij temporibus in mõte Hymeto primum natas, vt inquit Colu. lib. x. ca. ij. Et Plin. lib. xj. ſcrib. in Hymeto atticę monte mel optimum eſſe, vti in Hybla Siciliæ. **Dędal°.** ❡ Dædala.) Ingenioſa. **Opera apum.** Dędalos enĩ ingenioſus dicitur, Dędalo, omo vario. ❡ Fingere.) componere. ❡ Minores.) Iuniores. Nam adoleſcẽtiores ad opera exeunt, ſeniores intus operantur, aliæ enim ſtruunt, aliæ ſuggerunt, alię cibum cõparant, ex eo quod allatum eſt. Neq; enim ſeparatim veſcuntur, ne inæqualitas operis aut cibi fiat, & temporis: Plin. lib. xj. ❡ Crura thymo plenæ.) quæ flores comportãt, prioribus pedibus fœmina onerant, propter id natura ſcabra pedes priores roſtro, totóq; honuſtæ remeant ſarcina pandatę, Pli. **Glaucus color.** ❡ Glaucas ſalices.) glaucus color viridis, cœruleus dicitur, vt Gellius oſtendit lib. ij. cap. xxvj. ❡ Tiliam.) de hac latius paulo ſuperius, & etiam lib. ij. Georgi. ❡ Hyacinthos.) de hyacintho videto **Ferrugineus color.** Eclog. iij. ❡ Ferrugineos.) Ferrugineum colorem ferri ſimilẽ eſſe volunt. Veruntamen ferrugineus color cœruleus eſt. Marcellus author etiam hunc locum afferens. ❡ Mane ruunt.) Noctu quies in matutinum, donec vna excitet oẽs gemino, aut triplici bombo, vt buccino aliquo. Tunc vniuerſæ peruolant, ſi dies mitis futurus eſt Pli. ❡ Veſper.) videto li. j. Geor. ❡ Fit ſonitus.) Cum inueſperaſcit, in alueos ſtrepunt minus, ac minus donec vna circuiolet, eodẽ, quo excitauit bombo, ſeu quietem capere imperans, & hoc caſtrorum more, tunc repente oẽs conticeſcunt, Plin. ❡ Vrbis.) idest Apiarij. ❡ Lapillos.) tollunt, Gerulæ ſecundos flatus captant, Si cooriatur procella apprehenſis pediſculo lapillis ſe librant, quidam in humeros imponi tradũt iuxta vero terram vo **Saburra** lant, Pli. ❡ Cymbæ.) nauiculæ. ❡ Saburram.) arenam, grauẽ terram, & onus, quo naues ſtabiles fiunt. Vnde Plin. lib. xvj. ca. lxvj. ſcrib. cxx. modios lentis pro ſaburra fuiſſe naui, qua Obeliſcus in vaticano circo ſtatutus ex ægypto Caij principis iuſſu adductus eſt. De abiete aũt huius nauis diximus li. ij. Geor. circa principiũ, vbi eſt ſcriptum. ca. lv. pro. ca. lvj.

ASCENSIVS.

❡ Ac veluti lentis &c.) Facit digreſſiunculam adducẽdo ſimilitudinem ſumptam à cyclopibus qui miniſtri vulcani cum eo in antro vulcani dicuntur Ioui arma & fulmina fabricare. quod dicit poeta non maiori cum feſtinatione nec molimine ac ordine faciunt, atq; ſi parua licẽt componere magnis, hoc eſt reddendo ſingula ſingulis, apes pro virili ſua mellificio intendunt. Nam ſicut Cyclopum alius flando maſſam calefacit, alius ferit, imo plures feriunt in numerum, idest ſecundum proportionẽ muſicam quam Pythagoras ex ictibus inueniſſe dicitur, alius extinguit & ſuo quiſq; muneri intentiſſimus eſt, ita & apum ſuum quęq; munus ſumma cum diligentia ſummoq; conamine non ſine ordine deplet. ❡ Ordo verborum talis eſt. Ac veluti, idest quemadmodum cum, idest quando cyclopes, idest populi illi olim in Sicilia vnum oculum habere reperti properant, idest properanter fabricant, maſſis lentis. i. mitigatis & mulcendo lętificatis, fulmina. ſ. Iouis, alij, idest quidam eorum accipiunt & reddunt auras. i. flatus & reflatus follibus taurinis. i. corio taurino munitis & circũſeptis. Alij tingunt, idest extingunt æra. i. quæuis metalla ſtridentia. i. quæ ſtridorem emittunt & crepitum dum extinguuntur lacu, idest

cu, idest aqua cœnoſa aut reuera lacu cum naturalis ſit huiuſmodi fabricatio ætna, mõs ille Siciliæ perpetuo ardore æſtuãs (vnde propter ſulphur & cæteram materiam fulminis cuius illic copia eſt, datus eſt fabulæ locus vt fulmina Iouis illic fabricare dicãtur) gemit idest ſtatiſcit aut reſonat quaſi gemitum referens, illi, ſcilicet cyclopes, tollunt, idest erigunt inter ſeſe in numerum i. ſecundum ordinem & concentum muſicum qui ex proportione & apta viciſſitudine reſultat brachia, ſcilicet ſua magna vi, idest molimine ingẽti, & verſant ferrum, ſcilicet quod cudunt forcipe, idest inſtrumẽto (quam tenellam quidam vocant, ab eo autem quod foruum. i. calidum capiat nomen ſumpſit) quo calida capi poſſunt non aliter, idest conſimiliter (ſi licet componere, idest conferre & comparare parua, quantæ ſunt apes magnis, quanti ſunt cyclopes. Contra in Buco. Sic paruis componere magna ſolebam) amor habendi, ſcilicet mel aut mellis & fauorum, innatus, idest connaturalis & ita non vitioſus vt eſt ſæpe in hominibus vrget, idest impellit & inſtigat, apes cecropias, idest atticas quæ in hymeto monte atticæ regionis vbi optimi mellis copia eſt natæ dicuntur, aut cecropias quaſi palladias & Dædalias, idest ſubtiles & operoſas, in contexendis fauis, vrget dico quanq; idest quamlibet apium, ſuo. i. proprio munere, quod, ſcilicet ei ſorti cecidit. Oppida. i. aluearia operta in quibus ſunt varia domicilia, ſunt curæ. i. ad curam deputata grandęuis. i. prouectioribus apibus, & munire, ſcilicet contra frigus, calorem & fures fauos, & fingere, idest componere, tecta Dædala, idest ſubtilia quaſi à Dædalo fabricata eſſent, at, idest ſed minores, idest iuniores feſſæ, ſcilicet ex onere & labore, referunt. ſ. alis ſuis: ſe hoc eſt ſeipſas cum melle ſuo, referunt autem domum, multa nocte. i. cum iam plurima, pars noctis tranſacta ſit computando noctem reſpectu aliarum volucrum quæ ante veſperum conſidunt ad concubitum: referunt dico ſe plenæ crura. i. habẽtes crura plena. i. onuſta, aut onerata, thymo, idest melle ex thymo collecto aut flore eius &. ſ. apes paſcũtur. i. depabulantur paſſim. i. in plurimis paſſibus & locis, &. i. etiam arbuta. i. frondes aut flores arbutorum, & ſalices glaucas. i. glauci hoc eſt viridis ac cœrulei coloris, hoc eſt flores ſalicum, vnde in Buco. hybleis apibus florẽ depaſta ſalicti, & paſcuntur caſiam herbam illam odoriferam aut florẽ eius & crocum rubẽtum. ſ. filo florum, & tiliam. ſ. arborẽ, pinguẽ. ſ. in fronde viſcoſa, & hyacinthos. ſ. flores ferrugineos. i. ceruleos ac ſubnigri admixto rubro coloris. Vna quies operum. i. ab operatiõe eſt omnibus. i. omnes ſimul quieſcunt, labor eſt omnibus vnus, idest eodẽ tempore. Ipſæ ruunt. i. celeriter excurrunt mane portis (alludit ſemper ad homines grauos) nuſq̃, idest in nulla parte eſt mora. rurius vbi. i. poſtquã veſper, idest ſtella veſpertina admonuit eaſdem, ſcilicet apes decedere tandẽ. i. poſt multam moram: campis e paſtu. tum. i. tunc, petunt. i. repetunt tecta, idest domos ſuas, & curant. i. molliter tractant ac reficiũt corpora. ſ. ſua, ſonitus fit & muſſant. i. obſtrepunt circum oras & limina. ſ. regni ſui quaſi hoſtẽ terrẽtes, poſt, idest poſtea vbi ipſæ compoſuere ſe thalamis. i. cubilibus, ſiletur. ſ. ab omnibus, in noctem, i. ad conticinium noctis perficiẽdum, & ſuus. i. proprius & conueniẽs ſopor. i. profundior ſomnus, aut dormitio occupat. i. ſopit artus feſſos. ſ. ex labore diurno. Nec vero. i. & certe non recedunt longius à ſtabulis. i. aluearibus ſuis, pluuia impẽdẽte. i. imminẽte ꝗ quaſi in nubibus pẽdeat, aut non credunt. i. non cõmittunt ſuppſe aut non credunt. i. confidunt cœlo. i. ſereno aeri (vnde ad Palinurum in fine quinti. heu nimium cœlo confiſe ſereno) & hoc euris. i. vẽtis illis pluuiã afferẽ ſolitis aduẽtantibus. i. ingruẽtibus, ſed ipſæ aquantur. i. potantur tutæ. i. protectæ à pluuia & vẽto, circum. i. in circuitu, ſub mœdibus vrbis tutæ. i. defendẽtis & tutantis eas à pluuia & vẽto. (Nam tutum communiter dicitur & quod defendit vt locus: & quod defenſum eſt vt homo) & tẽtãt i. attrẽtãt & cũ anxietate ſtatuũt excurſus breues, & tollũt. i. ſportant ſæpe lapillos quibus. ſ. contra impetum vẽtorum ferantur, vt cymbæ. i. nauiculæ inſtabiles. i. mobiles & vẽto agitabiles & fluctuantes, hoc eſt minima nauigia tollunt ſaburram. i. arenam & grauẽ terram fluctu iactante. i. huc illuc impellẽte eas, vñ ſubuerterẽtur niſi pondere ſaburrę ſtabilirẽtur, & apes ſup. librant,

i. æquis

l.æquis alis firmant & ſtabiliunt ſeſe his.ſ.lapillis, per nubila inania.i.per aerem nubiloſum & ventoſum.

PIERIVS.

❡ Cum properant alij taurinis follibus auras Accipiũt.) In Longobardi. totum hoc deſideratur, alij taurinis follibus auras, quæ lectio nimis detruncata eſſet. ❡ Gemit impoſitis incudibus Ætna.) In Longobardi.in Medi.& aliquot alijs codi.antiq.non, Ætna:ſed antrum habetur.



Illum adeo placuiſſe apibus mirabere morem:
Quod nec concubitu indulgent:nec corpora ſegnes
In Venerem ſoluunt:aut fœtus nixibus edunt.
Verum ipſæ è folijs natos,& ſuauibus herbis
Ore legunt:ipſæ regem,paruosq; quirites
Sufficiunt:aulasq; & cerea regna refigunt.
Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attriuere:vltroq; animam ſub falce dedere:
Tantus amor florum,& generandi gloria mellis.
Ergo ipſas quamuis anguſtus terminus æui
Excipiat(neq; enim plus ſeptima ducitur æſtas)
At genus immortale manet:multosq; per annos
Stat fortuna domus:& aui numerantur auorum.
Præterea regem non ſic Ægyptus,& ingens
Lydia,nec populi Parthorum,aut medus Hydaſpes
Obſeruant:rege incolumi,mens omnibus vna eſt:
Amiſſo,rupere fidem,conſtructaq; mella
Diripuere ipſæ,& crates ſoluere fauorum.
Ille operum cuſtos:illum admirantur:& omnes
Circunſtant fremitu denſo:ſtipantq; frequentes:
Et ſæpe attollunt humeris:& corpora bello
Obiectant:pulchramq; petunt per vulnera mortem.

SERVIVS.

❡ Concubitu.) Pro concubitui. Nã indulgeo illi dicimus. ❡ Nec corpora ſegnes In venerem ſoluunt.) Ideſt in libidinem non reſoluũtur. Perſius, Ille in Venerem putris. ❡ Nixibus.) Partubus. Vnde & enixa dicimus. ❡ Refigunt.) Figunt. ❡ Sub faſce.) Sub onere. vt, Iniuſto ſub faſce viam, dicit Cicero. ❡ Tantus amor florum.) Supra de equis, Tantus amor laudum, tanta eſt victoria curæ. ❡ At genus immortale manet.) Genus manet, ſcilicet per ſucceſſionem. ❡ Domus.) Familia. vt, Da propriam Tymbree domum. ❡ Medus Hydaſpes.) Fluuius mediæ. De his autem gentibus Saluſtius dicit, Adeo illis ingenita eſt ſanctitas regij nominis: quas tamen, apes dicit amore circa regem ſuperare Virgilius. ❡ Obſeruant.) Venerantur. Alias obſeruare eſt callide aduertere. Terentius, Obſerues filium, quid agat, quid cum illo conſilij captet. ❡ Mens omnibus vna eſt.) Id eſt concordanter operantur & viuunt. ❡ Diripuere ipſæ.) Quæ etiam ipſæ animam colligendo mel impendere conſueuerunt. vt, Vltroq; animam ſub faſce dederunt. ❡ Stipantq; frequentes.) Quaſi quodam ſatellitio ambiunt. ❡ Sæpe attollunt humeris.) Ætate ſcilicet feſſum. ❡ Pulchram mortem.) Glorioſam: quippe quæ pro rege ſuſcipitur. Traxit autem hoc de Celtiberorum more, qui vt in Saluſtio legimus, ſe regibus deuouent, & poſt eos vitam refutant.

PROBVS.

❡ Præterea regẽ non ſic Ægyptus, & ingẽs Lydia.) Media natione in Aſia. ❡ Aut medus Hydaſpes.) flumẽ Iudeæ: Sed Virgi. mediæ dixit flumẽ hydaſpẽ, quod medi duce Alexãdro per eum regem Indorum, & ipſam Indiam ſubegerint.

Mancinellus.

MANCINELLVS.

❡ Nixibus.) Partubus conatibus. ❡ Ipſæ natos.) apes gallinarum modo incubant, id quod excluſum eſt primum, vermiculus videtur cãdidus: iacens tranſuerſus, adhęrẽsq;, ita vt paſcere videatur. Rex ſtatim mellei coloris, vt electo flore ex omni copia factus, neque vermiculus, ſed ſtatim pẽniger. ❡ Quirites.) Ac ſi diceret, ciues, & nobiles apud Regem, eſt enim ab vrbibus ſumpta metaphora. ❡ Sufficiunt.) ſuggerũt, ſubminiſtrant. ❡ Aulasq; & cerea regna refigunt.) non pro figunt exponatur, ſed iterum figunt, ait enim Plin. libro vndecimo cap.x. Ruentes ceras fulciunt pilarum inſtar interius à ſolo fornicatis. vt ſit aditus ad farciendum. ❡ Attriuere.) Colligendo inde rorem. ❡ Faſce.) onere. ❡ Septima æſtas.) Ariſtoteles lib. v. de hiſto. animalium ſcribit. vitam apium annos ſex, Nonnullas etiam ſeptẽ poſſe complere. ❡ Regem non ſic Ægyptus.) Ægyptij ciuilem, & mitẽ vitam degunt. Nam rege conſtituto multitudinem trifariam diuiſerunt, & alios quidem milites, alios agricolas, alios ſacerdotes vocauerũt, & alios ſacrorum curatores, alios eorum, quę ad hominem pertinẽt, alios quæ ad bellum, alios quæ ad pacẽ, & terram, & artes ſpectant, ex qbus regi prouẽtus afferebantur. Sacerdotes philoſophiam, & aſtronomiã exercebant: & cũ Regibus diuerſabantur. Stra.li.xvij. ❡ Lydia.) Ea cũ Phrygia, & Caria. & Myſia iungitur. Quapropter earum regionum loca difficulter diſtingui poſſunt, cum inter ſeſe coeãt, Lydia aũt, & Mæonia eadẽ eſt. Sardis vrbs quidẽ magna Lydorum caput fuit, Stra.li.xiij. Parthorum, de parthis videto in Tityro. ❡ Medus.) Media teſte Pli. li.vj. ab ortu parthiæ iungitur, tu vero latius videto lib.ij. Geor. ❡ Hydaſpes.) is fluuius eſt ampliſſimus, & ad nauigãdi vſum aptiſſimus

Apũ rex

Ægypti

Lydia.

Media.

Hydaſpes.

tiſſimus in India, vt ſcribit. Diony. & Strab. libro. xv. Ptole. libro ſeptimo. Poeta tamen Medum appellat, & id propter eius amplitudinem. ¶ Obſeruant.) Cuſtodiunt: hinc ait, rege incolumi mens omnibus vna. Et ſuperius ait. Et circa regem denſæ miſcentur, &c. Plin. item lib. xj. inquit. Mira apum circa regem obedientia cum procedit totum agmen circa eum conglobatur, cingit, protegit, cerni non patitur. Aſcanius vero lib. ij. verrinarum exponit, obſeruant hoc loco pro venerantur, ſed conuenit etiam cuſtodiunt, vt patuit. ¶ Crates.) vnde dicantur Crates videto libro. j. Georgico. nam hic conuenit. ¶ Attollunt humeris.) feſſum regem humeris ſubleuant, validius fatigatum ex toto portant, ſe quæq; proximam illi cupit eſſe, & in officio conſpici gaudet. Plin. pulchram mortem, vt illud, pulchrumq; mori ſuccurrit in armis. Plin. autem ſcrib. quòd aculeum apibus natura dedit ventri inſertum ad vnum ictum. hoc infixo quidam eas ſtatim emori putant, aliqui non niſi in tantum adacto vt inteſtinum ſępe aſſequatur, ſed fucos poſtea eſſe, nec mella: nec fauos facere velut caſtratis viribus.

Aculeus

ASCENSIVS.

¶ Illum adeo &c.) proſequitur reliquam apum naturam cum proxime ad humana inſtituta accedentem imo in multis excellentem vt in eo quòd ſine concubitu procreant & regem inuiolata fide ſemper obſeruant. ¶ Ordo eſt. Tu mirabere. i. mirari poteris & quilibet alius, illum morem quem dicturus eſt placuiſſe adeo. i. omnino apibus videlicet quòd nec indulgēt. i. incumbunt concubitu. i. coitui (Nota eſt regula qua præcipitur datiuum nō debere maiorem eſſe genitiuo, vnde à genitiuo anuis & ſenatuis legitimus datiuus eſt anui & ſenatui, à genitiuo autē anus & ſenatus, anu & ſenatu, vnde hic concubitu in dandi caſu poſitum volunt, quam formationem Seruius legitimam cenſet negans obliquos ſingulares in quarta excedere poſſe nominatiuum pluralē. Verum in multis locis vbi datiuum in, u, formatum interpretes dicunt poſſe ablatiuū cenſeri. vt ſic hoc loco ſubaudiatur natis, quòd nec indulgent natis, concubitu. i. per concubitum, & illic curruq; volans dat lora ſecundo, vt ſubaudiatur equis, ſic & volans ſecundo curru dat equis lora, & parce metu pro abſtine à metu, verumetiam in hoc quarto manifeſte datiuum in, u, reperimus) nec ipſæ apes ſegnes. i. torpētes & pigritātes (nam Ocia ſi tollas periere cupidinis artes, ſeu arcus) ſoluunt corpora in Venerem. i. luxuriam & coitum, & haud. i. non edunt. i. in lucē producūt foetus. ſ. ſuos, nixibus. i. partubus & corporum molimine, verum ipſæ legunt. i. colligunt ore natos. i. ſemen natorum vnde naſcantur & incubando formentur apes è folijs, & herbis ſuauibus tam guſtu quàm odoratu. Ipſæ. ſ. apes (dicitur autē per emphaſim, quaſi dicat, non alieno labore adiutæ nec aliena authoritate fretę, ſed vt dicunt per ſe & proprijs viribus) ſufficiunt. i. ſufficienter faciunt, & conſtituunt ac procreant regem, qui non naſcitur vermiculus ſed ſtatim penniger, & paruos quirites. i. ciues quales erant Quirites, ideſt Romani ſub Quirino, ideſt Romulo qui ſibi regem conſtituerunt & refigunt. i. diligentius figunt aulas, ideſt regias ſuas & regna cerea. i. in cera conſtituta & quibus moenia ſunt fere cerea, hoc eſt ex cera facta aut ea munita. Apes attriuere etiam ſæpe alas in duris cotibus. i. ſaxis & rupibus, & dedere vltro. i. non ab extremo ſed vi propria impulſæ, animam ideſt vitam ſub faſce. i. onere mellis & pabuli quod afferunt, tantus, ideſt tam magnus (vt. ſ. moriantur vltro, aut acclamatio eſt) amor florum eſt ſup. apibus, & tanta gloria. i. cupido gloriæ mellis generandi. i. quam obtinere ſperant in generando melle. Loquitur vt dixi fere ex affectione hominum qui gloriæ cupidiſſimi ſunt.

mi ſunt. Ergo. i. quia intantum ſtudent proli procreandæ & regno augendo & ditando, quāuis terminus anguſti. i. breuis & paruo ſpatio contenti æui, excipiat. i. comprehendat, ipſas. ſ. apes, enim pro quia, quia ſeptima æſtas ducitur, ideſt degitur apibus neq; plus, ideſt & non amplius: at genus. i. progenies & propagatio, manet immortale. i. in perpetuum, & aui auorum numerantur. ſ. inter apes ſimul ſuperſtites quod in hominibus quibus longiſſima eſt vita raro contingit. Præterea Ægyptus & ingens Lydia nec populi parthorum aut medus, ve pro vel hydaſpes. i. indus, vt ſit fluuius pro accolis. (Legi in vetuſto codice hydaſpesve, nam medus non eſt hydaſpes, niſi quia ex India ad Medos pertingit, ſi tamen velimus poetam ſentire hydaſpem eſſe medię quoq; fluuium legatur ſine particula ve, vt non ſit hypermether ſic) aut hydaſpes medus, ideſt ad medos vſq; pertingēs non obſeruant. i. venerantur, & cuſtodiunt ſic regem vt. ſ. apes. Nam rege incolumi. i. quādiu rex eſt incolumis & ſanus, mens eſt omnibus vna. i. ſimul viuendi rempub. augēdi, & regi obſequendi, ſed rupere fidem. i. foedus & concordiam rege ſup. amiſſo, & diripuere mella conſtructa. ſ. ſub rege, & ipſæ quæ. ſ. collegerant, ſoluere, ideſt diſſipauere crates. i. contextus fauorum. Ille. ſ. rex ſup. eſt cuſtos. i. conſeruator non opera, ſed authoritate & venerantur illū, ſcilicet regē, & omnes circum ſtant illum. i. ad illius obſequium ſatellitium præbent, denſo fremitu, ſcilicet indignatæ ſi quiſq; vim inferat aut diligentius ſe obſequatur, & ipſę frequētes, ideſt condenſæ ſtipant. i. arte ſepiunt regem, & ipſæ attollunt, ideſt erigunt & portant ſæpe regem humeris, & obiectant, ideſt frequenter obijciunt bello. i. periculis bellicis, corpora. ſ. ſua pro rege, & petunt pulchram. i. glorioſam mortem per vulnera, ſuſcæpta, ſcilicet pro rege, quam laudē Seruius celtiberis concedit, nec quiſq; gallis iuſte abſtulerit. Si quis autem hęc omnia penitioribus oculis inſpicere velit dixerit (quoniam res Romana ad monarchiam iam tunc redacta erat, ipſęq; maro Auguſto volenti rerum adminiſtrationem derelinquere, perſuaſerat nihil melius quàm vt reſpub. ab vno regatur, dummodo is princeps bonus ſit) poetam inuitare Romanos ad Auguſti obſeruationem, cum etiam apes doceant optimum eſſe reipu. ſtatum, vbi vnus ſit rex, hoc eſt monarcha ſeu ſolus princeps.

PIERIVS.

¶ Quod nec concubitu indulgēt.) In Roma. cod. & aliquot alijs neq;. Obſeruandum vero eſt, concubitu, caſu tertio per abiectionē literæ vltimæ poſitum vt alias ſæpe, teq; aſpectu ne ſubtrahe noſtro, quem caſum neq;. M. Tul. aſpernatus eſt, vt eo loco quibus ſubito impetu, ac latrocinio parricidarum reſiſtat. Præterea Cæſar in huiuſmodi omnibus, i, literam cenſuit abiciēdam, domitatuq;, ac ornatu, & ita reliqua eſſe & ſcribēda, & proferēda. ¶ Verū ipſę folijs natos, & ſuauibus herbis.) In codi. aliquot mutato numero legas, ipſę natos folijs. In Roma. vero ipſæ e folijs, non inuenuſte. ¶ Et cerea regna refigūt.) Quid ſit refigere nulli puto non innotuiſſe, qui legerit in Virgiliano carmine, fixit leges ꝓcio, atq; refixit. Quare placet quod in Roma. cod. in Medi. & quibuſdam alijs anti. exemp. refingunt. legitur: eſt enim ſuperius, & Dędala fingere tecta: quare fortaſſe, & Seruij codex corrigendus. Aduertēdum etiam ex loco deſumptum argumētum, quod in Longo. exēplari ſic habet, aluorum & cerea regna: quod in vulgatis, cerea tecta, legitur. ¶ Ergo ipſas quāuis anguſtus terminus æui.) In Roma. cod. in Medi. & alijs omnibus cod. quotquot habere potui, vno conſenſu, anguſti terminus æui, legitur. Res enim quæ terminatur aut anguſta, aut lata eſt. ¶ Et ingēs lydia.) In Roma. cod. Ludia, vt cumba murta, corulus, & ſimilia.

His quidam ſignis: atq; hæc exempla ſecuti,
Eſſe apibus partem diuinæ mentis, & hauſtus
Æthereos dixere. deum nanq; ire per omnes
Terraſq; tractuſq; maris, coelumq; profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum
Quenq; ſibi tenueis naſcentem arceſſere vitas:
Scilicet huc reddi deinde: ac reſoluta referri
Omnia: nec morti eſſe locum, ſed viua volare
Sydeiis in numerum: atq; alto ſuccedere coelo.

SERVIVS.

¶ His quidam ſignis atq; hęc exempla ſecuti.) Locum hunc plenius eſt executus in ſexto, quem hoc loco breuiter colligit, vt probet etiam apes partem habere diuinitatis. Nanq; omnia animalia ex quatuor elemētis & diuino ſpiritu conſtare manifeſtum eſt. Trahunt enim à terra carnem, ab aqua humorē, ab aere anhelitum, ab igne feruorē, à diuino ſpiritu ingenium. Quod quia eſt in apibus ſicut etiam in hominibus (nanq; metuūt, cupiunt, dolēt, gaudent: quæ probantur ex his quæ faciunt: dimicant enim: colligunt ligunt flores, præuident pluuias) fateamur neceſſe eſt etiā apes partem habere diuinitatis. Vt autem hoc exēplis, ideſt rebus ſimilibus comprobaret, Lucretium ſecutus eſt. qui dicit ea quæ inter ſe probare non poſſumus, à ſimilibus comprobanda. Ventum nāq; docet corporalem eſſe: non quod eum tenere vel cernere poſſumus, ſed quòd eius ſimilis atque aquæ effectus eſt, quam corporalē eē manifeſtum eſt. ¶ Hauſtus æthereos.) Diuinos ſpiritus. ¶ Deū nanq; ire per oēs.) Ipſe in ſexto, Coelum ac terras campoſq; liquentes Spiritus intus alit.

tus alit. Lucanus. Iuppiter eſt quodcunq; vides, quocunq; morieris. ¶ Hinc pecudes.) Hinc.i.ex deo, ex diuino ſpiritu ſumunt omnia cum naſci cœperint, vitam: cæterum corpus ex quatuor elemẽtis eſt, vt diximus. ¶ Scilicet huc reddi.) Sine dubio etiam cuncta diſſolui & redire rurſus in originẽ ſuam neceſſe eſt. ¶ Locum morti.) Ideſt perditioni. Nihil eſt enim quod perire funditus poſſit, cum ſit τὸ πᾶν, ideſt omne in quod redeunt vniuerſa reſoluta. Res autem hæc quæ mors vocatur, non eſt mors: quippe quæ nihil perire facit, ſed reſolutio. Vnde mire à plerisq; bene interitus dicta eſt, quaſi interueniens, & miſtarum rerum connexionem reſoluẽs. Lucretius, Continuo hoc mors eſt illius quod fuit ante connexio.

MANCINELLVS.

¶ Hauſtus æthereos.) diuinos ſpiritus, Deum nanq; ire per omnes.
Deus. Deus vt etiam Fabius inquit li.vij. ſpiritus eſt omnibus partibus immixtus. At Tullius li.j. Tuſcula. ait. Certe & deũ ipſum, & diuinum ipſum animum corpore liberatum, cogitatione cõplecti non poſſumus. Lactantius vero libro.j. ſic. Deus eſt mens quædam ſoluta, libera & ſegregata ab omni concretione mortali, omnia ſentiens, & omnia mouens, Videto etiam plura Ecloga iij. ibi Ab Ioue principium muſæ, Iouis omnia plena. ¶ Cœlũq; profundum.) Ideſt aera, quod latius declaratum eſt Eclo.iij. vbi eſt hoc idem carmen. ¶ Hinc pecudes.) Deus qui prima cauſa eſt, & vocatur (vt Macro. ait libro primo. de ſomnio) vnus omniũ, quæq; ſunt, quæq; eſſe videntur princeps, & origo eſt. Hinc pecudes. Ordo eſt. Dixere hinc, ideſt adeo pecudes, armenta viros & cætera arceſſere ſibi tenues vitas. ¶ Tenues vitas.) Ideſt ſpiritus, & animas. Hyppocrates enim Macrobio teſte lib.j. de ſomnio dixit animam ſpiritum eſſe tenuem per corpus omne diſperſum. Epicureus vero ſpeciem ex igne, & aere & ſpiritu mixtam. Scilicet huc reddi, deinde animæ de cœlo in terras meare, & de terris, in cœlum remeare credimus, vt etiam Macrob. inquit, & Manilius lib.iiij. An dubium eſt habitare deum ſub pectore noſtro. In cœlumq; redire animas, cœloq; venire. Nec morti eſſe locum, Sunt qui diſceſſum animi à corpore putant eẽ mortem, vnumq; illud erat inſitum priſcis illis quos caſtos appellat Ennius eſſe in morte ſenſum. Neque exceſſu vitæ, ſic deleri: hominem, vt funditus interiret. Ipſam enim mortẽ quandam quaſi migrationem, commutationemq; vitę credebant. Quæ in claris viris, & fœminis, dux in cœlum ſolet eſſe, in cæteris humi retineretur, & permaneret tamen. Ex hac opinione Romulus in cœlo cum dijs agit æuum & Hercules & huiuſmodi: Cice. author lib.j. Tuſcu. ¶ Syderis in numerum.) In ordinẽ & rationẽ, vel inter ſydera. Dicitur autẽ ſydus authore Macrobio, id quod in aliquod
Signum ſignum ſtellarum plurium cõpoſitione formatur, vt aries, taurus, perſeus: vel corona.

ASCENSIVS.

¶ His quidam ſignis &c.) Quia quæ de apibus dixit beluinam naturam ſupercedere vidẽtur maioraq; q̃ vt apibus conueniat cum

cum ſint rationis expertes ex ſecta pythagorica innuit eundẽ eſſe ſpiritum in apibus atq; hominibus, cum ſpiritus immortalis de corpore in corpus migret, & ex homine in pecus atq; è diuerſo præterea omnis animos vbicunq; ſint eẽ participes diuinę mentis, acciperéq; infuſionẽ eius qui in omnibus eſt dei: cum tamen inter philoſophos magna ſit q̃ſtio an deus ſit in vniuerſo ipſum inanimans, an extrinſecus ipſum gubernans, nam vt de fide loquar, manifeſtum eſt ſimpliciſſimum eſſe deum, & ante cuncta creata, omnia tamẽ, cum vbiq; ſit conſeruare, ſed poeta cenſet omnium vitam depẽdere à deo ab ipſo originem habere, & ad ipſum tẽdere, nullamq; animam interire quod quantum ad fidẽ ſpectat, erroneum eſt. Nam ſpiritus pecorum cum ipſis extinguitur. ¶ Ordo eſt. Quidam, ſcilicet philoſophi aut rerum indagatores his ſignis.i. propter hæc ſigna, aut inducti ſup. his ſignis prædictis, & ſecuti, ideſt conſiderantes hæc exẽpla, ideſt argumẽta in approbationẽ & declarationẽ rei dixere partẽ.i. participationẽ diuinæ mẽtis, ideſt magnæ animæ mundi & hauſtus æthereos.i. ſpiritus ex æthere hauſtos & ſumptos eſſe apibus: nanq; ſupp. dixere deum ire, ideſt extẽdi per omnes terras, & tractus maris, & cœlum profundum, ideſt aerem qui procul à fundo eſt & dixere pecudes, ideſt animalia gregaria & armẽta & viros, ideſt homines & omne genus ferarum quenq;, ideſt quemlibet horum (maſculinum enim præponderat) naſcẽtem, ideſt dum naſcitur arceſſere, ideſt accire & attrahere ſibi: hinc, ideſt ex deo aut ſpiritu diuino per omnia diffuſo, animas tenueis, ideſt ſpiritus vitales & ſubtiles, quibus etiam ſecundum organi diſpoſitionẽ in diſquirẽdo vti poſſit (ſecundum mentem videlicet pythagoræ, quæ nimirum erronea eſt, ſed poetam interpretari non eſt errore approbare, cum & ipſe varias ſectas ſecutus, nunc hoc nunc illud ſequatur) Scilicet.i. ſcire licet quomodo id dixerint quia dixere omnia reddi deinde huc, ideſt in deum & ꝑncipia ſua, (quia vnumquodq; compoſitum probatur ex eo in quod reſoluitur, ſi ergo animus omnis cœlos petit inde ſumptus videtur) & omnia reſoluta, non dicit mortua aut interempta, ſed reſoluta per animę à corpore ſeparationẽ, referri huc ſcilicet in deum & æthera, nec locum eſſe morti, ideſt interitui, aut annihilationi ſpirituum, ſed omnia ſcilicet vitalia volare viua, aut ſed omnia viua, ideſt principia viuẽdi hoc eſt omnis ſpiritus vitales volare in numerum ſyderis.i. inter comparia ſydera aut in ordinẽ ſyderum, atq; ſuccedere alto cœlo.i. ad altum cœlum, propter differẽtiam profundi cœli iam nunc pro aere poſiti cum tamẽ alti & profundi reſpectu diuerſarum vna ſit appellatio, vnde elatum dicitur altum, & procul à fundo profundum.

PIERIVS.

¶ Quẽq; ſibi tenues naſcẽtem arceſſere vitas.) In codicibus aliquot anti. accerſere, habetur. Teren. Scaurus vtcunq; ſcribatur, ſiue accerſo, ſiue arceſſo, ad eandem ſignificationẽ pertinere putat vt alibi dictum. ¶ Syderis in numerum, atque alto ſuccedere cœlo.) In Roma. alto ſe condere cœlo, pro ſuccedere.

Si quando ſedem auguſtam, ſeruataq; mella
Theſauris relines: prius hauſtus ſparſus aquarum
Ore foue, fumosq; manu prætende ſequaces.
Bis grauidos cogunt fœtus: duo tempora meſſis.
Taygete ſimul os terris oſtendit honeſtum
Pleias, & Oceani ſpretos pede reppulit amnes.
Aut eadem ſydus fugiens vbi piſcis aquoſi,
Triſtior hybernas cœlo deſcendit in vndas.
Illis ira modum ſupra eſt: læſæq; venenum
Morſibus inſpirant: & ſpicula cæca relinquunt,
Affixæ venis, animasq; in vulnere ponunt.

SERVIVS.

¶ Si quando ſedem auguſtã.) Ideſt aluearia. Et proprie Auguſtum eſt tectum augurio cõſecratum. Abuſiue nobile, q̃ſi maieſtatis plenum. ¶ Theſauris.) Ideſt repoſitionibus: ac ſi diceret apothecis. ¶ Sparſus.) Spargẽs. Participium eſt pro participio. ¶ Ore foue.) Ipſo hauſtu ſcilicet. Et hoc dicit, Spargendo aquam imitare pluuiam. Alij Ore faue legunt, vt ſit tace. etiam ipſe in quinto, Ore fauete omnes. Horatius, Fauete linguis. ¶ Fumosq; manu prætende.) Fumum etiam præfer. Quibus rebus cum territę illę diſceſſerint, impune poteris mella colligere. ¶ Fumos ſequaces. Quippe apum perſecutores. vt, Maleæq; ſequacibus vndis. ¶ Bis grauidos cogunt fœtus.) Gemina eſt fœcunditas mellis. ¶ Duo tempora meſſis.) Ideſt fructus. Iuuenalis, Veram deprẽdere meſſem ſi libet. ¶ Taygete ſimul os.) Taygete vna eſt de Pleiadibus ſeptem. vt autẽ etiam ſupra diximus, bis mel præcipit colligẽdum, orientibus Pleiadibus, ideſt verno: Item cum occidunt, autumnali ſcilicet tempore. ¶ Oceani amnes.) Homeri eſt, πάρ ὠκεανοῖο ῥοάων. Amnes autẽ bene ait, quia in morẽ fluminis

minis eius fluẽta reditura ꝓrumpunt. ¶ Aut eadẽ ſydus.) Auſtralẽ piſcem ſignificat, qui aquarij vndam ore ſuſcipit. Vñ & aquoſi addidit. Tunc enim piſcis hic oritur quo tempore Pleiades occidunt. ¶ Triſtior.) Vel propter occaſum, vel propter propinquantem iam hyemis aſperitatẽ. ¶ Illis ira modum ſupra eſt.) Excedunt modum. nam cũ ſuo interitu iraſcuntur. ¶ Spicula cęca.) Breuia, q̃ poſſunt latere. ¶ In vulnere ponũt.) Non ſuo ſed à ſe illato, & Amphibolicõs dictũ eſt, vt cum Turni iniuria matrẽ admonuit, quã inferebat: ſed nõ quam inferebant validiores. Itẽ Salluſtius. Iniuria validiorũ. ſ. quam inferebant validiores.

PROBVS.

¶ Taygete.) Vergiliarum oſtẽdit ſidus ſynedochicos vna ex his hoc nomine appellatur. Et qua totum aſtrum ſignificatur per pleiades, quoniã cum hac Iuppiter concubuit in monte, qui ex euẽtu taygetos dicitur.

MANCINELLVS.

¶ Anguſtam.) Seruius legit, auguſtã per, u, in antiquis vero anguſta

guſta legi per,n,ſcilicet vtrunq; tamẽ conuenit,tunc enim anguſta eſt,cum melle repleta fuerit. Vnde Columel.ſcrib.lib.x.ſemipleni faui differendi ſunt,ſed etiam liquore completi,& ſuperpoſitis ceris tanquam operculis obliti demetantur,quod etiam libro.xij.cap.ſecundo latius reperit,De Auguſto autem loco videto Feſtum. ¶ Relines.) Eximes,rades,nam duobus ferramentis in eximendo melle opus eſt,altero faui ſucciduntur,altero eraduntur,de quorum figura legito Columellã.lib.x.cap.xv. ¶ Theſauris.) Repoſitorijs,Theſaurizo enim ſignificat colloco, repono. ¶ Prius hauſtus.) Ordo eſt,prius ore foue,ideſt cõtine haſtus aquarum, Sparſus,pro ſpargens in alueos ſcilicet atq; apes,ſic.n. fugient pluuiam putantes,fugient,& fumis ſequẽtibus. ¶ Bis grauidos cogunt fœtus.) inquit bis cogunt,ſtipant conficiunt mella apes,bis etiam eximuntur. De hoc autem latius ſupra videto,ibi ſcilicet Mella p̃mes. ¶ Meſſis.) i.vindemiæ,& mellationis. ¶ Taygete pleias.) i.ex Pleione & Atlante genita,eſt enim vna ſeptem Pleiadum,de quibus late lib.j.Georgi.ibi pleiadaſq; hyadas,exoriuntur autem Vergiliæ nonis Maijs mane,vt ſcribit Columel. li.xij.vbi dixit,Tertio Kal. Iunias ventoſa tempeſtas, ait his diebus oportere caſtrare alueos,ſi ſunt pleni, atque operculati faui aliter differenda mellatio. ¶ Honeſtum.) pulchrum. ¶ Pede reppulit.) cum enim oriuntur pleiades,videntur e mari exirẽ,cum aliter ſit. ¶ Aut eadem.) ordo eſt,aut vbi eadem Taygete,fugiẽs ſydus aquoſi piſcis &c. Vergiliæ autem incipiunt occidere ſolis exortu.xiij.&.xij.Kalen. Nouembris,vt ſcribit Columel.lib.xij. ¶ Sydus aquoſi piſcis.) De piſce qui Notius dicitur, intelligit,is enim inter hyemalẽ & antarcticum circulum media regione collocatus,ſpectare ad exortum videtur inter Capricornũ,& Aquarium,ore excipiens aquam,quæ profunditur ab aquario. Exoritur aũt cum piſcibus,author eſt Hyginus. Varro vero libro.iij.ſic ait. Eximendorum fauorum primum putant eſſe tempus Vergiliarum exortum,ſecundum æſtate exacta, anteq̃; totus exoritur arcturus. Tertium poſt Vergiliarum occaſum &c. ¶ Spicula relinquunt.) hoc latius dictum eſt iamiam ibi,ſcilicet pulchramq; petunt per vulnera mortem.

Theſaurizo.

ASCENSIVS.

¶ Si quando &c. Oſtenſa apum natura redit poeta ad earum curam,& cuſtodiam quæ huius operis principalis eſt inſtitutio dicens. Si tu relinques,ideſt eximes quando.i.aliquando,theſauris, ideſt expoſitorijs,hoc eſt aluearibus ſedem auguſtam.i.quaſi augurio conſecratam regalem, aut anguſtam & mella ſeruata.ſ.ab apibus tu ſparſus.i.ſpargẽs,aut ſparſus hauſtus.i.habens hauſtus aquarum ſparſos ſ.theſauros.ore.ſ.in ſpargẽdo hauſtus acceptos & prætende,ideſt ante te extende manu fumos ſequaces.j.perſecutores apum,vnde.ſ.apes enecantur,aut qui ſe continuo ſubſequuntur: ſenſus ergo eſt priuſq̃ eximes mella inſperges ore hauſtus aquarum vt apes verẽtes pluuiam ſe cõtineant intra aluearia,deinde prætende fumos quibus aliquæ necentur: vt illis ſuffocatis mella diripias: non enim ablato melle ſuperuiuere oẽs p̃mittuntur. nam hyeme inedia intereunt. Apes autem cogunt.i. congregant ac ſtipant bis.ſ.quot annis,hoc eſt in vere & autumno,fœtus grauidos.i.mella ponderoſa & abundãtia,& duo ſup. ſunt tempora meſſis.i.colligendi,aut eximendi mellis,videlicet ſimul.i.continuo poſtq̃ Taygete pleias.i.vna de pleiadibus ex pleione & Athlante genita,& in ſtellam verſa oſtendit terris os honeſtum.i.pulchrum nec pudibundum vt ſororis,quę mortali nupta ſe abſcondit,aut honeſtum.i.pulchrum propter lætitiam,vnde Statius in Achilleide,ò quantum gaudia formę adijciunt,læti enim vidẽtur pulchriores triſtibus vnde ſtatim ſequitur. Triſtior hybernas,&c.hoc eſt ad nonas Maias quando Vergiliæ oriuntur,& cum ipſa reppulit pede.i.cõculcauit amnes Oceani.i.maris fluctus è quibus oriri videtur,ſpretos cum.ſ.ortũ magis diligat, Aut ſupple tunc tempus meſſis eſt vbi eadem.ſ.Taygete fugiens ſydus piſcis aquoſi.i.aquas dum oritur inducentis, deſcendit exiſtens triſtior, deſcendit dico cœlo in vndas hybernas.i.quas à vulgo eo tempore occupare putatur. Docet quare occidebant aut iterum redit ad naturam earum deſcribendam dicens. Ira eſt illis ſupra modum,& ipſæ lęſæ.i.offenſæ,aut lęſę ab apibus inimicis,inſpirant morſibus,venenum.i.vim inflandi,& relinquunt, ſpicula.i.aculeos,cæca.i.breuia & exilia quæ latere poſſunt affixa in venis.ſ.inimicarum, & ponunt animas.i.vitas in vulnere,quia exẽpto aculeo ſæpe necantur,& ita debent apes languidæ reddi fumo ſequaci.

PIERIVS.

¶ Si quando ſedem auguſtam.) In Longobardico,& in alijs aliquot cod.legere eſt anguſtam,ſed enim Seruius,auguſtam,agnoſcit,& nobilem interpretatur. ¶ Theſauris.) In Roma.codi. Thenſauris,de quo dictum in Alexi. ¶ Prius hauſtus ſparſus aquarum ore foue.) In Romano codi.hauſtu legitur: & in Longobardico prius ita fuiſſe videtur,quia,s,litera alieno eſt atramento illita. In eodem legitur, ora foue, quod agnoſcitur à Seruio, quanquam hauſtus accuſatiuo caſu videatur approbare. ¶ Illis ira modum ſupra eſt.) In antiqs aliquot codicibus. modum ſuper eſt, legitur,ſed ſupra caſtior lectio. ¶ Affixę venis animaſq; in vulnere ponunt.) In peruetéri codi.legi, Adfixa venis,quippe ſpicula, ſyllabæ enim locus in tritimemeri communis eſt,vt pectoribus inhians & ſimilia. In Oblongo tamen cod.adnixæ. Præterea in Roma.codi.& aliquot alijs legere eſt. In vulnera quarto caſu numero multitudinis, quod neſcio quid efficacius habet, Seruius vulnere ablatiuo caſu omnino legit. In hanc ſententiam Plinius aculeo infixo,aliqui eas mori putant,aliqui non niſi ita infixo,vt inteſtini pars adhæſerit,ſed fucos poſtea eſſe,nec mellificare.

Sin duram metues hyemem: parceſq; futuro:
Contuſoſq; animos,& res miſerabere fractas:
Aut ſuffire thymo,ceraſq; recidere inanes
Quis dubitet? nam ſæpe fauos ignotus adedit
Stellio: lucifugis congeſta cubilia blattis:
Immuniſq; ſedens aliena ad pabula fucus,
Aut aſper crabro imparibus ſe immiſcuit armis;
Aut durum tineæ genus: aut inuiſa Mineruæ,
In foribus laxos ſuſpendit aranea caſſes.
Quo magis exhauſtæ fuerint: hoc acrius omnes
Incumbent generis lapſi ſarcire ruinas:
Complebuntq; foros: & floribus horrea texent.

SERVIVS.

¶ Parces futuro.) Scilicet tẽpore. ¶ Contuſos animos.) Confractos. ¶ Res miſerabere fractas.) ideſt afflictas. ¶ Suffire thymo.) Ideſt fumigare: vt exinde inimica illis animalia fugiant. ¶ Ceraſq; recidere inanes.) Sane hoc dicit, ſi nihil habuerint in aluearibus vel te tollente, vel ex edentibus prauis animalibus,apibus minutatim iciſim cera miniſtra. Stelliones vero & cætera,thymi fumo ab eis repelle. ¶ Ignotus.) Ignobilis,vel ex improuiſo veniens. ¶ Adedit.) Conſumpſit. ¶ Lucifugis blattis.) Per noctem vagantibus. ¶ Immuniſq; fucus.) A labore, ſcilicet ventri tantum indulgens. ¶ Imparibus armis.) Inæquali conſilio. Nam apes laborantes conſumit. Alibi, Et quærere conſcius arma. Ideſt conſilium. ¶ Foribus ſuſpendit aranea caſſes.) Virgilius quidem confundit: tamen ſciendum maiores animal ipſum maſculino genere appellaſſe,hic araneus: retia vero quæ faciũt, fœminino. ¶ Inuiſa Mineruæ.) Ideo ait Mineruæ inuiſa, quod ab ea in hoc animal puella Lydia cõmutata eſt,cum deam lanificio prouocaſſet inferior.

PROBVS.

¶ Inuiſa Mineruæ. L.i.ſ.aranea.) Mars deuicta Thracia dicitur Mineruæ donaſſe regiam puellam, ex captiuis nomine Arachnẽ,quæ ſubtilitate operis lanificij negauit cedere Mineruæ, ob hoc in araneam cõuerſa eſt. & græce ἀράχνη vocatur.

MANCINELLVS.

¶ Sin durã metues hyemẽ.) Eſt in eximendis fauis neceſſaria diſpenſatio,quoniam inopia cibi deſperant,moriũturq; aut effugiũt. Cõtra copia ignauiam affert. Qui ſunt diligentiores ex verna vindemia duodecimam partem apibus relinquunt, æſtiua autem mellatione decimam partem Thaſio Dionyſio relinqui placet,ſi pleni fuerint aluei,ſi minus p̃ rata portione,aut inanes omnino non attingi. In mellatione verò quæ fine vindemię,& Vergiliarum occaſu Idibus Nouembris fere includitur, relinqui ex ea duas partes apibus ratio perſuadet, & ſemper eas partes fauorum,quæ habeant Erythacem,quã alij Sandaracam,alij Cerinthum vocant,hic erit apum: dum operantur,cibus,qui ſæpe inuenitur in fauorum inanitatibus ſepoſitus, & ipſe amari ſaporis,ſed plenus humoris cibus,gignitur autẽ rore verno,& arborum ſucco gummi modo. Hæc omnia Plin.lib. xj.in Varrone autem libro.iij. Rythacem legitur. ¶ Aut ſuffire thymo.) Columel.libro.x.admonet vſq; in autumni æquinoctiũ.x. quoq;

Erythace.

quoq; die aluos aperiendas eſſe, & fumigandas, quod cum ſit moleſtum, examinibus ſaluberrimum tamen eſſe conuenit. Suſſitas deinde æſtuantis apes refrigerare oportet conſperſis vacuis partibus aluorum, & recentiſſimi rigoris aqua inſuſa. Pręterea: vt tineæ, ſi apparuerint, euertantur, papilionesq; eruantur, qui plerunq; inter aluos morantes apibus exitio ſunt. Nam & ceras erodunt, & ſtercore ſuo vermes progenerant, quos aluorum tineas appellamus. Ergo Vergiliarum occaſu primo ſtatim conueniet aperire aluos, & purgare quicquid immundi eſt diligētiusq; curare, quoniam per tempora hyemis non expedit mouere, aut tepefacere vaſa, hæc Colu. Var. etiam lib. iij. ſic ait, verno tēpore, & æſtiuo fere ter in mēſe mellarius inſpicere debet, fumigans leniter, & à ſpurcitijs purgare aluum, & vermiculos eijcere. ¶ Cerasq; recidere inanes.) q; pro vel exponendum eſt, propter aut præcedens, Hyginius ſcripſit, ariſtomachum exiſtimaſſe ſuccurrendum laborantibus hoc modo, primum, vt omnes vitioſi faui tollantur, & cibus ex integro recens ponatur, deinde vt fumigentur. Columel. libro. x. Vbi etiam dicit vacuas cerarum partes cōputreſcere, & vitiis paulatim ſerpētibus corrupto melle ipſas quoq; interire. ¶ Ignotus.) vnde enim venerit, non apparet. Vel potius ignotus, quia in aluis latet, & ſic mellario ignotus eſt, ergo

Stellio. ignotus. i. latens. ¶ Stellio.) lacertæ genus à colore dictus, eſt enim corpore picto lucentibus guttis in modum ſtellarum teſte etiam Ouid. ait enim libro. v. metamor. Latebrasq; petit aptūq; colori nomē habet Varijs ſtellatus corpora guttis, Stellio, apes plurimorum animalium iniurijs obnoxię, impugnant eas naturæ eiuſdem degeneres veſpæ, atq; crabrones populantur hyrundines, & quædam aliæ aues, inſidiantur aquantibus ranę, papilio etiam, ceras depaſcitur, & relinquit excrementa, quibus teredines gignuntur. Naſcuntur & in ipſo ligno teredines, quæ ceras præcipue appetunt. Filis etiam araneus quacunq; inceſſerit alarum maxime lanugines obtexit. Plin. libro. xj. ¶ Lucifugis.) Bla-

Blaptæ. ptas in aluearijs gigni apertum eſt, quæ & ipſæ pennatæ ſunt inquit Ariſto. lib. v. de animalibus. Dicuntur autem à blapto, quod eſt noceo, nec ſolum in aluearijs gignūtur, ſed etiam extra, Vnde Horat. ſat. ij. libro ſecundo ait cui ſtragula veſtis Blaptarum, ac tinearum epulæ putreſcat in arca. Et Plin. lib. xx. cap. iiij. de Cunilagine herba ſic ait: Manipulo quoq; eius adiecto etiam à tota domo blaptas conuenire ad eam tradunt, idem quoq; lib. xj. ca. xxvij. ait, ꝙ tenebrarum alumnę blaptæ vitam lucemq; fugiunt, In balneis maxime humido vapore prognatæ. ¶ Immunis.) expers, ſine labore & officio imparibus armis. Crabrones maiori aculeo vtuntur, vtq; ſcribit Plin. libro. xi. ictus eorum haud temere ſine febri eſt. Authores ſunt ter nouenis punctis interfici hominem. Tineæ paulo ſuperius dictum eſt. ¶ Aranea inuiſa Miner-

Arachne. uæ.) Arachne enim optima lanificij ſtudio Mineruæ non cedens cum ea certauit poſita tela. Irata inde illius telam dilacerauit, eiuſdemq; frontem terq; quaterq; radio percuſſit, ſuſpēdit ſe dolore mota puella. Pallas vero eam tūc miſerata leuauit, & in vermē araneū vertit, hinc ſtamē remittit, & exercet antiquas telas. Hæc aūt latius lib. vj. meta. Ouid. habet, Araneę vero telas obeſſe apibus iam dictum eſt. ¶ Caſſes.) rhetia, telas. ¶ Exhauſtæ.) ad illud potiſſimum retulit. Cerasq; recidere inanes, nam ſi cerę fuerint reciſæ, incumbent, vt reſarciantur. Retulit item ad apium pernicιem dicens, quo magis fuerint exhauſtæ, & conſumptæ, ab prædictis magis conabuntur ſarcire generis ruinas. ¶ Foros.) cellas. ¶ Horrea.) fauos.

ASCENSIVS.

¶ Sin duram, &c.) Docet in adimēdo melle diſpoſitionem, atq; prouidentiam adhibendam, & apibus ſuccurrendum eſſe dicēs. Sin. i. ſed ſi, tu metues duram. i. longam hyemē, & tu parces futuro. i. quo in futurum opus erit, & miſerabere animos. ſ. apum, conuulſos. i. labefactos, & concuſſos timore famis, & inediæ, quis dubitet. q. d. merito nullus, aut ſuffire. i. ſubfumigare contra fures thymo, q; pro vel (forte legēdum eſt, cerasue &c.) recidere. i. reſecare ceras inanes. i. vacuas. ne illis viſis animi apum confundantur timore famis oſtendit, cur ſuffire iuſſerit, dicēs. nam ſtellio. i. lacerta ſtellatis maculis ignotus. i. ignobilis, aut reuera latēs, & non perceptus ab apibus cum adoriatur ab inferiore parte, adedit. i. abſumpſit fauos, & cubilia ſup. ſunt congeſta. i. ex congerie herbarum, aut foliorum cōſtructa videlicet in aluearibus, blaptis illis vermibus pennatis à nocēdo dictis, lucifugis. i. luce fugiētibus & in tenebris alucarium, vbi ſæpe gignuntur diuerſitantibus, & fucus. i. veſpa, aut apes ignaua ſedēs. i. reſidēs & ceſſitans. immunis. i. non particeps operis, & ſine munere laboris, ad pabula aliena. i. alieno labore, vtpote apum cōgeſta & parta, aut crabro etiam veſpæ genus: aſper. i. rigidus & immanis hoſtis, immiſcuit ſe. ſ. apibus armis. i. aculeis, imparibus. i. lōge maioribus ꝗ̄ apes habeāt, aut genus tineæ. i. vermis omnia excedētis, & ob id dirum. i. execrabile, quia immite ſupp. adedit fauos aut ſedēs, ſup. eſt immunis ad aliena pabula aut aranea (reſpicit ad arachnē puellam Lydam, vnde fœminino vtitur genere, cū vermiculus araneus dicatur genere maſculino. Inde araneolus diminutiuū: quo vtitur in culice. Atque vt araneoli tenuem formauimus orſum) aranea igitur. i. arachne puella lyda in araneum verſa, inuiſa Mineruæ. i. Palladi propter æmulationem in arte texendi. ſuſpēdit in foribus. i. pro portis, & introitibus, atq; egreſſibus caſſes laxos. i. rhetia laxa, quæ laxa ſuſpenduntur, vt fortius implicēt, nā tēſa obſtant, ſed non irretiunt tam faciliter. quo. i. quanto magis apes fuerint exhauſtæ. i. euacuatæ, reciſis fauis, ac ceris manibus, & ab animalibus nociuis exeſis, hoc. i. tanto acrius incumbent. i. animentur oēs ſarcire. i. inſtaurare, & reparare, ſeu reficere, ruinas i. iacturam, & damna, generis lapſi. i. ad interitum decidentis, & complebunt foros. i. loca, per quæ inferunt mella ſua, ſicut nautę per foros inferunt mercimonia, hoc eſt cellas vſq; ad foros, & texēt. i. conficient denuo horrea. i. receptacula mellis fauos, videlicet. floribus. i. ex foliolis florum vt dictum eſt.

PIERIVS.

¶ Sin duram metues hyemē.) In codi. aliquot, metuens, legitur: participij forma, cui duo ſupponantur verba, parcesq; futuro, contuſosq; animos, & res miſerabere fractas, tum ea fuerint peragēda, quę ſubiungit, ſuffire thymo, cerasq; recidere. Quo vero pacto hęc accipiantur à Priſciano viderint alij. Quandoquidē (ait ille) parcesq; futuro pro parce, & miſerabile pro miſerator indicatiuis, pro imperatiuis poſitis exponi debere, mihi quidem non diſplicet, metues parces & miſerabere, vna cōtinuatione eodē modo, & tpe legi. Sane vero in codice Longobar. mirabere, prius legebatur, mox, ſe, ſyllaba ſecunda ſupaddita eſt, quod reliqui habēt codices. ¶ Aut ſuffire thymo.) In codi. aliquot anti. at, non, aut, legitur: & ſubferre, pro ſuffire, omnino id corrupte ſed enim at, periti plerīq; viri non expungunt quæ lectio etiam codicis eſt Medicei. ¶ Nam ſæpe fauos ignotus adedit ſtellio.) In Roma. codi. adheſit corrupte (vt mea fert opinio) legitur. Nam de his loquitur, quæ de paſcendo mel exhauriunt, aduertendum vero codices omnes legere ſubſequentem verſum per creticum pedem primo loco ſtellio, & lucifugis congeſta cubilia blattis. ¶ Aut durum tineæ genus.) Sunt codices admodum veteres in quibus legatur. Aut dirum tineæ genus: ſed durum magis placet, vt abrodendi vim, quæ tinearum propria eſt, indicet, quamuis, durum, non reiecerim ominoſum epitheton, & iis præcipue omnibus aptum quæ damnum inferant. Sane quidem in Mediceo cod. durum, prius ſcriptum fuit, mox parte primæ vocalis abraſa, dirum, factum eſt. ¶ In foribus laxos ſuſpendit aranea caſſes.) Antiqua omnia exemplaria, quæ verſamus, hoc numero legunt. Laxos in foribus ſuſpendit aranea caſſes, ſuperior quidem numerus elegantior: ſed hic alter preſſiori ſtylo, cuiuſmodi in didaſcalico requiritur argumento, magis accommodatus, & ita Nonius Marcel. legiſſe videtur in libro de diſcretis generibus, vbi araneam fœminino genere poſitam à Virgilio ait. Quam Plautus non ſemel virili genere appellarit.

Si verò (quoniam caſus apibus quoq; noſtros
Vita tulit) triſti languebunt corpora morbo:
Quod iam non dubijs poteris cognoſcere ſignis.
Continuo eſt ægris alius color: horrida vultum
Deformat macies: tum corpora luce carentum
Exportant tectis, & triſtia funera ducunt:
Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent:

SERVIVS.

¶ Vita tulit.) Vitę longitudo morborum creatrix. Sic in Bucolicis, O Lycida viui peruenimus. ¶ Alius color.) Ideſt pallidus, quia dixit ſupra, Ardentes auro, & paribus lita corpora guttis. ¶ Funera ducunt.) Cum exequiali ſcilicet pompa. Et ducere, proprie funerū eſt. Perſius, Nerio iam tertia ducitur vxor. ¶ Pedibus connexæ.) Hinc multi dictas apes volunt, quòd ſe pedibus inuicem tenēt: licet crebrior ſit illa opinio, quòd ſine pedibus primo eſſe dicūtur. vt, Trunca pedum primo. ¶ Tractim.) Sine intermiſſione, iugiter. ¶ Frigidus vt quondam ſyluis immurmurat

murat auſter. ¶ Tres compara-tiones ſingulis impletæ verſiculis de Homero tráſlatę ſunt, quas ille binis verſibus poſuit. ¶ Hic iã Galbaneos.) Id eſt cum hic proceſſerit morbus, galbanus incédenda eſt, non vt ſupra dixit, thymus, mel etiam in aluearia medicatum, tamẽ inferẽdum: non vt ſupra ceræ inanes. ¶ Gallæ ſaporem.) Multi pilas cypariſſi accipiunt. Eſt ẽt flos in pratis. Plene hanc herbam, vt ẽt ſupra arborẽ fœlicis mali exequitur, Nam dicit vbi creetur, qualis ſit, qd poſſit. ¶ Aureus ipſe.) Flos ſcilicet. ¶ Violę ſublucet purpura nigræ.) Mire pit ſublucet: vt oſtendat purpurei coloris folia quodã vigore eſſe perfuſa. ¶ Tonſis in vallibus illum.) Nõ ſyluoſis. Vnde eſt contra, Intonſi montes. ¶ Prope flumina Mellæ.) Mella fluuius Galliæ eſt, iuxta quem herba hæc plurima naſcitur. Vnde & Amello dicitur ſicut etiam populi habitantes iuxta Lemannum fluuiũ Alemãni dicũtur. Lucanus, Deſeruere cauo tentoria fixa Lemanno.

Aut intus clauſis cunctantur in ædibus omnes,
Ignauæq; fame & contracto frigore pigræ.
Tum ſonus auditur grauior: tractimq; ſuſurrant:
Frigidus vt quondam ſyluis immurmurat auſter:
Vt mare ſollicitum ſtridet refluentibus vndis.
Æſtuat vt clauſis rapidus fornacibus ignis.
Hic iam Galbaneos ſuadebo incendere odores,
Melláq; arundineis inferre canalibus vltro
Hortantem, & feſſas ad pabula nota vocantem.
Proderit & tunſum gallæ admiſcere ſaporem,
Arenteſq; roſas, aut igni pinguia multo
Defruta, vel pſythia paſſos de vite racemos
Cecropiumq; thymum, & graue olentia centaurea.
Eſt etiam flos in pratis, cui nomen Amello
Fecere agricolæ: facilis quærentibus herba:
Nanq; vno ingentem tollit de ceſpite ſyluam.
Aureus ipſe: ſed in folijs, quæ plurima circum
Funduntur: violæ ſublucet purpura nigræ.
Sæpe deum nexis ornatæ torquibus aræ:
Aſper in ore ſapor. tonſis in vallibus illum
Paſtores, & curua legunt propè flumina Mellæ.
Huius odorato radices incoque Baccho:
Pabulaq; in foribus plenis appone caniſtris.

Sicilia, eſt & pluribus in locis. Ouidius, dixit in metamor. Migdoniuſq; Melas Mellam vero galliæ fluuium dicunt.

ASCENSIVS.

¶ Si vero &c.) Docet apum morbos morborumq; ſigna & remedia. Mire autem dicit in principio. Quoniam caſus apibus quoq; noſtros Vita tulit. Quaſi vero morbi infirmitates cæteræq; miſeriæ homini debitæ, & non cæteris animantibus. Sed vt in tertio libro vbi de peſtilentia locutus eſt innuit, homines fere ſibi ſunt cauſa morborũ, nam varijs & vltra modum ſeſe ingurgitant cibis, pecudes aũt & boues ſimplici cibo & ſalubriſero potu temperátius victitãt. Quia igitur apes neq; cibo nimio neq; potu neq; ocio aut torpore, morbum contrahũt, videntur merito à morbis immunes fore, preſertim cũ tam charę ſint Ioui vt illis hoc dederit quòd ſine concubitu procreent. Vita ergo tulit apibus quoque caſus noſtros.i.nobis ad immoderatum, & varium victum debitos. Eſt autẽ in principio vt ſignauimus duplex parentheſis, nam illis ſublatis ſententia manet integra ſic. Si vero triſti languebunt corpora morbo Hinc iam galbaneos ſuadebo incẽdere odores vt cum ordine repetam. Sane ex hoc loco patet odores non ſemper in plurali ſignificare ſpecies aromaticas odoriferas, nam galbaneos odores ponit pro his qui galbano incenſo fiunt. Et tamen idem ac ſi dicat galbanum odoriferum inferre canalibus. Quia canalis primam corripit ſcribendum eſt vnico n. ¶ Ordo autem eſt. Si vero triſti languebunt corpora morbo, hic iam galbaneos ſuadebo incendere odores, cætera autẽ quaſi per parẽtheſim inſerta ſunt, quæ etiam conſtruẽdo interſerere poſſumus ſic, Vero pro ſed ſi corpora.ſ. apum languebant triſti.i. letali morbo, quoniam vita.ſ. longior, quæ tamẽ apibus reſpectu hominum perquã breuis eſt tulit.i. attulit quoq;.i. etiam apibus noſtros.i. humanos caſus i. miſerias & aduerſitates per morbos aduẽtantes quod.ſ. corpora apum languere triſti morbo, tu poteris cognoſcere ſignis non dubijs.i. certis nam color alius, quam, ſcilicet fuerat ſanis eſt continuo ægris macies horrida.i. aſpera rugoſa & horrorem generans, deformat.i. deformẽ facit vultum.i. os aut faciẽ apum tum ideſt præterea aut poſt mortẽ reliquæ res exportant tectis corpora carentum luce.i. vita functarum & ducunt triſtia funera ſemper, alludit ad humanos ritus) aut illę.ſ. morboſæ & languidæ, pẽdẽt ad limina.i. ad introitus, connexæ.i. complicatæ & condepẽdẽtes, pedibus, aut inter ſe aut potius ad limina quia ſi non cõnecterẽt ſeſe deciderẽt præ languore, aut ipſæ omnes cunctantur.i. immorantur intus in ædibus clauſis hoc eſt non egrediuntur ad opus, & ignauæ ſunt ſupp.i. ſine induſtria & labore fame, ideſt propter famẽ quæ naſcitur ex inedia & pigræ.i. torpentes frigore contracto ex deſidia.ſ. & languore, tum.i. ad hoc ſonus grauior.i. triſtior & fractior auditur, & ſuſurrant tracti.i. per longos tractus vt languidi ſolẽt qui ſuſpiria ex imo pectore trahunt (non dicam ergo tract.m.i. continue, nec iugiter aut ſine intermiſſione, cum verior, & conuenientior ſit proprius ſignificatus). vt.i. quẽadmodum auſter frigidus immurmurat.i. longe & tractim reſonans murmur facit in ſyluis, & vt mare ſolicitum.i. ex ſolido.i. integro citatum & commotum ſtridet.i. ſtridorẽ procul ſtantibus affert vndis refluẽtibus, & vt ignis rapidus.i. vehemẽs æſtuat.i. feruet cum ſonitu obſcuro & concauo, fornacibus clauſis, ideſt occluſis & opertis, nam clarior ſonus editur ab apertis, hic.i. modo cum talia morborum ſigna videris, ego ſuadebo incẽdere odores galbaneos, ideſt incendendo galbanum diſpergere odores eius, aut odores poſuit pro odoramẽtis & rebus odoriferis ſicut Media mittit odores, & ego ſuadebo te hortantẽ vltro.i. ſponte apes feſſas & vocantem eas ad pabula nota.i. qualia ipſæ ſibi cõparare ſolent, inferre.ſ. in aluearia canalibus arun-

dineis

MANCINELLVS.

¶ Eſt ægris alius color.) minus, valentium ſigna, ſi ſunt piloſæ, & horridæ, vt puluerulentæ, niſi opificij eas vrget. tempus, tunc enim propter laborem aſperantur, & marceſcunt, Varro libro tertio. ¶ Tractim.) continue. ¶ Quondam.) quãdoq;. ¶ Hic tunc Galbaneos odores.) galbanus odore comitialibus ſubuenit, & in ſtomachi defectu. Plinius libro. xxiiij. latius tamen circa finem libro tertio Georgicorum videto Columella vero libro decimo, ſic ait nec non etiam ille morbus, maxime eſt conſpicuus, qui horridas, contractaſq; carpit, cum frequenter aliæ mortuarum corpora domicilijs ſuis efferunt, aliæ intra tecta, vt publico luctu mœſto ſilentio torpẽt, id cum accidit arundinis infuſi canalibus offerunt ſibi maxime decocti mellis, & cum galla vel arida roſa detriti galbanum etiam, vt eius odore medicentur incendi conuenit, paſſoq; & defruto vetere feſſas abſtine, optime tamẽ facit Amelli radix, cuius eſt frutex luteus purpureus flos ea cum vetere amineo vino decocta exprimitur, & ita liquatus eius ſuccus datur, hæc ille. ¶ Defruta.) defrutũ dicitur, ſi muſtum ex duabus partibus ad tertiam partem redigatur deferuere faciẽdo, ad mediam vero partẽ decoctum Sapa vocatur: vti Marcellus ſcribit. Pli. lib. xiiij. oppoſitum ſcribit, Sapam nanq; appellat muſta vſq; ad tertiam partẽ menſuræ decocta, defrutum vero ad dimidiam partem. libro etiam. xxiij. inquit, Vino cognata res ſapa eſt, muſto decocto, donec tertia pars ſuperſit, ex albo hoc melius, gallæ ſaporem tunſum, ideſt tunſæ gallæ, gallarum autem ſapor ſtipticus eſt valde Galeno teſte. Vniuerſaliter quidem adminiſtrandæ ſunt ad ſtipticandum, retinendum, & deſiccandum & ſatis infrigidant, fortificant membra fluxa, omneſq; ægritudines prohibẽt, quæ fiunt ex humorum diſſolutione, earumq; etiam fluxus. prohibetur. ¶ Pſythia paſſos.) dę his late videto libro ſecundo Georgicorum. ¶ Cecropium thymum.) atticum, eſt enim optimum in hymeto monte, eſt autem ſpecies pro genere. ¶ Centaurea.) herba hæc maior, & minor eſt, ambæ tamen calidæ, & ſiccæ complexionis in ſecundo gradu. Maior totum ventrem purgat, minoris elixatura bibita coleram, & humores pingues deponit, author Dioſcorides, Plinius etiam multa libro vigeſimoquinto. ¶ Amello.) pauloante de eius flore & frutice diximus. ¶ Violæ ſublucet purpura nigræ.) purpuræ florem illum tingendis expetitum veſtibus in medijs, habent Faucibus, liquoris id minimi eſt in candida vena. Vnde precioſus ille bibitur nigrantis roſæ colore ſublucent. Plin. libro nono cap. trigeſimoquinto. ¶ Tonſis.) falce meſſis vel non ſyluoſis, inde & contra intonſi montes dicuntur. ¶ Flumina Mellæ.) Pomponius, Mellam deſcribit fluuium eſſe in thracia, & in Ægeum ingredi. Alibi etiam ait in Pamphilia eſt Mellas nauigabilis fluuius, eſt item alter in

Sicilia,

Galban. Defruta Sapa.

dineis.i.fiſtulis ex arundine factis mella,ſcilicet in pabulum quæ ſunt pabula nota,ea auté adhibentur ad inſtaurandas vires tum corporum tum animorum, odores autem ad recreandos ſpiritus. Proderit, ideſt vtile erit, &.i.etiam admiſcere ſaporem gallæ tunſum.i.contuſam gallam, vt magis ſapida ſit, & roſas arentes deſiccatas, ſcilicet in ſole, aut defruta, ſcilicet vina pinguia, multo igni, ſcilicet decocta, & recocta, vel racemos de vite pſythia paſſos, ideſt vuam paſſam quę eſt ex vite Pſythia quæ ſuauis eſt, & ſaporem melius referens, & thymum cecropium, ideſt atticum, & centaurea herbas calidas & ſiccas, olentia graue.i.grauiter & multum. Eſt etiam flos in pratis cui amello agricolæ fecere nomen, liceret dicere cui agricolæ fecere nomen amellum, amelli, & forte amellus herba, ſcilicet quæ eum florem fert. eſt facilis, ideſt faciliter reperibilis quęrentibus. Nanq; tollit, ideſt erigit, & extollit & excreſcere facit ingentem ſyluam, ſcilicet foliorum & caulium de vno ceſpite, ideſt de radice in vno ceſpite contenta, ipſe, ſcilicet flos eſt aureus, ideſt aurei coloris, ſed purpura, ideſt purpureus color violæ nigræ, hoc eſt ferruginę, ſublucet, ideſt parum lucet, quia fuſcus eſt in folijs, quæ funduntur plurima circum, ideſt per circuitum, aræ deum, ideſt deorum ſæpe ſupp. ſunt ornatæ torquibus, ideſt circulis intortis, nexis, ideſt complicatis ex huiuſmodi floribus & folijs, ſapor eſt aſper in orē paſtores legunt.i.colligunt illum, ſcilicet florem in vallibus, tonſis, ideſt apricis & non ſyluoſis & prope flumina curua.i.per litora curua defluentia, Mellæ illius fluenti in Gallia, tu incoque Baccho.i.vino odorato, ideſt forti & odorē magnum exhalāte quale eſt vetus amineum, de quo prius, ſunt & amineæ vites firmiſſima vina, radices huius.ſ.floris aut herbæ & appone.ſ.apibus, pabula.i.nutrimenta ex tali decoctione, plenis caniſtris.i.ſportellis aut calathis, vaſis.ſ.vimineis.

PIERIVS.

¶ Si vero (quoniam caſus apibus quoq; noſtros vita tulit) triſti languebunt corpora morbo.) In Oblongo codi. ſin, legitur, quod ſi admittas, ſuperius, ſi duram, legendum erit. Nam cum ex duobus cauſis melli calamitas inferatur, vel qa furto pereat, vel quia apes morbo langueſcant prioris detrimenti remedium, ſuffire thymo dixit. Ita enim fugari noxia animalia, poſt hæc ad reparandas exhauſtas apes ſufficere ipſarum apum ſolicitudinē, & abundantem mellificationem. Quod vero pertinet ad earum morbos, noſtrum eſſe negocium vt conualeſcant, vnde ſequitur, hic iam Galbaneos ſuadebo incendere odores, quare, vt hæc oīa connectantur, legere, ſin, & ſecundo loco non diſplicet, nā periodus illa quæ incipit à ſi quando ſedem, ibi claudi videtur. Animasq; in vulnera ponunt, præterea parentheſis quædam longior, & in decem verſuum numerum producta, non temere videtur obſeruanda, quippe ab eo verſu, continuo eſt ægris alius color, vſque ad, æſtuat vt clauſis rapidus fornacibus ignis, ea comprehenditur, eſtq; ordo. Sin vero triſti languebunt corpora morbo, quod nō iam dubijs poteris cognoſcere ſignis, vt iam prætercam parentheſin alteram (quoniam caſus apibus quoque noſtros vita tulit) eo vſq; pcurres, hic iam Galbaneos ſuadebo incendere odores, Quantum vero pertinet ad ſententiæ varietatem in hac periodo adnotatur, caſus apibus quoq; noſtros, In aliquot antiquis codicibus, noſtris. quod ad adblandiendum dictum eſſet, ac nimirum humiliter, caſtior autem lectio, & erectioris ſententiæ eſt legere vt vulgata habent exemplaria, caſus noſtros, quæ enim humano generi accidunt mortaliumq; mores, & effectus ſtatim enumerat. ¶ Ignauæq; famæ.) legitur, &, ignaua, quæ, ſcilicet aut ignauis accidat, aut ignauos reddat. ¶ Aut illæ pedibus.) In codicibus aliquot antiquis, atq; illæ. ¶ Frigidus vt quondam ſyluis immurmurat auſter.) In Longobar. ſyluas, quippe murmurat in ſyluas. ¶ Vt mare ſolicitum.) In Mediceo cod. aut mare, legitur. ſed quia ſequitur tertium mēbrum p, Vt, quippe. Æſtuat vt clauſis rapidus fornacibus ignis, magis probatur. Vt mare, particula ea ter repetita. ¶ Hic iam galbaneos.) In antiquis aliquot codicibus, calbaneos, per, c, propter cognationem, ſcilicet vt gortynia, & cortynia. ¶ Nanq; vno ingentem tollit de ceſpite ſyluam.) Vt veteres prætercam codices, in quibus, de vertice, ſcriptum eſt, id minime diſſimulandum, quod in pleriſq; manu ſcriptis exemplaribus, imo ingentem tollit de ceſpite, ſcriptum inuenimus. ¶ Et curua legūt prope flumina Mellę.) In Roma. cod. per flumina, legitur: eſt vero Mella fluuius in Gallia ciſalpina Brixiæ opulentiſſimo municipio vicinus emiſſus ex monte Breuno. Quod vero Seruius de lemano fluuio, vnde Alemani populi dicti ſint, ſibi comminiſcitur, lacum non fluuium eſſe ſcimus, quem magna ex parte Heluetij, Sequanique circundant, populi Adlemanum vulgo mox allemani vocari cœpti, à quibus id nominis in totam inde germaniam propagatum eſt, vt apud eoſdem Italia à viciniore regione Longobardi omnes nuncupantur. ¶ Pabulaq; in foribus plenis appone caniſtris.) In Romano codi. & aliquot alijs, expone, legitur: quod ideo probauerim, quia dixit in foribus, nihilo ſecius & adpone, idem ſignificabit.



Sed ſi quem proles ſubito defecerit omnis:
Nec genus inde nouæ ſtirpis reuocetur, habebit,
Tempus, & Arcadij memoranda inuenta magiſtri
Pandere: quoq; modo cæſis iam ſæpe iuuencis

SERVIVS.

¶ Sed ſi quē proles ſubito defecerit omnis.) Miro vſus eſt ordine. Nam primo ait quēadmodum animalia apibus inimica pellēda ſint: deinde quibus medicaminibus morbo poſſint carere. nūc dicit penitus amiſſę qua poſſint ratione reparari. ¶ Tēpus.) ſubaudi eſt

Inſyncerus apes tulerit cruor:altius omnem
Expediam, prima repetens ab origine famam,
Nam, qua Pellæi gens fortunata Canopi
Accolit effuſo ſtagnantem flumine Nilum:
Et circum pictis vehitur ſua rura Phaſelis:
Quaq; pharetratæ vicina Perſidis vrget:
Et viridem Ægyptum nigra fœcundat arena,
Et diuerſa ruens ſeptem diſcurrit in ora,
Vſq; coloratis amnis deuexus ab Indis.
Omnis in hac certam regio iacit arte ſalutem,

omne. Arcadij magiſtri.) Ariſtæi. Cæſis iuuencis.) Verberibus occiſis. Bono aũt ſermone vſus eſt: nam cædi interdũ occidi, interdum verberari ſignificat. Inſyncerus cruor.) Vitiatus, corruptus. Nã ideo verberantur vt exputrefacto cruore vermes creentur, vnde apes ſint. Altius omnem Expediam.) Contra in Æneide, Sed ſumma ſequar faſtigia rerum. Sane ſciendum Plinium dicere de bobus apes, de equis crabrones, de mulis fucos, de aſinis veſpas procreari. Pellæi canopi.) Canopus ciuitas eſt iuxta Alexandriam, quam Alexander condidit inſtar chlamydis ſuæ: qui fuit de ciuitate Macedoniæ quæ Apella nominatur. Canopus autem dicta eſt quaſi canobus, à Canobo Menelai gubernatore illic ſepulto. Phaſelis.) Breuibus nauiculis quibus vtuntur cum ſtagnauerit Nilus. Nigra fœcundat arena.) Nouum enim ſemper limum trahit, qui efficit fœcũditatẽ. Vnde & Nilus dictus eſt quaſi νέαν ἰλὺν. i. trahẽs nouũ limũ. Nã antea Nilus latine Melo dicebaẽ. Iacit ſalutem.) Ponit apum reparandarum ſalutem. Cicero, Iacta ſunt fundamenta defenſionis meæ.

PROBVS.

Pella. Canop⁹ Nam qua pel.g.f.c.) Pella eſt oppidũ Macedoniæ patria Alexandri. Omnes autem Alexandrias Alexander cõſtituit. Ergo canopi pellęi dicti ſunt. Canopus.) eſt autem oppidum in Ægypto iuxta Alexandriã à gubernatore dictũ Menelai. Fortunatam aũt dixit gentem propter agri fertilitatem.

MANCINELLVS.

Sed ſiquidẽ proles ſubito de.) docebit iam reparandarum apium modum, Peracti autem ſolſtitij vſq; ad ortum caniculæ tẽpore progenerari apes poſſe iuuẽco perempto Democritus & Mago, nec minus Virg. prodiderint. Mago quidem ventribus etiam bubulis idem fieri affirmat, Colu. lib. x. Arcadij magiſtri.) Ariſtęi, **Ariſtæ⁹.** is. n. in Arcadia late regnauit, primusq; & apum, & mellis vſum, hominibus tradidit, vt latius in principio huius voluminis patuit, & in principio primi. Pellæi.) canopus centũ ac viginti ſtadijs diſtat **Canop⁹** ab Alexãdria pedeſtri itinere vadẽtibus, dicta de noie Canobi, qui Menelai claſſem gubernabat, & ibi mortuus eſt, in ea vero erat Serapidis tẽplum, & cultu, & religione excellens, e ſeptẽ præterea Nili oſtijs præcipue canopico oſtio vtebanẽ Ægyptij tanquã emporio occluſis. Alexandriæ portubus. Strab. idẽ ſcri. libro. xvij. Eſt autem canopus in quadam nili inſula teſte Solino quam vrbẽ aiunt ab Alexandro Pellæo ædificatam. i. Macedonico, **Pella.** Pella enim vrbs Macedoniæ eſt, teſte Mela quam maxime illuſtrẽ alumni effecerunt, Philippus Græcię domitor. Alexander etiam Aſiæ. Fortunata.) dixit propter agri fertilitatẽ, vt ait Probus. Mella ẽt ſcribit Ægyptum miræ fertilitatis eſſe, & hominum, aliorumq; animalium per fœcundam genitricẽ. Dicit etiam fortunatam Canopi gẽtẽ propter ipſum nilum, in quo ſita eſt vrbs, & canopicum oſtium, quo Ægyptij tanquam emporio vtebantur. **Canopium. Phaſel⁹.** Stagnantẽ.) videto lib. iij. Georgi. Phaſelis.) naui. Nonius autẽ ait, quod phaſelus proprie eſt nauigium campanum. Stra. lib. xvij. ſcribit quòd à ſeptẽ nili oſtijs partes quædam obruptę in totam inſulam diuiſę multos riuulos, inſulasq; fecerunt, vt tota inſula ſit nauigabilis, foſſis in foſſas diuiſis, quę tanta facilitate nauigantur, vt nonnullæ teſtaceas habeant. Illa aũt inſula Delta nominatur, quam mare, duoq; nili fluenta efficiunt, Delta vero dẽ propter Δ, figuræ ſimilitudinẽ, quã habet **Delta.** quoniam triãgulum. Pharetra. perſi.) poſt Acarnaniam Perſia eſt, Acarnania aũt Indi oſtio, vltima. Venãtur Perſæ pila & ſagittas ab equis mittẽtes, & funda vtentes, Stra. li. xv. Viridẽ Ægyptum.) propter ſata. & vineta & gramina ob nili fœcunditatem, hinc ait nigra arena. i. nigro limo, & lib. ij. Geor. diximus optimã eſſe nigram terram. Colora. in.) nigris. Nilus aũt originẽ vt Iuba rex potuit exquirere in monte inferioris Mauritanię, non ꝓcul Oceano habet, author Plin. lib. v. cap. x. Deuexus.) declinatus, protinus, demiſſus.

CHRISTO.

Arcadij.) optimum principium, in quo ſummam captat attẽtionem. Dicit. n. ſe dicturum non fabulas, nec pręcepta vulgaria, ſed memoranda, nec indocti hominis, ſed magiſtri, & Arcadij, vt ſit laus à natione. Nam Arcades pręualuerũt in omni pecore colendo.

lendo. Arcadij. ſ. Ariſtæi, qui vt meminit Iuſtinus in Arcadia regnauit, primusq; lactis coagulandi author fuit, melq; reperit, & vt ait Pli. primus mel vino miſcuit, mulſumq; inuenit, Diod. aũt ait, Ariſtæũ primum Baccho contra Saturnũ **Ariſtæ⁹.** profecturo tanq̃ deo ſacrificaſſe. Altius omnẽ.) demonſtrauerat ſe incœpta narraturum. Nunc ſic narraturũ pollicetur, vt altius exponat, quaſi dicat ita à principio repetam, vt res facile intelligi poſſit. Canopi pellæi.) non à Pellæo rege conditi, ſed canopi ægyptiaci, in qua ægypto rex Pellæus. i. Alexander ſibi regnum conſtituit, ædificata alexandria cognominata à Pella vrbe Macedoniæ ſuæ patriæ. Vnde & Iuue. Vnus Pellęo iuueni vix ſufficit orbis, Canopũ aũt vrbs Ægypti, quaſi canobum à Canobo auriga Menelai illic ſepulto.

ASCENSIVS.

Sed ſiquidẽ proles &c.) Docet reparandarum apium vbi penitus extinctę fuerint modum. Nam notum eſt nõ omnia animalia per propagationẽ gigni, cum multa gignantur ꝑ putrefactionẽ. hoc eſt ex materia putrefacta per virtutẽ cœleſtẽ, & præcipue ſolis quẽ ideo patrem rerum appellauit Homerus. Vt aũt id doceat latã fabulam ingredietur repetẽdo, videlicet quomodo Ariſtæus, amiſſis apibus matrẽ adijt, q̃ authore, & cohortante Prothea deum marinum & vatẽ adijt, & in vincula cõiecit, abs quo tandem didicerat cauſam apum interemptarum eſſe, quæ ipſis petulantia Euridice Orphei coniux, & nympharum napæarum, hoc eſt florũ in choreis ducẽdis, ſocia à ſerpẽte interẽpta ad inferos deſcẽderat: cũ vero ad placandas nymphas iuſſu matris ſacrificaret ſimul apes recuperauit, vt ſuo loco dicetur. Ordo eſt. Sed ſi omnis proles. i. tota ꝓgenies apum defecerit. i. deſtituerit, aut deliquerit, quẽ. i. aliquẽ, ſubito. i. ex improuiſo & ſubito interitu, nec habebit. ſ. aliquas apes, aut aliud quoduis, vnde genus nouæ ſtirpis &. i. progeniei aut prolis reuocetur. ſ. ab interitu. tempus, ſupp. eſt pandere. i. manifeſtare, &. i. ſimul inuenta magiſtri Arcadij. i. Ariſtęi, qui in Arcadia regnauit, memoranda. i. digna memoratu, aut tẽpus eſt pandere & memoranda ſunt. i. ad memoriam reducenda, quoq;. i. quomodo cruor inſincerus. i. immundus & corruptus tulerit, ideſt produxerit ſæpe apes iuuencis cæſis. i. occiſis, & in pelle derelictis, & ideo ſup. inquit poeta, ego expediã, ideſt expedite enarrabo, omnẽ famam. i. quicquid de ea re fama ad nos attulit, altius. i. longius aut profundius repetens. i. recenſens à prima origine. Nam omnis regio (vt dicitur ibi omnis in hac) ab ea ſup. parte qua gẽns fortunata. i. largas fortunas, ac diuitias habẽs Canopi oppidi Pellęi. i. ab Alexandro pellęo conditi. i. Macedonico ſecundum Soli. aut Pellæi. i. vicini Alexandriæ Pellęi videlicet Alexandri regię accolit nilum fluuium illũ ægypti ſtagnantẽ. i. inundantem, & in campos effluentẽ (vbi ad tempus ſtagna, & fertilitatẽ parit, vnde fortunatam gentẽ dixit) flumine effuſo. ſ. in agros, & vehitur circum ſua rura phaſelis. i. ſcaphis pictis. i. ornatis aut picatis, ſed etiam teſtaceis vtuntur illic ſcaphis, quaq;. i. qua. ſ. parte amnis. ſ. nilus vrget vicina Perſidis regionis pharetratæ. i. cuius incolæ pharetris & ſagittis multum valẽt, nilus vrget, & fœcundat ægyptum viridẽ. ſ. ſegete, aut herbis poſt inundationẽ, arena nigra. i. limo nigro quẽ illic relinqt, & ruens diuerſa. i. in diuerſas partes, aut ruens. i. defluẽs diſcurrit in ſeptẽ ora. i. oſtia diuerſa, amnis dico deuexus. i. defluẽs & deorſum ductus, vſq; ab vndis coloratis. i. nigris, qui color fortis eſt. Ab ea dico parte omnis regio iacit. i. conſtituit, & ponit in hac arte, quam. ſ. dicturus eſt certam ſalutẽ. ſ. reparandarum apum. Eam aũt artem ex ſacrificio pro placandis nymphis inſtituto inuentã ſuo loco author docebit.

PIERIVS.

Sed ſi quẽ proles ſubito defecerit omnis.) In Mediceo, & aliquot antiquis codicibus legere eſt, Sed ſiquidẽ proles ſubito defecerit omnis. Et viridẽ ægyptum nigra fœcundat arena.) Verſus hic Romano codice, locum habet poſt verſum, vſq; coloratis, hoc ſcilicet ordine.

Quaq; pharetratæ vicinia perſidis vrget.
Et diuerſa ruens ſeptem diſcurrit in ora,
Vſq; coloratis amnis deuexus ab indis.
Et viridem Ægyptum nigra fœcundat arena.

Seruius.

Exiguus primum, atq; ipſos contractus in vſus
Eligitur locus: hunc anguſtiq; imbrice tecti
Parietibusq; premunt arctis: & quatuor addunt
Quatuor à ventis obliqua luce feneſtras.
Tum vitulus bima curuans iam cornua fronte
Quæritur: huic geminæ nares, & ſpiritus oris
Multa reluctanti obſtruitur: plagisq; perempto
Tunſa per integram ſoluuntur viſcera pellem.
Sic poſitum in clauſo linquunt: & ramea coſtis
Subijciunt fragmenta, thymum, caſiasq; virentes.
Hoc geritur zephyris primum impellentibus vndas:
Ante nouis rubeant quàm prata coloribus: ante
Garrula q̄ tignis nidum ſuſpendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in oſſibus humor
Æſtuat, & viſenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox & ſtridentia pennis,
Miſcentur: tenuemq; magis, magis aera carpunt
Donec, vt æſtiuis effuſus nubibus imber,
Erupere: aut vt neruo pulſante ſagittæ,
Prima leues ineunt ſiquando prælia Parthi.

SERVIVS.

¶ Ipſos contractus.) Ad ſuſtinendum tantum & coarctandum bouis cadauer. ¶ Anguſtiq; imbrice tecti.) Licet & hic imbrex lectum ſit, melius tamē ſecundum Plautum, hęc imbrex dicimus: Nanq; ait: Fregiſti imbrices meas dum te dignam ſectaris ſimiā. ¶ Obliqua luce feneſtras.) Quæ ex obliquo lumen infundunt, vt in horreis cernimus. ¶ Multa reluctanti.) Pro Multum, nomen eſt pro aduerbio. ¶ Soluuntur viſcera pellem.) Liqueſcunt & putreſcunt. ¶ Ramea fragmenta.) De ramis fracta, ideſt fragmina ramorum. Dicimus autem & hic ramus & hoc ramale. Perſius, Vt ramale vetus. ¶ Caſiasq; recentes.) Statim carptas. ¶ Zephyris primum impellentibus vndas.) Incipiente vnda. ¶ Teneris tepefactus in oſſibus humor.) Vtpote bimi vituli in quo plurimum feruētis eſt ſanguinis. ¶ Viſenda modis animalia miris.) Et q ex cadauere naſcuntur animalia, & q apes ex vermibus procreantur. ¶ Trunca pedum.) i. ſine pedibus. Et bene addidit prio. Nam poſtea tam pinnas q̄ pedes accipiunt. ¶ Pinnis miſcētur.) Inter ſe pinnarum leuitate conueniunt.

MANCINELLVS.

Imbrices. ¶ Imbrice.) Imbrices tegulæ dicuntur, quòd imbres capiant. Zephyris, hi flare incipiunt ſeptimo Idus Februarij primo, ſcilicet die Veris vti latius libro primo Georgicorum. ¶ Hirundo.) de hac Ouidi. in fine libro ſecundo Faſto. ait, Fallimur an veris prænuncia venit hirundo, & Philoſophus libro. j. æthi. ait quòd ver nec vna facit hirundo, nec vnus dies. Columella vero libro xij. cap. ij. ſic ait. x. Kalend. Martij. Leo deſinit occidere, venti ſeptentrionales, qui vocantur. Ornithiæ per dies. xx. eſſe ſolent, tū, & hirundo aduenit.

ASCENSIVS.

¶ Exiguus primum &c.) Exequitur quam prælibauit materiam dicens. Locus exiguus. i. modicus & anguſtus atq; contractus. i. conſtrictus in ipſos vſus. i. ad hanc ipſam vtilitatē vt. ſ. in eo bos putreſcat eligitur primum ab his. ſ. qui apes reparare pretendunt & ipſi præmunt. i. obſtringunt, hunc. ſ. locum imbrice. i. integumento contra imbres tecti anguſti, & parietibus arctis. i. anguſtis ſ. tectum tepidum tenentibus. (Eſt autē proceleumaticus in primo loco poſitus) & addunt quatuor feneſtras luce obliqua. i. ex obliquo infuſa, & inter media non directe aſpecta à quatuor ventis. ſ. principalibus qui forte frigus non teporem generēt ſi ex directo intrent. Tum. i. deinde poſtq̄ locus ſic conſtitutus eſt, vitulus curuans iam cornua in frōte bima, ideſt biēni, hoc eſt ipſe vitulus bimus, & ita tener & ſanguinis ac ſucci plenus, quæritur. ſ. ab his qui apes reparare volunt, Nares geminæ. i. ambæ & pares obſtruuntur ſup. huic. ſ. vitulo & ſpiritus, ideſt anhelitus oris obſtruitur huic reluctanti multa, ideſt multum & viſcera. i. carnes omnes, tonſa, ideſt percuſſa & contuſa, ſoluuntur, ideſt laxantur huic. ſ. vitulo perempto plagis. i. fuſtigatione. ſoluuntur dico per pellem integram. i. ſolidam ne ſpiritus aut ſuccus aut ſanguis exhaletur, & ipſi qui hæc fecerunt linquunt, ideſt relinquunt, ſcilicet vitulum poſitum ſic in clauſo, ideſt ccluſo loco, & ſubijciūt coſtis. ſ. vituli ne pellis putreſcat, fragmenta ramea, ideſt ramorum, & thymum & caſias recentes, ideſt ſtatim carptas, hoc ſcilicet quod dictum eſt geritur, ideſt fit zephyris impellētibus primum vndas ideſt in principio veris, antequam prata rubeant coloribus nouis, ideſt nouorum florum, & antequā hirundo garrula ſuſpendat nidum tignis, ideſt ad tigna domorum. interea. ſ. dum zephyri flant & hirundo nidificat humor. ſ. vituli tepefactus in oſſibus teneris & ætate & fuſtigatione, æſtuat. i. efferuet, & animalia viſenda. i. quæ poſtea viſuntur & miſcentur miris modis exiſtentia primo trunca pedum, ideſt pedibus carentia, vnde apes quidam dictas volunt.) Eſt autem inuſitata grammatica, trunca pedum) & ſtridentia mox. i. paulopoſt pennis, & carpunt. i. inſpirant magis, & magis tenuem auram. ſ. vitalem donec erupere. i. vi euolauere ex corio vitulino, vt imber ſupple erumpit, effuſis nubibus æſtiuis, quæ ſubitæ & impetuoſæ fere ſunt. cum aer purior eas continere non valeat, & velut ſagittæ ſupple, erumpunt aut potius emittuntur ſeu eiaculantur, neruo, ideſt arcu neruis munito pulſante, ideſt impellēte, ſi Parthi, ideſt populi illi leues. ſ. in fuga cōfidentes, ineunt, ideſt incœptant, quando, ideſt aliquando prima prelia, ideſt preludia præliorum, tunc enim ſagittis: quibus multum valent, obnituntur.

PIERIVS.

¶ Parietibusq; premunt arctis.) Quantum ad verſum pertinet querunt multi quę ſit huius metrici numeri ratio, parietibus, ſed vt aliorum opiniones prætercam, ſatis nunc fuerit eam poſuiſſe, quam FL. Soſipater Cariſius cōminiſcitur, fieri quippe ſyllabam poſitione longam ēt ſi poſt breuē vocalē ſubiuncta ſit conſonanti vocalis, & correptam vocalē habeat conſequētē, vt parietibus textum cæcis iter. ¶ Thymū ca. vi.) Antiqua oīa exēplaria quotquot legi, recētes habent pro, virētes: puto vero recentes, paraphraſin fuiſſe. ¶ Ante nouis rubeant q̄; prata coloribus, ante Garrula q̄.) In antiquo codice legere eſt, coloribus, & ante, facta ex, v, &, s, colliſione more Veterum, quod apud Virgilium, & in ſequentē ætatē inuentu rariſſimum, elocutio hæc præterea abſq; vlla copula elegantior eſt, nec dignitatis expers. ¶ Mox & ſtridētia pēnis Miſcentur, tenuēq; magis, magis aera carpunt.) In antiquis aliquot codicibus, pinnis, vti ſępe dictū reclamante Capro: & tenuēq; magis, peonico primo in tertia ſede poſito, emq;, magis vel ſecūdo, quarta, quod in hac elocutiōis figura copula ſemper interponi cōſuerit. neq; mirandū alios pedes pręter dactylū, & ſpondeū ingredi verſum heroicum. miſſum. n. facio Proceleumaticum, qui rōne temporum cum dactylo, & ſpondeo conſentit. Sed de his loquor qui tēporibus qnq; conſtant, quos Terētianus adnotauit: ſed. n. hęc locis quęq; ſuis recitabunt. Illud quod maioris eſt momenti referam ſcriptum eſſe in antiqs cod. aera captāt pro carpūt, vti frigus captabis opacum, & captauit naribus auras. q̄q̄; &, auras vitalis carpis, alibi legatur. ¶ Erupere: aut vt neruo.) In cod. aliquot antiquis, eripuere, legitur imperfecto ſenſu. In aliquot alijs, Erupere velut, hoc ſuauius, illud vero primū numeroſius.

Quis deus hanc muſæ, quis nobis extudit artem?
Vnde noua ingreſſus, hominum experientia, cœpit?
Paſtor Ariſtæus fugiens Peneia tempe,
Amiſſis (vt fama) apibus, morboq;, fameq;,
Triſtis ad extremi ſacrum caput aſtitit amnis.
Multa querens: atq; hac affatus voce parentem.
Mater Cyrene, mater quæ gurgitis huius
Ima tenes: quid me præclara ſtirpe deorum

SERVIVS.

¶ Extudit.) Studioſe repperit. ¶ Ingreſſus.) exordia. ¶ Noua experientia.) Nullo docente, ars per vſum reperta. ¶ Paſtor.) Ariſtæus. Filius fuit Apollinis & Cyrenes filiæ Penei fluminis Theſſaliæ. qui cū Eurydicē nympham vxorem Orphei vitiare voluiſſet, & illa fugiens à ſerpēte fuiſſet occiſa, Nympharum iracundia cunctis animalibus pditis funditus & cunctis apibus, matris auxilium petijt. ¶ Extremi amnis.) Ideſt ſummi, vnde naſcitur, & ſic dicimus, Proh ſupme Iuppiter. ¶ Mater Cyrene, mater.) Inuidioſum eſt nomine parentes vocare. Vnde eſt paulo poſt, Et te crudelem nomine dicit. Sic in duo decimo

(Si modo, quē perhibes, pater eſt Tymbræus Apollo)
Inuiſum fatis genuiſti: aut quò tibi noſtri
Pulſus amor? quid me cœlum ſperare iubebas?
En etiam hunc ipſum vitæ mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum, & pecudum cuſtodia ſolers
Omnia tentanti extuderat: te matre relinquo.
Quin age, & ipſa manu felices erue ſyluas:
Fer ſtabulis inimicum ignem: atq; interfice meſſes:
Vre ſata: & validam in vites molire bipennem:
Tanta meæ ſi te cœperunt tædia laudis.

decimo in deſperatione ait, Ruit'q; implorās nomine Turnum. ¶ Gurgitis huius.) Ideſt Penei fluminis. ¶ Inuiſum fatis genuiſti.) Si natus ex dijs, inuiſus eſt fatis. Sic in primo Æneidos, Nos tua progenies cœli quibus annuis arcem. Item, Quis te nate dea per tāta pericula caſus Inſequitur? ¶ Vitę mortalis honorem.) Bene honorem ait, quia arare, animalia paſcere, apes etiam habere, erat honor. Nam in ingenti honore fuit ruſticitas. Alibi, Non vllus aratro Dignus honos. ¶ Cuſtodia ſolers.) Diligens & perita induſtria. ¶ Te matre relinquo.) Ac ſi diceret, Sub ea perdo vſum laboris. ſub qua augere debueram. ¶ Felices.) Fertiles. ¶ Fer.) Infer. ¶ Interfice meſſes.) Secundum Pythagoram, qui habere animam dicit cuncta creſcentia. Vnde & alibi, Aret ager vitio moriens. ¶ In vites.) Contra vites. ¶ Molire Bipennem.) Vt eas ſuccidas. ¶ Tædia laudis.) Tædium eſt angor mentis & animi, non corporis inualetudo.

PROBVS.

¶ Paſtor Ariſtæus fugiens peneia tempe.) Peneus eſt Theſſaliæ flumen, quod in pindo monte eiuſdem terræ oritur. Tempe autem ſunt loca frigida, opaca, frondoſa, copioſa fontibus, vel fluminibus, hoc commune omnium eiuſmodi locorum eſt. Et idcirco additum peneia tempe, quia poterant & alia intelligi, dicitur quidem, & in eis locis præcipue, vbi peneus oritur, vt in primo metamor. Ouid. refert dicēs. Eſt nemus æmoniæ prērupta quod vndiq; claudit, Sylua, vocant tempe, per quę Peneus ab imo, Effuſus pindo ſpumoſis voluit vndis, Inſula carpathos dicta, quę exiſtimatur obiecta Peneo.

MANCINELLVS.

¶ Extudit.) Inuenit. ¶ Ariſtæus.) latiſſime de hoc circa principium. j. lib. Georgico. Ingreſſus initia. ¶ Peneia tempe.) videto lib. ij. Georgico. ¶ Extremi.) ſummi. Amnis penei qui fluuius eſt in Theſſalia in pindo monte ortum habens. ¶ Tymbræus Apol-
Thymbra. lo.) Tymbra campus erat antiquo Ilio proximus, & Tymbręus qui per eum fluit in Scamandrum emittens ab Apollinis Tymbræi templo quinquaginta ſtadijs diſtabat, ſcrib. Strab. libro. xiij. Solers in omni re prudens eſt, vt ſcrib. Feſtus. ¶ Omnia tētanti.) de his late diximus libro. j. Georgico. ibi & cultor nemorum &c. ¶ Excuderat.) parauerat.

CHRISTO.

¶ Quis deus.) Captat attentionem oſtendēs magnitudinem rei
Thymbra. cum ſine muſarū fauore exprimi non poſſit. ¶ Tymbręus.) tymbra, vt ait Dioſco. herba, eſt quæ naſcitur locis ſaxoſis, & aſperis, folia habet ſimilia thymo, Sed molliora, & maiora, & ſtiptica, & viridia: habet ſpicam plenam floribus, quorum color tēdit ad citrinitatem, & viriditatem. eadē herba dicitur ſatureia à ſatyris, qui luxurioſi, ſalaces'q; ſunt, quoniam eos qui illa vtuntur in Venerem pronos reddat, hinc dicitur Apollo Tymbræus. Eſt autē oratio pathetica, & ab animo perturbato proficiſcēs, vnde habet
Conceſſio. principium vix ab iurgio abſtinens, & querelis refertum. ¶ Quid me. c. ſ. i.) nam iniuria ſumma eſt, vt cui cœlum promittatur, is idem humanum honorem tueri non poſſit, & cum quidem honorem, quem ipſe ſumma cum induſtria, & labore arando, paſcēdoq; ſibi acquiſierit. Et enim locus preter ſpem, vnde ſummū citatur pathos: quod qui iubente matre cœlum ſperaret, is ab humano honore deciderit, quod eo etiā infelicius accidit quia deceptus eſſe videtur à matre, in qua ſi ſpem omnem repoſuerat iure reprehēdi, non poterat, & ita deceptus vt dū maiora promittat, ea quę ſuo ſudore pepererat, eripiantur. ¶ Omnia. t.) in quo, & corporis extremus labor, & vt aiunt, ſumma induſtria apparet. ¶ Te. m.) ex duobus verbis duplex reſultat argumētatio. Te ſcilicet dea, ex quo oſtēdit quid poſſit mater, & hinc dolet, quod officium maternum deſerat. ¶ Quin. a.) conceſſio eſt color rhetoricus, quod fit, cum id concedimus, quod fieri nullo pacto vellemus, quo tempore ſemper aliquid addimus, quo à faciendo deterreamus, vt I ſequere Italiam ventis pete regna per vndas. Nā deterret ipſum ab agendo, quod conceditur propoſito metu tēpeſtatis, Sic hic propoſita calamitate in filium, quam non eſt veriſimile, vt mater vllo pacto euenire cupiat. Eruit, ſcilicet vt animus in pręceps ex turbatione ferebatur, ita, & quę animum exprimit oratio præcipitatur, neceſſe eſt hic abrupta, & acciſa, & magna ex parte ſine copulis fluctuat.

ASCENSIVS.

¶ Quis deus hāc muſæ &c.) Apte ingreditur fabulam Ariſtæi, cum enim ſupra humanas vires videatur inuentum vt ex vitulo putrefacto generentur apes, merito confugit ad diuinas. Quęrit ergo à muſis, omnium gnaris & inuētricibus, quis deus eam artē primus extuderit? Ad quod quaſi muſa reſponderit incipit narrare quo pacto Ariſtęus apes ſemel omnes amiſerat, querelaſq; apud matrē nympham depoſuerat, cuius tandē conſilio Prothea deū marinum & vatē aggreſſus hanc artē tandē didicit, ſed fabulam multis exornat, vt nympharum deſcriptione, & Orphei fabula, nunc ergo Ariſtæi lamēta declarabimus, hoc ordine. O muſæ dicite ſupp. quis deus quis inquam deus extudit. i. cum labore & molimine quaſi ſæpe obtundēdo caput ſuum, repperit nobis. i. ad vtilitatē noſtram, cum deo nullum ſit ex ea cōmodum, hanc artē. ſ. reparandarum apum ex vitulo, vnde. i. à quo, noua experiētia hominum, cæpit. i. accæpit ingreſſus. i. exordia, & principia? Reſpondet Ariſtæus Apollinis ille & Cyrenes nymphæ filius, paſtor fugiēs, hoc eſt celeriter quaſi ex odio deſerens, tempe amœniſſima loca theſſalię, peneia. i. circum quę peneus auus illi maternus circumfluit (vbi annotandū quod nihil dulce, & amœnum ſit agricolis ſua amittentibus, cum Ariſtæus tempe etiam peneia fugeret) fugiens dico apibus amiſſis. i. poſtquā apes ſuas amiſerat, & morbo, & fame (modo quintę eſt) vt fama eſt, quod Fames. addit quia fabulam Orphei recitaturus eſt, aſtitit triſtis, ad ſacrū caput amnis. ſ. penei, extremi, ideſt ſummi, videlicet iuxta Pindum montem vbi ortum habet, aſtitit dico querēs, ideſt conquerens multa. i. multum atq; affatus, ideſt alloquens, parentem, ſcilicet matrem: hac voce, ideſt hac oratione. O Cyrene mater, mater (dicit) quę tenes, ideſt habitas ima, ideſt profunda huius gurgitis, ſcilicet penei fluminis, quid ideſt ad quid genuiſti me inuiſum fatis. i. dijs diffauentibus ſupp. de præclara ſtirpe deorum, ſi modo, ideſt dico me genitum de pręclara ſtirpe deorum, dum modo Apollo tymbræus. i. à copia tymbræ in phrygia vbi præcipue colitur dictus, quem perhibes, ideſt atteſtaris & aſſeris mihi patrē, eſt mihi pater, aut ſi deorum ꝓgenies ſum nec fatis inuiſus quo. i. ad quem locum. amor noſtri, ideſt qui ſit de nobis: pulſus ſupple eſt, tibi, ideſt à te, quid, ideſt ad quid iubebas me ſperare cœlum, ideſt quod reciperer in deorum numerum, en indignantis eſt demonſtratio, ego relinquo. i. amitto quia aliter non relinquerer, te matre, ideſt cum tamen tu mihi mater ſis quia de matre nihil ambigitur cum pater ſæpe incertus ſit: etiam hunc ipſum honorē mortalis vitæ, ideſt quem inter mortales merui, quem, ſcilicet ſolers, ideſt diligēs & ſolidæ, ideſt plenę artis, cuſtodia. i. accuratio, frugum & pecudum, vix. i. cum ſumma difficultate extuderat, ideſt pepererat, & parauerat) venit vt opinor ab extundo extudi. Nam excudo ſecundam producit, vt Æneid. vj. Excudēt alij ſpirantia mollius æra. Et à cudo præteritum antiquum eſt cuſi, aut vt nunc dicimus, cudi priore longa, eſſet ergo cōtra naturam ſi excuderat legatur quomodo fere textus habēt: ſed nec immutare auſus ſum) extuderat igitur mihi, tentanti, ideſt attentanti & diſquirenti omnia. Quin age amara adhortatio eius qui cum minora deteſtetur ad maiora cohortatur, ſi tanta tędia meæ laudis cæperunt te vt. ſ. permittas meis laboribus parta interimi, &. i. etiā, tu quæ cum mater ſis mihi fauere debes, erue manu ſyluas. i. arbores, felices, ideſt fertiles: fer, ideſt infer ſtabulis ignem inimicum, ideſt ſacrum quo pecus inficiatur: aut nocētē quo ſtabula comburantur: atq; interfice. i. emori procura meſſes. i. ſegetem maturam vnde meſſis fieret. Vre. i. comburé ſata. ſ. nouella & molire. i. cum molimine infer validam non putatoriam ſed inciſoriam, bipennem. i. cultrum duas pēnas habētē, in vites. ſ. meas, hoc eſt ſi felicitas mea & gloria parta tibi dolori eſt abole omnia quæ habeo.

PIERIVS.

¶ Quis deus hanc muſæ, quis nobis extrudit artem.) In codi. Longobar. & in Mediceo, extulit, legitur: ſed enim extudit, agnoſcit Seruius. Sunt etiam Veteres codices, in quibus, Quis non geminatur: ſed, qui nobis, habetur. ¶ Triſtis ad extremi ſacrum caput

put aſtitit amnis,) In codici. aliquot antiquis legere eſt, ad extremum, quippe caput, ſolent enim flumina pluribus eſſe capitibus prædita: quod vero extremum eſt, nomen plerunq; ſolet incedere, quanuis idem ſignificare ad caput amnis extremi quod pluribus eſt in exempla. ¶ Præclara ſtir. deo. ¶ In Roma. co. à ſtirpe legitur: in quodam alio, a, cum circunflexo accẽtu cernitur. ¶ Quẽ mi. vix fru. & pecu. cuſto. ſolers omnia tentan. extuderat. ¶ Quatuor dictiones in hoc membro aliter q̃ vulgata habeant exemplaria leguntur. In codici. antiquis primum eſt, pecorum, pro pecudum, vt armenta etiam complectatur. Alterum, ſollers, dupli ci, ll, vt pleriſq; aliis locis. Tertium, temptãti, inſerto, p, ex cuiuſdam ætatis conſuetudine. Quartum exſtuduerat, s, poſt, x, appoſita, quum verbum ab, s, non incipiat. Id quod Scaurus, & Velius reprehendant: ſed, vt alia quæ per abuſum ſitaluere miſſa faciamus: non eſt id prætereundum, quod ſollers duplici, ll, recte ſcribi ex eo coniicimus, quod ſollum oſcum nomen, à quo & arte, deductum nomen fatentur omnes, duplicato, ll, ſcribi Verrius. Flaccus oſtendit, vbi de imolatione quæ ſolitaurilia dicebantur, diſputat, cur nomen id tantum ex iis quæ à ſolo veniunt vnico, l, ſcriptum inueniretur: ſed enim eius verba ex antiquo Pompe. Feſt. codice ſubiũxiſſe minime videatur importunum: quod ſi à ſollo, & tauris, earum beſtiarum ductum eſt nomen, antiquæ conſuetudinis per, vnum, l, enunciari non eſt mirum, quia nulla tunc geminabatur litera in ſcribendo. Quam conſuetudinem Ennius mutauiſſe fertur, vtpote græcus græco more vſus, quod illi æque ſcribentes, ac legentes duplicabãt mutas & ſemiuocales.

At mater ſonitum thalamo ſub fluminis alti
Senſit: eam circum Mileſia vellera nymphæ
Carpebant hyali, ſaturo fucata colore,
Drymoq;, Xanthoq;, Ligeaq;, Phyllodoceq;,
Cæſariem effuſæ nitidam per candida colla,
Neſeę, Spioq;, Thaliaq;, Cymodoceq;,
Cydippe, & flaua Lycorias, altera virgo,
Altera tum primos Lucinæ experta labores,
Clioq;, & Beroe ſoror, Oceanitides ambæ,
Ambę auro, pictis incinctę pellibus ambæ,
Atq; Ephyre, atq; Opis, atq; Aſia Deiopea,
Et tandem poſitis velox Arethuſa ſagittis.
Inter quas curam Clymene narrabat inanem
Vulcani, Martiſq; dolos, & dulcia furta:
Atq; chao denſos diuum numerabat amores,
Carmine quo captæ, dum fuſis mollia penſa
Deuoluunt: iterum maternas impulit aures
Luctus Ariſtæi: vitreiſq; ſedilibus omnes
Obſtupuere: ſed ante alias Arethuſa ſorores
Proſpiciens: ſumma flauum caput extulit vnda.
Et procul: o gemitu non fruſtra exterrita tanto,
Cyrene ſoror, ipſe tibi tua maxima cura
Triſtis Ariſtæus, Penei genitoris ad vndam
Stat lachrymans: & te crudelem nomine dicit.

SERVIVS.

¶ Sonitum thalamo ſub fluminis alti.) Cur non etiam vocem audiuit? Scilicet quia in ima fluminis parte erat, lanificiis occupata. ¶ Mileſia vellera nymphę.) Pretioſa. Cicero, Nam quid à Mileſiis lanæ publicæ abſtulerit? ¶ Hyali Saturno fucata colore.) Vitreo, viridi, nymphis apto. ¶ Saturo) autem Largo, abũdãti: aut certe Tarentino, ab oppido Satureo. iuxta Tarẽtum enim ſunt baphia, in quibus tingitur lana. ¶ Drymoq; Xanthoq;.) Hę ſunt, vt multi volunt, de quibus ait Iuno, Sunt mihi bis ſeptem præſtanti corpore nymphæ. Sed magis poetice confiecta nomina accipiamus. Sane mira varietate vſus eſt: nã ne continuatio nominum poſſet creare faſtidium, in aliis habitum, in aliis commemorat virginitatem, in aliis pulchritudinem. ¶ Pictis incinctę pellibus ambę.) Nebridas habẽtes, ſed hic venatricum eſt habitus: quem ideo Nymphis dat, quia multas eas legimus ex venatricibus factas. vt, Et tandem poſitis velox Arethuſa ſagittis. Notanda autem eſt figura honeſtiſſima facta ex repetitione ſermonis. vt. ¶ Oceanitides ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambæ. ¶ Curam inanem.) Definitio eſt amoris. ¶ Vulcani Martiſq; dolos.) Secundum Donatum hic eſt diſtinguẽdum: vt Dolos ad Vulcanum. ¶ Furta dulcia,) ideſt adulterium, referamus ad Martem. Scimus enim quòd Sole indicante, Mars cum Venere per artem Vulcani eſt religatus catenis. ¶ Atq; Chao.) Et à Chao narrabat crebros amores deorum. ¶ Sũma flauum caput extulit vnda.) Mire per tranſitũ veritatẽ tetigit, Nãq; Arethuſæ fons dulcia fluẽta inter medios habet fluctus. ¶ Cyrene ſoror.) Propter ſimilitudinẽ poteſtatis, ait ſoror. Nã Cyrene, Theſſaliæ: Arethuſa vero de Elide. ¶ Tua maxima cura.) Quẽ plurimũ diligis. ¶ Penei genitoris ad vndam.) Aut tui genitoris, aut honoris eſt. vt, Tybri pater.

MANCINELLVS.

¶ Mileſia vellera,) de iis videto librum tertium Georgico. ¶ Carpebant,) diuellebant, nebant, vnde ait inferius. Dum fuſis mollia penſa, diuoluunt. ¶ Hyali,) ideſt vitri cuius color cum aqua conuenit, hyalos vitrum dicitur, hyalinos vitreus, hyalurgos, vitriarius, hyalurgion officina vitriaria. ¶ Fucata,) depicta, tincta, colorata, phycos, enim color dicitur. ¶ Drymoq;,) figura eſt hoc verſu, Polyſyntheton, ideſt multipliciter coniunctum, huic contraria eſt Dialyton, vel aſyntheton, ide ſine coniunctionibus. ¶ Neſeæ, ſpioq;, thaliaq;, cymodoceq;,) hoc modo legendum eſt carmen. Euſtathius enim exponit ſpio', & ſpæon, ideſt ſpecubus, dictam propter maris cauernas & quod græca ſcriptura eſt ſpeio, cũ, ει, diphthõgo, quæ in, i, longam, vertitur. eſt idem carmen in fine libri quinti Æneidos, legitur etiã niſæe. Cymodoce, ea dicta eſt quod vndas maris cum ventorum ſpiritu quieſcere faciat. ¶ Lucinæ labores,) ideſt partus, de Lucina latius libro tertio Georgicorum. ¶ Oceanitides ambæ,) ideſt Oceani filiæ, nec legendum eſt Oceanides, quod Oceanus antepenultimam, & penultimam corripit, variabitur autem ſingulariter Oceanitis. Ambæ, epanalepſis eſt, ideſt repetitio, quæ quidem multum venuſtatis habet, & grauitatis. ¶ Pellibus.) nebridibus ſcilicet, ideſt damarum & hinulorum. Nebros enim hinulus dicitur. ¶ Poſitis ſagittis,) fuerat enim virgo venatrix. Dianæ comes, de qua late Ouidius libro quinto metamorpho. ¶ Velox,) retulit id ad fugam ipſius, fugit enim Alphæum. ¶ Curam Vulcanĩ inanem, fruſtra enim curioſus erat in Venerem, illa namq; cum Marte ſæpiſſime concurrebat. Poteſt etiam intelligi inanem curam, amorem ipſum. ¶ Martis dolos,) ideſt quos mars à Vulcano recæpit, æreis enim cathenis retibus & laqueis ab illo cum Venere eodem lecto circundatus fuit, diis cunctis inde aſpicientibus, vt libro quarto metamorpho. Ouid. edocet. ¶ Atq; chao.) ideſt à mundi initio, & elementorum ſegregatione, nam vt Feſtus ait, Chaos appellauit, Heſio. confuſam quãdam ab initio vnitatem hyantem patentemq; in profundum. ¶ Vitreis,) vitreo colore, qui aquę ſimilis eſt.

Hyalos

Poliſyntheton.

Dialytõ

Aſyntheton.

ASCENSIVS.

¶ At mater, &c. Priuſquam matris reſponſum deſcribat graphice deſcribit eius exercitationem, quo ſtudio tenebatur, inter quas nymphas diuerſabatur, & quomodo ad ſecundos queſtus Ariſtæi vna nympharum excitata caput extulerit. Mirum eſt vbiq; poetæ artificium mirumq; decorum. Nam quia fabellis detentas dixit ad ſexum pertinet muliebrem qui talibus gaudet: lanificio intentas eſſe ad conditionem nympharum honeſtarum quæ non indulgebant ocio ſicut nec Lucretia illa Romana cum honeſtiſſimis matronis apud Romanos decantata: quæ vero de ornatu vario nympharum affert, ad carminis quoque ornatum & varietatem faciunt: ſed & aſperitatem nominum temperat epithetis, ipſa autem nomina etiam aptum ſignificatum habent, nam vt Sipontinus docet drymos dicitur ſylua: vnde drymo nympha aquarum quaſi per ſyluas fluens. Xantho autem à colore nam Xanthon ſubrubeum interpretatur: cuius coloris eſt aqua inter ſyluarum frondes defluens. Ligea autem à canthus ſuauitate dicitur, nam ligyros ſuauis dicitur: ſuauitas autem talis eſt in nymphis: vnde in Bucolicis. Nec percuſſa iuuant fluctu tam littora, nec quæ Saxoſas inter decurrunt flumina valles. Phyllodoce à foliis capiendis, nam phyllon folium dicitur & dechome capio. Neſeę à natãdo: nam neo cuius futurum eſt νέσω hoc eſt neſo ſignificat nato. Spio ἀπὸ τῶν σπείων, ideſt à ſpecubus propter maris cauernas aut rumpendis fluctibus, nam ſpo-

Drymo

Xantho

Ligea.

Phyllodoce.

Neſee.

Spio.

Thalia. Cymodoce. Cydippe. lycorias Clio. Beroe. Ephyre. Opis. Aſia. Deiopeia. Arethuſa. Clymene.

me ſignificat idē quod rumpo. Thalia dicitur virēs & læta, aquis enim omnia virent, thallo autem vireo & lętor ſignificat: ſed, l, abiicitur in Thalia. Cymodoce à recipiēdis & ſedādis vndis. Nā cyma dicitur vnda, & vt dixi, dechome recipio. Cydippe excellētia & gloria equorum. Nam cydos gloria, & hippos equus dicitur. Lycorias à deſtruendis motibus nā Lycoo dicitur deſtruo & oros mons, Clio gloria interpretatur. Beroe. à voracitate: nam boro dicitur cibus & vorago, & boros edax: aquæ autem plurima exedūt. Ephyre etiam Corinthi antiquum eſt nomē ephydatios autem aquaticus dicitur. Opis, & Aſia nympharum nomina primam producunt, vt hic. Opis autem dicitur cura, & opizo obſeruo, curo, vereor. Aſia autem limus, & cœnum. Deiopeia à contentione vocis, Nā deis dicitur pugna, & cōtentio, & opos vox. Arethuſa à complacendo, nam areſco dicitur complaceo, vnde dicitur, ante alias Arethuſa ſorores Proſpiciens. Clymene à celebritate, nam clyo celebro ſignificat, vnde bene dicitur. Inter quas Clymene curam narrabat inanem, Vulcani, &c. Sed ne longius diuager. Ordo eſt, At, ideſt ſed mater, ſcilicet Cyrene ſenſit ſonitum. ſ. lamentationum Ariſtæi, ſed non vocem, quia vox dicitur pro vt articulata eſt, ſonus autem quia genus ſoni vocis, & nō vocis quidquid ſonat, licet ergo ſonum eum audiuit, qui & vox erat, tamen audiuit eum, vt non vocem, non autem vt vocē ideo quia erat ſub thalamo alti fluminis. Nymphæ. ſ. aquatū, ſeu fluminum, quę paulopoſt enumerabuntur carpebāt circa eam ſ. Cyrenē, vellera mileſia. i. tam ꝓcioſa, ac ſunt mileſia fucata. i. imbuta, & tincta colore ſaturo. i. abundante, & ſaturante, aut tarentino, qa tarētinū oppidum eſt Satureium vbi & lanę bonę ſunt, & baphia. i. tincturæ loca, à colore dicit hyalini. vitri hoc eſt aquarum colori correſpondenti, quo nymphæ aquarū gaudent nymphæ dico drymo: & xantho, & ligea, & phillodoce effuſę Cæſariem nitidam, ideſt habentes Cæſariem. i. comam ventis: quibus cedat diffuſam, nitidam per colla candida, qualia ſunt fere in locis frigidioribus. Itē neſæi, & ſpio, & thalia, & cymodoce, & cydippe: & lycorias flaua. i. flaui coloris, alterā. ſ. cydippe exiſtens virgo. i. adhuc intacta) Nā hoc loco virgo accipitur non à viridiore ętate tātum, ſic enim Lycorias virgo diceretur, ſicut Paſiphae in Buc. Ah virgo infelix quæ te dementia cæpit, ſed etiam nondū experta virum) altero ergo. i. Lycorias experta tum. i. tūc, hoc eſt paulo ante illud tempus, primos labores Lucinæ. i. qbus pręeſt Lucina, hoc eſt partus. Item Clio & Beroe ſorores exiſtentes, ambæ oceanides pro oceanides. i. oceani filiæ, & ambę icinctæ auro & ambę icinctę pellibus pictis. ſ. hinnulorum quæ nebrides vocantur. Atq; ephyre: & opis, & Aſia, & Deiopeia, & Arethuſa velox. ſ. in curſu, dum Alphęū fugit, ſagittis, quibus. ſ. in venādo vſa fuerat poſita. i. depoſitis, aut repoſitis tandem. i. poſt longum exercitium, inter quas. ſ. nymphas Clymene, narrabat curā. i. ſolicitudinem de Venere vxore cuſtodienda, Vulcani, inanem. i. fruſtra ſuſceptā, & dolos. i. furtiuos amores cōcubitus Martis: ſ. cū Venere, & ꝑ. i. dulcia furta, & numerabat dēſos. i. freqntes amores diuum, à chao. i. à mūdi initio, vel à primo deorum, quo carmine. i. cuius carminis delectatione, dū ipſe. ſ. nymphę captæ deuoluūt fuſis mollia. i. mollis lanæ penſa dum enim deuoluunt: minus attentę ſunt q̄; dum nent) luctus. i. lamentatio Ariſtęi impulit. i. percuſſit iterū aures maternas. ſ. tanq̄; magis ſollicitas, & omnes. ſ. alię, & ipſa ſimul obſtupuere in ſedilibus vitreis. i. vitrei coloris, in quibus ſedebāt in aquis. ſ. Arethuſa, quæ velox & cōplacens dicitur, proſpiciens ante alias ſorores. i. nymphas, extulit caput flauū. i. flauis capillis decoratum, vnde ſumma, & ꝓcul. i. longe priuſq; rediret, cum eſſet adhuc ſub medio reditu, ſup. inquit. O Cyrene ſoror nō exterrita fruſtra tantō gemitu, quia ipſe Ariſtęus triſtis exiſtens tibi tua maxima cura ſtat lachrymans ad vndā penei. ſ. fluminis genitoris. ſ. tui, & aui ſui, & dicit te nomine. i. noīatim, crudelem. i. imitem, quod ſignum amētię eſt per impatientiam ortæ, ſicut pius Æneas amiſſa cōiuge inquit ęnei. ii. Quem non incuſaui amens hominumq; deorumq;, Aut quid in euerſa vidi crudelius vrbe, quaſi dicat nullum, & nihil. Incuſare tamen deos per impatientiam nō eſt hominis, ſapientis etiā ſecundum ſtoicos, & præcipue Epictetum. Et ideo poeta inducit eos, qui deos incuſant vehementer commotos Ariſtæum iuuenem per amiſſionem rerum à ſe inuentarum & Æneā per amiſſionem coniugis.

[Margin: Virgo.] [Margin: Vide Seruiū.]

PIERIVS.

¶ At mater ſonitum thalamo ſub fluminis, alti ſenſit.) In codicibus aliquot anti. ſentit, eſt, præſenti tempore, quod non ita placet. ¶ Carpebāt hyale ſaturo fucati colore.) ſatyro, eſt per, y, in media ſyllaba ſcriptione græca. Nam quum non inficietur Seruius Saturum colorem ab oppido ſatureo, iuxta tarentum, nuncupari gręci oppidum id σατύριον dicunt ἐστί δὲ χώρα πλησίον τάραντος, apud Stephanum. Inde Virgilius ſaturum, y, in, u, latino more verſo, quod græci σατύριον καὶ σατῖ ρυνον, denominauere. ¶ Ligeaq;.) In Longobar. & in Medic. legea, legitur λιγεὰ tamen per ιῶτα prima ſyllaba ſcribitur apud græcos. ¶ Neſææ ſpioq; thaliaq; cymodoceq;.) In codi. aliquot totus verſus deſideratur, qui tamē nō ſine carminis iniuria demi poteſt. ¶ Cydippe & flaua lycorias.) In Longoba. Cydippeq;, & flaua Licor. quæ phraſis eſt Virgiliana, & figura græcanica, vt illud apud Heſiodum νημέρτεαι καὶ ἀυτάων, & illud, πουλυβόρατε καὶ αὐτονόμη. Atq; ephyre atque opis, atque Aſia, & Deiopea.) Qui verſum corrigere voluere ita ſcripſerunt. Atque Aſia Deiopea, ſublato, &, at non aduerterūt ex antiquis codic. legi debere. atq; Ephyre atq; opis & Aſia Deiopea. In ephyre enim nulla ſynalœpha, ſed ſpondeus eſt, re at, inde dactylus, q;, opis & inde alii duo dactyli cum pede biſſyllabo finali Aſia Deiopea. ¶ Inter quas curā Clymenē narrabat inanē,) In antiquo exemplari curas inanis, numero multitudinis. ¶ Vulcani Martiſq; dolos.) In antiquis codicibus, volcāni, pro vt eius exigit etymologia. ¶ Atque chao denſos diuum numerabat amores,) In vetuſtis aliquot exemplaribus Atque legere eſt. Quod etiam habetur in exemplis Arrußani ſed enim mihi non ſatis facit, cæterum, Eque chao legēdum eſſe colligitur ex Seruio vbi in Bucolicis verſum hūc citat in eiuſdem eloquutionis argumentum quæ eſt Ecloga ſeptima, è que caua reſonant examina quercu, ait enim è que ſacra, & de ſacraz vt è que Chao denſos diuum enumerabat amores, ideſt à chao, vltimum hoc multi poſtea in contextum recępere. Illud ēt obſeruatione dignum quod enumerabat, nō iuenuſſe legitur à Seruio, qui numerus in hoc genere carminis multum decoris & venuſtatis habet. Placet tamē aque chao, vt pleraq; habent exēplaria. ¶ Proſpiciens ſumma placidum caput extulit vnda,) Mirifice placet q̄d in pleriſq; co. antiquioribus Flauum caput, legitur, Epithetō qdem cultui muliebri cōgruū. Nam placidum hic ocioſum videretur. Quod alibi Neptuno ſignate eſt attributum procelloſa depulſa tempeſtate tranquillitatem inducturo.

SERVIVS.

¶ Noua formidine mater.) Magna. vt, Pollio & ipſe facit noua carmina. ¶ Fas illi limina diuum tāgere.) Vtroq; eni deo parente naſcebatur. ¶ Speluncisq; lacus clauſos.) Miras, ꝑ omnia ſubaudimus. Lacus autem dicit fontium & fluuiorum receptacula. Hæc autem nō ſunt per poeticam licentiā dicta, ſed ex Ægyptiis tracta ſunt ſacris. Nili pueri de ſacris parētibus nati, à ſacerdotibus nymphis dabantur: qui cum adoleuiſſent, redditi narrabāt lucos eſſe ſub terris, & immenſam aquam omnia continentem, ex qua cuncta procreantur. Vnde eſt illud ſecundum Thaleta, Oceanumq; patrem rerum. ¶ Phaſimq;.) Fluuius Colchidis. ¶ Lycumq;.) Fluuius Aſiæ. ¶ Enipeus.) Theſſaliç fluuius. ¶ Pater tyberinus) Tyberis & Anio Italiæ ſunt fluuii. ¶ Saxoſumq; ſonans hypanis.) Ponti fluuius. Et ſaxoſum legendū eſt, non ſaxoſus, ne ſint duo epitheta: quod apud latinos vitioſum ē. ¶ Myſuſq; Caicus.) Qui per Myſiam labitur. ¶ Eridanus.) Fluuius Italiæ, qui & Padus vocatur. ¶ Purpureum) autem nigrum ex altitudine accipimus. Nam Padus non in Rubrum mare, ſed iuxta Rauēnā in Adriaticum

Huic perculſa noua mentem formidine mater,
Duc age: duc ad nos: fas illi limina diuum
Tangere, ait: ſimul alta iubet diſcedere late
Flumina, qua iuuenis greſſus inferret, at illum
Curuata in montis faciem circunſtetit vndas:
Accæpitq; ſinu vaſto: miſitq; ſub amnem.
Iamq; domum mirans genitricis, & humida regna,
Speluncisq; lacus clauſos, lucoſq; ſonantes,
Ibat: & ingenti motu ſtupefactus aquarum,
Omnia ſub magna labentia flumina terra
Spectabat diuerſa locis, Phaſimq;, Lycumq;
Et caput, vnde altus primum ſe erumpit Enipeus,
Vnde pater Tyberinus, & vnde Aniena fluenta,
Saxoſumq; ſonans Hypanis, miſuſq; Caycus



Et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus,quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior influit amnis.
Poſtquam eſt in thalami pendentia pumice tecta
Peruentum:& nati fletus cognouit inanes
Cyrene:manibus liquidos dant ordine fontes
Germanæ:tonſisq́ ferunt mantilia villis.
Pars epulis onerant menſas:& plena reponunt
Pocula:Panchæis adoleſcunt ignibus aræ.
Et mater,cape Mæonii Carcheſia Bacchi:
Oceano libemus,ait,ſimul ipſa precatur
Oceanumq́ patrem rerum,nymphasq́ ſorores,
Centum quæ ſyluas,centum quæ flumina ſeruant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Veſtam:
Ter flamma ad ſummum tecti ſubiecta reluxit.
Omine quo firmans animum,ſic incipit ipſa.

in Adriaticum cadit.Et purpureum græcū eſt epitheton:mare rubrum etiam dixit Homerus,πὸς ἅλα πυῤῥέτοσαν. Vnde apparet Victorinum hoc loco erraſſe,qui purpureum mare rubrum eſſe dixit, quod eſt iuxta Indiā. ¶ Fletus inanes.) His enim mouebantur rebus quarum erat facilis reparatio. ¶ Dant ordine fontes. ¶ Rite ſecundum ordinem epularum. ¶ Mantilia.) Quibus manus terguntur. ¶ Plena reponūt pocula.) Iterant,ſæpe offerūt. ¶ Pāchæis adoleſcūt ignibus aræ.) Ideſt ture,Arabicis odoribus. Adoleſcunt autem pro incenduntur. καὶ τ' ἐυφημισμὸν ponatur. ¶ Mæonii Bacchi.) Lydi vini. ¶ Carcheſia) autem poculorum ſunt genera. ¶ Oceano libemus,ait.) Quaſi nympha Oceano ſacrificat. ¶ Oceanūq́ patrem.) Secundum Thaleta,vt ſupra diximus. ¶ Centum quæ ſyluas,centum quæ flumina ſeruant. Aut ducētas eſſe dicit:aut finitus eſt numerus pro īfinito. ¶ Perfudit nectare veſtam.) Ideſt in ignem vinum puriſſimū fudit:poſt quod quia magis flamma conualuit,bonum omen oſtendit.

PROBVS.

¶ Taurino cornua vultu,Eridanus,)ſiue Padus. Et ideo Taurino vultu,q eius ſonus, vt tauri mugitus, & ripæ flexuoſæ ſunt,vt cornu.

MANCINELLVS.

Phaſis. ¶ Phaſimq́,) Phaſis Aſiæ fluuius .c.ac.xxx.pontibus pertranſitur qui propter flexiones aſper,ac violentus in colchidem defertur,auctus demum exit in pontum ſecus eum vrbs iacet eiuſdem nominis & lacus,non procul ipſa vrbs Colchorum emporium,quod ex alia parte amni percingit,ex alia lacu,ex alia mari.Strabo libro vndecimo.Diony.ſcribit Phaſim oriri ex monte armeno labiq́ ex altiſſimis collibus Caucaſi, cui Colchi adhærent,inde in Euxinum deflecti. Lycus Rhyndacus. ¶ Lycumq́.) Lycus fluuius poſtea Rhyndacus dictus eſt,oritur in ſtagno artinia iuxta Miletopolim,recipit mageſton,& plerosq́ alios:Aſiam, Bithiniamq́ diſterminans Plin.libro quinto capi.xxxiii. Mela ſcribit.in Antiochia Syriæ parte lycum amnem eſſe. Enipeus. ¶ Enipeus,)eſt is Theſſaliæ fluuius,qui in epidamnum allabitur,epidānus vero in Peneum. Strabo libro decimo edocuit altus autem Enipeus poeta ait,quia ex Othry monte defluit,vti aiunt. Tyberis ¶ Tyberinus,tyberis antea tybris appellatus:& prius albula è media fere longi tudine apennini profluit,tenuis primo inde .ii.&.xl. fluuiis auctus, præcipuis autem Nare,& Aniene,q & ipſe nauigabilis in Tyrrhenum dilabitur æquor. Plin.libro tertio. ¶ Aniena fluenta.) anio ex alba decurrens præter latinam Marſorum vrbem,& propinquū illi campum Tybrim poſtea itrat.Strabo libro quinto. Anio descendit autē per Tybur,Hypanis & Megaros aurum vehunt,ditiſſima oīum flumina:ea enim à mōte Hemodo primum exorta,in oceanum tandē dilabūtur. Solin. quoq́ de India ſcrib.Hypanim nobiliſſimū flumen:qui Alexādri magni iter terminauit,ſicuti aræ in ripa eius poſitæ ꝓbāt. ¶ Myſusq́ Caicus,) ſupra partem Troadis in Mediterraneo eſt,qui vocatur Teutrania, quā Myſi antiquitus tenuere:ibi Caicus amnis oritus. Plin.li.quinto. Eridanus. ¶ Eridanus,)Padus nulli amnium celeritate inferior à græcis dicitur Eridanus,vt ſcribit Plin.libro tertio & teſte Mela ab imis radicibus Veſuli montis exortus,paruis ſe primum fontibus colligit, mox ita augetur aliis amnibus,vt ſe per ſeptem oſtia effundat, vnum de iis magnum padum appellant,inde tam citus proſilit: vt diſcuſſis fluctibus diu qualem emiſit, vndam agat: ſuumq́ etiam in mari alueum ſeruet,donec eum ex aduerſo littore iſtriæ eodem ipetu profluens iſter amnis accipiat. ¶ Auratus cornua,) geminas ripas intelligit,quæ cum tortæ ſint fluuiorum cornua appellantur:auratas autem dicit Poeta,quoniam vt Plin.refert Padus amnis eſt Italiæ ditiſſimus,& campos hubertate fœcundat,vel potius auratus ait,quoniam inter ſydera relatus fertur, habetq́ ſtellas.xiii.vt ſcribit Hyginus. ¶ Taurino vultu,)id ait, quoniam Eridani ſonus, vt tauri mugitus ſit,& ripæ flexuoſæ, vt cornua Probus. ¶ Purpureum ma.) Padus,vt Plinius ſcrib.in mare adriaticum fluit:in quod triginta flumina defert,purpureum autem cœruleum itelligimus,vnde paulo ſuperius Poeta dixit,violæ ſublucet purpura nigræ,quod ibi latius apertum eſt. Ariſtoteles autem particula.xvi.problematum ſcribit,perflante aquilone mare perſpectibus,atq́ tranſlucidius fieri quam auſtro. particula vero.xvii.ſcrib.auſtro ſpirante cœruleum mare fieri,demum purpureis color niger eſt rubore quodam admixto. De purpureis autem coloribus quomodo varii ſunt ſecundum ſolis temperiem in diuerſis locis,videto latiſſime Victruuium in penulti.& vlti.cap.libri. vii. Purpureus color. Pumice ſaxo vndis corroſo. ¶ Pācheis Pāchaia ignibus,)

Ignibus,) ideſt tureis tus enim in panchaia naſcitur. Virg. libro ſecundo Georgi. Totaq; turiferis panchaia pinguis arenis, & ſuperius eodem libro dixerat. Solis eſt turea virga ſabæis, per quod intelligitur panchaiam in ſabæa regione eſſe. Probus vero Perſidis regionem ſcribit eſſe ab rege Pancheo dictam. ¶ Adoleſcunt.) augentur, honorantur, incenduntur. ¶ Carcheſia,) eſt Carcheſium poculis græcis tantummodo notum, procerum & circa mediam partem compreſſum: anſatum mediocriter anſis à ſummo ad infimum pertingentibus, Macro. libro quinto. ¶ Mœonii Bacchi,) Vini lydii, De lydia autem dictum eſt paulo ſuperius. ¶ Oceanumq; patrem rerum,) Diodo. libro primo ait ꝙ humiditatem, oceanum priſci vocitarunt & græcorum nonnulli oceanum generatorem deorum, & matrem Tethym prius etiam dixerāt, ꝙ in humidis calore adhibito fit generatio. ¶ Nectare,) Optimo vino, de nectare vero latius ſuperius eſt. ¶ Ardentē veſtam,) ignem ipſum, vnde ait Ouid. libro ſexto Faſto. Nec tu aliud veſtam quā viuam intellige flammam, Cice. autem in libro de natu. deo. ſcri. veſtę nomē à græcis eſſe. Ea enim eſt, quę ab illis Heſtia dicitur, vis autem eius ad aras, & focos pertinet, itaq; in ea dea, ꝙ eſt rerum cuſtos intimarum, omnis & precatio, & ſacrificatio extrema eſt. Dixerat; autem paulo ſuperius in omnibus vim habere maximam prima, & extrema, & ꝙ principem in ſacrificādo Ianū eſſe voluerunt, quod ab ineundo nomen eſt dictum, de Veſta etiam plura diximus in fine lib. j. Geor.

Carcheſium.

Veſta.

ASCENSIVS.

¶ Hic percuſſa &c.) Docet quomodo ſuſceptus ſit in thalamos maternos Ariſtęus vtq; expoſita querela, eaq; inani itellecta poſt epulationem oceano libabant. ¶ Ordo eſt. Mater ſup. Ariſtęi videlicet Cyrene, percuſſa mentem noua. i. magna aut inſolita cum filio illatenus proſpera fuiſſent omnia, formidine, ideſt habens mētem attonitā & percuſſam nouo metu, ait ſcilicet ad Arethuſam talia nunciātı. age adhortandi eſt duc, duc inquit ad nos ſup. Ariſtęum, quia fas eſt illi cum ſit de ſanguine diuum tangere limina diuum, ideſt diuorum aut diuarum & ſimul, ideſt cum hęc diceret. iubet flumina alta, ideſt profūda diſcedere late, ab ea ſupple parte qua iuuenis, ſcilicet Ariſtęus inferret ingreſſus, ideſt ingrederetur, at ideſt ſed vnda ſcilicet fluminis circunſtetit illum. ſ. Ariſtęum curuata in faciem. ideſt ſimilitudinē aut formam montis (quod reuera Moſi & cęteris iſraeliticis contigit in exitu iſrael de ægypto) & accepit iuuenem ſinu, ideſt receptorio vaſto, ideſt valde amplo & capaci, & miſit ſub amnē & ipſe ibat, iā mirans, ideſt admirās domum & humida regna genitricis, & lacus clauſos, ſpeluncis, ideſt abditis penetralibus terræ & lucos, ideſt ſyluas incęduas & omnium fluminum ac arborum ſemina atq; elementa: ſonantis, ſcilicet ſuo vēto ſubterraneo videlicet & ibat ſtupefactus ingenti motu aquarum, & ſpectabat omnia flumina labentia ſub magna terra diuerſa, ideſt diſtincta etiam ſub terra locis, & Phaſim Aſiæ fluuium qui in colchidem defertur & lycū fluuium iter aſiam & bithyniā, & ſpectabat caput vnde enipeus fluuius ille Theſſaliæ altus ideſt profundus erupit, ideſt extulit ſe primum, & ſpectabat ſupple locū vnde Tyberinus, ſcilicet fluuius Italiæ erupit ſup. aut habeat caput, ideſt ortum & vnde fluēta aniena. i. anienis fluminis Italiæ in tyberim incidentis. habeāt ſupple caput & vnde Hypanis fluuius Indię apud ſcythas ortus & in pontum defluens ſonans ſaxoſum, ideſt ſaxoſe, ideſt vt ſonant flumina inter ſaxa decurrentia, & caicus myſus, ideſt q per myſiam labitur ſup. habeāt caput atq; ortum, & vnde Eridanus i. padus de quo prius fluuiorum rex Eridanus, auratus gemina cornua, ideſt habens geminas ripas cornibus perſimiles auratas ideſt pręcioſas, aut propter greges aut potius ꝓpter vrbes, vultu taurino, ideſt fluxu medio taurinum mugitum imitante alludit autem ad fabulā Acheloi cui ꝓpter fertilitatem cornu copiæ ablatum ab Hercule fingitur, quaſi dicat veriorē eſſe cauſam in pado ſeu Eridano cui gemina cornua & ea qdem aurata aſſignentur: vnde ſubdit quo, ſcilicet Eridano nō alius amnis influit violētior in mare purpureum, ideſt ferrugineum aut cœruleum per culta pinguia, ideſt arua & rura pinguia & culta vt & naturæ benignitatem & agricolarum induſtriam & diligentiā laudet. Poſtquam peruentum eſt, ſcilicet ab Ariſtęo & comitibus in tecta thalami. ſ. Cyrenes pendentia, ideſt penſilia aut ſuſpenſa pumice, ideſt in ſaxo cauernoſo, & aqs corroſo, & Cyrene cognouit fletus gnati, ideſt filii ſui inanes, ideſt facile remediabiles germanę. i. ſorores dant ordine, ſcilicet miniſtratorio manibus. ſ. lauandis, fontes liqdos, ideſt limpidos & dulces: ſalſi enim craſſiores ſunt, & ferunt mantilia villis tonſis, ideſt quorum villi erant tōſi, iis autem tergebāt manus, pars. i. quædam ex eis onerant menſas epulis & reponunt, ideſt iterum ponunt poſtquam exhauſta fuerant pocula plena & arę adoleſcunt, ideſt augentur, & incendunt̄ ignibus, ideſt odoribus, quos ignis excitat pancheis. i. ex thure panchaico diffuſis. & mater ait o fili cape carcheſia. i. pocula illa græcis nota, Bacchi. i. vini, mœonii. i. lydii: quod bonū eſt, & libemus i. ſacrificemus oceano, ſcilicet deo maris & ſimul, ideſt cum hoc diceret ipſa precatur oceanum patrem rerum, ſcilicet oīum quæ augeſcunt quia ex humore procreantur ſecundū Thaletē & nymphas ſorores inter ſe aut etiā Cyrenes, ſed potius inter ſe quia ſi Cyrenes, non tacuiſſet vni tot ſorores fuiſſe, centum dico nymphas quæ ſeruant. i. habitant aut conſeruant ſyluas vt ſunt dryades & centum quæ ſeruant flumina vt ſunt naiades ſeu nereides & ipſa perfudit ter, quia numero deus impare gaudet, veſtam, ideſt ignem ardētem, ſcilicet victimam nectare, ideſt vino liquido, ideſt puriſſimo & flamma, ſcilicet vino aucta ſubiecta, ideſt ſurſum iacta & exiliens, reluxit ter ad ſummum tecti, quod ſignum erat litationis & accępti ſacrificii, quo omine, ideſt indicio ſuſcępti ſacrificii & pręſentis numinis, vt eneid. ii. in flamma qua Aſcanii lambere viſa comas, ipſa ſcilicet dea perita eius rei firmans. i. corroborans & confortans animū incipit ſic, ideſt vt ſequit̄ ſup. fari aut ſermonem ſuum.

PIERIVS.

¶ Huic perculſa noua mentem formidine mater, In Medice. & nonnullis aliis codicibus peruetuſtis, percuſſa, legitur, de quo alibi. ¶ Et caput vnde altus primum ſe erumpit enipeus,) In Romano codic. legere eſt, primum ſe rumpit. In Oblongo illo, quē Pomponius lætus delicias ſuas eſt appellare ſolitus, primum erumpit ſine vlla prorſus colliſione, & ita erat prius in codice Mediceo, in aliquot aliis: enipheus, eſt per, φ, ſunt enim qui eniphea, fluuii nomen ab Enipheo troiano viro cuius Homerus mētionem fecerit, hac ſcriptura diſtinguant. ¶ Saxoſumq; ſonans hypanis myſusq; caicus.) In Roma. cod. Saxoſus legitur: quod improbat Seruius, ne duo ſint epitheta, quod apud latinos vitioſum eſt, erat tamē in Oblongo perueteri atq; etiam in Mediceo ſaxoſus, aliena idē manu ſaxoſum, eſt repoſitum. Sed quod Seruius ait de duobus epithetis videtur, ſonans loco verbi potius quam pro epitheto poſitū, neq; huius elocutionis exēpla deſunt. Quod vero miſus, per ιωτα ſcribitur in cod. nonnullis. Antiqui aliquot per, y, ſcribunt. μυσία χώρα καὶ πόλις apud Stephanū reperitur. Quod aūt ad denominatiuum pertinet, & myſii populi dicuntur, & æolū lingua myſadii. Illud addā in Long. pro, hypanis hypanus, per, v, legi vltima ſyllaba, ita etiam in Med. ¶ In mare purpureum violentior influit amnis.) In Ro. & in cod. peruteribus, effluit, legitur: quod veriti ſunt, in, geminantum vitioſum eſſe, quum tamen huiuſmodi exempla pleraq; etiam apud oratores inueniantur, quę longū eſſet enumerare.

Eſt in Carpathio Neptuni gurgite vates
Cœruleus Protheus: magnum qui piſcibus æquor,
Et iuncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiæ portus: patriamq; reuiſit
Pallenen: hunc & nymphæ veneramur: & ipſe
Grandæuus Nereus: nouit nanq; omnia vates,
Quæ ſint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno viſum eſt, immania cuius
Armenta, & turpes paſcit ſub gurgite phocas.
Hic tibi nate prius vinclis capiendus: vt omnem

SERVIVS.

¶ Eſt in carpathio Neptuni gurgite vates.) Carpathos, inſula contra Ægyptum, à qua vicinum pelagus Carpathium appellatum eſt. Hic aliquando regnauit Protheus relicta Pallene ciuitate Theſſaliæ, ad quā tamen reuerſus eſt poſtea: quod oſtendit hoc loco, dicens, Patriamq; reuiſit Pallenen. ¶ Magnum qui piſcibus æquor.) Dii enim marini prima parte equi ſunt, poſtrema reſoluuntur in piſces. ¶ Quæ ſint. quæ fuerint.) vt Home. ὃς ᾔδη τά τ' ἐόντα τά τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἐόντα. ¶ Ita Neptuno.) Vbi deeſt ratio, ſic loquitur. Nam ita & in tertio dixit, Sic viſum ſuperis, quū præmiſiſſet Immeritā. ¶ Armenta & turpes phocas.) Magnas, vt, Cui turpe caput. Phocæ ſunt boues marini. ¶ Expediat morbi cauſam: euentusq; ſecundet.) Duo enim iſta requirūtur in oraculis cauſa

Expediat morbi cauſam, euentusq; ſecundet.
Nam ſine vi non vlla dabit præcæpta, neq; illum
Orando flectes, vim duram, & vincula capto
Tende: doli circum hæc demum frangentur inanes,
Ipſa ego te, medios quum ſol accenderit æſtus:
Quum ſitiunt herbę, & pecori iam gratior vmbra eſt:
In ſecreta ſenis ducam, quò feſſus ab vndis
Se recipit, facile vt ſomno aggrediare iacentem.
Verum vbi correptum manibus, vinclisq; tenebis,
Tum variæ illudent ſpecies, atq; ora ferarum,
Fiet enim ſubito ſus horridus: atraq; tigris,
Squamoſusq; draco, & fulua ceruice leæna,
Aut acrem flammæ ſonitum dabit, atq; ita vinclis
Excidet, aut in aquas tenues dilapſus abibit.
Sed quanto ille magis formas ſe vertet in omneis:
Tanto nate magis contende tenacia vincla,
Donec talis erit mutato corpore, qualem
Videris: incœpto tegeret cum lumina ſomno.

cauſa mali, & remedium. ¶ Sine vi nõ vlla dabit præcepta.) Ne eũ ſperaret poſſe precibus flecti. ¶ Doli circũ hæc demũ.) Circa vincula nouiſſime eius deſinent doli. i. formarum varietates: cuius figmentum phyſicam voluĩt eſſe rationem: nã homo habet in ſe libidinẽ, ſtultitiam, ferocitatẽ, dolum: quæ dum in eo vigẽt, pars illa quæ vicina diuinitati, ideſt prudentia, non apparet: quę tunc poteſt ſuas vires tenere cum fuerint illa religata. i. cum quis caruerit omnibus vitiis. Vnde ſacerdotem hunc dicit poſſe vaticinari, & ſuſcipere diuinitatẽ, cum religata in eo fuerint ſylueſtris cupiditas, aſperitas, lapſusq; animi aquarum mobilitati ſimilis. ¶ Medios cum ſol accẽderit ęſtus.) Fere enim numina tunc videntur. Lucanus, Medio cum Phœbus in axe eſt, Aut cœlum nox atra tenet: tunc Ipſe ſacerdos Acceſſum dominumq; timet deprendere luci. ¶ In ſecreta ſenis ducam.) Fere omnes dii marini ſenes ſunt. Albent enim eorum capita ſpumis aquarum. ¶ Atra tigris.) i. ſæua. ¶ Tãto nate magis.) Alii legunt, Tantum nate magis.

PROBVS.

¶ Hic nũc Emathiæ portus patriãq; reuiſit, Pallẽtem.) Emathia dicit̃ macedonia ab Emathione fratre Mẽnonis vbi eſt vrbs Pallene, ſed Protheus in ægypto natus eſt. Et propter crudelitatem Buſyridis dicitur Pallenem petiiſſe, & ita rediiſſe in ægyptum.

MANCINELLVS.

Carpat° ¶ Carpathio gurgite,) eſt Carpathus inſula excelſa. CC. ſtadia habens, fuitq; vrbibus. iiii. pollens, & nomen celebrę conſecuta eſt. à qua pelago quoq; nomẽ eſt inditũ: Stra. li. xi. de ſporadibus, & Plin. lib. v. cap. xxxii. ſcri. vnam de inſulis Rhodiorum, idem Strab. lib. iii. ait. Carpathium mare eſſe vſq; rhodum Cretamq;, ac Cyprum. ¶ Proteus,) Diod. lib. ii. ſic ait defuncto rege poſt. v. genus
Prote°. cum Ægyptus rege careret ex dignioribus quidã in regẽ aſſumptus eſt, quem ægyptii Cetea græci Protheũ appellãt, qui iliaco tẽpore extitit, hunc artiũ peritum fuiſſe tradunt, & in varias ſeſe formas vertere ſolitũ, vt nunc animal, aliquãdo arbor, aut ignis, aut quod aliud videretur, quę eadẽ & ſacerdotes de illo ſcribũt, harũ cognitionẽ continuo ex aſtrologorum, ac ſacerdotum vſu rex eſt aſſecutus, conſuetudo autem regibus tradita græcis cauſam huiuſmodi tranſmutationis fingẽdi præbuit. Nam egyptiis mos erat regibus, aut leonis, aut draconis priorem partem in capite ferre, inſignia principatus, quandoq; verò arborem, aliquando ignem, quandoq; redolentia ſupra caput vnguenta, hęc tamẽ ad decorem ſpectabant, atq; ornatum tũ ſtuporem, ac ſuperſtitionẽ quandam aſpicientibus iniiciebant, hæc ille: teſte vero Heſiod. in Theogonia oceani, & tethyos filius fuit, fuitq; vates maximus. De quo quidem & Theocri. ait. Os Protheos phocas [Greek] hoc eſt vti Protheus phocas etiam deus, exiſtẽs pauit. ¶ Bipedum equorum,) marini equi prima parte equorum effigiem habẽt, poſtrema piſcium, qua figura etiam in antiquis marmoribus cernuntur vt aiunt, Bipedum autem ait, quoniam vt ſcrib. Plin. pennæ quæ pedum vice datæ ſunt piſcibus, nullis ſupra quatuor, quibuſdam binæ quibuſdam ternę, aliquibus nullæ, &c. ¶ Emathiæ portus, de hac videto in fi. lib. i. Georg. ¶ Pallene,) Pallene Arca-
Pallene diæ oppidum, teſte Plin. hic vero intelligit Maro De Pallene vrbe Thracię, quam habitauit, vt apud Lycophronem apparet Protheus anteq; in ęgyptum trãſiret. Dicta autem eſt pallene à pallene filia Sytonis, vt apud Euſta. habetur. ¶ Nereus.) Oceani & Te-
Nereus. thyos filius teſte Heſiod. quẽ oium antiquiſſimũ dixit Orpheus argonautica. Neros autem aqua dicitur. ¶ Immania armen.) humoris cauſa, vt ſcribit Plinius libro. ix. ſunt in mari animalia maiora, etiam terreſtribus: plurima autem, & maxima in medio mari, ex quibus balenæ quaternum iugerum, piſtres ducenum cubitorum. ¶ Phocas,) vitulos marinos intelligit, qui in terra pa-
Phocæ. riunt pecudum more, nunquam geminis plures, educant mammis fœtum, ipſis in ſomno mugitus, vnde nomen vituli accæperunt. Nullum animal premitur grauiore ſomno, pennis, quibus in mari vtuntur humi quoque vice pedum ſerpunt, veſtiuntur autem pilis vti piſtris, & balena.

CHRISTO.

Prote°. ¶ Prote°, deus marinus, Oceani & Tethydis filius fuit, & vates, qui ab Agamẽnone vi coactus. ſm Home. futura prædixit: Sunt qui dicant ex Pallene fuiſſe, & apud ęgyptios regnaſſe & ad eum poſt excidiũ troianum tempeſtate cõpulſum deueniſſe Agamemnona, ſed Herodot. ſcribit parim rapta Helena tempeſtate in ægyptũ apud canopicum Nili oſtium delatum, & ab Otone oſtii cu-
Paris ad proteũ. ſtode ad Protheũ deductum eſſe, ac proteus cognita rapina Helenam, resq; ſuas, illã Menelao reſtituendam retinuit, ac triduo parim abire iuſſit.
Phocæ. Mene. deĩde expugnata Troia Helenaq; in ea vrbe non inuenta in ægy. venit, atq; illã à Prot. recępit. ¶ Turpes phocas,) phocę vituli marini dicuntur, ſpirant, vt balenę, & delphini ac in terra dormiunt & profundum accipiunt ſomnum, preſertim cum multa eſca crapulentur, non ſquama, ſed corio bubulo teguntur, parit in littore, & lac prębet teſte Ariſtotele. quia propter ambiguum hoc animal eſſe, ideſt aquatięcum, & terreſtre, idem philoſophus aſſerit.

ASCENSIVS.

¶ Eſt in carpathio, &c.) In hac parte habetur oratio Cyrenes ad filium in qua docet eum, quo pacto amiſſarum apum recuperationem à protheo ediſcat, & primo vbi eum iueniat dicens, proteus deus ille marinus, & vates cœruleus, ideſt marinus, eſt in gurgite carpathio, ideſt maris carpathii Neptuni. i. in quo Neptuni pecus cuſtodiat, qui. ſ. protheus metitur, ideſt tranat magnum æquor piſcibus, ideſt vectus à piſcibus, & curru equorum bipedum. ſ. marinorum tantum in anteriori parte, in qua equis ſimiles ſunt pedes habentium, cum in poſteriori piſcibus ſimiles pedes non habeant, iuncto, ſcilicet ad iugum, hic, ſcilicet vates cœruleus reuiſit nunc portus Emathiæ, ideſt Theſſalię, aut macedonię, patriam, ideſt natale ſolum ipſius, ſcilicet prothei, hũc veneramur, &, ideſt etiam nos nymphę, & ipſe Nereus deus aquarũ oceani & thetyos filius grandæuus, ideſt ſecundum orphea antiquiſſimus diuorum; ſup. veneratur hunc, nanq; ipſe vates nouit omnia, quæ ſint, ſcilicet in præſentia, quæ fuerint, ſcilicet præterita, & quæ trahantur ventura mox, ideſt paulopoſt. Quippe, quia certe ita viſum eſt, ideſt ita placuit Neptuno, ideſt magno deo noſtro: quaſi dicat neſcio, cur eum Neptunus prætulerit, ſed quia ita viſum eſt deo cenſendum eſt ęquum eſſe) quæ ſententia ſane quam theologica eſt, licet falſis diis attributa, vnde libro. ii. æneid. Occidit & Peleus iuſtiſſimus vnus. Qui fuit in teucris & ſeruantiſſimus ęqui. Diis aliter viſum. Et in principio tertii Poſtquam res Aſiæ, Priamiq; euertere gentem. Immeritam viſum ſuperis, Sane quęſtionem habet quomodo æneid. iii. Quæ phœbo pater omnipotens, mihi phœbus Apollo, Prędixit, vobis furiarum ego maxima pando, per quæ omnem diuinam peritiam ab Ioue, abs quo fata pẽdent pendere, & ne Apollinem quidem niſi prius ab Ioue accęperit, diuinare demonſtrat, quomodo ergo Neptuno eadem ſit poteſtas? Verum ſciemus hæc tria numina, Iouem dico Neptunum & Plutonem triplicem apud gẽtiles theologos habere poteſtatẽ quę in Ioue fulmine triſulco in Neptuno tridente, in Plutone Cerbero tricipiti ſignificatur, ideoq; pro Plutone Iouem infernum & ſtygium dictum legimus. Quapropter nympha quæ ſub ditione Neptuni eſt Neptunũ vt ſummum deorum venerata, etiam eã poteſtatẽ ei attribuit, quę Iouis eſt, quaſi vero vt Iupiter pro Neptuno, ita Neptunus pro Ioue poni poſſit, cũ deus ſit vnus, nomina vero diuerſa, ſed ſub eo nomine colat̃ ſub quo eius poteſtati ſubiicimur aut numine egemus, verum plus q; conſtitueram diuagor.) Eſt ergo ita viſum Neptuno qui nymphis cum oceano pro ſummo numine eſt, cuius, ſcilicet Neptuni ille paſcit ſub gurgite. ſ. carpathio, armenta immania. i. ita magna vt tãq; mala terrori ſint, & phocas, ideſt vitulos marinos, turpes. i. torpentes ſomno aut magnas, hic. ſ. vates o nate eſt

tur & auditus. ¶ Acuunt,) inſtigant. ¶ Recenſet.) Retractat, recognoſcit. ¶ Facultas,) copia opportunitas. ¶ Manicis, vinculis.)

ASCENSIVS.

¶ Hæc ait, & liquidum ambroſiæ diffundit odorem. Quo totum &c.) Poſtquam mater Cyrene filium edocuit quomodo Protea adoriri, ideſt per inſidias, inuadere & comprehẽdere debeat reddidit eum aptũ qui eum & videat & capiat. Nam vt vetus erat ſuperſtitio ſemidei non ſemper, ſed duntaxat quando volebant videbantur à mortalibus, vnde in Buco. Silenus Soluite me pueri ſatis eſt potuiſſe videri. Reddit autem ipſum aptũ ambroſia herba odorifera & ſuaui ad modum qua dij refecti credũtur, ſed cõmunicatione diuini cibi credebantur mortales in deorum conſortium aſſumi, vnde Æolus æneι.j. Tu das epulis accũbere diuum. Sane omnia quæ hic habentur figmenta profundiſſimæ ethnicorum theologiæ quadrãt. Nam ꝙ diuinus ille Homerus Protea dicit coactum ab Agamemnone illi nec aliter futura prædixiſſe: ſignificat ꝙ vates non ſui compotes ſed à diuino ſpiritu coacti vera dicant vt de Balaam latiſſime ſacræ atteſtantur literæ, & de Sibylla Maro noſter æneι. vj. Quin & regum hiſtoria Saulem inuitum inter prophetas raptum atteſtatur. Per Protea autem qui ad moralem ſenſum referunt fere veritatem intelligunt quam omnes philoſophi in ſuis opinionibus perquirunt, variis eludentem figuris. vnde tot ſunt in omni ſcientia opiniones inter ſe quàm maxime diſcrepantes, cum tamen veritas veritati ſemp quadret, ſed ea diuerſitas aut diſcrepantia eſt in ingreſſu dũtaxat, qui perſeuerauerit & vinculis manibusq;, ideſt toto conamine veris ſcientiis comprehẽdendis ſtuduerit, tandem eas in propria forma comprehendet, nam nihil eſt ipſa veritate fortius vt in ſanctis literis legimus, ipſa tandem ſemper præualet atq; omnia monſtra errorum & mẽdaciorum deprimit, de qua Cice. O magna vis veritatis quæ cõtra omnium ingenia, callidi-
Veritas. tatem, ſollertiam, cõtraq; ficꝰtas hominum inſidias ſe per ſeipſa
Proteꝰ. defendit. De Proteo autem licet multa iam vidimus addam ex Lãdino hęc. Proteus aũt deus marinus, Oceani & tethyos filius fuit & vates qui ab Agamẽnone vi coactus ſm Homerum futura prædixit. Sunt qui dicunt ex Pallene fuiſſe & apud ægyptios regnaſſe, & ad eum poſt excidium Troianum tempeſtate compulſum deueniſſe Agamemnona. Sed Herodotus ſcribit Parim rapta Helena, tempeſtate in ægyptũ apud canopicum nili oſtiũ delatum, & ab Othone oſtij cuſtode ad Proteum deductum eſſe, at Protea cognita rapina Helenam Menelao reſtituendam cum rebus eius retinuiſſe, ac triduo Parim abire iuſſiſſe, Menelaum deinde expugnata Troia Helenaq; in ea vrbe nõ inuenta in ægyptum veniſſe atq; illam à Proteo recępiſſe, hæc ille quæ multũ ab his quæ Homerus & Virgilius tradunt diſcrepant, ſicut & alia multa inter græcos hiſtoriographos, vnde nõ ab re ab Iuuenale dictum eſt, Et quidquid gręcia mendax. Audet in hiſtoria. Idem Lãdinus Protea ſenem dicit, quia nihil antiquius veritate, ad eũ ductum Ariſtæum à matre per quam rationem intelligit: ratio enim inquit & non appetitus optima dux eſt ad veri inquiſitionem, eũdem in antro latere, quia veritas in obſcuro latet. In varias formas mutari, quia decipimur ſpecie recti, donec in formã humanam. i. ad verum rationis iudicium per longam inquiſitionẽ redire cogimur, ſed ſatis ſuperq; philoſophati ſumus. Nemo eſt tam infœcundi ingenii qui in re tam fertili nihil frugis bonæ iuenerit. ¶ Ordo igitur eſt. Supple. Cyręne mater Ariſtęi ait hęc ſ. quæ dicta ſunt, & diffundit odorem ambroſiæ. i ambroſiam ipſam odoriferam, liquidum. i. fluentem & mũdũ: quo ſcilicet odore ipſa perduxit, ideſt imbuit (tractum ab iis qui inaurant. Vnde Perſius Saty. ij. Auro ſacras ꝙ ouato perducis facies) totum corpus nati, ideſt filii videlicet Ariſtæi, atq;, ideſt ſed dulcis aura, id eſt fragor per auram diffuſus aut vẽtus ſpirauit illi, ſcilicet Ariſtæo ſic perfuſo, & hoc crinibus compoſitis (vt enim deorum ꝓgnatum genere ſignificaret filium nec à Proteo reſpueretur aut vt mortalis perciperetur imbuit capillos eius eo odore quo deorum imbui ſolent, vnde Venus Æneidos. ij. volens ſe dum abiret ſignificare deã ambroſiæ odorẽ capillis ſuis dedit, vnde dicitur ibidem. Ambroſięq; comę diuinum vertice odorem, Spirauere.) Atq; vigor habilis. i. vegetus & agilitans deoq; cõueniẽs. (Nam inceſſu & agitatione corporis etiam diui apparere ſolent, vnde æneid. j. Et vera inceſſu patuit dea) venit. i. acceſſit per imbutionem ambroſiæ membris, ſcilicet Ariſtęi, ſpecus, ideſt antrum ingens, eſt in latere montis exeſi. ſ. vetuſtate aut impetu aquarũ. De antro autẽ Chironis dicit Statius in Achilleide. Pars exhauſta manu partem ſua ruperat ętas) quo. i. ad quod ſpecus aut quem ſpecum (vtrũq; enim dicitur) plurima vnda cogitur, ideſt impelliť, vento, & ipſa ſcindit ſeſe. i. ſeipſam in ſinus reductos. i. reſuos ita vt vltra fluere nequeat vnda, vnde addit, quæ ſupple vnda eſt aut appoſitorie, vnda dico exiſtens ſtatio, ideſt locus vbi ad tempus ſtant naues, tutiſſima. ſ. à periculo procellarum & vẽtorum, nautis deprenſis. i. in ipſa tẽpeſtate in mari offenſis, & ita oppreſſis olim. i. quouis tempore. Deprendere dixit pro deprehẽdere ſicut prendere pro prehendere. Eſt autem deprehendere, aliquem offendere in ipſo facto, vt qui adulterum in ipſo facto inuenit deprendit ipſum ſeu deprehendit ipſum, vnde Horatius. j. ſermo. Deprẽdi miſerum eſt Fabio vel iudice vincam. Reſcimus autem
poſt factum. Quia ergo nautę in ipſo facto audaciæ. ſ. qua audẽt Deprendere.
cœlo turbido mare ingredi, à tempeſtatibus opprimuntur aptiſſime dicuntur deprendi. Proteus tegit ſe intus, ideſt in ipſo antro Reſcire.
medio obice, ideſt obiectione, vaſti, ideſt valde ampli ſaxi. Nympha ſcilicet Cyrene, collocat hic ideſt hoc dicto, iuuenem, ſcilicet Ariſtæum in latebris auerſum à lumine, ideſt ab ea parte qua ſaxum obiectum erat lumini, & ipſa reſiſtit procul nebulis exiſtẽs obſcura, hoc eſt ſepſit ſe & filium nebulis ne à Proteo videantur ſicut æneid. j. Venus Æneam, cum Achate nebulis obduxit. Sirius, ideſt ſtella ardens in ore canis rapidus, ideſt raptim æſtiuans, ardebat, ideſt ardenter ſplendebat cœlo, ideſt per cœlum torrẽs, ideſt inurens, indos, ideſt populos indiæ, ſitientis, ſcilicet ex ęſtu & ariditate, cum ſint ſubſolani, & ſol igneus, ideſt ardens & rutilans vt ignis, hauſerat, ideſt expleuerat, medium orbem, ideſt dimidium curſus ſui diurni, hoc eſt iã trãſactus erat meridies, quo ſol eſt in medio cœli, herbæ arebant, ideſt deſiccabantur, & radij ſcilicet ſolares coquebãt, ideſt more eorum quę coquuntur ebulliebant flumina caua, ideſt profunda exhauſtis aquis caua apparentia, & tepefacta ad limum, ideſt vſque ad fundum, & faucibus ſiccis, ideſt aqua deſtitutis tunc dico, quum, ideſt quãdo Proteus ibat e fluctibus petens antra conſueta gens humida. i. genus animalium hoc eſt piſcium humidorum, ponti vaſti, ideſt ampli i. in ponto verſari ſoliti exultãs diſperſit late circum eum rorem amarum, ideſt marinum qui amarus eſt. Phocæ, ideſt vituli marini in quibus ꝓfundiſſimus eſt ſopor, ſternunt ſe ſomno. i. propter ſomnum quo opprimuntur, in littore, quia tam in terris ꝗ̃ in aquis degunt. Ipſe, ſcilicet Proteus conſedit, ideſt locum ſedẽdi cepit medius. ſ. inter pecora ſua ſcopulo, ideſt lapide extante in aquis & recenſet, ideſt enumerat, & ad ſenſum redigit aut renouat, numerum, ſcilicet pecorum ſibi commiſſorum, velut cuſtos ſtabuli, ideſt qui curam habet numerandorum pecorum ſupple recenſet numerum eorum olim. i. quouis tempore in montibus. i. in ijs locis vbi pecus per totam ęſtatem in montibus contineri ſolet, tunc dico recenſet, vbi. i. quando veſper reducit e paſtu ad tecta. i. ſtabula vitulos, & vbi agni auditi. ſ. à lupis acuunt, id eſt acriori fame irritant lupos, balatibus. ſ. ſuis, hoc eſt ſic ſedet Proteus ad numerandos vitulos marinos & reliquum pecus ſibi à Neptuno cõmiſſum, vt paſtores in mõtibus ſedẽt ad numerandos vitulos & agnos ſuos. Cuius. ſ. Protei, quoniam facultas i. facilitas capiẽdi & opportunitas eſt oblata Ariſtæo, ipſe ſupple Ariſtæus vix paſſus ſenem componere mẽbra defeſſa, ruit ſupp. in eũ clamore magno. (In qua re ſeruatur decorum ætatis, iuuenes enim auidiores ſunt in principio rerum gerẽdarum, & ideo prius dixit Ariſtęum iuuenẽ dicẽs. Hic iuuenẽ in latebris &c.) & occupat manicis. i. manuum vinculis, iacentem. ſ. Protea. Ille. ſ. Proteus non immemor, imo ꝗ̃ maxime memor, ſuę artis, qua ſ. elabi ſolebat cõtra. i. ex aduerſo obnitendo trãsformat, i. transfigurat ſeſe, in omnia miracula rerũ, ideſt in omnes formas mirandas & horrendas de quibus prius dictum eſt, ſup. & in ignem & feram horribilem & in fluuium liquentem, ideſt fluidũ, non ꝙ talis eſſet, ſed quia talis apparebat.

PIERIVS.

¶ Hęc ait & liquidum ambroſiæ diffudit odorem,) Quo totũ nati corpus perduxit. Vtrumque verbum in Romano codice diuerſum eſt, vbi legitur depromit odorẽ, & corpus perfudit. In aliquibus etiam Ambroſia ablatiuo caſu, itegrum autem lectoribus ſit, quam maluerint lectionem admittere, quum neque hęc, neq; illa mihi reprenſione digna videatur. ¶ Spirauit crinibus aura,) In Romano codice auras, eſt, quod non placet. ¶ Auerſum à lumine nympha Collocat,) Romanus codex, & pleriq; perueteres, auerſum lumine, abſq; a, prępoſitione ſeparatiua legunt. In aliquot, auerſum à limine, habetur. ¶ Ipſa procul nebulis obſcura receſſit.) Vetera oĩa exẽplaria, quotquot habui, reſiſtit, legũt, Hoc eſt retro vel in receſſu ſiſtit. ¶ Iam rapidus torrens, ſitiẽtis ſirius idos,) Sirius, forſitan negocium faceſſat, quia ſerius, in codicibus aliquot antiquioribus legitur. Sed enim id ea de cauſa factum,

ctum, quod quum σείριος. Græce per, ει, diphthongum prima ſyllaba ſcribatur. ex latinis alij primam, ex diphthongo, alij ſecūdam vocalem acceperunt, ſyllaba tamen nihil imminuta. Quia vero ſunt, qui ſirium in hoc loco importune inſertum a poeta ſuſpicentur, his reſponſum facio, Virgilium ad antiquorum eruditionem reſpexiſſe, ſiquidem ſol & σεὶρ & σύριος & σείριος apud veteres appellabatur, quin etiā Ibycus poeta lyricus astra omnia ſiria vocat. ⸿ Diſpergit amarum.) In Mediceo & aliquot alijs, & diſperſit, præterito legitur. ⸿ Sternunt ſe ſomno diuerſo in littore phocæ,) In Romano codice & aliquot aliis de meliore nota. Diuerſæ, quod & venuſtius, & doctorū ſermoni accommodatius videtur. ⸿ Auditiq; lupos acuunt balatibus agni,) Hoc etiam placet, quod in Romano, & in Mediceo codice legitur. Auditis, quippe Balatibus. ⸿ Conſedit ſcopulo medius,) In Romano codice legere eſt. Conſidit, mutatione ſolita eius manus. Sed quid illud quod in Longobardico: Recenſijt, pro recenſuit, vtcunque ſcribere voluerint, verſu dactylico reperitur, Ariſtæo enim ſtatim irruente iam munus ipſe ſenex ſuum peregerat, ſeque tradiderat quieti. Sed enim, recenſet. in probatioribus habetur exemplaribus.



Verum vbi nulla fugam repperit fallacia: victus
In ſeſe redit: atq; hominis tandem ore locutus.
Nam quis te iuuenum confidentiſſime noſtras
Juſſit adire domos? quidue hinc petis? inquit. at ille
Scis Proteu, ſcis ipſe: neq; eſt te fallere cuiquam,
Sed tu deſine velle: deum præcepta ſecuti
Venimus huc: lapſis quæſitum oracula rebus.
Tantum effatus. ad hæc vates vi deniq; multa
Ardentes oculos intorſit lumine glauco:
Et grauiter frendens ſic fatis ora reſoluit.
Non te nullius exercent numinis iræ:
Magna lues commiſſa: tibi has miſerabilis Orpheus
Haud quaquam ob meritum pœnas (ni fata reſiſtant)
Suſcitat, & rapta grauiter pro coniuge ſæuit.
Illa quidem dum te fugeret per flumina præceps:
Immanem ante pedes hydrum moritura puella
Seruantem ripas alta non vidit in herba.
At chorus æqualis Dryadum clamore ſupremos
Implerunt montes: flerunt Rhodopeiæ arces,
Altaq; Pangæa, & Rheſi Mauortia tellus,
Atq; Getæ, atq; Hebrus, atq; Actias Orithyia.
Ipſe caua ſolans ægrum teſtudine amorem,
Te dulcis coniux: te ſolo in littore ſecum,
Te veniente die, te decedente canebat.

SERVIVS.

⸿ Hominis ore.) Humana ſcilicet voce. ⸿ Nam quis te iuuenum confidentiſſime noſtras.) Id eſt quiſnam. Hodie enim Nam particula poſtponitur, antea præponebatur. Terentius in Phormione, Nā quæ eſt hæc anus à fratre egreſſa meo? ⸿ Proteu) vocatiuus Græcus eſt, vt Orpheu. ⸿ Fallere cuiquam.) Alij quicquam legunt. Hoc autem dicit, Quū omnia noueris, deſine aduentus mei cauſſam velle cognoſcere. ⸿ Deum præcepta.) Propter matrem hoc poſuit nomen. ⸿ Grauiter frendēs.) Cū ingenti tumultu. ⸿ Non te nullius.) Id eſt non humilis, ſed magni. ⸿ Magna lues cōmiſſa tibi.) Id eſt magnorum ſcelerum eſt iſta perſolutio. Et alij ita diſtinguunt, vt ſit, A te commiſſa. ⸿ Alij tibi has miſerabilis Orpheus. ⸿ Non humile autem numen dicit Tiſiphonem, id eſt mortis vltricem. nam ideo Tiſiphone dicta eſt, quaſi cui cura ē τίσιν φονοῦ, id eſt mortis vltio. ⸿ Haud quaquam ob meritū.) Id eſt non tales quales mereris. Nam eius vxori cauſa mortis fuiſti. Inferret autem digna ſupplicia, niſi fata prohiberent: quibus fauentibus ira numinum minora infert, licet maiora non poſſit. ⸿ Moritura puella.) Merito non vidit: quippe moritura. ⸿ Seruantem ripas.) Tenētem. vt, Tantas ſeruabat filia ſedes. ⸿ At chorus æqualis Dryadum.) Ergo & Eurydice Dryas: & bono compendio, eius prætermiſit interitum. Supremos montes.) Summos. vt, Proh ſupreme Iuppiter. ⸿ Rhodopeiæ arces, altaq; Pangæa.) Rhodope mons eſt Thraciæ ſicut Pāgæa. ⸿ Rheſi Mauortia tellus.) Quam poſtea Rheſus tenuit. & eſt Prolepſis ex pſona poetæ. Quo enim tempore Orpheus fuit, Rheſus necdum regnabat in Thracia. ⸿ Hebrus.) Fluuius Thraciæ gelidiſſimus. ⸿ Actias Orithyia.) Athenienſis nympha, quam Boreas in ſuum matrimonium rapuit. ⸿ Caua teſtudine.) Periphraſis citharæ, cuius vſus repertus eſt hoc modo, Quum regrediens Nilus in ſuos meatus varia in terris reliquiſſet animalia, relicta etiam teſtudo eſt: quæ cū putrefacta eſſet, & nerui eius remanſiſſent extenti intra corium, percuſſa à Mercurio ſonitum dedit: ex cuius imitatiōe cithara eſt cōpoſita. ⸿ Ægrum amorem.) Mœſtum, deceptum. ⸿ Solo in littore.) Deſerto, in quo ſine vxore morabatur.

PROBVS.

⸿ Altaq; pangæa & Rheſi mauortia tellus.) Pangæus mons eſt & Rhodope thraciæ. Rheſi tellus thracia, quæ prius dicta eſt Aria ab Areo rege patre Thracis, & Edoniæ, à quo Thracia dicta eſt, &

quædam

quædam gens eſt edime, latine autem interpretatur anſa. martia ſiue mauortia. Mauors autem dicitur magna vertens deus.

MANCINELLVS.

Nam quis, pro quiſnam. Eſt cuiquã pro datur cuiquã. Velle.) ſ. fallere. Glauco,) cœruleo, viridi, vt latius li. iij. Georg. probauimus. Frendẽs,) dentibus inſonans. Fatis, oraculis, ſunt enim Pãgeus fata, quæ dñi fantur de qbus latius ſupra. Luis,) per i, nõ per e, in antiquis legitur. Luis ergo. i. purgas, vt ibi. Poſt mihi nõ ſimili pœna cõmiſſa luetis. Luo. n. à luce dicitur, vt ſcrib. Varro, haud quaquam ob meritum nõ ſecundum meritũ, maiores enim meritus eſſes. Sæuit,) ordo eſt, & pro rapta cõiuge ſęuit grauiter pro ſęuiret ni fata reſiſtant. Págæa.) págeus Thraciæ mons eſt, teſte Plin. li. iiij. cõponitur aũt à Pan, quod eſt totũ, & gæa terra. Rheſi tellus,) Thracię partem poſſedit Rheſus, vbi Mars oĩum deus, vt Mela ſcribit. Getæ,) de his ſupius. Hebrus,) videto Eclog. x. Atthias orythya.) i. athenienſis, nã vt Euſebius ſcribit Erichthõij Vulcani filij filiã Orythyã Boreas Ariſtęi filius Thrax rapuit, quæ fabula ventum fingit, latius etiã Oui. li. vj. me. ſcri. in fi. ſcilicet Hebrus & us, atq; &, breues pro lõgis more ſuo, p Diaſtolé, Atthias, atthis regio in qua erant athenæ: ſecundũ t, habet aſpiratum. inde atthias patronymicum. i. Athenienſis. Teſtudine.) i. cheli. Te dulcis coniux.) Epanalepſis eſt. i. replicatio, ſeu anaphora. i. relatio vel repetitio.

CHRISTO.

Nam Quis,) ideſt quiſnam, & eſt anaſtrophe, in qua præpoſitio poſtponitur. vt Tranſtra per & remos. Confidentiſſime,) Magna enim eſt cõfidẽtia audere accedere ad Proteum, ideſt ad difficultatem veri inueniendi. Scis Proteu,) Sola enim veritas ſeipſam nouit, nec à quocũq; decipitur. Ardentes oculos lumine glauco ardentes,) ſplendentes, ingenij enim acumen indicat ſplẽdor in oculis, idem notat color glaucus in pupillis, hinc eſt, ꝙ Pallas quę dea ſapientię habetur γλαυκῶπις cognominetur, eſt autem glaucus color quem latini veteres ceſium dixerũt, vnde ceſiam glaucopiam appellarunt, dicitur autem ceſia, teſte Nigi. de colore Cœli quaſi cœlia. Orpheus,) fabula nota eſt, Orpheũ vxorẽ habuiſſe Euri, quæ dum Ariſtæ. fugeret per loca herbis, floribusq; ornata, latentem ſerpentem calcauit, cuius venenato morſu extincta ad inferos deſcendit, eſt autem Eurydice humana anima, quæ dicitur Eurydice, ideſt altum iudicium habẽs, propterea, ꝙ rationalis eſt, hæc nubit Orpheo cum corpori coniungitur, & amatur ab Ariſtæo, ideſt ab optimo, illi autẽ corporis voluptatibus irretiti, id enim ſunt flores herbæ, quæ terræ ſunt pulchritudo, optimum, quod eſt per illa fugit, atque à ſerpente, ideſt à peccato, quod inter illas voluptates latet, interimitur, & ad inferos demergitur, ſed conceditur Orpheo, vt illam ſono citharæ, ideſt actionum compoſitione, quo maxima harmonia eſt, vnde virtus exoritur ab iferis reuocet, ideſt à vitijs liberet: ſed ea lege, ne reſpicias, ideſt ne in vitia relabatur, nam relapſa habitum facit.

ASCENSIVS.

Verum vbi nulla fugam &c.) Oſtendit quomodo Proteus cõſtantia & pertinaci oppreſſione Ariſtæi victus in formam humanam redijt & edocuit cur dii paſſi ſint apes eius interiiſſe, quod eueniſſe dicit ob mortem Eurydices coniugis Orphei, quam dũ Ariſtæus opprimere volens perſequeretur, à ſerpente morſam & extinctam ad inferos deſcendiſſe docet, & ab Orpheo fruſtra repetitam, quam rem late exequitur poeta, nam in eam finem operis in quo Galli laudes continebantur conuenit. Reperit eſt hic præſentis nam in præterito ſolet p, duplici ſcribi & primam producere. Confidens & confidentia in malam partem, accipi ſolẽt, fiducia in bonam, confidimus autẽ alijs, fidimus in nobis. Ordo eſt. Verum, ideſt ſed, vbi, ideſt poſtquam nulla fallacia, ſcilicet Protei, repetit, ideſt inuenit & obnitet: fugam, ideſt fugiẽdi facultatem, ipſe Ariſtæus victus redit in ſeſe, ideſt ſeipſum, atq; ipſe locutus, ideſt loquens tãdem ore hominis, ideſt humano, inquit o confidentiſſime & maximam confidentiam habens, ita vt nullis monſtris deterrearis quo minus inceptum peragas, nam quis pro quiſnã iuſſit te adire noſtras domos, quidve petis hic, ideſt in noſtris domibus? At ideſt ſed ille, ſcilicet Ariſtæus ſupple inquit aut reſpõdit o Proteu tu ſcis ipſe inquam, ideſt tu per te nullo docente cum ſis vates & tam pręſentium q̃ futurorum ſcius, ſcis, ſcilicet quid petam neq; cuiquam eſt ſupple permiſſum aut datum fallere te aut neq; eſt, ideſt contingit te fallere quicquam, ideſt in quouis aut cuiquam, ideſt cuiuis eſt fallere te, ſed tu deſine velle, ſcilicet cauſam aduentus mei ex me cognoſcere, cum ſcilicet omnia per te noſcas. Aut tu deſine velle ſupp. fallere me tot monſtris & eluſionibus hoc eſt ſicut nec falli potes à quoquam ita nec fallere debes quẽquam. (Sed quæres ſi omnia nouit Proteus quo modo non nouit aduentum Ariſtęi, & ſe in vincula ab eo conijciendum? aut quo modo deus vinci potuit? Verum ſcies quod prius diximus Protea diuinandi poteſtatem à ſe nõ habere, vnde dictum eſt. Quippe ita Neptuno viſum nec ſemper diuinandi furore rapi, ſed tunc tantum cum ira percitus eo ꝙ vinculis detentus ſupra ſe rapiebat quo circa vt propheticum furorem conciperet cõſuluit mater quæ eius mores nouit ipſum in vincula cõtrahere & adoriri: potuit autem Ariſtęus & quia iuuenis & ille ſenex, & quia deorum quoq; ſtirpe creatus, & quia vt dictũ eſt poſtquam ambroſia perſuſus erat habilis membris venit vigor) nos ſecuti pręcępta deum, ideſt deorum & potiſſimum matris venimus, ideſt acceſſimus huc, ideſt in hunc locum vbi nunc ſumus quæſitum, ideſt ad inquirendum rebus lapſis ideſt deperditis, oracula, ideſt deorum cõſilia & reſponſa per quę remediũ obtineamus. Tantum, ideſt duntaxat hoc effatus ſupple eſt Ariſtæus (aptum eſt autem diuinationibus verbum effatus) vates, ſcilicet Proteus intorſit deniq;, ideſt tãdem ad hęc, ſcilicet effata & verba Ariſtęi, quia ſcilicet audierat deos id velle intorſit dico multa vi, ideſt violentia oculos, ardentis ex commotione animi lumine glauco, ideſt cœruleo, & frendens grauiter, ideſt cum ingenti tumultu, reſoluit ora fatis, ſcilicet dicẽdis, ideſt oraculis pronunciandis, ideſt incœpit effari oracula diuũ, tu luis, ideſt perſoluendo purgas magna commiſſa (ſic Mancinellus alij lues legũt vt ſit magna lues eſt commiſſa tibi) Orpheus miſerabilis, ideſt dignus miſeratione ſuſcitat, ideſt excitat & procurat tibi continuo ita vt vna pœna ſedata altera exoriatur) hoc enim eſt ſuſcitare pœnas) has pœnas, ſcilicet quas dediſti, & dabis ni, ideſt niſi fata reſiſtãt, ideſt aliter diſponant haud quaquam, ideſt nullo pacto ob, ideſt ſecundum meritũ quia maiores longe meruiſti, & ſęuit grauiter pro coniuge, ſcilicet Eurydice rapta, ſcilicet ab iferis poſtq̃ ipſe retroſpexerat. (Ego malim dicere eam reſtrictione, ni fata reſiſtant reſpicere ad verbum ſuſcitat ſicut dixi ꝙ Orpheus eas pœnas ſemper excitaret niſi fata reſiſtant quàm ſicut Mancinellus vult vt ſit ordo ſæuit pro ſæuiret niſi fata reſiſtãt, quia reuera ſæuit, ſed ſi fata obſiſtant nec quicquam & fruſtra quia nocere non poſſet ſed potius placari cogeretur.) Oſtendit cur ſæuiat pro coniuge rapta dicens. Ille, ſcilicet cõiunx Orphei Eurydice, quidem, ideſt certe dum fugeret, ideſt præcipitanter ſine cõſideratione per flumina te iſeq̃ẽtem, vt ſcilicet opprimas eam, ipſa puella, ideſt adhuc iuuencula coniux Orphei moritura, ideſt properans ad mortem quanuis neſciret non vidit in alta herba ante pedes. ſ. ſuos cum oculos in te retorqueat hydrum, ideſt ſerpentem aquatilem immanem. i. valde magnum & ſæuum ſeruantem. i. defendẽtem ne quis accedat ripas. i. margines fluminum. At, ideſt ſed chorus dryadum, nympharum arborum æqualis. i. coęuus hoc eſt nymphę coęuę Eurydices implerũt clamore. i. vlulatu ob mortẽ Eurydices, montes ſupremos, ideſt altiſſimos, arces. i. ſummitates. Rhodopeie, ideſt Rhodopes montis Thracię flerunt, & págęã alta. i. mons thraciæ flerunt) declinatur autem hic panggus & pluraliter hęc pangęa ſicut Iſmarus taygetus dindimus gargarus & alia multa) & tellus mauortia. i. in qua mars potiſſimum dominatur, & quã poſtea Rheſus habitauit & tenuit i Thracia vbi mars gradiuus dicitur (quod vocabulum neq; græcum neq; latinum eſt. Eſt ergo vt Seruius dicit, prolepſis ex perſona poetę, nam quo tempore nymphę Eurydices mortem fleuerunt Rheſus nõdum natus erat, qui poſtea ad bellum troianum veniſſe dicitur, nõ autem eſt eiuſmodi vitioſa ſicut ſi ex perſona loquentiũ eſſet) tellus ergo mauortia vnde. ſ. mars oriundus dicitur Rheſi illius regis qui poſtea eam partem thracię tenuit ſupple fleuit. Atq; getæ i. vicini thraciæ populi atq; hebrus fluuius thraciæ & orythya nympha illa atthias. i. atthica ſeu atheniẽſis in thraciã à borea rapta ſup. fleuerũt. (Eſt autem patronymicum à patria deductum atthias ſicut Medea colchis dicitur, & troianę mulieres iliades & Mãcinellus ſentit ſcribẽdũ atthis quod Tortellius negat. (Ipſe. ſ. Orpheus, ſolãs, amorẽ ægrũ. i. miſere affligentem teſtudine caua i. cheli, aut cythara in morẽ teſtudinis facta aut ex teſtudinis imitatione inuenta, o dulcis coniux, ſcilicet Eurydice canebat te, canebat inquã te in littore. i. vbi ipſe ſolus qa ſine te erat, & ita canebat ſecum canebat dico te die veniente & canebat te die decedente, ideſt occidente ſole.

PIERIVS.

Verum vbi nulla fugam reperit fallacia.) In aliquot ant. cod. pellacia, ſcriptũ eſt. In Med. vtrũq; &, pellacia, & fallacia, notatum eſt. Atq; hominis tandẽ ore locutus.) Nimirũ eſt quod in

cod. aliquot antiquis poſt, Tandem, habetur, importune inculcatum eſt, quũ huius ſuppoſitu, quod eſt, locutus, verbũ, inquit, tertio ſit verſu collocatũ. ¶ Scis Proteu ſcis ipſe.) Sũt antiqui co. manu ſcripti, in qbus legiṫ, Proteus, vocatiuo caſu. Atticoꝝ idiomate. ὦ πρώτευ. Sed Proteu. κατὰ ... recæptum eſt latinis. ¶ Deum ꝓcępta ſecuti Venimus huc lapſis quæſitum oracula rebus.) In Ro. & aliquot aliis codi. antiquioribus, non huc ſed hinc, legitur, mẽbraq́ ita diſpoſita ſunt, vt deum præcępta ſecuti Venimus, continenter legatur, mox hypodiaſtole ſignata. Hinc lapſis quæſitum oracula rebus, ſubiungatur, quamuis in Oblongo, laſſis, legatur, & in aliquot aliis, labſis, per characteriſticon præſentis. Erat etiam in Mediceo prius hinc, ſcriptum aliena inde manu factum, huc, altera lectione abraſa. ¶ Tantũ effatus ad hæc vates.) Quod in Longobard. legitur, tantus ad hoc fatus vates. In memoriam mihi adduxit Teren. Scaurum ſuper hoc ſolicitũ fuiſſe, quo pacto, effatus, ſcribendum eſſet, vbi ſemiuocales ait geminate, ideoq́ effatus. non, exfatus, vel ecfatus dicendum, Sane crediderim aliquid huiuſmodi fuiſſe prius in eo codi. Vnde Longob. exſcribebatur, datamq́ inde anſam reliqua ſubuertẽdi. ¶ At chorus æqualis dryadum clamore ſupremos Implerunt montes.) In Roma. co. & aliquot aliis, Supremo. legitur, vt clamoris magnitudo declaretur. Sed enim ſupremos, quippe montes, Seruius agnoſcit, vt illud, pro ſupreme Iupiter. ¶ Altaq́ pãgea & Rheſi mauortia tellus.) in codicibus aliquot antiquis, panchai, legitur vt ſit alta tellus pãchai, & mauortia tellus Rheſi. Sed enim παγγαῖον, eſt montis nomen, caſta igitur lectio, pangæa, panchaia enim pertinet ad Arabiam de qua libro. ij. Georgico. Totaq́ thuriferis panchaia pinguis harenis. ¶ Atque getæ, atq́ hebrus, atq́ actias orithya.) Hic quoq́ verſus in codicib. omnibus antiquis quos verſare potuimus, eodem modo habet, quo ſuperior ille, atq́ ephyre, atque opis, & aſia deiopea, ita enim legitur atq́ getæ atq́ hebrus & actias orithyia, nulla in tritimemeri colliſione facta, cuius pedes ita diſcludi debent, atq́ getę, atq́ hebrus & actias orithyia, ſi cui tamen atque illud ter repetitum magis placeat, quod ita verſus ſcriptus ſit in Valerii Probi codice, maliṫq́ in pentimemeri potius breuem ꝓ longa poſitã, vt locus ille communis eſt, nõ laboro. Orithyiam vero quadriſyllabã eſſe dictionem, ea dimenſione, qua pæonicum quartum à maiori circũſcribimus duabus mediis ſyllabis per diphthongum notatis. Indicant Homeri verſus. μαῖρα καὶ ὠρείθυια, & alibi, ... καὶ ὠρείθυια. ¶ Te veniente die, te decedẽte canebat.) In Mediceo, & aliquot aliis antiqs, diſcedente, habeṫ. Sed enim decedente recęptum eſt.

Tænarias etiam fauces, alta hoſtia Ditis,
Et caligantem nigra formidine lucum
Ingreſſus, maneſq́ adiit, regemq́ tremendum,
Neſciaq́ humanis precibus manſueſcere corda.
At cantu cõmotæ Erebi de ſedibus imis
Vmbræ ibant tenues, ſimulachraq́ luce carentum,
Quàm multa in ſyluis auium ſe millia condunt:
Veſper vbi, aut hybernus agit de montibus imber:
Matres, atq́ viri, defunctaq́ corpora vita
Magnanimum heroum, pueri, innuptæq́ puellæ,
Impoſitiq́ rogis iuuenes ante ora parentum,
Quos circum limus niger, & deformis arundo
Cocyti, tardaq́ palus innabilis vnda
Alligat: & nouies Styx interfuſa coercet.
Quin ipſe ſtupuere domus, atq́ intima Lethi
Tartara, cæruleoſq́ amplexæ crinibus angues
Eumenides: tenuitq́ inhians tria Cerberus ora:
Atq́ ixionei vento rota conſtitit orbis.

SERVIVS.

¶ Tęnarias etiam fauces.) Tęnarus Laconiæ promontoriũ eſt circa finem Maleę, vbi inferorum dicitur eſſe deſcenſus. ¶ Maneſq́ adiit, regeſq́ tremendum.) Hæc omnia ad laudem pertinent citharę, qua fretus iſta ſupauit. ¶ Neſciaq́ humanis.) Ad exitum futuræ rei reſpexit, nõ ad principium. Nã primo meruit Eurydicẽ. ¶ Erebi de ſedibus imis.) De interioribus tenebris inferorũ. ¶ Implexæ.) Inuolutæ, implicitæ. ἐμπεπλεγμέναι. ¶ Ixionei vento rota conſtitit.) Deeſt cũ. & hoc dicit cum vento ſuo rota conſiſtit, ideſt cum cauſa volubilitatis quieuit.

PROBVS.

¶ Tænarias etiã fauces.) Tænarios eſt laconiæ littus, ĩ quo ſpecus eſt per quem Hercules exiſtimatur deſcendiſſe ad inferos, & Orpheus.

MANCINELLVS.

¶ Tænarias etiam fauces.) Tænarus in laconia promõtorium aduerſum Aphrycæ, rippa erecta eſt, ſacram Neptuni ædem conſtructam continens in luco, propinquaq́ ſpelunca eſt, per quam Cerberum ab inferis ſuperius reductum ab Hercule fabulæ canunt. Solin. ſcrib. & Strab. libro. viij. ¶ Fauces.) anguſtos aditus.

Erebus. ¶ Erebi.) dicunt erebum eſſe terræ profundiſſimum, & abſconditum locum ſeu inferorum profunditatem atque receſſum, erebenos autem græce, latine obſcurum ſignificat. ¶ Cocyti.) videto librum. j. Georgicorum. ¶ Styx.) latius ſupra. Tartara iam diximus. ¶ Eumenides.) de iis libro primo. Georgico. ¶ Cerberus.) iis dicitur quaſi creboros, ideſt carnem edens, nam Crea caro eſt, Boros dens, de hoc Seneca in Hercule furente ait, poſt hæc auari ditis apparet domus, Hic ſæuus vmbras territat ſtygius canis, Qui terna vaſto capita concutiens ſono, Regnum tuetur ſordidum tabo caput Lambunt colubræ, viperis horrent iubæ. Longiuſq́ torta ſibilat cauda draco Par ira formæ &c. ¶ Inhians.) intentus, concupiſcens. ¶ Tenuit.) clauſit, vt illud intentiq́ ora tenebant, pro claudebant, pro nec eſt aliter exponendum, quod & hic locus indicat. ¶ Ixionei orbis.) videto libro. iij. Georgic. ¶ Vento.) quo quidem moueri ſolebat. cum vento ergo reſtitit.

CHRISTO.

Tænar⁹ ¶ Tænarias.) In laconica regione promontorium eſt circa finem malei montis, in quo quia hiatus eſt, & ex eo agente ſpiritu murmura audiuntur inferorum dixere fauces. ¶ Conſiſtit.) reſtitit, nõ mota eſt iamq́ pedem, maxima commiſeratio, quod veluti nauis, quæ multas euaſerit tempeſtates, in portu perierit, & eſt pathos ab eo quod eſt præter ſpem.

ASCENSIVS.

¶ Tænarias, &c. Proſequitur materiam incœptam oſtendẽs quomodo Orpheus ad inferos deſcendens coniugem recuperauerat ea lege, vt non retroſpiceret, quam retroſpiciendo tamen amiſerat, quam rem ſatis modulate Boetius quoque concinit in de conſolatione philoſophica, nec difficilis excogitatu eſt allegoria, ſi animaduerterimus qd in ſanctis literis ſit retroſpicere, & quid canis reuerſus ad vomitum: & quid vxor Loth cum retroſpiceret in ſalis ſtatuã verſa, & id genus alia. Nam ſi Eurydicẽ animam rationalem dixerimus Orpheo, ideſt carni nuptam, & ab Ariſtęo. i. ratione cum in herbis. i. delitiis ageret inſecutam, & à ſerpente. i. peccatis occiſam, & modulis, ac lachrymis mariti confitentis, & contriti, ſcilicet ad ſuperos, ideſt in gratiæ ſtatum reductam, ea lege, vt nõ retroſpiciat, ideſt recidat in peccatum, quia tũc eſſent nouiſſima peiora prioribus, forte nimis chriſtiani videremur iis qui negent ethnicos ĩtellexiſſe animam noſtram etiam carni nuptam ab ea in vitia allici, & ab rationale retrahi, & quæ dixi alia. Sed ordinem proſequamur qui talis eſt: Orpheus ingreſſus etiã fauces tænarias, ideſt tænari promontorii in laconia vnde deſcenſus dicitur ad inferos, appoſitorie, oſtia, ideſt ianuas, alta, id eſt profundas, ditis, ideſt Plutonis, & lucum, ideſt ſyluam inceduam hoc eſt, quę nunquam cæditur nec amputatur, caligãtem ideſt tenebricantem formidine nigra, ideſt nigredine formidoloſa, adiit, & manes, ideſt animas apud inferos manentes, vnde ſecundum veterum theologiam ad nos manant, & regem tremendum, quippe quem nullius, miſereſcit, videlicet Plutonem, & corda neſcia manſueſcere humanis præcibus, At. ideſt ſed quamuis ſcilicet nequeant flecti precibus vmbrę tenues, quia non corpora ſed ſimulachra corporum defunctorum hoc eſt animę cõmotę cantu, ſcilicet orphico ibant de imis ſedibus erebi, ideſt caliginis infernalis, & ſimulachra, ideſt effigies ſup. hominũ carentum luce, ideſt vita, ibant ſup. tam multa, quia multa millia auiũ condunt ſe in ſyluis vbi veſper aut imber hybernus. i. longus, & cõtinuus agit. i. impellit eas de montibus in ſyluas, ſimulachra dico, videlicet matres. i. fœminę atq́ viri & corpora magnanimũ pro magnanimorum heroum. i. principum virorum, defuncta vita, ideſt munere vitæ, & pueri & puellę innuptę & iuuenes impoſiti rogis, ideſt ignibus, & pyris incẽſis ante ora parentum, ideſt omne genus hominum cuiuſcũq́ ętatis ſexus aut cõditionis fuerint circum quos limus niger & arũdo deformis, cocyti,

ideſt

ideſt illius paludis.i.īfernalis: & palus inabilis.i.per quã nare nemo põt, vnda tarda.i.propter tardationem vndę quę īmoratur & immergit natare conantes, frequẽtior tamẽ & vt puto verior lectio eſt inamabilis.i.non amabilis, quia nullã cauſam cur ametur habet, eſt enim triſtis & obſcœna, alligat.i.detinet, & ſtix.i.palus illa triſtitiæ infernalis interfuſa nouies.i.per nouem circulos (quę res ſexto Æneι.ad vnguem pertractanda eſt) coercet, ideſt conſtringit ne exeant, quin, ideſt quin immo ipſę domus, ſcilicet infernales ſtupuere, ſcilicet ob cantum Orphei, atq; tartara, ideſt tenebrarum loca intima, ideſt profundiſſima, læti, ideſt mortis ſup. obſtupuere, & eumenides, ideſt furiæ infernales implexę crinibus angues coeruleos.i.habentes angues coeruleos implicitos in capillis ſupple ſtupuere, & cerberus, canis ille īfernalis triceps ſignificans vt dixi triplicem Plutonis poteſtatem, coeleſtium terreſtrium & infernorum, tenuit, ideſt continuit à latratu tria ora atq; rota orbis Ixionei, ideſt circumvolutionis aut circunferentiæ quam apud inferos voluit Ixion vt dicitur.vj.æneid. conſtitit vento.i.ſtetit cum vento, nõ opus eſt intelligere cum quia ponitur in verbo conſtitit. Idem enim eſt, conſto tibi & ſto tecum, hoc eſt omnes pœnę & omnia tormẽta inferorum ceſſauerũt ad cãtum Orphei ita, vt nec aditum nec egreſſum prohiberet cerberus Eurydicę, vt in ſequentibus, latius dicam.

PIERIVS.

℄ Tænarias etiã fauces.) In antiquis aliquot, modo fauces modo valles inueni, quę conſulto prætereo, quum omnino, fauces ſcribendum videatur. ⁋ At cantu cõmotæ herebi de ſedibus imis vmbræ.) In codicibus nonnullis antiquioribus, cantum, legas, nempe quod, at coniunctionem, vel eo modo per, t, ſcriptam ꝓpoſitionẽ eſſe crediderint. Sed enim, cãtu, lectio caſtior habetur. In Mediceo, &, copulatiua erat prius, inde, factũ. ⁋ Quã multa in ſyluis auium ſe millia condunt.) In antiquis omnibus exemplaribus quæ verſauimus. In folĳs, non in ſyluis legitur, & millia, vnico, l, tam hic, quàm in veterum monumentis ſæpe legitur. Sunt qui ſubſtantiuum, mille, & adiectiuum ſcriptione diſtinguant. Præterea In Romano codice tres verſus ſuperabundant, ex æneι.vj. huc importune tranſlati, quodq́; magis: indigneris, corruptiſſime ſcripti. ⁋ Tardaq́; palus inamabilis vnda.) Sunt codices in quibus innabilis, legatur, Sed enim probatiores omnes inamabilis, legunt. Et Aulus Gellius eandẽ hanc lectionem, agnoſcit, dum dicit Virgilium ſtygiam paludem inamabilem dixiſſe, κατὰ στέρησιν amoris. Sicut illaudatũ, κατὰ τοῦ ἐπαίνου στέρησιν. Sed enim de hoc dictum loco ſuo. ⁋ Alligat & nouies.) In codicibus aliquot manu ſcriptis, At ligat, In aliis, adligat obſerues, quam antiquam non eſſe ſcriptionem, ex eo poſſumus coniectare (Neq; enim hic antiquitatem intelligo vel Ennĳ, vel Pacuuĳ temporibus, Sed quæ circa Octauĳ Auguſti tẽpora vigebat) quod Terẽ. Scaurus antiquos, pelligo, non perlego. Colligo, nõ conligo: alligo, nõ adligo, dixiſſe aſſerit, huiusq́; pronunciationis exempla ſibi ex Virgilio deſumit. Quare alligat geminato, ll, ſcribere deberemus. ⁋ Coeruleosq́; implexæ crinibus angues.) In codice Longobar. & aliquot aliis, amplexæ, legitur. In Oblon. & altero admodum carioſo, ĩplexæ. In Roma. innexę, quẽ prętuleris, non laboro. ⁋ Tenuitq́; inhians in tria cerberus ora.) In antiquioribus aliquot co. legi, tenuit inhians, nulla interpoſita ꝑticula copulatiua. Nam & locus ſemiquinarię cõmunis eſt, ſiquis ſyllabę timeat & ſententię concinnitas ipſum quoddãmodo hiatũ repręſentat cui, ſi, q; illud inſerueris, fauces propemodũ videberis obſtruxiſſe. Non pręteribo etiã, Tenuitq́; minans, alicubi legi, ſed id inemendate. ⁋ Atq; Ixionei vento rota conſtitit orbis.) In codicibus aliquod. cantu rota, legitur. Sed agnoſcit, vento, Seruius.

SERVIVS.

℄ Incautum amentem.) Epitheton amantis eſt. ⁋ Ignoſcẽda quidem, ſcirent ſi ignoſcere manes.) Participium ſine verbi origine. non enim facit ignoſcor, ſicut nec triũphor, regnor. ⁋ Euridicenq́; ſuã iã.) Alii legunt, Iam luce ſub ipſa. ⁋ Victusq́; animi.) Sic hoc loco dixit, O præſtãs animi. ⁋ Reſpexit.) i. cõmiſit in legẽ. ⁋ Ibi omnis effuſus.) i. functus & fruſtratus. ⁋ Tyranni.) Ideſt Plutonis. ⁋ Terq́; fragor ſtagnis auditus auernis.) Quaſi exultarẽt vmbræ reditum Eurydices. Lucanus dicit in Orpheo ſtrepitum factum redeũte Eurydice ob hoc quia gaudent à luce relictam Eurydicẽ, iterũ ſperãtes Orphea manes. ⁋ Iterũ crudelia retro fata vocant.) Ouidius, Bis rapitur, vixitq́; ſemel. ⁋ Natantia lumina.) In mortem reducta. ⁋ Inualidas palmas. In vmbrę tenuitatem redactas. ⁋ Heu non tua.) Quia ſupra dixit, Euridicenq́; ſuam iam. ⁋ Fugit diuerſa.) Ideſt per diuerſa. ⁋ Præterea.) Poſtea. vt, Et Quiſquam numen Iunonis adoret Prætterea? ⁋ Amplius obiectam paſſus tranſire paludem.) Myſticum eſt. Dicitur enim bis eandem vmbram euocari nõ licere.

Iamq́; pedem referens, caſus euaſerat omneis:
Redditaq́; Euridice, ſuperas veniebat ad auras,
Pone ſequens (nanq; hanc dederat Proſerpina legẽ.)
Cum ſubita incautum dementia cæpit amantem,
Ignoſcenda quidem, ſcirent ſi ignoſcere manes.
Reſtitit: Eurydicemq́; ſuam iam luce ſub ipſa
Immemor heu, victusq́; animi reſpexit: ibi omnis
Effuſus labor: atq; immitis rupta tyranni
Fœdera: terq; fragor ſtagnis auditus auernis,
Illa, quis & me inquit, miſerã & te perdidit Orpheu?
Quis tantus furor? en iterum crudelia retro
Fata vocant: conditq; natantia lumina ſomnus.
Iamq; vale: feror ingenti circundata nocte,
Inualidasq; tibi tendens, heu non tua, palmas
Dixit, & ex oculis ſubito, ceu fumus in auras
Commiſtus tenues fugit diuerſa, neq; illum
Prenſantem nequicquam vmbras, & multa volentem
Dicere præterea vidit, nec portitor Orci
Amplius obiectam paſſus tranſire paludem.
Quid faceret? quo ſe rapta bis coniuge ferret?
Quo fletu manes, qua numina voce moueret?
Illa quidem Stygia nabat iam frigida cymba.

etiam plura libro primo Georgico. ⁋ Auernis ſtagnis.) In Auerno maiores noſtri Homerica defunctorũ vaticinia fuiſſe fabulis edidere. Hanc enim locorum partem Plutoni dicatã opinabant, placatisq́; prius per ſacrificia dĳs manibus, illuc intrabant, aderant enim q talibus exponendis ductores eſſent locorũ fructus percipiẽtes. Fons vero ibi fluuialibus ſcatens aquis excurrit in mare, ab eius vſu abſtinebant omnes, ſtygias opinantes eſſe aquas, eo in loco conſtructum erat oraculum, ex aquarumq́; feruore vicinarum phlegethõtem eſſe coniectura factitabãt, & ex acheruſia, hæc & plura Stra. lib. v. videto etiam libro iĳ. Georg. ⁋ Præterea.) poſtea ⁋ Portitor orchi.) ideſt charõ. Virg. lib. vj. æneι. Portitor has horrendus aquas, & flumina ſeruat, Terribili ſqualore charon, &c. poſtea inquit. Ipſe ratem conto ſubigit, velisq́; miniſtrat, Et ferruginea ſubuectat corpora cymba. Orci, videto libro.j. Georgi.

Proſerpina.

MANCINELLVS.

℄ Pone poſt.) Sub ipſa luce, ꝓpe ſuperas auras. ⁋ Proſerpina.) hanc Plutoni tribuerunt, quoniam terrena vis omnis, atque natura Diti patri dedicata eſt, qui dictus eſt apud græcos Pluton, quia & recidant omnia in terras, & oriantur è terris. Proſerpina autem eſt ea, quæ græce perſephone nominatur, quam frugum ſemen eſſe volunt, abſconditumq́; quæri à matre fingunt, vt ait Cicero in libro de natu. deo. Varro tamẽ inquit, quod Epicharmus Ennĳ lunam Proſerpinam quoque appellat, q ſolet eſſe ſub terris, nam hæc vt ſerpens mo in dexteram modo in ſiniſtrã partẽ late mouetur, ſerpere vero & proſerpere idem dicebat, de hac etiam

Amãtes pueri ſunt.

CHRISTO.

℄ Reddita.) quaſi reddita Dementia, nam vis amoris dementia eſt, incautum, nihil tam proprium amanti, vnde pueris equiparatur, & propterea Proper. Quicunq; ille fuit puerũ, qui pinxit amorem, Nonne putas miras hunc habuiſſe manus? Is primum vidit ſine ſenſu viuere amantes, Et leuibus curis magna perire bona. ⁋ Ignoſcenda.) nam ſi cognoſceremus quam miſere cupiant amantes viſere rem amatam, & quam vehemens ſit hęc perturbatio in hac re, iudicaremus illis huiuſcemodi erratũ condonandum. Sed manes propter illorum crudelitatem nullam nouerunt humanitatem. ⁋ Immitis.) vnde nulla eſſet commiſeratio ſperanda. ⁋ Illa, quis & me inquit miſeram, & te per.) oratio vehementer pathetica. Nam & ſuum vehementer exprimit dolorem. Demonſtrat enim eo deueniſſe amantes, vt

culpa illius qui nihil minus quàm hoc voluiſſet infeliciſſimo ac æterno diſſidio ſeparentur. ⁋ Heu non tua.) quaſi dicat, quod vtrunq; miſerrimum accidit.

ASCENSIVS.

❡ Iamq; pedem referens &c.) Docet Proteus quomodo Orpheus threicia fretus cythara fidibusq; canoris, coniugem eduxerat ex inferorum carcere, & quomodo eam iterum amiſit cõtra legem datam per impatientiam amoris retroſpiciendo dicens. Iamq;, ideſt & iam Orpheus ſupple aut Eurydice ſed potius Orpheus referens pedem, ſcilicet ab inferis euaſerat omnes caſus, ideſt difficultates, quia & canem placauerat & cum Plutone & cum Proſerpina, Plutonis cõiuge ad quem de fœmina magis ſpectabat pactus fuerat, & Eurydice cõiux.ſ.eius reddita.ſ.ei, veniebat ad auras ſuperas ſequens.ſ.maritum, pone, ideſt prope, ſed poſt eum nanq; Proſerpina, quæ eſt inferorum regina Cereris filiam qua Pluto rapuerat, dederat hanc legem, vt ſcilicet poſt maritum rediret nec ab eo reſpiceretur, veniebat dico iam ad auras ſuperas, quum ſubita dementia cæpit, ideſt inuaſit ac vicit amantem incautum atque ideo incautum quia amantem, ſunt enim amantes cæci & amentes fere, dementia dico ignoſcenda, ideſt vt dicunt condonanda & remittenda quidem, ideſt certe, quia non per prauitatem ſed per vim amoris legem tranſgreſſus eſt, ſi manes ſcirent ignoſcere, ideſt veniam dare dementia autem erat, quia reſtitit, ideſt immoratus eſt & ipſe immemor (heu condolentis eſt) & victus animi, ideſt habens animum victum (genitiuus apud Virgilium fere ponitur vbi in patiente eſt intrinſeca actio, vt præſtans animi qui ſibi animum præſtat, victus animi qui animum ſuum ſibi vicit, maturus æui, qui ſibi æuum maturat, infelix animi qui animum ſibi infelicem facit) victus ergo animi quia ipſum per impatientiam amoris vicit, reſpexit ſuam, ſcilicet amantiſſimam coniugem Eurydicen, iã ſub ipſa luce, i. vbi iam lucem intraſſet cum coniuge ſi eam non reſpexiſſet, nam non debebat retroſpicere donec ad lucem perueniſſent (in qua quid aliud innuitur, quam quia vanum eſt ante lucem ſurgere.) Sane ſecundum Seruium duplex eſt diſtinctio, nã alij legunt. Eurydicenq; ſuam iam quaſi quæ prius non fuiſſet eius ſed inferorum, quam lectionem videtur approbare ipſa Eurydice vbi dicit. Iamq; vale, feror ingenti circundata nocte Inualidasq; tibi tendens, heu non tua palmas, quaſi dicat, iam tua erã ſed modo non ſum tua. Alij ponunt particulã iam cum ſequentibus, videlicet iam luce ſub ipſa, Ibi.ſ.in ea re aut in eo loco vbi coniugem reſpexit omnis, labor effuſus ſupple eſt, ideſt fruſtratus & perditus, & fœdera.i. pacta immitis tyranni.ſ. Plutonis rupta.i. irrita facta ſunt, & fragor.ſ. vocum acclamantium auditus eſt ter in ſtagnis auernis, ideſt infernalibus q̃a gaudebant manes Eurydicen redire vt iterum Orphea audirent. (Gaudent autẽ reuera ex ſola inuidia multos damnari, cum tamen non verum gaudium ſed incrementum dolorum inde habeant.) Illa.ſ. Eurydice ſentiens ſe trahi ad inferna ĩquit, o Orpheu quis perdidit me miſeram & te quis inquam tantus furor, quaſi dicat, non amantis ſed amentis & furentis, id eſt, en crudelia fata vocant me iterum retro, ideſt retrorſum, & ſomnus, ſcilicet mortis, cõdit.i. ſopit lumina natantia.i. oculos ſtygio humore ſopitos, aut madentes, Iamq;.i. & iam aut poſthac vale quod diſcedentis eſt, ego feror.i. auferor abs te circundata ingenti nocte.i. caligine, tendens tibi.i. ad te, heu non tua.i. non amplius tui iuris aut in poteſtate tua palmas.i. manus inualidas, ideſt in vmbrarum tenuitatẽ redactas, & ob id reſiſtere nequeuntes, dixit.ſ. Eurydice & fugit ſubito ex oculis in auras ceu fumus tenuis cõmixtus.ſ. aeri fugit in diuerſa, ideſt diuerſas partes aeris, ita vt nihil fumi amplius appareat neq; vidit præterea.i. præter ea (vt dicunt) vicem, hoc eſt poſtea, illum, ſcilicet Orphea prenſantem, ideſt captantem ſed non capientem, prenſantem ergo, ideſt frequenter prendere conantem nequicquam ideſt fruſtra vmbras, ideſt coniugem quæ iam in vmbras diffuſa erat, & volentem dicere multa, nec portitor orci, ideſt inferni, ſcilicet charon paſſus eſt ſupple Orphea trãſire amplius paludem, ſcilicet ſtygem obiectam, ideſt interpoſitam & regionem viuorum ac mortuorum ſeparantem. Quod Seruius dicit myſticum eſſe, ideſt arcanum, ſumptum ex ſuperſtitione potius quàm ex religione priſca qua dicitur bis eandem vmbram euocari non licere. Quaſi non Eurydicen ſed vmbram eius euocarit Orpheus carminibus & incantationibus ſacris: Sane euocandarum vmbrarum mentio fit etiam in libris regnorũ vbi iuſſu Saulis euocata eſt vmbra Samuelis, de qua quid theologi noſtri cenſeant apud eos & preſertim diuum Auguſtinũ videndũ eſt. Quid facere (aporeſim Orphei recitat) hoc eſt quid putat eum tunc facere debuiſſe, vel dubitat tunc Orpheus quid faceret, & quo ferret ſe coniuge bis erepta.i. vi amiſſa ſemel à ſerpẽte, & ſemel ab inferis, quo fletu moueret.i. qua miſeratione afficeret manes, ideſt inferos, & qua voce moueret numina, ſcilicet ſupera, quidem, ideſt certe illa, ſcilicet propter quã hæc dicebat nabat iam frigida, ideſt mortua & exanguis, cymba ſtygia, ideſt qua traducebatur per ſtygem paludem, de qua .vj. Æneid. plenius dicendum erit.

PIERIVS.

❡ Cum ſubita incautum dementia cæpit amantem.) In Romano cod. & in aliquot aliis ſubito, legitur, quod quidem aduerbiũ eo loco non diſplicet. ⁋ Terq; fragor ſtagnis auditus auernis.) In Roma. cod. legitur. Terq; fragor ſtagni eſt auditus auerni, cæterum in eo literæ omnino aliquot ſuperfluę. In medic. auernis erat, nunc.ſ. vltima litera abraſa eſt, vt cũ Seruio ſentiret lectio. ⁋ Quid faceret quo ſe rapta bis cõiuge ferret.) Nonnulli veteres codi. legunt. Quo ſe bis rapta cõiuge, vt euitarent vocẽ in continuatione ſermonis, quæ cõmunis eſt: cum, Rapta bis à rapto raptas, ſed monoſyllabum, bis, pleriſyllabicis illis dictionibus interiectũ, modulatius videtur adſonare. ⁋ Quo fletu manes. Qui numina voce moueret.) In Romano codice legere eſt, Quos fletu manis quæ numina voce moueret. Nam illi amplius adeundi non erant, à quibus diutiſſimę cõditionis leges accæperat. Quã quam non diſpliceat, quo fletu & qua voce.

Septem illum totos perhibent ex ordine menſes
Rupe ſub aeria, deſerti ad Strymonis vndam
Fleuiſſe: & gelidis hæc euoluiſſe ſub antris,
Mulcentem tigres, & agentem carmine quercus.
Qualis populea mœrens philomela ſub vmbra
Amiſſos queritur fœtus, quos durus arator
Obſeruans nido implumes detraxit. at illa
Flet noctem, ramoq; ſedens miſerabile carmen
Integrat, & mœſtis late loca queſtibus implet,
Nulla Venus, nulliq; animum flexere hymenæi.
Solus Hyperboreos glacies, Tanaimq; niualem,
Arauaq; Rhiphæis nunquam viduata pruinis
Luſtrabat, raptam Eurydicen, atq; irrita Ditis
Dona querens, ſpretæ Ciconum quo munere matres
Inter ſacra deum, nocturnæq; orgia Bacchi
Diſcerptum latos iuuenem ſparſere per agros.
Tum quoq; marmorea caput à ceruice reuulſum
Gurgite quum medio portans Oeagrius Hebrus
Volueret: Eurydicen vox ipſa & frigida lingua,

SERVIVS.

❡ Ex ordine.) Sine itermiſſione. ⁋ Deſerti.) Aſperi, inculti. Strymon aũt fluuius eſt Thraciæ, circa quem ad extinguendum amoris morabatur calorem. ⁋ Hæc.) Ideſt talia qualia ipſe cõmemorat. ⁋ Agentẽ carmine quercus) Ideſt mouẽtem. ⁋ Philomela.) Pro quauis aue. Nam ſpecies eſt pro genere. ⁋ Flet noctem.) Iugi nocte, cõtinuo fletu. ⁋ Tanaimq; niualem.) Fluuium Scythiæ. ⁋ Nũq; viduata pruinis.) Semper niuibus plena. ⁋ Quo munere matres.) Nuptiali.ſ. ⁋ Cicones) autẽ thraces mulieres ſunt: q̃ ab Orpheo ſpretę diſcerpſere eũ p̱ Liberi ſacra ſimulata. ⁋ Marmorea caput à ceruice reuulſum.) i. pulchra. Sane alludit ad id q̃d dicit Ouid. q̃a cũ caput eius ad ripã delatum mordere voluiſſet, eſt cõuerſus in lapidem. ⁋ Oeagrius Hebrus.) Oeagrius fluuius eſt, pater Orphei: de quo Hebrus naſcitur, vnde eum appellauit Oeagrium.

PROBVS.

❡ Spretæ ciconũ quo munere mẽes.) Cicones natio thracum, quia oppidum eſt Iſmaros. Et faciles venerare nappęas Nappęæ ſunt nymphæ.

CHRISTO.

❡ Oeagrius.) Refert Dio. ſicu. Bacchũ inſidias Lycurgi thracẽſium regis admonitu theropis viri thracis vitaſſe, ac paulopoſt victor lycurgũ regno ſpoliaſſe, Illudq; beneficij memor theropi tradidiſſe, q̃ moriẽs. Oeagrum filium à quo & fluuius denoſatus eſt, heredẽ reliquit. Ex Oeagro aũt natus eſt Orpheus dicit Oeagr̃ fuiſſe pronepotẽ athlãtis ex alcione vna ex filiabus athlãtis, de Orpheo

Ah miſeram Euridicen, anima fugiente vocabat,
Eurydicen toto referebant flumine ripæ.

pheo plura alio loco diximus eadem hic ꝙ fuit, & eiuſdẽ nominis poeta in Arcadia, & alius crotonias qui cũ Piſiſtrato Athenienſium tyranno vixit. Sunt q etiã ſex Orpheos nominẽt, hunc autem quẽ ꝓcio habemus, ſcribunt Lybiã, & ęgyptũ peragraſſe & Trimegiſti Mercurij doctrinã imbibiſſe. Quamq̃; teſte Cice. Ariſto. docet Orpheũ poetã nunq̃ fuiſſe, & hoc orphicum carmen Pythagorei ferunt cuiuſdam fuiſſe Cereonis.

MANCINELLVS.

¶ Strimonis.) li. j. Geor. diximus. ¶ Mulcentẽ ti.) per id ſua eloquẽtia feros homines, & rapaces reuocaſſe in manſuetudinẽ, & humanitatẽ, orphea intelligimus. ¶ Et agẽ. c. quercus.) per id ob
Luſcinia ſtinatæ opinionis homines intelligimus, qui nõ niſi per eloquẽ
Philomela. tiæ vires queũt à ſua ꝑtinacia remoueri. ¶ Philomela.) luſciniola hoc loco, alibi hirundo, vt latius ſupra oſtẽdimus. Philon aũt amãs dicit. Mela vero mala, poma, ſeu oues, miſerabile carmẽ integrat. Pli. li. x. ſcribit ꝙ luſcinijs diebus ac noctibus continuis quindecim garrulus ſine intermiſſu cantus, denſante ſe frondiũ germine in qua vna aue perfecta muſicę ſcientia modulatus editur ſonus, & nunc cõtinuo ſpiritu trahitur in longũ, nũc variatur in flexo, nunc diſtinguitur cõcluſo, copulatur intorto, promittitur, reuocatur, Plura tamẽ ibidẽ leges miranda quidẽ. ¶ Hymenęi.) nulla coniugia, videto li. iij. Geor. ¶ Hyperboreas.) lib. iij. Geor. latius videas.
Tanais. ¶ Tanaim.) tanais fluuius europam ab Aſia diſiũgit, atq; amborum fines vtrinq; perlabens, in Boream verſus ꝑ ſauromatas in ſcythiam vſq;, atq; in mæotidẽ paludem protenditur, oritur aũt ex Idrę montibus. Diony. ſcri. & Stra. lib. vij. & lib. ix. ¶ Ripheis.) Vide lib. j. Geor. ¶ Ciconũ matres.) circa hebrũ thracię fluuium Cicones habitant, teſte Mela. horum mulieres, teſte quoq; Oui. li. xj. met. Orpheum, eo ꝙ fœmineum amorem in puerorum venere tranſtuliſſet, & propterea eas ſperneret furialiter laniarunt, poſt vero lyrã, & caput eius in hebrũ iecerũt. ¶ Orgia bacchi.) in Rodope thracię monte Orpheus ſonare, cantareq; ſolitus erat, & ibi ſacra Liberi patris Orpheo ꝑmũ initiante celebrabãtur, vt ſcri. Mela. ¶ Orgia bacchi. (Stra. lib. x. ſic ait, plurimi igitur gręcorum totum cerimoniale negociũ, quod orgia vocant, bacchanaleq;, & colicum: & ſacrorũ myſteria libero patri attribuerunt, & Apollini & Hecatæ, & muſis, & Cereri ꝓpter hæc Strabonis verba optime Ser. dixiſſe videtur li. iiij. Æneid. vbi ait, orgia apud græcos, ſacra omnia dicuntur, ſicut apud latinos Cerimoniæ. Sed iam abuſiue ſacra Liberi patris orgia vocantur, ꝓterea orge ira dicitur Orgao concito, cõcupio Orgiazo
Oeagros orgia celebro, orgizomæ iraſcor. ¶ Oeagrius heb.) Oeagros vir, ſiue fluuius Orphei pater, vt ipſe in argonauticis ait Dio. itẽ lib. v. aſſerit orpheum Oeagri filiũ, & doctrina, & melodia, ac poeſi excelluiſſe oẽs quorum extet memoria, de hebro ſuperius patuit. Ser. autem ait ex Oeagro fluuio natum hebrum.

ASCENSIVS.

¶ Septem illum. Docet quæ deinceps egit Orpheus, vt iuſtã in ſe cenſeret animaduerſionẽ Ariſtæus qui tot malorũ caput erat. Ordo eſt, Perhibent ſcilicet poetæ aut hiſtoriographi, illum ſcilicet Orphea fleuiſſe ſeptem menſes totos, ideſt integros ex ordine, ideſt ſine intermiſſione ſub rupe aeria, ideſt alta ad, ideſt iuxta vndam, ideſt fluentum aut lucum ſtrimonis illius fluuij thraciæ, deſerti ſcilicet ab hominibus cum latas paludes, faciat, quas grues habitant, vnde dictum eſt. Strimonięq; grues &c. & perhibent eum euoluiſſe hæc, ſcilicet quę de Eurydice dicta ſunt, ſub gelidis antris eum dico mulcente carmine, ideſt dulcedine cantus, tygres, ideſt ferociſſima animalia, & quercus, ideſt rigidiſſimas arbores, quã fabulam Hora. in arte ſic explicat. Syluestres homines ſacer interpresq; deorũ Cędibus & victu fœdo deteruit Orpheus Dictus ob hoc lenire tygres rabidosq; leones. Perhibẽt dico fleuiſſe talem, qualis Philomela auis illa dulciter querula, (vnde licet ſpecies pro genere. i. ea pro quauis aue ponatur, tamen videtur quidam delectus eſſe cum ea ob iniuriam illatam potiſſimũ queratur) mœrẽs, ideſt triſtata ſub vmbra populea, ideſt populorum arborũ iuxta quas. ſ. nidum fecerat queritur. i. voce quarula deflet fœtus. i. pullos amiſſos, quos arator durus. i. immittis, obſeruans. ſ. matrem quo cibum afferret detraxit nido implumes. ſ. priuſq̃ volare ſcirent, at. i. ſed illa, ſ. philomela flet noctẽ. ſ. totam & ſedens ramo vnde nidus ablatus eſt, integrat. i. ſępe repetit & ex integro canit carmẽ miſerabile, & implet loca vicina late queſtubus. i. querelis, mœſtis. i. mœſtitiam indicantibus, & nulla venus. i. appetitus coeundi, & nulli hymenæi. i. nouæ nuptiæ flexere animum, ſcilicet philomelę & etiam orphei, & orpheus ſolus luſtrabat. i. circuibat ſolus glacies hyperboreas. i. quæ fere ſunt circa montes hyperboreos ſuper quos, ſcilicet boreas flat & tanaim fluuium Europã ab Aſia dirimentem niualem. i. niuibus tectum, & arua nunquã viduata. i. priuata, pruinis. i. gelu concreto, ripheis. i. in ripheis montibus exiſtentibus querẽs. i. conquerẽs Eurydicen raptã, atq; dona ditis qui donauerat vt in lucẽ rediret, ſi nõ reſpexit eam irrita. i. fruſtrata per reſpectionẽ quo munere. i. quo officio querendi cum orpheus vituperaretur, matres ciconum populorũ thraciæ ſpretę. ſ. ab orpheo qui nequiens animum ad nouos amores applicare fœminas deteſtatus, fingitur ad amores puerorum ſe tranſtuliſſe, ſparſere iuuenem. ſ. orpheum adhuc iuuenem & ita amabilẽ, per agros diſcerptum late inter ſacra deum. i. deorum & orgia, ideſt feſta à cõcitatis celebrari ſolita Bacchi nocturni. i. noctu coli ſoliti, quũ. i. quãdo hebrus Oeagrius. i. ex Oeagro pr̃e orphei naſcẽs, aut ab orpheo Oeagrio dictus Oeagrius portans caput. ſ. Orphei reuulſum. ſ. per mulieres, à ceruice marmorea. i. candida & tereti, volueret ipſum medio gurgite. i. flumine hebri vox ipſa & lingua frigida. i. moribunda vocabat quoq;. i. etiam tum. i. tũc. Eurydicen vocabat dico anima fugiẽte ſub vmbras, ſcilicet per indignationem eo quod violenta eſſet mors, ripę referebant. i. reſonabant toto flumine Euridicen. i. nomen eius ab eo moriente ſæpe repetitum.

PIERIVS.

¶ Septem illũ totos perhibẽt ex ordine menſes. Rupe ſub aeria deſerti ad ſtrymonis vndã Fleuiſſe,) In Ro. cod. legere eſt, fleſſe ſibi, quippe ſolitarium deſerti ad ſtrimonis vndam nõ amplius ad manes, Deoſue inferos exorandos, nõ ad contrahẽdas feras, & ſuperuolantes aues, non ad agreſtiũ hominũ ſœta corda mitiganda, moresq; cõponẽdos, expoliẽdosq;. Sed ſibi. ſed ad calamitatis ſuæ lamentationẽ, ſed ad inferorũ duriciẽ incuſandam, Fleſſe ſibi, vt tanti doloris lenimentũ aliquod inueniret muſarum beneficio, cũ quibus ortas ait Heſiodus. ἀπο μουσῶν τε ... ἔμπνευμα ... ¶ Et gelidis hæc euoluiſſe ſub antris.) In Ro. codi. & aliquot alijs ſub aſtris, legitur. Aſtra nimirum gelida appellat Septẽtrionalia, ſequitur enim. Solus hyperboreas glacies tanaimq; niualẽ. Aruaq; ripheis nunq̃ viduata pruinis Luſtrabat. Quæ omnia loca in ſeptẽtriones deflexa ſunt. ¶ Qualis populea mœrẽs philomela ſub vmbra.) Philomelã Seruius pro aue qualibet poſitã ait. Sed cur non proprie de Luſcinia intelligamus, cui à lugubri cantu nomẽ inditũ, eadẽq; flet noctẽ niſi ea de cauſa dictũ à Seruio quiſq; opinetur, quia nõnulli volunt ex duabus ſororibus procnẽ in luſciniã, Philomelam in hyrundinẽ eſſe cõuerſam, vt eo loco habetur. Et manibus Procne pectus ſignata cruẽtis, quod ẽt tradit Varro. ¶ Nulla venus nulliq; animũ flexere hymenęi.) In Ro. co. in Medi. & aliquot alijs anti. legere eſt, Nulla Venus nõ vlli animũ. ¶ Spretæ ciconũ quo munere matres.) Aliquot antiqui co. ſpreto, legũt, vt ſit, ſpretis ab Orpheo nuptijs. Seruius mauult, ſpretæ m̃res. ¶ Nocturnaq; orgia Bacchi. (In cod. aliquot anti. nocturniq;, legitur ꝑ hypallagem, cuius nõnulli ex peritioribus, nocturna, recęperint, qua lectione nulla fiet colliſio in, nocturnaq; orgia, Sane vero in Medi. nocturni, ſcriptum eſt.

Hæc Proteus: & ſe iactu dedit æquor in altum:
Quaq; dedit, ſpumantem vndam ſub vertice torſit.
At non Cyrene. nanq; vltro affata timentem.
Nate licet triſtes animo deponere curas.
Hæc omnis morbi cauſa, hinc miſerabile nymphæ,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis
Exitium miſere apibus, tu munera ſupplex

SERVIVS.

¶ Hęc Proteus.) Subaudi dixit. ¶ At non Cyrene.) Deeſt territa eſt: quod ex ſequẽtibus datur intelligi. ¶ Pacẽ petẽs.) Beneficiũ, beneuolentiã. ¶ Faciles Napæas.) Exorabiles nymphas, ad ignoſcendum paratas. Sane ſciendum eaſdẽ eſſe Napæas, quæ & Dryades ſunt. Nã ſupra ait. At chorus æqualis Dryadum. ¶ Intecta ceruice.) Indomita. Et dicit animalium ſacrificium eſſe faciẽdum, vt non tantum occidantur hoſtiæ. ¶ Orphei.) Datiuus Græcus eſt. ¶ Lethęa papaueramittes.) Agreſtia. ¶ Placatã Eurydicen vitula venerabere cęſa.) Hyppallege, ꝓ veneratam

Tende, petens pacem, & faciles venerare Napæas,
Nanq; dabunt veniam votis, iraſq; remittent.
Sed modus orandi qui ſit, prius ordine dicam.
Quatuor eximios preſtanti corpore tauros,
Qui tibi nunc viridis depaſcunt ſumma Lycæi,
Delige, & intacta totidem ceruice iuuencas.
Quatuor his aras alta ad delubra dearum
Conſtitue, & ſacrum iugulis demitte cruorem,
Corporaq; ipſa boum frondoſo deſere luco.
Poſt, vbi nona ſuos aurora oſtenderit ortus,
Inferias Orphei Lethæa papauera mittes,
Et nigram mactabis ouem, lucumq; reuiſes:
Placatam Eurydicen vitula venerabere cæſa.
Haud mora: continuo matris præcæpta faceſſit:
Ad delubra venit: monſtratas excitat aras:
Quatuor eximios præſtantis corpore tauros
Ducit, & intacta totidem ceruice iuuencas.
Poſt, vbi nona ſuos aurora induxerat ortus:
Inferias Orphei mittit: lucumq; reuiſit.
Hic vero ſubitum, ac dictu mirabile, monſtrum
Aſpiciunt: liquefacta boum per viſcera, toto
Stridere apes vtero, & ruptis efferuere coſtis:
Immenſaſq; trahi nubes: iamq; arbore ſumma
Confluere: & lentis vuam demittere ramis.

neratam placabis. ¶ Præcepta faceſſit.) Facit: frequentatiuū eſt pro principali. Aut certe ideo Faceſſit, quia plures hoſtias immolauit.

MANCINELLVS.

Vertex. ¶ Sub vertice.) eſt vertex contorta in ſe aqua, vel quicquid aliud ſimiliter vertitur, inde propter fluxum capilloꝝ pars ſumma capitis ex hoc iquam in montibus eminētiſſimum recte dixeris hæc omnia. vertices proprie tamē, vnde initiū & Fab. lib. viij. qui etiam lib. j. ſcrib. Vorſus, & vortices dixerunt antiqui, quæ primo Scipio aphricanus in, e, literam ſecundam vertiſſe dicitur, & Caper inquit, Vertex capitis eſt, vortex fluminis. At nō Cyren: ſupp. timuit, refert enim ad illud. Nanq; vltro affata timen. ¶ Faciles.) mites placabiles. Napeę ¶ Napæas.) nymphæ ſunt proprie, quæ virgultis & floribus, delectantur. vt Oreades quæ montibus. Lactan. th. iiij. Delubrū ¶ Delubra.) Varro lib. viij. rerum diuinarum. Delubrū ait alios æſtimare, in quo præter ędem ſit area aſſumpta deum cauſa, vt eſt in circo flaminio Iouis ſtatoris, alios, in quo loco dei ſimulachrum dedicatum ſit, & adiecit, ſicut locum, in quo figerent candelam, candelabrum appellatum, ita in quo deum ponerent nominatum, delubrum. His à Var. præſcriptis poſſumus intelligere id potiſſimum ab eo probatum, quod ex ſua conſuetudine in vltimo poſuit, vt à dei dedicato ſimulachro delubrum cœperit nuncupari, hæc Macrobius libro tertio. ſatu. Orphei melius orphi legemus, vt in Bucol. Orphi calliopeia, De quo ibi latius. ¶ Lethæa papa.) iam ſupra oſtēdimus. ¶ Vuā.) Iuuena, etiam examenq; apium longa conſederit vua.

ASCENSIVS.

¶ Hæc Proteus &c. Enarratis quæ compulſus erat enarrare à diuino ſpiritu proteus ſeſe in vndas deiecit tanquam qui iuuenem conſidentem abs quo iniuriam paſſus erat ignoratione remedij punire vellet cum cauſam malorum edocuiſſet, quocirca artificioſe pręſtructum eſt à poeta vt Cyrene capta nebulis, adeſſet, omniaq; intelligeret, quæ intelligens nymphas placandas & ſciens quo ſacrificio apum inſtaurandarum modum inuenit, quia ex vitulis mactatis & in nonum diem derelictis ſubortæ ſunt. Ordo eſt. Hęc Proteus ſupra dixit quaq;, ideſt & qua, & dedit ſe iactu, ideſt impetu magno in altum æquor, & torſit ſub vertice aut capitis, quia ſe pręcipitem dedit aut ſub vertice, ideſt reuolutione aquarum vndam ſpumantem ſupra in ea parte qua dedit ſe in altum. At, ideſt, ſed Cyrene non, ſcilicet dedit ſe in altum, hoc eſt non aufugit licet eſſet nympha aquatilis derelinquens filium inconſultum & dubiū ſicut Proteus (& ita malim dicere quàm ꝙ quæſtio timuit) nanque ipſa eſt affata vltro (quod longe abeſt vt aufugeret) timentem, ſcilicet Ariſtæum O nate licet, ideſt licitum eſt deponere animo curas triſtis, ideſt quę te triſtem reddunt, hęc, ſcilicet quā Proteus dixit, eſt omnis cauſa morbi, & nymphę cum quibus illa, ſcilicet euridice, agitabat choros, ideſt choreas & feſtiuitates. in altis lucis, ideſt ſyluis ſacris & incæduis miſere, ideſt imiſerunt (media longa, eſt enim verbum præteriti perfecti temporis) hinc, ideſt ex hac cauſa apibus, ſcilicet tuis exitium, ideſt internecionem miſerabile, ideſt miſeratione dignam, tu ſupplex petens pacem, ſcilicet à nymphis & eurydicen, tende, ideſt prætende offer munera, ideſt ſacrificia, & venerare, ſcilicet muneribus, napeas, ideſt florum & virgultorum nymphas faciles, ideſt cito exorabiles, & quod preceris facientes, nanque dabunt veniam, votis, ideſt propter vota, ſed ego dicam prius, quàm oraueris, ſcilicet eas, qui ſit modus orandi. delige, ideſt de multis elige quatuor tauros eximios ideſt ex alijs exemptos (ſed proprie porci dicuntur eximij ſecundum Donatum & tauri intacti vt bidentes lecte) præſtanti corpore, ideſt habentes præſtans corpus, & delige totidem iuuencas, ceruice intacta, ſcilicet à iugo, ideſt quæ nunquam iugum traxerunt, quę depaſcūt, ideſt carpunt tibi nunc ſumma, ideſt ſummitatem lycei ſcilicet montis Arcadiæ, viridis, ideſt herboſi, per quod oſtendit vernam eſſe tempeſtatem qua apes ita inſtaurandas prius docuit & conſtitue ijs: ſcilicet dictis quatuor aras ad, ideſt iuxta alta delubra. i. templa dearum, (In quibus, ſcilicet earum ſimulachra, vt quidam dicunt, decorticata ſunt) & demitte, ideſt extrahe deorſum, iugulis, ideſt ex anteriori parte colli, cruorem ſacrum, ſcilicet deabus & deſere ipſa corpora boum, ſcilicet cū pellibus in luco frondoſo, vt, ſcilicet locus ſit tepidus & tectus qualem ſupra deſcripſit & poſt, ideſt poſtea vbi aurora nona. i. noni diei (is enim etiam tūc obſeruabatur in funeribus rebus & ſacrificijs) oſtenderit ſuos ortus, ideſt illuxerit tu mittes Orphei, pro Orpheo inferias, ideſt ſacrificia quæ manibus apud inferos competunt, ſcilicet papauera lethęa. i. obliuionem inducentia, Seruius dicit agreſtia, cū ſint etiā veſca. i. quibus veſcimur (poſſet orphi legi in datiuo à nominatiuo orphes item orphei in genitiuo vt ſit diphthongus græca ſicut eus in nominatiuo, & ordo eſt, mittes lethæa papauera appoſitorie inferias Orphei) & tu mactabis ouem nigram inferis, ſcilicet gratam, & tu reuiſes lucum vbi boues derelicti erūt, & tu venerabere Eurydicem placatam, ideſt quā tibi polliceor ſic placandam, vitula cæſa, ideſt mactata. Haud mora ſignificat matrem abiſſe aut conticuiſſe illis dictis, haud. i. non mora ſupſit, & Ariſtæus faceſſit. i. factum it, continuo. i. ilico & e veſtigio. præcæpta matris, & venit, ideſt accedit ad delubra, & excitat, ideſt innouat aras monſtratas, ſcilicet à matre, & ducit, ſcilicet ad eas, quatuor tauros eximios præſtanti corpore & totidem, ideſt etiam quatuor iuuencas ceruice intacta, & poſt vbi aurora nona induxerat ſuos ortus mittit, orphi. i. orpheo inferias, ideſt ſacrificia inferis apta, & reuiſit lucum in quo. ſ. dereliquerat boues, vero pro ſed Ariſtæus. ſ. & qui aderant vt ſacrificulus aſpiciunt hic, ideſt in hoc loco & tempore. ſ. nona die monſtrum ſubitum, ideſt ſubito exortum & miarbile dictu, ideſt dum dicitur, videlicet apes ſtridere per viſcera boum liquefacta, ideſt reſoluta & putrefacta toto vtero, & efferuere, ideſt feruenter euolare coſtis ruptis (efferuere & ſtridere tertiæ ſunt hic inflexionis ab efferuo & ſtrido) & nubes immenſas. i. valde magnas, hoc eſt examina apium in morem nubis volantium trahi. i. contrahi, & confluere. i. cōfluxum facere iam ſup. in arborem ſummā, & demittere ramis lentis, ideſt pondere vibrantibus, ideſt dependre in ramis lentis. vuam, ideſt examen apum in morem racemorum condependentium.

PIERIVS.

¶ Quatuor eximios præſtanti corpore tauros.) In Rom. cod. legitur, eximio præſtantis corpore, quod tantundem eſt. ¶ Delige & intacta totidem ceruice iuuencos.) In longobardico, dilige legitur, quod etiā ſuperius habuimus eodē ſignificato. Sed & intactas, quippe Iuuēcas, per ſyllepſim legitur in Rom. cod. ſermone magis poetico. Quanq; & illud venuſte dictum. Intacta ceruice, quod agnoſcit Seruius. ¶ Inferias orphei lethęa papauera mittes.) In Romano tantū cod. orpheo. latio declinatu ſcriptū eſt quod per ſynixeſin, accipietur, vt aluearia, & ferreiq; eumenidū thalami. In alijs tamen, orphei, per diphthongon eſt, vt græce ὀρφεῖ cuiuſmodi illud etiā apud Catullum. Qualis adeſt thetidi, qualis concordia pelei. Subſequitur inde verſus.
Placatum euridicen vitula venerabere cęſa. Poſt hunc,
Et nigram mactabis ouem, lucumq; reuiſes.

Hoc

Hoc ordine habentur in cod. Longobardico, & ita diſponendos eſſe nemo non videt, quum preſertim hæc rite perfecta, quo pçptum fuerat ordine, cognoſci poſſit ex eo verſu, qui totam periodum complectitur.

Inferias

Inferias Orphei mittit, lucumq; reuiſit.
Quatuor eximios præſtanti corpore Tauros.
Delige & intacta totidem ceruice iuuencos.

Eodem modo quo ſuperius. Eximio præſtantis, & intactas, & ita inferias Orpheo. In Roma.codice.

Hæc ſuper aruorum cultu, pecorumq; canebam.
Et ſuper arboribus: Cæſar dum magnus ad altum
Fulminat Euphraten bello: victorq; volentes
Per populos dat iura: viamq; affectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope ſtudiis florentem ignobilis oci:
Carmina qui luſi paſtorum: audaxq; iuuenta
Tityre te patulæ cecini ſub tegmine phagi.

SERVIVS.

¶ Hæc ſuper aruorũ cultu.) Primum librũ per hoc ſignificat: per pecora autẽ, tertium & quartum, quia & apes pecora ſunt. Per arbores ſecũdũ. Et hoc dicit: Hæc ego, id eſt Georgica ſcripſi dum Cæſar in oriente pugnaret. ¶ Euphraten.) Orientis fluuium. ¶ Fulminat.) Fortiter facit. ¶ Victorq; volẽtis per populos.) Vnũ virtutis eſt, aliud iuſtitię. Nam vincere, virtutis eſt: volentibus imperare, iuſtitiæ. ¶ Viãq; affectat Olympo.) Præparat ſibi diuinos honores. ¶ Parthenope.) Id eſt Neapolis, quæ primo ex corpore vnius Syrenis illic ſepultæ Parthenope eſt appellata. ¶ Studiis florentem ignobilis oci.) Id eſt Artis poeticæ. quam ocium appellauit ignobile, ne quid de ſe videretur arrogãs dicere. ¶ Carmina qui luſi paſtorũ.) Qui etiam Bucolica ſcripſi. ¶ Audaxq; iuuenta.) Ætate iuuenili. Nam, vt diximus ſupra, vigintiocto annorum. Et bene breuiter à ſe ſcriptarum rerum executus eſt titulum.

MANCINELLVS.

¶ Hęc ſuper aruorum cultu. (Peroratio eſt, cumulum quidam: cõcluſionem alij vocant, quidam enumerationẽ, breuiter enim repetit totam ſimul cauſam, atq; materiam decurrendo per capita. De hac etiam Fab.lib.vj. latius ſcribit. ¶ Ad altũ Euphratẽ.) armeniã maiorem intelligit, in qua Euphrates oritur, vt Strab. lib.xj. atq; xvj. Cæſar autem Auguſtus, vt Florus ſcri. ad orientem verſus exercitum miſit in Armenios, medos, parthos, qui poſtea omnes cum Indis etiam Auguſti, & Romanorũ ditioni paruerunt. ¶ Volentis po.) Auguſtus virtutis, moderationisq; fama indos etiam, atq; ſcythas pellexit ad amicitiam ſuam, populiq; Romani vltro per legatos petendam, vt ſcri. Suetonius. Florus etiam & Euſebius, quæ omnia latius ſupra patuerunt. ¶ Viamq; affectat Olympo.) Oui. quoq; lib.j. Faſt. ait. Sic petitᷣ cœlum per labores, ſcilicet & virtutem, vitiorumq; fugam. affectareq; inquit Feſtus, eſt pronum animum ad faciendũ aliquid habere, affectat ergo viam, ideſt pręparat Olympo.i. ad diuinos

Virgilij patria.

honores. ¶ Illo Virgilium.) Virgilius maro in pago, qui dicebatur Andes haud procul à Mantua natus, Pompeio & Craſſo cõſulibus. Cremonæ ſtudijs eruditus, ſumpta toga, Mediolanum tranſgreſſus eſt, poſt breue tempus Romam perrexit, vt ſcribit Euſebius. alij vero ſcribunt Virgilium ab Mediolano Neapolim iuiſſe, quod & ipſemet hoc loco indicat, vbi ante alios, & grece & latine eruditior factus. ſe in vrbem contulit. Oſtendit autẽ hic Georgica Neapoli, Æneida vero partim in Sicilia partim in Cãpania. xj. annis confeciſſe. Bucolica aũt triennio perfeciſſe aiunt, annos natum, vt Probus aſſerit. xxviij. inde inquit inferius. Audaxq; iuuẽta &c. Parthenope ab tumulo Syrenis appellata eſt,

Neapolis vñ dicatur.

vt ſcri. Plin. lib.iij. hanc Auguſtus poſtea Neapolim eſſe maluit, vt Solinus ait. Neapolis vero idem eſt quod noua ciuitas, vt ẽt Strab. docet in lib.v. Vir. tamen ſcri. quod ab ea græca voce Neapolis noua polis ab antiquis noſtris vocitata eſt. Stra. lib.v. ait, quod Neapolis dicta eſt.i. noua ciuitas, quã poſtea & Chalcidicenſes incoluerunt, & ex pithecuſis, athenisq; veniẽtes, vbi parthenopes vnius è ſyrenibus ſepulchrũ oſtenditur, Neapoli autẽ quinquẽnalis ſacer ille muſicus, & gymnicus cõplures per dies celebrabatur Agon. Habet & Neapolis calidarum aquarũ ſcatebras, & apparatiſſima balnea, nulla ex parte Baianis inferiora. Plurimi vero è Roma Neapolim ſeceſſum faciẽtes, victũ gręcanico ritu pducebant, aut quietis & ocij gratia, preſertim q erudi tioni dabãt operã, aut remiſſioris vitę deſiderio maxime quos ſenect⁹ affligebat, vel aduerſa valitudo, hæc & plura Stra. ¶ Ignobilis oci.) literarij laboris, & ſtudij.i. poetices, hinc etiam Oui. li. iiij. de ponto ait, de Dionyſio, Ille Syracuſia modo formidatus in vrbe, Vix humili duram repulit arte famem. docuit enim corinthi. Idem quoq; lib.iiij. de triſti. inquit. Sæpe pater dixit, ſtudium, quid inutile tentas? Mœonides nullas ipſe reliquit opes. ¶ Luſi.) ſcripſi, de quo latius tibi in Tityro, Ludere q̃ vellẽ. ¶ Carmina paſtorũ.) Bucolica intelligit, quod per Epexegeſim ſequẽti carmine ſuo more apertius innuit. ¶ Audaxq; iuuẽta.) Homerus in odyſſea iquit. Tu tñ intrato metuens nihil oĩbus audens In rebus melior. Turnus itẽ li.x. Ænei. ad ſuos, Audẽtes fortuna iuuat. Et Socrates in Gorgia Platonis cenſet. Animã recte inſtitutã tria potiſſimũ habere debere. Sciam primo. Deinde opionẽ prudẽdentis.ſ. atq; beniuoli. Tertio audaciã. Vtq; victorinus ait,

Audax.

audax eſt qui in proſperis temere aliqd aggredit̃, audax itẽ eſt ille, q prouiſis rationibus fortiter aliqd incipit, Itaq; & ad malũ, & ad bonũ audax referri põt. Temerarius vero ſemper ad malũ Vtq; Feſtus innuit, audacia ab auide.i. cupide agendo dicta, Audaxq; iuuẽta.i. calore pcedit, calidus.n. ſanguis maiorẽ virtutẽ habet q̃ frigidus, vt in ſenib⁹ apparet, de quo latius li.iij. Geor. cecinit, & Cecini & cecinit in antiquis legimus vtrũq; cõuenit.

ASCENSIVS.

¶ Hæc ſuper aruo. &c. Perorans poeta operũ à ſe tunc cõpoſitorũ meminit, veritus forte (quod pleriſ. alijs contigit) aut ſua alijs, aut aliena ſibi aſcribi poſſe, ſimulq; cũ ſũma modeſtia ſtudium ſuũ aug. ſtudio cõparat, dicẽs ociũ ſuũ.i. exercitiũ poeticũ quod in ocio & quiete atq; in vmbris fit ignobile, nõ quidẽ ſimpliciter ſed reſpectu bellicæ glorię, quę romanis ſumma viſa eſt. vnde cũ Romæ forũ vaſto ſpecu hiaret nec alio q̃ quo plurimũ roma. populus poſſet, oppleri poſſe vates canerẽt ferũt (inquit Liuius ad principiũ vij. lib. decadis primæ) tũ Marcũ curtiũ iuuenem bello egregiũ caſtigaſſe dubitantes an vllũ malius rõnis bonũ q̃ arma virtusq; eſſet. Silentioq; facto tẽpla deorũ imortalium, q̃ foro iminent capitoliũq; intuentẽ & manus nunc in cœlũ, nunc in patentes terræ hiatus ad deos manes porrigẽtem ſe deuouiſſe, equo deinde q̃ poterat maxime exornato inſidentem, armatũ ſe in ſpecũ imiſiſſe, hæc ille, quo circa & Maro noſter lib.vj. Tu regere imperio populũ romane memẽto, Hæ tibi erũt artes, paciq; imponere morẽ, Parcere ſubiectis, & debellare ſupbos. Et quia ſummã gloriã in armis cõſtituit, prius arma q̃ virũ prælibat dicẽs. Arma virũq; cano cum tñ virũ prius exequatur, vnde & arma deſcripturus in ſeptimo inqt Maius opus moueo, &c. Reſpectu ergo bellorũ ab Auguſto geſtorũ ociũ literarum ignobile cenſet ſicut & medicinæ peritum ingloriũ appellat, dicens Ænei. xij. Scire poteſtates herbarũ vſumq; medendĩ, Maluit, & mutas agitare inglorius artes. Quia igitur ſtudiũ poetarum tranquillitatẽ amat, ideo ociũ vocat, quia vero in laudẽ Auguſti cenſet glorioſius eſſe bene agere q̃ bene ſcribere: quia qui bene agunt dum etiam viuunt nobiles fiunt, qui vero bene ſcribunt plerunq; poſt obitum duntaxat noſcitantur, cum viuẽtes ſtudio dediti lateãt, aut inuidia obruant̃. Sed de hac re ſatis.

¶ Ordo igitur eſt, Ego Virgilius ſup. canebam hæc.ſ. quæ præmiſſa ſunt, ſuper, ideſt de cultu aruorum vt in primo li. & pecorũ, vt in tertio, & ſub arboribus vt in ſecundo (& quod nõ opus eſt dicere nũc de apibus quę etiam pecora ſunt) canebam inquit ſup. tunc dum Cæſar.ſ. Auguſtus magnus.ſ. præter cęteros: fulminat bello.i. vt fulmen proſternit obſtantes: ad Euphratẽ.ſ. fluuium armeniæ maioris altum.i. profundum, & ipſe victor.i. voti compos dat iura, per populos volentes.i. vltro ſe legibus eius ſubmittẽtes, & affectat viã.i. iter hoc loco, Olympo.i. cœlo, hoc eſt ad diuinos honores (Eſt autẽ datiuus localis, quem nõnulli octauũ vocant caſum reſolubilis in accuſatiuũ mediante ad vel in) vt affectat Olympo.i. ad olympũ (Olympũ autem pro cœlo vſurpari alibi dictum eſt) Parthenope.i. neapolis hoc eſt ciuitas noua dicta parthenope à ſyrene illic ſepulta, dulcis.i. amœna & grata pter ſtudiũ alebat illo tempore quo.ſ. Cæſar ad Euphratem fulminaret: me.ſ. Virgilium authorem huius operis, florẽtẽ ſtudiis oci pro ocij, hoc eſt vacationis ignobilis.ſ. dũ ſit, aut reſpectu gloriæ bellicæ quã Cæſar meretur. qui.ſ. Virgilius, luſi.i. graciliter, & facili ſtilo ſcripſi, carmina paſtorũ.i. bucolica, & qui audax iuuenta, ideſt iuuenili ætate, quę minus periculi ſentiens, & minus mali experta audacior eſſe ſolet, cecini te ò Tityre recubantem

bantem ſup. ſub tegmine fagi patulæ, vt in primo bucolico carmine patuit.

PIERIVS.

¶ Illo Virgilium me tempore dulcis alebat Parthenope.) Nō alienum fuerit à ſuſcæpti operis negocio, & quo modo Virgilij nomen ſit ſcribendum, ipſe quoq; cum tot alijs, qui argumentum huiuſmodi amplexi ſunt, quęſiero, i, ſiquidem, an, e, potius ſit huius nominis vocalis prima, literatiſſimis illis, q ſuperiori ætate claruere viris, haud parū negocij faceſſit. Atq; illud in primis non ierim inficias. in Roma. cod. paſſim Vergilium, & Vergilij, per e, vocalem ſecūdam ſcribi. Sed enim id ea ego de cauſa factum crediderim, q mutatio literę, i, in, e, atq; itidem, e, in, i, ſit toto eo codice frequentiſſima, vt ſublimes in æthere Niſus, pro ſublimis. Quiq; nouas alites, pro alitis. aut Phyllides ignes pro phyllidis. Tum Regidas motare cacumina quercus, pro rigidas, fuerunt enim ſęcula, quę, i, literam odio quodāmodo proſequi viſa ſunt. cōtra, quę libentius, e, per, i, literā proferre malſet. hic Mircurius, ab antiquis dictus, Varrone teſte, q nunc Mercurius: & ex eadem originatione cōmircia illi per, i, ſecunda ſyllaba, quod nos commercia per, e, libētius enunciare volumus. Quid quod, eliganter ſecunda ſyllaba per, i, ſcribendum præcipit Caper, quod ab eligo deſcendat. Nemo vnus tamen dictionem ita proferre nunc auderet. Pari modo idem author, exinterauit, quod ex interioribus verbum emanarit, & ſcribendum, & pronunciandum monet, quum nos tamen τεὰ ντερα dictionē grecam agnoſcamus, vnde verbum id conformauerimus. Et ne tędium afferat ſingulorum nomenclatura, ſexcenta huiuſmodi præteribimus: vt minus me moueat, quod in pandectis quoq; illis, quę nunc Florentię publice aſſeruantur, libro ipſo Iuſtiniani principis, vt creditur archetypo, nō aliter q̄; per, e, nomen id notetur, ſint cōmentaria Tiberij donati grādioribus notata characteribus. Sint codices alij, atq; alij, huius, vel illius authoris, in quibus, Vergilius, per, e, ſcriptū inueniatur: ætatis quippe id conſuetudine, non ratione factum contenderim, tot alijs nominibus quod ad has literas pertinet, pro temporum varietate variantibus. Quod ſi aliqua reperiantur monumenta, in qbus Vergilij nomen per, e, notatum ſit, certe longe plura ſunt, in quibus Virgilius, per, i, legatur. Et ne de Marone dictum dubitemus, viſebatur in foro Traiani proximis his annis monumentum id, quod Honn. Impp. in Claudiani Poetæ luculētiſſimi memoriā erexerant, in quo præter latinam inſcriptionem, quæ facti conſiliū, & Clandiani meritū indicaret, græce inſup κατ' ἐπιτοκὰν inciſum diſtichon legebatur huiuſmodi.

ΕΙΝ ΕΝΙ ΒΙΡΓΙΛΙΟΙΟ ΝΟΟΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΑΝ
ΟΜΗΡΟΥ ΚΛΑΥΔΙΑΝΟΝ ΡΩΜΗ ΚΑΙ
ΒΑΣΙΛΕΙΣ ΕΘΕΣΑΝ.

Ex quo manifeſtum eſt Virgilij Maronis nomen in monumentis publicis per, i, notatum fuiſſe. An vero memorem grecos codices in quibus Virgilij nomē habeatur. Sane apud Stephanum in dictione μάντυα nomen hoc per ἰῶτα legit non per ἔψιλον, ἐξ αὐτῆς ἦν βιργίλιος ὁ ποιητής. Sed hæc perquirere non eſt cōſilium. Nam obijcient in ſuidæ collectaneis Vergilij Maronis nomen per e, legi in dictione ἀρριανός. qui Virgilij Georgicon metaphraſim fecit. Sed id magis abſurdum, quod in eodē loco Vergillius, ll, geminato legitur, βεργιλλίος vbi etiam in antiqs aliquot monumentis nō negarim inueniri, quamq; id ea ratione factum eſt (de vocali tantum loquor) q Vergiliū à virga pleriq; dictum agnoſcebant, id ſcilicet à matris, ſomnio deſumptū. virgam vero recentiora illa tempora per, e, vt nūc quoq; vulgo dicitur, vergam, primo dicere, inde Vergiliū eadem ſtribiligine ſcribere cœperunt. Sed enim ſi ab etymo nominis huius rationē petamus. Virgilio nomē à virginali facie, vel modeſtia inditum interpretes affirmant, eūq; Partheniata vocatum, tam veterum ſcripta q̄ inſcriptiones librorum eius oſtendunt, in quibus tot codicibus vetuſtis notatum inſpicitur.

P. PARTHENIATIS VIRGILII MARONIS.

Accedit huc epigramma græcum, quo Dido queri videtur, alienum quid Virgilium à ſui nominis ſignificatione feciſſe, quum pudiciſſimæ fœminæ tam fœdas impudicitiæ notas inuſſit, ad id enim adludit finis ille.

παρθένε τί μοι ἄγνον ἐψευπλάσσασθαι μάρωνα
τοῖα καθ' ὑμετέρης ψεύσατο σωφροσύνης.

Quare ſiue etymon à virga, ſiue à virginali ſpecie. Vnde illi tam celebre nomen, Virgilius, per, i, ſcribi debere videtur. Quod vero apud Romanos in antiquorum monumētis nomen id per e, nōnunquam notatum inueniatur, vt apud Angelum colotium in eius hortis.

C. VERGILLIVS MARTANVS COLONVS.

Hos, ęquo aliquo dato iudice: percunctari velim, ſi tantum illis monumentis tribuunt, vt quicquid in illis inſpexerint, pro lege habeant, cur nō & reliqua eodem modo ſcribenda cenſent, quo ſingula eodē marmore ſcripta ſunt, quippe Vergillius, ll, geminato, bone, & care, abſq; diphthongo in acquiſitiuo caſu cur, qn in alio marmore peruetuſto Romę, Q. Bergilius, legitur, nō itidem præcipiunt, Bergilius, per b, mutā nō per, v, digāmon ſcribendum eſſe. Nam quod alibi legatur.

M. VERGILIVS NARCISSVS
VIXIT ANN. XIIII.

Non magis me mouerit q̄; verginia, & verginius, pręter analogiæ rationem per e, quodam in monumento ſcriptum. Pari ſententia, hodie haud quaq̄; ego deana ſcripſerim, quod ad. D. Euſtachij legerim. Deanę. D. D. Neq; menerua, leber, & Mageſter, quę per e, protuliſſe veteres, Fabius atteſtat. Neq; Ioue datiuo caſu tam & ſi Ameriæ intra ædem ſancti Secundi notatum ſit.

IOVE OPTVMO MAXVMO
T. PETTIVS. T. F

Neq; itidē die, & victore, pro dij, & victori. quæ idem apud veteres Quintilianus agnoſcit. Verum ego plurima, quę ſuper hoc dici poſſent, de induſtria prætermitto. Qui certo ſciam clariſſimos literatura viros quorū lucubrationes propediem in lucē ſpero prodituras, ſatis ſuperq; ijs, qui e, literā in eo nomine adamarunt, reſpondiſſe. Nos lucubrationibus noſtris in Bucolica, atq; Georgica modum imponemus, ſi duo tantum ex antiquis codicibus addiderimus. Oti, in aliquibus legi. In Romano hoc tantum loco Oci. Sed ſuper hoc ecloga prima diſputatum, eſt & illud. Tityre te patulæ cecinit ſub tegmine fagi. mutato ordine, verbiq; perſona in codicibus aliquot antiquis haberi, Tityre te cecini patulæ ſub tegmine fagi, De ſe enim totum hoc loqui poetam, id oſtendit, quod ſuperius dixerat. Illo virgilium me tempore dulcis alebat Parthenope.

P. Virgilij Maronis poetarum clariſſimi Bucolicorum, & Georgicorum: cum Seruij Mauri honorati, Probi grammatici, Antonij Mancinelli Veliterni, Iodoci Badij Aſcenſij commentariis. Adiectis nuperrime varietatibus diuerſorum textuum per Ioannem Pierium Valerianum.

FINIS.

Digitized by

EN TIBI CANDIDE LECTOR.

P. VIRGILII MARONIS

AENEIS ACCVRATISSIME CASTIGATA CVM COMMENTARIIS ACERRIMI IVDICII VIRORVM,

Seruij, Donati, atq; Aſcenſij, Donati inquam ad ſuam integritatem, cum antea lacer mancusq́; eſſet, ut nunq̃ aliâs, reſtituti, in qua re hoc unum dixiſſe uelim, nos, primi libri commentaria in fronte excuſiſſe, nam nondum Neapoli ad nos comportata fuerant quum noſtra hæc excudere incœperamus. His acceſſerunt acutiſſimę adnotationes, Chriſtophori Landini, Auguſtini Dathi & Philippi Beroaldi, caſtigationesq́; & uarietates uirgilianæ lectionis, per Ioannem Pierium Valerianum olim excerptæ.

Omnia diligentiſſime ſunt excuſa, reſtitutis locis ſuis grȩcis omnibus dictionibus, quȩ antea librariorum incuria adeo perturbate excuſȩ fuerãt, ut nullus inde poſſet uerus elici ſenſus, eme & fruere bonis auibus.



VENETIIS M. D. XXXVII.
MENSE IANVARIO.

ROMA
VITTORIO EMANUELE

SERVII MAVRI HONORATI GRAMMATICI IN P. V. MARONIS ÆNEIDA COMMENTARIORVM LIBER. I.

IN exponendis authoribus hęc cõſideranda ſunt: Poetæ vita, Titulus operis. Qualitas carminis, Scribentis intentio, Numerus librorum, explanatio, Virgilij vita eſt hæc. Ortus fuit patre Virgilio. Matre vero Maia: fuit ciuis Mantuanus. quę ciuitas eſt Venetiæ. Diuerſis in locis literis operam dedit. Nam & Cremonæ & Mediolani & Neapoli ſtuduit: adeo autem verecundiſſimus fuit, vt ex moribus cognomen acciperet. Nam dictus eſt parthenias omni vita probatus. Vno tamen morbo laborabat. Nam impatiens libidinis fuit primum à Virgi. hoc diſtichon factum eſt in Baliſtam latronem, Monte ſub hoc lapidum tegitur baliſta ſepultus, Nocte dieq; tuum carpe viator iter. Scripſit etiam octo libros hos, Cirinam, Ætnam, Culicem, Priapetam, Catalecton, Epigrammata, Coppam, Diras. Poſtea ortis ciuilibus bellis inter Antonium & Aug. Auguſtus victor Cremonenſium agros qui pro Anto. ſenſerant, dedit militibus ſuis, qui cum non ſuffecerent: his addidit agros Mantuanos, ſublatos non propter ciuium culpam, ſed propter vicinitatem Cremonenſium. Vnde ipſe in Bucoli. Mantua ve miſeræ nimium vicina Cremonæ. Amiſſis ergo agris Romam venit, & vſus patrocinio Pollionis & Mecœnatis ſolus agrum quem amiſerat recipere meruit: tunc ei propoſuit Pollio vt carmen Bucolicum ſcriberet: quod eum conſtat triennio ſcripſiſſe & emendaſſe. Itẽ propoſuit Mecœnas Georg. quæ ſcripſit & emendauit ſeptem annis. Poſtea ab Augu. Æneidem propoſitam ſcripſit annis. xj. ſed non emendauit nec edidit: vnde eam moriens præcæpit incendi. Auguſtus vero ne tantum opus periret. Tuccam & Varrum hac lege iuſſit emendare, vt ſuperflua demerent nil adderent tamen, vnde & ſemiplenos inuenimus eius verſiculos, vt hic currus fuit & aliquos detractos vt in principio, Nam ab armis non incœpit. Sed ſic.

Ille ego qui quondam gracili modulatus auena
Carmen, & egreſſus ſyluis vicina coegi.
Vt quãuis auido parerent arua colono:
Gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis
Arma virumq; cano,
Et in ſecundo conſtat hos verſus eſſe detractos,
Aut ignibus ægra dedere.
Iamq; adeo ſuper vnus eram cum limina Veſtæ
Seruantem, & tacitam ſecreta in ſede latentem
Tyndarida aſpicio: dant clara incendia lucem
Erranti paſſimq; oculos per cuncta ferenti.
Illa ſibi infeſtos euerſa ob pergama teucros,
Et Danaum pœnam, & deſerti coniugis iras
Permetuens Troiæ, & patriæ communis erynnis
Abdiderat ſeſe atq; aris inuiſa ſedebat.
Exarſere ignes animo: ſubit ira cadentem
Vlciſci patriam, & ſceleratas ſumere pœnas:
Scilicet hæc Spartam incolumis: patriasq; Micœnas
Aſpiciet: partoq; ibit regina triumpho?
Coniugiumq; domumq; patres natosq; videbit:
Iliadum turba, & phrygiis comitata miniſtris?
Occiderit ferro Priamus, Troia arſerit igni?
Dardanium toties ſudarit ſanguine littus?
Non ita: nanq; & ſi nullum memorabile nomen
Fœminea in pœna eſt, nec habet victoria laudem
Extinxiſſe nefas, tamen & ſumpſiſſe merentis
Laudabor pœnas: animumq; expleſſe iuuabit
Vltricis flammæ, & cineres ſaciaſſe meorum.
Talia iactabam & furiata mente ferebar,
Cum mihi ſe non ante alias, &c.

¶ Periit autem Tarenti in Apuliæ ciuitate. Nam dum Metapontum cupit videre valitudinem ex ſolis ardore cõtraxit. Sepultus autem Neapoli, in cuius tumulo ab ipſo compoſitum eſt tale diſtichon, Mantua me genuit, calabri rapuere, tenet nunc Parthenope: cecini paſcua, rura, duces. ¶ Titulus eſt Æneis deriuatum ab Ænea vt à Theſeo Theſeis, ſic Iuuena. Vexatus toties rauci Theſeide codri. Qualitas carminis patet: nam eſt metrum heroicum, & actus mixtus vbi & poeta loquitur, & alios inducit loquentes: eſt autem heroicum quod conſtat ex diuinis humanisq; perſonis continens vera cum fictis. Nam Æneam ad Italiam veniſſe manifeſtum eſt, Venerem vero loquutam cũ Ioue. miſſuve Mercurij conſtat eſſe compoſitum. Eſt autẽ ſtilus grandiloquus qui conſtat alto ſermone magnisq; ſententijs. Scimus enim tria eſſe genera dicendi. Humile, Medium, Grandiloquium. Intentio Virgilij hæc eſt Homerum imitari, & Auguſtũ laudare à parẽtibus. Nãq; eſt filius Actię quę nata eſt de Iulia ſorore Cęſaris. Iulius autem ab Iulo filio Æneæ originem ducit: vt confirmat ipſe Virgilius dicens à magno demiſſum nomen Iulo. De numero librorum hic nulla quęſtio eſt licet in alijs inueniatur authoribus. Nã Plautum alij dicũt ſcripſiſſe fabulas. xxj. alij. xl. alij centũ. Ordo quoq; manifeſtus eſt: licet quidam ſuperflue dicant ſecundum primũ eẽ, tertium ſecundum, & primum tertium. Ideo quia primum Ilium cõcidit, poſt errauit Æneas, inde ad Didonis regna peruenit, neſcientes hanc eſſe artem poeticam: vt à medijs incipientes per narrationem prima reddamus, & nonnunq; futura præoccupemus: vt per vaticinationẽ. Quod & Hora. ſic pręcipit in arte poetica dicẽs, vt Iam nunc dicat, iam nunc debẽtia dici Pleraq; differat, & pręſens in tẽpus omittat. Vnde cõſtat perite feciſſe Virgilium. ſola ſupereſt explanatio, quę in ſequenti expoſitione probabitur: hæc quantum ad Æneidem pertinet dixiſſe ſufficiat. Nam in Buco. & Georgicis alia ratio eſt licet eadẽ ſit obſeruatio. Sciendũ præterea quod ſicut nunc dicturi thema proponimus: ita veteres incipiebant carmen à titulo carminis ſui vtpote, Arma virumq; cano. Luca. bella per æma. Stat. Fraternas acies alternaq; re.

TYBERII CLAVDII DONATI AD TYBErium Claudium Maximum Donatianum filium interpretationum Virgilianæ Æneidos Liber. j.

POſt illos qui Mantuani vatis mihi carmina tradiderunt, poſtq; illos, à quibus in Æneidos libris quaſi quidã ſolus & purior intellectus expreſſus eſt, ſilere melius erat, q̃ loquendo, crimen arrogantis incurrere, ſed cum aduerterem nihil magiſtros diſcipulis conferre quod ſapiat, ſcriptores autem cõmentariorum non docendi ſtudio, ſed memoriæ ſuæ cauſa quædam fauorabili ſtudio, multa tamen inuolute reliquiſſe: hæc fili cariſſime tui cauſa conſcripſi, non vt ſola perlegas, ſed vt collatione habita, intelligas, quid tibi ex illorũ, quidue ex paterno labore ſequendum ſit Non enim aut illi omnia complexi ſunt, vt res ipſa indicat, aut ego tanta compoſui, quæ te poſſint ad pleni intellectus effectum competenter inſtruere. Quo circa vt dictum eſt lege omnia, & ſi forte noſtra alijs diſplicebunt, tibi certe complaceant, quæ filio pater ſine fraude tranſmiſi.

PRimum igitur & ante omnia ſciendum eſt, quod materiæ genus maro noſter aggreſſus ſit. hoc. n. niſi inter initia fuerit cognitum, vehemẽter errabitur, & certe laudandũ eſt, quod idcirco incognitum eſt & latens, quia miro artis genere, laudationis ipſius dum geſta Æneæ percurreret, incidentia quoque aliarum materiarum genera complexus oſtenditur, nec tamen aliena à partibus laudis, nam idcirco aſſumpta ſunt, vt Ænee laudationi proficerent. Hoc loco quiſquis Virgilij ingenium, moralitatem, dicendi notitiam, ſcientiã, mores, peritiamq; rhetoricæ diſciplinæ metiri volet, neceſſario primũ debet aduertere, quẽ ſuſcęperit carmine ſuo laudandum, quãtũ laborẽ, quãq; periculoſum carmen aggreſſus ſit, Talẽ. n. mõſtrare Æneam debuit, vt dignus Cæſari, in cuius honorẽ hæc ſcribebantur parens & author generis præberetur, cũq; ipſum memoriæ fuiſſet traditurus, extitiſſe Romani imperij conditorem proculdubio vt fecit, & vacuum oĩ culpa, & magno preconio præferendum debuit demonſtrare. Dicamus ergo quæ ipſius Æneæ perſonam deformare potuiſſent, nullum. n. Virgiliani carminis apparebit ingeniũ, niſi in perſona ſuſcępti herois fuerint enumerata contraria. Incertũ quippe eſſe non põt, Æneam ſic ex Aſiæ partibus receſſiſſe amiſſa patria quã defenſare nõ potuit, perditis opibus regni, tãta & illic apud Iliũ, & cũ genitali ſolo truderetur eſſe perpeſſum, vt cuiuis credibile

eſſe poſſit talia illum non fuiſſe paſſurum, niſi iure deos oẽs ha-
buiſſet infeſtos, quod eſt proculdubio criminoſum, & qui ſic vitã
ſuam duxerit, vt diſpliceret omnibus ſuperis, nullumq; fautorẽ
ne ipſum quidem auum ſuum Iouem habere voluerit, Purgat er
go hæc mira arte Virgilius & non tantum collecta in primis ver-
ſibus, vt mox apparebit, verũ ẽt ſparſa per omnes libros excuſabi
li aſſertione, & (quod eſt ſummi oratoris) confitetur iſta quę ne-
gari non poterant, & ſummotam criminationem cõuertit in lau-
dem, vt inde Æneã multiplici ratione pręcipuum redderet, vnde
in ipſum poſſet obtrectatio cõuenire, Itaq; componit non vt alij
putant carminis caput, ſed vt nos aſſerimus carminis thema, tan-
ta ſubtilitate artis, vt in eodẽ hoc in eius breuitate latitudinẽ ma-
gnã futuri operis demõſtraret, Cõmendat in prima propoſitiõe
carmẽ ſuũ, perſonãq; ſuã, & geſta eius quem purgãdũ laudãdũq;
ſuſceperat, ſimulq; partitur quid fato, quid extra fatũ perpeſſus
ſit, ſubtiliter monſtrans, quæ accidunt fato, nullius poſſe virtuti-
bus ſuperari, perinde ꝙ non eſſet illius crimen, ſi expugnare fata
non valuit, illa vero quę extra fatũ imponebantur aduerſantibus
ſuperis & Iunone, patientia & virtute animi trãſmiſiſſe, nullũ in-
terea Æneæ ſpeciale meritũ fuiſſe oſtendit, vt Iunonẽ prius de-
hinc omnes deos ſentiret inimicos. Nã & Iunonẽ ſtrictim in the-
mate ipſo, latius aũt in carmine, fruſtra aduerſus Æneam inimici
tias ſuſcepiſſe & deos cęteros ꝓdidit, nõ quaſi ſæuę Æneas men-
tis excitator, ſed reginę ſuę qualicunq; ſtudio obſequutor, vt di-
ctum eſt ſeſe promitteret, quę Æneas idẽ in terra quę in fluctibus
aduerſa pertulerit, Purgata perſona, quam propria defenſiõe Vir
gilius tuebatur, quod ad oratoris officiũ pertinet, diuerſæ partis
hoc eſt inimicæ fuerit deformanda. huic.n. & ſęuitiæ crimen obie
cit & diuturnitatis retentarum inimicitiarum appoſuit, addẽs in
fine thematis ingentẽ inuidiam. ſ. romani imperij felicitatẽ emer
ſuram non fuiſſe, ſi Æneas author eius, & conditor, Iunonis fa-
ctione ad plenum fuiſſet oppreſſus. Hęc te ſummatim noſſe con-
ueniat, nec arbitreris me circũuentione vſum. Cũ.n. aduerterẽ, ty
rocinia tua nouitate ac breuitate expoſitiõis, inſtrui nõ poſſe, ali-
quantulũ augeri debui, vt iam ipſe quaſi quoddã pręludiũ futurę
interpretatiõis præmitterem, melius exiſtimãs, loquacitate qua-
dam te facere doctiorẽ, q̃ tenebroſę breuitatis vitio in erroribus
linquere. Quem perfectum cupido cuiq; mei laboris opuſculũ,
peculiaris animi quaſi quoddã hęreditarium munus, & iura traſ-
mitto. Ac ne forte neſcias, quid tibi cõmodi ex hac traditione poſ
ſit accedere, paucis accipe. Si Maronis carmina competẽter atten
deris, & eoꝝ mentẽ congrue comprehenderis, inuenies in poeta
rhetorẽ ſummũ, atq; inde intelligas Virgilium non grãmaticos,
ſed oratores pręcipuos tradere debuiſſe. Idẽ.n. tibi (vt aliquibus
locis exẽpli cã poſuimus) artẽ pleniſſimam dicendi demõſtrabit.
amato eum qui multoꝝ diuerſorumq; ſcripta complexus eſt, erit
operępretium non errare per plurimos, & ſi id placebit laudabis
eum, cui licuit vniuerſa percurrere, qui ſe diuerſæ profeſſionis, &
diuerſarum ſectatoribus artiũ, beniuolum præbuit peritiſſimũq;
doctorẽ, habet deniq; ex eo nauta quod diſcat in officioꝝ ratiõe,
habent quod imitentur patres & filij, mariti & vxores, impera-
tor & miles, Ciuis optimus, & patriæ ſpectatiſſimus cultor in la-
boribusq; reipu. optimũ quenq; & apud ſuos primum fortunas
& ſalutem ſuam debere cõtẽnere, magiſterio eius inſtrui poſſunt,
qui ſe aptant ad deorum cultum, futuraq; noſcẽda, hic habẽt ani
tandam laudẽ qui illæſas amicitias amant, habent quã metuant
notã, qui fluxa fide aut amicum fefellerint aut propinquum. Do-
cet quales debeant eſſe hoĩes, quorum præſidia in neceſſitatibus
poſtulantur, ne arrogãtiæ aut inhumanitatis crimen incurrãt, nõ
erubeſcendum ſi potior inferiorem roget, cum fuerit neceſſariũ.
Poſtremo quoniã non poſſumus maronianæ virtutis omnia nu
merata percurrere, exempli cauſa iſta dixiſſe ſufficiat. Facilius.n.
cętera legendo & cõſiderando reperies, ſi prędicta fueris aſſequu
tus, Omnia certe quæ ex eis arripere placuit, ſuis quibuſq; locis ex-
plicando tractabimus, nec te perturbent imperitorum vel obtre
ctatorum Virgiliani carminis voces inimicæ, Scio nonnullos ca-
lumniari ꝙ ſñias ſuas Virgilius velut contraria ſentiendo diſſol-
uit. In his quippe reperiuntur qui relictis perſpicuis rebus, argu-
mentis velint contraria ipſa firmare atq; ita fictiõibus ſuis oſten-
dunt ſeſe à vero intellectu longe eſſe diſcretos. Virgilius.n. ſi dixit
deos eſſe & rurſum nõ eſſe memorauit, alio aũt loco poſuit eſſe,
ſed nihil curare, alio vero, eſſe & curare quę hoĩes agant. Eſſe fatũ
& non eſſe ſtatuta die homines mori, & interdum ante præfinitũ
tempus extingui, Sentire aliqd mortuos, vel nihil eſſe poſt mor-
tem nõ aſſerentis officio ductus eſt, & pro tẽpore, pro perſona, ꝓ
loco, pro cauſa, aut abſtraxit, aut certe diſſoluit, Deniq; ſi ad ꝓpo
ſitum thema redeamus, inueniemus Virgilium id eſſe profeſſum
vt geſta Æneæ percurrere, nõ vt aliquã ſcientię interioris, vel phi
loſophię partẽ, quaſi aſſertor aſſumeret, Interea hoc quoq; mi-
randũ debet aduerti, ſic Æneę laudẽ eſſe diſpoſitã, vt in ipſa exq-
ſita arte oĩa materiarum genera conuenirent, quo fit vt Virgiliani
carminis lector rhetoricis pręceptis inſtrui poſſit, & oĩa viuendi
agendiq; officia reperire. Reſtat vt ante diſpoſitiõis inſerioris in-
greſſum, & iam hoc debeat noſci. Ordinationẽ operis ſui ſic collo
caſſe Virgiliũ, vt poſteriora ꝑmitus, & pria poſterius poneret, nã
Sicilienſi in pte naufragiũ deſcriptũ nõ inter ꝑmos labores Æneæ
numerabatur, vſq; adeo vt ipſe idem diceret iactatos æquore to-
to Troas relliquias Danaum, atq; immitis Achilli, Arcebat longe
latio multoſq; per annos, Errabant acti fatis maria omnia circũ,
Et ex Æneæ perſona. O ſocij neq;.n. ignari ſumus ante malorũ. O
paſſi grauiora dabit deus his quoq; finẽ, Vos & ſcylleam rabiem
penituſq; ſonantes Acceſtis ſcopulos vos & cyclopeia ſaxa Exper
ti. & ex perſona Didonis, Nam te iam ſeptima portat omnibus er
rantem terris & fluctibus æſtas. Hæc ergo quæ poſterioris tem-
poris fuere, poſuit prima, & in aliud tempus ſuperiora diſtulit, vt
in conuiuio Didonis narrarentur, ne ſi prima ponerentur, odio-
ſum foret, hæc eadem inquirente Didone repetere quæ prolixita-
tis cã vitandæ ſemel dici conuenerat. Interpretemur igitur quod
diximus thema, cuius prima pars eſt.

ARma virumq; cano.) In hac breuitate & anguſta propo
ſitione multa cõplexus eſt, nã & poſuit & diuiſit, & in eo
ipſo ſeſe cõmendat, ꝙ nõ ludicra vel turpia vt alij, ſed ſpe
ctata elegerit ad ſcribendũ. ¶ Arma.) Scilicet hoc eſt ſcutũ & alia
q̃ Æneæ Vulcanũ fabricaſſe perſcripſit. ¶ Virũ.) non vt ſexũ ſigni-
ficaret, ſed virum qui talia arma, tam magna pulchra habere vel
geſtare potuit. ¶ Virũ.) qui romani imperij author & conditor eẽ
debuerit, vel meruerit. ¶ Virũ.) q terra mariq; iactatus multa ad-
uerſa tolerando ac ferendo trãſmiſerit, Hoc loco pleriq; arbitran
tur erraſſe Virgilium, vt prio rẽ, deinde perſonã poneret, q ſi Sal-
luſtium cõſiderarẽt liberũ ratione metroꝝ ſic hiſtoriã cœpiſſe vt
primo rem, deinde populi romani perſonã poneret, nunq̃ Virgi-
liũ criminarentur, quẽ cõſtat in propoſitiõe liberã ordinandi ha-
buiſſe licentiã, exequẽdi vero aliũ ordinẽ tribuiſſe, nã quod ait ca
no, quaſi iam carmine cõpleto loqueretur, oſtendit ex aperto the
ma eſſe, quod plenũ atq; perfectũ futurę conſcriptioni carminis
pręparauerat. ¶ Cano.) bis accipitur. Cano arma Cano virũ, ſed
armoꝝ deſcriptionẽ primo propoſitã ſequenti diſputatiõi ſerua-
uit, & cœpit à geſtis viri adiungens hæc ſecundę propoſitioni, ne
hiulcam faceret narrationẽ, Sequitur altera cũ prępoſitiõne diui
ſio, vt oſtẽdat quid Æneas fatali ratiõe, quid extra fatũ perpeſſus
ſit, nã fuit fati, vt perdita patria ſua ire ad Italiã, & in eã venire co
geretur, quo loco Virgilius Æneã proditę ciuitatis crimine abſol
uit, nulla.n. culpa eſt defenſare ne quis ſe, quod fataliter interiſſe
dubitari nõ poterat, ſimul monſtrat non pœnã fuiſſe, quod Aſiæ
finibus excluſus Æneas amiſſo genitali ſolo, quaſi exul trahebat
in alienas terras ſed gloriã, optimũ quippe eſt, idcirco paruũ per-
dere vnũquẽq;, vt minore percuſſus detrimẽto, maioris rei emo
lumẽta cõquirat, certe & illud ſentiẽdũ, nõ malo fatoꝝ voto, ilienſi
imperio excidiũ extitiſſe, ſed ne eſſet quod in Aſię partibus eũ de-
tineret, qui cõſtituẽdo romano iperio dignus author & conditor
parabatur. Ergo quod ait. ¶ Troiæ. q. p. ab. o. Ita. ſ. p. l. q;. v. Lito.)
Fatoꝝ id ratiõe contigiſſe non dubiũ eſt, ſed quęrendũ eſt cur po-
ſuerit, lauinaq; venit littora, cũ nondũ fuiſſet hoc loci nomẽ, eo. ſ.
tpe, quo Æneas venit ad Italiã, nõ ergo iam tunc fuerãt Lauinia
littora, ſed tũc cũ geſta veteribus ſeculis Virgilius replicabat, alia
Virgilio fuit cã, qua dixit primũ Æneã ad Italiã, quum conſtet ẽt
alios eſſe perductos eo ante q̃ Æneas Italiã tetigiſſet, & veꝝ eſt,
ſed nõ ad eã Italię partẽ, in qua ſunt lauina littora. ergo, & ꝑmus
fato, qa alij ex euentu ad Italiã fuerant delati, Æneas vero com-
pulſus, qa ſicut multis locis eſt poſitũ, aliã terram tenere nõ pote
rat, cui fuerat decreta Italia in ea parte in qua ab eo Lauiniũ op-
pidum cõditũ eſt, ergo colligitur intellectus, vt. ſ. fato, non ſemel
accipiatur, vt ſit, fato perdidit patriã, fato expulſus, Fato ꝑuenit
ad Italię partẽ, in qua vocitari cœperunt lauina littora. ¶ Multũ
il. &. t. ia.) Aliã tenet cũ ꝓpoſitiõe diuiſionẽ, nã ſpecialiter ſcripſit
in carmine ſuo quæ in terris, q̃ in pelago perpeſſus ſit Æneas, &
hęc ipſa aſſerit extra fatum fuiſſe, adde. ¶ Vi ſup.) Vis.n. nõ eſt niſi
cũ ſit aliqd extra leges, hoc eſt cõtra fatũ, vt aũt ex hoc quoq; ex-
cuſaret Æneã, q nihil tale de ſuperis meruerat, addidit. ¶ Sęuę. m.
I. o. i.) Hoc eſt non ꝓpter Æneę aliquã culpã hęc ſuperos feciſſe,
ſed vt obſequerentur ſtudio & volũtati Iunonis. Cui vtpote regi
nę, vniuerſi inquã vellent partem, conſentire debuerant, & idem

velle,

velle, quod illa pſumpſerat. Purgatus ẽt ergo ex iſta pte Æneas, reſtat vt ipſam quoq; Iunonẽ fruſtra aduerſus ipſum odiũ ſuſcæpiſſe mõſtremus, in quo ipſo nõ tm̃ purgatio eſt ſuſcęptę pſonæ, vεꝝ ẽt deformatio Iunonis, quam ẽ diuerſo poeta cõſtituit. ait. n. ¶ Sęuę me. I. u. o. i.) Nõ. n. ſęuã potentẽ dixit, vt aliꝗ volũt, ſed reuera ſęuã, q̃ perſequeretur innocentẽ, & eum q nihil admiſiſſet, & eſſet deoꝝ oium, perindeq; ipſius quoq; Iunonis antiſtes & cultor, onerat eã ẽt alterius criminis inuidia, ꝙ inimicitias ipſas nulla ex culpa ſuſcęptas diutiſſime ac tenaciter retineret, pindeq; indicauit, honeſtis & pbis ẽt iuſtarum inimicitiarũ longęuã nõ conuenire memoriã, hunc locũ apertius notat in qnto lib. nã cum Venus apud Neptunũ de ipſa Iunone q̃reretur, ait inter cętera Iunonis grauis ira neq; exaturabile pectus. Quã nec lõga dies, pietas nec mitigat vlla. Cõcludit mire thema ipſum, & oẽm aduerſus Iunonem inuidiã cõpetenter exaggerat, dicendo. ¶ Multa. q. & b. p. dum. c. v. In. q; d. &c.) Vt ẽt tunc bello Æneã appetiſſet, cum ciuitatẽ in Italia cõderet, cum inferret deos Romano ĩperio & ſtatui publico pfuturos, cõtraq; ſi obtinuiſſet Iuno, nec latinũ genus, nec albanos pncipes, atq; ipſam romã emerſurã fuiſſe, perindeq; nec ipſum Cæſarẽ romani ĩperij habituꝝ. Vrbẽ de hac dictum eſt, moliri iam tecta videt, iam fidere terrę, cuius dolore cõmota Iuno excitauit per furiã bellum ppoſito noua inuẽtiõe themate in quo nõ ſolum q̃ eſſet dicturus oſtendit, vεꝝ ẽt multiformi ratiõe diuiſiõis vſus eſt, cõmẽdauit carmen ſuũ, oi libeꝝ crimine demõſtrauit Æneã, & Iunonẽ ex diuerſo mõſtrauit multis modis graui peruri inuidia. Ipſum aggreditur ab inuocatione muſæ ſui carminis caput, cui niſi inſtruendi lectoris cã thema pmiſiſſet, pdidiſſet profecto gratiã laboris ſui quũ qd dicturus eſſet, lector ipſe neſciret. Interea ppoſito themati nõ mirandũ eſt in oibus nõ rñdiſſe Virgiliũ, cum. n. libros ſuos diſpoſita ordinatiõe pſcriberet, fine viuendi circũuentus, intentionẽ pfeſſionis ſuæ complere non potuit, Albaniq; patres, atq; altę moenia romæ, nõ ſcripſit. Expoſuimus thematis textum, iam nunc ad originẽ carminis, caputq; redeamus, vt oſtẽdamus Virgiliũ poetaꝝ more, quod erat ſcripturus ab inuocatiõe muſę cœpiſſe. ¶ Muſa, inqt, mi. c. me. &c.) Rogatur muſa, qm̃ deum nihil latere cõuenerat, vt odioꝝ Iunonis aduerſus Æneã diceret cauſas. Nullũ. n. iuſtũ odiũ eſt, niſi quod delinquentis pceſſit culpa, vεꝝ quod numẽ, vel ipſam Iunonẽ laceſſiſſet Æneas, vt quũ nulla eſſet inuenta, cõfirmaret Iunonis ſæuitiã, ideoq; oppoſuit, inſignẽ pietate viꝝ, hoc eſt deoꝝ cultorem & ſpectatę vitę hoiem, quo loco poſſumus cõncere qd factura eſſet delinquenti, q̃ ſic afflixit innoxium, quę oia ſic in vnũ rediguntᷣ, nã iraſci cũ iraſcendi cã nõ ſuppetat & nõ ſanari innumeris tormẽtis, alienis & grauiſſimis caſibus, ſæuitia eſt nõ ferenda, quod aũt in themate poſuit, ſęuę memorẽ Iunonis ob irã, hic quoq; confirmat, interea hoc dicendo, inſtruit hoies ad bonã viuendi rationẽ. bonũ. n. viꝝ iuſtus dolor debet cõmouere, & ſic inultiõe ſit moderatus, nec ipſas q̃uis iuſtas inimicitias diutius in aio retineat, hoc hoium genus meliore teſtimonio Salluſtius pſequitur, & cõtrarios occulte reprehẽdit dicẽs, & iniuria accępta ignoſcere q̃ perſequi malebãt, q̃tũ ergo reprehendenda eſt Iuno quæ nec accæpit Ænee iniuriã, & ſic pſequuta eſt innocentem? ẽt diu inimicitias tenuit nulla pcedente offenſiõe ſuſcęptas, nec tot poenis & cruciatibus inſontis potuit ſanari. ¶ Tantę. n. a. c. i.) In deoꝝ mẽtibus lenitas ac miſericordia & pronum ad benefaciẽdũ votũ eſſe cõuenit. Inde Virgilius admiratur cũ dicit. Tãtę ne animis cœleſtibus irę? Quia nec fruſtra iraſci debent, nec cõmotionẽ ſuã ĩmoderata vltiõe penſare, ne grauius reprehendatur in dijs, quod in hoibus diſplicet. Poſt iuocationẽ, quã nõ in adiumẽtũ ſui carminis, ſed in fauorẽ ſuſcępti ſui, Virgilius poſuit. Incipit cauſas enumerare, q̃s lector, vel auditor aduertens, inter initia ipſa cognoſcat, & Iunonẽ ſęuã, & deos cæteros malo ſtudio eiuſdẽ Iunonis nõ recte aſſenſos, & Æneã nõ ſua culpa perpeſſum eſſe, q̃ paſſus eſt. ¶ Vrbs antiqua fuit.) Primã & pncipalẽ cãm odioꝝ Iunonis dicit, quã cõtra diſpoſitionẽ fatoꝝ ſuſcęperat Iuno, vt quod nunc romanum iperium tenet, nõ ipſa, ſed Carthago habuiſſet, ſed angebatur fortiſſimo ſcrupulo, & futuroꝝ gñaſciebat fatoꝝ ratiõe ĩpediri, ſuoſq; ꝙ emerſurus foret ex ſanguine Troianoꝝ, q opes eiuſdem Carthaginis perderet, ideoq; cupiebat Troianos extingui, ne ad illius tpa troiana ſucceſſio pueniret, cui Carthaginis debebatur excidiũ, ecce ipſa pncipalis cã Æneã ſpãliter nõ tenet in crimine. Cæteras videamus quas incidentes enumerat, q̃ ne ipſę quidẽ pñt eius innocentiã maculare, hæc tñ enumerãtur ad iniquitatẽ Iunonis exprimendã. cętεꝝ ſola illa, Carthaginis fuit, q̃ inimicã in odiũ Troianoꝝ vehementer vrgebat, cętεꝝ ſi aliæ nõ eſſent, neceſſe erat incitari ex illa ſola Iunonem, vt quod inſtituerat aduerſus Troianos exerceret, ſed ppterea alię ſunt cauſę ppoſitæ, vt cũ oẽs fuiſſe ab Ænee ſpãli culpa dixiſſet, ipſe Æneas purgetᷣ melius, & Iunonis factio conatibus iniq̃ſſimis noſcatᷣ eſſe ſuſcępta. Laudatur hic Carthago, dũ ſitus eius & cętera deſcribuntur, vt oſtẽdatur emergẽs romanoꝝ imperium multiplici rõne opprimere potuiſſe, vel maxime fulta fauore Iunonis pſentis. ¶ Vrbs anti. fu.) Antiquã debemus accipere, non magnã, vt nonnullis vr̃, ſed prolixi tpis, vt annoſitate ipſa roborata ſit, atq; firmata, pindeq; potuerit romanũ ĩperiũ naſcens longæuis viribus pmere. ¶ Tyrij. t. c.) Vt pter incolas aucta ſit ẽt acceſſione tyrioꝝ. Laudatur ẽt à loco ac ſitu. ¶ Italiã. c. t. q; l. h.) A fortuna, diues opũ, hoc eſt cui ſubſtãtia ppria nõ deeſſet, nec q̃reret alienam, à natura, & moribus, ſtudijsq; aſperrima belli: hanc igitur parabat ęmula Iuno, cui oĩs ad inferendum bellũ romano ĩperio patebat occaſio, Iunonis furor, locoꝝ proximitas, rei familiaris ſubſtantia, bellatoꝝ numerus, & fiducia naturalis, & innatũ ſtudiũ dimicãdi. ¶ Quã Iuno. f. t. m. o. v. p. h. c. ſ. hic il. a. hic. c. fu. &c.) Tanta oſtentatiõe Iuno cõtra Romanoꝝ imperium nitebatur faciens p Carthaginis opibus vt oibus eam terris & ipſis quoq; genitalibus ppoſuiſſet, deniq; inſignia numinis ſui & oẽ quod poterat in ea collocauerat. Vertere, hanc habet intellectus expreſſam rõnẽ, vt nihil poſt excidiũ ſuperſit, deniq; ſic & alio loco ait, q̃ te genitor ſñia vertit? hoc eſt ſic mutauit, vt nihil pietatis remãſiſſet in ſenſibus Iouis. item oẽ mihi viſum cõſidere in ignes Iliũ, & ex imo verti Neptunia Troia, qm̃ conſtabat nihil eius remanſiſſe poſt flãmas. Hęc vt dictũ eſt pncipalis fuerat, quę ẽt ſi ſola extaret, ſola poſſet aduerſus troianos aium Iunonis vrgere, faciebant alię cumulũ, & odium ex priore cã ſuſcęptum magis ac magis angebat: hoc oſtendit poeta dicendo. ¶ Id metuens.) Vt firmaret quod diximus fuiſſe vnã & principalẽ cãm, quam primo loco poſuit, incipit iam alias dicere. Ait. n. ¶ Veteriſq; memor ſa. b. p. q. a. t. p. c. g. a.) Vt oſtẽderet Iunonẽ pernicioſo ſtudio laborare, ne Troianis cõtingeret, ipune euaſiſſe poſt excidiũ troiæ, vel viribus reparatis aduerſus gręcos armari, quos Ilienſi bello cõſouerat, vel fines obtinere Italię ppter Carthaginis meritum. Addidit ſubinde aliã cãm miro artis ingenio, vt ex vno Paridis facto non vnũ, ſed aliud crimẽ videretur exortũ, q̃ quidẽ vexarent Iunonis aium, non tñ q̃ adſcribi Ænee potuiſſent. ſic. n. plurali vſus numero vnã cãm duplicem facit, nã cũ Iuno in iudicio Paridis offenſa ſit, ꝙ in malo aureo minorẽ ptulit deam quaſi ſit ingenium dicentis aliũ, cũ dicit. ¶ Iudiciũ pa. ſ. q; i. f.) Vt iniquũ nõ ſufficeret iudiciũ Paridis, q potiori hoc eſt reginę deoꝝ oium ptulit inferiorem, acceſſerit & formę iniuria, malũ qppe aureum dicitur inſcriptũ fuiſſe, hoc munus formoſior habeto, cum ergo datum fuiſſet Veneri dupliciter offenſa eſt Iuno, vt cũ eẽt ſoror Iouis, natu maior, regina deoꝝ, cũ iniuria famę ſuę obtinere nequiuerit. Cauſę ergo irarũ fuerunt ſicuti dictũ eſt in iudicio mali aurei duæ, vna qa non obtinuit, altera qa pulchrior iudicata eſt Venus. Ira ptinet ad illã partẽ, qa non vicit, Sęui aũt dolores ad iniuriã formę reuocatur. Grauiſſime qppe fœminę offenduntur ſi fœde iudicentur, deniq; ſatiat ipſam ptẽ Virgili⁹ dicẽdo. ¶ Manet. a. m. r. I. p. ſ. q; i. f.) Vt non tm̃ irata videatur ꝙ victa eſt, quãtũ in illa parte q̃ ad iniuriã formę pertinebat, manet ergo quod dixit ad oia pertinet, iudicium Paridis, iudiciũ. ſ. corruptũ libidinis pmio. Paridis vero ſic accipiendũ, vt cõuitiũ ſit non hois nomen. i. ſed q̃ſi venalis, & inhoneſti. Manet alta mente iniuria formę, hoc loco doctores fallũtur, nã tradunt iniuriã formę ſic. Dicunt. n. Antigonã Priami filiã ingreſſam Iunonis tẽplũ formã corporis ſui ptuliſſe ſimulachro deæ, quod contra eſt, nã melius eſt intelligere, quod Virgilius habet, q̃ fabuloſa ſectari, vt iniuria formę Paridis ſit nõ Antigonę. Adde. ¶ Et ge. in.) Vt ad principalem cãm gementis æſtus reduceret. ¶ Et ra. gany. ho.) Propterea quod turpiter amatus ſit à Ioue hoc loco fœdũ eſt intelligere aliquid de zodiaco circulo, in quo ganymedes dicitᷣ collocatus, ne infames & effœminati inter ſancta ſydera numerentᷣ, & ſentiamus quod poeta nõ dixit, expoſuit oẽs cauſas & oſtẽdit vniuerſas alienas ab Ænea, atq; vt poſterius dictas oſtenderet incidentes, ait. ¶ His a ccenſa ſuper.) Hoc eſt his accenſa ſuper illã quę fuit propter excidiũ Carthaginis, & bene dixit accenſa. ignis. n. nõ accẽditur niſi ex nutrimẽtis habuerit adiumentũ, incipit vero narrare labores Ænee, & caſus referens, non prima, vt in themate expoſuimus, ſed ſequentia. conſtabat. n. ipſo tpe quo in tyrrheno mari nauigabat Æneas annũ ſeptimũ, currere ab excidio, deniq; ipſe Poeta ſic poſuit vt oſtẽderet multa pceſſiſſe, q̃ nõ ptermittẽtis aio ſiluit, ſed rõne obſeruati carminis ſeruauit hęc ad Didonis cõuiuiũ. ¶ Iactatos æq. to. re. d. atq; i. a. Ar. la.) Hęc oia ad exprimendã Iunonis iniquitatẽ poſuit, vt ſatiaret odioꝝ vnã & ſolam fuiſſe Carthaginis cãm, q̃ exagitata nec miſe-

teri deſinebat nec deſereret intentionē ſuā: quę q̃m nouerat expugnari ſe ratiōe fatoꝝ, nec poſſe obtinere, cupiat tñ ab iis terris eos longe arcere malum reparandum quibus per poſteros romanum debebatur imperiū, atq; vt ſimul iniquitatē Iunonis & ſęuitiam demōſtraret ait, iactatos æquore toto. Troas, relliquias Danaum, atq; imitis Achilli arcebat longe latio. nouerat. n. cōtra rationem fatoꝝ ſeſe certare, qua cā propellere cupiebat Troianos à terris Italię, quos ad plenū ſuperare nō poterat, inde factū eſt vt nec miſeratiōe moueretur, vt iactatos toto mari, & eos qui ex infinito numero ad paucos fuiſſent redacti, quoſq; e manibus ſęuiſſimoꝝ hoſtiū fortuna ſeruauerat inſidiis nō deficientibus obteteret, quod aūt poſuit reliquias Danaū exprimitur crudelitas inimicitię q̃ cladibus ſatiari nō potuit, & acquiritur Æneę laus maxĩa, ꝙ de reliquiis Troię Romanū quęſiuit imperiū, perindeq; poeta cōfirmat Æneā defendere potuiſſe patriā ſuam, ſi fata nō obſtitiſſent, cū aſſerit in alienis terris īperium q̃ſiuiſſe. ⁋ Multos q; ꝑ an. Errabant acti fa. m. o. c. Tantę. m. e. ro. c. g.) Ne fatoꝝ rōne paſſi videantur q̃ cōtra fatum Iuno faciebat, ſic ordinatur ſenſus narrantis, ad condendā romanā gentē multos per annos errabāt maria oĩa circum, Tantę molis erat romanā cōdere gentem. Laudatur hic quoq; eoꝝ virtus, qui nec malis frangebātur, nec diuturnitate tp̄is, & oĩa fortiter tolerabant, & ſuperatis aduerſis ad retentionē debiti imperii prorumpebant. ⁋ Vix e con. ſi. te. in al. Vela da. læ.) Ordinatur ſenſus ſic. E, conſpectu ſiculæ telluris in altum vela dabāt vix læti. perierat. n. in Sicilia Anchiſes, & proxima erat Italia, dolebant Anchiſis caſum, lætabātur aūt ꝙ haud procul eſſet Italia. Temperauit igitur vtrūq; Virgilius & expreſſit vtrūq; vt diceret. Vix læti. ⁋ Cum Iuno æter. ſer. ſ. p. vul. Hæc ſe.) Cum. n. aduertiſſet Iuno Troianos de proximitate Italię gratulari vulnere animi, quod perpetuū retinebat, magiſq; cœpit vrgeri, excluſa igitur ab inuentione nocendi, excluſa loco, & tempore, ſic animi ſui dolores & gemitus intimis ſenſibus enumerabat. ⁋ Mene in.) Quales vetus & pertinax inimica cogitationes habere debuerit, nō ſine rhetorica diſciplina poeta compoſuit. inducturus. n. ſæuientis deficientes inuentiones ad nocendū, inducto cōparatiuæ qualitatis ſtatu per exempla aliena nocendi cōſilia inuenta cōmemorat. cōparat ergo. Iuno perſonas, hoc eſt ſuā & Mineruæ, troianoꝝ & græcoꝝ, inimicitiarum quoque cauſas confert, græcoꝝ pœnā minerua iraſcente completā, cum troianoꝝ ſuppliciis quæ obtinere non potuerunt enumerare non ceſſat, quę plenius per ſingula diſſeremus. Me ne, inquit, in pronominibus eſt magnū dicendi pondus, vt quod nō apertius dicitur intelligatur, Me ne ergo, hoc eſt reginā deoꝝ & ſororē Iouis & coniugē, ſicut infra cum dolores ſuos perſequeretur, apparuit dicēdo. Aſt ego q̃ diuum incedo regina Iouiſq;, Et ſoror & cōiūx. Hoc eſt Me ne, quod eſt. Aſt ego, Intellectus. n. pronominum ipſoꝝ vnus eſt. Incœpto deſiſtere victam? Incœpta ſunt diſpoſitiones & deſtinationes animoꝝ ſicuti Salluſtius ait. Nam talia incœpta conſultorē vertiſſent reipub. peſtem factura, dolet ergo intētionem ſuā ſine effectu defeciſſe, nec ſupereſſe iam nocendi cōſiliū vel tp̄s. Interea bonoꝝ eſt incœpta deſiſtere, ſi tñ aut prece flectantur, aut ſpōte ignoſcāt. hoc dolet ſe vtrāq; occaſionē perdidiſſe, & incidiſſe quod doleret, cū ludibrio ſ. vt ſuperata. Inde eſt quod ait. ⁋ Deſiſtere victā, Non poſſe Italia t. a. re.) Hoc eſt dicere, ſi perdere nō potui, debui vel ſuperare teucroꝝ regem, Italia producte proferenda vt ſit ab Italia, deducta prępoſitione, vt eſt alio loco. Bellum ingens geret Italia, hoc eſt in Italia, ita eſt hic intelligendū ab Italia, aggreditur & comparationem pœnaꝝ, vt qui perire non potuit, vel ſecerneretur à terris Italiæ, ſit & numeri cōparatio, vt ſi plures nō potuit opprimere, vel iuxta vnum obtineret Æneam. ſciebat. n. ſtirpi eius deberi Romanum īperiū, & Carthaginis euerſionē. ⁋ Quippe vetor fatis.) Venit ad cōparationē ſuam & Mineruæ, ſi. n. fata impediebant ne obtineret Iuno nec Mineruę quę fuit inferior permitti debuit, vt quod vellet efficeret. ſic ergo dixit. ⁋ Pallas ne?) Quæ non eēt tanti, nec tantę poteſtatis. ⁋ Exurere claſſem ar. atq; ip. po. ſub. pon.) Hæc eſt comparatio pœnaꝝ. Minerua potuit & naues græcoꝝ & græcos ipſos exurere. Ego vnum nec occidere potui, nec auertere ab Italia. Exurere plus eſt q̃ vrere. Vrere eſt. n. lædere aliquid flāmis. Exurere aūt penitus abolere incendio, hoc loco & oĩ occaſione confirmat poeta, Æneæ ſtirpi fuiſſe decretū imperium Italię, cum de ſolo inducit Iunonem loquentē. Quippe vetor fatis. Venit rurſus ad comparationem ſuā & Mineruæ ſimul etiā vltro ſibi obiectat, quod ſciebat obiici poſſe, quod eſt in cā artificioſum vt proponas vltro atque diſſoluas, quod potuit formidare ne ꝓteritum, vel certe ſuppreſſum dicatur purgatiōis deſperatiōe trāſitum. ⁋ Pallas ne. e. c. ar. atq; i. p. ſub. pon.) In ipſa comparatione perſiſtens vtitur argumento à minore ad maius. minor. n. fuerat Minerua ætate & poteſtate, cui ſi fata ceſſerūt, vt in eos quos oderat pœnas exerceret, multo magis ætate pręcedenti Iunoni ſorori & coniugi Iouis, reginæ quoq; deoꝝ oĩum debuerat nocendi ſinere facultatē. Fit cōparatio alia quum dixit. ⁋ Vnius ob noxam & fu.) Illa propter vnū multos cum ipſis nauibus perdidit, ego in plurimorum offenſa vnum ab Italia auertere nō poſſum? Hic quoque laus exprimitur Æneæ, cuius tm̄ meritū fuit, vt eius facultatem Iuno cum omnibus diis nō valuerit ſuperare. Cum igitur diceret. Quippe vetor fatis. addidit vt dictū eſt exēplum Mineruæ, gręcorumq; ab ea perditoꝝ exiſtimās meoꝝ in te fata eſſe permutata, vt licuerit volenti inferre perniciem, quā fata non ſinebāt, maiorem dolorem Iunonis aſſignat, ꝙ in eodem fato Mineruam monſtrat tm̄ in ſuis doloribus potuiſſe, vt in vltione ſui ēt fulmine Iouis vſa videatur, pœnamq; ipſam ſic exprimit, vt delicti ipſius defendat authorem, quę defenſio iram Iunonis exaggerat. qui. n. potuit defendi iniuſte, grauiſſimum ſuppliciū pertulit, multo magis ſocii eius qui cum nauibus perierunt. ⁋ Vnius ob noxam.) Interea pro arbitrio ſuo, & pro præſumpta Carthaginis cauſa vult cū rege ſuo hoc eſt Ænea reos tenere Troianos, q etiam nihil ipſi cōmeruiſſent. Videamus nunc quēadmodum Aiacis excuſet offenſam vt magis ſeſe dolendo affligeret, ſi in eo ſcō acerbitas pœnæ cōpleta eſſe videatur, in quo non fuit grauis delicti vel culpę ſubſtantia. Furias inquit oilei. Aiax ingreſſus templū Mineruę inceſtatus cæde & hoīum ſanguine quia amore Caſſandrę tenebatur, atq; per hæc neſciebat qd mali cōmitteret ab ipſis altaribus tractā ſtupro ſacram virginē violauit, & quod erat grauius ſub ipſis oculis Mineruę, defenditur iſte veniali ſtatu, factū enim manifeſtum nō purgatur, niſi hoc genere, vt dicatur, ſi deliqt Aiax nō erat ſuæ mentis, nec ſui conſilii. furebat. n. hoc eſt amabat, quod pathos vt dictum eſt venialiter defenditur, qcquid. n. ꝑ pathos ipſum admittitur, nō aſcribitur homini, qui maiore vi coactus aliquid efficit, quod cōtrahat crimen. Aiacis ergo factum leuius facit, vt oſtendat veluti grauiora peccata Troianoꝝ, quæ nō erant, deniq; cum enumeraret poeta ſuperius incidentis iracundiæ cauſas, alios dixit deliquiſſe, qui eo tempore quo Æneas cū ſuis nauigabat, nō affuerant, deniq; nec Paris pręſens fuit, nec Ganymedes quoꝝ ex facto vtiq; nō debuit alios opprimere, qui nihil admiſerant. In facto tñ Mineruæ conſideratur iraſcentis iniuſta īnia, quæ non tractauit innocentium in illa pœna conſortium, dummodo cū illoꝝ iniuſto ſupplicio perderet inimicum. ⁋ Diſiecitq; rates euertitq; æquora ventis.) Ne ſi forte alicui contigiſſet euadere haberet nauigandi ſubſidium, alieno imperio vſa, hoc eſt cum Iouis fulmen acciperet, & imperium Neptuni fratris ſui, habuitq; in ventos iubēdi poteſtatem, qui alterius imperio regebantur. exprimitur hic magis ac magis iraſcentis Mineruæ violentia, cum Aiacis ipſius demonſtratur interitus, vnde Iunonis animus torquebatur. perditis. n. græcis nauibus & innoxiis hominibus naufragio preſſis, debuit authoris offenſæ grauius ſuppliciū demonſtrari, ne reus cū inſontibus vna pariq; pœna videretur afflictus. ⁋ Illum, inquit, expirantē.) Illum quod dixit, & eius nomē ſuppreſſit, hoc eſt quod plurimis locis diximus magnum intellectum ex pronominibus naſci, nā dicēdo illum, hoc vult intelligi. Illum temerariū, illum inconſideratum, illum ſacrilegum, illum prophanum, illū qui in templo deæ, in templo virginis, añ ipſas aras, in cōſpectu numinis, regiam ſacerdotē intactam ſtupro violauit: expirantem transfixo pectore flammas, ſine dubio flāmas anima expirantem. ⁋ Transfixo.) ſcilicet, ea corporis parte q̃ percuſſa facilius vniuſcuiuſq; interitus prouenit. Turbine corripuit: ſcopuloq; infixit acuto. figi. n. non potuit niſi ingēte turbine, cum pondere atque magno ictu ſaxo fuiſſet illiſus, & hoc ad iraſcentis animum pertinet, vt cum in acutum ſcopulū etiā moleſto fluctu iactatus hęrere potuiſſet, adderetur maior vis, quo facilius fieret, quod volebat offenſa, hic illud ēt intelligi pōt, idcirco eum infixū ſcopulo, ne delatus fortaſſis ad littus ſepulturæ ſaltem beneficiū reperiret. Hæc igitur ſupplicioꝝ genera propter acerbitatem Iunoni diſplicēt, quæ volebat Aiacē potuiſſe defendi, quo magis ſeſe excruciat inſontem furore peccaſſe diiudicans, & arbitrata criminis obnoxios tenendos eſſe Troianos, qui nō erant rei, cōcludit mire comparationem ipſam à perſona ſua, dicens. ⁋ Aſt ego.) Et quā vim tenent pronomina ipſe poeta monſtrauit, cum ſequentia necteret. Ait. n. ⁋ Quę di. in. re. Iouiſq; Et ſoror & cōiunx.) Oſtendit ergo quid ſit quod dixit. ⁋ Aſt ego.) Scilicet q̃ oĩ genere Mineruam pręcedo, reginam. n. conſtabat cęteris eſſe potiorem, accedēte eo quoq;, ꝙ ēt ſi nullam reginę haberet poteſtatem, deberet ab eo qui frater eſſet, & maritus, aliquod meritum conſequi. conſtat

enim

enim mulieres amãtis acquirere dignitatẽ, ſi magni ſint & in ſummo honore, aut ptãte fuerint: per maritum aũt accedere, ſi nullus fuerit dignitatis. Cũ igitur & ipſa eſſet regina & deoꝶ rex eſſet, q ei & mariti cõſortio & germanitatis vinculo teneretur, vehementiſſime mouebatur, quod deſiderata nõ valeret implere, vt autẽ rõnẽ ſuam in vnum colligeret, vtitur anacephaleoſi. Nam me ne, quod in capite poſuit: hoc eſt, Aſt ego, quod dixit in ꝓncipijs, Incœpto deſiſtere victam, nõ poſſe Italia teucroꝶ auertere regem? hoc eſt quod memorauit, Vna cum gente tot annos bella gero? Græci.n.cũ Aiace mox vt Minerua rata eſt in vno ictu perierunt. Cõplectitur ergo inter dolores ſuos & hoc quod ipſa quaſi cum ęqualibus bello contẽdens, per cõtinuos annos cõtinuas inimicitias exercẽs obtinere nõ potuerit, recte aũt poſuit. ¶ Bella gero.) Quaſi cum reſiſtentibus, quaſi cum ijs, qui ſperarent de Iunone victoriã, deniq; vt hoc ꝓbaret, ait. ¶ Et qſq; nu. Iu.a. Pręterea? aut ſu.a.im.ho.) Hoc idcirco poſuit, vt oſtenderet per coniecturã Troianos idcirco Iunonis numen non adorare, aut aris eius non imponere ſacrificia, quod ſperarẽt ea retinẽdo ſuperaturos, hic quanta arte in medio poſuerit, pterea, debet oſtendi. nã ſic eſſe debuit, pręterea quiſq; numen Iunonis adoret, aut ſupplex aris imponat honorem? ſed vt diximus honeſtius in medio poſuit præterea, vt vtraq; cõnecteret. Certe & hoc pluribus locis oſtendimus vnam orationis partem nõ ſemel, ſed ſæpius accipiendam, dicemus. pręterea aut quiſq; numẽ Iunonis adoret? præterea aut ſupplex aris imponat honorẽ? vt pręterea bis accipiatur, vt certe ordinato ſenſu ſemel ponatur in capite. ¶ Talia flammato ſecum dea corde volutans.) Quum hæc Iuno tractaret, taliaq; ſecum conferret, ipſa quoque nocẽdi conſilium reperit, nec laborauit inquirere, qñ illi exemplum Mineruæ quod eſſet neceſſarium faciendum mature ſuggerit: ſed prius poeta debuit demõſtrare quantum iraſcẽtis ardores excreuerint diſputando, ſuperius quippe cum initia cogitationũ eius enumeraret, his inqt accẽſa ſuper, hic ait, Talia flãmato ſecum dea corde volutãs, plus eſt.n. flãmatum q̃ accenſum, vnde manifeſta vt dictũ eſt rõne monſtratur, quãtũ doloris Iunoni acceſſerit ex cõparatiõe tot modis & generibus facta. Hæc igitur cũ tractaret Iuno accæpit de exẽplo nocẽdi cõſilium, iuuabatur autem eius intentio, ꝙ troiani per id tp̃s nauigabãt. Nymborum in patriam, &c.) Seruauit hic Virgilius perſonę rationem miro artis ingenio: ſed in ea parte non quæ competeret reginę, ſed quę cõueniret iratæ & ei, quæ nollet occaſionẽ loci & tp̃is perdere. nam ſi perſonam vellet oſtẽdere reginę, mittere aliquẽ ad Æolũ debuit, & iubere quod fieret, neglecta ergo ptãtis ratiõe totum aſſignat iratæ, & ei, quã cogebat vltiõis ſpes in euidenti cõſtituta, & licet iratis & flammatis ęſtibus aĩorum, nõ detur integra cõſiliorum intẽtio, tñ totũ micet in perſona Iunonis, vt irata nõ cõſideraret iniuriam ſuã, & deoꝶ regina, Iouiſq; vxor & ſoror ad Æolũ pergeret, ſed ijs vt dictum eſt oĩbus ſpretis ipſa euaderet, curaret præſens, quod deſiderabat impleri. mãdata.n. ſi extitiſſent, aut negligi poſſent, aut nõ pro voluntate Iunonis procederent, aut emergente dilatiõe facti nocẽdi periret occaſio, quo loco Virgilius docet per nos metipſos agendum, quod rectius cupimus ꝓuenire, & qñ inferior perſona nobis neceſſaria eſt, ad pręſtandũ quod habet in ptãte ſeruemus & honorificentiã competẽtẽ, vt maiori ſtudio compleat quod fuerit neceſſariũ. gratulatur.n. ſibi à potiore eſſe delatum: cætera quę ſequuntur eã rationẽ tenent, vt ſciamus vẽtos cauis terrę vel montiũ contineri, Æolum regẽ poetice inducit, dicitq; ad eam Iunonẽ ſupplicem locutã, cum verba eius nõ eſſent, ſed iubentis, ſupplicem, ergo intelligendũ, ꝙ ipſa ad eũ venit. ¶ Ad quem tum Iu.ſu.) Artificioſe dixit tum ſupplex, nam tum primũ neq; alio tp̃e fuit ſupplex Iuno, vt indicaret propter odium Troianoꝶ, reginã iuiſſe ſupplicem deoꝶ pene minimo, & loquuta eſt hęc. ¶ Æole nãq; ti.d.p.atq; ho.) Hunc locum ſiquis attentius, diligentiuſq; diſcutiat, nihil ꝙ nõ miret inueniet. eſt.n. arte & ſubtilitate dicentis admodum ſatiatus, nã cœpit à noĩe, ꝙ ipſam nec Iunonem humilẽ, nec Æolo iniuriã facit, potior qppe ſi inferiorem ſuo noĩe vocet, & ſe beneuolam monſtret, & illi vñ gaudeat ſubminiſtret, pulchrum eſt.n. ſi inferiore in loco poſitus cognitus ſit potiori, ꝓindeq; carus acceptuſq; mõſtratur. fecit.n. ſm artis ꝓcæpta. Beneuolum facit & attentum, cũ dicit. Nãq; tibi diuum pater atq; hoĩum rex, Et mulcere dedit fluctus, & tollere ventos, nam exinde cõncere Æolus potuit, officium ſuũ Iunoni eſſe neceſſariũ, quum ſubtilitate circũuentus audiuiſſet habere ſe in ventos pleniſſimam ptãtem. Ne aũt arrogantem faceret Iunonem, ait. Diuum pater atq; hoĩum rex, nõ dixit frater meus atq; maritus meus vt ſupra poſuit. Aſt ego quę diuum incedo regina, Iouiſq;. Et ſoror & coniux, illic.n. vbi ſecum loquuta eſt, ſi ſpecialiter hoc poſuit nullo audiente, arrogans iudicari non potuit, hic vero quum dicit. Nanq; tibi diuũ pater atq; hoĩum rex, intelligi potius voluit q̃ dici. non.n. apud eum loquebatur qui nõ eam noſſet, dictio aũt ipſa ne eſſet ꝓlixa, & plurimũ tp̃is teneret, ipſa exculte ſibi proponit, quæ ab Æolo poſſent excuſatiõis cã prætendi, & ipſa illis rñdet ita, vt vlterius accedi nõ poſſet, deniq; ne diceret Æolus, nõ ſunt vẽti in ptãte, præuenit antea &, ait, plenã habes in ventos licentiã, & tenendi, & dimittendi, erigẽdi fluctus, & placãdi ptãte. Nam tibi eam deoꝶ oĩum & hoĩum rex conceſſit, & tradidit, ne diceret Æolus, habeo quidem in ventos poteſtatem, ſed non mihi licet mare perturbare, quod eſt ſub alterius regno, idcirco dixit & ptãtẽ accæpiſti in ventos & maria cum volueris perturbare imiſſis ventis, vel placare cum eos retinueris. Certe & illud ſentiendum eſt, nec metuas Neptunũ hac in parte quia potior eſt Iupiter, qui tibi hanc licẽtiã dedit, incipit iam inſinuare ipſam cãm dicens. ¶ Gens inimica mihi.) Oĩa ꝓponentis & rñdentis ſtudio memorantur. hic.n. non noĩauit Æneam, ne diceret Æolus, non poſſum aliquid moliri aduerſus nepotẽ Iouis, q mihi imperium dedit. Ait ergo. ¶ Gens.) Quę gñalitas nomẽ ſpeciale ſuppreſſit, quod poterat ĩpedire deſideriũ. addidit.n. inimica mihi, nõ dixit ego ſum illius inimica, ſed ipſam cõſtituit inimicam, quaſi inferiores potiorẽ ꝓuocarent. Grauauit hoc gñe troianos, vt ẽt ipſe Æolus rerum indignitate per motus, iracundiam ſuã Iunonis cõmotioni coniungeret. ¶ Mihi.) vero quod ait hoc eſt reginæ ſorori Iouis & coniugi, q̃ oĩa per pronomen intelligi voluit, & propter arrogantiã non apertius poſuit. ¶ Tyrrhenum nauigat ęquor.) vel quod facilius moueri in perniciem nauigantium poſſet, vel quod vicinũ eſſet Italię. ¶ Ilium in Italiam portans.) Oẽs opes ſuas oẽmq; ſubſtantiam ſecum portans, quæ ſi periſſet per idem tp̃s nouari poſterius nõ potuiſſet, ne vero excuſaret Æolus deoꝶ cã, quibus cogebatur inferre violentiam, addidit. ¶ Victoſq; penates.) ſcilicet metuendos non eſſe qui nec ſibi nec ſuis prodeſſe potuerant deſiderijs, de hinc ſumma ſub nectit. ¶ Incute.v.v.ſ.q;.o.p. Aut.a.d.&.d.c.p.) Expreſſit plenã ptãtẽ. nã ſi eo ordine, quo locuta eſt vellemus intelligere, nõ cohæret. ſi.n. ordinatam poſſet cõmota proferre dictionẽ ſic loqui inciperet. Æole, gens inimica mihi, tyrrhenum nauigat ęquor, Iliũ in Italiam portans, victoſq; penates, Incute vim ventis ſubmerſaſq; obrue puppes. Aut age diuerſos & diſijce corpora ponto, Nãq; tibi diuum pater, atq; hoĩum rex, Et mulcere dedit fluctus & tollere ventos. Ante oĩa tñ conſideranda ſunt quę Iuno perfici cupiebat, dicta quidem, ſed non ordine ſuo, vt apparet, eam per cõmotionem nimiã, ordinationẽ rebus ipſis dare nequiſſe. dixit. Incute vim ventis ſubmerſaſq; obrue puppes, & diſijce corpora ponto. Quod fieri neceſſe erat nauibus ſubmerſis, atq; ita nouiſſimũ ponere. ¶ Aut age diuerſos.) Vt eſſet ſicut diximus oratio recte compoſita hoc mõ, Incute vim vẽtis ſubmerſaſq; obrue puppes, & diſijce corpora põto. Aut age diuerſos deniq; hoc & ipſæ coniunctiões oſtendunt cũ dicit. Incute vim ventis. Et ponit q̃ vt cõiungat facto factum, Submerſaſq; obrue puppes adſociat, & vt compleat effectum ſubmerſaꝶ nauiũ, & ꝓueniat inde, Diſijce corpora ponto, Ecce ponit, Aut, diuerſę naturæ cõiunctionẽ hoc eſt diſiunctiuã, vt faciat ſeparationẽ pœnæ, vt ſi prouenire nõ poſſet, Submerſaſq; obrue puppes, & diſijce corpora ponto, ꝓueniret ſaltẽ, Aut age diuerſos, qm̃ ſparſi nihil audere poſterius poterãt, nec ad Italiã peruenire. ¶ Sunt.m.b.ſ.p.c.n.) Vt cupiditatem & ardorem explicandę rei, qua Iuno vrgebatur oſtenderet, ad authoritatem iubentis addit & p̃miũ vt multifariã de effectu ſecurior redderetur, ſed hęc dictio obliqua eſt, pulſat.n. Veneris munus, & qa propter Helenã, q̃ fuit in alieno matrimonio, & græci & troiani perierant, nec poterat eſſe matrimonium inter ipſam & Paridem, & ſi remota apud ipſum foret, legitimam ſobolem vtpote adulteram procreare non poſſit, vſque ꝓponit econtrario potuerunt, acute ſubtiliterq; rñdit ſingulis anteq̃ dicerentur occurrens. ¶ Sunt, inquit, mihi.) Hoc eſt non inuadã te ꝓpter alienũ, quod cum dedero poſterius perdas, ſed dabo quod habeo ꝓpriũ. Subiecit deinde laudem muneris ſui, & eam ipſam multis extollit, Prio à numero. ¶ Bis ſeptem.) Qualitate. ¶ Præſtanti corpore.) Quod difficile fuit oẽs formoſas memorat, & eam pollicetur, q̃ pulchritudine cæteras anteiret, dehinc à genere cum dicit. ¶ Nymphas.) Vt Helenam ratiõe ſanguinis ſuperaret, adiũgit. ¶ Cõnubio iungam ſtabili.) Vt eſſet legitimo matrimonio ſociata, & honeſtis nuptijs iuncta, quod cum ſit ſtabile matrimoniũ eſſet vnius conſortio dedicatum, ſubnectit ex hmõi coniunctione quales poſſint ꝓcreari liberi. ¶ Et pulchra faciat te ꝓle parentem.) Paris.n. nec diu retinere potuit, quod male fuerat cõſecutus, & ſicut dictum eſt, ſi apud

ipſum Helena viuo marito ſuo diutius manſiſſet, ac partum aliquem edidiſſet, pater ex eo dici non poſſet, ex adultero.n.conceptı nõ habent legitimum patrem. Proinde illa eſt pulchra proles, quam profert honeſta coniunctio, hoc loco maior intellectus hominis amiſſo Virgilii puro & vero, ſic ſuſpicionibus in falſam interpretationem ducit, vt aſſerant pulchrã prolem idcirco Iunonem pollicitam, ꝙ Æolus iam turpes filios habuiſſet, quum viuo ei, & perpetui tpis matrimoniũ promiſiſſet, & pulchram prolẽ, hoc eſt non corporis, ſed generis honeſtate decoratã, deniq; oſtẽdemus pulchram prolẽ non in corporis forma Iunonẽ eſſe pollicitam, ſed in ipſo matris honeſto cõſortio. Alio qppe in loco ipſe Virgilius, cum originẽ Cæſaris aſſereret à Troianis deſcendere, & hanc partem inter laudes eius poneret. Naſcetur, inquit, pulchra Troianus origine Cæſar.ſ.pulchra nõ corpore, ſed natalium honeſtate, hoc loco Virgilius docet cõtẽnenda eſſe apud nos quæ magna ſunt, vt obtineamus, quæ magnopere deſideramus impleri. ¶ Æolus hæc cõtra.) Quod ait cõtra non cõtra voluntatem Iunonis, ſed contra verba, noluit quippe ei parti reſpondere, qua Iuno præmium promiſit, neque enim dixit bene me accipis, aut gratias ago promiſſis tuis, ne videretur etiam ipſe vt Paris libidinis munere prouocatus, voluntati Iunonis obſecutus. item intelligi etiam poteſt ſic contra, quia illa dicit. Nanque tibi diuum pater, atque hominum rex, Et mulcere dedit fluctus, & tollere ventos. Æolus ergo quomodo contra reſponderit, differamus. ſed prius videndum eſt, quomodo etiam ipſe beneuolum ſe fecit ait enim. ¶ Tuus ò re.quid op. Explorare labor.m.i.c.f.e.) Vt eſt, inquit, diſcretio inter perſonarum merita, ſic & officia diſcernuntur. tu regina hoc eſt officium tuum iubendo, meũ vero exequendo completur. Tui laboris eſt, hoc eſt tuæ curæ inuenire, quid iubeas, ſollicitudinis aũt meæ, dare præceptis effectum. & quod ait fas eſt, licebit facere, ẽt ſi illicita iubeas fieri, Illa.n.dixit, Victoſq; penates. Æolus ſic videtur contra reſpondiſſe, etiam ſi victi nõ eſſent facerem, quia quũ fieri aliquid nõ licet, incipit licere, ſi eius fiat iuſſu, cui iubendi plena ptãs eſt. Ecce exempli cauſa ponamus iudicium publicum, Non licet hoĩem verberare aut torquere, & qui hæc fecerit plectiť, ſed ſi iuſſu iudicis fiant, nullũ admittitur crimen, hoc voluit ẽt Æolus dicere, illicita ſi me iubeas facere, faciã & ĩpune faciã, quia regina iubente nulla obſequentẽ pœna ſequetur. item contra rñdit dicendo. ¶ Tu mihi.q.q;.h.r.tu.ſ.i.q;.Con.) Illa.n.dixit à Ioue accepiſti ptãtem, ille in voce officioſa perſiſtens, ipſius Iunonis vult eẽ quod poterat. Addidit. ¶ Tu das.e.a.di.ſ.I.q;.c.) Ipſum, inquit, Iouem vt propitiũ habeam tu facis, & vt memorem ſe omnium beneficiorum Iunonis, oſtenderet addidit. ¶ Tu das.e.a.d.) Vnum videtur poſuiſſe beneficium præſtitæ humanitatis, ſed cumulatur alio, ſi conuiuiũ cum potiore miſceatur. Tertio ſi cum potioribus plurimis, Quarto ſi inferior perſona nõ ſedeat, vt fieri ſolet, ſed accumbat poſuit in fine, & hoc quod deſideras tuum eſt & in tua poſitum poteſtate, perſonarum in vtraque oratione loci quoque & tẽporis habitã rationem dubitari non poteſt.ſ. Iunonis, Æoli, Troianoꝝ, penatum victorum, Veneris, Helenæ, Paridis, Deiopeiæ, loci propter nobilitatem tyrrheni maris, & Italię proximitatem. Temporis vero, ne multiloquio tractum tp̃s opportunitatem nocendi corrumperet, deniq; breuiter Iuno deſiderium ſuum proſequuta, & breuius rñdet Æolus, & ꝓmiſit effectũ. ¶ Hęc vbi dicta.) & cætera quæ ſequuntur, hoc eſt vbi Iuno & Æolus hoc dixerunt, cœpit Æolus iuſſa complere, quæ fuerunt hæc. Incute vim vẽtis ſubmerſasq; obrue puppes, Et diſijce corpora ponto, aut age diuerſos. Patefecit igitur exitum ventis, plurimos ſimul atque diuerſę naturę, hoc eſt contrarium flantes, atque impugnantes ſeſe fecit exire. vt confligentibus inter ſe fluctibus regendis nauibus corpora diſijcerentur, Aut age diuerſos, impleri non poſſet, niſi venti vt ſupra dictum eſt impugnantes ſeſe, Troianos diſcretos per diuerſa diſtraherent. deniq; ait. ¶ Incubuere mari, &c.) Vt ſimul complerentur quæ Iuno mandauerat, acceſſit ad violentiam maris aliorum quoque elementorũ pleniſſima perturbatio, dixit quippe. ¶ Eripiunt ſubito nubes.) Hæc ſolis teucris acciderant, & in ſolo mari fuerant tenebræ. Confuſio qppe elementorum & tetra pelagi facies ſuſtulerat diem Troianis & cœlum. Confunditur inquit cum tenebris dies, ſubtrahitur lux ex alienis temporibus, nox importune ſuccedit, ne contra mala reperiri conſilium poſſet, eripitur cœlum, & vt quam in partem niterentur gubernatores ipſi neſcirent, eo amplius tonitrua mittebantur, & fulgura, & vt inter multiplices metus Troiani deſperatione poſſeſſi nihil aliud ſperarent q̃; mortem, idcirco dixit. ¶ Intonuere poli.) Inter hæc quales cogitationes habuerit Æneas, vel cuiuſmodi animo aut corpore ſenſerit pathos poeta deſcribit. Ait enim. ¶ Extemplo Æneæ.) Alii frigus pro timore intelligunt poſitum, quod cõtra eſt, nam ſi timuit Æneas mortem, derogatum eſt virtuti ac meritis eius. Frigus ergo dixit ꝓprie, quod naſcebatur non ex caſu euidẽtiſſimæ mortis, ſed ex leui genere, quod cruciabat animum viri fortis, qui optabat potius glorioſe in campo occumbere, q̃; in fluctibus ignobiliter interire. Recte ergo non timorem, ſed verũ frigus debemus intelligere, quod oriebatur ex tot aduerſis, quæ corporis calores extorſerant. Incipit iam dolores ſuos exprimere, vt appareat, quòd in illis periculis gemeret. ¶ O terq; quaterq; beati.) hoc eſt multifariam felices, dicuntur iam cauſæ. ¶ Quis ante ora pa.) Ex his quæ ſecundo libro ſcripta ſunt, conĩcere poſſumus Polytis illum feciſſe mentionem, qui ante patrem ſuum Priamum Pyrrhi cæde procubuit, & quia patria potiore loco inter parentes numeratur. ¶ Troiæ, inquit, ſub mœnibus altis.) Hoc eſt cum altitudo mœnium ſtaret. ¶ Contigit oppetere.) Ideſt contigit interire, reliquerunt ergo incolumẽ, quod bono ciui glorioſum ſolatium eſt in interitu ſuo integrum ſtatum ciuitatis propriæ reliquiſſe. Altis ergo poſuit vt oſtenderet integram adhuc ciuitatem, ipſe enim Æneas campos non altitudinem dimiſit. nam in tertio libro cum ingenti gemitu ait. Et campos vbi Troia fuit. Et quia pathetica fuit continua dictio perſeuerare non potuit, cum dicturum fuiſſe intelligamus, quod dolebat. Ideſt ego autem amiſſa patria, in fluctibus perdita gloria, moriturus ſum, atque vt hoc confirmaret ait. ¶ O Danaum fortiſſime gentis.) Tamen rurſum ad aliud raptus eſt dicens. ¶ Tydide, me ne iliacis.) Ex his infelicem ſe exiſtimans, qui hunc exitum vitæ habere non meruit, & ignobili mortis genere vir fortis in pelago fuerat moriturus, hoc ne complere quod coniectura colligimus, fluctus interuenit, qui vocem loquentis occluderet, eſſet enim vitium poetæ, ſi finitis querelis Æneæ, fluctum faceret ſuperueniſſe, denique ſimilia aliis locis etiam. Poeta poneret. Ait quippe, Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur, & alibi, Talia fundebat lachrymans, dum enim conſideraret Æneas picturas templi, dum Andromache loqueretur ſermones ſuos aut dolores, imperfectis his Dido ad templum proceſſit, & Helenus extra vrbem. ergo ait. ¶ Talia iactanti.) Hoc eſt, adhuc loquenti interuenit vis fluctuum, nec ſiuit Æneam explicare, quæ voluit. Cæterum ſi compleſſet, diceret felices qui in Troia perierunt, & infelicem qui eſſet periturus in fluctibus. ¶ Stridens Aquilone.) Deſcripſit aduerſa omnia, quæ nauigantibus accidunt cum è diuerſo tempeſtas interuenit. ¶ Hi ſummo in fluctu pendent.) Fluctibus vario motu venientibus aut erigebantur naues aliæ per tumorem maris & in ſublime ferebantur, aut vſque ad imum deprimebantur aliæ, cum vi vndæ ſubſiderent. ¶ Furit æſtus arenis.) Non ſolum vndæ, verumetiam ima pelagi, tempeſtatum furoribus exagitabantur. Fit iam quod Iuno voluerat, nam cœperunt diuerſi agi, denique poſuit. ¶ Tris notus arreptas.) Quaſi peritus locorum & nauigationis poſuit ab alto eurus ducebat in ſyrtes, hoc eſt de medio pelago, aliter enim non poteſt, vtpote qui flatus habeat ex orientis partibus in quibus ſunt & ſyrtes, eo nauigia cogere vnde potuit reuocare, ſex igitur naues alienatæ ſunt à cæteris vna turbata primitus in qua nauigabat Æneas, nunc caſus octauæ deſcribitur. ¶ Vnam, inquit, quæ lycios, fidumq;, &c.) Vt compleretur quod poſitum eſt, ſubmerſaſq; obrue puppes, & diſijce corpora ponto, perit ergo amicus Æneæ & ante ipſius oculos, quia illi non contigerat, interire naufragio fidum ſibi periſſe conſpiceret, atque eo caſu dolore afficeretur, excuſatur Orontes, ne per imprudentiam nauem ſecum perdidiſſe putaretur, nam quum ingens pontus hoc eſt vis maior & veniens à vertice nauem opperuiſſet quod à dorſo fuerat, caueri non potuit. Iam validam Ilionei nauem, iam fortis Achatæ. ¶ Et qua vectus abas.) Has ſpecialiter cum eorum nominibus poſuit, qui in his potiores nauigabant, & vno caſu ferebantur dicendo. ¶ Omnes accipiunt.) Oſtendit vnam omnium cauſam, & ſimilem fuiſſe fortunam, vt autem non plene obtineret factum ſecundum mandatum Iunonis, Neptuni datur occaſio, qui non tantum iniuriam ſuam reuocaret, verumetiam Troianis pereuntibus ſubueniret, Ibiq; deſcribitur compleſſe Æolum, quæ Iuno mandauerat quum dicit. ¶ Diſiectam Æneæ.) Statim ſentit vnde hęc, hoc eſt cuius dolo eſſent perfecta fratrem enim ſororis peſſimum ſtudiũ non latebat, vocauit ventos ad ſeſe & hmõi habuit obiurgationẽ, q̃ erit pathetica, vtpote cõmoti & irati, abſciſa, hoc eſt non continua, nec compoſita, breuis etiam, ſubueniẽtis enim in tali cã beneficiũ, multiloquium non quęrebat. ¶ Tantane vos generis.) Incipit ab inuentiõe. Hoc.n.genus materiæ non habet principiũ & crimen exaggerat dicẽs, eos non ſolũ ſua, ſed hæ-

reditariam

reditariā quoq; ſectari temeritatē, qđ genus vitij qm̄ naturale ē,
nō poteſt emē dari. volunt.n. ventos patres habuiſſe, q quum bel
lū dijs intuliſſent, diuerſis ſupplicijs perierunt. Ait ergo. ¶ Tanta
ne vos.) Vt ipſoꝝ eſſet crimē qđ admiſerant, eſſet ēt originale ſan
guinis, & generis. ¶ Tenuit fidu. veſt.) Et licet parentū peſſimorū
geſta nō maculent filios, polluunt̄ tn̄ ſi patrum ſuoꝝ inſtituta ſe
ctent̄. ¶ Iā cœlū terrāq;.) Obſcura dictio eius ac breuis, q loquebat̄
iratus, & q ad ſedādū tumorē pelagi feſtinaret. deniq; tranſijt, &
ab alioꝝ iniuria elemētoꝝ, a qbus eū cōſtat alienū. venit iā ad ſpe
ciale admiſſum quod regnū eius imperiūq; turbauerat. ¶ Meo,
inquit, ſine nu. ven.) Meo ſine numine, hoc eſt cōtempto me, vel
cōtra volūtatē meā. Venti abiecte pnuntiandum eſt, vt conuitiū
ſit nomen, pꝰatio autem admiſſi criminis admirabiliter poſita,
vt qđ vrgebat nō aſſereret verbis, ſed ipſis aſpectibus ſubderet di
cendo. ¶ Tātas audetis tollere mo.) Duo pronoia cum pondere
ſuo. nā quos, hoc eſt ſceleratos, & ex peſſimis genitos, & cætera,
quæ ſentiri ſimiliter pn̄t. Ego idem impator loci, & q ſum de po-
tioribus dijs, & cum in eos diceret, excogitabat pœnā, ne inde fa
ceret, nihilominus pdicit vltionē fore ne ſecuros dimitteret, vel
ne inualidum demonſtraret, ſi neq; vltus eſſet in præſentia, haud
futuræ vltionis non pmitteret metum, addens cāſ dilatę pœnę,
qꝑ eſſet melius primo dilata cōponere, dehinc redire ad vindictā.
Ait ergo. ¶ Sed motos præ. com. flu.) Si aliquid ſequenti tpe auſi
fueritis, nō vt nunc verbis vos arguam, ſed vos ſeuerius iudica-
bo. ¶ Maturate fugam hoc eſt celeriter remeate. Regiq; hęc dicite
ve.) Sæuūq; tridentē, Metuēdum. mittit ipſi regi cōuitia ac mā-
data, deformans regni ipſius ptātem & pſonam. ¶ Tenet ille ima.
ſa. illa ſe iactet in aula Æolus, & clau. ven. car. reg.) Non regnum
habet rex veſter inquit, ſed ſaxa deſerta, nec habet aulam, ſed cu-
ſtos eſt carceris. ¶ Dicto citius tumi. æquo. pla.) Effectus obiurga
tionis & dilatę pœnæ cōtinuo extitit, vt dicto citius placidū fie-
ret mare. ¶ Collectaſq; fu. nu. ſo. redu.) Omnium elementorū re
mouit iniuriam, datur huic facto poetarum more cōparatio, atq;
ex ea occaſione tractatur. cuius meriti & grauitatis eſſe debeat, q
in patria ſua retinet principatum. ¶ Ac veluti, magno.) Non eſt ſę
uientibus populis iam ventum ad pniciem & furētes viderint vi
rum præſtantem meritis dicto eius & pſuaſionibus acquieſcunt,
Sic omnis pelagi fragor conquieuit ſub autoritate rectoris. Præ-
ſtitit interea neptunus qđ potuit liberauit naues & pcurata pela
gi trāquillitate ſalutem troianis poſt picula dedit, fugatis quoq;
nubibus & reducto ſole hoc poſitum eſt, quia meminerat ſe Vir-
gilius dixiſſe Eripiunt ſubito nubes cœlumq; diēq;. Hoc qdem
neptunus præſtitit, ſed aliud euentus aduexit. Nā delati ſunt ad
oras libyæ hoc eſt ad eam terraꝝ partem, in qua iuno colebatur
inimica, perindeq; in caſum deteriorem cōiecti ſunt. Defeſſi ęnea
dæ.) Defeſſi hoc eſt licet feſſi admodum, nitebant̄ tn̄ tendere ad
terrā, nequa iterum vis emergeret, qua cā proxima littora capere
maturius pperabant, Contendunt poſuit, vt oſtēderet ipſius cur
ſus difficultatem, quem ſatis feſſi cōplere nitebant̄, vel maxime,
qa in aqua difficilior greſſus eſt pperantibus curſum. ¶ Eſt in ſeceſ
ſu. lon. lo.) Fit loci deſcriptio, nō ſupflua ſed negotio ipſi neceſſa-
ria, nam nō oīa eius, ſed aliqua referuntur. placiditas quippe fue
rat pelagi procurāda, ppter cōtracta nauium vitia, & horrendā
quaſſationē, hanc pbebat obiectus laterū, ſecretū vero pficiebat
ad eam partē, qua cauēdum erat pp regiones incognitas hoc da-
bat longitudo receſſus, aqua vero & copioſa, & optima, pp vſus
hoīum. hanc efferebat nympharum domus, pp ardores autē ſo-
lis neceſſaria fuerant quæ præberēt hoībus defenſionē, miniſtra
bat iſtam naturale antrū, & opacitas nemoꝝ, tantumq; poterat
oportunitas loci, vt illic naues, nec retinaculis tenerent̄, nec pon
deribus anchorarum, Idcirco præmiſit. Quibus omnis ab alto
frangitur locus, Sed oīs vnda ab alto. Inq; ſinus ſcindit ſe ſe vn-
da reductos. nō oīs ab alto frangitur & ſe ſe in ſinus ſcindit, pcu-
rante hoc ipſum altitudine laterū, Ab alto id eſt ab ea parte, qua
cōtinuum fuerat mare. admiranda ergo breuitas & cōtinens oīa
neceſſaria. qꝑ aūt oīs locus, q in deſcriptiōibus venit, quatuor ha-
beat partes, deſcriptę ſunt oēs. nam oſtēdit latera duo dicēs. Obie
ctu laterū, Tertiam partē a tergo qua fuit ingreſſus. Quibus oīs
ab alto frangitur, inq; ſinus ſcindit ſeſe vnda reductos, Hinc atq;
hinc vaſtæ rupes. geminiq; minantur in cœlum ſcopuli, quorū
ſub vertice, late ęquora tuta ſilent, tum ſyluis ſcœna coruſcis De-
ſup, horrētiq; atrum nemus imminet vmbra. Omnia hęc tribus
lateribus aptantur. Quartā partē ex aduerſo poſuit dicens, Fron
te ſub aduerſa ſcopulis pendentibus antrum. Intus aquæ dulces
viuoq; ſedilia ſaxo, Nympharū domus. Cōpetentia ſedilia & lo-
co, & perſonis, in nympharū domo, vt dulcedo aquæ, & ſedendi

opportunitas venientē reficeret, nō tantū animo verum etiā cor
pore. Intelligere aūt debemus, quod in oībus locorū deſcriptio-
nibus curandū eſt, locū iſtum ſic poetam deſcripſiſſe vt ingredien
tem hunc morē etiā Salluſtiū tenuiſſe manifeſtū eſt. vbi dexterā
vel leuam dicit a tergo & a fronte ſe velut conſiſtentē in vno lo-
co faciat. quę oīa mutabuntur, ſi deſcribens mutet ſpeciem ſtan-
di. nā ſi ſe ſe cōuertat, fit ſiniſtra quę deſcripta eſt dextera, quę fue
rat leua. Fit rurſum a fronte quod poſterius fuit, & quod fuit a
frōte in poſteriorē ſpeciem cōmutatur. Addidit deſcriptioni ſuiſ
ſe ſcopulos duos altitudinis immenſæ. neceſſaria .n. fuerat huic
negocio altitudo aliqua, ex qua latitudo pelagi poſſet attendi, eo
rum ingrendorum cauſa, q ab ænea fuerant cum nauibus ſepara
ti, nemorū quoq; denſorum fit cōmemoratio, & præter oculo-
rum & animi delectationem, tuitionē quoq; metuentibus exhi-
berent, & receptos facerent nō videri. Hunc igitur locum æneas
ingreſſus eſt, collectis vt ſuperius ait ſeptē nauibus ex omni nu-
mero, ſcilicet ex decē & nouē, vna enim de viginti ſub oculis ip-
ſius perierat, recte autem collectis dixit, in locis quippe diuerſis
fuerat, vna ſcilicet in qua ipſe æneas fuit, tres vero de ſaxis & ſyr
tibus tres. Videamus quid ęneę adſcribatur, qa virtutes eius non
occaſione laudantur, vel quid aſſignetur cæteris. ¶ Egreſſi, inqt,
optata potium. troes arena.) Recte dixit optata potiuntur troes
arena. Qui contraria in perturbationē pelagi videant, cum eorū
nauigio vſq; ad imum deprimerent̄. Subijciuntur iam actus ip-
ſorū, alij inquit corpora ſua & tabida ſale membra ſolatio littorū
confouebant. quod autem dixit, artus tabentes ſale, a contrario
poſuit. ſal enim carnem corrumpi non patitur, ſed inuētus eſt ca
ſus quo fieri poſſet, vt tabeſcat ſale, quod ſeruari conuenit, aqua
enim maris qꝫuis ſalſa, quum corpus non ſeruaret, admiſit corru
ptionem. Alij ergo dixit fuſi per littora. ¶ Ac primum ſilicis ſcin-
tillam.) Achates inquit procurabat ignem, vt corruptum flucti-
bus & aqua madidum frumentum ſiccari, & frangi poſſet. Hic er
rant male interpretantes & diſputando peſſime ſuum confitētur
errorem, dicendo prępoſteram ordinationem poſuiſſe Virgiliū.
Quum prius ſit frangere ſaxo, hoc eſt molere, poſtea vero torre
re flammis. quaſi panē coquere, ſed quum torrere conſtet dixiſſe
Virgiliū, non coquere, proculdubio recte poſuit torrere prius, &
poſt frangere. meminerat enim ſe de naufragijs loqui, & dixiſſe
ſuperius. Omnes accipiunt inimicū imbrem rimiſq; fatiſcūt. per-
indeq; madidum habuiſſe frumentū, quod niſi igne mature ſic-
cari non poſſet, nec poſſe madidū moli, recte ergo dixit parant
prius torrere, vt poſſet ſaxo confringi. Deſcripſit actus aliorum.
Videamus quos æneas habuerit, & cū quanta eius laude deſcri-
bantur. Iſte .n. ſolus aut nō ſenſit vim pelagi, aut ſolus de refectio
ne animę aut corporis non cogitauit, quin potius aliū quoq; la-
borē arripuit. intelligendum hoc loco altitudinē ſcopulorum id-
circo eſſe in loci deſcriptione propoſitā, vt non tantum eſſe ma-
ior proſpectus ex ſummo, verum etiā vt æneæ laudationi altitu
do ipſa proficeret, cuius virtus, & animi, & corporis tanta exti-
tit, vt laſſis oībus, & de cibo, & requie cogitantibus, ſolus nō fu-
geret laborē, & difficiles aſcēſus & prolixos agreſſus ſit. Arripuit
ergo altitudinem ſcopuli, neq; ab aſcendendi labore reuocatus
eſt. Dummodo locus ille ex ſummo ſocios forſitan in ſubiecta la
titudine pelagi demonſtraret errantes. Æneas ſcopulum interea
conſcendit. &c.) Quod ait nauim in conſpectu nullam tris litto-
re ceruos proſpicit, proſpicit bis accipiēdum eſt, vt ſit nauim nul
lam pſpicit, ſed ceruos. Fidus q̄ tela gerebat Achates, aut in pn̄ti
aderat, & gerebat aut quia ipſe excudendo igni operam dabat, &
remanſerat. merito dictum gerebat, vt æneas tunc portaret tela
quæ achates ſolitus erat ferre. Quū igitur nullū ei nauigium in la
titudine ſubiecta pelagi apparuiſſet, euentus ceruoꝝ gregem repē
te monſtrauit, quod ipſum opportunū viſum eſt, non ad vſum
ſuperfluū, neq; ad aliquā venandi voluptatem, ſed qa inde pcu-
rari potuit indigentibus ac feſſis ſubſidium victus, vt ex his ali-
quos æneas occideret. ſeptē ergo maiores ſtrauit, in quibus ali-
moniæ maior poſſet eſſe ſubſtantia, multos præterea paruulos
interemit. Interea videamus quemadmodum de ipſis ceruis lo
quutus ſit poeta. Reprehendunt .n. temerarioꝝ voce, quod dixit,
a tergo ſequuntur, & reuera vitium eſt, non poetæ, ſed peſſime p
nuntiantium. nam tres ceruos errantes in littore ſequebant̄ alij,
alij a tergo per valles paſcebantur, ponamus iā verba ipſa cū pro
nuntiatione ipſa, & ordinatione. Tris littore ceruos proſpicit er-
rantes, hos tota armenta ſequuntur. Eos ſcilicet tres, cum ipſis q
per litus errabāt, alios vero a tergo paſcētes deſcribit p valles vt
ſit ordo, & a tergo longum p valles paſcitur agmē. nō .n. oēs erra
bāt, aut oēs paſcebātur, ſed alij ſubrepti fuerāt ex oculis eius. aliā

.vero fuerant poſt ipſum, ſubijciamus exẽplum, ſimili ei vſus eſt. Theſtylis &, hoc eſt Et Theſtylis, & rapido feſſis meſſorib⁹ ęſtu. Puppibus & læti nautæ impoſuere coronas. & puppibus. Item ſubito quum tabida mẽbris, hoc eſt quũ ſubito, ipſi quoq; numeri gregum diuerſitatẽ ſignificát. de errantibus qppe pluraliter dixit, Armenta ſequunt̃, de paſcentibus vero ait. Et a tergo lõgum per uallẽ paſcitur agmen. peius autem poetæ vitium foret ſi non feciſſet locoꝝ & numeroꝝ ſeparationẽ, nec fieri hoc vitiũ debuit, nec factum eſſe manifeſtũ eſt, tanq̃ immemor ſui, ſingulari numero cõcluderet, quod pluralẽ ſumpſerat deſcriptionẽ. In littore.n. poſitos dixit pluraliter, hos tota armenta ſequunt̃, in vallibus vero paſcitur agmẽ, ſingulari numero expreſſit. huc accedit, qa qui paſcitur nõ errat, & qui errat nõ paſcit̃, peracta neceſſaria ceruoꝝ ſtrage, hoc eſt quæ omnibus troianis vberẽ victus ſubſtãtiã præbere potuiſſet. ⁋ Hinc portum petit.) Remeat ad naues inquit, & ceruos, quos interfecerat, diuiſit inter ſocios. hic intelligitur ꝙ breuiandæ narrationis cã, prætermiſit Virgilius tranſlationẽ corporũ, ait.n. occidit ceruos & perrexit ad portũ, & viritim dedit ſocijs, quum vtiq; partiri non poſſet, niſi quod fuiſſet ante tranſlatũ, ex eo ipſo tñ intelligit̃ factũ, licet dictum nõ ſit, vel certe conſcriptũ. partitus ergo ceruoꝝ corpora inter oẽs. non.n. quẽ q̃ debuit prætermittere. Tantus aũt amor eius in ſocios fuit, vt ſibi nõ fecerit partem. ⁋ Vina bonus &c.) Ordinatur ſenſus ſic, deinde diuidit vina, quæ bonus acęſtes onerauerat cadis littore trinacrio atq; abeuntibus dederat, bonũ interea debemus intelligere, bonum ciuẽ, bonũ largitorẽ. deniq; idcirco poſuit, cadis onerarat, vt oſtẽderet ex ipſa cadoꝝ prætermiſſa numeri taxatiõe ſignificari, plurimũ vini fuiſſe qđ datum eſt. quod autẽ dixit onerarat, hoc intelligendum, vinum accipiẽtibus profeciſſe, nõ quãtũ bonus largitor dare voluit, ſed quantum troiani ferre potuerũt, quos iam ſpẽs ipſa honorauerat. ꝙ vero poſuit, littore trinacrio, intelligere poſſumus dandi ſubſtantiã præbuiſſe vbertatẽ ſoli, qđ iuuabat dantis voluntatẽ. Dederatq; abeuntibus. Excępto ſcilicet eo qđ in ipſos iam fuerat impenſum, cũ ibidẽ degerent, Iis dederat affatim, quos nõ fuiſſet iteꝝ viſurus, perindeq; nõ habiturus occaſionẽ alterã largiendi, Hic conijci pot̃ ab ipſo Aceſtę datum eſſe frumentũ, qm̃ ſupra dixit, Tũ cererem corruptã vndis, Et torrere parant flãmis, & frangere ſaxo, non.n. poterat fieri, vt vir tam copioſæ liberalitatis ſolũ vinũ ſuis abeuntibus daret. ⁋ Et dictis mœ. pe. mul.) Quis.n. in tædio animi & in calamitatib⁹ poſitus libenter cibum ſumeret? Sed quoties iſta ſunt, illa ſunt, illa pſona ſolet interuenire cõſolantis, q̃ ab ipſis malis aliena eſt, ſed iſtic & locus & tp̃s & perſona cõſideranda ſunt. nã locus ſimilitudinis fuit, tpis rõ vrgebat, vt deberẽt alimonia cõfoueri, quos ſuperius feſſos aſſeruit, perſona quoq; extrinſecus deerat, quę cõſolatione vteret̃, reuocat̃ ergo cõſolandi officiũ ad æneæ pſonã tanto moderamine, vt neq; ſe ſatis triſtẽ oſtenderet, atq; ipſos a conſolatione deiceret, neq; a doloribus immunẽ, ne in qua cã a mœroribus ſe oñderet alienũ. Tractatur hic & eoꝝ perſona, quos dixerat feſſos. recens.n. pathos nõ poterat mœrentiũ pectoribus ſemel eradi. Dictis inquit mulcet quod.n. penitus, grauiſſime fuerat inflictum, nõ valebat auferri, ſed mulceri potuit, vt cibus ſumeretur. ſumpto enim cibo, qui prouiſus affatim fuit, accedente etiam vino & multo & bono, ſperabatur more humani ingenij ventura relaxatio aĩoꝝ, Certe quãtũ diſtet ipſa cõſolatio, quæ ab ea perſona proficiſcitur, non quæ ſit ipſis mœroribus vacua, ſed quæ maloꝝ ſocietate iungatur, ipſe Virgilius demonſtrat. Vacuæ quippe a doloribus perſonæ pot̃ e diuerſo rñderi terentiano dicto, Tu ſi hic ſis, aliter ſentias. Quum autẽ a ſocio malorũ omnium præfertur, & accipi attentius põt, & patiẽter audiri. deniq; ſic cœpit. ⁋ O ſocij neq;.n. igna.) Magno artis ingenio æneæ perſonã dicentis inducit, nouerat.n. odioſum illum eſſe laborantib⁹, vtpote, cuius cã vniuerſi trahebantur per tot aduerſa, & tantorũ tporum tractu. ponit ergo primũ O ſocij, ſocios, hoc in loco melius intelligimus laboꝝ, q̃ cõgregationis. hoc.n. dicere vt̃, ſocius veſter ſum, in perferẽdis malis, nihil ſine me aduerſi ſenſiſtis, omnium vobiſcũ particeps fui, debetis audire quæ dicam, quia vobiſcum hæc pertuli. diximus ergo quid ſignificet ſocij. dicemus admirandam conſolandi inuentionẽ. Nam quum ſit infortuniorum dura cõmemoratio, & diſcriminum repetitio vehementer odioſa, exulcerans magis eoꝝ corda, qui paſſi ſunt, commemorationi iungit poeta cõparationem, vt dicta ipſa medicinæ potius animorum, q̃ exulcerationi proficerent. Aliter enim doloris pręſentis aſperitas leniri non poſſet, niſi grauiorum malorum inducta enumeratio oſtenderet, ferenda eſſe in pręſenti, quę leuius accidiſſent. addidit ſuſtinendi cõſuetudinem nutriſſe ſine dubio patientiam, dum aſſidue mala ferendo, tranſmiſſa ſunt. non ergo ſuperflue, ſed neceſſario poſuit duo. neq; enim ignari ſumus ante malorum, O paſſi grauiora, propter ferendi conſuetudinem, & ꝓ maloꝝ cõparationem, Omnis enim incõmodorum nouitas grauius animos peruertit, ferendi vero cõſuetudo quidquid acciderit facilius tolerat. ⁋ Dabit deus his quoq; fi.) Vltro ipſe reſpondẽdi ratiõi occurrit, potuit enim dici, q̃diu hæc patiemur? vel, quãdo mala ipſa inuenient finem? Incipit iam facta malorum ipſorũ comparatione grauare, præterea & præſentia tenuare, vt hoc genere perſuaderet mœrentibus quod volebat, & a generali propoſitione ad enumerationem ſpecialem tranſitum facit. ⁋ Vos, inquit, ſcylleam rabiem.) Scyllam eſſe conſtat in pelago, ſed non vt poetæ deſcribunt, neq; vt ipſe Virgilius poſuit vſq; ad pubẽ, ſub humani corporis forma, & ab inguinibus vſq; ad finem canibus armatam, ſed locum ſæuis horrendiſq; ſaxis obſeſſum quem qs ſi incurrerit, perit. Troianis cõtigiſſe Virgilius poſuit euaſiſſe loci illius immanitatem, quam non euaſiſſent, niſi quia ſucceſſibus proſperis ſeruabantur. Addidit. ⁋ Penituſq; ſonantes Ac. ſcopu.) Vt oſtenderetur exiſtente fortunæ ſuffragio, ex intima ſaxorum ipſorum parte liberatos. ⁋ Vos & cyclo. ſa. Exper.) Cyclopes humana ſpecie, ſed vltra humani corporis formam, hos pleniſſime poeta ipſe eorumq; feritatẽ in tertio libro ſcripſit cum vno oculo, cruda autem carne, membris quoq; occiſorum hominum veſcentes, quos euaſiſſe troianorum futura proſperitas fecit, Velut ergo æneas hæc fuiſſe grauiora a quibus cum iam troiani diſſimulaſſent perſuadet diſſimulanda eſſe quæ volebat eſſe leuiora. ⁋ Forſan & hęc olim.) Delectabit nos cum ad ꝓſpera veniemus etiam hæc inter mala numerare. Hic ſciendum eſt olim habere ſignificationem trium temporũ, præteriti, præſentis & futuri ex quibus priſco more olim manifeſtum eſt præteritum tẽpus oſtẽdere. Virgilius nunc ait olim meminiſſe iuuabit, vt ſignificaret futurum, pręſens vero tempus oſtendit dicendo. Eſt procul in pelago ſaxum, ſpumantia contra, Littora quod tumidis ſubmerſum tunditur olim fluctibus, hyberni cõdunt vbi ſydera cauri. Hoc eſt cum occidentium ſyderum fuerint tempeſtates exortæ tenditur inſuper. ⁋ Per varios caſus.) Quando neceſſe eſt ad bona ꝑ mala tranſiri, proſperaꝝ ſpe toleranda ſunt aduerſa: vel maxime cum ſpondetur otium ſempiternum. a tempore fecit comparationem bonorum & malorum. Cum.n. in aduerſis ſit breuiſſimum tempus, tranquillitatis vero perpetuum, facile perſuadere potuit, vt amicos a mœrore reuocaret. Poſt hęc reſpondet ipſe his quæ poſſent opponi e diuerſo, atq; ita quę dicẽda neceſſario fuerant opportunius obtinerẽt. Facilius.n. perſuaſio neceſſariis fulcta roboratur, ſi vltra ingeras. ſed iuſte diſſoluas quod de diuerſo ad victoriam parabatur. Quippe troiani laborẽ & ſalutis pericula metuentes, dicere poterãt, quolibet loco cõſtituamus idẽ & nõ trahamur cũ exitio noſtro per diuerſa, idcirco ipſe poſuit. Tẽdimus in latiũ, ſedes vbi fata quietas Oſtendunt illic fas regna reſurgere troiæ. Dicendo troiæ fata proculdubio demõſtrat fatalẽ diſpoſitionem humanis nixibus ſuperari non poſſe. Proinde eſſe acquieſcendum rebus fatali ratiõe definitis. Interea cum dicit fata quietas oſtendunt & euadendi & perueniendi ſpem hoc genere pollicetur effectũ quoq; oium magno effectu cõcludit dicendo. Illic fas regna reſurgere troiæ. Sola illa terra, inquit, digna eſt in qua reſurgat imperium troiæ. Durate & voſmet rebus ſeruate ſecundis. Durate, vt tranſactis incõmodis ſurgentem troiam nobis videre contingat & perpetua tranquillitate gaudentem. Seruat adhuc poeta rõnem decurſo perſuaſiõis textu. Ait enim. ⁋ Talia voce refert.) Non enim, quod locutus eſt hoc animo retinebat. Mẽtitus eſt, iquit, vultum ſuum, vt quos fregerat mœror, regius ſermo firmaret. Angebatur inquit dolore q̃ maximo, & hunc altis ſenſibus retinebat abſtruſum. Videri enim debuit perſuaſor ante omnes reieciſſe mœſtitiæ partem, ne perſuaſionis effectum perderet, ſi ipſe intelligeretur tenere ſenſibus ſuis, quod aliorum mẽtib⁹ aliqua ex parte deſiderabat excludere. Vtrũq; ergo ſeruauit, & quod ſocijs ad conſolationem fuerat neceſſarium, & quod regi congrueret. Nã ſatis reprehenſibilẽ faceret ęneę perſonã ſi ſine fraude hilarem diceret, aut purgato doloribus corde quem conueniebat in ſua cauſa plus affligi, q̃ cæteros. Dehinc oſtenditur quantũ potuit illa conſolatio. ⁋ Illi, inquit, ſe ꝑdę accin.) Quod nõ faceret niſi mœrore depoſito, Anxius.n. amicus nec victum nec refectionẽ aliquã q̃rit. Incipit iã diuidi ꝑ officia ꝓcuratio epulaꝝ. Neq;.n. delicioſæ dapes, aut irritamẽta gulę fuerãt adhibenda ſed refectio procuranda naufragorum & eorum quos inedia & mala pelagi omnis moras compellebant abrumpere. ⁋ Tergora diripiunt co.) Vtrũq; eodem tpe faciebant, alij detrahebant

coria,

coria, & nudabãt carnem, & anteq̃ omne corpus appareret. alij execabant partes, & vt plenã properationẽ monſtraret addidit. ¶ Verubuſq; tremen.fig.) Figebant, inquit, virgis ferreis trementia viſcera. hoc eſt in quibus adhuc aliquis ſpiritus teneretur, qđ factum oſtendit eos de torrenda carne cogitaſſe. ¶ Littore ahena locant alij.) Alij vero cũ aqua imponebant igni vaſa ænea vt elixam facerent carnem. hęc enim coquendis viſceribus maturitatẽ præſtant. deniq; mox epularum prouentu procurato, vires labore & fame perditas reuocabant, inuadentes in ea quæ ferina pinguis, & vini copioſi & veteris atq; optimi bonitas ſuggerebat. hoc eſt quod ait. ¶ Tum victu reuo.vi.) Tanta autem illis aduerſa ſic in obliuionem venerant, vt per herbas fuſi plus ſibi indulgerent, q̃ refectio poſtulabat. id aũt præſtitit ipſa perſuaſio cõſulti regis. Ferina caro, quam præſtare cæteris manifeſtum eſt, eademq; pinguis, hoc eſt quæ non tantum natura, verum ẽt qualitate appetentium animos irritabat. vini etiam ſpecies cui multiplex acceſſerat gratia a tempore, qualitate & quantitate, nã & vetus fuerat & optimum & abundans, deniq; ſic poſuit. ¶ Implentur vete.bac.) Vltra malum ſibi ſimul omnia ingerebant intantũ vt non ſufficeret occurſum eſſe naturæ, ſed vltra modum ſumerẽtur, quæ ſuppeditantium bonitas & copia ſuggerebat. ſubnectiť dehinc moralitas & aliud alij regi datur. Poſitus eſt qppe. ¶ Poſtquam exem.ſa.) Quũ enim fame & laſſitudine premerenť, deſperaſſent etiam de ſalute ſua nullius eos niſi propria cura tãgebat. refectis ergo venit in mentem recordatio ſociorum, quorum de morte fuerant incerti. quod autem dixit, Inter ſpem & metũ incerti, ſpes pertinet ad vitam, metus ad mortem, Æneæ cõtra maior animi virtus exprimitur, qui nec cibum ſumpſit, nec diſſimulare a perditis potuit, nec eoꝝ curam depoſuit, qui forſitan poterant ſupereſſe, idcirco ait. ¶ Præcipue pius ęneas.) Quod ait ſupra, ſpem vultu ſimulat, premit altum corde dolorem. hoc etiã ipſe dixit, ſecum gemebat ſingulorũ caſum, ne frangeret animos cæterorum, & quũ maximus apud eum dolor eſſet, tñ virtute tegebat gemitus ſuos. ¶ Et iam finis erat.) Epularum. ſ. & fabularũ. ¶ Cum iupiter ęthe.ſum.) Iupiter ex ſuperiori parte hoc eſt cœli reſpiciens mare ac terras intuebať actus hominũ, & qđ gererent conſiderabat. qua occaſione arrepta venus troianis, amplius q̃ antea triſtior & lachrymis internos animi dolores atteſtans, ſic ad ipſum inſtituit loqui. Ipſe eſt.n. verus & maximus dolor, qui ante vocis exortũ lachrymis præcedentibus nuntiatur. Opportunitas aũt fuerat interpellandi, quia tunc Iupiter curabat quę agerentur in terris, quas troiani tenuerant. ¶ O qui res hominumq; deumq;). Hęc materia vehementer artis ſubtilitatis plena eſt, & habet non tm̃ perſonarum, verum etiam rerum diligẽtiſſime ſeruatam rationem, hic enim loquiť venus ad iouem ſi priuatã perſonam ponamus filiam apud přem, ſi publicam inferiorem deã apud deorum omnium & cunctorum hominum regem, & certe vicit quod publicum fuit. tractat ergo perſonas vt dictum eſt, & ſubtilem inuidiam concitat, ꝙ quum ſit deorum oĩum iupiter, & hominum rector, ac non imerito debeat curare quid dij, quid hoies agant, omiſerit verum ænee cauſa iudiciũ, ac diſſimulatione interpoſita patiať innoxiũ multis & aduerſis vexari tormentis, Veꝝ quia duplex fuerat vtraq; perſona vt iam dictũ eſt, loquebať enim inferior dea cum rege, & filia cum pře, præponiť publica, & priuata ſubnectiť. Hoc enim exigebat cauſa. Apud patrem enim non potuit conqueri de dijs, ſed iuſtius eos pulſabat apud regem, deniq; ſic cœpit. O qui res hominũq; deũq; Æternis regis imperijs, & fulmine terres. Duo aũt propoſuit & ſingula ſingulis dedit, deorum pſonæ applicauit, Æternis regis imperijs, hominum vero & fulmine terres. Vt autoritate regant dij, homines autem fulmine terreantur & compellantur ad venerationem, Interea quum dicit, Æternis regis imperijs, illud intelligi poteſt, quia contemni non debet poteſtas, quæ perpetuo manet, illa enim reuera negligi poteſt, quæ aliquo fine temporis cõcluditur. Proinde ait, cur veniunt dij contra ea quę ſunt fatali lege diſpoſita? Quid meus ęneas in te committere tantum? Quid troes potuere? Secura ꝙ cauſam diceret inſontium delicti. Dehinc exigit nomen, quoniam nouerat nihil admiſiſſe troianos, vt quum nullum eſſet inuentum, conſtaret immeritos hęc paſſos eſſe, vel pati. Ait ergo. Quid meus æneas? ſpecialiter nomen eius attigit, atq; a ſpecie tranſit ad generalitatem dicendo. Quid troes potuere. Quod vero ait in te committere, pronomẽ ſignificat, Te regem deoꝝ & hominum, Te qui omnia habes in poteſtate, Te ꝓmiſſorem imperij noui, & ſpei melioris autorem, Te quem omnes dij ſuſpiciunt, & homines fulmine territi venerant, quod poſuit meus ęneas, meus quam vim vel quid põde-

ris habeat, in euidẽti eſt noſcere. Meus enim hoc eſt filius meus, perindeq; nepos tuus, pius, & deoꝝ omnium cultor. Quid troes tantum potuere? Tantũ, bis intelligendum eſt. quid tm̃ ęneas cõmiſit? qđ tm̃ troes potuere? Tm̃, hoc eſt tam graue, tam magnũ, tam immane, & qui tot pœnis expiari non poſſit, quo ſcelere admiſſi arcere troianos debeat ab italia. ꝓpterea poſuit. Quibus tot funera paſſis cunctus ob italiam terraꝝ clauditť orbis. quod ad id redigiť, vt nec alicubi cõſiſtendi troianis poteſtas ſit, nec ad italiam ꝑueniendi. Terraꝝ clauditť orbis. Cum negať, inquit, totius orbis terraꝝ nec ad italiam veniendi poteſtas eſt, quid ſupereſt? niſi vt in fluctibus ſemp exagitenť? ¶ Certe hinc romanos.) Conuenit Id ex fide veteris ꝓmiſſi, immo potius antiquæ pollicitationis. Turpe eſt.n. decedere de fide, turpiſſimum cuiuis dictã mutare ſnĩam, quanto magis deoꝝ & hominum regi, qui omne qđ loquiť, quod ſpondet, ſnĩæ retinere debet pondus, vel maxime in ea cauſa, in qua filiæ & nepotis vertebať cõmodum. ſequitur. ¶ Quæ te geni.ſen.ver.) Poſuit poſt regis nomen etiam přis, vt appareat illum publicam priuatamq; perſonã retinentem non debere aliqua perfidiæ ꝑmutatione trãſduci. Ordinať aũt ſenſus hoc modo. Certe hinc romanos olim voluentibus annis, qui mare & terras tenerẽt omni ditiõe reuocato a ſanguine Teucri, oli pollicitus, Reuocato a ſanguine teucri. Iõ qm̃ teucer italus quũ ad italiã ꝑueniret a troia eius originem eo redituram pollicitus fuerat iupiter. Pollicitus, inquit, pollicitationes enim tenent debitorem etiã ſi nolit exoluere. Promiſſa vero in arbitrio ſunt poſita volentis vel inuiti. proinde tractať contra pollicitationẽ nõ debere interuenire perfidiam, vel maxime in preſenti cauſa, in q̃ perſona deoꝝ regis eſſet, cuius conueniebat fixam eſſe ſnĩam, ne quod eſt inter hoies turpe, ęquius reprehẽdať in eo, qui deorum & hoium teneret prĩcipatum. Verbum vertit ſumptum eſt ex eo ꝙ quum vas aliquod verſatum fuerit, effundit oẽ quod habet. in ioue igiť ꝑ iſtiuſmodi verbũ voluit demonſtrare, vt oſtẽderet ſic inimica perſuaſione peruerſum, vt in ſenſibus eius nihil pietatis remanſiſſet, quã integrã filiæ debebat & nepoti. Completis iam partibus perſonæ publicum gerentis officium conuenit eum vt patrem, quod nomẽ plurimum ponderis habet etiam in cã promiſſi, & eius, quod non tm̃ liberis, verum etiã poſteris ſit oĩbus profuturum. Idcirco igiť poſuit. Quæ te genitor ſnĩa vertit? Quaſi ſi diceret. quis eſt te potior? qui potuit vertere ſnĩam tuã. ¶ Hoc equidem occa.tro.) Alluſit quaſi lances pondeꝝ retineret. ſi enim poſt danna cõſequať lucrum & plus habeat aut meriti qđ lucratiuum eſt, aut ſi tantũdem quantũ perijt, proculdubio diſſimulãdum eſt in cã danni. quum id quod amiſſum eſt alterius cõmodi rõne penſať, nam inde compenſatio dř, vbi quis tm̃ ponderis recipit in alia ſpecie, quãtum ĩ alia videbať amiſiſſe. ponit ergo hãc partem ex perſona eius, quæ dolebat amiſſum, & hẽbat conſolationem de promiſſoꝝ ſpe & ponit cum omni miſeratione dicẽs, occaſum troiæ, & oſtenderet rem maximam & nobiliſſimam interiſſe, caſus enim rei eſt paruæ vel inferioris pſonæ, occaſus vero diuinæ rei vel ſuperioris perſonę, nã ſolis & lunæ occaſum dicimus, & quũ viri pręclari vel ſpectati meriti obierint, nõ pręuẽti morte, ſed occidiſſe dicunť. Addidit triſtiſq; ruinas ſolabar, vt affectum maioris miſerationis augeret, non enim eſt vlla ruina nõ triſtis. Fatis contraria fata rependens. fatis, inquit, malis rependens fata contraria, hoc eſt cõparans & exequans mala fata fatis contrarijs, ſed contrarijs non quaſi aduerſis dixit, ſed cõtra mala profuturis, hoc eſt bonis, malo enim contrarium eſt bonũ, vt album nigro, vt amaro dulce, vt turbato tranquillum. ¶ Nũc eadem for.vi.tot caſi.) Non tantũ, inquit, bona promiſſa non veniunt, verum etiam mala perdurant. ¶ Quem das finem rex magnę laborum?) Vnde cœpit, illo concluſit, nam regem appellãs, & quod eſt amplius magnum, oſtendit & poſſe illum, & debere filię pręſtare quod petebať, & intelligendum monſtrat, non ſine ſubtili inuidia poſitum, vt expectaret preces, qui id quod poterat non ſponte præſtabat ĩſonti, & quod erat potius ſuo. Quem das finem laborum? Quia is a quo petitur malorum finis, & qui poteſt poſtulata complere, efficere potuit ne aliquando acciderent. poteſt & ſic intelligi, quem das finem? quando troiani venient ad italiam? aut ſi id non datur, quando autem carebunt malis, & in tranquillo collocabuntur? Exemplis iam cumulat dolores ſuos, & comparatione a minore ad maius facta, querelas ꝓprij mœroris exaggerat, perſonarum, & locorum quoq; faciens collationem. ¶ Antenor potuit med.ela.ac.) In antenoris noĩe non ſolum ſignificatio eſt exempli, non de fabula concinnata figmentis, ſed venientis de veritate, verum etiam aſſignantis humilẽ inferioremq; perſonã, vt inde magis dolere videatur, quod inferiori

ſicuit poſt excidium troiæ per tot difficilia conſequi pleniſſimam
requiem. Antenor ergo homo alienus a neceſſitudine tua humi/
lis atq; d. pſſus e medio hoſtium labi potuit, & eoꝝ manus effu/
gere, qbus ilium cõcidit, & multi nobiles perierunt, ad illyricum
etiam penetrare, quum dicit ad illyricum, & dr etiam pene' are, &
prolixitatem terrarum longiſſime remotarum itelligendum eſt
monſtrare voluiſſe, & difficultatem perueniendi, ſimul etiam ad
hoſtiles partes penetrandi, quæ omnia faciat dictis poſterius an/
nexis. penetrare eſt enim penitus intrare. & addidit ſinus receſſus
ſcilicet terraꝝ longiſſime remotarum, quibus clauſus nõ potuiſ/
ſet euadere, ſi pericula extitiſſent & vt maior eſſet veneris dolor
de felicitate antenoris, euadere, inquit, potuit hoſtiles manus, ac
per medios hoſtium globos, & per inimicorum regna tutus, ſecu
ruſq; tranſire, ſuperauit, inquit, & fontẽ timaui, miro verbo vſa
eſt ſuperauit, ſuperare eſt.n. ſine cuiuſquã moleſtia vel impedimẽ
to ꝑuenire, quo quiſq; contenderit. Et quia leuiſſimum fuit tran
ſiſſe fontem, fontis.n. ſignificatio nullam demõſtrat difficultatẽ
ſuperatam idcirco poſuit, Vñ per ora nouem vaſto cum murmu
re montis It mare proruptum, & pelago premit arua ſonanti.
Nequis arbitraret̃ fontem fuiſſe mediocrem nam ſic ſine aliquo
labore tranſiri potuiſſet. tantæ illum fontem virtutis eſſe cõme/
morat, vt per nouem illius ora periculis oĩbus liber antenor trã/
ſierit, ad exprimendum vndaꝝ molem nexuit. Vaſto cum mur/
mure montis. It mare ꝓruptum, & pelago premit arua ſonanti.
Vt fons eſſet in ſolo vocabulo, re tñ vera abundantia ſui opertis
terris in alieno elemento faciẽ pelago demonſtraret. interea qa
ſemel poſitum eſt potuit, nos nõ hoc ſemel, ſed ſæpius debemus
accipere, hoc modo. Antenor, inquit, potuit hoſtes euadere, po/
tuit illyricos ſinus penetrare, potuit regna liburnoꝝ ſuperare, po
tuit fontem timaui tranſmittere, & ſuperare nõ ſemel accipiẽdũ
eſt, vt ſit ſuperare regna liburnoꝝ. hic tñ ille in vno aduerbio & ꝓ
nomine grande pondus doloris adiecit, hic, inquit, hoc eſt in re/
gionibus hoſtilibus, & per tot difficultates ſine cuiuſquã mole/
ſtia ſuperatis. Ille hoc eſt homo inferioris meriti, cui abundare
deberet, quod in troia græcoꝝ manus euaſerat, tm̃ felicitatis eẽt
adeptus, vt tutus trãſierit, tutus ꝑuenerit, tutus ciuitatem teu/
cris condiderit, tutus noĩe troiano vocitari indigenas fecerit, tu/
tus arma troiana hoc eſt victa in eoꝝ partibus fixerit, quos cõſta
ret victores extitiſſe, tutus in pleniſſima qete perduret. Ecce oſtẽ
dimus ſemel dicta pro ſæpius dictis accipienda, ab enumeratiõe
proſperitatis alienæ. tranſit ad cõparationẽ perſonæ ſuæ atq; æ/
neæ, & malorum de quibus querebatur. ait.n. nos, exponit quid
ſit nos, quãquã & ſi non dixiſſet poſſet intelligi. Tua inquit pro/
genies hoc ẽ eius, qui deos omnes, & hoĩes habes in ptãte, apud
quẽ priuilegium primi gradus habere debuimus. ¶ Cœli quibus
an. ar.) Dum ſpe ducimur promiſſoꝝ tuoꝝ, & naues amiſimus, &
promiſſam italiam tenere non poſſumus. quod autem ait Vnius
ob iram optime ad finem dictionis eſt reſeruatum, cum omni.n.
cautela & ordine ſuo debuit, quãuis oblique, pulſare iunonis ma
litiam, ne ſi inter initia diceretur offenſus Iupiter ex euidenti cõ
iugis & ſororis ſuæ iniuria deſideria & neceſſitates gementis nõ
libenter audiret. Ergo melius fuit in fine intelligi quid ſit. Vnius
ob iram, quam dici ex aperto vnius, & dicendo nomen iunonis
oblique tangendo, nec læſit eius animum, quem debuit tunc vel
maxime habere præcipuũ, & meliore arte vſa eſt, vt ſuppreſſo no
mine, quod ſine impedimento deſidij ſui noĩare non poterat, ad
numerorum rõnem pergeret, ſic enim planiſſima potuit iniqtas
comprobari, vt vnius cã iniuſtas inimicitias excreſcẽtis, plurimi
affligerentur inſontes. ſequitur inuidioſa concluſio neceſſitudi/
nis appellatione cooperta. ¶ Hic pietatis honos.) An nunqd erro
inquit? & hoc putãdum eſt melius eſſe quod trahimur? & hoc eſt
cõſulentis officium? & hoc arbitraris? ſic te regnandi culmen, erra
re ſemper, & ſine fine laboris affligi? ¶ Olli ſubridens.) Sicuti an/
tequam loqueretur venus lachrymis præeuntibus vocem, oſten
dit quid doloris in imis ſenſibus ferret, quid ve eſſet æditura per
verba, ita etiam iouem inducit ſignis innumeris oñdiſſe, ꝙ opta/
ta omnia dicturus fuiſſet, ante enim quam eueniret ad verba, de
buit animum filiæ duris angoribus preſſum componere vt vo/
cem patris, curato ex maxima parte aĩo poſſet audire, nec opor/
tuit cãm narrationis differri, ne diutius anxia cremaret̃. Loqu
turus, inquit, iupiter ſubriſit. riſit.n. quaſi vulgare eſt nec cõuenit
hic motus animi his perſonis, penes quas ſũma ptãs eſt. ſed tẽpe
rauit, vt diceret, ſubriſit. vt pars eſſet ſeruata publicæ reuerentiæ,
pars exhibita beneuolentiæ, quæ filioꝝ debent & arte tribui. hoc
ipſum ipſe Virgilius oſtẽdit, cur plenus nõ fuerit riſus, hoĩum, in
quit, ſator, atq; deoꝝ plene ridere nõ debuit, quia turpe iſtud ho/
minũ

miniſt deorũq; imperiũ retinenti, certe & illud intelligendũ idcir
co eum non ad plenum riſiſſe, ne in malis ſuorum, filia quoq; la
chrymante & gemente, ipſum ſe alienum a tantis cladibus demõ
ſtraret. temperauit ergo dicẽdo, ſubridẽs. Vt partẽ daret troiano
rum caſibus, reſeruaret lætitiæ partẽ illis, quę fuerat ꝓmiſſurus.
¶ Vultu quo cœlum.) Exhibens talem vultũ filiæ, qualem habet
quũ omnia elementa tranquillat. ¶ Oſcula libauit natæ.) Ecce
aliud bonæ ſpei ſignum, in quo parum fuit publicaſſe beneuolẽ
tiam ſuam, niſi hæc iterum ac ſæpius repetendo firmaret, qđ in/
ternis ſenſibus tenebatur. ¶ Dehinc talia fatur.) Cum dicit oñdit
non fruſtra quæ diximus eſſe præmiſſa, ſigna. ſ. quæ veneris adi/
merent metum, & hanc ad audiendũ recte cõponerent. Parce me
tu cytherea.) Quam cito mœrentis aĩum ſoluit, quod ſi hoc ſolũ
dixiſſet, abunde ſuffeciſſet, nam & ſecurã reddidit, & nihil muta
tum de ſuperioribus ꝓmiſſis expreſſit, ſed huic dat poeta perſo/
nam regis non patris. De futuris.n. loqui, & ſignificare ventura,
non niſi deoꝝ rex poterat, ait.n. parce metu, hoc eſt timori parce,
vt ſit loquutionis genus, & intelligatur noli timere, vſq; adeo ex
perſona publica induxit loquentẽ iouem, & cytherea nõ filia di/
ceret, & tuoꝝ poneret non noſtroꝝ, Manent imota tuoꝝ fata ti/
bi. quum ſufficere poſſet quod dixit, Manent tibi fata vt ſatiaret
quod aſſerebat addidit Immota. Incipit iã enumerare ſpãliter,
quod clauſa generalitate prædixerat. rñdens his quoq; quę vene
ris querimonia cõprehenderat. ¶ Cernes vrbem, & pro. laui. Mœ
nia.) Propter quod dictum eſt, Cunctus ob italiã terraꝝ claudit̃
orbis, & quia dixera venus cœli quibus annuis arcem. ait iupi/
ter. ¶ Sublimẽq; feres ad ſide. cœ. Magna æneã.) Vt reſponderet
illi parti, qua dictum eſt. Quæ te genitor ſnia vertit? Vt autẽ aper
tiorem faceret ſpecialitatem ipſam, addidit ẽt ipſe iupiter fatorũ
diſpoſitionẽ, & oẽm futuri tpis curſum, & dum hæc plena ordi/
natione ponunt̃, in breui cõplexione monſtratur, quid cõtextus
virgiliani carminis eẽt habiturus. Geſta.n. tetigit quę ſeculis om
nibus ab ęnea vſq; ad cæſaris tpa & ipſius cęſaris ſcribere diſpo/
ſuerat. Sed hęc in ipſius carmine idcirco perquiri non debent qa
fine viuendi cõcluſus propoſita nequiuit implere, diſpoſitionem
ſuam tñ in hoc libro firmauit. hic licet inſpicere, qua arte carmina
ſua virgilius repleat, ſupra.n. vt cito ſecurã venerem faceret, vſus
eſt breuitate, vbi ſecuram ſuccincta dictione perfecit, promiſit fu
turoꝝ longam fore inſinuationẽ, quę pro auditura perſona odio
ſa eſſe nõ potuit. Libenter.n. venus prolixitatis illius faſtidium
reſpueret, quæ compoſito animo cognouerat ſe res proſperas
audituꝝ. hoc eſſe ſeruandum in talibus cauſis etiam Terẽtius do
cet, qui dixit in andria. Sed vbi inueniam phamphilum, vt metũ
in quo nunc eſt adimam? atq; expleam aĩum gaudio? non.n. con
uertere aĩum quiſpiam poteſt, niſi fuerit in timoris cauſa ſecu/
rior factus. ¶ Hic tibi fabor.) Dicturus arcana fatorum, quæ nul
li fas eſſet noſſe, cõmendat ſenſibus filiæ, & id ſe inclyte facere aſ
firmat, vt illa melius noſceret beneuolum ſtudium patris, & ſe/
creta contegeret. Hic, inquit tibi fabor. tibi ait, quoniam filia mea
es, tibi, quam vehemẽter ſollicitam video, tibi, quam nolo vexa
ri angoribus diuturnis tibi fabor, quod pręter te nullum conue/
nit noſſe. ¶ Quando hęc te cu. re. Longius euoluens fatorum ar
cana mouebo,) Ego, inquit, paucis te inſtructam reddere debui,
ſed quia ægritudo animi tui nõ põt penit⁹ breuitate ſermonis ex
cludi, vtar prolixitate narrãdi, vt docta in omnibus tuoꝝ fata cõ
diſcens, lęteris proſperis, & penitus animi męrores excludas. hic
locus ordinatur ſic. hic tibi fabor, inquit, enim quando hæc te cu/
ſa remordet, bellum ingens geret italia, non italiam dicit geſtu/
ram bellum, ſicuti alij putant, ſed æneam geſturũ bellum in Ita/
lia, deducta enim in præpoſitione dixit, Geret italia bellum, hoc
eſt in italia deniq; ſequitur. ¶ Populoſq; feroces Contundet.)
Pronunciat futuram quidem ingentem belli curam, ſed bona ꝓ/
uentura poſterius iterum poſuit dicens. ¶ Tertia dum latio reg.
vide.) Id eſt modico tempore regnaturum æneam, hoc eſt trien
nio. quumq; hoc dicit, oſtendit proculdubio moriturum, ſed qđ
fuit triſte prætermiſſum eſt, ſequente tamen ipſius ſermonis cur
ſu ponit. ¶ At puer aſcanius.) Vt oſtenderet æneæ non extraneũ,
ſed filium ſucceſſurum, quod eſt oĩbus optabile parẽtibus, eum
deniq; feliciorem fore in tãtum vt quod pater triẽnio tenuiſſet,
ille haberet per annos triginta, Rurſum quũ finẽ pollicetur impe
rij anno trigeſimo tranſacto oſtendit etiam ipſum aſcanium mo/
riturum, ſed vt dictum eſt, prętermiſſum eſt, quod fuerat luctuo
ſum, verum ne ſpecialiter per ſingulas perſonas excurrẽs nimiũ
tenderet narrationẽ, quædã generaliter miſcet. Ait.n. ¶ Hic iã ter
cẽ.) Nõ iam ꝑ æneã aut aſcaniũ poſteros, tñ & ꝓximos hectoris,
nec ipſos vtiq; alienos, ſiqdẽ creuſa mr̃ aſcanij ſoror fuit hectoris
poſt

poſt triennium igitur æneæ,& triginta annos aſcanij.poſt trecētos hæctoreę gentis. ¶ Regina.inquit,ſacer.Mar.gra.gemi.) Ventura ſignificabat romuli tempora,ilia & marte parentibus genitis,qui licet duo fuiſſent vno partu prolati,vnū tñ hoc eſt romulum imperium retenturum dicit,Remus.n.fraterna manu ſignificabatur interitus,qui poſtea quirinus appellatus eſt,vt obſcurari paricidium poſſet.hunc romulum conditurum romā dicit, & eos,qui ſub eius imperio futuri eſſent,appellaturū romanos tanta felicitate regnaturos,vt ipſorum ptās eſſet Infinita & nulli alterorum regum temporū clauderetur,perindeq; felicitatē ipſam ꝑpetuo manſurā.Quod aūt venus oblique poſuit Vnius ob iram prodimur,hoc iupiter intellecto, vt lætiorem venerem faceret ait. ¶ Quin aſpera iu.Quę ma.nu.ter.) In tantum pollicet̄ oia fore proſperrima,vt ipſam quoq; acerrimam inimicam iunonem, & depoſituram diceret inimicitias,& fauturā ei generi,qđ fuerat perſecuta,Ad ęneæ accedebat meritum,quod iupiter ꝓmittebat iunonem nec obtenturam fuiſſe,& fuiſſe potius troianis curam maleuolentię ſtudio permutato,additur in fine proximorū qđ maiorē lætitiā pareret. ¶ Quum domus aſſaraci,inquit,phthiā.) Vt qui ad tempus victores eſſe videbant̄,ſeruituri eſſent iis,quos primitus vicerant, Ecce rñdit ad illud,quod de antenore fuerat dictum,vt cum ille ex eo diceret̄ fœlix,ꝙ in partibus græciæ, & condere potuit ciuitatem,& ibidem regnare iſti dicant̄ imperaturi oībus græcis,& cunctos perpetua ditione preſſuri. Gradatim igitur troianis generis ſtirpem & fœlicitatem plenam memorat eſſe venturam.Primo.n.æneæ triennium dedit,Aſcanio triginta, aliis trecētos annos.Cæſari æneidē ſcribebat,hic aperuit qđ ī poſterioribus libris poeta noſter fuiſſet poſiturus quæ qdā vt dctm̄ eſt,cum ſupradictis ſcribere non potuit.nam ſequuta poſt turni mortē,& geſta triū & triginta & trecentorum annorū, ac deinceps, vſq; ad ipſius cæſaris tpa,factaq; eius,fuerat ſuis carminibus cōditurus,& prouentus troiani generis futuros naſcēdo meliores, deniq; alios partes aliquas orbis retenturos fuiſſe,cæſareum vero ſic amplificatum romanum imperium,vt nihil reliqui faceret, quod non ſubactum ſe eſſe fateret̄.Idcirco ait. ¶ Naſcet̄ pulchra troianus origine cęſar.)Optima.ſ.& honeſta,vt nō corporis, ſed originis intelligatur pulchritudo. ¶ Imperium oceano.) Vt tantū cęſar pugnando eſſet obtenturus,vt nihil non domum relinqueret,& fama nois ac triumphorum eius vſq; ad cœlū perueniret,diceretur q; is eſt cæſar trahens a magno demiſſum nomen iulo, in tm̄ autem domaturum oēs gentes,vt exiſtentibus triumphis eius,pax dehinc & fides perpetua permaneret,hoc eſt quod ait. ¶ Aſpera tum poſitis mite.ſecu.bel.) Ideſt leges romuli perdurabunt. ¶ Diræ ferro & compa.ar.&c.) Ceſſura oia mala fœlicitate cæſaris dixit,furorem.ſ.neceſſitatemq; bellandi, promiſſione futurorum,expoſita prouideri ſecuritas debuit,ne naufragi in alienis terris & incognitis,atq; in quibus cōſtaret inimicam iunonē vehementiſſime coli,aliquā violentiā paterentur. hanc partem incipit ſic. ¶ Hæc ait & maia gen.) Procurator troianis ſecuritas per duos,quorum alter auus eſſet,alter affinis.nam maia mercurii mater,vt in octauo libro apertius dictum eſt troianorum generi nectebatur.Debuit ergo ad effectus implendos talis mitti ꝑſona, quæ pręceptorum autoritatem duplici ratione ducta celerius maturaret,alarum vel maxime iuuāte ſubſidio.ſubnectitur dehinc cauſa mittendi & definitio mandatorum. ¶ Vt terræ,vtq; nouæ.) Nouas arces ideo poſuit,quia nouitas regni cuncta poteſt habere ſuſpecta,vt ipſe virgilius ait ex perſona didonis,Res dura & regni nouitas,me talia cogunt Moliri,& late fines cuſtode tueri. Itē pōt intelligi & hoc modo,vt terræ carthaginis pateant hoſpitio teucris,& nouitas imperfectorum ædificiorum.ſolus tum efficere iupiter miniſtro mercurio potuit,vt inimicos ſuos carthago ſuſciperet contra iunonis ſtudium,quam colebat. In omnibus igit̄ celeritate opus fuit,quæ ne ñ eſt prætermiſſa.nam eandē breui ſermone complexus eſt dicendo. Vt terræ.vtq; nouæ pateant carthaginis arces hoſpitio teucris,Terras dixit ne forte in regionibꝰ carthaginis,aut in littoribus agentibus troiani,vexarent̄.Nouas arces etiam ſic accipimus,ne ad ipſam carthaginē īcogniti veniētes aduerſa paterent̄,ſed magis reciperentur hoſpitio. Mercuriū īterea celeriter diffiniuit obſecutum iuſſis. ¶ Volat ille ꝑ ae.ma.) Atq; vt eſſet fides volaſſe ꝑ aera mercurium,addidit. ¶ Remigio alarum.) Aliter enim cœli partibus miſſus,ad terras venire non poſſet,niſi remigio alarum adiutus.non enim per inane aeris pedibus ire potuit.fructus executiōis impletæ vt manifeſtius appareret,adiecit. ¶ Et iam Iuſſa facit.) Propter æneæ cōmodum,repente ex ferocia in lenitatem hominum corda mutātur.Addidit. ¶ Volente deo.) Hoc eſt ioue,vel mercurio.illi enim naturalē ferociam repente abiicere non poſſent,niſi īteruenīſſet cœleſtis autoritas.Secundo loco ipſius reginæ poſuit partes,ſed hęc ne notabile fieret,vt ſecūdo loco regina placaretur,ait in primis regina ipſa quippe primo fuerat lenienda,quæ vel iubere aliquid in cōtrarium poſſet,vel emergentem violentiam pro poteſtate cōpeſcere. ¶ In primis Regina quietum Acci.) Accipiunt ergo in teucros,ipſa in primis quietum aīum mentemq; benignam. Librauit magna moderatione virgilius quēadmodum hanc poneret partem.ponunt,inquit,ferocia corda pœni, & accipiunt quietū animum in teucros & mentem benignā.non dixit cœperunt amare troianos,quod fieri ſimul non poterat,vt eodem tēporis puncto,& ferocitatem ponerent & amarent.ſuffecerat enim ad neceſſitatem patris,vt a cogitationibus peſſimis tēperarent, qđ ait ponuntq; ferocia pœni corda,meritum eius monſtrari voluit,ꝓpter quem impoſſibilia curabantur,vt mala hoium natura verteretur in bonam,nō iuxta oēs hoīes,ſed iuxta troianos tantūmodo.His inter Iouem Venerem & Mercurium geſtis, redit ad ea a quibus interim receſſerat,ab illa.ſ.æneæ cogitatione, qua dixit, pręcipue pius ęneas nunc acris Oronti,nunc amyci caſum gemit & crudelia ſecum fata lyci, fortemq; gyan fortemq; cloanthū. hęc ergo ęneas cogitabat per diem,& quia dixit,Et iam finis erat vel cōuiuii,vel fabularum vel lucis,videamus,quas cogitationū curas etiam per noctis tpꝰs habuerit,ꝙ ipſum laudabile ē ſatis,ſi in tot laboribus in aliquam quietem flecti non potuit,neq; tunc ſaltem requieſcere dormiendo,quum animalia omnia poſt fatigationem aīorum & corporum ſoluuntur in ſomnos. Quæ res oſtendit quanta cura tueatur virgilius ęneam,cui inuentis occaſionibus omnia genera virtutum,animi.ſ.& corporis applicare nō ceſſat.deniq; ſolū poſuit aſcēdiſſe montē,& montē altiſſimū, & eo tēporis aſcendiſſe,quo cæteri tabidis corporibus & ſolutis iacebant in littore.Ecce etiam ſolus vtilitatem omnium cogitat, ſolus vigilat,ſolus agenda pertractat,ſolus ad ea complēda pergere diſponit. ¶ At pius ęneas.) Reuoluenda ſunt interpoſita,quę venus ad iouem & ad venerem iupiter habuit,quęq; dicta ſunt, & erit vna narratio quę venus ad iouē & ad venerem iupiter habuit,quęq; dicta ſunt,& erit vna narratio quę videtur ad tēpus eſſe diuiſa,ſic enim connectitur.ſi retractis mediis ſuperioribus inferiora iūgant̄,dixit enim ſupra.pręcipue pius ęneas nūc acris oronti,nunc amyci caſum gemit &c.Completis igit̄,quæ neceſſario videnī interpoſita,redit,vt omnes ęneę curas ac diligentiā monſtret,& cautelam optimi regis oſtendat.ait igitur.At pius æneas per noctem plurima voluens.De plurimis generaliter poſitis,ſpecialiter aliqua perſequitur,quę neceſſario eſſent inueſtigationis induſtria colligēda.Tractatu ergo habito diffinit q̄ eſſent requirenda loca.ſ.vel quę eſſent terrarum partes,vel qui tenerēt. diſcretionis.n.coniectura in incertum rapiebatur,vtrum illa loca feræ an hoīes inhabitarent. Interea multa quęrenda virgilius diffiniēs diuerſis generibꝰ exequutus eſt,ideſt maſculino, fœminino, & neutro & reſponſurus omnibus neutro plurali cōcluſit locos inquit nouos,quas oras,qui teneant homines. ¶ Claſſem in cōuexo nemorum.) Occulit,ipſe vno graditur comitatus Achate Bina manu lato criſpans haſtilia ferro. Exiturus cum ſolo Achate, nec in totum armatus ne timidus videret̄,cū ſolis haſtilibus geminis,& vno ſocio.hoc.n.expediebat ei,qui iturus eſſet in ſolitudines,vt eſſet expeditus ꝓꝑ inquiſitionem celerem & maturū reditum,ad oia circūſpectius ſocios ſuos omni cautela cōmuniēs, nam cōſulēdi viam prębuit occaſio loci,quē ſuperius deſcripſit, quū dixit.Eſt in ſeceſſu longo locus. Vt appareat non ſuperfluā, ſed neceſſariam fuiſſe deſcriptionem,propterea dixit.Ecce & hic ęneæ virtutes & animi,& corporis numerantur.Claſſem in conuexo nemorū ſub rupe cauata Arboribus clauſam circum,atq; horrentibus vmbris,Occulit.Quietis enim omnibus, & diligenter abſcōditis,ſolus cum vno ad incertum pergit.Additur ei a loco,a tempore,a perſona,aliud ad laudem.nam cum ſe ei obtuliſſet media inſula,cōpoſita ad fallendū fœmina,ſub virginis habitu & forma,quaſi venatrix,motus in libidinem non eſt, cui dabant oia audendi facultatem,locus virginitas,pulchritudo,veſtitus,accedebat ad hominis caſtitatem malorum tantorum ſæua congeries,quę etiam libidinoſos reuocat a veneris voluptatibꝰ, vt Terētius ait.Nulla adeo ex re iſtud fit niſi ex nimio ocio.ait ergo. ¶ Cui mr̄ media.&c.Ecce quāta irritamēta libidinis æneā nō mouerunt.nā fuit pulchra,bn̄ veſtita,capillis diffuſis,& genu nuda.dehinc qđ ſe in illa ſolitudine ad conferendas cū viris fabulas prior ingeſſit.Quod vero generaliter dictum eſt, Virginis os habitumq; gerens,hoc eſt quod ſpecialiter enumerauit,qd ſit virginis os,qd habitus,nā ſuſpendere arcū & comā ventis dare,virgi

num eſt ſpecies. Nuda genu, nodoq; ſinus collecta fluentis. Ad habitum pertinent, genera ſunt locutionum, vt ornatior fiat oratio. ¶ Ac prior heus iu.) Prior enim debuit venus offerre loquẽdi fiduciam, ne illis improbum forſan videretur, cum virgine, cum ſola, quæ non ſola putaret, miſcere colloquium. certe & illud ad fallendum proficiebat, vt illa non tantum ſpecie virginis, verum etiam ſermone tranſduceret imprudentes, & ad interrogandi neceſſitatem venire potuiſſent. Ipſa ergo prior cœpit. ¶ Heus, inqt, Iuuenes monſtrate mearum Vidiſtis ſi quam.) Interrogatione breuiſſima æquè tamẽ neceſſaria continetur ad fallendum. nam & ſororum dixit, & ſigna veſtitus, atq; habitus expreſſit. Breuius ipſe rñdit atq; ita vt a propoſitis non erraret. ¶ Nulla tua. audita mi. neq; viſ. ſo.) Nec vidimus aliquam ſororum tuarum, nec audiuimus clamantem. ipſis verbis reſpondit, quibus cucurrit interrogatio. nam illa dixit ſi forte aliquam vidiſtis aut audiſtis, huic reſponſum eſt, nec vidimus, neq; audiuimus. Completo igiť reſponſo æſtimationis, quam de ipſa æneas habuit, cœpit ſeriem explicare. O quã te memorem virgo.) Quum pronuntiatum fuerit, o dea. Sic debet dici, certe an phœbi ſoror, an nympharũ ſanguinis vna, vt ſit, certe an phœbi, an nympharum ſanguinis vna, ſis felix, noſtrumq; leues quęcũq; laborem. quæcũq; ideſt ſiue ſoror phœbi, ſiue nympharum, deſcripſit incertũ. deſcripſit veriſimilia ſuſpitionibus colligentem, quę inquit in te video, vel quũ loqueris auribus ſumo, non te humanæ conditionis aſſignant, arbitror enim te eſſe deam. ſed in eo errat iudicium meum, quia q̃ ſis neſcio, vtrũ ſis ſoror apollinis, hoc eſt diana, an vna nympharum, hic æneæ plurimum datur ſcientiæ religionum. non enim poſſet diuinum aliquid intelligere in hominis forma, niſi qa pollebat ſcientia oĩum ſacrorꝫ. ¶ Sis fœlix noſtrumq; leues.) Sis inquit proſpera quæcũq;, & ne diu laboremus errando, atq; inquirẽdo, quod noſſe cupimus, referas. ſ. ſub qua parte cœli agamus, vel ad quas partes terrarum ſimus appulſi. neq; enim loca iſta aut homines nouimus. Quippe quos vis maris, ac ventorũ procellæ, ad incognita compulerunt. ¶ Multa tibi ante aras.) Reddemus aris tuis pro meritis vicem multarum hoſtiarũ vota ſoluentes, & ne oblatio ſacrificiorũ ſimpliciter promiſſa leuius fieret, addidit multa hoſtia. Cogebat ratio interrogatam reſpõdere, qa & ipſa ignorantes cupiebat inſtruere. ſed primo, non primis, ſed nouiſſimis occurrit. ſi enim oblationem profecto in extrema parte poſitam tacendo acceptaſſet, profecto ſe confirmaſſet deam, ſecundo ergo ad quæſita reſpondet. ¶ Haud equidem me tali dig. hono. Et ſi mereor inquit a vobis honorificentiam talem, mereor quæ conueniat homini, non tamen quæ numinibus debeat exhiberi quia ſuſpicari etiam ipſa potuit, quibus ſignis illam putauerint deam, ait. Virginibus tyriis mos eſt geſtare pharetram, purpureoq; alte ſuras vincire cothurno. ecce qua cã ſuſpitiones eius conatur auertere, vt adhuc non intelligat ſe loqui cum matre, habitus iſte inquit, quo me exiſtimatis deam, non meus eſt tantummodo, ſed omnium virginum tyriarum, quæ in iſtis regionibus cõmorantur, pharetram nobis & hoc calciamentorũ genus ſpo/ſuit patrius mos. & facile potuit hoc ipſum pro vero perſuadere. quia æneas ſuperius dixit nec regiones ſe, nec homines noſcere, neſcienti ergo bene mentita eſt. Dehinc longarum rerum incipit breuis & concinna narratio. non enim ſub incerto diutius detineri debuit, quum hæc & ipſe vellet, & deſideraret. mater igiť eo ordine reſpondet, quo interrogatio propoſita eſt. ait enim ille. Quo ſub cœlo, quibus in horis. Idcirco hæc dicit. ¶ Punica regna vides.) Deſignato loco, dicit perſonas, ¶ Tyrios, inqt, addidit. Agenoris vrbẽ.) Vt etiam ſuperioris nomẽ oſtẽderet. ¶ Sed fines libyci.) Illic etiã occurrẽte pelago aphricæ pelagi ex vno latere clauduntur. ¶ Genus inſuperabile bello.) Meminerat. n. Virgilius ſe ex pſona ſua dixiſſe, ſtudiisq; aſperrima belli. Hic tamen nõ eſt repetitio eiuſdem rei, quoniam & dici neceſſe fuit, & ex alterius perſona nunc dictum eſt. ¶ Imperium dido tyria regit vrbe profecta.) Hac anguſtia verborum quantam latitudinem tenuit? Cõplexa eſt. n. præſens tempus, & præteritum dicẽdo, vbi ſit, & vñ venerit. dixit quæ vocaretur, & quid ageret, quæ illic tenebat imperium. Cõpendij aũt cauſa ne interrogationibus & rñſionibus pluſquam neceſſe fuerat tenerent tp̃s, & prolixum fieret, qđ maturo debuit fine cõcludi, ipſa oĩbus, quæ perquiri per interrogationem poterant cõpendio faciliore rñdi, ergo dixit ĩperium dido tyria regit vrbe profecta. Et quæri potuit cã, qua cõpulſa eſt relinquere eã ſedem, in qua fuit, & ſectari longinquã qđ fuerat, pro ſexus fœminini rõne difficile, adiunxit. ¶ Germa. fugi.) Hoc quoq;, quia fuit incredibile tantã ĩteruenire potuiſſe cãm, q̃ ſororem coegerat dura ſectari fugientem. ſ. eum, a quo debuerat adiuuari dixit. ¶ Longa eſt iniu. lon. Am. ſe. ſum. ſe. faſti. re.) Ea poſtura eſt, quæ fuerat dictura, ſed artificio narratis, multa ſe ſe prętermiſſuram ſimulat, vt ille ſpe futuræ breuitatis cuncta attẽtius audiret. ¶ Huic coniunx ſichæus erat.) Apud phœnices optime, inquit, & copioſiſſime poſſidentẽ maritum habuit ſichæum. dehinc amoris inter coniuges honeſtas inſerit cauſas. amabat inquit hoĩem, ſecuta iudicium patris, & probum, & cum, cui intacta nupſiſſet, & primis auſpiciis iunctam eſſe conſtaret. multum enim differt ĩter affectũ virginalẽ nuptiaꝝ, & earum, quæ ſecunda cõiunctione nectuntur. Plurimum vero meriti habent, quas intactę filiæ arbitrio ſuo perficit pater. idcirco igiť poſuit. Et magno miſeræ dilectus amore. Cui pater intactam dederat primiſq; iugarat. hoc eſt nullis aliis, ſed ſolis, tranſit ad perſonam pygmalionis, vt ad ipſam procederet cãm, quæ didonem ꝓpriis ſedibus truſerat. ¶ Sed regna tyri ger. ha. Pyg.) Tyri inquit tenebat imperiũ frater didonis pygmalion. qualis iſte, vel quorum moꝝ fuerit, cõſequẽter oſtendit. Germanus habebat pygmalion. ¶ Scelere, inquit, añ alios im. om. Quos inter me. ve. fu.) Hoc loco ſic eſt retinenda ꝓnuntiatio, ne ſic intelligamus vt pygmalioni in ſcelere cõmiſſo defenſio relinquatur per venialem ſtatum. ſic. n. plurimi imprudentes volunt, vt furor medius inter ſichæum & pygmalionem venerit. Hoc ſi ita eſt defendi põt pygmalionis factum, ſi non voluntate, ſed furore peccauit, & videbitur ſichæus pygmalionem furentem potuiſſe perimere, ac per hoc fient pares, quod ne ita ſit, ſic pronuntiandũ eſt vt ſichæus, vt fuit innoxius, pygmalion vero ſceleratior aliis oĩbus demonſtretur, quos in facinus impulit furor. Alij inquit Virgilius ſi in crimina grauiſſima ceciderũt, furor fecit, hoc eſt amor, aut inſania, aut animi dolor, & pñt hẽre veniam. Pygmalion vero inde ſceleratior per alioꝝ cõparationẽ demonſtratur, quia voluntate, non caſu, aut neceſſitate ſcelus admiſit, quod ipſum vt melius aſtrueret, paucis expreſſit, vt aliis ꝑpetrandi ſceleris diceret cãs, quæ reum multoꝝ criminum pygmalionem fortiſſime detinerent. ¶ Ille ſichæ. imp. an. ar.) Dixit vnam eandem cãm fuiſſe, quæ ex vitio naturæ deſcenderet. ſed cui alia quoq; crimina necterentur. namq; vt ſalluſtius ait auaritia fidem, probitatem, cæteraſque bonas artes ſubuertit. ꝓ his ſuperbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia hẽre, edocuit. & cætera auaritiæ. ergo crudelitas cõis eſt, perfidiaq; coniũcta, quæ cum hoĩem tenuerat cędit inde qcqd inter hoĩes ſanctũ eſt. non põt. n. auaritia habere quod cõcupierit, niſi ad id ſcelere perpetrato ꝑuenerit. huius exẽpla aliquot locis poeta noſter inſeruit. habemus in pñti libro pygmalionis, in tertio polymneſtoris, qui polydoꝝ ꝑꝑ auꝝ abiurandum necauit, In ſexto, q accępto auro patriã vendidit, & multa alia, quę locis ſuis plenius exequemur, vt oñdamus quot crĩa teneanť admiſſa. Interea redeamus ad tractatum pñtem in quo illud ante oĩa noſcendũ eſt, nil eẽ in prima narrationis parte poſitũ, qđ eſſe ſuperfluũ videať. Ille ſichæum impius ante aras atq; auri cæcus amore. Inuitauit in ſcelus naturæ peſſimæ hominẽ, opulentia diuitis. ait. n. Ditiſſimus agri phœnicum. quod aũt dixit: Et magno miſeræ dilectus amore. vt inde factum pygmalionis magis magiſq; grauareť, ꝙ chariſſimum ſorori necauerit virum, Cui pater intactã dederat, vt in ſichæi nece ẽt contra iudiciũ patris ſcelus admiſiſſe videať. ¶ Clã ferro incautũ.) clam qđ poſuit grauat pygmalionis cãm. nullus enim aliquid in occulto admittit, niſi qui ſcit ſe illicita cõmiſſuꝝ, præter hoc ẽt illud intelligi põt, ideo clam quia ſi palam aliquid conareť admittere ſalus innocẽtis poſſet a plurimis defendi cõtra videntium conſiliũ. Ergo ſcelerati hoĩs fuit, clã cogitatũ facinus perpetrare, vt omni cõiectura ceſſante lætetur author admiſſi. quis. n. crederet ſororis viꝝ ſorori amabilem nullis inimicitiis interuenientibus innoxium ſemꝑ, pygmalionis ſæuitia iugulatũ? quo loco pleniſſime crudelitatis reus pygmalion oſtẽditur, ſi quidẽ ſciens admiſit, qđ credibile futuꝝ non putabat. Poſtremo vtiq; ſe tutum eſſe credebat ex regali potentia, nã idcirco ꝓmiſit poeta, ꝙ regna tyri ipſe retinebat. dicit ergo inde ĩmanior cæteris. quia vt dictũ eſt, occidit eũ qui eſſet inocens, & q nulla cũ eo inimicitias habuiſſet, occidit ſororis virum, qui ſororẽ eius nũq̃ læſiſſet, & quę eſſet amabilis, occidit ante aras, occidit ꝑꝑ ſolam auaritiã, occidit nulla (vtpote rex) coactus inopiæ neceſſitate, & eo facilius incautũ aggreſſus, ꝙ ſichęus nihil tale auſuꝝ putabat vxoris fratrẽ. Ecce oratoria in poeta virtus, vnũ admiſſum quantis criminum generibus aggregauit. quẽadmodũ loci cõis ꝑtes ingreſſus, latius diſcuſſit, quas aptius dixit non omiſſa breuitate neceſſaria, pro loco, pro tꝑe, pro pſona. Æneas. n. in ſylua naufragus ſuum & naufragoꝝ ſocioꝝ negotiũ gerens, per id tp̃s quo miſeriis ſuis cupiebat aliquatenus ſubueniri, tenendus nõ fuit lon-

igo contextu ſermonis, tamen ſi conſideraretur ipſa breuitas, latiſſimum dabit intellectum rhetoricorum prçceptorum. ait enim ille, hoc eſt ſceleratus, & nefarius ille à quo nil ſceleris ſperabatur, ille rex quem nulla ad implēdum ſcelus cogebat inopia, cuiq; ſuperarent opes regiæ, ille, quem conuenerat amare ſororis ſuæ virum, ille, qui germanam ſuam viro priuare non dubitauit, qui ſeruare affine potius debuit, q̃ necare ſichęum hoīem innoxiū, quē generum dignum iudicauit, cui traderet filiam adhuc virginem, & alterius amorem neſcientem, eos prima matrimonij conſecratione coniunctos, acceptā patri, amabilē ſorori, faciens contra naturę religionē, faciens contra iudiciū patris rupto humanitatis & affinitatis vinculo necauit inſontem, necauit incautum, atq; eo facilius ꝙ talia non putaretur auſurus. Occidit ante aras, vt ſacrilegium quoq; his ſceleribus necteret. Occidit ante aras, hoc eſt dijs reſpicientibus, quos humana cęde funeſtare non debuit. poſt hęc, vt facti ipſius demonſtratione expreſſa cauſam ſcelerati hominis premeret, ait. Atq; auri cæcus amore, vt nullam ei defenſiōis partem relinqueret, qua vti poſſunt, qui aliqua violētia preſſi, aut in ſe aut in alios verterunt impias manus. ❡ Clam ſuperat.) Nullus enim ſecreto aliquid ſceleris conficit, niſi qui ſciat ſe illicita perpetraturum, quod autem ait cæcus, non ad corpus, ſed ad animum pygmalionis reuocandum eſt. auaritia enim tractus in ſcelera nō conſiderauit quid faceret, vel in quem, vbi, vel quo in loco, aut q̄bus præſentibus. Hoc loco Virgilius docet, nihil ſancti eſſe apud eos, quos poſſederit auaritia. hanc enim ſic diffinit, ſatiari non poſſe niſi humana & diuina iura fuerint violata, neque vno loco hæc ſed plurimis poſuit, crudelitatem atque auaritiam nullo modo poſſe à ſe diſcerni. deniq; vt dictum eſt, & Polydori exitio hoc idem docuit, non. n. eſſet occiſus niſi auri cupiditas crudelis hoīs ſæuitiam prouocaſſet, item alio loco auaritię ſcelere proditam patriam poſuit dicendo, Vendidit hic auro patriam. ❡ Securus amorum germanæ.) Oīa augendi criminis cauſa conſcripta ſunt. Tanto enim ſceleratior tenetur pygmalion, quanto certiſſimus fuerat, nihil Didonem de fratre ſenſuram. Perinde non erat in tale ſcelus caſurum ſe fuiſſe, quod ne in ſuſpicionem quidē venire deberet. ❡ Factumq; diu cælauit.) Occultatio facti poſt admiſſum fuerat neceſſaria propter duplicem cauſam, quarum vna fuit, ne publicato interitu ſichæi ad authorem ſceleris aliqua via veniretur, altera quia inuadēdi in theſauros occaſio interibat, ſi anteq̃ auro potiretur, cuius cupidus tot ſceleribus ſe inuoluerat, deniq; de homicidio & de authore conſtaret. ❡ Et ægrā Multa ma. ſimu.) Solicitam vehementer de ſtatu amantiſſimi coniugis ſororem ſuam compoſitis per dolum mendacijs fallebat pygmalion, donec ipſi etiam theſauros incaute auferret. ❡ Ipſa ſed in ſomnis inhumati venit imago coniugis.) Quia neque ſuſpicio in pygmalionem eē poterat propter affinitatis cauſam, neque extabat aliquis ignarus facti, qui ꝓderet reum, includitur imago ipſius occiſi vniuerſa in ſomnis pandentis vxori. Et quod ait inhumati, crudelitatem voluit etiam in hac parte demonſtrare pygmalionis, & deſperationē pleniſſimam, vt poſt multimodum ſcelus admiſſum occiſi nō curauerit ſepulturam, quam procurare debuerāt, vt nefarium factum viuētium oculis vel terra ſubtraheret. Quod vero ait. ❡ Ora modis attollens pallida miris.) Vt per expoſitionem & narrationis contextum eum qui vixit, intelligere poſſit occiſum. ❡ Crudelis aras.) Sic debemus accipere, vt aliquid verbis relatum, aliquid oculis videatur fuiſſe ſubiectum, obieciſſe potuit oculis pectus ferro transfoſſum, aras vero, quæ non erant in præſenti, verbis potuiſſe monſtrare. ❡ Cæcumq; domus ſcelus om. rete.) Ne iterum diceret poeta, quod iam fuerat dictū, ſtrictim poſuit omnia retuliſſe, quæ negocio fuerant, nam & authorem ſceleris proculdubio prodidit, & vniuerſa narrauit, deſignatis igitur facto, loco, perſona, tempore, quoniam malum omne ab affine proceſſerat, & impietas dijs teſtibus perimpleta eſt, nec prohiberi valuit, nec vltione penſari, atque in eo in quo ijdem dij neq; hominis innocentis vitam ſeruare, nec ſanguinem fuſum, nec ſuam vlciſci iniuriam potuerunt, fugam potius ſuadet vxori, nihil enim religiōis remanſiſſe putauit apud eum, qui tanta impietate ſæuiſſet, ne à cognati morte, ad necem quoque ſororis ſimili crudelitate tranſiret. Quia igitur vbi pygmalion, fuit Dido tuta eſſe non potuit, nec ſibi aduerſus immanitatem fratris aſſiſtere, ſuadet potius ſichęus fugam propoſita neceſſitate fugiēdi, addidit facilitatem dicendo. ❡ Auxiliumq; viæ.) Oſtendere voluit ſufficientes ad auxilium fugæ, qui tanti fuerunt, vt eorum pondus ignorauerint extranei & ſichęo, & vxori ipſi fuerint incogniti, conſulendi ergo in præſenti, & fugiendi mandatum fuit, & proſpiciendi in futurum theſaurorum prçcepta tranſlatio. ❡ His commota fugam Dido.) Publicato ſcelere atq; eius autore per didonem prodito, ſocij fugæ poterant cōgregari. nō. n. erat cōſilium, petere mulierem ſine comitibus fugam, vel maxime quę fugitura cū theſauris fuerat, metuebat. n. pygmalion, ne amiſſa ſpe theſauroꝝ ſequeretur, & in peregrinis faceret, quod in ſedibus occiſi cōplere nō potuit. ❡ Conueniunt quibus.) Duo gn̄a hoīum ꝓpoſuit fugituræ didoni eſſe ſociata, vnū quod odiſſet pygmalionē, alteꝝ qđ timeret. Odium debemus accipere eoꝝ fuiſſe, qui nōnullis viribus ei reſiſtere potuiſſent, metum vero eoꝝ, qui inferiore loco & fortuna cōſtituti, cū reniti atq; obluctari nō poſſent, facilius ſe arbitrabātur interituros. alij ergo ꝑ odiū iuuabant didonis neceſſitatem, ne pygmalion obtineret, qđ volebat, & theſauris inuaſis fieret fortior, alij ꝑ metum, quibus offerebat̃ occaſio, vt carerent hominis ſæuiſſimi dominatione. ❡ Naues quæ forte paratæ.) Hoc eſt magna ꝓperatione in vnum colligūt naues, quæ forte in præſenti fuerant paratę. non. n. tales q̄rebat neceſſitas, quæ deſiderarent fabricam, aut indigerent aliq̄bus armamentis, ſed quę eſſent paratæ. ſi. n. videret̃ aliquid nouari in nauigijs, aut eadē nōnullis inſtrui dabat̃ aperta ſuſpicio, ꝙ fugæ ſubſidium, & tranſuectioni copia pararet̃. differebat̃ quoq; quod fuerat maturandū. ❡ Onerantq; auro.) Sichæum ſuperius dixit retuliſſe, aurum atq; argētum incogniti ponderis fuiſſe in theſauris, & oīa eum transferenda mandaſſe, ne ex illis aliquid remaneret, qđ in hominis ſæuiſſimi lucra conuerti potuiſſet. ſed ne vbi ad ipſam fugā ventum eſt, fugituri, quale cōſilium habuerint, poeta cōmemorat. ſi. n. vellēt totum aurum ferre, & oē argētum, maior numerus nauium fuerat neceſſarius, quem cōſtabat in promptu nō eſſe. nō ergo īpoſitum eſt totum, ſed quod pro mō nauium potuit ferri nec pretij inferioris ſpecies, ſed ea quæ potioris meriti fuit. Auro inquit naues onerant. melius. n. fuit, vt argentum teneret̃, cuius pretiū in cōparatione auri cōſtat eſſe inferioris. onerant inquit vt oñderet, & amplius īpoſitum, q̃ naues ferre potuerant, vt infinitum cum argento. quod transferri non potuit, aliter diuitiaꝝ copia exꝑmi non potuit, niſi diceret̃ ad exportandā theſauroꝝ ſubſtantiā, nec naues ſufficere potuiſſe, vt vel aurū ſolum valeret auferri. ❡ Portatur auari pyg. op. pe.) Oē hoc eo redigitur, vt probet̃ quod eſt dictum, Ditiſſimus agri phœnicum fuerat ſichæus, Ignotum pōdus argenti & auri habuit, portant̃ auari pygmalionis opes pelago. Tm̄ ponderis fuit vt ꝑ auri tm̄modo ſpecies transferendas, & hanc nō oē mare fuiſſet neceſſariū. Qđ aūt dixit Pygmalionis opes, non ꝙ ex bonis pygmalionis deſcenderēt, ſed quas arbitrabatur ad auiditatē ſuā mox eſſe venturas, in quo nō īmerito aſſligeret̃ cruciatibus auaritiæ, quæ ſic dolitura eſſet, quaſi reuera ꝑ priū fuiſſet amiſſa. ❡ Dux fœ. fa.) Ipſa. n. potior oībus fuit, & ꝑ ipſius cām, & neceſſitatem ibant oēs, qui aſcenderant naues. certe & hoc ad inſultationē poſitum poſſumus intelligere. vt duce fœmina perdiderit, qđ ꝓprium putabat effectum. Laudat̃ interea fugientium conſiliū, quos non tenuit cupiditas amplius afferendi, quia nec poterant ferri, nec debuerant īmorari. ❡ Deuenere locos.) Prius dixit, vbi nunc ingentia cernes Mœnia, ſurgentēq; nouæ carthaginis arcem, & ſcdo loco poſuit, mercatiq; ſolum, quum ædificium inſtrui nō potuerit, niſi emptio loci primitus proueniſſet. Et eſt reuera qđ moueat q̃diu ad ordinationem ſenſus veniat̃, quia facta patebit dictionis integritas. ordinatur ergo ſic. Deuenere locos, mercatiq; ſolum, vbi nunc ingentia cernes Mœnia, ſurgentēq; nouę carthaginis arcem. pn̄s tp̄s oſtendit. Ergo integre poſuit, primo emerunt, & ſic cœperunt ædificare taurino q̃tū poſſent circūdare tergo. huius loci diuerſa traditio eſt. alij dicunt pecuniā tunc ex corio bubulo fuiſſe, et inde pecuniā dictā, ꝙ ex pecore originē duceret, tātūq; fuiſſe in ꝑtio loci, q̃tum bouis vnius corium cōficere potuiſſet, alia traditio talis eſt, ꝙ vēditor loci hac fraude deceptus ſit, vt tm̄ agri vēderet, quantū corium bouis circūdare potuiſſet. illū nihil fraudis ſuſpicatū arbitratū eſſe, tm̄ ſedis traxiſſe, q̃tū poſſet occupare ītegrū corium, ſi ꝑ terrā iaceret. ēptores vero fraude q̄ſito cōmēto in corigiā tenuē ſolidū coriū duxiſſe, ꝑindeq; fcm̄, vt amplius q̃ debuerat teneretur, ſed oīa hæc fabuloſa ſunt magis q̃ vera. nā ſi conſideremus. Vbi nunc ingētia cernes mœnia, ſurgentēq; nouę carthaginis arcē, Et qđ īferius dixit, Inſtant ardētes tyrij, pars ducere muros, Moliriq; arcem, & manib⁹ ſubuoluere ſaxa, pars optare locum tecto, & concludere ſulco, Iura magiſtratuſq; legunt, ſanctumq; ſenatum. hic portus alij effodiunt, hic alta theatri Fundamēta locant alij, īmaniſq; colūnas Rupibus excidunt, ſcænis decora alta futuris. Hic templum iunoni ingens ſidonia dido Cōdudit. Inueniemus tanta ac tam magna non potuiſſe, niſi locis latioribus condi, quæ cōparari ſine dubio nō poſſent ex vnius corij vtraq;

parte,

parte, licet ipſe poeta addiderit veri ſimilitudine, qua credibile faceret factum dicẽdo, de noie byrſam, facti de noie byrſam, quaſi locũ ipſum cõdendæ ciuitati neceſſariũ, atq; emptum cogitauerint byrſam, quæ appellatio & lingua græca, vnde dido fuit, & punica hoc eſt ipſius regiõis in qua res geſta ferebaẗ, ſignificabat coriũ. byrſa q̃ppe græca appellatione coriũ eſt, & burſalis punica elocutione corium ſignificatur. cõpendio tñ ſufficit noſcere peregrinos homines ex empto habuiſſe illa loca non inuaſa per violentiam. ¶ Sed vos qui tandẽ.) Mira breuitas iterrogationis, quę toto vno verſu cõplexa eſt. ſ. vt dicerent qui eſſent, vñ venirẽt, qđ ipſum in rñſione mõſtrabiẗ. interrogatio tñ ipſa nõ caret fraude. nam idcirco imiſſa eſt, vt adhuc æneas non deam, ſed hoiem crederet, quod reuera nõ ꝑuenit, nã, æneam aſſignat poeta nõ tranſduci calliditate fallentis, ſed in eo pſeuerare, vt deam credat, nam ipſi parti primo, dehinc quęſitis cum magna animi laceratiõe reſpondet. nullus. n. mala ſua & ea in quibus adhuc voluaẗ ſine dolore cõmemorat. ait ergo. ¶ O dea ſi prima repetẽs.) Deam, inq̃t, te eſſe certiſſimum eſt, quæ aũt cupis audire, & multa ſunt, & ꝓlixa. duo. n. ſunt quæ impediunt. vnũ quia nõ vacat, alteꝝ q̃a narrationem maloꝝ vnius diei tp̃s impleri nõ patiẗ. ꝓperabat. n. redire ad ſuos, & in locis incognitis & deſertis poſt finem diei ſeparatus ab ipſis inueniri nõ debuit. Hęc ergo breuiſſima principia fuerunt, in quibus beneuolentiam fecit, & honorificentiã cũ deã appellat, & fecit attentã cum dicit, multa eẽ mala, quæ referre cogebatur, & eo genere oſtendit ſe non oĩa, ſed aliqua eſſe dicturũ. Incipit iam ipſam narrationẽ, & rñdet propoſitis, ſed nõ eo ordine, quo quæſita ſunt. illa. n. dixit. Sed vos qui tandẽ? Ille ſecundo rñdet, & ſic primæ. in ſecunda. n. inquiſitionẽ dixit. Quibus aut veniſtis ab oris? ¶ Nos troia antiqua &c.) Ecce ſecundę interrogationi ſatisfecit. Oñdit. n. ex qua parte orbis veniſſent. nos, inquit, a troia profecti ſumus, dicit & eius laudem, antiqua, inquit, quam credimus te opinione noſcere. magna. n. magnæ ſunt opinionis, perindeq; fama currẽte oĩbus nota, & licet anni vnius cõmemorationẽ profeſſus ſit tñ̄ fuiſſe prolixũ, vt totus dies eam cõplecti nõ poſſet, tñ vſus admirãda breuitate labores ſimul oium cõcluſit amorum, dicendo. n. diſcedendo de littoribus troiæ tetigit primam tp̃is partẽ. Forte ſua libycis tẽpeſtas appulit oris. Hinc ignarus affectus quia veneris verbis audiuit, ſed fines libyci. dicit iam qui ſit ipſe qui loquaẗ. ¶ Sum pius æneas.) Et q̃a cum dea ſe arbitrabatur loqui, cõmẽdat pſonam ſuã dicẽdo. ¶ Raptos qui ex ho. pena.) Vt oſtenderet in excidio patriæ hoc ſe habuiſſe pcipuũ, qđ ante alia penates liberaret. ¶ Fama ſup æthera notus.) Famã medie poſuit euidenter aſſignans qualis fama, qm̃ multi etiã ex mala fama noti ſunt. quali autẽ fama notus fuerit æneas ipſe Virgilius alio genere demõſtrauit. dixit. n. eſſe pium & religioſum iuxta deos. Fama ſuper ęthera notus. cum laboribus, inquit, & moribus meis notus factus eſſem toto orbi, fama nois mei ſine fine diſcurrens, cũ iam quo tẽdereẗ nõ haberet, ad cœlum & ſuperos etiam venit. Tertia inquiſitio ſuperat, quo ve tenetis iter? etiã ipſi reſpondet dicens. ¶ Italiam quęro pa.) Dixit ergo quo tenderet, addidit quod quęſitum nõ fuerat ornaturus meritum ſuum dicendo. ¶ Genus ab io. ſum.) Quæro bis accipiendum eſt, vt ſit italiam quæro patriam, & genus quęro, quod a ioue ſummo deſcẽdit. His adiungit aliqua de cauſa ſui erroris & ea, quę tenerent ꝓfectionis initia, & pręſentis temporis mala. ¶ Bis denis phrygiũ conſ. naui. æquor. Matre dea mon. viam da. fa. ſequu.) Quum numerum nauium diceret, ambitioſum fuit quod dixit bis denis, quam ſi diceret viginti, ſicuti pro nihilo poſuit. Vix ſeptem conuulſæ vndis euroq; ſuperſunt, Matre dea monſtrante viã. Quã breuiter auditus eſt, & gratias ageret matri, licet ipſe quaſi apud incognitam cõmendationis ſuæ cauſa, hoc voluerit dicere, ꝙ ex dea ſit genitus ipſa enim viam monſtrauit dicendo in ſecundo libro, Eripe nate fugam, finemq; impone labori. Nuſquam abero, & tutum patrio te limine ſiſtam. Hic oſtendit poeta etiam illud, quod æneas de troię littoribus non voluntate nauigauerit iungẽdo, Data fata ſecutus. quoniam fatalibus diſpoſitionibus conſentiendum magis eſt, quam inefficaciter reſiſtendum, ecce pręterita ſtrictim tranſijt, & in pręſenti immoratus propter maiorẽ miſericordiam commouendam, ¶ Vix ſeptẽ conuulſę vn. eu. q; ſup. Ipſe igno. egens.) Singula verba, quã teneant vim, quęue habeãt intellectum, neceſſario noſcendũ eſt. ait. n. bis denis nauibus veniebã, deſignatione numeri, magnis copijs motã nauigationẽ voluit de mõſtrare. Vix ſeptẽ cõuulſę vndis euroq; ſuperſunt. Qui vult animum dolentis cõpetenter excutere, ſeparatis ſingulis ꝓnuntiare debet. Vix, vt oſtẽderet ſe cum magna difficultate euaſiſſe, Septem, vt ex magno numero exiguum quid ſupereſſet. Conuulſæ vndis euroq; ſuperſunt. Hoc eſt diſſolute duplici malo vi maris & tempeſtatum. ad approbandum vero calamitatem ſuã, vtitur occaſione loci, ac temporis, dicendo. Ipſe ignotus, qđ eſt in rebus humanis extremum, in alienis nullius habere notitiam. Egens. quod fuit infelicitatis argumentum, ſi enim nõ egeret nõ eſſet ei cuiuſquam notitia neceſſaria. iuncta igitur fuerunt mala duo, vt incognitus fuiſſet, & egens, & additum eſt ad cumulum malorum, vt ſolitudo quoq; & deſerta concurrerent, vt nihil ad victum vel ex agreſti ſolitudine ſuppeteret nec inueniretur quiſpiam, qui miſereri poſſet, Europa atq; aſia pulſus duas partes orbis nominauit, de tertia parte conticuit, quæ aphricæ fuit, & in ipſa poſitus loquebatur. dicturus etiam alia malorum ſuorũ fuit, ſed quia vniuerſa habuit nota, vel quia non libenter hæc patiebatur vlterius enumerari, vel quia conſulendi via ante noctem fuerat maturanda, ait. ¶ Nec plura queren. paſſa ve.) Quia de ſolitudine ac deſertiõe nauigiorũ, de inopia quoq; fuerat conqueſtus, & incognitum ſe ſe narrauerat omnib⁹, venus occurrit, & in omnibus ſecurum præſtat. ¶ Quiſ. es, inquit, perſeuerat adhuc, quaſi cum incognito loquatur, quaſi diceret, ſiue æneas es, ſiue troianus, ¶ Haud cred. inui. cœle. au. Vita. carp. tyr. qui adue. vrb.) Dijs inquit propitijs conſtat te vitam tuam ducere, quando poſt infinita aduerſa viſurus es carthaginem. hæc inſerendo proculdubio ſpondebat effectum eorum, de quibus ęneas fuerat conqueſtus. nam & colligebatur, & notitiã hominum, & futurã celebritatem loci, & humanitatẽ promiſiſſe. ¶ Perge modo &c.) Hortatur eũ, vt non ſcđm intentionẽ ſuã, ad naues & ad ſocios redeat, ſed magis pergat ad ciuitatẽ, & ipſam reginam, atq; vt hoc ipſum ſollicito & anxio perſuaderet, facit lætum, facit ꝑ oĩa ſecurũ dicens. ¶ Nãq; tibi reduces.) Qũo id potuerit fieri, vel quo non illa ſcire potuerit, potuit, inquiri, ait. quæ cõquereris ꝑdita, mota iteratione ventorum ex indignis partibus tuta loca tenuerunt, dixit ergo & ventum, quo euaſerant. vnde id ſcire conſequenter exequitur. ¶ Ni fruſtra augurium.) Ne vanos intelligamus, hoc eſt quaſi ſtultos, equi prudenter auguria repererunt, ordinandus eſt ſenſus ſic, atq; ita ſentiendum, ſi non fuerunt vani parentes nři, hoc eſt maiores, & non fruſtra nos auguria docuerunt. ¶ Aſpice bis ſenos.) Ecce duodecim cycni numero nauium, quæ coęquantur, quas ęneas putabat oppreſſas. Æthe riaquos lapſa plaga.) Dicit cycnos ipſos poſt aquilæ perturbationem, vt naues tempeſtatibus conſtabat eſſe turbatas hoc eſt diſperſas, hilaritatẽ omnem lętitiamq; recępiſſe, & vt cycni ordine ſoluto ſecuri volitant, ſic, inquit, & naues tuæ & omnes tui ſecuri degũt, ac tuti ſunt. ¶ Perge modo.) Poſſet ęneas dicere, non noui quo eam, hoc illa prærripuit dicendo. via tibi monſtrabit quo tendas greſſus tuos. ¶ Dixit, & auertens.) Remota æneæ ſuſpicione, veram conſtituit deã. completis quę voluit, dimiſit inſtructum & recedens plurimis ſignis monſtrauit filio, quæ eſſet, vt pleno viſu aduerteret cũ qua ſibi fuiſſet colloquium: nam refulſit ſplendore, quo fuit, & relaxata veſte vſq; ad veſtigia ipſa eſt contecta. ſupra enim. dixit. Nuda genu nodoq; ſinus collecta fluentes. odoribus quoq; deam ſe eſſe monſtrauit: Sic enim eius comę ſe effuderant, vt ipſa pręſens putaretur ambroſia, quam mulieres vnguentis admiſcent. Ordinatur ſenſus ſic. Ambroſiæq; comę odorem ſpirauere. ¶ Ille vbi matrem agnouit.) Ecce non tantum deam ſe conſtituit, verum ẽt matrem, ſed ne pręſentem fraudis augeret, proripuit eadem ſeſe, ſed ille quando repentino interſtitio eam gradiendo vel currẽdo ſequi non potuit, ſecutus eſt voce. ¶ Quid natum toties.) Incuſatio eſt non contumelioſa, aut de amaritudine veniens, ſed de religione & affectu. Cur, inquit, ante hoc nomen tuum matrem cõfiteri noluiſti? cur quaſi aliena locuta es mecum? An nũquid tam infelix ſum, vt in me ẽt materno pectore crudelitas orta ſit, quanto melius erat vt miſerię meę ex apto matris fabulis leuareneẗ? & cõgreſſu dexteraꝝ pietas cognoſcereẗ? nec ſemel hoc feciſti, ſed ſępius. conſtabat. n. inter ipſos multa & varia fuiſſe colloquia, in q̃bus ęneas & vultu matris & habitu, & ſermonibus falſus eſt. Longa poſt fugiẽtem incuſatio eſſe nõ debuit, ſed tanta, quãta poſſet peruenire ad aures tota celeritate recedentis. Hinc igitur mature deceſſit carpens viam ad ipſa mœnia tendentẽ. Idcirco poſitũ eſt. ¶ Talibus incuſat. Addidit. At venus.) Non tamen ſufficit matri, ꝙ verbis iſtruxerat filium, licet ſciret, eadẽ oĩa compoſuiſſe mercurium. nã quattuor cauſis mota, euntes nube multa circũdedit, ne an̄quã ad ipſam didonẽ ꝑuenirent aut videreneẗ ab aliquo, aut cõtigereneẗ aut viſos quiſq; iterrogatiõibus varijs detineret, vel certe veniẽdi cãs exqrens ꝓperãtibus motã afferret, an̄ noctis. n. tenebras peruenire debuerat. ¶ Ipſa pa. ſub. abit.) Deſcriptio loci iduciẗ, q̃ opportunus icurrerat ad ciuitatẽ veniẽtib⁹ hu⁹ altitudo

euidenter expreſſa eſt, quæ ſolet eſſe collis, in quos non eſt diffici
lis aſcenſus, proſpectui tamen vt explorandis rebus aptiſſimus.
huius latera ſic fuerunt fuſa, vt prolixiora eſſent ab ea parte, qua
ciuitas fuit, denique aduerſæ arces inde apparebant, hoc eſt obie-
ctæ oculis, & contra poſitæ, in collis edito ſtantes, inde æneas
magna cum admiratione cernens operantes plurimos in ea re-
gione, in qua non putabat aliquem cõmorari, Idcirco poſitum
eſt. ¶ Miratur molem æneas.) Hæc generaliter ſũt poſita, omnes
enim viæ feruebant portæ, & oium, quæ inter vniuerſos gerebã
tur, ſtrepitus perſonabat. itur iam per ſpẽs operum & operantiũ.
¶ Inſtant ardentes tyrii.) Laudanẽ quia non inuiti laborabant.
¶ Pars ducere muros.) Curabant, inquit, primitus quę aduerſus
hoſtes conſeruationi ſalutis fuerant neceſſaria. ¶ Et manibus ſub-
uoluere ſaxa.) Nec terrebantur aſperitate laborandi, & manibus
ſuis ſaxa voluebant quieti publicæ profutura. ¶ Pars optare lo-
cũ te. & cõclu. ſul.) Secundo loco priuata ędificia curabanẽ. ¶ Iu-
ra, magiſtra. q; legunt, ſan. q; ſena.) Diſponebant leges, & hono-
res curiales, & ipſam curiam. ¶ Hic portus alii effodiunt.) Et hoc
pertinet ad ſalutem ſalutiſq; ſubſidium.) Hic alta theatri funda.
locãt alii.) Poſt omnia, quieti publicæ, quæ poſſent vel ſaluti vel
honoribus proficere, de voluptatibus iam & de deliciis cogita-
bant, quod nõ fit, niſi in ea ciuitate, in qua otioſa ſunt oĩa, quod
æneæ fuerat neceſſarium. Alta fundamẽta, ideo quia magni ope
ris moles pedamentis debet fortiſſimis ſuſtineri. ¶ Immaneſque
colũ. ru. exci.) Vt non tantum theatri geſta iuuarent vnunquẽq;,
verumetiam aſpectus pulcherrimi operis delectaret. ¶ Qualis a-
pes ęſta. no.) Immittit apum cõparationẽ, quod genus animalis
nunq̃ a laboribus eſt vacuũ, & in plurimo numero conſtitutum
eſt, vnanimi ſocietate concordans, quod q; habeat ꝓuidentiã, &
partiendi laboris naturalem induſtriã, vſq; adeo aſtutum, vt fu-
cum pellat a ſedibus ſuis, qđ genus aĩalis non tantum eſt iners &
deſidioſum, verumetiam aliena bñ parta cõſumit. Quæ cũ vide-
rit æneas non inuidet alienæ felicitati, ſed hanc proſecutus eſt lau
dem, quam collegit ex cõparatione fortunæ ſuæ dicens. ¶ O for
tunati quoꝝ iam mœnia ſurg.) Hoc eſt. ſ. quando & ego ad hanc
felicitatem perueniã? ¶ Infert ſe ſęptus nebula.) Tantum valuit
prouiſio matris vt miſceretur æneas omnibus achate ſocio, vt vi
deret oẽs, & is a nemine videretur. quod ait, bis accipiẽdum eſt,
infert ſe, & permiſcet ſe. ¶ Lucus in vrbe fuit media.) Nihil inte-
reſt, an lucus media in vrbe fuerit, an vmbra fuerit medio in lu-
co. ¶ Quo primum iactati vndis.) Oĩ occaſione Virgilius docet,
quemadmodum futura noſcãtur, ſupra qppe cycnoꝝ poſuit exẽ-
plum: hic aſſerit pœnos delatos vi tẽpeſtatis & turbine in eo lo-
co, ad quẽ primo ꝑuenerant, cũ fundamenta effoderunt, equi ca-
put iueniſſe. In cuius forma luceret quędã ſignoꝝ vis, q̃ acre ani
mal demõſtraret, interꝑtatio ſigni talis extiterat, qꝛ illa gens futu
ra eſſet in certaminibus bellicis fortis, & ſubſidiis victus ſemper
copioſiſſima. & hoc ſignũ cõſtabat iunonis ſuffragio demonſtra-
tum. ¶ Hic inquit tẽ. iu. ing.) Oportuit. n. deã in eo loco habere ho
neſtiſſimam ſdem, in quo virtutem ſuę maieſtatis oſtenderet. Cõ
debat inquit templum dido, & cum nõdum ꝑfeciſſet, tanta iam
reuerentia colebaẽ, vt & donis copioſiſſimũ eſſet, & dea ipſa pñs
eſſe crederetur, ꝓpterea poſuit. ¶ Donis opu. & nu. di. Omne hoc
opulentiam & deuotionem cõdentis demõſtrat, & potentiã vel
meritum numinis. ¶ Hoc primũ in lu.) Genus eſt propoſitionis,
dicturus eſt. n. quod viderit, vnde ſperauerit aliqd boni, vñ me-
tus eius lenitus eſt, non dixit vnde ſecurus ſit redditus, ſed vñ ti-
mor eius iminutus. ſemel. n. totus eradi non potuit. ¶ Noua res
oblata.) hoc eſt cõtra ſpem viſa, quippe eius oculis tanta ſpes oc-
currerat, qui paulo ante oĩa vidiſſet deſerta, vel ideo noua qa vi-
debat illic picta troiani belli pugnarũq; certamina. Incipit iã red
dere rõnem, vt oſtẽdat, quid illud fuerat, qđ leniebat æneæ me-
tum, & ſpem inopinam promittebat. ¶ Nãq; ſub ingẽti &c.) Tue
tur hic æneam Virgilius, ne inanibus captus videatur remanſiſſe,
quem cõuenerat reditum maturare ad ſocios ſuos, nec vlterius
teneri illecebris felicitatis alienæ. nãq; inquit ſub ingenti luſtrat
dum ſingula templo Reginam opperiẽs. ecce dixit vnam neceſſa
riam cãm, Reginam opperiens, quã ſperabat, vt factũ eſt, ad ope
ra videnda proceſſuram. Ex hac aũt occaſione ꝓceſſuram, vt cir-
cũtuliſſet oculos, & ſingula conſideraret, nec minus ẽt illud fue-
rat cognitione præcurrente neceſſarium, vt conditurus etiã ipſe
ciuitatem nouam aduerteret, quanto labore id cõſtaret. conſide-
rabat ẽt vrbis illius fortunam, quæ ſurgebat ingenti ſubſtãtia &
pulchritudine operis, ac firmitate viſentis placebat aſpectibus, ar
tificumq; manus inter ſe, tanta oium artium in illo tẽplo venu-
ſtas extabat, vt intuens nullam alqs præferre potuiſſet, ita oẽs

pariter vna gratia & pari ſubtilitate certabant. deſcripta magnitu
dine operis & fortitudine, ad ornatum & pulchritudinem trãſit,
vt picturas quoq; enumeret, ſed miratur, cũ ſemel ſit poſitũ non
ſemel ſed ſepius, debet aduerti hoc mõ. Dũquę fortuna ſit vrbi
miratur, artificũq; manus inter ſe miratur, operũq; laborẽ mira
tur. vidit iliacas ex ordine pugnas, dum laborioſa diuerſoꝝ opeꝝ
& ſubtilitatem ſingulaꝝ artium miratur, & qđ agereẽ explorat,
aduertit picturam monſtrantem iliacas pugnas, bellaq;, quorũ
opinio ꝑ totum orbem fuerat vulgata. nam non pingereẽ niſi qa
ad ipſas partes fama currente peruenerant. ſed cõſiderãda eſt pri
mo vis dicentis. Vidit inquit pugnas belli, quæ fama per totum
orbem vulgata erant, vt non ſolum interitum troiæ totus orbis
cognouiſſet, verum etiã quis, & quemadmodũ, & quo euẽtu cer
taſſet. hic verſus ꝓpoſitionem tenet futuræ deſcriptionis. oſtenſu
rus eſt. n. quid ſint pugnæ, quid ſint bella. Vtrũq;. n. certamen ho
ſtile ſignificat. diuerſum tñ Virgilius oſtendit e diuerſo genere fie
ri, bellum quippe eſt, quod inter plurimos geritur, pugna quę in
ter duos agitatur, ad eandẽ propoſitionem pertinet. Atridas pria
mumq; & ſæuum ambobos achillem. Sæuum ambobus, ſpecies
eſt cõparationis, vt ſit ſæuior fuit achilles agamẽnone & mene-
lao. ¶ Conſtitit & lachry.) Vbi hæc æneas vidit, cõſtitit mente. ſ.
& corpore, turbatur vero vbi agnouit, q̃ eſſent illa quæ pictura
eſſe monſtrabat, doluit & quaſi neſcientibus ſocio indicauit & ex
poſuit, & qño cauſa fuit doloris maxima, relationem eius & vo
cem lachrymæ præceſſerunt. dolebat quippe de aduerſis ſuis im
periiq; troiani & ſuorum interitu factas eſſe fabulas, quas loque-
rentur hoĩes, & ꝓ ꝓ oblectationem ſuam pingerent, quæ vides,
inquit, digeſta picturis, aduerſa ſunt noſtra, quę res indicat nullũ
locum in orbe remanſiſſe, qui clades noſtras ignoret, quando ẽt
malorum noſtroꝝ fama ad iſtas ſolitudines currendo peruenit.
ſic tñ dolenda protulit, vt partes etiã conſolatiõis insereret. prius
tñ agnationis ipſius oſtendit indicium dicẽs. En priamus. Dehinc
adiungit. ¶ Sunt hic etiã &c.) Et in iſta pictura quod dolorẽ mo-
ueat, eſt, quod malorum ſolatium ferat. hoc ipſum colligebat ar-
gumentis nõ vero iudicio. ¶ Solue, inquit, metus ſe. h. aliq. ti. fa.
ſa.) Mala enim cuiuſq; dum nota ſunt, vel cum ſcitur qui fuerit,
vel a fortuna deiectus ſit, mãifeſtum eſt ipſo naſci miſrationem,
quoniam afflictis humanitas nõ negaẽ, vt cõpleret ſuperiorẽ ꝓ-
poſitionẽ qua dixit. Hoc primum in luco noua res oblata timo-
rem Leniit, hic primum æneas ſperare ſalutem Auſus, & afflictis
melius confidere rebus, En priamus. Non tm̃ demonſtrantis eſt
verumetiam dolentis. põt. n. ſic aduerti, vt videatur dixiſſe. ecce
ad quã infelicitatem perductus eſt priamus. cœpit iam dolores
ſuos exponere, quos ex perſona potẽtiſſimi regis ſenis, & quoq;
ſoceri capiebat. Sũt hic ẽt ſua ꝑmia laudi, Sunt lachrymæ rerũ, &
ipſa ꝓpoſitio eſt. nã ſpãliter dicturus eſt, quę laudãda vel quę do
lenda ſint, ¶ Et mẽtem mor. tan.) Abſolute poſitũ eſt tangũt, itel-
lectus tñ ille eſt mortaliũ mentẽ tangũt, q̃cũq; aduerſa mortali-
bus acciderint, deinde ſequiẽ. Solue metus feret hęc aliquã tibi fa
ma ſalutẽ. potuit. n. ex eo naſci didõis vel incolaꝝ miſeratio. ¶ Sic
ait &c.) Propoſitio. n. monſtrat quæ in illa pictura eius aĩum reſi
cerent, q̃ ve acerbitatem doloris excitent. Vtrũq; tñ cõſiderantis
aĩum ducebat ad lachrymas. quo factũ eſt, vt diceretur, Largoq;
humectat flumine vultũ. Dolet. n. qđ licet egregie factum videre
tur perierit tñ, dolet etiã qđ præceſſit aduerſum. incipit iam rñde
re propoſitioni ſupiori. ¶ Nãq; videbat vti.) Ecce ſicuti ꝓpoſuit,
oñdit bellũ eſſe, qđ inter plurimos geriẽ, ſimul ẽt monſtrat qđ ꝓ
gloria troianoꝝ faceret, qđ incurreret dolorẽ. Faciebat. n. ꝓ glo-
ria cũ troiani gręcos inſequebanẽ, & ꝓ patria laborabant, moue
baẽ dolor vbi græci ſuperiores videbanẽ. qđ expreſſit dicẽs. Nec
ꝓcul hinc rheſi niueis tentoria velis Agnoſcit lachrymans, prio
quæ prodita ſomno Tydides multa vaſtabat cęde cruentus. Ar-
denteſq; auertit equos in caſtra, priuſq̃ Pabula guſtaſſent troię,
xanthumq; bibiſſent. Mox. n. vt venit occiſus eſt, & abducti ſunt
equi eius ad græcoꝝ congregationem, caſtra. n. nõ ſoli parietes fa
ciunt, veꝝ ẽt collecta in vnũ militũ multitudo. Idcirco aũt dixit
occiſum rheſum, anteq̃ equi eius aut pabula deguſtaſſent troia-
na, aut bibiſſent xanthi vndã, vt exitũ eius & vitæ finẽ celerem in
ipſo aduentu demõſtraret, cũ dicit, Multa cæde vaſtabat diome
des tentoria, oñdit cum rheſo plurimos eſſe mactatos. non. n. fie
ri potuit, vt ſolus ad auxilium veniſſet, aut ſolus in tentorio rege
ſeeret. ſubnectit iam pugnam quæ geſta eſt inter achillẽ & troilũ.
ſic. n. poſuit. ¶ Parte alia fugiens ami. tro. ar. Infelix pu. atq; imp.
con. ach.) Vnde infelix quia puer, & impar eſt ei quia iuuenis ſu-
perare non poſſet. ¶ Ferẽ equis. cur. q;. hæ. reſu. ina. Lora tenẽs.)
Deſcriptio eſt eius qui ſupinus trahebatur. ¶ Interea ad templũ.)

Hoc eſt iratæ ibāt crinibus iliades paſſis peplumq; ferebant Supplicitet triſtes, & tunſę pectora palmis. peplum ferebant genus eſt veſtis, pertinens ad ritum ſacroꝝ mineruæ, alij ſcutū modicū dicunt. ⁋ Diua ſolo fixos.) Quod faciunt irati, ne reſpiciant quod oderunt. his adiungit achillis & hectoris picturam, in qua non tātum dolor oſtendiť cōſiderantis ęneæ, verumetiam hoſtilis crudelitas grauiter reprehendiť. nam oē inimicitiaꝝ virus inter hoſtes eo vſq; manere debet, donec interueniat finis vitæ eius, qui fuerit ſuperatus. ⁋ Ter circum iliacos.) Achilles exanimem ꝑ muros patrios hectorem dedit pertrahendum, tantaq; eius imanitas demonſtratur, vt hoc non ſemel ſed ſępius fecerit, nam ꝑ murorum ambitum ad inſultationem plenam tertio circulo pertraxit. ⁋ Ter cir. ilia. rap. hecto. mu. Exa. q; aur. cor. ven. achil.) In ſingulis grande pondus eſt, intellectus ad exprimendum dolorē videntis. gemuit. n. primo occiſi fortunam & tāti viri fortis, dehinc ꝙ de eo triumphus eſt actus, & quod erat malis oibus peius, ſub ipſis ciuitatis aſpectibus, vt defenſorem illum ſuum cerneret, tot aduerſis additum. O, quanta indignitas reꝝ, trahebatur hector ante muros exanimis, quos plena virtute defenderat, & circūducerbatur toties nequis a cognitione illius duriſſimi caſus remaneret exceptus, tantumq; potuit hoſtis imanitas, vt miſerrimo patri auro venderet, orbitatem ſuā non reſpexit, quā ille dum dāno moueri potuiſſet, vel funus captiui pignoris redimi totis opibus cupiebat. Interea pro dolentis aio cum hæc pronuntiamus, extollendum eſt hectoris nomen, & achillis deprimendum. notať quippe ipſius achillis impietas & auaritia. quis. n. mortuum vendidit niſi impius? quis in regno poſitus perindeq; locuples aurū deſiderat niſi auarus, ⁋ Tum vero ingentem.) Cum dicit Tū vero, oſtendit aliquos animi dolores præceſſiſſe, ſed nō tales, quales ex hectoris caſu dixerat. ſ. conſtitit & lachrymans quis iam locus, inquit, achate? Quæ regio in terris noſtri non plena laboris? Item, Multa gemens, largoq; humectat flumine vultum. Rheſi quoq; niueis tentoria velis Agnoſcit lachrymans. Hic ergo vbi maiores cauſæ doloris acceſſerant, tunc vero, inquit, Ab imo pectore gemitum dedit, dura & imoderata ac multiplici acerbitate percuſſus. viderat. n. ſpolia erepta viro forti & ciui optimo, Amici ēt corpus & currus, aut ipſius hectoris currus, vt inter ſpolia hērentur, aut achillis, quibus hectorem traxit, & oibus dolorib⁹ priamum tendentem manus, hoc eſt rogantem. Quod autē ait. En priamus. in eius noie latiſſimum nobis dedit intelligendi tractatum. Priamus inquit ſcilicet qui fuerit grauioris ætatis, ptātis regię, qui per infinita tpa cum omni felicitate floruerit. dolebat in eo ſocerum ēt ſuum, patrē tot virtute ꝑditorum liberoꝝ, auū quoq; multorum nepotum ad hanc neceſſitatē redactū, vt poſt amiſſa omnia in eū duriſſimæ orbitatis hoſtē ſupplex rogare cogeretur. manibus, inquit, inermibus, aut ſimpliciter ſine armis, aut certe ſine inſignibus regni, quia qui rogatū venerat in oibus ſe inferiorem debuerat demonſtrare. ⁋ Se quoq; pricipibus.) Ad illam propoſitionem pertinet, qua dixit. Sunt hic ēt ſua præmia laudi. nā ꝙ ita ſe ſe pictum aduertit, vt principibus græcis mixtū eſſe conſtaret, vtiq; fuit glorioſum, cateruas hoſtium, & conſertiſſimos primorū cuneos non timuiſſe ſignificat. ⁋ Eoaſq; acies.) Agnouit. Nō ſemel accipiendum eſt Agnouit. n. ſe æneas, agnouit eoas acies, agnouit nigri memnonis arma. ⁋ Ducit amazonidum.) Laudem dixit eius, quę in fœminino habitu virili audacia ducebatur. illa. n. tanta cōſtantia fuit, vt cōgreſſiones bellicas viris certantibus nō timeret, nec reuocareť virginali verecūdia, tāta autē fiducia venire videbatur. tm̄q; ardere in bellū, vt quod ſecretū eſſe virginibus ſolet, illa offerret videntibus. ſ. quum exerta pupilla pugnaret. pertinet hoc autem ad pręliantis audaciam, vt pugnaret fœmina quæ munimine tegeretur armorum. Hæc oia picturarum, quę ſpāliter poeta deſcribit, non ſolum fuerunt in tēplo, ſed conſiderantis æneæ intentionem aduentus didonis interueniens rupit, quod ipſum ſic imperfectum poni conuenerat. eēt enim poetę vitium, ſi completo picturarum ſpectaculo, induxiſſet didonem pręceſſiſſe. deniq; ſic poſuit. ⁋ Hęc dum dardanio æneæ.) Non dixit quum omnia conſideraret æneas. ſed dum miratur, dum ſtupet. dum omnia illa fixa intentione conſiderat, vt oſtenderet ſuperfuiſſe adhuc multa, quæ conſiderari potuiſſent, magna tamen in poeta latitudo non multis, ſed paucis expreſſa, vt vna res quatripartito poſita breuiſſime diceretur. nam vt eſt ſummi doctoris res breues late diſſerere, ita artificioſum eſt atq; ſubtile, latitudinem materiæ ſtricto ſermone colligere. ⁋ Regina ad templum.) Dum æneas conſideratione picturarum teneretur intentus, proceſſit regina viſura operis ſurgentis effectum, quæ res & ęneę animum & ſtudium cōmutauit, nam debuit conuertere omnem intentionem ſuam ad ea, quę attulerat procedentis occaſio. ſed primo complet poeta proceſſionem didonis, deinde redit ad ęneæ tractatum. Proceſſit, inquit, regina ad templū magna ſtipante caterua. Duplex procedendi neceſſitas reginæ, ne ſi eſſet ſuperflua, vel maxime formoſa quæ cum multis viris incederet, inueniretur inuerecunda, quæ facile nulla cogente cā publicis ſe ſe offerret aſpectibus. Inceſſit, inquit, ad templum. Ecce religionis & venerationis cauſa proceſſit vt regina. hanc enim ꝓ poteſtate tangebat videndi & conſiderandi neceſſitas, vt noſceret quantum operum templi perficerent, quod plena veneratione cupiebat eſſe perfectum. hanc poeta comparat dianæ, eiuſq; formam, verecūdiam, mores, iuſtitiamq; cōmendat, ęneæ iam pręſtans laudem, qui ab ea ſuſcipi hoſpitio & amari commeruit. ⁋ Qualis in eurotæ ripis.) Comparatione & occaſione iſtius expreſſit poeta, ꝗ̄ læti ſunt parentes cum proſperis ſucceſſibus ꝓduci viderint liberos ſuos. ⁋ Talis erat dido.) Inter oēs viros ambulabat, & ne alienus a ſexu ac per hoc inuerecundus eius putaretur inceſſus, addidit neceſſarias cauſas & honeſtas. ⁋ Inſtans, inquit, operi, regniſq; futuris.) Vnam curam gerens, quę teſtaretur deuotionem faciendi templum, alteram, quæ operantis inſtātiam demonſtraret, Talis erat dido, qualis erat diana cum choris ſuis. Talem ſe lęta ferebat, lætam vult eſſe ex ſucceſſu eorum, qui diuerſarum fabricarum moles vrgebant. Poſt hęc deſcribitur ingreſſus eius in ipſum templum, in quo & ſedere & de operū labore iudicare conſueuerat. ⁋ Tum foribus diuę.) Hic niſi ordinatio ſenſus quęratur, intellectus non poterit cōprehendi. erit. n. ſatis incertum, quid poeta deſcripſerit, Neſcietur quippe, vbi ſederit dido, & vbi armis ſepta ſit. Ordinemus ergo ſenſum ſic. Cum foribus diuæ ſepta armis media teſtudine templi ſolioq; alte ſubnixa reſedit. q̄uo eſt officiorū omnium conſuetudo, ducuntur iudices vſq; ad fores ſecretarij, ibidemq; officium remanet, illi vero ingreſſi ſolium aſcendunt, & ſedent, omnes igitur qui in obſequio fuerant, quum procederet regina, armati ante fores remanſerunt, illa igreſſa eſt cum inermibus qui illam ſequebanť, & vbi ad mediam teſtudinem templi, hoc eſt ad mediam aream peruenit, aſcēdit ſolium quod ipſius cauſa fuerat collocatum & primo alte conſurgens ſedit. iterea bonorum reginę ſic poeta meritum demonſtrauit. cui enim tot viri obſequebantur, proculdubio animi virtutes habebat egregias, quę demonſtrarentur in fœmina, quas colerent, & quibus competēter obedirent. Ecce iam ſpecialiter numerauit bona ipſa. ⁋ Iura dabat, legeſq; viris.) Iura dabat, ſic alij exponunt imperabat, ſed nō ita eſt, nam qui ſub nouo agebant non dū hēbant leges & iura, qbus teneretť. hęc ergo iura & leges dabat, hoc eſt conſtituebat. tenentibus quippe īperiū plena poteſtas eſt, iura ſcribere ac leges proferre, qbus viuant qui agunt ſub īperio. nō. n. in poteſt recte viuere, niſi quem tenet iuris legumq; neceſſitas, hoc igitur fuit principium in eius laudibus, cum ſcriberent leges & iura, quia acquieſcebant viri iuſſis fœminę. ecce enim cum a publicis conſultis ēt ad opera veniebať, oſtēdebat æquitatē ſuam, & in cōſulendo prudētiā, operum, inquit, laborem partibus ęquat iuſtis, aut ſorte trahebat, aut iudicio ſuo operis partes ſingulis aſcribebat, quæ ęſtimatione iuſtitiæ poſſent ſine ſuſpicione gratiæ definiri, quæ autē natura ſua ad plenū ęquari non poterant, retracto arbitrio ſuo, ſortis iudicio dabat, vt ex vrna licet grauiorem accipiens laboris partem, non iam reginam incuſaret ſed fortunam ſuam, & hæc ſicut picturas nō fecit poeta. nam cū multa ageret dido, multaq; diſponeret, non enarratis omnibus, quę agebat, interuenit repentinus euentus rerum, & alia ſublata deſcriptio eſt. ⁋ Cum ſubito ęneas.) Agente adhuc didone quę ad officium reginæ pertinebant, ſubito æneas ad eam venientes aduertit, quos in pelago putabat extinctos, ecce completum eſt quod ęneæ mater prædixerat. ⁋ Obſtupuit ſimul ipſe,) Obſtupuit & perculſus bis accipiendum eſt, obſtupuit vterq; & ꝑculſus eſt, deniq; ſic poſuit. Simul ipſe hoc eſt ęneas ſimul, & achates. ⁋ Lętitiaq; metuq;.) Bis ergo duobus animi motibus obſtupuerunt & perculſi ſunt, lætitia ſcilicet & metus impellebat eos, Lætitia vt ſe oſtenderent & ſuorum dextris iungerentur, reuocabat metus omnium rerum incertos, deniq; ſubiūgit metus ipſius cauſas. ⁋ Diſſimulant & nube caua ſpe. ami. &c.) Ecce quod poſuit cauſas, quæ æneā & achatem incertos reddiderant, vnaq; lætitiā mouerant, quæ fuerant manifeſta focijs ſuis. merito ergo prudentię conſilium fuit, primitus explorare, quæ fecerant metum, vt ſciretur, Quę fortuna viris, hoc eſt qua euaſerant vel quę eos fuiſſet exceptura. ⁋ Claſſem quo lito. lin.) Rex. n. non tm̄ de hoium, veꝝ ēt de nauium incolumitate debuit eſſe ſollicitus, dicet & nouiſſimam cām. ⁋ Quid ve.) Quum dicit cūctos,

ctos, quos ſubnexuit. ¶ Cuncti.n.le.na.ſo.Ora.ve.) Cunctos dixit eos oẽs qui ad deprecandũ Didonẽ venerant non omnes qui fuiſſent naufragio liberati, nam lecti, hoc eſt qui in talibus cauſis loq poſſent, cõmodũ tenere ſermonẽ, Ibant orantes veniã, & templũ clamore petebant, Orantes & templũ clamore petebant, Non cohęret, nam orare eſt ore aliquid ſuppliciter poſtulare, clamore petebant cum ſtrepitu inuerecundo voces claras emittebãt. Cauſas igitur aduentus eorum (licet vterq; neſciret) conijciebant tamen ex ipſorum clamoribus magna eos vrgeri neceſſitate, vt ante clamoſas voces effunderent, quã Didonẽ ipſam videre potuiſſent & rogare, clamãdi cauſas iuſtas fuiſſe nõ ſeditionẽ ipſe Virgilius docuit. nã Dido intus fuit, officiũ vero foris cũ nullus nunciaret aliter ad ſcientiã eius peruenire nõ poterant niſi exclamantium vox fuiſſet audita, ſequitur. ¶ Poſtq̃ introgreſſi.) Recte hic poeta & locum ſeruauit, & tps, & perſonam, & hoc gñe oſtendit, nõ ſeditioſas voces emiſiſſe eos, qui ſupplices venerãt, clamabãt, inquit, cũ eſſent foris, ſed poſtq̃ introgreſſi ſunt, & tempus loquendi occaſionem dedit, locuturo fiduciam tribuit, nec deerat perſona, quæ rogaretur ac poſtulata præſtaret loquendi modum, vel maxime in tẽplo, & apud eam, quę teneret ſummam rerũ, temperauit. qui fuerat locuturus, hoc eſt ilioneus, qui quũ dicit cæteris fuiſſe meliorem, intelligere debemus, qualis ab ipſo ſermo proferri debuerit, Placido, inquit, ſic pectore cœpit, foris clamoribus agebatur, vbi negabatur perſona Didonis, q̃ñ data eſt fandi copia.i. quando cum pręſente regina coram licuit loqui, mutata ſunt omnia, quæ turbulenta videbantur. ¶ O regina, nouã.) Magna dicendi arte locum iſtum poeta cõplexus eſt. primum oĩum, vt principia ipſa arctiore breuitate ſuccingeret, & tamen plurima neceſſaria continerent, primo perſonã Didonis laudaret, ſubtilem obiurgationẽ nõ cõmitteret, redderet in ipſa obiurgatione beneuolam, inuidiã inhumanitatis & ſuperbiæ reijceret in alios, ipſam diceret iuſtam, neque eam læderet, cuius fuerat petiturus auxilium, ſingula ergo quæ diximus quæ ſint, vel quõ illuſtriora reddantur neceſſario prouidendum eſt. Ilioneus veniebat ad incognitam regionẽ, qui loca illa homineſq; neſciret, perindeq; incertus oĩum, quẽadmodum aliqua laude aſſumpta beneuolam fecit, coniectura collegit, ſenſerat enim, & probauerat homines impios & inhumanos mores, quos in poſteriore orationis ſuæ parte euidenter expreſſit, ſuſpicione vtiq; debuit duci, ꝙ talis eſſet illa, cuius tenebantur imperio, ſed hanc partẽ meliore ratione argumentãdi correxit, nihilominus etiam ipſam oblique cõtingens, vt ex aliena hoc eſt ſuorum reprehenſione confuſa, erubeſceret talis videri, & præſtaret ſe beneuolã. Collectis igitur contrarijs omnibus cõponitur duobus verſibus plena laudatio. O regina quod eſt proculdubio difficillimũ, fœminam regnare, ex difficultate igitur, fit laus, quod factum niſi diuino fauore peruenire non potuit. Nouã cui condere Iupiter vrbẽ. Ecce ſm meritum quod ab eo vel maxime ſine admiratione dici nequibat, eo loquente, quẽ conſtabat dolere, quot ſibi id prouenire nõ poterat, ſicuti ex perſona Æneæ ſuperius dictum eſt. O fortunati quorum iam mœnia ſurgunt. Quum igitur fœmina faceret, quod difficulter ꝑuenire viris poſſet, apparebat proculdubio non humanis ſed diuinis opibus fieri, ſurgebat qppe non fabrica ſpeciei alicuius leuiſſimæ, ſed ingentis magnitudo ciuitatis, & duo miracula i laude ſunt mulier regnat, & mulier ędificat ciuitatem nouam, addidit tertiam, quod ageret admirationem, Iuſtitiaq; dedit gentes frenare ſuperbas. Hoc eſt te ſolam appetere florere iuſtitia, nã pro frenis æquitate, vt regas hoĩes, quibus parendi ſtudium natura ſponte negauit, frenare aũt quum dicit oſtendit plenam gentium feritatem. quæcunq;.n. non ſuccumbunt imperio, frenorum poteſtate franguntur, quæ ſponte non currant. In hominibus contra eſt, ſic deterior cui extorqueretur contra naturam, quod naſci non meruit, mali homines non paribus ſed contrarijs ſuperantur, humanitate.ſ. regentis, & volupate, quas in Didone fuiſſe collegit ſapientiſſimus Ilioneus, qui vituperando incolas, & inhumanitatis arguendo, laudat eam, cuius beneficia requirebat. Ecce tacite oſtẽdit præſentem cauſam, & docet quemadmodum ad humanitatis partes rediguntur, & retinentur imperio, quibus obſequendi ſtudiũ natura non tribuit, quantũ ad beneuolẽtiam ducta eſt, cui dictum eſt quod alij frenis impoſitis nituntur efficere, tu humanitate comples, & perficis lenitate principiorum ratione confecta, quibus laudauit reginam, & incolarũ mores, ferociamq; graui inuidia perfudit, ſuam debuit purgare perſonam, quę purgatio ad id reuocatur, ne iuſte videantur paſſi violentiã. ¶ Troes te miſeri.) Quã cito & q̃ euidẽter expreſſit & perſonam, & fortunam ſuam, & eius ſpãle ſignificationem, quã rogabat, quod ait ait miſeri, oſtendere voluit nihil miſeros audere potuiſſe vel poſſe, quod cõmodis Didonis officeret. ¶ Vẽtis maria om.v.Ora.) Vt appareret illos ad illa littora nõ ſpõte, ſed neceſſitate eſſe delatos. Ecce totũ breuitas tenuit pro tpis ratione & ꝑ perſona loquentis. Incipit iam ſumma petitiõis ſumma breuitate collecta tam iuſta tamẽq; ſine præſtantis detrimentis expreſſa, vt quiuis inhumanus & durus facillime flecteretur. ¶ Prohibe infandos à na.ig.) Ecce poſtulata ſunt tria, ne incenderẽtur naues vt oſtenderet ſe & neceſſitatem habere abeundi & voluntatem, atq; ex hoc ipſo perdoceret caſu potius, q̃ ad inferendã violentiã veniſſe, parce pio generi, reus.n. eſſe incipit, qui perſecutus fuerit pium, quæ ſanctitas, inquit, eo amplius lædenda non eſt, ꝙ hanc naturam ſanguinis & generis ducti non aliqua conſtricti lege ſeruamus. Et propius res aſpice noſtras. Tertia petitio generalis eſt, & quicquid ad cõmodũ noſtrum ſpectat oramus, vt pręſtes. Hęc non ponendo per ſpẽs, honeſtius cõplexus eſt, quam ſi deſignaret euidẽter, intelligi tñ poteſt illos oĩa conſequi potuiſſe, ſi fauorem reginæ pleniſſimum fuiſſent cõſecuti, deniq; cõciliata Dido & humana iuxta ipſos fuit, & recępit hoſpitio, & ſponte infinita munera cõſtitutis in nauibus miſit. ¶ Non nos, &c.) Aſſertio innocentiæ, cũ probatione ſua, nec ad hoc, inquit, venimus, neq; eius ſumus naturę, vt in aliena exeramus improbas manus, aut exerceamus direptiõe, & hoc ſi gereremus animo, quid auderemus victi? quantũ miſeri niti poſſemus? ad probationẽ iſtius innocẽtię pertinet, quod ſupra dixit. Ventis maria oĩa vecti. ſi.n. vellent aut poſſent facere violentiã, feciſſent in aliquibus terrarum partibus, & caruiſſent violentia maris, quam per oĩa littora naufragando perſenſerant, nouiſſimum argumentũ probabilis innocentię fuit, quod poſterius poſuit. Oramus nullus.n. negãdo vult conſequi, niſi qui alienus eſt à cogitationibus violentiæ, & hoc, quod venerant, non eſſet voluptate cuiuſpiam factum, ſed vi maris & neceſſitate turbinum, quibus conſtabat, Troianos non iam veniſſe ad Carthaginis partes, ſed Carthaginis littora naufragãtes ereptos, multis igitur oſtendit ſuã ſuorumq; innocentiã, quæ oĩa fortiori argumẽto cumulauit dicendo. ¶ Eſt locus, &c.) Et locorum & hominum Carthaginis plena deformatio, ſed non aperta, nã quum laudat partes, ad quas tendebat, illis ſic derogat, ad quas inuitus eiectus eſt. Ibamus, inquit, ad optimas terras Italiæ vberes & copioſas, quas coluerunt œnotri viri, qui nunc Itali dicuntur, optimi vtiq; & præcipui, ſed exiſtente orionis ſcelere ſine dubio aduerſa fortuna expugnante commodum noſtrum, cum violentię plagæ non valeremus obſiſtere, in veſtra littora hoc eſt in ſolitudines & horrendam deſertionẽ ſumus appulſi, qui ergo relictis melioribus pergit ad deteriora? niſi qui non ſuo ſed arbitrio compellitur alieno? ſi igitur nõ ſponte venimus, apparet, nos nullum violentiæ ſtudium gerere. qui enim hoc cogitat, deſtinata loca & ad prædam diſpoſita, ſponte aggreditur, ſponte occupat, ſponte inuadit, & aliquid eligit, in quo ſit vberior præda. Deſcriptionem naufragij non fruſtra poſuit, nam huius adiectio potuit mouere miſericordiam, paucorum autem idcirco mentionem fecit, vt firmaret Didonis animum, ꝙ nullam paraſſent violentiam. quid enim audere poſſent, quibus nec animus fuit, nec ſubſtantia multitudinis? ecce omnem, qua laborabat, inuidiam violentiæ purgantis ad plenam partibus retorquet in partem calumniantium, vſi anticategoria. dicit enim ego non feci aut mei, ſed tui in innoxios extiterunt violenti, deniq; ſequitur. ¶ Quod genus hoc homi.) Sub iure querelarum, occaſione & deformatione tyriorum ten[...] & ſuam laudem. nam cui inhumanitas aliorum diſplicet, & ipſe vtiq; humanus eſt, & qui alienos mores grauiter reprehendit, ab hiſce ſe profitetur alienum vſqueadeo diſplicebant, vt nomen illorum inuenire nequiuerit, dicẽdo. Quod genus hoc hominum? Omnes enim feros immanitate vicerant tyrij. Quæue hunc tam barbara morem? hoc eſt quæ vel cuius regionis in tantum ſæua barbaries, & tãta feritate extitit? quãta tui vſi ſunt aduerſus nos? nomen ergo, quo eos appellaret non inuenit, exemplum non reperit quod erat grauius, potuerant enim defendi ſimilitudine alterius gentis. Hoſpitio prohibemur harenæ. Probatio pleniſſimæ inhumanitatis, prohibemur in harenis conſiſtere. quid fieret? ſi humano more tectorum hoſpitium peteremus? Bella cient, non ſaltem leniter prohibent, ſed more bellandi vtuntur hoſtilibus armis. Bella cient. bella, inquit, non patiuntur, ſed inferunt. prima q; vetant conſiſtere terra. dixerat enim ventis maria omnia vecti, vt miſericordia dignos oſtenderet in illa terra, quæ licet inutilis & deſerta, naufragos tamen prima ſuſcæperat, certe etiam ſic poteſt intelligi, primam eſſe terram littoris tractum. ſecundam, quę longius progredientes excipit, vt ſatiaret. quod dixit, hoſpitio prohibemur harenæ, perſeuerat in hac ſubtilitate dicendi, vt inhumani

tatis etiam ipſam Didonem oblique criminetur, nam quū de his queritur, quos imperio Dido retinebat, & regno ipſam quoq; appetit, & culpat, à qua iuſſa mandataq; proficiſci dubitari non poterat, vſq; adeo hoc verū eſt, vt relicta ſubtilitate, in ipſius quoq; reginæ perſonam inuidiam oēm poſterius torſerit, addidit enim. ¶ Si genus humanum & mortalia temnitis arma.) Non dixit temnunt, ſed temnitis. ¶ At ſperate deos.) Ecce & hic ſperate poſuit, ipſam quoque Didonem culpæ inhumanitatis annectens, Si contemnitis hoies, ſunt dij, qui iniuſta vendicent. ¶ Rex erat Æneas nobis.) In rege ſuo bona animi laudauit, & corporis. animi ſunt iuſtitia & pietas, virtus in exercitatione bellandi, quæ non ſuperflue poſuit. nam pro benefactis promiſiſſe intelligitur conſimilē vicem ab eo, qui iuſtitia pręſtaret & pietate, pro malefactis vltionem, quam poſſet implere qui virtute confideret, q̄; pulchre autē varietate vſus eſt, vt vnam tripliciter diceret, ait enim. Quem ſi fata virum ſeruant, hoc eſt ſi viuit, ſi veſcitur aura ætheria, Ideſt ſi incolumis manet, Neque adhuc crudelibus occubat vmbris. Hoc idem ſignificat. Agit interea magna arte, vt petat parua, & ingens cōmodum in viciſſitudine polliceatur, neque hoc ſimpliciter facit. nā & reciprocam beneuolentiam ſpondet, & terret audaciam. Quum. n. dicit poſſum tibi prodeſſe, atq; ita, vt te non poeniteat præſtitiſſe, intelligitur etiam illud aſſerere, poſſe & nocere ſi res exegerit hoc modo, ſi viuit rex noſter. credimus. n. eum ſupereſſe. tanti enim meriti fuit, vt ſi nihil aduerſi incurrerit, nihil eſt quod metuere debeamus, ſi autem receſſit ad ſuperos, habemus Aceſtē virum magnum, & regem opulentum viris, armis, & ſubſtantia omni copioſum, nec alienum, ſed vnum ex noſtris. perindeq;, qui illud quod poteſt, negare non poſſit. ecce in duobus tantis & talibus ponit ſpem, & inijcit metum. ingerit iam ſummam petitionis non oneroſam præſtanti. ¶ Quaſſatam ventis.) Da inquit, copiam vt deducamus naues in littora, & cedamus in ſyluis, & neceſſaria fabricis, vt reparemus cōuulſa, quid compoſitis nauibus futurum eſſet, cōſequenter oſtendit. ait enim nauigandum nobis erit, ſi contigerit regem habere incolumem, aut ſi id nō fuerit ad Siciliam atque ad Aceſtem tendendum. Epilogis dehinc concludit, hac parte oſtendens ſolum poſſe Æneam Italiam filio parare, & fecit apoſtrophen, vt animum Didonis ad miſerationis partes vrgeret. ſi inquit contra meritum tuum ſeceſſiſti à ſuperis, ſi funus tuum naufragia ſorbuerunt, ſi tuo miſerādo caſu Iulus deceptus eſt, & in te ſpes eius intercæpta eſt, habemus regem alterum, ſed tamē ex noſtris, & proxime Sicilię terras. ¶ Talibus Ilioneus.) Ilionei oratione concluſa, cæterorum qui cum ipſo fuerāt conſenſus accęſſit, ſignificabat quippe eadem ſe poſcere, quæ maximus ipſorum fuerat perſecutus. ¶ Tum breuiter Dido.) Quod ait breuiter, hoc poteſt intelligi propter perſonam locuturæ mulieris, & ſermonem facturæ ad viros & incognitos. Vultum demiſſa, poteſt ſic accipi, vt non ſolum propter fœmineam verecūdiam deiecerit, verumetiam propter adiecta. Deniq; hoc primū purgat, quæ ipſius perſonam, ſuorumq; fœdauerant, grauius autem accæpit, quæ dicta ſunt, quia non erant vera, & eo magis erubuit, quia nec inhumana fuit, vt Ilioneus dixit, nec barbara. vtitur arte pleniſſima vt geſta non negando, quoniam manifeſta fuerant, ſed purgando defendat. ¶ Soluite corde me. teu.) Paucis admodum in reſponſione ſecuros effecit, tunc enim cętera libenter audiri potuerunt, quæ illa ſumpſerat defenſura. ¶ Res dura, & regni no.) Ecce poſuit alterum: ſed hic ſatis errant, qui rem durā nouitati regni coniungunt, quaſi Virgilius vnam rem geminās, hoc idem dixerit, velut laborioſam eſſe nouitatem regni, ſollicitam fecerat, ne quiſquam nondum firmatis rebus imparatos offenderet, metuebatur extrinſecus res dura, ne tanta in ſichæum crudelitate perfecta, ſequeretur pygmalion, qui ſceleris ſui mercedem ſperabat quæſiturus, & necaturus ſororē, quæ mariti auxilia perdidiſſet. Idcirco igitur rem duram dixit, mariti interitum, ne diceret quod nefarie conſtabat admiſſum, vel ne diceretur vetus, quod iam dictum eſt ex perſona Veneris, & fieret rei iam cognitæ repetitio. Oſtendit ergo ſollicitudinē illam fuiſſe vehementiſſime neceſſariam, obiecta autem à ſuis ſuorumq; moribus aliena confirmat dicendo, cogunt vt cuſtodia cautior littorum repellendæ potius violentiæ cauſa facta videretur, quod Ilioneus conqueſtus eſt, non inferendæ, perindeq; non eſſet ex moribus aut natura vitium, ſi vrgente duplici metu, diligentiores fuerint & ſolliciti, cōpetenter hoc ipſum vt melius probaret, purgatione ſubnexuit beneuolentiam, vt crederetur vera dixiſſe, vt turbatos congruæ honorificentiæ ratione componeret dicens. ¶ Quis genus Æneadum?) Merita inquit veſtra, & ſingulorum Troianorum virtutes, & aduerſam fortunam Troiani excidij, quæ quaſi neſcienti numerare voluiſtis, olim nouimus, & habemus pleniſſime cognita. Hæc dicendo dat humanitatis ſpem. Facile enim ſuccurritur his, quorum aduerſa ſunt nota. ¶ Non obtuſa adeo.) Corda inquit noſtra non ſunt ab humanitatis partibus aliena, nec ſic viuimus, vt ſolis equi tam curſus ſuos à nobis auertant, quum aliquod apud nos nefarium genus perſpexerit. ¶ Seu vos heſperiam magnam.) Proſequitur ſummam beneficiorum ſuorum, nihilominus & propoſitis reſpondens. dixerat enim ilioneus, ſi regem recęperimus incolumem, tendemus ad Italiam, ſi autem contra meritum ſuum aliquid inhumanitatis acciderit, pergemus ad Siciliam, ait Dido, non faciam contra Troianorum voluntariam diſpoſitionem, quocunq; ire volueritis, nō tenebo inuitos, & omni ſubſidio adiuuabo nauigantes. ¶ Vultis & his mecum.) Ecce plena beneuolentia eos in ſocietatem vocat regni, qui omnia deſperauerant. ¶ Vrbem, quam ſtatuo.) Primo dixit mecum confidere regnis, nunc autem auxit ſtudium beneuolētiæ, plenam illis poſſidendæ vrbis offerens facultatem. Multi vitium putant eſſe, q̄a dixit Virgilius, veſtra eſt vrbem, & reuera poteſt eſſe, ſi non remoueatur error, ordinatiōe ſenſus effecta, ſic enim accipiendum eſt, Quam ſtatuo vrbem veſtra eſt. ¶ Subducite naues. Tros tyriuſq; mihi.) Huic parti non plene reſpondet. Ilioneus quippe poſtulauerat. Quaſſatam ventis liceat ſubducere claſſem, Et ſyluis aptare trabes, & ſtringere remos, Dido cum reſponderet, non obtulit duo, vt ſubducerentur naues, & componerent. Subducite, inquit voluit de componēdis aliquid loqui. nouerat enim ſe dixiſſe ſubducite naues, addens. ¶ Tros tyriuſq; mihi nul. diſcri. age.) Ne arbitrarētur Troiani inferiores ſe fore, miro ingenio tentauit, vt diceret Troianos vno cum incolis futuros affectu, vt honorificam ſe oſtenderet iuxta hoſpites, nō eos poſtponēdos tyrijs, nec deijceret ſuos, & inter populos inimicitiarum cauſas immitteret, ſi peregrinos faceret potiores ijs, qui cum ea de tyro in tanta neceſſitate nauigauerant. ¶ Atque vtinam.) Quia aduertit Troianos ſatis de ſalute regis ſui eſſe ſollicitos, vltro offert inquiſitionis eius auxilium, & optat aduentum. ¶ Equidem per lit. cer. dimit.) Certos, dixit, exploratæ diligentiæ homines, atque vt ſatiaret oblati beneficij gratiam, addidit. ¶ Et Libyæ luſtrare extre.) Hoc oſtendit Virgilius ſub Didonis imperio non illam tantum, quæ condebatur, ſed multas alias fuiſſe ciuitates. ¶ His ani. arre. di.) Supra enim dixit, lætitiaq; metuq; auidi coniungere dextras Ardebant, ſed res animos incognita turbat. Diſſimulant & nube caua ſpeculantur amicti, Quæ fortuna viris, claſſem quo littore linquant. Quum igitur omnia cautius exploraſſent, ne Dido quaſi abſentē Æneam iuberet inquiri, conſilium fuit, vt vltro ſeſe offerrēt, qui fuerant iam de ſua ac ſuorum ſalute ſecuri. ¶ Prior Æneam.) Licet ſocius tamen quia fuit inferior, non nomine ſuo eum appellauit, ſed eum omni honorificentia omiſſo vero nomine natum dixit ex dea, reliqua breuiter explicat, quæ eos ſollicitauerāt. ¶ Quę nunc ani. ſen. ſur.) Confirmatio rebus proſperis, animo ardebant rupta nube, omnium ſe præſentare conſpectibus, vt Didoni gratius fieret ſuſcępiſſe ſe faciliori via, quē magno labore cupiebat inquiri. Conſiderandum eſt, quomodo hic quoque teneat poeta dicendi virtutem, quemadmodum locis ſuis perſonarum merita diſcernat, ac ſeruet, inferior Achates fuit, & meliorem prudētiam debuit Æneæ tribuere, quem cōſtabat eſſe potiorem, ſic ergo induxit priorem Achatem loquentē, vt ſine vitio eius & nota eius, cum quo fuerat locuturus, ſermonē faceret. ne ſi prior loqui cœpiſſet, videretur arrogans & ſuperbus. Expectare enim debuit arbitrium potioris, nec debuit ſenſiſſe videri, quod ille non aduertiſſet, temperatur mire totum, & inducitur Achates non tam faciendum ſuggerens ſed quid tum faciendum eſſet, ſeruata ſine dubio honorificentia eius, qui conſilio & authoritate p̄ſtaret. ¶ Quæ nunc ani. ſen. ſur.) Interrogantis hæc vox eſt non iudicantis aut iubentis. ¶ Omnia tuta vides.) Ne ſpecialitas properantibus prolixitate ſua faceret moras, clauſe dixit claſſem, clauſe dixit ſocios, vt cito tranſiret. Dictis reſpondent cætera matris, quam cito per vniuerſa tranſijt, conſtabat enim illi, quam ſecuritatem mater per auguria promiſiſſet. ¶ Vix ea fatus erat.) Non dixit ex nube caua ſpeculantur, ſed nubes ab ipſis abſceſſit, vt oſtenderet Ænęę commodis etiam rerum naturam ſeruiſſe. tamdiu, inquit, cælati ſunt nubis obtentu, q̄diu neceſſitas fuit, vbi opus non erat, ſponte diſceſſit. ¶ Reſtitit Æneas.) Quantum gratiæ dedit Æneæ, quū illū dicit ſuo ſplendore tribuiſſe lucem diei meliorē? Dicit iam, vnde tantus apparuiſſet. ¶ Os, inquit, humeroſq; d. ſi.) Beneficia hæc haud difficulter præſtiterat, q̄a mater fuiſſet, & dea. ¶ Quale ma. ad. eb. de.) Tantum inquit ſplendore ſuo Æneas addidit gratię lucis, quantū ebori manus attribuit, vel quātū addit aurum argento.

¶ Tum

¶ Tum ſic re.al.) Tanta celeritate factum eſt, vt improuiſus cũctis veniret ad verba, quẽ nudauerat nubis abſceſſus, quẽ monſtrauerat naturalis lux, & proprius ſplendor, ipſa potior luce, completa ſuggeſtione, neq; Æneas reſpondit. Præuenit enim euẽtus rerum, qui eos reddidit luci, & quia iam venerant in hominum cõſpectum, mutata ratione temporis, rationem loquẽdi non immerito mutare debuerunt. Reſtitit Æneas (vt dictum eſt) ſed aliquãto melior q̃ fuit, hoc enim pollicita propter Iunonia hoſpitia, ꝓcurauerat mater, vt amore potius q̃ odio dignus videretur. comparatur deo, auro, ebori, & argento, quæ cum per ſe ſplendeant, meliora tamen fiunt, ſi his vel artificis manus vel gratia ſocietatis accedat, quod autem comparatur deo, non fuit fauoris poetę, cum ſit nepos Iouis, & filius Veneris, perindeq; & cæſaris ipſius affinis. Hunc autem omni occaſione laudat Virgilius, atq; ita, vt pręcipui viri laudandi ſunt, nam virorum forma, & ſplendor corporis iunguntur fortitudini. ſola enim pulchritudo corporis ſine fortitudine plurimorum obſuit famæ, cõiuncta vero ornare conſueuit virum fortẽ, per corporis igitur partes, vt appareat in illo, quid decoris, quid fortitudinis fuerit, nam ipſa decoram cæſariẽ nato genitrix lumenq; iuuentæ purpureum, & latos oculos adflauit honores. Hæc ad partes pulchritudinis pertinent, ad virtutis autem, quod ſupra laudauit humeros eius, vt fortitudinẽ corporis demonſtraret. Nato, inquit, genitrix duo poſuit nomina infiniti inter ſe atq; inextimabilis meriti, quicquid enim poſſunt parentes libenter conferunt ſuis filijs. interea comparatur Venus artifici, quæ ſic ornauerat filiũ. Enumeratis igitur ſpeciebus, Æneas introducitur loquens. ¶ Tum ſic reginam, inquit, allo.) Prior eni ipſe debuit loqui ante omnia, vt quis eſſet nunciaret neſciẽti, deinde, vt gratias ageret ob eam cauſam, quam ipſe oculis & auribus comprobaſſet, vt oſtẽderet illic ſe fuiſſe præſentem, vnde ſermonis ſui ſumpſit exordium. ¶ Coram quẽ quæritis adſum Troius Æneas.) Omnibus quæ audierat præſens nec pleno verſu reſpondit. Celeritate enim opus fuit, vt cito ad agẽdas gratias perueniret, dicẽdo, coram adſum, quem quæritis, & pluralem numerum tenendo, oſtendit Æneam & Didoni ſimul & ilioneo reſpõdiſſe. Ilioneus enim dixit. Quem ſi fata virum ſeruant, ſi veſcitur aura Ætheria. Item ſin aſſumpta ſalus, & te pater optime teucrũ. Dido vero dixerat, Equidem per littora certos Dimittã, & libyæ luſtrare extrema iubebo ſi quibus electus ſyluis aut vibibus errat. Quod autem ait, adſum Troius Æneas, ne Didoni tantum videretur dixiſſe, cui fuit incognitus, libycis ereptus ab vndis. Quia Ilioneus & Dido arbitrabantur eum violentia maris oppreſſum, vtriſque intelligitur demonſtrare. ¶ O ſola infandos.) Magna arte dixit hanc laudem, vſqueadeo vt & ſpecialem prædicationem complexus ſit, & cæteris laudibus dicendi inſtructam dederit formam. prima pars rhetoricæ diſciplinæ fuit, quod loci, & temporis, & perſonæ, optime ignarus loquens apud Carthaginem, hoc eſt in ciuitate, quæ propter Iunonem potuiſſet eſſe inimica, loquens in ipſo aduerſariæ templo, & apud eam, quæ ſummam teneret imperij, atque eo tẽpore, quo poſt neufragium terras ipſas cupiebat euadere, nihil ſit de Iunonis factione conqueſtus, gratias agit nullum culpans, nullius commemorans impreſſionem, ſola, inquit miſerata labores noſtros, quum dicit ſolam iuxta Troianos extitiſſe beneuolam, & laudat factum, ex eo quia carebat exemplo, & miratur occulte illic inuentam requiem, vbi euidentiſſimum periculum ſperari potuerat, cauſas præterit aduentus ſui, quia has dudum regina Ilioneo narrante compererat, quæ nos, ſcilicet, nos reliquias Danaum, quomodo ſatis apertum eſt. nam infiniti eo tempore perierunt, quo etiam ipſa ciuitas concidit Troianorum, reliquias terræ? idcirco dixit, quia fugiẽs de Troia, quum cretam veniſſet multa luis contagione perdidit. Reliquias maris, quia conſtabat naufragio, quo in littora Carthaginis eiecti ſunt, Orõtem interiſſe. ¶ Omnibus exhauſtos iam caſi.) Curſit per amplificationem præſtitorum, extollens in maius quod fuerant conſecuti. Omnibus, inquit, exhauſtos iam caſibus, quum dicit ſe aduerſis caſibus exhauſtum, oſtendit inopiam non originalẽ, quaſi abiectæ perſonæ, ſed fortunæ violẽtia extitiſſe. ¶ Omnium egenos.) Quod eſt inter mortales difficillimum tangi miſericordia, quum quis inopem viderit & egentem, deniq; vt poeta comprobaret, hoc ipſum conſecuta reprehenſione Didonis complexus eſt, quæ oratio miſericordem in cauſa miſerorum fecerit Didonem. ¶ Non ignara, inquit, mali miſe. ſuccur. diſco.) Argumẽtum laudis multiplicat dicens, vrbe, domo ſocias, ambulabat autem ad humanitatẽ demonſtrandam, ſi in ciuitatẽ fuiſſent ſuſcæpti, ſuſcepti ſunt voluntate Didonis tanta benignitate, vt illos nõ tantum in hoſpitium, ſed &, in ſocietatis fœdera vocauiſſet. Hinc iam docet poeta, quæ ſunt curanda in laudibus. nam imparem ſe in reciprocis repẽdẽdis debuit demonſtrare, ſed quum hoc vellet exequi, inuenit occaſionem, nec tamen à laudationis officio alienam, qua multitudinem Troianæ gentis laudaret, quæ per orbẽ ſparſa apud Carthaginẽ in numero exiguo fuit. Idcirco ait. ¶ Grates perſoluere dignas.) Neque, inquit, nos pauci gratias competẽtes referre poſſumus beneficijs tuis, ſed nec omnes noſtri, ſi ex toto orbe, qui ſparſi ſunt, colligantur. ¶ Dij tibi, ſiqua pios.) Quoniã beneficijs tuis, multis, magnis, & ſingularibus, atq; cæteris præferendis, humanæ vocis obſequia reſpondere non poſſunt, habeamus deos, qui tibi pro nobis, quæ mereris exoluant. ipſi enim humanos actus & perpendere iuſtius poſſunt, & æquitate diſcernere. ſequitur alter locus laudis. ¶ Quæ te tam læta tule. ſęcu.) Quibus, inquit, ſęculis, tu ſola talis prouenire meruiſti? hoc eſt dicere. cur non & alij ſimiles nati ſunt? hoc eſt, quod ſuperius dixit. O ſola infandos Troiæ miſerata labores, hoc vult obſcure diſputare Virgilius ſęculorum eſſe, vt boni vel mali naſcantur, vnde apparet dicentis intentio, qui hoc cupit adſtruere quærendo ſęcula, q̃bus Dido talis potuit naſci, quia cum per orbem totum Troiani iactati ſint ſolam beneuolam humanam & largam inuenire potuerunt. ¶ Qui tanti talem ge. pa.) Quia naſcendi ratio per parentes prouenit, horum eſt felicitas, ſi præcipuos ſuſcipiant liberos, quæruntur ſęcula, quęruntur parentes, Dido ſola in toto orbe iuſtiſſima memoratur, vt totum ſingulare ſit eius, quod ſummum eſt, nec habeat cum aliquo ſocietatem vel comparationem, quod dixit. Dij tibi præmia digna ferant. Concluſit verum, ne remittendo ſuperius omnem reciprocam vicem, ipſe videretur totam neceſſitudinẽ reiecisse, deorum, inquit, ſic cura præmia referre meritis tuis, quod humana mens exequi non poteſt, poſt non tacebo laudes tuas, Nam. ¶ In freta dum fluuij current, &c.) Hoc genere oſtenditur futurus omnium elementorum, & vniuerſarum rerum finis, quum dicitur, quamdiu fluuij currẽdo miſcebuntur fluctibus maris, quamdiu ſtabit cum ſyderibus cœlum, quamdiu ſolis vmbra vel luna luſtrauerint conuexa montium, denique & alio loco dixit, Dum domus Æneæ capitoli immobile ſaxũ Accolet, imperiumq; pater romanus habebit. ¶ Quæ me cunq; vocant terræ.) Hoc eſt quæcunq; terræ me vocant, ſubtiliter ſe nec ceſſaturum dixit, nec eſt pollicitus habiturum, ne læderet Didonis animum offerentis ſocietatem regni, aut de conſenſu teneretur. ¶ Sic fatus, amicum Ilionea petit dextra.) Recte amicum dixit, & hunc cæteris antepoſuit, tunc enim melius probantur amicitiæ ſicut Ilioneus fecit, vt amicus præſens amici abſentis cauſam ſic tueatur ac ſeruet, ac ſi aſſiſtente eo videatur eſſe complexum. ¶ Leuaq; Sereſtum.) Intelligamus amicos ad ambos pertinere, ſed prælatum cui dextera porrecta eſt. ¶ Obſtupuit prĩo aſpectu ſido. Di.) Primo, inquit, aſpectus Æneæ ſic Didonis animum commouit, vt obſtupuerit viſa eius forma, caſum eius deniq; miraretur. Redeamus ad ſuperiorem eius deſcriptionẽ, inueniemus ſtuporis eius cauſas, dixit enim Os humeroſq; deo ſimilis, & cætera, recte ergo commota Dido obſtupuit. Caſu deinde viri tanto primo, inquit, reginam tanti viri commouit aſpectus, ſecundo caſus, quo liberari potuit, & ad ipſam nullis viſus repente peruenire, ſic tamen & ipſa reſpondit. ¶ Quis te nate dea.) Dicendo in prima parte ſermonis ſui, nate dea, oſtendit ſe aliquam generis eius habere notitiam, & hoc licet apud Æneam poſſit eſſe mirabile, addidit indigne illum vt ex dea genitus, delatus ſit per naufragia ad regiones ſuas. ¶ Tu ne ille Æneas? &c.) Ecce & locorum tetigit, & Æneæ ipſius nomẽ, & perſonam parentum. oſtenditq; ſe miſeratione commoueri, quum dicit, per tanta pericula, quis te caſus inſequitur natum ex dea? miratur. n. quę debuit potentia numinis ſui demonſtrari, aut tueri filium contra omnia incommoda, nec tamen fecit, vt autem Æneæ admirationem auferret, quã idem teneri potuit, exponit ipſa, quomodo factũ ſit, vt & ipſum (quamuis opinione) & genus eius noſceret. ¶ Atq; equidem teucrum.) Quãdo inquit teucer pulſus patrijs regnis ibat ad nouam ſedem colendam, tranſijt per patrem meum, & ſuſcęptus hoſpitio retulit & caſum Troiæ & nomen tuum & græcorum commemorationem fecit, ex eo noui omnia, & memoria tenui, ex poſitis cauſis, & narrato ordine fabulæ, offert vltro hoſpitium, maiorem humanitatis ſuæ gratiam ſperans ſi eiuſmodi beneficium nõ petita conferret. ¶ Quare agite ò tectis.) Quum dicit, Quare agite, hoc debet intelligi. Quum videatis vos nõ eſſe incognitos, nota autem eſſe mala veſtra, & morem eſſe familiæ meæ, vt venientes vos excipiat, ſicut teucer à patre meo ſuſcęptus eſt, ipſa quoque vos tectis meis excipiam. ¶ Me quoq; per multos.) Nec pudeat, inquit, q̃ tãtum vos attulerit aduerſa fortuna. quũ. n. inter

uenit maior vis, ęquo animo ſuſtinenda eſt, atq; vt hoc perſuade/
ret proponit exēplū ſuum, & dicit cauſas miſeratiōis ſuæ. ait. n. Et
me, quā videtis velut felicē, aliquando infelicitas preſſit, qua fa/
ctum eſt, vt iactata per infinita incōmoda ad hęc loca fortuna co
gēte perducta ſim, vt oſtenderet ēt ſe inuitam in ipſis regionibus
ſedē collocaſſe. ❡ Non ignara mali mi. ſuc. di.) Non diſco, inquit,
quantū laborē ſuſtineant, quos aduerſa fortuna perſequitur, didi
ci. n. malis meis quēadmodū ſuccurrere miſeris debeā. ❡ Sic me/
morat ſi. æn. &c.) Vt oſtēderet plenā benignitatē animi, & Æneā
duxit ad domū, & ob eius aduentū honorē tēplis indixit, vt eſſet
publica gratulatio, & ad ſocietatē fœderis illius, ēt deorū fauor
accederet. dehinc moralitas ſequitur, qua oſtendatur humanitas
plena. non. n. oēs aderant, aut vniuerſi poterant Didonis intereſſe
conuiuio, pręſentes igitur detenti ſunt, qui epulas ſumerent cum
regina, abſentibus & in littore conſtitutis miſit neceſſaria victui,
quæ abunde ſupereſſent, & quia munera cū ornatu ſuo Virgilius
tāgit, idcirco poſuit. ❡ Nec minus interea.) Viginti, inquit, tauros,
vt numero & genere animalium ornaret, quod laudare diſpoſue
rat. ſi. n. taceret de tauris & eorum meritum, qui hos fuerāt perce
pturi. plerunq;. n. pro accepturi perſona, aut maioris meriti mu/
nera aut minora mittuntur. Magnoꝝ horrentia centū terga ſuū.
Ecce & hic à numero auxit beneuolentiam dantis, & magnitudi/
ne laterum horrentia pro admirandis poſuit, pinguis centum cū
matribus agnos, non receſſit à, numeris nec ab ipſa qualitate, pin
guis agnos dixit, qui pingues non eſſent, niſi & eoꝝ matres tales
fuiſſent. Cito aūt per centenarium numerū ducenta fuiſſe capita
demonſtrauit. Munera lætitiamq; dei, In vino tantum eſſe miſ/
ſum debemus intelligere, quantum congrueret cęteris. quæ ſpe/
ciatim munera ſunt. Ordinatio ſenſus melius intellectū patefaciet
quę eſt talis. Nec minus interea ſociis ad littora mittit, & dicit, ꝙ
ſunt ipſa munera, Viginti, inquit, tauros, magnorum horrētia cen
tum terga ſuum, & centum pingues cū matribus agnos, lętitiāq;
dei. Littorum fecit mentionem, vt intelligamus alios fuiſſe inſe/
ceſſu longo, alios in altero littore, qui cum Ilioneo fuerant libe/
rati, ac per hoc omnibus intelligitur miſiſſe, quum dicit ad litto/
ra. ❡ At domus interior.) Alia molitur in deſcriptione regiæ do/
mus, nam cum hoſpites in conuiuium vocamus, pro eoꝝ meritis
domum cōponimus, ſi mediocres perſonę ſunt cum quotidiano
ornatu inſtructio ſolita remanet, ſin vero magnifice addimus
multa repentina ſolitis, vt placeamus his, quos officio volumus
ꝓmoueri Æneas cū ingenti tamē fama nominis ſui veniebat. Do
mus, inquit, Didonis continuo vſu iam ſplendida inſtruebatur in
meliorē faciem, ne diſpliceret Æneæ idcirco, nō pronunciandum
eſt, vt ſimul vniuerſa iungantur, ſed ſeparentur hoc modo. At do
mus interior regali ſplendida luxu, & interiecta mora dicamus,
Inſtruitur, Vt iam ſplendida ex vulgi cōſuetudine melius ornare/
tur propter Æneam, Didonis. n. ſplēdori aſſignari voluit, vel de/
buit hic ornatus, & Ænęę cōtemplatio cōſiderari, ne regina ante
aduentum Ænęę nullū regię ambitionis cultum videatur habuiſ
ſe, vt Æneas humilis redderetur, ſi nihil ꝓpter ipſum præter con
ſuetudinem iungeretur ornatui. Domus ergo interior excoleba/
tur ſolito melius, idcirco dixit interior quia in exteriorem partē
domus interim Troianos induxerat regina, donec neceſſaria vi/
ctui pararentur. ❡ Mediiſq; parant con. te.) Quoniam futurū fuit
plurimorū conuiuiū, vt fieri ſolet, vbi oēs cōuiuas non potuerūt
capere, quęcūq; membra vel trāſitus fuerint, ſtratis plurimis oc/
cupantur, hoc eſt quod dixit. Mediis tectis parant cōuiuia. Videa
mus iam accumbentium ipſorum rationē, hic. n. virtus facultatū
& diuitiarum reginæ conſideratur, & meritum ſingulorum, qui
cōicaturi cōuiuiis fuerāt, omnia, inquit, conuiuia miro ſplēdore
parabantur, ſed fuit in ipſo apparatu diuerſitas ꝓpter diſtantiam
perſonarū, parabant igitur cōuiuia. ❡ Arte laboratę ve.) Huic lo/
cū ex ſubiectis exponemus, vt appareat, cur oſtro ſupbo alia pa/
rata ſint, alia vero Arte laboratę veſtis. cū. n. oīs accūbentes deſcri
beret, ait. Cū venit, aulæis iam ſe regina ſuperbis Aurea cōpoſuit
ſpōda, mediamq; locauit, Iam pater Æneas, & iam troiana iuuē
tus cōueniūt, ſtratoq; ſuper diſcumbitur oſtro. Ecce oſtēdit quod
dixit, oſtroq; ſuperbo. Item dixit. Nec nō & tyrii per limina læta
frequētes, Cōuenere toris iuſſi diſcūbere pictis. Vt rñderet illi par
ti qua poſuit, Arte laboratę veſtes. Honeſtius (vt ſit) habēdi ſunt
hoſpites, vt iiſdē ſtratis, quibus & regina vterētur, Alii vero toris
pictis hoc eſt tyrii. ❡ Ingēs arg. m.) Idcirco adiecit mēſis, vt oſtē/
deret eſcarum argentū, ne putaretur in iis ſpeciebus eſſe, quę lōge
eſſent ab vſu mēſarū. ❡ Collectaq; in auro Fo. ſa. pa.) Hic multi/
plex argēti laudatio, nā fuit ingētis formę, perindeq; magni pon
deris inſignitū auro & decore mirabili, manu vero artificis orna/
tum, vt ars cum ſpēi precio certare videretur, pictura aūt ſpēbus
ipſis adiecta, maioꝝ geſta Didonis, & originē cōtinebat, quorum
cōtemplatiōe meruit lōgiſſimo tpe reſeruari ſupplementum lau
dis, & ſpecierū, & ipſius dnę, per tot ducta viros antiquę ab origi
ne gentis Dignę ſpēs, quę antiquitatē ac felicitatē maioꝝ Didonis
picturis euidētiſſimis teſtarentur. Interea cum videret Æneas pa
rari conuiuium, ſe intra tecta vocatū eſſe cum ſuis, tanta varietate
munerū ſociis miſſa, atq; in tuto. ❡ Rapidū, inqt, ad na. prę. ac. Aſ
ſe. hæc, ip. q;. ad. m.) Hic ab his qui veꝝ intellectum nō aduertunt
exoritur q̄ſtio, quia dicit pręmittit Achatē, cum ipſe ſecuturus nō
eſſet, Rapidum proualde rapidum intelligendū, hoc eſt ſatis velo
cē mittit ꝓprie & neceſſarie poſitū eſt vrgebatur. n. Æneas pieta/
tis rōne, vt videret maturius filiū rebus. ſ. in tuto collocatis, vrge
batur alia quoq; cā, nā cum vellet aliqua munera Didoni offerre
opportunum tps, quod tradendis muneribus ante horam conui/
uii eſſe debuit, nolebat amittere. Rapidum ergo Achatē pręmiſit,
hoc eſt mandatis inſtructū, vt anteq̄ pranderetur veniret, & cele
ritate reditus prādio nō ꝓueniente munera opportune pręferret.
Aſcanio ferat hęc, ipſumq; ad mœnia ducat. ❡ Omnis in Aſcanio.)
Securus de oībus effectus Æneas, de ſolo iam vidēdo filio cogi/
tabat, deniq; miſit, qui ei nunciaret, q̄ gererētur, & miſit eum, de
cuius relatiōe nō dubitaret Aſcanius. ꝓbamenta aūt tutę ſecurita
tis his indiciis fuerunt, ꝙ eum pater ad ſe venire pręcępit. eius. n.
ſolius remāſerat cura q prudētia patris fuerat reparatus. ❡ Mune/
ra præterea.) Multiplex laudatio munerum, q̄ ꝓperabat Æneas
ante initum conuiuiū dare, nā vt dictū eſt, ob hanc cām præmiſe/
rat, vt horam prādii pręueniret. Gratior. n. pranſurus accumberet
oblatis traditiſq; muneribus tantis ac talibus. munerū ergo ipſo/
rum laus inducitur, per q̄ oſtentatio poſſet exiſtere, vt quę fortu
na & felicitas troianoꝝ fuiſſet, poſſet oſtēdi, & ꝓbaretur animus
largitiōis, q talia habere vel donare potuiſſet, prima ergo ipſorū
laus eſt, ꝙ eſſent erepta de ruinis patrię cum incēdio ſuperata con
cideret, q̄ ipſa duplici rōne intelligūtur, de magnis erepta, & plu/
rimus. diximus. n. occaſione ſpecierum ipſarū Æneā laudari ſi. n.
caſu, quod potuit, rapuit, intelligitur habuiſſe meliora illis, q̄ in/
cendia cōſumpſerant, aut ruina oppreſſerat, aut ſi habuit eligendi
copiā, vt quod vellet eriperet, nō abſtuliſſet, niſi quod eſſet meri/
ti potioris. ❡ Pallā, inquit, ſignis, a. q;. rig. Et cir.) Helenā ferunt ar
giuā veteꝝ fabulę, & oīum cōſenſus authoꝝ fuiſſe pulcherrimam
in tm̄, vt eius forma infinitoꝝ pictoꝝ & peritiſſimoꝝ redacto in
vnū maximo numero, fœminaꝝ quoq; ꝓpoſitis corporibus nu/
dis pingi nequiuerit. Itaq; q̄cunq; fœmina formoſa fuerat, Hele
nę nūcupabatur noīe, ēt ſi pulchritudinis ratione argiuę Helenæ
æquari nō poterat, vt vel noīs ſimilitudine iuuaretur, vt diceret
eſſe, quod nō erat, Idcirco Virgilius ait. Ornatus argiuę Helenæ,
vt regiōis ſigno mōſtraret de ea loqui Helena, q̄ pingi nō potuit,
addēs alia, vt lecturos redderet certiores. ❡ Quos illa mycenis.)
Diximus ergo primū meritū iſtarum ſpērū eſſe, ꝙ ſint ereptæ de
ruinis & caſibus patrię, accedit aliud. ipſa. n. Helena quū eſſet re/
gis vxor, perindeq; locupletiſſima, quum iret ad Troiā, has vtpo
te pręcipuas ſecum ſuſtulit, nō rediturā ſe ſperās ꝓpter admiſſum
adulterium. nam idcirco poſitū eſt. Quos illa Mycenis pergama
quum peteret incōceſſoſq; hymenæos Extulerat, addidit ēt ma/
tris ledæ mirabile donū, vt tantæ pulchritudinis, & tanti meriti
ſpēs niſi à matre donari nō potuerint, & quum donarentur mira
tos eſſe, q vidiſſent, quū laudare illas potuiſſent. Has ergo idcirco
ſecum dixit auexiſſe, ꝙ ipſis vteretur quoties volebat eſſe formo
ſior ipſis, ēt ſine dubio adultero ſuo melius placitura. Ecce meri/
tum muneꝝ quot generibus vel modis expreſſit q̄ ſuperabāt for/
mā, q̄ pingi nō potuit, pulchrioremq; reddebāt. dicendo ergo or/
natus argiuę Helenę, hoc intelligi Virgilius voluit, ſpeciebus ipſis
ſuperatam illius mulieris formā, redditamq; pulchriorē. ❡ Præ/
terea ſceptrū.) Huic quoq; additur meritū ſic. ❡ Ilione quod geſ/
ſerat olim.) Quod habuit, inqt, ꝓcipui & nobilis regis filia, & na/
tu maxima. ſolent. n. religioſi parentes, q̄ habēt optima, filiis de/
ferre maioribus. ❡ Colloq; monile Baccatum.) Hęc quoq; admi
rāda debēt intelligi. nō. n. diſſimilia eē poſſent, q̄ tantus tāq; opu
lentiſſimus rex, & beneuolus pater filiæ natu maximę contuliſſe
dicebatur. ❡ Hęc celerans.) Celerans, inqt, laudat hoīs diligentiā,
qui mandata cum celeritate cōplebat, quoꝝ effectus cū pręd ictis
cauſis ex ratione temporis vrgeretur, maturitatē pleniſſimā requi/
rebat. ❡ At cytherea.) hoc eſt cum hęc gererentur. ❡ Nouas artes.)
Magna & neceſſaria metuentis Veneris deliberatio, cuius æſtus
angebat, cōſideratio loci, tpis, atq; perſonæ. Æneas quippe Achatē
miſerat, qui mādata eius debuit implere, ſollicitabatur Venus, ꝙ
iam teneretur Æneas. Credendus eo & cōmittēdus non fuit ne/

pos.

posquã vis.n.fuiſſent troes libenter & tota humanitate ſuſcepti, metuebatur tñ hoium natura infidelis & fallax, ſimulabat Iunonis peſſimum ſtudiũ, ne tẽporis opportunitate captata, occaſiõe quoq; loci ſuadente, qui Troianos in vnũ congeſſerat, quos naufragium extinguere nõ potuit, faceret in terris Carthaginis interire. Exquiruntur igitur artes nouę, & cõſilia elaborata capiuntur, vt Aſcanius nõ pergeret, & Achates tñ iuſſa cõpleret, quãta ſubtilitate vſa eſt Venus, vt deduct' orẽ ipſum primitus falleret, dehinc cæteros, ad quos fuerat cupido venturus, ſequẽti ẽt patrem hoc cõmentũ proficiebat, eſſe illi parti, q ſollicitabant Venerem tpis ratio, & exiguæ ſubſtantiæ, quia nec reſiſtendi copia fuit per paucos, nec fugiendi, q hyemis cauſa, & nauium vitiis impediretur, quas cõſtabat eſſe cõuulſas. His itaq; cũ merito angeretur, prouidendũ fuit, ne vbi filius eius cum periculo & leui amicitia tenebatur mitteretur & nepos, ne ſi forte aliqd aduerſi exiſteret, oĩs pgenies interiret. Magnũ itaq; exigebat ſollicitudo iſta tractatum, vt neq; Aſcanius pergeret, neq; Æneę pceptis negaretur effectus, nihilominus ẽt ipſius Æneę ſalus vno eodẽq; cõſilio collocaretur in tuto. Statuit ergo ſm definitionem tractatus ſui cupidinem in Aſcanii figuram cõmutandũ, atq; mittendũ, vt hoc genere Aſcanium ſubtraheret, amaret Æneã Dido, Æneas ipſe tutior redderetur, vinceretur perinde inimicę factio, vt ẽt ſi aliquid aduerſi niteretur, implere nõ poſſet, ceſſantibus vniuerſis, per quos nocere poſſet. ¶ Ergo his aligerum.) Quum inducitur allocutio Veneris ad cupidinẽ, ibi conſilia oĩa noue inuenta pandũtur, & quia exigebat ratio tpis breuitatẽ, paucis vſa eſt, ſed multa cõplexa, ſeruata illa parte rhetoricæ diſciplinę, ſine qua orator nihil eſt. nam & perſonarũ, & loci & tẽporis rationẽ tenuit, & quid vellet expoſuit, & quõ fieri poſſet oſtendit, honeſtũ quoq; facile & neceſſarium demonſtrauit, quęſtionibus, quę impedimẽto eſſe negocio poſſent, quaſi obiectis rñdit. Duxit ergo à noĩe naturali principiũ dicendo. ¶ Nate.) Et mira arte hoc primũ poſuit. Officia.n.ſanguinis filii parentibus in quibuſcũq; cauſis negare non debẽt, & tunc magis coguntur ad implendũ, quod parentes voluerint, ſi blandimentis potius q̃ iubendi authoritate prouocẽtur. Seqtur. ¶ Meę vires mea magna potentia.) Vendicat ſibi, inquit, neceſſitudo parentum quicqd liberi poſſunt. hoc loco Virgilius docet, inter filios & parentes tale debere eſſe volendi aut nolendi ſtudiũ, vt in multis licet corporibus voluntas vna & neceſſitudinis vinculum indiſtinctũ integrumq; pduret. ¶ Solus nate patris ſummi, &c.) Sunt qui ita diſtinguunt, mea magna potẽtia ſolus, ſed tunc poſſet, quum melior ratio non occurreret. Idcirco.n.poſitũ eſt, ſolus nate patris ſummi qui tela tiphoea temnis, vt oſtẽderetur facile eſſe, quod Venus effici cupiebat. qui.n.potuit fulmen Iouis contẽnere, & quibus tiphoeus exarſit, facilius potuit mentem fœminæ poſſidere. Et illud intelligi poteſt idcirco Iouis cõtempti factam eſſe cõmemorationẽ, ne ille ſe excuſaret propter Iunonem. Si.n. contemptus eſt aliqñ Iupiter & amori ſubiugatus, Iuno pculdubio contemni debuit, quã inferiorem eſſe conſtabat. fecit ergo beneuolum dicendo filium, fecit beneuolum dicendo, q potior eẽt ipſo Ioue diuerſis eum amoribus axagitando, fecit beneuolũ dicendo, potentia mea, & qcquid virium habere me puto, per te habeo, arſit incẽdio tuo Iupiter, nullius debes in deſiderio meo contemplatione reuocari. Ecce addit alia, quibus eum ad complenda quæ neceſſitas exigebat, ratiõe pietatis vrgeret. Ad te, inquit, confugio, ſi eſſet alter, qui tm̃ mihi deberet, aut tm̃ poſſet, quantũ tu potes, ipſum quęrerem, nũc quia ſolus es qui debeas velle, & poſſis implere quod volo, non tantum confugio ad te, verũ etiã ſupplex tua numina poſco. Ecce oẽs partes executa eſt, quippe & admonuit pietatis vt filiũ & rogauit vt deum, vt omni ex parte coarctatus, non deeſſet obſequiis matris. Quid putamus ei oneris neceſſiſſe, cum rogatus eſt ab ea, quæ authoritate parentis iubere debuerat? ſed hoc neceſſitas fecit, vt ille precibus & neceſſitudine ſanguinis flexus rebus rite cõplendis operã daret, peracta principiorũ parte, qua fecit beneuolum, cõſequẽter facit attentum, qua occaſione oſtendit conſilii ſui cauſas dicens. ¶ Frater vt Æneas.) Poſteaq; beneuolum fecit & attentum, incipit docilẽ facere ſubiuncta cõtinuo narratione totius negocii, ſed præmittit neceſſaria, quibus animus audituri non imerito mouetur, non recedens à perſonarũ ratione, nã in principiis ſe appellauit matrẽ & cupinẽ filium, hic Æneam noluit filium dicere, ſed quod faciebat ad cauſam, frater, inquit, tuus, oſtẽdens operam eius non in extranei alicuius negocio, ſed in fratris eẽ neceſſariam, quod fuit ſine dubio honeſtum, & pium, vt frater pro fratre laboraret, vel maxime in ſalutis cauſa, dicta Æneæ perſona, dicit labores eius cũ miſeratiõe, infortunia quoq; infanda cõmemorans. Et vt magis auxiliandi prouocaret affectum, dicit eum omnia imeritũ pati, & deformat inimicæ perſonam, quæ perſequeretur innoxium. quum.n.dicit Frater vt Æneas pelago tuus omnia circũ Littora, iactetur odns Iunonis iniquę, iniquã dicendo oſtẽdit, Æneę nullã culpam extare. Iniquus eſt.n.qſquis nõ pręcedente peccato perſequitur quẽquã, & pernicioſe perſequitur, atq; vt vere iniquã probaret & maiore oneraret inuidia, Perſequitur, inquit, eum oĩa circũ littora, vt nullo loco nocendi occaſionẽ prætermiſit, ac per hoc, nec in præſenti omiſſurã intentionẽ odii ſui. his addidit, nota tibi. & hoc ad laudẽ cupidinis pertinebat. maximum.n.crimen eius eſſet, ſi fratris aduerſa neſciret, vnde aũt Venus nota eſſe fratri fratris incõmoda diceret, ipſa euidẽter affirmat dicẽdo. ¶ Et noſtro do.ſæ do.) Hoc genere cõpellit eũ ad ea cõplenda, quę fratri eſſent pfutura. ſi.n.præteritis frequenter doluit, debet etiã nunc cauere, ne iterũ dolenda ſuccedant. ¶ Hunc phœniſſa tenet Dido.) Præſtruit ſine labore poſſe perfici, quod erat dictura faciendũ. Iam, inquit, tenet eum Dido vſq; adeo bona voluntate, vt fabulis blãdis moras procuret, ne quoquam abſcedat, oſtendens nõ eſſe difficile, vt teneatur animus eius affectu, ac per hoc non eſſe iam neceſſariũ amoris initiũ, quod habere difficultatem poſſet, ſed amoris argumentum, verũ ne cupido diceret, ſi iam amat, quid opus eſt vt ad eam pergam? vtrũq; poeta ſeruauit, & oſtendit nullã eſſe in cauſa difficultatem, q iam Dido amaret, Et dixit neceſſitatẽ, qua ipſius amoris deſideraretur augmentũ, Ait.n. ¶ Vereor quo ſe.) Quum hoc dicit, oſtendit talem amorẽ Didonis fuiſſe, qui rõne Iunonis quæ in illa ciuitate magna veneratione coleretur, poſſet abrũpi, proinde neceſſario quæri rebus iam collocatis fundamentum, vt talis amor imponeretur cupidinis opera, quem inimicæ potentis viſus expugnare nõ poſſet, volũtarius qppe amoris aſſenſus, & humano arbitrio exortus facile potuit eadẽ volũtate diſſolui, ẽt ſi Iuno è diuerſo non eſſet, ſin vero diuinis ardoribus fuiſſet iniectus, hunc nec Didonis perfidia rumpere potuiſſet, nec Iunonis authoritas. ¶ Haud tanto ceſ. car. re.) Cardo, eſt pprie q ianuã tenet, vel poſtis: hic fidem facit quum fores clauduntur, & tribuit firmitatẽ, deniq; ipſe Virgilius cum patefactũ priameiæ domus veſtibulum diceret. Et emoti, inquit, procumbũt cardine poſtes. Tranſlatione igitur hic vſus poeta ait, haud tanto ceſſabit cardine rerum. erat.n.in poteſtate diſſoluere amorẽ, quem volũtate ſuſceperat. cæterũ diuinitus impactus nõ poſſet humano arbitrio ſubmoueri, aſſerit ergo neceſſarium eẽ remedium, cui oĩs illa factio ſuperata ſuccumbat. Idcirco ait. ¶ Quo circa capere ante dolis.) Vt non tantũ amet Æneã, quantũ iudicio ſuo amandũ putat, ſed tantũ maiore violentia cogatur in amorẽ, quantum mater amat filiũ, cuius amor nullius violentia numinis valet abrũpi. Quocirca capere ante dolis, tractat Virgilius pueniẽda remedio mala, q̃ metuimus ne accidant, q̃ velle affictis rebus & perditis ſubuenire. Narrata deſiderii ſumma, quæſtionibus q; oĩbus diligẽti examinatione diſcuſſis, vt ſuper effectu deſiderii cõplendo, inſtructum cupidinem redderet, neceſſaria ptulit, plurimum.n.pdeſt in rebus gerendis iuuare conſilio eum, quẽ in negocio expediẽdo præfecerit quiſquam, libenter quippe mandata ſuſcipiet, cum aduerterit impoſitum munus compendioſo remedio releuatum, dicit ergo conſilium ſuum inſtructum ratione perſonę, loci quoq;, & temporis, temporis quo Aſcanius iuſſu patris venire pceptus eſt, hoc eſt quod ait. ¶ Regius accitu.) Perſonæ q in cupidine & Aſcanio ætas cõſimilis eſſet, merito dixit puer ire parat, qa diſpoſuerat dicere, Et notos pueri puer indue vultus, præſtruebat, vt oſtenderet in cõmutatione formæ ętatis cõmutationẽ non futuram eſſe difficilẽ, ad perſonę rationem ẽt illud accedit, quod conſilii ſpondebat effectum. Illi.n.ſperabat reginam daturam oſcula vtpote puero, & dulcia, quia amabilis eſt ætas puerilis, cuius pſonæ gratiam auctura erat prælatio munerum, nã primo libenter gratiæ danti referuntur. In honore etiam eſt ille, qui munerum perlator extitit. ¶ Dona ferens pelago.) Talia, inquit, dona, quę ex maiore vi ignis, ſcilicet & pelagi liberari non potuerunt, vel ſupereſſe hoc ideo, vt viderentur interiiſſe meliora, interea ad perſonæ rationem etiam hoc pertinet, quod ait, mea maxima cura. nolebat enim mittere Aſcanium, ne duorum ſollicitudine frangeretur, vel ne eum mitteret, qui exoriente violẽtia, vel dolo, ſibi per ætatem adeſſe non poſſet, vel quia vltra liberorum affectum nepotes haberi dicuntur. Ne autem diceret cupido, quum ego perrexero, quid fiet, ſi ſequatur Aſcanius? ait. ¶ Hunc ego ſopitum ſomno.) Bene ſomno ſe dixit capturum puerum, In quibus actibus illa ætas poſſet retineri, vel certe, qui pueri omni cura vacui altius & diutius dormiunt, & mora fuerat neceſſaria dum cupido iniuncta matris compleret, annectit mandati ſummã ſimul

etiam

etiam faciendi conſilium ſuggerit, opportunitate temporis expeditum & idoneum ſatis ad capiendos mulieris animos mulier quippe mandabat, quæ fœminarum metus optime noſſet. deſignat igitur tempus quod amoribus opportunum eſt, deſignat ét locum dicens. ¶ Tu faciem illius.) Huic ſententiæ etiam Terentius aſſentitur, qui dixit, Sine cerere & libero friget Venus, vnde hic facilior eſſe potuit mentis inclinatio, quia vtrunq; ſuppetebat vt pote in reginæ conuiuio, noctem non amplius vnam, vt oſtenderet non longi temporis operam neceſſariam, & mature id fieri debere, quia Aſcanius nō potuit prolixo ſpatio ſomni occupationibus detineri. Cōpletis omnibus, quæ artifex & ſollicita loquebatur, videamus quid aſſignet perſonæ filii, nullū dat ille reſponſum. quid enim perſonæ matris vel maxime in tali cauſa reſponderet? & tempus facta non verba vel fabulas exigebat. ¶ Paret amor dictis.) Officioſi filii partes commendat, quippe quem hortabatur matris affectus & fratris charitas excitabat. exuebat autem alas, vt alienam ſpeciem mentiri potuiſſet. Et greſſu gaudens incedit Iuli, gaudentem inducit cupidinem, vel quòd quaſi Aſcanius ibat ad patrem, vel quòd plena volūtate iuſſa matris implebat. Hoc eſt enim præcipuum obſequentis ſtudium, ſi libēs agat, quæ pręcepta ſunt, nec inuitus compleat. Ergo cupido agebat partes ſuas. ¶ At Venus Aſcanio.) Tractatur natura hominis & ętatis, pueri enim facile dormiunt, vt pote ſecuri quod facilius ſit & diu ſi accedunt alia, quæ animum cuiuſq; diuerſo ſuauitatis ſenſu magis ac magis inuitent. Prouidetur locus, mollicies quoque & flores, odor florum, receſſus, ſilētium, & opacitas vmbrarum. dicit. ¶ Ibat duce lætus Achate.) Ecce ſubtilitas ſimulantis alienā perſonam ipſum primo Achatem fallit, qui aliū ducens pro alio transfigurationem factam non videbat portabat dona regia & lætus fuit, non fatigabatur puer onere munerum nec tædio ponderis aut itineris frangebatur. ſupra enim dixit, Pallam ſignis auroq; rigentem, & ſceptrum Ilione quod geſſerat olim, vt oſtenderet ſpecies quas puer pro leui ferre non poſſet. ¶ Cum venit aulęis.) Ecce prouenit opportunitas loci & temporis quam prædixerat Venus, nam ea hora, qua cupido pro Aſcanio veniebat, cœperat diſcumbi. Et primum quidem diſcubuiſſe inducit conuiuii dominā & ambitione quæ conueniebat reginæ, eo vel maxime tempore, quo ſuſceperat hoſpicio tantum regem, cæteroſq; Troianos, eo loco q potior apud veteres fuit, deniq; & Salluſtius ſertorii conuiuiū ſic deſcribit, vt ipſum q potior fuit. ¶ Iam pater Æneas.) Non iuuentus conueniunt, ſed Æneas & iuuentus Troiana ſimul conueniunt, vt autem eorum meritum emineret, deferuntur his loca talia, quæ oſtro confectis veſtibus fuerant ſuperfuſa. ¶ Dant manibus famuli lymphas.) Hic diſpoſitionem familiæ regalis oſtendit. alii enim hoc eſt viri aquam abluendis manibus dabant, alii mantilia porrigebant, quibus manus ablutæ tergerentur, alii caniſtris panem miniſtrabant. mos enim fertur apud veteres fuiſſe, vt panis non argenteis vaſculis inferretur ſed caniſtris hoc eſt ſpeciebus factis ex vimine. ¶ Quinquaginta intus famulæ.) Longus ordo eſt, cum multi eandē rem ſeruatis vicibus adminiſtrāt, vbi igitur fuerant quinquaginta, ad quarum curam pertinebat ꝓcuratio cellarii & deorum penatium cultus, ꝓculdubio illas longo ordine viciſſitudo tangebat. ¶ Centum aliæ.) Quanta elegantia quātaq; breuitate diuitias expreſſit atq; laudauit, Cum enim vellet ducentorum facere mentionem, eorumq; ſexus atq; ætates diſcernere, non tenuit circuitum vt diceret ducentos, ex qbus eſſent centum mares, & centum fœminæ, & omnes vnius eſſent ætatis, ſed celeritate vſus & numerum vnum & vtrunq; ſexum expreſſit. Hic leuiter legentes accipiunt ducentorum deſcriptionem, in quibus eadem ætas fuit, ſed nihil magnum æſtimantes ſi regina ad hanc partem officii ducentis miniſtris vtebatur, & reuera nihil fuit magnum ad diuitias regales de memorabile, ſi numeri tantummodo faceret mētionem, taceret de ætate. Cum autem hoc ipſum adiecit dicens, pares ætate, illic omnibus familiæ copiam decorem quoque & ſubſtantiam demonſtrauit, In euidenti eſt enim quanta ſeruorum reginæ fuerit multitudo, Ex qua ducēti pares ætate deligi potuerunt, digni q curarent ſupradicta. ¶ Nec non & tyrii.) Ecce diuerſum diſcumbentium meritum, Troiani ſuper oſtrum diſcumbebant, tyrii vero ſuper pictas veſtes, ac per hoc inferioris pretii hoc eſt quod ſuperius dixit, mediisq; parant conuiuia tectis, Arte laboratæ veſtes, oſtroq; ſuperbo, hoſpitibus delatum eſt, vt ſuper oſtrum diſcumberent, ciuibus vero pictarū veſtium locus attributus eſt. ¶ Mirantur dona Æneæ.) Hunc locum duplici intellectu poſitum debemus accipere, & vtrunq; ad Æneæ laudem pertinentem. ſi enim conſideremus perſonam Didonis, cui tyrii obſequebantur, & regina fuit & vxor diuitis, ipſa quoque ditiſſima, illic inueniemus ſpecierum laudem cumulatā. Mirabantur ergo, quæ ad donandum cupido peruexerat, quem putabāt Iulum eſſe, perindeq; admiratione monſtrabant regnū ſuum, tales ſpecies nunquam habuiſſe, nec apud quenquam eſt vidiſſe. Alter intellectus eſt in eo, quod dictum eſt. Mirantur dona Æneæ, hoc eſt mirantur talia Æneam vel habere vel donare potuiſſe. Mirantur igitur ſubſtantiam & animum largientis. ¶ Mirātur Iulum, fla. q; dei vul.) Vtpote eū, qui ſub mortali forma habuerit immortalis numinis dignitatem, hoc ex perſona poetæ dictum debemus accipere. Cæterum omnes qui aderant Iulum eē arbitrabantur. ¶ Præcipue infelix.) Cum omnes, inquit, teneret admiratio, eo magis Didonē, quæ non ſatiabatur videndo, ſi magna conſideratione nutriebat incendium ſenſibus ſuis, quod fuerat peritura. ¶ Ardeſcitq; tuendo.) A contrario poſuit, conſiderationi ſatis intentæ faſtidium parere debet non inexplebile deſiderium. ¶ Ille vbi complexu.) Etiam hic magnum poetæ cōſilium eſt primo enim obſequium patri Aſcanii repræſentari conuenerat, vt ipſo primitus in errorem miſſo transfigurationem nō intelligerent etiam cæteri. atq; ita factum eſt. nam ſecutum eſt. ¶ Et magnum falſi imp. ge. amo. Reginam petit.) Falſi, inquit, non ꝙ non eſſet pater eius, ſed ꝙ Æneam ipſum Aſcanii patrem primo ſubtiliter cupido feſelliſſet, quo Æneas in tantum errorē miſſus eſt, vt arbitraretur ſe filium amplecti & oſculari præſentem, ergo non intelligēte inſidias patre, quaſi verum hoſpitis filium venientem ad ſe regina ſuſcæpit. ¶ Hæc oculis, hęc pectore toto hę.) Exhibens omnibus beneuolentię aſpectum, intuebatur eum libēter & interdum gremio continebat. ¶ Inſcia Dido Inſideat quantus mi. de.) Tanto libentius puerum imprudens Dido gremio cōfouebat quāto neſciebat qualē deum admoueret amplexibus ſuis. Bene autem miſeram dixit, quę ignara geſtorum benignū in omnibus animum repręſentabat, quę eſſe potuit inimica cum ex eo ipſo pararetur ad mortē. ¶ At memor ille Matris acidaliæ.) Nouus. n. amor inferri nō poſſet, niſi vetus primo fuiſſet excluſus, qui ipſe quoniam ſenſibus Didonis altius inſederat, nō ſemel hoc eſt nō vno impulſu, ſed paulatim potuit aboleri. Et cui amor coniugalis nouus propter ſichæi memoriam vehemēter hærebat, ſenſim potuit in pręſentis amores induci, vel maxime quia aliquanto tempore deſierat videre, cuius amore tenebatur. Interea ſciendū eſt induci Didonē caſtam. diuitē, & pulchrā; Idcirco deceptā per cupidinē vt ét in eo exiſtimationē non tantū ipſius Didonis, verūetiam Ænee, poeta cōſeruet. ne illū ignobilis fœmina proiecti pudoris ſpōte amaſſe, aut ꝓuocata muneribus videatur, aut illum malis ſubmerſum innumeris de amoribus illicitis cogitaſſe. ¶ Poſtq̄, exēpta fames epu.) Mox prolixum & publicū cōuiuiū deſcribitur, nā cōfectis epulis bibendi ſtudium ſeqtur. ¶ Fit ſtrepitus tectis.) Sine ſtrepitu. n. & clamoribus multitudinis perpotantis eſſe nō potuit. ¶ Depēdēt lychni laq. au. In.) Huius loci ordinatio talis eſt, dependēt laquearibus aureis lychni incēſi. ¶ Ej noctē flammis ſu. vin.) Cōſumato iam perpotationibus die, noctis tenebræ diuerſitate procurati luminis vincebātur. Funalia aūt debemus accipere faces ex funibus pręceratas. ¶ Hic regina gra.) Hoc eſt popoſcit paterā impleuitq; mero. Laus ipſius paterę. Ibi. n. apparere poterant diuitiæ, ibi veneratio ſi decora vel magni meriti fuerint, quibus deoꝝ cultus impletur, aurea, inqt, ſunt & gemmis ornata. ¶ Quā be. & om. A belo ſo.) Supplemētū laudis eſt, quia ipſa vſi ſunt maiores Didonis, & durāte merito vſq; ad ipſam per gradus ſuccedēdo tranſmiſſa eſt. ¶ Tū facta ſilētia te.) Res diuinas actura Didone oīum vox & ſtrepitus cōquieuit. ſupra. n. dixit fit ſtrepitus tectis voceſq; per ampla volūt atria. ¶ Iupiter hoſpiti.) Dixit quē rogauit, dixit & eius virtutem vel poteſtatē, hoc dicendo oſtēdit hoſpitium cauſa ſe id facere, approbans factum, ac demonſtrans, ꝙ pleno voto Troianos excępiſſet, vt initā ſocietatē hoſpitalis Iupiter ſuo teſtimonio & ſtudio roboraret, quum hoc illi troiani nō promiſiſſent, quū aūt ipſa eſſet ſydonia quaſi quodam mortis ſuę pręſagio. Tyriorum & troianorū fecit tantūmodo mētionē, vt illis dies ille eēt lętus, merito diei meminit, quod confirmabat & ſocietatē per ſacra & conuiuium. Triſte. n. fuit tenebras nominare vel noctē, vel maxime quia continuatio diem nocti cōiunxerat, & nondum itum erat ad requiē. ¶ Noſtroſq; huius memi. mi.) Sicuti factum eſt, vt etiam nunc duret de actibus Didonis fabula. ¶ Adſit lęti. bac. da.) Vinum intelligimus dictum, ſine quo lętitia eſſe in cōuiuiis non pōt, licet alio loco dixerit poeta ipſe, Bacchus & ad culpam cauſas dedit, ſed hoc in ꝑtāte eſt hominis poſitum, ſi eo bñ & moderate. aut male & intemperanter vtatur. Plerunq;. n. quæ ad ſalutem inuenta ſunt, dum male nonnulli vtuntur, in perniciem & exitium cadunt. ¶ Et bona Iuno.)

Nouerat

Nouerat enim inimicam fuiſſe Troianis, vt magis bona cum ſolito odio intereſſet. ¶ Et vos ò cætum tyrij.) Ne eſſet aliqua incolarum aduerſus peregrinos æmulatio, quod ipſum quia nouerat ſæpe fieri inter ipſas ſacrorum religiones interdixit. ¶ Dixit & in menſa.) In conuiuijs enim cum huiuſmodi honorificentia numinibus exhibetur, pro ara menſa ſuccedit. ¶ Primaq́ꝫ libato ſummo tenus attigit ore.) Prima propterea, vel quia ipſa libabat, vel quia ipſa potior omnibus fuit, vtpote regina, ſummo tenus attigit ore vt religionis potius, q̄ꝫ viui cui piã demõſtraret, ſummis labris tetigit poculũ. ¶ Tũ bitię dedit increpitans.) Hic de potioribus fuit, deniqꝫ in ſequentibus dixit, poſt alij proceres, vt oſtẽderet ẽt biciam de numero fuiſſe maioꝝ. Increpitãs, clara voce exhortans. Idcirco aũt hunc elegit, cui porrigeret paterã, ꝙ ſciret eũ vini eſſe amatorẽ, quod ipſum probatur ex eo quod ſeqtur. ¶ Ille impiger hauſit ſpu. pa.) Et quũ paterã, inquit, vacuam fauces eius trãſmitte non poſſent, perfudit ẽt ſe. ¶ Poſt alij ꝓceres.) Intelligitur, ritui obſecuti ſunt poſt exacta cõuiuia, poſt honores diuinos expletos, poſt cõſecrationẽ fœderum, poſt cõſenſum potioꝝ, hoc eſt biciæ & cęteroꝝ principum, Inducitur ludoꝝ deſcriptio. hic. n. regibus vel perſonis potioribus mos eſt, vt peractis cõuiuijs exhibeantur voluptates, q̄ ad producendam potationẽ hoĩes tenerit, ſed quales ludos habuerit regina videamus nihil fiebat turpe nec dicebatur obſcænum. ¶ Cithara cri. Iopas per. au.) Cõſtat citharę artem inter honeſtas ꝓfeſſiões numerari, deniqꝫ per hãc Orpheus plurimum potuit, hanc etiã phi ꝓculdubio graues & prudentes amãt, hãc diligunt muſæ, quibus tradentibus in vſus hoĩum venit, hæc in agonibus hoc eſt ſatis certaminibus coronatur. Ecce ars honeſta, cõuiuium quoqꝫ nõ diſſimile, videamus qualia canebat. ¶ Docuit, inquit, q̄ maximus atlas.) Hoc eſt nõ turpia aut obſcæna ſed venientia ex phię fonte quæ docuerat atlas maximus, plenus virtutum & veræ philoſophiæ, dicitur iam quid atlas vel ſcripſit vel docuit. ¶ Errantem lu. ſo. q. lab.) Tractauit, inquit, curſus ſolis, & lunæ. ¶ Vnde hominum genus, &c.) Quæ ille de rerũ natura pertractans docuit, hæc iopas & voce & iocũditate citharæ perſonabat. ſ. curſibus ſolis & lunæ ſtare hoĩum genus & pecoꝝ, tractauit & quo imbres exiſtunt, vnde mittuntur fulgura vnde ſiderũ tranſitus fiat, vel quibus ex cauſis, in breuitatem aut longitudinẽ cõmutentur dies & noctes, quę oĩa ad rerum naturam pertinent, & niſi à doctiſſimis tractari non pñt. ¶ Ingeminant plauſum tyrij.) Prío dixit tyrios plauſum dediſſe, deinde Troianos, neſcientes. n. conſuetudinẽ reginę Troiani, nihil debuerãt priores efficere, ne in aliquo diſplicerent, ſequi tamen eos, qui ex more faciebant, non fuit temerarium, vniuerſi interea in his voluptatibus fuerãt occupati, hoc eſt cantãdo, audiendo, plaudendo, vel bibẽdo regina aũt non ægre patiebatur noctem his generibus trahi, ſed ipſa quoque morarum cauſas requirebat, quibus in longum vigilias duceret. Alijs. n. potantibus vinum ipſa amorẽ bibebat. Idcirco ait. ¶ Necnon & vario.) Superflue quæ nouerat & picta habuit requirebat, quæ igitur fœmmã regnent ſpecialitatem tenens, hæc immiſit ſperans eas fabulas tantã moram parere potuiſſe, quia ita ſufficiebat ei, cuius animus de Ænę pręſentia ſatiari nõ poterat. Interea ad procurandũ tpis tractum, ad generalitatem quoqꝫ ſeſe conuertit. Et orſa interrogatiõibus nouis ait. ¶ Imo age & à prima, &c.) Breuis quidem propoſitio, ſed quæ non breuẽ fuiſſet habitura narrationem. reſpondetur ergo primis duabus propoſitiõibus in ſecundo libro, tertiæ aũt in tertio. Nam in ſecundo inſidias Danaum & ſuorum caſus executus eſt, in tertio vero errores ſuos numerauit licet in tertio ipſe etiam caſus ſuorum nonnullos addiderit, quũ de Polydoro & de perditis ſuis contagione ſocijs, & de amiſſo patre locutus orditur. nouiſſime poſuit. ¶ Nam te iam ſeptima portat Omnibus errantem terris & fluctibus æſtas.) Vt Æneas intelligeret, & geſta in Troia & ſeptem annorum curſum ſibi eſſe narrandum.

IODOCI BADII ASCENSII IN P. V. MARONIS ÆNEIDA PERQVAM FAMILIARES COMMENTARII.

QVandoquidem poetę vita notior eſt tum ex Donati, tum ex Seruij, tum ex Mancinelli, tum ex noſtris in Bucolica commentarijs q̄ꝫ vt iterum notificetur, ne quem crambe toties appoſita enecet expoſitis ſuperſedero. Verum tametſi titulus quoque manifeſtarius, tamẽ quia rudi adhuc pubi nihil ſatis expoſitum, ſciet litteraturę tirunculus, titulum, ideſt ſubſcriptionem ſolere ſumi à nobiliori & principaliori, vñ hic ab Ænea deductus eſt, eo quod in rebus gerendis, primas nimirum partes obtinet, poetæq́ꝫ intentioni maxime conducit eum q̄ꝫ glorioſiſſimum efficere vt iamiam dicemus. Formari autem ſolent nomina librorum vt patronymica fœminina eo quod libri pater videtur qui res præclaras quæ in eo deſcribuntur patrauit, verum quia libro & viro, vnum eſſet nomen licet varia inflexio ſi Æneas inſcriberetur ſicut ilias, non formauit ipſum à nominatiuo Latino Æneas, vnde patronymicum maſculinum Æneadas, vt Æneadæ duri &c, à quo per ablationem de ſyllabe fieret hæc Æneas huius Æneados, ſed à nominatiuo gręco Æneus, vnde fit hic Ænides contrahẽdo, ſcilicet diphthongum ei, in i, longum vt hæc ſatis Æneide, &c. à quo rurſus per ablationem de ſyllabe & reſolutionem ei, diphthõgi in ei diuiſas ſyllabas fit hæc Æneis nomen libri huius, cuius accuſatiuum hanc Æneida qui putant eſſe pluralẽ dicunt in libris, Æneidorum, &c. Sicut ergo à Theſeus fit hæc Theſeis, & ab Achilleus (ſic enim gręce dicitur) hæc Achilleis ita ab Æneus hæc Æneis. Qualitas carminis eſt heroica exametra, & ob id grandiloqua. Intentio authoris quam potiſſimũ prę notare intendo, & quæ cæteris fere datur eſt nimirum, vt & reipublicę & ſibi quamplurimum per huius operis editionem profit. quam & feliciter, & abunde conſequutus eſt. Nam conſtituiſſe videtur ſimul & iucunda & idonea dicere vitæ. Quia enim nouit nihil reipublicę eſſe vtilius q̄ꝫ, & clementem, & prudentem & fortem, & temperatum, & iuſtum & cæteris virtutibus præditũ habere principem, talem in Ænea Auguſto imitãdum depinxit forte. vt Xenophon de cyro feciſſe perhibetur, non ſemper qualis fuit ſed qualem fuiſſe decuit perſcribens. Iniciens per hoc Auguſto magnam eius imitãdi neceſſitatẽ cum ab eo qui ſumme pius, Iuſtus, fortis, temperatus &c. fuiſſe perhibetur originem traxerit, turpe q́ꝫ ſit à maiorum honeſtis inſtitutis & virtutibus degenerare. Quinadeo quia (vt ad ſextum huius dicturus eſt. Seruius) nouit nullum opus Romanis accęptum quod bonis moribus & reipublicæ incolumitati nihil conferret, in ipſo ſexto & ſontibus pœnas, & iuſtis præmia tam ſancte conſtituit, vt Pauloꝗ noſtro non indigna quæ ſcribit pleraque cenſeri mereantur. Sibi quoque nec parum profuit qui tantum in rempublicã contulit quiqꝫ honeſto ſtudio immortalem gloriam meruit. Et hæc communis eſt omnibus bona, & bene ſcribentibus intentio. Sed & ſpeciales atque peculiares videntur authori noſtro fuiſſe plurimæ. Quarum vna eſt vt ſicut in Buco. humile genus ſcribendi primę agreſtium ætati, quæ paſtoralis eſt, competens attigit, & in Georgicis mediocre mediæ illorum ætati hoc eſt agricolarię cõgruum conſecutus eſt, ita hic ſublime genus conſummatæ, ſed non decrepitæ ætati hoc eſt bellicæ virtuti debitum conſequatur. Altera vt ſicut in Buco. Theocritum, & in Georgicis Heſiodum ęquiparauerit, ita hic principem poetarum, & fontem ingeniorum Homerum æquiparet, ſeq́ꝫ fœcũditate ingenij, illi præſtare demonſtrat. Nam quod ille vigeniſquaternis libris, hoc poeta noſter ſenis effecit in ſex ſiquidem prioribus libris odyſſeam, hoc eſt virum expreſſit, in reliquis ſex iliada, hoc eſt arma conſequutus. Sicut ergo Homero propoſitum videtur, vt & vitam contemplatiuam quæ in Vlyſſe ſignificata eſt, & actiuam quæ in bello Troiano prudenter geſto expreſſa eſt explicet, ita & poetæ noſtro, vt vtranque vitam ſed in vno (quod glorioſius eſt) homine nobis depingat. Quocirca vt Homerus in Hectore tracto ſubſtitit, calamũqꝫ repræſſit, ne progreſſus eius ignobilem interitum cogeretur meminiſſe, ita Maro noſter in Turno deuicto conſtitit, ne, Æneæ quoqꝫ ſubmerſionem triſtem deflere cogeretur, qui etenim quãuis ſummopere laudare cõtendit, in ſumma eius laude calamum ſiſtet, vt ille in Hectore tracto, & hic in Turno deuicto. Errant ergo miſere qui poetam, vltro progreſſurum ſomniant, ni morte præuentus fuiſſet, cum iam operis finem ſed non caſtigationem attigerit. Tertia eſt vt in viro totam vitam humanam depingat, infantiam quæ periculis ſubiecta eſt in primo vbi naufragia, & ventorum procellæ. Pueritiam quæ præceptorum ferulis multiſq́ꝫ infirmitatum flagellis ſubiacet, in ſecũdo vbi excidium Troiæ declaratur: Adoleſcentiam cuius Salomone teſte via incertiſſima eſt, in tertio vbi errorum Æneæ narratur compendium. Iuuentam quæ perditis, ſæpe amoribus obruitur. vt miſera Dido in quarto. Virilitatem quæ gloriæ ſtudet, vt qui in quinto in anniuerſario Anchiſę celebrant ludos. Senectam quæ mortis admonetur, vt qui in. vj. deſcendit ad inferos, totumqꝫ inferorum contemplatur ſtatum vnde rediſſe non inepte fingitur animo ſiquidem nondum à corpore ſeparato ſed per contemplationem abſtracto deſcendit, de qua re pulchre diſputat Philelphus primo epiſtolarum ad Cyriacum, Addere poſſumus, ꝙ omnes fere libros

bros terminat exitu vitę. Eſt enim mors vltima linea rerũ, vt primum morte Priami & Hectoris vbi inducitur Dido multa ſuper Priamo rogitãs ſuper Hectore multa, Secundum mortem Creuſæ, Tertium Anchiſæ, Quartum Didonis, Quintũ Palinuri, Sextum Caietę. Quinetiam totum opus morte Turni claudit: in qua ſumma erat Æneæ gloria iam cõſummata. Neq; vero minus eſt in. vj. reliquis libris artificij, vbi videlicet deorum hominũq; grauiſſimę & plurimæ habentur conciones. varia bellorum euenta. miſerandæ ſtrages, rerum antiquiſſimarum commemorationes. Obſeſſorum trepidationes, ſecurorum necem, & multa id genus alia tum artificioſe, tum difficilia dicta: vſq; adeo vt arma proſecuturus dixerit maius opus moueo &c.

PRimus habet libycam &c. Vt iuxta morem in ſuperioribus obſeruatũ argumenta explicem totius op̃is hęc ſumma eſt, Æneas Anchiſę & Veneris filius. gener Priami, quia maritus Creuſæ quę Priami filia erat, & pater Iulij Aſcanij vnde domus Iulia Romæ capta Troia & Ilio incẽſo idam tenuit, vbi collecta manu ad exiliũ parata Antandrum petijt, Ibiq; fabricatis nauibus in Thraciã conceſſit, Inde prodigijs actus in delum peruenit: vnde dijs monentibus in cretam per errorem patris Anchiſę appulſus eſt: atq; inde peſte fatigatus ex reſponſo penatum venit ad ſtrophadas inſulas. vbi harpyis vexatus eſt: inde maritima gręcię prætervectus in Epirũ profectus Heleni qui Priami filius & vates erat hoſpitio ſuſcæptus eſt. Ab Epiro venit in Calabriam. illincq; aduentu Diomedis territus nauigauit ad Scyllam & Charibdim quæ Ætnę vicinæ ſunt: atq; circuita magna Siciliæ parte Drepanum venit vbi ſm poetã perdidit patrem, inde venit ad Elyſſam quæ & Dido dicitur, inde ab Ioue per Mercurium reuocatus in Italiam prius tamen ad Siciliam repulſus patri anniuerſarium celebrauit quo peracto in Italiam ad Cumas appulſus duce Sybilla ad inferos deſcendit patrẽ viſurus à quo genus ſuum didicit. inde ad Italiam à dijs promiſſam recta perueniens per ceruam ab Iulo occiſam Iuno diſcordiam excitauit cum Latino, cui & Turnus Lauiniæ procus, & à matre Amata noĩe, maritus deſtinatus, ſuppetias tulit. quapropter Æneas ad Euandrum qui tunc eas oras vbi nũc Roma eſt tenuit conceſſit. Vnde Pallante filio adiutus ad vrbem nouam quã in Italia cõdiderat, & in qua Aſcanius cũ cætera pube obſidebatur feſtinat, cũiam eam Turnus inuaſiſſet vi tamen repulſus erat. Poſtea cum Mezentio & comitibus eius, bella geſſit quibus ſuperatis rutulos cum Camilla deuicit, & tandem Turno occiſo voti compos ſm Maronem Lauiniam Latini filiam obtinuit vxorẽ. Et hic eſt ordo rerum geſtarum aut quę pro geſtis à poeta recitantur, verum alius lõge ordo à poeta obſeruatur, Nã vt dicunt verſiculi, primus liber habet, vt. i. qualiter troes veniant in vrbem Libycam videlicet Carthaginem, quod contigit ſeptimo anno. Secundus edocet excidium & cladem Troiæ narrante. ſ. Ænea & audiente Didone, Tertius, ſcilicet liber canit teucros. i. Troianos vectos ęquore à Troia, Quartus narrat item. i. cõſimiliter duo, vulnera. ſ. amoris & gladij quo ſe occidit Eliſæ. i. Didonis miſerę, honores. ſ. funebres & anniuerſarij celebrantur in quinto, ſcilicet libro manibus. ſ. Anchiſæ, ad tumulum ſupp. eius in Sicilia. Sextus memorat, ideſt recitat Æneam viſentem tartara. i. inferna. Septimus armat iam bello. ſ. ſuſcæpto, Italiã, ideſt Italos in, ideſt contra phrygas, ideſt Troianos, Octauus dat Æneæ ſimul ſocios, ſcilicet Arcadas & arma, ſcilicet à Vulcano fabricata, Daunius, ideſt Dauni filius, Turnus expugnat nono ſup. libro, noua mœnia Troiæ, hoc eſt mœnia nouæ Troię, quam in primo aduentu condiderat Æneas, Decimus exponit pugnas Thuſcorum. i. ethruſcoꝝ, vt Mezentij & ſociorum in littore. i. ad litus. Rutuli qui populi Turni erant ſuperantur vndecimo ſupple libro, morte Camillæ virginis bellatricis, vltimus, ſcilicet liber imponit finem bello nece, ideſt per necem Turni in primo libro vt recitant verſiculi ſatis protriti & expoſiti, Æneas ſeptimo errorum ſuorum anno ſperans ex Sicilia in Italiam peruenire Iunone inuidente ventis ad Libyam repulſus eſt, vbi refectis ſocijs diſquiſiuit qui eam regionẽ teneant cui mater media ſeſe tulit obuia ſylua, edocuitq; Elyſſam ea regna tenere, nouasq; ſedes illic locaſſe, verum, interea dũ Æneas hæc à matre incõgnita diſquirit Dido quæ nouam claſſem appulſam audierat verita hoſtes eſſe eam expugnare iuſſerat, vnde Ilioneus vir inter primos facundus, queſtum venerat quum Æneas ſeptus à matre nebulis, non viſus adeſſet, qui tandem apparens benigno ſuſcipitur hoſpitio, & ab Elyſſa rogatus Troianum excidium narrare parat, quod in ſecũdo exequitur vt illic videbimus.

ARGVMENTA IN. XII. ÆNEIDOS LIBROS.

PRimus habet Libycam veniãt vt troes in vrbem.
Edocet excidium Troiæ cladẽq; ſecundus.
Tertius à Troia vectos canit æquore teucros.
Quartus item miſeræ duo vulnera narrat Eliſſæ.
Manibus ad tumulum quinto celebrantur honores.
Æneam memorat viſentem tartara ſextus.
In phrygas Italiam bello iam ſeptimus armat.
Dat ſimul Æneæ ſocios octauus: & arma.
Daunius expugnat nono noua mœnia Troiæ.
Exponit decimus thuſcorum in littore pugnas.
Vndecimo rutuli ſuperantur morte Camillæ.
Vltimus imponit bello Turni nece finem.

¶ Subtiliſſimi ac Fidiſſimi poetarum interpretis Auguſtini Dathi Senenſis Lectio prima quum Virgilij Æneidem publice explanare cœpiſſet

TRoia capta (vt plane Hiſtoricoꝝ grauiſſimus teſtatur Liuius.) cũ in cæteros ſæuitum Troianos eſſet, duo ſeruati ſunt, Antenor, & Anchiſę ac Veneris filius ad Simeonta fluuiũ natus Æneas, ac de Antenore q̃dẽ opportuniore loco agẽdũ erit. Æneas aũt dux bello clarus, atq; inſignis Heros cũ multa ſępius cum hoſte cõgreſſus feciſſet egregie ad extremũ domo profugus (vt idẽ prodit Liuius) fertatus Italiæ (vt dicit Homerus) ſumptis dijs penatibus, quos ſibi Hector per quietẽ commendauerat, aſſumpto & patre ſene, ac paruulo filio Aſcanio, comitante vxore Creuſa, Matre dea monſtrãte viam cum nauibus xx. mare ingreſſus eſt, Italiã fato, Latinaq; littora petiturus. Traiecit primũ in Thraciã vbi Polydori monitu, cuius tumulũ repeiſſet, aufugit auarũ littus, cõdita prius ciuitate, quã de ſuo nomine vocauit Æneam. Eam ipſam ẽt hiſtorici memorãt & Theſſalonicæ propinquã fuiſſe perhibent. Rurſum nauim conſcendens in Cretã venit, vbi cum aliquandiu cõſtitiſſet, non ſatis recte oracula interpretatus, peſtilentia inde pulſus eſt. Cogitans deinde Italiam, in Chaoniã tranſmiſit, futuraq; ab Heleno vate inſtructus. Siciliã petijt, apud Drepanum (vt Maroni placet) patrem Anchiſen perdidit. Porro cũ Sicilia ſoluiſſet, aduerſa tẽpeſtate, in Aphricam delatus eſt, inq; ea regione à Didone regina honorifice excæptus eſt (& ſi fabulis credimus) ẽt ardenter amatus. Increpitus tamen Deorum iuſſu Aphricam reliquit atq; iterum Siciliam repetiuit. Ibi tum ludis & anniuerſaria in honorem patris celebratio, Aceſta poſita ciuitate, & ſuorum ibidem parte relicta, dum Italiã pergit Palinurum gubernatorem claſſis amiſit. Exinde Baias appulit, & Cumea Sybilla duce ad inferos deſcẽdit ad Elyſios campos vſq; penetrauit cognita Anchiſe referente, ſuæ poſteritatis ſerie, ad ſuperos rediens perſoluit Miſeno inferias. Mox Caietam venit, & nutrice amiſſa eius nominis vrbem condidit. Poſtremo ad Oſtia Tyberis peruenit. Itaq; ad deſtinatum locum, ſe veniſſe ratus, finem vlterius nauigãdi fecit. Lauiniam Latini regis filiam, antea Turno pactam iuxta oraculi vocem, accępit vxorẽ. Quam ob cauſam à Turno bello laceſſitus eſt, adiutus potiſſimum Euandri Archadis auxilio, ac diu conflictatus maximarum rerum, & ampliſſimi, ac florentiſſimi regni dedit initium. Ac poſtmodum excedens rebus humanis in numerum Deorum (vt fabulantur) tranſlatus eſt, & deus habitus. De quo Liuius hæc memoriæ prodidit. Huic ſecundum cum Latinis prælium vltimum operum mortalium fuit. Eumq; ſitum ſuper Numicum flumen, Iouem indigetem appellarunt. Cumq; ab Ænea Troianorum duce, res Romana profectura eſſet, & ea quidem vrbs, quæ totius orbis aſſequeretur imperium: non ſine cauſa commentus eſt, & elegantiſſimus vates, Æneam progenitorem eorum, qui vrbem Romanam condituri eſſent profectum ſoluiſſe Aſia delatum in Aphricam ad Didonis regna perueniſſe, tandem attigiſſe Europam. vt per eiuſmodi luſtrationem totius mundi partium, terrarum omnium

tium atque vniuerſi orbis auſpicaretur imperium. Hoc igitur p̄claro carmine: argumentum ingens cœpit Virgilius Maro & adiecit latio eximium decus, videlicet Poeta magnus: omniumq́ꝫ præclariſſimus atque optimus, vt Aurelius Auguſtinus ait, & Homerum imitatus, qui Achillem cecinerat, hic Æneæ errorem primum, tum bellum cantauit, quod cum Turno geſſit Æneas, Reliquum eſt vt præſtantiſſimus præceptor, & optimus auunculus, partes ſuas proſequatur. Dixi.

Ille ego qui quondā, &c. Proponit (inquit Donatus) diuidit. & ſeſe cōmendat poeta, ꝓponit q̄dē q̄a dicit ſe horrētia Martis arma virūq́ꝫ deſcripturū, in qua re ēt diuidit: quia arma ſex poſterioribus, & virū ſex prioribus libris deſcripturus eſt: ſed alio ordine ꝓponit, alio ꝓſequitur, eo forte quod id vſu venire ſolet: vt q̄ pria ſunt in intentiōe vltima ſint in executione: ſed arma fuiſſe pria à poeta intēta ex multis cōñcere licet, tum quia in Buco. Dixit. Cū canerē reges & prælia &c. quaſi iam tūc ꝓpoſuerit reges & p̄lia deſcribere, tum quia armoꝝ opus maius vocabit in ſeptimo vbi dicturus eſt. Maius opus moueo, tum quia in armis Æneæ à Vulcano fabrefactis Cęſaris geſta percurſurus eſt, quod facturus nō erat, ſi vt quidam volunt Auguſti quoq́ꝫ geſta perſcribere cōſtituiſſet, ad quæ quidē arma alludere poetā dubiū non eſt dicēte Donato arma. i. ſcutum & reliqua q̄ Æneę fabricauit Vulcanus. Verūtñ per arma res bellicas quę in armis gerūtur potius intellexero: nec tamen accedo ad eoꝝ errorem qui exponunt arma virūq́ꝫ. i. armatum virum, cum res diſtinctæ ſint, nam & virū & arma eius ſeorſum deſcribit. Cōmendat aūt ſeſe, inquit Donatus, quod neq́ꝫ ludicra nec turpia: ſed ſpectacula elegerit. Ex hac aūt ſui atq́ꝫ à ſe ſcribendorū cōmendatione reddit auditorem ſeu mauis lectorē beniuolum, & attētū ex pondere reꝝ, acclamaturus. n. eſt, Tantę molis erat Romanam cōdere gētē. Docilem aūt ex rerum diuiſiōe. Principium authore Seruio fecerat poeta quale nos ſuſcepimus, Ille ego qui quondā. In quo poeta tria principalia opera ſua triplici ſtilo nobis depingit. nā Bucolica q̄ gracili ſtilo deſcripſit gracilibus verbis commemorat, Georgica q̄ mediocri mediocribus, & Æneida quā ſublimi, ſublimibus vſq́ꝫ adeo vt ſint qui ſpumoſum & cortice pingui cenſeāt vt apud Perſi. plenius executi ſumus. Nihil. n. videtur gracilius q̄ꝫ, Ille ego qui quondā gracili modulatus auena, Carmen. oīa. n. ſunt aperta & ꝓpitia, Nihil mediocri ſtilo cōſonantius q̄ꝫ & egreſſus ſyluis vicina coegi. Vt q̄uis auido parerent arua colono. Gratum opus agricolis, nā & ſchematis mediocris ſtili hoc eſt figuratis & tranſlatitiis locutiōibus vtitur. Nihil vero ſublimius q̄ꝫ at nūc horrentia Martis, Arma virumq́ꝫ cano: quod tñ non inflatum ſed ſolidū ac firmum eſt: vt ramale vetus ve grādi ſubere coctum. Hoc aūt mō auſpicatum reor poetā vt (ſicut in finem Georgi. diximus) operum ſuoꝝ ſe authore oſtenderet, & alienorum minime, cupidū, ſimulq́ꝫ vt triplici ſtilo tria opa ſuſcepiſſe ſignificet vtq́ꝫ ab humili exordio in ſublimē deſinat exitū, iuxta quod legimus apud Horatiū in de arte poetica quod Homerus & quis conſultus poeta Non fumū ex fulgore ſed ex fumo dare lucem Cogitat, quia tñ hoc exordium humilius viſum eſt. Tuccæ & Varro q̄ꝫ vt tanti maieſtati carminis cōgruat, dempſerunt vſq́ꝫ ad arma virumq́ꝫ cano, quod nos tñ & explanare & in ordinē redigere cōſtituimus. Ille ego, Vtrūq́ꝫ ꝓnomen emphaſim habet. Nā ille (vt in Buc. docuimus) ad nobilitatē & gloriā pertinet, vt Alexander ille magnus. Plato p̄hs ille diuinus. Ille ego igitur idem eſt ac ſi dicat iam notiſſimus poeta quaſi q obtinuerit quod in Georgi. iii. ſic dixit. Tentāda via eſt qua me quoq́ꝫ poſſim. Tollere humo victorq́ꝫ virū volitare per ora. Ego aūt cōfirmat & excludit. q. d. non alius ſed ille idē ſicut, Ipſe ego cana legam tenera lanugine mala, Ille ego qui quōdā modulatus, & egreſſus coegi, euocatio eſt. Quōdā ſicut olim triū eſt tempoꝝ. Gracili auena, q̄a paſtorale hoc eſt Bucolicū carmen, vt latius declaratū eſt. ibi Syluestrē tenui muſam me. aue. Carmen à canendo dicitur nō quod vocis lenocinio cani velit, ſed q̄a modulis cōſtet, & egreſſus ſyluis. Alii diſtinguūt ſyluis, vicina vt ſit & egreſſus, carmē hoc eſt carminis gracili auena modulādi materiā, coegi vicina ſyluis. i. arua, ſed in idem redit nā & latinitas & ſnīa vtroq́ꝫ mō cōſtat Latinitas q̄dē, quia egredior ablatiuo frequēter iungitur, vt in. ii. huius, Eſt vrbe egreſſis tumulus. Snīa vero q̄a ſyluas ingredi ſignificauit. cū dixit, Syluestrē tenui muſam medi. aue. Vñ Georgica deſcripturus egreſſus ſyluis videtur. Secundo ēt mō ſtat latinitas & ſnīa, nā arua ſunt vicina ſyluis. Vñ Flaccus ſermonū ſecundo. Hoc erat in votis, modus agri non ita magnus Hortus vbi, & tecto vicinus iugis aquæ fons. Et paulū ſylue ſuper his foret &c. Sylua ab hyle ſcribitur per y, à ſi lendo p i, quāuis alii exponāt vt ſit quātūuis, alii quāuis p̄ q̄ꝫ q̄ꝫ & ita duplicē faciunt ordinē, priores ſic vt arua parerēt colono quāuis. i. quātūuis auido hoc eſt ēt auidiſſimo. Poſteriores vero ſic, vt quāuis arua parerent colono auido tñ opus eſſet gratū agricolis, ſed priores magis cōdependentem cōtextū faciunt. At, aduerſatiua eſt particula, initiis apta q̄bus res à prioribus cōtrarias, incipimus, vt illud in fine tertii huius factoq́ꝫ hic fine quieuit, ſeq̄tur in ꝓncipio. iiii. At regina graui iam dudū ſaucia cura, Vulnus alit venis &c. Cætera cum ſequētibus declarabimus. ¶ Ordo aūt huius eſt. Ille ego. i. iam notiſſimus poeta. P. V. Maro, qui modulatus. i. ad modulos cōlecutus quondam. ſ. vt in fine Geor. dicit in iuuēta carmen. ſ. Bucolicum, auena. i. calamo, ſeu culmo ex auena, gracili. i. tenui ſtilo & carmine congruenti, & egreſſus ſyluis. i. rebus ſylueſtribus hoc eſt carmine paſtorali, coegi. i. in ꝓpria redegi vicina ſyluis. i. Georgi. hoc eſt aruoꝝ quadruplicitu argumenta, appoſitorie opus gratum agricolis, vt arua parerēt. i. obedirent ex præceptis meis colono. i. agricolæ, q̄uis. i. quātumuis auido. i. cupidu, hoc eſt etiā auidiſſimo, aut ſic, & egreſſus coegi vicina ſyluis, Vt. i. vtpote qui ſcirem quod quāuis arua parerent. i. obedirent colono auido. i. rerum cupido hoc eſt imperiis ruſticoꝝ de quibus, in Georgi. late dictum eſt, tñ opus eſſet ſup. aut foret gratum agricolis. i. agricolę tam auidi ſunt vt oīa ad nutū cedere velint, ſed vt dixi prior ſnīa magis placet, Quin ēt conſtructio quadratior eēt ſic. Ille ego qui modulatus ſup. ſum quondam gracili auena, carmē coegi &. i. etiā vicina ſyluis gratum opus agricolis egreſſus. ſ. ſyluis ideo vt arua parerent &c. At cano nunc arma &c. A

HÆC HACTENVS RECENSVIT PETRVS Fundius. Tum primam Æneidos lectionem legit Auguſtinus Dathus.

Atis ſuperq́ꝫ præclari carminis argumentū, expoſuit Petrus Fūdius Sororis filius: ſed in literis mihi atq́ꝫ eruditiōe genitus, ꝓſequar ipſe egregii poematis explicationē nō reiectis quatuor verſiculis, quos Tucca detraxit & Varus, quum ſint mea quidē ſnīa cognitiōe digniſſimi. ¶ Ille ego, qui, &c.) Hos verſus Virgi. Maro ediderat Æneidos initium ſed eos poſtea, detraxere Varrus, & Tucca. Virgilii, & Horatii (vt Cæſarienſis Euſebius inquit,) contubernales, atque illuſtres poetæ, quibus ab Auguſto Cæſare emendanda, Æneis tradita eſt, ea lege, vt nihil prorſus adderent. Exile enim, & fere ieiunitatis plenum, videbatur initium tam alti, tamq́ꝫ præclari operis. Nihil nanque eſt, inter Latinorum poetarum carmina, neque maius Æneide, nec præſtabilius. Sed in his quatuor verſibus illud artificioſum, ac preclarum, videri debet. Nam quemadmodum tria carmina, Bucolicum, Georgicum Æneidaq́ꝫ commemorat, ita & eleganter, ac perdocte, triplicem dicendi figuram ſeruauit, & priorem quidem verſum, attenuate, ac demiſſe, & gracili quadam, tenuiq́ꝫ figura, & ſubtili, atq́ꝫ venuſto charactere dicēdi incoeptauit dicens, Ille ego. qui vero ad rura, culturamq́ꝫ agrorum, verſus pertinerent, eos ita compoſuit, vt humili, non tamen ꝑinfima, verborum dignitate, & moderato quodam, atq́ꝫ amœno dicendi genere perſonarent, quod diligenti, & ſtudioſo homini (ſi legat accuratius) plane erit manifeſtum. ¶ Et egreſſus ſyluis, &c.) Tum grauis, valida, & vberem quandam ſtilitudinem, atq́ꝫ amplitudinem continens figura contexitur, cum tuba terribili ſonitu, & clangore vehementer intonat. ¶ At nunc horrentia Martis Arma, virūq́ꝫ cano.) Quibus verbis, quid ſublimius quid magnificentius, dici poterat? Bene itaque, qui in Virgilium commentarios ediderunt, humili oratione Bucolica, grauiſſima Æneidē, media vero Georgica fuiſſe cōſcripta à Poeta inſigni, ac Mātuano vate, teſtati ſunt Quatuor vero his verſibus, profitetur Virgi. paſtorale carmen ceciniſſe. tum tradidiſſe de agricolatione pręcæpta. Iam vero ſubiturum ſeſe aduētum Æneæ in Italiam Diuturnumq́ꝫ errorem, reſq́ꝫ eius ducis belli geſtas. ¶ Gracili auena.) Eſt humili ſtilo. Eadem enim quæ à Cicerone, extenuata figura, quæ à Donato, & Seruio, tenuis nominatur, ab A. Gellio, gracilis dicta eſt: quem Græci dicendi characterem ἰσχνὸν vocant. ¶ Modulatus.) Modulari, & canere, ad muſicos, ac poetas ꝑtinet, Muſici enim quondam vates, ac ſapientes, iidem iudicari conſueuerunt, idq́ꝫ ipſum pulcherrime Fabius Quintilianus oſtendit, atque ei numero Orpheum ante alios, Linumq́ꝫ aſcribit, vtrunque (vt eſt in fabulis) diis genitum, quorum alterum quod rudes atque agreſtes animas Threicia fretus cythara, fidibusq́ꝫ canoris, & diſciplinæ poeticæ modulis demulceret, non feras modo, ſed ſaxa quoque, &

Gracilis auena.

Modulor.

ſylua s duxiſſe perhibēt, q̄ res velmuſicæ peritię, vel poeticę diſci plinę poteſtatem, vimq; demonſtrat. Recte igitur Virg. quaſi qdā Latinorū Homerus carmen ſe modulatum dicit, quod eſt, verſi-
Arua. bus cecinisse. ¶ Arua.) Sunt terra quā ad percipiendas fruges exco limus. Terra igitur (vt M. Cato in primis, & Cicero teſtes ſunt) nunq̄ ſine vſura reddit, quod accæpit, ſed plerunq; maiore cum fœnore, videlicet, ſi ager ipſe diligenter fuerit excultus, interdum vero minore, quū fuerit à colonis neglectus. Parent igitur, atque obtēperāt arua colono, quū multo plus afferunt agri, q̄ accæpe-runt, ſed tū parent auido colono, qū menſuram longe cumulatiſ-ſimē reddunt, magnamq;, atq; auidiſſimā agricolę ipſius cupidi-tatē explent. Itaq; Virg. de colēdis agris dicit, ſe eiuſmodi artem, atq; pc; pta tradidiſſe: quę ſi colonus ſeruet, quālibet auidus ſit, facillime erit ſui voti cōpos, ac fauēte Georgico carmine: Multas
Quiuis cōgeret in horreum fruges. ¶ Quiuis.) Non q̄q̄ in hoc loco: ſed quātūuis ſignificat, ſicut & quālibet. Poſſet & quiuis exponi pro quanquam, ſed id præter eruditiſſimos nemo prorſus intelligat, pulcherrimaq; eſt ea loquendi figura. ¶ Horrentia Martis arma.) Erudite

Erudite Virg. bellum his verbis expreſſit, cui veteres Martē præ-eſſe teſtātur. Nam quemadmodum Mars ipſe ferus exiſtimatur, ita & quibus præeſt, opera horrentia ſunt, quæ vtiq; bella puta-mus. Quare & M. Cicero. 6. de repub. lib. quum cœleſtes orbes, globosq; deſcribit: Martem his verbis cōmemorat: Tum rutilus horribiliſq; terris, Quem Martium dicitis. Noſter igitur orator, Martē horribilem: ſapiens vates Horrentia arma martis, non ab-ſurde poſuit. ¶ Martem.) Ferunt inter ſeptem illa errantia ſydera, tertium orbē, globumq; eſſe ſortitum, & bienni curriculo Zodia-cum circum pererrare: plurimum autem obeſſe, niſi eius infeſtio-rem vim, Iouis, ac Veneris, (qui ſalutares planetæ ſunt) commer-tium, ac vicinitas, moderetur, Stella eſt (vt Aſtrologi tradunt) q̄ plurimum habet caliditatis, ac ſiccitatis, atq; ob eam rē, prælijs, contentionibusq; dicitur pręeſſe. Nam vterq;, tum calor, tum et ſiccitas, magnam ad inflammandos hominum animos vim habe-re, phyſicis rationibus declaratur.

¶ Finis Præfationum.



P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER PRIMVS.

Ille ego, qui quondam gracili modulatus auena
Carmen, & egreſſus ſyluis, vicina coegi,
(Vt quãuis auido parerent arua colono)
Gratum opus agricolis. At nunc horrentia Martis,
ARMA VIRVMQVE cano, Troiæ qui primus ab oris
Italiã, fato profugus, Lauinaq́; venit
Litora. multum ille & terris iactatus, & alto
Vi ſuperum, ſęuę memorem Iunonis ob iram.
Multa quoq; & bello paſſus, dum cõderet vrbẽ,
Inferretq́; deos Latio, genus vnde Latinum,
Albaniq́; patres, atq; altæ mœnia Romæ.

IN LIB. PRIMVM ÆNEI. COMMENTARIA SERVII.

ARma.) Multi varie diſſerunt cur ab armis Virgilius cœperit: omnes tamen in hanc ſententiã ire manifeſtum eſt, cum eum conſtet aliunde ſumpſiſſe principiũ, ſicut in pręmiſſa eius vita monſtratum eſt. Per arma aũt bellũ ſignificat, & eſt tropus Metonymia. Nam arma quibus in bello vtimur, pro bello poſuit, Sic toga qua in pace vtimur, pro pace ponit: vt Cicero, Cedãt arma togę.i.bellum paci. ¶ Arma virumq́;.) Figura vſitata eſt, vt non eo ordine reſpondeamus, quo propoſuimus. Nã prius de erroribus Æneæ dixit: poſt de bello. Hac aũt figura etiam in proſa vtimur. Sic Cicero in Verrinis, Nã ſine vllo ſumptu noſtro copijs, tunicis, frumentoq́; ſuppeditato, maximos exercitus nr̃os veſtiuit, aluit, armauit. ¶ virum.) Non dicit quem: ſed circunſtantijs oſtendit Æneam. ¶ Cano.) Polyſemus ſermo ẽ. Tria enim ſignificat. Aliquando laudo. vt, Regemq́; canebant. Aliquando diuino. vt, Ipſa canas oro. Aliquãdo canto vt in hoc loco. Nam ꝓprie canto ſignificat, quia cantãda ſunt carmina. ¶ Troiæ.) Troia regio eſt Aſiæ, Ilium ciuitas eſt Aſiæ. Plerũq; tamen vſurpant poetæ, & pro ciuitate vel regionẽ, vel prouinciam ponunt. Iuuenalis, Et flammis Aſiam ferroq́; cadẽtẽ. ¶ Qui primus.) Quęrunt multi cur Æneam primum ad Italiam veniſſe dixerit, cum paulo poſt dixerit Antenorem ante aduentum Æneæ fundaſſe ciuitatẽ. Conſtat quidẽ, ſed habita temporum ratione peritiſſime dixit Virgilius. Nanq; illo tempore quo Æneas ad Italiam venit, finis erat Italiæ vſq; ad Rubiconẽ fluuium. Cuius rei meminit Lucanus, Et Gallica certus Limes ab Auſonijs diſterminat arua colonis. Vnde apparet Antenorẽ non ad Italiam veniſſe, ſed ad Galliam Ciſalpinam, in qua Venetia eſt. Poſtea vero promotis vſq; ad Alpes Italiæ finibus, nouitas creauit errorem. Plerıq; tamẽ quæſtionem hanc volunt ex ſequẽtibus ſolui, vt videatur ob hoc addidiſſe Virgilius ad Lauina litora, ne ſignificaret Antenorẽ. Melior tamen eſt ſuperior expoſitio. ¶ Italiam.) Ars quidẽ hoc exigit, vt nominibus prouinciarum præpoſitionem addamus, ciuitatum nunq̃: Tamen plerunq; peruerſo ordine lectum eſt. Nam ecce hoc loco detraxit prouinciæ præpoſitionem, dicens, Italiã venit. Tullius in Verrinis, Ea die Verres ad Meſſanam venit, pro Meſſanam venit. Sane ſciendũ eſt vſurpari ab authoribus vt vel addant, vel detrahant præpoſitiones. Nanq; ait Virgilius, Syluis te Tyrrhene feras. Pro in ſyluis. Vt ergo illic loco detraxit præpoſitionem, ſic hic prouinciæ: & eſt figura. Italia autẽ pars Europæ eſt. Italus enim rex Siculorum profectus de Sicilia, venit ad loca quæ ſunt iuxta Tyberim, & ex nomine ſuo appellauit Italiam. Ibi autẽ habitaſſe Siculos vbi eſt Laurolauinium, manifeſtum eſt: ſicut ipſe alio loco dicit, Siculi veteresq́; Sicani. Item, Et gentes venere Sicanæ Sæpius. ¶ Fato profugus.) Fatum ad vtrunq; pertinet, & ꝗ fugit, & quòd ad Italiam venit. Et bene addidit fato, ne videatur aut cauſa criminis patriam deſeruiſſe, aut noui imperij cupiditate. Profugus, autẽ proprie dicitur qui procul à ſedibus ſuis vagatur, quaſi porro fugatus. Multi tamẽ ita definiunt, vt profugos eos dicant q excluſi neceſſitate de ſuis ſedibus, adhuc vagantur: & ſimulac inuenerint ſedes, non dicantur profugi, ſed exules. Sed vtrũq; falſum eſt. Nam & Profugus lectus eſt, qui iam ſedes locauit. vt in Lucano, Profugi quæ à gẽte vetuſta Gallorum Celtæ miſcentes nomen Iberis. Et exul qui adhuc vagatur. Vt in Salluſtio, Qui nullo certo exilio vagabant̃, adeo exilium eſt ipſa vagatio. ¶ Lauinaq́; venit litora.) Hæc ciuitas tria habuit nomina. Nam primum Lauinium dicta eſt à Lauino fratre latini. Poſtea Laurentum à lauro inuẽta à Latino. dum adepto imperio poſt fratris mortem ciuitatem augeret. Poſtea Lauinium à Lauinia vxore Æneæ. Ergo Lauina legendũ eſt, non Lauinia, quia poſt aduentum Æneæ Lauinium nomen accepit. Ergo aut Lauinum debuit dicere, ſicut dixit: aut Laurentũ. quãuis quidam ſuperfluo eſſe Prolepſim velint. ¶ Litora.) Laurolauinium conſtat. viij. milibus à mari remotum. Nec nos debet fallere quia dixit Lauina litora. Litus enim dicitur terra quæcq; mari vicina: ſicut ipſe Virgilius in quarto, Cui litus arandum, cum per naturam litus arari non poſſit. Ergo ſcire debemus litus poſſe terrã dici. ¶ Multum ille.) Colliſio eſt, & ille hoc loco abundat. Eſt enim interpoſita particula ꝓpter metri neceſſitatẽ: nam ſi detrahas ille, ſtat ſenſus. Qui primus enim ad omnia poſſumus trahere. Sic alio loco, Nunc dextra ingeminãs ictus, nunc ille ſiniſtra. Eſt autẽ Archaiſmos. ¶ Et terris iactat⁹.) Fatigatus eſt enim apud Thraciam monſtro illo quo de tumulo Polydori ſanguis emanauit: apud Cretam peſtilentia: apud Strophadas inſulas Harpyis: tempeſtate vero & in primo, & in tertio. Iactamur autẽ in maris fluctibus, fatigamur in terris, & bene duorũ elementorum mala vno ſermone complexus eſt. ¶ Et alto.) Modo mari. Altum tamẽ ſciendum eſt ꝙ & ſuperiorẽ, & inferiorẽ altitudinẽ ſignificat. Nanq; mẽſurę nomen eſt altitudo. ¶ Vi ſuperum.) Violẽtia deorum ſecundum Homerum qui dicit à Iunone rogatos eſſe deos in odium Troianorũ: quod & Virgilius tetigit dicens, Vos quoq; Pergameæ iam fas eſt parcere genti Dijq; Deæq́; omnes. Latenter aũt defendit hac ratione Troianos ꝙ non ſuo merito eos inſequebantur numina, ſed Iunonis impulſu. ¶ Sæuæ.) Cum à iuuando dicta ſit Iuno, quærũt multi cur eam dixerit ſæuam: & putant temporale eſſe epitheton, quaſi ſęuam circa Troianos: neſcientes ꝙ ſęuam dicebant veteres magnam. vt Ennius, Induta fuit ſæua ſtola. Itẽ Virgilius cũ vbiq; pium inducat Æneã ait, Maternis ſęuus in armis Æneas, ideſt magnus. ¶ Memorem Iunonis ob iram.) Conſtat multa in authoribus inueniri per contrarium ſignificantia, pro actiuis paſſiua. vt Pictis bellantur Amazones armis, pro bellant. Pro paſſiuis actiua. vt, Populatq́; ingentẽ farris aceruum, pro populatur. Et hęc varietas vel potius contrarietas inuenitur etiam in alijs partibus orationis, vt ſit aduerbiũ pro aduerbio, vt eſt, Hoc tunc pater ignipotens cœlo deſcẽdit ab alto. pro huc. Et in participio. vt, Et qua vectus Abas, pro vehebatur. Et in nomine: vt, Memorem Iunonis, ob iram. non quæ meminerat, ſed quæ in memoria erat. De his autem hæc tantum quæ lecta ſunt ponimus. nam ad eorum exemplũ alia formamus. ¶ Multa quoq; & bello paſſus.) Duas coniunctiones ſeparatas naturaliter nemo coniungit, ſed hoc plerunq; à poetis cauſa metri ſit. Ergo hic vna vacat: ſicut alio loco, Dixitq́;: & prœlia voce diremit. ¶ Bello paſſus.) Cõtra Turnum quod geſſit. ¶ Dum conderet vrbem.) Tres hic ſunt ſignificationes. Aut enim Troiam dicit, quam, vt primum venit in Italiam, fecit Æneas. de qua ait, Caſtrorum in morem pinnis atque aggere cingit. Et alio loco Mercurius, Nec te Troia capit. Troiam autem dici quam primum fecit Æneas, & Liuius in primo, & Cato in originibus teſtãtur. Dum enim hęc fieret, ab agreſtibus ob vulneratum regium ceruum mota ſunt bella. Aut Laurolauinium. Et ſignificat. ¶ Dum.) donec. tandiu enim dimicauit quandiu tempus faciendæ ciuitatis veniret, ideſt donec Turnus occumberet. Aut Romam. Et eſt ſenſus. Dummodo dum conderet vrbem: aut Troiam, aut Laurolauinium, aut Romam ſignificat. ¶ Inferretq́; deos latio.) Latium duplex eſt, vnum à Tyberi vſq;

ri vſque ad ſundos. Aliud inde, vſque ad vulturnum. Latium autem dictum eſt, quòd illic Saturnus latuerit. ¶ Inferretq́ʒ deos Latio.) Hoc eſt in Latium. Et eſt figura vſitata apud Virgilium. Quod enim per accuſatiuum cum præpoſitione dicimus, ille per datiuum ponit ſine præpoſitione. ſicut alibi, It clamor cœlo, pro in cœlum. ¶ Genus vnde latinum.) Si iam fuerunt Latini, & iam Latium dicebatur, contrarium eſt quod dicit ab Ænea Latinos originem ducere. Prima eſt iucunda abſolutio, vt vnde non referas ad perſonam, ſed ad locum. Náqʒ vnde aduerbium eſt de loco, non deducto à perſona. Tamen Cato in originibus dicit hoc, cuius auctoritatem Salluſtius ſequitur in bello Catilinæ, primo Italiam tenuiſſe quoſdam qui appellabantur Aborigenes. hos poſtea aduentu Æneæ Phrygibus iunctos, Latinos vno nomine nuncupatos. Ergo deſcendunt Latini non tantum à Troianis, ſed etiam ab Aboriginibus. Eſt autem vera expoſitio hæc, Nouimus quod victi victorum nomen accipiunt, potuit ergo victore Ænea perire nomen Latinum. Sed volens ſibi fauorem Latii conciliare, nomen Latinum non ſolum illis non ſuſtulit, ſed etiam Troianis impoſuit. Merito ergo illi tribuit quod in ipſo fuerat, vt poſſet perire. vnde & ipſe inducit in .xii. libro rogantem Iunonem ne pereat nomé Latinum. Item in execratione Didonis legimus, Nec cum ſe ſub leges pacis iniquæ Tradiderit. Iniqua enim pax eſt in qua nomen amittit ille qui vicit. ¶ Albaniq́ʒ patres.) Albam ab Aſcanio conditam conſtat: ſed à quo, incertum, vtrum à Creuſæ an Lauiniæ filio: de qua re Liuius dubitat. Hanc autem cum euertiſſet Tullus Hoſtilius, omnes nobiles familias Romam tranſtulit. Et ſciendum bene hunc ordinem ſeruare Virgilium, vt ante dicat Latium, indę Albam, poſt Romam. Quod & hoc loco fecit: & in .v. Priſcos docuit celebrare Latinos. Et deinde, Albani docuere ſuos, nunc maxima porro Accæpit Roma, & patriũ ſeruauit honorem. Ité in .vii. Mos erat Heſperio in Latio quem protinus vrbes Albanę coluere ſacrum: nunc maxima rerum Roma colit. ¶ Altæ mœnia Romæ.) Aut propter gloriam, aut propter ædificia ingentia: aut quia in montibus collocata eſt.

IN LIB. I. ÆNEI. COMMENTARIA DATHI.

ARma, virumq́ʒ cano.) Duo proponit Virg. quorũ vtrũqʒ & Titus Liuius hiſtoria complexus eſt .i. li. ab vrbe condita. Nam de Æneæ ipſius peruagatione, atqʒ in Italiã aduentu, deq́ʒ eius rebus geſtis non ſolum poetæ fabulantur, ſed etiam loquuntur hiſtorici. ¶ Virum.) Æneam intelligi duo argumenta ſunt, ſed in primis carminis pręnotatio. Etenim opus vniuerſum Æneis inſcripta eſt, ꝙ ab Ænea nomen inflectitur. Nam quẽadmodũ Odyſſea ꝙ de Vlyſſe, Ilias ꝙ de Ilio, Thebais ꝙ de Thebis, Achilleis ꝙ de Achille, Theſeis ꝙ de Theſeo, Metamorphoſis quòd de transformationibus ſcripta ſit, nũcupatur: ita & Æneis qꝛ in ea ducis Æneæ geſta ediſſerantur hoc nomine appellata eſt. Quin etiam adhibitæ circunſtantiæ Æneam manifeſtãt. Quid .n. refert vel Æneã proponere vel eum virum, qui ex Troiano ſolo, fatorum voluntate, primus ad Italiæ partem, Lauina litora venit, cum is certe Æneas fuerit? ¶ Cano.) Cantare poetas nemo dubitat eorũ, qui & diſciplinæ muſicæ rationé & eruditiſſimorũ veterum ſcripta cognouerint. Nam (vt etiã Aug. Aurelius tradit. & nemo ignorat) oĩpotentia canẽdi muſis tributa eſt. Hæ vero poeticæ pręſunt, vt apud Platoné in Phædro oſtendit Socrates. Muſas aũt eſſe cantum, etiam ruſtici nouerunt, vt ait Macro. quare eaſdé & camœnas quaſi à canendo auſi ſunt appellare. & theologi noué muſas octo Sphęrarũ muſicos cantus & vnam maximam continentiã quæ cum ſit ex omnibus eſſe voluerunt. Quocirca & canere cœlum comprobant ob eamq́ʒ cauſam ẽt ſonos muſicos ſacrificiis adhibebãt. Scite igitur. Aurelius Auguſtinus primo librorũ, quos de muſica arte cõpoſuit, muſicam finit
Muſica. bene modulandi ſcientiam: id aũt eſt bene concinẽdi. Nã canere: & modulari: ad poetas pertinẽt: vt ſupra iam patefactũ eſt. Hinc Vir. Gracili modulatus auena: Carmen. modulari vero & canere vtrũqʒ cantare ſignificat. At cantant poetę & muſicũ ſtudium eſt plerũqʒ poeticum. Hinc illud apud Terentiũ in Heautõtimerumeno. Tum ꝙ maliuolus vetus poeta dictat, repẽte ad ſtudium ſe applicaſſe hunc muſicũ. Rurſum in Hecyra. Ita poetã reſtitui in locũ prope iam remotũ iniuria aduerſariorum à ſtudio atqʒ à labore, & ab arte muſica. Et iterũ eodé in loco. Nolite ſinere per vos arté muſicam recidere ad paucos. De poetico náqʒ ſtudio loquebatur. Demũ in Phormione eadem ſñĩa rectiſſime confirmatur, cum dicit Calliopius: in medio omnib. palmã eſſe poſitam, qui arté tractant muſicam. Itaqʒ ne in hac explanatione diutius immorer, poetarũ officium eſt canere aut modulari; opus vero carmé vel poema. Hinc Homerus poetarũ facile princeps ad muſicam cõuerſus, quę cantui pręeſſet, Iliada ſcripturus in hũc modum pręfatus eſt μῆνιν ἄειδε θεά quẽ Virgilius in pleriſqʒ imitatus inquit. Arma virũqʒ cano, & alio in loco. Cecini paſcua rura duces quod eſt cãtaui in pręmis tria carmina. Paſtorale Ruſticũ, & Heroicũ de Ænea, Canere vero cantare intelligi oportere, idẽ poeta manifeſtat, qui in Buc. de Heſiodo, ita locutus eſt: Hos tibi dant calamos, en accipe, muſæ. Aſcreo quos ante ſeni, quibus ille ſolebat Cantando rigidas deducere montibus ornos. Quare nõ indocte quiſquis ita exorſus eſt quod eſt apud Flaccum. Fortunã Priami cantabo & nobile bellum. Et Boetius Seuerinus. Vir ſciẽtia & doctrina omnium pene pręſtantiſſimus, & canendi & modulandi, & cantandi deniqʒ exẽpla ſuppeditat, teſtificans ea oĩa eſſe poetarũ ac vatũ munera De philoſophia .n. quam loquentẽ inducit & verſibus ſępe ludentem, ita ait Hæc cũ philoſophia dignitate vultus, & oris grauitate ſeruata: leniter, ſuauiterq́ʒ ceciniſſet. Et rurſum. Iam cantum illa finierat, cum me audiendi auidũ, ſtupentemq́ʒ, arrectis adhuc auribus. carminis mulcedo defixerat. Ac paulopoſt. Canendi etiam iucũditate refouiſti. Cũqʒ philoſophia quę ſecum loqueretur verſus allatura eſſet ac ſimul inquit. Ita modulata eſt, Deniqʒ & alio in loco hæc verba ſubiecit. Quare neceſſe erit humanum genus; vti paulo ante cantabas. Et alia, ſed infinitũ ſit eiuſmodi exẽpla colligere. Hęc aũt idcirco attulimus ad eorum ſñiam refellendã, qui imperiti harum rerum, ac prorſus ignari illepide atqʒ imperite, canere apud poetas volunt eſſe deſcribere: nec verbi ipſius aut vim aut elegantiã cõplecti animo poſſunt. Troiæ qui ꝓmus ab oris. Italiã fato profugus Lauinaq́ʒ venit Litora. Primum dicit Æneã in Italiam veniſſe, qua in re pleriqʒ viri etiã eruditiſſimi dubitare conſueuerunt, ꝙ non multo poſt idẽ poeta profectũ Antenorem in eã Italiæ partem, quę iampridẽ Venetia dicebatur, & Patauiũ condidiſſe perhibeat, idq́ʒ multis etiam annis ante: q̃ Italiam attigiſſet Æneas. *Antenor.* Nã & ipſi quoqʒ hiſtoriarum ſcriptores primũ veniſſe Antenorẽ, cum multitudine henetũ tum Æneã non obſcure declarant. Quę res dubitationẽ plane difficillimam videtur afferre. Verũ reſpondent nonnulli, & hi quidẽ non illiterati, aſſeruntq́ʒ nouitatẽ errorem eiuſmodi peperiſſe, fuiſſe quõdam non tam latos ipſius Italiæ fines, ſed longe anguſtiores, nec niſi ad Rubiconem vſqʒ flumen producitur ac recẽti memoria vſqʒ ad alpeis fuiſſe protractos, teſtẽ producunt in medium Lucanũ Cordubenſem Poetã nequaq̃ʒ ignobilẽ qui hac de re ita locutus eſt. Sed Gallica certus limes ab Auſoniis diſterminat arua colonis. *Italiæ fines.* Hanc ego ſñiam nec ſatis probo nec plane reiicio. Habet .n. authores viros certe probatiſſimos. Alii non totam Italiam cõmemorari volũt, ſed eius partem quampiã, vbi Italia & laurentes agri modico atqʒ anguſto freto ab Sicilia diuiduntur. Quare & eidem verſui ab erudito poeta acceſſio facta eſt Lauinaqʒ venit litora. Etenim non ad lauina litora Antenor, ſed in intimum maris adriatici ſinum veniſſe dicitur. Hęc vero ſñia & poetæ verbis conuenit & ab hiſtoricorũ veritate nequaquã abhorret. Sed longe acutius ac multo verius ſenſere qui nuper exorti ſunt & poetam Virgiliũ cauiſſe profitentur, vt vlla eſſet prorſus in tam ſplendido poemate dubitatio, quæ facile diſſolui queat. Venit itaqʒ Antenor in eas terras, quæ modo Italia nuncupatur, venit ẽt multo anteq̃ʒ aduentaret Æneas. At primus venit Æneas in Italiam fato: nũquid fatũ fruſtra adhibuit ſapiẽtiſſimus Vates? Sed pleriqʒ non tam ipſi perſpicaces, q̃ aliorũ explanatione contenti, neqʒ fatum animaduerterunt, neqʒ quid ſit fatũ ipſum plane intelligunt. *Cur addidit fato.* Qui ſi Liuii hiſtoriam lectitaſſent, ſua profecto ſentẽtia, atqʒ errore deſiſterent: Nã Antenorẽ quidẽ ipſum cum multitudine Henetũ veniſſe ait, in intimum maris adriatici ſinum, ac tenuiſſe terras, quæ inter mare alpeiſq́ʒ ſitæ erant, pulſis Euganeis. Æneam vero à ſimili clade domo profugũ, ſed ad maiora rerũ initia, ducẽtibus fatis primo in Macedoniã veniſſe, deinde in Siciliam quęrentẽ ſedes delatum, poſtremo laurentẽ agrũ tenuiſſe narrat. Mira hæc hiſtorici poetæq́ʒ concordia. Fato cantat Vates primũ in Italiã Æneã veniſſe eundẽ ſcriptor hiſtoriarũ nobiliſſimus, orbẽ pererrare tradit ducentibus fatis, Vterqʒ vero non incallide profugũ Æneã vocant. Neqʒ .n. ſuæ ſpontis erat: nec ſuo arbitrio ducebatur, & quod creditu difficile quibuſdam videri ſolet, neſciebat Æneas Troianiq́ʒ vbi fas eſſet regna reſurgere Troiæ. Vago curſu ducebantur, multoſq́ʒ per annos errabant acti fatis maria omnia circum. Nũ igitur deorũ iuſſu æque dicetur veniſſe Antenor Patauium cõditurus atqʒ Æneas qui erat totius orbis cõſtituturus imperiũ? Neqʒ enim fuit vlla vnquã reſpu. aut bonis artibus ditior, aut præſtabilior

billior imperii magnitudine, ac romana ciuitas tm̃ alias inter caput extulit vrbes, quantum lenta ſolent inter viburnea cupreſſi. Bene igitur Æneã ac tantæ, tamq́; auguſtæ vrbis primordia fata ducebant,

Fatum.

& ne de Fato pluribus modo philoſophari videamur fatũ cũ Platone dei iuſſionẽ ac voluntatem interpretamur. Quare & cũ apud Didonẽ Æneas ipſo primo Virgilij cõmento diuerſaretur, iuſſus eſt amoribus cedere ac fatis obſequi. Itaq; & quarto eiuſdẽ carminis libro à Ioue miſſus Mercurius Æneã his verſibus affatur. Tu nũc Car. haginis altæ, Fundamenta locas, pulchráq; vxorius vrbem Extruis? heu regni, rerũq; oblite tuarũ. Ipſe deũ tibi me claro demittit Olympo Regnator celũ & terras qui numine torquet: Ipſe hæc ferre iubet celeres mãdata per auras. Quid ſtruis, aut qua ſpe libycis teris ocia terris? Si te nulla mouet tantarũ gloria rerum: Nec ſuper ipſe tua moliris laude laborẽ, Aſcaniũ ſurgentẽ, & ſpes hæredis Iuli Reſpice. cui regnũ Italiæ, Romanaq; tellus Debentur. Quæ cum accepiſſet Æneas auebat abire fuga dulceisq; relinquere terras. Attonitus tanto monitu imperioq́; deorũ. Et rurſum de eodẽ Ænea paulo poſt. Ille Iouis monitis immota tenebat Lumina, & obnixus curã ſub corde premebat. Itaq; poſtrema hæc ſententia: vt elegãtia ſubtilitateq; ſuperiores illas, ita & veritate longiſſime anteceſſit.

Epicurei Stoici.

Vi ſuperũ, ſæuæ memorẽ Iunonis ob iram. Contra epicureorum & Stoicorũ ſnĩam, verſum hunc poſuit Virgi. Quorum epicurei deos omnino ocioſos conſtituebant negabantq; vllam prorſus habere humanarũ rerum procurationẽ, atq; ita nec gratiam in eos ad bene faciendũ, nec iram ad nocendũ cadere, alteri vero gratiam dijs immortalibus tribuebant, ſed iram à diuinitate penitus cenſebant alienã eſſe: ꝙ nõ diuinæ maieſtatis. ſed terrenæ fragilitatis ſit cõcitari, perturbari, inſanire, quę oĩa in ſalo atq; æſtu iratæ mentis ineſſe creduntur. Sed ſapiens fortaſſe vates, vt falſos & cõmentitios deos à verę diuinitatis maieſtate ſeiungeret: etiã diuorũ reginã & maximã oĩum (vt ſtulti veteres putabãt) deam iraſci, perturbari, & ægritudinũ agitari fluctibus profitetur. Et ne irã quiſpiã intelligeret: quę ẽt ſolet in deos cadere, ſæuã & immitẽ Iunonẽ vocitauit. cũ tñ nihil magis à diuinitatis natura abhorreat, q̃; ſæuitia, atq; crudelitas. ꝙ ſi ſæuã Iunonẽ magnã interpretãtur, ij fortaſſe boni viri fuerint. ſed profecto nõ ſatis eruditi.

Vrbs ab Ænea cõdita.

Dũ conderet vrbẽ. Quã vrbẽ intelligi poeta velit. magna apud nõnullos diſceptatio eſt. Multi.n. non tam exponendarũ rerũ q̃; oſtentandi ingenij gratia vnã eandẽq; cuiuſpiam libri partẽ in varias diſtrahunt ſnĩas, quod cõtingit ijs, qui vrbẽ hoc in loco vel Lauinium, vel lõgam Albã, vel Romã intelligi poſſe arbitrantur. Sed nos optimis ſubnixi rationibus Romanam duntaxat vrbem interpretamur. Primũ enim ſi ad magna q̃dam rerum initia & ad auguſtiſſimæ vrbis primordia Æneam Troianorũ ducem fata ducebant qua ratione vel Lauinium vel longã Albam ſuſpicabimur, cum vtriusq; & anguſti fines extiterint, & per breue tempus durarit imperiũ? Eiuſmodi igitur imperia dij immortales moliebantur. Has vrbes Iupiter ſæpe pollicebatur. Sed longe erat Carthago maior, ac pręſtabilior, aptiorq́;, in qua cum Didone regnaret Æneas Heccine erat tantarũ gloria rerũ, hoc pręclarũ Italiæ regnũ? Ridicule igitur in hoc loco alterutrã noĩatarum vrbium cõmemorant. Quod ſi hanc rationẽ ob ingenij tarditatẽ perſpicere nequeunt, audiãt poetam ipſum, qui perſpicue, ac dilucide Romanã vrbem explicauit, aſſerens Æneã ducẽ, ac cæteros Troianos græcorum reliquias iactantes æquore toto, & per varias maris ipſius oras vagari. Tantæ molis erat Romanã condere gentem. Illud quoq; ſpectandum eſt, ꝙ vrbem etiam vulgata cõſuetudine, niſi illud adiectiuum fuerit, Romam ſignificari credimus, ob eius magnitudinem, atq; pręſtantiã, vt oratores, Demoſthenem & Ciceronem, Poetas Homerum & Virgilium.

Latini.

Genus vnde latinum. Liuius author optimus nuſq̃; latinos cõmemorat neq; id nominis in ſua hiſtoria meminit: donec ab Ænea ipſo aboriginibus Troianisq́; impoſitum eſt. Gens enim cui latinus imperitabat, Aborigines vocabãtur, quos vero Æneas duxerat, Troiani. Sed poſtq̃; Mezentius Hetruſcorũ rex, Turno Rutulisq́; iam diffiſis rebus ſocia arma iunxit, Æneas ea tempeſtate aduerſus tanti belli terrorẽ, vt animos aboriginum ſibi conciliaret, ne ſub eodem iure ſolum ſed etiam nomine oẽs eſſent latinos vtranque gentẽ appellauit. Qua quidẽ re effectum eſt, vt aborigines Troianis ſtudio ac fide erga regem Æneam nequaquã cederẽt. Bene igitur à Mantuano vate traditur Latinũ genus ab Ænea deductum.

Aſcani⁹

Albaniq; patres. Aſcanius, cui cognomentũ etiã Iulo erat quenq; Iulia genus authorẽ nominis ſui nuncupat, incertum ſi Creuſa, an Lauinia genitus, ſed proculdubio Ænea natus, poſt patris obitũ Lauinio vrbe relicta, nouã aliam ſub Albano mõte condidit, quæ à ſitu, vt ait Liuius, porrectæ in dorſo vrbis lõga alba appellata eſt,

Alba lõga.

Liquido ex his conſtat albanos pr̃es ab Ænea profectos. altæ mœnia Romæ. Compertũ eſt mihi apud hiſtoriarũ ſcriptores, nõ latinos ſolũ, ſed etiã gręcos quicunq; veritatis nobilitate præſtant, Romanã vrbem, authores habuiſſe Remum ac Romulũ fratres, ſed eorũ quoq; genus (ſi altius initia repetant) ab Ænea ſumpſit exordiũ.

Romæ origo.

Ita enim origo antiquior, & quaſi genealogia contexitur. Æneas naq; genuit Aſcaniũ qui (vt diximus paulo ante) & longã albã condidit & in ea regnauit.

Genus Romuli

Aſcanius genuit Æneã Syluiũ, Æneas Syluius Latinũ Syluium. Latinus genuit Albã. Alba genuit Athẽ. Athis genuit Capem. Capis capetũ. Capetus genuit Tyberinum. Tyberinus genuit Agrippã. Agrippa genuit Romulũ Syluiũ. Hic vero fulmine ictus Auentino regnũ per manus tradidit. hunc deinceps Proca ſucceſſit in regnũ. qui Numitorẽ atq; amuliũ procreauit. Numitor Rheã Syluiã genuit. ex qua à Marte cõpreſſa (vt pleriq; fabulantur) geminus partus editus eſt, natiq; Remus & Romulus. qui Romanæ vrbis incunabula q̃dam primordiaq; iecerũt. Nõ abſurde igitur dictum. & mœnia initiaq; Romani populi ab Ænea fluxiſſe.

Mœnia

Mœnia. Pleriq; hanc particulam vnde ducta ſit ignorant. Vulgus autẽ grãmaticorũ mœnia appellari dicit veluti munimina ꝙ totius vrbis munimenta ſint. Verũ turba imperitorum hoĩum ita arbitrantur. neſciẽtes mœniũ extitiſſe qui mœnia primus excogitarit. ac mœnia poſt ab ipſo inuentore Mœnio ſumpſiſſe nomen.

Romæ nomen

Romę. Sunt qui ambigant, quã ob rẽ Roma appellata eſt & q̃rentes, vnde nomen id ductũ ſit in contrarias opiniones diſtrahuntur. Quidã arbitrantur primũ eam Romæ appellationẽ ab Euandro inditã qui cũ oppidum ibi oſtendiſſet, quod extructũ antea Valentiã dixerat latina iuuentus, ne prioris nominis ſignificationẽ immutaret Romã græce Valentiam appellauit: Nos autem Græcorũ volumina perſcrutantes animaduertimus ῥώμην robur ſignificare. Nup vero apud Iſocratem, virum apud Græcos magna gloria excellentẽ id nomẽ reperimus, vbi de robore & corporis viribus locutus eſt. Eadẽ autem apud Græcos dictio, fœminino gñe ω litera & daſea, quę craſſi ſpiritus nota eſt perſcripta, mõ robur, mũ Romã vrbẽ ſignificat. Quod ſi Græcos imitemur, prima eius particulæ ſillaba aſpirationẽ admittat, cum nuſquã in vetuſtiſſimis codicibus Rhomã aut audiuerim aut legerim, fuere nõnulli: in q̃bus & Heraclides author etiã celeberrimus: qui Romã à nobiliſſima quadam muliere & captiua originẽ traxiſſe velint. Dicunt.n. Troia capta Achiuorũ quoſdã per Tyberim amnẽ in ea loca ventitaſſe, vbi nunc Roma ſita eſt. Suaſu autẽ Romę quę vna inter captiuas plurimũ corporis forma & vultus decore ac venuſtate pręſtabat, ſedes inibi locauiſſe atq; mœnia inſtruxiſſe noui oppidi, quod ab illius nomine Romã appellarint.

Roma.

Alij vero quorum in primis fuit Agathocles: eandem vrbem à nomine Romes vocitatam ferunt, ſed fuit Romæ Aſcanij (vt ipſi perhibent) filia & neptis Ænee, quã ob pręclara virtutum muliebrium merita dignam exiſtimarunt, cuius appellationẽ Romana ciuitas ſortiretur. Sed hæc forſitan cæteris hoĩbus quaſi ſimilia veri, ac probabilia videri poſſint. Sed nos Liuium in pleriſq; authorem ſecuti Romam à conditoris nomine appellatam credimus. Nam Romulus ipſe poſt fratris interitum ac cædẽ turpiſſimã ſolus potitus imperio vrbem perfecit. & de ſuo nomine Romã vocauit.

IN LIB. I. ÆNEI. COMMENTARIA ASCENSII.

Arma.

ARma, virũq; cano.) Ordo (vt dixi) dependet à ſuperiori carmine. At nũc horrẽtia Martis, Arma, virũq; cano. quo circa non eã in Donati ſnĩam qui dicit arma. i. ſcutum, & reliqua, q̃ Æneę fabricauit Vulcanus: Nã Martis nõ Vulcani arma, dicit, intelligẽs nõ arma ipſa ſed bella in armis, Martio furore geſta.

Horrentia.

¶ Horrẽtia.) Horrentia aũt dicit ab effectu, quia horrorẽ inducit: vnde Flaccus. i. carminũ: Multos caſtra iuuãt & lituo tubę Permixtus ſonitus bellaq; m̃ribus deteſtata.

Martis.

Signãter aũt Martis arma dicit, quaſi à viris Martijs. i. bellicoſis geſta ne ab ijs geſta putentur ad quos dicetur. O vere Phrygiæ, neq; enim Phryges, & tympana vos buxusq; iuuãt berecynthia matris Ideę, &c. quaſi vero iam tunc Mars gentẽ illã fouerit, cuius author futurus erat, dicẽte Liuio in ꝑfatione: Sicut popolo licere oportet cõſecrare origines ſuas, & ad deos referre authores, ea belli gloria eſt populo Romano, vt quũ ſuum cõditoriſq; ſui parentẽ Martẽ potiſſimũ ferat, tam hoc gentes humanę patiantur ęquo animo, q̃; patiũtur imperium.

Vir.

¶ Virumq;.) Vir, dicitur (ſm Cice.) à virtute: veruntñ (vt grammatici dicunt) vir notat

ætatē, vir ſexum & proprietatē. Hic vero nō ætatē notat, nec (vt Dona. dicit) ſexū, ſed excellentiā q̄ ad proprietatē pertinet. Ergo (inquit Dona.) virum qui talia arma & tam pulchra & habere & gerere potuerit, qui Romani imperij author eſſe meruerit, q̄ Iunonis inimicitias, & reliquorum deorum factiones ſuperauerit, qui tot aduerſa mari perpeſſus tolerādo trāmiſerit. Hæc Dona. Diximus cur proponendo arma p̄miſerit, verū eſt etiā altera ratio, nam quū de viro proſequi conſtituerit durum fuiſſet, etiā

Cano. ſi per metrum potuiſſet, Virū & arma cano, Troiæ qui primus ab oris. Nā relatiua ad vicinius antecedēs referri ſolēt. ¶ Cano.) Cano (inquit Ser.) eſt polyſemus ſermo. i. multa ſignificās. Nā Græce πολυσημαντος καὶ πολύσημος. i. polyſemātos & polyſemos, Latine dicitur plura, ſeu multa ſignificās. Cano tñ vnū per ſe quod & notum eſt ſignificat, ſed ex cōſequenti plura: nam quia inſignium virorū facinora decantari ſolēt, & decātādo laudari, accipitur pro laudo, ſed carmine: & ita pro eo quod eſt deſcribo carmine: ſicut, quia dicimus ex arte, quoties aūt artē adhi

Dico. bemus, fere laudamus: (Nā in vituperando vno, niſi alterū laudemus, parum fructus cōſequamur.) ideo dicere, accipiť pro eo quod eſt laudare. vnde Flaccus: Prima dicte mihi ſumma dicende camœna. Hinc exijt ille vulgaris verſiculus: Laudo, cano, deſcribo, cano, dic & cano, canto, Troiæ qui primus ab oris, &c. Quia nihil ſententioſius eſt Donato non poſſum eius verba p̄terire, dicit autē hoc loco ſic. Altera cum propoſitione diuiſio, vt oſtendat quid Æneas fatali ratione cōpulſus, & quid extra fatū perpeſſus ſit. ¶ Fato.) Fati enim fuit vt relicta Troia Italiā pete-

Fato. ret. Ergo crimine deſertæ patriæ abſoluitur. Non potuit defendi q̄ fato interitura erat. Sed neq; pœna fuit, q̄ ſit Aſia pulſus, ſed gloria. Nā minori detrimento affectus, maius eſt emolumentū cōſequutus. ſ. vt Romanum imperium conderet, nō ergo malo fatorū patriā perdidit, ſed ne ab ea detineatur Æneas qui Romano imperio cōſtituendo dignus author parabatur. ¶ Lauina lit-

Lauina. tora.) Quū alij ante Æneā in Italiā venerint, ille tñ primus venit ad eam partē vbi deinde fuerunt littora Lauina. Hæc Donatus. Per quæ ſoluiť q̄ſtio quam Seruius proponit quō. ſ. Æneas dicatur primus veniſſe in Italiā, quandoquidē ante eū (vt dicet Venus) Antenor potuit, medijs elapſus Achiuis, Illiricos penetrare ſinus, atq; intima tutus Regna liburnorū, & fontē ſuperare Timaui, &c. vbi Patauium (vt ibi conſequenter dicitur) locarit, quia ille quidem venit primus in Italiā, ſed non in eam partem vbi Lauina ſunt littora, vt. ſ. q̄ ponatur expoſitiue vt ſit, venit Italiā, q; pro. i. Lauina littora, aut potius non copulatiue ſed copulatim, vt ſit, venit p̄mus in Italiā, & in Lauina littora poſt excidiū Troianū. Sicut Chriſtus, primus venit in lymbū patrū, & ſpoliauit, non tñ primus venit in lymbum. Aut ſi Antenor quoq; in Italiā profugus venit, non tñ fato, quia fata non cenſuerunt Troianorū imperiū per Antenora, ſed per Æneā auſpicandum. Itaq;, non deorum fauore, profugus factus eſt Antenor vt Æneas. Aldus Manutius aſſerit Lauinia legendum, idq; in bibliotheca ſummi pontificis compertum. ¶ Venit.) Præteriti eſt temporis. ¶ Littora.) Poetico more appellatiuo præpoſitionem detraxit. Multū ille & artificioſe verſum difficilē in quo & conſonans & vocalis abſumitur: & monoſyllabū ponitur, confecit vt rei molem depingat, ſicut Flaccus: O & p̄ſidium, & dul-

Altum. ce decus meum. ¶ Alto.) Altum mare dicitur profundum, quia ſuperficies aquæ profundæ multum erigitur à fundo, ſed proprie altum dicitur mare in medio, quia corpus ſphæricū in medio ſui, altius eſt: tota aqua naturaliter eſt altior terra. ¶ Vi ſuperum.) Ergo nō ob demerita, nec in perniciē (vt dicit Donatus) ſed in gloriam, quia ex leuiore damno maius emolumentū cōſequutus eſt, niſi enim Troia decidiſſet: nunquam Roma exorta

Vis. fuiſſet. ¶ Vi.) Vis (inquit Donatus) eſt quum fit aliquid cōtra leges. i. contra fatum: vt autem oſtendat nihil tale de ſuperis meruiſſe Æneā addit. ¶ Sæuæ memorē Iunonis ob irā. (Ergo, non propter culpā Æneæ fecerunt ſuperi, ſed vt obſequerentur Iunoni omniū reginæ: purgatur igitur Æneas, & deformatur Iuno aduerſaria. ¶ Sæuæ.) i. crudelis, quæ perſequitur innocētem

Sæuus. vt qui deorum omniū, atq; ipſius etiā cultor ſit. Onerat autem

Inimicitię lōgę indignę probis. eum q̄ inimicitias nulla Æneæ culpa ſuſceptas diutiſſime, tenaciterq; retineret, quum ne id quidē etiāſi iuſtę ſint inimicitię, facere probis conueniat. Hæc latius in. v. ſic. Iunonis grauis ira, nec exaturabile pectus. Quam nec longa dies, pietas nec mitigat vlla. Hæc Donatus, qui fictionē poetæ argutiſſime declarat. Sed cauſa fingendi, quū multiplex eſſe potuerit, hæc mihi nunc potiſſima videtur, quia (ſequutus Homerū) poeta, Iouē deorū, & Iunonem dearum, ſummā ponit. In Iunonis quidem poteſtate ſunt regna: honor autem (vt Homerus inquit) ab Ioue eſt, quia ergo in omni ſexu, vir p̄pollet. nihilq; eſt proximius viro, q̄ eiuſdem ſexus: femella ideo Romani imperij Iouem aſſertorem aſſerit. Carthaginis autē Romæ in primis æmulę Iunonē, quæ vt Carthago tandē deleta eſt, tandē ſuccubuiſſe fingitur. In gloriam autem pugnantiū effictū eſt deos his aut illis, aut deorū alios alijs fauiſſe, quia & glorioſum eſt eos qui à dijs tutantur viciſſe, & minus contumelioſum ab eo cui potentius numen fauet victum eſſe. Cæterū, quia (vt Homerus) ex deorum deſcriptione hoium vitam deſcribit, innuit mulierum cōſilio probos multa paſſos: ſed tamen viciſſe tandē. ¶ Dum cōderet vrbem.) Dona. exaggerat (inquit) q̄ Æneam bello appetiſſet quum conderet vrbē, & deos imperio publico profuturos inferret, quod ſi Iuno obtinuiſſet, nec Latinum genus, nec Albani principes, nec Romanū imperium fuiſſet futurum, nec Cęſar imperij culmen habiturus. Indoluit enim quum moliri iam tecta videret iam fidere terræ, & bellū per furiā excitauit. Per Alecto (ſcilicet vt dicetur in. vj.) Propoſitione autē iſta, non ſolum quæ dicturus ſit oſtendit. ſed multiformi ratione diuerſionis vtitur, commendat carmen: Æneam à culpa liberat: Iunonē multa variaq; inuidia obruit. Caput carminis ab inuocatione Muſæ aggreditur, cui niſi lectoris inſtruendi cauſa, thema præmiſiſſet, laboris gratiam perdidiſſet: quū quid lecturus eſſet, neſciret, q̄ ſi cuncta non impleuit, morti immaturæ attribuendū eſt. Nā quæ tangit dicendo: Albaniq; patres, atq; altæ mœnia Romæ, non ſcripſit. Hæc argutiſſimus Donatus, quorum ei refragantur alij, q̄ ſentit eum Albanos patres, atq; Mœnia Romæ, aliter q̄ ſcripſerit deſcripturum, nā in hac propoſitione, non dicit poeta ſe deſcripturum Mœnia Romæ, ſed virū, genus vnde Latinū, Albaniq; patres, atq; altæ mœnia Romæ. Taxat etiā Beroaldus, Seruium in deſcriptione Latij & in eo quod dicit, quia victi victorū nomen accipiunt: verūtñ in hoc ſecundo, quia Seruius quid poeta ſentiret, potius q̄ quid hiſtoriæ fides haberet, explanare conſtituit, minus à Beroaldo reprehenditur: ſcit enim q̄ Virgilius cenſuit eos, Latinos prius dictos, q̄ Æneas in Italiam veniret, qui eos Latinos perdici p̄miſit. Verba Beroaldi ſunt. A Seruio diſſentit, Pli. ſcri. in. iij. natura. hiſto. lib. Latium antiquū Tyberi vſq; Circeios fuiſſe ſeruatum, deinde vſq; ad Lirim fluuium proceſſiſſe. quod etiā refert Solinus in collectaneis Serui. ¶ Genus vnde Latinum.) Nouimus, q̄ victi victorū, nomē accipiunt, &c. Melius, **Latinū.**
& verius locum Virgilianum declarant verba Liuij ita ſcribētis. Æneas aduerſus tanti belli terrorē, vt animos Aboriginum ſibi conciliaret, ne ſub eodē iure ſolum: ſed etiā noīe oēs eſſent, Latinos vtranq; gentē appellauit. hoc idē à Strabone in. v. refertur: & Iuſtinus quoq; in. xxx. ſic inquit: Quid Latinos populos qui ab Ænea conditi videtur? Ex his manifeſtiſſime apparet cur poeta dixerit: Genus vnde Latinū. Non inficior tamen à Virgilio, Latinos populos appellari, tanq̄ ita nuncuparentur ante aduentū Æneæ, cuius rei vel ille verſus argumento ſit: Nec vetus indigenas nomen mutare latinos, quod ſi verum. id eſt q̄ Liuius Iuſtinus: ac Strabo memorant, apparet nō Latinos ante Æneā fuiſſe nuncupatos, ſed Aborigines, ac Laurentes, quos poſtea Æneas, Latinos nuncupauerit: p̄terea, apud ſcriptores idoneos, non memini legiſſe, q̄ Victores victis noīa immutarent, id quiſq; ſecū poterit penſitare, & ſequi quod probabilius iudicabit. Hæc ille.

¶ Ordo autē eſt. At. i. ſed ego cano. i. carmine heroico deſcribo. **Ordo.**
& id in laudem. arma martis. i. qualia mars tractat aut martis. i. belli per metonymiā qua deus pro re cui p̄eſt poni ſolet horrentia. i. horrorē incutientia & virū. ſ. Æneam talia tractare ſolitum qui profugus fato. i. non propter culpam aut crimen, ſed deo ita volente (qui conſtituerat per deſtructionē Troiæ tandem Romam extruere, quia deſtructio vnius fere gñatio eſt alterius) venit primus fato. i. per fatum hoc eſt deorum pręordinationē, ab oris. i. regionibus Troię illius prouincię, aut ciuitatis in phrygia (nā pro ilio aliqñ accipitur, vt quis Troiæ neſciat vrbē) ſup. ad aut in Italiam. i. regionem illam præclaram in Europa. & pro. i. aut vt dixi copulatim venit primus in Italiā & littora lauina. i. tunc ſic denominata & poſtea Lauinia multum ille &c. ſm Seruium ille vacat & reuera ſine eo poſſet plena eſſe cōſtructio, ſed metri cauſa interponitur: & quia vt dixi pondus & difficultatē rei oſtendit durior Scanſio carminis. Ille igitur. ſ. nobilis & p̄clarus vir quē cano: iactatus ſup. eſt, multū. i. abunde, &. i. ſimul: terris (iterū ſubtraxit p̄poſitionē). i. in terris vt in Thracia, Creta, Sicilia, Aphrica, & tandē in Italia &. ſ. Mari. i. profundo (vt dicetur ibi Vixe cōſpectu ſiculæ telluris in altū Vela dabāt læti &c.) vi. i. uiolentia ſuperum pro ſuperorum. ſ. deorū (qui tamen bo-

na conferre

na conferre debeant, cum inferi noceant, ſed videntur ſuperi illi aduerſum Æneã fuiſſe qui de Iunonis factione erant aut reuera etiã fauentes Æneæ ſuperi permiſerunt eum iactari vt ex aduerſitate maiorẽ gloriã nanciſcatur, vtq; clarior ſit Romana gens de qua dicit Tantæ molis erat Romanã condere gentẽ) & ob irã memorẽ Iunonis ſæuæ.i.immitis & implacabilis pro Iunonis memoria, aut ob irã memorẽ.i.vltricem & implacabilẽ q̃ ignoſcere nunq̃; voluit. Iunonis ſæuæ.i.vt dixi crudelis aut magnæ q̃ ſtatim de ſe dicet, Aſt ego quę diuum incedo Regina, Iouisq; Et ſoror & coniux. & ille ſup. paſſus ſup. eſt, quoq;.i. etiã multa.i. multum bello.i. per bellũ in Italia geſtum, dum conderet.i. extrueret vrbem.i. oppidum, in Italia non tñ ſuo tempore Romã quam Romulus multo poſt condidit, ſed Troiã aut Laurolauinium, verumtñ quia Romam pręcipue ſpectabat: & eius fundamenta iecit in filio ſuo, vult Dathus de Roma intelligendũ & dũ inferret latio.i. in latium. (Eſt aũt datiuus localis frequens apud hunc authorẽ, quẽ nõnulli octauũ vocant) deos, vnde.i. vt Seruius ſentit à quo latio, ſed cũ id in laudem viri quẽ canere conſtituit non cedat, dicemus à quo viro, genus latinũ.i. qui nunc latini vocantur ſup. denõiationẽ aut confirmationẽ nominis traxerunt, nam vtranq; gentem. ſ. aboriginum & Troianorũ Latinos appellauit aut ſi aborigines prius quoq; appellati fuerant latini vt ſemper ita appellentur cenſuit, & ita eius nominis author extitit, & vnde. ſ. orti ſunt, patres.i. principes & reges Albani.i. qui in Alba ciuitate ab Alba ſue denominata regnarunt, & Romuli ac Remi multorũq; aliorũ Romanorũ patres ac progenitores fuerunt. Nam auus Romuli Numitor Albanorũ rex erat: & cum alba ab Romanis dirueretur plurimi propter originẽ in ciuitatẽ recepti ſunt, & vnde ſub originẽ traxerunt mœnia altæ Romæ non ꝙ ab Ænea extructa fuerãt: ſed quia qui ea extruxerunt ab eo originẽ traxerunt. Verum nimium prolixus fierem ſi ſingula exequi velim quibus ſuus erit poſtea locus. De albanis tamẽ (ne nihil dicam) dicit Stra. lib. v. ſic albani Romanis initio in vnum conſpirabant cũ & latini & eiuſdẽ linguæ ſimul eſſent, vterq; vero per ſe ſuũ obtinebat imperium. Nec minus tamẽ connubia ſacraq; cõia erant: & reliqua iura ciuilia. Poſteriori deinde tempore conflato inter eos bello alba diruta eſt, templo duntaxat excępto. Albani vero Romana ciuitate donati ſunt &c.

IN LIB. I. ÆNEI. COMMENTARIA PIERII.

ILle ego, qui quondã gracili modulatus auena. (In nobiliſſima, maximeq; celebri poematis Virgiliani parte nõ otioſe plerịq; oẽs q̃runt, ſit ne inde exordiendũ à quatuor illis verſibus, quos veterum quorundã cenſura cõſtat eſſe detractos? an illis ꝓteritis ab eo loco incipiẽdũ, Arma, virũq; cano. Sane quãtum ad antiqua pertinet exẽplaria manu ſcripta, nullum adhuc inueni. vbi principiũ Æneidos à quatuor illis verſibus deſumeretur, verũ ſeparatim in codicibus aliquot ꝑſcripti habentur. In pleriſq; vero, iiſdẽ antiquioribus, ne inueniuntur quidẽ, ſed fuerint ſane Tuccæ Varriq; cenſura ſublati, eo tñ conſilio fuerunt à Virg. ꝓpoſiti, vt legerenẽ id quod in alijs etiã operibus nõ incurioſe factitaſſe deprehenditur, dum in Bucolicis Eclogarũ quas prius edidiſſet, mentionẽ facit, vt in Daphnide, Hęc nos. Formoſum Corydon ardebat Alexin. Hæc eadẽ docuit: Cuiũ pecus, an Melibœi? Et quum Georgicon libris finẽ imponeret, Bucolica à ſe ſcripta citauit: Carmina qui luſi paſtorũ, audaxq; iuuẽta Tityre te cecini patulæ ſub tegmine phagi. Et ne cui de noĩe quoque ambigendũ eſſet, id in carmine curauit inſerẽdum, Illo Virgiliũ me tempore dulcis alebat Parthenope. Nã niſi ea fuiſſet cura, ſatis erat dixiſſe: Illo me tempore dulcis Alebat Parthenope. Pari vero rõne viſum eſt illi tertium hũc ingenij feliciſſimi conatũ duobus illis prioribus adnectere, vt vnũ quaſi corpus inſolubili vinculo colligatũ, quũ nõis ſui æternitate à furacitatis iniuria, q̃ tunc nimiũ impudẽter in aliorũ labores graſſabaẽ, incolume ſeruareẽ; viſum tñ eſt poſteritati, cõfirmata iam tanti poetæ fama in Tuccę Varriq; ſñiam deſcẽdere, bonaq; hoĩum pars nimirum. ❡ Arma virũ.) Æneidos principiũ agnoſcunt eo potiſſimũ argumẽto, quod citaturus Perſius Poeta Virgilianã Æneida dixerit, Arma, virum, nõne hoc ſpumoſum. Quodq; Val. Martialis, protinus Italiã concępit, & Arma virumq;. Quod Sex. Propertius, qui nũc Æneæ Troiani ſuſcitat arma, multa illi ꝑter hęc ex aliorum poetarũ tam Græcorum q̃ Latinorũ parodia afferre ſolent, vt Virgilium in exordiendo, non tam Veteres imitatũ oſtendant, q̃ alios etiam imitatores habuiſſe, ſed enim fuerit, ea Perſij ſententia, intellexerit illud Æneidos eſſe principium Valerius Martialis, cenſuerint eos verſus quatuor tollendos, Auguſti Octauiani temporibus eruditi viri, magis tamẽ ego vnius Virgilij iudicium æſtimarim, q̃ Criticorum omnium cenſuras quantumlibet acris, quum is preſertim ex eruditorũ pręceptis non fumum ex fulgore, ſed ex fumo dare lucẽ cogitauerit. Adde, ꝙ verſus illi à Perſio & Martiale citati non ſunt idonei, qui tale eſſe principium indicent. Sex. vero Propertium quis nõ videt, dum is ſcriberet. Qui nunc Æneæ Troiani ſuſcitat arma, ad coniunctũ illud Virgilianũ carmen reſpexiſſe, quod iiſdem pene verbis eſt. ❡ At nunc horrentia Martis Arma, virũq; cano. Italiã fato profugus, Lauinaq; venit Littora.) Anxie quidem, ac diutiſſime quęſiui, vbi nam gentium antiquiſſimus ille codex deliteſceret, in quo Lauinia venit littora, pleriq; non illiterati viri ſcriptum aſſeuerarunt, citato ex Vaticana bibliotheca vetuſtiſſimo, qui nuſq̃ inuenitur, codices: regula etiã adinuenta, qua denominatiuum, ea forma deducere, neceſſariũ putent, ſed enim, (vt multa ꝓteream, quæ contra oggeri poſſent.) ad eius regulæ infirmitatem coarguendã, cur Lauina, dimenſione bacchij legendum ſit, non contenendam mihi rationẽ Seruius videtur attuliſſe, nam ꝙ apud Dionyſium Alicarnaſſeum legamus populos treis, Lauinienſes, Laurẽtes, & Lauiniatas, nequaquam oſtendit Virgilium lauinia: non lauina, formare debuiſſe, non enim grecitatis vſu noſtrorum quę eſſe cum decoro poteſt, licentia coarctatur. Quid vero, quod apud Sex. Propertium, Lauinis, dimenſione Moloſſi poſitum videmus, eo verſu, Iactaq; Lauinis mœnia littoribus, niſi quis factam ibi ſynęreſin dicat, ex Lauinijs, ꝙ in lauina alterius formæ caſu fieri non poſſit, ſed quoniam hæc aqua hærent, ſi vetuſti codices ambiguitatẽ ipſam firmare poſſunt, nullum ego neq; in intima bibliotheca Vaticana, neque in ea, quæ omnium commodo pateſcit, neq; in alijs, quos alibi viderim, codicem inueni, qui lectionem eiuſmodi contineret, in omnibus vero, quotquot enãciſci potui, atq; etiam in Ti. Claudij Donati commentarijs antiquis, Lauinaq; venit, eodem exẽplo ſcriptum inſpexi. Addam & illud, litus, vnico, t, in antiquioribus pleriſq; codicibus haberi, vt etiam in veterum monumẽtis inſpicitur, de quo lib. vij. plura. ❡ Vi ſuperum, ſæuæ memorẽ Iunonis ob iram.) Vulgati pleriq; codices &, particulam inſerunt, Vi ſuperum & ſæuæ, antiquiores, abſq; & legunt, quod longe venuſtius, & grauius videtur.

Muſa mihi cauſas memora: quo numine læſo,
Quidue dolens Regina deum, tot voluere caſus
Inſignem pietate virum, tot adire labores,
Impulerit: tantæ ne animus cœleſtibus iræ?

SERVIVS.

❡ Muſa mihi cauſas memora.) Poetæ in tres partes diuidunt carmen ſuũ, proponunt, inuocant, narrant. Plerũq; tamen duas res faciũt, & ipſam propoſitionem miſcent inuocationi: quod in vtroq; opere Homerus fecit: nãq; hoc melius eſt. Lucanus tamẽ ordinem vertit: primo enim propoſuit, deinde narrauit, poſtea iuocauit. vt ẽ, Nec ſi te pectore vates Accipio. Sane obſeruandũ eſt, vt nõ in oĩbus carminibus numẽ aliquod inuocetur, niſi cum aliquid vltra humanam poſſibilitatẽ requirimus. Hinc in arte poetica Horatius, Nec deus interſit, niſi dignus vindice nodus Inciderit. Bene ergo inuocat Virgilius: non enim poterat per ſe iram numinis noſſe. Item in nouo libro niſi adderet, Iuno vires aiumq; miniſtrat: quis crederet Turnum euaſiſſe de caſtris? ❡ Quo numine lęſo.) Quo, in quo, in qua cauſa. Et eſt ſeptimus caſus, & cõis elocutio. Dicimus enim, quo te lęſi: & eſt alia expoſitio. nãque Iuno multa habet numina. Eſt Curetis, quę vtitur curru, & haſta, vt eſt, Hic illius arma Hic currus fuit. Eſt Lucina, quæ partubus præeſt, vt Terentius, Iuno Lucina fer opem. Eſt regina. vt, Quæ diuum incedo regina. Sũt & alia eius numina. Merito ergo dubitat quod eius læſerit numen Æneas. Alij tamen dicunt ſeparandum eſſe, vt de odio Iunonis non dubitet, quærat autem quod aliud numen eſt lęſum. ❡ Quo numine.) Ideo trahitur in ambiguitatem, & requirit in quo Iunonis numen læſit Æneas, quia in ipſum certa non erant odia, ſed in gentem propter cauſſas paulo poſt dicendas. ❡ Voluere caſus.) Id eſt caſibus volui. Et eſt figura Hypallage: quę ſit quotiẽſcũq; verba per contrarium intelliguntur. Sic alibi, Dare claſſibus auſtros: cum ventis naues demus, non nauibus ventos. Item, Arduumq; labantem Impulit, Hoc eſt impellendo fecit labãtem.

¶ Inſignem pietate virum.) Quia patrẽ & deos penates de Troia liberauit. Et hic oſtendit merito ſe inuocaſſe muſam. Nam ſi iuſtus eſt Æneas, cur odio deorum laborat? ¶ Tantaene animis cœleſtibus iræ?) Hic iam non de qualitate iracundię quærit, ſed de quantitate. Nimia etenim ira eſt, quæ pietatis non habet conſiderationem. & hoc quidem ſecundum Stoicos dicit: ſed miratur cur tantum. Nam Epicurei dicunt deos humana penitus nõ curare. ¶ Tantęne.) Quaſi exclamatio eſt mirantis. ¶ Animis cœleſtibus.) Dijs ſuperis. nam apud inferos cõſtat eſſe iracundiã, vbi ſunt furiæ.

DATH.

¶ Muſa mihi cauſas memora. Mos eſt poetis cũ bonis votiſq; & precationibus deorũ dearũq; carmina exordiri, ſed plerunq; muſas inuocare, quæ vt iam ſupra ex Platonis ïnia oſtẽſum eſt. Poeticæ præſunt, quippe quæ poetarũ ac vatũ inceptus aſpirare dicantur, & plerũq; quidẽ muſam vnã inuocãt, aliquãdo aũt Muſarum chorum comprecantur. Vnam alloquitur, Homerus. Vnam rurſus in Odiſſea. Surculus idẽ Statius in Achilleide. Magnanimũ Æaciden, formidatamq; tonanti Progeniem & vetitã patrio ſuccedere cœlo Diua refer. Syllius quoq; Italicus vnam inuocat. Da muſa decus memorare laborum Antiquæ heſperiæ quãtoſq; ad bella crearit, Et quot Roma viros ſacri quũ perfida pacti Gens Cadmea ſuper regno. certamina mouit. Plures alloquitur in Thebaide Statius. Fraternas acies, alternaq; regna profanis. Decertata odijs, ſonteſq; euoluere Thebas Pierius mẽti calor incidit vnde iubetis ire deæ? Heſiodũ imitatus eſt, cuius operis primordiũ non illepide, quiſpiã de noſtris in Latinũ conuertit. Huc ex pierio reſonãtes vertice muſę. Ferte pedẽ, & cantu veſtrum celebrate parentẽ, Nõnunquã deũ & deã poetæ inuocãt, quale eſt illud in Georgi. Vos ò clariſſima mũdi, Lumina labẽtẽ cœlo q̃ ducitis annũ. Liber & alma Ceres. Adhibet & alios poſt deos deaſq; quos orabat vt pſentes, ac propicij forent. Interdũ nullius dei propitiũ nomen adijcitur ſed oẽs ſimul inuocantur, quale eſt apud Ouidiũ in Metamor. li. Dij cœptis aſpirate meis. Vna dea nonnunquã contenti ſunt cuius ope vtantur. Id. T. Lucretio contingit ita exordienti, Æneadũ genitrix hoium, diuũq; voluptas: Alma venus. Sed illud in his pcationibus aptiſſimum videri debet, ſi qui ei rei, de qua agẽdũ ſit pfuerint, ij à poetis dij deæq; inuocabuntur. Recte igitur agricolationis precæpta canẽti: Ruſtica numina inuocantur, & inferorum res quiſpiã agat cõmodiſſime ei Dis pater & dij manes adſunt quale apud Claudianum poetã inſignẽ inueniri licet. Dij qbus in numerũ vacui famulentur auerni, Vulgus iners opibus quorũ donatur auaris. Quicqd in orbe perit quos ſtyx liuentibus ambit Interfuſa Vadis: & quos ſpumãtia torquẽs, Æquora gurgitibus Phlegethõ perluſtrat anhelis Vos mihi ſacrarũ penetralia pandite rerũ. Hoc apud Virgiliũ nõ infrequẽs eſt. Sed illud peropportunũ. quo in ſexto Æneidos libro viſus eſt dicens. Dij qbus imperiũ eſt aiarũ: vmbręq; ſilentes, Et chaos: & Phlegethõ loca nocte ſilẽtia late, Sit mihi fas audita loqui ſit numine veſtro, Pandere res alta terra: & caligine merſas. Magni enim refert: quẽ deũ quãq; deam poeta inuocet. Calliopem modo precatur. Vates. cuius munere atq; ope vtendũ eſſet. Nouem. n. muſę ſunt: & ſuo quęq; officio fungitur. Inſignẽ pietate virum. Piũ hominem quæq; ſit pietas virtus: pleriq; ignorant: atq; ob eam ignorationẽ, Ænеę pietatem perperam indocta atq; imperita grãmaticorũ cohors interpretatur. Sæpe Æneam Virgilius cõmemorans inſignẽ pietate virum fuiſſe teſtatur M. Cicero in Rhetoricis libris pietatem à religione ſeiunxit, ac finiuit eam virtutem eſſe, per quam ſanguine coniunctis, patriæq; beniuolis officium & diligens tribuitur cultura. Hanc ego definitionem conſiderans, vereor ne hi libri ſint, qui inchoati ac rudes à Cicerone puero adhuc atq; adoleſcentulo exciderunt, quod ad. Q. fratrem ſcribit. Neq; enim ea pietatis ratio, vt pietate in ſanguine coniunctos, vtẽdum ſit, ſed (vt veteres exiſtimabant) in deos immortaleis (vt nos rectius arbitramur) in principem vnũ atq; omnipotentẽ deum. Nimis tum Cicero familiaribus negocijs impediebatur. Sed cum poſt acrius philoſophari cœpit, non inconſiderate pietatem definiuit, ſed eius noïe rectiſſime vſus eſt. Nam in libris quos ſcripſit de natura deorum, perſæpe pietatem ad deorum cultum retulit, ac diſſerens contra eos: qui omnino nullam habere cenſerẽt rerum humanarũ procurationẽ deos, continuo horum inquit. Si vera ſententia eſt quę poteſt eſſe pietas, quę ſanctitas, quę religio. Et rurſum. In ſpecie fictæ ſimulationis, ſicut reliquæ virtutes, ita pietas ineſſe non poteſt, cum qua ſimul ſanctitatẽ & religionẽ tolli neceſſe eſt, Et in alio loco idẽ. Cultus deorũ eſt optimus, idemq; caſtiſſimus atq; ſanctiſſimus pleniſſimuſq; pietatis, vt eos ſemper pura, integra, incorrupta & mẽte & voce veneremur. Sed quid multa. Ineſt in pietate ingens quidam, ac pręcipuus amor, cũ quadã veluti veneratione ac cultu, q̃ cũ dijs immortalibus potiſſimũ debeatur, erit pietas (ſi quis proprie & ſana mẽte loqui velit) ad diuinũ cultũ referenda, pietatẽ vero habendam in deos imortaleis cũ alij teſtes ſunt, tum in primis Aurelius Auguſtinus in libro, quod ἐγχειρίδιον appellauit, eandẽ dicit apud Latinos eſſe pietatem: quam apud gręcos θεοσέβειαν quem bonũ cultũ merito interpretatur. Et qui Iob librũ tranſtulere ſibi apud græcos in eo volumine θεοσέβειαν repererunt, & σοφίαν cõuerterũt pietatẽ & ſapientiam. Nam ad hominẽ dictũ eſt. Ecce pietas eſt ſapiẽtia. εὐσέβεια aũt quid ſit, probe oſtendit Hermes vir admirabili ſcientia prędıtus, diffiniẽs his verbis. ἡ γὰρ εὐσέβεια inquit γνῶσίς ἐστι τοῦ θεοῦ. Pietas eſt dei cognitio. De eadẽ vero in alio loco. μία φυλακὴ εὐσέβεια· εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου ψυχὴ οὔτε δαίμων κακὸς οὔθ' εἱμαρμένη κρατεῖ. Et paulopoſt τὸ κάρον καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. Vbiq; viri eruditiſſimi, & qui vtranq; linguã callent εὐσέβειαν pietatẽ interpretãtur, quod ſi εὐσέβεια ad diuinũ cultum & dei cognitionẽ pertinet, eodẽ ſpectabit & pietas. Quocirca bene Cicero, ac multo etiã rectius, q̃ in Rhetoricis libris in ſexto de republica, pijs omnibus retinendus eſt animus, in cuſtodia corporis, nec iniuſſu eius, à quo ille eſt vobis datus, ex hoium vita migrandum eſt, ne munus humanum aſſignatum à deo effugiſſe videamini. Oſtendit pios eſſe qui & dei legibus parent, & religionis iura nõ violant. Nam (vt in Tuſculanis q̃ſtionibus dictum eſt) vetat dominãs ille in nobis deus iniuſſu hinc nos ſuo demigrare. Vnde & in eodem libro de Republica hortatur Paulus Æmilius Scipionẽ filium ad iuſtitiam colendam, ac pietatem. quodq; ea cum magna in parentibus & propinquis etum in patria maxima ſit, Dicit pietatem potiſſimũ eſſe erga patriam ſeruandam, quia nihil eſt illi principi deo, qui oẽm mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, q̃ concilia, cœtuſq; hoium iure ſociati, quæ ciuitates appellantur. Eſt igitur hæc cauſa, quare pietas erga patriam maxima eſt, & ad diuinũ cultum nihilominus referri debet. Ne igitur plura de pietate dicam, præcipua, eſt in deo, magna in patria, non mediocris in parentibus, non adeo in bene conuenientibus propinquis manifeſta, non nulla deinceps in amicis, de qua etiam Cicero ad CN. Lentulum. Ego omni officio, ac potius pietate erga te cæteris ſatisfacio omnibus. Sed ea pietas non ſatis proprie dicta eſt. quam Platonici etiam iuſtitiæ partem eſſe voluerũt, de qua etiam religio nata eſt. His igitur ita explicatis oſtendẽdũ cenſeo quamobrem pius ſit appellatus Æneas, ac putant pleriq; dici ob eam cauſam inſignem pietate virum, q patrem miro ſemper amore coluerit, pſtiteritq; obſequentium liberorum officio. freti forſitan Virgilij ipſius verbis in pleriſq; locis, qbus patrẽ Anchiſen pius alloquit̃ Æneas. Ergo age chare pater ceruici imponere noſtræ. Ipſe ſubibo humeris, nec me labor iſte grauabit. Quo res quũq; cadẽt: vnũ ac cõe periclum vna ſalus ambobus erit. Atq; iterũ. Latos humeros, ſubiectaq; colla veſte ſuper fului q; inſternor pelle leonis. Succedoq; oneri. Et alio in loco Amphriſiã vatem pcatur idẽ Æneas. Vnũ oro (quãdo hic inferni ianua regis. Dicitur & tenebroſa palus Acheronte refuſo) Ire ad cõſpectum chari genitoris & ora Cõtingat doceas iter, & ſacra oſtia pãdas. Illũ ego per flãmas & mille ſequentia tela Eripui his humeris, medioq; ex hoſte recepi. Sed & mortuo quoq; iuſta ſemp Æneas patri officia pſoluit. Hinc eſt illud in qnto eiuſdẽ carminis libro. Dardanidæ magni genus alto à ſanguine diuũ Annuus exactis completur menſibus orbis. Ex quo reliquias diuiniq; oſſa parentis Cõdidim⁹ terra, mœſtaſq; ſacrauimus aras. Iãq; dies (ni fallor) adeſt quem ſemper acerbũ, ſemper honoratũ (ſic dij voluiſtis) habebo. His igitur fortaſſe argumẽtis freti piũ Æneã pleriq; in patrẽ, & ſuos omneis fuiſſe arbitrant̃, nulla religiõis mẽtione habita, quã diligentiſſime ſemper Æneas ſeruauit. Quã multũ & fatigatus terris & mari iactatus eſt. dũ conderet vrbẽ. Inferretq; deos latio. Quã rem moleſtiſſime ferens Iuno apud Aeolum q̃ſta hæc dicit. Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor, Ilium in Italiã portãs, victoſq; penates. Et patria decedens Æneas ante oĩa pietatis ac religionis memor patrẽ hortatur. Tu genitor cape ſacra manu patrioſq; penates. Ac ne ſacra violaret, neue aliquid cõtra religionis iura ac ſanctiões põtificiorũ rituũ efficere videretur, ſubiũxit, Me bello ex tanto digreſſum, & cęde recẽti, Attrectare nefas, donec me flumĩe viuo Abluero. Quare & cũ Cumas veniſſent, & alij ſeſe Troiano ad varia accingunt

Pietas.

Euſebia.

Pius.

cingunt munera tamē Troianę pubis pars denſa ferarum Tecta rapit ſyluas, inuētaq; flumina monſtrat, quibus ſe abluere Æneas poſſet, qui cerimoniarū ſemper ac ſacroꝝ rituum vnus oium extitit diligētiſſimus, vt merito ab inſigni poeta pius plerunq; nuncupatus ſit. Nam quæ ſit pietatis virtus, ſatis multis verbis patefactū eſt. Tantæne animis cœleſtibus irę? Admirari ſeſe oſtēdit poeta Iunonis inſectationes atq; inimicitias, quas aduerſus Æneam, hominē piiſſimū exercere videretur. Negant Epicurei atq; Stoici ſimul cadere in deū iram, quod fœdū ſit diuinitatis Maieſtati pollui iræ ardoribus, atq; vilis perturbationū fluctibus cōmoueri. Et quāquā de fictis atq; cōmētitiis Deis ſermonē poeta intulit, operæpræciū tamē erit, clariſſimorum hoium ac ſapientum hac de re noſſe ſniam. Noſtram autē explanationem oēm non ad falſorum Deorū vanitatē, ſed ad veri ac ſummi dei
Ira dei. veritatem referri volumus. Iraſci deum & ratio ipſa ſuadet, & ſcripturarū teſtimonia cōprobant. Sed cum iraſci deū dicimus, id ita intelligendum eſt, vt nulla prorſus perturbatione concitetur. Hoc aūt verbum (vt eruditiſſime Aurelius auguſtinus diſſerit) vindictæ vſurpauit effectus non illius turbulentus affectus. Nam & ſi q̄dam operum ſimilitudo in deo ad puniēda hoium ſcelera ineſſe videatur, nulla tñ affectionū humanaꝝ infirmitas cadere in deū poteſt. Lactantius aūt Firmianus, cuius incertum eſt, vtra fuerit, aut eruditio maior: aut facūdia dulcior, pulcherrime hunc locū diſſeruit, cum in aliis libris tum in his maxime, quos de ira dei ad Donatū ſcripſit. Nam cum de gratia paucula eſſet locutus, tandē de ira dei in hunc modū argumentatus eſt. Complures ſunt inquit, facinoroſi & nefarii qui oia libidinibus polluant, cædibus vexent, fraudent, rapiant, peierent, nec cōſanguineis nec parētibus parcant, leges & ēt deū ipſum negligant. Ex q̄bus infert habere iram in deo materiam. Neq; enim fas eſt eum, cū talia fieri videat, nō moueri: & inſurgere ad vltionē ſceleratorum, & peſtiferos nocētesq; delere vt bonis omnibus cōſulat. Quidā vero cū intelligerent pleroſq; affectus non cadere in deum, vt libidinem, timorē, auaritiā, mœrorē, inuidiā, omni prorſus affectu vacare crediderūt. Sed cū affectus duplices ſint, alteri vitiorum, vt quos modo nominauimus alteri virtutis, vt ira aduerſum improbos, charitas erga integros, miſeratio in afflictos, priores à deo longiſſime abhorrent, poſteriores vero diuina poteſtas, proprios, iuſtos, veros habet, hiſq; ipſis diuina iuſtitia plurimum illuſtratur. Sapiens igitur vates nō admiratur, ſi cadit ira in deos immortaleis, ſed quod tantæ eſſent animis cœleſtibus iræ. Ac paucis verbis explicata à nobis quęſtio eſt, quæ forſitan librorum volumina poſtulare videretur.

ASCENSIVS.

¶ Muſa mihi cauſas memora &c. Poetę heroici q̄a res ſupra humanas vires ſe pertractare ſignificāt inuocāt, græci quidē ſimul & proponūt latini vero proponūt, & deinde inuocāt, vnde Homerus in iliade μῆνιν ἄειδε θεὰ. Irā pāde mihi dea, & in odyſſea ἄνδρα μοι &c. i. vt Hora. trāſtulit dic mihi muſa virū captæ poſt tēpora Troię Qui mores hoium multorū vidit, & vrbes, vt aūt Philelphus ſic. Callentē dic muſa virū qui mœnia ſacræ Diruta poſt Troiæ multumq; diuq; pererrās. Et mētes hoium multorum vidit & vrbes. Poeta ergo prius ꝓpoſuit vt quid lecturi ſumus, noſcamus, deinde quaſi minime potens ea exequi inuocat dicens. Muſa mihi cauſas memora. q. d. ſcio quidē virū inſignē pietate & armis multa paſſum ob irā Iunonis, at ignoro cauſas irarū: & ita illud quo numine læſo non accipiam generaliter de quocunq; numine quia p̄miſit Iunonē eſſe læſam: ſed in Iunone cū varia ſint numina. i. poteſtates quibus ad nutū facit: dubitat quod in ea læſum ſit ꝙ virū bonū ad tot māla impulerit, de qua re Donatus ſic. ¶ Muſa ab inuocatione muſę quod erat ſcripturus incœpit, quā cum dea ſit nihil latere oportet. Interrogat ergo vt cum nulla in Ænea culpa inueniatur, cōfirmet Iunonis ſæuitiā. Hæc Donatus. Nihil muſas latere innuit author dicens Æne. vii. Et meminiſtis enim diuę, & memorare poteſtis. Dictę enim ſunt muſę vel à verbo μῶ quod eſt q̄ro, ſunt enim rerū indagatrices: vel à μυέω quod eſt inſtruo & in ſacris initio iuxta quod dictum eſt Georgicorum ſecundo Me vero primū dulces ante oīa muſę. Quarum ſacra fero ingenti perculſus amore. Accipiant cœliq; vias & ſydera mōſtrent. Quot aūt ſint & quomodo dictæ, aperuimus in opuſculo de muſarum inuētis. Quidue dolens Regina deū. Magna laus Æneæ, cuius virtus ac gloria à fatis illi p̄deſtinata Reginæ deum dolori eſſe potuit: cū ergo id humanū captū excedat bene muſam cōſulit. Tot voluere caſus Seruius hyppallagen cēſet. i. actiuū pro paſſiuo: vt ſit dictū pro eo quod eſt inſignē pietate virū volui à tot caſibus, ſed lōge maior laus eſt Ænę: quē nō caſus voluerunt: ſed qui caſus voluit: fuit enim in oibus victor quia infracto aio itaq; caſus voluit q puſillanimos & incōſtātes voluere ſolet. Donatus ſic. ¶ Inſignē pietate virum.) i. deorum cultorem & ſpectatæ vitæ, quid ergo delinquenti feciſſet cum ita inſectetur innoxiū. Ergo collige. Nā cum iraſcēdi cauſa non ſit, & nō poſſit ſatiari innumeris tormētis & grauiſſimis caſibus probat illam eſſe ſęuam. His dictis inſtruit hoies ad bonam viuendi rationem. Bonū. n. virum iuſtus dolor mouerat, & tñ non erat in vltione imoderatus, nec iuſtas iras diutius retinebat. Vnde Salluſti⁹. Et iniuria accępta ignoſcere q̄ ꝑſequi malebāt. ¶ Tantæ ne animis cœleſtibus iræ.) Admiratur hoc poeta cū dii lenes eſſe ſoleant & miſericordes ꝙ reprehendatur in eis, quod in hoibus diſplicet. Hæc Donatus. ¶ Ordo eſt. O muſa. i. dea rerum occultarum inuētrix, & doctrix aut hiſtoriaꝝ perita videlicet Clio, aut heroici carminis p̄ſes vt Calliope, memora. i. recēſe & ad memoriā reduc, mihi cauſas. ſ. cur multū ille & terris iactatus & alto, quo numine. i. qua parte diuinitatis aut qua poteſtate Iunonis (nā vt dixi, ſi exponeretur quo numine, ideſt quo deo iam quęreret quod ipſe prædixerat, dictū enim eſt, q̄a ſæuæ memorē Iunonis ob irā, ſed quū multę ſint Iunonis poteſtates, eſt enim regnorū, & partus p̄ſes, deorūq; regina, & ſoror, & cōiux Iouis q̄rit in quo ſit offenſa) lęſa, i. offenſa: ab Ænea. ſ. vel ꝓ vel: ſi in nullo lęſa eſt ab eo. Quid regina deum. i. deorū. Iuno dolens. i. ægreferēs (nā inuidia nō ſemper ab iniuria aut lęſione naſcitur: vt qui ad iuſtū regnum à deo exaltatur multis inuidioſus: at nulli iniurius eſt) ipulerit. i. coegerit virum inſignē. i. illuſtrem & p̄ter cęteros p̄ditū pietate. i. religioſa obſeruatione in deos & in parētis voluere. i. tractare circūagere tot caſus. i. erūnas & aduerſitates, cū tñ ab eis volutus non ſit, quia victus non fuit, & impulerit adire (quod fortis animi eſt qui terribilia cōſtanter ſed & prudēter aggreditur) tot labores ſignanter & per q̄ diſerte dictū, vir enim prudens adit labores q̄ppe per quos ad virtutē itur, & qui ipſi mali nō ſunt nō aūt adit caſus, ſed adeūtes voluit, obluctādo. n. vincit eos, vnde dictum eſt, ſuperanda omnis fortuna ferēdo eſt. Ne. i. tantę ſunt ſupp. irę animis cœleſtibus. i. habentne animi cœleſtes tātas iras vt etiam in virum inſignem virtute odia exercere valeant? q. d. id perſpicere non poſſum: Itaq; muſa mihi cauſas memora.

Muſæ. Ordo.

PIERIVS.

¶ Tot adire labores impulerit. In Ro. codice, impulerat, indicādi modo, & exacta ſpecie legitur. Quaſi iam hinc ad conciliationem, quæ Iouis p̄cibus ſubſecuta eſt, Poeta reſpexerit, ſed enim codices reliqui tam veteres, q̄ recentiores, impulerit, legūt, hac tamen forma pleraq; alia ſic mutata reperiemus.

Vrbs antiqua fuit: Tyrii tenuere coloni,
Carthago, Italiam contra, Tyberinaq; longe
Oſtia, diues opum, ſtudiiſq; aſperrima bellis:
Quam Iuno fertur terris magis omnibus vnam
Poſthabita coluiſſe Samo, Hic illius arma,
Hic currus fuit: hoc regnum dea gentibus eſſe,
(Si quâ fata ſinant) iam tum tenditq;, fouetq;.
Progeniem ſed enim Troiano à ſanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces.
Hinc populum late regem, belloq; ſuperbum
Venturum excidio Libyæ, ſic voluere parcas,

SERVIVS.

¶ Vrbs antiqua fuit.) Vrbs dicta ab orbe: quòd antiquę ciuitates in orbē fiebant: vel ab Vrbo parte aratri, quo muri deſignabātur. & Antiqua autē & fuit, bene dixit: nāq; & ante. lxx. annos vrbis Romæ cōdita erat: & eā deleuerat AEmylius Scipio. quæ autē nūc eſt, poſtea à Romanis eſt condita. vnde Antiquam accipe & ad cōparationē iſtius quę nūc eſt, & Roma antiquiorem. ¶ Tyrii tenuere coloni.) Deeſt Quam. Amant nanq; antiqui per Epexegeſin dicere, quod nos interpoſito ꝓnomine exprimimus. Itē, Eſt locus Italiam, Graii cognomine dicūt. deeſt quē. Coloni autē dicuntur cultores aduenæ, & hos de Tyro cōſtat veniſſe, q Carthaginē cōdiderūt. ¶ Italiā cōtra.) Cōſtat tria latera habere Italiā, ſuperi maris, inferi, & alpium. vnde tollendi erroris cauſſa adiecit, Cōtra Tyberina oſtia, quæ in infero mari ſunt. ¶ Longe.) Valde. Saluſtius,

Id metuens, veteriſq; memor, Saturnia belli,
Prima quod ad Troiam pro charis geſſerat Argis:
Necdum etiam cauſſæ irarum, ſæuiq; dolores
Exciderant animo: manet alta mente repoſtum
Iudicium Paridis, ſpretæq; iniuria formæ,
Et genus inuiſum, & rapti Ganymedis honores.
His accenſa ſuper, iactatos æquore toto
Troas relliquias Danaum, atq; immitis Achilli
Arcebat longe Latio, multoſq; per annos
Errabant acti fatis maria omnia circum.
Tantæ molis erat Romanam condere gentem.

ſtius, Longe alia mihi mẽs eſt patres cõſcripti. ¶ Diues opũ.) Modo tãtum diues dicimus, antiqui adiungebãt cuius rei, vt Diues equũ, diues pictai veſtis & auri. iungentes tantum genitiuo caſui. ¶ Studijſq; aſperima belli.) Cauſſam oſtendit mirabilem, dicens hos eſſe & bellicoſos & diuites, quũ otioſa ſit ſemper opulentia. Iure ergo hãc diligit Iuno, & vult orbis regna ſortiri. ¶ Studijs.) Nõ ſtudio, quia ter rebellauit contra populum Romanum. ¶ Fertur.) Dicitur. Et ingenti arte Virgilius vtitur, ne rebus fabuloſis apertè vtatur, licentia poetarũ quaſi opinionem ſequitur: & per tranſitũ poetico vtitur more. ¶ Poſthabita.) Non contempta: ſed in ſecundis habita. Nanq; in ſuperiori verſu dixit magis oĩbus, vt etiam Samo originali loco ſeruetur affectio. Sic Iuuenalis, Et Samia genitrix quæ delectaẽ arena. ¶ Hic illius arma.) Figura creberrima, aduerbium pro aduerbio poſuit, loci pręſentis pro abſentis. debuit enim dicere illic, ſicut habemus in ſuperioribus. ¶ Arma.) Inſtructam armis Iunonem alio loco teſtatur ipſe: vt, Ferro accincta vocat. ¶ Currus.) Aut vere currũ, quo ſecũdum Homerum in bello vtitur. aut thenſam ſignificat, qua deorum ſimulachra portãtur. Thenſa autẽ cum aſpiratione ſcribitur, ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ideſt à re diuina. ¶ Hic illius arma, hic currus fuit.) Quotienſcunq; nomina ſingularis & pluralis numeri cõnectuntur, reſpõdemus viciniori: vt ecce hoc loco, currui, nõ armis reſpondit. Eadem & in diuerſis generibus eſt obſeruatio, vt magis vicino ſiue maſculinum ſit ſiue fœmininum reſpõdeamus, vt puta vir & mulier magna ad me venit. Si aũt plurali numero velimus vti, ad maſculinũ tranſeamus neceſſe eſt. vt vir & mulier magni ad me venerũt. ¶ Si qua fata ſinãt.) Qua vacat, & eſt ornatus cauſa poſitũ. vt ꝗ tandẽ, gentiũ, locorũ & reliqua: vt Dixitq;, & ꝑlia voce diremit. ¶ Iam tũ.) Ex quo conſiſtit, ideſt à Tyrijs colonis. ¶ Tẽditq; fouetq;.) Figurate dixit. Non iã regnũ fouet, ſed tendit, & fouet, vt regnũ eſſe poſſit. ¶ Duci.) Ductũ iri: infinitiui modi à paſſiuo tempus præſens pro futuro poſuit, & verbum pro verbo, vt ſupra oſtẽſum eſt. ¶ Audierat.) A Ioue, aut à Fatis. Nõ enim oĩa numina hñt diuinandi facultatẽ. deniq; nec ipſe qdem Apollo ſua ſponte diuinat. vt eſt, Quæ Phœbo pater oĩpotens, mihi Phœbus Apollo Prędixit. Et perite audierat. In Ennio enim inducitur Iupiter promittens Romanis excidium Carthaginis. ¶ Tyrias arces.) Carthaginem dicit quam Tyrij cõdiderunt. ¶ Olim.) Qñq;. Tria enim tẽpora ſignificat: Pręteritũ, vt olim arbos. præſens, vt Tumidis quod fluctibus olim Tunditur. futurum, vt Nunc olim quocũq; dabunt ſe tempore vires. ¶ Hinc populum late regem.) A Romanis. Laudat autem eorũ imperium dicẽdo populũ regẽ. ¶ Superbum.) Nobilẽ. vt, Ceciditq; ſuperbum Ilium. ¶ Venturum excidio.) Ad excidium nota figura. ¶ Libyę.) Carthaginis. Et prouinciam pro ciuitate poſuit. Dicta autem Libya vel quòd inde Libs flat, hoc eſt, Africus. vel vt Varro ait, quaſi λιπουσα τοῦ ὕετ, ideſt egens pluuiæ. vnde & Saluſtius, Cœlo terráq; penuria aquarũ. ¶ Voluere Parcas.) A filo traxit voluere. vna enim loquitur, altera ſcribit, tertia fila deducit. Et dictæ ſunt κατὰ ἀντί φρασιν: quòd nulli parcant. ſicut lucus à non lucendo: & bellum à nulla re bella. ¶ Id metuens.) Id timens. de futuro enim timor eſt: Odium, de præteritis: Metuebat ergo Carthagini: Odium autem habebat ꝓpter cauſas ſequentes, & eſt de vtroq; exẽplum, Conueniunt quibus aut odium crudele tyranni: Aut metus acer erat. ¶ Veteris belli.) Quantum ad Virgilium pertinet, antiqui. ſi ad Iunonẽ referas, Diu geſti. Tunc autẽ ad perſonã referendũ eſt, quum ipſa loquitur: quòd ſi nulla ꝑſona ſit, ad poetam refertur. Nunc ergo veteris, ex perſona poetæ intelligendum eſt. ſic ipſe alibi, Mirantur dona Æneę, mirantur Iulum, Flagrantiſq; dei vultus, Partem ad ſe retulit, partẽ ad Tyrios qui deum eſſe neſciebant. ¶ Saturnia.) Antonomaſia eſt, nõ epitheton: quæ ſit quotiens pro proprio nomine ponitur quod poteſt eſſe cũ ꝓprio noĩe, & epitheton dici. ¶ Prima.) Atqui Hercules prior contra Troianos pugnauit: vnde modo prima princeps accipienda eſt. Nã plerunq; poeta ſignificationem nominis dat participijs: vel econtra: vt, Voluentibus annis. Significat enim volubilibus. hac licentia & in hoc nomine vſus eſt, vt prima pro principe poneret. ¶ Ad troiam.) Ad & apud accuſatiuæ ſunt præpoſitiones. Sed apud ſemper in loco ſignificat, ad, & in loco, & ad locum. In loco: vt, Ad quẽ tum Iuno ſupplex his vocibus vſa eſt. Et Cicero, Decem fiſcos ad ſenatorem quendam relictos. Item, Ad Marcum Leccam te habitare velle dixiſti. ¶ Charis argis.) Illic enim eam coli omnibus notum eſt. Argos autẽ in numero ſingulari generis neutri eſt: vt Horatius, Aptũ dicet æquis Argos ditéſque Mycenas. In plurali vero maſculini, vt hi Argi. Cæterũ deriuatio nominis Argiuos facit, non Argos. ¶ Cauſæ irarum.) Nunc de præteritis loquitur. ¶ Alta mente.) Secreta, recondita. ¶ Repoſtum.) autem ſincopa eſt. vnam enim de medio ſyllabam tulit. Sed cum omnes ſermones aut integri ſint, aut pathos habeant: hi qui pathos habent, ita vt lecti ſunt debent poni. quod etiam Maro facit: nam repoſtus, & porgite de Ennio trãſtulit. integris autem & ipſis vtimur, & eorum exemplo alijs. ¶ Iudicium paridis.) Nota fabula Paridem pro Venere contra Iunonem Mineruamq; iudicaſſe. ¶ Spretæq; iniuria formæ.) Epexegeſis eſt. Hoc enim fuit iudicium Paridis: vt que particula vacet, vt alibi: Dixitq;, & prælia voce diremit. Licet nonnulli ſeparent, dicentes aliud eſſe. Nunquam enim coniunctio ponitur niſi inter duas res. Et ſpretæ formæ referunt ad Antigonam Laomedontis filiam, quam à Iunone propter formæ arrogantiam in ciconiam conſtat eſſe conuerſam. ¶ Et genus inuiſum.) Propter Dardanum Iouis & Electrę filiæ Atlantis filium: à quo origo Troiana deducitur. ¶ Rapti.) Stuprati, vt eſt, Rapta Garamantide nympha. Item, Raptas ſine more Sabinas. ¶ Ganymedis honores.) Trois, regis Troianorũ filij. Honores autẽ dixit, vel propter miniſteriũ poculorũ, ad quod receptus eſt, remota Hebe filia Iunonis, quæ Ioui bibere miniſtrabat. vel ob hoc quòd inter ſydera collocatus, aquarij nomẽ accepit. ¶ His accenſa ſuper.) Super his, aut de his: aut ſuper metum Carthaginis, his quoq; accenſa. ¶ Relliquias.) Vt ſtet verſus geminauit l. nam in proſa reliquias dicimus. ¶ Atq; immitis Achilli.) Bene ſecundum Homerum ſegregauit ducem à populo. ſic Æneas in ſecundo, poſt omnium caſum, Priami ſeparauit interitum. vt, Forſitan & Priami fuerint quæ fata requiras. Immitem autem dixit etiam circa extinctum crudelem. Achilli, propter ὁμοιοτέλευτον detraxit, ſ, literam, quæ plerunq; pro ſibilo habetur, non ſolum neceſſitatis, ſed etiam euphoniæ cauſſa. vt Salluſtius, A principio vrbis, ad bellum Perſi Macedonicũ. detrahitur aũt ſ, tertiæ declinationis genitiuo. ¶ Acti fatis.) Si odio Iunonis, quomodo acti fatis? Sed hoc ipſum Iunonis odium fatale eſt. laborat enim Virgilius nil Troianorum meritis, ſed omnia fatis aſcribere. Eſt & alter ſenſus: nam fatum voluntatem legimus. vt Fatis Iunonis iniquæ, ideſt volũtate. vt hic intelligamus, agebãtur fatis Iunonis, ideſt voluntate. ¶ Maria oĩa circum.) In fine accentũ ponimus contra morẽ Latinũ: ſed corruptio hoc facit. namq; prępoſitio poſtpoſita, corrupta eſt ſine dubio. ¶ Mollis.) Difficultatis. ¶ Romanam cõdere gentẽ.) Latẽter oſtendit hinc odiũ Iunonis Æneã pertuliſſe, quòd Romanæ gentis author extabat.

DATHVS.

¶ Tyrij tenuere coloni. Alij ſunt coloni, quos meminit ſupra ſingulari numero. Vt ꝗuis auido parerent arua colono. Alij qui modo poſiti ſunt Carthaginem tenuiſſe. Ac ſecundum poſteriorem hanc ſignificantiam: ſæpe apud Hiſtoricos lectũ eſt in ciuitates Colonias deductas, & ad locũ quempiam Colonias miſſas, qui vero coloni mittẽdi eſſent: ij nomina dabant in eam vrbem atq; in id oppidum, quo migrandum erat. Tyberina, à Tyberi inflexum nomen. Tyberis autem non à Gręco ſermone venit, vt quidam arbitrati ſunt, id eſt ἀπὸ τῆς ὕβρεως, quæ iniuriam ſignificat: propter regẽ Tyberium: qui in eis locis latrocinaretur, ac prætereuntibus iniuriam inferret. Sed à rege ipſo potius nomẽ deduxit, qui, vt ait Liuius in Traiecto Albulæ amnis ſubmerſus celebre ad poſteros, nomẽ flumini dedit. Hic vero fluuius ꝓmo Albula: mox Tyberis appellatus Hetruſcis, Latiniſq; finis erat. Oſtia fluminum exitus atque ora appellari neminem latet: cui antiquitas nota eſt: & qui Virgilius in hoc loco accuratius inſpicit, & ob hanc nominis huius ſignificantiam, quã vrbem

bem Ancus Martius rex quartus Romanorum in ore Tyberis
cōdidit, merito iure Oſtiam appellauit. Diues opū ſtudiisq; aſp/
rima belli. Duo de Carthagine dicit Virgi. quod opulenta, quod
Opes. bellicoſa eſſet. Nam plerunque eæ ciuitates, quæ opib. præpol/
lent ad gerenda bella propenſiores ſunt. Sūt enim opes, quæ vel
ampliores diuitias ſignificant vel potentiam belli nō minus ici/
tabula q̄ ſubſidia. Non hæc eſt magna Carthaginis laus: quoniá
illa ciuitas plurimum laudatur: quę iure ſociatam ciuium multi
tudinem continet: abundantem agris: & ſufficienter pecuniis af/
fluentem, non ad ſtudia bellorum ſed ad tuendam pacem atque
(vt Ariſtoteles ait) ad bene viuendum. Aptiſſime igitur & calli/
diſſime Carthaginem vituperat olim futuram infeſtiſſimam Ro
mano nomini. Samo. Hæc fuit & inſula & ciuitas in ea, ex q̄ fuit
Pythagoras oriundus: quamq; poſtea reliquit cum Polycratis
tyrannide teneretur. Hanc Italiæ partem extitiſſe falſo nonnul/
li argumentant. Nam quia philoſophiæ genus: quod primus in/
Pytha/goras. ſtituit Pythagoras Italicum appellatum eſt: Italum Pythagorá
& Samum: vnde natus eſt Italię partem eſſe arbitrati ſunt. Ne/
ſcientes ideo Italicum dici: q eius author Pythagoras primum
in Italia philoſophatus eſt. Hic illius arma: hic currus fuit. Non
poterat audere Iuno: vt ait Lactantius. Aut Carthaginem defen
dere, niſi quia illic arma eius & currus fuit, aut Romanis nocere:
niſi quia progeniem, Troiano à ſanguine duci Audierat, tyrias
olim quæ verteret arces. Has ſibi Iuno cauſas prætexebat. Qua
propter tam infeſto animo Æneam ac reliquos Troianos īſecta
retur. Si qua fata ſinant. Fata tria eſſe ſecundū veterum figmenta
omnibus exploratum eſt: ſed quid fatum ſit, ex intimis philoſo/
phiæ penetralib. petendū eſt. Nam tria eſſe fata propterea dicūt:
quia tria ſunt tempora: quæ omnia fato ſubiacent. Nec ſolū Poe
tæ fata prædicant: quibus omnis hominum vita gubernetur: ſed
& multi quoq;: & hi quidē illuſtres Philoſophi: in qb. Democri/
tus Heraclitus Empedocles Ariſtoteles cenſuerūt omnia fato ita
fieri: vt id fatum vim neceſſitatis afferret: vt pro eorum ſentētia
fides mulieribus adhibenda ſit dicentibus: vt ait Socrates, fatum
à nemine omnino vitari poſſe. Fatum eſt autem: vt dicebat Pla/
to dei iuſſio quod & Statius confirmare viſus eſt: Fata appellās:
q̄ Dii Fantur. Stoici Fatum vocāt, quod ex omni æternitate ſem
per verum fuerit. At Chryſippus Stoicus acutiſſimo vir igenio.
Fatū eſt (iuquit) ſempiterna quædā & indeclinabilis ſeries rerū,
& catena voluens ſemetipſam ſeſe, & implicans per ęternos con
ſequentiæ ordines: ex quibus apta connexaq; eſt. Tandē Boetius
Seuerinus optimus harum rerum iudex, Fatum à prouidētia ſe
Proui/dētia cernit, & diuerſa eſſe finitionibus monſtrat. Nam prouidētia eſt
quædá diuina ratio in ſummo omnium principe conſtituta, quę
cuncta diſponit, fatum vero inhærens rebus mobilibus diſpoſi/
tio eſt per quá prouidentia ſuis quæq; nectit ordinibus. Quo cir
ca prouidentia omnia ſimul quáquá diuerſa ſunt, atque infinita
cōplectitur. Fatum vero ſingula quæq; in motum digerit locis,
formis, ac tēporibus diſtributa. Omnis hæc igitur temporalis or
dinis explicatio diuinę mētis velut quodá adunata ꝓſpectu pro
uidētia eſt: eadē vero adunatio digeſta atq; explicata tēporib. fa/
tum vocatur. Exemplo eſt artifex, qui fingendæ rei formá mēte
perſpiciens mouet operis effectum. Verū quod ſimpliciter ac ꝑ/
ſenti quodá cōſpectu fuerat intuitus: id, per temporales ordines
ducit, & qui doctor multa allaturus eſt, & per temporū ordines
expoſiturus: ea ipſa ſecum vno veluti intuitu, ac ſimplici proſpe
ctu cernit. Modus igitur regendarū rerum quū intelligentia diui
na cōſpicitur, prouidentia nuncupatur, quū vero ad ea refertur,
q̄ ipſa mouet, ac diſponit fatū eſt à veteribus appellatum. Ex his
non incōmode elici poteſt: eos falſos non eſſe, qui fatum diuiná
voluntatē ſignificare perhibent. Sed hac de re, alio in loco oppor
tunius diſſereretur. Fata ea ſunt, quæ qm̄ ineuitabilia atq; inelu/
Fata. ctabilia cēſerentur, nulla arte, nullo ingenio poterant euitari: &
hæc ipſa quoq; Iuno Regina deoꝝ Iouiſq; & ſoror & coniunx
metuere videbatur. Idq; poeta eo fecit: vt vim fatorū neceſſita/
temq; oſtenderet. Belloq;. Pleriq; quum ignorant vnde nomen
quodpiam ductum ſit continuo ad antiphraſim cōfugiūt, & per
contrariū dici volūt, qualia ſunt hæc vocabula. Manes Officium
Lucus ocium Parcæ. Bellū. ſed de cęteris alias. Nūc de bello. Bel/
Bellum lum (vt alii ſentiūt) eo appellatum eſt κατ' ἀντίφρασιν q bellū
i. bonū nullo modo ſit. Nos autem omittamus, q bella q̄dá ma
la nō ſunt. Bellū certe à belluis dictum arbitramur, quarū bella
propria ſunt, & nō niſi ob ferinos flagitioſorū hominum mores
ad hoīes tranſlata. Hominum nanq; genus ſuapte ingenio iuſti/
tiæ ꝓſidio & linguę, ac verborum contentione contentū eſſe de/
bet. Hanc vero nominis huius deductionē facillime probet, qui
veterū ſcripta ſtudioſius legerit. Sed Ciceronis in primis præſto
eſt authoritas, qui in primo de officiis libro noſtram ſniam pluri
mum firmat. Nā quum ſint (inquit) duo genera decertádi. Vnum
per diſcęptationem, alterum per vim, quūq; illud proprium ſit
hominis, hoc belluarū: confugiendū eſt ad poſterius ſi vti non li
cet ſuperiore. Quibus verbis oſtendit ſuū eſſe belluarū, vt bella
gerant, q̄ hoies ſuſcipere non niſi inuitos decet. Bello ſuperbum
populū Romanū futurum dicit: in cuius ditionē, non Carthago
ſolū, ſed maxima totius orbis pars redigenda erat. Libyæ, Libyá
eandē vocat & Aphricam. Vnde & idem vētus Aphricus & Libs
nuncupatur. Libyam autē Carthaginem vocat q regionum no/
mina ſæpe apud poetas pro ciuitatibus vſurpātur. Aut potius Li
byam dixit, vt nō ſolū Carthaginis, atq; vnius vrbis cladē, ſed ēt
totius regionis vaſtationē cōplecteretur. Sic voluere Parcas. Fa
ta tria ſunt, quas parcas veteres appellabant, quibus non mō ho
mines, ſed ēt dii (vt dicebant veteres) parere cogant. Harum. n.
inſtituta, ac leges indeclinabiles ſunt qbus ēt Iuno, & quod am/
plius eſt, Iupiter pareat, quū tñ in ſolenni ꝓcatione optimus ma
ximus noietur. De his idē poeta in Bucoli. Talia ſæcla ſuis dixe/
rūt currite fuſis. Cōcordes ſtabili fatoꝝ numine Parcæ. Sunt aūt Parcæ.
earum noia Cloto, Lacheſis, Atropos. Prima ſignificat ꝑteritum
tempus, quod fuſo inuolutū eſt. Secunda ꝓſens, q iuentū adhuc
digitis cōtinetur. Tertia futurum q in lana & colo ſupereſt. Has
pleriq; parcas κατ' ἀντίφρασιν dictas opinant, q nemini omni
no parcāt. Nos libēter antiphraſin in ducendis nominibus aſper
namur. Quod ſi vim parci perſpexerimus, & vnde Parcus origi
nem traxerit, repente & parcæ ipſæ. i. fata in promptu erunt. C.
Baſſus libro de origine verboꝝ & vocabulorum dicit, q Parcus
cōpoſito vocabulo eſt, quaſi par arcæ, q arcæ parcus homo me
rito cōparari debeat. Quēadmodum enim in arca omnia recon
duntur, eiuſq; cuſtodia ſeruantur, & cōtinentur, ita homo tenax
paruoq; contentus omnia cuſtodita, & recondita habet veluti in
arca, & ſic parcus quaſi par arcæ noiatus eſt, alii à pecunia, & ar/
ceo nomen ipſius cōfabricantur, q pecunias conſumi, atque im
pendi arceat, quaſi pecuniarcus. Sed vtrunque commentum mo
leſtum eſt atque odioſum, ac bene, & commode Fauorinus phi/
loſophus harum rerum cenſor nō incallidus, vt eſt apud A. Gel. Parcus.
Parcus (inquit) neque ab arca, neque ab arceo, ſed ab eo quod eſt
paruum & parū denominatus eſt, idq; & ſimplicius arbitraba/
tur & verius. Quod ſi parcus (vt ad propoſitū redeamus) à par/
uo ducitur: quid erit verius, qd aptius, q̄; Fata ipſa parcas appel
lare, q̄ vt duræ inexorabiles ac tenaces ſunt: ita parce & ferme,
exiliter, tenuiterq; vitá: cui ꝓſunt hominibus partiuntur? Naſci
autem & mori Stoici Fatis tribuunt, media vitæ tempora fortu
næ ſed nimis parce ac duriter ſeſe Parcæ & fata gerūt: de quibus
ꝓclare Tragicus poeta. Dum fata ſinunt Viuite lęti: Properat cur
ſu vita citato, volucriq; die Rota ꝓcipitis vertit anni. Durę pera/
gunt penſa ſorores. Nec. Nec ſua retro fila reuoluunt. At gēs ho/
minum fertur rapidis obuia fatis incerta ſui Stygias vltro quęri
mus Vndas, parcę parciſſime nobis vitam tribuūt, atq; anguſtis
temporis momētis duraturam. Quid enim tam circunciſum, vt
ſcrib. Plin. Quid tam breue, vt hominis vita lōgiſſima? Et noſter
Hieronymus. Tempus (inquit) breue eſt: etiam ſi noningētis an/
nis viueremus, vt antiqui homines: tamen breue putádum eſſet
quod haberet aliquando finem, & eſſe ceſſaret. Hęc aduerſus Io
uinianum. Sed & ad Paulum ſenem quum ſcribit: humanæ vitæ
oſtendit anguſtias aſſerens eam in breue tempus contractá. Quo
ties enim quiſquam, aut centenariam tranſgreditur ętatē: aut nō
ad eam ſic peruenit, vt perueniſſe poeniteat? Atq; & Hippocrates
in Aphoriſmis humanę vitę breuitatem deplorat: ſicut & poeta
qui dicit. Tempora labuntur, tacitiſq; ſeneſcimus annis Et currit
freno non remorante dies. Quam igitur parum eſt vel vitæ vel
mortalis lucis, quod parcæ hominibus tribuunt? Vt itelligamus
à parſimonia earum atq; duritia ita appellatas. Nec ſolū homi/
num vitam anguſtis finibus terminari volunt: ſed & nihil omni
no in terris nimis diutiurnum eſſe patiuntur: Quáobrem & rui/
turá Carthaginē: vbi Iunonis arma & currus fuit. Iuno ipſa præ
uiderat. Quod idē excidium omnibus & magnificis tectis & al/
tis vrbibus ſæpe haud lōgo expleto annorum curriculo eueni/
re cōſueuit. Quibus omnib. patet & ſtabile atq; ineluctabile eſſe
fatorum numen, & parcas nequaquam per cōtrarium, ita appel
latas eſſe. Illud tamen pretereundum nō eſt: poſtquam fit de fa/
to mētio: fato pium hoiem neutiquá ſubiacere. Nam (vt ait Her
mes, vir iſignis diſciplinæ) ei qui pie ac religioſe vixerit, neq; fa/ Fatū nō cogit hoiem.
tū nocere poteſt, neq; dęmō malus. Ipſius autē hæc verba ſunt.
Εὐσεβοῦντι γὰρ ἀνθρώποις, οὔτε δαίμων κακὸς οὔτε εἱμαρμένη
Nam

Nam Emarmenem: Græci fatum vocant. Id metuens. Ludit poeta gentilium deos, deaſq́;, eorumq́; indicat vanitatem, quũ oſtẽdit humanis eos morbis laborare: & modo ira excãdeſcere, modo dolore frãgi, ſępe etiam metu expaueſcere. Id autem (vt ego arbitror) nõ fecit incaute Virgilius, qui vtiq; falſos deos nõ ignorabat, ſed verum ac mundi principem neſciebat. Nam ſolent ipſi quoq; poetæ, quum de diis loquũtur, eam aſſerere deorum naturam, quæ nullis pturbationibus concitetur, & perfruatur perpetuis voluptatibus. Huius rei teſtis, locuples eſt, Terẽtius, q in Andria hæc dicentem Pamphilum inducit. Ego vitam deorũ ꝓpterea ſempiternam eſſe arbitror, ꝙ voluptates eorum propriæ ſunt. i. perpetuæ: & quibus nulla ĩtercedit ęgritudo. Necdum ẽt cauſæ irarum, ſęuiq; dolores. Exciderant animo. Pergit. Virg. dilucide aperire, quęnam eſſet ea ira: qua Iuno afficiebať. Æquiuoce enim ira dicta eſt, quæ in deum cadit, & quę hominem inflammat: & in illa quidem nulla eſt perturbationis turbulenta tempeſtas: hęc vero magnis incendiis, ſummiſq; ardoribus agitatur. Quod autem ira Iunonis ſit perinde, vt quæ manat ab humanis morbis, noſſe pulcherrimũ eſt. In iræ nanq; affectione quemadmodum, & in reliquis eiuſmodi perturbationibus tria, vt philoſophi tradunt:) ſpectanda ſunt, quorum eſt vnum quod materiam attingit, vt feruor atq; inflammatio ſanguinis iuxta cor: qđ tãgit Virg. in eo loco. His accenſa ſuper. Et paulo poſt: Talia flammato ſecum dea corde volutans. Alterum eſt, ꝙ efficiẽtis vim habet, vt quod floccipẽdi ſe quiſquam arbitretur. Idcirco enim qs iraſci ſolet, ſi ſe deſpici & cõtẽni ducat. Id tangit poeta in eo præcipue loco, vbi querens Iuno inducta eſt. Ego quæ diuum incedo regina, Iouiſq; Et ſoror & coniunx vna cum gente tot annos Bella gero: & quiſquam numen Iunonis adoret. Præterea haud ſupplex aris imponat honorem. Tertium eſt, ꝙ finis habet rationem, vt appetitus vindictę: vel (vt dicit M. Tullius) quę eadẽ eſt diffinitio, vlciſcendi libido. Hoc non obſcurũ eſt de Iunone, quę vltionẽ precatur: & ſupplex Æolum alloquitur vẽtorum Rege oratq;, vt de Troianis dignum ſumat ſupplicium dicẽs: Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat ęquor. Ilium in Italiam portãs victoſq; penates: Incute vim vẽtis: ſubmerſaſq; obrue puppes. Aut age diuerſas, & diiice corpora ponto. Ex his igitur trib. quę poſita ſunt: irę terminus & diffinitio in hunc modum colligitur. Ira, eſt ſanguinis feruor ab opinione contemptus manans in vlciſcendi libidinem, quę haud ambigue Iunoni cõueniant. Neq; enim vel quid ira eſſet, vel quæ uis alia ex animi perturbationibus Virgilius ignorauit. Animo manet alta mẽte repoſtum. Qui animum & mentem idem eſſe arbitrabantur: manifeſto falluntur errore. Animus altera pars eſt, qua homo, ipſe conſtat, ſed mens animi pars purior, atq; ſyncerior. In hac enim inſitę ſunt & quaſi conſignatę rerum notiones, quas Gręci ἔννοιαι vocant, & Platonici: vt inter animum ac mentem diſcrimen eſſe demonſtrarent: dicebant fabuloſis plerunq; vtẽdum eſſe, quum vel de anima, vel dę aereis atque æthereis poteſtatibus vel de reliquis diis loquuntur, iidem fabuloſa quęq; omittenda eſſe iudicabant quoties de ſummo, ac prĩcipe oĩum deo aut de mente ipſa originales rerũ ſpecies, q̃ ſunt ἰδέαι cõtinente ſermo habendus eſſet: & mentẽ deo potiſſimum tribuũt quã νοῦν Vocant adeo ſyncerã ac ſimplicẽ, incorruptãq; mentẽ arbitrabantur. Et Ariſtoteles in primo libro polyti. de animo ac mente loquutus eſt, & aĩum quidem ad corpus, mentem ad appetitũ comparauit dicẽs. Aĩum in corpus dominicũ habere imperiũ: mentem vero in appetitum regium ac ciuile: ſed multi ac pręcipue poetę duo hęc ſæpe confundũt. Iudiciũ Paridis. Quatuor ſunt quæ habere iudicẽ bonũ conueniat: ſi & veras ſententias, & rectas ferre velit: iudicãdi authoritatẽ Legum, ac iuris ſcientiam: peritiam rerum humanarũ: voluntatis, ac mentis integritatẽ: quę cũ pleraq; Paridem Troianum deficerẽt, idoneus, ac iuſtus iudex eſſe nõ poterat, atq; ideo nec dignus, qui de dearum cõtrouerſia iudicaret. Nam diũ amoribus potius ac libidinibus obſequiť, q̃ ſententiæ, ac iudicii veritati ſtudet. Helenã rapiens magnum atq; ẽt extremum patrię induxit periculum. Spretęq; iniuria formę. Et genus inuiſum. Quanti ęſtimanda eſt dea, cuius forma mortalium cuiquã, & ei quidẽ nõ ſatis ad ſententiam ferendã apto iudicanda cõmittitur? Qualis rurſum dea putanda eſt, quę infenſa tanto odio Troianos inſectaretur? Et vetus quidẽ deus, cui ingenita clementia, atq; inſita eſt: ẽt ſceleroſam, atq; perditiſſimã ciuitatem ferret: ſi vel decẽ ſoli in ea iuſti viri repperiãtur: ne iuſtũ, atq; impium pari ſupplicio proſequatur. Iuno aũt vt fictum numen oſtenderet. ob paucorũ hoſtium noxas totius Troianæ gentis, ac nationis moliebať iteritũ. Et rapti Ganymedis honores. Iupiter regium puerũ, quẽ vel Ganymedẽ, vel Cathamitum vocant: ad ſtuprum rapuit. Parũ enim videbatur (vt ait Lactan.) ſi in expugnãda fœminarum pudicitia maculoſus eſſet, ac turpis, niſi etiã ſexui ſuo faceret iniuriã. Illud aũt eſt verũ adulterium: quod fit cõtra naturam. Hic vero Ganymedes eſt: qui (vt idẽ Virg. teſtatur) raptus ab Alite ſacra miſcet amatori pocula grata ſuo. Sed pmus Home. Ganymedẽ ait: à diis raptum ꝓpter formam, vt Ioui bibere miniſtraret. Quod tñ fictum ab Homero dicit M. Tullius ꝙ neq; Ambroſia Dii aut nectare nec Iuuẽtate pocula miniſtrante lętentur. Sed id ferunt tam moleſtum Iunoni fuiſſe, vt ſęuam propter eam cauſam in Troianum genus iram concęperit. Quę eadem (vt quidã tradunt) quo tempore cum Carthaginenſibus bellum gerebatur Varroni Cõſuli irata eſt, ꝙ formoſum puerum in mẽſa Iouis ad exuuias tenendas collocauerat, & ob hanc cauſam Romanum nomen apud Cannas pene fuiſſe deletum. Puerum enim illum Iuno quaſi alterum Ganimedẽ verebatur, Troas relliquias Danaum. Relliquias Græcorum dicit, vt paucitatem Troianorũ, qui ſuperant demonſtraret. Nã cõſtat (vt etiam Liuii teſtatur hiſtoria) Troia capta in cęteros ſęuitum eſt Troianos duobus Æneę, Antenoriq; & vetuſti iure hoſpitii, & quia pacis reddendæq; Helenę ſemper authores fuerant, omne ius belli Achiuos abſtinuiſſe: quare & minor erat eorum numerus, qui ſupererant Troianorum: quod Antenor abeſſet. Immitis Achilli. Plerunq; iracundiã ſæuitia comitatur, & qui vehementius ira cõcitãtur eos eſſe immites & crudeles conſtat. At iracundum Achillem extitiſſe etiã Flaccus oſtendit, qui de eo inquit. Impiger iracũdus inexorabilis acer. Bene igitur cum in alio loco de Iunone mẽtio incidiſſet, ſęua & irata Iuno à Virg. cõprobatur. Quippe quę Troianis iratam ſęuitiam cohibere non poterat. Achilli, pro Achillis vſurpatum eſt, nec mirũ apud latinos bifariam terminari huius nominis patrium caſum. Cum apud Gręcos idem ipſe trifariã exeat: & latini inflectunt. Achillis vel Achilli, græci vero ἀχιλλέος cõmuniter ἀχιλλῆος per η ſm Ionicos. ἀχιλλέως per ω ſm Atticos, quod idem & reliqua noĩa apud gręcos patiunť, quę in ευς per diphthongum exeunt. Maria omnia circum tot maria intrauit Æneas, tam varias oras adiit, vt eius errorem prope immenſum. T. Liuius appellare ſit auſus.

Deorũ natura. — Ira duplex. — Ira qd. — Anim⁹. — Mens. — Iudici. cõgrua. — Ganymedes. — Nectar & Ambroſia. Fictũ. — Achilli.

ASCENSIVS.

¶ Vrbs antiqua fuit &c. Hæc eſt pars executiua in qua velut muſa narrante recitãtur primũ diuerſę cauſę irarum. Non enim (vt quidam cẽſent) potuit quęnuis vnam fatis efficacem cõminiſci ad tantas iras Iunonis in Æneã ſicut ecõtrario Homero, ſatis viſa eſt, vna cauſa irarũ Achillis in Agamemnona, raptus videlicet Briſeidos indulgẽtiſſimę atq; amãtiſſimę puellę. Nihil. n. mortalis aĩos tam cõcitat q̃ amorũ occupatio, verũ alię fuerũt Iunoni iraſcendi cauſę, ſed ſi ꝓpius ĩſpiciant ad hanc vnã redeũt quam poſtea ſic Iuno dictura eſt. Vincor ab Aenea & quã hic ſic dicet Me ne incœpto, deſiſtere victam, nec poſſe Italia Teucrorum auertere regem? Quippe vetor fatis. vna ergo fuit iraſcendi cauſa quod fatis iuuantibus ab Ænea vincebatur. Suſcepti autem furoris atq; odii cauſę duæ fuerunt, altera quod Paris iudicium ꝓ Venere contra Iunonem & Pallada dederat, altera ꝙ Hebe Iunonis filia repudiata erat, poſtquam Ganymedes puer Troianus & Trois regis filius ab Ioue raptus in eius locum ſuffectus erat, in quarum ſecunda duplex eſt iniuria: quia & Hebę prælatus eſt in officio pincernæ & Iunoni, quia raptus eſt ad ſtuprum. Ex tũc ergo Iuno ſemper conata erat gẽtem troianam penitus delere: egerrime ferens ꝙ in fatis eſſet eam aliquando rerum potiturã: ad quod impediendum in bello contra Troianos à Græcis geſto ſumma fuit Græcorum adiutrix, ſi forte totam gentem delere poſſet. Carthaginem etiam ſummopere fouit, vt quam Italię vbi imperium tandem conſtituẽdum à Troianis in fatis erat maximo incõmodo futuram pręuiderat. Verum quũ reliquias Troiani generis ſupereſſe videret: nec eas fatis obſiſtẽtibus ſubmergere poſſet, orauit, vt ſaltem diſpergant: quia quod inuiti videremus ſi penitus abolere nequiuimus differre conamur. Itaq; id iam poſt longos errores accederent ad portum Italię à ventorum deo tempeſtate exorta iterum in Carthaginem, redire compulſis ſperãs aut regnũ ſuũ illic cõſtituere aut Romanum quod futurũ norat ipedire. Sed cum inde auocareť Aeneas & iterũ ſuborta tempeſtate in ſiciliam redierat curauit Iuno, vt claſſes comburerentur quibus in Italiam traiicerentur, ſed tantum abfuit vt voti cõpos per id facta ſit: vt ẽt ſuis votis per id obſtiterit: nam matres & inualidi ꝓpterea duntaxat in ſicilia manſerant, veruntamen cum in Italiã veniſſe videret & vrbem iã condere acriori dolore mota cauſas belli per Alecto furiã infernalẽ inuenit, Tur

numq;

numēq; & Amatam latini coniugē in Æneā concitauit: tandē tamen fatis victa cōceſſit: quod ſignificat vt dixi: Carthaginem aliquādo à Romanis delendam: verum cur Iuno regnoꝝ dea dicatur, quidā volunt quod inferiorē ſignificat aerem: ac faciē terræ. Iupiter aūt eam partem vbi tonitrua fiūt & nubes: vnde in Georgicis, Cōiugis in gremiū læte deſcendit: quādo imber in terrā decidit: ſuper terrā autē omnia geruntur regna. Sed hæc ſecundum ſuum cuiq; captū expoſita ſint: deligat ſibi quiſq; quā ſequi velit ſententiā. Sed audiamus Donatū. Poſt īuocationē in adiumētum carminis & in fauorem ſuſcepti ſui operis poſitā, cauſas enumerat quibus lector in initio auertat: & Iunonem ſęuā: & deos malo ſtudio Iunonis motos: & Æneā nō ſua culpa hæc eſſe paſſum. Vrbs antiqua. Primam odioꝝ Iunonis cauſam qua Æneā inſectatur dicit: qm̄ ab eo gens oritura erat quæ imperiū quod ipſa Carthagini ſeruari cupiebat pręreptura eſſet. volebat ergo ſi poſſet illū extingui, Igitur hæc ſola cauſa ſatis erat ad odia excitanda: verū aliæ quoq; enumerant̄ vt cū ſint procul à culpa Æneæ & ipſe purgetur & Iunonis factum iniqſſimum cognoſcat̄. Laudatur multipliciter Carthago vt oſtēdatur illa Romanum imperiū opprimere potuiſſe maxime annitente Iunone. Antiqua nō magna vt multi dicūt ſed ꝑlapſis tēporibus vt annoſitate corroborata imperiū Romanum naſcēs longæuus viribus premeret. Coloni: vt præter incolas etiā aucta ſit colonis. Italiā cōtra laus eſt à ſitu. Diues à fortuna: ſtudiiſq; à natura & à moribus ergo oīs erat occaſio Iunonis fauor locoꝝ ꝓximitas: ſubſtātia rei familiaris, bellatoꝝ numerus, fiducia naturalis, & innatum ſtudiū dimicādi. Poſthabita coluiſſe Samo. Tāta obſtinatione cōtra Romanoꝝ īperium nitebatur pro Carthaginis opibus, vt oībus terris, & ipſi loco genitali illā ꝑpoſuerit & īſignia ſui numinis & qđ quid potuit in ea collocauerit. Tyrias olym q̄ verteret arces. verteret eā habet ſignificationē vt nihil poſt excidium ſuperſit, vnde alibi. Quę te genitor ſentētia vertit: ideſt penitus ita īmutauerit vt nihil in illo pietatis relictum ſit: Item. Et oīs humo verti Neptunia troia &c. Id metuēs: vt firmet primā fuiſſe pricipalē cauſam incepit dicere alias. Timet ergo ne Troiani ab excidio liberati vel vires aduerſus græcos reparent: vel in Italia cōſiſtentes Carthagini officiant. Artificioſe deinde aliam cauſam addit iudiciū Paridis: & vnā iniuriā facit duplicē. ſ. quod offenſa ſit in eo iudicio quod minori ſit poſtpoſita: & qđ ſit ſpreta forma ſua qa in pomo ſcriptū erat Pulchriori detur. Hoc maxime vexat mulieres. Hāc igit̄ partem facit Virgilius: quū dicit manet alta mēte repoſtum iudiciū Paridis, ſpretæq; iniuria formę: Vt non tm̄ iraſcat̄ quod victa eſt, quantū ꝙ forma ſua ſit ſpreta, Manet ergo ad oīa ꝑtinet. Repoſtū aūt ad iudiciū Paridis. Iudiciū. ſ. corruptum libidinis ꝑmio Paridis, vt cōuitiū ſit, nō hominis nomen. ſ. quaſi abiecti, venalis, vulgaris & inhoneſti. Falluntur autē qui referūt, iniuria formæ, ad Antigonem. Vnde addit. Et genus inuiſum, vt principalem cauſam gētis æſtus reduceret, Ganymedis. Qui tur piter amatus eſt à Ioue, Eſt aūt fœdum hoc loco aliquid itelligere de zodiaco, in quo Ganymedes dicitur collocatus, ne īfames, inter ſancta ſydera ſint collocati, & ſentiamus id qđ poeta nō dixit. Oſtēdit omnes has cauſas eſſe alienas ab ænea, Atq; vt poſterius dictas oſtenderet incidentes, ait. His ac. ſu. i. ſuper illam quæ fuit ob excidium Carthaginis, Iactatos æquore, hæc omnia ad exprimendam Iunonis iniquitatem ꝑtinent, vt oſtēdat excidiū Carthaginis ſolam cauſam fuiſſe, ne ipſa miſereretur, nec deſereret intentionem ſuam quæ cognoſcens nō poſſe expugnare fata, cupiebat ſaltem illos arcere, quos ad plenum ſuperare nō poterat. Non miſerabatur igitur vt iactatos toto æquore & eos qui ex infinito numero ad paucos redacti eſſent, quos è manibus ſæuiſſimorum hoſtium fortuna ſeruauerat. inſidijs, aſſiduis obteret. Reliquias Danaum. Magna crudelitas: quę nullis cladibus ſatiari poterat. Laus autē Æneæ magna, quod de ſolis reliquijs Troianoꝝ imperium Romanum condere potuerit. Ergo ni fata obſtitiſſent patriam ītegris opibus defendiſſet, cum in aliena terra imperium cōdiderit. Acti fatis. i. ipſi qui fatis agebāur in Italia errabant Iunonis inimicitijs. Tante molis. Non fiunt ſine magno labore magna. Laudatur autē Æneas: qui nullo labore nulla diuturnitate erroris deſiſtebat ab incœpto. Hæc Donatus. quibus nihil diſertius. Addere poteſt quod colonus is dicitur qui à quouis imperio mittitur ad occupanda arua aut oppida expulſis hoſtibus vacātia: ne ſcilicet ab inimicis occupentur: aut vt qui illic reliqui ſunt in fide permaneant. vt aūt ordinem & conſtructionem textus faciliter capiat puer, meminerit tria. Primum, quòd hæc verba tanq̄ à muſa dicta cauſas quas poeta exqſiuerat recitat. Secundū, quia moris eſt Virgiliani prius quam ad quę ſitum

Diues.

Paris.

ſitum reſpondeat locum in quo res ſuper qua quæritur facta ſit deſcribere. Sicut in Buco. Vrbem quam dicunt Romam &c. & in hoc primo. Eſt in ſeceſſu lōgo locus &c. Tertium: quod poeta ſæpe relatiuū ſubticet vt hic vrbs antiqua fuit: tyrij tenuere: ſubaudit quā & in dicto loco. Eſt in ſeceſſu ſubaudi quem &c. ¶ Ordo autem eſt. Fuit vrbs antiqua. i. lōgiuſculo tēpore corroborata & ditata priuſq̄ Romanum iperium ortum erat. ſ. Carthago. (Cōſtructio ſumenda eſt interdum ex conſuetudine loquendi, nam vt ſecundū grāmaticoꝝ regulas dicam: vrbs antiqua fuit Carthago: aut Carthago fuit antiqua vrbs oino nō placet, auſert enim & verbis dignitatē & ſententiæ pondus.) Fuit ergo vrbs antiqua ſ. Carthago, aut vrbs antiqua. ſ. Carthago fuit. ſ. ſuperioribus tēporibus. nam tempore poetæ deleta fuerat illa & antiqua Carthago. ſubaudi quam coloni. i. aduenæ cultores præter incolas. tyrij: ideſt à tyro miſſi ſeu profecti tenuere: ideſt poſſederunt: & ita laus eſt eius à multitudine inhabitantium: contra Italiam. i. ex aduerſo Italia. laus à ſitu. quaſi vero Iuno elegerit eam eo ꝙ cum ſit contra Italiam ſita, ei plurimū officere poſſet. quia affines contra affines pugnare ſemper incōmodum fuit, & longe. i. longo tractu vt ſine multa manu oſtia obſidere poſſet cum procul eſſet Romanus contra oſtia. i. recęptacula fluuioꝝ, quæ quaſi ora & oſtia marium ſunt, quibus. ſ. aquas ingurgitant: tyberina. i. per quę Tyberis in mare defluit. Tyberis autē Romam perfluit, vnde Carthago plurimū Romanis obeſſe potuit obſidēdo oſtia Tyberina, diues opum. i. fortunaꝝ: laus à fortunis, & aſperrima, laus à natura, quaſi dicatur acerrima: ſtudijs belli: laus ab arte & exercitio.) Hęc tota laus in gloriā Romanoꝝ cedit, q talem ciuitatē delere potuerunt ſicut in gloriā Ænee Turnus vbiq; fortis & valens īducit̄, vt in laudē Achillis Hector ab Homero: de quare ſic dicit Hora. ſer. lib. j. ſaty. vij. Hoc etenim ſunt oēs iure moleſti. Quo fortes qb. aduerſum bellum incidit: inter Hectora Priamidem aioſum atq; inter Achillē. Ira fuit capitalis vt vltima diuideret mors. Nō aliam ob cauſam niſi ꝙ virtus in vtroq; Summa fuit: duo ſi diſcordia vexet inertes. Aut ſi diſparibus bellū incidat vt Diomedi. Cū Lyceo Glauco. diſcedat pigrior vltro Muneribus miſſis &c.) Quā vnam. ſ. vrbem dicta Iuno fertur, ideſt dicitur coluiſſe magis omnibus terris. (Non tamen eā ſolam coluit, ſed magis omnib. alijs terris eam vnam coluit: vnde potius dixero. Quam vnam Iuno fertur coluiſſe q̄ ſic, quam Iuno fertur coluiſſe vnā magis oībus terris) & hoc ēt Samo. i. patria Iunonis, hoc eſt in qua nata dicitur, poſthabita. i. ſecundo loco habita & minus culta: arma. i. inſignia: illius. ſ. Iunonis: aut reuera arma quibus quum ſit regnorum dea etiam vtitur: vnde in. ij. huius: Hic Iuno ſceas ſęuiſſima portas. Prima tenet, ſociumq; furens à nauibus agmen, Ferro accincta vocat, ſup. ſuerunt. (Eſt. n. zeugma ab inferiore) hic. i. in hac de qua loquor vrbe: aut hic ꝓ illic: & currus illius fuit hic: currus autē quo aut bellatrix vtitur, aut ſimulachrū eius vehit̄. Et ipſa dea. i. quū ſit dea quaſi authoritate diuina, vnde in vocabulo pōdus eſt: tendit. i. ꝓtendit aios: & fouet. i. adiuuat ope & adiumēto: iā tum. i. tunc, hoc eſt à primordijs vrbis, & à prima ædificatione: hoc. i. hāc vrbem. eſſe gētibus. ſ. oībus regnum. i. caput monarchię, & principatus totius mundi ſi fata ſinant. i. permittant. qua. i. quauis via aut ratione. (Non vacat, meo iudicio (licet Ser. id velit) particula, qua, ſed ſummam vim habet. q. d. nihil prætermittat Iuno, ſi qua. i. quacunq; via, aut aliqua via fata ſinant. vnde ipſa in. vij. Flectere ſi nequeo ſuperos Acherōta mouebo. Eſt autem ablatiui, aut ſeptimi caſus, vt & metrum indicat & fœminini generis: nō dices ergo, ſi qua. i. aliqua fata: ſed ſi fata ſinent, qua. i. aliqua via aut ratione: ſicut in Buc. Et ſi non aliqua nocuiſſes mortuus eſſes. Pręter ea quæ Serui. vacare docet vt gētium & locorum tandē: nō ſic vacant quin aliqd ad vim ſententiæ adijciant, vt licet ſatis fuerit dicere nuſquam eſt tamen quod attentius dictum videt̄ nuſquam gentium ſicut vbiq; locoꝝ q̄ vbiq;: & quouſq; tandē Catilina, q̄ quouſq; Catilina. Potius dicerē particulā. n. vacare quū dicit, ſed enim niſi vna ſit pars orationis poſita, pro eo quod eſt, ſed certe, aut niſi perficiatur ſic, ſed ſup. nouit fata nō ſinere: audierat. n. ꝓgeniem duci vbi nullo modo dicerē duci poſitū, ꝓ eo quod eſt ductū iri: nō tam ꝙ fatis oīa præſentia ſunt, vnde quæ nobis futura ſunt ipſa, iā tunc ducunt q̄ ꝙ multo magis vrgeat: Iunonē ꝙ audierat ꝓgeniē duci. i. iam ortam ꝓduci vſq; ad eū qui tyrias olim arces verteret, vt. ſ. in Æneā grauius excandeſcat verita, ne is ſit à quo ꝓgenies ducatur.) Sed enim. i. ſed certe: audierat. ſ. ex fatoꝝ reuelatione.) Ridiculum aūt eſt quod Seruius dicit, ꝙ apud Ennium Iupiter Romanis ꝓmittit excidiū Carthaginis: non enim id audierat, ſed forte auditura erat: ſed Ennius id vaticinio

Ordo.

La⁹ carthaginis & ci⁹ cō.

Quis

Duci.

id vaticinio tali, pronunciat, quo Maro multa, poſt factũ. ſ.) ꝓ/
geniem duci.i.deduci & protrahi à ſanguine Troiano, quæ verte
ret.i.fũditus deleret: olim.i.quouis tempore futuro arces tyrias
i.Carthaginẽs quas Tyrii coloni tunc tenebant, & audierat popu
lum regem.i.regẽtem.late.i.ample, & ſuperbum.i.nobilem. aut
elatum bello.i.gloria bellica, aut re militari venturum.hinc.i.ex
hac Troianorum progenie.excidio.i.in excidium & euerſionem.
Lybiæ.i.Carthaginis, quæ caput erat Libyę. (Alij ſic conſtruunt
Audierat populum venturum hinc late: & audierat regem ſuper
bum bello venturum hinc &c.) & audierat parcas.i.deas fatales
(quæ quia nemini parcũt aut à partu dictæ ſunt, de quibus in Bu
co.late dictum eſt) voluere.ſ.fila aut ſtamina ſua. ſic.i.ad talem
exitum rerum. Et ipſa Saturnia.ſ. Iuno, Saturni filia metuens id
ſ.excidium Carthaginis, per genus Troianum imminere, & me/
mor belli veteris.i.iãdiu geſti, quod ipſa geſſerat prima.i.præci/
pua, aut principalis, ad.i.iuxta Troiã, pro Argis.i.Argiuis.i. Græ
cis.charis.i.dilectis.eo ꝙ Troianis inimicarenť. Nec dum.i.& nõ
adhuc.& cauſæ irarum.i.ob quas primum Troianis iraſci cœpe/
rat: & ſęui dolores quos tunc quũ primum læderetur paſſa erat:
nõ exciderãt etiam adhuc aio.ſ. Iunonis, hoc eſt quum ita reno
uabat cauſas irarum vnde iudiciũ Paridis, quod pro Venere con
tra Iunonẽ & Pallada ſeu Mineruam dederat ob mercedẽ Hele
nes à Venere ꝓmiſſæ: manet repoſtum.i.repoſitum & reſeruatũ.
alta.i.profunda.mente.ſ. Iunonis.) Tracta metaphora à vaſis ac
aliis repoſitoriis altis, è quibus repoſita non tam facile excidunt
vt quę in ſuperficie rei minus ꝓfunde locãtur) & iniuria formæ
i.pulchritudinis ſpretæ.i.cõtemptæ à Paride qui Venerẽ formo
Forma. ſiſſimam iudicauit, ſup. manet repoſta &c. Donatus in Teren. for
mã, non à morphe Græco, ſed à formo vocabulo Latino quod
calidum ſignificat, deducit, eo ꝙ ſanguis calidus formoſitatẽ pa
rit. Fabula de iudicio Paridis notiſſima eſt: dicunt.n. Bellonam,
ac Martẽ, ꝙ à nuptiis Thetidis excluſi eſſent ꝑ Mercuriũ pomũ
miſiſſe, in quo ſcriptum erat, Detur pulchriori, aut pulcherrimę.
quum ergo tres ſummę deę, Iuno, Pallas, & Venus de ea re con
tenderẽt, & quęlibet pomum vẽdicaret, tandẽ ad Parin, qui in
Ida paſtor tunc erat, retulerunt: qui ꝓpoſito à ſingulis ꝑmio, à
Iunone regno, à Pallade ſapiẽtia, & à Venere pulcherrima puel/
la: Veneri cõceſſit & pomũ adiudicauit: hinc ergo iratæ deæ qua
fabula ſignificať Parin plus Veneri.i.luxuriæ, q̃ regnorum glo/
riæ, ac ſapientiæ ſtuduiſſe: quo circa regnũ Troianũ excidium tu
lit. Et genus.ſ. Troianum: inuiſum, Iunoni videlicet ꝓpter Dar/
danũ Iouis ex electra Iunonis Pellice filiũ, ſed Iunoni maxime
inuiſi erant Pellicũ filii, vnde & Herculẽ ꝑſequuta eſt, & Phry/
xum & Hellẽ, ſup. manet repoſtum: & honores.ſ. quos habuit ꝑ/
latus Hebe. Ganymedis pueri Troiani: rapti.ſ. ab Ioue ad ſtuprũ
ſup. manent: repoſti: pro repoſiti ꝑ ſyncopã: & hęc quaſi ꝑ paren,
theſim dicta ſunt, & ipſa Iuno accenſa ſuper his.i.de his rebus:
aut accẽſa his.ſ.dictis, iam cauſis, ſup.i.vltra illã prius dictam de
excidio Carthaginis: arcebat.i.diſtinebat & amouebat lõge latio
i.ab Italia Troas.i.Troianos (proprium pro abſoluto, ſicut &
Teucri, & Dardani dicuntur. Eſt autem accuſatiuus pluralis ter/
tiæ decli. à nominatiuo Troes cuius ſingularis eſt Tros Trois ſi/
cut Minos Minois, & Heros Herois) iactatos toto ęquore.i.per
diuerſa maria appoſitorie.reliquias.i.reſiduos & derelictos Da/
naum pro Danaorum.i.Gręcorum, atq; Achilli pro Achillis: im/
mitis.i.ſęui qui in Troiolum & Hectora ſæuit: ſeparat autẽ ducẽ
à populo & exercitu: nã Achilles Danaus dicitur generaliter ſum
pto vocabulo: geminať quoq; l in dictione relliquias metri cau
ſa, & aufertur s litera in Achilli, concentus gratia, ne is ſyllaba ſi
bilum pariat: quidam à noiatiuo Achilleus deductum volũt. Da
naum vero per ſyncopã dixit pro Danaoꝝ. Dicuntur aũt Græci à
Virgilio his fere noibus Danai, Pelaſgi, Argi, Argiui, Achiui. Tro
iani autẽ Troes Teucri, Dardanidæ, Phryges, Laomedontiadæ,
& ſup. Troes acti.i.impulſi fatis quæ nõ dabant alias ſedes q̃ vn
de Iuno arcebat, vnde dicturus eſt in hoc primo Æneas: Per ca/
ſus varios, per tot diſcrimina rerum Tendimus in Latium. ſedes
vbi fata quietas Oſtendũt. illic fas regna reſurgere Troiæ, acti er/
go fatis, errabant per multos annos, quia per ſeptem circũ om/
nia maria. vnde acclamat poeta. Tantæ.i.tam magnę molis.i.dif
ficultatis, & tanti moliminis erat, condere.i.conſtituere gentem
Romanam, vnde quia tã difficilem habeant ortũ, innuit poeta Ro
manorum pręſtãtiã, quia (vt dicit Donatus) Non fiunt ſine ma/
gno labore magna. Quæ aũt difficulter fiũt, difficulter quoq; de
ſtruuntur. Eſt quoq; laus Ænee, vt in Donato vidimus. Sane nõ
placet quod Dathus dicit neſciſſe Æneã quo ageretur quum ma
nifeſte dicat ſe Italiam quęrere patriam.

PIERIVS.

❡ Tyrias olim quę verteret arces.) Antiq aliquot codices. euer/
teret: legunt, quod nonnulli aiunt maiorem præ ſe ferre conatũ,
ſed enim Ti. Donatus vertere, eam habere intellectus expreſſam
rõnem dicit, vt nihil poſt excidium ſuperſit, huicq; illud ſimile
ſubiungit. Quæ te genitor ſententia vertit, hoc eſt ſic mutauit, vt
nihil pietatis remãſerit in ſenſibus Iouis. Additq; etiam illud ex
alio loco. tum vero om. mi. vi. con. in ig. Ilium, & ex imo ver/
ti Neptunia Troia, quoniã (ait Donatus) conſtabat nihil eius re/
manſiſſe poſt flãmas, ideoq; hæc principalis fuerat cauſa: quę ẽt
ſi ſola exiſteret, ſola poſſet aduerſus Troianos animum Iunonis
arguere. ❡ Nec dum etiam cauſæ irarum ſęuiq; dolores Excide/
rant aio. Superfluum videť veterum monumenta in teſtimoniũ
afferre, conſueſſe priſcos, cauſam, duplicato, ſſ, paſſim ſcriptitare,
quum tot Romæ marmora ſpectemus: quę dictionem eã per, ſſ,
geminatum notatam oſtentent: ſcriptionis vero huiuſmodi, ra/
tionem hãc afferri ſolitã, ait Ter. Scaurus: ꝙ cauſa dicta ſit à cauil
lationibus, vel à cauẽdo cauiſſa, deinde κατὰ συγκοπὴν, cauſa,
ita, s, literam geminandam putauerunt, vt appareret originatio:
aliter tñ ipſe ſentit, qui dicat, s, literam, non ſolere geminari: niſi
ꝓcedente vocali correpta, quare, cauſam, vnico, s, ſcribi mauult.
Nos tñ libentius, s, in cauſa, geminamus, qa ſic Virgilii, & Cice/
ronis manu ſcriptum, aſſerit Quintilianus. Vbi vero, ſęuiq; do/
lores, legitur in vulgatis codici. Vetera exẽplaria quædam cum
Lõgo, labores habẽt, quos.ſ. cõtra Troianos antea ſuſcęperat, to
to eo decẽnali bello. Nã quod ſequiť, manet alta in mente repo/
ſtũ iudiciũ Paridis, & quę ſequunť, ad exaggerationẽ poſita ſũt.
Sed neq; illud diſſimulandum eſt, emẽdatiores codices, alta mẽ
te, abſq;, in, prępoſitione legere. Quã quidẽ particulã Virgilius
libẽter prętermittere ſolet. Quod vero ad dolores, pertinet. In veteri
bus pleriſq; cod. altera illa ſublata lectione, dolores, ſupinductũ
eſt, non oino male, ſi quę ſequuť inſpicias, quæ dolendi cauſam
darent. ❡ Rapti ganymedis honores. Quod in codi. aliquot anti/
quis duo illa Verba. Rapti ganymedis, ꝑ lineolas alio atq; alio
loco ductas, diſtigui videnť. Nẽpe in aliquot ante, & poſt dictio/
nẽ Ganymedis, hoc pacto. Rapti Ganymedis honores. In ali/
quot inter particulã copulatiuã & participiũ Rapti, hoc modo,
& Rapti Ganymedis honores, in memoriã ſuggerit varias indẽ
huius hemiſtichii ſententias apud iterpretes eſſe: Nonius.n. Mar
cellus, honores, pro integritate & pudicitia vult hoc loco intelli
gi, quare, Rapti honores, legere videť hoc eſt rapta pudicitia ho/
nores alii pro dignatione, qua fuerit Ganymedes honeſtatus, ex
ponũt, quippe quod mythologi eũ dicunt in zodiaco ſedẽ ſorti/
tum eſſe ꝙ quidẽ dictu fœdum ait Donatus. Seruius, qui hono/
res Ganymedi habitos interpretatur Rapti, hoc eſt ſtuprati expo
nit, vt Rapta Garamãtide Nympha. Cui Ouidii etiam ſubſcribit
parodia vi. Faſtorum, Cauſa duplex iræ, rapto Ganymede dole
bã, Forma quoq; Idęo iudice victa mea eſt, ſed hęc alii viderit.
❡ Troas relliquias Danaũ, atq; immitis Achilli. Sunt qui ex poe/
tarum veterũ exẽplis, reliquias, vnico, l, recte ſcribi cõtẽdant, vt
in bona codicum antiquoꝝ parte notatum inenitur. Aiunt.n. rẽ;
particulam pro cõmuni habitam à veteribus, hinc apud Ouid.
Quod in ipſum recidat opto. quã tamen Valerius Probus ſemp
breuẽ dicit, vbicunq; loquelaris ſit, ideoq; iuniores, ll, gemina/
ri cenſuere. Quã quidẽ quęſtionẽ ita Cõminianus abſoluit vt in
noie, relliquias, Barbariſmum eſſe dicat adiectione literę, perin/
de ac. Italiã fato, tẽporis adiectione. Nã Italiam Probus quoq;
primã correptã habere cõtendit, & vitium in eo noie ſpatio fa/
ctum, ait Quintilianus. Quare in altero cõſonãtem geminare ne
ceſſe eſt, alterũ vi quodãmodo ſua craſſeſcit, nulla parentheſi. Vt
vero prętercam ꝙ minime placet, atq;, ex hoc verſu ſublatũ ali/
quot in codi. vt in fine copula legatur, relliquias Danaum imitis
Achilli, ꝑut apud Catullum. Iupiter vt Calybum omne genus
pereat & apud Tibullum cimmeriũ etiam obſcuras acceſſit ad
oras, quo nõnulli offenſi, cimmerium obſcuras etiam conceſſit
ad oras, legendũ cenſuere, alterũ vero locum gręce ſcribendum
curauere, hoc tamẽ loco, ſi quis eam cõiunctionẽ, quæ eſt, atq;,
demat, venuſtatẽ carminis demere videatur, eſt & illud varie tã
in veteribus q̃ in recentioribus exemplaribus poſitum, imitis
Achilli, nã Achillei, in Oblõgo habeť codice, quo declinatu vſus
eſt Horatius, matroniſq; phrygũ claſſis Achillei, atq; alibi, heu
peruicacis ad pedes Achillei, ſicut etiam Vlyſſei, idem, laborioſa
nec cohors Vlyſſei, quæ quidem forma gręcanica eſt, & nomi/
natiuũ habet in, eus, vt Achilleus, Odyſſeus, Orpheus. Vt in vete/
rũ monumentis M. Valerius Achilleus lictor. Inde autem putãt
Achilli factum κατὰ συναίρεσιν Seruius detractã, s, literam ad

ὁμοιοτέλευτον

ὁμοιοτέλευτον euitãdũ putat, pluraq́ꝫ demum exẽplaria ita ſcriptũ oſtendũt. Quidã datiuũ ꝓ genitiuo poſitũ aiũt, more veterũ, noĩa quędã agnoſcit Probus in arte, q̃ in genitiuo caſu nume. ſingu. in vno vocabulo ſuo duabus his formis finiant, i, &, is, vt puta huius Achilli, & huius Achillis. Cariſius iueniri ait apud veteres ex noĩbus in, es, rectũ efferẽtibus, q̃ ſine rõne genitiuũ faciãt ꝑ i, vt apud Sallu. in prima hiſtoria, bellũ Perſi macedonicũ. Itẽ apud Vir. imitis Achillis, & alio loco, fallacis Vlyſſi. Priſcia. veteres ait freq̃ntiſſime datiuũ ꝓ genitiuo ꝓtuliſſe Ariſtoteli Demoſtheni, Thucididi, Eurypidi ꝓ Ariſtotelis, Demoſthenis, Thucididis, Eurypidis, deſumitq́ꝫ ſibi ex Virgilio exẽpla. Nunc acris Orõti, & Immitis Achilli, & miles Vlyſſi. itẽ ex Terentio Arconidi filiã, pro Arconidis, ex Ci. in. ij. in Ver. Trimarchidi poteſtate, q ea dẽ voce vſus eſt etiam in datiuo. Neq; præſentia Trimarchidi qđ reſponderet, habuit, ne aliam quis eſſe declinationem putet, & Achilli abſq; s, ſciant omnes præter vſum non eſſe.



SERVIVS.

¶ Vix.) Hoc loco mox & ſtatim ſignificat. ¶ E conſpectu.) Vt adhuc de Sicilia poſſent videri. ¶ Læti.) Vel alacres & veloces. vt eſt, Et lætus Eois Eurus equis. Item, Et virgea lætus pabula, id eſt feſtinus, & cum intentione. Vel re vera læti: quanquam incongruum ſit

Vix è conſpectu Siculæ telluris in altum
Vela dabant læti, & ſpumas ſalis ære ruebant:
Quum Iuno æternum ſeruans ſub pectore vulnus,
Hæc ſecum. ¶ Me ne incœpto deſiſtere victam? IVNO
Nec poſſe Italia Teucrorum auertere regem?
Quippe vetor fatis. Pallas ne exurere claſſem
Argiuum? atq; ipſos potuit ſubmergere ponto,
Vnius ob noxam & furias Aiacis Oilei?

ſit poſt Anchiſæ mortem, ſed & interitus ſenum minus dolet, & magis lætos intelligendum eſt, vt ſit cauſa maioris iracundiæ, ſic enim & in ſeptimo iraſcitur, vbi lætum Æneam Siculo proſpexit ab vſque Pachynno. ¶ Salis.) Maris, ſecũdum Homerum. Salem aũt quo vtimur ſingulari numero tantum

Ipſa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem,
Diſiecitq; rates, euertitq; æquora ventis.
Illum expirantem transfixo pectore flammas,
Turbine corripuit, ſcopuloq; infixit acuto.
Aſt ego quæ diuum incedo regina, Iouiſq;
Et ſoror, & coniunx, vna cum gente tot annos
Bella gero, & quiſquam numen Iunonis adoret
Præterea? aut ſupplex aris imponat honorem?

tm̄ dicimus: quũ iocos ſignificamus, pluralẽ tm̄ ponimus numerũ ſm̄ Lucanum qui ait, Non ſoliti luſere ſales. Aliquãdo etiã & vrbanitatẽ per ſingularem numerũ ſignificamus: vt Terentius, Qui habet ſalem quod in te eſt. i. q̃ res in te eſt. Maſculini enim generis eſt, nõ neutri: & neutra triptota ſunt, nec ab hoc accuſatiuo nominatiuus eſſe poteſt hoc ſale. ¶ Vulnus.) De præterito dolorem dixit: de futuro metum, Ad vtrũq; Vulnus retulit. ¶ Hæc ſecum.) Subaudimus, locuta eſt, deeſt enim. Et hoc fictũ eſt, vt ſuperius diximus. vnde enim hoc ſciret poeta? Bene aũt impatientiam doloris oſtendit detrahendo ei ſolatia: vt in quarto ſolam inducit Didonem, En quid ago? ¶ Méne.) Ne, non vacat: ſignificat enim ergo, & eſt coniunctio rationalis. ¶ Incoepto deſiſtere.) Tolerabilius eſt enim non inchoare, quàm incepta deſerere.) Nec poſſe Italia teucrorum auertere regem.) Sic & in ſeptimo, Vincor ab Ænea. Et detraxit more ſuo præpoſitionem prouinciæ. Non enim dixit, de Italia: ſed, Italia. ¶ Quippe vetor fatis.) Re vera inquit fata me prohibent, ergo Iuno ignorat vim fatorum. Sed hoc non poſſumus dicere, quia ſuperius lectum eſt, Si qua fata ſinant. Et, Progeniem ſed enim Troiano à ſanguine duci Audierat. Hoc ergo eſt, omnes res hominum aut ex noſtra voluntate deſcendunt, vtputa ſedere, ſurgere: aut ex fati neceſſitate, vtputa naſci, mori: aut ex deorum voluntate, vtputa nauigare, vel honoribus frui. Nunc de nauigatione agitur: & bene inuidioſe, quaſi etiam huius rei poteſtatem ei poſſint fata detrahere. Eſt & alter latens ſenſus vt ſperet ſe regina contra exulum fata poſſe aliquid, ſi Mineruæ numen inferius valuit contra fata victorum. ¶ Palláſne.) Minerua. ἀπὸ τοῦ πάλλειν τὸ δόρυ, idest ab haſtæ concuſſione: vel quòd Pallantem gigantem occiderit. ¶ Claſſem.) Ad inuidiam poſuit, vt pro vna naui claſſem dicat. ſic Venus, Nauibus infandum amiſſis: quum Orontes ſolus periiſſet, aut re vera vnam nauem ſignificat, vt Horatius, Me vel extremos Numidarum in agros claſſe releget. Claſſis enim dicta eſt ἀπὸ τῶν κάλων, ideſt à lignis, vnde & calones dicuntur qui militibus ligna portant, & καλοπόδια. ¶ Potuit.) Ad illud refertur quod ſuperius dixit, Nec poſſe. ¶ Vnius ob noxam.) In iſtis ſermonibus vnius, illius, ipſius naturaliter producitur media ſyllaba: ſed quum opus eſt, corripitur hac excuſatione, quòd quoties vocalem longam vocalis ſequitur, ſuperiori vires detrahit. vt eſt, Inſulæ Ionio in magno. Et, Sub Ilio alto. Et ob hoc mutat accẽtum, in latino enim ſermone cum penultima corripitur, antepenultima habet accẽtum, vt hoc loco. ¶ Vnius ob noxam.) Et contra, Nauibus infandum amiſſis vnius ob iram Prodimur. ¶ Noxam.) Pro noxiam. Et hoc intereſt inter noxam & noxiam, quòd noxia culpa eſt, ideſt peccatum: Noxa autem pœna. ¶ Et furias.) Amorem. vt in Bucolicis, Seu quicunq; furor. ¶ Oilei.) Oilei non vacat. Nam & duo Aiaces fuerunt: & ambo perierunt: ſed ira Telamonius, hic amore. Et eſt Græca figura ſi dicamus Æneas Anchiſæ, & ſubaudiamus filius. Hac autem figura vtimur circa patres, & circa maritos tantum, vt Virgilius, Deiphobe Glauci ideſt filia. Idem, Hectoris Andromache, ideſt vxor. ¶ Ipſa.) Bene ipſa: dulcis eſt enim propria manu quæſita vindicta. Vnde plus dolet Iuno alienis ſe viribus niti vt Æoli: vel inferorum, ſicut ipſa, Flectere ſi nequeo ſuperos, Acheronta mouebo. ¶ Rapidum.) Velocẽ. vt eſt, Quum rapidus ſol nondum hyemem contigit equis, Iam prẹterit æſtas. Item, Rapidi ve potentia ſolis. ¶ Iaculata.) In libris Etruſcoꝝ lectum eſt, iactus fulminũ manubias dici: & certa eſſe numina poſſidẽtia fulminum iactus, vt Iouẽ, Vulcanũ, Mineruã. Vnde cauendũ eſt ne aliis hæc numinibus demus. ¶ E nubibus.) Secundũ phyſicos, qui dicunt colliſione nubiũ fulmen creari. ¶ Rates.) Abuſiue, naues: nam ꝓprie rates ſunt connexę inuicẽ trabes. ¶ Illum.) Authorẽ, ſcilicet criminis. ¶ Expirantem flãmas.) Non animã dicit flãmas, ſed cũ anima fulminis flammam euomentem. Et vt ſuperius pleno nomini adiecit opũ, ideſt diues opũ: ſic hic verbo, cum. n. plenum ſit Expirat, addidit. Flammas. vt alio loco. ¶ Animas.) vt, Conſixi expirant animas. ¶ Turbine.) Volubilitate ventorum. ¶ Scopulo.) Saxo eminẽti. Scopulus autẽ aut à ſpeculãdo dictus eſt: aut à tegumento nauium, ἀπὸ τοῦ σκεπάζειν. Contigerunt aũt iſta circa Caphareũ mõtem Euboeæ. ¶ Aſt ego.) Nunc comparat ſingula. Et ne leue eſſet quod dixerat Ego, addidit. ¶ Diuũ regina.) ſic

ſic Salluſtius, Nos aũt, hoc eſt populus Romanus. ¶ Incedo.) Incedere ꝓprie eſt nobiliũ pſonaꝝ. ¶ Iouiſq; & ſoror & cõiũx.) Phyſici Iouẽ ęthereẽ. i. ignẽ volũt intelligi, Iunonẽ vero aerẽ. & quoniã tenuitate hæc elementa paria ſunt, dixerunt eſſe germana. Sed quia Iuno hoc eſt aer, eſt ſubiectus igni, ideſt Ioui: iure ſuperpoſito elemento mariti traditum nomen eſt. Iouem autem à iuuando dixerunt, nulla enim res ſic fouet omnia quemadmodum calor. ¶ Tot annos.) Licenter in iſtis locutionibus & accuſatiuo vtimur & ablatiuo. Dicimus enim & tota nocte legi: & totam noctem legi. Honeſtior tamen elocutio eſt per accuſatiuum. ¶ Aut quiſquam.) Non Troianorum, ſed omnium generaliter. ¶ Prẹterea.) Poſtea. vt, Prẹterea vidit nec portitor orci Amplius obiectam paſſus tranſire paludem.

DATHI.

¶ Vix è cõſpe. Alia in narrãdis rebus hiſtoricorũ: alia poetarum lex eſt: & hiſtoricis quidem mos eſt, vt à rerum initio ordiantur: & continuam narrationẽ ad finem vſq; perducãt. Poetica aũt diſciplina & lex eſt eiuſmodi, vt à rerũ medio initium ſumat, & ad ipſum poſt initium reuertatur. Id ſeruauit Virgi. diligenter: cum ad prĩcipium ac ianuam narrationis veniſſet. Qui cũ primo verſu polliceretur producturum ſeſe de Troianis littorib. Æneam. Troię qui primus ab oris Italiam, fato profugus, Lauinaq; venit Littora. Narrationẽ poſtea exorſus Ænee ipſius claſſem, nõ de Sicilia producit Vix è conſpectu Siculæ Telluris in altum Vela dabant læti. Homerum imitatus eſt, qui Vlyſſis errorem, non à Troiano littore deſcribit: ſed facit primo nauigantem ex inſula Calipſonis: & ex perſona ſua ꝑducit ad Pheacas, illic vero in cõuiuio Alcinoi regis narrat ipſe quemadmodum de Troia ad Calipſonẽ vſq; peruenerit. Poſt Pheacas vero rurſus Vlyſſis nauigationem ad Itachẽ vſq;, ex perſona ꝓpria poeta deſcribit. Et Virgi. Æneam de Sicilia producit: cuius nauigationem deſcribendo (vt etiam ait Macro.) perducit ad Libyã, vbi in Didonis cõuiuio ipſe narrat Æneas vſq; ad Siciliã de Troia nauigationem ſuã. Et addit vno verſu quod iam copioſe poeta deſcripſerat. Hic me digreſſum veſtris deus appulit oris, Poſt Aphricam quoq; rurſus poeta ex perſona ſua iter claſſis vſq; ad ipſam deſcripſit Italiã. Interea mediũ Æneas iã claſſe petebat: Certus iter: Sed hęc hodie (ſi ita certum eſt vobis) ſatis. Habes optime Andreocci pater. quæ in prima Aeneidos lectione à nobis expoſita ſũt, quęq; tuo iuſſu ſcriptis quoq; mãdata. Vbi ſi quid erratũ perſpexeris, feceris humaniter ſi pro tuo arbitrio emẽdare volueris, vale ac tibi ꝑſuade tuã plurimũ apud me authoritatem valere. Perlectio Dathi.

ASCENSIVS.

¶ Vix è cõſpectu &c. Oſtẽſis irarum cauſis docet quomodo Iuno in Troianos ſæuit & quid in eos molita eſt, dicens quod cum iam ſeptimum agerent Troiani in erroribus annum & ex ſicilia (quæ proxima Italiæ eſt vſq; adeo vt continens aliquãdo fuiſſe perhibeatur) vbi Aeneas patrẽ ſepeliuerat claſſem ad Italiam appellerent, & cum vix in altum vela darent leti cum Iuno æternum &c. hæc ſecum ſupple ait.) Quæ oratio muliebrem animum perquam graphicę exprimit, nihil enim mulieri moleſtius quam incoeptis etiam prauis cogi deſiſtere, & cum id omnibus doleat multo magis Iunoni dolere potuit, quę diuũ regina, & ſoror & coniunx Iouis, preſertim cum Pallas minus offenſa plura potuerit. Nam offenſa tantum fuit ab Aiace qui per impatiẽtiam amoris Caſſandrã filiam Priami & vatem in tẽplo Palladis oppreſſit. Sunt tamẽ qui non oppreſſam, ſed ſolummodo à tẽplo abſtractam dicãt, iuxta illud ſecundi huius. Ecce trahebatur paſſis Priameia virgo Crinibus à tẽplo Caſſandra aditiſq; Mineruę Ad coelũ tẽdens ardentia lumina fruſtra. Ob hanc ergo iniuriam polluti, aut violati tẽpli irata dea ad radices Caphareí mõtis i Euboia ĩſula altiſſimi diſiecit atq; ꝓſtrauit, obruitq; plurimas Græcorũ naues, vnde Diomedes. xj. huius. Scit triſte Mineruę Sydus, & Euboicę cautes vltroq; Caphareus: vbi tamẽ ad vtramq; opinionẽ alluditur. Nam plurimi dicunt, nõ ꝓpter violationẽ tẽpli Mineruæ, ſed propter necẽ Palamedis filii Naupli regis Euboię quẽ per inuidiam & factionem Vlyſſes) vt ad principium. ii. huius dicetur) occidi curauerat illic Grecos naufragia paſſos: nam cũ poſt Troianũ excidium argiuoꝝ claſſis ad Euboiam appulſa eſſet: intelligeretq; nauplius eam tẽpeſtate laborare volens

ſoleris vlciſci mortem filij facem in Caphareo mōte cuius radi ces aſperrimis cautibus & ſcopulis oppletæ erant accendi iuſſit: qua viſa græci ſperantes portū, aut ſtationē illic tutam eſſe, om nes eo cōtenderunt ventis & velis, atq; ita plurimi naufragium

Aiax Oilei. fecerunt, vnde quia tempeſtate prius exorta id contigit, ideo deę aſcribitur, & quia per fraudem Naupli etiam Nauplo, verū poetæ opiniones propoſito ſuo cōducentes tegit, bene autem hic di

Aiax minor. citur Aiacis Oilei, quia erat & Aiax Thelamonius, ſeu Thelamonis filius qui maior eo ꝙ eſſet fortior & præſtantior dictus eſt, ſed etiam furore raptus propter perdita Achillis arma ſeipſum interemit, & in florem hiacynthum, ſm Ouid. lib. xiij. transformatus eſt. Hic autem Oilei filius minor appellatus pernix admodū fuit in curſu & vibrandæ haſtæ peritiſſimus, vt atteſtatur Home. Iliad. ij. Verum ne in imenſum creſcat opus audiamus argutiſſimum Donatū cuius verba ſunt. Vix è conſpectu. A ſeptimo anno incipit narrationem vt priora reſeruet ad conuiuiū Didonis. Vix læti. vtrunq; temperat. Nam læti erant ꝙ eſſent ꝓpinqui Italię: Sed morte Anchiſæ cōtriſtati vix erant læti. Cum Iuno æternū ſer. ſ. p. u. aduertens Iuno Troianos de ꝓximitate Italiæ laborare, recrudeſcebat vulnus, & excluſa ab inuentione nocēdi, & à loco & à tempore ſic ſuos dolores intimis ſenſibus enumerat. Me ne, componit ſumma arte quales habere debuerit cogitationes carens inuentione ad nocendum, & inducto qualitatis ſtatu per exempla aliena inuenta conſilia enumerat, & cōparat perſonam ſuam cū perſona Mineruæ & Troianoꝝ & græcorum & inimicitiarum cauſas Mene, emphaſim habet pronomen, & magnū dicendi pōdus, quod infra aperuit cū dicit. Aſt ego quæ diuum incedo Regina Iouiſq; Et ſoror & cōiunx. Inceptis deſiſtere vi

Incepta ctā, incepta ſunt aiorum deſtinationes. Sallu. Nam talia icœpta nō cōſultorē vertiſſent rerum peſtē factura. Dolet igitur intētionem ſuā ſine effectu defeciſſe nec supereſſe nocendi cōſilium vel tēpus, & quia bonorū eſt incepta deſerere, ſi aut prece flectantur aut ſponte ignoſcant, oſtendit vtranq; occaſionem perdidiſſe, & incidiſſe in ludibrium. Vt. ſ. ſuperata diſcederet. Regem. i. ſi perdere non potui debui ſuperare Teucrorum regem. Italia. i. ab Italia. Sic alibi Bellum ingens geret Italia, ergo ſi non poterat pdere ſaltē diſiūgere ab Italia, & ſi nō oēs perirent ſaltem id obtineret iuxta vnū Æneā, cuius ſtirpi deberi ſciebat iperiū Romanū.

Vrere Quippe vetor fatis ergo magis debuit vetari Minerua fatis Græ

Exurere corum Pallaſne, quæ nō eſſet tanti meriti aut poteſtatis. Exurere claſſem. Comparatio pœnarum. Minerua potuit naues græcorum & ipſos exurere, vrere, eſt aliquid lædere incendio: exurere eſt penitus abolere incendio, confirmat autem poeta ſoli Æneæ deberi imperiū, cū de ipſo ſolo laboret Iuno. Illum expirantem illa ꝓpter vnū plurimos pdidit, ergo à plurimis offenſa vnū ab Italia arcere nō poſſum, & quod auget dolorem oſtēdit Mineruam minorē deam Iouis fulmine vti potuiſſe, & in pœna delicti defendit authorē. Si ergo iniuſte grauiſſimū pertulit ſupplici

Venialis ſtatus. um, multo magis eius ſocij. Defendit aūt culpā in amorem reiciens. & vtit venialí ſtatu. Factum. n. quod manifeſtū eſt nō purgatur, niſi dicat nō erat ſuæ mentis nec ſui cōſilii Aiax, ſed furore amoris trahebat. Nam qdquid fit per pathos, nō aſcribit homini. Diſiecitq; rates. Ne ſi alicui cōtigiſſet euadere, haberet nauigandi ſubſidium. Euertitq; ęquora ventis, alieno eſt vſa imperio nā Iouis fulmen arripuit, & Neptuni imperiū, habuit enim poteſtatē in ventos qui alieno ſubiecti ſunt iperio. Illum, emphaſim pronomē habet quaſi temerariū, conſyderatum ſacrilegū, ꝓphanū qui in templo deæ virginis ante aras in conſpectu numinis regiā ſacerdotē intactā violauit. Pectore, quo vulnus oīno letale

Violatio. eſſet. Turbine corripuit, nā aliter infigi nō poterat & oſtēdit vim irę in tanto impulſu. Voluit infigi ſcopulo: ne ad littus deueniēs

Caſſandrę. ſaltem ſepulturā acquireret. Aſt ego quæ diuum icedo regina Iouiſq; Et ſoror & cōiunx. Declarat quid illud ſit. Aſt ego ſ. quæ in omni genere rerum Mineruā ſupero. Sum enim regina. Sum ſoror & coniunx Iouis. Vnde deberem ab eo qui frater eſt & maritus oīa impetrare. Vna cū gēte tot annos cum Minerua vno ictu potuerit. Præterea, in medio poſuit & bis eſt repetenda, Hęc Donatus, quibus addamus quæ in Seruiū ſic dicit Beroaldus Apud eruditos & idoneos ſcriptores noxa pro culpa reperitur frequētius q̄ pro pœna: ꝙ iuriſconſul. apertiſſime oſtendit ſcribens de

Noxa. verbo. ſigni. Noxę appellatione omne delictū contineri, inde noxales actiones noiantur à noxa, hoc eſt maleficio & peccato ſeruorum. Quin. in declamationibus inqt manifeſtiſſima quoq; noxa. i. delicto. Oui. Inuidiā noxæ detrahit illa meæ. i. culpæ. Liui. Ob quam meā noxā. i. delictum, & ita paſſim apud eruditos noxa accipitur vnde Virg. ꝓprie locutus eſt vnius ob noxam. i. culpam, nec exponendū eſt ꝓut exponit Seruius noxā pro noxiam quin etiam noxa ſignificat damnum & periculū ac detrimētum in qua ſignificatione ſæpiſſime apud priſcos reperitur. Ouidius. Nocte nocent potæ ſine noxa luce bibunt. Colu. nebulas ac pruinam ſine noxa perfert, & alibi omnem iniuriā ſine noxa patitur. Sueto. Sine vlla ſua noxa adeſſent idus Martiæ. Noxia vero ſæpius adiectiuum eſt q̄ ſubſtātiuū & ſignificat nocentē, cuius rei plena ſunt oia & noxii ſontes nuncupant. Curioſus profecto lector ex frequenti antiquorum lectione comperiet id veriſſimum eſſe quod à nobis traditur, & differentiā illam Seruii vtpote futilem ac ꝑrancidā eſſe repudiandā. hæc ille. ¶ Ordo eſt. Troes ſup. **Ordo. Læti.**

ſeu Æneade. hoc eſt Æneas cū ſociis, læti. ſ. propter vicinitatem Italiæ quā ſeptēnio quęſiuerant, & imemores Anchiſę forſan ꝙ in diſceſſu lętius accæpti fuerant ab Aceſte ſiculoꝝ rege, qui etiā abeuntibus vina dederat. vnde ſtatim dicetur: Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Aceſtes Litore trinacrio dederatq; abeuntibus heros. Diuidit. Non indecore ergo poſt opiparum epulum ꝙ Aceſtē dediſſe veroſimile eſt lętos dicit poeta igenioſiſſimus, hoc inuens quia fere extremum gaudii luctus occupat, ipſi ergo lęti & vicinitate Italię & Baccho exhilarati dabant vix e conſpectu ſiculæ telluris vela in altum. ſ. mare. i. vix verū ſunt dicere ꝙ ab in ſiciliæ portu ſtātibus nō amplius videri poſſent, veruntamen fuit. Donatus argute cōſtruxit vix cum noīe lęti: vt ſint nō plane lęti ſed vix lęti: at ego (quia vbi Troiani Italiam læti aſpiciebant: vt in tertio, Italiam læto ſocii clamore ſalutant: neq; abre cum vnumquodq; naturaliter in locum natiuum ac vnde originem traxit redeat) malim dicere plane lætos propter cauſas dictas & ruebant. i. proruebant ſecundo & pleno curſu, ſpumas ſalis. i. maris ſalſi quas præcipiti ſulcatione faciebant, ære, ideſt roſtris æratis, hoc eſt ęre munitis iam tunc ſup. cum. i. quando. Iuno ſeruans ſub pectore vulnus. i. fomitem iracundiæ quo vulnerabatur, æternum. i. implacabilē, ait ſupple aut meditata eſt hęc: ſequūtur, ſecum. i. in animo ſuo. Mene. i. nunquid ęquum aut decens aut tolerabile eſt me. ſ. quę vt dicet diuum icedo regina &c. (Quia ſecum & incenſa furore loquit dea: apta vtit Eclipſi) deſiſtere icœpto quod triſtius, & turpius eſt q̄ non icœpiſſe, icœpit autē genus troianum extinguere & carthaginē ad monarchiam ſublimare, victam, quod triſtius eſt q̄ ſi ſponte, mutato conſilio deſiſtat, ſicut factura eſt tandem vt pollicetur Iupiter dicēs paulo inferius. Quin aſpera Iuno Quæ mare nūc terraſq; metu cœlumq; fatigat. Conſilia in melius referet, mecumq; fouebit Romanos rerum dominos gentemq; togatam, nec poſſe quod triſtius eſt quàm nolle auertere Italia quod indignius eſt q̄ ſi vetatur occidere ſolum: virtute autem prępoſitionis cōſtruitur cum ablatiuo aut ſubauditur ab vt vult Donatus vt ſit ab Italia. q. d. non à toto mundo ſed ab Italia duntaxat quę nihil ad eum pertineat: regem teucrorum. non dicit Dardanidarum quippe qui inde originem traxerūt ne ſit eis iuſtum redeundi deſiderium, vocat autem Æneā regē in gloriam iuliæ domus quia glorioſum eſt ab hoſte laudari, vnde Dido ad finem huius primi. Ipſe hoſtis teucros inſigni laude ferebat. Quippe. i. qa certe, aut ironia eſt, cū Pallas contra fatū maiora fecerit, nā in fatis erat gręcos victores in patriā reuerſuros, quod pauciſſimis datū eſt, ſed ſatis factū tamē fatis, quę à Proteo Caſſandra & Calchante de Troiano excidio ꝓdita fuerant. Innuit ergo ſe fatis nō aſtringi licet fata obſtēt, nā fruſtra tēderet atq; foueret iperiū carthaginēſe ſi ſciret fata obſtare, nec vinci poſſe. Quū ergo dictū ſit. Si qua fata ſināt iā tū tenditq; fouetq;, certū eſt ꝙ ſciuit fata obſtare, ſed ſperauit ea cōtrariis fatis vincere poſſe. Nā vt maiora numina minoribus ꝑiudicāt ita ſm Æthnicos fata fatis. Probat ergo ſe poſſe fata vincere, nā ſi Pallas inferior dea maiora cōtra fata (vt videtur) potuit: qs negabit Iunonē ſupiorē minora poſſe? (dicit ergo) Pallaſne quaſi dicat nōne verū eſt ꝙ Pallas potuit exurere. i. funditus vrere, claſſem. i. cōfluxum nauium argiuum, pro argiuorum atq; ſubmerge, ipſos. ſ. argiuos ponto. i. mari euboico iuxta capharea montem, ob, ideſt ꝓpter noxam, ideſt culpā, & pro. i. furias. i. iſanos amores propter quos Caſſandrā vitiauit aut à templo Mineruę abſtraxit, vnius. i. hominis, videlicet Aiacis, Oilei ſup. filii aut ob noxam & furias vnius, ideſt ſolius Aiacis Oilei. q. d. maxime, cum ego offenſa à multis non poſſum vnum auertere ab Italia, iuſta eſt ergo Iunonis querela, cum ipſa maior ſit, & minus petat, minus eni eſt auertere q̄ ſubmergere & exurere, & minus auertere teucros ab Italia quę ad eos nihil pertinet q̄ argiuos ab argis. (Scribitur autem Oilei, & profertur Oili: eſt enim ei diphthongus græca pro qua græci i proferunt. Et ſi quis dicat ſubmergere aut obruere claſſem nō pertinere ad Iunonem quæ

non

non maris ſed aeris inferioris aut terrarum dea eſt. Reſpondet ꝙ Pallas nõ ſuis ſed Iouis & Neptuni freta eſt opibus. Nã vt phyſice .i. naturaliter loquamur Pallas ſignificat æthera, ideſt ſupremum & puriſſimum aerẽ vnde è cerebro Iouis nata fingitur & dea ſapientiæ. Iupiter autem aerem mediũ in quo fulmina & tonitrua exercentur, Iuno vt dixi inferiorẽ aerem. & ideo quia fulmina potiſſimum in media regione fiũt & raro ad ſupremã aſcẽdunt, ideo Minerua dicitur vſa fulmine Iouis, quia vero generãtur in terris ſulphuratis & piguibus qualis eſt Æthna & vbi Vulcanus Iouis fulmina fabricare fingitur, ideo faber Iouis fingitur & quia venti non aſcendunt vltra mediam regionem, vnde quia non attingunt verticem olympi mõtis in theſſalia vbi cineres holocauſtorum ventis non aguntur, nam annũ totum immoti manent, ſed in media regione aeris poſtquam ex terra exhalauerunt potiſſimum exercentur, ideo dicet Æolus ad Iunonem Nymborumq́ꝫ facis tempeſtatumq́ꝫ potentem, dicit ergo in augmentũ rei) Ipſa ſcilicet Pallas non implorans alia numina quorum intereſſet, ſed vt dicunt ipſamet & in propria perſona, quod vindictę cupidis dulciſſimum eſt. Iaculata, ideſt iaculans aut deiiciens è nubibus rapidum ignem Iouis .i. fulmen ad Iouem pertinens qui & frater & cõiunx: diſiecit, ideſt proſtrauit aut diſperſitq́ꝫ id eſt ſimul rates, ideſt naues (hoc loco) qꝫ ꝑ & euertit, i. ab imo ſurſum vertit, æquora .i. maria prius æqua .i. trãquilla, & corripuit, ideſt celeriter rapuit turbine .i. volubilitate ventorum, illum ſcilicet qui caput inimicitię aut irarum erat Aiacem videlicet, expirãtem, ideſt animam efflantem, & hoc pectore transfixo. (Ideo autem prius corripuit eum turbine vt turbatũ & exanimatum faceret, quia fulmina ſecundũ Plin. non proſternunt niſi metu exanimatos) & infixit .i. illiſit ſcopulo acuto (Scopulus eſt ſaxum in aquis eminens) Aſt, ideſt ſed: ego quę incedo regina diuum, ideſt diuorum, & ſoror & coniux Iouis, gero bella tot annos .ſ. continuo eos perſequendo, vbi Minerua vno impetu de ſuis aduerſariis vltionem ſumpſerit cum vna gente, ſcilicet Troiana vbi Pallas multam gręcorum gentem diſiecerit, & ideſt & putas quod quiſquam .i. quiuis mortalium adorat .i. adorabit praeterea .i. poſtea, poſthac aut amplius, numen, ideſt diuinam poteſtatẽ Iunonis, quia ad nutum aliquid gerere putabitur. q. d. minime, quia vbi cõſtabit Iunonem (hoc eſt me, loquitur enim Iuno) nõ poſſe tam paruam rem cum maxime velit, quis ei diuina poteſtatẽ concedet, aut quis ſupplex .i. ſupplicans & ſe humilians imponit pro imponet (quidam legũt adoret & imponat) praeterea .i. poſt hac aut pręter hanc vicem aris, ſcilicet Iunonis (hoc eſt meis inquit Iuno) honorem, ſcilicet diis debitũ, quaſi dicat nullus quia credar nil poſſe ſi hoc non potero, & ita vilis & abiecta habebor apud omneis mortales.

PIERIVS.

¶ Vnius ob noxã, & furias Aiacis Oilei. In Oblõgo codice ſaneqꝫ vetuſto, furiis legiẗ, caſu ſeptimo, qđ nõ ęque placet, vtrunqꝫ enim cadit ſub prępoſitiuã particulã, ob. ¶ Scopuloq́ꝫ īfixit acuto. Sunt qui legant, inflixit, ad maiorem quandam vltionẽ oſtẽdendã, quod ego nuſquã in veteribus codicibus obſeruaui. Sane vero Ti. Donat. Infixit, agnoſcit, dũ ait, figi. n. nõ potuit, niſi vrgente turbine: cum pondere, atqꝫ magno ictu ſaxo fuiſſet illiſus. & inferius. Hic ẽt illud intelligi põt, idcirco eũ īfixum ſcopulo, ne delatus fortaſſis ad litus ſepulturæ ſaltem beneficium reperiret. verum hæc & alia eius ſcripta in impreſſis codicibus paſſim mutilata, laceraq́ꝫ & maiori ſui parte deprauata ſũt. ¶ Et ſoror & cõiunx. In pleriſqꝫ veteribus exẽplarib. coniux, abſqꝫ n litera in vltima ſyllaba legiẗ, ſicuti Scaurus melius putat dici & ſcribi, & à Soſipatro Cariſio, cõiux, inter ea noia recenſetur, quæ u, x, literis finiuntur, vt nux, Pollux. Neqꝫ vero hic, veterũ īſcriptiones recenſebo, quum in nulla pene dictione variata magis ſcribendi ratio qꝫ in hoc noie reperiatur. ¶ Et quiſ. nu. Iu. ado. In co. lõg. & aliquot aliis antiquiorib. Aut quiſquã, legitur. Quã lectionẽ Ser. agnoſcit, eſt aũt græcoꝝ imitatio qui τὸ ἢ diſiunctiuã, & interrogatiuã particulã vſurpant. In aliquot aliis, ecquiſquam. In aliis, aut quis iã. Quę lectio ſit ex his caſtior iudicanda alioꝝ iudicio relinquimus. Idq́ꝫ potius dicemus, adorat, pręſenti tẽpore indicatiui modi tam in Ro. qꝫ in codici. aliquot antiquis haberi. Et qđ ſubſequitur. ¶ Aut ſupplex aris imponat honorẽ. In Ro. codi. imponet futuri tẽporis eſſe, alii quidã codi. nõ cõtemnendi, imponit legunt, eadẽ ſynchronia, qua lectũ eſt adorat, vtriuſqꝫ verbi lectio eodẽ tempore Donato agnita, qui totũ hoc de Troianis dictum putat, eos. ſ. idcirco Iunonis numen non adorare aut aris eius non imponere ſacrificia, quod ſe ſperarent eam renitendo ſuperaturos. Neqꝫ tamen contemnenda eſt vulgata lectio, adoret, & imponat, figura loquendi Graecanica & elegãti, magis. n. indignationem exaggerat ſi ad nationes reliquas referaẗ, quippe niſi ſuppliciũ de Troianis ſumat, niſi eos perdat, aut vlciſcatur, futurum vt numen ſuum apud omneis gentes & nationes deſpicatiſſimum habeatur.

SERVIVS.

Talia flammato ſecum dea corde volutans,
Nymborum in patriam, loca fœta furentibus auſtris,
Æoliam venit. hic vaſto rex Æolus antro
Luctanteis ventos, tempeſtateſq́ꝫ ſonoras
Imperio premit, ac vinclis & carcere frenat.
Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum clauſtra fremunt. celſa ſedet Æolus arce
Scæptra tenens, mollitq́ꝫ animos, & temperat iras.
Ni faciat, maria, ac terras, cœlumq́ꝫ profundum
Quippe ferant rapidi ſecum, verrantq́ꝫ per auras.
Sed pater omnipotens ſpeluncis abdidit atris,
Hoc metuens, molemq́ꝫ & montes inſuper altos
Impoſuit, regemq́ꝫ dedit, qui fœdere certo
Et premere, & laxas ſciret dare iuſſus habenas.
Ad quem tum Iuno ſupplex his vocibus vſa eſt.

¶ Talia flammato.) Quod ſuperius intermiſerat, nunc reddit, nã dixerat ſuperius. ¶ Hæc ſecũ: & modo ait. ¶ Volutãs,) ideſt cogitans. ¶ Nimborum.) Nimbi nunc ventos ſignificãt: plerunqꝫ nubes & pluuias, ergo prout locus fuerit, intelligẽdum eſt. Proprie tamen dicuntur nimbi repẽtinæ & praecipites pluuiæ, nã pluuias vocamus lentas & iuges. ¶ Loca fœta.) Nunc plena, vt alio loco, Fœta armis. Sciendum eſt autem dici fœtam & grauidã, & partu liberatam. vt, Fecerat & viridi fœtã Mauortis in antro. Enixam autem eam fuiſſe lac, quod pueris praebebatur, oſtendit. Item fœtam grauidam, in illo loco oſtendit, Non inſueta grauis tentabunt fœtas. Ergo quia fœta medius ſermo eſt, bene hoc loco epithetõ diſcreuit, dicẽs, Grauis fœtas: vt bonum facinus, & malum facinus dicimus, & bonũ venenũ & malũ venenũ. ¶ Auſtris.) Figura eſt celebrata apud Virgilium: & eſt ſpecies pro genere. Legerat apud Ennium, Furentibus ventis: ſed quaſi aſperum fugit, & poſuit. ¶ Auſtris) pro ventis. ¶ Æoliam venit.) Nouem inſulæ quæ ſunt poſt fretum Siciliæ, appellantur Æoliæ ab Æolo rege Hippotæ filio. licęt habeant & propria nomina. Vnde Virigilius ait, Æoliam Liparem. Poetæ quidem fingunt hunc regem eſſe ventorum, ſed vt Varro dixit, rex fuit inſularum, ex quarum nebulis & fumo Vulcaniæ inſulæ prædicens futura flabra ventorum, ab imperitis viſus eſt ventos ſua poteſtate retinere. ¶ Hic.) Illic. vt ſuperius, Hic currus fuit. ¶ Vaſto antro.) Phyſica ratione hoc fingit poeta, naturale enim eſt vt loca cõcaua plena ſint ventis. ¶ Luctantes.) Elaborãtes egredi. ¶ Sonoras.) Grauiſonas. Et eſt tempeſtatis epitheton. Ordo autem talis eſt, Æolus ventos & tempeſtates ſonoras vaſto antro premit. ¶ Ac vinclis & carcere frenat.) Tranſlatio eſt per poeticam licentiam facta. Carcer autem eſt vnde cũque prohibemur exire, dictus quaſi arcer ab arcẽdo. Locum autem in quo ſeruãtur noxii, carcerem dicimus numero tãtum ſingulari: vnde vero erũpunt quadrigæ, carceres dicimus numero tantum plurali: licet plerunque vſurpet poeta, vt eſt, Ruuntq́ꝫ effuſi carcere currus. ¶ Illi indignantes.) Hic aperte oſtendit quid ſit luctantes. ¶ Magno cum murmure montis.) Non circum montis clauſtra, ſed cum magno montis murmure fremebant, & eſt maior ſenſus, ſic fremebãt, vt etiam antra poſſent ſonare. ¶ Celſa arce.) Secundum quod ſuperius diximus. Venti enim melius deprehenduntur ex alto. ¶ Sedet.) Non otiatur, ſed curat. Apud antiquos enim ſedet, conſiderat ſignificabat. vt alio loco ait, Turnus ſacrata valle ſedebat. ¶ Mollitq́ꝫ animos.) Ideſt Ventos ἀπὸ τῶν ἀνέμων. vt alibi, Quantum ignes animæq́ꝫ valent. & Horatius, Impellunt animæ lintea Thraciæ. Mollit autem ideo dixit, vt per tranſitum oſtenderet vitia naturæ nulla ratione mutari, ſed mitigari aliquatenus poſſe. ¶ Maria ac terras cœlumq́ꝫ profundum.) Atqui quatuor elementa ſunt: Terra, Aqua, Aer, æther. Sed hoc loco rite prætermiſit ætherem: quia venti non turbant, ſuperiora, vt ait

Lucanus

Lucanus, Pacem ſumma tenent, ſed aut terras, aut maria, aut aerē. Nam cœlū hoc loco pro aere poſuit. vt Lucretius, In hoc cœlo qui dicitur aer. ¶ Ferant.) Auferāt. Et eſt aphæreſis. ¶ Rapidi.) Veloces, vt ſupra. ¶ Verrantq́;.) Verrere eſt trahere: à rete, quod verriculum dicitur. Eſt aūt principalitas verbi verro verris, præteritum verſi: vnde & fit participium verſus, hinc alibi, Et verſa puluis inſcribit̃ haſta. i. tracta. ¶ Id metuens.) Timens. Ergo Iupiter timet: nō ſibi, ſed elementis, ne turbent̃ eruptione ventoꝝ, vt ſi belloꝝ tēpore dicas virum fortē timere, non ſibi, ſed liberis ſuis. ¶ Molemq́; & montes.) i. molem mōtis. Et eſt figura endyadis, vt vna res in duas diuidatur, metri cauſa interpoſita cōiunctione. vt alibi, Pateris libamus & auro. i. pateris aureis. ¶ Fœdere.) Modo lege: aliàs pace, quæ fit inter dimicantes. Fœdus autē dictum vel à fœcialibus. i. ſacerdotibus, per quos fiunt fœdera: vel à porca fœde, hoc eſt lapidibus cæſa. vt ipſe alibi: Et cęſa iungebat fœdera porca. ¶ Et premere & laxas ſciret dare iuſſus habenas.) Permanſit in tranſlatione. iuſſus autem ob hoc poſuit, quia ſuo nihil facit imperio. Nā tolle hoc, & maior eſt omnibus dijs, ſi ad eius voluntatem poſſint elemēta confundi, vt ipſe Æolus, Mihi iuſſa capeſſere fas eſt. Simul ventorum oſtenditur vis, quibus parum fuit ſuperponi montem, niſi & regem acciperent, qui ipſe quoq; alieno pareret imperio. ¶ Ad quem.) Pro apud quem, vt ſupra.

ASCENSIVS.

¶ Talia flammato &c. Bene inquit flammato, quia plus eſt inflammatum eſſe q̃ accenſum: prius enim accenditur, aut incēditur rogus aut pyra, quā inflāmetur, quia nō poteſt flammam emittere quod incenſum nō eſt: vnde in. iiij. Æne. His dictis incēſum animum inflāmauit amore: prius ergo propter iniurias illatas incēſa aut accenſa erat Iuno, vnde dictum eſt his accenſa ſuper: nunc aūt vbi animaduertit etiam cōtumeliā quę ſibi oriret̃ ſi icœpto cogeretur deſiſtere, inflāmata dicitur: Sed hæc & alia multa ingenioſe explicat Dona. cuius verba ſunt. Flāmato: ſuperius dicit accenſa, ſed plus eſt flammato. p. Vt oſtendat quantum accreuerat ira ex comparatione Mineruę, nocendi autem conſilium de Mineruæ exemplo cępit, preſertim cū Troianos videret nauigātes. Nymborum in patriam habet rationem perſonę non reginę, ſed iratę quę occaſionē nolit amittere loci & temporis. Nam ſi rationem reginæ haberet, mitteret aliquem, qui Æolo iuberet, ſed quia mandata, niſi ipſa adeſſet poterant aut negligētius agi aut differri, & ſic præteriret nocēdi occaſio, omiſit perſonam reginę, & ſic monet poeta per noſipſos agendum qđ rectius curari volumus & inferiori perſonę exhibendum honorem, ſi illa indigemus. Nā gratatur ſibi à potiore eſſe delatum, Cætera ſignificant vētos cauis terræ oriri. ¶ Supplex.) Non quia ſupplicātis verba ſit loquuta, ſed quia venit: hæc Donatus. per nos autem negotia noſtra rectius fieri, q̃ per alios docet graphice apud Aulū Gelliū. Æſopus ca. xxix. li. ij. vbi habetur Apologus de Caſſita auicula, quæ pullos non transferendos docuit, donec ipſe dominus meſſis minatus erat falcē in ſegetem ſuam mittere: vt illic quiuis videre poteſt, huc autem deducam verba Beroaldi in Seruiū, quę huiuſmodi ſunt. Geographi omnes ſcribunt inſulas Æolias eſſe numero ſeptem, non nouem: quarū noīa hæc ſunt: Lipara, Hiera, Strōgyle, Didyme, Eriphuſa, Phenicuſa, & nouiſſima Euonymos. Stra. in vi. Pli. in. iij. Solinus. Mella de Æoliis, quę alijs noībus, Vulcaniæ, Liparię, Epheſtiadę nuncupantur ſcribentes numero tantummodo

Aeoliæ.

tummodo ſeptem eſſe dixerunt qbus vtpote orbis ſitum deſcribentibus credere malim, q̃ Seruio grammatici partes vſurpāti. hęc Beroaldus. ¶ Ordo eſt. Dea. ſ. Iuno. volutans. i. agitās, & verſans ſecum, talia. i. tales iniurias, & cōtumelias, corde flammato i. flammis flagrante. venit. i. pficiſcitur, in Æoliam, patriā. i. quæ eſt patria, nymboꝝ. i. ventorum, cum nubibus ortorum, aut cōmixtorum: appoſitorie loca fœta. i. referta: aut fœcunda, auſtris i. qbuſuis ventis nymboſis, furentibus. i. indignātibus, q incluſi eſſent, aut furentibus dum erumpunt, fœcunda inquam vētis. i. materia ventoꝝ ſm phyſicam rationem: ſed ſm poeticā fictionē etiam ventis ipſis, qui finguntur in terris incluſi ab Æolo contineri. (Elegit tamen doctiſſimus poeta vocabulum naturę conueniens. Nam fœta dicuntur loca ventis, quę fœtus cōtinēt ventorum, licet nōdum mereantur dici vēti: ſicut mulier fœta, quæ embrionem concępit, licet necdum homo ſit.) Æolus rex, ſ. ventoꝝ: premit hic. i. in hac dicta regione, videlicet Æolia: antro vaſto. i. valde amplo: & capaci, ventos luctanteis. i. erumpere nitētes: & tempeſtates ſonoras. i. quę cum ſonitu emittunt̃: aut quę etiam illic ſonorę ſunt: Vnde dictum eſt in. iiij. Georg. Aquas eſſe ſub terris, lucosq́; ſonantes. Premit dico, iperio. i. maieſtate imperiali. (Creditur Æolus vētis imperare, q quum ſyluam cędere, quę in promontorio erat, eos mari imiſiſſe viſus ſit, quos illinc renata ſylua rurſus excluſit, aut quia iſulas ventoſas, & vix aliud poſſideret, dictus eſt vētoꝝ rex in deriſionem, vnde Neptunus ſtatim dicet: Illa ſe iactet in aula Æolus, & clauſo ventorū carcere regnet) & frenat vētos vinclis, & carcere: inde ergo furere dicuntur vnde ſubdit: Illi. ſ. venti, indignantes. i. indigne ferētes. ſ. claudi & vinciri fremūt circum clauſtra, cum magno murmure montis. i. quod naſcitur non à monte, ſed ex relatione, aut repercuſſione montis, aut à ventis in ipſo monte, ſub quo includuntur, Æolus. ſ. rex ſedet in celſa arce, tenens ſceptra. i. inſignia regalia & mollit. i. mitigat & mollificat animos. ſ. ventorū, & tēperat. i. moderatur iras) hoc ergo officium eſt boni regis duram gentem gubernantis) quippe. i. quia certe, ni. i. niſi ſup. Æolus faciat. ſ. quod dictum eſt. i. niſi tēperet iras ventorum, ipſi rapidi, ferāt. i. propellant ſecum & verrant. i. trahāt per auras, maria, ac terras, & cœlum profundum. i. aerem, hoc eſt omnia elemēta ad quæ peruenire poſſunt, nam ignem elementarem nō attingunt. Sed pater omnipotēs. i. Iupiter ſummus deus, qui ad cęteros dicit, Cœlicolę mea mēbra dei, ipſe enim caput eſt, abdidit. i. occluſit. ſ. vētos, ſpeluncis atris. i. caliginoſis, metuens hoc. i. quod omnia ſecum traherent, ſi ad libitum emitterentur, & impoſuit inſuper molem, & altos montes. i. molem altorum mōtium. (Licet hoc poeticum ſit, certum eſt tamen patrem omnipotētem deū ipſum verum, & maria, & ventos ſuis limitibus cōtinere: qui aliter vniuerſam terram obruerent) & omnipotēs pater Iupiter. ſ. dedit. ſ. ventis, regem, videlicet Aeolum qui ſciret. & i. ſimul premere. i. arctius cōſtringere ventos. ſ. fœdere. i. pacto certo, ideſt à deo conſtituto & ſciret dare iuſſus. i. quando à deo, aut Iunone hoc eſt à ſuperiore numine mādatum haberet, habenas laxas. i. liberam eruptionē, metaphora ſumpta ab equis, quis laxis habenis excurrunt. Ad quē. ſ. regem, aut deum ventoꝝ. Iuno ſupplex i. ſupplici ſimilis, quū nō ipſam venire decebat, ſed quemuis ad Aeolū mittere, aut fingens ſe ſupplicē, vt copioſius impetraret ſupplex, quā exegiſſet imperioſa, vſa eſt tum. ſ. vbi ad eum venerat, aut quum Aeolum in tali imperio videret. his vocibus, ideſt hac oratione ſequente.

Ordo.

¶ Æole (nāq; tibi diuū pater, atq; hominū rex IVNO
Et mulcere dedit fluctus, & tollere vento.)
Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor,
Ilium in Italiam portans, victosq́; penates:
Incute vim ventis, ſubmerſasq́; obrue puppes,
Aut age diuerſas, & diſiice corpora ponto.
Sunt mihi bis ſeptem præſtanti corpore nymphæ,
Quarum, quæ forma pulcherrima, Deiopeiam
Connubio iungam ſtabili, propriamq́; dicabo.
Omneis vt tecum meritis pro talibus annos
Exigat, & pulchra faciat te prole parentem.

SERVIVS.

¶ Aeole.) Rhetoricum eſt in omni petitione hoc obſeruare, vt poſſit pręſtari quod petitur. i. vt ſit poſſibilitas, & ſit res iuſta quæ petitur: vt habeāt modum petitio, vt ſequat̃ remuneratio. Et ſciendum, ſecūdum hunc ordinem omnes petitiones formare Virgiliū, vt in hoc loco poſſibilitas eſt, Et mulcere dedit fluctus, et tollere vento. Iuſta petitio eſt, Gēs inimica mihi, Tyrrhenum nauigat æquor. Omne enim quod contra inimicos petimus, iuſtū eſt. Modus eſt petitionis, Incute vim vētis, Et diſiice corpora ponto. Remuneratio, Sunt mihi bis ſeptē pſtanti. Aeole incute vim vētis. Ordo ipſe eſt, & eſt figura parēthefis. Inter parēthefim & eclypſim hoc intereſt, quod parēthefis eſt quoties remota de medio ſentētia iteger pdurat ſermo. Plenum nanq; eſt, Aeole incute vim ventis. Item, Aeneas rapidum ad naues præmittit Achatem. Eclyſis autem eſt quotiens remotis iterpoſitis, deeſt aliqd. vt eſt, Quos ego. deeſt enim affligam. ¶ Diuum pater atq; hominum rex.) Periphraſis eſt, ideſt circumlocutio. ¶ Et mulcere dedit fluctus & tollere vento.) Aliud pendet ex alio: Nam qui poteſt mulcere, poteſt & tollere, ideſt erigere in tempeſtatem. ¶ Gens.) Sermo hic, & nationem ſignificat & familiam, ſed nunc ad vtrunq; poteſt referri, nam aut ad familiam Aeneæ, aut ad Troianam gentem

 tem

tem refertur. Tyrrhenum) Tyrrhenum mare dictum eſt, vel q Tuſciam alluit. i. Tyrrheniã: vel à Tyrrhenis nautis, qui ſe in hoc mare præcipitauerunt. Nanq; hoc habet fabula, Dormientem in litore Liberum patrem puerum nautas abſtuliſſe Tyrrhenos. qui quum eſſet experrectus in naui, quo duceretur interrogauit, reſponderunt illi, quo vellet. Liber ait, Ad Naxum inſulam ſibi ſacratam. Sed cum aliò vela deflecterent, iratum numen tigres ſibi ſacratas viſibus eorum obiecit, quo terrore ſe illi in fluctus dedere præcipites. Nauigat æquor.) Figura græca eſt. Nos enim dicimus, per æquor nauigat. Similiter etiam alio loco Terram, mare, ſydera iuro: cum latinitas exigat, vt addatur præpoſitio. Et nõ vacat, quod Tyrrhenum addidit, videtur enim dicere iam eis Italiam eſſe vicinam. Ilium in Italiam portans.) Ideſt res Ilienſes. Et inuidioſe dicit Ilium, quaſi ipſam cernat ciuitatem, quum Troianos aſpexerit. Victoſq; penates.) Tacite occurrit quęſtioni, Portat quidem & deos: ſed victos, & contemnendos. Incute vim ventis.) Duplex ſenſus eſt. Incute enim, inijce ſignificat. Ventis datiuus eſt caſus. Si autem Fac, ſeptimus caſus eſt: & erit ſenſus, fac vim Troianis per ventos. Submerſaſq; obrue puppes.) Ordo eſt in ſenſu confuſus: ante enim eſt vt obruantur fluctibus, & ſic ſubmergantur. Tota autem Iunonis petitio in ſequentibus explanatur. Corpora ponto.) Tam virorum quàm nauium: vt ipſe alio loco, quum de nauibus loqueretur, Et toto deſcendit corpore peſtis. Sciendum ſane eſt artem hanc eſſe petitionis, vt minora impetrare cupientes, maiora poſcamus: quod etiam nunc Iuno facit, ſcit nanque ſe fatis obſtare nõ poſſe, ſed hoc agit vt eos arceat ab Italia. Sunt mihi bis ſeptẽ.) Non ſine ratione Iuno nymphas dicitur ſua poteſtate retinere, Ipſa eſt enim aer: de quo nubes creantur. vt eſt, Atque in nubem cogitur aer. Ex nubibus, aquæ: quas Nymphas eſſe dubium non eſt. Ideo autem Nympham Æolo pollicetur, quia ventorum rex eſt, qui aquæ motu creantur. Bene ergo ei iungitur origo vẽtorum. Sane notant Virgilium Critici qui merito promittit vxorem: quod excuſat regia licẽtia, vt Salluſtius, Denas alij, alij plures habent, ſed reges eo amplius. Pręſtanti corpore nymphę.) Bene etiam iſtas laudat, vt maior ſit in Deiopeia pulchritudinis gloria. Laudabilius eſt enim ſuperare laudatos, vt ipſe ad maiorem Aeneę gloriam laudat & Turnum. Harum autem quatuordecim nomina, vt quidam volunt, in Georgicis inuenimus. Cõnubio iungam.) Connubium eſt ius legitimi matrimonij. Et bene Connubio iungam, dicit, vt hanc ab alijs ſegregaret, quę à regibus ſine lege habentur, ſolent enim reges inter plures vni præcipuum dare nomen vxoris. Et connubio, nu, breuem poſuit, quum naturaliter longa ſit. Nubo enim vnde habet originem, longa eſt. Sed eſt tropus Syſtole: qui ſit quotienſcunq; lõga corripitur ſyllaba, propter metri neceſſitatem. Ipſe alio loco longã poſuit, vt eſt, Hectoris Andromache Pyrrhin connubia ſeruas? Item, Cuiq; loci leges dedimus, connubia noſtra Reppulit. Et, Per connubia noſtra. Et, Numadumq; petam connubia ſupplex. Sciendum tamen eſt quia plerunque in compoſitione vel deriuatione principalitatis natura corrumpitur. Connubio iungam ſtabili, propriamq; dicabo. Multa in vnum cõtulit verſum, quæ Iuno promittit. Dicendo enim Connubio, oſtendit legitimum. Dicendo. Stabili,) longam promittit concordiam, ideſt quæ diuortio careat. Dicendo. Propriam,) adulterij remouet ſuſpicionem. Quod autem adiecit. Dicabo,) obſequentem eam fore demonſtrat. In vſu enim eſt, vt dicamus ſacerdos dicatus eſt numini. hoc eſt ad obſequium datus eſt. Meritis.) Præſtitis. vt alibi, Nec te regina negabo Promeritã. i. pſtitiſſe. Et alterũ pendet ex altero: meritũ enim nõ niſi ex pręſtãtis deſcendit beneficio. Pulchra prole.) Notãda figura: frequenter enim hac vtitur, nã quod nos per genitiuum ſingularẽ dicimus, antiqui per ſeptimum dicebant, vt hoc loco, parentem pulchra prole. i. pulchrę prolis. Et ſimpliciter intelligendum eſt: errant nanq; qui dicunt ideò pulchra dixiſſe, propter Canacem & Macareum in ſe inuicem turpiſſimos fratres, illi enim alterius Æoli filij fuerunt.

ASCENSIVS.

¶ Aeole (nãq; &c.) Plena artificij eſt hæc oratio: nihil. n. pręteruittit Iuno, quod ad eam rem, quã exorare vult, facere poſſet. Quum enim poſſet imperare, rogat, & in beniuolentiæ ſignum proprio nomine compellat: nec ſe dominam Aeoli, ſed amicam gerit, captans per hoc beniuolentiam eius: quæ prima iis, qui aliquid impetrare volunt, captanda, cum opportunitate quam captaſſe innuitur in ſuperiori verſiculo, vbi dictum eſt, Ad quem tum Iuno, quaſi tunc quum optimum erat: deinde (vt Seruius docet) oſtẽdit quod petit, fieri poſſe, atq; in eius à quo petit, eſſe poteſtate, dicens. Tibi diuum pater, atq; hominum rex Et mulcere dedit fluctus, & tollere vento.) Oſtendit iuſtum eſſe, quia contra gentem inimicam, contra quam iuſtam petat vltionem, oſtendit modum, quo fieri poſſet, dicens. Submerſaſq; obrue puppes &c.) Prætermittens quæ potiſſimum velit, & deſcendẽs ad ea, quæ prioribus negatis, velit: quaſi dicat, ſi ſubmergere nõ datur, ſaltem puppes age diuerſas, & diſiice corpora põto. Et poſtremo addit premium, ſeu remunerationem dicens. Sunt mihi bis ſeptem præſtanti corpore nymphæ. Quarum, quę forma pulcherrima, Deiopeiam, &c.) Hæc autem in omnibus petitionibus, rite obſeruãda docet Seruius. Multa etiam arguta addit Donatus cuius verba ſunt: Aeole, omnia in hac oratione ſociata ſunt ſummo artificio. Incipit à nomine, quod nec Iunonem humilẽ facit & Aeolo gratum eſt. Oſtendit enim illi beniuolentiam, quũ norit nomen: & ipſe lætatur ſe potiori notum, perindeq; acceptum, atq; charum: ergo captat beniuolentiam Iuno, facit item attentum. Quum idem coniiciat Aeolus, officium Iunoni eſſe neceſſarium, quum ſubtiliter intellexiſſet, habere in ventos pleniſſimam poteſtatem. Diuum pater, ne arrogantem faceret Iunonem, ſi dixiſſet, maritus, & frater: vt ſupra: quum loquuta eſt ſecum: ergo hic ſatius fuit, id intelligi poſſe, q̃; dici: ne autem prolixior eſſet futura oratio, ipſa occulte ſibi proponit, quæ excuſationis cauſa potuiſſet Aeolus opponere, & illis reſpondet, ne vlterius accedi poſſit, & negaret Æolus, vẽtos eſſe in poteſtate ſua: pręuenit oſtendens plenam illum à Ioue in eos habere poteſtatem. Gens.) Hic non nominauit Aeneam: ne reſponderet Aeolus, non audeo in nepotem Iouis à quo imperium ſumpſi. Speciale igitur ſubtraxit, generale poſuit. Inimica. (Non dicit ſe gẽti inimicam, ſed gentem ſibi, quaſi inferiores potiorem prouocent, quę res ẽt Aeolo indignationem moueat, vt Iunoni auxiliaretur. Mihi.) Quaſi dicat, reginæ, & Iouis ſorori, & coniugi: quod, ne arrogans videretur, ſubtraxit. Tyrrhenum.) Quod & facilius cõcitatur, & Italię vicinius eſt. Ilium.) Quaſi dicat, omnes opes ſuas, ſi amiſiſſet, non eſſet facultas recuperandi. Ne autem excuſaret Aeolus, deorum cauſam addidit. Victoſq; penates.) Nam quamuis dij ſint, tamen quia victi, contẽnendi. Incute vim ventis.) Expreſſit pathos, propter quod non, explicat rem ordine. Dixit ergo, quæ cupiebat: ſed propter perturbationẽ ſine ordine, qui erat: Incute. u. u. ſub. q;. o. p. Et diſiice corpora ponto, quod neceſſe erat fieri, nauibus ſubmerſis. Deinde ponere aut age diuerſas, vt ſi nõ poſſet prouenire primum, proueniat ſecundum: qm̃ ſparſi nequicquam audere nec ad Italiam peruenire poterãt. Sunt mihi.) Addit munus, vt explicetur ardor cupiditatis eius. Et ex obliquo pulſat Veneris munus in Paridem quę dedit mulierem, quæ non erat in poteſtate ſua: vnde contra Iuno hic dicit: Sunt mihi nec Helena eſſe ꝓpria vxor, nec inde creari legitima poteſt ſoboles, ergo acute dixit: Sunt mihi. Et connubio iungam ſta. pro. q;. d. O. ut. t. m. p. t. a. Ex. &. p. f. t. pro. p. Quarum rerum nulla fuit in Helena: nõ enim erat Veneris: ergo non potuit dare ſtabilem, nec legitime collocare. Faciat te ꝓle. p.) Nam ex legitimo: & ſtabili connubio hæc proles erat ſperanda. Extollit etiam munus primum à numero bis ſeptẽ, deinde à qualitate. Præſtanti corpore.) Omnes pulchræ ſunt: quod difficile eſt, ipſa autem oĩum pulcherrima: in Paride autem non erant talia, quia ex adulterio nõ poteſt dici pater, nec legitima eſt proles: ergo nõ pulchra. Nã pulchritudinem hanc nõ in corpore ponit, ſed in honeſtate natalitũ, ſic alibi: Naſcetur pulchra Troianus origine Cæſar. Oſtendit autem poeta, debere nos dare ea, quæ magna ſunt apud nos, vt voto potiamur. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Aeole, gens inimica mihi nauigat, æquor Tyrrhenum. i. mare ſuperũ denominatũ à Tyrrheno Lydorum, qui in Etruriam venerũt, & illic ſedes poſuerunt, duce. portans Ilium. i. nouam Troiam, aut gentem ſuperbã, & luxurioſam, quales erãt Ilienſes: aut Ilium, q; pro. i. penates victos. Vnde Hector. ij. huius: Sacra, ſuoſq; tibi cõmendat Troia penates, Hos cape fatorum comites. Bene autẽ addit victos, ne durum videatur Aeolo contra penates deos tẽpeſtatem excitare. Incute igitur vẽtis. ſ. tuis, qui ſub imperio tuo ſunt: vim. i. imperium, aut vires, vt iis freti violentius exeant: nã vis ſubditorum fere in principe eſt, incute inquam, nãq; pater diuum. i. diuorum Iupiter: & rex. i. dominus, & rector hominum. (Apte Iouem deorum patrem, & hoĩum regem, dicit) dedit tibi i. fecit tibi poteſtatem, aut cõceſſit tibi: &. i. ſimul: mulcere. i. ſedare, fluctus. ſ. turbatos, & cõmotos, & tollere. i. excitare, & cõmouere prius trãquillos: vẽto. i. ĩpetu vẽtoꝝ: ergo incute nanq; potes, & iuſtum eſt, quia gens inimica, & obrue. i. obuolue aquis, & arenis, & ſepeli: puppes ſubmerſas. i. prius imerſas age: aut (ſi id Ordo

non

non datur ꝓpter fata, quod tñ prudẽter tacet: quia orator nõ debet dicere ea, quę ſibi obeſſe poſſent.) age.i.ipelle puppes diuerſas.i.in diuerſas partes, ne videlicet collecta manu. Italiam inuadant: quia ſperauit Iuno ſi pauci Italiam inuaſiſſent, expulſum iri, & diſiice.i.in diuerſa iace: & impelle corpora.ſ.tam nauium, q̃ hominum (& ignominioſe corpora, quaſi mera corpora, quũ in nauibus nihil, pręter ſimulachra, ſit diuinitatis, nec in hoibus boni animi.) ponto.i.per pontum, qui in tua ditione quodãmodo eſt. Et ſi hoc feceris, bis ſeptẽ.i.quatuordecim nymphæ (quas quidam ad finem quarti Georg. noiatas volunt.) pręſtãti corpore.i.habentes corpus præſtãs: (hoc dicit, quia nouit iudiciũ Paridis Veneri fauiſſe, ꝓpter præſtantiã puellæ à Venere promiſſę.) ſunt mihi.i.ego habeo eas, quarum vnam, ſup.ſ.Deiopeiam, quæ pulcherrima, ſupp.eſt forma.i.formoſitate, aut forma corporis. (Eſt autẽ pulcherrima, nominatiui caſus, & forma, ablatiui) iungam.i.coniungam tibi ſtabili.i.firmo, & indiſſolubili connubio, nõ ad tẽpus, quale fuit Paridis cum Helena: & dicabo.i. ſacrabo tibi propriam: quum Helena Menelai fuerit, & etiam Deiphobo Paridis, ſeu Alexandri fratri, nupſerit: vt ipſa exigat.i.extra agat, hoc eſt cõplete, & ad extremum vſq; vitæ agat tecum, omnes annos.ſ.vitæ, pro talibus meritis, quæ.ſ.de me merueris: &, vt faciat te parẽtẽ pulchra prole, quod dulciſſimũ eſt in matrimonio bonũ. Sane: quia Iuno eſt aer in quo nubes generant̃, & nymphę ſunt quaſi nymbi, aut nubes in flumina, aut maria reſolutę: ideo phyſice, Iuno, nympharum domina, fingitur.

PIERIVS.

¶ Incute vim vẽtis, ſummerſaſq; ob.pup.) Sunt qui, ſubuerſas, legendum autument, nec ordo in ſenſu ſit confuſus, obrui enim prius accidit q̃ imergi. Mihi tñ diſplicere non põt, quod in antiquis oibus exẽplaribus quæ verſauimus, legitur, tum, ſummerſas, tũ ſubmerſas, quod etiã ſi nõ accipiamus pro ſubmergendas, vt grãmatici nõnulli interpretantur, certe poetarũ mos eſt, hæc de induſtria ſæpe cõfundere. ¶ Aut age diuerſas, & diſiice corpora ponto.) In antiquis oibus exẽplaribus de meliore nota, diuerſos, legitur, virili genere, vt de Troianis intelligatur. Quã lectionẽ aperte Donatus etiã agnoſcit, vbi ſup ordine hoc, plurima diſputat, quæ in vulgatis codicibus non habent̃. Ideo Nero ait cupere Iunonẽ, Troianos diuerſos agi, quoniam ſparſi nihil audere poſterius poterũt, nec ad Italiam ꝑuenire, & inferius, Aut age diuerſos, impleri non poſſet niſi venti (vt ſupra dictum eſt.) ipugnãtes ſeſe, diſcretos Troianos per diuerſa diſtraherent. ¶ Quarum, quæ forma pulcherrima, Deiopeiã.) In Ro. codice, in Oblongo, in Mediceo, & aliquot aliis antiquis, Deiopeia, nominandi caſu ſcriptum eſt, pulcherrima eloquutionis figura. Nam alibi etiam Virgilius vtitur antiptoſi.

¶ Æolus hęc contra. tuus o regina qd optes — POETA
Explorare labor, mihi iuſſa capeſſere fas eſt. — ÆOLVS
Tu mihi quodcunq; (hoc regni) tu ſceptra, Iouemq;
Concilias, tu das epulis accumbere diuum,
Nymborumq; facis, tempeſtatumq; potentem.
¶ Hæc vbi dicta, cauũ cõuerſa cuſpide montẽ — POETA
Impulit in latus: ac venti velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt, & terras turbine perflant.
Incubuere mari, totumq; à ſedibus imis
Vnà Euruſq;, Notuſq; ruunt, creberq; procellis
Aphricus, & vaſtos voluunt ad littora fluctus,
Inſequitur clamorq; virum, ſtridorq; rudentum.
Eripiunt ſubito nubes, celumq;, diemq;
Teucrorum ex oculis: ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, & crebris micat ignibus æther,
Præſentemq; viris intentant omnia mortem.

SERVIUS.

¶ Æolus hæc.) Subaudi dixit, quod ex poſterioribus intelligit̃, vt ſupra notauimus. ¶ Regina.) Inferioris perſonæ reuerentia eſt, maiorem meritis appellare, non nomine. Cõtrà, maioris eſt minorem nomine tñ vocare. qui ordo non niſi per indignationẽ corrumpitur: vt in duodecimo, Sages in extremis rebus, Turnũ, non regem vocat: vt, Ruitq; implorans nomine Turnum. Et alibi de Ariſtęo, Et te crudelem nomine dicit. ¶ Explorare.) Deliberare. Superius nanq; multa popoſcerat Iuno. hoc ergo dicit, Tuum eſt deliberare quid velis. ¶ Mihi iuſſa capeſſere fas eſt.) figura eſt liptotes, quæ fit quotienſcũq; minus dicimus, & plus ſignificamus per cõtrariũ intelligentes, vt hoc loco, nõ ait, licet mihi implere quæ pcipis: ſed, nefas eſt non iplere quæ iuſſeris. Item, Munera nec ſperno.i.libenter accipio. ¶ Tu mihi quodcũq; hoc regni.) Redit ad phyſicam rõnem, nã motus aeris.i. Iunonis. ventos creat, qbus Æolus pręeſt. Dicendo autem quodcunq;, aut verecunde ait, ne videatur arrogans: aut latẽter penè iocatur poeta, quis enim poteſt ventos.i.rem inanem tenere? ¶ Iouemq; concilians.) Hyſteron proteron in ſenſu eſt. non enim Iupiter cõciliatur Æolo: ſed Æolus Ioui, quaſi ſuperiori conciliatur. Conciliantur autem noui, reconciliantur antiqui. ¶ Tu das epulis accumbere diuum.) Hoc eſt, tu me deum facis, duplici enim ratione diuinos honores meremur, dearum coniugio, & deorum cõuiuio, vnde & in Bucolicis legimus, Nec deus hunc menſa, dea nec dignata cubili eſt. ¶ Hæc vbi dicta.) Et à Iunone & ab Æolo. ¶ Cauum.) Ordo eſt, Conuerſa cuſpide cauum montem in latus impulit. Et alibi, In latus inq; feri curuam cõpagibus aluum Contorſit, quaſi in rẽ q̃ facile cedit ictui. ¶ Agmine.) Vel ĩpetu, vel multitudine. Agmen enim ſermo polyſemus eſt, nã impetum ſignificat. vt, Illi agmine facto Laocoonta petunt. Multitudinẽ. vt, Vocat agmina ſæua ſororum. Etiam exercitum incedentẽ, agmen vocamus. ¶ Porta.) Omnis exitus porta dicitur, quaſi qua poteſt vel importari vel exportari aliquid. ¶ Turbine.) Vi ventorum. Et ſciendũ eſt, ꝙ quando appellatiuum eſt, facit turbinis: ſed ſi ſit nomẽ ꝓprium, turbonis facit: vt Hora. Turbonis in armis. ¶ Euruſq; notuſq;.) Cardinales quatuor venti ſunt, de quibus nunc tres ponit: paulo poſt vnum, quem omiſerat, reddidit, Stridens aquilone procella.) Procellis.) Procella eſt vis ventorum cum pluuia. dicta ꝓcella ab eo ꝙ omnia percellat. ¶ Inſeqtur clamorq; virum.) Quia pręceſſerat ventorum ſonus, quem & ipſum clamorem poſſumus dicere. ¶ Stridorq; rudentem.) Proprie, Nã in funibus ſtridor eſt. ¶ Teucrorum ex oculis. Nũq̃ enim totum cœlum nubibus tegitur, ſed illa pars contra quam flauerint venti. Quod autem dixit diem eripi, ad videntium oculos retulit, non ad naturam. ¶ Nox incubat.) Nox dicta quia oculis noceat. ¶ Incubat) autem ideo dixit ꝙ alienũ tẽpus iuaſit. Nam ĩcubare proprie dicit̃ per vim rem alienam tenere. ¶ Poli.) Axes, ideſt extremę partes cœli. ¶ Æther.) Ætherem hoc loco ꝓ aere poſuit, nubes enim vnde & fulmina, aeris ſunt, nõ ætheris, & frequẽter Virgilius duo iſta cõfundit. ¶ Intentãt.) Minãtur. ¶ Omnia) autem ad ſuperiora retulit.

ASCENSIVS.

¶ Æolus hæc contra.) Ponit reſponſionem Æoli, quã Donatus argutiſſime declarat: dicens: quomodo contra dicta Iunonis reſponderit: nam mutuis beneficiis certant: quum enim Iuno dixerit, Æolum tenere regnum vẽtorum, & accępiſſe ab Ioue, fatetur ſe id Æolus ab Iunone obtinuiſſe, & quum illa premium, pro meritis ꝓmitteret: hic ſe obnoxium fatetur, vt cui nihil premii debeatur, quum debitum, duntaxat perſoluat, habent autẽ ambo rationem loci, & temporis, nã quum modicum maris eſſet transfretandum, ne longa cunctatione opportunitatem nocendi perderet, breuiter propoſuit Iuno, ſed breuius reſpondet Aeolus. Sed hæc omnia à Donato cõpletius audies: cuius verba ſunt. ¶ Æolus hæc cõtra.) Non contra voluntatem Iunonis, ſed, cõtra verba: nõ enim ad premia reſpondet, ne videatur moueri libidine, vt Paris. Reddit beniuolam, quum dicit diſcernendo officia: Tuũ eſt iubere: meum complere iuſſa, fas eſt: licebit facere, etiam ſi illicita iuſſeris. Reſpondet contra, veluti ſi dicat: etiam ſi victi non ſint penates, licebit facere. Nam cum qui poteſtatem habet, iubet, illicita fiunt licita inferiori. Vel dixit contra: quia Iuno dixit, illum habere ĩperium à Ioue, hic reſpondet habere ab ipſa Iunone: & vt videatur memor beneficiorũ addit. ¶ Tu ſceptra, Iouemq;, Tu mihi quodcunq;.) Vult eſſe Iunonis: quæ Iuno illum à Ioue accępiſſe memorauit. ¶ Das epu.) Superius beneficium humanitatis accumulatur, ſi conuiuium cum potiore miſceatur. Tertio ſi cum potioribus plurimis: quarto ſi inferior perſona non ſedeat, vt fieri ſolet, ſed accumbat: poſuit in fine hoc, quod deis deſideratiſſimum eſt. Perſonarũ igitur in vtraq; oratione, rationem habuit, ſcilicet Iunonis, Aeoli, Troianorum, Penatium, victorum, Veneris, Helenæ, Paridis, & Deiopeię. Item loci, propter mobilitatem Tyrrheni maris, & proximitatem Italiæ. Item temporis, nam & Iuno breuiter orauit, & Aeolus breuius reſpondit, ne longitudine tempus nocendi ſubtraheretur: hæc

hæc vbi, poſt vtriuſq; orationem, cœpit Aeolus iuſſa complere. Emiſit plurimos, ac contrarios ventos, vt confligentibus inter ſe fluctibus regendis nauibus conſilium non ſuppeteret: & deficiente induſtria, facilius mergerentur: & merſis nauibus, corpora diſicerentur: & vt complerentur iuſſa Iunonis, acceſſit ad violentiam maris, aliorum quoq; elementorum perturbatio: nam nox eripuit cœlum, ac lucem: vt eſſet eadem facies maris, & terrę: ne contra mala conſilium ſuſcipi poſſet, néue ſcirent gubernatores, in quam partem mitterentur. Mittebantur tonitrua, & fulgura, vt multiplici metu Troiani deſperantes, nihil aliud q̃ mortem expectarent. ❡Ordo eſt. Aeolus, ſupple reſpondit, contra hęc, ſcilicet prius dicta à Iunone: aut Aeolus reſpondit hęc cõtra, ideſt econtrario, vel ex aduerſo: regina) bene ſecundum Seruium dicit: non o Iuno, ſed o regina: quia minores compellant maiores ſuos nomine dignitatis, & maiores inferiorem nomine proprio. Vnde prius Iuno, Aeole, nanq;, &c. Quando autem contra fit, indignationis ſignum eſt. vnde Ariſtæus in. iiij. Gorg. Cyrene mater, Cyrene: quia matri ſuccenſus proprium nomen expreſſe tulit & matris ſuppreſſit, quod patet, quia Arethuſa paulo poſt dicit ad eam: & te crudelẽ nomine dicit.) tuus labor, ideſt tuæ partes, tuum officium, ſup. eſt: explorare, ideſt indagare, & inquirere: quid optes, ideſt optare, & iubere debeas: & fas eſt mihi (imo nefas eſt) nõ capeſſere, ideſt ſuſcipere, & captum ire: iuſſa ſcilicet tua. Nam tu mihi, ſup. das, & confers, aut concilias hoc: quodcũque, ideſt quidquid: regni, ſupple eſt: tu, ſupple confers: ſceptra, ideſt inſignia regalia: q; pro &: tu concilias, ideſt confœderas mihi Iouem, pro eo quod eſt me Ioui: nam minores cõciliãtur maioribus: tu das accumbere (quod plus eſt q̃ aſſidere, aut aſtare: nam accumbunt principes menſarum.) epulis diuum, ideſt diuorum: & facis me potentem, ideſt compotem: nymborum. i. nubium ventis immiſtarum, & tempeſtatum: quas. ſ. excitat, aut ſedat Aeolus, potens, hic in nomen migrat, & ita genitiuum regit. Vbi, ideſt vt primum hæc, ſcilicet pauca verba: dicta, ſupple fuerunt: ipſe Aeolus impulit in latus mõtem cauum. ſ. ab ore antri, & diſiecit

& diſiecit in latus alterum montem cauum: quia dictum eſt: Molemq; & montes inſuper altos Impoſuit, aut impulit. i. impellendo infregit latus, & aperuit montem cauum: in cuius. ſ. cauernis erant venti: ac venti ruunt. ideſt erumpunt, ſupple ea qua porta, ſupple eſt data, ideſt exitus eſt datus hoc eſt, quacunq; permittebantur exilire (qua eſt ablatiui caſus, ponituŕq; pro aduerbio per locum: data porta, nominatiui caſus: recto à verbo eſt ſubintellecto.) & perflant terras, turbine, ideſt gyro, ex diuerſis ventis orto, & omnia conturbante: incubuere mari, ſcilicet venti, ideſt alienum elementum occupauere. Vnde incubatores dicuntur Tyranni. & Eurus, & Notus, & Aphricus, ſcilicet ventus, creber procellis, ideſt crebras procellas excitare ſolitus, ruũt, ideſt euertunt: vnà, ideſt ſimul, & quaſi dicas, vna vice, aut vna manu, totum, ſcilicet mare, & voluunt ad littora fluctus: vaſtos, ideſt valde magnos. Et clamor virum, ideſt virorum: & ſtridor, ideſt ſtrepitus: aut fragor rudentum, ideſt chordarum, aut funium, quibus vela ad malos ligabantur: inſequitur, ſcilicet impetum ventorum: mire inſequitur dicit: nam nõ præcedit ſtridor rudẽtum, nec multo poſt ſequitur, ſed quaſi in ipſo impetu ventorum. Nubes eripiunt ſubito ex oculis Teucrorum. i. Troianorum, à Teucro oriundorum, & cœlum, & diem, ideſt claritatem diurnam: nox atra, ideſt caligo, qualis noctu eſſe ſolet: incubat ponto, ideſt occupat mare: poli. i. cardines cœlorum: intonuere, ideſt multũ tonuere: æther. i. aer ſuperior: micat, ideſt reſplendet, & coruſcat, aut nunc videtur, nunc abſconditur, ſicut digiti micantium: crebris ignibus. i. fulgoribus, & coruſcationibus: & omnia. ſ. elementa, ignis, aer, & aqua, quum terra deſit aut omnia quæ ſiunt, intẽtant. i. minantur: aut pretendunt, viris. ſ. Troianis, mortem præſentem. i. inſtantem, & vrgentem.

PIERIVS.

❡Tuus o regina quid optes.) Et ſi placet quid, indefinitum. In pleriſq; tamẽ codicibus vetuſtis quod, habetur: Idq; alicubi per, t, finale, non vt numerum ſignificet, ſed quia t, & d, indifferẽter poni tam in tabulis Æneis, q̃ in marmorum monumentis, apud veteres obſeruatum.

Extemplo Æneæ ſoluuntur frigore membra,
Ingemit, & duplices tendens ad ſydera palmas,
Talia voce refert. O terq;, quaterq; beati, ÆNEAS
Queis ante ora patrum Troię ſub mœnibus altis
Contigit oppetere, ò Danaum fortiſſime gentis
Tydidę, me ne Iliacis occumbere campis
Non potuiſſe? tuaq; animam hanc effundere dextra?
Sæuus vbi Æacidæ telo iacet Hector, vbi ingens
Sarpedon, vbi tot Simois correpta ſub vndis
Scuta virum, galeaſq;, & fortia corpora voluit.

SERVIVS.

❡Extemplo.) Ilico. Et eſt augurũ ſermo. Templum enim dicit locus manu deſignatus in aere, poſt quem factum ilico captant auguria. ❡Æneæ.) Seruauit dignitatem τὸ πρέπον, vt Æneã vltimũ territũ dicat. ❡Frigore.) Timore. Et ẽ reciproca trãſlatio. Nam & timor ꝓ frigore, & frigus pro timore ponitur. vt in Terentio, Vxorẽ tu. i. prauitate aiunt non timere, ſed laborare frigorib⁹. vtrúq; enim in vnum exitum cadit, ſicut & de calore & frigore vrere dicimus, vt ẽ, Aut Boreę penetrabile frigus adurat. ❡Ingemit.) Non propter mortem, ſequitur enim, O terq; quaterq; beati, ſed propter mortis genus, graue eſt enim ſecundum Homerum, perire naufragio, quia anima ignea eſt: & extingui videtur in mari, ideſt elemento contrario, vt igneus eſt ollis vigor. ❡Duplices.) Duas, ſecundum morem antiquũ, nam duplices duas dicebant, vt hoc loco. & binos, duos: & vtroſq; pro vtrunq;, vt Cicero, Binos habebã, iubeo ꝓmi vtroſq;. Item Salluſtius cũ de duobus loqueretur, Hi vtriq; ad vrbẽ ĩperatores erant. ❡O terq; quaterq;.) i. ſæpius. Finitus numerus pro infinito. ❡Queis.) Quis & quibus vnũ ſignificat: ſecundum artem enim dicimus. Ab eo enim quod eſt à qui: in bus mittit: ab eò quod eſt à quo, in is mittit, ſed à tertia declinatione in vſu ſunt datiuus & ablatiuum pluralis: licet antiqui omnibus vſi ſunt caſibus. Deniq; Cato in originibus ait, Si ques ſunt populi. Et declinauit ques quium: ſicut puppes puppium. ❡Mœnibus altis.) Propter pergama, quæ altiſſima fuerũt: ex quibus omnia alta ædificia, pergama vocantur, ſicut Æſchylus dicit. ❡Oppetere.) Ore terrã petere, ideſt mori. Poſſumus autem ſic vti hoc ſermone, & vt per ſe plenus ſit, & recipiat adiectionem. Ergo dicimus & oppetit, & mortem oppetit: ſicut & expirat, & animam expirat. ❡Fortiſſime gentis.) Atqui in artibus legimus ſuperlatiuum gradum non niſi genitiuo plurali iungi. conſtat quidem: ſed gens nomen eſt enunciatione ſingulare, intellectu plurale. Bene ergo iunxit: in gẽte enim plures ſunt, vt alibi, Ipſe ditiſſimus agri Phœnicum, non enim vnius eſt ager Phœnicum. Item Salluſtius, Romani generis diſertiſſimus. Sane quærit cur Diomedem fortiſſimum dixerit; cum poſt Achillem & Aiacem ipſe ſit tertius, vnde etiam Salluſtius ait primum Græcorũ: Achillem multi dicũt ideo fortiſſimum, quia iuxta Homerum & Venerem vulnerauit & Martem. Alii ad gentem referunt, quòd Achilles Theſſalus fuit, Aiax Græcus, Diomedes Danaus. Multi ad excuſationẽ Æneæ volũt fortiſſimũ dictũ: à quo eũ cõſtat eſſe ꝑcuſſum. ❡Tydide.) Vocatiuus gręcus eſt, ſi. n. latine diceret, ò Tydida debuit ponere. Oĩa. n. patronymica quę in des exeũt apud Latinos primę ſunt declinatiõis, vt Sęuus vbi Aeacide telo iacet Hector. ❡Animã hanc.) Quaſi cũ dolore hanc aĩam dixit. ac ſi diceret, q̃ ad laborẽ nata eſt. ❡Effundere.) Secundũ eos qui dicũt ſanguinẽ eſſe animã, vt ipſe alibi, Purpureã vomit ille aĩam. Nã alio loco alioꝝ opinionem ſeqtur, qui dicunt ſpũm eſſe animam. vnde eſt, Atque in ventos vita receſſit. ❡Sæuus.) Magnus, vt ſuperius dictũ eſt. Et bene elegit cum quibus periiſſe debuerit. Ipſe enim & fortis eſt & numinũ proles. Recte ergo his iungitur, in quibus talia fuerunt. ❡Sarpedon.) Et in vltima poſſumus accẽtum ponere, & in penultima, nam Homerus & Sarpedonis declinauit: & Sarpedontis, vnde & varius accentus eſt. Sarpedonis autem antepenultima habet accentũ: Sarpedóntis penultima, ſed Sarpedontis vſurpauit, naturalis enim declinatio eſt Sarpedon Sarpedonis, vt Memnon Memnonis, Sinon Sinonis. Si autem genitiuum in dontis miſerit, à circumflexo venit: qui eſt in vltima ſyllaba nominatiui, vt Demophôn Demophôntis, Lycaõn Licaõntis: ſic ergo & Sarpedôntis. Eſt aũt Sarpedon filius Iouis & Laodamiæ, occiſus à Patroclo. ❡Simóis.) Hoc nomen integrum ad nos tranſiit, vnde ſuo eſt accentu proferendũ. Nam ſi eſſet latinum, antepenultima haberet accentũ, quia ſecunda à fine breuis eſt. ❡Sub vndis.) Et ſub vndis legimus, & ſub vndas. Sed ſi ſub vndas. ❡Correpta) intellige: ſi ſub vndis. ❡Voluit.) Varia ergo diſtinctio eſt. ❡Fortia corpora.) Hoc eſt virorum fortium corpora, nulla enim eſt in mortuis fortitudo.

❡Extemplo

ASCENSIVS.

¶ Extemplo Æneæ ſoluuntur frigore membra,&c.) Mirãdam oſtendit vim tempeſtatis,quæ etiam Æneam mœtu cōcuſſit:ſed ſm Ser.ſeruat τὸ πρέπον.i.ipſum decorum:nam eum vltimum territum ponit:quia de cæteris dictum eſt: Inſequitur clamorq́ʒ virum,&c. Verum Donatus interpretatur frigore, non timore, ſed naturali frigore: verba eius ſunt. ¶ Extẽplo Æneæ.) Exprimit quale & animi:& corporis ſentit pathos. ¶ Frigore.) non ꝑ timore poſuit:nam derogaretur eius virtuti:ergo frigus dixit proprie quod oriebatur,nō ex caſu euidẽtiſſimę mortis,ſed ex tot aduerſis,quæ corporis calorem extinxerunt,quia cruciabatur animus Viri fortis,qui maluiſſet glorioſius in campo occũbere q̃ ignobiliter in fluctibus interire. ¶ O terq́ʒ, quaterq́ʒ.) idest multifariã. ¶ Queis ante ora.) De Polyte ex his,quæ in.ij. dicuntur, intelligemus:qui cæde Pyrrhi in conſpectu patris occubuit. ¶ Altis.) Quaſi dicat integra adhuc ciuitate:ipſe enim Aeneas nō Troiam altam,ſed campos:vbi Troia fuit,reliquit,& in fluctibus periclitaturus eſt. ¶ O Danaum fortiſſime gentis.) Ex illo ad aliud raptus eſt,exiſtimans ſe infelicem,qui & hunc exitum vitæ ſortiatur,& ignobili morte periturus. ¶ Me ne Iliacis,ex his ſe infelicẽ exiſtimans,qui hunc exitum vitæ non habuerit,ſed vir fortis in pelago eſſet moriturus. Non potuit autem explere rationem,interueniente fluctu. Eſſet autem vitium poetæ:ſi finitis querelis, fluctus interueniſſet. Semper ergo imperfectas reliquit querelas: vt: Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur. Et alibi: Talia fundebat lachrymans. Beroaldus autem dicit vtrunq́ʒ:nam Dona.id etiam dicit ſic: Eruditis auribus non ſatisfacit Seruii interpretatio,perinde ac vulgaris,& frigidiuſcula. Elegãtius, & eruditius Virgilianum carmen interpretatus eſt Macro.qui in primo in ſomnium Scipionis,quũ ſeptenarium numerum eſſe perfectiſſimum docuiſſet,deq́ʒ eius vi,ac poteſtate,multa diſſeruiſſet,ita ſubiunxit: vnde Virg. nullius diſciplinæ expers,& per oĩa beatos exprimere volens,ait: O terq́ʒ,quaterq́ʒ beati. Hactenus Macro. cuius ſententiæ adſtipulatur Tibullus illo verſu: O mihi felicem, terq́ʒ,quaterq́ʒ diem: qui quidem verſiculus,nō ſecus à Tibullo pronunciatus eſt:q̃ à Virg.ò terq́ʒ,quaterq́ʒ beati: quod æmulatus eſt(vt opinor) Silius ſic ſcribens: Felix ò terq́ʒ,quaterq́ʒ frater. Non me prẽterit Strab. enarrantem illud Home. quum terq́ʒ die reuomit ſcribere,ꝙ talis ſuperlatio ab oĩbus vſurpatur: vnde Home. ait: Ter beati Danai,ter exorabiles,& terq́ʒ, quaterq́ʒ beati. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Membra Æneæ,vt genitiui caſus, poteſt tamen & datiui caſus eſſe,vt ſi dicatur: Membra ſoluunť Æneę, ſed ſm Donati mentem,melius dicetur genitiui caſus: vt non ab Ænea,ne in Æneæ vituperiũ,ſed à natura ſolui intelligiť:ſoluũtur extemplo.i.illico,& ſubito propter periculũ. vt Ser. vult. Frigore.i.horrore ꝑpter metum:nam qa metu pręcordia laborãt, eoq́ʒ totus ſanguis ſuccurrit: frigent naturaliter timentes, nec eſt contra decorũ Aeneæ,ꝙ timẽs inducatur,quia etiã Iuno timuiſſe legitur,nec timuit Aeneas mortẽ,ſed genus mortis tam ignobile: nihil autem timere: nō fortis,ſed temerarij eſſet: potuit ergo timere Aeneas,qui etiam gubernandę nauis peritus picula intellexit: vnde ſibi mortem ignobilẽ inſtare veritus,beatos dicit,qui glorioſe apud Troiã occiderint. Qui tamen cum Donato,frigus Æneę fuiſſe dicet,quia in aquis verſanti,& inter nubes ac imbres nihil à me quidem damnabiť: quia tamen addidit extẽplo,quod potius ad timorẽ,q̃ ad frigus naturale: pertinet: cōcederem Seruio,ſoluuntur ergo frigore.i.horrore,qui & à frigore,& à timore naſcitur. Ingemit.i.in animo gemit,non propter mortem,ſed mortis genus,& tẽdẽs ad ſydera palmas dupliceis.i. cōplicatas, & compreſſas: refert voce.i.eloqtur: (nam animo prius voluiſſe ſignificat verbũ igemit.) talia.ſ.qualia ſequunť. O terq́ʒ, quaterq́ʒ i.perfecte,& cõſumate,quia perfectio ſeptenario numero ſignificatur beati queis.i.quibus: contigit.i.cum difficultate à diis conceſſum eſt(ſicut de Polyte in.ij.diceť ſm Donatũ,qui mortuus eſt ante ora parentum,ſed intra mœnia,nō ſub mœnibus.) oppetere.ſ.terram mordicus: nam ne cadentes vocem viro indignam emitterent, oppetierunt ore terram,eamq́ʒ momorderunt: vnde eſt & humũ ſemel ore momordit,hoc eſt oppetendo terrã occidere,& necari ante ora parentum,quaſi dulce ſit filiis pro patria & parentibus,ante eorum cōſpectum,mori. Vnde Hora. Dulce, & decorum eſt,pro patria mori: idq́ʒ lacęnæ mulieres plurimæ oſtenderunt: ſub mœnibus Troiæ: altis.i. adhuc ſtantibus, & ab occidentibus defenſus. O Tydide,pro Tytide.i.o Diomedes, vel Diomede: fortiſſime gentis Danaum, pro Danaorum.i.græcoꝝ, (habuerat.n.cũ Ænea congreſſum Diomedes. Vnde dicturus eſt de Aenea.li.xj. Stetimus tela aſpera cōtra,Cōtulimusq́ʒ manus, experto credite,quantus In clypeum aſſurgat,quo turbine torqueat haſtam. Si duo præterea tales Idęa tuliſſet Terra viros, vltro Inachias veniſſet ad vrbes Dardanus &c. Laudãt ergo ſe mutuo, vt vtriq́ʒ glorioſum ſit,neutrum ſuccubuiſſe) me ne.i.ita ne diis,viſum eſt:aut ita ne decuit,me nō potuiſſe occumbere.i.obire mortem:occumbendo,ſup.in cãpis Iliacis.i. Troianis, & me nō potuiſſe effundere tua.q.d.viri fortiſſimi dextra: hanc.i.meã animam.i.ſanguinem meum: qui ſedes animę.i.vitę,eſt.) Glorioſum videtur à viro forti occidi. Vnde in.xj.quaſi inuideat tã ignobili,tam nobilem mortem,dicit dea ad Aruntẽ: Tu ne etiam telis moriere Dianę?) campis dico Iliacis: vbi.i.in quibus, Hector ſęuus.i.terribilis,aut magnanimus dũ viueret: niſi hypbolicos dixerit etiam mortuũ terribilem aſpectu fuiſſe: iacet.ſ. pſtratus telo.i.haſta,quia eminus adortus eſt eum: Æacide.i. Achillis, nepotis Aeaci: vbi.ſ.iacet: ingẽs.i.valde magnus. Sarpedon, vir ille Troianus,cęſus à Patroclo ſocio Achillis: & vbi.i.ſub qbus mœnibus: Symois fluuius ille Troianus: (declinatur autem huius Simoentis,huic Simoenti: & hunc Simoenta) voluit ſub vndis tot ſcuta virum,pro virorum.ſ.fortium: correpta.i.ſimul rapta cum corporibus,quia non pieceruut ſcuta: vnde addit, & galeas.i.integmenta capitum: caſſides.ſ.& fortia,corpora.i.fortium viroꝝ, qui occiſi cum armis ab hoſtibus in Simoenta: vt à ſuis viderentur: proiecti erãt: & ita neq́ʒ arma neq́ʒ locũ deſeruerãt. ſed oppetierant pro patria: quoꝝ ſimilem ſe optat Aeneas, vir qdem(vt à Virgilio vbiq́ʒ inducitur) plus q̃ heroica virtute, præditus. Qui videtur voluiſſe plura dixiſſe: ſed fluctibus impeditus ſermonẽ non abſoluit. Vnde ait poeta quę ſequuntur.

Terq́ʒ q̃terq́ʒ

Ordo.

PIERIVS.

¶ Quis ante ora patrum. Valerius Probus verſum hunc citans queis,iambum eſſe dicit: paſſimq́ʒ datiuo, & ablatiuo caſu, ꝑ iãbo accipi debere. Quare nō alienus ſum ab eoꝝ opiniõe, q quis, per v,ſcribendum cẽſent, vt aliquot habent marmora ſed in hoc loco cadit in vnam ſyllabã: κατὰ συνίζησιν. ¶ Sæuus vbi Aeacidæ telo iacet Hector, vbi ingens Sarpedon, vbi tot Simois correpta ſub vndis.) vt prẽtereã ſæuos, per o, & correpta, pręppoſitione icolumi, veteribus in aliquot exemplaribus notata, quę Scaurus ferre non poteſt. Id attingam, quod in antiquiori quodã codice legere eſt: Hector & ingens, pro vbi ingens. Nẽpe quod ſatis illis viſum ſit repetere bis tm aduerbium, vbi: ne, ſi ter prolatum ſit oratio loco tã mœſto laſciuire videať. Mihi vero perplacet ea triplicata repetitio, quippe quę maiorẽ quandã vim ad excitandum pathos habeat. Et bona antiquoꝝ codicum pars. Vbi, ter ponit, & in antiquis Priſciani codicibus ita citatos verſus inueni, dicente eo, Vbi, relatiuum grauari debere, vt hoc loco eſt. Vbi Aeacidę, vbi ingns, vbi tot Simois.

POETA

Talia iactanti, ſtridens aquilone procella,
Velum aduerſa ferit, fluctuſq́; ad ſydera tollit.
Franguntur remi, tum prora auertit, & vndis
Dat latus: inſequitur cumulo præruptus aquæ mons.
Hi ſummo in fluctu pendẽt, his vnda dehiſcens
Terram inter fluctus aperit, furit æſtus arenis.
Treis notus abreptas in ſaxa latentia torquet,
(Saxa vocant Itali mediis quæ in fluctibus aras,)
Dorſum immane mari ſummo. treis Eurus ab alto
In Breuia, & Syrteis vrget (miſerabile viſu)
Illiditq́; vadis, atq; aggere cingit arenæ.

SERVIVS.

¶ Talia iactanti.) Inaniter loquenti: vt alibi, Atq́ʒ irrita iurgia iactat. &, Voces dum iactat inanes. ¶ Aquilone.) Ab Aquilone. ¶ Aduerſa.) Contraria, quia ad Italiam nauigantibus Aquilo contrarius eſt. ¶ Franguntur remi.) Vel gubernacula: vel, quod melius eſt, re vera remi. Antiqui enim velis remiſq́ʒ nauigabant. vt, Validiſq́ʒ incumbere remis: Obliquatq́ʒ ſinus in ventos. ¶ Auertit.) pro auertitur. Et eſt figura creberrima, poteſt nanq́ʒ pro actiui verbi ſignificatione paſſiuũ poni: vt eſt, Et pictis bellantur Amazones armis, pro bellant. Nec nos debet mouere quòd bellor non facit, natura enim hoc prohibuit. Nam compone hoc verbum, & inuenitur actiuum, facit enim debello. Et cõtrà pro paſſiui verbi ſignificatione, actiuum ponitur: vt eſt hoc loco auertit pro auertitur. &, Inſinuat pauor, pro inſinuatur. &, Nox humida cœlo Præcipitat ꝑ præcipitatur.

cipitatur. Sed hæc verba tantummodo pro ſe inuicem ponuntur, quę & actiua eſſe poſſunt & paſſiua, vt eſt auerto & auertor, præcipito & præcipitor. Ergo nō poſſumus dicere, quod quidam artigraphus, declinationes actiui verbi & paſſiui pro ſeinuicem poni. Nā & neutralis verbi declinatio actiua eſt, & cōmunis deponentis ve paſſiua: & aliud eſt eſſe actiuum verbum, & aliud habere actiui verbi declinationem.

Vnam, quæ Lycios, fidumq; vehebat Orontem,
Ipſius ante oculos ingens à vertice pontus
In puppim ferit. excutitur pronusq; magiſter
Voluitur in caput. aſt illam ter fluctus ibidem
Torquet agens circũ, & rapidus vorat æquore vortex.
Apparent rari nantes in gurgite vaſto,
Arma virum, tabulęq; & troia gaza per vndas.
Iam validam Ilionei nauem, iam fortis Achatæ,
Et qua vectus Abas, & qua grandæuus Alethes
Vicit hyems. laxis laterum compagibus omnes
Accipiunt inimicum imbrem, rimisq; fatiſcunt.

¶ Dat latus.) Inclinatur. ¶ Cumulo.) Altitudine. ¶ Præruptus.) In altum leuatus. ¶ Dehiſcēs.) Ideſt valde hiſcens. de, enim augentis eſt, vt in Terentio, Deamo te Syre. ¶ Aperit.) Oſtēdit. Salluſtius, Caput aperire ſolitus, ideſt nudare, oſtendere. ¶ Arenis.) Et ab arenis, & cum arenis, ideſt vel ab imo mouebatur mare, vel cum ipſis arenis vt in tēpeſtate ſolet. ¶ Tris.) Latinū eſt, Genitiuus enim pluralis quotiens in ium, exit, accuſatiuū pluralē in is mittit, vt puppium puppis. Quotiēs in um exit, in es mittit, vt patrum patres. ¶ Saxa latentia.) Propter tempeſtatem, hęc autem ſaxa inter Africam & Sardiniam ſunt, quæ ſaxa ob hoc Itali aras vocāt, ꝙ ibi Afri, & Romani fœdus inierunt, & fines imperij ſui illic eſſe voluerunt. Vnde & Dido, Littora littoribus contraria, fluctibus vndas Imprecor. Quę aræ à Siſenna propitiæ vocantur. ¶ Saxa, vocāt Itali mediis quæ in fluctibus aras.) Ordo eſt, Quę ſaxa latētia in medijs fluctibus, Itali aras vocant. ¶ Dorſum immane.) Eminens, altum, ſm Homerum. ¶ Mari ſummo.) Vel in ſummo, vel in placido. ¶ In breuia & ſyrtes.) Ideſt in breuia Syrtium: quo modo Molemq; & montes. ¶ Breuia) autem vadoſa dicit, per quæ poſſumus vadere. Et Syrtes ſyrtiū ſinus duo ſunt pares natura, impares magnitudine, vt Salluſtius dicit. ¶ Lycios.) Hi Troiæ ad auxilium venerant, qui mortuo rege Pandaro Aeneam ſecuti ſunt, vnde & in ſecūdo ait, Comitum affluxiſſe nouoq;. ¶ Fidum) Fidelem: vtrūq; nomen idem ſignificat. ¶ Ipſius ante oculos.) Ad maiorem dolorem, vnde alibi, Quæq; ipſe miſerrima vidi. Item, Qui nati corā me cernere lętū feciſti. ¶ Ingens pontus.) Magna pars ponti. Et eſt tropus Synecdoche. ¶ A vertice.) Aut à puppi quę vertex nauis eſt: aut ab aquilone qui flat à mundi vertice, hoc eſt à ſeptentrione: vt ipſe alibi, Hic vertex nobis ſemper ſublimis. ¶ Magiſter.) Leucaſpis: vt in ſexto libro, Leucaſpin, & Lycię ductorem claſſis Orontem. ¶ Ter.) Sępius: finitus numerus pro infinito, crebros enim fluctus facit Aquilo, vt Salluſtius, Crebritate fluctuū vt Aquilo ſolet. ¶ Ibidem.) Ibidem & vbinā multi dubitant vbi debeat eſſe accētus, quia vbi & ibi naturaliter breues ſunt: ſed ratione finalitatis plerunq; producuntur in verſu: neſcientes hanc eſſe rationem, quia pronunciationis cauſa contra vſum latinum ſyllabis vltimis, quibus particulæ adiunguntur, accentus tribuitur: vt muſaq;, illēne, huiuſce. ſic ergo & ibidem. ¶ Apparent.) Aliud eſt parere, & aliud apparere. Parere enī eſt obedire, vt Paret amor dictis. Apparere autem, videri: vt Apparet liquido ſublimis in aere Niſus. Et hæc obſeruatio diligenter cuſtodiri debet, licet eam authores metri cauſa, vel clauſulæ plerunq; corrumpant. ¶ Rari.) vel propter maris magnitudinē, vel quia vna perierat nauis. ¶ Nantes.) Prima verbi poſitio eſt, no nas nat. vnde eſt Nare per ęſtatē liquidam, & prima ſyllaba naturaliter longa eſt: licet Natare, Na breuis ſit in eadē ſignificatione. ¶ In gurgite vaſto.) Tapinoſis eſt, ideſt rei magnę humilis expoſitio, prudenter tamen Virgilius humilitatem ſermonis epitheto ſubleuat, vt hoc loco, Vaſto addidit. Item cum de equo loqueretur, ait Cauernas ingentis. ¶ Arma virum.) Bene addidit virum. Arma enim dicuntur cunctarum artium inſtrumenta: vt, Cerealiaq; arma. Item, Colligere arma iubet. Item & alio loco dicēdum. Et quæ ſint duris agreſtibus arma. ¶ Troia.) Differentia in hoc ſermone eſt, & in ſenſu, & in ſyllabis. Nam cum prouinciam dicimus, & principale eſt nomen, breuis eſt Tro. quando autem nō eſt principale, & deriuatio eſt: longa eſt Tro. vt, Troius Æneas. ¶ Gaza.) Perſicus ſermo eſt, & ſignificat diuitias: eſt autem generis fœminini: vt, Gaza lętus agreſti, quo exemplo apparet quoq; ſupfluo quæri à multis quemadmodum potuerit aurum natare, neſciētibus gazas, ideſt opes, dici omne quod poſſidemus. ¶ Iam validam &c.) ¶ Vicit hyems.) zeugma eſt ab inferioribus, Quod fit & à ſuperioribus & à medio, plerunq; & ad vtrunq; reſpondet: vt,

Troiugena

Troiugena interpres diuum, qui numina Phœbi, Qui tripodas Clarii lauros, qui ſydera ſentis. Ecce hoc loco Sentis, & antedicta & ſequentia concludit. ¶ Ilonei.) Antiptoſis eſt, ꝓ genitiuo enim datiuum poſuit: nam conſtat huiuſcemodi gręca nomina datiuum ſingularem in ει diphthongum mittere, vt Orphει, nam illa ſolutio eſt, Quū Orphei dicimus, nec modo Ilionei poſſumus dicere, aſtrictum eſſe genitiuū, vt ipſe ſit qui & datiuus, quod & ſi forte contingat, non regula mutatur, ſed Antiptoſis fit, qua plerunq; vtuntur poetæ: vt, Vrbem quam ſtatuo veſtra eſt: pro vrbs, & Hæret pede pes: pro pedi. ¶ Vectus.) Qua vehebatur ſignificat. Et pro pręſenti participio quod non habemus, præteritum poſuit. In latino enim ſermone à paſſiuo verbo pręſens participium nō eſt, neq; ab actiuo pręteritum, ſed quod vno ſermone explicare non poſſumus, aut circūlocutione oſtendimus: aut ſi hoc nolumus, participiū pro participio ponimus, ſed vſurpatiue, vt hoc loco factum eſt. ¶ Vicit hyems.) Hyems duas res ſignificat: aut tempus aut vim venti, ergo pro loco intelligendum eſt. ¶ Imbrem.) Imber dicitur humor omnis: vt Lucretius, Ex igni, terra, atq; aīa naſcuntur & imbri, ideſt humore fatiſcunt.) Abundanter aperiuntur. Fatim enim abundanter dicimus, vnde & affatim. Hiſcere autem aperire.

ACSENSIVS.

¶ Talia iactanti, &c.) Etiam hoc participium approbat Seruianam ſententiam, prius. ſ. timore frixiſſe Aeneam: nam ideo dicitur iactaſſe talia, hoc eſt, quaſi inutilia futiuiſſe, ꝙ timore captus eſſet, ſicut ſe amentia captum, propter amiſſam coniugem: atteſtatur in. ij. ſic: Quem non incuſaui amēs hominuq;, deorumq;? ¶ Stridens Aquilone.) Hic quarti venti principalis fit mentio, nam ſupra aliorum trium meminit. ¶ Procella.) Procella autem dicitur vnda ventis immixta. à procellendo dicta. ¶ Tum prora auertit.) Alij legunt, proram: vt ſit, procella auertit proram nauis & dat latus: ꝙ ſi prora legendum eſt, erit prora auertit, pro auertitur, aut auertit, ſupple ſe. Sed diligenter Seruium, & Donatum perſpicientes vocabula, facile intelligēt. Donati verba ſunt: Iactanti, adhuc loquenti interuenit vis fluctus. Nec permiſit explicare. Felices, qui in Troia perierunt. Se infelicem, qui in fluctibus ſit periturus. ¶ Hi ſummo in fluctu.) Fluctibus vario motu venientibus: aliæ erigebantur tumore fluctuum, aliæ deprimebantur. ¶ Ab alto.) Peritus locorum. Eurum dixit ducere in Syrtes ab alto, ideſt pelago. Aliter enim non poſſet, quum flatus habeat ab Orientis partibus, in quibus ſunt Syrtes eo nauigia cogere, vnde potuit reuocare. Sex igitur naues alienatę ſunt à cęteris, vna turbata premitur vbi erat Aeneas. Nunc caſus octauæ deſcribitur. ¶ Apparent. r. n.) Vt compleatur, id ſubmerſaſq; obrue. p. Perijt ergo Amycus, & fidus, & in eius conſpectu excuſatur Orōtes, qui non imprudentia: ſed vi tempeſtatis perierit. In puppim ferit, hos ſpecialiter, quum eorū nominibus ponit, qui in iis potiores, nauigabant: & vno caſu ferebantur. Omnes accipiunt inimicum imbrem, ideſt vna omniū cauſa, ac ſimilis fortuna fuit.

¶ Ordo autem eſt. Aeneas ſupple iactanti, ideſt dum Aeneas: iactaret. i. inaniter: ac nequicquam effutiret talia, qualia. ſ. præmiſſa ſunt, procella. i. vnda, & impetus aquarum: ſtridens Aquilone i. vento illo ferit aduerſa, ideſt ex aduerſo, vt ſit nomen pro aduerbio: aut ferit exiſtens aduerſa, ideſt ex aduerſo, & oppoſito veniens, diſtinguenda autem ſunt epitheta, ita vt alterum ante verbum, & alterum poſtponatur, quia vitioſum eſſet duo epitheta ſine cōiunctione media vni ab vna parte adijci: & tollit. i. erigit, & ſubleuat fluctus ad ſydera: hyperbolicos. i. quàm altiſſime poteſt: remi quibus ſcilicet aduerſantibus ventis, ſtrictis velis incūbebant: franguntur. ſ. à ſcopulis: tum. i. deinde: prora, ideſt prior pars nauis, à proruendis aquis dicta: auertit, ſupple ſe: aut auertit, pro auertitur, & dat latus. ſ. nauis: vndis. ideſt in vndas: mons aquæ. i. globus aquarum: pręruptus. ſ. vi ventorum ab aliis aquis interciſus: inſequitur cumulo. i. impulſu magno: hi. i. aliqui eorū: pendent, ideſt ſuſpenduntur: in ſummo fluctu, ideſt maxime exaltato: & vnda dehiſcens, ideſt magnum hiatum faciens his. i. aliis: aut aperit. i. aperire facit: his. i. aliis terram inter fluctus: æſtus. i. ebullitio, & feruor aquarum furit. i. cōcitatur in morem furēris Ordo.

harenis

harenis.i.inter harenas: Notus.i.ventus ille: vrget.i.torquet, & impellit: treis: ſup. naueis, abreptas.ſ.à ſe, aut abreptas ab aliis, in ſaxa latētia.i.occulta: quæ ſaxa, ſup. exiſtentia in mediis fluctibus: Itali vocant aras.ſ.propitias: appoſitorie imane, ideſt valde magnum, & terribile dorſum.i.eminentem ſcopulum, ſupp. in mari ſummo. Eurus.i.alius ventus, ab oriente flans: vrget.i.impellit, treis.ſ.alias naueis, alto ſcilicet pelago, in Breuia, & Syrteis, ideſt in Breuia vada Syrtium, quę Breuia dicuntur, quia breui ſpacio, hic profunda, illic harenoſa, illic ſcopuloſa ſunt: miſerabile viſu i.quæ res eſt miſerabilis.i.miſeratione digna viſu.i.dum videtur. & Eurus illidit vadis.ſ.breuibus illis, atq; cingit aggere, harenæ concitæ.ſ.quia dictum eſt, furit æſtus harenis, vnam ſup. nauem, ſeptimam videlicet, quæ vehebat Lycios ſocios.ſ.Pādari olim, & Orontem fidum.ſ.Æneæ, ante oculos ipſius.ſ.Æneæ, ingens pōtus.i.valde magna pars ponti, & eſt totum pro parte, ferit.i.icutit: in puppim.i.poſteriorem partem nauis: à vertice.i.ab Aquilone, qui à vertice flat. Magiſter.i.director nauis.ſ. Leucaſpis, excutitur.ſ.è naui: & voluitur pronus.i.præceps in caput, aſt.i.ſed fluctus.i.impetus vndarum, torquet.i.impingit: illam.ſ.nauem Leucaſpis, ter.i.frequenter agens.i.impellens, & verſans circum i.per circuitum, & vortex.i.gyrus, vertigo, aut reuolutio aquæ: rapidus.i.omnia ſecum rapiens, & attrahens, vorat.i. ingurgitat illam. Nantes.i.natantes, in gurgite.i.impetu aquarum, vaſto.i. valde amplo, apparent.i.eminent, & vidētur rari, ideo rari, quia in vaſto gurgite, nam multum, & paucum: magnum, & paruū, ſecundum philoſophum, per reſpectum ad aliquid dicuntur. Arma.i.inſtrumenta, virum, pro virorum, & tabulæ, ſuper quas ſedebant, aut quibus nauis cooperta fuerat: & gaza troia.i.troiana: hoc eſt opes, aut diuitiæ troianæ, & veſtes, & conſimilia. (Eſt autem triſſyllabum, & adiectiuum, Troius, Troia, Troium, quū Troia ſubſtantiuum diſſyllabum ſit: eſtq; in ſubſtātiuo i, duplex conſonum: in adiectiuo vocale, & tamē prima producitur, quia etiam Troes, primam producit.) ſupple apparent, aut aguntur per vndas: hyems.i.tempeſtas pluuioſa: vicit.i.ſuperauit, & à curſu ſuo eiecit, iam validam nauem Ilioni. pro Ilionei:) aut ſcribendum eſt Ilionei, vt ſit diphthongus Gręca) illius oratoris, qui ad finem primi orationem ad Didonem habebit, & vicit iam nauē Achatæ illius viri fortis, quod forte ad differentiam fidi dicitur: vt dicetur ibi: Defeſſi Æneadæ, &c. & ſupple, vicit eam nauem, qua Abas, vir ille Troianus (ſcribitur vno b, quia priorem corripit, & facit huius Abantis.) vectus, ſupple illucusq; fuerat, aut qua vectus, pro qua vehebatur, ſecundum Seruium, Ego tamen quoties ſalua ſententia, proprius poteſt haberi ſermo: nollem figuratum dici) & ſupple eam, qua Alethes, vir ille grandæuus.i. grandis æui, hoc eſt ſenex, ſupple vectus erat, pro vehebatur, aut illucusq; vectus erat) quum iam oppreſſa eos non amplius veheret, quod enim quieſcit, proprie non vehit, licet ſuſtineat: tunc autem illiſa ſcopulis ſiſti potuit: omnes.ſ.naues: accipiunt, ideſt admittunt ad ſe, & capiunt, imbrem inimicum.i.aquam marinā inſilientem: ideo autem dicit inimicum, quia non deſuper incūbentem, ſed à latere ad Oriētem, nam (vt Seruius per Lucretium probat) omnis humor imber dici poteſt: veruntamen eſt, cur in illo Lucretiano imber, ponatur ratio: vt attendenti faciliter apparere poteſt, ſicut & hic: Nam in morem imbris, quia aliquando à nautis, vt aquam dulcem habeāt: colligitur: aqua guttatim intrabat, & ita erat ſpecies imbris, ſed inimici, quia imber cœleſtis, qui ab eis colligitur amicus eſt, & commodus.) omnes ergo accipiunt imbrem inimicum.i.incommodum, & moleſtum, & hoc compagibus.i.iuncturis compactis: laterum, laxis.i.diſſolutis, ita vt per rimas aqua influeret: & fatiſcunt.i.affatim, hoc eſt abunde, hiſcunt.i.hiant, & aperiūtur: rimis.i.per rimas: & ita niſi paulo poſt ſedata fuiſſet tēpeſtas, omnes ſubmerſę fuiſſent, quapropter ſequitur. Interea &c.

PIERIVS.

¶ Tum prora auertit. In Roma. codi. proram, legitur, accuſatiuo caſu: cuius ſuppoſitum erit procella. Quanquam Seruius longa diſputatione, auertit, pro auertitur, legendum cenſet. Quare itidem prora, caſu recto ponendum: quæ quidem magis poetica eloquutio eſt. ¶ In Breuia & Syrteis vrget.) In antiquis pleriſque codici. vrguet: eſt u, poſt, g, addita, Attiano more. Et hoc loco Syrteis, in accuſatiuo plurali tantum fieri docet Priſcia. ſicut & alpeis: propterea quod græce declinata, ei diphthongum habeant: eius vero ſonum apud Latinos eſſe per i, lōgum. Eſt & Velii Longi ſententia, vt Syrtis, per i, ſcribatur citato verſu: Et vaſtas aperit Syrtis. Noſtra autem ætate, literati pene omnes, diphthōgum Græcam recępere, atq; ita dictionis huius caſum Syrteis, per ei, vt pleraq; alia ſcriptitant, quod in codicibus antiquis inuētu rariſſimum, quódq; ſuperuacuum eſt, q.i. tam longæ, quàm breuis naturam habet, tum incommodum aliquando iudicat Quintilianus. Sed de hoc genere plura alibi recitantur. ¶ Vorat æquore vortex.) Mirum eſt quam ſæpe inuenias vortex, & vertex, indifferenter ſcribi in antiquis codicibus, quod idē eſſe vult Aruſianus Meſſus. Capro tamen nō temere vorticem, per o, vocalem quartam, in prima ſyllaba: à vertice, per e, vocalem ſecundam, diſtinguente. Prętere Soſ. Cariſius, vertex à vertendo, vortex à vorando dicta putat. Vult autem Pli. verticem, immanem vim impetus habere: vt, Ingens à vertice pontus. Vorticem vero circūactionē vndę eſſe: vt, Rapidus vorat æquore vortex.

Interea magno miſceri murmure pontum,
Emiſſamq; hyemem ſenſit Neptunus, & imis
Stagna refuſa vadis, grauiter commotus, & alto
Proſpiciens, ſumma placidum caput extulit vnda,
Diſiectam Æneæ toto videt æquore claſſem,
Fluctibus oppreſſos Troas, cœliq; ruinas.
Nec latuere doli fratrem Iunonis, & iræ.
Eurum ad ſe, Zephyrumq; vocat, dehinc talia fatur.
Tāta ne vos generis tenuit fiducia veſtri? NEPTV.
Iam cœlum, terramq; meo ſine numine venti
Miſcere, & tantas audetis tollere moles?
Quos ego. ſed motos præſtat componere fluctus,
Poſt mihi non ſimili pœna commiſſa luetis.
Maturate fugam, regiq; hæc dicite veſtro.
Non illi imperium pelagi, ſæuumq; tridentem,
Sed mihi ſorte datum, tenet ille immania ſaxa,
Veſtras Eure domos, illa ſe iactet in aula
Æolus, & clauſo ventorum carcere, regnet.

SERVIVS.

¶ Imis.) Bene in imo voluit eſſe Neptunum, vt iam factam cognoſceret tempeſtatem, non incipiētem vetaret. ¶ Stagna.) Stagnum dicitur aqua ſtans, ſed nūc profunda maris ſignificat, ab eo quòd non niſi nimia tempeſtate turbantur. Ergo Stagna & imis vadis refuſa, aliud pendet ex alio, quia immobilis aqua in imo maris tantummodo eſt. ¶ Et alto proſpiciens.) Aut è mari erigens caput, aut mari prouidens. ¶ Placidum caput.) Quærunt multi quemadmodum placidum, ſi grauiter commotus, quaſi non poſſit fieri vt iraſcatur ventis, propitius ſit Troianis. Vno autem epitheto more ſuo, habitum futuræ orationis oſtēdit: vt alibi vno ſermone, Tunc quaſſans caput. ¶ Cœliq; ruina.) Ideſt tonitribus, quorum ſonus ſimilis eſt ruinis. ¶ Nec latuere doli fratrē Iunonis, & iræ.) Aut doli Iunonis: aut fratrē Iunonis, gemina ergo diſtinctio eſt. ¶ Eurum ad ſe, Zephyrumq; vocat.) Per hos, oēs intellige: iſti enim ſunt cardinales. ¶ Generis fiducia veſtri?) Aſtreus enim vnus de Titanibus, qui contra deos arma ſumpſerunt, cum Aurora concubuit, vnde nati ſunt venti ſecūdum Heſiodum. Et hoc loco fiduciam pro confidentia poſuit, quum fiducia in bonis ſit, confidentia in malis. ¶ Iam cœlum terráq;.) Aut ordo eſt, Auſi eſtis ſine meo numine tantas moles tollere, & cœlum terráq; turbare? aut certe illud eſt, ꝙ tria hæc numina, licet diuiſa imperia teneant, videntur tamen inuicem regni totius habere poteſtatē: ſicut & ipſa elementa quę retinēt, phyſica inter ſe quadam ratione iunguntur: quod & ipſorum numinū ſceptra ſignificant. Iuppiter enim triſido vtitur fulmine: Pluton, Cerbero, Neptunus, tridente. Multi.n. quęrunt cur modo Neptunus de alienis cōqueratur elemētis. ¶ Quos ego) Deficit hoc loco ſermo. Et congrue, quaſi irati & turbatę mētis. vt alibi, Me me adſum. Similiter, Incipit effari, mediaq; in voce reſiſtit. Terētius, Quem quidem ego ſi ſenſero. His enim affectibus tātū ſermonis defectio congruit. ¶ Sed motos præſtat componere fluctus.) Prudenter ait, plus eſt enim innocentibus ſuccurrere, quàm nocentium delicta punire. ¶ Præſtat.) Melius eſt. vt, Præſtat Trinacrii metas luſtrare Pachynni. Et notandus ſermo: nam & per ſe plenus eſt, & tam accuſatiuo iungitur, quàm ſe-

pꝛimo. Dicimus enim & pręſtat illum, & pręſtat illo. ⸢Poſt mihi non ſimili pœna cõmiſſa luetis.) Aut nõ ſimili pœna, ideſt non ea, qua Troianos affeciſtis, aut certe. ⸢Mihi nõ ſimili,) Ideſt vehementer irato. ⸢Luetis.) Perſoluetis. Et hic ſermo à pecunia deſcẽdit, antiquorum enim omnes pœnę, pecuniariæ fuerũt. ⸢Maturate fugam.) Cum maturitate, ideſt cum tranquillitate diſcedite. Quo modo dicimus, Matura iracũdiam tuam, ideſt mitiga. pernitioſum enim Troianis eſt ſi maturent fugam, hoc eſt ſi accelerent. ⸢Sæuumq́ʒ.) Vel magnum, vt ſuperius: vel vere ſęuum in ventos, quia minatur. ⸢Sorte.) Ac ſi diceret, potuiſſe ſe etiam cœlum tenere: Æolum vero beneficio etiam carceris regna meruiſſe. ⸢Immania.) Aſpera. Manum enim antiqui bonum dicebant: vnde & mane dicitur: qd enim melius? Et per Antiphraſim manes inferi, quia non ſunt boni. ⸢Veſtras Eure domos.) Iraſcentium eſt vti ꝓprio nomine, vt Terẽtius, Ego te in piſtrinum Daue dedam. Aut quaſi contra principem tempeſtatis iraſcitur, quem primum conſtat greſſum. Quod aũt dixit. ⸢Saxa ĩmania, veſtras domos. de Pſeudulo Plauti tractum eſt, vbi ait, Niſi carcerem aliquando effregeritis veſtram domum. ⸢Aula.) Irriſio eſt: ſequitur enim Carcere, & nihil tam contrarium ſi ſimpliciter intelligimus. ⸢Clauſo.) Quia dimittere ventos non ipſius eſt, ſed iubentis. ⸢Carcere regnet.) Licet carcer ſit, tamẽ regnum eſt Æoli: hæc enim pro affectu poſſidentis intelligenda ſunt: vt alibi quum de rure loqueretur, Poſt aliquot mea regna videns mirabor ariſtas.

ASCENSIVS.

¶ Interea mag. m. m. p. E. q́ʒ. h. ſenſit Neptunus, &c.) In figmentis poeticis, quibus plurimum delectat Maro, & tantundem prodeſt, (nam prudentis principis officium ad vnguem depingit.) aut ad hiſtoriam alludit, aut ad rem phyſicã: hiſtoriam quidem hic reſpicit, ꝙ Æneam in Italiã veniſſe dicit, nec ab ea horret, ꝙ in Syrtes icidiſſe dicit: verum phyſica ratio docet, quomodo Neptunus ventos fugauerit: poſt pluuias enim ſedari ſolẽt, quo circa vis aquarum, quæ per Neptunum intelligitur ventos ſedat, atque ita Neptunus mare placatum reddidit: ſed quia, quæ ad ſententiam pertinent, Donatus erudite exequitur: quæ vero ad ſermonem, Seruius ſane quam diſerte. ſatis videor inſtituto meo feciſſe, ſi poſt Donati verba, & Beroaldi in Ser. annotationum, ordinem cũ facili explanatione ſubiunxero. Donati itaq́ʒ verba ſunt. ⸢Interea.) Neptuno datur occaſio, ne penitus Iunonis iuſſa implerentur. ⸢Nec latuere.) Fratrem ſororis ſtudia non latebãt. Ergo vocatis ventis, orationem habuit patheticam: vtpote cõmoti animi. Abſciſſam. i. nec continuam, nec compoſitam. Fuit breuis: quia ſubuenientis in hoc caſu, non erat multa loqui. ⸢Tantane.) Hoc genus inuectionis, nõ habet principium, & crimẽ exaggerat, oſtendens illos non tantum ſuam, ſed hæreditariam ſectari temeritatem: quod vitium, quia naturale eſt, non poteſt emendari. Sunt enim venti, à gigantibus, qui bellum diis inferre auſi

Venti. ſunt, ſed pœnas reddidere. Oſtendit igitur, eorum eſſe crimen, qđ

Vita paterna. amiſerant, etiam originale ſanguinis. ⸢Generis.) Non maculant filios paterna ſcelera: polluuntur tamẽ, ſi illa ſectantur. ⸢Iã cœlũ.) Obſcura, breuisq́ʒ oratio: & quia iratus erat, & ad ſuccurrendum properabat. Deniq́ʒ tranſit ab aliorum elementorum iniuria, à quibus erat alienum, & venit ad ꝓpriam. ⸢Meo.) Quaſi dicat, me contempto. ⸢Venti.) Abiecte pronunciandum, vt cõuitium ſit, non nomen. ⸢Tantas moles.) Mira probatio criminis, vt non ſolum afferat verbis, ſed ipſis aſpectibus ſubdat. ⸢Quos e.) Duo pronomina cum pondere maximo. ⸢Quos.) Scilicet ſceleratos, & ex peſſimis ortos: & q ſimiles itelligi poſſunt. ⸢Ego.) Scilicet imperator loci, & de potioribus diis. Non vlciſcitur, ſed nõ dimittit eos ſine metu futuræ pœnę, ne ſe inualidum demonſtraret. ⸢Sed motos p.) Addit cũm dilatę pœnæ. ⸢Poſt mihi.) Si quid deinceps auſi fueritis, re non verbis puniam. ⸢Maturate.)

Maturo Celerius remeate. ⸢Regi.) Iniicit & regi conuitia, deformans regni ipſius poteſtatem, & perſonam, aſſerens nõ habere regnum, ſed ſaxa: non aulam, ſed eſſe cuſtodem carceris. Beroaldi annotatio eſt. Inſulſa, mediusfidius: hęc eſt expoſitio tanq̃ maturitas ſignificet tranquillitatẽ, & mature trãquillum facere: magis itaq́ʒ Macrobio credendum eſt: qui in ſexto Saturnalium illud Virgilianum declarans, ſic ſcribit: Maturum eſt quod neq́ʒ citius, neq́ʒ ſerius, ſed medium quiddam, & temperatum eſt: & paulo poſt, ſic ergo & Virgilius iducit Neptunum diſceſſum vẽtis iperantẽ, vt & tam cito diſcedant: & tamen flãdi mediocritatem in regreſſu teneant: tanquam mature. i. temperate abeuntes: apud Gelliũ caput eſt, & elegantiſſimum, quo quid mature, & maturate ſignificet, abunde mõſtratur. Cuius verba mutuatus eſt Macrobius.

¶ Ordo aũt eſt. Neptunus, deus maris: ſenſit. ideſt percepit: interea, ſcilicet dum venti ita ſæuiebant, & naues diſiiciebant pontũ. i. mare. (eſt autem Græcum vocabulum.) miſceri. i. turbari: & cõfundi, ſup. cũ magno murmure. i. ſonoritate: & ſenſit hyemem. i. tempeſtatem nymboſam: emiſſam. ſ. ex antris, & cauernis terrę: & ſenſit ſtagna. i. ſtãtes aquas, hoc eſt, q̃ prius ſteterãt. (nã in præcipitiis, & profundiſſimis antris maris aquæ intercluſæ, neque fluunt, neq́ʒ refluunt: quũ etiam in fluuiis minor fiat commotio ad fundum: vbi glacies tempore hyberno congelari ſolet.) refuſa. i. emiſſa: ſicut prius fuerant infuſa: vadis imis. i. pręcipitiis breuium vadorum, quæ in illis locis ſunt: qui ſup. commotus grauiter, aut multum, aut potius, vt virum grauem decet, qui ꝓmouet dum bonis iniuriam inferri videt. Vnde dicetur: Tum pietate grauẽ, ac meritis, &c. Et ꝓſpiciens. i. porro aſpiciens: alto. i. aut ex alto mari: aut in altum, aut per altum mare: extulit caput ſuũ placidum. (Quęres, quomodo placidum, ſi grauiter commotus erat. Sed (vt dixi) grauiter exponi poteſt, pro eo quod eſt cũ grauitate decenti: aut commotus fuit in vẽtos, & placidus reſpectu Ænee: aut potiſſimum placidus, quia dum cõmotus ventis obſtat eis, placidum redditur mare: vnde in Buc. Quum placidum vẽtis ſtaret mare, placidum ergo, quia mare placaturum: quãuis à placeo, nõ à placo deducatur.) extulit dico, ſumma vnda, & videt claſſem Ænee. (hoc dicitur ex perſona poetæ, qui nouit claſſem Æneæ fuiſſe: aut etiam, quia Neptuno notus erat Æneas, qui è mari oriũdus erat: nam Venus è mari genita fingitur. Vnde ipſe ad eam ad finem quinti: Fas omne eſt Cytherea meis te fidere regnis, Vnde genus ducis. merui quoq́ʒ: ſępe furores Cõpreſſi, & rabiẽ tantã, cœliq́ʒ, mariſq́ʒ, quod illic non diceret: hoc eſt, quod illic non induceretur dicere: niſi hic poeta vellet, eum noſſe claſſem eſſe Aenee.) diſiectam. i. diſperſam iactu procellarum: toto æquore. i. per totum mare, quod poſt ſedationem vẽtorum æquor fiebat: & videt troas oppreſſos fluctibus. ſ. marinis, & ruina cœli. i. pręcipitatione imbrium de cœlo. i. aere. Nec doli, & irę Iunonis latuere. i. cęlatę ſunt fratrem Iunonis, ſcilicet Neptunũ: & ſupple ipſe cognoſcens dolos, & iras Iunonis, vocat ad ſe (qđ ſignum principantis eſt) Eurum & Zephyrum: ventos, ſcilicet inter ſe contrarios: & ita mare plurimum turbantes, & fatur dehinc ſcilicet poſtquam aderant: talia. ſ. verba, qualia ſequuntur (dehinc hic monoſyllabum profertur. Et ſm mentem Donati, quæ mihi placet: non conſtrueretur ſic vt venti ſit vocãdi caſus. Ne pro an, o venti: ſed ſic) ne pro an fiducia veſtri generis. i. qui fiditis in genus veſtrum pernitioſum: tenuit vos tanta. i. tam magna: vt ſcilicet hæc audeatis. Vnde ſubdit: Audetis, ſupple: ne vos venti, ideſt qui nihil niſi venti eſtis, & humilibus natalibus orti, audetis iam ſine meo numine, ideſt nutu. i. voluntate: aut mea authoritate non annuente: miſcere, ideſt turbare iam cœlum, & terram: & audetis tollere. i. excitare, & erigere tantas, ideſt tam magnas moles. ſ. globos aquarum fluctuum: quia dictum eſt: Ingens à vertice põtus In puppim ferit. Vos dico venti, quos ego, ſup. ſic puniã, vt exemplo omnibus ſitis: aut quid ſimile (quod intelligendum reliquit per apoſiopiſin, ideſt reticentiam, ſm Ciceronem: aut obticentiam, ſm Celſum: aut interruptionem, ſm quoſdam: authore Quintiliano: quæ iratis conuenientiſſima eſt (potiſſimum dum aut ſe reprimunt, ne quid indignum viro probo imprecentur, aut tempus comminandi deeſſe videtur: vt hic: nam ſequitur) ſed motos præſtat componere fluctus: quod verbum Seruius docte interpretatur: ſed præſtat. i. melius eſt: componere. i. ꝙ componam: fluctus motos. i. excitatos, & diruptos: vos autem luetis. i. purgabitis: pœna. i. pœnam dando, ſeu perſoluendo: poſt. i. poſthac: aut poſtquam compoſuero fluctus: mihi non ſimili. i. non ſicut nunc irato: ſed temperato animo: cõmiſſa ſ. crimina, ſupple veſtra. In hoc autem verbo docet poeta: virũ prudentem non ſtatim vlciſci, donec ad tranquillitatem redierit. Vnde conſultum aiunt Auguſto, vt quoties ira percitus excandeſceret, nihil aut dicat, aut faciat, priuſquam vigintiquatuor literas Græcas ex ordine pronunciauerit, & ita ſancta eſt ſententia, & cæteris quadrãs: aut ſimili non erit datiui caſus, ſed ablatiui: vt ſit: Luetis mihi nõ ſimili pœna quali nũc afficimini, quę videlicet in verbis minoſis conſiſtit: ſed acriore q̃ cũ effectu erit, quia ſuppliciis affligemini. Maturate, ſcilicet nũc, ideſt facite cum maturitate & temperamento, ita vt neque citius, neq́ʒ ſerius, quàm vtile diſperſis nauibus fiat fugam: & dicite hæc. ſ. quæ dicam veſtro regi, quaſi dicat tantum abeſt, vt vos timeam, vt ne regem quidem veſtrum verear: dicite ergo regi veſtro: imperium pelagi, & tridẽtem ſæuum. i. magnificum (habet. n. Neptunus pro ſceptro fuſcinã tridẽtẽ, qua ſignificatur triplex eius poteſtas.) Quia Ordo.

vero

vero dens,& pes,maſculini ſunt gñis: etiam in eo ſubſtantiuantur: vt tripes, tridens,bidens: niſi intelligatur ouis:)eſſe datum mihi ſorte.i.per ſortem, qua Ioui cœlum, aut ignis, cum ſuperiore aere: Iunoni aer inferior. Neptuno mare & Plutoni inferna obuenerunt:ille, ſcilicet rex veſter:tenet ſaxa immania,id eſt vaſta, & valde ampla,nec cuiquam bonum afferentia,aut cedentia: ò Eure veſtras domos, hoc eſt tenet ſaxa, appoſitorie, veſtras domos. Æolus ergo rex veſter, iactet ſe in illa aula,id eſt regia,ſcilicet ſaxorum (& id ironicos) & regnet carcere ventorum clauſo.i.poſtquam occluſerit carcerē ventorum,quaſi dicat cum illic tyrannidē,potius quàm regnum habere.nec indignos, qui nobili rege ſubijciantur,ſed in ventos. Itaq; Neptunus ęgre ferens in ſuo regno quicquam praeter authoritatē ſuam geſtum, contumelijs afficit ventos.

PIERIVS.

❡ Fluctib.oppreſſos troas,coeliq; ruina.) In Ro.quidē codi.ruinam,legitur per m,finalē literā,vt ſit,Videt Neptunus, oppreſſos troas coeliq; ruinam. Ser.tñ ruina, Latino caſu vna cum fluctibus agnoſcit & ita veterum codicum bona pars legit. Nā & imbres,& tēpeſtas ea,vento,tonitru,& crebris ignibus horrēda coe litus incubuerant.

POE. ⌈Sic ait,& dicto citius tumida æquora placat,
Collectasq; fugat nubes,ſolemq; reducit.
Cymothoe ſimul,& Triton adnixus acuto
Detrudunt naues ſcopulo,leuat ipſe tridenti,
Et vaſtas aperit Syrteis,& temperat æquor.
Atq; rotis ſummas leuibus perlabitur vndas.
Ac veluti magno in populo cum ſæpe coorta eſt
Seditio,ſæuitq; animis ignobile vulgus,
Iamq; faces & ſaxa volant,furor arma miniſtrat.
Tum pietate grauem,ac meritis,ſi forte virum quem
Conſpexere,ſilent,arrectisq; auribus aſtant.
Ille regit dictis animos,& pectora mulcet.
Sic cunctus pelagi cecidit fragor,æquora poſtquam
Proſpiciens genitor,cœloq; inuectus aperto
Flectit equos,curruq; volans dat lora ſecundo.

SERVIVS.

❡ Dicto citius.) Non antequā diceret:dixit enim Sic ait. ſed citius quàm dici poteſt. ⌈Placat.) Sub poetica licentia phyſicam quoq; tangit rationē. Mare enim dicitur eſſe Neptunus:quem ſuperius dixit grauiter commotum, quia tēpeſtas erat.nunc ait Placat, quia iam ſedari cœperant maria. ⌈Collectas.) Aut nunc collegit ac fugauit,aut ante à ventis collectas fugauit, id eſt reſoluit. ⌈Cymothoe.) Nomina deorum plerunq; de cauſis ſunt ficta ab elemētis,quæ numina dici voluere maiores, Vt, Cymothoe, id eſt curſus fluctuum, ἀπὸ τοῦ θέειν τὸ κῦμα. ⌈Triton.) Deus marinus, Neptuni & Salaciæ deæ marinæ filius,ab aqua ſalſa dictæ. ⌈Adnixus.) Antiquum eſt vt connixus, quibus hodie non vtimur. Dicimus enim adniſus & conniſus. ſed & multa alia vſus contra antiquitatē vindicauit: illi enim Parſi dicebant,nos dicimus Peperci. Item,nos dicimus Suſcepi,illi autem ſuccepi. Vt, Succepitq; ignem folijs. ⌈Leuat.) Leues ac nauigabiles facit: vt, Noſtrumq; leues quęcunq; laborem. Et ſcire debemus prudēter poetam pro cauſis, vel tendere vel corripere orationem: vt hoc loco periclitantibus Troianis, tota celeritate dicit eſſe ſubuentum. Contra in quinto libro, vbi nullum periculum eſt, latius deſcribit placantem maria Neptunum. Item in ſecundo libro, quoniam imminet periculum, vno verſu ait, Quo res ſumma loco Panthu? quam prendimus arcem? ⌈Perlabitur vndas.) Figura eſt, Quod enim nos modo dicimus per præpoſitionem nomini copulatam ſequente verbo, antiqui verſo ordine præpoſitionem detractam nomini, iungebant verbo, ita tamen vt eſſet vna pars orationis, & faciebant honeſtam elocutionem. Nos dicimus Per vndas labitur: illi dicebant Perlabitur vndas. Item, per forum curro: & percurro forum. Notandum planè quod plerunq; ſuum regit caſum, plerunq; ad ablatiuum tranſit. ⌈Ac veluti magno in populo.) Virgilius tēpeſtati, populi motum comparat. Tullius populo tempeſtatem, pro Milone, Equidem cæteras tempeſtates & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum. Ideo autem Magno addidit, quia vbi frequens eſt populus, ibi & crebra ſeditio. ⌈Animis ignobile vulgus.) Id eſt ſtultum: vt contra nobilē animum prudētium dicimus. ideo etiam paulo poſt ait, Arrectis auribus. Sumpſit enim tranſlationē ab animalibus. ⌈Vulgus.) Et maſculini generis & neutri lectum eſt, generis neutri hoc loco: alibi maſculini. vt, In vulgum ambiguas. Et hoc eſt artis vt maſculino vtamur, quia omnia latina nomina in vs, exeuntia, ſi neutra fuerint, tertiæ ſunt declinationis, vt pecus pecoris: ſi aūt ſecundæ fuerint declinationis, maſculina ſunt: vulgi aūt facit, non vulgeris, vt docti, clari. Vſurpatum tamē eſt vt neutrum genus ſit propter vnum græcum nomē.i. pelagus. Cum enim pelagi faciat, neutri tamen eſt gñis. ⌈Furor arma miniſtrat.) Sic alibi, Rimanti telum ira facit. ⌈Grauē.) Venerabilem: vnde & contemptibiles, leues dicimus. & bene ſeruat circa hunc rhetoricam diffinitionem, cui dat & iuſtitiam & peritiam dicendi: vt, Tum pietate grauem. &, Ille regit dictis animos. Orator enim ita diffinitur, Vir bonus, dicēdi peritus. ⌈Genitor.) Venerabilis: vt, Tybri pater. Ergo hoc nomen & ad verum patrem pertinet, & ad honorē refertur. ⌈Cœloq; inuectus aperto.) Non per cœlum vectus, ſed cœlo iam ſereno, vectus per maria. ⌈Curru.) Non vt quidam putant, pro currui poſuit, nec eſt Apocope: ſed rō artis antiquæ, quia omnis nominatiuus pluralis regit genitiuū ſingularem, & iſoſyllabus eſſe debet, vt hæ muſæ, huius muſæ hi docti, huius docti. Item à genitiuo ſingulari datiuus regitur ſingularis, vt iſoſyllabus ſit: vt huius docti, huic docto. Inde ergo eſt, Curruq; abſciſſa duorum Suſpendit capita. Et, Libra die.ne ſi diei feciſſet, maior eēt nominatiuo plurali. ⌈Secundo) Troianis obſequēti. Et tractus eſt ſermo à ſequētibus ſeruis.i. pediſſequis ſecundis. Vñ & ſecundam fortunam dicimus: ꝙ ſecūdū nos eſt.i. prope nos.

ASCENSIVS.

❡ Sic ait,&c.) Docet quātum potuit Neptuni grauiter loquuti authoritas: docēs id cęteros potētatus poſſe: dummodo decētē grauitatē teneant. ſed priuſq̄; ordinē ponā: pręmittā Donati verba, quę hæc ſunt. ⌈Dicto citius.) Effectus ſtatim apparet obiurgationis: & dilatæ pœnæ, vt dicto citius placidum fiat mare, & omniū elemētorum remouet iniuriā, ac veluti: hac cōparatiōe datur occaſio, vt oſtēdat cuius meriti, & grauitatis, debet eſſe, qui in ciuitate ſua princeps eſt. Nā quū ventū eſt ad furorē, ſi virum præſtantē meritis audiunt, eius dictis requieſcunt. ⌈Seditio.) Vt populus furēs, motus grauitate viri, quieſcit: ſic mare, authoritate rectoris, quieuit. ⌈Cœlo apto.) Quia dixerat, eripiunt ſubito cœlum. Liberauit igitur à tēpeſtate Troianos, Neptunus: ſed euētus aliud attulit. Nam illos in Libyē terrā inimicæ Iunonis detulit. Ergo in caſum deteriorē deuecti ſunt. Hęc ille. ❡ Ordo eſt Neptunus, ſupp. ait ſic, vt p̄miſſum eſt: Ordo
& placat.i. ſedat, ęquora tumida.i. inflata, & procelloſa: citius dicto.i. q̄ dici poſſet: & fugat nubes collectas.ſ. à vētis, vt tēpeſtatē citēt: & inducit ſolē.i. ſolis aſpectū: amotis.ſ. nubib. Cymothoe.i. nympha, ſignificās fluxum currētē: & Triton deus ille marinus, annixus.i. annitēs ſimul detrudūt ſcopulo, ſup quē.ſ. ſedebāt: naues.ſ. troianorū: ipſe p emphaſin.q.d. & deus, & rex leuat.i. erigit ſ. naues, tridēti.i. tridente ſceptro, & aperit Syrtes vaſtas.i. capaces, & valde amplas: & tēperat.i. tēperatū: & tranquillum reddit æquor: atq; perlabitur.i. molliter pcurrit, ſummas vndas.i. ſummitatē vndarū, rotis leuib.i. more rerū leuiū celeriter motis. Ac pro &: veluti.i. quēadmodum: quū.i. qñ ſeditio eſt coorta: ſępe.i. quod ſępe fieri ſolet: in magno populo. Et vulgus ignobile, quaſi ſine nomine, & incognitū: ſęuit.i. ſęuitiā, & ferocitatē ſuam oſtēdit: animis.i. volūtatib. aut aioſitatib. & faces volāt iā: & ſaxa volant iam.i. pręcipitāter iaciunt: furor.i. vehemēs animorum motus: miniſtrat arma.i. id ſibi quiſq; aſſumebat. quod furor accipe ſuadebat, & ita p furorē oīa arma propria viſa ſunt: tum.i. tunc ſi ſ. populi cōſpexere forte: quē.i. aliquē, aut quē vis virum grauē: pietate.i. religiōe, & obſeruātia in deū, ac meritis: ſi dico cōſpexere talē virū, ipſi ſilent, & aſtant aurib. arrectis.ſ. ad audiēdū. Ille.ſ. vir grauis. regit dictis.i. ordinatione aīos.ſ. vulgi, & mulcet pectora ſic.i. eodē modo: cunctus fragor.i. vehemēs crepitus, gñatus ex fractione vndarū pelagi.i. maris: cecidit.i. ſedatus eſt: & reſedit poſtq̄; genitor.ſ. Neptunus. (quē patrem vocat, aut venerationis cauſa, aut quia omniū pater à phyſicis dicitur: ſicut in Georg.iiij. dixit: Oceanumq; patrē rerum: & præcipue in mari př vocatur) proſpiciēs.i. procul inſpiciens: æquora.i. maria: & inuectus.i. qui inuehebatur, cœlo aperto: amotis.ſ. nubibus: flectit equos.ſ. marinos: & volans.i. celerrime pcurrens: curru ſecundo.i. ſecūdo flumine: & proſpere: & cōmode currēte, dat.ſ. equis, lora.i. habenas ex corio

ex coelo ſecundum Seruium qui vult curru eſſe datiui caſus, ordo eſſet: & volans dat lora ſecundo curru. i. ſm eum troianis obſequenti: vt ſit metaphora à pediſſequis: aut (vt dixi) cõmodo, quia ſecundum fluctus currenti.

PIERIVS.

¶ Perlabitur vndas.) Non temere pellabitur, in cod. aliquot antiquis legitur: ſiquidem ex Velij Longi ſententia per, præpoſitio omnibus integra præponitur, niſi quum incidit in l, literam. Malle enim elegantioris ſermonis viros in præpoſitione per, geminare l, literam (ait ille) quam r, exprimere: vt quum pellabor, malunt dicere, quam perlabor, ita enim in emendatis eius authoris codi. habetur. ¶ Curruq; volans.) In Ro. co. & aliquot alijs, legere eſt, fluctuq; volans, vt ſit fluctu ſecũdo ſed curru, magis placet eruditorum aurib. vt figuratum magis.



SERVIVS.

¶ Deſeſſi Æneadæ.) Nũc Troiani. aliquando Romani: vt, Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant. ¶ Curſu.) Aut ſecundum quod ſuperius diximus, Proxima curſu. i. curſui. Aut contendunt curſu petere. Et eſt ſeptimus caſus. ¶ Vertuntur.) A propoſito itinere: hoc eſt ab Italia. ¶ Et in ſeceſſu longo.) Eſt Topotheſia. i. fictus ſecundū poeticam licentiam locus. Ne aũt videretur penitus à veritate diſcedere, Hiſpanienſis Carthaginis portum deſcripſit. Cæterũ hũc locum in Africa puſquam eſſe conſtat: nec incongrue ꝓpter nominis ſimilitudinem poſuit. Nã Topographia eſt rei veræ deſcriptio. ¶ Seceſſu.) Sinu ſecreto. ¶ Locus.) Subaudis quẽ vt ſupius, Vrbs antiqua fuit.

Deſeſſi Æneadæ quæ proxima littora, curſu
Contendunt petere, & Libyæ vertuntur ad oras.
Eſt in ſeceſſu longo locus, inſula portum
Efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur, inq; ſinus ſcindit ſeſe vnda reductos.
Hinc atq; hinc vaſtæ rupes, geminiq; minantur
In coelum ſcopuli, quorum ſub vertice late
Æquora tuta ſilent, tum ſyluis ſcena coruſcis
Deſuper, horrentiq; atrum nemus imminet vmbra,

Et

Fronte ſub aduerſa ſcopulis pendentibus, antrum,
Intus aquæ dulces, viuoq; ſedilia ſaxo,
Nympharum domus, hic feſſas non vincula naueis
Vlla tenent, vnco non alligat anchora morſu.
Huc ſeptem Æneas collectis nauibus omni
Ex numero ſubit, ac magno Telluris amore
Egreſſi optata potiuntur Troes harena,
Et ſale tabenteis artus in littore ponunt.
Ac primum ſilicis ſcintillam excudit Achates,
Succepitq; ignem folijs, atq; arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitq; in fomite flammam.
Tunc Cererem corruptam vndis, Cerealiaq; arma
Expediunt feſſi rerum, frugesq; recæptas
Et torrere parant flammis, & frangere ſaxo.

Et ſciendum eſt, quoties præmittimus nomé cuiuſlibet generis, & interpoſito pronomine ſequitur nomen alterius generis: medium illud pronomen, proprii nominis genus ſequitur, vt Salluſtius, Eſt in carcere locus, quod Tullianum appellatur. Ecce proprio iunxit, non appellatiuo. Tullianum enim proprium nomen eſt: carcer, appellatiuum. Si autem vtraq; nomina appellatiua fuerint licenter cui volumus reſpõdemus. ⸿ In ſinus ſcindit ſeſe vnda reductos.) Diuidit ſe vnda in ſinus reductos.i.replicabiles. ⸿ Gemini.) Pares, ſimiles. interdũ & duos ſignificat. ⸿ Minantur.) Eminent: vt, Minasq; murorum ingentes. Item, Illa vſq; minatur. ⸿ Sub vertice.) Hoc eſt circa radices montis, quæ ad rectam lineam ſuſcipiunt cacumen, ideſt verticem. ⸿ Tum ſyluis ſcena coruſcis.) Syluis coruſcis: hoc eſt ſyluarum coruſcarum, ideſt criſpantium. vt, Iuuenalis, Longa coruſcat Sarraco veniente abies. Et poſuit ſeptimum pro genitiuo, vt ſuperius: Pulchra prole. ⸿ Scena.) Inumbratio. Et dicta ſcena ἀπὸ τῆς σκιᾶς. Apud antiquos enim theatralis ſcena parietem non habuit: ſed de frondibus vmbracula quærebant: poſtea tabulata componere cœperunt in modum parietis. ⸿ Horrenti.) Horror plerunq; ad odium pertinet: plerunq; ad venerationem, vt hoc loco. ſic Lucanus, Arboribus ſuus horror ineſt. ⸿ Atrum nemus.) Tropus eſt: per atrum, nigrum oſtendit: per nigrum, vmbroſum: per vmbroſum, denſum, ideſt frondibus plenum. ⸿ Viuo.) Naturali: vt, Viuo præteruehor hoſtia ſaxo. ⸿ Nympharum domus.) Aut verum dicit, & eſt hiſtoria: aut ad laudem pertinet loci. Talis inquit locus eſt, vt domus credatur eſſe Nympharum. Hic pro illic more ſuo. ⸿ Anchora morſu.) Hoc nomen cum in græco, vnde originem ducit, aſpirationem non habeat, in latino aſpiratur: quod eſt contrarium. nam magis Græcorum eſt aſpiratio. Sed hoc in paucis nominibus inuenitur. Morſu autem de anchoris bene dixit: cum alio loco inueniamus, Tum dente tenaci Anchora fundabat naues. ⸿ Telluris amore.) Cuiuſcunq; poſt pericula. vnde & ſuperius dixit. Quæ proxima littora curſu. Contendunt. Et paulo poſt infert, Optata potiuntur Troes arena. Tellurem autem pro terra poſuit, quum Tellurem deam dicamus: terram elementum, vt plerunq; Vulcanum ponimus pro igni, Cererem pro frumento, Liberum pro vino. ⸿ Arma.) Quæritur, habeat nécne nomen hoc aſpirationem. & Varro ſic diffinit, Si ab ariditate dicitur, non habet: ſi ab hærendo, vt in fabricis videmus, habet: melior tamé eſt ſuperior etymologia. ⸿ Sale tabenteis.) Madefactos aſpergine. ⸿ Ac primum ſilicis ſcintillam excudit Achates.) Bñ adiecit ſpém, quia in certis lapidibus inuenitur ignis. Excudit autem eſt feriendo eiecit: quia cudere eſt ferire. vnde & incus dicitur: quòd illic aliquid cudamus, ideſt feriamus. ⸿ Achates.) Alluſit ad nomen. Nam Achates lapidis ſpecies eſt. Bene ergo ipſum dicit ignem excudiſſe, vnde & Achatem ei comitem dixit. Lectum eſt enim in naturali hiſtoria Plinij, quòd ſi quis hunc lapidem in anulo habuerit, gratioſior eſſe videatur. ⸿ Succepit.) Pro ſuſcepit: vt diximus ſupra. ⸿ Rapuitq; in fomite flammam. Penè ſolœcophanes eſt. nam cum mutationé verbum ſignificet, ablatiuo vſus eſt: ſed hoc ſoluit, aut antiqua circa communes præpoſitiones licétia, vt eſt, Conditus in vrbem. contra, Et nota conduntur in aluo. Item, Sæua ſedens ſuper arma. Et, Gemina ſuper arbore ſidunt. Cicero, Quod ille in capite ab hoſtium duce accæperat. Ité, Et ſi fortes fueritis in eo, qué nemo ſit auſus defendere. Aut Rapuit, raptim fecit flammam in fomite.i.celeriter. ⸿ Corruptam vndis.) Aqua emolitam. ⸿ Cerealiaq; arma.) Fugiés ilia, ad generalitaté tranſit, propter carminis dignitaté: & rem vilem auxit honeſtate ſermonis: vt alibi, ne lucernam diceret, ait, Teſta cum ardéte videret Scintillare oleum. Et ſciédum eſt iudice Euphonia dici Cerealia, vel Cerialia: Typhoea, vel Thyphoia. Cæſareanus vel Cæſarianus. In his ergo licentia deriuationis eſt. ⸿ Feſſi rerum.) Hoc eſt penuria fatigati. Et feſſus generale eſt: dicimũs enim feſſus animo: vt, Ter feſſus valle reſedit. & feſſus corpore, quod magis eſt proprium. Et feſſus rerum à fortuna venientium,

rdentium, vt hoc loco. Epitheta enim nunquam vacant: ſed aut ad augmentum, aut ad diminutionem, aut ad diſcretioné poni ſolét. ⸿ Fruges.) Generaliter fruges oẽs dicuntur: & errant qui diſcernunt fruméta à frugibus. Nã Cicero ait, Olei, & frugum minutarum: quum de leguminibus diceret, vt oſtéderet etiam fruméta fruges vocari. Frugum autem nomé tractum eſt à frumine, ideſt ab eminente ſubméto gutturis parte. ⸿ Recæptas.) Liberatas. vt, Medioq; ex hoſte recæpit, ideſt liberauit. ⸿ Et torrere parant flammis, & frangere ſaxo. Multi Hyſteron proteron putant, non reſpicientes ſuperiora: quia dixit vndis Cererem eſſe corruptam, quam neceſſe fuerat ante ſiccari. Qui etiam tamé contra hoc illo ſe tuentur exemplo, Nunc torrete igni fruges: nunc frangite ſaxo. Et voluit etiam hic Hyſteron proteron eſſe, quod falſum eſt. Nam & hodie ſiccari ante fruges, & ſic frãgi videmus. Et quia apud maiores noſtros molarum vſus non erat, fruméta torrebant, & ea in pilas miſſa pinſebant: & hoc erat genus molédi. vñ & pinſores dicti ſunt, qui nunc piſtores vocantur. Pinſere aũt dici Perſius probat, vt, A tergo qué nulla ciconia pinſit.

ASCENSIVS.

❡ Defeſ.) Deſcribit portum in qué ſeſe recæperunt Troiani, potiſſimum, qui Æneæ tunc coniuncti erant. Nam cæteri, ita diſperſi erant, vt neſciret Æneas viuerét necne: ſicut & illi de ipſo dubitabant. Fecit aũt aptam digreſſioné in deſcriptione portus, ſeu ſtationis, vt vero ſimile ſit naues Æneæ potuiſſe illic abſcódi: dum naues Ilionei, ac ſociorum, à Tyris igne peterétur. Sane accuratius annotandum eſt, quæ naues cum Ænea recæptę fuerant. Dona. dicit ſepté, quas Virg. recęptas dicit fuiſſe vnam, in qua ipſe Æneas erat: & tres de ſaxis, & tres de Syrtib. ereptas: de quib. videlicet dictum eſt: Treis notus arreptas in ſaxa latétia torquet: Treis Eurus ab alto In Breuia & Syrteis vrget. Sed incidit quæſtio de Achate, qui hic Æneæ comes datur: & tñ non erat in illis nauib. nã dictũ eſt: Iam validã Ilionei naué, iam fortis Achatæ, Vicit hyems, &c. vñ aut dicendum eſt, non eas ſepté fuiſſe, quas Dona. cõmemorat: aut duos eſſe Achatas: alterum qué forté appellat: alterum qué fidũ vt ſint epitheta diſcretiua: nam videtur ille fortis Achates fuiſſe in comitatu Ilionei Gyę, Cloanthi, Cayci, & Orontis. Sed audiamus Dona. cuius verba ſunt. ⸿ Defeſſi.) Licet feſſi nitebantur proximam terram attingere, ne interea aliquis caſus emergeret. ⸿ Contédunt.) Oſtédit curſus difficultaté, qué feſſi complere nitebantur, maxime, quia in aqua difficilior greſſus eſt properantibus curſum. ⸿ Eſt in ſeceſſu.) Loci hæc deſcriptio negocio, neceſſaria eſt. Placiditas.n. fuerat pelagi procuranda propter corruptas naueis. Hanc præbebat obiectus laterũ. Secretum vero proficiebat, quia cauendum erat propter regiones incognitas. Hoc dabat longitudo ſeceſſus Nympharum domus, aquarum copiam præſtat. Sunt & defenſacula aduerſus ſolé, antrum, & nemus. Tantaq; erat opportunitas loci, vt naues, anchoris non eſſent retinédæ. ⸿ Ab alto.) Amari. mira igitur breuitas quæ contineat omnia neceſſaria. Quum aũt locus contineatur quatuor partibus, ponit duo latera, & ingreſſum, quartã deinde parté poſuit, Fronte ſub aduerſa. Semp aũt loca ſic poeta deſcribit, vt ingrediés: ſic facit Sallu. Quæ omnia mutabuntur, ſi vt recedés ſcribat. Addit auté deſcriptioni, duos altos ſcopulos: vt ſit. Vñ latus proſpectus in pelagus appareat, ad inquirédas naueis ab Ænea ſeparatas. Opacitas aũt, vt minus ab externis conſpiciat, facit. ⸿ Septé.) Vna, in qua ipſe erat: treis de ſaxis: treis de Syrtibus, ereptæ. ⸿ Optata.) Quia contrariã in pturbatione pelagi viderant, quũ nauigia ad imum vſq; deprimerétur. ⸿ Tabéteis ſale.) A contrario. Sal.n. conſeruat. Sed inuétus eſt caſus, vt tabeſcat ſale, quod ſeruari conuenit. Aqua.n. maris, quãuis ſalſa, admittit corruptioné. ⸿ Achates.) Achates igné fieri curabat, vt madidas fruges torreret, vt ſic ſiccatæ frãgi poſſent. Non ergo eſt ꝑpoſtera ordinatio. Neq; dixit, coquere, ſed torrere. Nam meminerat dixiſſe: Oés accipiũt inimicũ ibré. ❡ Ordo eſt. Æneadę.i. Troiani, ſub Ænea ꝑncipe Italiã petétes, & ab eo denominati: defeſſi.i. Ordo.

ſi.i.multum feſſi.& defatigati ex longa contra ventos & procellas reluctatione: contẽdunt petere curſu.i.per curſum,(quo verbo oſtẽditur quam ſperata ſit terra nautis deprehẽſis: vt etiam defeſſi, currere faciant naues. Sane mallẽ, curſu ablatiui, quàm datiui caſus cẽſere: atq; ita non dicam, quæ proxima curſu.) ea, ſup. littora, quæ, ſupp. erant proxima.i.viciniſſima: quia nullo diſcrimine habito, quæ prima occurrerent, conſtituerant petere: & vertunt ad oras.i.extremas regiones Libyæ.ſ.ad eam partẽ vbi Carthago. Locus eſt in longo ſeceſſu.i.tractu ad quẽ licet ſecedere.i. ſeorſum ab aliis incedere: ſupp. quẽ, aut de quo, inſula: quæ illic interſita iacet: efficit portũ.i.ſpẽm portus: obiectu.i.ex obiectione, ſeu oppoſitione laterum.i.quia duo latera habet opportune oppoſita: quibus.ſ.lateribus: omnis vnda.i.impetus aquarũ, frangitur.i.ſeparatur: ab alto.i.profundo, ſeu medio maris (illic enim profundum eſt.) & ſcindit.i.diuidit ſe, in ſinus.i.angulos littorũ: reductos.i.replicabileis: quia non progrediuntur aquæ propter latera: & quia vaſtæ.i.valde amplæ rupes: q; pro.i.ſcopuli gemini.i.duo ſaxa æqualiter eminẽtia in aquis: minantur.i.minas, hoc eſt eminẽtias ſuas, extẽdunt in cœlum.i.cœlum verſus: aut, ſi hyperbole eſt, in cœlum vſq; hinc: & hinc.i.ab vtraq; parte: aut gemini ſcopuli minantur in cœlum.i.quia tam alte protenduntur, videntur minari ſe caſuros in ſuſpicientes: nam his qui altiſſimos ſcopulos ſuſpiciunt: videntur ſummitates eorum nutare, & caſum minari, ſub quorum.ſ.ſcopulorum vertice.i.ſummitate reflexa, & prominẽte: hoc eſt in radice, & pede ſcopulorum: vbi ab impetu aquarum partim exhauſtæ ſunt, quòd vertex ſuperincũbere videatur, his qui ad radicẽ ſunt: ſub vertice ergo ſcopulorum: ſilent æquora tuta.ſ.ab incurſu ventorum, & procellarum: quia vẽti accedere nequeant: & omnis aquarum impetus priuſq̃ eo perueniant frangitur: tum.i.inſuper, aut præterea, ſcena.i.vmbraculum, aut inumbratio coruſcis ſyluis.i.habẽs ſyluas coruſcas.i.criſpanteis: imminet.i.incumbit deſuper: & nemus atrum vmbra horrẽti.i.contremẽti, leni agitatione ventorum: aut horrẽti.i.placida, vt ſentit Seruius, appoſitorie atrum.i.quod atrum nemus eſt: & quaſi antrum imminet ſub fronte aduerſa.i.oppoſita: & hoc ſcopulis pẽdentibus.ſ.in morẽ antri. Intus.i.in medio ſcopulorum: ſunt, ſupp. aquæ dulces: & ſedilia ſaxo viuo.i. naturali: appoſitorie domus nympharum.i.quam nymphæ habitant: aut tam amœna, vt digna ſit à nymphis habitari. Vlla vincula, non tenẽt hic.i.hoc loco, naueis feſſas: quia ſponte tenentur, & tur, & vlla anchora.i.inſtrumentum vncis dentibus, quo in terra, non ſaxoſa naueis feſſas, aut fluctu agitatas, nautæ alligant, non alligat, ſup. eas morſu vnco.i.dẽte incuruo: qui terram dum extrahit, erodit, & quodammodo mordet. Æneas ſubit huc.i.ad hunc locum, aut portum: ſeptem nauibus collectis, ex omni numero: & Troes egreſſi magno amore telluris.i.terræ potiuntur harena optata.i.quam in periculo tanto optauerant: & ponunt.i. reponunt in littore artus.ſ.ſuos: tabenteis ſale.i.aſpergine aquæ ſalſæ: ac Achates vir ille fidus (alludit tamen ad lapidẽ) excudit primum.i.vbi primum in terram deſcenderat ſcintillam ſilicis.i. particulam ignis, quæ erat in ſilice, aut in venis ſilicis: & ſuſcæpit.i.lente cæpit, aut ſurſum cæpit (vis enim ignis ſemper aſcẽdit) ignẽ foliis.ſ.deſiccatis: atq; dedit circum arida nutrimẽta.i. combuſtibilia, ſicca: & rapuit flammam.i.rapidam fecit flammã: in fomite.i.quæ (vt dicitur) radicaliter, & originaliter erat in fomite: aut rapuit in fomite: hoc eſt, in illo quo ignis fouebatur flãmam ad ſe (& neutro modo eſt ſolecophanes: nam non rapuit in fomitẽ: ſed eam quę erat in fomite rapuit ad ſe) tum.i.deinde, Æneadæ.ſ. (non Æneas) quia vile eſt miniſterium (feſſi rerum.ſ. multitudine, aut aduerſitate, aut rerum pro rebus, ſicut felix animi.) expediunt.i.expedite efferunt: Cererẽ.i.frumentum: aut panem: corruptam vndis: & arma.i.inſtrumenta: Cerealia.i.quibus Ceres.i.frumentum tractatur, aut quibus Ceres.i.panis fit: & parant torrere.i.deſiccare flãmis.ſ.ab Achate excæptis: & frangere ſaxo.i.pinſere, aut molere quodammodo, non tñ proprie, quia molæ vſum non habebant.

PIERIVS.

¶ Geminiq; minantur.) Seruius exponit, gemini pares. Sed cur non duo? quũ pſertim in hac deſcriptione Virgilius Homerũ ſequatur apud quẽ legere eſt, δύο δὲ προβλῆτες ἐν αὐτῷ ἀκταὶ. ¶ Ac primum ſcilicis ſcintillam excudit Achates.) Aruſianus Meſſus in Virgilianarum eloquutionum exẽplis, Excudit, huic datiuo caſu eleganter dici, carmine hoc ex Virgilio citato, contendit approbare: & ſilici à poeta ſcriptum agnoſcit: & ita habetur in eo codice, vbi integra Ti. Donati cõmẽtaria leguntur. Sed & excuſſit, præterito tpe poſitum eſt, vt cum altero ſuſcæpit, quadret in ſynchroniã. Ea vero dictio, ſuſcępit, in veteribus aliquot codicibus ſuccępit, geminato cc, ſcripta eſt: vt ſuccũbo, ſuccedo: ſed.n. omnino ex, ſub, & capio, ſuccipio prius fuit: inde alterum c, in s, abiit, conſuetudine pronunciationem huiuſmodi magis approbante.

Æneas ſcopulum interea conſcendit, & omnem
Proſpectum late pelago petit, Antea, ſi qua
Iactatum vento videat, Phrygiasq; biremes,
Aut Capyn, aut celſis in puppibus arma Caici.
Nauim in conſpectu nullam, treis littore ceruos
Proſpicit erranteis, hos tota armenta ſequuntur
A tergo, & longum per valleis paſcitur agmen.
Conſtitit hic, arcumq; manu, celereisq; ſagittas
Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates.
Ductoresq; ipſos primum capita alta ferenteis
Cornibus arboreis ſternit. tum vulgus, & omnem
Miſcet agens telis nemora inter frondea turbam.
Nec prius abſiſtit q̃ ſeptem ingentia victor
Corpora fundat humi, & numerũ cũ nauibus ęquet.
Hinc portum petit, & ſocios partitur in omneis,
Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Aceſtes
Littore Trinacrio, dederatq; abeuntibus heros,
Diuidit, & dictis mœrentia pectora mulcet.

SERVIVS.

¶ Æneas.) Merita perſonarum Vilibus officiis intereſſe non debent: quod bene obſeruat vbiq; Virgilius, vt in hoc loco. Item in ſexto cum diuerſis officiis Troianos diceret occupatos: ait, At pius Æneas arces quibus altus Apollo Præſidet. Niſi cum cauſa pietatis interuenit, vt ad ſepeliendum ſocios miſcendo ſe operi hortatur. Necnon Æneas opera inter talia primus Hortat̃ ſocios, paribuſq; accingitur armis. ¶ Scopulũ.) i.ſpeculam. Et quando ſpeculationẽ ſignificamus gñis eſt fœminini: vt, Specula Miſenus ab alta. Speculum autẽ in quo nos tuemur, gñis eſt neutri, vt Iuuenalis, Speculum ciuilis ſarcina belli. ¶ Late petit.) Inquantum põt. ¶ Pelago.) in pelagus: vt, Inferretq; deos Latio. ¶ Antea, ſi quem.) Aut ordo eſt, Aſcendit ſcopulum requiſiturus Antea, Capyn, Caicum. ſi quẽ videat. Et vſus eſt hoc gñe elocutionis, quo & Terẽtius qui dixit, Quod pleriq; omnes faciunt adoleſcentuli, vt animum ad aliquod ſtudium adiungãt, pleriq; equos alere, pleriq; canes. Aut certe quẽ vacat, vt ſuperius diximus, iſtas frequẽter vacare particulas. vt ipſe Virgilius, Rhebe diu res ſiqua diu mortalibus vlla eſt. nemo dicit ſi qua vlla, ſed, ſi vlla. Vacat ergo Qua. Item in Lucilio, Ecquem Pamphilum quæris: Quẽ vacat. nam de vno loquebatur. ¶ Biremes.) Naues habẽtes remorum ordinẽ geminum: vt alibi, Triplici pu
bes

bes quam Dardana verſu Impellunt. ¶ In puppibus arma Caici.) Quia nauigantium militum eſt mos puppibus arma religare: vt alibi, Pacem orare manu, præfigere puppibus arma. ¶ Erranteis.) Paſcentes: vt alibi, Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ. Re vera.n. dum paſcuntur, vagantur. Et in ſeptimo de ceruo, Errabat ſyluis. ¶ Ceruos.) Cerui dicti ſunt ἀπὸ τῶν κεράτων, idest à cornibus. Sciendum ẽẽ latina nomina, græcam pleruñq; etymologiam recipe, ſed cerui nõ ſunt in ꝓuincia proconſulari, ad quã venit Æneas. Aut ergo fictum eſt ſm poeticum morẽ: aut ob hoc dictũ, q̃a heroicis tpibus vbiq; omnia naſcebãtur: vt ipſe, Omnis feret oĩa tellus. ¶ Tota.) Inter totum & omne hoc intereſt, ꝙ totũ dicimus vnius corporis plenitudinẽ: omne de vniuerſis dicimus, vtputa Totum auditorium habet ſcholaſticos: hoc eſt, plenum eſt auditoriũ ſcholaſticis. oẽ auditoriũ habet ſcholaſticos.i.omnia auditoria. Vſurpant tñ poetæ & iſta confundunt, vt hoc loco tota pro omnibus poſuit: & contra pro toto, oẽm poſuit: vt eſt, Oẽmq; reuerti p Troiam. Statius, Et totos in pœnam ordine nepotes.i.oẽs. Plerique deriuationẽ dicunt ab eo quod eſt tot totus, vt ab eo ꝙ eſt quot, quotus. Sed illud notandũ ꝙ in deriuatione mutat pleruñq; naturam: nam cũ tot naturaliter breuis ſit, totus producitur: quotus vero ſecundum originẽ ſuam breuis remanet. ¶ Agmẽ.) agmen
proprie

proprie dicitur ordinata multitudo, vt eſt ambulantis exercitus. neq;.n.in vno loco ſtans, agmẽ vocatur: aut ſi inuentum fuerit, vſurpatum eſt: vñ bñ adiecit Longum, vt incedentium oſtẽderet ſignificationẽ. ¶ Conſtitit.) Con ſecundum naturã breuis eſt ſemper, excepto quũ f, litera, vel ſ, ſequitur. tunc.n.tantũ producitur: ſicut in ſyllaba inſula, inſula. ¶ Corripuit.) Aut de pharetra Corripuit: vt eſt, Corripit hic ſubita trepidus formidine ferrum. Aut ab Achate, vt eum ſecutum eſſe per ſilentium intelligamus: vt illo loco. Ni iam pręmiſſus Achates Afforet. Itẽ, Nunc repeto Anchiſes fatorum arcana reliquit. ¶ Gerebat.) Aut tunc: aut quæ gerere cõlueuerat. ¶ Cornibus arboreis.) Aut ſubaudi cũ, vt illo loco, Atq; Ixionij vento rota conſiſtit orbis.i.cum vẽto. Aut certe ſecundum ſupra dictam figurã Cornibus arboreis, pro Cornuũ arboreorum. Melius tñ eſt, vt cum ſubaudias. ¶ Tum vulgus.) Bñ vulgus, ductoribus interẽptis. ¶ Miſcet.) Perturbat, circumagit, inſequitur. ¶ Frondea.) Pro frondoſa poſuit. plerũq;.n. dum varietati declinationis ſtudẽt poetæ, mutant proprietatẽ: nam frondeum eſt totum de frondibus, vt torus. Frondoſus vero eſt lucus: licet.n.abundet frondibus, non tamẽ eſt de frondibus totus, vt ſaxeus & ſaxoſus. ¶ Quam ſeptẽ.) Bñ definiuit numerum: neceſſitatis.n.eſt hæc venatio, non voluptatis, in qua plura requiruntur. ¶ Victor.) Hoc loco, propoſiti effector: vt eſt, Atq; rotis inſiſtere victor. ¶ Fundat humi.) Per humum. Et eſt aduerbialiter poſitum: vt, Humi nitẽs.i.per humum. ¶ Cum nauibus.) Cacephaton in ſermone: quod fit ſi cum particulam N litera ſequatur. ¶ Hinc.) Pro inde. Abutitur enim aduerbio, more ſuo. ¶ Partitur.) Salluſtius ait, Prouincias inter ſe partiuerant. Nam & partio, & partior dicimus. Et eſt verbum de his, quæ cum vtrãq; recipiant declinationẽ, pro noſtra voluntate, actiuæ tamen ſunt ſignificationis, vt punio punior, fabrico fabricor, lauo lauor: quãquã tentauerit Probus facere differentiam inter actiuam paſſiuamq; ſignificationem: vt dicamus, tondeo alterum: tondeor ab altero: ſed hoc in alijs verbis dicere non poſſumus, vt fabrico fabricor, paſco paſcor. nam legimus, Florem depaſta ſalicti: &, Paſcuntur vero dumos. Sunt aũt alia verba quæ actiuæ declinationis ſignificationisq; ſunt: vt cædo. Sunt quæ paſſiuæ, vt cædor. Inuenimus tamẽ actiuam declinationem, habere paſſiuam ſignificationẽ, vt vapulo: & contra declinationem paſſiuam, actiuam habere ſignificationem, vt loquor. Hæc ergo ab illis caute ſegreganda ſunt verbis. ¶ Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Aceſtes.) Ordo eſt, Deinde vina partitur, quæ Aceſtes dederat. Trinacrio. Græcum eſt propter tria ἄκρα, ideſt promontoria: Lilybeum, Pachynnum, Pelorum. Latine aũt triquetra dicitur. ¶ Heros.) Vir fortis, ſemideus, plus ab homine habẽs, vt ait Heſiod. Ζεὺς κρονίδης ποίησε δικαιότερον ἄρειον Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται ἡμίθεοι.

ASCENSIVS.

¶ Æneas.) Poſtq; cæterorum miniſteria deſcripſit, tractat officium ducis.ſ. Æneæ, qui de ſalute ſociorum quos in ſummo periculo dereliq̃rat, ſollicitus, veritusq;, ne aut ſubmerſi ſint aut in manus hoſtium inciderint: ſcopulum conſcendit: vnde cum naues proſpicere non poſſet, videret tamen ceruos, conuertit ſe ad eos capiendos, vt ſociis recæptis, epulum daret, eorumq; & animos & corpora reficeret. De qua re audiamus Donatum: cuius verba ſunt: Reliqui igitur ſeipſos curabant. Æneas aũt anxius de ſalute ſociorum, labori non pepercit, ſed altitudinem ſcopuli, aſcendit: non ergo tantum ad proſpectum deſcripta altitudo ſcopuli, quantum ad laudem Æneæ. Qui aut non proſpexit vim pelagi, aut de refectione corporis non curauit: & vt ſalutem ſociorum procuraret, nullo victus labore, tantam altitudinem aſcendit. ¶ Proſpicit.) Bis accipe: vt nauem nullam proſpicit, ſed tamen proſpicit ceruos. ¶ Gerebat.) Vel tunc præſens, vel portabat Æneas tela, quæ Achates intẽtus igni, excitando reliquerat. Non vidit naues, ſed euentus oſtendit ceruos, quæ res non ad venandi voluptatẽ, ſed ad victus neceſſitatẽ, recæpta eſt. Septem ergo maiores ſtrauit, in quib. alimoniæ maior eſſet copia. Multos deinde paruulos interemit. Reprehendunt aũt temerarij quòd poeta dixit: A tergo ſequuntur. Error eſt interpretantium. Nam treis ceruos erranteis in littore ſequebantur armẽta: alij per valleis à tergo paſcebantur. Ita ergo legitur: Proſpicit treis ceruos & hos ſequuntur tota armẽta. A tergo vero totum agmen paſcitur. Ergo illi errabant, hi paſcebantur. Neq;.n. omnes errabant, aut oẽs paſcebantur. Sed alij erant, ſubiecti oculis eius: alij fuerant poſt ipſum. Similis aũt verſus eſt: Theſtilis, & rapido feſſis meſſoribus, & hoc eſt & Theſtylis. Item: Puppibus, & læti nauim.c.id eſt puppibus. Ipſi quoq; numeri gregum, diuerſitatẽ ſignificant.

De

De errantibus.n. pluraliter dixit: de paſcẽtibus vero ait, à tergo, & longum per valleis paſcitur agmẽ. Ergo in littore poſitos pluraliter dixit. In vallibus vero, paſcitur agmen. Huc accedit, quòd qui paſcitur, non errat: & qui errat, non paſcitur. ¶ Hinc portum petit.) Peracta ceruorum ſtrage, quę Troianis ſatis ſit, remeat ad naueis. ¶ Bonus.) Bonus ciuis, & bonus largitor. ¶ Cadis.) Prætermiſſo cadorum numero oſtenditur, vini copia. ¶ Onerarat.) Oſtẽditur non quantum voluerit largitor datũ, ſed quantũ Troiani ferre potuerunt. ¶ Abeuntibus.) Q.d. præter id quod manẽtib. dederat. Dictis non poterant in maximo mœrore cibum capere. Ergo adhibenda conſolatio erat. Verũ à pſona aliena, à mœrore: ſed hęc in ſolitudine nõ repiebat. Hanc igitur ſubdit Æneas, qui animi pręſtantia, mœrorẽ vincere poterat. Hic ita ſe gerit, vt neq; ſe ſatis triſtẽ oſtẽderet, ne à cõſolatione illos deijceret, neq; omnino doloribus immunẽ. Ne in ſua cauſa omnino alienus videretur. ¶ Mulcet.) Nam grauiſſime inflictus, mœror penitus remouere nõ poterat. Sumpto aũt cibo, & vino, more humani ingenij, ſperatur animorum vẽtura relaxatio. Si aũt hæc cõſolatio ab alieno ſit, poſſet rñderi Terẽtianũ illud: Tu ſi hic ſis aliter ſentias. Quũ aũt à ſocio malorum põt attente audiri. Hæc ille. Quibus addamus quæ in Seruij de Pleriq;, & Heroæ interpretationẽ annotauit Beroal. dicẽs, Iſthæc moroſa nimis Seruij diſtinctio, Terẽtij verba obſcurat, & ex aptis facit nõ apta: ex nitidis ſordida: ex manifeſtis, ambigua: nam modus loquẽdi eſt apud eruditos, vt ita dicant, pleriq; omnes, pro vna parte oratiõis: quod diligẽter animaduertit Donatus apud Terẽtium: & curioſis auribus demonſtrauit, ſcribens, ꝙ pleriq; omnes, pro vna parte orationis dixerunt veteres, vt plus ſatis: allegatq; illud Neuianum: Pleriq; omnes ſubigunt ſub ſuum iudicium, hoc loqutionis genus vſurpant locupletiſſimi ſcriptores: inter quos haud dubie numeratur Gellius, qui ita ſcriptũ reliquit in.j. Verſus iſtos ex Georgicis pleriq; oẽs ſic legunt, & alibi. Pleraq; omnia veterum literarum quæſita, & Macrobius. Vultisne diem ſequentem: quem pleriq; omnes Abaco, & latrunculis conterunt. Itẽ, nimis conciſus eſt Seruius in explanatione Heroum: nec abſolutam expreſſit rem in non parua ſignificatione: audiatur itaq; copioſiſſime docens qui ſint heroes Auguſtinus lib.x. de ciuitate dei, his verbis: Nomen Heroum à Iunone dicitur tractum, quòd græce Iuno, Hera appellatur: & ideo, neſcio quis filius eius, ſm Græcorum fabulas, Heros fuit nuncupatus: hoc videlicet myſticum ſignificante fabula: quòd aer Iunoni deputetur: vbi volunt cum dęmonibus Heroas habitare: quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorum. Idẽ in. vij. Inter lunę gyrum, & nymborũ, ac ventorum cacumina, aerias eſſe animas, ſed ea animo, non oculis videri, & vocari Heroas, & Lares, & Genios: ex his liquido patet qui ſint Heroes: & vñ nomen ſortiantur. Trimegiſtus quoq; author eſt, Heroas habitare inter aeris puriſſimam partem ſupra nos, & terram, vbi nullus eſt nebulis locus. Minime prætereundũ eſt id quod Martianus Capella tradit in nuptijs Philologiæ: Heroas, videlicet ab hera: quæ terra dicitur eẽ nuncupatos: iſta, curioſo interpreti, fuerant veſtigãda, & enarranda: niſi forte Seruius exiſtimauit ſatis, ſuperq; eſſe id quod tractabat mutilatum tradere atq; conciſum: quũ boni tñ grãmatici officium ſit etymologias verborũ, ſignificataq; vbertim explicare. Hęc ille. ¶ Ordo aũt eſt, Æneas cõſcendit interea.ſ. dum Æneadę frũges parabant & cerealibus rebus intẽdebant: & petit.i. dirigit late.i.in latũ, aut per latum, oẽm proſpectum.i. totam virtutem proſpiciendi: pelago.i.in pelagus. (vt ſit datiuus ad locum: vt etiam Seruius ſentit: qui Antea vult eſſe accuſatiui caſus à nominatiuo Anteus. Erat.n. Anteus ẽt vnus ex Troianis: ſunt tñ qui velint eſſe aduerbium, ſicut poſtea, quæ quia compoſita ſunt, ex pronominibus retinẽt quantitatẽ, hoc eſt vltimã corripiunt, nã nomina dum aduerbia fiunt, quantitatẽ ſeruant: vt, antea hodie trãſuerſa crebra, &c. Vel ſic petit oẽm proſpectum, ſi videat quem iactatũ antea pelago.i. per pelagus: vento.i.à vento: ſed prior conſtructio mihi conformior videtur, ſicut & ſequentium hæc.) ideo petit ſi videat.i.vt forte videat: aut. vt experiatur ſi videat, quẽ.i. aliquem iactatum antea.i. paulo ante vento.i.à vento: & ſi videat biremes, ſupp. naues, quæ duorum remigũ ordine impelluntur: Phrygias.i. Troianas, aut Troianorũ, aut Capyn, aut arma.i. inſignia Cayci illius Troiani: in celſis.i. ſublimibus: puppibus.i. poſterioribus partibus nauiũ, in quibus directores, quos patronos nunc vocãt, confidunt: ſuntq; altiores cæteris: vt in.iij. dicitur, Stans celſa in puppi. (Seruius aũt cenſet particulam, quem vacare: & Antea nomen eẽ ſic: Si videat Antea iactatũ pelago: & biremeis Phrygias iactatas pelago. Aut Capyn, aut arma Cayci in celſis puppibus.ſ. fixa.)

Pleriq; omnes.

Heros.

Ordo.

ra.) Nullam.i.non vllam, Æneas, ſup. non proſpicit vllam nauẽ in conſpectu: ſed, ſupp. proſpicit treis ceruos errãteis.i.libere paſcẽteis, errantiũ more nunc procedẽdo, nunc retrocedẽdo, nunc in tranſuerſum diuertẽdo in litore. (Eleganter omiſit particulã, ſed: nam non dices: Nullam nauẽ proſpicit, ſed treis ceruos proſpicit: verum ſic: Nullam nauẽ proſpicit, ſed treis ceruos. Aut ſic, nauẽ non proſpicit, treis ceruos proſpicit.) tota armẽta.ſ.ceruorũ reliquorum. (quia gaudẽt gregatim paſci, & errare vſq; adeo (vt authore diuo Auguſtino) dum flumina tranſeũt, onera cornuum ſequẽtiũ præcedẽtes, viciſſim ſupportẽt.) ſequuntur ergo à tergo.i.directo tramite: ita vt non à latere, nam ſequi non poſſent, licet non p̃ciſe à tergo: vidimus tñ Donatum aliter ſentire, qui nõ vult à tergo dicantur ſequi, ſed agmẽ paſci à tergo p̃ valles. (Quæres aũt, quomodo illic ceruos, dicat poeta, quum ſm Herodotum, ceruis & apris omnis Libya careat, cum tñ habeat leones, elephantes, vrſos, ſerpentes, & aſinos cornua habẽtes. Ad hoc aũt reſponde (vt Seruius) aut in ſuperiori Libya ceruos non eſſe: in citeriore vero, in qua Carthago eſt, non deeſſe.) & longũ agmẽ.ſ.ceruorũ, paſcitur per valles à tergo.ſ.trium ductoꝝ, nam ductor, & agmẽ, correlatiua ſunt, nam agmẽ ab agendo dicitur: agitur.n.ſed à duce: hoc eſt ab eo, cui ducendi animus eſſe debet, licet agat: duces quoq; p̃uij fere ſunt: actores aũt ſequẽtes. Quæri poſſet, quomodo dicatur ſequi, & paſci: ſed notum eſt, quia paſcẽtes incedunt, vnde & paſci, & inſequi, indẽ poſſent dici: Æneas conſtitit.i.firmauit & repreſſit inceſſum: hic.i.vbi vidit ceruos: & corripuit manu arcum, & ſagittas celeres.i.quas celeriter emittere peritus erat, & Achates ſolebat: quæ tela.i.quas ſagittas (Eleganter enim ſequẽti non præcedenti conſormatur relatiuum.) Achates fidus.ſ.comes: qui nuſq; Æneam dereliquit (vnde intelligendum eſt, q̃ poſtq̃ ignẽ excuderat, relictis alijs ad humiliora miniſteria deputatis, Æneam ſequutus ſit: ad quod innuendum additum eſt primum, vt.ſ.in primo ingreſſu, excuderit ignem, & poſtea Æneã ſequutus ſit: ſicut ẽt poſt refectionẽ corporis Æneę comes ibit in diſquirendis locis: quia vero dicit eũ celeres ſagittas geſtare ſolitum, poſſet idẽ intelligi hic fidus, qui ſupra fortis dictus eſt, vt eius nauis prius diſperſa, ſed poſtea collecta, intelligatur, inter eas, de quibus dictum eſt. Huc ſeptẽ Æneas collectis nauibus, omni Ex numero ſubit) & ſternit.i.proſternit: primum ipſos ductores, ferentes capita alta, cornibus arboreis.i.ramoſis: tum.i.deinde: miſcet.i.mixtim perſequitur, aut reuera miſcet: vt ad acies alludat quæ cæſo ductore miſceri, & confundi ſolẽt, nec in ſuo ordine perſiſtere: miſcet ergo.i.confundit vulgus.ſ.ceruorum, & oẽm turbam.i.turbatam multitudinẽ: agẽs.i.perſequẽs ſ.eam telis.i.ſagittis: inter nemora frondea, pro eo quod eſt frondoſa.i.inter ſyluas, aut arboreta: nec abſiſtit.ſ.à perſequutiõe, p̃us q̃ ipſe victor.i.voti compos: fundat, pro fuderit: humi.i.per humum, ſeptẽ ingẽtia.i.valde magna: corpora.ſ.ceruoꝝ, & æquet.i. æquauerit: aut ęquaret.i.ęqualẽ fecerit, numerum.ſ.ceruoꝝ proſtratorũ: cum nauibus: quas ſeptẽ collectas, ſupra meminit poeta. Hinc.i.ab hoc loco, aut facto: ipſe Æneas.ſ.petit portũ: vbi videlicet ſocij erãt, & partitur.ſ.ceruos in omneis ſocios: & diuidit deinde vina q̃ Aceſtes.i.Sicilię rex: bonus.i.bñficus: onerarat cadis.i.per cados: hoc eſt vaſa vinaria, quibus onerauit naues: quia quantum oneris poterant portare, tantum vini dederat, & quæ ipſe heros.i.princeps magnificus, & heroica virtute prę̃ditus: dederat.i.donauerat: abeuntibus.i.diſcedẽtibus litore Trinacrio.i. Siciliẽſi: & hoc modo littore Trinacrio, regitur à dictione abeuntibus virtute prępoſitionis: aut ſi ordo eſt, dederat litore Trinacrio more poetico, ſubtraxit appellatiuo præpoſitionẽ. Sicut ibi littore ahena locant alij: & ipſe mulcet.i.mitigat: & ſolatur pectora.ſ.ſociorum: mœrẽtia.i.mœſta: ob caſum cõſociorum: dictis.i. ſermone ſequenti: de qua re, ſicut de alijs multis, ſubtiliſſime loquutus eſt Donatus, vt iam vidimus.

PIERIVS.

¶ Antea, ſi qua.) In Lõgo. in Med. & aliquot alijs antiq̃s exẽp. ſiquẽ, legimus. Quod eloquutiõis genus, aliorum ẽt poetarum teſtimonio, Seruius agnoſcit: ſed & ſi qua: in veteribus codicibus aliquot ſcriptũ, animaduerti eamq; lectionẽ à veteribus grãmaticis defendi. Aitq; Soſipater quoſdã ita legere, Antea, ſi qua iactatum vento videat: quẽadmodũ legitur: Si qua fata ſinant: pro ſi quo, aliquo mõ. Aliud aũt eſſe in illo. Si q̃ fata, aſpera rũpas, Tu Marcellus eris: quãq; & ibi, ſi quo modo, ſit audiẽdũ. ⸿ Hos tota armẽta ſequuntur.) Vetera aliquot exẽpla. quos tota, legũt, à nemine tñ, quod ſciã, adhuc recæpta lectio: perinde ac illud ẽt quod antiqui codices nõnulli, tot armẽta, ſcriptum habẽt: ſiue ea olim fuerit apoſtrophe, qua Latinos ẽt aliquando vſos, monumenta plurima declarant: ſiue tot, numerale nomẽ, ratione cõis loci p̃ducatur: ſed tota, paſſim agnoſcitur à Grãmaticis. ⸿ A tergo, & longum per valleis paſcitur agmen.) Errare eos Ti. Donatus ait, qui comã ſtatuunt. Sequitur à tergo, quum abſq; vllo interiecto puncto, legendum ſit, vno eodẽq; mẽbro: A tergo, & totum per valleis paſcitur agmen, vt ſit, Longum agmen à tergo paſcitur p̃ valleis: cuius eloquutionis exẽpla ponit: Teſulis, & rapido feſſis meſſoribus æſtu. Itẽ: Puppibus, & læti nautæ impoſuere coronas. Itẽ: Subito cum tabida mẽbris: hoc eſt, cum ſubito. ⸿ Corpora fundat humi.) In Romano codi. in Oblongo. & aliquot alijs minime malis, humo, legitur, dandi caſu: ſed humi, aduerbialiter poſitum: magis placet noſtri tẽporis eruditis viris: veluti ẽt in. v. Fuſus humi. Quãq; & ibi quoq;, variã eſſe lectionẽ apud veteres oſtendimus. ⸿ Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Aceſtes Litore Trinacrio, dederatq; abeuntibus heros, Diuidit.) Sunt q magis approbẽt lectionem illam, Deinde bonus quæ vina cadis onerarat, cuius quidẽ appoſiti verbum eſt, diuidit, non, partitur, vt Seruius putat. Sed.n.illam aduerbij trãſpoſitionẽ in primum locum nuſq; in codicibus antiquis obſeruaui. Agnitam vero Donato lectionem eam, quæ vulgo habetur, inde patet, quod in ordinando ſenſu ita ſcribit. Deinde diuidit vina, q̃ bonus Aceſtes onerauerat cadis litore Trinacrio, atq; abeuntibus dederat. Eſt præterea in codice Mediceo pro heros, poſitum hoſpes. Dederatq; abeuntibus hoſpes, vt muneri conditio accreſcat, quòd hoſpitale fuerit.

SERVIVS.

¶ O ſocij.) Ordo eſt, O ſocij, reuocate animos. Bñ autẽ Socios dixit, vt ſe eis exæquaret. ⸿ Ignari.) Immemores. Et eſt Acyrologia. Ignarus.n.eſt qui ignorat: immemor qui oblitus eſt. ⸿ Ante malorũ.) ὑπὲρ eſt. vt alibi, Cœli ſubter labentia ſigna. ⸿ O paſſi grauiora.) Arte magna vtitur, vult.n.eos meminiſſe grauiſſimorum, vt præſentia facilius tollerẽt. Et bñ grauiora dicit eſſe trãſacta, vt futura oſtẽdat eſſe leuiora.

O ſocij (neq; enim ignari ſumus ante malorũ) ÆNE.
O paſſi grauiora, dabit deus his quoq; finem.
Vos & ſcyllæam rabiem, penituſq; ſonanteis
Acceſtis ſcopulos, vos & Cyclopea ſaxa
Experti. reuocate animos, mœſtumq; timorem
Mittite, forſan & hæc olim meminiſſe iuuabit.
Per varios caſus, per tot diſcrimina rerum
Tendimus in Latium, ſedes vbi fata quietas
Oſtendunt, illic fas regna reſurgere Troiæ.
Durate, & voſmet rebus ſeruate ſecundis.

⸿ Mœſtumq; timorẽ.) Quòd mœſtos & ſolicitos faciat: vt mors pallida, & triſtis ſenectus. ⸿ Mittite.) Omittite. Et eſt tropus Aphæreſis, quomodo temnere pro contemnere. ⸿ Forſan.) Fortaſſe, fortaſſis, forſitan, forte, & fors vnũ ſignificant: ſed varie pro metri ratiõe ponuntur. ⸿ Olim.) Modo temporis futuri eſt. ⸿ Meminiſſe.) Memini, & genitiuum regit & accuſatiuum. Dicimus enim & memini malorum, & memini mala, & iuxta ratione: nam memoriæ obliuio contraria eſt. Et obliuiſcor ſimiliter & genitiuum regit & accuſatiuum. vt, Obliuiſcere cędis: atq; incẽdiorum, & obliuiſcor iniurias tuas ò Clodi. Sic Tullius Cicero. ⸿ Iuuabit.) Futuri temporis eſt. Huius autem verbi præteritum perfectum anomalum eſt. nam cum primæ coniugationis verba in tempore perfecto, aũt in Aui exeant, vt amaui. aut in vi ſolutam, vt tonui: hoc verbum neq; in aui facit, neque in vi, ſed vui, vt iuui. vt Lucanus, Iuuit ſumpta ducem, iuuit dimiſſa poteſtas. ⸿ Per varios caſus.) Argumentum à compenſatione. ⸿ Sedes quietas.) Non vacat quod adiecit quietas. habuit enim ſedes &

⸿ His quoq;.) Scilicet ſicut & grauioribus. ⸿ Scyllęam rabiem.) Exempla pro negociorum qualitate ſumere debemus: vt hoc loco, in marinis p̃iculis ponit peractæ tempeſtatis exẽpla. ⸿ Penituſq; ſonantis acceſtis ſcopulos.) Ideſt valde. & aut valde ſonantes, aut valde acceſſiſtis, ideſt iuxta. Et bñ ait acceſſiſtis, non.n.paſſi ſunt hæc pericula, ſed his fuere vicini. ⸿ Cyclopea ſaxa.) Aut q̃ Cyclops in Vlyſſem iecit: aut certe Siciliam dicit, in qua Cyclopes habitauerunt. vt ipſe. Centum alij curua hæc habitant ad litora vulgo. Poſſumus tamen Ætnam accipere: nam & ipſe in tertio ait, Nocte illa tecti ſyluis immania monſtra Perferimus.

⸿ Mœſtumq;

ſedes & in Thracia & in Creta, ſed non quietas. ⸢Illic fas regna reſurgere Troiæ.) Figura eſt etiam ante dicta, qua per contrarium aliquid intelligimus Dicendo enim illic fas, oſtendit alibi nefas, vt occurreret cogitationi ſociorum, ne fatigati tot malis quaſcūq; requirerent ſedes, quod etiam in quinto factū eſt, nauibus incenſis. ⸢Durate.) Duri eſtote ad ſuſtinendos labores. ſic Horat. Vix durare poſſunt imperioſius æquor. ⸢Voſmet.) Met παρέλκον eſt. Sciendum autem eſt has particulas met, piam, te, vt egomet, quiſpiam, tute, & ſimilia, ornatus cauſa poni. Sūt.n. aduerbia. quicquid enim ab illis ſeptem receſſerit partibus, aduerbium fit neceſſe eſt. Item quemadmodum probamus aduerbia eſſe, quia dicimus docte facio, docte feci, docte feciſti, & mutato verbo remanet aduerbium: ergo ſi ſic & in iſtis particulis inuenimus, vt egomet, noſmet, vt mutatis caſibus, vel perſonis eadē permaneant, aduerbia ſine dubio ſunt, nulla enim hoc alia pars orationis admittit. Notādum ſane ꝙ hæ particulæ plerūq; naturam ſuam habent non ſyllabarum. Nā cum Te & Met longæ ſint, tu te met dactylus inuenitur. nec poſſumus harum partium naturam diſcutere, quia ſub regulis non ſunt.

ASCENSIVS.

¶ O ſocij (neq;.) Oratio hæc cōſolatoria, in genere deliberatiuo cōſtituta, grauitatis, & prudētiæ, virum talē, qualis Æneas eſt, decentis plena eſt. Nihil enim prętermittitur, ꝙ à prudēti, & eloquenti viro dici debeat: vt ex Donato diſcere poſſumus: cuius verba ſunt. ⸢O ſocij).ſ. laborū. Mira arte loquitur. Norat enim odioſum illud eſſe laborātibus, vtpote cuius cauſa vniuerſi trahebantur, per tot, & tam diuturnas calamitates. Ponit ergo premium. ò ſocij laborū. q.d. qui nil ſine me paſſi eſtis: ergo debetis audire quæ dicā. ⸢Ignari.) Mira conſolatio: nam quū odioſa ſit infortuniorum dura cōmemoratio, exulcerans eorum corda q paſſi ſunt, adiungit poeta cōmemorationi cōparationē: vt dicta ipſa potius medicinæ ſint, q̄ exulcerationi. Nā enumeratio prętertorum malorum, ac grauiorū, oſtendit ferenda eſſe pſentia. Addit, & ſuſtinēdi conſuetudinē, nutriſſe patientiam. ⸢Grauiora.) Vt incōmodorū nouitas grauius peruertit: ſic ferēdi conſuetudo quidquid acciderit facilius tolerat. ⸢Dabit deus.) vltro reſpondit, ſi quęreret, quando hæc mala inueniēt finē, & poſt cōparationē grauat præterita, & leuat pſentia, & à generali ad ſpecialem rationē venit. ⸢Scyllęam.) In mari Siculo eſt, locus horrendis ſaxis obſeſſus. Non autē mulier vſq; ad pubem humani corporis: inferius vero canibus armata. ⸢Acceſtis.) Oſtendit fortunæ ſuffragio ex intima ſaxoꝝ pte liberatos. ⸢Forſan & hæc.) Delectabit nos, quū ad proſpera venerimus, etiā hæc inter mala enumerare. ⸢Olim.) Tria tēpora ſignificat, prętеritū, pręſens, & futurū. ⸢Durate.) Quādo per mala, ad bona tranſeundū eſt: ſpe bonorū toleranda ſunt aduerſa, pſertim vbi ſpondetur per breuiſſimū tempus otium ſempiternū. ⸢Fata.) Ergo parēdū eſt: nā illis obſiſti non poteſt. ⸢Illic fas.) Et euadēdi, & pueniēdi, ſpem

Ordo.

pollicetur: & aſſerit Italiam ſolā eſſe quæ digna ſit, in qua Troiæ imperiū reſurgat. Hęc illę. ¶ Ordo eſt. O ſocij.ſ. errorū, & laborum: per quā appellationē ſibi illos conciliat, vt qui ſe illis parem exiſtimet: ordo aūt ſic conferendus eſt: ò ſocij reuocate animos, &c. nā cætera per parētheſim inſerta ſunt. q.d. vt ſocij eſtis in aduerſitate, volo ſocij ſitis in magnanimitate, tolerādo aduerſa: neq; enim ſumus.i. nam certe nos nō ſumus ignari.i. imemores, ſm Seruium, vt ſit acyrologia.i. improprietas ſermonis: ſed meo iudicio: ſic dicit, vt Dido dicet: Nō ignara mali, miſeris ſuccurrere diſco. Ignarus enim eſt malorū, qui nunq̄ ea paſſus eſt. non ſumus ergo ignari.i. neſcij: antemalorū: vna eſt particula.i. malorum prętеritorū, & q̄ ante hac paſſi ſumus. O paſſi grauiora.ſ. mala: quoꝝ deus finē dedit: quia aliter non dicerentur paſſi, ſed adhuc pati: vnde ſubinſert, deus dabit quoq;.i. etiā: his.ſ. malis minus grauibus: finē.i. exitum, & terminū, ac deſitionem: ꝙ autē grauiora paſſi ſint, probat: dicens: vos, &.i. ſimul acceſtis: pro acceſſiſtis: rabiem Scyllæam.i. quæ inter Scyllam, & Charybdim eſt, in mari Siculo, cuius dextrū Scylla latus leuum implacata, Charydis Obſidet: & ſcopulos ſonanteis penitus.i. valde, & quaſi pene intus: & hoc eſt, cur Scyllæā rabiem dixit, quia ſonitu aquarū imitantur ſcopuli latratum canū rabioſorū: vos &.i. ſimul experti eſtis: ſaxa Cyclopeia.i. à Cyclopibus in Sicilia obſeſſa. O ſocij igitur, quia non ignari antemalorum, & grauiora paſſi. (Eſt autē oratio intricata, quaſi à turbato animo prolata: qualis erit in.ij. huius, vbi ſocios ad arma cohortabitur: atq; ſummū artificiū eſt, vbi ab imperitis minus artis cenſetur.) reuocate animos, quibus.ſ. grauiora tuliſtis, vt & hæc feratis: & mittite.i. deponite: & reijcite, ac omittite: timorem mœſtū, qui vos mœſtos facit: aut mœſtum.i. deteſtabilem: quū ſit timor approbandus, qualis erat dum in periculo fuerant: vnde dictum eſt: Ex tēplo Æneæ ſoluuntur frigore membra. iuuabit.ſ. animos.i. delectabit, & iucundū erit forſan. olim.i. tēpore futuro, vbi oībus periculis defuncti erimus: meminiſſe.i. aut memorare.i. recitare, aut recordari: &.i. ēt hęc.ſ. pſentia mala: qa iuuat euaſiſſe mala, plus q̄ non incidiſſe: vnde in.iij. Iuuat euaſiſſe tot vrbes, Argolicas, medioſq; viā tenuiſſe p hoſteis. Nos tendimus in Latiū.i. in patriā nobis fatalē, vnde originē traximus, & vbi Saturnus latuiſſe perhibet: per varios caſus, & tot diſcrimina.i. picula rerū: fas eſt.i. à fatis pmiſſum: regna Troiæ reſurgere.i. reparari & renaſci illic.ſ. in Latio: nō in Creta, nō in Delo, non in Sicilia, vbi fata.i. deoꝝ pordinationes, & voluntates nobis pſata.i. vaticinio ſignificata: oſtendit.i. indicant vaticinio multorū: vt in.iij. dicetur. ſedes quietas.i. imutādas: quales nō erant in Creta: de quibus in.iij. Mutādę ſedes, nō hęc tibi littora ſuaſit Delius, &c. Durate.i. pdurate: aut durate animos veſtros cōtra mala: (& ſitis duri ad tolerandos labores donec obtinueritis: ſedes quietas iuxta oracula penatū, qui vobis dixerūt: vt recitabitur in.iij. huius: Dardanidæ duri, quę vos à ſtirpe parētum Prima tulit Tellus, eadē vos vbere leto Accipiet reduces, antiquā exquirite matrem.) & ſeruate voſmet.i. voſipſos: rebus ſecundis.i. proſperis: poſt aduerſas, quæ nunc vos premunt: & eſt ſentētia ſane moralis: & cuius facile eſſet ad allegoriam transferre: vt per Latiū, patriam cœleſtem intelligat, ad quā per caſus varios, per tot diſcrimina rerum, tendimus: & ſedes vbi fata, quietas oſtendunt.

PIERIVS.

¶ Neq; enim ignari ſumus antemalorum.) In veteribus oībus exēplaribus, diſtinctas inueni dictiones: in nōnullis puncto etiā interiecto, ante, malorū, quæ quidē Græca eſt figura, τῶν πρὶν κακῶν. vt illud τῶν νῦν ἀνθρώπων, ſubintelligitur quidē in hoc q̄ paſſi ſumus ante in illo ὄντων qui nūc ſunt: cuiuſmodi ſexcēta in ſingulis Græcoꝝ libris inuenias. Qđ ſiqs ſubunionē magis adamet, vt apud Catullū: poſt‿phaſellus, & ī Pādectis: poſt‿domus, non laboro. Nō.n. inſtitutū eſt, noſtrum aliorū improbare ſententias, niſi error manifeſtus occurrat: ſed varias codicū veterum lectiones recitare: cuiuſmodi ea etiam eſt, quæ, Neq; enim immemores ſumus: ſcriptum oſtēdit in codice Mediceo, nimirum ex paraphraſi ſeruiana deſumpta, ac aliena etiā manu inculcata lectio. ⸢Vos & Cyclopea ſaxa.) Antiqui pleriq; codices, Cyclopeia pentaſyllabum legunt: ſed repugnante ſyllaba, q̄ non tantum ω μεγὰ eſt, ſed etiam ex altera vocali coalita in craſin, quæ non niſi in longam fieri poteſt. Quod ſi quis etiam ſyncopen malit, κυκλωόπειο, κυκλώπειο o itidem paruum, vtpote minus validū, elidetur, ὤψ vero ὦπὸς grāmatici notant, per ω μεγὰ, pro facie, & oculo: ὄπος vero per o paruū, ſi vocē ſignificet. Sunt tamen qui nomē originationi reddi poſſe putent. ὤψ enim παρὰ τὸ ὄπτω. cuius futurum ὄψω, vnde ὄψ ἀποβολῇ τοῦ ω. alterū vero illud ὤψ, κατ' αὔξησιν factū, vel ω μέγα. In ο μικρὸν, ſm Dores, quos Latini bona ſermonis pte ſunt imitati mutari poſſe dicant: eademq; proportione, qua pene vltimā in αἰθίοπα, & αἰθιοπικὸν, corripimus, ex eodē fonte hauſtis, ita licere ēt in Cyclopeia fieri, dictione maxime, in denominatiuū excreſcente. In hoc aūt, ad exēpla confugiendū duxerim: quorū nullū hactenus, ex antiquis authorib⁹ repperi, q Cyclopa pene vltima longa non poneret. Quidā tñ ex recētioribus magni oīno viri, quoꝝ authoritas pro rōne ſufficiat, indifferentē protulere: rōnes nimirum, quas ſupra memorauimus, ſequuti. ⸢Sedes vbi fata quietas Oſtēdūt.) In puerteri codice legere eſt, quietis, quippe nobis. Nā, ſedes, p ſe plenū eſt ad otiū indicandū, ēt ſine alio epitheto. Sed enim grāmatici plurimū codicū veterū cōſenſu, Sedes quietas agnoſcūt: & poetarū eſt: ita res epithetis exornare. Sunt ēt codices, qui legāt: Sedes ibi fata qetas Oſtēdunt. veluti etiā ſequitur, Illic, indicatiue. Sed enim magis recęptum ab omnibus eſt, vt relatiue poſitum ſit, vbi.

⸢Talia voce refert, curiſq; ingentibus æger POETA
Spem vultu ſimulat, premit altum corde dolorem.
Illi ſe prædæ accingunt, dapibuſq; futuris,

SERVIVS.

¶ Voce refert.) Pleonaſmon eſt. qui fit quotiens adduntur ſuperflua. vt alibi, Vocēq; his auribus hauſi. Terentius, His oculis oculis egomet vidi. ⸢Curis.) Cura dicta eo ꝙ cor vrat. denīq; paulo poſt ait, Premit altum corde dolorē. ⸢Æger.) Aeger eſt & triſtis, & male valens.

Tergora diripiunt coſtis, & viſcera nudant.
Pars in fruſta ſecant, veribuſq; trementia figunt,
Littore ahena locant alii, flammaſq; miniſtrant.
Tum victu reuocant vires, fuſiq; per herbam
Implentur veteris Bacchi, pinguiſq; ferinæ.
Poſtquam exempta fames epulis, menſæq; remotæ,
Amiſſos longo ſocios ſermone requirunt,
Spemq;, metumq; inter dubii, ſeu viuere credant
Siue extrema pati, nec iam exaudire vocatos.
Præcipue pius Æneas, nunc acris Oronti,
Nunc Amyci caſum gemit, & crudelia ſecum
Fata Lyci, fortemq; Gyan, fortemq; Cloanthum.

valens. Ægrotus autem ſiue ægrotans, tantummodo male valens. ¶ Spem.) Lætitiam. Et eſt crebra apud Virgilium figura: quę fit quotiens ſignificatur ab eo quod pręcedit, id quod ſequitur. Nam ſpem, lętitia ſequitur: ſpes vero in vultu non videtur, ſed lætitia. Hæc autem figura & verſa vice fit: vt intelligamus ab eo quod ſequitur, id quod præcedit. vt, Meritæq; expectent præmia palmę. Palmam pro virtute poſuit, quæ primum meretur, & palmam pòſt accipit. ¶ Prędę.) Ad prędam. vt. Inferretq; deos Latio. ¶ Accingunt.) Studioſe parant. vt alibi, Accingunt operi. Accinctos enim induſtrios dicimus. vt Horatius, Altius ac nos pręcincti ſumus. Sicut contra negligentes diſcinctos vocamus. vt, Diſcinctos Mulciber Afros. ¶ Dapibuſq; futuris.) Ambitioſe dixit quòd ſint cerui dapes futuræ. ¶ Tergora.) Tergus tergoris, vnde tergora corium ſignificat. tergum vero tergi, vt templum templi, dorſum ſignificat. vt Salluſtius, Scilicet quia tergis abſtinetur. ¶ Viſcera nudant.) Viſcera non tantum inteſtina dicimus, ſed quicquid ſub corio eſt. vt, In Albano Latinis viſceratio dabatur, ideſt caro. Eſt autem nominatiuus ſingularis hoc viſcus huius viſceris: vt Lucretius, Viſcus gigni ſanguenq; creari. Sanguen autem ideo dixit, quia ſanguinis facit, vt carmen carminis. Si enim ſanguis diceret, par eſſet nominatiuus genitiuo, vt anguis, pinguis. ¶ Veribus.) Ecce nomen de his quæ in numero ſingulari indeclinabilia ſunt, vt veru, cornu, genu. ¶ Trementia.) Palpitantia adhuc. ¶ Ænea locant.) Quibus vtebantur non ad elixandas carnes, ſed ad ſe lauandos. Heroicis enim temporibus carne non veſcebantur elixa. Huic autem nomini maiores aſpirationem dabant, nam ahena dicebant. ¶ Tunc.) Id eſt poſtquam ſe lauerunt. ¶ Victu.) Cibo. vnde & conuictores dicimus. vt Horatius, Non quia ſum tibi Mecœnas conuictor. Nam conuiuæ à conuiuio dicuntur. ¶ Fuſi.) Polyſemus ſermo eſt. ſignificat enim & diſcumbentes, vt hoc loco: & fugatos, & occiſos. ¶ Implentur. Impleor duos caſus regit. dicimus enim & impleor illius rei, vt Cicero, Squaloris plenus ac pulueris. Et Terentius, Plenus rimarum ſum. Et impleor illa re, vt hoc loco. & alibi, Plenaq; ſagittis Threicis. Et Iuuenalis, Lectica Mathonis Plena ipſo. ¶ Ferinę.) Feras dicimus, aut quod omni corpore feruntur, aut quod naturali vtuntur libertate, & pro deſiderio ſuo feruntur. ¶ Poſtquam exempta fames.) Caute in mœſtitia cibis famem exemptam dicit, ideſt fugatam, non ad affluentiam quæſitam. ¶ Menſæq; remotæ.) Quia apud maiores ipſas menſas apponebant pro diſcis. vnde eſt, Et menſæ grata ſecundæ. Duas enim habebant menſas: vnam carnis, alteram pomorum. ¶ Amiſſos.) Non re vera, ſed vt illo tempore putabant. ¶ Exaudire vocatos.) Aut ſubaudimus deos, & quaſi conqueſtio eſt, quod non flectantur precibus. Aut certe hoc dicit, Non ſolum periſſe eos, ſed nec ſepulturam habere ad quam vocentur. Nouimus enim quod mortuorum vmbræ ad ſepulchra vocabantur, vt eſt, Maneſq; vocabat Hectoreum ad tumulum. Et eſt figura, ab eo quod præcedit, id quod ſequitur: quia poſt facta ſepulchra manes vocantur. ¶ Pręcipue.) Inter omnes, quaſi aliis magis plus. ¶ Oronti.) Pro Orontis. vt, Immitis Achilli. ¶ Secum.) Propter ſocios. vt ſupra, Spem vultu ſimulat.

ASCENSIVS.

¶ Talia voce refert.) Poſt conſolationem verbalem, additur ſolatium epularum, & vini, quo & animus, & corpus refici ſolet. Seruius cenſet pleonaſmon eſſe. i. ſuperfluitatem illius particulæ, voce: ſat. n. fuerat dixiſſe, Talia refert. Verùtamen mihi nequaquam ſuperfluum videtur: ſed diſcretiuum: vt ſit, Refert quidem voce: ſed longe aliter referebat & reuoluebat, caſus ſuorum animo: vt ex ordine patebit, quem priuſquam poſuero Donati verba, ſubiiciam: quæ ſunt. ¶ Curiſq; ingentibus æger.) Perſuaſoris erat: vt metum diſſimularet, quum ſpem perſuadere tentaret, & regis erat afferre conſolationem vtrunq; ergo præſtitit, neq; oportebat illum in ſua cauſa ſine cura eſſe. ¶ Illi.) Oſtenditur, quid potuerit conſolatio. Nam niſi mœror ſublatus fuiſſet, refectionem aliquam non quæſiſſet. ¶ Tergora diripiunt.) Diuiditur per officia procuratio epularum: neq; delitioſæ dapes, aut irritamenta gulæ erant iis paranda, qui naufragio: & inedia laborauerant. Tergora: eodem tempore alii detrahebant coria. Alii, antequam tota corpora appareret, reſecabant parteis a & vt plenam properationem oſtendat: addit. ¶ Verubuſq; trementia fi.) Hoc eſt, quibus adhuc aliquid ſpiritus teneretur. ¶ Ahena.) Aquam imponebant igni, vt elixam facerent carnem. Hæc conquendis viſceribus celeritatem præſtant. Deniq; epulis paratis, vireis, labore & fame perditas, reuocant. ¶ Fuſiq; p.) Adeo aduerſariorum obliti erant, vt fuſi per herbam plus cibi ingererent, quam refectio poſtulabat. Hoc autem præſtitit perſuaſio conſulti regis. ¶ Ferina.) Per ſe ſuauis caro eſt hæc, ſed additur pinguedo, vt ſuauior animos appetentium irritet. Vino autem acceſſerat gratia, à tempore, qualitate, & quantitate. Nam & vetus, & optimum, & abundans fuerat. Hinc dixit: Implentur veteris Bacchi. ¶ Poſtquam exempta.) Fame & laſſitudine oppreſſos, nullius cura tangebat. Refectis vero, venit in mentem recordatio ſociorum, quorum quum de morte incerti eſſent, erant inter ſpem vitæ, & metum mortis. Æneæ autem maior ponitur virtus, qui nec cibum ſumpſit, nec diſſimulare à perditis potuit, nec eorum curam poſuit, qui nec ſupereſſe poterant. ¶ Secum.) Nam apud alios, ſpem vultu ſimulat. ¶ Ordo eſt. Ordo.

Æneas, ſup. refert. i. recitat: & exprimit talia, voce. i. ſermone vocali: quum alia longe referret ſermone mentali, & ipſe æger. i. ſaucius, & dolore affectus, ingentibus. i. valde magnis: curis. i. ſolicitudinibus, cor eius vrentibus: ſimulat. i. fingit (non enim omnis ſimulatio vitioſa eſt: vnde & ſaluator finxit ſe longius ire.) & per ſimilitudinem indicat, & præ ſe fert vultu. i. diſpoſitione faciei: qua voluntas prodi ſolet: ſpem. ſ. melioris euentus, aut rerum recuperandarum, & premit, corde. i. in pectore: altum. i. profundum dolorem. Illi. ſ. ſocii eius ſic conſolati: accingunt. i. apparant ſe præde. i. ad prædam parandam: & diripiunt. i. raptim diſtrahunt: coſtis, ſcilicet ceruorum, ab Ænea occiſorum: futuris dapibus, ideſt ad futuras dapeis, aut appoſitorie quæ erant futuræ dapes: tergora. i. pelles, aut cutes tergorum: & pro. i. nudant viſcera, ideſt carnes interiores: videtur tamen leniorum partes expreſſiſſe poeta, nam tergora. i. quibus terga teguntur, diripiunt. i. vno tractu abſtrahunt: ſed pelles quibus viſcera. i. inteſtina obteguntur: non tam faciliter abſtrahunt: vnde nudant, dixit: Pars. ſ. ſociorum. i. partim ſocii: ſecant. i. incidunt carneis: in fruſta. i. particulas: & figunt verubus (alii veribus legunt, ſed plures verubus.) fruſta, ſup. trementia. i. adhuc palpitantia, & ſpiritu vitali mota. Alii locant, ſcilicet ad lauandas carnes: ahena ſup. vaſa, ideſt lebetes, aut cacabos ex ære factos: litore, pro in littore: & miniſtrant. i. ſubiiciunt: flammas, quas. ſ. ex combuſtibilibus excitant: tum. i. deinde. peracto. ſ. officio coquendi: ipſi reuocant. i. reparant, & in loca priſtina alliciunt: vireis. ſ. ſuas: victu. i. cibo: & fuſi. i. proſtrati per herbam: quia ſedilia non habebant, nec toros extructos. implentur Bacchi. i. vini: veteris quod præſtantius ab omnibus cenſeri ſolet: & ferinę. ſ. carnis: hoc eſt carnis ceruinæ: pinguis. ſ. quia ſeptem ingentia corpora fuderat humi. (Sicut plenus genitiuo & ablatiuo iungitur, ita & verba à pleo compoſita, vt hic implentur veteris Bacchi.) Poſtquam fames eſt exempta. i. fugata & perempta, epulis. i. epulando: & menſæ. i. ferculorum, aut obſoniorum, duo genera quæ menſis. i. cum menſuris apponebantur: aut in quadris, aut in lancibus (vnde de quadris dicetur in. iii. Ambeſas ſubigat malis abſumere menſas. Et in. vii. En etiam menſas conſumpſimus, inquit Iulus. Nam quadram, ex cruſto panis facere ſolebant. Non ergo loquitur in his locis, de tabulis ſuper quas cœnatur.) & poſtquam igitur menſę. i. quadræ: aut lances cibis onuſtæ: remotæ, ſupp. erant ipſi: requirunt longo ſermone ſocios amiſſos: exiſtentes dubii inter ſpem, & metum ſeu credant viuere, quod ſcilicet ſperabant: ſiue pati extrema, ſupp. fata. i. mortem: quod metuebant: nec, ideſt & non: & credant eos vocatos, ſcilicet à ſociis ad tumulos: non exaudire. i. reſpondere: vt ſcirent defunctos eſſe: aut ſic: nec exaudire. i. non exaudiebant iam vocatos ad tumulum. ſ. vt ſit infinitiuus modus pro indicatiuo: vel potius ſic: ſiue credant eos extrema pati: nec vocatos, ideſt licet vocentur exaudire: iam, ideſt amplius: aut deinceps quum mortui ſint. Præcipue, ideſt præter cæteros, & plus quam cæteri: Æneas pius, aut Æneas præcipue pius: ſed melius, Æneas, quia pius gemit præcipue: nunc caſum Oronti, pro Orontis: acris, ideſt ſtrenui, qui cum Leucaſpe ſubmerſus erat: & Amyci, ideſt

ei, ideſt illius Troiani, etiam acris: & nunc gemit ſecũ, ideſt animo ſuo: quia ſpem vultu ſimulat: crudelia. i. immitia: & ſęua fata. i. mortem Lyci, ideſt aut illius viri: aut populi Lycij: quia dixit ſupra: ſubmerſum eſſe vnã, quę Lycios, fidũq; vehebat Orõtem: & gemit Gyam, virum illum fortem: & Cloanthum fortem, ideſt caſus eorum, qui tamen non erãt ſubmerſi: vt patebit in quinto, vbi nauium directores erunt.

PIERIVS.

¶ Spem vultu ſimulat, premit altum corde dolorem &c.) In Oblõgo codice peruetert, & aliquot alijs manu ſcriptis. Premit alto corde, legitur: quæ quidem lectio, nõ admodum aliena eſt ab Donatiana paraphraſi. Nam angebatur (inquit) dolore q̃ maximo, & hũc altis ſenſibus retinebat abſtruſum. ¶ Verubus q; trementia figunt.) Eſt vbi, verubus, neq; vno quidem codice, per u, in pene vltima legatur, neq; deſunt literati, qui lectionẽ eiuſmodi probent. Quam tamen per i, vocalem tertiã, ſcribi debere tam vetuſtiorum grãmaticorum authoritas, q̃ inſcriptio quędã in termino areæ illius, quam Domitianus, poſt Neronianũ incẽdium, dedicauit, in diui Petri baſilica, paucis ante annis, oculis noſtris inſpeximus, ita enim incipit.

HÆC AREA INTRA HANC DEFINITIONEM CIPPORVM CLAVSA VERIBVS.

Et quæ ſequuntur. Grammatici ſane de huius nominis pene vltima ſolliciti fuere, quum nollent, verubus, ex quorũdam abuſu per u, admittere. Nã quum veteres omnino, veru, oſſu, & genu, dicerent, in numero multitudinis, verua, & oſſua proferebant, vt genua. Neq; deſunt veterum monumenta, in quibus adhuc, oſſua, ſcriptum legatur, quod ab oſſu agnoſcit Aſper. inde, verubus, genubus, faciebant: ſed enim FL. Soſipater, vera, dicendũ: non, verua, & verum, & veribus, contendit, citata etiam Plinij ſententia, ex dubij ſermonis lib. vj. dicentis, manifeſtum eſſe, veribus, genibus, oſſibus, dici per i, in pene vltima. ¶ Nunc acris Oronti.) Seruius pro Orontis poſitum ait, nempe ad cacophoniam declinandam, Orontis: tamen habetur in antiquis aliquot exẽplaribus. Sed oĩno ſuauior eſt lectio Seruiana. Soſipater Cariſius declinat, Orõtes orõte, vt Achates achate: apud Gręcos. n. ὀρόντου, vt ἀχάτου, cuius nõis incuſatiuũ ait in am, deſinere: ſi rectus Orõta Latine reformet: niſi vero reformet, Orõtẽ poſſe nos dicẽ: vt Vir. Fidũq; vehebat Orõtẽ. vt ẽt, Pręmittit Achatẽ.



Et iam finis erat, quum Iuppiter æthere ſummo
Deſpiciens mare veliuolum, terraſq; iacentes,
Littoraq;, & latos populos, ſic vertice cœli
Conſtitit, & Libyæ defixit lumina regnis.
Atq; illum tales iactantem pectore curas
Triſtior, & lachrymis oculos ſuffuſa nitentes
Alloquitur Venus. O, qui res hoĩumq;, deumq; VE.
Æternis regis imperiis, & fulmine terres,
Quid meus Æneas in te committere tantum,
Quid Troes potuere? quibus tot funera paſſis,
Cunctus ob Italiam, terrarum clauditur orbis.
Certe hinc Romanos olim voluentibus annis
Hinc fore ductores, reuocato à ſanguine Teucri,
Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,

SERVIVS.

¶ Finis.) Vel fabularum, vel diei. ſequitur nãq; paulopoſt, Æneas per noctem plurima voluens. Et ſciendum eſt Virgilium non ſemper dicere ortum vel occaſum diei, ſed aut intellectui relinquere, vt hoc loco: aut negotijs tempora ſignificare. eſt aũt poetica κατάληψις, non omnia exprimere. vnde ait Horatius in arte poetica, Nec verbum verbo curabis reddere fidus Interpres. q̃uis plerią; de tranſlatione græcitatis hoc aſſerãt dictũ. Homerus ſane iſta contemnens tẽpora vniuerſa deſcribit.

ſcribit. ¶ Cum Iuppiter æthere ſummo Deſpiciens.) OEconomiam iſtam ſm Matheſim videtur ordinaſſe Virgilius. Nã Ioue in altitudine ſua poſito cũ Venere, ſignificatur q̃ per mulierẽ aliquã fœlicitas poſſit euenire. Ergo quoniam Æneas in partẽ regni admittetur à Didone per occaſionem coniugij, idcirco hæc poeta p̃miſit. Sane & illud animaduertendũ, quod peritiſſime dixit triſtiorem Venerem fuiſſe cum Ioue, ex quo ſignificat exitum vxoris infœlicem futurum: nam ſe vtiq; Dido interemit. Quòd autem Mercurium

Pollicitus, quæ te genitor ſententia vertit?
Hoc equidem occaſum Troiæ, triſteſq; ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens.
Nunc eadem fortuna viros tot caſibus actos
Inſequitur. quem das finem rex magne laborum?

curium facit à Ioue deſuentem ad occaſum deſcendere, ideſt ad ima terrarum: oſtendit amicitias quidem fore, ſed minime diuturno tẽpore permanere. Illud etiam mathematici dicunt, Venere in Virgine poſita miſericordem fœminam naſci, atq; ideo Virgilius fingit in habitu virginis venatricis, Venerem occurriſſe filio: quod & miſericordem poſtea reginam probauit Æneas, & in venatione cum ea permiſtus eſt. ℣ Æthere ſummo.) Qui ſummus. Et proprium ætheri epitheton dedit: quia omnibus ſuperior eſt. ℣ Deſpiciens.) Deorſum aſpiciens, ſicut ſuſpiciens, ſurſum aſpiciens. Notandum ſane quia ſi diſpiciens dixerimus, diligenter inquirens ſignificamus, ſicut deduco & diduco. Nam deduco eſt proſequor: diduco vero, diuido. ℣ Veliuolum.) Duas res ſignificat, & quod velis volatur, vt hoc loco: & quod velis volat. vt Ennius, Naues veliuolas, q & proprie dixit. Et eſt iſta reciproca trãſlatio nauium & auium. Legimus enim Et velorum pandimus alas: & contra de apibus, Nare per æſtatem liquidam: quum natatus nauium ſit, alæ vero auium. Et ſciendum eſt eſſe reciprocas tranſlationes & partis vnius. ℣ Iacenteis.) Aut in longum expoſitas: aut proprium epitheton eſt terrarum. nam cum cætera elementa mobilia ſunt, ſola terra ſtabilis eſt. vnde & bruta dicuntur. ℣ Latos populos.) Quum populos numero plurali dicimus, vrbes ſignificamus: quum vero populum, vnius multitudinem ciuitatis intelligimus. ℣ Sic.) Quid eſt ſic? ideſt vt iſta conſpiceret. ℣ Et libyæ defixit lumina regnis.) Pulchra proœconomia, ideſt diſpoſitio carminis. Vituperabile enim fuerat ſi ex abrupto tranſitum faceret, quod in nono fecit, Atq; ea diuerſa penitus dum parte geruntur. quæ res tamen excuſatur vno ſermone, Atq; ea, ideſt eodẽ tempore. quod ſolum eſt interpoſitum. Nũc vero bene tranſijt, quia inducit Iouem & de rebus humanis cogitantem, & Africam reſpicientem, ad quam venere Troiani. Vnde honeſtus color eſt, vt Venus adeat Iouem, timens ne Romana fata Carthagini concedant: fœlix enim euentus ſequitur loca quæ reſpexerit Iuppiter: vnde in ſecundo ait, Aſpice nos: hoc tantum. Et alibi, Atque oculos Rutulorum reijcit aruis. vbi erat futura victoria. ℣ Taleis.) De rebus humanis. ℣ Iactantem pectore curas.) Nunc ſecundum Stoicos loquitur, qui deos dicunt humana curare. interdum ſecundũ Epicureos, poetica vtens licentia. ℣ Triſtior.) Comparatiuum poſuit pro poſitiuo. quando enim triſtis eſt Venus, vt nunc triſtior diceretur? ℣ Oculos ſuffuſa nitentes.) Nitidos oculos lachrymis perfuſos habens. Et eſt figura quæ fit quotiens participio præteriti temporis à paſſiuo, iungimus caſum accuſatiuum, vt, Deiectus animum, mœſta vultum. Dicendo autem Nitenteis expreſſit etiam nimiam in lachrymis pulchritudinem: ſicut de Euryalo, Lachrymæq; decoræ. ℣ Æternis regis imperijs, & fulmine terres. Volunt quidam ſuperfluo Regis ad deos referri, Terres ad homines neſcientes maioris eſſe poteſtatis, idem poſſe circa deos quod circa homines. ℣ Et fulmine terres.) Nõ ſine cauſſa adiecit Terres.) Eſt enim fulmẽ quod terret, eſt quod afflet: vt, Fulminis afflauit ventis. eſt quod puniat, vt, Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad vmbras. Peremptorij autẽ fulminis late patet ſignificatio. eſt quod præſagit. ℣ Meus.) Subaudi, filius, vt, Aiacis Oilei, vt ante diximus. ℣ In te.) Modo contra te. alibi Pro ſignificat: vt, Benignum accipit in Teucros animum, mentẽq; benignam, ideſt pro Teucris. ℣ Quid troes potuere?) Argumentum ab impoſſibili. vt alibi, Non ea vis animo. & eſt validius quàm à voluntate. plus enim eſt non poſſe quàm nolle. ℣ Troes.) Erit nominatiuus Tros. Et hæc breuiter ſcienda regula eſt, quia omnia nomina monoſyllaba græca, quæ in latinum ſermonem tranſeunt, tertiæ ſunt tantum declinationis, & tam latine quàm græce declinari poſſunt. vt Tros Trois & Troos, Pan Panis & Panos. vt, Arcadici dictum Panos de more Licæi. ℣ Ob Italiam.) Ne ad Italiam perueniant, toto orbe pelluntur. Atqui in Africa ſunt. ſed ſi diligenter requiras, etiam inde pelluntur: ait nanque, Hoſpitio prohibemur arenæ. ℣ Certe hinc romanos.) Atqui nuſquam hoc legimus, ſed per ſilentium intelligimus, vt ſuperius de Iunone audierat. ℣ Voluẽtibus.) Volubilibus. Et eſt participium pro nomine. Voluens enim eſt qui voluit: Volubilis autem qui voluitur. Anni autem voluuntur, non voluunt. vt eſt, Atque in ſe ſua per veſtigia voluitur annus. ℣ Fore.) Futuros eſſe. Et eſt de verbis defectiuis. ℣ Reuocato.) Dicendo Reuocato, oſtendit Italiã, vnde

de Dardanus fuerat. ℣ A ſanguine Teucri.) Teucrum pro Dardano poſuit. Dardanus. n. de Italia profectus eſt, Teucer de Creta: quia ſolent poetæ nomina de prouincijs vicinis, vel perſonis vſurpare. vt, Domitus Pollucis habenis Cyllarus, quum Caſtor equorum domitor fuerit. Item, Et manibus Progne pectus ſignata cruentum. pro Philomela. Itẽ Didonem dicit Sidoniam, quum ſit Tyria, à loci vicinitate. Item, Quid loquar aut Scylam Niſi? quum Phorci fuerit. Et ſciendum: inter fabulam & argumentum hoc eſt hiſtoriam, hoc intereſſe: quod fabula eſt dicta res contra naturam, ſiue facta, ſiue non facta, vt de Paſiphe. Hiſtoria, eſt quicquid ſecundum naturam dicitur, ſiue factum, ſiue non factũ, vt de Phedra. ℣ Omni ditione.) Melius omni q̃ omnis: vt ſignificet omni poteſtate, ideſt pace, legibus, bello. ℣ Pollicitus.) Pollicemur ſponte, rogati promittimus. ℣ Quæ te genitor ſententia vertit?) Verecunde agit Venus. nec enim conueniebat, vt aperte contra vxorẽ ageret apud maritum. vñ & ſimiliter reſpondet Iuppiter, Neq; me ſentẽtia vertit. ℣ Hoc.) Hac re. ℣ Rependens.) Compenſans. Et eſt tranſlatio à pecunia. ℣ Eadẽ.) Similis, qualis ab initio fuit: vt oſtendat nec longitudinem temporis prodeſſe Troianis. ℣ Finem.) Ac ſi diceret, non regnum requirimus, ſed finem laborum.

ASCENSIVS.

℣ Et iam finis erat.) Poſtq; mortales, quod poterãt, effecerant: nec erat reuocandorum ſociorum, vlla ſpes reliqua: apte inducitur diuinum auxilium, quod ſuos in neceſſitatibus non deſtitit: verũ Seruius argute docet rẽ phyſicã eſſe: & ex viſceribus aſtrologiæ, fictionem hanc exceptam: nam dum Iupiter Venerẽ beniuole aſpicit, ſignificat ei, qui eos in Horoſcopo habet bonũ ꝑ mulierem euenturũ. Donati autem verba ſunt. ℣ Finis.) Epulaꝝ, vel fabularum, vel lucis. ℣ Deſpiciens.) Iupiter ex alto actus hominum conſiderabat. Venus aũt, arrepta occaſione, eum alloquitur. ℣ Triſtior, & lachrymis oculos ſuffuſa nitentes Allo. Ve.) q̃ antea lachrymis: ille eſt maximus dolor, qui ante vocis exortũ lachrymis p̃cedẽtibus nunciatur. ℣ Tales.) Res plena ſubtili arte vbi perſonarũ non ſolũ, ſed & rerũ habetur ratio. Loquitur Venus ad Iouẽ ſi priuata filia ad patrẽ: ſi publica iferior dea apud ſummum deorũ. Vicit autẽ, quod publicum fuit. Concitat ſubtilem inuidiã, ꝙ Iupiter, cuius ſit iuſte curare, quid dij, quid homines agant, omiſerit, verũ in Æneã iudiciũ, & innoxiũ, tot tormentis diſſimulans, vexari ſinat: præponitur ergo publica perſona, & ſubnectitur priuata: apud enim patrem non potuit conqueri de dijs, ſed apud deorum regẽ. Dijs autẽ applicauit Æternis regis imperijs, & hominibus fulmine terres. ℣ Æternis.) Ergo non ſunt contemnẽda, veluti ea, quæ ad tẽpus ſunt. q.d. non veniunt dij contra fata. ℣ Quid.) Freta innocẽtia Troianorum, quærit nomen delicti, quo non inuento, conſtet eos immeritos pati. ℣ Æneas.) Speciale ponit nomẽ, atq; inde trãſit ad genus. ℣ In te regẽ d. & h.) Qui omnia habes in poteſtate Auum ſuũ, promiſſorem noui imperij, quẽ omnes dij ſuſpiciunt, & homines fulmine territi venerantur. ℣ Meus.) Scilicet filius tuus nepos. ℣ Tantum.) Bis repete, quid Æneas, & quid tantum Troes. Tantum: tam immane. ℣ Cunctus.) Ad id redigitur, vt nec alibi ſtare, nec in Italiã venire poſſit. Ergo reſtat, vt in fluctibus, ſemper exagitetur. ℣ Pollicitus.) Conuenit ex veteris promiſſi, imo pollicitationis fide. Turpe enim eſt, decedere de fide: turpiſſimũ: cuiuſis mutare ſentẽtiam. Quid ergo tanto deo, preſertim vbi filiæ, nepotiſq; vertatur incõmodum. ℣ Genitor.) Ponit poſt publicam perſonam, patrẽ, vt appareat neutram illarum ducere, ꝑfidia traduci. ℣ Vertit.) Quum vas vertitur, omne quod habet effunditur. Ergo oſtendit, ꝙ Iupiter, inimica perſuaſione, ita ſit verſus, vt nihil pietatis ſit in eo relictum. Quam integram filiæ præſtare debuit. ℣ Genitor.) Multũ valet hæc perſona in ꝓmiſſis: quæ, nõ liberis ſolum verũ, & poſteris ſint profutura. ℣ Quę ſentẽtia.) Quaſi dicat, qs te potior eſt, q te poſſit vertere. ℣ Hoc equidẽ.) Diſſimulandũ eſt damnũ, ſi quod amiſſum eſt alterius, cõmodi ratione penſatur: vnde compenſatio dicitur, veluti ſi in altera lance damno poſito, in altera cõmodũ par, vel maius ponatur. ℣ Occaſum Troiæ. Oſtẽdit rem maximam periſſe. Caſus enim paruę rei eſt, vel perſonę inferioris. Occaſus, diuinę rei vel perſonæ ſuperioris. Nam ſolem, lunãq; occidere, & viros pręclaros occidiſſe dicimus. ℣ Rependens.) Cõparans, & exęquans mala fata bonis. ℣ Nunc eadem.) Non ſolum nõ veniunt bona, ſed

Cõpenſatio.
Caſus.
Occaſus.

ſed manent mala. ⁋ Quem das finem.) Quia Iuppiter pōt poſtu lata complere: & potuit efficere, ne aliquando acciderent, pōt & ſic intelligi, Quem das finem. i. quando Troiani venient in Ita liam, aut quando carebunt his malis. ❡ Ordo aūt eſt. Et iam erat

Ordo.

finis. ſ. ſermonis longi, quo ſocios amiſſos requiſiuerant, ac diei, quia non eſt veriſimile, vna luce potuiſſe eos iam tempeſtatem paſſos in terram deſcendiſſe: ignem excudiſſe: frugem deſiccaſſe: Æneam tot ceruos fudiſſe, ſocios conſolatum eſſe, vina dediſſe, eſculēta à ſocijs parata eſſe: cœnatum & conqueſtū eſſe: Æneam loca exploraſſe: ad Didonē aduenſſe, quæ tūc datura ius ad forū conſcēderat, quod mane fieri ſolet. Vnde Perſius: His mane edi ctum poſt prandia Calliroen do. Et, vt Martialis dicit: Hora ter tia diei, Nam exercet raucos tertia cauſidicos. Ipſo ergo die, quo appulſi erant in ea, nympharum domo. i. amœniſſimo loco, quē prius deſcripſit poeta, manſerant vbi nunc cœnati erant, cum fi nis eſſet ſermonis, & diei: poſtridie aūt Æneas loca diſquirebat, vnde dicetur, Vt primum lux alma, data eſt exire, locosq; Explo rare nouos. Non eſt ergo dubium, diē fuiſſe exactum, cū veſperi cœnare ſoleant: & cū manifeſte dicatur Æneam, exorta luce, ex ploraſſe nouos locos, finis igitur erat tam longi ſermonis, q̄ diei cum. i. quand . Iuppiter, deſpiciens. i. deorſum inſpiciens, de æthe re ſummo: mare veliuolum. i. in quo vela volant, aut quod velis peruoluatur, aut voluitur, & terras iacenteis. i. humileis, & pro ſtratas: & litora, & populos latos. i. late habitanteis: conſtiut ſic i. in tali affectione, quę dicetur, ſup. in vertice coeli, & defixit lumi na. i. oculos, deorſum iniecit regnis. i. ad regna Libyæ, illius, ſcili cet partis, in qua Æneas tunc erat. Atq;, pro &, Venus (ſcilicet il li occurrens, inuenta opportunitate.) triſtior. ſ. q̄ decuit: aut val de triſtis (quod & Valla ſentit: Nam, vt cum Lādino, ſm Priſcia num, ſubtriſtem & parum triſtē, dicas, non placet: non enim pa rum triſtis cenſeri poteſt, lachrymis oculos ſuffuſſa niteteis:) & ſuffuſa oculos nitenteis. i. Habens oculos nitenteis: ſuffuſos. i. pa rum ſuperfuſſos lachrymis. alloquitur illum. ſ. Iouē, iactantē pe ctore. i. verſantem, taleis. i. humanarum rerum curas. Alloquitur autem ſic: O ſcilicet Iuppiter, hoc eſt, iuuās pater, & rex magne: qui regis ęternis imperijs, cū mortalia facta pereant: vñ in Geor. Perituraq; regna res hominum, & deumq;, pro deorum, alij le gunt, deorū, vt ſit hypermeter verſus, qui hic vitioſus non eſſet, quia ſyllaba abundans, abſumi pōt per vocalē ſequentem, & qui terres res hoium, & deorum: fulmine. ſ. tuo triſulco, quod ēt Iu peri timent, vñ Venus ad Cupidinē, in hoc primo: Solus nate pa tris ſummi, qui tela Typhoea Tēnis: quid Æneas meus. ſ. filius, & tuus nepos: potuit, ſup. cōmittere. i. cōmereri: & peccare tm̄. i. tam magnum ſcelus: in te. i. contra te? & quid Troes potuere cō mittere in te? q. d. nihil. Plus aūt eſt, non potuiſſe cōmittere, q̄ cō miſiſſe: Troes dico, quibus paſſis tot funera. i. mortes ſuorum, nā veroſimile eſt neminē ſuperſtitem eſſe, qui neminem ſuorum in bello Troiano amiſerit, cunctus orbis terrarum: quia nuſq̄ con ſiſtere à Iunone permittitur: id ergo inuidioſe in Iunonē dicit, ſed tacite dictura expreſſe, ſi coniux non eſſet: clauditur. ſ. ab in troitu: ob Italiam. i. vt arceantur ab Italia. Certe tu pollicitus, ſupp. es: cum Troiam perire pmiſimus. Romanos fore. i. futuros eſſe, hinc: hinc dico, ideſt ex hoc Ænea, aut ex his Troianis: annis voluētibus. ſ. vices rerum, aut voluentibus. ſ. ſe. aut volubilibus: olim. i. aliquando, ſed tempore futuro, à ſanguine Teucri reuoca to: cuius verbi duplex eſt expoſitio, nam Seruius, qui vult Teu crum pro Dardano poni: ita exponit à ſanguine Teucri, pro Dar dani reuocato. i. iterum in Italiam vocato: nam Dardanus ex Ita lia oriundus erat, non Teucer: vnde dictum eſt: Dardanidæ duri, antiquam exquirere matrē. Ego vero, qui quod proprie dictum tueri poſſum, nihil per acyrologiam accipiam, dixero à ſanguine Teucri, reuocato. i. reiecto. i. poſtq̄ ſanguinē Teucri reuocauerat, & reiecerat: Dardani autē ſublimauerat, & ad imperiū orbis prę deſtinauerat: nam Troiani partim à Teucro Cretenſi, partim à Dardano Italo, originē traxerunt: & viſus eſt Iuppiter aliquan do Teucros, in imperiū vocaſſe, nūc vero aſſumptis Dardanidis, reuocare. i. reijcere, ſicut reuocamus, & recātamus, quod perpe rā, aut vocauimus, aut cantauimus (tu lector delige, vtrā voles ſnīam. Nam ſunt qui non legant, reuocato à ſanguine, ſed reuoca to ſanguine Teucri.) q. ſ. Romani, aut doctores ex Troianis oriun di, tenerēt. i. poſſiderent mare: & qui tenerent. i. poſſiderēt terras omni ditione. i. poteſtate: vt pace, bello, & legibus: ò genitor quę ſnīa vertit. i. à propoſito vi abduxit te: id in Iunonē latēter dicit: ſed vide q̄ ſubtiliter ingrediatur Venus. Prius enim, vt oſtendat eum quæ promiſerit, aut pollicitus ſit, poſſe exequi, dixit: ò qui res hoiumq;, deorumq;, &c. nunc vero vt oſtēdat eum debere id velle pro ſuis, preſertim inquit, quæ te genitor ſnīa vertit? vt tur pe ſit regē, hominum, & deorum à propoſito, ac promiſſo verti, & impium patrē à filia, & auum à nepote abduci. Equidē. i. ego quidē, quæ de te opinionē bonā habebam: ſolabar. i. pro ſolatio tolerabā: occaſum. i. excidiū Troię: hoc. i. ex hac re. i. hac pollicita tione: quia pollicitus eras ex occaſu Troiæ Romā oriri. q. d. ſi q̃s mihi obijciebat, ꝙ permiſerā Troiam meam occidere, q̄ res mihi triſtitię eē debebat, ego ſolabar hoc. i. hac re: ꝙ ſciui te pollicitum eſſe Troianos aliqn̄ in Italia rerum potituros, repēdēs. i. recom pēſans, fata contraria fatis. i. modeſte tolerans fata, quæ erant de excidio Troiæ: ob fata de inſtitutione Romę. Nunc. q. d. multum abeſt, vt pro aduerſis lęta obtineant Troiani, quia eadē fortuna ſ. perſecutrix, & inimica, inſequitur nunc. i. hactenus, viros actos, tot caſibus. i. ruinis, erūnis, & aduerſitatibus, ò rex magne qui, & potes, & velle debes, quem finē laborum das. q. d. vt regna pro miſſa omittam (quod alibi dictura eſt) quem finē laborum das q. d. nullum, quum indies magis laborent.

PIERIVS.

❡ Reuocato à ſanguine Teucri.) In Mediceo cod. & aliquot alijs antiquis abſq; prępoſitiua particula legitur: Reuocato ſanguine.

Antenor potuit medijs elapſus Achiuis
Illyricos penetrare ſinus, atq; intima tutus
Regna Liburnorum, & fontem ſuperare Timaui.
Vnde per ora nouem vaſto cum murmure montis
It mare prępruptum, & pelago premit arua ſonanti.
Hic tamen ille vrbem Pataui, ſedesq; locauit
Teucrorum, & genti nomen dedit, armaq; fixit
Troia, nunc placida compoſtus pace quieſcit.
Nos tua progenies, cœli quibus annuis arcem,
Nauibus (infandum) amiſſis, vnius ob iram
Prodimur, atq; Italis longè diſiungimur oris.
Hic pietatis honos? ſic nos in ſceptra reponis?

SERVIVS.

❡ Antenor potuit.) Non ſine cauſa Antenoris poſuit exem plum, cū multi euaſerint Tro ianorum periculū: vt Capys qui Campaniam tenuit, Hele nus qui Macedoniam, vt alij qui Sardiniam ſecūdum Salu ſtium. ſed propter hoc ne forte illud occurreret, iure hoc ve xat, tanq̄ proditorem patriæ. Elegit ergo ſimilem perſonā: hi enim duo Troiam prodidiſ ſe dicūtur ſecundum Liuium: quod & Virgilius per tranſi tum tangit. vt, Se quoq; prin cipibus permixtum agnouit Achiuis. Et excuſat Horatius dicens. Ardentē ſine fraude Troiam. hoc eſt ſine proditione, quæ quidē excuſatio non vacat. nemo enim excuſat niſi rem plenam ſuſpitionis. Siſenna tamen dicit ſolum Antenorem prodidiſſe: quem ſi velimus ſequi, augemus exemplum: Si regnat prodi tor, cur pius vagatur? Ob hoc autem creditur Græcis Antenor patriam prodidiſſe, quia & legatos qui propter Helenam vene rant, ſuſcepit hoſpitio: & Vlyſſem in mendici habitu cognitum non prodidit. ⁋ Illyricos penetrare ſinus.) Antenor non Illyri cum, non Liburniam, ſed Venetiam tenuit. Ideo autē Virgilius dicit Illyricos ſinus, quòd in de venit quidam Henetus rex qui Venetiam tenuit, à cuius nomine Henetiam dictam, po ſteri Venetiam nominauerūt. ⁋ Tutus.) Ideo tutus, qa Rhe ti Vindelici ipſi ſunt Liburni, ſæuiſſimi admodum populi, cōtra quos miſſus eſt Druſus. Hi aūt ab Amazonibus origi nē ducunt, vt etiam Horatius dicit: Quibus mos vñ ductus, per omne tempus Amazonia ſecuri dextras obarmet quæ rere diſtuli. hoc ergo nunc ad augmētum pertinet, quod tu tus eſt, ēt inter ſęuos populos. ⁋ Fontē Timaui.) Amant poe tæ rem vnius ſermonis, circumlocutionibus dicere. vt pro Tro ia, dicit vrbē Troianam, pro Buthrotio, arcē Buthroti ſic & mo do pro Timauo ait fontem Timaui. Et paulo poſt, vrbem Pata ui, ideſt Patauium. ⁋ Vnde per ora nouem.) Multi ſeptem eſſe di cūt. ꝙ ſi incerta fides eſt, finitus eſt numerus pro infinito. ⁋ Vaſto cum murmure montis. ⁋ Tanta vi exit in mare, vt ēt reſonet vici nus mons. Et ſic dictum eſt, ſicut ſuperius, Illi indignantes ma gno cum murmure montis Circum clauſtra fremunt. ⁋ Mare.) Amat poeta rem hiſtoriæ carmini ſuo coniungere. Varro. n. dicit hunc

hunc fluuium ab incolis mare nominari. ¶ Proruptum.) Ideſt effuſum, fluens. Et melius eſt proruptum q̃ præruptum legere. Bñ aũt diffiniuit quid eſt largus fons, ſolutũ mare. ¶ Pelago.) Aquarum abundantia. ¶ Premit.) Populatur, vaſtat. ¶ Hic tñ.) Hoc eſt etiam in hoc loco difficili. ¶ Vrbem Patauí.) Hoc eſt Patauium. Patauium aũt dictum, vel à Padi vicinitate, quaſi padauium: vel ἀπὸ τοῦ πέτεσθαι, quod captato augurio dicitur conditũ: vel ꝙ auem telo petiſſe dicitur, & eo loco condidiſſe ciuitatem. ¶ Sedeſq; locauit.) Ex votis ſuis facit inuidiam, dicens id conceſſum Antenori, quod ipſa deſyderat. ¶ Et genti nomen dedit.) Hoc eſt, quod ne victori quidem concederetur Æneæ: quod ſcimus à Iunone eſſe perfectum. contra quam oblique loquitur, propter conſiderationem mariti. Hi aũt primis temporibus ab Antenore dicti ſunt Antenoridæ. ¶ Armaq; fixit Troia.) Hoc eſt, ſecurus eſt: quia ſolent amiſſi à militia, ſiue gladiatura, quibuſlibet templis arma ſuſpẽdere. vt Horatius, Vranius armis Herculis ad poſtem fixis. ¶ Compoſtus.) Syncope eſt. detraxit enim de medio ſyllabam, vt, Et pocula porgite dextris. ¶ Nos tua progenies.) Sic loquitur quaſi vna ſit de Troianis. nam aliter ſenſus nõ procedit. Quod autem dixit. ¶ Tua progenies.) Epexegeſis eſt. vt, Aſt ego quæ diuum incedo regina. ¶ Annuis.) Quia nutu ſemper promittit aliquid Iuppiter. ¶ Infandum.) Pro infande. vt in vi. Miſerum ſeptena quotannis. Item, Toruumq; repente clamat. pro torue. Et eſt figura, quæ fit quoties nomen pro aduerbio ponitur. magis autem poetica eſt: in proſa aut rara, aut nunquã, tamen hoc loco Infandum poteſt eſſe etiam interiectio dolentis. ¶ Vnius.) Produxit hic penultimam. ¶ Prodimur.) Multa quidem hic ſermo ſignificat, ſed modo porro damur: ſcilicet ab Italia. Et ſciendum eſt, omnium authorum eſſe conſuetudinem, res dubie poſitas, in ſequentibus explanare, & plenius dicere. vt hoc loco: nam quid eſt prodimur, oſtendit dicens, Atq; Italis longe diſiungimur oris. ¶ Hic.) Ideſt talis. vt, Hunc ego te Euryale aſpicio. i. talem. ¶ Honos.) Cum ſecundum artem dicamus honor, lepor: plerunq; poetæ r, in s, mutant cauſa metri. os. n. longa eſt, or breuis. hoc quidẽ habet ratio: ſed in hoc loco etiam ſine metri neceſſitate honos dixit. Item Salluſtius pene vbiq; labos poſuit, quem nulla neceſſitas coegit. Melius tamen eſt ſeruire regulę. ¶ Sic nos in ſceptra reponis?) In ſceptra, aut ad imperia reſeruas ſic, hoc eſt per naufragia. Aut certe antiqua eſt licentia communium præpoſitionum.

ASCENSIVS.

¶ Antenor potuit, &c.) Quia Antenori, conceſſit Iuppiter, vt in Italiam, lætus perueniret, ſedeſq; locaret, videtur id, & Æneæ, debere cõcedere. Non aũt placet mihi, quod Seruius dicit, vtrũq; proditorem fuiſſe, idq; authoritate Liuiana, nam Liuius id non aſſerit, cuius verba, in principio operis ſunt: Iam primum omnium, ſatis conſtat Troia capta in cæteros, ſæuitum eſſe Troianos, duobus, Ænea, Antenoreq;, & vetuſti iure hoſpitij: & quia pacis, reddendæq; Helenæ, ſemper authores fuerunt, omne ius belli Achiuos abſtinuiſſe. Caſibus deinde varijs, Antenorẽ cum multitudine Henetum, q ſeditione e Paphlagonia pulſi, & ſedes, & ducem, rege Philemene, ad Troiam amiſſo, quęrebant, veniſſe in intimum maris Adriatici ſinum. Euganeiſq;, qui inter mare, Alpeiſq; incolebant, pulſis, Henetos Troianoſq; eas tenuiſſe: & in quẽ primum egreſſi ſunt locum, Troia vocatur: Pagoq; inde Troiano, nomen eſt, gens vniuerſa, Veneti appellati, Æneam ab ſimili clade, domo profugum, ſed ad maiora rerum initia ducẽtibus fatis, primum in Macedoniam veniſſe: inde in Siciliam q̃rentem ſedes delatum. A Sicilia claſſe, Laurentem agrum tenuiſſe. ¶ Troia.) Et huic loco nomen eſt. Hæc ille, qui nullam proditionẽ in Ænea, aut Antenore aſſerit: vnde, licet ſuccinctius: caſtius tñ rem tractat Donatus, cuius verba ſunt. ¶ Antenor.) Pro comparatione à minore ad maius, exaggerat mœrorẽ. Antenor ergo, alienus à neceſſitudine tua, homo & humilis, & depreſſus, manus hoſtiũ potuit effugere. ¶ Illyricos penetrare.) Voluit demoſtrare difficultatẽ perueniendi, & ad hoſtiles parteis penetrãdi, q̃ oia facit, dictis poſterius annexis. ¶ Penetrare.) Penetrare. n.

Penetrare.

eſt penitus intrare, & ſinus, ſunt receſſus terrarũ: penitus remotarum, quibus clauſis, non potuiſſet euadere ſi pericula extitiſſent, & miro verbo vſa eſt, trãſire, quod eſt ſine moleſtia, vel impedimẽto quo vis peruenire. Et quia fontẽ ſuperare, difficultatẽ non demonſtrat, addit. ¶ Vñ p ora nouẽ &c.) Et cõmemorat tantę illum fontẽ virtutis eſſe, vt p nouẽ illius ora, tutus tranſiret. ¶ Vaſto cũ m. m. It m. pr.) Vt fons, ſolo vocabulo, reuera ſui abundantia, in terris pelagi faciẽ oſtenderet. Repete: ergo potuit hoſtes euadere: potuit penetrare: ſi ille potuit ſuperare. ſ. t. ¶ Hic.) Scilicet in regionibus, & per omneis difficultates. Ergo, vnũ aduerbium & pronomen, graue põdus doloris adiecit: ille, minoris dignitatis, cur tm̃ felicitatis adeptus eſt, vt tutus trãſierit, tutus puenerit, tutus vrbẽ ſuis condiderit, tutus noie Troiano vocitari indigenas fecerit, tutus arma Troiana. i. victa in eorũ partibus fixerit: quos non cõſtat victores fuiſſe. ¶ Nos.) Tranſit ad cõparationẽ. ¶ Tua progenies.) interpretatio eſt. Tua. qui deos & homines in poteſtate habes. Apud quẽ priuilegium, primi gradus habere debemus. Dum ſpe promiſſorum ducimur, naues amiſimus: & promiſſam Italiã, tenere non poſſumus. ¶ Vnius ob irã.) Id optime ad finẽ orationis reſeruauit: ne ſi inter initia dixiſſet offenſus, Iuppiter ſororis, & coniugis, iniuria alienaretur, nec ẽt nomen Iunonis poſuit, vt ſine offenſa, ad iniuriarum numerũ perueniret. Hæc ille. Beroaldus vero in Seruiũ dicit ſic: Admiror Seruium in tam manifeſtarium errorẽ incidiſſe: idq; ſcripſiſſe, ꝙ à nullo hiſtoricorum traditum ſit, quũ omnes idonei ſcriptores, conſono ore conſcribant, in Paphlagonia, regione Aſiatica fuiſſe populos Henetos nominatos: à quibus in Italia oriundi, ſint cognomines eorum Veneti. hoc Liuius in. j. Plin. in. vj. Cornelius Nepos, & Qu. Curtius, memoriæ prodiderunt. Strabo vero opinatur Venetos Italicos, à Venetis Gallię populis, Coloniã fuiſſe deductos: iſtorum omniũ (vt arbitror) merito Seruij, eſt exploſa ſñia. ¶ Ordo aũt eſt. Antenor, vir ille Troianus, elapſus. i. ſubtiliter liberatus, & ereptus, medijs Achiuis. i. Græcis: hoc eſt e medio inimicorum: potuit penetrare. i. penitus itrare: ſinus Illyricos. i. Illyricę orę anguſtias: atq; potuit tutus. ſ. ab inſidijs hoſtium, & odijs Iunonis, penetrare intima regna Liburnorũ. i. illorum populorũ, ad mare Ionicum. Sinus aũt Ionicus, Adriatici maris pars eſt, cuius à dextera pars Illyriã facit, cui Liburnia vicina eſt: & potuit ſuperare fontẽ Tymaui. i. Tymauũ, fluuium Venetię: aut fontem. i. impetum aquarũ, quæ effunduntur, vñ mare præruptum, aut proruptũ it. i. profluit per nouẽ ora. i. magna oſtia: cũ magno murmure montis. ſ. vicini. & p̃mit. i. cõcutit: arua. ſ. vicina: pelago. i. abundantia aquarũ, quaſi pelagus. i. mare cõſtituentiũ: ſonante. i. cum murmure, & ſonitu erumpenti: tñ. i. tametſi tantus ſit impetus aquarum: ille. ſ. Antenor, reſpectu Æneæ humilis, & abiectus: locauit hic. i. hoc loco, quẽ dico (inquit Venus) tam difficili: vrbẽ Patauí. i. Patauiũ, q̃ nunc à Pado, Padua vulgo dicitur, & ſedes Teucrorum. i. Troianorũ, à Teucro oriundorum: & dedit genti nomẽ. ſ. ſuũ, quia Antenoridas primũ vocauit. Sicut Æneas inquit in. iij. Æneadaſq; meo, nomẽ de nomine fingo: & fixit arma Troia q̃ſi victricia: in ſignũ pacificę poſſeſſiõis: nos, progenies tua, quibus annuis. i. nutu concedis: arcẽ. i. ſublimitatẽ cœli: prodimur. i. porro damur: aut in manus hoſtiũ, videlicet Carthagineñ. tradimur: ob irã, non ob culpam: vnius, non dicit cuius: intelligit tñ Iunonẽ: & hoc nauibus amiſſis infandũ. i. quæ res infanda, & deteſtanda, ac indigna (vt dicatur) eſt: non erat tñ, niſi vna amiſſa: vt Ser. recte exponit: atq; diſiungimur longe (quod. n. noſtris ſit liberis, id nobis fieri cẽſemus,) oſtẽdit quod voluit ſignificare, cũ dixit, prodimur, atq; igitur, pro. i. nõ diſiungimur longe, oris. i. regionibus extremis: Italis, pro Italicis: aut Italiæ. Eſt, ſup. hic, hmõi honos pietati. i. quæ debetur pietati. i. pio cultui deorum: in quo Æneæ præcipue laus eſt: reponis. i. reſtituis, ne ſic. i. per exilium, & prohibitionem: nos in ſceptra. i. regna amiſſa, vt in noua recipiamur. q. d. non æque id fieri: & hoc dicto, quaſi dolore, & impatientia victa, obticuit Venus. Vnde ſequitur.

Heneti.

Ordo.

PIERIVS.

¶ Hic tñ ille vrbẽ Patauí.) Variæ quidẽ fuere olim Grãmaticorũ ſñiæ, ſuper eius genitiui ſcriptione, qui declinationis ſecundæ, ratione in ij, geminatũ, enunciari debet, Neq; ipſos tm̃ grammaticos, diuerſa in hoc ſentire, ſed alias, atq; alias ætates, modo ſimplici, mõ geminato ſcriptitaſſe comperio. Sane Priſcianus ait, Veteres in huiuſmodi genitiuis geminantibus ij, frequenter ſolitos, alterum ex ijs ſubtrahere, Virgiliano hinc exẽplo citato. Hic tñ ille vrbẽ Patauí: perinde, ac illa etiã, nec cura peculi, neq; non, pauperis, & Tuguri. citat idẽ alibi per ſynæreſin: fata Lyci, pro Lycij: & vrbẽ Patauí, pro Patauij. Sed. n. quod Priſcianus, poetarũ tantum innititur exẽplis, multa veterum inſcriptionum exẽpla, cõmemorare poſſem, quibus appareat oratores, etiam eandẽ ſcriptionis rationẽ, ſequutos eſſe. Scriptores vero indifferẽter, nunc vnum, nũc geminatũ, in iiſdẽ nominibus poſuiſſe: vt illud apud Lucretium: Nec ratio remedi cõis certa dabatur. Apud Ouidium ad Cottam, antiquo codice, qui apud me eſt: Sacrifici genus eſt, ſic inſtituere priores, idq; ea cauſa factum, ꝙ quum tres ſint figuræ, quæ ſyllabam, ex duabus, vnam conficiunt, craſis, ſynæreſis, atq; ſynizeſis. Deq; his duæ craſis, & ſynæreſis, vnam ſcribant,

vel

vel vocalẽ, vel diphthongum, ſyllabamq́ꝫ vnam enuncient. Synizeſis vero, duas quidem vocaleis, ipſasq́ꝫ diſtinctas ſcribat, ſed vnam tantum dimenſioni pedum imputet: cuiuſmodi exempla, apud Lucretium, & Virgilium, ſexcẽta inueniuntur, quorum bona pars locis ſuis indicabitur, alij ſynizeſin, vt recta declinationis forma appareret, adamarunt, alij craſin, aut ſynæreſin, vt, quæ minus offenſionis, in verſuum enunciatione, præ ſe ferrent, ſequi maluerunt. Inde factum, vt in veterum monumentis, vnico i, pleraq; ſcripta inueniantur, cuiuſmodi vnum hic tantũ appoſuiſſe ſufficiat. Quã quidẽ inſcriptionem proximis hiſce diebus, vir optimus atq; literatiſſimus, Iacobus Sadoletus Carpẽt. epiſcopus, in hortis ſuis, quos habet in Quirinali, effodit.

INTER DVOS

PARIETES.

AMBITVS PRIVAT.

FLAVI SABINI.

Templo etiam gentis Flauiæ adinuẽto, & ſigno Palladis, quem Domitianus dedicauerat, omnia hæc in alta iemita. Fuit vero hic ille Flauius, Sabinus, Veſpaſiani frater maior, facundia nobilis: qui præfecturam vrbis annos. xij. obtinuit, penes quẽ ante Veſpaſiani principatum, decus Flauiæ gentis erat. Sed vt inſcriptionibus, quæ innumeræ ſunt in hunc modum præteritis, ad Virgilij locum reuertamur. Cariſius qui genitiuum numero ſyllabarum, minorem eſſe nominatiuo non poſſe, contendit, magis eos denotatos, ait, qui maluerunt per vnum i, imperi, ingeni dicere, ꝗ̃ ſecundum regulam, imperij, ingenij, geminata i, litera. Neq; tamen inficiatur placuiſſe Virgilio, per vnũ i, ſcribere: Ille vrbem Pataui. Quare ita demum inferius ait. Plus in hac ratione geminandi in maſculinis animaduertimus: vt, hic Æmilius, huius Æmilij. Atq;, vt eorum interim opiniones diſſimulemus, qui non genitiuos tantum, verum etiam vocatiuos, ò Antonij, o Iulij, geminato ii, enunciari debere, ſcriptis prodidere. Quæq́ꝫ de præterito perij, aut peri, & plura id genus, in Tityro recitauimus: Nos, vrbem Patauí. Ex recæpta iam conſuetudine, & plurimis veterum inſcriptionum exemplis, vnico i, ſcribamus.

ꝩOlli ſubridens hominum ſator, atq; deorũ, POETA
Vultu, quo cœlum, tempeſtateſq́; ſerenat,
Oſcula libauit natæ, dehinc talia fatur.
ꝩParce metu Cytherea, manẽt immota tuorum IVP.
Fata tibi, cernes vrbem, & promiſſa Lauini
Mœnia, ſublimemq́; feres ad ſydera cœli
Magnanimum Æneam, neq; me ſententia vertit.
Hic (tibi fabor enim: quando hæc te cura remordet,
Longius, & voluens fatorum arcana mouebo)
Bellum ingens geret Italia, populoſq́; feroces
Contundet, moreſq́; viris, & mœnia ponet:
Tertia dum Latio regnantem viderit æſtas,
Ternaq; tranſierint Rutulis hyberna ſubactis.

SERVIVS.

❡Olli.) Modo tunc, propter ſequẽtia. pronomẽ enim non debet poni cum nomine, ſed pro ipſo nomine. nullus enim dicit. illi natæ. Aliàs tamẽ Olli illi ſignificat. vt, Olli dura quies oculos: & ferreus vrget Somnus. ꝩSubridens.) Lætum oſtẽdit Iouem. & talem qualis eſſe ſolet quum facit ſerenum. Poetarum enim eſt, elementorum habitum dare numinibus, vt ſupra de Neptuno dictum eſt. ꝩSerenat.) Hoc verbum de his eſt, quæ carẽt prima poſitione: quod fit in his quæ in noſtra non ſunt poteſtate, vt tono, fulmino, pluo. hæc enim non poſſumus dicere, niſi forte perſona induatur eius qui poteſt, vt tale aliquid Iuppiter dicat. ꝩOſcula libauit natæ.) Leuiter tetigit. Et ſciendum oſculum, religionis eſſe ſuauium voluptatis. ꝩParce metu.) Quoties in cauſis arguimur, añ nos purgare debemus, & ſic ad actionem deſcendere, quod & hoc loco Iuppiter facit: ante enim obiecta purgat, & ſic venit ad promiſſionẽ. Et eſt parce metu eloquutio vſualis, ideſt dimitte metum. quomodo dicimus parce verbis, parce iniurijs. ꝩCytherea.) Omnia quæ apud Græcos ει diphthongon habent, apud Latinos in E productum conuertuntur. Κυθέρεια, Cytheréa: Μήδεια, Medéa. Omnia autem quæ dicit Iuppiter, ad ſolutionem pertinent antedictorum, Ideo autem nunc dicit, Parce metu: quia ſuperius dixerat Triſtior. ꝩManent immota.) Quia dixerat, Quæ te genitor ſententia vertit? Et ſimul per tranſitum dogma Stoicorum oſtẽdit, nulla ratione poſſe fata mutari. ꝩTuorum.) Vel Troianorum, vel Romanorum. ꝩFata tibi.) Non propter te. Fati enim immobilis ratio eſt. ſed aut vacat tibi, vt, Qui mihi accubantes in conuiuijs. Aut certe tuta ſunt tibi fata, non tamen propter te. ꝩCernes vrbem.) Aut Romam ſignificat: quia quum proprietatem detrahimus, quod magnum eſt, ſignificamus. vt ſi dicas, legi oratorem: nec addas quem: intelligo Ciceronem. Et ne longa ſit expectatio, adiecit. ꝩEt promiſſa Lauini mœnia.) Aut certe detrahe ET, ſicut multi, & epexegeſim facis. ꝩCernes vrbẽ.) Ideſt promiſſa Lauini mœnia. ꝩSublimemq́ꝫ feres ad ſydera cœli.) Propter illud, Cœli quibus annuis arcẽ. Æneas enim ſecundum quoſdam, in Numicum cecidit fluuium: ſecundum Ouidiũ in cœlum raptus eſt, appellatuſq́ꝫ eſt Iuppiter indiges. ꝩMagnanimum.) Magnus & paruus: quoniam mẽſuræ ſunt, ad animũ, non niſi κατὰ χρῆσιν adhibentur. ꝩHic.) Ideſt Æneas. Et eſt ordo, Hic bellum ingens geret Italia. ꝩTibi fabor enim.) Hoc loco excuſat quæſtionem futuram, quaſi Veneri dolenti quæ vera ſunt dicat, ſed aliter loquetur cunctis præſentibus dijs: dicet. n. in decimo, Abnueram bello Italiam cõcurrere Teucris. ꝩQuando.) Siquidem. ꝩRemordet.) Sollicitat. Terentius, Par pari referto, quod eam remordeat. ꝩArcana.) Secreta. Vnde & arca & arx dicta. quaſi res ſecretæ. ꝩItalia.) In Italia & detraxit præpoſitionem more ſuo. ſic & illo loco, Non Libyæ, non ante Tyro deſpectus Hiarbas. Ideſt in Tyro, nam ſi aduerbialiter vellet, Tyri diceret. ꝩPopuloſq́ꝫ Feroces Contũdet.) Incongruũ fuerat in cõſolatione bella prædicere: ob hoc ergo etiam victoriam pollicetur. ꝩMoreſq́ꝫ viris & mœnia ponet.) Hyſteron proteron in ſenſu. ante. n. ciuitas, poſt iura conduntur. Leges autẽ etiam mores dici non dubium eſt. ꝩTertia dum Latio regnantẽ viderit æſtas.) Rhetorice, ne breue eẽt, ſi triẽnium diceret, tempora diuiſit in ſpeciem. Ordo aũt eſt longiſſimus: nam aliter non procedit, Sublimemq́ꝫ feres ad ſydera cœli Magnanimũ Æneã, Tertia dum Latio regnantem viderit æſtas.

ASCENSIVS.

❡Olli ſubridẽs hominum ſator, atq; deorum.) Ponit reſponſionẽ Iouis, oſtendens ex circunſtantia, vultus eius, qualis futura ſit: quia vultu ſereno, & hilari, beniuola ſolet reddi reſponſio: de qua re, vt de cęteris, argute diſſerit Donatus: dicens: Olli ſubri. vt Venus lachrymis antequã loqueretur, ſignificauit dolorẽ internum: & quid dictura eſſet. Sic Iuppiter ſtatim debuit hilaritate vultus, & oſculo, & prima parte orationis demere angorem filiæ: nec oportuit eam circuitione deferri. ꝩSubriſit.) Riſu vtitur, vt eam exhilararet: ſed ſubriſit, vt maieſtatẽ ſeruaret ex modeſtia. Nam ſatori hominum, & deorum turbis erat plenus riſus. ꝩSubriſit.) Vt partẽ daret Troianorum caſibus, partẽ reſeruaret illis quæ erat promiſſurus. ꝩVultu quo cœlum.) Tali qualem habet quum elemẽta tranquillat. ꝩOſcula.) Signum optimum, quum beniuolẽtiã ſuam oſculo publicat. ꝩDehinc.) Oſtẽdit ſigna iſta non fruſtra fuiſſe præmiſſa: quæ Veneris metus leuarẽt. ꝩParce.) Si ſolum hoc dixiſſet, abũde ſuffecerat ad demulcendum animum: Reddit. n. ſecuram, & ſe nihil immutatum eſſe demonſtrat. Dat autem huic poeta, perſonam regis, non patris. De futuris enim, non niſi deus loquitur. Ergo Cytherea dixit, & non filia, & tuorum, & non noſtrorum. ꝩManẽt tibi fata.) Hoc ſat erat, ſed vt ſatiaret quod aſſerebat, addidit immota. Deinde enumerat ſpecialiter, quod generaliter clauſerat. Reſpondet etiã querimonijs Veneris. Nam quum illa dixiſſet: Cũctus ob Italiã terrarum clauditur orbis, hic cernes vrbẽ. Et ad id cœli. q. a. a. ponit. Magnanimum Æneam ſublimẽ feres ad ſydera cœli. Vt aũt apertiorẽ faceret generalitatem: addit fatorum diſpoſitionem. Tangit autem geſta ab Ænea ad Cęſarẽ, & tẽpora Cæſaris. Quę ſcribenda quũ propoſuiſſet, morte præuentus, non impleuit: breui igit̃ oratione ſecuram facit Venerem: longo deinde ordine futura explicat. Non enim otioſe audiſſet Venus, quæ pertinẽrẽt ad gaudium: niſi prius amotus eſſet metus. Sic Teren. Vbi inueniam Pamphilum, vt metum, in quo nunc eſt, adimam, atq; expleam animum gaudio? ꝩFabor.) Arcana fatorum, quę nulli fas eſt noſſe, commendat ſenſibus filiæ, & ſe illicite facere demonſtrat, vt cognoſcat illa beniuolum ſtudium patris. ꝩTibi.) Quia filia es: quia ſolicita: quia nolo te vexari angoribus: tu docta tuorum fata, lætaberis. ꝩBellum.) Proponit curam belli, ſed bona

ventura promittit. Mortē aūt Æneæ, quod erat triſte, ſubticet. Hæc ille. ¶ Ordo aūt eſt. Sator.i.productor, & genitor hominū, atq; deorum.ſ. Iuppiter, qui ſolus & deos, & hoīes progenuiſſe dicitur: quū cęteri aut deos tm̄, aut homines tm̄ progenuiſſe fingantur, libauit.i.modice tangēdo prębuit natæ.i.filiæ, videlicet Veneri: oſcula ſubridēs.i.modice: ſed blāde arridēs, olli.i.illi, aut, ſm̄ Seruium, ordo eſt. ſator hominum, atq; deorum, ſubridēs olli.i.illi, tunc & illo tpe libauit natæ oſcula, nam certe, olli natæ, vtrūq; exprimēdo, non dicemus, & fatur dehinc.i.poſtq̄ oſcula libauerat: talia, qualia ſequūtur, q̄ aūt dictum eſt dediſſe oſcula, non Veneri, ſed natæ, pendet à perſona poetæ, nam Iuppiter: (vt argutiſſime docuit Donatus) hic, perſonā regis fatorum non patris gerit, vñ fatur talia. O Cytherea.i.ò Venus: ſic à Cytheris dicta: parce.i.abſtine: & ſuperſede metu.i.à timore. Sunt tñ qui putēt, metu, pro metui eſſe: ſed ſi noui ingeniū poetæ nō diceret parce metui, et ſi verſus pateretur, fata tuorū.ſ. Troianorū, vt Æneę filij tui, & Aſcanij, cęterorumq; tibi charorū, manēt tibi.i.ad tuū cōmodū aut placitū immota.i.immutata, ſicut prius erant cōſtituta. Tu cernes vrbē.ſ. promiſſam à fatis: hoc eſt Romam, & mœnia Lauini, pro Lauinij: quæ priora condētur, ſed poſteriora intēduntur, quę aūt prima ſunt in intentiōe ꝓponi ſolent, vt diximus ibi, Arma, virūq; cano: quāuis vltima ſint in exequutiōe: & tu feres magnanimum Æneā, filiū tuum, ſublimē.i.excelſum, & glorioſum: ad ſydera cœli, q̄a fiet deus indiges neq; ſnīa vertit me: quod tñ pręſupponit Venus, q̄rēs, quæ te genitor ſnīa vertit. Hic.ſ. de quo loquor, Æneas (fabor.n.tibi, hoc eſt, q̄a volo tibi ſecreta pandere, & te nihil celare, quando.i.quandoquidem, hæc cura.ſ. de Ænea, & eius futuro regno, remordet.i.ſolicitat te, & ego voluēs.i.reuoluēs, & repetens longius.i.per longū rerum gerendarum tractū, mouebo.i.excitabo, aut monebo arcana.i.abſcondita, & ſecreta fatorum: hoc eſt, dicā tibi quid fata de ipſo Ænea conſtituerunt.) hic inquā geret Italia.i.in Italia: bellum ingēs.i. valde magnum, & quaſi extra genus bellorū ſolitorū & contundet, q̄ſi malleo cōteret: & peſſundabit populos feroces.i.acreis, ne parum gloriæ ſit imbelles viciſſe, & immites, ne impiū ſit humanos ſuppeditaſſe: & ponet viris.i.ijs quibus ob virtutē parcet: mores.i.leges, & inſtituta: & mœnia.i.vrbes nouas: vnde Horatius in arte: Fuit hæc ſapientia quondam oppida moliri: Leges incidere ligno. Ponet, dico mœnia: aut potius, tu feres eum in cœlum: dum tertia æſtas viderit ipſum regnantē Latio.i.in Latio, hoc eſt in Italia, aut dominantem Latio.i. Italiæ: & dum terna.i. tria hyberna.ſ. tēpora tranſierint, Rutulis ſubactis.i.poſtq̄ rutulos ſubegerit: hoc eſt, poſt triennium transferetur in cœlum: ſed maluit, vt argute Seruius docet, in duas parteis diſtinguere annum, q̄ triennium ſolum dicere. Fides quoq; hiſtorica (vt idem recitat) longe alia eſt. Nec dicit eum tunc moriturum, ſed Aſcanium illi ſucceſſurum, quod tamen, ſine eius deceſſu, fieri nō poſſet. Vnde addit: At puer Aſcanius, &c. vt in ſequentibus declarabimus.

At puer Aſcanius (cui nunc cognomen Iulo
Additur, Ilus erat, dum res ſtetit Ilia regno)
Triginta magnos voluendis menſibus orbes
Imperio explebit, regnumq; à ſede Lauini
Transferet, & longam multa vi muniet Albam.
Hic iam tercentum totos regnabitur annos,
Gente ſub Hectorea, donec regina ſacerdos
Marte grauis geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupæ fuluo nutricis tegmine lætus
Romulus excipiet gentem, & Mauortia condet
Mœnia, Romanosq; ſuo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum, nec tempora pono,
Imperium ſine fine dedi: quin aſpera Iuno,
Quæ mare nunc, terrasq; metu, cœlumq; fatigat,
Conſilia in melius referet, mecumq; fouebit
Romanos rerum dominos, gentemq; togatam,
Sic placitum, veniet luſtris labentibus ętas,
Quum domus Aſſaraci Phthiam, clarasq; Mycenas
Seruitio premet, ac victis dominabitur Argis,

SERVIVS.

¶ At puer Aſcanius.) Prudenter exitum Æneæ & oſtendit, & tacuit tacendo filium poſtea regnaturum. ¶ Cui nunc cognomen Iulo Additur.) Secundum Catonē hiſtoriæ hoc habet fides, Æneam cum patre ad Italiam veniſſe, & propter inuaſos agros contra Latinum Turnumq; pugnaſſe, in quo prælio periit Latinus. Turnum poſtea ad Mezentiū confugiſſe, eiusq; fretum auxilio bella renouaſſe, quibus Æneas Turnusq; pariter rapti ſunt. Migraſſe poſtea in Aſcanium & Mezentium bella, ſed eos ſingulari certamine dimicaſſe. Et occiſo Mezentio Aſcanium Iulum cœptū vocari à prima barbæ lanugine, quæ ei tempore victorię naſcebatur. Sciendum eſt autem hūc primo Aſcanium dictum à Phrygiæ flumine Aſcanio. vt, Transq; ſonantē Aſcanium. Deinde Ilum dictum à rege Ilo: vnde & Ilium. Poſtea Iulum occiſo Mezentio. de quibus nominibus hoc loco dicit. ¶ At puer Aſcanius, cui nunc cognomen Iulo.) Additur. ¶ Ilus erat.) Ab hac autem hiſtoria ita diſcedit Virgilius, vt aliquibus locis oſtēdat non ſe per ignorantiam, ſed per artem poeticam hoc feciſſe. vt illo loco, Quo magis Italia mecum lætere reperta. Ecce ἀμφιβολικῶς dixit: oſtendit tamē Anchiſem ad Italiam perueniſſe. Sic autem omnia contra hanc hiſtoriam ficta ſunt, vt illud vbi dicitur Æneam vidiſſe Carthaginem, cum conſtet eam.lxx.annos ante vrbem Romam conditam. Inter excidium vero Troiæ & ortum vrbis Romæ, anni inueniuntur.cccxl. ¶ Cognomen Iulo.) Si proprie loqueretur, agnomen diceret, non cognomen. ſed magis ad familiam reſpexit: quia omnis gens Iulia inde originem ducit. Dicimus autem & nomen mihi eſt Cicero. vt, Hecyra eſt huic nomen fabulæ. &, Ciceronis. vt Salluſt. Cui nomen obliuionis condiderant. & Ciceroni: vt Cui Romulo cognomen erat. & Ciceronem: vt, Æneadasq; meo nomen de nomine fingo. Melius tamen eſt datiuo vti. ¶ Magnos orbes.) Tria ſunt genera annorum: aut enim lunaris annus eſt.xxx.dierum, aut ſolſtitialis.xij.menſium: aut ſecundum Tullium magnus. qui tenet.xij.millia quingentos.liiij.annos, vt in Hortenſio, Et horum annorum, quos in Faſtis habemus, magnus.xij.millia quingentos.liiij.amplectitur. Hoc ergo loco magnum dicit comparatione lunaris. Et alibi, Interea magnum ſol circumuoluitur annum. Annus autem dictus quaſi anus, ideſt anulus, quòd in ſe redeat. vt eſt, Atq; in ſe ſua per veſtigia voluitur annus. Vel ἀπὸ ἀνανεοῦσθαι, ideſt ab innouatione. ¶ Voluēdis.) Volubilibus. vt ſupra. ¶ Ab ſede Lauini transferet.) Verum eſt: vitans enim nouercalem inuidiam, deſeruit Lauinium, & Albam longā condidit: dictam ab omine albæ porcæ repertæ, vel ſitu ciuitatis, ui. Modo virtute. nam multa ſignificat. ¶ Hic iam.) Præterea. ¶ Tercētum.) Quomodo tercentum annos dicit cum eam quadringētis regnaſſe conſtet ſub albanis regibus? Sed cum præſcriptione ait tercentum, ſcilicet vſque ad ortum vrbis Romæ. ait nanq;, Donec regina ſacerdos Marte grauis. Et conſtat in regno Romuli & Numæ, & Tulli Oſtilij, qui euertit Albam, centum annos quibus pariter Roma & Alba regnauerunt, eſſe conſumptos. ¶ Totos.) Ideſt ſine intermiſſione. ¶ Gente ſub Hectorea.) Ideſt troiana. ſed debuit dicere Æneia. Diximus ſuperius poetas nomina ex vicino vſurpare. ¶ Donec regina ſacerdos.) Hiſtoria hoc habet. Amulius & Numitor fratres fuerunt. Amulius fratrem imperio pepulit, & filium eius necauit: filiam vero eius Iliam Veſtæ ſacerdotem fecit, vt ſpem ſobolis auferret, à qua ſe puniri poſſe cognouerat. Hanc, vt multi dicunt, Mars compreſſit, vnde ſunt nati Remus & Romus: quos cum matre Amulius præcipitari iuſſit in Tyberim. tum, vt quidam dicunt, Iliam ſibi Anien fecit vxorem: vt alij, inter quos Horatius, Tyberis. vnde ait, Vxorius amnis. Pueri vero expoſiti ad vicinam ripam ſunt. hos Fauſtulus reperit paſtor, cuius vxor erat nuper meretrix, Acca Laurentia, quæ ſuſceptos aluit pueros. Hi poſtea auum ſuum Numitorē occiſo Amulio in regna reuocarunt: quibus dum cum eo anguſtum Albæ videretur imperium, receſſerunt, & captatis augurijs vrbem condiderunt. Sed Remus prior ſex vultures vidit, Romus poſtea duodecim, quæ res bellum creauit, in quo extinctus eſt Remus: & à Romi nomine Romani appellati. Vt autē pro Romo, Romulus diceretur, blandimenti gratia factum eſt, quod gaudet diminutione. Quòd autem à lupa dicuntur aliti, fabuloſum figmentum eſt, ad cœlandam authorum Romani generis turpitudinem. nec incongrue fictum eſt: nam & meretrices lupas vocamus: vnde & lupanaria. Et conſtat hoc animal in tutela eſſe Martis. ¶ Regina.) Regis filia. abuſiue ait more poetico. vt alibi, Magnum

bi, Magnum reginæ ſed enim miſeratus amorem, ideſt regis fi-
liæ Paſiphaes. ¶ Marte grauis.) Grauida. vt, Non inſueta grauis
tentabunt pabula fœtas. ¶ Inde.) Deinde. ¶ Fuluo tegmine.) Id-
eſt pelle lupæ, qua vtebatur more paſtorum. ſed hoc multi repre
hendunt cur nutricis tegmine vſus ſit. qui gemina ratione refu-
tantur: vel falſitate fabulæ, vel exemplo Iouis, qui capræ nutri-
cis vtitur pelle. ¶ Excipiet gentem.) Remo ſcilicet interēpto. poſt
cuius mortem natam conſtat peſtilentiam: vnde conſulta oracu-
la dixerunt, placandos eſſe manes fratris extincti: ob quam rem
ſella curulis cum ſceptro & corona, & cæteris regni inſignibus
ſemper iuxta ſancientem aliquid Romulum ponebatur, vt pari-
ter imperare videretur. vnde eſt, Remo cum fratre Quirinus iu-
ra dabunt. ¶ Romanosq́ȝ ſuo de nomine.) Perite: non ait Romā,
ſed Romanos. Vrbis. n. illius verum nomen, nemo vel in ſacris
enunciat. Deniq́ȝ tribunus plebis quidam, vt ait Varro, hoc no-
mē auſus enunciare, in crucem leuatus eſt: quod ne Iginius qui-
dem quum de ſitu vrbis loqueretur, expreſſit. ¶ Nec metas rerū,
nec tempora pono.) Metas, ad terras retulit: Tempora, ad an-
nos. Lauinio enim & Albæ finem ſtatuit, Romanis æternitatem.
¶ Quin.) Quinetiam. Minus. n. eſt etiam, nam plenum eſt quin-
etiam. vt, Quinetiam hiberno moliris ſydere claſſem. ¶ Aſpera
Iuno.) Tollerabilius hoc Iuppiter dicit. ¶ Metu.) vt ſupra, ideſt
metuens. ¶ Terras cœlumq́ȝ fatigat.) Alibi, Abſumptæ in Teu-
cros vires cœliq́ȝ marisq́ȝ. ¶ Conſilia in melius referet.) Quia
bello Punico ſecundo, Iuno placata, vt ait Ennius, cœpit fauere
Romanis. ¶ Gentemq́ȝ togatam.) Bñ gentem, quia & ſexus om-
nis & conditio toga vtebatur: ſed ſerui nec colobia nec calceos
habebant. Togas aūt etiam fœminas habuiſſe, cycladum & reci-
ni vſus oſtendit. Recinus aūt dicitur ab eo quod poſt tergum reij-
citur, quod vulgo Mauorte dicunt. ¶ Sic placitum.) Vel fatis, vel
mihi. nam imperſonale eſt. ¶ Luſtris.) Quinquēnijs Et bñ Olym-
piadibus computat tempora, quia nondum erant vel Roma vel
conſules. Luſtrum aūt dictum, quòd poſt quinquennium vna-
quæq́ȝ ciuitas luſtrabatur. ¶ Domus Aſſaraci.) i. familia Troiana.
Nam Aſſaracus Capyn genuit, Capys Anchiſem: vñ Æneas au-
thor Romani generis: ex quibus Mummius qui Achaiam vicit.
¶ Phthiam.) Achillis patriam. ¶ Mycenas.) Agamemnonis patriā
vt Agamemnoniasq́ȝ Mycenas.

ASCENSIVS.

¶ At puer Aſcanius, &c.) Proſequitur quod inceperat Iuppi-
ter, hiſtoriam tangens vſq́ȝ ad Auguſti tempora. Vñ dixerat: al-
tius, & voluēs fatorum arcana &c. Quod quia facit, non videtur
mihi inſtituiſſe res Auguſti pſequi: licet Donatus id velit: cuius
verba ſunt: At puer, oſtendit quod optabile eſt Æneæ, non exter
num, ſed filium ſucceſſurum, eo feliciorē, vt non triēnio, vt ipſe,
ſed triginta annos ſit regnaturus. Hic iam tercentum poſt triēniū
Æneę. xxx. Aſcanio, &. ccc. Hectoreę gēti datur. Regina quę quā-
uis geminos pariat: ad vnum Romulum imperium peruenturū
oſtēdit, & paricidium occultat, & Romanos à Romo appella-
tum iri: qui tanta ſint felicitate regnaturi, vt nulli alternorum re-
gum temporum terminis, claudantur. ¶ Aſpera Iu.) Aperte po-
nit, quod Venus viuus ob iram dixit, ergo tantam felicitatē pol-
licetur, vt acerrima inimica, poſito odio, amica futura ſit. ¶ Quū
domus Aſſa.) Extremus cumulus lætitiæ: vt qui ad tempus vi-
ctores erant, ijs quos vicerant ſeruituri eſſent, quod eſt plus q̄
Antenorem inter victores populos conſediſſe: & per medios
Achiuos prolapſum eſſe. Verum hæc quia in honorem Cæſaris
ſcribebat, aperuit quòd in poſterioribus fuiſſet ſcripturus: niſi
mors præueniſſet. Nam poſt mortem Turni ſequebantur. xxx. ac
ccc. annorum geſta: ac deinceps vſq́ȝ ad Cæſaris tempora facta.
Et Cęſarē ita amplificaturum Romanum imperium, vt nihil re-
Ordo. linqueret quod non à ſe ſubactum fatetur. Hæc ille. ¶ Ordo eſt.
At. i. ſed Aſcanius puer. i. adhuc impubis: cui Iulo additur nunc
cognomen. i. q̄ tranſijt in cognomen. i. cognationis nomē, nam
domus Iulia, inde dicta eſt. Sane norit lector in externis nomi-
nibus, i in principio dictionis cum vocali ſequenti, diuiſas face-
re ſyllabas, vt Iulus triſyllabum, Iaſon, Ioſephus, Iaſius, Ieſus,
(Iambus quoq́ȝ, ſed eius eſt alia ratio.) Iacobus, Iacynthus, Io
las, Io. &c. In Latinis ſolere coniungi, vt Ianus, Iulius, Iuſti-
nus, Iuturna, Iouinianus. Notum etiam eſt & pueris, Latine di-
ci, cui nunc cognomen, Iulo, & Iulus, & Iuli: ſed ad ordinē re-
deo. Puer ergo Aſcanius, à fluuio ſic denominatus, cui Iulo ad-
ditur cognomen nunc, quia erat Ilus dum res Ilia. i. Ilienſis, hoc
eſt Troiana ſtetit regno. i. in dignitate, & maieſtate regali. Sunt
qui putent ordinē eſſe: At puer Aſcanius, cui cognomen, ſupp. eſt
Iulo nunc: nam ſupp. Ilus erat, dum res Ilia ſtetit regno, addi-
tur. ſ.
patri per ſucceſſionē, ſed tunc verbo explebit, deerit ſuppo-
ſitum, melior eſt ergo conſtructio ſic: puer Aſcanius explebit ita: **Aſcanius.**
vt cætera quaſi p parentheſim dicta habeantur. (Puer igitur Aſca
nius, qui & Ilus, & Iulus, agnominatus eſt explebit imperio. i.
regnando. xxx. magnos orbes. ſ. ſolares: hoc eſt. xxx. annos men-
ſibus voluendis. i. volubilibus, aut qui voluuntur: & transferet
regna à ſede Lauini pro Lauinij) de qua re ſic habet Liuius in. j.
Ambigam hiccine (. i. Lauiniæ filius) fuerit. Aſcanius (. ſ. qui poſt
mortē Æneæ rerum potitus eſt.) an maior, q̄ hic Creuſa matre
Ilio incolumi natus: comesq́ȝ inde paternæ fugæ, quem Iulum
eundem, Iulia gens, authorem nominis ſui nuncupat. Is Aſca-
nius vbicunq́ȝ, & quacunq́ȝ matre genitus (certe natum Ænea
conſtat.) abundante Lauinij multitudine, florentem iam (vt tum
res erant.) atq́ȝ opulentam vrbē matri, ſeu nouercæ reliquit: no-
uam ipſe aliam ſub Albano monte condidit, quę ab ſitu porrectę
in dorſo vrbis, longa Alba appellata, inter Lauinium, & Albam
longam, Coloniam deductam. xxx. fere interfuere anni: tantum
tñ opes creuerant, maxime fuſis Ethruſcis, vt ne morte quidem
Æneæ, nec deinde inter muliebrē tutelam, rudimentumq́ȝ pri-
mum, puerilis regni mouere arma: aut Mezentius Ethruſciq́ȝ:
aut vlli alij accolæ, auſi ſint. Pax ita conuenerat vt Ethruſcis, La- **Albula.**
tinisq́ȝ, fluuius Albula, quem nunc Tyberim vocant, finis eſſet.
Hæc Liuius, qui dubitabat vter Aſcanius, an Creuſę, An Lauinię
filius regnauerit: cuius dubij rō ſi non alia hæc vna potuit fuiſſe:
quia ſi Lauinię filium regnare affirmaret, iam inaniter gloriaret
domus Iulia, ab Iulo hęreditario iure in regnum ſucceſſiſſe, ſi in
Creuſæ, incubatorē illum, atq́ȝ iniquum fuiſſe. Verum, poeta no
ſter, qui in laudē Iulię domus hanc operam aſſumpſit, incunctā-
ter Creuſæ filium aſſerit, Lauinij quaſi moderatorē fuiſſe. quod
quia iuſte obtinere non poſſet, dereliquit, Albāq́ȝ condidit: eoq́ȝ
quū prętaret virtute, imperiū tranſtulit, verūtñ ſucceſſio regum
Albanorū, videtur ab Aſcanio Lauiniæ deducta: nā is Syluius dī-
ctus eſt, eo q̄ poſt mortē patris mr̄ de eo grauida in ſyluas Aſca-
nium Creuſæ enixa fugiſſet. Vñ. vj. huius: Syluius Albanum no-
men, tua poſthuma proles. Huic quoq́ȝ Aſcanio, natus eſt filius
Syluius, à quo cæteri reges Albani, Syluij ſunt dicti. Quocirca ſi
concedendum eſt (quod hic dicitur) Aſcanium Creuſæ Albā con
didiſſe, illicq́ȝ regnaſſe, dicendum etiā erit poſt mortē illius, Aſca
nium minorē, Lauiniæ videlicet filium cum tota prole, vſq́ȝ ad
Romulū vrbis conditorē regnaſſe. Sed opiniones varias recitat
Landinus, cuius verba ſunt. Refert Liuius Albā longā nomē ſum
pſiſſe ab alba porca, cuius omine condita eſt, & à ſitu vrbis, q̄m
in montis iugo, in longitudinē porrecta ſit: & conditam eſſe ab
Aſcanio Æneæ filio. Sed vtrū ab eo quē ex Creuſa in Phrygia, an
ab alio quē ex Lauinia in Italia genuerat, ambigit. Tum ita proſe **Stēma.**
quitur. Is Aſcanius, quacūq́ȝ ſit matre natus, abundante Lauinij **Syluiorum.**
multitudine, Albā cōdidit: atq́ȝ inter Lauiniū & Albam, triginta
interfuere anni. Syluius deinde regnat Aſcanij filius caſu quodā
in ſyluis natus. Is Æneā Syluiū creat: inde Latinū Syluiū, à quo
aliquot Coloniæ deductæ, priſci latini ſunt appellati. Manſit dein
ceps Syluius omnibus cognomē. Alba ex Latino ortus, & ex Al-
ba, Atys: ex Aty, Capys: ex Capy, Capetus: ex Capeto, Tyberi-
nus: qui in traiectu Albulæ ſubmerſus, nomē ſuū flumini reliqt.
Ex Tyberino, orit̃ Agrippa: & ex Agrippa, Romulus: q fulmine
ictus, perijt: ex quo eſt Auētinus, à quo mons Auentinus (qa in
illo ſepultus eſt) nomen ſumpſit. Auentini filius Procas eſt, qui
Numitorē creat & Amuliū, Amulius, Numitorem (cui regnū le-
gatum erat.) q̄m grandior eſſet natu, pellit: filiumq́ȝ interimit: &
filiā veſtalem virginem facit: quę grauida facta, Martem (ſiue q
ita crederet: ſiue vt quia deus author culpę honeſtior eſſet) p̄rem
nuncupat. Eius partu, natus eſt Romulus & Remus. Hæc Liui.
Dion. aūt Halycarnaſſeus, refert Aſcaniū Creuſæ filiū, qui antea
Euryleon vocabatur, Albam cōdidiſſe. Erat Æneæ & alter filius:
ſed ex Lauinia. Hic, Syluius vocabat̃, q̄m mater Ilia, metuēs pri
uignū illum, clanculū in ſyluis alendū curauerat: tradēs illū Tyr
rheno paſtori, quē Latino ſciebat fuiſſe accęptū. Mortuo aūt Aſca
nio, certabāt de regno hic Syluius, & Iulus Aſcanij filius: ſed po-
pulus litem diremit, Syluiūq́ȝ regnare iuſſit: Iulo aūt, regni lo-
co, ſacrā quandā ptātem attribuit: honorem periculis imperij va
cantem. Quem idē Diony. ſcribit, in domo Iuliorū ad ſuam vſq́ȝ
ętatem duraſſe: in qua Cæſar mirifice floruit. Regnauit aūt Syl-
uius vnde triginta annis. Æneas Syluius. xxxj. Latinus. lj. Albæ.
xl. Capys. xxviij. Poſt hūc ponit Dionyſius, regnaſſe Capetū an-
nos. xiij. Tyberinū. viij. Agrippā. xxxiij. Poſt hunc, loco Romuli, **Tp̄s Al-**
ponit Alladiū, tyrānica violētia virū, qui deos cōtemnens, fulmi- **bę & re-**
nū & tonitruū imitatiōibus, ſe deū credi cupiebat: verum imbri- **gum.**

bus & fulminibus in eius domum cadétibus, & lacu iuxta quem habitabat in eius domũ exũdante, cum tota domo abſorptus eſt. Auentinus regnauit annos.xxxvij. Procas.xxiij. Amulius, qui fratri regnum eripuit.xliij.regnauit annos. Euſebius ait, Aſcaniũ Albam cõdidiſſe, anno mũdi.xxvij.ſupra.iiij.millia: & regnaſſe annos.xxxviij. Deinde Syluium Poſthumum.xxix. Æneam Syluiũ xxxj. Latinum.l. Albam.xxxix. Atym ſiue Ægyptum.xxiiij. Capym.xxxviij. Capetum.xiij. Tyberinum.viij. Agrippam.xl. Aremulum, quẽ alibi Remulum vel Romulum.xxxix. Auentinum xxxvij. Procam.xxiij. Amulium.xliiij. Hæc ille. Nos ad ordinem redimus, qui talis eſt. Transferet ergo Aſcanius, Iulus: regnum à ſede Lauini (quãuis Dionyſius dicat, non regnum, ſed ſacrã ptãtẽ filium obtinuiſſe) & muniet multa vi.i.poteſtate aut munimine: Albam longam: quæ Alba, à porca alba dicta eſt, & longa à ſitu, vt vidimus in Liuio. Regnabitur) impersonaliter loquitur prudẽter: ne Iulo aut regnum mẽdaciter addicat, aut turpiter auferat: regnabitur ergo, ſiue à Creuſæ, ſiue à Lauiniæ ſtirpe) hic.i. Albæ

Rhea. Ilia. ccc.annos totos.i.integros ſub gente Hectorea.i.Troiana & animoſa, atq; bellicoſa, vti erat Hector: donec ſacerdos.ſ. Ilia, Rhea, virgo Veſtalis: regina quia regis.ſ. Numitoris filia vnica, interfecto videlicet fratre Lauſo: grauis.i.prægnans, & grauida effecta Marte: De qua re Liuius ſic. Procas, Numitorẽ atq; Amuliũ procreat: Numitori, qui ſtirpis maximus erat, regnum vetuſtum Syluiæ gentis legat. plus tñ vis potuit, q̃; voluntas patris aut verecundia ætatis. Pulſo fratre Amulius regnat: addit ſceleri ſcelus: ſtirpem fratris virilẽ interimit: fratris filiæ Rheæ Syluiæ p ſpẽm honoris, quum Veſtalẽ eam legiſſet, perpetua virginitate ſpẽ partus adimit. Sed debebatur (vt opinor) fatis tantæ origo vrbis: maximiq; ſm deorum opes imperij principium: vt cõpreſſa Veſtalis, quũ geminum partum edidiſſet, ſeu ita rata, ſeu quia deus author culpæ honeſtior erat, Martẽ, incertæ ſtirpis patrẽ nuncupat. Sed nec dij, nec homines, aut ipſam, aut ſtirpem à crudelitate regia vindicant. Sacerdos vincta in cuſtodiã datur: pueros in ꝓfluẽtẽ aquam mitti iubet: Hæc ille, qui perſequitur, quomodo gemelli in littore dimiſſi: à lupa nutriti: donec à Fauſtulo reperti, & Laurẽtiæ educandi traditi ſint, vbi addit: Sunt qui Laurentiã vulgato corpore lupam vocatam inter paſtores putent: ita locũ fabulæ atq; miraculo datũ &c. Sane prius q̃; ad ordinẽ redeam, prænotabo trienniũ imperij Æneæ, diligenter excogitatũ à poeta. Nã ternarius numerus, q primus impar, & ex primo pari, atq; vnitate conſtat, perfectiſſimus habet: denarius aũt cõſummatiſſimus: vt ſupra quẽ non ſit, niſi priores repetantur: Itaq; ternariũ Æneæ, denarijs binis multiplicat. quorũ priorẽ, dat Lauinio, poſteriorẽ Albæ: vt tertiũ per quẽ infinitum imperiũ innuit, Romę recipiat. Treis igitur annos regnare promittit Æneam: decies ter Aſcaniũ: quia triginta annos, & decies triginta, hoc eſt tercentum annos Albanũ duraturũ regnũ: & ſi cõſimili proportiõe procedatur, decies, tercẽtũ.i.tria millia annorũ, quibus infinitũ ſignificatur imperiũ, Romanos regnaturos, qui numerus nondũ completus eſt quũ iam imperiũ in Germanos tranſlatũ videamus. Verũ certiora de pręteritis q̃; de futuris, inducunt poetę vaticinia. Nã mẽtitus eſt Iuppiter, dicens, Imperium ſine fine dedi. De qua re

Regna ꝑeunt. diuus Auguſtinus, de verbis dñi, ſer.xxix. ita loqtur. Habẽt mutationes regna. Veniet ille de quo dictũ eſt. Et regni eius non erit finis. Qui hoc regnis terrenis ꝓmiſerũt: nõ veritate ducti: ſed adulatione mentiti ſunt. Poeta illorũ quidem, induxit Iouẽ, & ait de Romanis. His ego nec metas rerũ nec tpa pono. Imperiũ ſine fine dedi. Nõ plane ita rñdet veritas. Regnũ hoc quod ſine fine dediſti, in terra eſt, an in cœlo? Vtiq; in terra. Et ſi eſſet in cœlo, cœlũ & terra tranſiẽt. Tranſiẽt quę fecit ipſe deus, quanto citius quod cõdidit Romulus? Forte ſi velimus hinc exagitare Virgiliũ, & inſultare, quare hoc dixerit? in parte tolleret nos, & diceret nobis. Et ego ſcio. Sed quid facerẽ qui Romanis verba vendebã: niſi hac adulatiõe aliquid promitterẽ, quod falſum erat? Et tñ in hoc cautus fui qñ dixi, Imperium ſine fine: Iouẽ ipſorũ induxi: qui hoc diceret: nõ ex perſona mea, dixerim falſa: ſed Ioui: impoſui falſitatis perſonã. Sicut deus falſus erat, ita vates mẽdax erat. Nã vultis noſſe, quia iſta nouerã: alio loco, qñ non Iouem, lapidẽ induxi loquentẽ: ſed ex perſona mea loquutus ſum, dixi: Non res Romanę: perituraq; regna videte, quia dixi peritura regna. Dixit peritura regna: nõ tacuit peritura, veritatẽ non tacuit: ſemꝑ manſura adulatiõe promiſit. Nõ ergo deficiamus fratres, finis erit terrenis omnibus regnis. Nũc ſi finis eſt: deus videt &c. Hęc ille. Nos ad ordinẽ reuertimur, qui talis eſt. Regnabitur hic.i.in Alba lon-

Veſtales ga: ſub gẽte Hectorea.i.Troiana: tercentum.i.tercẽtos annos: totos.i.cõtinuos, & ſine interruptione: nã Romę fuerũt ſępe interregna, regnabitur dico tantiſper donec ſacerdos, regina.i.regis filia: videlicet Ilia Numitoris filia, & virgo Veſtalis, quã monialẽ noſtri vocant (eæ aũt Veſtę, quę dea ignis purioris, hoc eſt flammæ eſt dicatę: perpetuã virginitatem conſeruabant: aut pollutę defodiebantur viuę) grauis.i.grauida effecta: Marti.i.deo bellorũ: qa bellicoſam genuit prolẽ: aut forte: quia à viro belligero compreſſa, dabit partu.ſ.vno: prolẽ geminam.i.Romum, & Remum ſrẽs gemellos (Tã Donatus q̃; Seruius pronũciant Romũ, à quo Roma deducitur: blandimenti aũt cauſa. Romulũ vocatum vult Seruius: verumtñ, blandimenta ſolent eſſe temporanea, & loco congruẽtia, nõ perpetua) inde.i.poſt partũ Iliæ: Romulus: alter è gemellis: lętus: qa Martius iam tum animus in eo erat, vt ſe facile Martis filiũ probaret: tegmine fuluo.i.rutilo quaſi leonino: lupę nutricis.ſ.ſuę: à qua primũ nutritus erat (ſed argutiſſime rẽ aperit poeta: nã quota quęq; lupa fulua eſt. At meretrices, vt author eſt in Terẽ. Donatus, fuluo inducuntur amictu, auaritia notatæ, propter fuluũ auri colorẽ) excipiet.i.extra alios capiet, vt extra ſortẽ fraternã: aut extra pericula, & latronũ inſultus: quũ & eorũ plurimi latrones fuerint, & condet mœnia Mauortia.ſ. Romana quę ſe Martẽ iactent habere authorẽ, vt Liuius in pręfatione atteſtatur: & dicet.i.nuncupabit: Romanos, de ſuo nomine: quod in conſolationẽ Æneę dicitur, cui id negatũ erat: quũ tñ dictum ſit, ꝙ Antenor, gẽti nomẽ dedit. Ego, inquit Iuppiter: habet aũt emphaſin pronomen. q.d. fatorum cõditor, & qui res hominum & deorum, ęternis imperijs rego, nec pono.i.conſtituo: his, Romanis: metas.i.terminos rerũ, quia erit aliqñ Iulius, Imperiũ Oceano famã qui terminet aſtris: Et ſi dicas Oceanũ ſaltem eſſe terminum imperij: dicemus Romanos ẽt mari dominatos. Sed ſi tunc extremum Oceanũ, terminum voces, dicã illum à natura, non à fatis, poſitũ. Quod ſi maior eſſet mundus: maius fuiſſet ſm Iouis promiſſionem Romanorũ imperium. Nec dicit ſe nõ ponere metas imperij, ſed metas rerũ, quia ſemper res plures acquirere poterãt Romani, quũ quotidie nouę producantur: & ſi nõ aliud, ſaltem gloriã augere poterant. Ego igitur, nec pono his metas rerum, nec tpa, quibus eas poſſideãt, ſicut Albanis iam terminum ſtatui: ſed dedi.ſ.dum fata conderẽ: imperiũ ſine fine (ita.n. tunc erat in ſpe, ſicq; viſum poetę: q ſi aliter ſenſiſſet, non id ẽt ex perſona Iouis dixiſſet) nã poeta nõ minus Iouẽ q̃; ſe falſidicum negaſſet (vidimus tñ quid Auguſtinus ſentiat) quin.i.quinetiã: Iuno aſpera.i.inacceſſibilis Troianis, & ita implacabilis (tractum à ſpinis, & rupibus aſperis, quæ inacceſſibiles ſunt: q vero aditum negant placari nolunt. Incuſat ergo Iunonem, vt Venus dictura in.v. Quã nec longa dies, pietas nec mitigat vlla) quę fatigat mare metu, quaſi dicat, inani, quũ fata mouere nequeat: mare & terras.i.regiones oẽs hominibus conceſſas: & cœlũ.i.aerem: aut reuera cœlum, quia etiã ſuperos ſolicitat: aut cœlũ, propter Æolũ dixit, nam venti in aere dominantur: Referet.i.reducet: conſilia.ſ. ſua: in melius.i.in meliorem ſniam, quia tandem placabitur, & fouebit mecum: Romanos dominos rerum.i.omnium: & gentem togatam.i. Latinam potiſſimum Romanam, quæ in togis tempore pacis verſari ſolet. Sic placitum. Confirmat Iuppiter fata Veneri promiſſa, dicens ea deorũ placito ſtabilita: Addit Troianos non ſolum in Latio regnaturos, ſed etiam Græcis dominaturos: quod reſpicit ad illud, Hoc equidem occaſum Troiæ, triſteiſq; ruinas Solabar, fatis contraria fata rependẽs. Nã vbi Venus dixerat ſe ſolatã de occaſu regni Troiani, ꝑ hoc quod nouerat Romanum oriturum: & ita rependẽs fata contraria fatis: non quod inter fata ſit repugnantia: ſed quia reſpectu diuerſoꝝ, promittunt contraria. Nã vinci, & vincere: regnare, & ſeruitio premi, quodãmodo contraria ſunt. In fatis aũt erat, Troianos in Troia vinci: ſed rurſus in Italia regnare. Quũ ergo contẽta fuerit videre Romanum imperium, addit Iuppiter, etiam in Græcos vltionẽ: vt par pari referre videantur Troiani: quo nihil dulcius Veneri contingere poſſet. Dicit ergo: ſic placitum ſupp. eſt deorum concilio: ætas.i.æuum quoddam. veniet luſtris labentibus.i.lapſu & ſucceſſu temporum: quæ luſtris.i.quinquennalibus, computabuntur: quum.i.quando, aut qua ætate, ſeu quo æuo: domus Aſſaraci.i. Ænecia, ab Aſſaraco deducta. ꝓmet, ſeruitio.ſ. ſubiugabit: Phthiã, ideſt patriam Achillis euerſoris Troię, & Mycænas, patriam Agamemnonis: claras.ſ. tãta prole, & dominabitur Argis victis.i.dominium exercebit in Argos.i. Argiuos ſeu Græcos victos, & ſubactos qui nunc victores ſunt. Vnde in ſecũdo huius: Ferus omnia Iuppiter Argos Tranſtulit.

PIERIVS.

¶ Triginta magnos voluẽdis mẽſibus orbes.) In codice Lõgobardico, nõ, orbes, ſed annos, ſcriptũ inueni, quã puto fuiſſe paraphraſim,

phraſim, niſi quis magnū annum ſolarē velit appellare. Lunaris anni rōne habita, eaq; de cā interiectū eſſe voluendis menſibus, vt diſtinctio [illegible]pareret. Orbes tñ ducti oēs, vt caſtiorem lectionē admittunt. ¶ Regnūq; à ſede Lauini trāsferet.) Leue hoc, ſed eruditis auribus nō ingratum, in Ro. codi. ſcriptū eſſe, ab ſede. Eiuſdē iudicij eſt, quod ſtatim ſubſequitur. ¶ Et longam, multa vi muniet Albā. Variat numerus in his codicibus antiquis, quatuor vltimis pedibus ſolutis in hunc modum: Et longā vi multa muniet Albam. Sed enim tetrametri ratione, venuſtior. ¶ Quæ eſt mare nūc, terrasq; metu.) Vetera quędam exemplaria legūt, Quæ mare, quæ terrasq; metu, multi vulgatam lectionem magis approbant. ¶ Sic placitum, veniet.) Vetuſtiſſimi quidam cod. Placitum eſt, habēt, quæ pars mihi videtur à paraphraſte adiecta: Nā abſq; ſubſtātiuo verbo, hic oratio omnino grauior, & auguſtior, quodammodo videtur. ¶ Ac victis dominabitur Argis.) In antiquis aliquot exemplaribus, Cunctis, pro victis eſt, quod mihi ridiculum videtur.

Naſcetur pulchra Troianus origine Cæſar,
Imperium Oceano, famam qui terminet aſtris,
Iulius, à magno demiſſum nomen Iulo.
Hunc tu olim cœlo ſpoliis Orientis honuſtum
Accipies ſecura, vocabitur hic quoq; votis.
Aſpera tum poſitis miteſcent ſæcula bellis,
Cana fides, & Veſta, Remo cum fratre Quirinus
Iura dabunt, diræ ferro, & compagibus arctis
Claudentur belli portæ, furor impius intus
Sæua ſedens ſuper arma, & centum vinctus ahenis
Poſt tergum nodis, fremet horridus ore cruento.

SERVIVS.

¶ Naſcetur.) Ad illud reſpondet, Certe hinc Romanos. Et omnis poetæ intentio, vt in qualitate carminis diximus, ad laudem tendit Auguſti: ſicut & in Sexti catalogo, & in clypei deſcriptione. Hæc autem Iouis allocutio, partim obiecta purgat, partim aliqua pollicetur. ¶ Pulchra.) Alluſit propter Venerem. ¶ Troianus.) Ac ſi diceret, etiam Cæſar Troianus eſt. ¶ Cæſar.) Hic eſt qui dictus eſt Caius Iulius Cæſar. Caius pronomen eſt: Iulius ab Iulo: Cæſar vel quòd cęſo matris ventre natus eſt, vel quòd auus eius in Africa manu propria occidit elephantem, qui Cæſar dicitur Pœnorum lingua. ¶ Imperium oceano, famam qui terminet aſtris.) Aut ad laudem dictum eſt, aut certe eſt ſecundum hiſtoriam. Re vera enim & Britannos qui in Oceano ſunt, vicit: & poſt mortem eius cum ludi funebres ab Auguſto eius adoptiuo filio darentur, ſtella medio die viſa eſt. Vnde eſt, Ecce Dionæi proceſſit Cæſaris aſtrum. ¶ A magno.) Sicut Alexander, ſicut Pompeius. ¶ Olim.) Modo futuri eſt. ¶ Cœlo.) In cœlum. ¶ Spoliis orientis.) Victo Pharnace Mithridatis filio, qui re vera fuit in oriente. Cæterum Ægyptus in qua Ptolemæum vicit, in auſtrali eſt plaga. ¶ Honuſtum.) Inter honuſtum & oneratum hoc intereſt, quòd Oneratus eſt qualicunque preſſus pondere: Honuſtus vero cui onus ipſum honori eſt, vt ſiquis hoſtium ſpolia ferat. Sed oneratus aſpirationem non habet, quia ab onere venit: honuſtus vero quia etiam ab honore deſcendit, retinet aſpirationem. ¶ Accipies ſecura.) Quia poſt mortem Cęſar meruit aram, faſtigium, Flaminem, vt Cicero in Philippicis. ¶ Hic quoque.) Poteſt intelligi ſicut Romulus: ſed melius ſicut Aeneas de quo ſuperius ait, Sublimemq; feres ad ſydera cœli Magnanimum Æneam. Quoq; autem ſemper ad ſimilitdinem ponitur: vt, Tu quoque littoribus noſtris. ¶ Votis.) Vel ad vota, vel votis vocabitur. ¶ Aſpera tunc.) Ideſt Cæſare conſecrato, quum Auguſtus regnare cœperit, clauſo iam templo, pax erit per orbem. Conſtat autem templum hoc ter eſſe clauſum. Primum regnante Numa: item poſt bellum Punicum ſecundum: tertio poſt bella Actiaca quæ confecit Auguſtus, quo tempore pax quidem fuit, quantum ad exteras pertinet gentes: ſed bella flagrauere ciuilia, quod & ipſe per tranſitum tangit, dicens. ¶ Furor impius intus.) Huius autem aperiendi vel claudendi templi ratio varia eſt, alij dicunt Romulo contra Sabinos pugnante, quum in eo eſſet vt vinceretur, calidam aquam ex eodem loco erupiſſe, quæ fugauit exercitum Sabinorum. Hinc ergo tractum morem, vt pugnaturi aperirent templum, quod in eo loco fuerat conſtitutum, quaſi ad ſpem priſtini auxilii. Alij dicunt Tatium & Romulum facto fœdere, hoc templum ædificaſſe. vnde & Ianus ipſe duas facies habet, quaſi vt oſtendat duorum rę gum coitionem: vel quòd ad bellum ituri debent de pace cogitare. Eſt alia melior ratio, quòd ad prælium ituri optent reuerſionem. ¶ Cana fides, & veſtra.) Subaudis erit. Canam autem fidem dixit, vel quòd in in canis hominibus iuenitur: vel quòd ei albo panno inuoluta manu ſacrificatur, per quod oſtenditur fidem debere eſſe ſecretam. vnde & Horatius, Et albo rara fides colitur velataq; panno. Veſtam vero Religionem: quia nullum ſacrificium ſine igne eſt, vnde & ipſa & Ianus in omnibus ſacrificiis inuocantur. ¶ Veſta.) autem dicta vel ἀπὸ τῆς ἑστίας: vt digammos ſit adiecta. ſicut er, ver: enetus, Venetus. vel quòd variis veſtita ſit rebus. Ipſa enim eſſe dicitur terra quam ignem habere non dubium eſt, vt ex Ætna, Vulcanoq; datur intelligi. ¶ Remo cum fratre Quirinus iura dabunt.) Multi ſic intelligere volunt, vt ſuprà diximus: quia poſt peſtilentiam ad placandos fratris manes geminis omnibus vſus eſt Romulus. vnde eſt, Viden' vt geminæ ſtent vertice criſtæ? Sed hoc eſſe nō poteſt, quia iteratio eſt antedictorum, aut ordo præpoſterus, ſi poſt dictum Cęſarem, Romulum repetit. Conſtat pręterea Iani templum patuiſſe ſub Romulo. Alij volunt per hos, Romanos intelligi. Vera tamen hoc habet ratio: Quirinum Auguſtum eſſe, Remum vero ꝑ Agrippa poſitum, qui ſororem Auguſti duxit vxorem: & cum eo pariter bella tractauit. vnde eſt, Parte alia diis & ventis Agrippa ſecundis. Nam adulās populus Romanus Octauiano, tria ei obtulit nomina: vtrum vellet Quirinus, an Cæſar, an Auguſtus vocari. Ille ne vnum eligendo partem læderet quæ aliud offerre cupiebat, diuerſo tempore omnibus vſus eſt. Et primo Quirinus dictus eſt, ide Cęſar, poſtea qđ & obtinuit Auguſtus, ſicut Suetonius probat, & in Georgicis oſtendit Virgilius. Nam cum de Gangaridum victoria diceret, qui iuxta Gangem ſunt, quiq; ab Auguſto victi ſunt: ait, Victoriſq; arma Quirini. Vt autem pro Agrippa Remum poneret, poetico vſus eſt more, nam nomen ex vicino ſumpſit. Hoc ergo dicit, Cum cœperit Iulius Cæſar cœlum tenere patratis omnibus bellis, iura dabunt Auguſtus & Agrippa. Romulus autem ideo Quirinus dictus eſt, vel quòd haſta vtebatur, quæ Sabinorum lingua curis dicitur. Haſta enim ideſt curis, telum longum eſt: vnde & ſecuris quaſi ſemicuris, vel quòd gręce κοίρανος rex dicitur. Conſtat autem Græcos fu ſſe Romanos, vel propter generis nobilitatem. Mars enim cum ſæuit, Gradiuus dicitur, cum tranquillus, Quirinus. Denique in vrbe duo eius templa ſunt: vnum Quirini intra vrbem, quaſi cuſtodis & tranquilli, aliud in Appia via extra vrbem prope portam, quaſi bellatoris vel Gradiui. ¶ Diræ.) Cum apertæ ſunt. ¶ Compagibus.) Ambages & cōpages antiqui tantum dicebant: poſteritas admiſit vt etiam compago dicatur: ſed non quia varius eſſe poteſt nominatiuus, debet etiam declinatio mutari, quemadmodū nec in illis nominibus, arbor, arbos, vomer vomis: nam & arboris, & vomeris tantum facit. Ergo compages compagis, quoniam compago vſurpatum eſt: compaginis enim nemo penitus dicit. ¶ Furor impius itus.) Vt ſuperius diximus, propter bella ciuilia, quę geſta ſunt contra Brutum & Caſſium ab Auguſto in Philippis: contra Sextū Pompeium ab Auguſto in Sicilia. ¶ Sæua ſedens ſuper arma.) Secundum antiquam licentiam. Sciendum tamen hodie in, & ſub, tantum communes eſſe præpoſitiones, cæterum ſuper, & ſubter, iā accuſatiuæ ſunt, ſicut clam, & poſt, quæ antea communes fuerunt: nunc in his mutata natura eſt. ¶ Ahenis nodis.) Non cētum nodis, ſed cathenis, quas circūlocutione ſignificauit, quia ſunt cathenæ nodi plures.

ASCENSIVS.

¶ Naſceť pulchra Troianus origine Cæſar.) Pergit Iuppiter, perueniēs ad id, quod maxime dictū voluit poeta: non enim (vt ſępe iam diximus) cōſtituerat aliud dici q̄ dixerit: ſed ſuis locis Iulii, & Auguſti laudes, inſerit: vt hic in vaticinio Iouis. in. vj. in prophetia Anchiſæ. & in. viij. in clypeo Vulcani, itaq; non recipitur à meliorib. ſententia Donati, ſentientis conſtituiſſe res Albanas, & Romanas, vſq; ad Auguſtum, perſcribere. Donati autē verba hæc ſunt. ¶ Pulchra.) Optima & honeſta: vt non corporis ſit, ſed originis. ¶ Iulius.) Cæſar trahens nomen demiſſum, in tā tum aūt domiturū omnes gentes, vt exiſtentibus triumphis eius pax dehinc, & fides perpetua, permaneret. ¶ Iura dabunt.) i. leges Romuli perdurabunt. Et deniq; ceſſura, oīa mala, felicitate Cæſaris, dixit furorem. ſ. & bellandi neceſſitatem. Hæc ille Beroal. autē in Ser. dicit ſic: Celeberrimi ſcriptores, & potiſſimum Tranquillus,

Trãquillus, ac Plutarchus, ſcribant Cęſarē matri Aureliæ olim dixiſſe: mater aut põtificē, aut exulē filiũ, hodie videbis: eadē laudaƭ, ꝙ nurum ſemper obſeruauerit, & ſingulari pudicitia fuerit ꝑdita, atq; vixerit, floruerítq; viuente, atq; florente filio Cęſare:

Cæſar.

ꝑterea nõ ipſe Iulius Cęſar dictator apud Romanos, ꝑmus hoc noīe, decoratus eſt: ſed Scipio Aphricanus: vt author eſt Plin. cuius verba hæc ſunt ex li. vij. Auſpicatius enecta parēte gignuntur, ſicut Scipio Aphricanus, prior natus: primúſq; Cęſar, à cęſo matris vtero dictus. Solinus idē ſcribens, Plinii verba corroborat. Hoc in loco, memorandũ eſt id, quod à Spartiano, de Cæſarum noīe, referƭ: q in Elio Vero imperatore tradidit eũq primus Cæſar appellatus ſit: hoc nomē eſſe ſortitum ab elephãto: qui lingua Mauroꝝ Cæſar dicitƭ: in prælio cæſo: vel qa mortua matre, cæſo vētre, ſit natus: vel cũ magnis crinibus, ſit vtero parētis effuſus, vel, ꝙ oculos cęſios habuerit, &c. Quę vero in eũdē, de declinatione huius noīs cõpago, & de noībus Auguſto oblatis, annotauit: hęc ſunt.

Compago.

Sniam Seruij refellit Manilius in primo aſtronomicon, ſcribēs: Interdũ ęquali laterũ cõpagine ductus. Itē in eodē: Aeriã in nebulã clara cõpagine verſus. Et Oui. in. j. meta. Atq; ita diſparibus calamis cõpagine cerę, & Seneca in. xiiij. epiſtolaꝝ ad Luciliũ: cuius hęc verba ſunt: Siue flãmarũ violētia cõpaginē ſoli rupit, ſiue vetuſtas. Inde cõpaginatio, & cõpaginatus deriuantur, qua dictione vtitƭ ſępius Hieronymus, Auguſtinus, & Ioſephi iterpres Ruffinus. Itē quũ talia in cõmētarijs Seruij, lego in eã ſniam, pedibus vado: vt exiſtimē eos fuiſſe adulteratos: & in plurimis locis corruptos, mutilatos, iuerſos: etenim Suetonius nuſquã hoc refert.

Auguſti noia.

Cęterũ ſic ſcribit in Auguſto iſanti, cognomē Thurino, inditũ fuiſſe, poſtea Caij Cæſaris: deide Auguſti cognomē, aſſumpſiſſe, alterũ teſtõ maioris auunculi: alterum Numatij Plãci ſnia, cum qbuſdã cēſentibus, Romulũ appellari oportere: quaſi & ipſum cõditorē vrbis ꝓualuiſſe, vt Auguſtus, potius vocareƭ.

Thurinus.

Thurinus aũt vocatus fuerat. à Pago Thurino, nulla mentio, nullũ verbum à Suetonio ſit: ꝙ Quirinus fuerit noiatus, niſi fortaſſis credere velimus in alijs à Tranqllo, ſcriptis opuſculis, huiuſcę rei habitã eſſe mentionē, quod exiſtimare ridiculum eſt: nãq; in cõmētarijs Seruij: ēt Plinius ſępiſſime allegaƭ: ſed perperã: de his rebus quarũ nullã penitus, apud Pliniũ ſit mentio, quēadmodũ de Lyciſca ſcribēs Seruius ait: Lyciſcæ ſunt (vt ēt Plinius dicit) canes nati, ex lupis, & canibus, hoc nuſq; apud Plinium reperiƭ, nuſq; in Plinio lectũ eſt, qui quidē refert canes in Gallijs

Lyciſca

è lupis concipi: ſicut apud Indos è tigribus, ſed appellari Lyciſcas, minime tradit. Idē Crocutas nũcupat ex cane, lupóq; cõceptos. qnetiã dicit Seruius à Plinio, in na. mētionem fieri de lauãdis cadaueribus, & cõclamãdis: quum apud Pliniũ, nullũ ſuper hoc verbũ ſit ſcribentē de his qui dicti ſunt reuixiſſe. Libuit hæc duo exēpli cã ponere: quũ ſępiſſime (vt diximus) Pliniũ falſo citet Seruius, q Ouidij quoq; allegat Metamor. referens fabulam Phyllidis, cuius rei, nulla penitus mētio, in eo opere facta reperiƭ, ex his itaq; ego cõiecto, aut mutilatos fuiſſe Seruij cõmētarios: aut nõ fideliter exſcriptos: nõ. n. auſim firmare tñ alioquin virũ tam pueriliter deliraſſe: niſi fortaſſis idē Seruio crimini damus quod Senecæ dat Quintilianus: videlicet ꝙ his qbus ingrēda q̃dã mãdabat: decęptus fuerit: nos ad ꝓpoſitum inſtitutũ redeamus. Hęc ille. Cæterũ, vt ꝑpetuo tenore ordinē ponã, addamus & Lãdini verba, de portis belli clauſis, q̃ hęc ſunt. Scribit Piſo in annalibus ędificatũ templũ à Numa Põpilio iter Romanũ, boariũq; forum, Iano gemino fuiſſe. & ab eo inſtitutum: vt eius porta clauſa, pacē: aperta bellũ ſignificaret.

Ianus.

Clauſa eſt ter. Primo ſuo tpe. Secundo in. j. bello Punico à Luctatio finito: Tertio ſub Auguſto finitis bellis ciuilibus.

Iunonius.
Cõſini⁹
Quirin⁹
Patulci⁹
Clauſi⁹.

Ianus (vt refert Macrobius.) ſiue ſol, ſiue mundus puteƭ, ab eundo dicitur, quia mundus ſemꝑ eſt in motu. Appellaturq; Ianus. Itē, pater geminus. Itē, Iuonius: qa kalēdaꝝ eſt princeps q̃ Iunoni dicatæ ſunt: Vnde illi (vt ait Var.) duodecim aræ, ꝓ duodecim mēſibus dicatæ erãt. Diciƭ Cõſinius à cõſerendo. ſ. ꝓpaginē generis humani. Itē Quirinus: qa belli ſit portus, diciƭ Patulcius, & Clauſius, qa bello valuæ eius pateãt, & pace claudanƭ. Volebãt Romani in bello Sabino quod raptis virginib. geſtũ eſt portã, q̃ erat in radicib. collis viminalis, deinde ab euentu ianualē vocatã claudere. Sed quum ter clauſiſſēt, & toties ſua ſpõte pateret, armati igreſſum cuſtodiebãt, mox cũ audirēt ab alia parte ſuos, à Tatio fugatos fuga arrepta cuſtodiã deſeruerunt.

Ianus clauſus ter ab auguſto

Erãt irrupturi Sabini: cũ extēplo per hãc portã, magna vis torrentiũ, ſcatētibus vndis erupit, & multas cateruas hoſtiũ, aut feruētibus vſtas, aut vaſta voragine deuoratas ferũt. Hic mos mãſit Iani, ianuã in bello ad auxilium patere. Hæc ille. Cæterum Suet. de Iano ab Auguſto clauſo, dicit ſic: Ianũ Quirinum, ſemel, atq; iterum à cõdita Vrbe, ante memoriã ſuã, clauſum in multo breuiore tēporis ſpato terra, maríq; pace parta ter clauſit. Hæc ille. Vbi Beroal. Numa ſecundus Romanoꝝ rex Iani templum, ad infimum Argiletũ extruxit, q index pacis foret & belli, Vt aptus in armis: clauſus in pace: ciuitatē eſſe ſignificaret. Semel ab ipſo Numa clauſus fuit, iterũ poſt primũ Punicum ꝑfectum bellũ: tertio poſt bellũ Actiacũ ab īperatore Cæſare Auguſto, pace, mari, terráq; parta: quod noſtræ inqt Liuius' ætati, dij dederunt, vt videremus ad quod alluſit Virg. in illo verſu: Claudenƭ belli portæ. Sed diligēter aiaduerte Trãquillũ ſcripſiſſe Ianum, ter clauſum fuiſſe ab Auguſto ꝓpter hiſtoriã quã viri alioquin eruditi parum diligenter obſeruauerunt. Scito igitur Auguſtum Cæſarē ab Oriente poſt Antoniũ Cleopatrãq; deuictos: Cũ Victoria redeuntē tum primũ clauſiſſe Iani portas, quo die primũ Auguſtus cõſalutatus eſt. Mox ꝓfecturus in Hiſpanias cum exercitu aduerſus Cãtabros, aperuit belli portas: quas iterũ clauſtro cohibuit in honorem Cãtabricæ victoriæ. Deinde quum ab Oriēte in occidētem: à Septētrione in Meridiē, ac ꝑ totum Oceani circulum, cunctæ gētes vna pace cõpoſitæ forent, Iani portas tertio Auguſtus clauſit: & ita clauſus eſt Ianus qnquies. Semel à Numa Põpilio: iterũ Tito Mãlio cõſule, & ter ꝑ Auguſtũ Cæſarē multo breuiore tpe: quã bis clauſum fuiſſet à ſuperioribus. hiſtoria tradiƭ explicate ab Horoſio lib. vj. hiſtoriarũ: cuius authoritate ſubnixi cēſemus legendum eſſe, ter clauſit, ſicut emendati codices habent: & quadrat hiſtoriæ cuius incurioſi legunt, tertio clauſit: exiſtimantes nihil aliud eſſe ſubintelligendũ q̃, quod tertio loco Auguſto clauſerit,

Quinquies clauſus. Ianus.

Ianũ in ſacris veteres Romani inuocabãt Ianũ Quirinum, Ianum Patulciũ & Clauſium, Quirinũ autē cognominabãt, quaſi belloꝝ potentē: ab haſta quã Sabini, curim vocant: Patulciũ, & Clauſiũ, qa bello portæ eius patēt, pace cladunƭ. Hęc ille. Cur autē bello aperianƭ aperuit Lãdinus: quia videlicet ab eo auxilium ſperabãt. Hic autē cõſimili ratione, dictus eſt Romulus, qua & Ianus, Quirinus ſed ſi ſingula ꝓſequar lõge ꝓlixior, q̃ cõſtitueram ſiam.

Ordo.

¶ Ordo igiƭ eſt. Cæſar. ſ. Troianus pulchra origine. i. per pulchrã originē, aut qa à pulchra Venere, ſcđm Ser. deducta, aut honeſtã, qa legitimã, vt ſentit Dona. ſicut ibi & pulchra faciat te ꝓle parentē, naſceƭ. ſ. luſtris labētibus, & tpis ſucceſſu, q. i. tanq; is qui, aut. i. vt is ſit qui terminet. i. claudat. imperiũ. ſ. Romanũ, Oceano. i. orbe terraꝝ quē mare Oceanũ ambit: & qui terminet, famã aſtris. Vnde in Buc. Daphnis ego in ſyluis, hinc vſq; ad ſydera notus. quinetiã inter ſydera, vnde dictum eſt: Ecce Dionei ꝓceſſit Cæſaris aſtrũ. Cæſar dico Iulius appoſitorie nomen, aut quod nomē demiſſum ſup. eſt. i. deductũ ab Iulo. ſ. Aſcanio magno ſ. ſine pari, ſicut & Alexander, & Pompeius, magni dicti ſunt: vt Cæſari ēt ab origine oſtendaƭ deberi: quod Põpeio cõceſſum eſt: vt ſecura. i. ſine cura, aut ſeorſum à cura (nã dictum eſt quãdo hęc te cura remordet) accipies. ſ. in cœtũ deoꝝ olim. i. tpe futuro, coelo. i. in cœlum & in numerũ cœleſtiũ, hunc. ſ. Iulium Cæſarē, honeſtum. i. honeſte oneratum ſpoliis Oriētis i: quę ex Oriēte victo Pharnace Mithridatis filio retulit, & hic. ſ. Iulius Cęſar: vocabiƭ. i. inuocabiƭ, quoq;. i. ēt nedum Æneas votis. i. ad vota ſuſcipienda, vel in votis faciēdis. Sęcula aſpera. i. dura & triſtia ꝓpter bella, tum ciuilia, tum externa, miteſcent. i. fiēt mitia, tum. i. deide regnãte. ſ. iam Auguſto, & hoc bellis. ſ. oib. de qbus iam per Beroal. mentio facta eſt, poſitis. i. depoſitis, aut ſedatis, & pacatis: fides cana. i. antiqua & cãdida. i. ſimplex, & ſine fuco, ac liuore, & Veſta. i. caſta religio, & Quirinus. i. virtus bellica per Quirinum ſignificata, aut Romulus ipſe primus rex, & ſenatus legũq; creator, cum Remo fratre. i. cum authoritate fraterna: licet interēptus erat, ſicut Seruius recitat. (Aut allegoricos intelligimus, vt ſicut per inteſtinam emulationē, & fraternũ odiũ, Romulus fratrē occidens, ſemina belli vſq; ad ea tpa dedit, ita recõciliatis iam eoꝝ manibus gētes cũctę in gratiã pacis coeãt, vnde ſequiƭ) dabunt iura. i. leges & inſtituta dirę portę belli. i. tēpli Iani, q̃ apertæ bellum ſignificabãt: claudenƭ ferro. i. ferreis repagulis, & cõpagibus arctis. i. arcte cõpingentibus (vbi dicit diræ portæ claudenƭ ferro, ꝓpter repetitionē literę, quã caninã & irritatiuã vocant: etiã in vocabulis ipſis eſt quidã terror, ac diritas depicta: ſicut in illis Ennianis: Poſtquã diſcordia tetra Belli ferratos poſtes, portaſq; refregit, in qbus (vt inqt Flaccus) iuenieſ ēt diſiecti membra poetæ) furor. ſ. bellicus impius, quia inteſtinus, aut impietatem ꝓcreãs: vt temploꝝ ꝓphanationem, deuirginationes, ſtupra, homicidia, rapinas, & id genus alia, ſedens itus. i. in ipſo templo Iani cõcluſus: ſuper arma ſęua. i. bellica, quę cum eo cõcludētur: & ipſe vinctus poſt tergum. i. habens manus poſt tergum, vinctas, centum ſupple cathenis, nodis abenis. i. æreis.

hoc eſt duris: qa ęs nõ tam facile frãgit, aut rubigine abſumitur vt ferrũ, licet ferrũ durius ſit. fremet cruento ore, horridus. i. exiſtens horridus, & cruentus, atq; ęgre ferens tãdiu includi. Nã, vt recitauit Beroal. ter clauſit Auguſtus templũ Iani, & reuera tertio, longa pace orbẽ moderatus, ſub cuius imperio venit author pacis in mundum, quia tunc exiit edictum à Caeſare Auguſto vt deſcriberetur vniuerſus orbis: vt Lucas nos docet.

PIERIVS.

❡ Cõpagibus arctis.) In veteribus pene oĩbus codicil. nõ Virgilianis tm̃, ſed alioꝝ ẽt authoꝝ plerisq; iuenias, artis adiectiuũ nomẽ, abſq; c, ſcribi. Sane vero Valerius Probus, artus, ꝑ anguſto, & artus pro membris, ſola internoſcit declinatione. Iuniores tñ in altero c, additũ voluere, vt appareret originatio ab arcẽdo.



SERVIVS.

❡ Et Maia genitum.) Mercuriũ. Et eſt Periphraſis. Cicero i libro de deorũ natura, plures eſſe dicit Mercurios: ſed i deorum ratione, fabulæ ſequẽdæ ſunt, nã veritas ignoratur. Simul alluſit poeta, qa per caduceatores, ideſt internuntios, pax ſolet fieri. ❡ Vt terræ.) Propter illud quod ſeqtur, Hoſpitio prohibemur arenæ. ❡ Pateant.) Propter illud, Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis. ❡ Hoſpitio.) Ad hoſpitium.

POETA

❡ Hæc ait, & Maiæ genitũ demittit ab alto,
Vt terræ, vtq; nouæ pateant Carthaginis arces
Hoſpitio Teucris, ne fati neſcia Dido
Finibus arceret, volat ille per aera magnum
Remigio alarum, ac Libyæ citus aſtitit oris
Et iam iuſſa facit, ponuntq; ferocia Pœni
Corda, volente deo, in primis regina, quietum
Accipit in Teucros animum, mentemq; benignam.

❡ Ne fati neſcia Dido.) Non ſui. Nam ſi ſciret exitũ ſuum, multo magis vetaret, ſed Fati dixit, voluntatis Iouis. ſicut, Fatis Iunonis iniquæ. Aut certe fati Troianorum, qui non ſponte, ſed neceſſitate ad Africam venerant: quod vtique ignorabat Dido. Illo enim tempore inuadendarum terrarum cauſa fuerat nauigatio, vt Salluſtius meminit: facili tum mutatione ſedium: quod etiam excuſant Troiani, Non nos aut ferro Libycos populare penates

❡ Ne

penates Venimus. Ergo hoc agitur vt diſcat Dido eos ad Italiam tendere. Quomodo ergo ſe iungit Aeneæ? Sed furoris illud eſt, non conſilii. Nam nec ſacerdotibus credidit. Vnde eſt, Quid vota furentem, Quid delubra iuuant? ☞ Remigio alarum.) Tranſlatio reciproca, vt ſuprà diximus. ☞ Citus.) Cum enim alia ſigna tarde ad ortus ſuos recurrant, Mercurius decimooctauo die in ortu ſuo inuenitur. ☞ Pœni.) ἀντί ϕοίνιχον eſt quaſi phœni. ☞ Volente deo.) Mercurio vel Ioue. ☞ In primis.) Præcipue. ☞ In teucros.) Pro teucris: vt ſuprà diximus.

ASCENSIVS.

❡ Hæc ait.) Poſt conſolationem Veneris miſit Iuppiter Mercurium deorum nuncium ad conciliandos animos mortalium, & præcipue Didonis, cũ Troianis: de quo ſic ait Donatus. ☞ Hæc ait, & Maiæ.) Expoſita futuroꝝ promiſſione prouideri ſecuritas debuit, ne naufragi in terris alienis, & in qbus inimica regnabat Iuno, aliquã violentiã paterentur. Procuratur aũt Troianis ſecuritas per duos, quoꝝ alter auus, alter affinis eſt. Nã Maia, Mercurii mater, Troianoꝝ generi nectebatur. Debuit ergo ad effectus implẽdos talis mitti pſona, q̃ pceptoꝝ authoritate, duplici ratione deducta, celerius maturaret alaꝝ iuuãte ſubſidio. ☞ Nouæ.) Quia nouitas regni cũcta habet ſuſpecta, vt ipſa: Res dura & regni nouitas. m. t. c. m. Vel lege: vt, Terræ Carthaginis, & nouitas ædificioꝝ pateat Teucris: ſolus aũt Iuppiter, miniſtro Mercurio, potuit præſtare, vt inimicos ſuos Carthago ſuſciperet: ſed oĩa cum celeritate erant agenda: quam breui ſermone eſt amplexus. Terras autem dixit: ne in regionibus Carthaginis, aut in littoribus à gentib. vexarentur. ☞ Nouæ ar.) Etiam ſic accipimus: ne Carthaginem incogniti, venientes aduerſa paterentur. ☞ Remigio alarum.) Aliter enim volare non potuiſſet. ☞ Et iam iuſſa.) Fructum executionis implere poſuit. ☞ Ponunt ferocia corda.) Natura ferox in lenitatem mutatur. ☞ Volẽte deo.) Nam niſi dei. i. Iouis, vel Mercurii iuſſus, interceſſiſſet, natura ferox immutari nõ potuit, & quia reginæ partes in ſecundo loco poſuit, correxit, dicendo, in primis. Nam ipſa fuit lenienda, quæ vel incitare illos poſſet, vel violentiam comprimere. Et quoniam fieri non poterat, vt eodem temporis puncto, ferocitatem ponerent, & amarẽt librauit verba: & nõ dixit amãt, ſed ponunt corda ferocia. ❡ Ordo eſt. Iuppiter, ſup. ait. Hęc q. ſ. dicta ſunt & demittit. i. deorſum mittit: ab alto. ſ. cœlo. genitũ Maię, aut maia. i. Mercurium, filiũ Maię, vt terræ Carthaginis, & vt nouæ arces Cathaginis, pateãt Teucris hoſpitio. i. in hoſpitiũ, quum tamen nouæ arces ſoleant paucis patere, quum multis inuiſæ ſint: vnde Dido poſtea reddens rationẽ, quare iuſſerit claſſem Troianam, exurere dicet. Res dura, & regni nouitas me talia cogunt Moliri: & late fines cuſtode tueri: ne Dido neſcia fati. i. quæ neſciuit: quod fato in Italiam profugere conſtituerit, & verita ſe ab eis expelli: aut neſcia fatale eſſe Aeneã regna Troiana reparaturum aliquando arceret. i. prohiberet: Troianos: finib. i. limitib. regni ſui. Ille. ſ. Mercurius, Maię filius, volat per aera, magnum. ſ. reſpectu terræ: centuplo enim maior eſt: remigio, ideſt fretus auxilio, vt naues ferũtur in aquis remigio alarum, ac ipſe citus. i. feſtinus: aſtitit oris. i. regionib. extremis: Libyæ: in ea. ſ. parte, in q̃ Carthago erat. Et facit iã iuſſa i. mandata Iouis: hoc eſt cõciliat Teucris, animos Pœnorum, & Pœni. i. populi Punici, hoc eſt Carthagineſes: ponunt. i. deponũt, deo. ſ. Ioue, aut mercurio: volente. i. inſpirante, & perſuadente, corda ferocia. i. alioquin ferocia, vnde ferus Annibal dictus eſt, & reuera natio illa ferox eſt: & regina in primis. i. inter primos, aut præcipue: accipit. ſ. ab inſpiratione Mercurii: animum quietum, ideſt pacatum, in. i. erga Teucros, & mentem. i. affectionem benignam. i. clementem. Ordo.

PIERIVS.

❡ Et Maia genitum demittit ab alto.) In Romano codice, Maiæ legitur: quare nõnulli, gnatum, non, genitũ, legere volebant, eam ego lectionem nuſquã in antiquis cod. obſeruaui. Dimittit, vero per, di, fere paſſim, quòd verbum eſt nuncios delegãtium, vt ibi, equidem per littora certos dimittam. In quo forte diligẽtiam interpretum deſyderes, qui di, vacare dicũt. ☞ Vt terrę, vtq; nouę pateant.) In antiquiorib. aliquot exemplaribus legere eſt, atq; nouæ. Sed longe venuſtius eſt, vtq;. ☞ Volat ille per aera, magnum.) In codice Mediceo per æthera, legitur, ſed aera, magis receptum.

SERVIVS.

At pius Æneas per noctem plurima voluens,
Vt primum lux alma data eſt, exire locoſq;
Explorare nouos, quas vento acceſſerit oras,
Qui teneant (nam inculta videt) hoĩeſne, feræne,
Quærere conſtituit, ſociiſq; exacta referre.
Claſſem in conuexo nemorum ſub rupe cauata
Arboribus clauſam circum, atq; horrentibus vmbris
Occulit, ipſe vno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato criſpans haſtilia ferro:
Cui mater media ſeſe tulit obuia ſylua,
Virginis os, habitumq; gerens, & virginis arma
Spartanæ, vel qualis equos Threiſſa fatigat
Harpalice, volucremq; fuga præuertitur Hebrum.
Nanq; humeris de more habilem ſuſpenderat arcum
Venatrix, dederatq; comas diffundere ventis,
Nuda genu, nodoq; ſinus collecta fluenteis.
Ac prior. ☞ Heus (inqt) iuuenes, mõſtrate mearũ VE.
Vidiſtis ſi quam hic errantem forte ſororum,
Succinctam pharetra, & maculoſæ tegmine lyncis,
Aut ſpumantis apri curſum clamore prementem?

❡ Per noctem.) Decet enim pro cunctis regem eſſe ſollicitum. ☞ Alma.) Alma lux dicta quòd alat vniuerſa, vnde & alma Ceres, quòd nos alat. Nã phyſici dicunt omnia per diẽ creſcere, quomodo igitur Virgilius ait, Exigua tantum gelidus ros nocte reponit? ſed hoc pro miraculo poſitum eſt: & amplius ſentit. ☞ Locos.) Et locos & loca dicimus, cum in numero ſingulari locus tantum dicamus. Simile eſt, & iocus, nam & ioca facit & iocos: vt ioca atque ſeria cum humillimis exercere. Et, Quàm multa ioca ſolẽt eſſe in epiſtolis. Et, Tum iuuenes agitare iocos. ☞ Quas vento acceſſerit oras.) Diximus ſuperius figuram fieri cum præpoſitio detracta nomini, verbo copulatur: & plerunque eam ſuam retinere naturam, plerunque conuertere. Hoc igitur ſciendum eſt, quòd cum caſum ſuum retinet, Hyſterologia eſt, vt hoc loco quum autem mutat, figura eſt. vt, Cumarum adlabitur oris. Oris enim pro oras poſuit. Plerunque etiam ſuperfluas ponunt prępoſitiones. ☞ Qui teneant.) Iure dubitat, cum omnia cernat inculta. Eſt autem ordo, Qui teneant, hominéſne feræ ne. Media per parentheſim dicta ſunt. ☞ Exacta.) Exquiſita. ☞ In conuexo nemorum.) Procœconomia eſt ad cauſam pertinens. Nõ. n. tenebitur ab Afris, vt Ilionei. ☞ Conuexo) autem, curuo: vnde etiam conuexum dicimus cœlum. Sane ſubaudimus. ☞ Loco, vt alibi, Caſtrorum & campi medio, ideſt ſpatio. ☞ Sub rupe cauata.) Periphraſis eſt ſpeluncæ. ☞ Arboribus, atque horrentibus vmbris.) Vmbris arboribus, quo modo Molemq; & montes, aut certe arboribus & vmbris ſpeluncæ. ☞ Comitatus Achate.) Diximus quæri cur Achates Aeneæ ſit comes, varia quidem dicuntur, melius tamen hoc fingitur, vt tractum nomen ſit à Græca etymologia. ἄχος enim dicitur ſolicitudo, quæ regum ſemper eſt comes. ☞ Bina.) Si ad vtrunque referas, bene dixit bina: ſi ad Aeneam tantum, antiquus mos eſt, vt ſuprà diximus, bina pro duobus poni: ſicut & duplices. ☞ Lato ferro.) Ideſt lati ferri: vt Pulchra prole. ☞ Media ſeſe tulit obuia ſylua.) Quam Græci ὕλην vocant, poetæ nominant ſyluam, id eſt elementorum congeriem, vnde cuncta procreantur. Et multi volunt Aeneam in horoſcopo Virginem habuiſſe, bene ergo in media ſylua virginis habitu ei Venerem poeta facit occurrere: quia vt ſuprà diximus, Venere in Virgine conſtituta, & miſericordes procreantur fœminæ, & viri per mulieres felices ſunt futuri, vt probamus in Aenea. ☞ Virginis os, habitumq; gerens.) Vultum & amictum. ☞ Spartanæ.) Laconæ. Sparta enim ciuitas eſt Laconiæ, vbi ſunt puellæ venatrices. Redditur autem cauſa cur virgo ſit in ſyluis, ſcilicet propter venatum. ☞ Threiſſa.) Thracia, & eſt ſolutio, nam Threſſa facit, ſicut Creſſa genus pholoe. Veniunt autem ab eo quod eſt Cres, Thres. Vt autem Creſſa non faciat, illud eſt quia Chreſſa per e ſcribitur, nec poteſt recipere ſolutionem. Threiſſa vero per ei diphthongon, vnde & reſoluitur. ☞ Fatigat.) Suo ſcilicet curſu. ☞ Harpalice.) Hęc eſt quę patrem ſuum captum à Getis, multitudine collecta liberauit celerius, quàm de fœmina poteſt credi. Vnde

Vnde & flumina dicitur celeritate tráſire, multum autem epitheton fluminis eius addidit laudi. ¶ Præuertitur.) i. tráſit, dicimus autem & præuertit & præuertitur, noua ratione. Ná paſſiua declinatione vtimur in actiua ſignificatione, vt hoc loco: cú autem actiua declinatio eſt, paſſiuam habet ſignificationem, vt, ille me prçuertit. ¶ Nanq; humeris de more.) Vt oſtendat eſſe Venatrix. ¶ Habilé.) Aptum ſexui. Vnuſquiſq; enim arcú habet pro viribus ſuis. ¶ Comam diffundere.) Vt diffunderet. Græca autem figura eſt. ſic alibi, Argenti magnum dat ferre talentum, vnde da bibere vſus obtinuit: quod facere nõ debemus, ne duo verba iungant, niſi in poemate. ¶ Nuda genu.) Nudum genu habens, vt ſi dicas, bonus animum, & eſt græca figura: ſed nõ ea, quam diximus fieri per participium prçteriti temporis, & caſum accuſatiuum. hçc enim per nomen fit, quamuis ad vná ſignificationem recurrant. ¶ Sinus collecta.) Vt, Oculos ſuffuſa nitentes. ¶ Ac prior.) Paulo poſt ſequitur. ¶ Heus inquit.) Heus aduerbium vocantis, aliàs interiectio eſt dolentis, vt, Heus etiam menſas conſumimus inquit Iulus. ¶ Errantem.) Inueſtigantem. ¶ Succinctam.) Inſtructam, vel, vt alij dicunt, in cingulo habentem pharetram & pellem. ¶ Maculoſæ lyncis.) Lyncus rex Scythiæ fuit, qui miſſum à Cerere Triptolemum, vt hominibus frumenta monſtraret, ſuſceptum hoſpitio, vt in ſe gloria tãta migraret, iterimere cogitauit, ob quá ré irata Ceres, eú cõuertit in lyncé feram varij coloris, vt ipſe variæ mẽtis extiterat. Et erit nominatiuus hæc lynx: vt Pan, Tros, quç in genitiuo vna ſyllaba creſcũt. ¶ Curſum clamore prementem.) Plerũq; duo diuerſa in vnum exitum cadunt, licet cõtraria ſignificent, vt hoc loco. Vidiſtis enim, etiam ad vocem pertinet, quod etiam ex Æneæ reſpõſione colligitur.

ASCENSIVS.

¶ At pius Æneas: &c.) Vt poeta inquit: Turpe duci totam ſomno perducere noctem, licet ergo dea mater, deuſq; auus, ꝓ filio & nepote ſoliciti eſſent: nõ tamen ſibi prouidus heros defuit: ꝗppe qui nouit, ꝙ dormitantibus dij auxiliatores non ſinit, ipſe noctu præuidit quid poſtridie faciendum eſſet: atq; ita prima luce egreditur exploraturus regionem, illucq; matrem obuiam habuit in media ſylua: quæ fictio aſtrologica, ratione non vacat: ná innuit Venerem fuiſſe Æneæ in medio Horoſcopi, & dominam cœli in natiuitate eius. Vnde Veneris filius, exiſtimatus eſt. Ad qđ accedit, quod dicitur obueniſſe in media ſylua: nam ſyluá ab hyle, quæ eſt rerum omnium cõgeries, & prima materia deductá, plurimi atteſtantur. Per ſyluam igitur, ſignificatur nobis diuerſitas influentiarũ, in qua difficile eſt illum aureum ramũ, de quo in. vj. mentio fiet, inuenire. Quæ ergo à poetis finguntur, altioris ſapientiç medullas cõtinent. Sed quæres ſi ideo Veneris filius ſit Æneas, ꝙ eá in Horoſcopo dominá habuerit: non ſine matre fuerat Æneas, quæ enim alia ſit nõ proditur, ibi dicá ſic Aeneá eſſe Veneris filium vt Romulú Martis: qa enim nõ cõſtabat de patre eius, & præ ſe ferret virtutem Martiam, materq; aſſereret ſe à viro bellicoſo. i. Martio oppreſſam: creditus eſt Martis filius: ſic qa Anchiſes Aeneá ex ignota, aut illegitima matre genuit: idq; Veneris incitatione, is q; genitus per Veneré gratiam in oculis multorum habuerit, dictus eſt filius Veneris, vt fortunæ filium dicunt, cui fortuna fauet. Sed ne in iméſum creſcat opus, audiamus Donat. ſic diſſerentem. ¶ At pius Aene.) Interpoſita narrationi, fuerant verba Veneris & Iouis in luctu Troianorum: nunc ad narrationem redit eo vnde digreſſus fuerat. ſ. Et iam finis erat. Exacta, propoſuerat plura, in maſcu. & fœmi. Hæc auté vt cõplecteretur: poſuit neutrum. ¶ Claſ. in cõue.) Exiturus cum ſolo Achate, nec oino inermis fuit vt temerarius: nec oino armatus vt timidus: quũ ſolis igitur, inquit haſtilib. & vno ſocio, in ſolitudiné enim iturus debebat eſſe expeditus ꝓpter requiſitionem celeré & maturum reditũ. Ad omnia circunſpectus ſocios omni cautela occultat. Cui rei inſeruit deſcriptio portus. Claſſem in conuexo nemoꝝ. Quanta ergo diligentia fuit qui non antea ꝓſpectus q̃ ſocioꝝ ſaluti cõſuluiſſet. Et quũ vno ad incertum pergit. Additur ad laudé à loco, tempore & ꝑſona. Ná quum ſeſe fœmina ad fallendũ cõpoſita ſola in ſylua obtuliſſet motus libidine nõ eſt, quáuis virginitas pulchritudo & veſtitus accéderet. Accedebat ad caſtitatem cõgeries calamitatũ quæ etiam libidinoſos coercet, vnde Teren. Nulla adeo ex re iſtud fit niſi ex nimio ocio. Debuit Venus offerre loquédi fiduciá ne improbum videret: ꝙ cum virgine quũ ſola tunc eſſe putaret, miſceret colloquium, ſed ad fallendũ quoq; ꝑtinebat, vt nõ ſolum ſpecie: ſed et ſermone imprudétes traduceret, vt ad interrogandi neceſſitatem venire potuiſſet. ¶ Mõſtra.) Interrogatio eſt breuiſſima, quæ tamen neceſſaria ad fallédum continet. Dixit & ſigna veſtitus & habitũ expreſſit. Breuius aũt reſpondet Aeneas: nec tamen à ꝓpoſitis oberrat. ¶ Ordo eſt. At. i. ſed Aeneas pius voluens. i. agitás, & reputans ſecum: plurima. i. plurimas res: per nocté conſtituit quçrere. i. indagare, explorare, aut inquirere: vt primum. i. vbi primum, aut cum primum lux alma. i. quæ cunctos per laboré alit: data. i. à dijs cõceſſa eſt tépore. ſ. matutino: exire. i. ad exeundum, & explorare. i. ad explorandum locos nouos. i. quos recenter acceſſerint (hinc patere põt, locos terræ etiá diti: licet prius dixerit: loca fœta furentib. auſtris) cõſtituit dico quçrere quas oras. i. regiões acceſſerit) nõ ſpõte, quia ſtultum fuiſſet petere locos ignotos) ſed vento. i. vi ventorum ĩpellentiũ: & qui teneant. i. poſſideant ſup. eas oras: ne pro an hoies: ne ꝓ an feræ. i. beluæ ſylueſtres, quod ideo quærere cõſtituit, ná videt inculta. i. locos incultos: nõ. n. ita dudum Dido in eam regionem venerat, & ita cõſtituit referre. i. recitare, & vt dicunt reportare: ſociis. ſ. ſuis exacta. i. exquiſita, aut reperta: & occulit. i. occultat. (ſcius fraudis humanæ) claſſem ſup. ſuá: in cõuexo nemoꝝ ſub rupe cauata clauſam circũ. i. per circuitum: hoc eſt occluſam aut ſeptá arborib. atq; vmbris horrentib. aut vt prius dixit, placidis, aut horroré ꝓpter ſolitudiné ĩducétib. ipſe comitatus vno. i. Achate: viro illo fido: ſed ad lapillũ, vt prius dictũ eſt, reſpicit, gradit. i. ingredit: criſpás. i. vibrans (diſtinctim autẽ cõſtruétur epitheta alterũ ante verbũ, & alterum poſt ipſum: ne ab vna parte duo ſint ſine cõiunctione media.) manu ſup. ſua, videlicet altera bina haſtilia. i. iacula: lato ferro. i. habentia latum ferrũ vt habent venabula. i. cuſpides venatoriæ, cui. ſ. Aeneç mater. ſ. Venus obuia. i. obuiá veniens tulit ſe. i. ingreſſa eſt media ſylua. i. per mediá ſyluá: gerens. i. præ ſe ferens: os. i. aſpectum & pudoré, aut habitũ virginis: & arma. i. inſtrumenta venatoria: virginis Spartanç. i. Laconicæ. Ná ex inſtituto & pçcepto Licurgi mulieres Spartanæ cogebantur virilib. officiis exerceri, vnde & Parthenos mons in Laconia dictus eſt quod in eo virgines venari ſoleant. παρθένος enim virgo eſt, vnde Prop. Multa tuæ Spartæ miramur iura Paleſtræ. Sed mage virginei: tot bona gymnaſii: de hoc monte latius in Geor. ibi Parthenios canib. circũdare ſaltus. παρθενὼν aũt locus eſt vbi habitant virgines. Virginis ergo Sparthanæ. i. Lacçnæ venatricis, vel ſup. exiſtens talis qualis Harpalice: filia vt quidá volũt Boreæ: certe regis Thraciæ: vnde ſubdit: Threiſſa. i. Threſſa, hoc eſt ex thracia: fatigata equos: dũ. ſ. patrem à Getis liberatura eos inſequebatur, & præuertit. i. antecedit: fuga. i. curſu: aut prçuertitur hebrum. i. fluuium illum Thraciæ rapidiſſimum vnde addit volucrem fuga. i. quaſi volantem præcipiti curſu, defluit enim ex mõtibus, niuibusq; auctus celerrime fertur. Ideo aũt erat ſimilis Harpalicç, aut Spartanæ virgini, nãq; pro quia, ſuſpenderat humeris arcum habilem. i. aptum virgini: vnde addit de more. i. vt illis moris erat: exiſtens venatrix: & dederat ventis diffundere. i. diſpergere comá, aut dederat comam diffundere. i. vt coma diffunderetur: ventis. i. ꝑ ventos, hoc eſt, expoſuit comá vẽtis diffundendédá, exiſtés nuda genu. i. habens genu nudum & collecta ſinus fluentes. i. habés ſinus fluẽtes collectos: nodo. i. in nodũ, at ipſa prior inquit heus (quod reuocádi eſt aduerbiũ) iuuenes quod beniuole viro à muliere dicitur, quum iam Aeneas prouectior eſſet, monſtrate. i. indicate ſi vidiſtis forte, quam. i. aliquam, mearum ſororum. i. ſimili ſtudio intentarum, aut reuera ſororum (id autem perconctatur Venus vt nõ agnoſceretur: nam voluit effingere morem virginũ, ac cæterorũ meticuloſorũ, qui dum in nemore deprehéduntur, etiam ſi nullam habeant ſocietatem, aut comitiuam percõctant: an ne viderint comites, vt minor ſit inuadendi audacia) vidiſtis ne ergo aliquam mearũ ſororum, quaſi illic multas habeat: errantem hic. i. in hoc nemore diſcurrentem poſt feras, & ſuccinctam pharetra, & tegmine. i. pelle, Lyncis. i. illius feræ maculoſæ. i. variis maculis inſperſæ: quá ferebát q eam detraxerant: aut prementé. i. retinentem, & imoranté clamore. ſ. valido: curſum apri. i. porci ſylueſtris: ſpumãtis. i. ſpumam emittentis exagitatione & ira perciti: q. d. ſe tales habere in vicino ſorores, quæ & Lyncem, & aprum inuadere audeant.

PIERIVS.

¶ Sociiſq; exacta referre. Non placet, quod in Longobardico, & aliquot aliis legitur, Sociis exacta, abſq; copulatiua particula, quæ neceſſario hic expetitur. Mẽbra enim hæc ita colligata ſunt, vt particula copulatiua ſit pro redditione cauſç. Ideo enim exit, vt exploret, ideo quærit quas vento acceſſerit oras, & qui teneát vt ſociis exacta referat. ¶ Dederatq; comas diffun. ventis.) In veteribus omnibus exéplaribus quotquot habere potui, comam, vnitatis numero ſcriptum animaduerti. In pleriſq; etiam deſunt dere. Sed id vitio temporum. Porro ſuſpẽdere arcum & comam

ventis

ventis dare virginũ eſſe ſpeciem. Dona. ait, ſi quis, quod ſit virginis os, qui habitus, quę ſierit. ⌐ Succ. pharetra &c.) Inueniebam quidem co. aliquot antiquos, in quibus pharetram, loco hoc, accuſandi caſu ſcriptum eſſet. Sed vulgatorum pene omniũ turba oppreſſus vt me temporib. accommodarem, ne verbũ quidẽ vlterius facturus erã. Sed quũ Priſ. grammatici multorum opinione non indiligẽtis, neq; imperiti ſentẽtia memorię ſuccurriſſet, ne cuipiã eũ authorẽ neglexiſſe viderer, qd ille ſuper hoc ſenſiſſet adnotare viſum eſt: vbi. n. copulatiuarũ eſſe ait, caſus eoſdẽ ſociare, q̃dam tamen apud authores his conſtructionib. contraria, tradit inueniri: cuius exempli Virgilianum hinc citat carmẽ: Succinctã pharetrã, & maculoſę tegmine Lyncis. Neq; tamen inficiat, melius in q̃buſdã cod. abſq; m, pharetra ablatiuo caſu iueniri. Alibi enim ab eodẽ Virg. dictum Palla ſuccincta cruenta. Quo vero accuſatiuũ alii tueantur exemplũ eſſe, Magicas inuitã accingier artis. eã vero eſſe varietatis cõſtructionis cauſam ait, quod ſuccingor hanc rem, & hac re ſuccingor dicimus: Sæpe'q; hoc de induſtria fieri ab authorib. vbi anceps ſit conſtructio dictionum. Addit etiam quoſdam Lyncis curſum à cõmuni accipere, vt ſit præmentem Lyncis curſum, aut ſpumantis apri. Sed hæc nos indicare nunc inſtituimus, non iudicare.

SERVIVS.

⁋ Orſus.) Nunc cœpit, aliàs finiit. vt, Sic Iuppiter orſus. Sed illic proprie poſuit, hic vſurpatum eſt. Præteritum enim participiũ eſt. ⌐ Audita neq; viſa.) Hinc probatur, quia ſuperius hoc interrogauerat Venus. ⌐ O quam te.) Quæ dea ſit, dubitat, nam deã eſſe cõfidit. ⌐ Nec Vox hominem ſonat.) Græca figura eſt.) O dea certe.) Concluſio eſt ſyllogiſmi, qui cõſtat ex propoſitione, aſſumptione, & concluſione, nam ſi nec vox nec vultus mortalis eſt, reſtat vt dea ſit. ⌐ An Phœbi ſoror.) Diana: nam venatrix eſt, bene autem ſuſpicatur pro loco & qualitate habitus perſonęq;. ⌐ An nympharũ ſanguinis.) i. Generis. ⌐ Sis felix.) Propitia. Felix enim dicitur & qui habet felicitatem, & q facit eſſe felicem, vt in Bucolicis: Sis bonus o felixq; tuis. Vnde & contrà Iuno in. vij. dicit, Quæ potui infelix. i. aduerſa Troianis. ⌐ Leues.) Leuem facias. vt, Leuat ipſe tridenti. ⌐ Quęcunq;.) Seu Diana, ſeu nympha. ⌐ Quo ſub cœlo.) Aut ſub qua parte cœli, aut ſecundum Epicureos dixit, qui plures eſſe volunt cœlos, vt Cicero in Hortenſio. ⌐ Tandem.) Hoc loco vacat. Tandem. Sciendum ſane multas particulas ad ornatum pertinere tantum modo, vtputa enim, dum, gentium, locorum, terrarum. ⌐ Hominumq; locorumq;.) Hypermetrus verſus: vnam enim plus habet ſyllabam, qui quotiens fit, debet ſequens verſus à vocali incipere: vt hoc loco. item, Omnia Mercurio ſimilis vocemq; coloremq;, Et crines flauos. Niſi forte ſynęreſis fiat in fine, ideſt vocalium colliſio. vt eſt, Nec cura peculi. Hic enim non eſt neceſſe, vt ſequens verſus à vocali incipiat. ⌐ Hoſtia dextra.) Hoſtiæ dicuntur ſacrificia, quæ ab his fiunt, qui in hoſtem pergunt. Victimæ vero, ſacrificia quę poſt victoriam fiunt. Sed hæc licenter cõfundit authoritas.

⌐ Sic Venus. at Veneris cõtra ſic filius orſus. POETA
⌐ Nulla tuarũ audita mihi, neq; viſa ſororũ. ÆNEAS
O quàm te memorem virgo? namq; haud tibi vultus
Mortalis, nec vox hominem ſonat, ô dea certe.
An Phœbi ſoror, an nympharum ſanguinis vna?
Sis felix, noſtrumq; leues quæcunq; laborem,
Et quo ſub cœlo tandem, & quibus orbis in oris
Iactemur, doceas. ignari hominumq; locorumq;
Erramus, vento huc, vaſtis & fluctibus acti.
Multa tibi ante aras noſtra cadet hoſtia dextra.

ACSENSIVS.

⁋ Sic Venus.) Oſtendit quam ęſtimationẽ de Venere non agnita habuerit Æneas, quidq; ille reſpõderit, vt Don. explanat his verbis. ⌐ O quã te memo.) Cõpleto reſpõſo explicat ſeriẽ ęſtimationis, quã de ea habuit. ⌐ O d.) Quũ hoc pronunciatum ſit, ſequatur certe an Phœbi ſoror. ⌐ Quæcunq;.) Siue Diana, ſiue nympha. Hic autem Æneæ datur ſcientia religionum, nõ enim poſſet aliquid diuinum intelligere in hominis forma, niſi quia pollebat omni ſcientia ſacrorum. Hæc ille. Ordo. ⁋ Ordo eſt, Venus, ſup. loquuta eſt ſic: & filius Veneris, ſcilicet Æneas orſus eſt, ideſt incœpit loqui contra, ideſt viciſſim, aut reſpondendo. Nulla tuarum ſororum, ſupple eſt audita aut viſa mihi, ideſt à me: debebat dicere reuerentiæ cauſa aut dea, aut virgo, aut domina, nam ineptum eſt nulla dignitatis compellatione quemuis dignitate præditum compellare: ſed excuſat ignorantiam ſuam, quia videlicet neſcit qualem compellet, dicens: O quaſi addere vellet dea, aut virgo, ſed dubitãs ait quam, ideſt qualem ſm nõnullos memorem, ideſt compellem te: alii dicunt quam, ideſt quãtum ego memorem, ideſt tui memoriam celebrem, ſed inuertunt filum & cõtexturam verborum: dicamus ergo ſimpliciter: o virgo quam memorem. i. compellem te: hoc eſt an deam an mortalem? quaſi dicat videris quidem virgo vt de illo non dubitem: ſed neſcio an mortalem, an imortalem cenſeam, namq; vultus eſt, ſupp. tibi haud. i. non mortalis, ideſt qualis mortali competat: nec vox ſonat, ideſt reprę́ſentat hominem, ideſt humanum ſermonem (quo cognito, licet more venatricis inceſſerit: concludit deam eſſe, dicens) o certe dea, ſed licet neſciam an ſoror Phœbi. i. Diana. quę venatrix eſt, an vna ſanguinis, ideſt de ſanguine nympharum: tamẽ ſis felix, ideſt auxiliatrix: aut reuera felix, ideſt beata (vt duo optet, & illi bene eſſe & ſibi) ſis ergo felix, & leues noſtrum laborem, ſcilicet indagandæ regionis huius quæcũq; ſup. es, ſeu Phœbi ſoror, ſeu alia dea, leues dicit noſtrum laborem, & pro, ideſt doceas ſub quo cœlo, ideſt in quo climate: & in quib. oris. i. regionib. orbis, qa nõ de parte ſed de vniuerſo vt maior ſit cõmiſeratio dubitare ſe ſignificat: & ſi reuera dubitat excuſat, quia cęca caligine illuc appulſus, quũ tñ ſyderũ peritus eſſet, nos iactemur tandem. i. poſt tot naufragia, & errores noſtros: nos. n. erramus ignari hoium & locoꝝ. (Hypmeter eſt verſus in quo ſyllaba abundans ſequẽti vocali abſumit) acti. i. ipulſi huc vento & vaſtis fluctibus. i. pcellis: multa hoſtia. i. plurimum ſacrificij cadet tibi. i. in honorem tuum ante aras: noſtra dextra. i. quum à nobis mactabitur & aris tibi extructis imponetur: & ita nihil dubitat Aeneas eam eſſe deam, quam peritiam habere potuit, ait Dona. vt vidimus eos q heros dea matre genitus.

PIERIVS.

⁋ Sic Ve. at Ve. cõtra ſic fil.) Antiq ſane oẽs cod. quos iſpeximus & Veneris, nõ, at, habent. ⌐ An Phœbi ſoror, an nympharum ſanguinis vna. Vetera quędã exẽplaria legunt, aut Phœbi ſoror, aut nympharũ: ſed an interpretes agnoſcũt. Inſup Donat. ait: O dea, clauſulã eſſe ſupioris mẽbri. Nã quũ pronũciatum fuerit, O dea; ſic debet dici vt ille tradit. Certe an Phœbi ſoror, an nympharũ ſanguinis vna, ſis felix. ⌐ Erramus vento huc vaſtis & fluct. acti.) Hic quoq; numerus in Ro. cod. atq; ẽt in aliquot aliis antiquis trimetro claudit. Erramus vento huc & altero inde trimetro ſoluto, vaſtis fluctib. acti. Quod maiorẽ prę ſe fert cũtationẽ in rei magnę relatione pcõmodã, dum ſingulis dictionibus, quæ vna pedẽ claudant, ea interiicitur mora.

SERVIVS.

⁋ Tali me dignor honore.) Ideſt ſacrificio. Et aut vult ſe probare non numen, ſed virginem Tyriam: aut certe quia Paphiæ Veneri quæ Cypri colitur, ture tantum ſacrificatur & floribus. ⌐ Dignor.) Dignã me iudico. vt, Coniugio Anchiſa Veneris dignate ſuperbo. l. digne habite. ⌐ Purpureo.) Aut pulchro, aut roſei coloris. ⌐ Suras vincere cothurno.) Cothurni ſunt calceamẽta venatoria, crura quoque vincientia: quorum quiuis vtrique aptus eſt pedi. Ideo & numero vſus eſt ſingulari. ⌐ Punica regna vides.) Hic attentum facit Aeneam. ⌐ Tyrios.) Nã intereſt vtrum Tyrios an Sidonios dicat, nomina enim vt diximus de vicino mutuãtur. ⌐ Et Agenoris vrbem.) Quam fecerunt Agenoridę. Agenor autẽ rex Phœnicis fuit. Et ſic dictũ eſt vt, Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris, ideſt ad Cumas

⌐ Tũ Venus. haud eq̃dẽ tali me dignor honore. POE.
Virginibus Tyriis mos eſt geſtare pharetram, VE.
Purpureoq; alte ſuras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios, & Agenoris vrbem,
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.
Imperium Dido Tyria regit vrbe profecta,
Germanum fugiens, longa eſt iniuria, longæ
Ambages, ſed ſumma ſequar faſtigia rerum.
Huic coniux Sichæus erat ditiſſimus agri.
Phœnicum, & magno miſeræ dilectus amore,

Cui pater intactam dederat, primiſq; iugarat
Ominibus, ſed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, ſcelere ante alios immanior omneis:
Quos inter medius venit furor, ille Sichæum
Impius ante aras, atq; auri cæcus amore
Clam ferro incautum ſuperat, ſecurus amorum
Germanæ, factumq; diu cælauit, & ægram
Multa malus ſimulans, vana ſpe luſit amantem.
Ipſa ſed in ſomnis inhumati venit imago
Coniugis, ora modis attollens pallida miris,
Crudeleis aras, traiectaq; pectora ferro
Nudauit, cæcumq; domus ſcelus omne retexit.
Tum celerare fugam, patriaq; excedere ſuadet,
Auxiliumq; viæ, veteres tellure recludit
Theſauros, ignotum argenti pondus, & auri.

Cumas quas fecerūt hi qui de Chalcide venerant ciuitate Euboeæ. ¶ Sed fines libyci.) Ante dicta dubia eſſe potuerūt: nūc aperte regionem oſtendit, dicendo Libycos fines. Tyrij enī alibi eſſe potuerunt. ¶ Intractabile.) Inſuperabile, aſperū, ſæuum. ¶ Germanum fugiēs.) Hoc loco quaſi ſtupuit Æneas, vnde auditoris auiditati ꝑſcribit Venus, dicens longam eſſe iniuriam, ideſt cauſam: ab eo quod ſequitur, id quod præcedit, vt ſupra, Spem vultu ſimulat. ¶ Longæ ambages.) Id eſt circuitus. ¶ Faſtigia.) Primordia. Quia ſcit longā eſſe hiſtoriā Carthaginēs, vt Saluſtius, Sed de Carthagine ſilere melius puto, quàm parum dicere. ¶ Huic coniux Sichæus erat.) Quotiens poeta aſpera inuenit nomina, vel in metro non ſtātia, aut mutat ea, aut de his aliquid mutilat. Nam Sichæus Sicharbas dictus eſt. Belus Didonis pater Methres. Carthago à cartha vt lectum eſt & in hiſtoria Pœnorum, & in Liuio. Sane Sichęus, Si, breuis eſt per naturā: ſed hoc in loco Ectaſim fecit, ea licentia quæ eſt in proprijs nominibus, licet enim in quauis proprij nois parte ſyllabæ mutare naturam: quod & in appellatiuis euenit, ſi tamen de proprijs originem ducant, vt Sicanio prętenta ſinu: qa venit à Sicano rege Siciliæ. ¶ Miſeræ.) Datiuus eſt, non aduerbium. ¶ Omnibus.) Augurijs. Et ſm Romanos locutus eſt, qui nil niſi captatis faciebāt augurijs, & præcipue nuptias. Lucanus, Cōtētiq; auſpice bruto. Iuuenalis, Veniet cum ſignatoribus auſpex. ¶ Tyri.) Aduerbium eſt. ¶ Scelere ante alios immanior omneis, Quos inter medius venit furor.) Iunge totum: nam aliter nō ꝓcedit, ſi ſegreges. Quos inter medius venit furor: cum ipſe dicat, Licet ſimulatas, fuiſſe tamen amicitias: ſimul nanq; ſacrificabāt, ac ſi diceret, Sceleratior Atreo & Thyeſte, vel Eteocle, & Polynice. ¶ Ille Sichæum.) Si, hoc loco ſecūdum naturam poſuit. ¶ Impius ante aras. Probauit impium, quia ante aras. ¶ Securus amorum germanæ.) Aut contemnens amorem ſororis. vt, Securi pelagi atq; mei, ideſt contemptores. Aut certe ſecurus erat de amore germanæ circa maritum nimio, ob quem ſe poſt mortem Sichæi interimere poſſe credebatur, nec enim ſequitur, vt occiſo Sichæo ipſe ſtatim potiretur auri, niſi etiam Dido periret. ¶ Amores autem plurali numero ad voluptatem pertinent. vt, Securus amorum, Qui iuuenum ſibi ſemper erant. Singulari etiam ad religionem. ¶ Aegram.) Mœſtam, anxiam. ¶ Multa malus ſimulans, vana ſpe luſit amantem.) Atqui legimus, Quis fallere poſſit amantem? Sed hic nimia Pygmalionis oſtenditur malitia, quę ēt amantem fefellit. ¶ Vana ſpe.) Quia dicebat, eum reuerti. ¶ Luſit.) Decepit. ¶ In ſomnis.) Si ab eo quod eſt ſonium, Synæreſis eſt: vt peculi pro peculij. Si autem à ſomno venit, in ſomnis, ideſt dum ſomnos caperet. ¶ Crudelis aras.) Epitheton hoc de cauſa eſt, nam aræ piæ ſunt. ¶ Nudauit.) Indicauit, vnde contra in ſexto habemus, Et vulnera dira tegentem, hoc eſt celātem. Quid enim tegeret vndique truncatus? ¶ Retexit.) Ecce hic planius quid ſit. ¶ Nudauit.) Oſtendit. ¶ Tum celerare fugam.) Celeriter abire, vt dicimus curſum celero. ¶ Suadet.) Secundum naturam duæ ſunt ſyllabæ, ſed multi triſyllabum putant: quod enim ſi inueniatur, ſolutio dicenda eſt: quo modo dicimus æna & ahena. Hoc autem ſolum huiuſcemodi verbum in Latino inuenitur. ¶ Theſauros.) Hoc nomen, n, non habet, ſicut Atlas, Troas, Abas, Pallas: licet in obliquis caſibus inueniatur, ſicut nec formoſus, quia deriuatiuum eſt à forma: vt à ſpecie ſpecioſus, ab odio odioſus, velut à genere generoſus, vt à ſcelere ſceleroſus. ¶ Ignotum argenti pondus & auri.) Aut quod ignorabat Dido, aut certe ad magnitudinem pertinet, ideſt tantum quantum nullus vnquam nouit.

ASCENSIVS.

¶ Tum Ve.) Vt quæ vellet conuenientius indicaret filio, noluit ſe deam fateri: itaq; illi primum occurrit, vt argute docet Donatus his verbis. ¶ Haud equidem.) Cogebat, non ad interrogata reſpondere, quia & ipſa ignorantes cupiebat inſtruere: ſed primo non primis, ſed nouiſſimis occurrit. Nam ſi in oblationem ſacrificij in extremo poſitam tacendo acceptaſſet, cōfirmaſſet ſe deā, quod confutare feſtinat. ¶ Tali.) Nam ſi honorificentiā merear talis erit, quæ homini pręſtanda non deo exhibenda ſit. ¶ Virg. Ty.) Quia Venus ſuſpicari poterat qb. ſignis illi deā ſe putabant. Idcirco illa conaƭ auertere, Habitus enī quo me deam ſuſpicamini, non meus eſt inqt, ſed oium Tyriarū virginū, q in his regionib. ſunt. Ergo patrius mos pharetrā & cothurnos ꝑbet. Hoc āt facile poterat illa ꝑſuadere, qa Aeneas ſe regiões ac hoies ignorare dixerat. ¶ Puni. reg. vi.) Breuis & cōcinna narratio. Nō. n. debuit Aeneas ſub incerto diutius teneri, & ipſa idem volebat. Reſpondet autem eo ordine quo interrogatur. Ille enim quo ſub cœlo, &. q. o. in. o. hæc: Punica regna vides, & deſignato loco dicit perſonas Tyrios inquit, & addit ſuperioris conditoris nomen. ¶ Fines Ly.) Illic enim occurrente pelago Aphricæ termini claudunt. ¶ Intracta.) Meminerat enim ex perſona ſua dixiſſe. ¶ Studijsq; aſperrima belli.) Nec eſt hic repetitio eiuſdē rei, qm̄ & dici neceſſe fuit, & ex alterius ꝑſona dictum eſt. ¶ Imperium Dido.) Mira breuitas, ſed quæ multa complectatur. Præteritum enim & pręſens ponit, & quę vocaretur, & qd ageret quæ illic imperabat. Compendij vero cauſa fuit, ne interrogādo, reſpondēdoq; longum fieret quod mature debuit fieri. ¶ Germa. fu.) Potuit. n. quæri qua cauſa impulſa fuerit, vt relicta patria mulier: quod difficile eſt, longinqua ſectaretur. ¶ Longa eſt.) In hoc addit, quia incredibile fuerat tantam interueniſſe cauſam quæ cogeret germanam dura ſectari, relinquētem eum quem amare debebat. ¶ Sed ſum. ſe.) Artificioſa narratio. Nā multa prætermiſſuram ſe ſimulat, vt ſpe breuitatis attentius audiretur. ¶ Huic cō.) Amoris inter coniuges honeſtas inſerit cauſas. Amabat (iquit) hominē ſequuta iudicium patris, & diuitē, & probum, intactā: multum. n. differt inter affectum virginis, & eius quæ ſecundo nupſit primis, nullis alijs ſed ſolis. ¶ Sed re. Ty.) Ex quo intelligitur habuiſſe ſpem faciendi, & factum defendendi, quia rex imanior ſcelere: non. n. eſt intelligēdum quod furor medius inter Sichæum & Pygmalionē venit. Nam ſic defendi poſſet Pygmalionis factum, ſi nō volūtate, ſed furore peccauit, & furēs fuiſſet Sichæus: ergo pares, quapropter ita ꝓnunciandū: vt, Sichæus fuerit inoxius, Pygmalion vero omnib. alijs ſceleratior, quos in facinus impulit furor. Ergo alij, ſi in crimina inciderunt, furor cauſa fuit, aut inſania, aut animi dolor, & poſſunt habere veniam facti. Pygmalion vero aliorū comparatione ſceleratior oſtēditur, quia volūtate nō caſu, aut neceſſitate ſcelus admiſit. ¶ Cæ. amo.) Vnam cauſam ponit à vitio naturæ profectā. Sed cui alia crimina adnectuntur. Nam Sal. ait: Auaritia, fidē ꝓbitatē, cæteraſq; bonas artes ſubuertit. Pro iis ſuperbiam, crudelitatē, deos negligere, & oia venalia habere edocuit. Auaritiæ ergo crudelitas, comes, perfidiaq; cōiuncta. Non enim pōt voto potiri, niſi ad id per ſcelus venerit, habemus exēpla apud poetā hic Pygmalionis. In. iij. Polymneſtoris. In. vj. qui auro patriam prodiderat. Nihil aūt in prima narrationis parte fruſtra poſitum eſt. ¶ Ditiſ. a.) Imitaƭ peſſima natura opulentiā. ¶ Et magno mi. di. a.) Hic grauatur factum vt chariſſimum ſorori virum necarit. ¶ Cui pater.) Vt cōtra iudiciū patris fecerit. ¶ Clam.) Grauat factum. Nullus. n. clam facit, niſi illicitum eſſe ſciat, vel clam: ne ſi palam inocens defendi poſſet. Ergo clā, vt lateret author, quis. n. crederet ſororis virū inoxium amabilē, nullis interuenietib. inimicitiis ab eo cęſum? Ante aras, occidit ꝓpter ſolam auaritiam, quum rex nulla inopia vrgereƭ, occidit inoxiū: incautum ſororis virū. Ergo virtute oratoria vnū admiſſum quātis criminū generib. aggrauat poeta, & partes cōis loci igreſſus, quā late diſcuſſit, nō omiſſa breuitate quę Aeneę neceſſaria erat ꝓpter tot calamitates feſtinanti. Ille de quo nihil tale ſperabatur. Ille quem nulla vrgebat inopia, qui germanā viro priuare nō debebat, qui affinē ſeruare debuit. Qui cōtra naturæ religionē faceret. Contra iudiciū patris rupto humanitatis & affinitatis vinculo. ¶ Ante ar.) Vt ſceleri ſacrilegiū adderet, ante aras. i. diis ſpectātib. quos humana cæde funeſtare non debuit. ¶ Au. c.) A cupiditate enim impeditus non conſyderauit, vbi, quid, cur, & in quē faceret. ¶ Fa. ce.

Pygmalion.

Duplici)

Duplici de cauſa. Prima ne manifeſta cæde ad authorem aliqua via iretur. Secunda ne re patefacta potiendi auri occaſione priuaretur. ¶ Ipſa ſed.) Quoniam neq; ſuſpitio in Pygmalionem duci ꝓpter affinitatē poterat, nec teſtis extabat poſita eſt imago. ¶ Inhu.) Vnde augeť crudelitas ꝙ cæſum ſepultura priuauerit. ¶ Pallē.) Vt iamillum cæſum itelligat, additur. ¶ Cru.a.) Hoc per verba. ¶ Traie.) Hoc per viſum nudatur. ¶ Cæc.d.) Strictim ponit q̄ ſupra diffuſius dicta fuerant. ¶ Suad.) Suadet aūt fugam quoniã neq; vlciſci valet, neq; apud ſceleratū tuta eſſe poteſt. ¶ Auxi.u.) propoſita fuga addit facilitatē in tanta theſaurorum copia. Hæc ille. ¶ Si qua nos adiecta volemus in ordine ponentur, qui talis eſt. Venus ſup. inquit, aut reſpondit: tum.i.tunc quum talia audiret:

Ordo. equidem.i.ego quidē: haud.i.non dignor.i.dignam cēſeo, aut facio (nō negat tamē ſe dignam eſſe, ſed dicit ſe nō dignam reputare pro tunc præcipue, cui à filio ſacrificetur, itaq; obſcuris vera inuoluit: nō.n. mentitur, nec falſum dicit) me tali honore.i.ſacrificio diis & deab. debito: nō tamen vt dixi ſe deam negat, ſed an putetur dea (noluit.n. agnoſci ne filius agnita matre diutius immoretur: nec ſociis, vt Ilioneo, & cæteris corã Didone agentib. ſubueniat) docet ideo nō debere deã cenſeri. ꝙ in venatricis habitu cōſpicitur dicēs: Mos eſt virginib. tyriis.i.à Tyro ꝓfectis: aut reuera Tyriis: geſtare pharetram.i.thecam ſagittarum & vincire alte ſuras.i.poſteriora tibiaꝝ ſub poplitib. hoc eſt accipiēdo à parte totum crura genuum tenus: cothurno.i.altiſſimo calceamēto vtriq; pedi apto, quali contra: vepres venatores, ac venatrices vtuntur: purpureo.i.purpurei coloris qui ad ornatum adhibeť q.d. nō ideo me deã putes ꝙ hoc habitu incedo: nam mos virginū in hac patria eſt, ſed vt ad interrogata tua reſpondeã. tu vides regna Punica.i.Pœnorum quę ſunt in Aphrica: erãt enim nō procul à Carthagine: & tu vides Tyrios.i.populos à Tyro ꝓfectos: quia dictum eſt: Vrbs antiqua fuit (Tyri tenuere Coloni) Carthago & vrbem Agenoris.i.quam fecerunt Agenoridę.i.ab Agenore rege Phœnicum deducti populi. Cuius genus ſic deducit Landinus: Ex Ioue (inquit) natus eſt Epaphus: ex Epapho Belus priſcus: ex Belo Agenor: ex Agenore Phœnix: ex Phœnice Belus.ii. qui & Methres appellatur, ex quo Pygmalion & Dido, ſeu Elyſſa & Anna. Dido aūt eam vrbem condidit, ſm poetam, quam nunc videre poterat. Ad claritatem ergo vrbis vocat eam Agenoris vrbem, non ꝙ Agenor eã condiderit, aut in eis locis regnauerit, ſed quia Dido quę ab eo deſcendit cū iis populis quorum maiores aliquãdo ſub Agenore fuerãt eam condidit. Eiuſdem (inquit idē Lãdinus) Phœnicis filius fuit Philiſtenes ex quo natus Sicarbas (quem poeta Sichęum vocat) qui patri in ſacerdotio ſucceſſit & Elyſſam quę Dido à Maro. appellatur, vxorē accepit. eſt ab eodē Belo priſco & alia ſucceſſio: fuerunt.n. ei filii Danaus & Ægyptus. Ægyptus Lynceū genuit q pulſo, ſiue cæſo patruo ſuo Danao Argis regnauit, reliquitq; Abantem filium (quãuis ſint q hūc à Priſco Belo genitum ſcribant, Abas genuit Iaſiū, & Iaſius Amphionē, q Orcomeni & Pili regnauit: itē Thalaonem ex quo natus eſt Adraſtus. Ex eodē Belo Agenor eſt, huius filius fuit Cylix, ex Cylice Pygmalion oritur: qui Cylicum manu Cyprum occupauit, & Paphū genuit, qui oppidū de ſuo noīe nuncupatum, & in eo Veneris templū condidit: Cynarãq; filiū, reliquit q ex Myrrha filia, ab ea tamen deceptus Adonē genuit.) Sed fines.i.extremitates huius regionis, ſupp. ſunt: Libyci.ideſt à libycis populis habitatę: appoſitorie, genus ſup. populi itractabile.i. durum, & aſpeꝝ quod à nullo tractari debeat (quod addit Venus ne mētē inducat Æneas ꝓgrediendi: & vt potius apud Didonē maneat, donec abeūdi facultas eſſet: nã idcirco, vt in hoc.i. videbimus diuinū aſſlauit honorē) bello.i.ꝑ bellū. Dido profecta.i.q̄ deſcendit & migrauit vrbe Tyria.i.à Tyro tenuit imperium.i.regnum huius regionis: ꝓfecta aūt fugiens.i.qa fugit germanum.i.fratrē ſ. Pygmalionē: iniuria.ſ. quę ei illata eſt: eſt lõga.i.lõgo ſermone recitanda (Opus aūt erat aliqd dicere, qa ſtatim occurrebat quæſtio cur ſoror germanū fugerat: nam id nō faceret niſi aut impia aut impi⁹, nec tñ expediuit ꝓ tēpore multa dicere, vnde addit) ambages.i.inuolucra rerum & verboꝝ q̄ apiri deberent iis q velint rem à primordio intelligere: ſunt longæ: ſed ego ſequar.i.tenebo, ſumma faſtigia.i.capita reꝝ.ſ.geſtarum, cur & qūo fugerat. Cōiux erat huic.ſ. Didoni Sichęus noīe (vocabať tamen Sicarabas. Ser. aūt dicit, mutatū eſſe vocabulū ꝓpter aſperitatē, ſed difficile eſt videre qd aſperitatis ſit in eo qđ reiecit plus quã quod aſſumpſit. Quocirca iubet mihi aliã rōnem cōminiſci. Nã ſi Sicarbã dixiſſet: plene cōuinci potuiſſet de ignoratiōe tēporis: nã Elyſſam Sicarbę cōiugē lōge poſt ea tpa natã conſtat, qđ ſi qs poetæ obiiceret: dicere poſſet & aliã fuiſſe quę prima Carthaginis fundamēta iecerat, & Sichęo nupſerat. Niſi potius dixerimus & poetã in tota hiſtoria de Didone dormitaſſe excuſatū: tñ qa opus caſtigare morte ꝑuētus, nō potuit) Sichęus inquã ditiſſimus Phœnicū.i.iter Phœnices agri.i.agroꝝ poſſeſſione. (Si grãmatici petūt duos genitiuos à ſuplatiuo, alterū virtute ꝓpria, hoc eſt virtute gradus: alterū virtute vocabuli, rectos poſſint hi dari: nam Phœnicum regiť virtute gradus Agri virtute vocabuli: dicimus enim diuitē agri nō Phœnicū in hoc quidem ſenſu) erat, vt dixi: coniux huic, & dilectus miſerę.ſ.amanti, quia amans ſemper miſere cruciať, & pōt eſſe nomē & aduerbium: ſed potius cenſuero cum Ser. nomen: vt miſerã dicat, qa dilecto cōiuge viduatã indignę, dilectus ergo miſerę Didoni: hoc eſt miſeratione dignę, & ē datiuus reſolubilis in ablatiuum.i.à miſera Didone magno amore: qa primo) primus aūt quiſq; amor maximus eſſe ſolet, vnde ipſa in.iiii. Ille meos primus q me ſibi iūxit amores. Abſtulit: ille habeat ſecū ſeruetq; ſepulchro) Cui.ſ. Sichęo: pater.ſ. Methres, aut Belus.ii. dederat ſup. eã nuptui: intactã.i.virginē inuiolatam & iugarat.i.cōiugauerat: primis ominibus.i.auſpiciis: vel auguriis. Sed Pygmalion germanus eius immanior.i.ſęuior & inhumanior: ſcelere.i.ꝓpter ſcelus cōmiſſum ante oēs alios.ſ.fratres inter quos venit furor medius.i.qui ꝑ furorē mediantē inter ſeſe fuerūt ſęui: cuiuſmodi fuerūt Atreus & Thyeſtes: Eteocles & Polinices quoꝝ poſterioꝝ ſęuitiã Statius deſcribit, ſed Pygmaliō nō furore percitus, ſed auri cæcus amore rem patrauit: hic ergo Pygmalion: habebat dū Dido ſic coniugē ſuum Sichęū amabat, aut dū ei à patre cōiungeretur: regna Tyri: quia maſculus & maximus natu ille.ſ. Pygmalion exiſtens impius: quia violator tēpli & affinitatis deoꝝ authoritate cōtractę: & cęcus amore auri ſuperat.i.adoriť & vincit ferro.i.ſica aut mucrone: clam.i.ex inſidiis & incautū ante aras.ſ.deorum oībus modis purgat Sichęū ab ignauia & ibecillitate: ne forte Æneæ viro forti diſpliceat Dido, ſi prius imbelli nupta fuiſſet. Si enim Æneas dixerit quomodo ſupauit vir virum tam faciliter: reſpondet: quia clam & ferro q.d. ſi prouiſus fuiſſet, aut armatum inuaſiſſet, vbi inermē adortus eſt, nō ita ſupaſſet eū. At ſi nunc dixerit, nō prouidi eſſe viri, ſolū.i.ſine cuſtode, & inermē incedere (purgat hoc, qa ante aras, rebus enim diuinis intētū nō decuit armari: vnde in.ii. huius. Tu genitor cape ſacra manu, patrioſq; penates Me bello ex tanto digreſſum, & cęde recēdi Attrectare nephas, donec me flumine viuo Abluero.) ſuperat īquam ſecurus amorum.i.nihil curans de amorib. germanæ, hoc eſt nulla pietate motus in germanã licet ſciret eam miſere cōiugē deperire: aut ſecurus.i.certus amorum germanę.i.ſororis ſuę: & ita ſperãs eam per impatientiã amoris etiã obiturã, qđ ſperabat vt ſolus rerū potiretur: qđ tñ non obtinuit, vnde diceť, Portanť auari Pygmalionis opes pelago: non q̄ eius erant. ſed quas ſuas eſſe ſperabat, ac iã tum ducebat: & ipſe germanus.ſ. Pygmaliō celauit.i.occultum, & ignotum tenuit factū.i.parricidiū (nã fratricidium nō dicimus) & ipſe malus.i.iniquus: ſimulans.i.fingens, multa.i.multas cauſas de abſentia Sichęi: luſit.i.illuſit: amantem.ſ. Didonem ęgrã.ſ.animo.i.miſere pereuntē vana ſpe, quia dicebat eum ꝓpediem affore quærens occaſionē obtinēdi theſauri: quē vi auferre non audebat, aut nolebat, ſperãs ſe id ꝓpediē ſine tumultu inuenta opportunitate facturum. Sed ipſa imago cōiugis.ſ. Sichęi occiſi: inhumati, aut nō humati, quia honore ſepulturę, & exequiis funebribus nondum affecti, aut multum humati.i.humo tecti: ne cadauer eius inueniretur, ſed cum Dona. dixerim nondum humati ſaltem rite: venit īſomnis.i.apparuit per inſomnia, aut dum ſomno tenebatur: attollens, vt.ſ. videanť: ora Pallida.ſ. Pallore mortis: miris modis i.mirabiliter: & nudauit.i.aperuit, & ſignis indicauit: aras crudeles.i.ante quas crudeliter occiſus eſt: vel quarū dii id crudeliter ꝑmiſerãt, aut iam non vlciſcebantur: & pectora.ſ.ſua: traiecta ferro: & retexit.i.reuelauit & aperuit ſeu oſtēdit ſcelus cęcū.i.occultū: domus.ſ. eius hoc eſt quod domi eius patratū erat: omne.i.totum, hoc eſt ſignis qbuſdã ſignificauit Didoni qūo à fratre eius Pygmalione ante aras occiſus erat, & vbi ſepultus, & ſuadet tū i.deinde: celerare.i.celeriter facere fugam & excedere patria.i.licet patria quæ chara omnib. eſt. Nam nō quęuis regio, ſed eã dūtaxat in qua natus eſt: ſua cuiq; patria eſt: & recludit.i.apit, & recludere docet: Tellure.i.è terra auxiliū vię.i.viaticum.ſ. veteres theſauros: appoſitorie pōdus auri & argenti ignotū.i. aut quod Dido ignorauerat, illic eſſe, aut ipſum dū viueret poſſediſſe: aut tam magnum vt nullus vnquam tantum nouerit, ſicut rem ſine pari inauditam dicimus.

PIERIVS.

¶ Genus intra bel.) In co. aliquot antiquis. Inſuperabile legiť

Id apud.

Id apud Ser.paraphraſis eſt,apud Dona.cõtextus.Sed quia ſubiungit,meminerat enim Virgi.ſe ex perſona ſua dixiſſe: Studiisq; aſperrima belli. Hic autem non eſt repetitio eiuſdem rei , quoniã & dici neceſſe fuit,& ex alterius perſona nũc dictum eſt. Quod ſi Dona.eandem rem vtroq; loco agnoſcit,nempe aſperrimum & intractabile magis erunt ſimilia,quàm inſuperabile.❡Et ægram Mul.ma.ſi.ua.ſpe.lu.amã. In antiquiſſimo quodam exemplari, vna ſpe luſit,ſcriptum eſt , quæ lectio forſan acutiorib. ingeniis non diſpliceat , vbi conſyderatum fuerit Pygmalionem quum tam diu factum occultaſſet,multaq; ſimulaſſet , amantem ſola tantum ſpe deludere potuiſſe.Nam,quæ cupimus , facile credimus.Poterat vero Dido fratris ingenium & perfidiam à teneris vnguiculis exploraſſe,ac perinde figmentis,quæ multa ille comminiſcebatur,dum ea de coniuge, vbinam eſſet, pcontaretur,nullam adhibuiſſe fidem,dum vero Pygmalion eũ,& viuere,& véturum breui policeretur,idq; vnũ pcipue Dido cõcupiſceret,hac vna ſpe decępta eſt.Si vero,vana,cuipiam magis placeat,integrũ vnicuiq; ſit,quam malit lectionem ſequi.❡Ipſa,ſed in ſom.) Friuola pleriq; dicunt,quæ de geminandis aut ſimpliciter ſcribendis literis diſputentur: veteres tamen grãmatici non incurioſam in huiuſmodi vel leuib.obſeruationib.operã inſumpſere,quodq; ad hunc locum attinet: Soſipater Cari.armaria armariis duplici ii:ſcribendum obſeruat. Quæri vero ait de inſomniis , quoniam apud Vir.non geminatur, Inſomnis, vt ex hoc neſcio quid, quod Ser.etiam ambigit videris. ❡Patria.exce.ſua.) In antiquiſſimis aliquot exemp.patriam, icuſandi caſu legere eſt, verba enim motum ſignificantia, vbi prępoſitionem de loco ſibi vendicauerint: ſui quaſi cuiuſdam iuris facta, ſolent ſibi adiungere accuſatiuum, vt cum dicimus ex domo eo, mox exeo domum, quanquam & domo. Ita illud comicum: Caue ex iſthoc exceſſis loco, non ineleganter dixeris: caue hunc excedas locum. Sic apud Virg. eſt exd re tela.❡Auxi.viæ.) In Medi.cod.auxilio, legitur, acquiſitiuo caſu, vt ſit ſententia. Recludit theſauros, q futuri eſſent auxilio viæ. ❡Vet.tel.reclu.the. Plerique non Virgi.tantum codi.antiqui, verum etiam Teren.thenſauros, per n, ſcriptum oſtendunt , fuitq; Ser.ſuper ea ſcriptione ſollicitus, & ex veterib.quidam alii. Quo enim modo hic, thenſauros, legitur, ita & in antiquo Terentii codi.vaticanæ bibliothecæ ſcriptum eſt , atq; in thenſauro ſcripſit cauſam dicere, vnde eſſet thenſaurus ſibi clamat Ser.nomen hoc n literam non habere, ficut nec Atlas, Gigas, Abas, Pallas licet in obliquis caſib. inueniatur: Atlantis , Gigantis , Abantis, Pallantis , Sicut nec formoſus , quia deriuatiuum eſt à forma , vt à ſpecie, ſpecioſus. Sed quæ plurima de huiuſmodi ſcriptionis ratione dicere hic inſtitueramus , explicata ſunt in Alexi , verſu primo . Hic id tamen monere voluimus , ſi thenſauros, per n, ſcriptum inuenias, id olim eruditis etiam viris negotium faceſſere ſolitum.

His commota fugam Dido, ſocioſq; parabat.
Conueniunt, quibus aut odium crudele tyranni,
Aut metus acer erat, naueis quæ forte paratæ
Corripiunt, onerantq; auro, portantur auari
Pygmalionis opes pelago: dux fœmina facti.
Deuenere locos, vbi nunc ingentia cernes
Mœnia, ſurgentemq; nouæ Carthaginis arcem,
Mercatiq; ſolum, facti de nomine Byrſam,
Taurino quantum poſſent circundare tergo.
Sed vos qui tandem? quibus aut veniſtis ab oris?
Quoue tenetis iter? ❡Quærenti talibus, ille POETA
Suſpirans, imoq; trahens à pectore vocem.

SERVIVS.

❡His commota.) Supradictis omnibus. ❡Conueniunt, quibus aut odium crudele tyranni, Aut metus acer erat.) Oderant læſi, Metuebant lædédi, hoc eſt, qui timebant ne læderentur. vnde eſt illud in.iiii. Quos Sidonia vix vrbe reuelli, quia non voluntate, ſed aut odio, aut timore cõuenerant. Odium crudele tyranni. Ideſt crudelis tyranni, Et figura eſt Hypallage: nam in tyrannum, iuſtum odium eſt. ❡Portantur auari Pygmalionis opes pelago.) Quas Pygmalion iam ſuas putabat, vnde eſt in quarto, Vlta virum. Quæ enim auaro maior pœna, quam pecuniam, propter quam dereliquerat, perdere? Remoue hoc, & falſum eſt Vlta virum. Sciendum autem quòd clàm tangit hiſtoriam. Moris enim erat, vt de pecunia publica Phœnices miſſo à rege auro de peregrinis frumenta coemerent. Dido autem à Pygmalione ad hunc vſum paratas naues abſtulerat, quam cum fugientem à fratre miſſi ſequerentur, aurum illa præcipitauit in mare, qua re viſa, ſequẽtes reuerſi ſunt. ❡Deuenere locos.) Ad minus eſt. ❡Surgentem.) Erigentem ſe. vt, Surgentem in cornua ceruum. ❡Nouæ Carthaginis.) Carthago enim eſt lingua Pœnorum noua ciuitas, vt Liuius docet. ❡Mercatiq; ſolum, facti de nomine Byrſam.) Appulſa ad Libyam Dido, cum ab Hiarba pelleretur, petiit callide vt emeret tantum terræ, quãtum poſſet corium bouis tenere, quod cum ille permiſiſſet , corium in tenuiſſimas corigias ſectum tetendit, occupauitq; ſtadia.xxii. quam rem leuiter tangit Virgilius, dicendo facti de nomine, & non tegere, ſed circũdare. ❡Facti de nomine.) De cauſę qualitate. ❡Tergo.) Pro tergore. ❡Sed vos qui tandem?) Vacat hoc loco tandem. Et eſt naturalis interrogatio, qui eſtis? vnde? vel quo itur? Sicut ipſe in.viii. licet mutato ordine. Quò tendis inquit? Qui genus? vnde domo? ❡Imoq; trahens à pectore vocem.) Deeſt dixit. Et quotiens longe reſpondet , Parentheſis eſt, quotiens nuſquam, Eclipſis dicitur, vt hoc loco.

ASCENSIVS.

❡His cõmo.&c.) Pergit Venus docens paucis quomodo Dido in eam regionem venerat, ciuitatiſq; fundamẽta illic iecerat, vt graphice declarat Dona.his verbis. ❡Odium) Eorum qui nonnullis virib. potuiſſent reſiſtere. ❡Metus.) Eorum qui aliquid crudelitatis expectarent. Ergo alii fauebant Didoni ne ille occupato auro fieret fortior. Alii propter metum quib. ferebat occaſio vt carerẽt ſęuiſſimi hominis dominatione. ❡Paratę.) Si enim aliquid innouaſſent in nauigiis dabatur aperta ſuſpicio. ❡Onerant auro) Aurum omne & argẽtum iuſſerat tolli Sicheus. Sed iſti quia maior nauium copia ad omne tollendum opus fuiſſet: id tulerunt quod naues capere poſſent. Ergo auro qdem pcioſius eſt & nõ argento. Onerãt vt plus ẽt q̃ naues ferre poſſent ipoſitũ eſſe videatur. Quãta ergo fuit theſauroꝝ copia cũ relicto argento, ne totũ qdem aurũ naues ferre poſſũt. ❡Auari Pyg.) Omne illuc tendit, vt pbet qđ dictũ eſt. Sed quo modo Pygmalionis. Quia illas ſuas futuras aĩo cõcęperat, pꝑter quod ſibi ereptas iniq̃ ferret. ❡Dux fœmina.) Ad inſultationẽ Pygmalionis dictum: vt ea duce pdiderit quę aſſequuturũ ſe putabat. ❡Deuenere locos.) Ordina ſic: Deuenere locos. Mercatiq; ſolum.u.n.in.c.Mœ. Nã ędificiũ inſtitui nõ potuit, niſi prius empto ſolo. ❡Tau.quantũ.) Alii dicũt pecuniam, tũc ex corio bubulo fuiſſe, & pecuniã dictam q ex pecore originẽ duceret , tantũq; fuiſſe in precio loci: quantũ bouis coriũ conficere potuiſſet: alii fraudẽ emptoris ponunt qui tantũ mercatus ſit quãtũ corio bouis poſſit circũdari: at venditor nihil tale ſuſpicans arbitratus eſt tm̃ dediſſe quantũ itegrum coriũ poſſet occupare. Emptores vero in tenuem corrigiã illud ſecantes pluſq; deberent occupantes, ſed fabuloſa ſunt omnia: nam ſi attẽdatur magnitudo vrbis: & quãta à Virg.deſcribitur, nõ poterat, niſi latiorib. locis condi: licet poeta hoc credibile faciat dicendo facti de noĩe Byrſam, qđ & lingua Græca vnde fuit Dido: & punica.i.ipſius regiõis in qua res geſta, coriũ ſignificat. ❡Sed vos.) Mira breuitas interrogãtis: nec fraude caret. Nã conatur oſtendere ſe nõ eſſe deã, ſed nõ fallit Æneam. Nam cum magna animi laceratione reſpõdet. Hęc ille. Ordo.

❡Ordo eſt. Dido cõmota his.ſ.oſtentis ac viſis nocturnis parabat fugam.i.opportunitatem fugiendi: & ſocios.i.comites fugę, aut reuera ſocios, qui tyrannum fugere volebãt etiam ſua nõ ſolius Didonis cauſa, nam ſequitur: cõueniũt.ſ.ſocii qbus erat, aut odiũ tyrãni crudele.i.in crudelem tyrannũ.) Si qs tamen pprie, & ſine hypallage interpretari volet, ſenſus erit. Odiũ fuiſſe crudele.i.acre & crudeliter crucians qa inuidia & liuor torquet eos in qbus eſt) aut metus acer.i.vehemens, & vehemẽter affligens , vt cõſimili ratione dictũ ſit: odium crudele, qa acre (vt dixi) hoc eſt oẽs cõueniebant, & qui eum oderũt pꝑter iniuriã iam tũ illatã, qui acriter metuebat ne conſimilem inferat: quia, vt dicit Hora. Tũc tua res agitur paries quũ proximus ardet. Et ipſi corripiunt i.ſimul rapiũt naues quę paratę ſupp.erant forte.i.à fortuna, & onerant ſup.eas auro: hoc eſt tantum auri ingeſſerunt quantum naues ferre poſſent opes Pygmalionis auari.i.& quas Pygmaliõ iam ſuas putabat: portãtur pelago, ideſt tranſuehũtur pelagus: fœmina.ſ.Dido, ſupp.eſt dux.i.ductrix, & princeps facti.ſ.tam inſignis, quia pulchrum eſt vlciſci auarum , & ſceleſtũ hominem: id autem dicit ad inſultationem Pygmalionis in execrationẽ aua

ridiæ eius & in laudem Didonis quàm Æneæ conciliare: iamdudum Venus eius rei perita parat. Ipſi ergo nauib. aurum auehentes: deuenere locos. i. venerunt ad locos ſeu loca: vbi. i. in quibus: tu cernes nunc. i. ſtatim mœnia ingentia. i. valde magna: & arcem i. propugnacula, & caſtella quæ in ciuitatibus eſſe ſolent: alludit ad arcem Capitolinã: Carthaginis nouæ. i. cuius pauloante fundamenta primũ erant iacta: ſurgentẽ. i. erigentẽ. ſ. opera extruentium eam: deuenere dico locos & mercati ſunt ſolũ. i. terram aut fundũ ſolidum in quo arcẽ & mœnia extruerẽt: appoſitorie Byrſam. i. coriũ (ſm̃ Dona.) de noĩe facti. i. à facto denoĩatã: nã mercati ſunt ſolũ tm̃ quantũ poſſent circundare tergo pro tergore. i. corio tergi: taurino. i. à tauro detracto. Sed ſup. dicite tandẽ: vos qui ſup. eſtis, aut à quib. oris veniſtis: ve, ꝓ vel, quo tenetis iter. i. quo tẽditis? Ille. ſ. Æneas: ſuſpirãs & trahẽs vocẽ à pectore imo: vt faciũt q cũ mœrore loquunt̃, ſup. reſpõdit talib. quærenti. ſ. Veneri, quã tamẽ nõ agnoſcebat: reſpõdit aũt quæ ſequunt̃: ſed verbũ reſpõdit, aut dixit ꝑ eclipſim honeſtã omitit̃: honeſta autem eſt, quoties quod ſubaudit̃ facile eſt intellectu, qualia ſunt generalia verba, vt ſunt gero, facio: vt, Nunc fama minores Italiam dixiſſe: fama, ſup. eſt: naues quæ forte paratæ: ſubaudi erãt. Talia per Latium: ſubaudi gerebantur. Piſcaris, an venaris, an ſtudes, an ſimul omnia, ſubaudi facis. Item verba ad loquelam ſpectantia nunc ponuntur ſine ſuppoſitis, vt Vrbem quam dicunt Romã Mœlibeæ putaui. Extremam vt perhibent: ita aiunt &c. nunc ſuppoſita ſine ipſis, vt ſic Venus: & hic quęrenti talib. vbi talibus poteſt regi, & à participio quęrenti, & à verbo reſpondit ſub intellecto: & quęrenti poteſt eſſe ſeptimi caſus in deſignatione ſequelæ poſiti, vt ſit quęrẽti, ſupple Venere, ideſt dum Venus quęreret: ſicut talia iactanti, ideſt dum Æneas talia iactaret: & datiui vt regatur à verbo ſubintellecto.

PIERIVS.

¶ Quibus aut veniſtis ab oris.) Vulgati omnes codi. excuſi formis, aut veniſtis, per diſiunctiuam particulam legũt, neq; deſunt codices aliquot manu ſcripti: in quib. eadem lectio habeatur. Sed in Romano, in Oblongo, in Mediceo, & aliquot aliis, quibus aduenistis, legitur: neutram ego lectionem improbarim: ſed quum particula diſiunctiua, figuratiorem eſſe dixerim, adueniſtis vero candidiorem. Non. n. in hac interrogatione quicquam diſiũgitur, ſed ea tria ſimul quęruntur. Qui ſint: vnde ad ea loca venerint: quo tendant.

ɼO dea, ſi prima repetens ab origine pergam,
Et vacet annales noſtrorum audire laborum.
Ante diem clauſo componet veſper Olympo.
Nos Troia antiqua (veſtras ſi forte per aureis
Troiæ nomen iit) diuerſa per æquora vectos
Forte ſua Libycis tempeſtas appulit oris.
Sum pius Æneas, raptos qui ex hoſte penates
Claſſe veho mecum, fama ſuper æthera notus.
Italiam quæro patriam, & genus ab Ioue ſummo.
Bis dénis Phrygium conſcendi nauibus æquor,
Matre dea monſtrante viam, data fata ſequutus,
Vix ſeptem conuulſæ vndis, Euroq; ſuperſunt.
Ipſe ignotus, egens, Libyæ deſerta peragro,
Europa atq; Aſia pulſus. ɼNec plura querẽtẽ POETA
Paſſa Venus, medio ſic interfata dolore eſt.

SERVIVS.

¶ O dea.) Perſeuerat in opinione ſua: ita tamẽ vt & illius orationi aliquando concedat. Nam paulo poſt ait, Si veſtras forte per aures Troiæ nomen iit. Aut certe illud eſt quod ſuperius dixerat, An nympharũ ſanguinis vna, quę non omnia ſciunt: nam & moriuntur ſecundum Ariſtotelem, vt Fauni Paneſq;. ɼAb origine.) A raptu Helenæ. ɼPergam.) Perſeuerem, hoc eſt vniuerſa dicam. ɼAnnales.) Inter annales & hiſtoriam, hoc intereſt, Hiſtoria eſt eorum temporum quæ vel vidimus vel videre potuimus, dicta ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν, id eſt videre. Annales vero ſunt eorum annorum & temporũ, quæ ętas noſtra non nouit, vnde Liuius ex Annalibus & hiſtoria conſtat. Hæc tamen confunduntur licenter, vt hoc loco pro hiſtoria inquit annales. ɼClauſo.) More poetico qui dicunt cœlum per noctem claudi, & aperiri per diem, vnde eſt, Porta tonat cœli, & Conſidunt tectis bipatentibus. ɼComponet.) Finiet. vt, Oblato gaudens componi fœdere bellum. ɼVeſper.) Proprie eſt ſtella. cũ autem veſperi dicimus, aduerbiũ temporis eſt. Et ſciendum ꝙ omnia nomina, quæ de Græcis in os exeuntibus ad nos trãſeunt, apud nos aut in us, tantum exeunt, vt Delos Delus: aut in er, vt ἀγρὸς ager: aut in vtrũq;, vt Euandros Euandrus Euander. ɼTroia antiqua.) Nobili, venerabili: more ſuo. alibi, Terra antiqua. i. nobilis: nec enim eſſe poterat noua. Item, Templa dei ſaxo venerabar ſtructa vetuſto. ɼForte ſua.) Caſu ſuo. i. quo ſolet. Forte autem nomen eſt à nominatiuo fors, vt Teren. Fors fuat pol. ɼLibycis.) Iam ſciuit, audiuit enim, Sed fines libyci. ɼAppulit oris.) Figura ſupradicta. ɼSum pius Æneas.) Non eſt hoc loco arrogantia, ſed indicium. Nam ſcientibus aliquid de ſe dicere, arrogantię eſt: ignotis, indicium. Aut certe heroum ſecutus eſt morem, quibus q̃; mentiri turpe fuerat, tam vera reticere. Deniq; Vlyſſes in Homero ait ſuam famã vſq; ad cœlum veniſſe: vnde & iſte, Fama ſuper ęthera notus. ɼEx hoſte penates.) Optima elocutio eſt: pluſq; ſignificat de pluralitate ad ſingularitatem tranſire, vt venor multis canibus, & multo cane. vt Hora. Aut trudit hinc acris & hinc multo cane apros in obſtantis plagas. ɼItaliam quęro.) Hoc loco diſtinguendum eſt: nam ſi iunxeris. ɼPatriam,) non procedit. Patria enim. i. ciuitas, in prouincia eſſe poteſt: non tamen vt ipſa ꝓuincia, patria ſit. licet in Salluſtio lectum ſit, Hiſpaniam ſibi antiquam patriam eſſe: ſed illic ad laudem pertinet, non ad veritatẽ. Tria ergo dicit, prouinciam quęro, hoc eſt Italiam: Patriam, hoc eſt Corinthum Tuſciæ ciuitatem, vnde Dardanus fuit. ɼGenus ab Ioue ſummo.) Ideo quia ex Electra & Ioue Dardanus Iaſiuſq; nati ſunt. Dardanus autem author eſt Troiæ. Et bene ad tria interrogata reſpondet, qui eſſet, vnde veniſſet, quo tenderet.

ɼPhrygium

ɼPhrygium ęquor.) Ideſt Helleſpontum. ɼConſcendi.) Bene conſcendi ſecundum phyſicos, qui dicunt terram inferiorem eſſe aqua: qa omne quod cõtinetur ſupra illud eſt quod continet. vnde eſt, Humilemq; videmus Italiã. ɼMatre dea monſtrante viam.) Hoc loco per tranſitum tãgit hiſtoriam, quam per legem artis poeticæ aperte non poteſt ponere. Nam Varro in ſecundo rerum diuinarũ dicit, Ex quo de Troia eſt egreſſus Æneas, Veneris eã per diem quotidie ſtellam vidiſſe, donec ad agrum Laurentum veniret, in quo eam non vidit vlterius: quare cognouit terras eſſe fatales. Vnde Virgilius hoc loco, Matre dea monſtrante viam. Item, nuſquam abero, & tutum patrio te limine ſiſtam, & Iamq; iugis ſummæ ſurgebat lucifer Idæ. Quod autem diximus eum poetica arte ꝓhiberi, ne aperte ponat hiſtoriam, certum eſt. Lucanus nãq; ideo in numero poetarum eſſe non meruit: quia videtur hiſtoriam cõpoſuiſſe, non poema. ɼData fata ſecutus.) Scilicet à Ioue. ɼConuulſæ.) Aut conuulſę vndis. Euroq;. Aut ideo qa habes ſupra, Laxis laterum compagibus. ɼIgnotus.) Deeſt Quaſi. Nam contrarium eſt quod dixit, Fama ſuper æthera notus. Facit autem hoc frequenter Virgilius vt hanc particulam ſubtrahat: vt, Medias inter cædes exultat Amazon, quaſi Amazon. nã Volſca fuit. ɼPeragro.) Per habet accentum, nam, a, longa quidem eſt, ſed non ſolida poſitione, muta enim & liquida quotiens ponuntur, metrũ iuuant, non accentum. ɼEuropa atq; Aſia pulſus. Aut orbem in tres partes diuiſit, & abſolutum eſt, aut ſi Europam tantum & Aſiam intelligimus, inuidioſe locutus eſt. vt ſuprà Venus, Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis, quaſi cum indignatione dicat, per Troiam Aſia careo: per Italiam Europa. Deniq; nõ paſſa Venus, eius interrupit querelas. ɼDolore eſt.) Aut narrantis Æneæ, aut certe ſuo dolore. Æquum enim eſt malis filii etiã ipſam moueri.

ACSENSIVS.

¶ O dea &c.) Hæc eſt reſponſio Æneæ miſerationem excitantis, & ad ſingula interrogata Veneris breuiter, ſed non eo ordine quo interrogauerat, reſpondentis, quod autem dicit: Sum pius Æneas argute defenditur ab arrogantia per Ser. nam quod de pietate dicit indicium inquit eſt: vnde ſciemus Æneã tam inſignã pietate fuiſſe, vt vulgo pius agnominaretur. Itaq; dicendo, ſum pius Æneas non arrogat ſibi, ſed indicat quis ſit: hoc eſt dicit ſe eum eſſe, qui vulgo pius Æneas appellatur: de fama autem quã dicit ſe, ſuper æthera notum, dicere poſſumus cum Ser. ꝙ quum heros eſſet debebat vera fateri, quũ & Vlyſſes apud Home. dicat famã ſuã ad cœlũ vſq; veniſſe, aut de pietate itelligendũ eſſe, quã & in deos q ſup æthera ſunt & homines exercuiſſet. Aut reuera

dicere

dicere interdum eſſe collaudare. Nam ſi rex ignotus inciderit in manus populi, q ipſi regi parcerent, quum priuato obeſſent, decenter ſe regem fateretur. Quum ergo Æneas audiſſet quod dixerat Venus: Sed fines Libyci genus intractabile bello: ne forte ignotus intercipiatur, potuit dignitatem ſuam oſtendere: preſertim coram ea à qua beneficium acceperat, vt ſignificaret ſe nõ indignum eſſe, cui virgo reſponderit tam beniuole. Sed de his audiendus eſt Dona. dicens ſic: O dea. Duo dicit impedire. Vnum qa nõ vacat. Alterum qa breuitas tẽporis narrationem expleri non patitur: ꝓperat redire ad ſuos à quib. in locis deſertis noctu ſeparari nõ debuit. Beniuolam autem facit & honorificã quum deã appellat. Et attentã quum multitudinẽ calamitatum ſuarum ꝓponit, & nõ tamen oẽs ſe dicturũ, Reſpondet ad oĩa ſed non ordine. Primo .n. reſpondet ſecundæ. Quib. aut veniſtis ab oris. Et quanuis narratione totius diei nõ poſſe expleri calamitates dixerit: tamẽ breuitate miranda labores oĩum cõcluſit annorũ. Nam dicẽdo nos Troia antiqua: primã temporis partem poſuit. Dum autem Diuerſa per æ. u. tãgit mediam: & forte ſua Libycis ponit poſtremam, & ſimul oſtendit, ꝙ Violentia fluctuum illuc appulerit: & qa quum dea putabat ſe loqui: cõmendat perſonã ſuam dicendo. ¶ Raptos qui. e. h. p. C. u. m.) Fama medie poſuit, nec dixit, qua fama, nam & multi mala fama noti ſunt, ſed qua fama intelligat, ponit, quum illum religione in deos fama ſup æthera notus dicit: Quum .n. laborib. meis eſſem notus toti orbi, fama nõis mei ſine fine decurrens ad cœlum venit. ¶ Italiam quęro.) Ad id, Quóue tenetis iter: & ornaturus genus addit, ꝙ nõ quæſitum fuerat. ¶ Et genus ab Ioue ſummo Matre dea. Libenter audit ꝙ gratias agat matri quaſi abſenti data fata: ergo non voluntario à patria diſceſſerat. Sic pręterita ſtrictim tãgit: & in præſenti imoratur, vt maiorẽ moueat miſericordiam. ¶ Bis. d.) Oſtẽdit magnum numerũ. Sunt aũt ſi dolentis aĩum excutere volumus ſeparatim ſingula cogitãda: vix oſtendit quanta difficultate euaſit. ¶ Ignotus.) Sũma in humanis miſeria: in alienis terris nullius habere notitiam. Augetur aũt ſi ſit egens. Nam ſi nõ egeret, nõ eſſet ei cuiuſquã notitia neceſſaria: ad hæc duo mala, ignotus, & egens: additur tertium, ſolitudo: vt nihil ad victum ſuppeteret: nec inueniretur qui daret. ¶ Europa, atq; Aſia.) Tacuit de Aphrica: quia in ipſa erat. Venus aũt ſermonem ĩterrupit: vel qa norat cuncta: vel qa non libenter audiebat: vel quia maturandum, qm̃ ante noctem via mõſtranda erat. Hæc ille. Beroal. autem dicit In Serui. ſic. Et ſi Seruio in hac re, Iſido. lib. j. etymolo. ſuffragaẗ: tamen apud me pluris eſt authoritas Ciceronis, & Gellij, qui (vt opinor, & Seruio, & Iſidoro, doctiores extiterũt. Etenim Gel. in v. illos arguens: qui de hiſtoria, & annalib. idẽ quod Ser. tradiderunt: inquit annales oĩno id eſſe quod hiſtoriæ ſint: hiſtorias nõ oĩno id eſſe quod annales ſint tanq̃ alterum ſpeciale nomen ſit:

Annales.

alterũ generale: itaq; hiſtoria erit rerum geſtarũ expoſitio. Annales vero libri ſunt id quod factũ quoq; anno, geſtumúe ſit continentes: hiſtoria quo cõſilio qua ratione res geſtę ſint, demõſtrat: habet affectus, auditorẽ cõmouet. Annales aũt nudi ſunt nihil habent incitamenti: nec cõmouere quicquã poſſunt: ſimpliciter ſine vllis ornamentis: ſine fuco: ſine affectibus res geſtas continentes: de quibus annalib. ita ſcribit Cicero li. ij. de Ora. Erat hiſtoria annalium confectio, res omnes ſingulorum annoꝝ mandabat literis pontifex maximus, efferebatq; in album, & proponebat tabulam domi, poteſtas vt eſſet populo cognoſcendi: hiq; annales maximi nominãtur. Virg. itaq; omnium rerum peritiſſimus, ex perſona Æneæ tanq̃ pontificis dixit in. j. Et vacet annales noſtrorũ audire laborum: nam quũ pontifex annales conficiat: & Aeneas à poeta, perinde ac põtifex inducatur: merito annales appellat hiſtoriam rerum ſuarum, & hic Maronianus verſus à Macrobio cum diligentia lectus eſt, & eruditiſſime expoſitus, enucleatuſq;, à Seruio autem parum curioſe examinatus, penſitatuſq;.

Ordo.

¶ Ordo autẽ eſt. O dea (fatetur .n. adhuc deam, licet illa diſſimulauerat: non enim plane negauerat ſe deam) ſi ego repetens à prima origine pergam. i. peragã. i. ad finem vſq; dirigam filum & cõtextum hiſtoriæ quã interrogas: & ſi vacet. i. vacans velis audire annales. i. recitationẽ, quaſi ex annalib. i. libris quotannis ſcriptã laborum noſtroꝝ: hoc eſt, ſi & mihi dicendi, & tibi audiendi otiũ ſit: veſper. i. ſtella veſpertina, quæ quum Veneris ſit Veneri grata nuncupatur: componet. i. claudet & finiet: ante. i. prius q̃ peregero ſermonem inceptum diem. i. lucem diurnam: & hoc olympo. i. cœlo clauſo, qa noctu (ſm poetas) clauditur: aut ſi de mõte intelligatur, & hoc Olympo clauſo. i. obtruſo, ita vt videri nõ poſſit poſtq̃ reb. nox abſtulit atra colorem. Tempeſtas appulit ſua forte. i. fortuna, & caſu inopinato: bene vtitur verbo actiuo cum accuſatiuo: errãt enim qui dicunt nauis illuc, aut ille appulit heri, aut applicuit: quum dicendum ſit nauis appulſa, aut applicita eſt: quam hic, aut ille appulit, aut applicuit: appulit ergo nos vectos per diuerſa æquora, ſup. à Troia antiqua. i. nobili: aut ſi de illo loquitur Troia antiqua: qua dictum eſt: Surgẽtemq; nouæ Carthaginis arcem. q. d. non mirum ſi ſurgat, quia noua: ſed vt in. ij. dicitur: Vrbs antiqua ruit multos dominata per annos: aut ideo antiquam dicit, vt notam ſignificet (de qua re tamen ex more ſe dubitare ſignificans: propterea ꝙ ea loca inculta eſſent: vnde exiuerat exploraturus loca ea. Qui teneant (nam inculta videt) homines ne, ferę ne) addit ergo: ſi forte nomẽ Troię, iit per veſtras aures. i. ſiquid vnq̃ de Troia audiuiſtis in iſtis locis loq. Nec eſt contra præceptum grammaticum ꝙ pluraliter loquitur dicens, non tuas, ſed veſtras: nam licet ad vnam loquitur: tamen de plurib. loquitur, hoc eſt de omnib. Tyriis qui ea loca iam tenebant. Sicut prius ad Eurum, Veſtras Eure domos: non enim de ſolius Euri, ſed de omnium ventorum domib. loquens, veſtras dixit. Quod autem dicit forte ſua ex perſona ſua dicit Æneas qui neſciuit factione Iunonis id factum: aut ſi reuera, quum heros eſſet id ſcire poterat, tamen diſſimulandum erat, quum iam in regione Iunoni chariſſima eſſet: quod vero addit Libycis oris ex eo pendet, quod dixerat Venus. Sed fines Libyci: nam niſi id iam ab ea didiciſſet, icõgrue dixiſſet, quum ſicut prius viſum eſt ipſe, cum Achate exiuerit exploraturus, quas vento acceſſerit oras: vnde ipſe pauloante hunc locum ad Venerem. Et quo ſub cœlo, tandem & quibus orbis in oris Iactemur, doceas: ignari hominumq; locorumq; Erramus. Eſt ergo ac ſi dicat: appulit nos vt audio: oris Libycis. i. ad oras Libycas: eſt enim datiuus ad locũ, & per hoc reſponſum eſt ad illud, quib. aut veniſtis ab oris. Nunc reſpondens ad id. Sed vos qui: dicit: Sum pius Aeneas qui veho mecum claſſe penates, ideſt deos domeſticos, & quaſi penes nos natos: vt ſunt dij proprij ciuitatis Troiæ: raptos. i. ereptos: ab hoſte. i. è manu, aut occupatione hoſtium. i. græcorum exiſtens notus fama. ſ. huius pietatis, ſuper æthera. q. d. etiam in cõſiliis deorum: aut hyperbole eſt. Ad id autem quod quęſitum eſt, Quo vetenetis iter? reſpondet: Ego quęro Italiam patriam. i. vnde originem traxi. Ser. vult non appoſitionem eſſe, vt Italiam intelligamus eſſe patriam Aeneæ, ſed diſtinguendum eſſe: quoties enim multa & diuerſa copulare volumus, ſatis eſt coniunctionem ante vltimum ponere: vt, Ioannes, Petrus, & Iacobus in tranſfiguratione dominica fuerunt: dicetur ergo, ego quæro Italiam. ſ. ꝓmiſſam à diis, & patriam. ſ. Corythũ: & genus à Ioue ſummo, ſup. quæro, hoc eſt quęro cunabula gentilium meorũ qui ab Ioue deducti ſunt: nam dicetur in. iij. de Italia: Antiquam exquiritẽ matrem: & Corythum, terraſq; reqrit Auſonias: & hinc Dardanus ortus Iaſiuſq; pater, aut ego exiſtens genus. i. progenies, de ducta à Ioue ſummo cõſcendi æquor Phrygium. ſ. Helleſpontũ: bis denis. i. viginti nauib. ſequutus. i. ſequẽs fata data. i. conceſſa mihi à diis vt fati ſit ereptum eſſe & non proditionis: & hoc matre dea. ſ. Venere (cum qua iam ignota loquitur, & ita gratum ſe oſtendit matri quod illi acceptum eſt) monſtrante viam. Septẽ, ſup. naues ex illis viginti: nec integre, ſed conuulſæ vndis & Euro. i. procellis ſuperſunt. i. reliquiæ mihi ſunt: vix. i. quod cũ ſumma difficultate mihi contigit: aut vix ſuperſunt: quia non totæ, quum remi fracti ſint & mali. Ipſe. i. ego: ignotus in his locis quãuis ſim fama ſuper æthera notus, peragro deſerta Libyæ quæ. ſ. dicis eſſe Libyæ, egens. i. qui egeo (vnde Dido dictura eſt in exprobrationem eius. Nuſquam tuta fides, eiectum & littore egentem Excæpi: & regni demens in parte locaui. Amiſſam claſſem ſocioſq; à morte reduxi.) & ſup. pulſus Europa. ſ. ad quam tendere parabat, & Aſia. ſ. à qua profugus fato venerat: in Aphricã vento pulſus: volebat autem plura dicere, nec. i. & non: & Venus non paſſa querentem. i. queri, aut conqueri volentem plura interfata eſt ſic, vt. ſ. ſequitur medio, quia nõdum abſoluto ſermone: dixiſſet enim caſus ſuos quos iã in mari paſſus erat, qui quia dicti ſunt incongrue repeterentur, vnde ſubtiliter inducit Venerem interrupiſſe ſermonem eius.

PIERIVS.

¶ Et vacet annales noſtrorum audire laborum.) In peruetere codi. manu ſcripto, annales noſtrorum audire parentum, legiẗ, quod forte non diſpliceat: ſi quantum interrogationi congruat reſponſum perpenderimus. Tria enim percontata fuerat Venus; Quinam eſſent: Vnde digreſſi in Libyã aduenilſet: Et quo demũ eſſent ꝓfecturi. Cuius interrogationis pars prima, ſed vos quinam eſtis, duplicem requirebat reſponſionem, à genere, vel à ſpecie: nam, quo quis celebris habeatur, aut maiorum nobilitas aut

virtus ꝓpria debet efficere. Æneas vero qui ſe hmōi diſtinctioni obligatum intelligit, anguſtia tēporis circunſæptus videt longum & importunum eſſe, maioꝝ ſuoꝝ gloriam recenſere, feſtinādumq; eſſe ad ſpeciē, & ad indiuiduum: vt quod nunc inſtat, interrogantē ſibi cōciliet. Itaq; prudēter ea, quæ ad maiores ſuos pertinent, nolle ſe recitare per occupationē dicit, fuiſſe vero nobiles eo cōprobat argumēto, quod tot & tam magnæ ſint à maiorib. ſuis, geſtæ res (id.n. ſignificant annales) vt vix dies narranti ſit ſuffectura. Reliqua vero reſponſa quum manifeſta ſint, prætereo, vt minime ad cōmemorādum neceſſaria. Dona. tamen cū aliis cod. laboꝝ nō parētū, videt agnoſcere dū ita exponit, Quia narrationē maloꝝ vnius anni, diei tempus expleri non patitur, ita.n. annales, videtur interpretari, & malorum paraphraſtice ꝓ laboꝝ, poſuiſſe: ea tñ curta ſunt in vulgatis exemplaribus. ¶ Ante diem clauſo cōp. veſper olym.) In codi. aliquot antiquis nō inuenuſſe, cōponat, habetur. ¶ Diuerſa per æquo. ve.) In peruetēri quodam cod. iactos, legi, quod pro iactatos intelligi oporteret, vt illud, Quo primum iactati vndis. Sed maior pars veterū cod. vectos, habet: idq; oīno melius. ¶ Et genus ab Ioue ſum. ¶ In Roma. cod. ab Ioue magno, legitur. Vtrūq; epitheton Iouis eſt, ſiue olympus, ſiue æther, pro Ioue intelligatur. ¶ Vix ſeptem cōuulſæ vndis.) In Roma. codi. & aliquot aliis peruetuſtis, conuolſæ, per o ſyllaba media: ita reuolſus, ita auolſumq; humeris caput, & ſimilia. Præterea Victorinus cōuulſus, per m, literam ſcribi præcipit, qui u, digammon eandem habere vim cēſeat, quam habeat, b, muta: pariq; ratione, ſi præcedat, n, ex aliqua compoſitione, in m, mutari: ſed hæc viderint alii. Illud ego potius referam, notari ab Donato vix ſeptem, quaſi pro nihilo poſitum, & quum numerum nauium diceret. Ambitioſum fuiſſe dicere, bis denis, longe magis quàm ſi viginti, dixiſſet. Verſus enim nihilo ſecius ſtetiſſet: ſi viginti Phrygium conſcendit, nauibus æquor, poſuiſſet.

¶ Quiſq; es (haud credo iuiſus cœleſtibus, auras VE.
Vitaleis carpis, Tyriam qui adueneris vrbem)
Perge modo, atq; hinc te reginæ ad limina perfer.
Nanq; tibi reduces ſocios, claſſemq; relatam
Nuncio, & in tutum verſis aquilonibus actam,
Ni fruſtra augurium vani docuere parentes.
Aſpice bis ſenos lætanteis agmine cygnos,
Ætheria quos lapſa plaga Iouis ales aperto
Turbabat cœlo, nunc terras ordine longo
Aut capere, aut captas iam deſpectare videntur.
Vt reduces illi ludunt ſtridentibus alis,
Et cœtu cinxere polum, cantusq; dedere:
Haud aliter puppesq; tuæ, pubesq; tuorum
†Aut portum tenet, aut pleno ſubit hoſtia velo.
Perge modo, & qua te ducit via, dirige greſſum.

SERVIVS.

¶ Quiſq; es.) Pleraq; per cōceſſionē ſic tradit poeta, vt argumentum faciat: ſicut hoc loco. Audierat Venus, Sum pius Æneas fama ſuper æthera notus. dicit tamē Quiſq; es: hoc eſt, etiā ſi hęc in te nō ſint, hinc tamen conſtat te eſſe felicem. ꝙ veniſti Carthaginem. Item in ſecundo, Quiſquis es, amiſſos hinc iam obliuiſcere Graios: hoc eſt qualibet ratione cōtra nos bella ſuſcępis. ¶ Haud credo iuiſus cœleſtibus. Liptotes figura per cōtrarium ſignificans, ideſt credo te eſſe chariſſimum ſuperis: vt ſupra, Mihi iuſſa capeſſere fas eſt Cœleſtibus autem ſm Pythagorā & præcipue Platonem dixit, qui confirmant viuos eſſe ſuperis charos, mortuos vero inferis. Vnde & Virgilius de Pallante. Et nil iam cœleſtibus vllis Debentem. Item contrà, Vos o mihi manes Eſſe boni, quoniam ſuperis auerſa voluntas. ¶ Auras vitales carpis.) Quibus viuimus. Nil eſt enim aliud vita niſi reciprocus ſpiritus: vnde Iuppiter quo cōſtant omnia, vocatur ζεὺς ἀπὸ τοῦ ζῆν, ideſt vita. ¶ Carpis.) Accipis: vt, Et placidam carpebant membra quietem. ¶ Tyriam.) Carthaginem à colonis. ¶ Adueneris vrbem.) Hyſterologia, vt ſuprà. ¶ Perge modo.) Tantūmodo: hoc eſt, hæc tibi ſola ſit cura, nā liberatæ ſunt naues. ¶ Perfer.) Impatiuus modus eſt: vt, Fer cineres Amarylli foras. ¶ Reduces.) Proprie reduces dicuntur, qui pericula euadunt: ſic īfra, Vt reduces illi ludunt: ſcilicet poſt periculum illatum ab aquila. ¶ Verſis Aquilonibus.) Quia poſtq; ad Africam iter verterūt, aduerſus antē Aquilo cœpit eſſe proſperior. ¶ Ni fruſtra augurium vani docuere parentes.) Hoc ad confirmandum errorem Aeneæ dixit, ne diuinando dea eſſe crederetur. Quod autem dicit. ¶ Vani parentes, aut hypallage eſt, i. vanum augurium: vt, Dare claſſibus auſtros, & Ibant obſcuri ſola ſub nocte, pro ipſi ſoli per obſcuram noctem. Aut certe vani parentes, qui res falſas & inanes docent. Et per hoc plerunq; decipere oſtendit auguria. Multi vꝑ ſunt ad nimium hoc amorem parentum referri, qui teneritudine affecti, etiam ſuperflua liberos docent. ¶ Bis ſenos cycnos.) Cycnos nauibus comparat, aquilam tempeſtati. In auguriis autem conſiderandæ ſunt non ſolum aues, ſed etiam volatus, vt in præpetibus: & cantus, vt in oſcinibus: quia nec omnes, nec omnibus dant auguria, vt columbæ non niſi regibus dant, quia nunquam ſingulæ volant, ſicut rex nunquam ſolus incedit. Vnde eſt in ſexto, Maternas agnouit aues, per tranſitum oſtendit regis augurium. Item cycni nullis dant, niſi nautis: ſicut lectum eſt in ὀρνιθογονίᾳ, Cycnus in auguriis nautis gratiſſimus ales: Hanc optant ſemper, quia nunquam mergitur vndis. ¶ Lætanteis.) Poſt periculum. ¶ Agmine.) Volatu, impetu. Agmen autem apud Virgilium, eſt cuiuſlibet rei impetus: vt, Illi agmine certo. Et, Vocat agmina ſæua ſororum. ¶ Iouis ales.) Aquila, quæ in tutela Iouis eſt: quia dicitur dimicanti ei contra Gigantes fulmina miniſtraſſe, quod ideo fingitur, quia per naturam nimii eſt caloris, adeò vt & oua quibus ſuper ſedet, poſſit coquere, niſi admoueat gagatem lapidē frigidiſſimum, vt teſtatur Lucanus, Fœta tepefacta ſub alite ſaxa. ¶ Capere.) Eligere: vt, Ante locum capies oculis. ¶ Stridentibus alis.) Signum augurii eſt. ¶ Cœtu.) Dicit Plinius ſecundus in naturali hiſtoria, omnes aues colli lōgioris, aut recto ordine volare, vt pondus capitis præcedētis cauda ſuſtentet: vnde & prima plerunque deficiens, relicto loco incipit eſſe poſtrema, aut in cœtu ſe omnes inuicem ſuſtinere. Hoc autem volatu imitantur literas quaſdam, vnde Lucanus, Et turbata perit diſperſis litera pennis. ¶ Cantuſq; dedere.) Alluſit ad nautas. ¶ Puppeſq; tuæ, pubeſq; tuorū.) Tropus ſynecdoche, à parte totum ſignificat. Terētius, O lepidum caput, ideſt o lepidus homo. ¶ Oſtia.) Proprie oſtia dicuntur exitus fluuiorum: ſed modo abuſus eſt, quia plerunq; oſtia ipſa pro portu ſunt.

ASCENSIVS.

¶ Quiſquis es, haud credo &c.) Nunc qua gratia venerat exequitur Venus, docet enim ſocios fere cum claſſe ſaluos eſſe recipiendos: monetq; Didonem accedant. Quod vero dicit: Quiſquis es, non derogat fidem Æneæ, ſed auget fidem dicendis. Nam ſenſus eſt, id quod dictura ſum, non ideo dicā, quia dicis te pium Æneā fama ſuper æthera notum: ſed quia augurii perita certiſſime noſco te diis acceptum, qui poſt tantam tempeſtatem incolumis claſſem recipies, ſed ne dicta dicam, audiamus Dona. cuius verba ſunt: Quiſquis es: adhuc veluti cum ignoto loquitur, haud egdem oportet te diis charum eſſe, quoniam Carthaginem Veneris, hæc verba omnium ſpondebant effectum, de quibus cōqueſtus erat. Nam & notitiam ſui, & celebritatem, & humanitatem pollicetur. ¶ Perge.) Hortatur ne redeat ad ſuos, vt propoſuerat: ſed eat Carthaginem. ¶ Nanq; tibi.) Demit ſollicitudinem de ſociis ſalutem illorum, augurio nuncians. ¶ Ni fruſtra .a. va. d. p.) Ordina ſic, ni vani fuere parentes, ideſt maiores noſtri, & fruſtra nos docuerunt. ¶ Biſſenos.) Numero nauium coæquantur, quas Æneas putabat oppreſſas. ¶ Aetheria.) Quos vt cygni poſt perturbationem illatam, ab aquila liberati ſuo ordine læti, volantes terram captam petunt, ſic tui à tempeſtate erepti tuti ſunt. ¶ Et quà te ducit via.) Ne ille diceret, non noui iter. ¶ Ordo autem eſt. Quiſquis, ideſt quicunq; es, hoc eſt, etiam ſi non ſis ille pius Aeneas, quem te prædicas & te eſſe ſatis credo: tamen ex ſolo augurio, & rerum euentu ēdocta, ego credo, ꝙ ſupple tu, haud, ideſt non inuiſus, imo charus cœleſtibus, ideſt diis ſuperis, carpis auras vitales, ideſt quibus reſpirando viuitur: qui adueneris, ideſt propterea, ꝙ adueniſti vrbem Tyriam. ſ. Carthaginem, ideſt hoc ſolum: ꝙ dii voluerunt appulſum, ad vrbem Tyriā, vbi aduentus tuus gratus, & acceptus erit, ſignificat te non inuiſum ſuperis, quia ſi tibi ſuperi inuiderent, non tantum boni ſub ſpecie incommodi, contuliſſent, & ita cohortatur eum ſubtiliter, vt ad Didonem eat, vnde ſubdit: Perge. i. perfice iter tuum: modo, ideſt ſolummodo. q. d. nihil aliud cures, nam ſi modo perueneris ad Ordo.

hanc

ſurẽ vrbem, omnia tibi proſpere cedent: perge ergo, atq; perfer te hinc. i. ab hac ſylua ad limina reginæ: nam ego nuncio. i. prædico: & ſignifico ſocios, ſcilicet tuos reduces, ideſt reductos: & ſaluos: & claſſem, ſcilicet quam amiſſam cenſes: receptam. ſ. ex periculis ad tutiora loca: vnde receptui canunt, qui ex prælio in caſtra conuocant, & nuncio claſſem tuam actam. i. impulſam: aquilonib. i. ventis, contra Aphricam, & ex aduerſo Aphricę flantibus in tutum. i. locum, vbi tuta ſit: ni, ideſt niſi parentes. ſ. mei. (inquit Venus, ſub ſpecie virginis venatricis) vani. i. mendaces, & futiles docuere fruſtra, ideſt nequicquam, & in vanum augurium, ideſt artem augurandi. Et ne id confidentius, ſine ratione dixiſſe putetur, addit aſpice. q. d. ſi tu etiam augurii peritus es, poteris reſpicere an q̃ dixerim vera ſint. Aſpice. n. biſſenos, ideſt duodecim:) Tot enim naues fuerant, quas amiſſas Æneas verebatur quum ſaluæ eſſent. Nam dixit ſe viginti habuiſſe, quarum etiam perire vidit ante oculos ſuos, & ſeptem ipſe in portum perduxit: vnde reſtabāt duodecim.) cygnos. i. holores, qui q̃a non ſubmergunt, & in aquis verſantur, nautis pro augurio ſunt: lætantes agmine i. cœtu, aut conuolatu agminatim procedente, quum prius turmatim diſperſi auolarent: quos. ſ. cygnos: ales Iouis. i. aquila lapſa. i. quæ deſcendit plaga. i. regione, aut ora ætheria. i. cœleſti, aut aeria, turbabat. ſ. paulo ante, aut dum naues tuæ paterentur: cœlo aperto. i. ſereno apparenti: qui, ſup. (Aut eſt Græca loquutio, qua viciniori damus, quod alterius eſt: vt apud Comicum, Scis me quid velim: pro eo, quod eſt, ſcis quid ego velim: ita aſpice biſſenos cygnos: Aut capere, aut captas iam deſpectare videtur, pro eo quod eſt, aſpice biſſeni cygni &c.) videntur nunc, aut capere, ideſt deligere ad conſidendum terras longo ordine. Nā pluſculo interuallo: aut deſpectare, ideſt frequenter aſpicere, captas i. electas. ſ. terras: vt. i. quemadmodum illi. ſ. cygni, reduces, ideſt reducti, aut reuerſi à perſequutione aquilę: ludunt, ideſt lętitiam ſuam indicant: alis ſtridentibus: & cinxere polum. i. cœlum: cœtu, ideſt conuolatu, & dederunt cantus. ſ. in ſignum lætitiæ: haud aliter, ideſt eodem modo, & puppes tuæ, & pubes, ideſt iuuētus pubeſcens tuorum. ſ. amicorum, aut tenet (zeugma ab inferiore: quod ſic perficitur, & puppes: aut tenent portum, aut ſubeunt oſtia plena velo: aut pubes tenet:) portum, aut ſubit oſtia, ideſt aperturam, & ingreſſum portus, pleno. i. paſſo, & extenſo velo, quod non extenditur totum ventis, quoties quicquam periculi timetur. Concludit ergo, dicēs, Perge. i. perfice iter tuum, modo i. ſolummodo: & ſi dicat Æneas: quo pergam, quum neſciam viam: addit, & dirige greſſum, ea qua via te ducit. i. ſequere viā, quæ ducet in vrbem: ſicut tactum eſt in Buco. Quo te Mœri pedes, an quo via du. &c.

PIERIVS.

¶ Iouis ales aperto turbatur cœlo.) In antiquis aliquot codid. turbarat, exacta ſpecie legitur: ſed turbabat, imperfecto præterito, magis placet, vt res iam tum oculis ſubiecta videatur. ¶ Et qua te ducit via.) In codi. Longobardico legere eſt. Quo te ducet: per verbum futuri temporis, & aduerbium ad locum, vulgata tamen lectio caſtior habetur.

¶ Dixit, & auertens roſea ceruice refulſit, POETA
Ambroſiæq; comæ diuinum vertice odorem
Spirauere, pedes veſtis defluxit ad imos,
Et vera inceſſu patuit dea. ille, vbi matrem
Agnouit, tali fugientem eſt voce ſequutus.
¶ Quid natum toties crudelis tu quoq; falſis ÆNEAS
Ludis imaginibus? cur dextræ iungere dextram
Non datur? ac veras audire, & reddere voces?
¶ Talibus icuſat, greſſumq́; ad mœnia tēdit. POETA
At Venus obſcuro gradienteis aere ſepſit,
Et multo nebulæ circum Dea fudit amictu,
Cernere ne quis eos, neu quis contingere poſſet,
Moliriue moram, aut veniendi poſcere cauſas,
Ipſa Paphum ſublimis abit, ſedesq́; reuiſit
Læta ſuas, vbi templum illi, centumq́; Sabæo
Ture calent aræ, ſertisq́; recentibus halant,

SERVIVS.

¶ Auertēs.) ſe ſubaudi, hoc eſt cum auerteretur: vt, Tum prorā auertit. ¶ Roſea.) Ideſt pulchra. ¶ Ambroſiæq; comæ.) Aut deorum vnguēto oblitæ, hoc eſt ambroſia: aut certe abuſiue dixit diuinæ comę. ¶ Spirauere.) Exhalauere. ¶ Veſtis defluxit.) Quia dixit ſuprà, Sinus collecta fluentis. ¶ Vera.) Bene vera, de qua ante dubitabatur. ¶ Matrē agnouit.) Nūc matrem cognoſcit. Nam deam eſſe ſuperius dixerat. ¶ Fugientem.) Celeriter abſcedentem. ¶ Quid totiens.) Sæpe: & aut κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus ſępe eum eſſe deluſum, aut certe ſecundum ipſum Virgilium, qui ait in ſecundo, Cū mihi ſe nō ante oculis tam claram videndam Obtulit. Multi tamen volunt in hoc ipſo loco ſæpe eum eſſe deceptum: vt in habitu, in interrogatione, reſponſioneq;, in auguriis. ¶ Tu quoque.) Sicut Iuno, cæteriq; dei, qui Troianis inimici ſunt. ¶ Cur dextræ iungere dextram.) Maiorum enim hęc fuerat ſalutatio: cuius rei τὸ αἴτιον, ideſt cauſam Varro, Callimachum ſecutus, expoſuit aſſerens omnem eorum honorem dexterarum conſtitiſſe virtute: ob quam rem hac ſe venerabantur corporis parte. ¶ Veras audire, & reddere voces?) Sunt multæ reciprocæ elocutiones: vt hoc loco, ſunt multæ vnius partis vtriq; ſufficiētes: vt, tenemur amicitiis: ridiculū enim eſt ſi addas mutuis: cum Amicitiis vtrūque ſignificet, ſicut Fronto teſtatur. Item ſunt elocutiones, quarum vna pars plena eſt: quæ ſi conuertantur, habent aliquid ſuperfluum: vt in Salluſtio, In tugurio mulieris ancillæ: bene addidit ancillæ. At ſi dicas, in tugurio ancillę mulieris: erit ſuperfluū. ¶ Mulieris ancilla enim & conditionem oſtēdit, & ſexum. Item, Res erat prætoribus nota ſolis. hoc ſuffecerat, male ergo addidit: Ignorabatur à cæteris. Quod ſi conuertas, nil eſſe ſuperfluū inuenitur. ¶ Talibus incuſat.) Redarguit. Incuſare proprie eſt ſuperiorem arguere: vt in Terentio pater ad filium, Quid me incuſas Clitipho? Accuſare vero, vel parem vel inferiorem: vt in eodem ad maritum vxor, Me miſeram, quę nūc quam ob cauſam accuſer neſcio. Et hoc proprietatis eſt: licet vſus iſta male corrūpat. Sciendum tamen eſt Terentium propter ſolam proprietatē omnibus comicis eſſe præpoſitum: quibus eſt, quantum ad cætera ſpectat, inferior. ¶ At Venus.) Ordo eſt, At Venus dea. ¶ Obſcuro aere.) Ideſt nebula, Cuius diffinitio eſt. ¶ Circum dea fudit.) Figura Tmeſis eſt: quæ fit, cum ſecto vno ſermone aliquid iterponimus: vt alibi, Septem ſubiecta trioni. Sed hoc tollerabile eſt in ſermone cōpoſito: cæterum in ſimplici, nimis eſt aſperum: quod tamen faciebat antiquitas: vt, Saxo cere comminuit brum. ¶ Aut veniēdi poſcere cauſas.) Scilicet ne ſæpe narrando crebrum patiatur dolorem. Vnde melius ad Æneam refertur, Medio ſic interfata dolore eſt. ¶ Ipſa Paphum.) Ciuitatē Cypri. ¶ Sublimis.) Diuino īceſſu. ¶ Lęta.) Proprium Veneris epitheton. ¶ Sabæo.) Arabico. Arabiæ autem tres ſunt, Inferior, Petrodes, Eudemon, in qua populi ſunt Sabæi, apud quos naſcitur tus. Dicti autē Sabæi ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι, ideſt venerari, quòd deos per ipſorum tura veneramur. ¶ Ture calent aræ, ſertisq; recentibus halant.) Ecce vnde ſuprà dixit, Haud equidē tali me dignor honore. Quòd autem dicit. ¶ Recētibus,) laus eſt loci, qui ſemper flore veſtitur. ¶ Sertis.) Sertum & ſerta, cum nihil adiicitur, dicimus: vt hoc loco. Item alibi expreſſius, Serta procul tantum capiti delapſa iacebant. Si autem ſertos dixero, Flores addo. Si ſertas: addo Coronas: vt Lucanus, Accipiunt ſertas nardo florente coronas. Et hoc in multis noībus obſeruandum eſt, vt genus ex adiectione formetur, qua detracta, in neutrū cadat neceſſe eſt: vt piſcinalis locus, piſcinalis cella, piſcinale; ſagitarius mulus, ſaginaria mula, ſaginarium.

ASCENSIVS.

¶ Dixit & auertens.) Docet quomodo Venus abiens, agnita eſt quod opportunum fuit, vt dictis fidem habeat Aeneas, vtq; ab ea nebulis ſeptus ſit: cuius rei aſſignat quatuor cauſas Donatus, cuius verba ſunt. ¶ Et vera inceſſu. p. d.) Completis quæ voluit, dimiſit lętum, & inſtructum, & plurimis ſignis ſe manifeſtauit, & ſplendore, & odore, & defluxu veſtis. ¶ Ambroſiæq; co.) Sic eius comæ ſe effuderant, vt putarentur Ambroſia: quam mulieres in vnguentis admiſcent perfuſæ. ¶ Voce.) Quando gradiendo, vel currendo, non potuit. ¶ Quid.) Incuſatio non contumelioſa: ſed ex affectu & religione procedens. Ergo mater nomen tuum confiteri noluiſti: & quaſi aliena loquuta mecum, maternis verbis, miſerias meas, non leuaſti: nec ſemel hoc feciſti, ſed ſæpe. Conſtabat enim inter ipſos, multa & varia fuiſſe colloquia, in quibus ille vultu, habitu, & colloquio matris, falſus eſt. Debuit autem incuſatio ad abeuntem, non eſſe lōgior, quàm vt ad celeriter fugientis aures, peruenire poſſet. ¶ Obſcuro aere.) Non

ſatis fuit verbis inſtruxiſſe filium licet ſciret omnia eadem compoſuiſſe Mercurium, ſed quatuor de cauſis texit, ne viderentur, ne tangerentur, ne interrogationib. varijs detinerentur: vel veniendi cauſas quærentes eos, qui ante noctem venire debebant, detinerent. Beroaldi autem in Seruium, verba ſunt hæc: Quis non videt falſam, ac penitus inanem eſſe differētiam, quam Seruius nobis perſuadere contendit: nemo fere eruditorum in Latina lingua, ita loquitur: nemo hanc differentiam obſeruat, quinimo ſæpiſſime ſecus legitur. Cæſar in primo commentario, omnium ordinum adhibitis, ad id conſilium centurionibus, vehementer eos incuſauit. Certe Cæſar, militibus ſuis maior eſt, non minor: & tamen contra Seruij diſciplinam, dicit ſe illos incuſaſſe: & profecto Latiniſſime loquutus eſt. Incuſare.n. ſignificat reprehendere, vel culpare, ſine aliquo diſcrimine, hinc Corne. Tacitus inquit: Intemperiem cœli incuſantes, & apud Diomedem legitur: Incuſante Cicerone Catilina cōuictus eſt, quod quidem exemplum, de maiore in minorem dici, nemo inficiatur: quum cōſul Cicero fuerit, & Catilina priuatus. Accuſare vero, ab authoribus idoneis vſurpatur, nuſq̃ obſeruata ſetutina illa, & rancida Seruij obſeruatione, qua de re exempla ideo ponere ſuperſedeo, quia talibus ſcatent ſcriptorum cuncta volumina. ¶ Ordo eſt.

Ordo. Dixit. ſ. Venus. i. finiuit ſermonem ſuum, & auertens, ſup. ſe reſulſit. i. reſplenduit ceruice roſea. i. pulchra aſpectu, qualis eſt roſa, & comæ ambroſiæ. i. ambroſia imbutæ: ſpirauere. i. emiſerunt, & diffuderunt: aut exhalauerunt, quaſi ſpirando: diuinum. i. diuinitatis, aut qualem dii, & deę diffundere ſolent odorē veſtis. ſ. eius, de qua dictū eſt, Nodoq́; ſinus collecta fluentis: defluxit ad imos pedes, & patuit inceſſu. i. incedendo vera dea, quum prius de ea aliquātulum dubitaſſet (hæc autem ſunt ſigna diuinitatis: de quibus etiam in. v. dicit: Diuini ſigna decoris, Ardētesq́; notate oculos quis ſpiritus illi, Quis vultus, vociſue ſonus, vel greſſus eunti?) ille. ſ. Aeneas vbi agnouit matrem. ſ. eſſe non ſolum quamuis deam: ſequutus eſt, ſup. eā fugientē: tali voce. i. ſermone: nam pedibus nō potuit eam aſſequi. Quid o mater, tu quoq;. i. etiam tu crudelis. i. imitis: (nam ex īpatientia, omnia crudelia vocamus: vnde in Buco. Atq; deos, atq; aſtra vocat crudelia mater. Item: O crudelis Alexi. Item Amaſius poeta: Crudeles diuiſerpens nouos exuit annos Formæ nō vllam fata dedere moram.) ludis. i. illudis: natum. i. filium. ſ. me toties: falſis. i. fictitijs, & aliud q̃ ſit ſimulātibus imaginibus. i. ſpēbus: cur nō datur. i. negatur: & nō conceditur mihi, iungere dextræ, ſup. tuæ: dextram ſupp. meam: (quum etiā oſculum dare filio licere videatur.) & audire, & reddere voces veras. i. non ſub aliena perſona occultatas: hoc eſt matris, & filij, vt à matre, & à filio, Æneas incuſat, ſup. matrem, talibus. i. dictis, & tendit. i. dirigit greſſum ad mœnia. ſ. Carthaginenſia, aut Carthaginienſia) vtrūq; enim reperitur.) At. i. ſed, Venus ſepſit. i. circundedit gradientes. ſ. Ænea cum Achate.) Eſt autē accuſatiui caſus pluralis numeri.) aere obſcuro. i. denſo, & opaco, & dea. i. ipſa quæ potuit, quum ſit dea: circunfudit, ſup. eos multo amictu. i. tegmēto nebulæ: ne quis poſſit cernere eos: neu. i. neue quis poſſet cōtingere eos: ve, ꝓ vel, moliri, cum molimine, & moleſtia facere moram. i. detinere eos, & exquirere, cauſas veniēdi. Ipſa. ſ. Venus hoc facto: abiit ſublimis. i. ſublata, vel per altum volans in ſignum lætitiæ pro bene actis rebus: Paphum. i. ad ciuitatem illā Cypri, & ipſa læta reuiſit ſuas ſedes. i. vbi præcipue quieſcit, ac colitur. Sed ingenioſe alludit poeta ad hiſtoriam: nam Venus dicitur fuiſſe regina Cypri, quę corpus ſuum diuulgabat, & quæ illic ſepulta eſt: ſedes autem pro ſepulchro accipi ſolet: vt in. vj. Sedibus hunc refer ante ſuis vbi, templum, ſup. eſt illi. ſ. Veneri: & vbi cētum aræ calent illi thure Sabæo. i. quod in Saba naſcitur, nam ſolis eſt thurea virga Sabæis: & halāt. i. ſpirant, & fragrāt ſertis, ſcilicet florum, recentibus. i. recenter appoſitis à puellis, quę eas frequenter innouāt.

PIERIVS.

¶ Agno. t. fu. eſt. u. ſe.) In Lōg. exē. mutato numero legiť, fugiētē tali eſt. u. ſe. ſed prior numerus ex tetrametro lōge magis placet qa nō ita lāguidus. ¶ Audire, & reddere voces.) In co. aliquot vetuſtioribus, reddere, vnico d, ſcribiť: ſed. n. geminatum d, in eo verbo Velius Longus aſſerit: non ita aūt in reducere, qđ ideo fuit adnotandū, quia ſunt hodie q clamitent ex publicis cathedris, redo, ſimplici d, ſcribendū. ¶ Aut veniēdi expoſcere cauſas.) In aliquibus antiqui. co. exquirere, legitur: quod maiori diligētia quærere, ſignificat. In Longobar. & aliquot alijs, diſcere, In Roma. in Med. & antiqoribus pleriſq;, poſcere, habeť: quod magis placet. Porro, q exquirere, fecerunt, id ex Donatiana paraphraſi deumpſere, vbi eſt: Vel certe veniēdi cauſas exquirens ꝑperātibus moras afferret. ¶ Ipſa Paphū ſublimis abit. ¶ Vetera quædā exēplaria, & Paphon, & adit ſcribūt: ſed vt Paphon, non reiecerim: ita addit, nūq; ſcripſerim. ¶ Ture calent aræ, ſertisq; recētibus halāt.) Tus, multi nūc cum adſpiratione ſcribūt: ſed F. L. Soſipater, tus, à tundendo dictū vult, ideoq́; adſpirationē nō admittere, quamuis Iulius Modeſtus ἀπὸ τοῦ θύειν, quod eſt rem ſacram facere, nomen deduci velit. Habent præterea plerique codices manuſcripti, alant, abſq; adſpiratione: ſed hoc imperite, quum natura ei verbo inſit adſpiratio.

Corripuere viam interea, qua ſemita monſtrat.
Iamq́; aſcendebant collem, qui plurimus vrbi
Imminet, aduerſaſq; aſpectat deſuper arces:
Miratur molem Æneas, magalia quondam,
Miratur portas, ſtrepitumq́;, & ſtrata viarum.
Inſtant ardentes Tyrii, pars ducere muros,
Moliriq́; arcem, & manibus ſubuoluere ſaxa,
Pars aptare locum tecto, & concludere ſulco.
Iura magiſtratusq́; legunt, ſanctumq́; ſenatum.
Hic portus alii effodiunt, hic alta theatri
Fundamenta locant alii, immaneſq; columnas,
Rupibus excidunt, ſcenis decora alta futuris.
Qualis apes æſtate noua per florea rura
Exercet ſub ſole labor, quum gentis adultos
Educunt fœtus, aut quum liquentia mella
Stipant, & dulci diſtendunt nectare cellas,
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignauum fucos pecus à præſepibus arcent.
Feruet opus, redolentq́; thymo fragrantia mella.
O fortunati, quorum iam mœnia ſurgunt:
Æneas ait: & faſtigia ſuſpicit vrbis.
Infert ſe ſeptus nebula (mirabile dictu)
Per medios: miſcetq́; viris: neq; cernitur vlli.

SERVIVS.

¶ Corripuere viam.) Officium eundi celeriter arripuerūt. Neq; enim via corripiť. ¶ Qui plurimus.) Ideſt longus, vt ipſe alio loco, Cui plurima ceruix. Item, Cum ſe nux plurima, ideſt amygdala: longa nāque eſt. ¶ Aſpectat.) Rei inſenſibili dat ſenſum. Vnde eſt illud in quarto de Atlante. Item Salluſtius, Lyciæ Piſidiæq; agros deſpectantem. ¶ Miratur molem Æneas.) Hoc ad ipſum refertur. ¶ Magalia quondam.) Hoc ad poetā. Nec enim hoc nouit Æneas. Magalia vero antiſtœchon eſt. Nam debuit magaria dicere: quia magar, non magal, Pœnorum lingua villam ſignificat. ¶ Inſtant ardentes tyrii.) Multum feſtinātes. Alii ingenioſi intelligunt. Nam per contrarium ſegnem, ideſt ſine igni, ingenio carentem dicimus: vnde & à Græco venit catus, ideſt ingenioſus, ἀπὸ τοῦ καίεσθαι. ¶ Ducere muros.) Ædificare. ¶ Moliriq; arcem.) Molibus factis extollere. ¶ Optare.) Eligere: vt, Tuus ò regina quid optes, Explorare labor. ¶ Tecto.) Ad tectum: nota figura. ¶ Sulco.) Foſſa. Ciuitas enim, non domus, circundatur ſulco: vt alibi, Aut ſimul vel tenui vitem committere ſulco. ¶ Legunt.) Eligūt. ¶ Portus effodiunt.) Ideſt cothona faciunt. ¶ Alta theatri Fundamenta.) Hinc futura magnitudo cognoſciť. ¶ Qualis apes.) Tertię declinationis genitiuus pluralis & in iū, & in um exit, ſed tum pro noſtro arbitrio cū nominatiuus ſingularis fuerit n, & s, terminatus: vt amās & amantum, & amantium dicimus. Cum autem nominatiuus ſingularis er & ur fuerit terminatus, tātum in um exit: vt pater patrū, murmur murmurum. Reliqua vero nomina authoritate firmamus: vt apis apum, vel apium. ¶ Æſtate noua.) Bene noua, qa & eſt adulta & pręceps ſm Salluſt. ¶ Florea.) Pro florida: vt, Nemora inter frōdea turbā. ¶ Rura.) Græce ἄρουρα dicuntur. Aphęreſis ergo ſermonē fecit latinū. ¶ Exercet.) Fatigat: vt, Nate Iliacis exercite fatis. Hoc autem participiū ab exercitu, ideſt militum multitudine, declinatione diſcernimus: nā nomen, quartæ declinationis eſt: participium, ſecundæ. vt viſus, huius viſus vel viſi: paſſus, huius paſſus vel paſſi: auditus, auditi vel

...vel aditus aditus, huius aditus, vel aditi. ¶ Sub ſole.) In ſole: vt, Nanq; ſub ingenti luſtrat dum ſingula templo. ¶ Cum gentis fœtus.) Ad laudem apum hoc pertinet: quod in quarto Georgicorum melius intelligitur. ¶ Liquentia.) Defecatã, ſine ſordibus: vt, Nec tantum dulcia, quantum & liquida, ideſt pura: nam dura mella conſtat eſſe meliora. ¶ Stipant.) Denſant: tranſlatio à nauibus, in quibus ſtupa interponitur vaſis, quam ſtipam dicũt. ¶ Diſtendunt.) Implent: vt, Et denſo diſtendere pingui. ¶ Nectare.) Melle abuſus eſt, propter ſuauitatis ſimilitudinem. ¶ Cellas.) Et hic abuſus eſt, vt fauorum cauernas cellas vocaret. Traxit autem à reponendi ſimilitudine; vel à celando, vnde cellam appellauerunt. ¶ Agmine.) Nunc impetu. ¶ Ignauum.) Inutile, nõ aptum induſtriæ. Nam induſtrios, gnauos dicimus. ¶ Fucos.) Secundũ Pliniũ, apum multa ſunt genera. Proprie tamẽ apes vocãtur ortæ de bobus: fuci, de equis: crabrones, de mulis, veſpæ; de aſinis. Fucus aũt eſt ſecundum Æmylium Macrum, maior ape, crabrone minor. ¶ Pecus.) Pecus enim dicimus omne qđ humana lingua & effigie caret. Vnde Horatius, Omne cum Protheus pecus egit. ¶ Præſepibus.) Aluearis. Et eſt tráſlatio: quæ fit quoties, vel deeſt verborum proprietas, vel vitatur iteratio. ¶ Feruet.) Cum celebratur: vt contrà. ¶ Friget,) cum ceſſat dicimus: vt Terẽtius, Nimirum hic hoĩes frigent. ¶ Fragrantia.) Quotiens incendium ſignificatur: ꝙ flatu alitur, vel à flãma: per l, dicitur, quotiẽs odor qui fracta ſpecie maior eſt: p r dicimus. Sciendum ſane nil in hac vacare cõparatione. Nã Pœnoꝝ operi, apũ labor: cuſtodiæ litoꝝ, fucoꝝ cõparatur expulſio. ¶ O fortunati,) quoꝝ iam mœnia ſurgunt. Bene fortunati, q iam faciunt qđ ipſe deſiderat. ¶ Faſtigia.) Nũc operis ſũmitates. alibi ima ſignificat: vt, Forſitã & ſcrobibus q̃ ſint faſtigia queras. ¶ Suſpicit.) Miraſ: vt econtrario, deſpicit, cõtẽnit ſignificat. ¶ Mirabile dictu.) Ob hoc quod ſequitur: quia mixtus cũctis latebat. ¶ Per medios.) Figura eſt: nã planũ fuerat, mediis ſe inſert. ¶ Neq; cernitur vlli.) Ideſt ab vllo: & eſt græcũ: vt Horatius, Scriberis vario, ideſt ſcribet te Varius.

ASCENSIVS.

¶ Corripuere, &c.) Docet igreſſum Æneę, nihil aũt in ſententijs dubiũ occurrit, qđ nõ à Donato explicet, cuius verba ſunt. ¶ Miraſ.) Ponit generaliter ꝙ oẽs viæ & portæ feruebãt, & ſtrepitus agentiũ pſonabãt. ¶ Inſtant.) Itur iã per ſpẽs: laudanſ aũt, ꝙ nõ inuiti agebãt. ¶ Pars.) Ducere primo curabãt, q̃ aduerſus hoſteis fuerãt neceſſaria. ¶ Locũ.) Tecto: priuata ædificia curabanſ. ¶ Iura.) Diſponit leges, & honores curiales. ¶ Portus.) Et hoc ad ſalutis ſubſidiũ. ¶ Alta theatri.) Poſtea q̃ad ſalutẽ, & honorẽ ptinẽt, pſpicit voluptatibus pp̃ter ſcenas, quod nõ fit niſi in otioſa ciuitate, qđ Æneæ erat neceſſariũ. ¶ Colũnas.) Vt nõ ſolũ theatri geſta, verũ aſpectus operis iuuaret. Ponit apũ cõparationẽ, q̃ & induſtria, & labore, & ęqtate operis, & cõcordia, excellẽtes ſunt, & quæ fucos aĩal nõ ſolũ iners, verũetiã vorax à ſedibus pellãt. ¶ O fortunati.) Nõ inuidet alienæ felicitati: ſed pſequiſ laude. q. d. qñ ego ad hãc felicitatẽ pueniam? an vrbe, an vmbra: nil refert.

Ordo. ¶ Ordo aũt eſt. Aeneas, ſup. & Achates, corripuere. i. rapuere ſimul viã. i. iter ſuũ, aut corripuere. i. carpſere, raptim viã. ſ. mõſtratã: iterea dũ Venus Paphũ abiret: ea, ſup. qua ſemita. i. ſemis ita. i. dimidiata via: (nã in ſyluis erãt: & vrbs adhuc noua erat, quo circa nõdũ amplæ, & tritę viæ ad eã e ſyluis ducebãt.) mõſtrat. i. indicat eiidũ eſſe iuxta monitũ matris, & ipſi aſcẽdebãt iam collẽ: q. ſ. collis exiſtẽs plurimus. i. lõgiſſimus. iminet vrbi. i. tẽdit, aut vergit in vrbẽ, aut q iminet in vrbẽ plurimus. i. p plurima parte. Et ſpectat deſup. i. ab alto, & editiore loco, arces aduerſas. i. ex aduerſo ſitas: Aeneas miraſ molẽ. i. magnitudinẽ nouę vrbis: quod omẽ erat futuræ difficultatis in ea à Romanis expugnãda: appoſitorie: quondã. i. aliqñ. ſ. ante aduẽtũ Didonis, magalia. i. humiles caſas, q̃ & mapalia dicunſ, & miraſ portas, & ſtrepitũ. ſ. igrediẽtiũ: & ſtrata. i. pauimẽta viaꝝ. ſ. publicarũ q̃ lata erant: Tyrij. i. populi illi à Tyro, cũ Didone pfecti: ardẽtes. i. feſtinãtes: inſtãt. i. inſtãter icũbunt operi; pars, ſup. iſtat, aut iſtãt: ducere. i. pducere, & extendere muros. ſ. cõtra iſultũ hoſtiũ: & moliri. i. cũ molimine, & mole magna extruere: arcẽ. i. munitionẽ pcipuã vrbis, & ſubuoluere. i. ſurſum: hoc eſt, ſurſum voluere ſaxa manibus. ſ. ſuis, quũ nõdũ arma oĩa, ad hoc idonea, haberẽt. Pars ſup. inſtãt (niſi dicamus iſinitiuos, p iperfectis idicatiui: vt ducere, p ducebat: & moliri, pro moliebatur, & ſubuoluere pro ſubuoluebat: & optare, p optabat, & concludere, pro cõcludebat, &c.) optare. i. deligere, aut eligere, tecto. i. ad tectum extruẽdum locum, & cõcludere. ſ. ambitum vrbis: ſulco. ſ. aratro circunducto (nã qui primum vrbem extruebant, circumarabant: ſulcumq; per circuitũ faciebant, pro primis foſſis, niſi vbi portam extruendam cenſebant: illic enim aratrum portabant: vnde portam, à portando dictam, volunt. Varro tamen ab importandis rebus. Et ediuerſo q ciuitatem funditus deſtruere volebant, eamq; euertebant tandem aratrum immiſerunt. Vnde in. iij. Thraces arant, vbi Troia fuit. Quinetiam Ser. vrbem ab vrbo, parte aratri, dictam vult.) Et ſupple pars, aut alii: legunt, ideſt eligunt: iura. i. iuridicos viros, penes quos leges & iura, eſſent in noua ciuitate, & magiſtratus. i. vt dicunt nunc officiarios. i. qui aliquo magiſtratu fungerentur: & ſenatum ſanctum. i. inuiolabilem. (Alludit autem ad Romanum ſtatum.) Alij effodiũt hic. i. hoc loco qui inter mare, & ciuitatem erat portus. i. effodiendo aptant portus, & alij locant. i. iaciunt: hic. i. alio loco: alta fundamẽta theatri. ſ. pro ludis, & ſpectaculis exhibendis, & alii excidũt rupibus. ſ. vicinis in colle iam dicto: columnas imaneis. i. valde magnas: ita vt imanes videantur: appoſitorie: alta decora. i. ornamenta, ſcenis futuris, ideſt ad extruendas ſcenas in amphitheatro. (Scenæ autem, ſunt vmbracula, è quibus prodibant acturi fabulas.) Tales, ſupp. inſtant: aut talis fuit eorum labor, qualis labor exercet ſub ſole apes in noua æſtate, ideſt in fine veris, aut in principio æſtatis: per rura florea. i. florida, quum. i. quando ipſę apes educunt adultos. i. maturos & prouectioris ætatis: fœtus gentis, ideſt generis ſui. i. quando examina è fœtura ſua educunt: aut quum. i. quando ipſæ apes ſtipant, ideſt condenſant: mella liquentia. i. defecata, & pura (vt in. iiij. Georgico. expoſitũ eſt.) & diſtendunt. i. vſq; ad diſtentionem farciunt, cellas ſcilicet fauorum, nectare dulci. i. melle puriſſimo. Vnde mulſum, nectareum, fieri poſſe videtur: aut quum accipiunt onera venientum. ſ. apum, euolare ſolitarũ: nam non eædem colligunt, & ſtipant mella, aut extruunt fauos: aut quum ipſi arcent. i. prohibent, & depellunt fucos. i. apes degeneres: appoſitorie pecus ignauum. i. ſine gnauitate. i. operoſitate ſolertia præſepibus. ſ. ſuis, ideſt pabuli ſui recæptaculis, & hoc agmine facto, quia non poſſent ſingulæ ſingulis obſiſtere, quum longe minores ſint, q̃ fuci, tum, ſupp. opus. i. exercitatio apum: aut reuera opus. i. id quod operantur: feruet. i. cum feruore fit: & mella fragrantia. i. odorifera: redolẽt. i. ſuauiter reſpirãt, thymo vnde collecta ſunt ſaltem fundamina fauorũ. Quum ergo hæc videret: Aeneas ait o fortunati, ſupo. ſunt: quorum mœnia ſurgunt: iam. i. in præſentia: & ſuſpicit, ideſt ſurſum aſpicit: faſtigia, ideſt ſublimitatem vrbis, ſcilicet Carthaginis: & infert ſe per medios, exiſtens ſeptus, ideſt circundatus nebula: & miſcet ſe viris: neq;. i. & tame nõ: cernitur vlli, ideſt ab vllo: quod quia mirandum eſt, præmiſit per parentheſim, mirabile dictu. i. quæ res eſt mirabilis dictu, hoc eſt, dum dicitur, quo circa prudẽs poeta, id Veneris ope, factum prędixit, quum humana id fieri poſſe, haud credibile videatur.

PIERIVS.

¶ Pars optare locum tecto.) In veteribus fere omnibus exemplaribus legi, aptare locum: τοῦ τ' ἐστὶ τὸ ἁρμόζειν: tametſi Ser. agnoſcit: optare. ¶ Hic portus alii effodiunt.) In Longobardico, & aliquot alijs codicibus antiquioribus, legere eſt, Hic portas alii effodiunt, ſed enim portus, magis placet, quod ad ſalutem ſalutiſq; ſubſidium pertinere, Donatus ait, ſeu quia Virgil. alludat ad portum, quem effodere Carthaginenſes intra muros obſeſſi ab Romanis, diuiſoq; repente muro, ſubitaria eruptione Romanos fugauere. ¶ Hic alta theatri Fundamenta locant alij.) Non diſplicet quod in Romano. codi. & in quibuſdam aliis peruetuſtis legitur, hic alta theatris eo modo quo inferius poſuit, ſcenis decora alta futuris, ſed & pro locant, codic. nonnulli petunt, habent, quod æque placet. ¶ Redolentq; Thymo fragrantia mella.) In Roma. cod. & aliquot aliis antiquis, flagrantia, legitur, & in Georg. eodem modo. Grammatici tamen vtriuſq; verbi ſignificata diſtinguunt. ¶ Per medios, miſcetq; viris.) Sunt qui legunt vnico membro, Per medios miſcetq; viros quę tamẽ lectio, neq; à veteribus, neq; à iunioribus, quod ſciã, recæpta.

Lucus in vrbe fuit media, lætiſſimus vmbra,
Quo primum iactati vndis, & turbine Pœni
Effodere loco ſignum, quod regia Iuno
Virgi.

SERVIVS.

¶ Lucus.) Vbicunq; Virgilius lucũ ponit, ſeqtur etiã cõſecratio: vt, Luco tum forte parentis Pilũni Turnus ſacrata valle ſedebat. le ſedebat. Vnde & ĩ ſexto, Nulli certa domus, lucis habitam° opacis. Dicuntur enim heroũ animę lucos tenere. Lucus aũt dicitur quòd non luceat: non

Monſtrarat, caput acris equi, ſic nam fore bello
Egregiam, & facilem victu per ſecula gentem.
Hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum, & numine diuæ,
Ærea cui gradibus ſurgebant limina, nexæq;
Ære trabes, foribus cardo ſtridebat ahenis.
Hoc primum in luco noua res oblata timorem
Leniit: hic primum Æneas ſperare ſalutem
Auſus, & afflictis melius confidere rebus.
Nanq; ſub ingenti luſtrat dum ſingula templo,
Reginam opperiens, dum quæ fortuna ſit vrbi,
Artificumq; manus inter ſe, operumq; laborem
Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaq; iam fama totum vulgata per orbem,
Atridas, Priamumq;, & ſæuum ambobus Achillem.
Cõſtitit, & lachrymãs. ¶ qs iã loc⁹ (ingt) Achate, ÆN.
Quæ regio in terris noſtri non plena laboris?
En Priamus: ſunt hic etiam ſua præmia laudi,
Sunt lachrymæ rerum, & mentem mortalia tangunt.
Solue metus, feret hæc aliquam tibi fama ſalutem,

quod ſint ibi lumina cauſa religionis, vt quidã volunt. ¶ In vrbe fuit media.) Nunc iam in media. ¶ Lętiſſimus vmbra.) Aut ſeptimus caſus eſt: aut ſm Probũ genitiuus: vt ſit lætiſſimus vmbrę: ſicut Salluſt. Frugũ pabuliq; lætus ager. ¶ Quo primum.) Hoc eſt ſimul ac venerunt, nec.n. ſecundo ad Africã ventũ eſt. ¶ Effodere loco ſignũ.) Hiſtoria hoc habet, quã more ſuo Virgi. p tranſitũ tangit, Dido cum trãſiret per quãdã inſulã Iunonis, illic accępit oraculũ: & ſacerdotẽ eius ſecũ abſtulit: cum ei parum crederet pmitteti Carthagis ſedes. quo cũ veniſſent, ſacerdos elegit locum faciendæ vrbis: quo effoſſo, iuentum eſt caput bouis. quod cum diſplicuiſſet (qa bos ſemp ſubiugatus eſt) alio loco effoſſo, caput eq iuẽtum placuit: qa hoc aĩal licet ſubiuget, bellicoſum tñ eſt, & vincit, & plerũq; cõcordat: vt ipſe oſtendit pleniſſime in illo loco, Bello armantur equi, bellũ hæc armenta minant, Sed tñ ĩdẽ olim curru ſuccedere ſueti Quadrupedes, & frena iugo cõcordia ferre: Spes eſt pacis, ait. Illic ergo Iunoni tẽpla fecerunt. Vnde & bellicoſa eſt Carthago p eq omẽ: & fertilis, per bouis. ¶ Quod regia Iuno Monſtrarat.) Monſtro dederat: & vt diximus, tangit hiſtoriã. ¶ Et facilẽ victu.) Propter bouem, quod licet nõ dicat, tñ ex hiſtoria ſumit. ¶ Sidonia.) Pro Tyria. ¶ Donis opulentũ, & numine diuę. Aut ſimulachrũ quoq; aureum fuit: & numen p ſimulachro poſuit, vt Cicero, Seſe iam ne deos quidẽ, ad quos cõfugerent, habere. Aut vult oſtendere, plenum eſſe præſentia numinis templum. ¶ Ærea.) Ærea ideo, vel q ęs magis in vſu veteres habebant: vel q religioni magis apta eſt hęc materies. Deniq; flamen Dialis ęreis cultris tõdebatur. Aut certe ęrea ſecula ſignificãtur. Nã vt Heſiodus dicit, Tempore quo hæc geſta ſunt, ęreũ ſeculum fuit. ¶ Foribus.) Fores pprie dicuntur quę foras aperiuntur: ſicut apud veteres fuit. Valuę autẽ ſunt (vt dicit Varro) quę reuoluũtur, & ſe velant. Ianua autem eſt primus domus ingreſſus, dicta quia Iano cõſecratum eſt omne principiũ. cætera intra ianuam, oſtia vocantur generaliter, ſiue valuę ſint, ſiue fores, quamuis vſus iſta corruperit. ¶ Cardo.) Dictus eſt quaſi cor ianuæ quo mouetur. ¶ Stridebat ahenis.) Ad ſua retulit tẽpora. Cautum enim fuerat, poſt proditum hoſtibus à Tarpeia virgine Capitolium, vt ærei cardines fierẽt, quoꝝ ſtridor poſſet aperta oſtia omnibus indicare. ¶ Hoc primũ In luco.) Secuta ſunt.n. & alia quę detraxere formidinẽ. ¶ Timorẽ.) Multi quęrũt cur poſt viſam mãtrẽ quicquã timuerit. Quod tñ alii ſic ſoluũt, vt dicãt ne tum qdẽ Æneã Venerẽ quã viderat, eſſe crediddiſſe: cuius vt ipſe putabat, agnitę nullã verba perceperat. Sed vera ſolutio hęc eſt, Venus nil de Afrorũ moribus, vnde nunc formidat Æneas, ſed de claſſe liberata dixerat filio. Sciendũ tñ eſt, in Virgilio, interdũ validiora eſſe obiecta purgatis: vel cõtrà, vt hoc loco. ¶ Leniit.) Quartę cõiugationis tẽpus præteritũ perfectũ vel in vi iunctum exit: vel ſublato digãmo, in ii, pro noſtro arbitrio: vt lenii, leniui: audii, audiui. Sane cũ in vi exit, penultima lõga eſt, & ipſa accentũ retinet, cũ vero in ii, penultima breuis eſt, & perdit accentum: qa, vt ſuprà diximus, Vnius ob noxã: quotiens vocalis vocalẽ ſeqtur, detrahit lõgitudinẽ pręcedenti: ſed hoc in metro vbi neceſſitas cogit. Nã in proſa & naturam ſuam & accentum retinet. Nunc ergo Leniit, tertia à fine habet accentũ: qa penultima breuis eſt. Sane plerumq; accentũ ſuũ retinet & ſermo corruptus: vt Mercuri, Domiti, Ouidi, tertia à fine habere debuit accentum, qa penultima breuis eſt, ſed cõſtat hęc noĩa apocopẽ pertuliſſe: nã apud maiores erat idem noĩatiuus qui & vocatiuus, vt hic Mercurius, o Mercurius, vnde cu licet breuis ſit, etiã poſt apocopẽ, ſuum ſeruat accentum. ¶ Auſus.) Bene auſus, qa inter incerta ſatis audacter ſalus ſperatur. ¶ Afflictis.) De afflictis. nec enim eſſe ſeptimus caſus poteſt. ¶ Confidere.) Fido & confido datiuum regit. vt, Et fidere nocti. Sane optima figura eſt, quę nunquam à principalitate diſcedit: vt, Atque humiles habitare caſas: accuſatiuo iunxit, quia habeo domum dicimus, vnde eſt habito frequentatiuũ. ¶ Sub templo.) Hoc eſt in templo: vt ſuprà, Exercet ſub ſole labor, ideſt in ſole. ¶ Reginam opperiẽs.) Expectans, aut quã intelligebat venturam ex artificum feſtinatione: aut certe videndę reginę occaſionem requirens. ¶ Quę fortuna ſit vrbi.) Felicitas. ¶ Artificũq; manus inter ſe.) Hoc eſt habebat artificũm cõparationem. ¶ Ex ordine.) hoc loco oſtendit omnem pugnam eſſe depictam: ſed hæc tantum dicit, quę aut Diomedes geſſit, aut Achilles, per quod excuſatur Æneas ſi eſt à fortibus victus. ¶ Fama totum vulgata per orbem.) Quia Europa intulit, Aſia paſſa eſt Africa iam depingit. ¶ Atridas.) Atrei filios, Agamemnonem, & Menelaum: ſed vſurpatum eſt, nam Philiſthenis filii fuiſſe dicuntur. ¶ Sęuum ambobus Achillem.) Atqui tres dixit: ſed Atridas pro vno accipe, quos vnius partis conſtat fuiſſe. ¶ Plena laboris.) Plenus genitiuo melius iungitur, vt Terentius, Plenus rimarum ſum. ¶ En Priamus.) Laus picturæ eſt, per quam non imago, ſed ipſe oſtenditur Priamus. ¶ Sunt hic etiam ſua præmia.) Vt ſupra diximus, Omnis Aeneæ ſollicitudo de moribus Afrorum erat, quam nunc picturę contemplatione deponit. Qui enim depingunt bella, & virtutem diligunt, & miſeratione tanguntur. ¶ Sua.) Ideſt congrua. vt, Struerentq; ſuis altaria donis. ¶ Laudi.) Virtuti. vt, Primam merui qui laude coronam. ¶ Mortalia.) Aduerſa: quibus conſtat ſubiacere mortales. ¶ Solue metus.) Collectio eſt.) Nam vbi virtus præmia, aduerſa miſerationem merentur: rite formido deponitur. ¶ Feret.) Pro afferet.

ASCENSIVS.

¶ Lucus in vrbe fuit.) Deſcribit vrbem, & auſpicium eius, poeta, de quo ſubtiliſſime, vt de cęteris rebus, diſquirit Dona. qui qa vocabula non ſemper exponit, ac hiſtorias protritas non repetit, imperitis frigidus videtur, quum nihil ſit eo diligentius, aut feruentius, in argutiis ſententiarum diſqrendis. Verba eius ſunt. ¶ Quo primum.) Vt ſupra, per cygnos demonſtrata fuerat felicitas, ſic nunc per Pœnos, qui tempeſtate vexati, huc incolumes venerant, & fundamenta fodientes, caput equi inuenerant: ſignum habuerunt, vt in bellicis copiis eſſent futuri copioſi. ¶ Hic.) Oportuit enim deam: in eo loco habere honeſtiſſimam ſedem: in quo Virtutem ſuæ maieſtatis oſtenderat. Et quum nondum perfectum eſſet, tanta reuerentia colebatur, vt & donis copioſum eſſet, & dea ipſa præſens eſſe crederetur. ¶ Hoc primũ.) Propoſitionis genus eſt. Dicturus eſt enim, quod viderit: vnde aliquid ſperarit: vnde ſit lenitus metus. Nam totus eradi non potuit. ¶ Noua.) Vel contra ſpem: quum pauloante vidiſſet omnia deſerta, vel noua: quia videbat Troiana certamina depicta. ¶ Nanq;.) Reddit rationem, quid ſit quod leniebat metum, & ſpem inopinam promittebat. ¶ Reginam op.) Non leuibus picturis tenebatur: ſed quod neceſſarium erat, reginam operiebatur. Ergo, ad ſui excuſationem hoc dixit. Circũſpectabat etiam veluti & ipſe nouam vrbem conditurus, vt aduerteret, quanto id labore conſtaret. ¶ Artificumq; m.) Ita omnes pariter vna gratia, & vna ſubtilitate, certabant: vt intuens, nullam aliis præferre potuiſſet. Deſcripta autem magnitudine, & fortitudine, trãſit ad ornatum picturæ. ¶ Sęuum.) Comparationis ſpecies, vt ſi ſęuior fuit Achilles Agamemnone & Menelao. ¶ Conſtitit.) Mẽte dolebat de aduerſis ſuis, ipeniq; Troiani calamitatibus, & ſuoꝝ interitu factas eſſe fabulas quas loquerent, & oblectationis cauſa pingerent. Sic tamen ita dolenda, vt partes etiam cõſulationis inferrent. ¶ Feret hæc aliquam, t.f.ſ.) Nam calamitas citat cõmiſerationem. ¶ En.) Non tñ demonſtrantis eſt, verũetiam dolentis. q.d. ecce ad quam infelicitatem perductus eſt Priamus. Exponit iã ſuos dolores: quos ex perſona potentiſſimi regis, ſenis, & ſoceri

& ſoceri ſumebat. ❡ Sunt hic etiam ſua præmia laudi.) Et hęc ꝓpoſitio. Dicturus eſt enim, quæ laudanda, & quæ dolẽda. ❡ Mortalia.) Quæcunq; aduerſa mortalibus acciderint. ❡ Ordo eſt. Lucus.i.ſylua incædua.i. quæ propter religionem nunquã cæditur, aut amputatur à luce dicta, aut quia mininime lucet, quum ſit denſiſſima ſylua: fuit in media vrbe lætiſſimus, ideſt amœniſſimus, vmbra.i. propter vmbram: bene dicit in media vrbe fuiſſe lucum, cum enim propter inſultum hoſtium primum mœnia extruxerint, nondum eruerant ſyluas, quę erant in medio vrbis, quo.ſ. luco Pœni.i. populi Punici, iactabundis, & turbine: ſicut nunc Æneadæ fodere ſignum loco.i. ad locum capiendum: niſi malis dicere, quo loco effodere ſignum.ſ. conſiſtendi: quod.ſ. ſignum Iuno regia: quia regina deorum, aut quia regnorũ diſtributrix, monſtrarat.ſ. ipſis quum oracula conſulerent, aut monſtrarat, pro monſtro dederat illud ſignum, videlicet caput acris equi: nam, ſupp. ſignum erat gentem fore.i. futuram eſſe: ſic.i. per tale portẽtum: ſi illic vrbẽ extruerent, vbi tale ſignum inuenirẽt: egregiam.i. excellentem bello.i. arte bellica, & re militari, & facilem victu.i. pro victu habendo: per ſecula.i. aut in æternum: aut per plurima tempora: ſed melius per plurima tẽpora: nam tandẽ victi ſunt, & Carthago deleta: ideo aũt vtrũq; portẽdebat equus: quia (vt dicetur in.iij.) Bello armãtur equi. vñ ſignificabat caput equi, egregiam fore bello. Sed tamen ijdem olim curru ſuccedere ſueti: vnde ſignificabat: facilem victu per ſecula gentem. Dido Sidonia.i. à Sidone, vrbe Tyri, oriunda: condebat.i. extruebat: hic.i. in hoc loco, vbi inuẽtum eſt caput acris equi. Iunoni.i. in honorem Iunonis præmonſtratricis, ac indicis, ingẽs.i. valde magnũ templum: decenter: Didonẽ rebus diuinis intentam, dicit, quum cæteri humanis, videlicet vrbi extruendæ diſtinerentur: condebat, dico templum: opulentum donis.i. quod donis opulentum efficit: & opulentum numine diuæ.ſ. Iunonis: quæ ſua præſentia illud decorabat: quia dictum eſt, Hic illius arma, hic currus fuit. Cui.ſ. tẽplo: limina ærea.i. ex ære fabricata; ſurgebant.i. in altum extruebantur: gradibus.i. per gradus & trabes, ſupp. erant connexæ, ęre.i. clauis æreis, quæ à rubigine minus læduntur, q̃ ferreę. (Eſt aũt verſus hypermeter, ſeu hypermetrus: ſed q̃ ſyllaba abundans abſumitur à vocali ſequente: ſequitur enim ære trabes &c.) Cardo.i. q̃ſi cor ianuę, quo mouet̃, ſtridebat.i. crepitabat, ac ſtridorẽ dabat: foribus.i. valuis ahenis.i. æreis. Res noua oblata in hoc loco leniit.i. mitigauit imminuendo: primum.i. primo loco timorẽ.ſ. Æneæ, qui, non tam ſibi, q̃ ſuis timuit: vnde timor, pro loco, & rebus etiã fortibus, datur: vt diximus ibi. Extẽplo Æneæ ſoluuntur frigore mẽbra. Æneas auſus eſt hic.i. hoc loco, ſperare primum.i. vt dicunt, primitus ſalutẽ. (Bene dicit, ſperare, nõ optare: nam ſemper optare poſſumus, & debemus ſalutem: ſed nũc tantum ſperamus: quum cauſam habemus, cur id faciamus.) & auſus eſt. Confidere rebus afflictis.i. aduerſitate concuſſis, melius.ſ. q̃ prius, aut ſatis bñ. Nanq;, pro quia: dum ipſe luſtrat.i. circũſpicit ſingula.i. ſingulas res ſub templo.i. Iunonis: ingenti.i. valde magno: opperiens.i. expectans reginam.ſ. Didonem; quam eo venturam, ex indicijs certis noſcebat. (Seruius legit, Reginam expectans: Donatus, opperiens, & puto Seruium mutilatum: & vtrunq; poſuerat, videlicet, opperiens.i. expectans expoſitorium tantum manſiſſe. Vult item ſub templo.i. in templo, exponendũ eſſe: ſed quum ingens fuerit templum, videtur Æneas ſub templo fuiſſe: ita vt altiores ſe contemplaretur: non tamen id omnino inaniter, quamuis deducturus eſt poeta, Atq; animum pictura paſcit inani: quia propter aduentum reginæ illic immorari debebat: & quia etiam ciuitatẽ conditurus erat, non indecenter formam eius vrbis inſpiciebat: non aũt videtur ingreſſus templum: quia rei ſacræ, ab eo factæ, non meminit poeta: quocirca, non in tẽplo, ſed ſub templo, vt foris ſtetiſſe putetur: ſuſpectãs templũ.) & dum ipſe miratur: quæ fortuna.i. qualis felicitas, & proſperitas perficiendi ſit vrbi.ſ. nouæ: hoc eſt Carthagini, & manus artificum, & labores operũ inter ſe.i. certo ordine, aut iuſta, & ęquali proportione operantium: ita vt inter ſe conſentirent, & opera iuſtis proportionibus diſpartirentur: dum ergo hæc miratur, videt pugnas Iliacas.i. quæ apud Ilium geſtæ erant, ex ordine.ſ. quo geſtæ erant, & videt bella, vulgata iam fama.i. per famam, per totum orbem: quod ex eo argumentabatur: quia ſi ad eum vſq; locum, qui tam incultus erat, diuulgata iam fuerant: vero ſimile erat, ad alia loca diuerſis populis habitata, perueniſſe bellorum famam: & videt Atridas.i. Agamemnona, & Menelaon, Atrei filios, ſaltem putatiuos vt tam à græcis, q̃ à latinis prædicantur: licet Seruius Pliſtenis filios dicat, & videt Priamum, & Achillem ſæuum ambobus.i. reſpectu amborum. Donatus enim vult comparationem eſſe: vt ſit ſæuum ambobus.i. ſæuiorẽ ambobus: nec id contra naturam ſermonis. Nam, quia magnum, & paruum comparatiue dicuntur: res non dicitur mihi.i. reſpectu mei magna, niſi ſit maior me. Si ergo Achilles eſt, ſæuus ambobus.ſ. Atridis.i. reſpectu amborum. ipſe eſt ſęuior ambobus. Seruius aũt vult, ꝙ ſæuior ſit ambobus.ſ. Atridis, & Priamo: vt Atridæ ſint pro vna parte, & Priamus pro altera. (Nam, reuera, fuit ſæuus, & Atridis, & Priamo: & id, ſæuum ſiue magnum animi, ſiue ferocis dicat. Atridis quidem: quia ira percitus, propter raptam Briſeida: vtriq; contumelias dixit: nec prece, nec minis: nec donis potuit in Troianos ante mortem Patrocli excitari: vt Homerus in principio Iliados docet: Priamo autem, quia Hectora, Troilumq; interemerat.) Quum ergo videret ſic Achillem ferocem, & ab Atridis hinc orari vt in bellum prodeat: hinc à Priamo, vt corpus exangue Hectoris ſaltem vendat: conſtitit.i. firmauit greſſum: & lachrymans, inquit, ò Achate, quæ regio, ſupp. eſt in terris: non plena.i. quæ non ſit plena noſtri laboris, quaſi dicat nulla. En, commiſerantis eſt, hoc eſt, ex commiſeratione oſtendẽtis. Priamus, ſupp. hic in ſua dignitate depingitur: ſua.i. iuſta præmia: ſunt etiam hic.i. vbi feri habitant populi: laudi.ſ. meritæ per virtutem: hoc eſt: virtuti, quaſi dicat, quod Valerius in.iiii. ꝙ magno vbiq; ꝓtio, virtus æſtimatur. Nam & Priamus ſic depictus erat, vt ob virtutem eius, commiſerti videantur Pœni: & lachrymæ rerum.i. de rebus miſeris ſunt.i. conſpiciuntur in pictura hac: hoc eſt, res miſeræ Priami lachrymis afficiuntur: & mortalia, ideſt miſerabiles caſus mortalium: tangunt.i. afficiunt: mentem.i. præcordia eorum, qui hæc pinxerunt, aut pingere fecerunt, quia deflent miſerabilem fortunam Priami: ſic.n. depictus erat, vt qui eum aſpiciebant, lachrymis maderẽt quaſi fortunam eius deflentes. Solue.i. diſſolue metus quos.ſ. de ferocitate Pœnorum habes: & loquitur ad Achatem, aut forte ad ſe: hæc fama quæ.ſ. de Priami laude eſt: feret.i. afferet tibi: hoc facit, cur potius dicam Æneam ad ſe loqui: quàm ad Achatem: nam ſibi potius, q̃ Achatæ, ex ea re ſalutem ſperabat. feret ergo tibi, ò Ænea, aliquã ſalutem: quia, ſi virtus Troianorum hic in ꝓtio eſt, & nota: quum & tua nota ſit, miſerebuntur & tui.

PIERIVS.

❡ Caput acris e.) Ne leuis adeo cuipiam obſeruatio videatur. In vet. pene omnibus exẽplaribus, capud, per d, ſcriptum eſſe: ſciendum eam eſſe inter d, & t, cognationẽ: vt plerunq; ſibi inuicem ſuccedant. Et Cariſius vbi, ad, nonnunq̃ pro at, poſitum citat in huiuſmodi nominibus, aut dictionibus, vocali ſequẽte, ſuauius per d, proferri putat. Eſt & quot, relatiuum per t, ſæpiſſime tam in libris q̃ in marmoribus notatũ. Quot regia Iuno & in venuſtula quadam inſcriptiõe Romę in ędicula diui Blaſij. quæ ad Horologium Auguſti ſita eſt, quot, ita ſcriptum inſpexi.

APVSVLENA GERIA VIXI AN. XXII.
QVOT QVISQVE VESTRVM OPTAVERIT MIHI ILLI SEMPER EVENIAT VIVO ET MORTVO.

❡ Sic nam fore bello Egregiam.) Quod nonnulli legunt, ſignũ fore, dictionẽ ego illam, in abraſis tantum codicibus ſuppoſititiam, animaduerti. In integris aũt, ſic nã, quam lectionẽ, vt calliorẽ, Pontanus ẽt agnoſcit: vbi ait, in poeticis numeris, dictiones monoſyllabas binas ſimul: maxime: poſt dactylicam aliquã ꝑperationẽ, numeroſas eſſe in medio collocatas: vt Virg. Monſtrarat, caput acris equi, ſic nam fore bello. ❡ Hic primum Æneas ſperare ſalutem Auſus.) In Longobardico legitur, hoc, vt ſit repetitio illius pronominis demonſtratiui hoc, primum in luco. Hoc primum Æneas: magis tamẽ placet, hic, aduerbium. ❡ Et ſæuum ambobus Achillẽ.) Scribẽdũ eſt Achillen, per n, finalẽ, vt Probus in arte monet. Diſſimulabo nunc ſæuom, per o, ambobus hic ꝓ vtriſq; poſitum, ait Aruſianus. Donatus vero, ſpẽm eſſe cõparatiõis putat: vt ſit: Sęuior fuit Achilles Agamẽnone & Menelao.

POETA

❡ Sic ait, atq; animum pictura paſcit inani,
Multa gemens, largoq; humectat flumine vultum.
Nanq; videbat vti bellantes Pergama circum

SERVIVS.

❡ Inani.) Epitheton eſt picturæ: aut quia caret corporum, quæ imitatur, plenitudine: aut q̃ nullius eſt vtilitatis. ❡ Largoq; humectat flumine vultum.) Tapinoſis eſt quod dixit Humectat. Largo naq; flumine, eſt fluore.i. fluxu ipſo. ❡ Pergama circum.) Abuſiue.

Non

Hac fugerent Graij, premeret Troiana iuuentus:
Hac Phryges, inſtaret curru criſtatus Achilles.
Nec procul hinc Rheſi niueis tentoria velis
Agnoſcit lachrymans, primo quæ prodita ſomno,
Tydides multa vaſtabat cæde cruentus,
Ardenteiſq; auertit equos in caſtra, prius quàm
Pabula guſtaſſent Troiæ, Xanthumq; bibiſſent.
Parte alia fugiens amiſſis Troilus armis,
Infelix puer, atq; impar congreſſus Achilli,
Fertur equis, curruq; hæret reſupinus inani,
Lora tenens tamen, huic ceruixq;, comæq; trahuntur
Per terram, & verſa puluis inſcribitur haſta.
Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades paſſis, peplumq; ferebant,
Suppliciter triſtes, & tunſæ pectora palmis.
Diua ſolo fixos oculos auerſa tenebat.
Ter circum Iliacos raptauerat Hectora muros,
Exanimumq; auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
Vt ſpolia, vt currus, vtq; ipſum corpus amici,
Tendentemq; manus Priamum conſpexit inermeis.
Se quoq; principibus permiſtum agnoſcit Achiuis,
Eoaſq; acies, & nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Pentheſilea furens, medijſq; in millibus ardet,
Aurea ſubnectens exertæ cingula mammæ
Bellatrix, audetq; viris concurrere virgo.

Non enim circa Pergama, hoc eſt arcē: ſed circa Troiam bella gerebantur. ¶ Troiana iuuentus.) Diffinitio eſt Hectoris: vt, Catillusq;, acerq; coras Argiua iuuentus. Et re vera ſic pene vbiq; Homerus ponit, vt Hectori tantū vel Achilli totus cedat exercitus. ¶ Hac Phryges.) Bñ vbiq; Virgilius pro negocij qualitate dat Troianis & nomina. nam timidos Phrygas vocat, vt hoc loco. Item, O veræ phrygiæ: neq; enim Phryges. Dardanidas generoſos: vt, Dardanidæ magni genus alto à ſanguine diuum. Laomedontiadas perfidos: vt, Nondum Laomedonteæ ſentis periuria gentis. Troas fortes: vt, Troes agunt, princeps turmas inducit aſylas. Hectores quoq; fortes: vt, Nunc nūc inſurgite remis Hectorei ſocij. ¶ Criſtatus Achilles.) Secundum Homerum, qui dicit in Achillis criſtis, terribile quiddam fuiſſe. ¶ Nec procul hinc Rheſi.) Rheſus rex Thraciæ fuit: qui cum ad Troiæ veniſſet auxilia, clauſiſq; iam portis tentoria locauiſſet in littore, Dolone prodente Troiano, q miſſus fuerat ſpeculator: à Diomede & Vlyſſe eſt interfectus, qui & ipſi ſpeculatum venerant: abductiq; ſunt equi quibus pēdebant fata Troiana. ¶ Primo ſomno.) Prima parte noctis: vt, Libra die, ſomniq; pares vbi fecerit horas. ¶ Tydides.) Ideſt Diomedes. Et bene Vlyſſem cælat propter Æneam, vt ſupra diximus: aut quia ſecundum Homerum occidente Diomede cadauera Vlyſſes trahebat. ¶ Ardēteis.) Et candidos ſignificat, & veloces: vt, Pernicibus ignea plantis. ſi ignea, velox eſt ſine dubio & ardens. ¶ Xanthum.) fluuium Troiæ. ¶ Parte alia fugiens amiſſis Troilus armis.) Veritas hoc habet: Troili amore Achillem ductum: palumbes ei quibus ille delectabatur, obieciſſe: quas cum vellet tenere, captus ab Achille, in eius amplexibus perijt. Sed hoc quaſi indignum heroo carmine mutauit poeta. ¶ Fugiens.) Fugere volens, accepto iam vulnere. ¶ Infelix.) Multi hoc loco diſtingunt: tamen etiam ſi iungas Puer, vnus eſt ſenſus. ¶ Atq; impar.) Ac ſi diceret, etiam ſi puer non eſſet. ¶ Congreſſus Achilli.) Congredior tibi, antiqui dicebant: ſicut pugno tibi, dimico tibi. Hodie dicimus congredior tecum, dimico tecum. ¶ Curru.) Curribus falcatis Vſos eſſe maiores, & Liuius & Salluſtius docent. ¶ Inani.) Sine rectore: nam corpus hærebat. ¶ Lora tenens tamen.) Quāquā mortuus. ¶ Verſa.) Tracta, vt Plautus, Inueniant omnia verſa, ideſt ſparſa. Venit autem ab eo quod eſt verro. ¶ Inſcribitur.) Dilaceratur: vt Plautus, Corpus tuum virgis vlmeis inſcribam. ¶ Haſta.) hoſtili ſcilicet, quam tranſfixus trahebat. ¶ Interea.) Dum hæc geruntur. Et ſatis opportune à matribus feſtinatur ad templum: vt alibi, Necnon ad templum, ſummaſq; ad Palladis arces. ¶ Nō æquæ.) Ideſt iniquæ. Liptotes figura eſt: vt alibi, Et vacuis Glanius non æquus acerris. ¶ Paſſis.) Participium eſt ab eo quod eſt pandor. ideo autem non facit panſus: quia plerunq; n, quod in prima verbi poſitione inuenitur, in præteriti participio non eſt: de qua re iudicat euphonia. vt ab eo quod eſt tundor, tunſus facit: vt, Tunſæ pectora palmis. Et tuſus: vt, Non obtuſa adeo geſtamus pectora Pœni. Sciendum tamen eſt, licet alia euphoniæ cauſa varientur vel in generibus, vel in numeris: nactus tamen & paſſus, n penitus nunquā accipere. ¶ Peplumq; ferebant.) Peplum proprie eſt palla picta fœminea, Mineruæ conſecrata: vt Plautus, Nunquā ad ciuitatem venio, niſi cum infertur peplum. Hodie tamen multi abutuntur hoc nomine. ¶ Suppliciter triſtes.) Vt decet rogantes. Et bñ addidit ſuppliciter: quia & per iracundiam, & per grauitatem, & per religionem, & per dolorem triſtes ſumus. ¶ Tunſæ pectora.) Vt oculos ſuffuſa. ¶ Auerſa.) Irata:
nec

nec.n. poterat conuertere ſe ſimulacrum: ſic alibi, Talia dicentem iamdudum auerſa tuetur. Quo modo auerſa: niſi iratam intelligas? ¶ Ter circum Iliacos.) Apud authores multa ad ſenſum, nō ad aſpectum poſſunt referri. Tertio enim tractum itelligere poſſumus, non in pictura conſpicere. vñ eſt & illud, Mulcere alternos & corpora fingere lingua. ¶ Raptauerat.) Bñ forma vſus eſt frequentatiua: p quam oſtēdit quod per numerum dixerat. ¶ Exanimumq;.) Exanimus & exanimis dicim⁹: ſicut & vnanimus & vnanimis, inermus & inermis. Ergo pro noſtro arbitrio aut ſecundę declinationis erunt, aut tertiæ. ſed à tertia, ablatiuum ſingularem in i, mittunt: quia communis ſunt generis. Exanimus autē, eſt mortuus, vt hic indicat locus: Exanimatus vero, timēs: vt, Exanimata ſequens impingeret agmina muris. ¶ Vendebat.) Ingenti arte vtitur verbis. Nam hoc loco quia pingi potuit, præſens tēpus poſuit: ſuperius, quia pingi non potuit, ſed referri, perfecto executus eſt tempore dicēdo raptauerat, non raptabat. ¶ Tum vero ingentem gemitum.) Iam enim ſuperius eum lachrymaſſe dixerat: hoc ergo addidit viſum Hectoris corpus, vt etiam grauiter gemeret. ¶ Vt currus.) Quo tractus eſt. ¶ Amici.) Plus eſt quā ſi Hectoris diceret: vt alibi, Paruumq; patri tendebat Iulum: cum potuerit dicere mihi. ¶ Manus inermeis.) Aut ſine inſignibus regijs, ſceptro. aut ſupplices: vt, Dextras tēdamus inermes. Quod tractum eſt de hiſtoria. qui enim victi ſe dedunt, inermes ſupplicant. Aut re vera inermes tunc. Contra Pyrrum enim proceſſit armatus. Sane per tranſitum hiſtoriam tetigit: quia conſtat Priamum cum ad ſupplicandum, tentorium Achillis fuiſſet ingreſſus, dormientem Achillem excitauiſſe: vt pro filij corpore rogaret eum, cum eum potuiſſet occidere: licet hoc Homerus propter Achillis turpitudinem ſupprimat. ¶ Se quoq; principibus permiſtum agnouit Achiuis. Aut latenter proditionē tangit, vt ſupra dictum eſt: aut virtutē eius vult oſtendere. nimiæ enim fortitudinis eſt inter hoſtium tela verſari: vt Salluſtius, Catilina longe à ſuis inter hoſtilia cadauera repertus eſt. Cornutus tamē dicit verſu iſto, Vadimus immiſti Danais, hoc eſſe ſoluendum. ¶ Eoas.) E naturaliter longa eſt: fit tamen breuis interdum cum eam vocalis ſequitur: vt, Primo ſurgebat Eoo. ¶ Nigri Memnonis arma.) Quia Tithonus frater Laomedontis raptus ab Aurora, filium ſuum Memnonem ex ipſa progenitum ad Troiæ miſit auxilia. Nigri autem dixit, Æthiopis: vnde prima ſurgit Aurora. ¶ Arma.) Vulcania. vt ille indicat locus, Te potuit lachrymis Tithonia flectere coniux. ¶ Ducit Amazonidum.) Hoc eſt quod ſupra dixit, Videt Iliacas ex ordine pugnas. Homerus enim hæc omnia tacuit, quæ facta ſunt poſt Hectoris mortem. Amazonidum autem deriuatio eſt pro principalitate: ſicut Scipiadas duros bello, pro Scipionibus. Sane Amazones dictę ſunt quaſi ἁμαζῶσιν, quòd ſimul viuant ſine viris: vel φ vnam mammam exuſtam habēt, quaſi ἄνευ μάζου. Has aūt iam non eſſe conſtat, vtpote extinctas partim ab Hercule, partim ab Achille. ¶ Peltis.) Scutis breuiſſimis in modum Lunæ, iam mediæ. ¶ Pentheſilea furens.) Furentem ideo dixit, quia ſororem ſuam in venatione confixit, ſimulans ſe ceruam ferire. Sed hoc per trāſitum tágit: nam furor bellicus intelligitur. ¶ Aurea.) Amphibolon eſt hoc loco, vtrum ipſa aurea, an aurea cingula. Sciendum tamen plerunq; amphiboliam metri ratione diſſolui: vt, Aurea compoſuit ſponda Dido: Aurea enim ſi ad ſpondam referas, non fiat verſus. ¶ Exertæ.) Nudatæ: nudant.n. quam aduſſerunt mammam. ¶ Virgo.) Ætatem oſtendit & ſexum.

Aſcenſius.

ASCENSIVS.

¶ Sic ait, &c.) Plus Æneas, quæ ab aliis, vtpote externis, vidit lachrymis donata: non potuit ſiccis oculis, quum ad ſe pertinerent inſpicere. Itaq; paſcebat animum: quia, & alios commiſerantes conſpiciebat, & largo humectat flumine vultum: quia non potuit fortunam ſuam, & ſuorum, ſine lachrymis inſpicere. Quod Dona. ſic explicat. ¶ Multa gemens. a.p.p.i.) Propoſitio. Monſtrat, quæ res in pictura, animum reficiat: & quæ dolorem afferat. Vtrunq; tamen animum conſyderantis, ducebat ad lachrymas. ¶ Nanq; videbat.) Oſtendit vñ lætitiam caperet. ſ. hac fugerent Graii: & vnde dolorē. ſ. hac Phryges. ¶ Prius quàm Pabula guſtaſſent Troiæ, Xanthumq; bibiſſent.) Voluit oſtendere celerē exitum, & finem eius. ¶ Tentoria.) Vt oſtendat, plures fuiſſe mactatos. Non enim ſolus in tentoriis fuiſſet infelix, quia puer, & impar ei congreſſus eſt: quem iuuenis ſuperare non potuiſſet. Eſt aūt deſcriptio eius, qui ſupinus ferebatur. ¶ Peplum.) Genus veſtis pertinentis ad ritum ſacrorum Mineruæ: alii ſcutum modicum dicunt. ¶ Oculos auerſa. t.) Quod faciunt irati, ne videant quod oderunt. Achillis autem actio, non ſolum dolorem conſyderantis, ſed etiam crudelitatem agentis, exprimit, & auaritiam. Non enim odium vltra mortem procedere debet. ¶ Ter.) Augetur crudelitas, quòd nō ſemel, & quòd circa eos muros quos defenderat. Gemuit ergo primo, fortunam tanti viri. Deinde, quòd de eo triūphus actus eſt, &, quod peius erat, ſub ipſis mœnibus: vt ciuitas, defenſorem ſuum, in ea calamitate cerneret. Trahebatur ergo extinctus ante eos muros: quos tanta fortitudine defenderat & toties circunducebatur, ne quis ab ea cognitione ſubtraheretur: tantaq; fuit immanitas, vt patri, orbitatē ſuam venderet. Eſt aūt pro dolore, in pronunciando, extollendum Hectoris nomen, & Achillis deprimendum. Quis. n. mortuum vendidit, niſi impius? Quis in regno poſitus? ideoq; diues, aurum deſyderat, niſi auarus: ergo impius & auarus Achilles. ¶ Tum vero.) Ex hoc oſtēdit, aliquot animi doloribus progreſſus, hunc maiorem eſſe. nam dixerat: Conſtitit & lachrymans. Item: Multa gemēs. Itē: Agnoſcit lachrymans. Hic aūt addit. ¶ Ingentē gemitum dat pectore ab imo.) Multiplici acerbitate pcuſſus. Vidit. n. ſpolia erepta viro forti, & ciui optimo. ¶ Amici etiā corpus.) En Priamus, in eius nomine, latiſſimum dedit intelligēdi tractum. ſ. qui fuerit grauioris ætatis, poteſtatis regiæ, & diu felix. Dolebat in eo ſocerum ſuum, & tot perditorum patrē, atq; auum eo redactum: vt in ſumma orbitate, hoſtē rogare cogeretur, ſine regiis inſignibus. Nam qui rogatum venerat, omnibus inferiorē ſe monſtrare debebat. ¶ Se quoq;.) Honorificū fuerat conſertos hoſtes non timuiſſe. ¶ Ordo eſt. Sic ait. ſ. Æneas & paſcit. i. fouet: &, vt dicit, confortat animū, pictura inani. i. quæ non res ſed ſimilitudines rerum exhibet: gemēs multa. i. multum, vt ſit nomē pro aduerbio: aut multa. i. multas res: & humectat vultū. i. faciē ſuam: largo flumine. ſ. lachrymarum: more fluminis decurrētium. Nanq; videbat vti. i. queādmodū Graii bellātes circum Pergama. i. mœnia Troiana: fugerēt hac. i. per hanc partē, aut viam, & ita non ſolum victoriæ, ſed & fugæ græcorū depictæ erant, vñ iuſtos Pœnorum in Teucros animos iudicabat, ſup. quū iuuentus Troiana i. multitudo iuuenū, aut Hector, pmeret. i. opprimeret. ſ. græcos fugientes: & videbat vt Phryges. i. Troiani hac, ſup. fugerent quū Achilles criſtatus. i. criſtas in galea ferens: inſtaret. i. inſtanter perſequeretur Troianos fugiētes, curru. ſ. quo vehebatur: nā tunc viri fortes de curru pugnabant, & præliabantur: quocirca vt aurigandi periti eſſent, inſtituti ſunt ludi curules. Nec. i. & non, & ipſe lachrymans propter miſerū caſum, quē Seruius narrat, agnoſcit: non procul hinc. i. ab hoc loco vbi Priamus cū Atridis, & Achille depictus erat, tentoria Rhœſi, illius regis Thraciæ: niueis velis. i. quæ ipſe per ſimplicitatem fecerat, ex niueis. i. valde albis velis: cum his quibus clam incedendū eſt & noctu: nigra magis opportuna ſint, quæ tentoria, ergo niueis velis cum his quæ in eis erāt: Tydides, aut euphoniç gratia, Tytides, hoc eſt Diomedes, Tydei filius cruentus. i. ſanguinolētus: vaſtabat. i. proſternebat, & vaſta faciebat loca, in quibus antea fixa erant, prodita. i. indicata proditioſe ab Vlyſſe: primo ſomno. i. prima parte noctis: aut ſicut de Troiç captione dicet, Tēpus erat, quum prima quies mortalibus ægris Incipit, & dono diuū gratiſſima ſerpit. Tunc. n. profundior eſt ſopor, & facilior adorientibus via: & auertit. i. violenter abegit. (Abigunt. n. clam, vñ ſunt Abigæi fures pecoris, aut armenti: auertunt aūt raptores. Vñ ſtatim dicet Ilioneus. Non nos, aut Libycos ferro populare Penates venimus: aut raptas ad littora vertere prædas) equos ardentes. i. candore relucentes: vt Seruius dicit, aut feroces, aut indignantes à domino auerti & ita ira feruidos, in caſtra. ſ. ſua: priuſq; guſtaſſent pabula Troiæ, aut bibiſſent Xanthum fluuium illum qui Troiam perfluit. Troilus filius ille Priami indulgentiſſimus fugiens, alia parte. ſ. picturæ amiſſis armis. i. non fugiturus, ſi adhuc arma habuiſſet: exiſtens puer infelix. i. infortunatus, atq; pro quia: quia congreſſus Achilli. i. cum Achille: impar. i. quum eſſet tamen impar: quia imbecillior, & inermis. (Et ſi verum eſt quod Ser. dicit, quia in amplexibus Achillis periit: res obſcœna tangitur honeſte à poeta, quum dicit, Atq; impar cōgreſſus. Nota eſt etiam grāmaticorū regula: φ verba ad pugnam, aut certamē ſpectantia, apud hunc poetā, ſæpe cum datiuo ponuntur, & apud alios, in ablatiuo, mediante cū: vt, Montibus in noſtris ſolus tibi certat Amyntas, Placido ne etiā pugnabis amori. vbi alii diceret, certat tecū, & pugnabis cū amore) fertur. i. auehitur, equis, & hæret. i. pendet, reſupinus. i. erecto pectore, quaſi retrorſum caſurus curru exiſtēte inani: quū ipſe fere extra currū penderet: aut hæret curru, pro currui: inani. i. ſine rectore, quum ipſe fere exciderit: tenens tñ. i. quāuis mortuus, ſm Seruium (Vñ duplex eſt ſenſus: aut vt dicamus ipſum Troilum ſic ab equis tractum, quum mortuus eſſet, & ab Achille occiſus, & lora tenere mortuum, quæ tenebat moriens, ſicut in aquis ſubmerſi, quidquid viui arripuerint vix mortui dimittunt: aut dicamus morientem ita ferri, quod mihi quidē magis placet, quia dicit eum fugere. Vñ dicam) aut tenens tñ. i. tametſi ita præceps ferretur: lora. i. habenas ex corio factas: ceruix & comæ trahuntur huic per terram: quia auerſus & reſupinus, inclinato capite, ad terram vſq; trahebatur: & puluis inſcribitur. i. ſulcatur: & dilaceratur: haſta. ſ. qua traiectus erat: nam dictum eſt φ fugit amiſſis armis: verſa. i. tracta & ducta in longum: à verror, nō à vertor. (Sane maluit poeta ſyllabæ quantitate, licentioſe abuti: puluis. n. vltimam corripere debet, quā hic producit. φ; ſitum naturalē cōiunctionis mutare: nā dicere potuiſſet: Per terrā verſa, puluiſq; inſcribitur haſta: ſed non tam venuſte. Sæpe aūt ēt in Georgicis, figuris vtitur, in correptione aut productiōe ſyllabarum.) Iliades. i. mulieres, ac virgines: & potius virgines, quia ad templum Palladis: ſunt aūt filiæ Ilii dictæ, ſicut in ſanctis literis filiæ Sion dicūtur: paſſis crinibus. i. habētes crines paſſos: à pandor, aut pateo. i. diſperſos: ibant interea, dum. ſ. ita Troilus vinceretur, ad templū Palladis. i. Mineruæ, non æquç. i. iniquç: in Troianos, vt ipſis viſum eſt: qa religioſe ab eis colebatur: & tñ græcis fauebat: vñ addit: ibant iniquā, triſtes. i. mœſtç, ſuppliciter. i. non ex ira, aut indignatione, ſed ex animi ſubmiſſione: & tuſç pectora. i. habētes pectora tunſa. i. percuſſa: palmis. ſ. ſuis: & ferebant peplū. i. veſtē, aut Pallam, Palladi dicatā, & ꝓpriā: ideo aūt iniqua erat: diua. i. dea Pallas, qa auerſa. i. indignata: & irata in Troianas, ita vt eas aſpicere dedignaretur: tenebat oculos fixos ſolo: hoc eſt, deſpiciebat terrā, nec aſpexit ſupplicātes Iliadas. Et ſup. quū hæc fierēt Achilles raptauerat (quod in picturis fuiſſe Seruius negat, nā ter rapi, ſemel depingi non potuit, raptauerat ergo pauloante ter) Hectora. i. corpus Hectoris: circū muros Iliacos. i. Ilii oppidi præcipui in Troia: & vendebat auro corpus exanimum. i. demortuū ipſius Hectoris. Ex qua pictura ſpem capit de Tyriis Æneas, nā quum tantam turpitudinē Achillis depinxerint: notū erat, φ non plus grecis, φ; Troianis fauerent: quū de Troianis nihil turpe: ſed multa miſeratione digna depicta videret: cuiuſmodi ſunt Rhœſi, per inſidias mors, Troili raptus: Hectoris tractus: & eius corporis venditio: & Priami hæc omnia cernentis, & aurū offerentis miſera contēplatio. Vñ ſequitur. Tum vero. i. pcipue tunc: Æneas, ſup. dat ingentē gemitū ab imo pectore. vt. i. poſtq; conſpexit ſpolia, aut quibus Hector pauloante alios ſpoliauerat: legitur. n. dum exuuias regi detraheret ab Achille dolo interceptus, quū ſint qui Achillen ab Hectore occiſum dicant: aut qbus Hector ſpoliabat, ab Achille quaſi paria faciēte, nā pauloante redierat Hector eius ſpoliis indutus. Vnde dicitur in. ii. Hei mihi qualis erat, quantum mutatus ab illo Hectore: qui redit exuuias indutus Achillis: Et vt cōſpexit currū & corpus amici. ſ. Hectoris: nam propter affinitatē (duxerat. n. ſororē eius Creuſam: propter paria ſtudia, & parē virtutē in bello, erat Æneas Hectori pcipua amicitia deuinctus) & vt cōſpexit Priamū tendentē. i. protendētē, & pbentē manus inermes, dū. ſ. auṗ ꝓ corpore Hectoris daret. Et Æneas agnouit: quoq;. i. ēt ſe permixtū. i. implicitū pncipibus. ſ. viris Achiuis i. grecis, qbus cum cōgredi ſolebat, & agnoſcit acies Eoas. i. orientales, à Tithono & aurora, cū Memnone miſſas: & arma. ſ. à Vulcano fabricata: Mēnonis nigri: qa ex Æthiopia, vbi nigri generātur hoīes: Pētheſilea, regina illa Amazonidū: furens. ſ. Martio furore, & fœminea ira: ducit. ſ. in alia parte picturæ: agmina Amazonidū. i. illarū mulierū (de qbus Landi. dicit ſic. Hoc genus mu- Amazones.

lierum

ſtrum apud Thermodoontē fluuium fuiſſe,teſtatur Diod.quæ ſimul cum viris bellicas artes tractabāt:itaq; quædam ex his regia poteſtate potita,robore aūt inſignis , exercitum mulierū inſtruxit & multas gentes debellauit. Qua fortuna elata,ſe è Marte genitam dixit : legéq; tulit,vt viri muliebria : mulieres virilia exercerēt. Ipſosq; viros vt ībelles redderet cruribus brachiisq; inutiles reddidit. Mulieribus aūt dextrā mamillam,vt in pugna expeditiores eſſent , inuri iuſſit : A qua re Amazones appellatæ ſunt.Vrbem quoq; Themiſcyram , iuxta Thermodoontis oſtia, condiderunt. Fuitq; florētiſſimum illarum imperium,donec tandem Hercules ab Euriſtheo miſſus,& vt baltheum illarum reginæ referret iuſſus,illas collatis ſignis ſuperauit. Hippolytéq; reginam captiuā abduxit . Quo conflictu ita extenuatæ earū vires ſunt,vt à vicinis deinde populis vexatæ pene ad nihilū redierint. Pētheſilea. Paucis tn̄ annis poſt victoriā Herculis Pētheſilea quæ earum reliquiæ erant,reginæ cōſanguinea cæde polluta,exulans,ꝓ Troianis pugnās,ab Achille interfecta eſt. Hæc Diodo.Herodo.aūt ſcribit,victas Amazonas,nauibus à græcis impoſitas : verum illas quū altū tenuiſſent,viros à quibus ducebantur interfeciſſe , & in Scythia nauigando,ad fontes vſq; Mæotides delatas,primū ad Scythas liberos:deinde ad Māgones perueniſſe,cū quibus poſt prælia coiere:& cū maritis Tanaim tranſiere;atq; inde natos fuiſſe Sauromatas,quorū mulieres ex inſtituto parentū,bellica exercent. Amazones aūt à Scythis dictę ſunt Eorpatę.i.viricidę.Nam eorum lingua,eor,virum,& pata,interficere ſignificat. Longum aūt eſſet ſcribere quæ à Strabone dicuntur. Qui aūt geſta Alexandri ſcribunt,illum cum Taleſtria Amazonum regina concubuiſſe volunt.Hæc ille.)Ducit dico agmina Amazonidum.i.Amazonibus progenitarū:peltis.i.ſcutis breuibus:lunatis;aut lunis depictis,aut in formam lunę conciſis:& ipſa ardet.i.ardenter irruit aut fulminat.in mediis millibus.ſ.græcorum , ſubnectens bellatrix.i.quū eſſet bellatrix,mammæ exertæ.i.intercliſæ: ab ex & ſero,fit exero:vn̄ frequētatiuum exerto . ſed s deponitur , quia x; præcedit:cingula aurea.i.balteū pulchrum , aūt reuera aureum? & audet virgo.i.quum ſit iuuēcula & fœmina , concurrere viris. hoc aūt pinxiſſe putari poſſunt Tyrii in gratulatiōnē reginæ ſuę: de qua dictum eſt:Dux fœmina facti.

PIERIVS.

¶ Lora tenens tn̄.) In codi.aliquot,tenet,eſt:ſed tenens,participium,caſtior eſt lectio:quam etiam agnoſcit Fab.Quintilianus. ¶ Crinibus Iliades paſſis.) Vetuſti aliquot codi.ſparſis,habēt:ſed ea forte paraphraſis fuit:quū paſſis,in emēdatioribus habeatur; Quāquā etiam in Liuiano codi.veteri.lib.vii.prima Dec.Crinibus ſparſis,legitur pro paſſis:vt in vulgatis habetur . ¶ Se quoq; principibus permixtū agnouit Achiuis.) Inualuit iampridē vſus vt miſtus,per ſt , ſcribatur : quum tn̄ in codicibus omnibus antiquis,vno conſenſu,ꝑ xt,ſcriptum inueniatur,ꝑmixtū. Præterea in Ro.cod.agnoſcit eſt præſenti tpe,quod non diſplicet:quia ſpectaculū eſt in actu. Quod vero Seruius,proditionem ex hoc latēter tangi putat,oēs naris emunctioris viri,eam reiciūt opinionē. Quippe,quod honeſtius,& magnificētius eſt itelligere,Æneā ſe quoq; agnoſcere permixtum,in acie,vel in pugna,in conflictu procul à ſuis,in medio græcorum globo. Quam ſniam Ti.Donatus ſequi videtur,dum ait,verſum hūc ad illam propoſitionē ꝑtinere,quia dixit. Sunt hic etiam ſua præmia laudi. Nam qui ita ſe pictum aduertit,vt principibus Grecis mixtū eſſe cōſtaret , vtiq; glorioſum



glorioſum fuit cateruas hoſtium,& cōfertos primorum cuneos, non timuiſſe. Verum hæc in vulgatis codic. improbe detruncata ſunt. ¶ Aurea ſubnectens exertæ cingula mammæ.) Vidi ego codi. anti. in quibus non exertæ, ſed exſectæ: ſcriptum ſit: aliena vero manu exertæ factum, ſed enim vulgatam lectionem agnoſcit Seruius, & exponit nudatæ. Eandem ſententiam Ti. Donatus latius interpretatur: quæ, quoniam in impreſſis codicibus curta ſunt, recitare non pigeat. ait enim tanta autem fiducia venire videbatur, tantumq; ardere in bellum, vt quod ſecretum eſſe, virginibus ſolet, illa offerret videntibus, ſcilicet, quum exerta papilla pugnaret. pertinet hoc etiam ad prælantis audaciam, vt pugnaret fœmina, nec munimine tegeretur armorum.

Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur,
Dum ſtupet, obtutuq; hæret defixus in vno,
Regina ad templum forma pulcherrima Dido
Inceſſit, magna iuuenum ſtipante caterua.
Qualis in Eurotæ ripis, aut per iuga Cynthi
Exercet Diana choros, quam mille ſequutæ
Hinc atq; hinc glomerantur Oreades: illa pharetram
Fert humero, gradienſq; deas ſupereminet omneis.
Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus.
Talis erat Dido, talem ſe læta ferebat
Per medios, inſtans operi, regniſq; futuris.
Tum foribus diuæ, media teſtudine templi
Septa armis, ſolioq; alte ſubnixa, reſedit.
Iura dabat, legeſq; viris: operumq; laborem
Partibus æquabat iuſtis, aut ſorte trahebat.
Quum ſubito Æneas concurſu accedere magno
Antea, Sergeſtumq; videt, fortemq; Cloanthum,
Teucrorumq; alios, ater quos æquore turbo
Diſpulerat, penituſq; alias aduexerat oras.
Obſtupuit ſimul ipſe, ſimul perculſus Achates
Lætitiaq;, metuq;, auidi coniungere dextras
Ardebant, ſed res animos incognita turbat.
Diſſimulant, & nube caua ſpeculantur amicti,
Quæ fortuna viris, claſſem quo littore linquant,
Quid veniant, cuncti nam lecti nauibus ibant
Orantes veniam, & templum clamore petebant:

SERVIVS.

¶ Obtutuq;.) Aſpectu. ¶ In vno.) In vnoquoq;: hoc eſt ſingula mirabatur. ¶ Forma pulcherrima.) vt, Pulchra ꝓle. ¶ Stipante caterua.) Ad hoc tantum ſequēs pertinet comparatio: quam vituperāt multi: neſciētes exempla, vel parabolas vel comparationes aſſumptas, non ſemper vſquequaq; cōgruere: ſed interdum omni parte, interdum aliqua cōuenire. ¶ Eurotæ ripis.) Fluuij Laconiæ. ¶ Cynthi.) Montis Deli, i quo nata Diana memoratur. ¶ Exercet Diana choros.) Hoc nō ad comparationē pertinet: ſed eſt poeticę deſcriptionis euagatio. ¶ Mille.) Finitus numerus pro infinito nam de nympharum numero varia ē opinio. ¶ Oreades.) Nymphæ montium Oreades dicuntur: ſyluarum, Dryades: q̄ cum ſyluis naſcuntur, Amadryades: fontium, Napeæ vel Naiades: maris vero Nereides. ¶ Tacitum.) Maior.n. eſt taciturnitatis affectus: vt ſupra, Hæc ſecum. Sic Terētius, Vt mecū tacita gaudeā. ¶ Pertentant.) Modo vehementer tētant. Alibi, leuiter: vt, Blāda viciſſim gaudia ꝑtentant mētem. Sunt.n. multa quæ pro locis intelliguntur: vt impotēs, & ſatis & minus, & nihil potēs ſignificat. ¶ Inſtans operi.) Zeugma eſt ad ſequētia ꝑtinens. ¶ Regniſq; futuris.) Regnaturæ Carthagini. ¶ Tum foribus Diuæ.) Inſtans præcipue foribus, & hoc loco diſtinguendum eſt. Magno.n. ſtudio & labore tēplorum fores fiebant, quas quibuſdam inſignibant hiſtorijs: vt, In foribus letū Androgeo. Itē, In foribus pugnam ex auro ſolidoq; elephanto quāuis quidam iungāt Tum foribus diuæ media teſtudine tēpli: Vt vnum intelligas tectum tēpli, & fores. quod ſi eſt, ſub medio tecto ſunt fores. Sed prima melior eſt expoſitio. ¶ Teſtudine.) Camera obliqua: quæ ſm eos qui de ratione ſcripſerunt tēplorum, ideo ſic ſit, vt ſimulacro cœli imaginē reddat, quod conſtat eſſe conuexum. ¶ Septa armis.) Satellitum. ¶ Solio.) Soliū proprie eſt armarium vno ligno factum, in quo reges ſedebant ꝓpter tutelam corporis ſui: dictum quaſi ſolidū. Modo iam abuſiue ſellam regalem intelligimus. ¶ Alte.) Acſi diceret in tribunali. ¶ Subnixa.) Pro ſubniſa: vt ſupra diximus. ¶ Iura dabat, legeſq;.) Ius gn̄ale eſt: ſed lex, iuris eſt ſpēs. Non eſt ergo iteratio: ius, ad non ſcripta ēt ꝑtinet: leges, ad ius ſcriptum. Quod aūt dicit iuris; ad Didonis ꝑtinet laudē. ¶ Sorte trahebat.) Proprie locutus eſt. trahuntur.n. ſortes, hoc eſt educuntur. ¶ Concurſu accedere magno.) Cum magna Afrorum multitudine, & hoc eſt quod formidat Æneas, incertus qua eos mente comitētur. ¶ Diſpulerat.) Segregauerat. Et magna eſt inter Di & Dis differētia, vt dictum eſt ſupra. ¶ Penitus.) Longe à regina remotos: quæ res etiam inſolentes cuſtodes littorum facit. ¶ Obſtupuit.) Et ad admirationē, & ad timorem hic pertinet ſermo, quo dicēda præoccupat. ¶ Lætitiaq; metuq;.) Lætitia, propter ſocios liberatos: metu, propter concurſum. ¶ Ardebant.) Cupiebant: vt formoſum paſtor Corydon ardebat Alexin. Ardeo aūt & accuſatiuum regit & ablatiuum. ¶ Res incognita.) Hoc eſt qua affectione Pœnorum populus conueniret. ¶ Diſſimulant.) Diſſimulamus nota: Simulamus ignota: vt Salluſtius, Simulator ac diſſimulator. ¶ Quæ fortuna.) Vtrum proſpera an aduerſa. ¶ Cunctis nam lecti nauibus ibant.) Bn̄ addidit lecti, ne penitus omnes intelligeremus: Nonnulli tamē lectis nauibus legunt. Quod ſi ſit, hypallage eſt: & illuc ſenſus recurrit. Et ſciendum plerunq;, vt hoc loco, addi aliquid gn̄alitati, & fieri ſpālitatem: vt eſt ſi dicas, Omnes ſcholaſtici laborant, gn̄alitas eſt. ſi addas iſti, fit ſpecialitas: vt Salluſtius, Tranſgreſſos omnes recepit mons Balleia. prudēter addidit trāſgreſſos. ¶ Orantes veniam.) Pacē, propter incendium nauium. & proprie verbū pontificale eſt. vñ eſt, Tu modo poſce deos veniā. Et paulo poſt: Pacēq; per aras Exquirunt. Dicta aūt venia ad eliciēdum miſericordiam. Meretur.n. beniuolentiam numinum, qui licet innocens ſit, veniam tanquam peccauerit petit. vñ eſt cōfeſſio illa in Terētio, Quid meritus es? crucem.

ASCENSIVS.

¶ Hæc dum &c.) Dictum eſt ꝙ reginā opperibat, atq; expectabat Æneas, quam venturam certis indicijs norat, aut quia ſolium eius ornari: aut mundum muliebrē afferri viderat: nunc igitur deſcribitur aduētus reginæ, quæ ad templum venerat, ius datura: cuius dicēdi conueniens videtur hora: quia dictum eſt Æneam abijſſe à ſūis, vt primum lux alma data eſt: eundo aūt & loquendo cum Venere, & ingrediendo ciuitatē, templumq; conſpiciendo, forte tres horas abſumpſerant. Et ſiqs dicat non veriſimile, non plus ſpatij fuiſſe inter naues Æneæ & vrbē: quum nihil de ea viderēt: dicere poſſumus ad hoc, dictum eſſe collē fuiſſe medium. qui plurimus vrbi iminet: quē Æneas ſuperare debuit, priuſquā vrbem videret. Et ſi quis dicat aliquanto plus moræ fuiſſe, priuſq; Dido aduenerit, id non magnopere inficias iero: dummodo ſat temporis quo ea quæ poſtea facta ſunt fierēt, concedat. Sed audiamus Donatum, cuius verba ſunt. ¶ Hæc, dum.) Non ſola hæc fuerant picta: ſed aduentus reginæ interrupit, ne reliqua conſyderare poſſet. Eſt aūt vna res quadripartito poſita, breuiſſime dicta. Nā vt eſt ſummi oratoris, res breues late differere: ita & latitudinē coercere. ¶ Regina ad tēplū.) Et quia regina. i. ꝓcuratrix negotij publici, & quia ad tēplū accedebat, meretur excuſationē, ꝙ publice mulier iuuenis, ſe viris admiſceret. Religio ergo & neceſſitas impulit: vt tēpli opera inſpiceret. ad maturandum artifices cogeret. ¶ Latonę tacitum.) Occaſione comparationis expreſſit poeta: quam læti ſint parentes ſucceſſibus filiorum. ¶ Inſtans.) Vna cura teſtabatur religionē perficiendi templi. Altera, temperantis iuſtitiam oſtendebat. ¶ Lætam.) Ex ſucceſſu rerum. ¶ Tum foribus. d. m. t. t. Septa ar.) Niſi ordinato ſenſu quæratur intellectus: non poterit comprehendi. Erit ſatis incertum quid poeta deſcripſerit. neſciret qppe vbi ſederit Dido, & vbi armis ſepta ſit. Ordinamus ergo ſic: Tum foribus diuę Septa armis, media teſtudine tēpli, Solioq; alte ſubnixa reſedit. Quomodo eſt iudiciorum omnium conſuetudo. Ducuntur iudices vſq; ad fores ſecretarij ibidēq; officiū remanet. Illi vero ingreſſi ſolium aſcēdunt & ſedēt. Oēs igitur, qui progredientē comitabantur reginā, inermes erant, & armati añ fores remāſerūt. Illa ingreſſa, vbi ad mediam teſtudinē. i. ad mediam aram peruenit, aſcēdit ſolium, & alte ſedit. ¶ Iura dabat.) Meritum reginæ. Non.n. tot viri, fœminæ paruiſſent, niſi quia egregiæ in ea, virtutes

tutes eſſent, ſed ſpãliter ponit: Iura dabat, legeſq; viris. Quod non eſt exponendum imperat: ſed conſtituebat iura. Præcipua ergo laus, quum ſcriberet leges, & iura, quia acquieſcebant viri iuſſis fœminæ. Quum aũt à publicis conſultis, ad operam veniebat, oſtendebat æquitatem ſuam, & in conſulendo, prudẽtiam. ¶ Partibus æquabat iuſtis, aut ſorte trahebat.) Quæ æſtimatione iuſtitiæ æquari poterant, diſtribuebat. Quæ aũt natura ſua ad plenum æquari non poterant, ſortis iudicio dabat, vt qui grauius onus ſubiret, fortunam ſuam, non reginam, accuſaret. ¶ Antea, Sergeſtum.) Eſt adimpletum quod mater de ſaluis ſocijs dixerat. ¶ Diſſimulant.) Conſilium prudẽtiæ, vt euentum rei ſpectarent. ¶ Quæ fortuna.) Quam euaſerant, & quam eſſent accæpturi. ¶ Cuncti.) Non abſolute. Nam quum veniſſent lecti, non

Orare. omnes venerant: ſed cuncti qui venerant. ¶ Orantes veniam, &

Clamaſ templum clamore petebant.) Non conueniunt. Nam orare, eſt precibus petere. Clamare, eſt in verecundo ſtrepitu, vocem maiorem emittere. Conijciebant igitur clamoribus, magna illos vrgeri neceſſitate. Hos effundebant, antea quàm Didonem orare poſſent. Ergo iuſta cauſa, & nõ ſeditione clamabant. Nam quum nullus nunciaret Didoni: quæ intus erat, non poterat niſi clamore, rem percipere Dido. Sed poſtquam intus fuere, ſeruatum eſt

Ordo. decorum in verbis, quum facta ſit copia Didonis. ¶ Ordo eſt. Dum hæc, ſcilicet quæ depicta dixit, videntur Æneæ Dardanio.i. magnanimo, & Dardano ſimili: miranda.i. admiratione digna: dum ſtupet, & hæret defixus in vno obtutu, ideſt aſpectu (quod illi indecorum non fuit: quia nouit ſe non videri ab alijs. vñ dicetur. Diſſimulant, & nube caua ſpeculantur amicti.) Dido regina, pulcherrima forma.i. per formam (eſt enim pulcherrima, nominatiui caſus, & forma, ablatiui.) inceſſit ad templum: & hoc magna caterua.i. magno cœtu: iuuenum ſtipante.i. condenſe comitante. Qualis Diana exercet choros.i. choreas in ripis Eurotæ, fluuij illius in Laconia: aut per iuga, ideſt partes illas ſub vertice Cynthi.i. illius montis, in Delo vbi nata, & vnde Cynthia dicta eſt: quam.ſ. Dianam, venatricum deam, mille Oreades.i. montium nymphæ: ſequutæ.i. inſequentes: glomerantur.i. in morem glomeris, circumeunt hinc, atq; hinc.i. vtrinq;. Illa.ſ. dea: fert humero pharetram.i. ſagittarum, quibus in feras vtitur thecam, & gradiens.i. incedẽs ſupereminet omnes deas, ſupp. reliquas: gaudia.i. lætitiæ intrinſecæ: pertentant.i. afficiunt titillatu quodam pectus tacitum.i. intima præcordia. Latonæ.i. illius deæ matris Apollinis, ſeu Phœbi, & Dianæ. Talis erat Dido, (poſſet ordo incipi ſic: Dido erat talis, qualis Diana exercet, &c. tacitum aũt pectus dicit, aut tacens, aut occultum, quia intimum.) & ipſa læta ferebat inſtans operi ſe talẽ.i. longe ſupereminentẽ: per medios: aut inſtans operi per medios, quaſi omnium manibus operans, & inſtãs regnis futuris.i. regijs domibus: aut ciuitati cęteris olim dominaturæ. Tum.i. deinde poſtquã per tranſitum cohortata eſt ad opus perficiẽdum: ipſa ſæpta.i. circundata: armis.ſ. ſatellitum: reſedit.i. locum ſedendi cæpit: in, ſupp. foribus.i. veſtibulis diuæ, i. tẽpli Iunonis: in media teſtudine.i. conuexitate templi: hoc eſt, camera incurua, quæ erat in medio tẽpli. (Sed quæſtio eſt, quomodo dicatur conſediſſe in foribus, & in medio templi: verum multiplex eſt conſtructio. Nam Donatus ſic diſtinguit: tum ipſa ſæpta armis in foribus diuæ.i. armatis ſtantibus in foribus diuæ, (non.n. armati ingrediuntur templa, aut fora, vbi iura dicuntur: ſed foris inſtant.) reſedit in media teſtudine templi: ſubnixa alte ſolio. Ser. aũt vult duplicẽ eſſe conſtructionem: priorem ſic:) inſtat opi: inſtat regnis futuris, tum.i. præcipue inſtat foribus diuę, quaſi dicat, cum opi & regnis futuris: tum foribus diuæ inſtabat, (ſed quomodo media teſtudine tẽpli reſedit, ſi nondum eẽnt fores perfectæ?) poſteriorem ſic: foribus diuæ.i. media teſtudine tẽpli: vt vnum intelligas tectum templi, & fores: ſed primum (inquit Seruius) eſt melius, vbi diceret Valla, prius eſt melius, aut prior conſtructio melior. verum (vt ad ſniam reſpiciam) iudicio meo, bona eſt ſnĩa Donati. Poſſet tamẽ ſic dici, vt intra tẽplum vbi populi contemplabantur: vñ teſtudinatum fiebat: vt cœlum repræſentaret: eſſent fores diuæ: hoc eſt ſacelli, aut adyti diuæ: & vt Dido pro foribus diuæ in media teſtudine templi reſederit: & quaſi dea authore in conſpectu eius, ius dixerit ſtantibus in templo: quum ſatellites in veſtibulis ſtarent: & forte circum ſolium, formidoloſę.n. ſunt mulieres: & pręcipue timẽdum erat Didoni: quæ & Iarbam, quem defraudauerat, & in cuius ditione noua regna moliretur & fratrem Pigmalionem: & populi inconſtantiam, vereri poterat. Dicamus ergo ſic: Tum.i. deinde regina ſępta: armis.ſ. ſatellitum ſtantium circum ipſam, reſedit alte, vt ab omnibus conſpici poſſet in ſolio.i. ſede regia: ſic dicta: quod ex ſolido.i. integro ligno, aut lapide fieret, ne quis inſidias moliretur, eamq; tyranni inuenerunt: reſedit, dico, in media teſtudine tẽpli, in foribus diuæ. Aut nouiſſimo loco dici põt, poetam voluiſſe ſeruaſſe ordinem quo ingreſſa eſt. Nam primo, ingreſſa eſt, fores diuæ.i. totius templi: ſecundo, peruenit ad mediam teſtudinem templi: & tertio, illic reſedit alte in ſolio: ita, vt ſolium intelligatur in templo fuiſſe: & templum, penitius quàm fores, quæ quia foris ſunt dicuntur. Et dabat.i. pronunciabat, & dicebat iura, & leges viris.ſ. quum ipſa eſſet mulier, quod ſummopere in eius laudem vergebat, & æquabat.i. æqualiter condiuidebat, laborem operum, ſcilicet publicorum: iuſtis partibus.i. proportionibus, quas quenq; iuſtum erat accæptare, & gerere, aut ſi partibus diuidendis dubium erat: quum viri, & merita eorum æqualia cenſeri poſſent: & labores inæquales trahebat ſorte.i. faciebat eos per ſortem partes laborum accæptare, ne cui iniuria ſit: dabat inquã leges, & iura, tum quum.i. quando Æneas videt Antea, virum illum (vñ Seruius prius expoſuit illud: Antea ſi quem iactatũ, vento videat: de hoc viro non inepte.) & Sereſtum, & Cloanthum: & alios Teucrorum.i. alios Teucros: ergo & hi Teucri erant: quos ater.i. caliginoſus, turbo.i. motus, & conturbatus, ſeu conturbatio vẽtorum. Diſpulerat.i. in diuerſas partes pepulerat: toto æquore: & quos turbo aduexerat (tñ vt videre eſt, reduxerat: aut ipſi ſe) penitus alias oras.i. regiões: ipſe ſ. Æneas princeps: obſtupuit, quod eos quos ſic diſpergi viderat videre potuit: quocirca licet ſuperius matrẽ appellauit, fugiẽtẽ, non ſciuit, tñ certo matrem eſſe: quia dictum eſt: Et vera inceſſu patuit dea: non tñ patuit omnino Venus, ſed Æneas ſuſpicabatur Venerẽ: quòd quia non certo ſciebat adhuc, timuiſſe dicitur: nec in ea quæſtione f[illegible]tiora ſunt obiecta purgatis, quod tñ illic Seruius ſentit: & hic obſtupuit Æneas, qui ſi matrẽ omnino credidiſſet, quæ ſe augurii peritam ſignificauerat, & ſocios reduces nunciauerat: modo non ſtupuiſſet, quod prius futurum certo ſciuiſſet. Attendendus eſt ergo animus poetæ, nec temere cenſendus. ſimul.i. pariter: & Achates comes eius, obſtupuit ſimul.i. vno impetu: quia tanto miraculo fuit res, vt ſimul obſtuperent. ſed dicitur Achates ꝑculſus, ideſt attonitus: aut perculſus ſtupore: quod Æneæ non competit: qui vir prudens, & aduerſa, ſine animi ꝑculſione tolerare potuit, & læta conſpicere. Nam non minus exanimaſſe legũtur, lęta, q̃ aduerſa: ſed illa pręcipue mulieres, hæc viros. obſtupuit ergo Achates ꝑculſus, & lætitia: propter eorũ liberationẽ, ac ſalutẽ, & metu: propter concurſum, qui aliquid mali prę ſe ferebat: ipſi aũt ambo auidi.i. cupidi, coniungere dextras ardebant.i. vehementer cupiebant: ſic tñ vt affectioni, ſeu paſſioni dominarentur: vñ ſequitur: ſed res incognita.i. quia neſciebãt, quid ſibi ille concurſus vellet? & cur ſic concurrerent? turbat animos.ſ. Æneæ, & Achatæ: & ideo diſſimulant.i. ſimulant ſe non vidiſſe ſocios. & ipſi amicti, nube caua.i. aere circunſepto ſpeculantur.i. quaſi è ſpecula.i. altiore loco, vñ tute proſpicere poſſint: proſpiciunt: quæ fortuna, ſupp. ſit viris.ſ. ſic concurrẽtibus: quo littore linquant, pro liquerant claſſem: aut linquant.i. liquiſſe velint: quid.i. ad quid veniant, pro veniebant. aut ſe veniſſe velint: nam cuncti ibant lecti.i. delecti: aut ex ordine nauibus.ſ. ſuis, ſub auditur de, more poetico: orantes.i. implorantes, veniam.i. gratiam & miſericordiam, vt liceat in aliena terra, tantiſper conſiſtere, dum claſſem reficiant, ac dominum quęrant, & petebant templum.ſ. Iunonis à Didone conſtructum, clamore.ſ. magno. Poſſet intelligi cõcomitantiam notans: vt ſit, petebant tẽplum cum clamore.i. ſimul clamabant: ſed magis propria eſt ſignificantia, & vehemẽtior, ſi caſus inſtrumẽtalis intelligatur: vt ſit, petebant tẽplũ clamore: quia clamorẽ pręmittebant, qui tẽplum concuteret, vehemẽtia aeris ꝑcuſſi, priuſq; adeſſent: nam verbum à verberando dictum volunt, ꝙ ex aere ꝑcuſſo, ictu linguę generatur. Itaq; & pedibus, & clamore petebãt tẽplum: de qua re ſatis ſubtiliter differit Donatus: vt viſum eſt.

PIERIVS.

¶ Magna iuuenum ſtipante caterua.) In Romano codi. legitur comitante, non ita in alijs: plus tamen eſt, ſtipante, quia maiorẽ indicat comitum frequẽtiam. ¶ Gradiẽſq; deas ſupereminet omnes.) In Romano codi. & nonnũllis alijs antiquis legere eſt, Dea ſupeminet omnes, vt dea ſit κατ' ἐξοχὴν. Nam ipſe locus ſyllabam omnino cõmunẽ reddit, cæterum hoc in medio ſit. ¶ Solioq; alte ſubnixa reſedit.) Vetera quædam exẽplaria, alto, legũt, vt in. xj. Solio rex infit ab alto. In codicibus tamẽ ꝓbatioribus, Mediceo, & aliquot alijs, alte, aduerbium eſt, quam lectionẽ interpretes agnoſcit, pręcipueq; Donatus, qui ait, Vbi ad mediam teſtudinem templi. hoc eſt ad mediam areã, peruenit, aſcẽdit ſolium,

lium, quod ipſius cauſa fuerat collocatum, & primum alte conſurgens, ſedit. ¶ Penitusq́ alias aduexerat oras.) Vt miſſum faciam adduxerat, quòd in vno tantum codice repertum minime placet Mediceus, & reliqua fere omnia exemplaria, quæ tractaui, abuexerat, aut auexerat, vno conſenſu legunt, erant enim duo Troiani, qui fuerant, in diuerſum abacti. ¶ Obſtupuit ſimul ipſe ſimul perculſus Achates.) In Oblongo codice, & quibuſdã alijs, obſtipuit, habetur, ita ſuperius dum ſtupet, & paſſim eodem modo, quòd verbum à ſtipite, nonnulli deductum volunt, mutato tamen tempore, vſu vero cesſiſſe, i in u, vt ex contimaci, contumax factum, & huiuſmodi pleraq;. Sed & percuſſus in Romano, in Mediceo, & pleriſq; alijs codicibus antiquis, & hic, & alibi ſemper habetur, quãuis grammatici differentiam inter perculſum, & percuſſum ſtatuant. ¶ Cunctis nam lecti nauibus ibant.) In Romano codice, & in Mediceo cuncti, nominatiuo caſu legitur, eamq́; lectionẽ interpretes agnoſcunt, Seruius, & Donatus.

Poſtq̃ introgreſſi, & coram data copia fandi,
Maximus Ilioneus placido ſic pectore cœpit.
¶ O regina, nouã cui condere Iuppiter vrbẽ, ILIONE.
Iuſtitiaq́; dedit gentes frenare ſuperbas,
Troes te miſeri, ventis maria omnia vecti,
Oramus, prohibe infandos à nauibus ignes,
Parce pio generi, & propius res aſpice noſtras.
Non nos aut ferro Libycos populare penates
Venimus, aut raptas ad littora vertere prædas.
Non ea vis animo, nec tanta ſuperbia victis.
Eſt locus, Heſperiam Graij cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atq; vbere glebæ,
Oenotri coluere viri, nunc fama, minores
Italiam dixiſſe, ducis de nomine gentem.
Huc curſus fuit.
Quum ſubito aſſurgens fluctu, nymboſus Orion
In vada cæca tulit, penitusq́; procacibus auſtris,
Perq́; vndas ſuperante ſalo, perq́; inuia ſaxa
Diſpulit. huc pauci veſtris adnauimus oris.
Quod genus hoc hoĩm? quæue hũc tã barbara morẽ
Permittit patria? hoſpitio prohibemur harenæ:
Bella cient, primaq́; vetant conſiſtere terra.
Si genus humanum, & mortalia temnitis arma,
At ſperate deos memores fandi, atq; nefandi.

SERVIVS.

¶ Maximus Ilioneus.) Rebus omnibus maximus. Non enim aliquid addit: & nõ ſine cauſa ipſum vbiq; inducit eloquentẽ, vt enim Homerus dicit, Phorbas pr̃ Ilionei ſemp̃ Mercurio deo eloquentiæ fauente pugnauit: vt Horatius, Mercuri facunde nepos Atlantis. Merito ergo huic dat eloquentiam. ¶ Placido ſic pectore cœpit.) More ſuo vno ſermone habitum futuræ orationis expreſſit. ¶ O regina.) Secundum artem rhetoricam id ei dat, quod impetrare deſiderat. Nam eam per laudẽ, beneuolam reddidit. ¶ Iuſtitia.) bñ conſiderauit ſexum. Nec enim virtute dicere poterat. ¶ Frenare.) Continere: vt contra, Et Numidę infreni cingunt. ¶ Troes te miſeri.) Tacitis occurrit quæſtionibus: ne ad populationem veniſſe videantur, more qui tunc vigebat. ¶ Ventis maria omnia vecti.) Per maria: & eſt contra illud cur ad Africam venerint. ¶ Parce pio generi.) Quoties inuidioſæ ſunt præſentes perſonæ, rhetoricum eſt ad alias confugere: vt hoc loco confugit ad genus. ¶ Et propius.) Ideſt vicinius, ſcilicet vt tanquam victi accipiantur: non tales qualis Paris fuit in Spartæ expugnatione. raptuq́; Helenæ, nam hiſtoriæ hoc habet veritas: non voluntate Helenam ſecutam, ſed raptam expugnata ciuitate: vnde & recipi meruit à marito. Tangit autem hoc latenter Virgilius illo loco: Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter. ¶ Populare.) Antiqui & populo dicebant, & populor: vnde eſt nunc populare: & populatq́; ingẽtem farris aceruum Curculio. Nunc tamen paſſiua tantum vtimur declinatione. ¶ Non ea vis animo.) Argumentum ab impoſſibili, vt, Quid Troes potuere? Vis autẽ eſt poſſibilitas. ¶ Eſt locus.) Comparatione orbis totius, Italia locus eſt. Nam prouincia, locus non poteſt dici. Minus aũt eſt, q̃ vt Vrbs antiqua fuit. ¶ Heſperia.) Heſperiæ ſunt duæ: vna quæ Hiſpania dicitur, altera quæ eſt in Italia. quæ hac ratione diſcernuntur, aut enim ſolam Heſperiam dicis, & ſignificas Italiam, aut addis vltimam, & ſignificas Hiſpaniam quæ in occidentis eſt fine: vt Horatius, Qui nunc Heſperia ſoſpes ab vltima. Et hæc eſt vera Heſperia ab Heſpero dicta, ideſt ſtella occidentali. Cæterum Italia, Heſperia dicitur à fratre Atlantis, qui pulſus à Germano Italiam tenuit: eiq́; nomẽ priſtinæ regionis impoſuit, vt Higinus docet. ¶ Antiqua.) Nobilis: nec enim noua eſſe poteſt, licet primam terram ſuam eſſe dicant Athenienſes. ¶ Vbere glebæ.) Vber proprie eſt fœcunditas. Et bene Italiæ virtutem fœcunditatemq́; collaudat: ne Africam petiſſe videantur. ¶ Oenotrij coluere viri.) Deeſt quam. Oenotria autem dicta eſt vel à vino optimo, quod in Italia naſcitur: vel, vt Varro dicit, ab Oenotro rege Sabinorum. ¶ Fama.) Subaudimus eſt. ¶ Minores.) Maiores & minores quoties de genere dicimus, numeri ſunt tantum pluralis. ¶ Italiam.) Italus rex Siciliæ ad eam partem venit, in qua regnauit Turnus: quam à ſuo nomine appellauit Italiam. Vnde eſt, Fines ſuper vſq; Sicanos. Non vſq; ad Siciliam (nec enim poterat fieri) ſed vſq; ad ea loca quæ tenuerunt Sicani, ideſt Siculi, à Sicano fratre Itali. ¶ Cum ſubito aſſurgens fluctu, nimboſus Orion.) Oenopion rex cum liberos non haberet, à Ioue, Neptuno & Mercurio, quos hoſpitio ſuſceperat, hortantibus vt ab his aliquid poſtularet: petijt vt ſibi concederent filios: Illi, intra corium immolati ſibi bouis vrina facta; præceperunt vt completis maternis mẽſibus ſolueret. Quo facto inuẽtus eſt puer: cui nomen ab vrina impoſitum eſt, vt οὐρίων diceret. Quod Dorica lingua commutatum eſt: vt ου diphthongus in ο verteretur. Quòd aũt plerunq; prima ſyllaba breuis inuenitur, vt hoc loco, cũ ſit naturaliter longa: græce rationis eſt. Nam detractio fit υ litere, & ο remanet breuis: quo modo οὔρεα τὲ σκιόεντα, p̃ ὄρεα, & νοῦσον, pro νόσον. Et hoc quia aut ω eſt naturaliter lõga: aut ου diphthongus. Cæterũ ſi ſit in ꝓprio nomine dichronos, vt omnes latinæ ſunt; ꝓpriorum nominũ abutemur licentia, vt in artibus lectum eſt. Orion ergo poſtea venator factus, cum vellet cum Diana concũbere, vt Horatius dicit; eius ſagittis, vt Lucanus, immiſſo ſcorpione perijt: & deorum miſeratione relatus in ſydera, ſignum famoſum tẽpeſtatibus fecit. Veriſimilius aũt eſt à ſcorpione interemptum: quo oriente occidit. Sane magnitudine ſua multis oritur diebus: & ideo eius etiam apud peritos eſt incerta tempeſtas. Vnde dictum eſt, Cum ſubito aſſurgẽs, ad excuſationẽ non præuiſę tempeſtatis. Et multi ſuperfluo quærunt cur ortus commemoretur Orionis: cum ſit à Iunone immiſſa tempeſtas. Sed Ilioneus iſta non nouit, quæ à poeta ſupradicta ſunt, per muſam, vt diximus, cognitã. Et conſtat numina, niſi inuenta occaſione, nocere non poſſe. Quod in omni ſuo opere Virgilius diligenter obſeruat. ¶ In vada cæca.) Incognita, latentia. ¶ Procacibus auſtris.) Perſeuerantibus. Et procax proprie petax eſt. Nam procare eſt petere. Vñ & proci petitores vocantur. ¶ Perq́; vndas ſuperante ſalo.) Eleuato mari, & in vndas diuiſo, vt ſolet in tempeſtate. Salo aũt ab eo venit quod eſt ſalum ſali. Nam ſale tabẽtes, ab eo quod eſt hic ſal ſalis. ¶ Perq́; inuia ſaxa.) Inuia. i. aſpera, immania. Vnde & paulo poſt Dido, Quæ vis immanibus applicat oris? Non. n. ſuos vituperat: ſed naturam littoris culpat. ¶ Adnauimus oris. Elegit verbum aptũ naufragio ad eliciẽdam miſericordiam: quãuis & de nauibus natat lectũ ſit: vt natat vncta carina. ¶ Quod genus hoc hominũ?) Rhetorice vituperaturus mores, non ad Didonem loquitur, ſed ad tertiam ſe cõfert perſonam. ¶ Hoſpitio prohibemur harenę.) Vt alibi, Littusq́; rogamus. Occupãtis eſt enim poſſeſſio littoris, vñ oſtenduntur crudeles qui etiam à communibus prohibeant. ¶ Primaq́; vetant conſiſtere terra.) i. in littore. vt alibi: Tuq́; ò cui prima frementem Fudit equum magno tellus percuſſa tridẽti. ¶ Mortalia arma.) Mortalem poſſibilitatem. Sane arma etiam conſilia ſignificant: vt Quærere conſcius arma. Sed terret hoc loco latenter propter Siciliam. Nam & paulopoſt ait, Sunt & Siculis regionibus vrbes, cum vnam habeant, in qua Aceſtes regnat: ſed ad terrorẽ vrbes dixit. ¶ At ſperate Deos.) Abuſiue timete: vt alibi, Hunc ego ſi potui tm̃ ſperare dolorẽ. Cum ſperemus bona, timeamus aduerſa. ¶ Memores fandi, atq; nefandi.) Iuſti & iniuſti. Et bñ memores: quia etiam ſi non ſtatim puniant crimina, ſunt

na, ſunt tamen memores. vt Horatius, Raro antecedentem ſceleſtum deſeruit pede poena claudo.

ASCENSIVS.

¶ Poſtq̃ introgreſſi, coram data copia fandi, &c.) In hac parte habetur oratio Ilionei ſane diſerta, & elegans, vt Donatus intelligentibus adamuſſim probat: quæ Ilioneo competit, q̃ Phorbanti patri eius. Mercurius, qui deus facundiæ eſt, (vnde Hora. Mercuri facũde nepos Atlantis, &c.) in bello Troiano fauiſſe, ab Homero dicitur. Verba Donati ſunt. ☞ O regina.) Magna omnino arte ſcribit. Primo, principia ſumma breuitate ſubiungit, quæ tamen plurima neceſſaria continent: primo vero perſonam Didonis laudat: ſubtilẽ obiurgationem non omittit: & ipſa obiurgatione beniuolam reddit: inhumanitatem, & ſuperbiam reiicit in alios. Ipſam iuſtam dicit: ne eam lædat à qua auxilium poſtulat. Veniebat igitur incognitus ad incognitam, vnde ignarus omniũ cõiectura rimatur, quomodo aliqua laude illam ſibi beniuolam faciat. Suſpicione aũt debuit duci: quum homines impij eſſent: ipſam quoq; quæ imperaret iiſdem moribus eẽ: ſed de illis aperte dixit. Partem vero huius meliore ratione argumentandi correxit: tñ illam oblique tangit ex aliena. i. ex ſuorum reprehenſione confuſam. Collectis igitur contrariis, omnibus componitur duobus verſibus, plena laudatio. O regina: à difficultate laus. Difficile eſt. n. foeminam regnare: nouam cui condere: alia magna laus, quòd foemina faciat: q̃ difficulter viris euenire ſolet: duo ergo miracula. Primum regnat mulier: Secundum, condit vrbem: Addit tertium, vt regat homines: quibus natura parẽdi ſtudium denegauit. Et ſic oſtendit plenam Aphrorum feritatem. Mali aũt homines, non paribus, ſed contrariis ſuperantur humanitate, ſcilicet regentis & voluntate. Quas in Didone fuiſſe colligit Ilioneus, qui vituperando incolas immanitatis, laudat eam, quam oſtendit humanitate complere, id ad quod alii impoſitis frenis impelluntur. ☞ Troes te miſeri, ventis maria omnia vecti,) Collecta ratione principiorum, quibus mores incolarum vituperat, & reginam laudat, purgat Troianos ne violẽtiam iuſte paſſi eſſe videantur Ergo, q̃ cito, & quàm euidenter expreſſit perſonam, & fortunam. ☞ Miſeri.) Per hoc oſtendit miſeros nihil audere poſſe, vel potuiſſe contra Didonem. ☞ Ventis vecti.) Ergo non ſponte venerant prohibere ſimili breuitate, ſummam petitiõis ponit iuſtam, & ſine præſtantis detrimento, quibus vel duriſſimus flectatur. Poſita aũt ſunt tria, ne incenderentur naueis, voluntatem, & neceſſitatẽ abeundi, & caſu veniſſe. ☞ Pio gñi.) Reus erit, qui pio nocebit: & maior noſtra eſt pietas, quòd illam natura ſanguinis ducti non cõſtricti, lege ſeruamus. ☞ Propius res aſpice noſtras.) Tertia petitio gñalis: vt quidquid ad commodum noſtrum ſpectat, præſtes. Quam rem honeſtius non ponendo, per ſpẽs amplexus eſt. ☞ Eſt locus.) Et locorum, & hominũ Carthaginis plena deformatio: ſed non aperta. Dicit ergo: Tendebamus in Italiá fertilem terram & potentem fortibus viris, & bonis. Itaq; non veniſſemus ad ſolitudines has, & ad feros homines: niſi tempeſtate coacti. Ergo, non eſt ſtudium in nobis violentiæ inferẽdæ. Deſcriptio aũt naufragii, mouet miſericordiam, & quum omnia, violentiæ quæ obiici poſſent, purgarit, retorquet inuidiam in caſumniantes, vſus antiqua categoria. Dicit enim, nõ nos fecimus, ſed tui in innoxios violenti fuerunt pauci: & miſericordiam captat: & ſuſpicionem violentiæ remouet. Quod genus ſub querelis, & accuſatione Tyriorum, ſuam tenet laudem: nam qui alienos mores grauiter reprehendit, ab iis ſe alienum demonſtrat: adeo aũt diſplicent mores, vt mores non inueniat. Omnes. n. feros, immanitate vicerunt Tyrii. ☞ Quęue hũc.) Cuius regionis eſt tam ſæua barbaries, quàm eſt tuæ. Nomẽ ergo qui eos appellaret, non inuenit. Exẽplum non reperitur, quod erat grauius: potuiſſent. n. defendi à ſimilitudine alterius gẽtis. ☞ Hoſpitio harenæ.) Quid ergo facerẽt, ſi humano more, tectorum peteremus hoſpitium. ☞ Bella c.) Non patiuntur, ſed inferunt: nec leuiter prohibẽt, ſed bellantiũ more vtuntur armis. ☞ Prima terra.) Vel quæ prima naufragos ceperat poſt naufragium: & captat miſericordiam. Vel, prima. i. littus, quæ terra prima eſt è mari egreſſis: vt ſociet illud, Hoſpitio prohibemur harenæ. Quum aũt de Tyriis conqueritur, etiam conqueritur de Didone quæ illos regit. Deinde relicta hac ſubtilitate, aperte Didonem taxat. dum dicit, Temnitis & ſperate: & non, tẽnunt, & ſperant. ¶ Ordo eſt. Poſtq̃, ſupple Troiani illi, de quibus iam dictum eſt, Anteus. ſ. Sergeſtus, Cloanthus, & reliqui: introgreſſi. ſ. ſunt ad Didonem, vnde patet Æneam adhuc foris ſtetiſſe: ſed ingreſſus eſt poſt eos, vt finẽ rei videret: & copia. i. facultas: fandi. i. loquendi: coram. i. in præſentia reginæ: data. i. conceſſa eſt, Ilioneus, maximus orator inter

Ordo.

eos:

eos: non maior tamẽ in cæteris: ſaltẽ Ænea, cœpit, ſupp. orare ſic pectore placido. i. ſummiſſo, & humilis quale eſt placidis: O regina, cui Iuppiter dedit. i. conceſſit, quaſi dicat, quod nobis promiſſum, ab eo ſperamus duntaxat: condere vrbẽ: & frenare iuſtitia genteis ſuperbas: non. n. potuit de eis iuſte conqueri, niſi eas iniuſtas criminaretur: nec à Didone ſalutem, & malorum remedium ſperare, niſi eam iuſtam prędicaret. Prudenter ergo, vtrũq; dicit, & eos iniuſtos qui naufragos tam inhumaniter tractarent, & eam iuſtam quę eos iuſtitia frenaret. nos Troes miſeri vecti. i. tranſuecti: aut vecti, ſupp. per omnia maria: vt non ex inſtituto, aut deliberato animo illuc veniſſe: ſed violenter appulſos eſſe intelligat: oramus te prohibe igneis infandos. i. deteſtabileis, & nepharios: à nauibus. ſ. noſtris: parce gñi, ſupp. noſtro: pio. i. qui etiam à genere pii ſumus: & aſpice res noſtras, propius. i. circũſpectius, & cum maiore attentione, ac cõmiſeratione, quę ex prę cordiis procedit: vñ miſericordia dicta eſt. Aſpice inquam res noſtras. i. inſtitutum, & occœptũ noſtrum, quia nos non venimus (præteriti eſt tpis, prima longa, & ſecunda breui: quũ cõtra in pñſenti ſit.) aut populare. i. ad populandum, aut populatũ, hoc eſt ad ſpoliandum, populatim, hoc eſt, per ſingulos populos, penates. i. deos domeſticos, & theſauros: Libycos. i. Libycorum populorum: hoc eſt, ſuppellectilem, & theſauros eorum ferro. i. violentia armorum, ac graſſatione: aut vertere, ideſt vt auertamus prædas, ſcilicet pecoris & armentorum: raptas, ſcilicet à dominis ſuis: ad littora, ſcilicet maris, è quibus impellantur in naueis, vt auehantur: Ea vis. i. violentia: non, ſupp. eſt, animo, ſupp. noſtro, nec tanta ſuperbia eſt, victis. i. nobis, qui victi, & profugi ſumus: verum, vt ſcias. quid prætẽdamus, aut quo profecti ſimus. Eſt locus, ſupp. quẽ, aut quam Graii dicunt Heſperiam: cognomine. i. per cognomentum, ab Heſpero duce, aut ẽt à ſtella Veneris. (quaſi iuſte innuat eam patriam ad Veneris progeniẽ pertinere.) Eſt inquã locus in Heſperia, quę eſt terra antiqua. i. nobilis: quum, noua eſſe non poſſit. nam omnis terra, antiqua eſt: vnde addit, Potens armis, atq; vbere, ideſt foecunditate: glebæ. i. terræ pinguis. (habet ergo ea quæ caput acris equi in Carthagine fore portẽdit: vt viſum eſt.) Oenotrii, ideſt viri ab Oenotro rege, qui ex Arcadia in Italiam venit (vnde Landinus: ex Arcadia decem &, ſeptẽ ætatibus, ante Troiam obſeſſam, nauigauit Oenotrus, Lycaonis filius: qui quintus erat ab Ægeo, & Phoroneo, qui primi in Peloponneſſo regnarunt: & venit cum ſuis in Italiam, non ſatisfaciẽte ſibi in Græcia portione. Nam quum eſſent Lycaoni, viginti duo filii, in totidẽ parteis diuiſa erat Arcadia: venit & cum eo Peucetius, vnus ex fratribus: ſed Peucetius ſedes ſupra monteis Iapigios cõſtituit: ab eoq; Peucetii ſunt nominati. Oenotrus, aũt, quum maiori exercitu, in ſinum qui ex accolis Auſoniis, Auſon dicebatur, enauigans: oram multam occupauit: eamq; Oenotriã vocauit: & populos Oenotrios: vt apparet in Sophoclis tragoedia Triptolemo. Si aũt Aboriginibus populis, Græca origo fuit, ſicuti Catoni, & Sempronio placet, Oenotri progeniẽ fuiſſe arbitrabor. Hæc ait Dionyſius Halycarnaſſeus: qui Oenotri progeniẽ ſic ponit: Ægeus, & Phoroneus, primi in Pelopõneſſo regnarunt: Phoronea filia fuit Niobe, hæc ex Ioue, Pelaſgum peperit. Ægeo aũt, filius fuit Lycaon: & Lycaonis, Dyanira: ex ea vero & Pelaſgo: alter Lycaon, qui Oenotrium genuit. Sola aũt Oenotria (vt ait Strabo) Italia olim appellata eſt. Hæc ille. Licet ergo Græci, vinum dicant Oenon, melius tñ ab Oenotro, Oenotriam dictam putabimus.) Oenotrii igitur viri, ab Oenotro producti, coluere, ſupp. hanc terram: nunc fama, ſupple eſt: minores, ideſt poſteriores: dixiſſe. i. denominaſſe: gentem Italiam, ideſt Italicam: aut denominaſſe Italiam, & gentem. ſ. Italicam: aut Italos: de nomine ducis. ſ. Itali: curſus fuit, ſupp. nobis inſtitutus huc. i. ad hãc regionem: hoc eſt, ad Italiam (non igitur fuit Didoni iuſta querela, quum Troiani illinc abirẽt: quia id prędixerãt.) fuit inquam curſus nobis huc. i. in hãc, quam memoraui, regionem, ſupp. tũc: quum. i. quãdo: Orion, ideſt ſydus Orionis: nymboſus, ideſt nubiloſus: & nubes colligẽs: aſſurgẽs fluctu ſubito, ideſt ex improuiſo nobis oborto: tulit nos in vada cæca. i. quæ videri nõ poterant. (Id aũt dicit neſcius, quid à Iunone actum eſſet (vt ſentit Seruius) aut quia non cõgrueret: etiam ſi ſciret id in templo Iunonis dicere: de Orione quoq;, ſic dicit Landinus, de Orione iam audiſtis Seruium. Alii tamẽ dicunt, quum Dianę ſe comitem in venatione dediſſet, & quum omnem feram ſuperare auderet: Terra eum, ſcorpio immiſſo, interemit. Diana in ſydus coeleſte tranſtulit, & canẽ ſuum ſyrum. Seruius alibi ait, hũc Oenopionis filium, habitum virum, immẽſæ ſtaturæ, & venatorẽ. Verum quum Oenopionis filiam violare vellet, ab eo luminibus

minibus

minibus priuatum, qui inde ab oraculo accępit, ſi lumina recuperare vellet, per mare ita ad orietē tenderet, vt ſinus oculorum ſoli ſemper opponeret: ſic ergo duce ſene ad Cyclopas acceſſit: & ab vno eorum humeris impoſitus, iuſſa oraculi peregit, & lumina recuperauit. Theodontius ait, eum Oenopiōis, Siciliæ regis, fuiſſe filium & à Venere, per quietē admonitum, vt eius quæ ſibi prima obuiam fieret, mulieris cōcubitum peteret: Surrexiſſeq́ ex antro, ac ſororē Candiopeiam, quæ & ipſa venatrix eſſet, obuiam factam compreſſiſſe: ex ipſaq́ Hypologum genuiſſe. Hic idē mox ob hoc exul factus, iubēte oraculo, vt in Orietē tēderet cum Cādiope & filio, in Thraciam enauigauit: vbiq́, ſubactis incolis, Neptuni filius habitus eſt. Higin. aūt de cōfiguratione ſyderum, ait: illum ab inundatiōe aquarum, Græce, Orionem dici: ꝙ eius tpe, hyems habeat ortū, & mare, ac terras, tēpeſtatibus turbet, Latini eum iugulam dicūt, ꝙ ſit, vt gladius armatorum, fulgore ſtellarum terribilis: qui ſi fulget, ſerenitatē: ſi obſcuratur, tēpeſtatē portēdit. Heſiodus, illum Neptuni filium, ait: à quo accæpit: vt mare, ita vt terram, perambulare poſſet. Hunc Oenopius, ob vitiatam filiam Meropē, excæcauit: ille in Lemnū profectus, & à Vulcano caballo accæpto, ad ortus ſolis perrexit: ac ab eo lumen recæpit, voluit vlciſci Oenopium: ſed quū ille à ciuibus ſuis occultaretur in Cretam profectus eſt: verum quū nullā ſe feram relicturum minaretur. Tellus indignata, ſcorpiū extulit, qui eum interemit: ſed à Ioue, ob virtutē ſuam, in aſtra relatus eſt. Habet aūt has ſtellas, in capite treis, ſed media eſt cæteris ſplēdidior: in ſingulis humeris, ſingulas claras, in dextro cubito, obſcuram vnam: in eadē manu, vnam: in zona treis: in gladio, quē manu tenet, treis: in ſingulis genibus, ſingulas. Hęc ille.) Quū igitur Orion nymboſus. i. ſydus Orionis, nymbos excitās, aſſurgēs ſubito fluctu, tulit nos in vada cæca: & diſpulit nos auſtris, penitus. i. omnino procacibus. i. pertinacibus: & improbe perſeuerātibus: quæ. i. ſimul per vndas, & hoc ſalo. i. mari, ſuperāte. i. ſe erigēte: & per ſaxa inuia. i. inter quæ nulli patet via. Quod. i. quale eſt hoc genus hominum. ve, pro vel: quæ patria tam barbara ꝑmittit hūc morē. ſ. naufragos perſequēdi: nos prohibemur hoſpitio harenæ. i. nō permittimur in harena, quæ omnibus communis eē debet, habere ſtationē, & modicum hoſpitari: ſupp. hi populi, cient. i. excitāt, & prouocāt bella. Ob cōſimilē. n. rem dicitur Troia prius deleta: quia, ſcilicet Herculi appulſo, cum Argonautis aquam recentē negaſſent: & vetant conſiſtere, terra prima. i. proxima mari: Si vos tēnitis. i. cōtēnitis, & vilipēditis, genus humanum. i. etiam ſi neminē mortalium formidetis, & ſi tēnitis, arma mortalia. i. à mortalibus illata, quę fragilia ſunt: at. i. ſaltē ſperate. i. timete: ſicut ēt à Iuuenale ponitur: aut reuera, quia duo dicit: quorum alterum ſperandum eſt bonis: alterum, timēdū malis, & in talibus meliori rñdemus, potius dixit ſperate, ꝙ̄ timete: nam boni debēt ſperare deos memores eē fandi. i. liciti, & digni: de quo plura dicātur: & mali timere deos memores eſſe nefandi: ſed quia potius voluit, vt Dido, pro fando. i. licito: pręmia ſperet ꝙ̄ pro nefando. i. illicito punitionē dixit: ſperate deos memores eē fandi, atq; nefandi, vt ſit dare cōcęptionē nedum in accidētibus, ſed etiam in rebus ſignificatis: ideo aūt minatur deos vltores, quia vt ſequitur, rex erat Æneas nobis, qui. ſ. deorum ſanguine cretus, & eorum obſeruantiſſimus ſemper eſt habitus.

PIERIVS.

¶ Maximus Ilioneus placido ſic pe. cor.) Dicerē ſcribēdum maxumus ex antiquis codicibus, & Auguſti Octauiani conſuetudine, niſi nūc mos adeo inualuiſſet, vt iam oēs malint huiuſmodi nominum, pene vltimam enunciare per i, vocalem tertiam. Hic vero animaduertendum eſt quod Seruius ait, Mercurium, eloquētiæ deum, Phorbanti Ilionei patri plurimum fauiſſe: nō intelligas tamē hunc eundē eſſe Ilionea, qui Phorbantis filius, ab Homero celebratur, ſed ab ea eloquētiæ commēdatione, fictam hic eē perſonam à Virgilio, quum ſatis conſtet Ilionea Phorbantis à Peneleo peremptum, in bello Troiano: vt apud Homerum legere eſt ī λοſ. ¶ Aut raptas ad littora vertere prædas.) In antiquis aliquot codicibus, à littore, legitur, hoc eſt ab ora littorali in naueis. Sed minime diſplicet ad littora, quia per continentem fieri ſolēt excurſiones, indeq́ prædam ad littus vertunt. ¶ Oenotri coluere viri.) In antiquis codi. fere omnibus, Oenotri, ꝑ ſynæreſin ſcribitur, q̄ ſyllaba media eſt, ὡς μέγα, οἰνωτριὸν, huiuſmodi vero ſynæreſes, ſoluta ēt oratione, fieri ſæpius in antiquis inſcriptionibus obſeruaui, vt illud Romæ iuxta ædē diui Baſilij. VINICIA PRIMIGENIA MATER FILIS SVIS. ¶ Huc curſus fuit.) Nequaq̄ placet, quod in cod. aliquot legit̄, Hic curſus fuit, hoc eſt hæc nauigatio: nā finis deſyderaretur, ad quē locum. ¶ Veſtris adnauimus oris.) Frigidū & exile eſt, quod in pleriſq́ codi. antiquis, aduenimus, legitur: ſed in verbo, adnauimus difficultas, calamitas, & clades apparēt, quę miſerationē commoueant. ¶ Si genus humanū, & mortalia temnitis arma.) Vetera q̄dam exēplaria legūt abſq; copulatiua particula, Si genus humanum, mortalia per appoſitionē: venuſtate tamen haud quaq̄ pari cum priori lectione.

Rex erat Æneas nobis, quo iuſtior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis.
Quem ſi fata virum ſeruant, ſi veſcitur aura
Ætheria, nec adhuc crudelibus occubat vmbris,
Non metus, officio, nec te certaſſe priorem
Pœniteat. ſunt & Siculis regionibus vrbes,
Armaq́, Troianoq́ à ſanguine clarus Aceſtes.
Quaſſatam ventis liceat ſubducere claſſem,
Et ſyluis aptare trabes, & ſtringere remos.
Si datur Italiam ſocijs, & rege recæpto
Tendere, vt Italiam læti, Latiumq́ petamus.
Sin abſumpta ſalus, & te pater optime Teucrum
Pontus habet Libyæ, nec ſpes iam reſtat Iuli,
At freta Sicaniæ ſaltem, ſedesq́ paratas,
Vnde huc aduecti, regemq́ petamus Aceſten.
Talibus Ilioneus, cūcti ſimul ore fremebāt POETA
Dardanidæ.

SERVIVS.

¶ Quo iuſtior alter nec pietate fuit.) Multum intereſt inter iuſtitiam & pietatē. Nam pietas pars iuſtitię eſt: ſicut ſeueritas. Nunc ergo hoc dicit qua parte ſit iuſtus. i. pietate. Et bñ duo laudat in Ænea: pietatē, quam à Didone impetrare cōtendit: & virtutē qua vult timeri. ¶ Bello maior & armis.) Non eſt iteratio: nam bellum & conſilium habet: Arma, tm̄ in actu ipſo ſunt. ¶ Si veſcitur aura.) Veſcor illa re: vt alibi, Veſcitur Æneas ſimul & Troiana iuuentus Perpetui tergo bouis & luſtralibus extis. Nec nos decipiat qd̄ dicit Plinius, vt elocutiōes ex ſimilibus formemus. Nam ecce, comedo illam rē dicimus: nec tamē veſcor illam rem. Et ipſe dicit nō Vſquequaq; hoc eſſe faciēdū. ¶ Non metus.) Hoc loco diſtinguendum eſt. Cuius aūt rei, ex ſequentibus probat. Nam vult eam non timere, ne inaniter præſtet. ¶ Officio nec te certaſſe priorem pœniteat.) Nec tibi parum videatur prima beneficia præſtitiſſe: quum poſſis maiora recipere. Nam Pœniteat, parum videatur eſt: vt Terentius in Heautontimorumeno, At enim quantum hic operis fiat pœnitet. Hoc eſt parum videtur. ¶ Troianoq́; à ſanguine clarus Aceſtes.) Quum Laomedon promiſſam murorum mercedē Neptuno & Apollini denegaſſet: Neptunus iratus. Troię immiſit cetos qui eam vaſtarēt. Vñ Apollo conſultus cum & ipſe iraſceretur: contraria reſpondit

ſpōdit dicēs, Obijciēdas nobiles puellas bellug. Quod cum fieret, timēs Hippotes quidā nobilis filiæ Segeſtę, cum Laomedontis regis Heſiona iam cēt orta ſeditione religata: impoſitam eam naui miſit quo ſors tuliſſet. Hæc ad Siciliam delata à Crimiſæo fluuio, quē Crimiſum Virgilius poetica licētia vocat, conuerſo in vrſum vel canē compreſſa edidit Aceſtē: qui ex matris noīe ciuitatem Troianis condidit: quę hodie Segeſta nominatur. ¶ Quaſſatam vētis. ¶ Iuſta petito. ¶ Subducere.) In terram trahere. Deducere aūt, in mare mittere: vt. Deducunt naues ſocij. ¶ Aptare.) Aptas legere. ¶ Stringere remos.) Aut defrūdare: vt agricolę ſtringūt frondes: aut Fractos ſtringere remos. i. ligare. ¶ Socijs, & rege recępto.) Syllepſis per numeros: vt Hic illius arma, Hic currus fuit. ¶ Sin abſumpta ſalus.) Hoc eſt ſi perijt Æneas, qui Troianoꝝ ſalus eſt. ¶ Nec ſpes iam reſtat Iuli.) Bñ de Aſcanio ſpem dicit ꝓpter ætatē. ¶ Sedesq́ paratas.) Propter Aceſtis cognationē. ¶ Regem.) Aut qui nunc rex eſt: aut qui ēt noſter futurus eſt. ¶ Talibus Ilioneus.) Aut ſubaudis loquebatur: aut ex poſterioribus fremebat intelligis. ¶ Ore fremebant.) Hoc eſt conſentiebant, & bñ Ore: quia & armis poſſumus fremere.

ASCENSIVS.

¶ Rex erat Æneas nobis, &c.) Docet (vt dixi) Ilioneus, cur mi-

natus ſit deos vltores fore: quia.ſ.regē tam pium habuerant, vt dij vltionē pro eo ſumpturi ſint, ſi ſublatus fuerit: & tam potentem, vt ſi ſuperuixerit, ipſe vltionē facere poſſit, de iniurijs & pręmia referre pro bñficio: quod idem & Aceſtē poſſe clam innuit. Sed Donatum audiamus, differētē ſic. ☞ Rex erat.) In hoc virtutes animi laudat.ſ.iuſtitiam, & pietatē, & corporis, ſcilicet fortitudinem: quæ eſt in exercitatione bellandi. Vult enim, pro benefactis, conſimilē vicem promittere, quæ eſt à iuſtitia, & pietate: & pro iniuria, vltionem, quæ eſt à fortitudine. ☞ Quem ſi fata virum.) Quam pulchre variando. Idē eſt, ſi viuit: tripliciter profert. Magna autē arte, parua petit: & magnam remunerationem promittit: & audientē terret: nam quum demonſtramus poſſe multum prodeſſe, intelligitur aſſerere poſſe, & multum nocere, ſi res exigat:, hoc modo, ſi Æneas viuit: nihil nobis eſt metuendum: ſin contra habemus Aceſtem, regem magnum, & opulentum, viris, armis, diuitijs. His ergo, proponit ſpē, & ingerit metum. ☞ Quaſſatam ventis.) Ingerit ſummam petitionis, non onerosam danti, ſcilicet vt liceat in ſyluis reſarcire conuulſas naueis: vt poſſit, ſi viuit Æneas, in Italiam tendere. Sin aūt non viuit in Siciliam. ☞ Te pater.) Ex apoſtrophe captat commiſerationē Didonis.

Ordo. ¶ Ordo eſt. Rex erat nobis, Æneas, ſcilicet nomine: nec, ideſt & non: quo alter nō fuit, ſcilicet dum hic viueret: iuſtior pietate.i.quantum ad pietatem in ſuperos, & parentem: quamuis forte iuſtitia diſtributiua, quæ ſuum cuiq; ius adiudicat, alter maior fuerit: nec alter fuit maior bello.i.rebus bellicis, vt conſilio, & prudentia: & armis.i.exercitio bellandi. Si quis tamen Hectorē meliorem dicat armis fuiſſe: quàm Æneam: poſſent omnia copulatim legi, vt ſit propoſitio cathegorica de copulato extremo, non copulatiua, nam licet inueniendus ſit maior iuſtitia, vnde ipſe Æneas dicturus eſt in.ij. Occidit & Peleus iuſtiſſimus vnus, Qui fuit in Teucris, & ſeruantiſſimus æqui, & maior bello, & armis: vnde idē in eodē ad Hectorem: O lux Dardaniæ, ſpes ò fidiſſima Teucrum, &c. vbi Hector: Si Pergama dextra defendi poſſent, etiam hac defenſa fuiſſent: tamē non eſt dandus qui maior fuerit, ſimul & iuſtitia, & bello, & armis: hoc eſt, qui in his tribus Æneam ſuperet: quem virum, ſi fata ſeruant, ſupp. nobis, aut imperio illi promiſſo: ſi veſcitur aura ætherea.i.ſi viuit adhuc reſpirando in æthere: hoc eſt, regione noſtra: nec occubat.i.iacet: obuolutus vmbris crudelibus.i.ipſum crudeliter, & impie detinentibus, quum nobis tam neceſſarius ſit, an crudelibus.i.inexorabilibus. (legendum aūt eſt, occubat: non occupat: nam occupo, accuſatiuum efflagitaret, quum ſit actiuum verbum: occubo autē abſolutum eſt, & primæ coniugationis, quod tertiæ fieret, ſi ſuſciperet m literam, vt occumbere.) non metus, ſupp. ſit nobis: nec pœniteat.i.parum videatur: aut doleat: te certaſſe, ideſt prouocaſſe nos, propter eum: priorem, ideſt priuſq; aliquid meremur: officio.ſ.pietatis, aut bñficentiæ: hoc eſt beneficio: ſed humanitatē, & beneficentiam, exhibere profligatis, quum in reliquis bñficium dicatur: pōt in regibus officium vocari, quum illis id proprium ſit munus. Et ſi Dido fortaſſe dicat, ſi ita eſt vt prædicatis, rex veſter perierit: quis ergo bñficium repēdat, aut vim repellat: dicit Ilioneus? Sunt &.i.etiam Siculis regionibus vrbeis.i.etiam Siculæ règiones habēt vrbes, nobis fautrices: & arma ſunt, ſup. etiam Siculis regiōibus: & Aceſtes clarus, à Troiano ſanguine: vt Sicut per vrbeis, & arma, oſtēditur poſſe auxiliari: ita p neceſſitudinē ſanguinis, doceatur velle debere: liceat igitur ſubducere, ideſt ſurſum ducere: & in littus ſiccum trahere: claſſem quaſſatam vētis, & aptare trabes, ſcilicet claſſi idoneas: ſyluis, ſcilicet deſertis: & à nemine adhuc occupatis: ſiquidem id Ilioneus iam percæperit: vt potuit, & liceat ſtringere remos.i.ſtringēdo ramalia: aut minores arbores facere remos: ſtringere aūt eſt defrondare, & corticē detrahere: vt ſi datur tēdere Italiam. pro in Italiam: rege recæpto, & focijs, ſupp. recæptis: nos petamus læti: quia focijs, & rege recæpto, & claſſe inſtaurata. (Semper aūt ad bonum omē, læti petebant Italiam: vt, Vix e conſpectu Siculæ, Telluris, in altū vela dabant læti. & in.iij. Italiam læto focij clamore ſalutant. Et in.vj. Anchiſes ad Æneam: Quo magis Italia mecum lætere reperta.) Italiam, & pro.i. Latium.i. potiſſimum eam partē, vbi Latiū eſt.i.regio in qua Saturnus latuit. Sin.i.ſed ſi ſalus eſt: abſumpta.i.ablata: ablato eo, à quo ſalus noſtra depēdet: & pontus Libyæ.i.mare Libycum, habet te ò optime pater Teucrū, pro Teucrorum: hoc eſt, te, ò Ænea, qui ob pietatē, & paternam affectionē, in tuos, pater potius quàm rex, merebaris dici: (vñ alludit poeta ad ſtatum Romanum, qui ſua tēpeſtate erat: nam gaudebant dici principes.i.primi patrum: aut patres patriæ: non reges, non domini, qui primi erant in republica, vt conſules, ac imperatores ſummi: per apoſtrophē aūt.i.conuerſionem ſermonis, ad abſentē captat commiſerationē: vt Donatus edocuit) nec ſpes Iuli.i.de Iulo: reſtat.i.reliqua, aut ſuperſtes eſt: hoc eſt, ſi etiam Iulus extinctus eſt, cui regnum debebatur. (vñ eſt, Et ſpē ſurgētis Iuli Quē regno Heſperio fraudo.) At.i.certe petamus ſaltē (ſi non aliud datur. tractumq; eſt à ſe dedētibus, qui quum aliud petere non auderēt, ſalutē petunt: ſed per ſyncopam, corruptum vocabulum, in aduerbium migrauit.) freta.i.maria: Sicanię.i.Siciliæ, & Aceſtē regē Siciliæ, qui & nobis rex futurus eſt Ilioneus, ſup. orabat. (nam, vt ipſe fremuiſſe dicatur, non placet. eo q̃ pręmiſſum eſt, placido ſic pectore cœpit.) Ilioneus igitur orabat, & dixit talibus, ſup. verbis: & cuncti Dardanidæ.i.Troiani à Dardano oriundi, & eius imitatores, hoc eſt, fortes, & magnanimi: fremebant ſimul ore indignati.ſ.talē vim inferri, quum nihil mali prætenderēt, nihilq; intulerint. Sane Ilioneus hic, quadriſyllabū eſt, deſinens in eus diphthongon.

PIERIVS.

¶ Æthereа, nec adhuc.) In bona codicum antiquorum parte, neq; adhuc, legitur: quod neſcio quid mollius, ſuauiusq; ſonat. ☞ Non metus officio.) Mediceus codex, & aliquot alij, nec metus legūt: ſed omnino, non, accæptius.

Tum breuiter Dido vultum demiſſa profatur.
☞ Soluite corde metū Teucri, ſecludite curas. DIDO
Res dura, & regni nouitas me talia cogunt
Moliri, & late fines cuſtode tueri.
Quis genus Æneadum? quis Troiæ neſciat vrbem?
Virtuteſq;, viroſq;, aut tanti incendia belli?
Non obtuſa adeo geſtamus pectora Pœni,
Nec tam auerſus equos Tyria ſol iungit ab vrbe.
Seu vos Heſperiam magnam, Saturniaq; arua,
Siue Erycis fines, regemq; optatis Aceſtem,
Auxilio tutos dimittam, opibuſq; iuuabo.
Vultis & his mecum pariter conſidere regnis?
Vrbem quam ſtatuo, veſtra eſt, ſubducite naueis,
Tros, Tyriuſq; mihi nullo diſcrimine agetur.
Atq; vtinam rex ipſe noto compulſus eodem
Adforet Æneas: equidem per littora certos
Dimittam, & Libyæ luſtrare extrema iubebo,
Si quibus eiectus ſyluis, aut vrbibus errat.

SERVIVS.

¶ Tum breuiter Dido.) Atqui non breuiter loquitur: ſed breue & longum, paruum & magnum, perfectum nihil habēt: ſed per comparationē intelliguntur: vt ſupra de prouincia: Eſt locus, orbis (vt diximus) comparatione. Itē hoc loco Breuiter.i.minus quàm Ilioneus. Et notandum regum eē breuiloquium, vt multis in Virgilij locis probatur: & fœminarum verecundiam. Vnde vtrūq; dedit Didoni. ☞ Vultum demiſſa.) nota figura eſt, vt oculos ſuffuſa nitētes. ☞ Soluite corde metum Teucri.) Sicut ſupra Iouis oratio, partim obiecta purgat: partim petita promittit. Sciēdum ſane quia cum petūtur vel promittuntur aliqua, à validiſſimis inchoandum eſt: vt hoc loco. Et eſt genus argumēti à neceſſario. ☞ Secludite curas.) Iteratio eſt ad augmentum bñuolentię, Secludite vero, pro excludite, quod fit aut propter hiatum, aut propter ſuauitatē: vt. Silice in nuda cōnixa reliquit. pro enixa. ☞ Res dura.) Ac ſi diceret, eſt quiddam. & duo formidat vicinos barbaros, & fratris aduentum, quæ propter nouitatem perſonarum, gñaliter dicens reliquit. ☞ Et regnū nouitas.) Quæ ſemper habet timorem. ☞ Moliri.) Bñ non facere, ſed moliri: vt terroris ſit, non credulitatis. ☞ Qui genus Æneadum.) Satis propere dixit Æneadas: q̃q̃ ab Ilioneo audierit: Rex erat Æneas nobis. Nec hæc in ope inermēdato mirāda ſunt. ☞ Quis Troiæ neſciat vrbem?) Aut Ilium dicit, quod in Troia, aut Troiæ vrbem vt vrbem Patauí, vrbem Buthroti. ☞ Incendia belli.) i.vim. Semper.n. diluuio & incendio comparatur bellum: vt, In ſegetē veluti cū flāma furentibus auſtris Incidit: aut rapidus montano flumine Torrens. ☞ Nō obtuſa adeo.) Non adeo aut non multum; vt in Terentio, Adoleſcentem adeo nobilem?

nobilem: aut non adeo.i. non in tantum vt tu dicis. Obtuſa vero non ſtulta: ſed crudelia. ¶ Nec tam auerſus equos.) Tyria ſol iungit ab vrbe. Fabula quidẽ hoc habet Atreum & Thyeſtem germanos, cum diſſenſione ſibi nocere non poſſent: in ſimulatam gratiam rediſſe: qua occaſione Thyeſtes cum fratris vxore concubuit. Atreus vero ei filium epulandum appoſuit: quæ Sol abominatus, ne pollueretur, aufugit. Sed veritas hæc eſt: Atreum apud Mycenas primum ſolis eclypſim inueniſſe: cui inuidẽs frater, ex vrbe diſceſſit tẽpore quo eius probata ſunt dicta. ¶ Seu vos Heſperiã magnã.) μεγάλη enim ἑλλὰς appellata eſt, quia à Tarẽto vſq; ad Cumas oẽs ciuitates Græci condiderunt. ¶ Siue Erycis fines.) Eryx Teneris & Butæ filius fuit: qui occiſus ab Hercule, monti ex ſepultura ſua nomẽ impoſuit. In quo matri fecerat templum: quod Æneæ ſcribit poeta, dicens, Tum vicina aſtris Erycino in vertice ſedes Fundatur Veneri. In hoc aũt monte dicitur etiam Anchiſes ſepultus: licet ſecundum Catonẽ ad Italiã venerit. ¶ Vrbẽ quam ſtatuo) veſtra eſt. Multi Antiptoſin volũt: vt ſit pro vrbs. ſed ſi ſic intelligamus, Quam nihilominus ſequitur: & Antiptoſis fit per caſus mutationẽ. Debuit.n. dicere, vrbs quæ ſtatuitur. Melius ergo eſt Vultis bis intelligere: vt ſit, vultis regnis conſidere? vultis Vrbẽ quam ſtatuo? veſtra eſt. vt eſt, Eruet ille Argos Agamẽnoniasq; Mycenas. Ipſumq; Æacidem: ſubaudis ille. Alter.n. Pyrrhum vicit: alter Mycenas. Item, Non ignara mali miſeris ſuccurrere diſco. ¶ Agetur.) Regetur. ¶ Noto compulſus eodem.) Aut quouis vento: aut re vera Noto, qui de Syrtibus Carthaginem ducit. Supra.n. Ilioneus, In vada cæca tulit: penitusq; procacibus auſtris. ¶ Eodem.) O naturaliter longa eſt: ſed ſi corripiatur, metri eſt, vt Steteruntq; comæ. ¶ Afforet.) Adueniat, temporis eſt futuri. ¶ Equidẽ.) In omni Virgilio, ego quidem ſignificat. ſed in alijs & pro quidẽ tantum ponitur: vt Tullius, Ego equidem cæteras tẽpeſtates. Item Perſius, Non equidẽ hoc dubites amborum fœdere certo Conſentire vias. ¶ Certos.) Aut veloces: aut fideles. Vtrunq;.n. hoc loco ſignificat. Aliquãdo & firmos: vt Salluſtius, Apud latera certos locauerat. Aliqñ & deliberati iudicij, vt Certus iter & Libye. κατα χρησικῶν. Nam Dido Libyæ regna non retinet. ¶ Eiectus.) Naufragus: vt Eiectum littore egentem.

ASCENSIVS.

¶ Tum &c.) Hic habetur placida rñſio Didonis: de qua Dona. ſic. ¶ Breuiter.) Põt intelligi propter perſonam loquuturæ mulieris, & ſermonẽ facturæ ad viros incognitos. ¶ Vultum de.) Non ſolum propter verecundiam muliebrẽ, verũ ẽt propter obiecta: & eo magis erubeſcebat, ꝙ nec barbara fuit. Artificioſe aũt non negat quæ manifeſta ſunt, ſed purgat. ¶ Soluite.) Paucis ſecuros reddit, vt cætera libentius audiant. ¶ Regni noui.) Errant qui rẽ duram, & nouitatẽ regni, vnum putant. Nam rẽ duram, interitũ mariti, & metum fratris intelligit: ne regnum adhuc infirmum inuaderet: ſed nec expreſſit, ne narrando quod Teucros latebat, vulnus antiquum refricaret, & ſcelus, domus detegeret. Conſuluit ẽt poeta, negocio ſuo, ne ꝙ per Venerẽ narrauerat, iterum ponat. ¶ Cogunt.) Exprimit, quæ feciſſet eẽ à ſua natura aliena, vt cuſtodia littorum: non ad inferẽdam iniuriam, quod conqueritur Ilioneus, ſed ad propulſandam poſita videatur. ¶ Quis g.) Oſtẽdit beniuolentiam, vt credatur vera dixiſſe: vt turbatos, congruæ honorificentię, ratione componeret. Nouimus (inqt) virtutes vr̃as, & aduerſam Troiæ fortunam: quæ quum dicit humanitatis, ſpem præbet. Facile.n. ijs ſuccurritur, quorum aduerſa nota ſint. ¶ Non obtuſa adeo.) Non ſunt corda noſtra ab humanitate aliena: nec ſic viuimus, vt ſolis æquitas, à nobis auertat curſus ſuos, propter facinus quod videat. ¶ Seu vos.) Hic proſequit̃ ſummam bñficiorũ ſuorum: & propoſitis, rñdet, vt quocunq; ire voluerint, auxilio proſequatur. ¶ Vultis.) Ecce plena beniuolentia, vt in ſocietatẽ regni, eos vocet, qui omnia deſperarint. ¶ Veſtra eſt.) Auget ſtudium beniuolentiæ, offerens plenam facultatem, poſſidendæ vrbis. Lege aũt, ne ſit error: Quam ſtatuo vrbẽ, vr̃a eſt. ¶ Tros, Tyriusq;.) Mire tẽperauit, dicens, Troianos cum incolis, vno futuros affectu, vt honorifica iuxta hoſpites, non illos poſtponeret: neue rurſus deijciens, ſuos, qui ex Tyro illam ſequuti erant, inter populos inimicitias excitaret. ¶ Atq; vtinã.) Quia videret Troianos anxios, de rege optat aduentum: & offert inquiſitionis auxilium, & vt ſociaret oblati bñficij gratiam addit. ¶ Libyæ luſtrare extrema iubebo.) Et in hoc loco oſtendit Virgi. non ſolum Carthaginem, ſed multas alias ciuitates eſſe ſub Didone.

Ordo.

¶ Ordo eſt. Tum.i. deinde, poſtquã perorauerat Ilioneus Dido: demiſſa vultum.i. habens vultum demiſſum, ideſt deorſum ſubmiſſum, in ſignum pudicitiæ matronalis: profatur: breuiter.i. ſine cunctatione: vt quæ decreuerat, omnino eis ſuccurrere, nec obſtat, quòd pluſcula ſunt verba: quia non ideo breuiter dicitur profata, quia paucis: ſed quia incunctanter, & ſine mora, & ſi ideo breuiter dicatur, quia breuibus, adhuc nihil mentiretur poeta, quia (vt Mar. dicit) Non ſunt longa, quibus nihil eſt quod demere poſſis. O Teucri, ſoluite.i. d ſſoluite & amouete: corde, ſup. veſtro: metum ſecludite.i. ſeorſum claudite: quaſi ad alia negocia vtiles: aut excludite, & ſecludite à corde veſtro: curas.i. ſolicitudines de ſaluãdis nauibus. Res dura.ſ. fratris odium, & auaritia, aut metus quem de eo habeo: ſed non expreſſit, quia dedecuit eos id ſcire, aut illam dicere: & prius per Venerẽ declaratum eſt Æneæ & nouitas regni, quæ in terra aliena ſummopere ſuſpecta eſt: maxime quum doloſe, ſolum emptum ſit ab Iarba, qui ſe ẽt littus dediſſe dicet in. iiij. ſic: Fœmina quæ noſtris errans in finibus vrbem Exiguam ꝓcio poſuit, cui littus arandum, Cuiq; loci leges dedimus, connubia noſtra reppulit. Quia ergo etiam, ſi Æneas non veniſſet, decreuerat connubiũ Iarbæ repellere: quia dicet de Ænea, Solus hic inflexit, ſenſus animũq; labantẽ Impulit: & hiſtoria habet ipſam, ne Iarbe nuberet ſe in ignẽ deieciſſe: bñ timuit regno ſuo adhuc nouo: ideoq; omnes aduẽtãtes, ſuſpectos habuit, res ergo dura propter fratrem: & nouitas regni propter Iarbam: & cæteros principes vicinos, quibus inuidię ſit nouum regnum: cogunt me moliri.i. cum mole quaſi inuitam facere: talia.ſ. qualia conqueſti eſtis, vobis fieri, & tueri.i. protegere, & conſeruare: fines.i. limites regni mei: late.i. per latum, & ampliter: cuſtode.ſ. plurimo. plus aũt eſt, ꝙ̃ ſi diceret cuſtodibus. Quis neſciat genus Æneadum: pro Æneadarum? quaſi dicat: nemo approbans quod Æneas dixerat: Sum pius Æneas, fama ſup æthera notus. ſane quũ de Ænea incerta eſſet, laudẽ rettulit ad Æneadas. (Corripitur aũt ſecũda, in nomine Æneades, quæ in Æneas producitur.) & quis neſciat vrbem, Troiæ.ſ. prouinciæ, hoc eſt, Ilium: aut, vrbẽ Troię.i. Troiam? ſicut vrbẽ Patauij, pro eo quod eſt Patauium, dixit, quaſi dicat etiam nemo: aut, quis neſciat virtutes, & viros.ſ. Troiæ, hoc eſt, virtutes virorum, aut viros ſtudioſos, & virtute pręditos, aut incẽdia.i. conflagrationẽ tanti belli? quaſi dicat, nemo: &, ſi qui ſint tales, non tñ nos, quia nos Pœni non geſtamus pectora adeo obtuſa.i. hebetia, & ignaua, vt.ſ. quæ oĩbus manifeſtiſſima ſunt, ignoremus: nec ſol iungit equos ſuos tam auerſus.i. per indignationẽ in aliam partẽ verſus, ab vrbe Tyria.i. Carthagine: vt,ſ. tam frigido pectore ſimus: vt hęc nõ percipiſcamus. (& ita potius eam in ſniam Landini, dicentis: Placet fabula Atrei, quam.ſ. Seruius narrat, vt ſit: Sol non auertit ſe ab vrbe noſtra, ꝓpter ſcelus, & immanitatẽ noſtram, ſicut auerſus dicitur à Mycenis: Sed phyſici, oſtendunt regiones frigidiores, efficaciores homines producere conſueuiſſe, hæc ille, vñ & Seruius alibi dicit, In regionibus calidis, homines aſtutiores: ſed timidiores, quia pericula noſcunt naſci: vt in Aphrica, vbi vafri, & verſipelles ſunt: meo aũt iudicio, quia forte fabulam Atrei, ignoraſſe Didonem, vero ſimilius eſt, quàm ad eam reſpexiſſe: dicerẽ ex diuerbio id eam protuliſſe: nam, quia ſol, vbi vicinus eſt, beniuola ſua irradiatione, ſanguinẽ circa præcordia calefacit, qui ingenium bonum, ſecũdum Empedoclẽ, facit: vñ dictum eſt in Georgi. Frigidus obſtiterit circum præcordia ſanguis, ideo, ex deuerbio dicebat ſolẽ, longe ab illius patria auerſum, qui obtuſo eẽt ingenio, quaſi frigidus obſtiterit ei quoq; ſanguis. Idẽ ergo bis dicit: Non obtuſa adeo geſtamus pectora Pœni: & nec tam auerſus. Legẽdũ eſt aũt verſus, non aduerſus: ſicut, Diua ſolo fixos oculos auerſa tenebat, vñ & Statius: Quid nota recõdis? Scimus (ait) nec ſic auerſum fama Mycenis Vertit iter. (Seu.i. ſiue vos optatis, Heſperiam magnam.i. Italiam.) Italia.n. Heſperia magna dicta eſt, ad differẽtiam Hiſpaniæ, & ſm Seruiũ μεγάλη ἑλλὰς.i. magna Græcia, & arua.) Saturnia.i. in quibus Saturnus latuit, hoc eſt, Latium ſiue fines Erycis.i. Siciliam, vbi Eryx frater Æneæ, & Veneris filius, in Eryce monte ſepultus eſt: q mons non lõge à Drepano eſt? (De gñe Erycis dicit ſic Landinus: Neptunus Amycum genuit, ex muliebre nympha. Hic à Polluce, arte pugili ſuperatus: cæſusq; eſt, relicto filio, qui Butes vocatus eſt. Fuit aũt rex Bebriacæ, quæ poſt Bithynia eſt. Butes aũt, poſt mortẽ patris, ab Argonautis, domo pulſus Drepanum, in Siciliam venit: vbi à Lycaſte, nobili meretrice, quia formoſus corpore eſſet adamatus, ex ea Erycẽ genuit: verum quũ Lycaſte, propter pulchritudinẽ Venus, appellaretur: Veneris filium, Erycẽ dixerunt. Hic & diuitijs matris, & viribus patris, inſolẽtior factus, ab Hercule, ex Hiſpania reuertẽte, occiſus: & in monte propinquo, qui ab eo Eryx dicitur, ſepultus eſt. Diomedes aũt ſic ait. Buten, regẽ Siciliæ fuiſſe: & ex Venere, Erycẽ ſuſtuliſſe: qui ob genus matri-

num,in maxima gloria habitus eſt. Vrbēq; in alto loco à ſe denominatam condidit:atq; in arce tēplum matri poſuit. Cuius famam,non,vt alia pleraq; vetuſtas minuit,ſed indies auxit. Vñ & Æneas in Italiam veniens vehemēter honorauit:idem fecerunt Carthaginenſes,magna parte inſulæ potiti,multo aūt magis Romani: Nam.xvij.ex fideliſſimis vrbibus,huic templo aurū pendere iuſſerunt: & milites qui illud cuſtodirent poſuerunt.) Siue ergo optatis fines Erycis,& regē Aceſten:ego dimittam vos tutos auxilio.ſ.noſtro,& iuuabo opibus.i.facultatibus meis : & ſi vultis conſidere,aut cōſiſtere:pariter.i.pariformiter mecū.i.quo iure ego conſtiti:his regnis.ſ.meis:& vultis vrbē quam ſtatuo:ea,ſupp.eſt vſa:ſubducite.i.ſurſum in terrā trahite naues:(nam licet aqua,altior ſit terra,præcipue in medio,quū ſit ſphęricę figurę:tñ ad littus inferior eſt.) Tros.i.Troianus,& Tyrius:agetur.i.regetur: mihi.i.à me:nullo diſcrimine.i.nulla differentia:quia eadē beniuolentia vtriſq; pfuero:dicit aūt agetur,quia dux: vñ dictum eſt: Dux fœmina facti. Atq; vtinā ipſe Æneas rex.ſ.veſter:afforet.i. adeſſet nobis:cōpulſus eodem Noto.i.vento illo nymboſo,quo vos cōpulſi eſtis:equidē.i.ego quidē:hoc eſt : ego certe dimittā,certos.i.fideles,qui fideliter munus expleant : aut veloces,qui id certe.i.incūctāter faciāt,vt certi.i.deliberati:p littora.i.qui quærant eū p littora:& iubebo luſtrare.i.circūeundo indagare extrema Libyę:ſi ipſe eiectus.ſ.mari errat,qbus.i.aliquibus ſyluis,aut vrbibus.Ex hoc infert Donatus,Virgiliū ſentire nō ſolū Carthaginē,ſed ēt alias multas ciuitates eſſe ſub Didone: verūtñ ex iis quæ p Venerem narrata ſunt,veroſimilius eſt eam ſolā tunc tenuiſſe:nā dictū eſt,Deuenere locos,vbi,nunc ingentia cernes Mœnia : ſurgentēq; nouæ Carthaginis arcē. Nā ſi prima arx,adhuc ſurgebat, non videtur aliā condidiſſe:nec quum illuc,non ita dudum aduenerit ,potuiſſe alias occupaſſe , aut cōmercio quouis obtinuiſſe, quas ſi obtinuerit,non diceret,Res dura & regni nouitas,me talia cogunt Moliri:Nec Iarbas diceret.in.iiij.Cui littus arandum dedimus:ſi & vrbes dediſſet:quum bñficiū illi exprobret : Dicemus ergo,eam potuiſſe dimittere certos.i.itineris pitos,& fidos per vrbeis alienas ipſum diſquiſituros.

PIERIVS.

Sol.cor.metū Teucri,ſecludite curas.) In antiqs pleriſq; cod. metus , legitur numero multitudinis:& in longe plurib.ſeducite curas:tñ ſecludite,agnoſcit Serui. Viroſq;,& tanti.) Antiqui pleriq; cod.aut tanti , legunt . Non obtuſa adeo geſta . pectora Pœni,Nec tam auerſus equos Tyria ſol iungit ab vrbe.) Vt id prætercam,quod in Roma.cod.obtunſa,ſcriptum eſt,more ſuo,n litera

tera

tera ſupflua. Quodq; in Long.& aliquot aliis aduerſus,non auerſus,legitur,contra pitiorū omnium ſniam:id me magis mouet, quod ad explicationem ſniæ , hæc mihi videntur conſyderanda. Quæ gerātur in aliqua orbis parte,triplici potiſſimum de cauſa, ſolemus ignorare. Aut,quia res ipſę,vel earū authores,ob humilitatē:non ſatis digni ſint,de quibus aliquis ſolicitus eſſe debeat. Aut,quia tam ſtupido,& obtuſo ingenio ſimus,vt nos mortalia non tangant,& res geſtas,magna quantūlibet admiratione, dignas negligamus. Aut,propter locorum longinquitatē , vñ fiat, vt ad nos fama nōdum puenire potuerit. His omnibus occurrit Dido,quum dicat neminē iam eſſe,qui genus Æneadū,qui Troiæ neſciat vrbē,quantaq; virtute viri illi prędıti fuerint,& q̄ late belli eius incendium ſe diffuderit:mox ſubiungit,ſe corde pręſtare,& eo valere ingenio,vt res mortaliū ppēdere potuerit:idq; illud eſt: Nō obtuſa adeo geſtamus pectora Pœni. Quod vero tertio loco expetitur,de locorū intercapedine,addit Tyrū,vbi ſe poſtea de Troianis audiſſe dicet,Teucro narrante , nō eſſe ita in extremis terræ partibus ſitā,nec tam à circulo,quē ſol ambit:vel à Troiano Parallelo ſepoſitam,vt propter immenſa locorū interualla,fama tantarū rerū,eo puenire nequiuerit,eóq; ſpectat verſus ille: Nec tam auerſus equos Tyria ſol iungit ab vrbe:hęc memini M. Antoniū Sabellicū pceptorē meum,ex Veneta cathedra docuiſſe,ne tamē,& ſi ea placeāt, Seruii ſniam reiiciamus. Ouidiū monet parodia,qui in eandem ſniam dixerit in amoribus: Auerſumq; diem menſis furialibus Atrei. Quem.n.diem poſuit Ouidius, Maro ſolē apertius,nominauit. Vultis & his mecū pariter conſidere regnis?) Miſſum facio cōſiſtere , in cod.aliquot antiqs ſcriptum,q parum eſt in tantis pollicitationibus , nā conſidere, omnino quid longe maius pollicetur. Id potius adnotādū quod in Ro.co.nō regnis,ſed terris,legitur:nempe quod nōnulli pertinacius defendunt,ad aſperitatē euitandā , quæ eſt in concurſu, re,ſyllabę geminatæ. Sed hoc etiā parum eſſet,quia potius viderentur in ſeruitutē addicti,neq; ille concurſus vniformiū ſyllabarum , in re,pſertim literis,duobus vltimis pedibus,declinatur à poetis:vt, Auertere regē,toto certatum eſt corpore regni , Loricamq; manu valida lacerare reuolſam . Neq;.n.numero comprendere refert , & ſexcenta huiuſmodi . Dicendo vero , regnis ſocietatē pollicetur,vt procliuius eos alliciat promiſſorum magnitudine . Nam & Iarbas inferius lamentabitur , ſua connubia repudiata,ac dominum Æneam in regna receptum : & ipſa etiā obiiciet Dido eiectum, Littore egentē ſuſcepi , & regni demens in parte locaui. Quare omnino,conſidere regnis,legendum.

His animū arrecti dictis,& fortis Achates, POETA
Et pater Æneas iandudum erumpere nubem
Ardebant,prior Æneam compellat Achates.
Nate dea,quæ nūc animo ſententia ſurgit? ACHA.
Omnia tuta vides,claſſem ſocioſq; receptos.
Vnus abeſt,medio in fluctu quem vidimus ipſi
Submerſum,dictis reſpondent cætera matris.
Vix ea fatus erat,quum circunfuſa repente POETA
Scindit ſe nubes,& in æthera purgat apertum.
Reſtitit Æneas,claraq; in luce refulſit,
Os humeroſq; deo ſimilis:nanq; ipſa decoram
Cæſariem nato genitrix,lumenq; iuuentæ
Purpureum,& lætos oculis adflarat honores.
Quale manus addunt ebori decus,aut vbi flauo
Argentum,Pariuſue lapis circundatur auro.

SERVIVS.

Animum arrecti.) Nota figura eſt. Iamdudum.) Et cito ſignificat,vt iamdudum ſumite pœnas.& olim : vt hoc loco . Surgit.) Oritur . Et eſt tranſlatio corporis ad animū: vt alibi . Stat cōferre manum Æneę. Quem vidimus ipſi ſubmerſum.) Quod añ doloris fuerat : vt , Ipſius añ oculos:nunc conſolationis eſt:cū cernit oēs incolumes. Dictis rñdent cætera matris.) Modo conſentiunt : quia dixerat ſupra, Nāq; tibi reduces ſocios. Alibi,reſpondet,recipit.vt Reſpondet Gnoſia tellus. Scindit ſe nubes.) Nubes tantum dicimus:non nubs:licet dicamus trabs trabes : ſtirps ſtirpes:prex pces : plebs plebes. Sed hoc de his tantum quæ legimus ſunt ponēda . Non.n.artis ſunt,ſed vſurpationis:qua metri cauſa vtuntur poetæ,vt vel minuant,vel augeant nominatiuum. Inde eſt & ſupellex ſupellectilis. Reſtitit Æneas.) Abſcedēte.ſ.nube . Claráq; in luce refulſit.) Laus eſt nimiæ pulchritudinis,cui nec lucis claritas derogauit. Os,humeroſq; deo ſimilis.) Similes humeros habens deo. Et eſt Græca figura: vt diximus ſupra. Ipſa.) Aut quod ſequit. Nato genitrix.aut certe ipſa.i.pulchritudinis dea. Decoram Cæſariē.) A cędendo dicta cęſaries. Ergo tm̄ virorum eſt. Quod aūt dicit decoram,vult ēt in Ænea naturalem fuiſſe pulchritudinē, ne ſi totum tribuat Veneri,nihil Æneæ ſit reliquum.vel contra, nihil

nihil relinquatur matris fauori : quod ſequēs melius indicat comparatio. vt Horatius, Fortes creantur fortibus. Magna arte nec eruditioni aliqd, nec natalibus derogat. Iuuētæ.) Iuuentus eſt multitudo iuuenum. Iuuētas dea ipſa:ſicut Libertas . Iuuenta vero ætas.ſed hæc à poetis confundūtur plerunq;. Purpureū.) Pulchrum,vt Horatius, Purpureis ales oloribus . Lætos honores.) Non terribiles , vt eē in viris fortibus ſolēt. Manus.) Vel artificis:vel ars ipſa. Ebori decus.) Ebur à barro dictum.i. elephanto , vt Horatius , Quid tibi vis mulier nigris digniſſima barris? Sane naturam huius nominis nec deriuatio , nec obliq caſus reſeruant. Et eboris enim & eburneus facit,non eburis : ſicut murmur murmuris. Pariuſve lapis.) Cādidiſſimus eſt Lygdius nomine qui apud Parum naſcitur.

ASCENSIVS.

His , &c.) Docet , quæ reliqua conſequuta ſunt:& quomodo Æneas apparuit. De qua re Dona.ſic. His animum.) Quum iam omnia tuta eſſe exploraſſent,ſtatuunt ſe offerre,ne illa,inquirēdi negocium,aſſumat. Nate dea.) Quia inferior,nō proprio nomine appellat,ſed honorifico. Et quiuis prior loquatur,nihil iubet,aut conſulit. Sic.n. Ænee prudentia,inferior fuiſſet,& ille ar rogans:ſed interrogat tanq̄ prudentiorē . Omnia tuta vides.)

Ne

Ne prolixitate morã offerret:& p q̃ breuiter omnia tráſit.⸿ Scindit ſe nubes.) Nõ ipſi, ex nube progreſſi ſunt: ſed nubes diſceſſit: vt oſtendatur rerũ natura cõmodis Æneæ inſeruire. Ergo, tádiu fuit tectus, q̃diu opus fuit. Deinde diſceſſit nubes.⸿ Claraq;.) Dicit Æneã ſplendore ſuo, lucem diei feciſſe meliorẽ, Cõſtitit, vt dictũ eſt, ſed pulchrior, q̃ fuit. Nã hoc curauit mr̃, propter Iunonia auſpicia. Cõparat auro & argento, quæ quũ per ſe ſplendeant arte tñ meliora fiunt. Comparat deo, quia nepos Iouis eſt, & Veneris filius, & Cęſaris pinde affinis: quem omni occaſiõe, poeta laudat. Virorũ aũt forma, & ſplendor corporis, iunguntur fortitudini. Pulchritudo.n. ſola, plurimorũ obfuit famæ. ⸿ Nãq; ipſa deco. Cę.) Ad pulchritudinẽ ptinet. Humeros: ad fortitudinẽ. ¶ Ordo aũt eſt. Ipſi.ſ.&.h.ſimul fortis Achates, & pater Æneas, (q̃res cur priuatũ regi prępoſuerit. Sed ſcies moris eſſe ſummis poetis virũ, quẽ egregium ſignificare volunt, poſt gregem ponere: vt, Relliquias Danaum, atq; immitis Achilli. Item pauloante: Sociis & rege recæpto. Hic quoq; & illud dici põt, q quãuis in rebus piis, & religioſis, honorificiſq; Æneas pmus fuerit habitus. vñ in.vj. Opera inter talia primus, tñ in aliis quæ dignitati eius non conſulunt. ſed neceſſitatis, aut affectionis dũtaxat humanæ, ſunt, cęteri pręcedebant. Erat ergo hoc loco impatientior morę, & ardentior Achates, quàm Æneas, quocirca potuit eum priorem ponere poeta: ſed non ſemp ſeruatur ordo dignitatis in nominandis pſonis. Patet aũt hic manifeſte, eundẽ eſſe quem prius fidum, & fortẽ dixit.) arrecti animum.i. habentes animũ arrectũ: his dictis.ſ. Didonis: ardebant.i. ardenter cupiebãt: iãdudũ.i. iam, & pauloante: ab eo.ſ. momento quo primum audiebant, Soluite corde metum Teucri, &c. erumpere nubem.i. rumpendo nubem emergere ex ea Achates, quia ardentior: compellat.i. alloquitur, prior.ſ. q̃ Æneas loqueretur, cõpellat aũt his verbis: O nate dea, quaſi dicat, quid adhuc hæſitas, quũ natus ſis dea, & ea quæ tibi quoſuis mulierum animos conciliare põt. (Eſt ergo poeta diligẽtiſſimus, non ſegniter legendus: nam multa quæ ab ignaris cenſentur, præter rationẽ quaſi ex libito poetæ dicta: maximæ ſunt apud peritos ſignificantiæ: vt hic quaſi dicere velit: Achates, meminiſſe debes: quia natus es ea dea, quæ mulierũ animos, quum benigne influit, conciliare põt: quum igitur iandudum benignã videas Didonem: quum matrem veridicam perſpicias: ad quod ſubdit: Omnia tuta vides, quæ nunc animo ſñia ſurgit, quaſi dicat, ſi non alia quàm mihi: certe diſrupta nube, erumpendum nobis eſt. Cæterum, quia maiorem nouit in Ænea, q̃ in ſe prudentiam: noluit fidus comes: & idem vir, haud tardo ingenio, ſñiam ſuam ingerere: ſed modeſte tamen ſignificare, illius ſententiam efflagitando. Sicut Mopſus, puer ille, in Bucoli. dicens: Tu maior, tibi me eſt æquum parere Menalca, Siue ſub incertas Zephyris motãtibus vmbras, Siue antro potius ſuccedimus. Sed ad ordinem redeamus.) quæ ſñia ſurgit.i. oritur, nunc animo.i. quid nobis nunc faciendum cenſes? tu vides omnia tuta: vides claſſem, ſupp. recæptam: & ſocios recæptos, ſcilicet ex periculo in locum tutum, vñ natum eſt recæptui canere. (Significat ergo recipere multa: nunc ſe iterum in tutum reducere: nunc, quum cætera demus, aliquid peculiariter excipere: hoc eſt, quod dicunt, reſeruare: vt excæpta coniuge, quam mihi recæpi, omnia amicis communicaui. Nunc polliceri, vt ſicut nunc dicere recæpi.i. pollicitus ſum: quaſi quum alibi dicere potuiſſem, in hunc locum ſeruauerim. Nunc & id quidem principaliter ſignificat iterum capere, vt recæpi debitum: & accępi donum, ſed quia re, particula, ſæpe vacat: ideo recipio, pro capio, nonnunq̃ ponitur: vt recępi lr̃as tuas: vbi ſemel tñ accęperim, libentius dixero accæpi: ſed & mihi recæptui canendũ eſt: ne in immẽſum progrediar.) vnus.ſ. Orõtes, & eius gubernator Leucaſpis, cũ cęteris Lyciis (ſed vnus hic dicitur deeſſe: & ſubmerſus añ ipſorũ oculos, ad eorundẽ conſultationẽ imminuendo tm̃: quum vnus: videlicet princeps, pro multis computetur: ſicut contra, ad augendum dolorẽ, dictum eſt à Venere: Nauibus, infandum, amiſſis.) abeſt.i. deſyderatur: quẽ nos ipſi vidimus ſubmerſum in medio fluctu: hoc nunc ad conſolationem quoq; pertinet, quaſi dicat, is tantum ſubmerſus eſt, quẽ ſubmerſum, certo ſciuimus, quum id viderimus: cætera reſpondẽt dictis matris, quam nunc matrem fuiſſe, probata fide eius, incunctanter cenſet, dixerat aũt Venus: Nanq; tibi reduces ſocios, claſſemq; relatam Nuncio, & in tutũ verſis Aquilonibus actã. Achates, vix fatus erat ea, quum nubes circũfuſa ſcindit.i. diuidit ſe repente.i. ſubito: & purgat ſe.i. euaneſcit in æthera apertum.i. aerem clarum ita, vt nihil nebulæ reſtaret, ſed Æneas reſtitit.ſ. abſumpta nube: & refulſit.i. reſplenduit in clara luce, ſimilis deo os.i. ſm vultum, quod ad decorẽ pertinet: & humeros quod ad fortitudinem, & robur, eſt aũt nota figura, ſimilis os.i. habẽs os ſimile, &c. Nanq; genitrix ipſa, aut quæ magna eſt: aut quę poteſt id præcipue poteſt, vt ſit excellentia: aut ipſa.i. vt dicunt in propria perſona: & per ſe, ita vt alteri id muneris non commiſerit: ipſa ergo genitrix.ſ. Venus afflarat nato.i. filio ſuo Æneæ: cæſariem.i. comam, aut ventis expoſitam: aut qualem tonſores incidendo facere ſolent: & afflarat lumen purpureum.i. floridum: & ſubridẽs: vt flores ridere dicuntur. iuuentæ.i. qualis in iuuenta eſſe ſolet: & honores.i. ornatus lætos.i. lætificantes: eum qui inſpexerit, aut qui ex lætitia prouenire ſolet. vnde Stat. in Achil. O quantum gaudia formę Adiiciunt, dicimus aũt honeſtum, pro pulchro: & pulchrum, pro honeſto: vt, At pulchrum eſt digito monſtrari, & honorem, pro pulchritudine: & econuerſo: vñ Teren. Honeſta facie dicit puellam, pro formoſa, ac pulchra: afflarat inquam tale decus, quale decus addunt manus, ſcilicet artificis: ebori, aut, ſup. argento, & lapidi, pario.i. marmori candidiſſimo: vbi.i. quando, ſupp. aut ebur, aut argentum, aut lapis Parius.i. in Paro inſula natus, circundatur auro flauo.i. inauratur aut obducitur auro, quod flauum eſt, ac fuluum.

Ordo. Recipe.

PIERIVS.

¶ Iádudũ erumpere nubẽ.) In codi. aliquot antiquis, abrumpere legitur. Sed q̃a conſilium eſt ex obſcuro, clauſoq; loco, in apertum, & clarum prodire, magis placet, erumpere, vt in Medi. & pleriſq; aliis. Signant vero grammatici eloquutionis genus, quũ accuſatiuus iungitur verbo, cui ſit coalita præpoſitio, quæ ablatiuum ſeiuncta ſibi depoſcebat.⸿ Cæſariẽ nato genitrix.) In Ro. cod. genetrix media ſyllaba, p e, paſſim ſcriptum inuenias, eandẽ ſcribendi rationẽ in titulis antiquorum, marmoreiſq; monumẽtis, non ſemel obſeruaui, quin etiam in nummis, qui fuerint eruditis adhuc ſæculis cuſſi, vtpote, Iuliæ Piæ, vbi Venus eſt læua haſtæ innixa, dextera exporrecta, cũ inſcriptiõe Venus genetrix. Romani.n. genus, à Venere propter Æneã eius filiũ, ſe ducere aſſeuerabant, & Iulia gens condente, dicanteq; Iulio Cæſ. templũ erexit Veneri genetrici, quod Pli. & Trãquil. tradidere, vidimus aũt Romæ ſcriptum genetrix, per e, non vno loco, in eo vero monumẽto maxime placuit, quod in hortis Caroli Stallæ habetur vndecũq; mutilatum: cuius quidẽ eam partem tantum, quæ ad rem, qua de loquimur, facit hic inſeruiſſe, ſufficiat.

FRATER MEI ET GENETRIX GERMANA
ORO ATQ.O DESINITE LVCTV QVESTV
LACHRVMAS FVNDERE SEI IN VITA
IVCVNDA VOBEIS VOLVPTATEI FVEI
VIRO ATQVE AMEICEIS NOTEISQVE
OMNIBVS.

Ne vero quis huiuſmodi ſcriptiones, vt iam obſoletas exigat, animaduertendum eſt Probum grammaticum non temere obſeruaſſe. Genitor per, i, & genitrix, per e, ſcribi, non ita autem in monitor, & monitrix, quorum vtrunq; per i, ſcribi conſtet.

Tum ſic reginam alloquitur, cunctiſq; repente
Improuiſus ait. ⸿ Coràm quẽ quęritis, adſum   ÆNE.
Troius Æneas, Libycis ereptus ab vndis.
O ſola infandos Troiæ miſerata labores,
Quæ nos relliquias Danaum, terræq;, mariſq;
Omnibus exhauſtos iam caſibus, omnium egenos
Vrbe, domo ſocias: grates perſoluere dignas
Non opis eſt noſtræ Dido, nec quidquid vbiq; eſt
Gentis Dardaniæ, magnum quæ ſparſa per orbem.

SERVIVS.

¶ Tum ſic.) Quid eſt ſic? Et ſui gratia præpotens, & matris auxilio. ⸿ Coram quem quæritis adſum.) Hoc loco diſtinguendum. Nam ſi vnum eſſet, adeſt diceret, nõ adſum. ⸿ O ſola.) Propter Polymeſtoris factũ: qui fide violata defecit in Græcos, vt oſtẽdit in tertio. ⸿ Miſerata.) Et Miſeror & miſereor vnum ſignificat: ſed miſeror accuſatiuum regit, vt hoc loco. Item, Nec miſeratus amantem eſt. Miſereor genitiuum, Vnde eſt, Miſerere animi nõ digna ferẽtis. ⸿ Quæ nos relliquias Danaũ.) Si Troianos ſignificat: ſimpliciter intelligit. ſi ad ſe refert: q Achillem euaſit fauore Neptuni. ⸿ Terræq; mariſq;.) Terrę, pter Cretenſem peſtilentiam. Maris propter Orontis interitũ. ⸿ Omniũ egenos.) Eget honeſtius genitiuo iũgit q̃ ablatiuo,

Dij tibi ſiqua pios reſpectant numina, ſiquid
Vſquã iuſtitiæ eſt, & mens ſibi conſcia recti,
Præmia digna ferant: quæ te tam læta tulerunt
Secula, qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluuij current, dum montibus vmbræ
Luſtrabunt, conuexa polus dum ſydera paſcet,
Semper honos, nomenq́; tuum, laudesq́; manebunt,
Quæ me cũq; vocãt terrę, ſ Sic fatus, amicũ POETA
Ilionea petit dextra, læuaq́; Sereſtum,
Poſt alios, fortemq́; Gyan, fortemq́; Cloanthum.

latiuo, cui iungit Cicero, vt, Eget ille ſenatu. Ité cõtra Virgilius, Quorum indiget vſus. ſ Vrbe, domo ſocios.) Hoc eſt publico & ꝓuato dignaris hoſpitio. ſ Nõ opis eſt noſtræ Dido.) Opis.i. poſſibilitatis. Et ſm Atteium philologũ, Opes nũero tm̃ plurali, diuitias ſignificãt: vt Troianas vt opes. Numero ſingulari, auxiliũ. Terentius, Iuno Lucina fer opé: ſerua me obſecro. Ab vtroq; poſſibilitaté. ſ Nec qcqd vbiq; eſt.) Meminit hiſtoriæ. multi.n. poſt excidium Troiæ, orbis diuerſa tenuerunt: vt Helenus Epirũ: Antenor Venetiã: alij Sardiniam ſm Salluſtium: alij vicina Syrtibus loca ſm Lucanũ: vt Portusq́; quietos. Oſtendit Libyæ Phrygio placuiſſe magiſtro. ſ Si q̃ pios reſpectant numina.) Siquidé: vt Horatius, Si tñ impiæ nũ tangẽda rates trãſiliunt vada. Nec.n. congruit optare dubitantem. Aut certe ad ſe retulit: qui cũ pius eſſet, tot laborabat incõmodis. ſ Si quid vſquã iuſtitiæ eſt. Si valet apud hoies iuſtitia. ſ Et mens ſibi conſcia recti.) Secundũ Stoicos qui dicunt ipſam virtuté eſſe pro præmio: etiam ſi nulla ſint præmia. ſ Quæ te tam læta tulerunt Secula?) Alibi, Nati melioribus annis. Felicitas.n. téporũ ex naſcẽtium meritis comprobatur. ſ Qui tãti talé genuere parẽtes.) Secundum artẽ rhetoricam parẽtes quos ignorat, laudat ex liberis. Simul ſciendum omnia hoc loco laudis præcepta ſeruata. Nã & à parentibus laudat: vt Qui tanti talem genuere parẽtes. Et ab ipſa: vt Vrbe, domo ſocias. Et à futuro: vt, Nomenq́; tuum laudesq́; manebunt. ſ In freta.) Abuſiue modo maria. Nã proprie fretum eſt mare naturaliter mobile: ab vndarũ feruore nominatum. ſ Dum montibus vmbrę Luſtrabunt cõuexa.) Alij hoc loco diſtingunt. & dicunt, quãdiu inclinata in montibus latera vmbrę pro Solis flexu circũibunt, vt Luſtrat Auentini montem. Aut luſtrabunt, inumbrabunt. Vñ luſtra & ferarum cubilia, & lupanaria per contrariũ dicimus: quia parũ illuſtrantur. Alij aũt cõuexa ſydera volunt.i. pendentia: vt, Et cœli cõuexa per auras.i. ſuſpenſa. Planetasq́; intelligunt: quia non ſunt fixi, ſed in aere feruntur. Paſci aũt aquis marinis ſydera.i. ignes cœleſtes, Phyſici docent; ſecundum quos ait Lucanus, Atq; vñ pluſq̃ quod diſgregat aer. ſ Quæ me cunq; vocãt terræ.i. vbicũq; terrarum habitauero. Eſt autem Tmeſis quecunq;.

ASCENSIVS.

¶ Tum ſic &c.) Hic habetur oratio artificioſa Æneæ ad Didoné, qua illius animũ, quod Venus maxime optabat, ſibi Æneas fortius deuinxit, quũ ea & honeſta eẽt, & decẽter ꝓlata, & à viro cui Venus omnes charitates, ac gratias, afflauerat. Primũ aũt ſignificat, ſe omnia audiſſe, ne repetẽda ſint: & ita vult reginã leuare ab onere ſui inquirendi: deinde gratias agit Didoni eãq́; ſummopere laudat. Tũ ſocijs dextrã ꝓbet: de qua re diſſerit Donatus ſic. ſ Tũ ſic reginam al.) Debuit loq prior, vt & ſe indicaret, & ageret gratias: & vt oſtenderet ſe affuiſſe. ſ Corã.) Vno verſu omnibus reſpõdet: vt properaret ad gratias agẽdas. ſ O ſola infandos.) Summa arte loquitur, & habet rationẽ loci, téporis, & perſonę, loquebat Carthagine, vrbe inimica, ꝓpter Iunoné, & in téplo ipſius, apud eam q̃ ſummam teneret imperij: & eo tpe, quo poſt naufragiũ terras cupiebat. Ergo, nihil de Iunonis factiõe, cõqueſtus eſt. Gratias agit, nullũ culpans. ſ Sola.) Laudat factum, quod ſit ſine exẽplo & occulte miratur inuentam ibi requiẽ: vñ periculũ ſuiſſet timendum, cauſas aduentus, quia Ilioneus dixerat, præterit. ſ Quę nos.) ſ. relliquias Danaum relliquias terræ, relliquias maris. Demũ, quia infiniti perierant, & vrbs ceciderat. ſ Terræ.) Caſibus exhauſtas, dicit propter peſtem Cretenſem, qua multi perierant. ſ Maris.) Quia naufragio Orõtes perierat. ſ Vrbe, do.) Currit per amplificationẽ, extollens pręſtitũ in maius: vt non ſolum in hoſpitiũ ſuſcępti ſint, ſed ẽt in ſocietatis fœdera vocati. ſ Caſibus exhauſtos.) Oſtendit inopiã non eſſe originalẽ quaſi abiectæ perſonæ, ſed fortunæ violentia proueniſſe. Docet, quę ſunt curanda in laudibus, nã imparẽ ſe in reciprocis bñficijs, vt debuit, demonſtrat. Inuenit tñ in hoc, occaſionẽ à laudis officio non alienã: qua, multitudinẽ quoq; Troianorũ laudaret q per orbẽ ſparſi, exigui in numero Carthagine erant. ſ Dij tibi.) Quoniã bñficijs tuis ſingularibus, & in ęternum pręferendis, humana vox rñdere non põt. Dij, pro nobis quę mereris exoluant. ſ Quę te tam læta tu. Secula?) Quis dicat, cur tu ſola talis, & non alij ſimiles, his ſeculis nati ſunt? vt ſupra: O ſola infandos, & occulte innuit ſeculorum eſſe, vt aut boni, aut mali naſcantur: Quęrit igitur ſecula quibus Dido talis potuit naſci: quia per totũ orbẽ, iactati Troiani, ſolã beniuolã, & liberalẽ illam inuenerunt. ſ Qui tanti.) Quia naſcẽdi rõ per parẽtes prouenit. Horum, eſt felicitas; ſi præcipuos ſuſcipiant liberos. Quęruntur ſecula: q̃runtur parẽtes. Dido ſola, in toto orbe iuſtiſſima, metiatur: vt quod ſummũ eſt, ẽt totum ſuũ ſit nec habeat paré. ſ Dij tibi.) Ne omné reciprocam, vicem referẽdæ gratię omittat, deos rogat: vt quod ipſe non põt: illi præſtent: quod aũt ipſe põt, non iacebit. ſ In freta.) Oſtẽdit omnium rerum finẽ futurum: quum illius honos non ſtabit. Simile illud: Dum domus Ænęę Capitolĩ immobile ſaxum Accolet, imperiumq́; pater Romanus habebit. ſ Me.) Subtiliter ſe nec ceſſaturũ dixit, nec eſt pollicitus abiturũ; ne Didonẽ læderet, vrbis ſocietaté offerenté. ſ Amicum.) Quod ꝓbauit amici abſentis cauſam defendendo. Hæc ille. ¶ Ordo aũt eſt, Æneas alloquitur tũc, poſtq̃.ſ. diſſoluta nube reſtiterat: ſic.i. in antedicto decore, os, humerosq́; deo ſimilis, reginã.ſ. Didonẽ: & ipſe improuiſus cunctis.i. à nemine præuiſus, aut repente. Ego Æneas Troius.i. Troianus qué quęritis, adſum: coram.i. in conſpectu veſtro. ereptus ab vndis Libycis.i. maris Libyci. O Dido, ſola miſerata.i. quę ſola miſerata es infandos.i. tam magnos, vt enũciari nõ poſſint: aut tam indigne illatos, vt enũciari indigni ſint, labores.i. caſus, & miſerias: Troiæ.i. Troianorum, q̃ ſocias vrbe.ſ. cõi: & domo.ſ. regia, & ꝓuata: ſed plus eſt ſociare, q̃ hoſpitio ſuſcipere: nã eos, & ciuitate, & regni iure donat ſociãdo.i. in ſocietatẽ regni, eos accipiendo, ſocias, ergo vrbe & domo.i. ſocios facis in vrbe & domo: nos relliquias Danaum: pro Danaorum.i. Græcorum.i. nos qui relicti ſumus à Danais, & Gręcis: exhauſtos.i. effœtos, aut attenuatos: omnibus caſibus.i. omnis generis: caſibus.i. erũnis: & aduerſitatibus terrę, & maris: & egenos oium.ſ. rerũ: ô Dido inquã, quę hęc facis, ego ingenue fateor.ſ. q perſoluere grates.i. referre gratias dignas.i. ęquales meritis tuis: non eſt opis.i. facultatis noſtrę.i. noſtrum, qui hic ſumus: nec, ſup. eius gẽtis Dardaniæ: quidquid gentis Dardaniæ vbiq;.i. in quocũq; loco eſt: vt ſit vbiq;, pro vbicunq;: aut quidquid gentis Dardanię eſt vbiq;.i. iam fere in omni regione: quæ gens Dardania.i. Troiana, eſt ſparſa per magnũ orbẽ: hoc eſt, ẽt ſi oẽs Troiani adeſſemus, & anniteremur dignas referre gratias, id nõ poſſemus: quanto minus igitur nos, qui tam pauci ſumus, reſpectu vbiq; diſperſorũ: verum, quia nos referre non poſſumus. Dij ferant tibi pmia digna, ſiqua numina.i. ſiqui dij reſpectant.i. miſericorditer: & id frequẽter reſpiciunt: pios.i. eos, qui erga pios pij ſunt: & ſiquid.i. aliquid iuſtitiæ eſt: vſquã.i. in aliquo loco: & mens eſt ſibi conſcia, recti.i. ęquitatis, & iuſtitiæ: aut recte acti. Eſt aũt diuerſus intellectus. Nã alij ſic intelligunt. Dij ferãt tibi digna pmia, ſiqui in nos iuſti ſunt: nã videtur iniuſtos cenſere deos: qui pios ita perſequuti ſunt: vñ Iunonẽ præcipue iniquã, cenſet: alij rectius intelligunt. vt ad vitandam arrogantiam additum ſit. Nam, quia dixit: ſiqua pios reſpectant numina: poſſet videri confidẽtius ſe, & ſuos pios dixiſſe, niſi adderet: ſiquid vſquã iuſtitię eſt: per quod videtur hoc dicere: videmur quidẽ nobis pij: ſed vix quidq̃; iuſtitię eſt apud mortales: q in conſpectu deorum, ſatis pium, ac iuſtum cenſeatur: mens tñ nobis conſcia recti eſt, Seruius aũt illud ad Didonẽ retorquet, vt pro præmio illi ſit: quia mens ſibi conſcia recti ſit. Poſtq̃; itaq; gratias egit Æneas, progreditur in laudẽ Didonis: addens quę.i. qualia ſecula: tam lęta tulerunt.i. produxerunt te: qui tanti.i. tam magni parentes, qui tantũ boni produxerunt mundo: progenuerunt te, talé.i. tot virtutibus prędiťã, pcipue iuſtitia, & miſericordia. q.d. fuerunt nimirũ maximi meriti parentes, qui talẽ meruerũt producere prolẽ. Et ideo dum.i. donec fluuij currẽt.i. defluẽt: in freta.i. in maria: & dum vmbræ, luſtrabunt.i. luſtrationẽ, hoc eſt circuitũ facient, aut luſtra feris facient: in montibus, qa vt ſol circũfertur: ita & vmbræ luſtrant.i. circũuoluuntur: & dum polus paſcet.i. ſuſtinebit: ſydera conuexa.i. in cœlo conuexo exiſtentia (quãuis ſint q conſtruant, ſic dum vmbræ luſtrabunt.i. circuibunt in montibus conuexa.ſ. montium.) hoc eſt, donec cœlorũ, & elementorũ permanebit natura: honos.i. honor, & nomẽ tuũ & laudes tuæ manebunt ſemper.ſ. in memoria: quæcunq; terræ vocent.i.

Ordo.

vocent.i.vocauerint me.i.vbicunq; fuero,ſic te prædicabo,vt illic perpetua ſit tui memoria:non autem ſenſus eſt,quòd ſemper maneat memoria apud Æneam:quia ſic ſe ſemper ſuperſtitem fore iactantius diceret,ipſe Æneas ſatus:ſic petit dextra Ilionea, amicum.ſ.virum qui tam facundæ Æneam commendauerat,& rebus Troianis conſuluerat : & petit læua.i.tangit ſiniſtra manu Sereſtum.ſ.amicum , & poſt.i.poſtea,ſupp.petit alios:& fortem Gyam,& fortem Cloanthum.

PIERIVS.

❡Dum montibus vmbræ Luſtrabunt,conuexa polus dũ ſydera paſcet.) Sæpe ẽt accidit, vt & comę,& puncta alia,ſñiam non parum immutẽt,huc vel illuc tráſlata,quare ſi qñ circa hęc quoq;, vbi vſu veniat,imoremur,nihil ab inſtituto alienũ feciſſe videamur. In Oblon.itaq; codice,& in aliquot alijs antiquis , poſt dictioné,conuexa,punctus eſt: vt legas,Dum vmbrę luſtrabunt ea quæ ſunt cõuexa in mõtibus.montium quippe ambitus,tuberoſitas.n.illa conuexa in montibus vmbrã efficit. Quare ita ſeparatum mẽbrũ alterum accipiendum. Polus dum ſydera paſcet,q̃ lectio quadrat cum Ti.Donati ſñia dicentis: Quádiu fluuij currendo miſcebũtur fluctibus maris:q̃diu ſtabit,quum ſyderibus cœlum,q̃diu ſolis vmbra,vel lunæ conuexa luſtrauerit montium. Iam &,conuexa,per m,ante v, digammon ſcribendum eẽt, ex Victorini pceptione,niſi obſtaret conſuetudo. ❡Ilionea petit dextra , læuaq; Sereſtum.) In Longobardico codi.pro Sereſtum, Sergeſtũ ſcriptum eſt. Ná ſuperius, Antea, Sergeſtũ,fortéq; Cloãthum viderat. Quod ſi admittas,vel erit verſus Scazontis hemiſtichius , currerant.

ſtichius,more veterũ,qui varios interdũ numeros,alienijq; gñis, verſus heroicis immiſcebant,vel creticus ſede quinta ſtatuetur. Neq; quidé exempla deſunt,pſertim ex Lucretio,qui pedé huiuſmodi quinto loco poſuerit,vt lib.iij. Præter.n.q̃; ꝙ morbis,quũ corpus ægrotat,peritiores.n.nonnulli ægrotare , eadem analogia,eodemq; modo cum nomine,æger,primam producere ſyllabam aiunt , quam alij quidam cõmuné ſtatuunt in verbo ægroto,eodem hoc ipſo citato carmine. Poteram & ex.vj.eiuſdé,exéplum pferre. An cœlum nobis intra natura corruptum,quod in antiquis habetur exẽplaribus. Sed obſtabunt aliqui, vel detritam vnam ex geminatis conſonantib.& coruptum factũ , vel adhuc non conſtare dicent,quia vulgatis in exẽplaribus, verſus ſex,ſpõdeorum diméſione legatur,an cœlum nobis:natura vltro corruptum. Non ſecus,ac Ennianum illud,quod circũfertur,ciues Romani tunc facti ſunt Campani. Quæ fuit rudis adhuc ſeculi licentia. Sed(vt ad Virgilium reuertamur)poſſet quidẽ legi ſpõdaico verſu. Ilionea petit dextra,læua Sergeſtum,quũ in eo codi. Longo.q;:particula ſæpe ſuperflua reperiatur. Quã lectioré,ne qs ſuperſtitioſam nimis arbitretur,in Ti.Donati commentarijs,Sergeſtum,non Sereſtum,ſcriptum animaduerti:ſed.n.aliorum codicum authoritas facit,vt vulgata ſequamur exẽplaria. In quibus; lęuaq; Sereſtum,habetur,qui & ipſe primores inter enumeraſ: vt lib.ix.conueniunt: Teucri Mneſtheus,acerq; Sereſtus.& eodẽ libro ſuperius. Inſtant Mneſtheus , acerq; Sereſtus . Quos pater Æneas,ſiquando aduerſa vocarent. Rectores iuuenum,& rerum dedit eẽ magiſtros. Ad reginam enim cuncti delecti nauibus ad-

Obſtupuit primo aſpectu Sidonia Dido,
Caſu deinde viri tanto,& ſic ore loquuta eſt.
❡Quis te nate dea per tanta pericula caſus — DIDO
Inſequitur?quæ vis immanibus applicat oris?
Tú ne ille Æneas,quem Dardanio Anchiſę
Alma Venus Phrygij genuit Symóentis ad vndam?
Atq; equidem Teucrum memini Sidona venire
Finibus expulſum patrijs,noua regna petentem
Auxilio Beli,genitor tum Belus opimam
Vaſtabat Cyprum,& victor ditione tenebat.
Tempore iam ex illo caſus mihi cognitus vrbis
Troianæ,nomenq; tuum,regesq; Pelaſgi.
Ipſe hoſtis Teucros inſigni laude ferebat,
Seq; ortum antiqua Teucrorum à ſtirpe volebat,
Quare agite ò tectis iuuenes ſuccedite noſtris.
Me quoq; per multos ſimilis fortuna labores
Iactatam,hac demum voluit conſiſtere terra.
Non ignara mali,miſeris ſuccurrere diſco,

SERVIVS.

❡Obſtupuit.)Animo perculſa eſt : quod iam futuri amoris eſt ſignum . ❡Primo aſpectu.)ideſt pulchritudine. ❡Caſu deinde.) Ideſt miſeratione. ❡Et ſic ore locuta eſt.) Pleonaſmos:ſicut,Vocemq; his auribus hauſi . ❡Quis te nate dea.) Quis qualis . Admirantis enim eſt , non interrogantis . vt Quis globus ò ciues? Non enim interrogat ille qui nunciat.Hoc autem Dido , vt poſt indicat , ex Teucri narratione cognouit . ❡Quæ vis.) Qualis . ❡Immanibus oris.) vt Salluſtius , Mare ſæuum, ideſt importuoſum . ❡Applicat.) Secundũ præſenté vſum, per d,prima ſyllaba ſcribitur: ſecundum antiquã orthographiam , quæ præpoſitionum vltimam literam in vicinam mutabat,per p,ſecundum Euphoniam,per a tantum. Præpoſitio enim cum ad compoſitioné tranſierit : aut vim ſuam retinet , vt Indico:aut mutat vltimam literam,vt ſufficio:aut perdit,vt Coemo. ❡Dardanio Anchiſæ.) Bene Anchiſæ addidit cum multis enim Venus concubuit . Sed ſciendum,Anchiſen paſtorem fuiſſe:& cum eo amato Venerem concubuiſſe. Vnde Æneas circa Simoin fluuium natus eſt . Deæ enim vel Nymphæ enituntur circa fluuios vel nemora quod cũ iactaret Anchiſes : afflatus fulmine,oculoq; priuatus eſt . ❡Teucrum Sidona venire.) Hiſtoria hoc habet , Herculem cum Colchos iret, perdito Hyla poſt peragratam Myſiam nauibus Troiam veniſſe. A cuius portu cum eum Laomedon arceret, occiſus eſt:& eius filia Heſiona belli iure ſublata , comiti Telamoni tradita eſt : qui primus aſcenderat murum . vnde Teucer natus eſt. Nam Aiacé ex alia conſtat eſſe procreatum. Tum Hercules Priamum quoq; redemptum à vicinis hoſtibus in paterno regno locauit. Vnde & Priamus dictus eſt , ἀπὸ τοῦ πρίασθαι,emo. Cæterum quæ de liberata dicuntur Heſiona , conſtat eſſe fabuloſa. Sed Teucer cum Troia euerſa,ſine fratre eſſet reuerſus,qui ſe furore propter perdita Achillis arma interemerat , Salamina pulſus Sidona venit:ex quo Dido cuncta cognouit. Aiax auté Achillis patruelis frater fuerat:quoniam Telamon & Peleus frẽs fuerunt Æaci filij . ❡Vaſtabat Cyprum.) Quam ſubactam conceſſit Teucro: vt in ea collocaret imperium. ❡Caſus.) Hoc loco,ruinę, non fortunæ intelligendus eſt caſus. ❡Ipſe hoſtis Teucros.) Troianorum laudis exaggeratio: ꝙ etiam ab hoſte laudantur. ❡Ferebat.) Laudabat,præferebat. ❡Teucrorum à ſtirpe volebat. Propter genus maternũ vt ſupra diximus . Et plus eſt quod dixit volebat , q̃ſi minime gaudés , refutaret genus paternum. ❡Tectis ſuccedite noſtris.) Ad cõuiuium Vocat. Ná iam ſupra dixit Vrbe,domo ſocias . ❡Similis fortuna.)ſ.aduerſa. ❡Non ignara mali,miſeris ſuccurrere diſco. Quare nõ diſco? Quia non ſum ignara. Bis.n.intelligimus. Non , vt ſupra diximus:ſic Salluſtius, Segnior neque minus grauis & multiplex cura.

ASCENSIVS.

❡Obſtupuit primo &c.)Hic ponitur honorifica reſponſio Didonis,pmiſſo futuri,& iam pene incœpti amoris indicio. Ná,ꝙ primũ aſpectu viri obſtupuit,ſignificat eã ad pulchritudiné eius intédiſſe aium , quod amantiũ eſt. De hac re differit Donatus ſic. ❡Obſtupuit.) Viſa eius forma & quũ caſum eius vehemẽter miraretur quõ liberari potuerit,& ad ipſam nulli viſus peruenire . ❡Quis te nate dea?)Ex his verbis oſtédit aliquam ſui gñis notitiã habere , & quáuis hoc apud Æneã poſſit eſſe mirabile,ait indigne illũ pati: vt dea genitus tépeſtate ad regiões ſæuas delatus ſit . ❡Per tãta p.) Miratur pericula in eo,qué potẽtia numinis tueri debuit. ❡Atq; equidé.) Exponit quõ hæc ſcierit , quare.ſ.quũ videatis vos non eſſe incognitos & moré eſſe familię meę: vt veniẽtes excipiat,vt Teucer à pře ſuſceptus eſt. ❡Me quoq;.) Quam nunc videtis felicé aliqñ fortuna depreſſit, vt non pudeat calamit[illegible]ũ,quę ſunt æquo animo ferédę. Hæc ille. ❡Ordo eſt . Dido Sidonia.i.ex Sidone:pfecta:obſtupuit prio.i.primũ,ſeu primo loco:aſpectu viri.ſ.Ænee, cui Venus diuinos afflarat honores & deinde tãto caſu viri:& loquuta eſt ſic ore,quia prius obſtupédo multa ſecum loquuta fuerat méte(nõ eſt ergo pleonaſmos,nec vacat particula,ore,vt ſentit Seruius) O nate dea.ſ.Venere,quod ex Teucro didicerat:quis i.qualis:caſus.i.aduerſitas:inſequitur.i.inſtanter perſequitur te ꝑ tanta pericula.q.d.cum ſis natus dea,deberes ab ea caſibus eripi: niſi forte maioris numinis vis obſtaret : iuxta quod(licet id neſcit Dido:ſed veritas veritati quadrat) poeta, vt ſęuæ memorem Iunonis ob iram: addit ergo,q̃.i.qualis: vis.i.violẽtia adplicat.i. appellit te oris:immanibus.i.ſęuis,cuiuſmodi ſunt Lybicæ , vbi Ordo.

Syrtes & Breuia ſunt. Tunc, ſupp. es (quod non interrogatiue ſed admiratiue nunc dicit.) ille. i. nobiliſſimus Æneas: quē alma Venus genuit Anchiſę, Dardanio. i. magnanimo, & à Dardano orto: ad. i. iuxta vndā Symeontis illius fluuij: Phrygij. i. Troiani. Atq; equidē. i. ego certe: memini. i. memoria teneo: Teucrum venire. i. vt Teucer. filius Thelamonis: venerit (vt Agretius docet, memini, verbum præſentis tpis, efflagitat: vt memini dicere, memini videre, memini venire: non dixiſſe, vidiſſe, veniſſe: niſi rarius.) Sidona. i. in eam vrbē Tyri, cuias erat Dido: expulſum finibus patriis. i. patriæ ſuę, à qua per patrē, quòd ſine fratre redierat, excluſus eſt: & petētē noua regna: auxilio Beli. ſ. patris mei: nā Belus, genitor meus: vaſtabat. i. vaſtam, & deſolatam faciebat tunc, Cyprum, inſulam illam, Veneri ſacram: opimam. i. pinguē: & ipſe victor tenebat, ſupp. eam: ditione, ſupp. ſua: conceſſit aūt Teucro: caſus. i. euerſio vrbis Troianæ, eſt cognitus mihi ex illo tēpore. i. poſt illud tēpus: & nomē tuum, ſupp. eſt mihi cognitum: & reges Pelaſgi, vt Diomedes, & alij cum quibus congreſſus es, ſupp. ſunt cogniti mihi. Ipſe. ſ. Teucer hoſtis. i. quū eēt, hoſtis, ferebat. i. extollebat Teucros, inſigni laude: hoſtis aūt erat ex parte patris, ſed ex matris parte, natura inuitabat eum ad beniuolētiā: nam mř eius ſoror Priami fuit: q̄ forte effecit, vt Teucer vocaretur à Teucro illo antiquo, qui ex Creta Troiam venerat, ipſe ergo Teucer hoſtis, quātum ad genus paternum, quod in geſtis exterioribus p̄ferre congruit: quū in Græcia natus ſit, ferebat Teucros, vū per matrē oriundus erat: laude inſigni. i. rara, & excellēti: & volebat. i. libēter ferebat, & tolerabat: ſe ortum. i. oriundū à ſtirpe antiqua Teucrorū: quare agite: adhortandi aduerbiū: ò iuuenes, ſuccedite noſtris tectis. i. intretis tecta noſtra. Similis. i. aduerſa fortuna: voluit quoq;. i. ēt me iactatam per multos labores (poſſet legi, per multos ſimileis labores, nec eſſent duo epitheta, quia multum, non eſt plenum epithetum, licet. n. dicere, multi boni viri id conſuluerunt.) conſiſtere demum hac terra, ego non diſco ignara. i. vt faciunt ignari mali. i. incōmodi: aut aduerſitatis: ſuccurrere miſeris. i. didici per meipſam, ſuccurrere miſeris: quia id quiſq; facile miſeratur in alio, quod ſe paſſum difficulter meminit: non ergo diſcit ignara: qa neq; ignara eſt, neq; didicit: ſubaudiri ergo videtur, tanq; ignara: aut veluti ignara: vt ſit, non diſco tanquam ignara eſſem: aut veluti ignara diſcedere deberem.

PIERIVS.

¶ Quam Dardanio Anchiſæ.) Alma Venus Phrygij, genuit Simoentis ad vndam. Sunt qui Anchiſe, caſu ſeptimo legant: verum antiqua exemplaria, Anchiſæ, ſcriptum habent acquiſitiuo caſu.



POETA

Sic memorat,ſimul Æneam in regia ducit
Tecta,ſimul diuum templis indicit honorem.
Nec minus interea ſociis ad littora mittit
Viginti tauros,magnorum horrentia centum
Terga ſuum,pingueis centum cum matribus agnos,
Munera,lætitiamq́ꝫ dei.
At domus interior regali ſplendida luxu
Inſtruitur,mediisq́ꝫ parant conuiuia tectis.
Arte laboratæ veſtes,oſtroq́ꝫ ſuperbo,
Ingens argentum menſis,cælataq́ꝫ in auro
Fortia facta patrum.ſeries longiſſima rerum,
Per tot ducta viros,antiquæ ab origine gentis.

SERVIVS.

¶ Indicit honoré.) i.iuſſit fieri ſupplicationes.Et bene indicit,qa Troiani inopinato venerát. Feriæ aut legitimæ ſűt,aut indictę. Indici aũt dicunť,quia pauptas maiorũ ex collatione ſacrificabat,aut certe de bonis dánatoꝝ.Vnde & ſupplicia dicunť ſupplicationes, quę ſunt de bonis ſupplicia paſſoꝝ.Salluſtius,In ſupplicüs deoꝝ magnifici.Hinc etiá ſacrum & venerabile & execrandũ intelligimus : quia ſacræ res de bonis execrandorum fiebát.¶ Terga ſuũ.) Nó declinatio u,hoc loco geminat:ſed ratio nois in quo eſt u,ſicut & in rum mittit genitiuum pluralem,nõ per declinationé,ſed quia eſt in noie r,vt patrum,Alituũ vero vbi legimus,epentheſis eſt.ſicut Mauortis vel induperatoris.Ná alitum facit,vel Martis,aut impatoris.¶ Munera,lętitiamq́ꝫ dei.)i.vinũ,aut certe vt multi legunt, Lętitiáq́ꝫ die,ideſt diei,Vt ſuprà dicta munera,ſint multorum dierum viui ſufficiétia. Intelligamus autem miſſa aliqua etiam ad vſum diei.¶ Luxu.) Modo abundátia:alibi luxuria.Et notandũ quia affluétiam vbiq́ꝫ exteris gentibus dat, Romanis frugalitatem, qui & duobus cibis tantũ vtebatur,& in atriis edebant ſedentes. Vnde Iuuenalis,Quis fercula ſeptem Secreto cœnauit auus?Et virgilius,Perpetuis ſoliti patres cõſedere menſis.¶ Laboratæ veſtes.) Labore perfectę,vt Laboratasq́ꝫ premũt ad pectora ceras. Et eſt ſermo in cõpendium coactus:ſicut,Rapuitq́ꝫ in fomite flammá, ideſt raptim fecit.¶ Ingens argentum menſis.) Aut ſubaudis exponunt:aut menſas argéteas accipe.¶ Coelataq́ꝫ in auro.) Inſculpta.Et nomen hoc in principali aliam habet naturam:in deriuatione mutat.Nam Coelum dicitur ferrum ipſum vnde operantur argentarii,quod producitur,naturaliter:. Sed in deriuatione mutatur:diphtõghus náq́ꝫ eſt,cælata in auro.¶ Series.) Ordo cõnexus.¶ Per tot ducta viros.) A Belo,primo rege Aſſyriorum:vt Ab antiquo durantia cinnama Belo.Ab eo vſq́ꝫ ad Belum patrem Didonis:qui & ipſe Aſſyrius fuit:hinc eſt. Quam Belus & omnes à Belo ſoliti:cum inter patrem & filiam medius nullus exiſtat, & regis nomen ratione non caret.Nam omnes in illis partibus ſolem colunt,qui ipſorum lingua Hel dicitur. Vnde & Helois. Ergo addita digammo, & in fine facta deriuatione à Sole regi nomen impoſuit.

ACSENSIVS.

¶ Sic memorat.) Poſt orationem Didonis,docet magnificentiá eius in Troianos,& apparatum cõuiuii Æneæ,& ſociis exhibiti: vnde Donatus ſic:Et quoniam nõ præſentibus,ſolum conſulendum erat,mittit ad abſentes munera. Laudat à magnitudine, ꝙ tauri,& numero,ꝙ viginti,Si enim boues dixiſſet, imminuiſſet gratiá.¶ Pingues.)Et ergo pingues erant,& ducentia oſtendit capita.¶ Munera lętitiamq́ꝫ dei.) Vinum quod ſufficeret omnibus.¶ Ad littora.)ſcilicet ad illos,quos reliquerat Æneas:& ad illos quos Ilioneus.¶ At domus.) Oſtédit,ꝙ quũ hoſpites recipimus: domus pro eorum meritis eſt componéda.Ergo quum accipiédus eſſet Æneas tantus vir,domum regali luxu per ſe ſplendidam:tamen additis multis repentinis ornauit. Ergo legendum, Domus ſplendida regali luxu,& iteriecta mora dicamus, Inſtruitur.¶ Interim.) Quia interim in exteriorem partem Trioanos iduxerat.iterior melius ſolito ornabať.¶ Mediis tectis.) Ná quũ multa turba eſſet accipienda alibi tot triclinia ſterni non poterant.¶ Conuiuia.)Omnia conuiuia vehemẽter ſplendebant : ſed fuit in apparatu diuerſitas,propter diſtátiam perſonarum. Nam hoſpites cũ regina,recępti ſunt in oſtro ſuperbo. Tyrii vero táq́ꝫ minoris dignitatis,in veſtibus pictis,vt in textu videbis.¶ Argétum m.) Adiecit menſis,vt oſtenderet eſcarium argétum:ne putaretur in ea ſpecie eſſe,quæ longe eſſet ab vſu menſarũ.Eſt multiplex argenti laudatio.Nam fuit magnum inſignitum auro, & miro artificio,vt ars cum ipſius pretio certaret. Sculptura auté geſta maiorum continebat:quoꝝ contéplatione,meruit longiſſimum tempus conſeruari.¶ Ordo eſt.Dido ſup.memorat, ideſt recitat,ſic.i.hoc modo:vt pmiſſum eſt:& ducit ſimul Æneam in tecta regia,& indicit ſimul honoré.i. feſtiuitatem templis:diuũ, pro diuoꝝ:hoc eſt iubet ob lętum aduentum,& ſalutem Troianoꝝ,diem feſtum agere,& ferias,ſeu vacationes facere ; nec minus.i.

nus.i.& tamen etiam ipſa mittit iterea,ſociis.ſ.Æneæ, ad littora.i.quos i littore derelique rat Æneas:eis enim ſuccurrendum fuit, ne turpiter eorum, imemor factus culpetur, qui ob eorum ſalutem exuerat,viginti tauros,& centum, terga ſuum.i. porcorum magnorũ, horentia.i. horrorem etiá inducétia,aut aſpera ſale,& centum agnos pingueis cum matribus,à quibus nutriri adhuc diutius poterát:nam decreuerat Æneá pluſculos dies apud ſe detinere,donec claſſem reficeret:nondum.n. de coniugio eius cogitauit:ſicut poſt recitationé de bello Troiano : & mittit munera,& lętitiá dei.ſ.Bacchi:hoc eſt,vinũ,quod lętificat cor hominis:aut die,pro diei:feſti.ſ.vt & illi qui in litore erát:lætos cõuiuas agerent:aut vt (Aulus Gellius legit) dii,ꝓ diei eadé de cauſa:ea autem munera ſunt vina,ſine quibus lęti eſſe nequeant,niſi accęperit ab Ænea,eos adhuc vini ſat habere,quia vina bonus q̃ deinde cadis onerarat Aceſtes. Miſiſſe aũt videtur ad vtroſq́ꝫ,tã ad ſepté naueis cũ Ænea appulſas,q̃ꝫ ad alias,vnde viginti tauros miſit:licet vna nauium perierit. At.i.ſed:domus iterior.i.aula ſeu regia ſplédida luxu.i.abundáti ornatu:regali.i.regiá maieſtatem decéte inſtruitur:& parant cõuiuia in mediis tectis.i.aut intra tecta,vt ſub dio in area inter tecta cõuixiſſe intelligátur:vnde dicturus eſt Æneas,ſuadentq́ꝫ cadentia ſydera ſomnos:quod non apte ítra tecta dixerit. Poteſt aũt ordo eſſe,vt ſit miniſtri Tyrii,parant tectis mediis conuiuia: vt vero depingeret celeritatem operantium:ſubticuit verba in ſequentibus loquutionibus,quæ ſic ſupplebũtur: veſtes laboratę arte.i.artificioſe factæ: vt ſit laus ab artificio,& oſtro ſupbo.i.purpura magnifica: vt ſit laus à materia:& colore,ſup.extenduntur,& argentum ingens,ſupple:exponitur menſis,& fortia facta patrum, cælata in auro:& ſeries longiſſima rerum.ſ.geſtarum,ducta per tot viros,ab origine antiquæ gentis,ſupp.exponuntur menſis:& hoc modo verbo,parant:deerit ſuppoſitum:& multis ſuppoſitis ſequentibus verbũ. Aut ordo ſit,nihil ſubaudiendo talis. Veſtes laboratæ arte,& ſuperbo oſtro:parant.i.ornant conuiuia in mediis tectis, & ingés argentum.i.ingentia vaſa,ex argento facta,& fortia facta patrũ i.maiorum,à Belo primo,vſq́ꝫ ad Belũ,Didonis patré:cælata in auro.i.vaſis,aut toreumatis aureis,appoſitorie, Series rerum lõgiſſima,ducta ab origine antiquæ gétis per tot viros,parant cõuiuia menſis.i.exhibent apparatum conuiualem,quátum ad méſas. Vt aulea parietes ornabant.

PIERIVS.

¶ Munera lętitiáq́ꝫ dei.) Minime mirum,ſi tot authores diuerſi abeunt in hemiſtichii huius interpretatione:quũ veteres quoq́ꝫ codices,diuerſiſſimi reperianť. Quorum quippe alii die,alii,dei, alii,dii,legunt. Quod quidẽ,quum neq́ꝫ ab Aulo Gellio, neq́ꝫ à Seruio,neq́ꝫ ab alio quopiam adhuc determinatum eſſet, litem ego,quoq́ꝫ ſub iudice relicturus eram,niſi exemplaria fere omnia vetuſtiora reclamaſſent, dei,legẽdum eſſe atteſtantia. Vitéq́ꝫ in ſacris,myſtico ſenſu,lætitiam ſignificare ſacerdotes Ægyptii ſubmonuiſſent,vt non inſulſa ſit interpretatio. Munera dei,qppe lętitiá,cuius paulopoſt Bacchus dator appellabitur, q̃ qdem abſq́ꝫ vino frigidiuſcula fuiſſet. Verũ de hoc latius in ſacris Ægyptiorum literis. Huic porro ſentẽtię ſubſcribit Ti.Donatus:apud qué in integris eius cométariis,ita ſcriptũ inueni. Munera, lætitiamq́ꝫ dei:in vino tantum eſſe miſſum,debemus itelligere quátum cõgrueret cęteris,quę ſpeciatim numerata ſunt,ordinatio ſenſus melius intellectum patefaciet,quę talis eſt, Nec minus interea ſociis ad littora mittit Munera,& dicit,quę ſint ipſa munera. Viginti (inquit) tauros, Magnoꝝ horrentia centũ terga ſuum, Pingues centũ cũ matribus agnos, Lętitiáq́ꝫ dei.ſcribe vero,lętitiá,per t,ſyllaba pene vltima,non per c,quod & ętatis eruditioris marmora,& ipſa nomiſmata declarát,in Fauſtinę enim Auguſtæ. Nũmo lętitia,per,t,ſcriptum obſeruauimus:in Imp. Cæſa. Lu. Pertinacis Aug. lętitia téporum:& eodẽ modo in pleriſq́ꝫ aliis.¶ Antiquę ab origine gétis.) In Longobardico exéplari,& in Mediceo,antiqua legiť,quod & in aliis aliquot animaduerti: idq́ꝫ forſitan non inepte. Malunt tamẽ multi,antiquę gentis,legere,neq́ꝫ id indecenter.

Seruius

Æneas (neq; enim patrius conſiſtere mentem
Paſſus amor) rapidum ad naueis præmittit Achatem
Aſcanio ferat hæc, ipſumq; ad mœnia ducat.
Omnis in Aſcanio chari ſtat cura parentis.
Munera præterea Iliacis erepta ruinis
Ferre iubet, pallam ſignis, auroq; rigentem,
Et circuntextum croceo velamen Acantho,
Ornatus Argiuæ Helenæ, quos illa Mycenis,
Pergama quum peteret, inconceſſosq; Hymenæos,
Extulerat, matris Ledæ mirabile donum.
Præterea ſceptrum, Ilione quod geſſerat olim
Maxima natum Priami, colloq; monile
Baccatum, & duplicem gemmis, auroq; coronam,
Hæc celerans iter ad naueis tendebat Achates.

natarum

SERVIVS.

¶ Aeneas.) Seqtur, Rapidum ad naues. Cætera per parētheſin dicta ſunt. ¶ Rapidū ad naues ꝓmittit Achatē.) Non pręmittit (nec enim ſequitur ipſe) ſed pręrapidū: quod ex affectu patris intelligendum eſt, nō ex Achatis velocitate. Et ſic pręrapidū dixit, quo mō Terēt. Per pol q̃ paucos, hoc eſt ꝑ quam paucos, Pol. n. per ſe plenū eſt iurantis aduerbiū: cui præpoſitio ſeparatim nunquā cohæret. ¶ Ferat.) Afferat, nuntiet: vt, Feret hæc aliquā tibi fama ſalutē. ¶ Stat.) Modo eſt: aliàs horret vt Stant lumina flāma. &, Stabat acuta ſilex. Item plenum eſt: vt, Iam puluere cœlum Stare vident. Stant & iuniperi & caſtaneæ hirſutæ. Item poſitum eſt: vt, Stant manibus aræ. Item placet: vt Stat cōferre manum. &, Stat caſus renouare omnis. Pro loco ergo hic intelligendus eſt ſermo. ¶ Iliacis erepta ruinis.) Commendat ex loci difficultate: vt, Nec tuta mihi valle reperti. Item ex perſona, Ornatus Argiuæ Helenæ. &, Ilione quod geſſerat olim. vt, Hoc Priami geſtamen erat. Quemadmodum plerunq; ex longitudine, vt Terentius, Ex Aethiopia eſt vſq; ancilla hæc. ¶ Erepta.) Laborat hoc ſermone probare ab Aenea nō eſſe proditam patriam, ſi ornatus Helenæ: quam cum Antenore Troiam prodidiſſe manifeſtum eſt, ex incēdio eripuit, bellorum caſu, non pro præmio proditionis accepit. ¶ Signis auroq;.) Signis aureis: vt Molemq; & montis. ¶ Pallam rigentem. Duram propter aurum, ſicut & nouas veſtes videmus. Significat autem tunicæ pallium: quod ſecundum Varronem palla dicta eſt ab irrugatione, & mobilitate, quæ eſt circa finem huiuſmodi veſtiū, ἀπὸ τοῦ πάλλειν. ¶ Velamen.) Cycladem ſignificat. ¶ Acātho.) Genus virgulti flexuoſum, quod vulgo Herbacanthum dicunt: In cuius imitationem arte veſtis ornatur. ¶ Ornatus argiuæ Helenæ.) A vicinitate dixit Argiuæ. Et paulo poſt Mycenis: cum ſpartana fuerit, quæ ciuitas eſt in Laconia. Nam legimus, Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter. Et vide iam omen in felicitatis futuræ: cum adulteræ ſuſcipit munera. ¶ Incōceſſosq; Hymenæos.) Et fato & legibus. Hymenæus autem, vt alii dicunt, deus eſt nuptiarum. Vt alii, quidam iuuenis fuit, qui die nuptiarum oppreſſus ruina eſt. Vnde expiationis cauſa nominatur in nuptiis, ſed falſum eſt. Nam vitari debuit magis nomen extincti. Sed hoc habet veritas, Hymenęus quidam apud Athenas inter bella ſæuiſſima virgines liberauit: quam ob cauſam nubentes eius inuocant numen, quaſi liberatoris virginitatis. Hinc etiā apud Romanos Talaſio inuocatur. Cum enim raptu Sabinarum Plebeius quidam raptam pulcherrimam duceret: ne ei auferretur ab aliis, Talaſionis eā ducis nobilis eſſe ſimulauit. cuius nomine fuit puellæ tuta virginitas. ¶ Matris Ledę mirabile donū.) Vel quod ipſa filiæ, vel quod ei Iuppiter dederat. ¶ Præterea ſceptrū, Ilione.) Bene offert munera apta perſonis, ſicut etiam Latino in ſeptimo. ¶ Maxima natarum Priami.) Quia ante etiam fœminæ regnabant: preſertim primogenitæ, vnde eſt Maxima. Hæc autem vxor Polymeſtoris fuit. ¶ Colloq; monile.) Ornamentum gutturis, quod & ſegmētum dicunt, vt Iuuenalis, Segmenta & longos habitus. Licet ſegmentatas veſtes dicamus: vt ipſe, Et ſegmentatis dormiſſet paruula cunis. ¶ Baccatum). Ornatum margaritis. Dicimus autem & hęc margarita, & hoc margaritum, & hęc margaris, quod gręcum eſt quo modo Nais. Sane multi ſeparant gemmam & margaritam, vt Cicero, Nullam gēmam aut margaritam, & gēmas volunt dici diuerſi coloris, margaritas vero albas, vel gēmas integras, margaritas pertuſas. ¶ Duplicem gemmis, auroq; coronam.) Duplicem aut latum: vt, Duplici aptantur dentalia dorſo. Item, Aut duplex agitur per lumbos ſpina. Aut certe re vera, Duplicem gemmis & auro. ¶ Hęc celerans.) Celeriter facere cupiens.

ASCENSIVS.

¶ Aeneas, &c.) Vt paternæ perſonæ decorum quoque deſcribat & Iuli, quem præcipue laudare ob Iulium Cæſarem conſtituit, honorificam mentionem facit poeta. Et docet quam circa illum habuerit Aeneas curam, vtq; regalibus donis, magnificæ munificentiæ Didonis reſponderit. Verba Donati de hac re ſunt. ¶ Præmittit.) Non quia eſſet ſequuturus, nec intelligitur, prærapidum mittit: Sed præmittit, ideſt ante prandium mittit. vt maturius videret filium: & vt afferrentur munera, quæ Didoni dare volens, inter epulandum commodiſſime dabantur. Maior enim erat futura conuiuii voluptas, & præſentia Aſcanij, et oblatione munerum. ¶ Omnis in A.) Nam reliquæ curæ iam ſemotæ erant. ¶ Munera.) Hæc conuiuium gratius factura erant, & poterant oſtēdere quanta vrbis fuiſſet felicitas. ¶ Erepta.) De magnis & plurimis, credendum eſt meliora rapuiſſe. ¶ Argiuæ H.) Hanc adeo formoſam fuiſſe dicunt, vt eius forma, redacto maximo peritiſſimorum pictorum in numero propoſitis etiam formoſiſſimarum mulierum nudis corporibus pingi nequiuerit, ergo quæcunque erat formoſa, ab ea appellabatur Helena. Sed Virgi. Argiuæ dixit, vt de illa ſola intelligeret. ¶ Extulerat.) Nam quum eſſet regis vxor, & locupletiſſima, & iret ad Troiam, has vt præcipuas ſecum abſtulit, non redituram ſe ſperans, propter admiſſum adulterium: propterea addidit inconceſſos Hymenæos. ¶ Ledæ mirabile.) Vt tam pulchra, niſi à matre donari non potuiſſent: & quum donarentur, miratos eſſe, qui viderent. Adduxit autem vt his vteretur, quoties adultero formoſior videri volebat. Ergo, ſuperabant formam quę pingi non potuit, pulchrioremq; reddebant. ¶ Maxima.) Solent enim religioſi parentes: quæ habent optima filiis, deferre maioribus. ¶ Baccatum.) Neque hæc diſſimilia eſſe debebant, quæ optimus pater, & ditiſſimus, maxime ille dederat. ¶ Hæc celerans.) Laudat hominis diligentiam. ¶ Ordo eſt. Aeneas præmittit, ideſt antequam cœna cum apparatu ſuo totaliter extructa eſſet: aut priuſquam Dido, lociis ad littora, miſit viginti tauros, &c. & id potius placet, quàm vt cum Seruio dicam, miſit prærapidum, & non præmiſit: quia ipſe ſequutus non eſt. Nam licet ipſe ſequutus non eſt, alij tamen qui dona Didonis attulerunt, ſubſequuti ſunt: premittitur ergo, anteq; Dido ſuos mitteret, rapidum Achatē ad naueis. ſ. quas ipſe in littore dereliquerat: præmittit, dico, licet paulopoſt abituros eo ſciebat miniſtros Didonis: enim, pro quia: quia amor patrius. i. paternus, non eſt paſſus mentem. ſ. Æneæ: conſiſtere, ideſt quieſcere: & tranquillā eſſe, tractum à mari, cui ſæpe fluctuatio mentis comparatur, pręmittit, dico, ſup. vt (quæ particula honeſte reticeri ſolet) ferat. i. adferat: aut nunciet, & dicat, Aſcanio. ſ. filio ſuo Iulo: hæc. ſ. quæ dicta, & facta ſunt, quaſi vero ipſum iam tunc ad imperium deſtinatum conſiliorum ſuorum comitem effecerit, & vt ducat ipſum ad mœnia, ſcilicet Carthaginenſia. Nam, ſupple omnis cura parentis chari, ideſt redamati à filio: ſtat, ideſt conſiſtit in Aſcanio: pręterea ipſe iubet ferre. i. afferre, munera, ideſt pręcioſam ſupellectilem, vnde munera faciat: erepta ruinis Iliacis: quum iā in manus hoſtium ventura eſſent: id autem dicit, ne à ſuis iniuſte abſtuliſſe, aut à Græcis, ob proditionem ea accepiſſe damnetur: munera, dico, videlicet Pallam. i. chlamydem muliebrem, rigētem. i. vix plicabilem, ſignis aureis: & velamen. i. Cycladem: Acātho croceo. i. flexuoſum in morem Acanthi, & crocei coloris, circuntextum. i. quod circuntextum erat in fimbriis pallæ: appoſitorie, ornatus Helenæ Argiuæ, potius diceret Spartanæ, ſed Argi, Spartis vicini ſunt, quos. ſ. ornatus illa, ſcilicet Helena, extulerat Mycenis, pro Amyclis. quum. i. quando ipſe peteret Pergama. i. Troiam: & Hymenæos. i. thalamos matrimoniales inconceſſos. i. negatos à diis & legibus, quia alteri nupſerat, extulerat, dico: per aliam appoſitionē: donum mirabile. i. admiratione dignum, matris Ledæ. i. quod à Leda matre, aliquando dono acceperat, & ideo vt rem chariſſimam, & precioſiſſimam, relictis cæteris, extulerat eam pallam. præterea. i. inſuper, ſup. ferre iubet, ſceptrum. i. regalem virgam quod. ſ. ſceptrum, Ilione maxima natarum Priami, quę. ſ. inter filias ſe reginā gereret, geſſerat olim. ſ. quum Troia vigeret: & vt ferat monile bacatum. i. baccis hoc eſt vnionibus, ſiue margaritis ornatum: collo. i. quod Ilione collo geſſerat: & vt ferat coronam duplicem, gemmis & auro. i. quę ex duobus conſtabat ex auro. ſ. & gēmis. i. lapillis pretioſis,

Helena.

Ordo.

Achates celerans.i.celeriter pagens hæc,tendebat iter ad naueis

PIERIVS.

¶ Inconceſſoſq; Hymenęos.) Hiſtoria de Hymenæo adoleſcente Athenięſe,qui raptis à piratis,virgineis in libertatem vindicauerit. In antiquis pleriſq; Seruij codicibus manu ſcriptis nõ reperitur,quare vereor ne illa ſint adulterina.

At Cytherea nouas arteis,noua pectore verſat
Conſilia,vt faciem mutatus,& ora Cupido
Pro dulci Aſcanio veniat,doniſq; furentem
Incendat reginam,atq; oſſibus implicet ignem.
Quippe domũ timet ambiguã Tyrioſq; bilingueis.
Vrit Atrox Iuno,& ſub noctem cura recurſat.
Ergo his aligerum dictis adfatur Amorem.
¶ Nate,meę vires,mea magna potentia,ſolus VE.
Nate,patris ſummi,qui Tela Typhoëa temnis,
Ad te confugio,& ſupplex tua numina poſco,
Frater vt Æneas pelago tuus omnia circùm
Littora iactetur odiis Iunonis iniquæ,
Nota tibi,& noſtro doluiſti ſæpe dolore.
Hunc Phœniſſa tenet Dido,blandiſq; moratur
Vocibus:& vereor quò ſe Iunonia vertant
Hoſpitia,haud tanto ceſſabit cardine rerum.
Quocirca capere ante dolis:& cingere flamma
Reginam meditor:ne quo ſe numine mutet:
Sed magno Æneæ mecum teneatur amore.

SERVIVS.

¶ At cytherea.) Ab inſula quę numero tantum plurali dicit̃: vt, Sunt alta Cythera. ¶ Nouas artes.) Ars τῶν μέσων eſt: vnde ſine epitheto male ponitur,vt bonas artes,malaſq; artes dicamus. ¶ Faciem mutatus.) Nota figura eſt. Quod autem addidit,& ora,periſſologia eſt. Doniſq; furentem Incendat reginam.) Incendat & furere faciat,vt Animumq; labantem impulit. ¶ Quippe domum timet ambiguã.) In qua habitat mutabilis fœmina: vt Varium & mutabile ſemper Fœmina. Item Iuno in quarto, Suſpectas habuiſſe domos Carthaginis altæ. ¶ Tyrioſq; bilingues.) Ideſt fallaces. Nec enim ad linguã retulit, ſed ad mẽtem. ¶ Sub noctem cura recurſat.) Circa noctem. Et ſciendum quia cum tempus ſignificatur, Sub præpoſitio accuſatiuo cohæret: vt Aut vbi ſub lucem denſa inter nubila ſeſe Diuerſi rumpunt radij. ¶ Ergo his aligerum dictis affatur amorem. Latini deum ipſum Cupidinem vocant: eo q̃ facit amorem. Sed hic imitatus eſt Gręcos: qui vno nomine vtrunque ſignificant. Nam amorem dixit deum: ſed diſcreuit epitheto. Sane nomen hoc, ratione non caret. Nam & q̃a turpitudinis eſt ſtulta cupiditas, puer pingitur: vt inter quas curam Clymene narrabat inanem, ideſt amorem. Item quia imperfectus eſt in amantibus ſermo ſicut in puero: vt Incipit effari, mediaq; in voce reſiſtit. Alatus autem ideo: quia amantibus nec leuius aliquid, nec mutabilius inuenitur: vt in ipſa probatur Didone. Nam de eius interitu cogitat: cuius paulo ante amore deperibat, vt, Non potui arreptum diuellere corpus. Sagittas verò ideo geſtare dicitur, quia & ipſæ incertæ veloceſq; ſunt. Et hæc ratio penè in omnibus aliis numinibus pro poteſtatum qualitate formatur. ¶ Nate, meę vires.) Aut quia Veneria voluptas exerceri ſine amore non poteſt: aut ſecundum Simonidem, qui dicit Cupidinem ex Venere tantum eſſe progenitum. Quanquam alij dicant ex ipſa & Marte, alij ex ipſa & Vulcano: alij vero Chai & primæ rerum naturæ eum eſſe filium velint. ¶ Solus, Nate.) Qui Iouis contemnis fulmina, quæ dijs cæteris ſolent eſſe terrori. ¶ Patris ſummi.) Nunc quidem de Ioue propriè dixit. Sciendũ tamen pro qualitate rerum vel perſonaꝝ, ſummum deũ dici, vel patrẽ. Nã vnuſquiſq; ſummũ putat eſſe eũ quẽ colit: vt Sũme deũ ſancti cuſtos ſoractis Apollo. ¶ Typhõea.) Multi Typhõia legũt: vt cerealia, & cerealea Typhõea aũt dixit, nõ quibus Typhoeus vſus eſt, ſed q̃bus Iuppiter i Typhoeũ: à ſpolijs.i. virtute & victoria, epitheton poſuit. vt Scipio Africanus & Metellus Creticus. ¶ Tẽnis.) Aphęreſis eſt, ꝓ cõtemnis. Hac aũt laude hoc agit, facile eũ poſſe cõtẽnere Iunonẽ, qui contẽnit & Iouẽ. ¶ Ad te cõfugio.) Perſonarũ ratio facit laudis augmẽtũ. ¶ Tua numina.) Poſſibilitatẽ. Et notandũ vnum deũ plura habere numina: vt ſuprà diximus. ¶ Frater vt Æneas.) Cõciliatio à qualitate perſonæ. vt, aũt eſt quẽadmodũ: quod in ꝓnunciatione extendit̃, quãdo tp̃is nõ eſt. ¶ Iacteturq;.) Vacatq;. ¶ Odijs Iunonis iniquę.) Iuſta cã petitionis oſtendit̃. Odium aũt, ò in noĩe breue eſt: in verbo longũ, vt Odi. Quemadmodum liquor, li, breuis eſt: liquitur longa ¶ Nota tibi.) Græca figura eſt: vt Teren. Mira verò militi q̃ placeant. ¶ Et noſtro doluiſti ſępe dolore.) Noſtro aũt, eo quo & ego: aut doluiſti, ideò q̃a me dolẽtẽ vidiſti, vt doleo illa re. ¶ Phœniſſa.) De Phœniſſe. ¶ Tenet.) Morat̃. ¶ Quò ſe Iunonia vertãt hoſpitia.) Quò: in quã partẽ. Iunonia aũt hoſpitia, Carthaginẽ dicit: vbi habitabat Iuno, vt Hic illius arma. Aut certe hoc ipſum vereor q̃ Æneę Carthago in hoſpitiũ patuit, vt eſt, Timeo Danaos & dona ferẽtes. ¶ Haud tãto ceſſabit cardine rerũ.) Aut ἀντὶ τοῦ dixit, ne intantũ quidẽ, hoc eſt breui occaſione ceſſabit. Aut ſimpliciter intelligendum eſt, Nõ poterit in tãta rerũ opportunitate ceſſare: vt ſit de prouerbio tractũ, de quo dicit̃, Res in cardine eſt, hoc eſt in articulo. ¶ Quócirca.) Quapropter. ¶ Meditor.) Mente pertracto. ¶ Ne quo ſe numine mutet.) Quo vel vacat, vel pronomẽ eſt. Et bene ſupprimit numen Iunonis: ne eius frequẽti commemoratione Cupidinem terreat. Magis enim vult eũ intelligere q̃ audire Iunonem: aut certe aduerbium eſt: vt ſit, Timeo ne ſe numine Dido aliquam cõmutet in partẽ. ¶ Mecũ.) i. cum officio Venerio, Nec põt intelligi, quẽadmodũ ego. Aliter enĩ à matre Æneas aliter amatur à Didone.

ACSENSIVS.

¶ At Cytherea nouas arteis, &c.) Interea (inq̃t) dũ ꝓ Aſcanio miſſus accelerat Achates; Venus verita, ne Dido à Iunone ſollicitata, quidquam mali Æneæ moliatur, vult eã capere amore Æneę: quo circa Cupidinẽ, deũ amoris, q ſe in mille formas trãſmutare nouit, q & filius Veneris eſt: rogat vt ꝓ Aſcanio: ad Didonẽ ductus, illi occultum inſpiret amorẽ, quod & factum eſt. Vnde dicet̃ alibi: Ardet amãs Dido. Donatus dicit hoc loco ſic. ¶ At Cytherea.) i. dũ hęc gererẽtur. Neceſſaria metuẽtis Veneris deliberatio, cuius ęſtus augebat cõſyderatio loci tp̃is & pſonę. Erãt ab Achate pficienda iuſſa. Et periculoſum credere nepotẽ, eidẽ piculo in quo erat Æneas, ne tota ſimul ꝓgenies interiret. Nã quãuis Troiani eſſent: humane ſuſcępti metuebat̃ fallax natura Tyrioꝝ. & ſtimulus Iunonis, ne ipſa opportunitatẽ loci, & occaſionẽ temporis nacta, terra opprimeret, quos mari extinguere nõ poterat. ¶ Nouas arteis.) Artes ergo nouę.i. cõſilia elaborata exq̃runt̃, vt Aſcanius nõ pergeret: & tamẽ Achates iuſſa faceret: fallit ergo oẽs, & pfert Æneę amorẽ: ſibi conciliãs Didonẽ: nã neq; Æneas iratæ reſiſtere potuiſſet exigua ſubſtãtia. Neq; conuulſis nauibus, & in hyeme effugere. ¶ Nate.) Breuiter oĩa cõſilia ſua exprimit: & q̃ũo fieri poſſet, oſtẽdit: & honeſtũ, facile, & neceſſariũ demõſtrat. ¶ Meæ vi.) Vẽdicat ſibi neceſſitudo parẽtum, q̃dq̃d liberi poſſunt. Et docet iter filios & parẽtes, tale debere eſſe volẽdi, & nolẽdi ſtudiũ: vt in multis licet corporibus, voluntas vna, & neceſſitudinis vinculũ, indiſ. inctum, integrũq; pduret. ¶ Tela Typhoea.) Facile oſtendit eſſe q̃ petit q̃ enim potuit Iouis fulmẽ cõtemnere: facilius poterit fœminæ mentẽ poſſidere: ergo ita dixit, ne ille excuſaret ꝓpter Iunonẽ. Fecit ergo beniuolũ filiũ, dicendo nate, item q̃ potior eſſet Ioue, & q̃ eſſet potẽtia ſua. ¶ Ad te.) Q.d. nõ eſt alter qui tm̃, aut debeat, aut poſſit. ¶ Supplex.) Admonuit pietatis, vt filiũ: rogauit, vt deũ: quid igit̃ acceſſit oneris, quũ eſt rogatus ab ea, quę authoritate parẽtis iubere poterat. ¶ Frater vt Æ.) Fecit beniuolũ & attentũ: nunc facit docilẽ, ſubiũcta narratione totius negocij: dixit, Frater tuus: vt appareat operã, nõ in extraneo exponendã, ſed in fratre eſſe neceſſariã. Ergo honeſtũ, & pium, vt frater ꝓ fratre laboret: preſertim in cauſa ſalutis. Adiungit labores, vt moueat cõmiſerationẽ: & oſtẽdit iniuſte pati: & deformat pſonã aduerſarię, quę perſequatur innoxium. ¶ Nota ti.) Hoc ad laudem Cupidinis pertinet: maximum enim crimen eſſet eius ſi fratris periculum neſciret. ¶ Doluiſti.) Si pterita doluit, debet cauere ne rurſus dolenda ſuccedant. ¶ Dido tenet.) Oſtendit facilitatem petitionis: nam ſi iam Æneæ affecta eſt, non eſt opus initio amoris in quo magna eſt difficultas: ſed augmẽto, deſyderat̃ aũt augmẽtum, quia timetur Iuno à qua amor talis poſſet abrumpi. ergo opus erat tali amore, qui non poſſet abrumpi à Iunone. ¶ Cardine.) Hic fidẽ facit, quum fores claudũtur: & tribuit firmitatem. Ergo dixit. ¶ Tãto ceſſabit.c.r.) Erat enim in poteſtate abſoluere amorem, quem voluntate ſuſcęperat: ſed diutius impactus, non poſſet

poſſet humano arbitrio ſummoueri, aſſerit ergo neceſſarium remedium, quo oīs illa factio ſuccumbat. ¶ Mecum.) Tāto amore amet: quanto mater amat filium, cuius amor nullius violentia numinis valet abrumpi. ¶ Capere ante.) Oſtendit melius eſſe vētura ꝓpulſare, q̄ ijs qui venerint, remedia quęrere. ❡ Ordo eſt. At.i.ſed: Cytherea.i. Venus: verſat.i.agitat: pectore.ſ.ſuo, arteis nouas.i.quales pro Ænea nondum exercuerat: & noua conſilia: vt, videlicet Cupido mutatus faciem.i.totius corporis facturá, & ora.i.eam partem, quæ vulgo facies dicitur, habens mutata.i. in ſimilitudinem Aſcanii transfigurata: aut transformata, veniat pro Aſcanio dulci.i.loco Aſcanij, qui Æneæ dulcis eſt, & vt incēdat donis reginam furentē.i.alioqui captá vehementi amore, dictum.n.eſt, obſtupuit primo aſpectu Sydonia Dido, vult autem incendi donis, q̄ Achates allaturus eſt: & vt implicet ignē.ſ.amoris: oſſibus.i.medullis: quia dicetur in.iiij. Eſt mollis flāmas medullas, Interea & tacitū viuit ſub pectore vulnus.. Quippe.i.qa certe ipſa timet, domum ambiguam.i.cuius eſt ambigua fides, quia à fœmina regitur: ſed vt in.iiij.diceť: variū & mutabile ſemper fœmina: & Tyrios bilingueis.i.fallaceis: aliud mente aliud ore cōtinentes, ſunt enim bilingues.i.aliud hic, & aliud illic dicētes, fraudulēti, quaſi ſerpentinis linguis, quę triſulcæ ſunt, appropiantes: Iuno atrox.ſ.in Troianos: vrit.i.incendit curis: & cura.ſ. Veneris: recurſat.i.redit celeriter in animum Veneris, ſub noctē i.pauloante noctem, id.n.ex more facit cura: vt quo tempore alij ſe quieti dant, ſoliciti ſe crucient. Ergo, quia id ea de cauſa conſtituerat, ipſa alloquitur amorem aligerum.i.alas gerentem, & velocem, his dictis.i.verbis ſequentibus: vnde nomen eſt hic dictū, & non participium, o nate.ſ.Cupido fili, meæ vires, & mea magna potētia, quia ſine amore parum faceret Venus, & o nate, qui ſolus tēnis.i.cōtemnis: tela patris, ſummi.i. Iouis, Typhoea, aut Typhoia.i.quę Iuppiter in Typhoea gigantem iniecerat, hoc eſt fulmina, quę Cupido cum ipſe ignis ſit, non timet, alitur enim, nō lęditur talibus telis (Sane à nominatiuo Typheus, deduci debet Typheeus, quod fortaſſis & hic ſcribendum eſt: aut id mutauit poeta, propter frequentiam vocalium, & diphthōgum reſoluit. aut more Latino, qui oe ſcribunt, & e ꝓferunt, vt ſit Typhous in principali, & Typheus in deriuatiuo: aut more Gręco, q oe ſcribunt, & i proferunt, vt ſit Typhoius triſſyllabū in primitiuo, & tetraſyllabum in deriuatiuo. Priſcianus ſentit Typhoea ꝓ Typhoeia: poſitum. In multis tamen non vitauit poeta huiuſmodi vocalium concurſum, vnde Tegeeę, & Eeęq; inſula Circes, &c. Præterea ſi poſſeſſiuū in primitiuum reſoluatur, erit licētioſa loquutio, qa duo genitiui diuerſa ſignificātes, vni ſine cōiunctione dabunť: vt ſit, Tela Typhoei patris ſummi: nō enim Typhoeus, pater ſummus eſt: ſed dici poſſunt, Tela Typhoi, quia paſſus eſt, & Tela Iouis, qui ea intulit: vnde melius per poſſeſſiuum loquutus eſt, licet nō frequens ſit tāle loquendi genus, quale eſſet, Lego cōmentarios Virgilianos Seruij.i.quos Seruius edidit in Virgilium.) ego.ſ.dea, & mater tua, cōfugio ad te, & poſco, ſupplex quum imperare poſſem: tua numina.i.opes numinum tuoꝝ. Nota ſunt, ſup.tibi: aut nota, ſup.res eſt tibi, hoc eſt, tu noſti, aut nota recito tibi, vt.i.qualiter Æneas frater tuus, iacteť pelago circū oīa littora, odijs.i, propter odia Iunonis iniquę (Secundum Seruium legitur, Iacteturq;: qūo nō alia de cauſa adderetur q;, q̄ vt ſyllaba: tur, ꝓducatur: nam ea licentia, qua in principio tertij pedis, quoties ſit vltima dictionis, recētiores crebro vtuntur: maiores parcius Vſi ſunt: qui nō oīno vacare velit.) poſſet & ſic conſtruere, q; ꝓ & & nota, ſup.ſunt: aut res eſt nota tibi: vt frater tuus Æneas, &c. &.i.ſimul, doluiſti ſæpe noſtro dolore.i. quo nos i.ego, & filius meus doluimus: hoc eſt, condoluiſti nobis, & propter nos: Dido Phœniſſa.q.d. de genere Pœnorū, qui verſipelles ſunt, & id callide facit, quum.n.à ſpecie, & perſona ipſa, accuſare non poſſumus: ad genus recurrimus, ſicut contra in purgatione dixerat Ilioneus, Parce pio generi: Dido ergo Phœniſſa, ideſt ex Phœnicia profecta: tenet.i.quaſi in poteſtate habet nunc: hunc.ſ. fratrem tuum Aeneam, & moratur.i.detinet, blandis vocibus quibus parum fidei adhibendum eſt. Nā tunc præcipue blandiuntur mulieres, dum decipere volūt: & vereor quo.i.in quem exitum vertant ſe hoſpitia Iunonia.i.Carthaginēſia, quibus Iuno præſidet: ipſa enim haud.i.non ceſſabit tanto.i.in tantū, aut tantiſper, dum Aeneas illinc abitum parabit: cardine.i.ab inſtitutione principali rerum.i.nō deſinet Iuno agere, quod inſtituit etiam tātillo tempore: & ita legendum eſt: vt Seruius, tantum: non tanto. Vel legendo, tanto, ordo erit, Ipſa Iuno (quam propter odium non nominat: aut quia dixerat odijs Iunonis iniquæ, & quo ſe Iunonia vertant hoſpitia, fruſtra repeteret.) haud.i.non ceſſabit: tanto cardine rerum.i.quum res ad tātum cardinem perduxerit i.quum iam caput totius odij ſui, in ciuitatem ſuam impulerit: quaſi ſoricem in muſcipulam illexerit. Donatus tamen ad Didonem referre videtur: vt patuit, vt ſit, Dido non ceſſabit amare tāto cardine.i.tanta firmitate, & fide rerum, quæ quaſi in cardine voluunť. quocirca.i.quia vereor quo ſe Iunonia vertant hoſpitia: ego meditor.i.concipio animo: capere reginam.ſ. Didonem: dolis.i.arte Cupidinea, & cingere.i.irretire: flamma.ſ.amoris: ante.i.priuſquam à Iunone, ſup.in odiū Aeneæ vertatur, & in eius perniciem quidquam faciat: ne mutet ſe, quo.i.quouis numine, potiſſimum tamen de Iunonis odijs veretur: ſed teneatur mecū i.vti ego: magno amore Æneæ.i.indiſſolubili amore, amet Aeneā vt ego quæ eius mater ſum: ita vt Iunonis inſpiratio, non tantū poſſit, quantum vis cæci amoris: & per hāc fictionem docet poeta, nullum eſſe tantum mortalium animis furorem, ac Venerei amoris. Verum Seruius vult, vt ſit mecum non meo amore, nec quo ego amo, ſed meo, hoc eſt, Veneris commercio. Nam, non idem amor in amica & in matre eſt: ſed nihil tam laſciuos amores conciliat, q̄ Venus.

PIERIVS.

❡ Frater vt Aeneas pelago tuus omnia circum Littora iactetur odijs Iunonis iniquę.) Omnia prorſus exēplaria manu ſcripta, quę hactenus legerim, ſcriptū oſtēdunt: Iacteturq; odiis particula, que tm̄ ad ſuſtinendum verſum interiecta, vt plerunq; alias. Nam quod aiunt, quidā ita ordinē explicandum: vt dicamus: nota tibi, vt tuus frater Aeneas iacteť pelago, iacteturq; circum oīa littora, nimium tortuoſa mihi videtur oratio. Quare omnia circum littora, ampliationem potius eſſe dixerim, quod parū erat, pelago dixiſſe. Iacteť vero abſq; particula, que, libēter legerim. Nam pentimemereos locus omnino cōmunis eſt, cui tamen iſti paſſim ita conſultum voluere, vt nullā pene reliquerint, cui non particulam eam obtruderent. Niſi dicamus figuram eſſe breuitatis per detractionem, quā alio loco Quintilianus adnotauit, ab apoſiopeſi diuerſam, quum.ſ.vnum tātum ſiletur verbum, idq; manifeſtum, ita hic detractū ſit. Erret qppe pelago, circū omnia littora, iacteturq; odiis Iunonis, quod codicum antiquorum reuerentiæ concedamus. Demum quod in aliis legiť, Iunonis iniquæ: in Lōgobardico legere eſt: Iunonis acerbæ, quaſi dicat implacabilis, quę nulla poſſit rōne miteſcere. Sed enim id admittēdum, quod in pluribus: & minus corruptis exemplaribus habeť iniquę, cui lectioni Ouidij etiam congruit parodia, Dira lues populis ira Iunonis iniquę. ¶ Hunc Phœniſſa tenet Dido.) In cod. pleriſq; antiquioribus, nunc: legitur, q; minime diſplicet, preſertim quum Ti. Donatus exponat, iam tenet.

Quò facere id poſſis, noſtram nunc accipe mentem,
Regius accitu chari genitoris ad vrbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
Dona ferens pelago & flammis reſtantia Troiæ.
Hunc ego ſopitum ſomno ſuper alta Cythera,
Aut ſuper Idalium ſacrata ſede recondam,
Ne quà ſcire dolos, medius'ue occurrere poſſit.
Tu faciem illius noctem non amplius vnam
Falle dolo, & notos pueri puer indue vultus,
Vt quum te gremio accipiet lætiſſima Dido
Regaleis inter menſas, laticemq; Lyæum,

SERVIVS.

❡ Qua.) Ideſt quomō. ¶ Accipe.) Audi: vt econtra, Da, ideſt dic: vt Da Tityre nobis. Da non indebita poſco. ¶ Mentē.) Diſpoſitionem, cōſilium. ¶ Accitu.) Euocatiōe, Et eſt quartæ declinationis. ¶ Vrbē Sidoniā) Quam tenent Sidonij. ¶ Mea maxima cura.) Et Aeneas cura eſt: ſed Aſcanius maxima: cui regnum Italię, Romanaq; tellus debentur: & vbique Aſcanius maxima cura Veneris introducitur: vt Veneris iuſtiſſima cura. Item, Hunc tegere; & diræ valeam ſubducere pugnæ. ¶ Sopitum ſomno.) Vnum quidem eſt ſopor & ſomnus: ſed modo ſopitum irrigatum intellimus. ¶ Idaliū.) Cypri nemus eſt, in quo oppidū breue, vt paulo poſt, Idaliæ lucos. Item, Idaliumq; nemus. ¶ Sacrata ſede.) Vel templi, vel oppidi. ¶ Ne qua ſcire dolos.) Qua vacat, vt freq̄nter diximus. ¶ Medius.) Importunus, incongruus. ¶ Tu faciē illius.) Faciē pro vultu

Quum dabit amplexus, atq; oſcula dulcia figet,
Occultum inſpires ignem, fallas q; veneno,

pro vultu poſuit. Nullus enim
faciem alterius poteſt accipere
ſed vultum, qui pro mẽtis qua
litate formatur. Vnde iſta eſt,
Et notos pueri puer indue vultus. ¶ Noctem nõ amplius vnam.)
Vt ſuprà diximus, artis poeticę eſt non omnia dicere. Vnde nunc
præmiſit noctem vnã. Nec enim dicturus eſt, aut abſceſſum Cu/
pidinis, aut aduentum Aſcanii. ¶ Pueri puer.) Argumentum à fa
facili. ¶ Regales inter menſas.) Epulas intemperantes, in quibus
caſtitas rara eſt: & facilis amoris occaſio, vnde eſt illud Terentii,
Sine Cerere & Libero friget Venus. ¶ Laticemq; Lyæũ.) Latex
propriè aqua eſt, ab eo quòd intra terræ venas lateat: ſed & vinũ
latet intra vuam. Vnde nũc dixit laticem. Lyęũ autem pro lyæiũ
dixit figurate, ponens principalitatem pro deriuatione. ¶ Occul/
tum inſpires ignem.) Diffinitio amoris eſt, ignis occultus. ¶ Ve/
neno.) Venenum dictum, q per venas eat.

ASCENSIVS.

¶ Quo facere id poſſis.) Noſtrã nũc accipe mentẽ. Eandẽ rem ꝓ
ſequitur Venus, cuius orationis eſt hæc ꝓſequutio: in qua docet
viam, qua Cupido quod petit, peragere poſſet: vtitur ergo omni
artificio ad perſuadẽdũ: nã oſtendit honeſtũ eſſe, vt pro fratre cõ
tra Iunonẽ iniquã: & vtile, vt. ſ. fratris ſaluti cõſulat: & facile, qa
viã docet: & ne forte Cupido, ſe Iouis vltionem timere excuſet:
pręmiſſum eſt, q ſolus tela patris ſummi cõtemnere poteſt. Ro/
gat ergo, vt pro Aſcanio, quẽ ipſa tantiſper in locis ſibi ſacris mol
liter fotura eſt, ad Didonem deduci velit, & ad eam deductus, ar
Hic, vl/ te ſua, illam in Aeneã inflammare. Donatus ſic. ¶ Puer ire parat.)
tiũ obe Oſtendit, incõmutationẽ formæ ætatis, cõmutationem nõ fore
liſci erat difficilẽ. ¶ Maxima cura.) Nolebat mittere Aſcanium, ne duorũ ſo
quę nũc licitudine frangeretur: vel is mitteretur: qui ex oriẽte tumultu, ſibi p
emenda ætatem cauere nõ poſſet. ¶ Hunc ego.) Ne diceret Cupido, quid
uimus. fiet de Aſcanio, ſi ibo. ¶ Sopitum.) Nã illa ætas multũ, ꝓfundeq;
dormit: ergo erit ſat temporis ad capiendos mulieris aĩos. Deſi/
gnat ẽt tẽpus, & locũ amoribus aptum. Noctẽ. n. erat ſpatiũ bre/
ue: ſed erat ꝓperandũ, ne longi tẽporis opera eſſet neceſſaria: qa
Ordo. Aſcanius lõgiori ſomno teneri non potuit. ¶ Ordo eſt. Accipe. i.
intellige: ſicut da. i. dic: noſtrã mentẽ. i. conceptum noſtrum: qua
ſ. via, & ratione. (non dices, qua mente: nã qua, plenum eſt, intel/
ligitur tamẽ via: aut ratione, ſicut, Si qua fata ſinãt &c.) tu poſſis
facere, id. ſ. quod me velle dixi: Puer regius. i. filius regis, cui re/
gnũ Heſperiæ debetur, parat ire ad vrbẽ Sidoniã (hic ſecũda corri/
pitur quę ferè ꝓducitur, vt Teucrũ memini Sidona venire: & Sido
nia Dido.) i. Carthaginẽ à Didone Sidonia cõditã: accitu. i. aduo/
catu, & citatione: genitoris. i. patris Æneæ, chari. i. qui illi charus
eſt, puer dico regius, appoſitorie, mea maxima cura: quia ſcit illi
regnum (vt dixi) à fatis ꝓmiſſum (vnde Iuppiter, At puer Aſca/
nius,

nius, &c.) parat ire ad vrbẽ Si/
doniã: ferens. i. adferẽs ſecũ do
na: reſtantia. i. quæ reliqua ſũt,
pelago. i. poſt iacturã factã in
pelago: qa dictũ eſt: Arma virũ, tabulęq;. &, troia gaza ꝑ vndas:
&, Flãmis Troię. i. poſt incendiũ Troię: Iliacis erepta ruinis, ego
recondã. i. abſcondã, & reponam: hunc. ſ. puerũ regiũ: ſopitum. i.
irrigatum, & imerſum: ſomno. ſ. profundo: recondã, dico, in ſede
ſacrata. ſ. Veneri. Aut ſuper alta Cythera, inſulam vicinã Lacedæ
moni, cõtra Spartã, in qua Veneri templũ à Phœnicibus cõditũ:
dicũt. Aut ſuper Idaliũ nemus illud in Cypro: vbi ẽt templũ ha
buit Venus: ſed antiquiſſimum, in Aſcalone, vrbe Syrię: ne qua. i.
ne aliqua ratione poſſit ſcire. i. percipere dolos. i. fraudẽ noſtram
ve, ꝓ vel poſſit occurrere medius. i. importunus. Eſt aũt duplex
ſenſus: aut enim ideo non vult puerum ſcire dolos, ne imitetur,
quia (vt dicit Iuuenalis.) Nec tu pueri cõtẽpſeris annos. Sed tibi
peccaturo obſiſtat paruulus infans, aut melius ideo ne puer ne/
ſciat celare, ſi ſcierit, & ita occurreret forſã medius, ita vt viſis ge
minis Aſcanius Dido fraudem deprehenderet. Tu mutatus faciẽ
i. vultum illius. ſ. pueri Aſcanij: hoc eſt, habens per tranſmutatio
nem vultum, & ſimilitudinem faciei illius: vnam noctem. i. per
ſpatium vnius noctis. (Omnia enim verba, accuſatiuum & abla/
tiuum temporis, regunt, ſed accuſatiuũ pręcipue, dum reſponde
ri poteſt ad quandiu aut quandudum, & quum ſit tempus conti
nuum, vtcunq; Valla reclamet.) non amplius. ſ. q̃ꝫ per vnam no/
ctem: & ponitur abſolute. falle. ſ. Didonem, dolo, ideſt decęptio/
ne: & tu puer (habent enim Cupido, & Bacchus, ꝑpetuam iuuen
tam.) indue vultus pueri, ſcilicet Aſcanij, notos tibi, quia quum
eſſet fratris filius, potuit eum ſatis noſſe, vt quum. i. quando Di/
do lætiſſima: propter dona, & aduentum tãti hoſpitis, & pulchri
tudinem pueri: accipiet te gremio. i. in gremium ſuum: (id autẽ
eſt inter femora, ſicut ſinus inter brachia. Vnde iocunda eſt poe/
tæ fictio: quia illic naſcitur fere mulieribus Cupido.) accipiet, di
co te gremio, inter menſas regaleis, ideſt regali luxu ſplendidas
& opiparas, quæ certiſſimum Cupidini aditum parare ſolẽt: &,
inter laticem. i. liquorem latentem in vuis: Lyæum, pro Lyęiũ. i.
Bacchicum, hoc eſt, inter vina, & quum ſupple, dabit amplexus:
& figet. i. firmiter imprimet: oſcula dulcia. i. ſuauia, tu iſpires, ſup
ple tunc amorem occultum: & fallas veneno. i. incẽdio amoris,
quod per venas, vt venenũ, diffluit, vnde eſt in. iiij. in principio.
Vulnus alit venis, & cæco carpitur igni.

PIERIVS.

¶ Quo facere id poſſis.) Seruius legit, qua, ideſt quo modo.
In veteribus tamen exemplaribus pleriſq;, quo, habetur. In
Mediceo, qua, vt agnitum à Seruio. Quod vero poſſes: In Ro/
mano codice eſt, vitium id familiare.

SERVIVS.

¶ Paret amor dictis.) Vt ſu/
prà, pro Cupidine amorẽ po/
ſuit. ¶ Et alas Exuit.) Laus in/
gens Aſcanij ꝑ tranſitũ. Si quidẽ
alis tantum depoſitis Aſcanius
fuit. ¶ Placidã per mẽbra quie
tẽ.) Aut epitheton eſt quietis:
aut ideo placidam dixit, qa eſt
quies q̃ poteſt ẽt ſomnio ꝓpter ter/
rore turbari. ¶ Fotũ.) Sublatũ.
¶ Amaracus.) Hic puer regius
vnguẽtarius fuit, qui caſu lap/
ſus dũ ferret vnguẽta, maiorẽ
ex cõfuſione odorem creauit.

POETA

¶ Paret Amor dictis charæ genitricis, & alas
Exuit, & greſſu gaudens incedit Iuli.
At Venus Aſcanio placidam per membra quietem
Irrigat, & fotum gremio dea tollit in altos
Idaliæ lucos, vbi mollis Amaracus illum
Floribus, & dulci aſpirans complectitur vmbra.
Iamq; ibat dicto parens: & dona Cupido
Regia portabat Tyriis, duce lætus Achate.
Quum venit, aulæis iam ſe regina ſuperbis
Aurea compoſuit ſponda, mediamq; locauit.

Vnde optima vnguẽta, amaracina dicuntur. Hic poſtea in herbam
ſampſucum verſus eſt, quã nũc ẽt amaracum dixit. ¶ Iãq; ibat.)
Cũ vix Venus iſta dixiſſet. Sane neq; feſtinãtibus perſonis, neq;
minoribus eſt reſpõdẽdi facultas, vt hoc loco Cupidini, vt Mer/
curio ſuprà. Idem in quarto, vt in ſeptimo furiæ. ¶ Cum venit.)
Aut pro cum veniret: aut cum, ſit aduerbium temporis pro dũ.
Nec enim poteſt coniunctiui modi particula iungi indicatiuo.
Sane ſciendum malo errore cum, & dum à Romanis eſſe confu
ſa. ¶ Aulæis.) Velis pictis, quæ ideo aulęa dicta ſunt, quòd pri/
mum in aula Attali regis Aſiæ, qui populum Romanum ſcripſit
hæredem, inuenta ſunt. Ideò autem etiam in domibus tendebã/
tur aulæa, vt imitatio tentoriorum fieret: ſub quibus bellantes
ſemper habitauere maiores, Vnde & in thalamis hoc fieri hodie
conſpicimus. Varro tamen dicit vela ſolere ſuſpendi ad excipien
dum

dum puluerem, quia vſus ca/
meræ ignorabatur. Vnde Hora.
Interea ſuſpenſa grauis aulæa
ruinas. In patinam fecere, tra/
hẽtia pulueris atri Quantũ nõ
Aquilo Cãpanis excitat agris.
Sciendum ſanè Gręca noĩa in
α exeuntia, cum deriuationem
faciunt, α in æ diphthongũ cõ/
uertere: vt αὐλα aulæa, ἴδα
idæa, αἴτνα ætnæa. ¶ Supbis.)
Nobilibus. vt Ceciditq; ſuper/
bum Ilium. ¶ Aurea.) Si Dido
aurea, pulchrã ſignificat: & eſt
noĩatiuus. Si ſponda, ſeptimus
quidem eſt, ſed ſynęreſis fit, & ſpõdeus eſt. ¶ Sponda.) Antiq ſti/
badia nõ habebãt: ſed ſtratis tribus lectis epulabãtur. Vnde & tri
clinium ſterni dicitur, ſic Cicero, Sterni triclinia & in foro ſterni
iubebat. Vnde apparet errare eos, qui tricliniũ dicunt ipſam baſili
cã, vel cœnationẽ. ¶ Mediãq; locauit.) Ipſe enim apud maiores
domini fuerat locus, vt aperte Salluſt. docet, Igitur diſcubuere,
Sertorius inferior in medio: ſup eũ, Tuſcius Fabius Hiſpanienſis
ſenator ex ꝓſcriptis, in ſummo Antonius: & infra Scriba Sertorii
Verſius: & alter ſcriba Mecœnas in imo: medius inter Tarquiniũ
& domum Perpennæ.

ACSENSIVS.

¶ Paret, &c.) Nullo dato reſponſo, niſi fortaſſis ſolo nutu Cu/
pido matris præcępta obiuit, in qua re docentur filij, parentum
præcęptis obtemperare debere: vſque adeo vt parentes, ſolo nu
tu certiores

illi certiores fiant, vt quod iuſſerint, facturi ſint. Docet ergo, quõ ſe Cupido in vultum Aſcanij transformauit, de qua re Dona. ſic. ¶ Paret.) Nõ reſpõdet, quid.n. perſonę matris, vel maxime in tali cauſa reſpõderet: & tẽpus, facta, non fabulas, exigebat. Ergo, ſe officioſum matri praeſtat. ¶ Gaudens.) Vel, vt filium exprimeret ad patrẽ euntem: vel qa plena voluntate, iuſſa matris implebat. ¶ At Venus.) Natura puerorum tangitur, qui ſecurius, & diu dormiunt: ſi ẽt accedant alia oblectamẽta, vt ſeceſſus, flores, & odores, & mollicies. ¶ Opacitasq; vmbrarum.) Duce Achate: ergo hunc fallebat, & lętus portabat dona. Quia nõ frangebatur onere munerũ, nec taedio viarũ. Quum venit, exequutus eſt iuſſa mature: qa pręuenit cõuiuium: & venit quũ iam diſcumberent in aptiſſimo tpe. ¶ Mediam.) Nam is locus potior apud veteres fuit. Nã Sallu. ita Sertorij cõuiuium deſcribit: vt ipſum qa potior fuit, collocaſſet in medio. Beroaldus autem in Seruium, quantum ad definitionem triclinij, dicit ſic. Errauit ergo Quĩtilianus qui in. xj. triclinium, pro coenatione, & cõclaui poſuit, ſic ſcribens: Vix eo limen egreſſo triclinium illud ſupra conuiuas corruit. His verbis haud dubie, Quintilianus triclinium appellat, id quod Cice. conclaue noĩauit in. ij. de oratore: vbi idem quod Quintilianus exẽplum referens, inquit: hoc interim ſpatio cõclaue: illud vbi epularetur Scopas cõcidiſſe. In eodẽ quoq; exemplo, enarrando Valerius Maximus, ita ſcribit, Eo momẽto temporis, triclinium in quo Scopas epulabatur, collapſum eſt: vbi triclinium pro coenatione apertiſſime ponitur, ꝙ ſi vera eſt opinio Seruii, errauit etiã Vitruuius architectus, qui in. vj. docet, quemadmodum triclinia partim ęſtiua, partim hyberna ſint aedificanda: & in quã coeli partem vertenda. In expoſitione itaq; triclinii. Seruio in parte ſuffragor, nanq; in eo ꝙ ait, tricliniũ ſterni ſolitum fuiſſe, qm̃ antiq tribus ſtratis lectis epulabantur, homini aſſentior. Vnde & apud Plin. legimus triclinia Romae fuiſſe argentea, quae ꝓculdubio ꝓ ipſis lectis diſcubitoriis, ac tricliniaribus accipiuntur. Nam & Liuius idem ferens: ait, Lectos aeratos, ab exercitu Aſiatico Romã adductos, ꝙ autem inficiatur Seruius, nuſquã triclinium ꝓ coenatione reperiri: in hoc ab eo apertiſſime diſſentio: & vt diſſentirẽ, monuit me vetuſtiſſimorum ſcriptorum authoritas, quos teſtes citaui: quibus magis ꝓfecto credẽdũ eſt q̃ Seruio. Triclinium itaq; (vt breuiter cõcludam) ipſos lectos diſcubitorios ſignificat, & ipſam coenationem: & in vtraq; ſignificatione, elegãter & erudite vſurpabimus. Haec ille. ¶ Ordo eſt. Amor. i. Cupido, deus amoris, paret. i. obtemperat, & obedit: dictis. i. mandatis: quia tamen dixerat, ſup. tua numina poſco: potius dictis q̃ iuſſis dixit poeta: genitricis charę, vel quę illi p̃cipue chara eſt: vel qa ſua cuiq; genitrix chara eſſe debet: vt ſit generale epitheton. Vnde vis quoq; eſt in vocabulo genitrix, vt ideo merito chara ſit, qa genitrix, & exuit alas: pingitur enim alatus: & ipſe gaudens. i. lętus incedit. i. ingreditur: quum volare ſoleat greſſu. i. inceſſu Iuli. i. quo Iulus ingredi ſolet, nam diis peculiaris eſt inceſſus. Vnde prius, & vera inceſſu patuit dea. At. i. ſed Venus irrigat. i. infudit per vapores: Aſcanio. i. in Aſcanium quietem: placidam. i. non vehementem, quae illi officiat, ſed qua recreentur membra, ſcilicet ſingula: & dea, ideſt quum eſſet dea. tollit. i. in ſublime fert, ſup. ipſum: fotũ ideſt molliter complexum: gremio. ſ. ſuo: in altos lucos Idaliae ſ. ſyluae, vbi amaracus. i. herba in quam Amaracus puer cõuerſus eſt, mollis. ſ. attactu, & aſpirans floribus, & dulci vmbra. i. ſuauiter fragranti: complectitur illum. ſ. puerum Aſcanium. Cupido ibat iam parens. i. obediens: dicto. i. mandato: aut Æneae, aut Veneris, & ipſe lętus portabat dona regia, aut regalia, aut ad regem pertinentia: Tyriis. i. ad Tyrios, & hoc Achate duce. i. ducẽte. aut lętus Achate duce. Quum. i. quando venit. i. aduenit, aut quum i. quando venit. i. adeſt cum muneribus: regina aurea. i. pulcherrima, aut auro veſtita: (Vix enim patitur verſus, vt conſtruatur, aurea ſpõda, nam ablatiuus primę, in a, ꝓductum deſinit, quod hic corripitur, niſi forte ſynęreſis fiat.) compoſuit iam ſe, ſuperbis. i. magnificis, & pretioſis, aulęis. i. ornamẽtis parietum, in aula Attali primum inuentis, quae vulgo tapeta dicuntur: quum ea ſint quae ſubſternuntur, ſcabellis, aut ſedibus, & locauit ſe mediã ſponda. i. triclinio, quum eſſet domina conuiuii: is enim locus regi conuiuij debetur. Quia vero non dixit, mediam ſpondaq; locauit: ſed ſponda mediamq; locauit: & quia alibi ſaepe ſynęreſim facit poeta, vt aereis, & ferreis, diſſyllaba ponendo, ego auderem conſtruere ſic, regina compoſuit. i. cõpoſuerat iam ſe aurea: ſponda. i. ſuper ſpondam auream: (quia diſcumbebant ſuper lectos diſcubitorios, vnde triclinium dictum, de quo Horat. in. j. ſermonum: Sępe tribus videas lectis coenare quaternos.) ſup. in aulęis ſuperbis. i. nobilibus, aut magnifice ornatis, & locauit ſe mediã ſ. in aurea illa ſponda, & toto triclinio.

Tricli-nium. Ordo.

PIERIVS.

¶ Placidã per mẽbra quietẽ.) Eſt vbi, placitã, legatur, quod non aeque placet, placida enim proprium eſt, quietis epitheton.

SERVIVS.

¶ Iam pater Aeneas.) Religioſus: quia pater proprie omnium deorum eſt epithetõ, vt oſtendit vbiq; Virgi. ¶ Oſtro.) Pro purpura poſuit, vnde tingit purpura. ¶ Dant manibus famuli lymphas.) Humilis character, qui ἰσχνὸς dicitur. Vilia enim deſcribuntur. ¶ Tõſiſq; ferunt mãtilia villis.) Vel minutis, vel compoſitis. Conſtat enim maiores, mappas habuiſſe villoſas, mãtilia vero à manibus, quo modo torale. Quod autẽ legimus, Nec turpe toral, apocope eſt. ¶ Quinquaginta intus famulae.) Hoc eſt multę. ¶ Ordine longo.) Id eſt diſpoſitione ſecundum Tullium, qui in Oeconomicis dicit, quid vbi ponẽdum ſit. Nec enim debent vniuerſę confundi. ¶ Cura penum.) Inter penum & cellarium hoc itereſt, quòd cellarium eſt paucorum dierum, vnde & in cellam dicitur imperatum frumentum. Penus verò, temporis longi. Sane dicimus & hic & haec & hoc penus, ſed à maſculino & à foeminino genere quarta eſt declinatio, à neutro tertia, quo modo pecus pecoris. Vnde Horatius, Portet frumenta penuſq;. Maſculino verò genere Plautus, Niſi mihi annuus penus datur.

Iam pater Æneas, & iam Troiana iuuentus
Conueniunt, ſtratoq; ſuper diſcumbitur oſtro.
Dant famuli manibus lymphas, Cereremq; caniſtris
Expediunt, tonſiſq; ferunt mantilia villis.
Quinquaginta intus famulae, quibus ordine longo
Cura penum ſtruere, & flammis adolere penates.
Centum aliae, totidemq; pares aetate miniſtri,
Qui dapibus menſas onerent, & pocula ponant.
Necnon & Tyrii per limina laeta frequentes
Conuenere, toris iuſſi diſcumbere pictis,
Mirantur dona Æneae, mirantur Iulum,
Flagranteiſq; dei vultus, ſimulataq; verba,
Pallamq;, & pictum croceo velamen Acantho.
Praecipue infelix peſti deuota futurae
Expleri mentem nequit, ardeſcitq; tuendo
Phoeniſſa, & puero pariter, doniſq; mouetur.
Ille vbi complexu Æneae, colloq; pependit,
Et magnum falſi impleuit genitoris amorem,
Reginã petit, haec oculis, haec pectore toto
Haeret, & interdum gremio fouet, inſcia Dido,
Inſideat quantum miſerae deus. at memor ille
Matris Acidaliae, paulatim abolere Sichaeum
Incipit, & viuo tentat praeuertere amore
Iampridem reſides animos, deſuetaq; corda.

Foeminino Lucillius poſuit, vt Vxori legata penus. Quartę autem declinationis eſſe Perſius docet, vt In locuplete penu defenſis pinguibus vmbris. ¶ Struere.) Ordinare: componere. Vnde & Structores dicũtur ferculorum cõpoſitores. ¶ Et flãmis adolere penates.) Colere. Sed adolere ꝓprie eſt augere. In ſacris autem adolere per bonum omen dicitur. Nam in aris non adolentur aliqua, ſed cremãtur. ¶ Totidẽq; pares aetate miniſtri.) Non numerus habet admirationẽ, ſed aetatis q̃litas. ¶ Qui dapibus.) Dapes regum ſunt: Epulae, priuatorum. ¶ Et pocula ponãt.) Secundum antiquum locutus eſt morem. ¶ Mirantur dona Aeneae, mirantum Iulum.) Hoc ad Tyrios retulit. ¶ Flagrãteiſq; dei vultus.) Hoc ad poetã refert. ¶ Simulataq; verba.) Cõpoſita in Aſcanii ſimilitudine. Et hoc ex perſona poetae accipiendũ. ¶ Praecipue infelix.) Propter caſum futurũ, vt probant ſequẽtia: Peſti deuota futurae. ¶ Expleri mẽtem nequit. Graeca figura eſt. ¶ Tuẽdo.) Dum intuetur. Et omnis gerundii modus tam ab agentis quàm à patientis ſignificatione ſimiliter profertur. vt Cantando tu illum, ideſt dum cantas.

ét, Frigidus in pratis cãtando rumpitur anguis. Ideſt dum ei incantat. ¶ Ille vbi.) Poſtq̃, vt Horatius. Nos vbi decidimus. Hoc eſt poſtq̃. Nam ſi loci eſſet, Quo diceret. Ergo Vbi, interdum aduerbium loci eſt, interdum tpis. ¶ Et magnum.) Arduum.) Difficile eſt enim imitari verum filij affectum. ¶ Reginam petit.) Non ſimpliciter dixit petit. Nã petere, proprie eſt inſidiari. ¶ Gremio fouet.) Suſtinet: vt & Fotum gremio. ¶ Inſideat.) Legitur & inſidat. ¶ At memor ille matris.) Hoc eſt pręceptorum matris. ¶ Acidaliæ.) Acidalia Venus dicitur: vel quia inijcit curas, quas Græci ἄκιδας dicunt, vel certe à fonte Acidalio: qui eſt in Orchomeno Bœotiæ ciuitate: in quo ſe Gratiæ lauant, quas Veneri conſtat eſſe ſacratas. Ipſius enim & Liberi filiæ ſunt. nec immerito. Gratiæ enim per horum ferè numinum munera conciliantur. Ideo autẽ nudæ ſunt, ꝙ gratiæ ſine fuco eſſe debent. Ideò cõnexæ: qa inſolubiles eſſe gratias decet. Horatius, Segnesq́ nudum ſoluere gratiæ. Quòd vero vna auerſa pingiť, duæ nos reſpicientes, hæc ratio eſt: qa ꝓfecta à nobis gratia duplex ſolet reuerti. vnde eſt ſuprà, Nec te certaſſe priorẽ Pœniteat. ¶ Abolere Sichæũ Incipit.) Ordo naturalis. prius enim eſt euellere inhærentia: & poſt noua inferre, ſic Terentius, Vt metum in quo nunc eſt adimam, atque expleam animum gaudio. ¶ Viuo amore) Aut viui hominis, aut certe vehementi. ¶ Præuertere.) Præoccupare: propter Iunonem ſine dubio. ¶ Reſides.) Pigros & ad amandum inertes. Iurauerat enim nulli ſe eſſe nupturam. Vnde contra inſtantes dicimus induſtrios.

ASCENSIVS.

¶ Iam pater Æneas.) Deſcribit cõuiuium, apparatũq; eius ſplẽdidiſſimum: de quo Donatus ſic: Iam pater Æneas. Diſcernitur ipſe & Troiani ſedibus purpureis. ¶ Dant.) Deſcribit familiæ ordinẽ. ¶ Caniſtris.) Mos apud veteres fertur fuiſſe: vt panis nõ argẽteis, ſed vimineis vaſculis inferreť. ¶ Longo ordine.) Vbi fuerant quinquaginta, ad quarũ curam pertinebat procuratio cellarij, & deorum penatum cultus illas ſine dubio viciſſitudo longo ordine tãgebat. ¶ Centũ aliæ.) elegãter, atq; breuiter diuitias expreſſit, laudauitq;. Voluit. n. demonſtrare, ducentos, & ſexum, & ætatẽ diſcernere. Numerus autẽ non eſt res magna in rege, ſed paritas ætatis, quæ oſtẽdit quanta illi ſeruorum eſſet multitudo ex qua ducẽti pari ætate eligi potuerint digni, qui curarent ſupradicta. Necnõ ſupra oſtrum Troiani, qui magis eſſent honorandi ſederunt. ¶ Tyrii.) Tyrii vero in veſtibus pictis mirantur. Per hoc oſtenditur regina quanq̃ ditiſſimi viri vxor fuiſſet, talia nunq̃ habuiſſe, quum hæc ipſe & ſui Tyrij mirenť. Alius intellectus eſt. ¶ Mirantur dona Æneæ.) i. mirantur talia Æneam, vel habere, vel donare potuiſſe Mirantur ergo ſubſtãtiam animi largientis. ¶ Ardeſcitq; tuendo.) Contrarium poſuit. Nam cõſyderationi intenta, faſtidium incurrere debuit. ¶ Falſi.) magna res, vt ẽt pater deceptus ſit. ¶ Inſideat quantus.) Tãto libentius imprudens cõplectebatur. quãtum neſciebat qualẽ deum amplectereť. ¶ Infelix.) Quia benignũ animum exhibebat, quem deberet inimicũ exhibere, quũ ex eo parareť ſibi mors. ¶ Abolere.) Prius enim debebat amouere amorẽ priſtini viri: & paulatim, quia quum vehementer hæreret, non poterat vno impulſu dimoueri: idcirco aũt Didonẽ caſtã, diuitẽ, pulchrã, deceptã, inducit per Cupidinẽ: vt non ſolum Didonis, verũ ẽt Æneæ exiſtimationẽ oſtenderet. Ne illum ignobilis fœminæ proiecti pudoris ſponte amaſſe, aut prouocata muneribus videať, aut ille malis ſubmerſus, inumeris de amoribus illicitis cogitaſſe. Bero. aũt notat Seruiũ, in eo ꝙ penũ aridius deſcribit ſic: Cõueniebat erudito grãmatico, definire qd ſit penus: deĩde differẽtiam peni, & cellarij demõſtrare, enim vero ex verbis Seruij, nemo itelligit qd ſignificet penus: ꝙ ꝓfecto ĩterpretatione digniſſimũ eſt: quũ in eo nõ pauci ꝑ inſcitiã à veritate deerrauerint: qua qdẽ in re, eandẽ caſtigationem mereť Ser. qua apud Gelliũ, qſpiã inſolẽs, ac oſtẽtator grãmaticus taxatur, qui de variis generibus penoris, variisq; declinationibus, inſolẽter diſſerẽs, à Phauorino iterrogatus, qd eſſet penus, muſſitabat, atq; hallucinabať, quo circa quũ Seruius qd penus ſit, non dixerit: nec ſatis erudite à cellario diſtinxerit: exiſtimaui me facturũ operępretiũ, ſi illa q̃ de penu legi: q̃ didici: q̃ vigilãdo deprehẽdi, q̃ à Seruio nõ traduntť, in mediũ afferrẽ: & his cõmentariis intexerẽ ad adiuuãdã ſtudioſoꝝ ſcholaſticoꝝ eruditionẽ. Eſt itaq; penus, vt Cice. in. ij. de na. deo. elegãtiſſime docet, oẽ quo veſcuntur hoĩes: cui ſuffragať Feſtus, ſcribẽs, penora dici res neceſſarias ad victũ quotidianũ. Penariũ vero (vt inqt Varro) appellarunt locũ in quo penus ſeruabať. Ciceronis, ac Feſti authoritatẽ, corroborãt verba Scęuolę iuriſcõſulti, q ad demonſtrandã penũ, ita ſcripſit: penus eſt (inqt) quod eſculentũ, aut potulentũ eſt. Cęterum vnde ipſum penoris nomẽ deducať, cõmodiſſime declarat Phauorinus apud Gelliũ his verbis: Quę lõge viſionis gratia contrahunť & reconduntť, ex eo ꝙ nõ in promptu ſint, ſed intus & penitus habeanť, penus dicta ſunt: & apud iuriſcõſultos titulus eſt de penu legata: vbi q̃ appellatione penus intelligantur, copioſiſſime diſputatur. Pręterea officiũ fuerat diligẽtis cõmentatoris, illud quod à grãmaticis, ac literatoribus quęri ſolet de Virgiliano verſu nõ tacere: vtrũ. ſ. legendum ſit, Quibus ordine longo Cura penum ſtruere: vel, longã penum, vtrũq; enim legi ſolitũ eſt: huc adde ꝙ cellariũ vix vnq̃ in ea ſignificatione qua tradit Seruius, repitur: videtur enim cellariũ illa figura dici, qua panarium, granariũ, penariũ. vt pro cella, ac repoſitorio potius accipiatur, q̃ ꝓ ipſis rebus reconditis: quẽamodũ (inquit Varro) panarium dicitur, vbi panis ſeruatur: granariũ vbi granum recõdiť: & penariũ vbi penora cuſtodiunť. hoc ita eſſe docet Dona. ſcribens, Cellariũ dici à ponẽdis, celãdisq; rebus eſculẽtis, & potulẽtis: Quin & iuriſcõſultus digeſtis, de legatis, apertiſſime oſtendit Cellariũ ipm eſſe locum, non res. Cuius verba hæc ſunt. Itẽ Cellariũ iunctum eidẽ dictæ ab hærede meo, ei cõcedi volo, apud Col. titulus eſt, quẽadmodũ villica tractare debeat penora, ſiue cellaria: quę qdẽ inſcriptio, ſi non eſt ſubdititia, indicat Cellaria idẽ eſſe quod penus, & fere congruit cũ ſignificatu Seruij. Cellarius vero maſculino genere dicitur is qui præeſt cellario, & penoribus recondendis: de quo videť intellexiſſe Plautus, inquiens: Sum promus cõdus procurator peni. de hoc Martialis: Hinc cellarius experiť artes, & Colu. in. xij. qbus (inquit) ſtudiũ fuit piſtoris, & coci, non minus cellarii diligentiam ſuis ꝓcęptis iſtituere: & alibi: Vt cibus (inquit) & potio, ſine fraude à cellariis ꝓbeatur. ¶ Ordo eſt. Pater Aeneas, & iuuẽtus Troiana: cõueniũt. i. ſimul veniũt, iã ad cõuiuiũ. ſ. Didonis: & diſcumbitur ab oĩbus ipſis ſuper oſtro. i. purpura ſtrato. ſ. ſuper tapeta (nã ſuper, nunc accuſatiuo iungiť apud hunc authorẽ, tamẽ ẽt ablatiuo, vt, Frõde ſuper viridi: & gemina ſuper arbore ſidunt.) Famuli dant manibus lymphas, ideſt aquas lympidas, & puras: & expediunt. i. expedite miniſtrãt: caniſtris. i. accipiẽdo è caniſtris: Cererem. i. panẽ, per metonymiã: & ferunt. i. adferunt mantilia, quibus manus tergerẽtur, villis tõſis. i. quibus villi erant tonſi: vt promptius tergerent: famulæ. i. ancillæ, aut miniſtrę erãt intus: quinquaginta. ſ. numero quibus erat: cura ſtruere. i. inſtruere, & diſponere longo ordine. penum, ideſt (vt dicunt) victualia: & annuam prouiſionem: & adolere i. colere: penates. i. intimos lares: flammis. i. ignibus (Si ꝓprie accipiuntur penates: ſenſus eſt, ꝙ illis officium erat flãmis, hoc eſt, ignibus ſacris incenſis: colere & venerari deos domeſticos: ſed ſi per metonymiã, penates accipiũtur, ꝓ rebus domeſticis quibus pręſunt: ſenſus eſt, ea s flãmis purgare penates, ne aut à carie, aut tineis, aliiſue vermibus cõſumantur: ita vt edulioꝝ, ne corrumpãtur: & veſtium, ac ſimilium reꝝ, ne abſumãtur, curã habeãt. Verum, quia de ꝓ̃ſenti miniſterio loquitur, ſenſus verus eſt, qnquaginta illas famulas diſpoſuiſſe, vt ex cellariis, ac penu, edulia debite ꝓmantur: & vt penates. i. ædes flãmis illuſtrenť: vt, Noctem funalia vincant.) Centũ aliæ, ſup. famulæ, & totidẽ miniſtri. i. famuli, pares ætate, ſup. qui. i. ideo vt onerent mẽſas: dapibus. i. cibariis regalibus & ponãt. i. ꝓpinent: pocula. i. potum: aut ponãt i. diſponãt: pocula. i. vaſa potoria. Necnon. i. inſuper: &. i. ẽt Tyrii frequentes, cõuenere per limina læta: i. lætitiã indicãtia, & ſplendida iuſſi diſcumbere toris. i. lectis pictis: nõ erant ergo tanti pretii, nec tantę dignitatis, quãti & quãtæ tori in qbus diſcumbebãt Troiani: de qbus dictum eſt. Stratoq; ſuper diſcumbitur oſtro: & ipſi Tyrii: mirantur dona Aeneæ, & mirãtur Iulum. i. Cupidinẽ, quẽ putabãt eſſe Iulum: & id dicit ex perſona Tyrioꝝ: & mirantur vultus flagrantis. i. ardentis, ac reſplendẽtis dei (poteſt autẽ flagranteis dici, accuſatiui caſus, vt cõiungatur cum vultus: & genitiui cũ dei: ſed hoc ex perſona ſua dicit poeta, qui norat deũ eſſe.) & verba ſimulata. i. per ſimulationẽ: licet ipſi ignorabãt ꝓlata: (nã ſi ſciuiſſent ſimulata eſſe, nõ fuiſſent mirati, & mirantur pallã. i. indumentũ muliebre Didoni datum, & velamen pictum, Acantho croceo. i. figurã qdem Acanthi habens, ſed colorẽ vnde erat auri. Pręcipue. i. principaliter Phœniſſa. i. Phœnicũ regis filia Dido: infelix, qa deuota. i. deſtinata, & addicta (Sępe enim malo addicti, deuoti dicunť vt morti, aut exitio: ſed ẽt pro bono. vt ꝓ reip. ſalute, deuoti dicunť: vt Decii pater & filius. Et quia Chriſto deuoti ſumus, vt pro eius fide mori velimus: ideo nõ inepte Chriſtiani noĩs ꝓfeſſores, deuoti dicti ſunt, quaſi martyrio. i. cõfeſſione ad mortẽ addicti.) peſti futuræ. i. peſtifero amori: q medullas eius exedit, & ad mortẽ eam impulit: nequit expleri mentem. i. habere mẽtem expletam: hoc eſt, ſatiatam: & ardeſcit. i. ar-

dorę

Ordo.

dore incenditur: tuẽdo.i.inſpiciẽdo: & id actiue: & mouet.i. excitatur ad amandũ pariter puero.i.eo quẽ puerum eſſe putabat donis: ille.ſ. Cupido in forma, & ſpecie Aſcanii pueri: vbi.i. quando pependit, ſup.in collo, & cõplexu Æneæ: & impleuit.i. plenis indiciis ſignificauit amorẽ: falſi.i.ſimulati genitoris: nõ enim erat genitor ſed frater, petit.i.oritur: & ꝑ inſidias viſus aggredit reginã: ad hæc.ſ.regina: hæret.i.affixa eſt: & cõglutinata illi oculis, & toto pectore, & ipſa Dido inſcia.i.haud ſciens, ꝙ Cupido eſſet: fouet interdũ gremio, hoc eſt, ſentit illic vim amoris, quod honeſta fictione poeta (vt dixi) inuoluit. Quãtus, q; magnus putas deus amoris inſideat, aut inſidat miſeræ.ſ.Didoni.q.d.nõ dubiũ, quin maximus quũ ad hoc eo venerit: at.i.ſed ille.ſ.deus amoris.ſ.Cupido memor matris Acidaliæ.i.Veneris: hoc eſt, mandatorum eius incipit abolere.i.delere, & in deſuetudinẽ ferre. Sichęũ.i. memoriam, ac amorẽ Sichęi prioris cõiugis. & tẽtat.i.conatur ꝑuertere.i.præoccupare: aut à deſidia, & ignauia auertere: amore viuo, aut de viuẽte, aut vehementi: qa dicet in.iiii. Eſt mollis flamma medullas. Interea & tacitũ, viuit ſub pectore vulnus: animos reſides.i.ſegnes, & iacentes, nulloq; amore excitatos, iam pridẽ.i. iam à pluſculo tempore.ſ.à morte Sichæi, & corda deſueta.ſ.ab officio amoris: hoc eſt, incipit amouere amorẽ defuncti: qui eam ſegnem faciebat: & inſerere amorẽ Æneæ viuẽtis, qui eam agilẽ faciat, & acriter inſtiget, nec torpere ſinat.

PIERIVS.

Stratoq; ſuper diſcumbitur oſtro.) Apud.C.Iulium Ro.vbi de præpoſitionibus agitur, quæ à Suetonio Trãquillo in ordinẽ digeſtę fuerint, verſus citat ex Marone, ita ſcriptus: Structoq; ſuper diſcũbitur oſtro. Nã extruimusq; toros alibi dictũ, & inſtruimus menſas. Quanquã ſtrato, minime diſpliceat, quod de Tapetis intelligendũ eſt. Dant famuli manibus lymphas.) In Ro.in Long.& aliquot aliis codi.antiquis, trãſportatis dictionibus legere eſt, dant manibus famuli lymphas. Sed iſti lãbdaciſmũ euitare Voluerunt, quũ tamen authores plerũq; huiuſmodi ſyllabarũ cõcurſum venuſtati ducant. Tonſiſq; ferunt mantilia villis.) Romanus codex, & hic, & in Geor.mãtelia, ꝑ, e, tertia à fine ſyllaba legit, ac ne qs putet ex familiari quodã ſcribendi more: quo plurima toto opere in eo codi.i.in e mutãt, ita hoc ẽt loco factũ eſſe: ſciendũ in aliis quoq; veteribus pleriſq; cod.mãtelia ſcriptũ eſſe. Nã in Oblongo apparet id manifeſte. In Longo. vero abraſa dictio eſt ſed enim mãtelia, oĩno prius ſcriptum fuiſſe diſcernit, ſane, mantellũ, apud Plautũ: & apud Luciliũ, mãtella legit, mappas, mantella, merũq;, atq; ita mantelia. Quibus ordine longo cura penũ ſtruere.) Eſt & vbi longã penum, legas, dictũ enim lõgã penum à Virgilio, Fla. Soſipater author eſt, Penũ, porro fœminino genere, Luciliũ quoq; dixiſſe cõſtat, eo carmine: Magna penus paruo ſpatio cõſumpta peribit. Eodẽ genere vſos Pomponiũ, & Næuium, ait Nonius, qui non probari ait, authoritatẽ eorum qui neutro genere dixerint, quanuis Feſtus, penora ponat. Quantũ vero pertinet ad vulgatiorẽ lectionẽ, quæ eſt longo ordine, ea in pluribus ex vetuſtis exemplaribus habetur, & agnoſcitur à Donato. Qui dapibus menſas onerent, & pocula ponãt.) In Roma.cod. & pleriſq; peruetuſtis, legere eſt vtrunq; verbum indicandi modo, numero etiam variato.ſ.hoc pacto. Qui dapibus, onerant mẽſas, & pocula ponunt, ꝙ neſcio quid picturatius habet, quũ res ipſa ita geri videatur: quod in priori illo indefinito modo, ſignificaret tantum paratos eos eſſe ad onerandas menſas, & ponenda pocula. Vnicuiq; tamen integrum ſit, quam maluerit lectionem ſequi. Et puero pariter, doniſq; mouetur. In antiquis pleriſque omnibus exemplaribus legere eſt, hoc dictionum ordine, & pariter puero doniſq; mouetur, mouebatur vero puero, quæ iam animo agitare cœpiſſet, poſſe ſe talem concipere ex Ænea, donis quia muliebre genus procliuius eſt in auaritiam: eſt enim magis ĩfirmum, ac perinde magis opum appetẽs, & auxilii. Inſideat quãtus miſeræ deus.) Sunt qui, inſidat, triſyllabum legant, & ita apud Ti.Donatum ſcriptum eſt. Id ego nuſquam alibi, neque in veteribus codi.inueni. Et Viuo tentat præuertere amore.) In Roma.codi.amorem, legitur: quod minime placet. Solet vero ea litera in fine ibi ſæpius abundare: tametſi in veterum monumentis, tale aliquid ſæpe legas, vt in æde Lateranenſi. Antiquo monumento pro ſalute Imperatoris. Quod in memoriam redigit Diomedis dictum, gauiſos nonnunqdã veteres quædam per barbariſmum proferre, hoc autem loco omnino, amore, legas.

Poſtquàm prima quies epulis, menſæq; remotæ,
Crateras magnos ſtatuunt, & vina coronant.
Fit ſtrepitus tectis, vocemq; per ampla volutant
Atria: dependent lychni laquearibus aureis
Incenſi, & noctem flammis funalia vincunt.
Hic regina grauem gemmis, auroq; popoſcit,
Impleuitq; mero pateram, quam Belus, & omnes
A Belo ſoliti, tum facta ſilentia tectis.
Iuppiter (hoſpitibus nã te dare iura loquũtur) DI.
Hunc lætum, Tyriiſq; diem, Troiaq; profectis
Eſſe velis, noſtroſq; huius meminiſſe minores.
Adſis lætitiæ Bacchus dator, & bona Iuno,
Et vos ò cœtum Tyrii celebrate fauentes.
Dixit, & in menſa laticũ libauit honorem, POETA
Primaq; libato ſummo tenus attigit ore.
Tum Bitię dedit increpitans, ille impiger hauſit
Spumantem pateram, & pleno ſe proluit auro,
Poſt alii proceres, cithara crinitus Iopas
Perſonat aurata, docuit quæ maximus Atlas.
Hic canit errantem lunam, ſoliſq; labores,
Vnde hoĩum genus, & pecudes, vnde imber & ignes
Arcturum, pluuiaſq; Hyadas, geminoſq; Triones,
Quid tantum Oceano properent ſe tingere ſoles
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obſtet.

SERVIVS.

Quies epulis.) Propter regalem affluentiam. Contrà ſuprà ait, Poſtquam exempta fames. Menſæq; remotæ.) Licet ſub extranea perſona, Romanorũ tamen exequitur morem, apud quos duæ menſæ erant: vna epularum, altera poculorum. Crateras. Græcum eſt, ab eo quod eſt hic crater. Nam latine hæc cratera dicit. Vnde Perſius, Si tibi crateras argenti incluſaq; pingui Auro dona ferã. Et vina coronãt.) Vina pro poculis poſuit, & eſt tropus ſynecdoche, vt Cererẽ dicimus ꝓ frumẽto. Sic Plautus, Vinũ precemur: nam hic deus præſens adeſt. Coronant autem eſt aut implent vſq; ad marginem, aut qa antiqui coronabant pocula, & ſic libabant. Vnde eſt, Magnum cratera corona induit, Impleuitq; mero. Fit ſtrepitus tectis.) Ideſt ad tecta, vt it clamor cœlo. Legitur autem & Fit ſtrepitus tecti. Atria.) Vt ſuprà diximus, tangit Romanam hiſtoriã. Nã vt ait Cato, & in atrio & duobus ferculis epulabant antiqui. Vnde ait Iuuenalis, Quis fercula ſeptẽ Secreto cœnauit auus? Ibi & pecunias habebant. Vnde qui honoratiores erant, liminum cuſtodes adhibebãtur: vt Qui Dardanio Anchiſę Armiger antè fuit: fidusq; ad limina cuſtos. Ibi & culina erat: vnde & atrium dictum eſt, atrum.n. erat ex fumo. Lychni.) Gręco ſermone vſus eſt: ne vile aliquid introferret. A lychno autem lucerna dicta eſt, vnde & breuis eſt lu, vt Iuuenalis, Diſpoſitę pinguem nebulã vomuere lucernæ. Horatius, Vngor oliuo Nõ quò fundatis immundus nacta lucernis. Si enim à luce diceretur, non ſtaret verſus. Laquearibus.) Principaliter lacus dicitur. vt Lucilius: Reſultant ædeſq; lacuſq;. Diminutio lacunar facit Horatius. Nec mea renidet in domo lacunar. Inde fit alia diminutio lacunarium, & per Antiſtichõ laquearium. Noctem vincunt.) Luminis eſt exaggeratio. Funalia.) Sũt quæ itra ceram ſunt: dicta à funibus: quos ante vſum papyrã cera circundatos habuere maiores. Vnde & funera dicũtur, quod funes incenſos mortuis præferebant. Hic.) Tunc. eſt ergo aduerbiũ tẽporis. Quã Belus.) Primus rex Aſſyriorum: vt ſupà diximus: quos conſtat Saturnum quem & Solem dicunt, Iunonemq; coluiſſe: quæ numina ẽt apud Afros poſtea culta ſunt. Vnde & lingua Punica Bal dicitur. Apud Aſſyrios autẽ Bel dicitur quadam ſacrorũ ratione & Saturnus & Sol. Hoſpitibus nã te dare iura loquuntur.) Scilicet exemplo Lycaonis: qui cũm hoſpites ſuſceptos hoſpitio necaret: à ſuſcepto Ioue, poſtquam ei epulas humanas appoſuit, verſus in lupum, oſtendit hoſpitii iura non eſſe violanda. Troiaq; profectis.) Bene voluit profugis dicere. Eſſe velis.) Secundum Hetruſcam diſciplinam locutus eſt. Sic enim dicunt. Volẽs, propitiuſq; ſis. Adſit lætitiæ Bacchus dator.) Alij adſis legunt.

Secundum

Secundum quos Bacchus, aut antiptoſis eſt, aut antiquus vocatiuus. vt Socer Arma Latinus habeto. ⁋ Dator.) Bene autem addidit dator lætitiæ: quia eſt & dator furoris. ⁋ Et bona Iuno.) Aut ꝓpitia, ideſt nō irata Troianis, vt, Sis bonus o felixq; tuis. Aut magis bona, cœleſtis eſt enim & inferna: vt Iunoni infernæ dictus ſacer. Laticum libauit honorem.) More ſacrorum, & tangit ritum Romanorum, qui paniceas, ſacrataſq; mēſas habebāt, in quas libabant, vt eſt, Heus etiam menſas conſumimus inquit Iulus. ⁋ Libato.) Delibato. ⁋ Summo tenus attigit ore.) Et verecundiam reginæ oſtendit: & morem Romanum. Nam apud maiores noſtros fœminæ non vtebantur vino, niſi ſacrorum cauſa certis diebus. Deniq; fœmina quæ ſub Romulo vinum bibit, occiſa eſt à marito, Mezentius abſolutus, id enim nomen marito. Sic Gratius Lucianus cœnæ ſuæ. ⁋ Tum Bitiæ.) Per tranſitum Pœnorum ducum nomina introducit. Nam Bitias claſſis Punicæ fuit, præfectus: vt docet Liuius. ⁋ Iopas.) vero rex Afrorum vnus de ꝓcis Didonis: vt Punica teſtatur hiſtoria. ⁋ Increpitās.) Inclamans: vt Æſtatem increpitans ſeram. Aut certe arguens familiariter ſegnitiem tarde accipientis, cum eſſet auidus in bibendo. ⁋ Hauſit,) Modo accępit: nec poſſumus intelligere bibit, cū hoc ſequatur. ⁋ Et pleno ſe proluit auro.) Alibi vidit: vt, Hauſit cœlum menteṁq; recepit. Alibi audiuit: vt, Voceṁq; his auribus hauſi. Alibi vulnerat: vt, Latus haurit apertum. Et multa alia pro loco ſignificat. ⁋ Poſt alij proceres.) Ergo & Bitias vnus eſt de proceribus. Nam Exoche ſine ſimilitudine nunquam fit. Sane proceres de his eſt quæ nominatiuum in vſu non habent: vt ſuprà, Et victor ditione tenebat. Nam nec hoc in vſu habet nominatiuum: licet, in compoſitione dicamus conditio. ⁋ Proceres) autem ideo ſecundum Varronem, principes ciuitatis dicuntur: quia eminent in ea, ſicut in ædificijs mutuli quidam, hoc eſt capita trabium, quæ proceres nominātur.) Crinitus Iopas.) Aut puerum intellige: aut imitabatur Apollinis formam, cuius fuerat etiam artis imitator. ⁋ Docuit quæ maximus atlas.) Quæ legendum, non quem, nec enim iſtum docere potuit, qui Didonis erat temporibus, ſed docuit Herculem. Vnde & dicitur ab Atlāte cœlum ſuſtinuiſſe ſuſcęptum, propter cœli ſcientiam traditam. Conſtat enim Herculem fuiſſe philoſophum. Et eſt ratio cur omnia illa monſtra viciſſe dicatur. Sane Atlas Græcum eſt, ſicut & Nilus. Nam Ennius dicit Nilum Melonem vocari: Atlantem vero Telamonem. ⁋ Hic canit.) Bene philoſophica introducitur cantilena in conuiuio reginæ adhuc caſtę: contrà, inter Nymphas ait, Vulcani Martiſq; dolos & dulcia furta. ⁋ Errantem Lunā.) Quia ἐλικοειδῶς, ideſt obliquo icedit curſu, non recto, vt Sol: ſcilicet ne incidat in centrum terræ, & frequenter patiatur eclypſim. Vicinus eſt enim eius circulus terræ. ⁋ Soliſq; labores.) Canit per omnia intelligimus. Planetæ ſeptem ſunt, Saturnus, Iuppiter, Mars, Sol, Venus, Mercurius, Luna. Sed quinq; cōtra mundum feruntur, & cum mundo quādo retrogradi ſunt: Sol vero & Luna ſemper contra mundum. Ideo ergo dixit, Solis labores. Laborat enim nitens contra ſphæræ venientis volubilitatem. Nec nos debet Homerus mouere qui ait ἥλιον ἀκάμαντα, Non enim eū dixit non laborare, ſed laborem nō ſentire. ⁋ Vnde hominum genus.) Si fabulam reſpicis, à Prometheo intellige: vel à Deucalione & Pyrrha. Si autem veritatem requiris, varia eſt opinio philoſophorum. Alij enim de humore dicunt: alij de igne: alij de atomis: alij de quatuor elementis. ⁋ Vnde imber.) Scilicet de nubibus, quę ſecundum Lucretium naſcuntur de terræ anhelitu, qui nebulas creat, quæ cum altius fuerint eleuatæ, aut ſolis calore reſolutæ, aut vi ventorum compreſſæ, mittunt leues pluuias, vel exprimunt concitatiores. ⁋ Et ignes.) Scilicet ex nubium colliſione. Nam omnium rerum colliſio ignē creat: vt in lapidibus cernimus, vel attritu rotarum, vel in ſyluis arborum. ⁋ Arcturum.) Stella eſt poſt caudam maioris Vrſę poſita in ſigno Boote. Vnde arcturus dicta eſt quaſi ἄρκτου οὐρά. ⁋ Pluuiaſq; Hyadas.) Hyades ſtellę ſunt in fronte Tauri, quę quotiens naſcuntur, pluuias creant. Vnde & Græce Hyades dictę ſunt ἀπὸ τοῦ ὕειν: Latine ſuccułę à ſucco. Sic ergo ait pluuiaſq; hyadas, vt Plemmyrium vndoſum. Alij dicūt hyadas dictas ab y litera, vel ἀπὸ τοῦ ὑός, ideſt ſue: in cuius formatæ ſunt faciem. Hę autem fuerunt, vt alij dicunt, Atlantis filię: vt alii, Liberi nutrices. ⁋ Geminoſq; triones.) Septentriones ſunt boues aratorij. Non ergo incongrue dixit Triones: quia ſeptentriones plauſtra à nonnullis dicuntur. ⁋ Quid tantum Oceano properent ſe tingere ſoles Hyberni.) Quid, quam ob rem. Ratio hoc facit hemiſphærij, quia hyeme, breuiore Sol vtitur circulo. ⁋ Tingere ſoles.) Demergere. Soles vero pro diebus poſuit. vt, Tris adeò incertos cæca caligine ſoles Erramus. ⁋ Vel quę tardis mora noctibus obſtet.) Ideſt æſtiuis tarde venientibus. Vel, enim disiunctiua eſt cōiunctio: nec patitur bis eandem rem dici. Ergo hoc dicit, quæ cauſa eſt longorū dierum: ſed & hic ratio hemiſphęrij eſt.

ASCENSIVS.

⁋ Poſtquam prima quies epulis.) Oſtendit morem exterarum gentiū, & cætera, quę in conuiuio dicta, & facta ſunt, de quibus Donatus diſſerit ſic. ⁋ Poſtquam prima.q.) Cōuiuij prolixi, mos deſcribitur. Nam confectis epulis, ſtudium bibendi proſequuntur. ⁋ Funalia.) Faces ex funibus procreatę. Grauem laudat à pōdere, & à materia. Deinde quod maiores Didonis vſi ſint, & durante merito tranſierit ad Didonem. ⁋ Facta ſilentia.) Rem diuinam actura, ſilentium indixit. ⁋ Iuppiter.) Rogat Iouem, & eius virtutem narrat: vt oſtēdat pleno voto Troianos excępiſſe. Quū initam ſocietatem, teſtimonio hoſpitalis Iouis confirmet. Quū autem ipſa eſſet Sidonia, quaſi mortis ſuæ præſagio. ⁋ Tyriorū.) Solum & Troianorum meminit: & merito diei meminit, quo confirmabat ſocietatem per ſacra & conuiuium. Triſte autem fuit, tenebras nominare, vel noctem, vel maxime, quia continuationem diei, nocti coniunxerat nondum itum erat ad requiem. ⁋ Noſtroſq; huius.) Et ſic factum: vt etiam nūc duret de actibus Didonis fabula. ⁋ Bacchus.) Vinum ſine quo lætitia in conuiuijs eſſe non poteſt. Nam ſi alibi eſt, Bacchus, & ad culpam cauſas dedit, id nō vini vitium eſt: ſed hoīs vino vti neſcientis. ⁋ Bona Iuno.) Nam norat illam inimicam Troianis: ergo vt ſit bona & beniuola Tyriis, ne eſſet aliqua incolarū aduerſus peregrinos emulatio. ⁋ In menſa.) In conuiuijs enim quum huiuſmodi honorificentia numinibus exhibetur, pro ara, menſa ſuccedit. ⁋ Prima.) Vel quia libabat: vel quia potior omnibus fuit, vtpote regina. ⁋ Summo tenus.) Summis labris, vt religionis, & non vini cupidam demonſtraret. ⁋ Increpitans.) Clara voce exhortans. hūc autem elegit, quia ſciebat eum vini amatorem, vnde ſequitur, Ille impiger hauſit. ⁋ Et pleno. ſ. p.) Et pateram (inquit) vacuam fecit, & quum auide biberet, & tantum infunderet, quantum fauces tranſmittere non poſſent, perfudit etiam ſe. ⁋ Poſt.) Intellige ritum: exequuti ſunt poſt acta conuiuia: poſt conſecrationem fœderum. ⁋ Cithara.) Ludorum autem fit deſcriptio: quibus reges per voluptatem, ad producendam potationem, vtuntur. Ludi autem Didonis nihil turpe factu, nihil obſcœnum dictu habuerunt. Nam citharæ artem inter honeſtas numerari conſtat. Per hanc Orpheus plurimum potuit. Hāc grauēs, & prudētes amāt. Hanc diligunt muſę, quibus tradentibus in vſum hominum venit. Hæc in agonibus. i. in ſacris certaminibus coronatur. Ars ergo honeſta: conuiuium quoq; non diſſimile. ⁋ Ordo eſt. Poſtq̄ prima quies, ſup. facta erat epulis: & menſę. ſ. priores. hoc eſt, lances: aut quadræ priores erant, ſup. remotę: ipſi conuiuę, ſup. ſtatuunt. ſ. ante ſe crateras. i. vaſa potoria, magnos. i. valde capacia, & coronant vina. i. coronam imponunt poculis iam vini plenis. Strepitus. i. vehemens ſonitus pedum fit tectis, ideſt per tecta, ab his qui miniſtrando curſitabant & vina afferebāt, & ipſi voluūt i. iactant: vocem, ſcilicet lætitiæ ſignificatricem: vt fit in epiphania domini, dum reges bibunt: per atria ampla, ideſt magna, & ſunt quas vulgo ſalas vocant, lychni, ideſt lucernæ ardentes, aut lampades: incenſi pendent laquearibus aureis: quod plus eſt, q̄ ſi aurata diceret: & eſt hic ſynęreſis, qualem diximus illic: Aurea compoſuit ſponda: laquearia autem ſunt connexiones trabium, in cameris cœnatorijs ſępe inaurari ſolitæ: lychni igitur incenſi, dependent à laquearibus aureis, & funalia, ideſt funes, ſeu chordæ ceratæ, & incenſæ: vincunt flammis, ideſt lumine ſuo, noctem, ideſt tenebras, & caliginem noctis depellunt. Regina. ſ. Dido popoſcit, hic. i. hoc tempore: quo ſic omnes indulgebāt genio ſuo: abundantius potando. pateram, ideſt vas potorium patulū, vulgo tarſia dicitur: grauem gemmis, & auro, quia gemmæ erāt auro incluſæ (quem morem Romanos accępiſſe dicit Iuuenalis. Nam vitro, vt multi, gemmas ad pocula transfert. A digitis.) & impleuit mero. i. puro vino: quā, ſcilicet pateram: Belus. ſ. magnus ille Aſſyriorum rex: & omnes, ſcilicet deſcendentes à Belo, videlicet, vſq; ad patrem Didonis, qui etiam Belus dictus eſt, ſoliti, ſup. ſunt implere ſic: tum. i. deinde ſilētia facta, ſupple ſunt tectis: (niſi ſint nominatiui caſus in deſignatione ſequelę, pro ablatiuis poſiti: quo modo ſępe ab eccleſiaſticis poſiti leguntur) vt ſit, facta ſilentia, pro factis ſilentiis: aut dicamus vt, ſupple facta ſunt ſilentia, tectis. i. per tecta, Dido dixit, o Iuppiter: nam. i. quādoquidem: loquuntur. ſ. omnes mortales diuinarum rerum periti: te dare. i. quod tu das: hoſpitibus. i. recipiētibus, & recęptis hoſpitio, iura. ſ. hoſpitalitatis. Vnde Lycaona perfidū in lupum vertit, quia Ordo.

rit: quia ergo, tu das iura hoſpitibus. ideſt quibus hoſpites iter ſe amicitiam colant, & fidem ſeruent, & ſe mutuo accipiant: precamur. ſ. vt velis: hunc. i. præſentem diem, eſſe lætum. i. hilarem, & felicem boniq; ominis, atq; candido lapillo notandum. Tyriis, ſcilicet meis, quaſi recipientibus hoſpitio: & profectis Troia, ideſt Troianis (ſed forte religioſum, viſum ẽ dicere Troianis, quaſi Iuppiter, quum illis regnum auferre promiſerit, in illos iratus ſit: vnde maluit dicere profectis Troia. q. d. ſi locum illum odio proſequeris: iam hi amoti ſunt: & ſi hos proſequutus eſſes odio, non eſſent Troia profecti: ſed illic cum tam multis milibus extincti.) & velis noſtros minores. i. poſteros noſtros: meminiſſe. ſ. ob magnum bonum quod ex hac hoſpitalitate ciuitati obuenturum ſpero huius. ſ. diei, adſit Bacchus dator lætitiæ. i. vini, quod lætificat cor hominis: & adſit Iuno bona. i. placata, & benigna: & vos o Tyrij celebrate cœtum, ideſt conuiuium: & conuẽtum, ac coitionem amicitiæ. i. cum fauore, ſecluſa inuidia, quaſi in partem regni recipiantur Troiani dixit inquam Dido: & libauit. i. obtulit: & dicauit in menſa ne putetur derelicto conuiuio ad ſacellum, aut templum abſceſſiſſe: honorem laticum, ideſt vinum, quod principatum inter latices omnes obtinet: & ipſa attigit prima, tanquam ſacerdos, & regina: ſicut tunc iidem ſummi pontifices, & reges multi erant, attigit, dico, libato. i. poſtquam libauerat (vt ſit ablatiuus ab imperſonali, in deſignatione ſequelæ poſitus: niſi dicamus, attingo etiam datiuo poſſe cõſtrui.) tenus ſummo ore. i. ad ſumma vſq; labella, tum. i. deinde: ipſa increpitans i. cum increpatione arguens moram, aut ſegnitiam illius, & id tamen lęto: vt ſit, animo dedit Bitiæ principi. ſ. familię ſuę, aut pręcipuo vini amatori, ſup. pateram. ille. ſ. Bitias ſic admonitus: hauſit. i. auide accępit, exiſtens impiger. i. ſtrenuus & celer: hauſit, dico, pateram ſpumantem. ſ. ex vino infuſo, ad plenum vſq;, & proluit. i. porro inuoluit ſe: hoc eſt, totam faciem ſuam auro pleno ſ. vini: ſed vinum ebibit: & ita pateram auream ſuper faciem ſuã inuertit: depingit ergo morem auide bibentis: & alij proceres. i. primores, & principes ciuitatis. (Ergo & Bitias vnus ex proceribus erat.) Poſt, ideſt poſtea ex ordine, ſupple idem fecerunt. i. ebiberunt pateram illam: Iopas: citharœdus ille: crinitus, aut longis crinibus, aut multis, perſonat cithara aurata. ſ. ea quæ Atlas, aſtrologus ille maximus, docuit. ſ. poſtquam inuenerat aſtrorũ curſum, & rurſus iudicia certa cõſtituerat: hoc eſt, cecinit res graues, & non ludicras: vti tali conuiuio conueniebat. hic igitur canit: lunam errantem, ideſt oblique incedentem, & ſubinde eclipſantem & nos varietate ſua illudentem: & labores. ideſt defectus, & eclipſes ſolis, & canit vnde genus hominum, ſupple primum proceſſit, de quo quid gentiles ſentiant in Sileno viſum eſt: quid fides habeat, in Geneſi videndum eſt: vnde ſupple ſint pecudes, & vnde imber: & vnde ignes, ideſt fulgura, & coruſcationes, cæteræq; impreſſiones igneæ, aut ignitæ, & canit arcturum ſydus illud pluuias excitans, & hyadas, ſupple ſtellas pluuias, ideſt pluuioſas, & excitatiuas pluuiæ: & Triones, ideſt boues plauſtra trahentes: geminos, ideſt duos qui in Septentrione

ſunt,

ſunt, vbi & axis: & canit quid, ideſt ad quid ſoles hyberni, ideſt hyberno tempore lucentes, properent. i. feſtinent, tantum. i. in tantum: tingere ſe Oceano. i. magno mari, totum orbem circunfluente, in quod ſol incidere ruſticis videtur, id eum facere arbitrantibus, vt ſe in vndis ab æſtu diurno releuet: hoc eſt, igitur cur tam cito occidat ſol, tempore hyberno: & quæ mora. i. quæ cauſa tantæ morę obſtet noctibus: tardis. i. ęſtiuis, tarde venientibus, quũ dies tantum perdurent? aut ſi de noctibus hybernis loquitur, dic noctibus tardis. i. tarde decedentibus, quum vix tertiam partem temporis ſoli concedat.

PIERIVS.

¶ Vocemq;, per ampla vo. Atria.) Nonnulli codic. antiqui, perampla, vnica dictione legunt, ſed in Longobar. & aliquot aliis, per alta, legitur, vt in quarto Æneid. It clamor ad alta atria. vulgata tamen lectio receptior. ¶ Tum fa.) In Longo. dum: ſed, tum, melius. ¶ Adſis lę.) Antiqua omnia exemp. quę verſamus, adſit, vel aſſit, perſona tertia legunt. ¶ Dixit &c.) In Oblon. co. quem Põp. Lęti delitias fuiſſe dicunt, immenſum, legitur. idem in Longo. & aliquot aliis peruetuſtis. in Roma. in Medi. & in nonnullis emẽdationibus in menſam, habetur, accuſatiuo caſu, vt in octauo eadem eloquutione dictum, In mẽſam læti bibant: eandemq; lectionem videtur Tit. Dona. agnouiſſe, dum in conuiuiis, quũ huiuſmodi honorificentia numinib. exhibetur, pro ara menſam ſuccedere dicit. Sed enim vulgata exẽplaria. Donat. loco hoc valde corrupta habentur. De libatione vero huiuſmodi, lege apud Macrobium tertio Saturna. ¶ Et pleno ſe proluit auro.) In codi. aliquot antiquis, pleno ſe proluit ore, legitur, non auro. Ti. Donat. ſuper hoc, ait: Bitiam ideo ſe etiam perfudiſſe quod auide biberet & tantum infunderet: quantum fauces eius tranſmittere nõ poſſent. ¶ Docuit quæ ma. Atlas.) In Ro. co. & quibuſdam aliis legere eſt, Docuit quem maximus Atlans, ſed cur Atlans, dictum ſuperius, vbi de theſauro diſputatum. Quod vero legitur, docuit quem, mos eſt poetis pręſtantis aliqua doctrina, viros à diis, vel ab heroib. doctos aſſeuerare. In quinto talis eloquutio, Tritonia Pallas, quẽ docuit Tit. Dona. quæ legit, ait enim videamus qualia canebat, docuit (inquit) quæ maximus Atlans, hoc eſt, non turpia, aut obſcœna, ſed venientia ex philoſophiæ fonte, quę docuerat Atlans maximus, plenusq; virtutum. ¶ Hic canit errãtem lunam, ſolisq; la.) Scripſere nonnulli: is canit, verum illi decepti ſunt ex paraphraſi, ſiquidem hoc loco Soſipater Cariſius, in ſolœciſmo præpoſitiuam particulam pro coniunctiua pronunciatam ait: Hic quidẽ: pro is. ¶ Vnde hominum genus, & pecudes, vnde imber & ignes.) In Med. co. legere eſt, Vnde hominum genus, & pecudes genus, vnde ferarum. Sed cum vulgatis exẽplaribus, veteres pleriq; codices conueniunt. ¶ Se tingere ſoles.) In antiquis dubio procul fere oĩbus tinguere, legitur u, iter g, & e, literas medias, ſita. ex inſtituto Attii, neq; grãmatici pleriq; ab hoc verbo, u literã reiiciũt, quũ in vrgeo, & vngo, eã nequaq; admittant, vt apud Velium longũ eſt. Aduerſus tamen cuius ſentẽtiam ſtat omnis pene veteris ſcriptionis conſuetudo.

Ingeminant plauſum Tyrii, Troesq; ſequuntur.
Necnon & vario noctem ſermone trahebat
Infelix Dido, longumq; bibebat amorem:
Multa ſuper Priamo rogitans, ſuper Hectore multa.
Nunc quibus Auroræ veniſſet filius armis,
Nunc quales Diomedis equi, nunc quãtus Achilles.
¶ Imo age, & à prima dic hoſpes origine nobis, DIDO
Inſidias (inquit) Danaum, caſusq; tuorum,
Erroresq; tuos, nam te iam ſeptima portat
Omnibus errantem terris, & fluctibus æſtas.

SERVIVS.

¶ Ingeminant plauſum Tyrii, Troesq; ſequuntur.) Bono eſt vſus ordine, vt prius plauderent ciues. Nec enim poterãt aliter audere peregrini. Vnde & ſuprà, Et vos o cœtũ Tyrii celebrate fauentes. ¶ Necnõ & vario.) Arte poetica vtitur, vt præmittat aliquid, quo ſequens liber videatur eſſe coniunctus: quod in omnibus ſeruat. ¶ Bibebat amorem.) Alluſit ad cõuiuium. ¶ Sup Priamo.) De Priamo. Nam eius præpoſitionis officio fungitur, pro qua ponitur, vt ſupra. Et ſub noctem cura recurſat. ¶ Rogitans.) Scilicet quo modo ſit venditus rex. ¶ Auroræ filius.) Memnon. Ideo autem dixit quibus armis, quia Vulcani armis vſus fuiſſe narratur. ¶ Quales Diomedis equi.) Non debemus eos equos intelligere, quos Aeneæ ſuſtulit: nec enim congruit, ſed de his interrogat, quos ſuſtulit Rheſo. Quales autem dixit: ac ſi diceret, nec ſi feroces vt illi à quibus ducebãt originem. Diomedes enim rex Thracum habuit equos, qui humanis carnibus veſcebantur. Hos Hercules, occiſo crudeli tyranno, abduxiſſe perhibetur: de quibus dicuntur ſuprà me-

morati

morati equi originem duceret. ¶ Imò age.) Vidit ſpecialia cito poſſe finiri: & contulit ſe ad generalitatem. ¶ Et à prima dic hoſpes origine nobis.) Ideſt à raptu Helenę. Quod quidem Dido cupit: ſed excuſat Aeneas. Et dicit ruinam ſe Troiæ breuiter eſſe dicturum habita ratione temporis: vt, Suadentq; cadentia ſydera ſomnos. ¶ Inſidias Danaum.) Hoc ad fauorem Troianorum, ne videantur virtute eſſe ſuperati. ¶ Caſusq; tuorum.) Vt euentu Troia corruerit, non fati neceſſitate. ¶ Erroresq; tuos.) Et reſponſio hunc ordinem ſequitur. Nam primo dicit Troiæ ruinã: poſt, errores ſuos. ¶ Septima ęſtas.) Per æſtates annos intellige. Nam ſic ante Olympiadas computabant. Septem autem annos eſſe Dido cognouit ex Teucro.

ASCENSIVS.

¶ Ingeminant Tyrii, &c.) Facturus finem huius libri, aperit ingreſſum ſequenti: facit. n. Didonẽ multa ſup Priamo & Hectore rogitãtem, vt ex ordine patebit. Sed Donatus pręmittendus eſt. dicens ſic. ¶ Ingeminant.) Troiani enim neſciẽtes reginæ cõſue-

tudinem,

tudinem,nihil debuerunt priores efficere:ne in aliquo diſplicerent. Sed ſequi eos,qui ex more faciebant,non fuit temerarium. Vniuerſi interea occupati fuerant,cantando, plaudendo, bibendo. Regina autem quæ Æneæ conſpectu ſatiari non poterat,maiorem temporis moram deſyderabat:& aliis potantibus vinum ipſa bibebat amoré.Et ſuperflue quærebat,quę vel à Teucro audierat,vel picta viderat:ſed moram (vt dixi) quærebat. ☞ Imo age.) Breuis propoſitio:ſed quæ non breuem narrationem eſſet habitura. Reſpondet ergo primis duabus propoſitionibus in.ij.libro quę ſunt: Inſidię Danaum,caſusq́; tuorum.in.iij.de errorib. ſuis.quanquam & quædam de ſuis etiam ibi.Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Tyrij ingeminant, hoc eſt,multiplicant: plauſum,ideſt plauſum:& vocem congratulantium, & lætantium, vna cum manuum iactatione:& Troes,quibus verecundia,& pudor cõgruebat,eo quod externi,& aduenæ eſſent,ſequuntur,ideſt inſequuntur:Tyrios,hoc eſt,poſt Tyrios plaudunt quoque Troiani. Necnon,ideſt etiam,Dido infelix,propter futuram infelicitatem:trahebat,ideſt protrahebat noctem:ita vt priuſquam Aeneas narrare inciperet,ſuaderent iam cadentia ſydera ſomnos: & bibebat, ideſt imbibebat,quaſi peſtem,& contagionem:vnde pauloante, Peſti deuota futuræ,ſed iucundiſſime alludit ad bibentes,quaſi dicat cæteri quidem vina bibebant:at Dido infelix,bibebat amorem longum,ideſt diu duraturum,quia ad extremum vſq; vitę: ita vt per impatientiam amoris,quum ſe deſertam videret, ſibi vitam adimeret:bibebat,dico,longum amorem:rogitans, ideſt interrogans multa:ſuper,ideſt de Priamo:& rogitans,ideſt interrogans multa,ſup Hectore,ideſt de geſtis,& facinoribus clariſſimis Hectoris,& ſupple rogitans,aut rogat,nunc,ideſt aliquãdo: quib.armis:quia rumor erat armis à Vulcano fabricatis (vt dictum eſt) in pictura illic:& nigri Mẽnonis arma,quia ergo pingere fecerat arma Memnonis:bene interrogabat,quib.armis:filius Auroræ,ſcilicet Memnon, filius Tithoni,& Auroræ:veniſſet,ſupple Troiam:aut rogitãs:nunc,ideſt aliquando:quales,ſupple fuerint:equi Diomedis:aut quos à Rhœſo abſtulit (vt dictũ eſt),aut equi Diomedis Biſtonii,ideſt Thracum regis, vnde illi originem traxerunt,quos Diomedes rex Etoliæ,Tydei, & Theophilę filius,abſtulit Rhœſo Thracum regi,priuſquam pabula guſtaſſent Troiæ,Xanthumq́; bibiſſent.& rogitans nunc:quantus, ſupple fuerat Achilles:imo age (inquit) o hoſpes,dic nobis à prima origine inſidias Danaum,pro Danaorum,ideſt gręcorum:& caſus,ideſt miſeram ruinam:& excidium tuorum. Bene ſignificat poeta mulierem amatricem loqui:nam de Achille nouiſſimo loco meminit:& rogitat quàm fortis,& animoſus fuerit:ſed quãtus,vt molem corporis,non robur animi,in eo mirari ſignificaret,& non dicit glorioſam victoriam, aut triumphos Danaum, ſed iſidias:nec damnat ignauiam,aut inertiam Troianorum:ſed dolet caſus eorum,qui non virtute minores,ſed dolo,& inſidiis circumuenti ceciderunt:& dic tuos errores,quos in.iij.libro enarraturus eſt:nam ſeptima æſtas portat, ideſt adducit nobis te cũ ipſa iam primum adueniat:iam igitur,hoc eſt,cum aduentu ſuo: te errantem omnibus terris,& fluctibus:quod partim ex Teucro didicerat,partim ex ipſo Aenea,qui dixerat,Omnibus exhauſtos iam caſibus,&c.ſed quomodo non niſi ſeptima ſit æſtas,docebimus,in.v.huius.

Ordo.

PIERIVS.

¶ Ingeminãt plauſum Tyrij.) In Ro.codice,in Medi.& aliquot aliis antiquiſſimis,plauſu,legiť,caſu ſeptimo:quod nequaq; diſplicet. ☞ Omnibus errantem terris,& fluctibus æſtas.) In antiqs aliquot exemplarib.legere eſt:Omnibus errantem, & terris,, & fluctibus:quod ſententiam reddit huberiorem.

PRIMI LIBRI FINIS.

IN.II.ÆEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Funera Dardaniæ narrat,fletusq́; ſecundo.

IN EVNDEM MODESTINI LIVRIS,ARGVMENTVM.

Conticuere omnes,tunc ſic fortiſſimus heros
Fata recenſebat Troiæ,caſusq́; ſuorum,
Fallaceis Graios,ſimulataq́; dona Mineruæ,
Lacontis pœnam,& laxantem clauſtra Sinonem.
Somnum,quo monitus acceperat Hectoris atrum.
Nam flammas cœli,Troum,patriæq́; ruinas.
Et regis Priami fatum miſerabile ſemper.
Impoſitumq́; patrem collo,dextraq́; prehenſum
Aſcanium,fruſtra à tergo comitante Creuſa.
Ereptam hanc fato,ſocios in monte repertos.

ALIVD IN EVNDEM.

Cogitur Æneas bellorum exponere caſus,
Graiorumq́; dolos,& equum,fraudemq́; Sinonis,
Excisamq́; vrbem,Priamiq́; miſerrima fata.
Vtq́; patrem impoſitum forti ceruice per igneis
Extulerit,charamq́; amiſerit ipſe Creuſam.

ASCENSIVS.

Conticue.) Sicut Homerus iducit Vlyſſem ad Alcinoum, Phæacum regem,appulſum:& ab eo benigne ſuſceptum hoſpitio: eidemq́; caſus & errores ſuos in tercœnanudm narrantem: ita Maro noſter Aeneam hic inducit,ſimile facientem: quam rem excogitarunt diligentes poetæ,vt opportune quæ vellent,breuiter dicta percurrãt. Nam,vt ad hũc poetam reſpiciam,non eſt inſtituti eius excidium Troiæ ad vnguem perſcribere: ſed Romanæ vrbis originem, cum Cæſarum (vt dictum eſt) laude,altius repetere. Quia igitur quod Flaccus in de arte inquit. Ordinis hæc virtus eſt,& Venus. Vt iã nunc dicat iam nunc debentia dici, Pleraq; differat,& pręſens in tempus omittat. Ideo, congrue poeta,ad hũc locum recępit narrationem de excidio Troiæ. Nam ingruente nocte,nõ potuit prolixius narrari. Et reuera, niſi reginã nimis affectam ad audiẽdas res Troianas præmiſiſſet poeta: videretur recitatio longior,q̃ quæ cõuiuio congrueret. nam qua grauitate ab Ænea ꝓlatam decuit,multarũ horarũ ſpatio opus eſſet. Cęterũ,vt argumẽtoꝝ quoq; explanationẽ,ꝓmittã,monoſtichi. Ordo eſt. Poeta narrat,ſecũdo libro,funera.i.ſtragem Dardaniæ,pro Dardanidarũ:aut funera.i.excidium: ſed id abuſiue: Dardaniæ.i.Troiæ,quã Dardanus olim tenuit,& nobilẽ fecit:& fletus Dardaniæ.i.quos aut Dardanidę capti faciebant: aut quos de Dardania vaſtata fieri deceat: Æneasq́; facturus eſt,dicturus, O lux Dardaniæ.&,O patria,o diuũ domus Iliũ.&, Inclyta Troiæ mœnia,&c. Maioris argumenti ordo eſt. Oẽs.ſ.tam Tyrij q̃ Phryges,cõticue.i.ſimul tacuerũt,& heros fortiſſimus.ſ. Æneas recẽſebat.i.enarrabat cum quadam cenſura geſtorum:fata.i. fatale excidium Troiæ, & caſus.i.aduerſitatem,aut cædem ſuorum.ſ.amicoꝝ neceſſarioꝝ, & familiarium, ac ſubditorũ, & recenſebat Graios.i. græcos fallaces:qui dolo, & non vi, Troiam expugnauerant,& dona Mineruæ ſimulata, ideſt equum quem Mineruæ ſe vouiſſe ſimulabãt,& tã magnum fecerant,vt intromitti niſi ruptis portis non poſſet:& penã Laccoontis.ſ.ſacerdotis à ſerpẽte cum filiis interẽpti.(Sed ſcribẽdum aut legendũ eſt, Lacontis: vt bis fiat ſinęreſis.i.cõtractio duarum vocalium in vnam ſyllabam:licet poſtea dicturus ſit poeta, Laocõta petunt ſed hi, verſus poetæ non ſunt).& recẽſebat Sinonẽ:ꝓfidũ illũ hoiem,ad hoc ſubornatũ,vt clauſtra equi laxaret:& armatos q i eo erãt,emitteret, & recenſebat atrũ.i.funeſtũ:& triſtẽ ſomnum.i. inſomnium. quo accęperat monitus.i. admonitiones Hectoris. Nã, heu fuge,nate dea,teq; his,ait,eripe flãmis,& iã recenſebat.ſ.flãmas cœli:vnde dicetur de cœlo lapſa ꝑ vmbras, Stella facẽ ducens,multa cũ luce cucurrit:& ruinas Troũ,& patrię.ſ.Troię: & patrem.ſ.Anchiſen,iṗoſitũ collo,& Aſcaniũ filium prehenſum i.arreptum,vt ſequeretur patrem:dextra.i.per dextrã:vnde dicetur,Dextrę ſe paruus Iulus iṗlicuit:ſequiturq; patrẽ nõ paſſibus æquis,& hoc Creuſa.ſ.cõiuge eius:hoc eſt,Aeneæ qui hæc recẽſebat:comitãte.i.inſequente tergũ.ſ.Aenę:quia dicetur pone ſubit cõiux:fruſtra,qa erepta erat,vnde recenſebat hãc.ſ.Creuſam ereptam fato,aut morte,aut diis ita volentibus vt nouum coniugiũ pararent Aeneæ:& ſocios repertos in mõte.ſ.in Ida:vnde dicturus eſt,Et ſublato montem genitore petiui.



P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER SECVNDVS.

CONticuere omnes, intentiq; ora tenebãt, POE.
Inde toro pater Æneas ſic orſus ab alto.
¶ Infandũ regina, iubes renouare dolorẽ, ÆNE.
Troianas vt opes, & lamentabile regnum
Eruerint Danai, quæq; ipſe miſerrima vidi,
Et quorum pars magna fui. quis talia fando
Myrmidonum, Dolopum ue, aut duri miles Vlyſſi,

SERVIVS.

CONticuere oẽs.) Quia ſuprà dixit, Fit ſtrepitus tectis. Conticuere autem pro cõticuerunt: quod metri cauſa fit, vel ratione clauſularum. Nec eſt, vt quidam dicũt, dualis numerus: qui apud Latinos nunquam penitus inuenitur. Et bene Omnes addidit. Poterant enim ſimul qdã, ſed non omnes, tacere. ¶ Intentiq; ora tenebant.) Aut ora intuebantur loquentis, aut immobiles vultus habebant. vt, Tenuitq; inhiãs tria Cerberus Ora. i. immobilia habuit. Aut tenebant, habebant. vt Terẽtius, Nam Andriæ illi id erat nomen. teneo. Ideo autem hoc addidit: quia poteſt quis tacere, nec aduertere. ¶ Inde.) Aphæreſis eſt, pro deinde. ¶ Toro Ab alto.) Summus enim ſemper eſt pontificalis locus: & Æneas vbiq; quaſi ſacratus inducitur. Dictus autem à tortis herbis eſt torus. ¶ Infandum.) Quia viro forti victum ſe dicere, & doloris eſt, & pudoris. ¶ Iubes.) Vis: vt, Iubeo Chremetem. Nam aliter hoc verbum Æneæ perſona nõ recipit. ¶ Troianas vt opes.) Sic Horati. Aut pingues Phrygiæ, Mygdonias opes. ¶ Et lamentabile regnum.) Id eſt magnũ, quaſi dignum multa lamentatione: vt, Hi multum fleti ad ſuperos. ¶ Danai.) Argiui dicti à rege Danao. Nam Græci proprie ſunt Theſſali à Græco rege.

Temperet à lachrymis? & iam nox humida cœlo
Præcipitat, ſuadentq; cadentia ſydera ſomnos.
Sed ſi tantus amor caſus cognoſcere noſtros,
Et breuiter Troiæ ſupremum audire laborem,
Quãquam animus meminiſſe horret, luctuq; refugit,

rege. ¶ Pars magna fui.) Propter amiſſam cōiugem. Et hoc ſe cōmēdat: vt paulopoſt, Aut qd in euerſa vidi crudelius vrbe? ¶ Fando.) Dum ipſe dicit. alibi dum dicitur: vt, Fãdo aliquid ſi forte tuas peruenit ad aures. Quia gerūdii modus ē. ¶ Myrmidonūq;.) Myrmidones ſunt Achillis ſocij. ¶ Dolopes.) Pyrrhi, qui eū de Scyro ſecuti ſunt. Dicti autē ſunt Myrmidones ꝓpter hanc cauſam: Aeacus cum in arbore fici formicas. i. μύρμηκας vidiſſet, optauit tot ſibi ſocios euenire, & ſtatim formicæ in homines verſę ſunt: ſed hoc fabula eſt, Nam Erathoſthenes dicit Myrmidonas à rege Myrmidono dictos. ¶ Aut duri miles Vlyſſi.) Duri, non laborioſi, ſed crudelis: vt Quē dat tua cōiunx dura. Nã Virgilius pro negotioꝝ qualitate dat epitheta: quum Homerus eadē etiã in cōtrarijs ſeruet. Senſus autem eſt, Sine lachrymis hæc nec à quouis hoſtium dicerentur. Illud autē quod Aſinius Pollio dicit, caret ratione de Achemenide dictum Miles Vlyſſi. Myrmidonas vero & Dolopas pręſentes eſſe accęptos ab Heleno. Si ſic enim dicit, frangitur dignitas. ¶ Præcipitat.) Pro præcipitatur. Verbū pro verbo, vt diximus. ¶ Cadētia ſydera.) Aut epitheton eſt ſyderū, quæ ſemper & oriuntur & occidunt: aut certe maiorem noctis partem vult eſſe tranſactam. ¶ Caſus cognoſcere.) Cognoſcēdorum caſuum, & græca figura eſt. Et breuiter præſcribit, qa Dido dixerat, A prima dic hoſpes origine nobis. ¶ Quãquam animus meminiſſe horret.) Quanquam, melius præſenti iungitur tempori: vt, Quanquam ſcio, quãquam lego. Quod autē dixit meminiſſe horret, defectiui verbi ratio eſt. Nec. n. potuit dicere meminere. Et in his quę corrupta ſunt naturaliter, vt odi, noui, cœpi, memini: & oĩa tempora quę inueniunt, & ſuo & aliorum funguntur officio: vt Memini, pręteritū eſt. Legimus tamē & Memini videre, quo æquior ſum Pãphilo. Et, Memini me turribus altis Corycium vidiſſe ſenem. Quod ſi fit & in verbis integris: vt, Iuuat euaſiſſe tot vrbes: quãto magis in corruptis? ¶ Refugit.) Propter metrū, pro pręſenti pręteritū poſuit.

DONATVS.

Memor poeta ſuperiorum, quoniam dixit. Fit ſtrepitus tectis, vocemq; per ampla volutãt atria, & cithara crinitus iopas ꝑſonat, & igeminãt plauſum tyrij, troesq; ſequunt, nec nō & vario noctem ſermone trahebat infelix Dido. cœpit ſecundum librū. ¶ Conticuere oẽs.) Tyrij. ſ. & Troiani, qui ſtrepebãt vocibus & plauſu, iopas quoq; & Dido ipſa, addidit et. ¶ Intētiq; ora tenebãt.) Et tacuerunt, inquit, & deſiderio ducebãtur audiēdi. Tacuerūt, partim ꝓpter eius honorificentiã, qui fuerat locuturus, partim quia mens hominū nouis fabularum contextionibus delectatur. Et regina volēte audire debuerat exhiberi ſilentiū, ne loquentē impedirēt, & deſideratū Didonis, auditū clamoribus reuocarent. ¶ Inde to. pa. Æneas ſic or. ab alto.) Silētio facto inde, hoc eſt ex loco in quo diſcumbebat, atq; ex altitudine tori, vnde & videri potuiſſet, & melius audiri. ¶ Infandum re. iu. re. do. &c.) Narrationis iſtius principia multas virtutes oratorias cōtinent. nã & loci, & tēporis, & ꝑſonarum Virgilius memor eſt, & Æneam ipſum inducit ꝓpoſita retinere. quod quum vult oſtēdere ſimul ꝓlixa aſſerit & multa, quę nec loco, nec tempori nec perſonis, cōuenirent. hęc erant vel maxime relaturo cōtraria, nã audire triſtia, & proprios dolores referre non eſt par, nec æquali morſu animū ferit, ſed qa hæc cupiebat regina cognoſcere, cuius voluntati pro ratione temporis relatio exacta negari nō poterat, cōfugit ad breuitatis remediū, vt neq; ipſe multis dura referēdo longos cruciatus incurreret, neq; Didonem tēpore quietis fugiente plurimum vigilare ꝑficeret, hoc loco ſupra artis pręcępta Virgilius docet, qd in talibus cauſis obſeruandū ſit, nã cum oĩs narratio debeat breuitate ſuccingi, tum magis colligēda eſt, cum ꝓpria mala narrant. nullus enim hæc referret, niſi eſſet aliqua (vt Æneas) neceſſitate cōpulſus. Vnde ſentiendū eſt, & cōtrario vitium nō eſſe narrantis, ſi in relatione lætarum rerum aliquantum fuerit cōmoratus. ꝓſpera quidem & referentē iuuant, & erigunt audiente. Tractemus ergo, infandum regina iubes renouare dolorē. dolores oẽs qui ex malis accidentibus oriūtur nō habent parē cauſam, perindeq; æquales eſſe nō poſſunt, ſunt igitur leues, ſunt medij, ſunt grauiſſimi, ſunt ex multis diuerſiſq; infortunijs cōgeſti, & merito infandi. Repetit ergo alijs verbis Didonis ꝓpoſitionē, vt oſtēdat multoꝝ & grauium maloꝝ relationē breuibus eſſe conficiendã, & tunc ſi tempus aut locus admittat, vt aliqd inde referatur. Cęterum in cōuētu cōuiuij lętiſſimi & cum iã cœlo nox præcipitaret ſomnos, nec triſte nec ꝓlixum aliqd aſſerit eſſe dicēdum, perſonæ quoq; narraturi incongruū videretur, quæri fabularum genus, qm̃ Aeneas nō aliena mala ſed ꝓpria fuerat narraturus & cōgeſta ex infinitis aduerſis, Idcirco ait, infandum regina iubes renouare dolorē Troianas vt opes & lamētabile regnū Eruerit danai. Quod dixit Danai abiecte ꝓnunciandū, & quaſi hoĩes ĩbelles & nullius virtutis. Troianas aũt magnas & merito lugēdas, quæq; ipſe miſerrima vidi, Et quoꝝ pars magna fui. perdiderat enim regnum, vidit miſerãda in exitio Polytis & Priami, vidit interiſſe cum patria oẽs opes regni, vxorē quoq; amiſit, & patrē, & poſt oĩa perdita malis adhuc innumeris vexabat, certe nec ipſam Didonē in tanta lętitia cōueniebat audire, ꝙ mala ſua fleret enumerãs. idcirco additum eſt. Quis talia fando? Myrmidonum, dolopūmue, aut duri miles Vlyſſi Tēperet à lachrymis? Talia inquit deſideras audire ab eo, qui paſſus eſt, quæ ſi hoſtes ipſi referant, vel audiant, non poſſint à fletibus tēperare. Ibi enim fuit vnus ex græcis Achemenides, quem feturū aſſerit, ſi Troiæ caſus acciperet. Tempus quoq; quod qeti hoĩum nō fabulis attributum eſt, non eſſe multiloqo cōterendum, quod ait etiã nox humida cœlo pręcipitat, ſuadent cadētia ſydera ſomnos, Nō nulli ſic intelligunt, nox ꝑcipitatur cœlo, & pręcipitat poſitum ꝓ pręcipitatur, ſed nō ita eſt, & magis ſic intelligat oportet, etiã nox humida cœlo præcipitat ſomnos, ſuadentq; cadentia ſydera ſomnos, vt hoc idē ſuaderēt cadētia ſydera quod nox humida cœlo ꝑcipitabat. hoc voluit dicere iã media nox abſumpta eſt. ſi qdē & aura humida iã cępit, & ſydera in occaſum labunt. Hęc enim nō fiunt niſi maxima noctis parte trãſacta, ſed ſi tantus amor caſus cognoſcere noſtros, Et breuiter Troię ſupremū audire laborē. Quanquam aius meminiſſe horret luctuq; refugit. Incipiam. ſi, inquit, res duras amas audire, multiformes luctus meos relationis breuitate conſtringam, quod enim horret animus meminiſſe veloci debet ſermone tranſiri. Incipit iam reſpondere primæ propoſitioni, & dicere Iſidias danaum.

ACSENSIVS.

¶ Cōticuere oẽs.) Opportune quidem poſt ſtrepitum & citharę crepitum, indicat ſilentiū factum: in quo vtriuſq; & reginę & Ænę demōſtrat dignationē & authoritatē. Nã vt reginæ rogitãti multa ſuper Priamo &c. morem gererēt: & vt Æneã dignum quem audirent ſe cenſere, ſignificarent. Conticuere. verū priuſq̃ verboꝝ poetæ ordinem poſuero: ꝑmittã verba Donati, quę hæc ſunt. ¶ Conticuere.) Quia dixerat: Fit ſtrepitus tectis & citha. c. i. perſonat aurata: & ingeminant plauſum Tyrij. Conticuere, partim ꝓpter eius honorificentiã, partim quia mens hominis cupida eſt, audiendi nouas res, & regina indixerat ſilentium. ¶ Intenti.) Deſyderio inducebantur audiendi. Incipiam, in hoc principio narrationis loci, tēporis, & perſonarum, memor eſt Aeneas. Ergo, ꝓpoſita retinet: ſed oſtendit eſſe ꝓlixa, & multa, nec tēpori, nec loco, nec ꝑſonis cōgrua, ſed quia cupiebat id regina, cuius volūtas ꝓ ratione eſſet, recurrit ad breuitatem: vt neq; ipſe multa dura narrando in dolores incurreret: nec Didonem multum vigilare cogeret: hoc loco docet, quod q̃uis omnis narratio breuis eſſe debeat: tamen illa breuiſſima, quum ꝓpria mala narrantur, niſi neceſſitas cogat. Ergo contra erit, quum narrant bona: nam ꝓſpera, & referre iuuant, & erigunt audiētem. ¶ Infandū.) Quoniam grauiſſima erant in cōuiuio lętiſſimo narranda: & nō aliena mala, ſed ſua narrabat. ¶ Troianas.) q. d. magnas. ¶ Danai) Abiecte legendum, quaſi imbelles. ¶ Pars magna.) Quia ꝑdidit regnum. Vidit miſerandã Priami, & Polytę mortem. Amiſit vxorem, & deniq; patrē. Certe neq; Dido deberet audire, quod mala ſua fleret. ¶ Quis t.) Quęris me narrare, quæ ēt hoſtis: ſi audiret, non abſtineret à lachrymis. Ibi eni fuit vnus ex Gręcis Achemenides, quem feturum dicit. ¶ Nox h. c.) Pręcipitat ſomnos: nō præcipitat, pro præcipitatur, ſed lege. Nox humida cœlo. Pręcipitat ſomnos, ſuadentq; cadentia ſydera. Nox. h. c. p. hoc voluit dicere. Iam media nox abſumpta eſt. Si quidem aura humida iã cœpit: & ſydera in occaſum labunt, hæc enim non fiunt niſi maxima parte noctis tranſacta. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Omnes. ſ. tam Tyrij, q̃ Phryges: qui plauſum, ſtrepitū, & citharę crepitū prius fecerant: cōticuere. i. ſimul tacuerunt: & ipſi intēti. i. auidi ad audiendum res nouas tenebant. i. continebant ora, ne. ſ. quidquam ſcreatus, aut ſternutationis emitterent, vnde plus eſt, ꝙ tenebãt Ordo.

ora q̃ quoſ coticuerunt: & bene habet rationem temporis poeta, quia continuo tenebant orã, quandiu.ſ. ille loquebatur: Inde i. deinde Aeneas pater.ſ. ab honore & principatu, vnde pro maieſtate eius libentius conticuerunt, & ora tenebãt: orſus eſt. i. ex ordine loqui cœpit ab alto toro.ſ. in quo diſcumbebat: nam & altior ei locus q̃ cæteris cõgruebat; ſic. i. in hunc modum ſubſequẽtem. O regina, tu iubes. i. vis, aut modeſtiæ gratia quia reginã appellat: ẽt iubere dicit renouare. i. vt renouem, & quaſi refricẽ vlcus vetus (non aũt dixit iubes mihi, aut me: ne per hoc ſuperbã, aut arrogantẽ inueret reginam, quæ maiori iuberet. Et ita honeſtius ſæpe multa ſubaudiunt, q̃ exprimant.) dolorem infandũ i. quaſi ineffabilem, aut qui idignus eſt quẽ vir fortis enunciet.ſ. vt. i. qualiter Danai. i. Argiui & græci eruerint. i. euerterint eruendo theſauros obſtruſos, opes. i. diuitias & facultates Troianas & regnũ lamentabile. i. lamẽtatione dignũ, quum diu virtute defenſum, tandẽ dolo captũ ſit: & iubes renouare miſerrima quæ ipſe i. ego vidi (vnde quæ q̃ duę ſunt partes) & quoꝝ ego fui magna pars ꝓpter ſocerũ patriã, & coniugẽ amiſſam: qs Myrmidonũ. i. duriſſimoꝝ hoſtiũ, quales ſunt Myrmidones populi Theſſaliæ, & ſocij imitis Achilli: ve ꝓ vel, qs Dolopum. i. socioꝝ Pyrrhi filij Achillis truculentiſſimi: qppe qui Priamũ & liberos eius interemit: aut qs miles. i. ſtipẽdiarius duri Vlyſſi, ꝓ Vlyſſis, aut Vlyſſi, ꝓ Vlyſſei (nã qa græce dicit Odyſſeus, Latine declinat aliquãdo Vlyxeus, aut Vlyſſeus: vnde Vlyſſei in genitiuo: ideo aũt potius Vlyſſi, quã Vlyſſis dixit, vt vitaret frequentiã s literæ, quæ ſibilũ pareret:) qs inquã horũ, tẽperet. i. abſtinere poſſit, & tẽperare ſe à lachrymis: fando talia. i. dũ talia qs fatur, vt fando ſit gerũdium ab imperſonali. q. d. nullus: & ſi hoſtis nõ poſſet nõ flere: quanto minus ipſe, qui eoꝝ pars magna fuit? Et. i. inſup: aut pręterea nox humida præcipitat, ſup. ſe: aut ꝓcipitat, pro ꝓcipitatur: aut abſolute, ꝓcipitat. i. præceps ruit cœlo: ſicut in Buc. dictũ eſt. Maioresq̃ cadũt altis de mõtibus vmbræ. (Sed ſi nox eſt vmbra terrę: videtur potius aſcẽdere, q̃ deſcẽdere: niſi vt Dona. ſentit, ſummã noctẽ ſignificet quę cœlo ꝓceps ruit: quũ ẽt ſuprema regio aeris caligine vincat: & tũc quoq̃ ſydera ꝓcipue cadunt: quando mediũ orbem tranſgreſſa ſunt, quæ quum nocte primũ orta fuerant. Et ſit cui ſi cui indecoꝝ videat, q̃ vltra mediã noctem recitatio ꝑdurauerit: dicat q̃ poetã ſignificare principiũ noctis dicẽdo: & iã nox humida cœlo præcipitat. q. d. iam primum cadere: & ſuadentq̃ cadẽtia ſydera ſomnos.ſ. cũ ſole, aut circiter eius ortum orta, vt Heſperus, & cætera in primo crepuſculo tm̃ apparentia, dicã, vt pręmiſſum eſt, ideo decorum ſeruatum, qa id Dido ſummopere efflagitabat, regib. q̃ voluptati eſt, à vulgo diſſentire etiam moribus, vt videlicet noctu agãt, quæ vulgus iterdiu: at nõ principiũ noctis fuiſſe: docet quod præmiſſum eſt, in fine primi: & noctem funalia vincunt. Iã enim tũc lychnis & funalibus, caliginem diutius expulerãt: dicamus ergo ideo additũ eſſe epithetũ, quod eſt humida: vt ſignificet nõ prima pars noctis, quæ adhuc ęſtu diurno aridior eſt: ſed plena nox quæ humida & ſydera cadentia. i. q̃ iam plus, q̃ medium orbem peregerunt: ſuadent ſomnos ſupp. inire. Sed tantus amor, ſup. eſt tibi. i. tantum deſyderium cognoſcere pro cognoſcendi: caſus noſtros: & audire breuiter. (q. d. nã, vt ab origine dicam tempus nõ patitur.) ſupremum laborem. i. excidium Troiæ, ergo incipiam, ſup. quanquam animus.ſ. meus, horret meminiſſe. i. recordari: & refugit, ideſt vitauit, aut recuſauit.ſ. ab eo tempore, quo id petitum eſt. (Eſt enim refugit præteriti temporis, quia mediam producit.) refugit ergo. i. ſignificauit ſe refugere: aut ante hac ſæpe refugit: luctu. i. lugẽdo: aut propter luctum, quia ſine luctu meminiſſe nequeã, hoc autem dicto. Incipit dicens, Fracti bello: vt in ſequentibus patebit, vnde verbum incipiam, huc acciri debet.

PIERIVS.

¶ Si tantus amor caſus cognoſcere noſtros.) In exẽplaribus aliquot antiqs agnoſcere, legitur. Sed cognoſcere Ser. agnoſcit. neq̃ nõ Dona. & reliqua literatorum collegia. ¶ Sic orſus ab alto.) In Mediceo codice vna plus dictione ſcriptũ eſt, ab alto eſt. Sed magis Virgilianũ eſt, vt verbum id ſubintelligatur potius q̃ adſcribatur. ¶ Luctuq̃ refugit.) In codicibus nonnullis ſane q̃ vetuſtis, luctum, habetur: quod ego factum credebam ob notam pro ductę ſyllabæ ſignum, quæ fuiſſet antiquitus ſupra ſyllabam vltimam deiecta. Sed animaduerti Ti. Donatum quoq̃ luctum, legere quarto caſu: & apud Cariſium, vbi verſus is citatur, luctus, ſcriptum eſſe.

Incipiam. Fracti bello, fatiſq̃ repulſi
Ductores Danaum, tot iam labentibus annis,
Inſtar montis equum, diuina Palladis arte
Ædificant, ſectaq̃ intexunt abiete coſtas.
Votum pro reditu ſimulant, ea fama vagatur.
Huc delecta virum ſortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri, penituſq̃ cauernas
Ingenteis, vterumq̃ armato milite complent.
Eſt in conſpectu Tenedos, notiſſima fama
Inſula, diues opum, Priami dum regna manebant,
Nunc tantum ſinus, & ſtatio male fida carinis.
Huc ſe prouecti deſerto in littore condunt.
Nos abiiſſe rati, & vento petiiſſe Mycenas.
Ergo omnis longo ſoluit ſe Teucria luctu,
Panduntur portæ, iuuat ire, & Dorica caſtra
Deſertoſq̃ videre locos, littuſq̃ relictum.

SERVIVS.

¶ Fracti bello.) In hoc libro duplex intentio eſt: ne vel Troiæ, q̃ victa eſt: vel Æneæ turpe videatur eſſe q̃ fugit. ¶ Fatiſq̃ repulſi.) Oraculis (ſecundum Plautum) tribus, vita.ſ. Troili, Palladij cõſeruatione, integro ſepulchro Laomedontis: quod in Scæa porta fuit: vt in Bacchidibus lectum eſt. Secundum alios vero, pluribus: vt de Æaci gente aliquis interesſet. Vnde Pyrrhus admodũ puer euocatus ad bellum eſt, vt Rheſi eq tollerent: vt Herculis intereſſent ſagittæ: quas miſit Philoctetes, quum ipſe non potuiſſet afferre morte ꝑuẽtus. ¶ Ductores.) Sonantius eſt q̃ duces, vt regnatorẽ Aſię: quod heroum exigit carmen. ¶ Labentibus.) Velocibus. vt, Labere nympha polo, & Labere pennis. Curſu enim lapſus celerior eſt. ¶ Inſtar.) Nomẽ eſt ideclinabile: licet Probus iſtaris declinauerit, vt Neſtoris. & caret præpoſitione ſicut peregre: quamuis Serenus lyricus ad inſtar dixerit. Inſtar autem eſt ad ſimilitudinem. Vnde non reſtaurata, ſed inſtaurata dicuntur ædificia ad antiquam ſimilitudinem facta. ¶ Equum.) De hoc equo varia in hiſtorijs lecta ſunt: Vt Higinus dicit, machinamentum bellicum fuit. vnde eſt, Aut hęc in noſtros fabricata eſt machina muros. Vt alii, porta quã eis Antenor aperuit, equum pictum habuiſſe memorat: vel certe Antenoris domus quo poſſet agnoſci. Aut equeſtri pręlio victa eſt Troia. Aut à monte Hippio poſt quem ſe abſconderant Græci. Vnde & alludit, Inſtar montis equum. Aut re vera fuit: quod Virgilius ſequitur. ¶ Palladis arte.) Aut ingenioſe, aut doloſe: ac ſi diceret conſilio iratæ deæ: quæ fuit inimica Troianis. ¶ Ædificant.) Tranſlatio à nauibus, vt Cicero, Nauem tibi ædificatam eſſe Meſſanæ. Item. ¶ Intexunt.) Vt, Bis denas talo Italo texamus robore naues. ¶ Abiete coſtas.) Non ſine cauſa Virgilius hoc loco abietem commemorat, Item acerem, & pinum paulo poſt. Nam fulminata abies, interitum dominæ ſignificat: & Troia per fœminam perit. Acer vero in tutela Stuporis eſt: & viſo equo ſtupuere Troiani. vt Pars ſtupet innuptæ donum exitiale Mineruę. Pinus in tutela quidem eſt matris deũ: ſed & fraudum & inſidiarum: quia eius poma cadẽtia per fraudem interimunt: & hic equus plenus inſidiarum eſt. ¶ Abiete.) Solutio eſt dactyli nũc in proceleumaticum, vt, Arma virum: aliàs in anapeſtum, vt Fluuiorum rex Eridanus. Sciendum ſane Virgiliũ vbiq̃ in ſolutione iſta ſeruare ſibi excuſationẽ ſynalœphæ: quod alii contemnunt. ¶ Votum.) Oblatum. Nam participium eſt. ¶ Ea fama vagatur.) Bene excuſat, ne reus ſit cõſcientiæ. huc, pro illuc. ¶ Delecta corpora.) Delectorum virorũ. ¶ Sortiti.) Contraria ſunt delectos & ſortitos. Sed intelligimus plures quidem electos: ſorte tamen ex ipſis ductos, qui includerentur. ¶ Virum.) Pro virorum: qua figura & in proſa vtimur. Dicit ſane Plinius in naturali hiſtoria hoc in neutro non eſſe faciendum, ſcilicet propter caſuum ſimilitudinem: niſi forte nimia metri neceſſitas cogat. ¶ Cæco lateri.) Pro cæcis lateribus. Et nota aliter dici cæcum hominem, ideſt non videntem: aliter cęcum latus, ideſt obcęcatum, abſconſurum. ¶ Ingentis.) Vt diximus, epitheto leuauit tapinoſim. ¶ Vterumq̃.) Vterus eſt mulierum: quem modo ideo dixit, quia dicturus eſt fœta armis. Aluus, eſt quo deſtruunt ſordes vt Salluſtius, Simulans ſibi aluum purgari. Venter qui videtur. Iuuenalis, Montani quoq̃ venter adeſt abdomine tardus. ¶ Armato milite.) Vt ſuprà Ex hoſte. ¶ Tenedos.)

dos.) Tenes quidam infamatus, ꝙ cum nouerca concubuiſſet: hanc inſulam vacuam cultoribus tenuit. Vnde Tenedos nominatur. ɼ Diues opum.) Hic genitiuo iūgit. Statius, quod rarum eſt, & ablatiuo, Vt ſatis oſtro diues & auro. ɼ Statio.) Statio eſt vbi ad tempus ſtant naues: Portus, vbi hyemant. ɼ Male fida.) Aut minus fida propter periculum nauium: quia ſtatio, eſt quam plagiam dicunt. aut certe fida graecis. ɼ Male.) Hoc eſt in noſtrā perniciem. vt Lucanus de ſyrtibus, Sic male deſeruit. Et hanc ſignificationem raro inuenimus. Sane male fidus, minus fidus intelligitur. Male, enim minutionem habet, non negationem. ɼ Abiiſſe.) Petiſſe. Abiſſe & petiſſe dicimus: ſed propter metrum epenthesis facta eſt. ɼ Omnis Teucria.) Subaudi gēs. Et abſoluta eſt elocuito. ɼ Panduntur portae.) Signum pacis eſt: vt Salluſt. Apertae portae, repleta arua cultoribus. ɼ Dorica caſtra.) Mala eſt compoſitio ab ea ſyllaba incipere qua ſuperior finitus eſt ſermo. Nā plerunq; & cacephatō facit, vt hoc loco. Sane Dorus, Neptuni filius fuit: vnde Dori originem ducunt.

DONATVS.

¶ Fracti bel. fa. q. re. Ductores da. t. i. la. annis.) Satis ſubtilis & artificioſa narratio hois ſcilicet victi, & eius, qui videatur ſibi, ſuis, & patrię, adeſſe nequiſſe, eius, cuius auxilium Didoni metuenti per omnia debuit videri neceſſarium, quod in ſpem certā venire nō potuit, niſi Æneas primo perſonā ſuam iuſta defenſione purgaſſet. ſed hęc à ratione tēporis ſumitur atq; perſonę, nos, iquit, quod magis dolori eſt non fortes vicerunt, nec bello ſtrenui. qđ ipſum, vt citius oſtenderet & ꝓbaret, ſubnexuit argumentum à perſona, vt dictum eſt, & tempore. à perſona ſic, fracti bello, nullus enim bello frangitur, niſi imbellis, nullus bello frāgitur niſi virtute reſiſtentis. à tempore ſic. Tot iam labentibus annis, quoniam in cōgreſſione aperta per annos plurimos obtinere nō potuerunt, fatisq; repulſi. Quamdiu, inquit, Troiae imperium fatis conſentientibus ſtare potuit, repulſi ſunt virtute noſtra ductores danaū. ɼ Inſtar montis. e. d. p. arte Ædificant ſeq;. in. ab. coſtas.) Ecce in bellum factum verterunt ſe ad inſidias, vt deſperatam in aperto marte victoriam adminiculo fraudis obtinere potuiſſent. Proinde ad inſtar montis equum Palladis ędificant, & diuina arte coſtas eius intexunt. Cur autē Palladis nomine ædificatus ſit, datur color quo poſſent hoies ab inſidiarum ſuſpitione transduci. ɼ Votum, iquit, pro re. ſi. ea fa. va.) Sparſa eſt plena fraudis opinio, vt & illos ſtudio bellandi depoſito redituros Troiani crederent, & in munere, quod veluti redituri fuerāt relicturi, nulla ſollicitudinis ſuſpicio remaneret. hoc autem idcirco gręci vltro pro vero vulgauerāt, ne videntibus cauſa fabricati equi per multas & diuerſas cōiecturas occurreret. hoc igitur cōmentum, quoniā in occulto pro magnitudine ſua eſſe non potuit, accępit veriſimilē rationem, & diuulgatū eſt. quod autē potuit inſidias pręuertere ſi fieret cognitū, in occulto perfectū eſt, deniq; de equo dixit. Ea fama vagatur. vbi venit ad aliā inſidiarū partem, quā latere cōuenerat. ait. ɼ Huc de. vi. ſor. cor. fur. Includunt. cę. la.) Quales viri includendi eſſent in equi ſecretis, vel quo ordine de plurimis ſeparari quoniam publica neceſſitas fuit, & pleno obtinendi ſtudio ducebantur, poeta pertractat, licet Æneam loquentem induxerit, vult. n. exemplum hinc naſci, qđ faciendū ſit in talibus cauſis, vt paucoꝝ periculo vniuerſis ꝓueniat, quod ſperatur cōmode profuturū. Eliguntur inquit egregia viroꝝ fortium corpora, & vt ipſe (quum pateſieret equus) docuit, non plebeioꝝ, ſed ducū hoc eſt potioꝝ. Et quia incerta vnicuiq; formidoloſa ſunt, nec poſſunt ſpōte appeti, ſors, inquit, dedit ex fortibus primis & plurimis, quos equus capere atq; occultare potuiſſet. hos igitur includunt caeco lateri tenebroſo. ſ. & vndiq; verſum clauſo. ɼ Penitusq; cauernas Ingentes. v. q;. a. mi. com.) Cauernas, inquit, & vterū, cauernas debemus accipere loca quę pręter vterū eſſe potuerunt, ceruicis. ſ. armoꝝ & foemoꝝ. In hoc exemplo etiam hoc diſcendum eſt, vnumquenq; in cauſis difficilioribus reipublicae, ſi ita res exigat, etiam ſalutē ſuā debere cōtemnere. ɼ Eſt in cōſpectu Tenedos no. fa. Inſula, di. op. pr. d. r. m. Nunc tā. ſi. & ſta. ma. ca. Huc ſe ꝓuecti de. in lit. cō. Nos abiiſſe ra. & vē. pe. my.) Deſcriptio loci nō inaniter poſita. talis enim inuētus eſt, qui hoſtiles inſidias ſcelerare potuiſſet. & Troianoꝝ ſuſpitiones auertere, deſcribitur eius felicitas prior, ſequētis aūt temporis fortuna deterior. hanc enim inſulā ſi arbitraretur Dido incolumem quam omnes homines opinione diuitem nouerant, non crederet complendis graecorum inſidiis opportunam eſſe potuiſſe. Omnis ergo eius deſcriptio ad excuſationem tendit non intellectae fraudis, Iccirco ait In cōſpectu fuit tenedos, ſed inſula, quo facile tranſiri nō poſſet, nec videri aliquid ꝑter ipſam. īpediebat enim mare, quo fuerat clauſa. apta igitur graecis ad inſidias proximitatis etiā cauſa, diues opum, Priami dum regna manebant. magna, inquit, fuit, ſed cum ſtaret imperium Priami. hoc ideo poſitū eſt fuiſſe aliquādo magnā, vt Dido ab eius veteris felicitatis opinione diſcederet. ſi enim ſtaret eius fortuna per idem tempus, quo parabantur inſidię, eſſet ſuſpicio, potuiſſe hoſtes illic eſſe habētes annonę de celebritate ſubſtantiam. aſſignatur ergo illis annonae & plena defectio, vt vnuſquiſq; crederet, illic gręcos etiam ſi vellent inopię cauſa nō fuiſſe manſuros. Additur, & ſtatio malefida carinis, vt magis eſſet verior fides, hoſtilē metū penitus receſſiſſe. Quū littus illius inſulę periculoſam ſtationem nauibus daret. Malefida autem ſtatio eſt, vbi ſtari quidem poteſt, ſed mala fide, hoc eſt vbi deceptio poſſit exoriri, ſi aduerſa turbinum tempeſtatumq; naſcantur. Hanc partē iccirco poeta poſuit, vt cōſtaret Troianos nō vacua ſuſpitione arbitratos nauigaſſe hoſtes, cum venientes locus ille ſine periculo tenere nō poſſet, nos abiiſſe rati, & vento petiiſſe mycenas. Cum omnia, inquit, cōuenirent relictum. ſ. (vt opinio pertulerat) donum Mineruę, egeſtas iſulę tenedos, & littoris inſida ſtatio, abiiſſe eos arbitrati ſumus, & tędio temporis ſedes ſuas ventis iuuātibus petiuiſſe. (Ergo oīs lō. ſol. ſe. t. l. Panduntur portę, iu. i. & do. ca. Deſertoſq; vi. lo. lit. q. re.) Moralitas plena hoc loco monſtratur, vbi enim creditum eſt, & multimoda ſuſpitione firmatum belli rabiē abſceſſu hoſtis eſſe ſubmotā, ſolutus eſt longi temporis luctus, & reſerauimus portas, auſi q; etiam ſumus procedere aliquantum, reuiſere loca, quae hoſtis obſederat. & deinceps licebat deſertos videre locos, hoc eſt vacuos ab hoſtibus, quos dudum animus oppletos horrebat.

ACSENSIVS.

¶ Fracti bello, fatisq; repulſi.) Hoc ſi ordinem rerum geſtarum attenderimus eſt totius Æneidos. i. huius operis initium. Nam prius capta eſt Troia, q̄; Æneas profugit: & ſeptem annos errauit. verum (vt dixi) à poetis virtus eſt, vt ab vltimis, ſicut Homerus à decimo anno belli Troiani: & poeta nunc à ſeptimo anno errorum Æneae: aut à mediis (ſicut in comoediis videre eſt) inchoantes ad prima redeant, quę dicta velint, quam opportuniſſime, quia igitur per tranſitum voluit poeta deſcribere Troiae excidium: & per compendium colligere Æneae errores. id aptiſſime hoc loco facit. vbi vt Serui. bene annotauit, duo intendit, & Troię excidium, & Æneae errores ab infamia purgare: nam ſi fatale fuit Troiam decidere, & fata ſemper viam inueniunt. Et nihil inuitis fas quenq; fidere diuis: qs vitio det, quod victa eſt. Et ſi Aeneas diis authorib. multorumq; monitis profugit, non illi dedecori eſſe poterit, ꝙ data fata ſequutus. matre dea mōſtrante viā, Italiam fato ꝓfugus Lauinia venit Littora. Incipit ergo hiſtoriā non belli Troiani, ſed captionis Troianę: de qua re pręmittemus verba Dona. quę huiuſmodi ſunt. ɼ Fracti bello.) Subtilis narratio hominis victi, & eius qui patriae adeſſe nequiuerit. Cuius auxilium Didoni omnia metuenti videri debeat neceſſariū. Quod in ſpem certam venire non potuit: niſi Æneas prius perſonā ſuā iuſta defenſione purgaret: quod ab occaſione temporis & perſonę ſumit. Non nos ſtrenui, ſed imbelles vicerunt. Argumentum ergo à pſona. Fracti bello. nullus bello frangitur niſi imbellis, & niſi fortis ſit qui reſiſtit. At ipſi. ɼ Tot iam labentib. annis.) Tamdiu reſtitimus, quamdiu fata imperium ſtare conſenſerunt. ɼ Inſtar mon. e.) Fracti bello ſe ad inſidias cōuerterunt Palladis: quo poſſent ab inſidiarum ſuſpitione abduci. ɼ Equum.) Maxime inſidię: nam quod abſcondere non potuerunt ſpe religionis contexerunt. ɼ Delecta.) Non ergo plebea: & eſt ad excuſationem Troianorum. Elegerunt ex ducib. plurimos, & quoniā periculoſa nō poſſunt ſponte appeti, ſors dedit plurib. fortibus, quos equus caperet. oſtendit autem poeta, paucorum periculo prouidendum omnibus: neq; debere homines refugere mortem pro ſalute patrię. ɼ Cauernas.) Loca quę pręter vterum caua eſſent: vt circa armos, & collū, & Ilia. ɼ Eſt in con.) Locus eſt qui hoſtiles iſidias facile cęlaret: in cōſpectu erat, ſed inſula quo nō facilis eſſet tranſitus, & mare interiectum occultabat inſidias. ɼ Male fida.) Ergo credendum illos enauigaſſe. ɼ Nos abiiſſe.) Quum & littus reliquiſſent, & malefida eſſet ſtatio, non mirum ſi crediderunt abiiſſe. ɼ Ergo omnis.) Moralitas plena monſtratur. Vbi. n. creditū eſt bellum amotum: ſolutus eſt ei longi temporis luctus. ¶ Ordo eſt. Ductores ideſt principes belli, & qui caeteris praeficiebantur vt Agamemnon, Menelaus, Diomedes, Neſtor, Vlyſſes, Pyrrhus, & cōſimiles: Danaum. i. Argiuorum, & cęterorum: fracti. i. labefacti, & effoeti, ita vt amplius nō poſſent: bello. i. virtute bellica, quam in Troianis oſtenderant: & repulſi fatis. i. quia pficere non poterant, quae facta oportuit ante Troiae excidium (de q̄bus

Audenda, ꝓ patria.

Ordo.

Seruium videto. & hoc tot annis, quia decē: labētibus. i. celeriter tranſactis: aut tacite pertranſitis, quia re adhuc infecta: ipſi ędificant. i. cōſtruunt. (Nā ſi ꝓprie accipiať ędificare, eſt ædes facere: ſicut eqtare, equū, cui inſideť agere: & tamē dicimur ædificare naueis, & machinas, & eqtare mulos, & aſinos: imo Hora. dicit, eqtare in harundine lōga: ſed pueri harūdinē equū vocāt.) equum i. ſtatuā equi: diuina arte. i. maximo artificio Palladis: aut qa Pallas, tūc Troianis inimica, ita factū voluit, aut qa docuit: iſtar. i. in ſtatum, aut ſtaturā, & magnitudinē mōtis: hoc eſt tā magnum, vt mole ſua mōtem ęqpararet: & intexunt coſtas. ſ. equi: abiete. i. illa arbore de genere ſapinorum, quę in montibus libenter naſcitur: ſecta. i. fiſſa: finditur enim faciliter: & ſimulant, ſup. equū, votū. i. voto ꝓmiſſum: pro reditu: & ita votū erit participium, aut ſi nomen eſt, ſimulant votum, ideſt quod equus ille habeat rationem voti, pro reditu: quia ſicut Sinon dicet, ſimulabant ſe non poſſe redire, donec Pallas placetur: ea fama vagatur, ſcilicet per vrbem: hoc eſt, vulgo dicunt illum equum Palladi votum: & ita ſi Sinoni id affirmanti, fides habita eſt: non ſunt propterea leues, & improuidi, dicendi Troiani: & ipſi ſortiti. (Nam tantum timebant oēs periculū illud obire, vt nec pretio, nec prece, nec minis, nec alia quauis ratione, quiſquam ad hoc induci potuerit, præter quā ſorte, in qua cum ęqua ſit omnibus & ſummis, & infimis cōditio: omnes ſe ſacramento aſtringunt, priuſquam ſortes trahantur: id ſe facturos, quod ſortes ſignificauerint: nec potuerunt imperio ad hoc aſtringi: nam vbi in manus hoſtium perueniſſent, inuiti potuiſſent, rem indicando, ſibi ſalutem comparaſſe. Eſt ergo laus obſeſſorum, quod non niſi ſortiti, poterant includi.) ſortiti inquam ideſt mittendo ſortes: quibus ſciant qui id periculum obire debeant. corpora virum pro virorum: delecta ideſt de toto numero lecta: huc. i. ad hoc munus quia delegerant plurimos ne pauci cōditionem ſortium refellerent: & deinde ſortiti ſunt ea corpora prius delecta: & ſortiti, includūt ea furtim. i. per inſidias. lateri. ſ. equi: cęco. i. tenebroſo: ita vt in eo nihil videatur: & complent cauernas: penitus ideſt valde ingenteis: aut complent penitus. i. pene intus: cauernas. i. latebras ingenteis: & vterū. i. aluum totā, milite armato. i. multis militibus armatis. Inſula Tenedos ſ. aut Tenedos, appoſitorie iſula notiſſima, fama. i. ꝑ famā, eſt in conſpectu. i. ꝓſpectu Troię: diues opū. i. diuitiaꝝ plena, dū regna Priami manebāt: nūc aūt, ſup. eſt: tm̄. i. dūtaxat. aut tantūmodo: ſinus. i. angulus maris: & ſtatio. i. receptaculū, vbi naues ad tēpus ſtent: malefida. i. nō ſatis tuta: carinis. i. nauibus, aut ventribus earū quæ illic illiduntť, ſup. ductores Danaum, aut oēs Danai, ꝓuecti. i. porro vecti, per naueis. ſ.) nam, vt profecti legatur, vix patitur verſus.) huc. i. in hanc, quam dixi, inſulam: ipſi condunt. i. abſcondunt, ſe in littore deſerto: quia quum regio eſſet vaſta, nulli eam colebant: nos, ſup. ſumus: rati. i. arbitramur, ſup. eos: abiſſe ſ. penitus: & in patriam ſuam rediiſſe: vnde ſeqtur: &, ꝓ. ſ. petiſſe Mycænas: patriā. ſ. Agamēnonis, vēto. ſ. impulſore. Ergo, quia ſ. id rati ſumus: omnis Teucria. i. regio Teucrorum: hoc eſt, tota Troia: ſoluit. i. liberat, & expedit ſe, luctu lōgo. i. triſtitia decēnali. Portę panduntur. i. reſerantur, quę tempore belli clauſæ erāt: iuuat. i. delectat. ſ. plurimos: ire. i. egredi: & videre caſtra, Dorica i. Doroꝝ, hoc eſt, Græcoꝝ: hoc eſt, quæ Dori illic dereliquerāt: aut ſi caſtra abſtulerant. (Sunt aūt caſtra in quibus milites degunt in in tentoriis: interdum Vallo munita loca.) qꝫ, pro. i. locos deſertos. i. quos græci deſeruerant: & littus relictum à Græcis.

PIERIVS.

Eſt in conſpectu Tenedos.) Quāuis nomina græca, preſertim locorum ꝓpria, multū in carmine venuſtatis habere ſuo idiomate poſita, non ignoremus: eaq; de cauſa vulgatos pene oēs codices Tenedos, ſcriptitare cœpiſſe. In antiqs tamen aliquot, ꝓſertimq; in Ro. ſcriptū eſt, Tenedus Latina voce. Et in antiquiſſimis Mar. Tullii codic. manu ſcriptis, Tenedus, legi eodē modo, vt in Verrinis, quod ad hunc locum facit lib. iii. Tenē ipſum, qui apud Tenedios ſanctiſſimus deus habetur, qui vrbem dicitur condidiſſe, cuius ex noīe Tenedus noīatur. Cęterū in reliquis exemplaribus, Tenedos, plurimū habetur. Huc ſe ꝓuecti deſerto in littore condunt.) In antiquo exemplari Longo. proiecti, legitur, qui mos eſt ſeſe occultantium, & in inſidiis latitantium. Sed melius de nauibus itelligere, quum in aliis pleriſq; omnibus codicibus, prouecti, legatur.

SERVIVS.

Hic Dolopum manus, hic ſæuus tendebat Achilles,
Claſſibus hic locus, hic acies certare ſolebant.
Pars ſtupet innuptæ donum exitiale Mineruæ:
Et molem mirantur equi: primusq; Tymœtes
Duci intra muros hortatur, & arce locari,
Siue dolo, ſeu iam Troiæ ſic fata ferebant.
At Capys, & quorum melior ſententia menti,
Aut pelago Danaum inſidias, ſuſpectaq; dona
Præcipitare iubent, ſubiectisq; vrere flammis,
Aut terebrare cauas vteri, & tentare latebras.
Scinditur incertum ſtudia in contraria vulgus.
Primus ibi ante omneis magna comitante caterua.
Laocoon ardens ſumma decurrit ab arce.
Et ꝓcul. ô miſeri, quæ tāta iſania, ciues? LAOC.
Creditis auectos hoſtes? aut vlla putatis
Dona carere dolis Danaum? ſic notus Vlyſſes?
Aut hoc incluſi ligno occultantur Achiui,
Aut hæc in noſtros fabricata eſt machina muros,
Inſpectura domos, venturaq; deſuper vrbi:
Aut aliquis latet error: equo ne credite Teucri.
Quidquid id eſt, timeo Danaos & dona ferenteis.
Sic fatus, validis ingētem viribus haſtam ÆNEAS
In latus inq; feri curuam compagibus aluum
Contorſit. ſtetit illa tremens, vteroq; recuſſo
Inſonuere cauæ, gemitumq; dedere cauernæ.
Et ſi fata deum, ſi mens non læua fuiſſet,
Impulerat ferro Argolicas fœdare latebras,
Troiaq; nunc ſtares, Priamiq; arx alta maneres.

Tendebat.) Tentoria habebat. vt, Et latus tendebat in aruis. Sęuus Achilles) Propter Hectorē tractū. Et talis vbiq; inducendus eſt: vt Horatius, Iura neget ſibi nata. Claſſibus hic locus.) Magis ad equites referre debemus: vt & ortinæ claſſes. Vnde & claſſica dicuntur. Hic acies.) Legitur & acie. Nam poteſt vtrunq;. Innuptę.) Quæ nunq̄ nubit. Nā virgo poteſt & nubere. Donum exitiale.) Quantum ad Troianos. Primusq; Thymœtes.) Vt Euphorion dicit, Priamus ex Ariſba filiū vatē ſuſcępit. Qui cū dixiſſet quadā die naſci puerum, per quem Troia poſſet euerti pepererit ſimul & Thymœtę vxor & Hecuba, q̄ Priami legitima erat. Sed Priamus Thymœtæ filiū vxorēq; iuſſit occidi. Inde ergo nūc dicit ſiue dolo: quia iuſtam cauſam proditionis habere videbatur. Alii volūt. Dolo,) quo omnes decępti ſunt. Sic fata ferebāt.) Vt ēt ciues cōtra patriam ſentirēt. At Capys.) Quidā: non pater Anchiſę. Et bū nec ſe nec patrē, huic conſilio dicit interfuiſſe, per quod interitus patriæ imminebat. Quanquam Æneas quaſi obtrectator Priami non adſit, vt Homerus dicit: Anchiſes vero propter cęcitatē, vt docet Theocritus. Subiectisq; vrere flāmis.) Que, copulatiua coniunctio eſt, aut diſiūctiua. Quomodo ergo has iunxit? Poetarum eſt partem pro parte ponere: vt toruū pro torue, voluentibus pro volubilibus. Coniunctionem ergo pro cōiunctione poſuit: vt, Saxum ingens voluūt alii, radiisq; rotarum. Que, ꝓ vel poſuit. Nam ſonantius viſum eſt. Incertum.) Inſtabile. Vnde eſt. Studia in contraria.) Sane. Vulgus magis maſculini generis eſt, quàm neutri: quia in us exeuntia neutra, in ris, mittunt genitiuum: excepto pelagus: quod in hoc nomine creauit errorem. Ante omnes.) Aut periſſologia eſt, quia dixit. Primus.) Aut. Ante omnes, ideſt videntibus omnibus. Laocoon.) Omnia in on exeuntia tertiæ ſunt declinationis: vt Laocoontis, Demophoontis, Hippocoontis. Quæ tanta inſania?) Quia inſanorum eſt contra ſe ſentire. Dona carere dolis Danaum?) Ordo eſt, Dona Danaum: non dolis Danaum. Sic notus Vlyſſes?) Quia vt ait Home. voluntate verberatus: & ſub habitu medici Troiam ingreſſus, explorauit vniuerſa. In ligno.) Bene ligno, quaſi diſſuaſor: non ſimulachro, vt paulo poſt, Ducēdum ad ſedes ſimulachrum. Nam in ſuaſione vel diſſuaſione tā ſenſus quàm verba conſyderātur. Error.) Id eſt dolus. vt, Et inextricabilis error. Et eſt figura ab eo quod præcedit, id quod ſequitur. Diſtinguendum ſane error:

error: & ſic dicendū. ¶ Equo ne credite Teucri.) Ité. ¶ Quicquid ideſt, timeo.) Hoc melius eſt. ¶ Feri.) Quadrupedis, ab eo ꝙ toto corpore feratur. ¶ Curuam aluum.) Plautus maſculino ait genere, quo non vtimur. Percuſſum ſane intelligimus inter ventrē & latera. ¶ Vtero recuſſo.) Pro cōcuſſo: prępoſitio pro prępoſitiōe. ¶ Cauæ cauernæ.) Græca figura eſt: vt vitā viuere, mortē mori. ¶ Fata deum.) Fata modo participium eſt, hoc eſt quę Dij loquūtur: vt Statius, Et vocem fata ſequuntur. ¶ Lęua.) Modo contraria. Et ſciendum lęuum cum de humanis rebus eſt, eſſe cōtrariū: quū de cœleſtibus, proſperum, vt, Intonuit lęuum: quia ſiniſtra numinū intuentibus dextra ſunt. ¶ Foedare.) Dilacerare. Foedum enim tam apud Virgiliū, ꝗ̄ apud Salluſtium non turpe ſignificat ſed crudele: vt, Sanguine fœdantem quos ipſe ſacrauerat ignes. Salluſtius, Foedi oculi. ¶ Stares.) Si ſtares legeris, maneret ſequitur: propter ὁμοιοτέλευτον. Et eſt apoſtropha.

DONATVS.

¶ Pars ſtupet in.d.e.mi.Et.m.m.e.) Mirabantur aliqui & ſubtilitatem artis, & fabricæ magnitudinem. ¶ Primusq́; Tymoetes.D.in.m.h.&.a.lo. Si.d.ſ.i.t.&.ſa.ſe.) Huius poſt exitum rerum ſententia venit in dubiū, & quia nihil ex aperto conſtiterat, partim ꝓditoris animo, partim innocenter ſentire iudicatus eſt: ideo ꝓditor quia primus cæteros hortatus eſt, vt equus perduceretur vſq; ad mineruæ templū, ideo innocens quia maiore vi conſtabat interiſſe imperium Troiæ. ¶ At capys, &c.) Capis, inquit, & alij melius ſentientes, ſed nō tunc iudicati ſunt melius ſenſiſſe, ſed poſt excidium Troiæ, contra capys ſn̄iam tractantes alia dicebant facienda. Ideo ait. ¶ Scinditur.in.ſt.i.c.v.) Cum totum.n.ſuſpitionibus ageretur, nihil potuit recte firmari, quid ergo dicebat pars, quæ cōtra timoetis arbitriū ſenſerat? dona hoſtium debere eſſe ſuſpecta, proinde tradenda in præceps, ijdem aut cōſumenda incēdio, aut terebrando tentanda. Interea omnium conſilijs in incertum adductis. ¶ Primus ibi.a.o.m.co.c. Laocoon ardens.ſ.d.ab ar.) Laocoontem apparet inter illos non fuiſſe, qui diuerſa tractabāt, deniq; ſumma decurrebat ex arce cum caterua ingenti, excitatus vtiq; opinionibus incertarum ſentētiarum. quod incertum metuens ne in perniciem ciuitatis verteretur, pręuenire cupiebat. Ardentem autem hic non feſtinantem dixit, vt alij volunt, dixerat enim decurrit. Itaq; expreſſit feſtinantem, & plus eſt currere, ꝗ̄ feſtinare. Supereſt ergo vt ardentem aliter dixerit.ſ. aut ingenio vigilantem, aut pro ſtatu publico cōmotum vehementer. certe non vrgeretur ad curſum niſi animi neceſſario metu fuiſſet excitatus. ¶ Et procul.) Tantum cōmotum tantumq́; oſtendit poeta illum eſſe turbatum, vt adhuc longe poſitus clamaret. & anteꝗ̄ tractantibus miſceretur contradicens, ne ſuſpecta hoſtium dona ducerentur in patriam. ¶ O miſeri, quæ tanta inſania ciues?) Inuectio ardentis hominis non cōtumelioſa in ciues, ſed pro ſtatu publico neceſſaria, miſeri ſunt inquit qui ea ſentiunt, quibus miſeri efficiantur, deniq; creditis duo accidere ſine fraude potuiſſe. nam ſic poſuit. ¶ Creditis auectos hoſtes?) Qui enī tot per annos geſſerant bellum, nec fuerant optatum victoriæ præmium conſecuti, non longius abſcedebant. creditis etiam illud tutum eſſe poſſe vel vacuum fraude, donum.ſ. Mineruæ? quod reliquerunt inimici? hoc eſt quod ait. ¶ Aut vlla putatis dona carere dolis Danaū?) Non tantum hoc ſuſpectum eſt, inquit, verūetiam omnia, quæ ſub beneuolentiæ ſpecie græcos arbitramur pręſtitiſſe. Danaum quod dixit non ſolum nomen gentis voluit demonſtrare, ſed hominum etiam genus verſutum, doloſum, callidum, atq;, vt hoc aſtrueret, traxit argumētum à perſona Vlyſſis, qui bona neſciret, & in malis fuiſſet ſatis iſtructus. ¶ Sic notus Vlyſſes?) Quaſi oēs tales eſſent, quos etiam ſi cōſtaret eſſe diſſimiles, fieri potuiſſe, vt magiſterio eius peſſima ſemper & noxia cogitarent. Danaum, ſic pronunciandum eſt, atq; ſentiendum, quaſi oēs eſſent verſuti & inſidioſi. quod ipſum generaliter poſitum ſpecialitate ſequēti voluit comprobare. aliter.n. perſuadere non poterat raptis ad diuerſa conſilia, niſi euidentioribus argumentis perſuaſionis ſuæ intentionem notis & cognitis aſſertionibus roboraſſet. ſic notus Vlyſſes? Oratoria virtute vſus eſt, vt vnius Vlyſſis tergiuerſatione notiſſima, totā gentē macula tergiuerſationis aſpergeret. Incipit iam publicare, quid ſentiat, tracto.ſ. argumento, à perſona, & tempore, quoniam natura callidos dixerat, & belli vel maxime tempore factos eſſe peiores. ¶ Aut hoc.i.l.o.a. Aut hæc in no.ſ.eſt.m.m. Inſpectura domos, v.q.d.v. Aut aliqs latet error.e.ne c.t.) Dixit euidenter qd primo & ſecūdo loco ſentiret, tertio vero dixit aut, & cū non ſuppeteret ſequens dictū confugit ad generalem ſuſpicionem, & ait. Aliquis latet error, equo ne credite. vt id cuius fuit incertus iudicaſſe videatur, quo genere firmauit, ꝗꝗd illud fuiſſet, eſſe debere ſuſpectum, quia originem ducebat ab hoſtibus. ¶ Timeo Danaos & dona ferentes.) Hoſtium, inquit, vel maxime græcorum etiam dona timenda ſunt, duplici ex cauſa aſſeruit eſſe metuendum. ꝙ eſſet hoſtis inſidioſus & callidus, & ꝙ eo tempore magis cauendus eſſet, quo ſimulabat bonitatē, atq; vt author eſſet tentandi equi, & non tantū verbis verūetiā facto ad audiendum cæteros prouocaret. ¶ Sic fatus, validis ingentem vi.ha.&c.) Quia ſupra dixit penitusq́; cauernas ingētes, vterūq; armato milite complent, hic poſuit omnia illa percuſſa victu validiſſimo, quid intus ageretur nunciaſſe. ¶ Et ſi fata deum, &c. Impulerat ferro argolicas foe.lete.) Fatalem deorum voluntatem accipere debemus, non fatum. Si, inquit, dij non auertiſſent intentionē noſtram, eodē momento oēs græcorum apertæ fuiſſent inſidiæ. Et facta apoſtrophe cum ingenti dolore animi addidit. ¶ Troiaq́; nūc ſtares, P.q́.a.a.maneret.) Sicuti manſit, anteꝗ̄ dolus obtinuiſſet.

ASCENSIVS.

¶ Hic Dolopum ma.&c.) Cōtinuat narrationem ſuam, docetq́; quid viderint egreſſi, iam patefactis portis Troiani. vnde Donatus dicit ſic. ¶ At Capys.) Sententia Tymoetæ ſuſpicioſe tractata eſt. Capys autem ſententia, non nunc melior, ſed poſt factum cōgnita eſt. ¶ Scinditur.) Nam quum totum ſuſpicionibus ageretur, nihil potuit recte firmari. ¶ Primus.) Vbi non erat Laocoon inter ambigentes: ſed deſcendit ab arce excitus, contrarietate ſententiarum: & cupiebat præuenire: ne quid in perniciem reipublicæ decerneretur. ¶ Ardens ſumma.) Vel ingenio vigilans: aut vehementer pro ſtatu publico commotus. ¶ Et procul.) Niſi adderet verba donec aduentaret, diſtuliſſet. ¶ O miſeri.) Inuectio ardētis animi, non cōtumelioſa in ciues: ſed pro ſtatu publico neceſſaria. ¶ Miſeri.) Qui ea quęrunt, quibus efficiantur miſeri. ¶ Auectos.) Qui per tot annos bellū geſſerunt. ¶ Aut vlla.) q.d. creditis id tutū, quod reliquerit hoſtes: aut aliud quidpiā, quod beniuolētię ſimulationē adferant. ¶ Danaū.) Quaſi callidorum & verſutorum. ¶ Vlyſſes.) Quaſi ſi nō eſſent doloſi, ab hoc magiſtro addiſcere potuerūt. Hoc oportebat oſtēdere, ſi in contraria iā raptos, auertere à propoſito volebat, ergo notiſſima fraude vnius, vniuerſam gentē vituperat. ¶ Equo.) Quia originē ducit à fraudulētis hoſtibus, qui tūc maxime timēdi ſunt, quū beniuolentiā ſimulant. ¶ Sic fatus.) Non verbis ſolū, ſed re, voluit affirmare ſn̄iam. ¶ Fata deum.) Voluntatem accipere debemus. q.d. niſi dij auertiſſent intentionem noſtram, ſtatim inſidias has cognouiſſemus. ¶ Nūc.) Sicuti ſtetiſti ante has inſidias. ¶ Ordo aūt eſt: Manus.i. exercitus Dolopum.i. ſociorum Pyrrhi, ſupp. tendebat: hic.i. hoc loco. Achilles ſæuus.i. immanis, qui Troilum tam imaniter occidit, & Hectora tā crudeliter traxit: tēdebat.i. tētoria habebat: hic i. alio loco: hic locus, ſup. erat: claſſibus.i. ordinibus equitū in claſſes, quas Liuius quinq; enumerat, diſtributoꝝ: hoc eſt, hic exercebātur equites: & acies.ſ. ꝓliantiū ſolebāt certare hic: aut ipſi ſolebāt certare hic: acie.i. ꝓlio, in aciem inſtructo: in oībus aūt ſubaudiēdū videtur, dum Troiam obſidebāt: aut quid ſimile, q̃a aliter potius diceret, tetenderat, quam tendebat: tum enim nō tendebat, quum iam mortuus eſſet Achilles. Pars.ſ. Troianorum egreſſorum: ſtupet.i. cum ſtupore aſpicit: donum exitiale.i. equū tam magnum, quem ad exitiū Troiæ, ſimulabant græci ſe velle dare Mineruæ innuptæ: perpetuæ.ſ. virgini: quæ nunꝗ̄ nupſit. Significat enim puriorem ignem: cuius nō eſt cōmixtio, nec pollutio, ideoq́;, ex cerebro Iouis.i. ætheris nata dicitur: & pro.i. miratur molem equi (moris eſt Virgiliani, præcedentia ſequentibus declarare.) & Tymoetes, ille vir Troianus, hortatur primus, ſup. equū duci: intra muros, & locari, ſupp. in arce.i. ſummo templo Palladis, quod in Ilio erat: hortabatur, dico, ſiue dolo: quia conſcius fraudis, & doli Græcorum, ſiue quia fata Troię.i. quę erāt de excidio Troiæ, tunc venturo: ferebant.i. cōſtituebāt: ſic.i. vt id hortaretur etiam bonus ciuis: in perniciem ſuam, & ſuorum. At.i. ſed Capys, & alij, quorum mēti, ſup. erat ſententia, melior.i. quę poſtea melior comprobata eſt, quum tamē ignoraretur; iubet, aut præcipitare pelago.i. in pelagus: hoc eſt, ſubmergere inſidias Danaum: & pro.i. dona ſuſpecta.i. quæ ſuſpecta erant de dolo: quia à doloſis, & fraudulētis hoſtibus offerēda: q;, pro vel (potuiſſet tn̄ poſuiſſe, ve, vnde opinor poetam accępiſſe, q;, pro &: vt ſit diuiſio bimēbris: vt, videlicet alij iuſſerint oīno delere: & id aqua, & igni, vt prius cremetur, & cineres cum reliquijs in pelagus ꝓcipitentur: alij non delere, ſed aperire voluerunt, ad experiendum ſiquid in eo doli eſſet.) q; igitur, pro vel, vt ſentit Seruius: aut ꝓ &, iubent vrere.ſ. dona ſuſpecta, flammis ſubiectis: quia vis ignis aſcendit: aut ſi omnino delere nolint, iubent terebrare.i. perforare: &

re: &

re:& tentare.i.experiri penitus: cauas latebras vteri.i.alui equinę. Vulgus incertū.i.inſtabile:aut potius dubiū,& anceps in ſententiis: quia ignarū, & imperitū, ſcinditur.i.diuiditur, in cōtraria ſtudia: Laocoon, ſacerdos ille Neptuni, ardēs.ſ.zelo patrię defendendę: decurrit.i.deorſum currit, ab arce ſumma: ibi.i.eo tpe, dū nōnulli cēſerent equum, in arce locandū eſſe: decurrit, dico, primus ante omnes.i.coram omnibus: & hoc magna caterua.ſ.populi: comitante.ſ.eum: qui, videlicet idē ſentiebāt: aut cām decurſus eius videre volebāt. Et procul.i.quū adhuc procul eſſet, ſup. dixit: ò miſeri ciues, quæ tanta inſania, ſup.eſt vobis: ſed impræcipitāter agēti, honeſta eſt eclipſis. Creditis hoſtes auectos: aut putatis vlla dona Danaū, carere dolis.i.fraudibus, & inſidiis.q.d.ſi id facitis, deliratis omnes. Vlyſſes eſt notus ſic.i.vt audeatis eius dona, ruptis muris veſtris immittere in arcē.q.d.ex ſola calliditate, & fraude illius viri, ſatis noſſe deberetis, equum non eſſe accipiēdū: q͂a aut Achiui occultātur, occluſi in hoc ligno.i.ligneo equo: & nō dicit, voto, aut dono: ne id irreligioſe facere cēſeatur: aut hæc machina fabricata eſt in noſtros muros.i.ad perniciē noſtrorum murorum: hoc eſt, vt muri noſtri rumpātur, & poſtea euertātur: inſpectura.i.vt inſpiciat per eos qui in ea latent: domos.ſ. noſtras: & vētura deſuper.i.per graſſationē, aut duram dominationē, vrbi.ſ.noſtræ: aut aliquis error.i.dolus: ſup.alius: latet.ſ.in hoc equo: & ideo, ò Teucri, ne credite.i.ne cōfidatis equo. Quidquid.i.ſiue equus, ſiue machina, ſiue donum cenſeri debeat: ego timeo.i.formido Danaos.i.Gręcos: &.i.ēt, dona ferentes.i.nō ſolum dum nos hoſtiliter oppugnabāt, ſed ēt nūc, quom dona ſe offerre ſimulāt: Laocoon fatus.i.loquutus ſic: contorſit validis viribus ingētē haſtā in latus, & in aluū curuam compagibus: feri.ſ. equi quadrupedis. Illa.ſ.haſta.ſtetit tremens, ideſt micās, aut vacillans: & cauæ.i.loca caua inſonuere, & cauernę dedere gemitū: aut ſic, cauernæ cauæ inſonuere, & dedere gemitum, vtero recuſſo.ſ.ab armatis, qui intus cōcutiebāt, poſtq̃ vterus foris concuſſus fuerat. Et ſi fata deum non fuiſſent, læua.i.ſiniſtra, & inimica Troianis: & ſi mens.ſ.eius, qui ſonitum percæperat, nō fuiſſet læua, ipſa impulerat.i.impuliſſet Laocoonta: fœdare.i.fœde dilacerare: ferro.ſ.haſtę: aut ēt bipēni, iam audito ſono armorum: latebras Argolicas.i.in q̃bus Argolici latitabāt: & ò Troia, ſi, ſup.hoc feciſſet: tu ſtares.ſ.incolumis: & alta arx Priami maneret, ſup.adhuc: aut, & tu ò alta arx Priami maneres.ſ.adhuc. Contra quod dicturus eſt Panthus: Fuimus Troes, fuit Ilium.

PIERIVS.

¶ Hic acies certare ſolebant.) Nō diſplicet, quod in Romano codice, acie certare ſolebāt, legitur: quæ quidē eloquutio apud Cæſarem frequentiſſima eſt: ſicuti apud Liuium, Acie confligere, vt obiter locum apud eum ex veteri codice recognoſcamus, lib. iii. de ſecundo bello punico: Cum ſex conſularibus exercitibus acie conflixiſſe. ¶ Primus ibi ante omnes.) In vetuſtis aliquot codicibus, ante alios, legitur: ſed omnes, agnoſcit Seruius. ¶ Aut aliq̃s latet error, equo ne credite Teucri.) Vulgata omnia exemplaria, Seruio adſtipulata, ita legunt, vt ſententia ſit, equo non credēdū: ideoq; ante dictionem, equo, puncta adlinunt. Ti. Donatus diſtinguendum monet ne credite, ab dictione, equo legendumq; autumat, Aliquis latet error equo: neq; hoc tantum diſtinguit, verū etiā ſuſpēdit particulam. Aut, vtpote qui aſſerat Laocoonta euidenter dixiſſe, quid primo & ſecundo loco ſentiret, qppe aut græcos eo ligno incluſos occultari, aut eā machinā in Troianos muros fabricatā eſſe, tertio vero dixiſſe. Aut, & quum nō ſuppeteret ſequēs dictum, confugiſſe ad generalem ſuſpitionē, dixiſſeq;. Aliquis latet error equo, q quū ita ſit, ſeparandum eſt. Aut & ſic dicendum, Aliquis latet error equo: vt de eo quod fuit incertius iudicaſſe videatur, quo genere firmauit quidquid illud fuiſſet, eſſe deberē ſuſpectum, quia originē ducebat ab hoſtibus. Ex q̃bus Donati verbis, illud etiam colligitur, nę credite, affirmatiue legēdū. Næ, enim hic non prohibentis, ſed intenſionis particulam eſſe. Illud quoq; minime diſſimulandum, licet pauciſſimos habeat fautores, quod apud Probū in arte, vbi agitur de, ne, particula: pro, ne credite veri quidquid.i.ſcriptum habetur: neq; quidem id ſemel, ne credite veri quidquid.i.id ne errore factum ſit: an quia ita legeret Probus, mihi non cōſtat: id magis apertum, quod, ne, acuto accentu ſcribendū monet. ¶ Troiaq; nunc ſtares, Priamiq; arx alta maneret.) In antiquis omnibus codicibus quotquot habui, maneres perſona ſecunda, legi, quanquam Seruius timet τὸ ὁμοιοτέλευτον, quare nōnulli, ſtaret, potius legunt: & maneres, in fine malunt: ſed enim præter antiqua (vti diximus) exemplaria, quæ vtrunq; perſona ſecunda legendum exhibent: apoſtropham hic, & cum ingenti dolore animi factum, Donatus ait.

Ecce manus iuuenem interea poſt terga reuinctum
Paſtores, magno ad regem clamore, trahebant
Dardanidæ, qui ſe ignotum venientibus vltro,
Hoc ipſum vt strueret, Troiamq; aperiret Achiuis,
Obtulerat, fidens animi, atq; in vtrunq; paratus,
Seu verſare dolos, ſeu certe obcumbere morti.
Vndiq; viſendi ſtudio Troiana iuuentus
Circunfuſa ruit, certantq; illudere capto.
Accipe nunc Danaum inſidias, & crimine ab vno
Diſce omnes.
Nanq; vt conſpectu in medio turbatus inermis
Conſtitit, atq; oculis Phrygia agmina circunſpexit.
¶ Heu q̃ nūc tellus, (inq̇t) q̃ me ęquora poſſunt SIN.
Accipere? aut quid iam miſero mihi deniq; reſtat?
Cui neq; apud Danaos vſquam locus, inſuper ipſi
Dardanidæ infenſi pœnas cum ſanguine poſcunt.

SERVIVS.

¶ Manus reuinctū.) Vt Oculos ſuffuſa. ¶ Trahebāt.) Cū feſtinatione adducebant. vt, Cōuētus trahit in medios. Et modo trahebant ad deſideriū ducentium, & Sinonis pertinet ſimulationē. ¶ Quis ſe.) Quibus ſe. Alii qui ſe legūt. ¶ Hoc ipſum.) Per M, quia vſurpatū eſt ipſud: & eſt naturale ipſus: vt, Ipſus mihi Dauus. Dicim° ergo ipſus ipſa ipſum, vt doctus docta doctum. ¶ Vt ſtrueret.) Confirmaret periuria, & dolorum ſemina. Et reſpexit ad ſuperiora vt Ædificāt. ¶ Fidens animi.) Vt, O pręſtās animi iuuenis. Et eſt nomē. Deſiit enim eſſe participium: quia genitiuo caſui cohęret: & pōt recipere comparationem. In vtrūq;.) In, modo ad ſignificat: alibi p contra: vt etiam ſupra diximus. ¶ Verſare dolos.) Dolo euertere: & ſubaudi Troianos: aut Dolos verſare.i.exercere. ¶ Viſendi.) Frequentatiuum eſt viſo, vt verſo, faceſſo: licet rarum ſit. Nam in To exeunt frequentatiua. ¶ Circūfuſa ruit.) Figura hypallage, ruit & circūfuſa eſt. ¶ Illudere capto.) Et illudo tibi dicimus, vt hoc loco: & illudo te, vt, Verbis virtutē illude ſuperbis. Et illudo te. Simile eſt inſulto. ¶ Crimine ab vno.) Hoc eſt cauſa, vt, Crimē amor veſtrum. Ab eo quod pręcedit, id quod ſequitur. Si enim ſimpliciter intellexeris Crimine: de negotio ad perſonā vitioſum tranſitum facis. Alii ſic legunt: Danaum inſidias & crimen. ¶ Turbatus.) Quaſi turbatus: vt, Exultat Amazon. quaſi Amazon. ¶ Heu.) Modo vna eſt ſyllaba: ſed interdum propter metrum duæ fiunt: vt, Heu quàm pingui macer eſt mihi Taurus in aruo. Sicut prendit & prehendit: & ſecundum Plinium multa ſunt alia. ¶ Tellus & æquora.) Bene conciliat miſerationem: de cōmunibus duobus excluſus elementis. Sane Tellus, vs longa eſt: & ſunt pauca quæ vs pducunt, vt ſenectus, iuuentus, ſalus, virtus, palus, ſeruitus, incus, tus, rus, mus, pus: tunc ſcilicet quum genitiuus in tis vel in ris exit. Et habet penultimam longā. Ideo autem tis & ris diximus: quia palus, licet paludis longa ſit Lu, Breuis tamen nonnunquā inuenitur, quia in dis exit genitiuus: vt Horatius, Sterilisq; diu pal° aptaq; remis. ¶ Æquora.) Maria. Alibi campos: vt, Ac pus ignotum ferro quàm ſcindimus æquor. Dictum.n. eſt ab æqualitate. ¶ Deniq;.) Aut vacat ſicut gentium: aut nouiſſime ſignificat. ¶ Et ſuper ipſi.) Et inſuper ipſi, quibus ſum præſtaturus ſalutem. ¶ Infenſi.) Infenſus proprie eſt plus quàm inimicus. ¶ Pœnas cum ſanguine poſcunt.) Ideſt & tormenta & mortem. Poteſt enim aliud eſſe ſine alio.

DONATVS.

¶ Ecce manus iuuenē.i.p.t.re.pa.ma.ad.r.clamore trahebāt Dardanidæ.) Ecce, vbicunq; Virgilius poſuit, aliquod malum repentinum & inſperatum ſignificat, vt hoc loco, & Ecce autem gemini à tenedo tranquilla per alta, item ecce aūt elapſus Pyrrhi de cęde Polytes. & ecce ſup mœſti magna Diomedis ab vrbe Legati reſponſa ferunt. ergo dū illa inter Troianos gererentur, aliud accidit, quod ab equi tractu diſputantes auerteret. paſtores.n. Troiani veniebant ad regē trahentes iuuenem manibus poſt terga innexis, ppter quod factū dimiſſus eſt equus, & oēs captiui illius curioſitate

rioſitate tranſducti, dũ nobilitate, incertum noſſe contendunt, manifeſtas inſidias dimiſerũt. ¶ Qui ſe.i.v.v. Hoc ipſum vt ſtrueret, t.q.a.ac. Obtulerat, fid.a. atq; i vt.pa. Seu verſare.d.ſ.c.oc.m.) Cõſilium relinquendi Sinonis hoc fuit græcis, vt repertus apud Troianos equũ occuleret fraudem, & oẽm ſuſpicione auerteret, quæ contra exiſtere potuiſſet. Sinonis vero conſilium fuit, vt omnia præueniret offerendo preſentiã ſuã, ne ſi interueniret mora, ante ſecreta proderentur, quàm ille quaſi latens fuiſſet inuentus. ex his tamen quæ fuerant geſta, potuit apparere, quod in Troiæ parabatur excidium. nam ille tanta mentis obſtinatione animum ſuum ad partes ſuas implendas præparauerat, vt paratus ad vitam, paratus eſſet ad mortẽ, vtpote qui ſe ſciret incognitũ, vltro obuius venientibus fieret callidus magis q̃ cautus, tranſegerat enim, vt dictũ eſt, animo ſuo aut acquirere tum periculo victoriã ſuis, aut pro cunctis occumbere morti. Et Terentiana ſentẽtia hoc loquitur, non fieri ſine magno periculo facinus magnũ aut memorabile. Hæc non ipſo tpe ſunt cognita, quo fiebant, ſed poſt excidiũ Troię & interitum Troianorũ. Tamẽ niſi dij eſſent aduerſi impio Priami, Sinonis fraudes inter initia ipſa intelligi debuerunt, quando incognitum ſe vltro ingeſſit, & eo tpe, quo ſuſpecta oĩa fuerunt. ¶ Vndiq; viſendi ſtudio.tr.i. Circũfuſa.r.ce.q;.il.ca.) Expreſſit hoĩum mores, quis.n. non cuperet hoſtẽ ſuum videre captiuum? Capto interea omnes nitebãtur illudere. ¶ Accipe nũc da.i.&.c.ab.v. Diſce.o.) Viri fortis animo deſtruit grecorum perſonam occaſione omni, & defendit ſuã, totum in deorum aduerſum ſtudium reuocans, vt oſtẽdat græcos inſidijs & deorũ iniuſto fauore obtinuiſſe victoriã. ſibi vero Æneas & defenſionẽ p̃curaret & laudem, cum aſſerit in Troiæ cladibus nõ græcos ſed deos extitiſſe victores. ait ergo. Accipe nunc Danaum inſidias, & crimine. Duplici gñe criminationis grecos aſpergit ex perſona captiui, atq; vt hoc magis demonſtraret, addidit, ab vno diſce oẽs. Vnũ quippe notabile vult eſſe in viro forti, vt non congreſſũ ſed inſidijs certet. oſtenſurus aũt Sinonẽ mendacẽ, periurũ, & ſacrilegum, ait, & crimine ab vno, vt nõ Sinon ſolus qualis eſſet ſed vt tales eſſe oẽs græcos aſſereret. ¶ Cõſtitit.a.o. phrygia ag.cir.) Ad cõmouendã miſericordiam oẽs, inquit, circũfuſos reſpiciẽs ingemuit, & hęc dixit. ¶ Heu q̃ nũc tellus, inq̃t, &c. Dar.in. poenas.cũ ſa.p.) Eſt.n. poena, q̃ nõ adimat vitã. hoc ergo dixit & crucior generibus multis malorum, & ſanguis meus quæritur.

ASCENSIVS.

¶ Ecce ma.&c.) Ad hanc vulgi dubitationẽ, & incertum ſtudium. acceſſit fraus Sinonis, q vnus e græcis ad hoc ſubornatus, in manus paſtoꝝ.ſ. Troianorũ, qui cum pecore in agros vacuos ſe recæperant, inciderat, vt Troiam ductus, cohortaretur ad ſuſcipiẽdũ equum illum illæſum patefactis portis: ad quod & Troianos induxit, non tamen tam facile induxiſſet, niſi & dij inimica portenta adieciſſent: nam Laocoon ſacerdos, qui haſtam in equum intulerat, cum liberis ſuis ante aras abſumptus eſt: creditumq; eſt id in vltionem læſi doni deam intuliſſe. Miro ergo artificio, omnia pertractat poeta. Nam Troianos principes, vſq; ad poenitentiam clementes inducit: citra tamẽ inſipientiam, & improuidentiam: quæ virtus ſummopere in Iulio Cæſare, & in Auguſto: quos author, præcipue à genere eorum, laudare prætendit. à Plinio, & Suetonio: alijsq; multis cõmẽdatur. Simulq; ſemper ad hoc tendit, vt oſtendat Troiam fato deletã, vt ex reliquijs Roma conſtitueretur olim. Nam nihil potuiſſent mortaliũ fraudes in prudentiam Troianorum: niſi deoꝝ inimica portẽta acceſſiſſent, dijs autem iubentibus: aut certis indicijs, voluntatem ſuam ſignificantibus: pij animi, nõ quære id velint: aut iubeant, inquirũt: ſed quod

Ecce. velle intelligunt, faceſſunt. ſed audiamus Donatum. ¶ Ecce.) Semper ponit, ecce, Virg. vbi ſignificat aliquod malum repentinum. Dum igitur illa diſputant, aliud interuenit, quod ab equi tentatu auerteret. Primus autem aduẽtus efficit: vt res in præſentia omitteretur: ſimulata deinde oratio, penitus religiõe nos aſtrinxit: ne Mineruæ dona foedaremus. Accedente maxime, violatoris morte. Ecce, rem improuiſam exoriri oſtẽdit: quæ magis mouet, preſertim quum adſint ſigna nocẽtis. ¶ Qui ſe.) Conſilium Sinonis fuit preuenire, ne equi fraudes auerterentur. ¶ Hoc ipſum.) Paratus etiã mortem ſubire: nam non fit facinus magnũ, ſine magno periculo. ¶ Vndiq;.u.) Expreſſit hominũ morem: quis.n. nõ cupiat hoſtem ſuũ captum videre? ¶ Accipe.) Deſtruxit græcorum perſonã omni occaſione, & defendit ſuam. Nã totam rem in deorũ, aduerſum ſtudiũ reuocat: vt oſtẽdat grecos, tum inſidijs, tum

Ordo. deorũ iniuſto fauore, victoriam obtinuiſſe. ¶ Ordo eſt. Ecce.q.d. ex improuiſo: quum proceres ſic dubitarẽt cum plebe, an equus inducendus ſit, qui pro portis ſtetiſſe videtur. Nam & Priamus ipſum inſpiciebat, id non facturus decore, ſi tam diſtaret à portis, vt quiſquã inſidias moliri poſſet: paſtores Dardanidæ. (Quęres, quomodo paſtores hic dicãtur Dardanidę, cũ glorioſi, & inclyti, ſoleãt Dardanidæ dici? verũ dicemus & plebeios Dardanidas vocatos, ſi modo Dardani, virtutem imitati ſint. Dicemus & interemptis paſtoribus ruſticis, vrbanos paſtorum munus obijſſe, qui tunc pecus, diu intra ciuitatis muros incluſum eduxerant. Nã & nobiliſſimi quiq; paſtores habiti ſunt, vt Alexander, ſeu Paris: vnde Statius, Soluerat Oebalio claſſem de littore paſtor, Dardanus incautas blãde populatus Amyclas. & Anchiſes, qui paſtor cũ Venere ad Simoenta coiuit, dum Æneã genuit.) Paſtores igiẽ Dardanidæ, aut vrbani: aut qui Dardani virtutẽ, diu patriã protegendo, imitati fuerant: trahebant interea.ſ. dum hec fieret, ſupp. cum magno clamore: iuuenem.ſ. Sinonem, reuinctum.i. iterum, atq; iterum vinctum: ne forte elaberetur: nõ ergo vacat, re, ſed ſignificat diligentiam ruſticorum, qui ſecuri nõ ſunt, etiam ſi ſemel vinctus fuerit hoſtis: manus.i. habẽtẽ manus vinctas poſt terga: qui fidens animi.i. habens animam confidentem. atq; paratus in vtrunq;.i. ad vtrãq; fortunam: ſeu verſare.i. euertere. dolo.i. per dolum.ſ. Troiã: aut legẽdo, dolos: verſare.i. verſute pertractare, & exequi: dolos.ſ. coeptos: ſeu obcumbere.i. ſubmittere ſe: morti certe.i. indubitanter: obtulerat vltro.i. ſponte: & non exquiſitus nec per inſidias captus: & venientibus.i. quos ad ſe capiendũ venire præuiderat: obtulerat, dico, ſe ignotum.i. quẽ nõ nouerant eſſe Grecum: aut qui bene latuiſſet, vel aufugiſſet, ſi voluiſſet: ſed obtulerat ſe vltro, vt ſtrueret, hoc ipſum.i. vt caperet & captus, aperiret Achiuis.i. Græcis: Troiam.ſ. per immiſſionem equi. Iuuentus Troiana.i. multitudo iuuenum Troianorũ: ruit.i. celeriter accurrit: vndiq;.i. ex omni parte: circunfuſa.i. per circuitũ cõfuſe diſperſa: ſtudio viſendi.i. vt videret eum: & certant, ideſt certatim cõtendunt.ſ. iuuenes Troiani. (mutant autem numerum: quia iuuentus collectiuum eſt) illudere.i. illuſionem, & cõtumeliam facere capto.ſ. Sinoni iuueni: (ad hoc aũt, iuuenem, potius q̃ virum, ſubornarunt græci: quia ſciebant ætati iuuenili, citius ignoſcere, atq; indulgere ſolere mortales q̃ virili, verum pueri, improbi ſunt per ætatem.) Accipe.i. intellige; nunc inſidias Danaũ.i. Danaoꝝ, hoc eſt, Grecorum: &, pro.i. diſce omnes inſidias Danaum: ab vno crimine.i. audi hoc crimen diligentius, quia, eo intellecto, noris etiam cætera à Græcis per inſidias acta. Nã vt.i. poſtq; ipſe turbatus, & inermis: ſtetit in medio conſpectu.ſ. Priami, & cæterorum principum ei aſtantium: atq; poſtq; circunſpexit oculis, hoc eſt, circungerendo, & obuertendo, ægerrime oculos aſpexit: (nõ ergo vacat oculis: qa & mente, rem circũſpicere poſſumus: & nõ ſemper oculorũ motu, inſpicimus. Fecit autem ſpõdaicum verſum poeta: vt ſignificaret animũ languidũ, & moerore grauem.) Circũſpexit ergo oculis agmina Phrygia.i. Phrygum agminatim circũſtantium. & inquit, heu: (optandi aduerbiũ, in malum: ſicut ò, & ſi, in bonum.) quæ tellus.i. terra: & quę ęquora.i. maria: poſſent accipere.i. imergere, & deuorare me: q.d. vtinã aut terra, aut mare, me ingurgitet: aut ſi, ſup. neutrũ datur: qd reſtat deniq; mihi miſero? q.d. nihil, niſi miſerrima quęq;. vel ſic: aut, ſi id optare non debeã, qd reſtat deniq; mihi miſero? q.d. (minus optandũ) cui.ſ. mihi miſero, neq; locus eſt vſquã ſaltẽ tutus, aut vbi viuere permittar apud Danaos: inſuper ipſi Dardanidæ.ſ. apud quos ſpem meã repoſuerã: infenſi.i. quos nunq̃ offendi: aut infenſi.i. infeſti, quaſi multum offenſi: poſcũt poenas cum ſanguine: quod nunc vulgo dicitur confiſcationem vitæ, & rerum, hoc eſt, ſummum & extremum ſupplicium.

PIERIVS.

¶ Fidens animi.) In Roma quidẽ co. animo, legitur: ſed animi, agnoſcit Serui. & eloquutionis figura, huiuſmodi apud authores freques. ¶ Seu verſare dolos, ſeu certe obcũbere morti.) In Lonco. legere eſt, dolo, caſu ſeptimo, quod Ser. nõ improbat, ſubaudiẽduq; ait, Troianos. In eodẽ cod. vbi rarę admodũ diphthõgi ſunt, hoc loco, certę, cum diphthõgo ſcriptũ eſt: vt morti adcommodeẽ, ergo firmę: & deſtinatę: alij tamẽ, certe, aduerbiũ malũt. ¶ Circũfuſa ruit, certãtq; illudere capto.) In Roma. cod. certat, eſt, vnitatis numero, veluti ruit. Alij tamẽ figurã malũt. ¶ Accipe nũc Danaũ inſidias, & crimine ab vno Diſce omnes.) Facile qdẽ adduci poſſim, vt ex Ti. Dona. ſententia, crimẽ legẽdũ credã: quã lectionẽ, omnino Ser. reſpuere nõ videtur: licet priorẽ magis approbet: dum exponit, crimine ab vno: hoc eſt: cauſa: vt, Crimen amor veſtrũ. Præter vero Seruianã huiuſmodi interpretationẽ, pleraq; oĩa venerandæ vetuſtatis exemplaria, quę in manus noſtras deuenere vno exẽplo legunt, crimine ab vno Diſce omnes, ſed.n. quia literatiſſimi plerīq; viri, vltro in Donati ſententiã eũt:

libuit

libuit ex his, quę ille ſup hoc cōmētatus eſt, quod in vulgatis cod. deſyderaſ, adponere, Accipe nūc Danaū inſidias & crimē: duplici ꝗ̄ꝑpe criminationis, Græcos aſpergit ex perſona captiui, atq;, vt ſatiaret, addidit, Ab vno Diſce omnes: vnum ꝗppe notabile vult eē in viro forti, vt nō congreſſu, ſed inſidijs, certet. Oſtēſurus aūt Sinonē mēdacē, periurū, ſacrilegū, ait, Crimē: vt nō Sinon ſolus ſed qualis eſſet, tales eſſe oēs gręcos aſſereret. In hunc ſniam, nō-nulli trahunt Catullianum illud, ex antiqui codicis lectione, Vatiniana meus crimina caluus explicaſſet: hoc eſt, poema in vatinij crimina. ¶ Inſuper ipſi Dardanidę infenſi.) In Ro. cod. & pleriſq; alijs antiquis, legere eſt, & ſuper ipſi: quæ lectio eſt codicis etiam Donatiani, neq; non Med. In nonnullis vtraq; lectio habeſ, vna plus ſyllaba, verſu corrupto.

SERVIVS.

¶ Quo gemitu cōuerſi animi, cōpreſſus & oīs **ÆNE.**
Impetus, hortamur fari, quo ſanguine cretus,
Quidue ferat, memoret, quæ ſit fiducia capto.
Ille hæc, depoſita tandem formidine, fatur.
¶ Cūcta, equidē tibi rex (fuerit quodcūq;) fatebor **SIN.**
Vera (inquit,) neq; me Argolica de gente negabo
Hoc primum, nec ſi miſerum fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam, mendacemq; improba finget.
Fando aliquid, ſi forte tuas peruenit ad aureis
Belidæ nomen Palamedis, & inclyta fama
Gloria, quem falſa ſub proditione Pelaſgi
Inſontem, infando indicio, quia bella vetabat,
Demiſere neci, nunc caſſum lumine lugent.
Illi me comitem, & conſanguinitate propinquum,
Pauper in arma pater primis huc miſit ab annis,
Dum ſtabat regno incolumis, regnumq; vigebat
Conſilijs, & nos aliquod, nomenq;, decuſq;
Geſſimus, inuidia poſtq̄ Pellacis Vlyſſi
(Haud ignota loquor) ſuperis conceſſit ab oris,
Adflictus vitam in tenebris, luctuq; trahebam,
Et caſum inſontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens, & me fors ſi qua tuliſſet,
Si patrios vnquàm remeaſſem victor ad Argos,
Promiſi vltorem, & verbis odia aſpera moui.
Hinc mihi prima mali labes, hinc ſemper Vlyſſes
Criminibus terrere nouis, hinc ſpargere voces
In vulgum ambiguas, & quærere conſcius arma.
Nec requieuit enim, donec Calchante miniſtro.
Sed quid ego hæc aūt nequidq̄ ingrata reuoluo?
Quidue moror? ſi oēs vno ordine habetis Achiuos,
Idq; audire ſat eſt, iandudum ſumite pœnas,
Hoc Ithacus velit, & magno mercentur Atridæ.

¶ Quo ſanguine cretus.) q̄bus ſit parētibus natus. Nam Græcum eſſe conſtabat. ¶ Ferat.) Afferat. ¶ Memoret: quæ ſit fiducia capto.) Aut dicat q̄ tanta ſit in captiuo fiducia, vt audeat dicere inſup ipſi. Aut certe memoret. ideſt meminerit: vt ſignificet meminerit in captiuo vēniloquium, vitæ eē fiduciam. Vnde & reſponſio talis eſt. ¶ Fatebor vera.) Alij Memorem legunt, vt ſit ſenſus, Hortabamur ad loquendum memorē: hoc eſt qui diligenter factionis ſuæ meminerat. ¶ Fuerit quodcunq;.) i. quicunq; me ſequitur euentus. ¶ Hoc primum.) Hoc eſt maximum, apud me verū dicere. ¶ Sinonem.) Auctolycus quidam fur fuit, q ſe varias formabat in ſpecies. hic habuit liberos, Siſyphum, vnde natus eſt Sinon: & Auctoliam, vnde Vlyſſes. Cōſobrini ergo ſunt. Nec immerito Virgilius Sinoni dat & fallaciam, & ꝓditionis officium: ne multum diſcedat à fabula: quia ſecundum Euphorionem Vlyſſes hoc fecit. ¶ Finxit.) Compoſuit, formauit. Vt, Et corpora fingere lingua. Et notandum q̄a omnis Sinonis oratio eſt diaſyrtica. Nam & negocium exprimit: & Troianorum inſultat ſtultitiæ, vt hoc loco. Finxit vanum.) Fallacem. Et vanus eſt qui etiam ſine vtilitate mētitur: Mendax, qui tantum ad decipiendum. Sane vanus, ſtultus apud idoneos inuenitur: vt Iuuenalis, Sic libitum eſt vano, q nos diſtinxit Othoni. ¶ Fando aliquid ſi forte tuas peruenit ad aures.) Dum dicitur. Et vtitur bona arte mendacij, vt ꝑmittat vera, & ſic falſa ſubiungat. Nam quod de Palamede dicit, verum eſt: quod de ſe ſubiungit, falſum. Et ſciendum ex hac hiſtoria partem dici, partem ſupprimi, partem intelligentibus relinqui. Nam Palamedes, vt Apollonius dicit, ſeptimo gradu à Belo originē ducens, quum delectum militum per Græciam ageret, ſimulantem inſaniam Vlyſſem dixit inuitum. Quum enim ille iunctis diſſimilis naturæ animalibus ſalem ſereret, filium ei Palamedes oppoſuit. Quo viſo Vlyſſes aratra ſuſpendit: & ad bellum ductus, habuit iuſtam cauſam doloris. Poſtea quum Vlyſſes frumentatum miſſus ad Thraciam nil aduexiſſet, à Palamede eſt vehementer increpatus. Et quum diceret adeo non eſſe negligentiam ſuam. vt ne ipſe quidem ſi pergeret, quicq̄ poſſet aduehere: profectus Palamedes, infinita frumēta deuexit. qua inuidia Vlyſſes auctis inimicitijs fictam epiſtolam Priami nomine ad Palamedem (per quam agebat gratias proditionis, & commemorabat ſecretum auri pondus eſſe tranſmiſſum) dedit captiuo: & eum in itinere iuſſit occidi. Hæc inuēta, more militiæ regi allata eſt, & lecta ꝓ̄ncipibus conuocatis. Tunc Vlyſſes quum ſe Palamedi adeſſe ſimularet, ait, Si verum eſſe creditis, in tentorio eius aurum quæraſ. Quo facto, inuento auro quod ipſe per noctem corruptis ſeruis abſcōderat, Palamedes lapidibus interēptus eſt. Hunc aūt cōſtat fuiſſe prudētē. Nā & tabulā luſoriā ipſe inuenit ad comprimendas otioſi ſeditiones exercitus, vt Varro teſtatur. Secundū quoſdam ipſe reperit literas. Quæ res ſi forte ſit dubia, tamē certum eſt θ φ χ ab hoc inuentas cum aſpiratione. ¶ Inclyta gloria.) Propter delectum & frumenta. ¶ Falſa ſub ꝓditione.) Sub falſo crimine proditionis. Et rem notam per tranſitum dicit. Vn̄ & paulo poſt, Haud ignota loquor. quāquā ibi poſſit intelligi, haud ignota nobis: ſed forte etiā ad vos potuit peruenire. Sciendum ſane factum hoc vere, & Troianos ſciſſe. Sed Sinon callide quaſi ignorantibus quæ vera ſunt, dicit: vt fidē ſequentibus faciat. ¶ Infando iudicio.) ꝓpter aurum clam ſuppoſitū. ¶ Quia bella vetabat.) Iā hoc falſum eſt: ſed dicitur ad Sinonis commendationem. ¶ Caſſum.) Priuatum, vacuū. ¶ Pauper.) Hæc enim fuerat cauſa militandi, vt Terentius, Cum hinc egēs profugiet aliquò militatum. ¶ Dum ſtabat regno incolumis.) Quia & ipſe vnus de regibus fuit. ¶ Et nos.) Pluralis numerus ꝓ ſingulari ad euitandam iactantiam. ¶ Nomen.) Gloriam. vt, Nomen Echioniū matriſq; genus Peridæ. ¶ Inuidia.) Propter aduectum frumētum. ¶ Pellacis.) Per blandicias decipiētis. Pellicere enim eſt blandiendo elicere. ¶ Mecum indignabar.) Quomodo ergo Nec tacui demens? Intelligimus iſtū quaſi tacuiſſe primo: poſt impatiētia doloris erupiſſe. ¶ Fors ſiqua.) Bene ſiqua: quia eſt & bona & mala. ¶ Promiſi.) Per contrarium ait, pro minatus ſum: quia minamur mala: promittimus bona. Sic Horatius contra, Atqui vultus erat multa & præclara minantis. Ideſt promittentis. ¶ Prima mali labes.) Quia ſecutum eſt poſtea oraculū, & adſcita Calchātis factio. Labes vero ruinam ſignificat à lapſu. ¶ Criminibus.) Cauſis, vt ſupra, Et crimine ab vno. ¶ Spargere voces.) Vt Cicero, Spargere venena didicerunt. ¶ Ambiguas.) Dubias: ne ſi aperte ageret, accuſatio eſſe videretur. ¶ Conſcius.) aut peracti ſceleris, aut dolorum ſuorum: vt eſt in tertio, Oblituſue ſui eſt Ithacus diſcrimine tanto. ¶ Arma.) Modo fraudes, vel dolos. Nam arma ſunt inſtrumenta cuiuſlibet rei, Vnde & inſidiantis fraudes arma nominauit. ¶ Nec requieuit enim.) Aut vacat enim: aut pendet ſenſus ex poſterioribus. ¶ Donec Calchante miniſtro.) Arte enim agit ſemiplena dicendo: vt interrogare cogat, & auidius audire Troianos. ¶ Calchante miniſtro.) Me deſtinat aræ, intelligitur: & eſt Apoſiopeſis. ¶ Ingrata.) Nec vobis placitura: nec mihi gratiam conciliantia. ¶ Quidue moror?) Veſtram ſcilicet feſtinationem. ¶ Omnes.) Et eos qui prodeſſe diſponūt. ¶ Vno ordine.) Vno reatu. Et eſt de antiqua tractum ſcientia: quia in ordinem dicebantur cauſæ propter multitudinē, vel tumultum feſtinantium, quum erat annus litium. Iuuenalis, Expectandus erit qui lites inchoet annus. ¶ Iamdudum.) Modo, quāprimum. ¶ Hoc Ithacus velit, & magno mercentur Atridæ.) Callide hoc dicto impetrat vitam, aſſerens mortem ſuam illorum hoſtibus eſſe placituram. Ideo aūt dicit mercentur, quia ſacrorum eſt, Vt fugiens victima vbicunq; inuenta fuerit, occidatur:

datur:ne piaculum committatur. Ergo Sinon qui victima fuerat, iure, & votis, & præmio Græcorum interimitur. Ithacus vero pro Ithacenſi, principale pro deriuatiuo. ¶ Magno mercentur.) Ideſt pretio. vt, Turno tempus erit magno quum optauerit emptum intactum Pallanta.

DONATVS.

¶ Quo gemitu. c. a. c. &. o. I m.) Bonitatē Troianorū vult Æneas oſtēdere, q pro ſupplicio vltimo, quod ſperabat Sinon, ſolo gemitu eius ꝓ pœna cōtenti flexi ſunt. ¶ Hortamur. f. q. ſ. c. Quidue. f. m. q. ſ. ſ. c.) In iſta interrogatiōe tria poſuit vim propoſitiōis cōtinētia, ad quę Sinonem rñdere conueniret. ¶ Cuncta equidem. t. r. (fu. qu.) fa. Vera, inquit.) Promittit ſe omnia vera dicturū, q nulla in parte fuerat relicturus veritatē. Tibi inqt rex vera dicā oīa, aſſumpta fiducia velut cōfitendi, quod apud regē fuiſſet locuturus, q & cognoſcendi & ignoſcēdi facultatē habuiſſet, locutio aūt talis eſt. vtcūq; eſt, quod ſum relaturus, Cuncta dicā vera. ꝓmittendo veritatē cōmendauit perſonā ſuā, & dicendo regē, hoc eſt eū, cui tanta reuerentia deberetur, bñiuolū fecit, eo magis quod promittebat narrationē q̄ fidem veritatis oſtenderet. hoc inquit primū. qd. n. ante oīa in hmōi cauſis quęrit̄, niſi veritas? fatebor & referā non eſt vnum, nam referā ſignificat cum indicatur aliqd ſimplex, & pōt proferri ſine tormentoꝝ metu. fateri aūt eſt aliqd prodere, quod ſit contrariū confiteri, & habeat crimen ac ſi fuerit fraude ſuppreſſum, & poſſit pœnis durioribus pectore negantis excludi. fuerit quodcunq;, cuncta, inquit, & qcqd fuerit fatebor. vt fatebor bis accipiatur, ne fiat per numeros vitiū, vt ſit fatebor cuncta. itē fatebor quodcūq; fuerit. hoc primū deniq; inqt quod negare debuerā, hoc primū cōfitebor. ¶ Neq; me argolica de gente negabo.) Quod in aperta ꝓbatione eſſe potuit, ēt ſi ipſe non diceret, hoc prio cōfeſſus eſt. vt putaretur cętera ſine fraude dicturus. neq; me argolica de gente negabo. græcus ſum, inqt, hoc eſt dicere, hoſtis ſum veſter. ¶ Hoc primū. n. ſi. m. for. ſi. Finxit. u. e. m. q;. i. finget.) Et ſi cū periculo inqt verum loquar, fortuna. n. ſtatū mihi prioris felicitatis eripere potuit, non tñ mutare quod natus ſum. dixit ergo, quo ſanguine cretus, addidit etiā nomē ſuum, vt perſonā ſuā pleniſſime demōſtraret. hoc argumento quod ſuadebat impleuit, vt Troiani crederent reliqua vera eſſe dicturū. Incipit cauſas oſtendere ceſſationis ſuę. non. n. vacuum fuit, vt recedētibus omnibus gręcis ſolus ipſe ſine aliqua ratione remāſiſſet, & ad hanc ipſam partē duxit ex alto principiū, in quo ſine dubio fuit fabula oībus nota, perindeq; vera. ſed hac expoſita in prima parte ſubiunxit falſa, quo facile illud, quod compoſito mentiebatur credi potuiſſet. Itaq; coniungitur. ¶ Palamedis, & inclyta fama Gloria &c.) Palamedis vera fuit fabula, nā iter ipſum & Vlyſſem graues inimicitię extiterāt, vſq; eo vt argumentis Vlyſſis velut proditorē conſtet occiſum, ea vel maxime coniectura, q græcos reuocaret ab affectu bellandi, & in tentorio eius eſſet inuētū aurū, quod eundē Vlyſſem ferunt ſuppoſuiſſe. hoc ergo quod fuerat veꝝ de Palamedis morte, dedit occaſionē mētiēdi, vt diceret. ¶ Illi me. c. &. c. p. Pauper in arma pr̄ &c.) Pater, inquit, meus ex ea cā q eſſet in arma pauper, hoc eſt imbellis ętatis, atq; ea contēplatione, q Palamedi eſſet affinis, me ei ſociū iunxit, deferebat̄. n. patri meo, quia in numero regū fuit, & plurimū viguit. hæc nobilitas gñis iccirco cōpoſita eſt, vt Troianorū miſericordiā de præterita & præſenti fortuna prouocaret ad lenitatē. maiorem. n. miſericordiā mouent, qui ex opulentia in miſerias fuerint lapſi. redit rurſum ad fabulā cōmendans per oīa perſonā ſuā, vt oſtendat ſe bonū ſocium, bonum amicum, bonumq; propinquū. cōmendat ēt Palamedis memoriā, dicendo, quia bella vetabat, vt ex ea cauſa pręſtarent amico viuenti, quod Palamedi defuncto nō poterant. ¶ Inuidia. p. pe. Vl. c. l. Ha. ſupis conceſſit ab oris.) Poſteaq̄ inquit, idem Palamedes (vt omnibus notū eſt) receſſit à ſuperis, non dixit mortuus eſt, ſed cōceſſit, vt memoria eius digna eſſet, q̄ poſt hominis finē viuere mereretur. ego, inquit, poſt illius exceſſum, cui & comes fui, & cōmendatus à patre, cui me cōſtabat eē affinem. ¶ Afflictus vitā. i. t. lu. q. t. &. c. i. me. in. a.) Hoc vult intelligi, vt non ſic duceret vitā, qūo qui optāt viuere, ſed q cupiūt mori. hęc non erāt vera, ſed quęſita ad fallendū, & vt maiorē moueret miſericordiā addidit præterea aliud, quo nimios velut dolores ſuos exprimeret, quibus quaſi ex Palamedis luctu fuerat preſſus. ¶ Promiſi vltorem, & ve. o. aſ. m.) Cogitabam, inqt, defendēdum eſſe amicum vim paſſum ex criminibus falſis, & defendendum eſſe innocētē, ſed nimius dolor tm̄ potuit, vt me feciſſet inſanū. deniq; quod tegendū aīo fuit, ac quod alto ſilentio retinendum non voluntate mea neq; integro ſtatu mentis potius effudi q̄ dixi, clamauiq; pietate cogente. nimius diſpoſuerat dolor. ſ. de morte inſontis in ſedibus patrijs me authorē futurum eſſe vltionis, neq; ipſum ſic affuturum cauſæ, vt admiſſi ſceleris vltio ꝓueniret, ſed oē illud quod incaute dolore diffuderam, inſidiantis inimici tergiuerſatione præuentū eſt, odio. ſ. in me meis ꝓfeſſiōibus conſtituto, neq; ipſo leui, ſed exitiū mihi ſalutis acquirenti. qd. n. cogitare poſſet inimicus? qui ſe ſperabat non eſſe victorē nec inultum, ſi ego incolumis ad patriā remeaſſem. ¶ Hinc mihi prima mali labes.) Notabilis perſona eſt eius, qui ſic vitam ſuam degit, vt ſibi contineat inimicos. hoc ergo Sinon inter multa falſa adſtruit, & purgat, vt dicat. ego quidem iuſto dolore cōmotus inimicitias profeſſus ſum, nec prouocaui alterū, ſed ille me dum in amicum meum ſcelus admitteret, prouocauit, Ille iniuſtas aduerſum me inimicitias ſuſcępit, vt occiſo innoxio, me quoq; qui mortis eius vltor eſſe potuerā, putaret opprimēdū. Cum igit̄ me vltorē metueret, ſpargebat in vulgū nouū de me criminū genus, & oīa iactabat ambigua, quia vera quæ diceret non habebat, q̄rebat conſiliorum tela. quibus me confoderet, occaſionesq; captabat. ¶ Nec requieuit. e. do. cal. mi.) Cœperat referre ſequentia ſed hæc arte mira fallendi ſuppreſſit vt Troianos magis deſiderio audiendi accenderet, & hac ratione ſibi conquireret veniā. Idcirco ait. ¶ Sed quid ego. h. aūt ne. in. re. Quidue moror? ſi. o. v. o. habetis achiuos? Idq; audire ſat eſt, iādudum ſumite pœnas, hoc ithacus velit, & magno mercentur atridæ.) Vbi ad ipſum cardinem venit, in quo mendaciorum conſiſtebat effectus, negauit ſe dicturum, ne vltro omnia referendo daret ſuſpicionē falſitatis. Ait ergo, iam ſcio me moriturū, cū retulero oīa, melius eſt reticere, & atridę in lucro habeant, q ſecreta eorum non prodidi, neq;. n. ꝓpter vnum inimicū debeo oēs meos prodere. Ordinatur ſenſus ſic, & eius expoſitio talis eſt. ſed qd ego nequicquā reuoluo hæc? hoc eſt refero, quę apud vos erūt ingrata. Quidue moror? cur differo pœnas meas poſt relationis bñficiū cōtinuo moriturus, vel quid mihi proderit meorū ſecreta vobis reſerare, quos vicē mihi ſcio non eſſe reddituros, quin potius ſi oēs achiuos pariter vno odio ꝓſequimini, profeſſus ſum iamdudum me veſtrum eſſe inimicum, ſumite de confeſſo ſupplicium, nec vobis hoc imputabo omne. n. malum mihi idē videbitur intuliſſe, qui me quolibet pacto quærebat occidere.

ASCENSIVS.

¶ Quo gemitu, &c.) Dat Troianis (vt dixi) vbiq; pietatē, & clementiā, quaſi illā ab origine traxerit domus Iulia q̄ vſq; ad pœnitentiā Clemens prædicatur: dat aūt græcis artificioſam ꝑfidiā: vt minus ſit dedecus circūuentis, & maius circūuenientibus. Sed Donatū audiamus ita diſſerentem. ¶ Quo gemitu.) Bonitatē Troianoꝝ oſtendit, q pro ſupplicio vltimo, quod ſperabat, ſolo gemitu eius, ꝓ pœna cōtenti ſunt. ¶ Hortamur fari.) Vim ꝓpoſitionis habet: & tria ꝓponit, ad quæ Sinonem rñdere cōueniret. ¶ Cuncta.) Promittit oīa vera dictuꝝ, q nulla in parte fuerat veritatem detracturus. ¶ Tibi rex.) Aſſumit fiduciā confitendi, apud eū qui & cognoſcendi facultatē haberet. Cōmendat aūt ſe, q vera polliceat̄, & q regem appellat: captat beniuolentiā. ¶ Fatebor.) Aliud eſt q̄ referā. Referimus, quū dicimus aliqd ſimplex: & pōt pro- Fateri.
ferri ſine tormentoꝝ metu. Fatemur aūt, quū prodimus id quod Referre
ſit contrariū cōfitenti: & poſſit tormentis exprimi e pectore negātis. & repete bis, Fatebor cuncta: &, Fatebor quodcūq; erit Argolica de gente: ad id, quo ſanguine cretus, Græcus ſum: ac ſi dicat hoſtis ſum. ¶ Nec ſi miſerū, &c.) Potuit eripere mihi fortuna priorem felicitatē. At nō poterit, me mēdacē fingere. Hoc argumento perſuaſit, vt Troiani crederent reliq̄: & ne videatur incredibile, q ipſe ſolus ex omnibus Gręcis remāſerit: ad hanc partē, ducit ex alto principiū, & narrat rem oībus notam: & magna ex parte verā: qua expoſita, ſubiungit falſa. ¶ Palamedis.) Eadem dicit quæ Seruius de Palamede. Et nos aliquod, de ꝑterita eius florenti fortuna, & de pręſenti miſeria, ſibi cōparat beniuolentiam. Cōmendat etiam Palamedis memoriam: dicendo, quia bella vetabat, vt amico viuenti pręſtarent, quod defuncto non poterant. ¶ Superis conceſſit ab oris.) Non dixit, mortuus eſt: ne eius memoria digna, poſt hominum finem, viuere minoraretur. ¶ Vitam in tenebris.) Vt illi qui cupiunt mori, & non viuere. Idq; aut ſat eſt, vbi ad cardinem venit, in quo mendaciorū conſtitit adfectus negauit ſe dicturū, ne vltro oīa referendo. daret ſuſpitionem falſitatis. ait igitur, cū ſciat ſe periturum melius eſſe, ne ſecreta Gręcorum prodat. Neq;. n. propter vnum hominem, debeo omnes meos prodere. quidue moror? cur differo pœnas meas, poſt relationis beneficium, continuo moriturus? Vlyſſes. n. omne malum videbitur intuliſſe, qui me quolibet pacto quærebat occidere. Hæc ille. Cætera ex ordine patebunt, q talis eſt. ¶ Quo. ſ. Sy- Ordo.
nonis

nonis gemitus,animi.ſ.Troianorum:cõuerſi,ſup.ſunt ad cõmiſerationẽ.ſ.& omnis impetus.i.moleſtatio,illuſio:& inſultus compreſſius,ſup.eſt:nos.ſ.primores & proceres.(In opere enim pio, perſonam ſuam cõmiſcet:qui hęc omnia loquitur Æneas.in illuſione aũt tantum iuuentutis Troianę meminit.)hortamur fari.i.damus animum,vt fertur:quo ſanguine cretus ſit:ve ꝓ vel:qd ferat.i.adferat,& memoret,q̃ fiducia ſit capto.i.cũ captus ſit, qd fiduciæ habeat, ꝙ ſpem ſuã apud Troianos repoſuiſſe videatur.(eoſq́; incuſet crudelitatis,ꝙ pœnas cum ſanguine poſcant.) Ille fatur,formidine depoſita.i.quam ſe ſimulabat deponere: tandẽ i.poſt aliquantulum moræ:quaſi non poſſet animum reſumpſiſſe,quum tamen dictum ſit,ꝙ erat in vtrunq; paratus,ſeu verſare dolos,ſeu certe occumbere morti. Fatur igitur,& inquit, ò rex: Equidem.i.ego quidẽ:fatebor tibi:cũcta.ſ.quæ dicã:vera,quodcũq; fuerit,ſiue pro me,ſiue cõtra me:neq; (quod primũ contra eſt.)negabo me de gente Argolica.i.Græca:ſed hoc primum,ſup.ſcire,& credere te velim: nec.i.& non:& ſi.i.quãquã fortuna finxit.i.effecit Sinonem:hoc eſt,me,qui ad te loquor:miſerum.i.iniqua ſorte,& conditione affectum,& ita miſeratione dignum: tñ ipſa improba.i.quantũuis improba:quæ bonis mala,& malis bona,retribuit:nunq̃; finget.i.efficiet etiam: vanumq́; pro.i.mẽdacẽ:quia in res ſuas.i.quas conferre põt habet fortuna imperium ſed non eſt in aĩos noſtros,animiq́; vires.quocirca, nemo cogit eſſe vitioſus,nemo vanus,nemo mendax:& ſi mori cogantur multi:& egeſtatem ferre plurimi. Incipit ergo fari,& rẽ detegere: & à veris incipit:eaq́; quaſi ignorãtibus recitat:quũ certiſſime ſciat Troianos ea ſcire,vt per ea inducantur ad credenda,quę poſtea illaturus eſt falſa:moris enim eſt quoties audimus vera,enunciare ab eo qui neſcit,nos ea ſcire:bonam opinionẽ de fide illius,in his quę neſcimus,habeamus,dicit igitur: Si fando aliquid.i.cũ de aliqua re loqueremini.q.d.puto,ꝙ cum Troiani ſitis,parum audiſtis de hoc homine:ſed ſi fando aliqd.i.de aliqua re: nomẽ & inclyta gloria(hoc nimium ſubtiliter addit:q̃ſi ſe illi viro bõ adhuc optare ſignificaret,ꝙ pacem perſuadere niſus ſit:quã quum acceptare nollẽt Græci,ad hoc dedecus oẽs peruenerint,vt re infecta turpiter redire cogerentur.) Palamedis Belidæ.i.de gñe Beli,qui ſeptimus ab eo fuit:peruenit forte ad veſtras aures.q.d.tũc poteſtis ſcire,an vera dicam,quem.ſ.Palamedem pelaſgi.i.Græci,demiſere.i.demiſerunt neci.i.ad necem depreſſerunt inſontẽ.i.licet eſſet inſons: ſed ſub proditione falſa.i.diſſimulata:(dicebant.n.eum proditorẽ:)indicio.i.teſtimonio proditiõis eius,infando.i.deteſtãdo:quia.ſ.vetabat bella:hoc eſt,ideo quia dehortabatur à bello,& cohortabatur ad pacẽ,Vlyſſes accuſauit eũ proditionis,ſicq́; damnatus eſt:& quem lugẽt,nunc caſſum.i.priuatum lumine.i.aura vitali:aut ſupera regione,aut viſu, q non niſi viuẽtibus eſt,& per cõſequẽs vita. Pater.ſ.meus.q.d.non odio Troianorũ, ſed paupertate coactus:miſit me huc.i.ad hanc ciuitatẽ debellandam:in arma gerenda ab annis primis,ne aut ipſe ꝓprio odio veniſſe putetur. Miſit inquã,me comitẽ,illi propinquũ conſanguinitate:per quod conciliat ſibi Troianos,quibus nomen Palamedis gratum non dubitabat,cũ Vlyſſi inuidioſum eſſet. Miſit autẽ
Ordo. tunc dũ pater,aut Palamedes ſtabat incolumis regno.ſ.Græcorũ, non ſuo,& dum regnum.ſ.Græcorum vigebat conſilijs.i.per cõſilia bonorum,& prudentium virorum:& nos.ſ.Græca iuuẽtus: geſſimus aliquod nomẽ,& decus:quaſi,id oẽ amiſſum nunc doleat. Poſtq̃; ipſe, ſup. Palamedes,conceſſit.ſ.ad regionẽ mortuorum,ad inferos:ab oris.i.regiõibus ſuperis:inuidia.i.per inuidiã: Vlyſſis Pellacis.i.quoſlibet: vt vult in perniciem,& fraudẽ, & in aſſenſum, tam nefandi facinoris pellicientis:haud.i.non loquor ignota.q.d.ne putetis me forſan mentiri: aut ex inuidia contra Vlyſſem loqui(quod dicit,propter ea quæ poſtea ab Vlyſſe paſſus eſt:aut,qa ſignificauit iam ſe cõſanguineum Palamedis.)ego loquor non ignota:quia omnes Græci id nunc ſcimus,& poſſem id per omnes Græcos atteſtari(non autem dicit id Troianos ſcire:quia fruſtra prius dubitaſſet Fando aliquid,ſi forte tuas peruenit ad aures Belidæ,nomen Palamedis.) Ego afflictus.ſ.caſu amici,cõſanguinei,& ductoris,trahebam vitã in tenebris:& indignabar.i.ægre ferebam,mecum.i.in animo meo:nam publice nõ audebat caſum.i.mortem amici:inſontis.i.innocentis. Nec ego demens.i.factus poſtea demẽs,ex impatiẽtia,aut dolore:tacui.i.nõ ſemper tacui:quamuis primũ mecũ dũtaxat indignabar:& ꝓmiſi i.minatus ſum(ſicut minari, eſt aliqñ ſuperbe ꝓmittere:)me vltorem.ſ.fore:ſiqua.i.aliqua:fors.i.fortuna,aut caſus:tuliſſet.i.attuliſſet.ſ.occaſionẽ,& opportunitatẽ,& ſi ego victor.i.voti compos cum reliquis: remeaſſem vnquã.i.quouis tpe futuro ad Argos patrios.i.quæ mihi patria eſt:(Declinatur aũt hoc Argos: & pluraliter,hi,Argi,Argorum.)& moui.ſ.in Vlyſſem:aſpera odia.ſ.cõtra me:verbis.i.cõtumelijs,aut minis. Prima labes.i.occaſio mali:eſt ſup.aut prouenit mihi hinc.i.ex hac re:& Vlyſſes,ſup.cœpit:aut terrere.i.terrebat ſemper,hinc.i.ex hac re aut poſt hanc rẽ nouis.i.magnis,aut inauditis:criminibus.i.criminationibus: & ſpargere.i.ſpargebat.aut cœpit ſpargere hinc,voces ambiguas.i.dubias:quia nõdũ audebat manifeſte mortẽ minari.q.d.quaſi ẽt ipſe Sinon in pretio fuerit,ꝓpter virtutẽ,& fidem ſuã:apud græcos. Et ſpargebat voces ambiguas:non in proceres,qui factionẽ eius noſcitabant, ſed in vulgũ.i.vilem popellum(aut Latine loquutus eſt,apud quos nomina ſecundæ, in us,neutra non ſunt: præter pelagus, Græcum vocabulũ.nã & alij vulgum dixerunt: aut more Plautino,imperitum dat ſermonẽ, ei qui à primis annis,armis inſeruierat:ſicut Plautini ſerui,iubarem papauerẽ,gutturem pronunciant. Alij dicũt,poetam in vulgus protuliſſe:& s literã abſumpſiſſe,quomodo m abſumitur qui modus apud Ennium, Lucretium, Lucilium,cæteroſq́; vetuſtiores nimium frequens eſt:ſed Seruius,& alij grammatici,id in poetam corrigentes,immutauerunt:ſicut vbi ſcriptum(inquiunt)erat,Hic ſpecus horrendus:ſcripſerunt,horrendum.& vbi erat,inter ſe coiiſſe viros,& decernere ferro:ſcripſerunt,cernere. Sed hæc controuerſia grammaticorum,nihil de ſententia poetæ immutat.)& ipſe conſcius.ſ.mali facti:quærere.i.quærebat,aut quęrere cœpit:arma.ſ.ſibi ſolita:hoc eſt,fraudes, qbus me quoq; deleret.nec.n.requieuit,donec compoſitam rupit vocẽ:& me deſtinat arę:(quod hic non dicit:fruſtraq́; ſe dicturum innuit: vt nõ videatur id velle dicere:aut ideo veniſſe,vt id dicat:ſed vt auidiores redderet Troianos, ſciendi quum dicere nollet:quod etiam effecit.) Calchante (vate illo diuino,quo plurima geſſerant græci:nam & Achillem (vt Statius docet)per eum in aula Lycomedis,regis Scyri,inuenerunt inter puellas latitantem:)miniſtro.i.illi,ad hoc quod volebat obſequente:volebat addere:deſtinauit me aræ:ſed quaſi id fruſtra diceret,renuit dicere. Sed quid ego autem reuoluo, ideſt commemoro, hæc.ſ.mala mea,& infortunia:nequidquam.i.in nullo,aut nullo modo ingrata, hoc eſt, ipſis qui ea libenter audiunt,cũ mala noſtra ſoleamus libenter recitare,his quos ſperamus nobis condolituros:ve pro vel:quid.i.ad quid:moror.i.demoror:& differo pœnas,& mortẽ meam: ſi habetis.i.reputatis omnes Achiuos.i.Græcos,vno ordine, ideſt æquali affectione: hoc eſt,capitali odio,& ſi ſat.i.ſatis eſt vobis audire,id.ſ.quod dixi:nec aliud commiſerantes facturi eſtis:ſumite iandudum,ideſt quamprimum: aut ab eo tempore,quo iam primum audiuiſtis me Græcum eſſe pœnas.i.ſupplicia de me. Ithacus,ideſt Ithacenſis Vlyſſes:ſæuiſſimus hoſtis veſter:velit hoc.ſ.vt ſumatis de me pœnas,& Atridæ q illi ſuffragantur.mercentur.i.emant,magno ſ.pretio.aut ideo ne(vt Seruius ſentit)piaculum, ſit victimam, poſtquam aufugerat,ſuperuiuere contra morem ſacrorum. Erat autem Sinon deſtinatus aræ: vt dicetur: aut ideo ne quæ dicturus eſt, Sinon Troianis dicat: dicturus enim eſt, quomodo per ſuſceptionem equi, Minerua placetur,& Troia incolumis maneret:& per eius violationẽ periret:ne ergo equum beniuolæ ſuſcipiant,cognita per Sinonem re omni optarent Atridæ, vt quam primum de eo ſumerent Troiani vltionem. Et licet Troiani non intelligant, cur id dicat: intelligunt tamen eum: ſignificare ſibi commodam fore Sinonis vitam,quum eius mortem tantopere cupiant hoſtes. Hoc autem dicto,ſubticuit,quaſi qui ſe verebatur fruſtra plura loquuturum.

PIERIVS.

¶ Cuncta equidem tibi rex(fuerint quæcunq;)fatebor Vera.) Nonnullis in codi.peruetuſtis legere eſt,fuerit quodcunq;,ſingulari numero:quanquam nõ ſum neſcius plurimos eſſe,qui priori faueant lectioni:quia.ſ.cuncta,præpoſitum eſt nomen multitudinis,ſed enim Seruius,fuerit quodcunq;, videtur agnouiſſe:dũ exponit,quicunq; me ſequatur euẽtus. Cum Seruio eſt Donatus qui apte,fuerit quodcunq;,interpretatur:hoc modo,cuncta(inquit)& quidquid fuerit fatebor: vt,fatebor,bis accipiatur:ne fiat per numeros vitium, vt ſit,fatebor cuncta:itẽ,fatebor quodcũq; fuerit. In Med.cod.cuncta quidẽ legitur:ſed equidem ex eorum ſententia eſt,qui primam perſonam ei ineſſe aduerbio volunt, vt ſit,equidem,ego quidem,quum tamẽ Cato apud Salluſtium dicat: Quare vanum equidem hoc conſilium eſt:niſi & Salluſtiani quoq; cod.corrupti ſunt. ¶ Regumq́; vigebat Conſilijs.) Sunt qui,regum concilijs,legendum autument. Sed id licet ego nuſq̃ in his veteribus legerim exem.inueni tamen apud Ti.Donatum, regum:interpretatum hoc modo,deferebatur.n.patri meo,quia in numero regum fuit,& plurimum viguit. Hęc nobilitas generis idcirco

ris idcirco compoſita eſt: vt Troianorũ miſericordiã, de præterita, & pręſenti fortuna, prouocaret ad lenitaté. ⁋ Inuidia poſtquã pellacis Vlyſſi.) In Longob. & in aliquot alijs antiquis cod. fallacis, legitur: quã ego paraphraſin fuiſſe puto, quãuis ita ét ſcriptũ ſit in cod. Cariſiano, qué Long. characteribus ſcripti, Ianus Parrhaſius mihi legendum cõmodauit, verſu eo loco citato, vbi de nominibus in, e, quæ ſine ratiõe genitiuum in, l, faciunt, differit. Nam codicum referre varietates, ſuper hmõi terminatione, iam ſuperuacuum eſt: ſed quantum pertinet ad epitheton, vtrũ qppe pellacis, an fallacis, legendũ ſit, Velius Lõgus exemplum citat ex Virgilio, Pellacis Vlyſſis. Vbi ex præpoſitione, per, r, literã, in, l, abire dicit, quoties, l, altera ſubſequitur, neq; aliter vnquam legi apud Luciliũ affirmat, q̃; pellicere, quod eſt inducere. ⁋ Superis conceſſit ab oris.) In cod. Longob. exceſſit, ſed conceſſit, Donato agnoſcitur, apud qué habes. Non dixit, mortuus eſt, ſed cõceſſit: vt memoria eius digna eét, quæ poſt hoĩs finé viuere mereretur. ⁋ In vulgum ambiguas.) Sane, volgum, ea qppe ſcribendi rõne, qua vſos veteres nemo inficiatur: nõ in Virgilianis tñ codicibus per o, prima ſyllaba notatum inueni, verũetiam in Liuianis manu ſcriptis, hiſq; peruetuſtis: vt li. iij. de ſe. bel. pu. Huic non apud volgum modo fides fuit. Quod vero ſup nominis genere diſputatur, Virgilium, Siſennam, Attium, & Varronem volgũ maſculino genere poſuiſſe, neutro Lucilium, atq; eo loco Virgiliũ, ignobile volgus. Soſipater, ex veterum grammaticorum opinione, ait, volgus maſculini generis, potius quàm neutralis, quia nullum neutrale biſſyllabum, u, s, literis terminatum, genitiuo in i, vltima exit ſyllaba: ſic ille. ⁋ Nequidquàm ingrata.) In codi. aliquot antiquis, & hic: & alibi, nequiquã, ſcribitur, abſq; vlla alia conſonante inter i, & q, Sed enim Victorini præcaptum eſt, in hæc verba, quidquam, & quidquid, & quodq;, prima ſyllaba, quoties habuerint, d, id vos producite, & ſupponite, c, ne duæ partes integræ eſſe videantur: ex hoc præcepto volunt, nequidquàm, interiecto, c, notari. Sed qui ſcriptionibus antiquis fauent, nequiquã, aduerbium, a caſu ablatiuo deſumunt, veluti etiam nequaquã, atque ita vtrunq; eodem modo ſine, c, ſcribũt, frigida hæc omnino, vel Fab. Quintilianus eſſe dicat: ſed hoc tẽporibus eruditis, nunc corrupta adeo loquendi ſcribendiq; ratione: minime vitio detur, ſi quis etiam talia perquirat.

⁋ Tũ vero ardemus ſcitari, & quærere cauſas, POETA
Ignari ſcelerum tantorum, artiſq; Pelaſgæ.
Proſequitur pauitans, & ficto pectore fatur.
⁋ Sæpe fugam Danai Troia cupiere relicta SINON
Moliri, & longo feſſi diſcedere bello,
Feciſſentq; vtinam: ſæpe illos aſpera ponti
Intercluſit hyems, & terruit auſter eunteis,
Præcipue, quum iam hic trabibus contextus acernis
Staret equus, toto ſonuerunt æthere nymbi.
Suſpenſi Eurypilum ſcitatum oracula Phœbi
Mittimus, iſq; adytis hæc triſtia dicta reportat.
Sanguine placaſtis ventos, & virgine cæſa,
Quum primum Iliacas Danai veniſtis ad oras,
Sanguine quærendi reditus, animaq; litandum
Argolica. Vulgi quæ vox vt venit ad aureis,
Obſtupuere animi, gelidusq; per ima cucurrit
Oſſa tremor, cui fata parent, quem poſcat Apollo.
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios, quæ ſint ea numina diuum
Flagitat, & mihi iam multi crudele canebant
Artificis ſcelus, & taciti ventura videbant.

SERVIVS.

⁋ Ardemus ſcitari.) Feſtinamus inquirere. ⁋ Quęrere cauſas.) Cur à Græcis eius optaretur interitus. ⁋ Artiſq; Pelaſgæ.) Ars, τῶν μέσων eſt. Ideo adiecit Pelaſgæ. ⁋ Pauitans.) Quaſi pauitans. ⁋ Ficto pectore.) Pectus ꝓ verbis poſuit. Nam nunq̃, fingitur pectus. ⁋ Sæpe fugam Danai.) Hoc ſecundum Homerum verũ eſt. ⁋ Moliri.) Parare. ⁋ Feſſi bello.) Troianos laudando. Si enim fatigati ſunt Gręci, horum virtus probatur, & ſibi fauorem cõciliat. ⁋ Vtinam.) Nec enim hic aræ deſtinabatur. ⁋ Ponti hyems.) Bene addidit Ponti: quia eſt & temporis. ⁋ Eũteis.) Ire cupiẽtes: vt, Quum canerẽ reges & pręlia, i. cum canere vellẽ. & à Græcis figura eſt, vbi ſtatuiſſe aliqd pro inchoatiõe haberẽtur. ⁋ Præcipue.) Contra illud ne diceretur numina nõ eſſe placata. ⁋ Æthere.) Ætherẽ pro aere poſuit poetica licentia. ⁋ Suſpenſi.) Aut ſolliciti: vt, Noſtroq; in limine pendẽs, quia nec tẽpeſtas poſt dona mutabaẽ. Aut ad Nimbos refertur diſtinctiõe mutata. ⁋ Scitantẽ.) Participiũ pro participio eſt. i. ſciſcitaturum. Alij Scitatum legunt. i. inquiſitum. ⁋ Oracula.) Templa, de qbus dantur oracula. ⁋ Adytis.) Adytum eſt locus templi ſecretior: ad qué nulli eſt aditus niſi ſacerdoti. ⁋ Triſtia dicta reportat.) More ſuo breuiter habitum futuræ orationis oſtendit. ⁋ Sanguine placaſtis ventos, & virgine cæſa.) Quum primũ, hic diſtinguendum eſt: quia & ſemel ad Troiã ventũ eſt: & anteq̃ ad eam veniretur, de Iphigenia eſt ſacrificatum, cuius fabula talis eſt: Cum græci ad Aulidem veniſſent, Agamemnon Dianæ ceruum occidit ignarus. Vnde irata dea flatus ventorum remouit. Quamobrem cum nec nauigare poſſent, & peſtilentiam ſuſtinerent: oracula conſulta dixerunt Agamemnonio ſanguine Dianam eſſe placandã. Ergo quum ab Vlyſſe per nuptiarũ ſimulationem adducta Iphigenia in eo eſſet vt immolaretur, numinis miſeratione ſublata eſt: ceruaq; ſuppoſita: & trãſlata ad Tauricam regionem regi Thoanti tradita eſt. Sacerdosq; facta Dictynnæ Dianæ, quum ſecundum ſtatutam conſuetudinem humano ſanguine numẽ placaret, agnouit fratrem Oreſtem: qui accepto oraculo, carendi furoris cauſa cum amico Pylade Colchos petierat: & cum his occiſo Thoante ſimulacrum ſuſtulit abſconditum faſce lignorum. Vnde & faſcelis dicitur: non tantum à face, cum qua pingitur, propter quod & lucifera dicitur: & Aritiam detulit. Sed quum poſtea Romanis ſacrorum crudelitas diſpliceret (quãquã ſerui immolarentur) ad Laconas eſt Diana tranſlata, vbi ſacrificij conſuetudo, adoleſcentum verberibus ſeruatur: qui vocabantur Bomonicæ: quia aris ſuperpoſiti contendebant qui plura poſſent verbera ſuſtinere. Oreſtis vero oſſa ab Aritia Romam tranſlata ſunt: & condita ante templum Saturni, quod eſt ante cliuum Capitolini, iuxta Concordiæ templum. ⁋ Virgine cæſa.) Non vere: ſed vt videbatur. Et ſciendum in ſacris ſimulata pro veris accipi. Vnde cũ de animalibus quæ difficile inueniunẽ, eſt ſacrificandum: de pane vel cera fiunt, & pro veris accipiũtur. Hinc eſt etiam illud, Sparſerat & latices ſimulatos fontis Auerni. Nã & in tẽplo Iſidis aq̃ ſparſa de Nilo eẽ dicebaẽ. ⁋ Argolica.) quia occurrebat, Occidi potuiſſe captiuũ. ⁋ Cui fata parent.) cui ꝑparẽt mortẽ. ⁋ Magno tumultu.) Ad factionem tegendã. ⁋ Numina diuũ.) Pro oraculis poſuit: & quęritur mõ non qd dicat (Nã planũ eſt) ſed quis debeat immolari. ⁋ Multi crudele canebant.) Multi, bis intelligendum. i. multi videbant taciti, multi etiam dicebant: ne ſit contrarium, canebant taciti.

DONATVS.

⁋ Tũ vero ardemus ſcitari, & q̃rere cauſas.) Hoc cõſilio nos accendit audiendi deſiderio. deniq; ſcitari cupimus, hoc eſt impenſius q̃rere & interrogare cauſas, cã eſt ꝓpter quã ſit aliqd. nihil. n. ſit, niſi quod pręcedat cauſa faciendi. ⁋ Ignari ſcelerũ tantorum artiſq; pelaſgę. Nos), inquit, ex noſtra ſimplici & honeſta natura iudicantes gręcos vera Sinonem loqui arbitrabamur. Porro autẽ illi oẽs doloſi ſunt omnesq; fallaces, & hoc eſt, quod ait ſupius, ab vno diſce omnes. ⁋ Proſequitur pauitans.) Pauitantem debemus accipere, aut ſimulato pauore loquentẽ, aut vere pauitantẽ, ne titubante linguę curſu inſidiarũ deceptio naſceretur, quas iam videbat in tuto. ⁋ Et ficto pectore fatur.) Pectore cœpit loq, hoc eſt, diſſimulata veritate aliud promebat officio linguę. quũ aliud pectore retineret. ⁋ Sępe fugam danai. t. c. r. Moliri, & lo. f. di. bello.) Mendacium cum argumẽto, quo credibile videri potuiſſet, quod dicebat parauerit, inqt, ſępe reditum gręci, hoc falſum fuerat, addidit cauſam veluti reditus maturandi, & argumẽtũ ſumpſit à tempore, longo feſſi diſcedere bello, vt qui annis tot victoriam conſequi nequiuiſſent crederentur diuturnitatis tædio affectum reieciſſe certandi. ⁋ Feciſſentq; vtinam.) Bene optabiliter poſuit. hoc enim & Troiani libenter audiebant, & Sinoni proderat. huius conſilij non perfecti vltro rationem præſtat. potuit enim dici e diuerſo. ſi hoc diſpoſuerant cur factum non eſt. ⁋ Sæpe, inquit, Illos aſpera ponti Interclusit hyems, & terruit auſter euntes.) Vt non conſilio factum, ſed euentus defuerit voluntati. ⁋ Toto ſonuerunt æthere nymbi.) Nec ſoli venti, vel aſperitas

ſperitas maris volentes à nauigio reuocauit, Impedierunt, inqt, & ſigna cœleſtia. ¶ Suſpenſi Eurypilum ſci. ora. phœbi. Mitti. iſq; ad. hæc t. di. re.) His, ait, quum omnes non immerito mouerentur, miſſum eſt ad Apollinem, vt quid illud portẽderet, vel quid facto opus eſſet, poſſemus addiſcere, ſed eurypilus remeans triſte admodum nunciauit & dubium. ¶ Virgine cæſa, Cum p. i. da. v. ad. o. San. qu. re. an. li. Argolica.) Cæſę virginis ferunt veram eẽ fabulam. hoc autem quod dicit Apollinem reſpondiſſe, ipſe ſinõ ad fallendum compoſuit, & more ſuo falſum veris admiſcuit, vt ea quæ fuerant compoſita mendacitate facilius crederentur, addidit, animaq; litandum argolica. quia dicturus fuerat ſe quæſitũ ad mortem. nam ſi ſanguis humanus diceretur neceſſarius, potuit quicunq; mactari, alienus. ſ. à natione græcorum. Ecce quomodo componit fuiſſe reſponſum, vt reuera videretur inimicus eius occaſionem reperiſſe, qua eum diceret occidendum. Cæſę, inquit, virginis ſanguine placaſtis ventos cum iretur ad Troiam, ſanguine quęrendi reditus, vtiq; alia virgo debuit occidi ob reditum, ſed quia in exercitu viri tantũmodo fuerant, dixit fuiſſe talẽ reſponſi partem, vt iam non ſexus ſed cuiuſlibet græci duntaxat prouideretur interitus. ¶ Vulgi quæ v. vt ve. ad au. Obſtupuere. a. g. q. p. i. c. Oſſa tremor. c. ſa. pa. q. p. ap.) Cum diceret aliquem ex omnibus occidendum, non inaniter ſubiunxit vniuerſos metuiſſe ſupplicium. generalitas enim quẽ fuiſſet ſpecialiter producta, habebatur incertum. ¶ Hic ithacus va. ma. cal. tu. pr. in. m. quæ ſi. e. n. di. Fla.) Ecce excuſat calchantem, nunc enim dicit vim paſſum, vt falſa pro veris diceret in quo ipſo & à perſona argumentatus eſt, quia Vlyſſem aſſeruit ĩperpetrandis ſceleribus eruditũ.

ASCENSIVS.

¶ Tum vero ardemus, &c.) Notum eſt poetę verbũ, Nitimur in vetitũ ſemp, cupimusq; negata: quocirca cũ ſe Sinon ſignificaret nolle dicere: aut nõ optare id quod occœperat pdicere, cũ ſe fruſtra dicturũ vereatur, ardebant Troiani fraudis, & doli ignari rẽ oẽm peraudire: & quod innuitur, ſed nõ dr̃ admonebãt Sinonẽ, vt pgeret. ſed priusq̃ nos pergamus, Donati verba recitemus, q̃ hęc ſunt. ¶ Tum vero.) Hoc conſiliũ, noſtram cupiditatẽ audiẽdi accẽdit. ¶ Ignari.) Nã noſtra ſimplici natura pẽdẽtes græcos illũ vera dicere putabamus. Sed illi oẽs ſunt dolos: vñ ſociauit illud, Et crimine ab vno Diſce omnes. ¶ Pauitans.) Aut pauorẽ ſimulans, aut pauitans ne lingua titubãte in curſu inſidiarum defectio naſceretur, quã iam videbat in tuto eẽ. ¶ Sępe fugã.) Cũ hoc falſum eẽt, parat cãm qua ſit credibile. ſ. bello feſſi. ¶ Feciſſentq; vtinam.) Recte optare ſimulat. Nã & Troianos placabat, & ſibi cõmiſerationẽ captabat. ¶ Sæpe illos a.) Non conſiliũ facto, ſed euẽtus voluntati defuit. ¶ Sanguine.) Verum dicit de Iphigenia: falſum addit de pręcępto Apollinis: miſcet ergo vera vt credantur falſa. ¶ Argolica.) Ne credatur potuiſſe litari alienigena. Nec quęrẽda erat virgo cũ exercitus fœminis careret. ¶ Vulgi.) Quę vox, quũ. n. gñalitatẽ propoſuiſſet: quia res incerta erat, vnuſquiſq; timebat ſibi. Excuſat aũt Calchantẽ qui falſa dixerit. nam oſtendit vim eſſe paſſum. Remouet à ſe odium: quia Gręci aſſenſere de eo non q̃m odiſſent, ſed vt ipſi interitu, qui incertus erat liberẽtur.

Ordo. ¶ Ordo eſt. Nos ardemus. i. ardẽter cupimus, tũ vero. i. maxime tũc: quaſi quũ prius negligẽter, & ſimulãter, tũ ad verũ ardemus ſcitari. i. ſciſcitari: & quęrere. i. inquirere cauſas. ſ. ob quas Ithacus velit, & Atridę magno mercẽtur mortẽ eius. Nos ĩquã ardemus id ſcitari, & inqrere exiſtentes ignari tantoꝶ ſcelerum. i. qui neſcimmus tñ ſcelus poſſe in quẽq; cadere, vt tantum mali ſub tali ſpẽ pretenderet, & ignari artis pelaſgæ. i. gręcanicę: cuius eſt mentiri & fallere. Ipſe ergo admonitus, aut videns eos id pcipere, pſequitur pauitãs. i. pauitanti ſimilis: tremens. ſ. ac palpitans: & ſatur pectore ficto. i. ſimulato: qa videbatur pectore anxio, & mœroris pleno, & ab intimo pectore loq, quũ oĩa fingeret: non ergo dicã ficto pectore pro fictis verbis: nã verba non erãt ficta, ſed vera, licet falſum continerent pectus, aut ſimulatũ aliud ptendẽs q̃ erat. Fatur ergo ſic: Danai. i. græci cupiere ſæpe moliri. i. cũ mole & difficultate, attentare fugã. i. turpẽ abitũ: & ita moliri, qa ſuperbis animis, & generoſis, turpe eſt fugã facere: & hoc Troia relicta & ipſi feſſi, longo bello cupiere, diſcedere longo bello, aut Troia: & vtinam feciſſent. q. d. tunc. n. nec ipſis tantũ dedecoris, nec mihi tñ mali obueniſſet. ſed hyems. i. tẽpeſtas: aſpera. i. incõmoda, & procelloſa. ponti. i. maris: intercluſit. i. coercuit ab ingreſſu maris: illos. ſ. Danaos: & auſter. i. ventus impetuoſus, terruit eos: eũtes. i. ire volẽtes: aut iam ire incipientes. Præcipue iam quum hic equus cõtextus trabibus acernis. i. ex acere arbore aſſumptis: ſtaret. i. erectus eẽt: tũc. n. nymbi. i. nubes vẽtoſę, ſonuerũt toto ęthere. i. aere ſupiore aliquanto, q̃ res ſguã tẽpeſtatẽ futuram indicat. (Callide aũt inducit mẽtionẽ equi: vt Priamus interrogaret, cur extructus eſſet. Nos ſuſpẽſi. i. dubii & ſolliciti: mittimus Eurypylum, vatẽ illũ, & augurẽ Herculis & Caſiopes filiũ, qui Troiã venit, Homero teſte: inferior tñ Calchante fuiſſe dicitur.) ſcitatũ. i. inquiſitũ: oracula Phœbi. i. rñſa Apollinis: & is reportat adytis. i. oraculis, & ſecretis locis dei, quæ nemini præter q̃; ſacerdoti adire licet: hæc dicta. i. rñſa: triſtia. ſ. tunc omnibus græcis, & poſtea præcipue Sinoni. (Refert aũt verba, in forma quorũ hiſtoriã tangit Seruius. Iuuena. tñ & Hora. reuera, cæſam atteſtantur Iphigeniam.) O Danai, vos placaſtis. i. ſedaſtis vẽtos, placatis diis q eos excitarunt: aut dea. ſ. Diana: ſanguine. i. effuſione ſanguinis. ſ. Iphigeniæ, & virgine. ſ. Iphigenia: cæſa. i. occiſa, aut reuera, aut ſimulatione quadã occiſa. ſ. loco eius cerua: reditus ſunt quęrẽdi. i. acquirẽdi vobis ſanguine: & litandũ eſt. i. oportet litare. i. optatũ à diis impetrare: anima Argolica. i. oblatione animæ, aut vitæ alicuius Gręci: hoc eſt, ſicut non potuiſtis, prę ſæuitia tẽpeſtatũ, claſſem appellere Troiam donec virginẽ Dianę mactaſtis: ita nec redibitis priusq̃ hoĩem Græcum obtuleritis: quæ vox. i. quæ ſñia oraculi: vt. i. poſtq̃, puenit. i. increpuit: & allata eſt ad aures vulgi (quia proceres parũ verebantur, cũ q̃uis anima ſatis foret.) animi. ſ. vulgi obſtupuere: & ſanguis gelidus. i. timore frigefactus, aut potius membra gelida, & pallida relinquẽs: cucurrit per oſſa ima. i. interiora circum pręcordia: verebantur. n. cui fata parent. i. deſtinẽt, aut præparent mortẽ: & quẽ Apollo poſcat: hic. i. hoc loco, aut hoc tpe: ſed potius hoc tpe: niſi locus pro tpe accipiatur: Ithacus. i. Ithacenſis: Vlyſſes protrahit Calchanta vatẽ. i. diuinatorẽ, & ſecretorũ diuinorum interpretẽ, ac futuroꝶ prophetam: protrahit, dico, in medios, ſup. cũ magno tumultu: ne, videlicet, aliqd inſuſurrare, ſed oĩa palã agere videatur: quę circũſtantia rei fidẽ facit, qa omnes intelligunt id eũ aſtu feciſſe, quẽ aſtutia cęteros añ ire noſcunt: & flagitat. i. cũ flagitatiõe, & murmure valido rogat: quæ ſint ea numina. i. oracula: aut voluntas diuũ. i. qd, aut quẽ, ſibi dii p talia oracula poſcant: & multi canebant. i. apte annunciabant: ſcelus mihi. crudele. i. factionẽ artificis. ſ. Vlyſſis: hoc eſt, multi addicebãt mihi mortẽ: ex factione Vlyſſis: qa cognoſcebant, vbi ad Vlyſſem res relata eſſet: cum ille mihi inimiciſſimus eſſet, ꝙ ego is eſſem, qui morti addiceretur: &, ſup. multi: taciti. i. tacentes videbant vẽtura. i. quæ euenirent: & ita, (ſm Seruium) repetendum eſt vocabulum, multi. Ego tñ potius ſic expoſuero, vt canere non ſit vocale, ſed mẽtale: hoc eſt, prędicere animo: tracta metaphora à vaticiniis, quæ carmine eduntur. Vnde Hora. in arte: Dictæ per carmina ſortes, & cantor Apollo. vt ſit ordo: multi canebant. i. vaticinabantur animo ſuo mihi. iam crudele ſcelus i. facinus: artificis. ſ. Vlyſſis: & pro. i. ipſi taciti. i. nihil dicẽtes: videbant. i. conſyderabant: vẽtura. i. quæ euenirent. (Sed priusq̃ reliqua conſtruamus, præmittam, quæ de Calchante collegit Landinus, ea aũt hæc ſunt. Hic vates fuit Teſtoris filius ſic dictus) vt græci grammatici volunt ἀπὸ τοῦ καλχᾶν id aũt eſt πορφύρειν. πορφυρεῖν aũt eſt μεριμνᾶν. i. accurate excogitare. Quoniam hic, accurate futura excogitaret. Hic apud Troiam, ex numero paſſerum à ſerpente voratorum, quot annorũ obſidio Troiæ futura eſſet, prædixit. Poſt vero Troianum bellum, aiunt illum cũ Amphilocho, Amphiarai filio, terreſtri itinere, Colophonẽ, quę vrbs Cariæ eſt, perueniſſe: & quum apud Phanum Clarii Apollinis, quod ante eam vrbem eſt, in Mopſum augurẽ præſtantiſſimum incidiſſet: præ mœrore mortuum eſſe: Heſiodus ſcribit Calchantem, Mopſo propoſuiſſe, vt diceret quot ficus ea quæ aderat, caprificus ferret: ac Mopſum dixiſſe decies mille, vnaq; amplius: ac quũ vera de numero dixiſſet, continuo Calchantẽ e vita migraſſe: Pherecides aũt ſcribit, prægnante ſue oblata Calchantẽ, ĩterrogaſſe Mopſum, quot illa porculos in vtero gereret: & Mopſum reſpondiſſe tres, atq; ex illis vnam fœminam: & quum vera dixiſſet, illum præ dolore mortuum. Sunt qui dicunt, Calchantem ſuẽ propoſuiſſe: & Mopſum Caprificum, ac Mopſum vera dixiſſe: Calchantẽ vero minime: & prę mœrore mortuum: & Sophocles in quodam loco ſcribit, quũ Helena repoſceretur, tunc Calchanti fata mortẽ decreuerunt, quum præſtantiorẽ augurẽ oſtẽdiſſet. Sed hic Calchantis mortẽ transfert in Ciliciam. Refert præterea Strabo, ꝙ in agro Saunio, qui non procul à ponte eſt: circa tumulum, quẽ Drion vocant, Baſilicæ duæ monſtrantur: vna quidẽ Calchantis in ſummo vertice, cui petẽtes oracula, nigrantẽ ſacrificant arietẽ, & ſtrata in pelle dormiunt: altera Podalyrii, in infima montis radice poſita.

PIERIVS.

¶ Scitatum oracula Phœbi mittimus.) In Longobar. cod. ſcitantẽ, legimus: quod agnoſcit Seruius: & participiũ pro participio

poſitum

poſitum ait, quippe̅ p̄ ſcitaturum. Sed enim Soſipater Cariſius, ſcitatum, legit in ſolœciſmo: proq; ſciſcitatum poſitum ait. ❡ Animaq; litandum Argolica.) In codice Longobardico legere eſt quarto caſu, Animamq; litãdum Argolicam, quod alij viderint. Nam hæc per ſeptimum caſum proferri potius conſueuerunt. Eſt etiam in Mediceo vna plus dictione, litandum eſt, quod quidẽ verbum etiam cum decoro reticetur.

SERVIVS.

Bis quinos ſilet ille dies, tectuſq; recuſat
Prodere voce ſua quẽquã, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus
Compoſito rumpit vocem, & me deſtinat aræ.
Aſſenſere omnes, & quæ ſibi quiſq; timebat,
Vnius in miſeri exitium conuerſa tulere.
Iamq; dies infanda aderat, mihi ſacra parari,
Et ſalſæ fruges, & circum tempora vittæ.
Eripui (fateor) leto me, & vincula rupi,
Limoſoq; lacu, per noctem obſcurus in vlua
Delitui, dum vela darent, ſi forte dediſſent.
Nec mihi iam patriam antiquam ſpes vlla videndi,
Nec dulceis natos, exoptatumq; parentem,
Quos illi fors ad pœnas ob noſtra repoſcent
Effugia, & culpam hanc miſerorum morte piabunt.
Quod te per ſuperos, & conſcia numina veri,
Per (ſiqua eſt, quæ reſtat adhuc mortalibus vſquàm
Intemerata fides) oro, miſere laborum
Tantorum, miſerere animi non digna ferentis.

❡ Bis qnos ſilet ille dies.) Dicimus &, Bis quinis ſilet diebus. ❡ Tectus.) Aut multitudini ſe ſubtrahens, aut tegẽs conſilium ſuum. Vix tandem, aut iunge, & vacat tandem. Aut ſepara: & eſt exaggeratio à ſynonymis, vt, abijt, exceſſit, euaſit, euanuit, erupit. ❡ Compoſito.) Ex pacto. ❡ Rũpit vocem.) Hoc eſt erumpit in vocem & dictum eſt per contrarium. Nam ſi ſilentium rumpere, eſt loqui: vt, Quid me alta ſilentia cogis Rumpere? Vocẽ rumpere, eſt tacere. Sed aliqua interdum ſimpliciter, interdum per contrarium intelliguntur. ❡ Et quæ ſibi quiſq; timebat.) Ideo hoc addidit, quia dixerat Aſſenſere oẽs: ne videretur fuiſſe cũctis ſuę gẽtis inuiſus. ❡ Mihi.) Multi poſterioribus: multi prioribus iungunt. Vnus tamẽ eſt ſenſus. ❡ Parari.) Infinitus modus pro indicatiuo: & eſt figura propria hiſtoriographorum: vt Salluſtius, Equitare, iaculari, curſu cum æqualibus certare: Vt poetarũ proprie eſt, Nuda genu & Toruum clamat. Quod aũt ait Cicero, bellicũ canit: non eſt figura, ſed ſermo naturalis. Eſt.n. ſoni nomen. ❡ Salſæ fruges.) Sal & far quod dicitur mola ſalſa: qua & frons victimę & foci aſpergebantur, & cultri. Fiebat aũt de horna fruge, & horno ſale. vt Horatius, Et horna fruge. ❡ Vittæ.) Quibus victimæ coronabantur. ❡ Letho.) Non ſacrificio. Inuidioſe locutus eſt. ❡ Vincula rupi.) Atqui ſolutæ ſunt hoſtiæ. Nam piaculum eſt in ſacrificio aliquid eẽ religatũ. Vñ eſt, Vnum exuta pedẽ vinclis in veſte recincta. Item, vittaſq; reſoluit Sacrati capitis. Ergo vincula religionis intellige. vt, Et vinclis innaret Clœlia ruptis. ſ. fœderis. Nec.n. obſides vnquã ligantur. Sed huic expoſitioni illud occurrit. Vñ iſte ligatus fuerit, quia eum Troiani non ligarunt. vltro.n. ſe obtulerat. Vñ intelligendum à Græcis magis ligatum ante tẽpus ſacrificij. Nam conſuetudo illa, quam ſupra diximus, erat in ipſo tẽpore ſacrificiorum. Ante.n. ligabantur: vt Iuuenalis, Sed procul extenſum petulans quatit hoſtia funem. ❡ Limoſoq; lacu.) Vt veriſimilẽ fugam faciat, circunſtantijs vtitur. Notandum ſane Virgilium ſub aliorum perſona cãm exequi nobilium: vt hoc loco Marij. Itẽ paulo poſt Põpeij: vt Iacet ingẽs littore trũcus. ❡ Per noctẽ obſcurus.) Bona eloquutio eſt, rem tẽporis ad perſonam transferre: vt matutinus venit. ❡ Si forte dediſſent.) Medium ſe præbet. Nam nec negat, nec confirmat eos nauigaſſe: ne aut eis demat ſecuritatem: aut quod ſupra dixit, falſum ſit non poſſe nauigare Græcos, niſi homine immolato: vt illorum ſit quicquid elegerint: & artis eſt, in argumentorum anguſtia incertis vti ſermonibus. ❡ Antiquam.) Charam. Et bene commemorat liberos & parentem: vt oſtẽdat ſe, Vt vilem, ſed mortis fugiſſe terrorẽ. ❡ Fors ad pœnas.) Forte & pœnas. Alij iungunt fors &, vt ſit forſan. Et bene elicit miſericordiam: oſtenditq; non ſe habere cauſam redeundi poſt mortem ſuorum. ❡ Effugia.) Et fuga, & effugium dicimus, ſic lana & lanitium vt, Si tibi lanitium curæ. Hinc eſt ęquitas & æquum. ❡ Piabunt.) Expiabunt: & τῶν μέσων eſt. Nã plerunq; & impiare ſignificat. ❡ Per, ſi qua eſt.) Diaſyrtice ridet, vt diximus. ❡ Oro.) Ordo eſt, Quod te oro per ſuperos. ❡ Non digna ferentis.) Indigno luctu affecti.

DONATVS.

❡ Vix tandem.m.it.cl.a. Compoſito rum.u.& me.d.a.Aſ.o.& q.ſi.qu.ti.Vn.in.m.e.co.tu.) In ipſo mendacio cautus fuit, ne dignus videretur, qui pateretur talia. Si enim ita vixerat, vt omnes ſuos habuiſſet inimicos, nec à Troianis veniam meruit impetrare. ſolum ergo dicit infeſtum ſibi vlyſſem fuiſſe, quem iuſta ex cauſa ferat inimicum. calchas.n. & coactus fecit, & diu nihil voluit dicere. Ex his tamẽ quæ inſinuatione vlyſſis acceperat, magno inſolẽtis & pernicioſi hominis tumultu prouocatus dixit, ad illa ſacrificia ſinonis ſanguinem poſtulari. quo facto omniũ proceſſit aſſenſus, non ideo ꝙ apud omnes habuiſſet odium Sinon, ſed ꝙ vnuſquiſq; metueret, ne in deſignati locum ſubderetur. Vlyſſis autẽ factionem fuiſſe manifeſtam apertiſſime comprobatũ eſt, ex eo quòd hæc per ipſum ventura multi prædixerant, & calchas per plurimos dies nullũ voluit deſignare mactãdum. ❡ Iãq; dies infan.ad.m.ſa.pa. Et ſal.fru.& cir.t.vi.) Iam inquit, dies aderat execrata, quę mihi lucem fuerat ereptura, vſq; adeo vt iam in me ſacrorum eſſet completa ſolẽnitas. ſolus ſuperat meæ ſalutis interitus. Certe & vittis meum caput fuerat nexũ, & libamina parata ferebantur, ad quę ipſe aderat nefarius dies. ❡ Eri. (fa.) le.me.& u.r.) Fugi, inquit, non culpam alicuius admiſſi, ſed vt crudeliſſimæ mortis exitium innocẽs euitarẽ, fugi, ne morte mea gauderet inimicus, fugi, & me fugiſſe confiteor, potuit dici, quo potuiſti fugere, qui fueras vinctus? ait ipſe, rupi vincula atq; ita meæ ſaluti proſpexi. ❡ Li.l.p.no.ob.in vl.De.) Singula nõ ſine ratione poſuit. nam omnia fugitiuo ſuffragari potuerũt. Limus, & lacus, quo non facile poſſent inſequẽtes intrare, poſuit & noctem, vt non tm̃ à loco verunetiã à tp̃e duceret argumentũ, ac tenebris quoq; videretur adiutus. Obſcurus in vlua delitui, timiditatẽ nimiã vult demonſtrare, vt cũ eẽt in illo loco, quo nulli aditus facilis putaret, addiderit alia, qbus eſſe ſecurior poſſet. In vlua delitui: vluã plerig; eã dicũt eẽ, quã vulgo budã appellẽt. nos nihil dicimus intereſſe vtrũ ipſa ſit an alterius gñis ſpẽs dũmodo ſciamus in loco aquoſo non defuiſſe, quod cælare hoĩem poſſet. ❡ Dũ vela darẽt.) Tãdiu futurus in occulto, q̃ diu nauigarent, vt ſuos magis q̃ Troianos metuiſſe videreť. deniq; poſt hoc velut factũ vltro eũ ſe conſtat paſtoribus obtuliſſe. ❡ Si forte dediſſent. Nec mihi iam patriã antiquã.ſ.v.vi.&c.) Deliberationẽ ſuã fingit, quã velut in fuga poſitus habuit. cõſtitutus, inqt, in latebris, hæc aio voluebam, cõmodũ quippe ſaluti meę fore, ſi nauigarent illi quos fugerã, ſciebã.n. me & inquiri poſſe, & forſitan reperiri. propter incolumitatẽ aũt meam hoc eẽ tutum exiſtimãs, optabam, vt nauigarent, at ex altera parte occurrebant multa, omniaq; aduerſa & ſatis dura mihi, & luctuoſa. primo qppe cogitabã, nunq̃ me viſurũ patriã antiquã, aũt magnã dixit vt alijs quoq; in locis poſuit, aut cuius affectũ diuturnitas tp̃is ac meritũ cumulauerat. Nec dulces natos, exoptatũq; parentẽ. ❡ Quos illi fors at pœnas ob noſtra repoſcent effugia, & culpam hanc miſerorũ morte piabũt.) Singula ſingulis dedit, patriam dixit antiquã, natos dulcis, & exoptatum patrẽ. ſenſus iſtius loci ſic colligitur, ſi nauigaſſent grę̨ci. ꝙ nec patriã viſurus eſſet antiquã, nec natos dulces, nec patrem exoptatũ metum aũt occurrere peioribus coniectura currẽte, quos illi commoti ex fuga eius occiſuri eſſent oẽs, & hoc factũ miſerorum interitu penſaturi, piabunt aũt neceſſario poſuit propter piaculum, quod fugiendo admiſerat & deceperat neceſſitatem, propter quam victima parabatur. hæc dicta ſunt, vt omnia quæ fuerat mentitus confirmaret, ac facile crederent Troiani vera eſſe confeſſum. ❡ Quod te per ſuperos, &c.) Verba ipſius adhibentis ad teſtimonium deos dubia & incerta, & quę premere nõ poſſent mentientẽ. per ſuperos te, inquit, rogo, qui ſciunt veritatem. quis neſciat poſſe omnia ſcire ſuperos? Nũquid dixit per ſuperos te rogo, qui ſciunt me nulla in parte mentiri, per fidẽ inquit, ſi tñ incorrupta põt alicubi reperiri. ſciebat enim apud ſe fidem non fuiſſe, & ideo arbitrabatur non eſſe apud quenquam. Miſerere laborum tantorum, miſerere animi non digna ferẽtis. Sciebat ſe odioſum vt pote hoſtis gerere perſonam & ex ea cauſa

dignum eẽ, qui mereretur occidi. tulit ſe ab hac parte, & veniam ſibi ex occaſione malorum præſentium poſtulauit. Vinctus enim crudeliter fuit vtpote captiuus. Idcirco ait Miſerere laborũ tan/torum, vtiq; offerebat vincula ſua, & captiuitatis miſerias teſta/batur, deniq; mox ſecutum eſt.

ASCENSIVS.

¶Bis quinos ſilet ille dies.) Proſequitur reliqua de ſe acta Sinon de quibus Donatus ſic: Fugi, non culpã criminis, ſed innocẽs cru deliſſimam mortem: ne ea gauderet inimicus. Et ne quis quęrat, quomodo potuerit fugere, addit. ⸢Vincula rupi, Limoſoq; la/cu.) Limus. n. & lacus ſuffragabantur, ne poſſent inſequentes in/trare. Poſuit &, Noctẽ, nam & tenebræ adiuuabant. ⸢In vlua.) Timiditatẽ maximam ſimulat: vt qui in loco eſſet, ad quẽ nulli eſſet aditus: tñ in eo quęreret latebras. Vluam, dicunt rẽ quã vul/gus budam, vocant: ſed nihil intereſt, quæ ſpẽs ſit herbæ: modo illũ occultare poſſet. ⸢Vela darent.) Vt oſtendat ſuos plusq̃; Tro ianos timuiſſe. Nec mihi ponit conſultationem, quam in lacu ha buit. Hinc. n. niſi nauigarent, erat periculũ vitę. ſi nauigaſſent pri/uabatur antiqua. i. magna patria vel antiqua. i. cuius affectũ, diu/turnitas tpis accumulauerat & filns, & parẽte, & ſingula ſingulis dedit, patriam: dixit antiquã. ⸢Natos dulces.) Expectatũ patrẽ, in quibus rebus occurrunt peiora, ꝙ Græci illos eſſent occiſuri: propter ſuam fugam piandã: quod erat neceſſarium. Hæc autem omnia dicta ſunt, vt faceret veriſimilia quę fingebat. ⸢Per ſupe/ros.) Quos nõ latet veritas. ⸢Per ſi qua eſt, quæ r.) Sciebat apud ſe non eſſe fidem, vñ arbitrabatur apud nullos eſſe. Et cũ perſona ſua eſſet odioſa, quia hoſtis mouet miſericordiam à ſuis calamita tibus. Priamus aũt, vt omnia vera eliceret, depoſita regia autho/

Ordo. ritate, vt amicus cum hoſte loquutus eſt. ¶Ordo eſt: Ille. ſ. Cal/chas, ſilet dies bis qnos. i. decẽ: & ipſe tectus. i. ſecretus: recuſat. i. renuit: prodere. i. perdẽdũ pronunciare: aut indicare quẽquam. i. quẽuis, vnum ſua voce (id aũt callide fecit, ne ſi ſtatim pronun/ciaſſet, factio Vlyſſis apparuiſſet: ſed diu recuſando, ſignificauit ſe nullum morti addictũ, niſi præmonitus ſit à dijs. Aut egit ex conſcientia, quũ nollet Sinonẽ, quem bonũ & inſontem ſciebat, licet eum Vlyſſes odio proſequeretur, addicere morti: & id ita eẽ intelligendum manifeſtat ſequens verſus: vbi dicitur, nõ ſua ſpõ/te, ſed actus magnis clamorib. Ithaci rupiſſe vocẽ. Callide ergo hoc recitatur à Sinone in cõmendationem ſui, quum etiam Cal/chas tam diu veritus ſit eũ prodere: licet Vlyſſes maximopere eũ flagitaret.) aut opponere. i. obijcere morti, & ipſe actus. i. impul/ſus: tandem. i. poſt longam dilationem: & multã Vlyſſis expecta tionem: vix. i. cum difficultate: actus tñ: magnis clamoribus. i. fla/gitationibus Ithaci. i. Ithacenſis: Vlyſſis rupit vocem: qui. n. cum pudore, aut remordente conſcientia loquuntur: rauceſcunt ita vt vocem rumpere videãtur, & effractam efferre: aut dicamus cum Seruio, rupit. i. erupit vocem ſilentium rumpendo: compoſito, ideſt ex induſtria aut pacto, aut factione præcompoſita: & deſti/nat. i. deuouet, & adiudicat me aræ. i. ſacrificio faciendo Dianæ: omnes. ſ. græci aſſenſere. i. aſſenſum præbuerunt, & tulere. i. liben ter paſſi ſunt, ſup. ea quę quiſq; timebat. i. in ſe poſſe conuerti. con uerſa, ſup. eſſe: in exitium vnius miſeri. ſ. mei, qui miſer ſum: non ergo lætabantur de malo Sinonis, ſed de liberatione propria. Et iam dies infanda. i. deteſtanda, quo per proditionem & factionẽ litari ſperauerant: ſacra parari. i. parabantur mihi. i. in perniciem meam: aut de me: niſi ſint ſacra. i. præparatoria ad ſacrificium pa rabantur mihi: &. i. ſimul fruges ſalſæ. i. mola, ex farina & ſale fa/cta, & vittæ. i. tenuia ſerta, ſupp. parabantur mihi circum tempo/ra. i. ambitum capitis, inter auriculas & verticem. Ego fateor. i. li/cet piaculum videatur, niſi factioſe contra me proceſſum ſit: ta/men verum dicam: ego eripui me leto. i. exitio & morti: non di/cit ſacrificio, quaſi non verum ſit ſacrificiũ, quod ex factione inſti tutum eſt: & rupi vincula: & ego obſcurus delitui per noctẽ ob/ſcuram: aut quia rebus nox abſtulit atra colorẽ, omniaq́; noctu fuſca videnẽ: ego quoq; obſcurus. i. ſubfuſcus, & in obſcuro ver/ſatus, delitui per noctem, in lacu limoſo. i. cænoſo: in vlua. i. her/ba illa paluſtri: ad quam nemo acceſſit: quia fundus limoſus erat: delitui, inquit. i. multum latui aut deorſum latui tantiſper, ſupp. dum darent vela: ſi forte dediſſent vela quod addit: quia dubita/bat an nondum placato numine vela dare poſſent. Nec vlla ſpes eſt mihi iam videndi patriam, antiquam. i. charam: nec dulces na tos. i. liberos: & parentem exoptatum, quem ſuperſtitẽ eſſe veriſi mile fecit poeta, dum iuuenẽ dicebat. Quos. ſ. patrem, & liberos meos: illi. ſ. infenſi Danai: repoſcent. i. exigent: ad pœnas. i. ad ſup/plicia, quia forte mactabunt patrem, aut liberos loco mei: ob no ſtra effugia. i. quia nos effugimus: & piabunt. i. purgabunt: hanc. ſ. meam culpam quæ tamẽ culpa non eſt: morte miſerorũ. i. inno/centiũ & miſeratione dignoꝝ: ꝙ. i. quocirca, aut ꝑpter quod: ego oro te. ſ. ò rex: qui ẽt liberos habes, & ſentire potes q̃ ſit affectio in eos ꝑ ſuperos. i. per deos cœleſtes, obſecro: & ꝑ numina cõſcia veri. i. per deos, authores & cõſcios veritatis, quam nũc ꝓfiteor, qa authores veritatis deberent veridicũ tueri. & oro te per, ſupp. fidẽ intemeratam. i. adhuc integram & inuiolatã: ſi qua. i. aliqua fides eſt quæ reſtat mortalibus: adhuc. i. vſquam. i. in quouis lo/co: intemerata. i. obſecro: & obteſtor per omnia hæc, miſerere ani mi. ſ. mei: ferentis. i. patientis: non digna. i. indigna. q. d. ſi noris q̃ fidelem, & integrum habeam in Troianos animum poſtq̃; tan/tum fraudis mihi à Græcis illatum eſt: dares vtiq; dextrã, meiq; miſerereris: & qa de factis nihil adducere potuit, oratorie ad ani/mum. i. voluntatem confugit. Donatus aũt intelligit, ſiqua fides i. credulitas eſt vſquam quam ſciebat ſibi non adhiberi. ego tamẽ mallem de fidelitate intelligere.

PIERIVS.

¶Compoſito rupit vocem.) In codice Longobardico compo ſitam, legas: ſed. n. cõpoſito aduerbium, eruditis magis auribus ſatisfacit. In Mediceo, rumpit, præſenti tempore eſt, quæ forma narrationi congruit.

⸢His lachrymis vitã dam⁹, & miſereſcim⁹ vltro. ÆNE.
Ipſe viro primus manicas, atq; arcta leuari
Vincla iubet Priamus, dictiſq; ita fatur amicis.
⸢Quiſqs es, amiſſos hinc iã obliuiſcere Graios, PRIA.
Noſter eris, mihiq́; hęc ediſſere vera roganti.
Quo molẽ hãc immanis equi ſtatuere? quis author?
Quidue petunt? quę relligio? aut quæ machina belli?
⸢Dixerat. ille dolis inſtructus, & arte pelaſga, ÆNEAS
Suſtulit exutas vinclis ad ſydera palmas.
⸢Vos æterni ignes, & non violabile veſtrum SINON
Teſtor numen (ait) vos aræ, enſesq; nefandi,
Quos fugi, vittæq́; deum, quas hoſtia geſſi,
Fas mihi Graiorum ſacrata reſoluere iura,
Fas odiſſe viros, atq; omnia ferre ſub auras,
Siqua tegunt, teneor patriæ, nec legibus vllis.
Tu modo, promiſſis maneas, ſeruataq; ſerues
Troia fidem, ſi vera feram, ſi magna rependam.

SERVIVS.

¶Et miſereſcimus vltro.) Aut per ſe plenum: aut cohæ/ret ſequentibus: quia non po/teſt primis. Dicimus enim aut illam rem miſeror, aut illius rei miſereor: nõ illis. ⸢Vltro.) autem non eſt ſponte (nã iam rogauerat) ſed inſuper. Et ve/nit ab eo quod eſt vltra: quia plus quàm rogauerat, præſti/terunt. ⸢Arcta vincula.) Aut epexegeſis manicarũ eſt: aut vtrunq; habuit. ⸢Quiſqs es.) Licet hoſtis ſis. Et ſunt, vt ha/bemus in Liuio, Imperatoris verba transfugam recipientis in fidem, Quiſquis es, noſter eris. Item, Vigilaſne deũ gẽs: verba ſunt, quibus pontifex maximus vtitur in puluinari/bus: quia variam ſciẽtiam ſuo inſerit carmini. ⸢Hinc iam.) Aut ex hoc tẽpore: aut ex hac oratione: aut ex eo quod te dicis Vlyſſis factione laboraſſe. ⸢Ediſ ſere vera.) Hinc diſtinguẽdũ. Vera enim audire deſyderat. ⸢Quo molem.) Quam ob cauſam. & ad hoc reſpondet Sinon, Neu re/cipi portis. Et eſt color, qui in coniecturali ſtatu ſæpe re/quiritur. ⸢Quis author?) Ad hoc reſpondet, Calchas attol/lere iuſſit. ⸢Quidue petunt?) Quid deſyderant? vtiq; vt pla cetur Minerua. ⸢Ad ſydera.) Ad locum ſyderum: vel quia ſemper ſunt ſydera, ſed Solis ſplendore vincuntur. ⸢Æter/ni ignes.) Aut ararum, quas fugit: vt execratio ſit propter poſteriora. ⸢Vos aræ.) Aut cer te Solem & Lunam ſignificat. Execratio autem eſt aduerſo/rum deprecatio: Iuſiurãdum vero, optare proſpera. ⸢Te/ſtor.) Modo iuro. Alibi teſti/ficor: vt Teſtor in occaſu ve/ſtro. ⸢Veſtrum numen.) Quia ſecundum philoſophos dicun tur ſydera elementa eſſe: & habere ꝓprias poteſtates. ⸢En ſesq́; nefandi.) Inuidioſe ad pluralem tranſit numerum. Terentius, Non perpeti meretricum contumelias. ⸢Vittęq́; deum.) Aut quę habentur in honore deo/rum: aut quas habẽt ipſa ſimulacra. ⸢Geſſi.) Pene geſſi. Nõ enim

vere

vere geſſerat: ſed quantum ad Graecos pertinet dicit. ☞ Fas mihi.) Subaudis ſit. Et bñ à dijs petit veniam: ne videatur proditor. Nã & hęc quę dicturus eſt, tacuit anteq̃ audiret, Noſter eris. Si.n. voluntate proderet, ſequebatur quod ait Cicero, Nemo vnquam ſapiens proditori credendum putauit. ☞ Sacrata reſoluere iura.) ſ. vt non incidat in ſacramenti pœnã, quia militię tria ſunt genera. Plerunq;.n. euocati dicuntur: & non ſunt milites, ſed pro milite. Vnde Salluſtius, Neu quis miles néue pro milite. Item, Ab his oẽs euocatos in Centuriones. Plerunq; tumultuarij, hoc eſt qui ad vnum militant bellum. Plerunq; ſacramento rogati: qa poſt electionem in rem publicam iurant: Et hi ſunt qui habẽt plenam militiam. Nam & viginti quinq; annis tenentur. Haec tria genera tangit Virgilius: Sacramẽti, hoc loco. Tumultuarij, Simul omne tumultu Coniurat trepido Latium. Euocationis. Mittitur & magni Venulus Diomedis ad vrbem. ☞ Fas odiſſe viros.) Vt ſupra diximus, omnia Diaſyrtice loquitur. Nam & ad Graecos poſſunt & ad Troianos referri. ☞ Si qua tegunt.) Propter ea quae latent in equo. ☞ Nec legibus vllis.) Si Graecorum: propter Noſter eris. ſi Troianorum, quia Graecus. ☞ Serues Troia fidẽ.) Quia quod rex promittit, videtur reſpublica polliceri.

DONATVS.

❡ His lachrymis vi. da. & mi. v. Ipſe viro primus m. atq;. a. leua. Vin. iu. pr.) Vſq; adeo flendo ſingulo℞ animos flexit, vt haec Priamus ſtatim remoueri iuſſiſſet, quibus fuerat nexus Sinon, vt ſecurior redditus caetera, quae habere putabatur, fideliter enarraret. ☞ Dictiſq; ita fatur amicis.) Audiendi deſiderio ductus Priamus depoſuit authoritatem regis, & cum captiuo & hoſte amicis locutus eſt verbis. aliter enim non putabat ſolui animos eius, niſi in eum multimoda beneuolentia pręceſſiſſet. ☞ Quiſquis es, amiſſos hi. i. ob. g. Noſter eris. m. h. e. v. ro.) Superioribus verbis breuiter & ſuccincte reſpondit. ſuſpectis enim rebus & neceſſario tractatu in medio poſito non debuit tempus multiloquio conteri. ait ergo quiſquis es, hoc eſt ſiue Sinon ſiue alius. dixit enim ille Sinonem ſe vocitari, amiſſos hinc iam obliuiſcere graios. ecce dixit graecus. neq; me argolica de gente negabo, & ſi vela darẽt, ſi forte dediſſent nec mihi iam patriam antiquam ſpes vlla vidẽdi. Noſter eris, aperta beneuolentia eſt in hac oblatione promiſſi, cum dicit noſter eris, obliuiſcere graios, deponamus, inquit, ſuperioris inimicitias temporis. eris vnus e noſtris, dimitte ex animo ciues tuos, quos iam dimiſiſti fugiendo. Mirum hic poetae conſilium. cum.n. ad ſingula Sinonis dicta reſpõderet, ex perſona Priami credentis, q̃ ille vera narrauiſſet, ſuppreſſit, nec mihi iam patriam antiquã ſpes vlla vidẽdi, nec dulcis natos, exoptatumq; parentẽ. ne Priamus hęc cõmemorando, quę affectũ maximũ retinebãt, exulceraret animum narraturi, qui debuerat eſſe compoſitus. ſolos graios, dixit, obliuiſcere, quod facile fieri potuit, extiterant.n. Sinonis inimici. cęterum patriam, filios, & patrẽ ſemel in obliuionẽ ducere non poterat, ſed & ille durus & impius poſſet iudicari, ſi hęc putaret eſſe ſuadenda. mihiq; hęc ediſſere vera roganti. Anteq̃ Priamus proferret, quae volebat audire, inculcat Sinoni beneficia ſua, vt in nullo palleret, & ad interrogata vera potius q̃ ficta & cõpoſita rñderet. ait ergo, mihi, in ipſo ꝓnomine grande pondus eſt intellectus. mihi quippe poteſt intelligi, vt pote regi, qui cũ poſſem arctius inquirere veritatẽ, ſi fuiſſes in aliqua parte mentitus, ſimpliciter quęro, mihi, qui te liberũ à vinculis, qui ſalutẽ tuam ſeruaui, qui te recępi in meorũ numerum. Completis interea quę neceſſaria fuerunt pręmittenda, breuiter proponit, quę cupiebat audire. non enim (vt ſupradictũ eſt) adhibenda fuerat mora rebus pro ſtatu publico cognoſcẽdis. ☞ Quo mo. h. im. equi ſta. quis author? Quidue pe. quae re. a. q. m. b.) Plena propoſitio & in ipſa breuitate verborum ſatis intellectu latiſſima. nam quęſitũ eſt, cur equus ille factus videretur, & cur tantae magnitudinis, quoue authore fabrica eius inuenta atq; perfecta. & vtrum religionis alicuius cuſſu, an belli ratione dictante, quidue peterent, hoc eſt quid in ea cauſa diſponerent. ☞ Ille dolis in. & a. pelaſga Suſtulit. e. v. ad ſy. p.) Omni occaſione & vt plurimis locis fecit, deformat poeta graecorum perſonam, q̃ non virtute ſed inſidijs vicerint. Idcirco poſuit, Ille dolis inſtructus & arte pelaſga, inſtructus, inquit, natura ſua. itemq; inſtructus mandatis ſuorum. hoc ideo poſitum eſt, vt oſtenderet à perfidia & tergiuerſatione nullum graecorum eſſe immunem, docuit aũt poeta, ſe ſui eſſe memorẽ. nam vbi Sinonẽ dixit vinctum fuiſſe, oculis, inquit, phrygia agmina circumſpexit. hic poſtq̃ cœpit habere liberas manus, has peieraturus erexit ad ſidera. ☞ Vos ęterni ignes, & non. v. v. Teſtor. n. a. v. a. e. ne. Quos fugi vittęq;. d. q. h. geſ.) Iurauit quidem, ſed ſatis ſubtilis fuit, vt & Troianos falleret, & tamẽ ſuorũ ſecreta non proderet. nã tũc ſuorum proditor extitiſſet, ſi protuliſſet, quę reuera in ſecretis habuerit. Hoc loco tractat Virgilius ciuẽ non tantũ naſcendo verum ẽt animo fieri. nã ciuis qui naſcendo prouenit, ciuis quidẽ eſt, ſed Sinon beneuolentia ciuis erga patriã & ſuos viuat, deſinit eẽ, quod natus eſt. Et ille q alienus eſt, ſi boni viri repręſentet affectum, eſſe incipit ciuis. Sinon igitur facilis ad prodenda velut ſuorũ ſecreta, & malum ciuẽ ꝓfitebatur, & Troianis ſe ſuſpectũ faciebat, nullus.n. crederet illũ ſine tormẽtis vera dicere. niſi cõmẽdaſſet primo perſonam ſuã. Inuocauit ergo ſydera omnia ſine piculo periurij, aras quoq; & ſupplicia, quę velut fugerat teſtatus eſt, non propter narrationis veritatẽ, ſed propter licentiam verę proditionis. In quo ipſe tuetur perſonam ſuam, & ſuorũ ciuium grauat, quos vult oſtẽdere extitiſſe cãm, vt ciuicę religionis naturalia vincula rũperet. cũ.n. Sinon vt dicebat nihil tale de ciuibus ob culpam, quę nulla fuerat, meruiſſet, iniuſto ſupplicio propter vnius Vlyſſis inimicitias deſtinari non debuit, ac per hoc videtur iuſtas cauſas habere proditionis, quẽ non iam ciuẽ ſed alienum eſſe conſtabat. cui.n. non eſt à ciuibus exhibita religio, cui vltimum ſupplicium praeparatũ fuerat, deſijt habere religioſum ciuis nomẽ, illiq; oẽs in hoſtium numerum fuerant redigendi, qui omnẽ ciuis affectum nulla ex cauſa nulloq; exiſtente crimine abiecerant. cũq; tales extitiſſent in ciuẽ, non vt ciuis ſed vt reiecta proditione hoſtis officia meruerunt. ☞ Fas mihi graiorum ſacrata reſoluere iura, Fas odiſſe viros, atq; oĩa ferre ſub auras Si qua tegunt.) Ecce cũ ſummam deprecationis ſuę colligeret, oſtẽdit ſe à ſuis alienũ. Liceat, inqt, mihi graiorum ſacrata reſoluere iura, quaſi iam ipſe graecus nõ eẽt, vel illi eius ſocij non fuiſſent. Fas odiſſe viros atq; omnia ferre ſub auras, ſi qua tegunt, liceat, inqt, odiſſe vel prodere eos, qui ciues mei eẽ noluerunt. hęc ad deprecationẽ & cõmẽdationẽ Sinonis pertinẽt, cętera alium ordinẽ tenẽt. nam Sinon illi priori parti reſpondet, qua ſupra Priamus dixit. Amiſſos hinc iam obliuiſcere graios. noſter eris. Idcirco ait teneor patrię, nec legibus vllis, parũ.n. fuerat profeſſum ſe eſſe deſijſſe, niſi ẽt illud oſtẽderet, factum eẽ Troianũ, hoc eſt abieciſſe quod natus eſt, & eſſe quod prouenerat bñuolẽtia Troianorum. ☞ Teneor patriae, nec legibus vllis.) Plus eſt.n. volũtate retineri q̃ legibus. Alterũ qppe ex ſtudio purae mentis, alterũ ex neceſſitate deſcẽdit. ☞ Tu mõ promiſſis maneas &c.) Apoſtophrẽ ad ipſam ciuitatẽ fecit, qua ſe oſtẽdit ſuſpectũ eẽ, ne forte poſt narrationẽ omnẽ iuberetur occidi. Tu, inqt, Troia conſeruatori tuo fidẽ ſerua, mereor.n. vicẽ, qui prior ſalutis tibi bñficiũ confero. ☞ Si vera feram, ſi magna rependam.) Repẽdere dicimus erogare aliquid, vel quicq̃ cuilibet conferre. viſus eſt ergo Sinon tali verbo vt diceret repẽdã, quaſi tantum reciperet, quantũ dederat, hoc eſt vt ſalutẽ mereretur, qui ſe afferebat ſalutis bñficium praeſtare. Idcirco poſuit, ſi vera & magna pro incolumitate tua feram, debeo patria repẽdere. Rñdit igitur ẽt illi parti & pollicitus eſt ſe vera dicturum, qm̃ Priamum meminerat dixiſſe. mihiq; haec ediſſere vera roganti. Incipit ſequẽtia, quia quaeſitum ex eo fuerat. Quo molẽ hanc ĩmanis equi ſtatuere? qs author? Quidue petũt, q̃ religio, aut q̃ machina belli? Sed qa in ꝓpoſitionis ordinatione rñſionis vitiũ nõ eſt, ſi non ſingulis ita vt ſunt propoſita pareatur, incipit iſte ab ea parte, quam nouiſſimã quęſierat Priamus, idẽ.n. & euẽtu poſtremũ poſuit. Si non vero vt fallẽdi promptior pateret occaſio, inter initia fuerat neceſſaria. incipit ergo, quę religio?

ASCENSIVS.

❡ His lachrymis vitam damus.) Oſtẽdit (vt dixi) ſummam clemẽtiã in Troianis principibus fuiſſe: quaſi eam ex ea traxerit domus Iulia: quomodo proditor ille in gratiã ſuſcaeptus ſit: vtq; q̃ maxime interrogari optabat, interrogatus ſit à Priamo de equi cã: de qua re Donatus ſic. ☞ Noſter eris.) Aperta beniuolẽtia, cum recipiat eum pro ciue. ☞ Mihi.) ſ. regi qui poſſem tormẽtis inqrere veritatẽ: & ſimpliciter quaero: Mihi: qui te ſeruaui: & in meorum numerum recępi. ☞ Quo molẽ.) Breuiſſima ꝓpoſitio, ſed pfecta. Quaeſitum eſt: cur equus eẽt factus: cur tantae magnitudinis: quo authore: vtrum religionis, an belli cauſa. ☞ Ille dolis.) q, d. natura ſua, & arte pelaſga, & mandatis ſuorum: & oſtẽdit nullum graecum carere dolis. ☞ Vos ęter.) Iurauit, ſed ſubtiliter: nã Troianos fallit, & non prodit arcana ſuorum: adhibuit iuſiurandum: qa nõ videbatur veriſimile illum ſuorũ ſecreta, ſine tormẽtis prodere. Teſtatus eſt igitur: non propter narrationis veritatẽ, ſed propter licentiã quaſi proditionis. ☞ Fas mihi Graio℞.) Quaſi iam ipſe gręcus nõ eẽt: vel illi eius ſocij nõ fuiſſent. Et liceat eos odiſſe, qui ciues mei eſſe noluerũt. ☞ Teneor patrię.) Plus eſt voluntate, q̃ legibus retineri: alterũ eſt ex ſtudio purae mẽtis: alte-

rum ex neceſſitate.⸿ Tu mõ ꝓmiſſis.) Tu Troia, cõſeruatori tuo fidẽ ſerua.⸿ Rependam.) Quaſi dicat tantũ recipiet, quãtum dederat.i.vt ſalutẽ mereretur ſalutis author. Hæc ille. ¶ Ordo eſt.

Ordo. Nos damus his.i.huiuſmodi ſic ſimulatis lachrymis: veniam.i.ſalutem: & miſereſcimus.i.miſericordiam facimus: vltro.i.inſuper ab vltra, aut ingenua clementia: aut ipſe Priamus iubet vltro.i.non requiſitus a quoq̃ noſtrum, quãuis omnes cõſentiremus, iubet, dico, Priamus: manicas.i.ligaturas manuũ: & vincula arcta idest cõſtricta, & arcte ligata: leuari.i.diſſolui: viro.i.ei q viriliter loquutus erat, & fatur ita dictis amicis.i.beniuolis. Quiſquis.i.quicunq; es, obliuiſcere iam Graios, tu eris hinc.i.ex hoc tempore: noſter.i.in clientela noſtra, & ediſſere.i.diſcute eloquere: mihi roganti.i.interroganti hæc quæ ſequentur: vera.i.veraciter, vt ſit aduerbium, ꝓ nomine: aut ſint duo accuſatiui diuiſim conſtruendi: non enim voluit dicere, ꝙ ea quæ interrogaret eſſent vera, ſed quòd ad ea vere, aut vera reſponderet. Senſus ergo eſt. ediſſere hæc vera.i.veraciter: aut ediſſerendo hæc, dic, ea vera. hæc dico, videlicet, quo.i.ad qd, & ad quem finẽ, ſup. Danai: ſtatuere.i.conſtruxerunt: hanc molem.i.ingentem magnitudinẽ: equi imanis.i.tam magni, vt imanis.i.inimicus, & ferox videat̃, (ſicut in.v.dicent̃, Immania coete. imane aũt eſt, quod nõ eſt magnũ.i.bonũ: qualia vident̃, quæ vi, aut mole ſua, omnia opprimere poſſunt.) qs author, ſup. eſt imanis equi: ve, ꝓ vel qd petunt.i.prætendunt per eũ: quę relligio.i.religioſa oblatio: aut quæ machina belli eſt, ſup. in eo equo: hoc eſt, an religionis, an belli cauſa factus ſit: dixerat.ſ. Priamus: ille.ſ. Sinon: inſtructus.i.inſtitutus, atq; armatus dolis, & arte pelaſga.i.fraudulоſa pelaſgis ꝓpria: ſuſtulit.i.ſurſum tulit, & extendit, atq; erexit ad ſydera: palmas exutas.i.exẽptas: vinclis.i.manicis: & ſup. ait, ò ignes æterni.i.lumina cœleſtia: hoc eſt, ſydera: & vos aræ: & enſes nephandi.i.cultri nefarie mihi deſtinati, quos fugi.i.vitaui, & vittæ deũ.i.deorũ, quas geſſi, hoſtia.i.deſtinatus ad ſacrificium, vt eſſem hoſtia, ego teſtor.i.obteſtor veſtrum numẽ, nõ violabile.i.poteſtates veſtras diuinas, quas peierãdo, violare nephas eſt: ego obteſtor, ꝙ fas eſt mihi reſoluere.i.aperire, & reuelare iura Graiorum.i.Græcorum ſacrata.ſ.ſacramento iuramenti: ideo aũt fas dixit, qa nefas moliti erãt: aut ideo fas, quia in hoſtium poteſtatem venerat: & ab eis libertate, ac ciuitate donatus omni Græcoꝝ iuri vale dixerat: fas, ſup. eſt, odiſſe viros, qui.ſ. factioſe mihi mortem parauerũt, & fas eſt ferre ſub auras.i.ꝓmulgare, & oĩbus patefacere: ſiqua.i.aliq̃ tegũt.i.occulũt: nec teneor vllis legibus patriæ: quia neq; ſpes, neq; volũtas eſt eam repetẽdi: modo.i.dũmodo, tu Troia quã.ſ.mihi, nunc ꝓ patria elegi, hoc eſt, tu gens Troiana: maneas ꝓmiſſis.i.nõ recedas à promiſſa mihi ſalute: & tu Troia ſeruata.ſ.ab excidio, per ea quę dicturus ſum, ſerues fidẽ.i.fidelitatẽ mihi: ſi ferã.i.adferam, aut dicam vera: & rependam.i.reponam ꝓ ſalute mihi impẽſa: magna.ſ.beneficia. incipit ergo narrare, vt credebatur ſecreta græcorum, dicens: Omnis ſpes, &c.

PIERIVS.

¶ Atque arcta leuari Vincla.) Antiqui pleriq; codi.arta, habent abſq; c. Curq; id ita fieri ſolitum, grammaticorum veterum dictata alibi citauimus.⸿ Vittæq; deum, quas hoſtia geſſi.) In antiquis aliquot exemplaribus punctum obſeruaui ante, deum, vt ſit, Quas geſſi deum hoſtia. Seruius tamen, deum vittas mauult legere.⸿ Si magna rependam.) Sunt antiqui codic.in quibus, repandam, ſcriptum, inueni: ſed id potius inſcitia librarij, quàm ꝓ manifeſtare ſit poſitum. Nam magna rependere pollicetur Sinon, qui iam vitæ, ac libertatis præmia, ſit conſequutus.

Omnis ſpes Danaum, & cœpti fiducia belli
Palladis auxilijs ſemper ſtetit, impius ex quo
Tydides, ſed enim ſcelerumq; inuentor Vlyſſes,
Fatale aggreſſi ſacrato auellere templo
Palladium, cæſis ſummæ cuſtodibus arcis
Corripuere ſacram effigiem, manibusq; cruentis
Virgineas auſi diuæ contingere vittas,
Ex illo fluere, ac retro ſublapſa referri
Spes Danaum, fractæ vires, auerſa deæ mens.
Nec dubijs ea ſigna dedit Tritonia monſtris.
Vix poſitum caſtris ſimulachrum, arſere coruſcæ
Luminibus flammæ arrectis, ſalſusq; per artus
Sudor ijt, terq; ipſa ſolo (mirabile dictu)
Emicuit, parmamq; ferens, haſtamq; trementem.
Extemplo tentanda fuga canit æquora Calchas,
Nec poſſe Argolicis excindi Pergama telis,
Omina ni repetant Argis, numenq; reducant
Quod pelago, & curuis ſecum aduexere carinis.

SERVIVS.

¶ Omnis ſpes.) Danaum. More ſuo à veris incipit. Nã & fauet Minerua Gręcis, & conſtabat raptum eẽ Palladiũ.⸿ Tydides ſed enim.) Hyſteron ꝓteron eſt, Sed.n.ex quo ipſius Tydides. Nam Hyſterologia vnius ſermonis eſt: vt Tranſtra per & remos. Impium vero ꝓpter numina vulnerata.⸿ Scelerũq; inuẽtor Vlyſſes.) Propter Palamedẽ occiſum ipſius factione.⸿ Fatale.) τῶν μέσων eſt. Nã & quod cuſtodit, & quod interimit pro loco intelligit̃.⸿ Auellere.) Oſtẽdit inuitũ numen eſſe ſublatũ.⸿ Palladium.) Helenus apud Ariſbam captus à Græcis eſt: & indicauit coactus fata Troiana: in qbus ẽt de Palladio. Vñ dicit̃ à Pyrrho regna meruiſſe: quãquã pręſtiterit Pyrrho vt rediret ꝑ terrã, dicens omnes Græcos (quod & contigit) naufragio eſſe perituros. Tunc Diomedes & Vlixes: vt alij dicunt, cuniculis: vt alij, cloacis aſcenderunt arcẽ: & occiſis cuſtodibus ſuſtulere ſimulacrum. Ideo autem hoc negocium his potiſſimum datur: qa cultores fuerũt Mineruæ. Hoc quum poſtea Diomedes haberet (quod & Virgilius ex parte tangit: & Varro pleniſſime dicit) credens ſibi nõ eſſe aptum, propter ſua pericula, tranſeunti Æneæ offerre conatus eſt. Sed quum ſe ille velato capite ſacrificans conuertiſſet, nauta quidam accæpit ſimulacrum. Vñ Mineruæ ſacra non Iulia gens habuit, ſed nautarum. Hinc eſt in qnto, Vnum Tritonia Pallas Quẽ docuit. Quanquam alij dicant ſimulacrum hoc à Troianis fuiſſe abſconditum intra extructum parietem, poſtq̃ agnouerunt Troiam eſſe perituram: quod poſtea bello Mithridatico dicitur Fimbria quidã Romanis inuentum indicaſſe: quod Romam conſtat aduectum. Et quum reſpõſum fuiſſet illic imperium fore, vbi & palladium: adhibito Mamurio fabro multa ſimilia facta ſunt. Veruntamen agnoſcitur haſtæ oculorumq; mobilitate. Vnde eſt, Vix poſitum caſtris ſimulacrum arſere coruſcæ Luminibus flammæ. vel haſtamq; trementem. Sed ab vna tantum ſacerdote: vt Lucanus, Troianam cui fas ſoli vidiſſe Mineruam. Dicunt ſane alij vnum ſimulacrum cœlo lapſum apud Athenas tantum fuiſſe. Alij, duo volũt: hoc de quo diximus, & illud Athenienſe.⸿ Sacram effigiem.) Quaſi cœlo lapſam.⸿ Ex illo.) facto vel tẽpore.⸿ Fluere.) τῶν μέσων eſt. Ideo addidit retro. Cõtra Salluſtius, Rebus ſupra vota fluẽtibus.⸿ Auerſa deæ mẽs.) ꝓpter illud, Manibusq; cruẽtis.⸿ Tritonia.) Aut quaſi terribilis, ἀπὸ τοῦ τρεῖν.i.timere. Aut ſm Lucanum, Et ſe dilecta Tritonida dixit ab vnda. Sane Tritonia Antonomaſiã eſt.i.vice nominis ponitur, qa proprium eſt Mineruæ. Nam epitheta ſunt quæ varijs poſſunt, vel rebus, vel pſonis apponi. Et hęc caute obſeruanda ſunt, ſicut & ꝓpria nomina: q pleruq; ex appellatiuis ſunt. vt eſt victor, vel felix.⸿ Vix.) Mõ mox.⸿ Salſus ſudor.) Bñ addidit.⸿ Salſus.) Vt ſignificaret laborẽ futurũ: ne forte aliter in ſimulachro humor intelligeretur.⸿ Emicuit.) Quaſi q̃ conſiſtebat inuita.⸿ Tentanda ęquora.) Si vel fugere poſſent poſt irã Mineruæ.⸿ Argis.) Aduerbium in loco eſt. Et reſpexit morẽ Romanum. Nam ſi egreſſi male pugnaſſent, reuertebãtur ad captanda ruſus auguria.⸿ Reducant.) Reconcilient.

DONATVS.

¶ Omnis ſpes Danaum &c.) Hoc falſum eſt, ſed illud verũ.⸿ Impius ex quo &c.) Itẽ ſubiungit falſa, vt media veritas ſuperioribus & deinceps mẽdacijs poſitis adderet fidẽ.⸿ Ex illo flu.a.r.ſu.re.Sp.da.&c.) Dixeramus iam quẽadmodũ verum græcorum factum poeta extulerit, quẽadmodũ more ꝓcipui oratoris vnius inuidiã criminis, alijs quoq; ex eo venientibus criminibus cumulauerit. aliter.n. mineruam grauius iratam ſacrilegis perſuadere non poſſet falſus ipſe narrator, niſi oſtenderet, eã multiplici congerie ſcelerum prouocatã amorẽ priſtinum in acerbũ odiũ commutaſſe. Impius ex quo Tydides, ſed.n. ſcelerumq; inuẽtor Vlyſſes. Debuit primo admiſſa ſcelera narraturus, tales pſonas oſtẽdere, quæ videre illicita & facere potuiſſent. iccirco ſingula ſingulis dedit, alterum appellans impiũ q in illo ſcelere, & diuina iura & humana violaſſet, alterum dixit inuentorẽ ſcelerum, hoc eſt, qui nunq̃ inuenerit quod recte ꝓbari potuiſſet. Inuentor ſcelerum proprie

proprie eſt, qui relictis vſitatis noua inuenit ſcelera. peior eſt inuẽ
tor ſcelerum ſceleratis, q̃a ipſe inuenit, vnde ex innocentibus ſce/
lerati reddantur. Fatale aggreſſi ſacrato auellere tẽplo Palladiũ.
In ſingulis ſingula ſunt genera ſacrilegij. fatale hoc eſt in quo ſta/
ret fatum grecorum, dixerat. n. palladis auxilijs ſemper ſtetit. Eſt
ergo ſacrilegiũ. aggreſſi auellere, vt cũ ſacrilegio cõueniret crimẽ
violentiæ. nã aggredi & auellere violentorũ eſt. ſacrato auellere
tẽplo. ſi diceret templo, leuius eſſet. multa. n. ſunt templa, quę ſa
crata nõ ſunt, nec habẽt aliquam venerationẽ. perindeq; contem
pta nõ lædunt, cõſecrata vero ſi attrectata vel leuiter fuerint, gra
uiter cõmouẽtur. Auellere tẽplo palladiũ. palladiũ cũ pronuncia
mus põdus addendũ eſt. In ipſo. n. noie magnitudo numinis ex/
preſſa eſt. Cęſis ſummę cuſtodibus arcis. Sacrilegium cũ homici/
dio. & homicidio admiſſo in ipſa ſumma arce, hoc eſt vbi ſimula
cri ipſius ſacrarium fuit, augumẽtũ criminis admiſſi homicidij in
plurimos, & tẽpli cuſtodes, q̃ humanitatis contemplatiõe, & re/
ſpectu pręſentis numinis, cui obſequebantur, cõtingi ne leui q̃dẽ
iniuria debuerant. augetur aũt crimẽ homicidij ẽt ex merito per/
ſonarum. cuſtodes. n. tẽpli non adhibiti fuiſſent niſi probatę vitæ
hoies, & admodũ religioſi caſtiq; ac pudici, q̃ deæ tantæ ac virgi
ni inſeruire meruiſſent. Corripuere ſacrã effigiẽ, manibusq; cruẽ/
tis Virgineas auſi diuę contingere vittas. Videamus ſcelus admiſ
ſum in deũ quo cœperit, vel quemadmodũ fuerit exaggeratum,
aggreſſi ſunt tẽplũ, inq̃t, & ſacratum tẽplũ, quod ingredi quẽquã
ſine veneratione nefas eſſet, cuſtodes cæſi, & vſq; ad ipſum ſimu
lacrum gradatim ventũ viſumq; nefariorũ oculis, & pollutis ſan/
guine humano manibus impijs cõtrectatũ, vſq; eo vt non ſolum
ſimulacri corpus verum etiã vultus eius & virginales vittas, q̃s
in capite geſtabat, inceſtare auſi ſunt. Cõpleta narratiõe veri facti
quod ẽt ipſis Troianis cognitum fuit, mendacio figmentũ arti/
ficioſe adiungit, dicẽs ex illo fluere, ac retro ſublapſa referri. Spes
Danaum, fractæ vires, verborũ ſuperiorum memorẽ Sinonẽ po
ſuit. nam dixerat omnis ſpes Danaũ, & cœpti fiducia belli Palla/
dis auxilijs ſemper ſtetit, hic dixit, ex illo fluere ac retro ſublapſa
referri ſpes Danaum. Spes, inquit, græcorum ſtabat ꝓpitio Palla
dis numine, ſpes fluebat, & ſtabilitate perdita retrorſum labeba/
tur, læſa tot ſceleribus dea. auerſa deæ mens. propter duorum ſce
leratorũ impie nefarieq; cõmiſſum ab omnibus græcis numinis
fauor abſceſſit. dixit ergo & læſam mineruã, & cauſas offenſionis
expoſuit, memorauit ẽt hoc genere græcorum ſpem eſſe ſubuer/
ſam, dicit argumentum multiplex, irata dea quomodo potuit ap
parere. Vix poſitum caſtris ſimulacrum, arſere coruſcę Lumini/
bus flammæ arrectis. Hoc primum, inquit, indiciũ iracũdiæ ſuæ
dedit, quũ eſſet cõmotum tot ſceleribus numen, mox. n. vt eius
ſimulacrum in caſtris eſt poſitũ, ex oculis inanimalis materię flã/
mæ non leues, ſed in modũ fulminis mittebantur, dicit etiã ſcđm
ſignum, ſalſusq; per artus Sudor ex ſimulacro non põt profiue/
re, niſi cum aliquid mali portenditur. tertium ſignum. Terq; ipſa
ſolo (mirabile dictu) emicuit. hoc quoq; fieri nõ potuit, vt ſe mo
ueret ſimulacrum, cui deerat ſubſtantia, qua id poſſet implere, ni
ſi cum pernicies aliqua prænunciabatur. Parmamq; ferens ha/
ſtamq; trementem. Quartum ſignum grauiſſimum perniciem
euidenter oſtendens. nam ſe hoſtem ſic profeſſa eſt erigendo ſcu/
tum, haſtamq; quaſſando, quod non facit aliquod ſimulacri nu/
men, niſi cum alicui comminatur interitum. Completo eo quod
viſus eſt dicere, quæ relligio: incipit, q̃s author, exponere, & quo
molem hanc immanis equi ſtatuere: quidue petunt. ℣ Extemplo
inquit, tentanda fuga canit ęquora calchas &c.) Calchantem aſſe
rit vatem, iratam deam ab Argis ad Troiam reuocari iuſſiſſe, vt
oſtenderet, quis author, dicit etiam quidue petunt, hoc eſt quid
diſponant. Et nunc quod patrias vento petiere Mycenas, Arma
deosq; parant comites, pelagoq; remenſo Improuiſi aderunt,
ita digerit omnia calchas. Dixit quod Troianis eſſet contrarium,
ſcilicet redituros græcos, vt cætera facilius crederent. Religionis
ergo placandæ cauſa factum eſſe aſſerit, vt expiarentur, quę me/
morauerat per ſcelus admiſſa. exponit dehinc quo molem hanc
immanis equi ſtatuere, hoc eſt cur tantæ magnitudinis. Idem
(inquit) calchas iuſſit grandem molẽ fieri, ne portas veſtras poſ
ſet intrare. hoc enim pacto aſſerebat fauorem deæ ad veſtrũ au/
xilium eſſe rediturum.

ASCENSIVS.

℄ Omnis ſpes Danaum.) Iterum à veris incipit, vt à Seruio dili
gẽter annotatum eſt. de hac autem re diſſerit Donatus ſic. ℣ Om/
nis ſpes.) Reſpondet vltimæ parti: vt fallendi: promptior pateret
occaſio. & primo vnius criminis, inuidiã pluribus criminibus:
maculat in Vlyſſe: & oſtẽdit Mineruã grauiter iratam ſacrilegis.
℣ Inuentor ſcelerum.) Qui nunq̃ inuenit quod ꝓbari potuiſſet.
℣ Fatale aggreſſi.) Sacrato à tẽplo: in ſingulis ſingula ſunt genera
ſacrilegij. Fatale, in quo ſtaret fatum Græcorũ. Dixerat. n. Palladis
auxilijs. ℣ Auellere.) Vt cum ſacrilegio eſſet crimẽ violẽtię. ℣ Pal/
ladium.) Cum pondere pronunciandũ: in ipſo. n. noie, magnitu/
do numinis exprimitur. Quod vero de Mamurio dicũt quidam,
nuſquã in Palladio legitur: ſed in Ancili cœlitus delapſo, de quo
ſuo loco dicemus. ℣ Cæſis.) Ad ſacrilegium accedit homicidiũ cũ
illi humanitatis cauſa: & numinis veneratione, ne leui quidẽ iniu
ria cõtingi debebãt augetur homicidiũ ex merito perſonarũ, q̃a
cuſtodes, neq; eſſent electi cuſtodes niſi probatæ vitæ. Vide aũt
exaggerationẽ criminis: aggreſſi ſunt templum ſacratũ: quod in/
gredi quãdoq; ſine veneratione nefas eſſet Cuſtodes cęſi: & vſq;
ad ipſum ſimulachrum gradatim ventũ. Viſum nefariorũ oculis,
& pollutis humano ſanguine manibus tactum, neq; ſolum cor/
pus, ſed vultus, & virginales vittas, quas in capite geſtabat, ince/
ſtare ſunt auſi. ℣ Ex illo fluere.) Nam ſupra dixerat Palladis auxi/
lijs ſemper ſtetit. quũ irata eſſet, cœpit fluere. ℣ Auerſa.) Diuorum
ſceleratorum cõmiſſoribus irata eſt. ℣ Vix poſitum.) Signa ſunt
quibus oſtẽdit irã. Primũ: Flãmę in oculis inanimatis. ℣ Sudor.)
Secundũ ſignũ. Non poteſt ex ſimulachro fluere, niſi portẽdit ma
lum. Idẽ dicas de motu ſimulachri. ℣ Parmã. ſ. h. q. t.) Manifeſtũ
ſignũ ſe hoſtẽ profiteri deam. Hæc Donatus. ℄ Ordo eſt. Omnis
ſpes Danaũ, & ois fiducia belli cœpti. i. quod Danai incœperant:
ſtetit. i. locata, & repoſita eſt, ſemꝑ, ſupp. in auxilijs Palladis. i. Mi
neruæ. ſ. quæ dea ſapientiæ eſt: qua tamẽ poſt habita, Paris ꝓ Ve/
nere, ſniam protulerat: ꝑ quod videtur ſignificari, ꝙ Troiani non
eſſent inferiores græcis opibus, aut viribus: ſed prudẽtia, & aſtu
tia, qua græci pręſtabant. Vnde ois eorũ ſpes, in auxilijs Palladis
ſtetit: ſed ſpes Danaũ fluere, ſup. cœpit, aut fluebat, & referri, ſup.
cœpit, aut referebatur: ſublapſa. i. clam lapſa: retro. i. retrorſum:
hoc eſt, nullũ habuit ſucceſſum, nullãq; proſperitatẽ ex illo, ſup.
tẽpore. i. poſt illud tẽpus, ex quo Tytides. i. Diomedes, Tydei fi/
lius (legitur tñ etiã Tydides.) impius. i. violator numinis: ſed eni
i. ſed etiã, ex quo Vlyſſes inuẽtor ſcelerũ. i. ſceleratiſſimorũ facino
rum: & nullius bonæ artis, aggreſſi. i. attentantes auellere tẽplo
ſacrato. i. deæ conſecrato: Palladiũ. i. ſimulachrũ Palladis: fatale,
i. de quo in fatis erat, non poſſe capi Troiã tantiſper dum illud ha
beret: aggreſſi, dicit, cuſtodibus ſummæ arcis, in qua tẽplum hoc
erat, cæſis. i. trucidatis: ipſi corripuere. ſ. pollutis, & ſanguinolen/
tis manibus, quod nefas erat (vnde Æneas de ſacris Troianis, &
dijs penatibus, dicturus eſt: Me bello ex tanto digreſſum & cæ/
de recenti Attrectare nefas, donec me flumine viuo Abluero.) ef
figiem ſacrã. i. ſimulachrum diuæ, hoc eſt, Palladiũ: corripuere, di
co, auſi, cõtingere. i. contaminare manibus cruentis (quas etiã, ſi
impollutę eſſent: q̃a viriles, nefas erat attrectare virgineas vittas
vñ exaggerat ſcelus.) vittas virgineas. i. virginales: diuę. i. quas di
ua virgo Pallas. ſ. in capite, quæ honeſtiſſima eius corporis pars
eſt, gerebat: ex illo inquã tẽpore, cœpit res Danaum retro ferri: &
vires, ſup. Danaum fractæ ſunt ſup. & mens. i. fauor, & beniuolẽ
tia deæ: eſt auerſa. ſ. à Danais: quum eis ſuccẽſa & indignata eſſet:
nec Tritonia. i. Pallas, à Tritone Aphricæ palude, apud quam (vt
in de ciuitate dei, diuus Auguſtinus ſcribit) regnante Ogygio ap/
paruit. (Herodotus autem ſcribit, Tritonem fluuiũ eſſe in Aphri/
ca, ex quo fit Tritonis palus, ex qua dicunt Neptunũ, Mineruam
ſuſcæpiſſe: ſed quum pater illi aliquãdo ſuccenſuiſſet, ſe Ioui ad/
optandã dediſſe: cui virgines ſingulis annis ſacra faciẽtes, in duas
acies diuiduntur, lapidibus, fuſtibusq; inter ſe decertantes: & ſi/
qua in pugna occubuerit, ea pſeudoparthenos, ideſt non vera vir
go, nominatur. Cretenſes tamen in Creta, Tritonem fluuium eẽ
dicũt, & apud illius fontẽ & ex Ioue natam affirmant, ibiq; eius
templum oſtendunt. Diodorus autẽ Siculus, Mineruam in Tri/
tone flumine natam ab Ammone coniuge Rheæ aduerſus illam
cuſtodẽ poſitam, filio quem ex Amalthea ſuſcæperat: ipſamq; ꝑ/
petuam virginitatem ſeruaſſe: & propter animi ſolertiam, mul/
tas artes inueniſſe, & in bello plurimum valuiſſe. Ægyptij vero,
Mineruam æthera eſſe interpretantur, & Iouis filiam, ac virgi/
nem volunt: quia æther, naturam ſemper habet incorruptam.)
Nec igitur Tritonia, ideſt Pallas, dedit ea ſigna. ſ. indignationis &
auerſionis ſuæ, monſtris. i. portentis, aut demonſtrationibus, ſub
indicijs dubijs. i. incertis: imo certis & manifeſtis, quia non du/
bium certum eſt. ꝙ aũt non dubijs monſtris ea ſigna dederit, ꝓ/
bat, q̃a ſimulachrum, ſup. erat (niſi dicamus nominatiuos in de/
ſignatione ſequelę, pro ablatiuis poſitos.) vix poſitũ caſtris. ſ. grę
corum ablatũ per Vlyſſem & Diomedẽ ab Ilio: &, ſup. aut dum
flammæ. ſ. oculorum diuæ: coruſcæ. i. coruſcãtes, & micantes, &

quaſi ſcintillãtes, quod ſignum ferocientis animi etiam in beluis eſt: arſere.i.ardoris indicia emiſere: luminibus.i.oculis arrectis.ſ. ad firmiter inſpiciendũ: & ſudor ſalſus.i.amarus: iit.i.defluit: per artus ſ.ſimulachri.quaſi ex indignatione laboraret: & ipſa.ſ.dea non ſolum eius ſimulachrum emicuit.i.reſplendẽs apparuit: ter ſolo.i.per terr.i: mirabile dictu.i.quæ res mirabilis eſt dictu.i.dũ dicitur, emicuit, dico, ferẽs parmam.i.ſcutum breue, & haſtã tremẽtẽ, quia vibratã & quaſſam, ab irata & minitãte dea. Calchas ſ.princeps augurũ: videns indignationẽ deæ, canit.i.vaticinatur, extemplo, idest ilico & veſtigio: æquora eſſe tentãda, fuga.i.fugiẽdum eſſe græcis per æquora: nec.i.& nõ, & canit Pergama.i.mœnia Troiana, nõ poſſe excindi.i.diſrumpi, telis.i.armis inuaſiuis, præcipue quæ de lõge iaciuntur: Argolicis.i.græcis: ni.i.niſi repetant, idest iterum petant: Argis.i.apud Argos, omina, aut omnia ſ.auſpicia & alia ad bellum facientia: & niſi reducãt.i.reconcilient (ſm Seruium) aut niſi reducant.ſ.in locum ſuum, numẽ.i.ſimulachrum diuæ, quod aduexere ſecum pelago & curuis carinis. epitheton eſt carinarum.i.aluorum nauium: ſed videtur abũdare: &, nam ordo eſſe poteſt, quod aduexerãt ſecum carinis curuis: pelago.i.per pelagus: ſed ſi volumus intelligere, quod etiã verum eſt, pelagus ẽt vexiſſe: nam niſi aquæ ferrẽt nauem, non poſſit nauis ferre, aut vehere quæ in ea ſunt: quod ergo aduexerunt ſecũ pelago: & curuis carinis.i.adminiculo & auxilio aquarum & nauiũ. Et ita dat intelligere, Græcos etiã aduexiſſe ſecum ſimulachrũ aliquod ex Argis, quo numinis præſentiã in auxilium belli haberẽt. nam ſi intelligẽdũ eſſet de Palladio, quod ex Ilio iam ſuſtulerãt, nõ diceret Aduexiſſe Troiã, ſed auexeſſe: præterea quum hęc dicerentur nõdum aduexerãt Palladiũ in Tenedon. Sed priuſq̃ pergamus, addemus quæ in Seruiũ annotauit Beroaldus: & quę addidit Lãdinus. Beroaldi verba ſunt. Nemo ſcriptor idoneus, qđ equidem ſciã, tradit hoc. imo oẽs cõſono ore, referunt peltam de cœlo lapſam, in Numæ manus decidiſſe: ad cuius ſimilitudinem & formam, vndecim alias peltas, hoc eſt breuiora ſcuta, Mãmurius, inter opifices ſolertiſſimus, fecit tanta arte, vt vera pelta vix dignoſceretur: hoc ſcribit Plutar. in Numa. hoc Ouidius in faſtis: hoc Dionyſi. Halycarnaſſeus. in ſecundo. Hæc fuerũt illa celebratiſſima Ancilia, quæ per vrbem à tripudiantibus ſalijs: ad honorem Martis, circum geſtabantur: atq; id Seruius ipſe confinxit, ipſe

ipſe peperit, ipſe ſolus excogitauit: nulli fretus authoritate: quod de Palladijs à Mammurio factis fabulatur. Lãdini autem verba ſunt. Quo tẽpore Ilus Trois filius Ilium cõdidit: quod fuit anno fere ſeptimo ſupra tria millia & octingentos, poſt mundi initium, aiunt: Breue ſcutum de cœlo lapſum in templum quod in arce cõdebat, idq; Palladium eſſe vocatum: & elegiſſe ſibi locũ in media æde: cui adhuc ſuperinductæ tegulæ nõ erãt: id ſignum ligneum fuiſſe, multi tradiderunt: hoc igitur allecto per illecebras Theano cuſtode, Antenorem accæpiſſe volunt, & gręcis tradidiſſe: Caliſtratus aũt de Samothracia ſcribẽs, & Satyrus, vt refert Dionyſi. dicũt Cryſantem Pallãtis filiam, quum nuberet Dardano, attuliſſe Palladis munera. Hæc autem fuiſſe Palladium & magnorum deorum ſimulachra. Deinde Dardanum, diluuiũ fugientem, Arcadia profectum, tuliſſe in Samothraciam: ibiq; illis templum ſtruxiſſe. Mox quum maiorem partem populi tranſuexiſſet in Aſiam ſacrificia, ac ceremonias Samothracibus reliquiſſe, Palladia vero & deorum imagines, ſecum auexiſſe, & ex oraculo accæpiſſe vrbem illam duraturam: in qua hęc permanerẽt, ac propterea vrbem cõdidiſſe, & à ſe denominaſſe, & in ea collocaſſe. Cõdito deinde ab eius poſteris Ilio eſſe trãſlata. Poſtea vero capta vrbe inferiore, Sicam dñm arcis factũ ſuſtuliſſe ex adytis ſacra, & quod ſuper erat Palladium. Nã alterũ Vlyſſes & Diomedes furtim vrbem ingreſſi abſtulerant. Aretinus, eodẽ Dionyſio teſte, ſcribit Palladium à Ioue Dardano datũ: & locatũ in loco inacceſſibili: ſed fabricatum aliud ad eius ſimilitudinẽ, & poſitum palã. & hoc eripuiſſe gręcos: aliud accępiſſe Æneam. Alij ſcribũt Palladium abſconſum ab Ilionẽſibus in cauernis, ne hoſtes eriperent: & poſt multas ætates ab fimbria, quæſtore quum Ilium expugnaſſet ablatum, ac Romã peruectũ. Seruabatur autẽ in templo Veſtæ, quod erat inter capitolium & palatiũ, quo incẽſo L. Cellius Metellus illud liberauit: ipſe ignis ardore cęcus euaſit. Syluius aũt ſcribit, quum Diomedes in vrbe quam in Apulia condebat, Palladiũ collocare vellet, monitũ eſſe à dea nocturna quiete: vt in Latium vbi vera erat numinis, ſedes: illud deportaret. Detulit Diomedes, & Palladium tradidit.

PIERIVS.

¶ Secum aduexere carinis.) In Mediceo codice, & aliquot alijs, auexere, legitur: vt ſit ex eodem loco, vnde digreſſi prius auguria cœperant.

Et nunc, φ patrias vento petiere Mycænas,
Arma, deoſq; parant comites, pelagoq; remenſo
Improuiſi aderunt, ita digerit omnia Calchas.
Hanc pro Palladio moniti, pro numine læſo
Effigiem ſtatuere, nephas quæ triſte piaret,
Hanc tamen immenſam Calchas attollere molem
Roboribus textis, cœloq; educere iuſſit,
Neu recipi portis, aut duci in mœnia poſſit,
Neu populum antiqua ſub relligione tueri.
Nam ſi veſtra manus violaſſet dona Mineruæ,
Tum magnum exitiũ (quod dij prius omen in ipſum
Conuertant) Priami imperio, Phrygibuſq; futurum.
Sin manibus veſtris, veſtram aſcendiſſet in vrbem,
Vltro Aſiam magno Pelopeia ad mœnia bello
Venturam, & noſtros ea fata manere nepotes.
Talibus inſidijs, periuriq; arte Sinonis — ÆNE.
Credita res, captiq; dolis, lachrymiſq; coacti,
Quos neq; Tydides, nec Lariſſæus Achilles,
Non anni domuere decem, non mille carinæ.

SERVIVS.

¶ Arma deoſq; parãt comites.) Ingẽti arte de futuro ſollicitos facit: vt præſentem firmet ſecuritatem. ¶ Improuiſi aderunt.) Sicut & factum eſt. ¶ Digerit omnia.) Interpretatur numinis commotionem. ¶ Antiqua ſub relligione.) Sub fauore priſtino. ¶ Nam ſi veſtra manus.) Quia occurrebat exurendum eſſe equum, ſi inferri, vel prodeſſe non poterat. ¶ Aſcendiſſet.) Vt, Scandit fatalis machina muros. ¶ Aſiam.) Aſiaticos: vt paulo poſt Vrbem ſepultam pro ciuibus poſuit. ¶ Pelopeia.) Argiua à Pelope. ¶ Noſtros nepotes.) Diaſyrtice. Nã iam quaſi, Troianus loquitur. ¶ Periuri.) In verbo, r non habet. Nã peiero vel peierant dicimus. ¶ Credita res.) Aut fides habita, aut commiſſa reſpublica. ¶ Captiq; dolis.) Virtuti non cedit. Dolis dicit Troiam eſſe ſuperatam. non φ Troianis victos eſſe turpe nõ fuerit: ſed φ Græcis turpius viciſſe per dolos. ¶ Coactis.) Vt Terentius, Quam oculos terendo miſere, vix vi expreſſerit. ¶ Lariſſeus Achilles.) A vicinitate. Nam Phthius fuit. Vtraq; tamen Theſſaliæ ciuitas eſt.

DONATVS.

¶ Nam ſi veſtra.m.v.d.mi. Tum magnũ.e.&c.) Si læſiſſet equũ ipſum, qui in honorẽ tanti numinis factus eſt, multiforme exitiũ conflari poſſe Troianis ait, ſed hoc ne velut in maledictum proficeret troianoꝝ, addidit, quod dñ prius omen in ipſum conuertãt. In cõcluſione ait. ¶ Sin manibus veſtris, &c.) Satis illi profuturum,

turum, ſi ipſoꝝ manibus in patriam duceretur, vſq; adeo vt Troianos firmaret ad excindẽdum graioꝝ imperium vltro eſſe venturos, & in eorũ nepotes oẽ exitiũ eſſe rediturum. ¶ Talibus inſidijs, pe.a.ſi. Credita res, c.q.d.la.q.c.) qa poterat dici Æneæ, cur tam faciles? cur tam creduli? cur in veſtris periculis minus diligẽtes & cauti fuiſtis? cur belli tẽpore hoſtẽ iſta aſſerentẽ putaſtis vera ſimpliciaq; dixiſſe? ait credidimus cũ iuraret. Oĩs.n. religioſus φ periurus eſſe non põt, facile fidẽ iurãtis admittit. Credidimus cũ fleret, exiſtimantes illas lachrymas vero morſu doloris nõ fraude mẽtientis effundi. quod ait. Capti dolis & lachrymis coacti, poſt interitũ cognitum eſt, nõ illo tẽpore, quo Sinon loquebatur. dolis vero capti hãc habet rationẽ. doli definitio eſt, quũ aliud agitur, aliud ſimulatur. aliud ergo in aĩo Sinonis fuit, aliud in verbis & lachrymis, & in equi mole tã magna, q̃ nõ religio (vt figmẽtis aſſertum eſt) ſed imperij Troiani pernicies fuit. ¶ Quos neq; tydides.n.la.ac. Nõ anni do.d.n.m.carinæ.) Vnius fraude decepti ſumus, qui fortiſſimoꝝ manibus, & ingẽtis numeri per annos decẽ nõ ſumus ſuperati. Cõplexus eſt hic perſonas ſpãliter poſitas per numerum mille carinarũ. Tpis vero ratione excuſationẽ pretexuit, mõſtrãs imperium Troię nõ virtute aliqua ſed inſidijs & fraude eſſe ſuperatũ. Inſidiæ fuerũt in equi fabrica, reliqua in perſona Sinonis. Interea videtur illi propoſitioĩ Priami nõ reſpõdiſſe, quia dictũ eſt, aut quæ machina belli? Sed quid

quid opus fuerat huic reſpōdere? quū alioꝛſum traxerit equi rō-nem, quæ fuerat Troianis & ipſi regi ſuſpecta.

ASCENSIVS.

¶ Et nūc, ꝙ patrias vento petiere Mycænas.) Finxit ſe reuelare arcana Græcorū, etiā quæ cōtra Troianos ſunt: vt probet quod præſumpſit: Cūcta, equidem tibi rex (fuerit quodcunq;) fatebor Vera. nam Talib. inſidiis, periuriq; arte Sinonis, Credita res. De q̄ Donatus ſic. ☞ Arma.) q.d. hoc contra Troianos: vt reliqua faciat veriſimilia. ☞ Captiq; dolis, lachrymisq; coacti.) q.d. nō poterat obiici Troianis, cur ita creduli fuiſſent: qa iurauit, & quia lachrymas veras credidimus eſſe, ergo non virtute, non numero hominum, non diuturnitate belli, ſed inſidiis victi ſumus. ¶ Ordo eſt.

Ordo. Et quod nūc petiere vento Mycænas patrias (id falſum eſt, quia adhuc in Tenedo latebant: ſed dixerat Æneas, Nos abiiſſe rati, & vento petiiſſe Mycænas.) ſup. id ideo fecerunt: quia parāt arma, & deos comites: quia numen quod ſecū aduexerant, eo quod eēt læſum, erat reducendum, vt reconcilietur. ſicut dictum eſt: & ipſi aderunt improuiſi (quod etiam euenit ſecundum poetam, id aūt callide dicit, perfidus Sinon: & vt reuelare putetur arcana Græcorum: & ſi forte in cuſtodia tentus fuiſſet, donec periculū feciſſent Troiani: vt per hoc euadere potuiſſet, quia præmonuiſſet, etiam ſi milites in equo occultatos deprehendiſſent: quia dicere potuiſſet id ſe neſciſſe: quum veriſimile ſit incluſos in equo, iuraſſe, aut promiſiſſe, ſe eum purgaturos, vt confidentius negocium peragat.) Calchas digerit. i. interpretatur ſic omnia. ſ. numinis commotionem, & portenta: & ita legit Ser. & eſt præſentis temporis, à digero digeris: alii tamen legunt, degerit, à dego: quod compoſitum eſt à de, & ago: vt ſit p̄teriti temporis: & exponatur pro eo quod eſt, perfecte egit: & diiudicauit faciēda omnia ſic: & ipſi moniti. ſ. à Calchante: ſtatuere. i. erexerunt, vnde ſtatuæ dictæ, q̄ ſtatuūtur: & ſtant, hanc effigiē. ſ. equi ꝓ Palladio, & numine læſo: q̄ piaret. i. purgaret nefas triſte. i. pro quo triſtes effecti ſunt: tamen Calchas iuſſit attollere hāc molē, immenſam. i. ſane magnam: ita vt menſurā receptaculi portarum excederet: textis. i. cōtextis roborib. & iuſſit educere hanc molē, cœlo. i. in cœlū vſq; neu. i. vel ne, poſſit recipi portis. i. per portas: aut poſſit duci in mœnia: neu. i. vel ideo, ne poſſet tueri. i. protegere populum. ſ. Troianorum: religione antiqua. i. priſtino fauore: quē pro religiōe olim rependebat dea: hoc eſt, ideo facere iuſſit tam magnam, vt quia in mœnia duci, ſaluis portētis non poſſet, recuſaretis eam recipere: qua recepta, dea potius vobis more antiquo faueret, q̄ Græcis, à quibus recenter & grauiter offenſa eſt. Nam ſi manus veſtra violaſſet dona Mineruæ. (quaſi dicat, vt feciſſet niſi aduenissem.) tunc; ſup. degerit, aut cecinit magnum exitium futurum imperio Priami, & Phrygibus. i. populo Troiano: quod omē. ſ. excidii: dii ꝓus. i. potius cōuertant in ipſum. ſ. Calchanta, μάντι κακῶν, vatē malorum: (ſed loquitur dyaſirtice: nā poſſet ſic: ſm mentē Sinonis cōſtrui: quod. ſ. excidiū dii conuertant prius in ipſum omen. i. dii faciant, quod ominor. i. excidiū eueniat Troianis.) ſin. i. ſed ſi, ſupple effigies equi: aſcendiſſet in vrbem, veſtris manibus. i. auxilio manuum veſtrarū, ſup. cecinit: Aſiam. i. Aſiaticam gentē: hoc eſt, Troianam venturam: vltro. i. inſuper: aut ſine obſiſtētia: magno bello. i. virtute bellica auxiliante Pallade: ad mœnia Pelopeia. i. Argiua. legendum autem eſt Pelopea: aut ſi Pelopeia, non niſi tetraſyllabum erit: & ea fata manere noſtros nepotes. i. futura eſſe etiam noſtris nepotibus. (Cæterum, vt duplicia ſunt fata. ſ. bona victoribus, & mala victis: ita duplices nepotes. i. minores: ſi ergo, ſe nunc Troianū computat, ſenſus eſt: ea fata, q̄ de victoribus Troianis eſſent manere, & noſtros nepotes. i. poſteros Troianos, vt ſemper victores ſint: ſin, ſe adhuc Græcum cenſet, vt eſt natione quidē: ſenſus eſt, fata bona Troianorū, manere. i. ingruere: in perpetuū, in noſtros nepotes. i. in poſteros Græcos, vt ſemper vincantur à Troianis: nā manere ſæpe mala dicuntur: vt Statius in Achilleide: Quid maneat populos: vbi tāta iniuria primo degraſſata duces? (Res. ſ. de introducēdo equo: eſt credita talibus inſidiis, & arte Sinonis piuri: & hi, ſup. capti ſunt dolis, & lachrymis coactis. i. vi expreſſis (alii coacti, legūt.) quos neq; Tydides, nec Achilles Lariſſæus. i. Theſſalus: ſed ex Phthia, non ex Lariſſa oriūdus: (præponit aūt Tydidem, ſicut & prius, ô Danaū fortiſſime gentis Tydide, eo quod cōgreſſum cum eo habuerat.) & anni decē, & mille carinæ. i. naues (tot eni ab Homero quoq; enumerantur, licet poſſet dici numerus certus, pro incerto) nō domuere. i. domuerunt. Id quoq; imaginem habet laudum Iulii. Eum ſi quidē, nec Romana, nec externa virtus, nec Pōpeius magnus, nec Cato, cæteriq; coniurati, bello domare potuerunt: quē fraus coniuratorum extinxit.

PIERIVS.

¶ Hanc tamen immenſam.) In Mediceo, Hanc adeo immēſam, legitur: ſed, tamen, receptum magis. ☞ Priami imperio, Phrygibuſq; futurū.) In codi. aliquot antiq. Phrygis, legitur: ſed Phrygibus, emēdatior omnino lectio eſt. ☞ Captiq; dolis lachrymiſq; coacti.) Seruius, coactis, legit: remq; Terentii, teſtimonio ſuffulcit. Nuſq̄ tamen in veterib. exemplaribus id inueni, quāquam in Mediceo, neſcio quid huiuſmodi abraſum in eius dictionis fine diſcernitur. Quam vero Ouidii Synepeiam, huc nōnulli citant, Oculi lachrymis maduere coactis: longe diuerſa eſt à Virgiliana ſnīa. Nam ibi Ouidius de Prochne loquitur, quæ inſpecto Ity filio, coacta ſit maternæ pietatis impulſu, lachrymare, fœdæ immanitatis, quam in eum parabat, ſibi conſcia; atq; ideo dicit, inuitiq; oculi lachrymis maduere coactis. In Sinone vero, quum lachrymæ dubio procul fictæ eſſent, ideo cogi eas neceſſe fuit: quia neq; dolor, neq; affectus vllus erat, qui ſponte ſoleat lachrymas ciere: ſed & Ti. Donatus, coactis, legit: ſi modo codex fidelis eſt. Vtcunq; tñ alii, atq; alii ſenſerint, minime abſurdum mihi videtur, ſi legamus, capti dolis: & coacti lachrymis: quo ēt mō, ſi legas apud Donatum, nihil quidq̄ eius ſententiam immutaueris.

SERVIVS.

¶ Hic.) Tunc. ☞ Maius miſeris.) multoq;. Vt, Et ſale ſaxa ſonabāt. Et, Caſus Caſſandra canebat. Nam apud veteres à ſimilibus icipere vitioſum nō erat. Et notandum quia, vt ſupra diximus, agit ne videatur vel Troia ceſſiſſe viribus: vel Æneas voluntate fugiſſe. Hāc autem rem oſtendit, ex accidentibus dolos Græcorum eē firmatos. ☞ Laocoon ductus Neptuno.) Vt Euphorion dicit, poſt aduentum Græcorum ſacerdos Neptuni lapidib⁹ occiſus eſt: quia ſacrificiis, eorum non vetauit aduentum. Poſtea abſcedentibus Græcis quum vellent ſacrificare Neptuno, Laocoon Thymbræi Apollinis ſacerdos ſorte ductus eſt: vt ſolet fieri quū deeſt ſacerdos certus. Hic piaculum cōmiſerat ante ſimulachrum numinis cū vxore coeūdo. Et ob hoc immiſſis draconibus cū ſuis filiis interemptus eſt. Hiſtoria quidem hoc habet. Sed poeta interpretatur ad Troianorum excuſationem. ☞ Sorte ductus.) Sic Salluſtius, Sorte ductus furti negat. ☞ Solēnes aras.) Anniuerſario ſacrificio religioſas. Dicimus autem & ſacrificium ſolēne, & aras ſolēnes: vt apricum & hominem, & locum: vt Aprici meminiſſe ſenes, Perſius. Cōtra Horati⁹, Cur apricū oderit cāpū. ☞ Taurum ingētē.) Nō præter rationem eſt hoc loco ingētē: alibi, Iam cornu petat. In victimis enim iſta requirūtur vt certis numinibus certæ ætatis aīalia mactētur. ☞ Gemini.) Duo & ſimiles. Gemini autē propriæ ſunt duo fratres ſimul nati. ☞ Horreſco referēs.) Etiam referēs. ☞ Angues.) Angues, aq̄rum ſunt: Serpētes terrarum: Dracones templorū, vt in hoc indicat loco. ☞ Trāquilla p alta angues.) Paulo poſt, Ser-

Hic aliud maius miſeris, multoq; tremendum
Obiicitur magis, atq; improuida pectora turbat.
Laocoon ductus Neptuno ſorte ſacerdos
Solenneis taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini à Tenedo tranquilla per alta
(Horreſco referens) immenſis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterq; ad littora tendunt,
Pectora quorum inter fluctus arrecta, iubæq;
Sanguineæ exuperant vndas, pars cætera pontum
Pone legit, ſinuatq; immenſa volumine terga.
Fit ſonitus, ſpumante ſalo, iamq; arua tenebant:
Ardenteiſq; oculos ſuffecti ſanguine, & igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
Diffugimus viſu exangues, illi agminē certo
Laocoonta petunt, & primum parua duorum
Corpora natorum ſerpens amplexus vterq;
Implicat, & miſeros morſu depaſcitur artus.
Poſt ipſum auxilio ſubeuntem, ac tela ferentem
Corripiunt, ſpiriſq; ligant ingentibus, & iam
Bis medium amplexi, bis collo ſquamea circum

Terga dati, ſuperant capite, & ceruicibus altis.
Ille ſimul manibus tendit diuellere nodos,
Perfuſus ſanie vittas, atroq; veneno,
Clamores ſimul horrendos ad ſydera tollit:
Quales mugitus, fugit quum ſaucius aram
Taurus, & incertam excuſſit ceruice ſecurim.
At gemini lapſu delubra ad ſumma dracones
Effugiunt, ſæuæq; petunt Tritonidis arcem,
Sub pedibuſq; deæ, clypeiq; ſub orbe teguntur.

pens amplexus. Itẽ, Delubra ad ſumma Dracones. Sed hæc ſignificatio plerunq; cõfunditur. ¶ Pelago.) Per pelagus. ¶ Iubę.) Aut criſtę, aut barbę. ¶ Sanguineæ.) i. ſanguinei coloris. ¶ Legit.) Trãſit, vt Littoraq; Epiri legimus. ¶ Sinuat.) Curuat: flectit in ſinus. ¶ Salo.) Dicimus & ſalum, vñ eſt ſalo: & ſal ſalis: vt Spumas ſalis ære ſecabat. Et, Sale tabentes artus. ¶ Suffecti.) Pro infecti: vt cõnixa pro enixa: & eſt figura, ſuffecti oculos. ¶ Sibila.) i. ſibilantia. Nam participium eſt. Cum enim nomen eſt, ſibilus dicimus. vt, Nam neq; me tantum venientis ſibilus auſtri. ¶ Vibrantibus.) Mobilibus.) Quia nullũ animal tanta celeritate linguam mouet, adeò vt triplicem habere videatur, quum vna ſit. ¶ Depaſcitur.) Vt diximus ſupra, & paſco & paſcor vnius ſignificationis ſunt: vt, Atq; artus depaſcitur arida febris. ¶ Spiris.) Nodis. Vnde & baſes columnarum, ſpirulæ dicuntur. Nam proprie ſpira eſt volubilitas funium. ¶ Squamea.) Pro ſquamoſa: vt frondea pro frondoſa. ¶ Perfuſus vittas.) Perfuſas habẽs vittas: & eſt interpoſitus verſus. Nam poteſt tolli ſaluo ſenſu. ¶ Atroq; veneno.) Vt pallida mors: vel triſtis ſenectus. ¶ Quales mugitus tollit.) Facta aũt comparatio eſt propter ſacerdotis perſonã. ¶ Incertam.) Dubie illiſam: quæ non haberet mortis effectum. ¶ Lapſu.) Labi proprie ſerpentum eſt. ¶ Delubra.) Delubrum dicitur quod vno tecto plura complectitur numina: quia vno tecto diluitur, purgatur: vt eſt Capitolium in quo eſt Minerua, Iuppiter, Iuno. Alii dicunt delubrum eſſe locum ante templum, vbi aqua currit, à diluendo. Eſt autem ſynecdoche, hoc eſt à parte totum. ¶ Sæuæq;.) Fortis, aut nobilis. ¶ Sub pedibuſq; deæ.) Scilicet maioris ſimulachri: quod à cunctis videtur. Nam quod colitur & breue eſt: & latet: ſicut palladium fuerat. ¶ Clypeiq; ſub orbe.) Vt maxima pars in ſpiram collecta ante pedes ſit. Colla vero cũ capitibus erectis poſt clypeum, ideſt inter ſcutum & ſimulachrũ deæ latebant: vt eſt in templo vrbis Romæ.

DONATVS.

❡ Huc aliud. m. mi. m. q. tremẽ. Obiicit.) Omni occaſione purgat Æneas crimen perditæ ciuitatis & regni, & in eo ipſo, in quo reprehendi poterat, partes laudis exquirit, oſtendens (vt ſuperius poſitũ eſt) græcos nõ virtute ſed dolis & fraudibus conſecutos eſſe victoriam, adiũgit hoc quoq; dolos ipſos atq; ipſas fraudes potuiſſe Troianorum aſtutiis auerti, ſi ſtudium ſuperum diuerſæ partis conſilia non intantum fouiſſet, vt Troianorũ et mẽtes omni errore confunderet. deniq; annectit, quod hoc ipſum oſtendat & probet. ¶ Laocoon ductus ne. ſo. ſac.) Laocoon, inquit, nõ ſua nec cuiuſlibet volũtate, ſed iudicio ſortis neptuno ſacerdos ordinatus erat, quod munus proculdubio nõ ſine arbitrio diuino per ſortẽ Laocoonti apparebat iniunctũ. Debuit ergo ipſorũ fauore tutus eſſe aduerſus oẽm vitæ ſuę perniciẽ, quorũ volũtate fuerat ordinatus, ſed nihil hoc valuit, vbi per ſacrificantis interitum ad omnium Troianorũ & ipſius patriæ diſpoſitũ tendebatur exitium, intantũ vt ipſe Neptunus ſacerdotẽ ſuum ſacrorũ ſolennia gerẽtẽ in ipſo adhuc actu conſtitutũ mactantẽ ingentem Taurũ, hoc eſt optimum, cuius forma ampliſſima ſperauerat ſeſe numini placiturum, nec iuuerit aliquo auxilio, & magis eius hoſtibus, hoc eſt geminis anguibus, quo facilius peruenirẽt placidũ pbuerit mare, hoc eſt quod ait. ¶ Ecce aũt. g. à te. tr. per alta.) Potuimus hoc ſigno prævidere manifeſtã imminere perniciẽ, ſignificabãt. n. hoſtes vẽturos à tenedo, & maximos duces & geminos. Vbicũq; ponitur ecce aũt, res horrẽda & repentina ſignificatur. vt ecce aũt telis Panthus elapſus achiuũ, & ecce aũt elapſus Pyrrhi de cæde polytes, & multis aliis locis eſt poſitũ. ¶ Horreſco referẽs.) Quarto cũ tremore viſum eſt, cuius relatio ſine pturbatiõe animi non potuit explicari. deſcriptio veniẽtiũ ſatis aperteq; terribilis. nã feſtinatio, & oculi ardentes, & linguæ ſępe cõtinueq; vibrãtes demõſtrabãt alicui allaturos interitũ, hoc oſtẽdit dicẽdo. ¶ Diffugimus viſu exangues.) Põtũ pone legit. i. trãſmittit, trãſit, vt alio loco, littoraq; epyri legimus, quod eſt pterimus, quod ait in reliqua veniẽtũ deſcriptione eius ſolũ hoc cõtinet, quia diuerſis terroribus fuerat plenũ. veniẽtibus vero anguibus ad terrã diffugimus, inqt, exangues viſu ipſo cõſternati, qm̃ de anguibus loquebatur, alluſit, vt diceret, diffugimus exangues. Exangues tñ proprie ſignificatur ſine ſanguine. Calor n. quo cõſtat ſanguis in corpore, ſi metus interuenerit, q frigore nõ caret, excludiť. pinde q; cõualeſcente gelida paſſiõe cõſumitur, quod calebat. ¶ Illi agmine. c. la. pet.) Agmẽ diciť actus ſerpentũ. curſus. n. & iter pedum eſt, quos cõſtat nõ habere ſerpẽtes, perindeq; impropriũ eſt, ſi hoc dicamus ambulare vel currere. Laocoõta petũt certo agmine, ipſum ſ. ſacrificantẽ. ¶ Et primũ parua duo⁊ Corpora nato⁊ ſerpens amplexus vterq; Implicat, & miſeros morſu depaſcitur artus.) Impietatẽ hic ſuperũ vehementer expreſſit. primo. n. ſacerdos in ipſa adhuc ſacrorũ ſolennitate cõſtitutus appeti pernicie tanta nõ debuit concremari, nec cum filiorũ exitio occidi, cum pater filiis ſubuenire niteretur inſontibus, ipſi ẽt paruuli, qui in illa ætate nihil audere aut committere potuiſſent, vt crudeli morte interire meruiſſent. Reliqua deſcriptio ſerpentũ ad demõſtrãdã ſęuitiam facti pertinet, & ad crudelitatẽ numinum confirmandã. Interea necatis liberis, cum ipſe quoq; pari curſu vrgeretur ad mortem. ¶ Clamores (inquit) hor. ad ſi. t. Quales mugitus. f. c. ſa. a. Tau. & in. ex. ce. ſe.) Quales tollit mugitus, cũ aris Taurus admotus non pleno ictu pcutitur, & aras effugit, tales emittebat Laocoon clamores ad ſydera reprehendẽtis. ſ. aio, tollebat, q nec ſubuenirẽt tã ſęua perferẽtibus, & indigna fieri paterẽtur. alluſit aũt de mugitu tauri, qm̃ i illo ſacrificio tau⁊ fuiſſe memorauerat. Tollit bis accipiẽdũ eſt, vt ſit, tollit mugitũ taurus, tollit Laocoon clamores ad ſydera, vt illo vel vox perueniret vnde inſontibus nõ potuit ſubueniri. ¶ At gemini la. de. ad. ſ. dracones Dif. ſe. q;. pe. tri. a. Sub pe. q;. d. clypeiq; ſub orbe teguntur.) Cõfirmatur iſta coniectura, quod non inertia ſua, neq; ſola Sinonis fraude, ſed inimico etiam deo⁊ ſtudio & vel maxime ipſius Mineruę, cuius donum Laocoontis manu conſtabat eſſe pulſatum, Troiani decepti ſint. Cum dracones ambo perfecta Laocoontis ac liberorũ pœna, ad templum Mineruæ contenderunt, nec ſolum fuerunt cõtẽti parietibus templi ſed ad ipſam quoq; arcem, hoc eſt vbi deæ ſimulachrũ ſtabat, celeri lapſu puenerũt, veſtigiiſq; eius & clypeo contecti ſunt, mirandũ nõ eſt, clypeo & ſimulachri veſtigiis tegi potuiſſe, quos ſupra & lõgos & validos dixit, & multiplici ambitu circüdediſſe Laocoõtis corpus ac libero⁊, & fuiſſe ſuperfluã partẽ. Interea amplexus dixit ſerpentũ, cum pueri & Laocoon necarentur, vt oſtenderet Virgilius blãdos eſſe aliqñ etiã pernitioſos amplexus, vulgatum aũt cõſtat & omnibus manifeſtum, in mari angues, in terra ſerpentes, in templo dracones poetam dixiſſe.

ASCENSIVS.

❡ Hic aliud, &c.) Ne indecorum videatur vni homini, in tanta re fidem habitam: & vt non improuidi, ſed pii deorum cultores cenſeantur Troiani: addit poeta deæ portentum, quod acceſſit etiam, ideo vt fato delatam Troiam (vt ſæpe dictum eſt) comprobet. vnde Dona. ſic. ¶ Hic aliud ma.) Nam vehementer dolos poterat confirmare hoc mõſtrum. ¶ Sorte.) In qua fuerat arbitrium diuinum. Ergo debuit, niſi fuiſſet futurum exitiũ publicum ſeruare ſacerdotem, diuina voluntate ductum: non arbitrio humano mactantem taurum ingentem, ideſt excellentem hoſtiam. ¶ Ecce autem.) Per hoc ſignificabatur hoſtes venturos à Tenedo. Ecce Ecce, ſemper ponitur, vbi res horrenda & repentina ſignificatur. Feſtinatio autem, & oculi ardẽtes, & linguę mobilitas, demonſtrabãt alicui illos laturos interitum. ¶ Agmine.) Agmen Agmen dicitur, actus ſerpentum. Curſus enim, & iter pedum eſt quibus carent ſerpentes. ¶ Laocoonta.) Exprimitur deorum impietas. Sacerdos enim in ipſo ſacrificio petitur: ſed primo in eius conſpectu, filii crudeliſſime interficiuntur paruuli, & inſontes. Cætera ſerpentum deſcriptio crudelitatem deſignat. ¶ Quales mugi.) Alluſit ad taurum: quia ſacrificabatur taurus. ¶ Tollit.) Bis accipe, Tollit Laocoon, tollit taurus. Arte, non inertia ſua decepti ſunt à Sinone: ſed iniquo deorum ſtudio preſertim Mineruæ. Petitus eſt Laocoon, qui equum vulnerauerat: & dracones ad ſimulachrum deę refugerant. ❡ Ordo eſt. Ordo. Aliud, ſcilicet portentum, aut facinus maius: & tremendum. i. in tremore & timore excipiẽdum: magis multo quàm illud, prius obiicitur: hic, ideſt hoc tempore: hoc eſt, paulopoſt miſeris ſ. Troianis: & turbat, ideſt commouet pectora improuida, ſcilicet contra deorum inſidias: nam (vt ait Statius) Quis diuum fraudibus obſtet? Laocoon ductus ſorte. i. per ſortem nuncupatus Neptuno ſacerdos:

nam

nam qui ante eum erat, obierat: elegerant ergo quodammodo (ſi liceat prophana ſanctis comparare) ſic ſacerdotem, vt apoſtoli coapoſtolum: ſorte, videlicet, ſed ſors cecidit dijs ita volentibus. (Vnde non homines, ſed dij euertiſſe Troiam, dicuntur in principio.iij. huius, vbi dicitur. Poſtq̃ res Aſiæ, Priamiq; euertere gentem Immeritam, viſum ſuperis.) ſuper eum qui ſimulachrum percuſſurus erat: vt ſequens portẽtum in eo daretur: Laocoon ergo ductus ſorte Neptuno ſacerdos: mactabat.i. ſacrificabat: mactando, quod aptum eſt ſacrificijs verbum, deductum à magis, & augeo: quaſi, magis aucto: taurum ingentem ad aras ſolenneis: nihil ergo in ſacrificio prætermiſſum, ne ob id pœnas dediſſe putetur, autem, pro ſed: ecce, quaſi ex improuiſo: gemini angues, imenſis orbibus.i. habentes orbeis, & gyros, ſeu annulos valde magnos, ſup. venientes à Tenedo, per alta.ſ. maria: tranqlla: vt dij eis facilem tranationem præſtare putentur: incumbunt i.ſe toto conamine ingerunt: pelago.i. mari, & tendunt pariter.i. pari modo: ad littora, vbi.ſ. Neptuno, qui deus maris eſt, ſacrificabatur: quorum pectora arrecta inter fluctus, & iubæ.i. criſtæ: ſanguineæ.i. ſanguinei coloris, aut diræ, aut ſanguinolentæ: ſuperant.i. excedunt, vndas: ita vt extra vndas eminerẽt, cætera pars, legit.i. molliter tranat: pone.i. cõtinuo: ſed à tergo pontum.i. mare: & ſinuat.i. in ſinus, & annulos, ſeu ſpiras colligit: volumine.i. Inuolutione: terga immenſa.i. valde magna: & modum, ſeu menſuram iuſtam excedentia: ſonitus.ſ. aquarum, fit.ſ. ex celeri annatatu anguium: & hoc dicit, ſalo.i. mari: ſpumãte.i. ſpumas faciente, aut emittente: &, ſup. angues: tenebant iam arua.i. terram aridam, & arabilem: & ipſi ſuffecti.i. ſubinfecti oculos ardẽteis.i. habentes oculos ardenteis, ſuffectos ſanguine & igni.i. partim colore igneo, partim ſanguineo: lambebant linguis vibrantibus.i. micantibus: & in varias parteis iactis ora ſibila, pro eo quod eſt, ſibilantia: aut lambebant.i. lambẽdo edebant ſibila: & hoc linguis vibrantibus.i. ferientibus ora. Nos.ſ. id videntes: diffugimus.i. in diuerſas parteis fugimus: exangues.i. mortui, aut morientes: ſed melius, exangues: quia ſanguis, ad præcordia timentium conuolutus, reddit eorum facies exangues.i. ſine ſanguine viſu.i. ſolo aſpectu: illi.ſ. ſerpentes: petunt.i. hoſtiliter aggrediuntur: agmine i. impetu certo, ideſt deliberato: vt ſignificent ſe, non ad alium, q̃ ad eum,

ad eum, & eius liberos miſſos. Laocoõta.ſ. ſacerdotem, quem nõ peracto ſacrificio, nephas, & piaculũ fuiſſet fugere: & vterq; ſerpens amplexus, primum parua corpora natorum.ſ. Laocoontis: implicat, ſup. ea.i. inuoluit: & depaſcitur.i. paſcẽdo abſumit morſu.i. mordicus: miſeros artus.ſ. eorum: & corripiunt.i. ſimul rapiunt, & inuadunt: poſt.i. poſtea: ipſum.ſ. Laocoõta: quaſi caput culpę: ſubeuntem auxilio.ſ. natis: & ferentẽ tela, quibus.ſ. angues feriat, aut depellat: & ligant.i. circumplicant, & iuoluunt ipſum: ingẽtibus ſpiris.i. annulis, ſeu nodis, & ipſi iã amplexi ipſum mediũ: & dati terga ſquamea.i. ſquamoſa, hoc eſt, habẽtes terga ſquamoſa data, collo.ſ. eius: circũ.i. per circuitum: ſuperant.i. eminẽt, aut emicant: capite & ceruicib. altis.i. in altum erectis: ille.ſ. ſacerdos: perfuſus vittas.i. habens vittas perfuſas: ſanie.i. corrupto ſanguine, & atro.i. tetro, & inimico veneno: tendit.i. conatur ſimul diuellere manib.ſ. ſuis: nodos.i. ſpiras, & cõplicationes anguiũ: & tollit.i. iactat ſimul clamores horrendos: ad ſydera.i. ad cœlũ, ſup. taleis, qualeis.i. qualeis mugitus, ſup. tollit taurus: quum ipſe ſaucius.i. vulneratus, à volente eum mactare, fugit aram, & excuſſit ceruice ſecurim incertam.i. dubie incuſſam, nec quam volebat partem ferientem. At.i. ſed dracones gemini.i. duo, aut pares, effugiunt lapſu.i. celeri motu: ad ſumma delubra.i. templa Palladis: &, p.i. petunt arcem, Tritonidis.i. Palladis, ex Tritone genitæ, ſm̃ vnam opinionum prius dictarũ: & teguntur ſub pedibus deę: & ſub orbe.i. vmbone clypei ipſi*, quẽ tenet: ſic vt ad pedes vſq; demittatur: quia ergo ad deam, quaſi ad protectricem, fugerunt, ſignificauerunt ſe ab eo, quaſi in vltionem Laocoontis violatoris equi, miſſos: vt ſequentia indicabunt.

PIERIVS.

¶ Iubæq; Sanguineæ exuperant vndas.) In veteribus aliquot exempla. legere eſt, ſuperant vndis. In Med. ſuperãt vndas. Sed enim exuperant longe maius quiddam oſtentat. ¶ Sinuatq; immenſa volumine terga.) In codi. pleriſq; peruetuſtis, legitur, ſinuant: pluralitatis numero. Quippe angues toti, quæ lectio carminis, etiam tonum reddit canorum magis. ¶ Tendit diuellere nodos.) Vetera quædam exempla. deuellere habent, ſed id vitio temporum. ¶ Fugit cum ſaucius aras.) Antiqui cod. pene omnes cum Medi. aram vnitatis numero legunt: quæ quidem lectio mihi caſtior videtur.

Tum vero tremefacta nouus per pectora cunctis
Inſinuat pauor, & ſcelus expendiſſe merentem
Laocoonta ferunt, ſacrum qui cuſpide robur
Læſerit, & tergo ſceleratam intorſerit haſtam.
Ducendum ad ſedes ſimulachrum, orandaq; diuæ
Numina conclamant.
Diuidimus muros, & mœnia pandimus vrbis.
Accingunt omnes operi, pedibuſq; rotarum
Subijciunt lapſus, & ſtupea vincula collo
Intendunt: ſcandit fatalis machina muros
Fœta armis, circum pueri, innuptæq; puellæ
Sacra canunt, funemq; manu contingere gaudent.
Illa ſubit, mediæq; minans illabitur vrbi.
O patria, o diuum domus Ilium, & inclyta bello,
Mœnia Dardanidum: quater ipſo in limine portæ
Subſtitit, atq; vtero ſonitum quater arma dedere.
Inſtamus tamen immemores cæciq; furore,
Et monſtrum infelix ſacrata ſiſtimus arce.
Tunc etiam fatis aperit Caſſandra futuris
Ora, dei iuſſu, non vnq̃ credita Teucris.
Nos delubra deum miſeri, quibus vltimus eſſet
Ille dies, feſta velamus fronde per vrbem.

SERVIVS.

¶ Nouus.) Magnus: vt Pollio & ipſe facit noua carmina. ¶ Inſinuat.) Pro inſinuatur. ¶ Scelus.) Supplicium: ab eo quod præcedit, id quod ſequitur. ¶ Expendiſſe autem tractum eſt à pecunia.) Nã apud maiores, pecuniarias pœnas conſtat fuiſſe. ¶ Sacrum robur.) Non vt ſuprà, lignum. ¶ Sceleratam.) Pro ipſe ſceleratus, vt Inutile ferrum: & eſt hypallage. ¶ Sedes.) Per hoc oſtendit domum Mineruæ. ¶ Oranda.) Placanda. ¶ Muros.) Superpoſitos Sceæ portæ. Nam ſequitur. Quater ipſo in limine portę. ¶ Mœnia pandimus vrbis.) Non eſt iteratio. Nam dicit, patefacta porta, vel diruta interiora ciuitatis eſſe nudata. ¶ Accingunt operi.) Præparant ſe ad opus. ¶ Intendunt.) Ligant: vt intẽditq; locum ſertis. ¶ Scandit.) Tranſcendit propria magnitudine. ¶ Fatalis.) Mortifera. ¶ Sacra canunt.) Hymnos dicunt. ¶ Minans.) Vel eminens, vt Minæq; murorum. Vel minitans. ¶ O patria.) Verſus Ennianus. Sane exclamatio eo pertinet, quòd tanta fuerit vis conſecrationis: vt etiam poſt prophanationem, ab ingreſſu hoſtes vetaret. Nam nouimus ſepulchro Laomedontis, quod ſuper portam Scæam fuerat, tuta fuiſſe fata Troiana. ¶ Inclyta bello.) Quia ſuperauit Myſiam totam. ¶ Quater.) Sæpius. ¶ Immemores.) Improuidi: aut non memores oraculorum. ¶ Mõſtrum infelix.) Poſt rem probatam dixit. ¶ Tunc etiam.) Sicut
ante

ante hac ſæpius. Nam Helena veniente prædixerat futura bella & mala. ¶ Dei iuſſu.) Præcepto Apollinis: qui ſpe ꝓmiſſi coitus, cõceſſa diuinitate fruſtratus, ſuſtulit fidem vera dicẽti. ¶ Non vnquam.) Nõ aliquãdo, ideſt nunq̃. Nam ſi non nunq̃ eſſet duæ negatiuæ facerent vnam confirmatiuam. licet Terentius Græco more dixerit, Agrum in his regionibus meliore neq; ꝓtii maioris nemo habet. ¶ Feſta frõde.) Quę feſtos indicat dies: vt laurus, oliua, hedera. ¶ Velamus.) Vt, Victori velatum auro, vittiſq; iuuencum.

DONATVS.

¶ Tum vero tremefa. no. per pectora cunctis. Inſinuat pa.) Tum vero, tum magis, ſupra enim dixit, horreſco referens. & diffugimus viſu exangues. nũc vero perfecto Laocoontis & filiorum exitio, & draconibus conditis ſub ſcuto & pedibus deę, magis magiſq; creuerat pauor. ¶ Et ſcelus expẽdiſſe merẽtem Laocoõta ſe.ſ.q.c.r. Læſerit, & ter. ſce. in. ha.) Ex augmento eiuſmodi timida omniũ coniectura ducebatur, omnes quippe arbitrabantur Laocoontẽ merito pœnas dediſſe, vtpote eum, qui donum Mineruæ violaſſet. de pœna filioꝝ Laocoontis, qui inſontes necati ſunt, qui nec quicquam admiſerant, nihil hoc loco dixit. natorum enim duorum interitum, quem ante ſuam mortem Laocoon viderat inter paterna ſupplicia numerauit. ¶ Ducendum ad ſedes ſimula. orandaq; diuæ Numina cõcla.) Omnium vna fuit eademq; ſententia,



tentia, atq; ab vniuerſis concordanti voce clamabatur, ducendũ in patriam ſimulachrum equi, & numinibus læſis atq; offeſis ſatis eſſe faciendum. ¶ Diuidimus muros, & mœnia pan. vrb. Accingunt. o. o. p. ro. Subiiciunt la. & ſtu. vin. col. Intẽdunt.) Plena deſcribitur amentia Troianorum, nam eo tempore, quo nec finitũ bellum fuerat, nec poſitum, neq; aliqua coniunctione ſopitum, muniri magis q̃ patefieri ciuitas debuit. Scindimus, inquit, muros, & hoc pacto totã prodimus hoſtibus ciuitatem. maris. n. inconſulte patefactis, interiora mœnia pandebantur. Ecce & augmẽtum ſceleris, accingunt ſe omnes operi, ne quis ab illo neſario & impio facinore eſſet immunis, pedibusq; rotarum Subiiciunt lapſus & ſtupea vincula collo Intendunt. Quærebantur celeritatis remedia, vt mature in patriam mitteretur interitus. nam pedibus ingentis machinæ ſubiiciebant rotarũ lapſus, & funes intendebãt collo, vt rotarum mobilitas & tractus funium, & ciuiũ atq; ætatum omnium & ſexuum conatus, exitiale illud malum celerius in patriam ducerent. ¶ Scãdit fatalis ma. mu. Fœta ar. pue. cir. in. q; puel. Sacra cu. fu. q; ma. con. gaudent.) Ibat in patriam vltimum fatum, & puerorum vtriuſq; ſexus imprudens ætas ſecuta errores noſtros religioſa cantabat, exercebant innoxii parricidales

dales manus patriæ, ſimul parentibus ac ſibi ducentes exitium, quiſquis funem cõtigiſſet, vel rotarum lapſus adiuuiſſet, lætabatur, exiſtimans ſe diis fore talibus officiis placiturum. ¶ Illa ſubit, mediæq; mi. il. vr.) Mira admodum deſcriptio ingredientis equi. cum enim traheretur tanta magnitudo, cum quodã tremore mouebatur. hunc tremorem Virgilius ratione temporis dictãte vertit in cõminationem, vt non tã moueri videretur magnitudine ſua, q̃ minari. Mediæq; minans illabitur vrbi. Niſi ordinatio verborum competenter accipiatur, remanet poeta in vitio. Quomodo enim equus in media vrbe labebatur, qui portas nõdum fuerat ingreſſus? poſterius enim dictum eſt, quater ipſo in limine portæ ſubſtitit. Ordinemus ergo ſic, vt nec vitium ſit, & manifeſtior intellectus appareat. illa ſubit, & illabitur, & nondũ ingreſſa, iam mediæ vrbi minari videbat. ¶ Quater ip. in li. por. Subſtitit, atq; vte. ſo. quater arma dedere. Inſtamus tamen immemores cæciq; furore &c.) Non, inquit, in hac cauſa dii patrii defuerunt, nam omne malum, quod mox fuerat venturum, ipſis per ſigna monſtrantibus euidentiſſime proditum eſt, ſed mẽs impedita plenis erroribus, id quod pro noſtra ſalute faciebat, non curauit aduertere. In ipſa enim porta & frequenter ſubſtitit,

ſubſtitit, hoc eſt lapſus eius impediti ſunt, & quoties id factũ eſt, toties ex eius vtero armorum ſonitus dati ſunt. Cumq́; hæc fierent, & res manifeſtę nec mente intelligerentur, nec viderentur oculis, inde magis gliſcente amentia. vnde potuit inſidiarũ ꝓdi cõmentum. factum eſt, vt in ſede religioſa crudelis fabricæ latebrę cõderentur. quod autẽ ait. O patria, o diuum domus iliũ, hoc adſtruere voluit, illam ciuitatẽ nõ iam plurima templa multoꝝ eoꝝ habuiſſe, ſed vniuerſam templũ fuiſſe cunctorum. ¶ Tũc etiam fa. ape. caſ. ſu. Ora, dei iu. nõ. v. c. t.) Acceſſit, inquit, his omnibus etiam denuntiatio Caſſandræ, quæ accepta nõ eſt, quia reſpõſa eius fuerant Apollinis iuſſione damnata. ¶ Nos delubra. d. m. q. vl. e. Ille. d. f. v. f. p. vr.) Tanta, inquit, nos per idem tempus dementia preſſerat, vt iminente noſtro & ciuitatis exitio, lætis frondibus templa oĩa tegeremus. nõ dixit coronauimus templa ſed teximus. vt oſtẽderet, ſatis officioſos fuiſſe iuxta deos, qui in illa clade cum ipſis eſſent cultoribus perituri.

ASCENSIVS.

¶ Tum vero, &c.) Plus (inquit) pauoris ex portento illo, quàm ex Sinonis arte, ſtuporis obuenerat Troianis: qui putantes Laocoonta meritas dediſſe pœnas, vno ore conclamant, ſimulachrum, iuxta ſententiam Sinonis, & Tymœtæ in vrbem inducẽdum, quod & factum docet poeta: vnde Dona. dicit ſic. ¶ Tum vero.) Tum magis: nam ſupra dixerat: Horreſco referẽs. ¶ Et ſcelus.) Nam ex hac coniectura, argumentum ducebant. ¶ Ducendũ ad ſedes.) Eadem omnium ex cæde Laocoontis fuit ſententia: & concordi voce clamabant. ¶ Diuidimus muros.) Plena deſcribitur Troianorum dementia. Nam quo tempore bellum, nec poſitum fuerat, nec ſopitum muros diuidebant. ¶ Omnes.) Ne quis à nefario opere abeſſet. ¶ Pedibusq́; rotarum,) Quęrebatur celeritas: vt quàm primum immitteretur interitus. ¶ Nos delubra.) Tanta amentia fuit, vt quo exitium imminebat lætis frondibus, templa non coronaremus ſolum, ſed tegeremus. ¶ Deum.) Qui vna nobiſcum perituri erant. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt: Pauor nouus. i. magnus, & inſolitus: inſinuat. i. ſe implicat: & quaſi per ſinus illabitur cunctis, tum vero. i. præcipue tunc: aut tunc ad verum, per pectora tremefacta. i. tremore concuſſa, & ferunt, ideſt dicunt. ſ. omnes: Laocoonta merentem. i. qui meruit expendiſſe i. perſoluiſſe: aut expiaſſe per mortem: ſcelus. i. impietatem commiſſam, in concutiendo equo, qui. i. vtpote qui lęſerit. i. violauerit, aut lędere voluerit: cuſpide. i. haſta: robur ſacrum. i. rem fortem, & ſacram, quia deę deſtinatam, & qui intorſerit. i. violenter impulerit: haſtam ſceleratam. i. qua ipſe ſceleſtus abuſus eſt: tergo. i. in tergum equi: & conclamant ſimulachrum ducẽdum ſup. eſſe: ad ſedes. ſ. templi: ad quas deſtinatum erat: & numina diuæ ſ. Palladis: oranda. i. ſupplicationibus, & orationibus placanda, ſup. eſſe. Nos igitur: hoc eſt, Troiani, quamuis ipſe Æneas, nõ interfuerit: diuidimus muros. & pandimus mœnia vrbis. i. patentem viam, & tranſitum per ea facimus omnes: accingunt, ſup. ſe i. diſponunt, & præparant: ſe operi. i. ad opus, hoc eſt, ad equum inducendum: & ſubiiciunt. i. ſubſternũt pedibus. ſ. equi lapſus: rotarum. i. rotulas, per quas faciliter labatur. i. molliter promoueatur: & ipſi intendunt. i. alligant: collo. ſ. equi ad protrahendũ: vincula ſtupea. i. funes ex ſtupa: & canabe contortos, & machina fatalis. i. exitialis: aut in qua ſuprema fata Troianorum cõſiſtebãt: ſcandit muros. ſ. Troianos: hoc eſt, altior ingreditur exiſtens fœta. i. pręgnans & grauida (alludit ad aquam) armis. i. armatis viris pueri. ſ. impuberes: & puellæ innuptæ. i. adhuc intactæ: canũt circum. i. per circuitum: ſacra. i. hymnos deę ſacratos: & gaudent contingere funem. ſ. quo machina fatalis trahebatur manu, ſcilicet ſua. (Eſt ergo pathos ad miſerationem excitandam, vt in animum cadat q̃ miſera ſit mortalium cõditio, qui etiam dum pietatem colunt, temporaliter affliguntur.) illa. ſ, machina: ſubit. i. paulatim infertur: &, pro. i. illabitur mediæ vrbi. i. in mediam vrbem minans. i. ſm̃ Ser. eminens, aut ex motu caput cõcutiens: & ita quaſi minans: quam rem nequiẽs ſine dolore, comminiſci exclamat Ænea. O patria. ſ. dulcis & nobilis, o Ilium domus diuũ, ideſt diuorum: & o mœnia Dardanidum, pro Dardanidarum: inclyta. i. glorioſa, & nobilis, bello. i. virtute bellica: ipſe ſup. equus: ſubſtitit. i. ſubſiſtere coactus eſt: quater in ipſo limine. i. in primo egreſſu portę, & arma dedere quater ſonitum vtero (quũ enim equus obſtaculũ inueniens, & ſubſiſtere coactus concuteretur, arma dederunt ſonitum: ſed poſtea aiaduerſum eſt, ſonitum armorum fuiſſe: quum tunc forte à trahentibus equum putatus ſit, ſonitus ferramentoꝝ machinę.) nos tamẽ imemores. ſ. ſalutis noſtrę: aut fraudis Græcoꝝ: & cæci furore: aut immiſſo à diis, aut à gaudio ob fugam Gręcoꝝ: inſtamus. i. inſtanter laboramus introducere equum: & ſiſtimus. i. conſtituimus: monſtrum infelix. i. infelicitatem, & exitium nobis afferens ſede ſacrata. i. in tẽplo: Caſſandra filia Priami: & vates: aperit etiam tunc, quum ſæpe prius idem feciſſet: ora fatis futuris. i. loquẽdo de fatis futuris: hoc eſt, de excidio Troię: aperit, dico, ora: nõ credita vnq̃ Teucris. i. Troianis: iuſſu. i. voluntate dei. ſ. Apollinis, qui quod promiſerat donum vaticinandi illi contulit: ſed quia ab ea ſtupro compromiſſo fraudatus erat, credulitatẽ & fidem abſtulit vaticinio eius, vt licet vera diceret, ei non crederetur. Nos miſeri: vtpote quib. ille dies eſſet vltimus: velamus delubra deum, ideſt templa deorum fronde feſta per vrbem, ideſt indicto feſto per vrbẽ ſuſpenſa: hoc eſt, diem feſtum agimus, qui nobis vltimus erat: quo quid aliud catholico viro depingitur ab Ethnico quàm ꝙ extremum gaudii luctus occupat: & ꝙ ducunt in bonis dies ſuos, & in puncto ad inferna deſcendunt.

PIERIVS.

¶ Tunc etiam fatis aperit Caſſandra futuris, Ora dei iuſſu, non vnq̃ credita Teucris.) In Oblong. codi. peruetere, iuſſo, legitur: à recto, iuſſum: vt illud, Et iam iuſſa facit. Sed iuſſu magis placet, vt ſuaue magis. Eſt vero illud animaduerſione dignum, ꝙ in codicibus aliquot antiquis, oratio eo loco pũctis diſſita eſt, Aperit Caſſandra futuris Ora dei iuſſu, vt ſit ordo, Caſſandra non vnq̃ credita Teucris. Tunc iuſſu dei, aperit ora futuris fatis: non autẽ illud. Non vnquam credita Teucris iuſſu dei, cuius rei cauſam, Seruius ex commodo ſuo comminiſcitur, & Donatus ait, reſpõſa Caſſandrę Apollinis iuſſione, fuiſſe dãnata. At qui magis pium eſt dicere, deum ſemper conſulere humanis rebus, qui diuinationem mortalibus elargitus eſt, vt mala cauere poſſemus, cũq; ea lectione legere, iuſſiſſe deos, vt Caſſandra tũc vaticinaretur. Prętera ſententia hæc ita explicata, rem auget, & fatorum vim maiorem oſtẽdit: quum dicat neq; quidem deorum admonitu fieri potuiſſe, vt quæ fata decreuerant infortunia, vel ſcientes potuerint euitare.

Vertitur interea cœlum, & ruit Oceano nox
Inuoluens vmbra magna, terramq́;, polumq́;.
Myrmidonumq́; dolos, fuſi per mœnia Teucri,
Conticuere, ſopor feſſos complectitur artus.
Et iam Argiua phalanx inſtructis nauibus ibat
A Tenedo, tacitæ per amica ſilentia lunæ,
Littora nota petens, flammas cum regia puppis
Extulerat, fatisq́; deum defenſus iniquis
Incluſos vtero Danaos, & pinea furtim
Laxat clauſtra Sinon, illos patefactus ad auras
Reddit equus, lætiq́; cauo ſe robore promunt
Tiſandrus, Stenelusq́; duces, & dirus Vlyſſes,
Demiſſum lapſi per funem, Athamasq́;, Thoasq́;,
Pelidesq́; Neoptolemus, primusq́; Machaon,
Et Menelaus, & ipſe doli fabricator Epeus.
Inuadunt vrbem ſomno, vinoq́; ſepultam.

SERVIVS.

¶ Vertitur cœlum.) Atqui epitheton hoc cœli perpetuum eſt: ſed vertitur, nunc ideſt in aliam faciẽ cõmutatur: quod more ſuo explanat ſequentibus. ¶ Ruit Oceano.) Naſcitur de Oceano. vt, ruit atram Ad cœlum picea craſſus caligine nubem. Ideo aũt Ruit, quia altius mare q̃ terra, vt diximus ſuprà. ¶ Vmbra magna.) i. terræ: & definitio ẽ noctis. ¶ Myrmidonumq́; dolos.) A generalibus ad ſpecialia venire vitioſum eſt: niſi forte redeatur ad cauſã, vt hoc loco. ¶ Per mœnia.) Per domos: vt ſuprà, Et mœnia pãdimus vrbis. Mœnia enim & publica & priuata dicuntur. ¶ Phalanx.) Lingua Macedonum, Macedonũ, legio. Et eſt à parte totum: hoc eſt ſynecdoche. ¶ Ibat.) Veniebat: vt Nunc primũ à nauibus itis. ¶ Amica.) Sibi grata. Sciẽdũ aũt ſeptima luna captam eſſe Troiã: cuius ſimulachrum apud Argos eſt conſtitutum. Hinc eſt quod dicit: Oblati ꝑ lunã. & alibi, Per cæcam noctẽ. ¶ Tacitę lunę.) Aut more poetico noctẽ ſignificat: aut phyſicam rationem dixit. Nam circuli ſeptem ſunt. Saturni, Iouis, Martis, Solis, Veneris, Mercurii, Lunę. Et primus, hoc eſt Saturni, vehemẽter ſonat: reliqui ſecundum ordinem minus, ſicut audimus in cithara. Ergo tacita luna eſt, cuius circulus terræ vicinus immobili, minus ſonat aliorũ comparatione.

Cęduntur vigiles, portiſq; patentibus omneis
Accipiunt ſocios, atq; agmina conſcia iungunt.

comparatione. ¶ Flammas cum regia puppis.) More militiæ: vt, Dat clarũ e puppi ſignũ. Eſt aũt tropus: per puppẽ, nauẽ, per nauẽ, eos qui in naui ſunt, ſignificat. ¶ Fatis iniquis.) Voluntate numinum, nam illi ꝓpitia, ſed in nos iniqua: vt Lucanus, Non ille fauore Numinis ingentis ſuperum ꝓtectus ab ira. ¶ Reddit.) Quaſi debitos, vt Redditus his primũ terris. Sic Hora. Nauis quę tibi creditũ debes Virgilium, finibus Atticis reddas incolumen precor. ¶ Cauo robore.) Equi Epexegeſis. ¶ Theſſandrus.) Polynicis & Argię filius. ¶ Stenelus.) Capanei & Euadnes. ¶ Vlyſſes.) Laertæ & Antidiæ.) Neoptolemus.) Qui ad bellum ductus eſt puer. Pyrrhus vero à capillorum qualitate vocitatus eſt, Achillis & Deidamiæ filius, Pelei & Thetidis nepos ex patre: ex matre vero Lycomedis regis Scyriæ inſulę. ¶ Priamuſq; Machaõ.) Aut princeps, aut numeri ſui, nam per ternos diſtinxit. ¶ Vrbem.) Id eſt ciues. ¶ Cæduntur vigiles.) Non actus nomen eſt: ſed officij. Vigiles autem, Capitolij ſignificat. Nam paulopoſt, Vix primi prælia tentant Portarum vigiles. ¶ Conſcia.) Coniurata. Bene autem in inſidiis conſcientiam nominauit.

DONATVS.

¶ Vertitur in.coe.&.r.o.n.) Vertiẽ cœlũ, & ruit nox. hoc vult alludere, ꝙ verſata aliqua re cadat ex ea, quod itrinſecus tenet. verſato ergo cœlo, quod ꝑbebat lucem, tenebræ ex eo cõtinuo ceciderunt, hoc eſt nox diei ſucceſſit, vt inſidijs græcorũ ſuffragium quoq; nocturni tp̄is iungereẽ, inuoluens vmbra magna terráq; polumq;, Myrmidonumq; dolos. Inuolutum dicimus, quod quũ apparet primitus, dehinc opertum penitus oculorũ cõſpectibus abiuratur. Inuoluta igiẽ dixit, oĩa vtpote, quæ nõ viderenẽ obſiſtentibus tenebris. ¶ Fuſi ꝑ moenia teu. Con.ſo.f.cõ.ar.) Neceſſitate, inquit, laboris ac temporis, ſilentium factum eſt oĩum, oẽſq; dormierunt, fuſi labore ꝓpter equi tractum concepto, tp̄e vero, quo hoĩes natura vrgente coguntur in ſomnum. ¶ Et iã argiua pha.in.na.ibat A te.) Iter ꝑ terram dicimus fieri, hoc tamen loco ibant, inquit, hoc eſt nauibus ferebantur, qũ inſulam dixerat tenedon, ne ſi nauium nõ feciſſet mentionẽ, putaretur immemor ſui, vt terrã poneret, quam ſecundum deſcriptionem ſupiorem nullam eſſe cõſtabat. ¶ Tacite ꝑ amica ſi.lu. Lit.no.pe.) Multi vitiũ putant ſcribentis, vt q dixit, & ruit oceano nox Inuoluẽs vmbra magna terramq; polũq;, Myrmidonũq; dolos hic diceret, tacitę ꝑ amica ſilentia lunæ, nullũ in hoc vitium eſt. ſiquidẽ nõnullæ noctes habent primas partes tenebroſas, ſequentes vero luna ſuperueniente illuſtres. Tale ergo noctis tempus elegerãt græci, quod tenebras haberet opportunas complendis iſidijs, & & quod ſomni quietem daret, & dehinc aliqd luminis ex radijs lunæ, vt ſine periculo vel errore venirent à tenedo ad ciuitatis excidium. Littora nota petẽs, vt duo veniẽtibus ſuffragarenẽ, luna & litorũ notitia. ¶ Flãmas cum re.pup.ex.) Quia ſi veniẽtes ſinõ videre nequibat, flãmarũ lumine aduentum ſuorũ poterat noſcere. quo cognito idem ſinon. ¶ Fatiſq; de.de.ini.) hoc eſt voluntate deorũ ad Troianorũ aduerſa ſeruatus. qui ſolus peruigilans & ꝓpter cõplendas inſidias. Laxat.c. ſinõ, il.pa.ad.au.Red.equ.) hos inquit auris reddidit equus, quos tenebat incluſos, bono verbo vſus eſt, reddit quos (inquit) latebris occultãdos accęperat, reddit aeri, nõ potuit dici reddit luci eductos ex tenebris, quoniam nox fuerat. ¶ Lætiq; cauo ſe robore ꝓmunt.) Læti vel ꝓpter cõſeruationem ſalutis ſuę, vel quia ꝑuenerant, quo deſperatã multo tempore victoria cõplere potuiſſent. Incipiunt enumerari, q fuerant clauſi, vt ſpecialiter eorum noĩbus & meritis expreſſis, oſtendatur in cauſa reip. hoc & publici cõmodi optimum quẽq; ſalutem ſuã debere cõtemnere. ¶ Tiſandrus, ſthenelusq; duces, & dirus Vlyſſes.) Ecce oſtẽdit & noĩa & dignitates, ſed licet Vlyſſis nõ dixerit dignitatem, intelligitur tamẽ etiam de ipſo dixiſſe. cũ enim dicit duces, & his Vlyſſem adiungit, etiam ipſum videri poteſt ducẽ poſuiſſe, poteſt etiã ſic, vt iccirco de Vlyſſis dignitate tacuerit, quoniã fuit nota ꝑſona. Tribus euidẽter oſtenſis ne continuatio noĩum faſtidium pareret, quemadmodum vniuerſi ꝑ eq altitudinem deſcenderint ad terrã, in medio poſuit. ¶ Demiſſum (inquit) lapſi per funem,) hæc deſcriptio, & ad ſuperiora nomina pertinet, & ad ea quæ poſterius poſuit. ¶ Doli fabricator epeus.) Doli fabricatorem non fabrum intelligere debemus, quoniam tanta moles ab vno fieri non potuit, ſed inuentorem fraudis ipſius. Omnes (vt dictum eſt) demiſſum lapſi per funem. qđ ipſum ingenioſum fuit, vt taciti per funem laberentur, ne ex altitudine ſaltu venientes in terram, aut læderentur, aut ſtrepitu ſuo dormientes facerent excitari. Deniq; etiam hoc profecit ad effectum fraudis, vſq; adeo vt nec ipſis vigiles armatos ſubito emerſiſſe ſenſiſſent. ¶ Inuadũt vrbem ſomno vinoq; ſepultã.

Cęduntur vigiles.) Inſperatum malum vigiles primo pertulerunt, & ante omnes occiſi ſunt, ne nuntiarent ſuis quæ gererentur. ¶ Portiſq; patentibus.) portas patentes dixit & illam, quæ vere porta fuerat, & illam quæ propter equi tranſitum fuerat ꝓcurata, ordinatur autem ſenſus ſic. Cædũtur vigiles portiſq; patentibus omnes. Accipiunt ſocios, atq; agmina conſcia iungũt, & iuadunt vrbem ſomno vinoq; ſepultam, vt ſit vitium poetę, quod primum fraude expugnatam vrbem poſuit, ac poſtea deſcripſit, ſocios oẽs recęptos eſſe per portas. nõ.n. ſoli, qui in equo fuerant conditi, omnem poterant inuadere ciuitatem, ſed prudẽter agendi ordo ſeruatus eſt, nec aliquid temere factum, nam primo patefactus eſt equus, dehinc vigiles occiſi, ne hoc ipſum nuntiarent vniuerſis, ſuſcępti quoq; omnes ſocii. Tunc ꝑ totã vrbem ſparſi ſunt, & ad vicem mortuorũ dormientes cædere cœperunt, quippe quos duplex oppreſſerat malum, vinum plurimũ, & ex fatigatione altior ſomnus. Ecce laus bonorum ciuium, periculo quippe paucorum procurata victoria eſt, quę annis decẽ, & mille nauibus, & infinito armatorum numero quęri nõ potuit.

ASCENSIVS.

¶ Vertitur, &c.) Poſt introductum equum, docet excidium Troiæ: de quo Dona. ſic: Vertitur. Verſa re aliqua, funditur quod in ea erat. Ergo verſato coelo quod præbebat lucem, tenebræ ex eo ceciderunt. ¶ Inuoluens.) Nam quæ inuoluta ſunt, non Videnẽ. ¶ Fuſi per moe. T. Cõ.) Et labore trahendi equi, & tempore nocturno inciderunt in ſomnum. ¶ Ibat.) Improprie dixit, de nauigatione: ſed adiunxit nauibus. ¶ Tacitæ per ami.ſ.l.) Nullum eſt ſcriptoris vitium, ꝙ nunc dicat ſilentia lunę, & ſupra meminerit tenebrarum: nam elegerunt eam noctem, quæ partim tenebroſa occultaret inſidias, partim adueniente luna illuſtris eſſet: vt ſine errore venirent. Ergo & notitia littoris, & luna ſuffragabatur. ¶ Flammas.) Quo ſigno aduentum Græcorum cognoſcens. Sinon rem ageret. ¶ Reddit.) Vſus eſt bono verbo: nam quos occultandos tenebris accęperat, reddit aeri. ¶ Vlyſſes.) Et ipſe dux intelligitur. ¶ Inuadunt.) Ordo eſt: Cæduntur vi.po.q p.o. Accipiunt. ſ.a.a.c.iu. & deinde inuadunt vrbem. ſ.u.q.ſ. Ne ſit vitium: vt primum inuadant vrbem, & poſtea recipiant ſocios per portam. Primo enim patefactus eſt equus, deĩde vigiles occiſi: & poſtremo, per vrbem ſparſi ſunt: & potuerunt ciues latere: qui duplici malo eſſent affecti vino, & profundo ſomno. ¶ Ordo eſt. Cœlum ſcilicet lucidum, lumine ſolis vertitur, ideſt obuertitur occidente ſole. interea, ſcilicet dum hæc fierent, dum omnes feſtiuitati indulgerent, & lætum diem agerent: vnde factum eſt, vt fatigati & vino exhilarati profundius dormirent: & nox ruit, id eſt terram obruit: aut (quia aqua maris altior eſt terra) præcipitatur Oceano. i. à mari oceano, præcipue orientali: inuoluens terram & polum: ſed prius terram: vnde etiam priorem poſuit: magna vmbra, ideſt caligine ſua: hoc eſt, noctis, & inuoluens, ideſt occultãs etiam dolos Myrmidonum. i. Theſſalorum, & reliquorum Græcorum: Teucri fuſi. i. proſtrati, & recubantes ſopiti per moenia. i. paſſim per ciuitatem: conticuerunt. i. oẽs ſimul tacuerunt: & ſopor. i. ꝓfundus ſomnus: cõplectitur artus feſſos. i. fatigatos ex labore inducẽdi equi, & forte choreæ ducendæ, & delubrorum exornandorum ramis. Et iam phalanx. i. acies, vt ſit ſpecies pro genere: Argiua, ideſt Argiuorum ibat. i. veniebat Troiã, à Tenedo inſula illa in qua occultabantur: nauibus inſtructis, ſcilicet more militari: per ſilentia amica, ideſt fauorabilia: lunæ tacitæ. i. ſilentis & celantis, quum minime luceret: quaſi in fauorẽ Græcorũ lumina ſua occultaret: ſtatim per Politianũ latius aperiemus: ibat, dico, petens littora nota: vbi decenniũ fere iam ſteterat: quum. i. quando: puppis regia, ideſt in qua rex erat, extulerat flammas: in ſignum aduentus (id enim ſignum dederant Sinoni: vt ſubtili breuitate innuit poeta.) & quum Sinon defenſus fatis, ideſt voluntatibus & prædeſtinationibus deum. i. deorum: iniquis. ſ. quantum ad iudicium hominum: quia videbantur piis mortem & impio ſalutem ferre. laxat, ideſt diſſoluit Danaos incluſos vtero. ſ. equi: & laxat furtim. i. ſecrete, clauſtra: pinea, ideſt clauſuras equi, ex pinu factas. (Erant ergo in equo, abies, acer, & pinus: de quib. Seruius prius argute diſſeruit) equus patefactus, ideſt apertus: reddit, ideſt edit quaſi partu. (dictum eſt enim de machina, ꝙ eſſet foeta armis.) illos ad auras, ideſt in lucẽ: & ipſi læti. ſ. qa tanto periculo eriperenẽ: promunt. i. proferũt ſe robore. i. robuſta mole equi: cauo. i. concauo. Theſandrus & Sthelenus duces;

nus duces: & Vlyſſes dirus (qui ſe tali periculo nõ cõmiſiſſet niſi ſortitus. vnde prudenter prius dictũ eſt, huc delecta virum ſortiti corpora &c.) lapſi. i. deſcendentes per funem demiſſum. i. deorſum miſſum. & Athamas, & Thoas, & Pelides. i. Pelei nepos Pyrrhus Neoptolemus. i. nouus miles dictus: & Machaon primus. ſ. in ordine ſortiũ, & Menelaus, & ipſe Epeus fabricator. i. opifex, & effector doli. i. equi doloſi: nam dolum. i. fraudẽ: magis Vlyſſes excogitaſſe videt̃: inuadunt vrbem. i. Troiam: ſepulta. i. ſopitã & obrutam (vnde videtur accipere vrbem pro ciuitate: nam oppidum & vrbs neq; dormit, neq; bibit.) ſomno & vino: vigiles ſ. ab officio, non ab opere, quia nõ vigilantes, ſed vigilare debentes, & vigiliæ deputati, cæduntur. i. occidũtur ab his qui ex equo deſcenderant, & ipſi qui eos occiderant: accipiunt omneis ſocios portis bipatentibus. i. vtrinq; & intus & foris patentibus, tam ingredientib. q̃ egredientibus, & iungunt agmina ſocia. i. iam ſociata: & ita collecta manu adoriuntur omnes, & regiam inuadunt, vt poſtea dicetur. Donatus (vt vidimus) vult ordinem eſſe. Cæduntur vigiles, & accipiunt portis bipatentib. omneis ſocios, & iũgunt ſocia agmina, & inuadunt vrbem, ſomno, vinoq; ſepultam: qui ordo neceſſario tenebitur: ſi intelligamus oẽs iã collecta manu inuaſiſſe vrbẽ. Sed ſi poeta vult dicere, eos qui in equo erant inuaſiſſe primũ, & vrbem cucurriſſe, per omneis vicos explorantes, an quos offenderẽt: poterit ordo quẽ poſuimus teneri: veroſimile tamẽ eſt primum ad portas acceſſiſſe, & ſuos accepiſſe, & deinde vrbẽ inuaſiſſe. Bero. in Ser. vbi dicit: ꝙ phalanx eſt, lingua Macedonũ, legio: dicit ſic: Diligens & curioſus Cõmentator in enarratione phalãgis, copioſius enarrare debuerat, & eruditius, quum phalanx ab omnibus dicatur: à pauciſſimis quid ſit intelligatur: naq; phalangem, priſci ſcriptores, vt mihi magiſtra lectione cõpertum eſt. appellarunt non proprie legionem, vt autumat Seruius, ſed cuneum militarem: quando. ſ. pes pedi, clypeus clypeo, vir viro, in acie cõferebantur, & hoc peculiare fuit Macedonum inſtitutum: vt author eſt Liuius, & meminit Curtius: cuius hæc ſunt verba. Macedones, phalangẽ vocant, peditũ ſtabile agmen. Vir viro, armis arma, cõſerta ſunt, idem traditur à Cæſare: qui in primo cõmentario refert, Heluetios feciſſe phalangẽ: hoc eſt, clypeorum cõnexionẽ: quæ ẽt teſtudo nuncupatur à doctis: idẽ Cæſar paulopoſt inquit, milites noſtri e loco ſuperiori, pilis miſſis, facile hoſtium phalangem perfregerunt: vbi proculdubio accipitur phalanx pro armorum cõnexione, atq; teſtudine: hinc per metaphorã à Satyrico poeta dictum eſt: Iunctoq; vmbone phalãges: & phalãgitæ, appellati ſunt milites, q erãt in phalange, quales habuit ad imitationem Alexandri magni, Alexander Syrus, Romanus imperator vt author eſt Lampridius. Phalãgia vero ſunt ex genere araneorum: vt alibi docuimus ex authoritate Plinij, Celſi, & Ariſtotelis. Hoc in loco potiſſimum referendum eſt illud, quod à Plinio traditur li. vij. Phalangas etiã ſignificare fuſtes, quibus Aphri p̄lium contra Ægyptios primi fecerũt. Nonius ſcribit, Phalangas dici fuſtes teretes. qui nauibus ſubiiciuntur. Angelus autem Politianus dicit in eundẽ ſic: Virgi. Aeneid. ij. Tacite (inquit) per amica ſilentia lunæ. Serui. igitur: ſciendũ autẽ eſt (ait) ſeptima luna captã eſſe Troiã, cuius ſimulachrum apud Argos eſt conſtitutum: hinc eſt ꝙ dicit, Oblati per lunam, & alibi: Per cæcam noctem tacitæ lunę, aut more poetico noctem ſignificat: aut phyſica ratione dixit: nam circuli ſeptem ſunt, Saturni, Iouis, Martis, Solis, Veneris, Mercurij, Lunæ. Et primus, hoc eſt Saturni vehementer ſonat: reliqui ſm ordinem minus. Sicut audimus in cithara, cuius vltima chorda minus ſonat, hactenus Serui. Libenter igitur ab eo quæſierim: cur amica luna, latere ac fallere conantib. aut num lunam quoq; ſilentẽ apud M. Catonẽ: & item apud Plinium, ad eandẽ referat armoniam planetarum: quod aũt citharæ vltima chordam ſonare ait minus, hoc ita deniq; procedet, ſi vltimam, non iam pro ima, ſed pro ſumma capiat: quę Græce, Hypate vocatur, vnde grauior excitatur ſonus. Sicuti ab extima altera & tenuiſſima: quã equidem libentius vltimam dixerim, acuta vox profertur: quæ plus ſonare ob id videtur: qa ꝓrſum tẽditur: vt in libro de muſica ij. ſcribere, ait Theophraſtũ Porphirius in cõmentarijs illis, quos in armonica Ptolemęi ſcriptos reliquit. Sicuti grauis ob id (inquit) minus audit̃, quia circa diffunditur. Quod autem & apud Macro. legimus: & item apud alios Saturni orbem, cuius conuerſio ſit concitatior: edere acutiſſimum ſonum: minime hoc arbitror à Platone, vel in Tymæo, vel in republica ꝓbabitur: qui tardiſſimum ſcribit eſſe Saturni orbem, quanquam hoc fortaſſe ad longiorem ſui curſus ambitum referetur: ſed Ariſtoteles certe in li. ij. de cœlo. tardiores ob id ait, eſſe ſuperiores orbes, ꝙ ipetu ſtelliferi octaui orbis, magis retardentur: vt ergo vel Alexandri: vel Simplicij: vel item iuniorum, de eo opinionem prætermittam, ſi veram plane Macrobij ſententiam vis colligere: ad curſum referas diurnum, qui ſine dubio, celerrimus in ſupremis & cõcitatiſſimus inuenietur: ſed nos hac ablegata cõmentitia (vt arbitror) Seruij, minimeq; neceſſaria ſubtilitate: potius accipimus tacitæ lunæ ſilentia, lunã ipſam quã vocant ſilentem: hoc eſt, minime: tum quidem lucentẽ, vt latere īſidiæ magis poſſent pulchra nimium & elegãti trãſlatione ab auribus ad oculos: nam ſicuti ſilentio nihil auditur: ita nihil tenebris cernitur. Plin. igitur lib. nat. hiſt. xvj. Diem, (inqt) coitus lunæ. ab alijs, ſilentiũ lunę: ab alijs, interlunium, appellari. Tum idẽ lib. duodeuigeſimo: & hoc ait, ſilente luna ſeri iubẽt M. Cato ẽt in li. de re ruſtica. Nũc ſtercus euehi luna ſilenti: nunc itẽ ſilente luna, ficos, oleas, malos, piros inſeri. Poſtremo ẽt prata, primo vere iubet eadem luna ſilẽte ſtercorari: ridiculũ autem fuerit, aut hęc Catoniana, Plinianaq; referre ad ſyderũ muſicã: aut in vetuſtiſſima, vſuq; recęptiſſima loquutione deſyderare huiuſmodi ambages: equidẽ lunã hic ſilentẽ (vt dixi) ꝓ minime, tum lucente accęperim, fuerat tẽpus Græcis obſeruandũ. Neq; ita tamẽ interpretor, vt ad viuum reſecẽ, atq; ipſum deniq; lunę coitum plane intelligam, quũ nox tota tenebricoſa: nã hoc vtiq; refellitur, qm̃ poeta mox ait, Oblati per lunã. Nõdum igitur luna lucebat: quũ illi à Tenedo ſub veſperã nauigabãt: ſed lucere tũ cœpit, quũ iam vrbẽ occupauerãt. Nõ igit̃ aut ſera fuerit, aut pernox luna tum, nec lunę qdẽ oino coitus, ſed tẽpus: arbitror potius, quãdiu illa nõ luceret. Etenim plura ſępe, q̃ videatur nox, apud poetas aliqua cõplectitur. Ob hoc igitur illud in noſtro ruſtico. Quidq; ſilens moneat, quidq; inter menſtrua Phœbe. Nec abſurde tñ pręter epitheti rõnem temporariam lunę accęperis, amica ſilentia qm̃ in auſpicijs quoq; ſilentiũ vocari, Cicero, ſcribit: quod omni vitio caret: iã apud Acronem, q̃ pulchrum, quã ingenioſum, qui enarrans Horatij locum li. carmi. iij. Dum capitolium ſcandet cũ tacita virgine pontifex. Tacitã virginem intellexit, quaſi clarã ſacerdotij nobilitate: & vt hoc ineptius perſuadeat: authoritate ẽt abutit̃ Maronis, qui dixerit: Taquæ per amica ſilẽtia lunę. Cęterũ tacita luna, ſit hic ẽt pro clara accipienda: videlicet nõ & apud Dionyſiũ ſaltẽ Romanæ hiſtoriæ authorem, & apud Plutarchum, alioſq; permultos, acro legerat ignorari ꝓrſus ab oĩbus, quibus deniq; vel ſacris, vel ſimulachris veſtales virgines tuendis pręforent: vt ob hoc ipſum ꝙ ꝑſtabat ſilentiũ, tacita vocetur virgo Troianã ſoli, cui fas vidiſſe Mineruam.

PIERIVS.

¶ Et iam Argiua phalanx inſtructis nauib. ibat.) Vetera quędam exemplaria, ibant, legunt: numero multitudinis, quam lectionẽ agnoſcas apud Ti. Donatum, ſi in integra eius incidas commentaria. Ita enim illic habetur: Iter per terram dicimus fieri: Hoc tamen loco, ibant, inquit: hoc eſt nauibus ferebantur: quoniam inſulam dixerat Tenedum: ne, ſi nauium nõ feciſſet mentionem: putaretur immemor ſui, vt terrã poneret, quam ſecũdum deſcriptionem ſuperiorem nullam eſſe cõſtabat. ¶ Lætiq; cauo ſe robore promunt. In Lõgo. codi. produnt, legitur quod minime diſplicet. Sed enim promere de his dicitur, quæ condita fuerint: de his autem ſuperius dictum eſt: Nota conduntur in aluo. ¶ Et dirus Vlyſſes.) In codice Longo. durus Vlyſſes, legitur: quẽ Horatius, patientẽ: Homerus, πολυτλάντα vocãt: id vero duri hominis: vt, Durum à ſtirpe genus. &, Dardanidæ duri. Inferius vero omnino legitur, dirus, videturq; proprium epitheton apud Maronẽ Dirus Vlyſſes: vt, Immitis, & ſęuus Achilles. Sunt etiam antiqui codices in quib. diuus, habeatur: nẽpe quia toties apud Homerum legere eſt, δῖον ὀδυσσῆα, καὶ δῖον. Sed enim in hoſtili perſona, vbi preſertim improbatur res geſta, non congruit epitheton illud honorificum. Quãuis Flac. Soſipater, vbi de tropis agit, hæc ita. Epitheton dictio eſt, vocabulo adiecta, ornandi, aut deſtruendi, aut indicandi cauſa. Ornat, ſicut Dirus Vlyſſes. Ita enim in veteribus Soſipatri codicibus habetur. In aliquot, & diuus, deſtruit, ſicut, Scelerumq; inuentor Vlyſſes. Indicat, ſicut Lariſſæus Achilles. Sed hoc exemplum ita poſitum, loco nõ citato, nõ mihi tanti eſt, vt propterea lectionẽ, dirus, loco hoc immutare velim. Cariſius enim ad id reſpexit, quod (vti diximus) Homerus Vlyſſem δῖον vocat. ¶ Therſandrus, Sthenelusq; duces.) Quidam codices ex proximioribus editionibus, Tiſandrus, legũt: quũ tamen paſſim apud grecos celebre ſit, Therſandri Polynicis filij, nomẽ. In Ro. cod. Vaticanæ bibliothecę deſyderantur paginæ, verſuſq; oẽs à captura Sinonis, vſq; ad verſum, qui lib. iij. incipit: Inſtauratq; choros mixtiq; altaria circum. ¶ Athamasq;, Thoasq;.) In Longo. in Mediceo, & quibuſdam alijs codicibus

dicibus antiquis legere eſt, Acamas. Quod quidem nomen, inter Græcorum proceres cenſeri apud Quintum Smyrneum inuenias, qui uenias, qui τὰ παρ᾽ ὁμήρου ſcripſit. Fuit & Acamas Theſei. Filius quo Demoſthenes agnoſcit tribũ Acamantida, ἐν τῷ πρὸς βοιωτὸν περὶ τοῦ ὀνόματος: quod obſeruat Harpocration.



SERVIVS.

¶ Tẽpus erat quo prima qes) Hoc loco noctis deſcribit initium. Alibi totã noctẽ: vt Nox erat, & placidum carpebãt feſſa ſoporẽ Corpora per terras. Deſcriptiones ſane pro rerum qualitate vel tendũtur vel corripiuntur. Illo enim loco protẽtio ad inuidiã pertinet Didonis, aut vigiliarum. Sunt autẽ ſolidę noctis partes ſecundum Varronem hæ, veſpera, conticinium, intempeſtiuum, gallicinium, lucifer. Diei: mane, ortus, meridies, occaſus. De crepuſculo vero, quod eſt dubia lux (nam creperũ, dubiũ eſt) quęritur. Et licet vtriq; tẽpori poſſit iungi, vſus tamen vt matutino iungamus, obtinuit: licet Lucanus dixerit, Lõga repreſſo nituere crepuſcula Phœbo. Manum vero vnde eſt mane, bonũ dixere veteres. ¶ Serpit.) Latenter membris infunditur. ¶ In ſomnis.) Aut per ſomnos: aut ſi inſomnis legeris, erit ſyngreſis. ¶ Ecce.) Hac particula vtimur quotiens aliquid repentinum volumus indicare: vt, Ecce manus iuuenẽ interea poſt terga reuinctum. ¶ Viſus adeſſe.) Bene viſus: quia ſomnia videntur tantum, non ſũt naturaliter vera. Quod autẽ paulo poſt dicit, Effer penetralibus ignẽ: cõfirmantis. Nam illud verum fuiſſe contendit. Raptatus.) Frequẽtatiuo vtitur, vt ſuprà. ¶ Bigis) ſecũdũ artẽ modo dixit: quę exigit vt quę de pluribus conſtant, plurali tñ numero dicam⁹: vt bigas, quadrigas, mappas. Sed hæc plerunq; corrũpit authoritas, vt Horat. Ne ſordida mappa. Itẽ Statius, Rorifera gelidũ tenuauerat aera biga. ¶ Traiectus lora. Traiecta lore habẽs. ¶ Hei mihi.) Ennii verſus. ¶ Exuuias ĩdutus Achillis.) Celauit mortem Patrocli ad laudis augmẽtum. Indutus autem accuſatiuo iungitur, vt hoc loco: & ve magis in vſu eſt, ſeptimo, quo nunc vtimur. Exuuias autẽ dicimus numero tantum plurali. ¶ Phrygios ignes.) Flammas Troianas, qbus Proteſilai nauis incẽſa eſt. ¶ Barbã.) Singulari numero hominũ, plurali quadrupedum dicimus. Vnde dubitatur de qbus dixerit, Statiáq;

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, & dono diuum gratiſſima ſerpit.
In ſomnis ecce ante oculos mœſtiſſimus Hector
Viſus adeſſe mihi, largosq; effundere fletus,
Raptatus bigis, vt quondam, aterq; cruento
Puluere, perq; pedes traiectus lora tumenteis.
Hei mihi qualis erat, quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit, exuuias indutus Achillis,
Vel Danaum phrygios iaculatus puppibus igneis,
Squalentem barbam, & concretos ſanguine crineis,
Vulneraq; illa gerens, quæ circum plurima muros
Accepit patrios, vltro flens ipſe videbar
Compellare virum, & mœſtas expromere voces.
O lux Dardaniæ, ſpes o fidiſſima Teucrum,
Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris
Expectate venis? vt te poſt multa tuorum
Funera, poſt varios hominumq;, vrbisq; labores
Defeſſi aſpicimus? quæ cauſa indigna ſerenos
Fœdauit vultus? aut cur hæc vulnera cerno?
Ille nihil, nec me quærentem vana moratur,
Sed grauiter gemitus imo de pectore ducens,
Heu fuge, nate dea, teq; his (ait) eripe flãmis. HECT.
Hoſtis habet muros, ruit alto à culmine Troia.
Sat patriæ, Priamoq; datum, ſi Pergama dextra
Defendi poſſent, etiam hac defenſa fuiſſent.

Sacra, ſuosq; tibi commendat Troia penates.
Hos cape fatorum comites, his moenia quære
Magna, pererrato ſtatues quæ deniq; ponto.

riaq; impexis induit horrida barbis. ¶ Plurima muros.) Quia vt Homerus dicit, in Hectorem extinctum omnes tela iecerunt more maiorum. Vnde eſt, Bis ſex thoraca petitum Perfoſſumq; locis. Propter duodecim populos Tuſciæ. Duodecim enim lucumones, qui reges ſunt lingua Tuſcorum, habebant. Vnde eſt, Gens illi triplex populi ſub gēte quaterni. ¶ Vltro.) Quia ratio exigebat vt loqueretur ille qui venerat. ¶ Cōpellare.) Alloqui. ¶ Spes ò fidiſſima.) Bene per contrarium. Spes enim ſemper incerta in Hectore fidiſſima. ¶ Expectate.) Antiptoſis eſt: pro expectatus. ¶ Foedauit.) vt Sanguine foedantem. Et bene permanſit in trāſlatione, quia ſuprà dixerat. O lux. Ideo & ſerenos, & ideo foedauit. Nam Salluſtius de nubibus, Foedauere lumen. ¶ Ille nihil.) Scilicet ad interrogata, Pleraq; enim verba ex negotijs accipiunt ſignificationē. ¶ Vana.) Falſa. ¶ Gemitus.) Nec enim paruus dolor eſt viro forti fortem virum fugā ſuadere. Et nota omnes ſuaſoriæ partes hoc loco contineri. ¶ Fuge nate dea.) Propoſitio eſt. ¶ Eripe flammis.) Vtile. His autem δεινότης. ¶ Sat patriæ, Priamoq; datum.) Honeſtū. nam contra fata venire conſtat neminem poſſe. ¶ Etiam.) Multi diſtinguūt, vt ſit adhuc: vt iam arma tenentem. Sed melius eſt, ēt hac: vt & particeps gloriæ ſit Aeneas, & Hector vitet ſuperbiam. ¶ Sacra ſuoſq; tibi cōmendat Troia penates.) Neceſſarium, nam ſacrilegium eſt non liberare cōmendatos penates. ¶ Fatorum comites.) Poſſibile. Quia occurrebat, Hoſtis habet muros, dat ei comites deos. ¶ Pererrato.) Vna pars orationis. Hoc autem verbo oſtendit erroris longinquitatem.

DONATVS.

¶ Tempus erat &c. (Ne crimē eſſet ipſius Æneæ φ ipſo dormiēte ciuitas interiſſet, iuſta & multiplex prætendatur excuſatio. omnes (inquit) quieto ſilentio tenebantur, & dormiebant. bene diceretur, ſi ſomno tm̄ & nō etiam vino viderētur oppreſſi, ſed tamen Æneas aſſerit ea hora quietum fuiſſe, qua omne amantium genus reficit ſomnus, cuius initia tantum pōderis habent, tātaq; vi mentes opprimunt, vt oīum cogitationum cura ſummota altius ſopiantur. cumq; ſit ſomnus diuinum munus, & ad refectionem hoīum dijs volentibus attributum, crimen nō eſt, ſi cōceſſo tēpore dormiatur. ¶ In ſomnis. e. a. o. m. h. Vi. ad. mi. lar. q. ef. fle.) Hic Virgilius tractat nō veras ſed veriſimiles imagines videri, cum aliquæ dormientibus offeruntur. idcirco dixit ex Æneæ perſona viſus adeſſe, quia Hector illi nō verus, neq; ipſe qui fuit, ſed veriſimilis viſus eſt, incipit iā imaginatio ipſa, deſcripſit triſtia oīa atq; aduerſa ſignificās, moeſtus (inquit) fuit, largoſq; fletus videbatur effundere. ¶ Vulneraq; illa gerens.) Gerens ad oīa pertinet, vt ſit ſqualentem barbam gerens, & concretos ſanguine crines gerens. vulneraq; illa gerens, vt etiā ſi nihil verbis nūtiaſſet, cōiectura colligeretur funeſta portendere, vtpote quæ eſſent victi, occiſi, triſtis, ac ſordidi. ¶ Vltro fl ēs. i. v. Com. vi. & mœ. ex. vo.) Ecce & hic aſſerit poeta nō veras eſſe imagines, ſed veriſimiles, quæ vidētur in ſomnis. deniq; nō dixit Æneas, fleui, aut locutus ſum, ſed mihi viſus ſum flere vel loqui triſtia ſine dubio, quia talis perſona videbatur adſtare. ¶ O lux dar. ſp. o. ſi. teu. Quę tā. te. mo. &c.) Errorem dormientis voluit poeta deſcribere, vt quod optime nouerat quaſi neſcius interrogaret, deinde eo tempore, quo manifeſto diſcrimine tenebatur, eo tempore, quo non ad inanes fabulas, ſed ad inſinuandum interitum Troiæ & ad excitandum dormientem fuerat ventum, deniq;. Dum vana ſuper fluaq;, perquireret, nō ille ad interrogata reſpondit, ſed cur veniſſe videretur, ductis ex alto gemitibus expreſſit, qui tamen, vel ex qua cauſa fuerint ipſi gemitus, ipſe in ſequentibus euidenter oſtēdit. Fugam qppe ſuadebat viro forti imago viri fortis, ciui optimo optimus ciuis. quod ipſum nō ſuaderet ſi ſupereſſet aliquid cui poſſet ope aliqua vel auxilio ſubueniri, denique mox conſequitur cauſa, quæ omnem vim deſperationis oſtenderet, ipſaq; omnis ſtricta breuitate concluditur, vt periculum præſens & mox ineuitabile futurū vitari potuiſſet ait enim. ¶ Heu fuge nate dea, te. q. h. a. e. flā.) Scilicet nō venturis īteriecto ſpatio temporis, ſed quæ in præſenti, & monſtrari & videri potuiſſent. Recte autem cœpit à doloris ſigno dicens. heu fuge. dolebat enim duo. Qui enim ad auxilium debuit hortari virum fortem magis dicebat fugiendum ei, & quod ſic interierat totum, vt non ſupereſſet aliquid, quod poſſet boni ciuis adiumento fulciri, additur ſecunda deſperatio. ¶ Hoſtis habet muros.) Poſſedit hoſtis, vnde is rejici potuerat. Tertia deſperatio. ¶ Ruit alto à culmine Troia.) Hoc eſt concidit iam, cui poteras ſubuenire. hi igitur fuere gemitus

tus admonentis φ omnia in vnum mala nefariaq; conuenerant. Fuga (vt dictum eſt) indicta viro forti, & interitus Troiani imperii. Verum ne deſertæ patriæ genitalis incurſurum ſe culpam arbitraretur Æneas, ſi id feciſſet, augmentum pleniſſimæ deſperationis adiungit, vt hunc modis omnibus ſubmoueret. Nulla eſt quippe ſi relinquatur, quod ſic perit, vt nulla poſſit opitulatione fulciri, quod ipſum vt apertius ſignaret, addidit. ¶ Sat patriæ Priamoq; datum.) vt plenum veniſſe interitum demōſtraret. ¶ Si per. de. de. poſ. e. h. d. f.) Quia poterat Æneas dicere auxiliabor captæ vrbi, ille præuenit: & ait, contra tantā vim humanam nihil poſſe virtutem. & ſubnexuit huius rei probationem. Si poſſent īquit, pergama humano auxilio communiri, etiam, hoc eſt adhuc & mea potuit dextera defendi. Si, ergo pronuntiandum eſt, vt dicamus, ſi pergama dextera defendi poſſent etiam. Sic enim & alio loco poſitū legimus. placido ne etiā pugnabis amori? hoc eſt adhuc ipſo verbo hic quoq; vſus eſt, ſcilicet potuiſſe ſua dextera defendi patriam. Si ei adhuc incolumitas relinqueretur. Sacra ſuoſq; tibi cōmēdat Troia penates, Hos cape fa. co. his mœ. quæ. Magna per. ſta. quæ de. pō.) Ecce oſtendit & fugiendum eſſe, & non eſſe flagitium, ſi fugerit, cum ipſa patria defendi nō poſſit, inducit Æneā velle liberari per fugam, & ſacra, & deos, atq; eo magis petendā fugam, φ conſtaret regnum illud ope hominis vlterius defendi non poſſe, quod nec dij ſui tueri potuerunt, quātum autem Aeneæ addatur ad meritum, ex hoc datur intelligi, cum illi ſacra & deos ſuos intercepta Troia commendat, aut enim nimium religioſum probare voluit, aut ipſis religionibus cōſeruandis aptiſſimum, aut dijs ipſis certe potiorem. Nullus enim commendatur, niſi qui ſit eo cui commendatur inferior. Hæc autem dicit ſacra, & eos commemorat deos, quorum poeta in themate mentionem fecit, dicens, Inferretq; deos latio, ecce etiam hic agitur cauſa fugituri, ne vllam ex eo contrahat culpam, ſuadet fugam imago viri fortis, ſuadet ipſa etiam patria, quæ in auxilium ſui viri fortis animū debuit inuitare, datur fugituro deoꝝ ſocietas, omniumq; ſacrorum, quid enim Aeneas poſſet in ea cauſa? in qua dij ipſi nec ſuis nec ſibi adeſſe potuerunt? Verum quia ſacrorum & deorum debuit expreſſius oſtendere rationem, à generalitate tranſit ad ſpeciem dicens.

ACSENSIVS.

¶ Tēpus &c.) Docet qūo ab Hectore excitatus ſit, & ad fugā faciēdā admonitus: in qua re īgenioſus poeta, miro vtiť artificio: nā ſic Aeneā à ꝓditione purgat, vt & fugā illi glorioſam faciat: Purgať quidē à ꝓditione, φ cū cæteris, eadem fraude deceptus, ſomno indulgebat: & ſi quærať cur non ēt cū cæteris perierit, reſpōdet, qa ab Hectore admōitus, exurrexit, & virtute, qua plurimū potuit, ꝓcipue ducēte deo, per tela, ꝑ hoſteis, euaſit. Fugā autē inclytā facit, qa ſolus ad hoc à dijs electus eſt, vt deos & ſacra ꝑ fugā ſeruet, vn̄ dicet Hector Sacra, ſuoſq; tibi cōmēdat Troia penates, Hos cape fatoꝝ comites, his mœnia quære Magna, &c. Donatus aūt dicit ſic. ¶ Prima qes.) Excuſať Æneas, ſi ſomnū ea hora capiebat, qua oīa animātia reficit ſomnus: cuius initia tm̄ pōderis habēt: & tāta vi mētes opprimūt, vt oīs cura ſubmota, altius ſoporenť: & quū munus deoꝝ, ſit ſomnus ad refectionē nobis datū, crimē nō eſt, ſi cōceſſo tēpore dormiať. Viſus adeſſe.) Oſtēdit poeta, nō vera, ſed veriſimiles imagines videri cum dormiētibus afferunť. Ex mœrore aūt, & ſqualore imaginis, ēt ſi nihil verbis nūciaſſet, cōiectura colligereť, funeſta portēdere videbar. Et hic oſtēdit imagines nō eſſe veras. ¶ O lux.) Errorē deſcribit dormiētis vt quod optime norat, quaſi neſcius interrogaret. ¶ Heu fuge.) Viro forti fugā ſuadet, quū nō ſuaderet, ſi ſupereſſet aliqd cui poſſet ſubueniri. Mox ſubnectit cām q̄ oēm vim deſparationis cōtinet. Heu fuge: īcipit recte à doloris ſigno. Dolebat. n. φ qui debebat hortari ad auxilium, fugā ſuaderet viro forti. Et φ ſic īterierat tota res vt nihil ſupeſſet quod auxilio fulciri poſſet. ¶ Hoſtis ha. mu.) ſecūda deſperatio. ¶ Muros.) Quibus ſe tutari potuiſſet. ¶ Ruit al. c. T.) Tertia deſpatio. i. cōcidit iā cui poteſtas ſubuenerat. ¶ Sat patriæ P. q; d.) Vt Priamo veniſſe interitum denotaret. ¶ Si pergama d.) q. d. contra tantam vim nihil valere humanam virtutē: & probat φ ſi poſſent defendi, defenſa fuiſſent. ¶ Hac.) ſ. mea. ¶ Sacra.) Quaſi dicat non eſt ergo flagitium φ fugiat: quū patria ſuos deos fuga liberādos velit. Nimiū etiam religioſum probare voluit, quū ipſis religionibus conſeruandis ſit aptiſſimus, aut etiam dijs potiorem. Nullus enim commēdatur inferiori. De his dijs meminit in themate; Inferretq; deos Latio.

Omni

Omni ergo culpa vacat fugiturus: ſi fugam ſuadet imago viri fortis, & patria cōcedit fugam: & deoꝝ, ſacrorumq́; ſocietas. ¶ Fato rū co.) Adiuuabūt tua fata, quum tui comites fuerīt. Quid enim potuit Æneas, ſi dii ipſi non potuerunt? ¶ Magna.) Quia magni ſunt dii, & ꝓponit ſpem futuri tēporis, vt ſit toleratio præſentis calamitatis. ¶ Pererrato pōto.) Vt oſtēderet ſe vera īſinuare, præ Ordo. dixit proſpera & his laborioſa addit. ¶ Ordo eſt. Tempus erat. ſ. quum vrbem inuaderent Græci, quo, prima quies. i. q̃eta dormitio: incipit mortalibus ægris. i. imbecillibus, qui continuas vigilias perferre non poſſunt, ſed alterna requie refocillandi ſunt: & ſerpit. i. molliter diffunditur per mēbra: dono. i. beneficio, diuū i. deoꝝ: exiſtens gratiſſima. i. cōmodiſſima, & acceptiſſima: & ecce. q. d. ex inſperato, & īprouiſo: vtpote in ſomnis. i. dum dormirem & ſomnum caperē, Hector mœſtiſſimus, viſus eſt adeſſe mihi ante oculos, & effundere largos fletus raptatus. i. frequenter tractus, bigis. i. curru biiugis equis ducto: vt quōdā. i. vt dudum, aut pauloante raptus fuerat. (In ea enim ſpecie apparent qui noſci cupiunt in qua notiſſimi ſunt. Sed etiam ad rem phyſicā alludit: qa terribilia, ac dira aſpectu in ſomnis occurrere ſolēt, & terrore quodā excutere. quos prius exterruerant) raptatus ergo bigis vt quondā: & ater puluere cruēto. i. ꝑfuſus puluere intermixto atro cruore: & traiectus lora. i. habēs lora traiecta, ꝑ pedes tumēteis. i. inflatos propter lora. Hei mihi: dolētis eſt, qualis erat. ſ. Hector tunc, & quantū mutatus ab illo Hectore. i. à ſpecie illius Hectoris, vnus. n. erat q redit indutus exuuias. i. manubias, aut ſuperiora indumēta q̃ tunicę armoꝝ, hoc eſt, inſigniū, vulgo dicuntur Achillis (nō tñ q̄bus Achillē, ſed quibus Patroclum exuerat, quod tacet poeta ex præcepto rhetorico, quo ꝑcipimur ea, q̃ ad laudē ſunt dicere, ſupprimētes quæ laudem noſtram imminuant. Hoc aūt (teſte Homero) habet hiſtoria quum Græci ingētia ſpolia diuiderent, & Agamemnoni, Chryſeis filia, ſacerdotis Apollinis obueniret, & Achilli Briſeis venit ad Agamēnona in ſacerdotali habitu pater filiā deo authore repetēs: quā negatā primū, poſtea imiſſa peſtilētia coactus eſt reſtituere quidē Agamēnon: ſed Briſeida Achilli ꝑcipuo eius violētiæ authori abſtulit ſibi: quo facto indignatus abſtinuit bello, eoq; ceſſante Gręci paſſim fuſi ſunt, nec auſi ſunt cū Troianis cōcurrere, præcipue cum Hectore: donec Patroclus ſocius & amicus Achillis, qui cum eo ſub Chirone eruditus fuerat, impetratis armis Achillis Hectori iampridē notiſſimis Troianā pubem fugaret, quaſi iam Achilles iterū in bellū redierit: quo viſo, Hector eo aīo quo in Achillē ſæpe cōcurrerat, inſilit, & victū ſpoliat: ſpoliiſq; quaſi ſæuiſſimi hoſtis indutus ingreditur in ciuitatem, vbi miro applauſu ab oībus exceptus eſt: eo aūt facto, ſummopere indignatus Achilles, non potuit noctē illam quieſcere appetēs vindictæ: ſed grauiter conqueſtus, poſtridie in arma proſilit: vnde Iuuena. Patiē noctē lugentis amicum Pelidæ. Legendū aūt videē mihi quidē: qui exuuias redit indutus Achillis: nam legendo, qui redit exuuias, ponitur tempus pro tempore: & legendo, qui exuuias redit indutus, ꝓducē vltima in verbo redit, (ſyncopæ gratia) vt qui redit iaculatus. i. poſtq̃; iaculat⁹ erat: ignes Phrygios. i. Troianos: puppibus. i. i puppes: Danaum. i. Græcorū, (ꝑcipue Proteſilai, q primus in littus Phrygium deſcendit, & interfectus eſt ab Hectore: eiuſq; nauis incenſa: & ſi tūc Hector in cęteras perrexiſſet totam claſſem exuſſiſſet.) gerens barbam ſqualentē. i. ſitu obſitā, & immundā, & crines. i. capillos cōcretos ſanguine: & gerens illa vulnera q̃ accepit, pro acceperat: plurima circum muros patrios. i. patrię ſuæ, Troię videlicet. Ipſe. i. ego flens videbar (ergo viſio, non res geſta) vltro. i. priuſq̃; me alloquereē: cōpellare. i. alloqui cum quadā dignitate: virum. i. quē viuentē putabam: vnde illud ad ſomniantē refertur: & expromere. i. proferre expectore voces mœſtas. i. mœſtitiæ indices: o lux Dardaniæ. i. Troiæ à Dardano nobilitatæ, o fidiſſima ſpes Teucrū. i. Teucroꝝ hoc eſt, à Teucro ortorum: q̃ tātæ moræ tenuere, ſup. te: o Hector expectate. i. diu deſyderate, & expectate ab q̄bus oris. i. regionibus venis: vt nos defeſſi aſpicimus te poſt multa funera tuoꝝ, & poſt varios labores hoīum, & vrbis q̃ cauſa īdigna. ſ. viro forti & bono: fœdauit i. deturpauit vultus ſerenos. i. alioqui ſerenos: aut cur cerno hæc vulnera? (Loquitur ergo, quaſi ſomnians, & immemor eoꝝ quę ſciuerat, nam nōnunq̃; mortui occurrunt ſomniātibus, quaſi viuerēt: quod ergo prius dixit, Vulneraq; illa gerens, &c. nunc q̃rit vnde ſint ea vulnera? nō eſt contrariū: nā prius dixit Hectora talem occurriſſe, qualē ante ſomnū, & poſt ſomnum nouerat: nūc vero recitat qualē ſantaſiam ſomnians de eo habuerat: oblitus. ſ. mortis, & vulnerum eius.) Ille. ſ. Hector: nihil, ſup. reſpondit ad hæc, nec moratur me q̃rentē vana, hoc eſt, q̃ nō ſomnians norā ſed ipſe ducens grauiter gemitus de imo pectore (quia, vt dicet in. vj. eadem affectio manet defunctis q̃ fuerat viuis: vnde dicit, Quæ gratia currū, Armorūq; fuit viuis, q̃ cura nitenteis Paſcere equos, eadē ſequitur Tellure repoſtos.) ait heu, o nate dea, fuge & eripe te his flammis: hoſtis habet muros: Troia ruit. i. ꝑceps cadit ab alto culmine: ſat patriæ datum, ſup. eſt Priamoq;. q. d. noli ſolicitus eſſe vt Priamo patriā ſalues, quia parum victurus eſt: ea. n. nocte interimēdus erat: occurrit ergo ei quod dicere potuiſſet Æneas, at qui, vis ne fugiā, & ſocerū deſerā, patriamq; proſtituā? ad quod Hector: ſat patriæ datū eſt Priamoq;: qui iamiā moriturus eſt: noli ergo ſollicitus eſſe: quia fata vetant: noluntq; patriā defendi. Quia tñ hoc ordine dixiſſet poeta: Satq; datum patriæ & Priamo eſt, ordo videtur melior, vt ſit, Sat datū. i. īdultū eſt à nobis patriæ & Priamo. Nam ſi Pergama. i. mœnia Troiana poſſent defendi dextra. i. virtute bellica. i. viri fortis: fuiſſent defenſa, ēt hac. i. mea: nō ſolū tua: & ita participē glorię facit Æneā ꝙ Aeneas q̃ſi ab alio prolatū citra arrogantiā recitat: nō dicā tñ, hac. i. tua: quia hic, hęc, hoc, ad primā perſonā ſpectant, ēt melior eſt ſententia: propter cōiunctionem, etiā: quia ergo defendi non poſſunt nolentibus fatis: nec eſt te præſtantior alter, Troia commēdat tibi. i. fidei tuæ: ſua ſacra, & ſuos penates. i. deos domeſticos, & peculiares: cape hos comites fatoꝝ. i. adiutores rerum per fata tibi receptarū: & quęre his. ſ. penatibus magna mœnia quæ in Italia cōſtituit: quę tu ſtatues deniq;. i. tandem (per quod innuit longos eius errores) ponto. i. mari pererrato, quia dictū eſt, Maria oīa circū erranteis, &c. De penatibus autē dicit Landinus ſic: Suos, recte ſuos. Nā ſi illos ex Samothracia in Phrygiā tranſportauit Dardanus: & vt addam aliquid ad ea q̃ in ſuperioribus dixi de penatibus, refert Dio. Penates qui in Græcā linguā tranſferunt alios patrios: alios Genethlios: alios Etheſios: alios Mychios, quaſi Arcanos, alios Ercios, fortaſſe ꝙ in occulto concluſi eſſent, appellaſſe. De figura aūt & forma eorū, refert Timeus hiſtoricus, Lituos ferreos, & Aeneos, & Troianū vas quoddā fictile eſſe, ea q̃ in occultis & recōditis Lauini iacent ſacra. Dionyſius aūt ſcribit, ſe Romæ vidiſſe templū, apprime tenebroſum: neq; tñ magnū, in quo ſitę ſunt deorum Troianorū ſimulachra, quæ inſcriptionē habebāt. Dii penates. Sunt aūt duo adoleſcentes qui ſedent, pila tenentes, militari habitu. Refert idē Diony. cōſtructa iam Alba tranſlatos fuiſſe Lauin o Albā, deos ipſos quos Aeneas ex Troia aduectos illic collocarat. Verum ſequenti nocte, quāuis clauſo tēplo ad ſuas Lauinias ſedes rediſſe, atq; ſecūdo Albam reportatos, ſecundo quoq; Lauiniū rediſſe. Quapropter illos, illic relinqui placuit, miſſis Alba ſexcentis cū duce Egeſto qui Lauinij habitantes ſacra curarēt. Beroal. aūt in Seruiū dicit ſic: authoritatem Seruij, eruditoꝝ refellit authoritas: nāq; barba quadrupedū in ſingulari numero apud idoneos reperitur. Hora. in primo ſermonum: Vtq; lupi barbam varię cum dente colubræ, &c.

PIERIVS.

¶ Largoſq; effundere fletus.) In Mediceo codice, refundere, legiē: ſed effundere, acceptius. Quinetiā nōnulli codices fluctus, habent: ſed nulli fletus, nō caſtior lectio videtur. ¶ Exuuias indutus Achilli.) In antiquis exemplaribus Achillis habetur, recta declinatione: nō enim hic ὁμοιοτέλευτον, illud Seruianū timendū eſt. Suntq; aliquot exēplaria, in quibus exuuiis, legatur ſeptimo caſu: vtriſq; Latinum eſt: ſed exuuias, q̃rto caſu placere magis video eruditis viris. Demū & inductus, ab induco, in puetuſtis aliquot exēplaribus habetur. Sane ſcriptū ab Auguſto Tranquillus ait: Si mane ſibi ſiniſter calceus pro dextro induceretur: & apud Plinium Diuus Auguſtus ꝓdidit ſibi calceum ꝑpoſtere inductū: placet tñ indutus, ab iduo, vt vulgo habetur. ¶ O lux Dardanię.) In antiquis aliquot codicibus legere eſt, Dardanidū. Tametſi nō neſcimus ex Mnaſea Dardaniam regionem appellatā: quę Teucris prius vocabatur. Dardanus porro Troadis oppidum eſt Stephano. ¶ Spes o fidiſſima.) Vt prætercam quod in antiquis codicibus ſcriptum eſt ex iſtituto Auguſti, Spes o fidiſſima. Illud me magis mouet: quod in vetuſtiſſimo quodā codice literis ꝑpter vetuſtatem codicis difficile eſt diſcernere vtrū fortiſſima, an firmiſſima ſit adſcriptum. Sed enim vt firmiſſima non īprobari: ita fortiſſima, nunq̃; admiſerim, decenter enim ſpes aut firma, aut fida ponié. ¶ Ruit alto à culmine Troia.) In Mediceo cod. non eſt à prępoſitio. ſed ſupra alto, ab κατὰ παρέμφασιν notatū. vulgata tamen lectio, q̃ eſt, Alto à culmine, ſatis pluribus facere videē. ¶ Pererrato ſtatues q̃ deniq; pōto.) In codice Longobardico, & aliquot aliis, qui, nō quę, legitur: vt ſit: Qui deniq; ſtatues ea magna pererrato ponto: ſed enim magis placet, quod in vulgatis habetur exemplaribus: quæ mœnia.

Seruius

Sic ait,& manibus vittas, Veſtáq; potētē, AENE.
Æternumq; adytis effert penetralibus ignem.
Diuerſo interea miſcentur mœnia luctu,
Et magis,atq; magis(quanquam ſecreta parentis
Anchiſæ domus,arboribusq; obtecta receſſit)
Clareſcunt ſonitus,armorumq; ingruit horror.
Excutior ſomno,& ſummi faſtigia tecti
Aſcenſu ſupero,atq; arrectis auribus aſto.
In ſegetem veluti cum flamma furentibus auſtris
Incidit,aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros,ſternit ſata læta,boumq; labores,
Præcipiteſq; trahit ſyluas,ſtupet inſcius alto
Accipiens ſonitum ſaxi de vertice paſtor,
Tum vero manifeſta fides,Danaumq; pateſcunt
Inſidiæ,iam Deiphobi dedit ampla ruinam
Vulcano ſuperante domus,iam proximus ardet
Vcalegon,Sygæa igni freta lata relucent.
Exoritur clamorq; virum,clangorq; tubarum.
Arma amens capio,nec ſat rationis in armis,
Sed glomerare manum bello,& concurrere in arcem
Cum ſociis ardent animi,furor,iraq; mentem
Præcipitant,pulchrumq; mori ſuccurrit in armis,

SERVIVS.

Veſtam.) Deam ignis, quæ vt ſupra diximus, Terra eſt. Diuerſo interea.) Hęc eſt pœconomia. Ait enim Æneam non fuiſſe proditoré, ſed propter longinquitatem domus & tarde bella cognouiſſe, & facilius euitaſſe diſcrimen. Magis atq; magis.) Iteratione ſermonis fecit augmentum, ac ſi diceret, magis ac plus: ſed propter metrum nō potuit. ſic etiam & in diminutione, veluti ſic dicat: & minus atq; minus, & vt pro vtcunq;. Anchiſę domus.) Satis religioſe locis oībus quàdiu viuit Anchiſes, ei vniuerſa cōcedit: vt alio loco, Et pater Anchiſes dare fatis vela iubebat. Arboribusq; obtecta.) Laus domus. Receſſit.) A frequētia ſe remouit. & eſt ſpecioſa tranſlatio, quotiens rei mobilis ad immobilem, vel econtra transfertur officium. Ingruit.) Inuadit: vt, Ingruit Æneas Italis, & prælia miſcet. Excutior ſomno.) Vt appareat terroris eſſe, nō ſatietatis. Arrectis auribus.) Trāſlatio ab animalibus. Flumine.) Fluxu, vt Humectat flumine vultum. Torrens.) Fluuius qui æſtate ſiccatur: vnde & nomen accepit. Cui Græci per cōtrariū dedere vocabulū. Nam χείμαρρον dixerunt à tempore quo creſcit: ſicut æqnoctiū & ἰσημέριον. Præcipiteſq; trahit ſyluas.) Hoc ſpeciale fluuii eſt: ſupra dicta vero etiam ignis. Inſcius.) Non ignarus. Nā videt: ſed qui non valde ſit cauſarum peritus, ideſt ſimplex. Saxi de vertice.) Pro montis. Contra in ſexto, montem pro ſaxo poſuit, vt, Prenſantémq; vncis manibus capita aſpera montis. Manifeſta fides.) Non ſomnii, vt quidam volūt, ſed fraudis Græcorum. Nam & hoc ſequitur. Danaūq; pateſcunt inſidiæ, Deiphobi.) Quia ipſe poſt mortem Paridis Helenā duxit vxorem. Proximus ardet Vcalegon.) Rem domus ad perſonam tranſtulit, & eſt τὸ αἴτιον, vt Mantua væ miſeræ nimium vicina Cremonæ. Sigæa.) Duo ſunt Troiæ promontoria, Rhœteum & Sigæum, quod dictum eſt propter Herculis taciturnitatem, qui prohibitus hoſpitio ſimulauit abſceſſum, & inde contra Troiam per ſilentium venit, quod dicitur σιγῇ. Freta lata relucent.) Incendii magnitudinem voluit ſignificare. non hoc deſcribere. Lata autem ideo, quia ſe anguſtię Pontici oris illic dilatant: vt Salluſtius dicit. Clangor.) Gręcū eſt. Nam κλαγγὴ dicitur. Illud ſane ſciendum eſt, quia morem tetigit expugnationis. Plerunq; enim ad tubam euertunt ciuitates: ſicut Albā Tullus Hoſtilius iuſſit euerti. Amens.) Qui nec ſomniis credidit, nec rebus aſpectis. Bello.) Ad bellum. Furor, iráq; mentem præcipitant.) Poteſt quidem ſpecialiter accipi, ideſt mentem meam furor & ira præcipitauerunt: ſed melius eſt generaliter, Non mirum eſt me arma cepiſſe ſine ratione: furor enim & ira mentem præcipitant.

DONATVS.

Sic ait, & ma. vit. Veſt.q; po. Æ.q; ad. ef. p. ig.) Sacra dixit q̄ ad conſecrationem pertinebant, vittas ſcilicet, & æternū ignē, deos dixit penates & Veſtā ipſam. hos cape fatorum comites. qui commendatur alicuius meriti debet oſtendi, vt ipſe quoq; monſtretur profuturus ei, cuius auxilium ſenſerit. Iccirco ait. hos cape fatorum comites. adiuuabūt, inquit, fata tua. cum tui comites fuerint. his mœnia quære magna, magni ſunt, inquit, magnum debes parare, hoc quum dicit, ſpem maximam futuri temporis pollicetur, vt calamitatis pręſentis incommodiū, venturæ proſperitatis vtilitate penſetur. His ait, ſtatues mœnia hoc eſt perficies. pererrato ponto, vt oſtenderet vera ſe inſinuare, prædixit pro pera, & his laboriola coniunxit. Diuerſo interea &c.) Complexus, inquit, admonitionibus hectoris, malorum omium vis diuerſis generibus cumulata eſt. nuntiabant quippe cædes, & educto fragore armorū, & lamentabilibus vocibus, Incendia vero ingruere ſignificabant ingruentes ęſtus, quorum iā pulſabar ardoribus, nunc illud ſaltē profuit, quod domus patris mei lōgius ſuerat ſubmota. Excutior ſomno.) Non dixit expergfactus ſum, hoc enim aut ex ſatietate ſomni contingit, aut de tranquillitate animi ac ſecuritate mentis poteſt prouenire, qes ergo dormientis abrupta eſt. Et ſummi faſti. te. Aſc. ſu. at. ar. au. a.) Volui, inquit, quid cauſæ eſſet explorare de ſummo. aſcenſu igitur meo ſuperaui ſummū tectū, & attentis auribus ſingula cœpi captare, cōprehenſurus. i. ex alto, quæ videri p incendia poſſent, vel audiendo cognoſci. mittit ſimilitudinē, vt oſtendat quēadmodū ciuitas ardebat, vel quēadmodū ſtrepitus, vel clamores diuerſi veniebant ad aures eius. comparans ſibi paſtorem, ſegetes vero ardētes incenſæ patriæ, maioré vim maiori violentię, furētes auſtros ſæuientibus gręcis. Iccirco ait. Tum vero ma. fi. da. q; pa. Inſi.) Tūc, inquit, incertis & dubiis recedētibus manifeſta veritas patuit. tunc græcorū inſidiæ dominantibus iam malis noſtris euidentiſſime claruerūt. narratis interea, quæ auribus acceperat, incipit referre quod pertinebat ad viſum. Iā deiphobi d. a. rui. Vulcano ſuperante do. ia. pro. a. Vcalégon, ſi. i. f. la. rel.) Iam, inquit, ardebat quicquid noſtris parietibus proximū fuit. deiphobi & vcalegonis domus & iam funeſtis incendiis patriæ illuminatum fuerat mare. Exoritur cla. q; vi. cl. q; tu.) Eo pertinet, qa dixit, Tum vero manifeſta fides, Danaūq; pateſcunt Inſidiæ. Tantū quippe profecerant græcorū doli, vt nihil iam ſupereſſet, quod occulte molirentur, vſq; adeo vt nec clamare metuerent, nec ſuorū animos tubarū clangoribus excitare. Videamus hic qualis Æneæ tractatus inducatur, cui imago hectoris fugiendū eſſe dixerat, & cuius affectibus interitus patriæ ſubiacebat. Audito, inquit, tubarū clangore, & aperto excidio ciuitatis accenſus non fugi. vt hectori viſum eſt, ſed, Arma amens capio. hoc eſt oībus aduerſis mente turbata non in fugā ſed in arma cōuerſus ſum. Nec ſat ra. in a. Sed glomerare m. b. & co. in a. Cū ſo. ar. a.) Non. n. inquit, integrā mentis intentionem habere potui, quem tubarū. i. hoſtiliū clangor, & excidium patriæ genitalis accenderat. Secutus igitur, quod amat, armatus, & dimiſſo tutiore conſilio, quod amentia confuderat, ardente patria, ipſe quoq; ardebā furore bellandi, vſq; adeo vt glomeratā ſociorū manū quærerē bello, vt ſi fieri potuiſſet, arcem ſaltē tueremur ab hoſtibus. Furor iráq; mentē præcipitant.) Iracūdia, inquit, & furor cōſilio deficēte mentē præcipitabant. hoc eſt, nō quo volebā impellebar, ſed quo vellet amētia. Hoc loco egregie poſuit, mentē pręcipitant. quicquid. n. pręcipitanter vrgetur maiore impulſu, non quo voluerit, ſed in eā partē cadit, in quā ruinæ pondus adduxerit. Pulchrumq; mori ſuccurrit in armis. quia victoriæ cōquirendę nō fuerat ſpes, non vt vincerem, ferebar in bellum, ſed armatus volui mori, & interire cum patria.

ASCENSIVS.

Sic ait, &c.) Docet quę reliqua ſubſequuta ſint & quō excuſſus ſomno in arma ruit: vnde Dona. Excutior.) Nō dicit, expgiſcor: quod eſſet aut ex ſatietate ſomni, aut animi trāquillitate. Quies ergo dormiētis abrupta eſt. Et ſummi f. t. A. ſupero.) Vt poſſet vel videndo per flāmas, vel audiēdo cuncta pcipere. Iam Deiphobi.) Narratis quæ audierat, ponit quæ videbat. Exoritur c. q; u.) Eo pertinet, quia dixit: Tū vero manifeſta fides, Danaūq; pateſcūt inſidiæ, quātus aūt fuit affectus Æneę, q nec ſomnio Hectoris admonitus, neq; manifeſta captiuitate vrbis deterritus arma cœpit? Amens.) Oībus aduerſis, mente turbata, nō in fugā, ſed in arma conuertitur, & q̄rit manū ſociorū, qbus arcē amiſſis iam mœnib. defendat. Furor itaq;.) Optime poſuit: quidquid enim pcipitāter vrgetur, nō quo animus

mus voluit,ſed in eã partẽ cadit,in quã ruinæ põdus adduxit. ꝩ Pulchrũq; mori.) Nõ erat ſpes victoriæ:ſed armatus, q̃ inermis pulchrã mortẽ ignominioſæ vitæ pponebat. ℭ Ordo eſt.

Ordo. Hector ait ſic:& effert manibus.ſ.ſuis : vittas.i.redimicula crinium deæ:& Veſtã.i.deã potentẽ : q̃,pro.i.effert æternũ ignẽ q̃a Veſta eſt purus & inextinguibilis ignis: adytis.i.ſacrariis ,ſine aditu & acceſſu:penetralibus.i.penitus intrabilib.à ſacerdoto ſummo: aut q̃ adytus prius nũc penetralia fiebãt. Mœnia miſcent̃ interea diuerſo luctu,& ſonitus clareſcũt.i.clarius audiri incipiunt,magis & magis:& horror.i.horribilis cõcuſſio armorum:ingruit.i.increpat aurib.meis,magis:atq; magis q̃uis domus Anchiſæ parẽtis.i.patris mei:receſſit.i.lõge poſita ſit:ſecreta.i.in ſecreto loco:& obtecta arborib.q̃ res effecit , vt nõ tam cito obrueret̃ Æneas:ſed haberet ſe armãdi, & patrẽ exportandi cũ filio & cõiuge ſpatium:ego excutior.i.violẽter deturbor ſomno:quã rẽ res incõmoda ſeq ſolet:& ſupo aſcenſu faſtigia.i.culmina ſummi tecti:atq; aſto auribus arrectis. vt melius.ſ.audiã quod à feris tractũ eſt:&,ſup.accipio ſonitũ, veluti cũ flamma incidit in ſegetẽ.ſ.maturã:auſtris.i.vẽtis illis violẽtis:furẽtibus.i.magnũ impetũ,vt furioſi ſolẽt:ſaciẽtibus,aut cũ torrẽs rapidus.i.oĩa ſecũ rapiẽs,flumine mõtano.i.amne de mõte pcipitanter defluẽte,ſternit agros,& ſternit ſata.i.lætas herbas habentia,& agricolã ob ſpem amplæ meſſis lætificantia :& labores boũ.i.fructus multi cultus & laboris:& trahit ſyluas pcipites.i.pcipitãter cum impetu detractas:ipſe inſcius.i.neſcius cauſæ:quia nec ignẽ nouit immiſſum:nec amnẽ ita auctũ: quũ pluuia vehemẽs ſæpe in vicino fiat,atq; apud nos nulla : ipſe ergo inſcius,vnde talis ſonitus generet̃, ſtupet : accipiens ſonitũ de vertice ſaxi.i.rupis,aut ſcopuli. Fides.i.fidelitas Danaũ.i.Græcorũ,quæ nulla eſt:hoc eſt,perfidia eo℞ eſt manifeſta.ſ.mihi : tũ vero.i.pcipue,tunc quũ iam periculũ videretur:ſed in animum integrum nõ potuit prius tantũ fraudis cadere:&,pro.i.inſidiæ Danaũ:pateſcunt.i.per ſe patefiunt,tũc pcipue: domus Deiphobi,filii Priami,cui Helena nupſerat:& ita domus eius ſere prima petita eſt:ampla.i.magnifica,dedit iam ruinã: Vulcano.i.igni:ſuperante.i.vincente,& inuoluẽte eã:& Vcalegon proximus.i.domus Vcalegonis,quæ proxima erat:ardet iam.i.quum domus Deiphobi ceciderat:freta.i.maria: Sygæa.i.in quæ Sygæum promontoriũ declinat:relucẽt lata.i.late:aut relucẽdo apparẽt lata:igni.i.per ignẽ:& clamor virum,& clangor tuba℞ exorit̃:& ego amens.i.ſine mente,& prudentia , qui ſperabã armis poſſe quidquã cõmodi adferre:capio arma:nec ſat rationis in armis, ſup.erat mihi,hoc eſt,ex amẽtia quadã cæpi arma:nec quũ iam armatus eſſem,adhuc furorẽ depoſuerã: ſed animi ardent.i.ardenter cupiunt:glomerare.i.cõgerere manũ bello:& cõcurrere in arcẽ.i.vbi res ſacræ erant:cũ ſociis,aut domeſticis:aut quos illuc cõcurriſſe nõ dubitabat,aut cõcurrere e vicino videbat:furor,& ira pcipitant.i.pcipitãter obruũt, mentẽ.i.exardeſco furore Martio,& ſuccurrit.i.in mẽtẽ venit:pulchrũ,ſup.eſſe mori,in armis.i.in ipſa pugna,& bellico actu. Donatus tamẽ legit quaſi ſit inermis,hoc ordine:& ſuccurrit:inermis mori.i.etiam inermes mori,pulchrũ eſſe: mallẽ tñ legere,in armis, diuiſis dictionibus:iuxta quod dictũ eſt in.j.huius. O terq; q̃terq; beati, Quis añ ora patrũ Troiæ ſub mœnibus altis Cõtigit oppetere.

PIERIVS.

ℭ Clareſcunt ſonitus.) In antiquiſſimo codice legere eſt,cõcreſcunt ſonitus,ſuperaddita etiã paraphraſi, ſpiſſantur. Creſcere enim & concreſcere de ſonitu,non ſine horrore dici poteſt. Hic vero nõ clamores tantum:ſed & armorum concurſationes , & corruentium ædium fragores audiebantur:vt opus eſſe videatur verbo plenius aliquid reſonante.ꝩ Iã proximus ardet Vcalegon.) Ne quis dicat nos ſuper antiqua ſcriptione curioſos nimis,ſi proximus,in antiqui.codi.ſcribi dixerimus. Apud Carſium quoq; ita ſcriptum inuenimus antiquo codice. Vbi locum citat Criſpi.ex.iii. vnde Virgilius locũ deſumpſerit, non tu ſcis, ſi quas ædis ignis cœpit acriter , haud facile ſunt defenſu , quin & comburantur proximæ.

SERVIVS.

ℭ Arcis Phœbiq; ſacerdos.) Aut ſubrogatũ intelligimus : aut (quod melius eſt) morem Romanum tetigit. In Capitolio.n.oĩum deorũ ſimulacra colebantur. ꝩ Sacra manu.) Hoc eſt propter qđ ſupra ait. Sacra ſuoſq; tibi cõmendat Troia penates.ꝩ Victoſq; deos.) Qui egebant ſacerdotis auxilio. Simul & Æneæ excuſat̃ abſceſſus. ꝩ Ipſe trahit.) Septima ſyllepſis . Trahit.n.licet nepotis tñtũ ſit,tñ & ſuperiora cõcludit. ꝩ Curſu.) Legit̃ & curſum. ꝩ Ad limina.) Æneæ & religio laudatur, & virtus. ꝩ Quo res ſumma loco Panthu?) Admirantis eſt: non interrogantis. Et Panthu vocatiuus eſt. ꝩ Res ſũma.) Reſpublica. Quã prendimus arcẽ? Quaſi tu eam relinquas. Nõ.n.plures erãt arces. Vnde admirantis eſt.Et notanda ſimul orationis breuitas,quæ in periculis cõgruit.ꝩ Dardaniæ. Troiæ:aut à Dardano Iouis & Electræ filio:aut ſecundũ Salluſtium , à rege Dardano℞ Mida,qui Phrygiã tenuit.ꝩ Ferus Iuppiter. Summæ neceſſitatis eſt, quũ etiam ſacerdos in conuitia ruit deo℞:quod ſeruat Virgilius ne vnq̃ tradit Æneæ.ꝩ Ferus.) Inuidioſe dictũ eſt : nã æquus eſt oĩbus,vt,Rex Iuppiter oĩbus idẽ.Hinc & paulo poſt, Ipſe deos in Dardana ſuſcitat arma, Hoc eſt qui æqualis eſſe conſueuit. ꝩ Mediis in mœnibus.) Vbi arx fuerat. ꝩ Aſtans.) Pro ſtans: & eſt Proſtheſis.ꝩ Victor.) Propoſiti effector:vt, Rapidusq; rotis inſiſtere victor.ꝩ Miſcet.) Scilicet cædibus. ꝩ Bipatentibus adſunt.) Quia geminæ ſunt portæ.ꝩ Millia.) Subaudi tot & ἀνακόλουθον. Nam dixit quod,quum nõ premiſerit tot.ꝩ Anguſta viarũ.) Vicos: vt eſt,Et ſtrata viarũ. ꝩ Ferri acies.) Bene addidit ferri,quia homonymum eſt acies.ꝩ Stricta.) Nuda. Vnde & deſtringere dicimus.ꝩ Cæco Marte.) Aut nocturno prælio:aut epitheton Martis eſt,cuius exitus ſemper in certus eſt.

Ecce autem telis Panthus elapſus Achiuum,
Panthus Otriades,arcis Phœbiq; ſacerdos,
Sacra manu,victoſq; deos,paruumq; nepotem
Ipſe trahit,curſuq; amens ad littora tendit.
Quo res ſumma loco Panthu?quã prendimus arcẽ?
Vix ea fatus eram,gemitu quum talia reddit.
ꝩ Venit ſumma dies,& ineluctabile tẽpus PANTH.
Dardaniæ,fuimus Troes,fuit Ilium,& ingens
Gloria Teucrorum,ferus omnia Iuppiter Argos
Transtulit,incenſa Danai dominantur in vrbe,
Arduus armatos mediis in mœnibus aſtans
Fundit equus,victorq; Sinon incendia miſcet
Inſultans,portis alii bipatentibus adſunt,
Millia quot magnis nunq̃ venere Mycænis.
Obſedere alii telis anguſta viarum
Oppoſiti,ſtat ferri acies mucrone coruſco
Stricta,parata neci,vix primi prælia tentant
Portarum vigiles,& cæco Marte reſiſtunt.

DONATVS.

ℭ Ecce autem telis Panthus elapſus Achiuũ &c.) Ego,inquit, animo ardebã vt collectis q̃ plurimis vel arcẽ defenderẽ, ſed iam etiã ipſa fuerat capta.i.deniq; Panthus arcis eiuſdẽ ſacerdos & Phœbi, violentia inde periculi pſentis excluſus,repẽte apparuit, & licet telis hoſtilibus fuiſſet elapſus, quia tantæ fuit pietatis ac religionis , officii ſui et in vltimo diſcrimine non eſt immemor factus.nã ſecũ auexerat oĩa , quæ in illa arce colebantur. portabat quippe ſuis manibus ſacra , portabat & deos victos, vt oſtẽderet humanũ auxiliũ aduerſus eam vim non fuiſſe neceſſariũ. cui ipſi quoq; dii pro ſe reſiſtere nequiuerũt. Paruũq; nepotẽ ipſe trahit.qm̃ fugientis paſſibus no valebat occurrere,trahebatur,curſuq; amens ad limina tendit. tutis excluſis ad non tuta cõfugiẽs,plenã teſtabat̃ amentiã , quũ eo fugiẽs curreret, vbi cũ ipſis diis potuiſſet incẽdi.ꝩ Quo res ſu.lo. Panthu? qu.pr.ar?) Interrogatio breuis pro rõne tẽporis ſumpta,q̃ſita etiã pro pſona fugiẽtis,qui ſe ac deos ac nepotẽ hoſtili violẽtiæ ſubtrahere cupiebat,pro eius quoq; pſona,qui aduerſa licet celeriter volebat audire,ait ergo, Quo res ſumma loco Pãthu?ſummæ re℞ eſt mala℞ vel bona℞,cõcinna definitio, qua celerius exprimi poſſint aduerſa,vel pſpera.quã prendimus arcẽ? arx eſt ſecunda defenſio,inuẽta iccirco,vt euictis muris ipſa ſuccedat. recte ergo q̃ſitũ eſt,quã prendimus arcẽ, videbat.n.fugientem Panthũ ab arce cũ ipſis diis,eiu dẽter excluſum,& ſciebat nullã eſſe aliã pter ipſam .nouerat quoq; ex inſinuatione pterita Hectoris,hoſtili multitudine iam muros eſſe poſſeſſos. ꝩ Vix ea fatus eram,ge.q.t.re.Venit ſumma dies.) Miram in reſpõdendo celeritatẽ poſuit,extitiſſe pro ratione temporis ſupradicta , & pro ratione pſona℞ fugientis.ſ.& audire cupientis , antequã interrogationi

terrogationi meæ finē feci. Ille mixto verbis gemitu, talia reddidit. Cū propoſitionibus oībus reſpōderi cōueniat, hoc vel maxime loco prædicanda uehementer eſt poetæ noſtri artificioſa ſubtilitas. iiſdē .n. verbis eadēq́ breuitate & inſtruxit initium, & quę ſumma eſſet reꝝ, plene perdocuit. Ille dixit, quo res ſumma loco, hic dixit venit ſumma dies. ❡ Et ineluctabile tempus dar.) Hoc eſt, quod luctando ſuperari nō poſſit. Venit, bis accipiendum eſt, ut ſit uenit dies, uenit tēpus. ❡ Fuimus troes &c.) Interiit, inquit, totū quicquid apud nos fuit. Expreſſa reꝝ ſumma incipit dicere quid gerat, vel quid uiderit, q̄uis & hoc poſſit ad ſummā reꝝ pertinere. ❡ Ferus oia Iuppiter ar. tr.) Ferus Iuppiter moraliter poſitū. In aduerſis .n. nimio malo, uel certe ut putamus iniuſta ex cauſa cōmoti, etiā deos male tractamus. unde ergo ferus, ipſe oſtēdit dicēs, oia quæ apud nos fuerant læta, tranſtulit in græcos, & ſic nos nimia feritate proſtrabit, ut cui noceret poſtea nō haberet, nullis .ſ. reſeruatis. Argos oia trāſtulit, hoc eſt, felicitatē ilienſem Argos trāſtulit. Argos nō ad Argos quaſi ad græcos, ſed ad ciuitatē quæ Argos dicetur. ❡ Incenſa Danai d. in u.) Nō pugnāt adhuc græci, ſed ſecuri de uictoria dn̄antur utpote ardēte uniuerſa ciuitate. Arduus armatos m. in m. a. Fun. e.) Magna perturbati hoīs & metuentis proſecutio. quum .n. iam equus fudiſſet armatos, omiſſis rebus perfectis, quaſi adhuc gererent, quæ tranſierant, fundit, inquit, nō fudit, modus .n. imperfectus maiorē terrorē facit. ordinat autē ſenſus ſic, arduus equus in mediis mœnibus aſtans fundit armatos. ne incipiat eſſe uitiū, ſi dicamus in mediis mœnibus fundit. ❡ Victorq́ ſinon in. m. In.) Quū teneret inter initia ſinō. Inſultabant captiuo Troiani, uni oēs. nunc ipſe uniuerſis & patriæ ad cuius interitū fouebat incendia hoſtis magno animo, qui neceſſarie faciebat tunc inſultationem. hoc fuit, quod dicit. ❡ Portis alii bipatētibus ad. Mil. q. m. n. u. m.) Ecce etiā hic portarum bipatentiū ſignificatio eſt. ſupra .n. dixit, portisq́ patentibus oēs accipiunt ſocios, atq́ agmina ſocia iungunt. oſtendit unā portā, quæ ingredientibus atq́ regredientibus muris incolumibus fuerat ꝑparata. alterā dicit, quæ diruta murorū parte fuerat patefacta, ut equi moles immenſa poſſet induci. per has ergo portas cum pauloante Poeta dixiſſet. oēs accipiūt ſocios atq́ agmina conſcia iungunt, hic quoq́ illo imperfecto modo utitur Panthus, ut metum maximū referēdo cōfirmet, adſunt, inquit, millia quot magnis nunq̄ uenere mycenis. quaſi nō tenedo remeaſſent, quos habuit Troia. Dicitur iam cauſa, ꝓpter quā nec Panthus fugere extra patriā potuit, nec Æneas ſecūdū Hectoris ſniam ualebat exire. ❡ Obſedere alii telis an. u. Op. ſt. f. ac. m. co. St. pa. n.) Oia, inquit, aduerſa ſunt, & in eū deſperationis cardinē ducta, ut nec cōſiſtere in patria quiſq̄ ſine pernicie poſſit, nec ſaluti fugiēdo cōſulere. ❡ Vix primi ꝓlia tentāt &c.) Cum ſupra dixerit cæduntur uigiles, quō hic dicit? uix primi prælia tentant portaꝝ uigiles, & cæco marte reſiſtunt? aut non oēs cæſi tunc fuerant, quū hoſtis muros intraret, & reliqui reſiſtebant. aut illis oībus cæſis aliaꝝ portaꝝ uigiles utcūq́ certabāt.

ASCENSIVS.

❡ Ecce aūt telis, &c.) Deſcribit occurſum ſacerdotis ex arce decurrentis, abs quo & ſacra recępit, & vrbē captā verius didicit, de qua re diſſerit Donatus ſic. ❡ Ecce aūt.) Aduentu Panthi, ſpē cōcæptā arcis defendēdæ amittit. At ille, nō metu hoſtili deterritus erat: vt nō ferret ſecū qdqd deorū in arce colebat. Portabat enim ſacra, & deos victos, vt oſtēderet humanū auxiliū aduerſus eā vim, nō fuiſſe neceſſariū: cui ipſi quoq́ dii reſiſtere ꝓ ſe nō potuerant. ❡ Amens.) A tutis excluſus, ad intuta fugiens, oſtēdebat plenā amentiā. ❡ Quo res ſumma.) Interrogatio breuis pro ratione tēporis ſumpta. Quęſita ēt pro pſona fugiētis, & pro eius q licet a duerſa maturet, tñ ſcire cupiebat. Sūma reꝝ eſt bonoꝝ & maloꝝ. Concinna definitio, qua celerius exprimi poſſint aduerſa vel proſpera. ❡ Quam prendimus arcē.) Arx eſt ſecūda defenſio, vt euictis muris ipſa ſuccedat. Recte ergo q̄ſitū quā prēdimus arcē. Intelligebat enim ex fuga Panthi arcē captam, neq́ aliā ꝑterea eſſe. Vix ea fatus. Prædicanda artificioſa ſubtilitas poetę in reſpōdēdo. Iiſdē enim verbis: & eadē breuitate inſtruxit initiū: & quæ ſumma eſſet reꝝ ꝑdocuit. Ille enim, Quo res ſumma loco Pāthu? Hic venit ſumma dies & ineluctabile. Quod luctādo ſuperari nō pōt. ❡ Ingens gloria Teucroꝝ.) Periit quidquid apud nos floruit. ❡ Dardaniæ f.) Periit qdquid apud nos erat. ❡ Ferus.) Nā in aduerſis, ēt deos male tractam⁹. Ferus: quia oībus ad Græcos traductis, nihil nobis reliq fecit. ❡ Argos.) Nō ad Argos .i. Græcos, ſed in eā vrbem. ❡ Dn̄antur.) Non pugnant: ſed ardente vrbe, ſecuri de victoria dominātur.

❡ Fundit.) Nā quāuis iam fudiſſet: tñ ex ꝑturbatione animi adhuc equū fundere armatos putabat. ❡ Inſultās.) Refert gratias nā interuētu eius, Troiani certabant illudere capto. ❡ Portis bipatētibus.) Oſtēdit vnā portā, q̄ ingredientibus, atq́ regredientibus in muris, pręparata fuerat. Altera, quæ dirutis muris, fuerat patefacta: vt equi moles imēſa poſſet induci. Per has portas dixerat poeta, imiſſos hoſtes: vt oēs accipiūt ſoci. a. a. c. m. Veꝝ Panthus eadē rōne adhuc imitti dicit. ❡ Obſedere.) Cauſa ponit, cur Æneas & Pāthus fugere nō poſſent. ❡ Ordo eſt, Autē, pro ſed ecce. q. d. ꝑter ſpem, dum ad arcē defendēdā accederē, Panthus ſacerdos ille (quod nomē, vltimā producit, diphthongo Græca.) elapſus telis Achiuū .i. Grecoꝝ: Pāthus, dico, Otriades .i. Otrii filius, ſacerdos arcis, & Phœbi .i. tēpli Phœbi, quod erat in arce: ecce inquā ipſe .i. ipſemet, nō ꝑ miniſtros: trahit manu nepotē paruū, & ſacra, & deos victos, merito ridet hoc diu⁹ Auguſtinus: nā ſi dii, quō victi? verūtamē gētiles poſuerunt ſuperiora & inferiora numina: deosq́ etiā ſimulachra vocabāt: q̄ quia transferēda erant, victa dicit poeta: & paruū nepotē: Seruius dixit, ſeptimā eſſe ſyllepſim .i. cōcęptionē, q̄ reuera in accidentibus nō eſt, ſed in ſenſu: nō trahebat ſacra nec deos: ſed ferebat deos manu qua paruum nepotem poſt ſe trahebat: & ipſe amens .i. ſine mente, perplexus & attonitus: tendit ad limina .ſ. mea, per quod oſtendit Æneas, oium cōſenſu vir optimus habitus, quū ad eum & mortui & viui, ſacra Troiana referrent: & ſup. inquā (ſed vt rem ꝑcipitē depingeret poeta: verbū reticet: etiā in interrogatione) o Panthu, quo loco .i. quo ſtatu: aut reuera: quo loco eſt, ſup. res ſumma .i. ſacra, & diuina. q. d. quo fugis, dimiſſa re diuina? quā arcem prendimus, ſi hāc deſerimus? q. d. hanc potius tutandā. Vix fatus erā ea .ſ. pauca verba: quū, ſup. Panthus: reddit .i. reſpōdet talia, gemitu .i. gemēdo, aut cū gemitu. Summa .i. nouiſſima, aut vltima dies .i. tēpeſtas Dardanię .i. regni Troiani: venit .i. tranſacta eſt: & tps .ſ. fatale: ineluctabile .i. nulla lucta ſuperabile venit: nos Troes fuimus .i. actū eſt de nobis: quia nō amplius futuri ſumus: & Iliū .i. ꝑcipua vrbs in Troia fuit: & ingens gloria Teucrorū fuit. Iupiter ferus .ſ. in Troianos: qui ēt progeniē ſuā nō defendit: tranſtulit oia .i. oēs res .ſ. imperium, ac regnū Argis .i. Argos: Danai dominantur in vrbe incenſa: equus .ſ. Palladi deſtinatus: aſtans in mediis mœnibus: fundit .i. abūde emittit armatos: & Sinō .ſ. perfidus ille, cui vita data eſt: victor .i. voti cōpos, miſcet incendia: qui dixerat, Seruataq́ ſerues Troia fidē: nec ſatis eſt quod miſcet .i. mixtim facit ſine diſcrimine incendia, ſed id facit inſultans .ſ. in nos victos: q̄ res indigniſſima eſt, adſunt dico. Alii, adſunt portis bipatentibus .i. vtrinq́ patentibus .i. ꝑ portas bipatentes: recępti, ſup. ad tot millia, quot millia nunq̄ venere magnis Mycænis: quod dicit, quia ita viſum eſt: aut qa nunq̄ tot apparuerunt bellaturi, quot nūc vrbē depopulatur: aut vt Æneā à cōgreſſu deterreret: alii oppoſiti .i. iis qui ad defenſionem forte occurrere tentarēt: obſedere telis q̄bus eminus inuadere poſſent & q̄ quū nox eſſet, euitari nequirent, vnde dementiæ eſſet moliri, in eos cōgreſſum obſedere: dico .i. obſederunt. (Eſt .n. ꝑteriti perfe. ēt tēporis: & ita obſedere, nō obſidere, legendū.) anguſta .i. anguſtias viaꝝ. acies ferri: ſtat .i. horret: ſtricta .i. nudata, & parata neci .i. ad necādū, aut ad necē inferēdā: & vix primi vigiles portaꝝ .ſ. aliaꝝ, nō eaꝝ per quas ingreſſi erant Græci (de illis .n. dictum eſt, Cædūtur vigiles, nec tñ intelligā propter hunc locum illud dictum eſſe de vigilibus arcis, vt Ser. illic.) Vix tentant prælia: & reſiſtunt Marte .i. bello cęco .i. nocturno: aut furore Martio, qui excæcat: quū dementię ſit tam paucos cū tot concurrere.

PIERIVS.

❡ Curſuq́ amens ad littora tendit.) In Oblōgo codice ꝑueteri, & in Mediceo, & pleriſq́ aliis, ad limina, legit. Quā lectionē Seruius agnoſcit, attēdēdaq́ eſt Ænee virtus, ad quē ſacerdos cum ſacris, & nepote paruulo cōfugeret, eadē lectione ſnia diuerſa, Donatus ait, Curſuq́ amens ad limina tēdit: tutis excluſus ad intuta cōfugiens, plenam teſtbatur amentiam, quum eo fugiens, curreret, vbi cū ipſis diis potuiſſet incendi. ❡ Obſedere alii telis anguſta viaꝝ oppoſiti.) In codicibus antiquis, Mediceo, & aliquot aliis legere eſt, oppoſitis quippe telis: & ita etiā eſt in Donatiano codice. Inuenio tñ, s, literā ſuperfluā, ſępe alicuius dictionis, fini adiectam, ſi preſertim dictio ſequēs ab eadem incipiat, dictantiū celeritate librariis decęptis, verum hic nihil eſt, quod offendat, ſi oppoſitis telis, legere, antiq́s magna ex parte codicibus adſtipulantibus cuiquā viſum fuerit. ❡ Stat ferri Acies mucrone coruſco ſtricta.) Sūt cod. in quibus legere eſt, Stat pernicies mucrone coruſco: quod quia nonnullis alie-

Ordo.

rum à Virgiliana phraſi videbatur, etiam diſſimulaturus, ve/
rum vbi in Ti. Donati commentaria incidi, animaduerti homi/
Ordo. nem lectionem hanc agnouiſſe, longa etiam adiecta paraphra/
ſi, ita enim eſt: Stat pernicies, omnia aduerſa ſunt: & in eum de/ſperationis
cardinem ducti, vt nec conſiſtere in patria quiſquã
ſine pernicie poſſit, nec ſaluti fugiendo conſulere. Sed enim lon
ge magis placet, Stat ferri acies: vt agnoſcit Seruius: & aures
adprobant eruditæ.

Talibus Otriadæ dictis, & numine diuum AENE.
In flammas, & in arma feror, quò triſtis Erinnys,
Quò fremitus vocat, & ſublatus ad æthera clamor.
Addunt ſe ſocios Ripheus, & maximus annis
Iphitus, oblati per lunam, Hypaniſq́; Dymaſq́;.
Et lateri adglomerant noſtro: iuueniſq́; Corœbus
Mygdonides: illis qui ad Troiam forte diebus
Venerat, inſano Caſſandræ incenſus amore:
Et gener auxilium Priamo, Phrygibuſq́; ferebat
Infelix, qui non ſponſæ præcepta furentis
Audierat.
Quos vbi conſertos audere in prælia vidit
Incipio ſuper his. Iuuenes fortiſſima fruſtra
Pectora, ſi vobis audentem extrema cupido
Certa ſequi, quæ ſit rebus fortuna videtis.
Exceſſere omnes adytis, ariſq́; relictis
Dii, quibus imperium hoc ſteterat, ſuccurritis vrbi
Incenſæ, moriamur, & in media arma ruamus,
Vna ſalus victis, nullam ſperare ſalutem.
Sic animis iuuenum furor additus, inde, lupi ceu
Raptores atra in nebula, quos improba ventris
Exegit cæcos rabies, catuliq́; relicti
Faucibus expectant ſiccis: per tela, per hoſtes
Vadimus haud dubiam in mortẽ, mediæq́; tenemus
Vrbis iter: nox atra caua circunuolat vmbra.

SERVIVS.

(Numine diuũ.) Subaudis tali, hoc eſt mala iniiciente de ſyderia. (Erinnys.) Impatiẽtia animi hoc loco. (Et ſublatus.) Et vñ ſublatus. (Adglomerant.) Adglomerantur. (Mygdonides.) Patronymicũ eſt. Nã ſi gẽtis eſſet, Mygdonius diceret. Nullũ.n. gẽtis nomẽ in des, exit. Hunc autẽ Chorœbũ ſtultũ inducit Euphorion, quẽ & Virgilius ſequitur: Dans ei, Dolus an virtus quis in hoſte requirat? Quũ ſit turpis dolo quęſita victoria. (Et gener.) Gener dr̃ & q eſt, & qui eſſe vult, vt hic indicat locus: ſicut ẽt maritus. Vnde eſt, Quos ego ſim totiẽs iam dedignata maritos. (Præcepta.) Propter illud, Tũc ẽt fatis aperit Caſſandra futuris. (Furẽtis.) Vaticinãtis. (Incipio ſup his.) His incipio. (Super.) Inſup: q̃a iam audebãt, vñ paulo poſt, Furor additus. (Iuuenes fortiſſima fruſtra.) Ordo talis eſt, Iuuenes fortiſſima pectora, fruſtra ſuccurritis vrbi incẽſæ, q̃a exceſſerunt dii. Vñ ſi vobis cupido certa eſt me ſequi audẽtẽ extrea. (Moriamur, & in media arma ruamus.) Obſcuritatẽ aũt facit hoc loco & ſynchẽſis, ideſt hyperbati lõga cõfuſio, & falſa lectio. Nã multi audiendi legũt, multi audẽdi. Sed neutrũ pcedit. Ergo audentẽ legendũ eſt. (Exceſſere.) Quia ante expugnationẽ euocabãtur ab hoſtibus numina ppter vitanda ſacrilegia. (Quibus.) Subaudimus auxiliantibus. (Vna ſalus victis, nullã ſperare ſalutẽ.) Plerũq; deſperatione robur augeť. vt Statius, Eſt vbi dat vires nimius timor. Itẽ ſcimus mortẽ captiuitatis eſſe remedium. Hoc ergo ſuadet, vt aut deſperatione vincant: aut vitetur morte captiuitas. (Salus.) Nunc remedium. (Lupi ceu.) Hoc ad ferocitatem pertinet. (Nebula.) Ad noctẽ. (Catuli.) Ad liberos, cõiugeſq́;. (Exegit.) Excluſit, de latebris ſcilicet: vt Terentius, Spectãdæ an exigendæ ſint vobis prius. (Caua vmbra.) Bonũ epithetõ. Naturale enim eſt vt obſcurum ſit omne concauum.

DONATVS.

(Talibus Otriadæ dictis &c.) Cum talia, inquit, mihi Panthus inſinuaſſet, quaſi quodã deorũ numine ſic fui accenſus, vt deſiderarem mori. (dixerat.n. pulchrũq; mori ſuccurrit in armis. ecce hic dixit, in flãmas & in arma feror, vt oñderet in tanto diſcrimine ciuitatis & deſperatione oĩum rerũ mori ſe maluiſſe, q̃ viuere. (Quo triſtis e. Quo f. u. & ſu. ad æ. cl.) Illo ibã, inquit, vbi maximus fuerat clamor, hoc eſt vbi maximũ pcſlũ fuit, & facilior mortis occaſio. (Addũt ſe ſocios rhipheus &c.) Dicturus plurimorũ nõia, ne oĩum facta continuatione odioſam faceret narrationẽ, interpoſuit q̃ deſperatiõe facta faſtidiũ remoueret. vñ ordinať ſenſus hoc mõ. addũt ſe ſocios & lateri agglomerãt noſtro oblati p lunã rhipheus, Iphitus, hypaniſq́;, dimaſq́; corœbus. hic q̃riť cur dixerit oblati p lunã. quũ ipſe ſupius poſuerit. Verti: iterea cœlũ, & ruit Oceano nox, Inuoluẽs vmbra magna, terrãq́; poluſq́;, myrmidonũq́; dolos. hoc ne ſit vitiũ, talẽ vt ſupradictũ eſt noctẽ debemus accipere, quales ſunt plerunq; cũ luna non per omne ſpatiũ noctis apparet. (Quos vbi conſertos &c.) Multũ quippe perſuaſio valet, vbi iam ineſt voluntas perſuaſioni ipſi conſentiẽs. ſi enim poſſunt inuiti, quo velis tranſduci ſententia, eo magis facilius trahitur vniuſcuiuſq́; mens, ſi perſuaſio eã volentẽ paratãq́; reperiat. (Iuuenes fortiſſima fruſtra Pectora &c.) Senſum loci iſtius, quo facilius intelligať, ordinamus hoc modo. Iuuenes fortiſſima pectora quæ ſit rebus fortuna videtis, exceſſere oẽs adytis ariſq́; relictis dii, q̃bus imperium hoc ſteterat, fruſtra ſuccurritis vrbi incenſę. ſi vobis audẽdi extrema cupido certa ſeq, moriamur, & in media arma ruamus. vna ſalus victis nullã ſperare ſalutẽ. Intellectus ſic accipiendus eſt, iuuenes qdẽ eſtis fortiſſimi, & de fiducia virtutis i bellũ prõpti, cupitis aduerſis patrię ſubuenire, ſed auxilium veſtrũ incenſæ vrbi quid proderit? Non eſt igitur fruſtra laborandũ vel maxime cũ ea, quã dii ſui deſeruerunt, qui eius imperium tuebantur, & qm̃ in oĩbus præuenti ſumus, moriamur ſi nõ pro ipſa, vel poſt eius interitum, & in armatos ruamus voluntate promptiſſima. Vna enim ſalutis via eſt victis, ſi ſalutem quã tueri non poſſunt deſperãdo contemnant. (Sic animis iuuenum furor additus.) Tantũ inquit valuit perſuaſio mea, vt ætatis iuuenũ voluntatiſq́; intentio furore quodã ferretur accenſa. (Inde lupi ceu Raptores &c.) Secundum neceſſitatẽ temporis mirã cõparatione induxit. lupus enim improbiſſimũ genus eſt aĩalis, ſæuũ ſatis, & in prædã ſemper ac vehementer intentũ, & tunc magis quando catulos habet, cui nihil aliud aptũ ſit ad cõplendas inſidias, quã caligo ac tenebræ, ſalutẽ ſic contemnens vt ſine eius deſperatione viuere nõ poſſit, cõtraria iugiter cogitãs, vt quod optat inueniat. Ita, inquit, & nos aperta in pericula ruebamus. neq;.n. dubia pernicies fuit. Cũ ferremur per mediã vrbẽ, per conſertos hoſtes, & armatas ſtrictis mucronibus dexteras, vnum habẽtes in ſubſidio, quod tenebroſæ noctis auxilio iuuabamur. noctis iſtius, qua interitus extitit Troiæ, varietatẽ Virgilius poſuit. In prima.n. eius parte dixit, Vertiť interea cœlũ & ruit Oceano nox, inuoluens vmbra magna terrãq́; poluq́; myrmidonũq́; dolos. ſequẽti in parte dixit, Tacitæ p amica ſilentia lunæ. Itẽ ait, oblati p lunã, nunc nox atra caua circũuolat vmbra. Diuerſitas iſta hoc genere videť poſſe diſſolui, vt iam diximus, vt nos illa nec tota habuerit tenebras, nec oĩs ex radiis lunę fuiſſe videaťillu/ſtris. ſi ergo primũ noctis tẽpus fuit tenebroſum, ſequens vero ſuperueniẽte luna probať illuſtre, atq; ita vt in diẽ quoq; durare potuiſſet. qõo hic diciť nox atra caua circũuolat vmbra. debet enim cõuenire in iſta luporũ cõparatione, etiã noctis ſimilitudo. quę tunc inſidiis apta eſt, quũ deniať tenebris, hic accipere poſſumus perſeueraſſe quidẽ lunã, ſed fumo obſcuratũ eius lumen, qui ex magno ciuitatis incendio vomebatur.

ASCENSIVS.

(Talibus Otriadę, &c.) Docet Æneas qũo dictis Panthi, quaſi numine quodã accẽſus in flãmas, & in arma ruit: vtq; ſocios Troianos quos offenderat, cohortatus eſt. In qua cohortatione, mirus artifex poeta, animum furore raptum, prorſus depingit: ita vt non ſeries, ſed furor in verbis cõſpicetur: neq; ea verborum implicitas, & confuſio vitio, ſed ſummæ laudi danda eſt poetæ. Solẽt enim peritiſſimi talem cuiq; ſermonem dare, qualis ipſe qui loquitur eſt: vnde Flaccus in de arte. Format.n. natura prius, nos intus ad omnem Fortunarũ habitũ iuuat, aut impellit ad iram: Aut ad humũ mœrore graui deducit, & angit: Poſt effert animi motus interprete lingua. Quia ergo Æneas animum furore percitũ, & non ſat rationis in armis habuit, hyc

ne datur illi ſermo implicitus & intricatus. de quo Donatus dicit ſic. ¶ Numine diuũ.) Nã ſic ſum accẽſus verbis Panthi: quaſi deoꝝ numine ſim adflatus. ¶ Clamor.) Ergo ibi maior erat cædes, vnde mors facilior. ¶ Addũt ſe ſocios.) Ne narratio multorum noium, ex ſimitudine fiat odioſa, mirifice diſtinguit interpoſitione verboꝝ. Sed ordina: Addunt ſe ſocios, & lateri adglomerant noſtro, oblati per lunã, Ripheus, Iphitus, Hypanis, Dymas, Corœbus, per lunã, nã principium huius noctis, luna caruit, ſequẽtia habuerũt. Iuuenes. ordo eſt, Iuuenes fortiſſima pectora, Quæ ſit rebus fortuna videtis, Exceſſere oẽs adytis, arisq; relictis Dii, qbus imperiũ hoc ſteterat fruſtra ſuccurritis vrbi, Si vobis audẽdi extrema cupido eamus, moriamur, & in media arma ruamus, Vna ſalus victis, nullã ſperare ſalutẽ, ergo iuuenes fortes eſtis, & prõpti: ſed auxiliũ veſtrũ incenſæ vrbi quid pderit? ſed vna eſt ſalus victis: ſi ſalutẽ quã tueri nõ poſſent, deſperãdo cõtemnant. ¶ Inde, lupi ceu.) Mira cõparatio. Lupus enim improb. & ſęuus eſt, & in prędã intẽtus, preſertim quũ catulos habet: cui quidẽ aptiſſime tenebræ ſint, ad cõplendas iſidias: ſic & nos auxilio vnico noctis in hoſtes ferebamur. ¶ Oblati per lunã.) Nã luna iã exorta erat, ſed qđo paulo infra: Nox atra caua circũuolat vmbra, intellige debere conuenire in lupoꝝ cõparatione, etiã noctis ſimilitudinẽ: ſed hic accipiamus perſeuerare lunã: ſed fumo ex incendio proueniente obſcuratũ eius lumẽ eſſe. ¶ Ordo eſt. Ego (inqt Æneas) feror. i. ĩpetu trahor in flãmas, & arma. ſ. vrbis incẽſæ, & hoſtiũ incẽdentiũ: talibus dictis Otriadæ. ſ. Panthi Otrii filii: & numine diuũ, ſup. tali: hoc eſt, iniiciẽte mala deſyderia: vel tanq̃ numine: eo quo Erinnys triſtis. i. ĩpatiẽtia animi, & fremitus, & clamor ſublatus. i. ſurſum latus: ad ęthera: vocat. ſ. me. Ripheus & Ephitus (alii tñ Iphitus legũt) maximus armis. i. aut rebus bellicis, aut quũ armatus eſſet: oblati p lunã, q̃ tunc exorta erat, ſed parũ lucebat propter fumũ & puluerẽ, ac vmbras muroꝝ adhuc extantium addũt ſe ſocios, & etiã Hypanis & Dymas: & adglomerãt, ſup. ſe. i. aſſociant noſtro lateri: & Corœbus iuuenis Mygdonides. i. Mygdonis filius: qui venerat illis diebus. i. pauloante forte ad Troiã: incenſus: inſano. i. valde magno amore Caſſandræ, filiæ Priami, & uatis, & gener. i. ut gener eſſet, aut tanq̃ gener, qa gener eſſe cupiebat: ferebat auxiliũ Priamo, & Phrygibus. ſ. reliqs ſed more ſuo ſeparat ducẽ ab exercitu, & regẽ à populo, exiſtẽs infelix qui. i. utpote qui nõ audierat (audierat quidẽ, ſed nõ crediderat uera eſſe.) i. nõ perfecerat obediendo: pcæpta, ſponſę. ſ. Caſſandrę: furẽtis. i. uaticinantis: nã uaticinantes, eo quod ſpiritus in eis pdominaretur, furore rapiebantur: furore aũt diuino percita præcępit, ut in patriã rediret, eo quod Troia propediẽ peritura eſſet: ſed nõ credidit: quia (ut dictum eſt) Apollo fidẽ uaticinio Caſſandræ abſtulerat: quos. ſ. uiros dictos ubi ego uidi cõſertos. i. inſtructos in plia: audere. i. audentes eſſe: incipio his. ſ. verbis ſequẽtibus: ſuper. i. inſuper: & vltra audentiã eoꝝ. O iuuenes, appoſitorie, fortiſſima pectora vos ſuccurritis fruſtra vrbi incẽſæ, quia oẽs dii quibus imperiũ hoc ſteterat. i. authores & cõſeruatores imperii noſtri, exceſſere adytis. i. ſacrariis arcanis: & aris relictis. ſ. à ſe: & numine ſuo. (q. d. non opus eſt eos euocare qa ſpõte ſua exierũt: id aũt nouerat ab Hectore & Pantho. Moris aũt erat (vt docet Liuius) iis qui vrbẽ aliquã expugnare volebãt, deos in quoꝝ tutela ea vrbs eſſet prius euocare, huiuſmodi carmine. Si deus, ſi dea eſt, cui populus, ciuitaſq;. N. eſt in tutela: teq; maxime ille qui verbis huius populiq; tutelam recepiſti precor, veneror: veniamq; à uobis peto, vt vos populũ, ciuitatẽq;. N. deſeratis: loca, tẽpla, ſacra, vrbemq; eorum relinquatis: atq; ab iis abeatis, eiq; populo, ciuitatiq; metum, formidinem, obliuionẽ iniiciatis, proditiq;. N. ad me, voſq; veniatis, noſtraq; vobis loca, tẽpla, ſacra vrbs acceptior, probatiorq; ſit. Mihiq; po. N. militibusq; meis præpoſiti ſitis, vt ſciamus, intelligamuſq;. Si ita feceritis, voueo vobis templum, ludoſq; facturum. hoc aũt carmen, conditum erat in euocatione deoꝝ Carthaginen. à Romanis, vnde pro. N. poteſt poni Carthagineñ. & Roma.) exceſſere ergo oẽs dii adytis & aris relictis: ſed ſi certa cupido audendi (ſic Donatus legit) extrema. ſ. pericula mortis: aut ſi certa. i. oĩno deliberata cupido. i. cupiditas, eſt uobis ſequi: me audentẽ extrema. i. ſumma pericula: nihilominus videtis quæ fortuna ſit rebus. (q. d. peſſima: quia dii exceſſere adytis ſed ſi uobis ea cupido eſt: moriamur, & ruamus in media arma. ſ. hoſtium. i. irruamus in hoſteis armatos morituri: vna ſalus eſt uictis: hoc eſt id ſolum nobis ſaluti eſſe poterit, nullam ſperare ſalutẽ. i. ſi ut deſperantes de ſalute, & certi de morte audaciſſime irruamus in hoſteis. Furor (inquit Æneas) additus eſt: ſic. i. per talem cohortationẽ meam: animis iuuenum, qui cohortandi ſunt: & nos uadimus inde. i. deinde in mortẽ: haud. i. nõ dubiam. i. certã, per tela, per hoſteis: & tenemus iter mediæ urbis, ubi plurimos hoſteis offendere ſperabamus: & nox atra. ſ. fumo, & nubibus, circunuolat umbra caua: aut domoꝝ cauatarũ incendio quum ſoli muri aut parietes lapidei extarent: aut quæ ſemper caua eſt, quũ corpus non habeat, licet à corpore producatur. uadimus (inquã) inde, ceu tanquã eſſemus. aut ſicut uadunt lupi raptores. i. pdatores in atra nebula: quos cęcos. i. excęcatos furore: rabies uentris. i. fames: ĩproba. i. inducens ad dira & improbãda facinora exegit. i. extra luſtra & latebras ſuas expulit: q; pro &: quos catuli relicti expectãt: ſiccis. i. ſitibũdis: aut eſurientibus faucibus. i. quos catuli famelici expectant: & eſt aptiſſima comparatio.

PIERIVS.

¶ Et maximus armis Iphytus.) In codicibus omnino pleriſq; armis legitur. In aliquot uero aliis, maximus annis, habetur: quod inferiori ſententiæ reſpondet. Quoniã Iphytus æuo iam grauior. In nõnullis etiam ex his antiquioribus, & hic & inferius, Epytus, ſcriptum eſt, per, e, prima ſyllaba: & abſq; aſpiratione. In aliquot, Ephytus, cum aſpiratione, ſed, Iphytus, receptum magis. ¶ Illis qui ad Troiam forte diebus venerat.) In Mediceo, & codicibus antiquis pleriſq; omnibus, abſq; relatiuo, qui, legere eſt. Illis ad Troiam forte diebus uenerat: quę loquendi figura, etiã alibi eſt apud Virgilium, relatiuo pręterito: ut, Vrbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni: ſubintelligitur quã. ſ. Tyrii coloni tenuere. ¶ Quos ubi conſertos.) Quãuis, confertos, in codicibus aliquot antiquis habeatur. Ex codice tamen Mediceo, & ex Lõgobardico, atq; ex aliquot aliis, neq; ex Donatiano exemplari, & Aruſiano, conſertos, legerim, eo ſignificato: quo apud Salluſtium legitur. Catilina memor generis, atq; priſtinæ ſuæ dignitatis, in confertiſſimos hoſtes incurrit: & ita apud alios frequentiſſime. ¶ Si uobis audentem extrema cupido eſt Certa ſequi. Donatus, audendi extrema, uidetur agnoſcere: & in ordinatione ſenſus ita digerit ſtructuram. Si uobis audendi extrema cupido Certa ſequi. Sed enim exemplaria uetera pene oĩa, audentẽ, legunt, ut animoſitatis laus Æneæ pcipuę deferatur: audentẽ, quidẽ prius etiã in Mediceo ſcriptũ fuit: inde aliena manu & atramento, audẽdi, gerũdii uoce factũ.

SERVIVS.

¶ Quis.) Etiam Græcoꝝ: ut, Quis talia fando. ¶ Lachrymis ęquare labores?) Hypallage, pro, laboribus ęquare lachrymas, ut Dare claſſibus auſtros. ¶ Vrbs antiqua.) Vel nobilis: uel qa duobus milibus octingẽtis annis regnaſſe firmatur. ¶ Sternuntur inertia paſſim.) Aut nõ repugnantia, ut Pecora inter inertia uotis Optat aprũ. Aut inertia dum occidunt, ut Imbellẽ auertis Romanis arcibus Indũ: hoc eſt auertẽdo oſtẽdis imbellẽ. ¶ Relligioſa.) Gradatim aſcẽdit. Sane relligio geminatur l propter metri neceſſitatem. ¶ Pœnas dant.) Moriunt indigne: hoc enim proprie ſignificat. ¶ Redit in præcordia uirtus.) Atqui ait Horatius, Nec uera uirtus quum ſemel excidit, curat reponi deterioribus. Sed ſnię nõ ſemper generales ſunt: ſed interdũ pro negotiorum qualitate formant. ¶ Victoreſq; cadũt Danai.) Generaliter dixit uictores. ¶ Plurima mortis imago.) Aut definitio timoris eſt, aut uarietas mortis oſtenditur. ¶ Androgeos.) Græca eſt & Attica, declinatio. Vñ eſt, In foribus lethũ Androgeo. Facit enim ὁ ἀνδρόγεως

Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet! aut poſſit lachrymis æquare labores!
Vrbs antiqua ruit multos dominata per annos,
Plurima perq; vias ſternuntur inertia paſſim
Corpora, perq; domos, & relligioſa deorum
Limina, nec ſoli pœnas dant ſanguine Teucri,
Quondam etiam victis redit in præcordia virtus,
Victoreſq; cadunt Danai, crudelis vbiq;
Luctus, vbiq; pauor, & plurima mortis imago.
Primus ſe Danaum magna comitante caterua
Androgeos offert nobis, ſocia agmina credens
Inſcius, atq; vltro verbis compellat amicis,
¶ Feſtinate viri, nã quę tam ſera moratur ANDRO.



δρόγιως του ἀνδρόγιω. ¶ Vi
ri.) Increpantis eſt. ¶ Sera ſe
gnities.) Quę ſeros facit.i.tar
dos: vt, Mors pallida. ¶ Fe
runtq; Pergama.) ἐμφατι
κῶς: vt, Iliū in Italiā portās.
¶ Itis.) Pro venitis. & contra
Terētius, Niſi ego ad merca
tū venio: ꝑ eo. ¶ Fida ſatis.)
Bene addidit fida, vt oñderet
ſymbolū, quo vtebant̃ in bel
lo. ¶ Medios.) Manifeſtos,
vt, Medioq; ex hoſte recepi.
Et, Quāq; in media iam mor
te tenet̃. ¶ Aſpris.) Synæreſis
eſt, vt Copoſtus. ¶ Anguem.)
κατακρηστικῶς. ¶ Humi ni
tens.) Incedēs ꝑ humū. & eſt
aduerbiū. ¶ Abibat.) Bene im
perfecto vſus eſt. Nō.n.abiit.
¶ Ignarosq; loci.) His circū
ſtantiis

Segnities? Alii rapiunt incenſa, feruntq;
Pergama, vos celſis nunc primum à nauibus itis.
¶ Dixit, & extēplo (neq; enim reſpōſa dabant̃ AENE.
Fidas ſatis) ſenſit medios delapſus in hoſtes.
Obſtupuit, retroq; pedem cum voce repreſſit.
Improuiſum aſpris veluti qui ſentibus anguem
Preſſit humi nitens, trepidusq; repente refugit
Attollentem iras, & cœrula colla tumentem.
Haud ſecus androgeos viſu tremefactus abibat.
Irruimus, denſis & circunfundimur armis,
Ignarosq; loci paſſim, & formidine captos
Sternimus, aſpirat primo fortuna labori.
Atq; hic exultans ſucceſſu, animisq; Corœbus.
¶ O ſocii, qua prima (inqt,) fortuna ſalutis COROE.
Monſtrat iter, quaq; oſtendit ſe dextra, ſequamur.
Mutemus clypeos, Danaumq; inſignia nobis

ſtantiis oñdit à paucis plures
potuiſſe ſuperari. ¶ Aſpirat.) Fa
uet, vt, Aſpirāt auræ in noctē.
Vnde & fauor, aura dicit̃: vt,
Gaudens popularibus auris.
¶ Succeſſu exultās.) Fœlicita
te: quod eſt ſtultitiæ. ¶ Qua
prima, inqt, fortuna. Nō quæ
prima, ſed qua primū. Eſt aūt
hypallage, vt, Ibāt obſcuri ſo
la ſub nocte: pro ipſi ſoli. Quę
fit nō ornatus cauſa: vt, Pars
in fruſta ſecat: ſed neceſſita
tis. ¶ Clypeos.) Maiora ſcu
ta, qbus latemus, ἀπὸ τοῦ
κλέπτειν τὸ σῶμα. ¶ Inſi
gnia.) Arma omnia. ¶ Arma.)
Subdiſtingue, vt ſit quaſi in
terrogātis. ¶ Comantē.) Aut
criſtatē.i. qa de caudis aīalium
habebant criſtas, vt Criſtaq;
hirſutus

Aptemus, dolus, an virtus, quis in hoſte requirat?
Γ Arma dabunt ipſi. ſic fatus deinde comantē AENE.
Androgei galeam, clypeiq́; inſigne decorum
Induitur, lateriq́; Argiuum adcommodat enſem.
Hoc Rhipheus, hoc ipſe Dymas, omniſq́; iuuentus
Læta facit, ſpoliis ſe quiſq; recentibus armat.

hirſutus equina. Aut comā habentē, vt Statius, Non ego in terga comātes Abātiadas. Γ Inſigne decoꝝ.) Ornamētū decoꝝ. Nō enim ſunt duo epitheta, quod apud Latinos vitioſum eſt. Fecit hoc tñ Virgilius in paucis verſibus, qui tñ emendati ſunt, vt Lenta quibus torno facili ſuperaddita vitis. quā ante, Facilis fuerit. Γ Induitur.) Quia multa inerant in ſcuto lora, quibus manum inſerebant, vt Clypeoq́; ſiniſtram Inſertabam aptans. Γ Hoc ipſe.) Multi hic diſtinguunt, & ad Æneam referunt.

DONATVS.

¶ Quis cladem illius noctis &c.) Meminerat ſe dixiſſe, quis talia fando Myrmidonū, dolopūue, aut duri miles Vlyſſi, Tēperet à lachrymis? hoc ipſum hic quoq; repetiuit, multiplices, inquit, dolores & uel maxime proprios, cuius animus pōt referre ſine lachrymis? aut labores tantos verbis ęquare? hanc generalitatē incipit enumerare per ſpecies, aſſerens in ipſa relatione perſonā pꝑpui ciuis & deoꝝ religioſi cultores, ſpeciesq́; ipſius diuidit in ea, quæ maiores poſſent gemitus excitare. Γ Vrbs antiqua ruit m.d.p.a.) Cecidit, īquit, urbs antiqua, ruit doloq́; perit patria, quā vtiq; religioſus ciuis optabat ſibi eſſe ſuperſtitē. perit, cuius iperiū p ānos īfinitos floruit, ruit antiq. antiquū nobile & maximi meriti veteres poſuerūt. nihil. n. poteſt eſſe diuturnū, niſi quod ſit firmū & dignū, quod debeat etiā futuris ſeculis reſeruari. huic igitur nobilitati patriæ ſuæ cōparat tēpus, quo ipſa cum ciuibus atq; vniuerſo imperio & opibus ſuis abſumpta eſt. felicitas, inquit, tantoꝝ tempoꝝ vnius noctis ſpatio aduerſante ſubuerſa eſt, fuit ergo etiā cōſideratione tēporis dolor. Cum. n. perdita gemerent, quæ inimicæ noctis vnius anguſtiis, excluſa latitudine longæuæ felicitatis exciderant, addidit miſeranda, quoꝝ alia ſignificabant indignitatē reꝝ, alia crudelitatem hoſtiū, poſtremo alia, quæ in deos quoq; admiſſa ſacrilegia teſtarentur. Indignitas fuit ꝙ interfectoꝝ corpora oppleuerant vias, quæ aliter vici appellant, & cōtra ſuū decus nō meruerant hunc exitum talemq́; mortis caſum ſubire cū caderēt. Ecce exequitur, quod præter ciuis affectū etiā de contēptis numinibus dolet, vtpote deoꝝ antiſtes pclarus & cultor. Γ Perq́; deos, inquit, Et religioſa de. li.) Vt nō tantū vici verumetiā priuatæ domus, tēpla quoq; humanis corporibus plena & cæſoꝝ hoium ſanguine redundarent. tantum hic addidit, vt relationis inuidiā gradatim faceret grauiorē. quid. n. deterius dici potuit accidiſſe? ꝙ illo vſq; Troianoꝝ mala fuiſſe progreſſa, vt hoies, qui hoſtiaꝝ ſanguine placere cōſueuerant deos, hos cruore proprio funeſtarent? Ita in vnum colligit oium infelicitas, vt perderet primo patria cū regno atq; opibus ſuis. ciues cæſi iacerent in publico, aut in domibus ſuis, aut certe in tēplis ſub deoꝝ ocuſis cōſpectibus, nihilq́; iam reliqui foret, quod ſine magno luctu videri potuiſſet. Γ Quondā etiā victis r. in p. ui. Victoresq́; cadunt d.) Dicitur aliquid, quod à crimine victos excuſet, cadebant etiā græci certantibus nobis, ſed nihil proderat. iam enim cōſtabat eos plenā victoriā cōſecutos. fuit tñ ſolatiū in aduerſis victis manibus cecidiſſe victorem. Γ Crudelis vbiq; L. u. pa. & pl. m. i.) Quacūq; oculoꝝ iſſet intentio ſola lugenda cernebātur, & lachrymę. Γ Androgeos offert no. ſo. ag. cr.) Inferiore in parte oſtendit Virgilius auſpiciū dimicantibus Troianis oblatum, ꝙ errauit Androgeus. nā hoc Corœbus cōiectura colligerat. idē Androgeus ſocios ſuos exiſtimans inertiæ & tarditatis obiurgans, ſic arguebat, vt tñ in obiurgatione ipſa perfectā victoriā nuntiaret. Prima enim diſciplina bellātium eſt obtinere gloriā, tunc demū venire in prædā cum totius gloriæ ſecuritas fuerit procurata. Androgeus igitur ait. nos cōfecimus bellum, nos prædas egimus de hoſtibus victis, & incenſa omni ciuitate opes Troianas in noſtra lucra cōuertimus, & vos tanquā nihil interea geſtū ſit, nunc primū venitis moris oibus implicati. ad hunc tractatum pertinet. Γ Feſtinate viri &c.) Cum hęc dixiſſet neq; reſponſum acciperet. cōſulto enim tacitum eſt, ne diſſimilitudo linguaꝝ corrigeret eius errorē, intellexit ſe ſe in manus hoſtium veniſſe. deniq; ſtupefactus cū ſe ſubtrahere niteretur, nō valuit, quum eſſet noſtro circundatus cœtu. Γ Improuiſum aſpris veluti &c.) Cōparatio facta eſt quomodo ſenſit Androgeus hoſtilem ſe incurriſſe congregationem per imprudētiam, & quomodo ſe ſubtrahere voluit. Iccirco addidit. Γ Haud ſecus Androgeus &c. Vt oſtenderet errore confuſum ſe fugiēdo explicaret

explicare nequiſſe. & dicit quomodo factum ſit. Γ Irruimus dēſis & ci. a. Ig. q. lo. p. & for. ca. Ste.) Quum vidiſſemus, inquit, errore captos hoſtes metu, & ignoratione quoq; loci cōfuſos irruimus, inquit, denſis & circunfundimur armis, hoc eſt in circulum fundimur, & vniuerſos occidimus. Solum induxit loquētem Androgeum, ſolumq́; ſe ſubtrahere voluiſſe. dixit tantū, ignarosq́; loci & formidine captos ſternimus. i. occidimus, vt oſtenderet non ſolum eum fuiſſe ſed plurimos. licet & ſupra dixerit, primus ſe Danaū magna comitante caterua. quod autē dixit grecos metu & locoꝝ ignoratione cōfuſos. hoc proculdubio proficiebat Troianorum commodo, qui nec metu premebantur neq; locoꝝ cognitionem pleniſſimā retinebant. Γ Primo labori.) Primo labori, quod ait, intellectū duplicē poteſt demonſtrare. vt primus labor habuerit proſperā fortunā, quam ſequens nō habuit, aut certe quia in primo oſtendit, auſpicium fortunę ex hoſtis errore poſſe cæteros diuerſis erroribus ſuperari. Γ Atq; hic ſucceſſu e. a. q́; corœbus, O ſocii, qua prima, inquit, for. ſa. &c.) Propter amorem Caſſandræ corœbum veniſſe ad Troiæ auxilium ſuperius dixit, propter eandem cauſam poſuit etiam ex præſenti euentu gratulatū. deniq; primus ſuſpicione ductus eſt, proſpera eſſe poſſe futuræ dimicationis auſpicia, ſi quod oſtenderat exitus rerum, Troiani ſequerētur. ait. n. errore deceptus eſt hoſtis, errore cæteros poſſumus ſuperare. deniq; hoc nobis fortuna monſtrauit, ſatis proderit, ſi diuinū beneficium & intelligere velimus & ſequi. Error cū ſuis decepit Androgeum. erroris ſunt tenenda cōſilia, vt vniuerſi mactent. ſuadentis autē more ſubnectit conſilium & poſſibilitatē faciendi, fruſtra. n. vnicuiq; ſuadetur aliquid faciendū, niſi & via monſtret, qua fieri poſſit, & eſſe facile & cōmodum, fuerit demonſtratū. Turpe autē nō eſſe inſidiis hoſtē vincere, & periculum prēſens docere debuit, & captum de græcis exēplum. Γ Mutemus clypeos da. q; inſi. no. Aptemus.) Conſilium Corœbi nō quæſiuit nec difficulter inuenit. Offerebat. n. pſperitas arma retrahenda proſtratis, ecce vnū ſubſidiū, maturandi vero nullū afferebat impedimētū, cū induere aliena arma expoſitis propriis nō eſſet tardum, vel certe difficile. Γ Dolus an virtus q. in h. re. Arma dabunt.) Optemus, inquit, vt ſequat victoria, quis poſtea quæſiturus eſt fraude an virtute vicerimus. Γ Accōmodat enſem.) Accōmodat, dixit, cōmode apponit. Γ Hoc Ripheus, hoc i. d. o. iu. læ. f.) Deſcriptio Corœbi oibus ſeruit, qui hoc idem fecerunt, fecit. n. & Ripheus, fecit, inquit, etiā ipſe, fecit & Dymas. & ne ſinguloꝝ nomina ſpecialiter enumerādo morā faceret, tranſiit ad generalitatem, ſimul etiam vitauit longæ dictionis horrorē, quē poſſet incurrere, ſi oium percurreret noia. Ait. n. hoc fecit etiā cætera iuuentus læta. nec immerito poſuit læta, videbat. n. poſſe fieri, vt hoc fraudis genere obtinerent. Γ Spoliis.) Spoliis ideo recentibus, quia mox fuerant retracta mactatis.

ASCENSIVS.

¶ Quis cladem, &c.) Recitat cladem & ſtragem, quā & ipſi iuuenes ſic incenſi ederant, & Græci victores: vt videbimus ex ordine: ſed prēmittamus Donatum qui ita diſſerit. Γ Quis cladem illius noctis?) Vt ſupra: Quis talia fando m. d. u. aut d. m. u. Γ Vrbs anti.) Dolet quid perit patria, Antiquā, nobilē: & maximi meriti veteres poſuerunt. Cōparat ergo tempus, quod felicitas tot annoꝝ, vnius noctis ſpatio, abſumpta eſt: ergo quum perdita gemeret, vehementer mouebat tam longum ſpatium vna nocte abſumptum, Adiecit miſeranda: quorum alia ſignificabant indignitatem rerum: alia, crudelitatem hoſtium: alia, ſacrilegia in deos. Indignitatem, ꝙ cęſi obplerēt uias, quod proprias domos, quod per templa, quod pertinet ad ſacrilegium. ergo eo proceſſerunt Troianoꝝ mala: ut qui hoſtiarū ſanguine deos placare conſueuerant, ii ſuo cruore eoꝝ templa fœdarēt. Γ Nec ſoli excuſantur Troiani.) Hoc tamen ad uictoriā non poterat eſſe, ſed erat ad ſolatium. Γ Alii rapiunt incēſa.) Obſeruat militarem diſciplinam, quæ eſt ut primū uictoria, gloriaq́; obtineatur: deinde, in prædā eatur. Ait igitur Androgeos, iam bellum confecimus, nos qui prædam egimus de hoſtibus uictis. Γ Recentibus.) Quia nuper erant detracta mactatis. Hæc ille.
¶ Ordo eſt. Quis explicet. i. explicare: & conſequi poſſet: fando. i. loquendo: hoc eſt, uerbis cladem & funera illius noctis? q. d. nullus, quātuis eloquētia prēditus: aut quis poſſet æqua

Vadimus immixti Danais, haud numine noſtro,
Multaq; per cæcam congreſſi prælia noctem
Conſerimus, multos Danaum demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad naues, & littora curſu
Fida petunt, pars ingentem formidine turpi
Scandunt rurſus equum, & nota conduntur in aluo.
Heu nihil inuitis fas quenq̃ fidere diuis.
Ecce trahebatur paſſis Priameia virgo
Crinibus à templo Caſſandra, adytisq; Mineruæ,
Ad cœlum tendens ardentia lumina fruſtra,
Lumina (nam teneras arcebant vincula palmas.)
Non tulit hanc ſpeciem furiata mente Corœbus,
Et ſeſe medium iniecit moriturus in agmen.
Conſequimur cuncti, & denſis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Noſtrorum obruimur, oriturq; miſerrima cædes
Armorum facie, & Graiarum errore iubarum.
Tum Danai gemitu, atq; ereptæ virginis ira,
Vndiq; collecti inuadunt, acerrimus Aiax,
Et gemini Atridæ, Dolopumq; exercitus omnis.
Aduerſi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyruſq;, Hotuſq;, & lætus Eois
Eurus equis, ſtridunt ſyluæ, ſæuitq; tridenti
Spumeus atq; imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, ſi quos obſcura nocte per vmbram
Fudimus inſidiis, totaq; agitauimus vrbe,
Adparent, primi clypeos mentitaq; tela
Agnoſcunt, atq; ora ſono diſcordia ſignant.

SERVIVS.

¶ Immixti.) Vacat im, vt ſolet frequẽter. ¶ Haud numine noſtro.) Aut diis contrariis. aut quia in ſcutis Græcorum, Neptunus: in Troianorũ, fuerat Minerua depicta. ¶ Fida petunt.) Sibi .ſ. ¶ Formidine turpi.) Epitheton timoris. ſic Salluſtius, Carbo turpi formidine Italiã atq; exercitum deſeruit. ¶ Cõdunt in aluo.) Non cõdunt dũ eunt, ſed cum eſſe cœperint. Vñ & ablatiuo vſus eſt, nõ accuſatiuo, vt in Georgicis, cõditus in nubem. Tale eſt aũt hoc, quale illud, Includuntur in carcere: &, includũtur in carcerẽ. ¶ Heu nihil inuitis fas queq̃ fidere diuis.) Generalis quidẽ ſnĩa eſt, ſed loco congrua. Sequitur enim & Caſſandræ captiuitas fidentis ſacerdotio: & pceſſerat armorum mutatio, q̃ nunc deprehẽditur, alioqui vitioſa eſt quũ diſcrepat à ſpecialitate. ¶ Priameia.) Patronymicũ quidem eſt, ſed ſpecies poſſeſſiui. Priameis vero tm̃ patronymicũ eſt, ſicut Priamides. ¶ Tẽdẽs ardentia lumina.) Quod eſt manuum, oculis dedit. ¶ Fruſtra.) Secũdum Epicureos: & eſt ſeparatum. ¶ Hãc ſpeciẽ.) Species mediũ eſt, nã & bona & mala eſt. ¶ Furiata.) Furioſus eſt, à quo furor nunquã recedit: Furiatus vero, qui furit ex cauſa. ¶ Periturus.) Melior ſenſus eſt, ſi ad dimicantis referatur affectũ: ſicut de Tarchonte, de quo dixit: Et medios fertur moriturus in hoſtes. Quum vicerit. ¶ Culmine.) Tecto: quod ante culmis tegebat. ¶ Cædes.) Nõ prælium. ¶ Miſerrima.) autẽ, quia inter ciues. ¶ Iubarum.) Pro criſtarum, quæ de caudis fiebant: vt eſt, Criſtaq; hirſutus equina. ¶ Tũ Danai.) Ordo eſt, Vndiq; collecti inuadunt. ¶ Ereptæ.) σχῆμα διανοίας. Non.n. dicit à Troianis ſublatã, ſed intelligẽdũ reliquit. ¶ Gemini.) Atridæ .i. duo: quod habet excuſationẽ, quia fratres ſunt propter ſimilitudinem. Nã numeri eſſe non poteſt. Gemini.n. ſunt pprie ſimul nati. ¶ Exercitus oĩs.) Bene excuſat propter victũ pudorẽ: vt, Obruimur numero. ¶ Aduerſi.) E contrario flantes. ¶ Eois Eurus equis.) Ab Eois equis .i. Solis. Nã Eurus ab oriẽte flat. Notandũ ſane q̃ quũ Eous, E naturaliter longũ habet, metri neceſſitate correptũ eſt propter ſequentẽ vocalẽ. Rarũ aũt eſt. Nã nec propriũ nome eſt, vt Diana: nec ſermo cõpoſitus, vt, Sudibuſue præuſtis. ¶ Stridũt ſyluæ.) Excurſus poeticus: qui vltra tres verſus fieri nõ debet, ne ſit vitioſiſſimum. ¶ Spumeus.) Pro ſpumoſus. ¶ Atq; imo.) Ab imis eſt. ¶ Illi.) Propter illud, Hic primũ ex alto. ¶ Obſcura nocte per vmbram.) Per vmbrã noctis obſcuræ: vt, Moleq; & mõtis. ¶ Fudimus.) Modo fugauimus. Nã ſequit̃. ¶ Totaq; agitauimus vrbe.) Alibi interemimus ſignat. ¶ Mẽtitaq; tela.) verbo cõmuni: hoc eſt, q̃ nos Græcos eſſe mentiebant̃. vt ſolet, ſenſum dedit rei inanimatæ. Nõ.n. poterãt tela mentiri. ¶ Signãt.) Deſignãt: aut per vocem, aut per ſymbolum, quo vtebatur exercitus.

DONATVS.

¶ Vadimus immixti da. haud nu. no.) Ecce quanti profuit inuentio doli & fraudis. ibamus, inquit, impune hoſtibus mixti, & non voluntate impulſi propria, ſed neſcio quo numine. ¶ Multaq; per cæcã co. p. n. Con. m. da. de. or. Diffugiunt alii ad na. & lit. c. Fi. pe.) Hac, inquit, occaſione & noctis ſuffragantibus tenebris, cũ nec videri nec agnoſci poſſemus multos græcos occidimus vſq; adeo vt hoſtes ipſi cæſorum metuẽtes exẽplũ, confuſa mente terga dare cogerent̃, fugientes ad littora, aut equi latebram repetentes, Verum quia pro natura ſingulorũ terror ipſe fuerat deſcribendus, diuiſit metuentes, quos enim non admodum formido turbauerat, fida littorũ & nauium ſuffragia requirebant, qui vero in plenam fugam amentiam verſi cõcur-

rebãt, ad equum, quaſi illa ratione tegi ac defendi potuiſſent, qua dudũ Vlyſſes & cæteri. ¶ Heu nihil in. fas quẽ. fi. di.) Dicturus inſidiarum dolum diu & vſq; ad plenũ effectum durare nequiſſe, aſſerit etiam deos his eſſe aduerſatos, qui pro patria laborabãt. dii, inquit, ſucceſſibus noſtris inuidentes perſiſtebãt, vt opibus Troianis plenius proueniret interitus. Bene ait nobis conſiliorũ doloſa fauebat inuentio, ſed quod contra deorum voluntatem humana procurarat induſtria, mox inefficax redditum eſt. ¶ Ecce trahebatur p. pri. u. Cri. à t. ca. a dy. q; mi. Ad cœlum &c.) Cõſiliũ, inquit, noſtrum, quia contra deorum ſtudium nitebamur, mox incurrerunt aduerſa, Vidimus repẽte indigna omnia exerceri in Caſſandram, propter cuius amorem nimium auxilio Corœbus Troianis acceſſerat. cuius cauſa factũ eſt, vt ex maxima ſpe certaminis proſperi in apertam perniciẽ veniremus vniuerſi. videamus nunc, quam vim habeat intellectus deſcriptionis Caſſandræ, partes enim loci habet cõmunis, & verborum ſingulorum anguſtiis latiſſimam tenet exaggerationis inuidiam, ac ſi proponamus thema eſſe in eos, qui perſonam talem de loco religioſo ſic trahebant, quemadmodum Virgilius poſuit. ecce, inquit, paſſis crinibus Priameia virgo Caſſandra, à tẽplo & adytis Mineruæ trahebatur. In ſingulis verbis crimina ſingula continentur, quæ quia hoſtes faciebant, fiebat tuto vtpote iure belli. & illi hoc gratiſſimũ ducebant, quos conſtabat inimicos, ſed Troianis hoc fuerat indigniſſimum, & ipſi Æneæ vel maxime, propter id quod dixerat, quæq; ipſi miſerrima vidi, primũ ergo quod ait, ecce hoc eſt dum bene ac proſpere certamina noſtra ferrerentur, repente apparuit, quod multiplici indignitate & ſcelere actuum noſtrorum curſus & geſta turbaret. trahebatur enim per publicum quæ paterno merito & ſuo ne cum honeſtis quidem officiis multorum decuit obtutibus offerri, trahebatur virgo virorum plurimorum manibus, trahebatur crinibus paſſis, quod fuit virginali verecundiæ ſatis inimicum, trahebatur ſacerdos manibus impiorum, trahebatur à templo, & ab ipſis deæ penetralibus rapta, trahebatur manibus poſt terga conſtrictis. ad cœlum tendens ardentia lumina fruſtra Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas. Quum hęc tot indigna perferret, tendebat oculos ad cœlum, quia impedita nexibus manus leuare non poterat, quod faciebat fruſtra, quærebat enim in cœlo vltores deos, quibus aduerſantibus imperiũ Troiæ conciderat. & eos, quorum domus eſſet Ilium, templis ſuis prodeſſe noluerunt, uel certe non potuerunt. ſic ergo crimina admiſſa in Caſſandram colliguntur, q̃ regalis, q̃ virgo, paſſis crinibus, q̃ crinibus trahebatur, quos habuit ad ornatũ, q̃ per publicũ, q̃ vincta, q̃ trahebatur à plurimis. In deos vero hoc modo, q̃ à templo, q̃ ab ipſis penetralibus, q̃ ſacerdos, à conſpectibus deæ, quorum alterum dolebat Æneas affinitatis cauſa quæſitæ per vxorem ſuam, alterum religionis, vtpote quæ eſſet dearum antiſtes & cultrix. ¶ Non tulit hanc ſp. fu. m. Corœbus &c.) Cum omnibus nobis, inquit, non immerito indigniſſimum videretur, tum magis Corœbus exarſit, q̃ talia videret in ſponſa, non ergo paſſus eſt vlterius tale ſpectaculum de ſuis affectibus fieri, & quia amore & facti ipſius indignitate non tantum ira ſed furore ducebatur, neglecto ſalutis ſuæ commodo non pugnaturus in hoſtes ſed moriturus eos inuaſit, mediumq; agmen irrupit. medium agmen veritus non eſt, q̃ non timuit mori. ¶ Cõſequimur cũcti, & denſis incurrimus armis.)

Nos quoq;, inquit, non defuimus periclitanti. nã ſtatim etiam ipſi ſecuti armato hoſtiũ cætu ſumus circundati. ¶ Hic primum ex alto d.c.t.No.ob.) Ecce iam qm̃ inuitis numinibus certabamus occaſione horrendi caſus, q exercebat in Caſſandrã, quod antea prodeſſe cœperat, in cõtrarium verſum eſt. nã induti ſpolijs hoſtiũ, dum Corœbo & Caſſandræ cupimus ſubuenire de ſummo delubri tecto, dum putamur etiã nos græci, noſtrorũ telis obruimur. tela hic accipi debent, quæ hoſtem poſſunt vulnere quolibet opprimere, vt lapis, fuſtes, & cætera ſimilia. hæc.n. poſſunt de ſummo armatos occidere ictu potius & põdere. cæterum gladius nihil proficit iactus ex parte ſuperiore, & ſuper arma deſcendens. ¶ Oriturq; miſerrima cædes.) Miſerrima, inquit, cædes, quã ciues ciuibus inferebant. ¶ Armorũ facie, & gr. er.iu.) Excuſatur ciuiũ in ciues crudeliſſimũ factũ ignorantiæ merito. hos enim armorũ hoſtilium facies, nõ voluntas propria in ſcelus impulerat. ¶ Tum Danai gemitu a.e.ui.ira Vndiq; col. in.&c.) Cõpendio vſus eſt, vt nõ tantũ ereptã virginẽ, verumetiã multos hoſtes ob eam cauſam cõmotos diceret cõuolaſſe ſimul, etiã ſubnexuit præcipuorũ noĩa, & aliorũ numerum generaliter poſuit, ſic acerrimus aiax, & gemini atridæ, hoc ſpecialiter & generaliter cõcluſit dicendo dolopũq;. exercitus omnis. qualis autẽ cõcertatio extitiſſet facta cõparatione monſtrauit. ¶ Aduerſi rupto ceu q.t.u. Confligunt &c.) Licet enim ſingulari incumbente vento magna turbatio exiſtat in pelago, ſæuior tñ eſt cum aliquot venti confligunt contrarijs partibus flantes. ¶ Illi etiam ſi quos o.n.p.u. Fu.&c.) Præter illã cladem, quæ noſtrorum telis inflicta eſt, dum græcorũ armis inſtructi putamur hoſtes eſſe, etiã ex parte ipſorũ hoſtiũ alia calamitas acceſſit. nam illi, quos perſecuti ſumus, in tenebris per vrbẽ totam, vel quos errore armorũ ſuffragante fefellimus repente apparẽt. ¶ Primi clypeos, m.tq;.t. Agnoſcunt, atq; o.ſo. diſcordia ſi.) Ab eo quod eſt diſcors declinauit plurali numero ora diſcordia. nec immerito acrius mouebantur q̃ moueri hoſtis in hoſtẽ debuit. dolebant enim fraudẽ ſe paſſos eiuſmodi, vt ſub cæterorum armis latitãtes euaderemus hoſtes, & alios quoq; niteremur occidere.

ASCENSIVS.

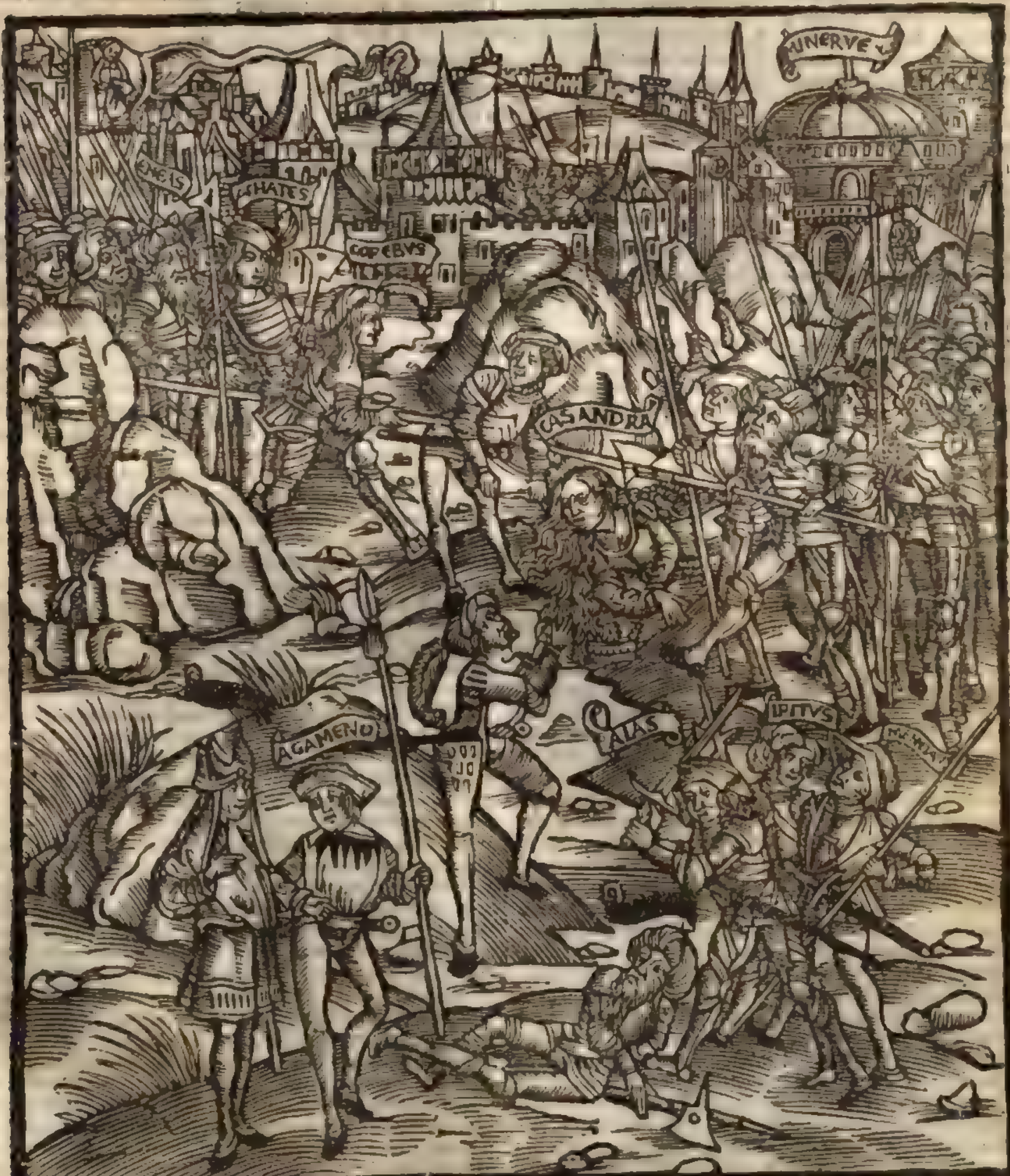
¶ Vadimus immixti.) Narrat reliquã fortunæ aleã: docetq; nihil inuitis fas quenq; fidere diuis: & quæſitas artes, atq; aſtutiam obfuiſſe iuuenibus, qui & à ſuis, & ab hoſtibus, qui ſua arma agnoſcebant, obruebanť. vnde Donatus. ¶ Diffugiunt alii.) Nã qui nõ penitus turbati erant, fugiebant ad littora: qui autẽ erant amentes timore, ſcandebant rurſus equũ. ¶ Heu (nihil.) Fauebat nobis noſter dolus: ſed inefficax reddiť, qui quidquã humana induſtria aduerſus dei voluntatẽ moliť: quod oſtenditur in Caſſandra: ſed ſingula notentur verba. ¶ Ecce.) i. dum bene, ac proſpere, noſtra certamina ꝓcederent repẽte apparuit quod multiplici indignitate & ſcelere, noſtros actus turbaret. ¶ Trahebatur.) Per publicũ, quæ paterno merito, ac ſuo, ne cũ honeſtis quidẽ officiis multorum decuit offerri. ¶ Crinibus.) ſ. quod ſuit virginalis verecundiæ, factũ inimicũ trahebať: virgo virorũ plurimorũ manibus trahebať, ſacerdos manibus impiorũ trahebatur à tẽplo, & ab ipſius deæ penetralibus rapta, & manibus poſt terga cõſtrictis: & quãuis hæc perferret, tendebat ad cœlũ oculos: quum nõ poſſet manus, quod faciebat fruſtra: quærebat enim in cœlo vltores deos, qbus aduerſantibus imperiũ cecidErat: & eos quorũ quũ domus eſſet Ilium tẽplis ſuis prodeſſe noluerunt, aut nõ potuerunt. Collige ergo in Caſſandrã crimina, ꝙ regalis, ꝙ virgo, ꝙ paſſis crinib. quos habuit ad ornatũ, ꝙ ꝑ publicũ, ꝙ peruincta, ꝙ à plurimis. In deos vero, ꝙ à templo, ꝙ ſacerdos, ꝙ à cõſpectibus deæ. Horũ, alterũ affinitatis cauſa, alterũ religionis, quia antiſtes eſſet deorum, mouere debebat Æneã. Non tulit etiã Corœbus, & reliqui illi morituro ſuccurrunt. Hinc error armorum qui ante iuuabat, nocere cœpit. nã à ſuis putati Græci telis. i. lapidibus & ſimilibus, cædebanť. ¶ Tũ Danai.) Cõpendium adhibet: vt nõ tñ ereptã virginẽ diceret: verũ etiã multos hoſtes ob eam rem occiſos, & cõnexuit præcipuorũ nomina: & aliorũ numerum generaliter poſuit. ¶ Illi ẽt.) Alia calamitas, vt ab hoſtibus cognoſceremur qui acrius ẽt quã hoſtes mouebanť, qa ſe deceptos viderãt. Hæc ille. ¶ Ordo eſt.

Ordo. Nos vadimus imixti. i. multũ, & quaſi in medio eorũ mixti: Danais. i. Græcis: numine. i. volũtate, & nutu deorũ: haud. i. non noſtro. i. nobis propitio, aut fauorabili, ſed inimico: aut numẽ pro cõmodo poſuit, quod numina afferre ſolent, nos congreſſi per cæcam. i. tenebroſam: & nos excæcantem noctẽ. i. caliginem fumi & vmbrarum: conſerimus. i. conſerendo manus, cõficimus multa prælia: & demittimus. i. deorſum mittimus: Orco. i. ad Orcum. i. infernum omnia vrgẽtem multos Danaum. i. Danaorum, hoc eſt, ex Danais, quia plures reſtabant vnde potius, multos Danaum quã multos Danaos dixit. Alii. i. partim, qui, i. non occidebantur: diffugiunt ad naueis, & petunt curſu littora fida, ideſt in quibus plus q̃ in armis confidebant: & pars. i. partim ſcandunt: rurſum. i. denuo equum ingentem (quod mirum eſt: quia dictum eſt, quod qui in eo erant, demiſſi eſſent per funem: quo circa nõ videtur quomodo conſcendere poterant. ſed illius dicti nõ immemor adiecit ingentem, vt ſit, licet difficilis eſſet aſcenſu, quia ingens tamen aſcendebãt.) turpi formidine. i. propterea quod turpi formidine eſſent capti: nec ſcirent quo ſe reciperent, aut diffugere poſſent: & conduntur. i. abſconduntur in aluo nota. i. in qua prius fuerant occulti. Heu, dolentis eſt interiectio: nihil. i. non aliquid fas, non eſt quenq; fidere. i. ſibi, aut fortunis ſuis aliquid diuis. i. diis: aut numinibus inuitis. i. nolentibus, aut refragantibus. Ecce. q. d. id exemplo noſtro oſtẽdam: nam dum ſic diffugerẽt, Græci recollecti ſunt per plãctum Caſſandræ: ecce enim quaſi ex inſperato: virgo Priameia. i. filia Priamĩ, Caſſandra: trahebatur a templo & adytis. i. penitioribus locis, quæ quia regis filia & vates in ſuprema ſaltẽ neceſſitate adire permittebať: crinibus. i. capillis: paſſis. i. diffuſis: hoc eſt, aut per crines paſſos, quod impium eſt: aut habẽs crines paſſos: eo quod ſic ad templũ confugerat: iuxta quod dictũ eſt in. j. Ænei. Interea ad templum non æquæ palladis ibant Crinibus Iliades paſſis, peplumq; ferebant, aut quia reluctando illi crines paſſi erant: trahebatur, dico, tendens. i. extendens, & dirigens fruſtra quia dii non miſerebantur: vnde in eodẽ. j. Diua ſolo fixos oculos auerſa tenebat. Fruſtra ergo inuocabat deorũ auxilium, qa eam cum Troia perire volebant (altem morte corporali) lumina ardentia. i. reſplendentia, aut micantia ob iram, & indignitatem facti ad cœlos: vbi. i. dii, quorũ auxilium implorabat erant: lumina: inquit: nã vincula. i. manicæ, aut ligæ: arcebant. i. cõſtringebant, & impediebant ne extenderentur: palmas. i. manus teneras, quia puellares. Corœbus. ſ. procus, aut ſponſus eius mente furiata. i. furore capta: non tulit. i. non perpeſſus eſt: hanc ſpeciem. i. hoc triſte ſpectaculum: aut ſpeciem. i. decorem virginis tam miſerabiliter tractæ: & ipſe periturus. i. certus mori: iniecit ſe in medium agmen. i. cœtum hoſtium. nos cuncti. i. omnes ſimul conſequimur. ſ. Corœbum: & incurrimus denſis armis. i. denſa arma hoſtium: vt ſit octauus caſus, datiuus localis: aut ꝑ denſa arma noſtra, vt ſit ſeptimus caſus, inſtrumentalis videlicet: ſed prior expoſitio ꝓſtat. Nos obruimur hic. i. hoc loco vbi incurreramus, primum ex alto culmine. i. pinnaculo delubri. i. templi vnde trahebatur virgo: telis noſtrorũ. ſ. amicorũ, hoc eſt, Contro ianorum: & cædes. i. occiſio, & proſtratio: ac ſtrages miſerrima. ſ. miſeratione digniſſima: oritur facie. i. imagine, & ſpecie, hoc eſt, propter apparentiam armorum, quæ nos indicabãt Græcos eſſe (erant enim induti arma Græcorũ, vt præmiſſum eſt) & pro. i. errore iubarum. i. criſtarum: Graiarum. i. Græcorũ, hoc eſt, quæ in clypeis Græcorum erant. Tum, ideſt inſuper, aut deinde, Danai collecti vndiq;, ideſt ex omni parte: gemitu & ira virginis ereptæ. i. quam Corœbus eripuerat, aut potius ereptæ ex templo quæ gemebat, & conuitiabatur (quia enim gemitus erat in virgine, & ipſius virginis: debet & ira eius dici, vt ꝑ iram iratæ verba, ideſt conuitia intelligamus.) ipſi, inquam collecti vndiq;, inuadunt, ſupple nos, videlicet Aiax acerrimus, & Atridæ gemini, ideſt duo, qui fratres, non tamen gemelli erant, ſcilicet Agamemnon, & Menelaus: & omnis exercitus Dolopum, ideſt ſociorũ Pyrrhi, inuadunt, dicit, ceu, ideſt veluti venti aduerſi, ideſt ex aduerſo cõcitati, videlicet Zephyrus, & Notus, & Eurus, ideſt ventus ille Orientalis: lætus equis Eois, ideſt Orientalibus, quibus aduehi fingitur: confligunt quondam, ideſt quouis tempore turbine, ideſt impetu, aut globo ventorum: rupto, ideſt diſſoluto, ſyluæ ſtridunt, ſcilicet poſt diſſolutionem: & Nereus, ideſt deus aquarum: ſpumeus, ideſt ſpumoſus, & ſpumis aſperſus, ſæuit tridẽti, ſcilicet fuſcina, ſceptro Neptuni: atq; ciet, ideſt concitat, & cõmouet: æquora, ideſt aquas maris, prius æquas: imo fundo, ideſt ab ipſo fundo, qui imus eſt. Illi, etiam quos nos fudimus. i. disiunximus, & dirupimus: ſi quos fudimus inſidiis per vmbram, nocte obſcura: & agitauimus tota vrbe: adparent primi. ſ. inter nos inuadẽtes (quia alii hæſitabant an hoſtes eſſent, eo quod a ſuis quoq; obruebanť.) &, ſupple agnoſcunt clypeos. i. ſuos, aut mentitos (ergo mendacium etiã in facto eſt: quod & Auguſtinus aſſerit. Vnde in Bucoli. Nec varios diſcet mentiri lana colores.) & tela mentita. i. quæ nos Græcos eſſe mentiebanť (vt Seruius interpretatur. &

ſui ſenſum rei inanimatæ dedit. & accepit actiue, vt nūc fere ca pitur: aut quæ nos mentiti eramus: hoc eſt, mendaciter aſſumpſeramus. & id paſſiue: quod quia rarum eſt concedamus Seruio.) & ſignant.i. deſignant, aut notant: per ſymbolū.i. per commune (ut dicunt) clamore Græcis omnib. & ſolis notum, quia vigilibus & cõflicturis, conſignari ſolet: aut ſignant ex clamore bellantium ora diſcordia ſono.i. idiomate, aut loquela: aut modo clamandi, qui quibuſlibet nationibus proprius eſt. Legēdū, Obruimur noſtrorum: ne ſyllabam mendoſam ponamus, & licet Seruius innuat ibi: Et lætus Æois: diphthongon corripi: crediderо tamen ſcribendum eſſe Heois: nam Græce ἑῷος dicitur matutinus & Orientalis, & primam corripit: quum, eois, cadā producat tam apud Græcos q̃ noſtros.

PIERIVS.

¶ Seſe mediū iniecit moriturus in agmen.) In Mediceo, & pleriſq; aliis ueteribus codicibus, periturus, habet: dum uero hęc publicari cœpta eſſent, Camillus Porcius, antiſtes Aprutinus Romanę decus eloquētiæ codicē ueterem mihi obtulit, in quo tū alia uulgatis à lectionibus diuerſa, tū hoc ipſum, Periturus, ſcriptū eſt. Nā perire oino, plus eſt q̃ mori. ¶ Dolopūq; exercitus.) Exēplaria quędā antiqua, Dolopumue, legunt: & ita apud Ti. Donatū habetur, quum tamen, que, nihil offendat. ¶ Si quos obſcura nocte, per umbram Fudimus inſidiis, totaq; agitauimus urbe.) Antiqui aliquot codices, ſub umbrā, legunt: ſed mihi hoc diſplicet, p umbrā. In Longobardico etiā legere eſt, Totaq; agitauimus urbē: ut ſit, Fudimus p umbrā, & agitauimus p totā urbē. Sed enim uulgata lectio magis recæpta eſt, totaq; agitauimus urbe. ¶ Adparent primi clypeos.) In codicibus aliquot antiquis eodē mēbro legas, Adparent primi, diſtinctim inde clypeos, mentitaq; tela agnoſcunt. Donatus mauult, primi clypeos, mentitaq; tela agnoſcunt.



Ilicet obruimur numero, primusq; Corœbus
Peneleι dextra diuæ armipotentis ad aram
Procumbit, cadit & Rhipheus, iuſtiſſimus unus

SERVIVS.

¶ Vnus.) Præcipuus. ¶ Æq.) Pro equitatis. Et optima figura eſt à fœminino genere in neutrum tranſire. ¶ Diis aliter viſum.) In ingenti indignatione Æneę, tamen nihil ſacrilegium datur: vt cum ſequatur,

Qui fuit in Teucris, & ſeruantiſſimus æqui.
Dîs aliter viſum, pereunt Hypaniſq́; Dymaſq́;
Confixi à ſociis, nec te tua plurima Panthu
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit,
Iliaci cineres, & flamma extrema meorum,
Teſtor, in occaſu veſtro, nec tela, nec vllas
Vitauiſſe vices Danaum, & ſi fata fuiſſent
Vt caderem meruiſſe manu: diuellimur inde
Iphitus, & Pelias mecum, quorum Iphitus æuo
Iam grauior, Pelias & vulnere tardus Vlyſſis
Protinus ad ſedes Priami clamore vocati.
Hic vero ingentem pugnam, ceu cætera nuſquam
Bella forent, nulli tota morerentur in vrbe.
Sic Martem indomitum, Danaoſq́; ad tecta ruentes
Cernimus, obſeſſumq́; acta teſtudine limen.
Hærent parietibus ſcalæ, poſteſq́; ſub ipſos
Nituntur gradibus, clypeoſq́; ad tela ſiniſtris
Protecti obiiciunt, prenſant faſtigia dextris.
Dardanidæ contra, turres, ac tecta domorum
Culmina conuellunt. his ſe quando vltima cernunt,
Extrema iam in morte parant defendere telis,
Auratasq́; trabes, veterum decora alta parentum,
Deuoluunt. alii ſtrictis mucronibus imas
Obſedere fores, has ſeruant agmine denſo.

tur, Confixi à ſociis. ⸿ Panthu.) Vocatiuus Græcus eſt. ⸿ Iliaci cineres.) Naturale eſt iurare per id quod charũ quis habuit: & excuſatur (vt ſupra diximus) fuga. ⸿ Teſtor.) Teſtificor: & deeſt Vos. ⸿ Vices.) Pugnas: quia per viciſſitudinem pugnabatur: vt Saluſtius docet. Legimus etiam pœnas, vices dici. Horatius, Viceſq́; ſuperbæ. Te maneant ipſum. Sed de bello vſurpatum eſt. Nullum enim prœliũ caret periculo. ⸿ Meruiſſe.) Ideſt fortiter dimicaſſe. Hi enim merentur occidi. Bene autem euaſiſſe fatis imputat, quum tam ſenex, quam debilis euaſerit, occiſis iuuenibus. ⸿ Clamore.) Bellico ſcilicet. ⸿ Ingentem pugnam.) Merito quippe in domo regia, de qua maior ſpes erat prædæ. ⸿ Morerentur.) Non pugnarent, vt ſupra Oriturq́; miſerrima cædes. ⸿ Acta teſtudine.) Applicata. ⸿ Poſteſq́; ſub ipſos.) Si circa portam, ſub poſtibus: ſi circa feneſtras, circa poſtes. ⸿ Ad tela.) Cõtra tela. ⸿ Tecta.) Culmina. Tecta participium eſt. Aut eandem rem bis dixit. ⸿ His.) Propter quæ pugnabant. Sic Lucanus, In pugnam fregere rates. ⸿ Decora.) Ab eo quod eſt decus, vt pecus. ⸿ Obſedere.) Modo pro præſidio tenebant: vt ſequentia indicant. Has ſeruant agmine denſo.

DONATVS.

⸿ Ilicet obruimur numero &c.) Ilicet, vbicunq; ponitur, extrema omnia accidere vel accidiſſe ſignificatur. dudum enim dixit, telis noſtrorum obruimur, hic dixit, obruimur numero hoc eſt, ita ſumus multitudine ingenti vallati & circumuenti, vt occurri non poſſet, aut reſiſti. denique, qui primus inuentor inſidiarum fuit, primus corœbus occiſus eſt, & primus ante ipſius Mineruę aras occubuit. nec ei prodeſſe numinis præſentia potuit, propter cuius ſacerdotem defendendam videbamur eſſe collecti. ⸿ Cadit & Rhipheus unus Qui fuit in Teucros &c.) Ecce, inquit laus deorum, periit indigna morte, iuſtitiæ & æquitatis merito ſic cæteros anteibat, vt ſolus eſſet, nec haberet aliquẽ, cui cõparari potuiſſet, quare hoc factũ putat, vt ſuperiores fierẽt ſcelerati, & perirẽt imeriti. ⸿ Dis, inquit, aliter viſum.) Vbi ponit hoc, illi viſum eſt, nõ iuſtũ iudiciũ, ſed prauę volũtatis ſtudiũ, & libido ſignificat. denique, vt dictũ eſt, perierunt innoxii, & ſceleratis vincẽdi copia attributa eſt. addit qđ indignitatẽ ipſam magis accumulet. ⸿ Pereunt Hypaniſq́; Dymaſq́; Confixi à ſociis.) Admittebat ſcelus, neq; vllum fuit crimen, vtpote quod nõ vnuſquiſq; volũtate, ſed errore admiſerat. ⸿ Nec te tua plurima Panthu Labantem pietas nec Apollinis infula texit.) Seruauit ad finem cum apoſtrophe eius perſonam, in qua oſtenderet deos tantum fuiſſe à commodo Troianę defenſionis alienos, vt etiamt Panthus occumberet pius, grauis, & religioſus, cum ipſis inſignibus ſacerdotis. ⸿ Iliaci cinere &c.) Quia videbat Æneas eſſe crimino ſum, vel eſſe poſſe dedecori, q cadẽtibus tot tantis ac talibus ipſe euaſiſſet, iuriſiurãdi religionẽ vltro, ante obiectum quod metuebat, oppoſuit. habet enim maiorẽ fidem, quod priuſq; exigatur offertur. habet & bonę conſtãtiæ firmiſſimũ teſtimoniũ nõ extorta ſed oblata purgatio. hos verſus nõnulli male pronunciãdo, intellectũ planũ & manifeſtũ ſic errore cõfundũt, vt longe aliud quã dictum eſt tradãt, ſic.n. volũt, iliaci cineres & flãma extrema meorũ teſtor in occaſu veſtro. ibiq; diſtinguũt addẽtes poſtea, nec tela nec vllas vitauiſſe vices Danaũ. hic rurſum pronũtiationis faciunt ſeparationẽ, & ſubnectũt, ac ſi fata fuiſſent vt caderẽ. addũt in fine accuſatiuũ ſingularẽ, vt dicãt meruiſſe manũ, quũ meruiſſe manu legẽdũ ſit, & intelligendũ. huic alienæ pronũtiationi addunt intellectũ ſimilẽ ducti errore, quo male iũgũt & deterius ſeparant

ſeparant, nos ſic pronunciãdũ & intelligendũ dicimus. Iliaci cineres & flamma extrema meorũ, & ſeparamus teſtor, quod teſtor ſemel poſitũ ſæpius debemus accipere. dehinc dicemus in occaſu veſtro nec tela nec vllas vitauiſſe vices Danaũ. itẽ ſeparatione facta veniamus ad ſequẽtia, Et ſi fata fuiſſent vt caderẽ. facta hic quoq; ſeparatione concludemus dicẽtes, meruiſſe manu, vt autem euidẽtior fiat huius pronuntiationis integritas, oſtendemus, iam quoties accipi debeat Teſtor, vos, inquit, teſtor iliaci cineres & flamma extrema meorũ in occaſu veſtro, nec vllas vitauiſſe vices Danaũ. Teſtor. dicturus eſt recẽtiores, & diuerſos hoſtes veniſſe. Quũ domus Priami ſoceri ſui, & pro ea pugnãtibus cuperet ſubuenire. & ſi fata fuiſſent vt caderem, teſtor vt ſit, iliaci cineres & flamma extrema meorũ, vos teſtor, ſic ad certamen exiſſe, vt ſi fieri vllo mõ potuiſſet obtinerẽ. ſin vero aliud fata voluiſſent vt caderẽ. vtrũq;.n. viro forti cõgruens fuit, vtrũq; glorioſum, vt ſi poſſet vinceret, ſin vero aduerſo euẽtu fuiſſet exceptus, cũ patrię genitalis & ſuorũ cineribus interiret. teſtor, meruiſſe manu. Aperiẽdi melius huius loci cauſa, cõtinuũ dicamus intellectũ, ibi & pronuntiationibus inuenietur integritas. Teſtor, vos iliaci cineres & flãma extrema meorũ, Teſtor, in occaſu veſtro nõ timuiſſe arma & hoſtium vices, & quũ alternis recẽtiores occurrerẽt æq; teſtor, nõ timuiſſe pugnare vel mori. & ſi fata fuiſſent, vt caderẽ. ſic, inquit, proceſſi ad bellũ nõ vt vincerẽ tãtumodo, verũetiam vt caderẽ. ſi hoc fata voluiſſent. Militis autẽ officio functũ teſtor me plurimum meruiſſe, hoc eſt laboraſſe. Cineres, inquit iliaci, vt oñderet nõ remanſiſſe præter cinerẽ, iurauit & flãma extrema meorũ, extrema flãma eſt, quæ illouſq; perſeuerat, donec ſit aliqua ſubſtantia, quæ cõuerſa in cineres, & materies ſimul interit, & conſumit incendium. per hæc igit iurabat Æneas, quoniam fidẽ rerũ nullis poterat teſtibus approbare, quia, neceſſitas cũ exiſtit, itur ad ea, quæ maximæ ſunt venerationis, ut credi poſſit, qđ deficientibus probamẽtis aſſerit. adſtruit iã rebus manifeſtis ea, quæ collegerat, cũ iuraret, vt euidẽter oñdat, & animũ ſuũ & labores proprios firmabat, hoc ipſum dicẽdo, ſe nõ gladios timuiſſe hoſtiũ, neq; ſub recentiorũ armis ſuccedẽtes. ⸿ Diuellimur inde.) Inde, inquit, diuellimur, hoc eſt neceſſitate adacti violentiæ inuiti ſeparamur ab eo loco, in quo certamẽ ſupradictũ nobis fuerat, quales vel quãti nõ inaniter poſuit, à qualitate & quãtitate ducens probationẽ laboris ſui, hoc.n. genere oñdit mori ſe voluiſſe, ſed fato volũtati eius aduerſo eſſe ſeruatũ. diuellimur inde, inquit, dicit qui, vel quãti, uel quales. ⸿ Iphitus, & Pelias mecũ.) Separandũ eſt diuellimur inde, ſeparandũ ab eo Iphitus & Pelias. cæterum, ſi iũgat mecũ, erit fœdũ, ut uideat dixiſſe diuellimur inde mecũ. ecce duo ſoli remãſerant cũ Ænea, ſupra.n. dixit necẽ cæterorũ, ipſi uero duo quales fuerint gloriæ ſuæ cauſa & oſtentationis aſſignat. ⸿ Quorũ Iphitus æuo I. gr. p. & u. t. u.) Amborũ facta comparatione utrũq; mõſtrauit imbellẽ. Alter quippe grauior fuit ętate, alter & uulnere, hoc eſt ambo quidẽ ſenes fuerũt, ſed alterũ debilitauerat grauius ſeniũ & grauior ætas oppreſſerat, alterũ, qui aliquid forſitan poſſet nõ tantũ ſenectus implicauerat, verumetiã uulneris cauſa. quũ igitur oſtẽdat ſe tantũ laboraſſe pro patria, ut dudum cũ paucis fuerit, nunc ſolũ ſe aſſerat effectũ, oſtẽdit ſe ſecundũ præmiſſum iuſiurandum & certandi quantũ poſſet habuiſſe affectum, & moriendi uoluntatẽ, neq; enim ſperare victoriam potuit, quum iam hominum & rerum omniũ interitus extitiſſet. ⸿ Protinus ad ſedes Priami clamore vocati.) Non eſt locus iſte pro tranſitu habẽdus. de ſuperioribus.n. pendet. deniq; ſi ſubtrahant verba iuſiurandi, & quæ du

dum

dum dicta ſunt, inferioribus iungantur, vnus fiet ſenſus. deſcriptione enim pugnæ receſſerat, in qua ceciderunt Corebus, Panthus, & cæteri, dehinc dixit diuellimur inde, Iphitus & Pelias, ipſe enim fuit tertius, qui loquebať. ſi cõiungamus ergo ſuperioribus, protinus ad ſedes Priami clamore vocati, erit vnum, atq; cõiunctũ, vt ſit per illoꝝ mortẽ & Panthi protinus inde diuellimur. iphitus & pelias clamoribus vocati mecũ, qui ex domo Priami mittebantur. vnde poſt iuſiurandũ non caput fecit, quaſi nouæ relationis, ſed remeauit ad ea, à quibus receſſerat vt, iuraret protinus ad ſedes Priami mecũ clamore vocati. nõ ſpecialiter vocati ab aliquo, ſed clamor ipſe ſuggerebat, ſubueniẽdum eſſe domui regis Priami. ¶ Hic vero ingentẽ pugnã &c.) Hic, inquit, ingentẽ pugnã cernimus, Martemq; indomitũ cernimus, Danaosq; ad tecta ruentes cernimus, obſeſſumq; acta teſtudine limen cernimus, Tanta illic autẽ vis pugnę fuerat, tãtaq; illo, hoſtiũ multitudo cõfluxerat, quaſi per cæteras regiones vrbis nuſq; pugnareť, nulli caderent ferro, ne frequẽter poneret cernimus, & turparet dictionẽ ſuã, ſemel poſuit cernimus ſed ſicuti ſupra expoſuimus, quo frequẽter poſito debet intelligi. cauſa autẽ, quę fuerit tanti certaminis in aperto eſt. ibi enim ſunt rex, vxor, ac liberi. hi propter maiorẽ victoriæ gloriã, aut occidendi fuerant, aut capiendi, præterea, q illic ſperarenť regales diuitiæ auiditatẽ expleturę victoris, Obſidebať limẽ eius teſtudo. ¶ Hærent parietibus ſcalæ, p. q; ſ. i. Ni. gr. &c.) Manifeſta deſcriptio. alii quippe obſidebant ante fores, quas fugere poſſent, qui clauſi tenebanť. alii per ſcalas ad ſumma tendebãt. ſcuta, inquit, & gladios ſiniſtris manibus tenentes ac tegentes corpora ſua. propterea quæ de ſummo iaciebanť, dextris vero nitebanť, vt tectoꝝ faſtigia occuparent, faſtigia aut tectoꝝ, vt diximus poſuit, aut ſuperiora parietũ, quõ paulatim aſcendebant. ¶ Dardanidæ contra turres, ac t. do. Cul. co.) Noſtri, inquit, diruebant turres, & domoꝝ ruinis pro telis vtebãtur, cauſa autẽ diruendi hæc oſtenditur. cõſtabat enim Troianos nõ recte agere vt domui regis manus infeſtas inferrent. Iccirco dixit. ¶ His ſe, qu. vl. c. Extrema iam in morte pa. de. telis.) Extrema iam in morte cõſtituti, inquit, nullũ iam ſperantes fore ſuperſtitẽ, cui deberent illa reſeruari, diruebãt, ne inſtantem vim poſſent vel morari faciendo, aut vltionẽ aliquã cõſequi de violentis. Interea, qui ſcalas dixit, nõ tantũ plures aſſeruit, verumetiã docuit plurali numero dici oportere. docet hoc etiã Salluſtius, qui ait. poſtq; vnæ atq; alteræ ſcalæ cõmutatæ ſunt. hæc ergo græci faciebant. redit ad Troianos. ¶ Auratasq; trabes ve. d. al. pa. De.) Nulla pulchritudo locoꝝ, nulla firmitas fuerat neceſſaria turrium atq; tectoꝝ, vbi occurrebat ſalutis vltima deſperatio. hoc extrinſecus & in ſuperioribus agebať. redit ad ea, quæ extra fores vel intrinſecus agebanť. Ait enim. ¶ Alii ſtrictis mucronib. ſ. Ob. ſ. has ſe. ag. de.) Qui in ſuperioribus fuerant iaciebant ponderoſos ictus, vt ſcutoꝝ teſtudinũ rumperent, qui autem fores interius obſederant, obſeruabant paratis ad necẽ mucronibus, vt ſi hoſtes aditũ perforaſſent, in ipſis ingreſſibus mactarentur.

ASCENSIVS.

¶ Ilicet obruimur, numero.) Docet magnitudinẽ ſtragis, quæ ſubſequuta eſt & qui in eo conflictu perierant. purgatq; ſe q cũ aliis nõ occubuerit: ſatis ipſum alio recipientibus. i. ad maiora reſeruãtibus. Vñ Donatus dicit ſic. ¶ Ilicet.) Vbicũq; poniť, ilicet: extrema oĩa occidere, vel occidiſſe, ſignatur. Corœbus denique, primus inſidiaꝝ author, primus interficiť. Et ante: ipſius Mineruæ arã obcubuit, ꝓpter cuius ſacerdotẽ defendendã eramus collecti. ¶ Iuſtiſſimus vnus.) Perierunt innoxii: & ſceleratis, ius vincẽdi datũ eſt. ¶ Viſum.) Vbi poniť hoc, nõ iuſtũ iudicium, ſed prauę volũtatis ſtudiũ & libido ſignatur. ¶ Confixi à ſociis.) Augeť cõmiſeratio interfici. n. duꝝ eſt, ſed durius à ſuis interfici: exaggerať quod dixerat, Heu nihil inuitis fas quenq; fidere diuis. ¶ Nec te tua plurima Panthu.) Seruauit, in fine deos tũ iuſſe à Troianis alienos, vt etiã Panthus occũberet vir pius, grauis, religioſus, cũ ipſis inſignibus ſacerdotis. ¶ Iliaci.) Quia videbat, vel crimini, vel eſſe poſſe dedecori, quod tot, tãtisq; cadentibus euaſerit iurandi religionẽ, vltro ante obiectũ quod metuebat, oppoſuit, habet. n. maiorẽ fidẽ quod antequã exigať, offerť. habet & bonæ conſtantię firmũ teſtimoniũ, non exorta, ſed oblata purgatio. ¶ Et ſi fata fuiſſent. Vt caderẽ.) q. d. ſi fata permiſiſſent interitũ meũ. ¶ Meruiſſe manu.) i. ita ſine aliquo reſpectu meæ ſalutis pugnaſſe, vt meruerim ab hoſtibus interimi. ¶ Diuellimur.) Inuiti neceſſitate adacti, impellimur abire: oſtendit aũt meruiſſe manu mori, quum prius cũ paucis: nunc vero ſolus pugnaret. ¶ Clamore.) Non ſpecialiter ab aliquo: ſed clamore pugnantium, quo indicabatur eſſe opus auxilio ad defendendam regiam: apud quã acrius pugnabatur propter gloriam & prædam. ¶ His ſe.) Ad excuſationem quare pulchra deſtruerent. ¶ Scalæ.) Non ſolum quia in plurali declinantur, ſed quia plures eſſent. ¶ Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Ilicet. i. pręcipue illic: obruimur numero, ideſt multitudine ingruẽtium: aut numero. i. non ſinguli, ſed multi ſimul: ſed prior ſententia eſt cõuenientior & honorabilior: vt non virtute, ſed numero, inferiores cenſeantur Troiani: & Corœbus iuuenis ille, procũbit, ideſt grauiter cadit, ad aram diuæ armipotẽtis, ideſt Palladis, in cuius manu bella ſunt, & victoriæ: procumbit, dico, ictus, ſupple dextera Penelei, illius gręci: cuius nominis expreſſio, fidem rei facit, quaſi, certe loquať poeta, & Rhiphęus iuſtiſſimus vnus, ideſt præcipuus, aut vnus iuſtiſſimorum, quod metri cauſa dicere non potuit vt multi ſint iuſtiſſimi, ideſt in æquali: & eodẽ ſummo gradu iuſtitię: aut vnus, ideſt ſolus iuſtiſſimus, qui ſuit in Teucris: & ſeruantiſſimus. i. obſeruantiſſimus: æqui. i. æquitatis, & iuſtitiæ: & id, ſupple ſecũdum iudicium hominum: ſed diis aliter viſum, ſup. eſt: quia cadit. i. ſuccumbit, & terram oppetit: quaſi vero dii iuſtum permiſiſſent occubuiſſe, ſi eis talis viſus fuiſſet (quod quidem in laudem Æneæ vergit, qui quia à diis iuſtus approbatus eſt, etiam ſeruatus eſt. Vnde Venus in. j. lib. Haud credo inuiſus cœleſtibus auras vitales Carpis. verũ cum fide non conſonat, quia deus permittit etiam iuſtiſſimos temporaliter affligi, reponens eis coronam æternam: ſed nos hic poetam interpretamur, non diuinas literas.) & Hypanis, & Dymas pereunt confixi à ſociis, ſcilicet de culmine tela iacientibus: nec o Panthu (more gręco vocatiuos abſtulit.) tua pietas, ideſt religioſus, & pius cultus in deos: plurima. i. qui tibi plurimus fuit, & infula Apollinis, ideſt qua caput tuũ, qui ſacerdos Apollinis eras, redimebať: texit, ideſt protexit, & defendit te: quia etiam periiſti obrutus telis tuorũ, aut noſtrorũ: loquitur enim Æneas, qui vnus ex Troianis eſt: & quia forſitan occurrebat, nunc tacitis animis dubitatio quomodo igitur Æneas euaſerit: addit: O cineres Iliaci, ideſt Troiani: & o flãma extrema meorum, ideſt quæ extremo loco meos abſumpſiſti: quia cum extremis pugnauerat Æneas: ego teſtor, ideſt proteſtor, aut deos, aut vos, qui, quod dico, teſtificari poteſtis: me nec vitauiſſe tela, nec vllas vices, ideſt pugnas, aut ictus qui viciſſim dantur: Danaum, ideſt Græcoꝝ, ideſt quas vices à Danais expectabam: hoc eſt, teſtor vos, q intulerim me in omnia tela: & obiecerim omnes vices ictuũ, & ſi fata, ideſt deorum volũtates: tuliſſent, ideſt ita ordinaſſent, aut voluiſſent: vt caderem, ideſt perirem, aut occiderer: teſtor me meruiſſe manu, ideſt tantam ſtragem dediſſe manu mea: vt dii viſi, eſſent mihi paria feciſſe, ſi percuti me quoq; iuſſiſſent: quaſi dicat, ęquum videri: vt, qui gladio ferit, gladio pereat. Senſus ergo eſto: tametſi euaſi, nõ id ideo effectum eſt, quod præter fugerim, aut Græcos non offenderim: ſed quia fata noluerint me tũc interire. Nos diuellimur inde. i. ex ea pugna. Iphitus (Sunt qui ſupra legunt Ephitus: ſed alius eſſe poteſt.) & Pelias, ſup. diuelluntur mecũ. (Sunt tamen qui conceptionẽ caſuum eſſe velint: vt ſit, Iphitus & Pelias mecũ diuellimur: pro eo quod eſt, ego & Iphitus & Pelias diuellimur inde. Sed rarũ eſt id genus cõcęptionis. Nam Hora. in arte dixit, Tu quid ego & populus mecũ deſyderat, audi, nõ, quid deſyderamus, atq; ita mallẽ quaſi zeugmatice cõſtruere: vt ſit, nos diuellimur inde: & Iphitus & Pelias mecũ, ſupp. diuelluntur.) quoꝝ Iphitus, ſup. erat iam grauior æuo. i. ætate: hoc eſt ſenior: & Pelias erat tardus. i. tardus effectus, & impeditus vulnere Vlyſſi ab Vlyſſe illato. q. d. ſi q adhuc mihi comites ſupfuiſſent quibus cũ bellaſſem, nõ fuiſſem digreſſus: nec digreſſi ſumus in fugam, ſed vocati protinus clamore ad ſedes Priami. i. ad regiã. Vero, pro ſed: nos cernimus hic: aut, nos cernimus vero. i. præcipue: & quaſi ad verum, hic. i. in regia Priami pugnã: ingẽtem. i. valde magnã: ceu. i. veluti, cætera bella nunquam. i. non vſquã: nõ forent. i. eſſent: vſq;. i. acſi nunquam alibi, bella fierẽt à cæteris: & nulli morerenť in tota vrbe, ꝓterq; ad ſedes Priami. Cernimus. n. ſic martẽ idomitũ. i. impetũ belli ab idomitis fieri: & Danaos ruẽtes ad tecta: & cernimus limẽ. i. igreſſum regiæ obſeſſum. ſ. à Gręcis: teſtudine. i. phalãge: hoc eſt, ex ſcutis ꝓtectione, cõtra tela & lapides acta. i. facta in morẽ teſtudinis; q eſt ſpẽs muri circumuecti, aut circũuoluti in morẽ teſtudinis: quæ teſtã deſuper habet circunlatam: ſcalæ (quia plures erant) hærent. i. affixæ ſunt parietibus: & nituntur. ſ. aſcendẽtes: gradibus. i. per gradus, aut gradatim: ſub. i. tendẽtes ab inferiore parte ad ipſos poſtes; & ipſi protecti obiiciunt ſiniſtris. i. p ſiniſtras manus.

manus: clypeos ad tela.i.contra tela: & prenſant.i.prendere frequenter tentant: faſtigia.i.culmina, aut ſummitatem murorum: dextris.i.manibus: Dardanidę.i.Troiani: contra.i.repugnátes, & contra Gręcorum conatus molientes: conuellunt.i.abſtrahunt: vt deiiciunt turres.i.materiam turrium: & culmina.i.ſummitates domorum, aut turrium: tecta.i.cooperta tegulis, aut lapidibus. (eſt ergo hic participium.) & parant ſe defendere his.i.huiuſmodi, propter quæ pugnabatur telis: quia ea proiiciebant in hoſtes, quæ hoſtes poſſidere affectabant. quando.i.quandoquidem: cernunt vltima.i.excidium, aut exitum: iam in morte extrema.i.q̃ѕ proxime imminente: & deuoluunt.i.deorſum voluũt in hoſtes aſcendentes: trabes auratas.i.auro tectas, & obductas, appoſitorie: alta.i.ſublimia: & ſuperba decora.i.ornamenta: parentum veterum.i.maiorum, & priſcorũ regum Troianorum. Alii obſedere.ſ.cuſtodientes imas fores: ne ruptis illis, irruerent Danai: mucronib.i.enſibus acutis: ſtrictis.i.euaginatis, & denudatis: & ipſi ſeruãt.i.cuſtodiunt: has.i.foras imas: agmine denſo.i.denſe conſtructo aduerſus irrupturos.

PIERIVS.

¶ Ilicet obruimur numero.) Male multi ſcribunt, illicet gemina nato ll, quod ex, ire licet, contendant r literam in l abire vocali e detrita. Ait vero Martius Salutaris: qui citatur à Cariſio, ilicet, loco hoc, interiectioné eſſe grauiter ingemiſcentis: & ita accipiendum illud ex Eunucho Terentii, Actum eſt ilicet periſti. nam & hic non eſt in loco: aut ſtatim continuo. Sed pro eo quod eſt, hem: vt ſit, Hem periſti, libro vero Ænei.xi. Ilicet in muros

muros tota diſcurritur vrbe. Celſus ait, pro ilico, vel ſtatim poſitum. Antiquos pro eas licet poſuiſſe, pro nunc. Affraniũ in materteris, an tu eloqueris ilicet.i.ſubito, aut extemplo. ¶ Clypeosq́ѕ ad tela ſiniſtris Protecti obiiciunt.) Vetera aliquot exemplaria, ac tela, legunt. Sed, ad tela, agnoſcit Ser. dum exponit, contra tela. Sunt & codices antiqui in quibus, ad tecta, ſcriptũ ſit. Sed, tela, oĩno caſtior eſt lectio. Animaduerſum.n.eſt, in oppidorum expugnationibus, milites dum ſcalas ſcãdũt, ſiniſtra manu ad tela clypeũ obiectare, dextera vero vti ad apprendendũ: idq́ѕ ipſe poeta, graphice deſcribit, dum addit, Prenſant faſtigia dextris. ¶ Dardanidæ contra, turres ac tecta domorum.) In antiquis aliquot codici. turres & tecta, legas. Sed hoc parui eſt momenti. Illud potius dicendũ, quod in Mediceo codice, tota domorum culmina, legitur: quanq́ѕ Seruius, tecta, agnoſcit. ¶ Auratasq́ѕ trabes.) Sũt antiqui codices, in quibus, æratasq́ѕ trabes, legitur. Sed, auratas, magis Virgilianũ videt̃. Libenter.n.poeta noſter, oĩa ſolet auro decorare: vt illud, Pendent Lychni laquearibus aureis. &, Barbarico poſtes auro. alia vero rõne alibi, Nexas ære, trabes legas: porro hic, pathos, eſt à rei pciotæ, perditione. ¶ Decora alta parentũ deuoluunt.) In codi. aliquot antiquis, decora illa, legit̃: quod emphaſim habet, alibi vero, ſcenis decora alta, lectũ, quod quidé epitheton longe quid ſublimius oſtẽdit. ¶ Imas obſedere fores.) In antiq́ѕ aliquot exẽplaribus, vnas, legitur. hoc eſt, ſolas: vt qui putarẽt nõ aliunde ingreſſum dari, imas tñ, hoc eſt, interiores magis placet: de quibus inferius dictũ. Apparent Priami & veterum penetralia regum, Armatosq́ѕ vident ſtantis in limine primo.

Inſtaurati animi regis ſuccurrere tectis,
Auxilioq́; leuare viros, vimq́; addere victis.
Limen erat, cæcæq́; fores, & peruius vſus
Tectorum inter ſe Priami, poſteſq́; relicti
A`tergo, infelix qua ſe, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incomitata ſolebat
Ad ſoceros & auo puerum Aſtyanacta trahebat.
Euado ad ſummi faſtigia culminis, vnde
Tela manu miſeri iactabant irrita Teucri.
Turrim in præcipiti ſtantem, ſummiſq́; ſub aſtra
Eductam tectis, vnde omnis Troia videri,
Et Danaum ſolitæ naues, & Achaica caſtra,
Aggreſſi ferro circum, qua ſumma labantes,
Iuncturas tabulata dabant, conuellimus altis
Sedibus impulimusq́;, ea lapſa repente ruinam
Cum ſonitu trahit, & Danaum ſuper agmina late
Incidit: aſt alii ſubeunt, nec ſaxa nec vllum
Telorum interea ceſſat genus.
Veſtibulum ante ipſum, primoq́; in limine Pyrrhus
Exultat telis, & luce coruſcus ahena.
Qualis vbi in lucem coluber mala gramina paſtus
Frigida ſub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc poſitis nouus exuuiis, nitiduſq́; iuuenta,
Lubrica conuoluit ſublato pectore terga
Arduus ad ſolem, & linguis micat ore triſulcis.
Vnà ingens Periphas, & equorum agitator Achillis
Armiger Automedon, vnà omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, & flammas ad culmina iactant.
Ipſe inter primos correpta dura bipenni
Limina perrumpit, poſteſq́; à cardine vellit
Æratos, iamq́; exciſa trabe, firma cauauit
Robora, & ingentem lato dedit ore feneſtram.
Apparet domus intus, & atria longa pateſcunt.
Apparent Priami, & veterum penetralia regum,
Armatoſq́; vident ſtantes in limine primo,

SERVIVS.

¶ Inſtaurati animi.) Hic oſtẽditur eos ſuperius defeciſſet: quod ſupra nõ dixit. ¶ Leuare.) Iuuare. ¶ Vimq́ѕ.) Virtutem: vt Salluſtius, Sed noſtra oĩs vis in aĩo & corpore eſt. ¶ Victis.) Qui vincebant̃: vt, Et qua vectus Abas. ¶ Limen erat.) Contra illud, obceſſis foribus quẽadmodũ ingreſſus ſit: & dicit per poſticum, qd' generis eſt neutri: vt Horatius Flaccus, Atria ſeruãté poſtico falle cliẽté. Nã ſi generis fœminini legeris poſtica, augurale eſt: vt antica, poſtica. ¶ Cæcæ.) Nõ oĩbus notæ. ¶ Vius.) Verbũ iuris. via, actus, vius. ¶ Infœlix.) Ad pſens retulit tempus infœlix. ¶ Dum regna manebant.) Dũ, donec: & abſolutus eſt ſenſus. Alii tamen cũ, legunt: ſed cũ manebant, quomodo dicimus, cum conſtet, manebant, modũ eſſe indicatiuũ? Hoc ergo ſciendum eſt, quia quando coniunctiuus modus eſt, neceſſe eſt aliquid iungi, aut ſubaudiri: vt, cũ venire, vidi illũ. Si aũt Cũ veniebã, dicamus, aut modus pro modo eſt: hoc eſt indicatiuus pro coniunctiuo: aut Cum, nõ erit coniunctio, ſed aduerbiũ temporis: & ſignificat tempore quo veniebã. ¶ Ad ſoceros.) Quia q̃ ex diuerſis ſunt ad ſuũ genus clauſulam ſtringũt & meliori ſexui reſpondet.i.maſculino. ¶ Trahebat.) Quaſi puerum: vt, Paruũq́ѕ nepoté Ipſe trahit. ¶ Euado. E, vacat, vt emortu⁹. ¶ Iactabãt.) Spargebãt, q̃ſi nihil pfutura. ¶ In pcipiti.) In alto: vnde quis põt pceps dari. Sequit̃.n. ſub aſtra eductã. ¶ Solitæ naues.) Participium ſine verbi origine. Soleo.n.neutrale eſt: quod caret pterito. ¶ Caſtra.) Vbi exercitus ſit, caſtra dicuntur. Vnde

Vnde eſt, Nos caſtra mouemus: vt, Velorum pãdimus alas. ¶ Summa.) Extrema. vt ſupremũ, ſummũ dicim⁹. vt, Proh ſupreme Iuppiter. ¶ Labantes.) Faciles ad reſolutioné. Et eſt ordo: Turrim conuellimus, impulimusq́ѕ. ¶ Telorũ ĩterea ceſſat genus.) Bene addidit Genus. Telum.n. dicitur ſecũdum Græcã etymologiã ἀπὸ τοῦ τηλόθεν, quicquid longe iaci põt: quãquã legerimus de gladio, At nõ hoc telũ mea qd' vi dextera verſat. & ſequit̃, Dixit, & ſublatũ cõſurgit i enſem. Telũ aũt dictũ eſt illo loco à lõgitudine. Vñ & muſtelũ dicimus. ¶ Veſtibulũ.) Veſtibulũ eſt prima ianuæ pars. Dictũ eſt aũt veſtibulũ, vel quod ianuã veſtiat, vt videmus camerã duabus ſuſtẽtatam columnis: vel q̃m Veſtæ cõſecratũ eſt. Vñ nubẽtes puellę limẽ nõ tãgunt. Lucanus, Trãſlataq́ѕ vetat cõtingere limina planta. Singula.n. domus, ſacrata ſunt diis: vt Culina, diis penatibus: Maceries, quæ ambit domũ, Herceo Ioui. ¶ Pyrrhus.) A colore dictus: qui latine byrrus dicitur à colore, quo tingebatur. ¶ Gramina paſtus.) Legimus & ſylua paſtus arundinea. Sed ſciendũ eſt, quia licet hoc in vſu ſit rarũ, tamen eſt apud antiquos. Paſtus aũt, pro qui paſcebat̃: quia, vt ſupra diximus, in hoc latinitas defecit. ¶ Bruma.) i. hyems. Dicta aũt bruma, quaſi βραχὺ ἦμαρ. i. breuis dies. Eſt auté (vt hic locus indicat) generis fœminini, numeri ſingularis. ¶ Lubrica terga.) Lubricũ dicit̃ & quod labit̃, dum tenet̃, vt piſcis, ſerpens: & locus in quo labimur. vt, Seſe oppoſuit ſalio per lubrios ſurgens. ¶ Periphas.) Vltima accentũ nõ habet, ne fœmininum

ne fœmininum ſit:nec tertia à fine, quia nouiſſima longa eſt. Ergo ri, habebit accẽtũ. ¶ Armiger automedon.) Pyrrhi. Nã Achillis auriga fuit. ¶ Scyria pubes.) A Scyro inſula, vna de Cycladibus: in qua Lycomedes fuit pater Deidamiæ. ¶ Succedunt tecto.) Pro ſub tectũ cedũt. Et eſt figura: quia mutatus eſt caſus. ¶ Bipẽni.) Hoc nomen ſeruauit antiquitatẽ: qa veteres pennas dicebãt, nõ pinnas. ¶ Vellit.) Non detecit. Nam ſequitur paulo poſt, Labat ariete crebro: Sed mouet, vt Cynthius aurem vellit. Et admonuit. ¶ Ingentem feneſtram.) Epitheto, vt ſolet, auxit tapinoſim. ¶ Armatoſq́; vident ſtantes.) Vt ſupra, Strictis mucronibus imas Obſedere fores.

DONATVS.

¶ Inſtaurati animi, regis ſ.t. Auxilioq́; leuare viros, u.q;.a.u.) Cõſtitutę, inqt, in periculo manifeſte debuit domui regię ſubuenire. & licet vires ex pcedentibus defeciſſent, tñ res ipſa fouebat animi affectũ, & nouitatẽ quandã viriũ ſuggerebat. Oportuit.n. foueri, qui pro ea certabant, ipſorũ.i. animos ſolatio noſtræ opitulationis attolli. vult oſtendere ſe laborantibus ſubueniſſe, ſed quẽadmodũ id facere potuit obſeſſis foribus domus Priami, & ingenti eo collecta armatorũ manu, vtiq; nõ incaſſum fuerat referendũ. potuit.n. non credi factũ, quũ obſtarent multa cõtraria. ¶ Limen erat, cæcæq́; fores &c.) Præbuit mihi adeundi facultatẽ locus, cuius cognitionẽ habere potui, vtpote Priami & ciuis & generi. idem ex hac cauſa incognitus hoſtibus, q; à tergo domus relictas fores habuiſſet, relictas dixit, & à tergo. quicquid.n. poſt dimittitur, relictũ manet ac deſertum, vt alio loco poſitũ eſt. cui pauca relicti Iugera ruris erant, hoc eſt deſerta. v. q; adeo inacceſſa illa pars fuerat, vt Andromache poſt infelix facta ex mariti ſui Hectoris morte manente adhuc regni fortuna ire ſæpius ſoleret ad ſoceros, Priamũ.ſ. & Hecubam, qui ipſum genuerant Hectorẽ, & ſecũ Aſtyanacta filiũ trahere, quia deerat, qui iuuaret aut ipſam aut puerũ. cõſideranda ſunt interea ſigillatim verba, quæ tantam habent virtutẽ, vt exprimant reuera remotũ fuiſſe locũ illum ab hoium acceſſu. Limen erat. hoc eſt ſint hoſtium, cæcæq́; fores, non q; fores cęcę, neq;.en. oculos habere potuiſſent, ſed quæ ſic fuiſſent inſtitutę, vt ptereuntes has videre non poſſent, & peruius vſus tectorũ Priami. celebrabaſ earũ vſus, ſed abiis qui interius cõmanebãt. hæc deſcriptio oſtendit duas domos fuiſſe cõiunctas, vnam in qua Priamus, alterã vero in qua Hector cõmanebat, vt tranſiretur ex vna ad alterã, fores dabãt occaſionẽ, quæ ob hanc cauſam fuerant factæ, vt eſſent notæ cõmanentibus, extraneis vero incognitæ. Hunc locũ cũ pronuntiamus, ſic debemus ordinare, à tergo, vt à tergo ſint limen & poſtes, nõ relicti à tergo, Dubiũ enim nõ eſt à tergo fieri, quicquid fuerit relictũ. qua ſe, dum regna manebant, Sępius Andromache ferre incomitata ſolebat Ad ſoceros, & auo puerum Aſtyanacta trahebat. Tam in abſtruſo & abdito fuerant conſtitutæ, vt per has Andromache nullis in obſequio comitibus, hoc eſt deductoribus, vt matronam & nurũ regis adhuc florentiſſimi decuit, nõ ſemel ſed ſæpius tranſiret ad ſoceros, faciens hoc ſine pudoris & verecũdiæ detrimento, vtpote quæ iret per ſecretũ locũ ad perſonas religione ſatis ac neceſſitudinis ratione cõiunctas. Huius loci tanta et proximitas fuit, vt Aſtyanacta filiũ ſuũ admodũ paruulũ nõ ſuuantibus baiulis, ſed ipſa ad auũ propria manu retinens traheret, nec ipſe fatigaretur, licet maternis greſſibus æquari non poſſet, neq; illa ſentiret laborẽ, quæ non magni roboris trahebat infantẽ. ¶ Euado ad ſummi faſtigia culminis.) Scilicet, qua ſe Andromache ferebat ad ſoceros, nec videbatur ab aliquo. ego, inquit, euado ad ſummi faſtigia culminis, hoc eſt vadendo & aſcendendo peruenio ad faſtigia culminis ſummi. ¶ Tela manu m.i.ir.te.) Illo, inquit, perueni, vnde noſtri ſatis inſtanter tela iaciebant, ſed fruſtra. teſtudo.n. ſuperius deſcripta telis ipſis adimebat effectũ. dicit iam cõſiliũ ſuũ, quod ſuggeſſerat neceſſitas pro ratione loci, ac tẽporis, & perſonarũ. In ſummo enim fuerunt, qui hoſtes in imo poſitos impedirẽt, & propter teſtudinẽ fruſtra pugnabant. Opportunũ ad obtinendũ fuit, ſi prouideretur aliquid, quod nõ qualicunq; ictu teſtudinẽ læderet, ſed opprimeret pondere. ¶ Turrim in pręcipiti ſtantẽ &c. Meritum turris dicitur, ſed iam ſolitis officiis non neceſſariæ. oĩs enim ſecietas troiana cõciderat. contẽnenda proinde fuerat, quæ cum ipſis defenſoribus ſuis mox fuiſſet aritura. Hãc, inquit, petimus ferro, & abſciſſis iuncturis oĩbus, quæ m ignitudinẽ tantæ altitudinis retinebant. ¶ Conuellimus altis ſe.im.q;.e.la.re.ru. Cũ ſonitu trahit, & da.ſu.ag.la. In.) Ecce profuit Æneæ cõſilium, quod repentinum & inſperatum ruinæ pondus adiuuit. huius inquit concidens magnitudo Danaũ ſuper agmina late incidit, quod dixit late, potuit fieri, vt ruina illa ſuper plurimos cecidiſſet, perindeq́; non paucos necaſſet. iccirco poſuit Danaũ ſuper agmina, vt hoc dicendo conſiliũ ſuũ præferret, & inuentũ. ¶ Alii ſu.) Hoc ipſum, inquit, hoſtium multitudo fruſtrata eſt, alii quippe cõtinuo ſucceſſerunt. ¶ Nec ſaxa, n.vl. Telorum interea ce.ge.) Scilicet quibus expugnaretur recentior multitudo. ¶ Veſtibulũ ante ipſum.) Veſtibulũ primã ianuæ partẽ poſuit. ¶ Primoq́; in li. Pyrrhus exultat.) Ferocem naturã hoĩs monſtrat, vel eius, qui plenæ victoriæ fiduciam gereret. ſic.n. Priami domus poſſeſſa fuerat, vt ad ipſum limen & veſtibuli prioris ingreſſum nõ tm̃ intrepidus, verũetiã exultans Pyrrhus perueniſſet. ¶ Telis & luce coruſcus ahena.) Erectus animo, & cõſpicuus munimentis armorũ. ¶ Qualis vbi in lucẽ c.m.g.p. Frigida ſub terra t. q.b.t.&c.) Deſcripturus hoſtẽ natura ferũ, ętate inſolentẽ, & ſucceſſibus proſperis ſuperbũ, ipſe quoq; Æneas hoſtis animũ in aduerſarios gerens, quali hunc aĩali credidit cõparandũ, ſic inquit, ſæuiebat, vt ſerpẽs q vomit venena, qui neſcit aliquãdo miſereri, qui captat tẽpora quibus procedat aut lateat, qui ſe tunc putat eſſe formoſum, cũ emergit ex latebris. hæc cõparatio in deformationẽ proficit Pyrrhi. nam vt ſerpens nõ virtuti ſed veneno cõfidit, ita & huic non arma ad capiendam victoriam, ſed inſidias aſſerit profuiſſe, nec vnq; in plus viſum, niſi tunc cũ alienis dolis procurata victoria eſt. ¶ Vna ingens periphas, & e.a. Achillis Ar. Automedon, u.o.ſ.pu.) Omnes iſti qd faciebant, qui iuncti fuerant Pyrrho? Succedũt, inquit, tecto & fla. ad c.ia.) Virtutẽ dicit artẽq́; mittẽtium flãmas ex inferiore parte ad altiſſima culmina tectorũ. ¶ Ipſe inter primos c.d.bi. Limina p.) Correpta bipenni, hoc eſt properãter bipẽni rapta, perrumpebat dura limina, hoc eſt fortia, & quæ facile ſuperari nõ poſſent. poteſt tñ videri bipennẽ duram dixiſſe, hoc eſt idoneam, quæ tanti roboris fores perrũpere potuiſſet, denique addidit. ¶ Poſteſq́; à cardine vellit Aeratos.) Vt appareret durã ſpeciẽ fuiſſe neceſſariã, quę firmitatẽ æratorũ poſtiũ poſſet euincere. ¶ Iamq́; excisa trabe, f.c.Ro.& in.la.d.o.fe.) Ecce quãtum valuit bipennis fortitudo, vicit, quod putabaſ vinci nõ poſſe. alluſit autẽ de hoſtio ad feneſtrã. cæterũ cauernã dicere debuit factã, in hoſtio, inquit, feneſtra facta eſt, nõ qua poſſet totus homo ad interiora pertendere, ſed per quã interim cerneret oculis, qd interius agereſ. ¶ Apparet domus i.& a.l.pa.&c.) Feneſtra illa totũ, quod proſpectibus hoſtiũ negabaſ, oſtẽdit. videbatur quippe quicquid interius fuit, videbantur in ipſo veſtibulo obſeruantes armati.

ASCENSIVS.

¶ Inſtaurati, &c.) Recitat Æneas, quomodo etiã pro ſocero, hoc eſt, rege Priamo pugnauerit, vtq; Pyrrhus regiã expugnauerit, interea dum ex alia parte irruentibus obſtaret, & in eos turrim deiiceret: de qua re, quia in negotiis pluſquam in verbis conſiſtit Donatus, pauca dicit, quę hæc ſunt. ¶ Primoq́; in limine Pyrrh.) Ferocem naturã huius oſtendit, & qui plenę victoriæ fiduciã cerneret. ¶ Qualis vbi.) Deſcripturus hoſtẽ, natura ferum, ætate inſolentẽ, ſucceſſu ſuperbum: & ipſe Æneas hoſtilem animum in aduerſarium gerens, huic animali illũ comparandum putauit. Sęuiebat vt ſerpens, qui vomit venena: qui neſcit aliquando miſereri: qui captat tempora quibus procedat, aut lateat. Hac igitur cõparatione, Pyrrhũ deformat. Nam vt ſerpens, nõ virtute ſed veneno confidit: ita huic non arma, ſed inſidiæ ad victoriã profuerunt, nec vnquã in præliis viſus eſt: niſi cũ alienis dolis procurata eſt victoria. ¶ Dura limina.) Quę facile ſuperari non poſſent. Poteſt tamen videri dixiſſe, duram bipennem.i. idoneã, quæ frangere potuerit firmitatem æratorum poſtium: alluſit autẽ de oſtio ad feneſtram. Sed debuit dicere, cauernam factam in oſtio per quam nõ ingrederetur, ſed videret interiora. Ergo videbãtur intus armati. Intercæpta autem ſpe clauſa ante domus nunc protinus patuit. Sic ille.

Ordo.

¶ Ordo eſt. Animi, ſupp. noſtri: ſunt, ſup. inſtaurati.i. in ſtatum priſtinum reducti: ſuccurrere.i. ad ſuccurrendum tectis: regis.i. regiæ, aut aulæ Priami: & leuare, ſcilicet ab onere, & preſſura: viros.i. viriliter obſiſtentes: auxilio.ſ. noſtro: & addere vim.i. virtutem, aut vires: victis.i. his qui vincebantur, aut qui alioquin victi erant. Limen.i. introitus: per poſticum.i. poſteriores fores quas hoſtes ignorabant. Vnde addit: & fores cæcæ.i. occultæ, & ab hoſtibus non viſæ, nec notæ: & vſus peruius.i. tranſitus: per quem via media erat quæ viui cedebat: tectorum.i. domorum Priami inter ſe, vt ab altera in alteram tranſire liceret: & erant poſtes.ſ. domorum: hoc eſt, alia ædificia relicti à tergo

.i.ſegregati à regia, & domicilio ipſius regis: aut poſtes relicti .i. comunes, & nõdum occupati: in quos ſingulis ius eſſet quiſ iter per eos haberent, ſaltẽ permittente rege id filio & nuruĩ, ſup. qua .i. per quã viã: Andromache, quæ erat vxor Hectoris: infelix, aut propter euentũ, hoc eſt, propter mortem Hectoris: aut quia nõ potuit exorare quod orabat. Oraſſe .n. videtur, vt pater filiũ intra mœnia cõtineret: & ne id Hector reſciret, ibat incomitata: vnde dicit, ſolebat incomitata ferre ſæpius, ad ſoceros .ſ. ſuos ſe, & trahebat .i. trahẽdo (quum paruus adhuc, & imbecillis eſſet: nec tantum ſequi poſſet, erat enim lõgiſſima.) ducebat auo .i. ad auũ eius Priamũ: Aſtyanacta puerũ .i. filium ſuũ, & Hectoris adhuc puerũ (declinatur aũt, hic Aſtyanax, huius Aſtyanactos, huic Aſtyanacti, hunc Aſtyanacta, &c.) trahebat, dico, puerum: & ſolebat ferre ſe: dum regna Priami manebãt. Ego euado .ſ. e telis hoſtiũ per hunc paruũ aditum: ad faſtigia .i. ſublimitatem ſummi culminis .i. tecti aut præcipue arcis. Vnde .i. de quo: miſeri Teucri iactabant, tela irrita .i. nihil profutura: quũ arx defendi nequiret: nos aggreſſi ferro .i. inſtrumentis ferreis: circum .i. per circuitum, ſupple ea parte, qua ſumma tabulata .i. connexiones tabularũ (ſolaria vulgus appellat) dabant iuncturas labantes, aut vetuſtate, aut ad lapſum dependẽtes: aut (vt Seruius dicit) faciles ad reſolutionẽ. conuellimus, ideſt ſimul diuellimus: altis ſedibus .i. iuncturis ſuis, quæ in alto erãt: turrim ſtantẽ in præcipiti .i. præcipitio, & loco alto, vnde quis præceps dari poſſet: nec haberet quod offenderet, prę ter humũ: & eductã ſub aſtra .i. ad aſtra .i. aut ſere vſq; ad aſtra, vt ſuſpicientibus ab humo videri ſolebat: ſummis tectis .i. culmine, quod in ſummo erat: conuellimus, dico: & impulimus, ſup. in hoſtes: ea .ſ. turris: lapſa .i. diſſoluta à ſedibus ſuis: trahit repente ruinã .i. caſum, cũ ſonitu .i. vehemẽti. & incidit late ſup agmina Danaũ: aſt .i. ſed: alii .ſ. Danai: ſubeunt .i. ſubintrant locũ & munus oppreſſorũ: nec ſaxa, ſupp. ceſſant interea: nec vllum genus telorum, ſupple, aliorũ: ceſſat interea .ſ. dum ſic ſubirent Pyrrhus, filius Achillis, exultat telis, & coruſcus .i. reſplendens luce ahena .i. fulgore armorũ æreorũ: ante ipſum veſtibulum .i. introitũ regiæ, & pro .i. ipſo limine .ſ. regiæ: exultat, ſup. exiſtẽs talis, qualis coluber, vbi .i. poſtquã ipſe paſtus mala .i. pernicioſa aliis gramina: quia venenum generantia: exultat, ſup. in lucẽ .i. ad lucem, & ſolem egreſſus, quẽ, ſupple colubrum, bruma frigida .i. hyems tegebat ſub terra, exiſtentem: tumidum .i. inflatũ veneno .i. &, ſup. qui nouus, nunc .i. innouatus: exuuiis .i. vetere pelle poſitis .i. depoſita: inflatus enim veneno, & deinde per arctũ foramẽ, cõſtringens ſe, pellẽ deponit: & qui nitidus iuuẽta .i. cute iuuentæ apta: cõuoluit arduus .i. erectus ad ſolẽ terga lubrica .i. pingui lubrico pfuſa, quale in anguillis & ſerpẽtibus eſt, q pptera cõtineri vix poſſunt), vnde & via lubrica dicitur, in qua ppter pinguẽ humorẽ ſuperfuſum, pes difficulter cõſiſtat) & hoc, pectore ſublato .i. ſurſum lato, & erecto: & micat .i. more micantiũ crebrũ, & incertũ motũ facit ore .ſ. ſuo: linguis triſulcis: nõ re vera in tres partes ſulcatis & fiſſis: ſed potius ita celeriter motis, vt triſulcæ videãtur (Eſt aũt micare, digitis celerrime motis, à diuerſis diuinare numerũ erectorũ ab vtriſq;, aut oĩbus ſi plures ſunt quod quum fit, nũc ſinguli, nunc bini, nũc plures in vna manu erecti cõſpiciuntur: vnde ſimilitudinẽ linguæ per rictum colubri celerrime motæ ſumpſit.) Periphas Græcus ille: ingens .i. valde magnus: & Automedon armiger .i. miniſter arma gerens in vſum dñi: agitator .i. auriga, qui olim agitator erat equorũ Achillis: quibus .i. currus, de quo ipſe depugnabat: trahi ſolebat: & oĩs pubes Scyria .i. quæ ex Scyro

intula

inſula cum Pyrrho venerat. Erat enim Pyrrhus filius Deidamiæ, filiæ Lycomedis regis Scyri: quam, vt Statius in Achilleide docet, Achilles cõpreſſerat noctu in Bacchanalibus ſub ſpecie puellari Lycomedi creditus à Thetide matre: omnis ergo pubes .i. iuuentus Scyria, quia ipſe Pyrrhus iam pubeſcẽs erat, ſuccendunt vna .i. pariter quod in vituperium Pyrrhi dicitur, qui vt patet, non niſi in prius ab aliis victos inſultũ fecerat: tecto .i. ad tectum: & iactant flammas ad culmina .i. ſummitatem tectorum. Ipſe .ſ. ſæuus hoſtis ſic exultans, prorumpit inter primos .i. quum primis: limina .i. obſtacula in primo ingreſſu: dura, quia ex ligno veteri, & diu indurato: & hoc bipenni correpta, ideſt celeriter, aut vtraq; manu rapta: q;, pro &: vellit .i. dimouit: poſtes æratos, ideſt ære munitos, fores ſuſtinẽtes à cardine .i. ab angulo: vbi eſt quaſi cor ianuæ: & cauauit .i. perforauit iam robora firma .ſ. prius: aut fortia: & hoc trabe excisa .ſ. bipenni: & dedit ingentem feneſtram .i. aperturam in medio fo rium, in ſimilitudinem feneſtræ: ore .i. hiatu: lato .i. habente latum os & hiatum. Domus, ſcilicet regia apparet intus: & atria longa pateſcunt: & penetralia Priami, & veterũ regũ .i. quæ ſoli Priamo, & cæteris regibus Troianis penetrare olim licebat: apparent .i. conſpiciuntur & patere incipiunt hoſtibus: & vidẽt armatos ſtantes in primo limine: & quũ eos ſolos videret, inſtat vi patria Pyrrhus, &c. vt in ſequentibus videbimus.

PIERIVS.

¶ Sępius Andromache.) Soſipater Cariſius ait ſolœciſmũ eſſe tranſmutatione qualitatis in aduerbiis: Sępius, pro ſępe, hoc citato verſu. ¶ Turrim in præcipiti ſtantem.) Ridebunt fortaſſe nonnulli, qui ſtomacho ſunt admodum delicato, ſi vtrum turrim per, i, an turrem per, e, loco hoc ſcribendũ ſit, quæſierim: ſed vtcunq; illi ægreferant ſe doceri, nos quorundam ex veteribus eruditiſſimorũ hominũ veſtigiis inhærentes, nihil quã liceat, præterituri ſumus, quod ad minimorum etiam vitiorũ, quæ viquam inoleuerint, emendationẽ faciat. Vt loco hoc nullum ego exẽplar ex vulgatis aſpexi, in quo nõ turrim, p i vocalem tertiã, ſcriptũ eſſet. Et cauſatiuũ caſum in im, ſemp mittere puppim, ſitim, ſecurim, turrim Soſipater ait, obſeruaſſe tñ ſe, turrẽ, apud Virg. p e vocalẽ ſecũdã, lib. ii. Turrẽ in pcipiti ſtãtẽ. Hoc tametſi haud magni alicuius momẽti eſt, tam diligentis tñ ſcriptoris obſeruatio, oſtendit multa adeo eſſe, quę in hũc modum librariorũ incuria lancinarit. ¶ Et Achaica caſtra, Aggreſſi ferro circũ, qua ſumma.) Aduerte κατ' ἀπειλισμὸν in opprobriũ poni veluti etiam ſuperius, Dorica caſtra. In codicibus tamen aliquot antiquis, Achaia caſtra legimus diſſoluta diphthongo, ἄχαια ἀπὸ τῶν γὰρ ἀχαιᾶν τὸ ἐθνικὸν ἀχαιὸς. Nã & in Mediceo codice, eo verſu, qui eſt in. v. O miſeras quas nõ manus (inquit) Achaica bello: ſcriptũ eſt, Achaia. nõ tñ hæc efficiunt, vt Achaica mutemus. ¶ Ea lapſa repẽte.) In pleriſq; codicibus abſq; pronoĩe vllo legit, elapſa: quod nequaq; placet, de litera vero b, in eo participio dictum alibi. ¶ Et luce coruſcus ahena.) Notat Gellius vidiſſe ſe mirandæ vetuſtatis codicẽ, qui qdem ipſius Virgilii fuiſſe credebatur, in quo loco hoc, aena, ſcriptum eſſet: h litera ſupra addita, quũ abſq; adſpirationis nota, prius ſcriptũ eſſet: ſic eo quoq; loco, Vnda tepidi deſpumat aeni: verba Gellii, nõnulli aliter interpretantur. ¶ Lubrica cõuoluit ſublato pectore terga.) In peruetuſto quodã codice ſcriptũ animaduerti, ſublato pectora tergo: ſed longe melius, lubrica terga: quod Seruius ẽt agnoſcit. ¶ Iãq; exciſa trabe firma cauauit Robora.) In peruetuſto codice Longobardico, cauabat, habet: neq; obſtat quod pteritũ ſubſequat, oſtẽdit .n. hoc celeritatẽ in cõficiendo negotio, cõſentiunt tñ omnes in, cauauit.

At domus interior gemitu, miſeroq; tumultu
Miſcetur, penitusq; cauę plangoribus ædes
Fœmineis vlulant, ferit aurea ſydera clamor.
Tum pauidæ tectis matres ingentibus errant,
Amplexæq; tenent poſtes, atq; oſcula figunt.
Inſtat vi patria Pyrrhus, nec clauſtra, nec ipſi
Cuſtodes ſufferre valent, labat ariete crebro
Ianua, & emoti procumbunt cardine poſtes,
Fit via vi, rumpunt aditus, primosq; trucidant,
Immiſſi Danai, & late loca milite complent.
Non ſic aggeribus ruptis quum ſpumeus amnis
Exiit, oppoſitasq; euicit gurgite moles:

SERVIVS.

¶ At domus interior.) De Albano excidio tranſlatus eſt locus. ¶ Tumultu.) Tumultus dictus, quaſi timor multus. Vnde alia bella dicta ſunt Italicus tumultus. Bene autẽ addidit. ¶ Miſero:) quia eſt etiã terribilis. ¶ Miſcet.) Perturbatur. vt, Nec quiſquam æratas acies ex agmine tanto Miſceri putet. ¶ Cauę ædes.) Tecta camerata. Ædem autẽ numero ſingulari de templo tantum dicimus: plurali, & de domibus, & de tẽplis. Si aliter

ter

ter dictum inueneris, vſurpatum eſt: vt mella hordea. ¶ Ferit clamor.) Secundum philoſophos qui dicunt vocẽ corpus eſſe. Bene ergo ferit. ¶ Aurea ſydera.) Multi ad laquearia referũt, quod ſtultum eſt. ¶ Pauidæ.) Pro pauẽtes. Pauidus eſt ſemp timẽs: Pauẽs, ex cauſa: vt ſupra, furiatus & furioſus. ¶ Amplexæq; tenẽt poſtes.) Apollonii locus: in quo inducitur Medea patrẽ ſalutaſſe, & domũ relinquẽs. ¶ Vi patria.) Secũdũ fidẽ gñis ſui: vt, Stirpis Achillæ faſtus.

Item

Fertur in arua furens cumulo, camposq; per omneis
Cum ſtabulis armenta trahit, vidi ipſe furentem
Cæde Neoptolemum, geminosq; in limine Atridas:
Vidi Hecubam, cẽtumq; nurus, Priamumq; per aras
Sanguine fœdantem, quos ipſe ſacrauerat ignes.
Quinquaginta illi thalami, ſpes tanta nepotum,
Barbarico poſtes auro, ſpoliisq; ſuperbi
Procubuere, tenent Danai qua deficit ignis.

Item de Hercule, Salue vera Iouis ꝓles. ❡ Cardine.) A cardine. ❡ Non ſic aggeribus ruptis.) Vult oſtendere grauius vaſtatam Troiam, quàm agri fluuiorum eruptione vaſtent. Et ſciendum comparationes, aut pares eſſe, aut minores. ❡ Spumeus.) Pro ſpumoſus. ❡ Exijt.) Dicimus & exiuit. Sed v ſubtrahit Virgilius, vt breuẽ faciat ſequentẽ vocalem. ❡ Cumulo.) Augmento. ❡ Vidi ipſe furẽtẽ.) Vt, Quæq; ipſe miſerrima vidi. ❡ Geminos.) More ſuo fratres. Gemini aũt ſunt nõ duo, ſed ſimul nati. ❡ Cẽtumq; nurus.) Aut finitus eſt numerus pro infinito. Aut certe ideo centũ, quia Barbaroꝝ fuerat nõ ſingulas coniuges habere, ſed plures. Aut illud dicit plures fœminas: vt Lucanus, Cultus geſtare decoros Vix nuribus rapuere mares. Hoc eſt fœminas. Aut centum per aras: licet incõgruũ ſit, quia ſeqiur, Hæc ara tuebitur oẽs: & vnus per centũ aras occidi nõ poterat. ❡ Quos ipſe ſacrauerat ignes.) Vt, Et relligioſa deoꝝ Limina. Per quod latenter oſtendit nihil ꝓdeſſe religionem. ❡ Fœdantem.) Hoc eſt cruentãtem. ❡ Quinquaginta illi thalami.) Illi celebrati ab Homero. Et bene de thalamis verum expreſſit numerum. Poteſt enim vnus thalamus plures habere coniuges: & eſt zeugma, Quinquaginta thalami procubuere. ❡ Et poſtes ſuperbi auro barbarico.) Ideſt aut multo, aut vere Barbarico: quia πλεονεκτεῖ τῶν βαρβάρων. ❡ Spolijs ſuperbi.) Hoc fuit moris antiqui: vt ipſe in ſeptimo. Captiui pedẽt currus curuæq; ſecures.

DONATVS.

❡ At domus interior ge. mi. q; tu. Miſcet, penitusq; c. c. æ. Fœmineis vlu. &c.) Creſcente deſperatione & intercepta ſpe clauſæ antea domus, plangebant fœminæ oẽs, quæ iterius clamoribus atq; vlulatibus ꝓdebant hoſtibus extremam formidinem ſuã, q̃ res vtiq; accendebat hoſtes, vt ꝑficerent intentionẽ ſuam. deniq; ſequitur. ❡ Inſtat vi pa. p.) Quis enim nõ ꝓuocaretur ad effectũ pleniſſimum rerum audiendo talia & videndo? Deſcriptio autẽ domus atq; eius amplitudo nõ fruſtra narrata eſt. in qua nõ tantum ædificiorum ambitio præferebatur, verumetiã monſtrabatur nobilitas & ſuperior felicitas Priami. dixit enim. ❡ Apparent Priami &c. v. p. r.) vt oſtenderet regnũ, quod Priamus tenuit, per maiores eius ad eum ſuccedendo perueniſſe. quanti autem doloris fuit vna nocte cõcidiſſe penitus, quod per infinitos reges multis etiã ſeculis floruerat? Armatosq; vident. ſt. in. l. pri.) Ipſi ſunt, de quibus dixit, Imas obſedere fores. ❡ Nec clauſtra, nec ipſi Cuſtodes ſuf. v. l. a. c. Ianua, &. e. pro. c. p.) Cum eo magis Pyrrhus inſiſteret, qa viderat armatos interius, & euertendis foribus operam daret maiore vi, nec clauſtra, nec cuſtodes, quĩ intus aderãt, nec poſtes ipſi poterant ferre hoſtes. poſtes etiam poſſumus accipere, quoniam alio noĩe etiã cuſtodes appellantur, dicti à cuſtodiendo. ipſis enim nitẽtibus ianua cuſtoditur, & firma ſtabilisq; perdurat, & quicquid in omni domo eſt, plena fide ſeruatur. oĩa itaq; cum deficerent, cum ipſis euerſa poſtibus ad plenum obtinente violentia ceciderunt. ❡ Fit via vi rũ. adi. primosq; tru.) Vis inquit, ianuam patefecit. vis aditum dedit ad interiora tendẽdi, cæſis quã primum qui in ipſo veſtibulo primi violentis occurrerant. ❡ Nõ ſic aggeribus &c.) Cõparatio, qua melius poſſit aduerti, qualis illa vis fuerit Pyrrhi, qualis etiã cæteroꝝ in torrentis cõparatione, qui imenſos aggeres & firmiſſimas obices rumpit, & ita effuſus ſæuit, vt quicquid inuenerit perdat aut rapiat. potiorẽ vult extitiſſe violentiã dicendo, nõ ſic aggeribus ruptis cũ ſpumeus amnis Exijt, oppoſitasq; euicit gurgite moles. ❡ Vidi ipſe furentem Cæde neo. &c.) Vidi, inquit, furore plurimos hoſtium ferri, & infinitoꝝ nõ ſatiari ſupplicijs. ❡ Vidi Hecubã, cẽtumq; nurus &c.) Vidi, inquit, multa indigna. illic enim fuit auxilium prębens domui regis. inde cõtigit, vt malorum omnium ſpectator eſſet, qui venerat defenſurus, vt reſpõderet illi parti, qua dixit in libri illius capite. Quæq; ipſe miſerrima vidi, & eſt genus propoſitionis. nã dicturus eſt priameiæ mortis exitiũ, vt oſtendat, quo arces & ignis quos ipſe aliquando ſacrauerat, fœdaſſet ſanguine ſuo. Tenent Danai qua deficit ignis. non dixit, tenent Danai qua ignis nõ fuit, ſed qua deficit, vt oſtẽderet oĩa iam fuiſſe conſumpta. ignis enim vbi habuerit quod abſumat, viget. abſumptis aũt, quibus nutriebatur & vigebat, valere non poteſt. illa ergo parte ibant gręci, qua ignis deficeret. neq; adhuc ſupererat, quod ardere poſſet. exponamus nunc, quæ in hunc locum tractanda diſtuli

mus. ait enim vidi ipſe furentẽ cęde Neoptolemũ, geminosq; ĩ limine atridas. & eſt vidi neoptolemum, vidi geminos atridas, vbi intelligitur vidi. ſed & Atridas debemus furentes intelligere, vt Neoptolemum. Vidi Hecubam, cẽtumq; nurus, Priamumq;. hic quoq; ter accipiẽdum eſt vidi, vt ſit vidi Hecubam, vidi nurus, vidi Priamum, hucusq; intelligẽdum eſt vidi, quod ipſum noluit crebro ponere, ne inferret dictioni fœditatem. item dixit, qnquaginta illi thalami, ſpes tanta nepotum, Barbarico poſtes auro, ſpoliisq; ſuperbi ꝓcubuere. ſicuti ad omnia aptatum eſt vidi, ita & in cõmunibus reſpõdet ꝓcubuere. hoc modo ꝓcubuerunt, inquit, qnquaginta thalami cũ tanta nepotum ſpe, ꝓcubuerunt, & poſtes barbarico auro ſuperbi, & ſpolijs. Aurum barbaricum ad ornatum poſtiũ pertinet, eorũq; fabricam, qua fuerãt ſuperbi. fabrica autẽ barbarica, vt nomen ſit artis. opus qppe quod barbaricum dicitur, cæteris pręſtat. Item ſpolijs ſuperbi. i. gloriam oſtendentes prętereuntibus eoꝝ dominoꝝ, q illa pugnando atq; vincendo detraxiſſent hoſtibus ſuperatis. ſuperbi ergo ornatu artis atq; materiæ, ſuperbi etiam ſpolijs.

ASCENSIVS.

❡ At domus interior.) Ad excitandam commiſerationem, recenſet muliebrem vlulatum, quem tunc veroſimile eſt factũ quum facta tali feneſtra hoſtes conſpicerentur. vnde Donatus: Plangẽbant fœminæ, & ſummis vlulatibus prodebant hoſtibus ſuã formidinẽ qua augebatur illis ſpes: ergo. ❡ Inſtat vi patria Pyrrhus) Quis enim nõ prouocaretur audiẽdo talia: deſcriptio autem regiæ auget nobilitatẽ & amplitudinem, felicitatẽq; Priami: Veterũ regum, vt oſtenderet regnum Priamo à maioribus ſuis ꝑueniſſe. Quantus autem dolor vt vna nocte cõciderit, quod per infinitos reges, multis etiam ſeculis, ſeruatum fuerat? Nec ipſi cuſtodes vigiles, de quibus dixerat, imas obſedere fores. poſſumus etiam cuſtodes ipſos, poſtes intelligere, quoniam cuſtodes à cuſtodiendo appellantur, quum igitur omnia deficerent. ❡ Fit via vi.) Vis (inquit) ianuam patefecit: vis aditum ad interiora tenenda recluſit. ❡ Vidi Hecubam.) Et reliqua. Reſpondet ad id quæq; ipſe miſerrima vidi, fuit ergo cædis eoꝝ hoium ſpectator, quos venerat defenſurus. ❡ Qua defi. ig.) Omnia ignis occupauerat: ſed quum cõſumptis rebus, ignis extinguat. ❡ Dan.) Occupabãt ea loca in quibus nõ dixit, nõ fuit ignis, ſed iã deficiebat. ❡ Superbi.) Ornatu artis, & materia. ❡ Ordo eſt. At. i. ſed: domus iterior Ordo. vbi. ſ. fœminę, & infantes erant: miſcetur. i. confunditur gemitu, & miſerto tumultu, & ędes cauę. i. tecta camerata: vlulant. i. vlulatum dant: penitus. i. pene intus in penetralibus plãgoribus fœmineis. i. fœminininis, & muliebrib. clamor ferit ſydera aurea micãtia. (Ser. dicit ſtultos qui ad ſydera in laquearibus depicta referunt: ſed non penitus abſurdum eſt: nam in cameris ſolet cœlum depingi ſupra verticem, verum mallem ad ſydera cœleſtia referre, vt clamor ſublatus ad æthera, ad hoſtesq; perueniſſe dicatur.) tum. i. deindę matres pauidæ: non ſolum pauentes, ſed naturaliter pauidę errant. i. diſcurrunt palantes. i. errantes: ingentibus tectis. i. per ingentia tecta: & amplexę poſtes tenent, ſupp. eos, atq; figunt oſcula: vti rei charę quã derelinquere cogunt, mulieres ſolent. Pyrrhus inſtat vi. i. violẽtia. patria. i. paterna, qua pater eius Achilles in tali ſucceſſu inſtare ſolebat: nec clauſtra, nec ipſi cuſtodes valent: ſufferre. i. ſuſtinere vim & impetum eius. ianua labat i. ꝓcumbit: ariete. i. machina bellica, cornuta frõte, in morẽ arietis facta: crebro. i. frequenter impulſa: & poſtes procumbũt, emoti cardine. i. ex loco in quo fixi erant: via. i. tranſitus, aut acceſſus fit, vi. i. violentia, inuitis Troianis: & ipſi Danai immiſſi, rũpunt i. rumpendo obſtacula faciunt: adytus. i. acceſſus: & trucidãt primos. i. quos primos offendunt obſtantes: & complent loca late milite. i. agminatim irrũpunt. Amnis ſpumeus. i. ſpumoſus: non fertur ſic, ideſt tam violenter in arua: furens cumulo, ideſt impetu multo aquarum: quum, ideſt quando trahit armenta, ideſt pecora magna: cum ſtabulis per oẽs cãpos: & hoc quũ. i. poſt quãdo exit. ſ. alueum ſuum: aggeribus, ideſt rebus aggeſtis ruptis. i. diſſipatis: & quum euicit gurgite, ideſt impetu aquarum: moles oppoſitas. i. obices: non dico, ſic fertur vt Gręci ferebant in aulam Priami. Ipſe. i. ego vidi Neoptolemum, ideſt nouum militẽ Pyrrhum furentem cæde. i. occiſione, quam exultans victoria & improbus annis faciebat: vnde ſignanter Neoptolemũ hic dicit: &

vidi geminos Atridas.ſ.Agamēnonem,& Menelaū,ſup.furētes cęde ꝑmo in limine.i.in primo igreſſu obuios.ſ.quoſq; trucidātes. Vidi ēt Hecubā Priami cōiuge:& centum.i.plurimas:nurus i.cōiuges filioꝝ eius:& vidi Priamū fœdantem.i. ibuentem:ſanguine.ſ.ſacrificioꝝ:per aras.i.ſup ipſas aras:ignes quos ipſe ſacrauerat. Quinquaginta thalami.i.camerę nuptiales in quibus nurus erant:erāt ſup.illi,(quem numeꝝ ēt Homerus celebrat)& tāta.i.tam magna ſpes nepotum erat,ſup.illi:aut ordo eſt:qnquaginta thalami,appoſitorie,ſpes tanta nepotum procubuere illi.i. in damnum & dolorem illius:& poſtes ſuperbi.i.ſuperbe extructi,& magnifice decoratitauro Barbarico.i.à Barbaris ablato,& ſpoliis.ſ.Barbarorum illis affixis:procubuere.i. procubuerūt Danai:tenent.i.occupant,ſupp.ab ea parte qua ignis deficit.i.deeſt, aut propter obſtaculum amplius cremare nequit.

PIERIVS.

❡ Amplexæq; tenēt poſtes.) Hoc aūt loco,poſtis, plurimum in antiqs exēplaribus inuenit̄. Varie vero ſemꝑ diſputatū ab authoribus,vtrū caſus plu.hmōi noium tertiæ declinationis per is,an per,es,enunciari debeant. Nā ex veteribus grāmaticis nō deſunt qui ſup hoc caſu ꝑceptum hoc obſeruandū eſſe ſentiant,vt quādo genitiuus caſus numeri plu.u,m,literis ante cūſonantē concludit̄:tunc accuſatiuus caſus numeri plu.e,s, literis definiatur, vtputa,horū parietum,hos parietes. At vero tūc accuſatiuus caſus numeri plur.i,s,literis cōcludat̄,quū genitiuus caſus nume. plu.i,u,m, literis definitur,vtputa,hos talis,qm̄,horum talium facere demōſtratur. Quod ꝑceptum,vt iperite datum redarguit Probus in arte. Quandoquidē ſunt nomina , quæ genitiuo caſu numeri plu.i,u,m, literis definiantur,& accuſatiuo caſu nume. plu.e,s,literis concludant̄:vtputa,harū nubiū(ait ille,)num q̄dem,has nubis:ſed has nubes facere ꝓnunciat̄. Item ſunt noīa quæ genitiuo caſu nume.plu.u,m,literis ante conſonantem cōcluduntur,& accuſatiuo caſu nume.plu.i,s , literis concludant̄, vtputa,hoꝝ parētum,hos parētis. Quo ſono Sallu. Per liberos, atq; parentis veſtros,ſciuit eſſe pronunciandum. Item ſunt nomina,quę genitiuo caſu nume.plu.i,u,m,literis definiant̄,& accuſatiuo caſu nu.plu.e,s,& i,s, literis cōcludant̄,vtputa,horum poſtiū,hos poſtes,& hos poſtis,qua ratione ꝑcipuus Maro eoſdē poſtes,ex vtroq; ſono ꝓnūciauit,Amplexęq; tenent poſtes. itē: Poſtiſq;,ſub ipſos nitūtur gradibus. Sane quidē in Mediceo caſus huiuſmodi plurimum per,i,s,ſcribūtur,hoc vero loco poſtes,ſcriptum eſt,ex Probi ſentētia. ❡ Emoti procumbūt cardine poſtes.) No. Marcellus,emoto:agnoſcit,vbi hoc verſu)teſte Virgilio)cardinē,virili genere ꝓtuliſſe dicit. Nulla enim alia dictio eſt ex qua genus apparere poſſit. Nā ex veteribus ſunt,q hūc cardinem dixerint. vt illud,Sonat impulſa regia cardo. ❡ Spes tanta nepotū.) Sunt qui dicant in codicibus aliquot antiquis ſcriptum eſſe,ſpes illa nepotum,ego lectionē eā nuſq; in exēplaribus quæ mihi verſare contigit,inueni:ſed tanta,fere paſſim:quam lectionem Donatus agnoſcit,in vno tantum,quanta,per exclamationem habetur:& ampla,ſcriptum in Mediceo codice vetuſto:tanta,tamen melius.

Forſitan & Priami fuerint quæ fata requiras.
Vrbis vbi captæ caſum,conuulſaq; vidit
Limina tectorum,& medium in penetralibus hoſtē,
Arma diu ſenior deſueta trementibus æuo
Circundat nequidquam humeris,& inutile ferrum
Cingitur,ac denſos fertur moriturus in hoſteis.
Ædibus in medijs,nudoq; ſub ætheris axe
Ingens ara fuit,iuxtaq; veterrima laurus
Incumbens aræ,atq; vmbra complexa penates.
Hic Hecuba,& natæ nequidquam altaria circum
Præcipites,atra ceu tempeſtate columbæ
Condenſæ,& diuum amplexæ ſimulachra tenebant.
Ipſum autem ſumptis Priamum iuuenilibus armis
Vt vidit,quæ mens tam dira miſerrime coniunx
Impulit his cingi telis?aut quò ruis?inquit.
Non tali auxilio,nec defenſoribus iſtis
Tempus eget,non ſi ipſe meus nunc adforet Hector.
Huc tandem concede,hæc ara tuebitur omneis,
Aut moriere ſimul.ſic ore effata,receꝑit
Ad ſeſe,& ſacra longæuum in ſede locauit.
Ecce autem elapſus Pyrrhi de cæde Polytes
Vnus natorum Priami,per tela,per hoſtes,
Porticibus longis fugit,& vacua atria luſtrat
Saucius,illum ardens infeſto vulnere Pyrrhus
Inſequitur,iam,iamq; manu tenet,& premit haſta.
Vt tandem ante oculos euaſit,& ora parentum
Concidit,ac multo vitam cum ſanguine fudit.

SERVIVS.

❡ Forſitan & Priami fuerint quæ fata requiras.) Bono vſus eſt ordine:vt ante reipublicæ, poſt regis,inde priuati,hoc eſt ſua,fata narraret. De morte autē Priami varie lectum eſt. Alij dicunt q̄ à Pyrrho in domo quidē ſua captus eſt:ſed ad tumulum Achillis tractus:occiſuſq; eſt iuxta Sigęum ꝓmontoriū. Nā in Rhœtæo Aiax ſepultus eſt:tunc eius caput conto fixū circumtulit. Alij vero q̄ iuxta Hercæi Iouis aram extinctus ſit,dicunt. Vnde Lucanus. Hercæas monſtrator ait,non reſpicis aras? Et hanc opinionē plene Virgilius ſequitur. Licet etiā illam prælibet,vt ſuo indicauimus loco. ❡ Mediū hoſtē.) Hypallage eſt,in medijs ædibus.) Si aūt medijs legeris,nō ſtat verſus,niſi excluſo s,vt,inter ſe coiiſſe viros,& decernere ferro. Et bene Priamum niſi in extremis armat periculis. ❡ Trementibus ęuo.) Non timore. ❡ Circundat.) Non apte ſibi cohęrere facit : ſed potius oneri ſumit.) Inutile ferrum) Ipſe inutilis. Ferrum enim de his eſt quæ ex coniunctis ſumunt epitheta : vt venenum. ❡ Nudo ſub axe.) Hoc eſt ſub diuo : quod impluuium dicitur. Axis,autem eſt aut plauſtrum ſeptentrionale:aut pars ſeptentrionis,aut ſpiritus,quo mūdus mouetur,ſicut docet Lucanus. ❡ Veterrima.) Vſurpatum eſt. Ergo,vt ſupra diximus , hoc tantū ſi neceſſe ſit,licet. ❡ Complexa penates.) Penates ſunt omnes Dij qui domi coluntur. ❡ Nequicquam.) Aut ſecundum Epicureos: aut propter vim bellicam. ❡ Altaria.) Superorum & arę ſunt,& altaria: Inferorum,tantum aræ. Ara autem dicitur à precibus, quas Græci ἀρὰς dicunt,vt vnde contrà imprecatio κατάρα dicitur. ❡ Præcipites.) Feſtinæ,propter tēpeſtatē:& bene. ❡ Atra.) addidit,quia eſt & clara,vt,Vnde hęc tam clara repente Tempeſtas? ❡ Dira.) Modo ꝓprie. Dira enim eſt deoꝝ ira. Ergo quę mēs dira,ideſt infuſa ex deorum ira. ❡ Ruis,) Aut feſtinas , aut incedis ſeniliter. ❡ Non ſi ipſe meus.) Subaudis filius poſſet defendere. ❡ Ore effata.) Abundat Ore. ❡ Vacua.) Magna , quæ difficile complentur. ❡ Infeſto vulnere.) Bonum ſchema,vulnus ꝓ telo. ❡ Euaſit.) Peruenit. ❡ Vitam cum ſanguine fudit.) Modo eos ſequitur,qui ſanguinē, ſedem vitæ volunt. Alibi eos, qui ipſum ſanguinem vitā volunt:vt,Purpuream vomit ille animam.

DONATVS.

❡ Forſitan & Priami fue.q̄ fata re.) Vtitur referens magno cōpendio,vt quod ſciebat quęri potuiſſe,ſpōte ingerat,prius q̄ expectet iterrogationē. mala.n.ſua & plena crudelitatis vel maxime tēpore , quo qes oibus optabatur,debuit maturius facto fine cōcludere. forſitan,inquit,& Priami fuerint q̄ fata reqras,dicēdo,& Priami, oſtēdit oēs quoꝝ ſupra meminit eſſe cōſumptos. Ilicet iam dixerit oia procubuiſſe , dixerit etiam Priamum ipſum iter iſſe cum aras fœdaſſet ſanguine ſuo.tamen nō hoc idē repetit,ſed ordinem nunc & genus mortis eius exponit,& idignū exitum vitæ,fortunamq; eius miſerabilem memorat. ❡ Vrbis vti.c.c.c.q.v. Limin.t. &c.) Creſcentium maloꝝ vbi ſic fieri vidit augmenta,vbi nihil iā niſi captiuitas ſupeſſet. capta n.ciuitate,qd reſtabat ſpei:ac ceſſum eſt ad limē domus. ſumpſit augmentū deſperatio. hoſtis nō tm̄ ingreſſus,verūetiam vſq; ad penetralia ꝑuenit, quod fuit extremum.qd facere debuit ſapientiſſimus rex niſi captiuitatē indignā qualicūq; mortis exitu pręuenire?iferre ſibi manus nec poterat nec audebat. ❡ Circundat.) Bis accipiēdum eſt circūdat, vt ſit,circundat arma,circundat ferrum. ❡ Cingitur,ac dē.f.m.in ho.) Viſum eſt & arma capere,non vt iniret pugnam,aut certando victoriā quæreret,ſed vt in armis poſitus ꝓ integro & forti ꝓcumberet. Deſueta tremētibus æuo circundat nequicq̄ humeris,& inutile ferrum. Et pſonam & res inutiles poſuit,nā diu deſueta arma,hoc eſt quę in vſu eſſe defierāt ſuperueniente domini ſenectute,perindeq; otioſi & feſſi,ac per hoc vetuſtate corrupta, humeris antiquitate diſſolutis impoſuit,& inutile ferrum quod abſumpſiſſet rubigo lōgi temporis. His geſtis cingitur,hoc eſt ar

maturi,

inaturi,& quaſi certaturi ſpecie in conſertos hoſtes moriturus
egreditur,ille vſqueadeo affectum moriendi habuit,vt vnus ſe/
nex otio quoq; lōgiſſimo diſſolutus deſuetudine torpidus,iſſet
in hoſtes denſos,authorem ſuæ mortis facile inuenturus in plu/
rimis. Hoc loco pleriq; errantes putant, Priamum amentia qua
dā ductum hoc vel temeritate feciſſe,quod fecit cōſilio & ſingu/
lari prudentia,qua vti ſolent in extremis ſapientes,vt moreretur
potius q̄ captiuitatis ludibriis ſubiaceret.ſed falluntur iſti diſce/
dentes ex ſubiectis.poeta.n.diuino ingenio ꝑditus loca ſemꝑ ac
tempora ꝑſonasq; pertractans,dedit viro prudentiam,& in ad/
uerſis aptiſſimā cōſilii definitionē,qm̄ hoſtes obtinuerāt patriā,
poſſederant domū,penetralia quoq; diripiebant.tēporis in per/
ſonā mulieris alia ſententia fuit,quæ pro ingenio fœminei ſexus
arbitrata virum ſuum turbatū ex ꝑſentibus amētia ferri. ſ Quæ
mens tā dira mi.cō. Impulit.h.c.t.&c.) Tractauit Hecuba,perſo/
nam ſenis nō cōuenire laboribus belli,exiſtimans illū vincendi
cauſa veluti certandi ſtimulo ꝓuocari.arma certe ipſa rubigine
ac vetuſtate & deſuetudine corrupta nullo dimicaturi cōmodo
ꝓfutura,nō poſſe à ſene defendi patriam illo vel maxime tēpo/
re,quo iuuenes & fortiſſimi perierāt,nec loci eſſe fiduciam,quū
iam hoſtes in ipſis domus penetralibus degerent. Nō tm̄ ipſum
perditis oībus ſubuenire nō poſſe,ſed ne ipſum qdem Hectorē,
ſi etiam tunc māſiſſet icolumis,huc tandē cōcede,hæc ara tuebi
tur oēs,aut moriere ſimul.Aliquid numinis ara iſta retinet,oēs
faciet ſaluos,aut ſi nihil valuerit,oēs pariter moriemur.ſ Sic ore
effata.r.a.ſeſe,& ſa.lō.in ſe.lo.) Cuius ætatis fuit vel qualium vi
rium inde apparet,quādo hunc mulier anus ab incœpto reuoca
uit,& in ſacra ſede cōſtituit.ſ Ecce aūt elapſus.p.de.c.p. Vnus.n.
P.per te,ꝑ ho.&c.) Fortunam Priami,quem ſupra poſuit poeta,
deſcribit.voluit.n.mori,occurrit vxor ne fieret,ſed caſus attulit
viā pereundi,polytes quippe vnus ex filiis eius Pyrrhi vulnere
letali ꝑcuſſus ſeruauit ex euentu aīam,donec ad conſpectum pa
rentū fugiens ꝑueniret,ſed vrgente hoſte,& ita iminente,vt alio
ictu ſaucium grauius premeret,cōcidit,& mortuus eſt.hic poe/
ta definit aīam eſſe ſanguinē aut in ſanguine eſſe aīam,deniq; ef/
fuſo polyte ſanguine,aīa quoq; cū ipſo cōſumpta eſt.ecce fortu/
na Priami & fatum,cuius cauſa factum eſt,vt filius eius letaliter
ꝑcuſſus vicerit valentē hoſtē,vt ante oculos patrios caderet.

ASCENSIVS.

¶ Forſitan,&c.) Poſt excidium multorum Troianorum,& ca/
ptionem regiæ Priami,affectabat,vt veroſimile eſt Dido audire
exitū Priami:quē nunc recitaturus eſt:vnde Dona.dicit ſic,ſ For
ſitan & Priami) Bono cōpendio vtitur,vt vltro ſuggerat, quod
interrogari poterat.Debebat enim eo tempore quod omnibus
quietem deſtinauerat,vti breuitate. Exponit igiť quomodo ſan/
guine aras fœdauerat. ſ Vrbis vbi captę.) Quum iam nihil eſſet
reliqui de vrbe regiaq; ſua:nullaq; omnino ſpes reſtaret : ſtatuit
ſapiens,& forti animo rex quacunq; morte captiuitatem fugere
arma capit.nō vt peteret victoriā,ſed vt in armis poſitus virili/
ter occūberet.Ponit aūt & hoīem & arma inutilia,qm̄ ipſe ſenex
iam diu arma nō ſumpſerat:vnde illa rubigine contabuerant,&
inutilia reddita erāt.ſ His.) Armis:authorem mortis quærit:nō
amentia,ſed ſapientia,vt morte captiuitatē fugiat:ergo,ſapientiſ
ſimus poeta decorum in hoc rege ſeruauit.Dedit & conuenien/
tem naturam mulieri,& reginæ,& vxori.ſ Recœpit.) Quam im
bellis eſſet,ex eo apparet quod mulier anus,eum ab incœpto ſe/
uocauit.ſ Ecce autē elapſus.) Voluit mori Priamus: vetuit vxor

Ordo. at caſus attulit ſibi quod cupiebat.¶ Ordo eſt.Tu requiras.i.req
rere poſſis forſitan,&.i.etiam quæ fuerint fata Priami:& incipit
narrare,dicēs: vbi ideſt poſtquam Priamus,ſupple vidit caſum,
ideſt ruinam & excidium vrbis ſcilicet Troiæ captæ.ſ.à Græcis:
& vidit limina tectorum,cōuulſa,ideſt à ſedibus ſuis ſimul auul
ſa:& vidit hoſtem medium:pro,in mediis:penetralibus ipſe ſe/
nior circundat nequidquam.i.fruſtra,& ad nihil commodi:hu/
meris trementib.æuo,ideſt præ ſenio,non præ timore:arma de/
ſueta.i.deſita diu,& cingitur ferrum inutile.i.quo tunc proſpere
vti nequiret,& fertur moriturus in denſos hoſtes. Ingēs ara fuit
in mediis ædibus:& ſub nudo axe ætheris.i.ſub dio ; in proam/
bulachro regiæ,ſicut in clauſtris religioſorum,conſpicimus are/
am circūſeptam porticu:& laurus veterrima.i. vetuſtiſſima (ab
antiquo:nam veter dicebatur:vnde abuſiue , veteri,in ablatiuo
fit.) erat iuxta,ideſt prope aram incumbens aræ.i.inflexa ſupra
aram,& complexa penates vmbra.ſ.ſua: Hecuba,& natæ,ideſt fi
liæ:& nurus,ſup.erant hic,nequidquā,ideſt fruſtra circum alta/
ria:condenſæ.i.compreſſæ,quod timoris idicium eſt & ipſe am
plexæ,ideſt amplectentes tenebāt:hoc eſt,amplexu ſuo tenebāt:
ſimulachra diuum.ſ.penatium:ceu ideſt veluti colūbę:ſupple cō
uolant præcipites,ſupple in:aut ſub tempeſtate atra.i.nymboſa,
& ipſis inimica.Autem,pro ſed: vt,ideſt poſtquam: Hecuba,ſup/
ple videt Priamum iam ſenem,armis iuuenilibus ſumptis.i.poſt
quam ſumpſerat arma iuuenilia:inquit,o miſerrime coniux,id/
eſt marite:quæ mens tam dira.i.ſaluti tuæ tam aduerſa,aut tam
furiata(nam diræ etiam,furiæ ſunt:) impulit te cingi:his.i.iuue/
nilibus & tibi inutilibus telis:aut quo ruis.i. præceps abis:tem/
pus.ſ.pręſens.i.ſtatus rerum pręſentium: non eget tali auxilio,
quale.ſ.tu afferre potes:nec iſtis.i.inutilibus,& decrepitis cuiuſ/
modi tu es:defenſoribus,ſed,ſup.longe præſtantiore,& præſtan
tioribus:non,ſi ipſe Hector meus.ſ.filius:adforet.i.adeſſet,ſupp.
egeret tali pręſidio , quale ipſe pręſtare poſſit , quum ſerum ſit.
Concede tandem.i.poſt diuturnam amētiam tuam: huc,ideſt ad
me: hæc ara tuebitur.i.proteget omnes,ſup.nos:aut moriere ſi/
mul.i.nobiſcum:ipſa effata.i.eloquuta ſic:ore.i.etiam geſtu oris
& non ſolis indiciis,vt vecordes mulieres quę in tali caſu eloqui
neſciunt:ſolent(aut,vacat ore) recępit ad ſeſe,& locauit lōgęuū
i.longi ęui maritum:in ſede ſacrata,in qua.ſ. ſummus pontifex
ſedere ſolebat.Alludit ad primores Romę,qui dum vrbs à Gal/
lis caperetur,in inſignibus ſuis pro foribus ſedebant.Autem,pro
ſed,ecce.q.d.pręter ſpem & cōmodum: Polytes vnus natorum
i.filiorum Priami:elapſus de cæde Pyrrhi,ideſt quam Pyrrhus
faciebat in alios,& in hunc facere parabat:fugit per tela.per ho/
ſtes lōgis porticibus.i.per porticus longas:& ipſe ſaucius.i. vul/
neratus:luſtrat.i.oculis circunſpicit:atria vacua.i.in quibus iam
nullus remanſerat ad quem ſe reciperet. Pyrrhus ardens inſequi
tur illum vulnere.i.telo quo vulnus faciat:infeſto.i. vim illaturo
& tenet manu iam,iamq;.i.in ꝓximo eſt,vt teneat,& vix quid/
quam intereſt:& præmit haſta.ſ.infecta: vt.i.poſtq̄,ſup. Polytes
euaſit tandem ante oculos,& ora parentum.ſ. Priami & Hecubæ
concidit:& fudit vitam cum multo ſanguine in quo ſedes animę
atq; vitæ à nonnullis creditur.

PIERIVS.

¶ Et mediū in penetralibus hoſtē.) Quia pluribus in cod.antiqs
legere erat,mediis in penetralibus:ea eloquutione,quæ ſeſe etiā
inferius offert. Mediis hoſtē in penetralibus: grāmatici,vt ſtaret
verſus. Medium qppe hoſtē:correxere. Quod ſi quis verſus quoſ
dā exleges,vel anapęſticos potius,alteriusq; generis iſertos Vir
gilio nolit condonare:aut eliſionem,s,literę cum vocali applici
ta nō admittat,habebit is codices venerabilis antiqtatis Medi/
ceū,& alios in qbus,mediis penetralibus,abſq;, in, præpoſitio/
ne legať: eloquutione Virgilio admodum familiari. Neq; tamen
hoc ita dicimus,vt lectionē vulgatā iprobemus,quę recte & ipſa
ꝓcedit,hoc modo: Mediū,in penetralibus hoſtem. ſ Dēſos ferť
moriturus in hoſtes.) In antiqs aliquot exēplaribus,ad hoſtes,
legiť nō inepte,cui quidē lectioni adſtipulať ēt codex ille perue
tus,in quo ſemꝑ,ad,ꝑpoſitio per,t,notať: in eo enim,at hoſtes,
legitur: agnoſcit tamē Ti. Donatus vulgatā lectionem,in hoſtes.
ſ Et diuum amplexę ſimulachra tenebant.) Mediceus & antiqui
fere omnes codices,ſedebant,habēt: quod eſt mulierum ꝓpriū,
vt apud Homerum ſępe,pauloq; infra Hecuba Priamum ad ſeſe
recipit,& longęuum in ſede locat. ſ Iuuenilibus armis.) Multo
rum codicum,& authorum teſtimonio,iuuenalibus,ꝑ,a,media
ſyllaba legendum,alibi indicauimus. ſ Illum ardens infeſto vul
nere Pyrrhus Inſequiť.) In perueteri codic'. Oblongo legere eſt
infeſto in vulnere. Saucius enim erat Polytes. Sed enim Seruius
ſchema laudat,vulnere pro telo,& abſq;,in,in aliis cod.habetur.
ſ Vt tandem ante oculos euaſit,& ora parentum.) In quibuidā
veteribus codicibus eſt: Ante oculos euaſit,& ante parētum. Sed
omnino corrupte: inde autem emanauit error,quod ea præpoſi
tio addita legitur in pleriſq; codicibus ſuperne pro paraphraſi.
ſ Vitam cum ſanguine fudit.) In antiquis pleriſq; codici.fundit
habetur,res enim huiuſmodi per tempus præſens enarratæ,ma
gis mouent.

SERVIVS.

¶ Hic.) Ideſt tunc. ſ Media.)
autem manifeſta:& poteſt re/
ferri,vel ad Priamum, vel ad
Polytem. ſ Si qua eſt.) Vel ſe/
cundum Epicureos,vel deſpe/
rat:quia impune ante aras cō/
ſpicit cędē. ſ Curet.) Vlciſcať.
ſ Grates.) Prout res fuerit,vel
in bonis vel in malis dicunť,

Hic Priamus,quāquam in media iam morte tenetur,
Non tamen abſtinuit,nec voci,iræq; pepercit.
ſ At tibi ꝑ ſcelere,exclamat,pro talibus auſis PRIA.

Virg.

Dii,ſiqua eſt cœlo pietas,quæ talia curet,
Perſoluant grates dignas,& præmia reddant
Debita,qui nati coràm me cernere letum
Feciſti;& patrios fœdaſti funere vultus.
At non ille,ſatum quo te mentiris,Achilles
Talis in hoſte fuit Priamo:ſed iura,fidemq́;
Supplicis erubuit,corpusq́; exangue ſepulchro
Reddidit Hectoreum,meq́; in mea regna remiſit.
⸢Sic fatus ſenior,telumq́; imbelle ſine ictu ÆNEAS
Coniecit,rauco quod protinus ære repulſum,
Et ſummo clypei nequidquam vmbone pependit.
Cui Pyrrus.⸢Referes ergo hæc,& nuncius ibis PYR.
Pelidæ genitori,illi mea triſtia facta,
Degeneremq́; Neoptolemum narrare memento,
Nũc morere.⸢Hæc dicẽs altaria ad ipſa tremẽtẽ ÆN.
Traxit,& in multo lapſantem ſanguine nati,
Implicuitq́; comam læua,dextraq́; coruſcum
Extulit,ac lateri capulo tenus abdidit enſem.
Hæc finis Priami fatorum,hic exitus illum
Sorte tulit,Troiam incenſam,& prolapſa videntem.
Pergama,tot quondam populis,terriſq; ſuperbum
Regnatorem Aſiæ:iacet ingens littore truncus,
Auulſumq́; humeris caput,& ſine nomine corpus.

ſicut præmia.⸢Me cernere.) De ſpectaculo quæritur:nõ de morte.⸢Coram.) Modo aduerbium tẽporis eſt:quia verbo cohæret:vt, Coram quem quæritis adſum.⸢Funere.) Cadauere: ab eo quod præcedit, id quod ſequitur. Funus,enim eſt iam ardens cadauer. Quod dum portatur, exequias dicimus:crematum,reliquias:conditum,iam ſepultum.⸢In hoſte Priamo.) Aut Archaiſmos eſt.aut in hoſte,ideſt cum hoſtem gereret,quum ipſe hoſtis eſſet.⸢Sed iura fidéq;.) Quia (quod Homerus mutat) dicitur Priamus duce Mercurio ingreſſus Achillis tentoria excitatum rogaſſe,quem dormientẽ poſſet occidere. Iura vero,ꝙ à rege rogabatur.⸢Remiſit.) Comitatus vſq; ad Troiã eſt.⸢Imbelle.) Inutile ferrum.⸢Nequicquam.) Non.ſic Perſius,Nequicq; fundo ſuſpiret nummus in imo.⸢Referes ergo hæc.) Sarcaſmos eſt,iocus cum amaritudine. vt,En agros:& quam bello Troiam petiſti Heſperiam.Antiſmos autẽ eſt vrbanitas ſine iracundia:vt, Atq; idẽ iungat vulpes,& mulgeat hircos.⸢Degenerẽ.) Non reſpondentem moribus patris.⸢Altaria ad ipſa.) Vnde ſperabat auxiliũ.⸢Dextraq; corruſcum extulit.) Corruſcũ,ſi ornatũ gẽmis caput regis acceperis,ſenſus talis eſt, Sublato capite gladium in vaginam recondit,quæ lateri ſemper cohæret.Si vero coruſcum gladium vis intelligere:lateri Priami iſixum accipe:& κατὰ τὸ ὕστερον πρότερον:poſtea caput eſſe ſublatum.⸢Hæc finis.) Omnia latina nomina,inanima,ſimplicia,à verbo non venientia,nis,ſyllaba terminata,maſculina ſunt. Inanima, propter canis:ſimplicia,ꝑpter bipennis:à verbo nõ venientia,propter finis. Ergo clunis Iuuenalis bene dixit, Tremulo deſcendunt clune puellæ.Horatius male, Quod pulchrẹ clunes.⸢Hic.) Talis.vt,Hunc ego te Euryale aſpicio?⸢Sorte.) Fatali neceſſitate.⸢Troiam incẽſam.) Pro Ilium.⸢Pergama.) Proprie Troianẹ arces ſunt:vnde κατ᾽ ἐξοχὴν arces omnes pergama dicuntur:vt Poetam dicimus, & intelligimus Virgilium.⸢Regnatorem Aſiæ.) Quia imperauerat & Phrygiæ & Mygdoniæ.⸢Iacet ingens littore truncus.) Pompeii tangit hiſtoriam. Quod autem dicit Littore,illud, vt ſupra diximus,reſpicit,quod in Pacuuij tragœdia cõtinetur. Quod autem Donatus dicit Litus, locum eſſe ante aras,à litando dictũ: ratione caret.Nam à litando,li,breuis eſt:& ſtare non poteſt verſus.⸢Sine nomine.) Sine agnitione.

DONATVS.

¶Hic Priamus.q.in.m.i.m.t.Non tame.a.n.v.irẹq; pe.) Ecce inuenta eſt quẹſitẹ mortis occaſio.nã Pyrrhus potuit Polyten ſaucium fortis & valẽs ſequi fugientẽ,nec perlõga ſpatia currens alicuius ꝑcuſſionẽ accẹpit.totum.n.fortuna ſeruauerat Priamo,vt cauſas mortis quas quẹrebat incurreret.deniq; factum eſt,nã excitatus luctu & acerbitate mortis filij,imaniſſimi hoſtis ferã naturã maledictis in ſe duriſſimis prouocabat.⸢At tibi pro.ſ.e.p.t.a.Di,inquit,ſiqua.e.c.p.&c.) Di tibi,hoc eſt,præſentes,ad quorũ ſe ſuffragium defenſionẽq; contulerat.& ſi eſt in cœlo aliqua pietas numinum,quẹ nefariẹ cõmiſſa reciprocis vltionibus vindicent,perſoluant meritis tuis deteſtabilibus congrua.incipit iam vnius facti crimina memorare,dilatans inuidiã,quãuis in hoſtis ꝑſonam.⸢Qui nati co.m.c.l.Feciſti &.p.fœ.f.v.) Hoc ex occaſione obijciebat Pyrrho ꝓ crimine,quaſi polyten ipſe diſtuliſſet,vt ante ora parentum occũberet,quaſi quod caſus attulerat,alterius culpẹ debuerat applicari,qui nati coram me cernere letum feciſti,& patrios fœdaſti funere vultus.Nõ culpat hoſtem ꝙ polyten occidit.ſtulte quippe faceret hoc reprehẽdere in eo,quod (vt diximus) iure belli faciebat,aut fecerat,ſed hoc culpat, quod nõ hoſtis ſed euentus attulerat,quod nõ faceret niſi dolẽs & deſiderans mori,poſt maledicta ẽt cõuitia ſubnexuit,dicẽs.⸢At nõ ille ſatũ.q.t.m.A.Talis in.h.f.P.&c.) Places tibi,inquit,& nobilitate
paterni

paterni nominis gaudes, quũ Achilles pater tuus nõ ſit,hoc eſt quũ Achilles pater tuus nõ ſit,mater tua in Achillis matrimonium poſita, te adulterio cõceptum ꝓtulit. hoc verum eſſe argumẽto confirmat.ſi filius,inquit,Achillis eſſes,ſeruares in perſona mea, quod ille moderatione cuſtodita ſeruauit.nam cũ ad eum ſupplex iſſem,erubuit potius, & doluit fortuna mea,qua mihi in aduerſis gratulatus eſt.corpusq; Hectoris reddidit,& me remiſit in ſtatũ,quo fui.qa adſtruebat Achillis factũ,& volebat eũ iuſte aliquid oſtendere præſtitiſſe,vt ex hoc deformaret pſonam Pyrrhi,tacuit ille ſceleratĩ hoſs funus ꝑcepto auri ingẽti pondere,dimiſit ad ſepulturã,iuſtus.ſ.nõ humanitate ſed præmio.cũq; alia quoq; exercere poſſet in ſupplicem, me quoq; in regnum meum redire ꝑmiſit.Cum autem de conceſſo Hectoris corpore loqueretur,bene poeta poſuit,reddidit.hoſtibus.n.ſola anima debetur hoſtilis.Corpus aũt,qm̃ in nullius eſt poteſtate,dimittitur ſepulturẹ.reddidit ergo,qm̃ hoc cõtra humanitatis leges illicite tenebatur.⸢Sic fatus ſenior.t.q;.i.ſi.i.c.) Ecce deſiderium mortis manifeſtũ.poſt maledicta & iniurias ſenex iuuenem ꝓuocat. nec corporis nec teli ſui ſuffragante virtute. Telum ait imbelle, vt firmaretur,quod ſuperius dixit,& inutile ferrum.quod autẽ dixit ſine ictu coniecit,ꝑcedens dictum voluit approbari. poſitũ eſt enim tremẽtibus ẹuo circũdat nequicq; humeris.⸢Rauco qđ p.æ.re.Et ſummo.c.n.v.p.) Nonnulli hic faciunt inaniſſimã quæſtionem dicentes,nõ poſſe pendere quod repellitur.his ergo reddenda ratio eſt,vt vacuato quod male ſentiunt incipiant ſequi, quod prudenter eſt dictũ.nam & repulſum eſt,& pependit. miſſum.n.telum cõſtabat quod vetuſtatis vitio fuiſſet hebetatum, quod rigorem perdidiſſet illius tẽporis,quod in vſu Priami fuit, cum telum ipſum fuiſſet emiſſum ab eo, qui omne virtutis robur cũ ipſis iuuẽtæ temporibus amiſiſſet.talis ergo teli effectus plenus eſſe nõ potuit,vt ꝑforato penitus ſcuto ad hominis corpus & exitium ꝑueniſſet,nec tamẽ in totum inefficax fuit.repulſum eſt enim reſiſtẽte aere.ſic tamen vt pendens in hoc eſſet penetrato.ſ.aliqua ex parte ſcuti cõtectu.Hic intelligẽdum eſt,qualis in primis annis fuerit Priamus,quem non feſellit in illa ætate deſtinatio feriẽdi,obtinuiſſet enim,ſi corporis etiam roboris & teli ſubſtãtia ꝑduraſſet,qualis autem fuerit etiã Pyrrhus oſtenditur,qui ictum ſenis vitare nõ potuit.⸢Cui Pyrrhus,r.e.h.&c.) Quale reſponſum deberet iratus dare ex maledictis & iniuriis acerbiſſime expreſſit,in ipſa.n.reſponſione oſtẽdit ſe verbis potius Priami,& obiectis fœdiſſimis excitatum.dũ eadem replicat Ibis,inquit,vt patri meo ipſe referas male geſta mea,& crudeles actus,& me degenerẽ nunties.interea morere.Ecce breuitas neceſſario poſita,properare.n.Pyrrhus ad vltionem debuit,quem tanta cõmouerant.⸢Hoc dicens al.ad.i.t. Traxit,& in.m.l.ſ.n.) Ecce animus vehemẽter irati,hoc,inquit,dicens,hoc eſt dum adhuc loqtur.traxit ſenem,traxit ætatis vitio tremulum,traxit ad ipſas aras deorum,quas Priamus dixerat vindices fore.traxit labantẽ in filij ſanguine,tm̃ potuit vis iracundiæ,vt non conſideraret Pyrrhus in Priami nece piaculum infandum, & impietatem pleniſſimam profiteri.fecit,vt dictum eſt,irati mẽte exiſtimans ſe nec ſacrilegum hoiem,neq; impium fore, ſed ipſum Priamũ reatum incuſſurum,ſi aras fœdaret ſanguine ſuo,quas hoſtiarũ cæde promereri cõſueuerat,& filij ſanguine ſuum quoq; miſceret. Incipit iam deſcriptio necis Priami,in qua pleriq; omiſſa ordinatione ſenſus,à vero intellectu diſſociant veritatem.traxit,inquit,trementẽ.⸢Implicuit comam læua &c.) Melius non puto exponendũ hunc locum q̃; ipſis verbis,quibus factum deſcriptũ eſt.tenuit omnem comam Priami,& ſiniſtra manu implicauit, dextraq; extulit enſem,ipſas ſcilicet comas proculdubio cum ca
pite

pite abſcidit, quaſi abſciſſio capitis non ſuffeciſſet ad ꝑficiendam hoīs necem, q̄m vehementer irati perſonā induxerat, & lateri, inquit, abdidit enſem vſq; ad capulum. Lateri intelligēdum eſt, nō ſuo quaſi reuocans in vaginā, ſed lateri Priami, qui tam aptum, qui tam euidens in eo, quod fecerat natura ferox iuuenta, inſolēs iniuriis excitatus abſtulit hominis caput. & quia hac tantum pœna ſatiari non potuit, corporis latus iam nihil ſentientis īpreſſo ei vſq; ad capulū gladio perforauit, atq; ita totum enſem abdidit, quaſi illū in vagina condidiſſet. Hoc factum īfra melius apparet, quum funus eius & genus mortis Æneam diceret horruiſſe. ❡ Hæc finis Priami fatoꝝ.) Supra enim dixit, forſitan & Priami fuerint, quæ fata requiras. Ecce in. quem finem vitæ dilatus eſt Priamus. ❡ Hic exitus illum. ſ. t.) Quam ſortem miſerandus inuenit. ❡ Troiam incēſa, &. p. v. p. &c.) Poſt florē regni, poſt diuturnum imperium Troiam ille vidit incenſam, & prolapſa ꝑgama, quid male ſit, dolenda cernens, quis ſperaret ſenem iāiam natura deficiente ſine dubio moriturum ꝑdito, quod feliciter regerat, imperii culmine, cōſumptis quoq; incendio vniuerſis tam infelici exitu periturum: dehinc ſuccedit aduerſorum euidēs enumeratio ſecuta poſt mortem, quoniam quæ ſuperius dicta ſunt ad Priami cruciatus pertinent, vel certe cum occideret. ❡ Iacet.) Nec fuit qui funus eius debitæ ſepulturæ mandaret. ❡ Ingens.) honore vel corpore. ❡ Litore. Vbi litare conſueuerat q̄m intra domum & ante aras cōſtabat occiſum. ❡ Truncus.) Atq; vtinā non diuiſus in partes & ſine nomine corpus, iacet ingēs corpus & ſine nomine. nōnulli hic ſine noīe, ſine dignitate accipiunt, ſed nō ita eſt. nam cum corpori detractum fuerit caput, erit ſine noīe cū cognoſci nequiuerit. iacet ingēs litore truncus, iacet auulſum humeris caput, iacet ſine noīe corpus. Separāda ſunt hæc à ſuperioribus dum ꝓnuntiantur, ne intellectus patēs facta cōfuſione turbetur. ab accuſatiuo enim caſu tranſiens ſi ad noīatiui caſus declinationem pronuntiās veniat facit vitium, iungens Troiā incenſam & ꝓlapſa videntem pergama, tot quondā populis regniſq; ſuperbum Regnatorem aſiæ. iacet ingens litore truncus. ❡ Auulſumq; humeris. c. & ſi. n. c.) Semel poſitum iacet, ad tria ſupradicta pertinet, quę ipſa tria cum noīatiuo ſunt poſita. ſuperiora vero cū accuſatiuo. Proinde hæc oportet ſeparari.

ASCENSIVS.

❡ Hic Priamus, &c.) Docet finē & exitum vitę Priami, adludēs ſubinde ad res Romanas: vnde Dona. ❡ Hic Priamus.) Voluit fortuna, vt mors Polytæ eſſet in cōſpectu ſuo, vt inde mors ſua oriretur. ❡ Dii.) Scilicet præſentes, ad quorū ſe ſuffragium contulerat, & ſi eſt in cœlo aliqua pietas quæ nefaria cōmiſſa vindicet. ❡ Qui nati.) Non culpat Pyrrhū ꝙ occiderit, ſed ꝙ cædem in cōſpectum paternum reſeruauerit: nam ſtulte reprehenderet, quod iure belli licebat. ❡ At non ille.) Conatur priuare eum omni gloria & nobili genere, ꝙ non ſit filius Achillis: quod probat, ꝙ in ſe nō ſeruauerit iura quæ ſeruauerat Achilles. ❡ Reddidit corpus.) Quod iniuſte retinuiſſet. Sola enim anima debet̄ hoſti. Corpus aūt, quoniam in nullius eſt poteſtate, dimittitur ſepulturæ. Reddidit ergo, q̄m contra humanitatis iura id tenebat. ❡ Sic fatus.) Eſt deſyderium manifeſtum mortis, ꝙ poſt contumeliam, etiam armis iuuenē, ſenex prouocet. ❡ Telū imbelle.) Confirmat quod dixit, Inutile ferrum. ❡ Sine ictu.) Probat humeris trementibus æuo. ❡ Pependit.) Stulte dicunt, non poſſe pendere quod repellitur. Hęc ille. ❡ Ordo eſt. Priamus hic. i. hoc tempore, quanquam tenetur iam in media morte. i. quantumcunq; certam mortem

Ordo. conſpicit: tamen nō abſtinuit. ſ. à conuitiis: nec pepercit voci. ſ. cōtumelioſę & exprobranti: & irę vnde illa proceſſit, at. i. ſed exclamat (aut detur potius particula, at Priamo: habet enī, neſcio q̄d minanti aptum: exclamat ergo) at dii (ſiqua pietas eſt cœlo quę curet talia) perſoluāt tibi grates dignas, & reddant præmia debita tibi, pro ſcelere, & pro talibus auſis qui feciſti me. ſ. regē, & lōgæuum, & parentē: cernere coram. i. in conſpectu meo: lętum. i. mortē. nati. i. filii mei: & fœdaſti. i. cōtaminaſti: funere, ſup. nati: vultus patrios. i. paternos. At ille Achilles. ſ. quo mentiris te: ſatū. i. progenitum: quia eius mores nō obtines (quæ ſententia quoq; Chriſtiana eſt. negat enim Chriſtus filios Abrahæ, qui eius opera non faciunt.) nō fuit talis in hoſte Priamo. i. in tractādo me, qui hoſtis erā: ſed erubuit. i. cum rubore excępit iura, & fidem ſupplicis. i. ſupplicaturi, & ſuppliciter venientis, pro redimēdo corpore Hectoris: videns enim Achilles in Priamo quod Saul in Dauide: quia quum dormientem interficere potuiſſet: nec tamen quidq̄ moleſtię intulerit, quia ſupplex venerat, erubuit iura: quibus potuit hoſtem quouis modo adoriri, & fidem qua noluit: quia ſupplex venerat: erubuit aūt propterea, quia indecorum eſt ſic dormiuiſſe Achillē vt īprouido, adeſſet improuiſus hoſtis: & reddidit corpus Hectoreū exangue. i. mortuum: hic nō dicit Priamus ꝙ vendiderit: quia ſi id diceret, iā ꝓbaret patrem non minus turpem q̄ filium: cuius cōtrariū aſtruere vult: & remiſit me in mea regna: quæ verba ſonarent quaſi per pudorē Pyrrhū à cęde coercere vellet: niſi facinus inimicum ſubſequeret̄. Priamus ergo ſenior fatus, ſup. eſt ſic, & coniecit telum ībelle quia ſine ictu. i. impetu forti: quod. ſ. telum repulſum. i. repercuſſum: protinus. i. ſtatim ære rauco. i. parum ſonantibus armis, aut vmbone æreo parum ſonante, eo ꝙ ſine viribus īpulſum eſſet: pependit nequidq̄. i. fruſtra infixum eſt in ſummo vmbone. i. curuatura clypei: hoc eſt, manſit q̄dē hęrens in ſuperficie vmbonis: & ita pependit, ſed non penetrauit totum clypeum: & ideo repulſum eſt, non tamē reiectum, quia manſit hærens. Cui Pyrrhus, ſupple reſpondit. Ergo, quia dicis patrem meum non tali animo, ſed lōge generoſiorē fuiſſe: tu referes, i. recitabis hęc, ſcilicet facinora mea & ibis nūcius genitori meo Pelidæ, ideſt Pelei filio: memento narrare illi mea facta triſtia, ideſt turpia ob quæ ille triſtetur: & me Neoptolemum, ideſt nouum militem degenerem, ideſt ab eius virtute & generoſitate degenerantem: morere (imperandi verbum) nūc ſ. vt nuncius eas: & ipſe dicens hæc, traxit Priamum trementem ſ. æuo ad ipſa altaria: quæ cōſtructa ab ipſo erant in honorē deorum, trementem, dico, & lapſantem, ideſt titubantem, aut iam iamq; labantem in multo ſanguine nati, ſcilicet Polytæ, & implicuit comam læua, ideſt īuoluit læuam manum ſuam coma Priami: & extulit. i. extraxit vno ictu in altū: dextera. ſ. manu, enſem coruſcum. i. refulgentem: & abdidit lateri, ideſt in latere Priami: tenus capulo. i. vſq; ad capulum. i. manubriū, quo capitur hæc, ſup. erat: finis, ideſt exitus fatorum Priami: hic. i. huiuſmodi: tam infelix exitus: tulit illum ſorte. i. per ſortem. i. hūc exitum ille ſortitus eſt: non enim pro meritis eum habuit: illum, dico, videntē Troiā incenſam: & Pergama. i. arces Troianas: prolapſa illum, dico, regnatorem Aſiæ ſuperbum. i. elatum & glorificatum: quondam populis & terris: qui, ſup. iacet nunc ingens truncus in litore: quia Troia deleta non niſi litus maris viſum eſt (ſed ad Pompeium alludit, vt Seruius recitat) & caput auulſum. i. amputatū humeris: & corpus ſine nomine. i. ī̄gnobile, ſicut vulgus, ignobile dicitur ſine nomine: aut ad ſui cognitionem mortales inuitat: vt cognoſcant, quia ablato capite etiam regis corpus ſit ſine nomine, non enim agnoſcitur.

PIERIVS.

❡ Corpuſq; exāgne ſepulchro.) In aliquot ex antiquioribus codicibus, corpus exangue, legitur abſq; particula, que. Sed enim ipſa verſus dignitas, eam particulam hoc loco videtur expetere. ❡ Rauco quod ꝓtinus ære repulſum eſt.) In antiquis aliquot codicibus, ſepultum eſt, legitur. In aliquot, ſepultum, abſq;, eſt, q̄d id videtur innuere, ꝙ ad viuum non peruenerit. Sed in ſummo clypei, nulla efficacia pepēderit. Sane vero, ſepultum, ab iis repoſitum eſt, qui olim quæſtionem faciebant, non poſſe pendere, q̄d repellitur, aduerſus quos ita Donatus. Nā & repulſum eſt, & pependit, Miſſum enim telum cōſtabat, quod vetuſtatis vitio fuiſſet hebetatum, quod vigorem perdidiſſet illius temporis quo in vſu Priami fuit, quum adhuc iuuenis eſſet, nūc emiſſum ab eo q̄ omne virtutis robur quum ipſis iuuentæ temporibus amiſiſſet. Talis ergo teli effectus plenus eſſe potuit, vt perforato penitus ſcuto ad hominis corpus, & exitium perueniret: nec tamen in totū inefficax fuit, repulſum eſt enim reſiſtente ære, ſic tamē, vt pēdens inhæreret, penetrato. ſ. aliqua ex parte ſcuti contextu, legamus itaq; cum Donato, rauco q̄d ꝓtinus ære repulſum eſt. ❡ Illi mea triſtia facta. Illi, hic pro, ibi, aduerbiū poſitū dicit Dona. interpres Terētianus, in Adelphis. Vt ego illi maximā partē ferā, & in Ecyra. nā illi nō licebat niſi pręfinito loqui. ❡ Hęc dicens.) Antiqua fere oīa exēplaria, hoc dicens, legunt: quippe, nunc morere, quod maiorem quādā habet illuſionis efficaciam. ❡ Hæc finis Priami fatorum.) Seruius velle videtur finis, fœminini t̄m eſſe generis, quum tamen virilis ēt paſſim inueniatur Virgil. Quem das finem rex magne laborum. &, Hic finis fandi: quod agnoſcit Nonius. Præterea Probus in arte quęrit, cur hoc loco finis, fœminino genere poſitū fuerit à Virgilio, quū veterum grāmaticoꝝ regulæ nomē id maſculini generis eſſe velint. Poetāq; ait metro cōſuluiſſe, ita enim plerūq; rōnē muſica appellat. Sane vero Cōminianus ſolœciſmū hic eſſe per genera noīum aſſeuerat, hæc finis Priami, pro, hic finis. ❡ Prolapſa.) Nō temere quidē in antiquiſſimo quodā codice participia hęc, à labor, laberis, per thematis characteriſticū ſcribunt̄, ꝓlabſa, illabſus, labſantē. Nā Probus huiuſmodi participia per b, non p, ſcribi debere præcipit.



SERVIVS.

¶ Sæuus horror.) Quia eſt & bonus: vt, Lætuſq; per artus Horror iit. ¶ Vitã exhalãtem.) Secũdum eos qui animam vẽtum volunt: vt, Atq; in vẽtos vita receſſit. ¶ Direpta.) Diripiẽda: participium ꝓ participio. ¶ Copia.) Notandum de exercitu, numero eũ dixiſſe ſingulari, vt Salluſtius: quũ copias de exercitu, numero plurali dicamus. Copia vero, aliarum rerum eſt.

DONATVS.

¶ At me tum primum ſæuus c.h. Obſtupui. ſu.c.ge.i. Vt regẽ æquæuum. c.v.v.v.e.) Hoc, inquit, viſo, tunc primũ me horror inuaſit. conſiderans q̃ ꝓpe etiam meis affectibus aliquid ſimile, aut iam contigiſſe, aut forſitan imminere non inaniter

At me tum primum ſæuus circunſtetit horror,
Obſtupui, ſubiit chari genitoris imago,
Vt regem æquæuum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem, ſubiit deſerta Creuſa,
Et direpta domus, & parui caſus Iuli.
Reſpicio, & quæ ſit me circum copia luſtro.
Deſeruere omnes defeſſi, & corpora ſaltu
Ad terram miſere, aut ignibus ægra dedere.
Jamq; adeo ſuper vnus eram, cum limina Veſtæ
Seruantem, & tacitam ſecreta in ſede latentem
Tyndarida aſpicio, dant clara incendia lucem
Erranti, paſſimq; oculos per cuncta ferenti.
Jlla ſibi infeſtos euerſa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaum, & deſerti coniugis iras
Permetuens Troiæ, & patriæ cõmunis Erinnys
Abdiderat ſeſe, atq; aris inuiſa ſedebat.
Exarſere ignes animo, ſubit ira, cadentem
Vlciſci patriam, & ſceleratas ſumere pœnas?

ter cõmouebar. vidi enim concidiſſe fortunã regis qui ęquęuus mei fuerit patris, vidi exhalantem vitã per ingens vulnus. ecce vbi probatur præter abſciſſionem capitis, etiam latus eius eſſe perfoſſum. deniq; hoc vult eſſe vulnus. cæterum auulſum humeris caput nõ eſt vulnus. videre ait, viſus ſum ĩ illo exemplo imaginẽ patris, ę ſolitudinẽ vxoris, direptionẽ domus noſtræ & pueri filij mei interitus. hoc eſt quod dixit ſubiit cari genitoris imago, vt regem æquæuum crudeli vulnere vidi vitam exhalantẽ. ¶ Subiit deſerta Creuſa, Reſpicio, & quę ſit. m.c.c.l.) Nouiſſime, inquit, etiam me conſiderans qui remanſerã ſolus. ¶ Deſeruere omnes. d. & c.ſ. Ad terram mi. aut igni. æ. de.) Redit ad illam

ad illam partẽ qua dixit ſe in domo Priami ſuper tecta fuiſſe cum plurimis, deſeruerunt, inquit, me omnes feſſi pugnãdo nullo laboris conſequente ſucceſſu. nam cum ſumma deſperatio eſſet aut præcipites ſe ſe dederant, aut animos & ꝓpria corpora tradiderant flammis. ecce etiã hic ſolum ſe aſſerit remanſiſſe, laudans occulte fidem ſuam, & cõſtantiã ſubtiliter præteriens, excuſat & matrẽ ſuã, quã cõſtabat cãm fuiſſe maloꝝ oium, q̃ enarrabat.

Scilicet hæc Spartam incolumis, patriasq; Mycænas
Aſpiciet? partoq; ibit regina triumpho?
Coniugiumq́;, domumq́;, patres, natosq; videbit
Iliadum turba, & Phrygiis comitata miniſtris?
Occiderit ferro Priamus? Troia arſerit igni?
Dardanium toties ſudarit ſanguine littus?
Non ita: nanq; & ſi nullum memorabile nomen
Fœminea in pœna eſt, nec habet victoria laudem,
Extinxiſſe nefas tamen, & ſumpſiſſe merentis
Laudabor pœnas, animumq́; expleſſe iuuabit
Vltricis flammæ, & cineres ſatiaſſe meorum.

ACSENSIVS.

(At me tum primum ſæuus, & cætera.) Hunc locum non interpretatur Seruius, niſi in principio: & nuſquam Donatus, quia ab eis qui reſecãdum hoc opus acceperant, hæc pars abſciſſa, vtpote, quæ rem ignobilẽ & indignã, tã Troianis cæteris, q̃ Æneæ cõtineat. Troianis quidem, quia turpe erat ꝙ deſeruere oẽs defeſſi, & corpora ſaltu ad terram miſere, aut ignibus ægra dedere, &c. Æneæ vero, qui in fœminã ſe ſuccẽſum dicit, quod in conſpectu Didonis ineptũ viſum, & indecorũ prudenter ablatum eſt: q̃a tñ rurſus incertum, ponã & eius ordinem qui talis eſt. At. i. ſed. ſæuus. i. vehemens, & dirus: horror circũſtetit. i. circũdedit me: non tamen inuaſit, quia victus nõ erat: vnde ſignanter dicit, circũſtetit: quaſi ne horror quidem inuadere auderet eum: circũſtetit tamen tũ. i. tunc primum: & obſtupui, nõ quia mihi timerẽ, ſed q̃a imago chari genitoris. i. patris Anchiſæ ſubiit. i. in mentem venit mihi: vt. i. poſtq̃: vel quũ primum vidi regem æquæuum. i. coæuum, ſeu æqualis æui videlicet Priamum coæuũ Anchiſæ: exhalãtem. i. violenter efflantem: aiam. i. ſpiritum vitalem: Creuſa. ſ. cõiux: deſerta. i. derelicta domi: ſubiit. i. in mentẽ venit: quãdo. ſ. Hecubam vidit: & domus direpta ſubiit, & caſus parui Iuli ſubiit, q Aſtyanacti coæuus erat. Reſpicio & luſtro, quæ copia ſit circum me: an. ſ. ſufficere poſſet ad reſiſtẽdum hoſtibus: oẽs. ſ. ſocii: defeſſi. i. ad extremum fatigati, & feſſi, deſeruere me, & miſere. i. miſerunt corpora ſaltu ad terram. i. p̃cipitauerũt ſe, aut dedere corpora ægra. i. ſaucia, aut tædio vitæ affecta ignibus. i. p̃cipitauerunt ſe in ignes. Iamq; . i. & iam, ego ſupererã. i. reſtabam iam: adeo. i. oino: vnus. i. ſolus: quum. i. quãdo ego aſpicio: Tyndarida. i. Tyndari filiã ſaltẽ putatiuã, videlicet Helenam, quæ Iouis filia dicitur, ex Læda Tyndari cõiuge: ſeruantẽ limina Veſtæ. i. templi in quo veſta colebat: & latentẽ, tacitam, aut tacentem: aut occultam: in ſecreta. i. abſtruſa: quia tamen ſi ſecreta in ſede erat, & tacita quæri poſſet: quomodo ergo aſpexerit, addit incendia, clara. i. penetralia clarificantia: dant, ſup. mihi erranti, ideſt vaganti per diuerſa loca, & ferenti oculos paſſim per cuncta, ſup. loca, lucem. i. claritatem: illa, ſcilicet Tyndaris: hoc eſt Helena: permetuens. i. multum metuens Teucros infeſtos ſibi: ob Pergama, ideſt mœnia Troiana: euerſa & permetuens pœnas Danaum, ideſt quas Danai ab ea exigere poſſent, & iras coniugis deſerti, ideſt derelicti quum Parim, ſeu Paridem ſequeretur, & permetuens Erynnis, ideſt furores, & furias Troiæ communis, ideſt totius patriæ: non ſuæ, ſed Troianorum abdiderat, ideſt occultauerat ſeſe: atq; ſedebat inuiſa, ideſt non viſa, ſed occultata: aris, ideſt iuxta aras Veſtæ: & eſt dictio, aris, ablatiuus localis: inuiſa autem videtur accipi pro inuiſibili: quia viſa erat ab Ænea: ſed ſedebat vt non videretur, ſicut, Diues inacceſſos vbi ſolis filia lucos, &c. Ignes, ideſt incendia irarum exarſere animo, ſcilicet meo: ira ſubit, ideſt inceſſit mihi: vlciſci patriam cadentem, & ſumere pœnas ſceleratas, aut cũ dedecore. Scilicet ideſt ſcire licet, quaſi dicat dixi enim mecum, ſcilicet hæc ſcilicet quæ caput & origo mali eſt: aſpiciet incolumis: Spartam ſcilicet regionem: & Mycænas patrias, quæ in patria eius erant: & ibit regina, ideſt quaſi regina, triumpho parto, ideſt acquiſito de Troianis: & videbit coniugium, ideſt cõiugem ſuum ſuſcepta in priſtinum coniugium, quod cum ea Menelaus contraxerat: & videbit domũ, ſcilicet vnde egreſſa eſt, & patres, ideſt parentes, aut proceres: & natos ſcilicet eorum aut ſi quos

quos habuit ſuos, comitata turba, ideſt multitudine Iliadum, ideſt virginum Troianarum: & miniſtris Phrygiis, ideſt Troianis: poſtquam, ſupp. Priamus: occiderit, ideſt ſuccubuerit: & occiſus ſit ferro, ideſt enſe ferreo, & Troia arſerit igni: & littus Dardanium ſudarit, ideſt irrigatum ſit toties, ſanguine, ſcilicet Phrygio: hæc autem omnia cum indignatione quærit, vnde addit quaſi reſpondens ſibi: Nõ ita, ſup. fiet: nanq; & ſi, ideſt quanquam nullum nomen memorabile, ideſt memoria dignum: eſt in pœna fœminea, ideſt quam de fœmina ſumam: nec victoria. ſ. in fœminam: habet laudem, & quanquam nefas eſt extinxiſſe, ſcilicet fœminam, tamen ego laudabor ſumpſiſſe, & ideſt etiam pœnas merentis, ideſt de ea quæ bene meruit: hoc eſt, quamuis non deceat me eam occidere, tamen non decet eam viuere: & iuuabit, ideſt delectabit: expleſſe. i. expleuiſſe animum: flammæ vltricis, ideſt vltionis ex incendio irarum ſumptæ, & ſatiaſſe, ideſt ad ſatietatem contentos feciſſe cineres: meorum, ideſt manes interfectorum Troianorum, qui erant appetentes vindictæ. Hæc (vt dixi) idecora viſa ſunt: ſed purgantur, quia amens factus erat: vnde ſequitur, Talia &c.

PIERIVS.

(Subiit deſerta Creuſa, & direpta domus.) In Mediceo, & antiquis aliquot aliis exẽplaribus legere eſt, ſubit & deſerta, neq; dicendum vltimam in ſubit, ex ſynæreſi lõgam eſſe, qui viderimus ſuperius eiuſdem formæ præteritum correptum, Hectore qui redit exuuias indutus Achillis. ibi enim pro rediit, dubio ꝓcul poſitum eſt biſſyllabum, redit. Eſt vero venuſtas aliqua in ea repetitione copulæ, Et deſerta Creuſa & direpta domus: quanq; neq; illud inuenuſti, quod abſq; , &, ſubiit. Triſyllabum in pleriſq; habetur exẽplaribus. Habemus vero in antiquis aliquot codicibus lectionem aliam, vt, Direpta domus: hoc eſt, venit in memoriam domus, vt diredta ea q̃ppe ſpecie, qua direpta eſſet tali eã imagine cõcępi. Aliquot alii codices, & deſerta, legunt. Sed hoc parum in tanta calamitate. Quare longe melius direpta. Loquitur vero hic ex Epicuri ſententia, qui oium rerum, quæ noſtræ iſiderent cogitationi, ſimulachra cõfingebant, eaq; ad cerebrũ volitantia ſpecies offerre, q̃bus prædita eſſent, memoriãq; & excogitationem nõ aliunde in nobis eſſe. Quæ lectio ſi faciat ſatis, non erit dicendũ participium eſſe pro participio, & direpta, poſitum pro diripiẽda, vt grãmatici cõminiſci coguntur. (Iamq; adeo ſuper vnus erã.) Duo illa & vigiti carmina, quæ detracta eſſe cõſtat, in nullo ex iis veteribus codicibus, quos verſauimus, habentur: placuit tamẽ nonnullis iпreſſoribus ea publicare. Donatus porro ita ea diſſimulauit: vt ſententiæ cõtinuationẽ longe aliter accæperit, q̃ fecerint alii. Ea quippe de cã Æneã dextra prehẽſum à matre cõtentũ eſſe, ne ipſe ſibi, ꝙ in extrema ea rerũ deſperatione plerịq; fecerãt, mortẽq; cõſciſceret, quo loco authoris ipſius verba ponere nõ pigeat, vbi verſus hos iterpretatur: Deſeruere omnes defeſſi, & corpora ſaltu. Ad terram miſere, aut ignibus ægra dedere. Tũ mihi ſe, nõ ante oculis tã clara, vidẽdam Obtulit, & pura per noctem in luce refulſit Alma parens, confeſſa deam, qualiſq; videri Cœlicolis, & quanta ſolet, dextraq; prehenſum Continuit, roſeoq; hæc iſuper addidit ore. Dixit omnes deſeruiſſe quod agebant, quum defenderent domum Priami, & id fruſtra facerent. Ipſe quomodo receſſerit dicit, ne videatur etiam ipſe operis labore fatigatus receſſiſſe. Omnes (inquit) laborando feſſi, & ſine aliqua vtilitate certando debiles redditi, tædio aduerſarum rerũ mori maluerunt, & duplicem voluntariæ mortis occaſionẽ nacti, quum altitudo nõ deeſſet, & incẽdia dominarentur, aut præcipites dederant ſeſe, aut petierant flãmas, ne & ipſe alterum facerẽ, aut ꝙ ſupererat tertium, hoſtis occideret remanẽtem, mater mea: non vt facere ſolebat, dubia, aut incerta: ſed manifeſtior veniens, me ab ipſis inefficaciſſimis actibus reuocauit.

SERVIVS.

(Cum mihi ſe.) Ordo eſt, cũ mihi ſe videndam oculis obtulit non ante tam clara. (In luce.) In nimbo, qui cum numinibus ſemper eſt. (Dextraq; prehenſum.) Ea corporis parte qua Helenæ ictum minabatur, quæ in templo Veſtæ ſtabat ornata. Vt enim in primo

Talia iactabam, & furiata mente ferebar,
Quum mihi ſe, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit, & pura per noctem in luce refulſit

Alma parens, confeſſa deam, qualiſq; videri
Cœlicolis, & quanta ſolet, dextraq; prehenſum
Continuit, roſeoq; hæc inſuper addidit ore.
¶ Nate, qs indomitas tãtus dolor excitat iras? VEN.
Quid furis? aut quonam noſtri tibi cura receſſit?
Non prius aſpicies vbi feſſum ætate parentem
Liqueris Anchiſen? ſuperet coniuxne Creuſa,
Aſcaniuſq; puer? quos omnes vndiq; Graiæ
Circum errant acies, & ni mea cura reſiſtat,
Iam flammæ tulerint, inimicus & hauſerit enſis.
Non tibi Tyndaridis facies inuiſa Lacænæ,
Culpatuſue Paris: verum inclementia diuum
Has euertit opes, ſternitq; à culmine Troiam.
Aſpice (nanq; omnem, quæ nunc obducta tuenti
Mortaleis hebetat viſus tibi, & humida circum
Caligat, nubem eripiam, tu nequa parentis
Iuſſa time, neu præceptis parere recuſa)
Hic vbi disiectas moles, auulſaq; ſaxis
Saxa vides, miſtoq; vndantem puluere fumum,
Neptunus muros, magnoq; emota tridenti
Fundamenta quatit, totamq; à ſedibus vrbem
Eruit. Hic Iuno Scæas ſæuiſſima portas
Prima tenet, ſociumq; furens à nauibus agmen
Ferro accincta vocat.
Iam ſummas arces Tritonia (reſpice) Pallas
Inſedit, nimbo effulgens, & Gorgone ſæua
Ipſe pater Danais, animos, vireſq; ſecundas
Sufficit, ipſe deos in Dardana ſuſcitat arma.
Eripe nate fugam, finemq; impone labori,
Nuſquam abero, & tutum patrio te limine ſiſtam.

primo diximus, aliquos hinc verſus cõſtat eſſe ſublatos: nec immerito. Nam & turpe eſt viro forti contra fœminam iraſci: & cõtrarium eſt Helenam in domo Priami fuiſſe, illi rei, quæ in ſexto dicitur: q̃ in domo inuenta eſt Deiphobi, poſt quã ex ſumma arce vocauerat Græcos. Hic autem verſus eſſe ſublatos, Veneris verba declarant, dicentis, Non tibi Tyndaridis facies inuiſa Lacænæ. ¶ Roſeo.) Pulchro. Perpetuum epitheton Veneris. ¶ Inſuper.) Super quod continuerat. ¶ Indomitas.) Magnas. ¶ Quid furis?) Quia furor eſt virum fortem ruere in mulieris interitũ. ¶ Noſtri cura.) Et hoc loco, vt ſolet: vnã ſe de Æneæ familia facit. Noſtri autem & veſtri genitiuus pluralis eſt antiquus, & ex Græco veniens, ſicut ſingularis eſt mis & tis. Nõ eſt autem poſſeſſiuum: ſed ab eo qđ eſt nos. & hoc eſt vnde dicimus, Noſtri cauſa facit, hoc eſt noſtrum. ¶ Superet.) ſuperuiuat. ¶ Aſcaniuſq; puer) Filius: vt Tuq; puerq; tuus. Horati. Puerosq; Ledæ. & eſt Græcũ, nam παῖδας dicunt. iterdum tamen etiam ad ætatem refertur. ¶ Hauſerit enſis.) Aut perculſerit: vt Latus haurit apertum. Aut vorauerit. ¶ Tyndaridis.) Atqui Iouis eſt, non Tyndarei filia. Sed ſic dicim⁹ Tyndaridis de Helena, vt de Hercule Amphitrionides. Nam de Ioue & Leda nati ſunt Pollux & Helena: de Tyndareo & Leda Caſtor, qui & ſolus mortalis fuit. Vnde Virgilius in ſexto, Si fratrem Pollux alterna morte redemit. qui immortalitatem ſuam cum fratre partitus eſt. Helenam vero immortalem fuiſſe idicat tempus. Nam conſtat fratres eius cum Argonautis fuiſſe: argonautarum filii cum Thebanis dimicauerunt. Item illorum filij contra Troiam bella geſſerunt. Ergo ſi immortalis Helena non fuiſſet, tot ſine dubio ſeculis durare non poſſet. Hanc autẽ legimus prius à Theſeo raptam: & in Ægypto cõmẽdata Protheo. ¶ Facies inuiſa.) Pulchritudo Helenæ odioſa, ideſt Helena. & eſt Græcum. vt vis Herculea, hoc eſt Hercules. ¶ Lacænæ.) A prouincia Laconica. Et notandum deriuationem minorem eſſe à principalitate, quod rarum eſt. ¶ Culpatus ve paris.) Criminoſus. ¶ Aſpice.) De Homero tractum, qui inducit Mineruam præſtãtem iſta Diomedi. ¶ Nanq; omnem.) Ordo eſt, Omnem tibi numẽ eripiam, quæ humida circum caligat, & mortaleis hebetat viſus tuenti. Dicitur autem nebula orta de terris obeſſe noſtris obtutibus. Vnde aquila, quia ſupra nebulam eſt, plus videt. Eſt enim theologica ratio: quia ignorantes viſum Venerium, videre dicuntur & numina. Vnde nunc merito poſt Veneris abſceſſum numina vidiſſe dicitur Æneas. ¶ Obducta.) Superducta. ¶ Tuenti.) Modo videnti: aliàs defendenti. ¶ Nequa parentis Iuſſa time.) Ne, particula, imperatiuo iungitur modo: ſed interdum præſenti tempori, interdũ futuro, prout aliquid volumus aut ad præſens, aut ad futurum fieri. ¶ Iuſſa time.) Veretur enim ne imperanti ſibi fugam, non obtemperet. ¶ Neptunus muros.) Hoc quidem habet fabula, q̃ Neptunus cũ Apolline, Troiæ fabricati ſint muros. Sed conſtat Laomedontem ſupradictis dijs certam vouiſſe pecuniam ad ſacra facienda: quam imminentibus hoſtibus tranſtulit ad murorum fabricam. Vnde dij & feciſſe muros & offenſi eſſe dicuntur. Simul notandum q̃ deos facit opera ſua euertere, vt Portas Iunonem, quarum dea eſt. Nam & portam luminis naſcentibus præbet. Arces, Mineruam: legimus enim, Pallas quas condidit arces, Neptunum, muros: ipſi enim fundamenta ſunt conſecrata, cuius & mouentur arbitrio. Vnde ἐννοσίχθων dicitur, hoc eſt terrã mouẽs aquæ cõcuſſione, ſicut terræ motus cõtinent opiniones. ¶ Tridenti.) Oĩa in ns, exeũtia, aut participia ſunt, aut noĩa. Sed ſi participia ſunt, ablatiuum & in i & in e mittunt ꝓ noſtro arbitrio. Iuuenalis. Nec ardenti decoxit aheno. Cõtra, Semperq; ardente camino. Si vero nomina fuerint, in e tantummodo exeũt. Si autem eadem ſint & noĩa & participia, vt amans: cum noĩa fuerint, omni modo in e mittunt: quum participia, licenter vtimur. Ergo quia tridens nomen eſt, tridẽte debuit dicere. Sed nouitatem affectauit, nulla cogẽte neceſſitate. Sane in noĩbus, quæ & propria eſſe poſſunt, & appellatiua, vt liberalis, felix: Iuuenalis ablatiuus à ꝓprio, in e exit: ab appellatiuo, in i. ¶ Sæuiſſima.) Quæ & fugã vetabat. ¶ Sociũ) Sibi deuotum. ¶ Furens.) Iraſcens. ¶ Tritonia Pallas.) Notãdũ duo antonomaſia ſine proprio. Et eſt nimiæ iracundiæ: vñ dicitur: Quanquã irata ſit Græcis, nequaquam tamen Troianis parcere. licet in hiſtoria lectum ſit vehementius iratam Mineruam, q̃ poſt victoriã ei ſacrificare noluerint, vt Horatius. Quum Pallas vſto vertit irã ab Ilio in impiã Aiacis ratem. ¶ Nimbo effulgens.) Nube diuina. Alij Limbo legũt: & & eſt pars veſtis extrema, q̃ inſtita dicit: vt Horatius, Quarũ ſubſtricta talos tegit inſtita veſte. ¶ Ipſe pater.) Qui oĩbus vnus eſſe conſueuit: vt, Rex Iupiter omnibus idem. Et bene honeſta Æneæ cauſa fugiendi eſt. ¶ Vireſq; ſecundas.) Quia fuerunt & in Troianis: ſed non ꝓſperæ. ¶ Eripe.) Accelera, raptim fac. ¶ Nuſquam abero.) Bona œconomia. Nam ſi tenent Danai, qua deficit ignis: neceſſariũ eſt præſidium numinis. vt Horatius, Nec deus interſit: niſi dignus vindice nodus Inciderit. ¶ Limine ſiſtam.) In limine, vt Syluis te Tyrrhene feras agitare putaſti.

DONATVS.

¶ Cum mihi ſe non ante oculis tam clara videndam obtu. &c.) Dixit omnes deſeruiſſe quod agebant, cum defenderent domum Priami, & id fruſtra facerent, ipſe quomodo receſſerit dicit, ne videatur etiam ipſe operis labore fatigatus receſſiſſe. Omnes, inquit, laborando feſſi, & ſine aliqua vtilitate certando debiles redditi tædio aduerſarum rerum mori maluerunt, & duplicem voluntariæ mortis occaſionem nacti, cum altitudo non deeſſet & incendia dominarentur, aut præcipites dederant ſeſe, aut petierãt flammas, ne & ipſe alterum facerem, aut quod ſupererat tertiũ, hoſtis occideret remanentem, mater mea, non vt facere ſolebat dubia aut incerta ſed manifeſtior veniens me ab ipſis inefficaciſſimis actibus reuocauit. Quando enim alicui crederem, niſi eadem ſe meis optatibus ſine fraude obtuliſſet? talem. ſ. qualis reuera fuit cum deorum numero & cætibus miſceretur, cuius talis extiterat admonitio. ¶ Nate quis in domitas tantus dolor excitat iras? Quid furis? ut quonam noſtri tibi cura receſſit?) Hæc dictio multa continet, tangit enim Æneæ ipſius laudem, qui ſolus toties remanſit occiſis cæteris, aut defeſſis ſolus tunc in claſſe prima, in qua fuerunt Corœbus & Panthus, ſolus etiam cum veniſſet ad domum Priami, ſolus cum ab ipſo poſt inefficacem expugnationem perſonæ hominis victi, vt ſine crimine videatur receſſiſſe de patria, & ex eo ipſo laudem ſibi indicat, quòd non eſſet receſſurus, niſi vidiſſet Troiano imperio deos eſſe magis, q̃ homines inimicos, perindeq; græcis (vt ſæpe fecit) virtutis meritum tollit, cum eos dicit feciſſe contra imperium Troiæ, qui obluctationibus humanis ſeparari non poſſent. continet præcipuum ipſius Æneæ meritũ, cui licuit humanis oculis deos videre præſentes, cõtinet purgationẽ maternã, facit, qđ putabat, malorum

lorum quæ acciderant cauſas, Paridem atq; Helenam præbuiſſe. Nate, inquit, præmiſit pietatis nomen, vt admitteretur facile quod fuerat ſuaſura. nullus eſt enim qui filios in contrarium moneat. quis indomitas tantus dolor excitat iras? Quid furis? aut quonam noſtri tibi cura receſſit? Iratus, inquit, et furens, quid agere debeas neſcis. vtrunque enim conſilio eſt inimicum. doles, iraſceris, furis, & vltionem, quam reperire non potes, ingrato labore ſectaris. Cumq; vana & non profutura perſequeris, curam noſtris erutis ſenſibus reiecisti. addidit etiam perſonã ſuam perſonis mortalibus. non quo ipſa quoq; aliquid pati poſſet, ſed quia ipſa feriebatur in omnibus, ſi maritum, filium, nurum perderet, aut nepotem. incipit iam ſingulorum cauſas enumerare, quibus oſtendat omnes periculis oportunos niſi ſubito fugiant. ¶ Non prius aſpi. vbi feſ. æta. paré. Liq. An.) Ecce dixit ſenem, de corporis autem vitio tacuit. cur enim diceret ei, qui patrem noſſet? & cum ſufficeret ætas, ex qua ſemper eſt debilis ſenectus, etiam ſi nullo vitio extrinſecus prægrauetur. ¶ Superet cõiux ne Creuſa.) Aduertẽdũ eſt & recte, an ſuperet coniux Creuſa, quam conſtabat ſexus ratione ſibi adeſſe non poſſe. ¶ Aſcaniusq; puer.) Nec conſilio filius nec per ætatem ſua virtute munitus, cum hæc proponit, hoc videtur dicere. dum quæris vincere, quos non potes, perdes tuos, ad quos poſtea cum pugnaueris rediturus es? cumulat texendo perſuaſionem ſuam. & ne deſperatio atque interitus magis alienaret viri fortis animum, nunciat opera ſua, omnes eſſe incolumes, ſed ex proximitate multorum hoſtium in ſummo diſcrimine conſtitutos, imminentibus vel maxime incendio vel flammis. ¶ Nõ tibi tyndaridis facies in. la. Cul. ue. p. ve. inc. di. Has euertit. o. ſte. q; à cu. t.) Propoſitio huius rei fuerat neceſſaria, vt hoc ipſum verum eſſe doceretur. hoc enim genere potuit inhibere viri fortis impetum, & incitatos animos frangere inania vacuaq; ſectantes. Fecit hoc venus etiã propter ſe, nouerat enim dici ſibi poſſe, vt hæc pateremur tu feciſti, ergo non immerito dixit, nõ tibi tyndaridis facies inuiſa lacenæ, Culpatusue Paris, verum inclementia diuum has euertit opes ſternitq; à culmine Troiam, & quia ipſius inuidiæ vel maxime apud filium pondere premebatur, ait. ¶ Aſpice (nanq; o. q. n, ob. tu. Mortales hebetat viſus ti. &. hu. cir. Cali. nu. er.) Inter homines ac deos mediam ineſſe caliginem ferunt, & nebulam quandam contractam ex humore mortales oculos hebetare, hanc ſe remoturam Venus promiſit, vt videre Æneas poſſet, quod omnibus nefas eſt intueri. Aſpice, inquit, & ne timeas iuſſa parentis obſeruare, quoniam nihil tibi materna pietas contrarium iubet, ſed præceptis religioſis monet te obtemperare. ¶ Ipſe pater Danais. a. vi. q;. ſ. ſuf. ipſe deos in Dar. ſu. ar.) Cum oſtenderet, non græcos Troiano imperio, ſed deos infeſtos, enumeratis & demonſtratis plurimis, ſeruauit ad vltimum Iouẽ. nec nomẽ eius, quod alii celebrant, dixit, ſed quo ipſa eum appellare debuit, quę fuerat filia. eo magis eum onerans inuidia, cum dicit, ipſe pater, hoc eſt, qui cõtra malum aliorum ſtudium maiore poteſtatis authoritate pro nobis certare debuit, ipſe non tantum græcorum fautor eſt, uerumetiam cæteros deos in odium Troianæ utilitatis accendit. Dat igitur Venus remedium contra hæc. Ait. n. ¶ Eripe nate. ſ. fi. q;. im. Labori. Quia ſciebat filium non libenter auditurum conſilium fugæ, iccirco ſupra dixit. Tu nequa parentis iuſſa time, neu præceptis parere recuſa. Cedendũ enim fuerat, quando etiam ipſe cõtrarius fuit, qui plus poterat, & ſuis potiusq; alienis fauere debuerat. itaq; quum ſuaderet fugam, debuit oſtẽdere quibus auxiliis impleri potuiſſet. potuit quippe Æneas dicere, quomodo poſſum fugere vallatus hoſtiũ telis & flãmis. ¶ Nuſq; inquit, abero & patrio te limine ſiſtam.

ASCENSIVS.

¶ Talia, &c.) De hac quoq; re, quũ manifeſtaria ſit, Donatus (niſi cõmẽtarii eius mutilati ſint) per pauca dicit, ea autem hęc ſunt: Neptunus quum deos inimicos Troianis enumeraſſet, ponit Iouẽ. Ipſe pater, quaſi qui nos contra alios quũ maioris ſit poteſtatis, defendere debuit: ergo hoc deſtituti auxilio quum ſimus, cedendum eſt nobis. ¶ Eripe nate fugam.) Quia ſciebat non facile poſſe ſuaderi fugam Æneæ, idcirco dixerat, Tu nequa parẽtis Iuſſa time, neu pręceptis parere recuſa. Quapropter cedendum erat quum qui põt omnia & fauere debebat, contrarius eſſet. ¶ Nuſq; abero.) Nam ſine ſuo auxilio quũ eẽt flammis, telisq; hoſtilibus circundatus, quomodo fugere potuiſſet? ¶ Ordo autem & explanatio textus eſt: Ego iactabam. i. inaniter mecum dicebam, talia. ſ. friuola, & indecora verba, & pro. i. quia: ferebar. i. concitabar, aut protrahebar, mente furiata. i. temporaneo furore capta, ſup. tum quum. i. quando: alma parens. ſ. Venus: obtulit ſe mihi videndam oculis, quæ, ſupp. non obtulerat ſe videndam oculis, exiſtẽs tam clara ante. i. prius, aut ſic, quum mater non ante. i. non prius tam clara. i. clarior, q̃; vnq; prius fuerat: obtulit ſe vidẽdam mihi: oculis. ſ. corporalibus, quum animo, aut viſu, eam ſępe viderit, & refulſit in pura luce per noctem, confeſſa, ſup. ſe deã, & exiſtẽs, ſup. talis, & tanta: qualis, & quãta ſolet videri cœlicolis. i. ab ipſis cœleſtibus cœlũ habitantibus, & continuit me prehenſum dextra. i. per dexteram meã qua parabam irruere in Helenam: & addidit inſuper: hæc. ſ. verba: ore roſeo. i. fragranti, & pulchro in morẽ roſæ: nate. i. ò fili, qs tantus furor excitat iras indomitas. i. nullo freno cohibitas: vt etiam in mulierem ſęuias: qui in viros pius eſſe ſoles? quid furis. i. furore raperis & inſanis? aut quonã. i. in quam partem cura noſtri. i. quã de me, & meis habere debes, receſſit tibi. i. à te? ita vt quã Paridi ꝓ meritis eius tradidi, interficere tẽtes: & quia ſciuit Venus Æneam, nõ alia ratione citius auelli poſſe, q̃ pietate in patrem cõiugem & liberos, addidit: Non aſpicias. i. debeasne aſpicere prius. i. potius: vbi. i. in quo loco, & quo ſtatu liqueris. i. dereliqueris Anchiſen parentem feſſum ætate? q. d. id quidem debeas: ne. i. an, ſup. an putas ꝙ, Creuſa. ſ. cõiux tua: ſuperet ſ. voti compos fiat: aut ſuperet ingruẽtes forte hoſtes? q;, pro &, Aſcanius. ſ. filius tuus: puer. ſ. adhuc: circũ quos omnes acies Graiæ. i. Græcanicę: errãt. i. diuagantur, quærẽtes prædam in abſtruſis locis, poſt expugnatam regiam, vel quos omnes. ſ. Anchiſen, Creuſam, & Aſcanium Graiæ acies circũerrãt: & ni. i. niſi: mea cura reſiſtat flãmæ: tulerint. i. abſtulerint, & abſumpſerint iam, ſup. eos omnes: & enſis inimicus. i. ab inimicis illatus: hauſerit. i. occiderit eos: facies. i. pulchritudo faciei Tyndaridis. i. Helenæ, Lacænę. i. Laconicæ: aut Spartanę: inuiſa. i. odioſa tibi, eo ꝙ ob eã Troiam euerſam putas: & Paris culpatus. i. qui dicitur in culpa eſſe: verum inclemẽtia. i. ſęuitia diuum, ideſt deorũ: euertit has opes i. diuitias & facultates noſtras: loquitur enim quaſi vna ex Troianis: ſicut in. j. Nos tua progenies cœli quibus annuis arcem, &c. (Eſt autem euertit, præſentis temporis, ſicut proſternit.) & proſternit Troiam à culmine. ſ. imperii. Aſpice, quaſi dicat videre potes an vera dicam: non tamen vidit numina: niſi amota Venere, per quod ſignificatur mentem rei Venereæ, obnoxiam diuinis contemplandis inutilem eſſe. Aſpice ergo: nanq; ego eripiam tibi omnem nubem. i. obfuſcationem & perturbationem mentis: quæ obducta. i. in obſtaculum ſuperducta: tibi tuenti. i. intueri volẽti: hebetat. i. obtundit mortales viſus: & caligat circum. i. per circuitum: exiſtens humida, aut circum humida. i. virtutem viſiuam quæ in humido radicali eſt: aſpice ergo. ſ. poſtq̃; abiero: vñ addit tu, nequa. i. nõ aliqua, nõ time aliqua iuſſu parẽtis: hoc eſt, mea, dicit Venus quæ parẽs ſum: neu. i. neue: recuſa. i. renue: parere. i. obedire præcæptis parentis, præcępta autem ſunt: Eripe nate fugam, finemq; impone labori: quæ quia inhoneſta videntur ponit primum neceſſitatem fugiẽdi, dicẽs: Vbi. i. poſtq̃; tu vides: hic. i. in hac ciuitate moles diſiectas: & ſaxa auulſa ſaxis: ita vt ne lapis quidem ſuper lapidem remãſurus ſit: & vides fumum vndantem. i. abũde exurgẽtem: puluere mixto. i. admixto ei: & vbi vides: ꝙ, ſup. Neptunus quatit. i. cõcutit euertẽdo muros. ſ. Troianos: & fundamẽta. ſ. murorum, & reliquorum ędificiorũ: emota. i. è loco ſuo mota: magno tridẽti. ſ. ſceptro ſuo tres dẽtes habẽti: videlicet fuſcina: & eruit totam vrbem à ſedibus. i. compagibus, & iuncturis, aut ſitibus, & poſitiõibus ſuis: & vbi vides, ꝙ Iuno ſæuiſſima. i. in Troiam imitiſſima & ferociſſima: tenet hic i. in hac parte: pria. i. tanq̃; ꝑnceps, & author expugnatiõis (ſicut in. j. dictum eſt. Veteriſq; memor Saturnia belli Prima quod ad Troiam pro charis geſſerat Argis.) portas Scæas. i. ad Scæũ promontorium vergentes, & ipſa furẽs vocat agmen ſocium. i. aſſociabile, aut, vt priori adſocietur (& per hoc ſignificat adhuc multo plures ſuperuẽturos gręcos, ne qua reſiſtẽdi ſpes Æneæ eſſet) vocat, dico, exiſtẽs accincta ferro. i. armis ferreis (Sunt enim Iunoni arma, de quibus in. j. Hic illius arma, hic currus fuit: cõſtruẽda autem ſunt diuiſim epitheta, ne vitioſe vni ab vna parte dentur: per hoc vero, ꝙ ferro accincta videtur, ſe inimicã declarat.) Reſpice Pallas Tritonia: à Tritone lacu Aphricæ ſic dicta: inſedit i. occupauit. iam arces ſummas. i. in quibus res ſummæ erant, & ſumma ſpes reſiſtendi, quæ illis occupatis nulla reſtabat, inſedit (dicit) fulgens nymbo. i. nube diuina circumradiante: aut lymbo i. chlamyde militari: & Gorgone ſæua. i. capite Gorgonis. ſ. Meduſæ, quod in Ægyde. i. ſcuto ſuo habet. Ipſe pater. ſ. Iupiter: q per excellentiam, pater omnium dicitur: & qui peculiariter mihi pater, & tibi auus eſt: ſufficit. i. abũde miniſtrat, & ſubinfert Danais i. Græcis animos, & Vires ſecundas. i. fauſtas, & efficaces ſequẽte effectu conatum: & ipſe ſuſcitat deos, ſcilicet reliquos. in, ideſt

contra:

contra: arma Dardana, ideſt vires, aut reſiſtentiam Troianam: aut contra inſignia Troiana, vbi ergo hæc omnia vides: ò nate, eripe, ideſt raptim, aut te eripiendo fac celeriter fugam: & impone labori, ideſt conatui tuo inutili, finem: & ne fugiendo, q̃ reſiſtendo, plus periculi obire vereatur, addit Venus, Nuſq; abero (vnde in .j. Matre dea monſtrante viam. vbi Seruium reſpicito.) & ſiſtam. i. ſtatuam ſtare faciam te tutum, ſup. in limine patrio. i. domus paternæ.

PIERIVS.

¶ Quis indomitas tantus furor excitat iras?) In codic. aliquot antiquis cum Mediceo legere eſt, tantus dolor, non autem furor. Quid enim opportuiſſet ſtatim ſubiungere, quid furis? Sane dolor agnoſcit Donatus: & in paraphraſi ait, quid tantum doles? iraſceris? furis? ¶ Superet coniuxne Creuſa?) Eſt quidem, hic ſuperet, vt captæ ſuperauimus vrbi. In Longobardico tamen codice ſupereſt, legitur: elegantia haud quaquam pari. Illud etiam animaduerti in aliquot ex antiquis codicibus primam literam, quæ eſt in nomine Coniux, inuerſam eſſe hoc modo, Ɔoniux, ea quippe nota qua, Ɔonlibertus hoc eſt, Conliberta. In

In monumentorum titulis paſſim cernitur. Inuerti vero ita literas, in mulierum nominibus indicandis, plurimum mos fuit. ¶ Inimicusq; hauſerit enſis.) In antiquis pleriſq; codicibus legere eſt, Inimicus, & hauſerit enſis. ¶ Verum inclementia diuum Has euertit opes.) Antiqua pleraq; exemp. habẽt, ſed enim inclementia. Aliquot vero alia, & ea quidem caſtigatiora legunt venuſtiſſima repetitione, diuom, inclemẽtia diuom has euertit opes. Vt illud, Pallas te hoc voluere. Pallas imolat. In Priſciani etiam codicibus antiquis manu ſcriptis, hoc citato verſu, eodem exemplo paſſim geminari dictionem diuum obſeruaui. Atq; eandem hanc lectionem Ti. Donatus agnoſcit. Et vt in ea perſiſteret ſentẽtia, qua ſuperius dixerat, Æneam à Venere prohibitum, ne tentaret extrema, ita cauſam Helenę complectitur. Probatio huius rei fuerat neceſſaria, vt hoc ipſum verum eſſe doceret. Hoc enim genere potuit inhibere viri fortis impetum, & incitatos animos frangere, inania, vacuaq; ſectantes, fecit hoc Venus etiam propter ſe. Nouerat enim dici ſibi poſſe. Vt hæc pateremur: tu feciſti: ergo non immerito dixit: Non tibi Tyndaridis facies inuiſa Lacænæ, Culpatusue Paris, diuum inclementia diuum Has euertit opes. Eſt etiam hæc eadem geminatio in codi. Medi.

¶ Dixerat, & ſpiſſis noctis ſe condidit vmbris, — ÆNEAS
Apparent diræ facies, inimicaq; Troiæ
Numina magna deum.
Tum vero omne mihi viſum conſidere in ignes
Ilium, & ex imo verti Neptunia Troia.
Ac veluti ſummis antiquam in montibus ornum,
Cum ferro acciſam, crebriſq; bipennibus inſtant
Eruere agricolæ certatim, illa vſq; minatur,
Et tremefacta comam concuſſo vertice nutat,
Vulneribus donec paulatim euicta, ſupremum
Congemuit, traxitq; iugis auulſa ruinam.
Deſcendo, ac ducente deo flammam inter & hoſtes
Expedior: dant tela locum, flammæq; recedunt.
Aſt vbi iam patriæ peruentum ad limina ſedis,
Antiquaſq; domos, genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montes, primumq; petebam,
Abnegat exciſa vitam producere Troia,
Exiliumq; pati, ¶ Vos ò quibus integer æui — ANCHISES
Sanguis (ait) ſolidæq; ſuo ſtant robore vires
Vos agitate fugam.
Me ſi cœlicolæ voluiſſent ducere vitam,
Has mihi ſeruaſſent ſedes, ſatis vna, ſuperq;
Vidimus excidia, & captæ ſuperauimus vrbi.
Sic ò ſic poſitum adfati diſcedite corpus.
Ipſe manu mortem inueniam, miſerebitur hoſtis,
Exuuiaſq; petet, facilis iactura ſepulchri eſt.
Iampridem inuiſus diuis, & inutilis annos
Demoror, ex quo me diuum pater, atq; hominum rex
Fulminis adflauit ventis, & contigit igni.

SERVIVS.

¶ Apparent diræ facies.) Secundum matheſim, poſt abſceſſum Veneris dira dicuntur apparuiſſe numina: cuius præſentes radij interuenientes anæreticos temperant. ¶ Tum vero.) Quia ante, & ab Hectore audierat, & per ſe viderat euerti Troiam, ſed non omnem. ¶ Ferro & bipennibus.) Tautologia eſt. ¶ Eruere.) Pro deijcere. & eſt Acyrologia. ¶ Minatur.) aut eminet, vt Minæ que murorum. Aut mouetur. ¶ Tremefacta comam.) Solita figura. ¶ Ruinam.) Aliarum arborum. ¶ Ac ducente deo.) Secundum eos qui dicũt vtriuſque ſexus participationem habere numina. Nam Caluus, Pollentemq; deum Venerem. Item Virgilius, Nec dextræ erranti deus abfuit: quum aut Iuno fuerit, aut Alecto. Eſt etiam in Cypro ſimulachrum barbatę Veneris. ¶ Antiquaſq; domos.) Charitas ambitioſe dixit. ¶ Primũ.) Præcipuum. ¶ Vos ò.) Obliqua oratio eſt. Nam aperte quidem hoc agit, vt relinquatur: latenter vero aliud. per quod nimia Æneæ oſtenditur pietas: qui nec iuſtis cauſis mouetur, vt patrem relinquat. ¶ Integer æui ſanguis.) Plenam ætatem ſignificat ex ſanguine, qui non eſt integer niſi in iuuenibus. Nam dicunt phyſici minui ſanguinem per ætatem. Vnde & in ſenibus tremor eſt. ¶ Suo robore.) Sine alterius auxilio, quo eget Anchiſes. ¶ Cœlicolæ.) Ad quos noſtra pertinet vita: vt, Haud credo inuiſus cœleſtibus auras Vitaleis carpis. &, Nos iuuenem exanimum: & nil iam cœleſtibus vllis Debentem. Et, Igneus eſt ollis vigor & cœleſtis origo. Anima enim cœli pars eſt: vmbra, inferorum. Adeo ergo non poſuit generale deorum nomen: & addidit cœleſtibus, ne crederentur inferni dij, qui datores vitæ non ſunt. ¶ Satis ſuperq;.) Ad augmentum Superq; addit. Eſt autem Tmeſis. Sane ſciendum eſt eſſe aliqua quæ augmentum non recipiunt, ne minus ſignificent. vt ſatis, perfectus. Nam quæritur vtrum perfectior poſſit facere: ne incipiat Perfectus minus ſignificare. ¶ Vna excidia.) Sub Laomedonte. Sed emphaticos dixit excidia. ¶ Sic ò ſic poſitum affati diſcedite corpus.) Senſus talis eſt, Præſtate mihi vos funebre ſolatium, ideſt affamini me. vt dici mortuis ſolet, Vale,

Vale, vale, vale. Mortem autem ego manu hoſtis inueniam. Nam hic ordo eſt, Ego inueniam mortem manu hoſtis: ille miſerebitur & petet exuuias. Miſerebitur vero dixit affectu eius qui cupiebat interimi: vt eum hoſtis quaſi miſeratus occideret. Sic in .ix. mater Euryali, Aut tu ſumme pater diuũ miſerere, tuoq; inuiſum hoc detrude caput ſub tartara telo. Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam. ¶ Exuuiaſq; petet.) Quaſi obiectio, Sed ſpoliatum linquet cadauer: & reſponſio. ¶ Facilis iactura ſepulchri.) Aut ſecundum Epicureos, qui dicunt nil ſupereſſe poſt mortem. Aut hoc dicit, Facilis ſepulturæ iactura eſt, quam poteſt ruina præſtare. ¶ Annos demoror.) Quaſi feſtinantes diu viuẽdo detineo. ¶ Fulminis afflauit ventis, & contigit igni.) Tria ſunt fulminum genera: eſt quod afflat, quod incendit, quod findit. De hoc autem ſiluit. Fulminatus eſt autem Anchiſes: qui ſe cum Venere concubuiſſe iactabat.

DONATVS.

¶ Dixerat & ſpiſſis noctis ſe. c. vm.) Non dixit receſſit, ſed ſe ipſis noctis vmbris condidit. ¶ Dirę facies.) Dirę facies, q̃ quid peſſimi ſtudij animoſe gererẽt, vultibus teſtarentur. apparent & ea quæ nullius oculis videbantur, ſolus matre mea ſuffragante cernebam numina magna deum. potiora numina ipſa debemus intelligere, quæ ſuperius ſpecialiter dicta ſunt. ¶ Tũ vero omne mihi viſum conſidere in ignes Ilium, &c.) Quando non tantum græcos, verumetiam potiores deos vidi noſtris rebus infeſtos, tunc magis probaui illa quoque quæ ſupererant eẽ peritura. ¶ Ac veluti, &c.) Omnis ipſa comparatio emiſſa eſt, vt oſtẽderet quanta vi ciuitas cum ſuis opibus concidiſſet. ¶ Deſcendo, ac ducente dea.) In domo enim Priami ſe dixerat fuiſſe conſtitutum, & in ſumma eius parte, vnde ſe aut pręcipites dederant, aut tradiderant flammis. iccirco iratus dixit deſcendo, ac ducente dea, vt voluntate matris adductus, & perſuaſiõe ſeceptus. ¶ Flammã inter & hoſtes Expedior. d. te. l. fl. q; re.) Quid enim dea vel maxime propter filium complere non poſſet? quæ dixerat. Nuſquam abero, & tutum patrio te limine ſiſtã. ¶ Aſt vbi iam patriæ, Antiquaſq; domos.) Ecce cõpletũ eſt promiſſum matris

ſuus

tutus Æneas peruenit ad patriam domum. ¶ Genitor quem.t.i. Op.primum.in.p.q;.p.Abnegat ex.v.pr.t.E.q;.p.) Ipſe, inquit, pater meus, quem primum hoc eſt ante omnes liberare cupiebam, & primum ad montium tuta transferre.bis dixit primum, vt plenum erga patrem monſtraret affectum.negauit ſe velle viuere poſt excidium Troiæ, faciens comparationem præſentium & futurorum, meliusq; eſſe diſſerens in cineribus patriæ mori, quàm prolixitate vitæ ad peiora perferenda conſulere, dicit iam patris ſui verba, quibus, veluti iuſta prætendens, nolebat abſcedere. ¶ Vos ò quibus integer .æ.ſan.a.ſo.q;.ſ.ſt.r.vi.Vos ag.fu.) Fugiunt, inquit, quibus offert iuuenta ſuffragium & qui longum viuendi ſpatium ſperant, qui laborem ferre non alienis ſed proprijs adminiculis poſſunt, ipſe enim nouerat ſe defecturum. Hæc omnia, quæ ſibi deerant, & ſupererant alijs, dixit.tacuit tamen multa vitia ſenectutis, quæ fuerant in aperto, & complexis omnibus, quæ in iuuenibus non deerant, dicit partes ſuas.ego fugere nec debeo, nec poſſum, nec ad fugiendum habeo voluntatem. ætas tulit quod poſſem forſitan velle, tenent me extrema patriæ, & futura terrori ſunt. ¶ Me ſi cœlicolæ.vo.du.vi.Has mihi ſe.ſe.) Aperta, inquit, coniectura colligo inuiſum me eſſe numinibus.ſi enim vellent me adhuc viuere, ſeruaſſent ſeni patriam ſedem, quem conſtat locum mutare non poſſe. ¶ Satis vna.ſ.Vi.ex,& captę.ſu.vr.) Scelus eſt patriam vidiſſe pereuntem, & dolor immēſus quòd poſt eius adhuc interitum viuimus, & adhuc de viuendo cogitamus. ¶ Sic ò ſic po.aſ.di.corpus.) Non dixit hominem viuum ſed corpus, vtpote eius, qui non viuendi ſed moriēdi deſyderio duceretur. ¶ Ipſe manu.m.in.m.I.Ex.q;.petet.ſa.i.ſe.e.) Reſpondit omnibus, quæ ſibi obijci è diuerſo potuerunt, aut ego me, inquit, occidam, aut nō deerit qui feriat & ſi miſericordia ductus ſolas exuuias tollet, vel ſi remanſero inſepultus, iactura iſta me non ſollicitat.facile enim contemnitur, quod poſt exitum vitæ non ſentit exanimus. ¶ Iampridem inuiſus diuis, &c.) Olim eſt, inquit, ꝙ cupio mori prima exiſtente fulminis cauſa, qua debilis factus dijs aduerſis fruſtra moror in luce, quòd vel nunc faciendum eſt, Poſt Troiani imperij perditum florem.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, & ſpiſſis no.&c.) Poſt abſceſſum Veneris vidit Æneas numina magna deum, in qua re Seruius prius moralem annotauit ſententiam, quia videlicet ignorantes, vſūm venereum dicuntur videre numina, nunc naturalem, quia ſecundum Matheſim (inquit) Radij Veneris temperant anæriticos, ideſt exitioſos. Viſis ergo numinibus iratis, deſcendit ad domum paternam. Vnde Donatus dicit ſic. ¶ Flammam inter & hoſtes Expedior.) Debuit hoc præſtare Venus, & quia mater, & quia dixerat. Nuſquā abero. ¶ Me ſi cœlicolæ.) Aperta coniectura, Me inuiſum ſuperis. ¶ Satis vna.) Scelus eſt patriam vidiſſe: & dolor immenſus, quòd adhuc poſt eius interitum viuimus, & adhuc de viuendo cogitamus. ¶ Corpus.) Non dixit viuum hominem, ſed corpus ſcilicet eius qui non viuendi, ſed moriendi cupidus eſſet. ¶ Ipſe manu mortem. ¶ Reſpondet omnibus quæ poſſunt obijci. ¶ Ordo eſt. Dixerat, ſcilicet alma parēs Venus, & condidit, ideſt occultauit & inuoluit ſe, ſpiſſis.i.denſis, vmbris noctis: facies diuæ, ideſt terribiles ex deorum ira, & magna numina deum, pro deorū inimica Troiæ apparent, ſupp.poſt mihi abſceſſum matris. Tum vero, ideſt præcipue tunc, aut tunc primum ad verum: omne, ideſt totum: Ilium.i.illud oppidum Troianum viſum eſt mihi, ideſt à me, conſidere, ideſt reſolui decidendo: in ignes, ideſt in carbones ignitos: & Troia Neptunia, ideſt à Neptuno fabricata: viſa eſt, ſupp.verti ex imo, ſcilicet fundo, ideſt funditus euerti: ac, ſupp.trahere ſic ruinam, veluti quum.i.quando agricolæ inſtant certatim, ideſt cum certamine eruere in ſummis montibus: ornum.i.arborem ſic dictam: antiquam & ergo bene radicatam, ſed acciſam.i.in exterioribus exciſam ferro & crebris bipēnibus: hoc eſt, crebris bipennibus ferreis: aut ferro crebrarum bipennium: illa, ſcilicet ornus: minatur.ſ.ruinam: quia eminet vſq;, ideſt continuo: & nutat.i.vacillat: & agitatur huc illuc: tremefacta comā, ideſt habens comam tremefactam: vertice concuſſo, ideſt ex ictu ad radicem facto: nutat, dico, donec ipſa euicta.i.ſuperata, paulatim vulneribus.i.crebris ictibus ferri: cōgemuit ſupremum, ideſt dedit ſupremum gemitum: ſicut animalia expirant, & ipſa auulſa iugis traxit ruinam, & ſuam, & aliarū arboꝝ ſecum. Ego igitur vidēs ſic Troiam conſidere: deſcendo.ſ.ex loco periculoſo: ac expedior.i.expeditus ingredior inter flammā, & hoſtes, & hoc deo ſcilicet Venere, ſecundum Seruium (ſecundum quem tamen non liceret dicere, Cōiunctim deo Venere: licet enim in deo intelligatur Venere, ſicut in homine, mulier: tū raro coniunguntur deus, Venus, & homo, mulier: vnde quędam ſubaudire licet, potius ꝙ̄ exprimere. Ad Seruium addēdum dicit Landinus ex Macrobio, ꝙ ſimulachrum illud barbatum, veſtem tamen muliebrem habebat, & ſceptrum virile, quia eandem marē, ac fœminam putarēt. Ariſtophanes quoq; poeta illam Aphroditon in maſculino genere appellat: & Leuinus ait, Venerem igitur almum adorans, ſiue fœmina, ſiue mas eſt: ita vti alma nocticula. Philochrus, eandem putat eſſe lunam: illiq; ſacrificare viros veſte muliebri, & mulieres virili, quod & mas æſtimetur & fœmina. Varro autem affirmat ſub regibus apud Romanos nullum Veneris, neq; Gręcum, neq; Latinum nomen fuiſſe. Hæc ille.) deo igitur, videlicet Venere, ducente. Tela dant locum & flammæ recedunt (quia ergo Dignus deo vindice nodus incidit: intereſt & deus iuxta præceptum Horatianum. Nec deus interſit, niſi dignus vindice nodus Inciderit. Nodus autem difficultatis eſt, quia non eſt veriſimile, niſi proditor eſſet per hoſtes & flammas euaſiſſe, niſi deo ducente.) Aſt.i.ſed vbi.i.poſtquam: peruetum, ſup.eſt, à me: & matre.ſ. ad limina: ſedis.i.habitationis: patriæ.i.patris mei Anchiſæ: q;, ꝓ i.domos antiquas: quod in earum laudem dicitur: quaſi marmoreæ fuerint, quæ diu durare poterant: genitor.ſ.Anchiſes: quem ego petebam.i.optabam primū: tollere.i.exportare in altos mōtes: abnegat.i.renuit: producere.i.amplius ducere: vitam, hoc eſt, diutius ſupuiuere Troia exciſſa.i.poſtq; Troia exciſſa eſſet, & abnegat pati exilium: & ait, Vos, ò vos, quibus ſanguis æui.i.florētis: eſt integer.i.nō minutus: & quibus vires ſtant ſolidæ.i.plenæ ſuo.i.proprio, & cōueniēte robore, vos, inquam, agitate fugam. Si cœlicolæ.i.dij ſuperi: voluiſſent me ducere.i.vt ego diutius ducam: vitam.i.me ſuperuiuere: ipſi ſeruaſſent mihi has ſedes.i.hāc habitationem. Nos vidimus ſatis, ſuperq;.i.plusꝙ̄ ſatis: vna excidia.i.vnam exterminationē, ſeu vnum exterminium vrbis (vbi animaduertes, ꝙ licet excidium rite dicatur: tamē quia plurimæ res ſimul exciderūt, ideſt extra exiſtētiam ceciderūt, & in nihilū redactæ ſunt: pluraliter tamē dixit, vna excidia, quū tamē vnus, vna, vnum, tūc tantum plurale eſſe debeat, quum ſubſtantiuum ſingulari caret. Viderat autem primam expugnationē vrbis Troianæ in Laomedontem ab Hercule factam: & quia iam ſecūdam vidit, cōiunctim legendum.) & ſuperauimus.i.ſuperſtites manſimus vrbi captæ.q.d.licet iam ſecundum excidium viderimus: tamē nō ſupererimus vrbi captæ, quum etiam excidere malimus: dixerat autem id raptus vehemēti zelo: vt qui deſtinauerat mori, quocirca, ſi forte dicat pius Æneas, Nō ita pater: nam nō diſcedam abs te, priusꝙ̄ cōclamauero, & funebre officium præſtitero; addit, Vos adfati corpus: poſitū.i.ſitum ſuis ſedibus: ſic, ò ſic i.cum tali animo & zelo diſcedite. Et ſi tum dicat, quomodo ponetur corpus tuum pater, aut te interficies? Reſpōdet ipſe.i.egomet inueniam mortē manu.ſ.mea.i.ſic irruam in hoſtes, vt me interficiāt, aut meipſum interficiam: quod nō placet, quia alludit ad factum Priami, qui manu ſua mortem inuenit: pręterea ſequitur, Miſerebitur hoſtis: cuius ſenſus eſt, Etiam ſi tam inualida ſit manus, vt neminem offendere valeam, tamen hoſtis vidēs me appetere, mortem miſerebitur, & interficiet me forte immeritū: & ſi nō miſeratione ductus, tamen petet exuuias.i.ſpolia mea, quæ in tropheum ducet, quo verbo Anchiſes ſibi etiam nomen & gloriam aſſerit: Seruius tamen accipit, quaſi per obiectionem dicat: dices forte, ꝙ hoſtis exuuias petet, & ſic nudus in ignota, ſolusq; relinquar harena: ad hoc reſpōdet: iactura ſepulchri eſt facilis.i.debet faciliter tolerari: verum hoc tenore cōtinuari poteſt. Satis eſt vidiſſe excidium vrbis ſemel, & ſuperuixiſſe: quia amplius ſuperuiuere nolo: quocirca adfamini exequialibus verbis corpus meum: poſitum, ideſt proſtratum: ſic, ideſt cum tali affectione, & animo: nec dubitetis quomodo proſternetur, quia ipſe manu mortē inueniam: & ſi fortaſſe imbecillior ſit: ꝙ̄ quæ hoſtē prouocare poſſit, miſerebitur hoſtis: & ſi nihil miſerationis ex hoſte ſperandum, tamē exuuias petet: ſed dicat, ergo ſpoliatus, derelinquar inſepultus: verum id paruifaciam, quia iactura, ideſt amiſſio in neceſſitate (ſicut iactura proprie, eſt amiſſio mercium, quæ pro ſaluanda vita in mare proijciuntur: quemadmodum pro ſaluando decoro vitæ, & inclyto nomine ſepultura amittitur.) iactura ergo, ideſt neceſſaria, aut expediens amiſſio ſepulchri: eſt facilis, ideſt debet facile tolerari: vn̄ Seneca, Nihil refert humi, ne an ſublimi putreſcam. quod autem mori fuerit decorū, probat, quia ego demoror, ideſt detineo & extendo: iampridem, ideſt iam à pluſculo tēpore: annos, ſcilicet ſtatutos mihi exiſtēs; inuiſus diuis, quia cum Venere dearū pulcherrima concubuerat: & inutilis.ſ.hominibus, quo ad opera: quanuis adhuc vtilis eſſet cōſilio, demoror, dicit, iampridem: quia ex eo tēpore, ideſt poſt

illud

illud tempus: ex quo. i. poſt quod: pater hoſum, atq; rex diuũ. ſ. Iuppiter: adflauit. i. leuiter contigit: me vẽtis fulminis. i. leui contactu: ita vt neq; excæcaret, neq; mutilaret memorem: tñ faceret non eſſe gloriandũ, nec iactandum de Veneris cõmercio. Excæcatum aũt nõ fuiſſe, probat illud quod ſtatim dicetur, Genitorq; p vmbrã proſpiciens nate (exclamat) fuge nate, & poſtq;, ſup. contigit me igni fulminis, non tamen proſtrauit, nec penetrauit.

PIERIVS.

Descendo, ac ducente deo.) Nõ ſum neſcius, quot ea ſint, quæ Seruius cõgerit, vt cõmune genus eſſe diis, oſtendat. In veteribus tamẽ aliquot codi. ducẽte dea, legitur. In Donatiano, Deſcẽdo adducẽte dea. mox ita, in domo enim Priami ſe dixerat fuiſſe cõſtitutũ, & in ſumma eius parte, vñ ſe aut præcipites dederant, aut tradiderãt flãmis: idcirco iratus dixit, Deſcẽdo adducẽte dea: volũtate matris adductus, & perſuaſiõe receptus. Aſt vbi iam patriæ.) In Medi. codi. atq; vbi, legitur: quod ſuauius eſt. Facilis iactura ſepulchri eſt.) In omnibus iis codicibus quos præ manibus habui, ſepulchri, abſq; verbo, eſt, ſcriptum animaduerti.

Talia perſtabat memorãs fixusq́; manebat. ÆNEAS
Nos contra effuſi lachrymis, coniuxq́; Creuſa,
Aſcaniusq́;, omnisq́; domus, ne vertere ſecum
Cuncta pater, fatoq́; vrgenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoq́;, & ſedibus hæret in iiſdem.
Rurſus in arma feror, mortemq́; miſerrimus opto.
Nam quod conſilium, aut quæ iam fortuna dabatur?
Mé ne efferre pedem genitor te poſſe relicto
Speraſti? tantumq́; nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta ſuperis placet vrbe relinqui,
Et ſedet hoc animo, perituræq́; addere Troiæ
Teq́;, tuosq́; iuuat, patet iſti ianua leto.
Iamq́; aderit multo Priami de ſanguine Pyrrhus,
Natum ante ora patris, patrem qui obtrũcat ad aras.
Hocc' erat alma parens, quod me per tela, per igneis
Eripis? vt medijs hoſtem in penetralibus, vtq́;
Aſcaniumq́;, patremq́; meum, iuxtaq́; Creuſam
Alterum in alterius mactatos ſanguine cernam?
Arma viri ferte arma, vocat lux vltima victos.
Reddite me Danais, ſinite inſtaurata reuiſam
Prælia, nunq̃ omnes hodie moriemur inulti.
Hinc ferro accingor rurſus, clypeoq́; ſiniſtram.
Inſertabam aptans, meq́; extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine coniux
Hærebat, paruumq́; patri tendebat Iulum.
Si periturus abis, & nos rape in omnia tecũ. CREV.
Sin aliquam expertus ſumptis ſpem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum, cui paruus Iulus,
Cui pater, & coniux quondam tua dicta, relinquor?

SERVIVS.

Nos contra.) Præpoſitiones vel aduerbia in a, exeuntia, modo producunt vltimã literam, excepto puta, & ita: quia apud Ennium & Pacuuiũ breuia ſunt. Hinc eſt quod etiam numerorũ nomina indeclinabilia producuntur: vt Triginta magnos voluendis menſibus orbes. Ea vero quæ declinantur, breuia ſunt ſecundum rationem nominum in a, exeuntium. Omnisq; domus.) Modo familia: aliàs domicilium: interdũ re vera domum. Mortem opto.) Contra fatorum vim, & matris auxilium. Méne.) Probatæ pietatis filium. Nam pronomina habent vim ſuam nonnunquã & emphaſim: vt Cantando tu illũ? Poſſe.) Plus eſt q̃ velle. Excidia.) Bene excuſat patrem dicẽdo excidit: & ipſam temperat obiurgationẽ. Patet iſti.) Apocope eſt, pro iſtic. Pronomen enim eſſe non poteſt: quia non præcedit nomẽ. Natum ante ora patris.) His rebus terret eum, qui non poteſt motem timere. Obtruncat.) Obtrũcare cõſueuit. Arma viri ferte arma.) Notant hoc Critici, quia ſæpius armari aliquos dicit, cum exarmatos nuſq; oſtẽdat: qui neſciunt non omnia à poeta (vt ſupra diximus) dici debere. Nam & diem deſcribit, nocte non præmiſſa. Superfluo enim dicuntur ea quæ neceſſe eſt fieri. quis enim domum ingreſſus, non arma deponat. Reddite me Danais.) Quibus me ſuſtulit mater. Tendebat.) Offerebat: ſed non manibus eũ geſtans. Si periturus abis.) Argumentum dilemma, ideſt complexio: quæ aduerſarium ab vtraq; parte concludit. Cui paruus Iulus.) Interrogantis eſt: & ſimul epitheto cõmendat ætatem. Coniux quondam tua dicta relinquor?) Quondam aut aliquando ſignificat: quaſi nunc vxor nõ ſit quæ relinquitur. Aut certe quondam, ſemper ſignificat, vt in Georgicis, Vt quondam in ſtipulis magnis ſine viribus ignis. Et eſt ſenſus, Quam ſemper coniugem nominaſti. Haberi enim quæuis poterat: nominari non niſi nobilis.

DONATVS.

Talia perſtabat memorans.) Perſtabat, inquit, talia memorans. Fixusq; manebat.) Fixus hoc eſt immobili ſentẽtia. Nos contra effuſi lachrymis.) Cum adhuc loqueretur nos contra dolores noſtros lachrymis vberrimis teſtabamur. Coniuxq; creuſa.) Nec tantum nos, verumetiam coniux mea Creuſa. Aſcaniusq;, om. d. nec. v. ſecum Cuncta pater, fa. q. vr. incum. vel.) In obſtinatione ſenis tractabamus omnes, & ipſius caſum, & periculum noſtrum, fugiendum quippe fuerat. hoc prouenire ſine ipſo non poſſet, remorari ſine periculo quomodo poſſet? vbi malum euidens fuit. idcirco flebamus, ne ille in eadem ſententia perdurans conſentiret aduerſæ fortunæ, & ſe & omnes nos faceret interire. Ex illius igitur voluntate, ſalutis omnium ſtatus ratioq; pendebat. cum ipſo enim fuerat moriendum, quem dimittere non licebat. ſed ille, quem fixum tenuerat vna ſententia, qui conſentiebat fatis noſtris in extrema vergentibus, voluntate ſua noſtra iuuabat aduerſa, non mei, non nurus ſuę, non nepotis, nõ omnium largiſſimis fletibus flexus, in ea mentis obſtinatiõe permãſit, negauitq; ſe velle viuere poſt excidium patriæ. Rurſus in arma feror, &c.) Tali exiſtente patris mei ſententia, cum fugiendi ſpes cõcidiſſet, rurſus ad arma cõuerſus ſum. nam quid erat in tali cauſa faciendum, niſi vt id facerem, quod aduerſa fortuna dictabat? Armabar, inquit, mortem potius exoptãs, quoniam oppreſſo tantis cladibus, vita diſplicebat. Mene efferre pedẽ g. t. p. r. Speraſti? &c.) Inuidioſa quidem dictio, ſed plena pietatis & ex affectu religioſo deſcendens, habens in pronominibus grauiſſimum põdus & ſatis validum, & in ipſa breuitate retinens latiſſimam cauſæ rationem. In pronominibus ſic. me ne, inquit, & te: me ne, hoc eſt filium tuum, cuius pietatem officiis religioneq; optime comprobaſti, te qui ſis pater meus, qui bene noſti, qđ parentes debeant liberis, quid filii parentibus, te qui præter naturalem affectum ſis ſenex, ſis vitio corporis impeditus. te quẽ amauerim ſemper, ſemperq; coluerim, deinde ipſa cauſa quàm grauis, quàm impietatis criminibus plena, abire ſine patre, abire ſine authore proprię ſalutis, relinquere ſenem ac debilem illo tẽpore, atq; illo loco, vbi hoſtis victor fuerat, ſuperq; diſcrimen, vbi flammæ, vbi ſuperant gladij, vbi mors aut deteſtãda captiuitas imminebat. Me ne, inquit, abiturum ſine te ſperaſti optime pater? aut aliquo pedẽ moturũ? & potuit tibi venire in mentẽ? tam dirum tamq; impium nefas potuiſti cogitare? quod abhorret à moribus meis. potuiſti ore paterno ꝓmere, quod me faceret parricidã? Si nihil ex tãta ſuperis. p. v. r. Et. ſ. h. a. p. ad. t. Te. q. n. q. i. pa. i. ia. l.) Artificioſa dictio ſatisq; ſubtilis, conſentire ſe ſimulat eius voluntati, & tamen hunc vehementiſſime tenet, ne in eadem creſcendi prauitate perduret. ſi hoc, inquit, placuit ſuperis, vt de magna vrbe nullę reliquię ſuperſint, idq; & tu ꝓbas, quod aduerſariis gratum eſt, non deeſt omnibus nobis occaſio moriendi quum fiat iſtud cum hoſtium voto. Iamq; aderit. m. p. de ſa. py. &c.) Quia cõtẽpſerat ſenex & debilis ſalutẽ ſuã, non eius tantum fore periculum dicitur, ſed propoſito tẽplo de filii quoq; morte terretur, ne forte hoc genere poſſet inflecti. Cumq; hoc aſſeritur, ẽt illud proculdubio intelligi põt, non ſolum interitus ſui Anchiſen admoneri, verũetiam filii, nurus, & nepotis, ne forte tot neceſſitudinũ periculo frangeretur. Datur interea exemplum crudeliſſimi hoſtis, & eius qui diuina & humana iura deſpiceret, datur exemplũ perſonæ hoſtilis, & vltra hoſtilem modum ſęuientis, datur ei factũ. Iam, inquit, aderit Pyrrhus, poſt effuſionem recentem ſanguinis Polytæ & Priami. nouit ille ordinẽ ſeriendi, nouit quẽadmodum patres liberorum funeribus affligat, nunq̃; ille ꝑcutit pr̃es, niſi prius cecidiſſe viderit liberos ſuos, ille

nec

nec occaſionem faciendi perdit, nec loca in quibus faciebat habita conſideratione diſcernit, totus intentus in factum, perficit cædem, etiam ſi ſacer locus ac venerandus occurrat, aliam in matrē quoq; inuidiam concitat, ſalua quidē materni nominis reuerentia, hoc non vt ingratum oſtendat filium, ſed vt terrorem patris accumulet. ¶ Hoc erat alma parens, quod me per tela, per hoſtes Eripis, &c.) Verſa ſunt, inquit, in perniciem meam mater bñficia tua. quid prodeſt, quòd euaſi gladios? & tutus tranſiui per flammas? quid prodeſt, quod ad ſedes noſtras incolumis te auxiliante perueni? Cur ſum redditus dulcibus conſpectibus patris? non amor eſt iſte, ſed imminēs ſupplicium, videbo patrem meum in conſpectu meo occidi? videbo cædi pignora mea? & effundi omnium ſanguinem ſimul, ſimulq; miſceri, confuſaq; in vnum corpora funeraq; proſterni? perdidi in aduerſis grande commodum miſer. potui neſcire quod timeo, quod poſuit, cernam, ad omnia pertinet, ac per hoc non ſemel accipiēdum eſt hoc modo, vt medijs hoſtem in penetralibus cernam, vtq; Aſcanium cernam, patremq; meum cernam iuxtaq; Creuſam cernam, mactatos cernam, alterū in alterius ſanguine. Aliud dehinc genus terroris adiungit, ne fieri poſſet, vt ſuam pater mutaret aliquando ſentētiā. ¶ Arma viri, ferte arma.) Vt cum videret filium in pericula rediturum, amplecteretur conſilium fugæ, ait. Ferte arma, hoc eſt venite mecum armis veſtris inſtructi. ¶ Vocat lux vltima victos.) Iam nos vocat finis vltimus vitæ, vt non pugnaturi pergere ſed morituri viderētur. ait ergo ad tantam neceſſitatem cogimur aduerſante fortuna, quaſi redeuntes in bella victi, hoſtem poſſimus ſuperare victorē. ¶ Reddite me Danais, ſinite inſtaurata reuiſam Prælia.) Cupio, inquit, me repręſentare certamini. poſſet dici, ad quam ſpem, reſpondit ipſe. ¶ Nunquam omnes hodie moriemur inulti.) Non ait, vt vincam, ſed ne omnes inulti pereamus, non tantum ipſe, qui bellum repetiturus fuerat, verumetiam remanſuri, Anchiſes, Aſcanius, & Creuſa. ¶ Hic ferro accingor rurſus, cl. q; ſi. In. a. meq; ex. t. ſe.) Cum ne his quidem dictis moueretur, inquit, animus patris, cœperam proceſſurus armari. iam induebam ſcuto humerum meum, iam cœperam extra limen exire, ſimul faciēs vtrunq;. hoc enim properationis neceſſitas exigebat, vt non ſtans ſed ambulans armarer, accingor, dixit, inſtruor. ¶ Ecce autem complexa pedes in limine coniux Hærebat, paruumq; patri tendebat Iulum.) Repente, inquit, emergens vxor in ipſo limine me tenuit exeuntem, & ne minoris meriti prærogatiuam haberet apud virum paruulum Iulum offerebat patri. non dixit mihi ſed patri, vt ſi maritum non flecteret precibus ſuis, patrium tamē moueret affectum. ambos proinde oſtēdebat inutiles, ambos imbelles, ſe mulierem, & illum puerum, vt ætatis ratio vel ſexus reuocaret inſtantem. quanta autem rogantis vxoris neceſſitas fuit, quando ad pedes meos decidens, atq; ipſos quibus egredi poteram ſuppliciter retinebat, nō reſpiciēs meritum ſuum, nec matrimonij decus. nec nomē vxoris, offerens commune pignus oculis meis. videamus quid ſit, quod non dum plene armatum, quod in limine, quod pedibus complexa innuit properātē, quod offerebat filium patri. hæc enim ſequētia prodiderūt, non fruſtra via perfecta ſignificabatur quippe auſpicijs non futurum, quod arripuerat vel Anchiſes vel Æneæ deſperantis intentio, arma plenius ſuſcipere potuit, nec limē exire impediti ſunt coniugis complexibus pedes, quibus properabat ad bellum. faciebat hoc perſona mulieris domeſtice, imbellis, faciebat vxoris, quæ matrimonij nexibus reuocabat exeuntem, offerebat paruulum filium, per quem factum eſt vt omnis Æneæ difficilis & dura mentis atque conſtricta obſtinatio ſuperetur, poſt hæc conſecuta ſic vox, debemus inferere, fuit cara, vtilis, neceſſaria, atq; honeſta, & ad perſuadendum vehementiſſime accommodata. ¶ Si periturus abis, & nos rape in omnia tecum, Sin aliquā expertus ſumptis ſpem ponis in armis, Hanc primū tutare domū, cui paruus Iulus Cui pater & cōiux quondam tua dicta relinquor?) Cōſidera ait quo loco, quo ſis nos tempore relicturus, cui oēs nos imbelles dimiſeris traditurus, Quum dicit, cui, hoſtem proculdubio ſignificat, facit autem ordinationem perſonarum admirabilem, relinques, inquit, filium paruum, relinques debilem patrem, relinques vxorem, ſe tertio loco hoc eſt nouiſſimo poſuit, aut. n. poſt filium & patrē amari vxorem putauit, aut verecundiæ cauſa noluit ſe præponere patri, vel filio, aut ordinatiōe quod exiſtimauerat potius in affectu apud virum, debuit vltimū cōſtituere, ne perſonarum ſequentium vinceretur affectu. tractabatur enim ne in captiuitatem veniret, in qua peior eſt fœminarū vel maxime in cauſa coniugij. denique hoc dixit, & coniux quondam tua cui relinquor? ab hinc vxor tua nō ero, ſi cœptis tuis perſeueranter inſtiteris, ſi periturus abis, & nos rape in omnia tecū. Sin aliquā expertus ſumptis ſpem ponis in armis, hāc primum tutare domū, cui paruus Iulus, cui pater & cōiunx quondam tua dicta relinquor? Si tædio infelicium rerum morti diſponis occumbere, ſimul tecū pgamus vniuerſi, vnus exitus premat, quos idē deuinxit affectus, ſit felix interitus noſter, vt cum oēs abſumpſerit letū, nō extet qui alterum gemat, nō remaneat ſuperſtes quiſpiam noſtrum, ad plura ſupplicia erumnarum remedium eſt mortis occaſio, ſi pars iſta complacuit probo ſentētiam tuam, ſi tu quoq; comprobes meā, vt ſi aliquid proſperum ſperas, ſi felicioris reditus fiduciam geris, & hæc, quæ tuis humeris arma portatur quiddam boni tuis nixibus ſpōdēt, prouidendum eſt primum, vt in tutum redigas tuos, vt cum remeare cœperis domū, occurrāt eo pignora tua. Sapiētis eſt mala pręuenire cōſilio, ne exoriatur aliud, quod poſt victoriam plāgas. quod aūt duo propoſuit, vnum vult fieri, nō alterum de duobus. ſ. vt remaneret cum omnibus, q̄ dimiſſis ad prędam improuidus exiret ad bellum.

ASCENSIVS.

¶ Talia perſtabat, &c.) Docet quomodo ab iſtituto reuocari nequiuerat Anchiſes, vtq; ipſe id vidēs, rurſus in arma irruerit: dicturus in ſequētibus, quomodo viſo oſtēto ignis in fugam conceſſerit eandem Anchiſes. de hac autem re dicit Donatus ſic. ¶ Fixus.) Immobilis ſentētia. ¶ Nos cōtra.) Quia fuga eſſet ſalus petēda: & ſine ipſo fuga nō erat, orabamus ne vniuerſam domum, dum negat ſe fugiturū, perderet. Ergo oīa ex illius volūtate pēdebāt. ¶ Mene.) Inuidioſa dictio: ſed quæ plena eſſet pietatis, & ex affectu religioſo profecta. Habet aūt grauiſſimum pōdus ex pronominibus me, & te: me. ſ. filiū tuū: cuius pietatē officia, religionēq; optime cōprobaſti. ¶ Te.) Qui ſis pater meus: & probe noſti, qd patres liberis, ac patribus liberi debeāt. Te, qui ſenectute, & morbo grauis ſis, & quē ita relinquere ſcit ſcelus hoc tpe, & hoc loco vbi hoſtes ſint & flamma. Potuiſti ergo loqui, q̄ me faceret parricidam. Si nihil artificioſa oratio. nam eſſet cauſa interitus omniū, & exēplo oſtendit adfuturū qui filium, nepotēq; in ſuo cōſpectu interimat, quū iam ea crudelitate vſus in Polyte ſit, qui nunq̄ patrē interempturus ſit, niſi prius cæſo filio. ¶ Hocc' erat alma parēs.) Oſtendit materna beneficia conuerti in perniciem. ¶ Cernam.) Ad omnia pertinet, & propterea nō ſemel accipiēdū eſt. ¶ Arma viri ferte.) Conabatur flectere patrē in ſuam ſniam, quum filij periculū cerneret. ¶ Vocat lux vltima.) Vt intelligat nō ſumi arma ad ſalutē, ſed ad mortem: nec inde aliud ſperari, q̄ aliquam vltionē. ¶ Hinc ferro accingor.) Quoniā ne his quidem dictis motus erat. ¶ Patri.) Non dixit mihi, ſed patri: vt ſi maritum non flecteret ſaltē patrium affectū moueret. ¶ Quōdam tua.) Nā ſi diſcedam non potero eſſe deinceps tua. ¶ Ordo eſt. Pater Anchiſes, ſupp. memorans. i. enunciās talia, qualia, præmiſſa ſunt: perſtabat. i. perſeuerabat (& ita nō leges præſtabat.) &, pro. i. manebat fixus inhærens, & firmus in propoſito ſuo. Nos & Creuſa cōiux, & Aſcanius, ſup. filius: & omnis domus. i. tota familia: effuſi. i. effluentes lachrymis contra, ſup. inſtamus, aut facimus, aut præcamur ne pater vellet vertere. i. euertere, & deſtruere cuncta ſecū: & incumbere fato vrgenti. i. ipſum ad præſentem mortē impellēti: ſed, ſup. ipſe: abnegat. i. renuit, ſup. dictis, aut præcibus noſtris acqeſcere. (Sed pulchra breuitas eſt, & negotio aptiſſima.) & hęret incœpto, & iiſdem ſedibus. i. firmis ſententiis, & placitis. (Nam ſedere, eſt placere: vnde paulo inferius, Et ſedet hoc animo, &c.) Ego feror. i. trahor, & excitor rurſus in arma, & ego miſerrimus opto mortē: Nā quod conſiliū dabatur, quaſi dicat, nullum: aut quę fortuna, ſup. dabatur, quaſi dicat, etiā nulla: hoc eſt, neq; conſilio, neq; caſu, aut audaci facto poſſe euadere ſperabā, quum nollē patre moriente ſuperuiuere, vnde addit: O genitor ſperaſti ne me poſſe, ideſt quod ego poſſem efferre pedem. ſ. e domo iſta: te relicto. i. poſtq̄ te reliquerim, aut & te relinquam: excidit ne tantū nefas ore patrio. i. paterno, vt id de me ſentias? Si nihil. i. non aliquid, ſi nō placet, ſuperis aliquid relinqui ex tāta vrbe: & ſi hoc. ſ. nihil relinquit: ſedet animo, ideſt firmiter decretum eſt tibi, & placet: & ſi iuuat, ideſt delectat te addere Troiæ, perituræ te & tuos: ianua, ideſt aditus, & modus: patet iſti. ſ. tam ignobili, quod tamen affectas: leto. i. mortis generi, quo deleamur & è via, & è memoria viuentiū, vnde affectūter letū dixit: patet ergo iſti leto. i. ad iſtud letum. Nā Pyrrhus aderit iam. i. ſtatim, ſup. veniens de multo ſanguine Priami. i. multi ſanguinis Priami effuſione: qui obtruncat. i. obtruncare conſueuit: & cuius peculiare facinus eſt obtruncare: aut qui iam nunc obtrūcat: natū. ſ. Politē ante ora patris. ſ. Priami: & patrē. ſ. Priamū: ad aras. ſ. Iouis Hercæi. O alma parens erat hoc. i. pendit ne hoc ſibi: quod eripis me per tela,

Ordo.

per tela, pĕr ignes, vt.ſ.cernā hoſtē.ſ.qui iam aderit: in medijs penetralibus.ſ.domus paternæ: & vt cernā Aſcaniū.ſ.filiū meum, & patrem.i.Anchiſen mactatos: alterum, ſupp.mactatū in ſanguine alterius. (Eſt enim prolepſis) q; pro &: hoc eſt, etiā iuxta Creuſam.ſ.coniugē meam: matrē Aſcanij, & nurum tuam. O viri, ferte (inquit).i.adferte arma: vltima lux.i.vltimum tēpus vitę, non enim tūc lux erat: vocat.i.expetit ad mortē: victos.ſ.nos: hoc eſt, video fatis vrgentibus nos ad mortē impelli. Reddite me Danais quibus.ſ.mater me eripuit. ſinite (quia ipſum retinere volebāt.) i.permittite: vt, ſup. reuiſam.i.iterū viſum eā: aut iterū videā prælia inſtaurata.i.in priſtinū ſtatū conſerta: nunq̄ oēs.i.non omnes (ſed plus eſt nunq̄, q̄ non moriemur hodie inulti: hoc aūt de ſe dicit.q.d.non interficiar.) priusq̄ interfecero cōplures: hic.i.hoc tempore rebus ſic ſe habentibus, ego accingor rurſus ferro: inſertabam ſiniſtram, ſup.manum: clypeo aptans.ſ.eam loris & retinaculis clypei: & ferebam me extra tecta: autem, pro ſed ecce, quaſi dicat præter ſpem: coniux.ſ.Creuſa: complexa.i.cōplectēs: pedes.ſ.meos: proſtrata, videlicet, hærebat in limine, & tēdebat, ideſt porrigebat: patri.ſ.mihi: Iulum.ſ.filiū paruum: &, ſup. vociferauit: ſi tu abis periturus.i.eo animo, vt pereas cape, &.i.etiam nos tecū in omnia: hoc eſt, in mortem: ſin.i.ſed ſi: tu expertus.i. peritus armorum: ponis.i.collocas: aliquā ſpem: ſcilicet ſalutis: in armis ſumptis.i.per arma ſumpta obtinendæ tutare primum: hāc.i.noſtrā domum: cui.ſ.domui Iulus.ſ.paruus: ergo qui ſe ſeruare neſciat, ſup.relinquitur: & cui ego dicta quondā tua coniux: dum, ſcilicet mecum viuere conſtituiſti: relinquor.ſ.à te abeunte in mortem certam, aut aliena defenſurus.

PIERIVS.

¶ Aut quę iam fortuna dabatur?) In antiquis aliquot codicibus legere eſt, aut mihi quæ fortuna? Sed prior lectio magis recępta. ¶ Patet iſti ianua leto.) In Mediceo codice, & aliquot alijs antiquis legere eſt, iſtic, aduerbialiter: vt dicat non eſſe alio diſcedendum, ſi omnes velit perdere. Quia iam aderit Pyrrhus, qui eū voti compotem reddet: Qui Natum ante ora patris, patrem qui ad aras obtrūcabit. ¶ Natum ante ora patris.) In antiquis pene omnibus exemplaribus, gnatum, cum g litera præpoſita legas, & ita veteres ſcribere ſolitos oſtendit Victorinus, dum dicit, Nos quædam paucioribus literis ſcribimus, quam antiqui ſcribebāt, vt narus, natus, nauus, noſco. Nam illi has voces & ſimiles iſtis, g interpoſita ſcribebant, cuius rei veſtigia nos retinemus, quum ſcribimus ignarus, cognatus, ignauus, cognoſco. ¶ Iamq; aderit multo Priami de ſanguine.) In codicibus aliquot antiquis mutato numero legitur, Iamq; aderit Priami multo de ſanguine. Sed vulgata lectio longe venuſtior habetur ijs, qui dactylum & ſpōdeum alternos amant. ¶ Patrem qui obtruncat ad aras.) Vetera quędam exemplaria legunt, patrem quæ obtruncat. Sed pronomen illud relatiuum, maioris omnino ponderis eſt. ¶ Hocc' erat alma parēs.) Prima huius carminis dictio, nouos & veteres grāmaticos varie torquere conſueuit. Priſcianus in hunc locū, reliqs quoq; caſibus vetuſtiſſimi addebāt eandem ce, ſyllabam, vt hicce, hæcce, hocce. Vnde vocali quoq; ſequente ablata, per ſynalœphen manentibus duabus cc ſolebāt producere. Virgilius Hocc' erat alma parens. Sed ſcriptorum negligentia prętermiſit vnum c. Dixerat vero prius idem hoc Velius Longus, qui dubitat verſum eſſe acephalum, ſi, Hoc, vnico c ſcribatur. Sed enim nullum ego ex antiquis codicibus adhuc inueni, in quo ſit, Hocc, duplici cc notatum. Paſſim vero, Hoc erat, quo æquior ſum Terentiano & Probo, c finalem in pronominibus producendi vim aſſerentibus habere, vt alio loco commodius diſputatum eſt. Nam & Soſipater Cariſius Vltimum poſitionis modum ait, quū dictio deſinit in conſonantem c, qua pars orationis finitur, & excipitur à vocali, vt, Hocc' erat alma parēs. Ne vero mirum ſit quęri a grāmaticis, vtrū Hoc, an Hocc, an Hocce, apud poetā ſit dicendum? quęrit quid huiuſmodi in Cicerone, Fabius? Quippe cur Hoſce, potius q̄ Hos, eo loco dixerit, neminem veſtrum ignorare arbitror iudices hunc, per hoſce dies ſermonem vulgi, atq; hanc opinionem populi Romani fuiſſe. ¶ Nunq̄ omnes hodie moriemur inulti.) In Mediceo, & codicibus aliquot antiquis, Nuſq̄, habetur, hoc eſt quocunq; loco cadere contigerit, haud quaquā inulti moriemur. Sed nunquam Donatus agnoſcere videtur. Huius vero ſententiæ ſimilitudo locum memoriæ ſubijcit apud Liuium, aliqua dignum animaduerſione, lib.v. de ſecūdo bello Puni. vtrū præſenti corpore pecorū modo inulti trucidentur. Quod in veteri codice legitur, vtrum præbentes corpora pecorū, modo inulti trucidentur? ¶ Hic ferro adcingor rurſus, clypeoq; ſiniſtrā Inſertabam.) In antiquis exemplaribus legere eſt, Hinc ferro adcingor, & clupeo per u, ſed per i, potius ex Cornelij Frontonis ſnīa ſcribendum videtur. De armis enim eſt ſermo. Sed enim hæc leuia, illud me potius moueat, quod antiquiſſimi quidam codices legunt, Clypeūq; ſiniſtrę Inſertabam, pro Clypeoq; ſiniſtrā Inſertabā. Donatiana preſertim paraphraſi cum antiqua lectione faciente. Ita enim eſt, iam induebam ſcutum humero meo.

¶ Talia vociferans gemitu tectum oē replebat, ÆNE.
Quum ſubitum, dictuq; oritur mirabile monſtrum.
Nanq; manus inter mœſtorumq; ora parentum,
Ecce leuis ſummo de vertice viſus Iuli
Fundere lumen apex, tactuq; innoxia molli
Lambere flamma comas, & circum tempora paſci.
Nos pauidi trepidare metu, crinemq; flagrantem
Excutere, & ſanctos reſtinguere fontibus ignes.
At pater Anchiſes oculos ad ſydera lætus
Extulit, & cœlo palmas cum voce tetendit.
¶ Iuppiter oipotēs, precibus ſi flecteris vllis, ANCH.
Aſpice nos, hoc tantum: & ſi pietate meremur,
Da deinde auxilium pater, atq; hæc omina firma.
¶ Vix ea fatus erat ſenior, ſubitoq; fragore ÆNEAS
Intonuit læuum, & de cœlo lapſa per vmbras
Stella facem ducens, multa cum luce cucurrit.
Illam ſumma ſuper labentem culmina tecti,
Cernimus Idæa claram ſe condere ſylua,
Signantemq; vias tum longo limite ſulcus
Dat lucem, & late circum loca ſulphure fumant.
Hic vero victus genitor ſe tollit ad auras,
Adfaturq; deos, & ſanctum ſydus adorat.
¶ Iāiā nulla mora eſt, ſequor, & q̄ ducitis, adſum ÆN.
Dij patrij ſeruate domum, ſeruate nepotem,
Veſtrum hoc augurium, veſtroq; in numine Troia eſt.
Cedo equidem, nec nate tibi comes ire recuſo.

SERVIVS.

¶ Manus inter.) Mutauit accentum præpoſitio poſtpoſita. Sanè inter plerunq; p Per ponitur. Sed raro apud Virgilium, vt Hunc inter fluuio Tyberinus amœno. Bona autem œconomia ad Iulum venit, dicēs eum fuiſſe inter manus parentum. Inter manus autē, hoc eſt inter amplexus. Non enim poſſumus eum illo tempore portatum dicere: quem poſt ſeptem annos legimus & venatum iſſe, & bella tractaſſe. ¶ Mirabile mōſtrum.) τῶν μέσων eſt: dictum à moſtrando. Et refertur ad pręſens eius ſignificatio. Prodigiū autē eſt quod in longum tempus dirigit ſignificationē. ¶ Fūdere lumen apex.) Apex proprie dicitur in ſummo flaminis pileo virga lanata: hoc eſt in cuius extremitate modica lana eſt, quod primum conſtat apud Albam Aſcaniū ſtatuiſſe. Modo autem ſummitatem pilei intelligimus. Tangit nanq; , vt frequenter diximus, latenter hiſtoriam. Item hoc quoq; de igni ad Seruium Tulliū pertinet. Nā quū Tarquinius cepiſſet Otriculanā ciuitatē: ex captiua quadam in domo eius natus eſt Seruius Tullus Hoſtilius. qui quū obdormiſſet: caput eius ſubito flāma corripuit. quam quum vellent reſtiguere, Tanaquil regis vxor auguriorum perita, intelligēs augurium, prohibuit. Flamma puerum cum ſomno deſeruit. Vnde intellexit eum clarum fore vſq; ad vltimam vitam. Sane peritē lucem dixit, non vt in ſeptimo, Tū fumida lumine fuluo. Nā & illic ſplendor quidē eſt: ſed cū fumo qui ſemp cauſa lachrymarū eſt. In Aſcanio autē ſolus oſtenditur ſplendor. ¶ Circum tempora paſci.) Paſci, creſcere: vt Sacrū tibi paſcere crinem. Sunt autē infinitiua p indicatiuis. ¶ Fundere.) Lābere, paſci. ¶ Sacros reſtinguere.) Non quos tūc ſacros ſciebant. ſed quos mox probarunt. ¶ Oculos ad ſydera.) Cōtra opinionē Theocriti, qui eū cæcatū fuiſſe cōmemorat. ¶ Si flecteris.) Aut ſm Stoicos locutus eſt, qui fati aſſerunt neceſſitatem: aut ſecundū Epicureos, qui dicūt deos non curare mortalia. ¶ Aſpice nos.) Quia intuētes dij iuuāt. Vn̄ eſt, Atq; oculos Rutulorum

rum reiicit aruis. Et contra, Diua ſolo fixos oculos auerſa tenebat. ¶ Atq; hæc omina firma.) Secundum Romanum moré petit, vt viſa firmentur. Non enim vnum augurium vidiſſe ſufficit, niſi confirmetur ex ſimili. Nam ſi diſſimilia ſint poſteriora, ſoluuntur priora. Vnde eſt, Quantũ Chaonias aquila veniente columbas. Nam aquila ſine dubio colũbis plus poteſt. ¶ Intonuit læuum.) Siniſtrum, proſperum: quia cœleſte eſt, vt diximus ſupra. Siniſtrum autem à ſinendo dictum, quantum ad auguria ptinet: quod nos agere aliquid ſinat. ¶ Multa cum luce cucurrit.) Nunc theologicam rationem ſequitur, quæ aſſerit flammarum, quos cernimus tractus, nimbum eſſe deſcendentis numinis. Alibi phyſicam: vt Vento impendente videbis, Flammarum longos à tergo albeſcere tractus. ¶ Facé ducens.) Lumé, quod vtiq; ex facibus naſcitur. ¶ Idęa claram ſe condere ſylua.) Stellæ huius curſus ſignificat Troianos conglobatos ad domum Æneæ Idam petere. Quod dicit Multa cum luce: oſtendit claros. quod Signantem vias: ſcintillas quaſdam dicit relictas, quæ oſtendunt remanſuros in diuerſis partibus ſocios: quod Longo limite: oſtédit errorem. quod Sulcum dicit, ſignificat longum maris æquor arandum. Quod ait. ¶ Sulfure fumant.) diuini ignis odor oſtenditur. Ex fumo autem mors Anchiſæ cognoſcitur: ſicut eius oratio ſequens indicat. ¶ Cedo equidem.) Quaſi ſcilicet etiam ſciat ſe eſſe moriturum. & bene quãdiu viuit Anchiſes, totum ei conceditur. ¶ Victus genitor.) A priſtino propoſito recedens. ¶ Se tollit ad auras.) Verbum augurum: qui viſis auſpicijs ſurgebant ex templo. vnde extéplo. ¶ Affaturq; deos.) Agit dijs gratias. ¶ Veſtroq; in numine Troia eſt.) In vobis habeo Troiam: propter illud, Has mihi ſeruaſſent ſedes. ¶ Comes ire recuſo.) Tantum ad ſolatium itineris, quippe moriturus, vt in ſexto Æneas: Ille meum comitatus iter. Vult enim Virgilius etiam Æneæ concedere patris peritiam.

DONATVS.

¶ Talia vociferans gemitu te. o. re.) Non tantum vocibus dolores ſuos, verumetiam gemitibus teſtabatur. ¶ Cum ſubito di. q. ori. mira. monſtrum.) Talis eſt locus iſte, qualis eſt, Talia iactanti ſtridens aquilone procella Velum aduerſa ferit fluctuſq; ad ſidera tollit. Item hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur, Dum ſtupet, obtutuq; hæret defixus in vno Regina ad templum forma pulcherrima Dido, Inceſſit, magna iuuenum ſtipante caterua. Item, Talia fundebat lachrymans, longoſq; ciebat Incaſſum fletus cum ſeſe à mœnibus heros Priamides multis Helenus comitantibus offert. hanc dictionis artem docente Virgilio, noſſe & imitari debemus. Incerta enim & inſperata loquentes inueniunt, non expectant verborum finem, ſed media & imperfecta colloquia actus rumpunt. dum igitur gemit Creuſa, dum clamat, dum me, inquit, retinet, ecce exoriens ſubitum & mirabile monſtrum, gemitus eius & clamores abrupit. ¶ Nanq; manus inter. m. q. o. paren. &c.) Vere ait mirabile monſtrum. Fiebát. n. multa cõtra naturam rerum, vt humano de capite apice ipſo incẽdij procederet lumé, nec tamé pueriles comas, perindeq; molles ac teneras, tempora quoq; ipſa percurrens exureret, aut ſalté leuiter læderet, paſci quoq; illud incendium viribus ſuis, nõ nutriri detrimentis alienis. ¶ Nos pauidi. tr. m. crinemq; flagrantem Ex. &. ſa. re. ſ. i.) Nos, inqt, hoc eſt parentes. ſupra enim dixit. Nãq; manus inter mœſtorumq; ora parentũ Ecce leuis ſummo de vertice viſus Iuli Fundere lumen apex. nos ergo parentes, quibus in cauſa filiorum etiam leuia & ſecura ſuſpecta ſunt, exagitabamus à crinibus flammas, & ſanctos ignes contrario vndarum elemẽto reſtinguere nitebamur, humano ſcilicet terrore ducti, quod diuinum fuerat, prope ſacrilegis manibus appetentes. ¶ At pater Anchiſes ocu. ad ſi. læ. Ext. &. c. pal. cum voce tetendit. ¶ Interea inquit, pater meus, penes quem ſacrorum cœleſtium plena ſcientia fuit, nobis inſcijs omniumq; ignaris & trepidis ſolus in lætitiam repente mutatus eſt. tendenſq; ad ſydera oculos ac manus, locutus eſt hæc. ¶ Iuppiter omnipotens, &c.) Vſq; adeo bonum viſum eſt patri meo, quod repente monſtratum eſt, vt precibus Ioui effuſis confirmationem peteret facti. ¶ Vix ea fatus. e. ſ. ſ. q. fr. Intonit læuum, & de cœlo. l. per. v. St. fa. du. m. c. l. cu.) Tantum, inquit, patris mei iuxta deorum cultum meritum fuit, vt cum ipſo deprecationis, ineſſet auditus. nam, & intonuit lęuum, & ſtella de cœli partibus lapſa oſtendit futuram lętitiam rerum, & rogantis preces auditas, quod autem dixit læuum, debet hoc proſperum intelligi. nam eius in hac cauſa hæc eſt ratio, læua in alijs contraria ſignificatur. In ſacris autem ſignis iccirco proſpera accipiuntur, quæ ſunt lęua, quia ſacrificantis vel precantis latus læuum dexterum eſt eius, qui poſtulata largitur. ¶ Hic vero victus genitor, &c.) Pater meus, qui neq; fletibus noſtris dudum nec precibus flexus eſt, his viſis aſſenſus & victus eſt & gratias egit ſuperis, & reiecta priore ſententia, quod nobiſcum ire vellet vltro teſtatus eſt, dicens. ¶ Iam nulla. m. e. ſequor, &. q. du. ad. Dij patrij.) Primum dixit ſequor, & ſi qua ducitis adſum. quum primum ſit ducere, ſecũdum ſequi, ſed ordinato ſenſu corrigitur, vt ſit, qua me ducitis, ſequor dij patrij. ¶ Seruate nepotem, Ve. hoc au. v. q. in nu. tr. eſt.) A vobis hoc augurium natum eſt, veſtrum eſt tueri, quod agimus. ¶ Cedo equidé, nec nate tibi comes ire recuſo.) Probaui, inquit, fugam tuã fili deorum voluntate deſcẽdere, cedo potioribus, & ibo quo volueris pergere, perſeuerabo comes tuus, nec vſquam à tua ſocietate diſiungar.

ASCENSIVS.

¶ Talia vociferans, &c.) Memorat quomodo viſo monſtro circum capillos Iuli, Anchiſes diuinarum rerũ peritus id boni exitus indicium agnoſcés: & ſe, ſuoſq; in exilium à fatis vocari paratus ſit ſequi. De ea aũt face quæ in Seruium dicat Beroaldus, videbimus poſt ordinẽ, ante quem ponemus hæc Donati verba. ¶ Vociferans.) Non ſolum verbis, verumetiam gemitu oſtẽdés. ¶ Quum ſubitũ.) Talis eſt locus iſte, qualis eſt, Talia iactanti ſtridens Aquilone procella. Item hæc cum Dardanio Æneæ miranda videntur, &c. Ité, Talia fundebat lachrymans, lõgoſq; ciebat Incaſſum fletus. nam incerta & inſperata innectit, non expectans verborum finem. ¶ Mirabile.) Nam fiebant multa contra naturam: vt, Flamma quæ tangebat ea nõ vreret. ¶ Pater.) Anchiſes: apud quem cœleſtium rerum ſcientia erat. ¶ Vix ea fatus erat.) Oſtenditur ex hoc magnum: Anchiſæ meritum. ¶ Sequor, & qua ducitis, adſum.) Primum eſt ducere, ſecundum ſequi: ſed ordinato ſenſu corrigitur, vt ſit, Qua me ducitis, ſequor. ¶ Veſtrum hoc augurium.) Quia veſtrum eſt augurium, veſtrũ eſt tueri, quod agimus. ¶ Cedo.) Scilicet potioribus.

Ordo.

¶ Ordo eſt. Creuſa, ſup. vociferans talia, qualia iam recitauit: replebat omne tectũ. i. totam domũ: gemitu, ſupp. tunc: quum. i. quando monſtrum ſubitum, & mirabile dictu. i. dum dicitur, aut vt dicatur: oritur, ideſt oſtentatur: nanq;, pro quia, ecce leuis apex, ideſt globulus, in ſummitate pilei, viſus eſt fundere de ſummo vertice Iuli: lumen, ideſt radios quoſdam, aut globulos ignis inter manus & ora mœſtorum parentum: dũ, ſcilicet mater filiũ patri portenderet: & flamma innoxia. i. non nocens, nec inurens: molli tactu. i. quia molliter tangebat, ſupp. viſa eſt, lambere comas. & paſci. i. foueri, & nutriri circum tẽpora, ſcilicet capitis Iuli: nos pauidi. i. pauẽtes: trepidare, ſupp. cœpimus: aut trepidare, pro trepidabamus: metu, ideſt præ timore: & excutere, ſupp. cœpimus, aut excutiebamus: crinem flagrantem. i. ardentem: hoc eſt, ignem capiti inhærentẽ: & reſtinguere. i. abolere: fontibus, ideſt aquis mundis: ignes ſanctos. i. quos poſtea ſanctos didicimus fuiſſe: at. i. ſed: Anchiſes, pater. ſ. meus, rerum diuinarum peritus: lætus. ſ. ex tali portẽto: extulit oculos ad ſydera: & tetendit cœlo. i. ad cœlum: palmas cum voce. i. cum oratiõe ſequẽte. O Iuppiter omnipotens. ſ. pater, aut deus: ſi tu flecteris vllis præcibus, aſpice nos: & ſi nos meremur: hoc tantũ. i. tam magnũ bonum, q nobis portenditur: pietate. i. per pietatẽ noſtram: ò pater, da deinde. i. inſuper, & vltra meritũ auxiliũ, & firma. i. confirma: & ſtabili hæc omnia. i. portẽta, viſa, ſup. per aliud portentũ. Senior. ſ. Anchiſes: vix erat fatus ea, ſup. verba iam dicta: & læuũ. i. pars læua, quo ad ſuſpicientẽ in cœlũ, quæ tamen dijs dextera eſt, aut læuũ. i. pars Septentrionalis, quæ proſpera prædicatur: intonuit fragore ſubito. i. repente orto: vt miraculoſe, non naturaliter eueniſſe cognoſcatur: & ſtella. i. ſimilitudo ſtellæ: ducens facem. ſ. cœleſtem: lapſa. i. labens: de cœlo. i. ſummo aere: per vmbras. ſ. nocturnas: cucurrit. i. celeriter tracta eſt per cœlum, cũ multa luce: nos cernimus illam. ſ. ſtellã, aut facem: labentẽ. i. decidẽtẽ, ſuper ſumma culmina tecti. ſ. domus noſtræ condere ſe: claram. i. lucidam, ſup. in ſylua Idęa. i. Idę, ſyluæ Troianę & ſignantẽ vias. ſ. per quas nobis fugiendum erat: tum i. pręterea: aut deinde poſtq;: maior illa fax auolauerat: ſulcus. i. oblõgus tractus: dat longo limite lucẽ. i. claritatẽ: & loca fumãt circũ. i. per circuitum: late. i. in latum: ſulphure. i. odore ſulphureo qui (ſm Seruium) mortē Anchiſæ, portendebat: vero, pro ſed: genitor. ſ. pater meus Anchiſes: victus. i. reuocatus ab inſtituto per deorum portenta: tollit ſe in auras, & adfatur deos, & adorat ſydus ſanctũ. i. ad dijs miſſum, aut rei bonæ ſignificatiuũ: aut, ſupple, inquit: Iam, iã, nulla mora eſt, ſup. ne me: ò nate, ego ſequor, ſup. te, cui talia portenduntur: & adſum, ſup. ea, qua ducitis. ò patrij dij, ſeruate domũ. i. familiam veſtram: & ſeruate nepotem. ſ. Æneã, aut Aſcanium: hoc auguriũ eſt veſtrum. i. à vobis ſignificatũ, & Troia eſt in veſtro numine. i. ꝓtectione, & poteſtate: equidẽ

i. ego

Lego quidẽ:cedo.ſ.à propoſito meo reuocatus in ſentẽtiam filij: nec ò nate, ego recuſo.i.& ego nõ renuo ire comes:tibi.i.tecũ,& in comitatu tuo. Beroaldi in Seruiũ,quæ dixi,verba ſunt hæc: Faceſſat procul tam futilis & inanis interpretatio:nam Virgilius de face cœleſti ſenſit. Et quo apertius ſenſus poetici verſus intelligatur, adſcribemus verba Plinij ad hanc rẽ pertinẽtia,qui ita ſcribit in lib.ij. Emicant & faces,nõ niſi quum decidunt viſæ,qualis Germanico Cæſare,gladiatorũ ſpectaculũ edente,præter ora populi, Meridiano tranſcurrit. Duo genera earũ lampades, vocant plane faces,alterũ Bolidas,quale Mutinenſibus malis viſum eſt. diſtant q faces veſtigia longa faciunt priore ardente parte. Hactenus Plinius,cuius verbis haud dubie declaratur, quid ſibi velit Maronianus verſus, Stella facem ducens,multa cũ luce cucurrit. Et in eodẽ loco parum diligenter,parumq; curioſe introſpexiſſe videtur Seruius Virgilianam maieſtatẽ,quando à poeta dicitur,

Lęuum cœlo. Intonuit læuum:eſt enim id totum ex arcana augurum diſciplina tranſlatum:& à nobis diligentius exponẽdum,ad iuuandam ſtudioſorum eruditionem. Ethruſci,cœlum in ſedecim partes diuiſerunt, ex quibus octo ab exortu ſiniſtras, totidem econtrario appellauere dextras:hinc omnia fulmina lęua exiſtimantur eſſe proſpera,quoniam læua parte,mundi ortus eſt,vt author eſt Plinius.& vt ſcribit Cicero in ſecundo de diuinatione, Optimum au

Siniſtra ſpicium habebatur apud Romanos ſi ſiniſtrum fuerat,verũ cum Romani ſiniſtra meliora exiſtimarent, Græcis & Barbaris dextra videbantur auſpicatiora, vnde apud Homerum, Aiax ſic loquitur: Proſpera Iuppiter his dextris fulgoribus edit. Virgilius itaq; omnis antiquitatis conſultiſſimus, ex ritu Romani augurij,dixit, Intonuiſſe læuum:hoc eſt,ſiniſtrum,quod felicitatem portendere credebatur: & imitatus videtur eſſe Ennium ſic ſcribentem, Quum intonuit læuum, bene tempeſtate ſerena. Non omittendum eſt à Latinis omnia quæ bona ſint, ſiniſtra nuncupari,etiam ſi dextra ſint.

PIERIVS.

❡Tectum omne replebat.) Veteres aliquot cod. repleuit,legũt: ſed,replebat,melius eẽ iudicant eruditi. ❡Quũ ſubitum, dictuq; oritur mirabile monſtrum.) Veteres aliquot codi. ſubito,habẽt: ſed ſubitum,interpretes agnoſcũt. ❡Tactuq; innoxia molli Lambere flamma comas.) In anti. aliquot cod. mollis,legitur. Vt vel mollis comas dicas, vel mollis flamma,tactu innoxia. Sed enim Donatus in paraphraſi ſua,pueriles aũt comas perindeq; molles, ac teneras:cũ Donato eſt codex vetus Camilli Porcij,ĩ quo molles,omnino legitur. ❡Et cœlo palmas cum voce tetendit.) In codi. aliquot ant. ad cœlum palmas,legitur: vt illud, Ad cœlum tendens ardentia lumina. Præterea nõ nihil decoris habere videtur repetitio illa: Oculos ad ſydera:ad cœlũ palmas. Si cui tamẽ placeat,quod in Medi. cod. eſt, cœlo, octauus caſus, vt figuratior eloquutio,nõ laboro. ❡Tum longo limite ſulcus.) In plerisq; veteribus cod. lumine,pro limite,ſuppoſitum eſt:ſed probatiora oĩa exẽplaria,limite,habent. ❡Genitor ſe tollit in auras.) In cod. aliquot ant. qppe Medi. & aliquot alijs legere eſt, ad auras. In alijs quibuſdã, ad aras: vt eſt ẽt in Donatiano, q forte nõ diſpliceat, qa ſequitur, Adfaturq; deos. Sed & in auras, veteres habent codices aliquot. ❡Et qua ducitis adſum.) In aliquot antiqs codi. quo, legas. Sed in pluribus, qua, interpretibus preſertim eam lectionem agnoſcentibus.

❡Dixerat ille,& iam per mœnia clarior ignis
Auditur,propiusq; æſtus incendia voluunt.
Ergo age chare pater ceruici imponere noſtræ,
Ipſe ſubibo humeris,nec me labor iſte grauabit,
Quo res cunq; cadent,vnum & commune periclum,
Vna ſalus ambobus erit,mihi paruus Iulus
Sit comes,& longe ſeruet veſtigia coniux.
Vos famuli quę dicam animis aduertite veſtris.
Eſt vrbe egreſſis tumulus,templumq; vetuſtum
Deſertæ Cereris,iuxtaq; antiqua cupreſſus,
Religione patrum multos ſeruata per annos.
Hanc ex diuerſo ſedem veniemus in vnam.
Tu genitor cape ſacra manu,patriosq; penates.
Me bello è tanto digreſſum,& cæde recenti,
Attrectare nephas,donec me flumine viuo
Abluero.
Hæc fatus,latos humeros,ſubiectaq; colla
Veſte ſuper,fuluiq; inſternor pelle leonis,
Succedoq; oneri,dextræ ſe paruus Iulus
Implicuit,ſequiturq; patrem non paſſibus æquis.
Pone ſubit coniux,ferimur per opaca locorum,
Et me,quem dudum non vlla iniecta mouebant
Tela,neq; aduerſo glomerati ex agmine Graij,
Nunc omnes terrent auræ,ſonus excitat omnis
Suſpenſum,& pariter,comitiq;,oneriq; timentem.

ÆNE.

SERVIVS.

❡Dixerat ille.) Hic diſtinguẽdum. ❡Et iam.) Dum negat, dũ oſtẽdũtur auſpicia. ❡Propiusq;.) Propter illud, Arboribusq; obtecta receſſit. & eſt ordo: Incendia propius voluũt ęſtus,ideſt calorem. Vnde etiã æſtas dicitur. ❡Ergo age.) qa conſenſiſti, & ignis propinquat. Age autem non eſt modo verbum imperãtis,ſed hortantis aduerbium:adeò vt plerunq; Age facite dicamus, & ſingularem numerum copulemus plurali. ❡Ceruici.) Ceruix cum numero ſingulari dicitur, collum ſignificat: ſi plurali vtamur, ſuperbiam oſtendimus, vt in Verrinis Cicero, Frange ceruices. ❡Ambobus erit.) Ad filium, & ad patrem põt referri. melius ad patrẽ: quia de Aſcanio poſt loquetur. ❡Et longe ſeruet veſtigia.) Longe, valde: vt Tyberinaq; longe Hoſtia. Nam longe non põt, quia ſequitur, Pone ſubit coniux. Et bñ ire ſingulos facit. Scit.n. multitudinem facile poſſe comprehendi. Seruet autem, cuſtodiat: vt, Et tantas ſeruabat filia ſedes. vel Seruantẽ ripas. ❡Vrbe egreſſis.) Hic ablatiuo iunxit, vt Horatius, Egreſſum magna me accæpit Aritia Roma, Salluſtius accuſatiuo. vt, Raro egreſſa fines ſuos. Ergo Vtrunq; dicimus. ❡Tumulus.) Modo terra tumens; aliàs ſepulchrum. Prudenter aũt circa turbatos pluribus vtitur præceptis, quia ſcit timoris comitẽ eſſe obliuionẽ. ❡Templũq; vetuſtũ deſertæ Cereris.) Bene Cereris fanum ante vrbẽ eſſe facit, quæ dea ruſticorum eſt. Vt liberat Æneas & Cereris templum, & vetuſtũ elegit, ad quod nec viris erat aditus, ſicut hoſtes putabant. Nam Æneas ſcit ante eſſe profanatum: nec prædę ſpe Græci poterant duci. ❡Deſertæ Cereris.) Vtrum à ſacerdote, qui in ſexto extinctus inducitur: vt Cereriq; ſacrum Polybutem. An deſertæ belli tempore propter decennalem obſidionem. An deſertæ à filia, vt Nec repetita ſequi curet Proſerpina matrem. ❡Religione patrũ.) Timore. & eſt reciprocum. ſic Terentius, Nam mihi nil eſſe, religio eſt dicere, ideſt metus. Itẽ Virgilius contrà: Multosq; metu ſeruata per annos. Connexa enim ſunt metus, & religio. Vt Statius, Primus in orbe fecit deos timor. Cupreſſum autem funebrem arborẽ bñ ante templum deæ lugentis eſſe confirmat. ❡Cape ſacra manu.) Non eſt dantis, ſed hortantis vt tollat: quia ſequitur, Me bello è tanto digreſſum, & cæde recenti Attrectare nefas. Scit enim Græcos ex pollutione Palladis piaculum commiſiſſe. ❡Flumine viuo.) Semper fluenti.i. naturali, vt Viuoq; ſedilia ſaxo: eſt augurale verbũ. ❡Latos humeros.) Aut more Heroum ſe laudat: aut certe ſternendo latos facit. ❡Succedoq; oneri.) Figura eſt, vt Succedunt muro, & flammas ad culmina iactant. ❡Implicuit.) Puerilẽ expreſſit timorẽ. ❡Ponè.) Aduerbiũ eſt. Atq; ideo vltima ſyllaba habet accẽtũ. ❡Opaca locorũ.) Quia dixit, Arboribusq; obtecta receſſit. Eſt aũt eloquutio: vt, Strata viarũ. ❡Et me, quẽ dudũ.) Naturalia plus timet. quaſi & vir fortis & pius non timet bellicum timorẽ, ſed naturalẽ: propterea quia ſequitur. ❡Comitiq;, oneriq; timentem. Glomerati ex agmine. Propter illud, Vndiq; collecti inuadunt. ❡Sonus excitat omnis.) Conſternat.

DONATVS.

❡Dixerat ille,&c.) Hæc locutus eſt pater meus, ſed in apertiſſimum diſcrimen veniſſet, ſi exiſteret filius vlterior mora. nam crepitantium flammarum vicini ſonitus perueniebant, ad aures noſtras, & venire incendia æſtus grauiſſimi nũciabant. ❡Ergo age chare pater.c.i.n.&c.) Ego cũ viderem propinqua incẽdia & patrem vix aſſenſum, nequo caſu mutaret repente ſniam, arripui optatũ tempus, pater, inquam, non tibi deſunt meæ ceruicis obſequia, iam imponere humeris meis, pondus tuũ deliciæ meæ ſunt. facit pietas leue, quod putas eſſe grauiſſimum, ſarcinam tuam hbẽter tolerabit affectus. ❡Quo res cunq; c.Vn.&.c.pe. Vna.ſam.e.)

Aut

Aut vtriſq; proueniet ſalus, aut vtroſq; finis inueniet. ¶ Mihi paruus Iu. Sit co. & lo. ſ. v. c.) Omnibus quæ obiectari poſſent, vltro reſpondit. potuit enim dicere Anchiſes, quomodo fugiam, & ſenecta impeditus & corporis cauſa? huic recte reſpondit. ego te humeris meis feram. potuit dici, te grauabit onus meum, ait onere tui corporis non grauabor. potuit dici, quid facies filio paruulo? quid facies vxori? iuuabo ait filium meum comitatu meo, & auxilio dexteræ meæ, vxor greſſus meos veſtigiaq; ſectabitur. quod ait paruus Iulus ſit comes, & longe ſeruet veſtigia cõiux, conſilij fuit, vt tutior fieret fuga. ſi enim plurimi congregarentur, non facile latere potuiſſent, verum quia & ſuis conſulere debuit, dat mandata cæteris, vt alio fugam arripiant, ſibiq; ac currant, ac ne forte errore ducti ad aliorum tenderent greſſum, hos euidentioribus præceptis inſtruxit. ¶ Vos, inquit, famuli quæ dicam. an. ad. ve. Eſt vrbe egreſſis tu. t. q;. v. Deſertæ cereris, &c.) Cõmendat mandata ſua. natura enim ſerui mali ſunt & negligẽtes, nec facile his obtemperant, quæ iubentur. Conſiderans igitur tempus & cauſam ait, quæ dico animis aduertite, hoc eſt intentis animis audite, quæ ſunt neceſſario facienda, Poſteaq; hoc dicto fecit attentos, illud quod fieri opprtebat breuiter intimat. eſt vrbe egreſſis tumulus, templumq; vetuſtum deſertæ cereris. Sollicita & cauta mandata traditurus, & locum dicit, & loci nomen oſtendit, & quæ eius dignitas fuerit, quæve in præſenti fortuna, arbores quoq; ſignum & genus & antiquitatem euidentiſſime comprehendit, prorſus vt nihil dubij, nihil remaneret incerti, vbi inſinuauit hæc, dicit etiam cauſam propter quam mandata ipſa præceſſerant. hanc ex diuerſo ſedem, hoc eſt ex diuerſis locis vel itineribus veniemus in vnum. ¶ Tu genitor cape ſa. ma. p. q;. pe.) Dicit cauſam, propter quam deberet Anchiſes id facere. ¶ Me bello e tanto dig. c. re. At. n. do. me flu. v. Ab.) Docet homines poeta quomodo ſe purgent ſi cæde hominis aut alio genere fuerint forte polluti, ſimul etiã excuſat Æneam ne patrem ſuum ſuperfluis videretur onerare, quem ſenem cõſtabat & debilẽ, licet ipſe eſſet omnia ſuis humeris portaturus. ¶ Hæc fatus latos hu. ſ. q;. c. V. ſu. ful. q;. in. pelle leonis.) Et ad laudem fortitudinis ſuæ hoc Æneas poſuit, & ad meritum patris. Onus, inquit, patrium laturus veſtibus & Leonis pelle humeros meos ſtraui. debuit enim cum commodo ſuo ferri, ne ingratum fieret, quod pleno reddebatur obſequio. ¶ Succedoq; oneri.) Straui, inqt, colla & humeros meos, & oneri ſucceſſi. ¶ Dextræ ſe paruus Iulus (Im. ſe. q;. pa. nõ. p. æ.) Dixit factum, dixit & cauſam. Tenebat mihi, inqt, manum filius meus ſequens me, & cum deberet lateri meo inhęrere ſemper poſterior fuit. non enim poterant patris fugientis greſſus pueriles æquari, & in hoc laborem ſuum voluit demõſtrare, vt vnum ferret, alterum traheret. deinde perſonam coniungit vxoris. ¶ Pone, ait, ſubit coniux.) Vxor ſequebatur omnes. ¶ Ferimur per opaca locorum.) Per loca ſcilicet diuerſis arboribus occupata. ¶ Et me, quẽ dudum. n. v. in. mo. Tela, n. ad. gl. ex. a. g. Nunc oẽs ter. a. &c.) Non, inquit, quo ipſas metuerẽ tenebras pollicitus fui, ſed ne de tenebris improuiſus hoſtis emergeret. Cum ſolus, inquit, eſſem, & circumfuſus hoſtis tegeret latera mea, nullo metu tangebar, ſed cum affectibus meis liberandis operam darem reſq; ipſa eẽt in manibus, non me hoſtilis aggreſſio, ſed cauſa terrebat. quum enim turpe eſſet metuere viro forti excuſationẽ neceſſarij timoris adiunxit, vt magis laudari debuerit, quia timuit, quam ſi ſerlẽdi deſiderio traheretur, comitiq; oneriq; timentem, in ſingulari numero non vnum comitẽ intelligendũ eſt, ſed vtrunq; vt oneris ſignificatio pertineat ad patrem, comitis ad vxorem.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat ille.) In hac parte recitat Æneas, vt pietatis officio erga patrem functus ſit, eumq; in humeris extulerit, & Aſcanium per manum attraxerit, ſequente quidem, ſed non perſequẽte cõiuge, quæ dijs ita volentibus in via ſublata eſt. Oſtendit etiam ſe ſumma religione deos obſeruaſſe, quippe quos ne attrectare quidem audebat, ſed patri pio & impolluto efferendos committebat. De quare dicit Donatus ſic. ¶ Ergo age.) Nam quum impetraſſem paternum aſſenſum, quod difficillimum fuit arripui ſubitam occaſionẽ: & omnibus difficultatibus quas obijcere potuiſſet Anchiſes occurrit. Nam ſe illum ſenem, & impeditum laturũ pollicetur, & omnia cõmunia ipſius futura oſtendit: quia nuſq̃ illum deſeret, & ne quærat quid de filio & de vxore faciat iuuabo (inquit) filium auxilio dextræ: & vxor veſtigia mea ſectabitur: quod vero ait, Solus Iulus ſit comes, & longe ſeruet veſtigia coniux. Fuit conſilium, vt tutior fieret fuga. Nam ſi plures fuiſſent congregati, non facile latuiſſent. ¶ Implicuit.) Exprimit cauſam & factum. nam puer patris fugientis æquare paſſus non poterat. Exprimit etiam laborẽ ſuum, ꝙ in tanta celeritate patrem ferret, filium traheret. ¶ Ordo eſt. Ille. ſ. pater Anchiſes: dixerat, ideſt finiuerat ſermonẽ: & ignis. i. crepitus, & fragor ab igne procedens: auditur iam clarior, quia vicinior erat: & incẽdia voluũt, ideſt aduoluunt: propius. i. vicinius ad nos: æſtus. i. calores ex incendijs prouenientes: aut æſtus voluunt incendia propius, quia ex æſtu fiunt incendia: præparantur enim materiæ ad incendia, & incẽdia augent æſtus. Ergo age, adhortandi eſt aduerbium: ò chare pater, imponere, idest ſine vt imponaris (eſt enim imperatiui modi verbi paſſiui.) ceruici noſtræ. i. in ceruicẽ noſtram: ipſe idest ego ſubibo: humeris. i. per humeros meos: nec iſte. i. quem tibi impendam: labor grauabit me, idest moleſtus fuerit mihi. Quocunq; (eſt enim tmeſis. i. interciſio.) i. in quacunq; partem, aut euentum res cadent vnum, & commune periclum, pro periculũ: & vna ſalus erit ambobus. ſ. nobis. paruus Iulus ſit comes mihi. i. comitetur me comprehenſus dextera: & coniux ſeruet veſtigia longe, ne cumulo prodantur omnes: vos famuli aduertite animis veſtris, ſupp. ea quę dicam: tumulus. i. colliculus, quidam eſt egreſſis. i. offenditur ab ijs qui egreſſi ſunt: vrbe. ſ. noſtra: hoc eſt, Troia: & templum vetuſtum Cereris deſertæ. i. neglectę, quũ agricolæ decennio pulſi fuerint, & cupreſſus antiqua, ſeruata. i. obſeruata, & venerata multa relligione patrum. i. maiorum noſtrorum: eſt iuxta. ſ. hunc tumulum, & hoc templum. Nos veniemus ex diuerſo. i. diuerſis partibus in hanc vnam ſedem. i. conueniemus in hunc vnum locum: tu genitor cape. i. accipe ſacra quæ Æneæ Panthus. ſ. occulerat ante cædem factam per eum: manu. ſ. tua: quaſi ea Æneas alio q̃ manu porrigeret: aut potius oſtẽderet ſolum: & cape penates patrios manu, quia nefas eſt me digreſſum ex tanto bello & recenti cæde. i. occiſione multorum, attrectare. i. cõtingere, ſup. ea: & eos donec ego abluero. i. piauero, me flumine viuo. i. ſemper fluẽti. Ego fatus, idest eloquutus, hæc, ſcilicet prædicta inſternor latos humeros. i. lati humeri inſternũtur mihi.) Nec eſt arrogantia, ꝙ ſibi latos humeros det, quia ſignificat ſe eos dilataſſe ex tranſuerſo eos porrigendo. & inſternor colla ſubiecta. i. quæ patri ſubieci, ſuper. i. deſuper veſte & pelle fului leonis, & ſuccedo oneri. i. ſuſcipio patrem in humeros ſuper pellem & veſtem illam, Iulus, ſcilicet filius paruus, implicuit. i. inſeruit ſe, dextræ. ſ. meæ, id autem pueri erat timidi naturaliter, & per noctẽ ituri, & ſequitur patrẽ paſſib. nõ æquis. i. inæqualibus, quia longe breuiorib. ſed pluribus, & crebrioribus, aliter patrem dimiſiſſet, coniux ſubit, pone. i. à tergo: ſed ſatis prope: nos ferimur. i. trahimur impetu horroris: per opaca. i. opacitatẽ locorũ, & oẽs auræ terrent, tunc me: quem vlla tela iniecta dudum, neq; Graij. i. Græci: glomerati. i. in formam glomeris, circum me collecti ex agmine aduerſo, non mouebãt dudum. (Mira ex cõtrarijs declamatio, quia prius tela, & Graij non mouebant, & nunc auræ quibus nihil imbellius terrẽt. Per quod ſignificatur id deos feciſſe vt Creuſam auferant.) & omnis ſonus excitat. ſ. ad fugam aut ad horrorẽ me ſuſpenſum. i. perplexum, & timentem pariter comiti, ſcilicet Iulo, & oneri. ſ. patri. (Notum eſt ꝙ timeo tibi, eſt timeo pro te, ne quid tibi mali eueniat.) Beroaldus in Seruium dicentẽ, ꝙ ceruix in numero ſingulari: dicitur collum, &c. dicit ſic, Miror in errata tam manifeſta, tam turpia lapſum eẽ Seruiũ alioquin eruditum, vix enim talia refellenda ſunt, quum ſeipſa refellant, ac ſibiipſis ſint repugnantia, & contra veritatẽ reluctẽtur, nãq; vetuſtiſſimi illi ſcriptores, pluraliter ceruices appellabant, pro parte colli, nuſq̃ ceruicem: primus aũt Hortẽſius creditur dixiſſe ceruicẽ, ſingulari numero, vt authores ſunt Quintilianus, & Varro: ſi vera fuerit Seruij ſñia in ſolœciſmum incidiſſe, dicẽtur priſci ſcriptores, qui ceruices ſæpiſſime, ceruicem non tam ſæpe vſurparunt: in ſolœciſmum incidit Cicero, ſcribens in Vatinium, inflato collo, tumidis ceruicibus intuliſti. & alibi, Frẽgeris in carcere ceruices: vbi ſine controuerſia ceruices, ꝓ membro hominis accipiũtur. Errauit ẽt Cato, cuius verba hæc ſunt: Si caput aut ceruices dolent: ea lotio calido lauito. errauit Celſus, dicẽs, Cucurbitulæ ceruicibus admouẽdo. & alio in loco: In ceruicibus blandulæ poſitæ. quid multa? veteres pluraliter tantum ceruices dixerunt, vt teſtis eſt Quintilianus in. viij. præterea exemplũ Ciceronis, quod pro ſe allegat Ser. contra ipſum facit. nam ſcribit Cicero, Verrẽ multorũ fregiſſe ceruices, quũ iuberet eos decollari, nõ aũt ſuperbiã, vt Ser. opinatur. Quinimo ceruix in ſingulari, ꝓ ſuperbia ſępe ponit̃: vnde dicitur, Homo durę ceruicis. & à beato Hieronymo in interpretatiõe inſtrumenti veteris dictum eſt: Populus iſte duræ ceruicis eſt. huc adde. ꝙ ceruix non ſignificat collũ, ſed partẽ colli poſteriorẽ: quæ exterior eſt, vt docet Ariſtote. in. j. de animalibus: vt author eſt Plin. in xj. Ordo.

natu.hiſto.lib.Multis,vertebratisq́ orbiculatim oſſibus flexibi/lis ad circũſpectũ articulorum nodis iungitur.Et,vt refert Celſus in.viij.li.Septẽ vertebræ in ceruice ſunt,quinetiã ceruix non ſolũ dicitur de animalibus,ſed etiam de rebus alijs.Pomponius Mella,Sedet in ceruice peninſula Cyzicum.

PIERIVS.

¶ Quo res cunq; cadẽt.) Vetera quędã exẽplaria, Quo res cũq; cadant,habẽt,nõ inuenuſte.┌ Mihi paruus Iulus Sit comes.) In Donatiano codice ſcriptũ eſt,Mihi ſolus Iulus Sit comes:conſi/liũq; eẽ Donatus ait,vt tutior fieret fuga:ſi.n.plures cõgregarentur,nõ facile latere potuiſſent. Idq́; pcipue ea de cã placet, ne tã paucis verſibus,ter paruus Iulus repetatur,paulo.n.añ,Cui paruus Iulus,dixerat. & paulopoſt dicturus eſt,Dextræ ſe paruus Iulus implicuit.Videmus.n.Virg.impẽdio euitaſſe illud Home. τόνδ᾽ ἀναμιμνβόμενον.┌ Me bello è tanto digreſſum.) Aliquot exẽplaria vetera habẽt,ex tãto,aliq ſine vlla ppoſitiõe,bello tanto,legũt.┌ Adtrectare nefas.) Mediceus & vetera alia exẽplaria legũt,Adtractare,neq; deſunt Liuiani codices ita ſcripti,vt pmæ decadis,li.v.Quod id ſignũ more Etruſco,niſi certæ gentis ſacerdos adtractare non eſſet ſolitus.quod ea de cã potiſſimũ adnotaui.Vt admonerem lectorem,vulgata exemplaria more vetuſto, ſcriptum habere,quod in veteri codice Iani Parrhaſij,quũ is Romæ ſummo doctorum applauſu bonas literas profiteretur,More Etruſco,legi.┌ Subiectaq́; colla.) In antiquis aliquot exemplaribus, proiecta,legitur.Sed enim,ſubiecta,magis videtur inſeruire ſententiæ.



Iamq́; propinquabam portis,omnemq́; videbar
Euaſiſſe viam,ſubito quum creber ad aures
Viſus adeſſe pedum ſonitus,genitorq́; per vmbram
Proſpiciens.┌ Nate(exclamat)fuge nate, propinquãt,
Ardenteis clypeos,atq; æra micantia cerno.
┌ Hic mihi neſcio qđ trepido male numẽ amicũ ÆNE.
Confuſam eripuit mentem,nanq; auia curſu
Dum ſequor,& nota excedo regione viarum,
Heu miſero coniux fatóne erepta Creuſa
Subſtitit,errauit́ne via,ſeu laſſa reſedit,
Incertum,nec poſt oculis eſt reddita noſtris.
Nec prius amiſſam reſpexi,animumq́; reflexi,
Quàm tumulum antiquæ Cereris,ſedemq́; ſacratam
Venimus,hic demum collectis omnibus vna
Defuit,& comites,natumq́,virumq́; fefellit,

SERVIVS.

¶ Subito cum.) Hiſterelogia eſt.┌ Natæ.) Hæc ſingula pronuncianda ſunt: quia perturbatis,iugis non datur ſermo. ┌ Propinquant.) Non dicit qn propter ſequentem de Corybantibus oeconomiam.┌ Cerno.) Altius intuentes, Cerno Æneæ dant. ┌ Male numen amicum.) Non cum vtilitate mea fauens vxori:quæ in numerum miniſtrarum matris deum relata eſt. ┌ Mentem.) Memoriam: vt paulo poſt, Nec prius amiſſam reſpexi. ┌ Fato ne erepta Creuſa.) Ordo ẽ: Fato erepta Creuſa Subſtitit ne, errauit ne via. Nonnum enim dubitat fato eſſe ſublatam:cum audierit, Non hæc ſine numine diuum Eueniũt. ┌ Nec poſt oculis eſt reddita noſtris.) Conſtat. Nam vmbram eius vidit tantũmodo. ┌ Hic demũ.) Hic vna defuit. Aliter vitium eſt. ┌ Natũq́;.) Qui per ætatem,matrẽ deſyderare debuerat. ┌ Deorũq́;.) Hypermetrus verſus. ┌ Vidi crudelius.) Bene cõmendat ſe futurus maritus.┌ Valle recõdo.) Hic iam oſtẽditur nimia multitudo.┌ Stat caſus.) Placet,vt, Stat quidquid acerbũ eſt morte pati.┌ Obſcura limina.) Aut per noctem obſcura: aut certe poſticũ Limina ſignificat.

Quē non incuſaui amens, hominumq́; deorumq́;?
Aut quid in euerſa vidi crudelius vrbe?
Aſcanium, Anchiſenq́; patrem, Teucroſq́; penates
Commendo ſocijs, & curua valle recondo.
Ipſe vrbem repeto, & cingor fulgentibus armis.
Stat caſus renouare omneis, omnemq́; reuerti
Per troiam, & rurſus caput obiectare periclis.
Principio muros, obſcuraq́; limina portæ
Qua greſſum extuleram, repeto, & veſtigia retro
Obſeruata ſequor per noctem, & lumine luſtro.
Horror vbiq; animos, ſimul ipſa ſilentia terrent.
Inde domum ſi forte pedem, ſi forte tuliſſet,
Me refero, irruerant Danai, & tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax ſumma ad faſtigia vento
Voluitur, exuperant flammæ, furit æſtus ad auras.

ſecit. ¶ Retro obſeruata ſequor.) Relego, retro ſequor mea veſtigia. ¶ Lumine luſtro.) Oculos circūfero. ¶ Ipſa ſilentia.) Ipſa quæ terrere non debēt, præcipue inter hoſtes. Sed vt diximus, naturalibus tantum cedit. ¶ Si forte pedē,) Si forte, iteratiōe auxit dubitationem. ¶ Irruerant Danai.) Quos Venus ante prohibuerat. Vñ eſt, Et ni mea cura reſiſtat. ¶ Ilicet.) Confeſtim. Hoc ſignificat & Ilico: ſed metri ratione variantur. ¶ Summa ad faſtigia vento.) Qui auget flāmas, vt, Veluti cū flāma furentibus auſtris. Faſtigia aūt modo de ſummitate ꝓprie dixit: alibi per contrariū de imo, vt, Forſitan & ſcorbibus quæ ſint faſtigia quæras. Inde eſt, Cœlūq; profundum: quaſi cuius ſit porro fundus: cum de imo fundus: de ſummo faſtigium dicatur.

DONATVS.

¶ Iamq́; propinquabam portis, &c.) Non dixit audiui ſtrepitum venientis alicuius. hoc enim licet falſo videtur occurrere quod quiſpiam timet, Iamq́; propinquabam portis, ipſe exponit quid ſit iamq́; propinquabā portis. hoc eſt enim. Omnemq́; videbar euaſiſſe viam, ſubito cum creber ad aures viſus adeſſe pedum ſonitus. ¶ Genitorq́; per vmbram Proſpiciens, &c.) A cōtrario dixit, ſenem aliquid vidiſſe per tenebras, quum etiam per diem tardos prorſus aut propenullos habere poſſit obtutus. ſed dixit ſpeciem, quæ magis per tenebras facillime videatur. Ardentes clypeos, atq; æra micantia cerno, & Æneam pauidum, & Anchiſen metuentem expreſſit. quod autem ait propinquant, illud voluit oſtendere, quod reuera certiſſimum eſt. omnis enim flāma per tenebras propior videtur quàm eſt, acceſſit & metus, & fecit anguſtiorem proximitatis æſtimationem, certe quæ pulchre ipſum fecit longius videre, quod conſulto vitari debuiſſet. fuit enim in ſummo, liberumq́; ei fuit non vadentem pedibus ſuis, quo vellet oculos torquere & flectere. ¶ Male numen amicum.) Male amicum numen, inimicum numen accipiunt. Id putamus male amicum eſſe, quod vno tempore aduerſa proſperis miſcet, vt in præſenti factum eſt, male amicū extitit iuxta Æneā, quia facilitatem præbuit exeundi, & non vidit vxorem. Amicū igitur dici non potuit, quia non ſeruauit vniuerſos, Inimicum dici non potuit quia præſtitit beneficium. Dictum ergo proprie male amicum vtputa quod in alterum malum & bonum in altero comprobatum eſt. ¶ Confuſam eripuit mentem.) Culpā perditæ vxoris per negligentiam ſuam iuſtis allegationibus purgare contendit, vſus moralitate pleniſſima. quando enim vitio noſtro actus noſtri aduerſo exitu concidunt, culpatur numen, quo nos dicimus regi. Neſcio quod, inquit, male amicū numen mentem meam multis cogitationibus confuſam præripuit. Ecce addit aliam excuſationem, ipſum enim deum dicit alienationem mentis iccirco attuliſſe, quod hanc ipſam iuuiſſet. confuſio conſiliorum omnium, quę veniebat ex diuerſis & innumeris cauſis, purgauit etiam hoc genere perditæ vxoris culpam, ab omni ſe reprehenſione diſſoluens, quia premi potuit, vtpote qui neſcierit quando, Vel quo genere perdidiſſet vxorem, ¶ Namq; auia curſu Dum. ſ. no. e. re. v.) Dum, inquit, ſatis propero oppreſſionem hoſtilem metuens, dum auia magis teneo, dum formido longam viam qua gradiendi vſus hominibus fuit, dum iter ſector quod fugientibus cōgruit. ¶ Heu miſero con. n. f. er. ct. Sū. er. ne. v. l. la. r. In.) Ecce iterum negligētiam ſuam fatis adſcribit. dicit fuiſſe incertum, nec iudicare potuiſſe, vtrum vxor fatis inuidentibus rapta eſſet an erraſſet. dixerat enim ſine via ambulabamus, ne laſſa forſitan reſediſſet, quia dixit currebām, cū Anchiſes clamaret fugite. omnia autem culpæ eius fuerunt, quia non poſtremus ibat, ſed primus. potuit enim aut ſedētem opperiri, aut laſſam iuuare. ¶ Nec poſt oculis eſt reddita noſtris.) Non dixit, non illam vidi poſt, ſed cum eam reſpicere vellem, non eſt reddita oculis meis. ¶ Nec ꝓus amiſſam re. a. q. r. Qu. t. an. ce. ſe. q. fa. Ve.) In tali cauſa quid faciendum ſit, Virgilius dicit, pars tertia perierat, euaſerant duæ. nunquid in medio itinere, in periculo euidenti, in tenebris, & ſine ope cuiuſquā patrem ſenēm ac debilem & paruum filium relinquere debuit, & perditam quærere ſub incerta ſpe non fecit, ſed vxoris inquiſitione dilata potius q̄ reiecta. primo duobus conſuluit. venimus, inquit, ad deſtinatū locum. ¶ Hic demum col. o. v. Defuit.) Vidi, inquit, quod animum meū inſania duriſſimi doloris accenderet. ſolam, ſcilicet defuiſſe coniugem meā. ¶ Quē non incu. a. ho. q. d. q.) Dolore, inquit, nimio inſanire cœpi, intantum vt perdito ſtatu mētis omnes homines incuſarē, & vniuerſos irreuerentibus verbis appeterem deos, calamitatis illius reos detinēs cūctos, qui ne vnum quidem potui reperire tractando, tantus apud me vxoris perditæ gemebatur affectus, vt omnia illius temporis aduerſa ſuperauerit, tanta fui poſſeſſus amentia, vt illis quoq; maledicerem, quos veneror ſemper, & competēti deuotione ſuſpicio. ecce & confeſſus eſt & purgauit crimen. Habet enim veniam, quicquid admittitur per furorem. ¶ Aſcaniū, Anchiſenq́; patrem, teucroſq́; penates Cōmēdo ſocijs, & curua valle recondo.) Vt loci ſecreto, & ſociorum defenſione tuti eſſe potuiſſent, ſcilicet multitudinis fiducia. ¶ Ipſe vrbem re. &. c. f. ar.) Ecce affectus puri & honeſti matrimonij, & perditæ vxoris dolor. decreui, inquit, ob inquiſitionē dilectæ coniugis duo contraria ſequi, vt redirem ad vrbem, ex qua difficulter euaſeram, ſubirem iterum caſus adhuc ſæuientis fortunæ, & periculorū omniū ſortem nouatis laboribus experirer. ¶ Stat caſus renouare omnes, &c.) In illo interea furore non conſiderans, quid illo in reditu ſaluti meæ poſſit accedere, hæc tranſegeram mecum, vt puta amens ad oēs euentus confirmata ſnīa. Cingor fulgentibus armis. ſecundi contrarij definitio, parū, inquit, fuit remeare ad patriam. ſumpſi quoq; arma fulgentia, quæ me in tenebris cateruis hoſtium proderent, potius quàm tutum defenſumq́; præſtarent. ¶ Principio mu. ob. li. p. Qua. g. ex. re. &c.) Propterea eadem via qua venerat, fuit ei redeundum, quia ſuſpicione illa ducebatur, ne ſubſtitiſſet laſſa, aut certe reſediſſet. ¶ Obſcura limi. por.) Hoc eſt in abdita parte conſtituta. ſicuti in alio loco, dixit. Limen erat cæcæq; fores. ¶ Et veſtigia retro obſeruata ſequor per noctē, & lumine luſtro.) Veſtigia quomodo per noctē ſecutus ſit ipſe exponit. in ipſis, inquit, tenebris noctis, quia fuit lumen ex flamma ardentis patriæ. conſiderabam veſtigia, ne tranſitus eius colligi potuiſſet. Fuiſſe autē lumē ex flammis illa nocte, & alio loco poſuit dicens, ſigæa igni freta lata relucent. radiata enim incendij lumine relucebant, hoc eſt ſplendore ſuo accæpto per flammas, reddebant aliud lumen. ¶ Horror vbiq; ani. ſi. i. ſi. ter.) Plus me, inquit, ſilentia terrebant, quàm nox & ſolitudo. ecce animus timentis. ſupra dixit omnes terrent auræ, ſonus excitat omnis ſuſpenſum, hic rurſum dixit ſe etiam ſilētia timuiſſe. ¶ Inde domū, ſi forte pedē, ſi forte tuliſſet Me refero, irruerant Danai, & tectū oē tenebant.) A porta, inquit, perrexi ad domū, ne illo ſe forſitan contuliſſet. ſed ingredi non potui. omnē enim hoſtis tenebat, aut flāma. inferiora hoſtis, ſuperiora vero tectorum ſæua incēdia poſſidebant. procedo hoc eſt progredior, & vlterius accedo, & Priami ſedes arcemq́; reuiſo, ne illa ad domū patris ſui, aut ad munitum aliquem locum ſe contuliſſet.

ASCENSIVS.

¶ Iamq́;.) Docet ereptam eſſe fatis volētibus Creuſam, vtq; illā quæſiuerit per omnia inacceſſa Troiæ in qua re duo facit: purgat. n. ſe ne coniugē deſeruiſſe culpetur: & conciliat ſibi animum Didonis, quæ iandudū Vulnus alit venis, & cæco carpitur igni. Ereptam aūt fingit à Corybantibus. i. matris deum Cybelis ſacerdotib. ab ea ad hoc miſſis: vt ipſa poſtea manifeſtabit, occurrēs in vmbris Æneæ, Dona. dicit ſic. ¶ Male ami.) Amicū non pōt dici, quia non ſeruauit vniuerſos: nec rurſus inimicū, quia præſtitit inimicum. ¶ Ipſe vr.) Oſtendit affectum puri matrimonij. ¶ Ordo eſt. Ego propinquabam, iamq́; portis (vnde pathos eſt, quia in portu, hoc eſt, in loco ſalutis iacturam fecerit: idem de Orpheo dictum Georgi. iiij.) & videbar euaſiſſe omnem viam. ſ. periculoſam iam dico: quū. i. quando: creber ſonitus. i. ſtrepitus pedū: viſus eſt adeſſe ſubito: & genitor. i. pater proſpiciēs. i. porro aſpiciēs Ordo.

per vmbram exclamat, ô nate fuge: fuge, inquã, nate: ꝓpinquãt, ſup. hoſtes (non enim in tali tumultu dicimus, qui quum nõ alij quam hoſtes putandi ſint, non tamen erant) & ego cerno (vel Anchiſæ verbum, vel Æneæ poſt Anchiſæ admonitionem: ſed Ser. adiudicat Æneæ, quod & mihi placet: quia illis viſis erepta eſt illi mens.) ego igitur Æneas cerno clypeos ardentes. ſ. Corybanthum, & æra micantia. i. reſplendẽtia: qualia abſumpſerãt, nõ vt noceant, ſed vt terrorem incutiãt. Hic. i. hoc loco: aut tempore, neſcio quod numẽ. i. quis deus: male. i. non ſatis amicum. i. fauorabile, eripuit mihi trepido, mentem confuſam. i. attonitam, & multis perplexam. Nam dum ſequor curſu. i. currendo: auia. i. loca inacceſſa, vbi non erat via: ſaltem trita & cunctis patens: & dũ excedo. i. anteeo inſequẽtes: regione viarum nota. i. propterea ꝙ regionem nõram, & currere poteram, vbi alij vix iueniſſent via. heu, dolentis interiectio: incertum, ſupp. eſt mihi, ne pro an Creuſa coniux erepta eſt mihi miſero, ideſt eam miſere amanti: fato. i. volũtate deorum: ne ꝓ an: ſubſtitit. i. mãſit ſtans: an errauit via. i. per viam illi incognitã, ſeu reſedit. i. remãſit, ſedẽs laſſa. i. defatigata: incertum, inquã, eſt: nec eſt reddita poſt. i. poſt illa, aut poſtea noſtris oculis: niſi. ſ. in vmbris, vt dicetur: in quibus eam proprie non vidit, nec contingere potuit, ſed audiuit, duntaxat. Vnde ipſa non eſt reddita, quia non in propria perſona, ſed in vmbris occurrit. Vnde non eſt contrarium quod ſequitur. Nec reſpexi. i. retroſpiciendo annotaui prius & percæpi, amiſſam, ideſt quòd amiſſa eſſet, nec reflexi, ſcilicet ab inſtituto currendi ad tumulum, vt patrem & filium ſaluẽ, animum. ſ. ereptum à numine, male amico, vt dictum eſt, prius dicit, q̃ꝫ nos venimus, ſupp. ad tumulum antiquæ Cereris, & ſedem ſacratam, hoc eſt, ad templum. Ipſa vna. i. ſola (vt deorum voluntate id factum cenſeatur.) defuit hic ideſt hoc loco, omnibus, ſupp. alijs collectis: demum. i. tandem: quia ex diuerſo conuenerant, & ipſa vna feſellit comites, & natũ & virum, quia ſi adfuiſſet omnes ſimul aufugiſſemus, quæ nunc ſui inquirendæ moram nobis fecit. ego amens. i. factus ſine mente, aut propter impatientiam amiſſæ cõiugis: aut quia erepta fuerat, quẽ hominum, & quẽ deorũ non incuſaui. i. criminatus ſum q. d. nullum nõ incuſaui: ergo incuſaui oẽs homines & oẽs deos quia coniugem amiſeram: aut quid vidi crudelius. i. mihi triſtius in vrbe euerſa? q. d. etiam nihil, quo dicto conciliat ſibi ſummopere animum Didonis, quum ſe tantopere coniugem amaſſe ſignificet. Ego cõmẽdo ſocijs Aſcanium. ſ. filium meum: & Anchiſen: & Teucros. i. Troianos penates: & recõdo, ſup. eos in valle curua: ne ab hoſtibus inuadantur. Ipſe. i. ego ſolus repeto vrbem: & cingor armis fulgentibus: quod amentis erat: niſi aut mori adfectaſſet, quod non placet, aut aſpici & agnoſci à cõiuge. Stat, ideſt placet, & decretum eſt mihi renouare omnes caſus quos prius obiueram: & reuerti per omnem Troiam: & obiectare. i. frequenter obijcere: rurſus caput periclis, pro periculis. Ego repeto principio, ideſt in primis muros, & limina portæ obſcurę, ideſt occultæ & ſecretæ, nec omnibus notæ, aut caliginoſæ, qua. i. per quam extuleram: greſſum. i. egreſſus fueram: & ſequor retro. i. retrorſum: veſtigia obſeruata. i. obſeruando veſtigia mea, quæ feceram egrediendo: & luſtro, ideſt circunſpicio per noctem: lumine. ſ. oculorum: horror, ſup. eſt vbiq; : vel horror, & ipſa ſilẽtia terrent ſimul vbiq; animos, ſupp. meos. Ego refero me inde. i. ab eo loco domum, ſup. meam: ſi, ſup. Creuſa: ſi, dico, forte tuliſſet pedem, ſup. domum. i. ſi forte eo rediſſet: &, ſup. quum illuc veneram, Danai irruerant: quos Venus prius cohibuerat: aut quia tũc primum extrema loca peruagati erant, & tenebant omne tectũ. Bene mutat tempus, quia prius irruerant: ſed adhuc tenebant. Ilicet. i. ilico, aut confeſtim ignis edax. i. cõſumptiuus, voluitur ad ſumma faſtigia. i. culmina domus, flammæ exuperãt. i. euincũt domum, & ęſtus. i. flagor: furit. i. vehemẽter crepitat, & exilit ad auras: per quod ſignificatur magnifica domus.

PIERIVS.

❡ Stat caſus renouare omnes.) Antiqui nonnulli codices, renouaſſe, præterito legũt tẽpore, alij quidam, reuocare. Sed oẽs magis approbant renouare.

Procedo ad Priami ſedes, arcemq́; reuiſo,
Et iam porticibus vacuis Iunonis aſylo,
Cuſtodes lecti Phœnix, & dirus Vlyſſes,
Prædam adſeruabant, huc vndiq; Troia gaza
Incenſis erepta adytis, menſæq́; deorum,
Crateresq́; auro ſolidi, captiuaq́; veſtis
Congeritur, pueri & pauidæ longo ordine matres
Stant circum, & tacitis implent mugitibus aures.
Auſus quinetiam voces iactare per vmbram,
Impleri clamore vias, mœſtusq́; Creuſam
Nequidq̃ ingeminans, iterumq́;, iterumq́; vocaui.
Quærenti, & tectis vrbis ſine fine furenti,
Infelix ſimulachrum, atq; ipſius vmbra Creuſæ
Viſa mihi ante oculos, & nota maior imago,
Obſtupui, ſteteruntq́; comæ, & vox faucibus hæſit.
Tum ſic adfari, & curas his demere dictis.
Quid tantũ inſano iuuat indulgere labori CREV.
O dulcis coniux? non hæc ſine numine diuum
Eueniunt, nec te hinc comitem aſportare Creuſam
Fas, haud ille ſinit ſuperi regnator olympi.
Longa tibi exilia, & vaſtum maris æquor arandum,
Ad terram Heſperiam venies, vbi Lydius arua
Inter opima virum, leni fluit agmine Tybris.
Illic res lætæ, regnumq́;, & regia coniux
Parta tibi, lachrymas dilectæ pelle Creuſæ.
Non ego Myrmidonum ſedes, dolopum've ſuperbas
Aſpiciam, aut Graijs ſeruitum matribus ibo
Dardanis, & diuæ Veneris nurus.
Sed me magna deum genitrix his detinet oris.
Iamq́; vale, & nati ſerua communis amorem.

SERVIVS.

❡ Priami.) Patris eius. ❡ Arcem.) Ne vel illuc confugiſſet. ❡ Vacuis.) Magnis, quippe illic erant omnia. ❡ Iunonis aſylo.) Templo: vnde nullus poſſet extrahi. Dictum aſylũ quaſi aſyrum. Hoc aũt nõ eſt in oĩbus templis, niſi quibus cõſecratiõis lege cõceſſum eſt. Primo aũt apud Athenienſes ſtatutum eſt ab Herculis filijs: quos inſequebantur ij, q erant à patre oppreſſi. ſicut docet in ſeptimo Statius. Hoc aſylum etiam Romulus imitatus eſt. Vnde eſt. Quẽ Romulus acer aſylum Rettulit. Non ſtatuit. ❡ Phœnix.) Achillis magiſter. ❡ Huc.) ꝓ illuc. ❡ Gaza.) Cenſus, Perſaꝝ lingua: & eſt numeri ſingularis tantũ. ❡ Menſæq; deoꝝ.) Poſtquã exceſſere oẽs adytis. ❡ Captiuaq; veſtis.) ꝓ captiuoꝝ: & eſt nota eloquutio. ❡ Longo ordine.) Longa multitudine, vt in ſexto, Vnde oẽs longo ordine poſſet: quũ non dicat per ordinẽ. ❡ Voces iactare.) Quæ contrariæ ſunt latere cupienti. Et inquirẽdi officiũ ad vocem tranſtulit propter noctem: ibi. n. voce opus eſt, vbi viſus non ſuppetit. voces vero, quia. ❡ Iterumq; iterumq; vocaui tectis.) Per tecta. & eſt Antiptoſis. ❡ Infelix ſimulachrũ.) mihi, nõ ſibi: vt, Quæ potui infelix? Per ſimulacrum autẽ apotheoſin oſtendit, quia ſimulachra, deorum ſunt: vmbræ, inferorum. Sic Vlyſſes in Homero apud inferos Vmbram Herculis cernit, quia poſt mortem vmbræ inferos, animæ cœlũ petunt. ❡ Maior imago.) Quia vmbra maior eſt corpore. ❡ Quid tantũ.) Conſolatio eſt. ſequitur etiam diuinatio, q̃ animis liberatis corpore conceditur. Vnde etiam moriẽtibus datur. vt, Nec longum lætabere: te quoq; fata Proſpectant paria. ❡ Inſano.) Magno: vt, Inſani feriant ſine littora fluctus. ❡ Indulgere.) Operam dare, vt indulgent vino. ❡ Sine numine diuũ.) Sine fati neceſſitate, vt enim Statius dicit, fata ſunt quę dij fantur. ❡ Eueniunt: nec te comitẽ hinc aſportare Creuſam.) Hic verſus caret ſcanſione: vnde multi ei hinc, multi as, ſyllabã detrahunt. Si tamen vis fide ſeruata ſcandere, fit cõuerſio, vt Eueniunt hinc comitem: & poteſt ſcandi per ſynalœphã. Aliter nec eclipſim nec hiatũ, nec ſynalœphã recipit. ❡ Fas.) Quia ſequitur, Regnumq́; & regia cõiux Parta tibi. ❡ Creuſam.) Quia latina declinatio eſt, erit latin' accẽtus. ❡ Olympi.) Cur in penultima accentus ſit, mãifeſta eſt ratio apud Latinos: quãq; Gręci diſcretionem velint per accentũ facere montis & cœli, quod ſuperfluum eſt. ❡ Arandũ.) Quia legimus, Subtrahiturq; ſolum: non immerito dixit nũc arandum. ❡ Heſperiã.) Sequẽti epitheto Italiã ab Hiſpania ſegregauit, quæ & ipſa Heſperia dicitur. ❡ Vbi lydius tybris.) Thuſcus. Dictus Lydius à fratre Tyrrheni. Nã Lydus & Thyrrhenus duo fratres

fratres, quum eos prouincia vna nõ ferret, in ſortẽ miſerũt, vt diuiſis copijs ꝓficiſceretur vnus ad nouas ſedes quærendas. profectus Tyrrhenus eſt, qui ex ſuo noĩe Thuſcos Tyrrhenos vocauit. Lydia aũt dicta eſt in qua frater remãſerat. Vñ nunc traxit, vt Lydiũ diceret. Thuſci aũt a frequẽtia ſacrificij dicti ſunt: hoc eſt ἀπὸ τοῦ θύειν. Conſtat nãq; illic à Tage aruſpicinã repertam, vt Luca. meminit, Sed conditor artis Finxerit iſta tages. ¶ Leni agmine.) Leni impetu. ¶ Lachrymas dilectæ pelle Creuſę.) Melius ad poſteriora referimus, vt dicat Noli flere: nec enim captiua ſum. Male. n. pleriq; dicunt, quia habes vxorem paratã. ¶ Seruitum.) Vt ſeruiam. Modus gerũdij eſt. ¶ Dardanis.) Laus à maioribus. ¶ Nurus.) Laus à cognatiõe. ¶ His oris.) In qbus colitur. ¶ Iãq; vale.) Recedentis ſignificatio eſt. Vnde & mortuis dicitur, vt, Salue maxime Palla Æternũq; vale. ¶ Nati ſerua cõmunis amorẽ.) Propter futuram nouercam cõmendatur Aſcanius.

DONATVS.

¶ Et iam porticibus. v. i. a. Cu. le. Ph. &. d. v. Pr. aſ.) Inuenio ſeruari iam prædam in porticibus vacuis, hoc eſt à bello iam immunibus. prædarum enim congeſtio oſtendebat certamẽ, quod fuerat, eſſe confectum. quod autem poſuit Iunonis aſylo, ſic accipere potuit, vt inimica Iuno lætaretur ante oculos ſuos eſſe propoſita, quæ græcorum victoriam teſtarentur. ¶ Huc. v. t. g. I n. e. a.) Hoc eſt, Troianæ diuitiæ incenſis ereptæ adytis. non dixit ſublata de templis, ſed de ipſis ardentibus adytis, hoc eſt penetralibus raptæ, vnde apparebat ipſa quoq; penetralia incendio cum ipſis dijs eſſe conſumpta. verum quia generalitas non tantum indignitatem poterat demonſtrare, fuit per enumerationem ſpecierum, vt ſacrilegijs quæſitę euidentius aperiret. ¶ Me. q;. d.) Quæ à diuinis honoribus ad ſceleratorum iura tranſierant. ¶ Crateresq; au. ſo.) Quos plena colendi deuotio fecerat, & copioſa ſubſtãtia, nõ cælatur accurente materia, ſed in ſolidum fuſa. ¶ Captiuaq;. v. c. p. &. p. lon. or. ma. St.) Singulari numero non omnibus, ſed ſingulis abſolute reſpondit, vt ſit, huc congeritur quicquid in diuerſis ſpeciebus fuit. ſtãt circum, parum fuit acceſſiſſe vſq; ad ipſum locum, vbi præda captiuiq; tenebãtur, vbi cuſtodiendorum omnium cauſa fuerant, Phœnix & Vlyſſes, dirus. dicẽdo, dirus Vlyſſes talem oſtendit etiam Phœnicem fuiſſe. ad vnum quippe officium æquales moribus fuerunt deligẽdi. ¶ Auſus quinetiam vo. ia. per vm.) Licet præſentibus execrandis cuſtodibus, tamen, inquit, acceſſi intantum, vt me conſtet & prædam vidiſſe congeſtam & raptam conſideraſſe, per ſpecies nouiſſe cuſtodes. ducebat enim amentia perditæ coniugis eo, vbi venire poſſet in manus eorum qui miſereri nõ noſſent. Hic prope nullũ eſſet Æneæ meritum, ſi alia non addidiſſet. per noctem quippe latere potuit, & occultatus tenebris non videri. quinetiam, inquit, auſus ſum voces iactare per vmbram, quem ſubtrahebant oculis hoſtium tenebræ, prodere poterat ſonitus vocis, cum ad ipſorum perueniſſet auditum. ¶ Impleui clamore vias.) Augumentum dedit ipſi facto dum dicit impleui clamore vias. vno, inquit, in loco conſiſtens multas clamoribus meis vias impleui, hoc eſt iam claras voces in doloribus meis emiſi, vt etiam ad alias vias, hoc eſt & ad alios vicos. vox mea ſi perueniſſet, quaſi in omnibus præſens clamarem. alia potioris doloris demonſtratio, qua purum & plenum mariti demonſtrauit affectum. ¶ Mæſtusq; Creuſam n. in. i. it. vo.) Ne illam, inquit, forte in longinquis partibus poſitam generalis exclamatio mariti falleret, & ad aures eius quamuis clara vox veniens putaretur aliena, nomine eam proprio nõ timui vocare Creuſam ſæpius repetens, quod ipſum quoq; plurimis vocibus & claris admodum ac ſæpius & multis in locis repetitis fruſtra eſt factum. nihil enim valuit prouenire quod doloris mei flammas extingueret. ¶ Quærenti, &. t. v. ſi. fine. f. Infelix ſimulachrum, atq;. i. v. c. Vi. m. a. o. &. n. m. im.) Ordinatur ſenſus ſic. infelix ſimulachrũ, & vmbra Creuſæ, & nota maior imago, viſa mihi ante oculos. vt viſa neutro plurali dixerit, & non imago tantum ſit viſa. ſed omnia quæ ibi erant, ſimulachrum, generis neutri, & inferiore in parte ſimiliter poſuit, dicens. Illic res lętæ regnumq; & regia coniux parta tibi, quæ fœminini generis duas ſpecies dixit, & neutrum in medio, iccirco omnibus neutro plurali reſpondit. & multis alijs locis tali vſus eſt arte, Ille, inquit, fuit ad extremum mei laboribus effectus, Infelix vt pro incolumi miſerãda effigies eius ac deformis occurreret. oblata eſt oculis meis auctura potius quã remotura lachrymas meas. i. occurrit deformis, occurrit, quam mecum reuocare non poſſem. hoc ſolum tamen inquirenti præſtitit illa veniendo, vt ſaltem cauſas perditę didiciſſem, occurrit amplior forma quã quũ eſſet in luce, occurrit talis q; mariti oculis placere nõ poſſet. occurrit, quæ animum meum ingenti horrore confunderet. deniq; totus corporis mei vigor repentino & inſperato percuſſus aſpectu ſtupore ſuccedẽte mutatus eſt. obrigui omnibus mẽbris. vox dudũ clara, cum quęrerẽ hęſerat & cõſumpta eſt. tanta vis illius mali fuit, vt comæ quoq; natura molles, prolixitate flexibiles, ſemper in ima deiectæ conſiſterent. illa tñ amiſſionis ſuæ intelligẽs cauſam eſſe ſilentium & ſtuporem meum locuta eſt ipſa, iccirco oportet addi. ¶ Tũc ſic aſ. &. c. h. d. dictis. Quid tm̃ iſano. i. in. l. O dulcis. c. nõ hæc. ſi. n. di. Eu. &c.) Locus iſte neceſſario miſſus eſt primum, vt probaret Æneas, neq; ſe illam negligẽtia perdidiſſe, aut illã ſuo arbitrio maritũ aut filiũ perdidiſſe, Creuſamq; ipſam induceret conſolantẽ: illo quippe tẽpore atq; illo loco quis cõſolari altius afflictũ Æneam poſſet? niſi ipſa vxor amiſſiõis ſuæ redderet cauſas? & dolentẽ maritũ ab ipſis mœroribus cõſolantis officio ſubleuaret? ipſa igitur ſuſcępit omnia, fabulã. ſ. fortunę ſuę, ſolamen coniugis, & officiũ vatis. qd inqt prodeſt marite dulcis, quod tm̃ doloris tui furoris cõſentis, quid tibi doloris eiuſdem labor ineſficax quęſiturus eſt? quod vides, deorũ voluntate perfectum eſt. debes ęquo animo ferre, quod maior poteſtas inflixit, tolerare quinetiã, quod nõ poteſt ſuperari, mala oĩa ferẽdo potius, quã reſiſtẽdo vincũtur. Cõiugio noſtro finẽ attulit profectio tua, quippe id ſuperis placuit, vt hic reliqueris coniugẽ, & abiturus aliam tecum non portares vxorẽm. ¶ Longa tibi exilia, &c.) Ad cõſolationem multiplicẽ pertinet quod vẽtura pronũtiat. hoc. n. genere iam probat ad deorũ ſe obſequia eſſe traſlatam, noſſe quippe diuina nõ poſſet, niſi illam di in affectũ proprium recepiſſent, quod vero inſeruit maritũ, & gnarum omniũ facit, ac læta omnia promittit, euidẽtis conſolationis augmentũ eſt, quod ait. Longa tibi exilia, & vaſtũ maris ęquor arandũ. Ad terram heſperiã venies, vbi lydius arua Inter opima virũ leni fluit agmine tybris. Dura proſperis miſcet, erit tibi, inquit, perueniendi ad Italiã labor immenſus, & pelagi prolixa trãſmiſſio. ſed laboribus tuis læta ſuccedẽt, terra fertilis, & tybridis gratia deſcribit & flumẽ ipſum cum laude pleniſſima, & quod nõ nouerat, quaſi noſſet, affirmat. edocens nihil eſſe, quod ſuperos lateat, vel eos, qui cũ his cõmorentur. laus interea fluminis illa eſt, q; copioſus, q; lenis, q; in ipſo aquarum redundanti tractu per agros vbertim fluens nihil lędat. ¶ Illic res lętę, r. &. r. c. p. t.) Illic, inquit, amiſſa ac perdita recuperabis, res lætę, imperiũ & coniugem regiam, hoc eſt pręſtantem genere. Quum autem dicit regiam, oſtendit & diuitẽ. interea ne incerta, vel dubia, vel imperata promittere videretur, ait, quæ tibi promitto iam parata ſunt, præſentia tua neceſſaria eſt, vt ad illa peruenias. hic & loquendi ratio diſcitur, res ait lætę regnumq; & regia coniux, poſuit fœmininum plurale, & neutrum ſingulare, & rurſum fœmininũ ſingulare, & neutro plurali reſpondit, vt ſit res lætæ, regnum, & regia coniux parta tibi ſunt, partum vel paratum accipiendum eſt, vel partum tibi, ideſt tibi acquiſitum laboribus alienis. id autem quod Æneam vel maxime gemere ſciebat, nouiſſime poſuit, vt eum à dolore pręſenti nouę coniugis promiſſione transduceret, quod vſq; adeo artis pleniſſimum fuit, vt illico adnecteret perſonam ſuam dicens. ¶ Lachrymas dilectæ pelle Creuſæ.) Hoc eſt dicere, cum habeas deſtinatam matrimonio tuo, debes remouere lachrymas, quas propter me effundis. addit quoq; augmentum conſolationis à comparatione deſcendens. ¶ Non ego myrmidonum. ſ. do. ue. ſ. Aſ.) Ordinatur ſenſus ſic, nõ ego myrmidonum & dolopum ſuperbas ſedes aſpiciam. ¶ Aut grais ſeruitum. m. i. &c.) Nec te, inquit, frangat caſus iſte. In aduerſis. n. quicquid acciderit, quod ſęuiora depellat, gratulandum eſt. Tenet me mater deũ, tenere potuerunt Myrmidonum & Dolopum matres, illa ad honorem retinet, illę potuerũt retinere captiuam. non ibo ſeruitum victorię exultantibus, non videbo ſedes hoſtium, vt cęterę captę ęternum ſeruitium pollicentes, cum ea futura ſim, ex qua oẽs dij gratulantur ſe eſſe ꝓgenitos, quã venerãtur oẽs, qui libenter potioribus deferunt. non cecidit fortuna mea, nec debilitata ſuccubuit. ¶ Dardanis, & diuæ veneris nurus.) pręferentis animo poſitum debemus accipere, Myrmidonum dolopũue ſedes aut grais matribus ibo ſeruitura, detrahẽtis animo dictũ. Dardanis, laus cõicata cum omnibus Troianis. diuæ aũt Veneris nurus, quæ fuit ſpecialis ipſius, à pſona & loco traxit græcorũ obtrectationẽ, à perſona liberata ſum, inquit, infimorum hominũ captiuitate, & extremo ſeruitio, à loco nõ ibo ad græcorũ ſedes, ſed ero in originalibus locis, & ſum deorum omniũ matre. tenet me illa, quę oẽs deos rõne nominis & poteſtatis anteuenit. comparatio iſta tangit, vt dictum eſt, mariti ſolatium, quin & captiuam vxorẽ repperit, nec occiſam, ſed potius detentam volũtate eius, qua nullus eſt potior. ¶ Iamq;

vale,&c.n.ſ.c.a.) Cōſolationē ſuam filij cōmendatione concluſit, poteſt videri ita dixiſſe habes filium noſtrū, eius amorem ſerua, & amiſſionē meam leuius feres, & plurimum mihi detuleris. poteſt & ſic intelligi. ſciebat.n. quid inter cætera prædixiſſet, futurū ſ. vt Æneas habiturus eſſet cōiugiū nouum quæſiturus ſibi vxorem, filio nouercam. Hoc igitur metuēs mater nouiſſime collocauit, vt hęreret altius paterno pectori, quod cupiebat eſſe ſeruatū, non aūt noui ſuadebat affectum, quia ſciebat ſe loqui cum patre, quia mortē filij iam tenebat in ſenſibus, ideoq; dixit ſerua amorem nati cōis, quia poterat effici, vt fauore viuentis & nouę cōiugis ductus, eius pręponeret liberos filio ex cōiuge ſuſcepto. tēperauit ergo vt diceret, ſerua. nec dixit aperte ei ſuſpicionē ſuam, ne ſecus ſenſiſſe videretur, & receſſuri animum læderet.

ASCENSIVS.

❡ Procedo,&c.) Eādem rem proſequitur Æneas: vt.ſ. Creuſam cōiugem ſuam per alia loca diſquiſiuerit, narrans ſubinde quæ illic viderit, & vt vmbram Creuſę tandem offenderit: de qua re dicit Donatus ſic. ❡ Dardanis.) Laus communis à gñe. ❡ Veneris nurus.) Laus propria ipſius. Sum ergo liberata ab hominum infimorum ſeruitute: & ei deæ collocata: ex qua ſe ortos omnes dij gloriantur, & habitabo in locis originalibus. Magna ergo conſolatio, qui vxorē nec captiuam, nec occiſam inuenit, ſed detentam voluntate eius deæ, qua nulla eſt potior. ❡ Nati cōis.) Nam & illo poterit leuare vxoris amiſſionem, & etiam admonet propter nouercæ ſuſpicionem, vt magis indulgeat filio. Ac propterea hoc nouiſſimum collocauit, vt magis pectori infixū relinqueret: non tamen apertius hoc dixit, ne ſi aliter ſentire videretur, receſſuri animum læderet. ❡ Ordo eſt. Ego procedo ad ſedes.i. regiā Priami, & reuiſo arcem, quia prius eam viſerat: & iam Phœnix, & dirus Vlyſſes: lecti.i. electi: cuſtodes.ſ. prædarum: aſſeruabant prædam, ſup. in porticibus vacuis: & aſylo.i. loco immunitatem præſtanti, à quo neminem abſtrahere licebat: Iunonis.i. qui erat in tutela Iunonis. (porticus autem ſunt, quos nōnulli ambitus vocant) gaza Troia.i. Troiana. (Eſt enim triſſyllabum Troia.) hoc eſt, theſaurus Troianus, aut opes Troianæ: erepta adytis.i. locis ſacrarijs, q̄ nulli pter q̄ ſummo ſacerdoti adire olim licebat: nunc incēſis, gaza dico, videlicet menſæ deorū, vt tripodes: & crateres ſ. pocula ſacrificatoria: ſolidi auro.i. facta ex ſolido auro: & veſtis captiua.i. exuuiæ, & ſpolia opima dijs cōſecrata: cōgeritur huc.i. in hūc locum, hoc eſt, in porticū, & aſylum Iunonis: vndiq;.i. ex omni parte pueri: & matres pauidæ ſtant circū.i. in circuitu, longo ordine: & implēt aures.ſ. meas: (aut auras, ſed melius aures.) quia mugitibus.i. ploratibus, & vlulatibus: tacitis.i. ſubmiſſis: qđ quia fieri vix potuit, alij deleuerūt, & tacitis &c. Quinetiā.i. inſuper: ego auſus, ſup. exiſtēs iactare voces.i. clamare per vmbrā: temeritatis.n. fuiſſet, ſi viſus clamaſſet: ipleuj vias clamore, & ego mœſtus ingeminans, iterum atq; iterum vocaui: nequidq̄.i. fruſtra. Creuſam.ſ. repetendo illud vocabulum. Simulachrum infelix.i. infeliciter mihi raptum, & vmbra ipſius Creuſæ: viſa eſt mihi quęrēti, ſup. eam: & furēti ſine fine.i. mō, aut mēſura, ſup. intectis vrbis, viſa, inquā, eſt ante oculos vmbra eius, & imago eius: maior nota.i. q̄ ea eſſet quā norā: hoc eſt, maior erat imago eius, q̄ ea ipſa cuius imago erat. Ego, ſupp. obſtupui: & comæ.i. capilli ſteterūt: & vox hęſit.i. adhæſit faucibus. (Corripit hic & alibi in verbo, ſteterūt, mediam, vt ſubitum horrorē depingeret: ſicut diximus in Buco. illic, Matri lōga decem tulerūt faſtidia mēſes, & in Geor. illic, Miſcuerūtq; herbas, & nō innoxia verba.) Tūc, ſup. Creuſa, aut imago eius: adfari, ſup. cœpit, aut adfabatur ſic, & demere, ſup. cœpit: aut demebat curas his dictis. O dulcis coniux.i. marite: qd.i. ad quid iuuat.i. delectat te: indulgere.i. indulgenter operā dare: labori inſano.i. aut magno, aut fruſtra ſuſcępto? Hæc nō euenīūt ſine numine.i. nutu & voluntate diuum: nec fas eſt te aſportare.i. abducere hinc Creuſam comitē.i. ſociam itineris tui: aut ille.ſ. magnus regnator olympi: videlicet Iuppiter qui fata cōdit, ſup. nō ſinit.i. permittit. (Alij, haud, legunt: vt ſit, Haud ille ſinit: verum alibi quoq; poſitū leges, aut ſecundo loco vbi con-

grueret,

grueret, nec: vt repetatur negatio prius poſita.) Lōga exilia, ſup. reſtāt tibi: & vaſtū.i. amplum: æquor.i. campus æquus, maris: eſt arādū.i. ſulcandū: ſed nauibus nō aratro tibi: tu venies ad terram Heſperiā.i. Italicam: vbi Tybris Lydius.i. Tuſcanus, aut Tyrrhenus, cuius accolę à Lydia pfecti ſunt: fluit leni agmine.i. fluxu aquarū, quod in bonū & cōmodū accolarum vergit, qa vbi impetus vehemēs eſt vt in Rhodano, vix poſſunt naues retrahi: additur & alia laus quia fluit inter opima.i. pinguia arua: nō ignauorum, ſed virū, pro virorū: quę tertia laus eſt. Res lætę, & regnū, & cōiux regia eſt parata tibi. illic.i. ad Tyberim in Italia: pelle.i. depelle igitur lachrymas Creuſę dilectę.i. quas effundis ob amorē mei quę ſum tibi dilecta: ego nō aſpiciam ſuperbas ſedes Myrmidonum.i. illoꝝ Theſſalorum, ſociorum Achillis: ve, pro vel, Dolopum ſociorū.ſ. Pyrrhi: & ego Dardanis.i. Dardani neptis, & ab illo inclyto viro Iouis filio oriunda: & nurus diuæ Veneris: non ibo ſeruitum matribus Graijs.i. nō abducar captiua: ſed magna genitrix deū me detinet his oris.i. regiōibus. Iamq; vale & ſerua amorem cōis nati.ſ. Iuli Aſcanij, quem cōmendat affectiōe materna: ſed in gratiam Iuliæ domus, quaſi dijs volentibus: regnū etiam in Italia vbi & aliam cōiugem, & alios liberos habiturus eſt Æneas, Aſcanio debeatur.

PIERIVS.

❡ Protinus ad Priami ſedes.) In veteribus aliquot exēplaribus Protinus, omnino habetur: plura tamē ex illis: Procedo ad Priami ſedes, legunt. In Long. lectio eſt huiuſmodi, procedo & Priami ſedes, arcemq; reuiſo. & ita habetur in Medi. & in Porcio, & aliquot alijs antiquis. Quam lęctionem ēt Ti. Donatus agnoſcit. Ait enim, procedo, hoc eſt pgredior, vel vlterius accedo, & Priami ſedes, arcemq; reuiſo, ne illa ad domum patris ſui, aut ad munitum aliquē locum ſe cōtuliſſet. ❡ Phœnix, & dirus Vlyſſes Prædam adſeruabāt.) Hoc etiā loco nōnulli codices manu ſcripti legūt, durus Vlyſſes. Sed enim iam, dirum Vlyſſem, eē Virgilio diximus, vt immitē Achillem. Præterea, obſeruabāt, cum Porcio aliquot alij habent codices, quæ lectio variat etiam apud Liuiū, vt lib. vij. de ſecūdo bello Punico. P. Scipio quum obſeruari Numidam iuſſiſſet. Nā & adſeruari, aliquot habent cod. Neq; me fugit quid differētiæ ſtatuāt grammatici inter adſeruare & obſeruare, quam tamen ego non adeo accęptam ab authoribus inuenio. ❡ Obſtupui, ſteterūtq; comæ.) Iam ſępe dictū, obſtipui, ſemper haberi in codi. antiquis. Sed & ſteterat, exacta ſpecie, aliquot habēt exemplaria: quū tamē Probus, ſteterunt, agnoſcat. ❡ Tum ſic adfari.) In antiquis codi. tunc, habetur, vtrunq; idem ſignificat. ❡ Nō hęc ſine numine diuum Eueniunt, nec te comitē hinc aſportare Creuſam fas.) Quia repererat Ser. comitē hinc aſportare, q̄ varie verſus à multis corrigatur; repetit. At eſſe ſane, verſus aliquot, qui ſcandendi rationem tritam in grammaticorum ſcholis non admittant, inficias non ierim. Inueni tamen in codicibus aliquot antiquis, Nec te comitem aſportare Creuſam Fas. Nā aſportare, etiam abſq; aduerbio locali hinc, per ſe plenum ſatis eſſe videtur. In Medi. & in Porcio, comitem hinc portare, legitur: neque deſunt ingenia eorum, qui comitem hinc aſportare, recte legi contendant, verſumq; eſſe pentametrum choriambicum hypercatalecticum: choriambum enim habere prima & quinta ſede, tertia anapæſtum, paribus duobus locis ſpōdæum. Sed enim de numeris & varijs metrorum generibus, quæ verſum heroicum ingrediuntur, alibi diſſerendum erit. Hoc loco malunt peritiores verſum exlegem eſſe. ❡ Ad terram Heſperiam venies.) In vetuſtis aliquot exemplaribus Ti. Et terram Heſperiam: legitur, & ita etiam habetur apud Donatum. ❡ Leni fluit agmine Tybris.) In codicibus aliquot peruetuſtis pro Leni, læto habetur: ſed Ti. Donatus omnino, Leni, agnoſcit. ait enim, Laus intereafluminis illa eſt, q copioſus, q lenis, q in ipſo aquarum redundanti tractu, per agros vbertim fluens nihil lædat. ❡ Sed me magna deum genitrix his detinet oris. Iamq; vale, & nati ſerua cōmunis amorem.) Ex antiquis pleriſq; codicibus, & ex nomiſmatis: genetrix, per e ſcribendum, vt alibi oſtendimus.

❡ Hęc vbi dicta dedit, lachrymātē, & multa volētē ÆN.
Dicere, deſeruit, tenueſq; receſſit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circùm,
Ter fruſtra comprenſa manus effugit imago:
Par leuibus ventis, volucriq; ſimillima ſomno.
Sic demum ſocios conſumpta nocte reuiſo,

SERVIVS.

❡ Manus effugit imago.) q̄ſi imago, quæ non tenetur. Naturale.n. eſt vt nō poſſit teneri. Nā in ſeptimo quod ait, Da dextrā miſero, auxilium ſignificat. ❡ Simillima ſomno.) ſic Cicero, Simillimum deo iudico. Nam genitiuo debuit iūgi. ❡ Sic demū.) Nouiſſime. ❡ Inuenio admirās.) Quū inueniſſem admiratus ſum. ❡ Exilio.) Ad exilium. Donatus contra metrū ſenſit, dicens Exilio, q̄ de Ilio. nāi, longa eſt. Miſerabile vulgus. Magnū eſt quod addidit vulgus. ſic Statius, Vñ hoc examē, & vna tot miſerę,

animis

animis opibuſq;, & volebat & poterat. ❡ Lucifer Idæ.) Vt Troianis vt. Sic alibi: Tibi deſerit Heſperus Ætá. Illinc.n. oriri vel occidere putantur ſydera, vñ videri vel incipiunt, vel deſinũt. ❡ Ducebatq; dié.) Quia lucis eſt pŭius. ❡ Opis.) Ferendi auxilij. ❡ Ceſſi.) Deeſt igitur. ❡ Montem.) Vt oſtẽdit in nono, Idam ſignificat.

Atq; hic ingentem comitum affluxiſſe nouorum
Inuenio, admirans numerum, matreſq;, viroſq;,
Collectam exilio pubem, miſerabile vulgus.
Vndiq; conuenere, animis, opibuſq; parati,
In quaſcunq; velim pelago deducere terras:
Iamq; iugis ſummæ ſurgebat Lucifer Idæ,
Ducebatq; diem, Danaiq; obſeſſa tenebant
Limina portarum, nec ſpes opis vlla dabatur,
Ceſſi, & ſublato montem genitore petiui.

DONATVS.

❡ Hæc vbi di.d.la. &.m.vo. Di.de.te.q.re.ina.) Ingratum, ipiũ, ac ſceleratũ fuiſſet, ſi Æneas ab vmbra vxoris ſilẽtio receſſiſſet. debuit.n. vel ſua dicere vel ad ea reſpõdere, quæ audierat, iccirco dixit. dum lachrymas fundo, dum volo atq; diſpono proferre, quæ neceſſario fuerant dicenda, repẽte diſceſſit, ac volentẽ multa dicere deſeruit. poſſet.n. mecum eſſe diutius, ſi expectaret meũ etiã ipſa reſponſum, benedixit, deſeruit volentẽ loqui, non dixit, ego illam dimiſi. ❡ Ter conatus ibi.c.d.b.ci. Ter.f.co.ma.) Proprie deſcripſit volentem amplecti, quod corporale non fuerat, ſæpe eſſe fruſtratũ, manuſq; ſibi occurriſſe frequẽtius, cũ non eſſet medium, quod tenere potuiſſet. ❡ Effugit imago, par.l.v.) Fugit, inquit, vt ventus, receſſit vt ſomnus, more Salluſtij dixit, conatus ſum. ibi.n. ponitur conatus, vbi effectus ſequi non potuit. ❡ Sic demũ ſocios conſumpta nocte reuiſo.) Quantum ſe dixiſſe laboraſſe pro coniuge in tantis diſcurſibus & uigilijs per totam noctem toleratis? ❡ Atq; hic ingentem.co.af.no. Inuenio, &c.) Cumq; hoc feciſſem, multos, quos dimiſeram, congeſtos inueni volentes mecũ ire, quo vellẽ. adactus violentia ſuperum non ſolũ ſe dicit neceſſitatẽ abſcedendi habuiſſe, ſed plurimos. muniuit illam partem, ne videretur ſolus dimiſiſſe patriam, ſi id nullus alius feciſſe videretur. ❡ Iamq; iugis ſummæ.ſur. Lu.i.Du.q;.di.) Noua deſcriptiõe vſus eſt diei naſcentis. nam ante ipſum exoritur lucifer, hunc in ſuperna tendentem ſequitur lux, quę diem plenũ producta confirmet. videtur ergo lucifer non tantum nuncius diei eſſe venientis, ſed ſidus quoq; certuſq; perductor. ❡ Danaiq; ob.te. Li.po.n.ſ.o.vl. dabatur.) Poſuit ſaluti ſuæ ſuorũq; contraria, vnũ lucis, quæ recte ſtura fuerat, quod velauerant tenebræ. aliud ꝙ tenebant hoſtes oẽs egreſſus, quæ res oſtendebat victoriã eſſe confectã. nullum etiã defenſiõi locum ſuperfuiſſe, hoc fuit tertiũ ꝙ nulla eſſet ſpes cõmodi alicuius. ❡ Ceſſi, & ſu.m.genitore petiui.) Ex plano, inqt, inutili ad vtilia montium ſuperiora cõſcendi. plenum excuſationis in vltimo poſuit verbum. Ceſſi cõſtrictus, inquit, maiori violentia probata mihi per Laocoontis exitium, per diligentiam matris, quæ mihi deos potius ꝙ græcos inimicos oſtendit. permiſſum incendium ex filij mei vertice, per hortatum patris, & religioſas voces vxoris, & diuina, quæ tradidit, verba, ceſſi potioribus. neq;.n. debui vlterius niti, qui toties dis repugnantibus fruſtra certaui. plene reſpondit interrogationi Didonis, quæ dixit, narra mihi inſidias Danaum caſuſq; tuorum, quod quia factum eſt, aggreditur alteram, errores ſuos euidentiſſime relaturus. habet tamen etiam ipſa, caſuſq; tuorum, nam perdidit contagione ſocios, amiſitq; patrem.

ASCENSIVS.

❡ Hæc vbi dicta.) Cõcludit hoc loco hũc.ij. in quo inſidias dixit Danaum, caſuſq; ſuorũ, & pcipue Priami, & nunc Creuſæ mortẽ quia (vt dixi) in ſingulis.vj. prioribus libris, ad finẽ operis mortem alicuius memorat Donati, qui ſingula poetæ dicta diligẽter penſitat, verba ſunt. ❡ Hæc vbi dicta dedit lac.) Ingratũ facinus fuiſſet, niſi demonſtraſſet & plura ſe fuiſſe dicturũ: & ad illius dicta reſponſurum, ac diutius eam retenturum: niſi ipſa deceſſiſſet. ❡ Ter conatus.) Demõſtrat proprie volentẽ amplecti, quod corporale non fuerat. ❡ Conatus.) Ibi.n. ponitur conatus vbi effectus non ſequitur. ❡ Ingentẽ numerum.) Præter eos quos dimiſerat, inuenit aduenisſe multos alios. Hoc autem dictũ, ne ſolus patriã deſeruiſſe videatur. ❡ Lucifer Idæ.) Noua deſcriptiõe vſus eſt diei naſcentis. Nam ante ipſum exoritur Lucifer: hũc ſequitur lux, quæ diem plenũ confirmat: ergo non tantum nuncius veniẽtis diei eſt: ſed ſidus, certuſq; productor. ❡ Danaiq; obſeſſa tenebãt Limina portarum.) Hoc ſignum erat illos potitos eſſe victoria, & lux contraria ſaluti ſuæ & ſuorũ erat, ergo ſpoliatus omni ſpe. ❡ Ceſſi.) Veluti neceſſitate coactus per Laocoontis exitium, per diligentiã matris, quæ mihi deos potius ꝙ Græcos inimicos oſtendit, per incendium ex filij mei vertice: per hortationem patris, &

Lucifer.

tris, & religioſas voces vxoris. Ceſſi potioribus, neq; debui niti, qui toties repugnantibus dijs fruſtra certaui. ❡ Ordo eſt. Vbi.i. poſtꝗ, ſup. Creuſa dedit, hæc dicta ipſa deſeruit, qa ablata à miniſtris deæ, ſup. me lachrymantem, & volẽte dicere multa, & receſſit.i. euanuit: in auras tenues.i. vix palpabiles: ego, ſup. ſum conatus: ibi.i. eo tempore, quo aufugeret: ter dare collo, ſupp. eius brachia: circũ.i. per circuitum, circũplectendo ea: ſed imago comprenſa fruſtra, quia contineri nequibat: effugit ter manus, ſup. meas: exiens par.i. ſimilis: & comparabilis ventis leuibus: & ſimillima ſomno.i. deo inſomniorum, aut fantaſmati: volucri.i. cito, & aduolanti, & auolanti. Et ego reuiſo.i. iterũ viſo, ſocios.ſ. quos in mõte Ida dereliquerat in valle reconditos, ((ſeu, vt hiſtoriam habere volunt, poſt habitã Troiam, habitauit in Idæ montib. vbi Scepſin vrbẽ habuerat, donec creſcẽte multitudine Græcis, formidoloſus factus aufugere conatus eſt: vt autem fatalem fugã oſtẽderet Virgilius non vi humana, ſed dijs iubẽtibus eam factam docet.) reuiſo, inquã, demum.i. tandẽ, aut nouiſſime poſt longam expectationẽ, ſic.i. certior factus, quia coniugem amiſſam. & à dea abreptam recuperare non poſſem: & hoc nocte conſumpta.i. peracta. Atq; ego inuenio hic.i. hoc loco vbi meos dereliqueram: aut hic.i. mõ: ingentẽ.i. valde magnum numerũ: comitum nouorum.i. recentiũ: affluxiſſe.i. ex omni parte in morẽ fluctuum aduenisſe: inuenio, inquã, admirans.i. poſtꝗ inueneram vnde tot ſalui euaſiſſe poterant: ingentẽ, dico, numerũ: appoſitorie, matres.i. matronas, & viros.ſ. earum maritos, & pubem collectam: exilio.i. ad exilium obeundũ mecum: vulgus miſerabile i. miſeratiõe dignũ, quod perſoluit quę nõ rapuit: aut imbelle, & inerme: & ita purgatur Æneas: ſi quis obijciat, qa ſi ingentẽ numerũ inuenerat, debuiſſe collecta manu rediſſe ad defendẽda patriam: ad quod dicit multos quidẽ fuiſſe: ſed miſerabile vulgus: nec qui aĩo bellandi, aut defendendæ patriæ cõuenerant. ſed collecta exilio pubem. Ipſi, ſup. conuenere vndiq;.i. ex omni parte: parati animis, & opibus.i. facultatib. ſuis, ſup. ſequi. in quaſcunq; terras: ego velim deducere, ſup. ipſos: pelago.i. per pelagus. Iãq; i. & iam. Lucifer.i. ſtella matutina luce ferens: ſurgebat.i. oriebatur: iugis.i. ſuper verticẽ: Idæ ſummæ.i. montis ſyluoſi in Phrygia: vbi (vt dixi) Æneas primas ſedes habuiſſe perhibetur: & ducebat.i. ferebat diẽ: Danai.i. Græci tenebant limina portarum obſeſſa: ne.ſ. qui aufugerant collecta manu ingrediantur ciuitatem vindicaturi, per hoc aũt purgatur ẽt Æneas, quia ſignificatur feciſſe periculũ, & exploraſſe quidnam Græci agerent: ſed compertum habuiſſe, quia nec vlla ſpes opis.i. auxilij contra Græcos, aut opis recuperandæ, dabatur: & ideo ſubdit ceſſi.i. locum dedi fatis, & tot monitis, de quibus docte loquutus eſt Donatus: & petiui montem.ſ. Idam, quo difficilis ſit Græcis aſcenſus: & hoc genitore.i. patre meo Anchiſa: ſublato.i. ſurſum lato.i. & in humeris meis rurſus portato: aut potius à miniſtris, quum iam miniſtri adeſſent: nec vlla vis vrgeret, ab illis ſurſum lato.

Ordo.

PIERIVS.

❡ Ter fruſtra compreſſa manus effugit imago.) In vetuſtiſſimis aliquot exemplaribus, vaticanę bibliothecę, & nõnullis alijs; pcipueq; in Longobardico, & in Mediceo, compreſſa, legitur: & ita etiã legere eſt apud Dona. facile vero crediderim antiquorũ more, compreſa, Sicilico, geminationis nota, ſuperimpoſito fuiſſe prius, vnde comprenſa emanarit eorum errore, qui Sicilion pro n litera vt, plerunq; alias, accæpere. Neq; illud diſſimularim eſſe veteres codices, in quibus, cõpreſſa manu effugis, abſq; ſynalœphe legatur. Sed enim hoc non æque placet, quia verſus ita nimium elangueſceret. ❡ Par leuibus ventis, volucriq; ſimillima ſomno.) Non prætereunda fuit lectio Medicei codicis, Par leuibus pennis, volucriq; ſimillima vẽto: licet ſomno dubio procul caſtior lectio ſit, & agnita Seruio: & leuibus ventis, alia fere oĩa habeant exemplaria. ❡ Et ſublato montem genitore petiui.) Sunt qui montis, plurali numero legendum aſſerant eam lectionẽ ex antiqs codicibus. In Mediceo tantum inueni. In alijs, montem, vnitatis numero ſcriptum obſeruaui. Sed in contextu etiam Donatiano, montis, eſt numero multitudinis.

SECVNDI LIBRI FINIS.



IN.III.ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Tertius à Troia vectos canit æquore Teucros.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISCONS. ARGVMENTVM.

Poſt euerſa Phrygū regna, vt fuga cœpta moueri:
Vtq́; ſit in Thracen primo deuectus, ibiq́;
Mœnia condiderit Polydori cæde piata,
Regis & hoſpitium, vt Phœbi reſponſa canebant.
Cœptum iter in Creten, rurſus noua fata reperta.
Naufragus vt fuerit Strophadas cōpulſus ad vndas:
Inde fugam, & diræ narrat præcepta Celænus:
Liquerit: vtq́; Helenum perceptis ordine fatis:
Supplicem Achemenidē Polyphemo urgēte recepītū.

ASCENSIVS.

Poſt euerſa Phrygū regna, &c.) Iuxta morē in ſuperioribus obſeruatū, anteq̄ ad inſequentis libri explanationem progrediamur, pmittemus argumētorum ordinē, atq; elucidationē. Ordo itaq; monoſtichi.i. illius ſolius verſus, materiam totius.iij. complectentis, eſt hmōi: Tertius ſup. liber Æneidos, canit Teucros.i. Troianos: vectos æquore.i. Pelago, quū & per terras, ſed vehiculis auehi poſſent, vectos dicit à Troia: cuius.ſ. euerſionē in .ij. recitauit Æneas. Reliquorū aūt verſuū, q diſtinctius argumētū exprimunt, ordo & explanatio talis eſt: Æneas, ſup. enarrat, enarrat, poſt regna Phrygū.i. Troianorum; euerſa.i. penitus deſtructa: & è fundamētis verſa: qa dictū eſt, Neptunus muros, magnoq́; emota tridenti Fundamēta quatit: enarrat dico, vt.i. qualiter (quæ particula ab īperitis ablata, inſerenda eſt: qa aliter verſus non ſtaret, nec ſentētia cohæreret: quam prius poſitam indicat copulatiua cōiunctio, quum dicitur, vtq́; ſit, &c.) fuga, ſup. ſit: cœpta.i. incœpta: moueri.i. p motum fieri, hoc eſt; qualiter fugere cœperit (de quo Ser. ad pncipiū.iij. videbimus) quod pro & enarrat, ſup. vt.i. qualiter, ipſe, ſupp. ſit deuectus: primo in Thracen.i. in Thraciam (declinatur autē hæc Thrace, Thraces;

Amiſſumq; patrem Drepani, atq; hinc deide quieuit.

ALIVD IN EVNDEM.

Poſt caſum Troiæ fabricata claſſe ſuperſtes,
Vela dat Æneas, vrbemq; in littore Thracum,
Mox aliam pulſus Cretæis condidit oris.
Cedit & hinc, Helenumq; videt, præcæptaq; diſcit:
Et cæcum Cyclopa fugit, ſepelitq; parentem.

Thraces, & hæc Thracia, Thraciç, & dicit ſignáter deuectus, quia prius Antandrum petiit, q; Thraciam: ſed nó eſt in eam deuectus nauibus, ſicut i Thraciam.) q; pro &: vt, ſupp. ipſe cődiderit ibi. i. in Thracia: mœnia. ſ. Æneí oppidi: & hoc cęde i. occiſione Polydori, illius filij Priami, qué Polymneſtor Thraciæ rex occiderat auri cæcus amore: piata. i. purgata exequijs celebratis. Vnde dicetur, Ergo inſtauramus Polydoro funus, &c. & enarrat hoſpitiű, ſcilicet Polymneſtoris regis: (de quo dicetur, Omnibus idem animus ſcelerata excedere terra Linquere pollutum hoſpitium, &c. &, ſup. enarrat vt. i. qualiter reſponſa Phœbi: canebant. i. vaticinabantur (& indicabant quo fugere deberent canendo Dardanidæ duri, quæ vos à ſtirpe parentum Prima tulit Tellus, eadem vos vbere læto Accipiet reduces, antiquam exquirite matrem.) &, ſup. enarrat: iter cœptum in Creté: (aut, vt iter cœptum eſt in Cretem: cœptum autem erat errore Anchiſę, quia animaduertens Teucrum ex Creta oriundum, putauit illuc redeundum eſſe: quum oracula Italiam ſignificarent, dicendo, Dardanidæ duri, &c. Illinc enim Dardanus ortus. Iterum autem Græce declinauit Creten, à nominatiuo Crete, qui Latinis Creta eſt:) & enarrat, ſupp. noua fata. i. incommoda fatalia: hoc eſt, miſerandam luem, ac peſtilentiam eſſe reperta rurſus in Creta, ſcilicet aut enarrat, vt noua fata reperta ſint rurſus in Creta: & vt, ideſt qualiter ipſe fuerit compulſus: naufragio, ideſt tempeſtate naufragium faciente ad vndas Strophadum, illarum inſularum in qbus Harpyias offendit (ſunt qui legant Strophadas, pro Strophadicas, niſi ſit dura appoſitio: quia Strophades non ſunt vndæ: legatur ergo potius Strophadum) & enarrat fugam iterum inde i. à Strophadum vndis factá: (atq; enarrat pcepta Celęnus, quæ eſt vna Harpyiarum dictura: Quæ Phœbo pater oipotens, mihi Phœbus Apollo pdixit: Vobis furiarű ego maxima pado, &c. Declinatur auté, hęc Celæno, huius Celęnus: ſicut Sappho, Sapphus, q̃ apud Oui. An niſi legiſſes authoris noia Sapphus. & Clio Clius, vnde Ouidi. Non mihi ſunt viſæ Clio, Cliusq; ſorores: &c. & ideo, legendű eſt pcepta Celęnus, non Celęno, non enim Celæno enarrat hæc omnia, ſed Æneas: & enarrat, vt. i. qualiter ipſe Æneas, liquerit Helenum, filium Priami, in Epiro regnantem:) & hoc fatis. i. rebus fataliter venturis, percęptis. i. prius accęptis & intellectis: narráte. ſ. Heleno vate: ordine. i. per ordinem: &, ſup. narrat, vt recępit Achemenidem comitem infelicis Vlyſſi, qui ab Vlyſſe iuxta antra Polyphemi derelictus erat: ſupplicé. i. ſuppliciter orátem: recępit, dico. i. in locum tutum: hoc eſt, in nauem ſuá ſuſcæpit: Polyphemo Cyclope. ſ. vrgéte. i. impelléte eos ad fugá: ideo enim ſuſcępit eum, quia cauédű ſignificauit à Polyphemo (vnde dicturus eſt Æneas, Nos procul inde fugam trepidi celerare recępto Supplice ſic merito, &c. q; pro &: narrat patrem. i. Anchiſen: amiſſum. i. defunctum, & mortuum Drepani. i. in illo oppido Siciliæ (vnde dicturus eſt, Hinc Drepani me portus, & illætabilis ora Accipit, &c.) atq; quieuit: deinde hic. i. in hac re. ſ. in morte patris: vnde dicet poeta, Factoq; hic fine quieuit.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER TERTIVS.

Poſtquam res Aſiæ, Priamiq; euertere gété ÆN.
Immeritam viſum ſuperis, ceciditq; ſuperbum
Ilium, & omnis humo fumat Neptunia Troia,
Diuerſa exilia, & deſertas quęrere terras
Auguriis agimur diuum, claſſemq; ſub ipſa
Antandro, & Phrygiæ molimur montibus Idæ,
Incerti quò fata ferant, vbi ſiſtere detur,
Contrahimusq; viros: vix prima incœperat æſtas,
Et pater Anchiſes dare fatis vela iubebat.
Littora quum patriæ lachrymans, portusq; relinquo,
Et campos vbi Troia fuit, feror exul in altum
Cum ſociis, natoq;, Penatibus, & magnis diis.

SERVIVS.

Poſtquam res Aſię, Priamiq; euertere gétem.) Secundum interrogationem Didonis poſt inſidias Græcorum, & caſus ſuorum, proprios errores exequitur, quos pertulit antequá ad Africam perueniret: ordine, vt ſupra diximus, commutato. Ná rectum operis initium eſt, Fracti bello, fatisq; repulſi. Fuga autem eius hæc eſt, relinquens Ilium, Idam tenuit. Inde Antandrum ciuitatem: iuxta quá factis nauigijs tenuit Thraciam, in qua Ænum conſtituit, vt multi putant. Mox prodigijs territus Delum tenuit. Illic accępto augurio errore patris pteruectus Cycladas, venit ad Cretam: vbi quum peſtilentia laboraret, à diis penatibus monitus ad Strophadas deuectus eſt inſulas. Inde præteruectus maritima Græciæ apud Epirum ſuſcęptus eſt Heleni hoſpitio. Vnde profectus Calabriam tenuit: & illinc ſtatim territus aduétu Diomedis abſceſſit, nauigauitq; vſq; ad Scyllam, & Charybdim, quæ ſunt Aetnæ vicinę. Vnde vento pulſus, circűita maxima parte Sicilię, Drepanum venit. Vbi ſecundum Virgilium, perdidit patrem. Inde (Vt eſt in primo) ad Didonis regna peruenit. ¶ Poſtq;.) Hæc particula conectendis adiungitur rebus: vt, Poſtq; altos tetigit fluctus. Sic enim dictis ſequentia copulantur. ¶ Res.) Modo imperium: vt res Agamemnonias. Bene autem Aſię, quaſi tertię orbis partis. Nam Phrygia in Aſia eſt: Ilium in Phrygia, ſed minore. ¶ Priamiq; euertere gentem.) Nő eſt iteratio. Ná potuit aliud ſine alio fieri, vt vel Phrygia tota euerteretur, vel ſolum Ilium. ¶ Gentem imeritam.) Bene genté. Nam Laomedőtis, & Paridis culpa, vniuerſa gens perire non debuit. ¶ Viſum ſuperis.) Laus Ilij, quod nő niſi dij potuerűt ſubuertere. Quotieſcunq; autem ratio non apparet, Sic Viſum iterponitur: vt Horatius, Sic viſum Veneri: quum amorem oſtenderet non eſſe pulchritudinis. Et bene accuſatio in deos habet quádam venerationé alioquin ſacrilegium eſt. ¶ Supbű Ilium.) Nobile. Ilium autem Virgilius, neutro tantum genere declinat. Horatius aűt fœminino, vt, Nó ſemel Ilios vexata. Sane modo Ilium ppriè de ciuitate dixit. Ná regio, Troia eſt: quàuis interdum pro ciuitate prouinciam ponat: vt, Et campos vbi Troia fuit. ¶ Humo fumat Neptunia Troia.) Humo. i. ab humo: vt ſignificet patriæ ſuę ſolum quoq; arſiſſe. Sane quæritur qűo dixerit Cecidit, & Fumat. Sed aut per licentiá poeticá, tépus pro tépore poſuit: vt, Meminiſſe horret, luctuq; refugit. Aut certe naturá rerű expreſſit. Nam ruina in breui fit, fumus vero longo permanet tempore. Ná quod ait Probus, ad diſcernendum tempus circunflectendam vltimam ſyllabam, vt intelligamus fumauit, non procedit: quia Pone tantum verbum in vltima habet accentum, vt ſignificet retro. ¶ Diuerſa exilia.) Multi ad illud referunt, Magnumq; ſparſa per orbem. Conſtat náq; diuerſas partes orbis tenuiſſe Troianos. Sed melius eſt ſpecialiter hoc Æneæ dare, qui compulſus augurijs eſt diuerſas terras e regione poſitas quærere. Deſertas autem à Dardano accipe. Nam vbique vberes eas eſſe legimus: vt, Atque vbere glebæ. ¶ Auguriis agimur diuum.) Ex flamma, quæ tempora Aſcanij paſta eſt, & curſu ſtellę: & Creuſæ admonitione, quæ dixit, Et terram Heſperiam venies ¶ Sub ipſa Antandro.) Iuxta Antandrum. Eſt autem ciuitas Phrygiæ, dicta Antandros, vel quòd de Andro inſula eam condiderunt coloni, quaſi ἀντὶ ἄνδρου: Vel quia Gręci venientes per Thraciam, cepere Polydorum: pro cuius pretio hanc accæpere ciuitatem, quę ex facto nomen accæpit. Quamuis huic opinioni Virgilius non conſentiat. Fertur tamen

men quod poſt acceptum pretium à Græcis occiſus ſit lapidibus. Alii à Polymeſtore occiſum dicunt poſt euerſam Troiam, & in maria præcipitatum. Cuius quum mater Hecuba agnouiſſet cadauer: cum captiua duceretur, flendo in canem cõuerſa eſt, quum ſe præcipitare vellet in maria. quod ideo fingitur, quia nimio dolore inaniter Gręcis conuitiabatur. ¶ Phrygiæ idæ.) Ad diſcretionẽ Cretenſis. ¶ Molimur.) Paramus. Et bene petit loca, in quibus & lateret, & nauigia prępararet. ¶ Incerti quò fata.) Quia quiſquis nauigat, licet mente deſtinet locum, quò tamen feratur, incertus eſt. ¶ Vbi ſiſtere detur.) A præteritis tractum eſt, quia nec in Thracia permanſit, nec in Creta. ¶ Contrahimuſq; viros.) Colligimus. Vnde eſt, Vnam quæ Lycios. Item, Et fratres Lycia miſſos, & Apollinis agris: eos. ſ. qui ad auxilium venerant. ¶ Vix.) Mox. vt, Vix è conſpectu Siculę telluris in altum Vela dabant læti. ¶ Prima ęſtas.) Aut vernum tempus dicit: aut qa eſt & ꝗ adulta & præceps. ¶ Pater Anchiſes.) vt diximus, τὸ πρέπον ſeruat, vt pater iubeat. ¶ Exul.) Quaſi trans ſolum miſſus, aut extra ſolum vagus. ¶ Cũ ſociis, natoq́;, penatibus, & magnis diis.) Duo humana poſuit. & duo diuina: patris non fit mentio, quia ſecundum Virgilium ad Italiam non venit. ¶ Penatibus & magnis diis.) Varro quidem vnum eſſe dicit, penates & magnos deos. Nam & in baſi ſcribebatur. ¶ Magnis diis.) Poteſt tamen hoc pro honore dici. Nam dii magni ſunt, Iuppiter, Minerua, Mercurius: qui Romę colebantur. Penates vero apud Laurolauinium. Vnde apparet non eſſe vnum.

DONATVS.

NArraturus, ſecundum Didonis ꝓpoſitionem etiam errores ſuos, inde primum ſumpſit exordium, vnde reuera cõuenerat. nã laborum eius caput fuit, abeũdi de Troia neceſſitas. neq;. n. errare per diuerſa potuiſſet, niſi primũ patriæ ſuæ finibus fuiſſet excluſus. in ipſius igitur profectionis ſeu nauigationis cæpto, quot dolorum cauſis afflictus ſit, quantaq; gemuerit licet diffuſa & magna, ſumma tamen breuitate cõſtringit. nõ omittens etiã tunc excuſationẽ ſuam, qua vult eſſe firmatum nõ tm̃ græcis ſed diis aduerſantibus, & ob nullam ciuis aut ſuorum culpam periſſe imperium Troiæ. quapropter incipit ſic. ¶ Poſtq̃ res aſiæ, p. q;. e. g. &c.) Omnia, inquit, in vnum aduerſa confluxerãt, & quę tranſacta videbantur, & quæ portabat aſperior futuri tẽporis ſpes, nec fuit quod cõſolaretur pręterita, quando futurorũ quoq; imanitas ſæuiebat. ponit ergo pręterita quatuor, & futura totidem paria vel deteriora conſtituens. pręterita ſunt hæc. ¶ Poſtq̃ res aſiæ,) hoc eſt poſt interitũ ilienſis imperii, priamiq; euertere gentẽ imeritam viſum ſuperis, mentionem facit gentis Priami, quaſi ſola periſſet in Troia. quod iccirco intelligitur poſuiſſe, quia vehementer angebatur perditæ vxoris luctu, quã cõſtabat fuiſſe filiã Priami, quæ cũ nihil tale de funere cõmeruiſſet, ab affectibus eius matrimonioq; diſiuncta eſt. quum vero dicit viſum ſuperis, oſtẽdit non hoĩum tale meritũ fuiſſe, vel regni, vt funditus perirent. ſed intolerabilem deorum interueniſſe prauitatẽ, vt inocentium ſpes, ſalus, & fortuna cõciderent. ¶ Ceciditq; ſuperbum iliũ,) vt nõ leue videretur, cuius dolebat interitum, dixit ſuperbum iliũ, hoc eſt magnũ. & oĩs humo fumat Neptunia Troia. omnis, inquit, fumat. eſſet enim ſolatium in aduerſis, ſi aliquid ſaltem ſemiuſtum vel ſemirutum remaſiſſet, quod ait humo fumat, expreſſius dici non potuit, omnia fuiſſe conſumpta, cũ ipſis enim, quæ comburit finitur incendium, & deficiente materia fumum ſola remanẽs terra reſpirat. interea poſtq̃ non ſemel accipiẽdum eſt. quamuis ſemel poſitum videatur, vt ſit, poſtq̃ res aſiæ, poſtq̃ viſum eſt ſuperis euertere gentem imeritam Priami, poſtq̃ cecidit ſuperbum iliũ, poſtq̃ oĩs humo fumat Neptunia Troia. hæc ſunt quatuor pterita, videamus futura, vtrum aliquã ſpem ꝓſperitatis habere potuerint, quatuor fuerunt etiã ipſa & deteſtãda. Diuerſa exilia, & deſertas quęrere terras, Auguriis agimur diuum. ecce ex his duo peſſima auellebantur quippe à terminis patrię, diuerſa exilia, & terrarũ ſolitudines petituri, habet. n. ſolatiũ, qui vrgetur, qui ad adoptiua vel ad definita mala compellitur. Claſſemq; ſub ipſa Antandro, & phrygiæ molimur montibus idæ, Incerti quo fata ferãt, vbi ſiſtere detur. Dixit alia duo, parabamus, inquit, naues neſcii, quo ire deberemus, vel in quibus locis cõmorari cõtigeret. hoc ipſum incertum pœna fuit maxima. res. n. quæuis acerba, ſi euidenti ſpecialitate ſignetur, meditatione cõtinua gignit aliquam tranquillitatem, vt aium ſubleuet. Compleuit quatuor aduerſa, quæ ad futurũ tẽpus ptinebant. diuerſa exitia, deſertas, Incerti, quo fata ferãt, & vbi ſiſtere detur. ¶ Contrahimuſq; viros.) vt creſceret comitũ numerus. ¶ Vix prima inceperat æſtas, Et pa. A. d. f. v. iu.) Fugitiui nõ agunt, quod volunt, ſed quod facere coguntur, ꝓinde maturum, inquit, pelago tẽpus opperiri nequimus, ſed mox cũ ipſo æſtatis tẽpore iniquo nauigauimus, & qa definita loca non habuimus, nauigauimus, quocũq; vellent fata, & quo duceret ventus. ¶ Littora cũ pa. l. p. r. Et c. v. t. f.) Nõ dixit, dimitto patriam nauigans, qm̃ oĩs interierat, ſed dimitto littora ciuitatis quondã lachrymis & dolore coniectus. relinquo ſecuritatem portus ac terrę, & in altum ꝓducor, hoc eſt ad incerta altioris & interioris pelagi, vbi ſola deſperatio eſt videns cãpos, vbi Troia fuit, duplicẽ locus iſte poteſt admittere intellectũ. vnum quod dolebat latitudinem mœnium ꝑ cãpos antea ingentes effuſam ſic interiſſe, vt ex ea nihil extaret. alterum, quia camporum planitiem videbat, in qua in altitudinem imẽſam ſurrexerat Troia. hic Æneam memorat poeta perimpleſſe excuſationem ſuã. dum. n. doloris ſui cauſas exponit, oſtendit etiã illud non fuiſſe aliquid, quod poſſit ſeparari, & ſe magis auguriis deorum quibuſuis excluſum. Littora cum patrię lachrymans portuſq; relinquo, & campos vbi Troia fuit. Tria poſuit, quę per naturã ſuam nõ potuerunt ire, littus, portum, & cãpos. ¶ Feror exul in altum. Cum ſociis, natoq;, penatibus, & magnis diis.) Tacuit patrem ſuum, quia ſupradixit, Et pater Anchiſes dare ſatis vela iubebat. proinde quem iam memorauerat ibi fuiſſe ſuperfluum, indeq; vitioſum fuerat iterum nominare.

ASCENSIVS.

POſtq̃ res Aſię.) Enarraturus errores ſuos, quos Dido ſecũdo loco petierat, ne ꝓlixiuſcula narratiõe de excidio Troię ſatiati, longã de erroribus recitationẽ auditores faſtidirent: excitat eorum animos, magnifica proponendo: facit itaq; magnificum exordiũ: in quo vt Dona. argutiſſime declarat, quatuor egregia decidiſſe, aut euerſa eſſe paucis conqueritur: & totidem mala futura eſſe, vt ex eodem dicere poſſumus: cuius verba ſunt: Narraturus errores ſuos, optime incœpit ab recedendi de Troia neceſſitate, non tamen omittit excuſationem ſuam qua vult eſſe firmatum, non tam Græcis, ſed diis aduerſantibus, ob nullam culpam periſſe imperium Troiæ. ¶ Poſtquam res Aſiæ.) Ponit quatuor aduerſa præterita quibus affligebatur: & totidem futura, vt ſpes acerba futurorum, augeret mala præterita. Præterea ſunt interitus Ilienſis imperii. Euerſio familiæ Priami, quod maxime dolet, propter vxorem quę filia Priami fuit. Quum vero dicit, Viſum ſuperis: oſtendit non meritis Troianorum, ſed deorum intolerabili prauitate eueniſſe, vt regnum funditus interiret. ¶ Superbum.) Nobile: vt non leuis res videretur, cuius interitum dolebat. ¶ Omnis.) Eſſet enim ſolatium ſi aliquid ſemiuſtum, & ſemidirutum relinqueretur. ¶ Fumat.) Oſtendit omnia fuiſſe conſumpta. Nam omnibus incendio abſumptis, ſolum fumum reſpirat terra. Ergo repete ſic: Poſtquam res Aſiæ: poſtquam viſum ſuperis poſtquam cecidit ſuperbum Ilium: poſtquam omnis humo fumat Neptunia Troia. Atque habes quatuor præterita: futura autem ſunt alia quatuor, & quòd auellerentur à patrio ſolo, quòd quærerent deſertas terras, & quod eſſent incerti quo irent, & vbi poſſent ſiſtere. Nam hoc ipſum incertum pœna eſt, quum laborum finis nuſquã appareat. ¶ Vix.) Nam fugitiui maturum tempus expectare non poſſunt: & quia definita loca non habuimus, nauigauimus quo fata ducebant. ¶ Littora.) Nam patria perierat, & committo terram, locum ſtabilem & certum, & ſequor incerta maris. ¶ Et cãpos.) Non ſine ſummo dolore, videt latitudinem camporum, in qua mœnia diruta iacebãt: & tria poſuit, quæ per naturam ſuam nõ potuerũt perire, littus, portum, campum. ¶ Cum ſociis, natoq;: Penatibus: & magnis diis.) Tacuit patrem: quia iam eum nominauerat. ❡ Ordo eſt. Poſtquam viſum, ſupple eſt, ſcilicet bonum: hoc eſt, placuit ſuperis: euertere res Aſiæ, ideſt imperium quod Troiani in Aſia habuerant: & poſtquam viſum eſt ſuperis, euertere gentem, ideſt progeniem: & domum Priami immeritam, ideſt quæ non meruiſſe videbatur hominibus, quia pia, & relligioſa fuerat, aut, reuera, immeritam: ſed ideo euerſam, vt Romana ex ea oriatur: vnde Venus in. j. ad Iouem: Certe hinc Romanos olim voluẽtibus annis, Hinc fore ductores reuocato à ſanguine Teucri, Qui mare, q terras omni ditione tenerẽt Pollicitus, quæ te genitor ſententia vertit? Hoc equidẽ occaſum Troiæ triſtiſq; ruinas Solabar fatis cõtraria fata rependens. Quia ergo Romana gens exoriri tam glorioſa non poterat, niſi Troiana occumberet: non enim pręſtantiorem potuit habere originẽ: nec poterãt duę ſimul eſſe monarchię, & ſumma rerum imperia: viſum eſt ſuperis ęquum, Priami euertere gentem ĩmeritã, vt Romana exurgeret. Nec ꝓpterea iniuſti fuerunt, qui excidium tanta gloria extulerunt: quum etiã (ſm poetę ſententiam) mori malũ

non ſit

non ſit ſaltem culpæ: vnde illud eſt, Vſq; adeo ne mori miſerum eſt? Nec ſi catholice loqui volumus, Iniuſtus eſt deus, qui iuſtos interdum temporaliter adfligi ſinit: vel quia non potuit alia via cōmodius oriri gens Romana: q; immeritæ gentis euerſione: & egregij pietate viri innumeris laboribus acclamatū eſt in.j. Tātæ molis erat Romanā condere gentem.) & poſtq; Ilium.i.pcipuū oppidum in Troia. ſupbum.i.magnifice, & ſuperbe extructum: aut glorioſum, ſeu inclytū: cecidit.i.corruit in cineres : & omnis Troia Neptunia.i. à Neptuno fabricata (fumat, vt quidam volūt, p fumauit: ſed melius eſt, vt ſit fumat.) ſ.adhuc: quia poſt caſum perdurauit fumus, quū primū fuga ex Ida moliref Aeneas, fumat aūt, non ad auras e fumariis: ſed humo.i.in terra, aut potius de terra, vnde fumus oriebaf (qa ſi in terra, vellet dicere, diceret humi: ſed ſignificantius dixit, humo, vt ſit pro aduerbio de loco, quo ſignificatur natura fumi: cuius eſt aſcendere, & vltima ruina Troiæ: cuius fumus ab humo exurgebat.) poſtq; (inquit) hęc cōtigerunt: nos agimur.i.impellimur auguriis diuum.i.portentis deorum (vt quæ per crinem flagrantem Iuli, & per ſtellā quę facem ducebat portendebātur: item per monita Hectoris & Creuſæ, q̄ illi à diis acceperāt. Pręterea, per oracula deorum nō recte intellecta, per rūſa Heleni, per Harpyiarū minas, & per alia multa, quę quidem licet, iam tum quum fugere īciperet, futura erant: nunc tamen, quū ea narrat p̄terita ſunt: nam niſi ad futura reſpiceret, nō diceret, diuerſa exilia: quū neq; dij, neq; homines, hactenus diuerſa exilia pronunciauerit.) agimur aūt, dicit, ne vltro patriā deſeruiſſe culpetur, agimur ergo q̄rere diuerſa exilia.i. in quibus exules, & extorres degamus: & terras deſertas.i. quas poſtea deſeruimus, vt Thraciā, Cretā, Siciliā, &c. (nec placet, vt de Italia à Dardano deſerta, cum Seruio ītelligā: tūc enim nō diuerſa exilia, ſed ſolā Italiam intelligeret ſe iuſſum petere: verum quū fugā obirent Troiani, incerti erāt quo fata ferant. Nā Hector dixerat, quidē fugiendū, ſed non quo: dicens, Solū pererrato ſtatues, q̄ deniq; ponto. Creuſa vero dixerat ēt locū, ſed dubie: quia Lydiū Tybrim, à Colonis nominauit quū Lydia lōge ſit ab Italia: Caſſandra vero Anchiſæ, expreſſe ſignificauerat Italiā petendā. Vn̄ dicet in hoc.iij. Sola mihi tales caſus, Caſſandra canebat. Et ſæpe Italiā, ſæpe Itala regna vocare. Sed qs ad Heſperiæ venturos littora Teucros Crederet? Aut quem tunc vates Caſſandra moueret? Dii p̄terea penates, pauloāte dixerant, Eſt locus Heſperiā, &c. Quę verba Ilioneus in.j. repetiit: ſed q̄ hic dicētur, geſta ſunt ante ea q̄ in.j. dicta ſunt: loqtur ergo nūc Æneas de ea ſcientia quā habebat, quū fugam īciperet: per quā, quum neſciret quo fata ferāt, vbi ſiſtere detur: coactus eſt diuerſa exilia, & terras deſertas q̄rere.) & nos molimus.i. cū mōle, & difficultate paramus claſſem.i. collectionē nauiū ſub ipſa Antādro, vrbe illa Phrygię: (declinaf aūt, hęc Antādros, nā in um neutra ſunt: & ſub montibus Idę Phrygiæ: qa ēt Ida in Creta eſt, ſed claſſem parabat inter Antandrū, & Idam montē, molimur, dico, exiſtentes incerti, quo fata ferāt.i. auehāt nos: & ideo moleſtū & difficile erat parare claſſem, quū ēt incerti eſſent, vbi detur ſiſtere.i. ſubducere claſſem, & finire errores, & nos contrahimus.i. congregamus viros: (quoꝝ in.j. meminit, Ilioneū, Cloanthū, Sergeſtū, Gyan, Leucaſpim, Achaten, atq; alios.) Prima æſtas.i. verna temperies vix inceperat: &.i. iam: vel, & tū iam: (habet enim elegantiā hoc loco, particula, &.) Anchiſes pater (Seruat decorum patri quādiu vixerat, gubernacula tribuens.) iubebat dare vela fatis.i. ſecūdū fata: aut vt fata indicabāt: quū.i. quādo ego lachrymans (ergo inuitus deceſſit) relinquo littora patrię: & portus patrię: & relinquo campos.ſ. arabiles (quia iam ignis omnia exederat) vbi Troia fuit. Et ego feror exul in altū.ſ. mare, cum ſociis, cum nato, cum penatibus, & magnis dij. De quibus Seruium vidimus.

PIERIVS.

¶ Diuerſa exilia & deſertas quærere terras Auguriis agimur diuum.) In codi. aliquot manu ſcriptis, & vetuſtate ipſa venerabilibus, legere eſt, Diuerſa exilia, & diuerſas quęrere terras: ſed, deſertas, Ti. Dona. agnoſcit, vt in integris eius in Virgilium commētariis legimus. Ex hiſq; duo peſſima Aeneæ propoſita dicit. Auellebantur quippe à cineribus patriæ, diuerſa exilia, & terrarum ſolitudines petituri: hoc enim modo, deſertas terras interpretatur. Seruius vero quum videret terras Aeneę fatis debitas, hominū robore, & frequentia, & vbere glebæ commendari, commentus eſt: non ſolitudinarias, aut incultas, ſed à Dardano deſertas interpretari, quæ ſententia (ſi cui magis adrideat) non laboro. Sane vero ſunt, qui reſpexiſſe Virgi. dicant, ad primam vrbis Romæ ædificationem: quam Strabo dicat, non apto, neq; idoneo loco poſitam, ſolo neq; feraci, neq; agro ſatis ad alēdum ſpacioſo, ſed quem Romulus, & Remus neceſſitate coacti, potius q̄ voluntate, coluerint : ita enim Strabo : κτίσαι τὴν ῥώμην ἐν τόποις οὐ πρὸς αἵρεσιν μᾶλλον ἢ πρὸς ἀνάγκην ἐπιτηδείοις. οὔτε γὰρ ἐρυμνὸν τὸ ἔδαφος, οὔτε χώραν οἰκείαν ἔχον τὴν πέριξ ὅση πόλει πρόσφορος. In ſuperioribus aūt q vulgata legūt exēplaria, viſum ſuperis, vetera q̄dā habēt, viſum eſt ſuperis, ſubſtātiuo verbo interiecto, quod quamuis verſum numeroſiorem faciat: abſq; eo tamen ſtructura videtur elegātior. Miſſa vero ſint, quæ multa ſuper fumat, diſputant grammatici. Si dixero Comminianum aſſerere fumat, hoc loco ſolœciſmum eſſe per tempus. ¶ Claſſemq; ſub ipſa Antandro & Phrygiæ moliri montibus Idæ.) In exempla. aliquot antiquis abſq;, &, particula copulatiua, legitur, Sub ipſa Antandro Phrygię molimur montibus Idę. Verum ea particula nimirum loco hoc & neceſſaria eſt, & ad venuſtatem facere videtur. Quantum vero pertinet ad Antandrum, Pomp. Mella in altero, inquit, latere Antandrum, duplex cauſa nominis iactatur. Alij Aſcanium filium Aeneæ, quum ibi regnaret, captum à Pelaſgis, ea ſe redemiſſe commemorant, vnde nomen quaſi ἀντὶ ἀνδρός. Alij ab iis putant conditam, quos ex Andro inſula, vis & ſeditio exegerat. Hinc Antandrum quaſi pro Andro, Stephanus, ab Antandro, Aeolum duce, appellatam autumat. Eam Ariſto. prius Edonida nuncupatam ait, quā Cimmerij centum annos incoluerint. Quæ ſuper hoc Ser. recitat de Polydoro ea inſula redempto: deq; eodem lapidibus obruto, vel in mare præcipitato, partim ex Euripide ſunt, quem hic Virgil. ſequitur, partim ex aliis. De eo ſane longe aliter habetur apud Homerum qui eum in bello ab Achille pilo confoſſum, ait his verſibus:

αὐτὰρ ὁ βῆ σὺν δουρὶ μετ' ἀντίθεον πολύδωρον
πριαμίδην, τὸν δ' οὔτι πατὴρ εἴασκε μάχεσθαι,
οὕνεκά οἱ μετὰ παισὶ νεώτατος ἔσκε γόνοιο.
τὸν βάλε μέσσον ἄκοντι ποδάρκης δῖος ἀχιλλεύς.

Quos verſus pro iis qui Græce neſciunt, ita fere ad verbum interpretati ſumus:

Priamidem à telo Polydorum inuadit acuto
Ora deo ſimilem, genitor quem in bella vetabat
Ire, ſatus quoniam natorum hic vltimus eſſet.
Hunc medium ipſe acer pilo transfixit Achilles.

¶ Cum ſociis natoq; Penatibus, & magnis diis.) In antiquis aliquot codicibus, gnato, cū g ante n, prout veteres ſcriptitaſſe, Victorinus author eſt, & dis, vnico i, κατὰ κρᾶσιν. Probus tamē maluit diis, per duas ii, literas ſcribi.

Terra procul vaſtis colitur Mauortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo.
Hoſpitium antiquum Troiæ, ſociiq; penates,
Dum fortuna fuit, feror huc, & littore curuo
Mœnia prima loco, fatis ingreſſus iniquis,
Æneadaſq; meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionçæ matri, diuiſq; ferebam
Auſpicibus cœptorum operum, ſuperoq; nitentem
Cœlicolum regi mactabam in littore taurum.
Forte fuit iuxta tumulus, quo cornea ſummo
Virgulta, & denſis haſtilibus horrida myrtus.
Acceſſi, viridemq; ab humo conuellere ſyluam

SERVIVS.

¶ Terra procul.) Procul eſt quaſi porro ab oculis. Vnde poteſt & ſatis longe ſignificare: & non valde, vt in quinto, Eſt procul in pelago ſaxum. quod ſatis longe fuiſſe intelligi nō poteſt, ne voluptas pereat ſpectaculi. Quanquam & hic ſimilis poſſit eſſe ſignificatio. Breuis eſt enim Helleſpōti trāſitus. ¶ Vaſtis) Aut vaſtatis, aut magnis. ¶ Thraces arant.) Figurate, nā minus ē q̄. ¶ Acri quondā.) Sæuo & cruento. Lycurgus autē rex Thraciæ fuit: qui vt habet fabula, dum contemnens Liberum, eius amputat vites, crura ſua incidit. Re vera autem abſtemius fuit: quos conſtat acrioris eſſe naturæ, quod etiam de Demoſthene dictum eſt. ¶ Regnata.) Participiū ſine verbi origine. ¶ Hoſpitium antiquum.) Aut charum: aut re vera antiquum. Nam tanta iter ipſos familiaritas fuit, vt Ilione filia Priamī Polymneſtori nuberet Thracū regi. ¶ Dum fortuna fuit.) Scilicet bona: & ſimul oſtendit fidē cū felicitate deficere. Sane ſciendum

Conatus, ramis tegerem vt frondentibus aras.
Horrendum, & dictu video mirabile monſtrum,
Nam, quæ prima ſolo ruptis radicibus arbos
Vellitur, huic atro liquuntur ſanguine guttæ,
Et terram tabo maculant, mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusq; coit formidine ſanguis.
Rurſus & alterius lentum conuellere vimen
Inſequor, & cauſas penitus tentare latenteis,
Alter, & alterius ſequitur, de cortice ſanguis
Multa moues animo, nymphas venerabar agreſtes,
Gradiuumq; patrem, Geticis qui prҽſidet aruis,
Rite ſecundarent viſus, omenq; leuarent.

ſtendum quotienſcunq; fortunã ſolam dicimus, felicitatẽ ĩtelligi. Vnde & fortunatos tãtum felices: & infortunatos ſolos infelices vocamus. Littore curuo.) Perpetuum epitheton littorum eſt. Nam quod in ſexto ait, Tunc ſe ad Caietҽ: recto fert littore portum: Significat eum ita nauigaſſe, vt non linqueret littus. ⁋ Prima loco.) Quia apud Cretam alia fecit, Modo aũt Ænum ſignificat. vt Salluſtius ĩ Ænum & Maroneam, viamq; militarem. Quãquã Homerus dicat inde auxilia ad Troiam veniſſe, ergo iam fuerat. Euphorion, & Callimachus hoc dicũt etiam, quod Ænum dicatur à ſocio Vlyſſis illic ſepulto eo tempore, quo miſſus eſt ad frumenta portanda. ⁋ Fatis inquis.) Bene quid ſit futurũ prҽoccupat. ⁋ Æneadas.) Ecce nec Virgilius Ænũ dicit.) Sacra Dionææ matri.) Veneri à matre Dione ſecundum Homerum. Et bene diſpenſat, vt ſi aduerſa nauigatio ſequatur, Dionæam Venerem dicat, vt hoc loco, ſi proſpera, de mari eam dicat eſſe procreatam, vt, Vnde genus ducis. Hæc autem inquantum poteſt, reſeruat. ⁋ Auſpicibus cœptorum operum. Ioui, qui arcis deus eſt: Apollini, propter auguria: Libero, cauſa libertatis. Nam dij alij ſi inuocentur, ad priuatam pertinet cauſam. Vnde de Didone legimus, Iunoni ante oẽs cui vincla iugalia curæ, ꝓpter nuptias. quãuis enim reipublicæ vtilitas ſimularetur, erat tamen ſpecialis cauſa Didonis. Similiter & hic Æneas ſacrificat Veneri. Quod autẽ de Libero diximus, hҽc cauſa eſt: vt ſignum ſit liberæ ciuitatis. Nam apud maiores aut ſtipẽdiariæ erant, aut fœderatæ, aut liberæ. ſed in liberis ciuitatibus ſimulachrum Marſiæ erat, qui in tutela Liberi patris eſt. ⁋ Mactabam in littore taurum.) Contra rationem Ioui taurum ſacrificat: adeo vt hinc putetur ſubſecutum eſſe ꝓdigium. Vbiq; enim Ioui iuuencum legimus immolatum, vt, Statuam ante aras aurata fronte iuuencum, Iam cornu petat, & pedibus qui ſpargat arenam. Item Iuuenalis, Qui vexat naſcendi robora cornu. Nã in victimis etiã ætas eſt conſideranda. ⁋ Tumulus.) Hoc ſermone, & collem & ſepulchrum fuiſſe ſignificat. ⁋ Quo ſummo.) In quo ſũmo. ⁋ Cornea virgulta & myrtus.) Bene legit haſtis apta virgulta. Nam legimus, Et bona bello cornus. Item, Et paſtoralem præfixa cuſpide myrtum. Ergo ſi telis fuerat confixus, merito illic hҽc coaluere virgulta. Cornus autem declinatur vt ficus, ſi arbor ſit. Nam cornu animalis, indeclinabile eſt: licet genitiuũ vſurparit Lucanus: vt, Cornus tibi cura ſiniſtri Lentule. Sic Cicero in Arato, huius genus: pro genu. ⁋ Acceſſi.) Non ad cornum, ſed ad myrtũ, quæ inter verbenas eſt. Et bene matri ſacrificaturus aras coronat ex myrto. ⁋ Syluam.) Bene variat vt nunc ſyluam, nunc numina, nunc virgulta, nunc arborem dicat. ⁋ Mõſtrum.) Bene monſtrum: nam ſtatim quid eſſet apparuit. & hoc proprietas eſt: abuſione tamen plerunq; corrumpitur. ⁋ Liquuntur ſanguine guttæ.) Li in verbo producitur, vt hoc loco. Item, Canis cum montibus humor Liquitur. In nomine vero, breuis eſt: vt liquor. ⁋ Tabo.) Corrupto ſanguine. & eſt nomen caſus ſeptimi tãtum, vt ſponte, natu. quod ſi velis declinare, hæc tabes huius tabis dicis. ⁋ Membra quatit.) Cauſa pendet ex cauſa. Nam timor ſanguinem gelat: qui coactus gignit frigus. ⁋ Lentum vimen.) Molle & flexuoſum. Vnde & victos dicimus curuos per ſenectutem. ⁋ Tentare latenteis.) Miraculum eſt enim ex arbore ſanguinem fluere. ⁋ Multa mouens aĩo.) Nõ dicit quæ, ſed ex ſequentibus intelligimus. Cogitabã, inquit, ne forte ſanguis eſſet ex nymphis. Hamadryades nãq; cũ arboribus & naſcuntur, & pereunt. Vnde plerunq; cæſa arbore ſanguis emanat. Nam Ouidi. ait, quũ Eriſichthon arborem incideret, primo ſanguis effluxit: poſt vlulatus ſecutus eſt. Inde Statius. Nec amplexҽ dimittũt robora nymphæ. Itẽ, Cogitabam ne forte ex terra Martis iure ſanguis efflueret. Nam quod dicit hæc ſe veneratum eſſe numina, illas conſtat præceſſiſſe cogitationes. ⁋ Gradiuumq; patrem.) θούριον ἄρηα, ideſt exilientem in prælia: quod in bellantibus ſit, neceſſe eſt. ⁋ Geticis.) Thracijs. Getæ autẽ populi ſunt Myſiæ, quæ quia lata eſt, multas continet gentes. ⁋ Rite ſecundarent.) Recte proſperos facerent. ⁋ Viſus.) Pro viſa poſuit. Tunc enim maſculino vtimur genere, quum de his loquimur, quibus videmus: vt ſi dicas, Nubecula obeſt viſibus meis. Si autem neutro vtamur, ea quæ videntur

tur ſignificamus: vt ſi hoc loco diceret, Rite ſecundarent viſa. quod propter metrum nequaq; poſuit. Similia ſunt nuntius & nuntium, auditus & auditum. ⁋ Omenq; leuarẽt.) Bonum ac leue facerent.

DONATVS.

❡ Terra procul. v. c. m. c. Thraces arant &c.) Deſcriptio terrҽ ad incerta nauigãtibus prima occurrit, quæ ſic euidenter Didoni exponitur ignoranti, vt & ſitus loci, & incolarũ pſona ſignetur, deĩde opportunitas, quæ detinere poſſet errantes. nam & ꝓximitas placebat laborem ablatura fugiẽtibus, & vbertas lҽta camporum, cõmoda videbatur his, qui rẽ omnem ſubſtantiamq; perdiderant. quod vero thraces incolҽ amiſerant Lycurgum regẽ, videbatur fieri poſſe, vt aduerſarius nullus emergeret, qui poſſet prohibere venientes. firmabat omnem ſpem remanendi interpoſiti dudũ religione fœderis, diuturnitate quoq; tẽporis roborati. quis. n. non fideret, non negaturos beneuolentiam miſeris? quҽ florẽtibus adhuc rebus & debita fuit & memoria longiore ſeruata. ⁋ Feror huc.) Non dixit veniſſe, ſed ex euentu delatus ſum, ipſe enim hoc nõ conſilio neq; humana voluntate effecerat. ⁋ Et littore. c. Mœnia. p. l. f. in. i. Aeneadasq;. m. n. de no. fin.) Mox, inquit, vt littus attigi loci eius, diſpoſitionem, ſum nouҽ ciuitatis aggreſſus, meos omnes ſignans noĩe meo, vt Aeneadæ dicerentur. fatis ingreſſus iniquis. hoc rerum exitus, non initia docuerunt. cæterum ſi ante prҽſtitiſſet, tranſire potuiſſet, ſed res magnas nõ auderet incipere. exponit iam, qua ratione iniqua fata cognouerit. ⁋ Sacra Dionҽ ma. d. q; f. Auſpicibus. coe. o. &c.) Cõditurus, inquit, nouam ſedem ſacrorum, obſequijs ꝓuocabam in auxiliũ deos, & primum quidẽ matrẽ meam, deinde alios, quos ſciebam auſpicio nouorũ fundamentoꝝ eſſe neceſſarios, ipſum quoq; Iouem: cui nitentẽ taurũ hoc eſt candidum mactabam in littore. recte dictum in littore. vbi. n. nondum fuerat ciuitas, nec templum fuiſſe conſtabat. ⁋ Quo cornea ſummo Virgulta, & denſis ha. hor. myr.) Hҽc duo genera lignorum haſtilibus bellicis apta ſunt, proinde pacis auſpicium habere non poſſunt, ac per hoc ſacrificanti in cauſa ciuitatis nouæ, portendebatur id, quod accidit, crudele illic eſſe hominum genus, & humano ſanguini infeſtum, nec debere Troianos habere fiduciam prioris amicitiæ, quoniã mutatio fidei extiterat fractis viribus Troiæ, cum hoc nondum ſciretur, tamen qm̃ neceſſe fuerat propter fundamenta noua, viridi fronde aras contegere prҽparabat Aeneas, vel maxime ramis myrti, quæ aſſignatur Veneri, ait ergo. ⁋ Acceſſi, viridemq; ab humo conuellere ſyluam Conatus, ramis tegerem vt frondentibus aras, Horrendum, &. d. v. m. m.) Horrendum ꝓpter ſanguinem, mirabile autem, ꝙ fluebat ex ligno.) ⁋ Nã, quæ. p ſ. r. r. a. Vellitur. h. a. l. ſ. g. Et ter. t. m.) Tantum valẽt, per quҽ futura monſtrantur, vt eorum etiam natura mutetur in aliam. deniq; tolle cauſam monſtri de medio. impoſſibile eſt, vt ſanguis fluat ex ligno. Fluentes igitur guttæ maculabant terram tabo, hoc eſt cruore corrupto. ⁋ Mihi fri. hor. Mẽbra qua. geli. q. c. for. ſan.) Ex viſu tali occupauerat frigus membra mea. frigus quoq; excluſo calore congelaſcere fecerat mei corporis ſanguinem. itaq; factum eſt, vt mutata natura vtrunq; lignum funderet ſanguinem, & humanum corpus ingenitam ſanguinis ſubſtãtiam denegaret. ⁋ Rurſus & alterius. l. c. v. Inſequor &. c. p. t. l. Alter &. a. ſ. de. c. ſ.) Quum, quid illud eſſe, confuſus ſentire nõ poſſem, repetitione facta, volui experiri. temerarium enim fuerat ꝓnuntiare de eo, quod ſemel videram. alterius de cortice, aut ſecũdi viminis eiuſdẽ ligni aut alterius generis dixit. ſupra enim ait, & myrtum illic fuiſſe, & cornum. potuit enim alterum ligni genus videri tentaſſe, quando in altero ſanguinem vidit. ⁋ Multa mouens animo &c.) Omenq; leuarent. In prima auulſione potuit videri caſus. quũ autem in ſecunda eadem reperiſſem, vehementer commotus voluebam aĩo multa atq; diuerſa. cõſtabat enim ſanguinem illum execrandum aliquod ſignificare, rogabã deos loci, vt ſecundarent omina, quҽ eſſe conſtabat aduerſa, leuarent, hoc eſt imminentem malorum ruinam aut auerterent penitus, aut facerent leuiorem; docet hoc Virgilius, proſperari poſſe per deos humanis obſequijs, quod fuerit malis hominibus demonſtratum.

Aſcenſius.

ASCENSIVS.

❡Terra procul,&c.) Docet, q̃uo coactus ſit diuerſa quęrere exilia: quia videlicet nõ ꝑmittebaꝛ cõſiſtere, nec in Thracia, vbi primas ſedes, & Aenum oppidum locauit: nec in Creta: nec in Sicilia. Recitat ergo primo, quomodo in Thraciã, delatus illic oppidum ædificauerit: & abire coactus ſit, propter ſcelus cõmiſſum in Polydorum, filium Priami. De qua re dicit ſic Donatus. ❡Terra procul.) Optime ignoranti Didoni terrã exponit: in qua, ſitus loci, & incolarum perſona & opportunitas, quum propter ꝓpinquitatem laborem, longioris itineris leuaret: & propter fertilitatem indigentibus poſſet opitulari. Quoniã aũt Thraces amiſerãt Lycurgũ regem, videbatur quod nullus aduerſarius venientes, prohibere poſſet. Firmabat aũt ſpem religio fœderis, diuturnitate tẽporis roborata. ❡Feror.) Nã non ſuo conſilio venit. ❡Fatis iniquis.) Hoc exitus rerũ nõ initia docuerunt. ❡Sacra.) Primo inuocabam auxilium maternũ: deinde, aliorum deorum, qui auſpicio nouoꝝ fundamentorũ, eſſent neceſſarij. ❡Ordo eſt. Terra Mauortia. i. bellicoſa: & patria Mauortis, ſeu Martis (q' Thracũ lingua, Gradiuus dicitur.) ſ. Thracia: colitur procul. i. late, aut lõgiuſcule à Troia cãpis vaſtis. i. valde amplis: Thraces arant (ergo Thraciam ſignificauit (regnata. i. ea quæ regno gubernata ſunt, quõdã. i. olim ſup. ab Lycurgo Thracũ rege: acri. i. ſtrenuo, & bellicoſo: & ita regnata erit accuſatiui caſus, pluralis numeri, & neutri generis. Aut ſic potius: Terra Mauortia regnata quondam acri Lycurgo colitur (quod vulgo dicitur, cultiuaꝛ) hoc eſt ſubigitur, & aptatur ſationi ab agricolis: procul in vaſtis campis, ſup. quã terram (Moris enim Virgiliani, eſt reticere relatiuum in ꝺeſcriptiõe locoꝝ, ſicut, Vrbs antiqua fuit Tyrij tenuere coloni, Eſt in receſſu longo locus, &c. Eſt locus Heſperiam Graii cognomine dicunt, &c.) Thraces arãt (dicto aũt, regnata, videtur potius fœminina, & nominatiui caſus q̃a cætera, nominatiui caſus ſunt. dic ergo) terra inq̃ regnata acri Lycurgo, appoſitorie, hoſpitium antiquum Troiæ. i. Troianoꝝ, qui iure hoſpitalitatis olim à Thracib⁹ accipiebãtur: & eos viciſſim accipiebãt (vti moris erat apud veteres, apud quos pauciores q̃ nũc ſunt: erãt cauponæ. i. diuerſoria mercenaria.) & Penates ſocij. i. cõfœderati, & amici: dũ fortuna. ſ. proſpera fuit (quo verbo mortaliũ fidem taxat) ego feror ſ. augurijs actus diuum: aut vi ventoꝝ: huc. i. in hanc terrã: hoc eſt in Thraciã: & loco prima mœnia. ſ. Æni oppidi: in littore curuo i. q̃ ſemp curuũ eſt: loco, dicit. i. ſtatuo: ingreſſus. i. auſpicatus, aut incipiens, fatis iniquis. i. malignis, & mihi non fauẽtibus, vt illic maneant: aut iniquis. i. mihi non cõceſſis, cũ alio vocarer, & ego fingo nomẽ Æneadas. i. voco populos illius ciuitatis Æneadas, de meo nomine. Ego ferebã. i. offerebã: matri. ſ. Veneri: Dioneę. i. ex Dione nympha genitæ, & diuis auſpicibus. i. authoribus & ꝓſidibus: operũ cœptoꝝ. i. inchoatorum: ſacra. i. ſacrificia illis apta, & mactabam ſupero. i. cœleſti, aut ſupremo regi: cœlicolum, pro cœlicolarũ, hoc eſt, Ioui in littore: taurum nitentẽ. i. candidum, quum vitulus illi mactandus ſit: verũ quia nitentẽ dici poteſt ſignificari intactus & vitulus, licet mas ſit, nec peccatũ eſſe in ſacrificio, nec ideo pulſum Æneam, ſed quia vocabatur in Italiã. Itaque nuſq̃ perſiſtere permittebatur, quod tandem cognouit. Vnde ipſe in. j. Per tot diſcrimina rerum tendimus in Latium: ſedes vbi fata Quietas oſtendunt, illic fas regna reſurgere Troiæ. Tumulus. ſ. ſepulchrũ in colliculo erat: forte. i. à caſu: iuxta. i. ꝓpe eũ locum vbi mactabant: erat enim caſuale, illic ꝓciſe mactaſſe vbi ſepulchrũ erat: quo. i. in quo. ſ. tumulo: hoc eſt, colliculo: ſummo i. in curuo vertice, ſup. erant: virgulta cornea. i. corni arboris, & myrtus horrida. i. aſpera: denſis haſtilibus. i. virgultis: vnde facile haſtilia fierent. Ego acceſſi. ſ. tumulũ: & conatus conuellere ab humo. i. funditus: ſyluã viridẽ. i. denſa illa haſtilia virentia: vt tegerem aras, ramis frondẽtibus: ego video mõſtrũ. i. portentum, aut prodigiũ, horrendũ. & mirabile dictu. i. dum dicitur. Nã guttæ atro ſanguine. i. atri ſanguinis: aut ab atro ſanguine, diſtillantes liquuntur. i. defluũt, huic, ſup. arbori, q̃ arbor vellitur. i. euellitur: prima ſolo. i. terra in qua ſuſtentabaꝛ: & hoc radicibus ruptis &, ſup. guttę: maculant. i. cõtaminant terrã: tabe. i. ſanguine atro, & corrupto: horror frigidus. i. me frigere faciens: quatit. i. concutit, & tremere facit mihi mẽbra: & ſãguis. ſ. meus: gelidus. i. quaſi cõgelatus: coit. i. cõcreſcit, & cõſtringiꝛ formidine. i. præ timore. Ego inſequor. i. inſequẽter conor ruſſus cõuellere: &. i. ẽt: vimen i. virgultũ: lentũ. i. tenue, & flexibile: alterius. ſ. arboris: & tẽtare. i. tentãdo ſcrutari: cauſas latẽteis. i. ignotas mihi: penitus. i. oĩno: & alter ſanguis ſequitur de cortice alterius. ſ. virgulti, aut viminis: ego mouẽs. i. agitãs: multa. i. multas res, animo venerabar nymphas Agreſtes: ꝓcipue Amadriades. i. nymphas arboꝝ: q̃ cũ arboribus naſcuntur, & intereunt: (ideo ergo venerabaꝛ eas: ne forte q̃uis illarũ arboribus cõiuncta eſſet. & venerabar patrẽ Gradiuũ i. Martẽ, qui ꝓſidet aruis Geticis. i. Getarũ, populoꝝ bellicoſorũ, quia, vt alibi dicetur, Mortẽ contemnunt laudato vulnere Getę. Et ideo dicitꝛ Mars, illis ꝓſidere, & toti Thraciæ: quocirca ne forte ſuccẽſeat Ænee, q̃ ſe eo cõtulerit, venerabar (inquit) Gradiuũ patrem: & nymphas, ſup. vt ſecundarent. i. proſperos facerent viſus. i. viſiones, & leuarent. i. in mitiorem partẽ conuerteret: omẽ i. portentum illud, quod non fauſtum videbatur.

PIERIVS.

❡Hoſpitium antiquum Troiæ.)) In antiquo admodum codice legere eſt: anticũ: & ita inferius, Terra antica, per c, eadem pro portione, qua poſticum dicimus. Ait tamẽ Velius longus in vno ex his u, inſertum eſſe. In altero minime: ne quis nouã hanc eſſe quęſtionem putet. ❡Æneadasq́ meo nomen de nomine fingo.) Adnotat Ser. Æneadas, nõ Ænos, à Virgil. dictum, quippe quod cõſtet Ænum ante Troiana bella celebrem fuiſſe vrbem. Homerusq́ ἐν Ἰλιάδ, Ductorem Thracum ex Æno veniſſe dicit ἐν γὰρ αἴνοθεν εἰλήλουθεν. Is vero forte ad ſua tempora reſpexit. Quod & Virgil. eo loco fecit, Portusq́ require Velinos. Nã Pli. omnino Ænos oppidũ Thracię, memorat: vbi Polydori tumulus, & ab Ænea cõditum, cui ſacrificium quot annis, vt conditori fieret, & apud Liuium legas his verbis ex antiquo cod. deſumptis. Proficiſcunꝛ ab Theſſalonica Ænum ad ſtatum ſacrificiũ, quod Ænee cõditori cum magna cerimonia quotannis faciunt. Addam etiã illud paulo ſupra, corrigendum in eadem Liuiana pagina. Paris abominatus mentionẽ tam fœdi facinoris ad Ænon deportatarum eos dixit. Quod in co. vulgatis, Atheneo, legitur: & nõnulli praue Atheneum corrigere tentarunt. Apud Harpocrationem tamen legi, Euphoꝛ tradere vrbem, eam primum à Gręcis, vulpinarium inſularum accolis habitatam: poſtremo vero ex Mitylene, & Cumis: Coloniã eo traductã. Oppidũ ſane id Abſynthon, alio nomine vocatũ, ait Stephanus, de quo, ſi q̃s plura quæſierit, Strabonis. vij. legat. ❡Video mirabile mõſtrũ.) In codi. aliquot manu ſcriptis, miſerabile, legitur, Sed mirabile id fuiſſe Ti. Donatus, q̃ ſanguis ex ligno flueret. ❡Nam quę prima ſolo ruptis radicibus arbor Vellitur, huic atro liquũtur ſanguine guttæ.) In antiquo admodum codice ſcriptum erat, Nãq́ vbi prima: & pro, huic atro: hinc atro: vt aduerbiũ, aduerbio reſpõderet: recenti vero emendatione repoſitum id, quod in vulgatis habetur exempla. Pro liquuntur, autem ſunt vetera exemplaria quæ, linquuntur, habent. Sed enim, liquuntur: magis omnino placet, quod & agnoſcit Seruius. ❡Alter, & alterius ſeqtur de cortice ſanguis.) In codic. antiquis pleriſq́, alter, non ater, habetur. Animaduerti vero in aliquot exemplaribus, l, literam abraſam eſſe. In aliquot additam aliena manu, vt in Mediceo diſcernitur.

SERVIVS.

❡Obluctor.) Acrius nitẽtem oſtẽdit. ❡Eloquar? an ſileam?) Parentheſis ad miraculum poſita. ❡Gemitus lachrymabilis.) Poteſt enim eſſe etiam iraſcentis. ❡Vox reddita.) Pro data. Redditur. n. q̃cquid ad nos ꝑ alteꝝ tranſit, quanq̃ hic etiã hoc poſſit intelligi. nam ad eũ vox miſſa per tumulum eſt. ❡Laceras.) Per membra diſijcis. Nã lacerare eſt ſæpius vulnerare, vt Lacerum crudeliter ora Deiphobum. ❡Sepulto.) Modo iacenti ſignificat: vt, Sõno vinoq́ ſepulti. Item, Occupat Æneas aditum cuſtode ſepulto. Nam ſepultus eſt quaſi ſine pulſu. Non enim hunc ſepultum poſſumus dicere, quũ ſepultura non ſit in hoc rite facta: ſed fortuita ſit, obrutus terra. ❡Pias.) Bene etiam ille qui læditur, excuſat Aeneã: quod pietatis grande teſtimonium eſt. ❡Scelerare.) Polluere: & eſt ſermo Plautinus, quo hodie non

Tertia, ſed poſtquam maiore haſtilia nixu
Aggredior, genibusq́ aduerſæ obluctor arenæ.
(Eloquar? an ſileam?) gemitus lachrymabilis imo
Auditur tumulo, & vox reddita fertur ad aures.
❡Quid miſerũ Ænea laceras? iã parce ſepulto, POLY.
Parce pias ſcelerare manus, non me tibi Troia
Externum tulit, haud cruor hic de ſtipite manat.
Heu fuge crudeles terras, fuge littus auarum.
Nam Polydorus ego, hic confixum ferrea texit
Telorum ſeges, & iaculis increuit acutis,

┌Tum vero ancipiti mentẽ formidine preſſus ÆNE.
Obſtupui,ſteteruntq́; comæ,& vox faucibus hæſit.
Hūc Polydorum auri quondam cũ pondere magno
Inſelix Priamus,furtim mandarat alendum
Threicio regi,quum iam diffideret armis
Dardaniæ,cingiq́; vrbem obſidione videret.
Ille,vt opes fractæ Teucrum,& fortuna receſſit,
Res Agamemnonias,victriciaq́; arma ſequutus,
Fas omne abrumpit,Polydorum obtruncat,& auro
Vi potitur, quid non mortalia pectora cogis
Auri ſacra fames?poſtq̃ pauor oſſa reliquit,
Delectos populi ad proceres,primumq́; parentem
Monſtra deum refero:& quæ ſit ſententia poſco.
Omnibus idem animus ſcelerata excedere terra.
Linquere pollutum hoſpitiũ,& dare claſſibus auſtros,
Ergo inſtauramus Polydoro funus,& ingens
Aggeritur tumulo tellus,ſtant manibus aræ
Cœruleis mœſtæ vittis,atraq́; cupreſſo,
Et circum Iliades crinem de more ſolutæ.
Inferimus tepido ſpumantia cymbia lacte,
Sanguinis & ſacri pateras,animamq́; ſepulchro
Condimus,& magna ſupremum voce ciemus.

dile nõ vtimur. ┌Extremum tulit.) Ordo eſt, Troia me tibi tulit, hoc eſt educauit, non externum. Nam & ciuis Æneę fuerat & cognatus. ┌Crudeles terras) Ideſt crudeliũ & auarorũ. ┌Polydorus ego.) Siue ego diſtinguas, ſiue Ego hic: ſubaudias Sum neceſſe eſt. ┌Increuit.) Reuixit. Traxit autẽ hoc de hiſtoria Romana. Nam Romulus captato augurio haſtã de Auentino monte in Palatinum iecit: quæ fixa fronduit, & arborem fecit. Vituperabile enim eſt poetam aliquid fingere, quod penitus à veritate diſcedat. Deniq; obiicitur Virgilio de mutatione nauium in nymphas: & quod dicit per aureum ramum ad inferos eſſe deſcenſum. Tertium, cur Iris Didoni comam ſecuerit. Sed hoc purgatur Euripidis exemplo, qui de Alciſte hoc dixit, cum ſubiret fatum mariti. ┌Infelix.) Aut qui iam infelix eſſe cœperat: aut cui etiam prouiſa nocuerunt. ┌Mandarat.) Aphęreſis eſt, ſiue dixeris commendarat, ſiue emendarat. ┌Threicio regi.) Hauſit ex prouincia crudelitatem: ex qua fuerũt Diomedes, Lycurgus, Tereus. Threicio autem pro Thracio, vt ſupra pro Thracia Threiſſa. Nam ſolutio eſt Ionicæ linguæ. Cum enim ſit θρᾷξ, Iones dicunt θρῄξ: cuius ſolutio facit Threicius vel Threiſſa. ┌Cingiq; vrbem obſidione videret.) Inter ipſa principia obſidionis: Nam poſtea iam minime poterat. ┌Fortuna.) Melior ſcilicet. ┌Res Agamemnonias.) Ideſt imperium. ┌Victricia.) Oĩa noĩa à verbo veniẽtia, quũ in or exeunt, maſculina ſunt: vt victor, quũ in trix, fœminina ſunt, vt victrix. Neutra vero non faciunt, niſi tantũ ex numero plurali. Vnde eſt victricia. ┌Fas omne.) Et cognationis. & iuris hoſpitij. ┌Obtruncat.) Occidit intellige. Nam obtrucare proprie eſt capita cædere. ┌Vi potitur.) Hoc verbum de his eſt quæ permiſcẽt cõiugationes: cum enim ſit tertiæ coniugationis, infinitum modum à quarta facit, vt potiri. Vnde plerią; decipiuntur, vt potiris dicant. Similiter fio: pro fiere, fieri facit permiſta coniugatione. ┌Auri ſacra fames.) Ideſt execrabilis, vt, Sacræ pãduntur portæ. Tractus eſt aũt ſermo ex more Galloꝝ. Nã Maſſilienſes quotiens peſtilẽtia laborabãt, vnus ſe ex pauperibus offerebat alendus anno integro publicis & purioribus cibis. hic poſtea ornatus verbenis & veſtibus ſacris, circunducebatur per totam ciuitatem cum execrationibus, vt in ipſum reciderent mala totius ciuitatis, & ſic pręcipitabatur. Hoc autem in Petronio lectum eſt. Sane ſciendum latenter Aeneam hoc agere, vt Troianos Didoni ex infelicitatis ſimilitudine commẽdet. Nam & eius marito, auri cauſa intulit necem. ┌Omnibus idem) Plus eſt quàm ſi diceret ſimilis. ┌Scelerata terra.) Pro ſceleratorũ, vt ſupra. Captiua veſtis. ┌Claſſibus auſtros.) Hypallage eſt. ┌Inſtauramus funus.) Modo ſepulchrum quod virgulta à vellendo diruerat. Nam ꝓprie funus eſt incenſum cadauer. ┌Stãt.) Poſitæ ſunt. Multa aũt (vt ſupra diximus) hic ſermo ſignificat. ┌Manibus.) Manes ſunt animæ illo tempore, quo de alijs recedentes corporibus, necdum in alia tranſierunt. Sunt autem noxiæ, & dicũtur per Antiphraſim. Nam manũ (vt ſupra diximus) bonum eſt. Vnde eſt & mane dictum. Similiter etiam Eumenidas dicimus, parcas bellum, lucum. Alij manes à manando dictos intelligunt. Nam manibus plena ſunt loca inter lunarem & terrenũ circulum, vnde & defluunt. Quidã manes, deos infernos tradunt. ┌Atraq; cupreſſo.) Nigra, funeſta. Nam inferis conſecrata eſt, q̃a cęſa nunq̃ reuireſcit. Moris aũt Romani fuerat ramum cupreſſi ante domũ funeſtã poni, ne quiſquam põtifex per ignorãtiam pollueretur ingreſſus. Hinc Horatius, Nec præter inuiſam cupreſſum vlla breuem dominum ſequetur. Atra autem, ꝙ atratos lares ſignificet. ┌Crinẽ de more.) Aut de more gentis, vt etiã in Ægypto eſt. Aut certe more preliãtiũ. ┌Tepido lacte.) Statim mulcto. ┌Cymbia. Pocula in modũ cymbæ facta. ┌Sanguinis ſacri.) De victimis ſumpti. ┌Animamq; ſepulchro Condimus.) Bene animã lacte & ſanguine ad tumulum dicit elicitam. Lacte nãq; corpus nutritur poſt animæ coniunctionẽ, & anima ſine ſanguine nũq̃ eſt, quo effuſo recedit. Legimus præterea in ſexto, inſepultorũ animas vagas eſſe: & hunc conſtat nõ legitime ſepultum fuiſſe. Rite ergo reddita legitima ſepultura, redit anima ad quietem ſepulchri, quam Stoici herciſcundi, ideſt mediũ ſequentes, tamdiu durare dicũt quàm diu durat & corpus. Vnde Ægyptij periti ſapientia, cõdita diutius reſeruant cadauera, ſcilicet vt anima multo tempore perduret, & corpori ſit obnoxia, nec cito ad alia trãſeat. Romani cõtra faciebant, cõburentes cadauera, vt ſtatim aĩa in generalitatẽ, ideſt in ſuam naturam rediret. Dicit ergo nũc ſacrificijs quibuſdã elicitã animam, & ſepulchro conditam, obnoxiãq; factam corpori: quod ante horrebat, quaſi per vim extorta. Ideo autem Stoicos medium ſequi diximus: quia Plato perpetuam dicit animam, & ad diuerſa corpora tranſitum facere ſtatim pro meritis vitę prioris, Pythagoras vero non μετεμψύχωσιν, ſed παλιγγενεσίαν eſſe dicit, hoc eſt redire, ſed poſt tempus. ┌Supremũ.) Non eſt nomen, ſed aduerbium: vt, Toruum clama. ┌Ciemus.) Hoc loco dicimus more ſolemni, Vale: nos te ordine quo natura permiſerit, vncti ſequemur.

DONATVS.

❡Tertia ſed poſtq̃ ma.h.n. Aggredior.&c.) Cognitionẽ cauſæ melius deſiderans noſcere, licet iã primo & repetito facto fuiſſet cõperta, tertio tamen volui manifeſtius cõprehendere. tenui fortiore nixu haſtilia tertia, obluctãs cũ terra genibus meis, quę illorum radices non ſinebat abrũpi. ┌Gemitus la.i.a.t.& vox.r.f. ad au.) Moraliter poſitum, vt primo dolẽtis gemitũ, dehinc voces audiſſet. ┌Quid miſerum Ænea laceras? iam parce ſep.&c.) Locus iſte plenas partes tenet loci communis, quamuis non ſit inuentio ex perſona defuncti. Æneas tamen ſi in hac cauſa argueretur, diceret, feci, & abſoluta qualitate ſeſe defenderet, quia quicquid illud fuit, neſcius fecerat. Admirabili tamẽ virtute poeta ipſum induxit defenſorem facti, qui ob iniuriam ſuã accuſator eſſe debuerat. ideoq; acerbitatem ipſam latius extendit, ex vno crimine multa exoriri poſſe euidenter oſtẽdens, quę tamẽ ipſa inſtruẽtis animo, non arguentis igerit, fuit quidem primũ crimen & ſolum, ſepulchri violati. ex hoc habet rationẽ loci, temporis, & perſonarũm. alia quoq; congeſſit, qd miſerũ, inquit, Ænea laceras? cũ fortuna ait hominis miſeranda eſſe debeat, & ſubleuanda potius q̃ lædenda, cur Ænea tuo illicito labore vexatur? qui ſemp coluiſti pietatem. quod autem noĩe ſuo eundem vocaret, ex eo intelligere potuit, quod notus cũ noto loquebatur. ecce duo ante principale crimen, & miſer, & notus accedit ad ſepulchri violati inuidiam. Iam parce ſepulto, hoc eſt vel modum ſerua. Tertio enim iam faciebat. Parce pias ſcelerare manus, aliud dat notitiæ ſignum propter augmentum criminum prohibẽdum. Aliud eſt enim peccare in ignotum, aliud in eum, qui ſit notus. quum igitur dicit, parce pias ſcelerare manus, oſtendit, quia & ipſum, & mores eius, & viuẽdi ſtudium nouerat. ſed quæritur cur dixerit, parce pias ſcelerare manus, quum iam quod prohibuerat fieri, factum eſſe cõſtaret. Poſt admonitionem & cognitionem ait, parce ſcelerare, prius enim facta, quæ Aenea ipſo neſciente proceſſerant, potuerunt habere veniam. hæc enim fecerat, qui neſcierat cauſam. Hæret autem inexpiabilis nota ſi fuerit voluntate peccatum. ergo recte dixit, parce ſcelerare, antequam facto & mente peccaret. Parce pias ſcelerare manus. quod prohibeo, inquit, fieri, & mihi proderit & tibi. hoc genus perſuaſionis magnum eſt, vt quod vnuſquiſq; petitur, ſciat etiam ſibi profuturum, & mihi ait parces, & tibi erit commodum, ne manus tuas pias & religioſas funeſtes, & inexpiabili labe commacules, præ-

ſenti

ſenti vel maxime tempore, quo ſacra numinibus reddis. ¶ Non me tibi Troia ex.tu.) Peccas, iquit, in hoiem, peccas in miſerum, peccas in defunctum, peccas in ciuem, peccas in tuum. Creuſę.n. fuerat frater Polydorus, perindeq; Æneæ affinis. pulchre tamẽ dixit. Nõ me tibi Troia externum tulit, hoc eſt nõ ita me tibi ciuem genuit Troia, vt tantummodo ciuis tuus eſſem, verũetiã vt iũgerer generi tuo, haud, cruor hic de ſtipite manat, an putas fieri potuiſſe, vt ex ligno ſãguis exiſſet. ecce tractat & partes loci. iã'n. vt dictum eſt, perſonarum tractauit partes, & tẽporis. ¶ Heu fuge, inquit. c.t.l.l.a.) Hominum culpa & morum, aſcribitur terris, in quibus nati ſunt, quaſi demum nõ hoium genus, ſed eorũ parens terra peccaſſet, hoc ſatiat, & hoc vult intelligi, ne vnum quidem illic eſſe, qui viuat hoium more, ac per hoc vitium eiuſmodi non hoium eſſe, ſed loci. in hoibus quippe eſt proculdubio diuerſitas, neq;.n. aut omnes boni, aut omnes mali reperiũtur, ſed hic, quia ſuadebat fugam, etiam terram ipſam dixit imanem, ne ſperaret Æneas poſſe illic aliquem reperiri, qui humanum aium gereret, & hac ſpe tranſductus in iiſdem locis remaneret, in quibus occidi potuiſſet, ſed nõ ad ſolam cõſeruationem ſalutis huiuſmodi poteſt admonitio pertinere. non enim debuit pius & religioſus inter ſceleratos & impios commorari, etiam ſi nihil auderent aduerſus ipſum. itẽ, quod ait, fuge crudeles terras, fuge littus auarum, duplicatio vnius verbi magnã habet cogendi neceſſitatem. nam bis ait, fuge, vt ſine dilatione fugeret. interea docemur inſtruente Virgilio, crudelitatẽ ſine auaritia, & auaritiam ſine crudelitate eſſe nõ poſſe. nam expleri auaritia non poteſt, niſi ſpes iteruenerit lucri. itaq; ſic inter ſe cõnexæ ſunt, vt altera ſine exceſſu alterius cõpleri nõ poſſit. Hic locus in primo lib. ex Pygmalionis pſona tractatus eſt. idẽ.n. dictus eſt ipius, & ꝙ auri cupiditate cæcus maritum ſororis inſontẽ necaſſet. ¶ Nam Polydorus ego.) Nomẽ ſuũ tm̃ dixit, tacuit de patria, quia iã ſupra dixerat, nõ me tibi Troia externum tulit, tacuit de parẽtibus, tacuit de perſona eius, cui fuerat cõmendatus à patre. tacuit de cauſa, ꝓpter quã cõſtabat occiſum. omnia.n. præter ſepulchrũ eius Æneas nouerat, ſolum ergo ſuffecerat nomẽ dixiſſe, ꝓpter illam partẽ, qua dixit. nõ me tibi Troia externum tulit. ¶ Hic.c.ſ.t. Telorũ ſ.&.i.i.a.) Et facinus in ſe admiſſum refert illud firmare contendit, quod dixit fuge crudeles terras, vt non tm̃ telorum multitudinem, verum etiam naturã ſæuoꝝ hoium ſimul oſtenderet, tela enim ꝓculdubio manibus hoium portabantur quum peteretur corpus inſontis. tanta, inquit, ſæuitia cunctoꝝ fuit, vt cum vnũ telum pueri necem ꝑficere potuiſſet, vnum in corpus omnes oia tela preſſiſſent & cõfixiſſent. Et iaculis increuit acutis, vt ad illius funus acuto ferro multitudo ſæua cõfluxiſſe videret̃. quod aũt dixit, increuit, crebro percuſſit accipiendum eſt, vt nõ remãſiſſet locus imunis à vulnere. ¶ Tum vero.a.m.ſ.p.&c.) Propterea dixit, tum vero, qa ſupra dixit, Mihi frigidus horror Mẽbra quatit gelidusq; coit formidine ſanguis. horror.n. qui ex viſu ſanguinis ſullãtis ex ligno fuerat exortus voce dehinc Polydori gementis caſus ſuos vehementiſſime cumulatus eſt, vſqueadeo, vt mens ois in hebetudinem verſa ſit. & in ſilentium tranſiret vox, comarum vero mollities obdurata coſtiterit, retulit Polydori verba, dehinc ſua ſubnectit, vt oſtẽdat quõ factum ſit, vt Troianus puer in alienis terris fuiſſet occiſus. ¶ Hunc.p.a.q.c.p.m.&c.) Hunc, inquit, nutriendum infelix amico & regi dederat Priamus, cogente illa neceſſitate, ꝙ videret obſidione pfecta, nullam ſpem remãſiſſe, vim.ſ. temporis paſſus, vt poſteritas eius quæ fuit in pluribus liberis, in vno ſaltẽ ſupſtite remaneret. ac ne deeſſet victuro ſubſtãtia, maximũ quoq; auri tradidit põdus ex ſua natura mores alienos expendens, perindeq; nihil exiſtimans ſecus interuenire potuiſſe, quod amicitias veteres rũperet, regis quoq; aium, qui oi opulẽtia ſupflueret, transducere nõ poſſe in eam partem vt auaritia pręceps cõmendatum ſibi innocentẽ amici filium ſiliumq; collegæ cõfoderet. inde igit̃ magis Priamus infelix, ꝙ in aduerſis dũ filium incolumẽ cuperet, nihil cõtrarium ꝓuidẽs, dedit materiem pretii & põderis magni, non qua viueret puer, ſed qua poſſet occidi. egit cauſam Priami, ne iprudens, ne incautus, ne in cauſa filii minus diligens fuiſſe videretur. dederat.n. vicino (vt dictum eſt) noto amico, veteri, dederat nõ oneroſum, dederat cũ ſubſtantia, dederat diuiti, dederat regi, dederat preſſus, dederat deſpatis oibus. ¶ Illæ vt opes fractæ.t.&.ſ.r. Res ag.vi.q.a.ſ. Fas omne ab. Po.o.&.a. Vi po.) Ille, inquit. i. qui ſperaret̃ humanus, qui amico ſeruaturus fidẽ putaretur, ille diues, ille rex, ille dilectus ex plurimis, & hæſitantis Priami deliberatione cæteris prælatus, qui alendum ſuſcęperat innocentem amici veteris filium. intelligit patris fortunam & troianorum, votisq; hoſtium auaritia pręcipitãte cõſentiens oia fœderum religioſa corrupit. iugulauit puerũ, & ſcelerata cõſecutus eſt lucra. iterea cum de modo auri loqueretur, dediſſe, inquit, magna, quod qa ſpecialitatem nõ habet, nos arbitraremur tm̃, quantũ rex, quantum pater filio qui eum vlterius viſurus nõ eſſet. dare potuit. cumq; illos cõſumptos ſe cũ omnibus poſtea fuerat collaturus, poſtremo tãtum, quantum amicum in perfidiã, quantum in auaritiã regem, quãtum miſerrimi ſtatus & veteris amicitię debito, regem in necem pueri potuit ꝓuocare. hic quoq; locum, tẽpus, perſonamq; tractauit, quæ funeſta ac nefanda facturo opportuna ſunt viſa. nam lacus quãuis ꝓximus, tamẽ interpoſitione pelagi ſeparatus erat à finibus Troiæ. perſonæ vero tractatus fuit, ꝙ facile puerũ & ſolum necare potuiſſet ? defenſorẽ autẽ emerſurum credebat nullum, qui vltionẽ moliretur occiſi. idonea vero temporis dabatur occaſio ilienſis imperii felicitate deiecta. ferit ille, quod infelix de hoſte Priamus metuit, ecce Virgilius docet in aduerſis nec amicis habendã fidem, vbi poſſunt ſcelere lucra raptari. difficile eſt enim ſeruari fidem, quũ fatorum aduerſa fuerit facta cõuerſio. perinde enim inter amicos fides eſt, vt fortunæ & fatorũ curſus ſeſe prębuerit. hinc poeta cõpulſus ex perſona eius, quem loquentem induxerat, ſic cupiditatis auri vituperatione clauſit, vt generali exclamatione diceret. ¶ Quid nõ mortalia pe.co. Auri ſa.fa.) Quum dicit, quid non? non tm̃ de præſenti cauſa ſenſit, ſed de omni genere perſonarum & neceſſitudinum & de criminibus omnibus, ſicuti enim lectum cõſtat, & exempla veterum docuerunt, fecit auri cupiditas patriæ proditores, auriq; põdere fidem ſæpe militum fractam, fractã coniugum, fractã nautarum, fractã ꝓximorum, fractam fœderum, fractam amicorum. dedimus intelligendi viã, cætera lector inueniet, quæ tanta ſunt vno verſu concluſa, vt hæc libris explicari non poſſent. ¶ Poſtquam p.o.r.) Supra enim dixit, Tum vero ancipiti mentem formidine preſſus Obſtupui, ſteteruntq; comæ, & vox faucibus hęſit. Poſt quã pauore diſcedente integratus eſt, inqt, animi mei vigor. ¶ Delectos populi ad.p.p.q.p. Monſtra.d.r.& quæ ſit ſen.po.) Quid vidiſſet, vel quid audiſſet, primum ad patrẽ, qui iudicare de mõſtris & auguriis noſſet, deinde ad potiores cæteros pertulit. debuit enim quid facto opus eſſet omnium definiri ſentẽtia. ¶ Omnibus idem ani.) Omnes, inquit, vnum tenuere conſilium. ¶ Scelerata ex.ter. Linquere pol.ho.&.d.c.a.) In tractatibus publicis, quum dubia in medio veniunt, id maxime fieri conuenit, quod plurimis cordi ſederit, hic autem, quoniam euidens malum videbatur, & tam execrabile extiterat factum, oẽs probant eſſe fugiẽdum, ne in terris crudelibus pii & religioſi cum iugi ſalutis ſuæ periculo morarentur. nũquam enim diſſimilitudo morum amicitię vinculis poteſt coniungi. præter hãc cauſam, accedebat alia, ꝙ incolarum ſcelere pollutum fuiſſet hoſpitium, hoc eſt ſoluta per ſcelus amicitia, quę religionis fœdere fuerat iniũcta. vnde ad id tendebat res, vt illic cõſiſtere vtile non videretur, & irreligioſum eſſet illic rememorari, vbi innocentis Troiani pueri ſanguis fuiſſet effuſus, Dare claſſibus auſtros. Locutio non tantum nõ vitioſa, verumetiam ſplendida. ſimplex enim fuerat dicere dare naues ventis, ſed vt nouitatem induceret eloquentię, ait dare claſſibus auſtros, vt ad fugam paratas naues efficerent. dare enim vẽtum naui, eſt flatibus obiicere, vt agi poſſit auris exceptis, & velocius currere. ¶ Ergo inſtauramus Polydoro funus &c.) Læſi manes placari debuerant interueniente ſacrorum ſolemnium ritu. accedebat enim ad expiationem violati ſepulchri etiam perſonæ meritum, quia ciuis fuerat, & affinis Aeneæ, filius regis, quodq; monuerat, vt ſceleratas terras, & auarum littus Troiani relinquerent, & apertis periculis liberarentur. ergo talia ſunt exhibita, quę poſſent curare, quod male fuerat geſtum, & quę talem ſacrorum ſpeciem demonſtraret, quę etiam ſtatim mortuis exhiberi conſueuit. hac occaſione poeta docuit, quemadmodum talibus cauſis poſſit occurri.

ACSENSIVS.

¶ Tertia, &c.) Docet quomodo agnouit Polydorum illic ſepultum, poſtquam à Polymneſtore, rege Thraciæ, perfido, occiſus fuerat: vtq; illic exequias peregerit, & terram reliquerit: vnde Donatus dicit ſic. ¶ Gemitus.) Moraliter, primo gemitus, deinde voces, auditæ ſunt. ¶ Quid miſerum?) Artificioſa res. Si enim Aeneas loqueretur, diceret, feci: & abſoluta qualitate ſeſe defenderet, quia neſcius fecerat: ſed poeta eum inducit defenſorem, qui accuſator eſſe debuit. Ideóque acerbitatem latius extendit: & ex vno crimine, multa poſſe exoriri, euidenter oſtendit: ſed inſtruit, & non arguit. Primum crimen, eſt ſepulchrum violatum: & hoc ratione loci tẽporis, &

ris,& perſonarū.Addit,miſeriā,quæ ſubleuatione,& nō oppreſſione digna eſt.) Ænea.Ex nomine proprio apparet,notū,nō noto,loqui.☞ Pias.) Manus:cur parce,ſi iā patrata res fuerat?qa & ignoras fecerat,merebatur veniā.Non aūt meretur,quod deinde eſſet facturus.ſic,Si mihi parces,te crimine ſolues.☞ Non me tibi Troia.) Peccares enim in hoīem,in miſerum,in defunctū,in ciuē in tuum.Ergo,Non tulit me tibi Troia Externum.i.nō ſolum ciuē,ſed affinē.Frater enim Creuſæ erat.☞ De ſtipire manat.) Perſonarū,& tēporis,poſuerat partes:nūc ponit loci. ☞ Crudeles terras.) Demōſtrat hoc,eſſe Vitiū terræ parentis:vt per hoc, omnes eodem vitio laborare ſignificaret.Ergo & ab aliis,poterat eādem iniuriam expectare:atq; etiam nō decebat,etiam ſi tutus permāſiſſet,pium inter impios verſari.☞ Fuge, fuge.) Ex duplicatione verbi,neceſſitatē oſtēdit fugiendi.☞ Tum Vero.) Quia ſupra dixerat,Mihi frigidus horror Membra quatit.Nam ad illum horrorem,qui fuit ex ſanguine,accedens vox lamentabilis Polydori,mentem in hebetudinem conuertit:& vox in ſilentium trāſiit. Hūc,ea ratione miſit Priamus vt quū ſe in ſummis periculis cerneret,ſaltē poſteritas ſua in hoc filio remaneret:& auri vim magnam dedit:vt eſſet quo viueret:& ex ſe naturā Polymneſtoris cōiectans tutū filium apud veterem amicū credidit:infelix ergo qui dum filium in tuto collocare putat,eū pdidit.Ergo Priamus nec incautus,nec imprudēs,nec in filii cauſa indiligens fuiſſe demonſtratur.Dederat enim vicino,affini,amico veteri,dederat cū diuitiis,dederat regi.☞ Ille.) ſ.qui ſperaret humanus,cuius fidei cōmiſſus fuerat,qui diues,qui ex plurimis delectus,qui ſuſcepe rat innocentē amici filium notatur hic pſona.ſ.auara . Itē locus, nā mare interpoſitū erat inter ſe & Troiā:item tēpus.ſ.in quo perierat imperiū,vt non timeret vltionē . Oſtendit præterea poeta in rebus aduerſis,ne amicis quidē fidendum.Dānat auaritiam tā quam quæ ad omnia ſcelera impellat.☞ Primumq; parentem.) Qui iudicare de monſtris poſſet,& ad pceres:qa q facto opus eſſet,debuit oīum definiri ſentētia. Idem ſolet decerni,quod maiori parti placet:ſed hic tā manifeſtū ſcelus fuit,vt oēs fugiendū cenſerent inde:vbi per ſcelus fuerat ſoluta amicitia, quæ fœdere deuincta erat.Nō ergo vtile illic morari.Nec religioſum cū ſanguine pueri pollutus eſſet locus.☞ Cōdimus.) Erat placandi manes læſi:pſertim illius qui ciuis,& affinis,& regis filius erat:& q recte monuerat Troianos,vt ſceleratam terram relinquerēt.Docet autem poeta,quæ poſſint curare:q male ſint geſta eſſe curāda. ¶ Ordo eſt.Sed poſtq̄ ego aggredior: maiore nixu.i.conatu auellendi,tertia haſtilia.i.tertium virgultum:niſi forte plura ſimul auellerit,atq; ita proprie dixerit,tertia haſtilia:& ego obluctor.i.incumbo genibus:harenæ.i.terrę,quę in littore harenoſo eſſe ſolet:aduerſæ.i.mihi deſuper incūbenti oppoſitę.(Eloquar? an ſileam?hoc per parentheſim dicit,addubitās an dicere debeat rem quæ fide admirabilior ſit,credulitatemq; vix mereatur.) Gemitus lachrymabilis.i.quaſi ab lachrymante editus,audit,ſup.à me de tumulo imo.i.profundo:& vox reddita.i.data facto iam tranſitu:fertur ad aures.ſ.meas:vox aūt fuit hęc.O Ænea quid laceras miſerum?ideſt miſeratione:& nō tali laceratione dignū, parce iam ſepulto.i.iacēti & proſtrato:parce.i.caue ſcelerare manus tuas:pias.i.inſontes:& ignoranter in me peccantes.Troia tulit me tibi,non externum:aut per liptotē,Troia non tulit.i. produxit me externum tibi:ſed,ſup.affinem:aut cruor hic,ſupp.non manat.i.diſtillat de ſtipite:ſicut videris opinari venerando Amadryadas(ſunt qui legant haud:ſed,vt dixi,poſita ſemel negatione ante particulam,vel,& aut,intelligitur repeti:vt nō ſum qui tua furari velim,aut deſtruere.) heu dolētis eſt:fuge terras crudeles.i.in quibus impium facinus cōmiſſum eſt:fuge littus auarū, ideſt in quo auarus rex imperium tenet.Nam(ſup.ſi neſcis.)ego ſup.ſum Polydorus,filius ille Priami quem noſti depoſitū eſſe, & creditum Polymneſtori:quocirca non plura dixit Ænee rem cognoſcenti,ſed Æneas reliqua dicturus eſt,Tyriis ignorantibus ferrea ſeges telorum.ſ.quibus cōfoſſus eram:texit.i.ſepeliuit,& occultauit me hic,& icreuit.i.reuiruit:acutis iaculis.i.in haſtilia iſta acuta,quæ auellis:ego preſſus mentē.i.habens mentem oppreſſam:tum vero.i.pręcipue tunc:aut quaſi tunc ad verum: formidine ancipiti.i.me ancipitē & dubium quid facerem reddēte:obſtupui,& comę.i.capilli:ſteterunt.i.obrigauerūt.(iterū mediam corripit:ſicut in lib.ii.dictū eſt.) & vox hæſit.i.inhæſit faucibus, ita vt eloqui neſcirē:quia vero nō omnia,vt dixi,nota erāt Didoni:& cæteris audientibus explicat ea,dicēs: Priamus infelix.ſ.pp ter caſum qui poſt euenit:mandarat quondā cum magno pondere auri hunc Polydorū alēdum: furtim.i.ſecrete:regi Threicio i.Thracio ſ.Polymneſtori:tunc,ſup.quum ipſe diffideret.i.male cōſideret,armis.i.potentiis:Dardanię.i.Troię.i.quādo incęperat deſperare de ſalute Troianorum:ac etiam Troiæ:& quum videret vrbem cingi obſidione,quod ſignum erat:quia iam iferiores eſſent,atq; impares Troiani,qppe qui nō poterant hoſtē propellere,ideo aūt alendum dederat,vt aliquis ſupereſſet ſuę generationis , qui Troianis olim recollectis præſit . Ille.ſ.rex Thracius Polymneſtor:vt.i.poſtq̄:res Teucrum.i.Teucrorū: fractæ, ſup.erant:& fortuna receſſit,ſup.ab eis:ſequutus.i.inſequens:res Agamēnonias.i.partes Agamēnonis imperatoris exercitus Græcorum:& arma victricia.i.victorum Græcorum,quos victores fere cōiecturis colligebat,abrumpit omne fas.ſ.deorū:& hoīum,ius hoſpitalitatis violādo:& obtrūcat Polydorum.i.caput eius amputat,& potitur vi.i.violentia:auro.ſ.depoſito cum Polydoro:o ſacra.i.execrabilis fames.i.cupido,& auiditas auri:quid.i.ad quid nō cogis?q.d.ad nihil nō cogis:ſed ad omne nephas cogis mortalia pectora,q recte in gratiā Didonis dicit Æneas,qui audierat à matre:licet id Dido eum ſcire neſciebat: Pygmalionis auaritiā, & ſcelus in Sicheum eius coniugem.Poſtq̄ pauor.i.ille ſtupor reliquit oſſa:ego refero.i.in conſultationem porto,mōſtra.i.portēta deum(qui curarunt,vt ad Polydori tumulum,haſtilia auellerem:& eius vocem haurirem.) ad delectos proceres.i.primores, & principes populi: & primum.i.pręcipue:ad parentem.ſ. Anchiſen,refero(inquit)&,pro.i.poſco,quę ſententia ſit.i. quid ſentiāt faciēdum. Idē.i.vniformis animus erat omnibus , excedere.i.vt excederemus,terra ſcelerata.i.ſcelere tanto polluta,& hoſpitium pollutum linqui,ſup.debere:aut linquere hoſpitium pollutum i.violatum,& fœdatum tali ſcelere,& dare auſtros claſſibus:hypallage.i.claſſes: Auſtris.i.ventis.Ergo , quia abire decreuimus, inſtauramus.i.inſtar prioris facimus : Polydoro funus .i.ſepulchrum aut totum officium funebre quod ptermiſſum erat,facimus,& ingens Tellus.i.magna moles terrę,aggeritur.i.accumulatur,& apportatur ab oībus.ſ.vnde p īperſonale loquit,tumulo.i.ad tumulum extruēdū:arę ſtāt.i.erectę,aut poſitæ ſunt,mœſtę.i.lugubres,qa manibus.i.animis quę à corpore manarūt:ſed nōdum in ſedes debitas receptę ſunt,ſm Æthnicos:aut quę à lunari globo in corpora manant (ſed vtrunq; reprobatum à fide,q̄ infundendo creatas,& creādo infuſas prædicās,ſtatim vt exutæ ſunt corporibus in loca merita recipi affirmat,q̄ tamē varia legūtur.) aut manibus.i.diis inferis,vittis.i.ſertis appoſitis, ceruleis, aut marinis,& in littore lectis,aut ſubnigris,& cupreſſo atra.i.funeſta,& Iliades.i.mulieres Troianę,ſup.ſtant,circum.i.in circuitu,ſolutæ crinē.i.habentes crinē paſſum & ſolutum,de more.ſ. patrię,aut exequiarum.Nos inferimus.ſ.in tumulum.cymbia.i. pocula in more nauiū,hoc eſt,cymbarum facta,ſpumātia.i. abūde repleta,lacte tepido recēs mulſo,& pateras ſanguinis,ſacri.i. ex ſacrificio collecti,& cōdimus.i.cōſepelimus:animam.ſ. Polydori,quę lacte & ſanguine,quibus maxime viuitur: corpori counīri ab æthnicis credebatur,& ciemus.i.clamamus magna voce,ſupremum.i.vltimo loco,aut ſupremum.i.vltimum vale,vnde peracto omni officio exeqali,dicitur conclamatum eſſe,quid aūt clamabatur,iam docuit Seruius.

PIERIVS.

¶ Tertia,ſed poſtq̄ maiore haſtilia nixu Adgredior.) Niſu vnico ſ,ſcribi placet Valerio Probo,qui nomen appellatiuum, niſus,nihil differre ait ſcriptione à nomine proprio,Niſus , & plura ita exemplaria vetuſta conuenire dictum.Maioris illud momenti, q Soſipater Cariſius,vbi de aduerbiis per ordinem agit,verſum hunc citans agnoſcit tertio,aduerbiū.Cuius vt ſtet ſententia,vel Creticus heroico cōdonandus,vel manifeſta ſynizeſis admittēda,vel, o ,breue fuerit ea ratione quod aiunt grāmatici,o,finalē ſæpe corripi,quando in aduerbium trāſeat,vt cito,ſero , modo. Statius:Sero memor thalami.Martia.Accipe quo das.Sed enim vix tāti fuerint grammatici veteres,vt tertia haſtilia,cuiq̄ diſplicere poſſit.Sit ſane locus aduerbii,vt tertia,pro tertio poſitum, ſit,nomen pro aduerbio poſitum,ſæpe apud authores oēs reperimus.☞ Iam parce ſepulto.) Sūt codices antiqui vbi,ſepulchro, legatur.Quam lectionem Ti.Dona.agnoſcit,niſi ter eadē pagina eodē verbo pactum eſt.☞ Non me tibi Troia externū tulit.) Sunt codices nōnulli,in qbus,extremum ſcriptum eſt.Sed enim Seruius cur,externum,legendum ſit,rationem adiicit,Polydorum ciuem,& cognatū Æneæ fuiſſe.Eadem apud Liuiū ſnia vbi Scipio milites ad Ilergetū excidium ferociter accendit. Non.n.eos, ait eſſe,neq; natos in eadē terra,nec vlla ſecum ſocietate coniunctos.Et eruditus ille vir qui Virgiliū in ædibus Aldi tertio editū emēdauit.In recognitione Externum,ſubiecit.Quę dicta volui, quia nōnullos eſſe ſcio,qui lectionē extremū amēt , referriq; ad nobilitatem

nobilitatem generis dicant. Clamantē.(.Polydoro ſe non extremo loco natum, quo debeat ita contemptui & iniuriæ expoſitus eſſe: quod ridiculum eſt. ⸿Aut cruor hic de ſtip.ma.) In antiquis aliquot codi. Haud, legitur puncto firmo pſixo. In multis vero obſerues aſpirationē abraſam. Quo quidem loco, aut, pro neq̧, poſitum ait Priſcia. de conſtructione. ⸿Iaculis increuit acutis.) In codicibus aliquot anti. impleuit, habetur, paraphraſi etiam adiecta, abundauit Ti. Donatus: vt, in integris eius cōmentariis habetur, verbum id exponit, crebro percuſſit, accipiendúq̧ eſſe vt non remanſerit locus immunis à vulnere, & paulo ſuperius dixerat ad illius funus accumulato ferro multitudinem ſæuā cōfluxiſſe. Tu quæ Seruius de haſta Romuli dicat, videris. ⸿Obſtupui, ſteteruntq̧ comæ.) In anti. aliquot codi. legere eſt, obſtipui, ſteterātq̧: ſed enim ſteterunt, & receptū eſt à doctis viris: & agnoſcitur à Valerio Probo. De ſyllaba vero quę pene vltimā pcedit, in obſtipui, ſatis alibi dictum, ne toties eadem repetamus. ⸿Ille vt opes fractæ Teucrū & fortuna receſſit.) In codi. aliquot anti. nō habetur &, copulatiua particula, quę quidē nō ſine læſione, tam numeri q̄ elegantiæ, iudicio meo, ex hoc verſu detrahi pōt. ⸿Primúq̧ parentē.) Vetera quædā exēplaria, parentū, legūt. hoc eſt, primū ex patribus, aut ex ſenioribus: ſed, parentē, magis oīno placet. ⸿Atráq̧ cupreſſo.) In anti. pleriſq̧ co. cupreſſu, eſt: Non tamē: quia nomen quartæ olim fuerit declinationis, q̄ q multa hmōi paſſim reperiuntur apud veteres o, in u, mutaſſe: prout multi adhuc loquuntur populi: maximeq̧ à Piceno in Brutios vſq̧. Teſtimonio vero ſunt monumenta pleraq̧, in quibus antiqua ſcribendi ratio ſeſe fidelius, q̄ in libris oſtētat. Vidi ego in agro Spoletano extra portā diui Petri lapide, in quo ſcriptū erat pulcherrimis characteribus.

IN FRONT
P. XIIX
IN AGRV
P. AIIX

In monte vero Tarpeio, antiquiſſimo ſane monumento legitur: Hercules inuicte catius hoc tuo donu, pro dono. Quid qd̄ annus, pro annos, Romæ pluribus locis legas? In æde diuæ Sabinæ, Iuxta quæ vixit annus L. menſis. v. dies. xx. Et alibi. Nicephorus Pitinnus qui vixſit annus duo. In quo illud etiam adnotatione dignum, quod in, vixſit, s litera adiecta eſt poſt x, veluti ſæpe alibi auxſilium maxſumus, & huiuſmodi pleraq̧ reperiuntur eodem modo ſcripta. Sed, vt ad Virgilianā lectionē redeamus, in Medi. prius cupreſſo per o, ſcriptū erat: nunc ea abraſa vocalis u, ſuperaddita eſt aliena manu. ⸿Iliades crinem de more ſolutæ.) In anti. aliquot codi. crinis, legitur numero multitudinis: ſed magis poeticum eſt crinem, per figuram intellectionis.

Inde vbi prima fides pelago, placataq̧; venti
Dant maria, & lenis crepitans vocat Auſter in altū,
Deducunt ſocii naues, & littora complent.
Prouehimur portu, terræq̧; vrbeſq̧; recedunt.
Sacra mari colitur medio, gratiſſima Tellus,
Nereidum matri, & Neptunio Ægeo,
Quam pius Arcitenens oras, & littora circum
Errantem, Mycone celſa, Gyaroq̧; reuinxit,
Immotamq̧; coli dedit, & contemnere ventos.
Huc feror, hęc feſſos tuto placidiſſima portu
Accipit, egreſſi veneramur Apollinis vrbem.
Rex Anius, rex idem hominum, Phœbiq̧; ſacerdos,
Vittis, & ſacra redimitus tempora lauro
Occurrit, veterem Anchiſen agnoſcit amicum.
Iungimus hoſpitio dextras, & tecta ſubimus.
Templa dei ſaxo venerabar ſtructa vetuſto.
⸿Da pꝓpriā Tymbræe domū, da mœnia feſſis, AENE.
Et genus, & manſuram vrbem, ſerua altera Troię
Pergama, relliquias Danaum, atq̧ immitis Achilli.
Quem ſequimur? quoue ire iubes? vbi ponere ſedes?
Da pater augurium, atq̧ animis illabere noſtris.

SERVIVS.

❡Fides pelago.) Quia alibi ait, Totiens deceptus fraude sereni. ⸿Lenis crepitans auſter.) Duo epitheta poſuit victoriſe, vt diximus ſupra. Fecit autē hoc improprie prope in decē verſibus. ⸿Auſter) autē, quiuis ventus. ⸿Terræq̧ vrbeſq̧ recedūt.) Phyſicā rem dicit: ita enim nauigātibus videtur, quaſi ab his terra discedat. ⸿Sacra mari colitur medio.) Ordo eſt, In mari medio Ægeo colitur tellus ſacra Neptuno, & Nereidū matri; ideſt Doridi gratiſſima. Fabula talis eſt, Poſt vitiatā Latonam Iupiter quū etiā eius ſororem Aſteriē vitiare vellet, illa optauit à diis vt in auem cōuerterentur: verſaq̧ in coturnicem eſt. Et quū vellet mare trāsfretare, quod eſt coturnicū, afflata a Ioue, & in lapidē cōuerſa, diu ſub fluctibus latuit. Poſtea ſupplicante Ioui Latona leuata, ſuperferri aquis cœpit: hæc primo Neptuno & Doridi fuit cōſecrata. Poſtea cū Iuno grauidā Pythone īmiſſo Latonā perſequeretur, terris oībus expulſa, tandē aliquādo applicādo ſe littoribus, a ſorore ſuſcepta eſt: & illic Dianam primo, poſt Apollinē peperit. Qui ſtatim occiſo Pythone vltus eſt matris iniuriā. Sane nata Diana parturienti Apollinē matri dicitur præbuiſſe obſtetricis officiū. Vnde quū Diana ſit virgo, tñ a parturientibus inuocatur: hæc nanq̧ eſt Diana, Iuno, Proſerpina. Nata igitur duo numina terrā ſibi natalē errare non paſſa ſunt: ſed eam duabus inſulis religauerūt. Veritas vero lōge alia eſt: Nam hęc inſula quū terræ motu laboraret (qui ſit ſub terris latentibus ventis, vt Lucanus, Quærentē erūpere vētum Credidit) petito oraculo Apollinis, terræ motu caruit. Nam pcepit ne illic mortuus ſepeliretur, vt in Vulcano: & iuſſit quadā ſacrificia fieri: poſtea e Mycone Gyaroq̧ vicinis inſulis populi venerunt, q eā tenerēt, quod etiā Virgilius latēter oſtēdit. Quod aūt diximus Dianā primo natam, rōnis eſt. Nam cōſtat primam, noctē fuiſſe: cuius inſtrumentū eſt Luna. i. Diana. poſt diem, quem Sol efficit, qui eſt Apollo. Vt aūt Delos primo Ortygia diceretur, factū eſt a Coturnice, quę Græce ὄρτυξ vocatur. Delos aūt, qa diu latuit, & poſt apparuit. Nā δῆλον Græci, manifeſtū dicunt. Vel quod verius eſt, quia cū vbiq̧ Apollinis reſponſa obſcura ſint, manifeſta illic dantur oracula. Delos & ciuitas dicitur, & inſula. Vnde interdū recipit præpoſitionē. ⸿Pius Arcitenēs.) Qui vltus eſt matrē. ⸿Coli dedit.) A vitiis ſcilicet populis. ⸿Ventos contemnere.) Propter terræ motum. ⸿Apollinis vrbem.) Delon: & eſt definitio. ⸿Rex ſacerdos.) Maiorum enim hæc erat conſuetudo, vt rex eſſet etiam ſacerdos, vel pontifex. Vnde hodie quoq̧ Imperatores, pōtifices dicimus. ⸿Vittis & lauro.) Vittæ, ſacerdotis ſunt: laurus vero etiā imperatoris victoris. ⸿Anchiſen amicū.) κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus. Nam quomodo fuerint amici, palā non dicit. ⸿Hoſpitio.) Septimus caſus eſt, ideſt iure hoſpitalitatis. Nā ad hoſpitiū non poteſt intelligi: quia iam amicus fuit. ⸿Da propriā.) Perpetuā: vt, Propriamq̧ dicabo. Et bene poſt experimentū malæ conditæ ciuitatis perpetuas poſtulat ſedes. ⸿Tymbræe.) ⸿Tymbræus Apollo dicitur a loco Troiæ vicino pleno Tymbra: in quo eius & nem⁹ eſt, & tēplū: vbi a Paride Achilles occiſus eſt. Vnde & fingitur manu Apollinis vulneratus. Ergo Tymbræus, vt Delius: nā numina a locis frequenter nomē accipiunt. Sane quia Grǽce τύμβρα facit: in deriuatione α in diphthongū mutat. vt Αἴτνα Ætnæus, Δίρκα, Dircæus. ⸿Domū.) Familiā: vt, Domus tenet a quo Sergia nomē. ⸿Manſurā vrbē.) Duo ponit, & vrbē & perpetuitatem. Manſurā autē ideo, vel propter Troiā: vel propter eam, quā in Thracia condidit. ⸿Serua altera.) Non quia prima ſeruauerit: ſed quia ſeruare voluit, vt Homerus dicit. ⸿Quē ſequimur?) Quia Cadmus oraculo Apollinis bouem ſecutus, in Hyanthe Bœotiam cōdidit. ⸿Da pater.) Religionis, vt ſupra diximus, nomen eſt. Nā & hominibus datur: vt, Inde toro pater Æneas. & montibus, vt, Pater Apenninus. & fluuiis, vt Tybri pater. & numinibus ēt: vt, Quidue pater Neptune paras? Itē, Ipſe pater Danais aīos vireſq̧ ſecundas Sufficit. Itē, Odit & ipſe pater Pluton. ⸿Augurium.) Modo oraculū: ſed vſurpatiue. ⸿Animis inlabere.) Quia Apollinis reſponſa ſemp obſcura ſunt, vera tamen. Vnde cum intelligentia oraculum poſtulat.

DONATVS.

❡Inde vbi prima fides p. pl. q̧ u. Dant m. & l. c. u. a. in altum.) Vnam rem copioſe dixit, & ambitioſo genere, quæ nauigaturis ex ſententia occurrerat. nā tempus fiduciā dabat, quo & mare placidū fuerat, & flatus ita temperati, vt lenitate ſui etiam inuitos hortari potuiſſent ad nauigādum: deniq̧. ⸿Deducunt ſocii naues.) Quas manſuri ſubduxerant. ⸿Et littora complent.) Et

hominibus.ſ.& nauibus opplebant littora, qm̃ oĩbus abeundi ſtabat vna ſnĩa. ☞ Prouehimur portu, t.q̃, u.q̃ re.) Quã cito dixit nauigatum & in altum producta nauigia, in tm̃ vt nec terra iam, nec vrbes viderent: ☞ Sacra mari colitur medio gratiſſima tellus Nereidũ matri, & neptunio ægeo.) Quã prius arcitenẽs oras & littora circum Errantẽ Micone celſa, gyaroq; reuinxit, Immotãq; coli dedit, & cõtẽnere vẽtos Huc ſ.hæc feſſos t.pl.p.Accipit.) Dicendo, feſſos accipit, & longã & laborioſam nauigationẽ oſtẽdit, caſũ aũt factũ, ut ad illã inſulã deferrentur. nõ enim nouerant eã. interea deſcripſit inſulæ ſitũ, & quo cõditore cõſtiterit, & quod numen in ea coleret, quoue deo auxiliãte ex erratica & mobili, ſtabilis & imobilis facta ſit. ☞ Egreſſi veneramur Apollinis vrbem.) Vt primum, inquit, nauibus ſumus egreſſi, venerati vrbẽ ſumus in honorẽ eius, qui eã firmauit & cõdidit, & qui in ea pcipue colebatur. ☞ Rex Anius, r.i.ho.ph.q; ſa. Vittis & ſa.re.tẽ.lauro Occurrit, veterem Anchiſen ag.am.) Quod ait occurrit, magna laus eius eſt, qui cũ eſſet rex, & ſacerdotii dignitate pditus nõ expectauit, vt ad ſe peregrini potius venirẽt, ſed ipſe occurrit, humanitate vel maxime ductus, quã teſtabatur occurrendo, quod autẽ dixit, veterẽ Anchiſen agnoſcit amicũ, nõ antiquũ, quaſi veteris amicitiæ tantũmodo debemus accipere, ſed talẽ quoq;, qualis fuerat, cum ſtaret felicitas Troianoꝝ. multi enim vt Polymneſtor fecit, qui cũ teucrorum fortuna mutatus eſt, tandiu amicitias tenẽt, quãdiu ſtat vniuſcuiuſq; ſubſtantia. Ecce iſte Anius, nõ fortunã præſentẽ conſiderauit Anchiſæ, ſed veterẽ tenuit, tantũq; habuit amicũ, quãtus fuit, nõ quantus veniebat. Laurus & victæ inſignia fuerunt ſacerdotis, nõ ſigna lætitiæ, qm̃ non conueniebant tempori, quo victi ſuſcipiebant & triſtes. deniq; ſacra lauro, inquit, vt oſtenderet eam religionis cauſa portari loco, magna exempla in hoc Polymneſtore & Anio Virgilius poſuit, malę bonęq; amicitię, quibus hoĩes vel à peſſimis actibus reuocat, vel hortatur ad bonos. ☞ Iungimus hoſpitio de.& t.ſu.) Merito, inquit, patris mei rex cũ oĩbus amicitiã iunxit & vniuerſos induxit in domũ. de exhibitis alimoniis tacuit. qui enim occurrit veniẽtibus, qui duxit in domũ, officia quoq; plene humanitatis impleſſe mõſtrabatur. ☞ Templa dei ſaxo ue.ſt.ue.) Opus tẽpli uetuſtatis ratione laudauit. quicquid enim vetus dicitur, nec tamen antiquitate vexatũ eſt atq; illæſum permanet, proculdubio magnũ eſt. ☞ Da propriã thymbrę domũ &c.) Occaſio fuit, vt ex reſponſo Apollinis purgaret ſcrupulus, qui Troianorũ animos vehementer angebat, quia incerti in oĩbus fuerant, neſciebant quo tenderent, nec nouerant vbi certã ſedem habere potuiſſent. ſic enim ſuperius dixit. diuerſa exilia, & deſertas quærere terras Auguriis agimur diuũ, Incerti quo fata ferant, vbi ſiſtere detur. Præfatio igitur Æneę plenã tenet deſiderioꝝ, manifeſtiſſimãq; petitionẽ, eſt in breuitate verboꝝ tamen intellectu latiſſima. ſolicitus quippe diligentiſſimusq; conſultor oĩa complecti debuit paucis, vt accepto plene reſponſo ſemel in oĩbus redderetur inſtructior. ☞ Da ꝑpriã thymbręe domũ.) Da ſignificat oſtende, q̃ nobis futura ſit domus. Addidit propriã, ne talis teneret, quã iteꝝ perderent ſicut in trhacia factũ eſt. ☞ Da mœnia feſſis.) Et paratã, inquit, ciuitatẽ, qm̃ feſſis nouã condere difficillimũ eſt, & genus.i. augumentũ generis, quod ex maxima parte in excidio Troiæ fuerat conſumptũ. ☞ Et manſurã vrbẽ.) Quæ nunq̃ periret ut Troia. ☞ Serua altera Troiæ pergama relliquias Danaum atq; immitis Achilli.) Et quicquid te monſtrante noſtrũ fuerit factum, tu ſerua, nos quoq; cuſtodi. poſuit duo, incertus enim fuerat, quid fuiſſet Apollo dicturus. petiit parata mœnia, & ne forte hæc illi facturi ratione negaretur, ſecundo petiit, vt pergama, quæ ſe conditurũ eſſe ſperabat, rogatus Apollo ſeruaret. ſerua bis accipiendũ eſt. ſerua altera Troiæ pergama. ſerua reliquias Danaũ, atq; immitis Achilli. reliquiaꝝ iccirco fecit cõmemorationẽ, vt miſericordẽ faceret, quẽ rogabat. ☞ Quem ſequimur?) Nouerat enim nõnunq̃ in reſponſis etiam per ſigna monſtrari, quid agendum ſit. quoue ire iubes, vt ſuper terrarũ vocabulo incertos dignaretur inſtruere. vbi ponere ſedes, vt locum ipſum noſſet, in quo nouam conſtrueret ſedem. in concluſione petitiones ſuas recte cõmendat, ne reſponſo dubio (velut factum eſt) ſignis incertior fieret, qui plena & perſpicua deſiderabat audire. ☞ Da pater augurium, atq; ani.il.no.) Paterno, inquit, animo nos inſtrue, fauore pleniſſimo animis noſtris, quæ deſideramus, infunde. hoc loco Æneę verba cõſideranda ſunt. quum enim ſupplicis & deprecantis more, diuina beneficia poſtulare debuiſſet, imperatiuo modo vſus, da, inquit, propriam domum, da mœnia da genus, da manſuram vrbem. item ſerua altera Troiæ pergama, ſerua reliquias Danaum. item da pater augurium, & illabere animis noſtris. omnia imperatiuo modo proſecutus eſt. hoc cum non ſit deprecantis, ſed iubentis, intelligitur fiducia numinis ſic locutus & meriti ſui. deniq; & in ſexto libro ex eiuſdem Æneæ perſona ſic poſitum eſt. Apollinem ſemper Troianoꝝ fuiſſe fautorem. preces enim illic ſunt neceſſariæ, vbi conciliãda eſt beneuolentia eius, qui aliquid poſtulatur. cum vero iam ex aliis beneuolum conſtat eſſe, remoto circuitu deſideria ipſa oportet exponi.

ASCENSIVS.

¶ Inde vbi prima.) Docet igitur, quomodo derelicta Thracia, in Delon profecti ſunt: vtq; illic, ſuſcepti hoſpitio honorifico ab Anio rege oracula cõſuluerunt: de qua re dicit Donatus ſic. ☞ Deducunt.) Quas miſeri ſubduxerant. Occurrit magna beniuolentia, vt rex, & ſacerdos, non expectauerit peregrinos ad ſe venire, ſed vltro occurrit. ☞ veterem amicum.) q.d. illum talem tunc habuit amicũ, qualem habebat ſtante Troianoꝝ felicitate: neq; ſequutus eſt fortunam, vt Polymneſtor: & tantũ habuit amicum, quantus fuit, non quantus veniebat. ☞ Sacra.) Vt oſtenderet vittas, & laurum non eſſe ſigna lætitię, quæ triſtitiæ Troianorum non cõueniebat, ſed ſacerdotii. Magna autẽ exempla poſuit, malæ, bonæq; amicitiæ Polymneſtorem: & Aniũ, quæ nos ad bonum hortentur, & à malo reuocent. ☞ Propriam.) Nã incerti hactenus vagabantur: vt, Incerti quo fata ferant, vbi ſiſtere detur? Eſt autem præcatio breuis, & quæ omnia cõtineat. Nam petit & mouet cõmiſerationẽ. ☞ Da.) i. oſtende. Da pater augurĩũ. Paterno animo infunde animis noſtris, aperta & perſpicua oracula. Vſus eſt autem imperatiuo, da, & illabere, quod eſt deprecantis ex fiducia in Apollinem, qui Troianis fauebat. Amicoꝝ exẽpla.

¶ Ordo eſt. Inde.i. deinde: poſtq̃ officiũ funebre peregimus: vbi.i. quando: prima fides.i. credulitas: & confidendi ratio, ſup. eſt facta: pelago.i. vbi primum potuimus ſatis confidere pelago: & venti dant.i. concedunt, & permittunt quieſcendo: maria placata.i. tranquilla: & Auſter.i. quiuis ventus: lenis.i. tenuis, & leniter flans: vocat, ſup. nos: in altum, ſup. mare: crepitans.i. crepitando: aut cum crepitu: & ita diuiſim conſtruendo epitheta, non erit vitioſum vni bina dediſſe: quia ex diuerſis partibus: ſocii (quia vile miniſterium eſt, non dicit ſe id feciſſe) deducunt .i. deorſum ducunt ab littore, quo eas ſubduxerãt naues: & cõplent littora: aut portũ, ſi de nauibus loquitur: aut, reuera, littora, ſi de ſociis euntibus, & redeuntibus, & ſarcinulas ſuas ingerentibus, intelligendum eſt: nos prouehimur.i. porro auehimur portu: & terræ: & vrbes recedunt.i. videntur abeuntibus recedere, quũ ipſi recedant: nã id vectis accidit: & ita male merebitur de poeta, qui hypallagem dixerit: Tellus ſacra.ſ. Delos: exiſtens gratiſſima matri Nereidũ.i. Doridi nymphaꝝ matri: & Neptunio, ſup. patri.i. Nereo, aut ipſi Neptuno, ſm̃ Seruiũ colitur, ſup. in medio mari Ægeo quã, ſup. Tellurem, ſeu terrã: errantem.i. vagantem, & fluctuantẽ circum oras, & littora: Arcitenens.ſ. Apollo: pius.ſ. in matrem: cuius iniurias vltus eſt: reuinxit.i. colligauit: Mycone.i. cum illa inſula: celſa.i. ſublimi: & cum, ſup. Gyaro, illa quoq; inſula in mari Ægeo: & dedit.i. cõceſſit eam coli: immotam.i. quietã habitari: & contẽnere.i. vilipendere: & nihil curare ventos, vnde prius agitabatur. (Quia dicit, Mycone celſa: neceſſe eſt, vt ſit ablatiui caſus: & declinetur, hæc Mycone, Mycones: ſicut Crete, Cretes: regitur autẽ virtute inſtrumenti: vt ſit, Reuinxit per illas duas inſulas, quas ita affixit, vt mouere nequiret: aut intelligitur prepoſitio, cum, ſignificans comitantiã, vt ſit, reuinxit.i. colligauit eam cũ Mycone, & Gyaro.i. colligauit eas ſimul.) Ego feror huc.i. in hanc terram: videlicet Delon: hæc exiſtens placidiſſima: accipit nos feſſos placido portu: nos egreſſi veneramur vrbẽ Apollinis.ſ. genitoris (de qua per Landinum ad finẽ huius particulæ plura dicẽtur) Anius rex, & idẽ rex hoĩum, & ſacerdos Phœbi: redimitus tempora.i. habens tempora redimita.i. cincta cum ornatu: vittis, quia ſacerdos: & lauro ſacra, quia rex: occurrit, ſup. nobis: & agnoſcit Anchiſen veterem amicum, ſupp. ſuum: nos iungimus dextras hoſpitalitatis: & ſubimus.i. intramus: tecta.ſ. regia: hoc eſt, regiam ipſam: & ego venerabar templa dei.ſ. Apollinis: ſtructa, ſup. in, aut ex ſaxo vetuſto: &, ſup. dico, O Thymbræe, ſ. Apollo: quia à thymbra herba, quæ circa eius templum in Phrygia abundat, ſic dictus eſt da.i. dic, & ſignifica, aut aſſigna: & oſtende nobis domum.i. habitationem, & ſedem: propriam.i. nobis debitã, & in qua permanere poſſimus: da feſſis .ſ. nobis, aut noſtris: mœnia.i. quibus ab hoſtibus, & aduerſariis tutari poſſemus: da genus.i. propagationem generis, & vrbem

manſuram.i.perduraturam, vt Troia periit: ſerua.ſ.indicando manſuram vrbem, altera Pergama Troiæ.i.ſerua nos, qui ſumus altera Pergama.i.mœnia: hoc eſt, tutamina Troiæ: quę, niſi nos extaremus, penitus perierit. vnde dicit appoſitorie, altera Pergama Troiæ.ſ.nos relliquias, Danaum, pro Danaorũ, atq; Achilli, immitis.i.ſæui, & crudelis. O pater.i.Apollo: da augurium.i.oraculũ atq; illabere noſtris animis.i.ſignifica nobis: illabendo noſtris animis, ita vt & intelligere & credere valeamus: quẽ ſequimur (non dicit, ſequamur, aut ſequemur: vt ſe paratiſſimũ ſignificet, quo iuſſerit ſequi: ita, vt nõ ſequuturus, ſed iam ſequi cenſeatur, ob quã rẽ pro futuro interdum præteritũ ponimus, vt, Si hunc animũ habueritis, viciſtis.ue, pro vel: quo iubes ire, & vbi iubes ponere ſedes? q.d. nihil cũctabimur vbi iuſſeris. De Delo aũt, & templo Apollinis genitoris, collegit Landinus hæc. Tellus, Delon inſulã intelligit: de qua Pli. ipſa quoq; clariſſima Cycladũ media, & tẽplo Apollinis, & mercatu celebrata, quæ diu fluctuata, vt proditur: ſola motũ terræ nõ ſenſit. Ad M.Varronis ætatẽ, Mutianus prodidit bis concuſſam. Hanc Ariſtoteles ita appellatã putat: quũ repente apparuerit enata. Eglathoſthenes, Cynthiã: alii Orthigia, Aſteriã, Lagiã, Mydiam, Cynetum, Pyrpilẽ, igne ibi primũ reperto. Herod. autem ita ſcribit: Ferunt autẽ Delii, poſt diſceſſum Dectis Xerxis pręfecti, Delon ſe mouiſſe primo: atq; poſtremo vſq; in mea tempora. Strabo ait, In Ægeo mari magis, Delos eminet, & circũſtantes illi Cyclades, & ipſi incũbentes Sporades.i.ſparſæ. Delos vrbẽ habet, & Apollinis, Latonæq; tẽplum, & Cynthus mons ſublimis, & aſper incumbit vrbi. Pyndarus quoq; illam olim errabundam fuiſſe. Sed aduentante partu Latonę, quatuor terreſtribus e trũcis colũnę, durã in petra ſolido ex adamante continuerunt. Saxo vetuſto. Credunt aliqui dictum, quia inſula, ſaxũ ſit, in quod aſteria, iam contumix, verſa eſt. Cloatius aũt Verius, referente Macro. ſcribit in Delo arã eſſe Apollinis genitoris, in qua nullũ animal ſacrificat, quã Pythagorã, veluti inuiolatam: adorauiſſe ferunt. Hanc igitur Virgi. eſſe ab Ænea adoratã: demonſtrat ſiquidem, nullo acto ſacrificio, præces inchoat: & vt genitoris arã demõſtraret, dixit: Da pater: at mox quũ taurũ mactat apud aliam arã intelligimus. Vnde hic patrẽ, quod ipſi proprium eſt, ibi Apollinem nominat. Cato de liberis educandis: ita ait: Nutrix hęc: omnia faciebat in verbenis, & tubis ſine hoſtia: vt Deli eſt ara Apollinis genitoris. Quod ait, ſaxo vetuſto: dicit Epaphus delphis quondã eueniſſe: vt tẽplum antea religioſum, & intactũ ſpoliatum, incenſumq; ſit: & addit multas circa Corynthum vrbes, inſulasq; ꝓximas terræ motu hauſtas. Delon neq; antea, nec poſtea, hoc incõmodo vexatã, ſed ſemper eodẽ manere ſaxo. Thucidides autem in.iij. hiſtoriarũ ſcribit: non mirum ergo ſi pręſidio religionis tutam inſulam ſemper oſtenderit: & reuerentiam locorum ſibi acceſſiſſe dicit, cõtinua ſaxi eiuſdẽ.ſ. inſulæ firmitate, Anius Apollinis filius fuit, qui habuit Andrũ filium. Arcitenens: Ex Neuio, qui in.ij. libro Belli Puni. ait. Deinde pollens ſagittis indutus Arcitenens: & ab Homero eſt, a quo Apollo dicitur ἀργυρότοξος.

PIERIVS.

¶Et lenis crepitans vocat Auſter.) In codicibus aliquot antiquioribus, lene crepitans: quod quidẽ & placeret: & erudite poſitum videretur: niſi, lenis, agnoſcerent interpretes, quorũ hæc paraphraſis. Nã tempus fiduciã dabat, quo & mare placidũ fuerat, & flatus ita temperati, vt lenitate ſua, etiam inuitos hortari potuiſſent ad nauigandum. ſ Nereidũ matri, & Neptuno Aegæo.) Vt miſſas faciam varias multorũ lectiones & ſententias in hoc verſu, quum alii, Neptunio, legẽdũ velint. Alii Ægæeo, vt in codi. Lõgobardico eſt, Neptuno Aegæo, abſq; ſynalepha, veluti etiam matri &, ad Græcorum imitationem poſita nõ inerudite docti omnes arbitrantur. ſ Quã pius Arcitenens, oras, & littora circum Errantem.) Antiqui aliquot codices, prius, legunt: vt ſit, prius errantem. Sed magis placet, pius, vt oſtendat Apollinem eo beneficio inſulam promeruiſſe, ob officium matri ſuæ toto orbe erranti præſtitum: cuiuſmodi pietas filiũ addeceat. ſ Errantem Mycone celſa, Gyaroq; reuinxit.) Antiqui codi. plerique omnes, hoc dictionum ordine verſum legunt, Errantem Gyaro celſa, Myconeq; reuinxit. Gyaron enim generẽ muliebri dici: author Stephanus. Neq; vero tacendum Gyaro nomen aptoton eſſe Probo grãmatico. Hęc Gyaro, huius Gyaro declinanti. Cuiuſmodi eſſe etiam Celæno tradit. Illud ſane ſcitu dignum, ꝙ Antigonus Cariſtius eſſe in ea inſula mures tradit, qui ferrum abrodant. Pro Mycone autem Mycono, paſſim in veteribus exemplaribus inueni, ita quidem Græce ſcribitur: καὶ μυκονὸς λέγεται μιὰ τῶν κυκλάδων. Et eo caſu quippe in os finitum nomen apud Strabonẽ, & Thucididem reperitur. Quòd vero gigantes illos, quos poſtremo Hercules cõfecerit, in ea poſitos fabulantur, vt apud Stra. lib. x. legere eſt. Animaduertendũ eſt codices etiam Græcos variare. In aliquibus enim legitur, τῶν γιγάντων τοὺς ὑστάτους: ꝙ nimirum poſtremos ſignificaret. Sed in aliquot aliis, τοὺς ὑγιηνοτάτους, legas; hoc eſt, validiſſimos. Vnde forte ſit ꝓuerbio locus. Omnia ſub vnam Myconum, quum ſuperfuiſſe adhuc aliquid longe difficilius ad expugnandum innuamus. Vel id denique confectũ eſſe, ꝙ ſe noſtris conatibus difficillimum obieciſſet. Neq; vero hæc à me dicuntur, vt alterius cuiuſpiam ſentẽtiam improbem: ſed quia non temere ſcriptum crediderim, validiſſimos gigantum, in ea poſitos. ſ Egreſſi veneramur Apollinis vrbem.) Sunt anti. codi. in quibus, eggreſſi, g litera geminata, ſcriptum inuenias, ꝙ verbi cõpoſitio ſit ab extra, & gradior, non ab e, & gradior; ideoq; ſit ea litera geminanda, vt ex compoſitæ dictionis ſingulis partibus aliquid appareat e, quippe & c, quod in x duplici litera latitabat. Ecgreſſi, inde c, ob cognationem in g, abeunte eggreſſi. Ita olim exfatus, mox ecfatus, tactum à Ter. Scauro, & omnium denique vſu, effatus, receptum. ſ Occurrit veterẽ Anchiſem agnoſcit amicum.) In antiquiſſimo codi. obcurrit, prępoſitione incolumi ſcriptum eſt, quod improbat Scaurus. Eodem modo adgnoſcit, quanuis in Mediceo, & in pleriſq; aliis, adgnouit, præterito tempore poſitum eſt, quæ quodammodo redditio cauſæ videtur eſſe, cur occurrerit. Sane præteritũ agnouit hoc loco, Pontanus etiam agnouiſſe videtur. ſ Templa dei ſaxo venerabar ſtructa vetuſto.) In pleriſq; codicibus antiq; veneramur, numero plurium habetur. Sed multi ſupra bar vltimam ſyllabam, mur notatum habent, non tam variandæ lectionis cauſa, q̃ paraphraſeos. Quippe, vt venerabar, pro venerabamur poſitum innuant, quia verba reliqua, eadem periodo contenta ſunt in pluralitatis numero, iungimus, ſubimus: ſed enim quia ſubſequuntur preces in perſona Æneæ nuncupatæ, mihi non diſplicet, venerabar, vnitatis numero. Nã etiam in.vj. reliquis hoc vel illud procurantibus, Pius Æneas arces quibus altus Apollo præſidet, horrendæq; procul ſecreta Sybillæ antrum immane petit. Quod vero ſaxum vetuſtum appellauit, id redigit in memoriam mihi, quod apud M. Tullium in Verrinis legere eſt, vbi de hac inſula loquitur: & Apollinis templo, eſt enim tanta apud eos eius fani religio, atq; antiquitas, vt in eo loco ipſum Apollinem natum eſſe arbitrentur.

Vix ea fatus eram, tremere omnia viſa repente,
Liminaq;, lauruſq; dei, totuſq; moueri
Mons circum, & mugire adytis cortina recluſis.
Submiſſi petimus terram, & vox fertur ad aures.
ſ Dardanidæ duri, quæ vos à ſtirpe parentũ PHOE.
Prima tulit tellus, eadem vos vbere læto
Accipiet reduces, antiquam exquirite matrem,
Hic domus Æneę, cunctis dominabitur oris.
Et nati natorum, & qui naſcentur ab illis.
ſ Hęc Phœbus, miſtoq; ingẽs exorta tumultu AENE.
Lætitia, & cuncti quæ ſint ea mœnia quærunt,
Quo Phœbus vocet errantes, iubeatq; reuerti,

SERVIVS.

¶Viſa repente.) Stoicos & Academicos ſecutus eſt: qui dicunt ea quæ contra naturã ſunt, nõ fieri, ſed fieri videri. Vnde magica ars à Romanis oĩs excluſa eſt: ſicut Plinius ſecundus docet in naturali hiſtoria. ſ Liminaq;.) Que breuis eſt pro longa poſita: quæ hac ratione defendit: aut ꝗa oĩa monoſyllaba ad artẽ non pertinent: & his licenter vti poſſumus. Aut certe quia oẽ μόριον.i. particula quę ſui ſubſtantiã nõ habet, mẽbrũ putatur ſuperioris orõnis. quod ſi eſt: liminaq;, quaſi vna pars orõnis eſt: & põt Que finalitatis rõne vel ꝓduci vel corripi. ſ Moueri mons.) Cynthus. Vnde Cynthius Apollo. ſ Cortina.) Locus vnde oraculũ datur. Dicit autẽ cortina, uel ꝙ Apollinis tripos corio Pythonis tectus eſt: uel ꝙ certa illinc reſpõſa funduntur, quaſi certina, uel (quod eſt uerius) ꝗa cor illic uatis tenetur. Nã cauerna quædã in templo Apollinis, fuit, ad quã Phœbas rapta uaticinabatur, ut Lu-

Tum genitor, veterum voluens monimenta virorū.
¶ Audite, ò proceres (ait) & ſpes diſcite veſtras ANCH.
Creta Iouis magni medio iacet inſula Ponto,
Mons idęus vbi, & gentis cunabula noſtræ,
Centum vrbes habitant magnas, vberrima regna,
Maximus vnde pater (ſi rite audita recordor)
Teucrus, Rhœteas primum eſt aduectus in oras,
Optauitq́; locum regno, nondum Ilium, & arces,
Pergameæ ſteterant, habitabant vallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaq́; æra,
Idæumq́; nemus, hinc fida ſilentia ſacris,
Et iuncti currum dominę ſubiere leones.
Ergo agite, & diuum ducunt qua iuſſa, ſequamur,
Placemus ventos, & Gnoſſia regna petamus,
Nec longo diſtant curſu (modo Iupiter adſit)
Tertia lux claſſem Cretæis ſiſtet in oris.

cernus oſtendit. ¶ Sūmiſſi.) Inclinati. Et eſt ſciendū pro qualitate numinū, orantes interdum ima, interdū ſumma reſpicere. Nā poteſtates alię cœleſtes ſunt, aliæ terrenæ, aliæ permiſtæ. Vnde nūc Apollinē deprecātes, terrā petunt. Ipſe enim eſt & Sol, & Liber pater, qui inferos petiit. vt Horatius, Te vidit inſomnis Cerberus. Bene ergo terrā petūt, vnde ad eos reſponſa peruenīunt: Apollo etiā inferis notus eſt. ¶ Dardanidæ.) Vt diximus, obſcura quidē, ſed vera ſunt oīa. Nā dicēdo Dardanidæ, oſtēdit Italiā, vnde Dardanus fuit. ꝙ ſi Cretā ſignificaret, Teucriadæ diceret. ¶ Duri.) Vel futuꝝ oſtēdit laborem: vel eoꝝ arguit inſipientiam. ¶ Stirpe.) Strips genere feminino originē ſignificat, vt Heu ſtirpē inuiſam. maſculino, arborem: vt, Sed ſtirpē Teucri nullo diſcrimine ſacrū. Sed Horatius cōtra regulā nititur: vt, Stirpesq́; raptas & ſpecus & domos. ¶ Prima tellus.) Italia vñ Dardanus venit. Teucer enim de Creta poſt venit. ¶ Vbere lęto.) Quod Italiæ eſt propriū: vt alibi, Atq; vbere glebę. ¶ Antiquā exquirite matrē.) i. terrā. Tractum aūt eſt de hiſtoria: nā Brutus & filii Tarquini cū oraculū Delphici Apollinis peterent, reſpōſum eſt eius imperiū fore, q primus matrem reuerſus oſcularetᷣ. quod ſolus Brutus agnoſcens, de naui ēgreſſus, ſimulās caſum, oſculatus eſt terrā: vnde & potitus imperio eſt. ¶ Exquirite.) Hoc dicendo oſtendit difficultatē. ¶ Hic domus.) Ad illud reſpicit hoc, Da propriā Tymbræe domū. ¶ Nati natorū.) Propter illud, Et manſuram vrbē. Nā oraculum ſemper ad petita reſpondet. Sane hic verſus Homeri eſt, quem & ipſe Orpheo ſuſtulit. Item, Orpheus de oraculo Apollinis Hyperborei. Mire autē ſequenti verſu hæc oſtēdit, dicendo, Hæc Phœbus. ¶ Tumultu.) Quia dixit Exquirite. ¶ Lætitia.) Propter promiſſam imperii æternitatem. ¶ Monumenta virorū.) Hiſtorias. ¶ Spes diſcite veſtras.) Aut quaſi ſenex loquitur: aut quia (vt ſupra diximus) ſcit ſe eſſe moriturū. ¶ Creta.) Dardanus Iouis filius, & Electræ, profectus de Corito ciuitate Tuſciæ, primus venit ad Troiā: & illic parua ædificia collocauit. Poſt cuius obitū Teucer venit ex Creta: & inuenit Dardani ſocios habitantes in vallibus, qui cōſtituit arces & mœnia. Modo ergo errat Anchiſes: nec reſpiciens aduentū Dardani, oraculū Cretā ſignificare credit. Argumentatᷣ ex his quæ ſolent ab aduenis fieri. Ida, inquit, illic eſt: quæ in Troia ad ſimilitudinē dicta: vt, Effigiē Xanthi Troiamq́; videtis, Quā veſtræ fecere manus. Itē ſacrorū ſimilitudo: quā apud maiores nefas erat perire. Vnde Æneas in. xii. Sacra deosq́; dabo, ſocer arma Latinus habeto. ¶ Iouis magni.) Quia illic dicitur eſſe nutritus: quod (vt Saluſtius dicit) ideo fingitur, quia primo Cretenſes conſtat inueniſſe religionem. Sane nati Iouis fabula hæc eſt, Saturnus poſtq; à Themide oraculo cōperit à filio ſe poſſe regno depelli, natos ex Rhea vxore deuorabat. quę natum Iouem, pulchritudine delectata, nymphis cōmendauit in monte Cretæ Dictæo: vbi eū aluerunt apes. & adhibiti ſunt Curetes, & Coribātes: qui tinnitu æris prohiberent audiri pueri vagitū, vnde ipſi ſunt Matris deū miniſtri vt aūt fingatur Saturnus filios ſuos comediſſe, ratio hæc eſt: qa dr̄ deus eſſe æternitatis & ſeculoꝝ. Secula aūt annos ex ſe natos in ſe reuoluūt. vnde Gręce κρόνοσ, quaſi χρόνοσ, ideſt tēpus dicitur. ¶ Medio ponto.) Poteſt quidē intelligi ſcḋm Salluſtium, longe à continenti. ſed altior eſt hoc loco poetæ intuitus. Nā apud Coſmographos legimus, quæ inſula in quo ſit mari: vt Sardinia in Africo, Delos in Aegæo. & de aliis: De Creta oēs dubitant in quo ſit mari. Nā parte Libycū, parte Ionium reſpicit, parte Ægyptiū, parte Achaicum. ¶ Mons Idæus vbi.) Deriuatiuū eſt pro principali: & eſt ἴδη Idæus, vt αἴτνη Aetnæus. ¶ Cunabula gentis.) Nutrimenta. Nam vbi iacent infantes, cunæ vocantur. Et latenter dat gloriam Troianis dicens eos à diis originem ducere. Vnde eſt, Ab Ioue principium generis. Ibi enim & de Dardano, & de Teucro intelligimus, quaſi Iouis ciues. ¶ Vrbes habitant.) Non dicit Qui: ſed intelligimus Cretenſes. aut certe habitant, pro habitantur:

bitantur: vt Inſinuat pauor. Et primū quidē centū habuit ciuitates. vnde Hecatōpolis dicta eſt. poſt vigintiquatuor. inde duas, Gnoſon & Hierapidnam. ¶ Vberrima regna.) Hic decipitᷣ: quia audit, Atq; vbere glebę. ¶ Maximus vnde pater.) Fallitur. Nam antiquior eſt Dardanus. ¶ Si rite audita recordor.) Bene dubitatione excuſat errorē. ¶ Rhœteas.) Amat Virgilius declinationes Græcas, ſalua regulæ reuerentia, in latinas cōuertere: & ει Græcā diphthongū in e lōgū mutant: vt, αἰνείασ Æneas, μήδεια Medea, ῥοίτειον, rhœteum. ¶ Optauitq́;.) Elegit: vt. Pars optare locum. ¶ Habitabant.) Hi ſunt qui cū Dardano venerant. ¶ Mater cultrix Cybeli.) Mōtis Phrygiæ, in quo colitur: à quo & Cibele dicta eſt. Alii dicunt Cybelū ſacerdotē eius primū, & ab eo Cybelē dictā. Nōnulli cultrix, Cybele legunt: vt ſit quaſi Cybeleia. Alii Cybele, ἀπὸ τοῦ κυβίσθαι τὴν κεφαλὴν. i. à capitis rotatione, quod propriū eſt eius ſacerdotū. ¶ Corybantiaq́; æra.) Corybantes dæmones ſunt miniſtri matris deū. Dęmones quaſi δαίμονεσ, qui totū ſciunt. ¶ Fida ſilētia ſacris.) Hinc, inquit, inuentū eſt ſeruare ſacris fidele ſilentiū. ¶ Et iuncti currū dominæ ſubire leones.) Dominas deas dicit: vt alibi, Hi dominā ditis thalamo deducere adorti. Fabula talis eſt, Schœnos ciuitas eſt: inde fuit virgo Atlante ꝑpotens curſu: adeo vt ſponſos ꝓuocatos, ac victos occideret. Poſtea Hippomenes Venerē vt ſibi adeſſet rogauit. à qua cū accepiſſet de horto Heſperidū tria mala aurea, prouocauit puellā, & ſingula cœpit iacere. Tunc Atlante cupiditate colligendoꝝ maloꝝ retēta ſuperata eſt. Sed Hippomenes potitus victoria, in luco matris deū amoris impatientia, cū victa cōcubuit. Vnde irata dea in leones eos cōuertit, & ſuo currui ſubiugauit: & ꝑcepit ne ſecum vnq; leones coiret. Nā & Plinius in naturali hiſtoria dicit, leonē cū parda libenter, & pardū cum leæna concūbere. Ideo aūt mater deum curru vehi dicitur: quia ipſa eſt terra, q̄ pendet in aere. Ideo ſuſtinetur rotis: quia mūdus rotatᷣ, & reuolubilis eſt. Ideo ei ſubiugātur leones, vt oſtendatur maternā pietatē totū poſſe ſuperare. Inde Corybantes eius miniſtri cū ſtrictis gladiis eſſe finguntᷣ, vt ſignificetur oēs pro terra ſua debere pugnare. Quod aūt turritam geſtat coronā: oſtendit ſuperpoſitas terræ eſſe ciuitates, quas inſignitas turribus cōſtat. ¶ Gnoſia regna.) Cretā à Gnoſo ciuitate eius. ¶ Nec longo diſtant curſu.) A Delo. ſ. ¶ Modo Iupiter adſit.) Aut aer: ac ſi diceret, tm̄mō ſit ſerenū: vt Horatius, Manet ſub Ioue frigido venator Teneræ cōiugis īmemor. Aut re vera Iupiter, qui ꝑeſt inſulæ quam petimus. ¶ Cretęis.) Quia κρήτη: ideo Cretęis, vt Aetnæis.

DONATVS.

❡ Vix ea fatus e. t. o. u. r. Li. q́;, Lauruſq́; dei, t. q́; m. M. c. & m. a. c. re.) Mox ait, vt dicta compleui, oīa mihi viſa ſunt tremere. à generalitate tranſiit ad ſpecies. Dixit enim liminaq́;, lauruſq́; dei, totuſq́; moueri mons circū, & mugire adytis cortina recluſis, hæc ſic mota ſunt, vel mugierunt, vt deū ipſum præſentem fuiſſe monſtrarent. ¶ Summiſſi petimus t. & u. f. ad a.) Pauore, inquit, nimio veſtigiis firmis non potuimus ſtare, demiſſiq́; ad terrā has uoces audiuimus. ¶ Dardanidæ duri.) Hoc eſt ad tolerandū laborem fortes. ¶ Quæ vos à ſtirpe parentū Pri. t. t. e. u. ub. læto Accipiet re. an. ex. m.) Quid breuius? quid euidentius hoc reſponſo? cuius tanta beneuolentia eſt, vt cum fine verboꝝ cōſulentis prolatū ſit, & Æneā dudum ſuſpenſum atq; incertum inſtructum, ſecurum, lætumq́; redderent, oſtendens Troianos apud iliū peregrinos fuiſſe. perindeq́; non iniuriam ex deoꝝ inuidia, ſed beneficium conſecutos. vt originalibus terris & ſuis parentibus redderentᷣ. ut autē propriā domū fore & genus atq; vrbem in æternū manſuram manifeſta ratione mōſtraret, addidit. ¶ Hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris, Et nati na. & q. na. ab i.) Ecce & altera pergama perpetuo manſura dignanter oſtendit, & Troianam progeniem magna incrementa ſumpturam. ¶ Hęc phœbus. (Poſt eiuſmodi reſponſum, quo ſolum continebatur incertum, vt conſtaret, quæ eſſet illa

regio,

regio, ad quam tendere deberent. ☞ Mixto ingens ex.tu. Læ. & cuncti, quæ ſint ea m. quæ. &c.) Læti quidem fuerunt omnes, ꝙ optata cognouiſſent, ſed vniuerſi quærebant nomen loci. antiqua enim memoria fuit, quam poſterioris æui homines ignorabant, quã quum omnes non noſſent, deerant, qui imprudẽtes inſtruerent. ☞ Tum genitor ve.uo.m.ui.) Anchiſes pater meus, qui longe cæteros annis, & ſcientia præcedebat, reuoluta priſcorum familia expoſitionẽ reſponſi audacter ingreſſus. ☞ Audite o p.ait,) Quid, inquit, ſperare debeatis audite. ☞ Creta Iouis magi &c.) Nõ tantum expoſuit Anchiſes id, quod ſecundũ reſponſum ſenſerat, verumetiam partes ſuas pleniſſime proſecutus eſt, faciens in oĩbus lætiores, quos Apollo promiſſione meliorꝝ hilares fecerat. idem quippe dixerat, quæ vos à ſtirpe parentũ prima tulit tellus, eadẽ vos vbere læto accipiet reduces, antiquã exquirite matrẽ. Hoc dicto ademit oĩbus luctum perditæ ciuitatis. non enim magnus dolor eſſe debuit obuentitiam perdidiſſe, vel maxime cum originalis ſalua incolumisq; promitteretur. certe quã pulchrũ, q̃ honeſtum, q̃ religioſum fuit, his terris reddi, quę parentes in origine protulerunt. & qa potuit fieri, vt à melioribus ad interiora cogerentur, addidit vbere læto. ecce oſtendit & cõmodum. vbere quod dixit, alludere voluit, quia ſupra terram ipſam matrem appellauit. læto autem iccirco poſuit, ne ſe odioſos vel graues vel certe importunos venturos eſſe arbitrarentur, addidit reduces, vt ſatiaret nõ futuros oneri his terris, quę non aduenas ſed ſuos eſſent feſlicius recepturæ. Anchiſes igitur hoc reſponſum ſe exiſtimans interpretaturũ, euidenter, quod veluti dubium fuit, incipit aperire. ſic tamen, vt non tantũ dicat quid ſit, verumetiã Apollinis promiſſa multifariis commodis rerum & honeſtis accumulet. Creta Iouis magni, dixit & nomen loci, dixit & deum, qui illic coleretur, & ad quem ſpecialiter inſula ipſa pertineret, ipſumq; magnũ eſſe, perindeq; in magno nomine magnam fauoris erga incolas poſſe prouenire ſubſtantiã, dignam vero inſulã, in qua tantus deus & eſſet, & pręcipue coleretur. ☞ Medio iacet in.p.) Ecce dixit ſitum eius, vt oſtẽderet fluctibus clauſam. ac per hoc aduerſus inſidias tutã, facilem autẽ victu, & alimoniæ proprię cõmodã. quod vero dixit iacet, modũ eius & immenſam latitudinem voluit demonſtrare. venit iam ad ſigna. ☞ Mõs idæus vbi & gentis cunabula noſtræ.) Quod hic dixit gentis cunabula noſtræ, & nihil expreſſit, ſpecialiter inferiore in parte patefecit. interea euidentius aperit, quod generaliter memorauerat, nã iacet, inquit, nunc exponit quid ſit, iacet. ☞ Centũ vr.ha.ma. vb.re.) Scilicet & numero, & magnitudine, atq; vbertate præcipuas. intimat etiã, quod obſcura, etiã dixit, & gentis cunabula noſtræ. Maximus vnde pater (ſi rite audita recordor.) Teucrus rhoeteas primum eſt aduectus ad oras. maximus pater eſt qui maioris generis ſui antiquitate præcedit. neq; enim ſolus ille dicitur pater, ex quo naſcimur, verumetiã ille, à quo regimen ducimus. vbi enim generis defecerint noĩa, & gradus ſanguinis fuerint expleti hoc eſt patris, aui, proaui, abaui, ataui, triaui, veteres eorũ aut maiores dicuntur, aut patres. maximus ergo eſt pater ipſorũ maiorum, antiquiſſimus deniq; Anchiſes æuo, oĩbus qui tunc ſupererant potior. Si rite, inquit, audita recordor, Teucrus rhoeteas primum eſt aduectas ad oras, Optauitq; locũ regno. nondũ ilium & arces Pergameæ ſteterãt, habitabant vallibus imis. ecce & ipſe fabulam quandã ſatis annoſam ex aliis dicit audiſſe, & hãc repetit notante memoria. affirmare enim pro vero ſtultiſſimũ fuit, quod opinione narrabat incertũ. Teucrũ ergo primũ refert illuc veniſſe ad Troiam, poſt ipſum augmentũ cœpiſſe ilium. primo enim qui illic cõmorabantur, in vallibus habitabant, vſq; adeo firmabat certã & promiſſam, ut non tantũ hoĩes à Teucro deſcendentes illic diceret viuere, verũetiam ſacroꝝ obſeruationẽ eandẽ, quæ in Troiana ciuitate tenebatur, aſſerit cuſtodiri. iccirco ait. hinc mater cultrix Cybele, corybantiaq; æra, Idæũq; nemus, hinc fida ſilentia ſacris, Et iuncti currũ dominæ ſubiere leones. Ergo agite, & diuum ducunt qua iuſſa, ſequamur. Ecce qui fuerãt incerti, quo fata ferant, vbi ſiſtere de tur, nunc deos ſecuti & exponẽtis verba, nauigationẽ tali aſſertione promiſſam ſubire cogebant. Placemus ventos & Gnoſia regna petamus. non quia tunc aſperi fuerant, dixit placemus, ſed vt nauigaturis flatus ſemper placidos exhiberent. ſubiungit, quid cõmodi ex eo ſacrificioꝝ obſequio prouenire poſſet. Nec longo diſtant curſu (modo Iuppiter adſit.) Tertia lux claſſem cretęis ſiſtet in oris. ſi enim fauerit Iupiter, fauor compleuit oĩa, quibus perfici oportuit ſuaſoria, addendo, ꝙ nauigatio ipſa de proximitate nõ futura eſſet odioſa, tamen, inquit, ſi fauerit Iupiter. temerarium eſt enim poſt triduum polliceri, cuius incerti ſint flatus, ideo poſuit conditionem pendentem ex Iouis voluntate, cui omnis poteſtas eſſet dandi ventos, aut nocendi.

ASCENSIVS.

¶ Vix ea fatus erã, tremere omnia viſa repente, Liminaq;, laurusq; dei, totusq; moueri Mons circũ, & mugire adytis cortina recluſis, &c.) Docet ꝙ ſubſequutũ eſt oraculũ: vtq; illo deluſus Anchiſes, eo ꝙ geminę eſſent Troianis origines, cohortatus eſt in Cretã, vnde Teucer oriundus concedere: quũ tamẽ deus admoneret potius in Italiã proficiſcendũ, vnde Dardanus ortus, dicendo, Dardanidę duri: verũ is quoq; error fatalis erat: nã Caſſandra eum ſæpe prędixerat: vnde ipſum agnoſcẽs Anchiſes, poſtea dicturus eſt: Sola mihi tales caſus Caſſandra canebat. Nunc repeto hæc generi portendere debita noſtro. De hac autẽ re, dicit Donatus ſic. ☞ Vix ea fatus eram.) Motio earũ rerum, præſentiam dei oſtendit. ☞ Submiſſi.) Pauore nimio, veſtigiis firmis ſtare non potuimus, ſed ad terram demiſſi ſumus. ☞ Dardanidę duri, quę vos a ſtirpe parentũ Prima tulit Tellus, eadẽ vos vbere læto Accipiet reduces.) Nihil breuius, aut eminentius hoc reſponſo. Nã & in fine verboꝝ conſulentis, prolatũ eſt: & incertos, ſecuros reddidit. Oſtendit enim Troianos apud Iliũ peregrinos fuiſſe. Nunc originalib. terris a ſuis parentibus reddi: ꝙ beneficiũ, & nõ iniuria eſt, preſertim quũ vrbẽ perpetuam promittat, & Troianos maxima incremẽta ſumpturos. Mixtoq; ingens exorta tumultu.) Læti oẽs erant, ſed q̃rebant nomen loci. Nam antiqua memoria ignorabatur: ſed Anchiſes oĩum vetuſtiſſimus, rem aggreſſus eſt: fuit autẽ pulchrũ, ac religioſum his terris reddi, quæ parentes ab origine retulerunt: & ne timerent, ne a meliorib. ad deteriora pergerent, addidit vbere læto. ☞ Vbere.) Adluſit ad id quod terrã lætã appellauit. ☞ Reduces.) Ne timeant ſe futuros oneri his terris, quæ nõ aduenas, ſed ſuos reciperent. ☞ Creta Iouis magni.) Dixit & nomen, & ad quẽ deum ipſa maxime pertineret, qui quũ magnus ſit, magnum poſſit incolis præſtare fauorem. ☞ Medio Ponto.) Vt, Vndiq; fluctibus clauſa aduerſus hoſtes eſſet tuta. ☞ Iacet.) Per hoc eius immẽſam magnitudinẽ oſtendit. ☞ Mons Idęus.) Ponit ſigna ſpecialia. ☞ Centum vrbes.) Exponit quod dixit, iacet: & oſtendit magnitudine, & vbertate pręcipuũ regnum: vt, Et intimet quod dixit gentis incuno: ponit Teucrum. ☞ Maximus.) Vbi deeſt nomen conſanguinitatis, dicimus maiores, & patres. Ergo maximus, eſt pater ipſoꝝ maioꝝ. ☞ Hinc mater Cybele.) Ab obſeruatione ſacrorum arguit eos eſſe maiores ſuos. ☞ Diuum qua iuſſa ſequamur.) Nã nõ amplius ſunt incerti, quo fata ferant. ☞ Placemus ventos.) Nõ quia tunc eſſent aſperi, ſed vt deinceps illis proſperis vtantur. Facit autẽ rem facilẽ a breuitate nauigationis. ☞ Iupiter.) Temerarium enim eſt, polliceri aliquid de futuro: cuius ſumus incerti: niſi deus faueat. ¶ Ordo eſt. Ego vix eram fatus ea, quæ ante dicta ſunt, ſup. quũ omnia viſa ſunt repẽte tremere: & limina. ſ. tẽpli: & laurus dei. i. Apollinis. i. quæ in tutela & honore eius eſt eo ꝙ Daphne puella, ab eo adamata, in eam cõuerſa fingitur: vnde eſt in Buco. Phœbo ſua ſemper apud me Munera ſunt lauri: & quæ iuxta templum eius ſtabat: & totus mons viſus eſt moueri circũ. i. in circuitu, & cortina, locus ſecretior corio tectus, vnde oraculũ exit, ſup. viſa eſt, mugire. i. mugitum edere: adytis. i. ſecretioribus penetralib. quæ adire non licet: recluſis. i. apertis, & patefactis. Nos ſubmiſſi. i. humiliati: petimus terrã: vt ab adytis perfecte vocẽ acciperemus: vtq; oraculis bona nunciarẽtur: & vox fertur ad aureis. i. audimus vocẽ, dicentem: O Dardanidæ duri. i. fortes, & perdurãtes, & infrangibiles aduerſitate: eadẽ Tellus, quę tulit. i. extulit vos: prima a ſtirpe. i. radice, & origine parentũ: accipiet vos, reduces. i. redeũtes: accipiet, dico, lęto vbere. i. fœcũditate, & vbertate exhilarante intuentes: adludit autẽ ad matrẽ quæ vbera porrigit: vnde ſubdit, Exquirite matrẽ. i. terrã, quæ vos prima tulit (loquitur autẽ, vt dixi, de Italia, vbi Dardanus ortus, ſed non intellexerunt tunc id Troiani.) domus. i. familia Æneæ ab Iulo tamen denoĩata: videlicet domus Iulia dominabitur: hic. i. apud antiquã matrem veſtram: cunctis oris. i. regionibus. Et nati natoꝝ: & qui naſcentur ab illis. ſ. natis natoꝝ. i. omnes in infinitũ ſuccedentes, ſup. dominabuntur hic cunctis oris. Hæc Phœbus, ſup. effatus eſt: & ingens lætitia exorta eſt: tumultu. i. ſtrepitu, & murmure vehementi: mixto. i. admixto: & cuncti. ſ. Dardanidæ: q̃runt. i. pcunctatur, quę ſint ea mœnia: quo. i. ad q̃: Phœbus. ſ. Apollo vocet eos errãtes: ve, ꝓ vel, quo iubeat, ſup. eos reuerti. Tũ. i. tunc genitor. ſ. Anchiſes: voluẽs. i. Ordo.

 repetens,

ſtepetent, animoq; agitans: aut cõplectens monumenta.i.teſtimonia, & indicia, quæ nos admonere poſſent: veterum virorũ.i. maiorũ noſtrorum vnde originem traximus: ait, o proceres, audite, & diſcite veſtras ſpes.i.vñ requiẽ vicinã ſperare poteſtis. Creta exiſtẽs inſula magni Iouis.i.in qua magnus Iupiter, natus dicitur, iacet in medio Ponto.i.mari: vbi.i.in qua inſula eſt, ſup.mons Idæus, ſicut eſt in Troia: & vbi, ſup.ſunt, cunabula (Donatus legit, incunabula, q̃uo.is abſumaſ.) i.cunarũ receptacula: hoc eſt, primæ origines noſtræ gẽtis.i.generis & originis. & vbi ſup. Cretẽſes, aut populi, habitant centũ magnas vrbes, appoſitorie, vberrima regna: vnde.i.de qua iſula: maximus pater.i.primus author generis noſtri.ſ.Teucrus, eſt aduectus primus in oras Rhoeteas.i.Phrygias, vbi eſt Rhœteũ ꝓmontoriũ: fallitur aũt in ea re Anchiſes: quia ante Teucrũ venerat Dardanus: & ita, licet verũ ſit, eũ primum e Creta in Phrygiã veniſſe: nõ tamẽ erat omnino maximus pater, quocirca quũ nollet incertũ penitus affirmare, honeſtã ſubiunxit ſtatim parẽtheſim, dicẽs: ſi.i.ſiquidẽ: ego recordor rite.i.vt decet: audita.i.ea quæ a maioribus meis audiuerim: & ipſe Teucer optauit.i.elegit locũ regno.ſ.ad regiã extruendã, quia Ilium.i.oppidũ, pręcipuũ Troiæ, & arces Pergameæ.i.Troianę: nondũ ſteterant.i.erectæ erant: quia, ſup.indigenæ habitabãt tunc, imis vallibus.i.cauernis, & locis humilibus in cõuallibus. Hinc.i.ex hac dicta inſula, ſup.eſt, mater.ſ.deũ, Cybele (declinatur Cybele, Cybeles: aut Cybelles, Cybellis aliquãdo) cultrix.i.exornatrix regionis noſtræ. & hinc, ſup.ad ducta ſunt: æra Corybantia.i.q̃ a Corybãtibus pulſantur: de quibus in.iiij.Geor.dictũ eſt: & nemus Idęũ. ſup.denominatũ eſt: & forte confitũ eſt: hinc.i.ad ſimilitudinẽ Idæi nemoris in Creta: & fida ſilẽtia, ſup.cœpta ſunt: hinc.i.ex more huius regionis: ſacris.i.ſacrificiis: aut rebus ſacris agẽdis: q̃ (vt Diodorus Siculus refert) nefas erat aperire, aut notificare, nõ initiatis eiuſmodi ſacris: & leones iũcti.i.ſubiugati: ſubiere hinc.i.ex imitatione huius gentis, currũ dominæ.i.deę dominatricis.ſ.Cybeles: hoc eſt, hĩc tractus eſt mos, vt currus Cybeles a leonibus traheref. Ergo agite (adhortandi aduerbium,) & ſequamur qua iuſſa diuũ.i.deorum (vt opinabat') ducũt. Placemus ventos.i.deos ventorũ ſacrificio facto: & petamus regna Gnoſia.i.Cretenſia: à Cnoſo, ſeu Gnoſo oppido ꝓcipuo in Creta: nec, ſup.ea regna diſtant longo curſu.i.ſpatio, ad quod percurrendũ opus ſit longo curſu: quia tertia lux.i.tertius dies: ſiſtet.i.exponet: nos oris.i. regionibus Cretęis.i.Cretẽſibus (ſed a Crete, nominatiuo Græco, deduxit) modo.i.dummodo: aut ſi modo Iupiter adſit.i.nobis auxilio ſit & faueat.

PIERIVS.

¶ Liminaq;, laurusq; dei. Illud ego ſane pręteriturus eram inueniri codices manu ſcriptos, in q̃bus, Leimina, per ει, ꝑma ſyllaba ſcriptũ ſit: & ita alibi, vt in.ij. Leimẽ erat: niſi Probus grãmaticus interpellaſſet, no͂ia eſſe dicens, quæ plenitudinem patiuntur, hoc eſt, q̃ e litera plus ſcribantur, vt puta limen, leimẽ. In Cariſij ſane codice, quẽ lectitaui, vbi ex C. Iulii Ro. ſententia, laurus hoc loco numero multitudinis poſitũ aſſeritur, animaduerti Numinaq;, laurusq; citatũ eſſe nõ limina, quod quidem memoriæ lapſu factum crediderim a librario, donec quid magis fide dignũ inuenero: quum limina, caſtior omnino lectio videatur, quam tot veteres cod. oſtendant, Quintilianus agnoſcat. Et Val. Probus octauum poſitionis modum obſeruet in Liminaq;, laurusq; dei: ſicuti ſeptimũ in eo verſu: Omnia vincit amor: & nos cedamus amori. ¶ Et vox fertur ad aureis.) Codices antiqui oẽs, hi qui, aures, admittunt: auris, per i, ſcribunt ex Velii ſententia. Sed ſunt etiã vetera quędam exemplaria, in quibus, ad auras, ſcriptum inuenitur: quod quidem non ita placet. ¶ Quæ vos a ſtirpe parentũ Prima tulit Tellus.) In codicibus aliquot antiq. legere eſt, de ſtirpe: ſed, a ſtirpe, iam oẽs recipiũt. ¶ Creta Iouis magni medio iacet inſula Ponto.) Nõ temere q̃rit Seruius: cur, medio põto, dixerit Virgilius. Neq; inſulæ dubitationẽ ſoluit, dum tot maria enumerat, quæ Cretam inſulã alluunt. Dicamus itaq;, medio Ponto.i.ambiguo. Hic enim eſt Latinitatis modus, ut ea in medio eſſe dicamus, quæ nulli adhuc parti ſint adiudicata. Sed in Virgilianam hanc ſententiam, nemo procliuius iuit q̃ Solinus. Ait enim is, pronius eſt Cretã dicere, q̃ abſoluere in quo mari iaceat. Ita enim circũſui illius Græci, nomina permiſcuerunt, vt dum alia aliis ingerunt, penẽ oblimauerint vniuerſa. ¶ Teucrus Rhœteas primum eſt aduectus ad oras.) In cod. aliquot antiquis, Teucros, idiomate Gręco ſcriptum eſt. in Longob. Teucer. Sed enim Soſipater Cari. ex Aurelii ſententia nomina quæ apud Græcos, aut per ροσ, aut per τροσ, aut per δροσ, aut per κροσ, efferuntur, ea o͂ia omiſſa Græca extremitate per er, apud nos efferri, & per ſecundã declinationẽ declinari docet, vt ἄγροσ, ager, agri: ἀντιπάτροσ, Antipater, Antipatri: μενάνδροσ, Menãder, menãdri: τευκρόσ, Teucer, Teucri. Quanq; ait ille Virgilius: Teucrus, & Euãdrus extulerit. Præterea duo tantũ no͂ia deſignat, quę ſemper in ſuo ſtatu permaneant, Codrus & Congrus, nõ enim dicif Coder, neq; Conger. Priſcianus etiã hoc citato verſu Virgiliũ ait, Teucrus & Euandrus protuliſſe. Quod vero vulgata plurimũ exẽplaria legunt, ad oras. Antiqui pleriq; codices cũ Medi. in oras, habent: ſed etiã, ad, reperitur. ¶ Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaq; æra.) Quia varia literarũ verſura totus hic uerſus in antiquis codi. deluxatus eſt, lectio ea nonnullis magis arridet, hinc matrix cultrix Cybeles, ut alludatur ad euitandi ritus, quum preſertim ſequatur ad ſacrificii ſupplemẽtũ, Corybantiaq; æra. Alii legunt, cultrix Cybeli, quæ.i. Cybelum Phrygiæ montẽ incoleret, a quo dea ſit Cybele cognominata, porro Cybelum Ti. Donatus agnoſcit in vndecimũ locum, in quo Cybele colebatur. Sane κυβέλην Phœniciæ oppidum agnoſcit Herodianus, kybella uero oppidũ aiunt Phrygię: & κυβέλλον, ſacellum: à quo Rhea, ſit Cybele appellata, neq; non κυβελληγένοσ, & κυβέλιοσ, ut Piſander in.x. Quantũ uero pertinet ad l literam in eo nomine nunc ſimplicem, nũc geminatam, poetæ id ex cõmodo ſuo factitare ſolent, non quod ea ſcriptione Phrygiæ oppidum ab altero Phœniciæ diſcernatur. Legamus itaq;, hinc mater cultrix Cybeli. quã lectionẽ Seruius etiam uidetur agnouiſſe. Eſt autem colere, inter alia ſignificata, locum aliquẽ præſentia ſua honorabilem reddere: ut eo loco, Poſt habita coluiſſe Samo. Et, Pallas quas cõdidit arces ipſa colat. Et apud Liuiũ, Vos Ceres mater, ac Proſerpina precor, cæteri ſuperni, inferniq; di, q hãc urbẽ, hos ſacratos lacus, lucosq; colitis.

Sic fatus, meritos aris mactauit honores: AENE.
Taurum Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo,
Nigram hyemi pecudem, zephyris felicibus albam.
Fama volat pulſum regnis ceſſiſſe paternis
Idomenea ducem, deſertaq; littora Cretæ,
Hoſte vacare domos, ſedesq; aſtare relictas.
Linquimus Ortygiæ portus, pelagoq; volamus,
Bacchatamq; iugis Naxon, viridemq; Donyſam,
Olearon, niueamq; Paron, ſparſasq; per æquor
Cycladas, & crebris legimus freta concita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor:
Hortantur ſocii, Cretam, proauosq; petamus.
Proſequitur ſurgens à puppi ventus euntes.
Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
Ergo auidus muros optatæ molior vrbis,
Pergameamq; voco: lætam cognomine gentem.

SERVIVS.

¶ Meritos.) Vnicuiq; aptos. Ratio.n. victimarũ fit pro qualitate numinũ. Nã aut hæc immolãtur quæ obſunt eorũ muneribus, vt porcus Cereri, q obeſt frugibus: hircus Libero quia uitibus nocet. Aut certe ad ſimilitudinẽ, ut inferis nigras pecudes, ſuperis albas ĩmolent. tẽpeſtati atras, candidas ſerenitati. ¶ Taurũ Neptuno.) Propter futuram nauigationẽ. ¶ Pulcher Apollo.) Propter oraculũ datũ. ¶ Nigram Hyemi pecudẽ, Zephyris fœlicibus albam.) Bono vius eſt ordine, ut prius auerteret mala, ſic cõciliaret optanda. Fruſtra.n. profutura poſcunf aduerſis ſequentibus. ¶ Pulſum regnis ceſſiſſe paternis.) Non dicit quare. Sed talis hiſtoria eſt, Idomeneus Cretenſium rex quum poſt euerſam Troiam reuerteretur, in tẽpeſtate deuouit diis ſacrificaturũ ſe de re, quæ ei primũ occurriſſet. Contigit ut filius eius primus occurreret. quẽ quũ, ut alii dicunt, imolaſſet: ut alii, immolare voluiſſet: a ciuibus pulſus regno, Salentinũ Calabrię promontoriũ tenuit: iuxta quod condidit ciuitatẽ, vt, Et Salentinos obſedit milite campos Lictius Idomeneus. Relatio ergo hiſtoriæ ad inuitiendũ Troianis eundi deſyderiũ pertinet: & re uera aliter ad hoſtis prouinciam ire non poterant. ¶ Idomenea.) Huius nominis penultima ſyllaba natura breuis, contra regulam

Hortor amare focos, arcemq; attollere tectis.
Iamq; ferè ſicco ſubductæ littore puppes,
Connubiis, aruiſq; nouis operata iuuentus:
Iura, domoſq; dabam, ſubito cum tabida membris
Corrupto cœli tractu, miſerandaq; venit
Arboribuſq;, ſatiſq; lues, & letifer annus.
Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant
Corpora, tum ſteriles exurere Syrius agros.
Arebant herbæ, & victum ſeges ægra negabat.
Ruſus ad oraclum Ortygiæ, Phœbumq;, remenſo
Hortatur pater ire mari, veniamq; precari,
Quem feſſis finem rebus ferat, vnde laborum
Tentare auxilium iubeat, quò vertere curſus.

pulere producta eſt. Sed quia quinq; Græcę ſunt linguæ, Aeolica, Ionica, Dorica, Attica, Cōis: fit vt in vno nōie varietas inueniat: vt ecce hoc Idomeneus. Cōis lingua facit genitiuū ἰδομενέος, Dorica ἰδομενεῦς, Attica ἰδομένεως, Ionica ἰδομενῆος. Vñ eſt in hoc verſu accuſatiuus, ſicut & Ilionea. ¶ Hoſte.) Hic multi diſtinguunt. ¶ Aſtare.) Eſſe: quod tunc ſignat, qñ de his loquimur quæ cadere non poſſunt: vt ſi dicas terras aſtare. ¶ Bacchatamq; iugis Naxon.) Aut vitibus conſitā: aut celebratā Bacchis: aut vbi Bacchus ex Indis egit triūphū. Nā vt ſupra diximus, ipſi cōſecrata eſt, quæ & Dia dicit. ¶ Viridemq; Donyſam.) A colore marmoris Lacedęmonii. ¶ Olearon.) Nā adiecit epithetō cauſa varietatis. ¶ Niueamq; paron.) Vñ candidū marmor: vt, Pariuſue lapis circūdatus auro. ¶ Sparſaſq; ꝑ ęquor Cycladas.) Et hæ quas dixit, Cyclades ſunt. Vñ minus eſt & Alias. Sparſas aūt, qa nullo ordine cōtinentur, vt, Stœchades: quę ἀπὸ τοῦ στοίχου dictę ſunt. Rectæ enim ſunt. Cyclades vero nō ideo dicunt qa in rotunditate ſunt, ſed ꝙ longo ordine eas circuire neceſſe eſt: vel ꝓpter ꝓmontoria: vel qa naturale eſt, vt cōcitatiora ſint maria vicinitate terrarū: quas cōſtat anhelitū quēdā ex ſe emittere. vñ in qnto nauigaturus Æneas, Eryci ſacrificat. ¶ Legimus.) Pręterimus: vt, Littoraq; Epiri legimus. Tractus aūt ſermo à nautis, ꝙ funē legēdo, .i. colligendo, aſpera loca prætereunt. ¶ Cretam proauoſq; petamus.) Celeuma dicit. Et bene metro Celeumatis vſus eſt Anapęſtico trimetro hypcatalecto. Celeuma aūt qſi ꝓceptū. Vñ Saluſtius, Impediebāt iuſſa nautarū. ¶ Surgēs.) Flans: vt, Et ſtādo ſurgentes demoror auſtros. Econtra, non flans, ponens & reſidens, dicitur: vt, Cum venti poſuere, oīſq; repente reſedit Flatus. ¶ Et tandē.) Ad deſideriū pertinet nauigātium: nā ſequitur, Ergo auidus muros. ¶ Curetum.) Curetes ſunt primi cultores Cretę. ¶ Pergameamq; voco.) Zeugma à ſuperioribus, hoc eſt vrbē. ¶ Gentemq;.) Sociorū multitudinem. ¶ Læta) aūt propter ꝑgama reſtituta. ¶ Amare focos.) Sacrificia celebrare. ¶ Arcēq; attollere.) Poetica periphraſis .i. domos ædificare. Nam arx eſt in ciuitate munitus locus. ¶ Fere.) Re, longa eſt. ¶ Operata iuuentus.) Perfecit ſacrificia ꝓpter cōnubia, & nouas ſedes: quia apud veteres neq; vxor duci, neq; ager arari ſine ſacrificiis peractis poterat, vt alibi, lætus operatus in herbis. Itē Iuuenalis, ¶ Et matutinis operatur feſtina lucernis. ¶ Corrupto coeli tractu.) Hic eſt ordo peſtilētiæ, vt Lucretius docet, ꝑmo aeris corruptio, poſt aquarū & terrę, mox omnium animalium. Notandum ſane Apolline offenſo peſtilentiā ſemper creari: quod etiā Homerus oſtendit, quum eum armatum inducit ſagittis, Vnde & Apollo dicitur ſecundum aliquos ἀπὸ τοῦ ἀπολλεῖν. Contra ſi cytharam teneat, mitis eſt. Vnde Horatius, Cōdito mitis placiduſq; telo Supplices audi pueros Apollo. ¶ Linquebant dulceis animas.) Item alibi, Et quum frigida mors anima ſeduxerit artus. Quare anima dicitur relinqui, & non magis relinquere? Secundū eos .ſ. qui dicunt animam eſſe perpetuam: & ad diuerſa corpora tranſitum facere: quod ſi eſt, bene dicimur nos animas linquere, quorum nihil præter corpus eſt. Nam anima perpetuitatis eſt. Vnde Palinurus in ſexto, Nunc me fluctus habet: hoc eſt corpus, quod ſolū meū ē. ¶ Exurere Syrius agros.) Syrius ſtella eſt in ore canis poſita: quæ annis oībus oritur circa octauū Iulii kalendas: quæ orta plerunq; peſtilentiam toto anno facit, plerūq; paucis diebus: interdū innoxia naſcitur. hinc eſt, Et in totū regnaret Syrius annū. Itē ſupra, Et lethifer ānus. Tunc aūt peſtilentiā creat, ſi in hanc rem etiam cęterorū conſentiat curſus aſtrorū. Sane canicula in cuius ore eſt, tantū generis fœminini eſt: quum ſit canis cōis generis, vnde hoc naſcitur. Nam in diminutione mutauit genus. ¶ Seges ægra.) Seges interdum terrā ſignificat: vt Horatius, Hęc ſeges ingratos tulit, & feret omnibus annis. Interdum frumenta: vt, Quid faciat lętas ſegetes. Hoc loco vtrūq; pōt intelligi. ¶ Veniāq; ꝓcari.) Et bene fictū: vt, Orantes veniā. aut & re vera veniā erroris Anchiſę, qui oraculū male interpretatus eſt. ¶ Laborum tentare auxilium.) Propter peſtilentiam. ¶ Vertere curſus.) Propter ſedes.

DONATVS.

¶ Sic fatus meritos ar.m.h.) Meritos dixit cōuenientes, & dicit quibus diis ſacrificauerint .i. in quorum deorū honorē. ¶ Taurum Ne.) Deo .ſ. maris, propter ingruentem nauigationem. ¶ Taurum tibi p.A.) Propter reſponſi beneficium. ¶ Nigram hyemi pecudem.) Vt cōquieſceret nec noceret. Zephyris felicibus Albā.) Vt plena proſperitate adeſſent. ¶ Fama volat pu.re.c.p.Ido.du.de.q; lit.c.Ho.v.d.ſe q; a.re.) Opportunitatē cōuenientem oblatā narrat nouā ſedē magna cupiditate quærentibus, fama enim creberrima fuit, & volabat. hoc dicendo oſtendit ſine authore certo eandem famam fuiſſe Idomeneo regnis paternis excluſo vagari imperium Cretę, ac per hoc primū eſſe cōmodum, ꝙ nullus eſſet, qui venientibus aduenis contrarius poſſit exiſtere. domus autem incolumis & parata, ſolos incolas quærere. fauebant ergo oīa Troianis, locus, tempus, perſonę, locus quia ſecundū aſſertionem Anchiſæ reſponſo Apollinis Creta putabatur erecta. tempus, quod loci eius vacabat imperiū, nec fuerat qui poſſet obſiſtere. accedebat eo ꝙ etiam domus paratæ fuerant, quarū ſtruendarū labor habebatur in lucro. perſona, quia Troianis oīa ſupra vota ceſſiſſe videbantur, imperium ſine dimicatione, diues terra vtpote, quæ Iouis præſenti foueretur auxilio & cognatorū domicilium & domorū parata ſubſtantia. ¶ Pelagoq; volamus.) Ecce quantū valuerunt obſequia ſacrificiorū, quæ nauigaturi perfecerant. non dixit nauigamus, ſed volamus. Incipit enumerare loca, per quæ tranſierunt, & hæc nomina regum ſignis ſuis. ¶ Bac.q; iu. Naxon, vi.q; Donyſam, Olearon, ni.q; paron, ſp.q; p.æ. Cycladas, & crebris legimus freta concita terris.) A ſpecie tranſiit ad generalitatem. dixit enim aliquas inſulas cū ſignis & numinibus ſuis. nunc ait. & crebris legimus freta concita terris. quia nec cognitionē habere Æneas potuit vocabulorū oīum & odioſum fuit relationem ipſam facere longiorē. quod ait legimus, verbum eſt nauticū. nam legere aiunt, cum colligunt funem. legere dicunt, cum pelagi prolixa tranſmittunt. hoc ipſum legimus, ad oēs inſulas & ad freta pertinet. crebris ideo, quia hoc faciebat multarū vicinitas inſularum. ¶ Nauticus ex. vario c.cl.) Vel morem nautarum expreſſit, vel eorū gaudiū, qui ſuffragantibus elementis ad proſpera ſperabant ſe eſſe venturos. vario, inquit, certamine. in naui enim varia ſunt officia, tamen omnia cum certamine, & labore. ¶ Hortantur ſocii, Cretā pr.q; pe.) Certabatur enim ad ea loca confeſtim ſe eſſe venturos, vnde Troianū genus diceba tur exortum. ¶ Proſequitur ſ.a p.v.e.&q; t.an.c.al.o.) Ipſe eſt vētus proſperior, & vehementiſſim: neceſſarius qui puppim nauis impellit. quod autem dixit tandem allabimur. quū Anchiſes dixiſſet, tertia lux claſſem cretæis ſiſtet in oris, nō prolixæ aut tardæ nauigationis fuit, ſed cupiditatē deſiderantiū voluit demonſtrare. tardum eſt enim cupientibus, etiā ſi celeritate ſumma ad optata vel ſperata proueniant. ¶ Ergo auidus.) Auidum dixit, non auarū. ſed hæc ocio conſentiunt & ab ocioſis fieri conſueuerunt rem inſtituēdā ſatis properantē. ¶ Pergameāq; voco.) Vt pergamei uocarentur, quibus Troiæ deerat nomen. ¶ Hortor amare focos.) Vt haberent cum laribus nouis affectū. ¶ Arcemq; at.t.) Quæ præcipue amauit in Troia, hæc repatare cupiebat, & arcem in altum ducere. ¶ Iamq; fere ſi.ſu.lit.pu.) Vbi aqua maris finitur, littus dicitur, ita & finis terræ, quæ littore iungitur, pelagi littus dixit, ꝓpterea ſubductas naues dicit fuiſſe, & in ſicco littore conſtitutas, quia (vt dictum eſt) eſt & vdum littus. ¶ Connubiis, aruiſq; no.op.iu.) Subductis nauibus tanq̃ in loco manſuri, cōnubiis & rei ruſticę operam dabant, hoc eſt, qui iuuenes erant, iungebantur vxoribus, vel inſiſtebant cultores agrorum. quæ res oſtendebant plenam fiduciam cōmanendi. ¶ Iura domoſq; dabam.) Aut leges viuendi & domus, aut ipſarum domorū iura, hoc eſt dominia legibus deputans, quod paratæ vrbi defuerat, hoc ſolum decreuerat Æneas addendū, muros, arcem, vt pergama referre viderentur aliud pertinens ad tuitionem commanentium, aliud quod affectum locorum, quæ in Troia dilexerat, demonſtraret. ¶ Subito cum ta.m. Cor

rupto cœli t.mi.q; ve.Ar.q;,ſ.q; lu.& letifer annus.) Generalis quidem malorum propoſitio,ſed aperitur ſequenti ſpecialitate diſcuſſa,ſecuris,inquit, ac diſpoſitis omnibus repentina morbi calamitas grauis omnibus pernicioſas attulit cauſas. nã ex aeris corruptione lues exorta contagionem influxerat diram. non tantum humanis corporibus,verũetiã arboribus, & his omnibus,quæ victus cauſa fuerant, Troianorũ laboribus ſata. ſupra enim dixit, aruiſq; nouis operata iuuentus, defecerant quoq; arbores,herbæ, & quicquid protulerat terra.ad hæc mala etiã illud acceſſerat,vt languore ipſo correpti non euaderent. & letifer annus, aut per totum annũ homines ſunt mortui, aut ãnus diem letum rebus oĩbus attulit. enumerat iam euidenter, quæ mala ex illo principali malo exorta ſint.¶ Linquebant dulces a. aut æg.tr.Cor.) Aut moriebantur homines,ait,aut corporibus tabe diſſolutis trahebant miſerabilem vitã.¶ Tum ſteriles exurere Syrius agros.) Syrius cum exoritur,omnia, quæ terra gignit,exurit,& facit eam ſterilem,ut ipſe eſt,adimendo,quę portabat.tantum deniq; in omnia inuaſerat malum, vt nonnullis perditis,nec illis ſpes ſalutis,retinendæ eſſe poſſet, qui ſe euaſuros forſitan crediderſſent.¶ Rurſus ad o.o.P.q; remenſo Hor.p. ire m.ve.q; pr.) Pater,inquit,meus quia & ſapientia atq; exercitatione cæteros anteibat, primus ſenſit aliquid factum cõtra præſcripta reſponſi,proinde,dicebat ad Apollinem repetita nauigatione redeundum,vt errati venia peteretur.¶ Quem f.fi.r. fe.v.la.Te.a.iu.q.v.c.) E diceret laborũ finem, finiendiſq; ipſis laboribus, vnde prouenire auxilium poſſet, vel in quem locũ iuberet curſus nauigationis inflectit iubeat, in medio poſitum eſt,& tenet omnia,omnibuſq; deſideratis aptatur.

ASCENSIVS.

¶ Sic fatus.) Docet,ſacrificio peracto,in Cretam profectos, & illinc peſtilentia rurſus pulſos. vnde dicit Dona.ſic.¶ Meritos.) Cõuenientes Neptuno,propter ingruentẽ nauigationẽ.¶ Apollo.) Propter acceptũ oraculum.¶ Fama volat.) Opportunitatẽ conuenientẽ oblatã oſtendit. Fauebat ergo Troianis locus:quia ſm Anchiſen fata Cretã portendebant:item temporis,quia regnum vacabat.Erantq; domus paratę,ne eſſent cum magno labore ædificandæ.¶ Volamus.) Oſtendit ex proſpera nauigatione quantum valuerint obſequia ſacrificiorum.¶ Sparſaſq; per ęquor.) Poſt ſpecialia,tranſit ad generalitatem. Nam quum dixiſſet nomina aliquarum inſularum,addit, Crebris legimus freta concita terris,quia nec cognitionem habere Æneas omnium vocabulorum potuit:& odioſum fuit, relationem ipſam facere longiorẽ.¶ Legimus.) Legere autem,eſt nauticum verbum,

Legere. quũ colligunt funes:quum Pelagi prolixa tranſmittunt. Et pertinet ad omnes inſulas,& ad freta pertinet.¶ Clamor.) Vel morem nautarũ expreſſit: vel eorum gaudium, qui ſuffragantibus ventis proſpera ſperabant.¶ Vario certamine.) Nam varia officia ſunt & omnia cum certamine & labore.¶ Tandem.) Nõ prolixæ nauigationis fuit:ſed cupiditatis nauigantium.Nam cupiẽti omnia tarda ſunt, & ſi ſummopere properentur.¶ Auidus.) Non auarus:ſed quaſi otii cupidus.¶ Focos.) Vt haberent cum laribus nouis affectus. ¶ Arcemq;.) Quæ præcipue amauit in Troia:hæc reparare cupiebat.¶ Sicco.) Nam Vdũ etiam eſt littus.¶ Cõnubus,aruiſq;.) Quæ res oſtendebat magnam fiduciã manendi.¶ Iura,domoſq;.) Leges viuẽdi & domos:aut ipſarũ domorum iura.i.dominos à legibus deputans.¶ Subito cũ tabida membris.) Securis,ac diſpoſitis omnibus ſubita peſtilẽtia coorta eſt ex aeris corruptione:non hominibus ſolũ, ſed & arboribus,& ſatis victus cauſa. Supra enim dixerat, Aruis operata iuuentus. Languore autẽ corporis, letum effugere nõ poterant.¶ Linquebant.) Ex principali malo hæc proueniebant: aut moriebantur homines:aut corporibus tabe diſſolutis trahebãt miſerabilem vitam.¶ Exurere Syrius.) Ergo qui ſpẽ euadendi habebant,fame perituri videbantur: quũ Syrius exurendo,oĩa ſterilia redderet.¶ Rurſus.) Pater,qui prudentiæ alios pręibat, primus ſenſit aliquid factum contra præcepta Apollinis. Hæc

Ordo. ille.¶ Ordo eſt.Sup. Anchiſes,fatus ſic. mactauit aris,ideſt ad aras honores meritos,ideſt cõuenientes,aut debitos diis,quibus aras extruxerat,appoſitorie,taurum Neptuno, ſcilicet mactauit:& mactauit tibi,o Apollo,etiam taurũ: & mactauit hyemi,ideſt deo tempeſtatum, pecudem nigrã: quia infauſtus eſt deus.& mactauit Zephyris fœlicibus Albam, ſup.pecudem fama volat,ideſt velociter circũfertur: Idomenea ducem,ſcilicet Creteñ.hoc eſt,principem terrę,ſiue is rex,ſiue dux dicendus. (Nam dux ſæpe officii,non dignitatis nomen eſt: vt de Achate, Duce lætus Achate:de Didone, Dux fœmina facti,&c.Declinatur autem hic Idomeneus: vnde præter conſimilium nominũ morem,penultimã accuſatiui producit.) Pulſum, ſcilicet quia filium immolare voluit:ceſſiſſe,ideſt exceſſiſſe regnis paternis, vnde pelli non debuit niſi ob deteſtabile facinus, & littora Cretæ deſerta,ſcilicet à duce,& illo, & alio, quũ filius iunior eſſet, q̃ qui præeſſet: vnde prius nõ immerito dixit, Deſertas quærere terras:& domos,ſcilicet Cretẽſes vacare, ideſt vacuas eſſe hoſte.i.inimico:& ſedes relictas.ſ.a duce profugo: aſtare.i.paratas eſſe. Et ideo nos linquimus portus Ortygiæ.i.Deli: a Coturnice dictę:& volamus.i.celerrime nauigamus:pelago,ideſt per pelagus:& legimus,ideſt ordine ſuo pertranſimus nauigãdo:aut potius:linquimus Naxon inſulã illam:Bacchatam,ideſt Bacchis,hoc eſt,ſacerdotib. Bacchi habitatã, aut Baccho ſacrã, aut Bacchico munere, ideſt vitibus amatã: & ita ſcribitur per ch:nam a baccis,ſcilicet fructibus ſylueſtribus, aut vnionibus, Baccatam diceremus:iugis,ideſt in collibus, aut mõtibus ſuis, & Donyſam viridem, a colore marmoris quod & Lacedæmonium dicitur,& Olearon, & Paron niueã propter marmor candidiſſimum:& Cycladas,ſup.alias.i.inſulas in circuitu,in morem Cycladis veſtis iacentes,& (vt Plin.aſſerit) circa Delon in orbem ſitas:ſparſas per ęquor.ſ.Ægæum:& legimus.i.per nauigamus ſuo ordine.æquora concita.i.cõmota (vt ſit hypallage:pro eo quod eſt, Terras concitas æquoribus.) aut conſita.i. contermina:crebis terris: clamor nauticus.i.celeuma nautarũ, exoritur vario certamine: quia quum ſecundo vterentur vento certatim incumbebant, veloci nauigatione: vnde pręmiſſum eſt, Pelagoq; volamus. Socii hortantur vt, ſup.petamus Cretam:& proauos.i.maiores noſtros. Ventus ſurgens,ideſt flans a puppi.i.a poſteriore parte nauis, & ita a tergo: proſequitur nos euntes.i.proficiſcentes:& nos allabimur (Præſentis eſt tẽporis,ab allabor,allaberis.) tandem: poſt.i.lon.deſideria, licet parum eſſet moræ: oris.i.regionibus: antiquis.i.charis nobis: aut vnde antiquã originẽ traximus: Curetũ.i.illorum populorum in Creta,qui primi cultores eius fuerũt. Ergo ego auidus, molior.i.cum mole extruo,muros vrbis:optatæ.i.deſyderatæ & voco Pergameã.ſ.vrbẽ: & hortor gentẽ lætã, cognomine.ſ. vrbis:amare focos.i.diis laribus ſacrificia celebrare: aut nouas domos libenter incolere: & attollere arcem tectis.i.ædificare domos:aut,reuera,arcem: & iam puppes,ſup.erãt fere ſubductæ.i.ſurſum ductæ:in littore ſicco: & iuuentus,ſupp.erat fere operata.i.ſacrificia expleuerat. (Nam facere & operari, quãdo per ſe ponuntur,rem ſacram connotant: vt, Quũ faciam vitula pro frugibus ipſe venito: Et herbis operata iuuentus.) operata ergo cõnubiis.i.propter cõnubia:& aruis nouis.i.propter arua noua iam primũ arata ab eis: & ego dabam eis iura.i.ciuitatis & domos.ſ.priuatas,iam dicit.quum.i.quando lues.i.infectio tabida.i.tabi plena:& miſeranda.i.miſerandos nos faciens: venit.i.ſuborta eſt ſubito:& hoc tractu.i.regione, aut climate illo cœli.i.aeris vicini,corrupto: venit,dico,membris.i.hominũ,& arboribus,& ſatis:& annus letifer.i.mortifer:hoc eſt,mortem per peſtẽ adferens venit. Corpora linquebãt animas dulceis.i. ſanis:hoc eſt,vitã ſuam:aut ipſa ægra.i.ſaucia, & infirma.trahebãt,ſup.eas videlicet animas:hoc eſt,anhelitũ, & ſpiritũ vitalẽ tum.i.inſuper.Syrius.i.ſydus illud ardẽs in ore canis: exurere, ſup.cœpit:aut exurebat:agros ſteriles.i.quos exurẽdo:ſteriles. ſ.effecit:nõ qui de ſe ſteriles erant: nã dictũ eſt, Centum vrbes habitant magnas vberrima regna,herbæ arebãt.i.aridæ fiebãt: hoc eſt,deſiccabantur:& ſeges.i.terra:ægra.i.languida propter intemperiem cœli:aut,reuera,ſeges frumenti, quæ inanis erat: negabat ſup.nobis victum:pater hortatur ire curſus ad oraclũ, pro ad oraclũ: Ortygiæ.i.Deli: & ad Phœbũ.i.Apollinem:hoc eſt,ad oraculũ Apollinis in Ortygia,ſeu Delo dari ſolitũ: & hoc mari remenſo.i.renauigato:& pcari veniã.i.hanc gratiã, vt dicat quẽ finẽ ferat.i.dicat,aut cõſtituat:feſſis.ſ.nobis: & vnde.i. a qua re:aut a quo genere piaculi,aut ſacrificii:iubeat tentare.i. attendendo obtinere auxiliũ:& quo iubeat vertere curſus,ſup. noſtros. Nam ex infortunio ſenſit non in Creta confidendum fuiſſe quum dii placati in malum non impellant.

PIERIVS.

¶ Hoſte vacare domos.) In exẽplaribus admodũ vetuſtis,domum,legi numero vnitatis. Sed plenius eſt,domos,dicere,quæ ſatis vniuerſę facit multitudini,cõmodũq; in oĩbus hoſpitium pollicetur.¶ Bacchatãq; iugis Naxon, viridẽq; Donyſam.) In codicibus aliquot antiquis Donuſam per u,latinam vocalem in penultima ſcriptũ legas, non hic quia vt Verrio Flacco placet, eadem apud nos u,litera ſit, quę apud græcos, v pſilon. Sed ga

inſula ea, Διονυσία, Græcis eſt κατὰ παραφθορὰν ex Donyſia, quippe φ Bacchus in eam ex Naxo traiecerit Ariadnã, quã Minos pater inſequebaẽ, eſt & Donuſam, legere in antiquo Taciti codice iis libris, quos Leo decimus Pont. Max. ab interitu vindicauit pro hac eadẽ inſula. Naſon vero in codicibus aliquot ꝑ ſ notatum inuenies, Græci tamen per ξ, nomẽ hoc ſcriptitare ſolent. Eodẽ hoc mõ apud Liuiũ in captiuitate Syracuſaꝝ corrigẽdus locus ex veteri codice, Epicides ab inſula, quã ipſi Naxõ vocant. Nã Naſon per ſ, in impreſſis codicibus habeẽ. Sed vt ad Naxon alterã, qua de nũc agitur, redeã, illud minime ꝑterierim traditũ ab Aſclepiade, Naxias mulieres ſolas hominũ octimeſtrem fœtum vitalem parere. Siue φ Bacchus ſibi Iunonẽ conciliauerit: ſiue φ eo temporis ſpatio ſit ipſe natus, cuius rei memoriã ita voluerit illuſtriorẽ fieri. ⸿ Olearon.) In antiquis aliquot exemplaribus, Oliaron, ſecunda vocali per ἰῶτα ſcriptũ inuenias, vti etiam ſcribitur apud Græcos, de qua ita traditur, ὠλίαρον νῆσον τῶν κυκλάδων μία. ſolnet tamen Latini ἰῶτα libenter in e vertere, vocali alia ꝑcipue ſubſequẽte, vt in nõie, æthereus. Fuit vero Oliaros Sidoniorum Colonia, vt Põticus Heraclides tradit in lib. de inſulis. Ea vero à Paro diſtat octo & quinquaginta ſtadia. ⸿ Niueáq; Paron.) In codicibus aliquot anti. Parũ idiomate Latino ſcriptum inueni. Sed enim propria nomina Græce declinata, plerũq; neſcio quid venuſtius ſonare videntur, ſic Paron, magis placet. Ita etiã apud hiſtoricos, vt in anti. Liuii codi. Corinthon legi: & clã Cypron profugit, & alia huiuſmodi pene innumera. ⸿ Crebris legimus freta cõcita terris.) In codicibus aliquot manu ſcriptis legi, freta concita remis, frequẽti quippe nauigatione ſolicitata, quod quidem fieri in multaꝝ inſularũ, earundẽq; paſſim habitatarũ vicinitate, par eſt: ſed neq; diſplicet terris, vt freta dicat crebris incurſationibus tam frequentiũ inſularũ concitari. ⸿ Nauticus exoritur vario certamine clamor.) Sunt naris admodũ emunctæ viri, qui pro certamine, legendũ autument, hortamine, ſuſtineriq; verſum adſpirationis vi cõtendebant. Eam ego lectionem nunq̃ in antiquis codicibus inueni, Legi vero apud Ti. Donatum, in naui varia eſſe officia, & tamen omnia cũ certamine & labore. Quare quã is lectionem agnouerit, meridiana luce clarius apparet. ⸿ Pergameáq; voco lætam cognomine gentẽ.) In pluribus antiquis exemplaribus verſus hic in duo membra diſpeſcitur, cũ ſuperiori enim verſu, Ergo auidus muros optatæ molior vrbis, hemiſtichiũ adiũgunt, Pergameáq; voco comma mox interiecta ſubiungunt, & lætam cogn. gentem hortor amare focos. Põtanus verſum ꝑ vnico mẽbro citat, non taciturus, ſi, & illud inſertũ agnouiſſet. ⸿ Iãq; fere ſicco ſubductæ littore puppes.) Tria in hoc verſu nomina geminatis conſonantibus notata. In antiquis codicibus ſimpliciter ſcribunẽ, ſico, litore, & pupes, ſiue ita depoſcat analogia, ſiue quia (vt Victorinus ait) antiqui, cõſonantes geminare non conſuerunt, vt in his Anus, luculus, Me'mius, & his ſimilibus, ſupra vero conſonantẽ quam geminari opportebat, Sicilicõ imponebãt, cuius figura hęc eſt Victorino, an'us, lucul'us, mem'ius. Idq; ſignũ geminandi apparere in multis veteribus adhuc ſcriptis libris atteſtatur: ſed enim de littore cur vnico omnino t, ſcribi debeat, in. vij. diſputatum. ⸿ Linquebant dulceis animas, aut ægra trahebant Corpora.) In codicibus aliquot antiquis vna eadẽq; periodo concluduntur, Et lætifer annus linquebat dulceis animas, aut ægra trahebat Corpora, vt Lætifer annus, ſit ſubiectũ. In aliis tamen exẽplaribus curioſioribus legi Linquebãt animas dulceis aut ęgra trahebant Corpora, quę lectio recæpta. ⸿ Rurſus ad oraclum Ortygiæ.) In antiquis pleriq; codi. oraculum integra dictione ſcriptum inuenias. In quo forte putabant a, ſecundã ſyllabã, a principio corripi poſſe, ratione poliſyllabicæ dictionis, quod aiunt quidã in huiuſmodi vocabulis medias pleriũq; ad placitũ poni, vt Sidonia dido, & Sidoniã picto. Sed enim omnes iam probant oraclum, κατὰ συγκοπήν. ⸿ Quem feſſus finem.) In antiquis aliquot codicibus quã legiẽ. f. g. vt hoc loco No. Marcellus agnoſcit, quãuis alibi dictum ſit à Virg. Hic finis fandi. finem porro. f. g. proferre maluerunt Varro, Caſſius, Cæcilius, Attius, & Lucretius.

SERVIVS.

Nox erat, & terris animalia ſomnus habebat,
Effigies ſacræ diuum, Phrigiiſq; Penates,
Quos mecum à Troia, mediuſq; ex ignibus vrbis
Extuleram, viſi ante oculos aſtare iacentis
Inſomnis multo manifeſto lumine, qua ſe
Plena per inſertas fundebat luna feneſtras:
Tum ſic adfari, & curas his demere dictis.
⸿ Qđ tibi delato Ortygiã dicturus Apollo eſt, PE. P.
Hic canit, & tua nos en vltro ad limina mittit.
Nos te Dardania incenſa, tuaq; arma ſequuti,
Nos tumidum ſub te permenſi claſſibus æquor,
Idem venturos tollemus in aſtra nepotes,
Imperiumq; vrbi dabimus, tu mœnia magnis
Magna para, longumq; fugæ ne linque laborem,
Mutandæ ſedes, non hæc tibi littora ſuaſit,
Delius, aut Cretæ iuſſit conſidere Apollo.
Eſt locus, Heſperiam Graii cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atq; vbere glebæ,
Oenotrii coluere viri, nunc fama, minores
Italiam dixiſſe ducis de nomine gentem.
Hæ nobis propriæ ſedes, hinc Dardanus ortus,
Iaſiuſq; pater, genus à quo principe noſtrum.
Surge age, & hæc lætus longæuo dicta parenti
Haud dubitanda refer: Coritum, terraſq; require
Auſonias, Dictęa negat tibi Iupiter arua.

⸿ Viſi aſtare.) Non aſtabant: ſed videbanẽ. Vnde & viſa dicuntur: nõ enim ſunt, ſed videntur. ⸿ In ſomnis.) Multi hic diſtinguũt, & volunt vnã partẽ eſſe orationis. i. vigilantis: multi in ſomnis dicunt: vt ſit colliſio, quõ peculi pro peculii. ⸿ Multo lumine.) Cum nimbo ſuo, qui circa deos ſolet videri. ⸿ Inſertas.) Aut claſtratas: aut non ſeratas, vt ſit quaſi inſeratas. i. non clauſas. & dictũ quomodo Aſproſq; molares, pro aſperos: compoſtus pro cõpoſitus: vixet pro vixiſſet. ⸿ Ortygiã.) Ad Ortygiam: more ſuo detraxit prępoſitionem, vt paulo poſt, Haud dubitanda refer. ⸿ Dardania.) Deriuatiuũ nomen à cõſtitutore. & notandũ regionem pro ciuitate poſitam. ⸿ Tuaq; arma ſecuti.) Ac ſi diceret, tuas partes vel imperium. ⸿ Sub te.) Sub tuo iure agentes. ⸿ Permenſi.) Euecti: vt eſt contra, Pelagoq; remẽſo, Improuiſi aderunt. ⸿ Iidẽ nos.) Scilicet qui te ſumus ſecuti. ⸿ In aſtra nepotes.) Significat Caiũ Iuliũ Cæſarẽ, qui primus iter deos relatus eſt. Et bene In aſtra: cuius ſydus apparuit: vt, Ecce Dionęi proceſſit Cæſaris aſtrũ. ⸿ Vrbi.) Romæ κατ' ἐξοχήν: vt ſupra diximus. ⸿ Mgnis.) i. nepotibus: & bonũ ornatũ ſermonis fecit ſimilitudine, magnis magna para, dicendo. ⸿ Fugæ.) Profectionis. ⸿ Mutandæ ſedes.) Argumentũ a neceſſitate. Simul arguitur error Anchiſæ. Ordo autẽ eſt, Delius Apollo. ⸿ Eſt locus.) Vt ante diximus, orbis cõparatione. ⸿ Heſperiam.) Deeſt, Quam, vt ſupra dictũ eſt. ⸿ Cognomine.) Ab Heſpero Hiſpaniæ rege: vel ſtella quam intuentur petentes Italiã. ⸿ Oenotrii.) Vel à rege: vel à vino. Italus. n. primus vitẽ oſtendit Saturnus: vt in ſeptimo legimus, Vitiſator curuam ſeruans ſub imagine falcem Saturnuſq;. ⸿ Propriæ ſedes.) Perpetuæ: qa infirmas & in Creta & in Thracia cõdidit. ⸿ Hinc Dardanus ortus, Iaſiuſq; pater.) Dardanus & Iaſius fratres fuerunt Electræ filii: ſed Dardanus de Ioue, Iaſius de Corito ꝑcreatus eſt. A cuius nomine & mons & oppidũ nomen cepit: poſtea Iaſiũ dicitẽ Dardanus occidiſſe. ⸿ A quo ꝑncipe noſtrũ.) A Dardano, non ab Iaſio: nã anteriori reſpondit. Quod autẽ dicit, à quo ꝑncipe genus noſtrũ eſt: põt & gnaliter intelligi, vñ originẽ ducim⁹, vt Deos penates, q̃ſi Troia nos intelligas: & ad natum referri, de quo dicit Labeo in libris qui appellanẽ de diis aĩalibus: in qbus ait eſſe q̃dã ſacra qbus aĩæ humanæ vertanẽ in deos, q appellanẽ aĩales, φ de animis fiant. Hi aũt ſunt dii penates & viales. ⸿ Haud dubitãda refer.) Aut qa dubitauerãt ex cõſilio Anchiſæ: aut ne ꝑpter ſomnũ nõ crederẽt. ⸿ Coritũ.) Deſignat partẽ prouinciæ, ne alter error ꝑcreeẽ ex magnitudine locorũ. ⸿ Dictæa.) Dictæus mons Cretæ eſt, dictus à Dicte nympha, q̃ illic colitur in quo dicitẽ altus Iupiter: vt, Dictæo coeli regẽ pauere ſub antro. ⸿ Negat tibi Iupiter arua. Ex deſinito. Et bene Iupiter: quaſi ipſe qui Cretenſibus præeſt.

— Vid. prim. li. num. 32.

ta poſuerunt; quia errare nō debuit ſenex in originis ſuæ cauſa,

DONATVS.

¶ Nox erat & terris an.ſo.ha.) Quæ dixerat Anchiſes facienda nox interueniens diſtulit. denique oē animaliū genus pro neceſſitate naturæ ac tēporis dormiebat. ¶ Ef.ſa.di.phry.q; pe. Quos m.à T.m.q; ex ig.u. Extuleram &c.) Virtutes animi ſui & meritū iuxta deos omni occaſione cōmendat, & ſubtiliter profert dormientibus quippe oībus aīalibus, & cōpetēti tēpore iam quietis, ſolus prope peruigil fui, & licet iacerem, arcebāt tamen ab oculis meis plenū diuerſæ ſollicitudines ſomnū, repente apparuerunt deorū imagines ſacræ, illorū ſcilicet, quos medio Troiæ flāmantis incendio rapui, & mecū ſuſtuli, ac reddentes meis vicem in conſpectu meo manifeſtiſſimi viſi ſunt conſtitiſſe, ne cōtra ſuperiora locutus videretur. dixerat enim noctem fuiſſe, ac per hoc tenebras addidit. ¶ Qua.ſ.pl.per i.f.lu.f.) Inde, inquit, fuit per noctē lumen maximum, quia luna feneſtris patentibus pleno orbe oculis meis apparebat obiecta. dixit in ſomnis, hoc eſt vt ſomnians videret, & deos ipſos velut loquentes audiret, & videret præſentes, lumen pſtantibus radiis lunæ. ¶ Tum ſic affari, & curas his demere dictis.) Ne vlterius curis recurrentibus frangerent, his verbis loquutus eſt. ¶ Quod tibi d.or.di.A. eſt, Hic c.& t.n.en vl.ad li.m.) Ne cumulatus geminis diſcurſibus labor te rurſus ad ortygiā reuocet, atque eadē quę tranſmiſeras maria, imperrādi alterius reſponſi neceſſitate cogaris intrare, vltro quę deſideras, Apollo porrexit. habes nominis eius grande cōpendium, vt hic nobis referētibus diſcas, quod cū ingenti laborū iactura fueras cogniturus. ecce quantus erga te numinis fauor. nō rogas, & fauetur deſiderio tuo, nō nauigas, domo, quoque non egrederis, limen & dei iuſſa famulantibus diis ad aures tuas animſq; portant, pone hanc iam, qua vexaris cogitationū molē, & quid loquamur, quidue referamus aduerte. ¶ Nos te Dardania incenſa, tuaque a.ſ.&c.) Poſt errorē primi reſponſi ſic Æneā inſtrui cōuenerat, vt omni ambiguitate ſubmota, vt quid loquerent, & quæ referrēt, euidenter audiret, & cerneret, debuit enim ad hæc perferēda taliū adhiberi perſona, vt incredibilia & mira dicturus facillime crederet. denique ipſi renunerant beneficia ſua, & nouiſſime etiā pſentis temporis ſociant cōmemorantes præterita, ac meliora in futurū & grandia pollicentes viuentibus tuis & eorū poſteris profutura. Sic enim & primo Apollo ipſe prędixit. hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris, Et nati natorū, & qui naſcent ab illis, hortantur quinetiā ne ſit laboris impatiens, & arte mirifica cōponunt eius animum, vt futura quamuis laborioſa libēter audiret, artis igitur fuit excludere ante oīa ſolicitudinē primā, & liberato angoribus animo, ſi alterius nauigatiōis labores īgereret. denique purgato ad plenū & afflicto dudum mœroribus corde facienda in pſenti vel futura narrant. ¶ Mutandæ ſedes.) Suffecerat hoc ſolum dixiſſe, vt ſciret ſibi eſſe migrandum, dicunt tn̄ cauſam, & Apollinis eſſe iuſſionē, quod vt noſceret. ¶ Nō hæc (inquit) tibi lit.ſu.De.aut cr.iu.co.A.) Ecce iam ex aperto fit certior, ne rurſum vexaret incertis, & inſinuatur regio imperio eius & poſterorum ſucceſſionibus debita, ſic inſtructa & plena narratione perſpicua, vt vocabulis, ſignis, vberrimo locorū ſitu, incolarum fortitudine, decurſa quoque ſeculorū oīum origine ſignaretur. ¶ Eſt locus, he.g.co.di.&c.) Quam multa dicta ſunt paucis, ſed hęc veterē tenent ordinē rerum, veniunt dehinc ad eam partē, in qua falſus Anchiſes ſimile quidē ſed non neceſſariū ſenſerat, vt oſtenderent, nō Apollinis in cauſa reſponſi, ſed interpretantis errore laboris vacui vitiū eſſe cōtractū. ¶ Hæ n.pr.ſe.) Bene (inquit) hæ nobis, ſupra enim dixerant. Tu mœnia magnis magna para, & quia reſponſo tenebat, quæ nos à ſtirpe parentum prima tulit tellus, eadem vos vbere læto Accipiet reduces, antiquā exquirite matrē. hanc partē manifeſtiſſime dixerunt dicentes. ¶ Hinc Dar.or. Iaſius q; pa.ge.à q.pr.no.) Hos dicunt in Italia genitos, ſed Iaſum tēporis antiquioris, mater ergo Italia eſt, & maiores Iaſus & Dardanus, à quo Dardani dicti ſunt Troiani. ¶ Surge age, & h.l.lo.di.pa.Ha.d.re.) Refer (inquit) patri tuo qui antiquitatis merito ætati non cōuenerat falli, ratione curſus originis ſuæ Italiā potius & corithū petat. cæterū Iupiter, qui Cretæ peculiaris amator eſt, nobis penitus ipſam denegat ſedē, ſurge & age hortantiū verba ſunt, & hinc Æneas oſtendit per ſomniū vidiſſe & audiſſe, quæ ſuperius dicta ſunt, quāuis alii ſic exponant, vt inſomnis quaſi ſine ſomno ac p [illegible] vigilans intelligatur. ſurge igitur, & hæc lætus dicta long [illegible] parenti indubitanter expone. recte poſitum lætus refer [illegible] lucro fuit labor nauigandi ad ortygiam, & oblata om [illegible] ſpicua narratione perceperas. longęuo, cū reprehen [illegible]

ASCENSIVS.

¶ Nox erat.) Docet quomodo in ſequenti nocte, poſtea q; Anchiſes decreuerat, rurſum in Delon mittere, dii Penates cohortati ſunt in Italiam proficiſci: docentes eam eſſe terram, eamque matrem quam Phœbus ſignificauerat. De qua re dicit Donatus ſic. ¶ Nox erat.) Virtutes animi ſui, & meritum, & gratiam deorum cōmendat: oſtendit, q cæteris dormientibus ipſe acriter rebus publicis inuigilabat. ¶ Qua ſe Plena.) Voluit demonſtrare quomodo in nocte videre potuit. ſ. per radios lunæ: tunc ſic ne vlterius recurrentibus curis frangeret. ¶ Quod tibi delato.) Ne geminetur labor redeundo Apollo facit, vt hęc referentibus nobis, hic audias quę apud eum eſſes auditurus. Magnus ergo numinis fauor: non rogatur & fauet. Non nauigas, neque domo egrederis, & dei iuſſa famulantibus diis, ad tuas aures veniunt. ¶ Nos te.) Ad hominem errore iam à patre imbutum debuit mitti perſona, cuius authoritate, ac meritis etiam incredibilia credi poſſint. Dii ergo Penates huiuſcemodi erant, qui præterita memorando, futura meliora pollicerentur. Artis eſt igitur excludere ante ſolicitudinem primam, & liberato angoribus animo, alterius nauigationis labores ingerere: ac monſtrarit: non eas ſedes oſtendiſſe Apollinem deſcribit, nec eū mōſtraſſe locum. ¶ Hinc Dardanus ortus.) Oſtendit quum Apollo dixit: Quæ vos à ſtirpe parentū Prima tulit tellus: non de Creta, & de Teucro, ſed de Italia, & Dardano eſſe intelligendum. ¶ Longæuo.) Occulte corripit ipſum ſenem de origine ſuorum non debuiſſe falli. ¶ Iupiter.) Qui cretæ peculiaris amator eſt. ¶ Surge.) Oſtēditur per ſomnum hoc vidiſſe: quāuis aliqui exponant inſomnis, ideſt vigilantis. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Nox erat: & ſomnus habebat, ideſt occupabat animalia, quum, ſup. effigies ſacræ diuum, & Penates Phrygii, ideſt Troiani: quos, ego extuleram mecū Troia ex mediis ignibus vrbis: viſi, ſupp. ſunt aſtare ante oculos, ſupp. meos: iacentis, ideſt cubantis: inſomnis, ideſt ex ſomnis & vigiliis: & hoc, ſup. cum multo lumine: manifeſto: ideſt mihi viſibiliter apparenti, ſup. ea quæ luna plena: fundebat, ideſt infundebat, aut inſpergebat lumen ſuū, per feneſtras inſertas, ideſt non ſeratas, ſed apertas: aut non cōſertas, ideſt cōcluſas: ſed reſeratas parum (nam Landinus vult hypallagem eſſe, vt ſint feneſtræ inſertæ: pro, luna inſerta) Tū, ideſt deinde poſtquam mihi manifeſto lumine viſi erant: adfari, ſup. cœperunt aut adfabantur: & demere, ideſt demebant curas his dictis: Apollo canit tibi hic, quod dicturus eſt tibi delato, ideſt poſtquam delatus fueris Ortygiam, ideſt in Delon. & en, ideſt ecce: mittit nos inquam, quibus fidem habere debes: quia nos ſequuti ſumus te: & tua arma. i. tuam protectionem, aut dexteritatem in bello, & hoc Dardania. i. regione, quā Dardanus incoluit incenſa: nos permenſi. i. perfecte menſi ſumus claſſibus. i. pernauigauimus ſub te. i. ſub ductu tuo: æquor tumidum. i. procelloſum: & nos iidē tollemus, ideſt extollemus in aſtra propter Cæſarem id dicit: de quo in Buco. illic, Ecce Dionei proceſſit Cæſaris aſtrum: dictū eſt nepotes venturos. i. poſteros tuos: & dabimus vrbi. ſ. quàm nobis ſtatues imperium, quod Cæſar perpetuū vſurpauit: tu para (non dicit extrue: ſed para. i. pręp ara: quia non ipſe: ſed poſteri eius id fecerunt.) diis qui in capitolio Romæ colebantur: magna mœnia. i. Romæ: ſeptem colles complectentis: & ne linque, pro ne derelinquas: longum. i. diuturnum laborem fugę: ſedes. i. manſiones, aut habitationes ſunt mutandæ Delius Apollo non ſuaſit tibi hæc littora: aut. i. vel nō iuſſit conſidere Cretæ. i. in Creta. Eſt locus, ſupquē, aut quā: ſed more ſuo ſubticet relatiuū in deſcriptione loci Graii: dicunt. i. appellant Heſperiam cognomine, locus, dico, exiſtens terra antiqua. i. quę diu regnauit, & ita nobilis, potens armis, atque vbere. i. fertilitate glebæ. i. terræ pinguis. Viri Oenotrii, de quibus m. ſ. in oratione Ilionei dictum eſt coluere, ſup. eam: fama, ſup. eſt. nūc minores. i. poſteros: dixiſſe. i. appellaſſe Italiam: de nomine ducis: qui. ſ. Italus vocabat. Hæ ſedes. ſ. Heſperia, aut Italia, ſup. ſunt: propriæ [illegible] aut nobis ppriæ Dardanus eſt ortus hinc. i. ex [illegible] taliæ. Et Iaſius pater eſt ortus hinc. i. ex It [illegible] quo [illegible] priore, & prin [illegible] orū genus. [illegible] recente, & [illegible] ſ. Anchiſæ [illegible] tre Coryton [illegible] Auſonias. i. Itaſ [illegible] unt: Iupiter ne [illegible]

[illegible] Pierius.

Ordo.

PIERIVS.

❧ Aut Cretę iuſſit cōſidere Apollo.) In codicibus aliquot ant. replicata negatione legiť, haud Cretæ, vti prius etiã erat in codice Medi. quod interpretes non admittunt, Sunt etiã codices in quibus, cōſiſtere, legatur. Sed, conſidere, magis placet: vt illud, Vultis, & his mecum pariter conſidere regnis? Quod vero Cretæ aduerbialiter, vt vrbiũ propria nomina poſitum ſit, ne quis carminis id neceſſitati condonandũ dicat. Oratores etiam eadem vſos eloquutione ſcimus, apud Varro. lib. j. de agricultura, itaq; Cretæ ad cortinã dicitur platanus eſſe, quę folia hyeme nō mutat. ❧ Oenotri coluere viri.) In antiquis pleriſq; codicibus, Oenotri, vnico i, ſcriptũ eſt, vt in. j. diximus. Quanquã etiã ſi Oenotrii ſcribatur, ii, geminato, duo illa ii, vnica pro ſyllaba per eã quæ frequentiſſima eſt apud veteres poetas, figurã ſynizeſin accipiétur. Nō aliter ac dii vnica ſyllaba grammatici quidam veteres enunciari iubent, duabus quantũuis ſcriptum vocalibus, quæ minime coire in diphthongũ poſſint. In monumentis autẽ veterũ ſæpe videas, eam literã geminari, Attiano more, pro vnica vero proferri, vt illud Romæ: Libertis libertabusq; ſuiis, Quã tamen dictionẽ (liceat hæc in doctorum quorundam gratiam inſerere.) etiam per ii ſcriptã, ex inſtituto Lucilli non ſemel inuenias. Vt illud, Monumentum fecit & ſibi & ſueis. eandẽ porro ſcribendi varietatem in nominatiuo plurali maſculini generis à pronomine is, ea, id, obſeruaui. Nã in arcu aquę ductus, qui eſt in Cælio monte, ſcriptũ eſt: P. Cornelius. p. f. dolabela, & quę ſequũť. Faciundũ curauerũt, eidẽq; probauerunt. Attiano vero more in arcu quodã legitur inter Auentinũ & Tyberim. p. Lẽtulus. c. n. c. Scipio. T. Quintus Criſpinus, Valerianus, coſ. r. ſ. faciundũ curauere: iidẽq; cōprobauere. Vt ex hoc etiã terminationes illas curauerunt, & curauere: probauerunt, & probauere, eodẽ accipi ſignificato videamus, quũ alteram in, re. ſ. exeuntẽ, nōnulli dualis eſſe numeri voluerint. ❧ Dixiſſe ducis de nomine gentem.) Quod in codicibus aliquot antiquis, duxiſſe legatur, librariorũ oĩno negligẽtiæ factũ puto. Nã tota hęc inia ſuper noĩs nuncupatione verſatur. ❧ Coritum terraſq; require.) In codicibus aliquot antiquis, requiras legitur. Sed plura ſunt exẽplaria manu ſcripta, quæ cũ Mediceo & eo, quẽ mihi Camillus Porcius legendũ dedit, requirat, tertia perſona legant. ad Anchiſen enim hæc referenda ſunt, & eius acquieſcendum eſt ſententiæ. Quam lectionem Ti. Donatus etiã agnouiſſe videtur.

SERVIVS.

❧ Talibus attonitus viſis.) Hoc eſt talibus deorum vultibus. Vnde ſequiť, Et voce deorum. Nã & voce ſe dicit attonitũ & viſis. Attonitus vero eſt ſtupefactus. Nã proprie attonitus dicitur, cui caſus vicini fulminis & ſonitus tonitruum dant ſtuporẽ. ❧ Nec ſopor illud erat.) Soluta elocutio. ❧ Velatas comas.) Vittatas: vt, Victoris velatum auro vittiſq; iuuencũ. Nam dii qui erant apud Laurolauiniũ nō habebant velatũ caput. ❧ Corripio è ſtratis corpus.) Ne ſatietate videať reliquiſſe ſomnum. Et ſciẽdũ quia quotiens ex abrupto ſomnus aufugerit, ſignificat omen infœlix: vt ecce hoc loco tempeſtas ſequiť. Itẽ in. ij. Excutior ſomno: & ſtatim ſequitur ciuitatis excidium: nec ſine ratione. Nam ſi ſomnus, munus deorum eſt: vt, Et dono diuum gratiſſima ſerpit: nō ſine infœlicitate ex abrupto deorũ munus abſcedit. ❧ Tendoq; ſupinas Ad cœlũ cũ voce manus. Honeſta elocutio, cũ vno ſermone reſpondemus duobus: vt, Interea feſſos ventus cũ ſole reliquit. ❧ Intemerata.) Rite perfecta: vt ſi leniter eſt fundendũ vinũ, aut mola inii ciẽda, ſic fiant vt ratio exigit ſacrificii. aliter ſi fiant, temerata ac turbata ſunt ſacra: vnde Helenus, Ne qua inter ſanctos ignes in honore deorũ Hoſtilis facies occurrat, & oĩa turbet. Item in octauo, Audax quos rumpere Pallas ſacra vetat, raptoq;. ❧ Focis.) Ideo focis, nō aris: q͂a penatibus ſacrificat. ❧ Perfecto honore.) Peracto ſacrificio: q͂ eſt honor deorũ. ❧ Ambiguã.) Nō incertã, ſed duplicẽ: vt in ſeq͂ntibus ꝓbat, dicẽs, Geminoſq; parẽtes. ❧ Nouo errore veterũ locorũ.) Aut ꝑ cōtrarietatẽ ſermonũ declamauit: aut nouo, pro magno poſuit. ❧ Exercite.) Fatigate. nã exercitatus, peritus ſigñat. vt expertus & expers. nã exptũ rerũ ſi dixero, ſignifico peritũ: ſi expertẽ, ignarũ. ❧ Caſus Caſſandra canebat.) Hęc cōpoſitio iã vitioſa eſt, q͂ maioribus placuit: vt, Anchiſen agnouit amicũ. Et, Sale ſaxa ſonabãt. ❧ Portendere.) Minus eſt deberi, vt in. vij. Portẽdi generos. ❧ Regna vocare.) Satis ꝓ[illegible]. vñ l. viij. Expectate ſolo Laurẽti aruiſq; latinis. ❧ Teucros [illegible]rederet.) [illegible] ꝓpter longitudinẽ ſpatii. ❧ Tunc vates Caſſandra moueret.) Ben[illegible] quia iam probauit. ❧ Cedamus Phœbo. Cuius inſtinct[illegible] [illegible]tes profutura dixerũt: vt, Hic caſtra [illegible] tua nos en [illegible] [illegible]rtuna mittit. ❧ Meliora ſequamur.) [illegible] bis ſubaud[illegible] vt, Meliora moniti, meliora ſequamur.

> ❧ Talibus attonitus viſis, ac voce deorum AENE.
> (Nec ſopor illud erat, ſed coràm agnoſcere vultus,
> Velataſq; comas, pręſentiaq; ora videbar,
> Tum gelidus toto manabat corpore ſudor)
> Corripio è ſtratis corpus, tendoq; ſupinas
> Ad cœlum cum voce manus, & munera libo
> Intemerata focis, perfecto lætus honore
> Anchiſen facio certum, remq; ordine pando.
> Agnouit prolem ambiguam, geminoſq; parentes,
> Seq; nouo veterum deceptum errore locorum.
> Tum memorat. ❧ Nate Iliacis exercite fatis, ANCH.
> Sola mihi tales caſus Caſſandra canebat,
> (Nunc repeto hæc generi portendere debita noſtro,
> Et ſæpe Heſperiam, ſæpe Itala regna vocare)
> Sed quis ad Heſperiæ venturos littora Teucros
> Crederet? aut quem tum vates Caſſandra moueret?
> Cedamus Phœbo, & moniti meliora ſequamur.

DONATVS.

❧ Tali[illegible] [illegible]u. & u. deo.) Duo quippe [illegible] da, d[illegible] [illegible]quentes audire, quibus [illegible] [illegible] [illegible]tus ſum, hoc eſt pauidre [illegible] [illegible] [illegible] il. e.) Non enim pleno [illegible] [illegible]ram aut audierã. ❧ Sed corã agnoſcere vultus &c.) Vt ſit, quum nō plene vigilaret, nec plene dormiret, accedebat eo q̃ ſic venerãt manifeſti, vt dubitatio nulla ex parte potuiſſet exiſtere, vultus idem illis fuerat, quem noueram, comę opertæ ex more, & ora manifeſta. ❧ Tum g. t. m. c. ſu.) Ecce alti pauoris indiciũ. vt enim toto corpore ſtupuerat, ſic & omni ex parte membrorũ ſudor frigidus manabat in eo, quod dixit ſudor manabat, oſtendit, immo deratũ fuiſſe, & vltra humanũ morem. Hic illud demonſtratur, ex [illegible] do corpore tantum [illegible] exiſſe, cui conſtet [illegible] bus prouocari [illegible] hæc confirma[illegible] Æneas deo[illegible] gilans, & [illegible] ❧ Cor. e ſt. c.) Vſq; adeo oſtẽdit prope vigilante[illegible] [illegible]ripio corpus e ſtratis. cæterum poneret [illegible] ſomnio cōſiderato ſurrexi. Corripio [illegible] feſtinantẽ. rem. n. ſatis optatã prouent[illegible] re cupientẽ, nō debuit ſic deſcribe[illegible] do relinquit ille, qui nulla dic[illegible] Corripio (inquit) e ſtratis c[illegible] Licet aliunde veniſſet bene[illegible] gratiam, tendendo man[illegible] nera ſunt vinũ & thus. [illegible] cio certũ, r. ſ. or. p.) [illegible] ſen facio certũ. certum [illegible] probatur incertu[illegible] referẽdas nō eſſe [illegible] fuerint cō[illegible] [illegible] [illegible]um lues [illegible]e eſt mo[illegible] [illegible]n. & v. p.) [illegible] frequẽtius, [illegible] cœruleus ſ. [illegible] nauigãtib⁹ ac [illegible] ꝑ q̃ ipſa deſcriptione

ſato patriæ eſſet oppreſſus. hæc fuerunt ante cauſam. parabat enim errori ſuo defenſionē, vt laborem irritæ nauigationis ad Cretā Troiæ fatis annecteret. incipit iam purgare factū ſuum, ex quo intelligebat ſe graui inuidia laborare iuxta eos, qui laborauerant fruſtra. Enititur illa arte dicendi qua vti debemus, ſi quando totū negare nō poſſumus. tunc enim excuſatio probabilis adhibēda, aut extenuatio neceſſaria eſt, quæ res tantū prodeſt, vt culpā aut remoueat penitus, aut plurimū frangat. hanc ergo purgationē ingreditur, ſic. ¶ Sola m.t.c. Ca. canebat.) Hæc inquit, deberi generi noſtro, & hos caſus nobis imminere, ſicuti nunc recordor, ſola mihi pdixerat Caſſandra. ¶ Sed quis ad heſperiæ venturos littora Teucros Crederet? &c.) Monitu quidem Caſſandræ iſta oīa aliquando audierā, ſed in vnū cōuenerant, quæ fidē dictis illius facere nō poſſent. primo ꝙ quicquid illud fuerat, vni credi nō debuit. huc accedebant alia, quæ impoſſibilia putabant. ſ. Troianos venturos ad Italiā relictis originalibus terris, ſubiturus quoq; prolixæ nauigationis incerta. poſtremoq; reſponſis eius non habendā fidē diuina fuerat ſententia pronuntiatum. Erroris igitur ſui excuſatione completa. ¶ Cedamus Phœbo.) Inquit, quia de Caſſandra loquebatur, nō dixit cōſentiamus reſponſo Caſſandræ, quod aliquando audiui, ſed cedamus Phœbo. ¶ Et moniti meliora ſequamur.) Sequamur potius, quæ ipſe Apollo melius intimauit, & ſequenda cōmodiora conſtituit. pronuntiatio talis eſſe debet, vt ſeparatim dicamus moniti, ſeparatim meliora ſequamur.

ASCENSIVS.

¶ Talibus.) Docet quomodo peracto ſacrificio, patrem de rebus viſis & auditis, certiorem fecerit: hiſq; auditis illis errorē agnouerit. vnde Donatus ſic. ¶ Attonitus.) Duo erant mirāda, & deos videre, & optata loquentes audire. ¶ Nec ſopor.) Non enim pleno ſomno viderat, aut audiuerat. Nam nec plene vigilabat, nec plene dormiebat. ¶ Gelidus ſudor.) Et hoc confirmat deos vidiſſe Æneam. ¶ Corripio e ſtratis.) Oſtendit prope vigilantem. Nam poſuiſſet, expergefactus ſum, ſi dormiſſet. Exprimit autem feſtinantem. ¶ Munera.) Quæ ſunt vinum, & thus. ¶ Certum.) Quia primæ interpretationis, vitio reddebatur incertus. Oſtendit autem poeta: diuinas admonitiones referēdas non eſſe, niſi primo patri ſacrorum: & preces obſequia ſunt, vt proſperentur quæ bona ſunt: quę autem mala, vertantur in melius. Deceptus autem fuerat Anchiſes: quia memoria Dardani antiquior erat, q̄ Teucri, & propterea obſcurior. Apollo autē quum dixiſſet, antiquam: oſtendit fuiſſe recentiorem. Norat enim & primam eſſe, & ſecundam. ¶ Fatis Iliacis.) Nō proprio fato laborabat. Excuſat igitur, & laborem irritæ nauigationis quæ ad Cretā fatis adnectit, vt inuidiā qua afficiebatur, quod illi fruſtra laboraſſent, purget excuſatione, quum factum negari non poſſit. ¶ Sola mihi.) Vni enim Caſſandræ credendum nō fuit: deinde, non videbatur veriſimile, tā longinquas ſedes eſſe

Ordo. petendas. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Ego (inquit Æneas) attonitus.i. ſtupefactus, quaſi tonitru percuſſus: talibus viſis.ſ. deorum vultibus: aut viſis, pro viſionibus: & voce deorum, ſup. tali: audita.ſ. Nec illud erat ſopor.i. profunda dormitio: hoc eſt, non videbam per inſomnia: ſed videbar.ſ. mihi. (Ergo, vt Donatus dicit, nec plene etiam vigilabat, quia non aſſerit ſe vidiſſe, ſed viſum eſſe quod viderit.) agnoſcere coram.i. in conſpectu meo: vultus.ſ. deorū: & comas velatas.ſ. vittis, aut velo: & ora præſentia: tamen.i. inſuper, aut poſtea gelidus ſudor qui violentiā indicabat, & ſtuporem: manabat toto corpore, ſup. meo., ideſt de toto corpore meo: ego corripio, ideſt celeriter & violenter (quod ſignum futuri incōmodi per tempeſtatem, Seruius indicat.) rapio: corpus e ſtratis.ſ. lectis: & tendo manus ſupinas.i. ſurſum erectas ad cœlum.ſ. cum voce.i. prece ſequenti: & libo.i. offero munera.ſ. thus & vinum: intemerata.i. rite facta: focis.i. aris deorum Penatium: ego lætus honore.i. honorifico ſacrificio perfecto: facio Anchiſen.ſ. patrem certū. Orator, ſecundū quoſdam, diceret certiorem: quia elegantius id dicitur: verum metri cauſa coactus, certum, dixit poeta. Sunt tamen qui penitus vim vocabulorum inſpiciētes, dicant modeſtię & honorificentiæ tantum gratia inuentum eſſe, vt certiorem, & certum facere, dicant oratores: nam certiorem facio, eum qui non penitus ignorabat rem: certum, qui penitus: ne ergo turpe ſit quidquam omnino ignoraſſe, dicunt, certiorem fieri: hic vero quia res non humanitus: ſed diuinitus reuelata penitus Anchiſen latet: recte dicit, facio certum: ſed nolumus in iſtis argutiores videri. q; pro &: pando.i. facio: rem ordine.i. quo ordine dicta, & facta ſint omnia, eodem recito patri. Pater, ſup. Anchiſes. agnouit prolem.ſ. gentem Troianā: ambiguam.i. incertam, quo parente, Dardano ne, an Teucro dicatur orta (Seruius tamen maluit, geminam, & duplicem, quàm incertā, dici.) & ſe deceptū nouo.i. inſolito errore veterum locorū: (& eſt antitheſis:) aut nouo.ſ. magno errore: tum.i. deinde: memorat.i. quod memoria tenebat, eloquitur: dicens, o nate, exercite.i. fatigate: fatis Iliacis.i. Troianis debitis ſola Caſſandra.ſ. filia Priami, & vates. (de qua in. ij. huius, dictum eſt) canebat mihi tales caſus.i. euentus miſeros, vt.ſ. diu erremus Italiam quærentes, ego repeto.i. memoria repetens agnoſco: fata portendere.i. quod fata portendebant, hæc debita noſtro generi.i. quod hæc fataliter portēta ſunt noſtro generi (vt etiam errores, ne ob culpā putentur, fatales, cenſeantur: hoc finxit poeta.) & repeto fata, portendere genus noſtrum, vocare.i. vocaturū, aut vocare debere: hoc eſt exoptare ſæpe Heſperiā, & ſępe regna Itala.i. Italica: ſed qs crederet Teucros) id potius dixit, q̄ Dardanos, quū etiam Dardani ſint, vt errorē ſuum purgaret, quum tamen Oracula Dardanidæ duri, &c. dixerint.) venturos ad littora Heſperiæ.i. Italiæ, vnde tantum diſtent. q.d. nemo, aut quē Caſſandra moueret.i. incitaret ad credulitatē: tum.i. tunc, quū obſidione premebatur vrbs noſtra: & impatiētia, forſitan rapta, credebatur: (vñ ēt addita eſt particula, tunc, in. ij. vbi dictū eſt, Tunc etiam fatis aperit Caſſandra futuris Ora dei iuſſu, nō vnq̄ credita Teucris.) Cedamus Phœbo.i. monitis Phœbeis: quę Italiā ſignificabāt quū diceret, Dardanidæ duri: & q̄ ēt à Caſſandra pādebantur: & nūc a diis Penatibus ſignata ſunt. Nā dixerāt. Quod tibi delato Ortygiā dicturus Apollo eſt, Hic canit, &c.) & nos moniti, ſequamur meliora.ſ. hic, quā nacti ſumus, vnde dira peſte ppellimur.

PIERIVS.

¶ Viſis, ac voce deorum.) In antiquis pleriſq; codi. & voce, legitur: prout etiam eſt in Donatiano codice, verū ac minime diſplicet. ¶ Corripio e ſtratis corpus.) Antiqua aliquot exemplaria, Corripio ſtratis, abſq; præpoſitione ſeparatiua legunt: vt, Haud ſegnis ſtrato ſurgit pal. ¶ Seq; nouo veterum deceptum errore locorū.) In antiquis aliquot codi. errore parentum, legitur: Sed quia ſermo eſt de ſedibus fato præmonſtratis, locorū. In multis etiā reperitur, atq; ea lectio plurimū ſubdititia priori abraſa, quæ parentum fuerat. ¶ Caſſandra moueret.) In codicibus aliquot antiquis, moneret. ſcriptum eſt. Magis vero placet, moueret: vt ſit, cui nam hoc ea perſuaſiſſet, Troianis rebus, tunc adeo florentibus.

SERVIVS.

¶ Hanc quoq;.) Quēadmodum Troiā & Thraciā: & cū dolore dictū accipe, Hāc quoq; deſerimus. ¶ Caua trabe.) Nauium periphraſis optima. ¶ Supra caput.) Capitalis, periculoſus. ¶ Noctē, hyemēq;.) Pluuiam cū obſcuritate. ¶ Inhorruit unda.) Horridior eſt facta per tenebras. ¶ Gurgite vaſto.) Epitheto auxit Tapinoſim. ¶ Nox humida.) Nubes caliginoſa. ¶ Excutimur curſu.) A propoſito itinere auertimur. ¶ Cæcis in vndis.) Incertis: quia ſydera nō apparebant.

¶ Sic ait, & cuncti, dictis paremus ouantes. AENE.
Hanc quoq; deſerimus ſedem, paucisq; relictis
Vela damus, vaſtumq; caua trabe currimus æquor.
Poſtquam altum tenuere rates, nec iam amplius vllæ
Apparent terræ, cœlum vndiq;, & vndiq; pontus,
Tum mihi cœruleus ſupra caput aſtitit imber,
Noctem, hyemēq; ferens, & inhorruit vnda tenebris,
Continuo venti voluunt mare, magnaq; ſurgunt
Æquora, diſperſi iactamur gurgite vaſto.
Inuoluere diem nymbi, & nox humida cœlum
Abſtulit, ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur curſu, & cæcis erramus in vndis,

¶ Ipſe.) Nauigādi peritus. Hoc. n. ſignificat emphaſis pnois. ¶ Incertos ſoles.) Bene incertos, qa quātauis ſit obſcuritas: tñ noctis eſt manifeſta diſcretio. ¶ Vnde ſupfluа quū eſt eorum, q dicunt tres dies quēadmodū tranſiſſe ſcierūt, ſi noctem à die diſcernere nō poterāt? ¶ Cęca caligine.) Cacephatō in ſermone. ¶ Attollere viſa.) Naturalr dixit. Quotiens. n. ppinq̄mus litoribus: & exurgere terra videtur, & fumū emittere. ¶ Aperire.) Oſtendere: Salluſtius, Caput aperire ſolitus. ¶ Seruatū ex vndis.) Ac ſi diceret,



Ipſe diem, noctemq́; negat diſcernere cœlo,
Nec meminiſſe viæ media Palinurus in vnda.
Tres adeo incertos cæca caligine ſoles
Erramus pelago, totidem ſine ſydere noctes.
Quarto terra die primum ſe attollere tandem
Viſa, aperire procul montes ac voluere fumum.
Vela cadunt, remis inſurgimus haud mora nautæ
Adnixi torquent ſpumas, & cœrula verrunt.
Seruatum ex vndis Strophadum me littora primum
Accipiunt. Strophades Graio ſtant nomine dictæ
Inſulæ Ionio in magno, quas dira Celæno,
Harpyięq́; colunt aliæ, Phineia poſtquam
Clauſa domus, menſasq́; metu liquere priores,
Triſtius haud illis monſtrum, nec ſæuior vlla
Peſtis, & dira deum Stygiis ſeſe extulit vndis.
Virginei volucrum vultus, fœdiſſima ventris
Proluuies, vncęq́; manus, & pallida ſemper
Ora fame.

diceret, de periculis in grauiora ſe perueniſſe diſcrimina. ¶ Strophadũ me littora.) Phineus rex fuit Arcadiæ. hic ſuis liberis ſuperduxit nouercam: cuius inſtinctu eos cæcauit. Ob quã rẽ irati dii ei oculos ſuſtulerunt, & adhibuerũt Harpyias, quæ quũ ei diu cibos abriperent, Iaſonẽ cum Argonautis ꝓpter uellus aureum Colchos petentẽ ſuſcepit hoſpitio: cui etiã ductorẽ dedit. Hoc ergo bñficio illecti Argonautę Zethum & Calaim filios Boreę, & Orithyię alatos iuuenes, ad pellandas Harpyias miſerunt: quas quũ ſtrictis gladiis perſequerenť, pulſæ de Arcadia puenerunt ad inſulas quę appellabantur Plotæ. Et quũ ulterius uellẽt tendere, ab Iride admoniti, ut deſiſterẽt à Iouis canibus, ſuos conuerterunt uolatus: quorũ conuerſio.i. ſtrophe, nomen inſulis dedit. Quod Apollonius pleniſſime exequitur. Vt autẽ canes Iouis dicerentur, hæc ratio eſt: quia ipſæ furiæ eſſe dicũtur: unde etiam epulas dicuntur abripere, quod eſt furiarum, ut, Et manibus prohibent contingere menſas. Vnde & auari fingũtur furias pati: quia abſtinent partis. Item ipſas furias eſſe paulo poſt idem teſtatur dicẽs, Vobis furiarũ ego maxima pando. Furias autẽ canes dici & Lucanus teſtatur: ut Stygiasq́; canes in luce ſuperna Deſtituunt. Et in ſexto Virgilius, Viſęq́; canes ululare per umbram Aduẽtante dea. Sane apud inferos furiæ dicuntur, & canes: apud ſuperos dirę & aues: ut ipſe. in. xii. oſtendit. In medio uero, Harpyiæ dicunť. Vnde duplex in his effigies inuenitur. Has Virgilius tres dicit, Aello, Cypetę, Celęno. Apollonius duas: quem in. xii. Virgilius ſequıť: ut, Sunt geminæ peſtes. ¶ Ionio in magno.) In magno mari Ionio. Et ſciendũ Ioniũ ſinũ eſſe immenſum ab Ionia vſq; ad Siciliã: & hui⁹ partes eſſe Adriaticũ, Achaicũ, Epiroticũ. Maria enim vel à prouinciis, vel ab inſulis, vel à ciuitatibus nomen accipiunt. Bene ergo In magno, quaſi in quo etiã alia maria ſunt. ¶ Harpyiæq́; colũt alię.) Ergo & Celęno Harpyia. ¶ Nec ſæuior vlla peſtis, & ira deũ Stygiis ſeſe extulit vndis.) Vt pœna in ſtygiis. Et nõ dicit has de inferis natas, ſed peiores eſſe omnibus inde procreatis. ¶ Proluuies.) Sordis effuſio. ¶ Vncæq́; manus.) Manus pro vnguibus poſuit: hoc eſt κακετόνυχας. ¶ Fame.) Veluti fame. Nam abundare dicit armenta. Aut re vera Fame: quã eis inferebat non inopia, ſed auaritia.

DONATVS.

¶ Sic ait, & cun. di. pa. oui.) Dicto paremus aut Apollinis, aut certe Anchiſę qui illico ſenſerat ouantes. Quis enim non gauderet adempto labore ad ortygiam nauigandi, iterum ſe ad certa & optima venturum? ¶ Hanc quoq; deſerimus ſedem.) Sicuti Cretæ. Pau. q́; re. Vela da.) Non voluntate cuiuſquam relictis ſed mortis neceſſitate remanẽtibus, ſupra enim dixit, cum lues contagionẽ deſcriberet. linquebant dulces animas, hoc eſt moriebantur. ¶ Poſtquam al. te. r. n. i. am. ul. Apo. t. cœ. v n. & v. p.) Copioſa deſcriptio, in qua vna & eadẽ res eſt dicta frequẽtius, diuerſa & ſplẽdida cõpoſitione verbo*. ¶ Tũ mihi cœruleus ſ. ca. a ſt. im. No. hy. q́; fe. &c.) Egregie deſcripſit, q̃ nauigãtib⁹ accidũt, cũ vno ipulſu oĩa ſimul elemẽta turbanť, In q̃ ipſa deſcriptione

ptione & initium tenuit, & augmẽta deſcripſit & finem. Quippe, Tum mihi cæruleus ſupra caput aſtitit imber, initium eſt. dehinc quæ conſequuntur oſtendunt augmenta violentiæ, noctem hyememq; ferens. ex his quoq; quæ exorta ſint enumerat breuiter. Inhorruit vnda tenebris, continuo venti voluunt mare, magnaq; ſurgunt Aequora, diſperſi iactamur gurgite vaſto. Agebantur enim non arte nauigandi, ſed qua diuerſoꝝ ventoꝝ flatus vrgebant. accedente etiã eo, quod ait, Inuoluere diẽ nimbi, & nox humida cœlũ Abſtulit. ecce iã ſi poſſent, aliquid cõtra maiorẽ vim prouidere nõ poterant. tulerant enim diem nimbi, hoc eſt remouerant lucem. nox quoq; humida obtentu nubiũ abſtulerat ſidera, quæ viã in fluctibus monſtrant. Ingeminant abruptis nubibus ignes, hoc eſt crebræ fuerant coruſcationes, ſicuti fit cũ eſt elementorũ magna turbatio. Excutimur curſu, & cæcis erramus in vndis. Excutimur vbicunq; ponit Virgilius, nimiã facti neceſſitatẽ ſignificat, vt excutitur pronuſq; magiſter voluitur in caput. Itẽ excutior ſomno, & cæcis erramus in vndis, nõ vndis cæcis ſed hominibus vndas ipſas nõ videntibus, & qui nullo cũ affectu rapiebantur, erramus, inquit, pelago quia erat in latitudine vel maxime pelagi & plus currit quam neceſſe eſt, & inani labore cõſumpto ad deſtinata nõ peruenit. Ipſe diẽ noctemq; negat diſcernere cœlo. Nec meminiſſe viæ media palinurus in vnda. Violentiæ ipſius mire concluſit augmenta, aſſerens tantã fuiſſe rerũ cõfuſionem, vt ipſe Palinurus diesne ageretur an nox euidenter pronuntiare non poſſet. quod autem ait, ipſe, hoc in pronomine vult intelligi, ipſe Palinurus peritiſſimus gubernator, ipſe qui regendoꝝ nauigioꝝ arte pollebat, ipſe qui vias in fluctibus & diligentiore cura rationẽ ſideꝝ nouerat. ipſe cuius magiſterio gubernatores cæteri regebãtur. Apparet ergo, vt ſæpius diximus in pronominibus eſſe plerũq; maximũ intellectũ. ipſum autẽ palinurũ ducẽ fuiſſe cæteroꝝ in pelago. alio in loco poſitũ conſtat, quod dictum eſt, denſum palinurus agebat Agmen, ad hunc alii curſum contendere iuſſi. Treis adeo incertos cæca caligine ſoles Erramus pelago, totidem ſine ſidere noctes. Quarto terra die primũ ſe attollere tandem Viſa aperire procul montes, ac voluere fumũ. Deſcriptis oĩbus, quæ orta tempeſtas & aucta perfecerat, defectus eius & finis oſtenditur, cũ addit. ❡ Vela cadunt, re.in.h.m.n.Ad.t.ip.& c.u.&c.) Cõparationẽ fecit præſentis temporis & præteriti. in tempeſtate enim mare ipſos agebat inuitos ſicuti dixit, excutimur curſu. nunc ipſi quoniam ventoꝝ ſucceſſerat quies, & fumus nimium cœperat vaneſcente caligine, remis vndas vrgebant, vt ad littus procedere potuiſſent. Interea diligenti ratione tractandum eſt, vt oſtendamus poetã nõ poſuiſſe contraria. fecit enim quæſtionem quandam non attente legentibus dicendo, Ipſe diẽ noctemq; negat diſcernere cœlo. Inuoluere diem nimbi, & nox humida cœlũ abſtulit, & ipſe dixit. Treis adeo incertos cæca caligine ſoles, Erramus pelago, totidem ſine ſydere noctes. Ipſe rurſum poſuit, Quarto terra die primũ ſe attollere tandẽ Viſa. Quẽadmodũ igitur dierum colligi numerus potuit: ſi dies noctesq; diſcerni nequiuerãt? poſſumus hunc locum hac ratione diſſoluere, vt dicamus poetã obſcuritatẽ aeris ventis ſæuientibus factam nimium ſatiare voluiſſe. cæterũ qui fieri potuit per diei tempus ſic accidere tenebras, vt inter ipſas & verã noctem nihil intereſſet? memor tamen poeta ipſe. Treis adeo, inquit, cæca caligine ſoles, vt probaret fuiſſe in caligine aliquid lucis, quod dierum tẽpora ſepararet à noctibus. Vel certe ſic intelligi põt, dierum & noctiũ numerus, quia dixit crebras fuiſſe coruſcationes, quæ ruptis nubibus ſtellas poſſent demonſtrare vel ſolem. ❡ Seruatũ ex vndis ſtrophadũ m.l.p.Ac.) Nõ vult videri perſeueraſſe malã fortunã, ſed nec in totũ proſperã proueniſſe. procurauerat quippe, vt eos opulentũ littus exciperet, quod procul dubio proſperũ pleniſſime foret, ſi illis in locis Harpyiæ nõ fuiſſent, quas poſt phinei caſum regiones ipſas occupaſſe cõſtabat. ❡ Strophades gr.ſt.no.d.In.) Me, inquit, inſulæ græca lingua nominatæ acceperunt. ❡ Quas dira celæno, ha.q; co.a.ph.p.Cl.d.&c.) Cum dicit Harpyiæq; colunt aliæ. Conſtat quod etiã celæno Harpyia fuiſſet, & haberet cõſimiles alias. hæc, inquit, poſt phinei cauſam illa loca tenuerunt. ❡ Triſtius haud illis m.n.ſæ.u.Pe.& i.d.ſty.ſe.ex.u.) Propter vnã quæ illis multa aduerſa nuntiauerat, execrabatur oẽs. nihil, inquit, peius ab inferis poteſt exoriri quam ſunt Harpyiæ, & dicit cauſas. ❡ Virginei vo.u.) Hoc nõ eſſet monſtruoſum, ſi cætera cõuenirent. ❡ Fœdiſſima uentris Proluuies.) Ipſaꝝ.ſ. quæ nihil interioribus ſuis morari paterentur, effundunt, inquit, ſtatim, quicquid victus cauſa receperint. ❡ Vncæq; manus.) Armatæ ad rapiendum nõ induſtria ſed natura. ❡ Et pallida ſemper ora fame.) Quæ enim venter nõ retinebat cibũ, nõ tantũ nõ ſatiabantur, ſed ſemper patiebantur famẽ, atq; ex ea pallor ſuccedebat. Cuncta hæc idcirco deſcribit, quia oĩa ipſaꝝ dicturus eſt ſibi ac ſuis fuiſſe cõtraria.

ASCENSIVS.

❡ Sic ait, &c.) Docet vt agnito errore à Creta diſceſſerũt, vtq; ſub orta tẽpeſtate duriſſima in Strophadas inſulas depulſi ſint, vbi Harpyias offenderunt ſæuiſſima monſtra: de quibus oĩbus dicit Donatus ſic. ❡ Dicto.) Vel Apollinis, vel Anchiſæ. ❡ Ouantes.) Et propter ereptũ laborẽ, iterũ in Delũ enauigandi: & propter magnã ſpem propoſitã. Eſt autẽ hæc deſcriptio nauigationis: in qua eadẽ: res, ſæpius dicitur diuerſa, & ſplendida cõpoſitione verboꝝ. Tempeſtas autem egregie deſcripta eſt: quum vno pulſu, omnia ſimul elementa turbantur. In hoc & initium poſuit: vt Cœruleus ſupra caput.a.i. Et augmẽtum: vt, Noctẽ, hyemẽq; ferens. Et quæ ſolent cõſequi ex huiuſcemodi rebus: vt, Inhorruit vmbra tenebris, Et continuo voluunt fluctus mare. & reliqua quæ maximã oſtendunt violentiã, vt quãuis multum laborarent, tamen à curſu detorti, quo volebãt nõ peruenirent. ❡ Ipſe.) Maximũ habet intellectũ.i. qui peritiſſimus eſſet gubernator, qui nauigãdi arte pollebat, qui viã in fluctibus obſeruatione ſyderũ norat. Deſcriptis autẽ oĩbus, quæ orta tẽpeſtas, & cuncta perfecerat, vt finẽ oſtendat, addit. ❡ Vela cadũt.) Verum cõtraria videntur: quod quũ dixerit, Diem, noctẽq; negat diſcernere cœlo: deinde addat, Tres adeo incertos cæca caligine ſoles. Quomodo enim hæc ſcire potuit, ſi nulla erat diſtinctio noctis & diei? Sed reſponde voluiſſe poetã obſcuritatẽ aeris, nimis ſatiare. Nã qui fieri potuit ſic accidere tenebras vt inter ipſas, & verã noctẽ nihil intereſſet: vel intellige dierũ & noctium numerũ diſtinxiſſe crebris coruſcationibus, quæ vel ſtellas, vel ſolẽ oſtẽdere potuerunt. ❡ Seruatũ ex vndis.) Nõ perſeuerauit mala fortuna: ſed nec in totũ proſpera prouenit. Nã in littus fertile venerunt, quod fuiſſet feliciſſimum, niſi Harpyis eſſet occupatũ. ❡ Triſtius haud.) Nõ poteſt ab inferis triſtius quidquam excitari, quam ſint Harpyiæ. ❡ Virginei volucrũ.) Nõ eſſet hoc mõſtruoſum: ſi cetera eſſent ſimilia. ❡ Proluuies.) Nihil in inteſtinis morari patiunt: ſed ſtatim effundũt. Ergo nõ ſolũ nõ ſatiabantur, ſed ſemp fameſcebant. Inde pallor, ſic ille, & plura quæ Seruius citãt, vtpote de Harpyis, quod inuulnerabiles eſſent, quia: ſtyge natæ vnde apparet Donati commentarios mutilos eſſe.

❡ Ordo eſt. Anchiſes, ſup. ait ſic: & nos cuncti paremus ouãtes.i. mediocri lætitia exultãtes: dicto (ſic.n. legit Donatus) aut dictis.i. monitis eius, aut deoꝝ: & deſerimus quoq;.i.ẽt. (quia prius Thraciã deſeruerat) hanc ſedẽ.i. ciuitatẽ in Creta iam extructam: & damus vela, ſup. ventis: & hoc paucis relictis. qui.ſ. ciuitatem Pergameam incolerent: & incurrimus uaſtum æquor.i. mare: trabe caue.i. naui. Poſtquam rates.i. naues: tenuere altum.i. profundum mare, uti eſt in medio: nec ullæ terræ apparent iam amplius: &, ſup. cœlum apparet undiq;: & Pontus apparet undiq;.i. ab omni loco: non ab omni parte: tum.i. deinde aut paulopoſt, imber cœruleus.i. nubes cœrulei coloris denſa, & ſubnigra: ferens noctem.i. caliginem nocturnam: & hyemẽ.i. tempeſtatem pluuioſam, qualis hyberno tempore eſſe ſolet: aſtitit mihi ſupra caput: bene mihi ad id.i. quum prouidus eſſet heros animaduertenti: & unda inhorruit.i. facta eſt horrida: tenebris.i. propter tenebras. Venti uoluunt cõtinuo.i. perpeti motu, mare: & æquora magna.i. integræ conuolutiones aquarum: ſurgunt.i. oriuntur & eriguntur, & nos diſperſi iactamur: uaſto gurgite.i. impetu: & ingurgitatione: aut inuolutione aquarum maris. Nymbi.i. nubes pluuioſæ: inuoluere.i. implicuerunt, & inuolutum tenuerunt: diem.i. claritatem diurnam, aut ſolem: & nox humida.i. caligo pluuioſa, abſtulit.ſ. ab oculis noſtris: cœlum.i. aſpectum cœli. ignes.i. coruſcationes, & fulgura: ingeminant.i. multiplicant, ſup. ſe nubibus abruptis: ex quarum ruptura produci volunt tonitrua. Nos excutimur cur.u.ſ. inſtituto: erramus in undis cæcis, ideſt tenebroſis, in quibus nulla patebat certa uia. Ipſe Palinurus: nautarum, uidelicet peritiſſimus: negat, ſupp. ſe poſſe: diſcernere cœlo.i. per inſpectionem cœli, quanuis aliquo indicio, aut duratione adhuc noſſet, diſcernere diem, & noctem: nec, ſup. nouit meminiſſe uiæ in media unda. Nos erramus, ſup. in pelago, ideſt mari. Tres ſoles.i. tantũ temporis, quantum tres ſoles ſuper hemiſpherium noſtrum apparere ſolẽt: adeo.i. omnino: incertos.i. dubios, an lucerẽt necne: hoc ẽ, an dies, an nox eſſet, ſed poſtea nouerũt tres abiiſſe dies: incertos, dicit: cæca caligine.i. propter caliginem: & erramus totidem.i. etiam tres noctes: ſine ſydere.i. apparitione cuiuuis ſyderis.

Ordo.

ſyderis. Terra viſa eſt attollere ſe tandem quarto die: & aperire .i. denudare, & oſtendere procul montes: ac voluere fumum: vnde in Bucoli. Et iam ſumma procul villarũ culmina fumant. Vela cadunt: poſtquã .ſ. ſtricta erant: nos inſurgimus .i. in cumbimus, & innitimur remis vt ad terram appellamur: haud .i. non, ſupp. ſit mora: & nautæ annixi .i. annitentes, torquent ſpumas, ex celeri curſu excitas: & verrunt cœrula: verrunt autẽ caudis: hoc eſt, gubernaculis nauium: littora Strophadum .i. illarũ inſularum, quæ duæ ſunt, non longe ab Aſteria: excipiunt me primum .i. primo tempore, & ante alias terras: ſeruatũ ex undis .i. a ſubmerſione: Strophades (inquit) ſtant dictæ: nomine .i. uocabulo Graio .i. Græco: nã ϛροφὴ dicitur reuolutio, ſeu reuerſio, ut ſentit Ser. & ϛροφάω: hoc eſt, Strophas: Strophados, conuerſio: & uertigo, a uerbo Strophao, quod eſt, uerto, ſtant, dicit, exiſtentes inſulæ in magno ſinu Ionii maris) Inſulæ, ultimam corripit, non abiicit. corripit autẽ propter uocalem ſequentẽ: nam Ionio, quadriſyllabũ eſt.) quas, ſupple inſulas: Celæno dira .i. execrabilis, & ſera peſtis: & aliæ Harpyiæ: ergo & ipſa Harpyia, ab ἁρπάζω, quod eſt, rapio: poſtq̃ domus Phineia, ideſt Phinei, regis Arcadiæ, eſt clauſa, ſupp. Harpyis, per Zetum & Calaim, ut Seruius recitat: & poſtquam ipſe liquere metu, non ergo ſponte: priores menſas .ſ. regis Phinei, quas prius polluerant: monſtrũ triſtius .i. dirius, & execrabilius illis .i. q̃ illæ: hoc eſt, q̃ Harpyiæ ſint: haud .i. non extulit ſe undis Stygiis .i. infernalis illius lacus: nec ulla ſæuior peſtis: nec ulla ira deum .i. dira: nam Seruius ſupra dixit, ꝙ dira ſit deorum ira: aut ira .i. furia, aut peſtis, a deo irato producta, ſæuior, ſup. illis: non extulit ſe undis Stygiis. Vultus uolucrũ .ſ. Harpyiaꝝ, ſunt uirginei .i. quales uirgines habent: ſed proluuies uentris .i. lata aluus, aut ſordidũ effuſio, eſt fœdiſſima illis: & manus .i. ungues, ſup. ſunt uncæ .i. incurui: & ora ſunt ſemper pallida fame .i. uoracitate: quã quia nimiam habent, pallent auiditate non inedia. Vnde moleſtiſſime tulerunt uaccas ſuas a Troianis cæſas eſſe.

PIERIVS.

❡ Tres adeo incertos cæca caligine ſoles.) Vetera quædã exẽplaria ad kappaciſmum declinandũ dictionũ ordinem ita diſponunt: Tres adeo cæca incertos caligine ſoles. Ser. tamen cacephaton illud uidetur agnouiſſe. ❡ Erramus pelago, totidem ſine ſydere noctes.) In codi. aliquot antiquis, & totidem. In aliquot, totidẽ & ſine. Sed .n. magis placet ſi particula ea penitus ſubmoueatur, quę lectio eſt ẽt codicis Medicei. ❡ Ac uoluere fumum.) In Mediceo codi. ducere fumũ, legitur: propriũ tamen eſt fumi tortuoſe uolui ob craſſitudinem, dum cũ aere colluctatur. ❡ Me littora primum Accipiunt.) In ueterib. aliquot exemplaribus, excipiunt, legitur. Quia dixit, ſeruatum ex undis. Sed enim & accipere in hoc ſignificato nõ impropriũ: ut, Hinc Drepani me portus, & inlætabilis unda accipit.

Huc vbi delati portus intrauimus: ecce
Læta boum paſſim campis armenta videmus,
Caprigenumq́ pecus, nullo cuſtode per herbam.
Irruimus ferro, & diuos, ipſumq́ vocamus
In prædam, partemq́ Iouem. tum littore curuo
Extruimusq́ toros, dapibusq́ epulamur opimis.
At ſubitæ horrifico lapſu de montibus adſunt
Harpyiæ, & magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntq́ dapes, contactuq́ omnia fœdant
Immundo, tum vox tetrum dira inter odorem.
Rurſum in ſeceſſu longo, ſub rupe cauata,
Arboribus clauſi circum, atq horrentibus vmbris.
Inſtruimus menſas, ariſq́ reponimus ignem.
Rurſum ex diuerſo cœli, cæciſq́ latebris
Turba ſonans prędam pedibus circunuolat vncis,
Polluit ore dapes, ſocios tunc arma capeſſant
Edico, & dira bellum cum gente gerendum.
Haud ſecus, ac iuſſi faciunt, tectoſq́ per herbam
Diſponunt enſes, & ſcuta latentia condunt.
Ergo, vbi delapſæ ſonitum per curua dedere
Littora, dat ſignum ſpecula Miſenus ab alta
Ære cauo, inuadunt ſocii, & noua prælia tentant,
Obſcœnas pelagi ferro fœdare volucres.
Sed neq vim plumis vllam, nec vulnera tergo
Accipiunt, celeriq́ fuga ſub ſydera lapſæ
Semeſam prædam, & veſtigia fœda relinquunt.

SERVIVS.

❡ Delati.) Quod neceſſitatis eſt. Nã volũtate aliquo nõ deferimur: ſed venimus. ❡ Læta.) Pinguia. Nã in animalib' in quibus cognoſci nõ poteſt ſenſus, lætitiã pingue corpus oſtendit: nõ mens, vt in hominibus. ❡ Caprigenũq́ pecus.) Satis noue, & affectate. ❡ Per herbã.) Ordo eſt, nõ per herbam, ſed per cãpos in herbis videmus armẽta. ❡ Ipſumq́ vocamus.) Ipſum .i. regẽ deorum, aut certe pdatorem. hoc eſt, cui de prędа debetur aliquid. Nã Romanis moris fuit, vt bella geſturi, de parte pdæ aliquid numinibus pollicerẽtur: adeo vt Romę fuerit vnũ templũ Iouis pdatoris, nõ ꝙ prędę pręeſt, ſed ꝙ ei aliquid ex præda debeaſ. ❡ In partẽ prædamq́.) In partẽ prædę. ❡ Dapibusq́ epulamur.) Dapes, deoꝝ ſunt: Epulæ, hominum. Bene ergo vtrunq́ poſuit: nã & ſacrificiis & conuiuiis operam tribuunt. ❡ Opimis.) Pinguibus. ❡ Lapſu.) Celeritate: vt ſupra. ❡ Harpyiæ. (vt Græca diphthõgus eſt. Nã latina eſſe nõ poteſt: quia ne υ quidẽ habemus. ❡ Clangoribus alas.) Deeſt Cum: vt ſit, alas quatiebant cum clangoribus: vt, Atq Ixionii vento rota conſtitit orbis, ideſt cum vento. Aliter Acyrologia eſt, ſi Clãgorem, dixit alarum ſonitum. ❡ Tum.) Præterea: & deeſt Erat. ❡ Rurſum.) Ad illud ſolum pertinet, Inſtruimus menſas. Nam ante in ſpeluncis non fuerant. Et ſciendum hanc particulam interdum ſic poni, vt iteratum aliquid ſignificet: vt ſi dicas, Veni ad te mane, rurſum veni. Interdum ſine iteratione eſt: vt fui apud te, rurſum veni: non ideo dicis rurſum, quia etiam primo veniſti, ſed qa illic fuiſti. ❡ Ariſq́ reponimus ignẽ. ❡ Ecce quod dixit, In partem prædamq́ Iouem. Sane ſciendum iterationẽ hanc fieri ſecũdum ritum ſacrorum; nam diſplicuiſſe prima ex prodigiis indicatur. Sunt autẽ hæ animales hoſtiæ, quæ tantũ immolantur, & caro ſacerdotibus proficit. Alibi tantum ſanguinem in aras fundi ſignificat: vt, Sanguinis & ſacri pateras. Alibi partem corporis: vt, Extaq́ ſalſos Porriciam in fluctus. Alibi integras victimas: vt, Et ſolida imponit taurorũ viſcera flammis. ❡ Ex diuerſo cœli.) Ex ſecreto montium: ſubaudi. Loco. ❡ Turba ſonãs.) Impetũ oſtẽdit. nam de tribus loquitur. Et alludit ad furias de quibus ait alibi, Vocat agmina ſæua ſororum. ❡ Prædã pedibus circũuolat vncis.) Aut circũ prędã volat vncis pedibus: aut intra volã amplectitur prædã. Vnde & inuolare dicimus, intra volã tenere. Vnde & pira quædã volema dicunt. ❡ Tectosq́ per herbã Diſponunt.) Diſponunt & tectos faciunt. Sic & ſecreta cõdendo latere faciunt. ❡ Miſenus.) Bene Miſenum dicit tubicinẽ. Ipſe eſt enim qui dicitur filius fuiſſe Æoli: vt Miſenum Æolidẽ: quia conſtat ſonum omnem ex vento creari. ❡ Noua.) Mira. vt, Pollio & ipſe facit noua carmina. Nam nouum bellum non eſt, cuius extat exemplum. Hercules enim in monte Arcadię Stimphalo vicit Stimphalidas: vt Statius, Et æriſonum Stimphalum. Aut Noua ideo quia vulnerari nõ poterant. ❡ Obſcœnas. (Obſcœnę ſunt aues, quę canendo aduerſa ſignificant: vt paulopoſt, Infœlix vates. ❡ Pelagi volucres.) Quia dicuntur Ponti & Terræ filiæ: vnde in inſulis habitant, partem terrarum, partem maris tenentes. Alii dicunt eas Neptuni filias: qui fere prodigiorum omnium pater eſt, nec immerito. Nam ſecundum Mileſium Thaletem omnia ex humore procreantur: vnde eſt, Oceanumq́ patrem rerum. Hinc fit vt quotienscunq deſunt parentes: redeatur in generalitatẽ. Sic & peregrinos Neptuni filios dicimus: quorum ignoramus parentẽ. Alii autem dicunt Harpyias filias Thaumãtis & Electræ. ❡ Vim plumis vllam.) Naturale enim eſt, vt eludat ictum plumarum leuitas. Vnde & addit plumis. Nã quod Donatus dicit ideo eas fuiſſe inuulnerabiles, quia de Styge erant natæ, non probatur. ❡ Veſtigia.) Pedum ſigna.

DONATVS.

❡ Huc vbi delati portus intrauimus, ecce Læta boum pa. cam. ar. vide. Caprigenumq́ pec. nullo cu. per her. Irrui. fer. & di. ipſumq́ voca. In par. præ. q́ Iouem.) Omnia, inquit, in vnum conuenerant, quæ nos illorum animalium armenta & greges inuadere prouocarent, diuerſitas generis, abundantia, pinguedo,

ſto, quam ingentes herbę procurauerant. cuſtos nullus, qui prohibere poſſet inuadētes. dedit autē diuerſa noīa diuerſis animalium numeris, armenta quippe appellauit boues, pecora autē capras, vt oſtenderet nec boues pecora dici poſſe, nec capras armenta, mox ait exercere cœpimus ferrū, mactare quantū libuit. tantū ſuperſunt copiæ, vt & noſtris vſibus alimonia ſupereſſet, & diis atq; ipſi ioui fieret portio, vt quod fiebat illicitum, eſſet nobis cōmune cū ſuperis. ☞ Tum lit.c.ex.tq; t.da.tq; e.o.) Tacuit de apparatu epularū, quē deſcripſit in.j.lib.de ceruis, illic enim clare dixit poeta, quia nulla neceſſitas quærebat breuitatē, hic, hoc eſt apud Didonē, colligenda narratio erat, ꝓpter noctis tēpus, & oīum qui auditores aderant, requiē. dixit enim ſupra, & breuiter Troiæ ſupremū audire laborē. Ergo cum dicit occidimus, & cœpimus epulari, oſtēdit parato ordine ſuo, quæ mādi potuiſſent. Extruimusq; toros, In.j.lib. dixit poeta, fuſiq; per herbā, quia laſſitudine & fame naufragi vrgebant, hic dicit extruimusq; toros, quia in magna copia herbarū nihil magnum fuerat, congeriē ceſpitū ſtruere, quibus diſcūbi poſſet & nō magna properandi ad epulas neceſſitas vrgebat. ☞ At ſubitæ ho.la. de mo.ad.Ar.& m.q.clangoribus alas, Di.q; d.c.tq; o.fo. I m.tū u.te.d.in.od.) Venerunt arpyæ improuiſæ de montibus ſonitu alaꝝ horribilē metū incutiētes, & quæ erant omni corpore immundæ, diripuerunt vncis pedibus oīa, & ſuis cōtactibus polluerūt, & tetro odore oppleuerūt oīa. ſic vocis execrabilis Troianos horruerunt ſono, vt eſſent proculdubio fugiendæ. ☞ Rurſum in ſe.lo.ſ.r.cauata Arboribus clauſi cir.atq; h.u. In.m.a.tq; re.ignē.) Denīq; inquit, propter eiuſmodi deteſtabiles formas petiuimus ſucceſſus longitudine & denſitate arborū tutos. quo facile (vt putabamus) adire nō poſſent aut volare impeditæ ramis arboꝝ & vmbra ſyluaꝝ, & ſub caua rupe quo tutiores eſſemus nouauimus toros, & repetiuimus cibum, aris quoq; ignē reſtituimus hoc eſt iterū ſacrificauimus. ☞ Rurſum ex di.c.c.q; latebris &c.) Nihil, inquit, profuit oīa prouidiſſe. nā per inſperatas cœli partes & occultas latebras rupiū quicquid appoſitū fuit vncis pedibus rapuerunt. vncis dixit tenacibus, quia quę recta ſunt aliquid tenere nō poſſunt. ☞ Polluit ore dapes.) Ne reliquę remanentes in vſus hoīum proficerēt, ore, hoc eſt, quod vitium etiam in ore haberet, polluit dapes. ☞ Sociis tunc arma ca. Edico, & d.b.cū gente ge.) Deficiente, inquit, induſtria & mutatione, iubeo ſociis arma capiant, ut cū dira gente bellū gereremus, addendo dira gēte, excuſauit crimē violentiæ, quā Celæno faciens pro cauſa ſua pleniſſime proſecuta eſt dicens, Troianos perſecutores innocentium arpyiaꝝ. ☞ Haud ſecus ac iu.fa.) Illi inquit nō aliter fecerūt ac iuſſi. iuſſi verbū eſt nō participiū. ☞ Tectosq; per h.Di.e.& ſc.la.co.) Scilicet & vt inſidias arpyiæ nō viderent. hic quoq; narrandi cōpendio vſus eſt. ſolū.n. gerēdum cū arpyis bellū ꝓdixerat ſociis, & arma caperent. non tamen, vt hæc contegerent herbis, ſed illi fecerūt ingenio ſuo, ſapientibus enim locutus fuerant.

ASCENSIVS.

☙ Huc vbi, &c.) Docet quomodo ab Harpyis infeſtati fuerant: & quomodo illas primū armis depellere: & tandem ne quidq; ſectere parauerant: de quo dicit Donatus ſic. ☞ Ecce læta boū.) Omnia conuenerant, quibus illa inuadere cuperemus. Diuerſitas generis abundantia pinguedo ex copia herbaꝝ. ☞ Et diuos.) Vt quod fiebat, illicitū eſſet nobis cōmune cū diis. ☞ Tum littore curuo.) Tacuit de apparatu epularum, quē deſcripſit in.j. de ceruis. Ibi enim nulla neceſſitas exigebat breuitatē: hic autem quia propoſuerat, Et breuiter Troiæ.ſ.a.l.& propter noctis tēpus, in quo auditores quærebāt quietē, erat properandū. ☞ Extruimus.) In.j. dixit, Fuſiq; per herbā, quia laſſitudine, & fame naufragii vrgebant. hic dicit, Extruimusq; toros, qa in magna copia herbaꝝ, nō fuit magnū cōgeries ceſpitū ſtruere: quibus diſcumbi poſſet: & nō magna properādi ad epulas, neceſſitas vrgebat. ☞ At ſubitæ.) Res omnino abominabilis, inſultus, improuiſus. ☞ Clangoribus alas.) Sonitus alaꝝ: vnde metus, cōtactus fedus, odor teter fugiēdas faciebat. ☞ Rurſum.) Antrū, & remi volatum Harpyiarum impedire poterant. Ibi igitur ſecuriores dapes, & ſacrificium reſtaurarunt: ſed fruſtra: nā per inſperatas cœli partes, & occultas latebras venerunt, & cibū rapuerūt: & quidquid reliquerant, ore polluerūt. Ergo deficiente induſtria, fuit neceſſitas vt ad vim recurreremus. ☞ Cum dira gente.) Excuſat crimen violentiæ, quā Celæno faciens, pro cauſa ſua pleniſſime exequitur. ☞ Iuſſi.) Verbum eſt, non participium. ☞ Diſponunt enſes.) Breuiſſima fuit narratio, in qua ſolum videt, & bellum eſſe gerendum: & propterea arma capiunt. At illi quāq;

non iuſſerat, induſtria ſua, capta arma occultarunt. Sapientibus enim loquutus fuerat. Hęc ille. ☙ Ordo eſt. Vbi.i. poſtquam: nos delati.ſ. neceſſitate: huc.i. in has Harpyiarū inſulas, intrauimus portus: ecce quaſi de repente, & ex inſperato: nos videmus armenta boū, læta.i. pinguia: errare.i. errando paſci, paſſim.i. vbi libebat. quia impune, & per ſingulos paſſus: & pecus caprigenum vt ſit Caprigenus, caprigena, caprigenum: aut, caprigenum, pro caprigenarū.i. à capris genitorum: hoc eſt, caprorum & caprarum, ſed plurimi cenſent ſingulare eſſe, ſicut & alienigenum, & aduenum olim dicebant: nec eſt (inquit Landinus) vocabulum fictum à Virgilio, quū apud Actium in Philoctete legatur, Caprigenum trita vngulis. ſed illic genitiuus videtur.) videmus, dico, errare per herbā.i. per paſcua, nullo cuſtode.i. cuſtodiente: aut, nullo exiſtente cuſtode. Nos irruimus.ſ. in gregē, & armenta ferro.i. telis ferreis, aut ferratis: & vocamus diuos, & ipſum Iouem: in prædam.i. prędationē: & partem.i. participationem prædæ: aut in prædam, & partem: pro eo quod eſt, in partem prædæ. Moris enim erat Romanis, exituris ad prædam, vt Ioui prædatori partem vouerent, vt Liuius docet: & Seruius recitat tunc.i. deinde obtenta prędа: nosq;.i. ſimul: extruimus toros.i. lectos diſcubitorios, forte ex intortis herbis, & epulaꝝ opimis dapibus. At Harpyiæ adſunt ſubitę lapſu horrifico.i. labentes horrifice de montibus, aut adſunt de mōtibus cum horrifico lapſu: & quatiunt alas, ſup. cum magnis clangoribus: hoc eſt, concomitantibus clangoribus: & diripiunt.i. in diuerſum trahētes rapiunt: dapes.ſ. noſtras: & fœdant omnia immundo contactu: tum.i. deinde, ſup. auditur vox dira inter tetrum odorē. & ita quinq; ſenſus noſtros offendebant: viſum, quia erat eis immundus attactus: auditum, quia vox dira: olfactum, quia teter odor: guſtū, quia omnia fœdāt, vt amplius nō guſtemus: tactum, quia contactu fœdant. Nos clauſi circū.i. per circuitum arboribus, atq; vmbris horrentibus, aut denſis, quæ aliis horrorem incutiant; aut ex horridis, hoc eſt, hirſutis, & ſpinoſis ramis prodeūtibus, inſtruimus rurſum menſas in receſſu longo.i. loco ſecreto: in quem ſecedere.i. ſeorſum à conſpectu aliorum cedere potuimus: ſub rupe cauata, ita vt non pateret adytus niſi per introitū, quē arboribus & ramis obſtruxerunt: & nos reponimus aris ignem.i. rurſus libamus & ſacrificamus diis, quos in partē prædę inuocaueramus, & turba.ſ. harpyiarum: volans.ſ. cum turbine, & impetu: rurſum, ideſt iterum: ex diuerſo.i. diuerſis partibus: cœli, ideſt aeris latebris cęcis.i. obſcuris: circūuolat.i. aut vola circumplectitur: pedibus.i. vnguibus: vncis.i. incuruis, aut volat per circuitū: &, ſupp. polluit dapes ore. Ego edico.i. impero ſociis tunc, vt, ſup. capeſſant arma & edico.i. ſignifico eis bellū gerendū, ſup. eſſe, cum gente dira .i. genere animātiū feroci & crudeli: &, ſup. ſocii faciunt: haud, ideſt nō: ſecus.i. aliter: ac.i. q̄; ego iuſſi, ſm Donatum. alii dicūt, q; iuſſi, ſup. erāt: q; pro &: hoc eſt, & inſuper vltra id quod iuſſeram, ipſi diſponunt: per herbam enſes tectos.i. abſtruſos, vt idoriantur: & condunt.i. abſcondunt herbis: ſcuta latētia.i. occulta, & quæ occultando latēre faciēbant. Ergo vbi Harpyiæ, ſupple, delapſæ.i. deorſum lapſæ, de rupe, videlicet: dedere ſonitum per curua littora Miſenus, tubicen ille peritiſſimus, vt in.vj. dicetur, Ære ciere viros, cantuq; accēdere Martē: dat ſignum.ſ. bellicū, aut ineundi belli: cauo ære.i. tuba aut lituo: ab alta ſpecula.i. loco editiore, vnde ſpeculabatur opportunitatē inuadēdi: ſocii inuadunt.ſ. Harpyias, & tentant noua.i. inſolita, prælia.ſ. ſedare: ferro.i. trucidare, aut dilacerare obſcœnas volucres: pelagi, ideſt circa pelagus verſari ſolitas: ſed neq; accipiunt vllam vim plumis: neq; accipiunt vulnera tergo (Donatus, cauſam aſſignās, dicit inuulnerabiles fuiſſe, quia natę ſunt de ſtyge, & imbutæ aquis Stygis: dicunt enim Stygis aquas eā virtutem habere: q in Achilleide Statiana, Thetis docet, quæ filium ſuum Achillē inuulnerabilem reddidit, præterq; in plantis quibus eum tenuit dum intingeret: Seruius tamen dicit Donati ſententiam non approbari.) & ipſæ lapſæ.i. labentes: ſub ſydera.i. in ſublime: fuga celeri.i. celeriter aufugiendo: relinquūt prædam Semeſam.i. ſemiuoratam: & veſtigia.i. indicia vnguiū ſuorum: feda.i. obſcœna & turpia.

PIERIVS.

☙ Nullo cuſtode per herbā.) In antiquis aliquot codicibus, per herbas, numero multitudinis legit, q parui tamē momēti eſt. ☞ Vocamus in prædā, partēq; Iouem.) In pleriſq; peruetuſtis cod. dictionū ordo mutatus eſt in hunc modum, In partē, prædamq;. Et hanc lectionē agnoſcit Seruius. ☞ Quatiunt clangoribus alas.) Antiqui nōnulli codices, plangoribus, legunt: hoc eſt

alarum

alarum quaſſationibus ſtrepitum cientibus. Nam clangor diuerſum quid ſignificat, niſi velimus intelligere additas etiam voces horribiles alarumq́; ſtrepitui, vt vtroq; modo territarét. Quod tamen alioꝝ iudicio relinqmus. ſ Rurſum in ſeceſſu longo.) Quod in cod. pleriſq; veteribus legere eſt, Rurſus in ſeceſſu, & ita inferius, Rurſus ex diuerſo, nõ ita abſurdũ eſt, vt non ſuos fautores habeat, aliq́; pedem amphimacrũ, quo ẽt alibi vſus ſit poeta noſter, eſſe cõtendunt: alij colliſioné ex u, &, s, fieri, vt alias nõnũq. tametſi nõ ſum neſcius veteres quoſdam grãmaticos negare, rurſus, per s dici, ſed rurſum per m, vt iterũ ꝓferri debere, cui quidé opinioni ita adhęreſcunt, vt illud etiã, Rurſus ad oraculum, ſuperius habitum rurſum, abſq; ecthlipſi legi contendant. Sed video apud doctos hęc iã ex vſu receſſiſſe, paucíſſimoſq́; eſſe, qui veterũ huiuſmodi figuras ferre poſſint. ſ Turba ſonans prædam pedibus circumuolat vncis.) In anti. aliquot exemp. ſublata dictione, prædã, legere eſt, Turba ſonãs pedibus ſubito circumuolat vncis: quod itidẽ ſuperius dixerat. Sed .n. mihi magis placet legere, prędã, vt & rẽ, qua dolebãt, tangat: & varietur verſus, ne in Homericum τὸν δ᾽ ἀπαμειβόμενος recidat. ſ Tectoſq́; per herbam.) In antiqs aliquot exẽplaribus, per herbas, legitur plurali numero. Sed hoc parui eſt momenti.

Vna in præcelſa conſedit rupe Celæno
Infelix vates, rupitq́; hanc pectore vocem.
Bellum etiam pro cæde boum, ſtratiſq́; iuuencis
Laomedontiadæ, bellúmne inferre paratis?
Et patrio inſonteis Harpyias pellere regno?
Accipite ergo animis, atq; hæc mea figite dicta,
Quæ Phœbo pater omnipotẽs, mihi Phœb⁹ Apollo
Prædixit, vobis furiarum ego maxima pando.
Italiam curſu petitis, ventiſq́; vocatis,
Ibitis Italiam, portuſq́; intrare licebit,
Sed non ante datam cingetis mœnibus vrbem,
Quàm vos dira fames, noſtræq́; iniuria cædis
Ambeſas ſubigat malis abſumere menſas.
ſ Dixit, & in ſyluam pennis ablata refugit. ÆNEAS
At ſocijs ſubita gelidus formidine ſanguis
Diriguit, cecidere animi, nec iam amplius armis.
Sed votis, precibuſq́; iubent expoſcere pacem.
Siue deæ, ſeu ſint diræ, obſcœnæq́; volucres.

SERVIVS.

¶ Infelix vates.) Nuntia infelicitatis, vt Homerus μάντι κακῶν. ſ Rumpit vocem.), Cũ indignatione loqtur: vt, Quid me alta ſilentia cogis Rumpere? Et notandum (vt ſupra diximus) Rumpit vocem. ſ Laomedõtiadę.) Perfidi: à rege natum opprobrium, qui deos fefellit. ſ Patrio regno.) Neptunio. ſ Accipite ergo) Quia nos bellis appetitis: ac ſi diceret vt futuram famem iam nũc poſſitis timere. ſ Quæ Phœbo pater omnipotens.) Tribuit authoritaté, ne poſſint à ſe dicta contemni. Simul notandum, Apollinem, quę dicit, à Ioue cognoſcere. ſ Phœbus Apollo.) Purus, impollutus: & eſt Apollinis fixum antonomaſium, quod alij dari non põt. Nam ſunt alia cõmunia, vt pater oĩpotens. ſ Furiarum maxima.) Adeo ipſæ ſunt furiæ, vt & vnum epitheton habeant, & cauſis cõſentiant. Nam ait de Tiſiphone, Furiarum maxima iuxta Accubat: & manibus prohibet contingere menſas. quod ẽt hæ faciunt, & ferentes Troianis famẽ & pręnuntiãtes. ſ Italiam curſu petitis.) Ex his quę norunt, fidem dicendis accommodarunt. ſ Quàm vos dira fames.) Vt Varro in ſecundo diuinarum dicit: oraculum hoc à Dodonęo Ioue apud Epirum accęperunt: quod modo dixiſſe fingit Harpyias, & tñ colorate tangit hiſtoriã dicendo, Quę Phœbo pater oĩpotens. ſ Noſtræq́; iniuria cedis. Iſta mẽtitur. Nã ſminẽs Troianis fatalis eſt fames. ſ Ambes.) Vndiq; eſas: hoc eſt rotundas. Maiores enim has habebãt in honore deorũ: paniceas .ſ. ſ Refugit.) Nõ metu (nec enĩ minãtibus cõgruit) ſed ne poſſet placari. ſ Nec iã amplius armis.) Subaudi vſi ſunt. Nec .n. põt eſſe ab inferioribus zeugma: quod plerunq; fit, vt & per omnia vnus ſermo ſufficiat: vt, Troiugena interpres diuum, qui numina Phœbi, Qui Tripodas Clarij lauros: qui ſydera. per oĩa ſentis intelligis. Plerunq; aliud ſubaudit: vt hoc loco. Item, Diſce puer virtuté ex me, verũq; laborem: Fortunã ex alijs, Subaudis opta. Nã fortuna nõ diſcitur. ſ Sed votis ꝑcibuſq;.) Dupliciratione placãtur numina: aut votis, aut precibus. Vnde eſt, Iunonis magnæ primũ prece numen adora. Item, Iunoni cane vota libens. ſ Iubent.) Volunt: vt, Infandũ regina iubes renouare
Ordo. dolorem. ſ Siue deę.) Quia diuinant. ſ Obſcœnęq; volucres.) Quia in his ventris cernebant proluuiem. Bene ait etiam ſi aues ſunt, eas eſſe dicit placãdas, ꝓpter peſſima omina.

DONATVS.

¶ Vna in præcelſa con. rupe celæno &c.) In præcelſa rupe, quoniam viderat parari armorum violentiam. ſ Bellum etiam. p. c. b. ſt. q; iu. Laomedontiadæ. b. ne in. paratis?) Inuectio, quã oportuit non habere principia, fuit enim iraſcentis. Cũ vos, inquit, nobis pœnas pro illata violentia debeatis, facitis more generis veſtri, vt prouocetis bello paterna poſſidentes, & ferro inoxias appetatis. iratę inuectio breuis extitit, licet in ipſa breuitate oĩa teneantur. nam aſſeruit perſonã ſuã, dicendo ꝙ eſſent innoxiæ. deformauit aduerſarioꝝ partem, appellãdo Laomedõtiadas, quod nomen ꝓ cõuitio poſuit. dixit ipſam cauſam iuuẽcos .ſ. ſtratos ꝓ cęde. & hoc genere ꝓpoſuit inuaſionis crimen. dixit ẽt criminis ipſius augmentũ, vt poſt impletam in armenta & greges violentiã ẽt de expugnatione dominarum ac nece cogitaſſe videant. in ipſa quoq; ſignificatione iuuencorum multum oſtendit doloré fuiſſe.

fuiſſe. plurimum enim differt ſi ſpecies iuadatur, cum ſit meritum nullum, aut maioré habeat deprecatio vtilitatem, dixit inſontes, quid iniquius ꝙ̃ perſequi bene viuentes? & eas, quæ nihil priores inciuile tentaſſent, quę ꝓprium contra ſi proſperitatem defendere cuperẽt? addidit, ſ Et patrio harpy. in. p. r?) Hęc definitio admiſſi eſt. factum enim nõ fuit, quod obiecit, ſed definiendo quid factum ſit pro facto tenet, quod fuerat cogitatũ. quid eſt enim armenta & greges inuadere? quid armare iuuentutem? niſi gradatim ad id tendere, vt eriperent alienum imperium nõ male quęſitum, ſed relictũ à parentibus? quod autem deeſſet vltor admiſſi, ipſa pro vltione ingerit, quod eſſet præſenti pœna grauiſſimum. quid enim eſt inſtanti ſupplicio peius, ꝙ̃ diu expectare quod metuas? quid ſæuius duriuſq; tormẽtis, ꝙ̃ gerere pectore quod animum diuturna expectatione torqueat? & omne corpus affligat? ſ Accipite ergo. a. atq; h. m. fi. di.) Accipite, inquit, quod mentes veſtras affligat, atq; animis hæc mea dicta figite, hoc eſt, quæ infixa vos vulnerent & excrucient cõpetenter. verumne in cõtemptum venirent, quæ fuerant dicturæ, dat illis authoritatem venientem veluti ex præcępto Iouis, & Apollinis iuſſu, quod eo credibile videri Troianis potuit, quia cum rurſum nauigare ad Apollinis oraculum vellent, dijs penatibus nuntijs futura didicerunt. ſ Ait ergo. Quæ. p. p. om. m. p. A. Prædixit.) Prædixit bis accipitur, vt ſit, quæ Phœbo pater omnipotens prædixit, mihi Phœbus Apollo prædixit. ſ Vobis furiarũ ego. m. p.) Non mea ad vos ſed magnorum deorum anthoritate veniens pando. hoc genere dedit, & ſuæ perſonæ aliquã poteſtatem dicendo, maxima ſum furiarum, digna ꝓculdubio, per quã triſtia mandarent. vt autem in hoc quod contrarium fuerat, & illis ad pœnam proficiens facilius crederent, proſpera iunxit aduerſis, dicẽdo. ſ Italiam curſu petitis, ventiſq́;. v. Ibitis Italiam p. q;. in. li.) Hęc Troianis fuerant optanda, ſed contraria nouiſſime poſuit, vt de ſuperioribus ꝓſperis crederentur, & ſumerent fidem. ſequitur enim. ſ Sed non ante. da. cing. mœ. vr. Quam vos dira fames, noſtræq́; iniuria cędis. Ambeſas ſubigat. ma. abſume. m.) Vt neceſſitate famis diræ, hoc eſt crudeliſſimæ atq; grauiſſimę, non remedio licito ſed ſacrilegio ſubuenirent. has .n. menſas dixit, quę ex frumento cõfectę dijs penatibus conſecrantur. ſed hoc genus pœnę potuit videri ab vltione harpyiarum eſſe diſcretum, addidit celæno, noſtręq; iniuria cędis, vt Troiani ſcirent, velut merito harpyiarum inultum non fore, quod fecerant. ſ Dixit & in. ſ. p. a. refugit.) Dixit talia, & refugit in ſyluas, nec apparuit poſtea. ſ At ſocijs. ſ. g. f. ſ.) Diriguit. Repentina, inquit, infecta formidine ſocijs meis diriguit ſanguis, hoc eſt de vigore ſuo pulſus eſt, & in frigus calore mutatus. ſ Cecidere animi.) Fiducia ſuperior aĩorum aduerſis debilitata nuntijs cõcidit. optime poſuit cecidere. non enim cadit niſi cui metus fuit in ſummo animi. igitur Troiani inſtructi ꝓſperis ex deorum reſponſo, cum ſublimes accidere aduerſis diis ſumpſiſſent. ſ Nec iam amplius ar. Sed votis precibuſq; iu. ex. pa.) Vſqueadeo conciderant metu, vt affectu bellandi reiecto cenſuerint fundendas preces offenſis, & vota facienda, hoc eſt ſacrificia, quibus placere potuiſſent, & veniam dare. ſ Siue deæ, ſeu ſint diræ obſcœnęq; volucres.) Nec co-

gitandum in tali cauſa, quæ eſſent authores dictorum talium, vel quale eſſet, ſed qualia dicta ſint conſiderandum, ſiue enim eſſent deæ, ſiue monſtruoſæ volucres, reſpiciendum non eſſe, dũ modo fierẽt ea, quibus imminentia mala remoueri poſſent.

ASCENSIVS.

¶ Vna in, &c.) Recitat quæ ſubſequuta ſunt reliqua vaticinium, videlicet, Dirum Celænus Harpyiæ, & furię, ac vatis futuram famem denunciãtis, vt primum in Italiam peruenerint. de quo dicit Dona. ſic. ⸢Præcelſa ru.) Quia viderat parari vehementiã belli. ⸢Bellũ.) Inuectio quã nõ oportuit habere principia. fuit. n. iraſcentis. Fuit breuis inuectio, ſed oĩa continet: nã adſerit, perſonã ſuã innoxiã, deformauit aduerſa, appellãdo Laomedõtiadas. Dixit, cauſam iuuencos ſtratos & ꝓpoſuit inuaſionis crimen. Dixit criminis augmentum, vt poſt violentiam in armẽta, addit ꝙ de expugnatione domorum cogitauerint. Dixit inſontes: Dixit, factũ, nõ tamen factũ fuit, ſed pro facto tenet, quod facere cogitarunt. Nam inuadere greges, armare iuuentutem eo tendit, vt eriperent alienum imperium. Non male quæſitum, ſed relictum à parentibus, vltio autem eſt, ꝙ diu expectent, ꝙ metuant. ⸢Figite.) i. quę infixa vos vulnerẽt. Dat autem orationi authoritatem, quum veluti ex præcepto Iouis illa dicere demonſtet, & Apollinis iuſſu: & ſibi aliquam tribuit poteſtatem, quum dicit, furiarũ maxima. Nam propter hoc digna videtur, propter quam triſtia nunciarentur. ⸢Italiam.) Hæc poſuit, vt ex ijs faceret fidem ſequentibus. ⸢Sed non ante datam.) Oſtendit ꝙ neceſſitati famis, non licito remedio, ſed ſacrilegio eſſent ſubuenturi. ⸢Menſas.) Nam menſas dicit, quæ ex frumento confectæ diis Penatibus conſecrantur: & ne hoc genus pœnæ ab vltione Harpyiarum diſcretum videatur, addit, Noſtræq́; iniuria cædis. ⸢Cecidere.) Qui ſpe proſperorum fuerant in ſublime producti. ⸢Siue deę.) quaſi dicat non erat reſpiciendum, an deæ eſſent, an monſtruoſæ volucres, dummodo fierent ea quibus imminentia mala remoueri poſſent. ⸢Obſcœnas.) Aliqui putant dici, obſcœnum, ex ob, & cœnum: & dici à græco verbo, κραίνω, ideſt ſordidũ reddo: vnde nos dicimus, inquino. ergo per œ diphthongum ſcribẽdum eſſet. Alij volunt, ex ob, & cano: & tunc careret diphthongo. Varro tamen ait, ex ob, & ſcæna: & ſic haberet diphthongũ, æ. Alii dicũt, obſcœnos, dici ab Oſcis, qui eſſent populi malis moribus. ¶ Ordo eſt. Vna, ſcilicet Harpyiarum: Celæno, ſcilicet nomine. conſedit in rupe præcelſa, ideſt valde alta: exiſtens vates infelix, ideſt nuncia infelicitatis: & rupit, ideſt violẽter expreſſit: pectore, ſcilicet ſuo: hanc vocem, ideſt hanc orationem. O Laomedontiadæ, ideſt à perfido rege denominati & inſtituti: paratis ne inferre bellum dicit, pro cæde boum, ideſt quia occidiſtis boues noſtros: & pro iuuencis ſtratis, ideſt quia proſtrauiſtis iuuencos noſtros, quaſi dicat vbi veniam precari deberent, & & damnum reponere: iniuriam maiorem inferunt: & paratis ne pellere Harpyias inſontes, ideſt quæ vobis priuſquam boues noſtros auferretis, nihil nocuimus regno patrio, ideſt paterno: hoc eſt, patris noſtri Neptuni, videlicet. Ergo quia hoc prætenditis, accipite & figite hæc mea dicta: animis, ſupple veſtris: hoc eſt, intelligite, & intellecta memoriæ commendate: vt quum aduenerint memineritis. Ego exiſtens maxima furiarum, ideſt dirarum: pando, ideſt manifeſto vobis, ſupple ea: quæ pater omnipotens, ideſt ſummus deorum Iuppiter prædixit Phœbo. (Ergo nec Phœbus futura ſcit, niſi à deo ꝓdidicerit) & quæ Apollo Phœbus, ideſt purus & impollutus (quod epitheton, quia per excellentiam Apollini competit, per ſe pro illo ponitur.) incipit autẽ à notis, vt fidem habeat ignotis. Vos petitis Italiam curſu, ideſt feſtina, licet ſæpe impedita nauigatione: & ventis vocatis. i. inuocatis in auxilium veſtrum: vos ibitis Italiam, ideſt peruenietis quidem in Italiam, & licebit, ideſt licitum erit: intrare portus, ſupple italicos: ſed vos non cingetis ante, ideſt prius: vrbem datam, ideſt conceſſam vobis à dijs: non cingetis, dico, mœnibus prius quàm dira fames: & iniuria cædis noſtræ, ideſt in boues, & iuuẽcos noſtros illatæ: ſubigat, ideſt compellat vos: abſumere malis i. mandibulis: hoc eſt, comeſſe, aut deuorare dentibus: menſas, ideſt quadras panis, à metiendo dictas: quia ſuper illas ponitur obſonium: ambeſas, ideſt circunroſas: id autem eueniet in. vij. vt paulopoſt principium illic narrabitur. Dixit. ſ. Celęno: & ipſa ablata pennis. ſ. alarum ſuarum, refugit in ſyluas: ne plura ab ea repeterẽtur, aut vt ſe iratã ſignificaret. At, ideſt ſed ſanguis gelidus diriguit, ideſt rigidus & concretus factus eſt ſociis: ſubita formidine, ideſt propter ſubitam & inſperatam formidinem: animi. ſ. ſociorum: cecidere, ideſt labefacti ſunt: nec iam amplius, ſup. vſi ſunt, aut contenderunt armis: ſed iubent, ideſt Volunt: expoſcere pacem, ideſt veniam, votis & precibus ſiue ſint deæ, ſeu ſint diræ, & obſcœnę volucres. i quęcunq; eſſent, quæ futura præſciebant & prædicebant.

PIERIVS.

¶ Bellum ne inferre paratis.) In antiq. aliquot exemplaribus, affirmatiue non interrogatiue legitur, bellumq; iferre paratis, eloquutione eleganter continuante cum, & quod ſubſequitur, & patrio Harpyias. Diximus enim alias Home. & omnium apud Gręcos pręſtantium authorum eſſe, poſt τὶ addere καὶ. Quod & diligenter & frequenter admodum Virgilius imitatur. Quanuis nõ negarim in interrogatione plus eſſe ponderis, & maiorem obiurgationis vim, quæ minas etiam tacite ſecum trahat, & confeſſionem criminis. Quare lectionem eam, Bellúmne: nequaquam immutarim. Quod vero in vulgaribus habetur exẽplaribus, & patrio inſontes Harpyias, at lęue prætermiſſem, niſi multorum veterum codicum conſenſu monitus eſſem ad vocalitatem facere, ꝙ in eis alio dictionum ordine legitur, Et patrio Harpyias inſontis pellere regno. Illud autem minime diſſimulãdum, quod in Harpyiæ nomine ſcribendo, variant librarij, multi ſiquidem Seruiũ ſequuti pene vltimam diphthongum ponunt impropriam, vt apud Græcos ſcribitur ἅρπυιαι. Quorum à ſententia lõge diuerſus eſt Soſipater Cariſius, qui negat i literã coalitam in diphthongum eſſe, u literę præcedenti. ſed pro conſonante accipi debere. Syllabam. n. eo etiam (inquit) modo, poſitione longam fieri, ſi vocalem breuem ſequatur, i vice cõſonantis poſita, vt Harpyię. Quare ſi diligentiſſimo grammatico credimus in eo nomine, ię, vltima ſyllaba per tres literas erit enuncianda, quam alij in vnã tantum diphthongum puram, abire contendunt. ⸢Vobis furiarum ego maxima pando. In pleriſq; veteribus exemplaribus nõ eſt pronomen in cõtextu: ſed ita legitur, furiarum maxuma pando. Sed pronomen illud & emphaſim habere, & ſententiã adiuuare, & numerum vocaliorem efficere videtur. ⸢Dixit & in ſyluam.) In codicibus pleriſq; vetuſtioribus, in ſyluas, legitur, numero multitudinis, vtcunq; paru hoc refert.

At pater Anchiſes paſſis de littore palmis
Numina magna vocat, meritoſq́; indicit honores.
⸢Di prohibete minas, dii talẽ auertite caſum, ANCH.
Et placidi ſeruate pios. ⸢Tum littore funem, ÆNEAS
Diripere, excuſſoſq́; iubet laxare rudentes.
Tendunt vela noti, fugimus ſpumantibus vndis,
Qua curſum, ventuſq́;, gubernatorq́; vocabant.
Iam medio apparet fluctu nemoroſa Zacynthos,
Dulichiumq́;, Sameq́;, & Neritos ardua ſaxis.
Effugimus Ithacæ ſcopulos, Laertia regna,
Et terram altricem ſæui execramur Vlyſſis.
Mox & Leucatæ nymboſa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.
Hunc petimus feſſi, & paruæ ſuccedimus vrbi.
Anchora de prora iacitur, ſtant in littore puppes.

SERVIVS.

¶ Paſſis.) Solutis. ⸢Numina magna.) Iouem, Mineruam, Mercuriũ ſecũdum Samothracas. ⸢Meritos.) Congruos, ideſt expiatorios. vnde ſequitur. Dij ꝓhibete minas. ⸢Auertite caſum.) Bene etiam ſi contingat, caſum credit eſſe: non vltionem. ⸢Seruate pios.) Propter facta ſacrificia. ⸢Vẽtuſq́;, gubernatorq́; vocabãt. ⸢Honeſtius hac eloquutione ꝑ pluralem vtimur numerum, licet poſſit etiam ſingularis eſſe. ⸢Nemoroſa Zacynthos.) Inſulas Græciæ commemorat. ⸢Sameq́;.) Cephalenię eſt iſta nam Samos in Aſia eſt. ⸢Effugimus.) Tranſimus celeriter. ⸢Laertia regna.) Irriſorie: quũ præmiſerit ſcopulos, vt, Immania ſaxa Veſtras Eure domos. ⸢Leucatę nimboſa cacumina mõtis.) Leucata mõs eſt altiſſimus in promontorio Epiri iuxta Ambraciam ciuitatem: quam Auguſtus Nicopolin appellauit victis illic Antonio & Cleopatra. Ibi & templum Actiaco Apollini conſtituit, & ludos Actiacos. Vnde nũc Virgilius, in honorem Auguſti, quæ ipſe fecit, dat eius origini. Nam Æneam illic dicit ludos celebraſſe: & alibi inducit Æneam promittentem templum Apollini: quod feciſſe conſtat Auguſtum: vt, Tum Phœbo & triuiæ ſolido de marmore



Ergo inſperata tandem tellure potiti,
Luſtramurq́; Ioui, votiſq́; incendimus aras,
Actiaq́; Iliacis celebramus littora ludis.
Exercent patrias oleo labente palæſtras
Nudati ſocii, iuuat euaſiſſe tot vrbes
Argolicas, medioſq́; fugam tenuiſſe per hoſtes.

marmore templū Cōſtituam. ¶ Et formidatus nautis.) Aut ꝓpter aſperitatem locoꝝ, quia ſaxoſa ſunt: aut, vt quidam volunt, quia moris erat aliquem ei de nautis imolari. ¶ Hūc petimus.) Occurrebat, Cur formidatum petitis? Ideo intulis Feſſi. ¶ Paruæ vrbi.) Ambracię. ¶ Tellure potiti.) Potior & illa re dicimus, & illius rei: ſed ꝑ ſeptimū in vſu eſt, per genitiuū figurate ponit̃. Salluſt. Vt prius ꝙ̄ legatos videret, Adherbalis potiret̃. Legimus & ꝑ accuſatiuum: ſed vti nō poſſumus. Terentius, Patria potit̃ cōmoda. ¶ Luſtramurq́; Ioui.) Aut luſtramur.i. purgamur, vt Ioui ſacra faciam⁹. Aut certe luſtramur Ioui.i. expiamur. Piaculū.n. cōmiſſum fuerat tauro ī Thracia īmolato, vt diximus ſupra. & licet multa fuiſſent ſecuta ſacrificia: itelligebat̃ tamē adhuc numē iratum nō definētibus malis. Sciendum ſane moris fuiſſe, vt piaculo cōmiſſo ludi celebrarentur. Nam quum Romani iracundia Matris deum laborarēt, & eā nec ſacrificiis nec ludis placare poſſent: qdam ſenex ſtatutis ludis Circēſibus ſaltauit: quæ ſola fuit cauſa placationis. Vnde & natum ꝓuerbium eſt, Omnia ſecunda ſaltat ſenex. ¶ Actia

¶ Actia littora.) Vt ſupra diximus, ꝓpter Auguſtum hoc dicit, qui illis ludos ſtatuit agonales. ¶ Patrias palęſtras.) Palęſtrę vſus primū apud Atheniēſes repertus eſt. Troiani aūt præter Dardanum & Teucrū, et ab Atheniēſibus originē ducūt. Vnde & Mineruam colūt. Hinc eſt in ſecundo, Neu populum antiqua ſub relligione tueri. Antiqua, ab Atheniēſibus tradita. Iliacis ergo, Atheniēſibus. vnde Ilienſes didicerūt. ¶ Fugam tenuiſſe.) Feliciter nauigaſſe. Nā Tenere eſt implere, vt, Ni teneāt curſus.i. impleant. Et pōt intelligi ſecundum cōmunem ſenſum, ob hoc eos luſtratos.i. expiatos ob hoc ſacrificaſſe, & ludos celebraſſe: quia hoſtiles terras proſpera nauigatione tranſierant.

DONATVS.

¶ At pater An.p.de.l.p. Numina magna vocat.m.q́.i.ho.) Omnibus locis Virgilius primas dat Anchiſæ cōſiliorum oium partes, ipſiq́; factoꝝ ſcientiam plenā fuiſſe cōmemorat. deniq́; quid ſignificaret procedens ex capite Aſcanii flamma ipſe prod.dit, & quemadmodū Polydori piaculū purgari potuiſſet ipſe mōſtrauit.

uit. ipſius conſiliis ſteterunt deſideria Troianorum. videamus & hic, & quid conſilij habuerit, quum omnes Troiani dicerent, Siue deæ. ſeu ſint diræ obſcœnęq; volucres, placãdas eſſe votis & precibus. Ille, inquit, ꝓuidẽtiſſimus nõ ſecutus eſt errorem omnium, qui tractabant ſuperflua ne omiſſis veris obſequiis, facerẽt ea, quæ inſtanti neceſſitati prodeſſe non poſſent, non rogat harpyiã, quam cõſtabat eſſe mõſtruoſam, nõ rogat eã, quæ ſe aliorum iuſſiones pertuliſſe profeſſa eſt, nõ rogat eam, quę authoritatem perferbat poteſtatis alienæ, rogabat, inquit, magna numina. ipſa enim placanda fuerant, quibus origo feralis nuntij dicebatur exorta. meritosq; ĩdicit honores. meritos debemus accipere nõ delatos harpyis offenſis, vt cæteri dicebant, ſed diis potiſſimum cõuenientes pro magnitudine petitionis & eorum perſona, qui vere fuerant rogandi. aut meritos ſecundum iteriorem ſacrorũ ſcientiã. vt enim deſideriorũ genera diuerſa ſunt, ita & vota deprecationesq; diuerſę. Hæc igitur fuit eius vox, atq; hæc ſumma petitionis. ⁋ Dij prohibete minas, dij. t. a. ca.) Ne celæno compoſita vel falſa ꝑpter iniuriam ſuã pertuliſſet. minas inquit. minæ. n. quanq̃ non habeant fixę alicuius ſententiæ definitionẽ, tamen etiam veritate ceſſante, ne omen facerent, petit minas prohiberi, nõnunq̃ enim accidunt, quę ab iratis optantur. dij talem auertite caſum, & ſi vere talis caſus imminet auertite. vt autem melius probemus, & incerta & certa eſſe potuiſſe, quæ dixerat celæno, atq; hoc Anchiſen recte noſſe, verba ipſa deprecantis conſideremus attentius. quũ diceret, dij ꝓhibete minas, oſtẽdit nihil fuiſſe diſpoſitum. ſed ne oriretur, fauorẽ diuinum fuiſſe neceſſariũ, minas, inquit, ꝓhibete non iminens malum. talem aũt auertite caſum, vt ſi vere eſſet caſus eiuſmodi, qui potuiſſet exiſtere, auerteretur. ecce ſingula ſingulis dedit. ſupra dixit, prohibete, hic dixit auertite, vt prohiberetᷣ naſci, quod nõ erat, auerteretᷣ vero quod credebatur ingruere. ⁋ Et. p. ſ. pios.) Hoc eſt recte viuentes, & cultores veſtros deprecatione completa. ⁋ Tum. l. f. Diripere, ex. q;. iu. la. rudentes.) Fugiẽda enim illa fuerunt loca, in quibus nõ homines, ſed execranda monſtra cõmorabantur. ⁋ Tendũt vela noti, fu. ſpu. vn. Qua. c. v. q;. g. vo.) Dictis talibus oſtẽdit, non fuiſſe nauigationem ad aliquã deſtinatam partem, ſed quę eſſet opportuna fugiẽtibus. fugimus, inquit, qua curſum ventusq; gubernatorq; vocabant, qui fugiens nauigat, eo tendit, quo duxerit ventus, gubernator quoq; quia aliud nõ pot̃, vento cõſentit. incipit iam deſcribere loca, quæ nauigãdo trãſijt. ⁋ Iam medio apparet fluctu nemoroſa zacynthos, Dulichiumq;, ſameq;, & neritos ardua ſaxis.) Nõnullarum inſularum nõ fuit neceſſe facere mentionem. iueniuntur enim eſſe ſuperflue, ſed ad neceſſarias venire nõ potuit, niſi etiam illas narratio cõtineret. ⁋ Effugimus ſcopulos ithacæ. l. r. Et terrã al. ſæ. exe. V.) Ecce peruenit ad eam reuera, qua ſe ac ſuos gratulabatur euaſiſſe. fuit enim hoſtilis, et quę Vlyſſem ſæuiſſimum nutriſſet. ⁋ Mox & leucatæ. n. c. m. Et formidatus. n. a. a.) Videtur hæc cum aliqua ratione poſita, quia cũ eſſet formidabilis nautis, illic Troiani fatigationis neceſſitate cõpulſi cũ ponerẽt, opportunam refectionem habuerũt, vſq; adeo vt his & facultas ſacrificandi diis occurreret, & in honorẽ Apollinis, cuius tanta beneficia habuerunt ludis exercẽdis, daretur occaſio. Iccirco poſuit. ⁋ Ergo inſperata. t. t. p. Luſtramurq; Ioui &c.) Dictum eſt iam quę fuerit ludorum cauſa, dicit quoq;, quales ne ob luxuriã facti videantur, q̃a victis & male peregrinãtibus nõ congruebat exercere vulgares & turpes. cauſa igitur celebrãdorum ludorũ fuit quę eſt ſacrificãdi. ⁋ Iuuat euaſiſſe tot vrbes Argolicas. m. q;. fu. t. per. h.) Ac per hoc cõſeruatę ſalutis gratulatio fuit, ꝙ hoſtiles vrbes magnitudine potẽtes & q̃plurimas numero tuti ſecuriq; trãſiſſent. Ipſi quoq; ludi cõuenientes viris fortibus. ⁋ Exercent, inquit, patrias. o. l. palęſtras. Nudatij ſocij.) In illo ſpectaculo virtutis fuit artisq; certamẽ, nõ tũc primum arreptum, ſed à parentibus traditum in Troia. Actiaq; iliacis celebramus littora ludis. In his littoribus quæ victores tenebãt, nos, ait, Troiani iliaco more ludos celebrabamus. tanta enim ꝓſperitas ſuffragata eſt, vt medios fugam tenuiſſet per hoſtes. ſine cuiusq̃ hoſtis impedimento curſum tenuiſſe, gratiſſimum fuit.

ASCENSIVS.

⁋ At pater, &c.) Seruato decoro vbi ſocij rerum imperiti, diris illis vota & preces deſtinabant. Anchiſes magnis numinibus meritos indicit honores, ſciens, quod quæ Iuppiter promiſerat, minora numina impedire non poſſent. Peracto autem ſacrificio, mox nauem conſcenderunt: & per varias Græcię inſulas prę teruecti, apud Leucatem montem in promontorio Epiri ludos celebrabãt: de qua re dicit Donatus in hunc modum. ⁋ At pater Anchiſes.) Huic ſemper dat partes conſiliorum, & ſcientiam ſacrorum, ſic in flamma Aſcanij: ſic in piaculo Polydori: ergo & hic omiſſo errore aliorum, non rogat Harpyiam, quam conſtat eſſe monſtruoſam, & quæ aliorum iuſſiones pertuliſſe profitetur: ſed magna numina. Ipſa enim placanda fuerant, à quibus diri nuncii eſſet origo. ⁋ Meritos.) Pro magnitudine petitionis conuenientes: vel meritos ſecundum interiorem ſacrorum ſcientiam. ⁋ Dij prohibete.) Poterant hæc eſſe vera: & non vera, hocq̃ue cognoſcebat Anchiſes: quod ex verbis eius apparet. Nam quum dicit, Dij prohibete minas: oſtendit nihil fuiſſe depoſitum, ſed prohibete (inquit) minas: ne oriretur fauor diuinus. ⁋ Auertite caſum.) Vt ſi vere eſſet caſus eiuſmodi, qui potuiſſet exiſtere, auerteretur. Ergo ſingula, ſingulis dedit: ſupra dixit, prohibete: hic, auertite: vt prohiberetur naſci quod non erat. Auerteretur autem, quod credebatur ingruere. ⁋ Formidatus.) Non fugerunt, quia feſſi indigebant refectione: & fuit occaſio vt ludos celebrarent in honorem eius dei, cui tantum debebant. Ergo, non luxus fuit cauſa ludorum egentibus & peregrinantibus, ſed gratulatio ſeruatæ ſalutis. Hæc ille. ⁋ Ordo eſt. At, ideſt ſed: Anchiſes pater, ſcilicet meus: ſed honorificentius dicit, pater, abſolute, quam ſi dicat, pater meus, quia honoris gratia, videtur totius claſſis pater, ac patronus: vnde ſemper omnia ad eum referuntur, vocat, ideſt inuocat: de littore, in quo, ſcilicet erant magna numina non ergo Harpyias, quod indecorum fuiſſet: & hoc palmis, ideſt manibus: paſſis, ideſt extenſis, & ſolutis: & indicit honores. Meritos, ideſt congruos, & expiatorios: aut qui mereãtur expiationem: & ſupple dicit, aut vocat, dicens. dij prohibete minas, ideſt ne eueniant quæ minatur dira Celæno. O dij auertite talem caſum, ideſt tam diram famem: & vos placidi: ſeruate pios, ideſt religioſos & veſtri cultores, hoc eſt, Troianos: tum, ideſt deinde: poſt ſacrificia & preces, iubet diripere funem, ideſt retinacula nauium, ſupple ab littore, & laxare, ideſt explicare ventis: rudentes, ideſt funes velorum: & antennarum, excuſſos, ideſt extenſos: Noti, ideſt venti illi, tendunt, & implent vela: nos fugimus, ideſt celeriter auehimur, vndis ſpumantibus, ſcilicet ex ſulcatione celeri: fugimus dicit, ea qua ventus & gubernator vocabant curſum: Zacynthos illa Græciæ inſula, nemoroſa, ideſt ſyluoſa apparet iam, ſupple è medio fluctu: & Dulichium, & Same, & Neritos ardua ſaxis, quæ ſunt inſulæ Græciæ: è quibus Vlyſſes ſocios, in bellum Troianum adduxerat, ſupple apparet: nos effugimus ſcopulos Ithacæ, regionis illius, appoſitorie, ad contemptum: (Nam appoſitio, tribus de cauſis fieri ſolet: tollendæ, videlicet ęquiuocationis gratia: aut ſpecificationis: aut proprietatis attribuendæ: ea autem nunc laudem, nunc vituperium habet.) regna Laertia, ideſt in quibus regnabat Laertes pater Vlyſſis: & execramur, vt vulgo dicunt, maledicimus, & deteſtamur cum imprecatione malorum: terram altricem, ideſt nutricem, aut alumnam ſæui Vlyſſis. Mox & ideſt etiam: cacumina, ideſt ſummitates: nymboſa, ideſt in quibus iugiter ſunt nymbi, ideſt nubes & venti: Leucatæ montis candentis ſaxis (è quibus, qui ſe præcipitem in mare dederit, fertur liberari à nimio amore: vnde Sappho Ouidiana: Cur nunc non ignibus equis Vreris? Ambrachiæ terra petenda tibi eſt Phœbus ab excelſo quantum pater aſpicit æquor, Acteum populi, Leucatiumq; vocant. hinc ſe Deucalion Pyrrhæ, ſuccenſus amore, Miſit, & illæſo corpore preſſit aquas, Nec mora iuſſus amor tetigit latiſſima Pyrrhæ Pectora Deucalion igne leuatus erat. Declinatur autem Leucas, Leucatis: & Leucates, ſeu Leucata, Leucatæ) cacumina, inquam, Leucatæ, ſupple aperiuntur, ideſt apparent mox, per zeugma ab inferiore: & Apollo formidatus, ideſt templum Apollinis formidatum nautis: quia periculoſum eſt, eo ꝓpter ſcopulos accedere: aut templũm Apollinis formidati nautis, quia ei de nautis illic ſacrificium fiebat: aperitur, ideſt clare videtur: nos feſſi, ideſt defatigati: petimus hunc, ideſt templum huius Apollinis, etiam formidati: & ſuccedimus paruæ vrbi, ideſt in paruam vrbem, ſcilicet Ambrachiam: anchora iacitur de prora, puppes: ſtant littore, ideſt ad littus: quia obuertunt pelago ꝓras, qui in terram non tutam aduentunt, & nos potiti tandem Tellure, inſperata. i. qua non ſperabamus potiri: luſtramur. i. expiamur: Ioui. i. in honorem Iouis: & incendimus aras votis, & celebramus littora Actiaca, ludis Iliacis. i. Troicis quos illic Auguſtus poſtea celebrauit, in cuius gratia hæc finxit poeta. Socij nudati exercent Palæſtris patrias. i. quales in patria exercere ſolebant: & hoc, oleo labente. i. eos lubricos faciente, aut defluente: vngebantur enim priuſq̃ Palæſtram inirent: & contra ventos, & vt lubrici elaberẽtur, nec comprehẽderentur: iuuat. i. delectat

eos,

eos, euaſiſſe tot vrbes Argolicas .i. Græcas: & tenuiſſe fugam per medios hoſtes ſcilicet Græcos.

PIERIVS.

¶ Fugimus ſpumantibus vndis.) In cod. aliquot antiquis, ferimur, legitur. Interpretes vero fugimus, agnoſcunt, quod feſtinationi apte cõgruit. ¶ Dij ꝓhibete minas, di talẽ auertite caſum.) Anti. aliquot cod. ꝓhibete nefas, & auertite peſtem legũt. Cuiuſmodi hemiſtichium habemus inferius de Cyclope. Sed minas & caſum: vt in Mediceo, & in vulgatis codicibus legitur oĩno melius eſt. ¶ Gubernatorq; vocabat.) Verbum id numero plurali ſeſe paſſim habetur in vulg. codi. Sed in antiquis aliquot vocabat, vt ꝓpinquori adhęreat. ¶ Nemoroſa zacynthos.) Vulgata pleraq; oĩa exemplaria, zacynthos, idiomate græco ſcribunt. Sed in antiquis nonnullis, zacynthus, Latino caſu ſcriptum eſt: delectat tamen caſus ille græcus in proprijs pręſertim nominibus. pręterea Probus in arte, eo capite quo agit de nominibus fœmi. gene. in os rectum terminantibus, & ablatiuum in o, in exemplũ ponit nomen hoc, zacynthos. ¶ Dulichiumq;, Sameq;, & Neritos.) Sunt codi. aliquot antiqui in quibus, Samosq; legitur. Sed Same, alia. alia vero Samos, Seruio eſt. apud Homerum tamẽ, qua de nũc agitur, Samos ſcribitur, σαμόθι τε παιπαλοέσσῃ, ὀδ. δ. Et in catalogo, de ijs qui Vlyſſem ſequuti ſunt, ἠδ' οἳ σάμον ἀμφενέμοντο, itaq; Samos recte. ¶ Effugimus Ithacæ ſcopulos.) In antiquis fere omnibus legas, effugimus ſcopulos Ithacę, nempe quia tritimemeri timuerũt. At qui, niſi cæſuræ ſuam velimus authoritatem eſſe incolumen certe ἰῶτα, vt græci tradunt, & Latini, vel in principio dictionis, etiam pro vocali collocata, vim habet producendi, præcedentem ſyllabam natura breuẽ: cuius rei exemplum ponũt ex. ἰλ. ι. Νέστορα δ' οὐκ ἔλαθεν ἰαχὴ πίνοντά περ ἔμπης, ita illud, de quo ſupra, apud nos volunt, pectoribus inhians ſpirãtia cõſulit exta. Sed vtcunq; hæc accipiant, paſſim tamẽ obſeruamus tam Gręcos q̃; Latinos authores, cæſuris plurimũ tribuiſſe. In medi. autem codic. nõ tãtum eſt, Scopulos Ithacę, verum vna plus dictione legitur, & Laertia regna, magis tamen placet appoſitiue poſitum, abſq; &, copulatiua. ¶ Diri execramur Vlyſſis.) In Medi. cod. Vlyſſei, vt Aiacis Oilei. ¶ Actiaq; Iliacis.) In pleriſq; veterũ exemplarium cod. Accia, duplici cc, notatum inueni, & ita nomẽ proprium, Accius: quod victorinus per duo tt, Attium: vt Vettium: & huiuſmodi, quædam alia ſcribi debere cõtendit. Sed enim loco hoc, Actius, & Actiacus per ct ſcribendum. In nummo enim Auguſti diui, f, qua parte Apollo cum lyra ſpectatur, quũ literis à lateribus Impe. x. ſub pedibus dei, Act. hoc eſt, Actiacus, legitur. De ludis vero Actijs, Harpocration ait, Actia antiquos eſſe ludos, de qbus Callimachus meminerit in libro de certaminibus.

Interea magnum ſol circumuoluitur annum,
Et glacialis hyems Aquilonibus aſperat vndas.
Ære cauo clypeum, magni geſtamen Abantis,
Poſtibus aduerſis figo, & rem carmine ſigno,
Æneas hæc de Danais victoribus arma.
Linquere tum portus iubeo, & conſidere tranſtris.
Certatim ſocii feriunt mare, & æquora verrunt.
Protinus aerias Phæacum abſcondimus arces,
Littoraq; Epeiri legimus, portuq; ſubimus
Chaonio, & celſam Butroti aſcendimus vrbem.
Hic incredibilis rerum fama occupat aures,
Priamiden Helenum Graias regnare per vrbes.
Coniugio Æacidæ Pyrrhi, ſceptriſq; potitum:
Et patrio Andromachen iterum ceſſiſſe marito.
Obſtupui, miroq; incenſum pectus amore
Compellare virum, & caſus cognoſcere tantos,
Progredior portu, claſſes, & littora linquens,
Solenneis tum forte dapes, & triſtia dona,
Ante vrbem in luco falſi Simoentis ad vndam
Libabat cineri Andromache, maneſq; vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem ceſpite inanẽ,
Et geminas, cauſam lachrymis, ſacrauerat aras.
Vt me conſpexit venientem, & Troia circum
Arma amens vidit, magnis exterrita monſtris
Diriguit viſu in medio, calor oſſa reliquit,
Labitur, & longo vix tandem tempore fatur.

SERVIVS.

¶ Magnum Sol circumuoluitur annũ.) Antiqui tempora ſyderibus computabant, & dixerunt primum lunarẽ annũ triginta dierum, Vnde inuenitur vita in aliquibus nongentorũ annoꝝ ſ. lunarium. Poſtea ſolſtitialis annus repertus eſt, qui xij. continet menſes. Mox maiore cura annum eſſe magnũ voluerunt omnibus planetis in eundem recurrẽtibus locũ. & hoc fit, vt ſupradiximus, ſecundum Ciceronis Hortenſiũ poſt annos. xij. milia nongentos quinquaginta quatuor, ſolſtitiales ſcilicet. Bene ergo nũc magnum addidit; ne lunarem intelligeres. Bene ſolis nomẽ, ne quia dixerat magnum, illũ planetarũ acciperes: de quo varia dicuntur & à Mentore, & ab Eudoxo, & à Ptolemęo, & ab ipſo Tullio. Nã in libris de deorũ natura, tria milia annorum dixit magnum tenere annum. ¶ Ære cauo clypeum.) Æris caui: vt, Pulchra prole. ¶ Abantis.) Penultima habet accentum: & hunc Abantem intelligamus occiſum cum Andregeo. ¶ Rẽ carmine ſigno.) Rem, votum, ideſt voluntatem. Et ſciendum carmen dici quicquid pedibus continetur. Nam & hic vnum verſum, carmen dixit: & in Bucolicis duos, vt Tumulo ſuperaddite carmẽ, Daphnis ego in ſyluis hinc vſq; ad ſydera notus, Formoſi pecoris cuſtos formoſior ipſe. ¶ De Danais victoribus.) Irriſio eſt. vt, Victoreſq; cadunt Danai. ¶ Arma.) Cõſecrauit, ſubaudis. ¶ Aerias arces.) Ideſt altas. ¶ Phæacũ.) Corcyram inſulam dicit ſitam inter Epirum & Calabriã, vbi regnauit Alcinous. ¶ Abſcõdimus.) Nauticus ſermo. Sane mira viſus eſt celeritate, vt ante abſcõditam q̃; viſam inſulam diceret. ¶ Portuq; ſubimus Chaonio.) Vt, Subeũt muro. Nã ſi Chaonios legeris, difficilis eſt ſcanſio, non excluſo s. ¶ Buthroti vrbem.) Ideſt Buthrotium: vt Fontem Timaui. Hæc autem ciuitas eſt in Epiro, cuius pars eſt Chaonia: quæ ante Moloſſia dicta eſt. ¶ Incredibilis rerum fama.) Incredibilium rerum fama. Et bene non credit. Vnde & poſtea interrogat, Pyrrhin' cõnubia ſeruas? ¶ Patrio marito. Atqui Thebana fuit: ſed aut prouinciam pro patria poſuit, vt, Italiam quęro patriam. Item Salluſtius, Hiſpaniam ſibi patriam eſſe. Aut certe ſecundum ius locutus eſt: quia vxor, viri domicilium ſequitur. Iuncta ergo Hectori, facta Troiana eſt. Nã & ceſſiſſe, de iure eſt. Cedi enim hereditas dicit. ¶ Ceſſiſſe marito.) Cõſuetudinis regię fuit, vt legitimã vxorem nõ habentes, aliquam licet captiuam, tamen pro legitima haberent: adeò vt liberi ex ipſa nati ſuccederent. Pyrrhus hanc quaſi legitimã habuit: & ex ea filiũ Moloſſum ſuſcępit. Poſtea cũ vellet Hermionẽ Menelai & Helenę filiam Oreſti iam ante deſponſatam ducere vxorem, Oreſtis inſidiis, in templo Delphici Apollinis occiſus eſt. Verum moriens præcępit vt Andromache (quę apud eum cõiugis locum tenuerat) Heleno daretur ꝓpter ſupradictũ beneficium, quo eum à nauigatione ꝓhibuerat. Inde factũ eſt, vt teneret regnum priuigni, q ſucceſſerat patri: à quo Moloſſia dicta eſt pars Epiri, quã Helenus poſitam à fratre Chaone, quem in venatu per ignorantiã dicitur occidiſſe, Chaoniam noĩauit: quaſi ad ſolatiũ fratris extincti. ¶ Progredior portu, claſſes, & littora linquens.) Hyſteron proteron in ſenſu: ante enim linquitur litus, & ſic à portu proceditur. Notandum ſane finitum eſſe verſum participio: quod rarum apud Latinos eſt, & apud Græcos vitioſiſſimum. ¶ Solẽneis) Legitimas, anniuerſarias. ¶ Triſtia dona.) Tale eſt illud, Quem ſemper acerbum, Semper honoratũ (ſic dij voluiſtis) habeo. ¶ In luco.) Lucum (vt ſupra diximus) nunq̃; ponit ſine religione. Nam in ipſis habitãt manes piorum, qui lares viales ſunt: vnde in ſexto, Nulli certa domus: lucis habitamus opacis. ¶ Falſi.) Simulati. ¶ Maneſq; vocabat.) Sacrificii inani ſepulturę cõciliabat manes Hectoreos: & bene in luco, vt diximus ſupra. ¶ Ad tumulum.) i. cenotaphion. ¶ Viridi ceſpite.) Herboſo. ¶ Geminas.) Vnam marito, alterã filio. Aut certe illud reſpicit, quia inferi pari gaudent numero. vt, Ecce duas tibi Daphni. Superi vero impari: vt Numero Deus impare gaudet. ¶ Monſtris.) Rebus inſperatis. ¶ Diriguit viſu in medio.) Dũ me cernit, obſtupuit. ¶ Calor oſſa reliquit.) Extimuit: vt, Soluuntur frigore membra.

DONATVS.

¶ Interea magnum ſol cir. annum.) Deeſt per. nam ſic eſſe debuit per magnum annum ſol circumuoluitur, plerunq; tamen &

deductis præpoſitionibus tenent locutiones integritatem ſuam.
¶ Et glacialis hyems.a.a.vn.) Ad felicitatem ſuam dicit pertinuiſ
ſe, vt in ipſo loco diutius conſtitutus nihil hoſtile pertulerit, eo
vel maxime tempore, quo obſiſtente hyeme fuga nõ poſſet eua/
dere. ¶ Aere cauo clypeũ, ma.ge.a. Poſtibus ad.fi.& rem carmine
ſigno.) Laudando magnitudinem clypei, & eius præferendo vir
tutem, cui occiſo detraxerat ſpolia, ſe proculdubio laudat, quem
conſtabat extitiſſe victorem. poſtibus aduerſis figo, vt venientiũ
oculis etiam cum non quæreretur occurreret, & à nullo conuel
li poſſet & refixum auferri. ecce adijcit laudis ſuæ ſupplementũ,
dicendo & rem carmine ſigno. tantum, inquit, otij ſperati habui
mus in hoſtilibus terris degentes, vt poſt omnem lætitiam ac lu
dorum celebritatem, poſt impedimenta hyemis impune tranſa/
ctę vacuum eſſet, & inſultaret victoribus, ſcutum figendo in fori
bus templi, & tale ſcribendo epigramma. ¶ Æneas hæc de Da.v.
arma.) Magna breuitas tituli, ſed intellectus vberrima latitudo.
Æneas poſuit, Æneas ſcripſit, quod fuit ex aperto memorabile,
ad illa eum loca venire potuiſſe tutum illic fuiſſe, vbi fuerat peri
culum manifeſtum habuiſſe arma ſublata victoribus, & in ipſo/
rũ ſedibus eadẽ oſtẽtationis cauſa poſuiſſe, addidiſſe quoq; epi
grama quod teſtaretur ſcribentis gloriã, & eorum qui ſuperiores
receſſerant, ludibria demõſtraret. quũ aũt dona huiuſmodi apud
ſe victores conſecrare ſint ſoliti, Æneæ fortunæ proueniſſe, aut
apud victores arma ipſis reparata atq; erepta victoribus publi/
ce collocaret. ¶ Linquere.t.p.i.&.c.t.) Hoc facto, quoniam vlte/
rius illic remorari contrarium fuit, iubeo, inquit, ſocijs vt naues
in altũ promoueãt. ¶ Certatim ſocij feriunt.m.&.æ.v.) Obſequẽ
tes, ait, iuſſis meis & ſaluti propriæ conſulentes, aggreſſi ſunt na/
uigationem, ſubiungit trãſitus ſui cõtextum diſcurrens per inſu/
larum noĩa, non quæ neceſſariæ fuiſſent, ſed vt perueniret ad eã,
quam reuera tacere nõ debuit. hoc loco etiã illud repetendũ eſt,
poetam non conſideraſſe oĩum inſularum noĩa, ne faceret narra
tionem ipſius continuationis vitio odioſam. Immiſit enim com
moratum Æneam apud Apollinem, diu exhibuiſſe ludos & abẽ
tis clypeum fixiſſe poſtibus templi, nauigaſſe iterum, vt nomina
turus alias inſulas quandam faceret relationis nouitatem. ¶ Pro
tinus.a.ph.abſcondimus arces.) hoc eſt tranſimus. ecce generali/
tas, vbi ſpecialis dictio non fuit neceſſaria. ¶ Littora epiri legi/
mus. Ideſt nauigando retinemus. ¶ Portuq; ſu. Chaonio, &.c.b.
ab.vr.) Hæc eſt ꝓpter quam deſcriptæ ſunt cæterę. de iſta.n.ha/
buit, quod referret, quod in alijs nõ habuit. ¶ Hic incredibilis re/
rum fama oc.ad au. Priamiden helenũ.g.r.per vr.&c.) Ad hunc
inquit, veniẽs locũ loquente fama percepi, quę tãdiu nõ putaui
eſſe credẽda, q̃ diu hæc rebus ipſis & meis oculis cõprobaſſem.
Incipit enumerare ipſa incredibilia, Priamidem dixit & Helenũ,
Priamidẽ, qa ꝓpter vnum Paridem qui vxorẽ ſuſtulerat Agamẽ
nonis, omnes filios Priami peroſos gręci habuerũt. Inde ergo i/
credibilis fama de Heleno, qa filius fuit Priami & Paridis frater.
quod dixit Helenũ abiecte ꝓnuntiandum, & accipiendum eſt ꝓ
fortuna, quæ incurrerat. captiuus enim fuerat, perindeq; ſeruus,
Helenũ graias regnare ꝑ vrbes. victum iperare victoribus hoc di
xit à perſona. à loco autẽ Troianum in græcia, à quantitate non
per vnam ciuitatem, ſed per plurimas, à fortuna vero regnare cõ
iugio æacidę Pyrrhi, ſceptriſq; potitum. hoc fuit ipſius incredu/
litatis augmentũ, vxorem ẽt Pyrrhi euerſoris Troiæ, & Priami/
dę gentis eidem Heleno, quem Priami filium eſſe cõſtabat ſimul
cum regno ceſſiſſe. cum idem Pyrrhus vita fuiſſet exemptus. Et
patrio Andromachen iterum ceſſiſſe marito. Tertium accedebat
quod dictis fidem afferre non poſſet, Andromachen vxorẽ quõ/
dã Hectoris poſt captiuitatis ſortem malamq; fortunã in eius ve
niſſe cõiugium, qui eius eſſet & affinis. hunc enim Helenum con
ſtabat filium eſſe Priami Hectoris fratrem. ¶ Obſtupui, m.i.p.a.
Compellare virum, & caſus.c.t. Progredior portu claſſes &.l.l.)
Religioſa curioſitas, & honeſtum deſiderium. his, inquit, auditis
obſtupui potius, q̃ miratus ſum. & licet oĩa ex celebritate famæ
iam pro veris ducens, tamẽ noſſe cupiẽs caſus, qui talia perfeciſ/
ſent, cœperam ad ipſum helenum tendere ꝓgreſſus è portu vt ex
ipſo cui tãta ꝓſperitas venerat, oĩa certiori fide cognoſcerẽ. Itaq;
cum non longe à nauibus ꝓceſſiſſem. ¶ Solẽnes tũ.ſ.d.&.t.d. An
te.v.in lu.f.ſi.ad.v. Libabat.c.a.m.q;.v.h.ad.t.v.q.c.in. Et ge.c.l.
Caras.) Quomodo, inquit, ad helenum pergebam, quod decuit
grauem virum, vt vir viro referente deſiderata cognoſcerem.
euentus attulit ipſius primam Andromache præſentiam. nam
haud procul à nauibus conſtituta in luco, qui extra ciuitatẽ fuit,
defuncto Hectori, in cuius matrimonio incolumi patria teneba/
tur, reddebat triſte obſequium. illic enim conſtituerat inanẽ, hoc
eſt ſine funere hominis tumulũ propter lachrymarum cauſam,
vt quaſi aduerſam mariti memoriam pergens occaſionem flen/
di haberet, & eum ad triſtes epulas aduocaret. deſcripſit eã fuiſſe
in luco, & parentalibus obſequijs occupatam. videamus vtrum
poeta memor fuerit ſui. nõ vult enim Æneam cum muliere ſpõ
te cõſeruiſſe colloquium, quod veniret ex diſpoſitione ꝓprię vo
luntatis. debuit & illam inducere priorem vidiſſe Æneam, quæ
ex occultis luci illius ſpatijs potuit prima conſpicere venientem.
¶ Vt me, inquit, cõ.ve.&c.) Et confirmat ex repentino caſu armo
rum Troianorum cõſideratione certior facta eſt. ¶ Magnis exter
rita monſtris Diriguit v.in.m.) Reuera monſtrum fuit, vt quo tẽ
pore Hectoris manes vocabantur ad tumulum, Æneas inſpera/
tus apparuiſſet, quaſi & ipſe defunctus, diriguit viſu in medio,
Anteq̃ plene vidiſſet, diriguit, quod explanat ſequentibus dictis.
ait enim. ¶ Calor oſſa reliquit.) Quippe turbata mente recedit ca
lor. Calore recedẽte quid ſupereſt? niſi vt frigus ſuccedat & inter
cedat vigor animi quo corpora gubernantur & conſtant? ¶ Labi
tur.) Cum hac ex cauſa ſtare nõ poſſet, lapſa eſt. defectus.ſ.animi
& corporis. ¶ Et longo vix.t.t.fa.) Poſt longum tempus recepto
ſenſus aliquantulo vigore hæc locuta eſt. Mirum conſilium poe
tæ ad perſonam mulieris ſoluentis inferias mortuo, & amorem
mariti etiam perditi retinentis, præter ſexus errorem, & mulie/
brem imprudentiam, addidit etiam confuſionem mentis, vt im
perfectum putaret quod viderat. nam ſi plene vidiſſet, intellige/
ret viuum, quem venire conſpexerat, cuiuſq; arma cognouerat.
quum igitur loqui, vtcunq; potuiſſet vellet, aperuit ſuæ mentis
errorem. ecce prior vidit mulier, prior loquitur, Æneæ verecun
dia intemerata ſeruatur, qui reſpondentis officio functus oſtendi
tur, nec aliquid prior exegit.

ASCENSIVS.

¶ Interea magnum, &c.) Docet quomodo ab Ambrachia in Bu
trotum peruenerunt: illicq; Helenum, filium Priami, regnatem,
cum Andromache, Hectoris olim coniuge, inuenerunt: vnde di/
cit Donatus ſic. ¶ Magnum.) Deeſt, per. ¶ Æne. hæc.) Breuis titu/
lus, vberem cõtinet latitudinem: Aeneas poſuit, Aeneas ſcripſit.
Nam fuit memorabile, ad illa eũ loca venire potuiſſe, tutumq;
fuiſſe: vbi erat periculum manifeſtum, habuiſſe arma ſublata vi/
ctoribus, & in ipſorum ſedibus oſtentationis cauſa poſuiſſe: addi
diſſe quoq; epigrãma, quod & ſuam gloriam teſtaretur. Et illo/
rum qui victores receſſerant ludibria, fecit fortunæ beneficio: vt
apud victores, arma ipſis erepta, publice locaret. ¶ Priamidem
Helenum.) Mira res: à perſona ꝙ frater Paridis victus, regnaret
inter victores: à loco, vt Troianus in Græcia: à numero, non per
vnam vrbem, ſed per plures: à fortuna, vt regnaret potitus Pyr/
rhi coniugio, ac ſceptro. Ergo incredibile vxorem Pyrrhi euerſio
nis Troię, hominem ex Priami genere habere, & quum Pyrrhus
vita ceſſiſſet, Andromachen iterum patrio marito ceſſiſſe. Ergo
obſtupuit Æneas potius quàm miratus ſit. ¶ Monſtris.) Mon/
ſtrum fuit, vt quo tempore manibus parentaret, Æneas appare/
ret, vt & ipſe mortuus putari poſſet. ¶ Calor oſſa reliquit.) Nam
turbata mente, recedit calor. Eſt autem ſapiens conſilium poetæ,
tractantis perſonam mulieris, ſoluentis inferias mortuo, & illi/
us amorem retinentis, ex confuſione autem mentis, quia perfe/
cte videre non potuit, incidit in errorem ne eſſet mortuus. Prior
vidit mulier, prior loquitur, Aeneæ verecundia intemerata ſeſer
uatur. ¶ Ordo eſt. Sol circumuoluitur interea.ſ. dum ludis intẽ/
ti erant ſocii, ſup. per magnum annũ: hoc eſt, per circulum, ac or
bem anni ſolaris: & hyems.i.tempeſtas, glacialis.i.glaciem cõge
lans: exaſperat: vndas: Aqlonibus.i.ventis illis frigidiſſimis. Ego
ſ.abiturus, figo clypeum cauo ære, aut qui erat ex cauo ęre: eo ꝙ
incuruus eſſet aut cum clangore tubæ ex cauo ære factæ: cly/
peum, dico, geſtamen magni Abantis Græci, non autem Troia/
ni, de quo dictum eſt in.j. Et qua vectus Abas quod ex titulo pa/
tebit: figo (inquit) poſtibus aduerſis.i.cõtra nos poſitis, & ſigno
rem carmine.i.titulo vnius verſus: qui ſic perficitur, Ego Aeneas
fixi, aut cõſecraui iſtic, hæc arma rapta de Danais victoribus Tro
iæ. Aut Aeneas fixit hic: & cõſecrauit hæc arma rapta de Danais
victoribus.i.q ſe victores gloriant: ſed dictũ eſt: victoreſq; cadũt
Danai: victus autem videtur cum Androgeo. Ego iubeo, tum id/
eſt deinde linquere portus, & conſidere tranſtris.i.per trãſtra, vt
remis incumbant: Vnde ſequitur ſocij feriunt mare: certatim.i.cũ
certamine: & verrunt.i.inuertunt æquora: remis.ſ.ſuis: nos ab/
ſcondimus prætereundo.ſ.protinus: arces aerias.i. altas Phæa/
cum.i.Corcyram, inſulam inter & Calabriam, vbi Alcinous rex
Phæacum, qui Vlyſſem hoſpitio ſuſceperat regnabat: & legimus
i.ex ordine pernauigamus: littora Epiri, & ſubimus.i.ſubintra/
mus

mus regionem illam, portu Chaonio, ideſt per portum Chaonium: alij legunt, portuſq; ſubimus Chaonios. & ita abſumitur s litera cũ vocali, quo more, m abſumi ſolet, quæ abſumptio frequentiſſima eſt apud Enniũ, Lucilium, Lucretiũ, & cęteros antiquos: nec rara videt̃ fuiſſe apud Virgiliũ: ſed mutata à grammaticis, aut poetis illis, qui opus caſtigandum ſuſceperant: & aſcendimus celſam vrbem Butroti. i. Butrotum ipſum: quæ vrbs celſa eſt (Ordo tamen eſſe poteſt ſubimus, & aſcendimus vrbem Butroti, portu Chaonio, qui eſt in Chaonia parte Epiri, quæ olim Moloſſia dicta eſt.) Fama rerum incredibilis. i. difficilis creditu, quia rerum incredibilium: occupat aures. i. increpuit auribus noſtris: hic. i. cum eſſemus in hoc portu: videlicet, Helenum Priamidem. i. Priami filium, regnare per vrbes Graias. i. Græcas coniugio. i. per coniugium Pyrrhi Æacidę. i. pronepotis Aeaci: q̃a Æacus genuit Peleum, Peleus Achillem, Achilles Pyrrhum: & potitum, ſup. eſſe: ſceptris. i. regalibus ditionibus in diuerſis vrbibus, quæ per ſceptra ſignificantur & Andromaché. Hectoris olim cõiugem, ceſſiſſe. i. iure adueniſſe, & cõceſſam eſſe: marito patrio. i. q erat de patria prioris mariti: aut de patria mea (vt ad Aeneã referat) iſta aũt viſa ſunt incredibilia: & ideo obſtupui & pectus, ſup. meum: incenſum eſt miro amore. i. deſyderio & affectu: compellare, pro compellandi, ideſt adloquendi: virum, ſcilicet Helenũ, & cognoſcere, pro cognoſcendi tantos caſus. i. fortuita rerũ euẽta: ego progredior portu, ideſt de portu: linquens claſſes: & littora. i. claſſes ad littora appulſas Andromachę: libabat. i. ſacrificabat ad placandum forte: tunc, ſcilicet quum aduenirem: quia fortuitum erat, non quod libabat, ſed quod tunc libabat: dapes ſolẽnes. i. legitimas, & anniuerſarias: & dona triſtia, ideſt funebria & ad luctum pertinentia: grata itaq;, ſed non iocunda: libabat, dico, cineri, videlicet Hectoris: nõ vero: quia illic ſepultus nõ erat, ſed ſimulato: res autem ſimulata in ſacris quando vera haberi nõ poteſt, pro vera habetur, & vocabat manes, ideſt vmbras Hectoris vagantes ſecundum ſuperſtitionem Æthnicorum, propter il-
legitimam

legitimam ſepulturam, aut violentam mortem quia nõdum tẽpus vitæ in quo in corpore tanquam in carcere contineri debebant: expleuerant, ideſt iuxta tumulum Hectoreum, quem ipſa ſacrauerat, ideſt cum ſacrificatione extruxerat: inanem, ideſt ſine corpore, ſup. de ceſpite viridi: vt virore, anima oblectaretur, & ipſa ſacrauerat geminas aras Hectori. ſ. marito & Aſtyanacti filio, lachrymans. i. deflens cauſam: quia. ſ. duo chariſſima pignora amiſerat. Quæ, ſup. (nam relatiuum ſæpe, in hoc poeta ſubauditur.) vt ideſt poſtquam conſpexit me venientem: & vidit arma Troia. i. Troiana (triſyllabum eſt, Troia, à Troius, Troia, Troiũ) circum. i. in circuitu ipſa exterrita magnis monſtris: quia mirabile erat, quod tunc arma. i. inſignia Troianorum conſpiceret, quũ inferis ſacrificaret: & inferias celebraret Troianis: Vnde neſciuit an viuus, an defunctus eſſet Aeneas qui ea ferebat. Nam defunctus potuiſſet in ſimulachro apparuiſſe vt illis creditum eſt: diriguit. i. obſtupeſcẽs, quaſi rigida & imobilis facta eſt: in medio viſu. i. vt me ad medium ſatietatis inſpexerat tantum adhuc viſura, quantum viderat, niſi diriguiſſet: calor reliquit oſſa, & deſcendit ad præcordia ipſa: labitur. i. concidit amens: & fatur tandem vix. i. cum difficultate longo tempore, ſubaudi, poſt. Quid autem dixit, ſequentia oſtendent.

PIERIVS.

¶ Portuq; ſubimus Chaonio.) Valerius Probus legit, portuſq; ſubimus Cchaonio, per ω mega genitiuo caſu, vt Androgeo, quũ tamen non inficietur eſſe ẽt qui legant, portuſq; ſubimus Chaonios, vtrũq; accuſatiuo caſu. Sed enim Seruiana ſentẽtia minime diſplicet, quę cum veteribus exẽplaribus, portu Chaonio, lectionem agnoſcit: vt, Subeunt muro. ⸢ Butroti aſcẽdimus vrbẽ.) Vetera pleraq; oĩa exẽplaria, accedimus, legunt: nondũ enim portu progreſſi ſunt. Dixerat tamen, celſam v. bem, atq; ita aſcendimus, non improprie. ⸢ Obſtupui, miroq; incenſum pectus amore.) Vt miſſum faciam obſlipui, de quo ſæpe dictum, codices nõ nulli admodũ vetuſti legunt, incenſum eſt pectus: ſed forte illud ex paraphraſi huc inſertum.

⸢ Veráne te facies, verus mihi nũcius adfers ANDRO.
Nate dea? viuis'ne? aut ſi lux alma receſſit,
Hector vbi ẽ? ⸢ Dixit, lachrymaſq; effudit, & oẽm ÆN.
Impleuit clamore locum. vix pauca furenti
Subiicio, & raris turbatus vocibus hiſco.
Viuo equidem, vitamq; extrema per omnia duco:
Ne dubita, nam vera vides.
Heu quis te caſus deiectam coniuge tanto
Excipit? aut quæ digna ſatis fortuna reuiſit?
Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia ſeruas?
Diecit vultum, & demiſſa voce loquuta eſt.
⸢ O felix vna ante alias Priameia virgo, ANDRO.
Hoſtilem ad tumulum Troiæ ſub mœnibus altis,
Iuſſa mori, quæ ſortitus non pertulit vllos,
Nec victoris heri tetigit captiua cubile.
Nos patria incenſa diuerſa per æquora vectæ,
Stirpis Achilleæ faſtus, iuuenemq; ſuperbum,
Seruitio enixe tulimus, qui deinde ſequutus
Ledæam Hermionem, Lacedæmonioſq; Hymenæos,
Me famulam, famuloq; Heleno tranſmiſit habendam.
Aſt illum ereptæ magno inflammatus amore
Coniugis, & ſcelerum furiis agitatus Oreſtes,
Excipit incautum, patriaſq; obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi, regnorum reddita ceſſit
Pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos:
Chaoniamq; omnem Troiano à Chaone dixit.
Pergamaq;, Iliacamq; iugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui curſum venti, quæ fata dedere?
Aut quis te ignarum noſtris deus appulit oris?
Quid puer Aſcanius? ſuperatne? & veſcitur aura?
Quem tibi iam Troia.
Ecquæ iam puero eſt amiſſæ cura parentis?

SERVIVS.

¶ Veráne te facies.) Ordo eſt. O nate dea affers ne te mihi vera facies: verus nũtius? ⸢ Viuiſne?) Et ſecundum muliebrẽ affectum iterrogat, & bene ſuſpicatur. Nam & inferis ſacrificat, & in luco, in quo habitant manes. ⸢ Hector vbi eſt? dixit, lachrymaſq; effudit.) Hoc ad Aeneæ pertinet gloriam, vt ab Hectore nũq̃ diſceſſiſſe videatur. Sentit autẽ hoc, Si vmbræ videntur in ſacris: cur non eorum magis q̃bus ſacrificatur? ⸢ Furenti.) Incõſolabiliter & impatienter dolenti. ⸢ Hiſco.) Hiſcere eſt hiare, nec loqui poſſe. ⸢ Viuo equidem.) Ac ſi diceret, ſi tamen vita eſt infeliciter viuere. ⸢ Excipit.) Signate locutus eſt, quia deiectã dixerat. Excipiuntur enim quæ cadũt. ⸢ Digna?) Congrua & priori cõueniens. ⸢ Hectoris Andromache.) Si Andromache: ſequẽtibus iunge. Si Andromachen: ſuperioribus. ⸢ Cõnubia ſeruas.) Tenes: vt, Et nunc ſeruat honos ſedem tuus oſſaq; nomẽ. ⸢ Demiſſa) Humili. ⸢ O felix.) Bene & virginitatẽ laudat, & mortem: vt oſtendat ſe inuitam Pyrrhi pertuliſſe connubium: & eſſe ſuperſtitem ſuis miſeriis. ⸢ Priameia virgo.) Achilles dũ circa muros Troiæ bellum gereret, Polyxenã viſam adamauit: & conditione pacis in matrimonium poſtulauit. Quam quum Troiani fraude p̃miſiſſent, Paris poſt
Tymbrei

Tymbræi Apollinis ſimulachrum latuit, & veniẽtẽ Achillem ad fœdus, miſſa vulnerauit ſagitta. Tum Achilles moriens petiit, vt euicta Troia ad eius ſepulchrũ Polyxena imolaretur: quod Pyrrhus impleuit. ⸢ Ante alias.) Ideo felicior, quia virgo extincta eſt. ⸢ Hoſtilem ad tumulũ.) Quia grande eſt mortis ſolatium pręmiſſus hoſtis interitus. ⸢ Nec victoris heri tetigit captiua cubile.) Singula habent emphaſim ſuam. Nam parum erat dominum dicere, niſi & victoris adderet faſtum. ⸢ Tetigit.) Non aſcendit. Nec genialem lectulum: ſed cubile. ⸢ Faſtus.) Superbia: & eſt quartę declinationis. Nam Liber qui dierum habet computationem, ſecundæ declinationis eſt. Vnde errauit Lucanus dicendo, Nec meus Eudoxi vincetur faſtibus annus. ⸢ Seruitio enixę tulim⁹.) Hoc eſt pertulimus, donec in ſeruitio poſitæ emitteremur. Et bene plurali vtitur numero, ad excuſandum pudorem. ⸢ Ledæam Hermionem.) Ledæ neptem. ⸢ Lacedæmonioſq; hymenæos.) Cum ingenti felle: ac ſi diceret, Infelices maritis ſemper: vt Paridi & Deiphobo. ⸢ Tranſmiſſit habẽdam.) Herili voluntate, non lege coniungii, vnde & Habendam dixit. ⸢ Scelerum furiis.) Matricidio ſcilicet. ⸢ Agitatus.) Stimulatus. ⸢ Excipit.) Dolo interficit. ⸢ Patrias aras.)
Alij

Ec quid in antiquam virtutem, animoſq́; viriles,
Et pater Æneas, & auunculus excitat Hector?

Alij Achilleas intelligūt. Nam Pyrrhus, vt in hiſtoria legimus, occiſo patre in templo Apollinis Tymbræi reuerſus ad patriam, in numinis inſultationem, in templo eius Delphico aras patri conſtituit, & illic ei cœpit ſacrificare. Alij patrias Apollineas volūt à Patris Achaiæ ciuitate, in qua Apollo colitur. Nec debemus quęrere cur non Delphicas dixerit: quia epitheta in alieno negotio plerunq; alia ponuntur, vt in quarto. Italiam magnam Grineus Apollo, Italiam Lyciæ iuſſere capeſſere ſortes: quum à Delio tantum eum conſtet accępiſſe reſponſa. ¶ Ceſſit pars Heleno.) Per priuignum, vt diximus. ¶ Pergamaq́;.) Pergama legendum: non vt pleriq; Pergameam, qui per imperitiam contra metrum ſentiunt. Decipiuntur autem dum vtrunq; deriuatiuum volunt: quum ſit Pergama principale. ¶ Qui curſum vēti.) Cum admiratione dictum eſt. ¶ Qui venti, ideſt tam proſperi. ¶ Quæ fata.) Tam nobis felicia. ¶ Quis deus?) Qui præſtitit vt te videre poſſemus. Tale eſt & illud Æneæ ad Didonem adulatorium, Hinc me digreſſum veſtris deus appulit oris. ¶ Ignarum.) Aliud diſponentem. ¶ Superátne.) Viuit. Sane noue dictum: & caret exemplo, vt pauca in Virgilio. Alij dicunt Superat, ſuperſtes eſt, ſed ſuperſtes præſentem ſignificat: vt Cicero in Mureniana. Suis vtriſq; ſuperſtitibus, ideſt præſentibus. ¶ Quem tibi iam Troia.) Hemiſtichium: nec in ſenſu plenum. Sunt autem duo talia: vt hoc, Conceſſere deum: quē quidam ita compleuit. Conceſſere deum profugis noua mœnia Teucris. ¶ Amiſſę cura parentis.) Si parentis Creuſæ accipis, occurrit, Vnde ſciebat eam periiſſe? Et alii dicunt potuiſſe hoc vel Heleno diuinante cognoſci, vel Ænea requirēte per Troiam: vt, Impleui clamore viam. Sed vtrunq; viribus caret. Parentem ergo, patriam accipiamus: vt Tullius, Si tibi patriam, quæ cōmunis omnium parens eſt. Et eſt ſenſus, Doletne perditam patriā? ¶ Animoſq́; viriles.) Atqui ſupra dixerat Puer: ſed animos viriles ait parentum cōſyderatione. Vnde etiam in nono de ipſo, Ante annos animumq́; gerēs curamq́; virilem.

DONATVS.

¶ Vera ne te facies? verus mihi nū. af. Nate deæ? vi. ne? aut ſi lux al. re. Hector vbi eſt?) Quoniā amentis fœminæ inducta perſona eſt, & quæ ſupra tractata ſunt, oſtendunt eius errorem, dicamus ſecundum eam, quid ſenſerit, exiſtimabat viuum, quoniam & armatum viderat, & per diem mortui videri non poſſunt. rurſus arbitrabatur mortuum ex occaſione loci, & parentationis cauſa, quia illic fuit licet inanis Hectoris tumulus. & tunc Æneas apparuit, cum Hector ſolenniter vocabatur. ſi viuis, inquit, refer. Sin vero mortuus aduenis, cur non tecum eſt Hector? ¶ Dixit, la. q. ef. &. o. Impleuit. c. l.) Poſt mariti, inquit, nomen quod gemebūda protulerat, nihil potuit loqui. dolor enim ei totam ademerat vocem, quid tamē animo gemeret, vbertate lachrymarum, quas copioſe fundebat, & clamoribus triſtibus demōſtrauit. poteſt & ſic intelligi & (vt arbitror) hoc magis eſt verum, non fuiſſe neceſſarium alia quærere, quoniā in dolore poſita de ſolo marito debuit loqui, quem putabat Æneæ ſociatum. Te, & affers, bis debemus accipere. vt ſit, vera ne te facies affert? verus te mihi nuntius affers? ¶ vix pauca furen. ſub.) Inſani doloris muliebris imoderatione à ſtatu mentis exclus, vix, inquit, etiam ipſe paucis reſpōdi, vel ꝙ eſſem turbatus, vel ꝙ ſcirem illam plura audire non poſſe. ¶ Et raris tur. vo. hiſco.) Perturbatione mentis hiabam, potiusq̃; loquebar. rarę ſunt enim voces, quum ob aliquā cauſam continua verba eſſe nō poſſunt. ¶ Viuo equidem, vitamq́; ex. per oīa duco.) Cito reſpondit ꝓpoſitis, & fortunæ ſuæ miſerias breuiſſima inſinuatione ſignauit, vt autem confirmaret, quę dixerat dicit. ¶ Ne dubita nam ve. vi.) Sciebat enim ſe cum ea loqui, quā amentem fecerat dolor. ¶ Heu quis te caſus &c.) Incipit Æneas viciſſim inquirere, in qua fortuna Andromache poſt captiuitatē conſtituta videretur. quod ipſum nō ſine dolore faciebat deniq; non à verbis ſed à gemitu cœpit, vtpote qui non tantum eius caſu, verūetiam Hectoris recordatione mouebamur. adeo hoc cōplexus eſt, & dixit, heu. & poſtq̃; illo gemitus ſigno dolorem ſui animi demonſtrauit, quis, inquit, te caſus deiectam coniuge tanto excipit? aut quæ digna ſatis fortuna reuiſit? quis te caſus nunc habet? vel qualis eſt fortuna tua præſenti tempore? quando conſtat amiſſione tanti coniugis te eſſe deiectam. quæ autem ſit ipſa deiectio, ex conſequentibus iuenimus. ¶ Hectoris, inquit, Andromache Pyrrhin. c. ſ.) Poſt cōiugium Hectoris nobilis atq; fortis, qui filius fuerit tanti regis, Andromache, quæ tanti viri cōſortio antea iungi meruiſti, nūc obſerues cōiugiū Pyrrhi? hæc noīa ſecundū dicentis animū ſic debemus poſita intelligere, vt ſciamus duo dicta cum laude, tertium vero cum vituperatione. vnde cum pronuntiamus, Hectoris & Andromache nomen debemus attollere, deiicere tertium Pyrrhi, quoniam & ipſe hoſtis fuit, & patris eius memoria eſſe debuit odioſa. Achilles enim Hectorem peremit, inſultatio & iniuria vltima fuit, vt interēptoris filius vxorem teneret occiſi. ¶ Deiecit vultum, &. d. v. l. e.) Vbi ad partes pudoris ventum eſt, q̃q̃; conſtaret nihil ſpōte deliquiſſe captiuam, tamen verecundiæ confuſa tormētis deiecit vultū, & demiſſa voce locuta eſt, & ipſius pudoris cauſam, quoniam factum negari non poterat, ſummiſſæ vocis purgatione defendit. ¶ O felix vna ante alias Pria. v. Hoſtilem ad tu. t. ſ. m. a. Iuſſa. m.) Quodámodo turpe defenſura negotium, incipit à comparatione perſonarū, & facti felicitatem appellans pœnā, quam illa paſſa eſt, quum deteſtandum ſcelus extitiſſet, & conſtaret ad ſepulchrum hoſtile pyrrhum mactauiſſe filiam regis. ſed quia in alias deteriora cōmiſſa ſunt, felicem dici conuenerat, cuius mors omnes excluſit pudoris iniurias. vna, inquit, ante alias. ſignificatione numeri dixit plenam felicitatis laudem. quid enim euenire ꝓſperius potuit, q̃; inter tot clades patriæ & grauiſſimos caſus ſolam meruiſſe cum caſtitatis honore ꝓcumbere? quum autem ſolam felicem dicit, non ſe ſolam aſſerit in cauſa turpi eſſe cōſtitutam, ſed & alias. Priameia virgo perit, iquit, virgo, perit ſalua dignitate paterni honoris, Troiæ ſub mœnibus altis, quæ in patria interempta eſt, neq; eius interitum vidit, hoſtilem ad tumulum iuſſa mori, quæ non ad hoſtilis cubilis iniurias, ſed ad ſepulchrū ducta eſt. Intelligendum eſt hoc loco, quia & ſi occiſa eſt nec ipſius nec is fructus peruenit ad mortuum, qa nihil exanimes ſentiunt. proinde & hoc felicitati eius adſcribendum. ¶ Quę ſortitus nō pertulit vllos.) Vt in diuiſionem nō veniret per indicium ſortis, nec in alienā poteſtatē caderet. ¶ Nec victoris. h. t. c. c.) Nouiſſimam poſuit, qua premebať cauſam, qua ſe volebat exoluere, felicem aſſerens, quę nō habuit dominum, quę ingenuitate quoq; ſalua & virginitate iugulata eſt. ſequitur definitio deterioris ſeruitutis, nec victoris heri, vt ipſe dominus eſſet, qui iādudum fuerat inimicus. tetigit captiua cubile, nō ad honeſtā ſed ad ludibrioſam cōuentionem, etiam in vita perducta. ecce egit oblique cauſam ſuā qualitate abſoluta. nōdum cōtingens ex aperto perſonam ꝓpriam, ſed ea occaſione, qua proſperitatem laudauit alienam, aſſerens nō in facto eſſe crimen ſed in voluntate. ſuperior qppe hoſtis cum iure belli dominus fuerit effectus. Non domini æquitatem, vel iuſti ſeruitij retinet dominiū, ſed authoritatem ſequitur ſuperbiaq́; victoris. concluſa comparationis parte, quam de exēplo virginis habuit, quaq; ſe purgauit, redit ad perſonā ſuam, vt propriam fabulam referat comparationis eiuſdem intētione ſeruata. ¶ Nos patria incenſa. d. p. æ. v. Stirpis. a. ſ. i. q. ſuperbū, Seruitio. e. t.) Illa, inquit, icolumi virginitate ac libertate mactata eſt. illa moriens incolumem patriam reliquit, nos incenſam atq; ex ea cauſa cōſumptam. Illius funus & ſanguinem ſolum patrium tenet, nos per diuerſas pelagi partes ſumus tranſportatæ, multa tolerātes, quæ in vnū hoīem mala cōuenerunt, qualis enim eſſe potuit, qui natus fuerat ex Achille? ex eo videlicet, qui nulla miſeratione mouebatur? cuius ſuperbiā ętas iuuenilis augebat? Iuuenibus autē nulla morū grauitas deputatur, quæ creſcebat magis in Pyrrho faſtu ſucceſſuq́; victorię. qualis ergo iſte fuerit, ſimul colligamus. natura malus, ætatis rationē deterior, cōditione fortunæ intolerabilis. ſeruitio enixe tulimus. enixe aduerbiū eſſe debet, vt ſit faſtus eius ītolerabiliter ſeruitio tulimus, ex eo, quod dixit tulimus, oſtēdit nimiū fuiſſe ſeruitij pōdus, enixe ergo & tulimus hoc idē ſignificant, interea cauſam ſuā cōem cum cæteris facit, ne videať ſola eſſe in eo, quod poterat diſplicere. licet hanc partē (quāuis amore infelix erat) plena defenſione purgaſſet, peracta cauſa, quā perſonis plurimis artificioſe coniunxit, ſeparat perſonā ſuā relatura, qd ipſi ſpecialiter accidiſſet. ¶ Qui deinde, inquit, ſecutus le. h. l. q. hy. Me famulam, famuloq́. h. t. ha.) Ecce neceſſitate iūcta eſt Pyrrho, neceſſitate Heleno, vt ſecundæ & tertiæ coniunctionis facto, pudoris non acceſſerit detrimentum, ſecuturus, inquit, illicitam Hermiones coniunctionem tradidit me Heleno, & iunxit, quos vna ſtatus conditio retinebat, fecit iſtud vt dominus, cui reſiſti non potuit. Dixit coniunctionis inter ſe & Helenum rationem. venit ad eam partem, vt dicat, quemadmodum ad Helenum regni poteſtas & iura peruenirent. ¶ Aſt illum, inquit, ereptę magno inflammatus amore Coniugis, & ſcelerum furijs agitatus Oreſtes Excipit &c.)

Oreſtes

Oreſtes iniuriam dolens ereptæ ſibi vxoris, magno amore eius exagitatus, vltus eſt, & ad aras patrias incautum mactauit adulterum, hoc facto. ❡ Regnorũ reddita.c. Pars Heleno.q.ch.co.ca. chaoniamq́ꝫ omnem.t.à.c.d.) Ecce retulit quo ordine ad Helenũ etiam regni poteſtas peruenerit, qua ſumpta, affectum retinens patriæ gentilis, propter præſentis temporis ſolatium, plurimis locis Troiana indidit nomina, & hanc terram chaoniã dixit propter memoriam chaonis, quem cõſtaret fuiſſe Troianum. ❡ Pergamaq́ꝫ iliacamq́ꝫ.i.h.ad.ar.) Vltra eius ex Æneæ perſona dictũ eſt, effigiem Xanthi Troiamq́ꝫ quam veſtræ fecere manus. & ſupra poeta dixit, falſi Simoentis ad vndam libabat cineri Andromache. & infra Æneas idem dixit. Procedo, inquit, paruam Troiam, ſimulataq́ꝫ magnis pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum Cognoſco, ſcææq́ꝫ amplector limina portæ. ❡ Sed tibi qui.c. venti? quæ fa.de. Aut quis te ignarum.n.d.ap.o.) Et gratulantis de ſalute ac de aduentu eius, inſperato eſt iſta vox & inquirentis quid ipſum prouenerit caſu, dicendo, quis deus? qui venti? quę fata? oſtendit diuinum extitiſſe beneficium, vt illi Æneam videre cõtigerit. ❡ Quid puer Aſcanius? ſuperat ne? &c.) Religioſe quæſiuit de ſalute pueri, qui eius eſſet affinis. addidit. ❡ Et quæ nam.p.eſt.a.cura parentis?) Plus enim pueri amant matres. Iccirco quæſiuit, quantus ei dolor eſſet ob matris amiſſionem. ❡ Et quid in an.v.a.q.v. Et pater Æneas, &.a.e. Hector?) Poſteaq́ꝫ de ſalute pueri quęſiuit, voluit noſſe, vtrũ tentaret iam virorum fortium partes, imitatus patris & auunculi virtutem.

ASCENSIVS.

❡ Vera, &c.) In hac parte habet̃ ſermo Andromaches ad Æneã aduẽtãtis, & Æneæ ad illam, de quo dicit Donatus ſic. ❡ Vera ne te facies?) Et quia armatus, & qa die in qua nõ ſulẽt videri, mortui apparuit: exiſtimauit viuũ ex occaſiõe aũt loci, & parentationis cauſa putabat mortuũ. ❡ Lachrymasq́ꝫ effudit.) Hæc oĩa prouenerũt ex mariti recordatione. Nec debuit de alio, q̃ꝫ de marito in tãto dolore quærere pauca: vel quia plura turbatus nõ poſſet, vel quia ipſa ex dolore non fuiſſet plura auditura. ❡ Heu.) Et ipſe incipit à gemitu ꝑpter Hectoris recordationẽ. ❡ Hectoris And.) Cũ laude hæc duo noĩa extollẽda ſunt. ❡ Pyrrhin'.) Cum depreſſione, quoniam hoſtis erat & patris Achillis, qui Hectorem occiderat: memoria fuerat odioſa. ❡ Deiecit vulga.) Mota pudore, & quoniam factum negare non poterat, ſubmiſſe vocis purgatione defendit. ❡ O felix.) Ex comparatiõe oſtendit, miſerrimam eſſe felicem comparatione ſui, quæ pudorem amiſerit quando mors in illa excluſit violentiam pudoris. Et cum illa ſolam felicem dicit: non ſe ſolam oſtendit in cauſa turpi. ❡ Virgo.) Ergo perijt ſalua caſtitate. ❡ Ad tumulum.) Et non ad cubile. Vnde nulla voluptas poſuit peruenire ad mortuum. ❡ Captiua cubile.) Nouiſſimam poſuit, quia maxime præmebatur cauſa. ❡ Heri.) Vt qui inimicus fuerat, eſſet dominus. ❡ Cubile.) Non ad honeſtatem, ſed ad ludibriũ eſt inuita perducta. ❡ Nos patria.) Concluſa comparationis parte, qua ſe purgauit, redit ad ſe: & opponit ſua his quæ euenerant. Caſſandræ, illa incolumen patriam reliquit. ❡ Nos incenſa.) Illius funus ſolum patrium tenet. Nos per diuerſa maria ſumus tractæ: pertulimus natum ex Achille, qui nulla miſeratiõe mouebatur. ❡ Superbus.) Ex victoria: ſeruitium aũt nimis põderoſum fuiſſe, ex eo oſtendit ꝙ dixit, Tulimus enixæ. ❡ Qui deinde.) Oſtendit neceſſitate Pyrrho, neceſſitate ẽt Heleno fuiſſe coniunctã. Hæc ille.

Ordo. ❡ Ordo eſt. O nate dea.ſ. Venere, quod in laudem eius vergit, quia à notis talis prædicatur: vt prius ab Achate: & alibi etiam à ſibylla: ne pro an: an facies.i.ſpecies, & præſentatio: vera ſup. adfert te: & an tu exiſtẽs, verus.i. nõ fictus: nec ſimulatus, neq́ꝫ induta corpore tuo vmbra: ſed, reuera, cuius effigiem præ te fers, Æneas adfers.i. præſentas mihi: te.i. teipſum nõ vmbrã, nec ſimilitudinẽ corporis tui. Dubitabat.n. an ipſe quoq́ꝫ ab inferis veniret, petiturus funeris obſequium ſicubi inſepultus remãſerit: aut ſi lux alma.i. vitalis quæ alit viuentes receſſit, ſup. à te: hoc eſt aut ſi non verus nuncius tui es, ſed vmbra ab inferis deſcendens dic, ſup. (ſed id, quia imperioſum omiſit) vbi eſt Hector.ſ. maritus meus cui hæc ſacrificia libo: & tamen tecum non comparet. Dixit, ſup. Andromache.i. concluſit orationem ſuam, aut ſermone ſuũ & effudit lachrymas: quæ cauſa erat, cur nõ plura diceret? & impleuit clamore.i. eiulatu: omnem locum.i. omnẽ partem loci, aut totum locũ. Ego ſubijcio.i. ſubſequẽter adijcio: vix.i. cũ difficultate: pauca, ſup. verba, & ego turbatus.ſ. cõmiſeratione, & affectione in Andromachẽ, quã lachrymare vidi: hiſco.i. os aperio, & loquor vocibus raris.i. per interualla, ꝓ raris. Equidẽ.i. ego certe viuo: & duco vitã per oĩa extrema.i. ad extrema fata tendẽtia: hoc eſt, in extremis miſerijs per quas mortalitas plures ſufferre nequiret: & videtur extrema ꝓ poſitiuo: hoc eſt, abſolute poni: nã ſi ſuplatiuũ eſſet, potius diceret: per extrema quæq́ꝫ: ne dubita, pro ne dubites. Nã vides vera.i. res veras, vt verũ vultum & verũ, hoc eſt viuum hoĩem nõ ſimulato corpore. Heu, dolẽtis eſt: quis.i. qualis caſus: excipit te deiectã.i. ad inferiorẽ cõditionẽ iactam de cõiuge.i. de marito tãto, quantus.ſ. erat Hector.q.d. indigniſſimus eſt quũ cõiuncta fueris matrimonio, ei qui ſocerum tuũ interemit, & cuius pater maritũ tuũ interfecit. Aut quę.i. q̃lis fortuna, ſatis digna.ſ. virtute, & meritis tuis: reuiſit.i. iterum viſit, ſeu viſitauit te, quũ iteri ſis patrio cõiuncta marito, videlicet Heleno: Pyrrhin'.i. Pyrrhi ne: & ne, ꝓ an: an tu Andromache Hectoris, ſup. coniunx ſeruas cõnubia Pyrrhi.i. eius cuius pater Hectorem occidit.q.d. indigniſſimum eſt. Ipſa deiecit vultum, & loquuta eſt voce demiſſa.i. deorſum miſſa: hoc eſt, ſubmiſſa, & ima. O felix, ſup. eſt: virgo Priameia.i. Priami filia, Polixena vna.i. ꝓcipua, aut ſola: ante alias.ſ. virgines: iuſſa.ſ. à Pyrrho mori ſub altis mœnibus Troiæ, ad tumultum hoſtilem.i. Achillis hoſtis. Quo dicto, & formam & pudicitiam ſuã cõmendat Andromache. Formam quidem, quia ea captus eſt Pyrrhus, & non Polyxenę: qua tamen pater eius captus erat: pudicitiam vero quia maluerit vt illa occiſa fuiſſet, q̃ꝫ illa placens nupſiſſet: quæ.ſ. virgo non pertulit.i. non perpeſſa eſt: vllos ſortitus.i. vllas ſortitiones, ideſt quæ nunq̃ꝫ in ſortem venit, modo vni, modo alteri ſicut ego: primo Hectori, deinde Pyrrho, & rurſus Heleno: nec.i. & quæ non tetigit: captiua.i. exiſtẽs ſerua & captiua: cubile.i. thalamum heri victoris, & ita ſuperbi: nos vectæ.i. ego vecta (de ſe enim pluraliter loquitur) per diuerſa æquora, & hoc patria.ſ. mariti mei, hoc eſt, Troia incenſa.i. cremata igni: tulimus.i. perpeſſę ſumus: enixæ.i. enitẽdo, & cũ multo labore faſtus.i. ſuperbiam: ſtirpis Achilleæ i. Pyrri, q́ꝫ, pro.i. iuuenem ſuperbum, videlicet Pyrrhum: qui ſequutus deinde.ſ. poſtq̃ꝫ me ſortitus erat. Hermionem Ledeam.i. Ledæ neptem (nam Menelai & Helenæ, quæ eſt filia Ledæ, filia fuit quæ Oreſti patrueli nupſit: ſed poſtea occiſo Agamemnone, & fugato Oreſte, à Pyrrho rapta eſt, quo interempto & Oreſte à furore purgato: priori marito reſtituta eſt.) & Hymeneos.i. thalamos, aut nuptias, per metonymiam. Lacedæmonios quaſi dicat & ergo infelices, quales erant Clytemneſtræ, & Helenæ: trãſmiſit me famulam habendam, famulo Heleno.i. vt captiua nuberem captiuo: & ita quia dominus potuit nos ad libitum cõiungere. At.i. ſed: Oreſtes inflammatus, ideſt ad emiſſionem flãmę vſq́ꝫ incenſus, magno amore prioris coniugis.i. quam ipſe prior, hoc eſt, ante Pyrrhũ ſortitus erat: hoc eſt, ipſius Hermyones, ſeu Hermyone (vtrunq́ꝫ enim legitur, ſicut Helene & Helena, Lede & Leda.) & agitatus furijs ſcelerum cõmiſſorum.ſ. in matrem, quã occiderat: excipit.i. adoritur: aut intercipit illũ.ſ. Pyrrhum incautum.i. ſibi nõ pręcauentem, quum à furente nihil tale vereretur: & obtrũcat ad aras patrias.i. paternas: hoc eſt, Achilleas: quas videlicet Achilli patri ſuo cõſecrauerat. Pars regnorum ceſſit.i. iure obuenit Heleno: reddita morte.i. per mortẽ: Neoptolemi.ſ. Pyrrhi: quia genuerat filium qui poſt mortem patris moriens matri reliquit portionem regni. Vnde per priuignum (inquit Ser.) ceſſit: ceſſit inquam Heleno, videlicet marito meo: qui.ſ. Helenus dixit.i. denominauit cãpos, cognomine Chaonios.i. qui nũc Chaonij appellãtur: & dixit oẽm.ſ. regionem hanc: Chaoniam: à Chaone Troiano, ſcilicet vero fratre ſuo: hoc eſt, ipſius Heleni: & addidit iugis.i. colliculis his: Pergama.i. mœnia Troiana.i. eodem nomine appellata, & hãc arcem Iliacam.i. quam Ilium appellauit: ſed qui venti, & quę fata dedere tibi curſum: aut quis deus: quaſi innuat, quod bonus appulit te ignarum.i. ignorantem quod hic eſſemus his oris.i. ad has oras? Quid, ſupp. agit, aut facit (generale enim verbum, honeſtam eclipſim facit: quia facile intelligitur, & potiſſimum in interrogationibus & increpationibus, quæ breues eſſe debent: ſuperat ne.i. ſuperuiuit ne, & ſuperat ætatis imbecillis, incommoda & nocumenta: &, pro.i. veſcitur aura.ſ. vitali (quem tibi &c. quidam hoc hemiſtichion ſic compleuit. Quẽ tibi iam Troia obſeſſa eſt enixa Creuſa: ſed Seruius atteſtatur incõpletũ eſſe. etiã imperfecto ſenſu derelicto, ſed in ea re ſummũ eſt artificiũ: vt mulier ꝑpedita dolore ſenſum abſoluere non potuiſſe, ſignificetur. Pręterea vult curã parentis.i. patriæ dici: non matris Creuſæ: nam vnde (inquit) ſciebat hoc Andromache. Nec tamen videtur inualidũ ꝙ audiuerit ab his qui Æneã viderãt eam queritãtẽ: qui in.ij. dixit: Impleui clamore vias, mœſtusq́ꝫ Creuſam Nequidquã ingeminãs, iterũq́ꝫ, iterũq́ꝫ vocaui, &c. qa ergo regis filia ab hoſtibus forſan multum quęſita fuit: potuit eius finem didiciſſe ab his qui eam raptam norãt: conſtruam ergo ſic) quem.ſ. Aſcaniũ, ſup. Creuſa, cuius nomen in cõſpectu mariti exprimere

primere non potuit: eſt, ſup. enixa tibi Troia iam obſeſſa. ſ. à Graecis (hoc aũt ſubiicet, aut propter dictam cauſam: aut ablatũ eſt à caſtigatoribus: quia in detrimẽtũ gloriȩ domus Iuliȩ cedebat ꝙ Iulus ſub obſidiõe natus diceretur, ne obſcurus ſit illi & triſtis natalis à quo tãta proceſſit propago.) Ecquidnã. i. en quaenã, aut & quȩnam. i. ꝙ̃ magna, aut iterrogatiue, aut admiratiue dicitur: cura parẽtis. ſ. Troia: hoc eſt, patriæ, aut potius Creuſȩ: parẽtis. i. matris: amiſſæ. i. ablatȩ: eſt puero. ſ. Aſcanio. Ecquid. q. d. dñ boni, & quam rem, aut quãtum & Æneas pater, & Hector auũculus. i. frater matris: excitat. ſ. Aſcanio: eam. n. ob rẽ priſci Romani, ſtemmata. i. maiorum ſuorum imagines in coronam diſpoſitas: cõſeruabãt: vt ab eis ad virtutem excitarẽtur. quãtum ergo & pater & auũculus excitat in virtutem antiquam. i. maiorum ſuorum, aut qualis erat antiquis, & in. i. ad animos viriles? Priuſꝗ̃ ad cætera pergam addam Beroaldina adnotamẽta in Seruiũ, cõtra id quod dicit, faſtos, pro libro faſtorum nõ eſſe quartæ: ea aũt ſunt hæc. Nimis audax ne dicam temerarius eſt Seruius qui Lucanũ ſcribit erraſſe, dicẽdo faſtibus, & nõ faſtis: quũ Lucanus eruditiſſimus Seruio, reliquiſq; cõmẽtatoribus excellẽtior, morẽ antiquorum vſurpauerit: qui faſtus etiã pro annalibus & libris in quarta declinatiõe nõnũꝗ̃ dicere ſolebãt. Varro in Ephemeride, Cȩſar faſtus correxit, Colu. in. x. ſequor nũc Eudoxi & Metonis faſtus aſtrologorũ. & apud Hora. duplex ſcriptura inuenitᷣ: faſtos, & faſtus, & (vt author eſt Priſcia.) eadẽ forma dicitur faſtus, vel faſti: qua ſenatus, vel ſenati in ſecunda & quarta declinatione.

PIERIVS.

¶ Pyrrhin' cõnubia ſeruas.) In antiquis aliquot codi. legere eſt, Pyrrhi an cõnubia ſeruas? vt ſit Andromache ſeruas ne cõnubia Hectoris, an Pyrrhi? Sunt qui & Andromachẽ, legãt: vt vno mẽbro totum id colligatur. Quȩ digna ſatis fortuna reuiſit Hectoris Andromachẽ? Sed enim lõge magis placet eruditis ingenijs, quod vulgata habẽt exẽplaria, Hectoris Andromache Pyrrhin' cõnubia ſeruas? Hoc eſt, fieri ne põt ò Andromache, vt quȩ Hectoris vxor fueris, Pyrrhi cõnubia ſeruare poſſis. Antiqua vero fere oĩa exemplaria, conubia, vnico n ſcribũt. ⸢O felix vna ante alias.) Pathos eſt, vt ait Quintia. in. vj. quo grauem rem interdũ efficimus ſi magnis malis grauius id eſſe quod perpeſſi ſumus oſtẽditur. Quam miſer enim caſus Andromaches: ſi comparata ei felix Polyxena, hoſtilem ad tumulũ iuſſa mori. ⸢Stirpis Achilleæ faſtus, iuuenemq; ſuperbum Seruitio enixȩ tulimus.) In codicibus aliquot antiquis, Faſtũ, vnitatis numero legitur: ſed longe calamitoſius videtur numero multitudinis, faſtus, dicere. Qđ vero ait, Seruitio, enixæ, vt miſſa faciã, quæ Seruius tradit, Nonius Marcellus hoc loco teſte, enixã, dici partu leuatã ait. Quãuis etiam, enixam, labore exercitam exponat alibi, eodẽ hoc loco teſte. Idem alibi, enixæ, dicũtur fœminæ dolẽdi labore perfunctæ, quod vinculis quibuſdam periculi, quibus implicarẽtur, fuerint exſolutæ. Nexum enim dici artum & colligatum, oſtẽdit Plautus in Amphitryone, dicẽs, Vno labore exſolueret erumnas duas. Hæc ad eos dicta volui, qui, enixe, participij voce legi contẽdũt. Sed enim Ti. Donatus, enixe, ait aduerbium eſſe debere, vt ſit, Faſtus eius intolerabiliter ſeruitio tulimus. Ex eo vero quod dixit, tulimus, oſtẽdit nimium fuiſſe ſeruitij põdus. Enixæ ergo, & tulimus, hoc idẽ ſignificãt, ait ille in cõmẽtarijs integris. Neq; prætereũdum quod hoc loco Soſipater ait, Seruitium, eſſe multitudinem ſeruorum: ſeruitutem vero conditionem ſeruẽdi: ſed veteres indifferẽter, ſeruitium pro ſeruitute, poſuiſſe: vt Virgi. iij. Æneidos, Seruitio En. Tu. in eandem ſentẽtiam Tibullus: Sic mihi ſeruitium video, dominamq; paratam. ⸢Me famulam famuloq; Heleno trãſmiſit habẽdã.) In Mediceo, & in Portio, & antiquis fere omnibus exemplaribus, dictiões in hũc ſunt ordinem collocatȩ, Me famulo, famulamq; Heleno. Et eodem legit ordine Ti. Dona. ⸢Patriaſq; obtrũcat ad aras.) Euſebius de temporibus, Pyrrhus Delphis in tẽplo Apollinis ab Oreſte occiditur, ꝓditiõe ſacerdotis Macarei. Cur vero, patrias, dixerit, poeta, Seruius multas rationes adducit. At Macrobius primo Satur. libro. Apollinem πάτρον olim cognominatum ait, nõ propria gẽtis vnius, aut ciuitatis religiõe, ſed vt authorem progenerãdarũ omnium rerũ. Quod ſol humoribus exſiccatis ad progenerandum oĩbus præbuerit cauſam: de quo Orpheus. πάτρος ἔχοντα νόον καὶ ἐπίφρονα βουλὴν. Placuerit vero Macrobio hæc philoſophice commentari. Sane Athenienſes vt Harpocration tradit, πατρῷον ἀπόλλω coluere auſpicijs Ionis, qui cum in Atticam migraſſet, Athenienſes, Iones vocati ſunt. Ab eiſq; Apollo Patrous cognominatus. ⸢Aut quis te ignarum? In antiquis aliquot codicibus legere eſt, aut quinam ignarum. Fuerat vero, te, pronomẽ forte additum à paraphraſte. Nempe quiſnam etiam apud Ti. Donatũ habetur. Et ita ſcriptum eſt in codi. Medi. ⸢Et veſcitur aura.) In antiquis pleriſq; cod. auras, accuſatiuo caſu legitur, cum eloquutiõe Tibulli. Sic vſq; ſacras innoxia lauros veſcat. ⸢Quã tibi iam Tro.) In anti. aliquot cod. verſus abſolutus legitur: ſed cãdore haud quaquam Virgi. In nõnullis enim, Troia obſeſſa eſt enixa Creuſa. In aliquot alijs. Quem tibi iam Troia peperit fumante Creuſa. Vtrũq; ridiculum, ſed plurimum ſupplemẽtũ illud aliena manu additum eſt, vt cernere eſt in Mediceo codice & aliquot alijs. ⸢Et quæ iam puero eſt amiſſæ cura parẽtis.) Codices nonnulli veteres legũt, & quæ in nõnullis etiam peruetuſtis ſcriptũ obſeruaui. Ecqua tamẽ puero eſt amiſſæ cura parẽtis. Et ita eſt ẽt in codice Donatiano. In Mediceo, quæ tamẽ, & puero eſt Apud Flauium Soſipatrem nõ ſolũ ecqua tamẽ, ſed & amiſſi, virili genere nõ amiſſæ, poſitum à Virgilio citatur. Propterea quod hæres, parẽs, & homo, & ſi in cõmuni ſexu intelligãtur, tamẽ maſculino genere ſemper dicũtur. Nemo enim (inquit) ille, aut ſecundã hæredem dicit, aut bonam parentem, aut malam hoiem, ſed maſculine, tam & ſi de fœmina ſermo habeatur. Pacuuius in Medo, quum oſtẽderet à Medo, Medeȩ filio, matrẽ quȩri ait. Te ſol inuoco, vt mihi poteſtatẽ duis inquirẽdi mei parẽtis. Sed Gracchus ſuos parẽtes amat, quum dicit, in ſignificatiõe matris accipitur. Citat & alia exẽpla: deniq; apud Virgi. ſic aſſeuerat legi. Ecqua tñ puero eſt amiſſi cura parẽtis? Sed codices nõnulli librarij nimirũ incuria. Puero amiſſȩ eſt, vna dictiõe trãſpoſita legũt. Sed vtcũq; ea ſint nemo tamẽ inficiari poteſt apud eundem Virgi. legi. Alma parẽs cõfeſſa deam. &, Salue ſancta parẽs frugũ Saturnia Tellus. Niſi qui dicere velit his locis, parẽs, nũc participij quodammodo vicem habere, nũc per appoſitionem dici, vt Sancta tellus parẽs frugum: vel figurate, vt, Lepus fœta. De noie autẽ hæres: nemo (quod ſciam) ambigit. Sed hoiem quãdoq; fœminino epitheto poſitum aiũt: vt apud Seruium, Sulpitium in epiſtola ad M. Tulliũ. Quoniã homo nata fuerat. Sed. n. hoc eloquutiõis modo quum nata ſuppoſitum ſit, & homo, appoſitum: nihil cum genere cõe habere vidẽtur. Nata enim ad filiam, nõ ad homo refertur. Sed. n. hæc alij viderint: nos ad inſtitutum opus reuertamur.

SERVIVS.

¶ Et multũ lachrymas.) Ordo eſt, Lachrymas multum fundit inter verba ſingula. Nã ſi lachrymans, quid fundit? ⸢Agnoſco.) Aut cognomine agnoſco: aut certe qa reparatã audierat Troiã. vt, Hic incredibilis rerum fama occupat aures. ⸢Scææq; amplector limina portæ.) Scaea porta dicta eſt, nõ à pugnis an ſe factis ſcȩuis, ideſt malis (Nam & ante ſic dicta eſt) nec ab itinere ingreſſis ſcæuo. i. ſiniſtro, quod ingreſſi nõ recto eunt itinere, ſed ſiniſtro: ſed à cadauere Laomedontis, hoc eſt Scæomate, quod in eius fuerat ſuperlimi nio.

⸢Talia fundebat lachrymans, longoſq; ciebat ÆNE.
Incaſſum fletus, cum ſeſe à mœnibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus affert,
Agnoſcitq; ſuos, lætuſq; ad mœnia ducit,
Et multum lachrymas verba inter ſingula fundit,
Procedo, & paruam Troiam, ſimulataq; magnis,
Pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum
Agnoſco, Scææq; amplector limina portæ.
Necnon & Teucri ſocia ſimul vrbe fruuntur.
Illos porticibus rex accipiebat in amplis.
Aulai in medio libabant pocula Bacchi,
Impoſitis auro dapibus, paterasq; tenebant.
Iamq; dies, alterq; dies proceſſit, & auræ
Vela vocant, tumidoq; inflatur carbaſus auſtro,

nio. ⸢Amplector.) Pro teneo: vt, Amplexȩq; tenent poſtes: atque oſcula figunt. ⸢Teucri.) Pro Teucridæ. ⸢In amplis.) Quod eſt regiȩ magnitudinis. ⸢Accipiebat.) Paſcebat. Terentius. Accipit homo nemo melius, neq; ꝓlixius. ⸢Aulai.) Pro aulæ. Eſt aũt Diȩreſis de Grȩca ratiõe veniẽs quorũ AI diphthõgus reſoluta apud nos duas ſyllabas facit. ⸢Carbaſus.) Genus lini eſt: quod abuſiue plerũq; pro velo ponitur. Sane in numero ſingulari hȩc carbaſus dicimus: in plurali hæc carbaſa. ⸢Troiugena.) Ac ſi diceret, gñoſe: vt alibi, Dardanidæ magni genus alto

His vatem aggredior dictis, ac talia quæſo.
Troiugena interpres diuum, qui numina Phœbi,
Qui tripodas, Clarij lauros, qui ſydera ſentis,
Et volucrum linguas, & præpetis omina pennæ,
Fare age (nanq; omnem curſum mihi proſpera dixit
Religio, & cuncti ſuaſerunt numine diui
Italiam petere, & terras tentare repoſtas.
Sola nouum, dictuq; nefas Harpyia Celæno
Prodigium canit, & triſteis denunciat iras,
Obſcœnamq; famem) quæ prima pericula vito,
Quid'ue ſequens tantos poſſim ſuperare labores.

alto à ſanguine diuum.¶ Interpres.) Vaticinator, qui mentem deorū mortalibus publicas. Sed quia interpres generale nomen eſt, currit per ſpés. Nam, vt ait Cicero, omnis diuinandi peritia in duas partes diuiditur. Nam aut furor eſt, vt in vaticinantibus: aut ars, vt in aruſpicibus, fulguritis, ſiue fulguratoribus augurib⁹. Et omnia iſta ex ſe pendēt, licet proprijs finibus cōtineantur: vnde Virgilius omnia ei dat, quem vult perfectum intelligi: vt hoc loco Heleno. Item alibi, Aſilæ in decimo, Cui pecudum fibræ, cœli cui ſydera parent, Et linguæ volucrum, & præſagi fulminis ignes.¶ Diuum qui numina.) Poteſt & interpres diuū diſtingui. Sane per omnia Zeugma eſt ab inferioribus. ¶ Sentis.) Qui numina ſentis. Qui ſuſpicis numen, & futura prædicis. Qui tripodas ſentis. Tripodes mēſæ fuerunt in templo Apollinis Delphici: quibus ſuperpoſitæ Phœbades vaticinabātur.¶ Clarij lauros.) Et hic qui ſentis ſubaudis. Clarium oppidum eſt in finibus Colophoniorum: vnde Apollo Clarius. Sane quæritur vtrum Clarij geminandum ſit i, & ſciendum aliter nō procedere. Nam Cla breuis inuenitur: vt Statius, Nec Clarius hæc luce ſores dy dimææq; quiſquam. Per lauros autem, oraculum intelligimus. ¶ Qui ſydera ſentis.) Qui es peritus Aſtrologiæ. ¶ Et volucrum linguas.) Qui es augur oſcinum. ¶ Et præpetis omnia pennæ.) Aues aut oſcines ſunt, aut præpetes. oſcines, ore futura prædicūt, ab os & cano: præpetes, volatu ſignificant. ſed præpetes aut ſuperiora tenent, & præpetes vocantur: aut inferiora, & dicuntur inferæ. præpetes autem ideo quia omnes aues ſuperiora petunt volantes.¶ Fare age.) Hortantis eſt Age, ideſt dic celeriter. Et eſt ordo, Troiugena fare age quæ prima pericula vito, Quidue ſequēs tantos poſſim ſuperare labores. Cætera per parentheſim dicta ſunt.¶ Nanq; omnem curſum.) Hypallage eſt: nam non omnem curſum proſpera dixit religio: ſed omnis religio dixit proſperum curſum.¶ Cuncti diui.) Quia quicquid audiuit à diuerſis, ad Iouem recurrit: Vt diximus ſupra, Quæ Phœbo pater omnipotēs, mihi Phœbus Apollo.¶ Numine.) Numē autem oraculum ſignificat.¶ Repoſitas.) Πάθος pro repoſitas, ideſt longe poſitas.¶ Nouum.) Magnum, more ſuo.¶ Prodigium canit.) Prodigium, portentum, monſtrum, modico fine diſcernuntur: ſed confuſe pro ſe plerūq; ponūtur.¶ Triſteis iras.) Deorum ſcilicet, ꝓpter iniurias ſuas.¶ Obſcœnamq; famem.) Aut quæ homines etiam ad obſcœna cōpellit: vt, Maleſuada fames. aut certe quam obſcœna auis prædixerat.¶ Quæ prima pericula vito, Quidue ſequens tantos poſſim ſuperare labores.) Duo petit, quemadmodum aut pericula careat: aut quibus conſilijs par eſſe laboribus poſſit.¶ Tātos.) Quantos Harpyia prædixerat.

DONATVS.

¶ Talia fundebat lachrymans, l. qu. ci. In. fle.) Nihil, inquit, locuta eſt ſine lachrymis excitans loquendo, quod incaſſum plangeret. quid prodeſſe potuerant lachrymæ? cum ſemel amiſſa reparari non poſſent.¶ Cum ſeſe à moe. h. pr. m. Helenus co. af.) Dictura adhuc intelligitur fuiſſe complura & reſpōſurus proculdubio fuit Æneas interrogatiōibus tanta benignitate prolatis, ſed ne id fieret, Heleni aduentus effecit, qui cum magna deductorum caterua inſperatus proceſſerat. bene interuentu Heleni reſponſum Æneæ poeta ſubtraxit, ne in relatione eius nota etiam dicta repeterentur.¶ Agnoſcitq; ſuos, l. q. ad. l. d.) Fecit Helenus, quod eſt inter homines ſæpe difficile. nonnulli enim fortunæ ſuffragijs fulti deſpiciunt ſuos, quos fata deiecerint, nōnulli pudore potius q̄ voluntate humani ſunt. iſte & agnouit ſuos, & lætus duxit ad domum.¶ Et multum lachry. ver. in. ſin. fun.) Vt modus verborum lachrymarum copia vinceretur, vno in loco duos motus animi eodem tempore Heleno dedit, lætitiæ ſcilicet & mœroris, qui ſunt ſibi ex affectu contrarij. nam quomodo lætus fuerat, ſi iugiter flebat? quod lætum dixit & flentem, alterum fuit, quod videbat ſuos, alterum, quòd malorum communium recordatio dolētem cogebat ad lachrymas. procedo, inquit, hoc eſt vlterius accedo.¶ Procedo & paruā troiam ſimulataq; magnis Per. &c.) Plurimum derogaſſet nobilitati patriæ ſuæ, ſi conſimilia diceret cura Heleni fieri potuiſſe, quam fuiſſe ſciebat in Troia. iccirco poſuit paruam Troiam ſimulataq; magnis Pergama & aren-
tem

tem Xanthi cognomine riuū agnoſco, ſcææq; amplector limina portæ, vt oſtēderet fuiſſe quidē multa, quę ſimilitudinem & vocabula locorum veterum afferrent, nō tamē oſtēderent magnitudinem. nam Troia fuerat, ſed parua: & pergama mediocriter ſtructa, & ſitiēs Xanthus, nō ille, de quo alio loco dictum eſt, nec reperire viam neq; voluere poſſet in mare ſe Xanthus, ecce oſtendit verum Xanthum copioſe fluere, illum vero ſimulatum & riuum eſſe & aridum, vt ſolum nomen non etiam parem ſubſtantiam retineret.¶ Necnon & teu. ſo. ſimul vt. fruun.) Æneam, Anchiſen, & Aſcanium duxit ad domum ſuam. Troiam cæteri per ciuitatem hoſpitia acceperunt ea religione, qua non peregrini, ſed qua ſocij excipi debuerunt.¶ Illos porticibus rex accipiebat in amplis.) Accipiebat, dixit, ideſt paſcebat. hoc verbum deniq;, & hæc loquendi conſuetudo etiam nunc in vſu eſt, quum ſumpto aliquo commodo dicimus danti, bene nos accipis, hoc eſt bene nos foues, bene nos paſcis, cæterum ſi non ita (vt poſitum eſt) intelligatur, erit vitium, ſi in amplis porticibus, non in amplas porticus accipiebātur.¶ Iamq; dies, alterq; dies proceſſit.) Augmentum benignitatis oſtenditur, cum hoc non tantum vna die, ſed & altera exhibebatur hoſpitium.¶ Et auræ Vela vocant. t. q. i. c. a.) Bene ſuffragantem etiam ventū dixit, non enim ſola aura nauigaturis fuerat neceſſaria.¶ His au. aggredior. d. ac ta. qu.) Aggredior quaſi ſuperbum eſt, quæſo autem humile. vnde fuit quod veniret ex fiducia ciuis & affinis, alterum honorificentiæ, quam deorum omnium cultor debeat ſacerdoti.¶ Troiugena. i. di. q. n. p. Qui. tr. clarij.) Hoc eſt Apollinis.¶ Lauros, qui ſi. ſ.) Hoc eſt, qui lauros & ſydera ſentis.¶ Et. v. l. & pr. o. p.) Inter oīa quæ fuerunt in illo viro laudanda. primo troiugenam dixit, vt plurimum daret ei hominum generi, ex quo fuit etiam ipſe, qui laudabat. interpres diuum. quid felicius quàm noſſe, quid velint vel quid cogitent dij? vel dignum eſſe per quem loquantur in hominibus numina? Qui tripodas. tripodam dicimus trium pedum, quæ alio nomine cortina appellatur, & eſt in templo Apollinis. vt ſit ordinatione ſacta. qui tripodas clarij Phœbi, lauros ſentis & ſydera, hoc eſt, qui ſcis, quid ſyderum motus tranſituſq; ſignificent, & volucrum linguas & præpetis omina pennæ, & noſti quid auium linguæ vel volatus oſtendant. ecce laus plena, cum enim diuerſa ſint vatum genera, & vix ſingula vaticinationis in ſingulis reperirantur. hæc eſſet Heleni ſumma prædicatio, quod omnium profeſſionum ſcientia redundabat. ſentis autem non ſemel accipiendum eſt, in medio enim poſitum & ſuperioribus & inferioribus poteſt applicari. ſed hoc ipſum ſentis non multipliciter poſitum eſt, ne eſſet odioſum, nec in capite aut in fine multorum continua congregatio deformaret dictionem. poſuit igitur vt iam dictum eſt in medio, vt ſuperioribus inferioribusq; appoſitum præſtaret gratiam, præcepta quoq; rhetoricę diſciplinæ non omiſit. nam qui neceſſaria poſcebat, debuit demonſtrare poſſe illum quod petebatur, monſtrare. perindeq; non eſſe difficile, quod eſſet largiturus, damnoſum quoque non eſſe, nec turpe. ſi id diceret, quod eius ore ſine ipſius pudoris detrimento nomina pronunciare voluiſſent. honeſtum vero & religioſum, vt ciuis in rebus dubijs & periculoſis inſtrueret ciuem. Iccirco autem in ipſo principio troiugenam dixit, vt ciuica religiōe conſtrictus, quod poterat non negaret.¶ Fare age.) Hortationem poſcentis ſignificant non authoritatem iubentis. Dicit iam ipſam cauſam quæ illum ſollicitum faciebat.¶ Prodigium canit, & triſtes denunciat iras.) Prodigia dicuntur, quibus denunciantur aduerſa. dixit ergo metus ſui cauſam. dehinc remedium poſuit, quo aduerſa omnia tolerare poſſet aut fugere. iccirco addidit.¶ Quidue ſequens tan. poſ. ſupe. labores.

ASCENSIVS.

¶ Talia fundebat.) Docet, quomodo poſt colloquium ſuſceptus eſt hoſpitio in nouam Troiam, quam ad ſimilitudinē prioris extruerant, vtq; vaticinium ab Heleno petierit ſub profectionem ſuam: de quibus rebus dicit Donatus. ſic.¶ Paruam Troiam.) In omnibus iſtis verſibus, ne minuat magnitudinem Troię patriæ, oſtendit hanc non tantam eſſe, ſed ſimilem: nam dixit
paruam

paruam Troiam & ſimulata Pergama, arentemq́ʒ riuum Xanti. Necnon & Teucris Æneam, Anchiſen, & Aſcanium duxit in ſuã domum. Reliquos, hoſpitia per ciuitatem accæperunt. ¶ Accipiebat.) Paſcebat: aliter enim non in amplis porticibus, ſed in amplas porticus dicendum fuerat. ¶ Iamq́ʒ dies.) Argumentum benignitatis: quum non vnius, ſed plurium dierum, ſit hoſpitium. ¶ Troiugena.) Plurimum dat ei generi: ex quo fuit etiam ipſe qui laudabat. ¶ Interp.) Quid felicius quàm noſſe, quid velint dij & dignum eſſe, per quẽ loquatur in hominibus? ¶ Tripodas.) Triũpedum ſunt. Alio nomine, cortina appellatur. Eſt autem laus plena: nam quum ſint diuerſa vatum genera: & vix ſingula vaticinationis, in ſingulis reperiantur, ipſe erat in omnibus verſatus. Eſt color rhetoricus repetitio. ¶ Fare age.) Non iubet, ſed hortatur. ¶ Prodigium.) Prodigia autem dicuntur, quibus nunciantur aduerſa. Poſcit inde remedium, quo aduerſa toleret, aut poſſit fugere. Hæc ille.

Ordo. ❡ Ordo eſt. Supp. Andromache lachrymans vnde non mirum, ſi non omnem expleuit ſermonem. fundebat. ſ. e pectore: talia. i. tales querelas: & ciebat. i. excitabat, & prouocabat: incaſſum, ideſt fruſtra, & in vanum: quia nihil profuturos fletus: longos. i. lõge repetitos: aut in longum duraturos, ſup. tũc: quũ, ideſt quando Helenus heros. i. heroica virtute, & nobilitate præditus: Priamides. i. Priameius: vt ſit patronymicum pro poſſeſſiuo: aut ſic quum heros. ſ. Helenus Priamides. i. Priami filius affert ſe, ſupp. nobis & hoc multis comitãtibus, ſup. eũ: & ipſe agnoſcit ſuos affines neceſſarios, & compatriotas: & ipſe lætus ducit ſ. agnitos, ad limina. i. domus ſuæ, & fundit multum. i. abũde lachrymas, inter ſingula verba. Ego procedo. ſ. ad vrbẽ, & agnoſco paruam Troiam. i. vrbem paruam extructam in formam magnę Troiæ: & agnoſco Pergama. i. mœnia Troiana, ſup. parua, ſimulata magnis. i. efficta ad ſimilitudinem magnorum: & riuum arẽtem. i. ſine aquis alueum: cognomine. i. cui cognomẽ erat Xanthi illius fluuij Troiã interfluẽtis, & amplector limina, portæ Scęę. i. ingredior portam, quæ dicta eſt à porta Scæa Troiana, vergentem ad Scæum promõtorium. & extructa in ſimilitudinem illius. Necnon. i. ẽt: Teucri. i. Troiani cęteri: hoc eſt, ſocij mei fruunť ſimul in vrbe: ſocia. i. recipiuntur ſocialiter à compatriotis ſuis. Rex. ſ. Helenus. qui in partẽ regni peruenerat: accipiebat. ſ. ad conuiuium. i. paſcebat: illos. ſ. Teucros, in porticibus amplis: vti regiæ cõueniunt: & ipſi illic immorãtes: libabant. ſ. primum, aut more libantiũ. i. ſacrificantium abſumebãt pocula Bacchi. i. vini: in medio aulai. i. aulæ: hoc eſt, regiæ, (nam aula, eſt regia Latine, quia autem vbi Latine habemus æ, Græci habent ai pro diphthongo. & tamen vt nos e proferunt, quamuis pro oi vbi nos œ ſcribimus, ipſi i pronuncient: ideo aulai, pro quo Græci, aulæ, pronunciant. per dięreſin fit triſſyllabum, ſicut apud Ennium, Iunai, quod Perſius citat: & aurai, ſimplicis ignem apud hunc poetam) & tenebant pateras, ideſt vaſa ampla: & hoc dapibus, ideſt cibis regalibus: impoſitis auro, ideſt eſcarijs aureis, faciebant (inquit) hæc. Iamq́ʒ, ideſt & iam dies. ſ. vnus & alter dies proceſſit, & auræ, ideſt venti opportuni & ſecundi leniter ſpirantes: vocant vela, ideſt videntur nos prouocare ad pandenda vela, & carbaſus, ideſt velum ex carbaſo: inflatur auſtro, ideſt vento illo: tumido, ideſt inflato, aut inflante: nam flantes tumere vidẽtur, & ſup. ego aggredior, vatem. ſ. Helenum: his, ideſt huiuſmodi dictis, ideſt verbis (eſt enim nomen, non participium.) ac quęſo, ideſt precor talia: ò Troiugena, ideſt in Troia genite: interpres, ideſt ſignificator per loquelam diuum, ideſt voluntatis deorum: qui ſentis numina Phœbi. i. diuinitatem eius per illapſum: qui ſentis Tripodas. i. reuelationem factam apud Tripodas Apollinis, ſcilicet in Delo: qui ſentis lauros Clarij, ſcilicet Apollinis, ideſt oracula Clarij fieri ſolita ſub lauro: qui ſentis ſydera, ideſt iudicium aſtrorũ, & ita præſcis per te futura: & qui ſentis linguas volucrum, ideſt auium oſcinarum: hoc eſt augurium, quod ex garritu fit auium: & omina, ideſt portenta, aut indicia, pennæ præpetis. i. auis opportunæ volantis, & ſedes idoneas captantis, hoc eſt, auſpicij ẽt peritus es: age, adhortandi aduerbium fare, quæ pericula ego vito, ideſt vitare debeam: prima, ideſt præcipua: ve, pro vel: quid ſequens ego poſſim ſuperare tantos labores, quãtos, ſcilicet Harpyia Celęno prędixerat fare, inquam, nam religio, ideſt deorum obſeruatio, hoc eſt, pia & religioſa gens vt Caſſandra, Creuſa, Hector, &c. proſpera dixit mihi omnem curſum, pro eo quod eſt, omnis religio dixit, mihi curſum proſperum. eſt enim in adiectiuis hypallage & cuncti diui ſuaſerunt numine, ideſt nutu & fauore, aut voluntate, aut diuina poteſtate ſua, aut (vt Seruius dicit) oraculo petere Italiam, & tentare terras repoſtas, ideſt longe poſitas: aut nobis repoſitas, ideſt recæptas, aut repoſitas ad aduentum noſtrum. Sola Celæno Harpyia, canit, ideſt vaticinatur, prodigium nouum, ideſt inauditum mihi, & ab alijs non ſignificatum, & ideo ſola: & canit prodigium, nefas, ideſt nefandum & deteſtabile: dictu, ideſt dum dicitur, aut vt dicatur. Et denunciat mihi iras deum, ideſt deorum: triſtis, ideſt incommodas nobis: qʒ, pro, ideſt famam obſcœnam, ideſt indecoram, aut quæ quos torquet obſcœnos facit.

PIERIVS.

❡ Priamides multis Helenus comitantibus adfert.) In codicibus aliquot antiquis legere eſt, Priamides Helenus multis comitantibus adfert. Simplicior quidem hic ſermo, & narrãdi aliquid accommodatior. Ille autem, prout in vulgatis habetur exemplaribus, & comptior, & aliquanto laſciuior. pluribus magis placet. Superius tamen eadem vſus eſt ſimplicitate Virgilius, quum dixit, Priamidẽ Helenum Graias regnare per vrbes, qui ſi altius inſonare voluiſſet, Priamiden Graias Helenum regnare per vrbes: dubio procul ſcriptum reliquiſſet. Sed qui ſtylum narrationis preſſiorem, purioremq́ʒ experi non ignoraret, Priamiden Helenum, abſq́ʒ fuco dicere maluit. ¶ Et multum lachrymans.) In Mediceo, & codicibus aliquot antiq̃s participij voce, lacrumãs, legitur. Quæ lectio Seruio non ſatisfacit, qui malit nomẽ, q̃ participium. Sunt tamen erudita ingenia, quibus minime diſplicet eiuſmodi eloquutio, interfundit verba ſingula, multum lachrymans. ¶ Inter ſingula fundit.) Illud vero minime placet, quod in veteribus pleriſq́ʒ codicibus, fudit, legitur tempore præterito. ¶ Aulai in medio libabant.) In veterib. cod. aliquot, Aulai medio: abſq́ʒ in, præpoſitione legitur, quod non ita placet. Quantum vero pertinet ad diæreſim, Quintilianus lib. inſt. j. Æ, ſyllaba ait, cuius ſecundam nunc e literam ponimus, varie per a & i efferebatur. quidam ſemper, vt Græci. quidam ſingulariter tantum, quum in datiuum vel genitiuum caſum incidiſſent. vnde pictai veſtis, & aulai, Virgilius amantiſſimus vetuſtatis, inſeruit carminibus, eorum vero ſcribendi morem, qui (vt Quintilia. ait) Græcos ſequebantur. Ti. Claudius Druſi F. præcipue adamauit, cuius inſcriptio quædam, de auctis populi Romani finibus, pomerioq́ʒ ampliato Romæ inſpicitur ad cloacam D. Luciæ in hũc modum: Ti. Claudius Druſi F. Cæſar Aug. Nam de digammo, quo etiam vſus eſt eodem monumento in dictionibus, amplia Fit, termina Fitq́ʒ, alibi diximus. ¶ Hic vatem adgredior dictis.) Mediceus, & alij quidam cod. vetuſti, His vatem adgredior dictis, legunt: ſed hic non diſplicet. ¶ Qui tripodas, Clarij lauros.) Soſip. Cariſ. ait quoſdam, laurus, hoc loco agnoſcere quarto declinatu, quòd omnia arborum genera quartæ declina. eſſe cenſerẽt: aduerſus quos diſputat, & Virgiliano preſertim exemplo eo, Et vos ò lauri carpam, & te proxuma myrte, rationem ſuam cõfirmat, licet illi authoritate mutari in vocatiuo dicant. Præterea in Mediceo codice vna plus dictiõe, clarij, & lauros legitur. Erat tamẽ, clarij, prius, eo modo quo veteres paſſim ij geminum per vnum oblongum ſcriptitare conſueuerant, etiam ſi duo enunciarent, vt exempla indicant alibi recitata. ¶ Nanq́ʒ omnem curſum mihi proſpera dixit Relligio.) In veteribus aliquot exẽplaribus legere eſt, Nãq́ʒ oĩs curſum mihi proſpera dixit Relligio. Sequitur enim, & cũcti diui, vbi nulla opus erit hypallage. Eãdem hic lectionem reperi in Donatiano cõtextu. ¶ Prodigiũ canit.) Prodigium ſemper dictu peſſimum eſſe, quaſi porro adigẽdũ, hoc loco teſte, Nonius adfirmat, quum mõſtra & portẽta, ſimiliter intelligantur, ꝙ imminentia monſtrent, & oſtendant. Portentum vero, non ſolum ꝙ portendat, ſed ꝙ etiam apportet: & faciat in ijs, quę ſignificationibus, auſpicijs, augurijs, & extiſpicijs oſtẽdũtur. Sed enim Cornelius Fronto prodigium eſſe dicit, quòd mores faciunt, per quod detrimentum expectatur, prodigosq́ʒ vocari, qui prodigia faciunt. Quod Virgilianæ ſententiæ pulcherrimę quadrat. Celæno. n. rẽ pręter mores minabatur, vt. ſ. ſacrũ libum malis audacibus mãdere adgrederẽtur, quod vnum maxime reformidabit Æneæ pietas. Sunt & prodigioſa crimina etiam memoratu religioſa, de quib. apud authores ſæpe. Monſtrum vero eſſe, Cornelius idem ait, in quo rectus ordo naturæ vitiatur, vt ſi Minotaurus, aut aliquid huiuſmodi naſcatur. Oſtentum, ꝙ præter conſuetudinem offertur, vtputa ſi videatur terra ardere, vel cœlum, vel mare, in quo raritas admirationem facit. Portentum vero, ꝙ porro & diutius maneat: futurumq́ʒ porro aliquid ſignificet; eiusq́ʒ eſſe euentum differri. Has autem Vocabulorum differẽtias, & proprietates interim adnotare nõ grauamur, quũ preſertim apud authores diuerſa eſt eorum interpretatio, vñ aliqua ſuboriatur cõtrouerſia, in quo lucubratiõis genere, docta & elegantia ingenia ſeſe exercere ſæpe conſueuerunt.

Seruius



Hic Helenus cæſis primum de more iuuencis,
Exorat pacem diuum, vittasq; reſoluit
Sacrati capitis, meq; ad tua limina Phœbe
Ipſe manu multo ſuſpenſum numine ducit.
Atq; hæc deinde canit diuino ex ore ſacerdos.
Nate dea (nam te maioribus ire per altū — HELENVS
Auſpicijs manifeſta fides. ſic fata deum rex
Sortitur, voluitq; vices, hic vertitur ordo)
Pauca tibi è multis, quo tutior hoſpita luſtres
Æquora, & Auſonio poſſis conſidere portu,
Expediam dictis, prohibent nam cætera Parcæ
Scire, Helenum fariq; vetat Saturnia Iuno.
Principio Italiam, quam tu iam rere propinquam,
Vicinosq; ignare paras inuadere portus,
Longa procul longis via diuidit inuia terris.
Ante & Trinacria lentandus remus in vnda,
Et ſalis Auſonij luſtrandum nauibus æquor,
Infernìq; lacus, Æææq; inſula Cyrces,
Quàm tuta poſſis vrbem componere terra.
Signa tibi dicam, tu condita mente teneto.
Quum tibi ſollicito ſecreti ad fluminis vndam,
Littoreis ingens inuenta ſub ilicibus ſus,
Triginta capitum fœtus enixa iacebit,
Alba ſolo recubans, albi circum vbera nati,
Is locus vrbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu menſarum morſus horreſce futuros,
Fata viam inuenient: aderitq; vocatus Apollo.

SERVIVS.

De more.) ſcilicet ſacrificiorum. Et aut de ſacrificātū more requiritur vtrū tempus cōſulēdi eſſet (Nam & hoc vehemēter q̄ritur: vt in ſexto, Tū virgo poſcere fata Tēpus ait) Aut certe quod & melius eſt, de ſacrificātum more, an ne fas expiat ab Harpyia prædictum: & ſic venit ad vaticinationem. Vt autē hic expiatā famem intelligamus, ſequēs efficit locus: vt, Aderitq; vocatus Apollo: quū cōſtat, niſi in hoc intellexeris loco, famis cauſa nuſquā inuocatum eſſe Apollinis numē. Dubitationem autem in hoc loco exorat facit: nam orare eſt petere. exorare impetrare. Ergo impetrat pacem aut ad inquirēdum tempus, aut ad mitigādum famis periculū. Vittasq; reſoluit.) In ratiōe ſacrorum par eſt & animę & corporis cauſa. Nam plerūq; quæ nō poſſunt circa animam fieri, fiūt circa corpus vt ſoluerē, vel ligare quo poſſit anima, ꝙ per ſe nō poteſt ex cognatiōe ſentire. inde eſt, Vnum exuta pedem vinclis in veſte recincta. Bñ ergo Helenus cūcta corporis ſoluit: ne q̄ parte aīo religato ad numen accedat. Suſpēſus.) Si ſuſpēſus ipſe, numinis plenus. Si ſuſpenſum eſt, ſollicitum & attētū. Deinde canit.) Poſt peracta ſolēnia. Nate dea.) Ordo eſt, Nate dea pauca tibi expediam dictis: prohibēt nā cętera Parcæ Scire Helenum fariq; vetat Saturnia Iuno. Omnia, inquit, vates nouit: ſed nō omnia permittitur dicere, fatis prohibētibus: etiam ex his quæ nouit multa vetat dicere Iuno Saturnia. Maioribus.) Cœleſtibus, ꝓpter ſyderis curſum: cuius fuit explanatio per Creuſam. Per altum.) Per limitē fortunę ſuperioris. Sortitur.) Diſponit, ordinat. Et bene alluſit quaſi Apollinis ſacerdos: cuius propriæ ſunt ſortes i. reſpōſa diuina. Voluitq; vices.) Definitio fati ſecūdū Tullium, qui ait, Fatum eſt cōnexio rerum per æternitatem. Pauca tibi è multis.) Duo dicit eſſe dicturum, quemadmodum poſſit tute nauigare: & quibus ſignis Italiæ regna cognoſcat. Hoſpita æquora.) Vicina. nihil enim nobis hoſpitio eſſe vicinius cōſtat. Prohibēt nam cętera ſcire.) Hic diſtinguēdum. Et eſt ſenſus. Cætera te ſcire nō ſinunt fata. Helenum vero Iuno prohibet dicere etiam ea quæ audire poteras. & vacat Que, vt ſolet frequēter. Male autem ſentiūt qui diſtingūt ſcire Helenum: quum legerimus in Lucano, Venit ętas omnis in vnā congeriem: miſerumq; premunt tot ſęcula pectus. Item alibi, Nec tātū prodere vati, Quantum ſcire licet. & adeo repletus numine nouit oīa ſacerdos, vt refrenetur ad cætera dicenda. nam dicēdo, Helenum fariq; vetat Saturnia Iuno, oſtēdit præmiſſum ad Æneam pertinere. aliter ſuum nō interponeret nomen. Prohibet autem ſcire mortem patris ad augēdū inopinatū dolorem: tempeſtatem ab Æolo immiſſam: amorem Didonis,

tis — in quo

in quo & gaudium quidem eſſet: ſed quod improuiſum, vile creditur. Et ſi ſciret Æneas ſe de Africa exiturum, nõ facile Didonis conſentiret amoribus. Nouimus autem hoc Iunonem agere, vt ſi poſſet fieri, regnum Italiæ Libycas auerteret oras. Inopinatũ vero dolorem etiam Æneas conqueritur, vt, Nec vates Helenus quum multa horrenda moneret. ¶ Ignare.) Pro ignarus, caſus pro caſu. dicit autem ignarum fati. ¶ Longa procul.) Non ſitu, quam pene videt: ſed neceſſitate fatali. ¶ Via inuia.) Æneæ ſcilicet. ¶ Trinacria.) Quæ latine triquetra dicitur, quam multi Trinacriam dicunt. ¶ Lentandus.) Aut lente tibi nauigãdum eſt: nam totam Siciliam circumiit. Aut lentandus tibi remus eſt, ideſt fleƈtendus: vnde lentum vimen dicimus, ideſt flexibile. ¶ Inferniq; lacus.) Lucrinum & Auernum dicit: inter quos eſt ſpelunca, per quam ad inferos deſcendebatur, vñ eos dixit infernos. ¶ Ææaq; inſula Circes.) Qui nunc Circeius mons à Circe dicitur, aliquando, vt Varro dicit, inſula fuit nondum ſiccatis paludibus, quæ eam diuidebant à continenti. Ææa autem dicta ab aſpernantium voce propter celebratas illic corporum mutatiões: vnde eſt, Inacceſſos vbi Solis filia lucos. Ææa autem tres ſunt diphthongi: nam genitiuus eſt ab Ææa. ¶ Quàm tuta poſſis vrbem componere terra.) Ante cuncta luſtrabis, quàm poſſis vrbem tuta terra componere. Tuta autem propter Thraciæ & Cretæ diſcrimina. ¶ Signa tibi dicam.) Deeſt ergo. Et notandum quia non eo ordine quo præmiſerat, dicit. Ante enim de ciuitate cõdenda: ſic de tuta nauigatione. ¶ Secreti ad fluminis vndam.) Ideſt Tyberini. ¶ Littoris.) Littus dicitur quicquid iuxta aquam eſt: vnde nunc ripam fluminis, littus vocauit. ¶ Sus.) Naturaliter longa eſt: licet in genitiuo corripiatur: vt bos, pes, res, ſpes. De hac auté ſue alij dicunt ſecundum Virgilium, quod in Italia inuenta ſit. Alij quòd ſecum eam more nauigantum Troiani portauerint: & oraculo cognouerint ibi eſſe condendam ciuitatem, vbi ſus illa poſt fugam fuiſſet inuẽta. Dicitur ergo in Campaniam fugiſſe: & inuenta in Laurolauinio: à qua Aſcanius poſt Albæ nomen impoſuit. ¶ Triginta capitum fœtus enixa.) Prodigiale eſt hoc, quo ſignificatur triginta annis regnaturus Aſcanius. ¶ Viam.) Rationem: & non dicit quam, quia etiam profutura eſt fames: vt, Hæc erat illa fames: hæc nos ſuprema manebat, Exitum poſitura modum. ¶ Aderitq; vocatus Apollo.) Nunc vocatus, quia vt ſupra diximus, expiatorium fecit ſacrificium.

DONATVS.

¶ Hic Helenus cæ. pr. de mo. iu. Ex. pa. di. vi. q; r. ſ. ca.) Helenus nihil Æneæ poſtulanti reſpondit, facturum ſeſe promitteret aut negaret. fieret enim mora ſuſpenſo, & ventorum proſperis flatibus. ſed quod fuerat melius, quod non promiſerat verbis completurum ſe factis euidentioribus demonſtrabat tenẽs ordinem ritus ſui. primum ergo cæſorum iuuencorum ſanguine fauorem deorum futuris reſponſis & deſiderijs conciliabat. vt per ſacrorum obſequia ad veram poſſet futurorum ſcientiam peruenire. vittas autem reſoluit ſacrati capitis, vt plenum oſtenderet officium ſacerdotij, fecit ſolui vittas, vt penderent, quæ fuerant nexæ. ¶ Meque ad tua limina phœbe. I. m. m. ſ. n. d.) Rem geſtam cum apoſtropha proſecutus eſt. Ipſe, inquit, Helenus me retinẽs manu. quod fuit apertum beneuolentiæ ſignum, ad tua Phœbe templa perduxit ſuſpenſum, quod poſuit numine, aut numinis veneratione turbatum, aut inde ſuſpenſum, ne contraria quàm optabat audiret. ¶ Atq; hæc. d. c. diuino ex ore ſacerdos.) Diuinũ dixit quod diuina caneret. ¶ Nate dea nam te maioribus, &c.) Nã cum ſit cõiunctio rationalis, nõ debuit hoc loco prima conſtitui. ne ſit igitur vitium ordinamus ita, Nate dea maioribus te ire per altum auſpicijs manifeſta fides, nam ſic fata deum rex ſortitur, voluitq; vices is vertitur ordo. ¶ Pauca. t. e m. q. tu. ho. lu. æquora, &c.) Multa, inquit, tibi inſtructionis cauſa fuerant referenda, ſed ne id fiat dij prohibent me ſcire & Iuno aliqua referre nõ patitur, tamen dicam quę poſſunt eſſe in mea poteſtate. ¶ Principio Italiam. q. tu. i. r. p. Vi. q; ig. p. inu. p. Lo. p. lo. v. d. i. t.) Ante quàm Æneas venire ad Italiã poſſet, & in ea cõdere ciuitaté dixit, per quot loca, per quam prolixa eſſet maria trãſiturus. primo, inqt, Italia (ut ignarus putas) nõ eſt proxima. nam longe eam ab his locis natura diſcreuit. Deniq; ante trinacria lentandus remus in unda, hoc eſt Sicilię. & ſalis auſonij luſtrandũ nauibus æquor. dixit & Italię, inferniq; lacus. Ææaq; inſula circes, quã tuta poſſis urbẽ cõponere terra. Tũc, inquit, poteris tuta terra cõdere ciuitatem, per hyperbaton fecit quãdã obſcuritatem, aperitur tamẽ ſi quod lõge ſeparatum eſt, ordinatiõe uerborum procurata iungatur. Ante, inquit, tibi multa trãſeũda ſunt, q; tibi cõtingat ad Italiam peruenire, & dixit quæ ſint ipſa multa, & hæc ſpecialiter poſuit, quę dicit primo tranſeunda. propter manifeſtiorem autem inſtructionem ait. ¶ Signa tibi dicam, tu. c. m. teneto.) Cõmẽdat, quod fuerat dicturus, ut oſtenderet, & magnum eſſe & uerum, quod dicturus ſum, tene ſenſibus conditum, nec pro leui habitũ reicias ex animo tuo. ¶ Cum tibi ſollicito ſecreti ad. fl. u. Li. i. in. ſ. l. ſ. Triginta capitũ. f. e. i. A. ſ. re. a. c. u. n. Is locus urbis erit. r. e. c. l.) Quid tamé apertius quam ignorantem tot à ſignis inſtruere? dixit. n. locũ, loci ſigna de flumine. ac, de arboribus dedit, nec quẽlibet locum, ſed ſecretum, dixit tempus, cum nimia, inquit, ſollicitudine fueris preſſus dicit iam ſignum ipſum. porcam, inquit, inuenies, ipſi quoq; porcæ applicauit iudicia, ne alteram forte alio tempore atq; alio loco repperiẽs falleretur, dedit ſignum de corpore, ingentem ſignificãs, vt eam crederent triginta fœtus exponere potuiſſe, dedit de colore ꝙ alba, dedit de fœtu eius numerum firmãs triginta capitum, ipſorum quoq; colorem conſimilem ſpondens, ipſam vt roboream quietã & iacentem. Hæc ergo vbi, inqt, videris, illic habebis ſedẽ, illic laborũ requiẽ ſupra fidẽ rerũ eſt poſſe porcã parere fœtus triginta cõſimiles omnes materno colore reſpondentes. ſi tamẽ conſideretur mõſtri ratio, poteſt fieri. nam factum eſt ſępe, vt præter naturã multa proferantur, quę aliquod bonũ vel malum demõſtrarent, vt ignis ex capite Aſcanij mitis & innoxius, vt in cauſa Polydori ſanguis ex lignis, vt ſudor ex deorum ſimulachris, vt vox humana ex pecudibus, & multa alia, quæ extitiſſe commemoratur, & quia ſciebat Æneam famis imminentis formidine vehementer affligi, atque huius rei cauſa vel maxime conſulere voluiſſe. ¶ Nec tu, inquit, men. mor. hor. fu.) Non prædixit Helenus futuros morſus menſarum, ſed ab arpyia prædictos firmauit. quum enim non metuẽdos dicit, oſtendit emerſuros quidem, ſed nõ metuendos. Æneas enim conſulens Helenum ſuper eadem re ait. quum multa reſpõſa acciperemus, nihil nobis de fame, nihil de menſarum ſacrilegio dictum eſt. celæno tantummodo hæc futura prædixit. noſſe cupio an illi debeat credi? reſpondit Helenus, harpyiæ quidem dicta compendioſe confirmans, ſed extenuans metum. quum enim dicit. ¶ Fata viam inue.) Vult intelligi vere futuros menſarum morſus. ſed ne formidet ſacrilegium, tenebunt enim fata ordinem ſuum. ¶ Aderitq; vo. Apollo.) Oſtendit quidem futuram, ſed non diram famẽ obſiſtẽtibus fatis, & vel maxime Apolline.

ASCENSIVS.

¶ Hic Helenus. &c.) Recitat reſponſum & vaticinium Heleni, multa monẽtis: de quo dicit Donatus ſic. ¶ Manu.) Quod eſt apertum ſignum beniuolẽtiæ. ¶ Suſpẽſum.) Aut numinis veneratiõe turbatum: aut inde ſuſpẽſum: ne cõtraria q; oportet audiret. ¶ Diuino.) Quia diuina canit. Nam quum ſit cõiunctio ratiõalis, nõ debet prima cõſtitui: ergo lege. ¶ Nate dea &c.) Multa, inſtructiõis cauſa, fuerãt referenda: ſed ne id fieret, dij prohibẽt me ſcire, & Iuno aliqua referre nõ patitur: tamẽ dicam quæ poſſunt eẽ in mea poteſtate. Deinde narrat, ꝙ quãuis Italia proxima ſit, tamen lõgo circuitu, ambiẽda eſt Sicilia. ¶ Signa tibi dicam.) Commẽdat quod fuerat dicturus: vt oſtẽderet id magnum eſſe, & verum: deinde dat ſigna fluminis: dat porcæ: dat numerum fœtus: dat colorem: quod ſi eſt præter naturam porcam edere triginta, multa perſæpe, quæ bonum, aut malum portẽderẽt, euenerunt præter naturam, vt ignis ex capite Aſcanij, mitis & innoxius: vt in Polydori ſepulchro, ſanguis ex viminibus, vt vox humana ex pecudib. ¶ Nec tu menſarum.) Oſtẽdit futuram famẽ: ſed nõ nocituram. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Helenus exorat. i. orãdo & implorãdo impetrat: hic. i. hoc tempore quo prædicta petebam: pacem. i. recõciliationem, aut fauorem, qui eſſe ſolet inter eos qui inter ſe pacem habẽt: diuum. i. diuorum: & hoc iuuẽcis cęſis, primum de more. ſ. ſacrificãtiũ ad obtinẽda oracula, aut diuinãdi beneficium & reſoluit. i. laxat vittas: capitis ſacrati. ſ. ſui: qui ſacerdos & vates erat: ideo aũt reſoluit, vt animum quoq; ſolutum, externis curis ſignificaret: aut, vt futuro furori accõmodaret: & ipſe ducit manu, ſupp. ſua: me ſuſpẽſum. i. ſollicitum, & attẽtũ numine multo: ita vt etiam diuino numine adflatum ſe ſignificet Æneas: aut legendum eſt, ſuſpẽſus: vt ſit Helenus ſuſpenſus multo numine ducit me manu, ò Phœbe, ad tua limina. i. ad ingreſſum templi tui. Atq; ipſe ſacerdos. ſ. Helenus: qui idem ſacerdos & rex: canit deinde hæc. ſ. quæ ſequũtur: ex ore diuino. ſ. Apollinis: hoc eſt, vt ab Apolline accęperat. O nate dea (nam fides. i. perſuaſio, ſup. eſt manifeſta: te ire per altũ, ſup. mare. i. nauigare: aut per altũ. i. per lumẽ ſuperioris fortunæ, vt Ser. ſentit: maioribus. i. pręcipuis: auſpicijs. i. prouidẽtijs, deorũ auſpicio ſignificatis: aut, auſpicijs, pro auſpicibus: ſicut. ſeruitijs, pro ſeruis, legimus. (auſpices aũt ſunt, qui dextrę pręſunt rebus inchoãdis.) Rex deũ. i. deorũ. ſ. Iupiter: ſortitur Ordo.

tiitur

titur.i.per ſortes, indicat, aut diſtribuit ſic: fata.i.res fataliter: hoc eſt, deorum prouidentia futuras: & voluit ſic: vices.ſ.rerũ: & hic ordo.i.hæc ordinatio, & ſeries rerum, qua tibi talia addicuntur: vertitur.i.agitur, & verſatur) nate, inquã, dea: ego expediã.i.expedite dicam: tibi pauca è multis dictis.i.eorũ, quę mihi dicta ſunt: quo.i.ad hoc, vt tu luſtres.i.circũeas: tutior, pro eo quod eſt, ſecurior, aut, reuera, tutior: qa pręcauenda, docet incõmoda: æquora hoſpita.i.externa (ex hoc aũt videtur, per altum exponendum eſſe.i.per mare.) & vt poſſis cõſidere.i.ſedẽ capere tutior, ſup. in portu Auſonio.i. Italico: expediã (inquit) paucis dictis: nã parcæ i.deæ fatales: prohibẽt, ſup. te ſcire: cętera vt quę de morte Anchiſę, & ẽt ipſius Æneę poſtea euenerãt: q;, pro &: Iuno Saturnia.i. Saturni filia: vt ſit poſſeſſiuũ pro patronymico: aut Saturnia.i.de natura Saturni: inimica humano generi vetat Helenũ fari cætera i.ne ego dicam cætera. Principio.i.in p̃mis, dico tibi, ꝙ via inuia i.imeabilis: diuidit tibi.i.à te, aut ab ingreſſu tuo procul: qa longis terris.i.per longas terras, in quas prius appelleris: diuidit, dicit, Italiam, quã tu rere.i.reris: hoc eſt, arbitraris iam ꝓpinquã: & portus ſup. quos: ò ignare.i.imperite rerum futurarum: tu paras.i.pręt ẽdis: inuadere.i.intrare: vicinos.i.è proximo, quia vicini ſunt: ſed non inuades: qa remus eſt lentandus.i.lẽta nauigatiõe laxandus: in vnda Trinacria.i.mari Siculo: & æquor.i.æqua vnda: ſalis.i.maris: Auſonii.i. Italici: eſt luſtrandum.i.circũeũdum: nauibus.i.circumnauigãdum. & lacus inferni.ſ.Auernus, per quẽ ad inferos deſcendit vt dicetur in.vj. & inſula Cyrces, filiæ ſolis: Ænæ.i.ſic denominatæ ab aſpernantium voce eorum, quos in feras vertit, ſup. eſt luſtranda tibi: ante.i.prius, q̃; poſſis componere vrbẽ in terra tuta.i.vnde ſic pellaris, vt à Thracia: aut auoceris, vt à Creta. Ego dicam tibi ſigna.ſ.terræ tutæ in qua vrbem condas: tu teneto ea condita.i.repoſita, ſup. in: mente, ſup. tua: aut teneto mente: ea condita.i.ſecreta. Quum.i.quando: ſus ingens.i. porca valde magna: inuenta tibi.i.à te: ſollicito.i.ſollicite indaganti, in quã terram deueneris: inuenta dicit, ad vndam fluminis ſecreti.i.ad quod tu ſecretus aduenies, videlicet, Tyberis: iacebit enixa fœtus.i.fœturam triginta capitũ: hoc eſt, triginta ſuillorũ, ſignificãs tp̃s triginta annorum, quo Aſcanius regnaturus eſt exiſtens Alba, qui color Albam prænotat ab Aſcanio cõdendam: & recubans ſolo.i.in terra: & nati.i.ſuilli, aut porcelli albi: iacebunt: ſup. circũ: vbera.ſ.matris: is locus.ſ.in quo tunc eris: aut in quo hæc inuenies (& ita congrue legetur, Quo tibi ſollicito: vt ſit is locus, erit locus ſup. tutus vrbis: quo inuenta tibi, &c. ſed textus quos vidi, quum, habent, non quo.) erit, ſup. locus: vrbis.ſ.cõdendę in terra tuta: ea requies erit, ſup. requies certa laborũ: poſtq̃.ſ. non reſtabunt labores nauigandi, aut migrãdi: ſed tamen bellãdi, quod dictura eſt ſibylla his verbis: O tandem magnis pelagi defuncte periclis, Sed terris grauiora manent. Id autem noluit Helenus dicere: ne nollet Italiam petere, vbi tot bella gerenda præſciret: id tamen ſe ſcire innuit, per hoc quod dicet de ſibylla fata inquirenda: quæ ea tunc dicet, quum ad Italiam peruentum erit. Nec tu horreſce morſus menſarum.i.qbus te fames ambeſas ſubigat malis abſumere menſas: vt Celæno dixit: futuros.i.licet futuri ſunt: quia non ſunt multum nocituri, nec diu duraturi: menſas autẽ vocat quadras, aut orbes panis inciſorios.i.ſuper quas, aut quos obſonia inciduntur. Fata inuenient viam.i.ratione, aut medium mitigãdi, aut ſedãdi, ſup. eam famem: Apollo vocatus.i.in auxilium: aderit.i.auxilio erit: qui & Auguſto fauiſſe dicitur, in cuius gratiam hæc recitat.

PIERIVS.

❡ Suſpenſum numine ducit.) In antiqs codicibus, duxit, præterito tempore ſcriptum obſeruaui. Sed ipſa narrãtis continuatio præſens potius tempus exigere videtur. ❡ Prohibent nã cætera parcę Scire Helenum, fariq́; vetat Saturnia Iuno.) In antiqs ferè omnibus codicibus inuenias punctum firmum adnotatũ eſſe poſt ſcire, vt ſit, Prohibent nã cætera parcæ ſcire. mox altera coma totum illud complectatur, Helenum, fariq́; vetat Saturnia Iuno, Quã lectionem Serui. ẽt agnoſcit: & ita diſtinguendũ eſſe, multis rõnibus oſtẽdit. Sed enim Ti. Donatus, ſcire Helenum, legit. Multa (inquit) tibi inſtructionis cã fuerãt referenda: ſed ne id fiat, dii prohibent me ſcire, & Iuno aliqua referre non patitur. ❡ Ææaq́; inſula Cyrces.) In codicibus antiqs modo, Cyrce, per abiectionem s literę: modo, Cyrcæ, cum diphthõgo Latino declinatu ſcriptũ inueni, quod prorſus reiicitur: Cyrces, vero oium conſenſu recipitur. ❡ Secreti ad fluminis vndam.) In codicibus aliquot antiquis, vndas, legitur: ſed pluralitas hm̃oi mari potius videtur conuenire.

Has autem terras, Italiq́; hanc littoris oram,
Proxima quæ noſtri perfunditur æquoris æſtu,
Effuge, cuncta malis habitantur mœnia Graijs.
Hic & Naritij poſuerunt mœnia Locri,
Et Salentinos obſedit milite campos
Lyctius Idomeneus, hic illa ducis Meliboei
Parua Philoctetæ ſubnixa petilia muro.
Quin vbi tranſmiſſæ ſteterint trans æquora claſſes,
Et poſitis aris iam vota in littore ſolues,
Purpureo velare comas adopertus amictu,
Ne qua inter ſanctos ignes in honore deorum
Hoſtilis facies occurrat, & omnia turbet.
Hunc ſocij morem ſacrorum, hunc ipſe teneto.
Hac caſti maneant in religione nepotes.
Aſt, vbi digreſſum Siculæ te admouerit oræ
Ventus, & anguſti rareſcent clauſtra Pelori,
Læua tibi tellus, & longo læua petantur
Æquora circuitu, dextrum fuge littus & vndas.
Hæc loca vi quondam, & vaſta conuulſa ruina,
(Tantum æui longinqua valet mutare vetuſtas)
Diſſiluiſſe ferunt, quum protinus vtraq; tellus
Vna foret, venit medio vi pontus, & vndis
Heſperium Siculo latus abſcidit: aruaq; & vrbes
Littore diductas anguſto interluit æſtu.
Dextrum Scylla latus, læuum implacata Charybdis
Obſidet, atq; imo barathri ter gurgite vaſtos
Sorbet in abruptum fluctus, rurſusq; ſub auras
Erigit alternos, & ſydera verberat vnda.
At Scyllam cæcis cohibet ſpelunca latebris

SERVIVS.

❡ Has autem terras.) Quaſi oſtendentis eſt: nec enim Calabria ab Epiro longo diſtat ſpatio. ❡ Noſtri æquoris.) Epirotici, quo Calabriæ littus alluitur. ❡ Hic & naritii poſuerunt mœnia Locri.) Socii Aiacis Oilei fuerunt, Epizephyrii & Ozoli: ſed poſt tempeſtatem montis Capharei, Epizephyrii tenuerunt Brutios: & hos nunc dicit. Ozoli vero tenuerunt Pẽtapolim: inde eſt. Lybicóve habitantes littore Locros. Quinetiam de Ozolis legitur, ꝙ delati Timeiam vlterius acceſſerint, & ciuitatem condiderint, quæ nunc Vzalis dicitur. Naritij autẽ à loco dicti ꝓuinciæ ſuæ. Ozoli à putore paludis vicinę. ❡ Salentinos obſedit milite campos.) Salentinum promontorium Italię eſt. Nam vt ait Salluſtius, Omnis Italia coacta in anguſtias, ſcinditur in duo promontoria. Brutium & Salentinum. ❡ Lyctius idomeneus.) A Lycto Cretæ ciuitate. Vnde propter ſupradictam pulſus eſt cauſam. ❡ Ducis Meliboei Philoctetę.) à Meliboea ciuitate Theſſalię: de qua fuit. Meliboei ergo pro Meliboenſis. ❡ Subnixa petilia muro.) Ciuitas cincta muro modico: vt, Crinemq; madentẽ Subnixus rapto potitur. Petilia dicta vel ἀπὸ τοῦ πέτεσθαι.i. volare: ꝙ captato augurio eſt condita: vel ꝙ poſt relictum Ilium, quo ducebatur à Græcis, eam petiuit ciuitatem. Petilia ſane numeri eſt ſingularis. Philoctetes autẽ fuit Phiãtis filius, Herculis comes: quẽ Hercules quum hominem in Oeta monte deponeret, petijt ne alicui ſui corpis reliquias indicaret. De qua re eum iurare compulit: & ei pro munere dedit ſagittas hydræ felle tinctas. Poſtea Troiano bello reſponſum eſt ſagittis Herculis opus eſſe ad Troiæ expugnationem. Inuẽtus itaq; Philoctetes, quum negaret ſe p̃mo ſcire vbi eſſet Hercules: tandẽ confeſſus eſt mortuũ eſſe. Inde quum acriter ad indicandũ ſepulchrum eius cogeretur, & primo negaret, pede locũ percuſſit, quum nollet dicere. Poſtea quum ipſe duceretur ad bellum, vnius ſagittæ caſu vulneratus eſt pedẽ, quo percuſſerat tumulum. Ergo cum putorem inſanabilis vulneris Græci ferre non poſſent, diu quidẽ eum pro oraculi neceſſitate ſuſtinuerunt: ductum tandem apud Lemneum ſublatis reliquerũt ſagittis. Hic poſtea horrore ſui vulneris ad patriã redire neglexit: ſed ſibi p̃uã Petiliam

Ora exertantem, & naueis in ſaxa trahentem,
Prima hominis facies, & pulchro pectore virgo
Pube tenus, poſtrema immani corpore Piſtrix,
Delphinum caudas vtero commiſſa luporum.
Pręſtat Trinacrij metas luſtrare Pachini
Ceſſantem, longos & circunflectere curſus,
Quàm ſemel informem vaſto vidiſſe ſub antro
Scyllam, & coeruleis canibus reſonantia ſaxa.

tiliam ī Calabrię ꝑtibus fecit. ¶ Purpureo velare comas.) Subaudis cura, aut memento: aut certe quod eſt melius, Velare imperatiuus fit, nō infinitiuus. ¶ Hoſtilis facies occurrat, & omnia turbet.) Sacrificij ordinē rūpat, quod eſt piaculum. Significat aūt Diomedem, qui cum multis caſibus affligeretur, Palladium, quod apud ipſum erat, Troianis oraculo iuſſus eſt reddere. quod quū vellet impellere, Æneam inuenit ſacrificantem: q, vt ſupra diximus, ſacrificij ordinem nō rupit: & Palladiū Nautes accæpit. Vñ Nautiorum familia Mineruæ ſacra ſeruabat. Sane ſciendum ſacrificātes, Dijs omnibus caput velare cōſuetos ob hoc, ne ſe īter religionem aliquid vagis offerret obtutibus, excepto tantum Saturno, ne numinis imitatio eſſe videretur. ¶ Hac caſti.) Pij: vt, Nulli fas caſto ſceleratum inſiſtere limē. ¶ Digreſſum.) A littore Calabriæ. ¶ Anguſti rareſcēt clauſtra Pelori.) Quia à continēti. i. à columna vſq; ad Pharon tribus millibus diſtat. Rareſcent aūt ideo, quia venientibus de Ionio propter curuaturam littorum clauſę videntur anguſtiæ, quæ paulatim propinquantibus aperiri videntur. ¶ Pelori.) Promontorium Siciliæ eſt ſecūdū Salluſtium, dictum à gubernatore Annibalis illic ſepulto, qui fuerat occiſus per regis ignorātiam, quum ſe eius dolo crederet eſſe deceptum, veniēs de Petilia: quāquam legimus, etiam antè Pelorum dictū. ¶ Læua tibi tellus.) Veniētis perſonam reſpexit. Nam de Ionio nauigātes, ſi fretum petant, dextrum teneāt littus neceſſe eſt: ſin aliàs, ſiniſtrum. ¶ Æquora circuitu.) Totam enim pene tranſiturus eſt Siciliam. ¶ Hæc loca.) Vt etiam Salluſtius dicit, Italiæ Siciliam coniunctam conſtat fuiſſe: ſed medium ſpatium, aut per humilitatem obrutum eſt: aut per anguſtiam ſciſſum. Vt autem curuum ſit, facit natura mollioris Italiæ, in quam aſperitas & altitudo Siciliæ æſtum relidit. ¶ Quondam.) Tria tenet tēpora, ſicut olim. ¶ Diſſiluiſſe ferūt.) Hinc apparet bene dictum, Vnctos ſaluere per vtres. Nam vt diſſilui: ſic ſalui facit. Cicero in Miloniana, Quum hic de rheda reiecta penula diſſiluiſſet. eſt enim poſitio ſalio ſalis ſalui. Item in compoſitione diſſilio diſſilui. ¶ Cum protinus.) Continue: & modo aduerbium loci eſt. Alibi temporis, vt, Protinus aerias Phæacum abſcondimus arces. ¶ Foret.) Ab infinito eſt: ſed modo præteritum ſignificat tempus, quod rarum eſt: ſæpius enim futurum ſignificat tempus. ¶ Venit medio.) In medium: vt, It clamor coelo. ¶ Heſperium ſiculo latus abſcidit.) Hypallage eſt. Nam maiora à maioribus ſegregantur. ſed contrà dixit. ¶ Abſcidit.) Et propter metrum CI corripuit per poeticum morem. ¶ Interluit.) Interlabitur, pontus ſcilicet. ¶ Dextrum Scylla latus læuum implacata Charybdis.) De Ionio venientibus. Scylla enim in Italia eſt: Charybdis in Sicilia. Scylla Phorci & Cretheidos Nymphæ filia fuit. Hanc amabat Glaucus, quem Circe diligebat. & quoniam pronior in Scyllam fuerat, irata Circe fontem, in quo Scylla conſueuerat corpus abluere, infecit venenis: in quem illa quum deſcēdiſſet, pube tenus in varias mutata eſt formas. Horrens itaq; ſuam deformitatem ſe præcipitauit in maria. Homerus hāc dicit īmortale monſtrum fuiſſe. Salluſtius ſaxum eſſe dicit. ſimilis formæ celebratæ procul viſentibus. Canes vero & lupi ob hoc ex ea nati finguntur: quia ipſa loca plena ſunt monſtris marinis: & ſaxorum aſperitas illic imitatur latratus. Legimus etiā, Nūc nemora ingēti vento, nunc littora plangunt. Si ergo Plangūt dicimus, & Latrant nō incongrue poſuit. Charybdis autem foemina fuit voraciſſima: quæ quia boues Herculis rapuit, à Ioue fulminata eſt: & in maria pręcipitata. Vnde naturam priſtinam ſeruat. Nam ſorbet vniuerſa. & ſecundum Salluſtium ea circa Tauromenitanum egerit littus. De hac Cicero in Philippicis ait, Charybdis, quæ ſi fuit animal, fuit vnum. ¶ Obſidet.) Ad tranſeuntium inſidias. ¶ Barathri.) Barathrum eſt immenſæ altitudinis nomē. Vnde ſequitur, Sorbet in abruptum: quod Græce βάραθρον dicitur. ¶ Cohibet ſpelunca.) Hypallage in ſenſu: nam ipſa ſe tenet intra ſpeluncam ſecūdum fabulam. ¶ Prima.) Nominatiuus eſt pluralis à neutro. & eſt Græca figura, τὰ πρῶτα ἀνθρώπου. ¶ Pube tenus.) Tenus præpoſitio ablatiua quidem eſt, ſed figurate etiam genitiuo cohærent, vt, Et crurum tenus à mēto palearia pendēt. Sane gaudēt poſtpoſitione. ¶ Piſtrix.) Si nauem intelligas, hæc piſtris huius piſtris facit: ſi de belua, hæc piſtrix piſtricis. ¶ Commiſſa luporum.) Coniuncta & coagmentata: ipſa ſcilicet. vt, Portamq; ducis imperio commiſſa recludunt. Et figurate locutus eſt: vt, Oculos ſuffuſa. Eſt aūt hæc eloquutio poſtrema, ideſt τὰ ἔσχατα commiſſa erat luporum vtero caudas delphinū, ideſt commiſſas habebat. ¶ Ceſſantem.) Immorātem: quod ſequētia indicāt, Longos & circunflectere curſus.

DONATVS.

¶ Has autem terras.) Redit ad ea, quibus ſupra receſſerat, & ne in obliuionem veniret, vñ receſſiſſet, fieretq; lector incertus, repetit nomē loci dicendo, has terras. ¶ Italiq; h. li. or.) Aperit iam, quę eſſet ipſa ora. ¶ Proxima quę. n. p. æ. æ. Effuge.) Dicit cauſam fugiendi. ¶ Cuncta malis ha. m. graijs.) Si non diceret malis, hoc ipſum, quod poſuit graijs, oſtenderet (vt fecit) per ipſos non eſſe tranſeundum, quos eſſe conſtabat veteres inimicos. ſed addidit malis, quia ſine deformatione perſonæ hoſtilis loqui nō potuit, ipſe vel maxime, qui aliquando apud illos captiuus fuit. dedit autem augmentum terrori, ne Æneas cōtemneret illa fiducia, qua multas vrbes græcas tutus incolumiſq; tranſierat. enumerās q̄, vel quanta in loca, dicens & cōmanentes, vt eo magis ab hac nauigatiōe Æneam auerteret. ¶ Hic &. n. po. mæ. lo. &c.) Tranſit ad alia. ¶ Quin vbi. tr. ſt. t. æ. cl. &c.) Benignus interpres, vtpote ciuis & affinis dicit futura, & obſeruanda pronūciat, quod etiam illo ſtudio facere intelligitur, ne exorta offenſa in deos aliquid mutetur, quod deorum fidem vexet, quæ ipſa ventura firmabat. ¶ Aſt vbi digreſſum. ſi. te. a. o. Ven. &. a. r. cl. pelori.) Et ſignum littoris dedit, & pelori, & docere incipit, quid ſit neceſſario faciendum. ¶ Læua, inquit, tibi tellus, &. l. l. p. Æ. c. d. ſ. li. & vn.) Dicit nūc cauſas propter quas dextera fugienda viderentur, & læua retinenda. Inducitq; primitus deſcriptionem loci, vt oſtendat qua ratione factum ſit, vt quod vnum fuerat mare, diuiſum in duas partes haberet læua & dextera. ¶ Hæc loca vi quondam &c.) Deſcriptionem partis huius poeta cum omni cautela proſequitur. dixit enim eſſe opiniones veterum, vnam fuiſſe Italię atq; Siciliæ terram, confirmat interueniēte violentia pelagi anguſto licet freto eſſe diuiſam, vt inter Italiam & Siciliam eſſet medium mare. Et quia hoc Virgilius noluit eſſe fabuloſum, addidit argumentum, vt quod incerto authore ferebatur, vel verum vel veriſimile fieret. ait enim. Tantum æui longinqua valet mutare vetuſtas. multorum enim locorum ſitus & facies longorum temporum vetuſtate mutantur, & recedente natura in alias formas repente vertuntur, dixitq; cauſam pelagi, & terræ naturalem ſpeciē vnā antea, poſterius diuiſit in duas partes. Incipit dicere, cur magis tenenda ſit læua, cur dextera fugienda. ſed hic aduertendum eſt tendentibus ad Italiam dici læuum latus, & dexterum. cęterum redeūtibus ſiniſtrum ſit, quod fuerat dexterum, hoc ita eſſe probatur ex eo quia primo multa vitia incipit referre lateris dextri ſiniſtri etiam, ſed facta comparatione vult referre, quod latus videatur eſſe dexterius. ¶ Dextrum, ait, ſcylla. l. læ. im. ch. Ob.) Latus & obſidet, bis accipiendum eſt hoc modo, dextrum ſcylla latus obſidet, læuum latus charybdis obſidet. ſcyllam primo poſuit, deinde charybdim, verum ne hiantem faceret dictionem nō redijt ad ſcyllam, vt ipſam primo deſcriberet, ſed ſecutus eſt charybdis demonſtrationem, & ſic redijt ad ſcyllam. vitium ergo charybdis fuit tale. ¶ Atq; imo baratri ter. g. v. Sor. in ab. flu. r. q;. ſ. a. Eri. al. & ſy. v. vnda.) Vtrunq; pernicioſum nauigantibus, aut cum ſorbet & nauigia, vorat aut cum ructat, & excutit in altitudinem. ruſus de ſummo in ima præcipitans, dextri quoq; lateris quæ metuenda ſint monſtrat. ¶ At Scyllam cæcis. c. ſp. la. Ora ex. & n. in ſa. t.) Huic poetarum more formam monſtri aliquam aſſignat. aſſerens, eam ſuperioris corporis parte humana ſpecie demonſtrari, pubetenus, hoc eſt vſq; ad inguina, pro pedibus autem habere ſæuorum animalium genus luporum feritate armatum. elegit animalis naturam, quæ ſemper habet famem, & ſatiari non norit. hoc ergo emiſſum longius aſſeruit nauigia trahere in ſaxa, ibiq; diſperdere, ſi quidem poeta poſuit. Cęterum reuera locus eſt in mari, ſaxa habēs latentia, cuius natura ſic ſe habet, vt de longinquis partibus nauigia trahat, tracta retineat aſperitate ſaxorum, & retenta comminuat. ¶ Præſtat trinacrij metas luſtrare pachyni, &c.) Propoſitis vtriuſq; lateris malis & comparatis iudicat melius eſſe ire, qua charybdis eſſet, quoniam leuius malum altero fuit, & laborem ſubire longioris curſus, quàm compendio nauigare per ſcyllam, & videre eam ſemel. non ſic

poſuit

poſuit ſemel, quaſi videri iterum poſſet alio tempore. ſed vt plenius exprimeret, quid eſſet in ea periculi, quam nullus, inquit, iterum videre poteſt, viſa enim effugi non valet, quæ ſic vnumquenq; rapit vt occidat.

ASCENSIVS.

¶ Has aũt terras.) Docet quę reliqua admonuit Helenus de ꝓfectione, ſeu fuga facienda de qua dicit Donatus in hunc modum. ¶ Malis.) Vt Æneã abſterreat, qui per multas vrbes Græcas tranſierit, & etiam ipſe qui captiuus fuiſſet, hoſtium perſonam deformare debebat. ¶ Hæc loca.) Huius loci deſcriptionem, cum omni cautela proſequitur. Dicit enim veterum ſequi opinionem, facitq; veriſimile: quia vetuſtate temporis, multi ſitus locorũ mutati ſunt. ¶ Læua tibi.) Aduertendum eſt, quòd tendentibus ad Italiam dicitur læuum latus, & dextrum. cæterum redeuntibus ſiniſtrum fit quod fuerat dextrum. ¶ Ter gurg. ua. S.) Vtrũq; perniciosum nauigãtibus, aut quum ſorbet nauigia: aut quũ eructat & excutit. ¶ Scyllam.) Hanc vt monſtrum, more poetarum deſcribit. ſ. pubetenus. i. vſq; ad inguina, facie humana eſt, pro pedibus aũt habere ſęuorum animaliũ, genus luporũ fœditate armatum. Eligit aũt aĩalium naturam, quę inſatiabilia ſunt. Cæterum locus eſt in mari ſaxa habẽs latẽtia cuius natura ſit, vt de longinquis partibus nauigia trahat: & contineat aſperitate ſaxorum: & retẽta comminuat. ¶ Pręſtat metas.) Propoſitis vtriuſq; lateris malis indicat eundũ, qua Charybdis eſt malum leuius, & labores ſubire longioris curſus, quã compẽdio nauigare per Scyllam. ¶ Semel.) Quia iterũ videre quũ perieris non potes. Ordo. ¶ Ordo eſt. Aut, pro ſed: effuge. i. euita has terras: & hanc oram. i. extremam regionẽ littoris Itali: pro Italici: quæ. ſ. ora exiſtens ꝓxima, ſup. nobis: perfundiť æſtu. i. feruore: aut freto noſtri. i. Chaonij: ęquoris. i. maris: effuge, dicit, quia cuncta mœnia. i. cũctæ hæ vrbes habitantur malis. i. ferocibus, & inimicis adhuc nomini Troiano; Graijs. i. Græcis. Nam, ſupp. &. i. ſimul: Locri illi populi, ſocij Aiacis Oilei: Naritij. i. à Naritia profecti: poſuerũt mœnia hic. i. in hac proxima ora Italica: & Idomeneus Lyctius. i. à Lyctio Cretæ, oppido pulſus: obſedit. i. inuaſit: milite. i. vi militari: campos Salentinos, qui ſunt iuxta promontorium Salentinum: &, ſupp. hic: eſt illa Petilia. ſ. vrbs notiſſima Philoctetæ ducis ſic dicta: Meliboei. i. à Melibœa ciuitate Theſſalię profecti, Petilia dicit parua, ſupp. vrbs: ſubnixa. i. cincta muro. ſ. modico. Quin. i. quimo: aut inſup: vbi. poſtq̃: claſſes. i. naues tuæ ſteterint tranſmiſſę: trans æquora. i. iam appulſæ fuerint ad littus Italicum: & quãdo, ſup. tu ſolues vota in littore: & hoc aris poſitis. i. extructis in littore: velare. i. fac vt veleris (Eſt enim ĩperatiuus modus verbi paſſiui) comas. i. vt habeas comas velatas, exiſtens adopertus: amictu. i. cooperimento purpureo: nequa facies hoſtilis. i. inimica: occurrat in honore. i. in ipſo ſacrificio deorum inter ignes ſanctos. i. q̃bus ſacrificium cremari debeat, ne, dico, occurrat, & turbet omnia: non. n. velatio ĩpedire poſſet, quominus occurrat: ſed ne occurrẽs perturbet: quia ſi non videret caput, non norit hoſtes: hoc eſt, Troianos eſſe q ſacrificẽt, & ita nõ turbet eos. Quia vero ad alterum ſolum, valet ipſa velatio, videlicet, ad hoc ne turbet: ideo malit Valla per participiũ id dicere, quã per duo verba: ſed licet duo ſint verba, non tamen eſt copulatiua, ſed de copulato extremo ꝓpoſitio: nec exponendũ eſt, ne hoſtilis facies occurrat, & ne hoſtilis facies oĩa turbet: qa ſic prior pars falſa, aut inepta eſſet: ſed copulatim ſic. Ne facies hoſtilis occurrat, & turbet omnia (quę res dialecticis nota eſt.) Socij. ſ. tui tenẽto, ſup. hũc morẽ: ſacrorũ. i. ſacrificandi velato capite: & ipſe. i. tu ipſe teneto hũc morẽ ſacrorum: & nepotes. i. poſteri tui: caſti. i. pij, aut, reuera, continẽtes, maneãt in hac religione. i. in hac obſeruatiõe religioſa. Aſt. i. ſed: vbi, ideſt poſtq̃, ventus admouerit te digreſſum. ſ. ab oris Italiæ, admouerit, dicit, orę Siculæ. i. ad oram Siculam: & clauſtra. i. modici, & quaſi clauſi introitus Pelori promontorij Siciliæ: anguſti. i. arcti & ſtricti parũ à cõtinẽti diſtanti: rareſcẽt. i. minus & minus videbuntur à te. læua Tellus: & læua. i. ſiniſtra. i. quæ ad manum ſiniſtram iacent æquora: petantur tibi, ideſt à te: longo circuitu. i. faciendo longum circuitum, fuge littus dextrum, & vndas, ſupple dextras. ſ. Siciliæ: ferunt. ſ. hi q de coſmographia, & ſitu orbis loquuti ſunt) non, dico, qui nunc ſunt loquuti, quia de illis loquitur Helenus, ſed qui tunc erãt loquuti, aut loquebantur: licet forte nondum ſcripſerant.) ferunt, dico, ideſt, dicunt hæc: loca. ſ. huius partis Siciliæ, de qua loquitur: diſſiluiſſe. i. in diuerſas partes, quaſi per ſaltum diuiſas eſſe: quondam, ideſt aliquando: tempore. ſ. diu præterito: vi, ideſt violentia aquarum, & ferunt conuulſa, ſup. eſſe. vaſta. i. valde ampla: ruina. ſ. terrarum, quarum fundum iam aquæ exederant. Nam, ſupp. quum vtraq; Tellus. ſ. Siciliæ, & Italiæ: foret. i. eſſet protinus. i. porro tenus: hoc eſt, per longum tractum: vna. i. continua, quæ contiņens propterea dicitur Pontus. i. impetus: Ponti. i. maris: venit medio, ideſt, in medium: vi. i. violentia, aut vehementi impetu: & abſcidit. i. diſſecuit, aut auellit latus: Heſperium. i. Italicum: Siculo, ideſt à Sicilienſi: vndis, ideſt vi vndarum: & interluit. i. inter vtraq; adluit: anguſto æſtu. i. modico freto: arua, & vrbes diductas. i. ſeparatas: littore. i. quia nunc diuerſum habent littus: Scylla. i. periculum illud maris Siculi, in quod Scylla mulier monſtruoſa fingitur verſa, obſidet latus dextrum: & Charybdis. ſ. olim mulier: implacata. i. voraciſſima: & cuius ingluuies placari non poteſt. i. periculum, in quod fingitur verſa: obſidet, ideſt in perniciem prætereũtium, quaſi ex inſidijs loca occupat: latus læuum. i. ſiniſtrũ. Atq; ſ. Charybdis: ſorbet ter. i. multum, aut frequẽter fluctus vaſtos. i. valde amplos: gurgite. i. gyro, & vertigine, ingurgitante barathri i. voraginis: imo. i. profundo: ſorbet, dico, in abruptum. i. voracitatem obruptam: inter ſcopulos. ſ. derelictos: abſorpta, aut abrupta tota terra: vnde barathrum. i. profundiſſima vorago illic facta eſt: & ipſa erigit. i. eijcit, aut euomit: rurſum. i. denuo: ſub, ideſt ad auras. i. in aera, ſupp. fluctus: alternos. i. alternatim: nunc in barathrum abſortos, & nũc ad auras eiectos: & verberat ſydera (hyperbole poetica.) vnde. ſ. erecta. i. ad cœlum vſq;, videtur attingere: at. i. ſed, ſpelunca: cohibet. i. continet, & ſecum habet, faciẽs ne exeat, Scyllã. i. monſtrum illud: latebris cęcis. i. obſcuris: & quæ videri non poſſunt: exertantem. i. frequenter extra ſerentem: hoc eſt, aperientem ora (Exerto, frequentatiuum eſt, ab exero, quod componitur ab ex præpoſitione, ſeu extra: & ſero, verbum: quia poſt x, non ſcribitur s: ſcribitur, exero, & exerto.) & trahentẽ (nõ ſpiritu oris ſui, ſed potius ingurgitatione aquarum, quæ attractæ ſecum naues trahunt.) naues in ſaxa. Prima. i. ſuprema: facies, ideſt factura, & diſpoſitio corporis ipſius Scyllæ. eſt, ſup. facies: hominis. i. virginis (ſic Hora. Humano capiti ceruicem pictor equinam, &c. de capite mulieris loquens.) &, pro. i. virgo pulchro pectore, quæ à Glauco olim adamabatur: vt in Buco. dictum eſt in Sileno pubetenus. i. vſq; ad pubem: à capite poſtrema, ſupp. facies eius eſt: Piſtrix. i. ſimilis piſci: imani. i. turpi: & haud bono corpore: cõmiſſa caudas. i. habens commiſſas caudas, delphinum, ideſt illorum piſcium, vtero luporum, qui vorax eſt: aut, qa canes in vtero habere fingitur, propter vndarum ſonitum, quẽ ſcopuli latratui perſimilem edunt. Præſtat. i. melius eſt: te ceſſantem. i. tanq̃ ceſſantem, & non properantẽ: luſtrare. i. circumire: ſicut in q̃nto quoq; anno poſtea luſtrum, cõdebant Romani metas. i. terminos: Pachinni, illius promontorij: Trinacrij. i. Siculi: nam, qa tria promontoria ſunt in Sicilia: dicitur aliquando Triquetra, aliquãdo Trinacria: & prẽſtat te circũflectere longos curſus, quã vidiſſe ſemel ſub antro vaſto: Scyllam. i. mulierẽ illam: informẽ. i. turpem. & pubetenus in monſtra verſam: quę ea loca periculoſa obſidet: & quã vidiſſe ſaxa reſonãtia: canibus cœruleis, ideſt marinis: quos Scylla in vẽtre geſtare propterea fingitur, quod fluctus illi colliſi, quaſi latratum edunt.

PIERIVS.

¶ Et omina turbet.) Oĩno, omina, ex antiqs cod. legendum eſt. ¶ Hac caſti maneant in relligione nepotes.) In antiqs exemplaribus obſeruatum plurimum eſt, religione, vnico l ſcribi. Sed. n. Fl. Soſipater hoc præcipue citato verſu, gemino ll ſcribendum oſtẽdit, dum ait in hanc ſñiam parentheſis, quum vel litera, vel ſyllaba interponitur. litera: Hac caſti maneant in relligiõe nepotes, ſyllaba: Mauortis in antro, pro Martis. ¶ Læua tibi tellus.) Nullo pacto placet, quod in antiqs codi. legitur, Læta tibi tellus. Primum quod ea alibi Æneæ dr̃, Illætabilis ora. Deinde qa & tellus læua, & æquora læua, ĩferiori ſentẽtiæ per correlatiuũ quodammodo reſpondent, Dextrum fuge littus & vndas. ¶ Læuum ĩplacata Charybdis.) In vetuſtis aliquot exẽplaribus ĩpacata, legitur. ſed plus feritatis habere videtur, ĩplacata. ¶ Sorbet in abruptum fluctus.) In cod. aliquot antiqs, in abruptu. Eam. n. in antro maxĩe cauernoſo habitare Home. fingit. Magis tamẽ placet, in abruptum: vt vulgata habẽt exemplaria. ¶ Rurſusq; ſub auras erigit alternos. ¶ Fuere ętate noſtra nõ illiterati viri, q egerit, hoc eſt eructat, ex Homeri ſñia legendum autumarent. Quiq; locum illum inſpexere Charybdim aiunt profundiſſima voragine vndas abſorbere, quas viciſſim mox eructat. Sed enim qa ſeqtur hyperbole ea, Et ſydera verberat vnda: longe magis placet, erigit, prout etiam in veteribus cod. quos præ manibus habuimus ſcriptum inuenitur. ¶ Poſtrema immani corpore piſtris.) In cod. aliquot anti. priſtis, ſcribitur. Sed plura de hoc lib. x. eo verſu dicemus. In priſtin deſinit aluus.

Præterea (ſiqua eſt Heleno prudentia vati,
Siqua fides, animum ſi veris implet Apollo)
Vnum illud tibi nate dea, præq; omnibus vnum
Prædicam, & repetens iterumq;, iterumq; monebo.
Iunonis magnæ primum prece numen adora,
Iunoni cane vota libens, dominamq; potentem
Supplicibus ſupera donis. ſic deniq; victor
Trinacria fines Italos mittere relicta.
Huc vbi delatus Cumæam acceſſeris vrbem,
Diuinosq; lacus, & Auerna ſonantia ſyluis,
Inſanam vatem aſpicies, quæ rupe ſub ima
Fata canit, folijsq; notas, & nomina mandat.
Quæcunq; in folijs deſcripſit carmina virgo,
Digerit in numerum, atq; antro ſecluſa relinquit.
Illa manent immota locis, neq; ab ordine cedunt.
Verum eadem, verſo tenuis cum cardine ventus
Impulit, & teneras turbauit ianua frondes,
Nunquam deinde cauo volitantia prendere ſaxo,
Nec reuocare ſitus, aut iungere carmina curat:
Inconſulti abeunt, ſedemq; odere Sibyllæ.
Hic tibi ne qua moræ fuerint diſpendia tanti,
Quanuis increpitent ſocij, & vi curſus in altum
Vela vocent, poſſisq; ſinus implere ſecundos,
Quin adeas vatem, precibusq; oracula poſcas.
Ipſa canat, vocemq; volens, atq; ora reſoluat.
Illa tibi Italiæ populos, venturaq; bella,
Et quo quemq; modo, fugiasq;, ferasq; laborem,
Expediet, curſusq; dabit venerata ſacerdos.
Hæc ſunt, quæ noſtra liceat te voce moneri.
Vade age, & ingentem factis fer ad æthera Troiam.

SERVIVS.

¶ Præterea.) Hic oſtenditur cũcta ſcire Helenum, & inſenſam Iunoné: ſed prohiberi dicere, vt diximus ſupra. ¶ Heleno prudentia.) In hoie.n. prudétia eſt: in vatibus fides. ¶ Veris implet.) Oraculis: vt Lucanus, Atq; hoiem toto ſibi cedere iuſſit Pectore. ¶ Iunonis magnæ.) i. ſupernæ: nam legimus, Iunoni infernæ dictus ſacer. ¶ Prece numé adora, Iunoni cane vota libés.) His.n. Iuno præcipue delectatur. i. hymnis & p̃ce. ¶ Victor.) Propoſiti tui effector. ¶ Cumęam vrbem.) Sicuti Butrothi arcé, fontem Timaui. Euboea inſula eſt: Calchide cuius ciuitate de profecti ſunt ad nouas ſedes quęrendas: & haud longe à Baijs (qui locus à ſocio Vlyſſis Baio illic ſepulto nomé accępit) inuenerunt vacuum littus, vbi viſa muliere grauida ciuitaté condiderunt: quæ res fecundam oſtendebat fore rémpub. & eam Cumas vocauerunt: ſiue ab ἐγκύου, ideſt p̃gnante: ſiue ἀπὸ τῶν κυμάτων, ideſt ad vndis. Nam κύματα dicuntur. υ autem Latini in u vertũt: vt byrria, burrhia. ¶ Diuinosq; lacus.) Cõſecratos, Auernum & Lucrinum. Auernus autem, in plurali numero Auerna facit: vt tartarus tartara. vñ eſt. Auerna ſonantia ſyluis. Sane hic lacus ante ſyluarum déſitate ſic ambiebatur, vt exhalans inde per anguſtias, aquæ ſulphuræ odor grauiſſimus ſuperuolantes aues necaret. Vnde & Auernus dictus eſt, quaſi ἄορνος: quá rem Auguſtus Cæſar intelligens, deiectis ſyluis, ex peſtilentibus amœna reddidit loca. inſaná vatem. Alij Magnam dicunt: ſed melius deo plenam, & vaticinatricem intelligimus. ¶ Sub ima.) In ima: vt, Nanq; ſub ingenti luſtrat dũ ſingula templo. &, Exercet ſub ſole labor. ¶ Fata canit: folijsq; notas & nomina mandat.) Tribus modis futura pręddicit: aut voce, aut ſcripto, aut ſignis. i. quibuſdam notis, vt in obeliſco Romę vidermus: vel, vt alij dicunt, notis literarum: vt per vnã literá ſignificet aliqd. In folijs autem palmarum Sibyllam ſcribere ſolere teſtatur Varro. ¶ Carmina virgo.) Quia eius reſponſa verſibus ſcribebantur. virgo vero Phemonoe dicta eſt. nã Sibylla appellatiuũ eſt nomen: adeo vt Varro quot Sibyllę fuerint, ſcripſerit, Sibylla autem dicitur omnis puella, cuius pectus numen recipit: nam Æoli σιοὺς dicunt deos: βουλὴ auté eſt ſnia: ergo σιβύλλας quaſi σιοβουλὰς dixerunt. Inde eſt, Magnam cui menté animumq; Delius inſpirat vates. Sane ſciendum oia reſpõſa Sibyllę plus minuſue centum cõtineri ſermonibus. Vñ Virgilius ait. Quo lati ducũt aditus centum, oſtia centum: Vñ ruunt totidem voces reſpõſa Sibyllæ. ¶ Digerit.) Ordinat, diſponit. ¶ Secluſa.) Pro incluſa: pręppoſitio pro præpoſitione. ¶ Cardine verſo.) Aperta ianua, per Periphraſim. ¶ Turbauit ianua frondes.) Non ianua: ſed vétus qui per ianuã ingreditur. ¶ Incõſulti.) Inſcij rerum, ignari, ſine conſilio. Et cõſultus eſt qui conſulitur: incõſultus, qui nõ accipit conſilium. ¶ Volens.) Quæ velle habet. Nam volitura propter aſperitatem noluit dicere. ¶ Hęc ſunt, quę noſtra liceat te voce moneri.) Bene cum præſcriptione, ne fallidicus vel minus peritus poſtea putaretur ſacerdos.

vlla vatibus fides, animum ſi veris iplet Apollo, aut Apollo vera inſinuat cõſulentibus edicenda, vnum illud tibi nate dea proq; omnibus vnum prædicam, & repetens iterũq; iterumq; monebo. vnum dico pro omnibus, hoc eſt pro commodo omnium deſideriorum, nec ſemel hoc ipſum ſed iterum ac ſæpius monens vnum, inquit, vt in vno oſtenderet, non oneroſum eſſe pręceptũ. ¶ Iunonis magnæ pri. pr. numen. a. &c.) Docet Virgilius maioris potentiæ inimicos obſequendo potius quàm reſiſtendo poſſe ſuperari. quapropter dat Helenus mandata, & repetit à commonitione inſinuat Iunonem p̃cibus & votis eſſe ſuperandam, ſic poſſe poſt Siciliam venire ad Italiã, ſi placaretur illa, quę Troianorum commodis ire obuiam noſſet. ¶ Inſanam vaté aſpicies.) Inſanam dixit plenam numinis. ¶ Quę rupe ſub i. f. c. f. q; n. & n. m. &c.) Moré dixit ſibyllæ, & quo in loco ſit, & quo ordine ſingulorum deſiderijs reſpondeat, ſumit, inquit, folia, illic reſponſa conſcribit, ordinat, & dimittit. veniunt homines, cõſiderant folia, & futura cognoſcunt, ſed hoc habet mos ipſe contrariũ quippe ſi ventus impleret fores, & ordinationem foliorũ turbauerit, pereunt conſulta, & dubij remeant qui inſtructi fuerant redituri. ¶ Hic tibi ne. moræ fue. diſ. tan. Quamuis in. ſo. & vi. c. in. a. Vela vocet.) Noli, inquit, anxius eé de mora, licet enim clamitent ſocij, licet elementa ſuffragẽtur, nec nauiga priuſq; ſibyllam conſulas. proderit enim tibi iſtiuſmodi tarditas, vt inſtructior abeas. Quis eſſe poſſit huius rei fructus ſubnectit. ¶ Illa tibi Italiæ po. v. q; b. & q. q. mo. f. q; f. q; labo. Expediet, &c.) Ipſa, inquit tibi edicet, quæ ego prohibeor aperire. i. quæ ingruant bella, qui populi é diuerſo venturi ſint, & quomodo ſingulos labores vel tolerando tranſeas vel ſuperando mitiges. concluſit Helenus reſponſa, lætum Æneã dimittens, etiã hortatur addẽs. ¶ Vade age, & in. factis fer ad æt. troiam.) Fac, inquit, ingentem Troiã pro merito tuo, ingentem ideo, quia fecerat Helenus ipſe, ſed paruam, certum facit hæc dicendo, q; per ipſum Troiæ fortunæ reſurgent. vates, inquam eo ore locutus eſt, vt & vatis officium & amici intelligatur impleſſe. aliqua enim dixit futura, vt ſacerdos; aliqua vt amicus monuit, vt ceſſantibus partibus vatis celerius reddituru ſit.

ASCENSIVS.

¶ Præterea, &c.) Docet reliqua Heleni vaticinia, & amica conſilia, quæ non parum Æneam Didoni conciliant: nam ex eis intelligit Iunonem Troianis aliquando reconciliandam, vnde Dona. dicit ſic. ¶ Præterea.) Dicturus rem magnam, & ad Æneæ ſalutem, in primis pertinentem, commendat altis ſenſibus, tenaciter retinendam. ¶ Prudentia.) Quod ad eum pertinet, quum nõdum numine percitus ſit. ¶ Fides.) Hoc pertinet ad perſonam vatis. ¶ Præq; omnibus.) Pro commodo omnium deſyderiorum. ¶ Iunonis magnæ.) Oſtendit poeta, maioris potentiæ inimicos obſequendo, potius quàm reſiſtẽdo poſſe ſuperari. Quapropter, præcib. & donis, placãdam admonet Iunonem, vt poſſit in Italiam venire. ¶ Inſanam.) Plenam numinis. Morem dixit ſibyllę, & in quo loco ſit: & quo ordine ſingulorum deſyderijs reſpondeat. Scribit in folijs, ordinat, & dimittit: homines in illis futura legunt: ſed ſi vento perturbatur ordo foliorum, pereunt conſulta, & dubij remanẽt qui venerãt conſulturi. ¶ Illa tibi.) Edicet illa, quæ ego prohibeor aperire, quæ bella ſint vẽtura, & quomodo ſingulos labores, vel tolerando tranſeas, vel ſuperãdo cum

DONATVS.

¶ Præterea ſi. eſt. h. pr. vati. Siqua fides, an. ſi. v. im. ap. Vnum il. t. na. d. &c.) Dicturus rem magnam & Æneæ ſaluti vel maxime neceſſariam, eam primo commendat altis ſenſibus tenaciter retinendam. ſi igitur ſentis, inquit, aliquid me habere prudentiæ, hoc ad eum pertinet, qui nondum numinis alicuius potentia teneatur. Vatis ſiqua fides, ecce venit ad perſonam vatis. ſi habetur ſit

vlla

peſcas.

peſcas. ¶ Vade, age.) Et ingétem quæ iam prædicit, vt vates quę-dam admonuit, vt amicus ceſſantibus partibus vatis. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Præterea.i. præter ea quæ dicta ſunt, aut quæ diximus: ſiqua.i. aliqua prudétia eſt Heleno.i. ſi ego via humana habeo aliquid prudentiæ de rebus futuris: & ſiqua fides eſt Heleno vati, id eſt in quantum vati: & ſi Apollo implet, ſup. Helenum (loquitur autem de ſe) veris.i. reſponſis aut ſentētijs. O nate dea, ego prędicam tibi illud: vnum, id eſt precipuum: q; pro, id eſt vnum: præ omnibus.ſ. alijs: & ego repetens iterum, atq; iterum: monebo, ſupple te illud: vnum præ omnibus.ſ. tu, ſupplex: adora primum, id eſt in primis, ſiue ante omnia: aut primum, id eſt præcipuum: numen.i. poteſtatem diuinam, quæ ad nutum cuncta gerit: Iunonis magnæ.ſ. ſine exemplo: quia ſuperum eſt regina, Iouiſq;, & ſoror, & cōiux: & cane, id eſt ſolenniter pronūcia libens (quod etiam verus deus expetit à nobis: vnde eſt voluntarie, ſacrificabo tibi.) Iunoni vota: & ſupera, id eſt vince, & frāge dominam potentem, præcipue regnorum: donis ſupplicibus, id eſt ſuppliciter & ſubmiſſo animo votis: qa tu mittere deniq;, ſic, id eſt per talia vota, & dona, ac precamina: exiſtens victor mittere, dicit, fines Italos: & hoc Trinacria.i. Sicilia relicta. Et vbi.i. poſtq;: tu delatus.ſ. vi tempeſtatis: vt in fine. v. patebit: huc, id eſt in hos fines Italos acceſſeris: vrbem Cumeam.i. Cumas, q̄ ſunt in littore Italico: & acceſſeris lacus diuinos, id eſt dijs cōſecratos: vt Lucrinum, & Auernum: &, pro, id eſt Auerna, id eſt lacum Auernum (declinatur enim, ſicut infernus: hic Auernus, Auerni, in ſingulari: & nec Auerna, Auernorum, in plurali.) Auerna dicit, ſonantia ſyluis.i. per ſyluas, intra quas eſt: tu aſpicies vatem.ſ. vnā ex ſibyllis Deiphoben nomine, quæ Cumana dicitur: inſanam.i. diuino furore raptam: vt in. vj. dicetur. ideo autem fingūtur rapi diuino furore gentilium vates: vt nō de ſuo, hoc eſt, humano præſagio ſed ex deorum oraculo vaticinari iudicentur: ita, vt non ipſi, ſed deus per ipſos loquutus putetur: quę.ſ. vates, canit ſub rupe, ima id eſt profunda: fata.i. rerum euēta fataliter præuiſa: & mandat, id eſt committit: folijs.ſ. palmarum notas.i. characteres, & literas: & nomina, id eſt res notis deſcriptas: & ipſa virgo digerit in numerum.i. ſeriem & ordinem: carmina quæcunq; deſcripſit in folijs, atq; relinquit, ſupp. ea ante antrum: exiſtens ſecluſa.i. à carminibus quæ foris derelinquit: antro.i. per antrum, aut in antro: & ita verior eſt conſtructio, q̄ ſi dicas, Carmina ſecluſa antro, qa ſequitur illa.ſ. folia, aut carmina, manent.ſ. foris: immota locis.i. à locis in quibus in numerum digeſta ſunt: neq; cedūt.i. recedūt, ab ordine.ſ. ſuo, in quo collocata deſeruntur: verum.i. ſed quum id eſt poſtq̄ vētus tenuis impulit, eadem.ſ. carmina, in folijs ſiccis deſcripta: impulit, dicit, cardine verſo, id eſt aperta ianua, vertendo cardinem: & vbi ianua turbauit tenues frōdes, ſcilicet palmarum iam aridas, in quibus, vt dictum eſt, ſecundum Varronem, ſibylla ſcripſit, ipſa ſibylla nunquā curat: deinde, id eſt poſtmodum prendere, id eſt colligere: ſaxo cauo, id eſt in antrū, quod eſt ex ſaxo cauo, aut cauato: nec curat reuocare, id eſt reparare: ſitus, id eſt poſitiones foliorum, in quibus carmina per ordinem deſcripta erant: aut, ſup. non curat iungere, id eſt per ordinem cōnectere deinde carmina, quæ de oraculis prius compoſuerat: & ideo cōſultores abeūt inconſulti: & odere ſedem, id eſt antrum ſibyllæ: ad quod.ſ. fruſtra venerint: aut in quo carmina diuina ſic turbentur. Nequa, id eſt ne aliqua (prohibendi eſt) diſpendia moræ.i. dilationis: hoc eſt, iactura temporis, quam feceris immorando: fuerint tibi.i. reputentur à te: tāti.ſ. valoris, aut momēti: quin id eſt quo minus: hoc eſt, vt nō adeas vatem.ſ. ſibyllam, & poſcas præcibus: oracula.i. reſpōſa deorum ore prolata: quāuis ſocij increpitent.i. obmurmurent, q; illic moram trahere velis vbi periculum ſit: & quāuis curſus.i. proſpera nauigatio: vocet vi.i. impetu magno: vela in altum.ſ. mare, & non ad littora vbi vates reſidet: & quāuis poſſis impellere.ſ. ventis, ſinus.i. receptacula velorum, quibus ventum recipiunt: ſecundos.i. proſperos, quia à tergo ab inſequente vēto inflatos (hoc eſt, licet dexterrima ſit nauigatio, & ſocij omnes optent procedere: tamen nō omittas, quin vatem adeas, omiſit tamē, vt inferius dicetur: vnde ad Didonem appulſus adhuc neſciuit fata in Italia obeūda.) Et quin poſcas: vt, ſup. ipſa.ſ. vates, quod dicit in propria perſona, & nō tantum folijs notas, & nomina mādet, aut ſi popoſceris, ipſa canat, & reſoluat: volēs, id eſt libēter: vocē.i. organa vocalia: atq;, pro.i. ora illa expediet tibi.i. prompte, & expedite docebit te: populos Italiæ, & bella vētura: & quomodo fugias.i. euites ſi poſſis: q; pro vel: feras.i. toleres, ſi euitare nequeas: quēq; laborem.i. quālibet laborioſam prouinciam gerendam: & ipſa ſacerdos venerata: dabit.i. dicet: ſicut, Da pater augurium, atq; animis illabere noſtris. curſus.ſ. futuros: tibi.i. nauigationes reliquas, nec tamen dicit, q; docebit acceſſum eius ad inferos: quia tūc meminerit mortem Anchiſæ, quod facere noluit Helenus: concludēs autem ait. Hæc ſunt quæ licet te moneri.i. vt tu ſis admonitus noſtra voce: age.i. agedum, adhortādi aduerbium: Vade, & fer ad æthera.i. extolle vſq; ad cœlos: fatis.ſ. id volentibus: aut factis.i. facinoribus tuis: Troiam ingentem.i. quæ per te ingēs inſtaurabitur, quum ex ea olim Roma orietur. Seruius innuit illud, Hæc ſunt, &c. dictū ſub hoc ſenſu, vt Helenus excuſet ſe, ſi non plura dixerit, quum ea tantū liceat dicere: verum in hoc ſenſu potius dixiſſet, ſicut: aut ſi verſus pateretur, licet. Dona. autem innuit dictum, vt veniam petat ſi confidentius, non vt vates ſolum, ſed etiā vt amicus quędā admonuerit: & eſt honeſta clauſula, qua & nos vti poſſumus, vbi maiores admonuerimus.

Ordo.

PIERIVS.

¶ Dominamq; potētē Supplicibus ſupera donis.) In codicibus antiquis, votis: non, donis, legitur. Et ita apud Ti. Donatum habetur, quem locum etiam repetit in. xij. libri commētarijs eo loco, & tu Saturnia Iuno, quorum nihil eſt in impreſſis codicibus. ¶ Trinacria fines italos mittere relicta.) In codicibus aliquot antiquis, Metire, legitur, vt in hāc ſniam, Iter emenſi: &, Pelagoq; remenſo. Sed mittere, loco hoc magis oino cōgruit, vbi de fatis agitur, quorum auſpicijs Æneas ſit omnia peracturus. Huic ſimile eſt illud, Miſſus in imperium magnum. ¶ Quo quenq; modo fugias.) In antiquis aliquot codicibus, effugias, legitur. Sed, fugias, magis placet. Quemq;, vero per m, in ijſdem fere omnibus codicibus. ¶ Curſuſq; dabit venerata ſecūdos.) Mediceus codex, & vetuſti plerią; alij, venerata ſacerdos habēt. Et eodem modo legi in antiquo Priſciani codice hoc citato verſu, quāquā, & ſecūdos, in aliquibus legi non negarim, preſertim q; in Donatiano.

SERVIVS.

¶ Grauia.) A, finalitatis rōne producit: ſed ſatis aſpere. Nam in nullam deſinit cōſonātem: vt, Omnia vincit amor, & nos cedamus amori. Item, At tibi Thymbre caput Euādrus abſtulit enſis. ¶ Elephāto.) Pro ebore poſuit. Grece dixit. ¶ Stipat.) Dēſat. Vnde ſtipatores dicuntur, qui in nauibus componūt à ſtipa. ¶ Dodonæos.) Epiroticos à ciuitate Epiri Dodona laudauit: à regione, vt vaſa Corinthia. ¶ Lebetas.) Ollas æreas. Græce dixit: Zeumas enim vulgare eſt, non latinum. ¶ Hamis auroq;.) Hamis aureis, per En dyadim. Hamis autem catenis ſignificat. ¶ Conum inſignis galeę criſtaſq; comātes.) A parte totum: nam Conus eſt curuatura, quæ in galea prominet: ſuper quam criſtæ ſunt. ¶ Sua dona parenti.) Id eſt Anchiſæ: Sua autem, cōgrua, apta ætati. ¶ Remigium ſupplet.) Bene verbo mutuæ vſus eſt, vt ſupplemētum diceret: nam multos in Creta perdiderat. ¶ Velis aptare iubebat.) Subaudi, ſocios, à ſuperioribus. ¶ Ferenti.) Flāti. ¶ Anchiſa.) Vocatiuus hic non eſt latinus. Nam breuis eſſet à vt ò Catilina. Græcus eſt ergo, de quo valde apud eos q̄ritur quemadmodū exeat ab his nominibus quæ in es, mittūt nominatiuum. Nam Tydides Tydide facit: vt, Danaum fortiſſime gētis Tydide. Atrides quum ſit ſimile, Atrida facit: vt

¶ Quæ poſtq̄ vates ſic ore effatus amico eſt, ÆNE.
Dona dehinc auro grauia, ſectoq; elephanto
Imperat ad naues ferri, ſtipatq; carinis
Ingens argentum, Dodonęoſq; lebetes,
Loricam conſertam hamis, auroq; trilicem,
Et conum inſignis galeæ, criſtaſq; comanteis
Arma Neoptolemi, ſunt & ſua dona parenti.
Addit equos, additq; duces,
Remigium ſupplet, ſocios ſimul inſtruit armis.
Interea claſſem velis aptare iubebat
Anchiſes, fieret vento mora nequa ferenti.
Quem Phœbi interpres multo compellat honore,
¶ Cōiugio Anchiſa Veneris dignate ſuperbo, HELE.
Cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
Ecce tibi Auſoniæ tellus, hanc arripe velis,
Et tamen hanc pelago præter labare neceſſe eſt.

Auſoniæ pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade (ait) ò felix nati pietate, quid vltra
Prouehor? & fando ſurgenteis demoror auſtros?

eit: vt Horatius, Ne qs humaſſe velit Aiacem Atrida vetas Cur? Tale eſt & Anchiſa. Sane apud Latinos horum nominum cauſa maniſeſta eſt: quæ nominatiuum ipſum in a, mittunt, & recipiunt latinam declinationem: vt, Atrides Atrida, Scythes Scytha. ┌ Dignate.) Digne habite, digne iudicate. Nam modo nõ agentis habet, ſed patientis imaginem: vnde eſt in primo, Haud equidem tali me dignor honore. ┌ Cura deum.) Amor: vt, Veneris iuſtiſſima cura. ┌ Bis pergameis erepte ruinis.) Probauit curam deorum. Et ſciẽdum rhetorica eſſe argumẽta, quæ à cõtrarijs laudant. Quod enim ſupra Anchiſes infœlicitatis putauit, vt, Satis vna ſuperq; Vidimus excidia: hoc iſte argumẽtum cõuertit in laudem. Bis autem, propter Herculem & Græcos qui expugnauere Troianos. ┌ Ecce tibi.) Aut vacat tibi: vt in Tullio, Qui mihi accubãtes in cõuiuijs. Aut certe altius dictum eſt Tibi: ac ſi diceret, qui Italiæ hãc tantum viſurus es partem, nõ etiam quam fata Æneæ promittunt. ┌ Auſoniæ.) Italiæ à rege Auſonio. ┌ Arripe.) Inuade. Illic enim eſt ſacrificaturus. Et tamen. ἀνακόλουθον eſt. nõ enim præmiſit, quãquã vicina ſit. ┌ Quam pandit Apollo.) Laurolauini autem agrum ſignificat, ad quem vẽturus eſt. ┌ Vade ait.) Bis hæc eſt in Virgilio iteratio, vt hoc loco. Nam quum ſupra. Compellat dixerit, intulit modo ait. Item in quinto quum præmiſerit, Fidam ſic fatur ad aurem: Subiecit rurſus: Et ſeſe oſtẽdat in armis Dic ait. ┌ O felix nati pietate.) Latenter oſtẽdit mortem futuram. Nõ. n. ait felicem vitæ lõginquitate, vel aduẽtu ad Italiam: ſed tantum nati pietate: quaſi qui poterit exequiarũ munus implere. ┌ Prouehor.) Sermone progredior: vt oſtendũt ſequentia.

DONATVS.

¶ Quæ poſtquã vates ſic. o. ef. am. eſt.) Hæc ergo cum beneuolo ore fuiſſet locutus, & Æneam fideliter iſtruxiſſet, muneribus cumulauit. ┌ Dona de. a. g. ſe. q; el.) Fit commemoratio munerũ cum ornatu ſuo, nam ſpecies ſecti eboris, & multi auri pondus, inſigne oſtẽdebãt meritum munerum, quæ Helenus donauit, & iuſſit ad naues ferri. ┌ Stipatq; carinis. in. ar.) Largitorem præcipuum dicit, qui tantum donaſſet argẽti, quãtum naues niſi ſtipatę ferre nõ poſſent. ┌ Dodoneosq; lebetes.) Poculorum genus ferũt eſſe lebetes. ┌ Loricam. c. ha. a. q; t. Et conum. i. g. c. q; co. Ar. neo.) Donauit, quæ opes augerẽt accipiẽtis, donauit, quæ aduerſus hoſtiles impetus ſalutem tuerẽtur. ſingula cum decore ſuo poſuit, dicẽdo quippe, conſertam hamis, hoc eſt pulchra arte cõfectam, & auro inſignem & galeam comantem. arma neoptolemi, nouiſſimum poſuit, cuius eſſent arma, illius ſcilicet, qui captiuos habuit Troianos, & Troiam vicerat, quo eſſet inſultatio arma victum poſſidere victoris. ┌ Sunt & ſua dona parẽti.) Dedit etiam Anchiſe ſua dona, ideſt quæ ætati eius merito conuenirẽt. ┌ Addit. e. Ad. q; du.) Addit equos cum ductoribus ſuis. ┌ Remigium ſupplet.) Quicquid remigijs deerat ipſe compleuit. ┌ Socios. ſi. in. ar.) Nullum niſi muneratum reliquit, dans quod competebat fortibus viris. ┌ Interea. cl. v. apt. iu. Anchiſes.) Helenus in officijs religioſis fuerat occupatus. quum autem hæc ageret, iubebat ſuos Anchiſes parare naues & aptare nauigationi neceſſaria, hoc eſt apte & cõgrue diſponẽs. ┌ Fieret. v. m. n. fe.) Cur fieret dixit? ne fieret mora ſuffragantibus vẽtis. ┌ Quem Phœbi in. m. com. ho.) Hunc Helenus honorificis verbis alloquebatur cõtinẽtibus, ſcilicet laudem. dicitur laus ipſa. ┌ Con. Anchiſa Veneris di. ſu.) Non quo ipſe quaſi potior dignatus ſit iungi matrimonio Veneris, ſed quo is dignus eſſet inuẽtus cui iungeretur, quæ eſſet filia Iouis, hoc locutiõis genus & in primo libro poſuit dicens. haud equidem tali me dignor honore. ┌ Cura deum.) Ideſt, quẽ dij amarẽt, probatio huius diei. ┌ Bis. pe. er. ruinis.) Qui cum eẽt debilis, nõ ſemel ſed ſecũdo ẽt liberatus ſit periculis patriæ, in qua ceciderũt viri fortes. dicẽdo bis oſtendit non euentum fuiſſe vel caſum, ſed fauore numinum eſſe ſeruatum. ┌ Ecce tibi Auſoniæ. t. h. ar. ve. Et ta. h. p. pr. neceſſe eſt.) Æneæ dixerat longe eſſe Italiam, verum ne tędium ſenex pateretur longam ſperãs ſupereſſe nauigationem, ſolicitudinem eius releuat ſpõdẽdo proximã vius eſt dicto. ecce quaſi iam manu teneri potuiſſet, aut oculis cerni. Licet ſit, inquit, proxima vſq; adeo vt demonſtrari & videri poſſit, tamen comprehendi non poteſt, niſi ad eam fuerit nauigatum. hanc arripe velis. facilitatem nitendi voluit demõſtrare. ┌ Auſoniæ pars il. pr. qu. p. Apollo.) Quod ait, ecce, demõſtrantis eſt, hoc eſt quod compleuit, dicendo partem eſſe Italiæ, quæ templum præferebat Apollinis, conſtabat autem longe nõ eſſe diſcretum, quod demonſtrari poterat & videri. ecce Apollo conſulitur

conſulitur & reſpõdet, Apollo deos penates facit loqui cũ Ænea, ne ad ortygiã redeat. Apollo nunc Italiam monſtrat. ┌ Vade, ait, ò fe. na. pte.) Ornamentum totius laudis ſeruauit ad finem felicem indicans eum, qui haberet filium tãta pietate præſtantem, vſq; adeo quod ſummum fuit (vt dictum eſt) ſeruauit ad finem, vt nihil dehinc addiderit, quod pertineret ad laudem minuitur enim meritum laudis, & cadit ſi poſt præcipua & magna meriti inferioris deiecta iungantur. ┌ Quid vltra Pro. & fan. ſur. demo. auſtros?) Venti, inquit, flant. non debeo fabulis longioribus immorari commodum veſtrum.

ASCENSIVS.

¶ Quæ poſtq;, &c.) Poſt cõſultationem Heleni, & oracula diuũ, recitat dona quæ ab eodem Heleno ſuſcæpit, & quæ pater Anchiſes, & quæ cæteri: docetq; quibus verbis Anchiſen compellarit: de quibus omnibus dicit Donatus ſic. ┌ Stipat largitorem præcipuum indicat: qui tantum donaſſet argẽti, quãtum naues: niſi ſtipatæ capere nõ poſſent: loricam: & dona, quæ augeãt ſuas opes dat: & ea quibus ſe ab hoſte tuetur: & omnia cum decoro: & dicit arma fuiſſe illius qui Troiam vicerat: vt ſit inſultatio arma victum ferre victoris ſua ætati cõuenientia. ┌ Socios.) Nullũ indonatum reliquit, dans quæ competebãt viris fortibus. ┌ Dignate.) Quaſi qui dignus ſit inuẽtus, qui filię Iouis iũgeretur. ┌ Bis Pergameis.) Oſtẽditur quod ſit cura deum, qui quum debilis eſſet: liberatus tamẽ ſit periculis patriæ, in qua perierũt viri fortes. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Quæ ſcilicet miſſa, aut oracula iam dicta: poſtq; vates. ſ. Helenus. effatus. i. eloquutus eſt (ſed augurale eſt verbũ) ſic. i. in modum præmiſſum, ore amico. i. fauorabili: ipſe imperat dehinc. i. deinde dona grauia auro: & elephãto. i. dente elephanti (declinatur autem hic elephas elephãtos: vnde fit nominatiuus hic elephãtus elephãti: ſicut delphin, & delphinus: Arabs & Arabus, in nominatiuo reperiũtur.) ſecto. i. aut ſectili, aut iam præparato: ferri, ideſt vt ferrentur ad naues: & ſtipat. i. cõdenſat, & immittit carinis, ideſt aluo nauium: ingẽs, ideſt valde magnum argentum: & ita magnum, vt niſi ſtipetur, nõ poſſet à carinis recipi: & lebetes, ideſt ollas æreas, Dodoneos. i. Epiroticos: à Dodona Epiri vrbe (declinatur autem hic lebes, lebetis: ſicut hic tapes, tapetis, Grauia autem producitur finalitatis gratia, dicit Seruius ſed ea ratio in principio tertij pedis, locum habere ſolet: verum Virgi. oẽs pedes à breui inchoaſſe reperitur.) & ſtipat carinis, loricam. i. tunicam, olim ex loris fieri ſolitam: nũc ex anulis: vñ dicit, trilicem. i. tribus licijs cõſtantem, conſertam, videlicet, hamis & auro. i. hamis aureis, aut trilicem dicit, quia cõſtabat loris hamis ferreis, & annulis aureis, quibus fimbriæ decorabãtur: & conum. i. curuaturam galeæ: inſignis. i. excellẽtis & (vt dicũt) notabilis, per ſigna rara inuẽtu: & criſtas comãtes. i. quæ in morem comarum à cono dependebãt, ſunt enim criſtæ ornamenta galearum: ſicut capitum gallorum: dicitur autem Achilles ſemper criſtatus inceſſiſſe, vnde bene datur id eius filio, quum ſubditur per appoſitionem, arma. i. loricam, conum, & criſtas galeæ, exiſtẽtia arma Neoptolemi. i. Pyrrhi, qui ea moriens Heleno dereliquerat. Et parenti. ſ. Anchiſæ ſunt: &. i. etiam: ſua. i. debita ętati: & cõuenientia dona: & ipſe Helenus, addit, ſcilicet ad dicta dona: equos quorum palmam Epiros obtinet: & addit duces. i. conductores iunerum, & ſupplet remigium. i. addit remiges deficiẽtes, eo quod in Creta multos amiſerat, & nõnullos dereliquerat ſuppleſſe autẽ putatur ex Troianis, vt ſint ſoli Troiani Romani imperij authores. & ipſe ingruit. i. opprimit: armis. i. multitudine armorum, quę cuilibet dedit, ſocios. ſ. itineris mei: Anchiſes. ſ. pater meus, iubebat interea aptare velis claſſem. i. inſtruere & diſponere claſſem ad nauigãdum: ne qua. i. ne aliqua. mora. i. dilatio fieret: vẽto ferẽti. i. flanti. i. qñ ferret, aut flaret: nam flãdo quodãmodo claſſem fert, & puehit vẽtus, quẽ. ſ. Anchiſem: interpres Phœbi. i. oraculorum Phœbi, hoc eſt, Helenus compellat. i. adloqtur, ſup. cũ multo honore. i. valde honorifice: dicẽs, ſup. ò Anchiſa, dignate. i. digne habite, ſuperbo. i. nobili & magnifico: cõiugio (nõ dicit, ſtupro: nec tamen cõnubio, quia cõiugium poteſt eſſe illegitima cõiunctio: nuptię autem ſunt legitimæ.) Veneris, dum ex ea Æneam gignebat, & ò cura. i. amor & ſolicitudo, deũ. i. deorũ ereptæ bis. i. qui bis ereptus es ruinis Pergameis. i. Troianis (in vtroq; ſ. excidio, ſemel ſub Laomedonte, & ſemel ſub Priamo. Caueat autem explanator, ne dicat, erepte bis ruinis, Pergameis cura. i. per curam: deum, pro deorum: quia ſic, cura, eſſet ablatiui caſus. & produceretur: quum tamen corripiatur) ecce tibi quaſi dicat

Ordo.

dicat in conſpectu tuo eſt Tellus Auſoniæ.i. Italiæ: arripe hãc velis: & tamẽ neceſſe eſt, & vt, ſupp. præter labare hãc: pelago.i. per pelagus, quia illa p ars Auſoniæ, quam Apollo pandit.i. aperit: & manifeſtat vobis petendam: eſt procul.i. lõgo adhuc circuitu petẽda: & ait, vade, ô felix pietate.i. propter pietatem: nati, ideſt filij tui: qui (vt tacite innuit) pie tecũ aget, dum exequias perſoluet: & ad inferos te viſurus deſcendet: ſed id non dixit expreſſe: & ne plura interrogetur dicit: ſed quid ego prouehor.ſ. ſermone, ideſt productior ſum prouectus, vltra, ſcilicet q̃ conſtitueram: vel vltra prius dicta: hoc eſt vlterius: & demoror.ſ. ab officio: fando.i. loquendo: Auſtros.i. ventos vobis fecũdos: ſurgẽtis.i. iam, iamq; flaturos, aut orientes è terra vt fient.

PIERIVS.

¶ Dodonæosq; lebetes.) In antiq̃s codicibus, lebetas, legimus. Et Seruius hoc à Virgilio Græce dictũ ait, illud addẽ lebetem poculorum genus eſſe Tit. Dona. ¶ Remigiũ ſupplet.) In codicibus aliquot antiquis, ſuplet, vnico p ſcriptũ legas, circunfertur vero epitaphium à Pontano in Pelignis inuentum, vbi ſuplet, vnico p notatum eſt. Quod nulla non ratione factum à maioribus, nomen ſupellex, ab eo verbo (vt Pontanus idem affirmat) deriuatum oſtendit.

¶ Nec min⁹ Andromache digreſſu mœſta ſup̃mo, ÆN.
Fert picturatas auri ſubtegmine veſtes,
Et Phrygiam Aſcanio chlamydem, nec cedit honori,
Textilibusq; onerat donis, ac talia fatur.
¶ Accipe & hęc, manũ tibi q̃ monumẽta mearũ AND.
Sint, puer, & longum Andromaches teſtentur amorẽ
Coniugis Hectoreæ, cape dona extrema tuorum,
O mihi ſola mei ſuper Aſtyanactis imago,
Sic oculos, ſic ille manus, ſic ora ferebat,
Et nunc æquali tecum pubeſceret æuo.
Hos ego digrediens lachrymis affabar obortis.
¶ Viuite fœlices, quibus eſt fortuna peracta ÆNE.
Iam ſua, nos alia ex alijs in fata vocamur.
Vobis parta quies, nullum maris æquor arandum,
Arua neq; Auſoniæ ſemper cedentia retro
Quærenda, effigiem Xanthi, Troiamq; videtis,
Quam veſtræ fecere manus, melioribus opto
Auſpicijs, & quæ fuerit minus obuia Graijs.
Siquando Tybrim, vicinaq; Tybridis arua
Intraro, gentiq; meæ data mœnia cernam,
Cognataſq; vrbes olim, populoſq; propinquos
Epiro Heſperia, quibus idem Dardanus author,
Atq; idem caſus, vnam faciemus vtranq;
Troiam animis, maneat noſtros ea cura nepotes.

SERVIVS.

¶ Supremo.) Vltimo: poſtq̃ eorum deſperabat aſpectum. ¶ Picturatas.) Participium ſine verbi origine. ¶ Auri ſubtegmine.) Ideſt filo quod intra ſtamẽ currit: quod Perſius tramam dixit, Mihi trama figurę Sit reliqua: aſt illi tremat omẽto popa vẽter. Nam male quidã ſubtegmẽ ſtamẽ accipiũt, quum ſtamẽ de auro eſſe nõ poſſit. ¶ Et Phrygiam Aſcanio chlamydẽ.) Aut acu pictam. Huius enim artis peritos Phrygiones dicimus ſm Plautum. In Phrygia enim inuẽta eſt ars. Aut ob hoc addidit Phrygiam, quaſi per quã patriæ memoria retineretur. ¶ Nec cedit honori.) Ideſt tanta dat munera, quãta merebatur Aſcanius: hoc eſt enim honori nõ cedere, parem eẽ meritis accipiẽtis. Scaurus vero, honore legit: & intelligit, honore non cedit Heleno, qui patri eius vel auo dõauerit multa. ¶ Textilibus.) Sibi cõgruis. Quid enim magis conueniebat donare mulierem? ¶ Accipe & hæc.) Aut intelligimus ante aliqua fuiſſe donata: aut certe ſecundum ius locutus eſt. Omnia enim quæ vel auus vel pater acceperat, ad Aſcanium hęreditatis iure deuenιũt. ¶ Monumenta.) Memoria. Monumenta autem à mentis admonitione ſunt dicta. ¶ Longum amorem.) Et de præterito & de futuro, vt agnoſcas quantum te vel amauerim, vel amatura ſim. ¶ Coniugis Hectoreæ.) Dictum eſt hoc habita ratione perſonæ, cum qua loquebatur: ac ſi diceret, vxoris auũculi tui. ¶ O mihi ſola mei ſuper Aſtyanactis imago.) Super, ideſt valde, vehementer, expreſſe: hoc eſt valde mihi es imago Aſtyanactis, quo ſermone etiam Homerus in ſimili vtitur ſignificatione. ¶ Pubeſceret æuo.) Vt etiam in ſecũdo diximus proœconomia eſt, vt veriſimile ſit Aſcanium in octauo potuiſſe iam bella tractare. ¶ Viuite fœlices.) Viuite modo, bene optãtis eſt: nõ vt in Bucolicis male dicẽtis: vt, Viuite ſyluæ, ideſt perite. Simile eſt & valete: vt Terẽtius, Valeãt qui inter nos diſſidium volunt. Sũt autem hæc per contrarium inuẽta maledicta, vt ſit quaſi ſalua veneratio. Illud q̃ritur vtrum viue an viuas.i. vtrum per imperatiuum, an per optatiuum dicere debeamus. & cõſtat dici melius per optatiuum. Optari.n. poſſunt, nõ imperari, vel bona, vel aduerſa, quod autem inuenimus per imperatiuum: vſurpatum eſt. ¶ Fortuna peracta iam ſua.) i. dura, propria Troianorum: vt, Hac Troiana tenus fuerit fortuna ſecuta. ¶ Parta.) Pro parata. ¶ Semper cedẽtia retro.) Vt, Iam tandem Italiæ fugientis prendimus oras. ¶ Quam veſtræ fecere manus.) Quod eſt dulcius. ¶ Et quæ fuerit minus obuia Graijs.) Ideſt quæ nullum patiatur excidium. Alij Fuerint, legũt: & volũt eſſe maledictum in Græcos, vt ad auſpicia referas: quod non procedit. Nec.n. de hoc agebatur. ¶ Siquãdo Tybrin.) Fluuiũ: pro quo regem ipſum poſuit Tybrin, qui in hũc cecidit fluuium: & ei nomẽ dedit. Nam ante Albula dicebatur: vt oſtẽdit in ſeptimo. Alij nolunt Tybrin cecidiſſe: ſed Tyberinum regem Albanorum: à quo Tybris dictus eſt. Vt autem Tybris dicatur, hæc ratio eſt. Quodam tempore Syracuſani victores cæperũt Syracuſis Athenienſium ingentem hoſtium multitudinem: & eam cæſis mõtibus fecerunt addere munimẽta ciuitati. Tũc auctis muris etiam foſſa intrinſecus facta eſt: quæ flumine admiſſo repleta munitiorem redderet ciuitatem. Hãc igitur foſſam per hoſtium pœnam, & iniuriam factam, Tybrin vocarũt ἀπὸ τῆς ὕβρεως. Poſtea pſecti Siculi ad Italiam, eam tenuerunt partẽ, vbi nũc Roma eſt, vſq; ad Rutulos & Ardeã. Vnde eſt, Fines ſuper vſq; Sicanos. & Albulã fluuium ad imaginem foſſæ Syracuſanæ Tybrin vocarũt, quaſi ὕβριν: vt. ¶ Effigiem Xanthi Troiãq; videtis.) Circa Syracuſas autẽ eẽ foſſam Tybrin noĩe Theocrit⁹ meminit. ¶ Gẽtiq; meę.) Bene genti ſuæ dicit, non ſibi. Scit enim Aſcanio regna deberi. ¶ Data mœnia cernam, Cognataſq; vrbes olim.) Qñq;. & per oĩa cernã ſubaudi. Senſus aũt talis eſt, Si potuero ad Italiã peruenire, & regna cõſtituere, & videre vrbes, & populos tibi cognatos. Nam & Æneas & Helenus à Dardano originẽ ducit. Ergo hoc dicit, Quoniã ab vno originẽ ducimus: & iiſdem caſibus ſubiacuimus. ¶ Troiam vtrãq;.) i. quam & tu feciſti, & ego facturus ſum, iungamus, & faciamus vnã: ſed. ¶ Animis.) hoc eſt fœdere & affectiõe: quoniam re vera eas natura non ſinit iungi. Sane quoniam occurrebat humanæ breuitas vitæ, bene ſubiunxit. ¶ Maneat noſtros ea cura nepotes.) Diſtinguendum autẽ. ¶ Populoſq; propinquos Epiro.) Et ſequentibus oſtẽdit quomodo. ¶ Heſperia.) Ideſt quibus populis author eſt. ¶ Dardanus, Et Heſperia.) Hoc eſt ἑσπέριον, (nam Græce dixit) & eſt de loco aduerbium Dardanus ἑσπέριον. Figura enim nonnunquã pulchra eſt, ſi elocutio imperfecta ſit: vt Cicero in Verrinis, Qui Verrem Romulea. & non addidit tribu.

DONATVS.

¶ Nec minus Andromache di.m.ſ. Fert pic.a.ſ.te.v.&c.) Andromache, inquit, triſtis de ſuorum ſupremo abſceſſu ferebat veſtes Aſcanio ſub tegmine variatas hoc eſt filo auro incluſo diſtinctas, quum dicit quale, dicit quales & nõ dicit quãtas, neq; ipſas ſpecialiter numerat, plus voluit in generalitate ſentiri q̃; forſitã fuerãt & phrygiam Aſcanio clamydem, nec cedit honori. duo merita poſuit clamydis. vnũ q eſſet phrygia, quæ res dare potuit viſuro ſolatium, quia veniebat illa ex originalibus terris. alterum, q tãtæ gratiæ fuit, vt honori & merito cõueniret Aſcanij. nã digna fuit, qua vteretur talis, dignus ẽt Aſcanius, qui tantã rem applicaret vſibus ſuis. hoc moraliter poſitum eſt. Sunt.n. plerũq; nõnulli, qui cũ ipſi ſint humiles atq; deiecti vtũtur veſtibus, quas deformẽt. ſunt, qui cum veſtibus ſuis pari honore cõtendũt. in Aſcanio igitur & clamyde par meritũ fuiſſe laudatum eſt. clamydem ſolam ſpecialiter laudari cõmemorauit, cętera generaliter. textilibuſq; onerat donis, ac talia fatur. in Heleni parte dixit, ſtipatq; carinis, hic dixit, onerat. Helenus donat argẽtũ, lebetas, galeam, loricã; arma perſonis apta fortioribus ipſe quoq; vir fortis. Nouerat.n. quod cuiq; dare debuiſſet. donat aũt puero mulier in ve-

ſilibus vniuerſa.hæc enim conueniebant vtriq; perſonæ. Quum autem offerret Aſcanio,addidit etiam verba plena religionis, & quæ animi beneuolentiam apertius demonſtrarent,commendationem quoque continentia & dantis & munerum.¶ Accipe,inquit,& hæc ma.ti.q.m.mea. Si.puer,& lon.andro.teſt.am.) Duas partes munerum fecit,vnã quæ in antiquis opibus fuiſſet,quęq; eſſet confecta manibus alienis, in qua clamys auri ſubtegmine variata.alteram,quæ non tanti pretij fuiſſet, eſſet tamen manibus confecta largientis.quum ergo has quoq; offerret,ait,Accipe & hæc,hoc eſt præter clamydem & prædicta,accipe etiã hęc, quæ confeci ipſa manibus meis vt haberet alterum quod eſſet in pretio,alterum quod omnia religione præueniret,nec conſideraret,quid datum videretur,ſed reſpiceret potius perſonam dantis & affinitatis affectum.addidit Andromache.¶ Con.he.) Hoc eſt, ſi pretio ſuo meritum apud te iſta habere nequiuerint,habeãt ſaltem, quod has donat Andromache vxor Hectoris auunculi tui. huius quippe neceſſitudinis commemoratiõe fiet amoris noſtri memoria in tuis ſenſibus diuturna.¶ Cape.d.ex.tu.) Libẽtius accipi debent,quæ tibi offerunt tui dandi occaſionem aliam nõ habituri,manuum tibi,quæ monumenta mearum ſint puer,& longum Andromache teſtentur amorem. hunc habent intellectum, quia puer es,& ſpero te diu victurũ,poterit apte eſſe amoris mei diuturna memoria. ¶ O mihi.ſ.m.ſ.a.i. Sic.o.ſic.i.ma.ſic.o.ſe.Et nunc.æ.t.p.æ.) Miſerabilis vox eius, quæ filij ſui ſimilitudinem videbat,deniq; quales tu oculos habes,& manus tales etiam ille habuit:ſic fuit omnis facies eius,vt tua.ætas quoq; conſimilis tecum pubeſceret,ſi in hoc tempus manſiſſet incolumis.dum gemit filij memoriam,dum dolores ſuos miſeranda voce proſequitur,prodidit cauſam liberalitatis ſuæ.arbitrabatur enim quę tanta conſerebat ei,qui aſtyanactis ſimilitudinem ferret, non ſe extraneo donare ſed filio. ¶ Hos ego digrediens la.aſ.ob.) Ego,inquit,receſſurus à ciuibus bonis ac religoſis ab his,qui ergame ac meos tam liberales extitiſſent,nõ potui abire ſine pectoris morſu.nam quantum mœroris animo gererem,teſtabãtur oculi mei obortas lachrymas ingenti vbertate fundẽtes,obortas dixit.ſ.nõ coactas,aut cum aliqua flendi cogitatione prolatas.inter ipſas tamen lachrymas huiuſmodi verbis affatus vtrunq; ſum, hoc eſt Helenum & Andromachem.¶ Viuite felices qui.eſt.ſ.p.I a.ſ.&c.) Optimam occaſionem poeta repperit,qua definiret,quid ſit feliciter viuere. Feliciter eſt viuere,inqt,manere otioſum in vno loco,& aduerſa fortunæ vlterius non timere.admiranda cõceptio dictiõis. Æneas enim fortunam ſuam grauem & fatis aduerſam felicitati cõparat alienę.deniq; totus in eo eſt,vt ſingula cũ ſingulis cõferat.felices eſtis,inqt,& beatã ducitis vitã, quorũ infortunia trãſacta ſunt & mala cõſumpta,proinde viuite, qm̃ vobis,vitæ delectatio & otiũ ſupereſt.nos.n.vitã ducimus miſerandã,qui trahimur per incerta,vobis ꝓuenit quies pleno ſucceſſu, nec ingruit plena periculis nauigãdi neceſſitas.viuite q eſtis à mea infelicitate diſcreti,nec mecũ queritis Italiã,quę tm̃ diſcedit,quantũ eam nos inſiſtẽdo perſequimur.nõ ita poſuit arua retro cedẽtia, ꝙ vere poſſibile eſſet,ſed vt exprimeret eius hominis tędia, qui per tot annos tantis laboribus conſumptis nondum inueniebat, quo peruenire cogebatur.effigiẽ Xanthi, Troiãq; videtis. Quã veſtrę fecere manus.habebãt.n.numina originalis terræ,quæ iccirco addiderat,vt amiſſæ veritatis affectũ ſimulatorũ vocabulorũ nuncupatiõe penſarẽt. Quã veſtrę fecere manus. Gratius eſt.n.& dulcius quicquid per nos fabricatur aut ſurgit.melioribus opto auſpicijs,& quę fuerit minus obuia graijs,memor nominis Troiæ,quę aduerſis fatis penitus interierat,ne aliquod alterius Troię nomẽ ſimile naſceretur,addidit dicẽs,feciſtis quidẽ Troiã,ſed opto vt melioribus fatis ſit cõdita,nec habeat aliqñ obuios græcos,aut eorũ faciẽ nouerit,quod malũ facile potuit naſci & accedere cõſtitutę in partibus ſuſpectis. Sed hoc obtinuit,ne aliqñ fieret.¶ Si qñ tybrim.vi.q;.t.a. I n.g.m.d.m.c.) Si vnq̃,inqt,tybrim videre contigerit,& agros Italiæ ac mœnia,q̃ nobis fatorũ rõne dicũtur eſſe decreta.quũ dicit ſiqñ,oſtẽdit plus eſſe in proximitatis deſperatiõe,qm̃ ſuperius dixit. Italiã ſequimur fugiẽtẽ.¶ Cognataſq; vr.o.p.q;.p.Epiro he.&c.) Et ſi nos,inqt,per longa regionum diuortia fortuna compellit,tamẽ animorum poteſt eſſe indiuiſus affectus.quum.n.vno generis authore nitamur,fiet vt veſtra Troia & noſtra animorum religione nectatur.quibus.n.in aduerſis eiuſdẽ caſu conſortium fuit,debent felicium quoq; temporum proſperitate coniungi. maneat noſtros ea cura nepotes, noſtros ſtudioſius imitari,quod viderint nos eſſe ſectatos.

ASCENSIVS.

¶ Nec minus,&c.) Recitat etiam dona,quæ Andromache deſcẽdentibus contulit,& verba vltro,citroq; habita. Vnde Donatus. ¶ Nec cedit honori.) Duo notat in chlamyde: & ꝙ eſſet ſibi ſolatio,quia eſſet de originalibus terris: & quod conueniret honori Aſcanij:nam digna fuit qua vteretur: Tali etiã dignus Aſcanius, qui tantam rem applicaret vſibus ſuis. Sunt enim quidam abiecti qui vtuntur veſtibus ſibi non conuenientibus. Sunt rurſus adeo excellentes,vt quum ſuis veſtibus pari honore contendant. Laudauit autem ſolam chlamydem. Cætera generaliter dixit.¶ Onerat.) Vt in Heleno dixit, Stipatq; carinis. Ille vir fortis,donat aurum argentum. Arma viro forti. hæc mulier donat puero textilia. Ergo habuit rationem perſonarum:hæc etiã duo genera munerum ponit, Chlamydem auri ſubtegmine variatam quæ eſſet ex antiquis. Itẽ alia munera,quę non eſſent tanti pretij: ſed ſuis manibus,vnde quum hęc offerret,dixit.¶ Accipe.) Et hæc pręter chlamydem,& prędicta: vt alterum haberet pretium:alteꝶ amoris religionem:& dantis affinis,affectum. Ergo ſi non valent dona,valeat perſona Andromaches tui auunculi vxoris. ¶ Lachrymis adfabar.) Nõ poterat ab ijs,q & ciues,& in ſe liberales eẽnt, ſine lachrymis diſcedere. ¶ Viuite felices.) Feliciter viuere dicit, manere otioſum,in eodem loco:& aduerſa fortunæ vlterius nõ timere. Sibi autem omnia contraria eſſe oſtendit. ¶ Cedentia retro.) Impoſſibilia dicit.ſed per illa ſuum tædiũ exprimit,qui tot annos laborioſe,periculoſeq; nauigans nondũ videbat quo peruenire cupiebat. Hæc Dona. ¶ Ordo autẽ eſt. Nec minus,ideſt & nihilominus quãuis multa dederit Helenus: Andromache mœſta ſupremo digreſſu.i.quum videret ꝙ oino digredi vellemus: fert.ſ.ad cõferendũ nobis veſtes picturatas ſubtegmine auri.i.habẽtes ſubtegmen.i.filum,quod inter ſtamẽ currit,aureum,aut ex auro,& ſup.dat Aſcanio chlamydẽ,Phrygiam.i.acu pictã, quod opus Phrygionũ dicit:nec Aſcanius cedit honori.i.nõ inferior, ſed dignus eſt tali honore,aut forte chlamys non cedit honori.i.decori cuiuſlibet alterius chlamydis,& onerat,ſup.eũ,aut miniſtros eius.donis textilibus.ſ.contextis:ac fatur talia,ſup.ad Aſcaniũ. Accipe ò puer.&,ideſt etiã hęc, vltra ea quæ Helenus dedit, aut quæ ipſa prius dederat,ſup.munera:quæ ſint tibi monumenta.i.quæ admoneãt te,& memorem faciãt: manuũ mearum,ideſt operum manu mea factorum,& teſtentur longum.i.per longum tempus,amorem Andromaches,appoſitorie,coniugis Hectoreæ.i.Hectoris auunculi tui, & nunc Heleni etiam auunculi, ſed potius Hectoris: vt eum ad imitandã Hectoreã virtutem,incitet: vnde prius & auunculus excitat Hector:nã donum prophetiæ,quod Heleno contigit,non omnibus datum: virtutẽ quiſq; quãuis multo interuallo imitari poteſt:cape extrema dona,tuorum,ideſt neceſſariorum.q.d.poſt hæc non offenſurus es plures ex gñe & patria tua.O ſola imago, Aſtyanactis mei.i.filij ex Hectore (declinatur hic Aſtyanax,huius Aſtyanactis, vel Aſtyanactos.) ſuper.i.ſuperſtes,& ſuperexiſtens:aut reſtans adhuc mihi, i.in ſolatium,aut memoriam:quũ filiũ amiſerim:imago (inqt) qa ille ferebat ſic.i.vt tu facis oculos,ſic manus.ſic.ora. (Bona cõparatio à poeta excogitata,qui ſicut patres ſimiles inducit,filiorũ quoq; ſimilitudinem approbat,ſi ſuperuixiſſet Aſtyanax,q̃ laus Iuli in domum Iuliã redundat.) & pubeſceret nunc tecum, ſi.ſ. viueret:æquali æuo.i.ætate. Ego digrediens adfabar hos.ſ.Helenum & Andromachem:lachrymis obortis.i.præter ſpem ortis, hoc eſt,lachrymãs inter loquẽdum: viuite,quia felices,ſup.ſunt, quibus eſt fortuna iam ſua.i.propria,& fataliter debita, peracta (& hoc modo non eſt in ſermone improprietas, nec mala reciprocatio,quum nõ reciproce accipiatur,licet hunc locum Valla, & alij fere grãmatici notẽt,& eſt quaſi per parẽtheſim dictum:& ſentẽtia qualis illa in.j. O fortunati,quorũ iam mœnia ſurgunt.) nos vocamur iam ex alijs fatis.i.fatalibus incõmodis:in alia fata:quies eſt parta.i.labore acquiſita vobis:nullum æquor.i.nullus campus planus,maris.i.aquarũ, eſt vobis arãdum.i.ſulcãdũ nauibus:nec arua Auſoniæ.i. Italiæ cedentia ſemper retro, quia quum prope fuerimus,adhuc longo circuitu ſunt quærẽda.i.veſtigãda: vos videtis effigiem.i.ſimulachrũ & cõſimilem effectionem Xanthi,ideſt illius fluuij Troiani:& videtis Troiã,quam veſtræ manus fecere,opto,ideſt ſicuti opto melioribus auſpicijs,q̃ prior Troia manibus deorum facta prædicatur,& quæ auſpicia, ideſt auſpicata initia,& fundamina:fuerint minus obuia.i.obſtãtia, Graijs.i.Gręcis:ita vt ab eis non eruãtur. (Notum eſt, quod Romani Ethruſcorum diſciplina imbuti, nihil magnũ inierunt, niſi captatis auſpicijs.i.niſi habito deorum (vt opinabãtur) iudicio quod ex auium inſpectione deprehendebant: & ideo auſpiciũ accipitur pro auſpicato.i.prudẽti,& bene prouiſo: quod Galli dicuntur, pauiſato initio,& auſpicari,pro prudenter inchoare.) Si

ego

Ordo.

ego intraro, pro intrauero: quãdo.i.aliqñ Tybrim fluuium Italiæ Romam interfluẽtem: & arua Tybridis vicina: & ego cernã mœnia, data.i.permiſſa, aut cõceſſa fatis: meæ gẽti, quia ſcit Aſcanio deberi regnum: aut gẽti ſuę, potius q̃ ſibi regnum petere ꝓbetur: & vrbes cognatas.i.cognatis extructas, olim.i.quouis tẽpore futuro: & populos propinquos.i.affines: & ab vna patria oriũdos, nec loco multum diſtãtes: nos faciemus Epiro, & Heſperia.i. Italia: hoc eſt, Ex Epiro & Heſperia, quibus idem Dardanus eſt author: atq; quibus eſt idẽ caſus.i.eadẽ fortuna, qa propter excidium Troiæ ambæ à ꝓfugis habitatę, vt nos faciemus: dicit animis.i.fœdere & cõcordi volũtate vtraq;, vnam Troiã.i. referemus in diuerſis locis, quod in vno nõ poſſumus, Troiam patriam noſtrã euerſam, & ſi, quia breue & irreuocabile tẽpus, omnibus eſt vitę: id nos perficere nõ poterimus: ea cura.i.ſolicitudo eius rei faciẽdæ: maneat.i.certe expectet, noſtros nepotes.i. poſteros à nobis, & noſtris deſcenſuros.

PIERIVS.

¶ Auri ſubtegmine veſtes.) Sũt antiq codices in qbus, ſubtegmine, vna dictiõe legat. Sunt vbi ꝓpoſitio, ſub, diuiſa eſt à tegmine, ſed grãmatici, ſubtemine, abſq; g litera legẽdũ contendũt, Dici vero, ſubtemen, ſubteminis, vt ſtamen, ſtaminis, ait Cariſius. ¶ Hos ego digrediens lachrymis adfabar obortis.) In antiquis plerisq; codi. abortis, legitur per ab, ſed doctorum conſenſus mauult per ob, obortis, ſcribi. ¶ Cognatasq; vrbes olim.) In antiquis exemplaribus nõ eſt, q;: vt ab eo verbo pẽdeat, vnam faciemus vtraq; Troiam animis, cognatas vrbes olim.



SERVIVS.

¶ Prouehimur pelago.) Buthrotio derelicto. ¶ Vicina Ceraunia iuxta.) Sũt mõtes Epiri à crebris fulminibus ꝓpter altitudinem nominati. Vñ Horatius expreſſius dixit Acroceraunia ꝓpter altitudinem & fulminum iactus. ¶ Curſusq; breuiſſimus.) Adeo vt medio noctis ſpatio transfretauit. ¶ Optatæ telluris.) Quæ nauigãtibus ſemper optatur. ¶ Sortiti remos.) Per ſortẽ diuiſi ad officia remigãdi, q eſſet prorẽta, q pedẽ teneret. ¶ Paſſim.) Prout qs voluit. ¶ Littore ſicco.) ad diſcretionẽ illius quod aqua alluit. ¶ Horis acta.) Per horas

Prouehimur pelago vicina Ceraunia iuxta:
Vnde iter Italiam, curſusq́; breuiſſimus vndis.
Sol ruit interea, & montes vmbrantur opaci.
Sternimur optatæ gremio telluris ad vndam
Sortiti remos: paſſimq́; in littore ſicco
Corpora curamus: feſſos ſopor irrigat artus.
Nec dum orbem medium nox horis acta ſubibat:
Haud ſegnis ſtrato ſurgit Palinurus, & omneis
Explorat ventos, atq; auribus aera captat:
Sydera cuncta notat tacito labentia cœlo:
Arcturum, pluuiasq́; Hyadas, geminosq́; Triones:
Armatumq́; auro circumſpicit Oriona.
Poſtquam cuncta videt cœlo conſtare ſereno:
Dat clarum è puppi ſignum: nos caſtra mouemus,
Tentamusq́; viam, & velorum pandimus alas.
Virgi.

horas decurrẽs. ¶ Aurib⁹ aera captat.) Naturale.n.eſt, vt à q parte flaturus eſt vẽtus, ad eã auris admota frigidior fiat. ¶ Sydera cuncta notat.) Ideo cuncta, quia in ꝓgnoſticis legitur nõ ſufficere vnũ ſignum ad explorãdã futuram ſerenitatẽ. Notat aũt vt Tullius, notat & deſignat oculis.i.diligẽter ituet. ¶ Tacito cœlo.) Aut nocturno, per quod tacetur: aut ipſe tacitus: aut certe ad hoïes retulit. Nã licet ęternus ſit axium ſonus, tñ à nobis nõ auditur. Ergo quantũ ad nos, tacitum dixit. ¶ Arcturũ.) Stella eſt poſt vrſam in Boote ſigno. ¶ Armatũq; auro circumſpicit

Iamq́; rubeſcebat ſtellis aurora fugatis:
Cum procul obſcuros colles, humilemq́; videmus
Italiam: Italiam primus conclamat Achates:
Italiam læto ſocij clamore ſalutant.

ſpicit Oriona.) Sic Lucanus, Enſiferi nimium fulget latus Orionis. Et ſciendum non hoc eũ intueri vt cernat ſigna quæ omnibus patent: ſed explorare ſtellarum vigorem, quo futura indicatur ſerenitas: vt in Georgicis, Nã neq; tum ſtellis obtuſa acies videtur. Si autem quærebat quaſi nõ orta, nequaquam procedit: quum etiam Septentriões dixerit, qui ſemper videtur. ❡ Cœlo cõſtare ſereno.) Suppetere: vt Iuuenalis, Quis feret vxorem, cui conſtent omnia? ❡ Clarum ſignum.) Faculam eleuauit: vt, Flãmas quũ regia puppis Extulerat. ❡ Caſtra mouemus.) Caſtra ſunt vbi miles ſteterit. Dicta aũt caſtra quaſi caſta: vel ꝙ illic caſtraretur libido. Nam nonnunq̃ his intererat mulier. ❡ Tentamusq; viam.) i. naues producimus. ❡ Pandimus alas.) Cõtos intendimus. ❡ Humilemq; videmus Italiã.) Aut naturã prouinciæ oſtẽdit: vt Salluſtius, Italia plana ac mollis. Aut rẽ phyſicam exprimit: quia oẽ quod cõtinetur, altius eſt ab eo quod cõtinet. Aut quia ꝓcul viſentibus terra humilis ſemper videtur: vt Lucanus, Et dubios cernit vaneſcere montes. ❡ Italiam.) Tautologia vſus eſt ad exprimendum affectum nauigantum.

DONATVS.

❡ Prouehimur pelago, vi. ce. iu. Vnde. i. I. cu. q. bre.) Vt, inquit, pelago prouecti ſumus, hoc eſt porro vecti ad eum venimus locum, qui non longo curſu abeſſet ab Italia. ❡ Sol ruit interea, & m. v. o.) Elapſus fuit dies ex maxima parte. Sternimur op. g. tel. ad. v. So. r.) Remis, inquit, ad littus acceſſimus. ❡ Pa. q. in li. ſic. Co. cu. f. ſo. ir. a.) In ipſo illo littore refectis ex cibo corporibus ſedimus, mox vero (vt feſſos artus ſolet) ſomnus tenuit. ❡ Nec dum or. m. n. h. a. ſu. H. ſ. ſt. ſu. pa. & o. Explorat ve. &c.) Officium ſolliciti peritiq; & diligentis gubernatoris expreſſit. quod enim pertinebat ad eius curam euigilauit competenti tempore, quod ad peritiam ſydera omnia inſpexit, quod vero ad diligẽtiam explorauit vniuerſa. Triones quidã volunt quaſi Virgilius de noie ipſo aliquid detraxerit, cum hoc ſolo nomine vocitẽtur, ſignũq; habeant ex numero ſtellarum additum numini. ſiue igitur dicamus triones, ſiue ſeptẽtriones, eo redigitur res, vt vtrũq; ſit integrũ. ❡ Nos caſtra mouemus.) hoc eſt nauigia. ❡ Tẽtamusq; viã.) Primo. n. quibuſdã tẽtamentis initium ſumitur nauigãdi, vt naues in altũ producantur. ❡ Et ve. pa. a.) Velorum, inquit, ſpatia & angulos aperimus. vſurpatũ eſt, vt alæ dicãtur velorum, quibus volari poſſit in pelago. inde eſt, quod alio loco ait. Linquimus Ortygiæ portus, pelagoq; volamus. ❡ Humilẽq; videmus Italiã.) Non quia natura ſua humilis erat atq; depreſſa, ſed quia etiã illa, quæ alta ſunt cum nauigantibus longe apparuerint, eſſe videtur humilia. ❡ Italiam primus conclamat Achates, Italiam læto. ſ. c. ſa.) Gratulabantur ſe reperiſſe Italiam, quam per tot annos quæſitam inuenire nequiuerant.

ASCENSIVS.

❡ Prouehimur, &c.) Docet quomodo illuc ꝓuectus eſt: & quo Italiã à ſocijs viſam, & ſalutatã, prætergreſſus eſt, de qua re dicit, id ſolũ notatu dignũ, Donatus, quod Italia humilis nõ eſt, ſed humilis dicitur: quia etiam alta nauigãtibus: quum longe apparẽt, videntur humilia. i. ima & quaſi humi iacẽtia. ❡ Ordo aũt eſt. Nos prouehimur. i. porro vehimur, & auehimur: à Butroto pelago. i. per pelagus: iuxta Ceraunia, ꝓmõtoria illa Epiri, à crebris fulminibus denominata: vicina. i. nobis deſcẽdẽtibus Butroto: vñ. i. à quibus: iter, ſup. eſt breuiſſimũ: & curſus eſt breuiſſimus vndis. i. per vndas, Italiã. i. in Italiam vſq;: nam media noctis ſpatio pertrãſitur. Sol ruit. i. occidit interea: & mõtes opaci vmbrantur. i. ex aduerſo ſolis inuoluuntur vmbris: nos ſternimur gremio. i. receptaculo: Telluris. i. terræ optatæ. ſ. ſemper nauigãtibus: ad. i. iuxta vndam. i. exponimur terræ ad oſtium vnde ait ſternimur ſortiti remos. i. per ſortes exerciti remis: & poſtquã viciſſim incũbuimus remis ad vndam: & nos curamus in littore ſicco paſſim corpora, ſup. noſtra. i. facimus ea quæ ad curã corporis pertinẽt: quod verbũ ſi ſolã egeſtionẽ ſignificet ſatis ruſtice ad mẽſam diceret Æneas in cõſpectu reginæ, ſed ad oia pertinet. ſopor irrigat artus feſſos. i. dormimus: necdũ. i. & nõ adhuc & nox i. facies cœli nocturna: acta. i. trãſacta, aut ducta horis: nõ ſubibat i. conſcendebat adhuc: medium orbẽ. ſ. cœli. i. nondũ erat mediũ noctis: &, ſup. Palinurus, nauita ille diligentiſſimus: ſurgit: haud ſegnis. i. nõ tardus, aut ignauus, ſed ſtrenuus: ſtrato. ſ. toro ex ſtramentis facto: & explorat. i. inquirit: oẽs ventos: & captat auribus aera. i. ſi vſquã audiret murmura aeris quæ futurã tempeſtatem indicẽt, Seruius aliam cauſam adfert: & notat cũcta ſydera. ſ. nautis obſeruãda labẽtia: cœlo tacito. i. motu à dormiẽtibus, præſertim imperceptibili: licet concentum mirabilẽ edere à Platonicis prædicetur cœlũ, vt de ſomnio Scipionis: teſtis eſt Cice. notat, dicit, arcturũ, & hyadas pluuias. i. pluuioſas: & pluuias excitare ſolitas: & Triones. i. boues geminos, qui ſunt in Septẽtrione ad polum: & circũſpicit Oriona. i. ſydus in quod Oriõ trãſlatus dicitur armatũ: auro. i. fulgore enſis aurei: hæc aũt oia in Geor. & in fine huius deſcripta ſunt. Poſtq; ipſe Palinurus videt cuncta conſtare i. conſentire ex ſtatu ſuo, cœlo ſereno. i. etiã futurã ſerenitatẽ indicante ipſe dat è puppi ſignũ clarũ. i. faculam, aut tedã incenſam: nos qui eramus. ſ. in littore, mouemus caſtra. i. more militũ colligimus ſarcinulas, & diſcedimus illinc vbi ſtationẽ habueramus: & tentamus viam an. ſ. fluxus opportunus eſſet: & hoc comperto pandimus alas velorum. i. antẽnas, (aut ſm Seruium) intendimus contos. i. perticas, quib. profunditatem aquarũ inquirit nauitæ, & aurora rubeſcebat iam: & hoc ſtellis fugatis à ſplendore ſolis abſconditis: nobis iam (inquit) quũ nos videmus ꝓcul obſcuros colles. ſ. Italiæ & Italiam humilẽ. i. humilẽ apparentem: quia procul viſam Achates cõclamat. i. ſimul, vt videbat, clamat Italiã, & ſocij ſalutãt læto clamore Italiam, dicentes forte, Salue ſancta parens diuum Saturnia tel. &c.

PIERIVS.

❡ Arcturum, Pliadasq; Hyadas.) Quamuis in veteribus codicibus, Pliadasq;, legatur. Placet tamen, quod eius loco poſitum eſt à recentioribus, pluuiasq;, hyadas. Nam Plias primam ꝓducit, quia diphthongus eſt, ει, πλειάς: niſi quis vocalem alteram, quod ſæpe ex commodo ſuo Græci faciunt, detritam velit.

Tum pater Anchiſes magnum cratera corona
Induit, impleuitq́; mero, diuosq́; vocauit
Stans celſa in puppi.
❡ Dij maris, & terræ tempeſtatũq; potentes, ANCHI.
Ferte viam vento facilem, & ſpirate ſecundi.
❡ Crebreſcunt optatæ auræ, portusq́; pateſcit ÆNE.
Iam propior, templumq́; apparet in arce Mineruæ.
Vela legunt ſocij, & proras ad littora torquent.
Portus ab Eoo fluctu curuatus in arcum,
Obiectæ ſalſa ſpumant aſpergine cautes,
Ipſe latet, gemino demittunt brachia muro
Turriti ſcopuli, refugitq́; à littore templum.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum late, candore niuali,
Et pf Anchiſes. ❡ Bellũ ò terra hoſpita portas, ANC.
Bello armantur equi, bellũ hæc armenta minantur.

SERVIVS.

❡ Corona induit.) Aut vſque ad ſummum impleuit: aut re vera coronauit. ❡ Dij maris.) Per quod nauigo. ❡ Terræ.) ad quam iturus ſum. ❡ Tempeſtatum.) Ventorum, aurarũ, temporum, ſerenitatis: vt, Vñ hæc tam clara repente Tempeſtas? Nam multa ſignificat. ❡ Spirate.) Et ad ventum pertinet, & ad fauorem: vt, Aſpirat ꝓmo fortuna labori. ❡ Crebreſcunt optatæ auræ.) Magnũ Anchiſæ oſtẽdit meritũ. ❡ Pateſcit.) Propinquantibus, vt, Et anguſti rareſcent clauſtra Pelori. ❡ Curuatus in arcum.) In arcus ſimilitudinẽ: vt, Exciſum Euboicæ latus ingens rupis in antrum. i. in antri ſimilitudinem. Sic de Ponto Salluſtius, Vnde hic tulit colorem, ſpeciẽ efficit Scythici arcus. ❡ Ipſe latet.) Re vera procul intuentibus. Vnde eſt, Portusq; pateſcit. Nam ſecũdum Donatum, Late patet, nõ ſtat verſus. ❡ Refugitq; ab littore templum.) Ædificia vicina littoribus longe intuenti videntur in mari, quæ accedentibus quaſi recedere & retro ſe agere putãtur: vel quia ſitum eſt in colle, qui ſenſim creſcit à littore. Ideo dixit, refugit. ❡ Primum.) Aut quale nũq; antea viderat: aut certe quia ſeqtur porcæ albæ omen. Alij vero tõdentes primũ campũ volunt. i. ꝓmã partẽ cãpi. ❡ Cãdore niuali.) Hoc ad victoriæ omen pertinet. Simul notãdum Anchiſen oẽm habere diuinãdi peritiã. Hinc eſt illud,

Sed tamen iidem olim curru ſuccedere ſueti
Quadrupedes, & frena iugo concordia ferre,
Spes eſt pacis ſ Ait, tū numina ſancta ꝑcamur ÆNE.
Palladis armiſonæ, quæ prima accæpit ouantes,
Et capita ante aras Phrygio velamur amyctu,
Præcæptisq; Heleni, dederat quæ maxima, rite
Iunoni Argiuæ iuſſos adolemus honores.

eſt illud, Diuiniq; oſſa parētis. ¶ Terra hoſpita.) Vſurpatiue hoſpita dixit: q.n. in es, exeūt, Ordo. cōia eſſe poſſunt. Nam fœminini num in a, non mittunt. Luca. Hoſpes in externis audiuit cu/na tectis. Nec mirum abuſum eſſe Virgiliū: quum & Plautus paupera dixerit: ab eo quod ē hic & hæc paup, vt, Pauperq; ſenatus. Itē, Pauperq; domus, nec nota parentū Munera. ¶ Bello armantur equi.) Ratiocinatio diuinationis eſt. ¶ Arméta.) Armē ta dicta ſunt quaſi apta armis. Nam equi interſunt præliis: boues arrnant ex cornis. ¶ Sed tamen.) Anacoluthon. Nam Quanquam non præmiſit. ¶ Spes eſt pacis, ait.) Oſtendit latenter vincere poſ ſe Troianos, dicendo ſupra, Curru ſuccedere ſueti. ¶ Palladis ar/miſonæ.) Bene poſt belli omen, armoꝝ deā precatur: quāquam hoc quoq; templū viſum ad omen pertineat. ¶ Dederat quę ma/xima.) Vt, Præq; oībus vnum Prædico. ¶ Rite.) Recte, ſecūdum ritū: vnde ſequitur, Perfectis ordine votis. ¶ Iunoni argiuæ.) Id eſt magnæ: vt, Iunonis magnæ.

DONATVS.

¶ Tum pater Anchiſes.m.c.c. Induit.i.cq.m.d.cq.in.v.v. Stās.c. in puppi.) Ob id, inquit, quòd viſa eſſet Italia, pater meus dijs vota ſoluebat. ¶ Ferte.v.v.fa.&.ſ.ſe.) Hoc eſt, viam facilem præ bete per maria, & fauorē veſtrum temperato flatuum ſuffragio cōmodate. ecce accedit petitionis fructus. ¶ Crebreſcunt, inquit, optatæ auræ.) Naturali more dixit, aura enim naſcitur cum pri/mū exoritur lux, quam ſupra induxit naſcentem, quo accedente crebreſcit ventus. ¶ Portusq;.p. Iā.p.t.cq.a.in.a.Mi.) In arce ait, hoc eſt in altitudine templum Mineruæ apparet. ¶ Vela legūt ſo cij.) Hoc verbum nautis eſt familiare, nā funes & vela quū colli/gunt, vel aliqua loca tranſeunt, legere appellant. ¶ Vela legunt ſo/cij, & proras ad littora torquent.) Arrepta.n. ſtatione fida, oppor tunum fuit deſcendere refectionis cauſa. ſequitur deſcriptio por/tus, qui venientibus occurrerat. ¶ Portus ab eoo fluctu curuatus in arcum.&c.) Portum ipſum non humana induſtria ſed natu/ra ꝓcurauerat. nam ab oriente ſole, qua maris fluctibus infeſtari potuit, magnas natura ſubiecerat cautes, quę violentiam maris exceptis fluctibus frāgerent, ſpuma tantum apparebat, quę cum nullius eſſet virtutis, nocere nō poterat ipſe, inquit, latet, hoc eſt cum ſęuiunt fluctus, cum procellæ vniuerſa perturbant, ipſe ne/ſcit quid agatur in pelago. ſic.n. eius ſitus eſt, vt venti illum quā uis validi reperire non poſſint, ꝓcurat eius tranquillitatem alti/tudo ſaxorū, quæ in modum brachiorum vtrinq; proiectę con/tra procellas & turbines quaſi aduerſus hoſtes murum pręſtant. refugitq; à littore templum, conſtitutis in portu eodem tēplum non apparet. Obſiſtentibus enim ſcopulis in immenſum ductis vi/deri non pōt. ¶ Quatuor hic primū.o.e.in.g.v.Ton.c.l.) Specio/ſum dictionis genus. nō.n. dixit, vidi equos in cāpo latiſſimo gra mē tōdentes, ſed vidi, inquit, equos in gramine tondentes cam/pum latiſſimū, & cum nō dicit qbus alijs herbis paſcerenť, oſtē/dit ſola illic gramina fuiſſe. ¶ Cādore niuali.) Ecce in equis, quod oēs quatuor fuerāt, & colore niuei cōſtituti in magna alimoniæ ſubſtātia, & lata in vbertate campoꝝ. ¶ Et pater Anchiſes, bellum &c.) Pater (ait) meus Anchiſes fiducia ſcientiæ ſuę, mox ꝓnūtia/uit equorum viſum bella portendere hac cōiectura, ꝙ equis eať ad bellū cōfirmatio aſſertionis ipſius fuit, & pleniſſima ꝓnūcia/tio, quod additur, bellum o terra hoſpita portas, bello armanť equi, bellū hæc armenta minantur. ridicule hic quidā coniiciunt, ꝙ Anchiſes exemplo equi ductus, ꝑ quem perijt imperium troię ꝓnuntiauerit equos iſtos bellū ſignificare ſed falſum eſt. idem qp pe iudicium ſuū ex interiore ſcientia prolatum ſequenti & con/traria diſputatione diſſoluit dicendo. ¶ Sed tamen iidem.o.c.ſ.ſ. Quadrupedes, &.f.i.c.f.) Nōnunq; ſolet, inquit, hoc animalium genus, & ad currū iungi, & iuga portare, & frena cōcorditer fer/re, quo genere ſeductus in aliā partem. ¶ Spes eſt pacis ait.) Quo modo, inquit, ſignificant bellū, pacem quoq; ſignificare poſſunt. dixit quemadmodum valeant etiā ſpē pacis oſtendere, quoniam ſigna pacis ſunt, quæ de numero, de curru & de frenis oſtendit, ꝓnuntiatione tamen duplici, atq; diuerſa vtranq; fecit icertam. ¶ Tum nu.ſan.p. Palladis armi.&c.) His omnibus ſignis demon ſtrantibus per coniecturas bellum, quod templum armatæ Pal/ladis occurrerat, quæ merito rogabatur, vt proſperum faceret, ſi quid forte imminere poſſit aduerſi, & ouantes dimitteret, quos ouantes excęperat. ¶ Et capita ante.a.p.ve.ami.) Rogabamus, in quit,

quit, velatis capitib' ante aras more patrio ſtantes. ante aras dixit, vt oſtenderet non ſolas preces fuiſſe, verumetiam mu nera, aras dixit fuiſſe in naui, q̄ non erant, vt oſtenderet nō ſo las preces fuiſſe, verumetiam munera, aras quoq; dixit fuiſ/ſe in naui, quę non erāt, vt oſtē deret aram dici poſſe, vbicūq; ſacrificatur. ¶ Præceptisq; Heleni.d.q.ma.ri. Iunoni argiuæ.i.a. ho.) Memores ait præcęptorum Heleni, quæ maxime curanda & ſemper retinenda mandauerat. Iunoni argiuæ hoc eſt, quæ, apud græcos ꝓcipue colebatur, vel græcis fauebat. Iuſſos, oſten, dit neceſſitatem faciendi fuiſſe, non voluntatem.

ASCENSIVS.

¶ Tum pater, &c.) Docet quomodo poſt preces Anchiſæ ad Ita liam appulſi, illic vota quæ Helenus perſoluenda admonuit, quo etiam modo admonuerat, perſoluerunt. Seruat in omni re poeta diligens ipſum decorum: nam ſocij Italiam ſalutabant læ ti, quoniam tam vicini eſſent. Anchiſes autem, non contentus Italiam inueniſſe, niſi id bono auſpicio fieret. (Sæpe enim res, lætæ triſtem habent exitum) præcatur diuos, vt proſperam nauigationem concederent, ſciens quod etiam in portu perie/rint plurimi. De hac re pauca dicit Donatus: quia (vt patet ex ijs, quæ in eum dicit Seruius) mutilus eſt, interciſus, ea autem ſunt hæc. ¶ Crebreſcunt ſ.) Apparet petitionis fructus. ¶ Fer/te viam faci.) Præbete facilem viam. ¶ In arce.) In altitudine. ¶ Legunt.) Verbum nautis familiare: nam funes: & vela, quum colligunt: vel aliqua loca, quum tranſeunt, legere appellant. ¶ Auræ.) Naturaliter dixit. Aura enim naſcitur, quum primum Aura. exoritur lux, quum ſupra induxit naſcentem. ¶ Portus.) Ab Oriē te, qua fluctibus portus infeſtari poterat: magnas natura obiecit cautes: ergo latet portus, quia fluctus illum reperire nequeunt. ¶ Cau.) Cautes autem ſunt in formam brachiorum. ¶ Refugit.) Conſtitutis in portu non apparet templum: quia obſtant ſcopu/li. hic primum honeſta loquutio paſcentes campum, & non pa/ſcentes herbam in campo: & quum dicit, quibus herbis paſceren tur, oſtendit ſola gramina illic fuiſſe. ¶ Candore ni.) Oſtendit & equos, & niueos, & conſtitutos in magna vbertate. ¶ Bello armā tur equi.) Nō quia equo Troia perierit, vt quidam ridicule dicūt: ſed doctrina ſua equos oſtendere, bella dixit. ¶ Palladis armiſo/nę.) Ad alia ſigna belli accedit templum, armatę Palladis, quam merito orat; vt proſperum faceret, ſi quid aduerſi immineret, & Ara. ouantes dimitteret, quos ouātes accæperat. ¶ Ante aras.) Vt oſtē dat præter preces etiam munera fuiſſe, dicit aras fuiſſe in naui, quæ non erant, vt demonſtret aram dici poſſe vbicunque ſacrifi/catur. Hæc ille. ¶ Ordo autē eſt. Anchiſes pater, i. patronus claſ/ſis, & vir prudens, atque religioſus, ſacrorumq; peritus: induit magnum cratera, ideſt vas vinarium corona: aut ex pāpinis: aut impleuit vſque ad ſummum (Declinatur hic crater, huius crate/ris, vel crateros, huic crateri, hanc cratera, vnde legitur hæc cra/tera, crateræ: ſicut ab accuſatiuo hanc ſtatera, hæc ſtatera: & ab ac cuſatiuo hanc caſſida, hæc caſſida, caſſidæ: ſic & panther, & pan/thera, & plura alia leguntur.) &, pro, ideſt impleuit mero: ſi in/duiſſe corona, accipitur pro ipleuiſſe: aut & impleuit mero poſt q̄ coronauerat eum, & ipſe ſtans in celſa puppi, ideſt in ſumma parte nauis iuxta gubernacula. vocauit, ideſt inuocauit diuos, di cens, videlicet, o dn potentes, ideſt qui habetis potentiam maris, quod nauigamus: & terrę, quā petimus, & tempeſtatum, quas ti memus: ferte vento. i. aſpiratione venti, Viam facilem: & ſpirate i. aſpirate: ſecundi, ideſt ſpirantes facite ventos ſecundos: &, ſup. quum hęc dixiſſet: aurę. i. lenes venti: optatę. i. deſyderatę: & cō/modę crebreſcunt. i. crebrę fiunt: & portus pateſcit. i. patefit iam propior: & templum Mineruę in arce. ſ. extructum, apparet: aut apparet in arce, vbi extructum erat: ſocij legunt, ideſt colligunt, & ſtringūt vela, & torquent proras, ideſt anteriores partes nauiū à proruendo dictas, ad littora, portus ſup. eſt curuatus in arcū, ideſt in formam arcus à fluctu Eoo. i. Orientali: hoc eſt, ab orien/te impingente: & cautes, ideſt ſaxa ꝑdura, quę & cotes dicuntur: obiectę. i. oppoſitę fluctib. ſpumāt aſpergine ſalſa. i. aqua maris, q̄ aſpergitur ex impetu, qui ſpumas creat. Ipſe, ſup. portus latet. i. occulitur (aut ſic, ipſe portus curuatus in arcū, &c. latet.) quia ſco puli turriti. i. ſaxa eminentia vtrinq;, & habentia turres in vertice aut ſaxa ipſa in morem turriū eminentia: demittūt brachia. i. col/les à iugis ſuis, quibus portū complectuntur, muro gemino. i. in morem

morẽ duplicis muri, vtrinq; extructi, & tẽplũ refugit.i.apparet refugere: aut verius occulitur, & non videt à littore, quũ tamen videatur à mari: eſt aũt tẽplũ hoc in Calabria. Ego vidi hic in gramine.i. in tali herba: primũ omen.i. pro primo omine rerũ futurarũ in Italia: quatuor equos cãdore niuali.i. cãdidos: tõdentes, aut depaſcẽtes cãpũ: late.i. in latum extenſum. Et pater Anchiſes ait, o terra hoſpita.i. q̃ nobis hoſpitatio pates, aut patebis, tu portas.i. adfers nobis bellũ: qa equi armant bello.i. ad bellũ: & ita ex omine conſtat: qa hęc armẽta.i. hi equi armis apti, minant bella, ſed tñ quãuis.ſ. bello armentur: ijdem quadrupedes.i. equi: ſueti ſunt ſuccedere olim.i. aliqñ finito bello: curru.i. ſub currũ: & ferre frena cõcordia.i. ipſi cõcordes ferre frena: iugo.i. ſub iugo, aut cõiugati: & ideo ait, ſpes eſt pacis: nos precamur tũ.i. poſtq̃ ſic loquutus eſt, numina ſancta ipſius Palladis, armiſonę.i. arma cõcutere ſolitæ: vnde in armis ſonare dicit: quæ.ſ. Pallas accępit: nos ouantes.i. lętos, more ouãtium: prima.i. ante cætera numina: eo quod ad eius templũ appulſi ſumus: & nos velamus capita.ſ. noſtra ante aras, aut q̃ erãt in tẽplo: aut potius quas extruxerant in littore, qa templũ ingreſſi nõ ſunt. Vnde Dona. putat nõ aras fuiſſe, ſed loca in qbus habitãt ꝓ aris habita: amictu Phrygio.i. Troiano. Et nos adolemus.i. incẽdimus, aut maturamus, ſeu mature offerimus: rite.i. ex more: & vt decet Iunoni Argiuæ.i. magnę, dicit Seruius: ſed, meo iudicio, dicendũ eſt Argiuæ.i. Argiuoꝝ protectrici: & ab Argiuis illis cultæ: nã Argiui, ab Argis dicunt Græci: vt in.ij. Et iam Argiua Phalanx inſtructis nauibus ibat: honores iuſſos.i. adorationem, & ſacrificia iuſſa pręcęptis Heleni, quę ipſe dederat, maxima.i. præcipua.

PIERIVS.

¶ Portus ab Eoo fluctu.) In omnibus pene codi. antiquis, quos verſare contigit, Euroo ſcriptum obſeruaui, & in pleriſq; lectionem hanc abraſam eſſe, & Eoo, repoſitum. Quia tamen huiuſmodi ab Euro deriuatiui nominis formam, neq; apud Græcos neque apud Latinos memini me legere, Eoo libentius, vt cum Mediceo vulgata habent exemplaria, legerim. ¶ Obiectæ ſalſa ſpumant aſpergine cautes.) Velius Longus poni differentiam tradit inter aſpergo, per e ſyllaba media, & aſparago per a, eſſeq; illud ꝑc verbũ: hoc vero per a, nomen: dictumq; à Virgilio, Spumant aſpargine cautes. Antiqua tamen pleraq; omnia exemplaria, adſpergine, legunt. ¶ Gemino demittunt brachia muro Turriti ſcopuli.) In codicibus aliquot anti. dimittũt, legitur. Quippe hac & illac mittunt, porrigunt, extendũt. Atq; pro turriti, ſunt codices, qui erecti: legant: ſed turriti, omnino magis placet. ¶ Refugitq; à littore templum.) In antiquis exẽplaribus, ab littore, eſt. ¶ Quadrupedes.) In antiqs codicibus, quadripedes, per i, vt bipes, tripes. Sed quadrupes per u, in conſuetudine manſit, vt ex periquilo, periculum: & alia quædam huiuſmodi, quæ per i, enunciari, ſcribiq; ſolita, Velius Longus ait.

SERVIVS.

¶ Haud mora cõtinuo.) Vnũ de his vacat. ¶ Graiugenumq; domos.) Sic eſt dictum, quemadmodum Troiugena. Et ſciẽdũ ſacrificij tantum cauſa hos tetigiſſe Calabriam: vbi dicuntur accępiſſe Palladium à Diomede, vel ab Vlyſſe. nec immerito dubitatur. Vt enim in ſecundo legimus, ambo rapuerant. ¶ Herculei (ſi vera ẽ fama) Tarenti.) Lacones & Athenienſes diu inter ſe bella tractarunt: & quum vtraq; pars affligeret, Lacones quibus iuuentus deerat, ꝓceperũt vt virgines cum qbuſcunq; cõcũberent. Quod factũ eſt. Et cũ poſt ſedata bella iuuẽtus icertis parẽtibus nata erubeſceret, & patriæ & ſibi eſſet opprobrio, (nam Partheniatæ dicebantur) accępto duce Phalanto octauo ab Hercule, ꝓfecti ſunt: delatiq; ad breue oppidum Calabriæ, quod Taras Neptuni filius fabricauerat, id auxerũt: & priſco nomine appellarunt Tarentũ. Bene ergo nunc Herculei Tarenti, ſi vera eſt fama, quia Taras condiderat, auxerat Phalantus. ¶ Attollit ſe.) Quia ꝓpinquãtibus aut recedere montes vidẽtur, aut ſurgere. ¶ Diua Lacinia cõtra.) Iunonis Laciniæ templum, ſecundũ quoſdam, à rege conditore dictum: ſecundũ alios à latrone Lacino, quem illic Hercules occidit: & hoc loco expiato Iunoni templum cõſtituit. ¶ Caulonisq; arces.) Caulon mons eſt Calabrię: vt Horatius, Et amicus Caulon fertilis Baccho: in quo oppidum fuit, quod ſm Higinum, q ſcripſit de ſitu vrbiũ Italicarum olim nõ eſt. ¶ Naufragum Scyllacæũ.) Periculoſum nauibus. Dictum Scyllacęũ vel à tractu, vel à periculi ſimilitudine. Nam inde Scylla longe eſt. ¶ Et gemitum ingentem pelagi.) Videtur delatus primo ad fretũ: poſtea ad Ætnam reuerſus. ¶ Fractas.) Nimias: vt, Fractos ſonitus imitata tubarum. ¶ Æſtu miſcentur arenæ.) Deſcribit loca Charybdi vicina: quã eſſe credit ex periculi magnitudine. ¶ Hæc ſaxa horrenda cenebat. ¶ Retulit ſe ad hiſtoriam. Nã pro ſcylla, ſaxa dixit horrenda. ¶ Eripite.) De periculis. ¶ Leuas ad vndas.) De Ionio venientibus: aliter non procedit. ¶ Cuncta cohors.) Quia ſuperius dixit. Nos caſtra mouemus. ¶ Ad manes imos.) Poetica hyperbole. ¶ Scopuli clamorem.) De hiſtoria, vt ſupra diximus, hoc traxit. Vnde etenim illiſæ concauis ſaxis imitantur latratum. ¶ Eliſam.) Excluſam: vt, Eliſos oculos & ſiccum ſanguine guttur. ¶ Rorantia aſtra.) Pro inrorata, ideſt quæ inrorabantur: à qua ſignificatione non eſt apud Latinos participium.

pium. Sane hyperbole eſt.

Haud mora, continuò perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obuertimus antennarum,
Graiugenumq́; domos, ſuſpectaq́; linquimus arua.
Hinc ſinus Herculei (ſi vera eſt fama) Tarenti
Cernitur, attollit ſe diua Lacinia contra,
Caulonisq́; arces, & naufragum Scyllacæum.
Tum procul è fluctu Trinacria cernitur Æthna,
Et gemitum ingentem pelagi, pulſataq́; ſaxa
Audimus longe, fractasq́; ad littora voces,
Exultantq́; vada, atq; æſtu miſcentur arenæ.
Et pater Anchiſes: nimirum hæc illa Charybdis,
Hos Helenus ſcopulos, hæc ſaxa horrenda canebat.
¶ Eripite, o ſocii, pariterq́; inſurgite remis. ANCH.
¶ Haud minus ac iuſſi faciũt, primusq́; rudentẽ ÆN.
Contorſit læuas proram Palinurus ad vndas,
Læuam cuncta cohors remis, ventisq́; petiuit.
Tollimur in cœlum curuato gurgite, & iidem
Subducta ad maneis imos deſcendimus vnda.
Ter ſcopuli clamorem inter caua ſaxa dedere,
Ter ſpumam eliſam, & rorantia vidimus aſtra.

DONATVS.

¶ Haud mora, continuo.p.o.v. Cornua velatarum ob.an.) Perfecto ait votorum ordine, ſubmota omni mora, obuertimus velatas antennas, vt curſum nauibus mutaremus. velatas antẽnas dixit, quæ tenerẽt vela. dicit cauſam propter quã hoc fecerunt. ¶ Graiugenumq; domos.ſ.q.l.a. Quæ enim ſuſpecta ſunt dimitti debẽt, iam nomina locoꝝ exequitur, quæ tranſierunt, vel quæ euaſerũt. ¶ Hinc ſinus Herculei (ſi vera eſt fama.) tarenti. Cernitur attollit ſe diua &c.) More ſuo multa ſuꝑflua deſcripſit, vt ad eum locum veniret, qui fuerat neceſſarius. debuit enim partes charybdis tãgere, vt reſpõſorum Heleni fidẽ aperte oſtẽderet. hanc primus Anchiſes itellexit, ipſe enim dixit. ¶ Nimirum hic illa charybdis, hos Helenus ſcopulos, hæc.ſ.h.c.) Parum fuit loca intellexiſſe, nuntiaſſe etiam, dat quoq; in pręſenti conſilium, vt euadi potuiſſet dicens. ¶ Eripite o ſocij pariterq; inſurgite remis.) Socios nõ fruſtra appellauit. in cõmuni.n. periculum omnibus fuerat laborãdũ, ne ſimul omnes ſorberet charybdis, quod ſi diceret pro vobis facietis, qui periculorũ pręſentium participes eſtis. ¶ Haud minus ac iuſſi faciunt.) Confeſtim, vt iuſſi ſunt, fecerunt, quippe aduerſus præſentem & maximam vim celeres & maximi omnium conatus fuerant neceſſarij, quorum periculum fuit. ¶ Primusq; rudentem Contorſit læuas proram Palinurus ad vndas &c.) Palinurus in hac cauſa, quem obſeruabant vniuerſi, qui periculum vitare potuiſſet, conſilium primus arripuit, vt ad læuam niteretur, hunc imitabantur cæteri, iuuabat & vẽtus. ſed nihil profuit pertueniſſe, niſi qui apparati venerunt ad reſiſtẽdum, tamen obtinuit malum quod nauigia implicabat. ¶ Tollimur in cœlum curuato gurgite, & ijdem ſubducta ad manes imos deſcẽdimus vnda.) Deſcriptionem fecit charybdis ſecundum Heleni denuntiationem, factis primo quippe verticibus pelagi, cum ipſis nauibus ad cœlum exæſtuans vnda peruenit, dehinc remeans in altitudinem demerſam reuocatus adduxit. ¶ Ter ſcopuli clamorem inter caua ſaxa dedere, Ter ſpumam eliſam, & rorantia vidimus aſtra.) Tale fuerat malum, vt hoc conſtet & non ſemel valuiſſe, ſed ſæpius, tantaq; eius fuerat vis, vt ſereno cœlo aſtra videremus in nubibus rorantia vt ad plenum redirẽt vndę, quas ructauerat charybdis.

Aſcenſius

ASCENSIVS.

❡ Haud mora, conti. &c.) Docet quò illinc prouecti, per Charybdim prteruecti ſunt. vnde Donatus. ❡ Socios.) Nam in cõmune vbi periculũ eſt, oĩbus laborãdum eſt. Hęc ille. Ordo. ❡ Ordo eſt. Haud mora, ſup. fit: & nos obuertimus. ſ. in pelagus: quia dictum eſt, Vela legunt ſocij, & proras ad littora torquent: continuo, ideſt illico: cornua antennarum velatarum, ideſt velis indutarum: ſunt autem antẽnæ, à latere mali, quaſi cornua, aut brachia ſeu alæ eius, obuertimus, dicit, votis perfectis, ideſt poſtq̃ perfecimus vota: ordine. i. per ordinem, & nos linquimus domos Graiugenũ, pro Graiugenarum. i. Græcorum: à Graijs, aut in Græcia genitorum: & arua ſuſpecta propter inhabitantes hoſtes: hinc. i. poſtquã hinc prouecti ſumus: ſinus. i. angulus maris: Tarenti Herculei. i. a Phalanto, qui octauus fertur ab Hercule auct: ſed priſco nomine nominari permiſſi (vnde licet Taras, ipſius conditor nomen dederit: aut Tarẽtus heros: vt quidã volunt: tñ quia Phalãtus Herculeus ipſum auxit, & eo Coloniã duxit, põt & Herculeum appellari: ſed quia Dionyſius Halycar. dixit à Lacedęmonijs conditum, & alij ab alijs: dicit poeta) ſi vera eſt fama, quæ. ſ. Herculeum appellat à Phalanto: cernitur. ſ. à nobis. & diũa Lacinia. i. templum Laciniæ, ſcilicet Iunonis, quæ à conditore, vel à Lacinio latrone illic interempto ab Hercule, Lacinia dicta: eo q̃ locus, in quo poſt expiationem tẽplum factum eſt, Lacinij appellationem habeat: attollit ſe contra, ideſt ex aduerſo: & arces Caulonis, ſcilicet oppidi, quod & Caulonius dicit: & eſt in prima parte Italię, de quo Beroaldum ſtatim videbimus, & Scyllacęum, ſcilicet oppidum: naufragum. i. periculoſum, iuxta quod ſæpe fit naufragiũ quũ ſint illic ſcopuli, q̃les iuxta Scyllã ſunt: attollit ſe contra: aut cernitur hinc (verſus non eſt, eo metro quo reliqui: nam in quarto pede habet amphimacrum. i. pedem triſyllabum, cuius media breuis, inter duas longas eſt: nam naufragus, mediam corripit: vnde Perſius, Cantet ſi naufragus aſſem, &c. Sunt tamen, qui nauifragum, legere malint. In quinto autem ſpondeus eſt: qui verſus periculi, vt quibuſdã videtur, depingit iactationẽ & laborẽ.) Tũ. i. deinde: Æthna Trinacria. i. Sicilien. cernitur e fluctu: & nos audimus longe gemitum. i. crepitũ ingẽtem: pelagi. i. maris: & ſaxa pulſata. ſ. ab impetu aquarum: & voces aquarum fractas. i. colliſas & reuerberatas ad littora. Vnde addit, & vada. i. aquę per q̃s vadere licet, quum ſint minus profundæ, ſed magis periculoſæ: exultant. i. frequenter exiliunt, & eriguntur: & harenæ miſcentur æſtu. i. feruore aquarum cõmotarum. Et pater Anchiſes, ſupp. exclamat (ſed mirus artifex poeta, in re trepida, vt eã depingat, verbum demere ſolet: vt etiam hic) o ſocij eripite, ſup. vos his periculis: & inſurgite pariter. i. pari ictu remis, vt, ſcilicet impetũ aquarum in Charybdim ducentium ſuperent. nimirum & non eſt (inquit Æneas) mirum, ſi pater Anchiſes tunc exclamabat: aut nimirũ. i. quia certe hæc, ſup. eſt illa Charybdis, quã, ſup. Helenus canebat: & Helenus canebat, ſcilicet vaticinando: hos ſcopulos, ſup. horrendos, & hæc ſaxa horrenda. ſ. ipſius Scyllæ. Socij faciunt haud. i. non minus: hoc eſt, tantum, ac. i. q̃, ſeu quantum erant iuſſi: & Palinurus contorſit primus rudente, ideſt fune, quo vela dirigũtur (aut ſi legatur, rudentem, erit adiectiuum, vt ſit prorã rudẽtem. i. multum ſonantem inter ſaxa.) cõtorſit ergo, aut rudẽte. i. fune: aut proram rudentem. i. multum ſonãtẽ: ad vndas lęuas. i. ad lęuam: hoc eſt, ſiniſtrã, iacentes ad Charybdim, videlicet cuncta cohors. i. tota alia claſſis, petiuit remis & vẽtis. i. toto conatu (vnde puerbiale eſt, quoties aliquid toto conatu fit, id remis & ventis fieri.) læuam, ſup. partem: nos tollimur. i. erigimur in cœlum (hyperbole eſt) & hoc gurgite. i. globo, aquarũ curuato. i. in fornicem, ſeu arcum erecto: & iidem. i. nos iidem, qui pauloante in cœlum ſublati eramus: deſcendimus ad manes, ideſt inferos: Aut, ſubtracta. imos. i. pfundos: & hoc vnda. i. aqua: ſubducta. i. abſtracta nauibus noſtris: quũ enim hic erigitur: illic deprimitur, ſcopuli. i. rupes ſaxoſæ in aquis: dedere ter clamorem. i. vehementem fragorem, inter ſaxa caua. i. concaua, aut impetu aquarum excauata, & nos vidimus ter ſpumam eliſam. i. excuſſam, & vi expreſſam, & aſtra rorantia. i. irrorata, & aquis ſparſa: omnia autem hyperbolicos dicuntur ad ſignificandam nimiam vehementiam aquarum cõmotarum ad Charybdim. Beroal. in Seruium verba, ſunt hæc. Si verſum Horatianũ: ita legeremus, vt allegatur à Seruio, præuaricabimus normam ſapphici carminis, quod in penultimo pede exigit trochæum: ideoq̃ legẽdum eſt amicus Aulon: & ita in emendatis codicibus legitur: eſt autem Aulon, mons Calabriæ, contra Tarentinam regionem, vt Porphyrio ſcribit: Ferax boni vini: de quo intellexit Martialis celebrans vinum Tarentinum: Nobilis, & lenis, & Baccho fertilis Aulon. Enimuero apud Virgilium, Gaulon, legitur: & accipitur pro oppido: quod à Plin. collocatur in prima regione Italiæ: & Strabo in. vj. Cauloniam appellat, cui adſtipulatur Mela in geographia, vt ego animaduerti: & in hiſtoria potiſſimum labitur: Serui. ac parum curioſus eſt, nam quum originem Tarenti referre vellet, dixit, bellum inter Athenienſes, & Lacedæmonios fuiſſe conflatum: quod à fide hiſtoriæ penitus diſſentit, quum bellum illud inter Lacedæmonios & Meſſenios, per multos annos geſtum fuerit: qui populi ſunt in Peloponeſſo, atq̃ contermini, & originem Tarenti referens Stra. iſtud copioſiſſime narrat: Ephorus quoque & Iuſtinus, idem tradiderunt.

PIERIVS.

❡ Caulonisq̃ arces, & naufragum Scyllacęum.) Sũt qui naufragu, dactylũ eſſe velint Enniano more, m detrita. Sunt qui amphimacrum defendant, quũ Scyllacęũ ſcribant, & verſum ſpõdaicũ autument. Sunt qui naufragũ ſcribant, ſed. Scyllacæum pæonicum eſſe tertiũ velint: vt ita dactylus in quintã cadat. Varie vero pronunciari ſolitũ nomen Scyllacęi, Strabo etiã confitetur. Sunt etiã antiqui codices aliquot, in quibus & nauifragũ choriambici dimenſione, & Scyllacæum Epitriti quarti ſyllabis legatur: vt dicas verſum hunc ex ijs eſſe, qui alios quoq̃ pedes admittãt, pter dactylum & ſpondeum, eſſeq̃ choriãbicum quarta ſede, ſed verſum alioqui ſpondaicũ. Quæ quidẽ cõminiſci cogimur, ne tot veterũ codicũ authoritati detrahatur, quorum bona pars nauifragum, quadriſyllabũ ſcriptum oſtẽdunt. Sed enim donec melius aliquid inueniatur, acquieuerim interim libẽter, & Porcio, & antiq̃s aliquot alijs codicibus, in quibus & nauifragũ & Scylacæũ vnico l notatum habetur. Nã vocales, y, &, a, dichronæ omnino ſunt, vt corripi licenter poſſint, in nomine preſertim Græcanicæ figuræ, Miſſum vero facio, q̃ naufragium in cod. aliquot habetur, quũ in huiuſmodi lectione nihil memoratu dignũ occurrat. ❡ Nimirum hæc illa Charybdis.) In antiquis aliquot codicibus, hic illa, legitur. Sed, hæc, pronomen magis placet, quia cõſequitur, Hos ſcopulos, hęc ſaxa. ❡ Eripite, o ſocij.) In pleriſq̃ codicibus antiquis abſq̃ o legitur, Eripite ſocij. Sed enim locus ipſe aduerbiũ id omnino expoſcere videtur, quo ſine frigiduſcula eſſet adhortatio. ❡ Primusq̃ rudentem Contorſit læuas proram Palinurus ad vndas.) In antiquis aliquot exemp. Rudẽte, legitur caſu ſeptimo, vt adminiculo fuerit ad contorquendũ. ❡ Cuncta cohors.) Nomini huic adſpirationem acceſſiſſe ex cõſuetudine, veluti etiam, horto, Velius Longus arbitratur, quum tamen alij cohortem, à cohortando dictam velint, ineſſeq̃ illi adſpirationem natura. ❡ Subducta ad maneis imos deſcẽdimus vnda.) In Mediceo, in Porcio & aliquot alijs codicibus antiquis, deſedimus, habetur. quod eſt aquæ, & terrę in imum ſe contrahentis, deſcendentiſue, ſolo ſubducto. Tullius lib. j. de diuinatione. Multis locis labes facta ſit, terræq̃ deſederint. Et infra eodem libro, delata etiam ad ſenatum labes agri Priuernatis, quum ad infinitam altitudinem terra deſediſſet. Neque tamen diſplicet deſcendimus, vt ſit antitheton eius, quod dixit, tollimur in cœlum, quod in Mediceo codice tollimur ad cœlũ, ſcribitur.

SERVIVS.

❡ Vẽtus cum ſole.) Vẽtorum enim mutationẽ neceſſe eſt fieri Vel oriente die, vel medio, vel occidente. ❡ Ignariq̃ viæ, Cyclopum allabimur oris. Vt Seruatũ ex vndis, Strophadũ me littora primũ Accipiũt. Similis. n. eſt ſenſus. ❡ Cyclopũ) Clo, habet accentũ, quia latina declinatio à eſt. i accuſatiuo: quia Grece poſuit Cyclopas, cy,

Interea feſſos ventus cum ſole reliquit,
Ignariq̃ viæ Cyclopum allabimur oris.
Portus ab acceſſu ventorum immotus, & ingens
Ipſe, ſed horrificis iuxta tonat Æthna ruinis,
Interdumq̃ atram prorumpit ad æthera nubem
Turbine fumantem piceo, & candente fauilla,
Attollitq̃ globos flammarum, & ſydera lambit.
Interdum ſcopulos, auulſaq̃ viſcera montis

cy, habet accentum: ſic Cyclopes, clo, habebit. ❡ Tonat Ætna ruinis.) Cauſa huius incendij ſecundum Ætnam Virgilij hęc eſt: Sunt terrę deſudantes ſulphur, vt pene totus tractus Campanię, vbi eſt Veſeuus & Gaurus mõtes: quod indicat aquarum odor calentiũ. Itẽ nouimus ex aquæ motu ventum creari. eſſe etiã cõcauas terras Aetnam conſtat: & ab ea parte qua

Erigit eructans, liquefactaq; ſaxa ſub auras
Cum gemitu glomerat, fundoq; exæſtuat imo.
Fama eſt Enceladi ſemuſtum fulmine corpus
Vrgeri mole hac, ingentemq; inſuper Æthnam
Impoſitam, ruptis flammam expirare caminis,
Et feſſum quoties motat latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, & cœlum ſubtexere fumo,
Noctem illam tecti in ſyluis immania monſtra
Perferimus, nec quæ ſonitum det cauſa videmus.
Nam neq; erant aſtrorum ignes, nec lucidus æthra
Syderea polus, obſcuro, ſed nubila cœlo,
Et lunam in nymbo nox intempeſta tenebat.

qua Eurus vel Africus flãt, habere ſpeluncas & plenas ſulphuris, & vſq; ad mare deductas. Hę ſpeluncę recipiẽtes in ſe fluctus, ventũ creant: qui agitatus ignẽ gignit ex ſulphure. Vnde eſt quod videtur incendiũ. Hoc aũt verũ eſſe illa comprobat ratio: q̃a & aliis flãtib^9^ vẽtis nihil ex ſe emittit, & pro modo flantũ Euri, vel Africi, interdũ fumũ, interdũ fauillas nõnunq̃; euomit incendia, qđ & hoc loco oſtẽdit. nã effectũ ĩdicat, ſupprimit cauſas. ☞ Prorũpit ad æthera nubem.) Euomit, & eſt poetica deſcriptio. ☞ Cadente fauilla.) i. ſcintillis: & eſt bona piphraſis. Nã fauilla eſt deſerta igne ſcintilla. ☞ Viſcera mõtis.) i. partes. Sic aũt dixit viſcera, quẽadmodũ terræ oſſa dicunt̃. ☞ Eructans.) Ructo ructas tñ facit: ſic ẽt Cicero, Eructant ſermonibus ſuis cędẽ bonoꝝ. Virgilius, Atq; oẽm Cocyto eructat arenã. Horatius vſurpauit, Hic dũ ſublimis verſus ructat̃. ☞ Liquefactaq; ſaxa.) Putrida, decocta in modũ calcis. ☞ Fundo imo.) Ab imo: & reddit cauſam latenter. Inde enim ventus ex aqua natus erumpit. ☞ Fama eſt. Bene ſe fabuloſam rem dicturus excuſat. Nã re vera niſi quæ de gigantibus legimus, fabuloſa acceperimus, ratio nõ ꝓcedit. Nã quum in Phlægra Theſſaliæ loco pugnaſſe dicantur, quẽadmodũ eſt in Sicilia Enceladus: Othus in Creta ſm Salluſt. vnde Othii cãpi: Thyphoeus in Cãpania, vt, Inarime Iouis imperiis ĩpoſta Thyphoeo? Sed Varro dicit in diluuio aliquos ad montes confugiſſe cum vtenſilibus: qui laceſſiti poſtea bello ab aliis, qui de aliis veniebant montibus, facile ex locis ſuperioribus vicerunt. vnde fictum eſt, vt dii ſuperiores dicerentur: Inferiores vero, terrigenæ. Et q̃a de humillimis ad ſumma raptabãt, dicti ſunt pro pedibus habuiſſe ſerpentes. ☞ Semuſtum.) Pro ſemiuſtũ. Et ſciendũ ſic poni, quaſi ſemianimis ſit Enceladus: vnde eſt, Motat latus. Simul ponitur ſecundum fabulã cauſa, quaſi ex fulmine ſit illic natũ incendium. ☞ Caminis.) Fornacibus. Græce dixit. ☞ Motat.) Mouet. Nã ſi mutat legeris, dat refectionẽ labori. ☞ Noctẽ illã.) Melius per accuſatiuũ dixit. ☞ Videmus.) Vel mente vel oculis. ☞ Æthra Syderea polus.) Per æthrã ſydeream, hoc eſt per ſplendorem ętheris. Sane æther eſt ipſum elemẽtum, æthra vero ſplendor ætheris. Sciendum eſt Homerum & ætherem & aerem cõis generis dicere: quod de aere nos nõ poſſumus dicere. De æthere, æthra factum eſt. Et ſecundũ rõnem iſtam põt & æther & ęthra vnum eſſe, vt nũc ſit pro æthere ſydereo. ☞ Nox intẽpeſta.) Media. Hoc eſt nimium obſcura. Intẽpeſta, dicta eſt nox media. Inactuoſa, carens actibus, per quos tempora dignoſcimus. Ait enim Lucretius, quia per ſe tẽpus nõ intelligitur niſi per actus humanos. Mediũ autem noctis tẽpus actu caret. Ergo intẽpeſta, quaſi inactuoſa, quaſi ſine tempore: hoc eſt ſine actu, ꝑ quẽ dignoſcitur tẽpus. Vnde eſt, intempeſtiue veniſti, ideſt ἀκαίρως. Ergo intẽpeſta dicitur: quia caret tempore.

DONATVS.

¶ Interea. f. v. cum ſo. re. Ignariq; v. cy. al. o.) Poſt periculũ charybdis, delati, inquit, ſumus ad monſtra, & quia dici potuit, cur tendebat ad hæc loca, quæ ſaluti veſtræ potuerunt eſſe cõtraria? ipſe vltro vſus eſt excuſatione prætendens locorum & viarum ignorationem, & tenebrarũ noctis, huius deſcribitur ſitus. ☞ Portus ab ac. vẽ. im. & in. Ipſe. ſ. h. i. t. æ. r. &c.) Dum vult prędicti portus bona malaq; narrare, habuit occaſionem, vt æthnæ quoque flãmas, ruinas, motus horrendos, ac ſonitus, & eructationes fumoſi incẽdii deſcriberet. ☞ Fama. e. e. ſ. f. c. &c.) Eiuſdem æthnę ẽt originem & caſus Volens poeta ſubnectere, quoniam incerto authore prolata videbantur, perinde quæ erant fabuloſa atq; incredibilia, fama eſt, inquit, ne in rebus incertis & fortaſſis impoſſibilibus ipſe ſe quaſi certum authorem cõſtitueret. inſerit etiam ipſam fabulam non ſe authore (vt dictũ eſt) ſed fama vulgatam, Enceladum, inquit, gigantem finxerunt pro ſacrilegio quod aduerſum deos cum cęteris gigantibus admiſerat ſemuſtum fulmine Iouis ingentis æthnę mollibus eſſe ſubiectum. perindeq; mõtem ipſum ignem ructare fulminis pœna, facere autem motum terræ, quum idem Enceladus cõuerſus in aliud latus alterius voluerit vice effectus vires, & tolerandi ſubſtantiam ſeparare. ☞ Noctem illam tecti ſyluis ĩmania monſtra Perferimus &c.) Faciebant, inquit, nobis horrorem ſonitus ſyluę, nox nubila nullo ſolatio

latio vel lunæ vel ſyderũ. Oĩa quippe nubes obtexerant.

ACSENSIVS.

¶ Interea feſſos, &c.) Docet quomodo in Cyclopas icidit, qui dicuntur in Sicilia, non lõge ab Æthna monte habitaſſe, quo circa etiam deſcribit Æthnam, ſed (vt Macrobius ſentit) minus docte quàm Pindarus: verum Landinus partes Maronianas viriliter defendit: docetq; nõ vitioſum eſſe, ſi plura dixerit poeta, quàm à Pindaro dicta inuenerit. Nam licet prudenter dixerit Pindarus, ꝙ interdiu fumos, & noctu flammæ videantur: non tamen imprudenter poeta noſter addit, Interdiu etiam flãmas candentes videri, vt vehementiam ardoris ſignificet: ad quã ſignificandam dicit, Interdum ſcopulos, auulſaq; viſcera mõtis Erigit eructans. quæ res (inquit Landinus) à natura non abhorret: licet à Pindaro non dicatur, quũ videamus magnos lapides à machinamentis bombardis, vulgo dictis, eiici. Ad has autem oras, dicit ſe noctu appulſum, quod prudenter aſtruit: ne mirum ſit, ꝙ à Cyclopibus non ſit deprehenſus. Cyclopes autem gygantes erant, filii Neptuni: à cyclo. i. orbe circulari, oculi ingẽtis, quem vnum in media fronte habuiſſe perhibentur, dicti. Donati ſuper hac re verba ſunt hęc. ☞ Fama eſt.) Recte inducit Æneam in his quę fabuloſa erant dicentem, Fama eſt: ne ſe authorem rerum impoſſibilium faciat. ¶ Ordo eſt. Ventus reliquit interea cum ſole. ſ. relinquente, quia occidente nos feſſos. i. fatigatos labore remigandi, & nos ignari viæ, allabimur. ſ. cum defluxu aquarum: oris. i. ad oras: hoc eſt, regiones Cyclopum, illorum gygãtum, vnum oculum in fronte habentium. Portus. ſ. ad quem acceſſimus, ſup. eſt immotus. i. quietus: & nõ ſolicitatus, nec turbatus ab acceſſu vẽtorum: & eſt tamen ingens. i. valde magnus: ipſe quidem, ſup. eſt ĩmotus: ſed Æthna, mons ille Siciliæ ſonat iuxta. i. prope ipſum portum: ruinis. i. rupturis, & eructationibus flammarum, & lapidum ſemuſtorum: horrificis. i. horrorem facientibus, ſeu incutiẽtibus: his preſertim qui cauſas ignorant: & prorumpit. i. rumpendo: aut ructando proiicit: interdum ad æthera. i. ſummum aera, nubem atram, quia fumoſam: hoc eſt (quod addit) fumantẽ turbine, ideſt impetu fumi exuperantis: piceo, ideſt qualis de pice exuſta procreatur: & fauilla. i. modica flamma, candente. i. reſplẽdente inter fumum, & attollit. i. erigit globos flammarum: & lãbit. i. molliter attingit flãmis ſuis: ſydera, ſecundum opinionem vulgi, id videntis: aut hyperbolicos loquitur: & erigit interdum ſcopulos. i. ſaxa: & viſcera montis. i. lapides ſeu ſaxa, auulſa. ſ. à cęteris quibus cohęrebant: erigi, dicit, eructans. i. eiiciens, quaſi ex ſtomacho, vt faciunt eructantes: & glomerat. i. in morem glomeris circumuertendo rotat: cum gemitu. i. vehementi crepitu ſub auras, ideſt ſurſum in auras: ſaxa liquefacta. i. reſoluta vi ſulphuris, & ignis: & exæſtuat, ideſt æſtum exhalat: ex fundo imo, ideſt de penetralibus ſuis. Fama eſt (non ergo adfirmat id Æneas, vir grauis.) corpus Enceladi, illius gygantis, in bello gyganteo à Ioue cum cæteris deuicti: ſemuſtum. i. ſemiuſtum, & ad dimidium abſumptum: fulmine, quo Iuppiter in gygantes vſus eſt: vrgeri i. opprimi: hac mole. i. immenſo pondere montis, & Æthnã mõtem illum ingentem. i. magnum: impoſitam inſuper. i. poſtq̃; illic ſepultus erat viuus: expirare. i. euaporare, & quaſi exhalare flammã: & hoc caminis. i. fornacibus, aut fumariis ruptis: & omnem Trinacriam. i. totam Siciliam, intremere. i. itrinſecus, & multum tremere: quoties Enceladus motat. i. mouet, & obuertit: latus. ſ. ſup quod recubuerit: feſſum. i. fatigatum & laſſum: intremere, dĩco, murmure. i. ꝑturbatione, & crepitu vehemẽti, & ſubtexere. i. ab inferiore parte occulere cœlum fumo: quẽ. ſ. tunc emittit. Nos tecti in ſyluis (quod veriſimile facit, vt qui deprehenſi non fuerint à Cyclopibus.) perferimus illam noctem. ſ. totam, q̃; longa erat: monſtra. i. res q̃ præter naturam fieri videbantur, & quarũ cauſas ignorabamus; quod addit, dicẽs: Nec videmus. i. cognoſcimus, aut percipimus, quę cauſa det ſonitum, ſcilicet tam vehementem. Nam neque erãt ignes aſtrorum: nec polus erat lucidus æthra. i. ſplendore ſyderea. i. ſyderum coruſcantium: dum enim fulgura & coruſcationes ſine tonitru fiunt, ſolet eſſe clara ſerenitas: quæ tunc nõ erat: ſed nubila, ſupple erant in cœlo, ideſt aere obſcuro. i. caliginoſo & tenebroſo: & nox itempeſta, ideſt ad nul

lum

lum opus tempeſtiua: tenebat lunam in nymbo, ideſt nube circũuoluta in morem nymbi.

PIERIVS.

¶ Ipſe, ſed horrificis iuxta tonat Æthna ruinis.) In codicibus aliquot antiquis legere eſt, Ipſe ſub horrificis. Ruinæ enim illæ, à ſummo vertice montis, flammæ vt in altum eructantur, & quod ipſe poeta ſubiungit, Saxa liquefacta ſub auras cum gemitu glomerantur, quare forte non diſpliceat tonare Æthnam ſub horrificis ruinis, magis tamen placet: ſed quia portus ipſius bona, malaq; enumerare voluit, vt occaſionem arriperet: Æthnæ quoque flammas, ruinas, motus horrendos, eructationesq; illas deſcribẽdi. ¶ Scopulos, auulſaq; viſcera.) In antiquis aliquot codicib. conuolſa legitur. Sed quia diſſeparatio eſt, magis placet, auulſa, vt etiam in Medic. eſt. ¶ Enceladi ſemuſtum fulmine corpus.) Veriti ſunt plerique, ſemiuſtum, ſcribere: qui ſcirẽt primam huius nominis ſyllabam produci, quare ſemuſtum triſſyllabum i, vocali ſubtracta, publicarunt. Sed enim quum in veteribus exẽplaribus quotquot legi, fere paſſim, ſemiuſtum, quadriſyllabum obſeruauerim ſcriptum: ſynizeſin potius eſſe dixerim, neq; quidquam deteri debere, quum duæ illæ ſyllabæ pro vna reputentur vt in Catulliano carmine, Flos Veronenſum depereunt iuuenum: quod veteres habent codices, non Veroneſium, vt in nomine, aluearia, quanuis aliqui, aluaria, legere malint. Fit vero ſynizeſis, vel ex duabus breuibus vocalibus, nulla interiecta cõſonante: vel altera duarum vocalium exiſtente breui. Nam ex duabus longis non condonatur. Sed enim quia cod. manu ſcripti, frequenti tranſcriptione ſemper aliquid immutarunt: fitq; vt in ſimilibus plerunque vix fidem faciant quantumlibet antiqui, operæ pretium videtur inſcriptionum, quæ fuerint in marmoribus notatæ teſtimonijs vti, illæ enim quo ſemel modo ſcriptæ fuerint, ſuam indelebiles retinent antiquitatem. Habemus itaq; inſcriptionem tumuli non inuenuſtam, neq; inelegantem Romæ in palatio montis Iordani, in qua manifeſta ſynizeſis inſpicitur, hoc pẽtametro, Luctuoſumq; mihi qui ſcio quid fueris. Luctuo, per ſynizeſin eſſe videtur, atq; etiam in altero heroico exametro. Vnanimi Calpurniano ſociata marito. Neque deſunt huiuſmodi exempla plurima, tametſi nonnulli quantum in Calpurniano eſt, pene vltimam, Græcorum more, corripi poſſe contendunt, atq; ita tertius pes, purnia, dactylus fit, vt in Hadriano, Claudiano, & ſimilibus factum paſſim apud Græcos obſeruamus. Sed enim nobis non licet eſſe tam diſertis, quare figurã potius admittamus. Qua, vt miſſos faciam Homerum, Heſiodum, Theocritum, & vniuerſam Græciam, Virgilius ipſe ſępe vſus eſt, vt ex locis paſſim à nobis toto opere citatis, manifeſtum eſſe poteſt. ¶ Et feſſum quoties motat latus.) In antiquis aliquot codi. mutat, legitur. Quod Seruius admittere noluit, ne refectio (vt ait) labori detur. Ti. Dona. mutat, agnoſcit: dum Enceladum ait conuerti in aliud latus: dum alterius voluerit vice effetat vires reparare, cum Seruio tamen ſunt pleriq; codic. vetuſti, neq; tñ, motat, in oĩbus: ſed motet, ſubiunctiuo modo in nonnullis ſcriptũ eſt. ¶ Noctẽ illã tecti in ſyluis imania monſtra Perferimus.) In cod. aliquot antiq; nocte illa, ablatiuo caſu legitur. Seruius incuſatiuũ mauult, & ita plus omnino ſignificat ob continuationẽ incõmodi. Oĩa pręterea exẽplaria q̃ verſauimus. Tecti ſyluis, abſq; in, legunt: vt, Naues vel ſyluis cæſis, vel littus obumbrantibus occultatas, intelligas: non autẽ homines in ſyluas egreſſos, quod minime veriſimile eſt in tanta rerum trepidatione, quum preſertim quę ſonitũ daret cauſa, non viderent. Nã & ſuperius in Carthagineſi portu, claſſem in cõuexu nemorũ arboribus clauſam circũ occuluerat, loco tñ ibi ita natura cõparato, vt & facile, & cõmode poſſent deliteſcere.

Poſtera iamq; dies primo ſurgebat Eöo:
Humentemq; aurora polo dimouerat vmbram,
Quum ſubito è ſyluis, macie confecta ſuprema
Ignoti noua forma viri, miſerandaq; cultu
Procedit, ſupplexq; manus ad littora tendit.
Reſpicimus, dira illuuies, immiſſaq; barba,
Conſertum tegmen ſpinis, at cætera Graius,
Et quondam patriis ad Troiam miſſus in armis.
Iſq; vbi Dardanios habitus, & Troia vidit
Arma procul, paulum aſpectu conterritus hæſit,
Continuitq; gradum, mox ſeſe ad littora præceps
Cum fletu, precibusq; tulit. per ſydera teſtor,
Per ſuperos, atq; hoc cœli ſpirabile lumen,
Tollite me Teucri, quaſcunq; abducite terras,
Hoc ſat erit, ſcio me Danais è claſſibus vnum,
Et bello Iliacos fateor petiiſſe penates.
Pro quo ſi ſceleris tanta eſt iniuria noſtri,
Spargite me in fluctus, vaſtoq; immergite ponto.
Si pereo manibus hominum, periiſſe iuuabit.
¶ Dixerat, & genua amplexus, genibusq; volutãs ÆN.
Hærebat, qui ſit, fari, quo ſanguine cretus,
Hortamur, quæ deinde agitet fortuna fateri.
Ipſe pater dextram Anchiſes, haud multa moratus
Dat iuueni, atq; animum præſenti pignore firmat.

SERVIVS.

¶ Aurora polo dimouerat vmbrã.) Hyſterõ proteron in ſenſu. Ante enim aurora eſt, q̃ dies. ¶ Noua forma viri.) Bene forma viri dixit, non hominẽ. ¶ Illuuies dira.) Sordes tetra. ¶ Conſertũ tegmẽ ſpinis.) Illigatum ſpinis. Hic eſt in Terentio, Video quendam ſentũ. ¶ At cætera Graius.) Habet. n. vnaquæq; gens inceſſum, & vocem propriam. ¶ Ad Troiã miſſus.) Aut ex ſequenti eius cõfeſſione hoc didicit: aut græcum eſſe collegit ex trepidatione: vt Terentius, Neſcio quid peccati portat hæc purgatio. ¶ Præceps.) Sine reſpectu ſalutis, ſcilicet poſtquam Cyclopum grauiora cogitauit pericula. ¶ Teſtor.) Quæro, obteſtor. ¶ Spirabile.) Vitale, quo ſpiramus: & eſt ſermo Ciceronis, quamq̃ ille ſpiritale dixerit in libris de deoꝝ na. ¶ Quaſcunq;.) Quo eat nõ cogitat, eorũ cõparatione q̃ fugit. ¶ Hoc ſat erit.) Vitaſſe Cyclopas. ¶ E claſſibus) Ex equitibus modo, vt eſt, Et ortinę claſſes. ¶ Petiiſſe.) Cauſa metri addidit ſyllabam. vt, Nos abiiſſe rati, & vẽto petiiſſe Mycenas. ¶ Tanta eſt.) Vt non poſſit vel fortunę pſentis qualitate molliri. ¶ Spargite.) Hoc eſt dilacerate: & noua breuitate vſus eſt. ¶ Hominũ manibus, periiſſe iuuabit.) Oblique loquitur. Nam vult oſtendere hominum hanc nõ eſſe crudelitatẽ. ¶ Genua amplexus.) Phyſici dicunt eſſe conſecratas numinibus ſingulas corporis partes: vt aurem Memorię. Hinc eſt, Cynthius aurẽ vellit: & admonuit. Frontẽ, Genio, vnde venerãtes deũ, tangimus frõtẽ. Dextrã, Fidei. Vñ paulopoſt, Atq; aĩum pñti pignore firmat, Genua, Miſericordiæ: vnde hęc tangunt rogãtes. ¶ Qui ſit, fari,) Per oĩa ſubaudis. ¶ Hortamur.) Qui ſit aũt, hoc ẽ cuius filius: ſicut ẽt reſpondet. Nã iã ſe dixerat Græcũ. ¶ Agitet fortuna fateri.) Hortamur fateri q̃ eũ fortuna vexet: vt, Agitataq; numina Troiæ. ¶ Haud multa moratus.) Nimiæ benignitatis eſt nõ expectare plurimas pces. ¶ Pręſenti pignore firmat.) Dextrę manus cõiunctione, qua firmanť amicitię: vt, Cur dextræ iũgere dextra non dať? Et, Iũgimus hoſpitio dextras, ac tecta ſubimus.

DONATVS.

¶ Poſtera iãq; d. p. ſ. e. Humẽtemq; a. p. d. v. Cum ſu. è. ſ. m. cõ. ſu. Ignoti noua forma viri &c.) Mox, ait, vt lux cœpit exoriri, emerſit è ſyluis ignoti noua forma viri, nõ hoc eſt noua forma, quod eſt ignoti. noua enim forma ad ea pertinet, quæ infra de cultu eius & ſordibus ſpecialiter poſuit, ignoti vero, quem reuera neſciſſent. miſerãdaq; cultu, & hoc ad generalitatem pertinet, quam inferius aperit deſcribens tegumẽta eius & barbã. ſupplexq; manus ad littora tendit, geſtu corporis & manibus oſtẽdẽs, quid rogaret, quia vox eius audiri nõ poterat, ipſo in littore poſito, & nobis in nauibus cõſtitutis. ¶ Reſpicimus) Ideo reſpicimus poſuit, quia non audiebatur vox rogantis. ¶ Dira illuuies.) Nõ reſpicimus dira illuuies, ſed ſeparatim pronunciandum eſt, & abſolute intelligendum, vt ſit, quod reſpeximus, dira illuuies fuit, nõ ſuffecit nominaſſe illuuiem, ait, & dira imiſſaq; barba. Immiſſa hoc eſt vltra modum grandis. ¶ Conſertum tegmen ſpinis.) Nõ illum texerat tegmẽ more hoium ſutum, ſed habuit concinnatũ ſpinis. nõ enim in talibus locis acum habuit aut fila, aut fuit ſpecies integra, quæ honeſto genere iungeretur, ſpinis ergo fruſta pannoꝝ continentibus conſertũ illius fuerat tegmen. ¶ At cætera graius.) Locutionis locus eſt quod eſt, nuda genu. In cæteris, inquit, graius apparebat. nam ſuperioribus ſordibus ita conſimilia in illo fuerant omnia, vt quiuis intelligere poſſet hoiem græcum. ¶ Et quondam pa. ad. Tro. miſ. in armis.) Apparebat

parebat eum ex hiſ eſſe, qui ex partibus græciæ ad expugnãdam venerat Troiam, q̃ gratum fuit Troianis, vt talem viderent inimicum ſuũ. ¶ Iſq; vbi Dardanios habitus, & Troia vidit Arma p.p.a.c.h. Continuitq; g.m.ſ.ad.l.p. Cum.ſ.p.q;.t.) Ex eo, iquit, magis intelleximus vnum fuiſſe de hoſtibus, & ex eo prior noſtra firmata ſuſpitione, quia cum nos Troiano cultu & armoꝝ indicio cognouiſſet, territus conſcientia ſubſtitit paululum, ſed vbi metum eius neceſſitas vicit, mox ſeſe ad littora præceps cum fletu precibuſq; tulit. præceps, hoc eſt vltra modũ feſtinãs, & nihil metuens, ne deſiderium eius curſus nauiũ præueniret. cum fletu precibuſq; ſe tulit ad littora, atq; hæc cũ rogaret dixit. ¶ Per ſydera teſtor, Per.ſ.a.h.c.ſ.l. Tollite me.t.q.ab.t.) Cum longe eſſet, geſtu corporis ſe ſupplicẽ demõſtrauit, at vero vbi ad littus peruenit addidit preces & lachrymas, quãdo videri poterat & audiri. ¶ Hoc ſat erit.) Abundabit, inquit, mihi ad ſolatium, ſi cum hoĩbus fuero. ¶ Scio me.d.e.c.v.&c.) Vltro cõfeſſus eſt originẽ ſuã, atq; hoſtem ſe eſſe nõ negauit, & ꝓpter ſacrilegium, quod in deos penates admiſerat, iudicium de ſe habuit oĩbus pœnis dignũ ſe eſſe confirmãs. fecit hoc, nõ quo vere mori vellet, ſed vt confidendo indulgentiã mereretur & viueret. addidit, ſpargite me in fluctus, in partes.ſ. diuiſum, quod facile fieri potuit ex occaſione loci, ſed ne fieret, crudelitas facti deſcripta eſt. cõcluſit hanc quaſi reuera libenter quęreret mortẽ, & ait vaſtoq; imergite ponto.i. ſi pereo, hoĩum manibus periſſe iuuabit. ecce vbi ꝑdidit, q̃a viuere maluit, quam occidi. ſi pereo enim dixit, nõ cum periero. ſi pereo quũ dicit, & diſcriminis ſui exitum facit incertum, & oſtendit ſe duci ſpe, q̃ impetrare miſericordiam poſſet, hoĩum manibus periiſſe iuuabit. feram, inquit, mecum ſolatium moriens, q̃ nõ ferarũ morſibus, ſed hoĩum manibus perire cõmeritus ſum. ¶ Dixerat, & genua.a.g.q;.v.h.) Non ſolum fletibus ac voce, verũetiam obſequiis corporeis extorquebat ſalutis beneficium, genibus enim nitebatur per terrã, & genua retinebat amplexibus. ¶ Quid ſit.f.q.ſ.c. Hortamur.q.d.a.f.f.) Tria quęſita ſunt, nomen eius, q̃bus eſſet ꝓcreatus parentibus, quęue eſſet eius fortuna. hæc vt fateretur hortamenta noſtra nõ deerant. fari & fateri vno loco poſuit, quod nõ pro vno atq; eodẽ Virgilius intelligi voluit. Fari eſt enim ſimpliciter aliquid referre. fateri autem ex neceſſitate, quæ ſecreto conteguntur publicare. Loqui ergo debuit, vt ſupplex, & cõfiteri, q̃ tot ſcelerũ fuerat reus. ¶ Ipſe pa.d.A.h.m. m.Dat.i.atq;.a.p.p.f.) Hortamẽtis ait nr̃is pater meus robur adiecit porrigẽdo ei dexterã ſuã, quod q̃a fuit beneuolẽtię, dubitantis aĩus ac pauentis firmatus eſt & ſecurus effectus. Deniq; ſeq̃tur.

ACSENSIVS.

¶ Poſtera iamq; dies primo &c.) Recitat quomodo illic poſtero die Achæmenidem Græcum quendam, ab Vlyſſe illic derelictum offenderit: vtq; ab illo factum Vlyſſis, & ſæuitiam Polyphemi, cæterorumq; Cyclopum edocti, illinc feſtini effecti ſint. Vnde Donatus dicit ſic. ¶ Ignoti noua for.) Non idem eſt ignoti: & noua forma. Nam noua forma, pertinet ad id quod infra de cultu, & eius ſordibus dicetur: ignoti autem quem, reuera, neſciſſent. ¶ Reſpicimus.) Quia non audiebatur vox rogantis. ¶ Immiſ.) Vltra modum grandis. ¶ Conſertum.) Concinnatum ſpinis: non enim textum erat ſpinis, ſed ſpinis fruſta pannoꝝ cõtinẽtibus, conſertum illius fuerat tegmen. ¶ Ad Troiam.) Gratum Troianis, quod talem viderent inimicum. ¶ Mox.) Vbi metum vicit neceſſitas. ¶ Per ſydera teſtor.) Quum procul eſſet ſe geſtu, ſupplicem exhibuit, mox propinquus factus, præces adhibuit & lachrymas. ¶ Confitetur originem.) Vt miſericordiam captet. ¶ Spargite,) in partes ſcilicet diuiſim, quod ne fieret, crudelitas facti deſcripta eſt. ¶ Si pereo.) Oſtendit male viuere. Nam ſi pereo dixit: & non, quum periero. ¶ Et genua amplexus.) Ad preces adhibet obſequium corporis. ¶ Fari.) Fari, & fateri differũt. Nam fari, eſt ſimpliciter aliquid referre. Fateri autem, ex neceſſitate, quæ ſecreto cõtingunt, publicare. ¶ Ordo eſt. Dies poſtera, ideſt poſtridie, quàm acceſſimus oriens ſurgebat primo Eoo, ideſt à primo Oriente (vnde patet, diem diſcretum à nocte, etiam fœminini generis reperiri: vt hic, & in.v.) & aurora, ideſt tempeſtas matutina: dimouerat polo, ideſt à cœlo: vmbram humentẽ, ideſt noctem humidam, aut cum humore inumbrãtem, eſt enim nox, vmbra terræ. Seruius dicit eſſe hyſteron proteron in ſenſu, ideſt poſterius factum prius narratum, mutato ordine: ſed ſi diligenter annotaſſet verba poetæ, non id diceret: nam verum quidem eſt, quod ante fit aurora quam dies: ſed id expreſſe ſignificat poeta, dicens, quod dies ſurgebat, ſcilicet adhuc, & quod aurora dimouerat: non quod dimouebat noctem: & ita ſignificat auroram partes ſuas priorem feciſſe, iamq; duæ ſunt particulæ vt ſit,

vt ſit, & dies ſurgebat, & aurora dimouerat vmbram, &c. Iam quum.i. quando forma viri ignoti, noua & miſeranda, cultu.i.ꝓpter cultum: procedit ſubito è ſyluis confecta.i. exhauſta, & afflicta macie ſuprema.i. ſupra quam maiorem ferre nequeat: procedit, dicit, & ipſa forma: aut ipſe vir ſupplex, tendit manus ad littora.i. ad nos qui eramus in littore. Reſpicimus, ſup. eum, aut eã: & videmus, ſup. quod erat illi illuuies.i. ſordes, aut potius ingluuies gutturis, propter famem, dira, ideſt immanis, quaſi deorum ira immiſſa: & barba immiſſa.ſ. in illuuiem gulæ, aut in pectus demiſſa & inculta: tegmen.i. indumentum quo tegebatur, ſupple erat conſertũ ſpinis: poſtquam.ſ. fila putruerant: at.i. ſed, erat ſupple Graius.i. Græcus: cætera.i. per cætera, aut in cæteris: & miſſus quondam.i. aliquando ad Troiam: in armis patriis.i. patriæ ſuę, aut paternis: id autem nõ viderunt, ſed poſtea didicerunt ipſo narrante: iſq;.i. & is: vbi.i. poſtq̃ vidit procul.i. de longe: habitus Dardanios.i. Troianos, & arma Troia.i. Troiana iſignia: ipſe hæſit.i. fixit gradum: aut dubitauit paulum.i. modicum, & parũper conterritus, aſpectu.ſ. hoſtium: & continuit gradum.i. ſubſtitit: & tulit ſe mox.i. paulopoſt: exiſtens præceps.i. præcipiti curſu impulſus: ad littora.i. ad nos qui eramus in littore: cum fletu & precibus.i. flens & precans: precatus autem eſt in hunc morẽ: ego o Teucri.i. Troiani: teſtor.i. obteſtor vos per ſydera: per ſuperos.ſ. deos: atq; per hoc lumen cœli ſpirabile.i. vitale quod ſpiritũ vitalem animantibus tribuit.i. per eum quẽ videmus oriri ſolem: obteſtor, & obſecro vos: tollite.i. auferte me hinc: & abducite me ſup. in quaſcunq; terras, hoc.ſ. quod me tolletis, & auferetis hinc: erat ſat.i. ſatis: ego ſcio.i. fateor me, vnum è claſſibus.i. equitũ ordinibus: Danais.i. Grecanicis: & fateor petiiſſe.i. appetiiſſe: & inuaſiſſe penates Iliacos.i. res Troianas, aut deos domeſticos Troianorum: ſed bello.i. iure belli: pro quo.ſ. facto, aut bello, ſi iniuria noſtri ſceleris.i. quam ſcelere noſtro in vos cõmiſimus eſt tanta: vt.ſ. tolli nõ merear: ſpargite me in fluctus, & immergite me vaſto ponto: & ſi dicant, cur tute id non facis? dicat forſan quia religio vetat ſibi mortẽ concire. At ſi percunctentur cur mortem talem deſyderet? Reſpondet, quia iuuabit.i. delectabit me: periiſſe.i. extinctum eſſe, ſi pereo manibus hominũ, & nõ monſtrorũ, nec dira fame, dixerat.ſ. Achemenides.i. finiuerat ſermonem ſuum, & amplexus genua.ſ. noſtra, in quibus putatur ſedes miſericordiæ, eo quod ſuſcipiente in gratiã ea flectunt, dum ſe inclinant: & volutans ſup. ſe genibus, ſup. ſuis, in quibus icumbebat repens, aut volutans, hęrebat genibus noſtris: ſed prior conſtructio ꝑſtat: vt genibus Troianorum, honorem & ſuis abiectionẽ fecerit, hęrebat.i. adhęrebat, aut fixus manebat. Nos hortamur fari, qui ſit) nõ dicit, quis ſit: propter s literã, ſicut nec ibi. Attamen ille deus qui ſit, Da Tityre nobis.) & quo ſanguine cretus.i. procreatus ſit: & fateri deinde, quę fortuna agitet.i. ĩpellat eũ ad talia faciẽda. Ipſe pater Anchiſes (adludit ad id quod Priamus Sinoni fecerat: vnde eſt, Ipſe iubet Priamus, &c. Habet aũt emphaſim pronomen, ipſe: & ſimul oſtendit ſe pium, à pio patre progenitum.) moratus haud.i. non: multa.i. multũ aduerbiũ ꝓ nomine (& id in augmẽtũ beneficii dicitur: quia qui cito dat, duplex dat beneficium) dat iuueni dextram in ſignum auxilii & beniuolẽtię, atq; firmat animum.ſ. eius, pignore.ſ. fidei: præſenti.i. præſentato: data.ſ. dextra.

PIERIVS.

¶ Reſpicimus.) In antiquis aliquot cod. ꝓſpicimus, legitur: q̃d procul aſpicimus, ſignificat. Sed Donatus, reſpicimus, agnoſcit. ¶ Conſertum tegmen ſpinis.) In antiquis pleriſq; codi. tegimẽ, integra dictione legiẗ: In Longobardico & Mediceo, tegumen: quod antiquitatem ſapit: & eo modo ſcribitur apud Ti. Donatũ. Neq; tamen inficior, tegmen, etiam dici per ſyncopen: vt, Recubans ſub tegmine phagi. proceleumaticũ enim primo ſtatim verſu ponere, nimis abſurdũ fuiſſet: eſt & alibi, Tegmen habet capitum. ¶ Tollite me Teucri quaſcunq; aducite terras.) In cod. aliquot antiquis legere eſt, in quaſcũq;, addita ꝓpoſitione, ſine qua tamẽ figuratior eſt eloquutio. Ridere vero mecum, vt verum fatear, ſolebã, quum in nonnullis codicibus ſcriptum offendiſſem. quęſcunq;, pro quaſcunq;. Inueni poſtmodũ apud Flauiũ Soſipatrum, q̃ſcunq;, apud veteres analogicã eſſe declinationẽ, vnde datiuus quibus deducatur. Vti à nominatiuo qui, dãtiuus qs, Catonemq; ait originũ ſecundo dixiſſe. Quęſcũq; Romę regnauiſſet: & Plautũ. Ques ignobiles. Quas voces quũuis nouitas abdicarit, declinationẽ tamen eius manere, quibus enim crebro dicimus. ¶ Si pereo manibus hoĩum periiſſe iuuabit.) In cod. nõnullis manu ſcriptis, ſi peream, legitur: quod minime placet. In Lõgobardico vero, in Mediceo, in Forcio, & aliquot aliis ex antiquoribus

ribus legere eſt, Si pereo holum manibus pe.iu. Vel adſpiratione hic vim cõſonãtis habẽte: vel ea rõne factũ: qua & Neptuno Aegæo, vel Actæo Aracyntho. Quã lectionẽ præter Tit. Donatũ, Põtanus quoq; agnoſcit in Actio. vbi ex ipſa earundẽ vocalium cõploſione magnã fieri vocalitati acceſſionẽ adſerit. ☞ Et genua amplexus, genibusq; volutãs hęrebat.) Vt eoꝝ imperitia retundatur, qui volutus hic legi volunt. In paſſiuis (ait Fl. Soſipater) participia pſentis tpis nõ ſunt. Abutunt̃ aũt veteres actiuo ꝑ paſſiuo vt apud Virgiliũ, Genibusq; volutans. Nã ſi actiua ſignificatione acciperetur, ſe: deeſſet, vt diceret, volutans ſe. ☞ Qui ſit fari.) In antiquo cod. Lõgobardico, quis ſit, legit̃. Quã lectionem agnoſcit Seruius, tametſi veteres grãmatici eo modo qui & poni ſcriptorum veterum aliquot exemplis tradunt.

Ille hæc, depoſita tandem formidine fatur.
☞ Sũ patria ex Ithaca, comes infelicis Vlyſſi, ACHÆ.
Nomine Achæmenides, Troiam genitore Adamaſco
Paupere (manſiſſetq; vtinam fortuna) profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores ſocii vaſto Cyclopis in antro
Deſeruere, domus ſaniæ, dapibusq; cruentis,
Intus opaca, ingens: ipſe arduus, altaq; pulſat
Sydera, du talem terris auertite peſtem.
Nec viſu facilis nec dictu affabilis vlli.
Viſceribus miſerorum, & ſanguine veſcitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cum corpora noſtro,
Prenſa manu magna medio reſupinus in antro
Frangeret ad ſaxum, ſanieq; aſperſa natarent
Limina, vidi atro cum membra fluentia tabo
Manderet, & tepidi tremerent ſub dentibus artus.
Haud impune quidem, nec talia paſſus Vlyſſes,
Oblitusuẽ ſui eſt Ithacus diſcrimine tanto.
Nam ſimul expletus dapibus, vinoq; ſepultus,
Ceruicem inflexam poſuit, iacuitq; per antrum
Immenſum, ſaniem eructans, ac fruſta cruento
Per ſomnum commiſta mero, nos magna precati
Numina, ſortitiq; vices, vnà vndiq; circum
Fundimur, & telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torua ſolum ſub fronte latebat,
Argolici clypei, aut Phœbeæ lampadis inſtar:
Et tandem læti ſociorum vlciſcimur vmbras.

SERVIVS.

☙ Sum patria ex Ithaca.) Circunſtantias oẽs exequitur: loci, pſonæ, tẽpoꝝ. ☞ Infelicis.) Quærit fauorem, eius vituperatione quẽ ſcit odio eſſe Troianis. ☞ Paupere.) Nam, vt etiã de Sinone diximus, apud maiores hæc fuerat cauſa militię: & bene vtitur ſtatu veniali per excuſationẽ paupertatis. ☞ Fortuna.) Priſtina, paupertatis ſcilicet. ☞ Immemores ſocij.) Immemores dũ trepidi, feſtinãt: vt per timorẽ, non per odium relictus fuiſſe videat̃. Nam & cauſam ſubiugit timoris, Cyclopum deſcriptione. ☞ Nec viſu facilis vlli.) Cuius poſſet etiam aſpectus inferre formidinem. ☞ Nec dictu effabilis.) Sermone nõ explicabilis. & mire exaggerauit deſcriptionem. ☞ Viſceribus.) Viſcera ꝓprie carnes ſunt. ☞ Sanguine atro.) Hoc eſt ſanie. ☞ Vidi egomet duo.) Homerus quatuor dicit: ergo aut diſſentit ab eo, vt etiã in tẽporibus. Nã ante ad Siciliã Æneas, q̃ Vlyſſes veniſſe dicit̃. Aut certe hoc dicit, duo vidiſſe ſe: quot autẽ occiderit, ignorare. ☞ Reſupinus.) Magnitudo virtutis oſtẽdit̃. ☞ Exſperſa.) Hęc fuit vera lectio. i. madefacta. Nã ſi Aſperſa dixeris. i. inrorata, Tapinoſis & Hyperbole iunguntur. ☞ Tepidi.) Melius tepidi, quaſi adhuc viui: q̃ trepidi. i. tremẽtes: ne ſit iteratio. ☞ Vlyſſes.) A ſolo noĩe emphaſim fecit. Vnde eſt quod ſequit̃. Oblitus ve ſui eſt. ☞ Ithacus.) Ithacẽſis. ☞ Sepultus.) Stratus iacuit. ☞ Immenſum.) Etiam imenſum ad Polyphemi magnitudinẽ pertinet: quaſi in toto antro iacuerit. ☞ Circũ fundimur.) Secundũ Homerũ, qui dicit alios eũ tenuiſſe, alios obcęcaſſe oculũ. acuto fuſte obuſto. Nã ſecundũ iſtum ſenſum multi Terebramus accipiunt. alij Tenebramus legunt. Telo aũt acuto poteſt & ſimpliciter accipi. ☞ Solũ ſub fronte latebat.) Multi Polyphemũ dixũt vnũ habuiſſe oculum, alij duos, alij tres: ſed totũ fabuloſum eſt. Nã hic vir prudẽtiſſimus fuit: & ob hoc oculũ in capite habuiſſe dicit̃. i. iuxta cerebrum, qa prudentia plus videbat. Veꝝ Vlyſſes eũ prudentia ſuperauit: & ob hoc eũ cęcaſſe fingit̃. ☞ Latebat.) Dormientis. ſ. Nã male ſentit Donatus dicens. Late patebat: contra metrũ. Item dicit capillis tegebatur: aut latebat corporis cõparatione. Abſolutus tamẽ eſt prior ſenſus. ☞ Argolici clypei, aut Phœbeę lãpadis inſtar. Vnũ magnitudinis eſt, aliud ſplendoris. Phœbeæ autem deriuatio eſt vel à Luna, vel à Sole.

DONATVS.

☙ Ille hæc. d. t. f. f.) Quid faceret reiecta formidine ſuperioris momenti, cœpit his verbis ad ꝓpoſita reſpondere. ☞ Sum patria ex Ithaca. c. in. v. Nomine. a.) Ecce dixit, qui ſit Ithacus, ſum, iquit, Vlyſſis quoq; comes, & Achęmenides vocor, dicit deĩde quo ſãguine cretus, & q̃ vnus eſſet ex hoſtibus. ☞ Troiã genitore. a. ☞ Paupere (m. q. v. f.) p.) Quantũ ad ſanguinis rõnem pertinet, patre, inquit, adamaſco natus ſum paupere. Profectus aũt ad Troiam comes infelicis Vlyſſi, atq; vtinã manſiſſet fortuna, quia dicturus eſt ſe metu ſocioꝝ relictum in illis terris, Vlyſſis comitẽ ſe eſſe dixiſſe. Incipit dicere quæ illum agitet fortuna. ☞ Hic me dum trepidi. c. l. l. Immemores. ſ. v. cy. in. a. Deſeruere.) Vt oſtenderet non odio interueniẽte relictum ſe illic eſſe, ſed metu periculi euidentis, in quo qſq; ſibi potius cõſulebat q̃ alteri. ☞ Domus ſaniæ. d. q. c. Intus. o. i. ipſe. a. a. q. p. Sidera. d. t. t. a. pe. &c.) Dicit, vnde eadem ipſa ſcire potuit, proinde deſcripſit Cyclopis magnitudinem ac feritatẽ, antrum autem cõueniens habitatori imani, & quod ꝑdas maximas capere potuiſſet, ſe autẽ relictum à ſocijs cum fugerent dicit. ſimul etiam monſtrat crudelitatem beluæ ꝓbatam ſuorum exemplo Æneæ. ☞ Vidi egomet. d. de. n. c. c. no. &c.) Rapuerat inquit cyclops de nobis duos, hoꝝ pœnã ſpectaui oculis meis, cũ vtrunq; vna manu cõprehenſum reſupinus fortius ſaxo illideret. at nũq̃ igit̃ ſuſtulit, cõtrectumq; in aſperſas cautes per fruſta cõminuit, horror omnis & imanitas videbatur. antrum omne ſanie taboq; reſperſum, limina ipſa corrupto cruore natantia. ipſe aũt ſemineces artus mãdebat dẽtibus, & adhuc membra tremẽtia trãsforabat. Hoꝝ verſuũ ſenſus ordinat̃ ſic, quũ duo corpora de numero noſtro preſſa manu magna reſupinus in antro ad ſaxum frangeret, & trepidi tremerent ſub dẽtibus artus, ac mãderet mẽbra tabo fluentia, ſanieq; aſperſa natarẽt limĩa, vidi egomet. vidi quod ſemel dixit, ad omnia pertinet, vt ſit vidi, cum duo corpora de numero noſtro manu magna reſupinus in antro ad ſaxum frãgeret, vidi, cum trepidi tremerent ſub dẽtibus artus, vidi, quum mãderet membra tabo fluentia, vidi cũ ſanie aſperſa natarent limina, haud impune quidem, nã hoc factum nõ ei ceſſit. ☞ Haud. i. q. nec. ta. p. V.) Vlyſſes, inquit, talia remanere nõ paſſus eſt inulta. ☞ Oblituſue. ſ. e. i. d. t.) Omnes quidem nos ait dirum illud turbauit exemplum. Vlyſſes ſolus natura callidus viſu & ingenio vehemẽter inſtructus tantæ crudelitatis viſu territus non eſt, neq; oblitus eſt ſui, hoc eſt non perdidit induſtriã ſolitã. ☞ Nã ſi. ex. da. v. q. ſ. Ceruicem in. p. i. q. per an. &c.) Signa omnia quæ erant beluę iacẽtis occaſionẽ præbentia ad vltionẽ in ſe perficiendã. ꝓſtratus enim per antrum ac reſolutus fuerat omnibus membris ceruice inflexa, hoc eſt capite inclinato, & ceruicis officio deficiente eiecto ructabat ſaniẽ, & fruſta quę vorauerat reiactabat. ☞ Nos. m. p. Numina. ſ. q. v. &c.) Dederat Vlyſſes cõſiliũ, vt vno oculo quẽ ſolũ ſub torua frõte latentẽ habuit cęcaretur. ꝑiculoſum fuit q̃uis dormientẽ, q̃uis ſepultũ, vino aggredi violenter. ꝑcati, inqt, deos acceſſimus ſimul vndiq; circũfuſi appetẽtes eas corporis eius partes quas ſũpſeramus de ſorte, qm̃ nõ vnũ aut ſimile eſſe piculũ potuit ſi aduerſa ceſſiſſent. aliud fuit eoꝝ, q caput teneret aut manus, aliud eoꝝ, q cęteras ipertiebãt mẽbroꝝ partes, hoc facto tenebrauimus eius lumẽ telo acuto qđ ait acuto telo tenebrauimus, celeritatẽ facti voluit demõſtrare. in hoc. n. cõſilij cõſiſtebat effectus. ne mora faciẽtiũ & dolor vulneris q̃uis grauiter dormiẽtẽ excitaret. hoc loco nõnulli terebramus tradũt. Sed cũ terebratio habeat morã, q̃ fuit inimica faciẽtibus, melius eſt vt telo acuto vno ictu videat̃ eſſe cęcatus. Quod aũt ait ſub frõte latebat, qđ ingens fuiſſe dicebat̃, vſq; adeo vt orbi lunę vel ſolis ęquari potuiſſet, faciebãt magę toruę frõtis & ingẽtis capitis comę. ☞ Et. t. l. ſ. vl. vm.) Nec quidem hic expreſſit perfectam vltionem.

Aſcenſius

ASCENSIVS.

ℭ Ille hæc depoſita tandem formidine fatur.) Recitat longam reſponſionem eius hominis quem ſuſceperat. Vnde dicit Donatus ſic. ☞ Oblitusue ſui eſt Ithacus diſcrimine tanto.) Omnes nos vehementer turbati ſumus, ſolus Vlyſſes natura callidus, & vſu & ingenio inſtructus, tantæ crudelitatis viſu deterritus non eſt: nec eſt oblitus ſui.i.non perdidit ſuam induſtriam. Nam ſimul expletus: omnia ſigna poſuit beluæ occaſionem ad cædem præbẽtis, dederat autem conſilium Vlyſſes, vt vnicum illi oculum execęcarent: ſed hoc periculoſum fuit, quãuis dormiret ſepultus. Ergo precati ſunt numina. Et quoniam nõ idem periculũ erat oib. & varias corporis partes tenẽtibus, eas inter ſe ſortiti ſunt. ℭ Ordo eſt. Ille, videlicet Achemenides: fatur tandem hæc, & hoc formidine depoſita, poſtq̃.ſ. dexterã præbuerat Anchiſes. Ego ſum ex Ithaca patria comes Vlyſſi infelicis, quia capta Troia iam ſeptem annos errauit: nec reditum in patriam iuenire poteſt: id autẽ dicit in gratiam Troianorum, Achemenides nomine: & profectus ſum Troiam adamaſto genitore paupere: qui, ſcilicet paupertate coactus me in arma miſit, quod & Sinon in.ij.dixit: & vtinã fortuna manſiſſet, vt.ſ. modo non miſerior ſim capta Troia, q̃ prius, quum eſſet capienda: aut vtinam nõ eſſem ditior effectus ex ſpoliis Troianis: & Troia adhuc ſtaret, quia tunc in has miſerias non deueniſſem. Socii.ſ.mei, reliqui comites Vlyſſis: trepidi, ideſt feſtini, præ timore: & ita imemores.ſ.mei: dum linquũt crudelia limina.i.antra Polyphemi crudelis, deſeruere me hic.i.in hac inſula: in vaſto.i. valde amplo antro, Cyclopis.ſ. Polyphemi domus, ſup. cuius eſt intus opaca: & ingẽs ſanie.i.corrupto cruore: & dapibus cruẽtis.i.cruore aſperſis. Ipſe.ſ. Cyclops Polyphemus eſt, ſup. arduus: & pulſat.ſ. vertice ſuo: alta ſydera, quod ex terrore hominis dicitur, per hyperbolem. O dij auertite talẽ peſtem.i.tam truculentum aſpectum hominis, aut tantam perniciem: terris.ſ.reliquis ad quas venturi eſtis, aut terris omnibus, quũ ſit inferno potius debita: quia nec eſt facilis vlli viſu.i. vt videatur: hoc eſt, tã terribilis eſt, vt difficile ſit eam peſtem, aut eũ Cyclopẽ videre, nec eſt effabilis.i.explicabilis: vlli dictu.i. dum de eo quis loquitur: hoc eſt cum terrore videtur, & cum horrore de eo ſit ſermo: quia veſcitur viſceribus miſerorum.ſ.hominum deprehenſoꝝ: & ſanguine atro.i.iam cõcreto, aut ſanie ipſa. Egomet.i.ego ipſe: vidi.i.aſpexi, & preſens eram: quũ.i.quando: ipſe reſupinus.i.proſtratus more canum, in medio antro frãgeret ad ſaxum duo corpora de noſtro numero (Homerus autem dicit, quatuor: ſed poteſt fieri, vt non omnia viderit: & vt pauciora q̃ viderit, dixerit: vt fidẽ dictis ſuis faciat.) prehẽſa.i. compreſſa magna manu: quanta eius eſt: & vidi quũ limina natarent.i.inundarentur aſperſa ſanie.i.ſanguine corrupto: & vidi quum.i.quando ipſe manderet.i.maſticaret, & dentibus frangeret membra.ſ. miſerorum ab eo comprehenſoꝝ, fluentia.i.madẽtia: atro ſanguine, quum artus tepidi.i.ſemicalidi: adhuc tremerẽt.i.reſilirẽt adhuc: ſub dentibus.ſ.eius: quidem.i.certe: haud.i.nõ: impune.i.nõ ſine vindicta & punitione: nec Vlyſſes eſt paſſus talia, ſup. fieri ipune: ve, p vel: ipſe Ithacus.i. Ithacenſis Vlyſſes, ſup. haud.i. nõ: eſt oblitus ſui.i.ſalutis ſuæ, nec iduſtriæ ſuę: in tãto diſcrimine.i. piculo: nã, pro quia. ſimul.i.ſtatim, aut cõtinuo: poſtq̃ ipſe Polyphemus expletus dapibus & ſepultus vino: poſuit.i.reclinauit ceruicẽ inflexã, & iacuit per ĩmenſum antrum eructans ſaniem: & fruſta.i. fragmenta carnis: per ſomnum.i.inter dormiendum, mero cruento.i. vino ſanguinolento: hoc eſt, ſanguine cõfuſo: nos precati magna numina: & ſortiti vices.i. officia viciſſim tenendi, aut occupandi mẽbra eius circunfundimur vndiq; vna.i. ſimul, & vno impetu, & terebramus.i. perforamus: & effodimus lumẽ.i. oculum vnũ: telo acuto.i. fuſte ficulno, acuto & robuſto: lumẽ, dicit: quod ſolum.i. vnum (quia nõ niſi vnum habebat oculum) latebat ingens.i.exiſtẽs valde magnum: ſub frõte torua.i.terribili & imiti: latebat, dixit, exiſtẽs inſtar.i.in ſtatum & formam clypei Argolici.i. Græcanici: aut lampadis.i. globi lucentis: Phœbeę i.aut ſolis aut lunę: nam ſol, Phœbus dicitur, & luna, Phœbe: nec vult dicere tantum fuiſſe, quanti ſunt ſol & luna: ſed quanti nobis apparẽt: & nos lęti, ſcilicet de ſucceſſu: vlciſcimur tãdem vmbras.i. manes, à corporibus vi expulſos, ſociorum.i. noſtrorum, quos ipſe occiderat, & deuorauerat.

PIERIVS.

ℭ Comes infelicis Vlyſſis.) In antiquis pleriſq; codicib. Vlyſſi, abſq; s legitur. Probus locum hunc citans, Antiquæ (ait) eſt ratio declinationis, datiuo vti pro genitiuo, vlyſſi, p Vlyſſis, Achilli, pro Achillis. Qua forma oratores etiam vſi ſunt. Salluſtius, Ad bellum Perſi Macedonicum: pro Perſis, vbi ea forma vti, nulla coegit homœoteleutos, ſed antiquæ declinationis ratio: ita & Mar. Tullius, filius Verri, pro Verris. Refert præterea Soſipater Cariſius obſeruatum à Plinio dubij ſermonis lib. vj. Herculi, p Herculis: vt Vlyſſi, pro huius Vlyſſis, olim dici cœptum. Neque ſumus immemores plura ſuper huiuſmodi genitiuo dicta à nobis lib. j. Non putamus autem importunum, vbi aliorum etiam authorum accedunt teſtimonia eadem de re pluries diſputare: aut quoties noui aliquid inter ſcribendum, occurrit lectorem admonere. ☞ Nomine Achemenides.) In veteribus fere omnibus exemplaribus legere eſt, nomen: quod.ſ. quæritis Achemenides, & ſicubi, nomine, ſcriptum eſt, id in his exemplaribus, quæ verſamus, ſubdititium eſt, priore abraſa lectione. ☞ Troiam genitore Adamaſco.) In Mediceo, in Porcio, & aliis antiquis pleriſq; codicibus, adamaſto, ſcriptũ eſt, quod inuictum, vel indomitum ſignificat: & ita proprium id viri nomen habetur etiam in codice Donatiano. ☞ Nec dictu effabilis vlli.) In antiquis aliquot codicibus, adfabilis, legitur: quanquam codices etiam nonnulli manu ſcripti, effabilis, legunt. Sed enim Macrobius libentius legit, adfabilis, vt in Mediceo eſt, ſumptumq; ait ex Actio in Philoctete, vbi eſt, Quem neque tueri contra, neque vt adfari queas. Alterum vero illud Seruii agnoſcit, exponitq; ſermone non explicabilis, quod non æque placet. ☞ Vidi egomet duo.) Homerus ὀδ. ι. ſex enumerat, quos Cyclops deuorauerit. Nam binos, tribus vicibus ponit, abſumptos. Sed enim vel Achæmenides ob trepidationem, & feſtinantiam non poteſt hic hiſtoriam omnem enarrare: ſatisq; putat, ſi memoret Cyclopa eſſe adeo efferum, & immanem, vt Vna vice, duo humana corpora poſſit abſumere: vel duo, pro bina poſitum: vt alibi vice verſa bina criſpans haſtilia: pro duo, quæ licentia late conceſſa eſt poetis. ☞ Prenſa manu.) Peccare eos ait Terentius Scaurus, qui prehẽſus, cum adſpiratione ſcribunt, quum eam prima perſona non habeat. Quum vero ex huius ſententia, preenſus, per duo ee ſcribi debeat: vt ibi, Dextraq; preenſum, hoc loco vel ſynizeſin eſſe dicemus, vel quod magis placet, prenſa, per craſin legemus, vt habetur in codicibus antiquis. Quid vero ſuper hoc ſentiat Velius Longus, alibi diximus. ☞ Sanieq; aſperſa natarent Limina.) Seruius, experſa, verũ eſſe lectionem adſeuerat. In antiquis tamen codicibus quotquot habui, aſperſa, & adſperſa, legi: ſententia & eloquutio ſumpta ex Marco Tullio in Philip. Vino pauimenta natarent. ☞ Iacuitq; per antrum Immenſum.) Seruius quidem, immenſum quippe antrum, agnoſcit. Ad quam lectionem reſpexiſſe etiam Quintilianus videtur, vbi ait de Virgilio, quum Cyclopa iacuiſſe dicit, per antrum prodigioſum illud corpus ſpatio loci menſus eſt. In veteribus aliquot codicibus, immenſus, legitur: vt Homericum illud exprimatur, ἔνθα δ' ἀνὴρ ἐνίαυε πελώριος, quodq; tantus erat vt nemoroſo cuipiam promontorio altorum montium ſimilis videretur. Sunt etiam codices manu ſcripti, vbi legas, immenſam ſaniem: quod minime placet, & ſi Homerus eructationem illius veſpertinę crapulę late deſcribit. ☞ Et telo lumen terebramus acuto.) Ti. Dona. tenebramus, legit: hoc eſt, occæcamus, cuius hæc ſunt verba. Quod ait acuto telo tenebramus, celeritatem facti voluit demonſtrare. In hoc enim conſilium conſiſtebat effectus, ne mora facientium, & dolor vulneris quamuis grauiter dormientem excitaret. Hoc loco nonnulli tenebramus, tradunt. ſed quum terebratio habeat moram, quę fuit inimica faciẽtibus, melius eſt, vt telo acuto, vno ictu videatur eſſe cæcatus. Sed enim pace tã docti viri, quũ locus ſit ex Homero ſumptus, apud quem lata eſt de terebratione deſcriptio, vero ſimilius eſt Virgilium ſcriptum reliquiſſe terebramus, verſus Homeri ſunt, ἐγὼ δ' ἐφ ὕπερθεν ἀερθεὶς δίνεον ὡς ὅτε τις τρυπῷ δόρυ νήϊον ἀνὴρ τρυπάνῳ οἱ δέ τ' ἔνερθεν ὑποσσείουσιν ἱμάντι ἁψάμενοι ἑκάτερθεν. In quibus, non tantum terebratum ait lumen conto acuto viſum, latoq; ex igne ſtatim in oculum adacto, Vlyſſe, ſuperne calcante, loro inferne aduoluto, cuius capita ſocii alternantes vtrinq; traherent, quod ſine longa mora fieri non potuit, verum etiam artificis, qui nauale aliquod lignum terebra pforet, ſimilitudine viſitur, legendum itaq; terebramus, ex Homero. Quod vero inferiori verſu Seruius, Donatum reprehendit, quod latebat, late patebat, expoſuerit: aut quia capillis tegebatur, aut latebat corporis reliqui comparatione. Si verba Donati conſyderemus, nil adeo reprehenſioni obnoxium inueniemus, imo longe diuerſam Donati ſententiam ab ea, quam ei Seruius adſcribit. Quærit ſiquidem Donatus, qua ratione oculus, qui tantæ eſſet amplitudinis & vaſtitatis, vt lunę, ſoliſue orbi poſſet cõferri, latere potuerit? cõſyderataq; Cyclopis deformitate, rugas cõminiſcitur, & ingentẽ capilloꝝ ſyluam. Nã intonſum caput ipſe

Polyphemus

Polyphemus apud Theoc. & Ouid. lacte iactat. Sed melius fuerit ipſa Donati verba ſubiicere. Q̃d aũt ait, Sub fronte latebat, q̃d ingẽs fuiſſe dicebat, vſq; adeo, vt orbi lunę, vel ſolis ęquari potuiſſet,

potuiſſet, faciebãt rugæ tortuæ frõtis, & ingẽtes capitis comæ. Quid vero ſi dixerimus Virgiliũ, & ad oculi ſitum & ethimologiã reſpexiſſe, quã eo verbo exprimere voluerit, quũ Varro dicat, oculos ideo dictos, quod ſub frõte occulantur.

SERVIVS.

¶Sed fugite.) Occurrebat, Si cæcus eſt, cur timet? Subiũgitur nõ vnũ eſſe, ſed plures. ¶O miſeri.) Aut blãdiẽtis particula eſt, vt in Terẽtio, O miſera. Aut re vera miſeri: q dela ti ſunt ad Cyclopas. ¶Qualis quãtuſq;.) Vnũ moꝝ eſt, aliud corporis. ¶Curua hęc habitãt ad littora vulgo.) Ne tantũ in mõtibus eſſe putarent. ¶Vulgo.) Paſſim. ¶Tertia iã lunę.) Bene in deſertis locis ex Lunæ rõne colligit tẽpora. ¶Se cõplent.) Ideo q̃a ſuũ nõ habet lumẽ, ſed accipit à Sole. ¶Luſtra.) Cubilia. Vnde ẽt lupanaria luſtra dicimus: vbi habitãt lupę .i. meretrices: dictę ab obſcœnitatis & odoris ſimilitudine. ¶Baccas.) Generale eſt .i. fructus arborum agreſtiũ.

Sed fugite, o miſeri, fugite, atq; ab littore funem
Rumpite.
Nam qualis, quantuſq; cauo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atq; vbera preſſat.
Centum alii curua hæc habitant ad littora vulgo
Infandi Cyclopes, & altis montibus errant.
Tertia iam lunæ ſe cornua lumine complent,
Quum vitam in ſyluis, inter deſerta ferarum
Luſtra, domoſq; traho, vaſtoſq; ab rupe Cyclopas
Proſpicio, ſonitumq; pedum, vocemq; tremiſco.
Victum infelicem, baccas, lapidoſaq; corna
Dant rami, & vulſis paſcunt radicibus herbæ,
Omnia colluſtrans, hanc primum ad littora claſſem
Conſpexi venientem, huic me, quæcunq; fuiſſet,
Addixi: ſatis eſt gentem effugiſſe nefandam.
Vos animam hanc potius quocunq; abſumite leto.

Phrygios, ne ſimile malũ incurrant aufugere: quo facto, meret gratiã ab eis: docetq; ſe non inſidiatorẽ eſſe, qualis fuiſſet fortaſſe creditus ſi inuitaſſet ad muliã accedere nã facile eſt perſuadere, id q̃d volumus cupiẽtibus. Sane ſunt, q dicant poetã noſtrũ, principi poetaꝝ, Homero morẽ geſſiſſe, qualẽ aiunt (lubet.n. interdum nugari) duos ſcurras feciſſe: quorũ alter, vñ veniret, & q̃d viderit, interrogatus, dixit ſe Roma venire p Rhenũ, illicq; incendium incredibile Rheni vidiſſe: at poſtridie in tenebras icidiſſe meridianas, quales poſt Chriſti mortẽ nemo viderit: eaſq; alis ignotæ auis factas: atq; id genus (ne logus ſim) multa. Alter vero idẽ iterrogat⁹, dixit ſe quoq; Roma venire, atq; p Rhenũ, ſed vno die tardius illuc aduenisse: interrogatus de aduſtione Rheni, rñdit ſe eã non vidiſſe: ſed piſces aſſos añ oẽs domos expoſitos: & de aue pnegauit ſe quoq; eã vidiſſe: ſed oẽs mortales cõcurriſſe, ad cõgerenda ligna pro oui vnius ab aue illic poſiti, cõdẽiatione faciẽda p cococtionẽ: quo tãdẽ rupto, ait ſe genuũ tenus in Albumẽ ingreſſum. Atq; ita mutuas partes pſtiterunt. q̃uo Maro, quæ Homerus dicit de Vlyſſe, quẽ in Leſtrygonas, & Cyclopas incidiſſe aſſerit, nõ dicit: ſed ſociũ eius inuentũ ab Ænea, poſtq̃; illinc abiuerat, verũ id artis eſt ſummæ, de rebus notis loqui, iuxta fidẽ & ſnĩam illoꝝ, qui de illis ſcripſerunt. Sed audiamus Donatũ cuius verba ſunt pauciſſima: q̃a ab hiſtoria res depẽdet, videlicet.

¶Coma.) Ipſa arbor cornus dicitur: pomũ vero, cornũ, corna: vt templũ, tẽpla. ¶Addixi.) Signato verbo exprimit deſperationem. ¶Vos animam hãc potius. (Oblique loquitur, vt ſupra.

DONATVS.

¶Sed fugite o miſeri, f.a. ab li. fu. Rum.) Dicit cauſam perſuaſionis ſuæ, ne æſtimarent cęcato illo nihil vltra eſſe metuendũ, cõmorantibus & aliis cyclopibus in illo loco non poſſet abeſſe formido, quod iterauit fugite, oſtendit morã fugæ, nõ eſſe faciendã, addens, funes ab littore pcidendos, quod maturius fieri potuit q̃; ſoluẽdo cũ mora. ſubiecit cauſam, ꝓpter quã celerẽ ſuadebat abſceſſum. ¶Nam qualis q.c. Po. in a. La. c.p. atq; v.p. Centũ alii &c.) Duxit a numero maiorẽ metũ, quanta enim facerent centũ, quando vnus in gręcos tanta cõmiſerat? nã qualis quantuſq;, qualis pertinet ad feritatẽ animi. quantus ad magnitudinẽ corporis, vt ex vno quẽ iam deſcripſerat intelligeret tales eſſe cęteros. quapropter proꝓiciendũ caute, ne cũ græci accepto ſuoꝝ luctu vix vno incolumi euaſiſſent, accideret Troianis ineuitabile malũ, ſi venirent oẽs aut plurimi. ¶Tertia i.l. ſe c. lu. cõplẽt &c.) Cõſtitutus in ſolitudine inter deſerta feraꝝ cubilia ac domos cũ rationẽ dieꝝ vel menſiũ noſſe nequiſſet, poſſibilem exilii ſui pſtitit rationẽ. tres, inquit, lunæ tranactæ ſunt, ex quo in his demoror terris. potuit quęri q̃uo cyclopas euaſiſſet. inter luſtra, inquit, feraꝝ & domos latui periculoſe. cõſulte fecit, q̃n enim occurreret occaſio alia? q̃n per tres menſes ſola Troianoꝝ potuit reperiri? Luſtra ſunt, quæ faciunt feræ inter ſentes, & illic cubant. domus vero quas infodiunt altius. itẽ q̃ri potuit, vnde illos noſſet eſſe quãplurimos. de rupe (ait) eos vidi. item tribus mẽſibus, vnde victũ habuiſſet indicauit, quia & hoc potuit quæri. ¶Victũ, inquit, in. b. la. q; c. Da. r. & v. p. ra. h.) Oĩbus reſpondit, q̃ ei cõſtabat eſſe ꝓpoſita, & q̃ ſeq̃ẽtibus interrogationibus q̃ri potuerunt. Dictum eſt.n. quid ſit fari quo ſanguine Cretus, q̃ deinde agitet fortuna, dicit nunc, quo conſilio emerſiſſet, vt græcus ſe Troianis offerret. ſine dubio hoſtis hoſtibus ſuis. ¶Oĩa colluſtrans, hãc p. ad li. cl. Cõſpexi ve. &c.) Cum oĩa, inquit, attenderẽ euadẽdi auxiliũ quęrens, ſolã iſtam claſſem huius regionis littora tetigiſſe conſpexi, q̃ ſemp ꝓpter ineuitabile cyclopũ malum oẽs fugerũt. & quia nullã ſperabã dehinc prouenturã occaſionẽ, addixi me nõ cõſiderans q̃ eſſet. quid enim metuerẽ hoĩes cyclopũ manibus, aut ferarũ ſæuitia quolibet tp̃e periturus? exiſtimans melius eſſe ſi hoĩum manibus perirẽ, q̃a hoc cõſilio ad vos veni, q̃ vultis me pœna cõſumite.

¶Addixi.) Hoc cõſilio ad vos veni: melius eſſe manibus hoĩum perire, q̃; Cyclopũ. Hęc ille. ¶Ordo eſt. Sed ne fando .ſ. vos detineã, & in manus Cyclopum incidatis, o miſeri .ſ. futuri, fugite: fugite (inquit) atq; rũpite: quod plus eſt q̃; diſſoluite, funẽ .i. retinacula ab limite. Et ſi dicat, cęcatus eſt Poliphemus, vt in quis q̃uo ergo timẽdus? addit. Nam qualis, & quãtus Polyphemus claudit in antro cauo, pecudes lanigeras .i. oues ſuas, atq; pſſat .ſ. duris palmis, vbera .i. ouiũ, ſup. tales, & tanti .i. tã imanes, & tam magni centum alii infandi .i. deteſtãdi Cyclopes: habitant vulgo .i. paſſim, non in vno loco ad hæc littora: & errãt .i. vagant, ſup. in his altis mõtibus. Cornua lunę implent ẽt ſe iã tertia lumine .i. illuminatione tertia, aut lumine tertio: ſed ꝓpter metrũ nõ dixit, tertio lumĩe, ſed tertia cornua .i. i. eſt tertiũ pleniluniũ, aut tertius mẽſis: quũ .i. ex quo, aut poſtq̃; traho vitã in ſyluis inter domos & luſtra .i. latibula, & ſpelea feraꝝ deſerta .ſ. ab hoĩbus: & ꝓſpicio .i. ꝓcul obſeruo: vaſtos .i. valde amplos Cyclopas: ab rupe .i. ſpecula in rupe, quã difficulter ptrãſirẽt, & tremiſco ſonitũ pedũ, & vocẽ eoꝝ rami .ſ. arboꝝ, & dumoꝝ, dant .ſ. mihi: victũ infelicẽ .i. miſerabilẽ .i. Bacchas .i. fructus minores, & ſylueſtres, ſparſim naſcẽtes: & corna lapidoſa .i. magnos lapides, ſeu oſſa magna cõtinẽtes: & herbę paſcũt me radicibus .i. ſuis: vulſis .i. euulſis, & extirpatis, ſeu eradicatis. Ego colluſtrãs .i. cõſpiciens oĩa: conſpexi primũ hãc claſſem venientẽ ad littora .ſ. iſta (nõ aũt cõſpexerat, niſi quũ appelleret: quia dictũ eſt, Interea feſſos ventus cũ ſole reliquit.) ego addixi .i. adiudicaui, & in poteſtatẽ eius deſtinaui me: huic .ſ. claſſi: q̃cunq; fuiſſet, ſiue amica, ſiue inimica: quia ſatis eſt mihi effugiſſe gentẽ nefandã .i. Cyclopũ: vos potius q̃; vt ab illis cõprehẽdar, abſumite hãc aĩam .i. uitã: quocunq; leto .i. quocunq; genere mortis. Ordo.

ASCENSIVS.

¶Sed fugite, &c.) Poſt narrationẽ maloꝝ, opportune monet Phrygios,

PIERIVS.

¶Vocemq; tremiſco.) Antiqua exẽplaria pleraq;, tremeſco, p e, in pene ultima ſcribere, quaq; id ratione, dictum alibi.

SERVIVS.

¶Littora nota petentẽ.) Nõta ante oculoꝝ amiſſionẽ. Sic Statius in nono, Sequit tñ improbus hoſtẽ. Qua meminit.

Vix ea fatus erat, ſummo cum monte videmus
Ipſum inter pecudes vaſta ſe mole mouentem
Paſtorem Polyphemum, & littora nota petentem,

¶Solaméq; mali.) Hic Quintilianus dixit, Magnũ cæcitatis ſolatiũ eſt hẽre rẽ videntiũ. ¶Poſtq̃; altos tetigit fluctus, & ad æquora venit.) Hyper-



Monſtrū horrendū, informe, ingēs, cui lumen adēptū.
Trunca manum pinus regit, & veſtigia firmat.
Lanigeræ comitantur oues, ea ſola voluptas,
Solamenq́; mali de collo fiſtula pendet.
Poſtq̄ altos tetigit fluctus, & ad æquora venit:
Luminis effoſſi fluidum lauit inde cruorem,
Dentibus infrendens gemitu, graditurq́; per æquor
Iam medium, nec dum fluctus latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare recepto
Supplice, ſic merito, tacitiq́; incidere funem.
Verrimus & proni certantibus æquora remis.
Senſit, & ad ſonitum vocis veſtigia torſit.
Verum vbi nulla datur dextram affectare poteſtas,
Nec potis Ionios fluctus æquare ſequendo,
Clamorem immenſum tollit, quo pontus, & omnes
Intremuere vndæ, penitusq́; exterrita tellus
Italiæ, curuisq́; immugiit Ætna cauernis.
At genus è ſyluis Cyclopum, & montibus altis
Excitum ruit ad portum, & littora complent.
Cernimus aſtantes nequidquàm lumine toruo
Æthnæos fratres, cœlo capita alta ferentes,
Concilium horrendum, quales cum vertice celſo
Aeriæ quercus, aut coniferæ cypariſſi
Conſtiterant, ſylua alta Iouis, lucusue Dianę.

baton in ſenſu: vt, Progreſſi ſubeunt luco, fluuiumq́; relinquūt. aut hyſteron proteron. ¶ Fluidū.) Propter ὁμοιοτέλευτον, fluentē noluit dicere. qđ aūt dicūt phyſici de effoſſo oculo ſanguinē nunq̄ fluere, verū qdē eſt. ſed ſupra non effoſſum eius oculū, ſed terebratū legimus. ¶ Inde). Aut de fluctibus, aut de ſpatio oculi. ¶ Gemitu.) Cū gemitu. ¶ Iā mediū.) Sic altū, ut mediū putares. Nā & in qnto ſic dixit, Interea mediū Æneas iā claſſe tenebat: quū adhuc mœnia reſpiceret. ¶ Fluctu.) Legiť & fluctus. ¶ Trepidi.) Feſtini: ut, Ne trepidate meas Teucri defendere naues. Item Accepit trepidos: ac Niſum dicere iuſſit. ¶ Sic merito.) Quia oīa ei⁹ ꝓbauerāt dicta, ac ſi diceret, nō fallacē, ut Sinonē. ¶ Ad ſonitū uocis.) Remoꝝ ſonitū uocem dixit. Vox.n. eſt oē quod ſonat: ſic alibi, Fractasq́; ad littora uoces. Nā de hoībus nō dixit: q2 ſupra eſt. ¶ Tacitiq́; ĩcidere funē. Veſtigia torſit.) Bene uno ſermone oſtēdit eū reuertentē iam audiſſe ſonū remigii. ¶ Dextrā affectare.) Dextrā intēdere. ſ. ſic ut poſſet nauē tenere. Terētius, Ad dominaſq́ affectāt uiā. i. intēdunt. Nā ſi dextra legeris, ut ſit dextra cōtingere, affectare, Cōtingere caret exēplo. ¶ Nec potis.) i. nec potis eſt. Potis aūt nomē eſt, & declinať potis, potis, poti, potē, potis, à pote: nomē eſſe docet rō cōpartionis. nā in ſuplatiuo potiſſimus facit. cui ſi detraxeris ſimus, inuenies nominis poſitionē, ut acerrim⁹ acer, fortiſſimus fortis. Sic autem ut diximus declinari, cōpoſitio oſtēdit. Nā huius ĩpotis cōpotis, ĩpotē cōpotē facit. quod in ſimplici difficile inuenis: ꝑ cōpoſitionē agnoſcis facilius. ¶ Exterrita tellus.) Poetica hypbole. ¶ Curuis cauernis.) Et hoc.n. in cōcauis locis eſt. ¶ Ruit.) Feſtināter uenit. ¶ Ne quicquā lumine toruo.) Quia nocere nō poterāt. ¶ AEtnæos fratres.) Aut ſimiles, aut feritate germanos. Nā nō ſunt Polyphemi fratres: quē Neptuni filiū Homerus dicit. Vnde eo cęcato Vlyſſes pertulit tēpeſtatē, qui ad eū uenit derelicta Calypſo, cū qua decē annis fuerat. Vnde, ut ſupra diximus, Virgilii dictis diſſentit tēporatio. ¶ Coniferæ.) Conus dicitur fructus cupreſſi, & ipſa κωνοειδής eſt. Nā à rotunditate in acumen leuatur. ¶ Cypariſſus) autē Thelephi filius fuit, amatus ab Apolline: uel ut alii, à Syluano.

gere,

tiano, qui quũ laſſatus ſub quadã arbore ſomnũ caperet, ſubito excitatus, ceruũ quem in delicijs habebat, per ignorãtiam, ferã credens, occidiſſet, flendo nimium numinum miſericordiã meruit. Itaq; in arborem cupreſſum conuerſus eſt, aptam & cõſecratam lachrymis & luctibus. ¶ Sylua alta Iouis, lucusue Dianæ.) Iouis, propter quercum: Dianæ, propter cupreſſum. Ipſa eſt enim etiam Proſerpina. Alta autem ꝙ manet in celſo vertice: & Lucis propter religionem diu permanet.

DONATVS.

¶ Vix ea fatus erat, ſ.c.m.vi. Ip.i.pe.v.ſe m.m. Paſtorẽ Pol.) Statim, inquit, vt Achemenides relationis ſuæ verba concluſit, ecce ipſe nobis Polyphemus apparuit agens in montibus pecora, & ad nota littora faciens greſſus. exponendũ fuit quõ potuit venire cæcatus. nouerat hæc, inquit, anteq̃ lumẽ amiſiſſet. deniq; ſic potuit, & littora nota petentẽ. ¶ Monſtrũ hor. in. in.) Vidimus monſtrũ, in quo natura non tenuit tẽperamẽtum. nã fuit horrẽdũ & formę ingẽtis. ¶ Cui lumẽ a. Tr. m. pi. r. & u. fi.) Huius greſſus trunca pinus regebat abſciſſa, atq; amputatis ramis, hoc eſt arbor pini ei pro baculo fuit, quæ poſſet in forma hoïs cæci corpus ingenti fortitudine regere, ac ſuſtinere. ¶ Lanigeræ comitanť oues, e. ſo. v. So. q; m.) Voluptatẽ ex aïalibus habuit, cũ videret, cæcatus vero pecoꝝ ſuoꝝ cõmodo orbitatẽ proprij luminis ſolabať. Poſtq̃ al. t. f. & ad æq. ve.) Poſtq̃ trãſijt vndas littoris, & in altũ ꝓuectus eſt. ¶ Luminis ef. fl. l. i. cr.) Abluit ſanguinẽ qui fluebat ex oculo eius, quẽ cõſtabat effoſſum, ecce viſi actus. cũ achemenides expoſuiſſet tertiũ ſe illic mẽſem exegiſſe, Inſucta iamdudũ cęcitas noua putabať, cum adhuc funderet ſanguinẽ, ꝓpter hoc igitur dictũ eſt, lauabat. ¶ Dentibus in. ge.) Tunc. n. iraſcunť cæci, quia dũ nõ vident, ſe vlciſci non poſſunt. Graditurq; per æquor Iam m. n. d. fl. la. ar. ti.) Mira mõſtri deſcriptio & imenſa proceritatis expreſſio. ambulabat, inquit, in medio mari quaſi gradereť in terra, neq; ad eius latera ꝓfundi maris vnda puenerat. ¶ Nos procul inde fu. tr. ce.) Præſens, inquit, periculũ vitare cupiẽtes fugæ dabamus inſtantiã cõpetentem. ¶ Recepto ſ. ſic m.) Liberari. n. meruit, qui nos propria inſtructione ſeruauit. ¶ Taciti q; in. fu. Ver. & p. ce. æ. r.) Cũ videremus euidens malũ, taciti funẽ incidimus, & verſo remis pelago, in altũ cœpimus taciti nauigia flectere. taciti ceſſantes. ſ. remorum ſtrepitu & cantilena nautarũ, ſine qua remi operari non poſſunt. ¶ Senſit.) Hoc ipſum, quia nõ videbat, auriũ ſuſpicione collegit, quod ſilentio gerebať, & ad ſonitũ vocis veſtigia torſit, quia ſilentio adhibito nõ potuit in totũ vacua eſſe omni ſtrepitu nauigatio. ¶ Senſit, inquit, & ad ſo. uo. ue. t. Verũ u. n. d. de. af. po. &c.) Vbi neq; manu potuit aliquẽ cõprehendere, & potẽtia fluctuũ victus eſt, nec valuit aliquẽ ſequi. ¶ Clamorẽ imenſum t. q. p. & o. In. vndæ, &c.) Clamore, inquit, eius oïa cõtremuere, & iam longius poſita, & magis quæ fuerant in pręſenti, vim clamoris expreſſit. nã quõ ſciuit Italiã tremuiſſe, ad quam nondũ venerat? ¶ At genus e ſ. Cy. & m. al. Excitũ ruit ad p. & li. cõ.) Quanta multitudo fuit, vt littora Cyclopes cõpleuiſſent. ¶ Cer. a. nequicq̃.) Ideo nequicq̃, qa nihil poterant audere violenter aduerſus eos, quos liberauerat fuga, & pelagi altitudo. ¶ Lumine toruo.) Vel natura, vel irato, quia perdiderat ꝑdam. Aethnæos f. c. c. al. fe. Cõ. hor.) Cõſtiterunt proceritate ſua vincentes arboꝝ celſiũ altitudinẽ cõſtitutarũ in deoꝝ lucis, quæ idcirco immenſæ ſunt, quia præter naturam ſuam plurimum conſecuntur incrementi, dum religionis cauſa ſeruantur.

ASCENSIVS.

¶ Vix ea fatus erat, &c.) Docet quõ viſo Polyphemo aufugerint, ſuſcæpto Achemenide: vtq; ille inſequi parabat, & cęteros Cyclopas excitabat. vnde Dona. dicit ſic. ¶ Nota.) Exponẽdum fuit, quõ cęcus venire potuerit: quia nouerat anteq̃ excęcareť. ¶ Trunca manu pinus.) Tota arbor erat, pro baculo. ¶ Ea ſola voluptas.) Voluptatẽ ex aïalibus habuit, quũ videbat. Cæcus autẽ ſolamen capiebat. ¶ Lauit inde cruorẽ.) Adhuc enim inſiſta cæcitas noua putabať, quũ adhuc funderet ſanguinẽ. ¶ Graditurq; ꝑ æquor.) Immenſæ proceritatis expreſſio, gradiebať in medio mari vt in terra. neq; profundi maris, latus eius vnda tangebat. ¶ Taciti.) Ceſſante remorũ ſtrepitu, & cantilena nautarum, ſine qua remi operari nõ poſſunt. ¶ Senſit.) Quod nõ videbat, auribus percæpit. Nã quãuis ſilentiũ adhiberet, non potuit penitus vacua ſtrepitu eſſe nauigatio. Hæc ille. ¶ Ordo eſt.
Ordo. Achemenides, ſup. vix erat fatus, ea quę ꝓmiſſa ſunt: quũ. n. i. qñ nos videmus ipſum Polyphemum paſtorẽ, mouẽtem ſe vaſta mole. ſ. corporis ſui, ſup. in ſummo monte, inter pecudes. ſ. ſuas lanigeras, & petentẽ littora nota, quæ. ſ. ſæpe petiuerat, anteq̃ excæcatus eſſet, appoſitorie, monſtrum. i. exiſtentem monſtrũ horrendum: informe. i. ſine forma humano corpori debita: ingens. i. magnum, ſine genere: cui lumen, ſup. erat ademptũ: &, ſup. cui pinus trunca. i. amputata, & truncata: regit. i. dirigit manum: & firmat Veſtigia, ne. ſ. vacillet, aut labať iam cęcus. Oues lanigeræ comitantur. ſ. paſtorẽ ſuum, ea ſola quam. ſ. ex ouibus habet, eſt, ſup. voluptas Polyphemi, & fiſtula pendet de collo, hoc eſt, deorſum pendet: exiſtens ſolamen. i. ſolatium: mali. i. incommodi: amiſſi. ſ. viſus: poſtquã. ſ. Polyphemus: tetigit. ſ. pinu ſua: fluctus. ſ. maris: altos. i. profundos: & venit, ideſt acceſſit ad æquora: ipſe lauit. i. abluit, aut abſtergit. (Eſt enim præſentis tẽporis, a lauo lauis, lauere) inde. i. deinde, cruorem fluidum ideſt qui quotidie fluebat: luminis effoſſi. i. de oculo effoſſo: infrendens dentib. ſup. cum gemitu: & ipſe graditur iam per æquor medium: necdum. i. & nõ adhuc, & fluctus non tinxit latera ardua. ſ. eius. Quia dicit, graditur: patet quod lauit, ſit præſentis temporis: licet, venit, ſit præteriti: quia in lauit, prima corripitur, quę in venit, producitur. Alibi legimus, lauimus, prima breui etiã præſentis temporis. Nos. ſ. qui id videbamus: cœpimus, ſup. celerare: aut celerare, pro celerabamus: procul inde. i. ab eõ loco, vbi ipſum vidimus fugam: exiſtentes trepidi. i. cũ tremore feſtini: & hoc recæpto. ſ. in nauem noſtram Achemenide, ſup. ſupplice. i. qui genua amplexus nobis ſupplicauerat merito. ſ. de nobis: ſic. i. vt id faceremus: quia forte in Cyclopas incidiſſemus, niſi nos præcauere monuiſſet: & nos taciti. i. tacentes, aut ſecreti: incidere, ſup. cœpimus, aut incidebamus: funem. i. retinacula: & nos proni. ſ. incumbentes remis, verrimus ęquora remis: certantibus. i. certatim ferentibus. Senſit. ſ. Polyphemus, ſtrepitum remorum, & torſit veſtigia ad ſtrepitum vocis. i. remigantium hoc eſt remorum nauigantium: verum vbi, ideſt poſtquã nulla poteſtas. i. facultas: datur adfectare. i. intendere dextram, ſcilicet ad nauem tenendã: nec potis ſupple eſt, ęquare, ideſt, non poteſt equis viribus, aut gradibus, cõſequi fluctus Ionios. i. maris Ionij, ipſe tollit. i. emittit, & effert immenſum clamorem. quo clamore pontus, ideſt mare, & oẽs vndæ intremuere, ideſt multum tremuere: & Tellus Italię eſt, ſup. exterrita. Penitus. i. pene intus: vſq; ad penitiores partes eius: & Æthna mons ille Siciliæ: immugit. i. reboauit cauernis. i. caminis, & fornacibus dictis curuis, & ideo vt cornu magnũ grandẽ edentibus. At. i. ſed genus Cyclopum ruit ad portum: excitum. i. excitatum, & euocatum illo clamore, e ſyluis & altis montibus, & cõplent littora. Nos cernimus fratres Æthneos. i. iuxta Æthnã genitos aſtãtes. ſ. ad littus, ſup. cũ lumine toruo. i. diro & minaci: nequicq̃. i. fruſtra: quia ſæuitiã ſuã in nos exercere non poterant: & ferentes capita alta: cœlo. i. ad cœlũ vſq;, appoſitorie, conciliũ. i. conuentũ concitatũ & conuocatũ, horrendũ exiſtentes, ſup. tales: quales erant quercus aeriæ, ideſt altę in aera multum extenſæ: aut quales Cypariſſi coniferæ. i. ferentes multos conos, ad ornamentum galearum, ſup. erant: tunc quum. i. quando, ipſe conſtiterant. i. ſimul ſteterant, ſup. in celſo. i. ſublimi vertice: exiſtentes alta ſylua Iouis, quantũ ad quercus, quę ſunt in tutela Iouis: ve pro vel: lucus. i. ſylua incedua: Dianæ. ſ. venatricis, quantum ad cupreſſos, vt Seruius docet.

PIERIVS.

¶ Cui lumen ademptum, Trunca manu pinus regit.) In Mediceo, & codicibus aliquot alijs anti. manu, ſeptimo caſu legiť, & vbi, manũ, eſt quarto caſu in cod. manu ſcriptis, fere paſſim vltimã cõtractam obſerues. Eſſet vero ſententiæ ordo, Pinus trũca manu, vel geſtata manu, regit ademptum lumen, & veſtigia firmat: manũ tamen agnoſcit Fab. Quintilianus vbi de amplificatione ita dicit. Nã quod illud corpus mẽte cõcipiã, cuius trunca manũ pinus regit. ¶ Solamenq; mali de collo fiſtula pẽdet.) Sunt qui carmen hoc, vt nothũ expungant. Id tamẽ in pleriſq; cod. antiquis habetur, præterq̃ in vno, vbi verſus hac penthimemeri clauditur. Solamenq; mali. Quam lectionem Ti. Donatus agnoſcit, nulla de phiſtula mentione facta, cuius verba, quia in vulgatis codicibus corrupta ſunt, ex integro exemplari adſcribere nõ pigeat, Lanigeræ comitantur oues, ea ſola voluptas, ſolamenq; mali. Voluptatẽ ex animalibus habuit, quũ videret: cæcatus vero pecoꝝ ſuorum cõmodo orbitatem proprij luminis ſolabatur. Quę vero Quintiliani verba Seruius citat, de cæcitatis ſolatio ſumpta ſunt ex declamatione de pariete cruentato. Ne alio quis ea quæſitum eat. ¶ Fluidum lauit inde cruorẽ.) In antiquis codicibus, fluuidũ, fere paſſim ſcribitur, geminato uu, quod grãmatici nõ admittũt, niſi prima producta ſyllaba: quũ tamẽ, fluuius, eodẽ modo enunciatur, corripiat tamẽ primam.

¶ Nec dum fluctus latera ardua tinxit.) Vetera aliquot exēplaria, ſtrinxit, habēt: quod minime placet, tam ꝓpter aſperitatē, ꝗ̃ etiam ob improprietatē. Quod vero Seruius & fluctu, & fluctus, legi docet: in antiquis iis codicibus quos habui, fluctus, habetur indicatiuo caſu: & in Donatiana paraphraſi eadē agnoſcitur lectio. Neq; ad eius latera profundi maris vnda perueneſat. In Porcio etiā, fluctus, prius ſcriptum fuit, ſed nunc s litera abraſa vix diſcerni poteſt. ¶ Verrimus & ꝓni.) In Mediceo, in Porcio, & antiqs aliquot aliis codicibus, vertimus, legere eſt, quod agnoſcit Ti. Dona. ¶ Nulla datur dextram adfectare poteſtas.) Adfectare Seruio negociū faceſſit, quia etiam, dextra, caſu ſeptimo ſcriptū inuenerat. In cod. tamē nōnullis antiquioribus, dextra attrectare, legitur, quod nullā præ ſe ferret difficultatem. Nā qui penates, & deos magnos ſecum habebant, tanꝗ̃ ſacri, nō temere erant, a profano, & deoꝝ contemptore contingendi. Nō fruſtra tamen in codicibus multis, dextram affectare, ſcriptum: hoc eſt, anxia quadā auiditate manum ad nauem inicere. ¶ Immugiit Æthna.) Antiqui pleriq; codices, immugit, κατὰ φύσιν legunt. Quam lectionē doctiſſimi pleriq; viri receperunt. ¶ Clamorē im. tollit.) In ant. aliquot cod. ponit, habet, quod nō æque placet. ¶ Penituſq; exterrita tellus Italiæ.) In codicibus antiquis, Trinacriæ: legitur: quod magis decorū ſeruat, preſertim quū ſubſequat, Crebriſq; immugit Æthna cauernis. Sed Italiæ, Donatus agnoſcit, & hyperbole ita maior eſt. ¶ Conſtiterant ſylua alta Iouis.) In ant. pleriſq; codi. conſtiterunt, legit. vt ſteterunt, tulerūt, pene vltima breui ſæpe reperiuntur. Nō tamen improbo conſtiterant exacta ſpecie.

Præcipites metus acer agit quocunq; rudentes
Excutere, & ventis intendere vela ſecundis.
Contra iuſſa monēt Heleni, Scyllā atq; Charybdim,
Inter vtranq; viam leti diſcrimine paruo,
Ni teneant curſus, certum eſt dare lintea retro.
Ecce autem Boreas anguſta à ſede Pelori
Miſſus adeſt, viuo prætervehor hoſtia ſaxo
Panthagiæ, Megaroſq; ſinus, Tapſumq; iacentem.
Talia monſtrabat relegens errata retrorſum
Littora Achemenides, comes infelicis Vlyſſi.
Sicanio prætenta ſinu iacet inſula contra
Plemmyrium vndoſum, nomen dixere priores
Ortygiam, Alpheum fama eſt huc Elidis amnem
Occultas egiſſe vias ſubter mare, qui nunc
Ore Arethuſa tuo Siculis confunditur vndis.
Numina magna loci iuſſi veneramur, & inde
Exupero præpingue ſolum ſtagnantis Elori.
Hinc altas cautes, proiectaq; ſaxa Pachyni
Radimus, & fatis nunꝗ̃ conceſſa moueri
Apparet Camerina procul, campiq; Geloi,
Immaniſq; Gela fluuii cognomine dicta.
Arduus inde Agragas oſtentat maxima longe
Mœnia, magnanimum quōdam generator equorū,
Teq; datis linquo ventis palmoſa Selinis,
Et vada dura lego ſaxis Lilybeia cæcis,

SERVIVS.

¶ Ni teneāt curſus.) Antiqui ni pro ne, ponebant, qua particula plenus eſt Plautus, Ni mala, ni ſtulta ſis. Senſus ergo talis eſt, Timor cogebat vt quocunq; nauigaremus, euētum ſequeremur, nō iudiciū: ſed occurrebat ꝓceptū Heleni vitare Scyllā & Charibdim. Quare placuit ne curſus teneāt, hoc eſt agant & impleātur inter vtranq; viā modico mortis interſtitio. i. Scyllæ & Charibdis. ¶ Retro dare lintea.) Quod dum cogitamus, proſperior nobis flare cœpit Boreas. ¶ Miſſus adeſt.) Fauore. ſ. numinū: quē ſupra Anchiſes à diis optauerat dicēs, Ferte viā vento facilē, & ſpirate ſecundi. ¶ Pantagię.) Hic fluuius Siciliæ quū plenus inſcederet implebat ſonitu pene totā Siciliā. Vnde & Pātagias dictus eſt, quaſi vbiq; ſonās. Hic poſtea quū Cereri quęrēti filiā obſtreperet: tacere iuſſus eſt numinis voluntate. ¶ Megaroſq; ſinus.) Megara oppidum eſt iuxta Syracuſas. ¶ Tapſumq; iacentē.) Inſula non longe Syracuſis pene fluctibus par. ¶ Talia monſtrabat.) Quia occurrebat, Vnde hęc loca noſti? ¶ Relegens.) Renauigans. ¶ Errata.) Participiū ſine verbi origine. Non enim facit erro r. ¶ Infoelicis Vlyſſi.) Epitheton ad implendū verſum poſitum more Græco, ſine reſpectu negotii. ¶ Cōtra Plēmyriū vndoſum.) Verbū de verbo expreſſit, Hoc. n. vndoſum quod Plēmyriū. ¶ Ortygiā.) Hæc tantū Ortygia dicitur. Apollinis vero etiam Delos. ¶ Fama eſt huc elidis amnē. Elis & Piſa ciuitates ſunt Arcadiæ, in qua eſt fons ingēs, qui ex ſe duos alueos creat, Alpheū & Arethuſam. Vnde fit vt fingant cōiūgi in exitu, quos origo coniunxit ita. Arethuſam autē etiā in Elide eſſe teſtat Virgilius dicens, Sic tibi quū fluctus ſubter labere Sicanos. Hęc ſm fabulas venatrix fuit. ꝗ̃ dum ſe in Alpheo poſt laborē lauaret, ab eo adamata eſt: & diu fugiens deoꝝ miſeratione in fontem mutata per ſecretos meatus ad Siciliā venit. Quod etiā Virgilius oſtēdit, Et tādē poſitis velox Arethuſa ſagittis. ¶ Alpheū.) Quia Græce Ἀλφειὸν facit: vt Αἰνείαν Æneas. ¶ Iuſſi numina magna loci.) Vel ab Achæmenide, vel ab Heleno, vel Anchiſe. Iuſſi ergo, admoniti. ¶ Stagnātis Helori.) Fluuii qui ad imitationem Nili ſuperfundit cāpis. ¶ Pachyni.) Promōtorium auſtrū ſpectās. vnde & Pachynū dictū ab aeris craſſitudine. nā παχὺς eſt craſſus. ¶ Camerina ꝓcul.) Palus eſt iuxta oppidū: cui quodam tēpore quū ſiccata peſtilentiā creaſſet, conſultus Apollo, an eam penitus exhaurire deberēt: reſpōdit μὴ κίνει καμάριναν ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων. quo cōtēpto exiccauerunt paludē: & carētes peſtilētia, ꝑ eā partē ingreſſis hoſtibus pœnas dederūt. ¶ Immaniſq; gela. ¶ Ciuitas à fluuio nominata: ſicut etiam cāpi Geloi. ¶ Agragas.) Mons eſt muro cinctus, in cuius ſumma parte oppidū. Vñ & Cicero ait, Ad mare intra mœnia ante oppidum expectabat. De Verre. Notādum ſane hæc Vergiliū, quantū ad ſua tēpora ſpectāt, dicere, nō quantū ad operis. Ænea. n. nauigante nec fuerat Camerina ſiccata, nec Gela vel Agrigentū cōditæ qđ frequēter facit: ſed ideo nunc vitioſum eſt, qa ex pſona narrātur Ænеę. ¶ Magnanimū quōdam generator equoꝝ.) Secūdum Pindarū quōdā Agrigetini equos ad agones Gręciæ mittebant, q inde victores reuertebant. Legimus ēt aliud, quum in Cappadocia greges equorum periſſent, Delphici Apollinis reſpōſo adduxerūt equos de Agrigēto. & reparauere meliores. ¶ Palmoſa Selinis.) Ciuitas iuxta Lilybeū, abundās palmis qbus veſcuntur, & apio.

DONATVS.

¶ Pręcipites m. a. a. &c.) Vrgebamur, inquit, metu acerrimo, aut nō iā quo vellemus, ſed in quācūq; cœli partē intenderemus vela, & cōtenderemus, ventis ſecūdis adiuuātibus fugā noſtrā opportunis flatibus ſuis, & hic, & in quarto libro ſecūdis. ¶ Cōtra iuſſa m. He. ſ. a. charybdim.) Timori cyclopū cedendū fuerat quacūq; ratione, ſed huic cōſilio iuſſa Heleni e diuerſo veniebant, ne nos aut laniaret Scylla, aut Charybdis ſorberet. ¶ Inter vtrāq; viā l. d. p. Ni teneāt curſus, ce. e. d. li. r.) Iſtoꝝ maloꝝ cōſideratione turbati ſniam fiximus, vt inter geminū metū vel trāſiremus medii, vel retrorſum nauigia duceremus. ¶ Ecce aūt boreas a. à ſ. p. Mi. a.) Cū, inquit, talia tractaremus quaſi ab aliquo deo miſſus boreas venit tanta opportunitate, vt nos continuo per multa loca detuliſſet. ¶ Viuo ꝓteruehor h. ſa. &c.) Per hæc, inquit, loca venti ſuffragio trāſiuimus. ¶ Talia mo. r. er. r. Lit. ache. &c.) Hoꝝ locoꝝ nomina referebat Achemenides, quia per hęc certauerat cū ſocius eſſet hōminis infelicis, perindeq; habuit nota. ¶ Plemnyriū un. no. dī. p. Or.) Priſci, ait, hoc eſt veteres, plemnyriū dixere, ſequentis æui appellauere ortygiam. ¶ Alphæū f. e. h. he. a. Oc. eg. u. ſu. m. &c.) Quęcūq; fabuloſa ſunt aut incredibilia, hoꝝ Virgilius nō ſe ſed alium facit authorē. quis enim credat, quod protulit fama, ſubter mare fluuiū ex longinquis partibus ire poſſe & incolumē, hoc eſt incorruptū, atq; in alias terras exire & miſceri Siciliæ fontibus? ¶ Numina m. l. iuſſi veneramur.) Aut monitu Heleni iuſſi, aut ab Achemenide inſtructi. ¶ Et inde exupero ꝓ. ſo. ſt. He. hi. a. cautes. pr. q; ſ. pachyni Radimus, &c.) Hęc ſaxa aſſerit immobilia eſſe. ¶ Immaniſq; gela f. c. d.) Ecce & gela à fluuio cognomen accepit. ¶ Arduus inde ag. o. ma. l. Mœ.) Inde oſtentat longius mœnia, quia excelſus eſt mons ipſe. ¶ Magnanimū. q.) Hoc eſt magnanimoꝝ, Genetator e. T. q. d. l. v. palmoſa ſelinis.) Quod palmas copioſiſſime generet dicta eſt palmoſa. ¶ Et vada dura lego ſa. li. cæcis.) Saxa cæca ſunt, quæ nautici dicūt ſubaquanea. hæc facile decipiunt nauigantes, qm̄ dum in occulto ſunt

ſint & non eminent, nō videntur omnia iſta nomina,fontium, locorum,ciuitatum,montium,& inſularum, Iccirco poſuit,vt ad eam paulatim veniret inſulam,in qua perdidit patrē,vt eius quoq; caſum potuiſſet exponere.

ASCENSIVS.

¶ Precipites metus acer agit,&c.) Docet,qua properatione illinc aufugerint,& quas terras preteruecti ſint: vnde dicit Donatus ſic. ⸢Ventis ſecūdis.) i.ſequi quocunq; venti ferrēt. Nā oēs venti,ſecūdi ſunt,ſi quo impellāt eamus. Eſt ergo ſenſus: modo Cyclopas fugeremus, nō curabamus quocunq; nauigaremus, quod erat contra iuſſa Heleni,q vetabat illos temere nauigare. Sed diligēter vitare Charybdim & Scyllā, ſed iſtoꝝ maloꝝ metu turbati decreuimus,vt vel trāſiremus. ⸢Lōge.) Quia excelſus eſt mons. ⸢Saxis caecis.) Quae nautę ſubaquanea appellant. Haec ille. ¶ Ordo eſt. Metus acer.i.vehemens,& acriter impellens:agit.i.vrget,& impellit nos:excutere.i.vi diſſoluere, & extendere:rudētes.i.funes veloꝝ:quocūq;.i.in quācunq; partē,à Cyclopibus diſtantē:aut quocūq;.i.quacūq; re: & intendere.i. implere vſq; ad diſtentionē:vela.ſ.nauiū noſtraꝝ:ventis ſecundis.i.ſequentibus: & à tergo venientibus quocunq; ferrent ſed iuſſa Heleni monent contra.i.ecōtrario.ſ.vitare Charybdim & Scyllam & non ſequi quocunq; ventus ferret:monent inq; ni.ſ. ne.i.ſocii teneāt curſus inter Scyllā & Charybdim,& ne teneāt viam inter vtrāq;,ſup.cū paruo diſcrimine.i.differentia & diſtantia:leti.i.mortis: & ita ideo certū.i.deliberatū,& decretum eſt nobis:dare linthea.i.vela:retro.i.retrorſum: hoc eſt,obuertere vela. Ecce autē Boreas:&c. quod quidē feciſſemus,niſi Boreas ſurrexiſſet. Hanc conſtructionē Seruius innuit, qui accipit letum pro morte:& ni,pro ne. Poteſt tn̄ & alius ſenſus,ac ordo eſſe:verū mirus artifex, poeta depingit, narrādo metū,qui eos acer agebat:nā perplexis & attonitis dat intricatū ſermonē, & nō ſatis expreſſum: vt in.ij.vidimus in orōne Aeneae ad ſocios. Sit igitur (ſi vis) ordo talis. Socii monent contra iuſſa. Heleni ſup.tenere viam inter vtrāq;.ſ.Scyllā,atq; Charybdim:exiſtentes lęti.i.gaudētes paruo diſcrimine.i.periculoſo: reſpectu eius quod à Cyclopibus iminebat:qa ni.i.niſi: teneant.i.contineant curſus ſuos, inter Scyllā & Charybdim, certū eſt dare.i.quod darent linthea retro:& ita inciderēt in Cyclopas. Aut ſic: Iuſſa Heleni monēt cōtra.i.id quod metus egit: ſed ni.i.niſi curſus teneant viā,inter vtrāq;.ſ.Scyllā & Charybdim,ſup.cū paruo diſcrimine.i.parua diſtātia;leti.i.mortis, quia inter vtrāq; tenere viā,parū abeſt à morte:certū eſt dare.i.quod darent: linthea.i. vela ex lino:retro.i. retrorſum: & ita perrexerunt,ne cogerent in Cyclopas recidere. Aūt,pro ſede: ecce.q.d.ꝓter ſpē & opinionem, Boreas,ventus ille ſeptentrionalis: adeſt.ſ.auxilio nobis: miſſus.i.fauore numinū ab anguſta ſede Pelori,illius ꝓmontorii:& ꝑ eū aditus,ꝓteruehor oſtia Pāthagiae, illius fluminis in Sicilia: viuo ſaxo.i.q̄ oſtia ſunt:ex ſaxo naturali, & nō artificiali,quia Pāthagias cū multo murmure olim inter ſaxa decurrebat,poſtea ad iuſſum (vt aiunt) Cereris coepit tacere: hoc ē,aut coloni ſaxa mouerunt,aut impetus ea deuoluit vſq; ad hoſtia: vnde dicit,oſtia ſaxo viuo.i.naturali: & nō fabrefacto, & ꝓteruehor ſinus Megaros.ſ.iuxta Megarā, oppidū Siciliae,nō ꝓcul à Syracuſis,& Tapſum,inſulā illā,decē ſtadia à Sicilia diſtantē: iacentē.i.humilē:& ſi q̄ratur quō norit inſulaꝝ noīa:dicit Achemenides comes infelicis Vlyſſi: relegēs.i.renauigās retrorſum: littora errata.i.quae errādo legerat.hoc eſt,nauigarat cū Vlyſſe: monſtrabat.i.indicabat nobis,talia inſula ꝓtenta, ſinu Sicano.i. Siculo,iacet cōtra. Plēmyriū vndoſum.i.quod Graece, Plēmyrium: Latine,vndoſum dicit̄: nā πλημμύρω, dicit̄ inundo: & πλημμυρίου, vnda,quū frangit̄ non ꝓcelloſa: & πλημμυρίσ, inundatio: vnde pōt ſcribi Plēmyriū,& Plēmyrion:eſt aūt fluuius Siciliae,nō procul ab Ortigia, Siciliae vicina inſula, quū ſit & alia q̄ Delos etiā dicit̄,ſup.cuius (nā more ſuo,relatiuū ſubticet in deſcriptione loci.) nomē,ſup.veteres coſmographi: dixere.i.appellauerūt Ortygiam: fama eſt Alpheū Elidis.ſ.ciuitatis amne.i.qui ab Elide Archadiae naſcitur: egiſſe huc.i.in hunc locum,occultas vias ſubter mare:ita ꝙ non miſceatur aquis marinis: vnde in Buco. Sic tibi quum fluctus ſubter labere Sicanos Doris amara ſuā nō intermiſceat vndā: qui.ſ.amnis o Arethuſa, quae & fluuius, & nympha: cōfundit̄.i.cōmiſcet̄: Siculis.i.Siciliēſibus vndis: tuo ore.i.oſtio. Nos iuſſi.ſ.a patre, veneramur magna numina,loci.ſ.illi⁹,videlicet Arethuſae & Alphei: & ego exupero.i.aſcendo inde.ꝓpingue.i.praeter cętera pingue: ſolum Helori fluminis ex Pachyno defluētis: ſtagnātis.i.īterdū ſtagna in agris faciētis,ac inundantis more Nili,cuius inundatio terrā pinguē facit: aut lēte fluētis,quaſi ſtagnū ſit. Nos radimus.i.cōſtringimus leuiter,hinc.ſ.ꝓuecti, altas cautes.i.rupes & lapides, & pro.i.ſaxa ꝓiecta.ſ.in mare & extātia: camerina.ſ.palus nūq̄ cōceſſa,moueri fatis.ſ.volētibus: quia quū exſiccaretur: accolae ab hoſtibus deleti ſunt,& cāpi Geloi illius ſtagni,ſup.apparent: & Gela.ſ.vrbs: imanis.i.imitis, aut propter aquas, aut propter gentē dicta.i.denoīata,cognomine fluuii (quia & fluuius Gela, ſeu Gelas dicitur,& vrbs) ſup.apparet: & Agragas,mōs ille in Sicilia,muro cinctus: arduus.i.ſublimis oſtētat nobis maxima moenia.ſ.oppidi in eo extructi,aut muros ſuos. Notat aūt poetam Ser.quod ex ꝑſona Aeneae recitari facit ea q̄ Aeneae tēporibus acta nō fuerāt: nā eius tēpore, nōdū (inquit) exſiccata erat palus,nec Gelas,aut Agrigentū conditae: verū de palude dicere poſſumus Aeneā ſciuiſſe,ꝙ eſſet fatis nūq̄ cōceſſa moueri: licet poſtea mota ſit,ſed nō fatis: nec dicit Aeneas motā: ſed nō moueri debere fatis id vetātibus: de Gela autē dicā inſtauratā forſan eſſe: ſed quū fluuius ꝑpetuus ille Gelas dictus ſit, potuit: & tunc vicus,aut pagus,Gelas dici. Quod ſi oīno dormitaſſe conuincitur poeta: dicā,& q̄nq; bonus dormitat Homerus: Agragas,dicit appoſitone,generator quondā, equorū magnanimū, pro magnanimoꝝ.i.qui generauit aliq̄n magnanimos equos, & Oſelinus vrbs iuxta Lilybeū ꝓmontoriū: palmoſa.i.palmis arboribus illis abundās: ego linquo.i.ꝓtereo te vētis datis.i.adhibitis à diis ꝑitibus: & lego.i.nauigo, vada Lilybeia illius ꝓmōtorii: dura ſaxis cęcis.i.ꝓp ſaxa cęca.i.nō apparētia, ſed aqs abſtruſa.

PIERIVS.

¶ Cōtra iuſſa monent Heleni.) Vetera q̄dā exēpla.cum Mediceo,monent, legunt, hoc eſt,ꝑſuadent. Sed enim Helenus monuerat,& monitus in hoc dictionis genere dicuntur. ⸢Scyllāq; Charybdim Inter vtranq; viā laeti diſcrimine paruo, Ni teneāt curſus.) In co.nōnullis manu ſcriptis, Scyllęq; Charybdis,ſcriptū eſt,vt ordo ſit, Inter vtranq; viā Scyllę & Charybdis. Sed imperfecta eſſet oro, & alterū,q;, poſt Charybdis deſyderaret̄ Lōge vero melius in Donatiano co.Scyllā,atq; Charybdin appoſitiue poſitū eſt,& ne teneāt in aliquot exēplaribus ant. Sed ni Dona.agnoſcit,& pro ne poſitū more veterū ait,quod & Priſcianus admittit,quanq̄ alibi dicat,ni teneāt curſus, ita habere, vt Terentianū illud,ni metuā patrē,& locus alius apud Virg.ni faciat,maria,ac terras,coe.q;,pf. Quippe ferāt,plura vero Seruius. ⸢Errata retrorſum.) In antiquis aliquot exēplarib.retrorſus. ⸢Occultas egiſſe vias.) In co.ꝑuerteri,qui apud me eſt,habuiſſe vias,legit̄. Sed egiſſe,magis placet: vt in vulgatis. ⸢Siculis confunditur vndis.) In antiquis aliquot codicibus, ꝑfundit̄. Sed cōfunditur magis placet,hoc eſt cōmiſcetur. ⸢Numina magna loci iuſſi veneramur.) In oībus antiquis codi.quotquot,legi,numerus ē huiuſmodi,iuſſi numina magna loci veneramur, vt illa. Addā cerea pruna,& curru iungit illęſus equos. ⸢Stagnātis Elori.) In cod.antiquis,Helori,cū aſpiratione,quā & Pontanus recipit. Eſt etiā eodē verſu,exſupero,ꝑ x & ſ. ⸢Apparet Camerina procul.) In anti.aliquot codi.Camarina, vt Graeci ſcribūt, μηκί νει καμαριναν ἀκίνητον γὰρ ἀμείνων. ⸢Arduus inde Agragas.) In antiqs,arduos. In Roma.Agragas, vt Graece ſcribitur ἀκράγας, Polybio. Sed affinitas literarum facit,vt Latini multa per c ſcribant,quae Graeci per cappa, vt gubernator, κυβερνήτησ: atq; etiam vice verſa nōnunq̄ pro γ,c,ſubſtituant, vt ex Gongro,Gongrus. ⸢Palmoſa Selynis.) In codicibus aliquot antiquis,Selynis,per y,in fine ſcriptū eſt. In aliquot aliis, Selinus, quod quidē cū graeca ſcriptione facit. Nā σελινοῦσ ꝑ ουσ,finale,ciuitas Siciliae eſt. Eaq; vt Graeci tradunt, & maſculino & foeminino genere dicit̄. Quod vero palmoſam dicit, Maro ex Marco Tullio eſt,in actione vltima cōtra Verrem. Nautae coacti radices palmaꝝ agreſtium,quaꝝ erat in illis locis,ſicut in magna parte Siciliae multitudo colligebant.

Hinc Drepani me portus, & ilaetabilis ora
Accipit,hic pelagi tot tempeſtatibus actus,
Heu genitorem omnis curae,caſusq; leuamen
Amitto Anchiſen hic me pater optime feſſum

SERVIVS.

¶ Drepanū.) Drepanum ciuitas eſt nō longe à monte Eryce trans Lilybeū: dicta vel ꝓpter curaturā litoris, in quo ſita eſt: vel ꝙ Saturnus poſt amputata virilia Coelo patri illuc falcē proiecit, q̄ Graece Drepanos dicit̄: quod quaſi veriſimile putat̄ ꝓpter vicinitatē Erycis cōſecrati Veneri,q̄ dicit̄ nata ex Coeli cruo-

Deſeris, heu tantis nequidq̃ erepte periclis!
Nec vates Helenus, quum multa horrenda moneret,
Hos mihi prædixit luctus, non dira Celæno.
Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum,
Hinc me digreſſum veſtris deus appulit oris.
¶ Sic pater Æneas intentis omnibus vnus POE.
Fata renarrabat diuum, curſusq; docebat:
Conticuit tandem, factoq; hic fine quieuit.

te, & ſpuma maris. ¶ Illætabilis.) Propter patris amiſſionem. ¶ Feſſum deſeris.) Vt ſupra diximus ſm Virg. Nā Cato eū ad Italiā veniſſe docet, vnde & in ſexto illud amphibolon eſt, Quo magis Italia mecum lætere reperta. ¶ Nec vates Helenus.) Quia dixerat, Prohibent nā cætera parcæ Scire, Helenū fariq; vetat Saturnia Iuno. ¶ Nō dira Celæno.) Quæ vel irata debuit aduerſa pdicere. Et bona pietate mortē patris grauiorē dicit eſſe, quā famem. ¶ Hic labor extremus.) Apud Drepanū. ¶ Deus appulit oris.) Bene ſe cōmendat Didoni, dicens ſe ad eā deoꝝ voluntate veniſſe. ¶ Fata diuū.) Quæ dii hoībus tribuunt. ¶ Renarrabat.) Re vacat, vt confieri poſſit. Sane in ſecundi principio duo ſunt poetæ verſus, ſicut hic tres, & ſimilis eſt finis initio. ¶ Cōticuit tandē.) Vt, Cōticuere oēs. ¶ Tandē.) Diuturnitatē narrantis expreſſit. Notandū ſane qa cōtrouerſiaꝝ more epilogos dedit ſex iſtis prioribus libris, quos & eſſe bioticos noluit. Nā ſingulis res ſingulas dedit, vt pmo omina, ſcdo pathos, tertio errores, quarto ethos, quinto feſtiuitatē, ſexto ſcientiā. Epilogos autem ſic variauit, vt in pmo miſeratio eſſet Didonis, in ſecūdo mors Creuſæ, in tertio Anchiſæ, in quarto Didonis, in quinto Palinuri, in ſexto Marcelli citum deflet interitum.

DONATVS.

❡ Hinc Drepani me po. & il. o. Ac.) Expreſſit plenā moralitatē. nam ſi qñ aliqua importuna accedunt, vel luctus, hæc in dolore poſiti nō nunq; locis aſcribimus quaſi nobis aliquid inflixerint vel infligere potuerint. Æneas igiť drepanitano applicat loco, qđ acciderat fatoꝝ rōne. ¶ Hic pe. t. tē. a. &c.) Addebat amiſſi patris dolorē etiā ratio loci, quē ipſum duplicato aduerbio patefecit. dixit qppe patrē ſuū periſſe in portu, q tot alti maris caſus & pericula euaſiſſet, nec tñ mortuū dixit, ſed deſeruiſſe filiū. veteres enim pcipuos quoſq; nō mortuos ſed p cōmutationes locoꝝ tranſlatos arbitrabanť. ¶ Heu tātis neqcq̄ erepte periclis.) Tantus dolor fuit perditi patris, vt apud Didonē poſitus quaſi cū eo pſente loqueretur. poſuit ſpecialiter pericula ipſa, qbus interueniente fine viuendi cōſtabat fruſtra eſſe liberatū, ſed ne in relatione maioris luctus moraret̃, ad generalitatē neceſſario cōfugit, & dixit, tantis nequicq̄ erepte periclis. cęteꝝ ſi eſſet interpoſita enumeratio diceret, bis pergameis ruinis ereptū, diceret collo ſuo vectū, ut captiuitatē vitaret aut mortē, diceret in mari ac terra, q̃ pericula trāſiſſet. dolebat aūt Æneas vehemēter, q infinitis caſibus & periculis liberatus ad Italiā puenire nō potuit. definit poeta quā vim erga filios habeat icolumitas patris. oīs, inquit, curę caſuſq; leuamē. hoc eſt in oībus periculis leuatus ſum dolore dum pater vixit. ¶ Nec vates Helenus c. m. h. m. H. m. p. lu.) Nec mihi pdixit Helenus hos luctus, quū multa admiranda pdiceret nec ipſa celæno cū multa optaret maledicta, ac per hoc hæc futura nec amicus dixit, nec inimica nuntiauit. ¶ Hic labor e. l. h. m. v.) Vt mors adueniēs nō vitæ illi tantū ſed laboꝝ quoq; attulit finē. ¶ Sic pater Æneas int. o. u. Fa. renarrabat diuū, c. q; d.) Tacuit de Sicilienſi naufragio, & ait. ¶ Hinc me digreſſum u. d. ap. o.) Vt oñderet, ſe cōpleſſe ppoſita, qđ ipſum vitioſum fuit repetere, qđ ilioneus plene narrauerat. Intentis, inquit, oībus, hoc eſt adhuc intentis, vt oñderet Æneā libenter auditū, & auditores cōtextu narrationis ſatiare nequiſſe. Intenti, inquit, fuerāt quū inciperet, intentis cū finiret oībus dixit, vt oñderet nullū illic fuiſſe, qui nō adhuc deſideraret audire, curſuſq; fatoꝝ. ſ. ſuoꝝ. ¶ Conticuit tandē, f. q; h. fi. quieuit.) Tandē ad ipſum pertinet, qui caſus ſuos narrabat inuitus. Cæterū auditores intenti fuerāt, & adhuc audire cupiebant. facto autem fine narrandi Æneas ſeceſſit ad requiem.

ASCENSIVS.

❡ Hinc Drepani, &c.) Recitat ad finē huius mortē Anchiſæ patris quē Drepano Siciliꝫ oppido ſepeliuerat: vñ ad Didonē repulſus eſt. de q̃ re dicit Dona. ſic. ¶ Illętabilis.) Expreſſit plenā moralitatē: nam ſi qñ aliqua infortunia accidunt: nos in dolore poſiti locis attribuimus, quaſi nobis aliquid iflixerint: ergo hic Drepanitano loco applicat, quod fato acciderat. ¶ Amitto Anchiſen.) Dolet periſſe in portu, q tot maris pericula euaſiſſet: nec dixit, mortuū, ſed, deſeruiſſe filiū: veteres enim egregios viros non mortuos, ſed per cōmotionem locoꝝ tranſlatos, putabant. ¶ Heu.) Tantus fuit dolor: vt etiā apud Didonē poſitus: quaſi quū eo pſente loqueret̃. ¶ Tātis.) Ad generalitatē trāſit: ne ſi ſpecialiter enumeraret, longior fieret. Dolebat aūt vehementer, q infinitis caſibus liberatus, ad Italiā puenire nō potuiſſet: definit ergo poeta, quā vim habeat apud filiū incolumitas patris, quū dicit, Oīs curæ, caſuſq; leuamen. ¶ Nec Hele.) Quū multa horrenda pdiceret: nec Celęno, quū multa optaret maledicta: ergo nec amicus pdixit, nec inimica. Tacuit aūt de tēpeſtate Sicilieñ: ne bis repeteret, qđ dictū fuerat ab Ilioneo. ¶ Intentis oībus.) Adhuc intētis, vt oñderet Æneā libēter auditū intenti fuerant, quū incœpit: intēti, quū finiret. ¶ Oībus.) Oñdit nullū illic fuiſſe qui nō adhuc deſyderaret audire. ¶ Tandē.) Ad ipſum pertinet, qui caſus ſuos enarrabat inuitus: nā auditores adhuc intēti erāt. Hæc ille. ❡ Ordo eſt. Portus & ora, illętabilis. i. de qua lętari nequeā: Drepani illius oppidi, nō longe ab Eryce, nūc celebris, pter diuū Albertū carmelitā, multa virtute & miraculis inſignē: accipit. ſ. hoſpitio me, hic. i. hoc tempore, aut loco. Ego amitto hic. i. in hoc oppido. heu (dolētis interiectio.) Anchiſen genitorē, appoſitone: leuamen oīs curę & caſus: & hoc tot tēpeſtatibus pelagi: actis. i. tranſactis.) Oñdit Æneas oīb. in locis, ex graui periculo maris, in maius diſcrimē terrę deſcēdiſſe: vñ etiā dictura eſt ſibylla, O tandē magnis pelagi defuncte periclis. Sed terris ēt grauiora manēt. hinc dixit: Seruatū ex vndis Strophadū me littora primū Excipiunt. Et, Interea feſſos ventus cū ſole reliquit, Ignariq; vię Cyclopū allabimur oris. Et hic, Hinc Drepani me portus &c. (O optime pater) apoſtrophe. i. ad abſentē ſermonis cōuerſio: pathos. i. affectionē indicat, ſicut in. j. Et te pater optime Teucri fluctus habet Libyę.) ad Anchiſen. ſ. tu deſeris me: hic. i. in hoc loco nō cōceſſo a fatis: me feſſum. ſ. tot nauigationū malis: pater (inquit) erepte, heu nequidq̄. i. fruſtra: tantis periculis, vnde ad eū Helenus, Cura deū bis Pergameis erepte ruinis: vltra quas etiā tot pericula maris euaſerat. Nec Helenus vates, quū moneret multa horrenda, pdixit mihi hos luctus: nō etiā dira Celęno, Harpyia. ſ. pdixit mihi hos luctus. Hic labor extremus, ſup. erat patri: & hęc erat illi meta lōgarum viarū: deus. ſ. bonus quiſpiā appulit veſtris oris. i. ad veſtras oras, & regiones Libycas. ſ. me digreſſum. i. poſtq̄ digreſſus erā: hinc. i. ex hac regione Siciliꝫ: vnde in. j. dictū eſt: Vix e cōſpectu Siculæ Telluris in altū Vela dabant læti, & ſpumas ſalis ære ruebāt, &c. Et hoc dicto cōticuit Æneas, cuius oīa ſunt verba, ab eo loco ad principiū. ij. Infandū regina iubes, &c. vſq; ad hunc, vbi poeta incipit loqui, dicens Æneas pater. i. vir venerabilis: renarrabat. i. recēſebat: ſic. i. in talē modū: fata. i. uoluntates: diuū. i. diuoꝝ: de euerſione. ſ. Troiæ: quia dictum eſt, Poſtq̄ res Aſiæ, Priamiq; euertere gētē Immeritā uiſum ſuperis, &c. & docebat curſus. i. nauigationes, & errores ſuos: unus. i. ſolus loquens, & oībus. ſ. aliis: intētis. i. attendētibus: aut multū tentis, & captis eloquio uiri in quo quū laudat̃, eloquiū Ænęę laudatur, & poeta qui id excogitauit: Æneas, ſup. cōticuit. i. ſimul cū aliis tacuit: quia ſtatim a principio. Cōticuere oēs, intentiq; ora tenebant, &c. tandē. i. poſt prolixā narrationē: quia multaꝝ rerum: uerū, ut dicit Martialis, Non ſunt longa quibus nihil eſt quod demere poſſis. Multitudo ergo, & uarietas rerū, prolixitatem excuſat. Donatus autē id ſubtiliter exponit, referens ad ipſum Æneā, qui deſyderabat finē narrationis, quū, & caſus & labores ſuos enarraret, unde dixerat: Infandū regina iubes renouare dolorē. Sed Dido, & cæteri Tyrii, adhuc intenti erant; unde dixit, intentis oībus. Et Æneas quieuit. ſ. & animo & ore; quia nō erat captus amore ſicut Dido: unde per contrariam ſubditurus eſt, At regina graui iādudū ſaucia cura, &c. ad quā rem cōmode ponitur coniunctio, at: quæ in diuerſis & repugnantibus rebus, præcipuū habet locū, ut diligenter obſeruatur a poeta: ipſe ergo cōticuit, & quieuit hic. i. in hoc dicto de morte Anchiſæ: & de profectione ex Sicilia in Carthaginem, quā non fuit opus recitare, quū iam nota eſſet Didoni ex oratione Ilionei, & huius operis lectoribus ac auditoribus, ex his quæ in. j. libro dicta ſunt. Notum enim eſt ea quę in. j. lib. recitata ſunt: eueniſſe cōtinuo, poſtea ea quæ ultimo loco in hoc. iij. recitauit Æneas.

Ordo.

PIERIVS.

❡ Tot tēpeſtatibus actus.) In antiqs pene oībus exēplaribus legere eſt, actis: neq; actus, eſt in iis quos legi, niſi cōtacto codi.

¶ Heu

¶ Heu genitorē.) Diuerſum hoc ab hiſtoria, ſi Straboni credimus, q. Æneā vna cū Anchiſe patre, & filio Aſcanio Laurētū applicuiſſe tradit. ¶ Fata renarrabat diuum, curſusq; docebat.) In antiquis aliquot codici. legere eſt, Fataq; narrabat diuom: ſed enim quia bonam horum partem Didoni prius enarrauerat, & in hac dictionis continuatione multa fuere repetita, longe magis placet, renarrabat, vt in Mediceo & vulgatis habetur exemplaribus.

TERTII LIBRI FINIS.

IN. IIII. AENEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Vritur in quarto Dido flammasq; fatetur.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISCON. ARGVMENTVM.

At regina graui Veneris iam carpitur igne.
Conſulitur ſoror Anna. placet ſuccumbere amori.
Fiunt ſacra deis, onerantur numina donis.
Itur venatum: Veneris clam fœdera iungunt.
Facti fama volat. monitus tunc numine diuum
Æneas, claſſemq; fugæ, ſociosq; parabat.
Senſit amans Dido precibus conata morari.
Poſtq̄ fata iubent, nec iam datur vlla facultas,
Conſcenditq; pyram, dixitq; nouiſſima verba,
Et vitam infelix multo cum ſanguine fudit.

ALIVD IN EVNDEM.

Ardet amore graui Dido, ſoror, Annaq; ſuadet
Nubere. iunguntur nymbo cogente ſub antro.
Incuſat precibus patrem contemptus Hiarbas.
Nauigat Æneas iuſſu Iouis. illa dolore
Impatiens, & amore, necem ſibi protinus infert.

ASCENSIVS.

¶ Vritur in quarto.) monoſtichi huius, ordo & explanatio eſt. Dido. i. virago illa, cui Eliſſę nomen eſt: vritur. ſ. incēdio amoris, in quarto. ſ. Æneidos libro: & fatetur flāmas. ſ. amoris. & hoc quidē de monoſticho. ¶ Argumēti aut prolixioris, ordo eſt. At. i. ſed: hoc eſt, quieuit quidē Æneas: ſed regina. ſ. Dido, carpitur iam graui igne Veneris. i. amoris. Anna ſoror. ſ. Didonis aut Eliſſę, cōſulitur. ſ. ab ea. i. ipſa expetit ab ea conſiliū, ibi Anna ſoror &c. placet. ſ. Didoni, & ſorori ſuccūbere amori: vnde dicetur, Placido ne ēt pugnabis amori? & ſequit. His dictis incēſum aīum inflāmauit amore, Sacra fiunt deis, ibi, Principio delubra adeūt, &c. & numina. ſ. deoꝝ, onerant donis: qa mactāt lectas de more bidētes. Itur. ſ. ab Ænea, & Didone cū ſuis: venatū, vñ dicet Iuno, Venatū Æneas, vnaq; miſerrima Dido in nemus ire parant parāt. & paulopoſt, It portis iubare exorto delecta iuuentus, &c. & Æneas, & Dido iūgunt clam, qa in ſpelunca: vñ dicet. Speluncā Dido dux, & Troianus eādē Deueniēt. fœdera. i. commercia: Veneris. i. coitus: fama facti volat: vt dicet ibi, Fama malū, &c. Æneas monitus tūc, numine. i. volūtate diuū. i. Iouis, per Mercurium. parabat fugæ, & claſſem, & ſocios: Dido amās: ſenſit. ſ. fugam parari, & conata, ſup. eſt: morari. i. detinere ipſum, p̄cibus. ſ. ſuis & ſororis. Sed poſtq̄ fata iubēt. i. Æneā abire, nec datur. ſ. Didoni vlla facultas detinēdi Æneę: ipſa, q; pro &: hoc eſt: tum cōſcendit pyram. i. ſtruem lignorum incedendorum: & dixit nouiſſima verba demiſſura. ſ. ſe, in mucronem Æneæ: & ipſa infelix, fudit vitam cū multo ſanguine: vitam dicit. i. animā cuius ſanguis ſedes putat: vnde dicetur in fine huius, Atq; in ventos vita receſſit.



P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER QVARTVS.

At regina graui iandudum ſaucia cura POETA
Vulnus alit venis, & cæco carpiť igni.
Multa viri virtus animo, multuſq; recurſat
Gentis honos, hærent infixi pectore vultus
Verbaq;, nec placidam membris dat cura quietem.

SERVIVS.

APollonius Argonautica ſcripſit, & in tertio inducit amantem Medeá. Inde totus hic liber tranſlatus eſt. Eſt aũt pene totus in affectione, licet in fine pathos habeat, vbi abſceſſus Æneæ gignit doloré. Sane totus in cõſiliis & ſubtilitatib⁹ eſt. Nam pene comicus ſtilus eſt: nec mirum, vbi de amore tractatur. Iunctus quoq; ſuperioribus eſt: quod artis eſſe videť, vt frequẽter diximus. Nam exabrupto vitioſus eſt tranſitus: licet ſtulte quidã dicant hũc tertio nõ eſſe coniunctũ, (in illo enim nauigationis pericula, in hoc amores exequiť) nõ vidẽtes optimã coniunctioné. Quũ enim tertiũ ſic clauſerit, Factoq; hic fine quieuit: Subſecutus eſt. ⁋ At regina graui iandudũ ſaucia cura.) Ité paulopoſt. ⁋ Nec placidã mẽbris dat cura quietem.) Nã quũ Æneá dormire dixerit, ſatis cõgrue ſubiunxit: vt ſomno amans careret. ⁋ Iandudũ.) Aut nimium: vt Terentius, Iandudũ te amat. Iandudũ illi facile fit quod doleat. Aut Iãdudum, à quo tempore vidit Æneá. Legimus enim, Obſtupuit primo aſpectu Sidonia Dido. ⁋ Saucia.) Hinc ſubiungit. ⁋ Vulnus alit.) Et bene alludit ad Cupidinis tela, vt paulopoſt ad Faculã. ⁋ Et cæco carpitur igni.) Nã ſagittarũ vulnus eſt facis incendiũ. ⁋ Cura.) Amore intolerabili, vt, Meq; his abſoluite curis. Cura ergo ab eo quod cor vrat, vt Veneris iuſſiſſima cura. Ité, Mea maxima cura. ⁋ Venis.) Quia per venas amor currit, ſicut venenum: inde dictũ, Fallaſq; veneno. Item, Longũq; bibebat amorem. ⁋ Cæco carpitur igni.) Agit Virgilius, vt inuentas frangat declamationes: vt hoc loco rem dixit ſine declamatione. Vnde Ouidius, Quoq; magis tegitur, tanto magis æſtuat ignis. Cæco ergo igni, validiore: cuius natura eſt, vt cõpreſſus magis conualeſcat. ⁋ Multa viri virtus animo.) Bene mediã ſe facit præbere Didonem inter regalé pudorem & amoris impulſum. Simulat enim ſe virtuté mirari cuius pulchritudine cõmouetur. Multa auté virtus figurate dixit. Nam ad numerũ tranſtulit quod eſt quãtitatis. ⁋ Recurſat.) Bene frequẽtatiuo vſus eſt verbo in frequenti amantis cogitatione. ⁋ Gentis.) Non Æneæ, vt ſit velut excuſatio, ſed Dardani à numinibus, Aut Veneris. ⁋ Infixi pectore vultus, Verbaq;.) Tale & illud eſt, Illũ abſens abſentem auditq; videtq;. ⁋ Nec placidã mẽbris dat cura quieté.) Aut penitus quiete caruit, vt Placida epitheton ſit quietis: aut habuit quidé quieté, ſed non placidã, turbatam ſomniis, vnde & ipſa paulopoſt, Quæ me ſuſpenſam inſomnia terrent?

DONATVS.

COncluſis omnibus, quæ neceſſaria narratio exigebat, ſeceſſit Æneas ad requiem. cõpleuit enim, vel quód ipſe pollicitus videtur, vel quod regina deſiderabat audire, Didonis tamen animus itolerabili Iandudũ cura cõmotus, accendebatur magis recordatione loquentis, & ſecreto incendio torrebať. hoc eſt quod ait. ⁋ At regina grau Iandudũ ſa. c. Vul. a. ue. & cæ. ca. igni.) Dicit ipſas cauſas, quæ hoc genus tormenti animis Didonis inſixerant. ⁋ Multa viri vi. a. m. q; re. Gé. ho. h. in. pe. v. Ve. q;.) Multa viri virtus, non tantũ corpore placebat, verũetiã animo. aſſeruerat enim ſe laboraſſe pro patria, duros ac diuerſos habuiſſe diſcurſus, mori etiam voluiſſe, innumera pericula ferendo ſuperaſſe, hæc tractabantur, bona corporis quibus tolerauerat vniuerſa. animi vero iſtiuſmodi recurſabant in ſenſibus cogitantis. ꝙ deoꝝ cultor, amator patriæ, amator patris, amator vxoris, quẽadmodũ auditũ putamus Æneá referentem diſcrimina ſua, quũ amiſſam coniugé inſanis laboribus perquiſitã diceret, quẽadmodum arbitramur iudicio eius acceptum, quæ intentioné tenuerat, vt eius matrimonio iungereť. hæc conſiderabatur multa virtus, quæ non in vno genere eſſet maxima, ſed q̃ ex multis, & diuerſis robur ſuæ felicitatis oſtenderet. tollamus amoré, qué Cupido conciliauerat, cur illa non amaret virum domi foriſq; præſtanté, bello ſtrenuũ, pacis temporibus religioſum? neceſſariũ viduæ, neceſſariũ deſtitutæ, neceſſariũ cõdenti ciuitaté nouã & noua iperii fundamenta roborare cupienti? neceſſariũ contra Pygmalionis violentiam? quia magna manu ſperabatur eſſe venturus. Accedbat corporis decus & forma, quæ cæteris animi corporiſq; præcipuis adderet venuſtatem,

venuſtatem, quæ ipſa primò libro poeta euidenter expreſſit. quũ recedente nube plurimus fulſiſſet i ſole. Multuſq; recurſat. gentis honos. Tertiũ poſuit generis laudé. hæc. n. túc prodeſt, ſi quæ ſunt vniuſcuiuſq; propria, rationi ſanguinis recte conueniant. nam qũo Æneæ meritis ꝓdicatio accederet generis ſi propriis bonis laudari nõ poſſet? Hæc igitur pars in eo eſt vt etiam ipſa ex plurimis conſtet. nam ſciebat Dido eſſe AEneá Veneris filium, Cupidinis fratrem & Mercurii, Teucri, ac Dardani affinem, & quod ſupra omnia fuit nepos Iouis. hærent infixi pectore vultus, verbaq;, hærent pectore, bis accipiẽdum eſt, vt ſit hærent pectore vultus infixi. hærent verba pectore. Infixi auté quod ait, ad ſolos uultus pertinet, quia erit vitiũ, ſi dicamus, infixi verba, & magis pro perſona amãtis, melius accipitur infixi vultus. verba enim augmẽtum dabant amori. nam hærent, & infixi, hanc habent rationẽ, quã habet, quod etiã in. iij. lib. ait. Ære cauo Clypeũ magni geſtamen abantis, portis aduerſis figo. figi enim diciť quod ſic alicui ſpeciei iungiť, vt uelli nõ poſſit. & hæret quod nõ poteſt ſeparari. Vultus pertinent ad corporis laudẽ, uerba ad animi prædicationẽ. ⁋ Nec placidã m. d. c. qu.) Diuerſam naturá poeta eſſe uoluit amoris & ſomni. Somnus quippe quietã ſedẽ q̃rit. hoc tenebatur AEneas, qa quieto animo fuit. cõtra vbi fuerit cura, ut in Didone, nõ poteſt inueniri ſomni beneficiũ. ecce quemadmodũ Didonis deſcribunť ardores, non flectebať in requiẽ nec ſomni uirtute uincebať, aut ſpe, qa impediebat medios amor.

ASCENSIVS.

AT regina graui, &c.) In hoc. iiij. lib. quæſita occaſione deſcribit poeta vim amoris, qui virũ pietate grauẽ, & fataliter in regnũ Italiæ deſtinatũ, potuit in mulierib. cõplexibus detinere: & reginã adloqui graué & cõſtanté, impatientia ad ſui necé impellere. Id aũt facit prudens & cõmodus poeta, quo mortaleis animos ab amoꝝ illecebris auertat: quũ nemo ſit à Venereis laqueis tutus, niſi qui oẽ obiectũ ꝓcul habuerit, & carnis luxũ domuerit. Quũ ergo in toto opere, tũ hic poeta, & delectat, & ꝓdeſt plurimũ: nã ſimul & iucunda & idonea dicere uitæ Inſtituit. viq; adeo aũt, iucũda eſt huius libri lectio, ut diuus Auguſtinus ſeſe ad lachrymas compulſum, Didonis querela cõfiteať. Nihil enim ꝑtemiſſum eſt: ꝙ ad amãtis miſere officiũ pertineat. Idq; ſeruato ætatũ cũ libris ordine facit poeta. Nã in. j. lib. infantiã deſcribit, q̃ uariis procellis iactať, nihilq; certi habet. In. ij. pueritiã, q̃ aut exterminio, aut pędagogoꝝ ferulis ſubigiť. In. iij. adoleſcentiã, cuius uiam ſeſe penitus neſcire fatetur ſapientiſſimus Solomon: unde recte AEneæ cõtinet errores. In. iiij. iuuentam, quę amoribus implicatur. In. v. uirilitaté, quę honori, ad qué res militaris ludis exercita cõducit, potiſſimũ inſeruit. In ſexto ſeniũ ad manes tendens, & futura præmeditãs. Poſt quod triſtia ſunt cũ carne, decrepita bella: quę in ſequentibus operibus explicantur. Sed ne diutius q̃ par ſit philoſophemur hæc, prælibaſſe ſat eſt. Donati in hanc parté, uerba ſunt hæc. ⁋ At regina.) Enarratis oĩbus ad quieté ſeceſſit AEneas. Dido aũt intolerabili cura, mota recordatione loquentis: & ſecereto incendio torrebať. ⁋ Multa uiri u.) Erãt enim & corporis, qa multos labores ꝑtulerat. Erant animi, ꝙ erat deoꝝ cultor. Amator patriæ, parentis, uxoris. Quapropter etiã ſublato amore, conflato a cupidine, cur non amaret uirum domi foriſq; præſtanté? Bello ſtrenuum, in pace religioſum, neceſſariũ ſibi uiduæ deſtitutæ condenti ciuitaté, neceſſarium cõtra Pygmalionem? Forma auté corporis, cæteris animi uirtutibus adferebat decus. Accedebat nobilitas generis: erat enim Veneris filius, Cupidinis frater, nepos Iouis. ⁋ Infixi.) Infixa ea dicuntur, quæ facile auelli non poſſunt: & hæret quod non poteſt ſeparari. ⁋ Vultus.) Ad corporis laudem. ⁋ Verba.) Verba autem ad animũ referas. ⁋ Quieté.) Diuerſa res eſt, ſomnus, & amor. Ergo AEneas quieſcebat, Dido inquieta erat. Hæc ille. ⁋ Ordo eſt, cõdependens cum ſuperioribus, ſic: Quieuit quidem, facto fine, AEneas. At. i. ſed, regina. ſ. Dido: ſaucia. i. uulnerata: iandudum. i. ab eo tẽpore, quo hoſpitio ſuſceptus eſt AEneas: & Cupido loco Aſcanii, graui cura. ſ. amoris, q̃ cura cor urit: alit. i. nutrit Ordo.

trit.ſ.meditãdo,& cogitando ſecũ,& reuoluendo verba & vultus viri: vulnus.i.amoris iaculis Cupidineis infixũ: & carpitˀ cæco igni.ſ.amoris, qui excæcat: & cæcus dicitˀ, ab effectu. Sed q̃ritur, quomodo vulnus alat venis, regina alioqui grauis? Nempe quia multa virtus viri.ſ. Æneæ, & multus honos gentis.ſ. Troianæ AEneæ, ſubditę: vnde domini deprehenditur honeſtas. (Nã facile eſt, ſemel ſimulare honeſtatem: at ſubditi nõ inſtituuntur honeſti, niſi longa exercitatione: quo circa citius ex ſubditis, q̃ ex præpoſito deprehẽditur honeſtatis indicium.) recurſat.i.frequẽter reuoluitur animo, ſed mire dixit, recurſat, quaſi ipſe cogitationes viſæ ingerant, & libere recurrant, nõ animaduertente, aut repugnante etiam quodãmodo AEnea. Nã id amantibus accidit: vt dum otio dati, quietẽ quærunt, irrepãt amoris ſtimuli, animũq; torqueant, etiam inuitũ: nõ tamen vincant, niſi vinci ſe permiſerit.) ſed quomodo recurſant: quia vultus.ſ.viri hęrent: infixi pectore.i.fixi in pectore (gratia ꝓpoſitionis, ablatiuũ regit, quẽ tamẽ vulgo in datiuũ vertimus: dicẽtis, Infixi pectori. & verba, ſup. hærẽt iſixa pectore. Nec cura.i.ſollicitudo amoris (q̃a res eſt ſolliciti plena timoris amor) dat mẽbris quietẽ placidam (quod epithetũ potius excluſiuũ cenſeã, q̃ generale: hoc eſt, dixero: ideo adiectũ. quia mẽbra quidẽ nonnullã habuerunt quietem: ſed nõ placidã, quia animus ſollicitus erat: & licet oĩs quies ſit placida: tamen quies membrorũ, licet ſit membris placida quũ reficiantur, tamen non eſt ſimpliciter placida, quia ſæpe animum plus cruciant, q̃ ſi membra defatigentur: vnde eſt, Otia ſi tollas periere Cupidinis arcus: ſiue artes. (vtrunq; enim legitur apud Ouidium) dat ergo quietem.i.repoſitionem membris, ſed non placidam, quia cura recurſat animo.

Pierius

PIERIVS.

¶ At regina graui.) Antiquus admodũ codex eſt, in quo, d, litera ex ꝓpoſitione, ad per t, ſemper notata eſt, tam in cõpoſitis dictionibus, q̃ ẽt in iis, quę ſimpliciter ꝓferuntˀ: vt, Meq; at tua limina: &, Ateritq;, vocatus Apollo: &, Atopertus amictu, vbi vero t, ex conſuetudine, vel ex analogia ſcribi nunc ſolet, ibi d notatˀ: vt, Setoſi capud, hoc apri. Ad mihi ſeſe offert. atq; locõ hoc, Ad regina graui iamdudũ ſaucia cura. Sed.n. vt de rõne ſcriptionis huius, q̃ adeo frequẽs eſt apud veteres, aliquid differamus, nõ in codicibus tñ anti. verũetiam in veterũ monumẽtis obſeruatũ ſæpius, ad, & at, ſiue per t, ſiue per d, ſcribantˀ idẽ ſignificare, quanuis iuniores grãmatici ꝓpoſitionẽ a coniunctiua ſcriptione diſtinxerint. Indifferenter vero vno, eodẽq; ſignato ſcribi pleriſq;, Soſipater Cariſius manifeſte declarat, Licinii calui exẽplo in Fuſcinium ambitus reũ. Ad ita mihi Iouem, deoſq; ĩmortales velim benefeciſſe iudices: at, (inq̃t) cõiunctionẽ: ad, vero ꝓpoſitionẽ ſcribũt, ἰυφωνότερον tñ eſt, vt hic p d, ſcribi: ne ſubſequẽs t, literã duriorẽ, ſuiq; ſimilẽ ſonũ literæ amplexa, dictũ faciat imitius. Hæc ego aũt ita ſciẽda iudicarim, vt diligenter veterũ ſentẽtiis obſeruatis, nunq̃ tñ a cõſuetudine recedamus. ¶ Multuſq; recurſat gẽtis honos.) Nullum fere codicẽ ex his antiq̃s adinueni, in quo dictio, recurſat, incolumis haberetˀ litera, modo vna, modo altera in hoc vel illo codice, vel ſuppoſititia vel deſyderata. In pleriſq; vero abraſas medias aſpexi, & alias atq; alias ſupductas. Moueant forte ſtomachũ ſi dixero, recuſat, aut reuerſat, & alia ẽt his fœdiora legitimę lectionis loco ſuppoſita fuiſſe. Sed enim recurſat, frequentatiua forma à recurro, caſtã eſſe lectionẽ, tam ſententiæ concinnitate, q̃ Seruii & Aruſiani Meſſi iudicio confirmatur.

SERVIVS.

Poſtera Phœbea luſtrabat lampade terras,
Humentemq; aurora polo dimouerat vmbram,
Quum ſic vnanimem adloquitur male ſana ſororẽ.
¶ Anna ſoror, q̃ me ſuſpẽſam iſomnia terrẽt? DIDO
Quis nouus hic noſtris ſucceſſit ſedibus hoſpes?
Quem ſeſe ore ferens? q̃ forti pectore, & annis?
Credo equidem (nec vana fides) genus eſſe deorum.
Degeneres animos timor arguit. heu quibus ille
Iactatus fatis? quæ bella exhauſta canebat!
Si mihi non animo fixum, immotumq; ſederet,
Necui me vinclo vellem ſociare iugali,
Poſtquàm primus amor deceptam morte fefellit,
Si non pertæſum thalami, tedæq; fuiſſet,
Huic vni forſan potui ſubcumbere culpæ.
Anna (fatebor enim) miſeri poſt fata Sichæi
Coniugis, & ſparſos fraterna cæde penates,
Solus hic inflexit ſenſus, animumq; labantem
Impulit, agnoſco veteris veſtigia flammæ.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiſcat,
Vel pater omnipotẽs adigat me fulmine ad vmbras,
Pallentes vmbras Herebi, noctemq; profundam,
Ante pudor quàm te violem, aut tua iura reſoluam.
Ille meos primus, qui me ſibi iunxit, amores
Abſtulit, ille habeat ſecum, ſeruetq; ſepulchro.

¶ Poſtera Phœbea luſtrabat lampade terras.) Circunlocutio oriẽtis diei. Secũdũ enim & tertiũ librũ AEneas per noctem in cõuiuio Didonis narrauerat: licet, vt ſupra diximus, Virgilius iſta quę per naturã neceſſe eſt fieri, plerunq; contemnat. ¶ Luſtrabat.) Aut illuſtrabat: aut re vera luſtrabat.i.purgabat. Nã nox quodãmodo polluit mũdũ. ¶ Humantẽ vmbrã.) Quia nox oĩs humida eſt, vt, Noctis lentus nõ deficit humor. Et nihil intereſt vtrum vmbrã, an noctẽ dicat. Nox enim vmbra terrę eſt, vt ſupra, Inuoluẽs vmbra magna terrãq; poluũq;. Eſt ẽt Hyſteron proteron in ſenſu. Aurora enim Solẽ præcedit. ¶ Cũ ſic vnanimẽ.) De re pudenda locuturã par fuerat ſororẽ eligere, niſi ẽt vnanimẽ Dicimus autẽ & vnanimus & vnanimis, ſicut inermus & inermis. ¶ Male ſana.) Non plene ſana, amore vitiata. Male enim plerunq; non, plerunq;. minus ſignificat. non: vt, Statio male fida carinis. Aliquotiens minus ſignificat: ſicut vo, ut vecores, veſanus. Quãq̃ male & pernicioſe ſignificet: vt Lucanus, Sic male deſeruit. ¶ Inſomnia terrẽt?) Et terret & terrent legitur. ſed ſi terret legerimus, Inſomnia erit vigilia. Hoc enim maiores inter vigilias, & ea quæ uidemus inſomniis intereſſe uoluerunt: ut inſomnia generis fœminini, numeri ſingularis, uigiliam ſignificaret. Inſomnia uero, generis neutri, numeri pluralis, ea quæ per ſomnium uidemus: ut, Sed falſa ad cœlũ mittant inſomnia manes. Sciendum igitur quia ſi Terret dixerimus, antiqua erit eloquutio. Inſomnia enim licet & Pacuuius & Ennius frequenter dixerint, Plinius tamen excluſit, & de uſu remouit. Sed ambiguitatẽ lectionis hæc res fecit, quod non ex aperto uigilaſſe ſe dixit, ſed habuiſſe qetẽ implacidã.i.ſomniis interruptã, ut intelligamus eã & in ſomnis tarritã: & ꝓpter terrorẽ ſomniarũ uigilias quoq; ꝓpeſſam. ¶ Nouus.) Magnus: vt,

Pollio

Pollio & ipſe facit noua carmina. ¶ Succeſſit ſedibus.) vt Succedoq; oneri. & Succedũt tecto. Quem ſeſe ore ferẽs?) Vt, Obſtupuit primo aſpectu Sidonia Dido. Et, Nanq; ipſa decoram Cæſariem nato genitrix lumẽq; iuuentæ. ¶ Forti pectore, & armis? Vt etiam ab Ilioneo audierat, dicente, Nec bello maior & armis. Sane ſubaudis eſt. Et bene uirtutis cõmemoratiõe excuſat ſuã prædictã pulchrytudinis laudẽ. ¶ Credo equidẽ genus eſſe deorũ.) Nec enim, Vana fides eſt.i.falſa. Nã Degeneres animos arguit timor, ideſt improbat, ĩpugnat. ¶ Heu.) Per hæc amoris impulſus oſtenditur. ¶ Iactatus fatis.) Caſibus: ut, Quis te nate dea per tanta pericula caſus inſequitur? ¶ Bella exhauſta canebat.) Finita, terminata: qđ nimiæ uirtutis eſt. Nã inchoare bella, quorũlibet eſt: uincere vel finire, paucorũ. ¶ Fixũ, immotumq; ſederet.) Cogi ſeſe optat, quę ſic negat. ¶ Sederet.) Placeret, ut, Et ſedet hoc animo. ¶ Vinclo iugali.) Syncreſis eſt pro uinculo. Iugali aũt ꝓpter iugũ, quod imponebatˀ matrimonio cõiungendis. Vnde ẽt Iuno iugalis dicitˀ. ¶ Primus amor.) i. maritus. ¶ Deceptam morte fefellit.) Figurate dixit, morte ſua decepit me, & fefellit. ¶ Pertæſum thalami, tedæq; fuiſſet.) Pertæſus participiũ eſt ſine uerbi origine: & regit genitiuũ, ut hoc loco. Nam genitiuus ſingularis eſt. ¶ Huic uni forſan potui ſuccũbere culpæ.) Singula ꝓnuntiãda ſunt. Ingẽti.n. dicta ſunt libra q̃bus cõfeſſioni deſiderii ſui q̃dã iniicit refrenationẽ. ¶ Culpæ.) Propter antiquũ ritũ, quo repellebantˀ à ſacerdotio bis nuptę. ¶ Fatebor.n.) Bene uno ſermone & culpã expreſſit & neceſſitatẽ. Fateri enim & coactorũ eſt & culpabiliũ. ¶ Miſeri poſt fata Sichæi.) Aut muliebriter dixit Miſeri. aut mortui, ſm̃ Cice. qui in Tuſculanis miſeros, mortuos uocat. aut certe ob hoc Miſeri, cuius iam obliuiſcitur. aut ſic occiſi. ¶ Sparſos fraterna cæde penates,) Si Didonis,

nis,

nis, diſperſos per fugam intelligimus: ſi fratris pollutos cruore. ¶ Inflexit.) Quia ſupra ait, Fixum imotúq; ſederet.) Inflexit, à rigido ꝓpoſito declinauit. ¶ Labentem Impulit.) Impulit, & labare fecit. Non enim lababat, qui ante imobilis fuerat. Cauendum ſane ne labentem contra metrum legamus. Nam la, longa eſt, vt, Labere nympha polo. ¶ Veteris veſtigia flammę.) Bene inhoneſtam rem ſub honeſta ſpecie confitetur, dicens ſe agnoſcere maritalis coniugii ardorem. ¶ Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiſcat.) Callide, ac ſi diceret poſſe ſe coniungi Æneæ, ſi mors ſecuta non fuerit. ¶ Pallentes vmbras Herebo.) In Herebo: alii Herebi legunt. aut Herebo, ad Herebum: vt, It clamor cœlo. ¶ Aut tua iura reſoluā.) Propter vincla iugalia. ¶ Amores abſtulit.) Cum illo cōſumpta ſunt deſyderia & voluptates.

DONATVS.

¶ Poſtera Phœbea lu.la.t.Hu.q; au.polo di.v. Cū ſic vnanimē al. male ſa.ſo.) Non dixit luceſcente die Didonē ſurrexiſſe, quia peruigil tranſegerat noctē. ſed quū primū dies fuiſſet exorta, locutam talia cū ſorore. mire aūt poſuit male ſana. ſanus eſt enim, qui nullo animi aut corporis incōmodo ꝑmitur. ſanus nō eſt, q nullo bonæ valetudinis beneficio cōfouet, male ſanus eſt autē, qui animi tormētis affligit, & pro ſano habet, interea cū poeta ꝑmittit ſororē, ꝑmittit vnanimē, oſtendit aliquid Didonē germanæ dicturā, qd in vulgus nō deberet exire. erat.n. turpiſſimū amoris in hoſpitē publice cōfiteri. ſed nullā putabat illa confeſſionē, qñ in duobus ſororꝫ corporibus vnus animus fuit. ¶ Anna ſoror.) Vtrunq; cōplexa eſt, alterū nomen quo vocaret ab oībus, alterū quod cōſanguinitatis dederat curſus. his vocabulis admonitā voluit, vt quod erat auditura teneret animo & conſilio regeret æſtimantē, & tñ cōfeſſionē ipſam, quā ſciebat inhoneſtam nō ſemel effudit, ſed vſa eſt inſinuatione, & per longos verbōꝝ circulos venit ad eā partem, quæ ſine iactura pudoris, quāuis apud talem ſororē proferri nō potuit. hoc loco apertius dicit, quid ſit. Multa viri virtus animo, multusq; recurſat Gentis honos. Ait enim. ¶ Anna ſoror, q.m.ſu.inſomnia te? Quis nouus hic noſtris ſu.ſe.ho?) Patior, inquit, ſoror inſomnia, dum cōſidero nihil eſſe in hoſpite noſtro, quod ꝑferri nō debeat. Noua quippe in illo ſunt oīa neq; in vno magis ꝗ̄ in aliis viſa eſt Dido hoſpitē nouū pro amātis animo non quaſi recenti ſuſcepiſſe. ſed noua quadam & ſingulari corporis atq; animi ſpecie debemus accipere. ¶ Qu.ſe.o.fe.qu.fo.pe.& ar.) Quod tacet, inquit, quod loquit, quod mouet. quā gratū eſt, ꝗ̄ iocundū, ꝗ̄ viro forti cōueniens. ¶ Credo eq.(n.v.fi.) genus e.d.) Tanta in illo viro cōſtantia eſt, vt appareat illū diis eſſe progenitū. argumentū additur, vt hoc ipſum firmaret quod videbat aſſerere. degeneres, inquit, aīos timor arguit hoc eſt ſi degener eſſet humilitatis ſuę conſcientia premeret. ecce quantū laudabat, quæ alieno hoc eſt cupidinis arbitrio ducebat, nō ſomno. ſed hic poetæ fauor eſt, qui omni occaſione virtutes Æneæ meritaq; cōmendat. Inter bona eius ponit, ꝙ nō amauit ipſe vulgaris, vt turpis, ſed amatus eſt. neq; amatus ab ea, quæ eſſet pudoris abiecti, ſed ab ea, ꝗ petita eſſet cōſilio Veneris, & cupidinis fraude. ¶ Heu qu.il. Ia. f.q.b.ex.c.) Oēs partes exequit, q̄ amanti cōgruerēt. ecce enim dolet caſus eius & grauiter ingemiſcit. Quanq̄ aūt ꝑmiſſa oſtēderent amore illā captam, tñ incipit ſenſim cōfiteri, quod amet. ¶ Si mihi nō a.fi.i.q; ſe. Ne cui m.v.v.ſo.iu.&c.) Viq; adeo dixit illū virū ſibi placere, vt dignum iudicaret cōſortio matrimonii ſui, niſi ſecundas nuptias primis decepta dānaſſet. ecce venit ad plenā cōfeſſionē. ¶ Anna, inquit, fatebor enim &c.) Verū ne iſta cōfeſſio reprehenſibilis remaneret, annexuit iuſiurādū, quo ſibi nuptias horruiſſe firmaret. ¶ Sed mihi v.t.o.p.i.d.&c.) Cōfeſſa ſum, inquit, de amore, ſed melius ꝓueniet, vt ante dehiſcat terra, & me recipiat aut Iouis fulmine demittar in tartarū, ꝗ̄ ego pudoris leges aut iura diſſoluā. ¶ Ille m.p.q.m.ſi.iunxit amores Abſtulit, il.h.ſ.ſ.q; ſe.) Ipſa ſororis ſuæ viā neceſſariæ ꝑſuaſionis oñdit, vt quod erat factura amoris impulſu, hortatu magis alieno coacta facere videret. ait ſemel nupſi, habeat ille mortuus pudoris mei pignus, q mihi florē virginitatis eripuit, & ſecum habeat ac ſuo ſepulchro cōſeruet. hoc eſt obliq; dicere, qd dubitē nubere, quum alterius nuptias ſepultus ille nec videre poſſit nec aliqñ ſentire? quod ꝑcipuū habui, tulit. ſufficiat ei virginitatis meæ decus, relinquat viduā neceſſitatibus ſuis, etiā ſi aliquid ſentit coniugii noſtri ſacratiſſimū nomē, & fidē maritali debitā thoro mors media ſuſtulit, mors deleuit. nouitatē q̄dā illius ꝓcurauit exceſſus. ſuꝑflua reuerentia ꝓcul abſcedebat. vis maior vrget, vis itolerabilis cogit. ipune ſecūdi cōiugii fortuna ſuſcipit, & ſi aliquid ſentire manes poſſunt impune peccatur.

ASCENSIVS.

¶ Poſtera Phœbea luſtrabat lāpade terras, &c.) Declarat poeta, quomodo miſera Dido, vim amoris ſui, Annæ ſorori detexit: argutiſſime quidem ingreſſa: ſic tamen vt ab eiuſdem artis perita, facile intelligeretur in quā partem animus ſe eius inclinaret: quocirca incenſum animum, inflāmauit amore. In qua re nos docet poeta, non debere conſiliū capere: ab his qui cupiditatibus noſtris, potius obſequantur, ꝗ̄ vtilitati conſulant: & ergo male ſana dicitur, vnanimem ſororē conſuluiſſe. Nihil eſt artificioſius: nec quod magis graphice muliebres aſtutias, & tectos amores exprimat, ꝗ̄ præſens locus: ſed ne in īmenſum creſcat opus noſtrū, adiecero dūtaxat Donati verba, quæ hęc ſunt. ¶ Anna ſoror.) Elegit ſororē vnanimem: cui turpiorē amorē cōfiteretur. Neq; tamen aperte, ſed per inſinuationē, longo circulo verbōꝝ cōfeſſa eſt. ¶ Quæ me ſuſpenſam inſomnia terrent?) Patior inſomnia, dum cōſydero nihil eſſe in hoſpite, quod pręferri non debeat. ¶ Quis nouus?) Noua in illo ſunt omnia, tam in corpore, ꝗ̄ in animo: neq; vnq̄ in alio viſa: & hęc dicunt pro amantis animo. ¶ Quē ſeſe.o.f.) Quam gratū, ꝗ̄ iucundū eſt, ꝗ̄ viro forti conueniens, ꝙ tacet, ꝙ loquitur, ꝙ mouetur. Laudatur etiā Æneas hic, ꝙ nō amauit vt vulgaris & turpis: ſed amatus eſt, non tamen ab ea quæ eſſet pudoris abiecti, ſed eſſet petita conſilio Veneris & Cupidinis fraude. ¶ Heu.) Incipit ſenſim confiteri, ꝙ amet, ꝙ dolet caſus eius. ¶ Si mihi nō.) Adeo illum probat, vt illum iudicet dignū matrimonio ſuo, niſi priori coniugio ſit decepta. ¶ Sed mihi vel te.) Cōfeſſa de amore, melius pro Venere ſibi mortem dicit. ¶ Ille primus.) Oſtendit ſorori viam neceſſariæ perſuaſionis: vt quod erat amoris impulſu factura: hortatu alieno, magis facere videatur: ait enim, ſemel nupſi: habeat ille quamuis mortuus pudoris mei pignus, qui mihi florem virginitatis eripuit: & ſecū habeat, ac ſuo ſepulchro conſeruet: & ſic obliq; dicit, Quid dubitē nubere? quū alterius nuptias, ſepultus ille non videat: nec ſentire poſſit. Sufficiat illi, quod præcipuum habuit, virginitatis meæ decus tuliſſe. Relinquat viduā neceſſitatibus ſuis inſeruire: & ſi ſentit fidem debitā illi ſuſtulit mors: quę nouitatem quandā procurauit. Vis maior vrget, & intolerabilis cogit: impune ſecundi cōiugii, fortuna ſuſcipitur. & ſi aliquid manes ſentire poſſunt, impune peccat. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Poſtera, ſup. dies luſtrabat, ideſt illuminabat, & purgabat iam terras lampade Phœbea.i. luce ſolari: & aurora dimouerat.ſ. prius (vnde nō eſt hyſteron proteron: quia verba declarant auroram præceſſiſſe, quę dimouerat polo.i. ab hemiſperio noſtro) vmbrā.i. noctis, quæ eſt vmbra terræ: humentem.i. cū humore ſemper labentē: & iam poſtera dies, luſtrabat adhuc terras lampade Phœbea: à Phœbo.i. ſole: tūc, ſup. quū.i. qñ, ſup. regina Dido: male.i. nō ſana: aut in malū ſuū ſana.i. ſanę ſimilis: hoc eſt, callida & aſtuta: adloquitur ſic.i. in ſequentem modum: ſororē.ſ. ſuā, Annā nomine, vnanimē.i. vnius animi, & voluntatis: īmorādi.ſ. Æneę: & ſiqua fieri poſſet in cōiugiū illiciendi: dicit ergo: O Anna ſoror, q̄.i. qualia: inſomnia.i. fantaſmata nocturna, terrent me, ſuſpenſam.i. anxiam, & perplexā, quid agere debeā? & ne dubitet vnde ſint īſomnia, addit: Quis.i. qualis: hic hoſpes nouus.ſ. Æneas: ſucceſſit.i. in ſubſidium venit noſtris ſedibus.i. ad noſtrū regnum, duce & rege carens, & multis inuiſum potentibus? quē.i. qualem. q.d. dii boni, ꝗ̄ inclytum & magnificum: ferens.i. gerens, aut extollens ſeſe.i. ſemetipſum, dū labores ſuos & errores narraret ore.i. oratione & ſermone? ꝗ̄ forti pectore.i. animo: & ꝗ̄, ſup. fortibus armis? Tria dicit, in quibus & virtus & vitiū cōſiſtere poteſt, os, animū, & arma: ore, loquimur: animo, cogitamus, armis, operamur, quibus q̄ ſeſe vltra mortaliū ſortem geſſiſſe, viſus eſt Æneas: addit equidē.i. ego quidē. q.d. neſcio quid tibi videatur: ſed ego certe credo, ipſum eſſe genus.i. progeniem: & de genere deorū: aut ne in vnum Æneā propenſius inclinatam, ſe prædicet de toto genere Troianoꝝ, qui ſe à Dardano & Teucro, Iouis filiis ortos, adierunt, loquitur: reditura tamen præcipue ad Æneā: probat autē genus eſſe deoꝝ: quia timor arguit.i. arguendo & improbando cōuincit, animos.ſ. alioꝝ, eſſe degeneres.i. à nobili proſapia meticuloſitate degenerare, & ignobiliter decedere: ſed timor nō ē inuētus in Ænea: vnde addit, probās ſemper priora per poſteriora, quod eſt honeſtiſſimū filū connectendi carminis: heu, cōmiſerantis interiectio: q̄bus.i. qualibus, ille.ſ. tam nobilis, generoſus, inclytus, & pius hoſpes, noſter: iactatus, ſup. eſt: fatis.i. fatalibus incōmodis, & laboribus, diis ita volētibus, aut ꝑmittētibus, quo maior ſit illi gloria? q̄.i. qualia bella: canebat.i. carminis eloquio enunciabat. exhauſta.i. iā expleta, & geſta, atq; per-

Ordo.

acta

ecta à ſe?q.d.grauiſſima, & maxime formidāda. Et ideo, quia talis eſt: Si nō ſederet.i.placeret exiſtēs fixum animo, & immotū .i.imobile: ſicut diues inacceſſos, vbi ſolis filia lucos.i.inacceſſibiles: nā Vlyſſes acceſſerat cum aliis multis: aut imotum hactenus: ſed plus dicit, ſi imobile intelligatur, verum exquiſitus eſt ſermo, vt in vtrāuis partē intelligas, ſi dicit, non ſederet animo .i.ſi nō placeret oīno: ne vellē.i.ꝙ nunq̄ vellē ſociare: cui.i.alicui. vinclo iugali, pro coniugali.i.matrimoniali: me.i.ſi non firmiſſime conſtituerim, ꝙ nunquā alteri nuberem: poſtq̄ primus amor, feſellit me, deceptam morte.ſ.prioris coniugis Sichæi à Pygmalione interempti: & ſi non fuiſſet, ſup.me, pertęſum.i.ſi nō omnino tæderet: thalami.i.thori genialis: & tædę.i.facis nuptialis, quæ ante nubentes fertur: hoc eſt, ſi non omnino afficeret tædio matrimonii: & ſecundaꝝ nuptiarum: & ita conſtituerim, non amplius nubere: ego potui.i.potuero: ſed facilitatem aut certitudinē futuri, indicat præterito. forſan quod callide addit, ne ſe victā penitus fateatur: ſubcumbere.i.me victā dedere huic vni.i.ſoli culpæ: quę eſſet tranſeundo ad ſecundas nuptias. Nam o Anna, enim pro quia (fatebor: hoc eſt, cogor enim tibi, quū ſis mihi ſoror & fidiſſima amica, ſecreta cordis reuelare.) hic ſolus.i.hoſpes noſter: amatorie tamen non nominat eū inflexit ſenſus.ſ.noſtros: & impulit.ſ.in amorem ſui: animum labantem.i.à firmo propoſito paulatim decidentem: nā agnoſco veſtigia veteris flāmæ.i.amoris, quē in Sichæum habui: flexit, dixit, ſolus, poſt fata.i.mortem miſeri coniugis, ſup.mei.i.Sichęi: & poſt penates.i.lares, aut deos familiares: ſparſos.i.aſperſos: cæde fraterna.i.a fratre meo Pygmalione, coniugi meo illata. Sed licet agnoſcā veteris veſtigia flāmę: ego optē prius, vt, ſup. tellus: ima.i.profunda: dehiſcat.i.aperiat ſe mihi: ad abſorbēdā .ſ.me: vel, vt, ſup. pater omnipotēs.i. Iupiter: adigat.i.impellat me fulmine: ad vmbras, non quaſlibet, ſed ad vmbras Herebi.i. loci obſcuriſſimi in inferno: pallentes.i.pallidos, & pallidas facientes: & vt adigat me ad noctem profundam.i.ad caliginem infernalem: ante.i.priuſq̄ o pudor (ex affectione apoſtrophen facit) ego violem te: aut anteq̄ ego reſoluam tua iura, quæ vetant, ſcilicet ad ſecundas nuptias tranſire, quæ pudiciſſimæ haberi volunt matronæ. Ille qui iunxit ſibi me, ideſt qui abſumſit me, in coniugium, ſcilicet Sichæus: abſtulit primos amores, ſcilicet meos: & ita volo, vt ille habeat, ſupple eos ſecum, & ſeruet ſepulchro: quo vno verbo, ſignificat ſe ad oppoſitum flexiſſe animum, quod Anna intelligens, dictura eſt, Id cinerem aut maneis credis curare ſepultos?

Ordo.

PIERIVS.

℄ Quum ſic vnanimem adloquitur.) In cod. aliquot anti. tum, legitur, & vnanimam, vtrunq; agnoſcitur a grammaticis. De adloquitur, per d, alibi dictum. ¶ Quæ me ſuſpenſam inſomnia terret.) Libentius omnes, terrent, cum antiquis codicibus agnoſcunt, vt, Inſomnia, plurali numero dicantur: ſiue τὰ ἐνύπνια vigiliā intelligamus. Nam plurali numero, inſomnia, loco hoc, pro vigiliis poſitū Soſipater Cariſius putat: quāuis & hic ſomnia intelligi poſſunt, in quibus terror. ¶ Adigat me fulmine ad vmbras.) In codi. aliquot anti. abigat, legitur: nempe quia veriti ſunt bis, ad, præpoſitionem repetere. Sed enim ea ſic poſita, maiorem oſtendit vim, neq; deſunt huius eloquutionis exempla apud Vir. & Cic. vt illud, Nondum erat auditum te ad Italiam aduentare. ¶ Ante pudor quā te violem, aut tua iura reſoluam.) In Romano, & in Oblongo Vaticanæ bibliothecæ, codicibus antiquiſſimis, ſcriptum eſt, violo, & reſoluo. In Longobar. etiam ita prius habebatur: alter a inde manu ſuperadditum eſt, a, cum nota compendiaria, quæ pro m, poni ſolet. Corruptus etiam eſt Mediceus vbi violem, ex violo factum: & ita in Porcio contaminatum eſt vtrunq; verbum, quum violo, & reſoluo, prius ſcriptum eſſet. Finitiuum vero modum loco hoc Soſipater dubio procul agnoſcit, vbi ait, antequam modo finitiuis, modo ſubiunctiuis iungitur. Iunctum ſubiunctiuis: vt, Antequam veniſſet. Diſiunctum finitiuis, vt apud Virgi. Ante pudor, q̄ te violo, aut tua iura reſoluo. Hinc, quā is lectionem probarit patet. ¶ Qui me ſibi iunxit.) In antiquis aliquot exemplaribus vinxit, legitur: quod tantundem eſt, niſi quis iungere magis ad nuptias pertinere dicat. Vincire autem, amicitiæ potius eſſe.

SERVIVS.

℄ Sinū lachrymis impleuit obortis.) Sinus dicimus orbes oculoꝝ.i.palpebras, quæ à palpitatione dictæ ſunt. Nā ſemper mouentur. Impleuit autē ideo, quia lachrymæ plerunq; ſe intra oculos tenent. Et bene p̄miſit excuſationem his lachrymis, cōmemoratione prioris mariti. ¶ Anna, refert.) Suaſoria eſt omni parte plena. Nā expurgat obiecta, & oſtēdit Vtilitatē. Et à timore perſuadet. ¶ O luce magis dilecta.) i. dilectior. Nam antiqui frequenter pro cōparatiuo iungebant particulam Magis. Tale & illud eſt, Nate mihi vita quondā, dum vita manebat Chare magis. ¶ Solāne perpetua mœrens carpere iuuēta? Nec dulces natos.) Propter liberos, quæ ſunt cauſa fecundi matrimonii: vt Iuuenalis. Sed placet Vrſidio lex Iulia tollere dulcē Cogitat hęredem. Alii male iungunt natos Veneris, Cupidinē & Æneā. ¶ Veneris nec pręmia.) Voluptates. Homerus, τά τε δῶρα ἀφροδίτης. ¶ Id cinerem, aut manes credis curare ſepultos?) Propter illud, quia marito iurauerat: vt, Non ſeruata fides cineri promiſſa Sichæo. Et bene extenuat dicendo nō animam: ſed cineres & manes ſepultos. Dicit autem ſecundum Epicureos, qui animā cū corpore dicūt perire. ¶ Eſto.) Aduerbium cōcedentis eſt Gręcū. ¶ Flexere mariti.) Non qui erant, ſed qui eſſe cupiebant. Alii intelligunt ægrā mariti, vt ſit genitiuus ſingularis.i. propter maritū. ¶ Non ante Tyro.) Aut in Tyro, ac ſi diceret Tyri. aut certe τυρόθεν.i. Tyro: vt, Dardanus Heſperia. ¶ Deſpectus Iarbas.) Rex Libyę, qui Didonē ſe vera voluit ducere. Et vt habet hiſtoria, quū hęc negaret, Carthagini intulit bellū: cuius timore cū cogeretur a ciuibus, petiit vt ante placaret manes mariti: & exædificata pyra ſe in ignem pręcipitauit: ob quā rem Dido.i. Virago dicta eſt; quæ virile aliquid fecit. Nam Eliſa ꝓprie appellata eſt. ¶ Ductoreſq; alii.) Ergo & Iarbas ductor. ¶ Quos Aphrica terra.) Deriuationes frequenter maiores ſunt a principalitate: interdū pares inueniūtur: raro minores. Vñ ſupra Lacęna notādum diximus. ¶ Triūphis diues.) i. bellicoſa. ¶ Placitóne ēt pugnabis amori? Ac ſi diceret, contēpſiſti eos qui diſplicebant: nunquid etiā placito amori repugnabis? Et eſt Græcū, pugno tibi. Nam nos, pugno tecum dicimus. ¶ Hinc Getulæ vrbes.) ad terrorē vrbes dixit. Nā in mapalibus habitāt. ¶ Infreni.) Aut ſęui: aut qui equis ſine freno vtuntur. ¶ Inhoſpita.) Barbara, aſpera. ¶ Deſerta ſiti regio.) Inhabitabilis. Dicit autē Zerolibyen, q̄ eſt inter Tripolin & Pentapolin. Et bene terret dicēs iuxta eſſe aut bellicoſas gentes, aut deſerta loca, vnde nō ſperatur auxilium. ¶ Lateq; furentes Barcæi.) Hi prope ſunt a Carthagine. Vnde addidit, Late furentes. Hi ſecundum Titianum in chorographia Phœnicem nauali quondam ſuperauere certamine. Barce autē ciuitas eſt Pentapoleos, quæ hodie Ptolomais dicitur. Nam Cyrene

¶ Sic effata, ſinus lachrymis impleuit obortis. POE.
Anna, refert. ¶ O luce magis dilecta ſorori, ANNA
Sola'ne perpetua mœrens carpere iuuenta?
Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?
Id cinerem, aut manes credis curare ſepultos?
Eſto, ægram nulli quondam flexere mariti,
Non Libyæ, non ante Tyro deſpectus Hiarbas,
Ductoreſq; alii, quos Aphrica terra triumphis
Diues alit, placito ne etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem, quorum conſederis aruis?
Hinc Getulę vrbes, genus inſuperabile bello,
Et Numidæ infreni cingunt, & inhoſpita Syrtis,
Hinc deſerta ſiti regio: lateq; furentes
Barcæi: quid bella Tyro ſurgentia dicam?
Germaniq; minas?
Diis equidem auſpicibus reor, & Iunone ſecunda
Huc curſum Iliacas vento tenuiſſe carinas.
Quam tu vrbem ſoror hāc cernes? quæ ſurgere regna
Coniugio tali, Teucrum comitantibus armis?
Punica ſe quantis attollet gloria rebus?
Tu modo poſce deos veniam, ſacriſq; litatis
Indulge hoſpitio, cauſaſq; innecte morandi,
Dum pelago deſæuit hyems, & Aquoſus Orion,
Quaſſatæq; rates, dum non tractabile cœlum.

Cyrene & Barce reginæ fuerunt: quæ ſingulis dederunt ciuitatibus noīa. ⁋ Germaniq́ minas.) Propter aurum, quod ei (vt in primo diximus) tulerat. ⁋ Diis equidem auſpicibus.) Hoc dicit, dii qui auſpices ſunt matrimonii, Æneam huc venire fecerunt. Nuptiæ enim captatis fiebant auguriis: vt, Contentiq́ auſpice Bruto. ⁋ Iunone ſecunda.) Quæ præeſt coniugiis. ⁋ Tenuiſſe.) Perfeciſſe, impleſſe. ⁋ Cōiugio tali.) Ideſt viri fortis. quod ideo non dicit, quia ſcit à Didone prædictum. ⁋ Veniam.) Aut beneficium: aut re vera veniam periurii ſcilicet: vt, Non cineri ſeruata fides promiſſa Sichæo. ⁋ Sacrisq́ litatis.) Diis litatis debuit dicere. Nō enim ſacra, ſed deos ſacris litamus, ideſt placamus. Ergo noue dixit. ⁋ Indulge.) Da operam: vt, indulgēt vino, & vertunt crateras ahenos. ⁋ Aquoſus Orion.) Corripuit ratione ſupradicta. ⁋ Non tractabile.) Aſperum, intractabile.

DONATVS.

⁋ Sic effata ſinum la.im.o.) Fudit, inquit, poſt verba vberes lachrymas, vel quod veteris amoris recordatione mouebat̃, vel q̃ vrgebatur efficere quod animo reſpuente dānauerat. obortæ ſunt lachrymæ, hoc eſt ſubito ortæ, quod toties fit, quoties vrgente animo dolores fundunt̃, vt hoc loco. cęterū cum de Sinonis fletibus diceretur, lachrymis, inquit, coactis, hic ſinū ait lachrymis impleuit obortis, vt lachrymaꝝ ipſaꝝ copiam demonſtraret. ⁋ Anna refert.) Intellectis Anna, quę agerent̃, & cōiectura manifeſta collectis, eadē repetit deſtruēdo. ſ. quoniā illa mentis ſuæ talem veluti ſñiam tulerat, vt quāuis angore teneretur, diceret tamen ſe ſecundas nuptias perhorreſcere. incipit igitur à perſona ſua, vt oſtēderet futurā perſuaſionē à germanæ amore proceſſurū, cauſa ergo meri conſilii fuit, quod ait primo. ⁋ O luce m.d.ſorori.) Hoc dicto parauit ſibi ſororis aīum. nō enim cauſam eius leuiter tractare debuerat, quā plus ſe amare profeſſa eſt quā lucem. In eo autem omnis cardo fuerat, quia Dido amare ſe cōfeſſa eſt & amori ipſi propter prædicatas cauſas negauerat ſe eſſe ceſſurā. hoc itaq; fuerat deſtruendum, vt ſuaſura eius intentionē obtinere potuiſſet. ⁋ Sola ne perpetua m.ca.iu. Nec d.n.veneris nec p.n.) Duas cauſas poſuit, ſed quæ in vnā redigantur. nā idcirco, inquit, iuuentā ſolā remanere nō conuenit, vt opportuno tēpore procreari liberi poſſent. verecunda perſuaſio, vt nō libidinis contēplatione videatur ſororem hortari ad nuptias, ſed natorum cauſa, qui profecto niſi ætatis nouellę ſuffragio prouenire nō poſſunt. venit ad qōnes, quæ iſtiuſmodi cōſilia turbare potuiſſent. Dido enim dixerat ſeruare ſe velle reuerentiam mortuo. hoc & ipſi parti reſpondens ait. ⁋ Id ci.aut m.c.ſe.) Hoc eſt cui deferre cōtendis, neſcit honorificentiā tuā. cū anima enim ſenſus morientis extinguit̃, totū interit quo vita retinetur, perdit obſequiū. quiſquis illud nō homini ſed cineri prærogare cōtendit. ⁋ Eſto ęgrā n.qu.fl.m.&c.) Cum adhuc, inquit, eſſes ægra, hoc eſt, quū recens mariti perditi te affligeret dolor, petitores reieciſti potētes & plurimos. cōſenuit lapſu tēporis dolor, amor placuit, cōplenda ſñia eſt. an tibi quod prętumis ſic animo debet videri retinendū, vt perpetuis luctibus vacans iuuentā oēm coniugia reſpuendo tranſmittas? ſi igitur petitores primi faſtidio impedientis doloris nihil pro voluntate meruerunt, quod nunc placuit, non debet contraria voluntate diſſolui. ⁋ Nec venit in m.q.co.a.) Quod obſcure dixit, quoꝝ cōſederis aruis, incipit euidenter exponere. ⁋ Hinc getulę vr.&c.) Plenū ſtudiū ſuadentis exequit̃, vtpote vnanimis ſoror. nā poſt multa neceſſaria, quæ ſuperius poſuit, addidit faciendi neceſſitatē, ſingula cū ſuo metu percurrens. nō, inquit, venit in mentē quoꝝ cōſederis aruis. hoc eſt nō tractas te eſſe peregrinam, atq; in peregrinis partibus imperiū te velle fundare initia, oīa habere laborē durū, vel maxime in cauſa imperii noui, quod fœmina & ſola in alienis terris parare contendis, firmiſſimā ſedē eſſe innumeras gentes, quæ te maximo vrbiū numero infeſtare nō dubitent, quæ ferocitate gaudeant, & potentiæ viribus poſſint implere, quicquid animo cœperint, & cogitatione pficere. Hinc getulæ vrbes, genus inſuperabile bello. quod genus hominum neſciat, inquit, vinci cum intulerit bellum. ecce tulit & vincendi ſpem, ne diceret Dido, & ſi mouerint arma ſuperabo eos. & numidæ infreni cingunt. cum dicit infrenos oſtēdit indomitos, & eos, qui nullo iure tenerentur, ac ſuis legibus viuerent, nec vellent alicuius imperio ſubiugari. & inhoſpita ſyrtis, nō quo non ſuſcipiat hoſpites, hoc eſt pegrinos, ſed quā inhumanitatis cauſa omnis formidet aduenien s, vel oderit peregrinos, Poſuit in media cingunt, ſed tribus applicandū eſt, vt ſit, Getuli, numidę, & ſyrtis cingunt. hoc ipſum cingunt, habet ingentē metū, maximamq́ formidinē. nā cingere eſt ambire, vt & infiniti mōſtrentur inimici, & ſi fuerit ex neceſſitate fugiendū, per tantos ac tales exitus inuenire nō poſſit. hinc deſerta ſiti regio, lateq; furentes barcæi. Similis etiā iſtoꝝ metus eſt. Nā qūo fuga per ſitientes terras perindeq́ deſertas fieri poteſt, aut per eos qui ſic furore rapiantur vt furorē ipſum latius tendant? Quid bella tyro ſurgentia dicā? quod habuit maximū, ſeruauit ad finē. cōſidera, inquit, in quanta deſperatione ſis poſita, quantaq́ ſit tuæ fortunæ cōditio, qñ cum tot immaniſſimis gentibus timet̃ & frater, quid futurū ſit, ſi ille cū copiis ſuis inſtructis adfuerit cauſę. cōſiderandū eſt qñ nec perſiſtendi facultas ſupereſſe potuerit, aut certe fugiendi, tenebit enim ille ſubſidiū maris, & quacunq; fugiētem hoſtis durus excipiet. itaq; fiet in his terris quod domi cōpleri non potuit ad oīa concurrit illud quod ſuperius dixit. Sola ne perpetua mœrens carpere iuuenta. Si enim perduraret iuuentā ſola tranſigere, quis tot ac tantis reſiſteret inimicis? vel quis iam q̄reret exactis tēporibus fœminā? quæ maritum procreatione filioꝝ patrē non poſſet efficere. poſtremo cogitandū cui tantū florē imperii ac tanto labore quæſitū eſſet traditura. ſi liberoꝝ poſteritas nō ſuperaret, quoꝝ tantā gratiam eſſe conſtaret, vt parentes gaudeant. ſi ad eos potius bene parta tranſmittant? ⁋ Diis equidem au.r.& Iu.ſe. Huc c.i.v.te.c.) Optabat ſuadentis voto vnū, quod ſi obiiceret̃ mouere potuiſſet, ne forte hoc ipſum cōtra voluntatē Iunonis fieret, quā cōſtabat Troianis infeſtā. Tulit hoc prior anna, & coniecturaliter poſuit non timendū. ait enim, ſi nollent dii nobis coniungi Troianos, nūquā noſtra littora tetigiſſent, deniq; ipſam Iunonē procuraſſe confido vt pulſi propriis regnis noſtris potius vtilitatibus adderentur. nam non eſſet ſecunda Troianis, niſi hoc regnū, quod ſtruis, ſecuritas exegiſſet. dehinc oſtendit̃ cōmodū, quod ex facto ipſo eſſet prouenire. ⁋ Quā tu vr.ſo.h.c.q.ſu.r. Con.t.te.co.ar.&c.) Si, inquit, ſola tanta potuiſti diſponere, q̃ tanta erit felicitas tua, quantúq; rebus oībus proſperitatis accreſcet acquiſito tali coniugio, & Troianis opibus felici ſocietate coniunctis. ⁋ Tu m.p.d.ve.ſa.q; lit. In.ho.&c.) Poſt oēm perſuaſionis curſum dat conſilium, quo Æneas in illis terris diutius tenere potuiſſet. fac, inquit, ſacrificia numinibus, & eoꝝ fauorem ſic obſequendo concilia, cūq; hoc neceſſario feceris indulge hoſpitio, hoc eſt illoꝝ peregrinationē vberius foue, ne deficiendo victus ſubſtantia diſcedere Troiani cogerent̃. deinde procurata iſtiuſmodi ſecuritate innecte properantibus moras, pτende cauſas, q̃ illos a nauigatione deterreāt. dic importunæ iam interueniſſe hyemis tēpus, ſidera quoq; vehementer eſſe cōtraria, quaſſatas naufragio rates aſperis interea flatibus non eſſe credendas, motus cœli quoq; contrarios, Hæc Troianis proponenda non incaſſum anna mandabat. ſciebat enim facile his moueri poſſe formidinem, quorum tanta millia Ænea referēte cognouerat, & qui recentes a naufragio fuiſſent, facilius ceſſaturos.

ASCENSIVS.

⁋ Sic effata, &c.) Vehementiam amoris, quā verbis fateri erubuit, lachrymis pdidit: vnde ſoror animū eius agnoſcens, oleū addidit camino, & incēſam inflāmauit ſequēti orōne: de qua dicit Dona. ſic. ⁋ Lachrymis.) Quas effundebat, vel recordatione veteris mariti, vel q̃ cogat̃ id facere, q̃ aīo reſpuente dānauerat. ⁋ Obortis.) Subito coortis. Sic. n. fit, qñ dolore animi fundūtur. Cōtra de Sinone, Lachrymiſq́ coactis. ⁋ O luce.m.d.) Oñdit cauſam meri cōſilii fuiſſe, quū ex amore loquatur: & deinde aggredit̃ aſtruere cauſas, ppter quas ipſa negauerat ſecūdas nuptias. ⁋ Nec dulces natos.) Honeſtā cauſam proponit: ne libidinis, ſed liberoꝝ creandorū cauſa, illā hortari videat̃. ⁋ Id cinerem.) i. hic, cui deferre cōtendis, neſcit honorificentiā tuā. Quū anima enim, ſenſus moriētis extinguit̃, totū interit, pditq́ obſequiū, qſq; illud nō homini, ſed cineri ꝓrogare cōtēdit. ⁋ Eſto ægrā.) Quū adhuc eſſes ægra, ex recēti dolore, nulli flexerunt te. Nūc nō repugnabis placido amori. ⁋ Hinc Getulæ vr.) Exprimit q̃ obſcure dixit. ⁋ Quoꝝ cōſederis aruis?) Poſt aūt multa neceſſaria, q̃ ſuperius poſuit, addit faciēdi neceſſitatem, ſingula cū metu diſcurrēs: dicit ergo, non cōſyderas te peregrinā: & in locis peregrinis te imperiū velle fundare: & omnia initia, pſertim imperii, habere laborē durū. Quod fœmina & ſola, paras vrbē fundare: quū innumeræ gentes poſſint te magno numero vrbium infeſtare: quæ viribus & ferocitate valent. ⁋ Inſuperabile, & infreni.) Inuincibiles oſtēdit. Infreni, q ſuis legibus viuentes, nollēt alieno imperio ſubiugari. ⁋ Inhoſpita.) Nō quod non ſuſcipiat hoſpites, ſed quā inhumanitatis cauſa, omnis formidet aduenies, vel oderit peregrinus. ⁋ Cingunt.) Hoc ipſum cingunt, habet magnā vim: nam cingere eſt ambire: vt infiniti

monſtrentur

monſtrentur inimici vndiq;.ne per illos, ne ve etiã per deſerta fugere poſſis.⸿ Germani minas.) Hoc vt validiſſimum poſuit, quaſi illis addet, q mare obſidebit, ne fugere poſſis. Poſtremo illi hunc cogitandũ proponit, cui imperiũ ſit relictura, ſi careat liberis.⸿ Dijs equidẽ.) Poterat timere Dido Iunoni hoc nõ placere: ſed cõiecturaliter remouet Anna: ait.n.ſi nollent dii nobis cõiungi Troianos, nunq̃; illi noſtra littora tetigiſſent: & credit Iunonẽ ꝓcuraſſe, vt Troiani à patria pellerent̃: vt huic regno fauerẽt.⸿ Quã tu vrbẽ.) Si ſola tantũ regnũ paraſti, quid facies Troianis adiuta? Ergo fauorẽ deoꝝ ſacrificiis cõcilia.⸿ Indulge hoſ.) i.illoꝝ peregrinationem vberius ſoue: ne deficiẽtibus reb. Troiani recedere cogantur.⸿ Cauſasq; in.m.) Prætende cauſas quæ illos à nauigatione arceãt. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo eſt. Dido effata.i.eloquuta: ſic.i.in morẽ prædictũ: impleuit ſinus.ſ.oculoꝝ.i.palpebras (ſm Ser. qui vult lachrymas in orbibus oculoꝝ ſmoratas: quaſi indecoꝝ ſit, ſi effuderit: ſed quia addit, obortis.i.ꝑter ſpem ortis: videt̃ poeta ſignificare, iplẽſſe ſinus, nõ oculoꝝ, ſed veſtiũ) lachrymis obortis.i.ſubito, & cõtra inſtitutũ ortis: vel recordatione mariti prioris, vel amore noui, quũ vereatur: quod ſentiret fateri, Anna refert.i.reſpondet ad obiecta contra nouas nuptias, & ꝑſuadet ad eas, o dilecta.ſ.Dido, ſorori.ſ.mihi, q̃ ſoror tua ſum: magis luce.i.vita ꝓpria, aut luce vitali: poſuit autẽ magis dilecta, pro eo quod eſt dilectior: ne, pro an. tu carpere.i.cõſumeris paulatim: ſola.i.in viduitate perſeuerans, moerens.i.lugubris & triſtis iuuenta: perpetua.i.per totã iuuentam tuã, quãtũ ipſa te perpetit.i.cõtinuat. Nec noris.i.noueris: dulces natos.i.q̃; dulces ſunt liberi, his qui procreant eos: nec premia Veneris.i.voluptatẽ libidinoſam.q.d.id ſtulte facis. Nã quod dixit, Ille meos primus, &c. nihil facit, vnde addit, credis.i.credis ne: cinerẽ.ſ.Sichęi, aut manes ſepultos.i.ſpiritus defuncti Sichęi, curare id.i.vt carpere perpetua iuuẽta? q.d. id fieri non debere: quũ ſuperſtitioſum ſit & friuolum. Eſto, aduerbiũ concedentis, tam apud Gręcos, q̃; apud Latinos.q.d.permittat̃ ita eſſe: & dicamus, ꝙ nulli mariti.i.qui voluerũt eſſe mariti, flexere te quondã.i.aliq̃ñ ante hac: nõ.ſ.te flexit, ductor quãuis Libyæ: aut Hiarbas Libyæ.ſ.ductor, nõ inquã te flexit: ante.i.prius, Hiarbas Tyro.i.de Tyro: deſpectus.ſ.tibi: & alii ductores, quos terra Aphrica.i.Aphricana, niſi ſit appoſitio: diues triumphis.i.victorioſa, & ſæpe triũphare ſolita: aut ditata ex opimis ſpoliis & exuuiis eoꝝ, quos in triũphos duxerit: alit.i.nutrit, & ſouet.i.ponamus ꝙ principes Aphrici te nõ flexerint: pugnabis ne etiã amori placido.i.cũ amore placẽte reſiſtẽdo ei? q.d. id factum nõ decere: quũ liceat ſubcũbere amori, quia id cineres nõ curant: & vtile ſit, vnde addit: Non venit.i.venit ne in mentẽ.i.conſyderas ne quoꝝ aruis conſederis.i.locum habitandi cæperis? (A conſido, potius q̃; à conſideo: vnde in.j. Ænei. Vultis & his mecũ pariter conſidere regnis. recte ergo Valla ſentit, ſido, & ſedeo, vnum habere in voce quidem præteritũ, ſedi.) Vrbes Getulæ.i.Getulorum, qui ſunt populi Aphricani: appoſitorie, genus, ſcilicet hominum, inſuperabile bello: & Numidę: populi alii Aphricani: infreni, ideſt indomiti, & nullo freno coerciti: & Syrtis inhoſpita.i.inhoſpitalis: barbara, & aſpera cingunt nos hinc.i.ex vna parte vrbis noſtrę: & regio.ſ.Libyca: deſerta ſiti.i.propter aquarum penuriam, quę intolerabilem ſitim procreat: & Barcæi.i.populi: furentes.i.debacchantes, late, ſup.cingunt nos: hinc.i.ex alia parte. Quid dicam? q.d. fruſtra, quum tute ea noris: bella ſurgentia Tyro.i.contra Tyriam, vrbem Carthaginem: ſed melius, Surgẽtia Tyro.i.à Tyro: vnde profecta eſt Dido: vnde in.j. Imperiũ Dido Tyria regit vrbe profecta: ꝙ pro & minas germani.ſ.Pygmalionis: qui propter ablatum auri & argenti immenſum pondus ſororem inſequi parabat. Equidem.i.ego quidem reor: carinas.i.naues: a parte totũ. Iliacas.i.Troianas, tenuiſſe vento.i.vi ventoꝝ: curſum huc.i.ad nos: diis auſpicibus.i.præſidibus: aut ad futuras nuptias auſpicantibus: & Iunone.ſ.pronuba: ſecunda.i.proſpera, & ſequente deoꝝ auſpicia. Nam, o ſoror quã.i.qualem cernes hanc vrbem.q.d.clariſſimam: & quę.i.qualia regna cernes, tu ſurgere.i.oriri, ſup.ex tali.i.talis herois: coniugio: & hoc armis.i.bellicis potentiis: & copiis Teucrum.i. Teucrorum comitantibus. q.d. etiam inclytiſſima, ac potentiſſima: & quantis rebus attollet.i.eriget: ſe gloria Punica.i.Punicoꝝ populorũ: hoc eſt, Pœnorũ.q.d.maximis: tu modo.i.ſolũmodo, aut nunc, poſce deos.i.a diis: veniam.i.hãc gratiam, aut beneficium, vt rite ſecũdent: aut veniam periurii: quia cineri Sichæo fidẽ nõ ſerues: & indulge.i.da operã: hoſpitio.i.vt detineas eũ hoſpitio: ſacris litatis.i.diis litatis: hoc eſt, placatis per ſacra: aut ſacris litatis.i.ad litandos deos factis: & innecte.i. Æneæ. cauſas morandi.i.immorandi: docet quomodo.ſ.dum.i.quoaduſq;: hyems.i.tẽpeſtas hyberna: deſęuit.i.multum ſæuit: (& eſt pręſentis temporis:) aut deſæuit.i.deſęuierit.i.ſæuitiã ſuam finierit: & dũ Orion.i.ſtella Orionis: aquoſus.i.aquas, & nymbos excitans, ſup.deſæuit: & dum.i.q̃;diu: rates, ſup.ſunt: quaſſatæ.i.concuſſæ, & lacerę, necdum refectæ: & dũ cœlum.i.regio aeris eſt, non tractabile.i.dura & aſpera.

PIERIVS.

¶ Sinũ lachrymis impleuit obortis.) In veteribus codicibus aliquot, lachrumis abortis, legit̃: ſed obortis interpretes agnoſcunt.⸿ Quos Aphrica terra triumphis Diues alit.) In Romano codice legere eſt, triumphos, accuſatiuo caſu: vt ſit, quos triumphos, pro triumphales viros. Rectius tamen eſt, Diues triumphis, vt agnoſcit Seruius. ⸿ Placido ne etiã pugnabis amori?) Quãuis, placido, nomen in aliquot codicibus manu ſcriptis habeatur: lõge tamẽ melius, placito, eſſe dixerim: vt emẽdatiora legũt exẽplaria.⸿ Hinc Getulæ vrbes.) In antiquis aliquot codicibus, Gętulæ, cum diphthongo prima ſyllaba ſcriptum obſeruaui, Græcoꝝ more apud quos γαιτοῦλοι Libyæ populi, ꝑ αι ſcribitur: iidẽ γαίτυλοι, Artemidoro ſunt. Noſtri cur nomẽ hoc abſq; diphthongo ſcriptitent, mihi nõ conſtat: neq; cur auſus ſit Martialis primã & ſecundam in hoc nomine corripere, quanq̃; in media o paruũ ex diphthõgo abiici poteſt, & υ, quod in u, apud nos trãſire ſolet, ea ratione corripi, ꝙ cõmunis apud Græcos habeatur. Id non ita eueniat in prima ſyllaba, ſi Græci codices recte per αι diphthongum eam ſcribunt.⸿ Genus inſuperabile bello.) In Romano codice, Genus intractabile, legit̃, eo modo quo in Ænei.j. Sed fines Libyci genus intractabile bello. Magis tñ placet hic, inſuperabile: quia magis terret ob difficultatem: & perſuadet à neceſſitate validi alicuius auxilii cõparandi.⸿ Huc curſum Iliacas vento tenuiſſe carinas.) In Ro.co. & in Porcio legere eſt hũc curſum: hoc eſt, hãc viã: & ita in vno ex iis qui apud me ſunt, & in Donatiano. Nõnulli tamen eruditi quidẽ viri magis probãt aduerbiũ, huc.⸿ Tu modo poſce deos veniã.) In cod. pleriſq; vetuſtis, deum, habet̃: ſed melius deos multos enim inferius numerabit, qbus ea ſacra faciet.⸿ Deſęuit hyems.) Antiqui omnes codi. quotquot inſpexi, hyemps, p p, & s, finales literas ſcribunt: quod Teren. Scau. fert impatienter, ex eo iam tempore ea oborta ſtribiligine.

POE.

⸿His dictis incẽſum aium inflãmauit amore,
Spemq; dedit dubiæ menti, ſoluitq; pudorem.
Principio delubra adeunt, pacemq; per aras
Exquirunt, mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboq;, patriq; Lyæo,
Iunoni ante omnes, cui vincla iugalia curæ.
Ipſa tenens dextra pateram pulcherrima Dido,
Candentis vaccæ media inter cornua fundit,
Aut ante ora deum pingues ſpatiatur ad aras,
Inſtauratq; diem donis, pecudumq; recluſis
Pectoribus inhians, ſpirantia conſulit exta.

SERVIVS.

¶ Incenſum inflãmauit.) Vt Horatius, Oleum adde camino.⸿ Soluitq; pudorẽ.) Propter vincla caſtitatis.⸿ Delubra.) Delubrũ dictum, vt ſupra diximus, propter lacum in quo manus abluuntur, vel propter tectum coniunctum. aut certe ſimulachrum ligneum delubrum dicimus, à libro, hoc eſt raſo ligno factũ, quod Græce ξόανον dicitur.⸿ Pacẽq;.) Beniuolẽtiã.⸿ Per aras exquirunt.) Ideſt ſacrificando explorant an dii vellẽt huic rei cõſentire. Dicendo autem Per aras, auſpicalẽ artẽ oſtẽdit: vt, Spirantia conſulit exta.⸿ Mactant.) Verbum ſacrorum, κατὰ εὐφημισμόν, dictum, vt adolere. Mactare proprie eſt magis augere.⸿ Lectas bidẽtes.) Nõ vacat Lectas. Moris.n.fuerat, vt ad ſacrificia eligerent̃ oues, qbus nihil deeſſet: vt in ſexto, Nunc grege de intacto ſeptẽ mactare iuuẽcos. Bidẽtes aũt dictę ſunt q̃ſi biennes: q̃a neq; minores aut maiores licebat hoſtias dare. Sunt etiã in ouibus duo eminentiores dentes inter octo, q non niſi circa bimatũ apparent: nec in oĩbus, ſed in his q̃ aptę ſacris inueniunt̃.⸿ Legiferę Cereri.) Leges enim ipſa dicitur inueniſſe. Nã & ſacra ipſius Theſmophoria vocantur. Sed hoc ideo fingitur, quia ita inuen-

κατὰ turn



tum frumentũ à Cerere, paſſim hoĩes ſine lege vagabanť: quæ feritas interrupta eſt inuento vſu frumentoꝶ, poſtq̃ ex agrorũ diuiſione nata ſunt iura. ⁋ Phœboq́ꝫ.) Qui præeſt auſpiciis, quibus vrbes reguntť. ⁋ Patriq́ꝫ Lyæo.) Qui vt ſupra diximus, apte vrbibus libertatis eſt deus. Vnde etiam Marſyas eius miniſter eſt in ciuitatibus libertatis indiciũ: qui erecta manu teſtať vrbi nihil deeſſe. Et cõmunis hoc habet ſenſus, Sacrificabat, inquit, primo numinibus, quæ vrbi præſunt, quaſi nuptura pro vtilitate reipublicæ. Deinde Iunoni, cui curæ ſunt nuptiæ. Eſt etiã ſenſus altior. Nam facturi aliquid: ante aduerſos placamus deos: & ſic propitios inuocamus: vt, Nigram hyemi pecudẽ Zephyris fœlicibus albam. Ergo modo nuptura placat ante Cererem: quæ propter raptum filiæ nuptias execrať: Apollinem, qui expers vxoris eſt: Liberum, qui niſi raptã coniugem habere non potuit: & ſic Iunonẽ cõciliat. ⁋ Cui vincla iugalia curæ.) Quia eſt & Curetis, & matrona, & regina. ⁋ Candentis.) Candidæ: participium eſt pro nomine. ⁋ Media inter cornua fundit.) Nõ eſt ſacrificium, ſed hoſtiæ exploratio, vtrum apta ſit. ⁋ Ante ora deum.) Ante ſimulacra. ⁋ Spatiatur ad aras.) Matronæ enim ſacrificaturæ circa aras faculas tenentes, ferebãtur quaſi cũ quodam geſtu, vnde Salluſtius, Saltare elegantius q̃ꝫ neceſſe eſt probæ. ⁋ Inſtaurat q́ꝫ diẽ donis.) Muneribus, quæ aut diis offerebat: aut dona. ſ. ſt. Tyriis vel Troianis. Inſtaurat autẽ ideo, quia iam ſupra ſacrificauerat: vt, Simul Æneã in regia ducit Tecta, ſimul diuũ tẽplis indicit honores. ⁋ Inhians.) Intenta per ſolicitudinem. ⁋ Spirantia.) Palpitantia: quaſi adhuc viua.

DONATVS.

⁋ His dictis in. a. in. a. &c.) Retinens poeta, quia non inuitæ ſed volenti ſuadebatur, & quod ſuperius dixiſſet Didonẽ cæco igni carpi hic poſuit. his dictis incenſum aĩum inflãmauit amore, vt dictis antequã ventoꝶ ad iumento, quod ardebat fortius, validius q́ꝫ flãmaret amore. his accipiendum, vt ſit, his dictis incenſum aĩum amore. inflãmauit amore. hoc eſt amore primũ amoris augmẽto cumulauit. data quoq́ꝫ ſpe cõmodi ex his, quæ profutura dicebat, obtinuit, & quicquid dubitationis eſſe potuerat penitus remouit illoꝫ q́ꝫ, donec verecundia oĩs & pudor perſuaſione ceſſiſſent. Terentiana ſñia huic loco cõuenit, quia dictũ eſt. dum in dubio eſt animus paulo momento huc vel illuc impellitur. facile. n. quo quis voluerit aĩum dubitãtis adducit, q̃m ineſt iam pars parata volũtatis. ⁋ Pri. de. a. p. q́ꝫ p. a. Exquirũt.) Ecce fiunt, quæ ſoror ſorori dixerat eſſe facienda, & primũ & ante oĩa, quod dictũ eſt, tu modo poſce deos veniã ſacroꝶ præmiſſis obſequiis. ecce adeunt iam tẽpla, & deoꝶ fauorẽ ſacrorũ ſibi exhibitione conciliant. ⁋ Mactant le. d. m. bi. Legiferæ Cereri &c.) Mactantes ſolẽniter ea animaliũ genera, quæ diis ad cauſam neceſſariis cõuenirent, & primũ Cereri legiferæ, propterea ꝙ populoꝶ conſenſus niſi legibus teneri nõ poſſit. Phœbo, vt in futurũ proſperiora proficeret, q̃ optabanť. libero patri, vt præſtaret lætitiã ſempiternã, Iunoni vel maxime, quæ coniugioꝶ teneret pleniſſimã poteſtatẽ, & ne Troianis inuidens expugnaret Didonis affectũ quã ſplẽdida dictio, q̃ꝫ artificioſa, q̃ in ordinatione verboꝶ nouiſſimã poſuit Iunone, nec tñ nouiſſimæ ſacrificatũ memorauit. addẽdo. n. ante oẽs oñdit ipſi primo ſacrificio honores exhibitos. ⁋ Ipſa te. d. p. pu. Dido &c.) Fiebãt per alios alia, Dido vero offõ ſacerdotis functa, inter vaccæ cornua paterã fundebat. aut añ aras pigues, hoc ẽ pecoꝶ corporibus onerata in ipſo deoꝶ cõſpectu ſpatiabať. hoc eſt eũdi ac redeũdi vices crebirrimas procurabat. ⁋ In. q́ꝫ d. d. (Neq́ꝫ hoc ſemel ſed ſæpius

plus faciebat, vt produceret diē, volēs diutius habere pſītem, quē amabat. ‖ Pecudūq; r. Pe. in. ſp. co. e.) Quærebat futura in interioribus pecoꝝ. conſulit, ſic poſuit quaſi exta poſſent reuocare reſponſum. ſed videntur reſpondere dum conſulentiū viſibus ſigna commiſſæ conſultationis oſtendunt.

ASCENSIVS.

¶ His dictis incenſum animum inflāmauit amore, &c.) Docet, quomodo verbis ſororis perſuaſa, diis ſacrificabat: & oracula qbus creditura nō erat, poſcebat. de qua re dicit Dona. ſic. ‖ Incenſum inflam.) Bis repete. ſ. animum incenſum amore, inflammauit amore. Nam data ſpe cōmodi, ex iis quæ profutura dicebat, adeo dubitationē remouit: vt omnis verecundia & pudor ceſſerit. ‖ Legiferæ.) Quia populoꝝ conſenſus, niſi legibus, retineri nō poſſit. ‖ Phœ.) Vt in futurū, proſperiora perficeret, ꝗ optabant. ‖ Lyęo.) Vt præſtaret lætitiā ſempiternā. ‖ Iunoni.) Quia cōiugioꝝ, tenet pleniſſimā ꝑtātē. ‖ Ipſa tenens.) Alii, alia faciebant: ipſa ſacerdotis munere fungebatur. ‖ Pingues.) Pecorum corporibus oneratas. ‖ Spatiatur.) Eundi, & redeundi, vices crebras procurabat. ‖ Inſtaurat.) Sæpius hoc faciebat: vt produceret diem, volens diutius habere pręſentem quē amabat. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Anna inflāmauit. i. in flāmas prorumpere fecit, animum. ſ. Didonis: incenſum. ſ. occulto incēdio amoris inflāmauit, dicit, his dictis. i. hac ꝑſuaſione ſua, & dedit menti dubiæ. i. ancipiti, quidnā agere deberet: ſpem. ſ. nubēdi, ſecundo ſaluo decore: & ita ſoluit pudorem: quo arcebatur a ſecundis nuptiis. Et ergo ipſæ ambæ adeunt principio. i. ante oīa: delubra. i. templa, in quibus erant deoꝝ ſimulachra: & exquirunt, ideſt exquiſite quęrunt: & implorant pacē. i. pacationem, conciliationem, & beniuolentiam deoꝝ: per aras. i. per auſpicabilem artē, aut per ſacrificia: & mactant. i. occidunt ad ſacrificādū (eſt enim propriū ſacrificiis verbum, macto: quaſi magis aucto, ſeu augmento ſacrificio.) bidentes. i. oues. lectas. ſ. a grege: de more. ſ. ſacrificantiū, bidentes quę legi volunt: ſicut tauri eſſe intactū, & ſues eximii. Mactāt, dicit, Cereri legiferę. i. quę primas leges tulit: aut propter cuius inuentum, primæ leges latæ ſunt: ne. ſ. quis metat, vbi non ſeuerit: & Phœbo, ideſt Apollini: & Lyæo. i. Libero, ſeu Baccho patri: & ante oēs, ideſt præcipue Iunoni: cui vincla, ideſt vincula: iugalia. i. matrimonialia, ſupple ſunt curæ: quia pronuba dicitur: & nubentium præſes. Ipſa pulcherrima Dido, quaſi ſacerdos & regina, ita, vt id ei decētiſſime cōueniret: tenens pateram, ideſt vas vinarium, aut poculum, patens dextra. ſ. ſua: fundit. i. effundit inter media cornua vaccæ candētis. i. mundæ, & intactæ: aut. ſ. dum non fundit, ſpatiatur ante ora deum: ad, ideſt iuxta aras pingues, ideſt adipe & ſanguine imbutas: & inſtaurat. i. augmentat, & celebrat diem. donis. ſ. variis in templa, aut in Tyrios collatis: & ipſa inhians. i. auide inſiſtens: pectoribus pecudum. ſ. mactatāꝝ: conſulit. i. cōſilium expetit: exta ſpirantia. i. adhuc vitalē ſpiritum habentia, & palpitantia. i. ſtudioſiſſime omnia facit: capta, videlicet amore ardētiſſimo: vſq; adeo, vt quæ vates cauenda præcinerent, illa affectaret: vnde ſequitur, Heu vatum, &c.

PIERIVS.

¶ Animū inflāmauit amore.) In Ro. codi. & quibuſdā aliis, inflāmauit, ſimplex verbū habet: quo vſus eſt ēt Catullus, Flammati Phaethōtis. Sed lōge numeroſius eſt, Aīum inflāmauit dicere. ‖ Legiferę Cereri.) In Ro. co. i Medi. in Porcio, & qbuſdā aliis anti. frugiferę, legif. Sed. n. Ceres inuētrix legū, a M. Tullio dicit̄ in fine actionū in Verrem. Et rationē hic reddit Ti. Dona. cur legiferā Cererē veteres appellarint. ‖ Media inter cornua fundit.) In pleriſq; veteribus codi. fudit, habetur pręterito tēpore. Sed pręſens, dilucidiorē facit narrationem.

Heu vatum ignaræ mentes, quid vota furentem,
Quid delubra iuuant? eſt mollis flamma medullas
Interea, & tacitum viuit ſub pectore vulnus.
Vritur infelix Dido, totaq; vagatur
Vrbe furens, qualis coniecta ceruą ſagitta,
Quam procul incautam nemora inter Creſſia fixit
Paſtor agens telis, liquitq; volatile ferrum
Neſcius, illa fuga ſyluas, ſaltuſq; peragrat
Dictęos, hęret lateri letalis arundo.
Nunc media Æneam ſecum per mœnia ducit,
Sidoniaſq; oſtentat opes, vrbemq; paratam.
Incipit effari, mediaq; in voce reſiſtit.
Nunc eadem labente die conuiuia quærit,
Iliacoſq; iterum demens audire labores
Expoſcit, pendetq; iterum narrantis ab ore.
Poſt vbi digreſſi, lumenq; obſcura viciſſim
Luna premit, ſuadentq; cadentia ſydera ſomnos,
Sola domo mœret vacua, ſtratiſq; relictis
Incubat. illum abſens abſentem auditq;, videtq;.
Aut gremio Aſcanium genitoris imagine capta
Detinet, infandum ſi fallere poſſit amorem.
Non cœptę aſſurgunt turres, non arma iuuentus
Exercet, portuſue, aut propugnacula bello
Tuta parant, pendent opera interrupta, minæq;
Murorum ingentes, ęquataq; machina cœlo.

SERVIVS.

¶ Heu vatū ignarę mentes.) Nō ſacerdotes vituperat quaſi neſcios, ſed vim amātis exprimit: & inde vituperat ſacerdotes qui admonuerūt nō crediturā. Nā omnia futura à ſacerdotibus prædicta eſſe, ſequens indicat locus: vt, Multaq; præterea vatū prædicta priorum. ‖ Eſt.) Verbū eſt indeclinabile. Nā frequenter deficit. Eſt autem huius poſitio edo es eſt. Inuenimus (ſed qđ abolitū eſt) edo edis edit. Vnde eſt edere & comedere, qđ hodie non dicimus. Nā ab eo quod eſt es, eſſe & comeſſe facit: quo tempore etiā pro pręſenti vtimur, vt volo eſſe. Nā in defectiuis tēpora pro temporibus ponimus, vt odi, noui, memini: odiſſe noſſe, meminiſſe: etiā pro præſenti ponuntur. nā odire, nouire, meminere non poſſumus dicere. ‖ Vrbe furens.) Furor enim eſt amor, in quo nihil ſtabile. Vnde & Cupido puer inducitur, quaſi inſtabilis & infans, qui non pōt fari. Vnde paulo poſt, Incipit effari, mediaq; in voce reſiſtit. ‖ Qualis cōiecta cerua ſagitta.) Satis congrua cōparatio. ‖ Creſſia.) Cretenſia. Nā Gręce Cres facit. Vnde facit & Latine Cretēſis, vnde eſt cretēſia. ‖ Agēs telis.) Vrgēs, perſequens. ‖ Neſcius.) Ignotus, ignarus, latens: non qui ceruā neſciret. & rara ſunt verba, quæ per contrarium ſignificant. Nā quū vector ſit proprie qui vehit, inuenimus etiā vectorē eum dici qui vehitur: vt Lucanus, Vectoris patiens tumidū ſupernatat amnē. Tale eſt & formidoloſus, quū ſit timidus: & timendū ſignificat. Cum enim exigat ratio, vt nomina verbalia agentis habeant ſignificationem: pro paſſiua ſignificatione plerunq; ponuntur. ‖ Fuga.) Curſu: vt, Simul arua fuga, ſimul æquora verrit. Nam intelligere nō poſſumus fugam, quum dicat peragrat.

Peragrare

Peragrare enim eſt circumire inquirendo. ‖ Dictæos.) Cretenſes, Ceruæ vulneratæ dictamū quærunt: vt in duodecimo legimus, Non illa feris īcognita capris gramina. ‖ Letalis arundo.) Hoc propter futurū omen Didonis. ‖ Sidonias.) Pygmalionis. vel Sychęi. ‖ Vrbēq; paratā) ad illū pertinet, quod Æneas ꝓpter ciuitatē nauigat. Sed alii mouent quōnem q̄uo Paratā, quū paulo poſt inferat, Pendent opera interrupta, minęq; murorū: ſed paratū pōt dici, cui ēt paululū ſupereſt: vnde eſt, minęq; muroꝝ ingētes. ‖ Incipit effari, mediaq; i voce reſiſtit.) Sic Horatius, Cur facūda parum decoro inter verba cadit lingua ſilentio? ‖ Labente die.) Quia in vſu nō erant prādia: vt Iuuenalis, Exul ab octaua Marius bibit. ‖ Demens.) Quia ea quę nouerat, audire cupiebat. ‖ Narrantis ab ore.) Vt eū intueret̄. Et hoc loco per oīa amātis affectus exprimitur. ‖ Obſcura luna.) Ideſt nox. Nā nihil tam contrariū lunæ eſt, ꝗ̄ obſcuritas. ‖ Sola.) Sine eo quē amabat. Nā regina ſola eſſe non poterat. Eſt autē Plauti, qui inducit inter multos amatorē poſitum dicentem ꝙ ſolus ſit. ‖ Mœret.) Per diphthongū eſt triſtis. Nā aliter militat ſignificat. Sane mœror aliud eſt. ‖ Abſens abſentem.) Terentius, Præſens præſentem eripi, abduci ab oculis. ‖ Imagine capta.) Ob amati ſimilitudinem. ‖ Minæ.) Eminentiæ murorum: quas pinnas dicunt.

DONATVS.

¶ Heu vatū ignaræ mentes, quid vota furentem? Quid delu. iu. &c.) Fiebāt, inquit, ab iprudētibus ſacra nullis amoꝝ neceſſitatibus profutura. fiebāt ab his, qui ſibi velut vaticinādi ſcientiam uendicarent, & quū aliud ageret̄, nō intelligebāt Didonis ardorem.

ardorem. profuturos ſe arbitrabantur his, quæ interueniente ignoratione neſcirent. quid enim, quæ ſoluebantur numinibus vota amanti prodeſſe potuerant? quũ amoris ardor iamdudũ molliter ſerpens in imoderata incendia prorupiſſet? ¶ Eſt mollis flãma medullas Interea &c.) Deniq; cum illa omnia fruſtra agerentur, amor Didonis medullas & viſcera cõſumebat, neq; eam patiebatur vllo in loco conſiſtere, vt vaganti totius ciuitatis non ſufficerent ſpatia. dat ſimilitudinem poeta, vt oſtendat quẽadmodũ per totam vrbẽ Dido ferebatur, & data diſcurrendi neceſſitas fuerat. ¶ Qualis co. cerua ſa. Quã p. in. ne. in. c. ſ. Paſtor &c.) Didonẽ comparauit ceruæ. ſiluas ciuitati. mobilitatẽ ceruæ Didonis diſcurſibus. ſagittã Paſtoris ſagittæ cupidinis, paſtorẽ cupidini. curſum ineſficacem ceruæ cũ Didonis errantis immoderatis anfractibus. ſubtracto ſimilitudinis iſtius contextu ſuperioribus inferiora iunguntur. dictũ eſt enim, Vritur infelix Dido totaq; vagatur vrbe furens, cõnectitur. ¶ Nunc media Æneam ſ. p. m. d.) Sic furebat Dido, ſic per totã vrbẽ amoris exagitata ſtimulis ferebatur, vt à ſuis conſpectibus Æneam nõ pateretur abſcedere. ducebat, inquit, eum ſecũ, atq; vt eius præſentiã nõ videref eſſe ſuperflua, oſtendebat ei ſidonias opes vrbemq; paratã, monſtrabat ea, quibus naufragi animus, & de inſtitutione noui domicilii cogitans capi facilius poſſet. quis. n. non teneretur diuitiarũ alienarũ ſpe, & affectu eius vrbis, quã alterius labor & inſtantia procuraſſet? ſed hoc pro animo Didonis eſt poſitũ. Cæterum Æneas amoris eius furorem neſciebat. ¶ Incipit effari, m. q; i. v. r.) Addebat ad moras fabularũ inaniũ interpoſitionẽ, præcidens verbo℞ continuationem, vt loquẽdi ſpatia proferret in longum. ¶ Iliacosq; it. d. a. la. Ex.) Conſumptis oĩbus inuentionibus, cum iam nihil eſſet, quod ad moras proficere potuiſſet, quodq; ipſa vlterius monſtraret, aut diceret, ipſum volebat iterum narrare labores atq; vltimos exitus Troiæ. Demus, inquit, vtpote quæ ante paululũ narrata iterũ deſideraret audire. ¶ Pendetq; iterum na. ab o.) Optabat enim ipſum iterum audire loquentẽ. ¶ Poſt vbi digreſſi &c.) Tranſactis oĩbus, quæ ardoris ſui cauſa amantis potuit induſtria reperire, manente tñ adhuc inueniendi cupiditate, diſceſſum eſt ad quietẽ. Cõſumptus enim fuerat dies, & noctis tẽpus adueniens actus Didonis abruperat, ac nõ immerito hoĩes vrgebat in ſomnos. ſed recedentibus cunctis ſola Dido mœrebat in domo, quod demens ſciret abſentem, ipſa quoq; ſtrata deſpiciẽs, quod virum nõ haberent. ¶ Illũ abſens ab. au. q; vi. q;.) Cũ thoro incuberet, nec totũ corpus ſuũ traderet lecto non tam refectionem feſſo℞ membro℞, ſed deſideratũ cubilis ſui ſociũ quærere videbatur. merito addidit, illum abſens abſentẽ auditq; videtq;, quia tm̃ fallebatur animus amãtis, vt hunc audire & cernere videretur abſentẽ. ¶ Aut gr. a. g. i. c. De.) Interdũ ad vicem patris amplectabatur Aſcaniũ, aut portabat gremio ſuo, vt ſimilitudine paterni vultus amoris violentiã falleret. ¶ Nõ cœ. ai. t. n. ar. iu. Exercet, p. u. a. p. b. T. p. p. o. &c.) Miro modo moralitas expreſſa eſt, nã cum in amore multa ſint vitia, tum magis, ꝙ obliuionẽ negotio℞ oĩum parit, & nimiam in agendis neceſſariis negligẽtiam. hoc ad perſonã Didonis refertur, quã in primo libro deſcripſit, Inſtat operi regniſq; futuris. dehinc ad perſonam tyrio℞, qui occupata in aliis regina deſeruerant oẽ operis genus, obliti. ſ. ſalutis ſuæ. deniq; cum iam opera murorũ ac turrium ordinatis machinis prope perfecta viderentur, & ad effectũ plenũ ſola deeſſet inſtantia, torpuerant omnia, & oĩum operum feruor deſertione plena languerant. hic oſtenditur rectorem complere omnia, cum inſiſtit & iubet, atq; eius negligentia omnimodo frigere vniuerſa, quæ ante feruebant.

ASCENSIVS.

¶ Heu vatum, &c.) Docet quod comicus dicit, amorẽ ratione regi non poſſe: itaq; inſanos fuiſſe vates, qui ſiniſtris ominibus & haruſpiciis, Didonẽ ab Ænea auertere volebãt: qa vis amoris, præuincit oĩa. Vnde Dona. dicit ſic. ¶ Heu vatum.) Fiebãt ab imprudentib. ſacra, nullis amo℞ neceſſitatibus ꝓfutura. Fiebãt ab iis, qui ſibi veluti vaticinandi ſcientiã vendicabant: & quum aliud ageref, nõ intelligebat Didonis ardorẽ. Profuturos ſe arbitrabantur iis, quæ interueniente ignoratione neſcirent. Quid enim quæ ſoluebanf, diis vota prodeſſe poterant amanti, quũ ardor iam imoderata, incẽdia dediſſet? ¶ Tota. v. v. f.) Quũ oĩa fruſtra agerentur ex nimio amore, nullo in loco cõſiſtere poterat: & vagãti totius ciuitatis, ſpatiũ non ſufficiebat. ¶ Qualis.) Didonẽ ceruæ, ſyluas ciuitati, mobilitatẽ ceruæ, Didonis diſcurſib. ſagittã paſtoris, ſagittæ Cupidinis cõparat. ¶ Sid. o.) ne ſua pſentia ſupflua videref. & oñdebat vrbẽ paratã, vt a naugã di cupiditate auocaret. ¶ Inci.) pcidebat cõtextũ verbo℞ vt loquendi ſpatiũ proferret in longũ. ¶ Iliacos.) Cõſumptis oĩbus inuentionibus, redibat ad ea q̃ prius erãt narrata. Nã miſere illũ detinere cupiebat. ¶ Illũ abſens.) Tantũ fallebaf amantis animus, vt abſentẽ videre & audire, ſibi videref. ¶ Nõ. c.) Mirifice moralitas expreſſa eſt: nã quũ multa mala in amore inſint, illud pcipuũ qđ negotio℞ oĩum obliuionẽ inducit. Eadẽ. n. Dido quæ inſtabat operi, regniſq; futuris, nũc oĩa omittit: & quũ moniſſent, Tyrii quoq; q inſtabãt ardẽtes, oĩa nũc deſeruñt. Vñ oñdif rectorẽ, cõplere oĩa quũ inſiſtit: quũ vero cõtra agit, oĩa frigeſcere. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Heu. interiectio, ex pſona poetę, quaſi cõmiſerãtis: aut vim amoris dolẽdo exprimẽtis, mẽtes vatũ ignaræ: nõ vaticinii, ſed virtũ amoris, qa volebãt cõſilio & admonitione, Didonẽ à nuptiis talib. auertere: admonẽtes vt donis & votis deos placet: quid. i. in quo: iuuant vota, q̃ fecit diis: furentẽ. i. inſanientẽ amore? q. d. nihil, aut in nullo: qđ delubra. i. deo℞ tẽpla, q̃ audierant, iuuãt? q. d. tantundẽ: hoc eſt, nihil: qa flãma. ſ. amoris: eſt. i. cõſumit: interea. i. dum ſacrificaret. q. d. in ipſis ſacrificiis: medullas. ſ. Didonis: & vulnus. ſ. ſagittis Cupidineis illatũ: viuit. i. innouaf, & refricaf interea & ita ſummũ remediũ amoris: eſt nullũ adhibere remediũ: ſed ſi qua fieri põt obliuiſci, niſi ſit libidinoſus amor, qui carnẽ domãdo opprimitur. Dido infelix: ꝓpter caſum futurũ: vrif. i. ab amore: & vagatur tota vrbe. i. p totã vrbẽ, p quã prius cũ grauitate icedebat: ſed vagaf furẽs, qualis, ſup. vagaf cerua: ſagitta cõiecta. i. in eã, ita vt ei cõtigerit. i. poſtq; ſagitta cõiecta fuerit (eſt enim ſeptimi caſus, ſagitta cõiecta: & cerua pmi.) quã. ſ. ceruã: paſtor agẽs. i. perſequẽs eã: telis. i. ſagittis: fixit incautã. i. nõ cauentẽ: pcul. i. de longe, inter nemora Creſſia. i. Cretenſia: & liquit ferrũ uolatile. i. ad uolãdum aptum: hoc eſt, telũ in ipſa cerua fugiente: neſcius. i. ſm Ser. ignoratus: ſed maior eſt ſimilitudo, ſi exponatur ignorans: nã fieri põt, vt paſtor ſagittã emiſerit: neſcierit tamen, an ceruam fugientem fixerit: ſicut Æneas, regali dignitate, magnifico eloquio, & egregia forma, Didonem uulnerauit: ſcius tamen quid nõ faceret: illius ergo, quo eam uulneraret amore neſcius: ergo. i. neſcius ꝙ eã percuſſerit: & ideo liquit ferrum. Illa. ſ. cerua percuſſa: peragrat fuga. i. fugiẽdo: ſyluas. i. Dictæas: & ſaltus Dicteos. i. Cretẽſes: & arũdo. i. ſagitta leuis, q̃ſi arundinea letalis. i. mortifera: hæret. i. inhæret, lateri. ſ. ceruæ. Ipſa Dido ducit, nũc. i. aliquãdo Æneã ſecũ, p media mœnia. i. Carthaginis: & oſtentat. i. oſtẽtatione demonſtrat, opes Sidonias. i. quas a Sidone auexerat, & urbem paratã, quod ſignum eſt coniugalis amoris: ſolẽt enim proci aut diuitiis, aut uirtute ſua, fauorẽ auſpicari: & ipſa incipit affari, qđ & amãtis, & amẽtis indiciũ eſt: & reſiſtit. i. reſpondet, in media uoce. i. nondũ dato ad integrũ reſponſo Æneæ, quod impatienter amantis notamen eſt: & quærit nunc. i. aliqñ: eadem. ſ. conſimilia cõuiuia: die labente. i. occidente. i. qualia fecerat Æneæ, & cæteris Troianis in primo aduẽtu: nec tñ approbaf dictũ Seruii, aſſerentis ueteres nõ feciſſe prandia, ut in fine huius lectionis Beroaldus docebit: & ipſa demẽs, expoſcit audire iterũ labores Iliacos. i. Troianos: quos Troiani paſſi ſunt in excidio: & pẽdet iterũ, ab ore iterum narrantis: poſt. i. poſtea: ubi. i. quãdo digreſſi, ſupple ſunt ex conuiuio: & luna obſcura uiciſſim. i. nox: aut luna obſcura reſpectu ſolis: premit: nõ extinguit, ſed iminuit: lumẽ. ſ. diurnum: & ſydera cadẽtia ſuadẽt ſomnos: ipſa ſola mœret. i. triſtatur: domo uacua. ſ. amato: quo ſine uacua uidef amãti: & incubat ſtratis relictis. i. deſertis, ab amato. i. & ipſa abſens audit, & uidet. ſ. per fantaſiam & imaginationẽ, illũ. ſ. amatum: abſentẽ: qa ab ea iã digreſſum: aut ipſa capta imagine genitoris. i. patris. ſ. Æneæ, detinet Aſcaniũ. i. Iuliũ: gremio. ſ. ſuo, quo Cupidinẽ prius tenuerat, putãs Aſcaniũ tenere: ut in. i. uiſum eſt. Vnde ſignificatur Aſcanius poſtridie à Venere ductus: ſi. i. ideo, ut ſi forte poſſit fallere amorẽ infandum. i. nimis improbũ, ſatiãdo. ſ. ſe amplexu honeſto Aſcanii loco patris eius: turres. i. in muris: cœptę. ſ. extolli: nõ ſurgũt. i. nõ extolluñf amplius: & iuuentus. i. iuuenes: nõ exercent amplius. ſ. arma: ue, pro uel, non parant amplius. portus, aut ꝓpugnacula. i. munimẽta: &, ut dicit fortilitia: tuta bello. i. ad futurũ bellũ propulſandũ: opera pendent. i. ſuſpenſa manent: interupta. ſ. ab operantiũ prius feruore. & minæ. i. eminentiæ, & pinnæ murorum: ingentes. i. ualde magnę: & machina. i. ędificii, aut turris: ęquata cœlo. i. cõcępta ut erigatur ad cœlũ uſq;: & id hyperbolicos, ſup. pendent interruptæ. Et ita oſtenditur, quanti poteſt opera œconomi, aut reipub. principis: quo ceſſante, omnia in deterius ruunt. Verba Beroaldi in Seruium negãtem apud antiquos fuiſſe prandia, ſunt hæc.

Ordo.

hæc. Non eo inficias olim me pedibus iuiſſe in ſentētiam Seruij: ſed ex multiplici, variaq; lectione deprehēdi apud priſcos in vſu fuiſſe, nō minus prandia, q̄; cœnas, & homines bis in die ſaturos fieri ſolitos: quod in primis affirmat Cicero, ſcribens in. v. quæſtione Tuſculana, Platonem ſolitum improbare vitam Italicoꝝ: quoniam bis in die ſaturi fiebant: & apud Plautum, atq; Terē. vetuſtiſſimos ſcriptores prandia celebrantur. Quinetiam Macrobius refert, morem fuiſſe antiquorum Romanorum, vt patētibus ianuis pranſitaretur & cœnitaretur, apud Plinium in epiſtolis legimus: quēadmodum Plinius, ſcriptor naturalis hiſto. cibum ſumebat interdiu leuem & facilem, veterum more, perinde ac prādiū foret parcius, cœna copioſior. Herodotus quoq; author Megacreontis Abderitæ, dictum celebratum fuiſſe, qui aiebat magnam ſe gratiam habere Xerxi: φ non bis in die cibū caperet: nā ſi prandium & cœnam iuberentur Abderitæ parare, de ipſis actū iri peſſime aſſerebat: hoc ideo in Xerxe admiratus Abderites, quoniam illa quoq; tēpeſtate, quæ haud dubie vetuſtiſſima fuit, prādere & cœnare cōſueuerūt. Huc accedit authoritas Cornelij Celſi, præcipientis bis die, potius q̄; ſemel cibum eſſe capiendum: celebratur quoq; à Plutarcho, apophthegma Alexādri magni: qui dictitare ſolebat obſonium prandij, eſſe nocturnam ambulationem: cœnæ vero prandij parcitatem. Supradictorum ſententias cōfirmat authoritas Ariſtotelis: qui ſcribit i Problematibus, prādendum eſſe large, cœnandū eſſe parce, hoc non præciperetur à doctiſſimo philoſophorum, niſi in vſu, prandia & cœnę, pariter fuiſſent: hoc idem tradit̄ ab Hippocrate, medico excellētiſſimo: & Leonidæ Spartani dictum illud peruulgatum eſt, Prandete commilitones apud inferos forte cœnaturi: floruit autem Leonidas, procul dubio temporibus antiquiſſimis, & inter antiquiſſimos eſt numerandus: hinc à Satyrico poeta dictum eſt, Prandebat ſibi quiſque deus: præterea à Valerio Maximo, Simplicitas antiquorum in cibo capiendo laudatur, qui in propatulo prandebant atq; cœnabant.

PIERIVS.

¶ Liquitq; volatile ferrum.) Non placēt, linquit, præſenti tēpore, quod aliquod habent codices. Eſt & vbi, volatile telum, in vetuſtis exēplaribus legatur. Sed enim quum ſit eodē verſu poſitū; telis, Paſtor agēs telis, magis placet pīphraſis eius teli ſtatim ſubiecta: Volatile ferrū: præterea de ferro hic agitur, quod auulſum à ſagitta tergo inhęſerit. ¶ Syluas ſaltusq; pagrat Dictęos.) Antiqui aliquot codices dictionū ordinem ita cōmutarūt, ſaltus, ſyluasq; peragrat Dictęas: quod in medio linquimus, quū ſentētia oīno eadē ſit. ¶ Infandū ſi fallere poſſit amorē.) In Roma. codi. legitur, poſſit imago: id quid ſibi velit, non mihi ſatis liquet, propter epitheton infandū, quod ita nō habeat, cui adhæreſcat. Quidā alij codices antiqui, ſi fallere poſſit amātē, habēt. Sed neq; id ꝓbamus. Infandum vero amorē, caſtiorē lectionem aſſerimus. Neq; dubitamus lectionem eā, quę eſt imago, ex paraphraſi aliqua huc irrepſiſſe.

Quam ſimul ac tali perſenſit peſte teneri,
Chara Iouis coniux, nec famam obſtare furori,
Talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis.
¶ Egregiam vero laudē, & ſpolia ampla refertis   IVNO
Tuq;, puerq; tuus: magnum & memorabile numen,
Vna dolo diuum ſi fœmina victa duorum eſt.
Nec me adeo fallit veritam te mœnia noſtra
Suſpectas habuiſſe domos Carthaginis altæ.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamine tanto?
Quin potius pacem æternam, pactosq; Hymenæos
Exercemus, habes tota quod mente petiſti.
Ardet amans Dido, traxitq; per oſſa furorem.
Communem hūc ergo populum, paribusq; regamus
Auſpicijs, liceat Phrygio ſeruire marito,
Dotaleisq; tuæ Tyrios permittere dextræ.
¶ Olli (ſenſit enim ſimulata mēte loquutam,   POETA
Quo regnum Italiæ Libycas auerteret oras)
Sic cōtra eſt igreſſa Venus. ¶ Quis talia demēs   VEN.
Abnuat? aut tecum malit contendere bello?
Si modo, quod memoras factum fortuna ſequatur,
Sed fatis incerta feror, ſi Iuppiter vnam
Eſſe velit Tyriis vrbem, Troiaq; profectis,
Miſceri ue probet populos, aut fœdera iungi:
Tu coniux, tibi fas animum tentare precando.
Perge, ſequar. ¶ Tum ſic excæpit regia Iuno.   POETA

SERVIVS.

¶ Peſte.) Amore, incēdio: vt, Toto deſcēdit corpore peſtis. ¶ Nec famam.) Honeſtam ſcilicet. Sane τῶν μέσων eſt. ¶ Furori.) Iam non amori. ¶ Aggreditur.) Cum calliditate loquitur. ¶ Egregiam vero laudem.) Ironia eſt, inter quā & confeſſionem ſola intereſt pronunciatio. Et Ironia eſt, quum aliud verba, aliud continet ſenſus. ¶ Puer.) Filius. παῖδα Græce dixit. ¶ Duorum eſt.) Bene ceſſit maſculino fœmininum. ¶ Adeo.) Multum: vt Terentius, Adoleſcentem adeo nobilem. ¶ Veritam te mœnia noſtra.) Propter illud, Haud tanto ceſſabit cardine rerū. ¶ Mœnia noſtra.) Iunonis hoſpitiū. ¶ Modus.) Finis. Iuuenalis, Nullo quippe modo milleſima pagina ſurgit. ¶ Quo nunc certamine tanto?) Quid opus eſt tanto certamine? ¶ Pacem æternam.) Non inducias temporales. ¶ Habes tota qđ mente petiſti.) Propter illud, Noſtram nunc accipe mentem. ¶ Paribusq; regamus auſpicijs.) Æquali poteſtate. & ab eo quod præcedit, id quod ſequitur. & dictū eſt à comitiis, in quibus iiſdem auſpicijs creati, licet ſimul non crearentur, parem tamen habebant honorem propter eadem auſpicia. Vnde & conſules pares ſunt, quum neceſſe eſſet vt vnus prior crearetur. ¶ Phrygio ſeruire marito.) Emphaticōs: ac ſi diceret exuli. ¶ Dotales Tyrios.) Regalem ſpectauit perſonam. ¶ Permittere dextræ.) Quaſi per manus coniunctionem ſecundum ius locutus eſt. ¶ Olli.) Aut illi, aut tunc. Cætera per parentheſim dicta ſunt. ¶ Simulata mente.) Hoc eſt talibus aggreditur ¶ Libycas aduerteret oras.) Abſolutior quidem eſt hæc lectio: ſed verior & figuratior illa eſt, Libycas auerteret oras. Nam plerunque trahitur Schema, vt aliquo ituri non ad locum, ſed de loco ponamus ſignificationem: vt ſi dicas, De campania abeo in Tuſciam: honeſtius eſt quàm ſi eo dixeris. Nec hoc tātum hoc loco facit, ſed pluribus. Hic enim eſt, Ripāmue iniuſſus abibis? ¶ Ingreſſa venus.) Calliditatis eſt, vt ſupra. ¶ Fortuna ſequatur.) Hoc ad caſum pertinet. ¶ Fatis incerta feror.) Bene omnia tetigit, quibus res humanæ reguntur; caſum, fata, voluntatem deorum. Aut fœdera iungi.) Si fœdera, per ſe plenum eſt: ſi Fœdere, ad populos pertinet. ¶ Tibi fas animum tentare precando.) Sic Aeolus, Tuus ò regina quid optes Explorare labor. ¶ Perge: ſequar) Bene aliud agens, aliud oſtendit. Ante eſt enim Iunonis officium ex matrimonio: ſic vſus Veneri⁹. Vnde paulo poſt, Adero, & tua ſi mihi certa voluntas. ¶ Excępit.) Subſecuta eſt.

DONATVS.

¶ Quam ſimul ac tali per. p. t. Cara Io. cō. n. fa. ob. fu. Talibus aggreditur Ve. Sa. di.) Vbi inquit, ſenſit Iuno furorē Didonis, hoc eſt amorem intemperatum vlterius occultari nō poſſe, nec habere remediū, his dictis aggreſſa eſt Venerem, quum dicit, aggreſſa, oſtendit eam aliquid inuidioſe dicturam. ¶ Egregiam vero laudē, & ſ. a. re. Tuq;, puerq;. t. m. & m. n. Vna. d. d. ſi. f. v. d. e.) Magna inquit, gloria vobis parta eſt, tibi. ſ. & puero tuo, ex eo, φ gemina numinum poteſtate coniuncta, vna per dolum fœmina ſuperata eſt. hęc veluti laus vituperationem potius tenet, φ nihil fecerint memorabile. vincere enim in partibus amoris fœminam non eſt laboris maximi, pręcipue cū duorum numinum poteſtas interuenit. huius facti per coniecturam edicit cauſas, quæ Venere metuente tractatę ſunt. ¶ Nec me adeo fal. u. t. m. n. Suſpectaq;. h. d. c. a.) Vt hoc, inquit, fieret, qđ timueris ſcio. nam mearum inimicitiarum contemplatione commota metuiſti, ne aliquid mali filio tuo apud carthaginem meam contingeret. ¶ Sed. q. e. m.? a. q. n. c. t.?) Quid neceſſe eſt, ait, immoderatas inimicitias vlterius retinere? fiat diſſenſionum omniū finis, atq; ita, vt in æternum concordia perſeueret. ſitq; inter Æneam & Didonem matrimonij plena & firma coniunctio. ¶ Habes. t. q. m. p. Ardet. a. Dido. t. q;. p. o. f.) Ecce, ait, quod deſiderabas habes, Dido amat, Iuno cōſentit. ¶ Cōmunem hunc. e. p. p. q;. r. Auſpicijs.) Quia quod ſpeciale ſingulorum fuit factum eſt me volente, cōmune, vtrunq; populū ragamus pares, vtrūq; ſeruemus. ¶ Liceat. ph. ſ. ma.) Quaſi diceret, quādo ad hoc ventum eſt, fiat quod non debuit, vt illi, quos amo, ſeruiant inimico meo. quod enim dixit phrygio ibi eſt ſubtile conuitium, quaſi abiecto & infimæ

ſimæ gentis homini. ¶ Dotaleſq; tuæ.t.p.d.) Et hic, qđ dixit tuæ, quaſi indigne, tyrij pro animo dicentis potentes & magni tradātur in dotem, addicti vtiq; & quaſi potioribus ſeruituri. obliqua hæc dictio fuit, dicebat.n. velut tota ſimplicitate verboꝝ, tenens tamē interius, quod inimicitias Iunonis integras demonſtraret. ecce Virgilius docet facile inimicoꝝ poſſe noſci cōſilia, quum ſub imagine concordiæ latent. ¶ Olli (ſen.e.ſi.mē.lo. Quo.r.i.l.a.o.) Tractatus veneris magnus atq; aſtutus oſtēditur. ſenſit enim fieri non potuiſſe, vt atrox & vetus inimica repente beneuola redderetur, poneretq; ſemel inimicitias, quas longa ætate ſeruauerat. deniq; in eo ipſo veluti beneficio obeſſe voluit, potiuſq; prodeſſe. nouerat.n. quid Æneæ deberetur, quo magis nitebatur, vt ſi fieri potuiſſet, poteſtas oīs, quam fata Italiæ decreuerāt, in carthaginis opes felicitatēq; trāſiret. ¶ Sic cōtra eſt in.Ve.) His in cā poſitis, qđ fuerat faciendū. Intellectā ne ſe ſcire debuit Iuno? an ab eius fraudibus diſſimulari oportuit? melius viſum eſt dolos dolis excludere, veluti approbatis ꝑ diſſimulationem præſentibus, ne deteriorem viā nocendi perquireret atrox & pertinax inimica, ſi contrariam ſe oſtēderet Venus. ¶ Quis.t.d.a.a.t.m.cō.b? Si modo quod.m.f.ſ.ſ.?) Etiam ſi dementi cuipiam tāta inſperati cōmoditas ꝓueniret, reniti, īquit, nō debuit. cui.n. ꝓdeſt omiſſa pacis ſecuritate cōmouere inimicitias tuas? aut tecum habere cū reluctatione certamē? hæc vox quaſi cōſentientis eſt, ſed vt illa voluit eſſe ſub beneuola ꝓſecutione ſubtilis, ita & Venus ſubijcit quod Iunonis aīum tangere potuiſſet. dixit.n. ¶ Si fatis incerta feror.) Nō fuit incerta, ſed ita poſuit, vt neq; reniti videretur, & tamen id nō poſſe fieri ſubdole demōſtraret. ¶ Si Iuppiter vnā Eſſe.v.t.v.t.q;.ꝓ. Miſceriue ꝓ.p.a.f.i.) Ego ait voluntatem tuam libenter amplector. ſed ſi hoc fieri Iuppiter velit, aut fata permittant, vt Troianoꝝ ac tyrioꝝ fiat vna cōmixtio, quod ꝓuenire nō poterat vt amici eſſent, q iam fatali diſpoſitione fuerant inimici. dixit.n. poeta alio loco, ꝓgeniem ſed.n. Troiano à ſanguine duci Audierat, tyrias olim quæ verteret arces. hoc ergo cum metueret Iuno, optabat æneam apud carthaginem retineri, & cū ipſo Troianos omnes, vt illis nec ꝓueniret imperium Italiæ. nec ex ipſis naſceretur, qui deleret aliquando carthaginem, quod cum non eſſet, Venus egit ſubtilitate mirifica, vt diceret, ego quidem volo, ſed neſcio an fata conſentiant, aut Iuppiter velit. vt autem oſtenderet fieri non poſſe, dimiſit eam ad Iouem, vt ex ipſo potius contraria reportaret, & gemeret ſe deſtinata nō potuiſſe cōplere. ¶ Tu cōiunx.t.f.a.tentare.p. Perge ſe.) Quicquid ſecretum, ait, retinent viri, facile confitentur vxoribus. tenta igitur eius ſententiam, quicquid ex ipſo audieris fieri poſſe, libēter amplectar, & qua diſpoſitiones tuæ præceſſerint. ſequentur & meæ. ¶ Tum ſic excæpit regio Iuno.) Non intellecto Veneris dolo in hæc Iuno reſpondit.

ACSENSIVS.

¶ Quam ſimul, &c.) Docet fabuloſe, ac poetice Iunonis erga Didonem & Carthaginē ſtudium: eiuſq; cū Venere colloquutionē. vnde Dona. dicit ſic. ¶ Quam ſimul aggredit.) Per hoc oſtendit aliquid inuidioſe ſe eſſe dicturā. Tractatus ¡Veneris magnus, atq; aſtutus cernit. ¶ Tuę.) Quaſi īdignę. ¶ Tyrios.) Tyrii iuidioſe, quaſi potētiſſimi. ¶ Quo regnū.) Senſit non potuiſſe fieri: vt tā graues, tamq; diuturnas inimicitias, ſic ſubito deponeret. Nouerat.n. quid Ænee deberetur, quo magis nitebat id auertere. ¶ Sic contra.) Melius viſum eſt, dolos dolis excludere, veluti approbatis per diſſimulationē præſentibus: ne deteriorē viā inquireret atrox inimica: ſi cōtrariam ſe oſtenderet Venus. ¶ Quis.t.d.?) Hęc vox quaſi cōſentientis eſt. ¶ Sđ fatis incerta feror.) Nō fuit incerta: ſed ita poſuit, vt ne reniti videretur: & tamē nō poſſe fieri ſubdole demōſtraret. ¶ Si Iuppiter.) Id ſciebat nō poſſe fieri: ſed noluit oſtendere ſe nolle: ſed ad Iouē eā dimiſit, vt ab eo ſciret non poſſe fieri. Nam virorum ſecreta, facile intelligunt vxores. Hęc ille. ¶ Ordo autem eſt. Quam.ſ. Didonē, aut ſi græce mauis, Dido

Ordo. ſimulac.i. ſtatim, poſtq; chara.ſ. Didoni, & etiam Ioui: coniux Iouis.ſ. Iuno perſenſit.i. ꝑfecte ſenſit: teneri.i. irretitam eſſe: tali peſte.ſ. amoris: nec famā obſtare.i. & q fama eius bona, quā prius ſummopere amauerat, non obſtaret: furori.i. inſano amori: ipſa Saturnia.i. Saturni filia: adgreditur Venerem talibus dictis.i. verbis, amaram ironiam habētibus: vero.i. re vera, & certe: & tu, & puer.i. filius, ac miniſter tuus Cupido: refertis.i. reportatis, egregiā laudem: & ampla.q.d. opima ſpolia: & numē veſtrū, ſupp. eſt ꝓpterea magnum, & memorabile.i. dignum, qđ in perpetua ſit memoria: ſi vna fœmina, qua nihil fragilius eſt victa dolo duorum diuum.i. diuorū.ſ. tuo, & Cupidinis. (Eſt ergo cōcęptio generum: ſicut, Tuq;, puerq; tuus, refertis: perſonarum etiam rara quia ſit per, q;, geminatam. In ſingulis autem verbis, quædā antitheſis eſt, atq; contētio. Nam vna opponitur duobus: fœmina, diuis: dolus, victoriæ & laudi, atq; ſpolijs: nam dolo, non acquiritur vera laus.) Nec me fallit adeo.i. omnino te veritā: mœnia noſtra.i. Carthaginenſia, quæ in tutela noſtra ſunt: habuiſſe domos altæ Carthaginis ſuſpectas.ſ. de īſidijs: vnde dixerat Venus Vereor quo ſe Iunonia vertant Hoſpitia, haud tanto ceſſabit cardine reꝝ. (Verum in huiuſmodi poetarum fictionibus, dubitare licet: quomodo ſi Iuno illud conſilium Veneris norat, nō obuiarit cœptis eius: & ſignificauerit Didoni, vt à filio ſimulato, patriſq; inſidijs caueat. Sed dicere poſſumus, id poetas ſenſiſſe, vt ſua eſſet cuiq; deorum, dearūq; poteſtas: ita vt ſolus Iuppiter fata condat, atq; recondat: inferiora numina ſe mutuo impedire nequeant. Vnde in regno amoris nō potuit à Iunone impediri Venus: quo circa vt Veneris beneficio perpetuum ſit Ænee, atq; Didonis coniugium, implorat Iuno Veneris opem, atq; numē: id nō factura ſi per ſe id poſſe cēſeatur. Quum igitur Ethnici quoq; vnū ponant verū, atq; ſummum deum, dant ei tamen varia mēbra: hoc eſt, eius varias poteſtates, varijs nominibus explicāt, vnde ea qua cuncta veniunt, atq; procreantur per propagationē ſeminis, Veneri attribuitur: qua quamuis perſonam cōcupiſcimus, Cupidini: qua ad regna obtinēda iuuamur, Iunoni: qua ad ſapiētiam, Mineruę: & ita in reliquis.) Sed quis modus, ideſt finis erit aut quo.i. ad quid, ſup. opus eſt nunc: tanto certamine.i. tanta cōtrouerſia, & contentione inter nos? Quin.i. cur nō exercemus potius pacem æternam.i. concordiam perpetuam, per matrimoniū ſ. &, pro.i. Hymenęos.i. nuptias: pactos.i. certo fœdere cōſtitutas tu habes quod petiſti tota mēte. Nam Dido amans ardet.ſ. incendio amoris: & traxit furorem.i. venenū amoris, per oſſa.i. ad medullas vſq;: ergo qa id voluiſti, atq; ego volo: regamus hunc populum.ſ. Carthaginenſem, cōmunem.ſ. nobis: & auſpicijs.i. præſidijs & poteſtatibus: paribus.i. æqualibus. Liceat.i. volo, vt ꝓ licito habeatur, ſup. Didonē: ſeruire.i. ſubditam eſſe: marito Phrygio.i. Troiano, & permittere tuę dextrę.i. poteſtati: Tyrios dotales.i. noīe dotis in poteſtatem Ænee filij tui veniētes: Venus eſt olli.i. illo tempore: aut illi ingreſſa.ſ. inſidioſe: ſic.i. in ſequentem modum (enim, pro quia, ſenſit.ſ. Iunonem loquutā, mente ſimulata.i. qua amicitiam ſimulabat, quum vtilitati ſuæ inhiaret: quo i. ideo vt auerteret Libycas oras.i. ab Italia transferret in Libyā: hoc eſt, in Carthaginē: regnum Italiæ.i. monarchiam & vniuerſale imperium Italiæ fataliter deſtinatum: vt in.j. ꝓmiſerat Iuppiter, abſente Iunone.) Quis demens abnuat.i. reprobet, & renuat: talia.ſ. fœdera æternę pacis? aut malit contendere tecū bello: ſi modo.i. dummodo fortuna ſequatur factum: quod memoras.i. ſi id quod dicis poſſit ſortiri: felicem effectū: ſed ego feror incerta.i. dubia: fatis.i. de fatis: hoc eſt, neſcio an fata id velint qđ nos volumus: quia illis nolentibus nequidq; velimus, neſcio (inquit) ſi Iuppiter eſſe velit eſſe vnā vrbem Tyrijs, & ꝓfectis Troia: ve: pro an. probet.i. approbet: populos.ſ. Tyrios, & Troianos miſceri, & fœdera iungi.ſ. inter eos: ſed tu coniux.ſ. Iouis es: fas i. licitum eſt tibi tentare, precādo.i. per preces: animum.ſ. Iouis. Perge.ſ. ad Iouē, ego ſequar.q.d. tecū ibo, ne me inuitā putes id viſurā. Id aūt dixit audacter Venus: quia ſciuit Iouem id non cōſenſurum, quod & Iunonem nō latuit: vnde ipſa fingit ſe id ſolam diſquiſiturā, & Iouis aīum ad hoc inducturam: vnde ſubditur, Iuno regia.i. regis ſummi coniux: hoc eſt, diuum regina, excępit.i. extra id quod Venus prętendit, in aliud propoſitum cæpit.ſ. ſermonem, dicens: Mecum erit, &c.

PIERIVS.

¶ Perſenſit peſte teneri.) In antiquis aliquot codic. perſentit pręſenti tēpore legitur: & ita eſt in codice Donatiano, pręteritū tamen nunquam īmutarim. ¶ Nec famam obſtare furori.) Sunt antiqui codices, in quibus, nec famā obſtare pudori, legit. Sed hic, furori, magis placet: quod Serui. agnoſcit. ¶ Magnum & memorabile numen.) Sunt oīno codices aliquot manu ſcripti, in quibus, nomen, legitur: quod vulgata quędam exemplaria recępere. Sed, numen, eruditis placet: quod etiam in Mediceo prius ſcriptum fuerat. ¶ Quo regnum Italię Libycas aduerteret oras.) In Ro. quidē cod. auerteret, legit: quod Seruio mirifice placet. Sed enim in Oblongo, in Lōgobardico, in Porcio, & pleriſq; alijs codici. antiquis, aduerteret, habetur. Quia eloquutionem abſolutam eſſe, negarit nemo. Quippe verteret regnum Italiæ ad oras Libycas. Sicui vero figurata illa magis placeat, non laboro. ¶ Miſce, ue probet p.) In aliquot antiquis codici. iubet, legitur: quod non ita placet: quia ſtructuræ ordo, iubeat, expoſceret ea ſpecie, quàm velit poſitum.

Mecū erit iſte labor, nunc qua rōne, qđ inſtat, IVNO
Confieri poſſit: paucis (aduerte) docebo.
Venatum Æneas, vnaq; miſerrima Dido
In nemus ire parant, vbi primos craſtinus ortus
Extulerit Titan, radiiſq; retexerit orbem.
His ego nigrantem commiſta grandine nymbum,
Dum trepidant alæ, ſaltuſq; indagine cingunt,
Deſuper infundam, & tonitru cœlum omne ciebo.
Diffugient comites, & nocte tegentur opaca.
Speluncam Dido, dux & Troianus eandem
Deuenient, adero, & tua ſi mihi certa voluntas,
Connubio iugam ſtabili, propriamq; dicabo,
Hic Hymenęus erit. Non aduerſata petenti, POETA
Annuit, atq; dolis riſit Cytherea repertis.

SERVIVS.

Iſte labor.) Scilicet explorationis à Ioue. Confieri.) Con abundat: vt, Fata renarrabat. Retexerit orbem.) Quē nox tegebat. Nigrantem.) Nigrum: participium pro nomine. Alæ.) Equites: ob hoc alę dicti, quia pedites tegunt alarum vice. Trepidant.) Feſtinant: vt, Hic me dum trepidi crudelia limina linquunt. Indagine.) Ferarum iquiſitione. Deſuper iſundam.) Quia aer eſt Iuno. Bene hic ſe facturam dicit quod habet in poteſtate. Nocte opaca.) Nubium caligine. Omne ciebo.) Pro totū. Omne enim, numeri eſt, totū quantitatis. Tua mihi ſi certa voluntas.) Hoc eſt, ſi etiam tuum ſubſequatur officium. Connubio.) Nu naturaliter longa eſt, ab eo quod eſt nubere: vt, Connubia noſtra Reppulit: ſed modo metri cauſa corripuit. Non aduerſata.) Legitur & auerſata.

DONATVS.

Mecum erit iſte labor, n.q.r. quod iſtat Cōfieri. p.p. (a.) do.) Hæc dimitte, ait, partibus meis. verum quia quod inſtat hoc eſt quod vrget, debet impleri, faciendi ac perficiēdi conſilium dicā. properabat enim ipſam compleri cōiunctionem, vtpote quæ Veneris ditione cōmota metueret, ne Æneas infectis rebus abſcederet. ſperabat autem illum ipſum poſt perfectam coniunctionē Didonis matrimonium non relicturū. iccirco, dixit, Curabo ego quæ te ſollicitabant. dummodo coniunctio diſpoſita compleat̄. vſqueadeo cupiebat hoc quacūq; occaſione fieri, vt ipſa perficiēdi conſilium daret. Venatū Æneas, vnaq; miſerrima Dido In nemus ire parant &c.) Mox, ait, vt lux craſtina fuerit exorta, Aeneas & Dido venatum ire diſponunt. prima occaſio vt vnum veniant futuri ad loca nemoroſa, quæ opacitate ſui omnium viſus excludant. his, inquit immittam pluuiam, ac nequa contemptui habeantur, miſcebo grandinem, hæc deſuper infundam, cumq; ſuccabit vniuerſos indago, nimbus & grando non ſinent conuenire diſperſos, & ad reginam maturius remeare, dum alæ trepidant, dum obſeruantes ad retia pedem referre nō poſſunt, mox mouebo quoq; tonitrua, vt cum terrori omnia fuerint, in vnam ſpeluncam ſoli fugientes fauore meo ac tuo deueniant, ſi tamen etiam tuę voluntatis conſenſus accedit, connubio iungam, atq; ita vt perpetuo matrimonii vinculo teneantur. Non. ad. pe. Annuit. a. d. r. cy. re.) Cum hæc Iuno dixiſſet, noluit Venus aduerſari petitioni ac voluntati eius, perindeq; conſenſit ridens aduerſarię dolos euidentiſſime patuiſſe, quæ ſic inſiſtebat, vt fieret aliqd quod eſſet Æneæ troianiſq; contrarium. ſ. vt regnum Italię libycas auerteret oras, hoc eſt ad libycas oras verteret.

ASCENSIVS.

Mecū, &c.) Iuno, cognito ꝙ Venus vellet ſecum Iouem adire, Vt cōſulant an velit Troianos Carthagini immorari, obſtitit: ſciens quia Iuppiter, imperium vniuerſale Italię addixerat, quo nō obſtante, vt in.j. dictum eſt de Carthagine, Hoc regnum dea gentib. eſſe. Siqua fata ſinant, iam tum, tenditq; fouetq;. vbi manifeſte dicitur Iunonem nouiſſe, ꝙ fata obſtarent vnde additur, Progeniem ſed enim Troiano à ſanguine duci Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces. vnde dicit ſe ſolam animum Iouis tentaturam: & iubet Venerem, de ea re ſecuram eſſe, quaſi Iouē quo vellet flectere poſſet. Docet ſimul modum quomodo Aeneas Di
donis

donis ineat amplexus celebraturus cum ea coniugiū, quod tamen celebratum non eſt: ſed Dido coniugiū vocat, hoc prætexit nomine culpā, de hac autem re, nihil notatu dignū habemus à Donat. Ordo igitur eſt. Iſte labor. ſ. quem tu commemoras, & mecū obire vis: erit mecum. i. aſſumetur à me: quæ eum ſola obibo: nunc aduerte ego, docebo qua ratione i. via, & quo modo: id quod inſtat, ideſt inſtanter agendū eſt, poſſit confieri. i. ſimul fieri, interea. ſ. dum Iouis animū nobis concilio: Æneas & miſerrima Dido parāt. i. intendūt ire, vna. i. ſimul: quaſi vna tempeſtate (eſt autem aduerbium congregandi,) in nemus: venatum, ideſt ad venandum: vbi. i. poſtquam: Titan. i. ſol: craſtinus. i. qui cras orturus eſt: extulerit primos ortus. ſ. ſuos. i. vt primum ſol ortus fuerit: & retexerit. i. aperuerit, radiis. ſ. ſuis: orbem. i. globū terræ, quantus à nobis videtur, vmbra noctis prius tectum. Ego quæ. ſ. ſum regina aeris: infundam deſuper: his. i. in hos, venantes ſ. nymbum. i. nubem ventoſam: nigrantem. i. atram, grandine cōmixta: tunc. ſ. dum: alæ. i. comites à latere in morem alarum expoſiti, ad inſidias ferarum: trepidant. i. feſtinant, huc illuc curſitātes, & cingunt ſaltus. i. loca in quibus feræ ſalire ſolent, indagine i. indagatione, & inquiſitione ferarum, & ego ciebo. i. concitabo omne cœlum. i. totum aerem tonitru, & ita comites diffugient i. in diuerſa fugient, & tegentur: ita vt reginam, quo ſe recęperit, non videant: nocte. i. caligine nubium, opaca. i. dēſa Dido, & dux Troianus, ſcilicet Aeneas, deuenient, ſup. ad eandem ſpeluncam. Bene præpoſuit Didonem, non ꝙ dignior eſſet, ſed quia prior in ſpeluncam deſcenderet: non enim decorum eſſet eam ſpeluncam in qua Æneam inueniſſet: ego adero, ſcilicet affectione coniugali eos conciliatura, & ſi tua voluntas, ſup. erit mihi, certa. i. explorata, ego iungam, ſup. eos, connubio ſtabili, & dicabo ꝓpriam. ſ. coniugem, quod tñ non faciet, hic. i. hmōi, erit eis Hymenęus. i. auſpex nuptialis, aut hic erit eis matrimonii, modus Citherea ſ. Venus, non aduerſata, aut non auerſata. i. non obſtās petenti annuit. i. adſenſit, petenti. ſ. Iunoni, & riſit repertis dolis. i. de dolis repertis, aut propter dolos repertos à Iunone.

PIERIVS.

Cōfieri poſſit. In Oblōgo, peruetеri codi. & in Mediceo, Quo fieri, legitur: adſcriptūq; ſuperne eſt in illo, Quo abūdat. In hoc, Quo modo. Et ita in pleriſq; aliis codicibus, vt ſit, Quo. ſ. modo fieri poſſit. Apud Serui. Con, abundat, qui Cōfieri, agnoſcat. Alii qdam codices manu ſcripti, Quod fieri legunt. Idq; in nōnullis per t, notatum eſt, cuiuſdam ætatis conſuetudine, loco d, ſæpe t, (vti pauloante dictum) ſupponentis. In nonnullis abraſa eſt tota dictio, preſertim vbi per cōpendiariā notam, Quod, ſcriptum fuerat. Sed. n. in Romano codice, Cōfieri, legitur, & ita ſcriptum erat in Longobardico, vnde abraſum eſt, Con: &, Quo, ſuppoſitum. Cōfieri tamen & Latinum eſt, pro Confici: & in primis Cæſari familiare vocabulum. vii. de bello Gallico, cōmentario, vbi de Labieno loquitur: Poſtq; id difficilius confieri animaduertit. Non aduerſata petenti Annuit.) In Romano codice legere eſt, Non auerſata petenti Adnuit. vt, Diua ſolo fixos oculos auerſa tenebat. Sed enim id pertinet ad ſupplicia quæ obaudiantur. Loco vero hoc magis placet, aduerſata, quia de conſenſu, deq; in eandem ſententiā eundo, ſermo eſt.

Oceanum interea ſurgens aurora reliquit.
It portis Iubare exorto delecta iuuentus,
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,
Maſſiliq; ruunt equites: & odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primī
Pœnorum expectant, oſtroq; inſignis & auro
Stat ſonipes, ac frena ferox ſpumantia mandit.
Tandem progreditur magna ſtipante caterua,
Sidoniam picto clamydem circundata limbo,

SERVIVS.

Iubare exorto.) Nato Lucifero. Nam proprie iubar Lucifer dicitur, ꝙ iubas lucis effundit. Vnde iam quicquid ſplendet, iubar dicitur: vt argenti, gemmarum. Eſt autem Lucifer interdum Iouis, plerunq; Veneris ſtella. Vnde Veneris dicta, vt, Quē Venus ante alios aſtrorum diligit ignes. Sane modo Hyſteron proteron in ſenſu eſt. Iubar enim precedit
Auroram:

Auroram, & facit hoc iubar huius iubaris. Retia rara, plagæ.) Multi diuidunt, vt ſit retia rara, maiora: plagas, minora itelligamus. Alii plagas per diffinitionem accipiunt, vt intelligamus, quæ ſunt retia rara, plagę. Sciendum tamen ꝓprie plagas dici funes illos qbus retia tenduntur circa imā & ſummam partē. Lato venabula ferro.) Lati ferri venabula ob hoc dicta, ꝙ ſint apta
venatui,

Cui pharetra ex humero, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream ſubnectit fibula veſtem.
Necnon & Phrygii comites, & lætus Iulus
Incedunt, ipſe ante alios pulcherrimus omneis
Infert ſe ſocium Æneas, atq; agmina iungit.
Qualis, vbi hybernam Lyciam, Xantiq; fluenta
Deſerit, ac Delum maternam inuiſit Apollo,
Inſtauratq; choros, miſtiq; altaria circum,
Cretesq;, Dryopesq; fremunt, pictiq; Agathyrſi,
Ipſe iugis Cynthi graditur, molliq; fluentem
Fronde premit crinem fingens, atq; implicat auro,
Tela ſonant humeris: haud illo ſegnior ibat
Æneas, tantum egregio decus enitet ore.

venatui, q̃ſi expiabula. ☞ Maſſyli.) Maſſyliorum gens eſt nõ longe à Mauritania: & Maſſyli legendum per vnum l, ideſt ne non ſtet verſus. ſy enim longa eſt: vt, Hic mihi Maſſylę gẽtis mõſtrata ſacerdos. ☞ Et odora canum vis.) Plus eſt q̃ ſi diceret multitudo. Vnde Salluſt. Qua tempeſtate ex ponto vis piſcium erupit. Odora autem improprie dixit. Nam odorũ eſt, quod ex ſe odorẽ emittit, non quod odorem ſequitur: vt Statius, Et odorę vulnere pinus. Sic eſt, Et inter odoratum lauri nemus, pro odorum. Nã odoratum, eſt, quod aliunde odorem accipit, vt odoratum templum. Tria ergo ſunt: odorũ, quod per ſe olet: odoratum, quod aliunde odorem accipit: odoriſequum, quod odorem ſequitur, ſicut modo de canibus debuit dicere. ☞ Cunctantem.) Morantem. atqui amatrix debuit ſe ſtinare ad eum quem amabat: ſed pathos natura ſuperauit: vt Terentius, Dum moliuntur, dum comuntur, annus eſt. Deinde hęc morabatur ſtudio placendi. ☞ Ad limina.) Ante, vel apud. ☞ Stat ſonipes.) Adeſt, præſens eſt. Nam ſi Stat ſimpliciter accęperis, vituperatio eſt. Nam legimus, Stare loco neſcit. Deniq; ſequẽtia dictum hoc explanant: vt, Ac frena ferox ſpumantia mandit. ☞ Spumantia.) Spumas vomentia: vt naufragum mare, quod naufragos facit. ☞ Limbo.) Limbus eſt, ſicut ſupra diximus, faſcia, quæ ambit extremitatem veſtium ſecundum antiquum ritum: vt, Victori chlamydem auratam quã plurima circum Purpura. ☞ Crines nodantur in aurum.) Veluti retiolum, quod colligit comas, κρωβύλη. ☞ Ipſe ante alios.) Quia amatur, ideo ei dat pulchritudinem: licet Aſcanio magis congruat. ☞ Hybernam Lyciam.) Nõ aſperam, ſed aptam hyemare cupientibus. Sic enim ſe habet natura regionis. Et bene aliud agens, aliud oſtendit. Nã cõſtat Apollinem ſex menſibus hyemalibus apud Pataram Lyciæ ciuitatem dare reſponſa (vnde Pataręus Apollo dicitur) & ſex ęſtiuis apud Delum. ☞ Inuiſit Apollo.) Apollini Æneam vel propter ſagittas, quibus in venatu vtebatur, comparat: vel certe propter futurũ infelix matrimonium, vt enim ſupra diximus, nuptiis eſt hoc numen infenſum. Vel Apollini Æneam, vt in primo Didonem Dianæ, quomodo germanorum nuptiæ eſſe nõ poſſunt. ☞ Cretes.) Ab eo quod eſt Cres. ☞ Dryopesq;.) Populi iuxta Parnaſum: vt, Dryopumq; trahens Eraſinus Ariſtas. ☞ Pictiq; Agathyrſi.) Populi ſunt Scythiæ colentes Apollinem Hyperboreum, cuius elogia feruntur. Picti autem non ſtigmata habentes, ſed pulchri, hoc eſt cyanea coma placentes. ☞ Cynthi.) Montis Deli. ☞ Fluentẽ.) Vnguentatum. ☞ Fingens.) Componens: vt, Corpora fingere lingua. ☞ Tela ſonant.) Vt in nono, Pharetraq; fuga ſenſere ſonantem. ☞ Haud illo ſegnior.) Ideſt nõ illo deformior. Nam plerunq; virtus & pulchritudo pro ſeinuicem ponuntur. Hinc eſt, Statius Hercule pulchro Pulcher Auentinus. Nam Herculi ſatis eſt incongrua pulchritudo. Sic Plautus in Pyrgo de muliere Polynice, Quid nam fortis, ideſt pulchra.

DONATVS.

❡ Oceanum in. ſ. a. r. It. p. i. e. d. iu. &c.) Aut Didonis meritũ fuit, aut dedecus tyriorum, vt expectarent reginam conſtituti ante fores eius, hoc eſt fœmineis ornatibus occupatam. ☞ Oſtroq; in. & a. Stat. ſ. &c.) Regalis potentia omni genere ambitionis exprimitur. vt purpura & auro iſignis equus ſtaret opperiens dominam ꝓceſſuram. ☞ Tandẽ ꝓgreditur. m. ſt. c.) Proceſſio eius cultusq; deſcribitur, deducebatur, inquit, ſtipata magna iuuenum multitudine. ☞ Sidoniam. p. c. c. l.) Limbus regibus deputatur, & diis, qui eorum caput cãdido orbe circundat. ☞ Cui pharetra. e. h. c. n. in. a. Aurea. p. ſ. ſi. ve.) Totum quod habuit, aut aurũ fuit, aut purpura pretioſa. Et ideo tandem, quia ſic proceſſerat, vt amans & quę placere cuperet & amaret. deſcripta eſt Dido cum ſuis. videamus quomõ Æneæ ꝓceſſus demõſtretur. ☞ Necnõ &. ph. c. &. l. i. Incedunt, ipſe ante. a. p. o. In. ſe. ſ. æ. a. a. i.) Nõ dixit ſolus inter cęteros fuit Æneas formoſus, ſed formoſior cæteris fuit. pulchritudinis augmentum facta cõparatione cumulauit, ex eo ꝙ oẽs licet ſeparatim ꝓcedẽtes, tamen in vnum ſtudium pergentes, iũcti ſunt. vt nõ deeſſent q̃bus Æneas pulchrior ꝓbaretur. imittit̃ parabola, vt Ænęę ꝓceſſus erigeretur in melius. ☞ Qualis. v. h. l. x. q. fl. De. ac. d. m. i. a. &c.) Vt Æneæ pulchritudo ꝓferri cæteris poſſet, deficientibus humanis exemplis, Apollo inter deos ſolus inuentus eſt, qui Aeneæ meruiſſet ęquari. iocunde tamen inuentum, vt huic non alium ſed Apollinem compararet, quia Dianæ ſimilitudinẽ dederat cum Didonem in primo libro deſcriberet procedentem.

ACSENSIVS.

❡ Oceanum interea, &c.) Docet poeta, q̃uo poſtridie eius diei, quo Iuno & Venus cõuenerant, Æneas & Dido venatũ exierunt: & qua pompa inſtructi, q̃busq; comitibus ſtipati. vnde Dona. dicit ſic. ☞ Limbo.) Limbus, regibus deputatur, & diis, qui eorum caput cãdido orbe circundat. ☞ Cui pharetra.) Totum quod habuit, aut aurũ fuit, aut purpura, vt placeret. ☞ Qualis.) Vt Aeneæ pulchritudo præferri cæteris poſſet, deficientibus humanis ad diuinam cõparationem acceſſit, quia Didonem, Dianæ cõparauerat: hunc cõparat Apollini. Hæc ille. ❡ Ordo eſt. Aurora. i. ſplendor matutinalis, ſurgẽs Ordo.
interea, dum Iuno & Venus talia conſultarent: relinquit Oceanũ i. mare magnum: orbem terræ circundans, vnde dies oriri videtur. Iuuẽtus. i. multitudo iuuenum, delecta. ſ. ad venationem ex multis: it. i. exit: & egredit̃ portis, aut it portis. i. ad portas vbi reginam opitulet̃: & hoc Iubare. i. Lucifero exorto: retia rara, videlicet plagæ, & venabula: lato ferro. i. inſtrumẽta venatoria, habẽtia latũ ferrum, vt ſunt cuſpides: & equites Maſſyli. i. de Maſſylia regione, iuxta Mauritaniã: & vis canũ, odora. i. odoriſequa: ruũt i. cõfuſe & impetuoſe efferunt̃, exequitant & exeunt: nã retia & venabula exportantur: eq̃tes exequitant, & canes exeunt: aut excurrunt: pro q̃bus, quia impetu fiebant, dicit, ruunt: primi. i. primores, & principes Pœnorum. i. Tyriorum: expectant ad limina ſ. regię: reginam cunctantẽ. i. morantem thalamo: vt. ſ. decẽtius exeat ornata, quia (vt comicus dicit) Dum comant̃, & dum ornãtur, annus eſt: & ſonipes. ſ. equus: ſtat. i. pręſto eſt: inſignis. i. ornatus, & iſignitus: oſtro. i. purpura: & auro. i. phaleris aureis, aut auratis: ac ipſe ferox mandit frena ſpumantia. i. ſpuma ꝑfuſa: & ipſa regina ꝓgreditur tãdem. i. poſt longã expectationẽ, magna caterua. ſ. ſatellitum, & comitum: ſtipante. i. denſe comitante ꝓgredit̃, dicit, circundata chlamydem Sidoniam. i. Tyriam. (ponit ſecundã, cõmunem, nam in primo, eã ſæpe ꝓduxit: ſicut prius pectoribus inhiãs: tribrachũ in ſecũdo loco poſuit), i. habens chlamydem Sidoniam. i. Tyriam circumdatã: limbo picto. i. cuius faſcia extremitatem ambiens, erat picta: aut habens limbum pictũ: cui ſ. reginæ, videlicet Didoni: pharetra, ſup. ꝓminet ex humero: & crines nodant̃ in aurum. i. in modum retioli ex auro, & fibula aurea: ſubnectit. i. ſurſum nectẽdo, tenet veſtẽ purpureã, ſup quam ſ. chlamydem habebat. Necnõ. i. ẽt Phrygii, & Iulus lætus. i. gaudẽs: quia ætati pubeſcẽti quadrat venatio (ſeparat aũt more ſuo, principẽ pubis, à reliqua pube: vt egregiũ ſignificet. nõ vt Phrygium neget: id tamen obſeruat fere, vt dum molliciei incumbit, Phrygias vocet: dum rebus arduis Dardanidas.) incedunt comites. i. comitãtes Aeneã, & reginã: & ipſe Aeneas pulcherrimus ante omnes alios, infert ſe ſocium. ſ. ad venationem: & iungit agmina. i. agminatim cum aliis incedit: aut agmina ſua agminibus Didonis iungit: exiſtẽs talis, qualis Apollo inuiſit. i. adit, vt videat Delum inſulã illã maternã. i. matri Latonæ ſacrã, q̃a illic Apollinẽ & Dianã peperit: aut maternã, quia patria illius eſt: aut ex matertera. i. matris ſorore ꝓcreata, vbi. i. quãdo, aut quoties, deſerit Lyciam hybernã. i. hybernationi aptam: & vbi ſe hyberno tẽpore tenet: & apud Patarã, Lycię vrbẽ, reſponſa dat, & fluenta Xanthi, illius fluuii tepidi in Lycia: & qualis iſtaurat choros (q̃a verno tempore videtur lætior Apollo. i. ſol, q̃ hyemali: & ita pulchrior, quia lętitia formam iuuat: vnde Statius in Achilleide, O quantũ gaudia formæ adiiciunt.) & eo inſtaurãte choros, &. i. ſimul: Cretes. i. Cretenſes: & Dryopes. i. populi iuxta Parnaſum: & Agathyrſi populi Scythię, picti. i. pulchri: aut, reuera, picti. (vnde de eis dicit Landinus ſic: Agathyrſi iuxta Scythas ſunt, omniũ hominum molliſſimi, auro ornantur: vnde eos χρυσοφόρους appellat Herodotus: coniuges cõmunes habẽt: & q̃a omnes fratres exiſtimantur, neq; inimicitias, neq; inuidiam inter ſe exercẽt

in reliquis

in reliquis rebus Scythicas leges obſeruant, ait Herodotus. Scythis petentibus negauerunt auxilia contra Darium, q̄ nollent in eum bellum gerere, à quo nulla eſſent iniuria prouocati. Marcellus ſcribit, hos cœruleo colore pictos eſſe. Plinius ait, ipſos cœruleis crinibus eſſe. Pomponius, Agathyrſos refert ora, artusq́ pingere, adeo vt ablui nequeant: ac quanto quiſquam excellentior eſt, tanto magis pingitur: aiunt Bacchum ab Indis victorem redeuntem, primum Agathyrſos pinxiſſe: Apollinem hi vehementer colunt. Hæc ille.) Agathyrſi igiť picti, & Cretes, & Dryopes, qui omnes Apollinem præcipue colunt, fremunt miſti, circum altaria, ſcilicet Apollinis: ipſe. ſ. Apollo graditur iugis, ideſt per iuga Cynthi, illius montis in Delo: vnde Cynthius dicitur, & ipſe fingens. i. componens: crinem. i. comam: fluentem. ſ. vnguentis: aut cæſariem expoſitam vento præmit. i. colligat eum: molli fronde. ſ. lauri: atq; implicat crinem. ſ. aut comam, auro. i. reticulo aureo, tela. ſ. Apollinis, ſonāt humeris, Æneas ibat haud. i. non: ſegnior. i. æque pulcher, & æque inſigni virtute, ac decore præditus: illo. i. ac ille, ſcilicet Apollo: quia tantum decus enitet egregio ore. ſ. Aeneę, quantum in ore Apollinis, etiam tunc, quū lætiſſimus eſt.

PIERIVS.

¶ Aurora reliquit.) In aliquot antiquis codicibus, relinquit, legitur, præſenti tempore. Nam ſimul oriente ſole, It portis Iubare exorto delecta iuuentus. Non eſt vero hic, & ſi κατὰ πάρεργον prætereundum: quod Varro, ortum Iubaris ſignificare, ait eſſe circiter extremam noctem. Itaq; ait Pacuuius, Exorto Iubare, noctis decurſo itinere. Aiunt vero Iubar ſtellam eſſe, quam Græci Phoſphoron, nonnunquam Heſperon, appellant, cuius ſplendor in morem leoninæ iubæ diffundatur. Neq; id diſſimulandum quòd Caius Cæſar (Flauio Soſipatro teſte) præcipit. Neutra nomina, ar, nominatiuo clauſa, per i, datiuum, ablatiuumq́; ſingulares oſtendere. Iubar tamen, & Far, ab hac regula diſſidere. Nam, vt huic Iubari, dicimus ab hoc Iubare, dicẽdum eſt. Virgilius: It portis Iubare exorto delecta iuuentus. ¶ Maſſyliq; ruunt.) In antiquis aliquot exemplaribus, Maſſylici legitur, omnino corrupte. Nomen id vna plus ſyllaba ſeribitur apud Græcos, Μασσαισυλία χῶρα λιβύης προσεχὴς τῇ τῶν μαυρουσίων. Latini vero ſcriptores, Maſſyliam, & Maſſylum, agnoſcunt. At Dionyſius Apher Maſæſyliam à Maſilia diſtinguit eo verſu Atque Maſæſylii nec non Maſylia proles. ¶ Cui pharetra ex hume.) In Romano illo cod. dubio procul antiquiſſimo, legere eſt, Cui pharetra ex auro: quod ideo placet: quia Dido tunc pulcherrima eſſe ſtuduit, vt Aeneæ placeret, ideoq; ornatiſſima, & quàm maxime diuite habitu inſtructa proceſſit. Congruitq́; mirifice cultui muliebri laſciuia hæc prorſus aurea: Cui pharetra ex auro crines nodantur in aurum, Aurea purpuream ſubnectit fibula veſtem. Et tamen ſunt, qui laſciuiam hanc Virgilianæ maieſtati non conuenire clamitent, cõtradicendi potius ſtudio, quàm quod ſciant: quid ſit in carmine, maieſtas: aut quid in ſcribendo, laſciuia. Quorum ſtupori ne dicam, imperitiæ reſponſum faciam Virgilianam hanc eſſe phraſim, Virgilianum ornatum, Virgilianum eloquutionis modum, cuiuſmodi figura vtitur in. viii. Aurea cæſaries ollis, atque aurea veſtis, Virgatis lucent ſagulis, tum lactea collo Auro innectuntur. Neque illud huic diſſimile, quod ait in. xj. Aureus ex humeris ſonat arcus, & aurea vati Caſſida, tum croceam chlamydemq́;, ſinusq́; crepantis Carbaſeos fuluo in nodum collegerat auro. Sed quid illud in. vij. Aurea pectoribus demiſſa monilia pendent, Tecti auro, fuluum mandunt ſub dentibus aurum. Vbi eaſdem etiam voces Aurea, auro, aurum, aſpicimus, quas hoc loco identidem poſuerat. Iſti vero, quia apud Ouidium repererint, Aureus axis erat, Temo aureus, aurea ſummæ Curuatura rotæ: Ouidianam eſſe figuram contendunt, non autem Maronianam. Atqui ſi Ouidium ſequeremur, non ex auro, ſed ex humero in hanc ſententiam legendum eſſet. Nam vbi is de Atalante culta loquitur, ita ſcribit, Crinis erat ſimplex, nodum collectus in vnum, Ex humero pendes reſonabat eburnea læuo Telorum cuſtos. Sed valeant quum ſuo tam acri iudicio, tamq́; emunctis naribus pulchelli iſti critici. Nos lectionem hanc, Cui pharetra ex auro: Antiquorum pene omnium codicum teſtimonio corroboramus. Ita enim in Longobardico. Ita in Porcio legitur. In alio vero perueteri eiuſdem Vaticanę bibliothecę, dictio tota, auro, improbe, ac imperite admodum abraſa eſt: non ita tamen, vt ſingularum literarum veſtigia non extent: & manifeſte, auro, prius ſcriptum fuiſſe diſcernatur. Eſt etiã vetus codex in ciuitate Belluno, patria mea, in quo pleriq; cum his veteribus Vaticanæ bibliothecæ exemplaribus, conuenientia deprehendi, & hoc præcipue, Cui pharetra ex auro. Ita etiam in aliquot aliis codicibus, qui apud me ſunt. Sed ne tam multa congeram litem ſecundum nos Ti. Donatus, dum ita ſubſcribit. Cui phar. Totum quod habuit, aut aurum fuit, aut purpura, vt placeret. Deniq; Probus in Pollione verſum hunc citat, vbi de iteratione loquitur, eo verſu, Pan etiam Arcadia. Dicitq́; iterationem fieri, etiam caſuum permutatione. Et inter exempla hoc etiã apponit, Quot pharetra ex auro crines nodantur in aurum. Hæc vt forte plus nimio coaceruarem, id in cauſa fuit, quod nonnulli ſunt ita prauo igenio præditi: vt meliores ſe doceri literas ęgre ferant, proindeq́; alios ab eorum cognitione, quæ ipſi hactenus ignorarunt, auertere conentur. ¶ Nec non & Phrygii comites.) In antiquis aliquot exemplarib. Tyrii comites, legitur: quippe qui reginam Tyro comitati fuerant. & paulo infra, Tyrios comites appellabit. Magis tamen placet Phrygii. Quia Dido magna ſtipante caterua, progreſſa erat: neq; oportuit Æneam incomitatum aduenire, aliter quæ nam agmina iungeret?

Poſtquam altos ventum in montes, atq; inuia luſtra,
Ecce feræ ſaxi deiectæ vertice capræ
Decurrere iugis, alia de parte patentes
Tranſmittunt curſu campos, at q; agmina cerui
Puluerulenta fuga glomerant, monteſq́; relinquunt.
At puer Aſcanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo, iamq́; hos curſu, iam præterit illos,
Spumantemq́; dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fuluum deſcendere monte leonem.
Interea magno miſceri murmure cœlum
Incipit, inſequitur commiſta grandine nymbus:
Et Tyrii comites paſſim, & Troiana iuuentus,
Dardaniusq́; nepos Veneris, diuerſa per agros
Tecta metu petiere, ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido, dux & Troianus eandem
Deueniunt, prima & Tellus, & pronuba Iuno
Dant ſignum, fulſere ignes, & conſcius æther
Connubii, ſummoq́; vlularunt vertice nymphæ.
Ille dies primus leti, primusq́; malorum
Cauſa fuit, neq; enim ſpecie, famàue mouetur,

SERVIVS.

¶ Fe[illegible] capræ.) Hoc eſt capreæ. Et bene aptat deſcriptionem ad ſpecies: vt ceruis campos, capreis ſaxa permittat. ¶ Decurrere.) Bene præterito vſus eſt tempore ad exprimendam nimiam celeritatẽ. ¶ Trãſmittunt.) Celeriter tranſeunt. ¶ Iamq́; hos curſu.) Ideſt modo: vt, Iam digitis, iam pectine pulſat eburno. Et bene puerilem oſtendit animum, qui ꝑ mobilitatem frequenter optat timenda. ¶ Monte leonem.) Per tranſitum tangit hiſtoriam. Nam Aſcanius præter Iulum & Ilum quæ habuit nomina, etiam Dardanus & Leõtodamas dictus eſt ad extinctorum fratrum ſolatium. Ideo nunc eum dicit optare aduentum leonis. paulo poſt Dardaniusq́; nepos Veneris. Conſtat etiam Æneam Dardanum dictum, vt oſtẽdit Virgilius, Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus. Item, Ilioneus hinc Dardanus ortus Huc repetit. Nam latenter etiã illud nomen oſtẽdit. ¶ Commiſta grandine nimbus.) Secũdum promiſſa, His ego nigrantem commiſta grãdine nimbum. Et bene etiam grando adiicitur: quia poterat nimbus contemni. ¶ De montibus amnes.) Ne vel inueſtigare poſſent Tyrii reginam. ¶ Deueniunt.) Bene ſupprimit rem pudendam. ſic Terentius, Quid tum fatue? fateor. ¶ Prima & tellus.) Satis perite loquitur. Nam ſecundum Etruſcam diſciplinam nihil tam incongruum nubentibus, q̄ terræ motus vel cœli. ¶ Et pronuba Iuno.) Quæ nubentibus præeſt. Iunonem autem dediſſe ſigna per tempeſtatem conſtat & pluuias: q̄ de aere fiunt. ¶ Fulſere ignes.) Varro dicit, aqua & igni mariti vxores accipiebant. Vnde & hodie & faces prælucent: & aqua petita per fœliciſſimum puerum, vel

Nec iam furtiuum Dido meditatur amorem,
Coniugium vocat, hoc prætexit nomine culpam.

aliquam puellam de puro fonte, intereſt nuptiis, de qua nubentibus ſolebant pedes lauari. ¶ Vlularunt.) Bene medium eligit ſermonem. Nam ait Lucanus, Nam lætis vlulare triumphis. In luctu autem vlulare nõ dubium eſt. Et ideo medium ſermonem poſuit, quia poſt nuptias mors ſecuta eſt. ¶ Specie famaue mouetur.) Species rerum præſentium eſt, ꝙ quaſi aſpicitur: fama autem rerum abſentium. Hoc ergo dicit, Non eam mouit, nec præſens deformitas, ꝙ non in thalamo, ſed in ſpecu concubuerat: nec futura mox fama. ¶ Meditat.) Exercet ſic Horatius, Et horridam cultis diluuiem meditatur agris. Nec incongrue dictum. Actus enim eſt in ipſa meditatione. Nam exercitium meditatio eſt. Sciendum tamen hodie hoc in vſu nõ eſſe. ¶ Culpam.) vt ſupra, Succumbere culpæ.

DONATVS.

¶ Ecce fe. ſa. de. v. c. Decurrere iu.) Feræ, ĩquit, capræ hoc eſt agreſtes, quas capreas dicimus, manſuetæ ſunt enim quæ ſunt in gregibus noſtris, & quæ non metuunt hoĩum conſpectum. agreſtes vero timidæ & leues ad curſum, quo fiebat vt ſaxi de vertice & iugis præcipitarentur. ¶ Alia de. p. p. Tranſmittunt. c. c.) Varia deſcriptio, & ex diuerſitate copioſa, vt aliæ de montibus agerentur præcipites inſequentium metu, aliæ exagitarentur in campis. ¶ Atq; ag. c. Puluerulenta. ſ. glo. &c.) Nõ fuga puluerulenta, ſed agmina. Ordinatio enim ſic eſt. agmina puluerulenta glomerant cerui fuga, currentes quippe fugientesq; per campos excitabant ſuis vngulis puluerem. ¶ At puer. a. m. in. v. a. Gaudet. e. &c.) Aſcanius quoq; pro ætate laudatur. nam etiam ea, quæ leuia maioribus natu videntur, laudantur in pueris. in his enim futuri tẽporis ſpes præſentium factorum coniectura colligitur, ꝙ magnæ velocitatis equum habuiſſet, & diſcurrebat gaudẽs, ꝙ curſu nũc hos nunc illos præteriret, nec dignum habuit, feras & inertia pecora pertinaciter ſequi, ſed optabat occurrere ſuis diſcurſibus leonem aut aprum. prætermiſit poeta datos equos troianis ad venandum, quoniã proprios non habebant, vtpote qui à nauibus venerant, an ideo, quia in tertio libro dixit, inter cætera munera Helenum & equos dediſſe, addit equos, additq; duces. ¶ Interea ma. m. m. cœlum Incipit &c.) Fiunt ea, quæ Iuno prædixerat, mouetur cœlum, tonitrua cõcrepant, nimbi funduntur, grando exitum portat, & contra naturam rerum de ſummis verticibus montium amnes innumeri præcipitantur. deſerta venandi voluptate fugiunt oẽs, & diuerſa occupant tecta. diuerſa ideo, ꝙ diſperſæ ruſticæ domus tantã multitudinẽ adunatam ferre nõ poſſent, vel quod vnuſquiſq; vſum in tanta neceſſitate cõpendio nõ pulchrum ſuffugium tecti ſed ꝓximum quæſiuiſſet. ¶ Speluncã Di. d. &. t. e. Deueniunt.) Aduocatis, inquit omnibus, atq; ipſo Aſcanio, & per diuerſa diſcretis, Dido & Æneas in vnam ſpeluncam deuenerant, hoc eſt male venerunt, quia perſonis regum non conueniebat ſpeluncæ depreſſio. dedit igitur occaſionem coniunctioni perficiendæ locus ſecretus. dedit tempus, quo periculi vitandi cauſa nullus audebat exire de ſuffugio. dedit ſolitudo, quia ſoli fuerãt duo, dedit perſona, quia vterq; in prima ætate, vterq; formoſus. factum autem intelligi voluit poeta non dici. ¶ Fulſere. i. &. c. æt. Connubii.) Tantum valuit Iuno, vt etiam ipſa elementa fauere viderentur, itemq; ignes de cœlo fulſerunt. non dixit, emiſſa ſunt fulgura, ſed pro nuptialibus facibus ignis cœleſtis apparuit ad impedimentum autem italici imperii tãtum Iunonis doloſa fecit inuentio, vt Æneas in illa coniunctione non voluntatẽ habuiſſe, ſed vim quandã paſſus eſſe videretur. fuit velut nuptiæ cum turpitudine omni, & volente Iunone ſolus teſtis extitit mundus. ¶ Ille dies pri. le. p. q; ma. Cauſa fuit.) Duo propoſuit, quæ ex vna cauſa ꝓfluxiſſent letũ & mala. letum, quia ſe ob eã cauſam Dido interemit. malum, quia ex facto turpi & inhoneſto contraxit deteſtabilem famam, quæ inter præcipuas mulieres caſtitatis merito potior dicebatur. ecce Æneæ fortuna & cõſiliorũ exitus. quæ habuit Iuno dum vult ſuæ prodeſſe, & cõmoda fulgere carthaginis, Æneam vero ab Italiæ partibus ſeparare, ſic Didoni non coniugium ſed vltimum ꝓcurauit interitum, nec profuit carthagini, & æmulum ſuum tenere nõ potuit. vt autem probemus hac ductam intentione Iunonem, vt Æneam ad Italiam nollet peruenire, oſtendimus ipſam Iunonem eſſe ꝓfeſſam ex duobus alterũ voluiſſe. ſ. aut Æneæ ipſius interitum, aut eius ab Italia ſeparationem. dixit enim, nec poſſe Italia teucrorum auertere regem. quia igitur iuxta perniciem ſalutis eius nihil naufragia valuerunt, hunc ab Italia prædictis fraudibus auertere nitebatur. Ille dies primus leti, primusq; maloꝝ cauſa fuit.

¶ Neq; enim. ſ. ſ. m.) Cum duo propoſuiſſet exorta ex illo facto cauſa mortis, vt turpem famam prætermiſſo leti genere, quod poſtea ſecutum eſt, ſecundo ſic reſpõdet. Neq; enim ſpecie famaue mouetur. ¶ Nec iam. ſ. Di. m. a.) Non ſpecie, inquit, mouebatur admiſſi criminis, nec mala fama. ¶ Cõiugium. v. h. p. n. c.) Hoc eſt à matrimonii noĩe turpiſſimam culpam credidit tegendã, verbo iuris vſus eſt, vt diceret culpam. Sic enim definitũ eſt, culpam eſſe mulieris, cum pudoris in cauſa peccauerit. qua autẽ ſpe ducebatur Dido matrimonii quod eo genere cõtraxerat quæ ipſum Æneam in cõuiuio referentẽ audiſſet, reſponſo Creuſæ vaticinantis accepto, & regnum Italiæ iam ſibi paratum eſſe, & cõiugem regiam, Apollinis quoq; & deoꝝ penatium, Heleni etiam vnum idemq; extitiſſe prædictum, quo non tantum Æneæ verũ etiam liberis & poſteris eius per vxoris Italiæ cõſortium Italiæ atq; orbis totius deberi memoratum eſt regnum.

ASCENSIVS.

¶ Poſtquam altos, &c.) Docet quomodo vẽtum eſt, & quomõ ĩmiſſa tẽpeſtate, Æneas & Dido in ſpeluncam confugerunt, vbi Iuno & Venus eos cõiunxerunt: fœdere, vt Iuno prætendebat, & Dido ad excuſationẽ culpæ dictitabat matrimoniali: ſed vt Venus & Aeneas cõcubinali. de qua re nihil memoratu dignũ à Donato ponitur. ¶ Ordo igitur eſt. Poſtquã ventũ eſt in altos montes, atq; in luſtra. i. ferarum latibula: inuia. i. nullas vias habẽtia: ecce quaſi ex improuiſo: capræ feræ. i. ſylueſtres: hoc eſt, capreæ: deiectæ. i. deorſum cõpulſæ à canibus, vertice ſaxi. i. rupis, in qua diuerſantur: decurrere. i. deorſum currere: iugis. i. per iuga montiũ, quæ ſub verticibus ſunt: cerui tranſmiſſi ſunt curſu. i. tranſeũt celeriter currentes de alia parte: campos patenteis. i. patulos & amplos: vnde campi quaſi capaces appellati dicuntur: atq; glomerãt. i. in formã glomeris iungunt: agmina puluerulenta. i. pulueris plena: fuga. i. propter celerem fugam, & relinquunt montes. ſ. inferiores: nam plus fuga quàm ſaltu valent: & ita campos petunt vt capreæ rupes: at, ideſt ſed, puer Aſcanius gaudet in mediis vallibus acri equo (quod Teren. & Horat. ætati Epheborum conuenire docent) & præterit curſu, ſcilicet equi: iam hos. ſ. ceruos, & iã illos: & optat votis, ideſt multis deſyderiis ſed puerilibus aprum. i. ſuem ſylueſtrem: ſpumantem. ſ. ex fuga & ira: dari, ideſt offerri ſibi, inter pecora inertia, ideſt inter ceruos imbelles: quibus omnis ſpes in fuga conſiſtit: aut optat leonem fuluum. i. fului coloris deſcendere monte: vt ſcilicet eum aggrediatur. Cœlum incipit interea, dum. ſ. ſic venationi intenti eſſent: & dum trepidarent alæ: miſceri magno murmure. ſ. vẽtorum & tonitruum: & nymbus. i. nubes ventoſa, inſequitur grandine commixta. i. habẽs grandinem cõmixtam cum aquis, & comites Tyrii, & iuuentus Troiana, & Dardanius nepos Veneris. ſ. Iulus, petiere paſſim. i. quaſi per ſingulos paſſus: metu. i. propter metum, qui eos regis & reginæ immemores facit: diuerſa tecta. i. tegmina, & ſpeluncas per agros. i. quæ & quas interuenire potterant, per agros amnes. ſ. imbris vehementis, ruunt. i. præcipites defluũt de montibus: Dido, & dux Troianus. i. Aeneas deueniunt, ſup. ad eãdem ſpeluncam: & tellus prima, & Iuno pronuba. i. quæ præeſt nubentibus, dat ſignum. ſ. infelicis coniugii, quale eſt (ſm Athruſcorum diſciplinam) dum terra tremit, ignes fulſere: quia etiam ignes intereſſe cõnubiis, volebãt veteres: vnde tedæ, ac faces adhibitæ: & æther. i. ſplẽdor cœleſtis, conſcius, ſup. eſt: cõnubii. ſ. inauſpicati, & nymphæ. ſ. Oreades: vlularũt. ſ. cõſciæ infelicitatis: in ſummo vertice. ſ. montium, in quibus degunt. Ille dies fuit primus cauſa læti. i. lætitiæ, & voluptatis ipſi Didoni: & fuit etiã primus cauſa malorum. ſ. necis, qa ſeipſam, poſt multos dolores & labores interemit (vnde ſignanter dicit, læti, ſingulariter, quaſi vnius rei lætæ, & malorum pluraliter: vnde bene conſulit Flaccus, Sperne voluptatem nocet empta dolore voluptas. Et qa læta initia ſæpe ĩfelicẽ habẽt exitum, irridet Plinius Thraces, q dies lætos, calculis albulis computant: neſciẽtes, ꝙ quæ nos læta cẽſemus, multorum malorum ſæpe cauſæ ſint.) fuit ergo cauſa malorum. Neq; enim. i. nam non: Dido nõ mouetur amplius ſpecie i. decore præſentis ſtatus ſui: ve, pro vel, fama. ſ. quæ inde diuulgetur: nec dido meditatur. i. exercet: iã. i. amplius, aut de cætero amorẽ furtiuum. i. occultũ, & ſecretum, ſed manifeſtariũ, qa vocat coniugium: quod tamen non erat: nec dicẽdum à poeta ne perfidiæ damnet Aeneam: & prætexit. i. velauit: hoc nomine. ſ. coniugii culpam. ſ. illegitimi coitus, ac ſtupri. Ordo.

PIERIVS.

¶ Commiſſa grandine.) In codi. aliquot anti. comitata grãdine legitur,

legitur, quod minime placet. ¶ Et conſcius æther cõnubij. In codic. aliquot vetuſtis, conubijs, habet, acqſitiuo caſu, numeri multitudinis. Conſcius, eni apte datiuo iungit, In quodã antiquo ẽt exẽplari, exẽplari, Conubio, numero vnitatis eodem tamẽ caſu habetur, paſſim vnica n, litera. Lectio hæc tametſi non diſplicet: nunq; tamen reſpuerim, Conubij, genitiuo caſu, quum etiam optime dicatur, Sum cõſcius huius rei.



SERVIVS.

¶ Fama, malum quo.) Diffinitio eſt, vt Quo ex præcedenti pẽdeat nomine: quãquam alij Qua legant. Sane Quo niſi diffinitio ſit, legi non põt: nec enĩ ꝓcedit, vt ordo ſit: Fama quo nõ aliud malũ velocius. ¶ Mobilitate viget. ¶ Dat eis Onomatopeiam: & laudat à cõtrario. Quum enim omnia labore minuantur, hęc creſcit. ¶ Attollit in auras.) Sumpta licentia q̃ minuebatur timore. ¶ Ingrediturq; ſolo, & caput inter nubila condit.) Hoc vult oſtẽdere: nec humili eam fortunæ parcere, nec ſuperiori. ¶ Terra parens.) Generale omnium rerum eſt parens. ¶ Ira irritata deorũ) Amphibolon eſt, vtrũ ſua ira ꝑpter extinctos gigantes: an ira deorũ irritata, quæ extinxerat gigantes. ¶ Extremam. Aut poſt omnes gigantes, quippe ad eorum vltionẽ natam (nam per ipſam eorum crimina vulgata ſunt) aut certe Extremam peſſimam. Omnes

Extemplo Libyæ magnas it fama per vrbeis,
Fama malum, quo non aliud velocius vllum,
Mobilitate viget, vireſq; acquirit eundo,
Parua metu primo, mox ſeſe attollit in auras,
Ingrediturq; ſolo, & caput inter nubila condit:
Illam terra parens ira irritata deorum,
Extremam (vt perhibent) Cœo, Enceladoq; ſororem
Progenuit, pedibus celerem, & pernicibus alis,
Mõſtrũ horrẽdũ, ingẽs: cui, quot ſunt corpore plumę,
Tot vigiles oculi ſubter (mirabile dictu)
Tot linguę, totidem ora ſonant, tot ſubrigit aures,
Nocte volat cœli medio, terræq; per vmbram
Stridens, nec dulci declinat lumina ſomno.
Luce ſedet cuſtos, aut ſummi culmine tecti,
Turribus aut altis, & magnas territat vrbeis.
Tam ficti, prauiq; tenax, quàm nuncia veri.
Hæc tum multiplici populos ſermone replebat
Gaudens, & pariter facta, atq; infecta canebat.
Veniſſe Æneam Troiano à ſanguine cretum,
Cui ſe pulchra viro dignetur iungere Dido,
Nunc hyemem inter ſe luxu, quàm longa, fouere,
Regnorum immemores, turpiq; cupidine captos.
Hæc paſſim dea fœda virum diffundit in ora.

nes enim qui de medicina tractant, dicunt naturale eſſe, vt inutiliores ſint qui naſcuntur vltimi. ¶ Vt perhibent.) Quotienſcunq; fabuloſum aliquid dicit, ſolet iferre Fama eſt. Mire ergo modo quũ de ipſa fama loqueret, ait, Vt perhibẽt. ¶ Pedibus celerem & pernicibus alis.) Cõuertit rerum epitheta. Nam pernix pedum eſt: vt, Pernicibus ignea plantis: Celeritas pẽnarum eſt, vt, Celeriq; fuga ſub ſydera lapſæ. ¶ Quot ſunt corpore plumę.) Non ipſius, ſed in oium corporibus. Nam exaggeratio eſt: ac ſi diceret, quot ſunt arenæ. ¶ Oculi ſubter.) Aduerbiũ eſt: ac ſi diceret nõ ſub plumis, ſed ſub ipſa. ¶ Tot linguę.) Infinitus eſt numerus. Nam re vera quot ſunt homines, in quibus fama eſt, tot ora habet, q̃ ſunt hominum. ¶ Nocte volat.) Bene naturalem rem dixit. Nam quanto celatum eſt aliquid tanto magis requiritur: & ſine dubio incipiens fama ſemper obſcura

ſcura eſt:quæ diuulgata quieſcit.Vnde ait, Luce ſedet. ¶ Terræq; per vmbram.) Noctem, vmbram terræ eſſe nuſquam apertius ſignificauit. ¶ Cuſtos.) Speculatrix. ¶ Summi culmine tecti.) Per domos nobilium. ¶ Turribus aut altis.) Per aulas regum. ¶ Magnas territat vrbes.) Magnos populos: & dicit plebeios. ¶ Tenax.) In omnibus perſeuerans. ¶ Gaudens.) Propter inuentam materiam. ¶ Facta atq; infecta.) Sicut ſequentia indicant. ¶ Dignetur.) Librauit ſermonem,quaſi perſonæ ſuperioris. ¶ Luxu,quã longa.) Id eſt nunc hyemem inter ſe luxu fouere, inquantum longa eſt ipſa hyems. Fecit talem & alibi figuram:vt, Tybris ea fluuium,quàm longa eſt,nocte tumentem Leniit. ¶ Regnorum ĩmemores.) Hoc fingit. Nam & illi cura eſt Carthago, & Æneæ Italia. ¶ Dea fœda.) Crudelis.

DONATVS.

¶ Extemplo libyæ ma.it.ſ.per vr.) Huius,inquit,facti nulla interpoſita vel modici temporis mora per vrbes Africæ magnas & plurimas fama percrebuit,veniſſe Æneam Troiano à ſanguine cretum,cui ſe pulchra viro dignetur iungere Dido,Nunc hyemem inter ſe luxu quam longa fouere Regnorum immemores, turpiq; cupidine captos.Hæc paſſim dea fœda virum diffundit in ora.hæc fama referebat Troianum virum conſenſu Didonis exceptum,iudicatum dignum cui ſe regina coniungeret, eumq; conuiuijs ſuis vacare ac luxuriẹ,hoc eſt libidinis partibus.feruẽt enim venereæ voluptates,ſicut Terentius ait, vbi interuenerint Ceres,& liber neq; hoc breui tpe,aut diebus ĩterpoſitis,ſed hyeme q̃ lõga,hoc eſt quantũ lõga eſt ac per hoc omni vſqueadeo, vt omnem curam diſponendi regni tuendiq; reijcerent.hoc eſt, quod ait in ſuperiore libri parte.Non cœptæ aſſurgunt turres,nõ arma iuuentus Exercet,portuſue,aut propugnacula bello Tuta parant,pendent opera interrupta,minæq; Murorum ingentes, æquataq; machina cœlo.Hæc de Didone, Æneæ vero reprehenſio fuit,ꝙ in alienis commorans regnis cõmoditatem ſuam negligebat,quam partẽ ex Iouis perſona Virgilius nõ multo poſt pleniſſime proſecutus eſt.heu regni & cætera.hæc paſſim dea fœda virum diffundit in ora? nõ dea fœda.vbi enim,quid ſecus ad miſſum in hominum ſcientiam venerit,turpius q̃ admiſſum eſt carpitur.interea definitionem famæ repetamus,quam poeta interponendo fecit hyperbaton,& eum textum in duas partes abſciſſum poſuit,& minus attentus facit errorem. ¶ Fama,inquit, m.q.n.a.ve.vl.Mobilitate.v.v.q;.a.eun.) Et cito,inquit, ambulat,& fit fortior.vires enim non perdit,ſed acquirit.nam contrarijs iuuatur vtpote monſtrum. ¶ Parua metu primo,m.ſeſe.at.in au. Ingrediturq;.ſ.&.c.i.n.condit.) Veteres omnes multis incorporalibus nomina dederunt & formas,& nonnulla pro numinibus habuerunt, victoriam.ſ.concordiam,diſcordiam, furorem, ſomnum,& cætera ſimilia.ita & famam corporalem eſſe voluerunt,& deam.vt ipſe Virgilius hoc loco ait.hæc paſſim dea virũ fœda diffundit in ora.huic addidit & corpus & corporis incredibilem mobilitatem,& loquacitatem ſatis effuſam,nihilq; occultãtẽ.hoc amplius,vt non tantum veritatis ſit nuntia, verumetiã veris falſa commiſceat,illam monſtri eſſe genus natam ex terra cum gigantibus,volatu alarum vigere,& pedum celeritate,auriũ quoq; ſenſu.& oculis quamplurimis ſemper vigilantem,loquentem plurimis linguis,nullo tẽpore habentem requiem,noctu diuq; volitantem,atq; currentẽ, explorantẽ de ſummis locis quid ſinguli agant,quidue loquantur,magis praua & ficta q̃ vera nuntiantem.iccirco dixit. ¶ Illam.t.p.ira.i.d.Extremam(vt perhibent)cœo enceladoq; ſororẽ Progenuit &c.) Parua eſt inquit,fama,cum metus interuenit.Tunc metus eſt,cum de perſonis potioribus incipit loqui,Sed eadem dicit,primo parua eſt metu,& conſtat eam poſtea non timere,ſed ſumere augmẽtum. deniq; ſequitur,mox ſeſe attollit in auras,ingrediturq; ſolo, & caput inter nubila cõdit.ingreditur ſolo,hoc eſt ambulat in ſolo vt ſit integra locutio.vt autem oſtenderet monſtrum eſſe, vltra ineſtimabilẽ formam,pedes,inquit,habet in terra,& capite tangit cœlum.quod ait,vt perhibent,morem proprium tenuit.in fabuloſis quippe & incredibilibus nõ ſe facit authorem.hoc dictũ ſit de famẹ diffinitione.nunc redeamus ad reliqua,quẹ eadẽ fama per infinitos paſſim loquendo pertulerat.

ACSENSIVS.

¶ Extemplo Libyæ,&c.) Docet famam aduentus Æneæ,& cõiugij cum Didone celebrati,vt ipſa adſerebat,diuulgatam eſſe ꝑ omnes vrbes Libyæ,occaſione cuius poetice deſcribit famam, faciens digreſſiunculam prolixiorem,ſed non iniucundã:de qua
Ordo. re nihil à Donato dictum offendimus. ¶ Ordo autem eſt. Fama it.i.diuulgatur:extemplo.i.ilico(tractum ab auguribus, qui deſignato templo,clamabant extemplo,quo audito,illico ꝓfugiebant ne obſtarent: & inde ſumptum, vt ſignificet cito.& properãter,aut illico.)per magnas vrbes Libyæ:fama.ſ.veniſſe Æneam, &c.vt poſtea dicturus eſt:ſed prius deſcribit famam, dicens, Fama(inquit)exiſtens malum,quo non aliud.ſ.malum eſt velocius,nã viget.i.creſcit & augmentatur mobilitate,qua cætera, ſi corruptibilia ſunt,cõſumunt:& acquirit vires eundo quia quanto ad plures peruenit,tanto maior & potentior eſt:& ipſa parua primo.i.à principio:metu.i.timore:quia nemo audet rem ignotã confidenter diuulgare:& ita in aurẽ dicunt,& ſub fide:& ipſa attollit.i.erigit:mox.i.paulopoſt,ſe in auras:& ingredit.ſ.pedibus:ſolo.i.ſuper terram.& condit.i.abſcondit caput inter nubila:vnde patet ĩmenſum eius excrementum.Terra parens.ſ.gigãtum irritata ira deorum,qui gigantes occiderant:progenuit (vt perhibent:id addidit,quia fabuloſum eſt.)illam extremam.i.extremo loco:& ita peſſimam ſororẽ Cœo,& Encelado,illis gigãtibus,exiſtentem celerẽ pedibus,& alis pernicibus,pro(ſm Seruium)celeribus alis,& pernicib.pedibus:exiſtens etiã monſtrũ horrendum:&,ſup.ingens,quẹ ſunt epitheta,prius Polyphemo attributa:cui.ſ.monſtro, videlicet famẹ,tot ſunt oculi vigiles, ſubter.i.in occulto:quot ſunt plumæ,ſup.in corpore:& ita omnia cito videt,& celerrime defert:mirabile dictu.i.quæ res eſt mirabilis dictu & cui ſonant tot linguẹ,& totidem ora,quot.ſ.ſunt in corpore plumẹ & ſurgit.i.ſurſum,more bruti erigit tot aures ad audiendum:(volunt quidam coniunctim conſtruẽdum eſſe: tot linguæ,& totidem ora:nã quum ſingulis linguis,bini reſpõdeant oculi,& binæ aures,& ita tot linguẹ, & totidem ora,pro vna parte ponentur:quot aures & quot oculi, pro reliqua: ſed in monſtro non eſt ſymmetria obſeruanda:quam tamen ſeruatam non dedeceret.)& ipſa fama volat nocte,quando animantia dormiunt:medio.i.per medium cœli:& per vmbram terræ, ſtridens.ſ.propter velocem impetum:nec declinat lumina ſomno dulci,cæteris quia ipſi dulcis non eſt. Ipſa ſedet luce.i.interdiu,dum res geruntur,aut dicũtur,cuſtos,ideſt obſeruatrix, aut ſpeculatrix:in,ſup.culmine ſummi tecti.ſ.domus vnius nobilis: aut altis turribus.ſ.domorum regum.& territat magnas vrbes ſ.rumore auditorum in domibus,exiſtens tenax.i. perſeuerans aſſertrix:tam ficti,& praui,quàm nuncia veri.i.illius quod verũ eſt.Hæc.ſ.fama talis, vt eſt deſcripta,replebat tunc populos multiplici ſermone,gaudẽs,ideſt lẹta nouitate rerum,& canebat pariter facta,atq; infecta.i.non facta,ideſt & vera, & falſa.ſ.Aeneam cretum.i.progenitum à ſanguine Troiano,veniſſe.ſ.Carthaginem,cui viro,Dido pulchra dignetur ſe iungere,aut, cui Dido pulchra dignetur ſe iungere viro.i.tanquam marito:& hoc quidem factum erat,& verum:& canebat,ſup.nunc i.aliquando Aeneam,& Didonem immemores regnorum,fouere.i.ꝙ fouerent inter ſe luxu.i.ad luxum,hyemem quàm lõga.ſ.eſſet,hoc eſt,alij interpretabantur in bonam partem,dicentes Aeneam eſſe maritum Didonis,alij in peiorem,dicentes,non eſſe matrimonium, ſed eos ĩmemores regnorum, Aeneam.ſ.regni promiſſi in Italia,& Didonẽ regni cœpti in Carthagine,fouere.i.explere luxuriam ſuam,donec peracta hyeme Aeneẹ daretur nauigãdi facultas,& eos captos eſſe turpi cupidine.Dicit Ser.ꝙ fingit regnorũ ĩmemores,quod tamen quantum de Didone in cõceſſo eſt,quãtum de Aenea,non omnino negandũ.Nam dicturus eſt Mercurius iuſſu Iouis,Si te nulla mouet tantarũ gloria rerum, Nec ſuper ipſe tua moliris laude laborem,&c.Dea fœda.i.aut crudelis, aut execrabilis,propterea qđ potius turpia dictu,q̃ honeſta perfert:diffundit paſſim hẹc.i.huiuſmodi noua,in ora virum.i.virorum.i.promulgat hẹc per omnia.

PIERIVS.

¶ Extemplo Libyæ magnas it fama per vrbes.) Nonnulli cod. manu ſcripti, Libyes,legunt declinatu Grẹcanico, vt incitatius proferatur.Sed Libyæ,longe ſuauius eſt. ¶ Fama malum, quo non aliud velocius.) Non eo inficias,quo,in pluribus exemplaribus haberi.Sed forte non diſpliceat,quod in Romano,qua,ſcriptum eſt.Qua,ſcilicet fama,nullum aliud malum velocius: ſed omnino,quo receptius eſt. ¶ Viresq; Acquirit eundo.) Antiqua pene omnia exemplaria,integras ſeruant prẹpoſitiones in compoſitis:vt,adquirit:& ita ſcribi ſolitum vſq; ad Aurelij Antoninĩ Pij tempora:publica declarant monumenta.Ea enim libẽter in teſtimonium adducimus,quod notæ ſemel in marmoribus excauatẹ,nulla ſunt tranſcriptione mutatæ. In arcu igitur Aquẹ Marciæ,verba hæc inter alia ita notata leguntur, ADQVISITO ETIAM FONTE NOVO. ¶ Seſe attollit.) Dicebamus quidem præpoſitiones,Ad,Ab,In,& huiuſmodi incolumes,in cõ-

poſitis

poſitis apud veteres adſeruari, parciſſime tamé ſcriptum, Adtollit, per Ad, inueni. Tametſi grammatici veteres, ad, ante t, indifferéter ſcribi cócedant, propter ſoni ſimilitudinem, quæ in D & T auditur. ¶ Ira irritata deorum.) Nó leui quidem de cauſa, minimis his quæſtiunculis cogimur inhæreſcere, quoties quædam ſeſe offerunt, quæ præter rationem omnem turpiter fuerint negligentia poſteriorum contaminata, velut in hoc verbo, irrito, praua inualuit cóſuetudo, vt geminato rr ab omnibus iam librariis ſcribatur. Volút enim, a litera, quæ de nare canina ſonat, Irrito deductum. Quare perperam oíno legitur in nónullis exemplaribus. Inritata. Sed enim irrito, ab ira, potius eſt, vt & iraſcor: & ita vnico r ſcribédú. Nam in iram ſtimulare ſignificat. Irritum vero, vel inritum pro nó rato, vel rr geminato, ex Scauri ſententia: vel per n, & r, veterum more ſcribi manifeſtum eſt. ¶ Tot vigiles oculi ſubter.) In pleriſq; codicibus antiquis legere eſt pro ſubter, ſubſunt, Tot vigiles oculi ſubſunt. ¶ Terręq; per vmbram Stridés.) In oblógo Vaticano codice ſane q̃ vetuſto, Stridet, habet, finitiua forma, quod minime diſplicet. Et vmbras, numero multitudinis in bona codicum veterum parte. ¶ Nec dulci declinat lumina ſomno.) Nequaquam placet, quod in pleriſq; codicibus antiquis, limina, legitur: quum preſertim apud Catullum, vnde phraſis deſumpta, legere ſit, Flagrátia declinauit lumina. ¶ Dea fœda virum diffundit in ora.) In antiquis aliquot exéplaribus, diffudit, præterito tempore habetur. Sed lóge magis placet præſenti.

Protinus ad regem curſus detorquet Hiarbam,
Incenditq; animum dictis, atq; aggerat iras.
Hic Hammone ſatus, rapta Garamantide nympha:
Templa Ioui centum latis immania regnis
Centum aras poſuit, vigilemq; ſacrauerat ignem:
Excubias diuum æternas, pecudumq; cruore
Pingue ſolum, & variis florentia limina ſertis.
Iſq; amens animi, & rumore accenſus amaro
Dicitur ante aras, media inter numina diuum,
Multa Iouem manibus ſupplex oraſſe ſupinis.
¶ Iupiter oípotés, cui núc Mauruſia pictis HIARBAS
Gens epulata toris, Lenæum libat honorem,
Aſpicis hæc? an te genitor, quum fulmina torques,
Nequidquam horremus? cæciq; in nubibus ignes
Terrificant animos? & inania murmura miſcent?
Fœmina, quæ noſtris errans in finibus, vrbem
Exiguam pretio poſuit, cui littus arandum,
Cuiq; loci leges dedimus, connubia noſtra
Reppulit, ac dominum Æneam in regna recepit.
Et nunc ille Paris cum ſemiuiro comitatu
Mæonia mentum mitra, crinemq; madentem
Subnixus, rapto potitur. nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamq; fouemus inanem.

SERVIVS.

¶ Hiarbam.) Filiú Iouis Ammonis. Liber quum Indos peteret, & per Libyam exercitú duceret, fatigatus ſiti, Iouis ſui patris implorauit auxiliú, & ſtatim viſo ariete fons ſecutus eſt. Vnde factum eſt Ioui ammoni ab arenis dicto ſimulachrum cum capite arietino: quod ideo fingitur, quia ſatis eius ſunt inuoluta reſponſa. ¶ Rapta.) Stuprata, vt, Et rapti Ganymedis honores. ¶ Garamantide nympha.) Nam & proprium poteſt eſſe, & gentile. Nam Garamantes ſunt iuxta Libyam. ¶ Centum.) Finitus pro infinito. ¶ Excubias diuum æternas.) Diffinitio eſt æterni ignis. Quid eſt ignis peruigil? excubiæ deorum. Et ſciendum nó vacare ratione, vt in aliquibus téplis ſit ignis peruigil. Nam poteſtates aut terrenæ ſunt, aut aeriæ, aut ætheriæ: ſed quia æther ignis eſt, ideo ætheriarum poteſtatum templis ignis eſt, vt reddatur eis imago ſui elementi. Eſt autem in templo Iouis, quia æther eſt Mineruæ, quæ ſupra ætherem eſt. Vnde de capite patris procreata eſſe dicitur. ¶ Iſq; amens animi.) Et amator & barbarus. Sane nomen eſſe oſtendit ponendo genitiuum. ¶ Amaro.) Aſpero: vt, Hoſtis amare quid increpitas? ¶ Media inter numina diuum.) Ac ſi diceret, diis teſtibus: vt Salluſtius, Quam mediuſfidius veram licet mecum recognoſcas. Ideſt ſis dictus medius, Ideſt δίου υἱόν, Ideſt Iouis filius. ¶ Supplex oraſſe ſupinis.) Partim precatur: vnde ait, ſupplex. partim conqueritur: vnde oraſſe, ideſt dixiſſe. Hinc & oratores dicimus. ¶ Mauruſia.) Maura. nam protentio eſt. ¶ Nunc epulata.) Dum in epulis eſt. Nam eum deſeruit participium, præteritum epulata, pro præſenti epulans poſuit. Et bene Nunc dixit. officia enim in deos, licet æternam habeant gratiam: & ſpectent tam præteritum quàm futurum, tamen in præſenti plus valent. Semper autem Ioui propter hoſpitalitatem libabatur. Et bene conqueritur, quia humanas res ne tum quidem curat, quum ei tribuitur honor ſacrificii. ¶ Lenæum.) Bacchicú. Nam Liber Lenæus dicitur, quia lacubus præeſt, ideſt ἀπὸ τοῦ ληνοῦ. Nec poteſt dici Lenæus à mentis delinimento, cum ſit à Græco tractum. ¶ Nequidquá horremus.) Quia non iudicio hoc facis. ¶ Cæciq; ignes.) Non quia non videntur: ſed quorum origo non apparet. alii enim de ventis dicunt fieri: alii de nubibus: alii de aere. ¶ In nubibus.) Ac ſi diceret, non ex te fiunt. Si enim errant, tuo non reguntur imperio. Iuuenalis. Nec ventorum rabie, ſed iratus cadat in terras, & vindicet ignis. ¶ Fœmina.) Inuidia à ſexu. & iam incipit ſpecialis conqueſtio. Eſt autem ordo, fœmina errans, quæ in noſtris finibus vrbem poſuit. ¶ Pretio.) Vt oſtendat eam nec meruiſſe per gratiam, nec inuaſiſſe virtute. Et ſi vendidit, quid conqueritur? Vel defraudatus per corium, vel de nuptiarum promiſſione. ¶ Littus.) Vt & ſupra diximus, terram mari vicinam. Modo etiam infertilem vult oſtendere, hoc eſt talem illi dedimus terram, quæ nulli eſſet neceſſaria. ¶ Loci leges dedimus.) Aut quam tributariam fecimus: aut cui ideo conceſſimus ciuitatem, vt in noſtrum veniret matrimonium. ¶ Noſtra.) pro mea. Nobilium eſt autem hic ſermo. Sic Numanus, En quia noſtra ſibi bello connubia poſcunt. Salluſtius, Nos in tanta doctiſſimorum hominum copia. ¶ Dominum.) Vt ſuperius, Liceat Phrygio ſeruire marito. eſt autem de iure quaſi per coemptionem. ¶ Paris.) Similis Paridi: iniuria à perſona. Et bene Paris, quaſi qui ſuſtulit pactum. ſic Iuuenalis, Et caluo ſeruiret Roma Neroni. ¶ Semiuiro comitatu.) Vt O veræ Phrygię. neq; enim Phryges. ¶ Mæonia mitra.) Lydiana q̃ vtebátur & Phryges & Lydii. ¶ Mitra.) Hoc eſt incuruum pileum de quo pendebat & buccarum tegmen. ¶ Crinemq; madentem Subnixus.) Crinem vnguétatum ſubnixum habens. ¶ Rapto potitur.) Stupro fruitur. Ná proprie raptus eſt illicitus coitus. Nec enim hic rapuerat. ¶ Templis quippe tuis.) ac ſi diceret, Non mirum ſi hæc patimur te colentes. Sic ſupra ad irriſionem dictum, Iupiter omnipotés: ac ſi diceret, tu es qui potes omnia. ¶ Fouemus inanem.) Aut quia fruſtra credimus múdi eſſe rectorem: aut quia me tuum filium eſſe confido. Fouemus auté, quaſi rem per ſe infirmam.

DONATVS.

¶ Protinus ad re. c. de. hi. Incenditq; ani. di. atq; agge. i.) Si poetice, & ita vt poſitum eſt, intelligamus, inſtruxit eum fama, atq; iram eius agitauit, quæritur vtrú quas fecerat, an quas apud hiarbam inuenerat? melius eſt intelligere, quas inuenerat, quia dixit exaggerat. facilius enim excitatur in iracúdiam maiorem, qui habet animum ex eadem cauſa commotum. hiarbas quidem qui fuit in Didonis petitione contemptus, eoque maxime alienigená meruiſſet, quod ipſe impetrare non valuit, debuit acrius commoueri, ſic extra poeticum textum quæramus intellectum ſimplicem, cum hiarbas audiſſet rumoribus ſparſis Æneam ex longinquis partibus venienté ſibi proximo & (vt ipſe arbitrabatur) potiori eſſe prelatum, vehemé ter motus eſt. in his. n. vel maxime cauſis intolerãda repulſa eſt, quę túc magis ſentitur, cú inferioré putamus nobis eſſe prelatum. interea oſtendamus hyperbaton, quod diximus factú, deſcriptioné. n. famę tunc poſitá vna deſcriptione diuiſit, hanc ſi ſubtrahas, erit vna narratio, extéplo Libyę magnas it fama per vrbes. ſeq debet, protinus ad regé curſum detorquet hiarbá. ¶ Hic hámone. ſ. r. g. n. Té. io. cen. &c.) Hiarbas (vt Virgilius poſuit) natus ex Ioue hámone. conſtat. n. Ioues pluri mos fuiſſe. Habuit garamátidé vxorem, nó legibus accęptá, ſed raptu interueniéte quęſitá, Africę quippe finibus proximi feruntur eſſe garamátes. hic in finibus ſuis, ac per oés regni ſui partes centum templa formę ampliſſimę cóſtituerat Ioui, atq; aras totidé vigiléq; igné, hoc eſt, q ſemper nutriméntis neceſſariis fotus extingui nó pót, pindeq; excubias diis cótinuas exhiberet. illius

aút

aſit tanta veneratio fuit, vt hoſtiarũ cruore aſſiduo pingue eſſet ſolum. varijs florentia limina ſertis, non tamen dixit, cuiuſmodi ſertis, ſed quum dixit, florentia limina varietatẽ ſertorum, ſplendido vſus locutionis genere, oſtendit ex floribus fuiſſe diuerſis. ¶ Media inter numina diuum.) Media inter numina, quaſi præſentibus teſtibus dijs. ¶ Iupiter omnipotens. c.n.m.p.G.e.t.le.li.ho, Aſ.h.&c.) Iupiter, inquit, quem omnis hæc regio veneratur, ſi vides mala, quæ geruntur in terris, cur tibi non diſplicent? cur hæc fieri ſinis? aut ſi non vides, & non ex te mittuntur fulmina q̃ homines terrent, cur coleris? cur non te vniuerſi contemnimus? Hæc fuerunt principia eius, qui loquebatur, amens animi & rumore accenſus amaro, ecce oſtendimus habuiſſe amaritudinem animi, quam cumulauerat fama, perinde duplici rõne cõmotus talibus cauſis à principio poſitis, ipſam iam proſequitur cauſam approbatione perſonarum, vt indignum aſſerat factum. ¶ Fœmina, quę noſtris errans in finibus, &c.) Tulit ſe à nomine & dignitate perſonæ, & ait fœmina quaſi abiecti ſexus. nam Terentius ita ex iracũdi ſenis perſona ait fœmina quaſi abiectũ ſexus. Tu, inquã mulier quæ me omnino lapidem, non hominem putas. Addidit ſecundum conuitium, quæ noſtris errans in finibus, hoc eſt peregrina & vagans vrbem exiguam pretio poſuit. non quo vere exigua fuiſſet, ſed talem dicere debuit, qui deformãtis animo loquebatur. pretio poſuit quæ adhuc ſedem non habuiſſet. nos ergo ei exiguum ſpatium vendidimus, vt hoc genere oſtenderet nouam dominam deferre potioribus & originalibus incolis & prioribus dominis debuiſſe. Cui litus arandum, cuiq; loci leges dedimus, Colona, inquit noſtra & ſub noſtris legibus degens. Hęc nõ ſunt omnia pro veris accipienda, quæ amens fundebat, quę iactabat inimicus, quæ clamabat iratus. ¶ Connubia noſtra re.ac.do. Æ.in.r.re.) Et perſonarum & facti comparationem faciens, ait. recuſauit noſtra connubia. noſtra quód, ait, in pronomine meritum perſonæ quaſi melioris & potentioris expreſſit. deinde connubij commemorationem fecit, vt oſtenderet in cauſa honeſta poſtulatam repulſam remittere maluiſſe. ſuſceptum aũt Æneam dominum, potius quàm maritum. huius obtrectationem ſubiungit, vt ſatiet indignitatem facti cum eius deformatione, quem ſe contempto dolebat amiſſum. ¶ Et nunc ille Paris.) Per originalis hominis illicitum factum crimen inuentum eſt. cuius Æneas aſpiceretur inuidia, cum non ſit ſimilis cauſa, quando ille alieni matrimonij rapuit fœminam. Æneas autem viduæ videbatur eſſe coniunctus, & ei quæ nubendi & eligendi quem vellet liberum habuiſſet arbitrium. ſed quid faciemus more hominum, qui in vltione conuitiorum etiam falſa componunt? ¶ Cum ſemiuiro comitatu.) Ecce iam maledictorum iniuria non in Æneam ſolum, ſed in omnes Troianos extenditur. Semiuiros quippe appellauit vniuerſos, hoc eſt duos præferentes ſexus ambos ex ſemiſſibus conſtantes, quibus nihil eſt deterius, vtpote qui corpore præferant virum, animo tamen & corruptione cultu quoque fœminas imitentur. dat quoq; coniecturale argumentum, quo probet infames, & ipſum pręcipue ad eiuſmodi crimen detineat, in quo omnis cardo doloris & cauſa conſtabat. ¶ Mœonia.m.mi. c.q;.ma.Su.) Quem cum videas, ait cenſeas eſſe mulierem, mitra ille quippe & vſq; ad mentum crines madentes vt fœminis. ¶ Rapto potitur.) Hoc eſt coniunctione quæſita per violentiam, & tamen cum ſit tantis ludibrijs obnoxius, ego repulſam merui & ceſſit præda raptori. ¶ Nos munera templis Qu.t.f.f.q;.fo.i.) Quãdo, inquit, alia vides & probas, non tuis cultoribus ſed alienigenis prodes, incaſſum tuis templis ferimus dona, & numen putamus eſſe, quod non eſt. ecce & ipſum, quem ad hanc partem neceſſarium putabat, lædit. quod facit amentiæ malum, & doloris impatiens animus cui nonnunq; datur venia, quoniã mentis interueniente corruptione peccatur. deniq; ipſe Iupiter cõmotus non eſt, ſicut ipſe poeta monſtrauit dicens.

ASCENSIVS.

¶ Protinus ad regem.) Declarat quomodo fama ad Hiarbã regem, aut ductorem Libyę peruenerit: vtq; ille Iouẽ patrẽ orauerit. de qua re dicit Donatus ſic. ¶ Media inter numina.) q.d. dijs teſtibus. ¶ Iupiter omnipotens.) Si hęc vides: cur nõ punis? Si nõ vides, nõ es dignus, vt colaris. ¶ Fœmina.) Quaſi abiecti ſexus: vñ magis dolendum. Sic Terẽ. Tu inquã mulier quę me omnino lapidem, nõ hominem putas. ¶ Errans.) Exul peregrina, & ſine vrbe. ¶ Cõnubia noſtra.) A facto & perſona facit comparationẽ. ¶ Noſtra.) q.d. tãti viri & dolet ꝙ ſuum connubium reppulit. i. ſe maritum: & accæpit Æneam exulem, nõ maritum, ſed dominũ, quem deinde ab habitu vituperat. ¶ Semiuiro.) Duos proferunt ſexus, ſed dimidiatores, vt neq; viri, neq; fœminę ſint: qua coniectura probet infames eſſe. ¶ Nos.m.) q.d. incaſſum ſacrificamus: quũ nõ tuis cultoribus ſed alienigenis prodes. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Fama, ſup. detorquet. i. vi dirigit: curſus. ſ. ſuos: protinus. i. ſtatim ad Hiarbam, regem. ſ. Libyæ: & incẽdit. ſ. incendio, irarũ animum. ſ. eius: dictis. i. relationibus rerum nouarum, & ipſi diſplicentium: atq; adgerat. i. adcumulat, iras. ſ. eius: hic. ſ. Hiarbas ſatus. i. procreatus: Hammone. i. Ioue harenario: & hoc nympha, ſup. quadã. Garamantide. i. de patria, aut gẽte Garamãtũ, rapta. ſ. à Ioue (& hoc ſi patronymicum intelligatur, pro gentili poſitũ, ꝙ ſi qs Garamãtide, cuius nõiatiuus eſt hęc Garamãtis, huius Garamãtidos, proprium mauelit. Ordo ſit, & hoc Garamãtide nympha rapta. ſunt aũt Garamãtes, populi (vt Strabo docet) à maioris Syrtis receſſu diebus quatuor, ad hyemalis ortus.) Hic ergo ſatus Hammone, & Garamãtide: poſuit. i. conſtituit, & conſecrauit Ioui. ſ. Hammoni, patri ſuo, ſup. in regnis. ſ. ſuis: latis. i. amplis centum templa immania. i. ſane magna: ita vt minitari videãtur, & immania cenſeãtur: ſicut immania cetæ dicitur in. v. Et poſuit centum aras, & ſacrauerat ignem, vigilem. i. vigilia ſumma, ne extinguatur obſeruandum: appoſitorie, æternas excubias. i. vigilias extra cubicula exiſtẽtium: diuum. i. in honorem diuorum: & quæ fierent diuis, nõ à diuis: & ſacrauerat, aut fecerat: ſolum, ideſt terram, pingue. i. imbutam cruore: pecudum. ſ. mactatorũ: & limina. ſ. veſtibulorum, aut delubrorum: florentia varijs ſertis. i. habentia ſerta variorum florum: iſq;. i. & is. ſ. Hiarbas: amẽs animi. i. impotẽs animi, more amentium, qui ſine mẽte ſunt ſaltem bona: ſicut dementes peruerſa ſunt mente, & accenſus rumore amaro. i. aſpero, & acerbo, dicitur oraſſe, ſupplex manibus ſupinis. i. habẽs manus ſupinas. i. erectas ſurſum, oraſſe dicit. i. oratiõe ſequẽti adloquutus eſſe, Iouem. ſ. patrem ſuum: multa, ideſt multum, vt ſit nomẽ pro aduerbio: aut multa. i. multas res ante aras, quas. ſ. conſtituerat: & inter media numina diuum. i. deorũ: hoc eſt, dijs teſtibus, & præſentibus. Oraſſe autem dicitur ſic: O Iupiter omnipotẽs, cui gẽs Mauruſia. i. Mauritana: epulata nũc, i. iam epulis ſaturata: toris. ſ. triclinij: hoc eſt, lectis diſcubitorijs: libat. i. offert guſtando: honorem Lenæum. i. Bacchicum: hoc eſt, vinum: aſpicis hæc? amara interrogatio. Nam ſi dicat, Iupiter nõ aſpicio, inferat: ergo deus nõ es. Sin aſpicio: ergo iniquus, q tuos nõ iuuas, quum ſis Iupiter. i. iuuans pater dictus: & omnipotẽs: an nos horremus nequidq;. i. fruſtra te, ò genitor, quum. i. quãdo torques. i. vi, impellis fulmina: & ignes cæci. i. fortuiti & errore in hunc, aut illum decidentes, non ex præcepto tuo in nubibus. i. qui ſunt in nubibus, dum fiunt tonitrua, & miſcent murmura inania. i. tonitrua nõ timẽda quum naturalia ſint, & non à te miſſa in vindictam malorum? hoc eſt, nũquid non timendus es? & videtur ꝙ ſic: quia neq; pios cultores tuos iuuas, neq; impios punis. Nam fœmina, nõ dicit regina: ſed in diminutionẽ dignitatis eius fœmina, quę errans. i. profuga, ſedem, quærens in finib. noſtris. i. in extremis regni noſtri oris: poſuit vrbem exiguam pretio quia (vt dictum eſt:) Mercatiq; ſolum, facti de nomine Byrſam Taurino quantum poſſent circundare tergo: cui. ſ. fœminæ nos dedimus littus. i. extremã oram regni noſtri: arandum. i. colendum: & cui dedimus leges loci. i. iura noſtra, vt à nobis tributaria fieret (hoc aũt in cõtemptũ Carthaginis finxit poeta, quaſi à primordijs tributaria fuerit, iure quidẽ licet vi pſcripſerit) hæc (inqt) fœmina nobis obnoxia, & merito ſubdita: reppulit. i. per cõtemptũ reiecit noſtra cõnubia: ac recępit Æneam dominum. i. ipſi dominaturũ imperioſe: in regna. ſ. ſua, à nobis cõceſſa. Et nũc ille. q.d. notiſſimus Paris. i. ſimilis Paridis adulter, & alterius cubilis inuaſor (q̃ſi vero Dido ſibi debeatur, hoc dicit) ſubnixus mẽtum & crinem madẽtem. i. delibutum vnguento: hoc eſt, habens mentem & crinem ſubnixum. i. fultum & ſuſtẽtatũ: mitra Mœonia. i. Lydia, qua etiam Phryges vtebantur. (erat autem genus pilei incurui, de quo depẽdebat buccarum tegmen vt mitris epiſcoporum noſtrorũ.) ſubnixus dicit, cum comitatu, ſemiuiro & ſemimuliebri: (quia ſexu quidem viri erãt: ſed aĩo & habitu mulieres videbantur. dicitur ergo nunc in dedecus ſemiuir, quia altera pars infra virum eſt: aliquãdo in laudem, quãdo vltra virum eſt: vt in his, qui & ſemidei ſunt.) potitur rapto. ſ. cõiugio: aut abſolute rapto. i. re rapta, aut Rapina, videlicet fœmina illa, quæ noſtra connubia repulit. Quippe, qa certe, nos ferimus, ideſt adferimus: tuis templis. i. ad tua templa: munera. i. oblationes: aut ferimus. i. offerimus, ſup. in tuis templis munera: q; ꝓ &: hoc eſt, tamẽ fouemus famam inanẽ. i. nõ ſortientem effectum. Famam enim ſignificat fuiſſe, ꝙ Didonem haberet coniugem quam petierat, nec vero ſimile erat ꝙ ab ea repelleretur. & de ea fama potius intelligetur loqui, q̃ de fama generis ſui, aut gubernatiõis Iouis.

Id enim

Id enī ei maxime dolet, q̄ ab ea repulſus ſit, & ita vituperio habitus, quum ab inferiore id fiat.

PIERIVS.

¶ Excubias diuū æternas.) Vetuſta q̄dā exēp. legūt, Excubiasq́; deum æter. Sed vulgata lectio magis approbata. ⸢Cui nūc Mauritia pictis Gens epulata toris.) In antiq̄s cod. manu ſcriptis paſſim legere eſt, Maurufia, vt Græce ſcribit per υ vocalē q̄ntam, in pene vltia, Μαυρούσιοι γὰρ μαῦροι ἔθνος μέγα λιβύων. Neq́; tamē mirandū, υ literam in ι trāſiſſe, quū multa hm̄oi reperiamus, q̄ p ætates īmutata ſunt. Sed n. & Mauritania, cuius nominis ſecūda ſyllaba a principio p̄ ι ſcribitur, tam apud Græcos, quàm apud Latinos ſcribitur, olim per υ pſilon notabatur. vt inſpicere eſt in Hadriani Auguſti nūmis Mauretania. Iam vero & Iupiter vnico p, in antiquis codicibus habetur. ⸢An te genitor cū fulmina torques. Nequidq̄; horremus?) In vetuſtis aliquot exēp. legere eſt, An nę genitor, vt næ intelligēdo, apud Terētiū. Verū in pleriſq́; Ne, abſq́; diphthongo notatum eſt. vtcunq́; vero magis placet vulgata lectio, An te genitor, quū fulmina torques, Nequidq̄; horremus.

⸢Talibus orantem dictis, aramq́; tenentem ÆNE.
Audijt omnipotens, oculosq́; ad mœnia torſit
Regia, & oblitos famę melioris amantes.
Tum ſic Mercurium adloquitur, ac talia mandat.
⸢Vade age nate: voca Zephyros, & labere pēnis, IVP.
Dardaniumq́; ducem Tyria Carthagine, qui nunc
Expectat, fatiſq́; datas non reſpicit vrbes
Adloquere: & celeres defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promiſit, Graiumq́; ideo bis vindicat armis:
Sed fore qui grauidam imperijs, belloq́; frementem
Italiam regeret: genus alto à ſanguine Teucri
Proderet: ac totum ſub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec ſuper ipſe ſua molitur laude laborem,
Aſcanióne pater Romanas inuidet arces?
Quid ſtruit? aut qua ſpe inimica in gente moratur?
Nec prolem Auſoniam & Lauinia reſpicit arua?
Nauiget, hæc ſumma eſt, hic noſtri nuncius eſto.

SERVIVS.

¶ Oculoſq́; ad mœnia torſit.) Vt inde pellat Æneam: ne videatur eſſe cōtrarium quòd turbantur omnia Ioue Africam reſpiciēte. Nam vtrunq́; à turpi liberat fama. ⸢Voca Zephyros.) Aut q̄bus Æneas nauiget: vnde eſt, Nec Zephyros audis ſpirare ſecundos. aut qui vehant Mercurium: vt, Ventoſq́; ſecabat. Item, Rapido pariter cum flamine portant. ⸢Tyria Carthagine.) Pro Carthagini: & pro aduerbio in loco, de loco poſuit: ſic Horatius, Romæ Tybur amem, ventoſus Tybure Romam, p Tyburi. ⸢Expectat.) Moratur, & terit tēpus. ⸢Nō illum nobis.) κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus. ⸢Pulcherrima.) Epitheton perpetuum, nec ad præſens negocium pertinens. ⸢Graiumq́; ideo bis vindicat armis.) Alij dicunt bis, ſemel à Diomedis ſingulari certamine: in quo à Diomede percuſſus eſt ſaxo. Iuuenalis, vel quo Tydides percuſſit pondere coxam Æneæ. Et item in excidio, ſicut legimus, Deſcendo, ac ducente deo. Alij dicunt propter Diomedis & Achillis certamina ſingularia: ſed quando cum Achille dimicauit, à Neptuno liberatus eſt. Poteſt autem pro Venere factum videri. Sic Iuno imputat Veneri, quod pro ea factum eſt: vt, Potes in totidem claſſes conuertere nymphas. Poteſt etiam alter ſenſus eſſe. Nam Troia ab Hercule, qui & ipſe Gręcus fuit, capta eſt: vt intelligamus iam tunc Æneam natum fuiſſe. Nec enim multum tempus interfuit: quum conſtet Priamo tunc ab Hercule imperium traditum. ⸢Grauidā imperijs.) Vnde multi imperatores poſſent creari: vt, Hinc populum late regem. Ideo autem grauida ablatiuo iungitur: quia etiam iam grauis illa re dicimus. Vnde eſt huius origo ſermonis. Sic Plautus in Amphitryone: Vxor tua nō puero, ſed peſte grauida eſt. ⸢Belloq́; frementem.) Exceptis temporibus, quibus à latino regebatur: vt, Longa populos in pace regebat. Nam aliàs bellicoſa fuit Italia. ⸢Proderet.) Modo protenderet, ideſt propagaret. Propago autem ſi genus ſignificet, pro, breuis eſt: vt ſit, Romana potes Itala virtute propago. Si de arbore dicas, producitur, pro: vt, Flexos propaginis arcus: Nec ſe ſpectent prodere ſane. Significat & decipere: vt, Vnius ob iram Prodimur: & eſt in infinitum hæc lexis polyſemos. ⸢Super ſua laude.) Ideſt pro ſua laude: & Græcum eſt ſchema. ſic enim Demoſthenes ὑπὲρ τοῦ ςεφάνου, Ideſt pro corona. ὑπὲρ ἐκείνου, pillo. ⸢Molitur.) Præparat aut exercet. ⸢Aſcanióne.) Propter illud quod frequenter diximus, ipſi imperium deberi. Ideo autem hoc aſſerit poeta, vt laudando Iulium Cęſarem laudet, quia ab eo originem ducit: vt, Iulius à magno demiſſum nomē Iulo. ⸢Romanas inuidet arces.) honeſtior eſt elocutio, ſi addamus quam rem inuidemus, vt, Liber pampineas inuidit collibus vmbras. ⸢Inimica in gente.) Præoccupat quaſi præſcius. ⸢Nec prolem auſoniam.) Vt in ſexto, Nunc age Dardaniam prolem quę deinde ſequetur Gloria. ⸢Hæc ſumma eſt.) i. mei præcepti collectio. Iuuenalis, in ſumma, non Maurus erat, neq́; Sarmata Metrax.

DONATVS.

¶ Talibus oran. di. a. q́; te. Audijt omnipotens.) Quamuis contumelioſis dictis rogantem, tamen quia tenendo aras deuoti officium teſtabatur, hunc Iupiter audijt. ⸢Oculoſq́; ad mœ. t. Re. & ob. fa. melio. aman.) Ad, bis accipitur, vt ſit, torſit oculos ad mœnia, & ad eos, qui amoribus vacantes reiectis partibus honeſtatis & commodis. nuſquam ſic vitia amoris expreſſa ſunt, vt in hoc libro. vbi enim amor interuenerit, nihil præter libidinem cogitatur. non vtile aliquid quæritur, commoditas nulla, honeſtas nulla tractatur, ſubit negligentia omnium rerum, negocia differūtur, officia languent, ſic in obliuione veniūt omnia, quaſi vniuerſorū commoditas actuum in ſolo amore conſiſtat. ⸢Tum ſic Mercurium allo. ac ta. man. Vade age na. vo. zephy. & la. pen.) Vade, quaſi officium pedum neceſſarium ſignificat, & poſtea dixit, vade age nate voca zephyros, & labere pennis. cū igitur vade, & labere, diuerſum ſit. quomodo poteſt intellectus cum ſua integritate diſterni? vade, inquit, voca Zephyros, & cum flare cœperint pennis labere. pennæ enim ſine ventorum flatu tardiores ſunt. Accæpto autem ventorum adiumento in celeritatem nimiam concitantur, & tota maturitate ad deſtinata perueniunt. ⸢Dardaniūq́; ducem, &c. Alloquere. & celeres defer mea dicta per auras.) Dixit, vade, dixit hoc ipſum vade qua facilitate poſſit impleri. voca, inquit, ventos, & pēnis labere. Dardanium, inquit, ducem. ne incertum Mercurius haberet, ad quē mandata illa eſſent perferenda. deſignauit Iupiter etiam locum dicēs. Tyria Carthagine qui nunc expectat, fatiſq́; datas non reſpicit vrbes alloquere, & celeres defer mea dicta per auras Ille eſt, inquit, ad quem te mitto, qui conſiſtendum apud Carthaginem inutiliter putat. nec in animo habet, quæ illi terræ fataliter attributæ ſint. quod de Carthaginis inimicitijs hic ſtrictim dictum eſt: in mandatis infra poſitis plenius dicit. & celeres defer mea dicta per auras. ſic ait mando, vt ad ipſum mandata mea tota celeritate perueniant. confideremus cuiuſmodi verbis vſus ſit Iupiter. Vade imperatiuum eſt, age hortatiuum. Cum imperatiuo autem religioſum & piū connectit. voca, labere, alloquere, defer. quæ imperatiua ſunt, quorum alia ſpectant ad perſonam patris, regis vero alia, vt ille duplici neceſſitate conſtrictus voluntatem patris impleret, & regis. ⸢Non illum nobis genitrix pulcherrima talem Promiſit, &c.) Quod ait, talem, hoc ſignificat amatorem deſidioſum, negligentem, obliuioſum. poſt hanc vituperationem ſequitur plena laudatio. non iccirco, inquit, bis euaſit infortunia patriæ ſuæ, vt Carthaginem foueat. & apud ipſam otio & luxuriæ vacet, ſed vt feroces Italiæ populos domet, & pululantia imperia virtutis ſuæ maieſtate compeſcat, repetatq́; orientem patriā, & genus teucri cum omni orbe feliciore fortuna conſeruet, ad hanc felicitatē natus eſt, ad hoc illū genitrix ſua ſuſcepit, & aluit. Hæc cum dicuntur, quod ſolum poſſit illi contingere cui tanta proſperitas debeatur, recte commotus eſt Iupiter. non iam propter Hiarbę querimoniam, ſed propter eum, qui ceſſando apud Carthaginem ſpem ſuam probatur deſeruiſſe, vt autē illum etiā inuitum iuberet excludi, addidit cumulum laudis eius, quum dicit, Ac totum ſub leges mitteret orbem. conſtabat. n. ante Romanū imperium, quod ab Ænea ſumpſit initiū, regna fuiſſe nullis legum nexibus iuncta, ac per hoc futurū vt perdomita Italia atq́; poſſeſſa Æneas totū orbē ſub leges eēt fortuna ſuffragāte miſſurus.

rus. ¶ Si nulla accendit tantarum gloria rerum, Nec ſuper ipſe ſua mo.lau.la. Aſ.ne.pa.ro.in.ar.&c.) Si nulla, inquit, eum agit futuri temporis ſpes, nec excitatur rebus lætis, nec contemplatione laudis aliquem laborem molitur. hoc eſt ſi torpens otio nō vult laborare pro gloria ſua? & contra inſtitutum naturæ faciens inuidet filio imperium tantum? quid ſtruit? aut qua ſpe inimica in gēte moratur? quid fouet æmulam? quid ſtruit cum inimica? nec prolem auſoniam, nec lauinia reſpicit arua? Ex perſona Iouis bene proceſſit, quoniam futura nouerat, & ventura bene habuit cognita. nauiget, ſi illam, inquit, in obliuionem duxit, non licet hic immorari, ſed inimicæ Carthaginis excluſus finibus nauiget. hęc ſumma eſt, hic noſtri nuncius eſto. mandatorum, inquit, hęc ſumma eſt, hic noſtri nuncius eſto. Hæc eſt concluſio definita præcepti, vt relinquat Carthaginem nauigando, & hoc ſolum ei volo nunciari. conferenda ſunt, quæ Hiarbas in inuidiam contulit, & quemadmodum hæc accæperit Iupiter, ne remaneat illud, vt in excluſione Æneæ Hiarbas vindicatus eſſe videatur. nam non ita eſt. Iupiter quippe vt ſupra dictum eſt magis inde commotus eſt, quod Æneæ in obliuionem quodammodo veniſſet Italia, & conſulentis officio Mercurium miſit, qui ad meliora & propria truderet ſegnem. proinde ſi omnia Iouis ipſius verba conſiderentur, nihil hiarbæ contemplatione inuenietur mandaſſe Mercurio, nec ad illius aliquam culpam pertinere poterit, qui Carthaginis finibus excludi præceptus eſt. dixerat Iupiter, ſcilicet. completa autem iuſſione, in ſumma ſubiungit, quos actus habuit Mercurius.

ASCENSIVS.

¶ Talibus orantē, &c.) Docet auocatum Æneam, ab Carthagine in Italiam, à Mercurio, monitu Iouis, cuius orationē ad Mercuriū hoc loco recitat. De qua, quum nihil habeamus ex Donato. ¶ Ordo eſt. Omnipotens. ſ. Iupiter: audijt. i. exaudiuit, pro parte, quantum. ſ. ad hoc ꝙ tacite petit Æneam, quem ſibi prælatum dolebat illinc amoueri. Hiarbam. ſ. orantem. i. oratorie loquentē: talibus dictis. i. præmiſſa oratione: ac tenentem aram ex more. ſ. obteſtantium: & torſit. i. flexit: oculos ad mœnia regia. ſ. Carthaginēſia, & ad amātes oblitos melioris famę. i. immemores regni ſui, Æneam regni quo vocabatur: & Didonem eius quod extruere cœperat: & adloquitur tum. i. deinde Mercurium ſic, ac mādat talia: O nate. i. fili: genuit enim eum ex Maia: age, cohortandi eſt, beniuole: vade, voca Zephyros, quibus. ſ. Æneas, nauiget: aut quibus ipſe ex Cyllene deferatur: & labere pēnis. ſ. alarum tuarum: & adloquere ducem Dardanium. ſ. Æneam, qui expectat. i. ĩmoratur nūc Carthagine: Tyria. i. à Tyrijs extructa: & non reſpicit. i. non attendit: vrbes. ſ. Italicas: datas. i. conceſſas ei, fatis. i. à fatis: hoc eſt, deorum volūtate, & præordinatiōe: & defer. i. deorſum fer: mea dicta. i. mādata: per auras celeres. i. quas celer pertrāſeas: & dic, ſup. illi: ꝙ genitrix. ſ. eius pulcherrima, videlicet Venus: nō promiſit nobis illum fore talem. i. voluptati deditum: neq; vindicat. i. eripit: & liberum ſeruat his armis, Graium. i. Gręcoꝝ, forte ſub Laomedonte & nūc ſub Priamo, aut ſemel cum Diomede cōcurrentem: & ſemel in ipſa Troię ruina, per tela: per ignes deſcendētem: ideo. i. ad eum finem vt mulieri inſeruiat: ſed promiſit, ſup. fore. i. futurum eſſe: talem, ſup. aut eum, qui regeret imperijs, Italiam grauidam imperijs, & frementem bello. i. Martiam & bellicoſam: (Reſpicit ad Auguſtum, qui inde originē traxit.) & qui proderet. i. porro dederet. hoc eſt, propagaret, & portēderet genus. i. progeniē, ab alto ſanguine Teucri. i. quod per Teucrū auctum eſt: aut Teucri, pro Dardani, ac mitteret totum orbē ſub lege, quod Auguſtus tandem effecit. Si nulla gloria tantarum rerum: accendit. i. incitat ardenter eum: nec ipſe molitur. i. cum molimine tētat laborem: ſuper. i. pro: ſua. i. propria laude: ne, ideſt an ipſe pater. i. quum ſit pater Aſcanij (dubitat tamen Titus Liui. an huic Aſcanio, an vero poſthumo, regnum obtinuerit.) inuidet Aſcanio, arces Romanas: quæ. ſ. olim ab Aſcanij ꝓgenie extruentur: ꝙ in perſona Iouis recte dicitur, qui ſciuit Romanas arces futuras. Quid ſtruit. ſ. in Carthagine? aut qua ſpe moratur in gente inimica?



inimica? nec reſpicit prolem Auſoniam? aut quæ in Auſonia.i.in Italia oritura eſſet: aut Lauiniam puellam regiam, quā Didoni præferendam innuit? &, pro.i.nec reſpicit arua Lauinia? quę.ſ.illi in agro Laurenti ſubijcientur. Nauiget: non dicit quo, ſed ſatis innuit in Italiam nauigandum: id tamen non dicit, quia prius in Siciliam deferentur. Hæc eſt ſumma.ſ.mandatorum: hoc eſt omnia mandata mea in hoc recidunt, vt q̄ primum nauiget: & ergo eſto nuncius noſtri.ſ.mandati, aut dicti: hic.i.in hac re.

PIERIVS.

¶ Tunc ſic Mercurium adloquitur.) In antiquis aliquot, Tum, habetur. ⸿ Non reſpicit vrbes.) In Oblongo codice, & in Mediceo, perſpicit. In aliquot alijs, Proſpicit, habetur: ſed eodem ſenſu, reſpicit, paulo infra repetitum eo verſu, Nec prolem Auſoniā, & Lauinia reſpicit arua. Cuius loci teſtimonio, pleriq; in limināri pagina, libro primo Lauinia venit littora, legendum arbitrati ſunt: quaſi vtrunq; nomen ex commodo ſuo formare poetę nō licuerit. ⸿ Genetrix pulcherrima.) In puetuſto cod. Genetrix pulcherrima. Ac de pulchro quidem ſatis diſputatum, ita etiam de genetrice, cuius nominis ſecundam ſyllabam per e ſcribi debere, antiqua marmora, nummi, & Grammatici veteres monēt. ⸿ Bis vindicat armis.) In Longobardico codice, Vendicat, per e legitur. Sed vindex, & multa alia, per i ſcribi debere indicant. ⸿ Genus alto à ſanguine Teucri.) In codicibus pleriſque veteribus abſq; a, præpoſitione, ſcriptum eſt, Genus alto ſanguine: venuſtate haud quaq; pari.

SERVIVS.

⸿ Dixerat: ille patris magni parere parabat **POE.**
Imperio, & primum pedibus talaria nectit
Aurea, quæ ſublimem alis. ſiue æquora ſupra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit: hac animas illo euocat Orce
Pallentes, alias ſub triſtia Tartara mittit:
Dat ſomnos, adimitq;, & lumina morte reſignat.
Illa fretus agit ventos, & turbida tranat
Nubila: iamq; volans apicem, & latera ardua cernit
Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit:
Atlantis, cinctum aſſidue, cui nubibus atris
Piniferum caput: & vento pulſatur, & imbri,
Nix humeros infuſa tegit: tum flumina mento
Præcipitant ſenis, & glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Conſtitit, hinc toto præceps ſe corpore ad vndas
Miſit, aui ſimilis, quæ circum littora, circum
Piſcoſos ſcopulos: humilis volat æquora iuxta.
Haud aliter terras inter, cœlumq; volabat,
Littus harenoſum Libyæ, ventoſq; ſecabat
Materno veniens ab auo Cyllenia proles.

¶ Parere parabat.) Nō rīdet quaſi numen inferius: ſed dictis obtemperat. ⸿ Talaria nectit.) Mercurius ideo dicitur habere pennas, quia citius ab omnibus planetis in ortū ſuū recurrit. Vnde & velox & errans inducitur: vt, Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes. ⸿ Tum virgam capit.) i. caduceum: quod p̄mo Apollo habuit, & donauit Mercurio, lyra ſibi tradita. Sic Horatius, Fraternaq; humerū lyra. Huius aūt virgæ hæc rō eſt, Mercurius & oratiōis deus dicit̄, & interpres deorum. Vn̄ virga ſerpentes diuidit.i.venena. Nā bellantes interpretū oratione ſedantur. Vnde ſecundum Liuium legati pacis, caduceatores dicuntur ſicut.n.p feciales bella indicebātur, ita pax p caduceatores fiebat. ἑρμῆν autē Grǽce dr̄, ἀπὸ τῆς ἑρμηνείας Latine interpres. ⸿ Animas.) Pro vmbris: ſecundum poeticum morem. Animæ enim in cœlo ſunt: vt, Viſa dehinc cœlo facies delapſa parentis. Huius aūt rei ratio alterius eſt ſcientię. ⸿ Lumina morte reſignat.) Claudit, perturbat. Eſt & aliud quod Phyſici dicunt, pupillas quas in oculis videmus, morituros ante triduum non habere: quibus non viſis, eſt ſumma deſperatio. Hoc ergo dicit Reſignat, hoc eſt auffert ſigna luminis. ⸿ Tranat.) Tranſuolat: vt, Nare per æſtatem liquidam ſuſpexeris agmen. ⸿ Apicem, & latera.) Bene ei quæ ſunt hominis dat. Nam rex fuit. qui quum audiſſet oraculo cauendum eſſe à Iouis filio, & timore nullum ſuſciperet, à Perſeo in montem conuerſus eſt viſo Gorgonis capite: eo quòd illum noluit ſuſcipere. Vt autem in primo diximus, peritus aſtrologiæ fuit. Nam & Herculem docuit. Sane latine Telamon dicitur, ſicut Nilus Melo. ⸿ Fulcit.) Suſtinet: nam altus eſt nimis. ⸿ Nix.) Niuis facit: ſed verbum ninguit non hinc venit: ſed ab eo quod eſt hæc ninguis & he ningues. Sic Lucretius, Albas effundere ningues. Ninguit autem prima perſona caret, & ſecunda: quia non eſt in noſtro arbitrio. ⸿ Præcipitant.) Vt, Nox humida cœlo Præcipitat. ⸿ Senis.) Aut propter ætatem: aut alluſit ad niues: vt, Gelidus canis cum montibus humor Liquitur. ⸿ Paribus alis.) Leni volatu, vt dixit: &, In cœlum paribus ſe ſuſtulit alis. ⸿ Cyllenius.) Ab auia: vnde paulo poſt, Cyllenia proles. Aut à Cyllene Arcadiæ monte, vbi dicitur eſſe nutritus. ⸿ Toto corpore.) Vno impetu excuſſus. Sic Lucanus, Nec ſe tellure cadauer Paulatim per membra leuat, terraq; repulſum eſt Erectumq; ſemel. ⸿ Aui ſimilis.) Incongruum heroo credidit carmini, ſi mergum diceret: vt alibi Ciconiam per Periphraſim poſuit: Candida venit auis longis inuiſa colubris. Sic eſt, Et teſta cū ardente videret Scintillare oleum. ⸿ Littus harenoſum Libyæ.) Bene harenoſum addidit. Nam in Libya erat: ſed nō in harenoſa. Mauritania enim aſpera & ſylueſtris eſt. ⸿ Materno ab auo.) Per Maiam Atlantis filiam.

DONATVS.

¶ Ille patris magni parere parabat Imperio, & primum pedibus talaria nectit Aurea, &c.) Poſt dicta patris, Mercurius, vt iuſſa potuiſſet plena executione complere, neceſſaria vſibus ſuis adhibebat, quorum adminiculis adiutus & volare poſſet, & commoda poteſtate ad deſtinata contēdere. ⸿ Iam q; volans api. & la. ar. cer. Atlantis duri, &c.) Ex occaſione deſcribit Atlantis ſitum, & cum ſit mons, tamen quia hominis habuit nomen, hunc aſſignat ſub definitione humani corporis. volans, inquit, Mercuri⁹ cernebat latera duri atlātis, durum dixit propter ſaxa montis, & qui per durā naturam roboris cœlum vertice ſuo ſuſtinere potuiſſet, & ferre, deniq; ſequitur, cœlum qui vertice fulcit, vt oſtenderetur, quid ſit, duri. dixit ergo durum, dehinc dixit cœlum qui vertice fulcit, vt altiſſimū quoque monſtraret, vſque adeo vt ſuo vertice ſuſtineat cœlum, & hoc ad intellectū poteſt accedere, verticem ipſius eſſe ſuperiorem potuiſſe, niſi hunc cœli magnitudo preſſiſſet, Atlantis, cinctum aſſidue cui nubibus atris Piniferum caput vento pulſatur & imbri, videbat Atlantis latera videbat humeros, videbat & cinctum, videbat & caput eius piniferum, quod aſſidue imbribus pulſaretur, & ventis. piniferum caput, aut criſpum, quia tanquam de homine loquebatur, aut arbores pineas in cacumine habentem, quia reuera montem deſcribebat, nix humeros infuſa tegit, Cum non dicit aliquibus temporibus, oſtēdit hunc perpetuis niuibus abundare. Tum flumina mento præcipitant ſenis, & glacie riget horrida barba, Niues ipſæ aut congelatæ rigebant, aut diſſolutæ vertebantur in flumina, expreſſe dixit præcipitant, magnitudo enim aquarum, & niuium, & altitudinis aliter oſtendi non poterant. Et glacie riget horrida barba. & hic riget tale eſt quale eſt, nix humeros infuſa tegit, vt ſemper rigere videatur. ſenem vero recte appellauit, vel quòd mons eſſet antiquus, vel quòd Mercurij auus eſſe diceretur, vel quòd ſemper canus eſſet ex niuibus. ⸿ Hic primum pa. ni. cyllenius. a. Conſtitit.) Non fruſtra pares alas miſit, alarum enim remigium conſtare non poteſt, niſi fuerint pares. Mercurius igitur ad partes Carthaginis tendēs hic primū cōſtitit, nec mirum, non debuit.n. prẹterire montem, qui aui ſui noīe cōſecratus eſſet, & q ex occaſiōe vrgentis trāſitus neceſſarius fuerat & opportunus. ⸿ Aui ſimilis, quę. c. lit. ci. Pi. ſc. hu. v. æq. iu.) Sic Mercurius ſe ad vndas miſit, vt ſolēt aues q̄bus eſca piſcis eſt, & ꝓpter explēdā ſamem volāt iuxta vndas & littora. ⸿ Haud aliter. t. inter. c. v. &c.) Auiū more inter terras cœlūq; ſuſpēſus littus Libyę harenoſum, vētoſq; ſecabat Mercurius veniēs ab auo m̄no, hoc eſt Atlāte.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, &c.) Docet quomodo Mercurius, qui dicitur deorum nuncius, Ioui obſequutus eſt: ea enim eius planetæ natura eſt, vt quibuſcunque coniungitur, eorum naturam fere induat: ideoq; ſtatim paret, nec reſpondet. De hac autem re hoc ſolum reperi Donatus. ⸿ Auo materno.) Ab Atlante monte, in quem Atlantem patrem Maiæ conuertit Perſeus. ¶ Ordo eſt. Dixerat, ſcilicet Iupiter: ille, ſcilicet Mercurius: parabatur parere Ordo.

i. obedire

i.obedire imperio magni patris:& nectit primũ pedibus.ſ.ſuis:talaria.i.induméta,ad talos vſq; defluétia:aurea.i.ſulgentia,more auri,q̃.ſ.talaria:portát.ſ.eum:ſublimem.i.ſupra limũ:hoc eſt,terram exaltatũ:alis.i.per alas illis annexas:pariter.i.ſimul:cum flamine.i.véto:rapido.i.raptim voláti : ſiue ferri velit ſupra æquora,ſeu ſuper terrã:tum.i.deinde capit:virgã.i.caduceũ:& ille euocat qñ.ſ.vult:hoc eſt,euocare ſolet,ac pot hac.ſ.virga : Orco.i.ab inferno:animas palléteis.i.vmbras defunctorũ:& mittit alias.ſ.animas.ſub Tartara.i.loca profundiſſima,& obſcuriſſima in inferno:hoc eſt, alias ducit ad inferos, alias reducit ab inferis:(nã Æthnicorũ,multorũ diſciplina,eſt animas quidé nõ interire,ſed poſt interualla certa(q̃ viuẽdo bene aut male,meruerunt habere longa aut breuia)redire ab inferis in corpora,non eadé,ſed alia: & earũ ducendi,ac reducendi,miniſtrũ eſſe Mercuriũ, qui quaſi caduceator deorum eſt: Caduceator aũt eſt,qué vulgus ambaſiatoré vocat. Et ipſe dat ſomnos,hac virga.& adimit.i.aufert ſomnos:& reſignat.i.aperit:lumina,ſup.clauſa morte.(nã,re,ſignificat cõtrariũ,dũ ad dictioné importanté,clauſurã iungitur:qa ergo ſignãtur literę & arcę,dum clauſę ſunt:reſignare fere accipit, pro eo quod eſt aperire, & recludere.) Seruius tñ accipit,q̃ſi ſit, reſignat.i.iterũ ſignat:morte.ſ.futura:lumina.i.pupillas,quas aufert:& ipſe fretus.i.adiutus:illa.ſ.virga:agit.i.impellit ventos:& tranat.i.trãſuolat:nubila turbida.i.etiã cõmota:& ipſe volãs cernit iam apicé.i.verticem,& latera ardua Atlãtis,illius montis in Mauritania:duri.i.ſaxoſi:qui.ſ.mons : (ſed adludit ad Atlantem regé,auum maternũ,eius qui in eũ monté cõuerſus fingit.)fulcit.i.ſuſtinet,vt ruſticis ad pedé eius ſtantibus videtur : vertice.i.ſummitate capitis ſui:cœlum Atlãtis(inqt)cui caput piniferũ.i.in quo multę pinus creſcunt:cinctũ.i.inuolutũ aſſidue:atris.i.obſcuris nubibus:pulſatur véto & imbri:ſed nix infuſa,tegit humeros.i.iuga eius:tum.i.inſuper:flumina p̃cipitant,ſup.ſe.i.præcipitãter cadunt:mento.i.de méto:ſenis.ſ.Atlãtis,niue caneſcẽtis,ſed alludit(vt dixi) ad hoiem,quaſi diſtillarent de barba:hoc eſt,iuxta verticem eius:& barba horrida.i.aſpera:riget glacie.i.ſtyrijs: Cyllenius.i.Mercurius,in Cylleno nutritus:nités.i.conãs deſcédere:alis paribus.i.ęquatis:vt faciunt magnę aues dum deſidũt: conſtitit.i.requieuit primũ.hic.i.in Atlãte monte:& ipſe pręceps i.præcipitãter deſcendés:miſit ſe hinc.i.ab hoc loco:toto corpore.i.conatu totius corporis:ad vndas.ſ.maris Lybici,iuxta Carthaginé miſit,inquã exiſtés ſimilis aui.ſ.mergo : q̃ volat humilis circũ littora,& circũſcopulos piſcoſos.i.piſcibus refertos, iuxta ęquora. Proles Cyllenia.i.Mercurius,veniés.i.deſcẽdens:ab auo materno.i.ab Atlãte Maiæ,q̃ mater eius eſt patris,volabat:haud i.non aliter:ſed eodem modo inter terras,& cœlũ:& ſecabat.i.diuidebat littus harenoſum Libyę,quia illic harenæ abundant : & ventos.i.ſuperabat ſimul ventos,& globos harenæ elatos.

Caduceator.

PIERIVS.

¶ Hac animas ille euocat Orco.) In Longobar.quidé exempla. Vocat,eſſe videt:ſed ſi accuratius inſpicias,ill'euocat,more Gręco per apoſtrophen ſcriptum deprendes. Vtebantur vero Latini veteres hmõi ſcribẽdi modo,qué adhuc in veterũ monumentis inſpicimus,vt apud Maium Mappheum præſulem Aquinatem. Si quidquã humanitatis in t'eſt. Et inferius: Quoius laudati mores,& forma probata'ſt. Miſſa vero facio ea innumera, q̃ apud Plautum & Lucretiũ in húc vſq; diem perſeu[illegible]it in manibus hominũ,nempe quia eruditioris ſeculi tempore in lucé rediere. Nõ temere aũt ſcriptum inuenias apud Velium Longũ,vbi de ſynalœphe loquitur (Sit enim hoc teſtimoniũ Latinos,eo genere ſcriptionis vſos.) Quũ dicimus, Hic ill'eſt, vnũ,e,ſcribimus, & duo audimus,quod apparet in metro.¶ Alias ſub triſtia tartara mittit.) In veteribus aliquot cod.ſub tartara triſtia legitur : mutatis loco dictiõibus. Sed,triſtia tartara,omnino vocalius ſonat.¶ Et turbida tranat Nubila.) Tametſi vetuſti aliquot codices trãſnat, ſcriptũ habeãt:adeo tñ aſperum id mihi videtur,vt recipiendum nunq̃ cenſuerim.¶ Haud aliter terras inter cœlũq; volabat.) In Oblongo codice,in Mediceo,& aliquot alijs ſequitur verſus: Materno veniens ab auo Cyllenia proles, Littus harenoſum Libyę, ventoſq; ſecabat. Nempe ad duarum ſyllabarum in continuatis verſibus homoeteleuton euitandum. Hinc in pleriſq; codicibus poſt dictionem,harenoſum,ac:in nõnullis,&,reperitur hoc modo copulatiua poſtpoſita: Littus harenoſum & Libyæ, ventoſq; ſecabat, vt diſſolutum membrum ita aptæ connectatur.

Vt primum alatis tetigit magalia plantis,
Æneam fundantem arces,& tecta nouantem
Conſpicit,atq; illi ſtellatus iaſpide fulua
Enſis erat, Tyrioq; ardebat murice Læna
Demiſſa ex humeris,diues quæ munera Dido
Fecerat:& tenui telas diſcreuerat auro.
Continuò inuadit.¶ Tu nũc Carthaginis altę MER.
Fundamenta locas,pulchramq; vxorius vrbem
Extruis:heu regni,rerumq; oblite tuarum.
Ipſe deum tibi me claro demittit Olympo
Regnator,cœlum,& terras qui numine torquet:
Ipſe hęc ferre iubet celeres mandata per auras.
Quid ſtruis?aut qua ſpe Libycis teris ocia terris?
Si te nulla mouet tantarum gloria rerum:
Nec ſuper ipſe tua moliris laude laborem:
Aſcanium ſurgentem,& ſpes hæredis Iuli
Reſpice,cui regnum Italiæ,Romanaq; Tellus
Debentur.¶ Tali Cyllenius ore loquutus, POE.
Mortales viſus medio ſermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.

SERVIVS.

¶ Magalia.) Afrorum caſas, & mapalia:idé ſignificant,ſed magalia,ma,producit:mapalia vero corripit : vt, Et raris habitata mapalia tectis.¶ Iaſpide fulua.) p viridi:vt, Fuluaq; caput nectené oliua. Dicit etiã Plinius in naturali hiſtoria,multa eſſe iaſpidũ gñа: in quibus ét fuluã cõmemorat.¶ Enſis erat.) Pro vagina poſuit. Et multi iaſpidé volũt ad gratiã pertinere.¶ Læna.) Genus veſtis. Eſt aũt proprie toga duplex,amictus auguralis.¶ Inuadit.) Habitũ futuræ oratiõis oſtendit. Notandum non eum tantũ nuncij,ſed etiã caduceatoris,ideſt oratoris officio fungi. Nam & perſuadet & nunciat.¶ Vxorius.) Vxori ſeruiens. Horatius, Vxorius amnis.¶ Ipſe.) Dat dictis authoritatem : vt, Quæ Phœbo pater omnipotés.¶ Claro demittit olympo.) Olympus q̃ſi ololampus dictus eſt : ſiue mons ſit Macedoniæ,qui dicitur eſſe diuerſoriũ deorũ:ſiue cœlum. Vnde addidit Claro: vt Plémyrium vndoſum: Accentus ſane Græcus tunc poteſt eſſe,ſi ſit Græca declinatio: vt, ὁ λυμπος ὀλύμπου. Nam Latine Olympi.¶ Torquet.) Regit, ſuſtinet: vt, Cuncta tuo qui bella pater ſub numine torques.¶ Numine.) autem,eſt aut nutu,aut poteſtate.¶ Hæc.) Quæ dicturus eſt. Nam ſupradicta ex ſe dixerat.¶ Teris.) Per negligentiam tempora conſumis. Salluſtius, Ibi triennio fruſtra trito.¶ Debentur.) Honeſtius plurali numero reſpõdit.¶ Surgentem.) Creſcenté: vt, Surgentem in cornua ceruum. Et, Surgentemq; nouæ Carthaginis arcem.¶ Cyllenius.) Antonomaſium eſt pro proprio.¶ Ore.) Oratione.¶ Mortales viſus.) Aut oculis ſe Æneæ ſuſtulit: aut humanam reliquit effigié, quam ſumpſerat,vt ab Ænea poſſet videri : quod melius eſt.¶ Medio ſermone.) Atqui executus eſt omnia quæ Iupiter dixerat : ſed ſermo eſt conſertio orationis, & confabulatio duorum vel pluriũ. Medius ergo eſt ſermo, quũ perſona cum qua quis loquitur,non reſpondet,vt nunc fecit Æneas.

DONATVS.

¶ Vt primum alatis.t.m.p.) Mox vt venit ad loca in quibus Æneas fuerat.¶ Æneam fun.ar.ac te.no.Conſpicit.) Vidit Æneam fundãtem arces, ac tecta nouantem, vidit,inquit, non oculis ſed animo exiſtimans ipſum eſſe nouorum operum conditorem,cæterum noctis fuerat tempus, quo ille dormiebat,deniq; ſequitur.¶ Atq; illi ſte.i.ſ.Enſis erat,&c.) Deſcripſit regis dormiẽtis ditiſſimum cultũ.habuit,inquit,circa ſe gladiũ gemmarũ copia pretioſa diſtinctũ,lęnã demiſſam ex humeris,quod fit ſæpe,quum alto ſomno hoies detinentur.hanc,inquit,lęnã Æneæ vſibus dederat Dido,vt amoré ſuum,& diuitias ſuas oſtéderet, tantũ.n. Tyriæ purpuræ atq; auri habuerat illius cõfectio,itaq; fulgebat. vt qui hanc vidiſſet, putaret ardere.¶ Continuò inuadit.) Inuectiuam fore dictionem poeta ipſe pronunciauit continuo dicendo, inuadit.nam impatientia commotionem mentis oſtendit, ideoq; acerrimo genere differere conſtituit, inuadit vero ad id pertinet, quia talem perſonam Mercurius Æneæ repræſentare debuit,qualis illius fuerat,q mãdauit.ex p̃ſentibus autem

autem obiurgationi ipſi initium dedit, hoc modo. ¶ Tu nunc ca. al. Fun. locas. &c.) Si melius conſideretur mens dictionis iſtius, obiurgatio eſt, non inuectio, commune facit enim cum vtilitatis ſuæ, deniq; & dolet decipi ſpem ipſius & filij, quod non faceret, ſi accuſatoris animum gereret. Inter initia, inquit, ſurgentis ciuitatis inimicæ conſoues cœpta, & quam naſcentē opprimere debueras, ſubleuare contendis. dolenda eſt fortuna tua, quæ cōtrarium cupit, contrariumq; ſectatur, arripuiſti curam obfuturam commodis tuis, & meliorum ſpem præſumpta deſperatione cōtempſiſti. Imprudentis officium eſt aliena ſic curare, vt negligas tua. ſpem tuam iugulas huius intentione conſilij, cum amoribus indebitis deditus vxori, quam retinere non potes, placere cōtendis? Hęc obiurgatio, vt ab erroribus ſolitis dormientium ſecerneretur, & maiorem authoritatem ſumeret. ¶ Ipſe, inquit) de. ri. m. cl. de. ol. R. cœ. & t. qui. n. t. &c.) Suffecerat indicaſſe, à quo eēt miſſus, ſed cum notum eſſet, quātū Iupiter poſſet, adiecit iniciēdi maioris metus cauſa poteſtates eius, & quod illa omnia celerius perferri iuſſiſſet, oſtendens, ex eo quod dicebatur, maturius oportere compleri. ¶ Quid ſtruis? a. q. ſ. li. t. o. t.) Vtriuſq; culpę iuſtiſſima reprehenſio: nam ſtruere contraria, hoc eſt trahere vel diſponere, & inimicæ ciuitatis commoda ſubleuare, extremæ dementiæ eſt. præponere autem otium, cum neceſſaria peragenda ſuperfluant, negligentis eſt & incauti, vellem, inquit, noſſe, qua ſpe ducaris, cum aliena agis, cum aduerſa diſponis, quum otio torpens tam neceſſariorum commodorum ſollicitudine reiecta æmulam tuis rebus prætuliſti ſegniciem. dum quæritur, qua ſpe id fieret, proculdubio nihil in Æneæ actibus reperiebatur, quod aliqua valeret excuſatione defendi. ¶ Si te nulla. m. t. g. r. Aſcaniū ſu. & ſ. h. i. Reſpice, c. r. i. r. q; t. Debētur.) Certe, inquit, ſi adeo contemnis vtilitatem tuam, & tantarum rerum gloriam ſpernis, expergiſcere aliquando, & officio ſaltem paternæ pietatis admonitus, vel filij partes vtilitatemq; perpende, debitum eſt Italiæ imperium filio tuo, non debet perire per te, quod non niſi per te ad ipſum poteſt hæreditario iure tranſire. ¶ Tali cyllenius. o. l. Mortales viſus. m. ſ. r.) Non expectauit reſponſum Mercurius, ſed finem ſuis verbis imponēs ante diſceſſit, medius ſermo diuiditur, qui exoriri poteſt inter duos vel plures, cum ſibi inuicem proponunt inuicemq; reſpondent. Hoc fieri Mercurius non paſſus eſt, non enim ad hoc fuerat miſſus, vt peractis mādatis referret etiā ipſe reſponſum, quod igitur eſſe medium potuit, depoſuit, dimiſit & abſceſſit, vel maxime, quia ſi aliquid ab Ænea vellet audire, vigilanti, vox fuerat neceſſaria, quam mortali non licuit habere cum deo, quod ſi fieri vllo modo permitteretur aſſiſtere Æneā partibus ſuis, diceret, ſe vxorium non eſſe, vtpote qui nullam haberet vxorem, hyemis cauſa interim apud Carthaginem remanſiſſe quaſſatis nauibus, & nondum compoſitis, adhuc nauigandi copiam non habere, nulla ope ſua iuuari Carthaginem, filio quoq; Iunonem inuidere, & ſe vi maris ad Carthaginē, non voluntate cōpulſum, cum iam prope teneretur Italia, nihil ſe ſtruere, hoc eſt nihil moliri, vel diſponere, quod filij commodis obſtaret, aut ſuis ſtruere, diſponi, atq; tractari ſignificare manifeſtum eſt, quia alio loco dictum eſt, quid ſtruat his cœptis, ideſt quid moliatur tractando. Hæc vtiq; dicerentur, ſi reſponſionem hominis deus præſens potuiſſet accipere.

ASCENSIVS.

¶ Vt primum alatis, &c.) Docet quomodo exequutus eſt mandatum Iouis. de quo Donatus ſic dicit. ¶ Inuadit.) Inuectiuam futuram eſſe, hoc verbum oſtendit. Et ex hoc acri habitu debuit eſſe Iupiter. ¶ Tu nunc.) Obiurgatio eſt, potius q; inuectio. Nam commune ſibi facit hoc damnum: & dolet decipi ſpē ipſius, & filij, quod nō faceret: ſi accuſatoris animum gereret. ¶ Pulchram vxorius vrbē.) Stulti eſt aliena curare, ſua negligere. ¶ Ipſe deū.) Huius perſonæ authoritate, grauiorem facit ſuam obiurgationē: & vt maior ſit metus, poteſtatem ipſius deſcribit. Vtrūq; autem damnat: & quod ſubleuet inimicorum opes: & quod in re agenda, ocium ſibi proponat: quoniam negligentis eſt, & incauti. Addit, ne per eū pereat, quod Aſcanio debetur: quod niſi per ipſum præſtari non poteſt. ¶ Medio ſermone.) Quia non expectauit reſponſum, quod erat dimidium ſermonis: qui oritur inter duos. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Vt, ideſt vbi: aut quum primum. ſ. Mercurius: tetigit plantis alatis, ideſt quibus talaria cum alis annexuerat: magalia. i. Pœnorum domos humileis: ipſe cōſpicit Æneam fundantem arces: & nouantem, ideſt noua facientem: tecta, ſcilicet Carthaginis, futuræ Romano imperio inimicæ: atque enſis erat illi ſtellatus, ideſt radians, & quaſi ſtellis ornatus: iaſpide, ideſt gemma illa: fulua, ideſt ſub viridi admixto albo: & Læna, ideſt chlamys: ardebat, ideſt reſplendebat illi: murice Tyrio. i. purpura Tyria: quæ dibapha, ideſt bis tincta, illic eſt, & cæteris præſtat: demiſſa, ideſt deorſum miſſa, & reiecta, more militantium, ex humero: quæ munera fecerat Dido diues: & diſcreuerat telas, ideſt ſtamina: tenui auro, ideſt in fila diſſecto. Cōtinuo, ideſt ſtatim, vt vidit eum: inuadit, ſcilicet Æneam: dicens, ſupple tu, ideſt tūne qui author Romani imperij eſſe debes; locas nūc fundamenta altæ Carthaginis quę. ſ. tui nepotes euerſuri ſunt: & tu vxorius, ideſt vxori nimium deditus extruis vrbem pulchrā: tu (inquit) heu, dolentis, & exprobrātis: oblite, ideſt qui oblitus es: (& ſecundum Vallam dicere poſſet, non minus oblitus.) rerum tuarum, ideſt tot oraculis tibi reuelatarum. Ipſe regnator deum, ideſt deorum. ſ. Iupiter, qui torquet, ideſt implet, aut agit, & ſuſtinet: numine, ideſt nutu & poteſtate: cœlum & terras, ideſt ſumma: & infima: cœleſtia & terreſtria: demittit, ideſt deorſum mittit: de claro Olympo, ideſt cœlo: me tibi, ideſt ad te, & ad cōmodum tuum: & ipſe iubet, ſupple me, ferre hæc mandata, quæ. ſ. dicturus eſt, per auras celereis, ideſt quas celeriter pertranſiuimus iuſſu eius: dicens, ſupple, Quid ſtruis, aut qua ſpe teris ocia, ideſt per negligentiam conſumis tempora, quibus ocio vacas terris Libycis? quaſi dicat inimicis, & tibi negatis. Si nulla gloria tantarū rerum: quantæ, ſcilicet tibi promiſſæ ſunt: nec ipſe, ideſt tu moliris laborem, ſuper, ideſt pro tua laude: reſpice, ideſt clementer attende: Aſcanium ſurgentem, ideſt creſcentem: & ſpes Iuli, ideſt quas concipere potes de Iulo: hæredis, ideſt qui tibi hæres eſt: & cui, poſt te, regnum Heſperiæ debetur. vnde dicit, Cui regnū Heſperiæ, & tellus Romana debentur, ſcilicet ex fatali præordinatione: Cyllenius, ideſt Mercurius: loquutus tali ore, ideſt oratiōe acriter ꝓlata: reliquit viſus mortaleis, ſcilicet Æneæ, cui ſe vidēdum exhibuerat, ſermone exiſtente adhuc medio, ideſt nullo reſponſo dato: & quum ille plura putabatur dicturus: & euanuit ꝓcul ex oculis in tenuem auram: reſoluto, ſcilicet corpore aerio viſibili quod aſſumpſerat.

Ordo.

PIERIVS.

¶ Demiſſa ex humeris.) In peruetuſtis admodum exemplaribus, Dimiſſa, legitur per Di: vt negligentiam quandam in cultu, quod virum decet, oſtendat. Sed ſi demiſſa placet, vt apud Statium: It tergo demiſſa chlamys, non aduerſor: quum in ſtatuis, & in nummis, habitum huiuſmodi ſæpe obſeruauerim, quæ ſunt plurimum paludamēto ab humeris deiecto, bona anterioris corporis parte nuda. ¶ Teris ocia.) In antiqs, otia (vt alibi diximus) per t, Præter vero ea quæ poſita ſunt in Bucolicis. Vidi nuper in hortis Palatij, quod D. Auguſtini templo proximum eſt: NEGOTIANTI PVLIARIO PATERB. M. F. Et vltra thermas Diocletianas, in hortis, qui Mæcenatis fuiſſe dicuntur: POSSESSORES INQVILINI NEGOTIANTES: vtrunq; per t.

At verò Æneas aſpectu obmutuit amens,
Arrectæq; horrore comæ, & vox faucibus hæſit.
Ardet abire fuga, dulceisq; relinquere terras,
Attonitus tanto monitu, imperioq; deorum.
Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat adfatu? & quæ prima exordia ſumat?
Atq; animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc,
In parteisq; rapit varias, perq; omnia verſat.
Hæc alternanti potior ſententia viſa eſt.
Mneſthea, Sergeſtumq; vocat, fortemq; Cloanthum,

SERVIVS.

¶ Arrectæq; horrore comę.) Subaudi ſunt. ¶ Dulceisq; relinqre terras.) Minus eſt quāquā. Et ne videatur ingratus, deorum excuſatur imperio: ſic ipſe in ſexto, Sed me iuſſa deum. ¶ Ambire.) Blanditijs circumuenire. Et ambio illam rem dicimus: vt, Neu connubijs ambire Latinum. ¶ Exordia.) Orationem. ſed exordiū in duo diuiditur: in principiū & orationem, ſicut in Rhetoricis legimus. ¶ Alternanti.) Varia mente tractanti. Et per hoc oſtenditur cogitaſſe eum etiam amorem: ſed prætuliſſe voluntatem deorum. ¶ Taciti.) Sine ſtrepitu celantes conſilia. ¶ Arma parent.) Contra impetum iratæ forte Reginæ. ¶ Quando.) Non eſt hoc loco temporis: ſed ſignificat ſi quidem: & eſt coniunctio ratiocinantis. Sane quādo, do, breuis eſt naturaliter: ſic Serenus, Quū flagella ligas, ita liga. Virgilius

Claſſem aptent taciti, ſociosq; ad littora cogant,
Arma parent, & quæ ſit rebus cauſa nouandis
Diſſimulent, ſeſe interea (quando optima Dido
Neſciat, & tantos rumpi non ſperet amores)
Tentaturum aditus, & quæ molliſſima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. ocius omnes
Imperio læti parent, ac iuſſa faceſſunt.
At regina dolos (quis fallere poſſit amantem?)
Pręſenſit, motusq; excæpit prima futuros,
Omnia tuta timens, eadem impia fama, furenti
Detulit armari claſſem, curſumq; parari.
Sæuit inops animi, totamq; incenſa per vrbem
Bacchatur, qualis commotis excita ſacris
Thyas, vbi audito ſtimulant Trieterica Baccho
Orgia, nocturnusq; vocat clamore Citheron.

gilius vſurpat, Siquando Tybrim vicinaq; Tybridis arua. ¶ Quis rebus dexter modus.) Quis ſit optimus rebus euentus. ¶ Læti.) Alacres, feſtini. ¶ Faceſſunt.) Frequētatiuum eſt, vt in Georgicis, Matris pręcepta faceſſit. Alias diſcedit ſignificat, vt Terētius, Hęc hinc faceſſat, tu moleſtus ne ſias. ¶ Præſenſit.) Ac ſi diceret, ante q̃ ille moliretur. & nimia ĩ hoc vis amantis exprimitur. ¶ Omnia tuta timēs.) Deeſt ēt & eſt exaggeratio. ¶ Eadē fama.) Quę & Iarbæ nunciauerat. ¶ Curſumq; parari.) Nauigationē: vt, Ni teneāt curſum. ¶ Inops animi.) Sine aĩo, ſine cõſilio. ¶ Bacchať.) Furit more Bacchantum. Et bene vno ſermone pręoccupauit futurā comparationem. ¶ Thyas.) Baccha. nã ſicut à Baccho Bacchæ, ſic & à Thyeo Thyades dicuntur. Cõmotis aũt ſacris ideo dixit: quia in ſacrorum renouatione cõmouebantur ſimulachra: vñ Horatius, Non ego te candide Baſſareu inuitum quatiã. ¶ Trieterica.) Triēnalia, Liberi. n. ſacra tertio quoq; anno innouabātur. Sane ſciēdũ. ¶ Orgia.) Apud Gręcos dici oĩa ſacra, ſicut apud Latinos ceremoniæ dicũtur. Sed iam abuſiue ſacra Liberi, orgia vocātur: vel ἀπὸ τῆς ὀργῆς. i. à furore: vel ἀπὸ τῶν ὄρων, à mõtibus. ¶ Nocturnusq; vocat.) Nocte celebratus. vñ ipſa ſacra, nyctelia dicebātur: quę populus Romanus excluſit cauſa turpitudinis. Cithęron autem mons ex quo, clamor veluti numinis Bacchas vocabat.

DONATVS.

¶ Tũ vero Æneas aſpectu. o. a. Ar. q. h. c. &. v. f. h.) Recedēte Mercurio euigilauit Æneas, cumq; ſecum conſideraret viſa & audita elinguis effectus eſt, hæſit faucibus vox eius, & comarum mollities pauore interueniente, dum iaceret, durata eſt. Videamus poſt hęc, quales cogitationes habuit monita mercurij pertractãs. ¶ Ardet, inquit, ab. i. d. r. t. Attonitus. t. m. i. q. d.) Nõ inanis deliberatio apud eũ fuit, quem cõſtabat deorum eſſe cultorem. cuius rei cõtemplatiõe permotus tractabat non minus etiã aliam partē. occurrebat. n. Didonis humanitas, & ipſa qualiſcũq; cõiunctio terræ, iam dulces ex mora: cũq; vno ex latere metus diuinæ iuſſionis inſiſteret, ex altero pudor, qd facere deberet in tanto negocio cogitabat. cõſtabat tamē Iouis ac Mercurij ſñiam pręponēdam, quę faciebat pro vtilitate tractãtis, & poteſtatis authoritate cæteris debuit anteferri. remãſerat igitur cõſilij ratio vtrum ſciēte, an inſcia Didone diſcedi deberet, aut poſſet, hoc eſt, quod ait. ¶ Heu quid agat? &c.) In his tñ ęſtibus animi cõſtitutus. quum reuerētia maior cum pudore cõtenderet, cõſtituit diu exagitatũ robore fortiore cõſiliũ. & quod in partes tota celeritate rapiebatur cautiore definitione firmatũ eſt, hęc alternãti potior ſñia viſa eſt. Incipit iam dicere, quale conſiliũ Æneas in deliberatiõe delegiſſet, vtpote is q̃ in tali cauſa nõ tumultũ facere nec id paſſim, ſed multa diuerſaq; voluendo maturũ exitum reperire debuiſſet. ¶ Mneſthea, ſergeſtumq;. v. f. q;. Cloānthum Cl. ap. ta. ſo. ad li. co. Ar. p.) Vocatis principibus inter ſocios diſpoſitionum ſuarũ ſecrete, ſtrictim, breuiterq; cõmiſit vt pararēt nauigia, vt oēs ſocios ad littora vſq; cõpellerēt, & pararēt arma, licet cauſę iſtorum pręceptorum dictę euidētius nõ eſſent, ſignis tamen colligebatur. nõ. n. in occulto eſſe iam poterat Æneam ideo tacita eſſe voluiſſe cõſilia ſua, ne imparatos Dido iuberet inuadi: paratis vero oĩbus nullũ eſſe metum reſiſtendi, quum arma pręſto eſſent, quibus violētia poſſet excludi. nõnulli hic arma, remos & cętera hmõi accipiũt, q̃m alio loco ait, Colligere arma iubet. ſed hic vera arma poſuit. nam, quod ait claſſem aptēt taciti. aptari vtiq; nauigia rebus oĩbus iuſſit. Arma autem certamini neceſſaria ſignificauit eſſe parãda. nouerat. n. quid offenſa Dido iubere potuiſſet, & hæc conſilio præuenire cupiebat cautela pręcurrēte. ¶ Et quę. r. ſ. c. n. Di.) Cur, inquit, poſt ſperatam ceſſationem fiāt iſta, diſſimulent, hoc eſt q̃ſi id ſe ſimpliciter facere cõfingant. ¶ Seſe interea. q. o. D. Ne. &c.) Diuiſit officium agēdi inter ſe, ac ſuos, illis paratus vrgētiſſimæ nauigatiõis iniunxit: atq; vt pręſto fierent, arma pararēt, tegerētq; faciendi cãm, diſſimulatiõe interpoſita ſibi reſeruauit fallendæ reginæ conſiliũ. vos, inquit, quę mãdaui cõplete. ego curabo, vt cũ regina de amore meo ſecura eſt, & nihil ſperat, quod dilectionem cõiunctiõis abrũpat, aditus tentē, & ſuadeã ei contrarium, cũ Æneã vis magna poſſederit, qui nullã perſuaſionis rationē admittit, quem in aliquã neceſſitatem aliena ptãs animauerit. Hoc deniq; eſt qd ſupra dixit, heu qd agat, quo nunc reginã ambire furentem audeat affatu? q̃m amor, nec habet rationē ſuã, nec admittit alienam, nec cogitat niſi id quo ducitur. nec poteſt reijcere, quod nõ ſua volũtate ſuſcępit. Et q̃ molliſſima fandi tpa. occaſio quippe temporum in cauſis vel maxie durioribus plurimũ prodeſt. ¶ Qui rebus dexter modus.) Obſeruationē enim opportuni tēporis dextera omnia proſperaq; ſectātur. ¶ Ocius. o. Imperio. l. p. ac. i. fa.) Solus Æneas inuitus cogebatur ad nauigandum, quia cõmorãdi ſolus habuit cãm, hoc eſt quod oſtendit dicēdo, ocius. ne mutaret forſitan voluntatem, ſi mora interueniret. Imperio parent, q̃m id fuerat iuſſum, quod omnibus fuit optabile, & oportuit fieri: læti aũt hoc faciebāt, qui contra voluntatem apud Carthaginē tenebātur: & ſi non pro loco intelligamus, ille eſt gratus cuiuſlibet iuſſionis effector, qui præceptis lætus obſequitur. hoc deniq; & Terentius tetigit dicendo. Nulla eſt tam facilis res, quin difficilis fiet, quã inuitus facias. officium. n. cõplendi pręcepti ſi voluntate ſuſcipiatur, & impletur facile, & cum lætitia perficitur. quod aũt gerit inuitus, & oneroſum redditur quãuis natura leue ſit, & non conueniente ſñia ſit triſte, nec pro iubentis voluntate tractatur, ac iuſſa faceſſunt. iuſſa effectibus pleniſſimis complent, intãtum vt nihil relinquatur omiſſum. ¶ At regina dolos (quis fallere poſſit amantem?) Pręſenſit, m. q;. e. p. f. O. t. ti.) Expreſſit amantium morem. ſemper quippe ſuſpecti ſunt, ſemperq; ſolliciti. accedebat ad Didonis cãm, quia non amata fuerat, ſed amabat. nouerat q; Æneam peregrinum ea intentione ceſſaſſe, vt ad Italiã tenderet potius, q̃ vt perpetuo apud Carthaginem remaneret. vnde præter amatorum morem ipſa cautior fuit. deniq; dolos prima pręſenſit. nullus quippe põt amãtis animum & vigilantiã fallere. amãs. n. perpetuo ducitur metu, etiã ſi tuta ſint oĩa. Motusq; excepit prima futuros. ideo dolos prima præſenſit, quia in cauſa ſua ipſa diligentior & cautior fuit. additur poeticum quiddã non verum, ſed ex occaſiõe compoſitum: vt quod illa aſtute ac vigilanter inuenerat, videretur fama nunciaſſe. ¶ Eadem, inquit, impia fama.) Quæ hiarbam dolere commouerat, vt Ioui cõflaret inuidiam, ex qua Æneas nauigare cõpulſus eſt. ¶ Furēti detulit.) Qui furit integrum mentis non habet ſtatũ. huic amãs comparatur. quoniã à conſiliorum omnium integritate depellitur. Furēti igitur famã nunciaſſe cõmemorat, ea parari, quæ proculdubio noſcerētur amori eſſe cõtraria. ¶ Scilicet armari claſſem.) Quod ipſum ſolum oſtendere poterat parari diſceſſum, addidit. ¶ Curſumq; parari.) Vt oſtenderet nulla mora interueniēte futurã nauigationem. ¶ Sæuit inops animi.) Inops animi eſt, qui in aduerſis citius deficit, nec ſtabili aliquo poteſt conſilio ſubuenire. ecce Didoni duplicatum eſt malum. amãti quippe & inſperato malo cõmota, acceſſit ſæuitia aliaq; mentis agitatio. ¶ To. q;. i. p. v. Bacchatur.) Augmenta calamitatis ſumpſit, vt cõtempta verecundia ſexus, & honeſtate regali, per totam vrbem diſcurreret more bacchantium, dabat vires currenti immaniſſimus furor, qui pudorē matronalis honeſtatis excluſerat. ferebatur ergo per totam vrbem, & quaſi ſacra liberi patris agerentur per amentiam bacchabatur in eum modum.

ASCENSIVS.

¶ At vero Æneas, &c.) Recitat quomodo Æneas ſic admonitus fugam. i. clandeſtinã profectionē parabat: vtq; eam ſenſit amans Dido. vnde hęc dũtaxat reperi Donati verba. ¶ Atque animũ nũc huc.) In tam ambigua conſultatione, præualuit in religioſo viro diuinum præceptum. ¶ Ordo eſt. At vero. i. ſed certe: Æneas amens. i. attonitus, aut ſtupefactus: & quaſi ſine mēte aſpectu. ſ. minaci ipſius Mercurij: obmutuit. i. loqui nequiuit: & comę. i. capilli: abreptę, ſup. ſunt. i. riguerũt: horrore. i. ex horrore: & vox. ſ. eius: hæſit. i. cõglutinata eſt faucib. ita vt penitus rauceſcerent: & ipſe ardet. i. ardēter concupiſcit: abire fuga. i. ſecreta profectione, Ordo

fugæ

fugę ſimili: & relinquere terras dulceis.i.qbus Didonē dulcē inuenerat: attonitus.i.ſtupefactus, quaſi tonitru Iouis percuſſus: tāto monitu, & imperio deorum.ſ. Iouis & Mercurij: aut ſimul oium deorū, qui in talia fata Æneæ cōſenſerat. Heu, amare dolētis interiectio.q.d.dubitabat, qd agat: dicens, heu: & dubitās quo adloquutionis modo: audeat ambire.i.ambiēdo: hoc eſt, ſuppliciter precādo: tentare reginā furentē.ſ.impatientia amoris: & quæ exordia ſumat prima, ad inſinuandū neceſſariam profectionem ſuā: atq; diuidit animum celerē.i.celeriter fluctuantē: nunc.i.aliqñ: huc.i.in hanc ſniam, nunc.i.aliqñ. illuc.i.in illam ſniam: & rapit.i.violēter trahit eum in parteis varias: & verſat eū per oia.ſ. uētaméta & cōſilia: hęc.ſ.quę dicturus eſt poeta, viſa eſt alternanti.i.alternatim nūc hāc, nunc illam approbanti: potior, ſup. cæteris, ſi multę erāt: aut potior.ſ.illarum duaꝝ, quas nouiſſimas verſabat: ipſe vocat Mneſthea Sergeſtū, & fortē Cloanthū, ſummos illos gubernatores nauium: vt in.v. patebit in nauali certamine: vocat, ſup. vt aut imperans poſtq; aderant: vt ipſi taciti.i.tacētes, & ſilētes, aptent claſſem: & cogant.i.in vnum cōpellāt ſocios ad littora: &, ſup. pārēt arma.ſ.cōtra vim Tyriorū: & vt diſſimulēt, quę ſit cauſa rebus nouādis.i.cur res innouēt: & claſſem aptēt: & ſup. dicebat ſeſe.i.ſemetipſum, interea.ſ.dum claſſis aptaretur, tentaturum aditus.i.acceſſus: & quę tépora fandi.i.loquēdi, ad eam de profectione, eēnt molliſſima.i.coueniētiſſima, & maxime opportuna: & qui modus ſit dexter.i.conueniens & aptus: rebus.i. proſpere gerendis: qñ.i.qñquidem, optima Dido neſciat.ſ.quod abire velit: & nō ſperet.i.formidet (per contrarium, nā ſperamus bona) amores tantos, quantos.ſ.iam experta erat, rumpi, ſcilicet poſſe: aut quod diſſoluantur (Sunt qui legant, ecquæ molliſſima, &c. vt ſit, vide quæ molliſſima tempora fandi: quis.i.qualis modus, dexter rebus: ſed minus procedit: qa tūc diceret, q; mollis, & q; dexter (Omnes.ſ.ſocij parent otius.i.valde cito imperio ſ. Ænegę: lęti.i.volūtarij, & morigeri: aut, qa (ſicut alibi diximus) ſemper in Italiā lęti inierunt iter, quaſi natura eos in patriam reducēte: vnde eſt, Vix è cōſpectu Siculę telluris in altum Vela dabant læti. &, Italiam ſocij læto clamore ſalutant. &, Quo tandē Italia mecū lætere reperta. & ſæpe alibi. ac, pro &: faceſſunt.i.factum eunt: iuſſa.i.quæ iuſſerat. At.i.ſed, regina præſenſit.i.prius q; parati eēnt: ſenſit dolos.i.doloſam profectionē. Nā, ſup. qs poſſit fallere amantē? q.d. nemo, vñ ipſa excępit prima, motus futuros: timēs omnia tuta.i.etiā tuta nedū formidāda: nā res eſt ſolicitī plena timoris amor. Eadē fama quæ.ſ.detulerat ad Hiarbā, [illegible] Æneę nupſiſſe: aut veniſſe Æneā, Cui ſe pulchra viro dignetur iungere Dido: eadē, inq;, detulit.ſ.ad Didonē. claſſem.ſ. Ænegę: armari.i.armis: hoc eſt, inſtrumētis oibus, tam bellicis, q; alijs inſtrui: & curſum.i.feſtinā nauigationē parari: & ideo ipſa inops.i. impotēs: animi.i.ratiōis: ſæuit.i.furit acerbe: & incenſa.ſ.furore: bacchatur.i.more Bacchantiū decurrit: per totā vrbē, exiſtēs, ſup. talis: qualis, ſup. bacchatur Thyas.i.ſacerdos Bacchi: excita.i.excitata & euocata: ſacris.i.Bacchi: hoc eſt, Orgijs aut Bacchanalibus: cōmotis.i.cum motu fieri cœptis: vbi.i.quo tēpore: Orgia.i.feſta Liberi.i.trieterica.i.triēnalia, quæ tertio quoq; anno fiunt: ſtimulant.i.inſtigant: & quaſi ſtimulis agunt eam: & hoc Baccho audito.i.pcępto aduētare, & Cytheron mons ille Baccho ſacer, ſicut Helicon Apollini: nocturnus.i.in quo exercentur feſta, tempore nocturno, vocat clamore.i.reſonantia, aut reboatione.

PIERIVS.

¶ Audeat adfatu? & quæ prima exordia ſumat?) In nōnullis codicibus, oppido q; vetuſtis non inuenuſte legitur abſq; particula copulatiua. Quo nunc ambire furentē audeat adfatu? quę prima exordia ſumat? ¶ Mneſthea, Sergeſtumq; vocat, fortemq; Cloanthum.) In Mediceo, & codicibus aliquot alijs antiquis, Fortēq; Sergeſthū habetur. Sed fortis epitheton, paſſim apud Virg. Cloāntho adpoſitū. ¶ Claſſem aptent taciti, ſociosq; ad littora cogāt.) In antiquis pleriſq; cod. abſq; particula copulatiua legere eſt, Socios ad littora cogant. Et ita tertium quoq; membrum ſolutum, Arma parēt: eloquutio breuis, & imperāti adcōmodata. ¶ Excæpit prima.) In codicibus aliquot peruetuſtis, Accępit, legitur. In alijs, adcępit: atq; ſi ideo placet, etiā Atcepit, d in t mutata. Sed huic ſentētię magis quadrare videtur, excępit: quum id clam delatum intelligatur. Inſidiæ enim doliue inſunt in verbo excępit. ¶ Thyas vbi audito.) Velius Longus ait Græcos repugnare, ne θύας ſcribatur per υ tātum. Velle vero eos, υ literā adſciſcere ſibi ι, ante alteram vocalem, vt vnā ſyllabā faciāt. Et ita ſcriptum obſeruaui in Mediceo codice, Thyias: q;q; in alijs per ι, tantum.

SERVIVS.

¶ Diſſimulare etiā.) Satis artificioſa allocutio. Nam & ſibi conſulit ſub facie vtilitatis Æneæ. Diſſimulare aūt ideo, ac ſi diceret, ita rem pudendā cogitas, vt eā fateri nolis. Supra enim dixerat, Quæ rebus ſit cauſa nouādis Diſſimulent. ¶ Data dextera.) Fœdus amicitiarum. ¶ Hyberno ſydere.) Non hyeme: ſed hyemali ſydere: aut ꝓpter quod ait ſupra, Dū pelago deſęuit hyems, & aquoſus Orion. Ergo aut pro tpe: vt, Quo ſydere terrā Vertere Mecœnas. aut re vera ſydere, propter Orionē. ¶ Crudelis.) Etiā in te odio mei. ſic Lucan⁹ de Cæſare, Sęuitia eſt voluiſſe mori. ¶ Domosq; ignotas.) Ac ſi diceret, Carthago iā tibi nota eſt: licet & hic aliena ſint arua. ¶ Troia antiq manerет.) Si deeſt. & quaſi p interrogationē intelligēdū. ¶ Mene fugis?) Adhuc aperte non vult imputare beneficia: ſicut paulo poſt irata. ¶ Nihil ipſa.) Non pudorē, nō regnū. ¶ Inceptos hymenęos.) Qui ipſa nouitate ſunt dulces. ¶ Dulce meū.) Tetigit rem inhoneſtā. Sic Terētius, Seu tibi morigera fuit in rebus oibus. ¶ Tyrāni.) Nihil intererat apud maiores inter regē & tyrannum: vt, Pars mihi pacis erit dextram tetigiſſe tyrāni. ¶ Fama ꝑor.) Quę melior fuit ſine dubio. Hoſpes. Æneas & hoſpes fuerat, & maritus: ſed mō maritum ſe negat, hoſpitē cōfitetur. Vñ nūc Dido hoc dicit, Cui me deſeris hoſpes? ¶ Hoc ſolū nomē qm̄ de cōiuge reſtat.) Hoc eſt ſupeſt. Alij reſtat intelligūt reſiſtit i. contrarium tibi eſt, Nōnulli dicunt Hoc nomen ſolū quoniā ſupereſt: vt te coniugē dicā. Dicitur aūt ingēti affectu hos verſus Virgiliū pronūciaſſe, quum priuatim paucis pręſentibus recitaret Auguſto. Nā recitauit voce optima primū, tertium, & quartum. ¶ Saltē.) Vel hoc. Eſt autem ſermo tractus à captiuis, qui quum tenerentur ab hoſtibus, dicebāt, Sublatis omnibus, ſalutē concede. Inde per Synęreſim hic natus eſt ſermo: vt in contemptu rerum multarum petituri aliquid ſaltem dicamus. ¶ Ante fugam ſoboles.) Et amatorie & amare. Nam & fugā dicit: quam ille nominat profectionem. Amor aūt ex filij deſyderio comprobatur. ¶ Si qs mihi.) Bene iterat Mihi: & ſecundum ius loquitur. Nā vbi nō eſt iuſtum matrimonium, liberi matrem ſequunt. ¶ Qui te tantum ore referret.) Aut ſic dixit, quaſi amatrix: vt ſupra de Aſcanio, Infandum ſi fallere poſſit amorem. Aut illud dicit, Optarem filium ſimilē vultu, non moribus tuis.

Tandem his Æneam compellat vocibus vltro.
¶ Diſſimulare etiam ſperaſti perfide tantum DI.
Poſſe nefas? tacitusq; mea diſcedere terra?
Nec te noſter amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hyberno moliris ſydere claſſem,
Et medijs properas Aquilonibus ire per altum
Crudelis, quid ſi non arua aliena, domosq;
Ignotas peteres? & Troia antiqua maneret?
Troia per vndoſum peteretur claſſibus æquor?
Méne fugis? per ego has lachrymas, dextrāq; tuā te.
(Quando aliud mihi iam miſeræ nihil ipſa reliqui)
Per connubia noſtra, per incœptos Hymenæos.
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quidq̄
Dulce meum, miſerere domus labentis, & iſtam
Oro (ſiquis adhuc precibus locus) exue mentem.
Te propter Libycæ gentes, Nomadumq; tyranni
Odere, infenſi Tyrij, te propter eundem
Extinctus pudor, & qua ſola ſydera adibam,
Fama prior, cui me moribundam deſeris hoſpes?
Hoc ſolum nomen quoniam de coniuge reſtat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater
Deſtruat? aut captam ducat Getulus Hiarbas?
Saltem ſiqua mihi de te ſuſcæpta fuiſſet
Ante fugam ſoboles, ſiquis mihi paruulus aula
Luderet Æneas, qui te tantum ore referret,
Non equidem omnino capta, aut deſerta viderer.

DONATVS.

¶ Tandem his Æneam compellat vocibus vltro.) Preuẽti ſunt Æneę tractatus. ſupra enim dixit, ſeſe interea (quãdo optima Dido neſciat & tantos rumpi non ſperet amores) Tentaturum aditus, & quæ molliſſima fandi tempora. ecce Dido licet Paulo tardius, quia eam impedierat furor, vltro ipſum aggreditur. neque enim aliud expectare debuit, quam tot animi poſſederant mala. & quę fieri nouerat, quod parauerãt doli, tandem pertinet ad furorem, qui Didonis vocem diſtulerat vltro ad impatientiam doloris. vocum vero commemoratio exclamationem futuram ſignificat progreſſuram in ingratum. neſciebat. n. facti cauſas mercurium peperiſſe. ¶ Diſſimulare etiã. ſ.p.t.P.n.t.q;.m.d.t?) Non à leuibus ſed aio ipſis ſcelerati facinoris cœpit augmentis, dilatans omnem inuidiam arte mirifica. nam primum crimen fuit potuiſſe poſt tot & tanta merita beneuolentiæ cogitari perfidiam, deinde hoc ipſum pro leui ducere. non enim diſſimulatur, niſi quod poteſt etiam ſperni. ſunt ergo interim duo crimina eſſe inuentũ ſcelus, & diſſimulari potuiſſe. addit aliud, tacituſq; mea decedere terra? nec ſaltem, inquit, ſic diſcedere, vt gratiam vel verbis referres meritis meis. nam, quid erat abire tacitum, niſi beneficiorum immemorẽ confiteri? vt. n. durum eſt, quẽquam non moueri miſeratione laborantium, ita ſceleratum eſt pręſtitorũ immemorẽ fieri. ſemina igitur quędã plurimorũ criminum inter initia ſpatii & ſummatim cõgeſta in vnum cõgregat. ſequẽti tñ in parte ſingula latius tractat docens, quid ſit ſceleris, non rñdere benefactis, ad eandem generalitatẽ pertinet, quod ait, mea decedere terra? in eo. n. quod dixit terra mea, hoc põt ſentiri in qua tibi tanta ſunt pręſtita, quę ſpãliter dictura eſt. ſed tunc cũ obſtinatio Æneę patuerit. tunc. n. dictio temperata eſt, ne iniuria non reuocet, ſed vrgeat properantẽ. interea poſſumus aliter quoq; ſentire, quid ſit terra mea, quod illa intelligi potius voluit, q̃; dici. Mea ergo, quę te ſuſcępit naufragum, ſeruauit ignotum, inopem fouit. tacitus, hoc eſt, qui præſtitis vel verborum obſequio non ageret gratias, perindeq; eſſet ingratus, quod eſt admodum inter hoies graue, non ſentire beneficium. qui enim non rependet qualẽcũq; pręſtitis vicẽ, is monſtrat, aut nihil ſe eorum meminiſſe, aut oĩa habuiſſe pro leuibus. ecce ſuppreſſa ſunt, quę lędere potuerũt, ea vero, quę audientis animum vexare non poſſunt. dicũtur apertius. ¶ Nec te.n.a.n.t.da.d.q.Nec mo.t.c.f.d.) Dicta ſunt tria mollibus verbis ſed quę ingrati crimẽ excitant. ſi illa, inqt, vitlia nõ fuerſit & ꝓ leuibus hoies, quę cum tuis oĩbus beneuolentia mea largiẽte conſecutus es, ſpãlia tñ aio tuo inhærere debuerant. amor. ſ. noſter. de ſuo ſolo dixit, noſter. vt plerũq; ſit, cũ vnus plurali numero ſe appellat vt ait Palęmon, cum ſolus inter duos iudicaret. nõ noſtrũ inter vos tãtas cõponere lites: & hoc magis probandũ eſt, qa ſola amauerat: aut noſter dixit, vt amor mutuus videretur ex cõiunctione interueniſſe: perinde quod vnius fuit, duobus factũ eſſe cõe. Nec te data dextera quondam quod ſit cũ cõiunctio ipſa perficitur. poteſt hic & vis hoſpitii intelligi: qm̃ alio loco ait poeta. Iungimus hoſpitio dextras, & tecta ſubimus. Nouiſſimũ commouẽdę miſeratiõis cã poſuit interitũ ſuum, dicens. Nec moritura tenet crudeli funere Dido. nec cogitaſti nauigationẽ tuã crudelem ſecuturum interitũ: pędixit in vltimo mortẽ ſuã. ẽt ipſum amare exiſtimãs, & ex eo flecti in miſericordiam poſſe. ¶ Quin ẽt hi.m.ſy.cl? Et.m.p.a.i.p.a.Cr.) Sed cur, inquit, arbitrer te moueri poſſe cõtemplatione ſalutis? qñ tuã quoq; pernicioſa obſtinatiõe contẽnis? vt eiectus naufragio in has terras, quid tẽpeſtates, quid hyemes, & qd ſydera valeãt quantamq; perniciem ferant animo recordãte non tractes. ſ. tantã crudelitatẽ profeſſus, vt vtriuſq; ſalutem diuerſo ſed tñ deteſtabili genere ſimul velis extingui? Ecce amantis permotio licet læſa diſpoſitionibus inimicis, tñ oſtendit ſe & ꝓ ipſius Æneę incolumitate ſuſpectã. ¶ Quid ſi.n.a.al.d.q;.I.p.) Euadas licet tpis pelagiq; violentiã, quid ſperas futurũ, cũ aliena iura tentaueris, & cum ad nouos hoies Veneris? quis incognitũ ſumet? hoc eſt dicere, decepturum eſt te exemplum meũ, dum exiſtimas oĩs eſſe beneuolos, ad quoſcũq; perueneris. hæc dicendo occulte perſuadet, ne relinquat nota, ne deſerat certa, ne ſuſcęptã Carthaginis amicitiã fugiat. ¶ Et tr.a.m.) Quid faceres, inquit, ſi ſtaret Troia? aut ad notos ire diſponeres? ſecura dicebat, qa nec Troia ſtabat, nec illũ aliqs nouerat. ¶ Troia per.v.p.c.æ.) Properãs forſan reprehẽdi nõ poſſes, ſi cũ periculo vel ad tua redire velis? ¶ Me ne fugis? ꝑ ego has lachrymas. dextrãq; tuã, te.) Quũ non, inqt, ſupereſt Troia, neq; ad notos ſis aliqñ venturus, oſtẽdis nauigationẽ tuã non aliorũ duci deſiderio, ſed odio meo, quũ dicit me ne fugis? hoc intelligendũ eſt, cuius beneficia habes, & nullas cauſas offenſę. colligit aũt multa, & quicquid ad Æneã flectendũ habuit, ſimul effudit. quod ipſum ſumma cũ obſcuritate proſecuta eſt: quia cõfuſa ex plurimis motibus animi loquebatur. poſuit itaq; per, & contexuit omnia, & ſic dixit, oro. hęc duo nõ ſunt ſimul accipiẽda, vt q̃ dicta ſunt, intelligãtur euidẽtius, vt ſit, oro te per has lachrymas, aut ego oro, quę fiducia pręſtitorũ debeo impetrare, quod volo, & flens rogo. quod eſt verũ doloris indicium: nec putes has inaniter fundi. teſtes iſta ſunt poenarũ pectoris mei, & qcquid interna diſcruciat, cælare nõ poſſunt. tm̃ fidei oculi gerunt, vt latẽtes angores fletibus probent, & abſtruſas interius cauſas manifeſtis ꝓbatiõibus prodãt. per dextramq; tuã te oro. dictum, vel viro forti cõueniẽs vel amori. ait. n. ſupra. nec te data dextera quondã. per cõnubia noſtra, hoc eſt per matrimonii. fidẽ te oro, quod eſt mihi tibiq; cõe, per inceptos hymenæos te oro, quod ſignificat per nuptias noſtras cõi conſenſu firmatas. aſſerit Dido nuptias nõ ſolũ illas, quibus adſunt plurimi dici poſſe, verumetiã quę duorũ tm̃ conuentiõe nullo teſte perficiuntur. nouerat. n. quo genere in Æneæ conſortium veniret, & hãc partẽ munire nitebatur metuẽs, ne ſibi obiiceretur, quod infra Æneas aſſerit dicẽs. nec cõiugis vnq̃; pretendi: Incœpta vero diſpoſitiones ſunt, vt plurimis locis & apud plurimos lectum eſt, & definitiões animorũ ſignificant: vt ipſe Virgilius. Me ne incœpto deſiſtere victã? Et Salluſtius. Nã talia incœpta ni inconſulto reuertiſſent reip. peſtẽ factura. Multos hoc loco trahit pars illa, ꝙ inter Æneã & Didonẽ noua cõiunctio agebatur: & ſic incœptos hymenæos intelligunt, quaſi recenti tpe contractos. quod contra eſt, nã ſi ita eẽt, cœptos diceret nõ incœptos, certe & animus Didonis inſpiciẽdus eſt, quę vult illud, quod paſſim & vulgo factũ eſt matrimonium dici, & Æneã qrit conſenſus pręiudicio, & cõiugii legibus detinere. Oro te, ſi bene quid de te merui, fuit aut tibi quicq̃ dulce meum, & bñficiorũ ſuorum, & affectus cõiunctiõis ipſius intelligitur tetigiſſe rationẽ. Oro te miſerere domus labẽtis. commoueat te miſeratio, ne cõſumatur memoria nominis mei. ſ. ne labentẽ ſpem meã adiumento tui abſceſſus impellas, & ſpernas. & iſtã oro (ſiquis adhuc precibus locus) exue mentem, & ſic inquit pluribus rogo, vbi adhuc pars aliqua pectoris tui vacat, atq; eſt ſpatium, quod meas preces excipiat, indefeſſis viribus rogare nõ ceſſem. dixit ſe moriturã, vt credatur id poſſe & debere perficere. dicit cauſas, vt Æneas cauſarũ ipſarum cauſa eſſe videatur, & aduertens in ſe oẽm inuidiam corrigi, rogãtis precibus acquieſceret. ¶ Te.p.l.g.n.q;.t.Od.in.t.) Propter vnũ, inquit, te & meos oẽs, & gẽtes vicinas offendi, domi foriſq; odium me nõ fruſtra circũdedit. quum dicit Libycas gentes & numadũ tyrannos, tangitq; hoium genus aſperum, ſatis oſtendit ex offenſa graui poſſe illos crudelius & immanius cõmoueri. ſupprimit aũt quantitatẽ gentium, & tyrannorum, vt infiniti numeri formidinẽ mõſtret. proinde inter tot & tales, qualis vita ſperari potuit? aut qs exitus moriẽdi? cũ poſt imperiũ aut captiuitas ſperaret, aut finis infeliciſſimus vitę? ¶ Te propter eũdẽ. Ex.p.& qua ſola.ſ.a.F.p.) Bñ poſuit extinctus pudor. cũ. n. qreret incendia amoris abſumere, non ipſa ſed ſpem proprii pudoris extinxit. de famę aũt perditę ſtatu non imerito querebatur, qa deiecto eo, ex quo fuerat exorta, ipſa quoq; eodẽ caſu cõciderat, cuius cauſa oium caſtarum pręconia ſuperans vſq; ad ipſa aſtra peruenerat, cũ multorum inimicitias & caſtitatis perditam cõmemorat famam, oſtẽdit per Æneam factum, ne qs dehinc eã dignã crederet matrimonio ſuo. ¶ Cui me m.de.h.) Licet oĩa ſuperiora cum ingẽti affectu proſecuta ſit, hic tñ auxit miſerationem. quod ait ergo, cui, ex ſuperioribus põt apparere. omnes. n. ſe dixerat offendiſſe, & apud oẽs concidiſſe famam ſuã: proinde futurum, vt illam aut hoſtis ad poenã tractaturus eſſet, aut abiecti pudoris foeminã nullus quęſiturus: hoſpitis aũt noie eum credidit appellandũ, quod negare nõ potuit: deniq; ait. ¶ Hoc.ſ.n.q.de.c.r.) Si mariti, inqt, vocabulo conuentus pręces meas audire nõ curas. has vel hoſpitis religiõe cõmotus admitte. ¶ Quid moror? an.m.p.d.m.ſ.De.) Infelix inqt fortuna mea qd vlterius ſperat? ſi maiores moras acquirat? cui ſuppliciũ & à fratre metuitur? & laboꝝ meorũ quos in tanta vrbe cõdẽda cõſumpſi, plenus expectat̃ interitus? ¶ Aut captã.d.g.h.) Aut me getulus hiarbas ducat? & is cui ſalua honeſtate negaui nuptias meas, me ducat inuitã? ducat ꝑdita libertate captiuã? getuli & hiarbę appellatio conuitii cã poſita eſt. ¶ Saltẽ ſi q̃ m.d.t.ſ.ſ.A.ſ.ſ.ſiq. mi.paruulus aula Lud.Æneas, &c.) Saltẽ ſi cõtigiſſet, inqt, vt añ fugã tuã, non dixit ante nauigationẽ tuã aut ante abſceſſum tuũ, quę ſolẽt eſſe honeſta. ſed fugam, quę fuerat turpis, vt naſceretur mihi ex te ſoboles aliq̃ tui vultus ſimilitudinẽ portãs, & ſignata noie tuo in aula mea luderet, eſſet ſolatium ſolitudinis męę: nec videret à te in totũ deſtituta vel duris angoribus capta.

Aſcenſius.

ASCENSIVS.

❡ Tandē his Æneā, &c.) Poeta, q̄ argutiſſimā inducit Didonis ad Æneam, orationē: quā ipſe ſibi placere oſtēdit, ex ea re quod eam priuatim Auguſto recitauit: qua etiam diuus Auguſtinus ad lachrymas compulſus eſt: vnde miſerationis plena eſt. De qua tñ pauciſſima extant Donati verba: nihil.n.inuenimus, niſi quod dicit. ⸢ Ante fugam.) Dixiſſe Didonē: ne honeſtet rem, dicēdo, Ante
Ordo. diſceſſum. ❡ Ordo aūt eſt. Dido cōpellat.i.adloquitur: tandem.i. poſt longam cogitationē: Æneā vltro.i.non exiſtentē eius compellationem: his vocibus.i.ſubſequentibus verbis. O perfide, eccam conſtantiam muliebrē, quæ dixerat. Credo equidem (nec vana fides) genus eſſe deorum: nunc dicit, O perfide: ſperaſti.i.ſperaſtine etiam poſſe diſſimulare? i.per diſſimulationē celare: tantū nefas: quantum.ſ.eſt amantem: & bene meritam ſic deſerere: q̄, pro.i.ſperaſtine diſcedere tacitus.i.tacens, & ſecretus: diſcedere.ſ. poſſe mea terra. Nec noſter amor tenet te: nec dextera.i.fides: data.i.promiſſa quondam: nec Dido moritura, ſi diſceſſeris, ſup. crudeli funere. quia morte, quā ſibi illatura eſt. vnde videtur ex tūc decreuiſſe, ſeſe interimere ſi diſceſſerit. Quinetiam.i.inſuper: tu moliris.i.cū mole & difficultate paras, claſſem ſydere hyberno i.hyemali, & tempeſtatē excitare ſolito: & properas ire per altū.ſ. mare Aquilonibus.i.ventis illis vehementer nociuis: medijs.i.in ſummo vigore exiſtentibus: aut tam flātibus: exiſtens crudelis.i. impius, & immitis, etiam in teipſum, odio mei.q.d.qui te pium in deos & patrem fuiſſe iactitauit: nunc in ſeipſum impius eſt, vt mihi officiat: nam imemor ſalutis in ſummo periculo mare conſcendere parat, quid, ſup. dicere poſſem, ſi non peteres arua aliena, & domos ignotas, & ſi Troia antiqua maneret? q.d.non tam legitime iraſcar, vt nunc: quia tunc conuenienter Troia peteretur claſſibus, per æquor vndoſum.i.vndis & procellis plenum. Fugisne me? q.d.id nō merui: vnde addit. Ego oro te, per has lachrymas quas effundo: & per tuam dexteram.i.virtutem & fidem, quam mihi quondam dediſti:) quando.i.quandoquidem: ipſa.i. ego non reliqui mihi miſeræ iam nihil aliud.ſ.præter fidem datā de futuro: quia non erant celebratæ nuptiæ: aut quia non potuit eum cogere. (& oro, per noſtra connubia, quia (vt patuit) coniugium vocat: hoc prætexit nomine culpam ſed ſi dicat Æneas nō eſſe cōnubia. addit) per Hymenęos noſtros.i.auſpicia nuptialia, aut per primos concubitus. Oro (inquit) ſi ego merui bene de te, quid.i.aliquid: aut in aliquod & ſi quidq̄ meum.i.conſuetudinis meę, fuit tibi dulce.i.delectabile: miſerere domus.i.familię meę: labentis, ideſt tendentis in ruinam & excidium: & exue iſtam.ſ. tam ingratam, & indignam, tua pietate mentem.i.voluntatem Nam iſte, ad ſecundam perſonam, & ad contemptum, pertinere ſolet) ſi quis locus eſt adhuc.ſ.reliquus: præcibus. Locum autem eſſe decere, dupliciter docet. & ob merita erga eum, ſua quæ verecunde tetigit, & ob damna quæ propter eum paſſura eſſet, ſi abiret, quæ addit dicens: gētes Libycæ: & tyranni.i.reges ſuperbi Nomadum, pro Nomadarum, populorū Libyæ: odere.i.oderunt, ſup. me, propter te.i.quia te coniugem abſumpſi: & Tyrij.i. ſubditi mei: infenſi.i.multū offenſi: & ob hoc moleſti ſunt mihi propter te: quo verbo tangitur hiſtoria. Nā fuit à ſuis coacta Hiarbæ nubere, quum nollet, ſeipſam in pyram deiecit: id aūt fingit poeta, Didonem in Æneam reijcere: & pudor, ſupp. meus eſt extinctus propter te eundem: & fama prior, qua ſola.i.per quam ſolam, etiam ſi aliam non habuiſſem dignitatem: adibam ſydera (prius de ſe dixerat Æneas, Fama ſuper æthera notus.) cui ò hoſpes, deſeris me moribundam.i.iamiam morituram: & quia appellando eum hoſpitē videtur negare maritum, addit, cur hoſpitē dixerit: q.d.ideo dixi hoſpitē: quoniam hoc ſolum nomē.i.hęc ſola appellatio.ſ.hoſpitis: reſtat mihi de coniuge.i.de te qui coniux quidē es: ſed negas. Quid moror.i.quid differo mortem? an, ſup. moror? dū.i.donec Pygmalion, frater.ſ.meus, deſtruat mea mœnia: aut dum.i.donec: Hiarbas getulus.i.ferus Getulorū rex, ducat.i.abducat, aut in triumphum ducat, me captam? quaſi dicat, id expectare non debeo, & ideo moribundam deſeris: ſaltē.i. ſi aliud obtinere non poſſum: vel hoc obtineam, ſiqua.i.ſi aliqua: ſoboles, ideſt proles fuiſſet ſuſcæpta: mihi.i.à me de te: ante fugam.i.pus q̄ ſic turpiter aufugeres: & ſi quis paruulus Æneas.i. te, & nomē tuum referēs, luderet mihi, ideſt in ſolatium meum: aula.ſ.mea, qui referret, ideſt repræſentaret: te tantum.i.ſaltem: aut tantummodo quum te habere nequeam: ore.i.effigie, & vultu oris tui (& id melius, q̄ ſi dicatur, tantum.i.dūtaxat ore: quia nollē, vt factis tui ſimilis ſit. adhuc enim blanditur vt amatrix: & ita non congruit, vt intelligatur illum vituperaſſe, quod ex reſponſione patet Æneæ beniuole reſpondentis.) Equidem.i.ego certe, non viderer omnino capta.i.irretita, laqueo amoris. aut potius decępta: aut deſerta: quia haberē filium qui te reprę́ſentaret. Eſt enim filius, imago patris, in quo & pater ſuperuiuere videtur vnde Eccſi.xxx. Mortuus eſt pater eius, & nō eſt quaſi mortuus: ſimilē enim reliquit ſibi poſt ſe. Quocirca, fictione iuris, cōtinuatur patris in filio poſſeſſio.

PIERIVS.

❡ Domosq̄ Ignotas peteres.) Sunt veteres admodum codi. in quibus, domus, hic, quarto declinatu habetur. Cuiuſmodi caſum Fl. Soſipater per us, melius q̄ per os, proferri cēlet. ⸢ Numadūq̄ tyranni.) Non eo inficias, Nomadum, in codi. Longobardico, & aliquot alijs legi. Sed enim in Oblongo, in Mediceo, Numidum, habetur, Latinorum idiomate. Appianus enim, quos Græci, Nomadas, appellant, Numidas, à Latinis appellari dicit. Neq̄ dicat quiſpiam primam ſyllabam produci, ſi, nu, ſcribatur, quia ſit ȣ diphthon. apud Græcos. Appianus enim Romanorum, ſonum non ſyllabæ tempus exprimere curauit, quanuis alias pro u breui, apud nos ο μικρὸν illi ſcribere ſoleant: vt pro Numa, Noma. ita illi νόμαδαι, nos Numidas. ⸢ Ante fugā ſoboles.) Cur in antiquis cod. ſuboles, habeatur, alibi dictum. Nunc duo adhuc ſuccurrunt exempla ex antiquis monumentis, vbi ſuboles per u ſcriptum legitur. Ea ſunt ad Æſculapij, vbi nunc diui Bartholomei phanum. Cūctor M. HÆC SVBOLI SEDEM POST MORTE RELIQVIT. Et alio verſu eodem epitaphio, ET FECIT SVBOLES MVLTOS MEMORATA PER ANNOS. à ſubole ſcere, enim hoc deductum eſſe nomen, alibi diximus. ⸢ Si quis mihi paruulus aula Luderet Æneas, qui te tantum ore referret.) Te tantum, & tantum te, tranſpoſitæ dictiones in diuerſis codicib. ſententiam identidem variant. Nam quum Seruius exponat, Optarem filium ſimilem vultui, non moribus tuis: quadrat ea lectio. Qui te tantum ore referret. Quod ſi, vt in quibuſdam alijs codicibus manu ſcriptis habetur, eam lectionem adprobauerimus, Qui tantum te ore referret. Tantum, magnum amoris affectum oſtendet, & ipſam petitionis honeſtatem, quum nō quærat inuitum retinere, neque futuræ eius felicitati velit inuidere, optare vero tantum eius imaginis memoriam, apud ſe perpetuo permanere, quàm aſſidue ſpectando delectetur, & ſolitudinis tædium leuet, deſertiq̄ amoris amaritudinem leniat, quod in ſuſcæpto filio contingere potuiſſet: & ideo ad optatorum diminutionem deſcendit: atq̄, Tantum, vt ex plurib. quæ forte negaturus erat, hoc ſaltem vnum impetraretur. Tota enim orationis vis, eo vertitur, ne deſerat amatus amantem: aut ſi deſerturus omnino ſit non ita miſerabilem in erumnis & calamitatib. derelinquat. Eſt & alia lectio in cod. Longobardico, atque etiam in Mediceo, neq̄ non in Porcio. Qui te tamen ore referret. Cui lectioni nonnulli alij vete. cod. adſtipulantur. Et ita apud Aruſianum in libello de Virgilia. eloquutionibus ſcriptum habetur. Quæ quidem oratio, & ipſa affectus, & amoris plena eſt. Ait enim, Tametſi ſummo opere concupiſcat filium ex Ænea ſuſcipere, nolle tamen, niſi patri futurus ſit ſimilis ſuo. Totaq̄ in eo eſt, vt oſtendat ſe regnum, opes, famā, omnia deniq̄ poſthabuiſſe, præ vno Ænea, quo ſi potiri non liceat, imaginem ſaltē Ænęę ſimilem aſſidue contemplari poſſit. Quas vero impudicitiæ, voluptatisq̄ notas interpretes huic inuiunt à Virgiliana ſententia mihi videntur alienæ. Qui amorem Didus exſcribere videtur, de quo refertur eſſe animam in gemino corpore. ⸢ Non equidem omnino capta, aut deſerta viderer.) In Longobardico cod. in Mediceo, in Portio. & aliquot alijs legitur, ac deſerta: quod infelicitatem augere videtur. Multi enim captiui ſunt, non tamē auxilij ſpe deſerti, multi ſine ſpe, non tamen captiui, ſe vero ait Dido omnino captam: ſed niſi aliqua ſaltem imago Æneæ ſit penes ſe, etiam deſertam. Hinc illud horrificum in ſomnis eius ſequetur: Semperq̄ relinqui. Sola ſibi, ſemper longam incomitata videtur Ire viam, & Tyrios deſerta quærere terra.

⸢ Dixerat, ille Iouis monitis immota tenebat. POE.
Lumina, & obnixus curam ſub corde premebat.
⸢ Tādē pauca refert. Ego te, quę plurima fando ÆNE.

SERVIVS.

❡ Iouis monitis.) Bene præſcribit, ne ei det impietatem. Sane & hæc monita dicimus: vt, Carmentis nymphæ monita, & deus author Apollo. & hos monitus, vt Perſius, Hos pueris monitus patres infundere lippos. ⸢ Immota tenebat lumina.) Phyſicum enim eſt, vt

Enumerare vales, nunquam regina negabo
Promeritam, nec me meminiſſe pigebit Eliſſæ,
Dum memor ipſe mei, dum ſpiritus hos reget artus.
Pro re pauca loquar, nec ego hanc abſcondere furto
Speraui, ne finge fugam, nec coniugis vnq̃
Prætendi tedas, aut hæc in fœdera veni,
Me ſi fata meis paterentur ducere vitam
Auſpicijs, & ſponte mea componere curas,
Vrbem Troianam primum, dulceisq; meorum
Relliquias colerem, & Priami tecta alta manerent,
Et recidiua manu poſuiſſem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
Italiam Lyciæ iuſſere capeſſere ſortes.
Hic amor, hæc patria eſt, ſi te Carthaginis arces
Phœniſſam, Libycæq; aſpectus detinet vrbis,
Quæ tandem Auſonia Teucros conſidere terra
Inuidia eſt? & nos fas extera quærere regna.
Me patris Anchiſæ quoties humentibus vmbris
Nox operit terras, quoties aſtra ignea ſurgunt,
Admonet in ſomnis, & turbida terret imago.
Me puer Aſcanius, capitisq; iniuria chari,
Quem regno Heſperiæ fraudo, & fatalibus aruis,
Nunc etiam interpres diuum, Ioue miſſus ab ipſo
(Teſtor vtrunq; caput) celereis mandata per auras
Detulit, ipſe deum manifeſto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemq; his auribus hauſi.
Deſine meq; tuis incendere, teq; querelis,
Italiam non ſponte ſequor.

eſt, vt qualitatē animi ex oculorum, aut corporis ſtabilitate aut mobilitate noſcamus. Ergo mō vult oſtēdere Æneā à propoſito non eſſe deuiaturū. ¶ Ego te, quæ plurima fando.) Controuerſia eſt plena, in q̃ expurgat obiecta, remouens à ſe crimen ingrati: & veniali vtitur ſtatu, profectionē ſuam retorquens in voluntatem deorum. habet etiam finem. Nam purgat obiectam fugam nomine profectionis. ¶ Promeritam.) Præſtitiſſe, bene ſe geſſiſſe: & eſt ſermo de his qui per contrarium magis lucent. Terentius, Ita me velim ames promerentem pater, ideſt bene agentem. Et congruit, vt præſtet qui bō agit. contra alibi, Quid commerui aut peccaui pater? ideſt quid male egi? ¶ Meminiſſe pigebit Eliſæ.) Memini. & illius rei dicimus, vt hoc loco: & memini illā rem: vt, Numeros memini, ſi verba tenerem. ¶ Dum memor ipſe mei.) De futuro dixit, & congrue. Nam piget ad futurum ſpectat, Pudet ad præteritum. & licet pene vna ſit ſignificatio: tamen dicimus Piget me illud facere, Pudet feciſſe. Vnde interdum præcipue à Salluſtio ſimul ponuntur. ¶ Pro re pauca loquar.) Remoto ingrati crimine deſcendit ad cauſam. ¶ Nec ego hanc.) Profectionem ſubaudis. Nam poſteriori non poteſt iungi, nē ſit cōfeſſio. ¶ Prætendi tedas.) Probat nō eſſe matrimonium. ¶ Aut hæc in fœdera veni.) Aut matrimonij: & iungendum eſt ſuperiori. aut certe ad poſteriora pertinet: & hoc dicit, Non ad hæc veni, vt hic morarer: ſicut & nunc probat. Ergo veni, conſenſi. hoc eſt, Non ad hæc conſenſi fœdera: vt quum vellem diſcedere, non liceret. ¶ Me ſi fata meis paterentur ducere vitam Auſpicijs.) Et dixit in primo, Quæ me cunque vocant terræ. Meis auſpicijs. Argumentum à neceſſitate. & auſpicijs ideo, quia maiores omnia auſpicato gerebāt. Ergo auſpicijs, diſpoſitionibus. ¶ Spōte mea.) Modo nomē eſt, Nam & genus & caſum habet. Sic & mane quū ei & genus & caſus additur nomen eſt: vt, Dum mane nouum, dū gramina canent. Sic & Forte ſua Lybicis. Aliàs aduerbia ſunt. Verum autem dicit non ſua ſponte. Nam ſupra legimus, Hos cape fatorum comites. Item Diuerſas quærere terras Augurijs agimur diuum. ¶ Recidiua.) Poſt caſum reſtituta. ¶ Grynæus Apollo.) Clazomene ciuitas eſt Aſiæ. Vnde Horatius, Diues agebat Clazomenis. Iuxta hanc nemus eſt Grynæum: vbi Apollo colitur. Inde ergo nunc epitheton dedit: licet & in Delo acceperit oraculum. ¶ Lyciæ ſortes.) Nec hinc accæpit reſponſum: ſed ſic dixit Lyciæ, ac ſi diceret Apollineæ. ¶ Hic amor, hæc patria eſt.) Eo inquit deſyderio per voluntatem deorum, iterum circa Italiam teneor, quo poſſem circa Troiam. & ad illud ſpectat quod dixit, Troia p̄ vndoſum peteretur claſſibus æquor. ¶ Et nos fas.) Nobis fas dicimus: ſed hoc loco non eſt iungenda elocutio, ne ſit vitium. Nam legimus, Fas mihi Graiorum ſacrata reſoluere iura. Sed hoc dicit, fas eſt etiā nos extera regna requirere. ¶ Nox operit terras.) A veriſimili, ideo tempus poſuit. ¶ Quoties.) autem, hoc eſt per vnamquamq; noctem. ¶ In ſomnis.) More ſuo pro in ſomnijs. ¶ Turbida.) Terribilis: quod & vmbræ conuenit, & parentis authoritati. ¶ Me puer Aſca.) Amor Aſcanij ſcilicet, admonet: quem lōge repetijt, & ad Aſcanium retulit. & licet excuſetur, tamen ſolœcophanes eſt. ¶ Interpres diuum.) Hermes: expreſſit verbum de verbo. ¶ Ab ipſo.) Ideſt magno: vt ſupra, Ipſe deum tibi me claro demittit Olympo. ¶ Vtrumq; caput.) Meum & tuum, aut Iouis & Mercurij: aut meū & Aſcanij. ¶ Celeres mandata per auras.) Vt ſupra, Celeres defer mea dicta per auras. ¶ Manifeſto in lumine.) Aut claro: aut in nymbo, cuius maius eſt lumē. Sic Lucanus, Poſtq̃ ſe lumine vero Impleuit. ¶ His auribus hauſi.) Accepi: & eſt Pleonaſmos. ¶ Sequor.) Vt, Italiam ſequimur fugientem.

DONATVS.

¶ Dixerat.) Dixit Dido p̄ cauſa ſua allegans iuſta, humana, miſeranda, quæ Æneæ mentē flectere potuiſſent, & deberēt. conſtabat enim etiam ipſum magno pudore confundi: vtpote qui ingrati, qui fallacis, qui fugitiui perſonam contra inſtitutum ſuum Ioue cogēte ſuſcepiſſet. ſed ille aſſiſtebat reuerēter cœleſtibus iuſſis. idēq; poeta dixit. ¶ Ille. I. m. t. t. lu.) Scilicet non reſpiciēs quæ rogaret, nec lachrymas eius attendēs, ſolum Iouem videbat animo, ſolum ſtare ante oculos ſuos, à cuius præceptis moueri nō poterat. hūc ſi diceret poeta immobilem fuiſſe, nec precibus nec lachrymis flexū, plurimum inhumanitatis ei attribuiſſet, quē vbiq; pium eē commemorat. Sed poſuit. ¶ Et obnixus curam ſub corde p̄mebat.) Vt inde eum excuſaret, mouebatur quidem, inquit, & dolorem animi tegere laborabat poſtponens humana cœleſtibus, hāc diſſimulādi doloris neceſſitatē, & in p̄rio libro poſuit dicēs. ſpē vultu ſimulat, premit altū corde dolorem. recte autē dixit Iouis monitis, & nō iuſſis Iouis. Iuſſa. n. ſunt, vbi aliquid iubetur inſperatum & nouum. Æneas autē commonitiōe potiusq̃ iuſſu inſtructus eſt, ne foueret Carthaginē, ne Romanis partibus futuram ſeculis labētibus inimicam, ne armaret alienā, & Italiæ imperium ſperneret fatis ſibi & ſuis poſteris deputatum. ¶ Tandem pauca refert.) Quia Dido multa dixerat, & poſt moras prolixas tacuerat. hoc enim conueniebat ei, quam repentinum turbauerat malum, & ei quæ plurima vtilia ſuis partibus extorquere nitebatur: vt vel moræ fierent properanti, vel multa facilius obtinerent. ipſe tamen breuiter reſpondit, ne cauſa turpis perfidiæ immoraretur, vel ne ſuperfluo multiloquio tereret tēpus, qui iam cogebatur abſcedere. videamus nūc, multorū criminum reus proinde illinc cœpit, vnde illa ingrati cōflauit inuidiam: quo exēplo docemur, vt quoties multa è diuerſo proponūtur, fortiora primitus excludamus, ne ludētes in leuibus aſpera metuere videamur, quæ pro magnis obiecta ſunt, & ad victoriam cōquiſita. ¶ Ego te, quæ pl. ſ. E. v. n. r. ne. Pro.) Quod ſciebat factum & negare nō poterat, etiam ipſe aſſerit verum. ait. n. quæ enumeras te mihi meiſq; omnibus præſtitiſſe, non negabo. in omnibus. n. cōmoditatem meam conſtat te promeruiſſe. ſic locutus eſt, quaſi potiori inferior obſecuta videatur. ¶ Nec me. m. pi. b. Dum. m. i. m. d. ſ. h. r. a.) Et quādiu vixero, quādiu memor mei fuero, hoc eſt ſanus & cōſilio ac ſenſu integro, nō me pigebit, nec erubeſcam (inquit) recolēs nominis tui beneficiorumq; memoriā. iſta ergo habeant ſeparatam rationem ſuam. ¶ Pro re pauca loquar.) Dicam, inquit, paucis pro rei veritate atq; iuſtitia. veritas. n. multiloquio nō aſſeritur, cum ſit ipſa per ſe perſpicua: ne q̃ ego, vt tu cōmorabor in plurimis. incipit iam obiecta purgare, vel refutando excludere. ¶ Neq; e. h. a. ſ. S. n. f. f. neq; c. v. Præ. te. a h. in. f. v.) Non ait, fugam ſed nauigationem paraui ad debita & deſtinata cōtendēs: nec vt tu, matrimonij me legibus iunxi. hoc factū licet imaginaria velut nuptiarum ſolēnitate præceſſiſſet, fatetur, ſed oratoria virtute diſſoluit definiēs quid ſit matrimoniū. iunctus ſum, inquit, tibi: ſed illud nō poteſt cōiugium vocari. nō enim ſemper mulieris ac viri cōiunctio matrimoniū facit. aliud vocatur, quod geſſimus. quale. n. matrimoniū eſt, vbi nullus teſtis interfuit? nulla ex more ſolēnitas? nulla pactio? faces nullæ? nulla ipſius fœderis cōſecratio? ¶ Me ſi fata meis paterent̄ ducere vitam

re vitam Auſpicijs,&c.) Hoc quod facio, inquit, quod nauigare diſpono, nō eſt volūtatis meæ, nec mihi liberū eſt viuere, vbi velim: quod ſi pręſtabat remanere in cineribus patrię, colerē meorum memoriam: nō errarē per diuerſa terrarū: nec veniſſem naufragus ad patriam tuā, nec longinqua tātis laboribus quærerem. ℣ Sed nūc Italiam magnā Grynęus Apollo. I.ly.i.c.ſ.) Nullū delectat relicto otio duris laboribus ſubiugari, iterumq́ ad miſerias volui: ſed eorū iuſſis inuitus impellor, quę cōtemni non poſſunt. ſunt enim & multa & venerāda. ℣ Hic amor, hęc patria eſt.) Quantū ad humanā pertinet voluntatem, quod eſſe pōt in poteſtate mea, amo hāc ciuitatē tāto affectu, vt arbitrer ipſam eſſe patriam meam. addidit aliud, quod aſſerat nō ſuo arbitrio hoies viuere. nec alienum magis ſed ipſius Didonis aſſumit exemplum. ℣ Si te, inquit, c.a.Ph.li.q.a.de.vr.) Si te phoeniſſam hoc eſt non hoc loco, ſed in regionibus longe poſitis natam, arces Carthaginis & Libycæ vrbis delectat aſpectus. ℣ Quę tandem.a.t.c.t.In.eſt?) Cur teucris inuidetur Italia? ℣ Et nos fas.e.q.r.) Licet & nobis quemadmodum tibi in alienis terris imperium quærere. ad illam partē reſpōdit, qua dixit Dido inter cætera, quid ſi nō arua aliena domosq́ ignotas peteres? quia & ipſi Didoni euenerat, vt in alienis regionibus īperaret. nullus aūt melius & robuſtius vincitur q̃ qui proprio ſuperatur exēplo. ℣ Me patris Anchiſæ quoties humentibus vmbris Nox operit terras, quoties aſtra ignea ſurgunt, Admonet in ſomnis, & turbida terret imago.) Similem, inquit, obiurganti video patrem meum inſtantem vt Italiā petā: & quoniam de mortuo loquebatur, vt credibile fieret quod dicebat, addidit tempus. quoties ait aſtra ignea ſurgūt, & nox operit terras & ſomnus me habet, adeſt ille cum grauibus monitis officiū ſequēs pietatis & pr̄is. ℣ Me puer Aſcanius.c.q.i.c.Quē.r.h.ſ.&.f.a.) Mihi atq; aīo meo occurrit ſpes filij mei, cui deberi imperiū Italię ſcio, vt addā illas ſortes & veneranda rn̄ſa. ℣ Nūc.e.i.di.i.m.a.i.&c.) Ecce in pręſenti etiam interpres diuū, hoc eſt Mercurius horrēda dicta pertulit, hoc eſt quæ ſine horrore mētis referri nō poſſint. & venit de cœlo, ac nō ſua ſponte neq; proprio delapſus arbitrio, ſed deſtinatus à Ioue: verū ne hoc errore mentis vanū & irritū Didoni videretur, addidit. ℣ Ipſe.d.m.in.l.v.In.mu.&c.) Confirmatio ipſius plena eſt, quū dicit, manifeſto in lumine vidi, & audiui. Horum omniū vt robuſtiorem faceret fidē, poſuit in medio iuſiurandū dicēs, teſtor vtrūq; caput, hoc eſt Iouis, qui miſit, & Mercurij qui retulit. ℣ Define.m.q.t.i.t.q.qu.) Cognouiſti iuſtas abſceſſus mei cauſas, deſine me ac te q̃relis tuis incendere. ℣ Italiam non.ſ.ſ.) Hærent mihi crimina querelis tuis expreſſa. ſi erga te non authoritate multarum metuendarumq; iuſſionum, ſed mea voluntate peccarem.

ASCENSIVS.

℃ Dixerat, ille Iouis, &c.) Hic habetur placida rn̄ſio Æneæ, qua tn̄ amans magis accēditur q̃ placetur. Nā ſicut in irato & aduerſario, rn̄ſio mollis frāgit iram: ita in amāte, abnegatio placida incēdit furorem. De hoc aūt dicit Dona.ſic. ℣ Ille Iouis.) Cōfundebatur pudore: vtpote qui ingrati, q fallacis, qui fugitiui infamiā ſubiret, cōtra inſtitutū ſuum: ſed ſolum Iouē ſibi ante oculos ponebat: quod efficiebat, vt vir alioquin mitis & humanus, quāuis moueretur officijs Didonis: tn̄ à ꝓpoſito nō diſcederet: recte aūt dixit, monitis, potius q̃ iuſſis quia nō ſolum imperiū eum monebat: ſed ea q̄ imperabat, quæ ad regnū Italicum acquirendū pertinebant: & ne Carthagine, ſuo imperio inimicam futurā foueret. ℣ Nunq̄ re.neg.Prome.) Palā habet bn̄ficia accępta: ſed neceſſitate ipulſum, & nō volūtate, oſtēdit ſe illi nō obſequi. Breuiter aūt purgauit q̄ obijciebanť ne multiloquio, tp̄s tereret: & ingratitudinis vitiū, prio cōfutat: vt ſm̄ artem, incipiat à validioribus, aduerſariorum obiectis. ℣ Nec ego hāc abſcō.fur.) Probat, ꝙ nō fugā, ſed nauigationē parauit, quia nō venerat vt matrimoniū conficeret: quod probat, ꝙ nullis ſolitis cerimonijs, coniugiū celebratum ſit. ℣ Sed nūc Italiā.) Facit rem veriſimilē: nā nullus ab otio ad negociū niſi inuitus accedit. ℣ Hic amor, hæc patria eſt.) Si te cæpit amor nouę patrię, nō ęgre feras, ꝙ ego quoq; nouę patrię amore capiar. ℣ Et nos.) Quēadmodū & te. ℣ Aſtra ignea.) Facit veriſimile ex ipſo tēpore, in quo ſomnus capitur. ℣ Manifeſto in lumine.) Cōfirmatio rei ne credat eē decęptū: & interponit iuſiurandū. ℣ Vtrūq;.) ſ. Iouis, q miſit: & Mercurij, q miſſus eſt. ℣ Define.) Quia cognouiſti iuſtas diſceſſus cauſas. ℃ Ordo eſt. Dixerat: videlicet Dido: ille.ſ. Æneas: tenebat lumina īmota.i. oculos īmotos: ita vt nō flectantur in Didonē, ad reſpiciendū eā miſericorditer: monitis.i. propter monita Iouis. Nō ꝙ Iupiter monuerit eā nō aſpicere: ſed qa monuit: q̃ primū nauigādū: quod ne nō faceret, eam nō aſpexit, ne forte admonitis Iouis auerteref: quo facto docemur nō ſolū tranſgreſſionē mandatorū dei, ſed etiam periculum trāſgrediēdi, vitare. Aut ſenſus eſt: ille tenebat oculos immotos in monitis Iouis: ita ꝙ nihil attēderet p̄ter monita Iouis: aut ꝙ ſtupefactus ſit ob monita Iouis: ita ꝙ cogitabundus vno obtutu, oculos īmotos contineret, vn̄ ſeq̄tur: & obnixus.i. obſiſtens affectioni ſuæ, p̄mebat curā.i. ſolicitudinē ſuā ſub corde: & refert.i. rn̄det: tandē.i. poſt longā cogitationē: pauca.ſ. verba. Ego, ò regina, nunq̄ negabo te promeritā.i. q̄n promerueris plurima, q̄ tu fando vales.i. bene ſcis, aut potes enumerare: nec pigebit me.i. nō erit mihi in poſterum, pudori, aut verecundię: aut non grauabit me meminiſſe.i. memorē eſſe: Eliſſę.i. tui, q̄ ꝓprio nomine Eliſſa diceris: tantiſper, ſup. dū ipſe.i. ego, ſup. ero memor mei: & dum.i. donec: ſp̄us.ſ. vitalis: reget hos.i. meos artus.i. tantiſper dum viuā. Ego loquar pauca pro re.i. ſm̄ exigentiam negocij: ego nec ſperaui abſcondere furto hanc, ſup. profectionem: ne finge, pro ne fingas.i. ne dicas eam ex opinione tua: fugam: quia non fugiturus ſum, ſed profecturus: nec ego prætendi vnq̄ tedas i. faces: cōiugis.i. nuptiales.i. ego nunquā te duxi coniugem, licet complexus ſum amicam: nec veni in hæc fœdera.ſ. matrimonialia, quæ indiſſolubilia ſunt: ſed ſi mea fata.i. quæ dij de me cōſtituerūt: paterētur me ducere vitā.i. viuere: meis auſpicijs.i. diſpoſitioībus: & componere.i. finire curas meas: ſpōte.i. ad nutum, ac libitum meū: ego colerē.i. inſtaurarē: primum.i. pręcipue, & ante oīa, vrbē Troianam, q̄ diruta eſt: & dulces reliquias meorum: & alta tecta Priami manerēt.ſ. reędificata: & poſuiſſem victis.i. Troianis fugitiuis, pergama.i. mœnia Troiana: recidiua.i. poſt caſum reſtituta: aut recidiua.i. iterum quaſi ad vitam.i. exiſtētiam reducta: hoc eſt, fruſtra ſperaueris me retinere iſtic: quia niſi in Italiā me fata vocarēt, nō hāc vrbem extruerem, ſed Troianam repararem: ſed nūc Apollo Grynæus.i. veridicus: vt eſt in nemore Grynęo, ſup. iuſſit capeſſere.i. captum ire, magnam Italiam: & ſortes Lyciæ.i. oracula Apollinis, qualia apud Lyciam iuſſere me capeſſere Italiam, hic.ſ. quem mihi fata dedere, eſt mihi amor: hæc eſt mihi, ſup. patria: poteſt bis dici, hic amor, eſt mihi amor: & hæc patria, eſt mihi patria: nec iniuria. Nam ſi arces Carthaginis detinent, ſup. te: Phœniſſam.i. quum ſis Phœniſſa: hoc eſt, de Phœnicia: nec in patria tua: & ſi aſpectus vrbis Lybicæ detinet, ideſt immoratur delectando te: quæ inuidia, ideſt iniuria: quæ cauſa inuidiæ ſit: tandem, ideſt Vt libere me tandem purgem: eſt Teucros confidere, ideſt ſi Teucri confidunt, & ſedes capiunt Auſonia, ideſt in Italia, quaſi dicat, nulla, quia fas eſt: &.i. etiam, nos, non ſolum te: quærere regna extera.i. externa, imago patris, ſcilicet mei, Anchiſæ, admonet me: & ipſa turbida.i. commota & irata, terret me: inſomnis, pro inſomnijs: aut dum ſomno indulgerē: toties, ſupp. quoties nox operit.i. inuoluit terras: vmbris humētibus.i. humidis: & quoties aſtra ignea.i. ardētia: ſurgūt.i. oriūtur. Puer Aſcanius etiam admonet me: & iniuria chari, ideſt dilecti: capitis, ſcilicet filij mei: quem ego fraudo.i. per fraudē priuo regno Heſperiæ: & aruis fatalibus.i. fataliter ipſi debitis, ſup. terret me: quia iniquum eſt, filium fraudare, contra fatorum ſeriē: & ita deorum timet iram, vnde terretur. Ego teſtor vtrunque caput.i. meum & Aſcanij, per quod Æneas iurare ſolebat: vt dicet ipſe in.ix. Per caput hoc iuro, per quod pater ante ſolebat: aut caput Iouis & Mercurij, aut meum & tuum: teſtor (inquit) vtrunque caput, ꝙ, ſup. interpres diuum.i. deorum, ſcilicet Mercurius, miſſus ab Ioue ipſo (emphaticos.) ideſt magno: & nō ab inferiore numine: detulit etiam nunc.i. pauloante: mandata per auras celereis.i. quas celerrime tranſuolauit: vt in rebus vrgētibus boni nuncij ſolent. Ipſe.i. ego vidi, deum.ſ. Mercurium in lumine manifeſto.i. viſibili intrantem muros: & hauſi.i. accępi, vocem, ſcilicet eius. his auribus.ſ. meis. & ergo, ò Dido, deſine incendere, & me, & te quęrelis tuis: quia non ſequor ſponte.i. mea voluntatę, ſed ex deorum iuſſu, Italiam.

PIERIVS.

℃ Me ſi fata meis paterētur ducere vitā Auſpicijs.) In antiquo admodum cod. pro paterētur, ſuppoſitum eſt, voluiſſent: ſed, paterētur, multo quid maius habet: & multo magis eruditis ſatis auribus facit. ℣ Relliquias colerē, & Priami tecta alta manerēt.) In Mediceo, & antiquioribus quibuſdam exēplaribus, &, copulatiua particula non habetur, poſitum vero eſt κατὰ ἀσύνδετον, Relliquias colerem, Priami tecta alta manerent. ℣ Et recidiua manu poſuiſſem Pergama.) Quanuis exemplaria multa, rediuiua, legant: magis tamē placet, quod Seruius etiam agnoſcit, recidiua. à cado enim, recidiuus. quod ait ille poſt caſum reſtituta. Ita ēt Fl. Soſipater ſentit, qui rediuiua, dici monet, quę poſt interitū redeunt. Recidiua, quæ ex ſuo caſu reſtituuntur. Vn̄ Virgilius, Re-

eſ ſua manu poſuiſſem pergama victis. ¶ Extera quęrere regna.) Priſcianus loco hoc, quod repetere nõ pigeat, Antiqui (ait) citer, dixerũt: vñ citerior. Sic &, exter, Statius. vij. Nec ſua pignora curę exter honos. Et Virgi. in. iiij. Et nos fas extera quęrere regna. Aduerte vero κακοφωνίαν in triplicata, re, ſyllaba, in earum dictionum cõtinuatiõe, quęrere rẽgna. ¶ Teq; querelis.) Vſus obtinuit, vt, querela, vnico l ſcribatur. Antiqui codices variant. Monumẽta veterũ duplicato ll, plerunq; ſcribunt. Legas.n. in palatio montis Iordani, DVLCITER SINE QVERELLA. Et in monumentis Claudiæ Sympheruſæ, SINT QVERELLA, atque ita alibi ſæpius.

¶ Talia dicentem iandudum auerſa tuetur, POE.
Huc illuc voluens oculos, totumq; pererrat
Luminibus tacitis, & ſic accenſa profatur.
¶ Nec tibi diua parẽs, gñis nec Dardanus author, DI.
Perfide, ſed duris genuit te cautibus horrens
Caucaſus, Hyrcanęq; admorunt vbera tigres.
Nam quid diſſimulo? aut quæ me ad maiora reſeruo?
Num fletu ingemuit noſtro? num lumina flexit?
Nũ lachrymas victus dedit? aut miſeratus amantẽ eſt?
Quæ quibus ante feram? iamiam nec maxima Iuno,
Nec Saturnius hæc oculis pater aſpicit æquis.
Nuſquàm tuta fides. eiectum littore egentem
Excępi: & regni demens in parte locaui,
Amiſſam claſſem, ſociosq; à morte reduxi.
Heu furijs incenſa feror. nunc augur Apollo,
Nunc Lyciæ ſortes, nunc & Ioue miſſus ab ipſo
Interpres diuum fert horrida iuſſa per auras,
Scilicet his ſuperis labor eſt, ea cura quietos
Sollicitat: neq; te teneo, neq; dicta refello.
I, ſequere Italiam ventis, pete regna per vndas.
Spero equidem medijs (ſiquid pia numina poſſunt)
Supplicia hauſurum ſcopulis, & nomine Dido
Sæpe vocaturum. ſequar atris ignibus abſens,
Et quum frigida mors anima ſeduxerit artus,
Omnibus vmbra locis adero. dabis improbe pœnas,
Audiam, & hæc manes veniet mihi fama ſub imos.

SERVIVS.

¶ Iandudum.) Ab initio orationis. ¶ Auerſa.) Irata: vt, Diua ſolo fixos oculos auerſa tenebat. ¶ Luminibus tacitis.) Ipſa tacita: vt, Tacitũq; obſedit limen amatę, pro ipſa tacita Sequitur aũt inuectio, quæ ſemp ſtatu caret. ¶ Nec tibi diua parẽs.) Nõ eſt ſola in Æneã obiecta vituperatio, ſed ẽt in ſe obiurgatio, qa dixerat, Credo equidẽ, nec vana fides, genus eſſe deorum. Vnde nũc dicit, Generis nec Dardanus author. ¶ Perfide.) Amantũ verbo eũ increpat. Sic ſuprà, Diſſimulare etiam ſperaſti perfide. more amãtum. ¶ Caucaſus.) Mons eſt Scythiæ inhoſpitalis. ¶ Hyrcanæ tigres.) Arabicæ. Nã Hyrcania ſylua eſt Arabiæ. Et notãdũ relictis medijs comparationibus eũ augmenta feciſſe. Nam poſt deos, non hoĩes, ſed ſaxa intulit. ¶ Quid diſſimulo?) Tacitæ quæſtioni occurrit, ne quis eius nimiam iracundiam reprehenderet, dicens Æneã poſſe mitigari forſitan pcibus. ¶ Miſeratus amãtem.) Miſeratus accuſatiuum [illegible]git, vt hoc loco. miſereor ge[illegible]tiuũ: vt, Miſerere animi non digna ferentis. ¶ Quæ quibus ante feram?) Amphibologia eſt, quid prius, quid poſterius dicã? ¶ Nec maxima Iuno.) Aut in Iunonem maledictum eſt, vt eam non eſſe maximã dicat, ſicut etiam in Iouẽ. nam conuitium eſt quod eum Saturnũ dicat: hoc eſt nocentẽ. Aut certe iungitur, vt, Nec Iuno aſpicit, nec Iupiter. ¶ Nuſquàm tuta fides.) hoc eſt, nec apud rẽ, nec apud hoĩem. Terẽtius, Quid credas, aut cui credas? Et declamauit per cõtrariũ. Nã oĩs fides tuta eſt. hęc ait, nuſq̃ tuta. ¶ Eiectum.) Naufragum. Legimus.n. Huc pauci veſtris adnauimus oris. & eſt ſeparãdũ. ¶ Littore egentem.) i. egentem littoris: vt, Hoſpitio prohibemur harenę. ¶ Et regni demẽs in parte locaui.) Vt, Et dñm Æneã in regna recępit. Quod Iarbas q̃rit. ¶ Amiſſam claſſem.) Subaudis renouaui. ¶ Heu furijs incẽſa feror.) quia multa erat in deos locutura: & bona præmittitur excuſatio. Nã numina nõ credere curare mortalia, & ab his nõ ſperare auxiliũ: furoris eſt. Subiungit enim, Si qd pia numina poſſunt. ¶ Nũc Lyciæ ſortes, nunc & Ioue miſſus ab ipſo.) Irriſio honeſta ſatis: cũ his verbis fit quibus laus præmiſſa eſt: vt, Et nobis idem Alchimedon duo pocula fecit, Necdum illis labra admoui, ſed cõdita ſeruo. Scimus aũt Æneam ſuperius hæc verba dixiſſe. ¶ Quietos ſollicitat.) Cicero in libris de deorum natura triplicem de his dicit eſſe opinionem. deos non eſſe: cuius rei author apud Athenas exuſtus eſt. eſſe, & nihil curare: vt Epicurei. eſſe, & curare, vt Stoici: ſecundum quos paulo poſt, Si quid pia numina poſſunt. Nam modo ſecundum Epicureos ait, Ea cura quietos. ¶ Refello.) Redarguo. ¶ I, ſequere Italiam ventis.) Satis artificioſa prohibitio, quæ fit per conceſſionẽ: quę tamẽ non ne intellecta ſit perſuaſio, permiſcenda ſunt aliqua quæ vetẽt latenter, vt, ventis per vndas. Sic Terentius, Profundat, pdat, pereat: nihil ad me attinet. ¶ Medijs ſcopulis.) Aut manifeſtis, vt, Medioq; ex hoſte recepi. aut illa ſaxa dixit, quæ ſunt intra Africam & Sardiniam, Siciliamq;. ¶ Hauſurum.) Luiturum, daturum. ¶ Dido.) Poteſt & vocatiuus eſſe, & accuſatiuus. ¶ Sequar atris ignibus.) Alij furiarum facibus dicunt: hoc eſt, Inuocatas tibi immittam diras. Alij, ſociorum, vt paulo poſt, Ferte citi flammas. Melius tamen eſt vt ſm Vrbanũ accipiamus Atris ignibus, rogalibus, qui viſi tempeſtatem ſignificant, vt Æneæ (ſicut in quinto legimus) cõtigit. Hoc ergo nunc quod factura eſt dicit. i. Occidam me, & rogalibus te perſequar flammis. ¶ Abſens.) Quaſi mortua. Rogalibus aũt mali ominis, quod atris dixit. Legimus & in Horatio, Nigrorumq; memor dũ licet ignũ. ¶ Anima ſeduxerit artus.) Hypallage, pro animam artubus eduxerit. ¶ Omnibus vmbra locis adero: dabis iprobe pœnas.) Dicunt Phyſici Biothanatorũ animas nõ recipi in originẽ ſuã, niſi vagantes legitimũ tp̃s fati cõpleuerint: quod poete ad ſepulturã trãsferunt: vt, Centũ errãt annos, Hoc ergo nunc dicit Dido, Occiſura me ante diẽ ſum: vagãti mihi dabis pœnas. nã te pſequar ſemper. ſi aũt fuero recępta in originẽ, pœnas tuas audiã: quas videre non potero. Hic ergo ſenſus eſt, Si tẽpeſtatẽ euaſeris flãmarũ rogaliũ, vmbra mea te perſequetur. ſi & hanc euaſeris, vel recępta audiã famam ſuppliciorum tuorum.

DONATVS.

¶ Talia. d. i. a. t. &c.) Quod eſt maximũ iraſcentis ſignum, vt cũ totum nolit viſum, totum tñ errantibus oculis cernat, iãdudum, inquit, auerſa intuebatur loquentẽ, hoc eſt ex quo cœpit loqui, quę Didoni non placerent, non cũ cõpleuiſſet. ¶ Et ſic accẽſa profatur.) Qua cõſideratione tanq̃ incẽdio accenſa ſic tumidã prorũpit in vocẽ. ¶ Nec tibi. d. p. g. n. d. au. Pe. &c.) Vbi vidit Dido nihil valuiſſe pces ſuas. & oẽs partes miſeratiõis excluſas, vertit ſe ad cõuitia. factura ſatis animo ſuo, ſi hoĩem lęderet iam intentiõe pertinacis obſtinatiõis alienum. dicis te, inquit, filium Veneris, falſum eſt. haberes.n. aliqd matris, & eſſes in affectus cõſideratiõe tractabilis. ecce animorum quanta mutatio. quũ amaret, dixit. Credo equidẽ (nec vana fides) genus eſſe deorum. hic quia magna vi agitabatur, priori ſnia ſua diſſoluta nec eſſe filiũ Veneris, & à cœleſtiũ ſanguine aſſerit eſſe diſcretũ. Dardanũ quoq; confingis authorem generis tui. nihil habes humanitatis eius, & morum, quo cõfirmes vera eſſe, quæ compoſita falſitate mentiris. at ego veros parentes tuos & nutrices enumerem rebus ipſis, hoc ipſum & tuis moribus pbatura. genuerũt te caucaſi rupes & cautes, hinc durus, hinc aſper, hinc ab humana ratiõe diſſimilis, vtpote qui ſis natus è ſaxis, tygres quoq; te aluerũt, quarũ feris nutritus vberibus hoĩum manſuetudinẽ neſcis. Tractat poeta hoc loco pueris per alimoniã lactis etiam nutricũ mores infundi: quod ipſum & Ciceroni placuiſſe manifeſtum eſt. qui in educatiõe futuri oratoris iubet pręcipuas adhiberi mulieres: non ignarus per obſequia vberum naturam ex alia in aliam poſſe tranſire. ¶ Num fl. in. n. n. lu. fl. Num la. v. d. a. m. a. e.) Diſputat quę in homine, quę in viro bono officia eſſe debeant, quę Æneas nõ habere diceret. quũ me, inquit, cerneret flentem, durauit immobilis: cum rogarem, non flexit oculos ſuos, ſupra.n. dixit. Ille Iouis monitis immota tenebat lumina: & cũ futurum proteſtarer interitum meũ, nullũ per lachrymas ſignũ miſerationis oſtẽdit, nec caſum infelicis amãtis ingemuit. Hæc tria ſunt, qbus taciti hoĩes oſtendant, quid geratur interius, ſi miſeratione moueantur, aut.n. gemunt, aut lachrymas fundunt, aut oculos flectunt. ¶ Quæ quibus ante feram?) Tanta, inquit, mala iuxta me, tam acerba, tam dura commiſſa ſunt, itaq; ſunt paria, vt ordinatione comparationis ęquentur, & alia alijs pferri nõ poſſint. Iamiã nec ma. I. N. ſ. h. o p. a. æ.)

Et tamen

Et tamen hæc communiter fiunt, & iniuſtis deorum luminibus placét. apparet cur primum Iunoné poſuit, quia vel regina deorum vindicare debuit iniuſta: vel, quę, apud Carthaginem prædipue coleret: vel, quæ, iam ex aliis eét inimica Troianis. ⸿ Nuſquã tuta fides.) Quando in hac cauſa tuta fides inueniri non potuit. nuſquam eſt tuta fides, egregia duorum authorum dicta. interrogantis vnum, alterum iudicantis. Terentius quippe ait, pro Iupiter vbi nam eſt fides? putauit enim quærendam, exiſtimans poſſe congruam reperiri. Virgilius autem iudicauit quærendam non eſſe, quę reperiri tuta non poſſit, perindeq; ſuperflueret fluxa. Incipit enumerare beneficia ſua. quorum cõtemplatiõe oportuit integram fidem intemeratamq; ſeruari. ⸿ Eiectum lit. e. Ex. & r. d. in p. lo. A. c. ſ. q;. à m. re.) Eiectum, inquit, hoc eſt naufragum littore, ac per hoc ſine tecti ſubſidio. egentem ſine ope victus excepi. excepit Æneam Dido ducendo eum cum ſuis in domum, alendo quoq;, & cum eo potentiam regni partiendo, amiſſam vero claſſem à pleno interitu, & ſocios à morte reducẽdo: dixit ſpecialia, quæ ipſi Æneæ contulit, & conſtituit in vltimo duo: quorũ conſecratio illi in contrarium verſa eſt. ſeruatas enim naues aſſeruit, & ſocios reductos à morte. hæc enim ſi incolumes non haberet Æneas, non poſſet aliquando diſcedere. amiſſam claſſem ſociosq; à morte reduxi, non naues ſed homines reduxit à morte, neque enim fieri potuit, vt naues morerentur, aut ipſæ quoq; liberarentur à morte. à morte igitur ad ſolos homines pertinet. reduxi vero & ad homines & ad naues. quod ipſum ordinatione facta cognoſcitur, vt ſit, amiſſam claſſem reduxi, & ſocios à morte. & reduxi, non ſemel ſed bis accipiatur. ⸿ Heu furiis incenſa.) Ad inſaniam, inquit, me res prauæ perducunt. ⸿ Nũc au. a. N. ly. ſor. n. & I. miſ. ab. i. In. di. ſ. ho. i. per au.) Quod dixit nunc, hoc putamus intelligendum. quando excluſis importunis ſuperioribus otium cum opibus conſecutus eſt, in eius mentem veniunt Apollinis reſponſa, & lyciæ ſortes, & cum mandatis Iouis Mercurius metuendus aduentat. ſi iſta vera ſunt, cur non extiterunt ante beneficia mea. ⸿ Sci. is. ſ. l. e. ea. c. q. Sol.) Nimirum deorum, inquit, curam tangit. quid homines agát, & ipſorum quietas mẽtes humani commouent actus. ⸿ Neq; te teneo, neq; dicta refello.) Et nunc ſi veræ ſunt aſſertiones tuę ſeu falſę, nec teneo te, nec ea quæ dicis obiectu cuiuſpiam diſputationis expugno. ⸿ I, ſ. Italiam. v. p. r. p. vn. &c.) Iratæ animo locuta eſt, ſed tali genere dictionis, quòd duos intellectus admittat. vnum eſt, quo eum terret ne nauiget. nam quod dixit. I, ſequere Italiam ventis. pete regna per vndas. non ex animo dicebat. nam obiecit vndas & ventos: quibus terreret properantem. quòd ſi animo hortantis hæc diceret, ita debuit loqui. I, ſequere, pete regna. non adiungeret, quod timeri debuiſſet, quodq; impediente formidine reuocaret inſtantem: hic eſt intellectus vnius diſputationis, videamus quid ſit alius. bene (inquit) cõtigit, quod deſideratum imperium Italiæ ventis & fluctibus petiturus es. habebo occaſionem qua poſſim tuis ſuppliciis lætari. ſpero enim te pro meritis tuis inter ſcopulos hauſurum innumeras pœnas, ideſt viſurum. vt alio loco, hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus. hoc eſt, videat. ⸿ Et nomine Dido ſæpe vocaturum.) Tunc (ait) recordaberis mei, & nomen meum fruſtra frequentius repetes: quando tibi concluſo diſcriminum cætu, exemplo prioris beneuolentiæ ſubuenire non potero. ⸿ Sequar atris ignibus abſens.) Imaginaberis me abſentem, quaſi te facibus perſequar præſens. hoc loco abſentem alii mortuam volunt, & dant exempla impropria, vt non vno ſed plurimis locis probentur errare. horum primum eſt, abſenti ferat inferias decoretq; ſepulchro. nam & illic abſentem mortuum intelligunt, quorum errores ſequentia probant. nam ſequitur. ⸿ Et cum frigida mors anima ſeduxerit artus, Omnibus vmbra locis adero.) Quum mortua fuero, inquit, timebis me abſentem, & quaſi te infeſta perſequar ſemper, & vbiq; terreberis.

Hic deeſt expoſitio. 240. carminũ.

ASCENSIVS.

¶ Talia dicentem iãdudum, &c.) Amiſſa ſpe conuitia ingerit: & quaſi cum abſente, interdum loquitur. Seruius dicit hypallagen, anima ſeduxerit artus: poſſet tamẽ anima, quæ inuita corpus linquit, dici ſeducta. Donatus quoq; ſubtiliter nil ſubintelligit, illic amiſſam claſſem. ſed ordinem vult, Reduxi claſſem amiſſam: &, reduxi ſocios à morte. Donati verba ſunt. ⸿ Totumq; pererrat.) Iraſcẽtis ſignum, vt quum totum nolit, viſum totum, tamẽ oculis errãtibus cernat. ⸿ Iãdudum.) Ex quo incœpit loqui, quæ ſibi nõ placerẽt: qua conſyderatiõe incenſa fuerat. ⸿ Nec tibi diua parẽs.) Vbi vidit illum nõ flecti precibus, vertit ſe ad cõuitia, vt ſaltem animo ſuo morem gerat: eſt autem animorum cõmutatio: nam quum amaret, dixit, credo genus eſſe deorũ. ⸿ Duris te cautibus.) Quia aſper es, & ab humanitate alienus. ⸿ Vbera tygres.) Propter quod hoĩum mãſuetudinẽ neſcis: oſtẽdit aũt per alimonia lactis, mores pueris infundi: quod & Ciceroni placet: qui in educatiõe oratoris, iubet pręcipuas adhiberi mulieres, quũ per obſequia vberum, natura ex alia in aliã mutetur. ⸿ Num fletu ingemuit noſtro? num lumina flexit?) Oſtendit non eſſe in Ænea: quæ in bono viro eſſe ſolent. Tria autem hæc ſunt, per quæ homo miſeratione motus eſſe videtur: gemitus, lachrymæ oculorum, flexio. ⸿ Iuno.) Quæ vel quia deorum ſit regina, vel à ſe colatur, patriam vlciſci debebat: vel, quia inimica eſſet Troianis. ⸿ Amiſſam claſſem.) Quaſi cõtra me feci: nam ſine illa nauigare nõ poſſet. ⸿ Reduxi.) De claſſe dicamus, ſolum reduxi claſſem: & de ſociis vero, reduxi ſocios à morte. ⸿ Nũc.) Quaſi dicat, nũc quum vult abire, ſed cur nõ antea, quum opera mea egeret? Hæc ille.

Ordo

¶ Ordo eſt. Dido auerſa. i. indignata & irata: tuetur. i. inſpicit: iãdudum. i. ab eo tempore quo talia intelligere cœpit, ſup. Æneã dicẽtẽ talia, qualia præmiſſa ſunt, voluẽs oculos huc illuc. i. in diuerſas partes, quod ſignum furoris cõcępti eſt: & pererrat, ideſt peruagatur, & ſine ordine percurrit: luminibus tacitis. i. nõdum animum ſignificantibus: aut ipſius adhuc tacentis: & ipſa accẽſa, ſcilicet poſt ex trãſuerſo inſpectionẽ: ꝓfatur ſic: O perfide, nec diua, ſcilicet Venus, eſt tibi parẽs: cõtra id quod dixerat, Credo equidem nec vana fides genus eſſe deorum. Nec Dardanus eſt author generis, ſupp. tui, ſed Caucaſus, mons ille Scythiæ: horrẽs, ideſt aſper: duris cautibus, ideſt ſaxis illis, & rupibus genuit te: & tygres Hyrcanæ. i. Arabicæ: admorunt, ideſt admouerunt vbera. (hũc locum adducit Phauorinus philoſophus apud Aulum Gellium, docẽs nutricis, vbera multum ad prolis indolem facere: atq; præter naturæ inſtitutum facere, quę quos genuerũt lactare recuſant liberos.) Nã quid. i. ad quid: diſſimulo. i. diſſimulãter loquor, vt te adliciam blãdo ſermone, quum durior ſis caute: aut ad quæ maiora. i. meliora reſeruo me, quaſi dicat, ad nulla quia. Num. i. nũquid: (Loquitur de præſente, quaſi de abſente, propter indignationem: ſicut cõtra, per apoſtrophem ex beniuola affectiõe ſermonem ad abſentes cõuertere ſolemus.) ingemuit. i. intus gemuit: aut etiam modicum gemuit noſtro fletu? q. d. minime & fleuiſſe ſe ſignificauit etiã ibi. Per ego has lachrymas, dextramq;, &c. num. i. nũquid: flexit lumina. i. oculos? q. d. etiam minime: num. i. nũquid: ipſe victus. ſ. miſeratione, dedit lachrymas, aut miſeratus eſt, ſupp. me amãtemẽ? q. d. nõ. Quæ anteferam, & quibus anteferam. i. quæ prima, & quę nouiſſima dicam, aut cõſtituam? (dubitat enim de omnibus.) hoc eſt de quibus primo q̃rat, an de diis, qui hæc impunita ſinũt? an de eo qui hoc commiſit? iamiã nec Iuno maxima. i. quã maxime veneramur, & quæ nobis maxima eſt: nec pater Saturnius, ideſt Saturni filius Iupiter: aſpicit hæc æquis, ideſt iuſtis, & ad æquitatem ſpectantibus oculis. Nuſq̃. i. neque apud deos, neque apud homines, eſt fides, ideſt fidelitas: tuta. i. tutos faciẽs. Ego excæpi. i. ex malis ſuſcæpi, eum, ſup. hoc eſt, Æneam: eiectum. ſ. mari, & egẽtem litore: vnde dixit Ilioneus, Hoſpitio prohibemur harenæ: Et ego demẽs locaui eum in parte regni: &, ſup. renouaui claſſem amiſſam: & reduxi ſocios à morte. Heu, ego feror incẽſa furiis (at quia obloquuta eſt in deos, ſecũdum Serui. aut potius, quia ſe rapi adhuc ſentit furiis: eo quod ferre nõ poſſet fraudulẽtam Æneæ reſpõſionem, qui in deos retulit profectiõis ſuæ cauſam, vnde dicit.) Apollo augur, ideſt augurii peritus: & id cõtumelioſe, quia auguria imperitos fallũt, ſupp. fert: nunc, ideſt aliquãdo horrida iuſſa per aur[illegible] ſortes Lyciæ, ideſt reſpõſa per ſortes, quæ etiam incertæ ſ[illegible], ſup. ferũt, &c. & interpres diuum, ſcilicet Mercurius, miſſu[illegible] ſicut, ſupp. fingit) ab Ipſo Ioue: fert nũc. i. aliquãdo: iuſſa. i. mãdata dei: horrida, ideſt terrifica: per auras. ſ. celeres, per q̃s ferri ſolent præcipiti, pœna obſeſſorum ſecreta, Scilicet irriſioni, apta particula. i. ſcire licet: quia is. i. eiuſmodi, labor eſt ſuperis, ideſt id ſuperi, curãt. ſ. & ea cura. ſ. de aduocando Ænea, ſollicitat quietos. ſ. deos, humana nõ curãtes, ſecundum Epicurum: quem Horatius in. j. ſermonum ſequutus, dicit, Nanq; deos didici ſecurum agere æuum. Nec ſi quid miri faciat natura, deos id triſtes ex alto cœli demittere tecto: neq; teneo te (iterũ torquet ſermonem ad Æneam.) (neq; refello. i. inficias eo: dicta. ſ. tua. I, ſequere Italiam: quia dixerãt, Italiam nõ ſpõte ſequor: ſequitur au em, quia fugientem, vt alibi dicit, Pete regna ventis per vndas, ſcilicet maris. amara conceſſio quæ vim negandi habet: vnde addit, Equidem, ideſt ego certe: ſpero te hauſurum. i. luiturum, & daturum ſupplicia, ideſt punitionem perfidiæ: mediis ſcopulis: è quibus, ſcilicet nulla ſit enauigãdi ſpes: ſpero, dicit, ſi numina pia. i.

piorum, aut q'uæ pios reſpectant: poſſunt quid.i.aliquid: & ſpero te vocaturum ſæpe Dido (aut accuſatiuus eſt, aut vocatiuus, ſecundum Seruium: ſicut in Euange. Vocatis me magiſter & domine.) nomine, ſcilicet expreſſo: ego abſens, ſcilicet poſt deceſſum ex hoc mundo: ſequar.i.perſequar te: ignibus atris.i.infeſtis, aut rogalibus: & quum mors frigida.i.frigidam factura: ſeduxerit.i. ſegregauerit: artus anima, ideſt ab anima: aut per hypallagen, animã ab artubus: ego vmbra.i.inter vmbras deputata: adero.ſ.ad perſequendum te, omnibus locis: & tu improbe.i.improbãde ꝓpter perfidiam: dabis pœnas.i.punieris. Audiam, ſcilicet te dediſſe pœnas, & hęc fama veniet mihi ſub imos maneis.i.ad inferos, vbi innuit ſe grauiſuram de aduerſitate Æneæ, quam nũc optat: quia in qua affectione decedunt animæ, in ea permanent, ſecũdũ hunc authorem in.vj.huius.

PIERIVS.

¶ Iãdudum aduerſa tuetur.) In Mediceo, & pleriſq; veteribus exemplaribus, auerſa, legitur, quod agnoſcit Ser. vt, Diua ſolo fixos oculos auerſa tenebat. de ijs.n. eſt qui obaudiũt, ſed quomodo tuetur, ſi auerſa? Torue.ſ. & eo geſtu, quo nati quas res oderimus, vel deſpicimus, intueri ſolemus, oculis quippe in obliquũ verſis. ¶ Nuſq̃ tuta fides.) In codi. aliquot antiquis, Nuſq̃ eſt tuta, legitur. Sed enim, eſt, verbum, ex paraphraſi additum eſt contextui. Magis enim poetica eſt eloquutio, abſq; eo verbo, Nuſq̃ tua fides: dicere. ¶ Eiectũ littore egẽtẽ Excępi.) Animaduertenda loco hoc diſtinctio dictionũ, quia Priſci, Eiectũ littore, legit: pro, in littus. Quãuis quidam diſtinguẽtes: eiectum, ad cõſequẽs verbum dicunt, Littore egentẽ Suſcæpi. Ita.n. ibi ſcriptum eſt, propterea quod, excipere, ſignificationẽ habere nõnunq̃ videtur cũ inſidijs: vt eo loco, Æmulus excæpit Triton. inuenitur tamẽ verbum id hoſpitalitati etiã adcõmodatũ. Nuſq̃ vero alibi, q̃ apud Priſci. idq; in antiquo codice manu ſcripto, qui eſt apud eruditiſſimum virum Hieronymũ Aleandrũ contubernalem meũ, legi, Littore egẽtẽ Suſcæpi. In Virgilianis aũt omnibus exẽplaribus, Excæpi. ¶ Amiſſam claſſem, ſociosq; à morte reduxi.) Codices vetuſti partim Amiſſam, & ſocios à morte, legunt: partim abſq; particula copulatiua, Amiſſam claſſem ſocios à morte reduxi, q̃ quidem membra ita ſoluta magis conuenuit indignatæ perſonę. Eſt & illud animaduerſiõe dignum, quod in Priſc. codicibus hoc citato verſu legere eſt, Eiectũ claſſem ſocios à morte reduxi. Sed quia pauloante, Eiectum littore egẽtem, legitur: magis placet cũ Seruio, & aliquot antiquis codicibus legere, Amiſſam claſſem. ¶ Scilicet his ſuperis labor eſt.) Legendum omnino, his quippe labor, ex codicibus fere omnibus antiquioribus. ¶ Et nomine Dido Sæpe vocaturum.) Quod, Didũ, vſpiam ſcriptum inueniatur, nõ adeo mirum eſt, quum Plinius eam declinationẽ, adſerẽte Soſipatro, videatur admiſiſſe. Qui tamen conſuetudinẽ dicat facere, hãc Caliſto, hanc Calypſo, & ſimilia, Atteius ſane Philologus librum ſuum ſic edidit inſcriptum, An amauerit Didum Æneas. & L. Anneus Cornutus in Maronis commentarijs, Ænei.x. Didus ait: Hoſpitio Didus excæptum eſſe Æneam. Quo minus reformidemus illud, Egentem excæpi. Sed enim hoc loco, vt ad rẽ veniamus, Dido, per ſyneręſin, ex Διδοà, & peritiorũ cõſenſus, & antiquorũ codicum teſtimonia cõprobãt. ¶ Et quũ frigida mors aĩa ſeduxerit artus.) In antiquis aliquot exemplaribus, ſubduxerit, habetur: quam lectionem Seruius agnouiſſe videtur: dum exponit hypallagen eſſe, pro, animam artubus ſubduxerit. Vbi vide, ne in Virgiliano codice, ex hac interpretatiõe Seruij, animæ, datiuo caſu ſit legendum: ſi hypallage, quam ille loco hoc commentus eſt, facere voluerimus. Sed enim, vt vtranq; lectionẽ approbarim: ſiue, anima ſeduxerit: ſiue animæ ſubduxerit, legere quis maluerit: ita hypallagen à philoſophica ratiõe alienã eſſe contenderim. Nam quum finiat Plato, philoſophiam eſſe mortis meditationem, veteres eius interpretes, duplicem mortis rationẽ cõminiſcuntur: aut duas potius mortes: vnã, qua corpus ſeparatur ab anima: alterã, qua anima ſeparatur à corpore: hãc per ecſtaſim fieri: & intentiorem contemplationem, qua ab omnibus pene humanis ſenſibus abalienamur: eamq; eſſe philoſophiã, de qua intellexerit Plato. Illã vero, qua corpus ab anima ſeparatur, eã eſſe mortem, qua ſpecies ipſa corrũpitur, ac eſſe deſinit. Si igitur Seruianam hypallagen admittamus, quæ, animam artubus ſubducat: ecſtaſis intelligetur & Platonica philoſophia. Sin (vti Virgi. poſuit) dicamus, anima ſeduxerit artus: ſiue, animæ ſubduxerit artus. de ea morte ſermo erit, quam hic Dido vult intelligi. Siq's vero quærat quæ mea ſit ſententia ex duabus lectionibus: eam ego caſtiorem dico, quæ Platonicæ finitioni propior eſt, quippe, anima ſeduxerit artus.i. quũ mors, corpus ab anima ſeparauerit.

¶ His mediũ dictis ſermonẽ abrumpit, & auras POE.
Ægra fugit, ſeq; ex oculis auertit & aufert,
Linquens multa metu cunctantem, & multa parantem
Dicere. ſuſcipiunt famulæ, collapſaq; membra
Marmoreo referunt thalamo, ſtratisq; reponunt.
At pius Æneas, quãquam lenire dolentem
Solando cupit, & dictis auertere curas,
Multa gemens, magnoq; animum labefactus amore,
Iuſſa tamen diuum exequitur, claſſemq; reuiſit.
Tum verò Teucri incumbunt, & littore celſas
Deducunt toto naues, natat vncta carina,
Frondenteisq; ferunt remos, & robora ſyluis
Infabricata, fugæ ſtudio.
Migranteis cernas, totaq; ex vrbe ruenteis.
Ac veluti ingentem formicæ farris aceruum,
Quum populant, hyemis memores, tectoq; reponunt.
It nigrum campis agmen, prædamq; per herbas
Conuectant calle anguſto, pars grandia trudunt
Obnixæ frumenta humeris: pars agmina cogunt,
Caſtigantq; moras, opere omnis ſemita feruet.

SERVIVS.

¶ Medium ſermonem.) propter hoc, quod ſequitur, Multa metu cunctantem, & multa parantem Dicere. ¶ Suſcipiunt famulæ.) Subaudis Eã. ¶ Tum vero Teucri.) Regis ꝓſentia. ſic in nono, Tunc vero incumbunt, vrget præſentia Turni. ¶ Frondentesq; ferũt.) Non qui erãt, ſed qui eſſe poterant: vt, Quos ego ſim toties iam dedignata maritos. ¶ Fugæ ſtudio.) Celeris perfectionis: vt, Ille volans ſimul arua fuga, ſimul æquora verrit. ¶ Cernas.) honeſta figura, ſi rẽ tertiæ perſonę in ſecundã referar: vt, ſiquis cernat. ¶ Formicæ.) Ad ſtudiũ reſpicit comparatio hoc loco, non ad perſonas & notandum cautelã exprimi per hanc comparationem. Horatius, Paruula nam exẽplo eſt magni formica laboris. Iuuenalis, Formica tandem quidam expauere magiſtra. Sane formica dicta eſt ab eo quod ore ferat micas. ¶ Farris.) Solum nomen eſt quod r, geminet in genitiuo. Monadicon ergo eſt, ſicut Sol. Item cor cordis, ſolum in dis, mittit genitiuum. Item s, geminat as aſſis. & hæc carent exemplis. ¶ Cum populãt.) Antique dixit. Nam hoc verbum apud veteres actiuum fuit, nunc tantum deponens eſt. ¶ Hyemis memores.) Horatius, Qui ſimul inuerſum contriſtat aquarius annum, Non vſquam prorepit. ¶ It nigrum campis agmen.) Hemiſtichium Ennij de elephantis dictum, quo ante Accius vſus eſt de Indis. ¶ Calle anguſto.) Callis, eſt ſemita tenuior callo pecorum prædurata. Semita eſt ſemis via: vñ & ſemita dicta eſt. Via.i. actus dimidius: qua poteſt ire vehiculum. Nam actus duo carpẽta capit propter eũtium & venientium vehiculorum occurſum. ¶ Grandia trudũt.) Quæ portare nõ pñt. ¶ Moras.) tardas, morantes.

ASCENSIVS.

¶ His medium dictis ſermonem abrũpit.) Docet quõ indignabunda non attẽdit vlteriorem purgationem Æneæ: ſed auſugit motu furoris ablata: quo ceſſante concidit exanimis. Item, quomodo Teucri migrabant: & ſarcinulas, in morem formicarũ colligebãt. De qua re nihil reperi à Donato abductũ. ¶ Ordo igiẽ eſt. Dido, ſup. abrũpit: his dictis.i. poſtq̃ hęc dixerat ſermonem medium: quia nõ expectat reſponſionẽ. (Sermo, aut à ſerẽdo dictus eſt, proloquẽtis, & reſpõdentis: vnde prius, Medio ſermone reliquit.) & ipſa ęgra.ſ. aĩo: hoc eſt, quã vitæ tędere cœpit: fugit auras: & auertit ſe ex oculis.ſ. Æneæ: & aufert ſe ex oculis, non vacat: quia potuiſſet ſe auertiſſe, nec tamen abſtuliſſe linquens.ſ. Æneam: cunctantem.i. cum cũcta: hoc eſt, mora multa cogitantem, & pẽſitantem, & parantẽ dicere multa: qa voluit ſe purgare: & q̃ dixerat, manifeſtis teſtimonijs probare: famulæ ſuſcipiunt: per hoc oſtẽditur, poſtq̃ ſe cũ impetu illo furoris abſtulerat collapſa: vnde ſequitur, & referunt: hoc eſt, inferũt: & reportãt thalamo marmoreo.i. in thalamum marmoreũ mẽbra.ſ. Didonis:

Didonis:collapſa.i.ſimul lapſa quod ſignificat,quaſi exanimem cecidiſſe,quum ſimul caderẽt mẽbra:ne alio cadẽte,aliud ſuſtentaret,vt fit:& reponũt.ſ.eã:ſtratis.ſ.lectis:tapetibus in ſtratis:at i.ſed:Aeneas pius quantũ ex natura:quanq̃.i.tãetſi: cupit lenire i.mitigare dolentẽ.ſ.Didonem:ſolando.i.cõſolando,aut per cõſolationem:& quanq̃ cupit auertere.ſ.à Didone,curas.i.ſolicitudines amoꝝ:dictis.i.verbis cõſolatorijs,cupit,dicit,gemẽs multa.i.multum:& labefactus aĩum.i.habẽs aĩum labefactũ:magno amore tamẽ exequit̃:iuſſa diuum.ſ.Iouis,& Mercurii,& Apollinis,qui ſæpe in Italiã ꝓficiſci monuerat:& reuiſit claſſem, quã ſ.iſtaurari iuſſerat:tũ vero.i.& tũc maxime:aut tunc ad veꝛ,incũbunt Teucri.ſ.claſſi parãdę,qa p̃ſentia patrisfamilias iſtigat opa rios:& deducũt.i.deorſum ducũt,aut ducunt de toto littore,naueis celſas.i.altas,& iã inſtauratas:quod ĩtelligit̃ feciſſe Æneas, prius q̃ Didoni ſpes erat firma de eius matrimonio:nã & Dido prius exprobrauit ei,ꝙ claſſem ĩnouauerat,dicẽs, Amiſſam claſſem,ſociosq́ȝ à morte reduxi.carina vncta.i.picata (qa,vt dictũ eſt in primo libro huius,Oẽs accipiunt inimicũ imbrẽ, remisq́ȝ fatiſcunt,Et ferũt remos frõdenteis,qa quũ faciles ſint collectu remi,nõ collegerãt eos,priusq̃ ꝓficiſcendũ erat.)natat:& ferũt ſyluis.i.de ſyluis:robora.i.truncos arboꝝ robuſtos,ꝓ malis nauiũ,infabricata.i.non opata:ſtudio.i.præ ſtudio:fugę.i.vt citius fugerẽt. Tu cernas.i.q̃libet cernat:ſecunda pſona,ꝓ qualibet ſup. Teucros:migranteis.i.habitationem mutãteis,& ſarcinulas colligenteis,& ruenteis.i.præcipitanter exeunteis,ex tota vrbe. Ac veluti.i.quẽadmodum,quum.i.quando,formicæ populãt.i.populantur,vt nunc dicimus,ingentem aceruum.i.cumulum,farris.i.illius frumenti,& reponunt tecto.i.in cauernis ſuis,exiſtentes memores hyemis,tunc nigrum agmen.ſ.formicarum:quod Ennius,de elephãtis dixerat:& Accius,de Indis, it.i.ingreditur cãpis,& conuectãt.ſ.formicæ,aut quia collectiuum eſt:agmen, prædã.ſ.farris,ꝑ herbas,calle anguſto.ſ.ſemita,pars.i.partim formicæ:trudunt.i.impellunt,quum ferre nequeãt humeris.ſ.ſuis: grãdia frumẽta. Vſurpatiue frumenta,pluraliter dixit,ſed vſitatius q̃ in Geor. Quin & frumẽtis labor additus obnixæ.i.obnitẽtes humeris:pars.i.partim:dicit,pars,qa nõ vt apes regnũ fouent,ſed rẽpublicã:itaq; multæ ſunt iter eas principes: cogũt.i. impellũt agmina:& caſtigãt moras.ſ.tardãtiũ,aut moras,pro eo quod eſt morãtes,vt vult Ser.& oĩs ſemita.i.breuis,& quaſi ſemis via,quę & ita dicitur,feruet.i.fit feruida,opere.i.operatione & labore formicaꝝ,ſic,ſup.feruet omnis ſemita,opere Teucrorũ migrãtiũ,& ſarcinulas deferentiũ. Illud obnixę,ſine diphthõgo quidã legunt,vt ſit aduerbium,alij cum ea figurate.

PIERIVS.

¶Et multa parãtem Dicere.) Vetuſti aliq̃t codices,multa volentem Dicere,legunt,ſed,parantem,longe melius.

Quis tibi tunc Dido cernenti talia ſenſus?
Quós ve dabas gemitus?quum littora feruere late
Proſpiceres arce ex ſumma,totumq́; videres
Miſceri ante oculos tantis clamoribus æquor?
Improbe amor,quid non mortalia pectora cogis?
Ire iterum in lachrymas,iterum tentare precando
Cogitur,& ſupplex animos ſubmittere amori,
Ne quid inexpertum fruſtra moritura relinquat.
ΓAnna vides toto properari littore circum, DI.
Vndiq; conuenere:vocat iam carbaſus auras:
Puppibus & læti nautæ impoſuere coronas.
Hunc ego ſi potui tantum ſperare dolorem,
Et perferre ſoror potero.miſeræ hoc tamen vnum
Exequere Anna mihi.ſolam nam perfidus ille
Te colere,arcanos etiam tibi credere ſenſus,
Sola viri molles aditus,& tempora noras.
I ſoror,atq; hoſtem ſupplex adfare ſuperbum.
Non ego cum Danais Troianam excindere gentem
Aulide iuraui,claſſẽm ve ad pergama miſi.
Nec patris Anchiſæ cineres, manẽs ve reuelli.
Cur mea dicta negat duras dimittere in aureis?
Quò ruit?extremum hoc miſeræ det munus amanti,
Expectet,facilemq́; fugam,ventosq́; ferenteis.
Non iam coniugium antiquum,quod prodidit,oro,
Nec pulchro vt Latio careat,regnumq́; relinquat.
Tempus inane peto,requiem,ſpatiumq́; furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam(miſerere ſororis)
Quam mihi quũ dederis, cumulatã morte relinquã.

SERVIVS.

¶Feruere late.) Infinitus hic à tertia eſt cõiugatione.i.à feruo feruis. Nã ſecũdæ coniugationis verba,perdito e, quod habẽt ante o,in tertiã migrãt: vt ferueo feruo,fulgeo fulgo. Hinc eſt Feruere Leucatẽ,auroq́ȝ effulgere fluctus. Sic etiã Horatius, Vade,vale, caue ne titubes, mandataq́ȝ frangas. Nã caue,ve,lõga eſt,nec vocalis ſeq̃tur,vt in Bucolicis, Vale vale inquit Iola.ſed dicimus à tertia eſſe cõiugatione imperatiuum,vt cauo cauis.Hinc etiã Catullus cauere dixit. ΓArce ex ſumma.) Regũ enim fuit habitare in arcibus ꝓpter tutelã. Deniq; Romæ Valerius quum in Eſquiliis domum haberet altiſſimã,inuidiæ cauſa eam cõplanauit. Item Auguſtus poſt Actiacum bellum palatiũ ex ſuo præcępto ædificatũ, quũ eſſet domus priuata, donauit reipublicæ. ΓTantis clamoribus.) Nautarum ſcilicet. ΓImprobe amor.) Exclamatio à poeta contra amorem. & hoc eſt quod Horatius dicit, Hoc amet,hoc ſpernat promiſſi carminis author. Tale eſt & illud in tertio,Auri ſacra fames,id eſt cupiditas. Nã & illic amoris eſt icrepatio,qui ſecũdũ philoſophos oĩum generalis eſt rerũ. Hinc eſt qđ apud inferos Eriphyla inter amantes cõmemoratur,quæ monile cõcupierat. ΓIre iteꝝ in lachrymas. Hinc eſt amoris improbitas,quæ cogit lachrymis rogare dudum ſuperbam. Eſt aũt ſpecioſa elocutio, Pergit in lachrymas. ΓPrecando.) Cantando. In hoc modo do,naturaliter breuis eſt:ſic Terẽtianus, Vt vitæ dubius varios renouando dolores. Plerunq; tñ à Virgilio producitur:vt, Cantando tu illum? Item, Cãtando rũpitur anguis. ΓSubmittere amori.) Ac ſi diceret,non Æneæ,aut certe Æneam amorem vocauit. ΓNe quid inexpertum fruſtra.) Rogabat non ſpe impetrandi,ſed ne eſſet quod ſibi poſſet imputare,ſi non rogaſſet,quãquam fruſtra rogaret.& fruſtra ex iudicio poetæ dictũ eſt. Sic Salluſtius, Falſo queritur de natura ſua genus humanũ, vt ſupra, Hoc amet,hoc ſpernat promiſſi carminis author. ΓProperari littore circum.) Circum littus. Nam poſt poſita præpoſitio & accẽtum mutauit,& ſuas ꝑdidit vires. Properari autem imperſonale eſt. ΓEt læti nautæ.) Ideſt minime timentes. ΓSperare dolorẽ.) Pro timere:& eſt Acyrologia. Nam ſperamus bona, Timemus aduerſa. Hoc autẽ dicit, Si ſcirem abiturum Æneã, non tantum diligerem:ſi non dilexiſſem, minus dolerem. ΓSi potui) autem pro potuiſſem:& ſic dictum eſt, vt, Omnia prẹcẹpi,atq; animo mecũ ante peregi. Ac ſi diceret, nihil mihi nouum cõtigit. ΓMihi.) Pro me exequere. ΓColere.) Pro colebat. Infinitiuus ꝓ indicatiuo. ΓMolles aditus.) Faciles,vt, Et quæ molliſſima fãdi Tempora. ΓHoſtem ſuperbum.) Poſtquã ex aperto denegauit ſe Carthagini eſſe mãſurum. ΓAulide iuraui.) Aulis inſula eſt, in qua coniurarunt Græci ſe non ante reuerſuros, quàm Troia caperetur. & eſt ſenſus illud ſpectans, Scio me Danais è claſſibus vnum. Aulide aut in Aulide, aut pro Aulidi. ΓAd pergama.) In pergama:ideſt contra pergama. ΓAnchiſæ cineres, maneſve reuelli.) Quod dicitur ex oraculo feciſſe Diomedes, & ſecum eius oſſa portaſſe,quæ poſtea reddidit, quum multa aduerſa perferret. Hinc eſt, Saluete recẹpti Nequicquam cineres. Sciendum ſane Varronem dicere,Diomedem eruta Anchiſæ oſſa filio reddidiſſe: Catonem autem adfirmare quòd Anchiſes ad Italiam venit,tanta eſt inter ipſos varietas,& hiſtoriarũ cõfuſio. ΓReuelli.) Nõ reuulſi. Nam velli & reuelli dicimus: vulſus vero & reuulſus vſurpatum eſt tãtum in participiis contra naturam. Quo ruit.) Properat ſiue reſpectu ſalutis. Nã hoc dicitur, Quod peto,etiam ipſi prodeſt,amoris ſcilicet impatientia. ΓFerentes.) Bene flantes propitios. ΓQuod prodidit.) Quod decẹpit. Et bene.ad diruptionẽ enim coniugij imutata voluntas ſufficit. ΓPulchro vt Latio careat. Quod illi pulchrum videtur. Sic etiam eſt illud, O tantũ libeat mecum tibi ſordida rura: quæ tibi ſic videntur. ΓTempus inane peto.) Sine officio coeũdi. Nam ſine beneficio,non procedit,quum ſpatiũ petat & requiem. ΓDum mea me victam.)

victã.) Mea fortuna.i.aduerſa: vt, Hac Troiana tenus fuerit fortuna ſecuta. Ex eo ſtatu in quo eſt, fortuna dixit. ❡ Doceat aũt dolere) illud eſt, quia nõ habet in aduerſis patientiã, niſi qui dolere cõſueuit. Hoc ergo, petit, vt ei præſtet tẽpus, per quod diſcat aduerſa pferre. ❡ Oro veniã.) Beneficiũ: vt, Orantes veniã. ❡ Miſerere ſororis.) Genitiuũ tñ regit. ❡ Quã mihi quum dederis, cumulatã morte remittã.) Sẽſus eſt, Quod beneficiũ quum mihi cumulatum dederis, ſola morte derelinquam: & hic intellectus eſt melior, Quã mihi quũ dederis cumulatã: quã lectionẽ Tucca & Varus pbant. Nã male qdã legũt, Quã mihi cum dederit.i.Æneas, cumulata morte relinquam: & volunt itelligi, acceptum ab illo beneficium, morte cumulabo, & ſic relinquam: vt amantes dicere conſueuerunt, vt, Aerĳ ſpecula de montis in vndas Deferar, extremum hoc munus morientis habeto. Nam ſi eam odio habet Ænas, reſtat vt eius morte lætetur: ſed nõ procedit. Nemo enim dicit veniam cumulata, ſed cumulatam.

ASCENSIVS.

❡ Quis tibi nunc Dido, &c?) Facta apoſtrophe, poeta quaſi condolens, adamanti impatienter reginæ quęrit: quem ſenſum tunc habebat quum talia cerneret: docetq́ amore victam Annam ſororem rogaſſe, vt ſeſe mediatricem, & reconciliatricem ingereret: faceretq́ vt ſaltem aliquid morę impetret, dicens. Tempus inane peto, requiem, ſpatiumq́ furori, Dũ mea me victam doceat fortuna dolere, quæ res nimirum facile cõmiſerationẽ meretur, quum mihi ſit amãtius dictum. De hac aũt re dolendum eſt, Donati cõmentarios intercidiſſe, nimirũ optimos, quũ affectiones loquentiũ, quarũ hic locus plenus eſt, per q̃ diſerte explanare ſoleat. ❡ Ordo igitur, cum explanatiuncula noſtra, eſt. O Dido (inquit poeta) quis.i.qualis: ſenſus.i.animus, & mens, aut ſententia, ſeu affectus erat tunc tibi: cernenti.i.quum cerneres: talia, qualia ſ.à Teucris, & ab Ænea fiebant? q.d. nimirum miſerrimus, & impatientiſſimus: ve, pro vel: quot gemitus dabas? q.d. plurimos, quum.i.quãdo: pſpiceres.i.porro aſpiceres: ex arce ſumma.i.ex ſpecula, quæ erat in arce tua: littora feruere.i.feruenter frequẽtari à Teucris: late.i.in latum: & quum videres totũ æquor miſceri.i.confundi, ante oculos.ſ.tuos, tantis clamoribus. Sed quęreres, quomodo clamores viderit? At dices, cũ diuo Auguſtino videre, ad omnes ſenſus, & ad aĩam (ſi generaliter accipiatur) ptinere: aut poetã nõ dicere, quod clamores videret, ſed ęquor miſceri, quæ mixtio fiebat cũ clamoribus.i.ipſis cõcomitãtibus, aut ex ipſis clamoribus. Facit ruſus aliã apoſtrophen ad amorem: ſed (vt dixi alibi) apoſtrophen facimus aliquãdo ex beniuolẽtia: vt, Et te pater optime Teucrum fluctus habet Libyæ, aliquando ex indignatione: vt, Quid nõ mortalia pectora cogis Auri ſacra fames? vtranq́ hic facit ex beniuolentia, ad Didonem: & ex indignatione, ad amorẽ: ſicut in Buc. ad Medeã, Improbus ille puer crudelis tu quoq́ mater: dicit ergo, o iprobe amor: quid.i.ad qd nõ cogis pectora mortalia? q.d. ad nullum nephas nõ cogis: ſed ad omne nephas, ad quãlibet rem, quãtunlibet indignam: vnde addit, Dido, ſup. cogitur ire.i.deſcẽdere iterum in lachrymas: & tentare iterum precãdo.i.per pces: & cogitur ſupplex ſubmittere.i.ſubiicere animos ſ.alioqui ſuperbos amori, ne ipſa moritura fruſtra.i.ſine cauſa: linquat quid.i.aliquid: inexpertum.i.intentatum vnde nõ fecerit periculum, an poſſit Æneam vincere: nã ſi non omnia pręexperta fuiſſet, forte putaſſet ſe fruſtra moriturã: dixiſſetq́ ſecum, ſi hac via, aut illa, tentaſſem eum retinere, forte tenuiſſem: vult ergo oĩa experirĳ: vnde conuenit Annam ſororem ſuam his verbis: o Anna, tu vides properari.i. properationẽ fieri, toto littore circum.i.per circuitum: ipſi, ſcilicet Teucri: conuenere vndiq́.i.ex omni parte: carbaſus.i.velum extenſum: vocat iam auras.i.ventos ſecundos: & nautæ læti.i.minime timentes: aut (vt dixi) quia in Italiam profecturi, impoſuere puppibus coronas, in ſignum lætę pfectionis: ſicut ampliter potaturi, pocula coronabant. O ſoror, ſi ego potui ſperare.i.timere, & vereri (propter omen noluit dicere, timere.) hunc tantum laborem, quẽ.ſ.haberem de profectione Æneæ ego potero: &.i.etiam: perferre.i.pertolerare ipſum: hoc eſt, ſi verita fuiſſem, tantum mali ex amore oriturum, facile amorem tuliſſem: quia non tantum amaſſem: nunc autem ſpe decępta, & amore illaqueata, perferre nequeo: tamen, o Anna, exequere.i.effice mihi miſeræ: hoc vnũ, ſcilicet quod dictura ſum: nam ille.i.nouiſſimus.ſ.de quo ſermo eſt: Æneas colere, ſup. ſolebat: aut colere.i.colebat, te ſolã: & credere.i.credebat: aut credere.i.fidei committere: & reuelare ſolebat tibi ſenſus, etiam arcanos.i.ſententiam ſecretã, aut conſilia ſecreta: & tu noras.i.noueras ſola molles.i.opportunos & faciles aditus.i.modos adeundi viri: & tempora.i.opportunitatem adeundi viri. Exequere ergo mihi hoc vnum, hoc eſt, o ſoror, atq́ tu ſupplex, adfare.i.adloquere, ſuperbum hoſtem.ſ.Aeneam, cuius amor me hoſtiliter necat: & dic, ſup. ei: quod ego non iuraui.i.cõiuraui: cum Danais.i.Græcis: Aulide, p Aulidi.i.in illo portu Euboici ſinus, quinquaginta nauium capace: vbi Græcorũ in Troianos coniuratio facta eſt: excindere.i.excindendo delere gentem Troianam: ve, pro vel: ego nõ miſi claſſem ad pergama.i.mœnia Troiana delenda, vt multi Græcis confœderati. Nec ego reuelli i.poſt ſepulturam euelli: cineres & manes Anchiſæ, patris.ſ.eius, vt fecit Diomedes, q eos ex Sicilia ſuſtulit, ſm Varronem, & plagis admonitus Ænee, reſtituit, cur negat.i.renuit: demittere mea dicta.i.pces meas: in aureis.ſ.ſuas: duras.i.inexorabiles: quo ruit i.pceps aufugit: det.i.pcare, vt det mihi miſeræ amãti, hoc extremum.i.vltimum, aut minimũ munus.i.beneficiũ: vt.ſ.expectet, & facilẽ fugã: & ventos ferẽteis.i.opportune flanteis: ego nõ oro i.nõ depoſco orando: iã antiquum cõiugium, quod ipſe pdidit i.decępit, qa ad finẽ nõ pduxit, nec cõſummauit, aut coniugium antiquum.i.illi charum: aut prius pmiſſum, quod pdidit.i. manifeſtauit, ac porro dedit.i.dixit, nobis.ſ.in.ĳ.narrãdo verba hæc Creuſę, de Italia, & Lauinia: Illic res lætę, regnumq́, & regia cõiux Parta tibi, &c. quorum nunc memor dicit, nec oro, vt careat pulchro.i.honeſto, & culto Latio, & relinquat regnum.ſ.à fatis promiſſum, ſed, ſup. (Quia tamen oro, & peto, fere ſynonyma ſunt, elegãter omiſit cõiunctionẽ, ſed) peto tẽpus inane.i. ſine officio coeundi, aut ſolã dilationẽ, ſine alio effectu, & peto requiẽ, & ſpatium furori.ſ.mitigando: dum.i.dũmodo, aut donec: mea fortuna.ſ.aduerſa: doceat me victã.i.à ſpe & voto reiectã, dolere.ſ.patiẽter, ac tẽperate: quia oĩs ſubita cõmotio rerũ, nõ ſine magno cõflictu fit aĩorum. Ego oro hanc extremã.i.vltimam, quam à te petitura ſum: veniã.i.gratiã, & beneficium miſerere ſororis: hoc quaſi per parẽtheſim interſerit. q.d. non debes mihi id vnum negare, quum & ſoror ſim, & miſera.i.miſeratione digna: pſertim quum ingrate non feceris, vnde ſubdit: Quam.ſ. veniam ac gratiam, quum dederis.i.exhibueris mihi, ego relinquã cumulatam i.copioſe auctã tibi: morte.i.dum moriar. Aut ſic, quam veniam, quum dederis mihi cumulatã, ego relinquam, morte.i. non niſi morte. q.d. hanc, niſi mors, mihi adimat nemo: quia ſemper eam habebo, nec relinquam, niſi morte. Ego aũt potiſſimum ſic dixero: quam veniã, quum mihi dederis.i.poſtq̃ dederis ſemel: ego relinquam, non niſi in morte, nec niſi cumulatam.i.auctam, ita vt plura relictura ſit quam accęperit.

PIERIVS.

❡ Animos ſubmittere amori.) In codicibus aliquot antiq́s, animam, legitur, numero vnitatis. Sed enim, animos, numero multitudinis ſępe pro ſuperbia & ĩdignatione reperias: vt, Vince animis, Iramq́ tuam, & ipſa Dido iam ĩdignata receſſerat. ❡ Nec patris Anchiſę cineres maneis ve reuelli.) In Oblongo cod. Vaticano, reuulſi, legitur: quod improbat Serui. Sed enim Vello vtroq́ modo reddere pręteritum Priſcia. & multo ante illum Cariſius authores ſunt, Cicero de ſupplicĳs: Reuelliſtis, atq́ in profundũ abieciſtis. Apud Lucanum vero ſæpe vulſi, & vulſerat, inuenies. Apud Ouidium, Reuellit, more Ciceronis: eo loco pſertim, Cõtinuã diduxit humũ, pariterq́ reuellit. In totidem medĳ, quot cernis, Echinadas vndis. Sed apud eũdẽ ẽt, reuulſi, eadẽ fabula, paulo ſuperius, libro Metamorphoſeos. viĳ. A ſyluis, ſyluas, & ab aruis, arua reuulſi. ❡ Cumulatã morte relinquã.) In Medi. in Porcio, & antiquis aliquot alĳs codicibus, Remittã, legitur. Tu vero qd hic Seruius ex Tuccę & Varri ſentẽtia diſputet, videris.

POE.

❡ Talibus orabat, talesq́ miſerrima fletus
Fertq́, refertq́ ſoror, ſed nullis ille mouetur
Fletibus, aut voces vllas tractabilis audit.
Fata obſtant, placidasq́ viri deus obſtruit aureis.
Ac veluti annoſam valido cum robore quercum

SERVIVS.

❡ Fertq́ refertq́.) Non ab Aenea, qui nihil dicit, ſed à Didone fert & refert, ideſt iterũ portat. ❡ Voces vllas tractabilis audit. Cur mitis non audit? Quaſi mirum eſt, ſed curat dicendo. ❡ Fata obſtant, placidasq́ viri deus obſtruit aures) Deus, Iuppiter ſcilicet, vnde & ſupra Dido ait Saturnius. ❡ Alpini Borę.) Flantes de Alpibus: quia Alpes Gallorũ lingua, alti montes vocant. ❡ Nunc hinc, nunc illinc.) Sicut Æneas ab Anna & Didõe.

❡ It

Alpini Boreæ nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter ſe certant, it ſtridor, & alte
Conſternunt terram, concuſſo ſtipite frondes,
Ipſa hæret ſcopulis, & quantum vertice ad auras
Ætherias, tantum radice in Tartara tendit.
Haud ſecus aſſiduis hinc, atq; hinc vocibus heros
Tunditur, & magno perſentit pectore curas.
Mens immota manet, lachrymæ voluuntur inanes.
Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat, tædet cœli conuexa tueri.
Quo magis incœptum peragat, lucemq; relinquat.
Vidit thuricremis quum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigreſcere ſacros,
Fuſaq; in obſcœnum ſe vertere vina cruorem.
Hoc viſum nulli, non ipſi effata ſorori.
Præterea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niueis, & feſta fronde reuinctum,
Hinc exaudiri voces, & verba vocantis
Viſa viri, nox quum terras obſcura teneret,
Solaq; culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, & longas in fletum ducere voces.
Multaq; præterea vatum prædicta priorum
Terribili monitu horrificant. agit ipſe furentem
Inſomnis ferus Æneas, ſemperq; relinqui
Sola ſibi, ſemper longam incomitata videtur
Ire viam, & Tyrios deſerta quærere terra.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et ſolem geminum, & dupliceis ſe oſtendere Thebas,
Aut Agamemnonius ſcenis agitatus Oreſtes,
Armatam facibus matrem, & ſerpentibus atris
Quum fugit, vltriceſq; ſedent in limine diræ.

¶ It ſtridor.) Ad dolorem Aeneæ ꝑtinet: de quo ait, Magno ꝑſentit pectore curas. ¶ Alte.) Iugiter diu. ¶ Cõſternũt.) Implent, vt, Strata iacent paſſim ſua quæq; ſub arbore poma. ¶ Frondes.) Sic lachrymæ Aeneæ. ¶ Hæret ſcopulis.) Sic ille in conſilio perſeuerat. ¶ Tantũ radice in tartara.) Secũdũ phyſicos qui dicunt parem eſſe altitudinẽ radicũ & arboꝝ. ¶ Lachrymę inanes.) Quia mens imota manet. ¶ Tũ vero.) Poſt deſperationẽ. ¶ Exterrita.) Precipitata, turbata. ¶ Mortem orat.) Pro deſyderat: vt, Mortemq; miſerrimus opto. aut certe ideo orat, quia cõſecrata fuit, nec mori poterat, niſi ſoluta cõſecratione. ¶ Coeli conue.) Incurua coeli. ¶ Thuricremis.) Cremãtibus tura. ¶ Hoc viſum nulli.) Hoc quod viderat, nulli dixit. Quid eſt nullẽ ne ſorori quidẽ, cui fuerat de amore confeſſa. ¶ Coniugis antiqui.) Aut prioris, aut chari. ¶ Miro quod honore colebat.) Exhibẽdo ea quę circa viuos ſolẽt fieri. Mons enim fuerat vt nubẽtes puellę ſimul vt veniſſent ad limen mariti, poſtes ante q̃ ingrederent̃, ornarent laneis vittis. Vnde ait, Velleribus niueis, & oleo vngerent, vnde vxores dictæ ſunt: quaſi vnxores. ¶ Feſta frũde.) Diuina, tanq̃ numen coleret. Sane hoc loco latenter, quam ſupra diximus, tangit hiſtoriã. Nam ſi amabat Aeneã, vtiq; non coleret extinctum maritum. ¶ Viſa viri.) Non enim erat vera, vt ſupra. ¶ Nox cum terras.) Veriſimilitudo. ¶ Sola bubo.) Sola cõtra genus poſuit. Luca. Et lętę iurant̃ aues bubone ſiniſtro. Itẽ Ouid. Infandus bubo. Et hoc eſt in vſu. Sed Virgi. mutauit, referẽs ad auẽ. Plerunq; enim genus, relicta ſpecialitate, à generali ſumimus: vt ſi dicas bona turdus, referẽdo ad auẽ. Item ſi dicamus prima eſt a. i. litera: quũ a ſit neutri generis. ¶ Ferali carmine.) Bene hoc addidit. Nõ. n. omni mõ malũ eſt bubonis omen. Cantus aũt eius aut fletũ imitat̃, aut gemitũ: tacens oſtẽdit felicitatẽ. Oẽs enim aues oſcinę malę, ꝑpetes bonę ſunt: vel econtra, malæ ꝑpetes, oſcinę bonę ſunt. ¶ Prioꝝ.) Legit̃ & pioꝝ. ſed illud ſpectat, Heu vatũ ignarę mẽtes quid vota furorẽ. ¶ Horrificant.) Horrorẽ incutiunt. ¶ In ſomnis.) Pro in ſomnijs. i. vigilijs. ¶ Sẽperq; relinq.) Per oẽs noctes nauigare videbat̃ Æneas, quaſi eã ſemꝑ deſereret. ¶ Incomitata.) Quod ferale. i. mortiferum omen eſt: & pręcipue regibus. ¶ Agmina Pẽtheus.) Aut impetus: aut ſecundũ Vrbanum, agmina ſerpentium. Pentheus autẽ ſecundum tragoediã Pacuuij furuit ẽt ipſe. ¶ Scenis agitatus.) Famoſus, celebratus tragoedijs. Et agitatus. q̃a & furuit, & multę ſunt de eo tragoediæ: quaſi frequẽter actus. ¶ Armatã matrẽ.) Cauſam ipſam furororis. ¶ Sedent in limine Diræ.) A Pacuuio Oreſtes inducitur Pyladis admonitu, propter vitandas furias, ingreſſus Apollinis templũ: vnde quum vellet exire, inuadebatur à furijs. Hinc ergo eſt, Sedent in limine Diræ.

ASCENSIVS.

¶ Talibus orabat, &c.) Paucis ſignificat Annam retuliſſe Aeneę ꝑces ſororis: ſed nihil effeciſſe, quum nullis ille moueretur fletibus à deorum imperijs: vnde eum arbori vẽtis concuſſæ, ſed firmiter radicatę, comparat. Deinde portẽta Eliſſę mortẽ minantia recitat complurima. de quibus Donati perierunt commentarii.

Ordo. ¶ Ordo aũt eſt, Dido orabat. i. orationem faciebat, talibus. ſ. verbis: & ipſa miſerrima, ſupp. faciebat tales fletus. aut potius ſic: & ipſa miſerrima, fert. i. effert: tales fletus. i. verba talia cum fletu: & ſoror. ſ. Anna, refert. i. recitat ea Æneæ: ſed nullis. i. non vllis, ille non nõ mouetur vllis fletibus: (Si loco particulę, ſed: eſſet particula, quod: ordo eſſet, Et ſoror miſerrima fert. ſ. ad Aeneam tales fletus: & refert. i. reportat pro reſponſo, quod nullis ille mouetur fletibus.) aut ipſe tractabilis. ſ. à natura: nõ, ſup. audit. i. exaudit: vllas voces. i. pręces: quia licet ſit tractabilis, fata obſtant: & deus. i. præcęptũ dei: obſtruit. i. claudit: aureis viri placidas. i. benignas, & faciles, niſi deus obſtaret. (Sed amici diligendi ſunt vſque ad deos, vt apud Aulũ Gelliũ docemur.) Ac, pro &: veluti, ideſt queãdmodum: quũ. i. quando: Boreæ. i. venti illi Septentrionales: Alpini. i. per Alpeis in Italiam flantes: certãt inter ſe eruere flatibus. i. ſuis: (nã fingitur Boreas eſſe deus Septentrionalis.) nunc. i. aliquando: hinc. i. ab hac parte: nũc. i. alias: illinc. i. ab illa parte: quercum annoſam, ideſt multorum annorum: hoc eſt, veterẽ: robore i. trunco: valido. i. habentẽ trũcum validum, & potẽtem: ſtridor. ſ. ventorum in frondibus: it. i. diffunditur: & frondes altę. i. ſuperiores: aut, ſi eſt aduerbium, frondes conſternunt alte, ſtipite concuſſo. i. poſtq̃ ſtipes. i. truncus, eſt concuſſus & agitatus vi ventoꝝ: conſternũt i. cooperiunt. ſ. ſeipſis: terras vicinas, videlicet. Ipſa autem. ſ. annoſa quercus, hęret. i. inhæret, aut adhæret: ſcopulis. i. ſaxis illic prominentibus, inter quę radices iecit, & quantum ipſa tendit: vertice. i. cacumine ſuo, ad auras ætherias. i. celeſtes: hoc eſt, ad coelum tantum tendit, in Tartara. i. profunda inferni: radice. i. per radicem. Heros ſcilicet Æneas, heroica virtute præditus: tunditur. i. concutitur: haud. i. non: ſecus. i. aliter. ſ. q̃ illa quercus, tunditur, dicit, aſſiduis vocibus. i. verbis: à verberando dictis: hinc, atq; hinc. i. vtrinq;: nunc ab Anna, nũc à Didone: & perſentit. i. perfecte ſentit: magno. i. magnanimo, & cõſtanti pectore: curas. i. ſolicitudines amoris & miſerationis. Mens, ſup. eius. i. ratio: manet immota. ſ. à firmo propoſito, deo obediendi: ſed, ſupple lachrymæ: voluuntur. i. præcipitantur: inanes. i. fruſtra: ab ipſa (vt dicunt) ſenſualitate extortę: quia nõ poterant mentem à ſtatione ſua depellere. Tum vero. i. ſed tum maxime: aut ad verum Dido, exterrita fatis. i. portentis fatalibus: hoc eſt, mortem portẽdentibus: orat. i. appetit: mortẽ ſ. malorum remediũ: quia mors, vltima linea rerũ eſt: tędet. i. tædio afficit, eam tueri. i. inſpicere conuexa coeli: quo. i. ideo, vt peragat. i. perficiat: magis incœptum. i. quod incœperat, ſaltem animo: q;, pro ideſt: relinquat lucẽ, ſcilicet vitalẽ: quia coelum aſpicimus, vidẽdi deſyderio. Quum. i. quando: ipſa iponeret aris thuricremis. i. thus incẽſum cremantibus: dona. i. ſacrificia, aut oblata: ipſa vidit latices. i. fontes: aut vina, ſacros, ideſt ſacrificio adhibitos: nigreſcere. i. nigros fieri ab intrinſeco: horrendum dictu. i. quę res eſt horrenda dum dicitur, aut ad dicendum: q;, pro. i. ſi latices accępit pro vino. aut, q;, pro &: ſi accępit pro fontibus: vidit vina. ſ. effuſa ſuper ſacrificium, vertere ſe in cruorẽ obſcœnũ, ideſt foedum, & imundum. Nulli. i. non vlli: ipſa non eſt effata. i. eloquuta: vlli. i. alicui: hoc viſum. i. hãc viſionem: aut, quod viderat: non, ſupp. etiam: ipſi ſorori. ſ. Annæ. Sed quæras, quomodo ergo poeta nouit? ſed multiplex eſt ſolutio. Nam id ſacerdotes poſt mortem eius, reuelare potuerunt: & annalibus adſcribere vnde id norit poeta: aut Muſa, quam in principio inuocarat, id inſpirante didicit: aut alia quauis via. Non enim continuo ſequitur. Non dixit Dido, ergo occultum manſit, quum non ſola ſacrificaret. Pręterea. i. pręter hoc portẽtum, contigit aliud: nam fuit templum

tēplum dē marmore.i.marmoreū:in tectis.i.in ipſa regia:tēplū dicit,coniugis,antiqui.i.prioris:& chari.ſ.Sichęi:quod ipſa colebat.i.ante aduētum Æneæ:aut etiam poſtea,quum nondum celebrarit nuptias:miro honore.i.mirum in modū honorifice:exiſtēs reuinctum.i.iterum,atq; iterum vinctū,ſeu cinctum:velleribus niueis.i.vittis laneis,ſm Seruium:aut in quibus dormiebant,reſponſa petentes:& fronde feſta.i.diuina,aut feſtiua,& ad feſtiuitatem pertinente. Voces,& verba viri.i.mariti, vocantis.ſ. Didonē:viſa,ſup.ſunt:exaudiri hinc.i.ex hoc tēplo,ſupple tunc: quum.i.quādo:nox obſcura teneret.i.occuparet terras: & bubo i.auis illa lucifuga,ſup.viſa eſt ſæpe:queri.i.conqueri:carmine ferali.i.mortifero:aut feram.i.mortem indicante,culminibus.i .in ſublimitatibus templi:& viſa eſt ducere longas,i. diuturnas voces in fletum. Præterea,multa prædicta priorum vatum:qui,ſcilicet in principio dehortati ſunt,eam à talibus nuptiis , ſed fruſtra: vnde ad principium huius dictū eſt,Heu vatum ignaræ mētes,&c.horrificant.i.horrorem faciunt,& terrificant terribili monitu:ipſe Æneas ferus.ſ.ſecundum opinionē Didonis,nam ſumme pius erat:hoc eſt,qui videbatur Didoni ferus:quum ſumme pius eſſet:quia deo,plus q̄ amoribus obedire,ſumma pietas eſt agit inſomnis.i.per inſomnia,& fantaſmata : furētē.ſ. Didonem & ipſa videtur ſibi ſemper relinqui ſola,quod mortis indiciū putant:& videtur ſibi ire incomitata.i.ſine comitatu, viam longā, quod ēt indicium eſt vię,vnde non patet reditus,ſecundum naturā:& quærere Tyrios.ſ.comites ſuos,ſup.in terra deſerta , vbi & ipſa à ſuis deſtituta fuerit. Veluti.i.quemadmodū Pētheus,rex ille Thebarum,qui Agauę matri,ſacris Bacchi.i.vino,interdixit: & ob id in furorē actus dicitur:& ſecūdum Horatium & Perſiū, poſtea à furente matre iterēptus eſt:videt exiſtēs demens.i.furore captus:agmina Eumenidum.i.furiarum,& videt ſolē ſe oſtendere geminum:quia ebriis & furore captis,ſingulæ res geminæ videntur:& videt Thebas.i.vrbē illam,oſtēdere ſe duplices : aut veluti Oreſtes Agamemnonius.i. Agamemnonis filius:agitatus i.frequēter actus,& ludo theatrali exhibitus ſcenis.ſ.tragicis,hoc eſt,in tragœdiis ab eo factis : vnde eſt illud Iuuena . Plena iam margine libri,Scriptus & in tergo,nec dum finitus Oreſtes.fugit matrē.ſ.Clytemneſtram,quam quum Egiſto adultero,propter necē patris occiderat,armatam.i.inſtructam facibus & ſerpentibus atris:talis enim illa viſa eſt inſomnis:vnde furore correptus eſt:& diræ.i.furię: vltrices.ſ.necis maternę,ſedēt in limine templi.ſ.Apollinis,quod ingredi non audebat,quia videbatur ſibi furias videre,vt Seruius recitat, In quē,quia dicit oleo inungi vxores,dicit Beroaldus ſic:Diſſentit ab opinione Seruii, Plinius , qui ſcribit in.xxviii.nouas nuptas non oleo,ſed adipe ſuillo , ſolitas fuiſſe poſtes maritorum intrantes attingere. Maſurius vero tradit,palmas lupino adipi antiquos dediſſe ideoq; nouas nuptas illo perungere poſtes ſolitas,ne quid mali medicamenti inferretur.

tur.Donatus quoq; refert vxores dici,ab vngendis poſtibus:q̄ quū puellæ nuberent,maritoꝝ poſtes vngebant:ſed quo vnguento,ſiue adipe vterentur,non memorauit.

PIERIVS.

Ac veluti annoſam valido cū robore quercū. In Porcio,& pleriſq; cod.antiquis,legere eſt,Ac velut annoſo validā cum robore quercum. Quę qnidē lectio agnita ēt videtur Ouidio,quū dixit, Stabat in his ingēs annoſo robore q̄rcus . Sunt tñ qui vulgatam lectionē magis adprobēt,magisq; propriū eſſe dicant, annoſam quercum,& validum robur. It ſtridor & alte Conſternunt terram cōcuſſo ſtipite frondes.) In veteribus aliquot exēplaribus, altæ.ſ.frondes,non alte,aduerbium habetur. Sed enim aduerbiū longe venuſtius hic ponitur. Tantum radice in tartara tendit.) In cod.nonnullis ex his vetuſtioribus,radicem, incuſatiuo caſu legitur,quam lectionē ſi admittamus,tendit,pro extendit,poſitum erit. Quanquā in Oblongo cod.peruetere,mittit, nō tendit, habetur. Quod ſi recipiamus membrum illud ſuperius , quantū vertice ad auras æthereas,figura erit:quam breuitatis per detractionem Quintilianus appellaret,quum.ſ.vnū verbum,& id quidem manifeſtum ſiletur. Sed enim tãetſi tam multi codices manu ſcripti refragentur,libentius ego legerim,radice,caſu ſeptimo vt cum ſuperiore membro colligatum,lectionem reddat dilucidiorem. Et magno pręſentit pectore curas.) In pleriſq; codicibus antiquis,perſentit,legitur. In aliquot etiam perſenſit,præterito tempore. Sed magis mouet in inſtanti dictum . Non ipſi effata ſorori.) Veteres pleriq; cod.ſorori eſt,vna plus dictione legunt:placet vero verbum id in fine narrationis. Solaq; culminibus ferali carmine bubo.) No. Marcellus vbi Virgilium pręter aliorum authorum morem fœmineo genere,bubonē appellaſſe dicit,hoc citato verſu,non ſola,ſed fera,legit:epitheto inauſpicatę volucri ꝓprio,vt illud, Seraq; terrifici cecinerunt omina vates. Reliqui tamen cod.quotquot inſpexi,ſola,legūt. Vatum p. prioꝝ.) Ex anti.exē.quę prę manib.habuerim,plura fuerunt omnino,quę pioꝝ,q̄ quę,prioꝝ,legerēt. Quod ſi prædicta,in ſe prius habere cōſyderemus,ſuperabūdare quodāmodo prioꝝ,iudicabimus. Sin piorum,legerimus,& ꝓprium epitheton Vatibus dabimus,& vaticinio authoritatē. Sane Seruius vtrunq; agnoſcit. Eumenidum demens veluti.) Antiqui aliquot codi. Eumenidum veluti demēs. Aut Agamemnonius ſcenis agitatus Oreſtes.) In antiquis aliquot codicibus,furiis agitatus,legitur. Vt rē vero proximiorem faciat,nam quæ in ſcenis reprę ſentantur,fabuloſa eſſe ſolent. Verum ego crediderim furiis,ex paraphraſi deſumptū:& ſcenis,inde legitima lectione expūcta,adulterinā ſuppoſitā. Agitatus enim,non tm̄ pertinet ad furias,quę oīno ſubin intelliguntur, verum etiam ad fabulæ actionem,quę frequenter ſ.recitari conſueuerit. Aduertendum etiam Oreſtes,abſq; adſpiratione ſcribi,licet in codicibus manu ſcriptis , ea fere paſſim huic nomini adpoſita inueniatur.

SERVIVS.

Viam.) Rationem. Gratare.) Gratulare , ſuſcipe gaudiū pro ſorore. Sic enim dicimus, grator tibi honorē. Eū.) Aenea:quem,vt notū, noluit dicere. Oceani finem iuxta.) Finem Oceani nullus nouit , ſed initiū:quod & ipſum poteſt finis videri aliūde ſumpto principio. Æthiopū.) Æthiopiæ duę ſunt,vna circa ortū Solis, altera circa Oceanū in Mauritania,quam nūc dicit . Et dicta Æthiopia à colore populorū, quos ſolis vicinitas torret. Atlas .) Nullum nomē Græcum in ns,terminatur. Torquet.) Suſtinet. Stellis aptum.) Satis perite loquitur. Nā aptum, cōiunctū dicit,ἀπὸ τοῦ ἅπτεσθαι , non inſignitū ſtellis. Axis enim non habet ſtellas, qui eſt medius inter ſeptētriones. Vnde & græce ἀνάστρος dicitur. Septentriones autem non occidere axis vicinitas facit,non quia in axe ſunt.

Hinc

Ergo vbi concępit furias euicta dolore,
Decreuitq; mori,tempus ſecum ipſa,modumq;
Exigit,& mœſtam dictis adgreſſa ſororem,
Conſilium vultu tegit,ac ſpem fronte ſerenat.
Inueni germana viam(gratare ſorori) DI.
Quæ mihi reddat eum,vel eo me ſoluat amantem.
Oceani finem iuxta,ſolemq; cadentem
Vltimus Æthiopum locus eſt,vbi maximus Atlas
Axem humero torquet ,ſtellis ardentibus aptum.
Hinc mihi Maſſylæ gentis monſtrata ſacerdos,
Heſperidum templi cuſtos,epulaſq; draconi
Quæ dabat,& ſacros ſeruabat in arbore ramos,
Spargens humida mella,ſoporiferumq; papauer.
Hæc ſe carminibus promittit ſoluere mentes,
Quas velit,aſt aliis duras immittere curas,
Siſtere aquam fluuiis,& vertere ſydera retro,
Nocturnoſq; ciet manes,mugire videbis
Sub pedibus terram,& deſcendere montibus ornos.
Teſtor chara deos,& te germana,tuumq;
Dulce caput,magicas inuitam accingier artes.
Tu ſecreta pyram tecto interiore ſub auras,

Hinc mihi Maſſylæ gētis.) Quæ eſt oriunda Maſſyla,aliquando horti Heſperidū ſacerdos,nunc habitans circa Atlātē. Nā aliter nō procedit. Maſſyla enim mediterranea eſt: Beronice ciuitas Libyæ , vnde haud lōge ſunt horti Heſperidum. Atlas vero maximus in Mauritania eſt. Mōſtrata ꝓdicta. Heſperidū tēpli cuſtos.) Heſperides Atlātis filiæ nymphę,ſecūdū fabulā hortum habuerūt,in quo erāt aurea mala Veneri conſecrata,quę Hercules miſſus ab Euryſtheo occiſo ꝑuigili dracone ſuſtulit . Re vera aūt nobiles fuerunt puellę,quaꝝ greges abegit Hercules occiſo eoꝝ cuſtode. Vñ mala fingiẗ ſuſtuliſſe:hoc ē oues. nam μῆλα dicunẗ. vnde μηλονόμος,diciẗ paſtor ouiū. Soporiferūq; papauer . Incongrue videẗ poſitū,vt ſoporifera ſpecies peruigili deẗ draconi. Sed dicimus variā vim ꝓbere victū diuerſis animalibus.

Nam



Erige,& arma viri,thalamo quæ fixa reliquit
Impius,exuuiasq; omneis,lectumq; iugalem,
Quò perii,ſuper imponas,abolere nephandi
Cuncta viri monimenta iubet,monſtratq; ſacerdos.

Nā ſalices hoībus amarę ſunt, dulces capellis: vt, Et ſalices carpetis amaras.ſ.hominibus. Itē cicutę:ſm Lucretium hominibus ſunt venenoſæ, quū pingues reddant capellas. Ergo & papauer licet det hominibus ſomnum,draconi adimit. Forſitan & eſt excuſatio. Poteſt tñ melior eſſe ſenſus, ſi Seruabat in arbore ramos:plena ſit ſententia.ſequentia vero ſic accipiamus, Hæc ſe promittit carminibus curas ſoluere. Spargens humida mella,ſoporiferumq; papauer.) Ideſt miſcens: vt Cicero,Et ſpargere venena didicerunt. Nec incongrue ad amaritudinem amoris,mel adhibet:ad obliuionem,papauer. Siſtere aquam fluuiis & vertere ſydera retro.) Quāto magis poterit Aeneam ab incœpto retorquere? Mugire videbis.) Videbit quis:vt, Migrantes cernas. Teſtor chara deos.) Quia cum multa ſacra Romana ſuſciperēt,ſemp magica dānarūt. Ideo excuſat. Accingier.) Præparari. Accingier aūt, vt ad infinitum er, addatur,ratio efficit metri. Nā quū in eo vltima ſit longa, addita er,ſyllaba breuis ſit: vt audiri,audirier. Tu ſecreta.) Sine arbitris.& eſt bona elocutio, rem loci vel tēporis,ad perſonā transferre: vt nocturnus venit, ſecretus fecit. Pyrā.) Sub ſpecie ſacrificij,pręparat mortis exequias.

quias. Et arma.) Gladiū dicit abuſiue. Nā & paulopoſt, Enſemq; relictū. Proprie.n.arma ſunt q̄ armos tegunt. Impius.) Qui gladiū reliquit furenti. Hoc aūt tractū eſt de Homero,qui dicit gladiū Aiaci datum ab Hectore, & Hectori ab Aiace balteū,q̄ eis exitio fuerunt.nā alter tractus eſt balteo,alter ſe donato telo interemit. Exuuias.) Veſtes Aeneę:quem hoſtem dixerat ſupra, I ſoror:atq; hoſtē ſupplex affare ſuperbū. Itē, Dulces exuuiæ. Quo perii.) Propter extinctum pudorem.

ASCENSIVS.

Ergo vbi cōcępit,&c.) Docet quō Dido poſtq̄ decreuerat ſe ipſam iterimere,magicis artibus ſimulabat velle amores abolere,aut amatorie Æneā ad ſe adlicere,freta auxilio ſacerdotis eius rei peritę:quū & maiora polliceat̃,& effeciſſe dicat̃:qua fictione oīa q̄ ſibi ad necē neceſſaria putabat,cōparabat miniſterio ſororis,quę ea ad ſacrificia cōferre putabat. Sed neq; ad hunc locum quidq̄ extat Donati. Ordo igitur eſt. Ergo vbi Dido euicta.i.ſuperata dolore cōcępit furias.i.furorē:& decreuit mori:ipſa exigit.i.exacte diſquirit,& penſitat ſecū,tempus.i.opportunitatem, & modū:& ipſa adgreſſa dictis.i.ſermone qui ſequitur:ſororem Ordo.

ſ.Annam

ſ.Annam mœſta, quia Æneã quem cõciliauerat, recõciliare neq́bat: tegit.i.occulit vultu: cõſiliũ.i.decretũ ſuum, & ſerenat fronte i.frõte ſerena præ ſe fert: ſpem.ſ.remedij, aut ſalutis, verba aũt q́bus adgreſſa eſt, ſunt hęc: O germana.i.ſoror, quaſi ex vno germine mecũ nata: gratare.i.cõgratulare ſorori: quia ego inueni viam i.modũ & ratioñe, quę reddat mihi eum.ſ.qui caput mali noſtri eſt: vel quæ ſoluat me amantẽ: eo.i.ab eo. (Duplex enim eſt remedium amoris: aut potiri, aut ſolui.) Via autem eſt hęc. Locus eſt (De more hoc habet Virgilius vt prius locum deſcribat, q̃ quæ in eo cõtigerint.) vltimus.i.remotiſſimus: Æthiopũ.i.in Æthiopia Mauritaniæ, iuxta finẽ Oceani.i.vbi ad Oceanũ ꝑuenit̃ in fine mũdi huius: q̃, pro.i.iuxta ſolẽ cadentẽ.i. occidentem: vbi.i.in quo loco, Atlas maximus.i.qui in Mauritania eſt: torquet.i. ſuſtinet: & inuoluit humero.ſ.ſuo: ſecundũ iudiciũ ruſticoꝝ, aut fictionem poetarũ: axem.i.polũ: aptũ.i.cõiunctum: ſtellis ardentibus i.reſplẽdẽtibus. Sacerdos gentis Maſſylę, eſt mihi mõſtrata hinc i.ab hoc loco.i.ab huius loci incolis, exiſtẽs cuſtos templi Heſperidũ: hoc eſt, eius quod in hortis Heſperidũ eſt: q;, pro &: ea, ſup. q̃ dabat draconi.ſ.peruigili: q poma aurea Heſperidũ cõſeruabat, priuſq̃ ab Hercule occiſus erat, & quæ ſeruabat ramos ſacros, qa aurea ferentes mala: ſeruabat aũt cõſeruando draconem, quẽ cõſeruabat, ſpargens mella humida, & papauer ſoporiferũ.i.genitiuum ſoporis i aliis: & ita cõſeruatiuum cerebri, & humoꝝ draconis, q perdurare nõ potuiſſet, in tãta vigilia, niſi humidũ radicale, melle humido ſotũ fuiſſet: & cerebrum papauere ſoporifero: quáuis nõ dormiuerit. hęc.i.ſacerdos: ꝓmittit.i.pollicet̃: ſe ſoluere.ſ.ab amore.i.ꝙ ipſa ſoluat (no erat neceſſariũ ponere, ſe, qa ad vnam perſonã ſpectant) carminibus.ſ.magicis, hoc eſt incãtationibus, mentes quas velit: ſed imittere.ſ.ꝓmittit: aliis.ſ.mẽtibus: curas.ſ.amoꝝ: duras.i.diu duraturas, aut vehemẽtes: & ꝓmittit ſiſtere.i.facere ſtare: aquã, ſup. in fluuiis: & vertere ſydera retro.i. retrorſum: & ciet.i.excitat, & euocat: maneis.i.inferos, aut vmbras defunctoꝝ: nocturnos.i.tpe noctorno: tu videbis.i.qlibet videbit: ſi aderit dũ ipſa opabitur: terrã mugire ſub pedibus: & ornos.i.arbores illas, deſcẽdere mõtibus. O chara germana.i.ſoror: ego teſtor.i.obteſtor deos, & te, & tuũ dulce caput. (Solebant.n. blandiẽdi gratia: per capita charoꝝ iurare, potiſſimum Gręci. Vnde Iuue.in.vi. Græcis nondũ iurare paratis, Per caput alterius.) ſup.me, accingier, ꝓ accingi: inuitã.i.coactã iprobitate Æneæ: arteis magicas.i.ꝑ arteis magicas. Tu ſecreta.i. hęc nemini reuelatura: erige pyrã.i.ſtruẽ lignoꝝ, vt fiat rogus: ſub auras.i.ab iſeriore parte, in auras tendẽte, ſup. in tecto iteriore.i.inter regiam noſtrã: & ſuperimponas.ſ.ſuper pyram, arma.ſ.gladiũ, viri.ſ.Æneę, quẽ per indignationẽ nõ noiat: quæ.ſ.arma, ipſe impius reliquit: fixa thalamo.ſ.noſtro: quaſi ideo reliquerit, vt eo ſe interimeret: vnde, ipiũ dicit: & omneis exuuias.i.veſtes quas exuit: aut quas ab eo habemus, quaſi ab hoſte ſęuo: & lectũ iugalẽ.i.genialem, & matrimonialem: quo perii.i.pudorẽ amiſi: ſed id mẽtit̃, qa in ſpelunca primum amiſerat, hoc eſt, imponas ſuꝑ pyram qdquid reliquerit, aut tetigerit ſpeciali vſu, qa ſacerdos iubet, & monſtrat ſ.ex arte ſua, rõnibus euidẽtibus (aut lege iterũ, monſtrata ſacerdos) abolere.i.penitus delere, & annihilare, cuncta monumenta i.quæ memoriam faciant: viri nephandi, quia perfidi.

PIERIVS.

¶ Quæ mihi reddat eum, vel eo me ſoluat amantem.) In Oblõgo illo codice peruetéri legere eſt, Quę mihi reddet eum, vel eo me ſoluet amantem. vtrũq; verbum futuro tẽpore, finitiuo modo. In Longobar. Quæ mihi reddat eum, vel eo me ſoluet amantem. Vt primo agat de ꝑſenti, vt, reddat: id ſi nequaquã fieri poſſit, de futuro ſaltem, vt ſit, ſoluenda Dido præcauetur. propterea ſoluet affirmatiuum eſt: & hoc ſaltem euenturum firmiter ꝓponit. Sed enim mihi magis faciat ſatis vtrunq; verbum eadem figura, eodem tempore & modo poſitum: magiſq; finitiuũ illud reddet, & ſoluet. Nam vt Anna ꝓpere ad opus adcingeretur, certa aliqua ſpes proponẽda fuit. Eſt & ſua tamẽ elegantia in lectione altera. ¶ Hinc mihi Maſſylę gẽtis.) In cod. pleriſq; veteribus, Maſſylię gentis, legitur: quod veriti ſunt, ſy, mediam ſyllabam eſſe breuem. Hinc ſuperius, Maſſylicíq; ruũt equites, poſuerunt. Sed triſyllabum, Latini agnoſcunt. ¶ Nocturnoſq; ciet maneis.) Exẽplaria quędã admodũ vetuſta, legunt, Mouet maneis, vt illud, At cãtu cõmotę Erebi de ſedibus imis Vmbrę ibant tenues. & inſra, Quo fletu maneis qua numina voce moueret. Sed enim, ciet, mihi magis placet: quo ſignificato legere eſt in Pharmaceutria, Animas imis excire ſepulchris. ¶ Exuuiaſq; omneis.) Legit̃ ẽt in antiquis: Exuuias omneis, abſq; particula copulatiua quod nihil aliud ab Ænea relictum indicaret, in futuræ cædis omen. Sed enim inferius, exuuias ab enſe diſtinxit, & Iliacas veſteis nominauit. Quare dicendũ potius congruere imperanti mẽbra, q̃ maxime diſſoluta ponere: vt, Ferte citi flãmas, date tela, ſcandite muros, & quod pauloante dicebamus, Claſſem aptent taciti, ſocios ad littora cogant. Neq; ſuo caret ornatu, ſi cum particula copulatiua legamus, Exuuiaſq; omneis. preſertim quũ altera ſubſequatur, Lectũq; iugalẽ. ¶ Superimponas.) In codic. aliquot anti. Superimpone, ſcriptũ eſt: id aũt abſq; ſynalœpha legeretur. Sunt & alii in quibus, imponant, habetur: neutrũ horũ placet. ¶ Abolere nephandi Cuncta viri monumẽta iubet, mõſtratq; ſacerdos.) Sunt codi. admodum vetuſti, in quibus cum Mediceo ſic habet, Monimẽta iuuat. ac de monimẽto per i, ſatis alibi dictũ. Quod vero iuuat, inueniamus, dicta erunt hęc ex perſona, conſilioq; Didus, Abolere nephandi Cuncta viri monumenta iuuat. mox illud ex pręceptis, quę ſacerdos dederat: quorum vel alterũ mouere poterat ſororem, vt ea omnia curaret cremanda. Mihi vero iubet, magis placet: vt hoc ſit authoritatis & reuerentiæ, quę ſacerdoti debeatur. Monſtrat vero pro redditione cauſę, cur id fieri debeat.

¶ Hæc effata ſilet, pallor ſimul occupat ora. POE.
Non tamen Anna nouis prætexere funera ſacris
Germanam credit, nec tantos mente furores
Concipit, aut grauiora timet, quàm morte Sichæi,
Ergo iuſſa parat.
At regina pyra penetrali in ſede ſub auras
Erecta, ingenti tedis atq; ilice ſecta,
Intenditq; locum ſertis, & fronde coronat
Funerea, ſuper exuuias, enſemq; relictum,
Effigiemq; toro locat, haud ignara futuri.
Stant aræ circum, & crines effuſa ſacerdos
Tercentum tonat ore deos, Erebumq;, Chaoſq;,
Tergeminamq; Hecaten, tria virginis ora Dianæ.
Sparſerat, & latices ſimulatos fontis Auerni,
Falcibus & meſſę ad lunam quæruntur ahenis
Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni.
Quæritur & naſcentis equi de fronte reuulſus
Et matri præreptus amor.
Ipſa mola, manibuſq; piis altaria iuxta
Vnum exuta pedem vinclis in veſte recincta
Teſtatur moritura deos, & conſcia fati

SERVIVS.

¶ Prætexere.) Preuelare, abſcõdere. ¶ Tantos furores.) Quãtos cogitabat Dido. ¶ Grauiora timet, q̃ morte Sichęi.) Aut q̃ detrahimus: & ſtat eloquutio. aut ſubaudimus, Grauiora timet poſſe cõtingere: q̃ morte Sichęi. ¶ At regina pyra.) Notatus eſt hic versus, vitioſa.n.eſt locutio, q̃ habet exitus ſimiles: licet ſit caſuũ diſſimilitudo. ¶ Intẽditq; locũ ſertis.) Ligat: vt, Et ſtupea vincula collo intẽdunt, & eſt Hypallage, Intẽdit ſerta per locum. ¶ Funera.) Cupreſſo. Nã & ſupradicta ligna ad funus pertinẽt: vt, Procũbũt piceæ, ſonat iacta ſecuribus ilex. ¶ Effigiẽq; toro locat.) Exprimitur amoris affectus, ꝙ etiam in morte amati imagini volebat eſſe cõiuncta, vt paulopoſt, Natũq; patrẽq; Cum genere extinxẽ, memet ſuper ipſa dediſſem. ¶ Haud ignara futuri.) Memor ſuę diſpoſitionis. ¶ Tercẽtum tonat ore deos.) Non tercentũ deos: ſed tonat tercentũ numina Hecates: vnde Hecate dicta eſt Hecaton.i. centum poteſtates habens. Tonat autem perite dixit. In talibus enim ſacris imitabãtur tonitrua. ¶ Herebum.) Inferorum profunditatem. ¶ Tria virginis ora Dianę.) Iteratio eſt. Lunę, Dianę, Proſerpinę. ¶ Simulatos fontis auerni.) In ſacris, vt ſuprà diximus, quę exhiberi non poterant, ſimulabantur: & erant pro veris. Bene autẽ de Auerno, per quem deſcenſus ad inferos dicit̃. ¶ Falcibus, & meſſæ ad Lunam quæruntur ahenis. Herbę.n. pro Lunæ ratione tolluntur: nec oẽs eodẽ modo. Vnde perite & ahenis falcibus dixit: quia aliæ velluntur, alię inciduntur. & ad Lunam, nõ ad noctem: ſed ad Lunę obſeruationem. ¶ Pubẽtes) autẽ. quia aliæ ſiccæ, aliæ viridiores leguntur. Et ſciendum iter homines & herbas eſſe reciprocam

Sydera: tum, ſi quod non æquo fœdere amantes
Curæ numen habet, iuſtumq;, memorq; precatur.

ciprocā trāſlationē. Sic.n. pubētē herbā dicimus, quemadmodū florē ętatis. ⁋ Nigri cum lacte veneni.) Nigri, aut noxii, quia nigri fiunt hoies poſt venenum. Aut certe illud eſt, quia ſunt herbę nigri lactis.i.ſucci. Dicunt aūt per periphraſin agreſte papauer ſignificari. ⁋ Et matri præreptus amor.) Secundū Plinium qui dicit in naturali hiſtoria pullos equinos habere in fronte quandam carnem, quā eis ſtatim natis adimit mater: quam ſi quis forte præripuerit, pullum odit, abiicit, & lac ei denegat. Iuuenalis, Cui totā tremuli frontem Cæſonia pulli Infudit. Et merito ſuſpicatur amorem creari ex carne, ſine qua mater non alit ex ſe creatum. ⁋ Ipſa mola,) Mola, farre & ſale. Ordo autem eſt, ipſa Dido mola, & piis manibus.i. puris deos teſtatur. ⁋ Vnū exuta pedē.) Quia id agitur, vt & iſta ſoluat, & ipliceť Æneas. ⁋ In veſte recincta.) Quia vt ſupra diximus, in ſacris nil ſolet eſſe ligatum, pręcipue eius quæ amore vult ſolui. ⁋ Conſcia fati ſydera.) idest planetas, in quibus fatorum ratio continetur. ⁋ Si quod non æquo fœdere amantes Curæ numen. Ordo eſt. Tunc numen precatur, ſi quod curæ habet amantes non æquo fœdere. Si quod autem bene dubitat, vtrum ſuper res male poſitas habeat poteſtatem. Senſus autē hic eſt, aut ἀντέρωτα inuocabat cōtrarium Cupidini, qui amores reſoluit: aut certe cui curæ eſt iniquus amor, ſcilicet vt implicet non amantem. ⁋ Iuſtumq;, memorq;, Vt expugnetur qui eſt cauſa diſcordiæ.

ASCENSIVS.

⁋ Hæc effata, &c.) Docet quomodo oia quæ iuſſerat, inſtructa ſunt: & quō ſimulans ſe ſacra magica ex aio, peragere quęſierit oia philtra & amatoria.i.quę vim amatoriā habere putata ſunt, quo ſororē fallat. De qua re, quia Dona. nō extat. ⁋ Ordo eſt. Dido effata.i.eloquuta, hoc eſt poſtq; eloquuta erat hæc: ſilet.i.obticet: nā fruſtra diceret, tacuiſſe: finis enim loquelę, ſilētiū ſemper eſt, niſi pręter ſpem & importune tacuiſſe quum plura loqui nō poſſet, innueret: aut niſi adderet, ſimul & quum primum taceret, pallor occupat ora: tamē.i.quanuis, ſigna impatientis amoris daret: tamen Anna non credit germanam.i.ſororem ſuam: ptexere.i.præſtruere funera.i.mortem: nouis ſacris.i. ſacrificiis.i. magicis: nec concipit mente.i.intelligere nō pōt: tantos furores.i.quāti in Ildone erant: aut, ſup. nō timet: grauiora.i.maiora mala: q̃, ſup. in morte Sichæi ſ.prioris cōiugis, illa pertulerat, hoc eſt, nō opinabatur, quod plus amaret Æneā amatorem, q̃ Sichęum cōiugē: nec quod impatientius ferret huius pfectionem, q̃ illius mortē: ſed in morte viri, nō ſe occidit, nec id parauit: ergo nihil tale ſuſpicās: parat.ſ.peragere iuſſa.i.quæ Dido iuſſerat, hoc eſt ilico pyrā extruit, & exuuias Æneæ affert. At.i.ſed: regina.ſ. Dido. pyra.i. ſtrue lignorū in formā ignis vt incendatur: erecta.i.extructa: ſub auras.i.in altum: in ſede penetrali.i.in loco penitiore, intra tecta palatii: pyra, dicit, ingenti.i.valde magna: tædis.i.ex tædis, quæ ligna reſinæ plurimum habent, & ita facillime cōburuntur: atq; ilice.i.robore iligno, ſecta.i.fiſſo: hoc eſt: poſtq; Anna ingentē rogum ex tali combuſtibili extruxerat regina: intendit locum ſertis.i.intendit ſerta per locū illū, & coronat fronde funerea.i.ad funus apta, & locat toro.i.lecto cōiugali: quē etiam iuſſerat afferri ſuper.ſ.pyrā, aut inſuper exuuias.ſ.Æneæ.i.veſtes quas exuerat, & dereliquerat,

Ordo.

& dereliquerat, & enſem relictum: & effigiē.i.imaginē, ad ſimilitudinem viri factā, quā, aut ad fictionem magicę artis fieri curauerat, aut in ſignū amoris locat: dicit, exiſtēs haud.i.nō ignara imo certa mori. Aræ ſtant circum.i.in circuitu & ſacerdos effuſa crines.i.habens capillos effuſos vnde in funere Polydori iij. huius, Et circum Iliades crinem de more ſolutæ. tonat.i.horrifice vocat, ore.ſ.ſ o, tercentum.i.tercentos deos.i.numina deorum. & Erebū, & Chaos, deos illos infernales, & Hecaten.i. Proſerpinam, à centū poteſtatibus dictam: ter geminam.i.tres poteſtates habētē: na luna, eſt in cœlo: Diana, in ſyluis, vbi venatrix eſt: Proſerpina, in inferno: vnde addit, & tria ora.i.tres effigies, aut perſonas Dianę virginis.i.quę in ſyluis Diana dicitur, & ſtudio venandi, detenta perpetua virgo: & ipſa ſacerdos priuſq; hęc faceret, ſparſerat, &.i.etiā: Latices.i.aquas fontis Auerni.i.lacus ad introitum inferni, ſimulatos.i.per ſimulationem, & fictionē quādam, in ſacris pro veris habitos: quum deeſſent veræ aquæ Auerni: & herbæ pubentes.i.ſucci adhuc plenæ meſſæ.i.deſectę, aut inciſæ: falcibus.i.cultris incuruis: ahenis.i.æreis: quia nephas erat id ferreis facere: ad lunam.i.ſecūdū opportunitatē lunę, quęruntur.ſ.ab iis, quibus id muneris ad magicum ſacrificium iniunctum erat: quæruntur, dicit, cum lacte.i.ſucco dulci: veneni nigri.i.nociui & noxii: & amor.i.caruncula ad magnitudinem caricis, hyppomanes ve, quod eſt cauſa amoris: reuulſus.ſ.ſtatim, priuſq; lambente matre abſumeretur: de fronte pulli naſcentis.i.recens nati, aut nondum plene nati, & pręreptus.ſ.priuſq; abſumere poſſet, matri.ſ.equæ: quę niſi carunculam illam aſſumpſerit, pullum nō amat. Ipſa.ſ.Dido, cuius gratia hæc oia fiebāt, & quæ ſacerdos erat, & regina: exuta pedem vnum.i.habēs pedem vnū nudatum, & ſolutum in vinculis, in veſte recincta.i.diſſoluta, ne quid ligatum in ſacris videatur: teſtatur mola.i.farre & ſale, & piis manibus.ſ.quibus molam offerebat, teſtatur, dicit, moritura.i.certa mori. deos & ſydera conſcia fati.i.mortis ſuæ violentæ: tum.i.inde, precatur ſi quod.i.ſi aliquod numen, habet curæ i.ad curam, hoc eſt curat: amātes fœdere non æquo.i. illegitimo fœdere, aut inęquali, quādo alter amat, alter nō: (hunc deū Seruius, Anterota.i.contra Erota.i.Cupidinem, vocat) precatur, dico, illud, ſupp. iuſtum & memor.i.vt ſit iuſtum & memor. & ita memor, in neutro genere ponitur.

PIERIVS.

⁋ Pallor ſimul occupat ora.) Veteres nōnulli codic. Inficit ora legunt, quod nō eſt horroris propriū, ſed verecundię potius. præterea, pallor, inſecturę cōtrarius eſt. ⁋ Aut grauiora timet, q̃ morte Sichei.) In antiquis aliquot codici. Haud, legere eſt quod minime placet. Eſt & Suchei, per u, vt ſuperius non ſemel obſeruatū, quod quidem (vt puto) fit, vt libet, lubet, & ſimilia. ⁋ Falcibus & meſſę ad lunā quęruntur ahenis.) Codices pleriq; vetuſti ſcriptū habēt, Aheneis quippe falcibus, quod nō diſplicet Oui. Tertia poſt illo ſucceſſit ahenea ples. Hora. Hic murus aheneus eſto. Erit vero verſus dactylicus, vel ſynizeſin patietur. Sed enim etiam, ahenis, recte. De aſpiratione vero in eo nomine, dictū eſt alibi. ⁋ Vnū exuta pedem, vinclis in veſte recincta. ⁋ Sunt quędam exemplaria manu ſcripta, in quibus legitur, Et veſte recincta. Sed illud, In veſte, longe vſitatius.

Nox erat, & placidum carpebant feſſa ſoporem
Corpora per terras, ſyluæq;, & ſæua quierant
Æquora, quūm medio voluuntur ſydera lapſu,
Quum tacet omnis ager, pecudes, pictæq; volucre,
Quæq; lacus late liquidos, quæq; aſpera dumis
Rura tenent, ſomno poſitæ ſub nocte ſilenti
Lenibant curas, & corda oblita laborum.
At non infelix animi Phœniſſa, nec vnquam
Soluitur in ſomnos, oculiſve, aut pectore noctem
Accipit, ingeminant curæ, rurſuſq; reſurgens
Sæuit amor, magnoq; irarum fluctuat æſtu.
Sic adeo inſiſtit, ſecumq; ita corde volutat.
⁋ En quid agam? rurſuſne procos irriſa priores DI.
Experiar? Nomadumq; petam connubia ſupplex,
Quos ego ſum toties iam dedignata maritos?
Iliacas igitur claſſes, atq; vltima Teucrum.

SERVIVS.

⁋ Nox erat.) Protenditur iſta deſcriptio ad exaggerationem vigiliarū Didonis. ⁋ Syluęq;.) Secundum eos qui dicunt omnia quæ creſcūt, animalia eſſe. ⁋ Aequora.) Elementa etiam animalia eſſe voluerunt. Vnde eſt in ſeptimo, Æquora mulcebant cantu. ⁋ Tacet ager.) Ea quæ in agris ſunt. ⁋ Oculiſve, aut pectore noctem Accipit.) Quia poteſt aliud eē ſine alio, vt ſi quis dormiens mente turbeť. ⁋ Reſurgens ſæuit amor.) Grauior enim eſt quum reſurgit, & eſt ſententia quaſi generalis. ⁋ Adeo.) Scilicet furiit, vt in hoc propoſito permaneret vitandæ ſine dubio lucis. ⁋ En quid agam?) En, ecce quid actura ſum? Eſt autem comicum principium: nec incongrue amatrici datum. Sic Terētius, Quid igitur faciam: Nam hæc coniunctio multa eam cogitaſſe ſignificat. ⁋ Rurſus.) Duo ſignificat, frequenter iterum raro viciſſim.i.mutuo, vt hoc loco. ⁋ Numadūq; petā.) Inuidia à perſonis: petam mulier & regina Numidas.i.vagos. ⁋ Maritos.) Futuros ſcilicet. Eſt āt eloquutio, dedignor illam rē. ⁋ Vltima iuſſa.) Aut intelligimus Æneā ei obtuliſſe nauigādi facultatē, aut Teucrū iuſſa, nō q̃ ipſi iuſſerāt, ſed quæ eis à Ioue iuſſa ſunt, vt, Nauiget, hæc ſūma eſt. ⁋ Quiane.) Re vera: & eſt vna pars orationis. ⁋ Stat.) Permanet. ⁋ Nautas.)

Iuſſa ſequar? quia'ne auxilio iuuat ante leuatos,
Et bene apud memores veteris ſtat gratia facti?
Quis me autem (fac velle) ſinet? ratibusq; ſuperbis
Irriſam accipiet? neſcis heu perdita, nec dum
Laomedonteæ ſentis periuria gentis?
Quid tum? ſola fuga nautas comitabor ouanteis?
An Tyriis, omniq; manu ſtipata meorum
Inſequar? & quos Sidonia vix vrbe reuelli,
Rurſus agam pelago? & ventis dare vela iubebo?
Quin morere, vt merita es, ferroq; auerte dolorem.
Tu lachrymis euicta meis, tu prima furentem
His germana malis oneras, atq; obiicis hoſti.
Non licuit thalami expertem ſine crimine vitam
Degere more feræ? tales nec tangere curas?
Non ſeruata fides cineri, promiſſa Sichæo.

¶ Nautas.) Non Troianos. Nã iniurioſe dixit nautas.i. aſſuetos laboribus. ¶ Ouanteis.) Lętantes abuſiue. nam ꝓprie ouatio eſt minor triumphus. Qui enim ouationem meretur, & vno equo vtitur, & à Plebeiis vel ab eqtibus Romanis deducitur ad Capitolium: & de ouibus ſacrificat: vnde & ouatio dicta. qui aũt triumphat, albis equis vtitur quatuor, & ſenatu præeunte in Capitolio de tauris ſacrificat. ¶ Vix vrbe reuelli.) Aut mox: idẽ paulo ante, vt vix è cõſpectu Siculæ telluris in altũ Vela dabãt læti. Aut re vera vix, vt diximus ſupra. Nã nulla rõne dimitterent patriã, niſi eos aut odiũ Pygmalionis coegiſſet, aut timor: vt, Cõueniunt quibus aut odium crudele tyranni, Aut metus acer erat. ¶ Quin morere.) Quinimmo. & bene omnis eius intentio tendit ad mortem. Nam ſi procos rogare turpe eſt, ſolam ſequi impoſſibile & inhoneſtum, Tyrios trahere difficile: ſola mors ſupereſt. ¶ Tu lachrymis euicta meis.) Bene totum ei imputat: ſed cum excuſatione, quæ Aeneæ nuptias ſuaſit: ſed victa lachrymis, vt, Sinum lachrymis impleuit obortis Anna refert. ¶ Tu prima furentem.) Vrbanus hoc diuidit: licet alii iungant: & vult hunc eſſe ſenſum, Tu perſuaſiſti vt nuberem victa lachrymis meis: tu etiam nunc me his oneras malis, nam me olim occidiſſem, niſi te deſerere formidarem. ¶ Obiicis hoſti.) Ob naturaliter breuis eſt, ſicut & Re & Ad: ſed plerunq; ꝓducuntur hac ratione, Obiicio, reiicio, adiicio, quia habent Vocalem ſequentem, quæ per declinationem poteſt in cõſonantis formam tranſire: vt obieci, reieci. Ergo etiam anteq̃ tranſeat, interdum fungitur officio conſonantis, & præcedentem longam facit. ¶ More feræ.) Plinius in naturali hiſtoria dicit Lyncas poſt amiſſos coniuges aliis non iungi. Multi Fere aduerbium volunt, vt ſit ſenſus: more ſcilicet quo iam viduitatem ferre conſueuerat. Crimen autem bene: vt ſupra, Potui ſuccumbere culpæ. ¶ Sichæo) pro Sichæio.

ASCENSIVS.

¶ Nox erat, &c.) Declarat quomodo cęteris animantibus, requieſcentibus Dido certa mori miſeros edebat planctus: de quibus quum Donatus nihil dicat. ¶ Ordo eſt. Nox erat, & corpora.ſ. animalium cæterorum: feſſa.ſ. labore diurno: carpebant ſoporem, ideſt carptim capiebãt: ſoporem placidum: ideſt profundam dormitionem cum animi quiete: & ſyluæ & æquora ſæua.i. omnia quæ in nemore & mari degunt: qui erant.i. quieuerant, ſup. tunc: quum, ideſt quando, ſydera voluũtur medio lapſu.i. quum medium eſt noctis: quum omnis ager.i. quidquid verſatur in agro, tacet.ſ. pecudes, & volucres, pictæ, ideſt variis coloribus ornatę: quæq;.i. quęcunq; hæ.ſ. volucres: tenent late.i. ampliter: lacus liquidos.i. aquoſos: & quęq;.i. quęcunq;: tenent.i. occupãt, & habitant, rura aſpera dumis.i. dumos quę ſunt in rure: huiuſmodi dicit pecudes & animantes: poſitę.i. recubẽtes: ſub.i. in nocte, ſilenti.i. conticinio noctis: lenibant, pro leniebant, hoc eſt mitigabant curas: ſomno.i. per ſomnum: & corda, ſup. earũ: erant, ſup. oblita laborem. At.i. ſed: Phœniſſa.ſ. Dido: q̃ erat de Phœnicia: infelix animi.i. quę animum ſuum infelicem fecerat: nec ſoluitur vnq̃ in ſomnos.i. nunq̃ dormit: ve, pro vel: nunquam, ſup. accipit: noctem.i. requiem nocturnam, oculis, aut pectore: curæ ingeminant, ſupple ſe: aut ingeminantur, hoc eſt multiplicantur: & amor reſurgens, ideſt creſcens: ſęuit.i. crudeſcit: rurſus.i. iterum: & fluctuat magno ęſtu irarum: & inſiſtit.i. ſermonẽ inſtituit: adeo i. tandem, aut omnino ſic: q; pro &: volutat.i. reuoluit & agitat: corde ita.i. in hunc modum: ſecum.i. apud ſe, ſine arbitris. En, cõmiſerãtis, ſicut in.j. En Priamus, qd ago? ne.i. an, aut nunqd: ego irriſa experiar rurſus.i. iterũ: ꝓcos.i. amatores: connubia petentes priores.i. quos priores habui? ſed cõtẽpſi: quos ego ſum iam dedignata toties maritos.i. volẽtes eſſe maritos: aut, dedignata ſum mihi maritos acceptare. Igit̃, q̃a.ſ. nõ eſſet honeſtũ hic manere, & incidere in cõtumeliam procoꝝ prioꝝ, ego ſequar claſſeis Iliacas.i. Troianas: & ſequar vltima.i. viliſſima: iuſſa Teucrum.i. Teucroꝝ: hoc eſt ero ancilla, & cõtemptui oĩbus Troianis: coacta ẽt vltimis in dignitate, hoc eſt viliſſimis mandatis eoꝝ parere: & id melius,

melius, q̃ vt dicamus de iuſſu Æneæ, aut Iouis, cũ Seruio: ꝓbat per irriſionẽ ſequẽdũ eſſe: particulam.n. nę, ſæpe in irriſionẽ cõuertimus: vt, Nę mihi Polydamas, aut Troiades Labeonem ꝓtulerint. Et faciunt, nę intelligẽdo, vt nihil intelligant: dicit ergo, Quia nę.i. nã certe, iuuat.i. ꝓdeſt: ante leuatos, ſup. eſſe: auxilio.i. ꝓfuerit quod Teucros iuuerim auxilio: & gratia veteris facti bene ſtat apud memores.i. gratos, hoc eſt nõ ingrati erũt accæpti beneficii Troiani: argumentat̃ deinde in cõtrariũ, dicens. Autẽ, ꝓ ſed: fac velle.i. pone vt velim: aut, ꝑſuade quod velim. qs ſinet.i. ꝑmittet: me.ſ. ſequi Troianos? & accipiet me irriſam ratibus.ſ. ſuis, ſuperbis? q.d. nemo. Quia ergo neq; manẽdum eſt cũ dedecore, neq; ſequendũ: cõcludit ad ſe loquens, Heu perdita, neſcis tu.i. ſcis ne adhuc: & ſentis, ſup. ne: necdũ.i. nõ adhuc: periuria gentis Laomedontęę.i. Troianę, Laomedontis ſimilis: q Neptunum & Apollinẽ, murorũ Troię ſtructores, fefellit cõtra iuſiurandũ? q.d. ſi deos fefellerunt, & te nimirũ fallent. Quid tum.i. inſuper? comitaborne ſola nautas ouãteis.i. lętos, de ꝓfectione? an ego inferar.ſ. in alienum regnum, aut in naueis: ſtipata.i. denſe circundata: Tyriis, & oĩ manu.i. ſatellitio, & copiis oĩbus meoꝝ? & ego agam rurſus pelago, eos, ſup. quos ego reuelli, vix.i. cũ difficultate: (quia timore, aut odio Pygmalionis: vt dictũ eſt in.j.) ſup. ab vrbe Sidonia, & iubebo, ſup. eis: dare ventis vela? q.d. id fieri nõ poſſe: q̃a ergo ſolã ſequi ꝓbroſum eſſet: & quaſi meretricis more, & comitatũ iuſtum habere neqret, nec manere cõueniebat: infert, Quin.i. potius: morere.i. moriaris: vt.i. quẽadmodum: merita es: q̃a tibi id ꝓcuraſti: & auerte.ſ. ab aĩo: dolorem ferro.i. morte ferro illata. O germana.i. ſoror Anna: tu euicta meis lachrymis (quia vt dictum eſt in principio, Sic effata, ſinus lachrymis impleuit obortis.) tu inquã oneras.i. onerabas: prima me furentẽ.i. inſano incẽſam amore: his malis, atq; obiicis hoſti.i. crudeli viro. Nõ.i. nonne: licuit me expertẽ thalami.i. cõiugii: degere.i. ad finem vſq; agere: vitã, more ferę: ſine crimine.i. offẽſione periurii, aut lęſione pudoris: nec tangere tales curas, quales nũc per illicitos amores ſuſtineo, more ferę.i. ad morẽ beluarum feraꝝ, quę ꝓpter feritatẽ cõiugiũ vitant? Homo aũt, eſt aĩal ſociale: & ita quadrat ei cõiugium: ſed infeliciter amans, ꝓfert vitã ferarũ vitę ſuę. Non, ſup. eſt: aut potuit: fides ꝓmiſſa cineri, Sichęo, pro Sichęio.i. ipſius Sichęi: quia quũ inhumaretur, iurauit ſe nunquam alteri nupturam, quod Anna reprobauerat, dicens, Id cinerem & maneis credis curare ſepultos, ſeruata, ſupple eſſe: cineri Sichęio, quaſi dicat maxime potuit ſeruata, tamen non eſt.

PIERIVS.

¶ Accipit.) Quia pleriq; codices anti. Adcipit, incolumi ꝓpoſitione ſcribunt. Libuit ex Cn. Pompeii temporibus teſtimonium adſcribere, quod verbum id, cc geminato tunc ſcribi ſolitum declararet. Inſcriptio eſt in Mineruę delubro, quod ex manubiis condidit, in qua notatum eſt hoc modo, In deditionem accęptis. Inde paulo infra, In ſidem accęptis. vtrunq; cc, geminato. ¶ Nomadũq; petã cõnubia.) Numidum, Latine ſcribendũ oſtendimus ex Appiano. Id igitur potius referamus, quod veteres pleriq; codices, non petam: ſed ſequar connubia, legunt: quod mihi non placet. paulo enim infra eſt, Iuſſa ſequar: quod abſurdũ eſſet, tam cito repetitum. Et de Connubio petere, libẽtius dicimus, Petit ante alios pulcherrimus omnes, Turnus. Et vxorem petere, apud Terent. ſæpius. ¶ Quos ego ſum toties.) In aliquot antiquis codicibus, ſim, legitur, ſi diligenter aduertas non iuenuſte. ¶ Quia næ auxilio iuuat ante leuatos.) In codicibus aliquot anti. exilio, legitur: quaſi ad id adludat, quod illis in exilium abactis, patriã donauerat: per eam cõceſſionem. Vrbem quam ſtatuo veſtra eſt. Sed enim, auxilio, in pluribus habetur exemplaribus: & longe caſtior lectio peritioribus videt̃. ¶ Ratibus ve ſuperbis Irriſam accipiet?) In Medi. & pleriſq; aliis codicibus antiq. iuiſam, legitur: ꝑ dolore enim putat ſe omnibus haberi odio. non tamen diſplicet, Irriſam. ¶ Nautas comitabor ouanteis.) Vetera quędam exemplari, eunteis, legunt. Sed ouanteis, agnoſcit Seruius. Et ad victoriam

tiam de ſe partam, inuidioſe adludit infelix Dido, quaſi captiua ſit in triumphum deducēda. Γ An Tyriis, omniq; manu ſtipata meorū Inſequar?) Mediceus, & antiqui alii plerięq; codices, Inferar, legūt. De nauigatione enim adhuc eſt ſermo, & an ſola an quum ſuis omnibus comitari debeat Æneam, quē dominū in regna receperat: nondum enim in excandeſcentiam exardeſcit. Γ Non licuit thalami expertē ſine crimine vitā Degere more feræ?) Male omnino legitur in codicibus nōnullis antiquioribus, expertam. ſ. me, quæ fueram experta vitā thalami, coniugii tempus, ſine crimine, degere in poſterum more feræ: quę quidē inſulſa eſt interpretatio. Longe vero melius eſt, Non licuit degere vitam more feræ thalami expertē? Quam lectionem Quintilianus ita agnoſcit, vt emphaſim inter figuras memoret: quum ex aliquo dicto, latens aliquid eruitur: vt apud Virgiliū hoc loco, Quanquā enim de matrimonio q̄ritur Dido, tamen huc erumpit eius affectus: vt ſine thalamis, vitam non hominū putet, ſed ferarum. Γ Cineri promiſſa Sichæo.) In codi. pleriſq; ſane q̄; vetuſtis, Sichæi, legitur. maior tamen pars poſſeſſiuū nomē agnoſcit. & Suchæo, vt alibi obſeruatum, ſcribit.

ΓTantos illa ſuo rumpebat pectore queſtus. POE.
Æneas celſa in puppi, iam certus eundi,
Carpebat ſomnos, rebus iam rite paratis.
Huic ſe forma dei vultu redeuntis eodem
Obtulit in ſomnis, rurſusq; ita viſa monere eſt,
Omnia Mercurio ſimilis, vocemq;, coloremq;,
Et crines flauos, & membra decora iuuentæ.
ΓNate dea, potes hoc ſub caſu ducere ſomnos?
Nec quæ circumſtent te deinde pericula cernis
Demens, nec Zephyros audis ſpirare ſecundos?
Illa dolos, dirumq; nephas in pectore verſat,
Certa mori, varioq; irarum fluctuat æſtu.
Non fugis hinc præceps dum præcipitare poteſtas?
Iam mare turbari trabibus, ſæuasq; videbis
Collucere faces, iam feruere littora flammis,
Si te his attigerit terris Aurora morantem.
Eia age, rumpe moras, varium & mutabile ſemper
Fœmina. Γſic fatus, nocti ſe immiſcuit atræ. POE.
Tum vero Æneas ſubitis exterritus vmbris,
Corripit è ſomno corpus, ſociosq; fatigat.
ΓPræcipites vigilate viri, & cōſidite tranſtris AENE.
Soluite vela citi, deus æthere miſſus ab alto
Feſtinare fugam, tortosq; incidere funes,
Ecce iterum ſtimulat. ſequimur te ſancte deorum
Quiſquis es, imperioq; iterum paremus ouantes.
Adſis ò placidusq; iuues, & ſydera cœlo
Dextra feras. ΓDixit, vaginaq; eripit enſem POE.
Fulmineum, ſtrictoq; ferit retinacula ferro.
Idem omnes ſimul ardor habet, rapiuntq;, ruuntq;,
Littora deſeruere, latet ſub claſſibus æquor.
Adnixi torquent ſpumas, & cœrula verrunt.

SERVIVS.

℃ Certus eundi.) Indubitabiliter profecturus. Γ Carpebat ſomnos.) Hoc eſt quod & paulopoſt culpat Mercurius dicens, Nate dea, potes hoc ſub caſu ducere ſomnos? Sed excuſatur his rebus. nā & certus eundi fuerat, & rite cūcta pparauerat. aut certe proœconomia eſt, vt poſſit videre Mercuriū. Γ Forma dei.) Bene non deus, ſed forma. Raro enim numina ſicut ſunt, poſſunt videri. Vnde & ſequitur, Vultu redeūtis eodē. Nā licet Redeuntis dicat. i. eius q poſſit agnoſci: tamē nō Faciē dixit ſed Vultū, q n poteſt ſępe mutari. Γ Eodem.) O, ſemper longū eſt: quia Eodem ablatiuus eſt ſemper: Eadē autē & producit & corripit. nā nominatiuus eſt, vt eadē mulier fecit: & ablatiuus, vt eadem faciente muliere. Γ Viſa monere eſt.) Et bene Viſa: nō enim re vera eſt. Γ Omnia Mercurio ſimilis.) Aliud enim eſt idem eſſe, aliud ſimile eē. ergo nūc eſt certus Æneas. Γ Vocēq;.) Quia orationis eſt deus. Horati°, Mercuri facūde. Γ Colorēq;.) Et crines flauos. Ideo & peruſtus & flauus Mercurius introducit: qa ſatis vicinus eſt Soli pter cæteras ſtellas. Γ Et mēbra decora iuuentæ.) Quia palæſtræ deus eſt. Horatius, Catus & decoræ more palęſtræ. Iuuentę autē ætatis, à iuuenta. Sane figura eſt, Similis mēbra, vocē, colorem. Γ Zephyros.) Ventos: de Aphrica enim Zephyris nauigare non poterat. Γ Nefas in pectore verſat.) Ne nō timeret amatricem, bene addidit Certa mori. Item, Variū & mutabile ſemper Fœmina. Γ Præceps.) Feſtinus. Γ Collucere faces.) Propter Ferte citi flāmas. Vel funes. Γ Vmbris.) Vt ſupra, Forma dei. Γ Corripit.) Omē furę tēpeſtatis. Γ Pręcipites. Vt ſupra Mercurius, Nō fugis hinc pceps? Γ Ecce iterū ſtimulat.) Fantaſia eſt ad ſociorū terrorē. ſic in ſexto, Deus ecce deus. Γ Sancte deorū.) Aut diſtingue ſancte: aut ſm Enniū dixit, Reſpondit Iuno Saturnia ſancta dearū. Γ Quiſquis es.) Atqui ſupra dixit, Oīa Mercurio ſimilis. Sed ſciendū eſt ſm Tulliū in libris de deorū natura tres eſſe Mercurios: ſuperū, terrenū, & inferū. Ergo quiſquis es, aut quicūq; de tribus. aut certe ad Iouē ſpectat. i. quiſquis es qui pcipis: vt in nono, Quiſquis in arma vocas: cum Irim vidiſſet. i. quicunq; Irim miſiſti. Plane illud occurrit quod ait, Deus ęthere miſſus ab alto: vbi & Iouē cōplectit, & ſupernū Mercurium. Sed pōt & hoc loco, vt diximus, quaſi fantaſiā facere propter ſocios: & Quiſquis es ideo dicere: qa licet viderit, nō tamē re vera nouit eſſe Mercuriū. Vnde ait ſupra, Et formā & vultū & viſa monere eſt. Γ Iterū paremus.) Quia iā paruerat pparatione nauigiorū. Γ Et ſydera cœlo dextra feras.) Hoc eſt ventos, qui ex ortu ſyderū aut proſperi, aut aduerſi ſunt: ſicut in Georgicis, Pręterea tā ſunt arcturi ſydera nobis. Nec. n. ſydera dicit re vera, quū arcturus vna ſit ſtella. Ergo dextra dixit ſydera, vētos vel tpa.

ASCENSIVS.

℃ Tantos illa, &c.) Docet quomodo etiam Æneas dormiebat, quū talia Dido agitaret: & quomodo à Mercurio excitatus, abnauigauit. vnde Donatus deperiit. ℃ Ordo ē. Illa. ſ. Dido: rumpebat ſuo pectore tantos queſtus. i. violenter expreſſit: ſed, ſupple Æneas: iam certus eundi. i. qui decreuerat omnino abire: carpebat ſomnos. i. dormiebat, ſupple, in celſa puppi: & hoc rebus. ſ. ad nauigationē neceſſariis paratis: rite. i. decenter: & pro inſtitutione nautica, forma. i. imago dei redeūtis, hoc eſt deus. i. Mercurius, in forma aſſumpta, rediens in ſomnis. i. inter dormiendū: obtulit ſe huic. ſ. Æneæ, eodē vultu quo prius obtulerat: & viſa eſt monere ita rurſus. i. iterum: exiſtēs ſimilis omnia. i. per omnia, & vocem, & colorē: & crines. i. capillos flauos: & membra decora iuuentę. i. iuuentuti cōuenientia, Mercurio. ſ. prius viſo. O nate Dea, potes (interrogatiue,) ideſt. potes ne ducere ſomnos, id eſt dormire: ſub hoc caſu. i. periculo, in quo verſaris? Nec, o demēs, cernis. i. proſpicis: deinde q̄ pericula circunſtent. i. obſideat te: nec audis Zephyros. i. ventos illos: ſecūdos. i. pſperos (quos Mercurius adduxerat: dicente Ioue, Voca Zephyros.) ſpirare. i. flare. Illa. ſ. tibi nota, & multū infenſa mulier, verſat in pectore dolos: & dirū nephas. ſ. in ſe) quia vult ſe interficere: quo cōperto, Tyrii in te irruant.) aut in te, niſi abiueris: nā poſtea dictura eſt, Natumq;, patrēq; Cum genere extinxem, exiſtens certa mori: vnde dicet, Quē metui moritura? & fluctuat vario æſtu. i. feruore & incendio irarū. Non. i. nonne: fugis hinc pręceps. i. præcipitanter. dum. i. quādiu: poteſtas. i. facultas: tibi eſt pcipitare. i. pcipitanter abeundi? Tu videbis iam. i. ſtatim: mare turbari trabibus. i. diuerſis malis, aut nauibus: & videbis ſęuas faces. ſ. ad naues tuas comburendas: aut inſequendum te, collucere. i. ſimul lucere: & videbis iam littora feruere. i. feruida fieri: (dixit autem à tertia coniugatione, penultima breui.) flammis. ſ. facularum: ſi Aurora attigerit. i. offenderit te: morantē his terris. i. ſi ad craſtinam vſq; Aurorā hic manſeris. Eia age, duo cohortādi aduerbia, propter vrgentē neceſſitatē: rumpe moras. i. cauſas immorandi. Fœmina eſt ſemper variū & mutabile. i. res varia & mutabilis, hoc eſt inconſtans: Mercurius, ſupple fatus: ſic. i. in hunc modum: imiſcuit ſe nocti atræ: vero. i. ſed: Æneas exterritus, tum. i. tunc: præcipue, umbris ſubitis. i. ſubito apparētibus: corripit. i. uiolenter rapit: corpus e ſomno: (quæ uiolentia præ ſe ferebat, ſm Seruium, futurum infortuniū de quo libro qnto dicetur, & fatigat. i. uiolentat, & ſurgere cogit ſocios: dicens. ſ. O uiri, uigilate pcipites. i. pcipitanter ſurgētes. (Poſſet eſſe ordo, Fatigat ſocios pcipites. i. fatigando pcipites facit, dicēs. ſ. Vigilate uiri.) & cōſidite. i. ſimul locū capite: trāſtris. i. ſup tranſitus nauium,

nauium, vbi ſedent remiges: ſoluite.i.diſſoluite, & pādite: citi.i. feſtini: vela, ecce, deus miſſus ab alto.ſ.Mercurius: ſtimulat.i. impellit, ſup.nos: feſtinare.i.feſtinātēr agere fugā.i.profectionē noſtrā: & incidere funes.i.rudentes: tortos.i.implicitos. O ſancte quiſquis.i.quicunq; deoꝝ tu es, nos ſequimur te: & nos ouātes paremus iterū imperio, quia paruerant inſtruēdo claſſem: aut, paremus imperio iterū.i.ſecundario facto. O, optandi particula: adſis.i.auxilio ſis, & exiſtens placidus: iuues.i.nos: & feras.i. afferas: profectioni cœlo.i.de cœlo: ſydera dextra.i.proſpera, & feliciter influentia, dixit.ſ. Æneas: & eripit.i.violenter extrahit, vagina.ſ.ſua: enſem fulmineum.i.in morem fulminis ferientem, aut radiantē: q;, pro &: ſup.id dicēs: ferit, i.percutit, & incidit retinacula.i.funes, quibus naues retinebantur, ad littora ligatæ: enſe.i.gladio: ſtricto.i.euaginato, & denudato. Idē ſ.vniformis: ardor.i.cupiditas: habet.i.tenet, aut inuadit ſimul: omnes.ſ.Teucros: & rapiunt, ſcilicet quę erant adhuc in littore: & ruunt.i.præcipites currunt: & deſeruēre.ſ.pauloppoſt littora: æquor latet.i.occultum eſt, ſub claſſibus.i.ſimul diſcedentibus: & ipſi annixi.i.annitentes, torquendo aquas, excitant ſpumas: & verrunt.ſ.nauium caudis.i.gubernaculis, cœrula.i.cœruleas aquas: aut, maria cœrulea, ideſt cœrulei coloris.

PIERIVS.

¶ Et mēbra decora iuuentæ.) In Medi. & in codi. aliquot aliis anti. iuuenta, legitur, caſu ſeptimo: quaſi iuuenta ipſa in cauſa eſſet, cur mēbra decora eſſent. ¶ Nec q̄ circūſtēt te deinde pericula cernis.) Mediceus codex, cū veteribus pleriſq; aliis exēplaribus, vt numeroſiorē faciāt verſum, ita legūt, Nec q̄ te circumſtent deinde pericula cernis: vt ſit, Nec cernis q̄ te circū pericula ſtent: nō aūt, circunſtēt, vnica dictione. ¶ Nephas in pectore verſat.) Nōnulli codices oīno vetuſti legunt, ſub pectore: ſed, in pectore, lectio caſtior eſt. ¶ Varioq; irarū fluctuat æſtu.) In veteri admodū codice, legi, Varios irarū concitat æſtus. Sed ex ſynæpeia Catulli, Fluctuat æſtu, magis placet. apud eū.n.legere eſt, Et magnis curaꝝ fluctuat vndis. ¶ Eia age, rūpe moras.) Vetera aliquot exēplaria, legunt, Ergo age: vtrā lectionē lector ptulerit, nō laboro. Sed mihi, Eia age, magis placet. ¶ Corripit e ſtrato corpus.) In anti. aliquot exēpla. Corripit e ſtrato. vt illud, Corripio ſtratis corpus. ¶ Imperioq; iterū paremus ouātes.) In antiquis pleriſq; cod. legere eſt, imperioq; tuo paremus: q̄ uis Seruius iteꝝ, agnoſcit. ¶ Adſis.) Sunt oīno codices aliquot ex antiquioribus: in q̄bus, aſſis, geminato ſſ, ſcriptū inueni. Sed longe plures, iidēq; cariſſiores, adſis, per d, ſcribunt. Qui vero, s, geminari debere cōtendunt, inde potiſſimū eliciunt argumētum, quod apud Plautū, adſum, reſpōdenti. Elixū te, nō aſſum: volo. Alter ſubiecerit, ioco, ex verbi ſimilitudine ſuborto. Sed enim agnominationes huiuſmodi, non ſine venuſtate, vna etiā, vel mutata, vel detorta litera, fieri conſuerunt.

Et iam primā nouo ſpargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile.
Regina è ſpeculis, vt primum albeſcere lucem
Vidit, & æquatis claſſem procedere velis,
Littoraq́;, & vacuos ſenſit ſine remige portus,
Terq́;, quaterq́; manu pectus percuſſa decorum
Flauēteſq́; abſciſſa comas. ¶ Proh Iupiter ibit DIDO
Hic, ait, & noſtris illuſerit aduena regnis?
Non arma expedient? totaq́; ex vrbe ſequentur?
Diripientq́; rates alii naualibus? ite,
Ferte citi flammas, date tela, impellite remos.
Quid loquor? aut, vbi ſum? quę mētē inſania mutat?
Infelix Dido, nunc te fata impia tangunt.
Tum decuit, quum ſceptra dabas. en, dextra, fideſq́;,
Quem ſecum patrios aiunt portare penates,
Quem ſubiiſſe humeris confectum ætate parentem.
Non potui abreptum diuellere corpus, & vndis
Spargere, non ſocios? non ipſum abſumere ferro
Aſcanium? patriiſq́; epulandum apponere menſis?
Verum anceps pugnæ fuerat fortuna, fuiſſet,
Quem metui moritura? faces in caſtra tuliſſem,
Impleſſemq́; foros flammis, natumq́;, patremq́;
Cum genere extinxem, memet ſuper ipſa dediſſem.

SERVIVS.

¶ Prima aurora.) Deſignatio temporis eſt, non diei deſcriptio: vnde infert, Vt primum albeſcere lucē vidit. Sic in duodecimo, Quum primū craſtina cœlo Puniceis inuecta rotis Aurora rubebit. Et bene hanc primum inducit vidiſſe crepuſculum: quæ quaſi amatrix tota vigilauerat nocte. Sic in Bucolicis de amatore, Naſcere, præq; diem veniens age Lucifer almū. ¶ Nouo lumine.) Secundū Epicureos qui ſtulte ſolem de atomis dicunt conſtare, & cū die naſci, cū die perire. ¶ Tithoni cubile.) Tithonus frater Laomedontis fuit: hunc Aurora amatū in cœlum leuauit, quē longinquitas vitę in cicadam cōuertit. Horatius, Longa Tithonū minuit ſenectus. ¶ Albeſcere lucē.) Hypallage eſt. Luce enim albeſcunt oīa, non lux albeſcit. ¶ Æquatis velis.) Feliciter plenis: ſine motu aliquo. ¶ Proh Iupiter.) Aut iraſcentis exclamatio eſt: vt in Terētio, Proh ſupreme Iupiter. aut certe teſtatur Iouē, quē Æneæ inuocauit aduentu: vt Iupiter hoſpitibus, nā te dare iura loquunē. ¶ Ibit & illuſerit.) Ibit & illudet, tēpus pro tēpore. & ſic dixit vt, Certantēq; illudere capto. ¶ Nō arma expedient?) Furentis hęc verba ſunt, vt ipſa paulopoſt, Quæ mentē inſania mutat? Nam hæc à ſana nō procedunt, vt imperet abſentibus, Ferte tela: quū ſola ſit. ¶ Naualibus.) De naualibus, vbi ſtāt naues. ¶ Aut vbi ſum?) Nūquid in cœtu ſum? ¶ Quū ſceptra dabas.) Vt, Ac dūm Æneā in regna recepit. ¶ Fideſq;.) Subaudi En etiam in ſequentibus. aut certe, hic eſt quem dicunt portare deos. Sane En nominatiuo melius iungitur: vt, En Priamus. ¶ Ipſum Aſcaniū. Aut qui eſt cauſa nauigationis. vt, Quē regno Heſperiæ fraudo. aut ad patris dolorem: vt, Qui nati corā me cernere lethū Feciſti. ¶ Epulandū apponere.) Quod fecit Progne occiſo Ityę filio propter ſtuprum ſororis. ¶ In caſtra.) Claſſes: vt, Nos caſtra mouem⁹. ¶ Foros.) Tabulata nauiū: ab eo ꝙ inceſſus ferāt: & eſt generis maſculini, numeri tantū pluralis. ¶ Cū genere extinxē.) Morte Æneæ & Aſcanii: & eſt Syncope. ¶ Super ipſa dediſſem.) Satis amatorie.

ASCENSIVS.

¶ Et iam prima nouo &c.) Deſcribit q̄uo poſtridie Dido, vidēs
Ordo. Troianos abiiſſe, cōqueſta eſt: vnde quia Dom. nihil dicit Ordo autem eſt. Et Aurora linquēs cubile Tithoni.i.mariti ſui regis, in oriente croceū.i.crocei coloris: ſpargebat iam prima.i.primū: aut recens orta terras: lumine nouo.i.illius diei: & ſup.regina.i.Dido: vt, ideſt poſtq;: vidit e ſpeculis.i.altis feneſtris: vnde ſpeculari licebat, lucē albeſcere.i.albam fieri: primū.i.primo tēpore: & claſſem procedere.i.prouehi: velis æquatis.i.æqualiter pleno vēto diſtentis: & ſenſit littora, & portus vacuos: quia ſine remige: ipſa percuſſa.i.habens percuſſum: aut, vbi percuſſerat: terq;, quaterq;.i.frequēter: aut cōſumate, pectus.ſ.ſuū: decorū.i.pulchrū: manu.ſ.ppria: & abſciſſa comas flauenteis.i. habens abſciſſos capillos flauos (ſaltē pro parte: quia poſtea dicet, Nec dū illi flauum Proſerpina vertice crinem Abſtulerat.) ait, proh Iupiter, ibit hic.i.hoſtis meus: & ipſe aduena.i.quū ſit aduena: illuſerit.i.ei conceſſum fuerit illudere: noſtris regnis q.d.id ferendū nō eſſe: & ſup. Tyrii: nō expedient.i.expedite capient arma: & ſequentur, ſup. eos, ex tota vrbe: vt fit in bello tumultuario: & alii.ſ.aliqui ex eis: diripient.i.in diuerſa rapient: rates.i.naues Troianoꝝ: naualibus.i.e ſtatione nauiū, vbi naues parantur: & fiunt. Ite, o Teucri, ſup.& vos citi: ferte.i.inferte: in naueis Troianoꝝ flāmas: date.i.mittite, tela: impellite remos. oīa ſunt præcipitanter dicta, quaſi loquentis animum depingentia: vnde caſtigans ſe Dido: quia hæc quū ſola vigilaret, dixerat, ait, Quid loquor? aut, vbi ſum? q.d. ſola ſum: & quaſi cum multis loquor: quæ inſania mutat mentē.ſ.tuā, o Dido infelix? (loquitꝰ enim p pathos, & apoſtrophen: ad ſe: quaſi ad aliā.) fata impia.i.mala, in te fataliter pſcita: tangunt nūc te: decuit.ſ.naues, incendiſſe: tunc quū.i.qñ, dabas ſceptra.i.partē regni: en.i.ecce (hic exprobrantis, ac irridentis eſt:) dextra.i.virtus: q;, pro ideſt, fides, ideſt fidelitas, ac fidelis pietas: viri, ſup.quem aiunt portare ſecum: penates, ſcilicet deos: patrios, ideſt à patria Troia auectos: & quem aiunt ſubiiſſe.i.ſubeundo, portaſſe humeris: parentem.ſ.Anchiſen: cōfectum.i.conſumptum: fere ſenio.i.annoſitate. Non.i.nōne? quaſi dicat maxime: potui diuellere, ideſt in diuerſas partes vellere: corpus, ſcilicet nauium, hoc eſt claſſem: aut potius, corpus Æneę abreptum, ſcilicet ab aliis, & ſpargere, ſupple ipſum Æneā, vndis:

autem

vndis:nō,ſupple potui: diuellere ſocios,& ſpargere vndis? quaſi dicat etiam, potui. Non, ſcilicet potui: abſumere ferro, ideſt interficere: Aſcanium ipſum, ſcilicet cui regnum Italiæ, dicitur deberi: & caput omnis mali eſt: & cauſa profectionis: & apponere epulandum menſis patris: ꝙ Progne dicitur feciſſe, offerens Tereo, Ithim filium: vt in Sileno dictum eſt: quaſi dicat etiam potui: & fuiſſet, ſupple factum: verum fortuna, ideſt alea: pugnæ fuerat anceps, ideſt dubia: quia forte Troiani nos viciſſent, quo dicto, inimica, laudat Troianos: ſed quem metui moritura? quaſi dicat neminem debebam metuere: quæ decreuerā mori. Aut ſic: vt ſibi obiiciat verum fortuna pugnæ fuerat anceps, quaſi dicat potuiſſem quidem tentare, ſed fuiſſet dubium de victoria: ad quod dicit cōcedendo, Fuiſſet. q. d. eſto. fuiſſet anceps pugnę: quid tum? Quem metui, ideſt metuere debui, moritura? q. d. nullum: ego tuliſſem, ideſt inferre potuiſſem: faces. i. tedas: in caſtra, ideſt claſſem eorū: & impleſſem, pro impleuiſſem: foros. i. nauium tabulata, quæ ferunt inceſſus: flāmis, ſcilicet comburentibus

burentibus ea: & extinxem, pro extinxiſſem: natum, & patrem, cum genere, ideſt progenie tota: & ipſa, ideſt ego: dediſſem, ſuper, ſcilicet extinctos: memet, ideſt meipſam. quod amatorie dicit: quum viuere nollet, eo mortuo.

PIERIVS.

¶ Flauenteſq; abſciſſa comas.) Codices nōnulli veteres, adſciſſa, quod minime placet, legūt. In altero enim, plus eſt vehemētiæ. ¶ Nunc te fata impia tangunt Tum decuit quum ſceptra dabas.) Probus hoc loco, num, & tū, aduerbia, ſibi reſpondere dicit: quare abſq; c, litera legendū, Num te fata impia tāgūt. Pręterea apud eū, veluti etiam eſt in Mediceo codice, facta impia: non, fata, legitur. vt ſit participium, non nomen. Quæ vero ſint ea facta impia, ad q̄ ſtimularetur, ſuperioribus verſibus enumerauerat. Nō arma expedient: & quę ſequūtur. ¶ Epulandū apponere menſis.) In Mediceo & antiquis pleriſq; oībus codicibus ponere, ſimplex verbū notatū obſeruaui: idq; Ser. agnoſcit. In vno aūt tantū codice veteri, adponere, ſcriptū inueni, vt vulgata habent exēplaria. Et frequens loquendi vſus adprobat.

Sol, qui terrarum flammis opera omnia luſtras,
Tuq; harum interpres curarum, & conſcia Iuno,
Nocturniſq; Hecate triuiis vlulata per vrbes,
Et diræ vltrices, & dii morientis Eliſſæ,
Accipite hæc, meritumq; malis aduertite numen,
Et noſtras audite preces, ſi tangere portus
Infandum caput, ac terris adnare neceſſe eſt,
Et ſi fata Iouis poſcunt, hic terminus hæret:
At bello audacis populi vexatus, & armis
Finibus extorris, complexu auulſus Iuli
Auxilium imploret, videatq; indigna ſuorum
Funera: nec quum ſe ſub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno, aut optata luce fruatur,
Sed cadat ante diem, mediaq; inhumatus arena.
Hęc precor, hanc vocē extremā cum ſanguine fundo.
Tum vos o Tyrii ſtirpem, & genus omne futurum
Exercete odiis, cineriq; hęc mittite noſtro
Munera, nullus amor populis, nec fœdera ſunto.
Exoriare aliquis noſtris ex oſſibus vltor,
Qui face Dardanios, ferroq; ſequare colonos.
Nunc, olim, quocunq; dabunt ſe tempore vires,
Littora littoribus contraria, fluctibus vndas
Imprecor, arma armis pugnent ipſiq; nepotes.

SERVIVS.

¶ Sol.) Iam vtitur imprecationibus, hoc eſt deuotionibus: vnde & deuotor & deuotrix dicitur. Nō autē Terrarū flāmis, ſed opera terrarū. Et bene inuocat Solē, cui ſupra per numē Liberi ſacrificauit. ¶ Interpres curarū.) Aut quas patior: aut generaliter curarū cōiugaliū interpres, hoc eſt media & conciliatrix. Cicero, Quiq; interpretes corrūpendi iudicii ſolent eſſe. ¶ Cōſcia Iuno.) Siluit rem turpem: ſic ſupra. Et pronuba Iuno. ¶ Nocturnis.) Non triuiis, ſed per nocturnū tempus. ¶ Vlulata per vrbes.) Proſerpinā raptā à Dite patre, quā Ceres cum incenſis faculis per orbē terrarum requireret, per triuia eā vel quadriuia vocabat clamoribus. Vnde permanſit in eius ſacris vt certis diebus ꝑ cōpita à matronis exerceatur vlulatus: ſicut in Iſidis ſacris, vbi eſt imitatio inuenti Oſyridis, quē dilaniatū à Tiſiphone eius fratre vxor Iſis ꝑ totum orbē requiſiſſe narratur. Iuuenalis, Plangētis populi currit deriſor anubis. Hecatē autē cauſa inuocat vltionis. Vnde etiam furias vocat: ſed vſurpatiue modo diras dixit. Nā diræ in cœlo, Furiæ in terris, Eumenides apud inferos. vnde & tres eſſe dicunť: ſed hæc noīa confundunt poetæ. Vltrix vero. hoc eſt Tiſiphone. Nā græce τίσις vltio dicitur. ¶ Dii moriētis Eliſę.) Aut manes dicit: vnde eſt, Vos o mihi manes eſtote boni: qm̄ ſuperis auerſa volūtas. Aut certe anęreticos dicit. i. Martē & Saturnū, qui intercidunt vitę rōnem: ſi radiis ſuis ortū geniturę pulſauerint. Horatius, Te Iouis impio tutela Saturno refulgens Eripuit: volucreſq; fati tardauit alas, Et bene tardauit, qa neceſſitas fati impediri pōt, nō penitus eludi. Sic Virg. Nec fata vetabāt Stare, decēq; alios Priamū ſuperſe ꝑ annos. ¶ Meritūq; malis auertite numen. Qđ mali merenť. ¶ Audite ꝑces.) Imprecationes dicit. Nā non ſunt ꝑces, vt paulo poſt, imprecor arma armis. ¶ Adnare.) Vt in primo, Huc pauci veſtris adnauimus oris. i. per tēpeſtatē venimus. Et bono colore futura ꝑdicit. ¶ Fata Iouis.) Participiū eſt, nō nomen. ¶ Terminus hęret,) Si hoc eſt īmutabile. ¶ Audacis populi.) Rutulorū, ſicut ſemp inducunť. Alibi, Audacis Rutuli ad muros. ¶ Finibus extorris.) Extra ſuas terras remotus: & ſigñat quādo Euandri & Tarchontis petiuit auxiliū. ¶ Indigna ſuorū funera.) Pallantis dicit & cæterorū. ¶ Pacis iniquę.) Vt ſupradiximus, ꝓpter perditam linguā habitū nomen: q̄ ſolet victor imponere, ſicut poſtulat Iuno. ¶ Sed cadat ante diē.) Cato dicit iuxta Laurolauiniū cū Æneæ ſocii ꝑdas agerēt, ꝓliū cōmiſſum: in quo Latinus occiſus eſt, fugit Turnus. & Mezentii auxilio cōparato, victus quidem eſt ab Ænea, qui tamen Æneas in ipſo ꝓlio nō comparuit.

Aſcanius

Aſcanius poſtea Mezentiū interemit. Alii dicunt ꝙ victor Æneas quū ſacrificaret ſuper Numicū fluuiū lapſus eſt, & eius nec cadauer inuentū eſt: vnde dicit. ¶ Mediaq; inhumatus arena.) Poſtea dictus eſt inter deos receptus. ¶ Ante diē aut, ante fati neceſſitatē: & bene quod paſſura eſt, optat Æneæ, vt, Sed miſera ante diem. ¶ Cū ſanguine fundo.) Quaſi imprecationes ipſas ſuo conſecraret cruore. ¶ Tum vos o Tyrii.) Nō ſunt mandata: ſed imprecationes vt diſſentiant oībus rebus, ſicut & factū eſt. Nā ſi mādata ſunt, quo modo genus futurū.) Exercete odiis.) i. fatigate. ¶ Nec fœdera ſunto.) Quia rupta ſūt tertio. Sūtō aūt ſint: & ſit ꝓpter metrum addita o tertiæ ꝑſonæ numeri pluralis modi indicatiui, vt amanto, docento, legunto, nutriunto. Vrbanus dicit verbo eū iuris vſum propter odia hęreditaria. ¶ Exoriare.) Exoriatur: & oñdit Annibalē. ¶ Ex oſſib⁹.) ſm Anaxagorā q Homœomeriam dicit. i. oīum mēbrorū ſimilitudinē eſſe in rebus creādis. i. ex oſſibus, ex ſanguine, ex medullis. Nā oīa ꝓ parte ſui trāſeunt in ꝓcreationē. Lucretius, Nūc ad Anaxagorę veniamus Homœomeriā. ¶ Fluctib⁹ Vndas īprecor.) Propter illud, qđ in fœderib⁹ ſancitū eſt: vt Corſica eſſet media īter Romanos & Carthaginēſes. ¶ Pugnent ipſiq; nepotes.) Pōt & ad ciuile bellum referri.

DONATVS.

¶ Tum uos o Tyrii ſt. & g. o. f. Ex. o. c. q; h. m. no. Munera. (Facta ſunt hæc punicis incuriationibus & bellis ſub Annibale afrorum rege, & Scipione ac regulo cęteriſq; Romanis ducibus. Cineriq; hæc mittite noſtro munera. quaſi aliqd eſſet ſenſura poſt mortē, uel ex his, q̄ ſupradixit, uel q̄ infra cōplexa eſt. hęc, inqt, ꝑſtate pro muneribus cineri meo. ¶ Nullus a. p. n. f. ſ.) Nec amor ſit inter populos, nec fœderibus diſſidentes neceſſitas iungat. ¶ Exoriare aliquis noſtris ex oſſibus ultor &c.) Veniet, inquit, tempus, quo naſcetur quiſq; ex oſſibus meis, qui ferro & flāma Troianū genus perſequať ob ultionē meā. olim, hic futurū tempus ſigñare manifeſtū eſt. ſequiť enim, quocūq; dabunt ſe tēpore uires. nā & dabunt futuri eſt tēporis. rem locuta eſt impoſſibilē, utpote, q̄ nō eſſet ſuæ mentis ſuiq; cōſilii. qm̄ enim naſci homo ex oſſibus mortui hoīs poteſt? tamen qui maria ſentire uoluerunt, dicunt hoc in Annibale extitiſſe. quod eſt abſurdū. nam Dido tyria fuit, Annibal pœnus à genere Didonis longe remotiſſimus. melius eſt, ſic intelligere, ut poſtulata ꝑſona neſciret ſe impoſſibilia poſtulare: quod ipſum ſequētia docēt, qa dixit tanta ſit inter meos Troianoſq; diſcordia, ut nec ipſa ſibi cōueniāt littora, nec utriuſq; littoris undæ miſceanť. arma autem armis

pugnent, ipſiꝗ; nepotes. Fieri potuit inter multa, quæ euerſura nō fuerant. hoc ergo dixit poſſibile. ſolent enim mēte capti etiā quod rectum eſt aliquando ſentire.

ASCENSIVS.

¶ Sol, qui, &c.) Recitat reliquā partē querelæ Didonis, in qua quū facto Troianos ꝓſequi nequeat, execrationibus, & diris imprecationibus perſequit̃: in q̃bus poeta ſubtiliter adludit ad futuras Carthagineñ. ac Romanoꝝ hiſtorias. Dona. aūt ſolū dicit. ¶ Exercete odiis.) Quod factū eſt tribus bellis Punicis. ¶ Exoriare aliquis.) Aliqui, de Annibale volunt intelligere: ſed melius eſt, vt ſit hoc ꝑturbatæ ꝑſonæ, q̃ neſciat ſe impoſſibilia poſtulare. quod ſequentia indicant. quū poſtulet, Et littora & vndas inter ſe diſcordare, pugnent ipſiq́; nepotes. hoc dixit poſſibile. nā, & furentes q̃nq; quod rectum eſt, ſentiunt. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. O ſol, qui luſtras. i. purgas, & circumis flāmis. ſ. radioꝝ tuoꝝ: oīa opera terraꝝ. i. quæ fiunt in terris. & tu, o Iuno, interpres. i. mediatrix & conciliatrix: harū. i. huiuſmodi. ſ. matrimonialium curarum: aut harum. i. meaꝝ curaꝝ. i. ſollici tudinū amoꝝ: & cōſcia harum curarū: quia nuptura ſacrificauerat Iunoni ante oēs cui vincla iugalia curę, & o Hecate. i. Proſerpina: vlulata. i. cum vlulatione quæſita: triuiis. i. in triuiis: per vrbes. ſ. varias: nocturnis. ſ. temporibus: aut, vlulata triuiis nocturnis. i. nocturno tempore, ab vlulantibus. & te quū rapta eſſes, quęrentibus frequentatis: & vos diræ. i. furiæ Eumenides: vltrices. ſ. ſcelerū, & dii Eliſſæ morientis. i. in quarum poteſtatem ventura eſt Eliſſa: hoc eſt, ipſa quæ loquitur: per mortē, hoc eſt dii manes, aut inferi, aut anæretici: accipite. i. intelligite: hæc. ſ. dicta, & precamina mea: & auertite numen. ſ. infeſtū, & inimicum: meritū malis. i. à malis, quod mali merentur habere infeſtū: & ita ſe innocentē indicat: aut meritū malis. i. per mala mea: & ita cōfitendo ſe innocētem faceret: accipitur autē meritū, hic in ſignificatione paſſiua: & audite preces. i. imprecationes noſtras. Si neceſſe eſt. ſ. neceſſitate fatali: caput infandū. i. deteſtabile, & indignum quod nominetur: hoc eſt, Æneā: tangere portus. ſ. Italię: ac annare terris. i. ad terras: & ſi fata Iouis poſcūt. ſ. id fieri, & hic terminus. i. hęc extrema definitio fatoꝝ: hæret. i. cōfirmata eſt: at. i. ſaltem, ipſe vexatus: bello, ideſt peritia bellandi: & armis populi audacis: & extorris. i. exul: & excluſus finibus, ideſt limitibus regni ſibi conceſſi, & auulſus complexu Iuli: imploret, ideſt ſuppliciter, quaſi cum ploratu petat auxilium, & videat funera ſuorū indigna. i. miſeranda: aut fœda, nec. i. & non: & quū tradiderit ſe ſub leges pacis iniquæ: aut, quia pace indignus eſt: aut, q̃a talis pax votis eius iniqua ſit: quū non victor, ſed victus, per eam, videatur: quia linguam, & nomen, & habitum amittet: nō fruatur luce optata. i. vita: ſed cadat ante diem. i. terminum & periodum vitæ, inhumatus media harena) hęc omnia quæ imprecatur Dido poſtea euenerunt: ſed ſunt generaliter accipienda: non enim ea futura nouerat, vt poeta, ſed optauerat: quocirca non potuit ſpecialia, quæ ſi poeta ex ꝑſona ſua poſt factū loquutus fuiſſet, aut deum aliquem introduxiſſet, qui hęc loqueretur, nimirū expreſſiſſet. Nā vexatus bello audacis populi. ſ. Rutuloꝝ & Latinorum, implorauit auxiliū Euandri Arcadis, cuius filii Pallantis indignā mortē vidit: fecit pacem iniquā, vt dictū eſt: & occiſus in Numicum proiectus eſt inſepultus.) Ego precor hæc. i. vt hæc eueniant: & fundo hanc vocē extremā. i. vltimā, quā maxime exaudiri volumus (vnde in teſtamētis ſupremæ voluntati, maximū pōdus eſt) cū ſanguine. i. effundo ſimul, aut paulo poſt (quia, quod parū diſtat, nihil diſtare videt̃.) ſanguinē. Tum. i. inſuper, vos o Tyrii. i. Carthaginēſes, Tyro profecti, exercete. i. fatigate ſtirpem, & omne genus futurū odiis: & mittite noſtro cineri hæc munera. i. obſequia: nullus amor, nec, ſup. vlla fœdera, ſunto. ſ. in futurū: populis. ſ. Tyro, Troiaq́; ꝓfectis (cōtra id quod dixerat in. j. Iupiter hoſpitibus, nā te dare iura loquunt̃, Hunc lætū Tyriiſq; velis, Troiaq́; profectis Eſſe diē.) Aliquis vltor: hoc propter Annibalē finxit poeta: ſed Dido generaliter loquit̃: & ne ſpecialiter loqui videat̃, addit aliq̃s. exoriare. i. exoriat̃: vt ſit ſecunda ꝑſona, pro tertia. aut potius ſic, O vltor, exoriare aliquis ex noſtris oſſibus: qui ſequare. Ego autē, ſicut Valla docet, ꝙ ſuus, & tuus, vocatiuo nō carent, dicerē: licet rarum ſit aliquis etiā infinite poſitū, non carere vocatiuo: vt hoc loco, quia ſe indefinite voluit ſignificare loquutā: nō dixit, ſolū vltor: ſed, aliquis: ſit ergo ordo, o vltor aliquis. i. quicūq; futurus es: exoriare. i. exoriaris & naſcaris: ex noſtris oſſibus. i. ex duriſſimo reliquiaꝝ meaꝝ. qui ſequare. i. ſequaris hoc eſt ꝑſequi poſſis, colonos Dardanios. i. à Dardania in Italiā appulſos, face & ferro. i. crudeliſſimo bello, quo oīa igni, & ſanguine cōtaminantur. ſequare, dicit, olim, nūc. i. ab hac hora: quocunq; tēpore vires. i. facultates naſcendi, aut bellandi, dabūt ſe. ego imprecor. i. per imprecationē: opto littora. ſ. Carthaginenſia: contraria. i. inimica: littoribus. ſ. Italicis: & vndas, ſup. contrarias vndis. & arma, pugnent armis: & ipſi nepotes. i. poſteri: pugnent ſup. inter ſe. Hęc propter Punica bella, finxit poeta: q̃ neſciuit Dido futura: quocirca (vt dixi) nihil ſpecialiter imprecata eſt.

Ordo

PIERIVS.

¶ Meritūq; malis auertite numē.) Exēplaria longe plura ſunt, & ea ꝓbatiora, quæ, aduertite, legunt. Imprecatura. n. eſt Dido mala multa Troianis, q̃ di morientis Eliſſæ rata, & ineuitabilia eſſe velint. Et hoc admittere videt̃ Serui. dū dicit. Q̃d mali merentur. ſ. Troiani. eadē apud Oui. ſnīa, idemq́; verbū vbi Althea furias in gnati exitiū vocat, Pœnarūq; deę triplices furialibus ꝗuit Eumenides ſacris vultus aduertite veſtros. ¶ Et ſi fata Iouis poſcunt.) Antiqui pleriq; codices, Et ſic fata Iouis poſcunt legunt, q̃ lectio forte non diſplicеat. In Mediceo, c, litera, ex ea dictione abraſa eſt, quū, ſic fata: prius ſcriptū fuiſſet. ¶ Videatq; indigna ſuoꝝ funera.) Bona veterū codicū pars videat indigna ſuoꝝ, abſq; particula, q;, legunt. Notū. n. heptimemerim quoq; indifferēter vtrāq; ſyllabā admittere. Vnde ſuperiori libro legere eſt, Dona dehinc auro grauia, ſectoq́; elephanto. Neq; tamen diſplicet, videatq; legere, verſu incolumi, & pleniore.

SERVIVS.

¶ Breuiter.) Feſtinatione mortis: ſimul nectit cauſam moraꝝ & ipſi & ſorori. ¶ Huc ſiſte.) Huc adhuc: vt, Et cum grege ſiſtet ad arā. Hinc & ſiſtat̃ dicimus. i. adducat̃. Nam ſtare aliud eſt. Nec aliter poſſumus dicere, quā ſta hic, & ſiſte huc. Fallit autem pleroſq; verbi ſimilitudo: q̃a dicimus ſto & ſiſto, quū diuerſa ſignificent. ¶ Spargere lympha.) Sacrificātes diis inferis aſpergebant̃ aqua: vt, Spargens rore leui, & ramo fœlicis oliuę. Superis abluebantur: vt, Donec me flumine viuo Abluero. Mō aūt inferis ſacrificat: vt, Sacra Ioui Stygio. ¶ Piacula purgationes: alias ſacrilegia. ¶ Sic veniat.) Ne pręmitteret aut ꝓcederet. ¶ Tege.) Corona: & vt ipſa tardaret. ¶ Ioui Stygio.) Hoc eſt Plutoni. Et ſciēdum Stoicos dicere vnū eſſe deū, cui noīa variant̃ pro actibus & officiis. Vñ etiā duplicis ſexus numina eſſe dicūtur: vt quū in actu ſunt, mares ſint: fœminæ, quū pariēdi habent naturā: vñ eſt, Coniugis in gremium lętę deſcēdit. Ab actibus aūt vocant̃: ut Iupiter, iuuans pater. Mercurius, ꝙ mercibus præeſt. Liber, à libertate. Sic ergo & modo Iouem Stygiū dicit inferis ſacrificatura: ut alibi, Iunoni inferne dictus ſacer. Hinc eſt Iouis oratio, Cælicolæ mea mēbra dei quos noſtra poteſtas Officiis diuiſa facit. ¶ Quę rite incœpta paraui.) Ordo eſt, Sacra q̃ paraui, animus eſt rite ꝑficere. ¶ Curis.) Amoribus. ¶ Dardaniiq; rogū capitis.) In quo eius imago fuerat. ¶ Studio anili.) Aut pro ętatis poſſibilitate: aut ꝓ induſtria, qua vtunt̃ aniculæ. ¶ At trepida.) Feſtina. Nā moritura nihil timebat.

¶ Hæc ait, & partes animum verſabat in omnes, POE.
Inuiſam quærens quàm primum abrumpere lucem.
Tum breuiter Barcen nutricem affata Sichæi,
(Nanq; ſuam patria antiqua cinis ater habebat.)
¶ Annam chara mihi nutrix huc ſiſte ſororem, DIDO
Dic corpus properet fluuiali ſpargere lympha,
Et pecudes ſecum, & monſtrata piacula ducat,
Sic veniat, tuq́; ipſa pia tege tempora vitta,
Sacra Ioui Stygio, quæ rite incœpta paraui,
Perficere eſt animus, finemq́; imponere curis,
Dardaniiq́; rogum capitis permittere flammę.
¶ Sic ait, illa gradum ſtudio celerabat anili. POE.
At trepida, & cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineam voluens aciem, maculiſq́; trementes
Interfuſa genas, & pallida morte futura,
Interiora domus irrumpit limina, & altos
Conſcendit furibunda rogos, enſemq́; recludit
Dardanium, non hos quæſitum munus in vſus.
Hic poſtquam Iliacas veſtes, notumq́; cubile
Conſpexit, paulum lachrymis, & mente morata,



Incubuitq́ toro, dixitq́ nouiſſima verba.
Dulces exuuiæ, dum fata, deusq́ ſinebant: DIDO
Accipite hanc animam, meq́ his exoluite curis.
Vixi, & quem dederat curſum fortuna peregi:
Et nunc magna mei ſub terras ibit imago.
Vrbem præclaram ſtatui, mea mœnia vidi,
Vlta virum pœnas inimico a fratre recepi.
Felix, heu nimium felix, ſi littora tantum
Nunquam Dardaniæ tetigiſſent noſtra carinæ.
Dixit & os impreſſa toro, moriemur inultæ? POE.
Sed moriamur (ait) ſic ſic iuuat ire ſub vmbras. DI.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, & noſtræ ſecum ferat omnia mortis.

mebat. Cœptis immanibus effera.) Furiata ſeuis cogitationibus. Pallida morte futura.) Aut pallidior, q̄ ſolent hoīes eſſe poſt mortē, aut pallida, omine mortis futuræ. Furibūda.) Furenti ſimilis. Nō hos quæſitum munus in vſus.) Quē Æneas nō ad hūc vſum reliquerat; (vt ſupra diximus ſm Home. vertiſ munus in pniciē. Tale eſt in Buc. Hos illi, quod nec bene vertat, mittimus hœdos. Vixi.) Excuſat vitæ abruptionē: quia dicit Plato magna pœna affici aīas eorū q vitā ante tēpus relinquūt. Et quem dederat curſum fortuna, peregi.) Nō natura, nec fatū. Tribus .n. humana vita cōtineſ. Natura, cui vltra centū & viginti ſolſtitiales annos conceſſum nō eſt. Fato, cui nonaginta anni, hoc eſt tres Saturni curſus exitiū creāt: niſi forte aliaꝝ ſtellarū benignitas etiā tertiū eius

eius ſuperet curſum. Fortuna .i. caſu, qui ad oīa pertinet q̄ extrinſecus ſunt, vt ad ruinā, incēdia, naufragia, venena. Bene ergo dixit fortuna: ſic Cicero in Philippicis, Multa mihi īminere videbanſ ꝑter naturam, ꝑterq́ fatū .i. gladii Antonii ex caſu. Sub terras ibit imago.) Bene ergo imaginē dixit. Valde enim q̄ritur apud Philoſophos qd illud ſit quod inferos petat. Nā tribus cōſtamus: Anima, q̄ ſuperna eſt, & originem ſuā petit: Corpore, quod in terrā deficit: Vmbra, quā Lucretius ſic diffinit, Supra ſpoliatus lumine aer. Ergo vmbra ſi ex corpore creatur, ſine dubio perit cum eo: nec eſt quicq́ reliquum de homine quod inferos petat. Sed deprehenderunt eſſe quoddam ſimul actum, quod ad noſtri corporis effigiem fictū, inferos petat: & eſt ſpecies corporea, quæ non poteſt tangi,

tangi, ſicut ventus. Hinc in ſexto, Corpora viua nefas Stygia vectare carina. Hanc autem rem etiam Homerus requirit, ſimulacro Herculis apud inferos viſo. Et ſciendum ſimulacra hæc eſſe etiam eorum qui per apotheoſin dii facti ſunt. Vnde aut viſi eſſe apud inferos: aut illuc deſcendiſſe dicuntur. Horatius de Libero, Te vidit inſons Cerberus aureo curru decorum. Sciendum tamen abuti poetas: & cõſule vel ſimulacrum, vel vmbram dicere. ¶ Vrbem præclaram ſtatui.) Non eſt contrarium illi loco, Pendẽt opera interrupta, nam licet paululũ aliquid ſupereſſet: quantũ ad ipſam pertinet, fecerat: vt, Vrbem'q; paratam. Item paulopoſt, Vrbem'q; tuã. & re vera ciuitati quid ſupereſt factis muris, templo poſito & theatro? ¶ Mea mœnia vidi.) A me facta: & pertinet ad effectum: vt, Quã veſtræ fecere manus. ¶ Vlta virum.) Puniendo eius interfectorem. Nã ideo addidit Pœnas inimico à fratre recepi. & re vera nulla auari maior eſt pœna, q̃ amittere pecuniam propter quam cõmiſerat ſcelus. Bene autem recepi, quaſi debitas. Ergo hoc dicit, Feci illud: fœlix nimirum fuiſſem, ſi tantũ Æneas Carthaginem non veniret, Alii hæc quaſi per interrogationem volunt accipi: vt nihil dicat eſſe perfectum, Nunquid vrbẽ ſtatui? Nunquid vlta ſum virũ? Nunquid à fratre pœnas recepi? Fœlix tamen fuiſſem, ſi vel hoc tantum cõtingeret vt Carthaginẽ non veniret Æneas. Et hanc varietatem gignit hic ſermo. ¶ Tantũ.) Nã ad vtrunq; admittit. tamen melior eſt ſenſus ſuperior, quẽ nõnulli ſic exponunt propter Pendent opera interrupta: vt ordo ſit, Vrbẽ præclaram, & mea mœnia ſtatui, vidi: hoc eſt vidi dum ſtatuerentur. ¶ Os impreſſa toro.) Applicito ore ad lectulum, aut quaſi amatrix: vt, Stratis'q; relictis Incubat. aut certe quaſi peritura inſenſibili rei dat ſenſum: & ſic ad lectulum loquitur, vt ad haſtam Turnus, Te Turni nunc dextera gerit. Mezentius ad equum, Rhebe diu res ſi qua diu mortalibus vlla eſt. ¶ Sic? Sic.) Quaſi interrogatio & reſponſio, Et placet ſic inultam perire? placet, & hoc eam ſe loco intelligimus percuſſiſſe. Vnde & alii dicunt verba eſſe ferientis. ¶ Hauriat hunc oculis ignem.) Aut videat omnia tempeſtatis futuræ: Quia nauigationibus malum omen eſt, ſi rogalis flamma videatur: aut certe ſatiſfaciat ſuæ crudelitati.

DONATVS.

¶ Hæc ait, & p.a.u.in o.&c.) Hoc eſt q̃ celeriter feſtinabat, inquit, mori, vtpote quæ iocunda oĩbus ipſi oneroſa fuerat lux. Impediebat nutricis p̃ſentia, ſed hanc inde cũ mãdatis inanibus alienat. ¶ Tum breuiter b.n.a.ſi.&c.) Breuiter, inquit, locuta eſt. hoc enim cõueniebat volenti maturius mori. ¶ Annã c.m.n.h.ſi.ſo.) Huc ſiſte, hoc eſt huc inſtãter adducas. cara mihi addidit benigni animi ſignũ dicẽdo, care, vt per blandimenta impetraret, qđ illa ꝓpter onus ꝓuectioris ętatis poterat recuſare, q̃ perſona aptiſſima negotio fuit, vt cũ mora pergeret, cũ mora remearet. deniq; vt hoc ſibi Dido procuraret, nõ dixit, mitte mihi ſororẽ meã, ſed huc (inquit) ſiſte. ſ. vt cũ ipſa veniat, ut euntis & redeuntis aniculæ tardior & difficilis greſſus perficiendo exitio largiſſimum ſpatiũ daret. ¶ Dic corpus pr.fl.ſp.ly.) Alia mora, quia dũ hoc Anna expetebat, aliquid accedebat ad tẽpus. ¶ Et pecudes ſe.& m.p.d.) Ecce aliud, quod afferret tarditatẽ, prouidere neceſſarias pecudes, & adducere. quaꝝ ſegnior greſſus eſt, & afferre expiationibus neceſſaria. ¶ Sic veniat.t.'q; i.p.t.t.v.) Pia & nutrix eſſe poteſt, & vitta, vt pia nutrix, aut pia vitta. quicquid tñ ſecum fuerimus, rectũ eſt. ſic veniat, intelligẽdũ eſt, ita veniat. ſ. vt cũ his veniat, quæ mandauit, & q̃uo mandauit. incipit dicere mandatoꝝ cauſas, nequa ſuſpicio cogitationis extremę nutricis animũ cõmoueret. ¶ Sacra Ioui ſt.q.r.in.p.Pe.c.a.) Oĩa, inquit, hęc iccirco pręſto eſſe deſidero, vt diti patri deſtinata ſacra perſoluam. deinde ſubiungit, quę ratio ſit eiuſmodi ſacra ſoluendi. ¶ Fi.'q; i.c.) Volo, inquit, interpoſito ſacroꝝ ritu his finẽ imponere, quæ cruciant animũ meũ. magna caligo verboꝝ fatet, quid diſponat: nec tñ intelligi potuit. putabat enim nutrix hoc genere prouenturũ remediũ, vt incolumi Didoni vniuerſi remouerent angores, neſcia quod illa malis ſuis mortis remedio fuiſſet terminum quęſitura. ¶ Dardanii'q; rogũ c.p.f.) Vt in occaſione velut ſacrificioꝝ aboleret etiã illius memoriã, quẽ habuit inimicũ. paraui quod ſemel poſuit, non ſemel accipiendũ eſt, vt ſit, ſacra paraui, finẽ'q; imponere curis paraui. Dardanii'q; rogum capitis permittere flãmæ paraui, vt videat ſacra illa & propter ſolutionem ſuã paraſſe, & propter delendã eius memoriã, qui eã tam pernicioſe cõtẽpſiſſet. ¶ Sic ait. illa g.ſt.c.a.) Ambulabat, inquit, anus poſt mandata Didonis nõ celeriter vt debuit miſſa, ſed ſegnius, vt ætas permiſit. proinde, q̃ñ remeare talis poſſit, cui ad Annã peruenire difficillimũ fuit? ¶ At trepida & c.im.e.Di.&c.)

Deſcribitur quę nõ adhuc dubitaret mori, ſed quę iam ſe vellet occidere. Trepida (inquit) fuit cœptis imanibus, hoc eſt turbata. hoc ei p̃ſtabat mentis infanda deſtinatio. effera. i. exaſperata in perniciẽ ſuã crudeliũ conſideratione cœptoꝝ voluens oculos ſuffuſos ſanguine, maculis vero ſordidis genas habẽs variatas, & ante futurã mortẽ iam pallida. Interiora aũt limina irrũpit, nõ dixit ingreſſa eſt, ſed irrupit, vt oñderet furẽtẽ, q̃ñ ſupradixit, tu ſecreta pyrã tecto interiore ſub auras Erige, merito ait interioria domus irrũpit limina, & cõſtructã altius pyrã furibunda conſcendit. eripuit e vagina gladiũ, quẽ obliuio properantis reliquerat nõ ad eos vſus, quos furor amantis inuehebat. bene autẽ addidit poeta, furibunda cõſcendit altitudinẽ rogi, vt oſtẽderet nullum de nece ſua poſſe cogitare, niſi quẽ primo amẽtia furoris oppreſſerit. ¶ Hic po.il.ũ.n.'q; c.&c.) Quando ad ipſam ventũ eſt pyr. i, & vidit veſtes iliacas & cubile, vnde malum oẽ contraxerat, ictũ paululũ diſtulit, quo fuerat peritura, incubuit ſuper torũ lachrymans, vt nouiſſima ante ſanguinem funderet verba: quibus oĩa cõſolaret, quæ ſecũ peritura cernebat. ¶ Dulces exuuię.) Hic ſuſpendenda pronuntiatio eſt, nec iungendum. ¶ Dum fata deus'q; ſinebant.) Ne expreſſum mire moriturę vexemus affectũ, vt putet illa veſtes amare deſiſſe: quas in tantũ diligebat, vt eaꝝ fauillas ſuis vellet miſceri cineribus. amat igit̃ has, oſtendens q̃ illas nõ odii ſed amoris cauſa ſecũ decreuiſſet incendi. hanc ergo eſſe meliorẽ pronuntiationẽ, & hunc p̃ponẽdum intellectũ, tunc apparebit, quũ ſenſus fuerit ordinatus, vt excludamus eos, qui iungendũ putant. dulces exuuiæ dum fata deus'q; ſinebant: vt videant illous q; dulces, quo fuerat peritura. q̃ ſi amor eaꝝ mortis tẽpore receſſiſſet, non diceret, accipite hanc animã. quo affectu oſtendit cũ his ſe interire voluiſſe, quas amabat. ſenſus ergo interger ſic eſt: quo expreſſo ipſe ſe intellectus ſine cuiuſq; opera demonſtrabit. dulces exuuiæ, vixi q̃ diu deus & fata ſinebant. & quem dederat curſum fortuna peregi. ¶ Accipite h.a.m.'q; h.e.c.) Q̃ñ, inquit eſtis dulces, vos debetis excipere ſanguinẽ meum, & aĩa mea vobis debet infundi. ¶ Et nunc m.m.ſ.t.i.i.) Fui magna & adhuc magna ſum. decet deteriorẽ p̃uenire fortunã, vt felix ad inferos pergã q̃ feliciter vixi. Incipit dicere atq; enumerare felicitatis ſuæ bona, quæ vlterius nolebat viuendo vexari. nouerat enim, quæ metueret poſt Æneæ nauigationẽ, & quæ poſſent infortunia ſequi. ¶ Vrbẽ p.ſt.) Nõ dixit, p̃feci, ſed ſtatui. ſtatuere eſt. n. inſtituere aliquod nouũ & quod fuerit nunq̃. ſequit̃ dicere quod p̃clarã, hoc eſt magnã. hoc idẽ eſt, quod ait. ¶ Mea mœnia vidi.) Nõnulli imemorẽ hic dicunt extitiſſe Virgiliũ, vt induceret Didonẽ quaſi de perfecta locutã eſſe ciuitate, quã ipſe dixit in opere fuiſſe, quũ eã Æneæ in. j. lib. ſubiecisſet aſpectibus, hi non attendunt vim verbi. nã vt dictũ eſt ſtatui ſignificat, non perfeci quod ſi ita eſt, vt de p̃fecta dixerit, ſtatui etiã ſic pro qualitate p̃ſonæ accipiendũ eſt, vt conſolationis ſuæ cauſam p̃fectã dixerit, quæ fuerat imperfecta, eo aĩo dixit, vixi, hoc eſt. n. vixiſſe, aliquã factoꝝ memoriã reliq̃ſſe poſt mortẽ. ¶ Vlta virũ.) Similis calũnia eſt propter ſichæi mortem defenſam nõ eſſe, q̃a Pygmalion occiſus nõ eſt, q̃uũ non ſit vnũ genus vltionis. nã defendiſſe occiſi mortẽ eſt, p̃dam ꝓpter quã mactatus eſt, abſtuliſſe. quo in facto Pygmalion homo profundæ auaritiæ & reus remanſit & pauper. ¶ Pœnas inimico à f.r.) Ipſa fuit pœna deterior, vt viueret, nec haberet quod p ſcelus ſe crediderat q̃ſiuiſſe. definit, quid ſit ſtatui, & qđ ſit vlciſci, qđ pœnas recepiſſe. aut putamus eum nõ afflictũ eſſe tormẽtis animi, qđ illũ ipſum ne mercedẽ ſceleris caperet, fœmina p̃ręuenisſet. Iam venit ad cauſam q̃ eã decepit, & hanc more humani ingenii nõ actibus ſuis imputat, ſed fortunæ. ¶ Felix heu n.f.ſi l.t.N.d.t.n.c.) Duraret, inq̃t, etiã nũc p̃ſperitas noſtra, ſi facti mei ſors Troianoꝝ non incurriſſet aduentũ, & ſi littora tantũ nunq̃ Dardaniæ tetigiſſent noſtra carinæ. ¶ Dixit, & os i.t.m.i? Sed m.a.ſ.i.i.i.ſ.u.) Poſt tranſactã, inq̃t, feliciter vitã, poſt ſtatutã vrbẽ, poſt pœnas reportatas ex fratre, ſolus dolor ẽ quod me in p̃ſenti defendere nõ potui. plurali numero dixit, moriemur inultæ. q̃a cũ veſtibus etiã cũ ſoli aliquid faciunt aut dicunt pluralẽ ſibi numerũ vendicare ſolẽt. fixa ergo facie erat in toꝝ cuius adhuc affectu ẽt moritura tenebat̃. dixit etiã inultę moriemur. tñ q̃ñ hoc expedit moriamur. ſic ſic iuuat ire ſub vmbras. melius eſt, inquit, me inultã mori, q̃ vltionẽ q̃rere, q̃ prouenire nõ poſſit, & deterioribus caſibus reſeruari. ¶ Hauriat hunc o.i.c.ab a.D.) Pars inquit, vltionis eſt. ſi recedẽs hoſtis meus rogi mei flãmas aſpiciat. ¶ Et no.ſe.ſ.o.m.) Hoc eſt triſtibus ominibus nauiget.

ASCENSIVS.

¶ Hæc ait, &c.) Hoc loco necẽ, quã ſibi Dido intulit, deſcribit, de qua

de qua dicit Donatus ſic. ⁋Tum breuiter.) Ná hoc cõueniebat, quæ q̃ primum mori cuperet. ⁋Huc ſiſte.) Huc inſtáter adhuc. ⁋Chara.) Blanditur, vt impetret per blandiméta: quod illa propter ingraueſcenté ætaté, poterat recuſare. Elégit perſon á, quæ tarde peregeret, & cũ mora remearet: vt ſibi longiuſculum ad morte patrandã, ſpatiũ daretur. & propter hoc dixit, ſiſte, & nõ mitte. ⁋Dic corpus.) Et hoc ad morã innectendam pertinet. ⁋Et pecudes.) Et hoc ſimiliter. ⁋Moriemur.) In plurali dixit: vel qa ſic ſæpe vſurpamus, vt de vno dicamus, nos: vel quia & reliquiæ erant perituræ. ⁋Hauriat.) Pars vltionis erit, ſi hoſtis abſens, rogi flamas aſpiciat: & triſtis oĩbus nauiget. Hęc ille. ❡Ordo eſt. Dido, ſup. ait hæc: & verſabat. i. frequenter vertebat: animum in oẽs partes quærens. i. appetens, inuenta occaſione, abrumpere: q̃ primum. i. valde cito: lucem inuiſam. i. vitam, odio habitá: aut lumen coeli, quod inuita videbat ſecludere per mortem. Tum. i. deinde: affata eſt breuiter. i. paucis verbis, aut incũctanter ne videatur malũ prætendere: Barcen. i. anum illã: nutricem Sichæi. ſ. mariti. (Nanq̃, pro quia cinis ater. i. funeſtus, aut aduſtus: habebat. i. occupabat: ſuã. i. ipſius Didonis nutricem.) Eſt auté mala reciprocatio, pro qua aptius dixiſſet; Nam ipſius patria antiqua, &c. ſup. in patria. i. Sidonia: antiqua. i. chara: quia duas habere nõ poteſt: aut nobili, aut patria. i. regione: antiqua. i. priore: dixit ergo, o chara nutrix, ſiſte. i. adduc & cõſtitue: acerſendo mihi. i. ad votũ meũ: huc. i. ad me: ſororé: ſup. meam, Videlicet Annã. dic, vt, ſup. properet. i. feſtinet (nõ tamen petebat callida, in malum ſuũ mulier eam properare. ſed ne videatur appetere oĩum abſentiã, uerũ potius ſororis pſentiã, mandat ut properet, ſperans anteq̃ anus id dixerit. & ſoror quantumuis properanter effecerit: necé quã concęperat exequi ſecluſis arbitris, quũ etiã nutrix ablegata eſſet) ſpargere. i. aſpergere & irrigare: caput. ſ. ſuũ: lympha. i. aqua fluuiali, quæ uim purgatiuã habere credebat̃ ab illis. unde in. ij. Donec me flumine uiuo Abluero. & dic, ſup. ut ducat ſecum pecudes: & piacula. i. purgamina, aut libamina, quib. piẽtur. i. placent̃ manes: monſtrata. i. indicata per ſacerdoté Maſſyliæ gentis: & ipſa ueniat ſic. i. luſtrata: & cũ piaculis ac pecudibus. q. d. non aliter: & tu ipſa o nutrix tege tempora. ſ. capitis tui: uitta pia. i. religioſa: quia animus eſt mihi perficere Ioui Stygio. i. Plutoni: ſacra. i. ſacrificia q̃ incœpta ego paraui rite: aut q̃ incœpta ego paraui. i. intédi. ſ. perficere rite. & animus. i. uolũtas & propoſitũ eſt imponere curis. ſ. amorũ finé: hl uere dixit: ſed aliũ finé intellexit anus: credebat. n. remedium intelligere cũ morté intelligeret: & aíus eſt permittere flãmę. i. igni, hoc eſt incendere rogũ. i. pyrã, ac ſtrué lignorũ: capitis Dardanii. i. in quo eſt effigies Æneæ, qui & Dardanius dictus eſt: Dido, ſupp. ait ſic: illa. ſ. nutrix Sichæi hoc eſt Barce: celerabat. i. celeriter abibat: ſtudio. i. conatu: anili. i. qui anui congruebat: q̃ dũ ſe mouet, uix promouet. At. i. ſed: Dido trepida. i. feſtina: & efferа. i. imanis effecta: & quaſi eminenter fera: aut (ut dicũt) a mẽtis ſtatu trãſportata: imanib. cœptis. i. per imania, hoc eſt crudelia cœpta: uoluens acié. ſ. oculorũ: ſanguineã. i. cruentá (q̃res qui id nouit poeta, quum ſine arbitris eſſet Dido. Sed ſcies id noſſe à muſis, quarũ ſacerdos eſt: aut ex cõiecturis) & interfuſa. i. habés interfuſas genas. i. receptacula lachrymarũ: tremétes. i. trepidas & cõmotas: interfuſa, dicit, maculis. i. diuerſis colorib. & pallida morte futura. i. propter morté futurã: irrũpit. i. uioléter intrat: interiora limina domus. ſ. ſuæ: & ipſa furibũda. i. frequenti furore percita: cõſcedit altos rogos. ſ. ubi erát arma exuuiæ, & effigies Ænee: & recludit. i. aperit, & euaginat enſem Dardaniũ. i. ipſius Æneæ Dardanii (appoſitorie) exiſtens munus. i. quod forte muneri datũ erat Æneæ: non qd ipſe dederat, aut munus. i. inſtrumétũ, quo obeat munus. i. officiũ bellicũ: nõ q̃ſitũ. i. cõparatũ ab Ænea: in hos. i. in huiuſmodi uſus. i. ad interficiendũ ſe, ſicut Dido factura eſt. Poſtq̃ Dido, ſup. pſpexit: hic. i. hoc loco: ſuper rogos. ſ. ueſtes Iliacas. i. Troianas, hoc eſt exuuias Æneæ: & cubile notũ. i. lectũ genialé, ſuper quõ ab Ænea cognita fuerat: ipſa morata. i. impedita: paulum. i. modicũ lachrymis: & mente. i. rõne: q̃, pro &. i. ſimul incubuit toro, & dixit nouiſſima. i. ſuprema verba. ſ. o dulces exuuiæ. i. veſtes, quas vir dulcis exuerat: dũ fata & deus, ſinebãt. i. pmittebãt vos eſſe dulces: accipite hãc animã. i. ſanguiné, qué in vos effundã: & exoluite. i. liberate me: his curis. i. ſollicitudinibus. Ego vixi. i. hactenus, & peregi curſum, qué fortuna dederat: nõ qué natura, nec fatũ, qa diutius potuiſſet viuere, & nũc magna imago mei. i. ſimulachrũ corporis mei: ibit ſub vmbras. i. ad inferos: ego ſtatui pclarã vrbem: & vidi mea mœnia: & ego vlta virũ. i. q̃ vindictã feci de interfectore viri. i. mariti: recępi pœnas. i. punitioné à fratre. ſ. pygmalione: de quo recęperat pœnas auehẽdo theſaurũ, ob qué habendũ eũ occiderat: vixi (inquit) & vidi hęc exiſtẽs felix, heu nimiũ felix, tantũ. i. tñmõ ſi carinę. i. naues: Dardanię. i. Troianæ, nunq̃ tetigiſſent noſtra littora: dixit. ſ. Dido. i. finiuerat ſermoné & impſſa toro os. i. habẽs os impſſum toro coniugali: ait. ſ. iecũ: moriemur inultæ. i. ſine vindice: ſed. i. licet inultę moriamur, & iterũ remordẽs dicit ſic. i. moriemur ne ſic: & ridet: ſic iuuat ire ſub vmbras; hoc eſt ét, ſi inulta moriar: aut ſic. i. hoc ictu, & eo dicto ſtatim in gladiũ incubuit: addẽs Dardanus crudelis. i. Æneas ſęuus: hauriat. i. auide capiat oculis: hũc igné. i. rogũ, i quo cõburar: ab alto. ſ. mari: & ferat ſecũ oĩa noſtrę mortis. i. infelicitatem quã meruit, cõpellẽdo nos ad morté, & quã viſus rogus nauigãtib. afferre ſolet. Beroaldus dicit in Seruiũ, noĩa in, bundus, exponenté ſic. Pluribus in locis Ser. tradit noĩa deſinentia in bundus, ſigñare ſimilitudiné quod ẽtidé refertur à Priſciano, aliiſq̃ grãmaticis: quorũ error manifeſtarius corrigit̃ à recẽtioribus ſcriptoribus: & Au. G. in. x. pleniſſime docet, quẽadmodũ iſta oĩa q̃ terminant̃, hac particula, bundus, ſigñant, atq̃ demonſtrant vim & copiã, & quaſi abũdantiã rei, cuius id verbũ ſit: vt lętabũdus dicat̃ is, q abũde lętus: populabũdus q paſſim, ac ſtrenue populat̃: furibũdus qui vehemẽter furit. cæteraq̃ id genus oĩa, ita dici oñdit: vt particula hæc poſtrema, declaret largam vim, ac fluenté copiã: ideo aũt exẽplis ſuperſedeo, quod in vulgus edita ſunt innumerabilia q̃ Seruii Priſciani, ac reliquorũ idẽ ſentientiũ opinioné apertiſſime refellunt. Duo tantũ exẽpla referam, q̃ paulo remotiora ſunt, qbus rñderi nõ poſſe, ſcio: q̃ haud dubie, ſubuertant dicta grãmaticorũ. Qu. Curtius, qui ſine controuerſia, inter ſcriptores claſſicos aſſiduoſq̃ numerat̃, ita ſcribit de Alexãdro, quo vulnere affectus magna vi ſanguinis emicante remiſit arma, moribũdo ſimilis: ſi moribũdus ſigñaretur ſimilis morienti: quid opus erat addere ſimilis moribundo? nõ ne eſſet oratio inuenuſta, inelegans, ac inſulſa, quaſi accipit ſimilis ſimili morienti: quinetiam Vale. Max. & ipſe quoq̃ ſcriptor nõ proletarius de Antiocho, loquens ſic, refert: Iacebat ipſe in lectulo moribũdo ſimilis: lamentabant̃ neceſſarii. Multis itaq̃ & his potiſſimũ duobus exẽplis liquido manifeſtatur: noĩa in, bundus, deſinentia, ſimilitudiné ſignificare nõ poſſe, ſed potius copiã quandam & abundantiã, rerum, à quibus producuntur.

Ordo. — In bundus terminata.

PIERIVS.

❡Sic veniat.) Codi. nõnulli veteres, legunt, Sic veniet, finitiuo mõ ſed, veniat: iperãdo, magis placet. ⁋Illa gradũ ſtudio celerabat anili.) In co. qbuſdã ſane q̃ vetuſtis, anilé, legit̃: qppe gradũ. Videturq̃ maius eſſe, celerare gradũ anilé ſtudio, q̃ celerare gradũ anili ſtudio. hoc tñ in medio relinquat̃. ⁋Paulũ lachrymis.) In anti. aliquot exẽp. paullũ lacrumis, habet̃. Ac de lacrumis quidé, ſupq̃ dictũ alibi, Quantũ vero ptinet ad aduerbiũ, paullũ, duplici ll, notatũ, id ita ſcribendũ eſſe cõſtanter adeo affirmat Teré. Scaurus, vt eos peccare ſine dubio, dicat, q paulũ per vnũ l, ſcribunt. Hinc in veterũ monumẽtis legas, HOSPES QVOD DICO PAVLLVM EST ASTA, AC PELLICE. & eodé mõ pleriſq̃ locis, tam prc aduerbio, q̃ pro noĩe proprio, Paullũ, Paullus, ſcriptũ cõperias. Miſſa vero facio numiſmata, in qbus fere paſſim, Paullus, legitur, ll, geminato. ⁋Dũ fata, deuſq̃ ſinebãt.) In aliquot anti. codi. ſinebat, ſingulari numero legitur, vt pximiori adcõmodet̃. Sed magis placet plurale, ſinebant. ⁋Inimico à fratre recępi.) Minime placet, qd in codi. nõnullis manu ſcriptis legit̃, Inimico fratre, abſq̃ ppoſitione.

Ordo.

⁅Dixerat, atq̃ illam media inter talia ferro, POE.
Collapſam aſpiciunt comites, enſemq̃ cruore
Spumantem, ſparſaſq̃ manus. it clamor ad alta
Atria, concuſſam bacchatur fama per vrbem.
Lamentis, gemituq̃, & fœmineo vlulatu
Tecta fremunt, reſonat magnis plangoribus æther.

SERVIVS.

❡Inter talia.) Per talia: vt, Hunc inter fluuio Tyberinus amœno. ⁋Sparſaſq̃ manus.) Aut pfuſas ſanguine: aut morte reſolutas. ⁋Fœmineo vlulatu.) Proprio fœminarũ. Horatius, Et illa nõ virilis eiulatio. ⁋Antiqua Tyros.) Vel nobilem dicit: vel illud oſtẽdit, qa Carthago ante Byrſa, poſt Tyros dicta eſt, poſt Carthago à Cartha oppido. Vñ fuit Dido inter Tyron & Berithõ. ⁋Audiit exanimis exterrita.) Ná ut diximus, exanimatus mortuus eſt. ⁋Ora ſoror fœdãs, & pectora pugnis.) Cruẽtans,

Non aliter, q̄ ſi immiſſis ruat hoſtibus omnis
Carthago: aut antiqua Tyrus, flammæq́; furentes
Culmina, perq́; hominum voluantur, perq́; deorum.
Audiit exanimis, trepidoq́; exterrita curſu
Vnguibus ora ſoror fœdans, & pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat.
[Hoc illud germana fuit? me fraude petebas? ANNA
Hoc rogus iſte mihi, hoc ignes, aræq́; parabant?
Quid primum deſerta querar? comitem ne ſororem
Spreuiſti moriens? eadem me ad fata vocaſſes.
Idem ambas ferro dolor, atq; eadem hora tuliſſet.
His etiam ſtruxi manibus, patrioſq́; vocaui
Voce deos, ſic te vt poſita, crudelis abeſſem!
Extinxti te, meq́; ſoror, populumq́;, patreſq́;
Sidonios, vrbemq́; tuam. date vulnera lymphis
Abluam, & extremus ſi quis ſuper halitus errat,
Ore legam. [Sic fata gradus euaſerat altos, POE.
Semianimemq́; ſinu germanam amplexa fouebat
Cum gemitu, atq; atros ſiccabat veſte cruores.

tans, ſanguine fœdans. ⸿ Nomine clamat.) Aut Didonem vocat: vt ſupra diximus, Pœnorum lingua viraginē. Nā Eliſſa dicta eſt. ſed virago eſt appellata, quū ſe in ignē p̄cipitauit. Aut noīe clamat, nominat: ſicut Homerus dixit ἐξ ὀνόματος ſexies nominabat. aut certe vero noīe, vt ſolent dolentes: vt, Hūc te Euryale aſpicio. Item, Mater Cyrene mater. Hinc & ibi ait, Et te crudelem noīe dicit. Et multi q̄rūt q̄uo procedat hoc cū eius nomen nunq̄ ſequatur. Sed tractum eſt, à iure vbi dicitur nihil intereſſe vtrū quis vnū filium habens dicat, fili hæres eſto: an Tite hæres eſto, Ergo dicendo, Hoc illud germana fuit? quaſi nomen dixit. Sane ſciendū bene eū perturbatę integrū non dediſſe ſermonem. Hoc rogus iſte mihi.) Alludit ad hiſtoriā. ⸿ Quid primū deſerta q̄rar?) Conqueſtio cur relicta ſit: nec ad par exitiū conuocata. ⸿ Comitēne ſororē ſpreuiſti?) Deeſt, Illudne qđ ſpreuiſti comitē ſororē? & ſemiplene loquit̃. ⸿ Struxi manibus.) Subaudis. ⸿ Rogos. Patrios deos.) Saturnū & Iunonē. ⸿ Poſita.) Exanimata. Statius, Poſitus q̄ beata morte pater. ⸿ Date.) Aut aquā: aut date. i. p̄mittite. Lauare aūt cadauera ſatis p̄ximis concedebat̃. Vnde querit̃ mater Euryali, Nec vulnera laui Veſte tegēs. ⸿ Ore legā.) Sic Cicero in Verrinis, Vt extremū filiorum ſpiritum ore excipere liceret. ⸿ Gradus euaſerat altos.) Aſcenderet, rogi. ſ. qui pro qualitate fortunarum fiebat. Vnde in. vj. Cœloq́; educere certant. ⸿ Cruores. Vſurpatū. Nam nec ſanguines dicimus numero plurali, nec cruores. ⸿ Siccabat) autem exprimebat.

DONATVS.

⸿ Dixerat, atq; il. m. inter talia f. Col. aſ. co. &c.) Non deſcripſit ictū, quo Dido cōfoſſa eſt: ſed q̄ feciſſet demōſtrauit, vt oſtēderet celeritatē facti. nā nullus vidit p̄cutientē ſed cadētem, & ferrū ſpumare inundatione ſanguinis. tanta aūt vis fuit, vt exanimes manus defectione celerrima ſpargerentur. ⸿ It clamor ad alta Atria, &c.) Deſcriptio acerbi & repētini funeris potētis p̄ſonę, q̄ primo intra parietes cū clamoribus plangebant̃, ex illis exorta fama per vrbē cucurrerat vlulatus ſimul & gemitus, lachrymæq́; p̄ tecta, donec ipſa ſydera variis clamorum generibus ferirentur. hoc ſignat, quod alio loco dixit, & ſydera verberat vnda. vult. n. tātū valuiſſe illas voces, ſicut illas vndas, vt vlterius ire potuiſſent, niſi ſyderū obiectus obſtaret. terra aūt & ciuitas oīs planctu, vlulatibus, & oīum gemitibus perſonabat. & ſonus oīs perueniebat ad cœlum. ⸿ Nō a. q. i. r. h. o. Carthago, &c.) Sic oīs carthago luctu reginæ cōcuſſa eſt, vt qui tantos vlulatus & clamores audiſſet, putaret hoſtes occupaſſe Carthaginē, aut Tyrum deletā, aut deorum culmina ſubuerſa. ⸿ Audiit.) Hic diſtinguēdum eſt, dehinc addendū. ⸿ Exanimis tr. q; ex. c. Vn. ora ſo. &c.) Audiit, & cū audiſſet ſororis interitū ſoror exanimis facta aduolauit turbata ferali nuntio, & morientē vocare cœpit noīe ſuo. Iccirco ſeparandū diximus, Audiit, quia multi, audiit exanimis, pronuntiant, quod cōtra eſt: nā audiit, & accepto nuntio exanimis facta aduolauit. hoc rectū eſt. cęterū audiit exanimis, nō eſt verū, nō enim anteq̄ audiret exanimis fuit, quū nō fuiſſet cauſa, quū igitur audiſſet, & ex eo quod audiit, exanimis fuiſſet effecta, vt in doloribus fieri ſolet, vnguibus ora ſua vtpote vnanimis ſoror fœdabat & pectora pugnis. bis accipiendū eſt fœdās, vt ſit. fœdās ora vnguibus, & pugnis fœdās pectora. p̄ medios ruit: nō dixit venit, ſed ruit. hoc. n. faciebat doloris imanitas, & morientē noīe clamat. nec in totū mortua fuit, nec in totū retinebat vitā. ſic eam q̄ſi ex maiore mortis pondere p̄mebat̃ noīe uocitabat. q̄ritur cur dixerit noīe clamat, & cur nō ſecutū ſit Didonis vocabulū. ⸿ Hoc il. g. f.?) Aut quid neceſſe fuerit eā clamari. cū noīe igitur vocari oportuit eā, quæ maxima leti parte oppreſſa uaneſcentibus iam mēte oculis neſciret, q̄ loqueret̃. quia tamen accipere aliquid auribus potuit, addi uocabulū debuit, cuius integratio eſt, quod nō Didonem, ſed germanā dixit. bina enim noīa hoīes habent, vnū naturę ac ſanguinis, quo ſe debent appellare cōiunctæ perſonæ, vt eſt nomen patris, matris, aui, auię, ſororis, fratris patrui, amitæ, filii, filiæ, nepotis, neptis, auunculi, materteræ, & cætera q̄ complecti longiſſimū eſt. aliud nomē quod iccirco alicui apponitur ut eo ab extraneis uocitet̃. cū igitur aliquā perſonā neceſſitudine coniunctā vocamus, aut cum ea loquimur noīe naturali eā appellare debemus, ipſo docente Virgilio. qui ait, O pater o hoīum, rerūq; ęterna poteſtas, O genitrix quo fata vocant, aut quid petis iſtis. Itē, nate meæ vires, mea magna potentia. nate mihi vita quondam, dum vita manebat Care magis, Item, o ſoror vt dudum agnoui, cū prima per artem fœdera turbaſti. exēpla iſta ſufficiant doctis. aliarum perſonarum legendo repperient. interea redeamus ad annæ cōſilium. debuit enim morientē germanæ noīe appellare, vt ſentiret ſororē ſuā eſſe præſentē. ergo apparet recte poſitum, & morientē noīe clamat, & recte conſecutū, hoc illud germana fuit. ⸿ Me fraude petebas. Hoc. ro. i. m. h. i. a. q; p.?) Hæc dictio, quæ dolentis & repentini caſus ſcelere cōmota eſt, cōtinua eſſe nō potuit. deniq; ſeſe non ſequitur. ait. n. hoc illud germana fuit, & nō dixit quid fuerit. patebat enim, quid illud eſſet, quod in querelā veniebat. deinde tranſit ad aliud, me fraude petebas? decipit hoīem, qui fraude aliquem petit. deniq; deceptionis ipſius partes & cauſas infra oſtendit, hoc rogus iſte mihi, hoc ignes, arę q; parabāt? huc inquit tēdebat rogus, ignis, & ararū p̄paratio? inde ſe ad aliud tranſtulit, dicēs. ⸿ Quid p. d. q.?) Deſerta ſine ſororis ſolatio, hoc eſt ſingularis & ſola. partes ſunt iſtæ deceptionis, quarum prima fuit in qua ſororis ſolatiū perit. Incipit alia. ⸿ Comitēne ſ. Sp. mēe. m. a. f. v.) Si remotis, ait, dolis, quid diſponeres ſorori eſſes ſine fraude cōfeſſa, veniſſem tecū ad extrema fatorum vltimaq; cōſortia. ⸿ Item am. f. d. a. e. h. tu.) Et quas vnus iunxerat germanitatis affectus, vnum genus mortis eadē ſimul momenta conſumerent: perindeq; fieret, vt altera alterius durū nō videret exitiū. addit alia, ut magis exacerbet, quę ſuperius dixit. ⸿ His etiā ſtruxi manibus.) Quod eſt deterius, dum tibi, inquit, p̄paro neſcia, quæ exitiū tuū cōplere potuiſſent, manus meas parricidii crimine polluiſti. ⸿ Pa. q; u. Vo. d.) Et ne deeſſet aliquid ſceleri, diis teſtibus patriis iſta cōpoſui, & cū arbitrarer profutura ſaluti tuæ, quæ inſtāter implebam, eoſdē ipſos gerēdis rebus fautores adhibui. ⸿ Sic te ut p. c. a.?) Et hoc amplius infœlix, q̄ in hiſce caſibus poſita affui ego crudelis & ſæua. ⸿ Extinxti te, meq; ſ. &c.) In ſummā collegit, quæ mala ex orta ſint illa mortua. Extinxiſti, inquit, te ſoror. & me extinxiſti, & populum, hoc eſt plebē, patreſq; ſidonios, vrbemq; tuā tuo interitu perdidiſti. more humano Virgi. plangentis deſcripſit affectū, dicēdo, eadē me ad fata uocaſſes. Idē ambas ferro, atq; eadē hora tuliſſet. dixit illa, quod factura nō fuerat. cęterū ſi futurū diceret, mox ſeſe iugularet habens occaſionem gladii, quo perierat ſoror. ⸿ Date u. ly. Ab.) Hoc fuit, quod morienti potuit exhiberi, lauare uulnera poſt uerborū finē. ⸿ Et extremus ſi. ſu. a. e. O.) Obſeruare enim uolo exeuntē ſpiritum, ideo hoc dixit, quia hunc cariſſimi colligere ſe poſſe arbitrant̃, licet teneri non poſſit. Ore legā, dubiū eſt, utrum ore ſuo an ore morientis quolibet genere fiat. fit incaſſum, quia quod incorporale eſt nec excipi poteſt nec teneri. ⸿ Sic effata, gradus euaſerat altos, Semianimēq; ſi. g. a. f. &c.) Cōtinebat ſemianimem ſoror proteſtans gemitibus dolores ſuos. ſiccabat autē cruorē ueſte, q̄ cruorē ſorbuerat: ut ſit a cōtrario argumētū. nā cū oīa humectent̃ unda, madidaq; reddant̃, ſolū uulnus ſiccat̃ & ſanguis, ſi lauetur. hoc genus dictionis & in lib. x. poſuit ſic, tyberinū ad fluminis undam Vulnera ſiccabat lymphis, corpuſq; lauabat.

ASCENSIVS.

⸿ Dixerat, atq; illam media inter talia ferro, Collapſam aſpiciunt, &c.) Docet q̄uo poſt necē inuenta eſt à famulis & ſorore.

vnde

vnde Donati verba ſunt. Atq; illá, &c.) Oſtédit celeritatem in Didone, vt nemo ictū viderit, ſed illá cadenté aſpexerint. No mine.) Atqui nó dixit Dido, ſed germana. Sed duplex eſt nobis nomen. Alterū naturæ, & ſanguinis, quo cóiunctæ pſonæ appel lantur: vt mater, pater, frater, ſoror, & ſimilia. Alterū, qđ impo nitur ab extraneis. Ergo ſoror, ſororé noïe ſanguinis appellare debuit. vnde dixit germana. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Dixerat. ſ. Di do. i. finiuerat ſermoné ſuum: atq; comites. i. ſatellites, aut mini ſtræ, aſpiciunt illá collapſam: ferro. i. in ferrū, hoc eſt in gladiū: in ter media talia. ſ. verba: & cóſpicit enſem ſpumãtem cruore: & manus ſparſas. ſ. cruore. Clamor. i. eiulatus, & plãctus: it. i. ex tendiť ad alta atria: fama bacchať. i. more bacchantiū: diſcurrit per vrbé. i. ciuitaté: cócuſſam lamentis & gemitu, & vlulatu fœ mineo. i. fœminis pprio: & tecta fremunt: & æther. i. aer, altus: reſonat magnis plangoribus, nó aliter q̃ ſi oïs pro tota Cartha go: ruat. i. euertať: hoſtibus ímiſſis: aut ſi Tyrus antiqua. i. Tyro rum, patria ruat: & ſi flãmæ furentes voluãtur per culmina ho minū. i. domuū priuatarum: & per culmina deorum. i. templorum deorum. Soror. ſ. Anna: exanimis. i. territa & examinata metu: audit. ſ. clamoré: & ipſa exterrita curſu. ſ. concurſu, & agitatione populi trepido. i. præ timore feſtino: & fœdans. i. dilacerans: ora. i. facié vnguibus, & pectora pugnis: ruit per medios. i. cócurrentes po pulos: acclamat morienté. i. clamoré dirigit ad morienté: noïe. ſ. neceſſitudinis: & nó proprio, o germana, fuit hoc. ſ. quod feci ſti: illud. ſ. quod ſignaſti te velle facere ſacrificiū: petebas. i. ado riebaris ne me fraude. i. deceptione: aliud agés, & aliud diſſimu lans iſte rogus. ſ. qué tu mihi iuſſiſti extruere, & iſti ignes, & iſtę aræ parabant. i. parabant ne mihi: hoc. i. hanc rem. ſ. necé tuá tam triſtem: quid ego deſerta querar primū? q. d. neſcio. O germana, ſpreuiſti ne moriens. i. quū mori velles me, ſup. ſororé tuá: co mitem. i. ſociá mortis? q. d. id nó deberes facere: quia vocaſſes. i. vocare debuiſſes me: ad eadé fata. i. ſimile genus mortis, idem dolor, atq; eadé hora tuliſſet. i. abſtuliſſet nos ambas: ferro. i. en ſe, aut mucrone, ſeu gladio, Ego ſtruxi etiá his manibus. ſ. meis, ſup. rogos: & vocaui. i. inuocaui: voce. ſ. præcedéti: deos patrios. ſ. Saturnū & Iunoné: vt ego crudelis. i. crudeli ſimilis, abeſſem te poſita. i. depoſita: ſic. i. in tali ſtatu: hoc eſt exanimata: verum, o ſoror,

o ſoror, ego extinxi te. ſ. cóſilio meo, & me quæ periturа ſum: & populū, patres Sidonios. i. a Sidone profectos: & tuá vrbé q̃ imperfecta deſeretur, aut ab hoſtibus inuadeť. Date. ſ. aquá, aut permittite: vt. ſ. abluá: vulnera. ſ. ſororis meæ: & ſiquis ſpiritus vitalis. ſ. extremus. i. reliquus: ſupererrat. ſ. in toto corpore: ego legá. i. colligá: & cótrahá, ſup. eū, ad ſedé: vitæ: ore. i. meo. Ipſa fata. i. loquuta ſic: euaſerat. i. iam cóſcéderat eo, vbi ſoror eius Dido erat, vnde cætera inter curréдū dixerat: & amplexa. i. am plectens, aut poſtq̃ amplexa erat: germaná. i. ſororé ſuá: ſemi animem. i. ſeminecem, ſiue ſemimortuam, fouebat, ſup. eá: ſinu, ſup. ſuo: cum gemitu. i. ſimul gemés: atq; ſiccabat veſte. ſ. lineá: atros. i. concretos: cruores. ſ. effuſos.

PIERIVS.

¶ Enſem'q; cruore ſpumanté.) In Medi. & aliquot aliis ant. co. legere eſt, cruoré, quarto caſu: vt plura ſint meóra ad exaggera tionem, hæc. ſ. collapſam, aſpiciunt comites, enſem'q; aſpiciunt, cruoré ſpumanté aſpiciunt, ſparſas'q; manus. Vel enſem ſpuman tem cruoré: tranſitiue, nó ineleganter. Sed enim magis oïno pla cet, enſem cruore ſpumantem. Reſonat magnis plangoribus æther.) In Medi. & anti. pleriſq; codi. clangoribus, habetur. ſed magis fœmineū eſt, plangoribus: & pauloante dictū eſt, It cla mor ad alta atria: quod nó fuit tam cito repetendū. Nó aliter quá ſi imiſſis ruat hoſtibus.) In codi. aliquot anti. miſſis legiť: abſq; im, ppoſitione hoſtiū impetú indicante. Quare quū imit tere pertineat ad hoſtilem vim. & alibi, Immiſſi Danai, & apud hiſtoricos, Immiſſos equites, Immiſſos hoſtes. ſępe legas. nul la mihi reliqua ſit dubitatio: quin, imiſſis, legendū ſit. Aut an tiqua Tyros.) Veteres pleriq; codices, Tyrus, idiomate Latino legunt. Sed nó diſplicet, Tyros, cuiuſmodi caſum Valerius Pro bus in pleriſq; aliis huiuſmodi noïbus apud Virgiliū agnoſcit. Atq; eadé hora tuliſſet.) In codi. aliquot anti. fuiſſet, legitur. Sed, tuliſſet, melius vt aſſumat accuſatiuum, ambas. Extinxti te, me'q; ſoror.) In veteribus fere oïbus exéplaribus, Extinxi, prima pſona, legiť: quaſi fateať Anna ſe manibus ſuis paraſſe in ſtrumenta necis. admittat'q; in ſe culpá ad maioré doloris ex aggerationé. Valerius tñ Probus, Extinxti, p ſyncopen agnoſcit: vna cū Soſipatro Cariſio, qui, ſyncope (ait) eſt, quū medię parti aliqđ ſubduciť: vt, extinxti te, me'q; ſoror: pro, extinxiſti.

Illa graues oculos conata attollere, rurſus
Deficit. infixum ſtridet ſub pectore vulnus.
Ter ſeſe attollens, cubito'q; innixa leuauit.
Ter reuoluta toro eſt, oculis'q; errantibus alto
Quæſiuit cœlo lucem, ingemuit'q; reperta.
Tum Iuno omnipotens longum miſerata dolorem,
Difficiles'q; obitus, Irim demiſit olympo,
Quæ luctantem animam, nexos'q; reſolueret artus.
Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed miſera ante diem, ſubito'q; accenſa furore,
Nondum illi flauum Proſerpina vertice crinem
Abſtulerat, Stygio'q; caput damnauerat Orco.
Ergo Iris croceis per cœlum roſida pennis,
Mille trahens varios aduerſo ſole colores
Deuolat, & ſupra caput aſtitit, hunc ego Diti
Sacrum iuſſa fero, te'q; iſto corpore ſoluo,
Sic ait, & dextra crinem ſecat. omnis & vna
Dilapſus calor, atq; in ventos vita receſſit.

SERVIVS.

¶ Sub pectore.) Nunc p tráſi tum dicit vulneris locū. Ter reuoluta toro é.) Aut ſępius: aut Promãteuſis eſt propter bella Carthaginis. Ingemu it'q; repertá.) Atq; dixit, Inui ſam q̃rens q̃ primū abrūpere lucem. ſed oſtédit morientes ſua improbare deſyderia: vt in ſexto, Quàm vellét æthere in alto Nūc & pauperié & du ros pferre labores. Tū Iuno oïpotens.) Aut pronuba, aut ſiferna. Difficiles'q; obitus.) Quia ſupererat vita ei: q̃ caſu, nó aut fato aut natura morie batur: vt, Ná quia nec fato me rita, nec morte peribat. i. natu rali. Irim demiſit olympo.) Vt & ſupra diximus, trahit hoc de Alceſte Euripidis, q in ducit Mercuriū ei comá ſecá tem: quia fato peribat mariti. Sane ſciendum hoc ideo nūc fieri, quia certis conſecrationibus ſolebant homines facere: vt muniti eſſent aduerſus fortunæ impetus. nec poterát mori, niſi exauthorati illa conſecratione. Vnde circa Didonem iſta ſeruan tur. Sed miſera ante diem.) Non eſt contrarium quod dicit in decimo, Stat ſua cuiq; dies. Nam vt ſæpe diximus, ſecūdum ſe ctas loquitur: & hoc ſecundum alios, illud ſecundum alios di ctum eſt. quanquá grammatice reſponſioni poſſit ſufficere. Oïa vincit amor: & nos cedamus amori. Flauum crinem.) Abſcon dente galero. Huic ergo dat, quaſi turpi. Caput damnauerat.) Necdum eum morti deſtinauerat. Iris Roſcida.) Quia cum nubibus eſt: quæ rore non carent. Aduerſo ſole.) Bene natura lem rem expreſſit. Iris enim niſi è regione Solis non fit, cui va rios colores illa dat res: quia aqua tenuis, aer lucidus, & nubes caligantes

calligantes irradiatæ varios creant colores. Corpore ſol uo.) Quia ait ſupra, Nexos'q; reſoluerat artus. Omnis & vna.) Vno impetu effuſa eſt vita, ideſt anima. Dilapſus calor.) Secundum eos qui di cunt animá calorem eſſe, qua recedente corpus friget: vt, Corpus'q; lauant frigentes & vngunt. In ventos vita re ceſſit.) Anima, vt in quarto Georgicorum, Qué'q; ſibi tenues naſcenté arceſſere vitas. Et di cendo In vétos, aut eos ſequi tur qui animá aerem dicunt: hoc eſt in materiá ſuá redit. aut certe eos qui dicunt aïam perire cum corpore: vt intelli gamus euanuit. In ventos re ceſſit: vt in nono, Sed auræ oïa diſcerpunt. i. euaneſcunt.

DONATVS.

¶ Illa gr. o. co. at. r. Deficit.) Voluit oculos, & aperire non potuit, opprimebatur enim letali violétia vulneris. ideo ſub pe ctore, vt ſignificareť quá parté corporis illa pcuſſiſſet. Ter ſe ſe. at. c. q; a. le. &c.) Signa, quæ moriens dedit, oſtendebant eam facti plenitudinem gemere, quod iam emendari non poterat. deniq; frequenter ſe erigere voluit, & quoties hoc nitendo ag greſſa eſt, toties ſuperata ſuccubuit. erratibus'q; per diuerſa ocu lis fruſtra quæſiit cœlo lucé, & cū hanc repperiſſet, ingemuit, q amiſſam recuperare nó poſſet. Tum Iuno om. &c.) Miſerata Iuno longū doloré, & difficilé morté cupiens relaxare. Irim demi. olym. Quę lu. a. n. q; r. a.) Oïa, q̃ vita cóſtãt, ſibi inuicé ne xa ſunt: ſed cū reſoluta fuerint, atq; à ſeſe receſſerint, afferunt morté. in hac parte Iunonis eſt nota iuuãtis morienté, vt celeri ſpiritū efflaret, q̃ ſiquid poſſet, vitá pſtare debuerat, aut viuen ti ſubuenire,

ei ſubuenire, cũ decerneret mori. Dicitur ratio quæ ei difficiles obitus faceret. ¶ Nã, quia nec fato, merito nec morte peribat.) Nec fato, inquit, nec morte merita, hoc eſt nõ ſm inſtitutũ naturæ, quod à fatis attributũ eſt hoĩbus. ſ. vt nulla ui adhibita moriantur. tunc enim difficilis mors eſt, quũ nõ cõſenſu naturæ ſpiritus redditur, ſed extorquet violenter, & traditur. ¶ Sed m. a. d.) Hoc eſt ante tempus, quo natura potuit afferre conſenſum. ¶ Su. q; a. ſ.) Dixit, qua cauſa natura p̃uenta ſit. furor inquit hanc cõpulit repentinus, vt appeteret mortẽ, quã nondũ natura permiſerat. ſubito furore dixit, nõ tantũ repẽtino, veruetiã nõ pertractato. furentes. n. cõſiliũ nõ habent, & mox q̃cq̃d occurrerit faciunt. ¶ Nõdũ illi f. p. ue. c. Ab. &c.) Nec Proſerpina venerat, q̃ exutũ crinẽ orco ſolẽniter traderet. nõdũ. n. vt dictũ eſt, naturæ venerat tẽpus. ¶ Ergo i. c. p c. r. p. M. t. v. ad. ſ. c. &c.) Ex occaſione dixit poeta iris arcũ iccirco coloribus diſtinctũ, q̃ aduerſus ſolẽ radiet. ¶ Hunc ego diti ſ. i. f.) Bene dixit iuſſa, q̃a quod facturą fuerat, alieni fuit officii perindeq́; ab vſurpationis crimine potuit excuſari, q̃ potioris habuit faciundi authoritatẽ. ¶ Teq́; iſto c. ſ.) Hoc, inquit, facio, ne diu crucieris. ¶ Sic ait, & d. c. ſ.) Sectũ crinẽ q̃d ſecutũ ſit nectit. ¶ Oĩs & u. (inquit) Dila. c. a. in. u. u. re.) Exectionẽ crinis finis vitæ conſecutus eſt. impleta eſt pœna periurii. ſupra enim dixit. ſed mihi vel tellus optem prius ima dehiſcat, Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad vmbras pallentes vmbras herebi, noctemq́; profundam, Ante pudor, q̃ te violem, aut tua iura reſoluam.

ASCENSIVS.

¶ Illa graues oculos, &c.) Deſcribit in fine huius, mortem Didonis. nam (vt dixi in ſex prioribus libris) mortẽ alicuius, cõmemorat ad finẽ: quia mors, vltima linea rerũ eſt. Docet autẽ, quia ſacerdos erat Iunoni ſacra: nec à diis euocata fuerat, e corporis carcere: difficiles fuiſſe eius obitus, & miſeratione Iunonis, Irim demiſſam cœlo, quę nexos reſolueret artus, & eã Diti conſecraret: ſignificans per hoc, neminẽ ſibi necẽ parare decere. Donati de hac re, verba ſunt hæc. ¶ Nec fato, nec morte merita.) Non ſm inſtitutũ naturæ: quod fatis attribuitur. Difficilis enim mors eſt, quũ non conſenſu naturæ, ſpiritus redditur: ſed vi, extorquetur. ¶ Ante diẽ.) Ante tempus quod natura potuit afferre. ¶ Soluo.) Omnia quibus vita conſtat, ſibimuicem nexa ſunt: ſed quũ reſoluta fuerint, atq; à ſeſe receſſerint, tunc mors ſequitur. ¶ Ordo eſt. Illa. ſ. Dido: conata attollere. i. leuare: oculos graues. i. morte grauatos: deficit. ſ. in conatu ſuo: quia perficere nõ poteſt: quia vulnus ſub pectore. i. quod ſub pectore ſibi intulerat: ſtridet. i. crudeſcit: aut reſpirante ipſa, ſtridorem facit. Ipſa attollens ſeſe. i. ſeipſam ter leuat ſeſe: ter innixa. i. incũbens cubito: & reuoluta eſt ter toro. i. per torũ: & quæſiuit oculis errantibus. i. vagis, & trementibus: lucẽ. i. claritatem, ſup. in alto cœlo: hoc eſt, appetiit adhuc videre lumen cœli: & ingemuit reperta. ſ. luce. i. poſtq̃ ea oculis reperit, quã retinere non potuit, quũ vellet: quia Homerus docet, Eos qui ſibi concitant mortẽ, apud inferos id deflere. Vnde in lib. Æneí. vj. dicetur, Quam vellent, æthere in alto, Nunc & pauperiem, & duros perferre labores. Tum. i. tunc: Iuno omnipotens: quia omnipotentis coniux & ſoror: miſerata. i. miſerans: longum laborem. ſ. moriendi: q;, pro ideſt: difficiles obitus demiſit olympo. i. miſit de olympo. i. cœlo: Irim. i. pediſſequam ſuam, quæ arcu pluuiali deſignatur: quæ. i. ideo, vt ipſa reſolueret. ſ. a carcere corporis, animam luctantem: ſed cũ corpore, quod ipſam retinere videbatur velle, quia emittere nolebat: & artus. i. compages corporis: nexos. ſ. beneficio dei, & naturæ: qui eos reſoluunt, dum animas euocant, matura morte: nã quia. i. quia nam, hoc eſt etenim: ipſa nec peribat fato. i. fatali neceſſitate: de qua Seneca, Qui ad extremũ fati ſui peruenerit, ſenex morietur: nam ſtat ſua cuiq; dies: hoc eſt, conſtituiſti terminos eius, qui præteriri nõ poterunt ſed bene, præueniri. nec morte merita. ſ. per debilitationẽ naturæ: vt, qui crapula, aut nimia fatigatione, aut ægritudine & morbo, corpus ad maturitatem pertrahunt: ſed ipſa miſera, & accenſa, ſubito. i. præcipiti furore: peribat ante diem. ſ. ſtatutã, quã præterire non poſſet: quia ſtat ſua cuiq; dies, breue, & irreuocabile tempus. Oĩbus eſt vitæ, quod huic loco contrarium nõ eſt: licet Seruius laboret in conſenſu: quia hic dicit, diem quidẽ illi fuiſſe ſtatutam: ſed prœuentam Proſerpina. i. dea inferoꝝ, quę quas ad ſe deſcendere vult, prius aptat: quod in hac nõ fecerat: quia nõdum abſtulerat illi vertice. i. de vertice capitis eius, crinẽ flauum qualem habent puellæ: & interdũ, licet id Ser. neget, matronæ etiam Romanæ. vnde Oui. in fa. de Lucretia, Forma placet, niueusq́; color, flauiq́; capilli. Quodq́; aderat nulla factus ab arte color: q;, pro &: nondũ, ſup. dãnauerat caput Orco Stygio. i. nõdum morti deſtinauerat: nã Orcus Stygius. i. infernalis, oẽs arcet, & vrget. vnde nomen ſumpſiſſe à nonnullis putatur. Ergo, quia ad hæc miſſa erat: Iris roſida. i. quaſi rore cũ nubibus procreata: trahẽs ſole aduerſo. i. oppoſito: quia nõ niſi ex oppoſito ſolis videtur: mille. i. valde multos, & quaſi innumeros colores: deuolat. i. deorſum volat: pennis. i. alis: croceis. i. crocei coloris: per cœlũ. i. aerẽ: & aſtitit. ſ. ſtatim, poſtq̃ deuolauerat: ſupra caput. ſ. Didonis: dicens, ſup. Ego iuſſa. ſ. à Iunone: fero. i. aufero: hunc. ſ. capillũ flauũ: ſacrum. i. conſecratũ, aut in ſacrificiũ: Diti. ſ. Orco, aut Plutoni: & ſoluo te. ſ. o anima: iſto corpore. ſ. in quo hactenus clauſa fuiſti, & vnde exire non potes. Ipſa ait ſic, ſcilicet vt dictũ eſt: & ſecat. i. reſecat: & incidit dextra. ſ. manu: crinẽ. i. capillos Didonis: & omnis calor. ſ. vitalis: dilapſus, ſup. eſt: vna, ideſt pariter. & vita. i. anima vitalis: diſceſſit in ventos, ideſt efflata eſt, ab expirante Didone.

Ordo.

PIERIVS.

¶ Illa graues ocul. con. attol. ruſus Deficit, infixum ſtridet ſub pectore vulnus.) In antiquis aliquot codi. ſtridit, à tertia coniugatione eſt: vt in Georgicis, Stridere apes vtero. Et, Striduntq́; cauernis. ¶ Cubitoq́; innixa leuauit.) In pleriſq; codi. anti. adnixa, legitur. Sed id magis animaduertendum, quod vetera quædam exẽplaria, cubitu, legũt, quarto declinatu. Niſi ſit, vt agru, & donu, & pleraq; ſimilia: quorum exẽmpla, ſuperius adnotauimus. ¶ Ingemuitq; reperta.) In ant. aliquot exempl. repertã, legitur: pro reperiſſe, quæ frequens apud eruditos eloquutio. ¶ Difficilesq́; obitus. ¶ Vt miſſum faciam, lis, terminationem, in anti. codicibus: id ponã ex eruditoꝝ ſententia, Difficiles obitus: ideo a poeta dictos, quia caſu moriebatur, non autem fato: de quo apud Aulum Gellium lib. xiij. cap. j. ¶ Irin demiſit.) Quęrebant veteres, cur Irin, non Iridem, Virg. dixiſſet poſituq́; Irin, pro Iridem. C. Iulius Romanus ait, & ita alibi, Irin de cœlo, Varronem tamen, Tullium, & alios, huius Iris, huius Serapis, huius Iſis, protuliſſe. ¶ Sed miſera ante diem, ſubitoq́; accẽſa.) Apud Nonium Marcellum, loci huius expoſitionem inuenies. & apud Seruium in lib. x. cõmentario. ¶ Abſtulerat.) In codici. aliquot antiquis, apſtulerat, per p, legitur. Nam quum veteres, b ante s, durius ſonare iudicarent, quod in, abſcondit, velius Longus notat, eam literam in p, cõmutabant, quę auditum exornaret. Noſtra autem ætate, nuſquam reppert tam eruditas aures, quæ duriciem à mollicie, in huiuſmodi pronunciatione diſcernerent. In veterum vero monumentorum inſcriptionibus, ſæpe, apſtulerit, per p, notatum obſeruaui. quoꝝ exempla aliquot indicaſſe non pigeat. Romæ apud D. Euſtachii, AVT HANC ARAM APSTVLERIT IN S. Celſi, epigrãmate elegiaco, Apſtulerint. In S. Priſcę, QVOD TE FESTINANS APSTVLIT ATRA DIES. Trahens varios aduerſo ſole colores.) In Mediceo, & codicibus quibuſdam aliis peruetuſtis, aduerſa luce, legitur. Sed, aduerſo ſole, ſignate, ex ratione phyſica poſitum eſt. ¶ Et dextra crinem ſecat.) In Longobardico perueteri codice, crinem tulit, habetur: vt ſit pro, abſtulit. Magis tamen placet, ſecat. vt res ipſa pingi videatur. Nam vt pictura poeſis eſt. Atq; hæc, hoc libro, dicta ſufficiant.

QVARTI LIBRI
FINIS.

IN. V. AENEIDOS LIBRVM
MONOSTICHON.

Quintus habet ludos, & claſſem corripit ignis.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISCON. ARGVMENTVM.

Nauigat Æneas, Siculas defertur ad oras:

ASCENSIVS.

¶ Quintus habet ludos. Ordo eſt, Quintus, ſcilicet liber Æneidos: habet, ideſt continet: ludos, ideſt deſcriptionem ludorum: & ignis, ſcilicet immiſſus à Iunone per Irim, ſub ſpecie Beroes: corripit, ideſt celeriter abſumit: claſſem, claſſem, ſcilicet Æneæ. ¶ Pro parte maioris Argumenti, explanatio eſt, Æneas nauigat, ſcilicet a Carthagine (vt deſcribitur in principio. v.) & defertur, ſcilicet vi ventorũ ad oras Siculas: & ipſe celebrat hic. ſ. in Sicilia: manes patris Anchiſæ: ipſe Aceſtes hoſpes, vna,

Hic manes celebrat patrios, vnà hoſpes Aceſtes
Ludos ad tumulum faciunt; certamina ponunt,
Prodigioſa eſt cunctis ardens allapſa ſagitta.
Iris nutricem ſe habitu mentita ſenili
Incendit naues, ſubitus quas vendicat imber.
In ſomnis pater Anchiſes quæ bella gerenda,
Quoq; duce ad manes poſſit deſcendere narrat.
Tranſcribit matres vrbis, populumq; volentem,
Et placidum Æneas Palinurum quærit in vndis.

ALIVD IN EVNDEM.

In Siculas iterum terras fortuna reducit
Æneam, tumuloq; patris perſoluit honorem.
Tum cogit naues incendere Troadas Iris.
Troes ibi linquunt ſocios. Venus anxia placat
Neptunum. Somnus Palinurum mergit in vndas,

vna, ideſt pariter: faciunt ludos, ſcilicet funebreis: ad tumulum, ſcilicet Anchiſæ: & ponunt, ideſt conſtituunt: certamina, ſcilicet quadruplicia: nauibus, curſu pedum, ceſtibus, & arcu valentium: & ſagitta prodigioſa, ſcilicet viſa cunctis: allapſa eſt ardens, id eſt incenſa in aere: quum columba prius auolaſſet, quàm Aceſtes ſagittare poſſet. Iris mentita ſe ſenili habitu, ideſt per habitum anui congruum: nutricem, ſcilicet Beroen, incendit naueis: imber ſubitus, ideſt ſubito demiſſus, ad preces Æneæ, & Aſcanii: vindicat, ideſt defendit eas, ab exuſtione totali: Anchiſes pater, ſcilicet Æneæ: narrat in ſomnis, ideſt inter dormiendum, quæ bella gerenda, ſup. eſſent in Italia: & quo duce poſſet deſcendere ad manes: quia Sibylla duce, qua ducẽte ad inferos deſcendet, in. vj. Æneas tranſcribit, Vrbi in Sicilia conditæ matres, ſcilicet timidas: & populum, ſcilicet decrepitum, & imbellem: volentem, ſcilicet illic manere, ob tædium diuturnę nauigationis: & Æneas quærit in vndis, quibus, ſcilicet obrutus erat. præcipitatus à ſummo deo: Palinurum, ſcilicet gubernatorem nauium: placidum, ideſt ſomno captum placido: aut gratũ & placẽtẽ Æneę. Et hęc in argumenta qnti libri.



P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER QVINTVS.

INterea mediū Æneas
iā claſſe tenebat POE.
Certus iter, fluctuſq́;
atros Aqlone ſecabat,
Mœnia reſpiciēs, quæ
iam infelicis Eliſſæ
Collucent flāmis, quæ
tantū accenderit ignē
Cauſa latet, duri ma-
gno ſed amore dolores
Polluto, notumq́; furens quid fœmina poſſit,
Triſte per augurium Teucrorum pectora ducunt.

SERVIVS.

INterea. Dum fletur atit ſepelitur Dido. & hoc ſermone librū, vt ſolet, ſuperioribus iunxit: cuius pars maior ex Homero ſumpta eſt. Nā oīa quæ hic cōmemorat, exhibent circa tumulū Patrocli: niſi quod illic Curule exercetur, hic nauale certamen. Sane intelligendum nó potuiſſe fieri vt vna nec plena die Æneas ad Siciliam perueniret. Vnde accipiendū eſt, ſicut ſupra legimus, ꝙ circa primum ortū lucis nauigauit: vt, Regina ē ſpeculis vt primū albeſcere lucē Vidit, & æquatis claſſem procedere velis. Ergo tota die dum ſe Dido interimit, dum fletur, paululum prouectus eſt leniter ſpirātibus ventis: & flāmas rogi circa veſperam vidit, quo tempore & per naturā ignem videre potuit, & per priſtinum morem quo per diem cadauera nō incendebanť. Deinde tota nauigans nocte & alterius diei parte ad Siciliā venit. ¶ Mediū.) Aut medium eſt quicquid à principio recedit, & necdum finē ſortitur: aut medium, ſic altum vt mediū putares: vt, Graditurq́; per ęquor Iam medium. Nam vere medium ſequenti indicat loco: vt, Pelagus tenuere rates, nec iam amplius vlla Occurrit tellus. ¶ Certus.) Aut indubitabiliter pergens. aut certus Æneas, ideſt ſolers, ſtrenuus: vt, Equidem per littora certos Dimittā. ¶ Atros aquilone.) Quos nuper flans Aquilo atros effecerat: vt, Et mediis ꝓperas Aquilonibus ire. Nam nouimus tempeſtatis hunc eſſe naturam, vt reliquias venti teneat, etiam in alterius flatu. Atros autem ſm Plinium dicit, qui ait in naturali hiſtoria non eſſe maris certum colorem: ſed pro qualitate ventorum mutari: & aut flatum eſſe, aut luculentum, aut atrū. ¶ Collucent flammis.) Lucenť vndique. In honorem enim regum cū facibus ꝓcedebatur à populo. Vnde ait de Pallante, Lucet via longo ordine flāmarū, & late diſcriminat agros. Poſtea etiam funebres lectulos proferre cœperunt. Vnde eſt in ſexto, Vel quæ Tyberine videbis Funera: quū de Marcello ædili diceret filio ſororis Auguſti, in cuius honorem hoc factū eſt. ¶ Quæ tantum. In quantitate eſt admiratio. Sane ſciendū Varronē dicere Æneam ab Anna amatum: & licet (vt ſupra diximus) plurimū) tempus interſit, lectū tamen eſt. ¶ Cauſa latet, duri magno ſed amore dolores Polluto.) ὑπέρβατον eſt: ſed expoſitio talis eſt, Ignorabant cauſam, coniecturis tamen propius accedebant. Nam duri dolores magno amore polluto, ideſt læſo: & notus fœminaꝝ furor ducebat Troianos per triſte augurium. ſ. vt crederent ſe interemiſſe Didonem. Multi dicunt, Ducunt, dilacerant: vt ad ſupradictas duas cauſas tertia accedat. Percellebat, inquit, animos Troianorū, ꝙ noſcebātur duri dolores amore polluto: ꝙ notus erat fœminę furor, ꝙ ignem rogi videbant, ideſt omen nauigantibus triſte. vt Pertriſte, valde triſte ſit. Sed ſi ſic intellexerimus, tertio dicto congruit tantum, non etiam ſuperioribus: nec enim Troiani nauigantes iam poterant aut de amore, aut de furore Didonis eſſe ſolliciti.

DONATVS.

SVpra dixit Troianos nauigaſſe: ſed interpoſita deſcriptione actuum Didonis & mortis eius, nauigationis ipſoꝝ diuiſa narratio eſt. Ad hanc igitur poeta regreditur: qa quod interpoſuerat, conſtat impletū. ergo ſubiungit. ¶ Interea mediū Æneas iam claſſe tenebat Certus iter.) Interea, hoc eſt, dū illa perageret fata ſua, Æneas aliquantū prouectus eſt. nā iam tenebat mediū iter, hoc eſt in alto iam fuerat conſtitutus. ſic & in tertio libro ait. Graditurq́; per ęquor Iam mediū, nec dum fluctus latera ardua cinxit: certū autē ſecurū debemus accipere, ꝙ iam longe eſſet, & nullū aduerteret ſequi. ¶ Fl. q́; a. a. ſe.) Qui intellectum loci iſtius duris interpretationibus diſſipant dimiſſo eo, quod intelligi debet, argumentatione ſuperflua ꝑquirunt, quod poeta non ſenſit. dicunt. n. aquilone vento à Carthaginis littore ad Italiā nauigari nō poſſe: perindeq́; Æneā nō aquilonis ſuffragio nauigationē mouiſſe: ſed vento alio, qui poſſet in Italiā ducere, fluctibus tū ab aquilonis parte veniētibus, qui proxime pteritus

pteritus diceref extitiſſe. hoc poſſet videri aliquatenus verum, ſi Æneas illo tēpore ad Italiā nauigaret. licet. n. in prima admonitione iuſſus ſit Italiam q̄rere, in ſecunda tū fugere cogebať, & ſe inſtantis periculi contēplatione finibus liberare Carthaginis. proinde vento aquilone reuera excluſum, ſed nō ita, vt ipſo tēpore ad Italiā tenderet. tunc enim quocunq; & in qualibet cœli partē fuerat fugiendū. deniq; hoc ei (vt iā diximus) in ſecunda monitione mādatū eſt. nō vt iret ad Italiā, ſed vt iminēte diſcrimine opportune flantibus ventis fugeret, opportunus autē fuerat non ad Italiā ſed ad fugā, & cū vnicuiq; ꝑ maria propter ingruētis mali neceſſitatē fugiendū eſt, non quo voluerit ſed quo potuerit, nauigauit. Intelligamus ergo fluctus aquilone atros, qui flaret in pſenti & ſuffragiū fugienti ſufficeret: nō qui flaſſet aliqn̄. ſi. n. ex Carthaginis littore ad Italiā nō ducebat aquilo, ꝑducebat tū quocunq; fugientē. ſimilis locus eſt, cū Æneas fugeret harpyas. Tendunt vela noti, fugimus ſpumantibus vndis, Qua curſum ventuſq́; gubernatorq́; vocabant. Nā & illic dimiſimus, inquit, quo tendebamus, & iuimus quo potuimus, hoc eſt euidentis periculi metu nauigabamus in eā partē maris. in quā nos, nō conſiliū ducebat, ſed gubernator & ventus. Itē cū iminere Cyclopes cernerenť ait, ꝓcipites metus acer agit quocūq; rudentes Excutere, & vētis intendere vela ſecūdis. nō ſecūdis quaſi ad Italiā ducētibus, ſed ſecundis ad pericula fugienda. pōt & ſic intelligi, vt vſurpatū ſit, aquilonis noīe, alterius dici debuiſſet, ſicuti & ſuprapoſuit, Zephyros audis ſpirare ſecundos, hoc eſt ventos. Nō enim multi ſunt zephyri, & alio loco ait, & in tutū verſis aquilonibus actā, nam & illic vſurpatio facta eſt noīs, & numeri. vt vno vocabulo oēs ſignificarentur, qui remotis ventis, quos æolus immiſerat, alioꝝ flatu Troiani liberati videanť. vtraq; igitur expoſitio habet rationē ſuā. vt iam ipſe aquilo verus fuerit, qui poſſet quolibet ducere, aut ſub Aquilonis noīe alterū dicere, qui ſuffragiū fugientibus ferret. item dixit & mediis aquilonibus ire, & hibernis ſpirabāt flatibus euri, & ſemp ſpirantes frigora chauri. Itē nec meminit ſurgētes pampinus auſtros. ¶ Mœnia reſpiciēs, q. i. in. E. Col. f.) Quod dixit mœnia reſpiciens, aut affectus loci fecerat, quē inuitus reliquerat, aut metus, ne forte aliquis inde ſecuturus fuiſſet. ſed dum hac cauſa Carthaginē reſpicit, quā intento animo intuebať, quāq; incolumē reliquerat, repēte vidit ardentē, quæ iam infelicis Eliſſæ Collucet flāmis, hoc ex perſona poetæ bene audiť, qui ſciebat vnde ignis eſſet exortus. redit ad Æneæ, Troianorūq; perſonā. ¶ Quæ t. ac. ig. C. l.) Cauſa conflati incendii ex aperto noſci nō poterat. ¶ Duri magno ſ. a. d. P. &c.) Intelligi dabatur cōiectura currēte malū fuiſſe. qcqd ignis oñderet. notum enim fuit exēplis docētibus quid in hmōi cauſis poſſit doloris acerbitas, quid mali futurū, cū amor lædiť, quid fœmina cogitare, quū propter leuitatē ſexus amoris etiā furore percellitur. Hæc Troiani cogitantes, ignis augurio colligebant aliquid mali in illa ciuitate iuxta ſalutē Didonis eſſe cōmiſſum. Ordinať ſenſus ſic, quæ tantū accenderit ignē, cauſa latet. ſed duri dolores magno amore polluto, notūq; furens quid fœmina poſſit, per ignis triſte auguriū Teucroꝝ pectora ducunt, fœminaꝝ dolores vel maxime in cauſa amoris vult Virgilius oſtendere ſatis eſſe grauiores. quantū enim in vltione reportanda per infirmitatem ſexus minus poſſunt, tanto in ſeſe ſupplicio vertūt, quod exigere de alio nequiuerunt. Hoc diſcutiebant Troiani neceſſitatē Didonis perſonāq; tractātes, & licet verū inuenire nō poſſent, ſciebant tū (vt diximus) triſte eſſe, quod nuntiabat incendium.

ASCENSIVS.

INterea mediū.) Vt perpetuum, & condependens oſtendatur opus, vtitur Virgilius in principio librorum, fere coniunctione, aut aduerbio, eius cōtinuationis ſigno: vt, Poſtquam res A ſię: At regina: Interea medium: Sic fatur lachrymās, &c. Inte I rea igitur (inquit) dū Dido ſe interemit, & ciuitas Carthaginē ſis

ſis luctu angitur: rogūq; funebrē incendit, Æneas tenebat medium mare: vnde oculos retorquens ad Carthaginē, vidit flammas funebreis, quas nō certo ſciebat funebreis eſſe, ſed cōiectura quadā colligebat. Grāmatici dicūt illic, Ad mœnia reſpiciēs: hypermetrū eſſe: & ſyllabam abundantē in principio poſitam, quæ res inuentu rara eſt: quocirca plurimi depreſſerunt ꝓpoſitionē, legentes, Mœnia reſpiciunt. Dona. dicit ſic. ¶ Atros Aquilone.) At qui nō eſt aptus Aquilo, ex Aphrica in Italiā nauigantibus: ſed, vel poſuit ſpeciē pro genere: vel nauigabat Aquilone quia ex ſecundo Iouis ꝓcepto, ſtatuerat Carthaginē relinquere, quocunq; illi ferrent venti: vt etiā Aquilone flante, enauigaret quo illi ferrent. ¶ Ordo autē eſt. Æneas certus. i. indubitabiliter pergens aut ſolers in nauigādi arte: tenebat iam interea, ſcilicet dum talia fierent Carthagini: medium iter. ſ. maris: claſſe. ſ. ſua: & ſecabat, ideſt ſulcabat: roſtris nauium: fluctus, ideſt vndas maris: atros, ideſt caliginoſos: Aquilone. i. illo vento, nubes afferente: vnde, quia atram dicit tempeſtatē fuiſſe, veriſimile facit quod ſequitur, ſcilicet flammas viſas, quæ niſi maximæ eſſent, de longe, reſplendente ſole, videri nequirēt: ſecabat dico, reſpiciens mœnia, vel ad mœnia, ſcilicet Carthaginenſia ciuitate: quæ. ſ. mœnia: collucent. i. ſimul, & quaſi ex omni parte lucēt (quod etiam ad veriſimilitudinē facit) flammis. ſ. funebribus: hoc eſt, rogo, Eliſſæ. i. Didonis reginæ infelicis: (hoc ex perſona ſua, dicit poeta: qui prædixit, quomodo Dido propter impatiētiam amoris, poſt abſceſſum Æneæ ſe interemerat. nunc autem ſignificat eam, eo rogo quē ad magicas artes extrui fecerat, per ſimulationē, ipſa, more patriæ exurebat: quod, vt dixit Æneas, Haud certo ſciebat: vnde ſequitur, cauſa quæ accenderit tantū ignem.) latet. ſ. Æneam, & ſocios: ſed notū eſt. ſ. Æneæ, quid duri amores, magno amore polluto. i. violato, ſup. poſſint: & quid fœmina furēs. i. ꝑ impatiētiam amoris, poſtq; ſe deſertā norit: poſſit, hoc eſt qā nouit Didonē, maximo amore viri: ſciuitq; muliebrē ſexū eſſe fragilē, nec habere modū: facili cōiectura, id quod erat, opinabat: ſibi, videlicet mortē concitaſſe: & pectora Teucrorum, ducunt. ſ. dignū eſſe ita credere. i. exiſtimāt: per triſte augurium. i. infelix omen: aut, infelicē inſpectionē: qd duri dolores magno amore, ſup. poſſunt: & qd fœmina furens poſſit: hoc eſt, Æneas quidē ſciebat, & Teucri cæteri, animo ducebāt, latebat tamen cauſa, quia neſciebant Didonē tam impatienter amaſſe. vnde dicturus eſt Æneas ad eā lib. Ænei. vi. Nec credere quivi, Hunc tantum tibi me diſceſſu ferre dolorem.

Ordo

PIERIVS.

¶ Interea mediū Æneas iā claſſe tenebat Certus iter.) Antiqui admodū codices, legunt, mutato numero, Interea Æneas mediū: dactylis, & ſpōdeis, alternatim collocatis: q numerus artificioſior videt. Quāuis, mediū Æneas, ex pluriū literaꝝ colliſione gratior habeat. Sed enim ſuas qſq; aureis cōſulat: nos enim id in medio relinquimus. ¶ Quæ iam infelicis Eliſſæ Collucent flāmis.) In codi. aliquot anti. legere eſt, Iam felicis: vt ſit, iam, pro πάλαι: quod ipſamet antea cōfeſſa fuerat, Felix, heu nimiū felix, ſi littora tantum. Nunq̄ Dardaniæ tetigiſſent noſtra carinæ: de priore vita ſua loquens. Quod ſi Infelicis placet, & iam reſpicere ad verbum, collucent: aliena non erit à ratione ſententia. Nā & ea ſe identidem infelicē appellauit pauloante. & infelix ab Ænea, nuncupatur in. vi.

Vt pelagus tenuere rates, nec iam amplius vlla
Occurrit tellus, maria vndiq;, & vndiq; cœlum.
Olli cœruleus ſupra caput aſtitit imber,
Noctem, hyemenq; ferens, & inhorruit vnda tenebris.
Ipſe gubernator puppi Palinurus ab alta,
¶ Heu quianā tanti cinxerunt æthera nymbi! PALI.
Quidue pr̄ Neptūe paras? ¶ Sic deīde loquutus, POE.
Colligere arma iubet, validiſq; incumbere remis,
Obliquatq; ſinus in ventum, ac talia fatur.
¶ Magnanime Ænea, nō ſi mihi Iupiter author PAL.
Spondeat hoc ſperem Italiam contingere cœlo.
Mutati tranſuerſa fremunt, & veſpere ab atro
Conſurgunt venti, atq; in nubem cogitur aer.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus. ſuperat quoniam fortuna, ſequamur,
Quoq; vocat, vertamus iter, nec littora longe
Fida reor fraterna Erycis, portuſq; Sicanos,
Si modo rite memor ſeruata remetior aſtra.
¶ Tum pius Æneas, ¶ Equidē ſic poſcere vētos POE.
Iandudum, & fruſtra cerno te tendere contra. AENE.
Flecte viam velis, an ſit mihi gratior vlla,
Quoq; magis feſſas optem dimittere naues,
Quàm quæ Dardanium tellus mihi ſeruat Aceſten?
Et patris Anchiſæ gremio complectitur oſſa?
¶ Hæc vbi dicta, petunt portus, & vela ſecundi POE.
Intendunt Zephyri, fertur cita gurgite claſſis,
Et tandem læti notæ aduertuntur harenæ.

SERVIVS.

¶ Rates.) Pro nauibus abuſiue poſuit. ¶ Olli.) Aut tunc: aut illi. ¶ Supra caput.) Ineuitabilis, mortifer. Nec. n. ſimpliciter dictū eſt, quū omnis imber ſup caput ſit. ¶ Inhorruit vnda tenebris.) Et noctis, & nubiū. ¶ Ipſe gubernator.) Qui debuit eſſe ſolatio. ¶ Puppi ab alta.) Subaudis hæc ait. ¶ Quianam.) Cur. & eſt interrogantis aduerbiū, quo Vſus eſt bis, hic, & in decimo, Celicolæ magni quianā ſententia vobis Verſa retro? ¶ Colligere arma iubet. Vela contrahere, non penitus deponere. Nā dicit, Obliquatq; ſinus in ventum. ¶ Iupiter author.) Aut noſtræ nauigationis, aut ſecūdum vſum loquutus eſt: nec ſi huius rei authorē ſe Iupiter ſfaciat. Et multi q̄runt quomodo author Iupiter, quum Apollini dicat, Tot maria intraui duce te. Sed legimus, Quæ Phœbo pater oīpotēs. & ſpecialiter nauigationis ex Africa author eſt Iupiter. ¶ Hoc cœlo.) Aere. In hoc cœlo, qui dicitur aer: Sic Lucretius poſuit. ¶ Mutati tranſuerſa fremunt.) Hinc atq; Hinc. Eſt autem aduerbium factum de nomine: vt, Cunctatur & amnis Rauca ſonans. Item, Et pede terram crebra ferit. Nomen & aduerbium plerunq; in ſe tranſeunt: vt, Toruumq; repente clamat, ideſt torue. Item aduerbium in nomen: vt, Dum mane nouum: accepta declinatione factum eſt nomen. Sic Perſius, Iam cras heſternum conſumpſimus, ecce aliud cras. Sed nomē quum aduerbium eſſe cœperit, fit indeclinabile: aduerbiū quū nomen eſſe cœperit, declinatur. Vnde Plautus, A mani vſq; ad veſperum. A mane autem propter tetraptoton non dixit. Cum enim in alienum ius tranſeunt hæ partes, nō ſuis, ſed earum ad quas tranſierint, vtuntur poteſtatibus, duntaxat in declinatione. Nam temporū rationem ſuam reſeruant: vt hoc loco Tranſuerſa, quū aduerbium ſit, A tamen breuis eſt: quia venit ex nomine, licet duæ cōſonantes ſequātur. quū ſciamus A, terminata aduerbia longa eſſe, vt paulopoſt, Et fruſtra cerno te tēdere cōtra. ¶ Et veſpere ab atro.) Ideſt quo tēdimus: nec enim ſine ratione poſt generalitatē addidit ſpeciē. ¶ In nubē cogitur aer.) Nubes. n. aeris dēſitas facit: vt, Dēſet, erāt quæ rara modo, & quæ denſa relaxat. ¶ Tendere.) Pro contendere Aphæreſis eſt. ¶ Sequamur.) Fortunam. ſ. ¶ Nec littora longe.) A facili. ¶ Fida.) Propter Aceſtis affinitatem. ¶ Fraterna.) Propter Erycen Butæ & Veneris filiū: ſm alios, Neptuni & Veneris. ¶ Sicanos.) Corripit SI, alibi producit: vt, Sicanio ꝓtenta ſinu. ¶ Rite memor ſeruata remetior aſtra.) Si rite remetior aſtra, paulo ante ſeruata. ſ. ante tēpeſtatē. Colligit autē vicinitatē ex rōne curſus, qui à peritis horis colligit, quas indicant ſydera. ¶ Iandudum.) Nō tantū heroicum eſt quod dat Æneæ gubernādi ſcientiā: ſed etiā ad prooeconomiā pertinet Dicturus enim eſt, Et ipſe ratem nocturnis rexit in vndis. ¶ Flecte viam.) Ex re mira nata declamatio. In terra enim à via deflectimus nos: in mari ipſam deflectimus viā. ¶ Feſſas naueis.) Pro nos feſſos. ¶ Dardaniū Aceſten.) Vt ſupra diximus, Hippotes filiā ſuā Egeſtā ne ad cetos religaret, ſuppoſuit naviculæ, & miſit quo fors tuliſſet. Quæ delata ad Siciliam, Crimiſus fluuius concubuit cū ea cōuerſus in canem, Vnde eſt Aceſtes natus. ¶ Seruat.) Tenet: vt, Tantas ſeruabat filia ſedes. ¶ Secundi Zephyri.) Iam ſecūdi poſt conuerſionē nauis. ¶ Et tandē.) Vacans particula eſt tandē: vt, Et quo ſub cœlo tandē. quū dicat, Fertur cita gurgite claſſis.

DONATVS.

¶ Vt pelagus te. r. n. i. am. v. Ap. t. c. v. & v. p.) Magna deſcriptio, magnus nauigantis acceſſus. primo quippe cœperūt remis, dehinc velis ventus eſt allatus, & illo uſq; in terras Teucroꝝ duxauit

ſtrinxit aſpectus, donec Carthaginis ſolū appareret incendiū. ec/
ce iam tantū prouecti ſunt, vt ſubtracto terrarum & illius ignis
aſpectu ſolū cœlū videretur & pelagus. ¶ Olli cæ.ſu.c.a.im. No.
hy.q.f.&c.) Poſt hæc, inquit, exorta ſunt nubila, nimbi etiā. hic
pluuiæ deſcribunť & accedentia ex ipſis. ſecuta ſunt enim nox,
tenebræ, frigus, atq; horror vndarū, quaꝝ formidoloſus aſpe/
ctus accedente multiformi terrore cumulatus eſt. ¶ Ipſe guber
nator p.p.a.a.&c.) Tāta fuit elementoꝝ cōfuſio, vt Palinurus
ipſe, qui gubernandi arte pollebat⁹, regendi curſus peritiā perdi
diſſet. deniq; turbatus ingemuit, & dixit, dolenda fortuna no/
ſtra. nihil enim boni oīa iſta ſignāt. Neſcio quid neptune mina
ris aduerſi. ecce Palinurus ꝓuidit malū, & gemuit. ¶ Sic deinde
locutus.) Hoc eſt breuiter locutus, deinde. ¶ Colligere a.i.v.ſq;
in.re.) In illo enim oīum metu cōſilia potius fuerant adhiben/
da, q̄ verba. Iubet vela colligit, hoc eſt breuiari. arma enim di/
xit uela quod, ipſum ſequentia docent. ait enim validiſq; incū/
bere remis, vt niterētur remis cōtra vim tempeſtatis & pelagi.
quod dixit colligere arma, exponit, quid factū ſit. dicēdo. ¶ Ob
liquatq; ſinus in ventū ac talia fatur.) Hoc fit, quū nimius vē/
tus eſt, nā colligunť veloꝝ ſinus, & ad modū neceſſariū breuiā/
tur, vbi autē opportuni ſunt, flatus reſoluti pandunť ipſo docē
te Virgilio. alio enim loco ait, velorū pandimus alas. obliquare
vero ſinus in ventū eſt, nec oēs flatus excipere, nec oēs effunde
re, vt pars eſſet cōgeſta per ſinus. pars ventis pro cōmodo tra/
deretur, quā ipſe gubernator librans auras exciperet, aut vita/
ret. quū hęc dixiſſet, & facta eſſent. ¶ Magnanime, iquit, Ænea,
n.ſi m. I.a. Spondeat, &c.) Licet oīa turbata ſint, nec maria eui
denter cernanť, aut ſydera, quibus cœli plagæ pura cōſideratio
ne noſcunť, tñ in his partibus eſſe Italiā ſperare nō poſſum, nec
ſi mihi hoc ipſum author Iupiter ſpondeat. hoc eſt ſi mihi præ/
ſens Iupiter dicat in his partibus eſſe Italiā, fidem ei habere nō
poſſum. ¶ Mutati tr.f.& u.a.a. Cōſurgunt venti.) Non ipſi ſunt
venti, qui fuerunt. ſucceſſerūt vero cōtrarii, qui nos in tranſuer/
ſum ducunt. ¶ Atq; in n.c.a. Nec n.o.c.n.t.t.&c.) Maiorē, inqt,
vim retinendo ſuperare nō poſſumus. qm̄ aduerſa conualuerūt
& pro aere puro nubes ſolæ cernunť, ſequamur fortunā, quam
nō valemus euincere, & cōſiliū dedit, & dixit admirādā ſniam,
vt in rebus agendis ſi maior vis interueniat, hanc conſentiendo
potiuſq; reluctando vincamus. hoc eſt quod etiā Terentius mo
net. qñ, inquit, nō poteſt fieri quod vis id velis quod poſſit. Qđ
ergo in præſenti cauſa fieri cōueniat dicit. Quoq; v.u.i.) Perga/
mus, inquit, quo poſſumus, quia quo volumus, nō licet. ecce ef/
fectū cōſilii quē caſus oſtendit, ꝑſuadenter monſtra, vt appare/
ret impedimentū fortunæ nō ſatis eſſe cōtrariū. ait enim. ¶ Nec
littora longe Fi.r.fr.e.p.q; ſi.&c.) Ideo, ait, ſi memor ſum. qm̄
ea tranſierāt, quū ad Carthaginis littora naufragio truderenť,
erycis cōmemorationē fecit, qui ante Aceſtē Siciliā tenuit. hūc
volunt veterū fabulæ Æneæ fuiſſe germanū, vt cōmemoratio
ne fraternæ memoriæ æquo animo Æneas ferret illius nauiga
tionis euentū. ¶ Tum p.Æ.e.ſit p.v. Iamdudū, & fr.c.&c.) Ipſe
quoq;, inquit, vidi, quę loqueris. quapropter in viā q̄ datur, ve/
la cōuerte, & flatibus plena volūtate cōſenti, nec ipſe improbo,
quod inter ipſa cōtraria fortunę ꝓſpexit, vt ad ipſum terrā im/
prudentē ferret, q̄ Aceſtē mihi ſeruat incolumē, & ſuo gremio
mei patris oſſa cōplectitur. nulla mihi eſt carior, quā vbi amorē
viuentis habeo, & reuerendā memoriā patris. Duos admirāda
inuētione ꝓtulit. Aceſten liberalitatis & originis cauſa, & tumu
lum patris. Cū hanc, inquit, terrā tetigero. erit mihi miūadmo
dum gratulandū, ſic me vitio malæ nauigationis erraſſe, vt Ace
ſten iterū videā, & terrā mei patris reliquias continentē. ¶ Hæc
vbi d.p.p.) Hæc Æneas dixit, non tñ Erycis fecit mentionē. hoc
quippe nomen omiſit, qm̄ quod Palinurus dixit, replicare non
debuit. addidit tñ Palinuri dictis augmentū nominādo Aceſten
& paternā memoriā. ¶ Et vela ſecundi In.z.f.c.g.c.) Mutato na
uigationis curſu proſperū factū eſt, quod in alia tendentibus cō
trarium fuit. quippe ferebanť naues curſibus plenis. ¶ Et tandē
læti n.ad.a.) Troianis lætitia fuit, q̄ ad littus tendentes ad loca
tamen nota perueniſſent.

ASCENSIVS.

❡ Vt pelagus tenuere rates, nec iā amplius vlla Occurrit tellus,
maria vn.&c.) Viſo funebri rogo, quē infortunium portendere
nōnullis viſum eſt: ſubſequuta eſt tēpeſtas ſeua, qua in Siciliam
rurſus cōpulſi ſunt: ſed eam rem: prouidus heros Æneas in bo/
nam accæpit partē, interpretans videlicet deoꝝ voluntate eue/
niſſe, vt patri Anchiſæ illic ſepulto, anniuerſarios celebraret ho/
Ordo. nores. Donati hic nihil videmus. ❡ Ordo autē eſt. Vt.i. poſtq̄:
rates.i. naues: tenuere.i. conſcenderant: pelagus.i. altū mare: nec
vlla tellus occurrit.ſ. viſui nautaꝝ iam amplius: ſed, ſup. maria,
ſup. occurrunt vndiq;: & cœlum occurrit vndiq;.i. ex omni lo/
co. non ex omni parte: nam ex qua parte occurrebat mare, non
occurrebat cœlum: ſed ex omni loco tantum aquas & cœlum,
hoc eſt nihil terræ videre poterāt: olli.i. hoc tempore illi: aſtitit
imber cœruleus.i. cœrulei coloris, aut marinis aquis collectis:
ſupra caput.i. verticē, quaſi perſequutor eius: ferens.i. afferens:
noctē.i. tenebras: & hyemen.i. tempeſtatē: & vnda inhorruit.i.
multū horrida facta eſt: tenebris.i. propter tenebras. Ipſe.q.d.
nauigādi peritiſſimus Palinurus gubernator: loquiť ſup. ab alta
puppi, Heu, dolentis interiectio: quianā.i. cur: tanti nymbi.i. nu/
bes pluuioſæ: cinxerunt.i. obſederunt: æthera.i. aerem ſuperio/
rem, aut cœlum, ita vt videri iam vix poſſit: Ve, pro vel: o Ne/
ptune, pater.ſ. maris, hoc eſt ſumme rector aquarum: quid pa/
ras.i. pretendis, his nubibus? q.d. vis ne omnes obruere? Ipſe lo
quutus ſic, iubet deinde colligere.i. contrahere: arma.ſ. nauiga/
toria, hoc eſt vela, & antennas: & incūbere validis remis.i. vali
de ipſis remis: obliquat ſinus.i. cornua antennarum: in ventū,
ideſt contra ventum: ac fatur talia, O magnanime Æneas, ſi.i. &
ſi, aut tametſi: Iupiter author.ſ. noſtrę nauigationis: ſpondeat.i.
polliceatur, ſub pignore fidei ſuæ. tamen, ſup. nō ſperem contin
gere Italiam: hoc cœlo.i. hac diſpoſitione aeris ſtāte: venti mu/
tati, fremunt tranſuerſa.i. in trāſuerſum: & cōſurgunt ab atro ve
ſpere.i. ab ea regione, in quam tendimus: & ita habemus ventos
contrarios: atq; aer cogitur.i. contrahitur, & cōdenſatur in nu/
bē: ita vt timor ſit de maioribus ventis: quos & Heſperus ater,
& aer denſus, præ ſe ferunt. Nec nos ſufficimus obniti & tende/
re contra.i. incontrariū: tantō.ſ. quantum, nos venti repellunt:
& ita quoniam fortuna.i. fortuita, & repentina tempeſtas: ſupe/
rat.i. vincit, conatus noſtros, ſequamur.ſ. ſponte, quo trahere/
mur coacti. (Nam, vt dicit Sene. Fata volentē, ducunt: nolentē,
trahunt.) quoq;, duæ ſunt dictiones: & ita, quo, producitur. q;,
pro &: vertamus iter, ſup. eo quo fortuna, ſup. vocat nos: nec.i.
& non: & ego reor littora fida.ſ. fraterna.i. fratris tui Erycis, qui
filius Veneris, ex Bute rege Siciliæ: illic in monte ſepultus, pro
deo poſtea habitus eſt. q; pro.i. portus Sicanos.i. Siciliēſes, eſſe
nō lōge.ſ. ab his locis: ſi modo.i. dūmodo: aut modo.i. ſolūmo/
do, hoc ſaluo: ſi ego memor rite.i. vt decet ſolertē nautā: aut re/
metior rite.i. decenter: aſtra ſeruata.i. obſeruata, dum a Sicilia
in Aphricam pellerenť, vnde nunc in eam redeunt. Tum.i. tunc:
Æneas pius, ſup. inquit: equidē.i. ego certe: cerno.i. video: ven/
tos poſcere ſic.ſ. vt in Siciliā redeamus: & cerno te tendere con
tra.i. ventos: fruſtra.i. in vanū, aut nequidq̄;: & ita flecte viam.ſ.
maris, q̄ vbiq; eſt: velis.i. dando vela, q̄ venti impellūt. An vlla
tellus ſit mihi gratior: ve, pro vel: quo ego magis optē, dimitte
re naues feſſas.i. nos feſſos.) Eſt tamen futuri euētus, omen. nā
illic dimiſſurus eſt, defeſſos patres: & anus, puerosq; imbelles:
nec nobilibus parentibus editos) quā, ſup. ea tellus, videlicet Si
cilia: q̄ ſeruat mihi.i. ad vtilitatē meā: Aceſtē.ſ. amicū, & affinē,
Troia oriundū: & q̄ cōplectitur gremio.ſ. ſuo, hoc eſt ſepulchro,
oſſa patris Anchiſæ. Vbi.i. poſtq̄; hæc dicta, ſup. ſunt à Palinuro
& Ænea: ipſi petunt portus & Zephyri.i. venti: ſecundi.i. inſe/
quētes, & a tergo vtiliter flantes: intēdunt.i. inflāt, vela: & claſ/
ſis fertur cita.i. velox: gurgite.ſ. maris, hoc eſt fluxu, etiā ſecun/
dante. (Eſt tamen tapinoſis: & ipſi læti aduertuntur tandē: non
poſt longa interualla, ſed magna deſyderia: quia tot nymbos
inſtare viderant.) harenæ notæ.i. ad littus Sicilenſe: vnde abiue
rant non multo ante: ſicut in.j. huius patuit.

PIERIVS.

❡ Nec iā amplius vlla Occurrit tellus, cœlū vndiq;, & vndiq;
pontus.) Lectio hæc in codice Longobardico, & quibuſdā aliis
manu ſcriptis. Sed.n. in Mediceo, & pleriſq; itidem antiquis ita
ſcriptū obſeruaui, Maria vndiq;, & vndiq; cœlum. Ex eruditis
autē viris hanc alii lectionē, alii alterā malunt. ¶ Heu quianam
tanti cinxerunt æthera nymbi.) Iouianus Pōtanus ſummo vir
ingenio, eruditioneq; (vt oībus palam eſt) incomparabili in li/
bro de numeris poeticis: multis quidē rationibus legendū eſſe:
Heu quinam monoſyllabicis dictionibus nititur adprobare. Ali
quos vero codi. inueni, in quibus paulo ſequius, detorto dictio
nis caſu, per monoſyllaba legatur, Heu quonā. In quodam alio
quidnā. Sed enim Seruius, quianam, agnoſcit: & in.x. ſermonē
Ennianū eſſe dicit. Vetuſtioraq; omnia exemplaria, quæ habui,
quianam triſyllabum legunt, Priſcianus lib. de conſtructione.i.
Quianā ait interrogatiue poni, Virgilii teſtimonio hinc citato:
idēq; ſignificare, quod apud Græcos διατὶ, alibi vero ait, γὰρ,
coniunctionem

coniunctionẽ cauſalem, per quianam expreſſum à Virgilio, Heu quianã tanti. & quianam aduerbium conſtare tribracho, hoc loco teſte: Valer. Probus aſſerit, in atrium inſtitutis. Soſipater Cariſius, vbi quianã inter aduerbia interrogãdi recenſet, hunc eundem citat verſum, Heu quianã tanti cinxerunt æthera nymbi. mihi vero non diſplicet Pontani ſñia. Sed neq; veteribus codicibus vno conſenſu legentibus eodẽ modo, & antiquis tot grãmaticis, quos tamen Pontanus eludit, auſim refragari. Quũ ꝓſertim Quintilianus ita lib. viij. dicat, propriis dignitatẽ dat antiquitas. eoq; ornamento acerrimi iudicii, P. Virg. eſt vſus, olli, & quianã, & ad ſpargendã authoritatem. ⁋ Obliquatq; ſinus in ventũ.) In longobardico, ſinũ, vnitatis numero legitur: inemẽdate. Nã & ſi abſq; eclipſi legeretur, abſurdũ oĩno neſcio quid ſonaret, & ſinus, numero multitudinis, vela poetæ libẽtius appellant. ⁋ Nec nos obniti contra.) In antiquis codi. pleriſq;, obnixi, legitur: quod adnotandũ fuit, non quia obniti candidiorẽ eſſe lectionẽ non agnoſceremus, ſed quia pleriq; codices manu ſcripti, eodẽ modo legunt: Nec tendere tantũ.) In aliquot antiquis ſuauiore numero legitur, neq;. ⁋ Quoq; magis feſſas optẽ dimittere naueis.) Antiqua pleraq; exemplaria cum Mediceo, Quoue, legunt, particula diſiunctiua.

SERVIVS.

⁋ Miratus.) Is qui mirabaẽ: aut certe miratus occurrit. ⁋ Horridus.) Terribilis. ⁋ Libyſtidis vrſæ.) Aut re vera vrſæ: aut feræ Africanæ. ⁋ Gaza agreſti.) Opibus ruſticanis. Nam gaza omnis fructus eſt. ⁋ Stellas fugarat.) Poetice dixit. Nã ſi ſtellæ à ſtando dictę ſunt, nõ fugantẽ. Semper enim fixę ſunt ꝑter planetas. ⁋ Dardanidę magni.) Frequẽter, vt diximus, ad opus ſuũ Virgilius aliqua ex hiſtoria deriuat. Nã ſic oĩa inducit, quaſi diuini honores ſoluantẽ Anchiſæ, quos conſtat Iulio Cæſari tribuiſſe Auguſtũ. Et bene dicit, Genus alto à ſanguine diuũ. nã per tacitã œconomiã oſtẽdit debere Anchiſen generis ſui honorẽ mereri. Vnde eſt, Diis genite & geniture deos. ⁋ A ſanguine Diuũ.) Diuũ & deoꝝ plerũq; ponit indifferẽter poeta: quãq; ſit diſcretio, vt deos perpetuos dicamus: diuos ex hominibus factos, quaſi qui diem obierint. Vnde diuos, etiam imperatores vocamus. Sed Varro & Atteius cõtra ſentiunt, dicentes diuos perpetuos: deos qui propter ſui cõſecrationẽ timentẽ, vt ſunt dii manes, quod tãgit in duodecimo dicẽs, Diua deã ſtagnis, q̃ fulminibuſq; ſonoris prę ſidet. ⁋ Annuus orbis.) Quia mẽſes in ſe recurrũt, & annũ faciũt. Vnde & annulus quaſi annuus dictus. Sic alibi, Atq; in ſe ſua per veſtigia voluitur annus. ⁋ Diuini.) Aut laus eſt: vt diuini opus Alchimedontis. Aut re vera diuini. nam ait, Nunc repeto Anchiſen, fatoꝝ arcana reliquit. ⁋ Mœſtas aras.) Mediũ ſe ꝓbet. Nã & hoĩem fuiſſe noluit, & vult eum ex cõſecratione numen effectũ. Nã mœſtas aras ad hoĩem pertinet. i. diis manibus conſecratas. Et q̃ paulopoſt dicit Altaria liquit: vult eſſe diuinitatis poſt apotheoſin. Vnde eſt, Et adytis: quæ temploꝝ ſunt. &, Succeſſit tumulo: quod eſt hominis. ⁋ Niſi fallor.) Non quaſi neſcius dixit: ſed ꝓpter anni cõfuſionem, quæ erat apud maiores. Nã ante Cæſarem qui nobis anni rationẽ cõpoſuit, quã hodieq; ſeruamus, intercalabantẽ dies, vt ẽt in Verrinis legimus. ſ. Lunæ nõ cõgruẽte rõne. Annum aũt primo Eudoxus: poſt Hipparcus: deinde Ptolemęus: ad vltimũ Cęſar deprehẽdit. ⁋ Acerbũ.) Propter perditũ patrẽ. ⁋ Honoratũ.) Quia deus effectus eſt. ⁋ Sic dii voluiſtis.) Vt i tertio, Viſum ſuperis. Semper. n. de diis ſalua veneratione cõqueritur. ⁋ Getulis agerem ſi Syrtibus.) Si in Getulis Syrtibus agerem .i. eſſem. Et bene aut deſertos, aut hoſtiles commemorat locos. ⁋ Argolico ve mari.) Ionico & Adriatico. ⁋ Deprenſus.) Occupatus. & proprie nauigantium eſt: vt, Deprenſus olim ſtatio tutiſſima nautis. ⁋ Vrbe Mycenæ.) Græce dixit. Vnde ſingularem numerũ poſuit. Mycenæ autẽ ſicut Thebæ. Iuuenalis, Atq; vetus Thebe centũ iacet obruta portis. Vt ſit Mycene Mycenes: vt Agaue Agaues. Poteſt & exinde videri latinã feciſſe declinationem: vt ſit hæc Mycena huius Mycenæ: & eſt Periphraſis Vrbe Mycenę .i. Mycenis: vt, Vrbem Pataui. ⁋ Annua vota tamen, ſolẽneiſq;.) Hæc quaſi numini. ⁋ Suis donis.) Congruis. Sũt. n. dona tantũ ſuperorũ: munera ſunt inferoꝝ: vt in Bucolicis, Phœbo ſua ſemper apud me Munera ſunt lauri: & ſuaue rubẽs hiacynthus. ⁋ Nunc vltro.) Argumentũ à minore ad maius. Vltro aũt, aut vltra .i. inſup, hoc eſt, amplius numina ꝓſtiterunt. aut vltro .i. ſponte ſua, nõ optantibus, aut volentibus nobis. Vult enim ob hoc tempeſtatẽ ortam non vt ab Italia depellerentur: ſed quo ſacra renouarentur Anchiſæ. ⁋ Celebremus honorẽ.) Non dicit exequias. Nam & ventos quaſi à numine vult petere. ⁋ Poſitam.) Cõſtitutã: vt, Et poſuere in montibus vrbẽ Pallãtis proaui de nomine Pallanteũ. Dicit autẽ, Petamus etiã hoc, vt velit nos in vrbe cõſtituta ſingulis quibuſq; annis ſibi ſacra perſoluere. ⁋ In naueis.) Per naueis. In, enim multa ſignificat, vt diximus ſupra.

At procul excelſo miratur vertice montis
Aduentum, ſociasq; rates, occurrit Aceſtes,
Horridus in iaculis, & pelle Libyſtidis vrſæ,
Troia Criniſo conceptum flumine mater
Quem genuit. veterum nõ immemor ille parentum,
Gratatur reduces, & gaza lætus agreſti
Excipit, ac feſſos opibus ſolatur amicis.
Poſtera quum primo ſtellas oriente fugarat
Clara dies, ſocios in cœtum littore ab omni
Aduocat Æneas, tumuliq; ex aggere fatur.
⁋ Dardanidę magni genus alto à ſanguĩe diuũ, AEN.
Annuus exactis completur menſibus orbis,
Ex quo reliquias, diuiniq; oſſa parentis
Condidimus terra, mœſtasq; ſacrauimus aras,
Iamq; dies (ni fallor) adeſt, quem ſemper acerbum,
Semper honoratum (ſic dii voluiſtis) habebo.
Hunc ego Getulis agerem ſi Syrtibus exul,
Argolico'ue mari deprenſus, & vrbe Mycenę,
Annua vota tamen, ſollemneſq; ordine pompas
Exequerer, ſtruerémq; ſuis altaria donis.
Nunc vltro ad cineres, ipſius & oſſa parentis,
Haud equidem ſine mente reor, ſine numine diuum
Adſumus, & portus delati intramus amicos.
Ergo agite, & cuncti lætum celebremus honorem,
Poſcamus ventos, atq; hæc mea ſacra quotannis
Vrbe velit, poſita templis ſibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troia generatus Aceſtes
Dat numero capita in naues, adhibete penates
Et patrios epulis, & quos colit hoſpes Aceſtes.

DONATVS.

⁋ At procul excelſo mi. ver. m. Aduentum, ſo. q; ra.) Ciuitas, in qua Aceſtes cõmorabatur, fuit in excelſo, qua cauſa longe adhuc poſitas naues cognouit eſſe Troianas, & earũ eſt miratus aduentũ. Legitur & accurrit, quod eſt amplius, quã occurrit. ⁋ Occurrit Aceſtes.) Occurſus iſte impatientiam hominis vere gratulantis oſtendit. non enim ferre potuit, donec ad ipſum littus accederent. ⁋ Horridus in ia. & p. li. v. Troia Cr. c. flu. m. Quẽ g.) Ipſo enim cultu vti debuit, qui eſſet tali parente progenitus. flumina enim ſine veſtis ambitione pinguntur. quod ait Troia mater, nõ patriam dixit, ſed Troianã mulierẽ. ꝓinde quũ hoc dicimus, in tres ſyllabas efferendũ eſt, vt ſit dactylus Troia & adiectiuũ Veterũ nõ im. il. p. Gr. re.) Cõſiderans vnã ſibi & illis eſſe originẽ veterũ, gratulatus eſt eos iterũ veniſſe. huius lætitiæ quod fuit ſignũ ẽ ⁋ Gaza, inquit, lætus agreſti Excipit.) Ab ipſo littore duxit eos, agreſtes eis exhibiturus diuitias, hoc eſt epulas ruſticanas. ſi ad ipſum Virgiliũ redeamus, intelligere poterimus, q̃ ſint iſtæ vel quales. nã ipſas ꝓferẽs in Buco. paſtor, Sunt, inquit, nobis mitia poma, Caſtaneæ molles, & p̃ſſi copia lactis. his annectere poſſumus oua, atq; herbas agreſtes. ecce quãta humanitas hoĩs. quam taq; honorificẽtia occurrit venientibus, ſuoꝝ fuit memor. incolumes ac ſaluos gratulatus eſt. admodũ lætus duxit eos ad domum. quod alteꝝ eoꝝ hoc eſt ſm excępiſſet aduentum, excępit feſſos, & opibus ruſticis pauit, plus habens affinitatis & amicitiæ meritũ q̃ ciboꝝ. non. n. illa in eo placebãt, q̃ imparatus exhibebat, ſed puritas mẽtis, & ſuperioris tpis largitas, & lętitia pręſentis. ⁋ Poſtera c. p. ſt. o. f. &c.) Sequẽti die in ipſo loci exordio hoc eſt ante actus alios, iuſſit Æneas oĩ littore ſocios oẽs acciri, ac redactos in cętũ .i. cõgregatos, ipſe in ſummo cõſiſtens, vñ facilius audiri poſſet, his allocutus eſt verbis. ⁋ Darda. m. &c.)

⁋ Iacet

¶ Licet ſuos alloqueretur eo℞ tamen laudem, in qua & ipſe partem habuit noluit pręterire. quę laus eo tendit vt aſſerat deus, ex qbus eſſent geniti fauiſſe potiuſq; nocuiſſe, vt impedito curſu, qui tenebatur, ad Siciliȩ rurſum littora ducerent. quod verũ eſſe aſſerit euidenti argumẽto, vt exacti anni munus, & incipiẽtis alterius paternis redderetur imperiis. vere, inquit, magni ſumus Dardanidæ, & iure noſtra pertinere videnť ad deo℞ curã, vtpote originẽ ab ipſis ducentes, & genus. ¶ Annuus exactis c. m. o. &c.) ¶ Annus, inquit, concludiť, ex quo diuinũ patrẽ meũ, hoc eſt conſecratione dignũ, terrã condidimus. nõ dixit, ex quo mortuus eſt pater meus, ſed ex quo terra eſt cõditus. hoc enim intelligi potius voluit, quã dici. nõ enim viuus obrui potuit, & qm̃ iam dies adeſt, & quanto triſtis tanto ſuis obſeruationibus honorandus, religioſi filii perſonã induxit dicentis, quẽ ſemper acerbũ, ſemp honoratũ (ſic dii voluiſtis) habebo. optabat enim (niſi dii obſtitiſſent) officia pietatis viuo potius exhibere, quã mortuo, & ideo fecit apoſtrophen cũ quadã inuidia, quæ veniret ex dolore. ſciebat enim cõem oium conditionẽ, ac ſuperiora inſtituta apertius accuſari nõ poſſe. proinde, ſic dii voluiſtis, nõ ad cauſam patris tantũmodo, verumetiam ad oium hominũ retulit ſortem, quaſi diceret, ferã inuitus, quod expugnare non potui. ſemper acerbũ, ſemper honoratũ. ideo, quia dolor omnis acceſſu temporis conſeneſcit, & ſolemnitas omnis diuturnitate tenuatur. quod apud Æneã non fuerat, apud quẽ luctus patris ſemper recens offendebatur, & nouus. Interea edicturus ludos illi parti primo occurrit, qua potuit reprehendi, vt quũ de morte patris mœſtus eſſe debuerit, velit potius læta ſectari. idcirco dixit, quẽ ſemper acerbũ, ſemper honoratũ. qm̃ feriebat animũ eius dolor ex cauſa, & exigebat defuncti meritũ honorificentiã ſuam. non ergo dixit, futurã ludo℞ lætitiam, ſed futurũ honoratum diem. dicit ergo, quid in animo gereret, vt oſtendat in exhibitione ludo℞ nõ laſciuiã fore, ſed neceſſitatis cauſam. ¶ Hũc ego getulis a. ſi ſ. &c.) Duo poſuit dura, ſi me, inquit, tenerent ſyrtes, aut gręci captiuũ. ſenſerat enim ſolitudinem ſyrtium, & græco℞ vrbem viderat, & tranſierat, & littora, ſicut in. j. lib. & tertio lectũ eſt. hunc, inquit, tamẽ triſtiſſimũ diem ego, qui ſim filius, ſi inter hoſtes eſſem, & ſolitudines ſyrtiũ, honorarem tamen, neq; iſtud clam ſed publice facerẽ, ducens funereas pompas, & onerans altaria ſuis donis. i. ſolẽnibus, & veterum moribus inſtitutis. ¶ Nunc vltro ad cineres &c.) Sine mente, inquit, & ſine numine, ad deorũ poteſtatẽ retulit. an, inquit, putatis citra deo℞ voluntatẽ, ac poteſtatem factum, vt ad tumulũ patris mei die ſolẽni ac neceſſario, atq; ad amica littora veniremus? & prouenit hoc voluntate diuina, debita ſolui manibus eius, in quo ſunt etiam dii ipſi fautores. ¶ Ergo a. & læ. c. c. honorẽ.) Honorem dixit, non turpia, quæ ludis exhiberi cõſueuerunt. lætũ autẽ non exhibentibus, ſed illi cui exhibetur honorificentia. lætari enim feruntur mortui, quando hæc ſibi ſolẽnitas redditur. ¶ Poſcamus ventos, atq; hæc m. ſ. q. &c.) Cum celebrauerimus hæc, poſcamus ventos, qui dent proſperã nauigationẽ. quũ aũt ꝑuenero, & ciuitatẽ debitã cõſtituero, faciã ei tẽplũ. tẽplũ dixit, vt deo, non memoriã vt homini mortuo. & ſacra dixit, non inferias. & qm̃ ſpectaculorũ gratiam debet etiã refectio corporũ ſequi. promittit vniuerſis annonam. ¶ Bina b. v. t. g. ac. Dat &c.) Promiſit de alieno tantum pręſumens de aceſtis beneuolentia, quantũ fiduciæ dabat ſuperioris temporis largitas, & præcipui animi virtus. ¶ Adhibete penates, Et p. e. & q. c. h. a.) Vos memẽtote, vt cum binos boues per naues ſingulas ſumpſeritis, & parraueritis epulas cum noſtris penatibus adhibere deos, quos hoſpes ipſe veneratur.

ASCENSIVS.

❡ At procul excelſo, &c.) Docet, quõ ab Aceſte amico, ſuſcæpti ſunt hoſpites: abs quo videlicet humaniſſime, ꝓus dimiſſi erãt: vnde dictũ eſt in. j. Vina bonus q̃ deinde cadis onerarat Aceſtes, Littore Trinacrio, dederatq; abeuntibus heros, Diuidit, &c. De hac autem re dicit Dona. ſic. ¶ Occurrit.) Impatientiã cupientis gratulari, ſignãt. ¶ Et pelle.) Refert habitũ paternũ. Erat enim natus ex fluuio: & fluuii pene nudi, ſine ambitione veſtiũ, pingũtur. ¶ Agreſti.) Sunt epulæ, de qbus ait in Buco. Sũt nobis mitia poma Caſtaneę molles, & preſſi copia lactis. His addere poſſumus, oua, & herbas. Hæc ille. ❡ Ordo eſt. At. i. ſed: Aceſtes, rex

Ordo.

ille Siciliæ: miratus. i. admirans: procul. i. de longe. ſ. de excelſo vertice montis: aduentũ. ſ. Æneæ: & naueis ſocias. ſ. ſocio℞, hoc eſt Troiano℞: occurrit, ſup. eis: exiſtẽs horridus. i. terribilis, aut aſper: in iaculis. i. ꝑpter iacula q̃ gerebat: & pelle vrſæ Libyſtidis. i. Libycæ, ex Libya genitæ. vt ſit Libyſtis patronymicũ à pa-

tria

tria deductũ. Sunt aũt in Libya feræ plurimæ, & feroces: quẽ. ſ. Aceſtẽ: mater Troia. i. Troiana. (Eſt. n. triſyllaba dictio, Troia.) genuit cõcęptũ flumine Criniſo. Incertus ergo illi pater: qa dũ fluuio℞ ad quos geniti ſunt, notiora ſunt, q̃ꝫ patrũ noĩa dicũtur illo℞ filii. mater aũt diciť Ægiſta, Hyppotæ Troiani filia fuiſſe. Ille. ſ. Aceſtes, nõ imemor vete℞ parentũ. i. memorãs ſe à Troianis oriundũ, aut memorãs eũ eſſe Troiano℞ morẽ, vt hoſpitales ſint, gratatur reduces. i. reductos eſſe ad ſe: & excipit. i. ſeorſum ad cõuiuiũ accipit eos: gaza agreſti. i. opibus agreſtibus, & ex agro collectis: & id quidem faciebat lætus. i. hilari vultu: vt modicitatẽ ſuã, nõ illo℞ contemptũ, ſignãret: ac ſolatur eos feſſos. ſ. ex reluctatione cõtra vẽtos: opibus amicis. i. faciliter parabilibus, q̃ amicis acceptæ ſunt: aut eis tunc conuenientibus. Quũ. i. poſtq̃, poſtera dies clara (hic patet, diẽ diſcretũ à nocte, etiã fœminini generis repperiri) fugarat. i. fugauerat. ſ. claritate ſua: primo Oriente. i. in primo ortu ſolis: ſtellas, ita vt amplius nõ appareret, Æneas aduocat in cœtũ. i. cõcionẽ: ſocios. ſ. ſuos ab omni littore: & fatur ex aggere tumuli. i. colliculi, aut ſepulchri Anchiſæ. O Dardanidæ magni genus, ab alto ſanguine diuũ. i. diuo℞, pręcipue Iouis: annuus orbis. i. annua reuolutio ſolis: cõpletur. i. perficiť: menſibus actis. i. trãſactis: ex quo. i. poſtq̃, nos cõdidimus terræ. i. terra: ſed in ipſo elemento. nã terra, aut in terra condere poſſimus, etiã in aere, aut excelſa turri: terræ vero & humi, in ipſo elementi loco cõdidimus ergo terrę reliquias, & oſſa parentis. ſ. Anchiſæ. diuini, aut præſcii, futuro℞ & ſacro℞ periti, dum viueret: aut in deo℞ numerum aſſumpti: & ſacrauimus aras mœſtas, ſup. in honorem eius. mœſtas quidem quia obierat: ſed ſacras, quia in deo℞ numerũ aſſumptus erat. Iãq;. i. & iam: niſi fallor, adeſt dies, ſup. anniuerſarius: quẽ ego habebo ſemper acerbũ propter mortẽ patris, & ſemper honoratum propter eius, ſi ita dicã, deificationẽ, o dii, vos voluiſtis ſic. q. d. niſi ita voluiſſetis: vellẽ adhuc nobis dux itineris, ſolamenq; laborũ eſſet. Si ego agerem. i. ducerem, & viuerem hunc diem, exiſtens exul in Syrtibus Getulis. i. Getulicis, hoc eſt maximis periculis maris, qualia ſunt apud Syrteis: ve, pro vel: ſi. i. tametſi. ego agerẽ hunc diẽ, exiſtens depreſus. i. occupatus. ſ. ab ipſa tempeſtate ſubito orta. Deprendimur enim in facto, ſicut in adulterio, dum alienã coniugem occupamus: vnde Horatius. j. ſermo. Deprendi miſerũ eſt Fabio, vel iudice vincã. & in mari à tẽpeſtate dum alienũ elementũ occupamus: vt hic: & in Geor. Deprenſis olim ſtatio gratiſſima nautis. in mari Argolico: & in vrbe Mycenæ, pro Mycenarũ: aut in Mycene vrbe. ſ. Argiuo℞, hoc eſt in medio hoſtium: tamen. i. nihilominus: ego exequerer vota annua. i. anniuerſaria: & põpas. ſ. exequiales, & funebres: ſolẽneis. i. quæ toto anno, aut ſingulis annis exhiberi ſolent: ordine. i. per ordinẽ: & ſm ritũ taliũ ſacro℞: & ſtruerẽ altaria ſuis. i. propriis donis: vnde ſignificat Anchiſen in deũ ſuperũ aſſumptum: quia altaria nõ niſi ſupero℞ proprie ſunt. & tamen ſimulchrum Anchiſæ apud inferos inueniet: ſed & aliorũ diuo℞ illic ſunt: ſm Æthnicos. Nos adſumus nunc: equidẽ. i. ego quidem: reor q̃: haud. i. non: ſine mente. i. animo & intentione: & haud ſine numine. i. nutu & voluntate deo℞, hoc eſt cũ deo℞ voluntate & pręordinatione: adſumus vltro. i. ſine labore noſtro oblatis ad. i. iuxta, cineres, & oſſa ipſius parentis: & nos delati. ſ. impulſu vento℞, intramus portus amicos. i. amicorum: ergo agite. ſ. quod inſtat, & quod conſentaneũ eſt rationi: & celebremus cuncti honorẽ lætum. i. cũ lætitia. aut reuera lætũ, quia de re læta, vtpote de Anchiſæ deificatione, ſeu apotheoſi. Poſcamus. ſ. ab ipſo patre, iam adeo ventos. ſ. opportunos atq; poſcamus, vt, ſup. Anchiſes, velit nos & noſtros minores ferre ſibi: quotannis. i. ſingulis annis: hęc mea ſacra, q̃. i. nũc inſtituã, vrbe poſita. i. cõſtituta: & tẽplis dicatis. i. conſecratis: ſibi. i. in honorẽ ſuũ: Aceſtes generatus Troia, dat vobis bina capita boũ. i. binos boues, in naueis. i. per ſingulas naueis duos boues: (Male legit qui dicit, in capita: vnde corruptus eſt textus, Dat numero in capita: vbi legendũ eſt, Dat capita in naueis.) adhibete epulis. i. viſcerationi: & epulo ſolenni diuos penates: &. i. ſimul: patrios. i. quos auehimus à patria: & eos, ſup. quos Aceſtes, hoſpes nr̃, colit. ſ. peculiariter: hoc eſt agamus diẽ lętũ, parib⁹ auſpiciis & pſidib⁹.

Dat capita in naueis, diuos adhibete penates legunt alii.

PIERIVS.

❡ At procul excelſo miratus vertice mõtis.) In veteribus quibuſdam codicibus, & procul, legitur: quod nõ ita placet, eſt & diſtinctis inde dictionibus, ꝓpoſitione & nomine, Ex, celſo. Nõnulli tamen malunt vna legendum. ¶ Aduentum, ſociasq; ratis.) Non eſt excipiendum ritu, quod in antiquis aliquot codicibus, Atuentũ, per t, cõſonantẽ, prima ſcriptũ inuenitur. Fuiſſe

ſiquidem

ſiquidem veterum morem nomen hoc ita ſcribere, non inficiatur Victorinus: ſed nos nunc per d, ſcribere libentius volunt. ¶ Et pelle Libyſtidis vrſæ.) Sunt qui Libyſſidis, per ſſ geminatum, nõ per ſt, legere contendant. Quam lectionem ego nuſquam in exẽpla. ant. inueni: neq; formã eam gentilis nominis, aut poſſeſſiui, aut patronymici, aut quanuis alia velint ea nuncupatione appellitare, traditam à grammaticis: quanuis id nomen in multas varietur formas. Primo enim Libys, eſt proprium nomẽ, cuius genitiuus Libyos, à quo Libya. Inde nomina deducta, vel gẽtem, vel quid huiuſmodi ſignificantia, hic & hęc Libys & hoc Liby: Libycus Libyca, Libyſſa Libyſſæ, à genitiuo vero Libyos, ex pleonaſmo Libyſtus, Libyſticus, Libyſtinus, Libyſtias, & quod in frequẽtiſſimo eſt Latinorum & Græcorum vſu, Libyſtis. Et quoniã apud Stephanum legitur, Libyam, à Liby dictam non importunum fuerit, quid alij quidam ſuper hoc nõie ſenſerint apponere, Libyam ab eo dictam, quod inde Libs flat, putat Ser. & plerique alij. Varro vero nomen cõfictum putat, quod Libya, quaſi λιποῦσα τοῦ ὕειν, dici crediderit, cui opinioni Salluſt. etiam dictum adcõmodant cœlo, terraq; penuria aquarum. Eam tamẽ Iſocrates à matre Buſiridis ita vocatam dicit, vbi de nobilitate Buſiridis, his verbis loquitur, ὃς πατρὸς μὲν ἦν Ποσειδῶνος, μητρὸς δὲ Λιβύης, τῆς Ἐπάφου τοῦ Διὸς, ἥν φασὶ πρώτην γυναῖκα βασιλεύσασαν ὁμώνυμον αὐτῇ τὴν χώραν κατασῆσαι. Fuit itaque Buſiris, patre Neptuno, matre Libye, quæ Epaphi filia fuit, qui Iouis. Eam autem quum mulierũ prima regnare adgreſſa eſſet ſuo de nomine regioni nomẽ indidiſſe proditum eſt. ¶ Ac feſſos opibus ſolaſ amicis.) Vetera aliquot exẽplaria legunt, & feſſos: ſed magis placet, ac: quia ſequelam quandam cum properatione ſubinuit. Eſt &, amicos, legere in codi. aliquot antiquis: vt ſit, feſſos amicos. Sed, amicis opibus, hoc eſt charis, gratis, & optatis, lõge magis placet. ¶ Genus alto à ſanguine diuũ.) In codici. aliquot antiquis, à ſanguine Teucri, legitur. Sed enim magis placet diuum: vt perſuaſurus diuinos honores celebrandos in honorẽ patris, idem ipſi ſibi ſperarẽt, qui genus à Dis, duceretur. Et in antiquioribus codicibus dubio procul, diuom, habetur. ¶ Ni fallor.) In antiquis codi. niſi fallor. Sed monoſyllabum venuſtius. ¶ Gętulis agerem ſi Syrtibus exul.) Gętulis cum æ, diphthon. prima ſyllaba ſcribi dictum. Eſt vero &, exſul: tam ex aliquot codicib. quàm ex antiquorum marmorum teſtimonio, ac veterum grãmaticorum præcæptis, per x, & ſ, ſcribendum: idq; non eo abuſu quo maxſumus, auxſilium, Alexſander, & huiuſmodi pleraque in Veterum monumentis notata ſuperius memorauimus. Sed quia Terentij Scauri, Capri, & quorundam veterum grammaticorum præcæptum eſt, exſul, cum litera ſ, poſt x, ſcribendum, vt ſcilicet nominis quod inſertum eſt, vix appareat. Siquidem exſul, extra ſolum, eſſe ſignificat. Quod vero intermitti cœperit, & in hac dictione, & in alijs nonnullis, inde factum, quia Thuſci, natura linguæ ſuæ ſ, literam, raro exprimerent. Apud Latium vero, vnde Latinitas dicta, & vbi orta, & maior populus, & magis egregiis artibus pollens. Capri ipſius teſtimonio, fuere Thuſci, quos nos plurimum ſumus imitati. ¶ Et vrbe Mycene.) In codicib. aliquot antiquis, Mycenæ, cum diphthongo. In aliquot, Mycena, legitur. Sed ſiue, Mycene, legendum velint, vt apud Iuuenalem, Vetus Thebe: ſiue declinationem mutatam, vt grammatici tradunt: vt in erudito quodã carmine, Mycena Ditis: aliorum ſit iudicium. Nam Priſcianus inueniri quędam, ait ſingulariter prolata idem ſignificãtia, Virgilius quinto Argolicoue mari deprenſus, & vrbe Mycena. Mihi ſane mirifice placet, quod in Romano codi. legi, Mycenis: figura eloquutionis admodum eleganti. Erant & alij codices, in quibus Mycenis, legebatur, numero multitudinis: ſed imperitorum hominum iniuria contaminati ſunt, vltima abraſa ſyllaba. ¶ Ergo agite, & cuncti lætum celebremus honorem.) In antiquis codicibus tranſpoſitis dictionibus, & lętum cuncti celebremus, habetur. ¶ Atq; hæc me ſacra quotannis.) In antiquis aliquot codicibus, mea ſacra, legitur: à me. ſ. inſtituta. Sed quia ſubſequitur, ferre: magis placet, me ferre. Eſt &, quot, annis, diſtictis dictionibus vt in veterum monumentis, Centeni quinquageni, quot annis, darentur. & alia huiuſmodi.

Præterea ſi nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiisq; retexerit orbem,
Prima citæ Teucris ponam certamina claſſis.
Quiq; pedum curſu valet: & qui viribus audax,
Aut iaculo incedit melior, leuibúſve ſagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cæſtu:
Cuncti adſint: meritæq; expectent præmia palmæ.
Ore fauete omnes, & cingite tempora ramis.
¶ Sic fatus, velat materna tempora myrto, POETA
Hoc Helymus facit, hoc æui maturus Aceſtes.
Hoc puer Aſcanius, ſequitur quos cætera pubes.
Ille è concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterua.
Hic duo rite mero libans carcheſia Baccho
Fundit humi, duo lacte nouo, duo ſanguine ſacro,
Purpureoſq; iacit flores, ac talia fatur:
¶ Salue ſancte parens, iterum ſaluete recæpti ÆNEAS
Nequidquam cineres, animæq;, vmbræq; paternæ.
Non licuit fineis Italos, fataliaq; arua.
Nec tecum Auſoniũ (quicunq; eſt) quærere Tybrim.

SERVIVS.

¶ Si nona diem mortalibus almum.) Non de die qui certus eſt, dubitat: ſed de ſerenitate. Vnde paulo poſt, Serena iã luce. Et ſciendum quia apud maiores vbi quis fuiſſet extinctus, ad domum ſuam referebatur. Vnde eſt, Sedibus hunc refer ante ſuis. & illic ſeptem erat diebus, octauo incendebatur, nono ſepeliebaſ. vnde Horatius, Nouendiales diſſipare pulueres: Iure etiam ludi qui honorem mortuorum celebrãtur, nouendiales dicuntur. Sciendum quia etiam domi ſuæ ſepeliebantur, vnde orta eſt cõſuetudo, vt dij penates in domibus colantur. ¶ Prima.) Re vera prima. Nam cętera, non eo quo dicit ordine editurus eſt. ¶ Viribus audax.) Hoc ad oĩa ptinet. ¶ Aut iaculo icedit melior, leuibuſve ſagittis.) Id eſt iactu velociũ ſagittarum: vt vacet ve. Sic iſta iũxit in nono, Inſidijs iaculo & lõge fallente ſagitta. Ideſt iaculo longe fallentis ſagittę. Nam nõ exibuit iaculatores. ¶ Crudo cęſtu.) Aut crudeli, aut duro. Cęſtus autem per diphthongum pugilum arma ſignificat. habet etiam pluralẽ numerũ, & eſt quartę formę. Nam ceſtus ceſti numeri tãtum ſingularis, ſine diphthõgo balteum Veneris ſignificat. ¶ Pręmia palmę.) i. virtutis: à pręcedenti quod ſequitur. ¶ Ore fauete.) Apto ſermone vſus eſt, & ſacrificio & ludis. Nã in ſacris taciturnitas, in ludis neceſſarius fauor eſt, quẽ propter plauſum futuris ſpectatoribus dat. Fauet autẽ ore qs etiam per taciturnitatem. Horatius, Fauete linguis carmina nõ prius audita muſarũ Sacerdos. ¶ Cingite tempora ramis.) Ex Romano more. Nam feſtis ludis omnis ętas coronata ſpectabat, quod oſtendit per Æneam, Aceſtẽ, Aſcanium: per quos omnẽ demonſtrat ætatem. ¶ Materna myrto.) Vel quaſi filius, vel quaſi Veneris ſacrificatur* marito. ¶ Hoc Elymus facit.) Princeps Troianorum, qui dicitur tres in Sicilia cõdidiſſe, ciuitates, Aſcrã Entellam, Egeſtam. ¶ Æui maturus) Honeſtius quàm ſi ęuo maturo diceret. ¶ Rite.) Secundum ritum ſacrificii, quod exigebat vt liberet de mero Baccho, ideſt puro. ¶ Carcheſia.) autem genus poculorũ. ¶ Humi.) Terræ. ¶ Lacte nouo.) Aut ſtatim mulcto: aut poſt fœtum, quod coloſtrum dicitur neutro genere. ¶ Sanguine ſacro.) Victimarum: vt diximus ſupra. Et notandum quia partim quaſi mortuo pari numero ſacrificat: partim impari, quaſi deo: vt, Cedit quinas de more bidentes. Nam legimus, Numero deus ĩpare gaudet. ¶ Purpureoſq; iacit flores.) Ad ſanguinis imitationẽ, in quo eſt ſedes animæ. Sic in ſexto, Purpureos ſpargam flores. Item, Purpureaſq; ſuper veſtes velamina nota, ſcilicet vt ſupra diximus, vt ſedis ſuæ cognoſcat imitationẽ. ¶ Salue ſancte parens.) Salue & vale ſm Varronem in logiſtoricis ſynonyma ſunt. Vnde his & in ſalutatione vtimur, & in execrationibus: vt, Valeãt qui inter nos diſſidiũ volunt. Vnde etiam hęc mortuis dicimus: non quod eis optemus ſalutem, in quibus nulla eſſe põt: ſed vt ſignificemus nos ſic digredi, vt oſtẽdamus eos nunq; in noſtram cõmunionem eſſe vẽturos. ¶ Iterũ) Hic diſtinguẽdũ. Nam quo tempore ſepelijt eum, dixit ſine dubio ſalue & vale. ¶ Recępti Nequicquã cineres.) Cineres pro ipſo patre poſuit: ac ſi diceret, ſalue pater de Troia liberate ſine cauſa. ꝓpter quod ſequitur, Non licuit fines Italos fataliaq; arua. Alij ad hiſtoriã ſupradictã referunt diſtinctione mutata, vt dicãt, Recępti iterum cineres ſemel ex Troia, ſemel à Diomede:

qui dicitur oſſa eius eruta cum Palladio reddidiſſe. Nequicquã autẽ ſecundũ Epicureos, qui dicunt oĩa perire cũ corpore. ¶ Animæq;, vmbræq; paternæ.) Vocatiuus pluralis eſt. Nam Plato, & Ariſtoteles & oẽs periti dicunt in homine eſſe quatuor animas: Vnam vitalem, vt in vermibus: qui tantũ mouẽtur. Aliam ſenſualem, vt in mutis animalibus: in quibus eſt ſenſus & timoris & gaudij. Tertiã intellectualem, vt in hominibus: qui & cogitare & recte iudicare poſſunt. Eſſe etiam quartam infra oẽs, quæ phyſice vocatur: vt eſt in herbis & in arboribus, quæ etiam motu carẽtes, vitam tamen habent. Nã & naſcuntur, & creſcunt, & pereũt. Vnde eſt, Atq; interfice meſſes. His rebus colligitur hominem harum omnium animarum eſſe participem. Vnde Sallust. ait, Alterum nobis cum dijs, alterum cum beluis cõmune eſt. De vmbris autẽ facilis eſt probatio. Nam ſi quatuor ſunt animę, ſequitur vt tot ſint vmbræ: vt ſi quis inter duas ſtet lucernas, geminam vmbram creat. Hoc autem de animis etiã Lucretius aſſerit: ſed nõ tãtum veritatis ſtudet, quantum ſectæ Epicureæ. Alij iſta fugientes, dicunt animæ & vmbræ genitiuum eſſe ſingularem, vt ſit, cineres vmbræ & animæ paternę: quod non valde probandũ eſt. Nec enim vmbra aut anima cineres habent. ¶ Quicunq; eſt.) Tedio longę nauigationis hoc dicit.

DONATVS.

¶ Pręterea ſi.n.d.m.al. Aurora.e.&c.) Præſtruxit omnia, & edixit diem ludorum. ſic tamẽ ſi aeris etiam temperies proueniret, & non proximum ſatis, nec ſatis lõgum. vt medium tempus nõ haberet diuinæ expectationis tædium, & tamen maiorẽ celebritatem poſſet acquirere. Nono, inquit, die ludos exhibebo, ſi conſentientibus elementis alma luce ꝑuenire potuerit. Almum diẽ, tranquillum debemus accipere, quia nauale certamen fuerat habiturus, pro quo tranquillitas pelagi fuerat neceſſaria. Inſinuat dehinc futura certaminum genera, vt vnuſquiſq; maiori ſtudio ante tempus accenſus veniret ad diem. percurrit hæc, in quibus eniteſceret virtus, potiusq̃; ludorum turpium corruptione ſordeſceret. non edicuntur mimi, qui ſolis inhoneſtis & adulteris placent. per illos enim diſcitur, quemadmodum illicita fiant, aut facta noſcantur. non edicuntur ſaltationes fluxę, in quibus ſaltator ille eſt melior, qui perditoꝝ indicio membroꝝ virilium robur in ſaltationem verterit, nõ edicitur funis futura temeritas, cuius anguſtum iter ac pendulum in periculum magis quam ſalutis ſecuritatem deuexum eſt. omittit hæc vir fortis & egregius. nihil eũ iuuat illorum, quæ ſcitis, illis exhiberi, quibus poſſunt placere, cum fiant. Iccirco autem primo aeris trãquillitatem pronuntiauit eſſe neceſſariam, ꝙ in mari habiturus nauale certamen (vt dictum eſt) placiditatis debuit habere ſuffragium. Incipit iam proferre certaminũ genera, ſed cũ cõditione tẽporis, ꝓpter aerẽ incertum. ¶ Prima, inquit, citę.t.p.c.c. Secunda. Quiq;.p.c.v. Tertia. Et qui viribus aud.x. Quarta. Aut iaculo in.m.l.ſ.) Quĩta. Seu crudo fidit.p.c.c.) Enumeratis ſpectaculoꝝ generibus ait. ¶ Cũcti adſint.m.q;.e.p.p.) Adſint oẽs, qui hęc ſubire voluerint, ſperantes digna pro ſuis virtutibus p̃mia, & ꝓbaturi verũ iudiciũ palmæ. expectent poteſt ſignificare ſperent, poteſt, & videant. ¶ Ore fauete oẽs, &.c.t.r.) In ſacris ore fauete, eſt ſilentiũ cõmodate. ſignificat hic, ore fauete, exclamationibus lętis fauorem commodate. ¶ Sic fatus velat materna tẽpora myrto.) Myrto materna, nõ coronis infamibus. ¶ Hoc helymus.f.h.ę.m.a.hoc.p.a.) Vſqueadeo honeſtiſſimũ fuerat factũ, vt dignitati ſinguloꝝ, & oibus ętatibus conueniret. fecit denique Æneas, fecit Helymus. aceſtes quoq; maturus ſenio & grauis nõ habuit indignũ, quod religione potiusq̃; luxuria cõſtabat effectũ. nõ dubitauit Aſcanius imitari maiores, nec putauit ſeſe erraturũ, ſi ſequeretur factum patris & ſtudium honeſtoꝝ. ¶ Ille ẽ cõcilio.m.c.m.l.&c.) E, concilio ibat ad tumulũ patris cum ingẽti numero deductoꝝ. ¶ Hic.) Hoc eſt vbi ſepulchrũ patriũ fuit. ¶ Duo rite.m.l.&c.) Carcheſia, nomẽ eſt poculoꝝ. Duo, inquit, carcheſia mero Baccho plena, hoc eſt vino incorrupto terræ infundens. ¶ Duo lacte.n.d.ſ.ſ.) Terræ iſundens, & ad vinum pertinet, & ad lac, & ad ſanguinem. omnia enim ſimul fuſa ſunt. hæc mortuoꝝ ſacrificiis exhibẽtur. ¶ Purpureosq; iacit flores.) Et hic color florum ſepultis congruit. fudit, & iacit largum animum exhibentis oſtendunt, & ſpecierũ maximam copiam. ¶ Ac talia fatur. Salue.ſ.p.iterum.) Iterũ ideo quia hęc fuit ſecunda poſt illam, qua cũ ſepeliretur ſalutatus eſt. quod autem ait, ſancte, & non dixit care, vt in ſecundo libro meminimus poſitũ, Ergo age care pater ceruici iponere noſtrę, hoc ſic intelligendũ eſt. illic enim cum vno loquebaẽ, & cũ eo, à quo nollet ſeparari. Hic cũ eo loquiẽ quem religione nimia noluit mortuum dicere, ſed receptum volebat inter deos nam & in libro tertio, quũ finem vitę eius apud Didonẽ referret, ait. Hic me pater optime feſſum deſeris. duxi te, inquit, & deſeruiſti me. nõ dixit mortuus es, & in quarto libro, hoc tenuit, quum diceret. viſa dehinc coelo facies delapſa parentis Anchiſę. ſancte ergo cum dijs conueniat, patrem ſuum numinibus iunxit, hoc fecit filius religioſo affectu & hominum more, qui præcipuos viros migrare potius dicũt, q̃; interire, moriẽdo. ¶ Iterum ſaluete recępti Nequicq̃.c.a.v.q;.pa.) Animæ & vmbræ non eſt noiatiuus pluralis, ſed genitiuus ſingularis. ſalutauit enim cineres animæ & vmbrę patris ſui. Nõ ergo ſequamur eos, qui putant Anchiſen plures vmbras & multas animas habuiſſe. Nequicq̃; rurſum recępti cineres, qa inimicorum manibus dicuntur erepti, & iterũ rurſum filij opera conditi, quod beneficiũ quũ non ſenſerit mortuus, nõ fruſtra poſitũ eſt, nequicq̃;. huius facti poeta meminit in quarto libro. nam ex perſona Didonis dixit. Nec patris Anchiſæ cineres, maneſue reuelli. Ex perſona filij bene poſitum eſt, nequicquam. ille enim viuo potius obſequi q̃; mortuo voluit. ¶ Nõ licuit fines italos.f.q; ar. Nec.t.a.q.eſt.q.ty.) Hoc tẽpore mortis eius oſtenditur doluiſſe. In tertio enim libro, quũ de eius caſu loqueretur, hoc dixit. heu tantis nequicquam erepte periclis, nequicquam cur illic dictum ſit, hic patefecit. non obtinuit enim patre incolumi ad Italiam ꝑuenire, quod quia non ꝑuenit, & hic ingemiſcit.

ASCENSIVS.

¶ Præterea ſi nona.) Præter epulum, quod ad tumulũ patris daturus eſt, pollicetur ludos funebres conſtituere. de quibus & eorum origine diſerte diſſerit Lãdinus, vt ad finem huius lectionis videbimus. Donatus vero dicit ſic. ¶ Nona diem.) Præſcripſit tẽpus ludorum, ſi tãtum aeris temperies eſſet: & ad ipſum nec nimis propinquum, vt poſſet præparari celebritas: nec nimis longinquum, ne haberet diutinæ expectationis tędium. ¶ Almum.) Tranquillum debemus accipere. Edixit autem ludos nõ impudicos, vt Mimi ſunt: ſed fortes, & quibus virtutes in homine accẽdunẽ. ¶ Spectent.) Vel videant vel ſperent. ¶ Merite.) Pręmonet ꝙ recto iudicio attribuetur palma. ¶ Ore faue.) In ſacris hoc ſignificat indicere ſilentium: hic vero admonet, vt lætis clamoribus fauorem accõmodẽt. ¶ Hoc Helymns.) Aceſtes & Aſcanius, quia omni ætati congruebat. ¶ Iterum.) Nam primo ſalutauerat quum ſepelijt. ¶ Sancte.) Vt ſignificet inter deos recęptum: nã in ij. libro, quia viuus erat. & ab eo minime diuelli volebat, nõ ſancte dixit, ſed clare. ¶ Animæq;, vmbręq;. Caſus genitiuus eſt in ſingulari. ¶ Rurſus.) Quia inimicorum manibus fuerant effoſſi, & iterum ſua opera conditi quod beneficium, quum nõ ſenſerit mortuus dixit, Ne quidquam: & bene dictũ eſt ex perſona filij, qui viuo, q̃; mortuo, beneficium pręſtare maluiſſet. ¶ Nõ licuit.) Propter quod in iij. dixit, Heu tantis Nequidquã erepte periclis.

Mimi ĩpudici.

¶ Ordo autem eſt. Pręterea.i. pręter ea quæ dicta ſunt.i. præter epulum datum: ſi.i. poſtquam; aurora nona.i. nono loco oritura extulerit mortalibus diem almum.i. nutritiuum, & cõſeruatiuũ aut potius, trãquillũ, & ludis accõmodum: & retexerit.i. aperuerit, & patefecerit radijs.ſ. ſuis: orbem.ſ. prius occultum tenebris nocturnis: hoc eſt, quum primũ ſeptimus dies illuxerit nobis; & ſerenitatem oſtenderit: ego ponam Teucris.i. Troianis: prima certamina.ſ.ẽ quatuor: claſſis.i. nauis: citę, ideſt cito impellendę: vt quę primam metam cõtigerit, victrix ſit: quiq;.i. & qui: & ponam, ſup. certamina ei, qui valet curſu pedũ, & qui audax eſt viribus.i. confidit viribus ſuis: luctando cęſtibus, aut reſiſtẽdo currentibus, aut qui incedit meliori iaculo.ſ. ex arcu emiſſo: ve, pro vel: ſagittis leuibus, ſeu, ſup. ei qui fidit committere pugnam: ceſtu.i. armatura manuum, à cædendo dicta: crudo.i. ex corio crudo, inſuto plumbo: hoc eſt, conſtituam quadruplicia certamina nauium, pedum, arcuum, & cęſtuum: hoc eſt, manuũ, & brachiorum: cuncti.ſ. qui aliqua re pręſtant: adſint, & expectent præmia palmæ; meritę.i. quam meruerint, quia non fraudabuntur. Fauete omnes ore, ideſt tacite oſtẽdite fauorem, & ciugite tempora veſtra.i. capitum veſtrorũ: ramis.ſ. funebribus, hoc eſt myrteis. Ipſe fatus ſic, velat: quod plus eſt, q̃; ſi cingat: exẽplo ergo alios cohortatur tempora.ſ. ſua: myrto materna.i. quę eſt in honore & tutela Veneris, matris ſuę. Helymus, vir ille nobilis Troianus, facit hoc.i. eãdem rem.i. etiam tempora ſua velat myrto: & Aceſtes maturus ęui.i. qui æuum ſuũ maturabãt, facit hoc: & puer Aſcanius facit hoc: quos.ſ. ꝓceres & primores: cętera pubes (qa Aſcanius etiam de pube erat) ſequitur.i. imitatur idem faciens. Ille.ſ. princeps Æneas, ibat ẽ conſilio.i. cœtu & cõcione: cũ multis millibus.ſ. hominum: niſi ſit millibus, pro militibus: ſed poterãt eſſe multa millia, eo ꝙ Siculi aderãt: ad tumulum.ſ. Anchiſæ: ibat (inquit) medius & hoc magna caterua comitãte: & ipſe libans.i. ſacrificans:

Ordo.

crificans: hic.i.quum eſſet ad tumulum: fundit.i.effundit: rite.i.ſecundum ritum ſacrificij: duo carcheſia.i. pocula: mero Baccho.i. in qbus erat merum.i.purum vinũ: humi.i.in humum, & fundit duo, ſup.carcheſia: nouo.i.recens mulſo, lacte: & duo.ſ.carcheſia plena, ſup.ſanguine ſacro.i.victimarum mactatarũ (Seruius iterum dicit, coloſtrũ, neutro genere dici: ſed in Bucolicis oſtẽſum eſt etiam, coloſtram, genere fœminino reperiri. & iacit.i.pijcit in tumulum: flores purpureos.i.ſanguinei coloris: quia talibus omnibus, oblectatur anima in corpore degens: ac fatur talia, O ſancte (quia in deorum numerum aſſumptus es) parens, ſalue (põt dici, ſalue iterum, vt docet Donatus) & ſaluete cineres: &.i.ſimul animæ paternæ.i.qbus coniuncta aliquando fuit anima paterna: & vmbræ paternę.i.quibus aſſociata fuit vmbra paterna, & ita genitiui ſunt ſingulares, vt Donatus vult, quod & mihi placet: quãuis Seruius philoſophetur, aſtruẽs multas eſſe vnius aĩas, ac vmbras: vt ſit ordo, Saluete aĩę: & vmbræ paternę: ſed neq; animam, neq; vmbram ſe recepiſſe ſignificat Æneas: quum aĩam, apud ſuperos: vmbrã, apud inferos, deputet: verum cineres, qui fuerunt aliquando receptacula aĩę, & vmbrę paternę. Nõ licuit, dolẽtis interrogatio.q.d.atqui non licuit mihi: quærere tecũ.i.te comite: ſicut dixerat, Nec nate tibi comes ire recuſo, fineis Italos.i. Italicos: & arua fatalia.i.à fatis nobis promiſſa: & Tybrim Auſonium.i.qui defluit per Auſoniam: qcunq; eſt, quod addit ꝑpter tædium longæ inquiſitionis: q.d.credo equidem, ex quo ꝓmiſſus eſt nobis, Tybrim eſſe in Auſonia: ſed qa tandiu quærit, nec inuenitur, nõ poſſum certi quidquam de eo dicere. Landini, de ludorum inſtitutione, verba ſunt hęc. Certamina, mos fuit apud priſcos, vt in honorem maximoꝝ viroꝝ, preſertim eorum qui in bello oppetiſſent, funebres ludi exhiberentur. Fueruntq; primę inferiæ, vt ex captiuis nõnulli ad tumulum mactarentur: hinc gladiatoꝝ munus originem ſumpſit. Primi autẽ ludi funebres, quoꝝ memoria extet inſtituti ſunt ab Hercule, in honorẽ Pelopis, eius ataui, & Ioui conſecrati, dictiq; ſunt Olympici: quia apud Olympũ Arcadiæ montẽ, celebrabantur in Piſeis finibus: hos itermiſſos Iphitus eius filius inſtaurauit: hinc initium habuit prima Olympias. Hi ludi, iam expleto quarto anno, qnto incipiente agebãtur. Primus in illis, ipſe Hercules coronatus eſt. Qui quum à bello ad ſacra cõuerſus eſſet, etiam à dijs (ſm Diodorum) munera accępit, à Minerua peplũ: à Vulcano, clauam & thoracẽ. Dedit Neptunus, equum: Mercurius, enſem: Apollo, arcum, & illo vti docuit Ceres parua myſteria, ad purgandam centauroꝝ cædem, illi oſtendit. In his ludis, victores, oleaſtro coronabãtur. Secundi fuere Phocenſes, poſt Pythonem ſerpẽtem, ab Apolline cęſum, in Apollinis honorem cõſtituti. Eratq; victoribus corona ex lauro. Tertii Achei.in Iſthmo, ob idq; Iſthmici dicti in honorẽ Palęmonis quem Latini Portunũ noĩant, qui ex Melicerta hoĩe, deus marinus effectus eſt. In his, corona ex pinu victoribus decernit. Quarti Argolici.qui Nemęi, à Nemęa ſylua noĩantur, in Archemori honorẽ inſtituti ſunt. Hic enĩ puer Lycurgi filius fuit, & Opheltes appellatus. Verum à nutrice, dũ fontem Argiuis in Thebanum bellum ꝓficiſcentibus indicaret, temere humi relictus à dracone ictus perijt. Argiui aũt, in patris ſolatiũ illi ludos iſtituerunt: & quia principium facti inde cœptũ eſt, pro Ophelthe Archemorum appellarunt. Eſt illis corona ex Apio, vel vt ex herbę humilitate ætas infantilis exprimeretur; vel, quia in Apio iacens, extinctus ſit. Hæc igitur erant præcipua genera ludorum in Græcia, quamuis & plerįq; alij extarent, vt in Attica, vbi celebrabant ludos Mineruæ, in Ægina, Æaco: in Arcadia, Lyceo Ioui, Theſpijs Amori, Oropi, Amphiarao, Argis, Iunoni: & alibi alijs.

PIERIVS.

¶ Aut iaculo icedit melior, leuibus ve ſagittis.) In anti. leuibuſq; atq; id expoſitiue poſitũ. ¶ Seu crudo fidit pugnam cõmittere cæſtu.) In antiquis aliquot codicibus, tranſpoſitis verbis legit, Seu pugnã crudo fidit: quod in medio relinquimus, eorum, qui arcanam hanc muſicam adamant, iudicio perpendendum, ita ẽt quod ſubſequitur tranſpoſitis tãtum dictionibus variatum. ¶ Et cingite tempora ramis.) Quod in Roma. codice, & aliquot alijs ita habetur, & tempora cingite ramis: nempe ad ſimilium ſyllabarũ concurſum euitãdum, te, tem, & ra, ra, Verũ huiuſmodi ſyllabarum homophonię plerunq; de iduſtria fiunt à poetis, vt eo loco, Et nos phas extera quærere regna, de quo ſuperiore libro dictum.

¶ Dixerat, hęc adytis quũ lubric⁹ anguis ab imis POE.
Septem ingens gyros, ſeptena volumina traxit
Amplexus placide tumulum, lapſuſq; per aras
Cœruleæ cui terga notæ maculoſus ab auro
Squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
Mille trahit varios aduerſo ſole colores.
Obſtupuit viſu Æneas, ille agmine longo
Tandem inter pateras, & læuia pocula ſerpens,
Libauitq; dapes, rurſuſq; innoxius imo
Succeſſit tumulo, & depaſta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori inſtaurat honores,
Incertus genium'ne loci, famulum'ne parentis
Eſſe putet, cædit quinas de more bidentes,
Totq; ſues, totidem nigrantes terga iuuencos,
Vinaq; fundebat pateris, animamq; vocabat
Anchiſæ magni, maneſq; Acheronte remiſſos.
Necnon & ſocii, quæ cuiq; eſt copia, læti
Dona ferunt, onerantq; aras, mactantq; iuuencos.
Ordine ahena locant alii, fuſiq; per herbam
Subiiciunt verubus prunas, & viſcera torrent.

SERVIVS.

¶ Lubricus anguis.) Labilis. alias locum dicit: vt, Per lubrica ſurgens. ¶ Septem ingẽs gyros.) Loci genium per magnitudinem vult probare. Nullus enim locus eſt ſine genio: qui per anguem plerunq; oſtenditur. Perſius, Pinge duos angues: pueri (ſacer eſt locus) extra Meiite. Sane hunc locũ de Homero ſumpſit, qui inducit Græcos apud Aulidem omen futuri decennalis belli ex ſerpẽte collegiſſe: qui etiã matrẽ cõſumpſit nouẽ pullis comeſis. Ita ergo nũc ẽt Æneę omẽ ſui erroris oſtenditur ſeptẽ gyris. Nam ſeptimus ei annus eſt finis erroris: & eſt optimũ figmentũ. Annus enim ſecũdum Ægyptios indicabat ante inuentas literas picto dracone caudam ſuã mordente: qa in ſe recurrit. ¶ Gyros.) Nomen legimus: verbum exinde non inuenimus. ¶ Placide.) Repens quiete. ¶ Cęruleæ cui terga notæ, maculoſus & auro Squamam incendebat fulgor.) Cæruleæ notæ, & fulgor auro variatus incendebat.i.illuſtrabat. ¶ Agmine longo tandem.) Poſt illos gyros tandem longo repere cœpit. Agmine, ideſt impetu. ¶ Serpens.) Participium eſt, non nomen, ac ſi diceret repens. ¶ Libauitq; dapes.) Leuiter guſtauit epulas ſuperpoſitas, quæ ſilicernium dicuntur: quaſi ſilicernium, ſuper ſilicem poſitum. ¶ Depaſta altaria.) Non à ſe. Nam ſupra ait, Libauitq; dapes. Sed hoc dicit, tandiu permanſit, quandiu cuncta aris ſuperpoſita flamma cõſumeret. ¶ Geniumne loci.) Quia (vt ſupra diximus) nullus locus ſine genio eſt. ¶ Famulumne parentis.) Fuit enim hæc maiorum cõſuetudo, ſicut hodieq; apud Indos eſt, vt quotiẽs reges moriebant, cũ his dilecti equi vel ſerui, & vna de vxoribus charior incenderent. Inter quas de hoc ipſo erat magna contẽtio. Poſſumus ergo famulum, ſeruum ſepultum cum Anchiſa accipere, aut ꝑ Apotheoſim deum oſtendit effectum Vnde ei famulũ dat quaſi miniſtrũ. Singula enim numina habent iferiores poteſtates miniſtras vt Venus Adonim: Diana Virbiũ. Aut certe ſecundũ Pythagorã dicit, qui primus deprehẽdit de medulla hominis, quæ eſt in ſpina, anguem creari: qđ ẽt Ouidius in qntodecimo metamorphoſeos dixit, loquente Pythagora. ¶ Nigrãtes.) Nigra terga habẽtes. ¶ Maneſq; Acheronte remiſſos.) Aut veniẽtes de Acherõte ad hanc parentationẽ: aut certe remiſſos Acheronte, qui iam in Acherõte nõ eſſent poſt Apotheoſim factã, ideſt, poſt diuinitatis cõfirmationem.

DONATVS.

¶ Dixerat hæc.) Mox, vt locutus eſt talia, hæc ſequuta ſunt. ¶ Adytis cum lubricus anguis ab imis &c.) Adytis, inquit, nõ ſe pulchro præceſſiſſe anguem, vt cõfirmaret Anchiſen dijs eſſe cõiunctum. Adyta enim deoꝝ ſecreta ſunt, quæ nondum ſacrati ingrediẽtes tẽpla, noſſe nõ poſſunt. magnitudinẽ eius & decorem qua cauſa deſcripſerit, poſſumus ęſtimare. Debuit.n.magnũ aliquod & pulchrũ inde ꝓcedere, vbi ꝑſonę potioris reliquię tenebant. ¶ Obſtupuit viſu Æneas.) Quis.n.non miraretur nouũ viſum & magnũ? ¶ Ille ag.lõ.) Agmen dicit quo naturaliter ipellitur ſerpẽs, vt loco moueat. anguis ergo ſerpebat agmine. ¶ Tandem

dem iter pateras &c.) Miracula alia, nõ timuit anguis ipſe, cũ ſeſe ferret, pſentium hoium cætum, ſumpſit ad victũ, quod voluit, & eo vnde pceſſerat, remeauit inoxius. color eius & ſplendor iccirco ſpeciei cœleſti cõparatus eſt, vt oſtenderetur non ex illis eſſe, quorũ deteſtanda natura eſt, & ſaluti hoium infeſta. deniq; vt dictũ eſt, pceſſit in cõſpectũ populi præſentis. & amplexibus placidis tumulum circundedit. ex aris vſurpauit, quę voluit, & nullo hoium læſo remeauit. ☞ Hoc magis in. ge. in. ho. Incertus &c.) Cum miraretur Æneas nec ſcire euidẽtius poſſet qs eſſet ille, cur in lucem & in humanum conuentũ tã facile pceſſiſſet, q qi eſſet ſtrepidus, q tractu ſuo ambiſſet tumulũ toties, q deguſtaſſet ea, quæ appoſita fuerant, & depaſta reliqſſet, ac rediſſet inoxius, in ipſo incerto raptus eſt, aliqd eſſe diuinum. hoc magis. hoc eſt, iccirco repetit honores patrios, quos diſpoſuerat ſacto iã fine concludere, hoc eſt à medio actu ad initiũ redit incertus, geniumne loci famulum ne parentis eſſe putet. hoc qm non potuit verius æſtimari cõiectura ſuſpicantis nõ vacuum iudicatũ eſt, aut enim genius loci putabatur, aut famulus patris, non anguis ſed in anguem cõuerſus. ☞ Cædit quinas de more bidentes &c.) Hæc faciebat, q putaret relaxatis egreſſibus aĩam patris eſſe pſentẽ, & hoc ſuſpicione colligebat Æneas, vt acta repeteret, & vocaret aĩam patri, ecce vnam vocat Anchiſæ, vnde manifeſtius pbat, quod ſupra tractauimus, genitiuũ eſſe ſingularẽ, nõ noiatiuum pluralẽ, quum dixit, animæq;, vmbræq; paternæ. ☞ Necnon & ſocii &c.) Obſequebant & ſocij, vt poterant ſinguli. hoc enim Anchiſæ meritum exigebat, & honorificẽtia filij præſentis perfectis ſolemnibus. ☞ Ordine ahena locant alij &c.) Militaris iſta ciborum accuſatio eſt, aut ad ſacrorũ ptinẽs ritum. nam in octauo libro ait, Viſcera toſta ferunt taurorum.

ASCENSIVS.

☙ Dixerat, hæc.) Poſt preces Æneę ſignificauit ſe Anchiſes eis dignum emittendo ſerpentem, diuinitatis ſuæ indicem, quo viſo, & ipſo, & ſocij eius ſacrificia, iſtaurabãt. de qua re dicit Dona. ſic. ☞ Agmine.) Dixit agmen, quo naturaliter impellitur ſerpẽs. Pulchritudo & innocentia ſerpentis, rem cœleſtem, & non noxium animal, ſignificat: propter quod magis honores inſtaurauit. Hęc ille. ☙ Ordo eſt Æneas, ſupple dixerat hæc: quæ. ſ. pręmiſſa ſunt, ſupple tũc: quum. i. quando: anguis lubricus. i. faciliter elabens, propter pingue cuti adhærens: traxit exiſtens ingens. i. valde magnus traxit (dico) ab imis adytis. i. ſacrarijs, & penitioribus ſepulchri locis, ſeptem gyros, & ſeptena volumina, ideſt conuolutiones, colligendo ſe in ſpiras, ſeu anulos ſuos: amplexus, ideſt amplectens: tumulum. i. ſepulchri tumorem: placide. i. ſine feritate, & lapſus, ſupple eſt, per aras, ſcilicet Anchiſę, iam extructas: cui, ſcilicet angui, notæ, ideſt maculæ: cœrulęę. i. cœrulei coloris, ſupple incendebant terga: & fulgor maculoſus auro. i. ſimilis fulgori auri: incendebat, ideſt reſplendere faciebat: ſquamas, ſcilicet eius ſic: ceu, ideſt veluti: arcus, ſcilicet cœleſtis, qui & pluuius dicitur, & iris. trahit nubibus, mille varios colores: ſole exiſtẽte aduerſo, ideſt oppoſito: Æneas obſtupuit viſu, ideſt quum id videret: ille, ſcilicet anguis: ſerpens. i. repens: longo agmine, ideſt impetu & volumine membrorum: tandem, ideſt nouiſſime: inter pateras, & pocula leuia, ideſt polita: q;, pro ideſt ſimul libauit, iſteſt purum deguſtauit: dapes. ſ. Anchiſæ oblatas, & innoxius, ideſt nulli nocens, ſucceſſit rurſus tumulo imo, ideſt in tumulum imum, & liquit altaria depaſta, ideſt dapes, quas in altaribus depaſtus erat ignis: aut denegat, vt ſit depaſta, ideſt non abſumpta, ſed ſolummodo libata: nam ſi abſumpta eſſent, non dereliquerentur, Æneas inſtaurat, ideſt augmentat: genitori, ideſt patri ſuo Anchiſæ, honores incœptos, ideſt ſacrificia in honorem eius inchoata: hoc. i. propter hoc, aut tanto magis exiſtens incertus: ne, pro an: putet genium, ideſt deum generationis, & principium generis (Porphyrius genus vocat) loci, ſcilicet illius: ne, pro an: famulum parentis, ideſt an eſſet deus loco illi præſidẽs: An Anchiſæ ſpecialiter in famulum addictus: cędit. i. mactat: qnas. i. qnq; nifi ſit vtriuſq; ſexus: quinas bidentes, ideſt oues: de more. ſ. ſacrificantium, & tot ſues. i. porcos: & totidem. i. etiam: biſquinos iuuencos. i. iuniores boues nigrantes terga. i. habentes terga nigra: quia is color manibus gratus: & fundebat vina pateris. i. p pateras: aut potius, cum pateris: quia inferis, omnia cõſumenda offeruntur: vnde in. vj. de funere Miſeni, Congeſta cremant thurea dona dapes fuſo crateres oliuo. & vocabat ſepulchris. i. ad ſepulchra, animam magni Anchiſę: & manes Anchiſę magni. i. in deorum numerum aſſumpti: remiſſos. i. relaxatos: Acheronte. i. à lacu infernali: necnon, ideſt & etiam ſocij lęti: ferunt, ideſt afferũt: dona, quæ cuiq; eſt copia, ideſt ſecundum copiam, ideſt facultatem, quę cuilibet erat: & onerãt, ſcilicet ſacrificijs, aras, & mactãt iuuẽcos: & alij locant ahena. i. vaſa ærea, ad abluendas carnes: ordine, ideſt per ordinem: & ipſi fuſi per herbam ſubijciũt verubus prunas. i. carbones ardẽtes, & torrent, ideſt aſſant carnes, ſcilicet ad parentationem faciendam.

PIERIVS.

☙ Cędit quinas de more bidentes.) In Ro. cod. legere eſt, binas neq; deſunt, qui manibus pari numero hoſtias mactari ſolitas dicant. In quibuſdam alijs exempla. ſcriptũ obſerues, cęditq; binas quod mihi ſubindicat, quinas, legendũ: ſiquidem, v, ſępe mutari ſolitum in, b, literam adnotaui: poſtea interiectum eſt punctum, quod, q, a dictione ſic ſcripta q. binas diſſepararet, ignariq; artis metricę: cęditq; binas, legendũ putauere. qnas vero. Bona pars veterũ codicũ habet. Iã vero bidentis & nigrantis, p i, paſſim ſcripta ſunt. ☞ Dona ferũt: onerantq; aras.) In antiquis aliquot codi. abſq; copulatiua particula, legere eſt, Dona ferunt, onerãt aras. Sed mihi copula ea inſerta plurimum adridet. ☞ Subijciunt verubus.) In antiqs. ſubiciũt, duobus ij, in vnũ, idq; figura oblonga coeuntibus, & veribus per i, in pene vltima, ex veterum monumẽtis: & grãmaticorum pręceptionibus.

SERVIVS.

☙ Phaethõtis.) Solis ἀπὸ τοῦ φάους τῆς αἴθω. ☞ Circo.) Spatioſo ludorum loco. ☞ Sacri tripodes.) Sic pulchri vt ſacros putares: vel quales ſacrari ſolẽt. nec enim ſacrilegus erat vt ſacra donaret. & ſic dictum eſt vt Dodoneosq; lebetas: quales ſunt in Dodona. ☞ Et palmę pretium victoribus.) Zeugma vtriuſq; lateris. Nam victoribus pretium & ad ſupradicta & ad dicenda pertinet. ☞ Argẽti, auriq; talenta.) Talentũ ſecundum varias gẽtes varium põdus eſt: ſed apud Romanos talentum eſt ſeptuagita libræ, ſicut Plautus oſtendit in Muſtellaria, qui ait duo talẽta eſſe centum quadragita libras. Legimus etiam talentũ eſſe paululum quiddã. Nã Homerus i ludis funebribus Patrocli vltima pręmia dicit duo talẽta. Quod nos cogit aliquid minimum intelligere. Nam ſi primus victor bouem accępit, cõſequens non eſt vt dicamus intelligere vltimum tam magnũ accępiſſe pręmium. Vnde apparet talentum ẽt minimum quiddam ſignificare. ☞ Et tubæ commiſſos.) Romano more: ſicut hodieq; videmus omnibus ludis funebribus, vt ſunt diuorum. Nam ſi ſacri ſint, ideſt feſti, illuſtrãtur faculis. Antea etiam ab hymnis icipiebãt. ☞ Prima certamina.) Punico bello primum naumachiã ad exercitum inſtituere Romani cœperunt: poſtquam probarunt gẽtes etiam nauali certamine plurimum poſſe. ad quã rem in hoc certamine plurimũ alludit poeta. ☞ Pares.) Aut pariter, aut diuerſis comparabiles rebus: vt ſequentia indicãt, Melior remis, ſed pondere pinus. Aut pares ita vt ante certamen videbãtur. ☞ Grauibus remis.) Fortibus: vt, Ferit enſe grauem Tymbræus Oſyrim. Nam

Expectata dies aderat, nonamq; ſerena
Auroram Phaethontis equi iam luce vehebant,
Famaq; finitimos, & clari nomen Aceſtæ
Excierat, læto complerant littora cœtu
Viſuri Æneadas, pars & certare parati.
Munera principio ante oculos, circoq; locantur
In medio, ſacri tripodes, viridesq; coronæ,
Et palmæ pretium victoribus, armaq;, & oſtro
Perfuſæ veſtes, argenti, auriq; talenta,
Et tuba commiſſos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt grauibus certamina remis,
Quatuor ex omni delectæ claſſe carinæ.
Velocem Mneſtheus agit acri remige Priſtin,
Mox Italus Mneſtheus, genus à quo nomine Memmi,
Ingentemq; Gyas ingenti mole Chimæram,
Vrbis opus, triplici pubes quam Dardana verſu
Impellunt, terno conſurgunt ordine remi.
Sergeſtusq;, domus tenet à quo Sergia nomen,
Centauro inuehitur magna, Scyllaq; Cloanthus
Cœrulea, genus vnde tibi Romane Cluenti,



Nam graues inferunt tarditatem. ¶ Remige.) Erit nominatiuus remex. Serenus, Semiremex Hercule. ¶ Priſtin.) Vel à tutela depicta, vel ἀπὸ τοῦ πρίζειν τὰ κύματα, ideſt à ſecādis fluctibus. ¶ Mox Italus.) Subaudis futurus. Ipſe enim familiam Mēmiorū cōſtituit. Et bene laudat familias nobilium. Nam à ſergio Sergia familia fuit: à Cloātho Cluentia: à Gya Gygania, cuius nō facit mentionem. Nobiles autem familias à Troianis fuiſſe Iuuenalis oſtendit, Iubet à pcone vocari Ipſos Troiugenas. ¶ A quo noīe.) Scilicet Mneſthei. & Mneſtheus ſic eſt vt Tydeus. Nā diphthōgus Græca eſt. ¶ Ingēti mole.) Motu: vt, Magna ſe mole mouentem. ¶ Vrbis opus.) Ita magna vt vrbem putares. ¶ Triplici verſu.) Omnes Triremes fuerunt. Verſu autem, aut ordine, vt, Ille etiam feras in verſum diſtulit vlmos. aut verſu, tractu, à verrēdo: vt, Aequora verrebant caudis, æſtumq; ſecabant. Sane vnus eſt ſenſus. ¶ Pubes impellūt.) Figura eſt: vt, Pars in fruſta ſecant. Et ſciendum inter Barbariſmū & Lexin, hoc eſt latinam & perfectam elocutionē, Metaplaſmum qui eſſe qui in vno ſermone fit ratione vitioſus. Item inter Solœciſmum & Schema, ideſt perfectam ſermonum cōnexionem figura eſt, quæ fit contextu ſermonum ratione vitioſa. Ergo Metaplaſmus & figura media ſunt: & diſcernuntur peritia & imperitia. Fiunt autem ad ornatum. ¶ Domus ſergia.) Familia: vt, Da propriam Tymbrge domum. Et inde eſt Sergius Catilīna. ¶ Centauro magna.) Fœminini eſt generis, ſi de naui dicas: vt in Eunuchum ſuam comœdiam diceret. Iuuenalis contra ſenſit, dicens, Et in tergo necdum finitus Oreſtes. Sed ſciendum genera plerūq; cōfundi, aut metri ratione, aut hiatus cauſa. Sic Horatius, Nec cupido ſordidus aufert. Cum ſignificantes cupiditatem, fœminino genere dicamus. Ipſe etiam Virgilius ait, Timidi damæ, ceruiq; fugaces. Et item, Cum canibus timidi veniunt ad pocula damæ. Cum Horatius ſecundum fidem dixerit, Et ſuperiecto pauidæ natarunt Aequore damæ. ¶ Cœrulea) Aut nigra, aut alta carina. Omne enim altum nigrū eſt: vt, Scrupea tuta lacu nigro, nemorumq; tenebris. ¶ Cluēti.) Ad ipſum Apoſtropha eſt.

DONATVS.

¶ Expectata dies aderat &c.) Expectata dixit, quaſi tardius veniſſet. tm̄ enim optata eſt. qppe quidquid gratū ſperatur, aut cōmodum ēt ſi mature pueniat, tardum eſt. interea tm̄ fauoris etiam; de ipſis elementis diſpoſitiones Æneæ meruerant, vt optabilis oībus dies ille tranquilla luce fulſiſſet. ¶ Famaq; fi. & clari no. a. Ex.) Fama edictoꝝ ſpectaculoꝝ, & Aceſtę nomen, quod in honore apud vniuerſos fuerat, excitauerat pximos, vt venirēt. fuit. n. in illis regionibus inſperata ludoꝝ gratia, quæ exoriens repente non tm̄ cōmanentes, verumetiam finitimos puocaret ad viſendum.

ctum. ꝛ Læto.c.l.c.Viſu.æ.) Breuis diſtinctio, ſed intellectu latiſſima. Primum quippe, quod dixit viſuri æneadas, expreſſit pleniſſimam laudem Troianoꝝ. neq; enim ſola ludoꝝ voluptas ducebat vniuerſos, cum vnuſquiſq; ad hoc cõcurreret, vt etiam noſſet Æneadas. erant tamen, inqt, inter ipſos, qui etiã ſtudio quoq; certandi ducerentur capturi ex viſu Troianoꝝ gratiam & commodum de certamine. tanti aũt confluxerant, vt latitudinem littoꝝ compleuiſſent. ꝛ Munera principio.a.o.c.q;.l. In me.) Cum cõcionẽ haberet Æneas, & ludos ediceret promiſit, digna præmia ſe daturũ eſſe certaturis, quæ res nõnullos adduxerat, vt vellent ſubire certamina. ſed quia promiſſio nonnunq̃ minorẽ retinet fidem, munera ipſa ante cæpta certamina in medio circo ꝓpoſuit & obiecit oculis oĩum, vt volentes magis vellent certare, & qualitate præmioꝝ etiam inuiti cogerentur. Circoq; locantur in medio. nõ quo reuera circus fuiſſet extructus, ſed in ſpatio, quod ad vicem circi fuerat deſignatum. In medio ideo, vt à circũfuſis populi partibus videri potuiſſẽt. ꝛ Sacri tripodes.v.q;.c.Et.p.) Quare hęc. ꝛ Pretium, inquit, victoribus.) Honores.ſ. quod victoris, gloriã teſtaretur. Coronę & palmæ poſitæ fuerant ſuper tripodes. ꝛ Armaq; & oſtro Perfuſæ veſtes argẽti.a.q;.t.) Ecce & illa ꝓpoſuit, quæ maiore pretio certantũ diuitias augere potuiſſent. tanta autem largientis copia fuit, vt ꝓpoſita ſpeciatim quæ numero vel põdere tenerentur, dici nõ poſſent. Proinde, quia ſpeciatim dici nõ voluerunt, cõpendii cauſa veſtes generaliter dixit, Arma, & auri atq; argenti talenta, ſimiliter percurrit. ꝛ Et tuba.c.m.c.ag.lu.) Ecce aggerem poſuit, qui dixerat circum, vt oſtenderet non ſtructilem fuiſſe. ꝛ Prima pa.in.gr.cer.re. Quatuor &c.) Ex omni, inquit, claſſe delectæ ſunt naues quatuor pares, ludorũ primum ituræ certamen. pares ideo, quia ſi impares ordinarentur nulla eſſet æquitas & ſpectaculorum gratia claudicaret. dicitur rectorum nomĩa, dicuntur & nauium. ꝛ Velocem Mneſtheus agit acri remige priſtim. Mox italus Mneſtheus, &c.) Dixit nauiũ nomina, & earum magnitudines expreſſit. nominauit duces & eorum nobilitatem complexus eſt.

ASCENSIVS.

¶ Expectata dies.) Poſtq̃ octo dies parentationem, ac epulum læti abſoluerant, aderat nona dies, qua certamina ineunda erãt: & primo, naualia, in quibus quatuor directores concertauerunt: quorum & nauium ipſorum, nomina memorię commendanda ſunt: nam interdum directores, interdum naues poſiturus eſt. Sunt ergo hi, Mneſthens, agens Piſtrim: Gyas, Chimerã: Sergeſtus: Cẽtaurum: & Cloanthus, Scyllam. Donatus dicit ſic. ꝛ Expectata.) Quaſi tardius deſyderãtibus veniſſet. ꝛ Viſuri Ænead.) Expreſſit pleniſſimam laudem Troianorum: quum Siculi, non ſolum cauſa ludorum conuenirent. ꝛ Circo.) Non quod eſſet circus, ſed locus in formam circi. ꝛ In medio.) Vt ab oĩbus ſpectari poſſent. ꝛ Armaq; & oſtro Perfuſę veſtes.) Tranſit ad generalitatem, ne ſpeciatim diceret. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo eſt. Dies expectata, i. deſyderata à Troianis auidis, laudis, & certaminis. i. nona dies, aderat & equi Phaethõtis, ideſt quos Phaethon, aliquãdo gubernauerat, quũ eſſet auriga Solis patris ſui, hoc eſt equi Solis: vehebant iam ſerena luce. i. cum ſerenitate, auroram nonam, ideſt nonum diem præcedẽtem. Et fama. i. Troianorum, aut certaminis: & nomen Aceſtę clarum. i. iclytum: exierat. i. excitauerat, & euocauerat: finitimos. i. populos, in confiniis habitantes. Et ipſi complerant. i. compleuerant littora: læto cætu. i. conuentu: viſuri. i. vt hi qui videãt Æneadas. i. Ænee ſocios: & pars. i. partim ipſi erãt, ſup. parati. &. i. etiam certare: nedum videre certantes munera, id eſt pręmia locãtur: principio. i. in primis priuſq̃ certaretur: ante oculos. ſ. certaturoꝝ: & in medio circo, videlicet tripodes ſacri. i. tam pretioſi, ac ſi eſſent ſacri, aut digni, qui conſecrentur: & coronæ virides. ſ. ex ramo ſemper vicenti: & palmæ (appoſitorie) pretium, ideſt vt ſint pretium victoribus: locantur, ſcilicet in medio circo: & arma, & veſtes perfuſę: oſtro, ideſt purpura: & talenta. i. certa pondera auri & argenti: & tuba canit. i. cantu idicat: medio i. de medio aggere. ſ. erat qui in littore: ludos commiſſos, ideſt committendos, aut iniunctos, vt peragerentur. Quatuor carinæ i. naues pares. ſ. fere collectę ex omni claſſe: ineunt. i. incipiũt grauibus. i. validis remis: prima certamina. i. primos ludos, qui nauales erant. Mneſtheus, ductor ille peritus: agit. i. impellit: acri remige. i. ſtrenuis remigantibus: Piſtrim, ideſt nauem illam velocem. i. velociter actã: acri. ſ. remige: Mneſtheus (inquit) mox, ſcilicet futurus: Italus. i. habitator Italiæ, & progenitor Italorum: à quo nomine, ſupple deductum eſt genus. i. familia & progenies. Memmii. i. eorum qui dicuntur Memmii. & Gyas. i. alius ductor, ſupple agit: Chimæram, nauem illam, ſic dictam: ingentẽ, ideſt valde magnam: ingenti mole, ideſt habentem ingentem magnitudinem: aut agit ingenti mole, ideſt motu: Chimæram ingẽtem, ideſt valde magnam (appoſitorie) opus vrbis. i. iſtar vrbis, hoc eſt tam magnam vt vrbem putares: aut, quam non priuatæ domus, ſed vrbes extruere poſſint, quam. ſ. nauim, Chimæram dictam: pubes. i. iuuentus, hoc eſt multitudo iuuenum: Dardana i. Troiana, hoc eſt ipſi Troiani iuuenes, impellunt triplici verſu, ideſt ordine, aut impulſu, quo æquora verrunt. aut cantu, quo vtuntur, vt ſimul verrant: aut omnibus his: nam ſubdit remi, cõſurgunt terno ordine, hoc eſt ipſa erat triremis. Et Sergeſtus à quo domus, ideſt familia: Sergia, ideſt Sergiorum: qui quo hæc ſcripſit Virgilius tempore Romæ, nobiles erãt. Et ita in gratiam illorum videtur hęc commemorare poeta: gaudebant enim nobiles Romani, Troiugenæ appellari: quod & Iuuena. docet, vt recitat Seruius, & Perſius, dicens, Ne mihi Polydamas, aut Troiades Labeonem prætulerit? Nugæ, Nec mirum, ſi deducta principali diſcrepant: vt à Cloantho, Cluentius, &c. tenet nomen, id eſt cognomen inuehitur: Centauro, ideſt naui ſic dicta, magna. Et Cloanthus, quartus ductor: vnde, ideſt à quo, o Cluenti (ſic enim melius legitur, quàm Cloanthi) genus, ſup. eſt tibi, ſup. inuehitur: Scylla. i. tali naui: cœrulea. i. cœrulei coloris: aut, qua in mari tute vtatur.

PIERIVS.

¶ Famaq; finitimos & clari nomen Aceſtæ Excierant.) In Romano codice, & in Longobardico excierat, legitur, quod nõ placet. Et Priſcianus vt, cii præteritũ comprobaret, excierat, ex hoc Virgiliano verſu citat. ſcribendum vero ſingulari numero, excierat etiam ex antiquis codici. ꝛ Argenti, auriq; talenta.) In codi. aliquot antiquis, auri, argentiq; legitur. Sed altera lectio melior, & numero, & ordine rei, vt illud, argenti, atq; auri memoras, q̃ multa talenta Gnatis parce tuis. ꝛ Remige Piſtrin.) In antiqs pleriſq; codicibus, Priſtin, legitur, quam παρὰ τὸ πρίζειν dictã volunt, hoc eſt a ſecandis fluctibus. Piſtrin vero pro nauigii forma No. Marcellus agnoſcit (niſi codi. corrupti, ſunt) ad ſimilitudinẽ marinarũ piſtricũ, quæ longi corporis ſunt, ſed anguſti. ꝛ Triplici pubes quam dardana verſu Impellunt.) Eſt antiquus codex, in quo ſcriptũ eſt, impellit, numero vnitatis: ſed altera lectio ex Mediceo, & aliquot aliis, magis placet, vtpote figuratior. ꝛ Cẽtauro inuehitur magna.) Codices aliquot antiqui, magno, legunt. Sed magis placet, magna, fœminini generis quod agnoſcit Seruius eſſe vero, magno, virili genere: librarii errorem oſtendit lectio. q̃ ſubſequitur, Scyllaq; Cloãthus cœruleo: quod genus neq; naui, neq; Scyllę poſſis adcõmodare. ꝛ Genus vnde tibi Romane Cluenti.) In aliquot exẽplaribus antiquis, Cloãthi, legitur: quã primam crediderim cognominationem fuiſſe. Inde Cluẽtiũ, dici cœptum: quo modo ſępe apud Ciceronem habetur.

Eſt procul in pelago ſaxum ſpumantia contra
Littora, quod tumidis ſubmerſum tunditur olim
Fluctibus, hyberni condunt vbi ſydera Cori,
Tranquillo ſilet, immotaq; attollitur vnda
Campus, & apricis ſtatio gratiſſima mergis.
Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Conſtituit, ſignum nautis pater, vnde reuerti
Scirent, & longos vbi circunflectere curſus.
Tum loca ſorte legunt, ipſiq; in puppibus auro
Ductores longe effulgent, oſtroq; decori.

SERVIVS.

¶ Eſt procul.) Haud nimis lõge, vt & ſupra diximus. Sic in Bucolicis de nimia vicinitate ait, Serta procul tantum capiti delapſa iacebant. Interdum & ſatis lõge ſignificat. ꝛ Olim) tũc fere cũ cori nubibus abſcõdũt & obruũt ſydera. ꝛ Trãqllo.) Melius ſeptimus caſus eſt q̃ datiuus. ꝛ Campus.) Saxi latitudo. ꝛ Apricis.) Sole gaudẽtibus. Sane apricus & locus dicitur ſole calens, quod eſt opaco & abdito cõtrariũ: & apricos dicimus locis apricis gaudentes. Virgilius, Duceret apricis in collibus vua colorem. Perſius, Vt noſtra Floralia poſſint Aprici meminiſſe ſenes. Apricum autẽ quaſi ἀνευ ψύχεος, ſine frigore. ꝛ Mergis.) Eſacus Priami filius fuit: hic ſe ꝑcipitauit è muro, nec periit. & cum hoc ſępius faceret, deorum miſeratione in auem conuerſus eſt: quæ ad imitationẽ quaſi idem facit. ꝛ Circumflectere.)

Cætera populea velatur fronde iuuentus,
Nudatosq́; humeros oleo perfuſa niteſcit.
Conſidunt tranſtris, intentaq́; brachia remis
Intenti expectant ſignum: exultantiaq́; haurit
Corda pauor pulſans, laudumq́; arrecta cupido.
Inde vbi clara dedit ſonitum tuba, finibus omnes
Haud mora proſiluere ſuis, ferit æthera clamor
Nauticus, adductis ſpumant freta verſa lacertis.
Infindunt pariter ſulcos, totumq́; dehiſcit
Conuulſum remis, roſtriſq́; ſtridentibus æquor.
Non tam præcipites, biiugo certamine campum
Corripuere, ruuntq́; effuſi carcere currus.
Non ſic immiſſis aurigæ vndantia lora
Concuſſere iugis, proniq́; in verbera pendent.
Tum plauſu, fremituq́; virum, ſtudiiſq́; fauentum
Conſonat omne nemus, vocemq́; incluſa volutant
Littora, pulſati colles clamore reſultant.

ctere.) Bene vno ſermone & profectionem complexus eſt, & reuerſionem. ⁋ Ductores.) Domini nauium, non gubernatores. ⁋ Populea velat̃ fronde iuuentus.) Hebe Græce eſt iuuẽtus vxor Herculis. Nunc ergo aut propter hoc iuuentus vtitur populeis coronis: aut ad imitationẽ virtutis. Populus enim Herculi cõſecrata eſt. vt, Populus Alcidæ gratiſſima. ⁋ Nudatos.) Bene nudatos: qa tecti eſſe conſueuerunt. Nam nudum eſt nunquam tectum: vt facies. ⁋ Tranſtris.) Et tranſtra dicuntur & iuga. vt in ſeptimo, Inde alias animas quę per iuga longa ſedebant. ⁋ Intenti.) Eodem ſermone in diuerſis vſus eſt rebus. Aliter eni brachia, aliter intendimus mẽtem. ⁋ Exultantiaq́; haurit corda pauor pulſans.) Hypallage, omni parte pulſans pauor corda haurit, ideſt ferit, & exultare facit. vt, Latus haurit apertũ. ⁋ Laudumq́;.) Ne eſſet turpe quod ait pauor. Sane iſtæ ſunt bellorum proluſiones. vnde etiam ad tubam geruntur. Sed ſciendum maioris ætatis funera ad tubam ſolere proferri. Perſius, Hinc tuba candelę. Minoris vero ad tibias: vt Statius de Archemoro: Tibia enim teneros ſolitum deducere manes. ⁋ Finibus omnes.) Secundum naturam ante generali vſus eſt deſcriptione, venturus ad ſpecialitatem. ⁋ Præcipites.) Feſtinantes: vt, Præcipites vigilate viri. ⁋ Biiugo.) Et hoc celeritatis eſt. Plures enim ſe impediunt. ⁋ Carcere.) Vſurpauit. Nam carcer eſt numero tantum ſingulari, cuſtodia noxiorum. Carceres vero tãtum pluraliter oſtia quibus equi arcentur: vnde & carceres, quaſi arceres ſecundum Varronem. ⁋ Iugis.) Iugalibus equis. ⁋ Vndantia) autẽ large effuſa. ⁋ Conſonat.) Ideo conſonat propter echo. Noſtrę enim vocis eſt æmula: vnde & Reſultant ait.

DONATVS.

❡ Eſt procul in pe. ſa. ſpu. cõ. Littora.) Ad imaginem ludorũ circenſium compoſuit nauale certamen. naues habuit pro quadrigis, pro aurigis vero eos, quorum nõia ſuperius cõprehendit, ſpatium pelagi pro circi ſpatio, ſaxum quod ſecundum naturam ſuam deſcriptũ eſt, ad vicem metæ. illud igitur ſaxum eminet, inquit, quum tranquillum eſt mare, & marinis auibus ſtationẽ prębet. quum aũt cõmouentur in tumorem, fluctu tũditur, & vndis ſpumãtibus operitur. erat aũt poſitum nõ lõge, atq; ita vt de littore videri potuiſſet. ⁋ Hic viridẽ Æneas frõdẽti ex ilice metam Cõſtituit &c.) Hic, hoc eſt in hoc ſaxo, quoniam trãquillitas fuit. & ex vndis apparebat pater, Æneas metam ex ilice frondenti cõſtituit. ⁋ Vnde reuerti Scirent, &c. l. v. c. c.) Illi ſcilicet, qui regebant naues, & ductores earum fuerant, vt noſſent ab illo ſigno ſibi eſſe redeundum. ⁋ Tum loca ſorte legunt.) Vt fieri conſueuit in circo. nõ eſt enim idem labor in ſingulis locis, & inde ſors adhibetur, ne ſit in ordinatione cõtentio, aut humanum iudiciũ gratiæ cuiuſpiam tranſducatur. ⁋ Ipſiq́; in. p. a. Ducto. l. e. o. q;. de.) Ipſi ductores, hoc eſt, qui ad vicem aurigarum fuerant ordinati longe fulgebant auro iſignes, & purpura pretioſa, vt qualitate veſtitus euidentius præter cæteros apparerent. ⁋ Cætera populea velatur fronde iuuẽtus. Nuda. q; hu. oleo. p. ni.) Cætera iuuentus. i. nautarum, coronata fuerat populeis frondibus, oleoq́; perfuſa. quum dicit cętera iuuentus, oſtẽdit etiam ductores iuuenes fuiſſe. ⁋ Cõſidunt. t.) Locis ſcilicet remigum. ⁋ Intentaq́;. b. re.) Tenentes remos brachiorum parata virtute. ⁋ Intẽti. e. ſi. e. q;. hau. Corda pauor &c.) Et ſignũ expectabant, quo accepto certamen aggrederentur, & ſuſpẽſis aĩs fuerãt cogitantes de victoria & laude, quorum euentus fuerat incertus. ⁋ Inde (hoc eſt deinde) vbi clara dedit ſonitum tuba &c.) In ardore vincẽdi nõ more ſolito remigabant. plurimum illis addiderat deſiderium gloriæ, pariter incumbebãt remis, & claris vocibus pſonabãt, vſq; adeo vt cœlum ipſum ingenti clamore percuterẽt, quod ait ferit æthera clamor, hoc vult intelligi vltra ire clamores potuiſſe, niſi occurreret cœlũ. ⁋ Totũq́; dehiſcit Cõuulſum. r. r. q;. ſt. æ.) Tranſlationibus collecta deſcriptio. lignũ qppe cũ infindit̃ dehiſcit, & arctatũ cuneorum vi remis pręcedentibus aperitur, & ager cum aratro appetitur, ſignatur ſulcis, & vomeris vias glebis inuerſis oſtẽdit. Igitur aperiebatur mare tranſitu nauium & remorum ictibus crebris. ⁋ Nõ tã præcipites biiugo certamine campũ Corripuere.) Quia ad circenſium vicem exhibebatur nauale certamen cõparationem de circenſibus facit. Non, inquit, tanta mobilitate currus equiue aguntur in circo, quãta certantibus nautis nauigia perua dabant. quod ait iugis equos, debemus accipere in iugo cõſtitutos, non iuga quibus equi nectuntur. ⁋ Tum. p. f. q;. v. ſt. q;. fa. Cõſo. o. n. &c.) Finita cõparatione rediit ad rem. populus, inquit, fauoris ratione diuiſus cũ prorſus ſtreperet voce ac plauſibus perſonabat in tantum, vt nemus omne diſſono clamore fuiſſet impletum. augebat autem eundem qualitas loci natura concluſi, quæ acceptas fauentium voces reddendo duplicabat.

ASCENSIVS.

❡ Eſt procul, &c.) More ſuo, priuſquam rem deſcribat, præmittit deſcriptionem loci, in quo gereretur certamẽ nauale: additq́; quomodo finibus exiere ſuis: de qua re & ſequentibus, quum in actione, potius quàm in ſententiis conſiſtant, pauca afferuntur à Donato: ea autem ſunt hæc. ⁋ Intenti.) Expectantes ſignum. ⁋ Exultantia Corda.) Propter ſolicitudinem victorię, quæ erat incerta. Hæc ille. ❡ Ordo eſt. Saxum. i. ſcopulus, aut rupes ſaxea: eſt procul. ſ. à littore: in pelago. i. mari, contra littora ſpumantia i. ex oppoſito littorum ſpumantium: quod, ſup. ſaxum: tunditur i. percutitur: olim. i. aliquando: vndis tumidis. i. inflatis: exiſtens ſubmerſum. i. obruptum: illis vndis: tunc. ſ. vbi. i. quando: Cori. i. venti illi, qui & Cauri dicuntur (nam au, mutatur in o longam) hyberni. i. tempore hyemali, ac pluuioſo flantes: condunt. i. abſcondunt. ſ. nubibus, quas producũt ſydera ad cœlum: ac ſtellas: campus, ideſt planicies capax: ſilet tranquillo, ideſt quum tranquillitas eſt: & attollitur, ideſt editur: vnda immota. i. quãdo vnda non mouetur: ſed tranquillitas eſt, ſupereminet illud ſaxum, habens in medio campum amœnum: exiſtens ſtatio. i. locus in quo ſtare & requieſcere poſſunt, mergis gratiſſima: mergis, ideſt illis auibus vrinantibus, apricis. i. apricantibus, hoc eſt ſoli ſe explicantibus, poſtquam ſeſe immerſerint. Æneas pater. i. princeps totius cœtus: conſtituit hic. i. in hoc campo, aut ſaxo: metam, ideſt terminum nauigationis: viridem: quia ex ilice, ideſt quercu illa: frondenti ſignum, ideſt in ſignum, aut exiſtentem ſignum nautis: vnde, ideſt à quo ſigno ſcirent reuerti: & vbi ſcirent circunflectere: longos curſus: ideſt celeres nauigationes in longũ ductas: tum, ideſt deinde: legunt, ideſt diſpertiuntur: loca, ſcilicet è qbus exiliant: quia quæ ex directo ſtabant breuiorem excurſum facturæ erant: & ipſi ductores, ideſt domini nauium: & qui premio cõtendebant, effulgent iu puppibus auro longo, ideſt longe viſo: q;, pro: & decori, ſupple ſunt: oſtro, ideſt purpura. Cætera iuuentus, ſcilicet remigatura: veſtitur fronde populea: quę in tutela eſt Herculis: & niteſcit. ſ. per ramos, viſa, aut veſtita erat ſolum in capite. Perfuſa humeros nudatos. i. habens humeros nudatos: pfuſos oleo. ſ. contra aquas & ſudores, ſupple. ipſi remiges: cõſidunt i. ſimul locum capiunt: tranſtris. i. in ipſis trãſtris. i. iugis, per quę tranſitur in ſupremo nauiũ: & brachia, ſupple eorum, ſunt intenta remis: & ipſi intẽti expectant ſignum, ſcilicet quo dato exilirent: & pauor pulſans, ideſt titillans: corda exultantia, ſcilicet nouitate rei, & ſpe victoriæ: haurit, i. ferit, & concutit timore ignominiæ: & cupido, ideſt auiditas laudum, eſt, ſupple abrecta, ideſt attenta. Inde, ideſt deinde. vbi, ideſt poſtquam: tuba clara dedit ſonitum, ideſt ſignum ineundi certaminis, quod dat ſonando: haud mora. i. nulla fit mora: &, ſupple omnes proſiluere, ideſt procul ſaliuerunt: è finibus, ideſt limitibus ſuis: clamor nauticus ferit. i. pulſat: æthera, ideſt ſummum aerum freta: verſa lacertis. i. brachiis remigum adductis: ſpumant. ſ. ex impetu præcipiti: & ipſi remiges inſundunt pariter, ideſt ſimul: & vno ictu ſulcos, ideſt aquarum fiſſuras ſulcis ſimiles: & totum æquor dehiſcit. i.

aperit ſe, cōuulſum.i.ſimul euulſum, remis: & hoc roſtris.ſ.nauium: ſtridētibus.i.ſtridorē facietibus: dum aquas ante ſe iuentas ſulcant, & proruunt. (non eſt legendū. Roſtriſq; ſtridentibus: qa neq; verſus ſtaret: ſtridēs enim, primā ꝓducit, vt.j. huius, Talia iactanti ſtridēs Aquilone ꝓcella. neq; ſententia: non.n. conuulſum erat æquor roſtris, ſicut remis, qa remi, à latere, aquas cōuellūt: roſtra, à parte anteriori, ſcindunt) Currus.i.equi currum trahentes, aut ipſi currus tracti: nō corripuere.i. ſimul rapuerunt vnq̃: cāpum.i. circum in curuli certamine biiugo.i.dū vt celerius agitur binis iugis, cōtenditur. non dicit, corripuere cāpum: & effuſi carcere.i. carceribus is eſt locus, vbi priuſq̃ emittātur eq curſuri arcentur: exiſtētes tā ꝓcipites.i. veloces, vt, ſup. naues antedictę, aurigę cōcuſſere ſic.i. tā vehemēter: lora vndātia.i. valde effuſa: aut ſpumis abundantia: ſed melius effuſa.i. laxa, & colla fluētia: & hoc iugis.ſ. equorum.i. ipſis equis iugalibus: imiſſis.ſ. in cāpū ex carceribus: & nō pendent ſic proni.i. inclinati, ad verbera, vt, ſup. remiges incūbunt remis. Tum.i. deinde, poſtq̃ ſignum datū eſt: omne nemus.i. tota ſylua vicina, cōſonat plauſu & fremitu, virum.i. viroꝝ: & ſtudiis.i. ſtudioſis acclamationibus: fauētum i. fautoꝝ: & littora incluſa.ſ. inter monteis: volutant.i. frequenter euoluunt: vocem.ſ. acclamātium: & colles pulſati.ſ. ictu vocum: reſultant.i. reſultare videntur, & redundare clamore, propter vehementem clamorem quem reſilire faciunt.

PIERIVS.

¶ Intentaq; brachia remis Intenti expectant ſignum.) Seruius quidē, & intenta brachia, & intenti iuuenes, agnoſcit: neq; tamē idē repetitum, quum diuerſa ſit ſignificatio, aliter enim brachia, aliter mētem intendimus, ait ille. Sed enim in codicibus aliquot antiquis, legere eſt, nudataq; brachia remis intenti. Quæ ſi placeat eloquutio, vbi lectum erit, Cætera populea velatur fronde iuuentus, Nudatoſq; humeros oleo perfuſa niteſcit. ſuſpendant illa duo verba, Conſidunt tranſtris. Inde per continuationem ſuperioris mēbri, Nudataq; brachia remis intenti expectant ſignū. Priſcianus tamen, intenta, agnoſcit, cum Seruio, vbi accuſatiuo (inquit) inueniri paſſiua coniuncta, ſed figurate, vt læditur manum, frangitur pedem. Virgilius. Intētaq; brachia remis Intēti expectant ſignum. atq; hoc alibi repetit, dictumq; aſſerit, vt, Nuda genu, & lacerum crudeliter ora. Apud quē tamē etiā ſi, nudata, legas: traditam ab eo regulam, nihil imutabis, quū de modo eloquutionis, non de vocabulo, ſit ſermo. Vtrobiq; autem in veteribus Priſciani codicibus, intenta, ſcriptum eſt. ¶ Cōuulſum remis, roſtriſq; ſtridentibus æquor.) Diſſimulandum iam quod in antiquis codicibus habetur, cōuolſum. Et, vt Victorinus ſcribēdum præcipit, conuulſum. Illud aūt diligentius examinandū. quod olim, quodq; noſtra maxime ætate grāmaticorum omniū ingenia perturbat, roſtriſq; ſtridentibus. In quo variant & ipſi quoq; codices antiqui, totq; tibi offerunt lectiones, vt cui potiſſimum adhereas, ambigere cogaris. Nam quum poſt dictionē roſtris, q; particula copulatiua, multorum omnino veterum exēplarium conſenſu, ſubſequatur: veriti pleriq; ſunt ſtridentibus, adſcribere: quod primam in eo verbo ſyllabam produci perſuaſum haberent. Hinc in vetuſto quodam codice, roſtriſq; ſonantibus, ſcriptū eſt. Hinc alij, s, in ſtridentibus, abundare putauerūt, quod omnino pleriſq; aliis locis factum deprendi, in Roma. preſertim codi. ſuſpicatiq; ſunt, tridēnbus, legēdum. Alij: ruentibus, adinuenere: qua in opinione literatiſſimos ætate ſupiore viros fuiſſe accepimus. Sed enim lectiones huiuſmodi in nullo ex antiquis exēplaribus quę vndiq; cōquiſita inſpexerim, offendi. In Oblongo illo codice ꝑuetuſto, quē Pomponii læti delicias fuiſſe dicunt, roſtriſq; rudentibus, legitur: quod improprie dictum videretur. Quum vero bona codicū antiquoꝝ pars, roſtriſq; ſtridētibus, habeat: eamq; lectionē agnoſcat Apronianus, nō abſurdū forte fuerit dicere pedem inſolitum, quippe amphimacrum, vel moloſſum, potius quarto loco poſitū, niſi poetā authoritate ſua, primā in, ſtrideo, ſyllabam, quippe quæ ἐν ϑέσει ſit, vocalis dichrona, corripuiſſe, quis aſſerere voluerit, neq; obſtiterit, quodq; tribus cōſonantibus inhęrētibus produci debere videat, quum s, inter liquidas quoq; reiecta ſit, Capri teſtimonio: & ab Ethruſcis inter eas literas, q̃ vix ꝓnunciarentur habita, licet olim ſup cuiuſdā poteſtatis, ſonoq; ſuo, ēt abſq; vocaliū adminiculo ſonora videretur. Sed quid obſecro magis proprium, q̃ in eo ſtrepitu exprimēdo, per eam ſyllabarum aſperitatē, vt vaſtum neſcio quid, pręter ēt rōnem muſicam audiatur legere, cōuolſum remis, roſtriſq; ſtridētbus ęquor. Quāuis neq; quidem ea mihi lectio diſpliceat, quam probant literati pleriq; viri, roſtriſq; tridentibus. Quam lectionem ab academia Neapolitana profectam, indicauit mihi Angelus Colotius, vir apprime literatus. Videtur vero tridētibus dictū à ſpecie roſtri, tridētali effigie, cuiuſmodi ea eſt, q̃ in Agrippę nummis habetur. Nā in honoribus Agrippę habitis, nummi etiā cum naui roſtrata, cuſſi, s, c, quod Virgilius in clypeo tangit, Tēpora nauali fulgēt Roſtrata corona. Mouet me pręterea Valerii Flacci parodia, ita dicentis.

Volat immiſſis caua pinus habenis,
Infinditq; ſalum, & ſpumas vomit ære tridenti.

¶ Nec ſic immiſſis.) Veteres aliquot codices manuſcripti, legūt, non ſic immiſſis: vt ſit altera periodus. Sed vulgata lectio omnino receptior.

SERVIVS.

¶ Elabitur.) Præcurrit celeriter: vt, Labere nympha polo. ¶ Turbā īter fremitumq;.) In ipſo principio. ¶ Diſcrimine.) Interſtitio. Et bene variat nūc naues, nūc ductores cōmemorās. ¶ Priorē.) Inter ſe, hoc eſt tertiū. ¶ Metāq; tenebāt.) Nauticum verbū. ¶ Princeps. (Modo ordinis eſt. ¶ Quo tantum mihi.) Vacat mihi: vt ſolet pleruq;. ¶ Littus ama.) Littus eſt nē quod aqua alluitur. Vnde & ſaxū littus vocauit. ¶ Stringat.) Radat: ac ſi diceret, Hoc volo quod times. ¶ Palmula.) Extrema pars remi in modū palmæ protēta. ¶ Iterū.) Hoc verbum & à poeta poteſt dici, vt, Iterū reuocabat: & à Gya, vt Quò abis iterum: non iterū pete. ¶ Inter nauemq;.) Que vacat. ¶ Exarſit iuueni.) Cauſa pendet ex cauſa. Horatius, Nō ego hoc ferrem calidus iuuenta conſule Planco. ¶ Nec lachrymis caruere genę.) Nimis iraſcentum eſt. Cicero de Verre, Cum iraſceretur, lachrymas īterdum vix tenere. ¶ Decoriſq; ſui.) Inhoneſtum eſt enim iraſci, duci ꝑſertim. ¶ Sociūq; ſalutis.) Poſſumus ītelligere oblitus ſalutis ſuę ſociū, i. gubernatorem. Poſſumus & ſocium ſalutis ſuæ oblitus, ꝓ ſocioꝝ, præcipitato ſcilicet gubernatore. ¶ Ipſe gubernaclo) Vt oſtenderet nihil eſſe quod ipſe non poſſet implere. ¶ Hortaturq; viros.) Aut ipſe dicit Celeuma. Nā hortatores dicūtur, aut quia cōſternati fuerāt, ꝑdito gubernatore. ¶ Clauū.) Fuſtem gubernaculi. ¶ Iam ſenior madidaq; fluens in veſte Menœtes.) Cōtra illud, quia occurrebat gubernatorem natādi peritum fuiſſe debere: addidit ſeniorem veſte madida. ¶ Fluens in veſte.) Cui veſtis fluebat. honeſte locutus eſt: ſic Iuuenalis, Et multo ſtillaret penula nimbo. ¶ Riſere natantem.) Vnde in ludis voluptas quæritur. ¶ Reuomentem.) Sępius vomentem.

Effugit ante alios, primuſq; elabitur vndis
Turbam inter, fremitūq; Gyas, quē deinde Cloāthus
Conſequitur, melior remis, ſed pondere pinus
Tarda tenet. poſt hos æquo diſcrimine Priſtis
Centauruſq; locum tendunt ſuperare priorem.
Et nunc Priſtis habet, nunc victam præterit ingens
Centaurus, nunc vnà ambæ, iunctiſq; feruntur
Frontibus, & longæ ſulcant vada ſalſa carinæ.
Jamq; propinquabant ſcopulo, metamq; tenebant,
Quum princeps, medioq; Gyas in gurgite victor
Rectorem nauis compellat voce Menœten.
¶ Quo tm̄ mihi dexter abis? huc dirige curſum, GYAS
Littus ama, & læuas ſtringat ſine palmula cautes,
Altum alii teneant. ¶ Dixit. ſed cœca Mœnetes POE.
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad vndas.
¶ Quò diuerſus abis? (iterū) pete ſaxa Menœte, GYAS
¶ Cū clamore Gyas reuocabat & ecce Cloanthū POE.
Reſpicit inſtantem tergo, & propiora tenentem.
Ille inter nauemq; Gyæ, ſcopuloſq; ſonantes
Radit iter læuum interior, ſubituſq; priorem
Præterit, & metis tenet æquora tuta relictis.
Tum verò exarſit iuueni dolor oſſibus ingens,
Nec lachrymis caruere genæ, ſegnemq; Menœten
Oblitus, decoriſq; ſui, ſociumq; ſalutis,

DONATVS.

¶ Effugit.a.a.p.q;.e.v. Turbā inter.f.q;.gyas.) Nō inter turbā & fremitū effugit, ſed dum populus fremit, & certātes turbant primū locū tenuit gyas.

¶ Quem

In mare præcipitem puppi deturbat ab alta,
Ipſe gubernaclo rector ſubit, ipſe magiſter,
Hortaturq; viros, clauumq; ad littora torquet.
At grauis, vt fundo vix tandem redditus imo eſt
Iam ſenior, madidaq; fluens in veſte Menœtes,
Summa petit ſcopuli, ſiccaq; in rupe reſedit.
Illum & labentem Teucri, & riſere natantem,
Et ſalſos rident reuomentem pectore fluctus.

¶ Quē deinde Cloanthus Co. me. r.) Si melior remis cur nō præceſſit? Dicit cauſam ꝓpter quam non eſt factū. ¶ Sed pondere. p. t. te.) Iuuabatur, inqt, remorum meliore ſubſtantia, ſed lignorū genere qbus fabricata fuerat & pōdere, tardabatur. ¶ Poſt hos.) Hoc eſt poſt gyam & cloanthū. ¶ Æquo diſcrimine.) i. vno & pari interſtitio. ¶ Priſtis centaurusq;.) Priſtis in qua Mneſtheus fuerat, & centaurus cui Sergeſtus præerat. ¶ Locum tendunt ſuperare priorem.) Priorem locum tenere nitebantur, ſed inter ſe, ergo priorem locum inter duos poſteriores debemus accipere, quoniam impoſſibile videbatur, vt tertius vel quartus excluderet ꝑmum quem ſecundus tranſire non poterat, interea caſu factum eſt, vt cloanthus qui ſecundus fuerat, fieret primus, hoc modo. nam gyas, qui prima loca tenuerat menœtis imperitia deceptus eſt. cū enim idem gyas eidem menœti dixiſſet. ¶ Quo. t. m. de. a. h. di. c. Littus ama.) Hoc eſt finem ſaxi. ¶ Ille inter. n. q;. g. ſ. q;. ſo. Radit iter. l. in. ſ. q;. priorem Pr.) Ille vero metuens ſaxa latentia, quum nauem in altum torſiſſet, cloanthus qui gyæ proximus fuit, arrepta ſpatij occaſione feciſſet, quod menœtes timuit, nam inter ſaxum & nauem gyæ tenens læua iter raſit, hoc eſt temere iuxta ſaxa tranſitus ſubito præterit eum, qui primi loci gloriabatur euētu. ¶ Et metis. t. æ. t. re.) Ideo æquora tuta quia in metis ſaxi periculum fuit, quod euaſerat. ¶ Tum vero exarſit. i. d. o. i. Nec. l. c. g.) Cum fortunæ ſuffragio adeptum locum vitio imperiti hominis perdidiſſet, tum vero exarſit, tum magis exarſit intantum vt dolor illum perduxiſſet ad lachrymas. ¶ Segnemq; menœten Oblitus. d. q;. ſ. ſo. q;. ſalutis In mare. p. p. d. ab. a.) Non, inquit, habuit ante oculos ſuos honeſtum aut vtile cum omne cōſilium dolor ipſe turbaſſet, ſed oblitus honeſtatis ſuę & ſalutis ſociorum rectorem, qui decoris culpam primus negligendo contraxerat præcipitem dedit in mare. ¶ Ipſe gubernaclo. r. ſ. i. ma.) In officiū deiecti ipſe ſuccedēs, idē rector & magiſter effectus eſt. ¶ Hortaturq; v. c. q;. a. li. t.) Torſit nauem ad littus ſaxi ne tertius fieret aut qrtus ſi illi tranſiſſent qui fuerant poſtremi. ¶ At grauis vt. ſ. y. t. re. i. eſt.) Præcipitatus menœtes & vix & tandem emerſit ex vndis, ideo tandem quia vix. fuit enim in ipſo reditu eius & difficultas & mora. dicit cauſas difficultatis ipſius & moræ. ¶ Iam ſenior m. q;. fl. in. u. me.) Cadenti in præceps ne mature poſſet immergere impedimento fuerunt ſenectus & veſtes. ¶ Summa petit, ſcopuli ſiccaq; in rupe reſedit.) Qui fuerat madidis veſtibus non remeauit ad nauem ſed in ſaxo ſicco conſedit. ¶ Illum & labentem t. &. r. na. &c.) Mœrorem gloriæ perditæ ille ſociis ſuis excuſſerat cū caderet, cum emergeret, cum euomeret fluctus.

ASCENSIVS.

¶ Effugit ante alios, &c.) Vt lectorem, auditoremve, varietate euētorum recreet, docet varia vſos fortuna in nauali certamine, nam qui primas parteis in principio obtinuit nouiſſimas vix nactus eſt: vnde Donati nihil habemus.
Ordo. ¶ Ordo autem eſt. Gyas. i. nauis ipſius Gyæ: videlicet Chimæra: effugit ante alios, ideſt ante alias naueis: & elabitur, ideſt celeriter percurrit: primis vndis, ideſt per primas vndas, inter turbam & fremitum, quem Cloanthus conſequitur: deinde, ideſt proximo loco: exiſtens melior, ideſt peritior: remis, ideſt arte remigandi: ſed pinus, ideſt nauis ex pinu facta, videlicet Scylla: tarda, ideſt tardata: pondere, ideſt mole & magnitudine: tenet, ideſt immoratur: ipſum Piſtris, ideſt nauis Mneſthei: & Centaurus, ideſt nauis Sergeſti: tendunt, ideſt contendunt, poſt hos, ſcilicet prædictos Gyan & Cloanthum: æquo diſcrimine, ideſt ęquali diſtantia: ſuperare locum priorem, ideſt à prioribus occupatum: & Piſtris abit, ideſt præit (quia derelinquit poſt Centaurum.) nunc, ideſt aliquando: & centaurus ingens, ideſt valde magna: pręterit nunc, ſcilicet Piſtrin: victam. i. ſuperatam, & poſthabitam: & ambæ feruntur: nūc, ideſt aliquando: vna, ideſt pariter: & frontibus, ideſt roſtris, aut proris: iunctis & carinæ longæ ſulcant, ideſt findunt: vaſa ſalſa, ideſt aquas marinas: & ipſi propinquāt iam ſcopulo, ideſt ſaxo, vbi Æneas metam conſtituerat, & ipſi tenebāt metam, ſcilicet fere, quum Gyas princeps, ideſt principium tenens: & victor in medio gurgite compellat voce, ſcilicet vehementi Menœtem rectorem, ideſt gubernatorem nauis, quo abis mihi, ideſt in damnum meū (& ita, vt Landinus ſentit, mihi non vacat. Valla tamen argute ſentit, datiuos pronominales ſæpe ad nullum referri, nullumq; demon-
ſtrare:

ſtrare: vt ſi dicamus, hic mihi ſemper dormit: non enim mihi pluſquā aliis dormit) abis igitur mihi, vel ex more loquendi, vel in damnum meū: tantum, ideſt intantum: exiſtens dexter, ideſt in dextrum tendens: ò Menœte, dirige curſum huc, ideſt in hanc partem vbi ego ſum, qui ſignificat ſe in leua fuiſſe: vnde poſſet dici, quo abis mihi, ideſt à me: hoc eſt ab ea parte, in quam nauem directam velim, ama, ideſt ſequere littus: & ſine, ideſt permitte, ſupp. vt, palmula, ideſt remulus, formam palmæ in fine habens: ſtringat, ideſt leuiter contingat: cautes, ideſt ſcopulos, quos vitauit Menœtes, in ſiniſtra extantes, Alii, ſcilicet gubernatores, timidi videlicet teneant altum, ideſt profundum mare, dixit, ſcilicet Gyas: ſed Menœtes timens ſaxa cæca, ideſt latētia: detorquet proram, ideſt anteriorem partem nauis: ad vndas, ideſt fluctus: profundos pelagi: & Gyas reuocabat. i. iterum vocabat: cum clamore, ſcilicet valido: ò Menœte, quo abis diuerſus, ſcilicet ab ea parte in quam tendere volo. iterum, ſupple dico tibi: ſed imperfectus ſermo trepidanti competit: pete ſaxa, ideſt etiam ſi ſaxa ſint, quod addit, ne Menœtes, excuſando ſaxa tempus terat: & ecce. i. præter ſpem, quum talia diceret: ipſe. ſ. Gyas: reſpicit Cloanthum inſtantem à tergo: & tenentem propiora. i. propiores partes, hoc eſt proxima loca. Ille. ſ. Cloanthus: radit. i. molliter contingēdo cautes pertranſit: iter leuum. i. ſiniſtrum, à quo Menœtes diuerterat: inter nauem Gyæ. ſ. Chimæram, & ſcopulos ſonantes. ſ. concuſſione aquarum: & præterit ſubito priorem. i. eum qui fuerat prior, videlicet Gyam: & tenet æquora tuta. i. ſine ſaxis: relictis metis. ſ. vnde deberent reuerti: & quia nondū reuerſus erat, nondum victor erat, licet primus metas pertigerat. Tum vero. i. ſed tunc maxime: aut tunc ad verum ingens dolor exarſit. i. excanduit: iuueni. ſ. Gyæ, qui ideo ardētior erat: quia iuuenis oſſibus. i. ad medullas vſq;: nec genæ. i. orbes oculorū caruere lachrymis, hoc eſt ſimul lachrymauit: & ipſe oblitus decoris. i. honeſtatis ſuę: & ſalutis ſocium, pro ſociorū ſuorum: deturbat. i. quū turba deiicit, Menœten ſegnē ab alta puppi, pręcipitem in mare. Ipſe. ſ. Gyas: ſubit gubernaclo. i. ad gubernaculū: exiſtēs rector. i. fungēs officio gubernatoris, quē deturbauerat: & ipſe. ſ. ſimul ſubit gubernaclo, exiſtēs magiſter. i. princeps & gubernator: & hortatur viros. i. viriliter remigātes: & torquet clauum. i. gubernaculum: ad littora. ſ. quæ Menœtes vitauerat. At. i. ſed: Menœtes grauis: quia iam ſenior & fluēs in veſte madida: vt. i. poſtq̄ redditus eſt: tandē. i. poſtq̄: diutius fuerat ſub aquis, ſupp. à fundo imo: ideſt emerſerat à fundo: ipſe petit. i. conſcendit, ſumma ſcopuli, erat enim prope ſcopulum quē vitauerat: & reſedit in rupe ſicca: Teucri riſere. ſ. prius illum: &. i. ſimul, labētem: quia ſciebant peritum eſſe, nec ſubmergi poſſe: & natātē. i. quum nataret ad ſcopulum: & rident. ſ. iam reuomentem. i. frequenter vomentem: fluctus ſalſos. i. aquas marinas.

PIERIVS.

¶ Primusq; elabitur vndis.) In Romano codice, in Lōgobardico, in Mediceo, & aliquot aliis, legere eſt, primis: vt ſit, primis vndis. ¶ Et nunc Piſtris abit.) In antiquioribus codicibus legere eſt, Et nunc Priſtis habet. Sed quanuis Piſtrin, vt pauloante dicebamus παρὰ τοῦ πρίζω dictam velint: nihil me moueri vtrū r, prima, an ſecunda ſyllaba collocetur, quum multa huiuſmodi ex metatheſi, tam apud Græcos, q̄ apud Latinos enunciari ſoleant. Quod vero, habet, legitur, ideo placet, quod intelligitur de priore loco quē ambo ſuperare cōtēdebant. Sicui tamen, abit, magis placeat, illi ſit integrū ſuo iure legere, Eam ſane lectionem ego raro in his codic. antiquis obſeruaui, niſi ſubdititiam, priore abraſa lectione, quæ, ſcilicet habet, erat. Non prætteribo aūt eſſe veteres cod. in quibus ſupra verbum, habet, adſcriptū ſit loco paraphraſis, victoriā. ¶ Et longæ ſulcant vada ſalſa carinæ.) In Romano codice legere eſt, Et longa ſulcant vada ſalſa carina. neq; obſtat, quod duo ſint, quum ſubintelligi poſſit, vnuſquiſq; ſua. In Mediceo quidē, carina, prius fuerat: ſed aliena manu & atramēto, carinæ, factū eſt. ibidē, longe, abſq; diphthon. vt aduerbiū videatur; quāquā ea in aliis quoq; nominibus deſyderatur. ¶ Quum princeps.) In antiquis aliquot codicibus ſcriptū eſt, tum. ¶ Huc dirige curſum.) Vulgata quidem exemplaria, curſum, habēt. Sed in Romano & pleriſq; aliis, vno exēplo legas, greſſum. De nauigatiōe tū, curſum potius dici paſſim obſerues. ¶ Littus ama & leuas.)
In

In Longobardico legere eſt, litus amet, l ęuas: non quod vtrúq; de palmula dicatur, nam qui ſenſus in palmula vt amare poſſit, niſi figurate dicatur? Sed q́a, am'et, per apoſtrophen vna eliſa vocali ſcriptū fuerit in antiquis. Quam ſcriptionis rationē, aliquot veterū inſcriptionibus, quæ adhuc in marmoribus reſtant, alibi comprobauimus. Et quia forte dicerēt aliqui apoſtrophen apud Latinos in vno tantū verbo, eſt, fieri ſolitā, inuenimus hor'unc, pro horū húc. In antiquiſſimo monumēto ad diui Bartholomei pontē, qui iungit inſulam Æſculapij, Ianiculū verſus, ita luculentiſſimo ſcriptū ſenariolo, GNATOS DVOS CREAVIT HOR'VNC ALTERVM. ibi enim, u, & m, literæ, vna cum adſpirationis nota, eliſę ſunt. niſi quis maluerit; horunc' pro horūce, poſitū: vt ex hocce, hocc': demū hoc', de quo ſuperius diſputatū eo loco, Hoc' erat alma parens. ⸿ Cum clamore Gyas reuocabat, & ecce Cloanthū Reſpicit.) Multi expungūt, &: quod in antiquis codicibus particulam eam adſerant non inueniri: id qua ratiōe ſuffuciant, viderint. Ego ſane & in Vaticanæ bibliothecæ codicibus, & in pleriſq; alijs, qui mihi prę manibus fuerunt, paſſim, &, ipſum notatum animaduerti: quare pro ijs, qui trochæum quarto loco ſtatuere in hoc verſu volunt, nihil habeo certi, quod ex antiquis codicibus afferre poſſim. ⸿ Subitusq; priorem prętcrit.) In Mediceo, & antiquis aliquot alijs codicibus, ſubito, legitur. Sicui magis nomen faciat ſatis, integrum vnicuiq; eſt, quam maluerit lectionē eligere. ⸿ Puppi deturbat ab alta.) In antiquis aliquot codicibus, detraxit: venuſtate, & proprietate haud quaquā pari. Eſt & in, deturbat, ſubitarius impetus. ⸿ Redditus imo eſt.) In nonnullis codicibus antiquis, eſt, verbum deſyderat. In aliquot alijs per apoſtrophen ſcriptū inuenias, im'eſt. Sed hæc quoniam ætas noſtra videtur abhorrere, quāuis ita ſępe in codicibus antiqs ſcripta repetero, pluribus tamen locis, ne cuipiam faſtidio ſim, conſulto diſſimulabo.

Hic læta extremis ſpes eſt accenſa duobus,
Sergeſto, Mneſtheoq;, Gyam ſuperare morantem.
Sergeſtus capit ante locum, ſcopulóq; propinquat,
Nec tota tamen ille prior præeunte carina,
Parte prior, partem roſtro premit æmula Priſtis.
At media ſocios incedens naue per ipſos
Hortat̃ Mneſtheus. ⸿ Nūc nūc inſurgite remis MNE.
Hectorei ſocij Troię, quos ſorte ſuprema
Delegi comites, nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gætulis Syrtibus vſi,
Ionioq; mari, Maleæq; ſequacibus vndis.
Non iam prima peto Mneſtheus, neq; vincere certo
(Quāquā o) ſed ſuperent, q̃bus hoc Neptune dediſti,
Extremos pudeat rediſſe: hoc vincite ciues
Et prohibete nefas. ⸿ Olli certamine ſummo POE.
Procumbunt, vaſtis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturq; ſolum. tum creber anhelitus artus
Aridaq; ora quatit, ſudor fluit vndiq; riuis.
Attulit ipſe viris optatum caſus honorem.
Nanq; furens animi, dum proram ad ſaxa ſuburget
Interior ſpatioq; ſubit Sergeſtus iniquo,
Infelix ſaxis in procurrentibus hęſit.
Concuſſæ cautes, & acuto in murice remi
Obnixi crepuere, illiſaq; prora pependit.
Conſurgunt nautæ, & magno clamore morantur,
Ferratasq; ſudes, & acuta cuſpide contos
Expediunt, fractosq; legunt in gurgite remos.
At lætus Mneſtheus, ſucceſſuq; acrior ipſo
Agmine remorum celeri, ventisq; vocatis
Prona petit maria, & pelago decurrit aperto.
Qualis ſpelunca ſubito commota columba,
Cui domus, & dulces latebroſo in pumice nidi,
Fertur in arua volans, plauſumq; exterrita pennis
Dat tecto ingentem, mox aere lapſa quieto
Radit iter liquidum, celeres neq; commouet alas:
Sic Mneſtheus, ſic ipſa fuga ſecat vltima Priſtis
Æquora, ſic illam fert impetus ipſe volantem.
Et primum in ſcopulo luctantem deſerit alto
Sergeſtum, breuibusq; vadis, fruſtraq; vocantem
Auxilia, & fractis diſcentem currere remis.
Inde Gyan, ipſamq; ingenti mole Chimæram
Conſequitur, cedit, quoniam ſpoliata magiſtro eſt.

SERVIVS.

⸿ Morantem.) Imperitia gubernantis. ⸿ Æmula priſtis.) Eiuſdem rei ſtudioſa. Vt, Illo æmulo atq; imitatore ſtudiorum meorū. Cicero in Cęſarianis. Aliàs inimicum ſignificat. ⸿ Inſurgite.) Ecōtra Lucanus, Atq; in tranſtra cadunt, & remis. ⸿ Hectorei.) Aut fortiſſimi. aut re vera quondā Hectoris ſocij. ⸿ Getulis.) Africanis. à parte totum. Nam Getulia mediterranea eſt. Syrtes vero iuxta Libyam ſunt. ſic de Syrtib⁹ Horatius, Vbi Maura ſemp̄ æſtuat vnda. Fuiſſe aūt Troianos in Syrtibus ille indicat locus, In breuia & Syrtes vrget, miſerabile viſu. ⸿ Ionio.) Quando iuxta Carybdim nauigauerunt. ⸿ Maleæq;.) Malea promōtorium eſt Laconicæ p̄uinciæ: unde ſunt ſequaces, ideſt perſecutrices: vt, Capreęq; ſequaces Illudūt. ⸿ Prima.) Quaſi quę ſoleo. ⸿ Mneſtheus.) Ille ſemper victor. ⸿ Hoc vincite.) Loco victoriæ ſit ultimos non redire. ⸿ Nefas.) mō opprobriū. ⸿ Ærea.) Fortis: vt, Et iunctos temo trahat æreus orbes. Nam puppis ærea non eſt, ſed prora. ⸿ Subtrahiturq; ſolū.) Vnicuiq; rei quod ſubiacet ſolum eſt ei cui ſubiacet. vnde eſt ſolum nauis mare: & aer, auium. & eſt verbum cuius perlucida ſignificatio ſemper inuenit̃. ⸿ Riuis.) More riuorum: ac ſi riuatim diceret. ⸿ Furēs animi.) Figurate dixit: vt, Præſtans animi iuuenis. ⸿ Interior.) Siniſterior. Cicero, Quē oia intercapere dicebant. Salluſtius, Igitur introrſus pria Aſiæ Bithynia eſt. ⸿ Iniquo.) anguſto: vt, Syluis inſedit iniqs. ⸿ Procurrentibus.) Præminentibus, & veluti obuiā veniētibus. ⸿ Murice.) Saxi acumē eminēs per tranquillitatem. ⸿ Morātur.) Ideſt retro agūt. ⸿ Legūt.) Alij pręterreunt: ſed melius legūt, ideſt colligūt. Nam ſequitur, Et fractis diſcentem currere remis. ⸿ Prona.) Vicina littoribus. Vnde altum, eſt lōge poſitū. ⸿ Columba.) Vbiq; de his domeſticis colūbas Virgilius dicit. Perſius vero ait, Teneroq; colūbo Es ſimilis. Nā agreſtes, palumbes vocātur. ⸿ Exterrita pēnis.) Pēnarum concuſſione terrorē ſignificans: vt, Timuitq; exterrita pēnis ales. Nō.n. timet pēnis: ſed indicat timorē. ⸿ Radit.) Secat purū aerē. ⸿ Fruſtra.) Quis.n. ei relicta victoria ſubueniret?

DONATVS.

⸿ Hic læta ex. ſ. e. ac. du. &c.) Duobus poſtremis ſpes acceſſit ex caſu gyæ, quoniam eius mora poterat prodeſſe ſequentibus, vt ſuperiores efficerent̃. ⸿ Sergeſtus. ca. a. l. ſ. q;. p. &c.) Propinquabat, inquit, ſcopulo ſergeſtus, ſic tū, vt non tota nauis eſſet libera. pars quippe eius videbat̃ p̄teriſſe, p̄s vero apprime poſterioris roſtro, ęmulā p̄ſtim dixit, q̄ tranſire cōtēderet. ⸿ At media. ſ. i. n. p. i. Ho. m.) Mneſtheus q̄ videret modico labore cōpleri poſſe victoriā, aut modica tarditate ꝑterire, icedēs p̄ mediā nauim. i. inter oēs remiges diſcurrens hortabat̃ vniuerſos ad gloriā perficiēdam. ⸿ Nūc nūc. i. r. h. ſo. &c.) Admonebat eos p̄teritę virtutis eorū fortia facta cōmemorās ac repetēs ſæpe, q̄d quater ait nūc, & id ipſum ſæpe cōmēdauit, hoc ſignificat, q̄ oīs gloria iteritura eēt, ſi illud tp̄s, ſi occaſio p̄ſens laberetur è manibus. Nūc, ingt, nūc inſurgite, adeſt tp̄s, quo fortia virtutis veſtrę & geſta ſupioris tp̄is comprobetis nūc illis animis nūc viribus opus eſt, q̄b⁹ vſi eſtis, cū Hectoris eſſetis ſociati virtutibus, q̄ multa mala & ingētia ſupaſtis, quos ego poſt vltimā prię ſorte comites delegi. pōt & ſic itelligi, Hectorei ſocij, vt tales eos videat̃ dixiſſe, q̄lis hector fuiſſet q̄ſi ſinguli ſingulos Hectores facere potuiſſent. deniq; addidit & delegi, vt oſtenderet, ex plurimis bonis electos eē meliores. recte eos admonet p̄teritę virtutis, vt exēplis ſuis erigātur, potius q̄ʒ ſactis p̄uocentur alienis. Ordinatur ſenſus ſic. Nunc nunc inſurgite remis ſocij, vt Hectoreę laudis loco poſitum videant, non quomodo aliq̄n ſocij fuerant Hectori vſq; eo locus eſt. quos ita ab exemplo virtutis Hectoreæ laudaret vt addiderit quos mihi delectos adiūxi poſt patrię noſtrę vltimū fatū. & quorū p̄baui virtutē plurimis in locis, imitamini vos, vt q̄d ī man⁹ dedit fortuna cōpleamus. ⸿ Quāq; o. ſ. ſ. q. h. n. d. Ex. p. r.) Licet

Licet tenuerint loca melioris curſus, quibus Neptunus ſuffragiũ ferre voluiſſet, victoriæ genus eſt, non rediſſe poſtremum. ¶ Hoc vi.c.&.pr.ne.) Si primum locum tenere nequitis, ſecundum ſaltem perdere nõ debetis. ſuperãda ſunt extrema ludibria, & vitandum pudoris detrimentũ, ante nouiſſimũ ſaltẽ venire debemus, qui nõ valuimus pręuenire victorem qui ſocios ſuos cũ magna laude dicebat Hectoreos, magna arte excuſauit à culpa nõ retẽti primi loci. qm̃ hũc Neptunum aſſeruit inuidiſſe, q in regnis ſuis, cui voluit, fauit. ecce & victori præripuit gloriã, quia nõ ſua virtute, ſed alieno adiutus auxilio loca prima poſſederat. ¶ Olli.c.ſu.pr.v.t.i.æ.p.) Quãtum valuerint hortamẽta deſcribuntur. Illi.n. nõ incaſſum auditis, quę dicta ſunt, dederũt labori operam intãtum vt nauis ipſa nixibus fortiſſimis contremiſceret. ęreã nauem dixit, ære adornatam & communitam. ¶ Subtrahiturq; ſolum.) Sic intẽti plenis ſtudijs remis incumbebãt, vt nihil præter ſe & nauim viderent, cæterum prolixitas ſaxi cernebatur ex littore, & è ſaxo apparebat ſoliditas. ¶ Tunc creber.an.ar.A.q;.o.qua.ſu.ſl.v.ri.) Remigum laborem accidentibus contrarijs expreſſit. os, inquit, habebãt ſiccum, ex eorum vero corporibus fluebant ſudores riuis, quaſi ex interiore corporis parte humor omnis, qui per ora omnium ſoleret mitti, per ſudoris fluxum videretur effundi ad virtutis ingenitum robur. ecce quãtum in rebus hortamenta proficiũt. ¶ Attulit ipſe.v.o.c.h.) Faciebãt quidem, quod vincẽdi cupiditas exigebat, ſed illis ad effectum plus contigit. ¶ Nãq; furẽs animi.) Dicẽdo ac pręmittendo, furens animi, aliquid iſte incõſiderate reperietur feciſſe. ¶ Dum prorã ad ſa.ſu. Interior, &c.) Dum inter ſaxum & nauim ſergeſtus tranſire cõtendit, non vidit ſaxa procurrẽtia, & his inhæſit, procurrẽtia ſaxa ſunt, quæ latẽter à radicibus eminẽtis ſaxi in mare tendũtur. hæc ille vtpote furẽs videre nõ potuit, & vt dictum eſt hæſit. ¶ Cõcuſſæ cautes.) Tantus nauis impetus incautis remigibus fuit, vt percuſſę cautes interueniſſent. ¶ Et acuto in.m.re.Ob.cr.) Cum obnixi remis luctãtibus tenderent impulſa naui, meritoq; nõ cedẽtibus ſaxis, crepuerũt remi. ¶ Illiſaq;.p.pe.) Prora hoc eſt. prima pars nauis ſaxum conſcendit cætera parte ſuſpenſa. ¶ Conſurgunt nau.& ma.cla.mo.) Dum clamant, fecerunt moras naui liberandæ. ¶ Ferrataſq; ſu.& acu.cu.c.Expediunt, &c.) Non ijdem omnia faciebãt. nanq; alij expediebant contos liberationi nauis neceſſarios, & ſudes, hoc eſt, quibus inhærens ſaxo includi nauigium, & retrorſum reuocari potuiſſet. alij legebant remorum fragmenta, verbo nautico (vt plurimis locis) vſus eſt. nam legere dicunt colligere, vel aliqua loca nauigando tranſire, vela legunt ſocij. item littoraq; epiri legimus. ¶ At lætus Mneſtheus.ſ.q;.a.i.) Lætus fuit Mneſtheus ꝙ optata tenuiſſet, & inde magis q̃ ſenſerat ſibi fauiſſe fortunam. ſucceſſus aũt ipſe nõ veniebat niſi ex malis alienis. ¶ Prona petit.m.&.p.de.a.) Prona maria, inquit, quaſi non ipſa eſſent, per quę tranſierant, aut poſſit fieri, vt ſint maria deuexa. non hoc ſenſit, ſed facilitatem reditus voluit demonſtrare. Pronũ enim dicimus quicquid difficultatem nõ habet, & arduum quicquid difficulter ſuperatur. ¶ Qualis ſpelunca.ſ.c.c.) Celeritatẽ feliciter currentis nauis recte volatui columbæ comparauit. tunc.n. acrius volat, quum ad naturalem mobilitatem aliquis ei pauor accedit. hac completa comparatione redit ad rem. ¶ Et primũ in ſcopulo luctantem deſerit alto Sergeſtum.) Tanta eſt ſubtilitas recedentis ĩ deſcriptione, & poſt parabolam redeuntis, vt ſi ſubtrahas parabolam tunc inuenias carminis textum. deniq; ante dixit, At lætus Mneſtheus, ſucceſſuq; acrior ipſo Agmine remorũ celeri ventiſq; vocatis Prona petit maria, & pelago procurrit reperto. etiam poſt parabolam iunxit, quæ deſcribebat. Et primũ in ſcopulo luctantem deſerit alto Sergeſtum, breuibuſq; vadis, fruſtraq; vocantem Auxilia. deſeruit cõſtitutum in ſaxo, deſeruit conſtitutum in vadis, deſeruit fruſtra vocantem auxilia, quia volebat vincere, quia poterat ſubuenire. iccirco fruſtra ad auxilium ferendum vocabatur. Plus enim ſibi auxiliari debuit, quàm alteri. ¶ Et fractis di.cur.r.) Huc quoq; pertinet, deſerit. nam deſeruit ſergeſtum luctãtem in ſaxo, ꝙ nauem tenaciter retinebat, & meditantem ex neceſſitate rem nouam, vt nauis eius ſine remorum adminiculis curreret. ¶ Inde gyan, ipſumq;.i.m.c.Cõſequit̃.c.q.ſp.magiſtro eſt.) Et factũ explicauit, & facti cauſam. Cedit, inq̃t, gyas, quia chimera nauis eius magiſtrum nõ habebat, præterit igitur vnum ſaxis infixum, alterum vero, quia magiſtrum nõ habuit. ſupererat ſolus cloanthus. hunc petebat ſperans, ꝙ ẽt ipſum tranſire poſſet. deniq; ait.

ASCENSIVS.

¶ Hic læta extremis, &c.) Docet reliquorum conatus: & (vt dixi) varium euentum: ſimulq; in gratulationem domus Sergiæ egregios animos, facinuſq; virile Sergeſti cõmemorat: qui tamẽ infelici fortuna vſus, nauem fregit: quare ſpẽ cœpit Mneſtheus tã grandem: vt qui vltimus erat, primus euaſiſſet, niſi Cloãthus diuina ope fretus, partam gloriam protexiſſet. De qua re quum nihil allatum ſit ex Donato, Ordo eſt. ¶ Hic.i. hoc loco, aut ex hoc Ordo. euẽtu: ſpes læta.i. lætificãs, eſt accenſa duobus extremis.ſ. Sergeſto, & Mneſtheo, videlicet ſuperare Gyan: morantem.i. moram trahentem: quia gubernatorem amiſerat. Sergeſtus capit locum ante, ſcilicet q̃ Mneſtheus: & propinquat ſcopulo.ſ. vbi meta erat conſtituta: nec tamẽ ille.ſ. Sergeſtus, erat prior tota carina: præeũte.i. tota naui: ſed prior erat parte.ſ. nauis ſuæ: & Piſtris, nauis Mneſthei emula, ideſt inſequutrix: premit roſtro.i. anteriore parte ſua, hoc eſt prora ferrata: partem.ſ. centauri, quæ nauis erat Sergeſti. At.i. ſed: Mneſtheus incedens.i. ingrediens per ipſos ſocios, in media naue hortatur.ſ. his verbis. ò ſocij Hectorei, ideſt fortes, qualis Hector: aut, qui aliquãdo Hectori ſocij fuiſtis: quos ego delegi, ideſt de multis legi comites.ſ. huius profectiõis: in extrema ſorte Troiæ, ideſt in ipſa ruina, & euerſiõe Troiæ: inſurgite nũc nũc.i. maxime nunc remis: promite, ideſt proferte nunc illas vires: & illos, ſup. animos, nunc quibus vſi, ſupple eſtis in Syrtibus Gætulis, ideſt Gætulicis. vt in.j. viſum eſt: & in mari Ionio: quãdo.ſ. iuxta Charybdim nauigarẽt: vt in.iij. recitatum eſt. & in vndis Maleæ, illius promontorij Laconiæ prouinciæ: ſequacibus.i. perſequutricibus, ego Mneſtheus.i. quãuis Mneſtheus, hoc eſt qui primas parteis obtinere ſoleo, tamẽ non peto iam prima ideſt primas parteis: neq; certo.i. cõtendo: vincere, ideſt ſuperare: quãq; ò, ideſt vtinam, id mihi datum ſit: aut quanquã, ò quàm glorioſum, foret in hoc certamine ſuperaſſe: ſed ò Neptune, ſuperẽt, ſupple illi, quibus tu dediſti hoc.i. qui non tua virtute, ſed tuo numine freti, nunc ſuperant. Pudeat, ſup. ſaltem vos rediſſe extremos, ò ciues, vincite & prohibete hoc nefas, ideſt pro victoria obtinete: ne.ſ. redeamus extremi: & prohibete tantum dedecoris à nobis. Olli, illi tunc: procumbũt, ideſt toto pectore incumbũt remis: ſummo certamine, ideſt conatu: quaſi cõcertarent de laude inter ſe, puppis ærea.i. fortis, aut ærata: tremit vaſtis, ideſt valde amplis ictibus: & ſolum.i. ſuſtẽtaculum eius, hoc eſt aqua, ſubtrahitur.ſ. impulſu remorum: tum.i. inſuper: anhelitus.ſ. remigum: creber.i. crebro emiſſus: quatit artus, & ora arida: & ſudor fluit vndiq;.i. ab omni parte: riuis.i. per riuos, aut in morẽ riuorum. Ipſe caſus.i. euẽtus: attulit viris.i. viriliter remigantibus: honorem optatum.ſ. ut extremi non eſſent: nam dum Sergeſtus furẽs animi, ideſt faciens animum, quaſi furere: unde honeſtius dixit, q̃ ſi dixiſſet, furens animo ſuburget.i. ab interiore urget, exiſtens interior: proram ad ſaxa.ſ. à Menoete uitata, & à Cloantho feliciter pertrãſita: & ſubit ſpatio iniquo, ideſt nõ ſatis magno ꝓ captu cẽtauri: ipſe infelix hæſit.i. manſit, hærens in ſaxis procurrentibus.i. prominẽtibus, aut procul cõcurrere uiſis. Cautes cõcuſſæ ſun: ſupple à remis & naui: & remis obnixi.i. obnitẽtes, ut ferueut nauim crepuere.i. fragorem dedere: in murice, ideſt ſaxi acumine: acuto.i. aſpero: & prora illiſa.i. partim læſa: pependit.ſ. ad ſcopulos: nautæ, ideſt nauium impulſores: conſurgunt, ideſt ſimul contendunt, nauem ſuſpenſam amouere conantes: & morantur.i. moram trahũt, ſupple cum clamore magno, & ſuo quo ſe mutuo cohortantur & ſpectantium: & expediũt, ideſt expedite iniciunt: trudes ferratas.i. perticas ferro munitas, quibus naues detrudere ſolent: & contos, ideſt baculos oblongos, quibus profunditatem percontari ſolent: cuſpide acuta, ideſt habentes cuſpidem acutam: & legunt, ideſt colligũt, in gurgite remos, fractos, ſcilicet ad ſcopulum: at, ideſt ſed: Mneſtheus lætus, quod per infortunium Sergeſti eum præteriret: & acrior, ſupp. effectus, ipſo ſucceſſu, ideſt quia bene ſucceſſit: petit, ideſt trãſuolat: celeri agmine.i. ĩpulſu remoꝝ: & uẽtis uocatis.i. optatis: maria ꝓna.i. deſtua & inclinata: & decurrit.i. deorſum currit pelago aperto.i. patẽti, ſine obſtaculo. Dat exẽplũ, dicẽs, Qualis.i. qualiter colũba cõmota.i. deturbata: ſpelũca.ſ. ſua.i. de cauerna ſua: ſubito.i. ex improuiſo: cui.ſ. columbæ: domus, ſup. eſt: & nidi dulces, propter pullos, ſup. ſunt: in punice latebroſo.i. lapide cauernoſo: fertur.ſ. e ſpelunca: Volãs in arua: & ipſa exterrita tecto.i. euolãs ex tecto, propter terrorem: dat ingentem plauſum pẽnis.i. alis ſuis: & ipſa mox.i. paulopoſt: lapſa.i. deuolans: aere quieto.i. non concitato: radit.i. molliter ſecat: iter liquidum.i. aerem: neq; commouet alas celeres: ſed ęquatis & immotis alis deſcendit. Sic.i. talis: Mneſtheus, ſup. volat: & Piſtris vltima.i. quę fuerat vltima, ſecat ſic æquora: & ipſe impetus fert, ſic ipſam volantem: & deſerit primum Sergeſtum, luctantem in alto ſcopulo: & uadis breuibus.ſ. inter ſcopulos: nam impulſu induxerat nauẽ, vnde quietam reducere nequibat: &

bat:& vocantem fruſtra,i.incaſſum:auxilia forte deorum, quia ſtultum fuiſſet à cõcertantibus auxilium petere:& diſcenté curſere remis fractis:inde.i.deinde:conſequitur Gyam,& Chymæram,nauem.ſ.Gyæ:ingenti mole.i.habentem ingentem molem: &,ſup.Chymæra:cedit.ſ.Mneſtheo,ac Piſtri:quia ſpoliata eſt magiſtro.i.gubernatore.ſ.Menœte.

PIERIVS.

¶ Sergeſto, Mneſtheóq; Gyã ſuperare.) In cod.aliquot antiqs, Mneſthei,legitur:vt in Georgicis, Inferias Orphei.Eaq; eſt recta declinatio,quis Mneſtheo per ſynizeſin legi poſſe nõ negarim. ⸿ Nec tota tñ ille prior præeunte carina.) Nonnulli eo ſyllabarũ ſimilium cõcurſu offenſi,qui apparet in tota tñ,neq; non aliqua omnino aſperitate,quæ reſultat ex cõtinuatione dictionũ itidem duarum prior præeũte.Verſum in vocaliorem quandã muſicam redegere. Itaq; in antiquis pleriſq; codicibus,verſus hoc legitur ordine dictionum,Nec tñ ille prior tota preeunte carina.Sed vtcũq; iſti auribus ita ſuis adblandiãtur,nihil eſt in lectiõe peruulgata,quod me vel tantillũ offendat. ⸿ Parté roſtro præmit.) In codicibus aliquot antiqs,partim,legitur:neſcio an mutatione ea familiari ex e,in i,an aduerbium eſſe voluerint:mihi ſane magis placet,parté,nomen. ⸿ Neq; vincere certo Quanquã,o.) In antiqs pleriſq; codi.imperite,inepteq; abraſa eſt caſtior lectio.ſ.Quãquã o:& eius loco repoſitum, Quenquã;vt ab eo pendeat,vincere certo,quod valde abſurdũ eſt,ſuos tñ habet amatores. ⸿ Ærea puppis.) In Romano codi.puppes,per es,nominatiuo caſu,numeri ſingularis,habetur.Eamq; vetam eſſe lectionem ex Valerij Probi preceptione coniicimus,q vocabulũ hoc noïatiuum in es, mittere oſtẽdit:dũ ait,puppes,valles,rupes,vulpes,aſpes,noïatiuo ſingulari proferri.At nunc vix vnũ,aut alterum ex his pronũciari per es,videas.Tot ea fuerunt quę grãmatici iuniores,vſum ue ſequuti neſcio,an abuſum immutarunt. ⸿ Nanq; furẽs animĩ dum prorã ad ſaxa ſuburget.) In codicibus aliquot antiqs legere eſt,Nanq; furens animis.Sed enim Aruſianus Meſſus,furẽs animi,caſu quippe genitiuo,eloquutionis modũ,loco hoc agnoſcit: quãq; Virgilius alibi,furens animis,dixerit:vt eo loco, Ecce furens animis aderat Tirynthius.Eſt &,ſuburguet,per u,poſt g,Attiano more,in antiquis pleriſq; cod.Sed Attium, Velius Longus authoré appellat vitioſum. ⸿ Ferrataſq; ſudes.) In Mediceo, & antiqs aliquot alijs exẽplaribus,trudes,legitur.Sũt vero,trudes, conti,præacuta cuſpide,quibus repellũtur & naues:& alia,à trudendo dicta.Neq; vero timendum ſyllabæ,quum tam multa reperiantur,quæ deriuata à longis,breuia tamen ipſa ſint,vt duces à duco:ita dicax,lucerna,ſopor fragilis,coma,& huiuſmodi alia pleraq;. ⸿ Dat tecto ingenté.) In codicibus aliquot manu ſcriptis plauſumq; exterrita pennis,dat tergo ingentem,legitur.Sed,tecto,omnino melius. ⸿ Et primum in ſcopulo luctantem.) In codi.aliquot antiquis,at:in alijs,ac:ſed,hoc,melius:niſi,&,malueris. ⸿ Spoliata magiſtro eſt.) Et hoc quoq; per apoſtrophen ſcriptum in antiquis aliquot exemplaribus hoc modo, magiſt'eſt: de qua ſcribendi ratione exempla veterum alibi recitauimus.

Solus iamq; ipſo ſupereſt in fine Cloanthus,
Quem petit,& ſummis adnixus viribus vrget.
Tum verò ingeminat clamor,cunctiq; ſequentem
Inſtigant ſtudijs,reſonat clamoribus æther.
Hi proprium decus,& partum indignantur honorem
Ni teneant,vitamq; volunt pro laude paciſci.
Hos ſucceſſus alit,poſſunt,quia poſſe videntur,
Et fors ęquatis cępiſſent premia roſtris,
Ni palmas ponto tendens vtraſq; Cloanthus,
Fudiſſetq; preces,diuoſq; in vota vocaſſet.
⸿ Dij qbus imperiũ pelagi,quorũ ęquora curro. CLO.
Vobis lætus ego hoc candentem in littore taurum
Conſtituam ante aras voti reus,extaq; ſalſos
Porriciam in fluctus,& vina liquentia fundam.
⸿ Dixit,eumq; imis ſub fluctibus audijt omnis POE.
Nereidum,Phorciq; chorus,Panopeaq; virgo,
Et pater ipſe manu magna Portunus euntem
Impulit,illa Noto citius,volucriq; ſagitta
Ad terram fugit,& portu ſe condidit alto.
Tum ſatus Anchiſa,cunctis ex more vocatis,
Victorem magna præconis voce Cloanthum
Declarat,viridiq; aduelat tempora lauro.
Muneraq; in naueis,ternos aptare iuuencos,
Vinaq;,& argenti magnum dat ferre talentum.
Ipſis præcipuos ductoribus addit honores,
Victori chlamyden auratam,quam plurima circum
Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit,
Intextuſq; puer frondoſa regius Ida
Veloces iaculo ceruos,curſuq; fatigat,
Acer,anhelanti ſimilis,quem præpes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Iouis armiger vncis.
Longæui palmas nequicq̃ ad ſydera tendunt
Cuſtodes,ſæuitq; canum latratus in auras.

SERVIVS.

¶ Ipſo ſupeſt in fine.) Vt ſpatia & ſi plura ſuperſint, tranſeat elapſus prior. ⸿ Proprium decus.) Quaſi iam partam victoriam & honorem ni teneãt indignantur. ⸿ Succeſſus.) Felicitas. ⸿ Poſſunt, quia poſſe videntur.) Sperabant victoriam opinione ſpectantium: vt, Cunctiq; ſequentes Inſtigãt ſtudijs. ⸿ Palmas vtraſq;.) Diximus ſupra antiquum hoc eſſe. Carpinius tamen dicit (qui de eloquutionibus ſcripſit) per naturam vitioſam eẽ hãc elocutioné:& ſiue vtrãq; palmam,ſiue vtraſq; palmas dixerimus,eſſe in aliquo viſurpationem, Imperium pelagi.) In pelago:vt, Dij quibus imperium eſt animarum. ⸿ Lętus.) Victor:à pręcedẽti quod ſequitur. ⸿ Ante aras.) De quibus paulo poſt, Pars ſpoliant aras. ⸿ Voti reus.) Debitor. Vnde vota ſoluentes, dicimus abſolutos. Vñ eſt, Damnabis tu quoque votis. quaſi reos facies. ⸿ Proiiciam.) Extra proiiciuntur in fluctus. Niſi forte dicamus & fluctibus offerri.quod ſi eſt, porriciam legẽdum eſt,ideſt porro iaciã. ⸿ Phorciq;.) Latine hic Phorcus huius Phorci dicimus: nã apud nos, Græca huius nominis non eſt declinatio. Eſt autem deus marinus. ⸿ Panopeaq; virgo.) Vna de Nereidibus:quam ideo ſeparatim dixit, vt illas non virgines intelligamus. ⸿ Portunus.) De9 marinus qui portubus pręeſt. ⸿ Et bene Impulit eum ipſe iam vicinum portui.Nota eſt aũt fabula. Athamas poſt furoré à Iunone immiſſum,quũ occiſo Learcho Melicertam alterũ filium cũ vxore ſua perſequeretur,& ſe illi in mare præcipitaſſent, voluntate numinũ in deos verſi ſunt:Melicerta in Portunũ,qui Grece Palęmon dicitur: Ino in matré Matutam,quæ Græce dicitur Leucothea. ⸿ Portu ſe condidit alto.) Ideſt, vſq; ad interiora peruenit. ⸿ Ex more.) Ludorum[illegible] licet per p[illegible]nem. ⸿ Victoré.) Pr[illegible] ſubaudis. Nam & illi d[illegible] victores ſunt Sergeſti:vnde paulo poſt, Quẽ mõ naualĩ Mneſtheus certamine victor Conſequitur. ⸿ Dat ferre.) Grecũ eſt duo verba coniungere:vt paulo poſt Donat habere viro.ſed hoc datur poetis. ⸿ Magnũ talentũ.) Vt diximus,quiddam breue:ſed magnũ dixit cõparatiõe alterius. ⸿ Circum.) i.in parte extrema vt diximus. ⸿ Meandro duplici.) Flexuoſo.& hoc dicit, Erat in chlamyde flexuoſa & in ſe remeabilis purpura in modũ Mæandri fluminis Cariæ,puinciæ. ⸿ Melibœa.) Pro Melibœenſis.Eſt aũt ciuitas Theſſaliæ Melibœa. ⸿ Regius.) Troij regis Phrygiæ filius. ⸿ Fatigat.) Laus picturę,quaſi gerat & nõ gerere videatur. ⸿ Præpes.) Mõ volans. ⸿ Sublimé.) Ideſt in altũ. ⸿ Palmas ad ſydera tollunt.) Aut mirantes: aut increpantes deos.

DONATVS.

¶ Solus iamq;.i.ſ.in.fi.cloanthus,&c.) In deſperatione ſequẽtis victoria fuit,quoniam conſumpta pelagi ſpatia fuerant,& tranſire volentibus,plixitas fuerat neceſſaria, i qua remigũ virtus pficere potuiſſet.non defuit tñ inſtantia, vt opponeretur per induſtriam quod arctatũ iter anguſtijs pnegabat. ⸿ Tũ vero.i.c.c.q;.ſ. Inſtigant.ſt.&c.) Conãti tranſire magis fauebat ſpectantiũ turba,quia poſſe videbatur.tantus auté fragor fuit,vt ipſo ęthere percuſſo reſonaret vox populi. ergo hoc ſtudio ſpectantes ducebantur.videamus nunc quemadmodũ certantium facta deſcribat. ⸿ Hi propriũ decus,&.p.in.h.&c.) Qui locum pmũ tenebãt, hunc ne amitterent,laborabant.eaq; ducebantur gloria,vt hanc ſaluti ſuæ præſumerent præponendam. ⸿ Hos ſucceſſus.a.poſ.q.po.vi.)

po.vi.) Alterius nauis viros, qui primũ locum preripere nitebantur, erigebant res ſecundę, & fortunę ſuffragiũ eo magis ꝙ videbantur auſus ſuos poſſe cõplere. quanto.n. laborioſum eſt partã gloriam è manibus perdere, tanto eſt glorioſum acquirere deſperatam. ¶ Et fors æquatis .c.pr.ro.) Pares.ſ.ad palmã forſitan veniſſent. ¶ Ni palmas pon.t.v.q.cl. Fudiſſetq́ꝫ.pr.d.qꝫ.in.v.v.) Niſi victoriã, quę vtriqꝫ poſſet eſſe cõis preueniſſet cloanthus precibus ſuis, & ſupplicibus manibus deos adhibuiſſet in vota, hæc prædicẽdo oſtẽdit poeta ipſum futurum eſſe victorẽ. ¶ Vobis lætus ego.) Hoc eſt ſi lętus de prouentu victoriæ fuero. ¶ Hoc candentem in li.t.) Hoc eſt candidi coloris taurũ, & addẽdo candentem ornauit munus ſuum. minueret aũt ſi diceret bouem, & taceret de colore. ¶ Conſtituã ante.a.v.r.e.qꝫ.ſ. Po.in.fl.&c.) Illic vobis candido tauro ſacrificiũ faciam, vbi glorioſus extitero, vtpote manifeſte pollicitationis reus & debitor, vina ẽt fundam & animalis exta fluctibus tradã. ¶ Dixit eumq́ꝫ.i.ſ.fl.a.o.Ne.ph.ch.&c.) In cauſa ſua deos inuocauit, & audiri cõmeruit. deniqꝫ intantum oẽs dij maris, & ipſe portunus fauit, vt nauim ſuis ĩpellerent manibus, quo celerius preuenirẽt. ¶ Illa noto citius volucriq́ꝫ ſagitta Ad terram fugit, &.p.ſe.c.a.) Tantũ roganti deorum maris auxiliũ profuit, vt nauis curſus velocior ventis & ſagittę volatibus proueniſſet, deniqꝫ prima tenuit littus, & ad palmã prima perducta eſt. ¶ Tum ſatus Anchiſa.c.ex.m.v.) Cunctos vocauit ſed præſentes, cæterum non erant oẽs, tenebatur.n. ſergeſtus, qui inhæserat ſaxis. ¶ Victorem magna preconis voce cloanthũ De.v.qꝫ.ad.te.la.) Hoc non fuit præmiũ, ſed inſigne victoriæ. ¶ Muneraq́ꝫ in na.t.ap.iu. Vinaq́ꝫ.) Et hæc extra premiũ fuerant, quę edendo vel bibendo conſumi potuerãt. ¶ Et argẽti.m.d.f.ta.) Hoc fuit, quod augere rem familiarẽ potuit, & premium videri, alia tamen cõia nauibus fuerant. ¶ Ipſis præcipuos ductoribus addit honores.) Præcipua dicuntur, quæ preter cõionem ſingulis proprio noĩe deputantur, vt fit ſæpe in teſtamentis, quũ aliqua per perceptionem ſingulorum heredum cẽſuerit eſſe teſtator. ¶ Victori clamydem auratam, &c.) Laus clamydis dicta eſt, propter honorẽ dantis, meritũq́ꝫ victoris. laudat ſpẽs, quibus illa confecta eſt, aurũ.ſ. copioſum, & purpura pretioſa. ars quoqꝫ & artificium manus, q veritatẽ ſic fuerant imitati, vt mutæ & inanimatæ formæ viuere ac moueri viderentur. in premiorum aũt liberalitate multis generibus largitor ipſe laudatur, qui haberet alia quę potuiſſet donare. in ipſa donatiõe conſideratur Æneæ pietas iuxta paternã memoriã, quoniam ob eius honorificentiã tanti meriti munera donabantur, in hac igitur clamyde raptus ad coelos per aquilam ganimedes videbatur, apparebant canes perſequẽtes latratibus dominum, quẽ iam in aeris altitudinem raptum liberare non poterant. Cuſtodes quoqꝫ ſic tendentes manus ad ſidera. quaſi retinere poſſent, quem fortiſſimę alitis tenaces amplexus innoxia ſubtilitate portabant.

ASCENSIVS.

¶ Solus iamq́ꝫ ipſo ſupereſt in fine Cloãthus, Quẽ petit, & ſummis adnixus viribus vrget. Tum vero ingeminat clamor, &c.) Poſtq̃ Mneſtheus, Sergeſtum & Gyantem ſuperauerat, reſtabat (inquit) ſolus Cloãthus in fine, quem & Mneſtheus viciſſet, niſi Implorato, atqꝫ impetrato deorum auxilio, Cloanthus portum attigiſſet: quem victorem, pronũciat Æneas, meritoq́ꝫ donat pmio. Horũ exemplo, nequa pars diuinæ poeſeos bona eruditione vacet, docet poeta in rebus bellicis cerebroſitatem obeſſe plurimum: & id in Gya, qui Menœtem ſocium ſalutis deturbauit, temeritatẽ non minus officere: vt in Sergeſto, qui nauẽ fregit, virtutem plurimum poſſe: vt in Mneſtheo, qui ẽt Cloanthũ viciſſet, ſi ſuis dũtaxat auſpicijs & viribus cõtendiſſet: ſed diuinum auxiliũ omnibus pſtare, quo Cloanthus victor euaſit. monet ergo tacite, vt illud imploremus. Docet præterea, aleam, fortunãq́ꝫ belli eſſe variã: ne dum aſpirat primo fortuna labori, ſucceſſu ipſo vecordes, ſegnesq́ꝫ efficiamur: neve in aduerſo principio deſperemus: quia ſperandum eſt, vt debile principium, melior fortuna ſequatur. Quia vero ex Donato nihil habemus, colligamus ordinem,

Ordo. qui talis eſt. ¶ Iamq́ꝫ.i.& iam: ſolus Cloanthus ſupereſt.i. reſtat: vincendus in ipſo fine.i. iuxta terminum, quem.ſ. Mneſtheus: petit.i. aggreditur: & vrget annixus.i. annitens ſummis viribus. Tũ vero.i. ſed tunc maxime, & ad verum clamor, ingeminat, ſup.ſe: aut ingeminat.i. multiplicatur: & cuncti.ſ. ſpectantes, inſtigãt ſtudijs.i. cohortationibus ſtudioſis: ſequentem.ſ. Mneſthea: æther.i. aer ſublimis: reſonat clamoribus: hi.ſ. priores, cum Cloãtho: indignantur.i. indigne ferunt, ni teneant decus proprium.i. quod ſibi iam proprium fecerant: & honorẽ partum.ſ. acquiſitum, hoc eſt quod non conſeruarent victoriam partam, & volunt paciſci, ideſt in pactum expendere, vitam pro laude.i. vellẽt potius amittere vitam, q̃ laudem: & dare vitam pro laude conſeruanda. Succeſſus.i. proſper proceſſus: alit.i. fouet: & accẽdit hos.ſ. Mneſthei ſocios ſequentes: & poſſunt.ſ. Cloanthum ſuperare: quia videntur.ſ. ſibi.i. quia perſuaſerunt ſibi poſſe. quo verbo docet poeta, quid animus preſtans poſſit. vnde Hora. Incipe dimidium facti, qui bene cœpit habet. Et fors.i. forte: ſed ne vocalium eſſet concurſus, maluit fors dicere, q̃ forte: vel, ò fors.i. fortuna, vt ſit apoſtrophe: ipſi cœpiſſent præmia roſtris æquatis, ideſt æquali vicinitate & tempore, in portum reductis: ni.i. niſi: Cloanthus tendens vtraſq́ꝫ palmas.i. manus: coniunctas ponto.i. in pontum: fudiſſet preces, & vocaſſet diuos in vota, dicens, ſup. O dij, quibus, ſup. eſt imperium pelagi.i. in pelago: & quorum æquora ego curro: ego lætus, quia reus.i. obnoxius, voti.ſ. perſoluendi, conſtituã vobis ante aras.ſ. veſtras, vt immolem taurum candentem.i. candidum: in hoc.i. præſenti littore: ne.ſ. longa ſit dilatio verenda: & porriciam.i. porro iaciam, in fluctus ſalſos: exta.ſ. tauri: & fundã vina liquẽtia (à liqueo.) i. fluida, & pura: dixit, ideſt finiuit, preces Cloanthus: & omnis chorus.i. cœtus: & multitudo Nereidum.i. nympharum maris: & Phorci.i. quibus Phorcus præeſt: & Panopeia.i. vna de Nereidibus: virgo.ſ. quũ alię nõ ſint: & Portunus.i. portunum deus: pater.i. præcipue, in ea re reuerendus: impulit, ipſe.i. non per ſuos: ſed (vt dicunt) in propria perſona, manu magna, videlicet ſua: euntem.ſ. nauem: illa.ſ. nauis Cloanthi: Scylla, videlicet: fugit ad terram.i. ad littora: citius Noto.i. vento illo rapaci, & ſagitta volucri: & cõdidit ſe alto portu.i. penitus intrauit portum vſqꝫ ad littus. Tum.i. deinde: ſatus.i. genitus Anchiſa, videlicet Æneas: declarat.i. pronunciat: magna voce pconis, Cloanthum victorem: & aduelat tempora.ſ. eius lauro viridi, in ſignum victoriæ: & dat aptare.i. aduectare: munera.i. dona gratuita.ſ. ternos iuuencos: in naueis.i. in ſingulas naueis, treis iuuencos: & vina: & dat ferre magnum talentum.i. pondus argenti: & addit ipſis ductoribus.ſ. Cloãtho, Mneſtheo, & Gyæ, & Sergeſto: pcipuos honores.i. munera honorifica: cætera enim erant cõia omnibus remigibus. Addidit, videlicet victori.ſ. Cloantho: chlamydem auratam, aureo.ſ. filo intextã: aut, aureo lymbo circũ ctam: quam circum.i. circum quam: purpura plurima Melibœa, pro Melibœia: aut, eo quod eſt Melibœnſis, hoc eſt Theſſalica: currit Meandro duplici.i. flexuoſo.i. in more Meandri fluminis flexuoſi, & per varios gyros Cariam circũfluẽtis: &, ſup. in qua, puer regius.ſ. Ganymedes: Trois, regis Troianorum filius, intextus.i. in ea textus: fatigat in Ida frõdoſa.i. ſylua illa Troiana: quę etiã intexta, aut acu picta, in chlamyde erat: iaculo.ſ. venatorio, ceruos veloces: & fatigat, ſup. eos curſu: exiſtens acer, & ſimilis anhelanti, quia anhelare in pictura non potuit, ſicut nec currere: ſed currenti ſimilis erat: quem.ſ. puerum: armiger Iouis.i. aquila eius: tela, hoc eſt fulmina ferens, eo quod altiſſime volat, & ſolis radios viſu non formidat: præpes.i. celeriter volans: rapuit ſublimen.i. raptũ in ſublime: vexit pedibus vncis.i. vnguibus ſuis: cuſtodes longæui.i. ſeniores pędagogi, qui ad cuſtodiam pueri exierant uenatũ: tendunt nequidq̃.i. fruſtra: palmas ad ſydera: quia iuſſu Iouis raptus erat Ganymedes, vt eſſet pincerna deorũ, reiecta Hebe, Iunonis filia. unde eſt, Et rapti Ganymedis honores, vbi dictũ eſt, quod etiam ad ſtuprũ raptus erat: & latratus canũ ſæuit in auras, quia aquilam inſequi non potuerit canes, niſi ſolo latratu, quem ingeminauerunt. Eſt aũt mira laus ipſius texturæ, ſeu Phrygionũ picturæ: dum hæc tam ad uiuum effecta ſunt, ut geri uideantur, non depingi.

PIERIVS.

¶ Adnixus uiribus urget.) In Longobardico, adniſus, per s, ſcriptum, cuius ſcriptionis rationem alibi reddidimus. Et in aliquot alijs antiquioribus urguet: uti pauloante, ſuburguet, ex inſtituto Atij. ¶ Reſonat clamoribus æther.) In Romano codice antiquiſſimo, & in aliquot alijs manu ſcriptis, legere eſt, reſonatq́ꝫ fragoribus æther. Vt id totũ de remigatione intelligatur, & plauſu, qui per ſtrepitũ editur. Quanquam neqꝫ clamoribus diſplicet, quum dictum ſit, cũctiq́ꝫ ſequentem inſtigant ſtudijs, quod per clamores fieri neceſſariũ eſt. Sane in Mediceo, clamoribus, habetur: ſed ibidem, reſonatq́ꝫ, ſcriptum eſt, quod rationẽ metricam uitiaret, niſi quis amphimacrũ in hoc genere carminis ferre poteſt. ¶ Dij quibus imperium pelagi, quorũ æquora curo.) In antiquis primum codi.di, per arctationem literarum, ut apud Varronẽ eſt, uno fere legitur exẽplo. In Longobardico mox una plus dictione, imperium eſt pelagi: ut etiam apud Seruium eſt. In Oblongo uaticanæ bibliothecæ. In Mediceo, & in aliquot alijs omnino ueruſtis, imperium pelagi eſt. Sed enim (iudicio meo) recte factum

in Romano

In Romano, vbi verbum id, tam incõſtãs locum non habuit. Demum in exemplaribus aliquot antiquis, quorum æquore, ſeptimo caſu legitur. Sed, æquora, quarto caſu, magis ſplẽdida videt̃ eloquutio. ¶ Vobis lętus ego candentẽ in littore taurum Conſtituam.) In Romano codice abſq; in, præpoſitione locali legitur, quod magis placet. In Mediceo, vna plus dictione legit̃, ego hoc candentẽ in littore, vt cito etiã ſoluturum ſe votum innuat. ¶ Extaq; ſalſos Porriciam in fluctus.) Non ſum neſcius quid Macrobius lib. iij. Saturnalium, ſuper hoc verbo tradiderit. Antiqua tamen omnia exemplaria, quotquot habere potui, vno eodemq; exemplo legunt, proiciã: idq; vnico i, pro ſui temporis conſuetudine. Vt tamẽ verbum hoc immutatum ſit, Macrobius, grammaticorum & librariorum imperitia factum, ait. ¶ Temos aptare iuuẽcos.) In Romano codice legere eſt, optare, vt munera ſint honeſtiora, quæ ſ. victores ex ſua poſſent libidine ſeligere. Eaq; lectio in quibuſdã alijs vetuſtis exemplaribus habebatur: qua abraſa, aptare inde ſuffectum eſt.

At, qui deinde locum tenuit virtute ſecundum,
Leuibus huic hamis conſertam, auroq; trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipſe
Victor, apud rapidum Simoenta ſub Ilio alto,
Donat habere viro, decus, & tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus, Sagarisq; ferebant
Multiplicem, connixi humeris, indutus & olim
Demoleus, curſu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit, geminos ex ære lebetas,
Cymbiaq; argento perfecta, atq; aſpera ſignis.
Iamq; adeo donati omnes, opibusq; ſuperbi,
Puniceis ibant euincti tempora tænis,
Quum ſęuo è ſcopulo multa vix arte reuulſus,
Amiſſis remis, atq; ordine debilis vno,
Irriſam ſine honore ratem Sergeſtus agebat.
Qualis ſæpe viæ deprenſus in aggere ſerpens,
Ærea quem obliquum rota tranſijt, aut grauis ictu
Seminecem liquit, ſaxo, lacerumq; viator.
Nequidq̃ longos fugiens dat corpore tortus.
Parte ferox, ardensq; oculis, & ſibila colla
Arduus attollens, pars vulnere clauda retentat
Nexantem nodis, ſeq; in ſua membra plicantem:
Tali remigio nauis ſe tarda mouebat,
Vela facit tamen, & plenis ſubit oſtia velis.
Sergeſtum Æneas promiſſo munere donat
Seruatam ob nauem lætus, ſociosq; reductos.
Olli ſerua datur operum haud ignara Mineruæ
Creſſa genus Pholoe, geminiq; ſub vbere nati.

SERVIVS.

¶ Virtute ſecundũ.) Quia ille fauore vicerat numinũ. Vñ & pręmia dant̃ Cõgrua: illi chlamys. deo℞ continẽs fabulam: huic lorica. ſ. virtutis inſigne. ¶ Hamis auroq;.) Hamis aureis. ¶ Simoenta.) Venit aũt à noĩatiuo Gręco, nõ in ις, ſed i ειϲ exeũte, vt σιμόεντα σιμόεντος. ¶ Sub Ilio alto.) O breuis fit ſequẽte vocali. ¶ Decus & tutamẽ.) Quia triplex & aurea. ¶ Phegeus ſagarisq;.) Nominatim dicẽdo addidit laudẽ. ¶ Curſu palãtes Troas agebat.) Ad Ænee, q eũ vicit, ptinet laudẽ. ¶ Cymbiaq;.) Pocula in modum cymbæ nauis. ¶ Aſpera ſignis.) i. ſculpta: ἀνάγλυφα. ¶ Oẽs.) Qui vicerãt. ſ. ¶ Puniceis tænijs.) Vittis roſeis: & ſignificat lemniſcatas coronas, q̃ ſunt de frõdibus & diſcolorib9 faſcijs: & ſicut Varro dicit, magni honoris ſunt. Tęnis aũt mõ vittis: alias vittarũ extremitates dicit: vt, Fit lõgę tęnia vittę. ¶ Arte.) ideſt virtute. ¶ Atq; ordine debilis vno.) Sergeſtus. ſ. Et bñ ex mutatione cõguifiuit ornatũ. Nã Irrideri & ſine honore eẽ, hoĩs eſt: remis carere, nauis. ¶ Viæ in aggere.) Agger eſt mediæ vię eminẽtia coaggeratis lapidibus ſtrata. Vñ vię aggere dixit. ¶ Ærea.) Fortis: vt, Ærea puppis. ¶ Grauis.) Fortis, vt Grauibus certamina remis. ¶ Tortus.) Hos tortus. i. ſine cauſa tentat inceſſus. ¶ Clauda.) Ab hoĩe trãſtulit. Cicero, Mancã ac debilẽ fore præturã ſuã. ¶ Membra.) Etiam hoc ab hoĩe trãſtulit. ¶ Vela facit tñ.) ἀνακόλουθον: Nã non præmiſit, Quãq; remigare non poſſet. ¶ Subit oſtia.) Portus: vt ſupra diximus, ideo quia exitus fluminum frequẽter portus efficiunt. ¶ Promiſſo.) Aut magno: aut ante promiſſo, vt intelligamus in oĩbus ludis illud eſſe ſeruatũ, Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit. Quod ẽt in pyctali ait certamine, Victori velatũ auro vittisq; iuuencũ: Enſem atq; inſignẽ galeã ſolatia victo. Aut certe promiſiſſe eũ intelligamus, qñ vidit nauẽ periclitãtem. ¶ Operũ haud ignara Mineruę.) Perita lanificij. ¶ Creſſa genus.) Figura Gręca: vt, Qui genus vñ domo. ¶ Pholoe.) Nomen proprium: erat aũt lactans. Nam infantes lactentes dicimus.

DONATVS.

¶ Leuibus. h. ha. c. a. q; t. Loricã.) Vnũ genus laudis. hamis, inqt, leuibus. hoc eſt minutis, & oĩ ſubtilitate pfectis fuerat nexa, texta trilici opere, quę eſt ſecũda laudatio, admixto auro ſplendens. ecce & fortis fuit & pulchra. ſeqtur aliud, quod illa oĩa cumularet. ¶ Qualẽ. d. d. i. &c.) Hanc, cũ demoleũ ſuperaſſet apud iliũ victoris iure ſuſtulerat. quod nõ faceret, niſi illũ ſpeciei qualitas & meritũ prouocaſſet. ¶ Donat habere. v. d. & tu. in ar.) Donat, inqt, viro. vt cõgrueret perſona cũ ſpecie. digno iſtam viro contulit, vt in armis, hoc eſt, in bello & pulcher eſſe poſſet & tutus. tutus per trilicẽ facturam & hamorũ nexus, pulcher quia auro fulgebat. ¶ Vix illã. f. ph. ſa. q; f. &c.) Adhuc in augmẽtis eſt laudis ſatis demoleũ pręferẽs, q hanc primus habuit, Æneã quoq; q occidiſſet talẽ, & tanti põderis ſpẽm occiſo detrahere, aut ſolus portare valuiſſet, quũ ipſe quoq; eſſet armatus. nec minus etiam illum, cui donabatur, huic nexuit laudi. qñ credebatur molem tãtam poſſe perferre. hæc igitur, quũ traderetur, vix illam tulerunt duo ſerui, nec ſolis manibus, verumetiã humeris. tantum aũt demoleus potuit lacertis atq; virtute, vt hanc indutus habuiſſet pro leui, & curſu fugiẽtes ageret teucros, non ad Troianorum crimen pertinebat, qa vno inſequente fugiebãt, ſed Æneæ laudis prædicatio cumulata eſt, qui eum ſtrauit, quẽ timuerant oẽs. ¶ Tertia dona facit. g. ex. æ. le. Cymbiaq;. a. p. atq;. a. ſig.) Qui tertio loco cõuenerat, cõgruum munus accępit, quãq; & hoc fuerit p̃cioſum. ornabatur qppe argẽti materia, & ſubtilitate artis. ¶ Iãq; adeo. d. o. o. q; ſu. &c.) Vult oſtẽdere, quantis moris ĩplicatus ſergeſtus veniret, iam, inquit, oẽs qui venerãt muneribus ditati diſceſſerãt, & incedebãt habẽtes vincta tẽpora tęnijs puniceis, hoc eſt vittis rubeis. quod dixit, oẽs, ad tres refertur, qui præſentes aderãt, nõ ad quatuor. quia nõdũ venerat ſergeſtus. ¶ Irriſam. ſi. h. r. ſergeſtus. ag.) Multa cõgeſſit, quæ tarditatẽ illius, ludibrioſumq; reditum demõſtrarẽt. ſic, inqt, ſęuo inhæſerat ſaxo, vt plurima arte vix nauis liberari valeret. veniebat aũt irriſus perdita totius certaminis gr̃a. agebat. n. nauim remorũ ſuorum amiſſiõe deformẽ. quod dixit, ſergeſtus agebat, quũ remos nõ haberet intelligi voluit poeta, ꝙ ſergeſti manibus duceretur, vt ſic ſaltẽ puenire potuiſſet. ¶ Nequidquã. l. f. d. c. tortus.) Tortus accuſatiuum pluralẽ poſuit, ne ſerpens videatur tortus, ſed quum ſe torqueret ex vulneris cauſa tortus corporis lacerati feciſſet, hoc eſt inflexiones, vt ſit hos tortus. ¶ Talis remigio nauis ſe tarda mo.) Sic, inquit, mouebatur nauis exarmata remorũ ſubſidijs, vti ſolet vno in loco remanere ſerpẽs, volubilis rotæ trãſitu debilis redditus, aut viatoris ictu percuſſus, quũ exagitatus vulneris cã incaſſum ſęuit, & in ſeſe voluitur, nec vſq; progreditur. ¶ Vela facit. t. &. v. ſ. o. p.) Ne tñ cęteris voluptatibus maiores faceret moras velis, pręuenit flatibus opportune iuuantibus, faciens cõtra nauticã diſciplinã neceſſitatis cauſa. nullus. n. nauta plenis velis venit ad terrã. ſed cum adhuc in alto eſt, deponit vela, & nauigium ad littus remigando perducit. quia ergo iſte non habuit remos, velis plenis ſubit hoſtia, quod fuit periculoſum. ¶ Sergeſtum Æneas pro. mu. do.) Cum non eſſet meritus pręmium ſumere, dicitur accipiendi cauſa, ne Æneæ iudiciũ claudicaret. ¶ Seruatam, inquit, ob nauẽ. l. ſ. q; r.) Non ergo iccirco, qa meruit ſumere, qui nouiſſimus & ludibrioſus venerat. ſed quia poſt grauẽ caſum integris nauigio & ſocijs remeauit. Lætus igitur Æneas ex eo promiſſum munus ac propoſitũ dedit. ¶ Olli ſerua da. ope. ha. i. mi.) Hoc eſt, non neſciens lanificij, ſed perita. ¶ Creſſa genus pholoe, ge. q;. ſub vbe. na.) Omnia præmia cũ ſuis laudibus poſuit, videamus ancillæ iſtius, qbus rebus ſit completa laudatio, ſcilicet quæ mulieris perſonæ conueniant. & lanificium, inquit, nouerat. & fuit plusq; fœcunda. nam duos ferebat ad vbera, quos vno partu genuerat. fuit aũt creſſa, quaſi tali religione

ſi religione veniens, quæ præcipuas fœminas mitteret.

ASCENSIVS.

¶ At qui deinde, &c.) Docet quæ cæteris præmia data ſint. de
quibus Donatus dicit ſic. ¶ Leuibus.) Minutis, & omni ſubtilita-
te perfectis. Oſtendit illam fortem & pulchram. Deinde, accedit
tertia laus ab authore. ¶ Decus.) Propter aurum. ¶ Tutamen.)
Propter texturam trilicem, laudat Demoleum: quia illa armatus
agebat hoſtes. Laudat magis Æneam, qui illum vicerit, ac ſpolia
uerit, & portauerit. Laudat eum cui donatur: qa ipſe portare op-
time poſſet, proptereaq́ eſſet dignus dono. ¶ Puniceis tænis.)
Vittis roſeis. ¶ Plenis velis.) Facit contra nauticam conſuetudi-
nem. nam ſubituri portum, demittunt vela: ſed neceſſe eis erat,
quia carebant remis. ¶ Creſſa Genus.) plena laus ſeruæ: quæ eſt
ab artificio genere & fœcunditate. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. At, id-
eſt ſed: Æneas, ſupple donat huic viro qui tenuit: deinde, ideſt
poſt primum, hoc eſt poſt Cloanthum: ſecundum locum vir-
tute, ſcilicet propria, hoc eſt Mneſtheo, donat (dicit) loricam, id-
eſt tunicam armaturæ, quæ olim ex loris fiebat: conſertam, ideſt
contextam hamis, ideſt annulis: leuibus. i. ſubtilibus & politis:
& trilicem, ideſt tribus licijs, & triplici ordine nexam auro, ideſt
quæ licia, aut qui hami erant ex auro: quam, ſcilicet loricam, ipſe
ſcilicet Æneas victor: detraxerat Demoleo, Græco illi ingentiſſi
mo, ſub Ilio alto, ideſt ante Troiam, apud Simoenta, fluuium
illum rapidum, ideſt raptim profluentem. donat (inquit) habere
ideſt vt habeat illam loricam: decus, ideſt ad ornamentum: & tu
tamen, ideſt ad munimẽ: in armis, ideſt quum in armis foret (be
ne ſecundum merita dat munera. Nam quia Cloanthus, deorum
auxilio vicerat, dat ei munus, quo in toga vti poſſet: quia vero
Mneſtheus, virtute dat inſigne armorum.) Phegeus & Sagaris,
robuſti illi: famuli. ſ. Demolei, aut Æneæ: ferebant vix, ideſt cum
difficultate, ſcilicet loricam: multiplicem, ideſt denſe complica-
tam, aut multum duplam: connixi, ideſt ſimul nitentes: hume-
ris. ſ. ſuis, quibus plurimum tamẽ poſſent: at. i. ſed: Demoleus in-
dutus olim, illam, ſupp. agebat curſu, ideſt inſequendo, cum cur-
ſu Troas palantes. i. oberrantes, ſine ductore. Et ita laus eſt tuni-
cæ, quæ à tali viro meruit geſtari: & Æneæ, qui talem valuit ſu-
perare: & Æneas facit tertia dona. i. pro tertio dono, dat lebetas,
ideſt ollas: geminos. i. duos & pares: ex ære. i. æreos. (declinatur
hic lebes, huius lebetis vel lebetos: vnde accuſatiuus pluralis hos
lebetes vel lebetas.) & cymbia. i. pocula: in morem cymbarum
facta, perfecta argento, atq́ aſpera. i. vt Græci dicunt, Anaglypha:
ſignis, ideſt ſculpturis: quia habebant nonnunquam caprum in-
ſculptum. vnde Iuuena. Et ſtantem extra pocula caprum. Iamq́
ideſt iam adeo. i. omnino, omnes ibant donati. i. præmiati, vltra
meritum, & ſuperbi opibus. ſ. datis: euincti tempora. i. habentes
tempora euincta & circundata: tænis. i. ſertis, aut vittis, extremi-
tatem capitis ambientibus: puniceis. i. roſeis: quum. i. quãdo: Ser-
geſtus reuulſus: vix. i. difficulter: è ſæuo. i. magno & aſpero ſco-
pulo, ſup. quum multa arte: agebat ſine honore ratem. i. nauem. ſ.
tentaurum irriſam: & hoc remis amiſſis. ſ. pro parte, atq́ debilis
vno ordine: aut, quia non niſi vnum ordinem remigum retinue-
rat: aut, quia vno e tribus ordinibus ſpoliatus fuerat. Dat ſimili-
tudinem, dicens, Qualis ſæpe, ideſt quod ſæpe fit non ſæpe de-
prenſus. ſerpens deprenſus. i. occupatus, quum tranſire vellet, aut
recubaret in aggere, ideſt tumulo & eminẽtiore parte viæ: quem
ſ. ſerpentem: rota ærea. i. fortis & ærata, hoc eſt ære munita: tran-
ſit obliquum. i. per obliquum, quum non ſeruaret rectũ curſum,
aut quem viator grauis, ideſt infeſtus & moleſtus: ictu. i. propter
ictum: liquit. i. deſeruit: ſeminecem. i. ſemimortuum: ſaxo. i. per ſa
xum, quo ictum dederat ipſe. ſ. ſerpens deprenſus: fugiens. i. fuge
re tentans: dat corpore. i. contrahendo & extendẽdo corpus: ne-
quidq́. i. fruſtra: tortus. i. volutiones longos. i. in longum ductos
exiſtẽs ferox: parte. ſ. illæſa: & ardens oculis: & arduus attollẽs. i.
erigẽs: ora ſibila. i. ſibilantia. (Virgi. vult extremitates cuiuſq́ rei,
per illam dictionẽ, oram, ſignificare, vt, Et mecum ingentis oras
euoluere belli. Plinius quum oram, dicit, littoralem ſignificat re-
gionẽ, apud quẽ veluti loquutio peculiaris, talis eſt, In ora ſunt
ciuitates & oppida oræ proxima. Sunt qui dicant oram etiam ſi-
gnificare nauticum funẽ quo nauis ad terram ligatur.) pars, ſcili
cet reliqua: clauda. i. claudicans: vulnere. ſ. illato: retẽtat. i. imora-
tur, & impedit eum à fuga, aut inſultu: nexantem ſe nodis: & pli-
cantem ſe in ſua membra. i. in annulos & ſpiras. Nauis. ſ. Sergeſti:
tarda. i. tardata, quia colliſa & ſpoliata parte remorum: mouebat
ſe. ſ. per remiges ſuos, hoc eſt remigio tali, quali volutione moue
tur ſerpens vulneratus: tamen. i. nihilominus, quanquam confra
ctione tardaretur: tamẽ facit vela, & ſubit oſtia plenis velis: quia
remis egebat: Æneas donat Sergeſtum munere promiſſo: quod
intelligitur promiſiſſe, dum videret eum in ſcopulis luctantem:
aut dum omnes ſe ad certamen accingerent: exiſtens lætus ob na
uem ſeruatam: & ſocios. ſ. eius reductos. Serua, ideſt ancilla: da-
tur olli. i. illi: exiſtens haud. i. non: ignara, imo perita operum Mi
neruæ, ideſt texturæ, qua Pallas præminet, & Arachnem puellã
Lydiam vicit: Pholoe, ſcilicet nomine: Creſſa. i. Cretẽſis genus. i.
quantum ad patriam & gemini nati, qui eius fœcunditatem indi
cant: ſub vbere, ſup. eius: dantur, ſup. Sergeſto. Conueniens pro-
fecto negocio merces: nã, vt illa operoſa & induſtria eſt, ita & Ser
geſtus, qui nauem ſeruauit, vnde matrem meruit: & ſocios, vnde
& filios eius: ſed ſerua erat, vt ſignificet ignobilem fuiſſe Sergeſti
virtutem, qua non laudem meruit, ſed ſolum dedecus, quantum
potuit, vitauit. Idem in cæteris donis ſeruatum eſt, vt in duobus
prioribus declarauimus: tertium autem coquinarum & poculen
tis aptum cerebroſo quadrat, qui rectorẽ excuſſerat. Oblitus, de-
corisq́ ſui, ſociumq́ ſalutis.

PIERIVS.

¶ Puniceis ibãt euincti tẽpora tęnijs.) Hoc loco plerıq́ codices
antiqui, tęnis, vnico i, ſcribunt. Qui geminare malunt, alij dacty-
licum eſſe verſum, alij pro vnico tantũ i, accipi debere cõtẽdunt.
Non diſſimulabo quod in antiquo cod. pro tęnijs vittis, ſcriptũ
eſt: ſed id ſumptũ ex paraphraſi, quũ omnino tenijs, hic agnoſcãt
docti oẽs. ¶ Quũ ſęuo e ſcopulo multa vix arte reuulſus.) In Ro
mano codice, ex ſcopulo, legitur: & reuolſam, quippe ratẽ, legas.
Cui lectioni adſtipulatur ẽt oblõgus codex peruetus, vbi, reuul-
ſam, habetur. In alijs reuulſus: quippe, Sergeſtus, legitur, veluti
vulgata habẽt exẽplaria. ¶ Illiſam ſine honore ratẽ.) In antiquis
oĩbus exẽplaribus, irriſam, vel inriſam, legi: tametſi ſuperius, in-
liſa prora pepẽderat. Nã quę in ludis male ſuccedunt, riſu excipi
ſolẽt. Vt quũ Niſus lapſum ſe lamentaretur, riſit pater optimus.
Et quum Menætes in aquas à Gya deturbatus eſſet. Illũ & laben
tem Teucri, & riſere natantẽ: & ſalſos ridẽt, reuomẽtem pectore
fluctus. ¶ Ardẽsq́ oculis & ſibila colla Arduus attollẽs.) In Ro-
mano codice legere eſt, pars ſibila colla arduos attollens. Sed
quãtũ ad emendationẽ primam pertinet, quum iam dictũ ſit, par
te ferox ardensq́ oculis, melior mihi videtur illa continuatio, &
ſibila colla arduus attollens, loco vero ſuo eſt, pars vulnere clau-
da retentat. Quod vero arduos, & hic, & alibi, ſcriptũ ſit, toto eo
codice, Cariſius eam ſcriptionẽ in plurium ſyllabarũ nominibus
improbat, nempe ne aliqui ita inde acciperẽt pronunciandũ, ve-
luti diuos, ſeruos, viuos, & biſſyllabũ eſſe, arduos, exiſtimarent:
quare addit, carduus, trium ſyllabarum. ¶ Nexantem nodis.)
Vtrũq́ nodis, & nodos, in antiquis habetur exẽplaribus. Sed vbi
nodos, ibi itidẽ nexãtẽ, à necto nectis habes. Vbi vero nodis, plu-
rimum ibi nixãtem, frequẽtatiua forma, à nitor, legere eſt: quod
alibi non memini me legere. Sed enim hoc citato loco, nexatem
nodis, vt etiã in codice Mediceo eſt, agnoſcit Priſcianus, à nexo
nexas. ¶ Et plenis ſubit oſtia velis.) Antiqua omnia q̃ legerim ha-
ctenus exẽplaria à vulgatis omnibus diuerſa ſunt, duarũ dicti-o-
num tranſmutatione, & velis ſubit oſtia plenis. Erunt tamen ali-
qui, qui vulgatam lectionem, oſtia velis, vt ſuauiorẽ magis pro-
bent, & oſtia plenis vt duriuſculam improbẽt, vnuſquiſq́ autem
aureis conſulat ſuas. ¶ Seruatam ob nauem.) Non adeo triuiale
cuipiam videatur, ſi male legi in codicibus pleriſq́ ẽt veteribus,
nauim, per im, dixero, quum Varronis præceptum ſit apud Fla-
uium Soſipatrem, vt auem, & nauem, per e, dicamus: quoniã ab
hac aue, & naue, faciat, quibus accuſatiuus per i, dari non poteſt.
Cicero tamen, aui incerta, dixit. ¶ Olli ſerua datur operum haud
ignara Mineruæ.) Lõge alio numero carmen hoc habetur in co-
di. quibuſdam antiquis, in quibus ita legitur, Olli ſerua operum
datur haud ignara Mineruæ. Puto vero ita tranſpoſitas fuiſſe di
ctiones, quod aliqui pentimemerim, vt breuem poetę noſtro no
luerint indulgere. Nam in priori, eademq́ vulgata lectione, nihil
eſt quod me offendat. Ne vero quis obſeruatiões huiuſmodi, vt
inanes, & nullius pene momenti ſtomachetur, ſciant, eos qui ver
ſus faciunt, eo curioſius huiuſmodi numeros obſeruare ſolere,
quo peritiores ſunt, & elegantiores haberi volunt. Neque illud
præterierim, quanquam leue, haut, in antiquis pleriſque cod. per
t, ſcriptum eſſe, quod & Pontanus agnouit priſcorum conſuetu-
dine, & haud, d, quidem litera terminari Soſipater dicit, admitte
re tamẽ ſonum vocis, vt per t, ſcribatur. Placuit tamen poſterio-
ribus, vt, aut cõiunctio, & haud, aduerbium, primis & vltimis li-
teris differrent. ¶ Geminiq́ ſub vbere nati.) In Romano codice,
ſub vbera, q̃rto caſu, nume. plurali legitur: ſed vbere, figuratius
eſt, & magis placet.

Seruius.

Hoc pius Æneas miſſo certamine tendit
Gramineum in campum, quē collibus vndiq; curuis
Cingebant ſyluæ, mediaq́; in valle theatri
Circus erat, quo ſe multis cum millibus heros
Conſeſſu medium tulit, extructoq́; reſedit.
Hic qui forte velint rapido contendere curſu,
Inuitat pretijs animos, & præmia ponit.
Vndiq; conueniunt Teucri, miſtiq; Sicani.
Niſus, & Euryalus primi.
Euryalus forma inſignis, viridiq́; iuuenta,
Niſus amore pio pueri, quos deinde ſequutus
Regius egregia Priami de ſtirpe Diores,
Hunc Salius ſimul, & Patron, quorum alter Acarnān,
Alter ab Arcadia Tegeæ de ſanguine gentis.
Tum duo Trinacrij iuuenes, Helymus, Panopesq́;
Aſſueti ſyluis comites ſenioris Aceſtæ.
Multi præterea, quos fama obſcura recondit.
Æneas quibus in medijs ſic deinde loquutus.
Accipite hęc animis, lætasq́; aduertite mētes. ÆNE.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnoſia bina dabo leuato lucida ferro
Spicula, cælatamq́; argento ferre bipennem,
Omnibus hic erit vnus honos, tres præmia primi
Accipient, flauaq́; caput nectentur oliua.
Primus equum phaleris inſignem victor habeto,
Alter Amazoniam pharetram, plenamq́; ſagittis
Threicijs, lato quam circumamplectitur auro
Baltheus, & tereti ſubnectit fibula gemma.
Tertius Argolica hac galea contentus abito.

SERVIVS.

Gramineū.) Graminoſum. Cicero de haſtis, Bene etiā ne gramineas haſtas. Collibus vndiq; curuis.) Mutauit. Nō enim ſylua colles habet: ſed eſt in collibus ſylua. Debuit ergo dicere, Quem colles cingebant ſyluis. Mediaq; in valle theatri.) Media in valle erat circus theatri, ideſt ſpatiū ſpectaculi. Et theatri græce dixit à circūſpectione. Omne ſpectaculum, theatrū poſſumus dicere, ἀπὸ τοῦ θεωρεῖν: nō enī eſt ſpeciale. Conſeſſu mediū tulit. Ordo eſt, Quo ſe Æneas medium tulit cum multis millibus, & extructo conſeſſu reſedit. Animos.) Eorum ſubaudis. Miſtiq; Sicani.) quòd ait pars, Et certare parati. Viridiq; iuuēta.) Ætates omnes Varro ſic diuidit: infantiā, pueritiā, adoleſcentiā, iuuentā, ſenectam. Hę tñ, ſicut etiam de tēporibus ſupra diximus, ſingulę trifariā diuiduntur, vt ſit pria viridis, præceps: hinc eſt, Et viridi iuuēta. &, Cruda deo viridisq; ſenectus. Itē Salluſtius. Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingreſſus matre ſua veneno interfecta. Amore pio pueri.) Aut genitiuus eſt, & dicit eum ob hoc veniſſe, ne amicū relinqueret. aut diſtinguēdū per ſe, & eſt nominatiuus pluralis: vt pueri nō referamus ad ætatem, ſed ad agonale ſtudiū, in quo ſunt puerorū & virorum ſeparata certamina. Nam ἄνδρες καὶ παῖδες dicūtur: licet non ſint vnius ætatis. Acarnan.) Epirota. Acarnania enim eſt pars Epiri. Tægeæ de ſanguine gētis.) Si deriuatiuum fuerit, de, nō ſequitur. ſi Tegeæ legerimus, nō ſtat verſus, niſi addita, de, ſyllaba. Deriuatiuum aūt ille indicat locus, Tūc lateri atq; humeris Tegeæum ſubligat enſem. Et Tegeum oppidum eſt Arcadiæ. Quos fama obſcura recōdit.) Per cōtrarium illos oēs eſſe nobiles indicauit. Gnoſia.) Cretēſia. Gnoſos. n. eſt ciuitas Cretæ. Et bene, ſicut etiam in nauibus, & generalia dat & ſpecialia. Leuato.) Nitido: vt, At leuem clypeū ſublatis cornibus io. Primi.) Aliorū comparatiōe. Nam vnus eſt primus. Flaua.) Viridi: vt ſupra, Iaſpide fulua. Phaleris.) Equorum ornamentis. ſermo Græcus eſt. Habeto.) Habeat: tertia perſona eſt à futuro imperatiui, quę in hoc modo numeri ſingularis ſimilis eſt ſecundæ. Amazoniam.) Quaſi Amazonia: vt Sacri Tropides. Balteus.) Balteus dicitur non tantum quo cingimur, ſed etiam à quo arma dependent. Contētus abito.) Quaſi de paruo munere.

DONATVS.

Hoc pius Æneas miſſo.c.) Miſſo, nō dimiſſo dixit, quaſi relicto, ſed cōfectis liberalitatibus expedito. Tēdit gramineum in campū.) Tranſitū facit ad aliud certaminis genus deſcripto ſuperiore cū admiratiōe magna. hoc. n. cum eſſet leue, addidit ei gratiā inſerēdo varios euētus ipſius certaminis, & caſus aliquot deſcribēdo. cęterum, ſi ſimplicē deſcriptionē immitteret, nec vllus exiſteret caſus, aut vlla cōtentio, nulla exiſteret gratia, trāſit ergo ab hoc ſpectaculorū genere ad gramineū campū, hoc eſt vacuum ab oī fructu. ne eſſet dño detrimentum, ſi illū populus obtegeret pedibus ſuis. Quē collibus vndiq; curuis. C.ſ.m.q;.in.v.th. Circus erat.) Nō illic theatrū ędificatione compoſitū fuit, aut circus. ſed natura illum locū in morē theatri compoſuerat vera. montes ergo circūdederant planiciē cāpi, atq; ita theatri imaginē dabant. plana aūt circi vicē poterat exhibere. gramineū in campū, etiā ſic poſſumus ſentire, aptū curſibus, & curſuris opportunum, ac per hoc nō durū, ſed mollē, in quo nudis plātis curri potuiſſet oībus ſubmotis impedimētis. campi igitur planicies fuit, quæ ſpatium cōpetēs certaturis daret. cingebatur illa in flexis motibus, vt quę

in plano

In plano exhiberētur, ex ſummis ptibus videri potuiſſent. Quo ſe multis cū.m.h. Cō.m.t.e.q;.re.) Ad hūc campum deductus Æneas comitibus multis & multis hoium millibus venit, & vbi extructū habuit ſenſum, in ſublime ſeſe attollēs reſedit. non dixit ſedit. ſed reſedit quod ſignificat, iterū ſedit. ſed cū antea in illo loco nō ſediſſet, qūo iterū ſediſſe? nō ita eſt, ſed quia ſedēs præfuit nauali certamini, mutato loco recte dictus eſt reſediſſe. Hic q forte velint rapido.c.c. Inuitat. pr.a.&.pr.p.) Promiſſiōe quippe & propoſitiōe premiorū augebat certare volētibus ſtudiū, & exoriebatur cupiditas dubitātibus vel inuitis. ecce quātū pſuit propoſitio premioq;. Vndiq;, inqt, cōueniūt. t.m.q;.ſi.N.&.e.p.) Dicitur diuerſitas populi, Troianorum.ſ.& ſiculorū. verum certamē exiſtere nō poſſet inter eos, q vno ſanguinis cōſortio vel eadē ſocietate tenebāt. quod aūt à generali coeuntiū multitudine trāſijt maturius ad ſpecialē ſignificationē niſi, & euryali, hoc intelligi poteſt poetā feciſſe vt magni eorum meritis cunctis fuiſſe potiores demōſtraret, deſcribit iam ſingulos, vt nō vacet, quod eos à cęteris ſeparauit. Eurialus.f.in.vi.iu.) Vt apertius oſtenderet non accuratiōe aliqua fuiſſe, ſed ætatis bono inſignē, inquit, fuit forma & iuuenta pulcher eurialus. Niſus amore pio pueri.) Subauditur de ſuperioribus, inſignis. Ornabatur, inquit, niſus. quia pio amore diligebat eurialū. addidit amori pietatē. ne eurialum forma inſignē, & ætate præſtantē amore turpi niſus diligere videretur. Quos deinde ſecutus Regius egregia Priami de ſtirpe diores.) Poſt hos pceſſit diores ipſe quoq; Troianus. nā de gēte Priami fuit pclara & magna. Hūc ſalius ſimul, & patron.) Hūc, hoc eſt dioren ſecutus, eſt ſalius, ſecutus ēt patron. Quorū alter Acarnan, Al.ab.a.te.ſan.g.) Alterū dixit ſalium, qui eſſet ab Acarnania. ipſum. n. primo nominauit, alterū, qui eſſet patron ab arcadię magna gēte. Tum duo t.i.) Ideſt in Sicilia geniti. Helymus, panopesq;, A.ſ.c.ſ.a.) Qui eſſent aſſueti ſyluis, perindeq; durati ad laborē, & digni qui aceſti comites iungerētur. quum ipſe quoq; venandi cauſa iret ad ſyluas, aſſuetos dixit frequēter euntes ad ſyluas. Multi præterea q.ſ.o.re.) A generalitate veniens, qua dixit. vndiq; conueniūt teucri, miſtiq; ſicani. ad generalitatē redijt, dicens. Multi præterea, quos fama obſcura recondit. hoc dicēdo oſtendit, primos fuiſſe, quorum nomina poſuit. qui. n. dixerat lęto cōplerant littora cætu, immemor ſui factus, derogaret etiam ludorū celebritati ſi tot viderentur ad ſubeunda certamina cōueniſſe, qui nominibus ſuis enumerari potuiſſent. Æneas, qbus in.m.ſ.d.l.) Voluit Æneas hos alloqui, vt hortatu ſuo, etiam volentes impelleret, & ſcirent labori ſuo viciſſitudinem munerū eſſe præparatam. Accipite.h.a.l.q;.ad.m.) Magna principia, quę pararent præſentes ad audiēdum. audite, inqt, plenis animis. quū lætitia veſtris ſenſibus meis inſinuationibus immiſcatur. Nemo ex.h.n.m.nō.d.a.) Quam cito & quāta breuitate mentē proprię liberalitatis expreſſit, & volentes ſecuros reddidit. & qui forſan dubij venerant & incerti, benignitate ipſa liberalitatis ſuæ magna pollicēdo firmauit, omnibus munera promittens. nec quenquā aſſerens à ſuis fore largitionibus alienum, quum enim fieri non poſſet, vt omnes victores exiſterent, omnibus tamen donaturum ſe eſſe promiſit, vt & victores ſperarent victorię commodum, & victi ſcirent eſſe cum aliquot muneribus receſſuros. Omnibus hic erit vnus honos.) Omnibus ait ſimile erit donum victoribus.ſ.& par in largitione meritum. Tres præmia primi Accipient.) Tres, inquit, accipiēt

præmia,

præmia, qui fuerint primi. ¶ Flauaq́ꝫ caput nectentur oliua.) Illic vbi omnes poſuit, omnes æqualiter ſe dixit muneraturũ, hic excepit tres, atq; illis munera pollicetur. qui ꝑmi exiſtere potuiſſent, hoc eſt quibus alios præuenire contingeret, vt præmia perciperent & coronam, ſcilicet, vt alterum cederet cõmodo alterum dignitati. ¶ Primus equum.ph.in.vi.h.) Ex tribus ꝑmis qui ꝑmo loco fuerit, accipiet equum & phaleris inſigně. ¶ Alter.) Hoc eſt ſecundi loci. ¶ Amazoniam pharetram.p.ſa.Threicijs, &c.) Equũ ergo promiſit phaleratũ, cui ex ornatibus pretioſi addidit meritum. pharetræ vero ꝙ aliquãdo fuerit Amazonũ, ꝙ ſagittis threicijs plena, ꝙ aurato baltheo. galeæ ꝙ ex græcis hoſtibus fuiſſet.

ASCENSIVS.

¶ Hoc pius, &c.) Recitat quomodo peracto nauali certamine, Æneas currendi concertationem inſtituit, præmia condigna victoribus pollicens. De qua re pauca Donati verba in ſequẽti particula afferemus. ¶ Ordo autẽ eſt. Æneas pius, ſcilicet vbiq;: ſed hic præcipue, quia & patri officium anniuerſarium ſolenniter exhibet, & Sergeſtum pie donauerat, ſatis læto munere, donaturus conſimiliter Niſum lapſurum, tẽdit in campum gramineum, id eſt graminoſum, atque herboſum: hoc certamine, ſcilicet nauali: miſſo.i.demiſſo, quem, ſcilicet campum: ſyluæ cingebant vndiq; collibus curuis.i.quæ erãt in collibus curuis: aut colles curui cingebant vndiq; ſyluis: q;, pro &: in, ſupp. cuius theatri.i.ſpectaculi: media valle erat circus.i.locus aptus curſui, circum quẽ in coronæ formam ſederent ſpectatores, vt in Circenſibus ſolẽt: quo i.ad quem: circum, aut campũ: heros, ſcilicet Æneas tulit ſe medium: qui locus in inceſſu regum, ac principum eſt: quia cũ multis millibus, ſcilicet ipſum ſtipantibus: & reſedit.i.locum ſedendi cæpit, ſupp. in conſeſſu.i.loco ad conſidendum: apto extructo.ſ. pauloante: & inuitat hic.i.quum illic eẽt, aut eo tempore: pretijs i.præmijs, animos, ſup. eorum qui velint forte contendere rapido curſu: & ponit, ſupp. eis præmia, Teucri.i.Troiani: & Sicani.i. Siculi: miſti.i.confuſi: conueniunt vndiq;.i.ex omni parte: ſed Niſus, & Euryalus, Troiani illi, ſup. conueniunt, aut oſtendũtur primi: Euryalus (inquit) inſignis.i.decoratus: forma.i. formoſitate: & iuuenta viridi.i.florente adhuc: Niſus inſignis, aut cõuenit ſup. pio.i.caſto amore, pueri, ſcilicet Euryali: quos, ſcilicet duos: Diores regius.i.de regali proſapia, ſcilicet de egregia ſtirpe Priami: quia ſi ad dignitatem ſpectes, primus eẽ debebat: ſed dictum eſt, quod mixti conuenerint pro auiditate animi non nobilitate ſanguinis: ſequutus, ſupp. eſt. Hunc.ſ.Diorem, ſequuti, ſupp. ſunt: Salius, & Patron: quorum.ſ.duorum, prior, videlicet Salius, ſupp. erat Acarnan.i.de Acarnania, hoc eſt Epirota: alter, ſupp. erat ab Arcadia, de ſanguine gentis Tegeæ, illius oppidi. aut, ſanguine.i. quantum ad ſanguinem gentis Tegeæ.i.nobilis populi Tegeam incolentis in Arcadia. Tum.i.poſtea, ſupp. ſequuti ſunt, duo iuuenes Trinacrij.i.Siciliẽſes.ſ.Helymus, & Panopes, comites Aceſtę ſenioris, quæ cauſa erat, quare ipſe ſe certamini non commiſit: aſſueti ſyluis.i.venatiõi: vnde Aceſtes occurriſſe dictus eſt: in pelle Libyſtidis vrſæ. Præterea.i.præter eos quos dixit: multi, ſupp. alij: quos fama obſcura recondit.i.occulit, & innominatos tenet In quibus medijs.i.in quorum medio: Æneas loquutus eſt deinde, ſcilicet poſtq̃ conuenerant: ſic.i.in hunc modum. Accipite.i. intelligite: hæc.ſ.quæ dicam: animis.i.aduertite animos: ad ea q̃ dicam: &, pro.i.aduertite mẽtes lætas, nemo abibit mihi.i.à me: aut nemo ex hoc numero abibit: non donatus.i.aliquo dono auctus: mihi.i.à me. Ego dabo ferre, ideſt reportare à me: bina.i.ſingulis: duo ſpicula.i.haſtilia: Gnoſia.i.Cretenſia: lucida.i.reſplendentia: ferro leuato.i.nitido: & bipẽnem cælatam.i.ſculpturis ornatã argẽto.i.ex argẽto factis: hic honos.i.hoc decus & ornamentum: erit vnus.i.vniforme, & ęquale omnibus: tres primi.ſ.victores, qui primi ad metam percurrerint: accipiẽt ꝑmia.ſ.merita, & peculiaria: & nectent̃ caput.i.habebunt caput nexũ: oliua flaua.i. ſubuiridi, q̃ cõgrue datur: aut, qa diu perdurat vitalis, vt q perpetuo ſpũ ad metam feruntur: aut, qa oleo ſæpe vncti, & palæſtra exerciti, vident̃ in tali certamine victores. Primus victor, habeto equũ inſignẽ.i.inſigniter ornatũ: phaleris.i.ornamẽtis equinis: & merito, qa equus celeri curſu ꝓſtat, & ideo ſoli ſacrificatur, vt in faſtis, dicit Ouidius, Ne detur celeri victima tarda deo. Alter.i.ſecũdus: habeto, ſup. pharetrã.i.thecã ſagittariam: Amazoniã.i.q̃ Amazones vtuntur, q̃ habiles ad arcũ ſunt, & celeres ad curſum: plenam ſagittis Threicijs.i.Thracijs, qa Amazones non longe à Thracia ſunt. Thraciũq; mulieres curſu valent. vnde.j.huius. Vel qualis equos Threiſſa fatigat Harpalice, volucrẽq; fuga præuertitur Hebrũ. Quia igitur ſagittæ velociter emitti ſolent, & Thraces, atq; Amazones currere: vnde de Pentheſilea, Amazonũ regina, in eodem.j. Audetq; viris concurrere virgo. ideo congruũ eſt curſori egregio ꝑmiũ, quã.ſ.pharetrã, baltheus lato auro.i.ex lato auro, aut habẽs latũ aurum, aut circũplectitur auro lato: & fibula ſubnectit.i.ſubnexam tenet: gẽma tereti.i.habens gemmam teretem, quæ pro acu fibulę ſit: tertius abito contentus, quaſi nõ plus expectaturus, hac galea (oſtendens eam, docet non contemnendam) Argolica.i.ab Argolicis, forte in fugam verſis, ablata: & ita congruum quoq; erit præmium.

PIERIVS.

¶ Extructoq; reſedit.) In antiquiſſimis, extructo: nulla detrita litera. Sed enim id aſperum omnino nimiũ videtur, quatuor conſonantibus: & earum vna duplici inter duas vocaleis cõſtipatis. ¶ Quorum alter Acarnan.) Scribendum eſt acuto accentu in vltima ſyllaba, Acarnan. oxytona enim Acarnan, Ainian, ab oppido, quod in Ponto Strabo memorat, Atintan, Athaman, Aizan, gentium nomina: quæ aucta in genitiuo, in pene vltima circunflexũ habent ἀκαρνᾶνοσ, αἰνιᾶνοσ. ¶ Alter ab Arcadia Tegeæ de ſanguine gentis.) In Romano codice, Arcadio, quippe ſanguine, legitur: quæ denominationis forma apud Val. Flaccũ eſt, Arcadio cuius armata veneno tela. Sed enim hic ab Arcadia, longe caſtior eſt lectio. Eſt & vbi legitur, Alter ab Arcadio Tegeę ſanguine gẽtis: abſq;, de, præpoſitiua particula. ¶ Helymus, Panopesq;.) In Romano codice ſemper, Helenus, per e, media ſyllaba, nõ per y, ſcriptum inuenias. Sed enim, Helymum, herois nomẽ memorat Strabo: & reliqui oẽs antiqui cod. vno conſenſu, Helymum, legunt: niſi qui Helenus, aut quid corruptius habent. ¶ Gnoſia bina dabo.) Vtrũq; & Cnoſia, per c, & Gnoſia, per g, ſcriptum inuenio. quod ex earum literarum cognatione tantundem eſt. ¶ Lato quam circumplectitur auro Baltheus.) In cod. antiquis pleriſq; omnibus, vna plus dictione diſtincta legitur, circũ amplectitur: vtrunq; placet.

SERVIVS.

¶ Corripiũt ſpatia.) Raptim eunt, vt, Corripit Æneas aditũ cuſtode ſepulto. ¶ Limenq; relinquũt.) Aut regulam, aut ſignum de Creta factum. ¶ Simul vltima ſignant.) Intuentur vltima ſpatia auiditate vincẽdi, vt notat & deſignat oculis. Aut ſignant vltima cumulo.ſ.ſummitatem: ſignant veſtigijs: vt alibi: Vix ſumma veſtigia ſignat harena. ¶ Primus abit.) Sicut & de nauibus poſt generalitatẽ tranſit ad ſpecialitatẽ, & bene, quia tribus ſtatuta ſunt præmia: quinque cõmemorat, caſuris duobus. ¶ Alis.) Velocitate, quia tam ventos, q̃ fulmina alata fingunt poetæ: vt Alitis auſtri. ¶ Proximus huic.) Secundum hunc locũ proximũ dicimus ẽt longe poſitum nullo interueniente. ¶ Quo deinde ſub ipſo.) Sub ipſo.i.poſt ipſum. ¶ Calcẽ calce terit.) Calcẽ dicimus vñ terram calcamus. Ergo non proprie dixit Calcem calce terit. Planta.n.calcẽ non potuit terere: vnde à parte totũ accipiẽdũ.i.calce pedem terebat. ¶ Incumbẽs humero.) Aut flexo humero: aut currentis eſt geſtus. ¶ Elapſus prior.) Ideo labitur.i.celeriter currit vt prior fiat. & ſatis licẽter eſt dictum. ¶ Ambiguumq; relinquat.) Minus firmum ad celeritatẽ. ¶ Sub ipſam finẽ.) Finẽ bis ſubaudis, Sub ipſam finẽ feſſi aduẽtabãt ad finẽ. ¶ Labitur infelix.) quia parata victoria caruit. ¶ Cęſis forte iuuencis.)

POE.

¶ Hæc vbi dicta, locũ capiunt, ſignoq; repente
Corripiunt ſpatia audito, limenq; relinquunt
Effuſi, nymbo ſimiles, ſimul vltima ſignant.
Primus abit, longeq; ante omnia corpora Niſus
Emicat, & ventis, & fulminis ocior alis.
Proximus huic, longo ſed proximus interuallo
Inſequitur Salius: ſpatio poſt deinde relicto
Tertius Euryalus,
Euryalumq; Helymus ſequitur, quo deinde ſub ipſo
Ecce volat, calcemq; terit iam calce Diores.
Incumbens humeris, ſpatia & ſi plura ſuperſint
Tranſeat elapſus prior, ambiguumq; relinquat.
Iamq; fere ſpatio extremo, feſſiq; ſub ipſum
Finem aduentabant, leui quum ſanguine Niſus
Labitur infelix, cęſis vt forte iuuencis
Fuſus humi, viridesq; ſuper madefecerat herbas,

Hic iuuenis iam victor ouans veſtigia preſſo
Haud tenuit titubata ſolo, ſed pronus in ipſo
Concidit, immundoq; fimo, ſacroq; cruore,
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum,
Nam ſeſe oppoſuit Salio per lubrica ſurgens,
Ille autem ſpiſſa iacuit reuolutus harena.
Emicat Euryalus & munera victor amici
Prima tenet, plauſuq; volat, fremituq; ſecundo.
Poſt Helymus ſubit, & nunc tertia palma Diores.
Hic totum caueæ conſeſſum ingentis, & ora
Prima patrum magnis Salius clamoribus implet,
Ereptumq; dolo reddi ſibi poſcit honorem.
Tutatur fauor Euryalum, lachrymæq; decoræ,
Gratior & pulchro veniens in corpore virtus
Adiuuat, & magna proclamat voce Diores:
Qui ſubijt palmæ, fruſtraq; ad præmia venit
Vltima, ſi primi Salio reddantur honores.
Tũ pater Æneas. ¶ Veſtra (inqt) munera vobis ÆNE.
Certa manent pueri, & palmã mouet ordine nemo,
Me liceat caſum miſerari inſontis amici.
¶ Sic fatus, tergum Gætuli immane leonis POE.
Dat Salio villis oneroſum, atq; vnguibus aureis.
Hic Niſus. ¶ Si tanta (inquit) ſunt pręmia victis, NI.
Et te lapſorum miſeret, quę munera Niſo
Digna dabis? primam merui qui laude coronam,
Ni me, quæ Salium, fortuna inimica tuliſſet,
¶ Et ſimul his dictis faciem oſtentabat, & vdo POE.
Turpia membra fimo. riſit pater optimus olli,
Et clypeum efferri iuſſit Didymaonis artes,
Neptuni ſacro Danais de poſte refixum.
Hoc iuuenem egregium præſtanti munere donat.

ėis.) Bene rem notam per tráſitũ tetigit. Agonalis.n.moris fuerat poſt ſacrificia ad certamẽ venire. ¶ Fuſus humũ viridesq; ſuper madefecerat herbas.) Ordo eſt ſuperfuſus. ¶ Titubata.) Participiũ eſt ſine verbi origine. ¶ In ipſo cõcidit.) Ablatiuũ poſuit, qa nõ eſt mutatio. ¶ Oblitus amorũ.) Pro amoris. nec ſupradictis congruit: ait.n. Amore pio pueri. núc amorũ, quia pluraliter nõ niſi turpitudinem ſignificant. ¶ Spiſſa harena.) Tenui. quãto enĩ qd minutius, tãto denſius. ¶ Prima tenet.) τὰ πρῶτα. ¶ Fremituq; ſecũdo.) Bñ ſecũdo addidit: qa eſt & iraſcẽtiũ. ¶ Hic totum caueæ.) Tẽporis aduerbium eſt. Per caueã autẽ plebem ſignificat. Nam cauea conſeſſus eſt populi. ¶ Ora prima patrũ.) Hoc eſt quod Iuuenalis ait, Et omnibus ad podium ſpectantibus. ¶ Lachrymęq; decorę.) Ipſe etiã fletus habebat aliquid venuſtatis, ortus à gaudio: vt Terẽtius, Lachrymo gaudio. Quod & congruit puero propter victoriã inopinatã: aut certe ad miſerationem mouẽdã. cõtra eũ qui ſe aſſerebat eſſe victorẽ. ¶ Veniẽs.) Creſcẽs: vt, Hic ſegetes, illic veniũt fœlicius vuę. ¶ Certa manent pueri.) Vt diximus ſupra: qa ἄνδρες καὶ παῖδες dicuntur. ¶ Me liceat.) Liceat me miſerari. Nam nõ dicimus me liceat: ſed, mihi liceat. ¶ Caſum.) Alluſit à cadendo. ¶ Tergũ.) Mutauit more ſuo. Nam tergus debuit dicere. ¶ Oneroſum.) Plus eſt q̃ ſi oneratum diceret: ſicut eſt ſceleratũ & ſceleroſum. ¶ Qui laude coronam.) Virtute: à ſequente quod præcedit. ¶ Fortuna.) Bene dolum ſuum excuſat. ¶ Optimus olli.) Aut ei arriſit: aut olli iuſſit efferri. Sane congrue arma dat iuueni. ¶ Didymaonis artes.) Laus ab artifice: vt, Diuini opus Alchimedontis. ¶ Neptuni ſacro Danais de poſte refixum.) Danais, à Danais. & intelligimus hoc ad Æneam tranſiſſe per Helenum.

DONATVS.

¶ Hæc vbi dicta, locũ capiunt.) Locum. ſ. vnde initium certaminis naſceretur. ¶ Signoq; repente Corripiũt ſpatia audito, limẽq; relinquunt Effuſi.) Ex illo loco effuſi limen relinquunt, nõ quod vere eſſet illic limen, vbi ædificiũ non fuit, ſed quaſi in ianuis ſic ſtabãt, indeq; effuſi ſunt. ¶ Nimbo ſimiles.) Fuſi ſunt, inquit, oẽs ſimul, vt nimbus, cum congeſtis ſimul pluuijs vberrimus venit. ¶ Simul vl. ſi.) Deſignabãt locum, qui finem curſibus daret. ¶ Primus abit, lõgeq; ante oĩa corpora Niſus Emicat, & ventis &. f. o. alis.) Ex illis, qui curſus certamẽ fuerãt ingreſſi, pręceſſerat niſus longiſſimo ſpatio relictis alijs. tanta quippe eius celeritas fuit, vt vinceret vẽtos, & curſus fulminis ſuperaret. ¶ Proximus huic. l. ſed pro. in. Inſequitur. ſ. ſ. p. d. re. Te. euryalus.) Dixit ſalium niſo proximum fuiſſe, ſed longo interuallo. q̄ ſi nõ altius deſcriptio cõſideretur, videbitur nõ cohærere, vt idẽ ipſe & proximus fuerit, & longo interuallo diſcretus. addidit, ſpatio poſt deinde relicto. tertius euryalus, & aperuit, quod fecerat obſcurum. ſpatium enim cõſiderari voluit, quod inter niſum & euryalum fuit. ſaliũ vero, qui medius inter duos fuerat, magis niſo proximũ fuiſſe, q̃ euryalo, licet adhuc plurimum reſtaret. ſ. vt, quod ante ſalium fuerat, non tantum prolixum fuiſſet, q̃ fuit, quod à tergo inter ipſum & euryalum tendebatur. primus igitur fuerat niſus, ſecundus ſalius, euryalus tertius. ſpatium quo euryalum præceſſerat niſus, tenebat ſalius medium, ſic tamẽ vt præcedenti niſo magis q̃ ſequẽti euryalo proximus videretur. ¶ Euryalumq; he. ſe. quo de. ſ. i. Ecce volat. c. q; t. i. c. diores.) Euryalũ ſequebatur helymus. helymum diores, atq; ita vt calcẽ præcedentis poſterior tereret, hoc

hoc eſt tantum ꝓximus priori poſterior fuit, vt pedes eius dum cõſuetus ſequeretur, obtereret. ¶ Incũbes humero.) Pręter proximitatem pedum humero quoq; trudebat perdurantem. ¶ Spatia & ſi plura ſuperſint, Trãſeat. el. p. am. q; re.) Quãquã plura ſpatia reſtarẽt quibus trãſire potuiſſet, nitebatur tñ, vt certum de ſpe victoriæ faceret incertũ. ¶ Iãq; fere ſpatio extremo.) Scilicet quo ad palmam potuit perueniri. ¶ Feſſisq; ſub ipſam Finẽ ad. leui quum. ſ. n. Labitur. i.) Leui cum ſanguine, quem terra nõ bibiſſet, & inter herbas cõgelatus ſupereſſet. Labitur infelix, vtpote q caſu perdidiſſet virtutis inſigne, cauſa ſanguinis effuſi. ¶ Cæſis vt forte iuuẽcis Fuſus humũ viridesq; ſuper madefecerat herbas.) Duæ fuerunt lapſus cauſę, herba viridis, & ſuperfuſus ſanguis. iam, inquit, definita currentibus ſpatia complebãtur, perindeq; niſo non multus ad implẽdam gloriam ſupererat labor, quum ſubito infelix lapſu ſuper ſanguinem cõcidit, & deceptus perdidit palmã.) Hic iuuenis iã vi. ou. &c.) Niſus poſt deceptionẽ lapſus ſui nõ inuidẽs, ſi quod ipſe perdiderat, cõſequeretur euryalus, quem amabat, nõ omiſit iuuãdi occaſionem. nam cum ex lubrico ſurgeret, obiecit ſe ſalio veniẽti, & dum ipſe nitẽdo cupit attolli, illum fraude prouenientem deiecit, propter hãc cauſam ſuperius pręmiſit amorem magnũ inter niſum & euryalum fuiſſe, huius.n. memor in ſalij deceptione euryali partes niſus adiuuit. ¶ Emicat Euryalus, &. m. vi. a. Prima te.) De tertio primus effectus euryalus emicabat, vtpote victor. ſed hoc illi amicitia fidelis niſi cõtulerat. ¶ Plauſuq;. v. ſr. q; ſe.) Huius curſum tantũ fouebat populi fauor, vt ille non ſolum currere videretur, ſed volare. ¶ Poſt helymus ſubit, & nunc tertia palma diores.) Ac per hoc cadentibus niſo & ſalio primus euryalus factus eſt, ſecũdus helymus, tertius diores. ¶ Hic totum. c. co in. &. o. Pr. pa. ma. ſa. c. im.) Perſeuerauit in eo, vt locum, quem ſupra circum & theatrum dixit, nunc caueam diceret. cõſtat.n. etiã caueam dici, quod incluſos ſpectatores teneat. Ingẽs ergo ſpectaculi illius ſpatium, & primum cunctorum ora maiorum ſalius clamoribus magnis oppleuerat. Iam æſtimandum eſt, quales illius hominis clamores fuerint, quando magnitudo illa ſpectaculi impleta eſt, & ſpectãtiũ repletæ ſunt aures. ¶ Er. q;. d. r. ſi. p. h.) Ars agendi pleniſſima exercebatur, quia negare non poterat ſe victum eſſe, fatebatur hoc ipſum, ſed fraudẽ ſibi dolo quęſitã, iuſtiſſime quęrebatur, perindeq; implorabat honorẽ quẽ adipiſci potuerat, ſi nullius extitiſſet impedimẽtũ. bene definit poeta, quid ſit dolus. ſicuti.n. iterpretatio eius prudẽti exitu diſputatiõis expreſſa eſt, dolus eſt quũ aliud agitur, aliud ſimulatur. finxit.n. niſus, ſe velle erigere poſt caſum, nõ vt vere reſurgeret, ſed vt deciperet trãſeuntẽ. ergo iure ſalius honorẽ amiſſum implorabat, qm̃ hoc genere deceptis nõ inique ſubuenitur. ¶ Tutatur fauor euryalum la. de.) Faciebãt pro Euryalo hęc magis gratioſa, q̃ vera, fauor populi, qui ſtudio ſemper nõ veritate ducitur, & lachrymarum miſeratio, quę in iudicijs veris & integris retineri nõ debẽt locũ. ¶ Gratior & pulchro. v. in. c. vi. Adiuuat.) Tertia cum virtus pulchritudini mixta adiuuabat, nõ veniẽs virtus in corpore, accipiendum eſt. qm̃ erit vitiũ: ſed ordinato ſenſu, quid intelligendũ ſit, requirẽdũ, vt verborum pateſcat integritas. tutatur euryalũ gratior veniens fauor, lachrymęq; decorę, & virtus pulchro in corpore tutatur: vt ſit, tutatur fauor euryalũ, tutatur virtus: lachrymę, inquit, decorę: tãta vis pulchritudinis eius fuit, vt ornaretur

retur

retur fletibus ſuis, qui ſoliti ſunt pulchritudines egregias deformare. huic loco terentianum conuenit dictum. Virgo, inquit, pulchra, & quo magis diceres nihil aderat adiumenti ad pulchritudinem, capillus paſſus, nudus pes, ipſa horrida, lachrymæ, veſtitus turpis, vt quicquid boni in ipſa ineſſet forma, hęc formam extingueret. reuera.n. ipſa eſt incorruptibilis pulchritudo, q̄ tūc quoq; inuiolata perdurat, quum pulſatur aduerſis, & ſui detrimenta nō ſentit. ¶ Qui.ſ.p.ſ.q;.ad.pr.ve. Vltima.ſi.p.ſalio re.ho.) De numero quinq; hominum, qui curſu cōtenderant, lapſus niſus remanſit, ſalius ſolo deceptus cecidit, euryalus primus venit, ſecundus helymus, diores tertius. Æneas primo, ſecundo, & tertio propoſuerat pręmium. tres igitur fuerant munerādi. trium ſors ex euētu prouenerat, vno caſu lapſo, altero deiecto per dolum: qui tertius venerat, vidit Æneam velle munerare ſalium, qui neq; primus eſſet, aut ſecundus, aut tertius. intellexit ſe à tertio præmio excludi poſſe, ſi primi loci præmium ſalius ſumeret: qua cauſa indignatus faciebat inuidiam, φ non eſſet verum iudicium. qui ſubit palmæ. quis, inquit, palmam ſumet? hoc eſt quem pronuntiabis victorem? & quis erit tertius, ſi pręmiū victoris alius ſumpſerit? fiebat enim præiudicium, vt ſalius eſſet primus, ſecundus euryalus, tertius helymus, diores vero excluſus à forma trium præmiorum inhonoratus abſcederet, vt nec illud ei prodeſſet, φ nouiſſimus venerat. ergo recte dixit, quis erit primus, quis ſecundus, ſi additur ſalius, qui nihil mereatur accipere? ¶ Tum pater Æneas. v.i.m.v. Certa.m.p.&.p.m.or.ne.) Æneas cum vidiſſet diorem ſatis de muneris præceptione ſollicitum, omnibus ſimul vna voce reſpondit dicens. munera veſtra tenebunt ordinē ſuum, nec loco mouebitur palma, quæ vobis paulo ante promiſſa eſt. ¶ Me liceat caſum mi.i.a.) Sinite, inquit, me innocentia largiri de meo, cum nihil ſitis de veſtris ſortibus perdituri. pueris, his pro iuuenibus debemus accipere, aut pueriliter ſentiētes, qui putabant Æneam ſub conſpectu bonorum omnium contra pollicitationis ſuæ fidem aliquid eſſe facturum. ¶ Sic fatus. t.g.i.leo. Dat ſalio.v.o.atq;.v.au.) Inde magnum, φ leonis ingētis, & pretij maioris, φ vngues eius auri fulgor incluſerat. ¶ Hic Niſus, ſi tanta, inquit, ſunt præmia victis, &c.) Ex præſentis occaſione dicti niſus inſtructus tenuit Æneam: quoniam te, inquit, tangit laborum miſeratio, magis me, q̄ ſalium conſiderare te conuenit. ego enim primus eſſem, vt fui, niſi in lapſum incidiſſem, nec eſt ſimilis cauſa ipſius & mea, quoniam cum eſſet nouiſſimus cecidit. tenuit quidem fortuna pares in lapſu. ſed ante caſum quales fuerimus diſcutiendum eſt. Ego veniebam ad coronā, ſalius multo poſterior fuit. Proinde quoniā habes lapſorum iuſtā rationē, & multum intereſt inter caſum ſalij & meum, ſi iuſto tantū præmium datur, quod erga me fieri conueniat, æſtimatione iuſta debes expēdere. ¶ Et ſimul his dictis. ſ.o.) Non tam cauſam ſed deceptionis ſuæ cauſam volebat oſtēdere. deniq; ſequitur. ¶ Et vdo Turpia.m.fi.) Vbi enim viſus fuerat, ſanguis fuit, & fimus. ¶ Riſit pater optimus olli.) Quis.n.non in riſum moueretur? cum ille quaſi viſus non eſſet antea, ſic faciem ſuam & membra fimo recenti oblita demonſtraret. ¶ Et clypeum.e.i.) Sic addidit, & quaſi iam aliud proferri iuſſiſſet, nō ita eſt, nam riſit, & iuſſit clypeum proferri. Laus clypei dicenda eſt, quæ non ſine prædicatiōe dantis explicatur. ¶ Didymaonis artes.) Magni videlicet artificis manu formatum, hoc ad laudē clypei ſpecialiter pertinuit, alia adijcitur mixta, quæ eſſet clypeo ipſi atq; Æneæ cōmunis. ¶ Neptuni ſa.d.de.p.re.) Scuti laus fuit, quod fecit cum oſtentatione erui, & tolli prædicabile. nam gloriæ cauſa fixum eſt, propter eius inſigne: quia dux erat. Æneæ vero, qui per inſulas græcorum tranſiens, & euellere potuit tranſiens, & moras nō metuere, q̄diu id faceret, & ſecum adueheret. maluit autem ſcutum ipſum ſacris detrahere poſtibus templi. non vt Neptuno iniuriā faceret, ſed vt virtutē animi ſui hoſtibus approbaret. ¶ Hoc iuuenē.e.pr.m.d.) Quia contemplatione virtutis egregię meruit Niſus, tanto donatus eſt munere, quantum poeta cum Æneæ laudibus certat? in tertio libro tranſeuntem ipſum per græcas vrbes deſcripſit, clypeum fixiſſe.i.ſcutum, & ſcripſiſſe. Æneas hæc de danais victoribus arma. in quo vna fuit gloria detraxiſſe hoſti græco, altera in vrbe græca fixiſſe. ecce alia virtus fixum eripuiſſe regionibus grecię, & reficere. plus habet labores perficere, q̄ reficiendi mora potuit afferre perniciem.

ASCENSIVS.

¶ Hęc vbi dicta, locū capiunt, ſignoq; repente Corripiunt ſpatia audito, &c.) Quia (inquit Donatus) ignobilior fuiſſet hic ludus, exornat illū deſcriptiōe: quia ponit varios caſus. hæc ille. addens ad illud. ¶ Simul vltima ſignant.) Deſignabāt locū, qui finē curſibus daret. Itē ad illud. ¶ Non ille oblitus amor.) Propter hanc (inqt) cauſam, poſuit in ſuperioribus tm̄, inter illos amorē. Itē. ¶ Caueę.) Cauea (inquit) idcirco theatrum dicitur, quod incluſos cōtinet ſpectatores. Hæc ille. Ponit ergo Poeta, varios currentiū caſus. nam Niſus, qui primus fuerat, propter lubricitatē ſoli cecidit: & ſeſe Salio oppoſuit, quo cadente, prima palma Euryalo: cuius gratia Niſus ſe Salio oppoſuerat, obuenit: & ſecūda, Helymo: tertia vero, ſi Salio nulla detur, Diori: vnde lis ſuborta eſt, quam beneficētia ſua, ſedauit Æneas. Docet ergo hoc ludo, quod & ſuperiori poeta: nō optimo cuiq; ſummā cōtingere gloriam: inq; omni negocio, plurimū iuuare amicitiā: principemq; decere, preter cæteros, munificentiam. ¶ Ordo aūt eſt. Vbi.i. poſtq;: hæc dicta, ſup. ſunt ab Ænea: curſores, ſup. capiūt.ſ. ſorte, locum: & corripiūt repēte.i. raptim tranſeūt ſpatia: audito ſigno quod datū erat, vt nō prius excurrerēt: & relinquūt limen.i. regulam, aut ſignū, creta factū, aut ſulcum, aut chordā effuſi.i. effundentes ſe ſimiles nymbo.i. vētis pluuioſis: q, vt in.j. dictū eſt, Qua data porta ruūt & ſignāt.i. deſignant ſimul: ò culis.i. intuitu: vltima.i. metā: vt ad eam directo tramite, & ita breuiori ſpatio, percurrant. Niſus abit primus, & emicat lōge ante oīa corpora.ſ. reliq;: exiſtens ocior.i. velocior: &.i. ſimul: ventis, & alis fulminis.i. qbus fulmen videtur deferri. Salius inſequitur proximus huic.ſ. Niſo, lōgo interuallo.i. multa diſtātia: ſed tñ, ſup. proximus: quia nō erat propior, licet ipſe nō eēt prope. Deinde ſeqtur Euryalus: tertius.ſ. in ordine: relicto ſpatio.i. interuallo: & Helymus ſequitur inde Euryalum, ſub quo ipſo ecce Diores deinde volat: & terit calcē.i. poſtremam partem pedis eius: calce.i. pede ſuo, incūbens humero.ſ. Helymi, aut ſuo. & ſi plura ſpatia ſuperſint.i. niſi Helymus tramitem directum occupaſſet, ipſe Diores elapſus trāſeat prior.ſ.q̄ Helymus: & relinquat ambiguū.i. minus firmū ad celeritatē: aut incertū victoriæ. Iamq;.i.& iam: ipſi aduentabāt ſpatio, exiſtētē fere extremo, & ipſi feſſi.i. fatigati: ſub.i. paulū citra, ipſum: aut (vt Seruius legit, ipſam finem.i. metā conſtitutam: quū.i. qū: Niſus infelix.i. diſfortunatus: labitur.i. cadit: multo ſanguine.i. propter multū ſanguinem: vt.i. ſecūdū quod erat, ſupp. fuſus: forte.i. à caſu: non quod à caſu fuſus erat, ſed qa caſuale erat, quod illic fuſus eſſet: q̄ Niſus tranſcurrere parabat. fuſus erat ſuper humū: iuuēcis cęſis.ſ. à Cloātho, ad ſacrificiū, aut ab alijs curſuris: & madefecerat herbas virides: hic.i. hoc loco: iuuenis.ſ. Niſus: (ſiue iſte de quo nunc loquimur, ſiue ille vocatus Niſus, q fuit Megarenſiū rex, & q (vt in fabulis fertur) in auē ſui nominis cōuerſus fuit: Virgilius lib.j. Geor. Apparet liquido ſublimis in aere Niſus, alio noīe Halietus dicitur, vt ēt diximus in explanatiōe illius verſus.) ouans.i. iam victor, & ita minus pręcauens: qa bos vetulus & lapſus, firmius pedem fixit q̄ iuuēcus, vt diuus Hieronymus memorat: haud.i. non: tenuit veſtigia titubata.i. titubantia & vacillantia: preſſo ſolo.ſ. quia ſolū non preſſit, ſed ſuperuolauit: vnde negatio, haud, vtrūq; determinat: & tenuit & preſſo, quia neq; tenuit veſtigia, neq; preſſit ſolū, ſed concidit pronus in ipſo: q;.i. ſimul: immūdo fimo, qui erat eiectus ex extis, q̄ Cloanthus proiecit in ſalſos fluctus: & in cruore ſacro.i. ſacrificio effuſo. Nō dixit, in ipſum cruorem: quia iam erat in ipſo, ſaltem pro parte. Tñ.i. licet lapſus erat: ille.ſ. Niſus: non, ſup. erat oblitus Euryali.ſ. amici ſui: non amorū ſ. piorū erga Euryalum (vnde Landinus cōtendit, amores etiam caſtos reperiri, teſtimonio non futili Marci videlicet Ciceronis, ſic in libro de officijs, dicentis, Formam quidem ipſam, & tanq̄ honeſti faciem vides, quæ ſi oculis decerneretur, mirabiles amores (vt ait Plato) excitaret ſapientiæ.) Nam ipſe Niſus oppoſuit Salio ſe: ſurgens.i. erigens ſe, per lubrica.i. loca pingui, perfuſa, & labi facientia: aūt, pro ſed: ille.ſ. Salius, iacuit reuolutus: harena ſpiſſa.i. ſanguine vitulino cōcreta. Euryalus emicat prioribus.ſ. iacentibus: & victor munere.i. beneficio, amici.ſ. Niſi: tenet prima, ſ. loca: & volat plauſu, & fremitu ſecundo.i. fauorabili: & Helymus volat poſt: & Diores ſubit nunc tertia palma.i. tertię palmæ aſſequutor. Salius implet hic.i. hoc loco, ac tēpore: vel ex hoc facto, totum conſeſſum ingentis caueæ.i. omnes conſidentes ingēti cauea.i. circo cauo: qa in medio eius currebatur: & implet ora patrum p̄ma.i. primum, aut precipue: magnis clamoribus, quia ab illis potius expectauit ſubſidium, q̄ à iunioribus: ſciens quod tuetur fauor Euryalum: & poſcit honorem, ideſt primum præmium cum honore ereptum, ſibi dolo.ſ. Niſi, reddi ſibi. Fauor.ſ. totius iuuentutis: tutatur.i. protegit: Euryalum.i. cauſam eius, & lachrymę decorę, quas.ſ. emiſerat timore, quod tanto, & tam inſperato honore fraudaretur: & virtus veniēs gratior.i. acceptior in pulchro corpore: adiuuat, ſupple eum: & Diores proclamat.i. pro eo clamat, magna voce: qui.ſ. Diores, ſubijt palmæ.i. ad pal-

Ordo.

mium tertiam, ſi Euryalo prima contingat: & qui venit.i.venerit, aut veniſſet fruſtra, ad pmia vltima.i.tertia: ſi pmi honores reddantur Salio, qa tūc ſecūdi redderenť Euryalo, & tertij Helymo. Prius Æneas, inqt, tū.i.tunc, ò pueri, veſtra munera manēt vobis certa.i.indubitata, & nemo mouet palmam, ordine.ſ.ſuo, hoc eſt debito & cōſtituto. Liceat.i.licitū ſit, & permittatur me: miſerari i.miſericordia proſeq: caſum.i.infortuniū, ex lapſu amici.ſ.Salij, inſontis: qui citra culpam ſuam, dolo Niſi lapſus eſt. Ipſe fatus ſic.i.in eū modū, dat Salio tergum.i.corium tergi, hoc eſt tergus: immane.i.valde magnum, & horrendū leonis Gætuli.i.Gætulici, q iubatus eſt: vnde addit, oneroſum.i.valde graue, villis, atq; vnguibus aureis.i.habens vngueis aureos. (Cōgruū profecto tali viro munus, qui uirtute quidē uicerat, ſed dolo uictus erat: leo enim dolū neſcit, uirtute pollet.) Niſus, inquit, hic.i.poſt hoc factum: hoc loco, aut tpe. Si tanta pmia ſunt uictis, & miſeret te lapſorum, quæ munera dabis digna Niſo.i.mihi (loquitur.n.de ſe) qui merui primā coronam laude.i.laudis: aut laude.i.uirtute laudabili: licet caſu amiſerim: ni.i.niſi: fortuna inimica tuliſſet me.i. abſtuliſſet à pmio: ea, ſup. quæ tulit, ſup. Salium: & ſimul.i.pariter cum his dictis oſtentabat faciem: & membra turpia.i.obſcœna: limo vdo.i.intrinſecus humido & pingui. Pater optimus, ſcilicet Æneas: riſit olli.i.tūc illi: & iuſſit clypeum (appoſitorie) artes i.opus artificioſum: Didymaonis, illius ſummi artificis: refixū.i. diſſolutum, Danais.i.per Danaos, de ſacro poſte Neptuni (Et ita inſimulat Danaos ſacrilegij, non ſe, nec putem poetam uoluiſſe intellige ab Heleno ſuſceptum: ſed in ſuprema nocte, aut prius direptum à Græcis, ſicut de lorica Demolei prius dictum eſt) iuſſit inqt, clypeum illū efferri.i.e theſaurario, aut armamentario, in medium ferri: & donat iuuenem egregiū.ſ.Niſum, hoc præſtanti munere: uictores autem præmia accæperunt: quum dixit. & palmam mouet ordine nemo.

PIERIVS.

¶ Incumbens humeris.) In Romano codice, in Longobardico, & aliquot alijs, humero, legitur: quod & Seruius agnoſcit. Idq; uiciniorē oſtendit, ut non tantū calcem, calce tereret: uerū etiam humero antegreſſi Helymi incūbere, aut inhærere uideretur. humero uero, unitatis numero, ad exprimēdum geſtum illius, qui nihil ſocium declinet, ut liberius præterire poſſit. Nam ſpatia, ſi plura ſuperſint, tranſeat elapſus prior. ¶ Ambiguūue relinquat.) In codicibus aliquot antiquis, ambiguumq;: ſed, ve, diſiunctiua particula magis placet: ut ex duobus alterum omnino futurum dicat. Aut quippe tranſeat, aut niſi tranſierit, ambiguū relinquat, uter eorū prior fuerit. Si uero, q;, legamus, ſenſus erit pari adeo eos greſſu concurriſſe, vt quanuis hic tranſiſſet, ambiguū tamen relicturus eſſet, quia ſocij vicinitas ſpectatores feſelliſſet. ¶ Sub ipſum finem.) In omnibus pene codicibus antiq. ſub ipſam, fœmi. gene. poſitum inueni: de cuius nominis genere plura alibi. Sane vero præteritū non ſinam locū apud Liuium libro. iiij. j. decadis, Finem ergo non fieri, nec futurū, ita vulgata habent exemplaria virili genere. Vetus aūt codex, futuram, legit, fœminino. ¶ Leui cū ſanguine.) In exemplaribus aliquot manu ſcriptis, tū, habeť. Sed, cū, magis placet. ¶ Fuſus humi, viridesq; ſuper madefecerat herbas.) In Longobardico qdem, & in Mediceo codice, humi, legitur. Sed in Romano, & alijs fere omnibus, humū, accuſatiuo caſu habeť: vt ſit ordo, Madefecerat humū & viridis herbas. ¶ Non ille oblitus amorū.) In veteribus pleriſq; codicibus, vna plus dictione, amorū eſt, legitur. Verū id uerbū ex paraphraſi mihi uidetur inſertū. Miſſos facio codices, in quibus, amoris, unitatis numero legitur: quum longe uenuſtius omnino, amorū numero multitudinis habeatur. ¶ Hic totum caueæ conſeſſum.) In codicibus aliquot antiquiſſimis, cōſenſum, habetur: ſed puto conſeſſum fuiſſe notatum cum Sicilico, de quo apud Victorinū haberi diximus, quod librarij pro nota compendiaria, n literam ſignificante, tranſcripſere. Nam, cōſeſſum caueæ, omnino caſtior lectio videtur. ¶ Si primi Salio redduntur honores.) In exēplaribus pleriſq; ueteribus, legere eſt, reddantur, cōiunctiuo modo. Sed,



Sed,redduntur,finitiuo modo,in emẽdationibus.Γ Me liceat caſum miſerari inſontis amici.) In codicibus oĩbus antiquis quotquot legi,caſus,habetur:quorum nonnulli verbum etiã alterius figuræ, quippe miſereri, ponunt:vt caſus ſit genitiuo caſu: ſed enim, caſum miſerari,ſatis magis facit auribus eruditis:vt, Miſeratus Agreſtes.Γ Gætuli.) Scribendũ Gętuli,cum diphthon.æ,vt alibi oſtẽſum.Γ Et clypeũ efferri iuſſit Didymaonis artes.) De clypeo dictum alibi. In antiquiſſimis aliquot codicibus,offerri,eſt: quod non æque placet. Sunt etiam codices,in quibus,Didymęonis,media per æ diphthon.notatum ſit:quod nomen eſſet à cognomento Apollinis,qui etiam Didymæus appellatur. Sed hæc parui omnino momenti ſunt. Illud ſilentio minime prætereundum eſt,quod in Romano codice,artem, vnitatis numero, hoc eſt opus,legitur.quam lectionẽ etiam in aliquot alijs manu ſcriptis,obſeruaui.

Poſt vbi confecti curſus,& dona peregit,
Nunc ſicui virtus,animusq; in pectore præſens
Adſit,& cunctis attollat brachia palmis.
Sic ait,& geminum pugnæ proponit honorem,
Victori velatum auro,vitisq; iuuencum,
Enſem atq; inſignem galeam ſolatia victo.
Nec mora,continuo vaſtis cum viribus effert
Ora Dares,magnoq; virum ſe murmure tollit,
Solus qui Pariden ſolitus contendere contra,
Idemq; ad tumulum,quo maximus occubat Hector
Victorem Buten immani corpore,qui ſe
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit:& fulua moribundum extendit harena.
Talis prima Dares caput altum in prælia tollit,
Oſtenditq; humeros latos,alternaq; iactat
Brachia portendens,& verberat ictibus auras.
Quæritur huic alius,nec quiſq̃ ex agmine tanto
Audet adire virum,manibusq; inducere cæſtus.
Ergo alacris,cunctosq; putans excedere pugna,
Æneæ ſtetit ante pedes,nec plura moratus,
Tum læua taurum cornu tenet,atq; ita fatur.
Γ Nate dea,ſi nemo audet ſe credere pugnę, DAR.
Quæ finis ſtandi?quo me decet vſq; teneri?
Ducere dona iube.Γ Cuncti ſimul ore fremebãt POE.
Dardanidæ,reddiq; viro promiſſa iubebant.

SERVIVS.

Præſens.) Fortis:ac ſi diceret, ſi adſit qs plenus animi.Γ Velatũ.) coronatũ.Γ Auro.) aũt quia ſolẽt habere laminas quaſdã,vt, Et ſtatuã ante aras aurata fronte iuuencũ.Γ Virũ ſe murmure tollit.) Cũ ſuffragio plurimoꝝ.Γ Solus qui Paridẽ ſolitus cõtendere cõtra.) Multi hoc à poeta volũt dici: melius tñ verba ſunt populi. Vnde &, Virum ſe murmure tollit.Γ Paridem.) Venit ab eo quod eſt Paris, Paridis,vel Paridos.Quod aũt legimus Parin creat vrbe pĩma, venit ἀπὸ τοῦ πάρις,τοῦ πάριος, τῷ πάρι, τὸν πάριν.& volunt,ſi proprium ſit in dos exire genitiuũ:ſi appellatiuũ,in os.Sane hic Paris ſm Troica Neronis fortiſſimus fuit:adeo vt i Troia agonali certamine ſuperaret oẽs:ipſum etiã Hectorem. qui cum iratus in eum ſtringeret gladiũ, dixit ſe eſſe germanum:quod allatis crepundijs probauit, q habitu ruſtici adhuc latebat.Hos autem ludos trãſfert Virgilius ad Hectoris tumulũ: qui ſunt facti cũ ludi funebres celebrarentur cadaueri Hectoris ab Achille occiſi.Γ Amyci de gẽte ferebat.) amycus filius Neptuni fuit & Nymphæ Melies,qui à Polluce victus eſt pyctali certamine.Bebrycia autẽ ipſa eſt Bithynia. Salluſtius, Igitur introrſus prima Aſiæ,Bithynia eſt,multis antea nominibus appellata. Ipſa eni eſt & maior Phrygia.Γ Moribundum.) Morienti ſimilem.Γ Talis.) Qualem multitudo loquebatur.Γ Oſtendit.) Melius dixiſſet Oſtẽtat. Γ Alacris.) Cum acer vbiq; dicat, alacer tamẽ non dicit: licet inde naſcatur. Vitat enim confuſſionẽ. Vnde vtrunq; non vult dicere. Nam alacer nuſquam:& iterum acris nuſquam dixit. Inde eſt ꝙ etiã Papinius ſupprimit genus,qa dubitatur. Γ Si nemo audet.) ὅρος βίαιος. Argumentatur enim ſe oẽs viciſſe:ex eo ꝙ ad certamen nullus accedit.Γ Reddi.) Quaſi debita promiſſa:quia ait, Victori velatum auro vittisq; iuuencum.

DONATVS.

Poſt vbi.c.c.& d.p.) Aliud ingreditur certaminis genus:perfecta.n.retulit,quæ ad certamẽ curſus vel dona pertinebãt magno vſus compẽdio,ꝙ reliquos pręmia ſpecialiter accepiſſe nõ dixit. memorãdo tamen dona peracta eſſe,in generalitate complexus eſt,quod putatur omiſiſſe.Γ Nũc ſi cui virtus.a.q.i.p.pr.Adſit.) Hortamenta ſunt iſta,quoniã durũ certaminis genus fuerat propoſiturus.quæ.n.tractata fuerant,& carebant periculo,& habebant partem maximam voluptatis.Γ Et cunctis at.bra.palmis.) Progrediatur,inquit,& palmas ſuas cæſtibus armatas oſtendat, qui certare voluerit.Γ Sic ait,& geminum.p.p.h.) More ſuo hoc fecit.propoſitio quippe præmij confirmat volentes,& ad certamen dubitantes impellit.Γ Victori.v.a.v.q.i.&c.) Vt præmium eſſet victoris,qm̃ in eo fuit vtilitas.victi aũt ſolatium,qm̃ in ſpeciebus nõ magni ꝓtij non magnum eſſe cõmodum potuit.Γ Nec mora.c.v.c.v.ef.&c.) Poſt Æneæ dictũ nulla mora interpoſita, emerſit ex populo dares ingẽti corpore, viribus vaſtis,tãta admiratiõe cunctorũ,vt preſſo murmure vniuerſi mẽtis ſuę miracula teſtarẽtur.Γ Solus qui.p.ſ.c.c.) Dicũtur iſtius virtutis exẽpla,quibus notiſſimus fuerat redditus.ſolus,inqt,idoneus inuẽtus eſt,q cũ Paride certaret,noĩato in cæſtuum certaminibus viro,hoc qa parum fuit,vel ne vno exẽplo eius glorię minuerentur,adijcit & ſecundum.Γ Idemq; ad tu.&c.) In hoc exẽplo multa ſunt,quę pſentes laudes extollant. vicit,inquit,ẽt iſte buten, cum eẽt in alijs certaminibus victor. victorem aũt ſuperare gloria eſt maxĩa. Immani corpore,ne forte talẽ viciſſet,qui eſſet debilis corpore.hunc certe ſic voluit proferre,vt diceret corporis quoq; ſubſtantia floruiſſe,q è bebrycia veniret. ſic bebryciã noĩauit,quaſi illa forte viros ſit ſolita generare, vel mittere. Amyci de gẽte ferebat.quaſi ab amyco degenerare nõ potuerit.ita ſibi nobilitatẽ virtutis ex eius nomine vindicabat.Enumerauit bona illius,quẽ vicit,vt ex his iſtius eniteſceret meritũ. memorat ẽt locũ,in quo res geſtę dicerentur,vt veritatẽ firmiſſimã cõprobaret.Ad tumulũ,inqt, quo maxim⁹ occubat Hector. illic eũ vicit,vbi ſuperatus eſt Hector, vel ſepultus.dicit & exitum pugnæ,hoc eſt quẽ finẽ vincendi ſortitus eſſet: & fulua moribundum extendit harena.oĩ genere ꝓbationum daretis virtus oſtenſa eſt,demonſtratis perſonis,& locis,& certaminis fine.Γ Talis ꝓma.d.c.a.in p.t.&c.) Redijt, vt inceſſum daretis & habitudinẽ corporis perimpleret.ſupra.n.dixit, Continuo vaſtis cũ viribus effert ora dares.hic ſubiunxit,caput altum in prælia tollit.quod fit ex fiducia virtutis.oſtendebat autem humeros latos:non.n.fuerat moles occultanda membrorum,quę admirationi omnium poterat ſubiacere.iactabat aũt brachia & auras vacuis ictibus verberabat addens videntibus nondũ inita cõcertatione terrorẽ.Γ Quęritur huic alius.) Non dixit nullum extitiſſe,qui vellet audere,ſed etiã quæſitum inueniri nequiſſe.Γ Nec.q.ex.t. Audet.a.v.m.q.in.cæſtus.) Nullus extitit in tanto populo, qui cæſtibus auderet cum tanto viro contendere.Γ Ergo alacris (ideſt nimium lætus) c.q. putans,&c.) Quum dicit putans,iam nũciat emerſurum, qui cũ eo confligeret.quod vero vſq; ad ipſos Æneæ pedes acceſſit,oſtẽdebat ingentem faſtum.Γ Nec plura moratus.) Noluit enim non pertinentia ad rem plurimis loqui. Γ Tum læua.t.c.t.atq.i.fa.) Taurum,inquit,læua manu cornu tenuit.quaſi retento cornu totum taurum tenuiſſet.deinde ſic locutus eſt.Γ Nate dea,ſi nemo a.ſe.c.p.) Dicendo audet,arrogat ſibi q̃plurimũ.Γ Quæ finis ſtandi?quo me.d.vſq.t.Ducere.d.iube.) Quãdiu,inquit,ſto? & hoc ipſum quo fine laudatur?proinde ſi nemo eſt,qui audeat congredi, iube me abire cum dono. Γ Cuncti.ſi.o.fremebant Dardanidę,&c.) Ipſa eſt vera iuſtitia quæ vno totius conſenſu multitudinis comprobatur.proinde in vnum fauebant cuncti,vt pro victore haberetur,qui parẽ habere non potuit & duceret dona: quod ait viro reddi,non ſexum ſignificare,ſed meritum voluit.quippe viro dixiſſe cognoſcitur tantorum meritorum, tantæ virtutis, tantæ artis,tot pollenti victorijs,ad extremum quem tanta multitudo pertimuit.

ASCENSIVS.

Poſt vbi,&c.) Conſtituit tertia certamina pugilum,uidelicet cæſtibus concertare uolentium:in quo certamine,Dares iunior, ab Entello ſeniore,diuina freto uirtute,deuincitur:ad quam rem diuus Hieronymus pulchre adludit in epiſtola ad diuum Augu-

ſin:ı:m.Donatus autem, vel mutilus eſt, vel pauca dicit. Ea autẽ ſunt. ┌ Putans.) Iam ex hoc ſignificat emerſurum alium qui vin/cat. ┌ Cũcti.) Vt pro victore ab omnibus haberi oſtẽdatur, & ſi/
Ordo. mul eſt teſtimonium ſuorum meritorum. Hæc ille. ℭ Ordo eſt. Poſt.i.poſtea: vbi.i.quãdo: curſus ſunt cõfecti.i.conſummati: & Æneas peregit dona. Nunc ait ſic, Sicui.i.alicui: virtus & animus præſens.i.præſtans, & cito exiens, in operationem, ſup.eſt, in pe/ctore: adſit.i.præſto & præſens ſit: & attollat.i.erigat brachia: pal/mis.i.manibus: euinctis.i.expreſſe, & extra manicas vinctis.ſ.cæ/ſtibus. Æneas inquam ait ſic, & proponit geminum.i.duplicem honorem, hoc eſt præmium honorificum: pugnæ.i.certaminis: ſed proprie pugnæ, quia præcipue, pugnis ſit. Victori, ſup.ꝓpo/nit iuuencum: velatum auro.i.laminis aureis: aut, auratis corni/bus: ſed magnifice dixit, velatum auro: & vittis.ſ.roſaceis, hoc eſt ſertis, caput cingẽtibus, quod munus victori competit: quia bos firmiter figit pedem: & aduerſarium cõtendit proſternere: & ꝓ/ponit victo, enſem, atq; galeam inſignem, ſolatia.i.quæ habeat pro ſolatio: quia ſcit duram eſſe concertationem. galeam autem dat, ad tutamẽ capitis. quod victo concutiendum veroſimile eſt, enſem vero, vt ſi tali pugnę ſe cõmittere poſt illa non audeat, gla/diatoriam exerceat. Nec mora, ſupp. ſit. quum.i.qñ: Dares effert ora vaſtis.i.valde amplis viribus. Vel, nec mora & Dares effert ora cum vaſtis viribus.i.illis concomitantibus: & tollit.i.erigit ſe, cum magno murmure virum.i.virorum, præcipue Troiano/rum: Dares inquit, qui ſolus, ſolitus, ſup.erat, contendere contra Pariden: à quo etiam Hectorem, victum dicunt. & ita ab eo agni/tum fratrem: quum inter paſtores latuiſſet: & qui idẽ perculit.i. percuſſit ad tumulum, quo Hector maximus.ſ.bellatorum: occu/bat.i.ſepultus iacet: Butem victorem.ſ.aliorum: corpore imma/ni.i.habentem corpus immane: hoc eſt tam magnum, quod inhu/manum & terribile viſum fuerit: qui.ſ.Butes: veniens.i.ortus: de gẽte Bebrycia.i.Bithiniana: Amyci, illius Bithiniæ regis, qui cæſti/bus aduenas in nemore Bebrycio adortos necabat. ferebat.i.ex/tollebat ſe. (De Amyco & Bute, in fine huius lectiõis videbimus. Debet autem proferri quando proprium eſt, media breui) & qui ſ.Dares extendit.ſ.Buten: moribũdum, ideſt frequẽti mortis ago/ne laborantem: harena fulua, in qua.ſ.concertabant. Dares talis.i. tali gloria elatus. tollit in prima prælia.i.primus præliaturus: ca/put altum.i.erectum: & oſtendit humeros latos: & portendens.i. longe extendens: brachia, ſup.ſua: iactat, ſup.ea: alterna, ideſt vi/ciſſim, nũc hoc, nũc illud: & verberat auras ictibus.ſ.manibus ad oſtentationem, & vt cæteris terrorem incuteret. Alius.i.compu/gil alter: quæritur huic.i.cõtra hũc, nec quiſq; ex tãto agmine au/det adire virum: & inducere manibus cęſtus.i.armaturas, quibus illum cædat, ergo ipſe alacris.i.lætus & exultans (Teren. etiam, alacris, in maſculino poſuit: quãuis à recẽtioribus, alacer, reperia/tur, quod non videtur ab acer, deductum: quia, acer, primam ꝓ/ducit: alacer, penultimam corripit.) & putans excedere cunctos: pugna, ideſt arte & virtute pugilum: ſtetit ante pedes Æneæ, nec moratus, ideſt & non expectans plura: tenet tamen, ideſt dein/de: taurum.i.iuuencum: auratis cornibus læua.i.ſiniſtra manu: cornu.i.per cornu, atq; fatur ita. O nate dea.ſ.Venere: ſi nemo au/det credere.i.cõmittere, pugnę ſe, quę finis.i.quæ expectatio, aut quis modus, ſup.eſt, ſtandi.i.quandiu: aut cur, hic ſtamus ocioſi? quouſq; (eſt enim tmeſis.i.inſectio) decet me teneri.ſ.ſuſpenſum, aut immorari? iube ducere.i.abducere, dona.ſ.taurum. & cuncti Dardanidæ fremebãt ſimul.i.pariter cũ illo ore. alij habẽt, ſimili ore.i.ſimili ſermone, ſeu oratiõe: & iubebãt.i.volebãt, aut iube/bant, nõ Æneæ, ſed cuſtodibus iuuenci, promiſſa.ſ.præmia: red/di viro.ſ.Dareti, qui cum nemo congredi auderet. Landinus de Amyco & Bute dicit ſic. Amyci, Bebryciorũ rex: Bebrycia enim, Amyc. Bithinia
Bithinia eſt. Solinus, Bithinia, in Ponti exordio, Thraciam ab Oriente tangit. prius, Bebrycia: inde, Mygdonia: poſtremo: à re/ge Bithinio, Bithinia dicta. Hic aduenis in nemore Bebrycio inſi/diabatur, & cæſtibus interficiebat. Ergo quũ Pollux, qui illuc cũ Argonautis acceſſerat, ab eodem prouocaretur, vicit eũ, & inter/fecit. De hoc Pli. in eodẽ tractu, Portus Amyci eſt Bebrycius rege interfecto clarus. Eius tumulus lauro tegitur, quam inſanam vo/cant, quoniam ſi quid ex ea decerptum manibus referatur, iurgia fiũt: donec abiiciat: hęc de Amyco. Butes vero, occiſo patre Amy/co, Drepanum cõfugit in Siciliã, & à Lycaſte nobili meretrice, ob Butes.
pulchritudinem adamatus eſt, ex eaq; Erycem ſuſtulit. Hæc mu/lier ob admirabilem formã, Venus dicta ab incolis eſt. Quapro/pter, Eryx, filius Veneris eſt putatus. Eryx.

PIERIVS.

ℭ Quo maximus occubat Hector.) In vetuſtis aliquot exẽpla/ribus, maximus adcubat: &, accubat, habetur. Sed occubat, vel obcubat, de ſepultis rectius dici puto. ┌ Perculit & fulua mori/bundum extendit harena.) Antiquus admodum codex, Percu/tit, legit: quæ quidem antichronia eſſet, pro, percuſſit. Nam, per/cellere, ad animum, grammatici referre volunt: quod tamen nõ vſquequaq; recæptum video, codicibus preſertim antiquis ſæpe, percuſſus, pro perculſus, ponẽtibus. Verum eſto inter vtrũq; ver/bum differẽtia loco hoc, perculit, omnino ad animum referri po/teſt, quum ſignificet ex ictu adeo cõſternatum, vt ab alienato ani/mo concideret moribundus. ┌ Ergo alacris, cunctoſq; putás ex/cedere pugna.) In Roma. codice, & in Lõgobardico, palma, nõ, pugna, legitur: quod valde placet. Nam & apud Priſcianũ duo/bus antiquis cod. & apud Cariſium, literis Longobardicis ita ſcri/ptum obſeruaui. Ea ratione citato verſu, vt vtrum alacer, per er, an alacris, per ris, dicendum ſit, terminetur. placetq; vel Virgilio in primis authore dici, alacris: cõſuetudo tamen, vt ait Plinius li/bro dubij ſermonis. vj. Alacer, dicit. ┌ Quo me decet vſq; tene/ri?) In Medi. & veteribus quibuſdam aliis codi. morari, legitur. Mora enim erat reliquis deſidẽtibus. Sed magis placet, teneri: vt in Porcio exempla. eſt, propter ſuſcęptu muneris obligationem.

Hic grauis Entellum dictis caſtigat Aceſtes,
Proximus vt viridante toro conſederat herbę.
┌ Entelle heroum quondam fortiſſime fruſtra, ACES.
Tantáne tam patiens nullo certamine tolli
Dona ſines? vbi nunc nobis deus ille magiſter
Nequicquam memoratus Eryx? vbi fama per omnem
Trinacriam? & ſpolia illa tuis pendentia tectis?
Ille ſub hæc. ┌ Nõ laudis amor, nec gloria ceſſit POE.
Pulſa metu, ſed enim gelidus tardante ſenecta
Sanguis hebet, frigentq; effœtæ in corpore vires.
┌ Si mihi, quæ quõdã fuerat, quaq; improbus iſte ENTE.
Exultat fidens, ſi nunc foret illa iuuenta,
Haud equidem pretio inductus, pulchroq; iuuenco
Veniſſem, nec dona moror. ┌ Sic deĩde loquutus, POE.
In medium geminos immani pondere cæſtus
Proiecit, quibus acer Eryx in prelia ſuetus
Ferre manum, duroq; intendere brachia tergo.
Obſtupuere animi, tantorum ingentia ſeptem
Terga boum, plumbo inſuto, ferroq; rigebant.
Ante omneis ſtupet ipſe Dares, longeq; recuſat.

SERVIVS.

ℭ Hic grauis.) Tunc: grauis autem ætate vel obiurgatio/ne. ┌ Caſtigat.) Increpat, ob/iurgat. ┌ Toro conſederat her/bæ.) Verbum de verbo. Nam torus à tortis dictus eſt her/bis. ┌ Fruſtra.) Ordo eſt. Tan/táne dona tam patiens ſines tolli fruſtra? Sane ſciendum hunc ſecundum Iginum, qui de familiis Troianis ſcripſit, vnum Troianorum fuiſſe, de quo Virgilius mutat hiſtoriã. ┌ Nobis deus ille magiſter.) Nobis non vacat: vt, Qui mi/hi accubantes. ſed pro noſter eſt poſitum, vitandi homœo/teleutõ cauſa. ┌ Ille ſub hęc.) Aut ſtatim: aut poſt hęc. ┌ Sed enim gelidus tardante ſene/cta Sanguis hebet.) Aliud pen/det ex alio. quare hebet? quia Gelidus eſt: quare Gelidus? quia ſenex. ┌ Effœtæ.) Exhau/ſtæ. & eſt trãſlatio à mulieri/bus, qꝫ frequẽs partus debiles reddit. ┌ Improbus iſte.) Qui ſine certamine poſtulat pre/mium. ┌ Illa iuuenta.) Aut magna, aut quę quondam fue/rat. ┌ Nec dona moror.) Ex/pecto. Hic enim ſenſus tam ſu/perioribus quàm ſequentibus congruit. etenim ſuprà ait ſe non præmij cauſa dimicare, ſed gloriæ. & paulo poſt bo/uem victor interemit. ┌ Im/mani põdere.) Immanis pon/deris, more ſuo: vt, Hamis auroq; trilicem. ┌ Quibus a/cer.) Quorum inſtructu. ┌ Fer/re manum.) Cõtendere. Nam vtraq; manus armatur. ┌ In/tendere brachia tergo.) Liga/re: vt, Intenditq; locum ſer/tis. ┌ Animi tantorum.) Hoc eſt virorum fortiũ. Vnde ad/didit, Ante omnes ſtupet ipſe Dares. Stultum eſt autem ſen/tire tantorum boum: quum ſeptem dixerit. ┌ Longe.) Val/de: vt, Tyberinaq; lõge Oſtia. ┌ Verſat.) Conſyderat: vt Sal/luſtius,

Magnanimuſq; Anchiſiades, & pondus, & ipſa
Huc illuc vinclorum immenſa volumina verſat.
Tum ſenior tales referebat pectore voces.
Quid ſiquis cæſtus ipſius, & Herculis arma
Vidiſſet? triſtemq; hoc ipſo in littore pugnam?
Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc, ſparſoq; infecta cerebro,
His magnum Alciden contra ſtetit, his ego ſuetus,
Dum melior vires ſanguis dabat, æmula necdum
Temporibus geminis canebat ſparſa ſenectus.
Sed ſi noſtra Dares hæc Troius arma recuſat,
Idq; pio ſedet Æneæ, probat author Aceſtes,
Æquemus pugnas, Erycis tibi terga remitto,
Solue metus, & tu Troianos exue cæſtus.

ENTE.

Iuſtius, Exercitū vertere. ¶ Senior.) Secundum Varronē iunior & ſenior comparatiui ſunt per diminutionem. Hinc eſt, Iam ſenior: ſed cruda deo viridiſq; ſenectus: Additum enim hoc eſt ad exprimēdum quid ſit ſenior. Item Ouidius, Inter iuuenemq; ſenemq;, Et re vera non conuenit hunc iratis ſenem accipi, qui & vincere poteſt, & vno ictu taurum necare. Ergo ſenior, non ſatis ſenex: ſicut iunior, non ſatis iuuenis, intra iuuenē: ſicut pauperior, intra pauperem. dicit autem hoc Varro in libris ad Ciceronem. ¶ Cæſtus & arma.) ἓν διὰ δυοῖν arma .i. cæſtus. ¶ Triſtemq; hoc ipſo in littore pugnam.) Aut in quo magiſter occiſus eſt: aut in triſti littore, ideſt infœcūdo. Varro enim dicit ſub Eryce monte eſſe infœcundum campum fere in tribus iugeribus, in quo Eryx & Hercules dimicauerunt. ¶ Hæc germanus.) Germanus eſt ſecūdum Varronem in libris de gradibus de eadem genitrice manans, non (vt multi dicunt) de eodem germine, quos ille tantum fratres vocat. ſecundum quem bene nunc Erycen Butæ & Veneris filium, Æneę dicit fuiſſe germanū. ¶ Sanguine cernis adhuc.) Non Herculis quippe victoris, ſed Erycis, q̄ infecerat ſe tegēdo. ¶ Æmula.) Necdum aduerſa virtuti. ¶ Geminis.) Duobus. ¶ Author Aceſtes.) huius certaminis .i. ¶ Æquemus pugnas.) i. arma. à ſequenti quod precedit ¶ Tibi.) Pro, te: vt, Tibi deſerit Heſperus Oetam. ¶ Exue.) Proiice, ſolue.

DONATVS.

¶ Hic grauis Entellum di. ca. Aceſtes.) Bene dixit dictis caſtigat, quaſi ex patientia delinquentem verberat verbis. hoc eſt arguit. ¶ Proximus vt. v. t. c. herbæ.) Ex ea occaſiōe cum verbis obiurgatiuis aggreſſus eſt, quod ei in conſeſſu proximus fuiſſet. cōſeſſus aūt ipſe fuit herbis extructus, quia in campo aliud, quod ſeſſuros exciperet nō fuerat. ¶ Entelle heroum. q. f.) Obiurgatio non iniurioſa, ſed habens admixtā laudem. Entelle, ſoles, inquit, inter fortes viros fortiſſimus numerari. ¶ Fruſtra, Tanta ne tam. pa. n. c. t. Dona ſines?) Poterit ne tantum durare patientia tua, vt nullo certante fruſtra præmium in alterius cōmodum trāſeat. ſingula verba cum ingēti pondere perſuaſionis poſuit. primum, fruſtra, hoc eſt ſine laboris merito. tātane, hoc eſt, tam pretioſa, tam pulchra ſine gloria vincendi tolli dona patieris? patieris, hunc poteſt intellectum admittere, quia ille dixerat, ſi nemo audet ſe credere pugnæ. dona ducere iube: dixiſſe Aceſtes videtur, ſi paſſus fueris dona tolli ſine certamine, videberis ipſe quoq; cū cæteris timuiſſe. ¶ Vbi nunc. n. d. i. m. Ne. m. eryx?) Dicetur magiſtrum te memoratum erycem fruſtra habuiſſe? Vbi fama per. o. trinacriam.) Concidet, inquit, fama nominis tui, quæ per omnem Siciliam nata eſt. ¶ Et ſ. illa.) Obumbrabuntur cum victoria tuorum tam plurima documenta? ¶ Tuis. p. t?) Vt pudeat iſtius facti, quoties domum tuam fueris ingreſſus, & pendere videris tectis quæſita tuis virtutibus præmia? ¶ Ille ſub hæc.) Hoc eſt poſt illa, quæ Aceſtes dixit, hęc ſubnexuit entellus. ¶ Nō laudis. a. n. g. c. Pulſa metu.) Ceſſit bis accipitur, non ceſſit gloria, non ceſſit amor laudis, nec aliquis metus interuenit. ¶ Sed enim gelidus. t. ſ. Sa. h. ſ. q; effœtæ in cor. vires.) Virtus, inquit, mea, atq; amor laudis, non huic ſed ſenectuti ceſſerunt: proinde eſſet crimen, ſi adhuc in iuuentute durarem. audere igitur, quod eſt iuuenum, nō valet ætas imbellis, quæ omnis friget, & excluſa vi caloris obtorpuit. ¶ Si mihi, quæ quondam, fuerat, &c.) Si eſſem, inquit, eius ætatis, qua iſte eſt. & ſi non iam ſtudium meum ſenectuti ceſſiſſet, non illum ſinerem tanta duci dementia, vt ſe ex eo arbitretur inuictum: quia nullus, qui cum eo certet exiſtit: & quia Aceſtes dixit. tanta ne tam patiens nullo certamine tolli Dona ſines? ait Entellus. Haud equidem pretio inductus, pulchroq; iuuenco veniſſem ad certamen. iſtiuſmodi gloria, inquit, me non præmium prouocaret, & excitatus in certamen cōtemplatione magis laudis pergerem, quàm vt præmio & cōmodo iudicarer exiſſe. ¶ Nec dona moror.) Nec tamen doni contemplatione mora aliqua debet afferri. hæc iccirco de ætatis excuſatione premiſſa ſunt, vt Dares à longęuo poſt iactationem maximā maiori ludibrio videretur oppreſſus. ¶ Geminos. i. p. cæſtus Proiecit. qu. acer eryx in. p. ſu. Ferre. m.) Hos cæſtus ptulit, quibus vſus eſt eryx in hoc genere certaminis exercitatiſſimus & virtute pręclarus. ¶ Obſtupuere. a. t.) In tanta multitudine hominum nullus fuit, quem non ſtupor de admiratiōe tenuiſſet. ¶ Ingentia ſeptem. t. b. pl. in. ſ. q; ri. &c.) Tantū honoris & ponderis illi cæſtus habuerant, vt mirarentur oēs, & ipſe quoq; dares negaret ſe certaturum, ſi illos aliqs induiſſet. Entellus q̄ppe certator antiquus & peritus in ſuo egit arte mirifica, vt ante ingreſſum pugnę pręmitteret talem metū, quo audacem & ſuperbum aduerſarium debilē redderet. Deniq; cum cæſtus ſuos, quibus fuerāt certaturus, vniuerſorum conſpectibus obtuliſſet, nullus extitit, qui non ipſorum pondus miraretur & formam, vſq; adeo non mirum fuit omnibus, quando ipſe etiam dares, qui certamini parabatur, recuſabat pugnam, ſolo interim cōſternatus aſpectu. quantum hic Entelli virtus prefertur, q armis talibus ſemper pugnauit, & vicit? ¶ Magnanimuſq; Anchiſiades & pondus, &c.) Æneas tamen qui magni animi eſſet, & æquitatem noſſet omni cum moderatione conſiderabat oculis. immanitatem tantam, & verſabat manibus, vt quanti eſſent, quidue haberent ponderis videndo atq; tractando cognoſceret. ¶ Tum ſenior. t. r. p. v.) Non dixit tum Entellus, minueret enim adſtructionem ſuam, ſi nomen hominis poneret. ætatis tamē cōmemorationem fecit, vt ſuperbi daretis crimē augeret, quum iuuenem ſenex ſuperaret & exterreret. Ex admiratione vero omniū atq; ipſius daretis ingentem audaciam Entello non fruſtra acceſſiſſe, ſequentia dictorum eius euidētiſſime probauerūt. ait enim. ¶ Quid ſiquis. c. ip. & h. a. Vidiſſet? triſtemq; hoc ipſo in littore pugnam.) Quantum, inquit, vnuſquiſq; veſtrum miraretur, ſi vidiſſet pugnam in hoc littore commiſſam iſtis, ſcilicet cæſtibus, cum eryx atq; alcides acerrime certauiſſent. à populo dehinc cōuertit ſe ad Æneam, non iam vt inſultaret ei de cæſtibus, & fraterna morte, verum vt rem geſtā ſimpliciter diceret, in quo ipſo fuit ſolatium virtutis eius. quia Eryx cum Hercule contendit, & ab ipſo Hercule potuit ſuperari. ¶ Hæc germanus eryx. q. t. a. ge.) Hæc, inquit, arma geſtare conſueuerat germanus tuus Eryx, cum eſſet incolumis. ¶ Sanguine cernis. a. ſ. q; i. ce.) Etiam ſi ego, inq̄t, taceam ipſa arma crudelitatem geſti certaminis teſtabūtur. nam ſanguine infecta ſunt, & cerebro ſparſa. ¶ His. m. al. c. ſt.) Auget ceſtuum laudem dicēdo, quia Eryx dum illis fideret ſtare aduerſus Alciden potuit. & ſi, inquit, ſuperatus eſt Eryx, quum his eſſet armatus, non tamen parua extitit certantis gloria, quod cōtra Alciden (faciendo cerebri mentionem oſtendit & ſanguinem de capite fuiſſe) ſtare auſus eſt, hoc eſt cum Alcide cōtendere, & perſeuerare vſq; ad mortem. Alciden, quū pronunciamus, nomē ipſum p̄ magnitudine virtutis eius debemus extollere, dicta magiſtrorum laude, venit etiam ad ſuam. Quid enim diceret? ſi poſt talia egregiorum facta, ipſe nihil geſſit, aut potuit? ¶ His, ait, ego ſuetus.) Quum dicit ſuetus, oſtendit his ſe vſum eſſe frequenter. dicit & tempus, & propter arrogātiam vitandam iam ſe aſſerit ſenuiſſe. vt ex eo probet, quæ iuuenis efficeret, quum in præſenti contemneret iuuenem. ¶ Dum melior. v. ſ. da.) Dum melior ſanguis ſubminiſtrabat congruas vires. ecce oſtēdit ſenectutis ipſius teſtes crines ſuos, dicendo. ¶ Æmula nec dum Temporibus ge. ca. ſ. ſe.) Bene poſuit æmulam ſenectutem, quia quum nihil poteſt, videtur inuidere virtuti. ¶ Sed ſi noſtra dares. h. t. a. r. Idq; p. ſ. æ. p. au. a.) Neceſſario hoc loco pium Æneam dixit, quia de ſalute hominis agebatur. ne, inquit, à te certamine preſſus interiret, & hoc approbat etiam Aceſtes. autorem dixit, quia ipſo hortante fuerat excitatus. ¶ Æquemus pugnas &c.) Vt remotis cæſtibus, quos Entellus protulerat, alios ſumeret, vt æquales eſſe potuiſſent. ¶ Solue metus.) Non, ait, te iſta formido diſcruciet. ſed vt ego iſtos remoueo, ita. ¶ Et tu Troianos exue cæſtus.) Indutus enim manibus aderat Dares.

ASCENSIVS.

¶ Hic grauis Entellum, &c.) Docet quomodo Entellus ſenior, ab Aceſte, in pugnam, ad reprimendam Daretis iactantiam, excitatus cæſtus immenſi ponderis, protulit: quos Dares ſtupefa-

ctus, recuſauit, quo facto, docet egregius poeta, iactantiam fere ruborem ſequi. hominesq́; indies, imbecilliores naſci: vt & Neſtor Homericus atteſtatur. vnde & Iuuenalis, Terra malos homines nunc educat, atque puſillos. Donati verba ſunt hæc. ⸢Entelle.) Hæc obiurgatio non iniurioſa, cui ſit admixta laus. ⸢Fruſtra, Tantane tam patiens.) Singula verba cum pondere pronuncianda. Fruſtra, ideſt ſine laboris merito. Tanta: tam pretioſa, tam pulchra: ſine gloria vincendi tolli, dona patieris. Eſt autem ſententia: quoniam in ſuperioribus ille dixerat, ſi nemo audet. videberis tu etiam timuiſſe. Sic Donatus.

Ordo.

¶ Ordo eſt. Aceſtes grauis, ideſt maturus & ſeuerus, ac magnæ authoritatis vir: caſtigat hic, ideſt ex hoc Daretis dicto: Entellum, pugilem illum præſtantem, ſed ſeniorem: dictis, ideſt ſermone ſequenti: vt, ideſt ſecundum quod conſederat, ideſt ſimul ſederat: proximus, ſupple in toro: herbæ viridante, ideſt vireſcente. O Entelle, fortiſſime quondam heroum: fruſtra, ideſt in vanum, ſi nunc fortis non es: ne, ideſt an: tu patiens, ideſt puſillanimus: ſines, ideſt permittes: tanta dona, ideſt præmia: tolli.i. auferri: vel abduci: nullo certamine, ſcilicet commiſſo? vbi.ſ. eſt: nunc ille.ſ. inclytus & notiſſimus deus: magiſter nobis, ideſt qui fuerat nobis magiſter, ſcilicet Eryx, filius Butę, & Veneris, aut Lycaſtes meretricis, pro Venere habitæ: memoratus.i. nominatus & clarus? nequidq́;.i. fruſtra, ſi nulla eius in diſcipulis derelicta eſt peritia. vbi.ſ. eſt fama memorata, per omnẽ Trinacriam.i. Siciliam? & vbi.ſ. ſunt illa.i. notiſſima ſpolia, pendentia tuis tectis? Quæres forte, quomodo quærat, vbi ſint, quum dicat, vbi ſint, quia in tectis? Sed nõ ideo quærit, quod neſciat vbi ſint: ſed, vt quaſi immemorem priſtinæ virtutis commoneat, & ad cõſimilem inſtiget: ac ſi dicat, cur nũc non apparet in te priſtina illa virtus tua? Ille.ſ. Entellus, ſupp. inquit ſub, ideſt poſt hæc. Amor laudis non ceſſit, ſupp. pulſus metu: nec gloria ceſſit, ſcilicet e pectore meo, pulſa metu: ſed enim.i. ſed certe: ſanguis gelidus.i. infrigidatus: hebet.i. torpeſcit: ſenecta, ideſt ſenili ætate tardante.i. tardum faciente: & vires effœtę, ideſt omnem fœturam enixæ, hoc eſt quæ nullam vim retinuerunt, nimium exhauſtę frigent in corpore: ſi illa iuuenta quę fuerat mihi quondam: quaq;.i. & qua: iſte improbus.i. improbandus, ꝓpter iactantiam.ſ. Dares: exultat fidens.i. confidens: ſi (inquit) illa foret mihi nunc: equidem.i. ego certe, veniſſem.ſ. in certamen: ſed haud.i. non, inductus pretio: nec iuuenco pulchro.i. quãtũuis pulchro (Et ita non vituperat præmium, ſed ſignificat ſe non tam pręmio, q̃ laudis cupidum, reſpondens ad illud, Tantane, tam patiens nullo certamine tolli Dona ſines?) vnde addit, nec moror, ideſt expecto dona: ſed, ſup. laudem, quod non verbis: ne videatur in ſe admittere iactantiam, quam in alio vituperauit: ſed factis indicat, vnde ipſe loquutus, ſic proiecit: deinde in mediũ geminos.i. binos & æqualis magnitudinis: cæſtus.i. armaturas manuum: immani.i. valde magno, & præter hominũ morem, põdere.i. ponderoſitate & mole: quibus.ſ. cęſtibus: Eryx, filius ille Veneris (vt dixi) habitus: acer.i. ſtrenuus: ſuetus, ſupp. erat: ferre manum in ꝓlia.i. pugnam: & intẽdere.i. ligare: brachia.i. lacertos: duro tergo.i. tergore indurato, animi.ſ. ſpectantium: obſtupuere.ſ. pondus cæſtuum: quia ſeptem ingentia terga boum, tantorum.i. ingentium: aut tam magnorum, vt tergora videbãtur: rigebãt.i. rigida & implicata ſtabant: plumbo & ferro inſuto.i. quod intus conſutum erat. Ipſe Dares ſtupet ante omneis.i. ꝓcipue, quia res eum tangebat: & recuſat, ideſt refutat: longe, ideſt multum: quia dixit, excedere iuſtam menſuram, iuſtumq́; pondus: & Anchiſiades.i. Anchiſæ filius Æneas (propter metrum dixit Anchiſiades, pro Anchiſides.) magnanimus.i. magni animi, & magnarum virium: verſat, ideſt frequenter vertit: & iactat huc, illuc.i. in diuerſas parteis: pondus, & ipſa immenſa volumina vinclorum, pro vinculorum: quibus, ſcilicet brachia & manus, vincirentur. Tum ideſt deinde: ſenior, ſcilicet Entellus: referebat pectore.i. ex alto ſtomacho taleis voces. Quid? ſup. diceret. ſi quis vidiſſet cæſtus: &, pro, ideſt: arma: aut, cæſtus & arma reliqua, ipſius Herculis, q Erycem vicit & occidit? quaſi dicat, lõge nimirum maiora, & pręſtantiora erũt victoris, q̃ victi: & ſi vidiſſet pugnam triſtem, ideſt cruentam, in qua Eryx occubuit: in hoc ipſo littore.i. q̃ hic inter Herculem & Erycen, commiſſa eſt: tu cernis.ſ. arma hæc: infecta adhuc ſanguine & cerebro.ſ. Erycis ſparſo: ſed, ſupple Eryx: ſtetit his.ſ. cæſtibus, quos recuſat Dares: cõtra magnum Alciden.i. Herculem, de genere Alcei: & ego ſuetus, ſupp. ſum: his.ſ. cæſtibus pugnare: tunc, ſupple dum ſanguis melior.i. vegetior & fortior: dabat vireis: necdum.i. & dum nondum: ſenectus ęmula.i. inimica, & perſequutrix vitæ noſtræ, nondum ſparſa noſtris temporibus geminis.i. ambobus, hoc eſt illis capitis noſtri partibus, aut toto capite: accipiẽdo à parte totum: canebat, ideſt canos faciebat: ſed ſi Dares Troius.i. Troianus (& hoc, aut inuidioſe dicit, quaſi minores, & imbecilliores ſint Troiani, q̃ Siculi. aut ſignificat ideo recuſare: quia ſua cuiq; gẽti arma ſunt: & quibus ſueti ſumus, iis præſtamus.) recuſat hæc noſtra, ideſt noſtratia.q.d. Sicilienſia arma: & id ſedet.i. placet, pio Æneę: & Aceſtes author.ſ. pugnę meę qui inſtigauit: probat.i. approbat: æquemus.i. ęquales faciamus: pugnas.i. cæſtus, ſeu inſtrumenta pugnandi, ò Dares, ſolue metus, ego remitto tibi terga, ideſt tergora boum, plumbo & ferro inſuto, Erycis.i. quibus Eryx cõtra Herculem ſteterat: & tu, exue cæſtus Troianos, ideſt quibus vos Troiani ſueti eſtis: quia commodum eſt, conſuetis inniti armis: licet ergo maioribus vti poſſet Entellus: vult tamen vt neuter, conſueta habeat arma. Et ideo dixit, Æquemus pugnas, ideſt arma (ſecundum Seruium) q̃ ſunt inſtrumenta pugnandi.

PIERIVS.

¶ Proximus vt viridante toro conſederat herbæ.) In anti. Proxumus, vt viridãte toro conſederat herba. Sed, herbę, poſſeſſiuo caſu, omnino melius. ⸢Non laudis amor, nec gloria ceſſit.) In aliquot cod. antiquis, Nec laudis amor, nec gloria. Sed in pluribus, non. ⸢Sanguis hebet.) Non placeret quod in Romano cod. legitur, habet: niſi lectionem eandẽ inueniſſem apud Aſperum veterem grãmaticũ. In antiquiſſimo itidem codice, placet tamẽ &, hebet: vt vulgata habent exemplaria. ⸢Si nunc foret illa iuuenta.) In Roma. codice, iuuentas, legitur: veluti prius erat in Lõgobardico Reliqui etiam codices ita ſæpe ſoliti ſunt ſcribere, vt in. viij. Tum mihi prima genas veſtibat flore iuuentas. In aliquot alijs, iuuentus, eſt. Sed enim grammatici quid, iuuentus: quid, iuuentas: quid, iuuenta ſit: ſuis ſingula differentijs finiũt. Iuuentutẽq́;, de iuuenum multitudine dici, volunt: quum iuuentas, dea ſit: iuuenta, ætas. Quãquã ſunt, qui duo hæc aliter accipiant. In nummo tamen Aurelij, & aliorum quorundam, iuuentas, inſcribitur: quod de dea dici nemo dubitarit. Et No. Marcello, Iuuẽtas, dea: iuuenta, ætas eſt. Nam & Catullus, Exercete iuuentã dixit: quod nemo non de ætate dictũ affirmet. Quod vero, iuuẽtas, pro ætate, toties in antiqs exẽplari. inueniat, minime diſplicet, quũ figurata ſit eloquutio, perinde ac illa, Sine Cerere & Baccho. ⸢Haud equidem pretio inductus pulchroq́; iuuẽco.) In Mediceo per diſiunctiuam, pulchrove, legitur. ⸢Obſtupuere animi.) Non in Virgilianis tantum codicibus, obſtipuere, per i, ſecũda ſyllaba reperitur: verum in Terentij, Horatij, & aliorum authorum antiquis exemplaribus, verbum id hoc eodem modo notatum inuenias. ⸢Ante omneis.) In antiquis, omnis. Sed libet hoc loco clariſſimorum hominum teſtimonia proferre, qualesq́; fuerint, qui de leuibus huiuſcemodi quæſtiunculis diſputare operępretium exiſtimarunt: Soſipater Cariſius integrum ſane libellũ C. Iulij Romani, de analogia, trãſcribit: in quo illud etiam adnotatur, quod Pomponius ſecundus poeta (vt refert Plinius) propter homonymiam nominatiui, accuſatiuo caſu, omnes, non putat dici: ſed, omnis. tamen idem Plinius in eodem permanet, dicens, Omnes tum demũ poſſe dici accuſatiuo, vt, canes, quod genitiuus plur. horum canum, ante um, i non habet. Ponunt inde exempla, variatam eſſe dictionem apud vnum, eundemq́; authorem, præcipueq́; apud Salluſtium: eiuſq́; varietatis Aſperum grammaticũ ſolicitũ fuiſſe. Nam, oẽs, per e, ſcriptum eſſe in Catilinario eo loco. Oẽs homines. P.C. qui de rebus dubijs conſultant, ab odio, amicitia, ira, atq; miſericordia vacuos eſſe decet, per i vero, tertiam vocalem, omnis: in eodem commentario, Omnis hoĩes qui ſeſe ſtudent. Quæ quidem ſcribendi ratio quotidie nunc corrumpitur, neq; codex iam vllus extat, quem non librarij arbitrio ſuo totũ audeant contaminare. ⸢Idq́; pio ſedet Æneę probat author Aceſtes.) In codicibus aliquot antiquis vna plus dictiõe legitur, ſedet Æneæ hoc probat author. Sed mihi nequaquã placet, quod quidem ex paraphraſi inculcatum puto librariorum inſcitia.

⸢Hæc fatus, duplicẽ ex humeris reiecit amictum POE.
Et magnos membrorũ artus, magna oſſa, lacertoſq́;
Exuit, atq; ingens media conſiſtit harena.

SERVIVS.

¶ Duplicem amictum.) Ideſt Abollam, quæ duplex eſt, ſicut chlamys. Horatius, Contra quem duplici panno patiẽtia velat. ⸢Conſtitit.) Hic diſtinguẽdum propter vitium, vt ſit arrectus in digitos. Eſt autẽ hic totus locus de Apollonio tranſlatus. ⸢Pugnamq́; laceſſunt.)

laceſſunt.) Prouocant potius, ꝗ̃ gerunt. ❡ Membris & mole.) Mole mēbrorum: vt, Molemq; & montes. ❡ Genua labant.) Proceleuſmaticus eſt, quem (vt ſupra diximus) ſic ſemper ponit, vt cogi poſſit in dactylum: vt Genua labant, Arietat in portas. ❡ Neqcq̃.) Non profutura victoriȩ. ❡ Vulnera iactant.) Ictus. ❡ Tela.) Ictus. ❡ Exit.) Vitat, declinat. vnde de Tarchonte, Et vim viribus exit. & hoc verbo bis vſus eſt tantum. ❡ Qui molibus vrbem.) Amphibolon eſt, aut celſam molibus: aut ꝗ molibus oppugnatur. ❡ Sedet circū caſtella.) Tmeſis eſt. Circūſedet. ❡ Oſtendit dextram.) Aut fiducia virtutis eſt oſtendere quod minatatur: aut certe prouectus ætatis oſtenditur, qui eū ex improuiſo ferire non ſinit. ❡ Velox.) Velociter. nomē pro aduerbio. ❡ Vltro.) Ecōtrario. Ille enim cadere debuerat. ❡ Grauis grauiterq;.) Figura à ſimilitudine. ❡ Caua pinus.) Bene reſpexit ad ætatem. ❡ Erymantho.) Erymāthus mons Arcadiæ eſt. ❡ Ida in magna.) Modo nō Cretæ, ſed Phrygiȩ ꝓpter pinus. ❡ Conſurgunt ſtudijs.) In ſtudia. ❡ Præcipitēq; Daren.) Celerem. vt, Præcipites vigilate viri. ❡ Nunc ille ſiniſtra.) Ille vacat, additū propter metrū. De ipſo enim dicitur: vt, Creber vtraque manu pulſat, verſatq; Dareta. ❡ Quā multa grandine nymbi.) Hypallage. Nam debuit dicere, Quam multo nimbo grando præcipitatur. ❡ Verſatq; Dareta.) Dares Daretis, vnde eſt Dareta: & Dares Daris, vnde eſt Daren, ſicut Chremes & Chremis & Chremetis.

Tum ſatus Anchiſa cæſtus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Conſtitit in digitos extemplo arrectus vterq;,
Brachiaq; ad ſuperas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu,
Immiſcentq; manus manibus, pugnamq; laceſſunt.
Ille pedum melior motu, fretusq; iuuenta,
Hic membris & mole valens, ſed tarda trementi
Genua labant, vaſtos quatit æger anhelitus artus.
Multa viri nequicꝗ̃ inter ſe vulnera iactant,
Multa cauo lateri ingeminant, & pectore vaſtos
Dant ſonitus, erratq; aures & tempora circum
Crebra manus, duro crepitant ſub vulnere malæ.
Stat grauis Entellus, niſuq; immotus eodem,
Corpore tela modo, atq; oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celſam oppugnat qui molibus vrbem,
Aut montana ſedet circum caſtella ſub armis,
Nunc hos nunc illos aditus, omnemq; pererrat
Arte locum, & varijs aſſultibus irritus vrget.
Oſtendit dextram inſurgens Entellus, & alte
Extulit: ille ictum venientem à vertice velox
Præuidit, celeriq; elapſus corpore ceſſit.
Entellus vires in ventum effudit, & vltrò
Ipſe grauis, grauiterq; ad terram pondere vaſto
Concidit, vt quondam caua concidit, aut Erymātho,
Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
Conſurgunt ſtudijs Teucri, & Trinacria pubes.
It clamor cœlo, primusq; accurrit Aceſtes,
Æquæuumq; ab humo miſerans attollit amicum.
At non tardatus caſu, neq; territus heros,
Acrior ad pugnam redit, & vim ſuſcitat ira.
Tum pudor incendit vires, & conſcia virtus,
Præcipitemq; Daren ardens agit ęquore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille ſiniſtra.
Nec mora, nec requies, ꝗ̃ multa grandine nymbi
Culminibus crepitant: ſic denſis ictibus heros
Creber vtraq; manu pulſat, verſatq; Dareta.

DONATVS.

❡ Hæc fatus duplicē ex.h.p.a.Et.m.m.a.m.o.l.q;.Ex. &c) Ecce etiā ipſe magnitudine corporis & membroꝝ mole laudat. ❡ Tū ſatus. An.c.p.e.æ.Et pa.pal.ambo.innexuit ar.) Amboꝝ, inquit, palmas paribus armis inexuit. Patrē dixit Æneā paternum habētē iudiciū, hoc eſt ęquale & iuſtum. ❡ Cōſtitit, in.d.e.a.v. &c.) In digitos vterq; arrectus extemplo cōſtitit, hoc eſt mox, vt arma ſumpſerūt Dares & Entellus, cōtinuo in digitos cōſtiterūt, & in digitos arrectus, & iterritus, ad vtrunq; pertinet. iccirco autem in digitos erigitur cæſtibus certaturus, quia tāto facilius & fortius percutit, quāto fuerit corporis ꝓceritate ſublimior. ꝓnūciatio & intellectus loci iſtius talis eſt. cōſtitit, & faciēda eſt mora, dehinc dicendū, in digitos arrectus vterq;, hoc eſt ille & ille. brachiaq; vterq; interritus in auras ſuperas extulit, & ille. ſ. & ille. ❡ Abduxere re.l.c.a.ab ictu.) Et hoc vterq; fecit: capitibus. n. magis iminēt cæſtus: hæc reſupini reuocabāt, vt eſſent longe ab ictu ſubmota. ❡ Immiſcentq;.m.m.p.q;.l.) Et hoc vterq;. fieri ſolet iſtud in ingreſſu certaminis. vt primo quaſi per ictū paulatim tamē cōmotio mētis accedat. Ecce quid ſinguloꝝ ſeparatum fuerit, dicitur. cōpletum eſt enim, quod vterq; ſimiliter fecerat. ❡ Ille.p.m.m.f.q;.iu.) Dareta dictum debemus accipere. licet. n. ꝓnomen poſuerit, nō nomen. tñ qa addidit, fretusq; iuuēta. ille itelligitur, qui ſupra iuuenis dictus eſt. ❡ Hic mēbris, &.m.v.) i. Entellus, quia quāto grauior fuit ætate, tāto magis ꝓ remedio ſibi duxerat ſtandū. tutus enim fuerat corporis mole. ecce fecit iā ſeparationem ſignans, quid ſinguli agerēt. Dares. inquit, vigebat mobilitate. qm̃ ætatis ſuffragio iuuabatur: alter ſiſtendum eſſe credi

derat

derat propter ſenectutis impedimentū & corporis pondus. ❡ Sed tarda.t. Genua.l.v.q.æ.an.ar.) Nō pugnæ fatigatione nutabant genua eius, aut certando magnos anhelitus dabat. ſed hoc illi ætas ꝓuectior faciebat, & corporis magnitudo. ❡ Dant ſonitus.e.q;.a.&.t.c.Cre.m.) Hoc eſt circum aures & tēpora. ❡ Duro crepitant ſub.v.malæ.) Ne qcquam, ad omnia, quȩ enumerata ſunt, ꝑtinet. oēs enim ictus nō tā graues fuerant, vt hos fortes viri ſuſtinere nō poſſent. ❡ Stat grauis Entellus.n.q;.im.eo. &c.) Flos laudis in Entello fuit, ꝗ ſtanti corpore, oculis tamen omni cautela currētibus ictus vitabat crebro venientes, hoc eſt quod dixit: erratq; aures & tēpora circum crebra manus. quia oēs ille cauendo declinabat. ❡ Ille, ideſt dares, velut.c.o.q.m.vr.&c.) Dares Entellū ſic varijs aſſultibus ſine effectu nocēdi vrgebat. ac ſiqs velit oppugnare vrbem magnis molibus conſtructam, aut caſtella deſtruere ſummis in mōtibus conſtituta. magnā hominis peritiā demōſtrauit: & habitudinē corporis. vt q diſcurſus habere nō poterat, ſui ponderis cauſa vno in loco conſiſtēs tela crebro veniētia declinationibus corporis euitaret, & funderet. hæc prȩſtabant ꝓſens animus, artis ingeniū, & oculi vigilantes. ❡ Oſtēdit dextrā inſurgēs Entellus.) ille. hoc eſt Dares. ❡ Ictū ve.à.v.v. Prȩui. celeriq; elapſus corpore ceſſit.) Entellus, iquit, erecta quātū potuit dextera, ictū in Daretis direxerat verticem, ſed ille hunc prȩuidit. hoc eſt anteꝗ̃ ꝑueniret vidit, & ſuffragio receſſus celeris ictum citius effugit. ❡ Entellus vires in.v.e.&.v. Ipſe.g.g.q;.ad.t.p.v.Cōcidit. ❡ Ictū tam fortiter erogatū & in vacuum effuſum nullo impellente ſecutus Entellus cōcidit. & grauiſſimi corporis mole ingentē ruinā fecit, ita vt ſolet in montibus arbor pinea radicitus eruta cadere. bene poſuit radicibus, quia cum arbor ruptis radicibus cadit, nullius, vt Entellus, ꝓcumbit impulſu. ❡ Cōſurgunt ſtudijs.t.& t.pubes.) Cōſurgunt ſtudijs, hoc eſt volūtatibus diuerſis, Troiani quippe gratulabātur Entellum cecidiſſe, Daretē pro victore habentes. ſiculi cōtra turbati, ꝙ Entellus cecidiſſet. ❡ It clamor cœlo.) Nec imerito, fuit enim cauſa, quæ hunc magnis viribus excitaret. ❡ Primusq; accurrit Aceſtes Ae.q;.ab.h.m.at.ami.) Aceſtes miſeratione cōmotus æquæuum ſuum, & amicitiȩ religione cōiunctum leuauit auxilio ſuo, & erexit iacentem. ❡ At nō tardatus caſu neq;.t.h.Acrior ad.p.r.ac.v.ſ.i.) Non alio erubuit vir fortis. ſed iratus eſt: quæ ira ſtimulus fuit excitandæ virtutis. accedebat tamen nōnulla etiā pudoris contemplatio iccirco enim addidit. ❡ Tū.p.i.v.& cō.v.) Virtus, inquit, quȩ ſeſe nouerat, animum iraſcentis armabat. ❡ Præcipitemq; Daren ardēs agit ęquore toto.) Ille qui ætate grauis & corpore vno in loco conſiſtens ictus venientes declinando fundebat, ira ſimul & conſcientia virtutis accenſus, repente mobilis & acer effectus agitabat Daren per omnem campum, atq; ita vt fugiens ille & præceps actus ſtare non poſſet. egebat autem iſtum. ❡ Nunc dextra ingemi. ictu, nunc ille ſiniſtra.) Ille, quem iuuenta ſuperbum fecerat, ille qui pedum melior fuerat motu, ſic cedebat Entello, vt in ſequētis ſenis ictus vitare non poſſet, vſqueadeo vt non iam ſingularibus ſed geminatis & multiplicatis ictibus cederet. nec vna tm̃modo manu,

ſed vtraq;

ſed vtraq; verberante.¶ Nec mora.n.re.) Nulla vapulanti dabatur requies, quia ictibus duris & iugibus nulla morarum præbebatur occaſio.¶ Quam multa.g.n.Culmi.c.) Sic, inquit, illiſi in darem ictus crepitabant vt ſolet denſa grando, quum tectis illunditur, perſonare. magna cōparatio grandinis, & tectorum. quum enim grādo extiterit, ceduntur tantum tecta, nō etiā ipſa feriunt, vt oſtendatur dares tm̄ crebris ictibus cæſus, vt ipſe ſuos nō valuiſſet exercere.¶ Sic denſis ictibus heros Cre.v.manu.p.v.q;.d.) Denique vt grando denſior tecta, ſic crebris & vtraq; manu inclu ſis ictibus ſuperatus dares, nunc cecidit non vt Entellus caſu, ſed virtute fortioris eſt verſus.

ASCENSIVS.

¶ Hæc fatus.) Recitat quomō paribus armis armati, in pugnam deſcenderint: & qua vterq; arte, ac vi contenderit, donec Entellus à Darete illuſus, ictu proprio in aerem diffuſo cecidit: qui leuatus, acrior in pugnam redit: vt ſequentia indicabunt. Ad hunc autem locum dicit Donatus (quod quidē cōpererim) nihil. ¶ Ordo igitur eſt. Entellus, ſup. fatus.i.loquutus: hæc quę, ſcilicet præmiſſa ſunt, reiecit ex humeris, amictum duplicem.i.abollam: & exuit.i.denudauit, magnos artus membrorum, & magna oſſa, & lacertos, ſup. magnos: atq; ipſe ingens, conſiſtit.i.firmiter ſtat: in media harena: tum.i.deinde: pater.ſ.Æneas: ſatus.i.pcreatus: Anchiſa: ex Venere.ſ.extulit.i.in medium tulit: cæſtus æquos.i. æqualis ponderis: & inexuit.i.vinxit, palmas, amborum.i.Daretis & Entelli: armis paribus.i.conformibus. Vterq; conſtitit extēplo.i.illico: abrectus in digitos.ſ.pedum, quo altior fieret. ſed & manus, more luctaturoꝝ, erigere potuerunt. (Quintilianus docet, rem depingi: & oculis mentis, quaſi in ſpectaculo, exhiberi. ſumptus eſt autem (vt Seruius inquit) locus ex Apollonio.) & vterq; interritus.i.non territus, extulit brachia ad auras ſuperas. Abduxere, ſcilicet ambo: retro.i.retrorſum. longe ab ictu capita ſ.ſua: ardua.i.erecta, & ſublimia: & īmiſcent manus manibus, & laceſſunt.i.prouocant ſic tauri, immiſcendo cornua cornibus pugnam.ſ.futuram. Ille.ſ.Dares: laceſſit, ſupple exiſtens melior. motu.i.agilitate pedum: & fretus.i.cōfiſus, & adiutus: iuuenta.i. iuuenili ætate: hic.i.Entellus, ſup. laceſſit pugnam: valens.i. pręſtās membris: & mole.i.mole mēbroꝝ: ſed genua tarda.i. tardata ſenio: labant.i.titubant, labanti ſimilia: ipſi trementi.ſ.ſenio, non timore. Anhelitus æger.i.moleſte editus: quatit.i.concutit: artus vaſtos.i.membra ſpatioſa, & magna: & viri.i.ipſi, viriliter cōcertantes: iactant.i.expendunt, & iniiciūt: nequidq̄, ideſt fruſtra: qa neuter proſterni, nec vinci potuit: multa vulnera.i.ictus, aut iactus. nam vulnera nequidq̄ non fiant: & ingeminant.i. frequentant: multa.ſ.vulnera.i.multos ictus lateri cauo.i.per latus brachiis detectum: & dāt vaſtos ſonitus, pectore.i.ad pectus: & manus errat.i.vagatur, incerte percutiendo: crebra.i. crebro: circum aures, & tempora.i.iuncturas capitis: & malæ.i.maxillæ, potius q̄ hami armorum: crepitāt.i.crepitum faciūt: ſub vulnere duro i.ictu forti. Entellus ſtat grauis.i.grauiter aut exiſtēs grauis: q;: p i.immotus eodem niſu.i.conatu, ſine agitatione membrorum: & exit.i.vitat: modo.i.ſolummodo: corpore & oculis vigilantibus i.proſpicientibus: tela.i.ictus, longe venientes, quia grauius lædunt. Ille.ſ.Dares: pererrat.i.circūuagatur: arte.i.artificioſe, omnem locū: & irritus.i.fruſtratus, à primo conatu, vrget variis aſſultibus: velut.i.ſicut, is q oppugnat vrbem celſam.i.ſublimem: molibus.i.magnis ſtructuris muroꝝ: aut qui oppugnat molibus i.magnis machinamentis, vrbem celſam: aut qui circūſedet ſub i.in armis: caſtella montana.i.qui obſidet caſtella in montibus ſita, ſupple facit, aut tentat nunc hos aditus, nunc illos: & pererrat omnem locum, arte: & irritus vrget variis aſſultibus. Entellus inſurgens, vt deſuper incutiat: oſtēdit dextram, aut fiducia, aut īgenuitate, aut ſenio procurante: & extulit alte, ille velox.i.celer in omni re, præuidit ictum venientem à vertice.i.deſuper (aut præuidit velox.i.velociter: vt Seruius vult) & ipſe elapſus corpore celeri.i.multum agili: ceſſit.i.locum dedit dextræ: ita vt nō pertingeretur. Entellus effudit vires in ventum. quia nihil obſtaculi inuenit: & ipſe grauis concidit grauiter, vltro.i.inſuper: aut nullo alio impellēte, ad terram corpore vaſto.i.valde amplo & magno, ſup. ſic coincidit: vt.i.quemadmodum: pinus caua.i.vetuſtate exeſa, & carie corroſa: concidit quondam.i.aliquando: aut Erymantho.i.illo monte Arcadiæ: aut in magna Ida.ſ. Phrygię vbi multæ ſunt pinus, matri deum ſacræ: exiſtens eruta.i.euulſa: radicitus.i.ab radicibus vſq;. Teucri & pubes.i.multitudo pubeſcentium. Trinacria.i.Sicilien. conſurgunt ſtudiis.i. ſtudioſis officiis. Clamor it.i.diffunditur: cœlo.i.ad cœlum, vſq;: datiuus localis, qui octauus caſus dicit̄: & Aceſtes accurrit primus.i.pcipuus: aut primus, qa alii nō audebāt manum apponere, ſed ſolūmodo acclamabant: & ipſe miſerās, attollit amicū ęquęuū.i.ęqualis æui, ab humo. At.i.ſed: heros.i.vir magnanimus, & heroica virtute pditus.ſ.Entellus, exiſtēs nō tardatus, neq; territus caſu: redit ad pugnā acrior.ſ.q̄ prius fuerat, & ira ſuſcitat.i.excitat, & procreat vim.i.robur. Tum.i.inſuper: pudor.i.erubeſcentia & virtus conſcia: quia ſciebat ſe cōtra Dareta poſſe ſtare: incēdit.i.in opus exire facit: aut, intendit.i.auget vires, & ipſe ardens.i. excandeſcens ira: agit toto ęquore.i.p totā planiciē Daren.i.Daretē (nā vtroq; modo declinatur) pcipitem.i.pcipitanter fugientem, ingeminās ictus nunc dextra, nunc ſiniſtra (ille, vacat.) Nec mora, ſup. fit in Entello: nec reqes in Darete, aut in vtroq;: qa heros.ſ. Entellus, pulſat creber.i.crebro, vtraq; manu, & verſat Dareta ſic.i.tā denſis ictibus, q̄ multa grādine nymbi.i.nubes grandinoſæ: crepitant tectis.i.per tecta, dū grando decidit. Seruius vult hypallagē eſſe, vt ſit pro eo quod eſt, Quā multo nymbo grando pcipitat̄. ſed mihi videt̄ citra hypallagen, cōformior ſimilitudo. vt Entellus habeat ſimilitudinē cū nymbo: & ictus eius ſuper caput Daretis, decidentes cū grandine ſuper tectū crepitante. Nō enim opus eſt, vt multi ſint nymbi, dū multa eſt grādo p tecta crepitans. Et ſicut cenſet proceleumaticū eſſe, genua labant: qui in dactylū cōtrahitur, faciendo genua diſſyllabum: ita & magnos mēbrorū, &c. hypermeter eſt verſus, ſed ſyllaba, q;, abundans à vocali ſequenti, more Virgiliano abſumitur.

PIERIVS.

¶ Duplicē ex humeris reiecit amictū.) In veteribus aliquot exēpla. deiecit, habet̄, hoc eſt, demiſit, ppere, vt nudato apparuerit pectore, toraceq; omni, veſtibus circa pudenda ſubligatis. Plura tamē exēp. vetuſta, reiecit, habēt.¶ Magna oſſa, lacertos Exuit.) In pueteri quodā cod. ſentētia nō parū diminuta, legere eſt, magnosq; lacertos Exuit. quod veriti ſunt hypmetrū facere. In aliquot aliis, magna oſſa lacertos: abſq; particula copulatiua enclitica: vt ſit, Magnos mēbroꝝ artus, ac lacertos, appoſitiue, magna oſſa. Sed.n. in ea vaſtitate, viſendaq; membroꝝ magnitudine, verſum & pleniorē eſſe, & numeris abūdare, valde mihi videt̄ eſſe ex carminis dignitate, quare libētius legerim, magna oſſa, lacertosq;, vt pleraq; habēt exēplaria, tā īpreſſa, q̄ manu ſcripta. Nō pteribo, qđ in Actio Pontani magna ora lacertosq;, legit̄: qđ nō crediderim temere poſitū: tāetſi, magna oſſa corporaturā illam Athleticā oſtēdere videant̄.¶ Pugnāq; laceſſunt.) Antiq aliquot codi. pugnas, numero multitudinis habēt, vt ſit quędā iuſti prælii ſimilitudo, perinde ac ſi collatis ſignis dimicandū eſſet, antea enim q̄ directa acie concurrat̄, leues quędā pugnę à pmiſſis equitibus, vel à funditoribus: nōnunq; ēt ab exploratoribus cōmitti ſolent.¶ Nunc hos, nūc illos aditus.) In Ro.codi. variato numero, legere eſt, Nunc illos, nūc hos aditus. Sed loquēdi modus frequentiſſime, hunc & illum, dicit, & huc & illuc, & huiuſmodi reliqua. Catullus. Et circumſilies mō huc, modo illuc. Puluinusq;, peręq;, & hic, & illic. Ludebat numero, modo hoc, modo illoc. A viciniori enim inchoandū eſt, vtpote magis noto.¶ Vires in vētum effudit.) In antiquis aliquot, effundit, pręſentis temporis, res enim nunc agitur. Aliis magis pręteritum placet.¶ Radicibus eruta pinus.) In Roma.codi. & aliquot aliis radicitus, aduerbium eſt, Sed, radicibus, nomen, longe plurium codicum cōſenſus, & vſitata loquendi figura libentius legit.¶ Primusq; accurrit Aceſtes.) In Oblongo codice peruetéri, occurrit, legitur: ſed, adcurrit, vel, accurrit, omnino melius.¶ Ad pugnam redit, & redit, & vim ſuſcitat.) Veteres pleriq; codices, Ac vim, legunt, quod magis placet.

SERVIVS.

¶ Infelix.) Conſolatio eſt. Vnde nō dicit imbellis, vt fortunę videatur eſſe quòd victus eſt.¶ Dixitq;.) Vacat Que metri cauſa, & maluit periſſologiam facere, quàm vti cōmuni ſyllaba, quę frequens vitioſa eſt.

Tum pater Æneas, procedere longius iras,
Et ſæuire animis Entellum haud paſſus acerbis,
Sed finem impoſuit pugnę, feſſumq; Dareta
Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur.
¶ Infelix, quæ tanta animum dementia cepit? ÆNE.

ſa eſt. Vnde Horatius, Nec tanta in metris venia conceditur vti. Gręci enim his vtuntur frequenter.¶ Fidi æquales.) Home. οἱ δὲ δ' ἀμφίσταν ατ αὖρη ὅιμαν ἄγον δ' ἀγῶνος ἐριλακομένοισι πόδεσσι, ἅμα τὰ χὺ πτύοντα κάρη βάλλον ἑτέρωσε.

Non vires alias, conuerſaq́; numina ſentis?
Cede deo. ¶ Dixitq́;, & prælia voce diremit. POE.
Aſt illum fidi æquales, genua ægra trahentem,
Iactantemq́; vtroq; caput, craſſumq́; cruorem
Ore reiectantem, miſtosq́; in ſanguine dentes,
Ducunt ad naueis, galeamq́;, enſemq́; vocati
Accipiunt, palmam Entello, taurumq́; relinquunt.
Hic victor ſuperans animis, tauroq́; ſuperbus,
Nate dea, vosq́; hęc (inqt) cognoſcite Teucri, ENT.
Et mihi quæ fuerint iuuenili in corpore vires,
Et qua ſeruetis reuocatum à morte Dareta.
¶ Dixit, & aduerſi contra ſtetit ora iuuenci, POE.
Qui donum aſtabat pugnæ, durosq́; reducta
Librauit dextra, media inter cornua cæſtus
Arduus, effractoq́; illiſit in oſſa cerebro.
Sternitur, exanimisq́; tremens procumbit humi bos.
Ille ſuper tales effudit pectore voces.
¶ Hãc tibi Eryx meliorẽ aïam p morte Daretis ENT.
Perſoluo: hic victor cæſtus, artemq́; repono.

ἐ τέρμονι. ¶ Vtroq;. In vtranq; partem. ¶ Vocati accipiunt.) Bene eorum oſtendit pudorẽ: vel quia erãt occupati circum amicũ, dixit Vocati. ¶ Cognoſcite Teucri.) Habet rationem perſonarũ: quia virtutem eius nouerãt Siculi. ¶ Effractoq; illiſit oſſa cerebro.) Hypallage, fregit oſſa, & illiſit in cerebrũ. ¶ Humi bos.) Peſſimus verſus in monoſyllabã deſinẽs. ¶ Meliorẽ.) Aptiorem. Nam aïalem hoſtiam dat. ¶ Cęſtus artemq; repono.) Et arma depoſuit, & arti renuntiauit: ideſt catalyſin fecit.

DONATVS.

¶ Tum pater æ. pro. l. i. Et ſæ. a. e. h. p. &c.) Aeneas & ſui hominis cauſa, & qa acerbũ fuit poſt victoriã hoiem cædi vſq; ad terminum vitæ, finem certamini dedit. nec paſſus eſt vlterius progredi ſequientẽ. ¶ Feſſumq; da. Eripuit. m. d. ac. t. ſ.) Neceſſario verbo vſus eſt dicens, eripuit. vt oſtenderet magnam interueniſſe violentiã, & periculum ſalutis imane. ipſo vſus eſt hic quo, ex perſona ſinonis iterũ vſus eſt dicens, eripui fateor leto me, & vincula rupi. ipſo ex perſona Æneę, illum ego per flãmas & mille ſequentia tela Eripui his humeris, medioq; ex hoſte recepi. Ipſo ex pſona Veneris, Eripe nate fugam finemq; impone labori. ipſo ex perſona Palinuri, eripe me his inuicte malis. ereptum ergo conſolabatur dictis locutus talia. ¶ Infelix, quæ tan. a. d. c. &c.) Infelix eſt, qui vltra q̃ poteſt audet appetere. infelix eſt, qui ſecundis rebus modum neſcit imponere. quod cõtigit in ipſius Daretis cauſa. quum enim ſuperbia intoleranda ferretur, & exiſtimaret ſe inuictum, atq; vniuerſis eſſet terrori, ſic fortiorem reperit, ſic diſcrimen pprię ſalutis inuenit. demens aũt eſt, qui excluſa ſanitate cõſilij, mente perdita non cernit aduerſum ſe nõ tm̃ hoiem verumetiam deos ex aperto contendere. hoc aũt amatoris animo Æneam dixiſſe intelligendũ eſt, vt dares non entelli, ſed dei cuiuſdã violentia ſuperatus eſſe videretur. deniq; ſequitur. ¶ Cede deo.) Deo, inqt, cede, nõ homini. ſic ipſe Aeneas & in ſua cauſa proſecutus eſt, vt in fine ſecundi libri dn̄s ceſſiſſe potius q̃ græcis diceret. dicendo igitur, cede deo, minuere voluit victoris hominis laudẽ. errant igitur, q putant Aeneã deũ dixiſſe entellũ, cuius victoriam deprimere debuit propter amici miſerabilem caſum. ¶ Dixitq;, & prælia v. d.) Quantũ potuit iubentis authoritas ſola diremptũ eſt voce, quod magno incendio iraſcentis & furore flammauerat. ¶ Aſt illũ fidi æquales genua ægra trahentẽ &c.) Quum hæc Aeneas dixiſſet, quũ interpoſuiſſet terminũ pugnę, duxerunt inde amici ſui daren afflictũ trahentẽ genua, tanq; morbo ægra, quæ pauloante fortia fuerant, & deiectis nunc huc, nũc in aliã partem ceruicibus, quas in cœlum ſuperbia ferebat & faſtus, craſſumq; cruorẽ cum dentibus fractis ex ore fundẽtem ad naues ducũt. dixit, vt ferri potius ex parte, & trahi ex parte videret, vocati vero acceperunt præmium Dareti, qm̃ vltro victi hoīs fortẽ puduit poſtulare. ¶ Palmã entello. t. q; r.) Palmã iterea & taurũ victori entello reliquerunt. quãto iſtud cum dolore amicoꝝ daretis factum eſt. ducere hoiem victum, debilẽ trahere, accipere ludibrioſum donum gloriã palmę cũ tauro relinquere commodis & titulis inimici. illã. ſ. palmã, quã putabat ſe adepturum dares, quũ nullius certator exiſteret, & taurũ, quem cornu tenuerat, quũ ſe putaſſet inuictum. ¶ Hic victor. ſ. a. t. q; ſ.) Entellus gloria euectus, & pręmio. ¶ Nate dea, vosq; hęc, inquit, cognoſcite teucri. Et mihi quę fuerint. i. in. c. u. Et. q. ſ. r. à. m. d.) Et tu, inqt, Ænea, & vos Troiani ex pſenti facto, quod mox pferã itelligite, qualis in iuuẽtute fuerim, quãdo admirãda lõgęuus oſtẽdo, ſimul hoc quoq; pbaturi, quanta mortis acerbitate liberaueritis daren veſtrũ. ¶ Dixit, & aduerſi cõtra ſtetit ora iuuẽci &c.) Stetit, inquit, cõtra iuuenci faciem, cũ illo dixit, & reducta dextera. tunc enim ictus redditur fortior, ſi è maiori ſpatio veniat. librauit in eius cerebrũ manũ, atq; iter cornua cæſtus illiſit. hęc pars capitis maximam duritiem habet, per ſindeq; maximã frãgendi difficultatẽ, & tamen ictus iſtius effractis oſſibus vſq; ad ipſum cerebrum penetrauit. pinde, qua morte interijt bos, ipſa oſtendit darẽ interire potuiſſe: expreſſio facti illa eſt. ſparſo, inquit, cerebro cæſtus in oſſa illiſit. oſſa ſunt, quę cerebrum tegunt. cerebrũ ipſum ſecũdũ eſt, hoc eſt ſub oſſibus. rurſum oſſa ſuccedunt, quæ ſunt ſub cerebro. ſic igitur virtus opata eſt, vt ictus cęſtuum perfractis ſuperioribus oſſibus, & cerebro ſparſo, ad interiora quoq; oſſa deſcẽderet. ¶ Sternitur. e. q; t. p. hu. bos.) Nõ deſcripſit morientẽ. ſed vt vnius ictus violentiam demõſtraret, poſt illiſos, inqt, cæſtus mortuus cõcidit bos. ſi bos aïal durũ dura frõte tam facile concidit, & fractus eſt: quid ſi ipſe dares tam letalem impetum ſuſcępiſſet? ecce quãta celeritas mortis, anteq̃ caderet reddit animam, nec viſus ẽ poſt factũ niſi exanimis & humi pſtratus eſt, & vicit, & donum bouis cõmodumq; contempſit. ¶ Ille ſuper tales. e. p. vo.) Entellus poſt exitum bouis has addidit voces. quũ dicit voces oſtendit hunc dicta ſua clara voce pſecutum. ¶ Hanc tibi eryx m. a. pro. m. d. Perſoluo.) Meliorem, inquit, animam quaſi melior eſſet bouis anima, q̃ hominis, nõ ipſe eſt intellectus. placare enim voluit Æneę mentem & animos Troianoꝝ, quos in pernicie daretis lęſerat, & poſito furore certaminis ait, melius factum eſt, vt bos potius interiret q̃ dares, meliusq; tibi Eryx bouis anima vota perſolui q̃ hominis. hęc enim eſt hoc loco anima melior, quæ ſine piaculi contagione mactata eſt. ¶ Hic victor. c. a. q; re.) Quod dignum ſpectaculum proueniſſet, cõgruum ei viſum eſt ab ipſa ſe artis profeſſione diſſoluere, vel maxime quia victor ſteterat, vt ſępe de victorijs quoq; veteribus lętus, inde ait. quo loco dedi tale meę virtutis exemplum, ibi pono & artem & cæſtus, ſtudiumq; certandi.

ASCENSIVS.

¶ Tum pater, &c.) Cõmemorat quomõ Æneas litem diremit, vtq; Entellus vir grauis, & diuina ope fretus, Dareti pępcit, ſed iuuencũ vno ictu mactauit, & dijs obtulit: atq; cęſtus depoſuit cũ gloria: nũq̃ amplius in pugnã conceſſurus. Donatus aũt dicit ſic. ¶ Infelix.) Quia audeas cõtra numina: eſt aũt optima conſolatio, quum oſtendat non illum ab homine, ſed à numine vinci. ¶ Cede deo.) Errant qui putant Entellũ, deũ ab Ænea vocari: ſed deũ dicit, fauens illi numen. ¶ Ægra.) Quib. pauloante tãtopere valebat. ¶ Caput.) Quod pauloante in cœlũ tollebat propter ſuperbiam. ¶ Palmam, taurũq; relinquũt.) Exprimit quanto hęc cũ dolore facerent. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Pater Æneas haud. i. nõ paſſus, ſup. eſt: tum. i. tunc: iras, ſcilicet Entelli: procedere lõgius. i. ad grauius malum: & Entellum ſęuire, ideſt ferocire: acerbis, ideſt immitibus animis: ſed impoſuit pugnę finem, dato, ſcilicet ſigno: & eripuit Dareta feſſum, ſcilicet curſu, & ictibus toleratis: mulcens, ideſt mitigans, & conſolans dictis, ideſt verbis conſolatorijs: ac fatur talia, o infelix. i. miſer, hoc eſt miſeratione digne: contra quem diuinum facit auxiliũ: quę tanta dementia cæpit. i. inuaſit, animum. ſ. tuum? Non ſentis alias vireis, ſcilicet q̃ humanas, aut ipſius Entelli: cede, ideſt da locum. deo. i. numini, quod nunc in Entello eſt: dixitq; i. ſimul dixit: & diremit, ideſt dirupit: prælia voce, ideſt ſermone ſuo: aſt, ideſt ſed: ęquales. i. coęui: eius fidi, ideſt fideles & fauentes: ducunt ad naueis. i. extra conſpectum populi: illum, ſcilicet Dareta: trahentem genua ægra. i. ſaucia, & defatigata: & iactantem, ſcilicet pręe dolore: caput vtroq;, ideſt in vtrãq; partem: modo in dextram, modo in ſiniſtram: & reiectantem ore, ideſt euomẽtem: cruorem, craſſum, ideſt globatum, & fere cõcretum: & dentes mixtos in ſanguine. & ipſi vocati, ſcilicet ab Ænea, ad recipienda ſolatia victo, accipiunt galeã & enſem: ſicut ſe daturũ pmiſerat Æneas: & relinquũt Entello palmam. i. victoriam: & taurum. i. pręmium: hic, ideſt modo: Entellus victor ſuperans. i. exultans animis: & ſuperbus tauro (nã, vt Tacitus ait, Sapientibus cupido gloriæ nouiſſima exuitur) inquit, o nate dea, ideſt o Ænea: &, o vos Teucri, ſcilicet reliqui: cognoſcite, & i. ſimul, quę vires fuerint mihi in corpore iuuenili, Ordo.

& a qua

& ſi qua morte ſeruetis Dareta reuocatum, hoc eſt cognoſcite quod Dareta occidere potuiſſem, ſi voluiſſem. dixit, ſcilicet Entellus, id eſt finiuit orationem, & ſtetit contra ora iuuenci aduerſi i. ex aduerſo ſtantis. Qui ſcilicet iuuencus aſtabat: donum, id eſt præmium pugnæ: & Entellus librauit, id eſt librando incuſſit: cæſtus duros, id eſt plumbo oppletos, inter media cornua, ſcilicet iuuenci: & illiſit, id eſt illidendo intruſit cæſtus in oſſa: & hoc cerebro effracto, id eſt diſperſo: aut hypallage eſt, pro eo quod eſt illiſit in cerebrũ effracto oſſe. Bos ſternitur exanimis, id eſt mortuus: & procumbit humi, id eſt ſuper humum, tremens. ſ. per ſpiritus vitaleis, per arterias currentes: ille. ſ. Entellus: ſuper effudit i. inſuper effudit, aut effudit ſuper. ſ. bouem proſtratum tales voces. i. verba votiua & dedicatiua, o Eryx, hic patet quod ſenſit ſe numine Erycis iuuari) ego perſoluo tibi pro morte. i. loco mortis: quia ſuffeciſti vires, vt Dareta occidere potuiſſem animam hanc. i. bouis: meliorem. i. aptiorem: aut in contemptum Daretis dicit, quẽ iniquum ſentit hominem: quod dolo eius ceciderat: & ego victor repono. i. ad perpetuam requiem pono: cæſtus. i. inſtrumenta pugilum: & artem, i. exercitium artificioſum, quod nõ amplius exercitaturum ſe ſignificat. Et ideo, quia moris erat, vt qui aliquod genus vitæ exuerẽt, perpetuoq́; derelinquerent, eius arma deo illi præfecto dicẽt: vt arma q̃bus mõſtra domuerint Herculi: arma nautica Neptuno: puppas virgines Veneri: bullas prætextas, virilem togam ſumẽtes laribus, &c. ipſe Entellus Eryci dicat, & ad collum eius figit.

PIERIVS.

¶ Ore reiectantem.) Antiqua aliquot exẽplaria, eiectãtem, legũt alia, reiactantẽ, vocalià iacto non immutata. Sed reiectantem, vulgata lectio magis placet. ¶ Iuuenili in corpore.) In Ro. cod. atq; alijs pleriſq; omnibus, Iuuenali, per a, in pene vltima notatum legas, neq; id in Virgilianis tm̃ codicibus. verum & in alijs authoribus. Eſt apud me Ouidij codex admodũ vetuſtus, in quo ea dictio paſſim per a, ſcripta eſt, vt (ea nunc præ manibus erat) in epiſtola ad Maximũ, de amore, loquẽs, Tu mihi dictaſti iuuenalia carmina primus. & ita alibi. Præterea, C. Iulius Roma. in libro de analogia, nomen hoc Iuuenalis, ſi homo ſic vocet. ab altero noie, Iuuenalis, ſicut ait Maro. Iuuenali in corpore vires q̃ dictione, res nõ perſona, cẽſetur. nõ alia ratione diſcernit, niſi ab ablatiui ſingularis finali litera. Nã pro nomine proprio, in e, pro adiectiuo in i, finiri tradit, nõ taciturus, ſiquã aliam literã facere differentiã agnouiſſet. Effractoq; illiſit in oſſa cerebro.) Sunt q; illiſit oſſa, abſq; præpoſitione legi debere cõtendunt. perinde ac illud etiã ſuperius legunt abſq;, &, particula: cum clamore Gyas reuocabat, Ecce Cloanthum, Sed enim in antiquis omnibus exẽplaribus, quæ ad manus meas peruenere, vno exemplo ſcriptum inueni, illiſit: vel, inliſit in oſſa: & hoc loco hypallagem figuram agnoſcit Seruius, dum dicit, Fregit oſſa, & illiſit in cerebrum cæſtus. Ac mihi quidem videntur, qui ex hoc verſu, in, præpoſitionem adimunt, vim etiam ex ictu illo pene omnem adimere, ita languere oratio, atq; etiam imperfecta reddi, verſusq; ipſe flacceſcere videretur. Non præteribo tamen legiſſe me in codicibus aliquot manu ſcriptis, Immiſit in oſſa. Sed, illiſit, omnino melius. ¶ Hic victor cæſtus, artemq; repono.) In Ro. cod. & in aliquot alijs admodum vetuſtis, dicta vidẽtur hæc ex peſona poetæ: quia, reponit, perſona tertia ſcriptum eſt. Vep, minime diſplicet Entelli ea eſſe verba, qui hæc depugnata pugna votum nũcupet ſe nunq; amplius in certamen deſcẽſurum. Et repono, perſona prima, in reliquis pleriſq; codicibus habetur.



SERVIVS.

¶ Ingentiq; manu.) Magna multitudine. ¶ Malum.) Malus, arbor nauis, generis maſculini. Horatius, Nec malus celeri ſaucius Aphrico. Et dictus eſt malus, vel quia habet inſtar mali in ſummitate: vel quia quaſi quibuſdam malis ligneis cingitur, quorũ volubilitate

POETA

¶ Protinus Æneas celeri certare ſagitta
Inuitat, qui forte velint, & præmia ponit,
Ingentiq; manu, malum de naue Sereſti.
Erigit, & volucrem traiecto in fune columbam,

Quo tendant telum, malo ſuſpendit ab alto.
Conuenere viri, deiectamq; æream ſortem
Accepit galea, & primus clamore ſecundo
Hyrtacidæ ante omneis exit locus Hippocoontis:
Quem modo naualı Mneſtheus certamine victor
Conſequitur, viridi Mneſtheus euinctus oliua.
Tertius Eurytion, tuus o clariſſime frater
Pandare, qui quondam iuſſus confundere fœdus,
In medios telum torſiſti primus Achiuos.
Extremus galeaq; ima ſubſedit Aceſtes,
Auſus, & ipſe manu iuuenum tentare laborem.
Tum validis flexos incuruant viribus arcus,
Pro ſe quiſq; viri, & depromunt tela pharetris.
Primaq; per cœlum neruo ſtridente ſagitta
Hyrtacidæ iuuenis volucres diuerberat auras,
Et venit, aduerſiq; infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitq; exterrita pennis
Ales, & ingenti ſonuerunt omnia plauſu.
Poſt acer Mneſtheus adducto conſtitit arcu
Alta petens, paritérq; oculos, telumq; tetendit.
Aſt ipſam miſerandus auem contingere ferro
Non valuit, nodos, & vincula linea rupit,
Quis innexa pedem malo pendebat ab alto.
Illa Notos, atq; atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus iandudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocauit.
Iam vacuo lætam cœlo ſpeculatus, & alis
Plaudentem nigra figit ſub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamq; reliquit in aſtris
Aeriis, fixamq; refert delapſa ſagittam.

volubilitate vela facilius eleuátur. ¶ Traiecto.) Extẽto: vnde tráſenna dicitur extẽtus funis. Salluſt. Machinato ſtrepitu tráſenna corona in caput ĩponebatur. ¶ Quo.) In quam. Nam ponit aduerbia pro noĩbus: vt, Genus vnde Latinum. ¶ Clamore ſecundo.) Vt ſupra dixit, Magnoq; virum ſe murmure tollit. ¶ Quem modo.) Nuper, nã vt ſupra diximus, victor fuit duorũ, Vrbanus verũ dicit mõ, ꝓpemodũ, pene. Nam ſecũdus fuit. Alij Victor, voti compos volunt: vt, Rapidisq; rotis ĩſiſtere victor. Optauerat enĩ ne rediret extremus: vt, Hoc vincite ciues. ¶ Clariſſime frater Pandare.) Notiſſime, q fuit Lycaonis filius. Pãdarus aũt ſm Homerum, certamen, Mineruæ perſuaſione, ſingulare Menelai & Paridis, quũ in eo eſſet vt Paris vinceretur, iacto telo, diremit, quo Menelaum vulnerauit. ¶ Iuſſus.) A Minerua. ¶ Subſedit Aceſtes.) Remanſit. Nec enim ꝓferebatur ſors quæ remanſerat ſola: aut certe delituit. Vnde & ſubſeſſores vocant, q occiſuri aliquẽ deliteſcũt. De quo verbo plenius dicturi ſumus illo verſu, Deuicta Aſia ſubſedit adulter. ¶ Flexos incuruant.) Mutatione vſus eſt. Nam curuos inflectunt debuit dicere. ¶ Pro ſe quiſq; viri.) Pro qualitate roboris ſui. ¶ Diuerberat auras.) Scĩdit. ¶ Arbore mali.) Sic dixit vt, Luſtrat Auentini montẽ. ¶ Exterrita pennis.) Timorem ſuũ pennis ſignificás. Singula enim aĩalia habent ſigna, qbus idicant ſuum timorẽ. Vnde ipſe de lupo, Caudáq; remulcens, Subiecit pauitantẽ vtero. Item de Caco, Turbatumq; oculis. Hoium enim timorẽ primi indicant oculi. ¶ Omnia plauſu.) Alij pennarũ dicunt, ſed melius eſt ſpectantiũ fauore. Illud enim eſt incredibile. ¶ Adducto arcu telum tetendit.) Hypallage eſt. nam adducitur telum, & arcus intendiť. ¶ Miſerandus.) Qui ꝑfecta re difficiliore victoria caruit. ¶ Innexum pedem.) Innexum pedem habẽs. ¶ Tum.) Deinde, & eſt aduerbiũ ordinis. Nam Tunc tꝑis eſt. ¶ Arcu cõtenta parato Tela tenens.) Cõtento arcu tela tenens parata. ¶ In vota vocauit.) Nã apud Lycios colitur, quaſi heros. ¶ Nigra nube.) i. alta. ¶ Vitáq; reliquit in aſtris.) Vnde ſumpſerat vitá vt, Hinc hoium pecudumq; genus, vitęq; volantum. Sane ſciendum hunc totũ locum, ab Homero eſſe ſumptũ. Vnde inanis eſt vituperatio Aeneæ, ꝙ ſuſpenderit auem maternã. Nam & res eſt tranſlata ſimpliciter: & quãcunq; ſuſpendiſſet auem, in hanc incideret vituperationem. Nulla enim auis caret conſecratione, quia ſingulæ aues numinibus ſunt conſecratę. Quãquam Vrbanus dicat matrem citius potuiſſe placari.

DONATVS.

¶ Protinus. æ. c. c. ſ. Inuitat &c.) Sagittarũ dehinc certamen idu xit ꝓpoſitis prẽmijs, & ipſius certaminis genere. erexit igiť arborem nauis magna iuuenũ manu. cũ hoc dicit ꝑ plurimos factũ, monſtrauit formæ fuiſſe potioris. ideoq; poſuit, & tereſti nomẽ, qm̃ dixit ſuperius nauim illum habuiſſe maiorẽ. huic ſuſpendit volucrẽ columbã, nõ quo ſit vlla nõ volucris ſed vt genus oſtenderet aĩalis, & itactis pennis, ac per hoc quæ poſſet volare. hoc ideo præſtruxit, ꝙ dicturus eſt eam volaſſe, & ictu ſagittę ab ipſis nubibus reuocatur, vt eo tẽderent ſagittas, qui haberet artem peritiáq; mittẽdi, & qui eã figere potuiſſet, victoris ſumeret præmiũ. ¶ Cõuenere viri.) Viros nõ ꝓpter ſexũ dixit, ſed ꝓpter acumẽ ingenij & artis induſtriã. cõuenerunt tales, qui ſcirent ſe tẽdẽdi arcus habere peritiã. ¶ Deiectáq; ærea. ſ. Ac. g.) Vſus eſt ad vicẽ vrnæ galea. & cõmiſit virorũ noĩa. hoc nõ dixit poeta, ſed intelligitur factũ ex eo, quod ait, ſumpſit Æneas ſorte ex galea eductã.

ſorte

ſorte. n. ordinandi fuerant propter euentũ feriẽdi, qppe ſi ſine ſorte id fieret et eſſet nõnulla in ordinatione contentio. ſi enim primi quiq; colũbam fixiſſent, alij nihil haberent quo ferirent. ¶ Et primus. c. ſ.) Alluſit de ꝓmo & ſecũdo, ſed itellectu diſcernuntur. primus quippe exiit Hippocoõ, ſed ſecũdo fauore populi, ſecũdo nõ poſt primũ ſed ꝓſpero debemus accipere. nunc ergo ſors fecerat primũ cõſentiente fauore plurimorũ. ¶ Quã mõ nauali Mneſtheus.) Secundus exit Mneſtheus, q pauloante cũ nauale certamẽ ageretur victor extiterat, atq; ita, vt coronatus ex oliua & frõdibus fuit incedẽs, tenebat ordinẽ ſortis. ¶ Terti⁹ Eurytiõ. t. o. c. f. Pãdare.) Exit tertio loco Eurytion frater Pãdari, q aliquãdo in gręcos contorſit telũ nõ ſuo arbitrio ſed ꝓcedente iuſſione, vt ictũ fœdus pugnæ poſſet repetitione confundi. tres iſtos cum ſignis ſuis poſuit, quę aggere vinculorum trahebãtur, aut factis, melior tñ Hippocoõtis deſcriptio fuit. in qua & alludere voluit & iuuare. nam qui primus exierat, habuit ſecundum fauorẽ populi. hunc ergo dixit hyrtacidẽ hyrtaci. f. nobilis hominis filium. Mneſtheum victorię ſignis & coronę indicio ac repetito noĩe euidenter oſtendit, Eurytionẽ vero, ꝙ Pandari eſſet frater, qui iuſſus torquendo in hoſtẽ telum fœdus cõfudit. ¶ Extremus. g. q; i. ſ. Aceſtes.) Non Aceſtes, ſed Aceſtis nomẽ ſubſedit in galea, quæ duci neceſſe nõ fuerat, quia in vno & ſolo eſſe non potuit ſortis incertum, qppe ipſe exeat neceſſe eſt, vbi alius nõ eſt. noluit ergo Aceſtes inter iuuenes munerari nõ mentis ignauia ſed laudum voto, vel maxime, quum ſagittarum certamẽ nõ robore corporis, ſed vſu poſſet & exercitatione cõſtare. hunc tamẽ euentus ſortis à fortioribus ſeparauit in ſinu galeę retinẽdo. ¶ Tũ validis flexos in. vi. a.) Meditamenta ſunt iſta tentare arcus, atq; curuare pro modo viriũ ſuarũ curabant arcus, & ſagittas ex pharetris ꝓferebant. ¶ Primaq; per cœlũ.) Hic fuit euẽtus ſagittæ primæ. nã inter alas, hoc eſt inter alarũ pẽnas trãſiens ligno potiuſq; columbæ viſceribus fixa eſt, quo ĩpetu & arbor ĩpulſa cõtremuit, & columba exterrita geminauit trepidos plauſus intantũ, vt eorum ſonus cõpleuiſſet vniuerſa. ¶ Alta petens, p. q; o. t. q; t.) Dicẽdo aerẽ & oculos, eum ſimul ac telũ in altitudinem libraſſe, iã ſignificat aliquid ipſum in ipſa arte mirabile facturum. Aſt ipſam miſerãdus auẽ cõtingere ferro Nõ valuit, nodos & vincula linea rupit, Quis innexa pedem malo pendebat ab alto.) Bene poſuit miſerandum, nã plurimũ nõ fuit, qđ plenũ ĩpedit euentũ. fecit tñ, qđ nõ longe eſſet ab artificis ſubtilitate. nã nodos rupit, nõ dixit quot fuerint, vt facto adderet gratiã, & nodos rũpere quãtę difficultatis fuit? deĩde linea vincula, alia difficultas ꝙ vincula ipſa fuiſſent, ex lino, q̃ ſpẽs tñ valet, vt cũ magna difficultate rumpať. illa aũt fuerũt linea, qbus colũba nexa pede vno pendebat. ¶ Illa notos. a. a. v. in. n. f.) Prę̃ter naturã, q̃ toties periculum ſenſerat liberata nexibus fugit in altitudinẽ ſummã vẽtis ſuffragãtibus. ¶ Tũ rapidus iã. d. a. c. p. &c.) Voluit poeta mõſtrare quãta apud Eurytionem valebat fraterna religio, quũ hũc tanq; deũ ꝓpria vocauit in vota, qa fuit Eurytion rapidus, hoc eſt, oẽs moras ꝓueniens, ſtabat parato arcu & ſagitta ĩtenta, & vocato prius in vota fratris noĩe volãtẽ ſpeculatus eſt colũbã. ſpeculatus eſt, quod dixit, artis fuerat. debuit. n. volatũ eius explorare. qm̃ turbato eo atq; incompoſito feriendi locus inueniri non poterat. ¶ Iam vacuo lætam cœlo &c.) Vbi igitur hanc vidit lætis ac ſecuris volatibus ferri, iecit ſagittam & colũbam in aere cõfixit. quantę pitię fuit vo

lantem

lantem percutere, atq; in alto conſtitutam: præterea obumbrata nube atra. hoc loco & peritia laudatur, & acies luminis. vt in tanta altitudine & adhuc volanté ſub colore nubis tetro, librato primũ telo, & videre potuerit & ferire. ¶ Decidit. e. v. q. r. in. a.) Vitam diu tenere nõ potuit. & exanimis lapſa ſagittam quam exceperat reddidit. nõ dixit ſagitta reuocauit columbam. quæ ruptis vinculis fuerat. ſed, quod erat pulchrius, ales ipſam ſagittam reuocauit

ASCENSIVS.

¶ Protinus, &c.) Deſcribit quartũ ludum arcualẽ, videlicet quẽ exercituri ſortiuntur loca, quatuor præcipui: quorum primus Hyppocoon ſagittam infixit malo, ad quẽ alligata erat columba. Secundus, Mneſtheus vincula, qbus appẽſa erat, rupit: ſed eã nõ cõtigit. Tertius, Eurytion, euolantem columbã in aere fixit. Quartus, Aceſtes, fraudatus vice ſua, quum iã deiecta eſſet colũba: ſagittã in aerem cõiecit, quæ protinus incẽſa eſt: quo portento lætus Æneas ipſum peculiari honore affecit, ſũmisq; muneribus donauit: vt in ꝓceſſu patebit. Quia vero Dona. nihil dignũ ſcitu affert. ¶ Ordo eſt. Æneas iuitat protinus. i. ſtatim, peracto cæſtuali certamine, ſup. eos, qui velint ſorte certatre. i. contendere: ſagitta celeri. i. celeriter emittenda: & ponit ꝑmia: & erigit manu. i. multitudine ingenti: malum. i. arborẽ de naue Sereſti, cuius etiam in. j. meminit (Sed videt̃ idem eſſe, qui & Sergeſtus, ablato g, vt prima corripiatur) & ſuſpẽdit ab alto malo, colũbam volucrem. i. velocem: in fune tratecto. ſ. per foramẽ, quod erat in ſũmitate mali: quo. i. ad quam columbam: tendant. i. dirigant: telũ. i. ſagittã. Viri. i. periti & animoſi: cõuenere. ſ. ad ſortes faciendas, vt ſcirent quo ordine ſagittẽt (quia in ea re, non habet̃ dignitatis ratio: vnde & Aceſtes, vltimũ locum obtinuit) & galea ęrea. i. fortis, aut ęre facta, ne rubigine abſumat̃: accepit ſortẽ. ſ. ſingulorũ: deiectã. i. deorſum in fundũ. ſ. eius iactã: & locus Hyppocoontis Hyrtacidę. i. de genere Hyrtaci: exit primus. i. exeũdo fit primus: ante omnes: nã quo ordine ſortes educebant̃, diſcernebant̃ & loca: exit inquam, ſup. cum clamore ſecundo. i. ſubſequẽti, aut fauorabili: quem. ſ. Hyppocoõta, aut eius locũ cõſequitur Mneſtheus. i. ſors, aut locus Mneſthei, modo. i. pauloante: victor. ſ. duorum: aut modo. i. pene victor: aut modo. i. pauloante victor, quãtum ad virtutem, licet Cloãthus beneficio deoꝝ vicerit, ſupp. in certamine nauali, Mneſtheus (inquit) euinctus. i. habens caput euinctũ, oliua viridi, in ſignum. ſ. victorię. Tertius, ſup. cõſequit̃ Eurytion, exiſtens frater tuus o Pãdare chariſſime. ſ. Troianorum. Nã ob virtutẽ pro deo habitus eſt: vnde Strabo dicit, apud Piuatã, maximam ex Lyciæ ciuitatibus eum coli. fuit autem Lycaonis filius, qui emiſſa ſagitta vulnerauit Menelaum cõgreſſum Paridi, qui à Pandaro iuſſus. ſ. à Priamo, confundere. i. diſrũpere & violare, fœdus. ſ. ictum inter Græcos & Troianos: quõdam. i. aliquãdo. ſ. in primo aggreſſu Gręcorum: torſiſti primus telum. i. haſtã: in Achiuos medios. i. medium Achiuorum. (Eum autẽ morẽ obſeruauerunt Romani, vt haſta iniecta à fecialibus, fœdus cõfunderetur, vt Liuius late docet libro primo ab vrbe condita: docet enim, quod poſtq̃ Fecialis dixiſſet bellum indico, facioq;: haſtã in fines eorum quibus bellum indixit, emittebat) Aceſtes. i. ſors Aceſtæ, ſubſedit. i. in fundo adhæſit: extremus. i. vltimo exitura: in ima galea. i. in infima parte galeæ, in quã ſortes cõiecerãt: auſus, ſup. &. i. etiam: ipſe. ſ. ſenior: tentare laborem. i. exercitium laborioſum: iuuenum, quod addit poeta, ne contra decorum ætatis, videatur imemor feciſſe. Tun. ſ. poſtq̃, ſortiti erãt loca ipſi viri, incuruãt. ſ. tentando: quiſq; ꝓ ſe. i. pro virili ſua: arcus flexos. i. flexibiles: aut quos flectebant validis viribus, quia ſortes erant & rigidi: & depromunt. i. eximunt tela: pharetris. i. thecis ſuis. Et ſagitta Hyrtacidę. ſ. Hyppocoontis iuuenis: neruo. i. arcu neruato, hoc eſt neruis munito: ſtridente. i. ſtridorem emittẽte. per cœlum. i. aerem, diuerberat prima: auras volucres. i. velociter cedentes, & venit, & infigitur arbore. i. figitur in arbore (ſicut hęrent infixi pectore vultus) mali: aduerſi. i. oppoſiti, & ex aduerſo erecti, malus. i. arbor, q̃ in naui velũ ferre ſolet: intremuit. i. valde tremuit, & ales. ſ. columba exterrita. i. terrorem ſignificãs: pennis. i. cõcuſſione alarum, timuit: & omnia. ſ. loca, ſonuerunt ingenti plauſu. ſ. populi, applaudẽtis, & putãtis columbam ꝑcuſſam: Mneſtheus acer cõſtitit poſt. i. poſtea, hoc eſt ſecundo loco: & hoc arcu adducto petẽs. ſ. oculis & telo. ſ. locum colũbę: & tetendit. i. direxit pariter telũ & oculos: aſt. i. ſed, ipſe miſerãdus. i. miſeratiõe ꝓſequẽdus, nõ valuit cõtingere ferro. ſ. teli, ipſam auem. ſ. columbã: ſed ſup. rupit nodos: & vincula. i. nodos vinculoꝝ: quis. i. quibus: ipſa innexa pedem. i. habẽs pedẽ innexum pendebat ab alto malo. Illa. ſ. auis diſſoluta, fugit volãs in Notos. i. vẽtos, & atra nubila tũ. i. tunc: Eurytiõ rapidus. i. celer: tenẽs tela contẽta, aut parato iam dudum. i. habens arcum iãdudũ paratũ ad ſagittãdũ, & ſagittã in ipſo arcu: vocauit fratrẽ. ſ. Pandaꝝ in vota. i. ad ſuſcipienda vota, & ipſe ſpeculatus. i. poſtq̃ cõſpexerat, columbã lętã iã, ſup. in cœlo vacuo. i. apto & patẽti aere (Et ideo qa nulla ſpes erat in humanis opibus, cõgrue ad diuinas cõfugit: ſed poeta diuinus oſtẽdit: in oĩbus rebus diuinum auxilium plus efficere, q̃ humanas vires: nõ deeſſe tamẽ virtuti ꝑmium, vnde & Aceſtę contigit gloria) & plaudentẽ alis: figit colũbã ſub nigra nube: & ipſa decidit. i. deorſum cecidit: exanimis. i. mortua, & ſine aĩa: & reliqt vitã. ſ. ſuã: aut reliquit vitam. i. aĩam: in aſtris aereis. i. altis: vnde ſm Pythagoricã doctrinã eã aſſumpſerat. credebant. n. eandẽ aĩam nunc humanum, nunc pecuinũ corpus inhabitare: ſed quomodo reliquit in aſtris? nẽpe ꝙ celerior eſſet animæ aſcenſus, q̃ corporis deſcenſus: ita vt prius q̃ corpus terram cõtingeret, ſpiritus inter aſtra eſſet: aut reliquit. i. amiſit vitam, in aſtris aereis. i. ſublimi aere: vt per hyperbolen dictũ putetur: & ipſa dilapſa refert ſagittã fixam. ſ. in ſe, hoc eſt in corpore ſuo.

PIERIVS.

¶ Quo tendant ferrum.) In codi. aliquot antiquis, tendat, ſingulari numero ſcriptum eſt, vt ferrum, ſit ſuppoſitum. Sed lõge magis placet, tendãt, plurali numero: vt ſit de certatoribus. ¶ Et primus clamore ſecundo.) In Ro. cod. primum, legit̃. magis tñ placet, primus. ſ. locus: vt in exẽplaribus aliis antiqs, & vulgatis oĩbus habet̃. ¶ Volucres diuerberat auras.) Sunt qui ex Tit. Donato, alas, legndum autument. Et paulopoſt, Timuit exterrita pennis Ales. Cæterum in antiqs oĩbus cod. quos iſpexerim, Auras, notatum obſeruaui. quare ſuũ vnicuiq; iudicium ĩtegrum relinquã. ¶ Et vincula linea rupit.) In antiquis aliquot, rũpit, eſt præſenti tẽpore: ſed magis placet, rupit, ꝑteritũ, vt nõ valuit. ¶ Atq; atra volãs in nubila.) In codicibus aliquot antiqs, Adq; alta volãs in nubila, legit̃. Sed enim inferius eſt, Nigra figit ſub nube columbam, quare, atra nubila, potius legendum videt̃, quãuis eadẽ alta, ꝓfunda, nigra. ¶ Vitamq; reliquit in aſtris aereis.) In vetuſtiſſimis pleriſq; exemplaribus, Æthereis, legere eſt, plura vero de vita ita in aſtris relicta, Macro. lib. iij. Saturna.

Amiſſa ſolus palma ſuperabat Aceſtes,
Qui tamen ætherias telum contorſit in auras,
Oſtentans artem pariter, arcumq; ſonantem.
Hic oculis ſubito obiicitur, magnoq; futurum
Augurio monſtrum, docuit poſt exitus ingens,
Seraq; terrifici cecinerunt omina vates.
Nanq; volans liquidis in nubibus arſit arundo,
Signauitq; viam flammis, tenueisq; receſſit
Conſumpta in ventos, cœlo ceu ſæpe refixa
Tranſcurrunt, crinemq; volantia ſydera ducunt.
Attonitis hæſere animis, ſuperosq; præcati
Trinacrii Teucriq; viri. nec maximus omen
Abnuit Æneas, ſed lætum amplexus Aceſten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur.

SERVIVS.

¶ Artemq; pariter arcũq; ſonãtẽ. Culpat in hoc Virgilium Virgilio maſtix. Artem enim i vacuo aere oſtẽdere non poterant: quãq̃ dicant periti poſſe ex ipſo ſagittariorum geſtu artis peritiam indicari. ¶ Obiicitur.) Superius de his particulis ſm Iubã artigraphum tractauimus. Sed dicunt alii iſtas monoſyllabaꝝ rõne vel ꝓduci vel corripi. Sane ſciendum naturæ eſſe vt breues ſint, euphoniæ vel Iubæ ratione: in cõpoſitione ꝓducuntur, ſi tamen i, ſequatur: quæ licet non ſit cõſonans, põt tamen in declinatione pro conſonãte haberi. ¶ Augurio mõſtrum.) Augurium, dictum quaſi auigerium, quod aues gerunt. Et bene de ſagitta dixit augurium, quę habet pennas: quanquã oĩa ad vnum congeſſerit locum mõſtrum augurium, auſpicium, oraculum. ¶ Sera.) Grauia. Salluſtius. Serum enim bellum in anguſtiis futurũ, ideſt graue. Et quod improbat vates, Aeneas amplectitur, deceptus augurii ſimilitudine quod apud Troiam probauerat pater, vt, Stella facem ducens. ¶ Liquidis in nubibus.) Nubes pro aere poſuit. Nubes enim liquidæ eſſe nõ poſſunt. ¶ Ceu ſæpe refixa.) Poetice dixit ſecundum publicam

> ¶ Sume pater (nā te voluit rex magnus olympi *ÆN.*
> Talibus auſpiciis exortem ducere honorem)
> Ipſius Anchiſæ longæui hoc munus habebis,
> Cratera impreſſum ſignis, quem Thracius olim
> Anchiſæ genitori in magno munere Cyſſeus
> Ferre ſui dederat monumentum, & pignus amoris.
> ¶ Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro, *POETA*
> Et primum ante omneis victorem appellat Aceſten.
> Nec bonus Eurytion prælato inuidit honori,
> Quanuis ſolus auem cœlo deiecit ab alto.
> Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit,
> Extremus volucri qui fixit arundine malum.

publicā opinionē. Nam vt Lucretius dicit, ventus altiora petens, ætherium ignē ſecum torquet, qui imitatur ſtellas cadētes. ¶ Attonitis animis.) Stupefactis per tonitrua quę ſemper cohærent cœleſtibus ignibus. ¶ Nec maximus omen Abnuit Æneas.) Amplexus eſt, & probauit. Nā ſecundum augurum diſciplinam dixit ad ſe nō pertinere. Nam noſtri arbitrij eſt viſa omina vel improbare, vel recipere. ¶ Sume pater.) Percipe. nam verbum eſt iuriſconſultorum, quo vtuntur quotiens legatum non ab hærede datur, ſed eſt in accipientis arbitrio. ¶ Exortē.) Sine ſorte: ἄκληρον. ¶ Anchiſæ munus.) Quod Cyſſeus rex Thraciæ (ſecūdum Virgilium pater Hecubæ, vt Cyſſeus regina Parin creat) Anchiſæ aliquando donauerat. ¶ Impreſſum ſignis.) Impreſſa ſigna habente, ideſt emblemata. ¶ Viridanti.) Spēs participij ſine verbi origine, tēporis pſentis. ¶ Primum ante oēs.) Vnum vacat. ¶ Appellat.) Vel dicit, vel ſalutat. Salluſtius, Iugurtha adueniens velox Quæſtorem appellat. ¶ Prælato inuidit honori.) Ideſt prælatum honorem. ¶ Proximus.) Poſt Eurytionem. ¶ Donis.) Ad dona. ¶ Extremus.) Oſtendit hos ſua munera percepiſſe: Aceſten vero ſumpſiſſe præcipua.

DONATVS.

¶ Amiſſa. ſ. p. ſ. Aceſtes. &c.) Nouiſſimus Aceſtes in galea ſubſederat. Ecce & hic perdidit occaſionē mittendi. quod enim expectari potuerat, vſq; ad tertiam ſortem finem ſumpſit. licet igitur ſolutum eſſet illud certamen, voluit etiam ipſe oſtentationis cauſa in vacuum ſagittā deſtinare, vt ſpectantibus demonſtraret, & poſſe aliquid in arte, & ſi locus extitiſſet, aliquid implere potuiſſet. ¶ Hic oculis ſubito obijcitur.) Cum Aceſtes ſagittā ieciſſet ſubito oculis oīum magnum obiectum eſt monſtrum, quod præuidendo, nec intelligi potuit, nec aliqua interpretatione diſſolui. ꝓbauit tamen hoc exitus rerum, & vatum tarda reſpōſa docuerunt. hic vates reprehendunť, ꝙ nec intelligere potuerunt nec aduertere, vſqueadeo vt ēt ipſos, quid illud eſſet, caſus qui conſecutus eſt, docuiſſet. ¶ Nanq; volans li. in. n. a. a.) Ecce vnde mōſtrū, & mirandum & graue. nam volans arundo arſit iter liquidas nubes, hoc eſt mundas, quū neq; fulgura extarent, & aeris eſſet nulla turbatio. ¶ Signauitq;. v. flam. &c.) Quum cucurrit veſtigium traxit incendij, & paulatim vaneſcendo conſumpta fuit flamma ſ. & ſagitta, qm̄ conſumpta erat arundo, quam flamma tenuerat. Cœlo. c. ſ. re. Tranſcurrunt &c.) Sic ſagitta igneam viā faciens cucurrit, & poſtea nō apparuit, vt ſtellaꝝ tranſitus exiſtunt, & quaſi quodam incendio vias monſtrant cōtinuo receſſuras. ¶ Attonitis hæſere animis.) Oīum mentes viſus iſte turbauerat, teucrorū ſ. & ſiculoꝝ. nullus tamen diſcernere valuit quid ſignificaret: ſtupor enim ex repentino facto conſilia oīum iudiciumq; confuderat. ¶ Nec. m. o. Abnuit Æneas.) Aeneas maximus, hoc eſt, magni intellectus arbiter, omen nō abnuit. i. nō recuſauit, ſed arripuit magis exiſtimās ſecūdū magiſteriū patris, quum ex Iuli capite extitiſſet flamma, ignem pſpera potius q̄ aduerſa portēdere. ¶ Sed læ. a. Aceſten.) Quū dicit, Aceſten lætū. oſtēdit etiam ipſum lęta ſenſiſſe. hunc igitur Æneas amplexus. ¶ Muneribus cumulat. m. ac t. ſa.) Ecce & augmentum munerū oſtendit nihil illos ſenſiſſe metuendum. acceſſerunt & verba Ænęę, quę īterpretationem tenerent mōſtri nihil triſte ſignificantis. muneribus, inquit, cumulat magnis. debuit. n. ꝓ merito perſonæ ſuæ cōpetenter honorari, q fuiſſet ſenex, hoſpes, diues, liberalis, officioſus, & ciuis. ¶ Sume pater.) Vno verbo & noīe religionē plenam pcipue charitatis expreſſit, dicendo, ſume, & dicendo pater. ſume enim verbum hoc loco nō tradentem ſignificat, ſed hortantē. vt ſibi ipſe ꝓ ſuo merito vendicaret, quod plus fuit, q̄ dare. ac ſi diceret, quod eſt in vſu hoīum, res mea res tua eſt. tolle, quod vis patris aūt appellatione omne officioꝝ genus expreſſit, cōſiderato enim, quod patribus debetur, inueniemus, quid in hac perſona itelligere debeamus, patrē enim non ſolum ꝓpter ætatem dixit, verūetiam religionis cauſa. nec habuit aliud nomen, quod paternū tráſgrederetur affectum. eſt enim in patris poteſtate quidquid eſt in ſubſtantia filioꝝ. illi tm̄ debetur, quantum Æneas ipſe patri debili ac ſeni, exhibuiſſe mōſtrať. deniq; hunc collo atq; humeris vexit, ac deſperatis oībus, vſq; ad vltimū finem fortuna ſuiēte ꝑductis, aut

aut cū patre deſiderauit euadere, aut cū eo finē inuenire vitę ēdi. ſic. n. ille paternis fatis ſua quoq; fata coniunxit, vt quocūq; eſſet vitę vel mortis euētus nō ſeparatū alteꝝ, ſed vtrū que iueniret ſociū, & vtrunq; cōiunctū. certe quā cōueniens huic loco pſona, vt hic Aceſten diceret patrē, in quo oīs pater ni noīs, ēt poſt vltimū diem, quo acceſſit ad ſuperos, illibata reuerētia pdurabat, certe & illud Æneam itelligere poſſumus dixiſſe, quod illo noīe tā ſancto, tā religioſo Aceſten appellare voluiſſet, cuius affectū nec mors abolere potuit, nec viuēdi finis extinguere. ¶ Nam te voluit. r. m. o.) Ecce & hic exponiť, qd ſit ſume, auſpicio, inqt, ſagittæ quæ repētino cōflagrauit incēdio, oſtendit magnus & venerabilis Iuppiter honorē te ducere, nō traditū ferre, nec ptinere ad iudiciū ſortis, ſed eſſe ſeparandū. deniq; cū errore humano nomen tuū galea cū cæteris ſuſtineret, nō exiuiſti de ſorte: quod diuini fauoris fuit, neq;. n. tantus ac talis cæteris æquari debuiſti, vt ludicris actibus probarenť merita tua reſeruatus es ſacris rebus, vt nobis p tuū factū futuri tpis cōmoda mōſtrarenť. ¶ Ipſius Anchiſę lō. h. m. h.) Hoc. inquit, munus apud te debet eſſe pcipuū, quod amico tuo & ęquæuo Anchiſæ inter magna munera pferendū Cyſſeus largitor & diues, dono cōtulerat. cratera ipreſſum ſignis, hoc eſt ptioſum arte & pōdere, pōderis qdē poeta nō meminit, ſed dicendo impreſſum ſignis, ēt pōdus videť tetigiſſe, qm̄ ſignis iprimi nō pōt, niſi quod fuerit pōderoſum, & validū. quod igiť amicus religioſus amico cariſſimo cōtulit, hoc æneas Aceſti fieri libētiſſime voluit, quem appellauit patrē eo affectu, quaſi ſpēs illa dn̄m nō eſſet mutatura. ¶ Sic fatus cingit. v. t. l. &c.) Quod fuit iſigne victorię, poſtpoſitis q rōne geſtoꝝ ꝑponi debuiſſent, victorem Aceſtē ꝓnūtiauit. ¶ Nec bonus Eurytion.) Nec iuidit bonus Eurytion, honorē victorię ſibi debitū ad Aceſtē Ænęę iudicio eſſe tráſlatū. ſolū. n. honorē primatus nō ēt pmiū ab eo cōſtabat auocatū. ¶ Proximus igrediť.) Hoc eſt ad accipiēdū pmiū ſuccedit. ¶ Donis.) Vt donū ſumeret. ¶ Qui vincula rupit.) Nō donis ingrediť, ſed ingreditur i. ambulando ſuccedit, vt dona percipiat, qm̄ ipſe ruperat vincula, quibus auis ſuſpenſa pendebat. ¶ Extremo volucri qui fi. arundi. ma.) Hippocoontem dixit.

ASCENSIVS.

¶ Amiſſa ſolus, &c.) Docet (vt dixi) virtutē in oī rē plurimū valere: nā Aceſtes, quā caſu amiſerat, gloriā virtute cōparauit: quū n. vltimū ſortitus locū, iā deiecta colūba non haberet, qd ſagittis peteret: vt ſe arcu, & valere, & ſcire oſtēderet: ſagittā i aera viriliter cōiecit: q̄ icēſa Ænęę, decępto ſimilitudine ſtellę ſupra caput Iuli viſę: vt in. ij. huius dictū eſt, felicitatē portēdere viſa eſt: quocirca Aceſtē, & honore, & muneribus auxit. De quo Dona. ſublatus ē. ¶ Ordo igiť eſt. Solus Aceſtes ſuperat, q nodū ſagittauerat palma amiſſa: qa Eurytiō eā meruerat. Qui tn̄. i. nihilominus, cōtorſit telū in auras ęthereas. i. ſublimes, oſtētās pariter artē, & arcū ſonātē. ſ. p artificioſā, & virilē emiſſionē teli, in qua ſumma ſagittādi ars cōſiſtit. Mōſtrū. i. portētū iſolitū, aliqd futuꝝ mōſtrās: obijciť huic oculis. ſ. ſpectātiū ſubito. i. de repēte ortum, & futuꝝ magno augurio. i. iudicio p augures expſſo: exitus igens. i. igētis rei: docuit poſt. i. poſtmodū: qn̄. ſ. naues, p Irim à Iunone miſſā, icēſæ ſunt: & vates terrifici. i. terrorē icutiētes, cecinerūt omina ſera. i. (vt inqt Seruius) grauia, aut ſero credita, tale quid ꝓtendere: nam arundo. i. ſagitta Aceſtis arundinea: volans. i. quum adhuc volaret: arſit in liquidis nubibus, & ſignauit flāmis. i. claritate flammarum, viā qua. ſ. ferebatur, & ipſa conſumpta receſſit, in tenues ventos. i. globulos igneos aſcendentes: ceu. i. quemadmodum: ſydera. i. impreſſiones, ſeu exhalationes, quæ à vulgo creduntur eſſe ſydera fixa. i. diſſoluta, cœlo. i. à firmamento: tráſcurrunt ſæpe cœlo. i. per aerē, & ipſa volantia, ducunt crinem. i. caudā incēſam, in formā capilloꝝ: viri Trinacrij. i. Siculi: & Teucri. i. Troiani: hęſere. i. ſuſpēſi erāt: animis attonitis. i. ſtupefactis: quaſi à tonitru percuſſis: q;, p &: precati, ſupp. ſunt ſupos: nec Æneas maximus. i. maximi animi abnuit omen: imo ſuſcępit: & ita effectū ſortita eſt eius ſignificatio: ſed ipſe amplexus Aceſten lętum: aut quia ipſe putauit boni exitus īdiciū eſſe. aut quia vidit Æneā lęta cōplectētē; cumulat. i. accumulat, & auget eum magnis muneribus:

nerſibus:ac fatur talia,O pater,ſume.i.vltro & quaſi tuum cape: nam magnus rex Olympi,ideſt coeli.ſ.Iuppiter:voluit te ducere,ideſt aſportare:honorem exortem.i.extra ſortem:aut te exortem.i.qui priuatus es ſorte:talibus auſpicijs.i.portentis,& indicijs bonis:tu habebis hoc munus.i.quod munus fuit ipſius Anchiſæ longæui:ita, vt tibi longæuo congruat,ſcilicet cratera,ideſt poculum (à nominatiuo hic crater,accuſatiuus hunc cratera) impreſſum ſignis, ideſt habentem ſigna impreſſa & inſculpta: quem,ſcilicet cratera:Cyſſeus.ſ.pater Hecubæ: Thracius, ideſt Thrax:dederat olim Anchiſæ genitori:in,ideſt pro magno munere:ferre,ideſt aſportare:monumentū,ideſt in memoriam ſui, & pignus amoris ſui:ipſe fatus ſic,cingit tempora lauro viridanti,& appellat ante omnes.i.in conſpectu omnium: Aceſten,victorem primum:aut primum ante etiam omnes. Nec Eurytion bonus.i.beneficus,& amicus,inuidit honori prelato,hoc eſt non inuidit prelato.ſ.Aceſti honorē:& ita forte legendū eſt, quanuis ipſe ſolus deiecit auem ab alto coelo.i.aere:is,ſup.ingreditur pximus donis.i.ad dona,qui rupit vincula, videlicet Mneſtheus:& extremus,ſupp.ingreditur donis:is qui fixit.i.confixit, malum arundine volucri.i.ſagitta velociter emiſſa.ſ.Hyrtacides.Et ita vt quiſq; primus erat in ſagittando: ita vltimus erat in præmio. Nā Aceſtes,vltimus,ſummum honorē accepit, ſed extra ſortē. Eurytion,qui tertius erat in ſagittādo,primam palmam meruit. Mneſtheus,q ſecundus erat in ſorte,ſecūdus quoq; erat in pmio merito Hyppocoon,qui primus,vltima accepit premia:omnes tamen laudem meruere:quia omnes hi ludi,cum gloria concertantium acti ſunt:vt non ab ignobilibus,nec ab ignauis,orti dicantur proceres Romani:vnde non mali ominis erat natiles incēdi, vt ignaui relinquerentur.

PIERIVS.

❡ Qui tamen ethereas telum contorſit in auras.) Hoc vero loco,aerias,legitur,in codicibus illis,in qbus,ætheteis aſtris,paulo ante legebat. Pro cōtorſit,vero contēdit,in Romano & in Mediceo eſt.& pleriſq; alijs antiquis exēplaribus,& eodē modo cōtendit telū libro.ix.ſcriptū iuenimus.❡ Oſtentans artē pariter,arcum'q; ſonantē.) Nōnulli ſyllabę,quę in heptimemeri ſita eſt,timentes.q;,illi particulā addidere,ita legētes, Artē,pariterq;,arcūq;,ſonantem. Sed quāto magis placet quod in Romano,& in Mediceo,& pleriſq; alijs cod.vetuſtis legere eſt, Oſtētans,artēq; pariter arcum'q; ſonantē. Quam lectionē dubio procul agnoſcit Aſper grammaticus:ſcanſionis ēt oppoſita rōne,quem,vt apud ipſum legimus,referre nō pigeat,vt quod diximus modo legendū eſſe nulli dubiū relīquamus, Oſten,ſpon.tans ar,ſpon.tem q; pa,dact.ter ar,ſpō.plurimaq; eiuſmodi recitat exēpla. Deniq; id genus ſyllabę,quę pede quarto poſita eſt. Ter ar,vel inter logas cēſeri debere tradit,apud authores,vel parciſſime metrū vſurpare. Id tamē apud Virgil.frequentiſſimū reperiri.❡ Sed lętū amplexus Aceſten.) In Ro.codi.Et lætum amplexus,legitur. In lōgobardico,lætus,vltimę ſyllabæ colliſione qđ alij viderint.❡ Exortem ducere honorem.) In Roma.codic.ex ſortem:cum ſ litera, ſcriptum eſt:vt,exſul ex grammaticorum ſcribitur præceptione:quod,extra ſolum:dictiones complectatur:ita exſortem,extra ſortem. Eſt ēt in eodem codice,atq; etiam in Mediceo, honores:numero multitudinis:quod frequētiſſime inuenies apud hiſtoricos eodem ſignificato.



At pater Æneas,nondum certamine miſſo,
Cuſtodem ad ſeſe,comitemq; impubis Iuli
Epitidem vocat,& fidam ſic fatur ad aurem,
❡ Vade age,& Aſcanio,ſi iam puerile paratū ÆNEAS

SERVIVS.

❡ Nōdum certamine miſſo.) De peractis loquitur rebus. Vnde debuit dicere, Vocauit:& factus eſt. Ergo aut tēpus eſt pro tempore:aut ſic refertur,vt videatur nō de præterito loqui, ſed actum præſentis temporis ponere & referre.❡ Cuſtodem ad ſeſe.) Secundum Tullium qui dicit ad militiam euntibus dari ſolitos eſſe cuſtodes qbus primo

Agmen habet ſecum, curſuſq; inſtruxit equorum,
Ducat auo turmas, & ſeſe oſtendat in armis.
Dic. Ait, Ipſe omnem longo decedere circo POE.
Infuſum populum, & campos iubet eſſe patentes
Incedunt pueri, pariterq; ante ora parentum
Frenatis lucent in equis, quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit Troiæq; iuuentus.
Omnibus in morem tonſa coma preſſa corona,
Cornea bina ferunt præfixa haſtilia ferro,
Pars leues humero pharetras, & pectore ſummo
Flexilis obtorti per collum it circulus auri.
Tres equitum numero turmæ, terniq; vagantur
Ductores. pueri biſſeni quenq; ſequuti,
Agmine partito fulgent, paribuſq; magiſtris.
Vna acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
Nomen aui referens Priamus, tua clara Polite
Progenies, auctura Italos, quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, veſtigia primi
Alba pedis, frontemq; oſtentans arduus albam.
Alter Atys, genus vnde Atyri dixere Latini,
Paruus Atys, pueroſq; puer dilectus Iulo.
Extremus formaq; ante omnes pulcher Iulus
Sydonio eſt inuectus equo, quem candida Dido
Eſſe ſui dederat monumentum, & pignus amoris.
Cætera Trinacriis pubes ſenioris Aceſtæ.
Fertur equis.
Excipiunt plauſu pauidos, gaudentq; tuentes
Dardaniæ, veterumq; agnoſcunt ora parentum.

primo anno regant. Vnde ait de Palãte, Sub te tolerare magiſtro Militiam & graue Martis opus. Impubis Iuli.) Ab eo quod eſt hic pubis. Nã qđ ait Salluſtius, Puberes oẽs interfici iubet. venit ab eo quod eſt puber. & ſunt iſta cõis generis, ſi referant ad ſingulos. Multitudo aũt ſi dicat, generis tantũ fœminini eſt hæc pubes. Fatur ad aurẽ.) Sequit & Dic ait. Vnde ſicut & in tertio diximus, vnũ vacet neceſſe eſt. Cãpos iubet eſſe patẽteis.) Diſceſſu populi iubet fieri cãpos patẽteis. Incedunt pueri.) Aut poetica licẽtia cõfundit ætates: vt modo pueros, modo iuuenes dicat. Nã ait, Vna acies iuuenũ. aut certe ſm quoſdã ſequenti diſtinctione mutata, magiſtros, pueros dicit: ſequentes vero, maturioris ætatis. Quos oĩs euntes.) Quos euntes oĩs turba fremit. i. cũ fauore proſequitur. Tõſa coma.) Cõpoſita. Nã propriæ comæ ſunt non cęſi capilli. Preſſa corona.) Ideſt galea. & ſermõe Homeri vſus eſt. nã galeã ſtέφανον dixit. Et re vera corona nõ põt eſſe, cũ ſequat, Galeã ante pedes proiecit inanẽ. Alii dicunt potuiſſe eos galeas habere coronatas. Bebius tamen Macer dicit à Cæſare Auguſto pueris qui luſerant Troiam donatas eſſe galeas, & bina haſtilia: ad quod Virgiliũ cõſtat alludere. It pectore ſummo.) Sic legẽdum eſt, ne ſit ſolœciſmus: & rei inaĩali dedit motũ dicendo It. Summũ aũt pectus ait pectoris & colli confinium. Tres equitũ numero turmæ.) Rem Romanæ militiæ ſuo inſerit carmini. Nã cõſtat primo tres partes fuiſſe populi Romani: vnã Tatiẽſium, à Tito Tatio duce Sabinoꝝ iam amico poſt fœdera: alterã Ramnetũ à Romulo: tertiã Lucerũ, quorum ſm Liuiũ & nomen & cauſa in occulto ſunt. Varro tñ dicit Romulũ dimicantẽ cõtra Titum Tatium à Lucumonibus. i. Tuſcis auxilia poſtulaſſe. Vnde quidã venit cũ exercitu: cui recępto iam Tatio pars vrbis eſt data: A quo in vrbe Tuſcus dictus eſt vicus. Horatius, At Tuſci turba impia vici. Ergo à Lucumone Luceres dicti ſunt. Sic autẽ in tres partes diuiſum fuiſſe populũ Romanũ conſtat, vt etiã qui pręerant ſingulis partibus, tribuni dicerentur. Vnde etiã ſumptus quos dabant populo tributa nominarunt. Terni ductores.) More ſuo: hoc eſt tres. Ductores pueri.) Hic quidã diſtingunt vt diximus ſupra. Paribuſq; magiſtris.) Et hoc alludit. Nam hodieq; equitũ dicuntur magiſtri. Polite progenies.) Illum dicit quẽ ſupra à Pyrrho introduxit occiſum: de quo Cato in originibus dicit ꝙ ad Italiã venerit, & ſegregatus ab Ænea cõdiderit oppidũ Politoriũ à ſuo noĩe. Quẽ thracius albis.) Quũ tres dixerit, duces duoꝝ equoꝝ cõmemorat. Sed aut ꝑtermiſit, qui vt conſequeretur neceſſe erat: nec enim vnus pedes eſſe poterat. aut illo reddidit loco, Cætera pubes ſenioris Aceſtæ Fertur equis, quãq; multi diſtinctione mutata tres equos cõmemorant: vt ſit primus equus bicolor maculis. & de alio dicat. Veſtigia primi alba pedis.) Ideſt primoꝝ pedũ veſtigia. & frontẽ albã oſtẽtabat alter. Genus vnde Atii duxere Latini.) Propter Atiã dicit matrẽ Auguſti: de qua Antonius ait Actia Latini mater. Vult. n. eius ẽt maternũ eſſe genus antiquũ. Extremus.) Quãtũ ad numerũ ſpectat. Cætera Trinacriis.) Cætera pubes equis Aceſtæ fertur. Pauidos.) Gloriæ cupiditate ſollicitos: vt, Corda pauor pulſans.

DONATVS.

At pater Æneas nõ. d. c. m.) Ideſt anteq; certamẽ equitũ mitteretur. Cuſtodẽ ad ſeſe.) Dixit cauſam, cur Aſcanius hunc habuiſſet comitẽ atq; cuſtodẽ. impubes, inquit, fuit, quæ ætas, qa non poteſt regi per ſeipſam, adiungitur ei cuſtos, & comes. qui

impuberẽ nõ recedẽdo tueatur. Et fidam ſ. f. a. a.) Facile enim cõſiliorum ſuoꝝ ſecreta fundebat, cui ſecurus ipẽ filii cõmiſerat. Vade age, & Aſcanio, &c.) Secreto Æneas pręceperat, qd fieri deberet, quũ epitiden mittit. gratiora enim ſunt, q̃ ad ſpectantium oculos inſperata atq; inopinata perueniunt. ipſe tñ oẽm populũ iubet demedio abſcedere, qui ſe paſſim longo circi ſpacio infuderat, vt cãpi vacui facti hominũ cętibus futuro certamini liberũ ſpatiũ darent. Incedunt pueri &c.) Proceſſerunt pueri ad campũ, oẽs equites. frenatis equis ſplẽdidi conſtituti ſub parentũ oculis. cũ ludis ipſis ſpectatores intereſſent, fremebat oĩs multitudo populoꝝ, hoc eſt his incedentibus fremebãt tam Troiani q̃ ſiculi. cultus eorũ dehinc deſcribitur. oẽs, inquit, attõſi & coronati bina ferentes ferrata haſtilia corneo ligno, alii ſagittas humeris pharetraſq; portantes, & vſq; ad ſummã pectoris partem aureis circulis ornati. hoc partim de oĩbus dictũ eſt, dehinc refert diuiſas eſſe per turmas. Tres equitũ numero turmæ, &c.) Alio loco pueros dicit alio iuuenes, ſed iuuenes voto magis q̃ vere iuuenes, cæterũ pueri fuerant ętati Aſcanii cõparati. Ducit, quã paruus o. &c.) Supra generaliter dixit, tres turmarũ fuiſſe ductores, hic ſpecialiter ſingulos nominat ſignis euidẽtioribus monſtrans. ex his vnũ Priamũ memorauit fuiſſe Priami ſenioris aui ſui noĩe nuncupatũ, equo vectũ maculis diſcoloribus, & album colorẽ primis in pedibus & fronte geſtantẽ. Alter atis, g. v. a. d. l.) Alterũ dicit atin nuncupatũ, à quo multi poſtea latini hoc noĩe vocitati ſunt. Paruus atis.) Magnũ enim parit affectum ætas annoꝝ ratione conſimilis, vnde hunc diligebat Aſcanius, vtputa pueꝝ puer. Extremus formaq; a. o. p. I.) Hos oẽs ſequebat Aſcanius nõ merito, ſed incẽdendi ratione poſterior, pulchrior cunctis. Sidonio eſt inuectus equo.) Aſcanius, inqt, equo Sidonio vehebatur. hunc enim ei Dido cõtulerat ꝓpter vim amoris & meritũ conſtituendũ, & diuturnã puri pectoris dilectionẽ. candidã Didonem dixit, animo potius quã corpore, quæ cũ ſe patris eius conſideraret vxorẽ, nõ eũ, vt priuignũ habuit, ſed dilexit vt filiũ, vſq; adeo, vt affectũ, quẽ retinebat mẽte, donis & muneribus comprobaret. haberetq; Aſcanius eius amoris monimẽtũ, q̃ potuit & odiſſe. Cætera tri. p. ſe. A. F. e.) Troianos ductores ſpecialiter enumerauit, quãdo ad ſiculos vẽtum eſt, vna generalitate complexus eſt omnes, vt oſtenderet eos ſub Troianis fuiſſe. Excipiunt p. p.) Illi quidem pauebant in conſpectu publico. ſed hos Troiani reficiebant plauſibus duplici modo gaudentes, quod videbãt in liberis ſpem, & in ipſis cernebant parentum ſimilitudinem propriorum.

ASCENSIVS.

At pater Æneas, nondũ certamine miſſo, Cuſtodem ad ſeſe, comitem, &c.) Poſt antedictos quatuor virorũ ludos, deſcribit pueroꝝ in equis concertationem, quæ poetæ temporibus Troia vocabatur. Sed ne huc quidem aliquid à Donato allatũ vidimus. Ordo eſt. At. i. ſed: pater Æneas: certamine. i. cœtu certare volentiũ: nondũ miſſo. i. dimiſſo. vocat ad ſe Epitiden, cuſtodem. i. pędagogum, & directorem, & comitem Iuli impubis. i. adhuc impuberis: & fatur ſic ad aurem fidã. Age, vade, dic Aſcanio, ſi habet ſecum iam paratum agmẽ puerile, & inſtruxit curſus equorũ. i. equos ad curſum: vt, ſup. ducat auo. i. in honorem aui ſui paterni Anchiſæ, videlicet turmas. i. iuuenes turmatim equitãtes, ad ꝑludia belli: & oſtendat ſeſe. i. etiam ſeipſum in armis: ait, ſupple Æneas: & ipſe iubet, ſcilicet ſimul: omnẽ popu Ordo.

lum infuſum diſcedere,ſeu decedere.i.ſ.parari circo longo,ita vt longus ſit relictus circus ad equitationem futuram:& iubet campos eſſe patentes.ſ.equitationi,& equorum curſui. Pueri.ſ.quos Aſcanius inſtruxerat:incedunt.i.ornate intrant campũ,& lucent pariter ante ora parẽtum in equis frenatis,vt eos frenis coerceant,quos euntes.i.ſic incedentes:omnis iuuẽtus Trinacriæ.i. Siciliæ,& Troiæ.mirata fremit.i.geſſit,cum fremitu prę oblectatione. Coma, ſup.erat omnibus preſſa:corona tonſa.i. habẽs coronam.i.circuitum capillorum,in morẽ coronæ tonſum,quam & Chriſtiani coronam,vocamus. Seruius tamen,galeam intelligit.nam & Homerus,galeam,ſtephanon.i.coronam,vocat forte:quia coronata ſunt galea:aut in coronæ formam,tempora cingens:ſed huic loco non congruit:nam galea non põt dici tonſa. nec ſtaret verſus,ſi corona dicatur preſſa,& coma tonſa:nam tõſa & corona,quorũ vltimæ ꝓducunt̃,ablatiui ſunt:preſſa,& coma,quorum vltimæ corripiuntur,noĩatiui. Ideo autem certaturi preſſas habebant comas,& coronam comarum tonſam,ne capilli officiãt:aut vt morem ſęculi ſui exprimat poeta,quem nũc quoq; obſeruãt Itali:& ſup.ferunt bina haſtilia:cornea.i.ex corno facta:præfixa ferro.i.habentia ferrum præfixum:pars.i. partim,ſup.ferunt humero:pharetras leues.i.politas:leuigatas,non aſperas:& circulus flexilis.i. flexibilis,aut fluxus:auri obtorti.i. ex auro obtorto,hoc eſt torqs aureus,ſeu torques aurea(vtrũq; enim à torquẽdo dicitur)it.i.dependet,omnibus ſummo pectore per collum,quia circuit collum,& deſcendit in pectus:turmæ equitum,ſup.erant tres numero:& terni,ideſt totidem.ſ.tres,ſecundum Seruium,ductores vagantur, ſcilicet circum turmas, nunc hos inſtruendo,nunc illos(videtur tamen quibuſdam non abſurdum eſſe,ſi ſingulis turmis tres ductores dederimus : atq; ita proprie,terni dicantur. Nam dicit biſſeni.i.duodecim pueri, ſequuti quenq;.ſ.ductorum,ita niſi ternos dederis ductores,nõ ſunt niſi.xxxvj.pueri,qui vix vnam turmam fecerit:verum,quia poeta ductorum nomina ſubiungit,& nõ niſi tres recitat,dicam cum Seruio tres tantum fuiſſe:nec obſtat ꝙ non,niſi.xxxvj. ſint pueri,quia tot ſufficiunt inſtituendo ludo:nec turmam,pro certo numero,accipit poeta)Biſſeni igitur.i.duodecim pueri,ſequuti.i.ſequentes,quenq; ductorum.i.fulgent agmine partito,ita vt diſcretio ſit inter agmina,ſeu turmas,& magiſtris.i.ductoribus, paribus.i.conformibus,vna acies iuuenum,ſup.erat,quã ouantem.i.lætam,ducit paruus Priamus:referens nomen aui.ſ.ſui paterni:quia denoĩatus erat à Priamo,Troianorum quondã rege, patre Polite,patris illius:vnde addit ꝑ apoſtrophẽ,o Polite,tua clara.i.inclyta,ꝓgenies.i.proles:auctura Italos.nam Polyten dixit in.ij.à Pyrrho,Ante ora parentũ trucidatũ:ſed Cato dicit eũ in Italiam veniſſe,atq; Politorium oppidum condidiſſe , quod Virgilius dicit à filio conditum,ſed à patris nomine appellatum, quem.ſ.Priamum iuniorem:equus Thracius bicolor.i.duorum colorum,albis maculis:quia albas maculas inſperſas habuit,piceo colori,quem griſeum vocãt:veſtigia primi pedis.ſ.ipſius eq, ſup.erãt alba.i.habuit anteriores pedes albos:& arduus.i.erecta ceruice,oſtentans albam frontem.Alter.ſ.ductor,ſup.erat Atis.ſ. Troianus,cuius equum per hoc innuit Troianum:ſed deſcriptionem omittit equi:quia generis proſequitur,dicens,vnde.i.à quo ſ.Ati: Latini dixere.i.denominauere,genus Acti,ꝓ Actij.Atis(inquit)paruus puer,dilectus Iulo puero. Iulus,pulcher ante omnes:forma.i.formoſitate eſt inuectus extremos.i.in tertia turma tanq̃ ſummus ductor,equo Sydonio,quem Dido candida.i.pulchra:aut tunc fauens dederat eſſe monumentum , & pignus ſui amoris:cætera pubes fertur equis Trinacriæ.i.Siciliæ.ſ. ſenioris Aceſtæ:nec placet,vt dicatur,pubes Trinacriæ,quia Troiani fuerunt,vnde & ludus,Troia dicta eſt:& ita videt̃ ſecũdus ductor, ẽt vectus equo Aceſtæ.Nã quum præcipiti fuga,abiiſſent à Carthagine,ſemperq; in nauibus diuerſati eſſent non vident̃ habuiſſe multos equos:ſed quia dictum ꝙ in venatione,Iulus viſus eſt gaudere equo,cõgrue ei nunc quoq; datur.Dardanidæ excipiũt plauſu.i.cũ plauſu:pauidos.i.glorię & cupiditate ſollicitos , aut per ætatem meticuloſos:& gaudent tuentes.i.inſpicientes eos: q;,pro &:aut quia agnoſcunt ora.i.effigies veterum parẽtum.i. priſcorum Troianorum.Solent enim pueri referre ora parentũ: vnde Dido,Qui te tantum ore referret.& Hypſiphile Ouidiana, Fallere non norunt cætera patris habent.

PIERIVS.

¶Epitiden vocat.) In codicibus aliquot antiquis , Æpytidẽ,cũ diphthongo prima ſyllaba:& y,ſecunda,ſcriptum eſt.Nam apud authores veteres,Æpytus,pro nomine ꝓprio celebratur , & tã illi q̃ noſtri,patronymici fœminini formam ſolent vſurpare.Eſt & αἰπυτίδης,nomen apud illos:ſed tõni metricæ nõ reſponderet.¶Sic ait,ipſe omen.) In veteribus cod.quotquot habere potui ſcriptũ inueni,Dic,ait:quod ſi aliter legas,impfecta erit oratio,plena vero hoc ordine:Et ait,Dic Aſcanio,ſi iã puerile paratũ agmen habet ſecũ,curſusq; inſtruxit equorũ , Ducat auo turmas & ſeſe oſtendat in armis.Quibus imperatis.Ipſe omnem longo decedere circo Infuſum populũ,& cãpos iubet eẽ patẽtes.¶Pręfixo haſtilia ferro.) Codices antiqui omnes quos inſpexi,Præfixa haſtilia ferro,legunt:vtraq; eloquutio Latina eſt.¶It pectore ſummo Flexis obtorti per collum circulus auri.) Quãuis lectio hæc vulgata candidior videatur.In quibuſdam tamẽ codicibus antiquioribus ita legere eſt,Et pectore ſummo,Flexibilis obtorti ꝑ collũ it circulus auri.quę lectio nequaq̃ aliena eſt à venuſtate.¶Tua clara Polite Progenies.) In Ro.& antiquis aliquot aliis exẽplaribus,Polytes,Atticoꝝ more ſcriptum eſt.¶Portat equus bicolor.) Nõ eſt ſilentio pętereundũ,cur in vetuſtis aliquot codicibus,equs,vnico tãtum u,notatum reperiatur.Non nulli enĩ quia,q,non literã,ſed notam eſſe putabant,duas in ſe literas continentem,c,& u.Qis,qęret,& qid ſcribere,inſtituerunt abſq; u,vt Velius Longus ait:quod alii,cuis,cuęret,cuid,ſcribere malebãt. Sed vtrunq; iam ex vſu receſſit.Quãtum vero pertinet ad dictionẽ,equus,dubitabant veteres,vtrũ primum illud u,conſonans, an vocalis eſſet.neutrũ enim eſſe nõ concedebatur.ſi conſonans, nõ alterius naturę eſſe poterat,q̃ b,mutę.In quã tam ſępe abit nunc ſcriptura,nũc ꝓnunciatione,quocirca neceſſe erat primam poſitione longam in equo,fateri:qa q,pariter conſonantem mutam eſſe nemo iſiciaretur.Id vero poetarum omnium exemplis contrarium inueniebatur,quum,equus,apud omnes primã corripiat.Sin vocalem eſſe cõcederent,vel nouam diphthõgum facere ex duobus uu(quod,vt ſępe dictum,Attius in vocalibus natura longis factitare conſueuit)neceſſarium eſſe,vel in duas ſyllabas diuidere.Atqui neutrum recte fieri poſſe manifeſtum eſt,ꝙ equus,vtranq; ſyllambam correptã habet:& pro dictione biſſyllaba paſſim ponitur.Quare boni illi viri,ne in has dilaberentur difficultates,equs,vnico u,vti:& qis,& qid,ſcribere maluerunt. Nõ nulli aũt inuenti ſunt.qui,q,literam,adeo adamarint,vt eam pro c,paſſim ſufficerent.Ideoq; nõ tantum,ſequtus, loqutus,& ſimilia,per q,ſcribere inſtituerunt:verum etiam vbicunq; u,ante c,poſitam inuenirent,pro literis c,& u,vnam tantum q,ſupponere minime veriti ſunt.Hinc ſecui:præteritum à ſeco:ſeqi:& aqi: pro acui:ſcriptitabãt:aduerſus quos Probus in arte diſputat.Sane quidem illi,vti pauloante dicebamus q literam:& c,& u,pre ſe ferre:ſi quis notam diligentius inſpiceret , aſſeuerabant : poſt enim c,vocalem,u adplicitam eſſe:parte illã:quæ ad inſtar grauis accentus præmitur:ad curuata.altera vero:quę acuti accẽtus in morem ſubrigebatur:ſubter lineam deiecta:vel ex librarioꝝ cõmoditate,vel ne præcedentibus literis eſſet impedimento.hæq; ſibi inuicẽ figurę ſucceſſerunt,cu,q,q,quare minime mirum eſt: ſi & equs:& eqi:& eqo,& huiuſmodi pleraq; abſq; u,in veterũ inſcriptionibus notata reperiantur.¶Arduus Albam.) Diximus iam in antiquis paſſim:arduos:per os haberi : quæq; Cariſium ratio mouerit,vt huic nomini ita ſcripto:calculum nõ adhiberet ſuum.¶Alter Atys,genus vnde Atyi duxere Latini.) Scribendũ Atti,ex antiquis codicibus. In aliquot vero duplici ii,Attii , ex Velii Longi ſententia. Sed enim de huiuſmodi genitiui ratione ſatis in.j.dictum . Quod vero Attius , duplici tt,ſcribatur,non, autem per ct,Actius: Victorini alibi authoritatẽ citauimus in libello de orthographia,præcipientis Attius,duplicato tt,ſcribendum eſſe. Quodq; ita etiam in veterum monumẽtis ſcriptum inueniatur,ſatis:ſuperq; fuerit vnum ex multis indicaſſe.

D M
ATTIÆ. T. F· QVINTILIÆ
ATTIVS . PHEGON.PATER
ATTIA. QVINTA . MATER
ATTIVS.
T F

Et quæ ſequuntur,quæ ſiquis oculata fide inſpicere voluerit,habentur in Dominico Marię fano,quod eſt ad Buſta Gallica,Romę ſitum.Attia pręterea apud Gręcos etiam duplici tt , ſcribitur,quando Seruius ait dictum à Virgilio,Genus vnde Attii dixere Latini.propter Attiam Auguſti matrem , quo maternum etiam eius genus prædicaret antiquiſſimum Sed vt leuem deſcribendi ratione diſputatiunculam,grauiori aliquo examine pẽſemus:diuerſi à Latinis abeunt Græci,in hiſtoria de matre Auguſti referenda . Nam Suetonius , Attiam Auguſti Octauiani matrem,ex Balbo & Iulia ſorore Cęſaris genitam,ait.Diony.hi

ſtoricus

ſtoricus in.xlv. οὗτος γὰρ ὁ τῆς ἀττίας τῆς τοῦ καίσαρος ἀδελφῆς υἱὸς ὀνομάζιτο. ex quibus verbis videre eſt, Attiam, ab eo Cæſaris ſororem appellatam: niſi mēdum ſit in Græco codice, quem inſpexi, & ἀδελφιδῆ eſſe debeat. Sed enim eadem Plutarchus in Ciceronis vita. Addat huc forte quiſpiam, quod in Liuiana libri.cvj. perioche ſcriptum eſt. Teſtamento Cæſaris hæres ex parte dimidia inſtitutus, C. Octauius ex ſorore nepos, & in nomē adoptatus eſt: vnde Seruius ſcripſerit Auguſtum, ex ſorore Iulij Cæſaris natum. Sed enim vetus codex Liuianæ perioches, ſororis nepos habet. nō ex ſorore, id quod cū Suetonio cō gruit. ¶ Sydonio eſt inuectus equo.) In antiquis aliquot codicibus, Sydoneo, ſcriptum familiari quadā mutatione ex i, in e: vt ætherius, & æthereus: qua forma video nunc Latinos libentius vti. Neq; vero mirum ſit Sydonius, ſecundam à principio ſyllabam communem habere. Siquidē ea tam per ω magnum, quàm per o paruum, indifferenter ſcribi ſolita eſt, vt ait Steph. Byzantinus ex Hæcateo. ¶ Cætera Trinacriis pubes ſenioris Aceſtę Fertur equis.) In Roma. codi. legere, Trinacrii: vt ſit appoſitiue, Cætera pubes. Sed enim in eo codice, s litera finalis, ſæpe abundat, ſæpe etiam deſyderatuř. in Lōgobardico, in Mediceo, & pleriſq; aliis, Trinacrię pubes, legitur: ac præfixo puncto, vno inde membro legitur, Senioris Aceſtæ Fertur equis. Nam qui dixerat aliquot ex Troianis pueris ſuis inuectos, mox cæteram Trinacriæ pubem, Equis ſenioris Aceſti ferri ſubiungit.

Poſtquam omnem læti conſeſſum, oculoſq; ſuorum
Luſtrauere in equis, ſignum clamore paratis
Epitides longe dedit, inſonuitq; flagello.
Olli diſcurrere pares, atq; agmina terni
Diductis ſoluere choris, rurſuſq; vocati
Conuertere vias, infeſtaq; tela tulere.
Inde alios ineunt curſus, alioſq; recurſus
Aduerſis ſpatiis, alternoſq; orbibus orbes
Impediunt, pugnæq; cient ſimulachra ſub armis.
Et nunc terga fugæ nudant, nunc ſpicula vertunt
Infenſi, facta pariter nunc pace feruntur.
Vt quondam Creta fertur Labyrinthus in alta,
Parietibus textum cæcis iter, ancipitemq;
Mille viis habuiſſe dolum, qua ſigna ſequendi
Falleret indeprenſus, & irremeabilis error.
Haud aliter Teucrum nati veſtigia curſu
Impediunt, texuntq; fugas, & prælia ludo,
Delphinum ſimiles, qui per maria humida nando
Carpathium, Libycumq; ſecant, luduntq; per vndas.
Hunc morem curſus, atq; hæc certamina primus
Aſcanius, longam muris quum cingeret Albam
Rettulit, & priſcos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipſe modo, ſecum quo Troia pubes,
Albani docuere ſuos: hinc maxima porrò
Accæpit Roma, & patrium ſeruauit honorem.
Troiaq; nunc pueri Troianum dicitur agmen.

SERVIVS.

¶ Flagello.) Virga quæ ſonat in morem flagelli. ¶ Choris.) Aciebus. ¶ Vocati.) Ictu virgę. ¶ Et nunc terga nudant.) Tria quę in bellis geruntur cuncta cōmemorat: fugam, pugnam, pacem. ¶ Labyrinthus.) Locus apud Cretam factus à Dædalo perplexis parietibus: vbi Minotaurus incluſus eſt. ¶ Parietibus textū cęcis iter.) Hypallage eſt cæcum iter intextis parietibus. ¶ Ancipitē dolū.) Perplexū errorē. ¶ Falleret.) Frangeret, deciperet. Eſt autē verſus Catulli. ¶ Impediunt) Implicant, intexunt. Quod eſt à veſtibus tractum. ¶ Delphinum.) Aut venit ab eo quod eſt delphin delphinis, à delphine. aut delphinū pro delphinorum poſuit. ¶ Maria humida.) Home. ὑγρὰ κέλευθα. ¶ Carpathium.) Mare eſt iter Ægyptum & Rhodum, ab inſula Carpatho illic poſita. Nec mirandū duas eum poſuiſſe comparationes, quū & in ſecundo hoc fecerit, vt, In ſegetem veluti cum flamma furētibus auſtris Incidit, aut rapidus montano flumine torrens. Et in Georgicis tres ponat comparationes, vt, Frigidus vt quondam ſyluis immurmurat Auſter. Et, Vt mare ſollicitum ſtridit refluentibus vndis. Et, Æſtuat incluſis rapidus fornacibus ignis. ¶ Primus Aſcanius.) Generis ordinem docet: vt in primo diximus. ¶ Rettulit.) Innouauit quod iā fecerat. ¶ Priſcos Latinos.) Qui tenuerant loca vbi Alba eſt cōdita. ¶ Porro.) Poſt longum interuallum. & eſt aduerbiū temporis. ¶ Troiaq; nunc pueri, Troianū dicitur agmen.) Vt ait Suetonius Tranquillus, Luſus ipſe, quem vulgo pyrrhicam appellauit, Troia vocatur: cuius originem expreſſit in libro de puerorum luſibus.

ceſſaria, deniq; quidqd illic geriť, militari artificio proficit & aperto certamini. ecce ipſi dū ludunt, faciem imitati ſunt belli, nunc nudātes terga, hoc eſt velut in fugā verſi, nūc ſpicula exerentes, nunc facta pace in concordiam redeuntes. inducit parabolam, vt oſtēdat, qua ſubtilitate quaue arte pueri in ludicro certamine & imaginaria pugna ordines duxerint, & expreſſerint veritatē, fregerint flexus, collegerint orbes, & ordines rurſum numerumq; cōfuderint. ¶ Vt quondā, inquit, creta fertur labyrithus in alta &c.) Et propter labyrithi perplexas viarum formas, & propter ludicrum certamē delphinoꝝ ſimilitudinem dedit. nam multiplices oſtēderant flexus, vt labyrinthum viderētur imitati, & delphinoꝝ lętitiam demonſtrarēt. qbus, quum in trāquillo pelagi ludunt, nihil eſt gratius. ¶ Retulit.) Hoc eſt attulit, oſtēdit, ac docuit. ¶ Quo puer ipſe modo.) Tantum certamen illud habuit gratiæ, vt ad poſteros quoq; & per romanū genus mitti meruerit. nā primus Aſcanius, quo ad tumulum aui ſui Anchiſa genere certaminis luſit, cēſuit reuocādū, quū albā cingeret muris. Intelligiť tunc ludos habuiſſe propter lætitiam cōditę ciuitatis. ꝑ muroꝝ.n. fabricam totā ciuitatē debemus accipere. quomō aūt ipſe exhibuit, ſic tenuerunt albani, & conſecratū habuerunt, piaculū exiſtimantes, ſi hunc quem Aſcanius induxerat, morē ꝑtermiſiſſent. nec ipſi tm̄, qui Aſcaniū viderant, curauerūt eſſe ſeruandū. ſed docuerunt ēt ſuos. tantūq; iſtius memoria valuit, vt ad romanos atq; eorum poſteros reuerenda obſeruatione trāſiret. deniq; ne origo iſtius ritus ſęculis labentibus interiret, quum quotannis ludus ipſe replicatur Troia dicitur, & Troianum agmen aſſeritur.

DONATVS.

¶ Poſtq̄ omnem lęti cōſeſſum.) Quum procederent, pauor eos cōfuderat, incontemptę multitudinis cauſa, ſed poſtq̄ accęptis ſuoꝝ fauoribus recreati ſunt, cōſiderato cōſeſſu, in quo alieni nō fuerant, refecti ſunt. ¶ Signum. c. p.) Paratis iam ſignum Epitides clamore & flagello. ¶ Olli diſcurrere. p. atq; ag. ter.) Agmen alia ſpecie atq; ordinatione compoſitum in alios ſeſe ordines vertit. hoc.n. faciendum ſignificauerat Epitides. Atq; agmina terna diductis ſoluere choris, in choros ſoluere agmina. i. in partes. ¶ Rurſuſq;. v. Con. vias &c.) Alio ſigno accępto mutati ſunt in alium modū, & tulerunt tela infeſta, nō vere, ſed ad imaginem veritatis infeſta qd ſit cōuertere vias, ipſe exponit. ¶ Inde, inquit, alios ineunt. a. r.) Ideſt miſcent. ¶ Pugnæq; cient ſi. ſ. a.) Propter imaginem verę pugnę dixit ſupra, infeſtaq;. ſ. aliis in vero certamine, nō ipſis qui ludicris operā dabāt. ¶ Et nunc terga. f. n.) Aliquādo ſimulata fuga vertebantur cōuerſis lentis ſpiculis, hoc eſt mollibus, nudato dorſo. hic enim fugientibus mos eſt, aliquando facta pace remeabant. cōcordes. hoc genus certaminis pyrrhicam vocāt, in qua ineſt veriſimilis ratio, ſed bellis veris & præliis neceſſaria,

ASCENSIVS.

¶ Poſtq̄ omnem lęti, &c.) Docet quomodo pueri equitatum exercuerūt. De quo, quia Donatus nihil dicit. ¶ Ordo eſt. Poſtq̄ Ordo.
ſ. pueri, ſic inſtructi, lęti. ſ. ſpe victorię, aut, propter exercitationē: nam pauidos dixit, timore ignominiæ. erant ergo ſpemq;, metumq; inter dubii: luſtrauere. i. circuierunt in equis: omnem conſeſſum. i. omnes circunſidentes: & oculos ſuorum. ſ. maiorum: Epitides. ſ. cuſtos Iuli: dedit ipſis paratis. ſ. ad excurſum: longe. i. de longe, ſignum: & ſonuit flagello, id enim pro ſigno dedit. Olli. i. tunc. ſ. ſigno dato illi diſcurrere, i. in diuerſas partes excurſus ſuos fecere: pares numero, atq; diſtantia, atq; terni. ſ. ductores: ſoluere. i. ſegregauerūt eos: choris. i. aciebus, in formā chori prius diſpoſitis: diductis. i. in diuerſa ductis: & ipſi vocati. ſ. ſigno flagelli, rurſus. i. iterum conuertere: vias. i. excurſus ſuos vnde exierant redeuntes, & tulere tela. i. haſtilia ſua: infeſta. i. tanquam vim illatura, obſtantibus: & ipſi ineunt, ideſt incœptant, inde alios curſus: & alios recurſus, ſpatiis, ſpatiis aduerſis, ideſt ex aduerſo ſumptis, ita vt ſibi inuicem obuiarent: & impediunt, ideſt implicant

rant:orbes.i.circuitus ſuos alternos.i.alternatim factos:orbibus ſ.alternis:& cient.i.excitant:& promouent ſimulachra.i.ſpeciē, & ſimilitudinem pugnæ.ſ.veræ gerendæ ſub armis. Et nudant.i. nudata præbent:nunc.i.aliquando:fugę.i.tanquam fugerent:terga,ſup.ſua & ipſi vertunt nunc ſpicula inſenſi.i. tanquam velint vim inferre:& feruntur nunc.i.aliquando pariter:facta pace.i.ac ſi pacem fecerint. Vt.i.quemadmodum: labyrinthus.i. domus à Dędalo,variis circuitibus,vt exitus inueniri nō poſſet,ædificata(de qua in fine huius lectionis Landinum citabimus) fertur habuiſſe quondam in Creta.ſ.inſula:alta.i.ſublimi:habuiſſe, dicit, intertextum.i.cōtextum:parietibus cæcis.i. inextricabilibus: & inter quos exitus inueniri nequeunt:& habuiſſe dolum.i.errorē: ancipitem.i.dubium:mille viis.i.ꝓpter mille vias:qua.ſ.re, aut ratione:error indeprenſus.i.difficulter comprehenſibilis,& irremeabilis:falleret ſigna ſequendi.i.falſa ſigna ſequendi exitum daret, vt ſemper ꝓcedendo,neq; exeas,neq; penitus intres:ſed nūc exire incipias,nunc iterum introeas,& ita neſcias,quæ ſigna ſequaris:haud.i.nō aliter,hoc eſt eodē modo:nati.i.filii Teucrū.i.Teucrorū:ipediunt curſu veſtigia.ſ.mutua:& texunt.i.implicāt fugas ſ.veſtigia,fugiētiū ſimilia:& texūt ꝑludia ludo.i. ludēdo:hoc eſt faciūt ꝑludia & ſimulachra ꝑlioꝝ:ſimiles delphinū.i. illoꝝ piſciū celerrimoꝝ) de qbus à Landino in fine huius lectionis ſatis denotatū eſt) qui ſecant.i.diuidunt,natādo per maria humida: Carpathium,ſup.mare:& Libycum:& ludūt per vndas. Aſcanius rettulit.i.inouauit primus:hūc morē curſus.i.currendi,aut excurrendi equis:atq; hæc certamina.i.ſimulachra,certaminum,ſup.tūc, quum.i.quando:cingeret muris Albam.i.ciuitatem illam longā ſ.ſitu & poſitiōe:& docuit Latinos priſcos.i.veteres,celebrare.i. hunc morem & Albani docuere,hunc morem,ſuos.ſ.liberos,eo modo quo ipſe,& pubes Troia ſecum.i.cum eo,ſup. docti ſunt, aut inſtituerūt modo: Roma maxima accępit hinc.i.ex hoc ludo porro.i.lōge poſt:& ſeruauit honorem patrium.i.à progenitoribus inſtitutum:& dicitur nunc Troia.i.nomine Troiæ: & pueri ſ.ſic ludentes: Troianum agmen dicitur,per zeugma ad vicinius refert.nam dicere potuiſſet,& pueri ſic ludentes:dicūtur nūc,agmē Troianum,quia talis ludus à Troianis īſtitutus eſt & denominatus,qui vulgo Pyrrhica dicebatur. Landinus de Labyrintho & Delphine,dicit ſic, Labyrinthus hoc ędificij genus,portētiſſimum iure appellat Plin. Eſt enim īgentiſſimi diſpēdij,& nulli vſui neceſſarium. Ponit autem quatuor fuiſſe primum in Heracleopolite:quem Hero.duodecim regum qui Ægypto ſimul imperarunt,opus fuiſſe refert:& tria millia habitacula habuiſſe:mille quingēta ſupra terram,& totidem ſubterranea. Demoteles,regiam Mocherudis,fuiſſe dicit: Lycias,ſepulchrū Meridi: plures ſoli ſacrum eſſe extructum.hinc Dędalus exēplar,in eo quem in Creta ædificauit,ſumpſit.ſed illius cēteſimam partem imitatus eſt,quæ itinerū ambages,occurſusq;,ac recurſus inexplicabiles cōtinet,crebris foribus inditis:ad fallendum occurſus, redeundumq; in errores eoſdem. Tertius fuit in Lemno,ſimilis illis columnis tantum cētum quinquaginta memorabilior. quarum in officina turbines ita librati pependerunt,vt à puero circumagente tornarentur. Quartum, Porſena Cluſij rex ſibi fecit,ſepulchri cauſa,ſub vrbe Cluſio.de quo Var. Sepultus eſt ſub vrbe Cluſio. In quo loco,monumētum reliquit lapide quadrato ſingula latera pedum lata tricenum. Alta quinquagenum,inq; baſi qdrata, intus labyrinthum inextricabilem:quo ſi quis properet ſine globo lini exitū,inuenire nequeat. Supra ad quadratum,pyramides quinq; ſunt:quatuor in angulis:in medio vna:in imo latę pedū ſeptuagenum quinum,altę centum quinquagenum: ita faſtigiatæ,vt in ſummo orbis Æneus & Pegaſus,vnus oībus ſit impoſitus,ex quo pendeant excępta catenis tintinabula,quæ vento agitata longe reſonant,ſupra quem orbem aliæ quatuor pyramides extant altæ pedes centenos:ſupra quas vno ſolo quinq; pyramides,quarum altitudinem Varronē puduit ponere. Fabulę Etruſcæ eandem dicunt,quam totius operis. Diodo. Sicu. ſcribit de Labyrintho Ægyptio eſſe:qui illum à Mena rege ædificatū velint eſſe:itidem alios,qui à Mendite:alios,qui à Barrone poſitum referāt delphinum:delphinus,delphini,& delphin,delphinis. Velociſſimus oīum animalium delphinus,eſt ocior volucre,acrior telo. Tardatur tamen in feriendo,quia non niſi reſupinus atq; inuerſus ferire pōt,quum multum infra roſtrum,os illi eſt medio pene in ventre,quū diutius ſpiritum cōtinuerit,veluti arcu emiſſus ad reſpirādum emicat:parit catulos decem,nutrit vberibus. Foetus infantia,infirmos geſtat. Adultos,diu comitatur. Viuit triginta annis. Lingua illi contra naturam aquatilium mobilis & ſullæ ſimilis. Pro voce gemitus,humano ſimilis. Dorſum repandum. Roſtrum ſimum. Qua de cauſa nomen Simonis,miro modo agnoſcunt. maluntq; ita appellari: homini amiciſſimi ſunt, & muſica delectantur. huius rei.& Arionis,& multorum aliorū exempla,narrat Plin. Corio veſtiuntur:ſed non cum pilis:vt vituli marini,& hippotami.

PIERIVS.

(Epitides.) In antiquis,vti ſuperius dictum,Æpytides,per æ, & y,ſcribitur. (Atq; agmina terni Diductus ſoluere choris.) In Romano codice,& aliquot aliis antiquis,Deductis,habetur, participij voce,plurali ablatiuo. In Mediceo, & aliquot aliis, quod magis placet Diductis. Sunt etiam codices manu ſcripti, qui legant,ternis:ſententiaq; ipſa videtur apertior: ſi dicamus, tres illas equitum turmas,quæ vno agmine cōſeſſum omnem luſtrauerant,ad flagelli ſonitum in ternos choros diductas eſſe, vnaquaq; turma ſua ſpatia corripiente. Quod ſi,ſoluere agmina terni diductus,legas,frigidum neſcio quid inuenias. Sed hoc ego in medio relinquam,eos libenter auditurus,qui militarium ludorum peritiam aliquam profiteantur. (Infeſtaq; tela tulere.) In Mediceo codice, Inſtructaq; tela legitur. Sed,infeſta,in aliis. (Inde alios ineunt curſus,aliosq; recurſus Aduerſis ſpatiis, alternosq; orbibus orbes.) In codicibus aliquot antiquis, Auerſis, legitur. Sed vulgata lectio me nihil offendit. Id vero non improbarim,quod,alternisq; orbibus orbes,quædam habent exemplaria:licet tantundem ſit. (Et nunc terga fugæ nudant.) In antiquis aliquot,fuga,eſt ablatiuo caſu:quod etiam ſuperius obſeruatum:ſed melius oīno videtur acquiſitiuo. (Nunc ſpicula vertunt ſenſi.) In vno tantum codic. Roma. ſpicula torquent habetur. In aliis omnibus vertunt:quod ludicro certamini magis conuenire videtur. (Qua ſigna ſequendi Falleret indeprenſus,& irremeabilis error.) In Roma.codi.& aliquot aliis, Frangeret,habetur. Indeprehenſus,varie ſcribitur,ſed vnico e:indeprenſus,placere Velio Longo diximus. Eſt &,inremeabilis,integra prępoſitione,vt reliqua. (Carpathium Libycumq; ſecant, luduntq; per vndas.) In Oblōgo illo cod.ſane quām vetuſto Vaticanę bibliothecę,quē Pomponius Lętus,delicias ſuas appellabat:& i aliquot aliis dimeter hic anaſtępicus hypcatalecticus. Luduntq; per vndas deſyderatur. Trimeterq; tātum dactylicus hypercatalecticus,notatus eſt: Carpathium, Libycūq; ſecant. (Nūc moram hos curſus.) Vetera exemplaria, Nunc morē curſus:plurimum habent:ſed altera lectio magis poetica eſt.

Hac celebrata tenus ſancto certamina patri.
Hic primum fortuna fidem mutata nouauit,
Dum variis tumulo referunt ſolennia ludis,
Irim de coelo miſit Saturnia Iuno
Iliacam ad claſſem,ventoſq; aſpirat eunti,
Multa mouens,nec dum antiquum ſaturata,dolorē
Illa viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli viſa cito decurrit tramite virgo.
Conſpicit ingentem concurſum,& littora luſtrat,
Deſertoſq; videt portus,claſſemq; relictam.
At procul in ſola ſecretę Troades Acta
Amiſſum Anchiſen flebant,cunctæq; profundum

SERVIVS.

(Ha celebrata tenus.) Tmeſis eſt hactenus. & hic ſermo, quantū ad artem ſpectat,duas continet partes orationis: vt Hac ꝓnomen ſit,Tenus præpoſitio, ſicut pube tenus, & crurum tenus:ſed iā vſus obtinuit vt pro vna parte habeatur.ergo aduerbiū (& omnis pars orationis quum deſierit eſſe quod eſt:in aduerbiū migrat) & eſt temporis:nam huiuſq; ſignificat. (Hic primū.) Sequitur enim Palinuri mors vel Miſeni. (Irim de coelo miſit Saturnia Iuno.) Ex magna parte ſeruatur, vt Mercurius ad concordiam,Iris ad diſcordiam mittatur: vnde & Iris dicta eſt quaſi ἔρις. Falſum ē autem qđ dicitur miniſtra eſſe tantū dearum:quum & à Ioue plerunq; mittatur:vt, Aeriam cœlo iam Iuppiter Irim Demittit,germanæ haud mollia iuſſa ferentem. (Ventoſq; aſpirat eūti.) Vt de Mercurio, Voca Zephyros. Et bene Irim mittit,quę ſit de nubibus,quarum dea eſt Iuno. (Per mille coloribus arcum.) Aut ſubaudis factum:aut Antiptoſis eſt mille coloꝝ, hoc eſt multorū colorum,

Pontum aſpectabant flentes, heu tot vada feſſis,
Et tantum ſupereſſe maris, vox omnibus vna.
Vrbem orant, tædet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias ſeſe haud ignara nocendi
Coniicit, & facieḿq; deæ, veſteḿq; reponit,
Fit Beroe Iſmarii coniux longæua Dorycli,
Cui genus, & quondam nomen, natiq́; fuiſſent,
Ac ſic Dardanidum mediam ſe matribus infert.

colo℞. ❡ Nulli viſa.) Ad ipſum retulit numē. Ná arcus ſemper videtur: quem non Irim, ſed viā iridis dixit. Alij celeritatis eſſe volunt, nulli viſa. Notandum ſane etiam de Iride arcū genere maſculino dicere Virgilium: Catullus & alij, genere fœminino ponūt, referētes ad originē, ſicut hęc cattus & hęc gallus legimus. ❡ Cōſpicit ingentem.) Quia ſupra ait. Vndiq; cōueniunt Teucri. ❡ Deſertoſq; videt portus.) A viris ſcilicet. ❡ In ſola.) Deſerta. Terētius, Venit meditatus è ſolo loco. ❡ Acta.) Mutata η in a, ſuperiori accētum damus: vt ἑλένη Hélena, κίρκη circa. Ergo quoniam & ἀκτὴ græcum eſt, quum acta facit, penultima habere debet accentum: ſed ꝓpter differentiā cōmutatur, ne nō ſecreta, & amœna littoꝝ, ſed participialiter acta ſignificet. ❡ Aſpectabant flentes.) Multi Flentes heu diſtingunt, vt ſit miſerabiliter flentes: & à perſona dicaꝰ poetæ. Alij Heu à mulieribus dictum accipiunt. ❡ Facieḿq; deę, veſteḿq; reponit.) Duo diuerſa vno ſermone concluſit. ❡ Iſmarij Dorycli.) Thraciæ. Iſmarus enim eſt mons Thraciæ. Et bene ſuadentis cōmendatur authoritas. ❡ Ac ſic Dardanidum mediā ſe matribus infert.) Sic aut mutato habitu: aut iſta dictura.

DONATVS.

❡ Hac celebrata tenus.) Quum hactenus, hoc eſt hucuſq; fuiſſent ludi, & ſecuro curſu res Troianæ ducerentur, repente mutata fortuna eſt. & vt primo fuerat, effecta eſt iterum mala, quomō talis facta ſit, demonſtraꝰ. ❡ Dum varijs tumulo.) Dum omnes intenti ludoꝝ varietatibus delectarentur, & exhiberēt ſepulchro ſolennia, Irim Iuno demiſit ad terras è regionibus coeli, ad eam littoris partem, in qua naues tantum fuerant, & Troianorum fœminæ, ventoſq; aſpirat eunti. ❡ Multa monens.) Iris natura ſua velox eſt. hinc quo ꝓperatior faceret ventos addidit Iuno, vetus enim & pertinax inimica, ne occaſionē tempori s perderet, quo aberant viri & aderant ſolæ mulieres, mature debuit cogitata ꝑficere, quia Troiani perfectis rebus iá redituri ſperabantur ad naues. Multa monens. multa ipſa nō extra cauſam poſita, ſed quæ negotio ipſi proficere potuiſſent, intelligēda ſunt. necdum antiquum exaturata dolorem. Vbiq; Iuno Virgilio diſplicet, quia ꝑ tot annos, perindeq; vetus inimica tanq̄ nouas inimicitias gerebat. nōdū, inquit, ſaturata tanq̄, ſi dicat quādo id fieret ſi tot pœnis, ac tantis temporibus expleri nequiuit? cogitauerat autē incendium nauium quarum adminiculo carthaginem dimiſerant Troes, vt in Sicilia ſaltem perditis nauigādi ſubſidijs remanerēt. hoc enim deſiderabat impleri, vt Æneas, ſi perire non poſſet, Italiá ſaltem nō teneret. hanc cōſilij ſui fuiſſe ſententiā ipſa etiā primo libro teſtata eſt quū diceret. Nec poſſe Italia teucrorum auertere regem? ❡ Per mille coloribus.) Nō per mille coloribus, qm̄ vitium eſt, ſed ita. illa viam mille coloribus, per arcum celerans. ❡ Cito tramite.) Cito tramite, hoc eſt celeri tranſitu, vſq; adeo celeritas fuit, vt nullū vidiſſet veniētem. ❡ Deſertoſq; v. p.) Quod faciebat ad cauſam, vt oēs viri abſuiſſent, qbus cōtrarium aliqd ſuaderi nō poſſet. ❡ At ꝓcul in ſola ſecretę troades acta Amiſſum An. fle.) Quanq̄ viri abeſſent, nō tn̄ longe à nauibus ſeparatæ in acta cōſidebāt fœminæ. acta dixit, ſecretā littoris partem. illic, inquit, cōſtitutę flebant Anchiſen ꝑditum. ❡ Cunctęq; ꝓfundū Pōtū a. f.) Occaſione nocēdi iuuabant oīa primū ſolitudo loci, tempus, quoq;, quo aberāt viri, perſona ēt mulierum, qbus facile potuit perſuaderi, quarumq; ingenium leue in quācūq; partem duci facilius poſſet, quamq; iam cūctę laboris & pelagi odio ac formidine. premebanꝰ. deniq; cū ob aliam cauſam lachrymas funderent, dolentes alienā mortē. de ſuo quoq; exitio vniuerſæ cogitabant, reſpiciētes altitudinē pelagi & imenſæ nauigationis futura diſcrimina, vtraquē eſſe poſſent imoderatius æſtimantes. nō enim hæc inani cōiectura metuebant, quę maloꝝ præcedentium magiſterio didicerant, quid mali eſſet relicta ſecuritate terræ, ire per ęquor, quod infidum homini, quod multiplici diſcriminū mole cumulatū eſſe cōſtaret, quodq; deteſtādū, ac nō imerito fugiendū ſuis potius exitijs, q̄ exēplis didicerant alienis. tractatur igitur iſte mulieꝝ cōſenſus eouſq; n. ꝓceſſerat fixa. ſ. & definita ſentētia, vt remanerent in loco, atq; hic fine colendę vrbis fabrica prouenirent. odio quippe his fuerat nauigandi, tantūmodo cura perpetua, finem inueniēdi. ecce quanta opportunitas occurrit volentibus euadere contraria, vt profuturum putaretur, quod eſſe conſtabat inimicum. iam volebant, quod pro voluntate Iunonis fuerat neceſſariū. ❡ Ergo inter medias ſeſe. Cōn. cit.) Inter medias ſeſe cōiecit, vt verba eius ſimul circumfuſę omnes audire potuiſſent. q enim plurimis hominibus locuturus eſt, medius eſſe debet, vt omnibus eſſe ꝓximus poſſet. ❡ Et. f. q;. d. v. q;. re.) Fraus quęſita eſt ad fallendū, ſi enim ſciretur, quę eſſet, nulla eam ex præſentibus fœminis audiret. poſita igitur veſte, ac deæ ꝑſona. facta eſt beroe, quā ille nouerāt, q̄ nobili eſſet ex genere, quāti eſſet meriti, cuius vxor, quantorum filiorum mater, quantæ ſapientię per ætatem, digna omni modo, quę audiri deberet, ſi qd forte ſuadere voluiſſet. ❡ Ac ſic Dardanidū. m. ſe. m. i.) Iam ſupra dictum eſt, quare mediam. hic vero mediam dixit, quaſi participem cauſæ, hoc eſt vnam ex illis, quarū fuit tractatus in mediū.

ASCENSIVS.

❡ Hac celebrata tenus ſancto certamina patri, Hic primum fortuna fidem mu. &c.) Poſt ludorum celebrationem, quam cum voluptate peregerant, ſine damno graui, aut lęſione alicuius, recitat Poeta: aduerſam fortunā q̄ ſubſequuta eſt. ſ. qa fere extremū gaudij luctus occupat, vnde ſubſequeꝰ claſſis incendium figuratū, per ſagittę incenſionē: & poſt lachrymabilē diſceſſum, īfelix nauigatio, atq; placato mari Palinuri ſubmerſio: vt ſuis locis videbimus. Nunc aūt docet Irim demiſſam à Iunone ad deturbádos ludos, & claſſem incendā. de qua re quū nihil afferaꝰ ex Do Ordo.
nato,. ❡ Ordo eſt. Certamina ſunt celebrata hactenus. i. hucuſq;: patri ſancto. i. in deoꝝ numerū aſſumpto. ſ. Anchiſæ: fortuna mutata. ſ. à felicitate, & gaudio, in triſte diſfortuniū: nauauit. i. īmutauit: fidem. i. fidelitatē: quā Troianis toties afflictis ſeruare debuit primū hic. i. in celebratione huius Ludi: aut nouauit. i. īnouauit, & reperauit fidē. ſ. quā Troiani de ea habuerant credulitatē: verētes. ſ. eā, nunq̄ fore ſatis amicā Troianis: vnde dictū, hac Troiana tenus fuerit fortuna ſequuta: Ná dū. ſ. ipſi Troiani: referūt tumulo. i. ad tumulum, ſolēnia. i. anniuerſaria ſacra: Iuno Saturnia. ſ. inimica, & ꝑſequutrix: miſit Irim de cœlo ad claſſem Iliacam. i. Troianam & aſpirat. i. adflat: eunti. i. deſcendēti: vētos. ſ. vt celerius deſcendat: monēs multa. i. multum, aut multas res, quas poſtea facto declarabit: necdū. i. nō adhuc: ſaturata dolorē antiquū i. habens nondū exhauſtum antiquum dolorem, quē de iniuria Troianorum ſibi illata accęperat. Illa. ſ. Iris: virgo. i. viridis ætatis adhuc vigēs: celerans. i. properans: per arcum mille coloribus i. mille colorum: vel habentem mille colores (Dicimus enim, hominem largo ore, & largi oris: ſic, arcum mille coloribus, & mille coloꝝ. Seruius tamen vbiq; tales ablatiuos pro genitiuis cenſet poſitos) decurrit. i. deorſū currit: tramite cito. i. celeriter trāſcurſo: nulli. i. nō vlli, nō viſa vlli. i. ab vllo: & cōſpicit. ſ. poſtq̄ deſcenderat: ingentem cōcurſum. ſ. hoīum: & luſtrat. i. circunſpicit littora: & videt portus deſertos. ſ. à Troianis: & claſſem. ſ. Æneæ relictam. At. i. ſed: Troades. i. mulieres Troianę: ſecretę. i. ſeparatæ à viris: procul. i. longe à viris. ſ. in acta. i. littore ſola. i. in deſerto: flebant Anchiſen. ſ. optimum patrem, & leuamen: omnis caſus amiſſum. ſ. per mortem, cuius memores erant: quia eius anniuerſarium celebrabant: & ipſę cunctę. i. ſimul oēs flentes aſpectabant pontum. i. mare ꝓfundum: flentes, dicit, heu. i. miſerabiliter: vel flendo, dicentes, heu tot vada, & tātum maris, ſupereſſe i. reſtare: transfretandum feſſis. i. fatigatis longa nauigatione vna i. vniformis: vox. i. precatio: eſt, ſup. omnibus: quia oēs orant. i. īplorant vrbem, in qua. ſ. maneāt: tędet, ſup. eas perferre laborem pelagi. i. nauigationis per pelagus: ergo Iris haud ignara. i. gnara & perita nocendi: conncit ſeſe inter medias. i. in medium illarū: & reponit. i. deponit: q;. i. ſimul: faciem. i. effigiem, & veſtem deę i. quali vtitur, quum in forma deę apparere vult: & ſupple fit. i. apparet, & effingitur: Beroe, coniux lōgęua. i. annoſa: Dorycli, illius viri. Iſmarii, ideſt Thracis: cui fuiſſent. ſ. ſi aut bellū, aut lōga nauigatio non aſſumpſiſſet: quondam. i. aliquando: &. i. ſimul: genus, ideſt ꝓgenies & generatio: & nomē. ſ. familię: & nati. i. liberi, ab eo denominati: & ita, quia nota erat, propter claritatem viri & filiorū quos habuerat, potuit facilius perſuadere: ac ipſa infert ſic, ideſt transformata in faciem Beroes matribus, ideſt inter matres Dardanidum, pro Dardanidarum, ſe mediā. At ſic. i. cum hac oratione ſequenti.

PIERIVS.

❡ Hic primum.) In Romano codice, & aliquot aliis, Hinc, ſed

Hic magis placet. ⸿ Necdum antiquum exſatura dolorem.) Antiqui codices, antiquum ſaturata, legunt. ſed melius vt alibi, Odiis haud exſaturata quieui. ⸿ Secretæ Troades.) In antiquis aliquot codicibus, Trœades, habetur per œ diphthongon, quæ in τρωΐα, primitiuo, reperitur. Arbitrati enim ſunt eundem, in deriuatiuo etiã eſſe debere. nam ωι, in œ, apud Latinos tranſire ſolet. Hinc in antiquis Terentii codicibus, Adelphœ, non Adelphi, Comœdiæ nomẽ ſcriptum iuenies. Græce enim, vt palam eſt, ἀδελφοί. Sed in hoc nomine, Troades: nulla apud Græcos diphthõgus, quum maſculinum ſit, τρῶσ ὁμόφωνον τῷ κτίσῃ. fœmininũ τρωΐσ, καὶ τρωιὰσ, καὶ τρωάσ. Neq; tamẽ inficias ierim nomen hoc cũ ω, diphthongo impropria, nonnunquam inueniri. quod ſi vulgata lectio ſit immutanda, Troiades, potius q̃ Trœades ſcribendũ eſſet: vt in aliquot antiquis codicibus ſcriptum eſt. Sed Troades, frequẽtiori doctorum vſu, lectio omnino acceptior eſt. ⸿ Fit Beroe Iſmarli coniux longęua Dorycli.) Quamuis in Longobardico codice, in Mediceo, & pleriſq; aliis, ꝓ Iſmarii, duabus minus literis, Marii, legať: nemo tamẽ ex eruditis eſt, cui nõ potius Iſmarii, faciat ſatis. Nam quid ad ea tempora Marii nomẽ: niſi Marii factũ ſit, ex Enarii, vel Inarii: ꝙ aliquot in codicibus ſcriptum accepi, quãuis huiuſmodi lectionẽ nuſq̃ ego viderim oculata fide. Eſt & illud, Veroe, in exẽplari antiquo: qđ quidẽ pteriſſem, niſi toties repetitũ eſſet: nã inferius, Non Veroe: & illud, Veroen, digreſſa reliqui. Sed alibi diximus, vnde frequentiſſima hæc mutatio ex b, mutata in u digãmon, emanarit: curq; tot inſcriptionibus, Veliſarius, ꝓ Beliſſarius, ſcriptũ ſit. Itaq; legi nuper in æde D. Martini, quę in Exqlino eſt, Mirauili benignitate & incõparauili. quare nũc miſſa ſint. ⸿ Ac ſic Dardanidũ.) In antiqs aliquot codicibus, Dardanium, legitur: vt apud Grẹcos, δαρδάνιον: quãquam & δαρδάνιοι, & δαρδανίδαι, gens ipſa dicatur apud eoſdẽ quare Dardanidum recte.

SERVIVS.

⸿ O miſerę.) Magna vtitur arte perſuadendi, vt nõ ex abrupto, quod pſuadere vult dicat: ſed circunſtantiis illuc deſcendat. ⸿ Exitio.) Non regno. ⸿ Septima poſt Troiæ excidiũ iam vertitur æſtas.) Atqui & Dido dixit, Nam te iam ſeptima portat Omnibus errãtem terris & fluctibus æſtas. De qua re quidã hoc dicunt: ꝙ Æneas apud Carthaginẽ paucis diebus fuerit. Nã ait, Quum ſubito aſſurgens fluctu nimboſus Orion, qui oritur (vt Salluſtius dicit) iuxta ſolis æſtiui pulſum. Itẽ ait, Dũ pelago deſęuit hyems & aquoſus Orion: vt hyemẽ pro tẽpeſtate poſuerit. Secundum quod Carthagini paucis fuit diebus. Sed illud occurrit, Nunc hyemẽ inter ſe luxu q̃ longa fouere. Et hoc quidam ſic purgant, vt dicant potuiſſe fieri vt intra anni metas, & ad Africam venerit, & inde nauigauerit. Sed iſtis occurrit qđ in primo ait, Septima æſtas. Vnde apparet hanc octauam fuiſſe: quod & ab Anchiſę morte indicat annus impletus. Ergo conſtat quæſtionem hanc vnã eſſe de inſolubilibus: quas nõ dubium eſt emẽdaturum fuiſſe Virgilium. ⸿ Quum terras oẽs.) Quia peragrauerat multa. ⸿ Syderaq; emenſæ ferimur.) Aut tempeſtates aut ꝓuincias, q̃ ſyderibus ſubiacẽt: vt Æthiopum verſemus oues ſub ſydere Cancri. ⸿ Per mare magnum.) Procelloſum. Lucre. Suaue mari magno. ⸿ Italiã ſeqmur fugientẽ.) Vt, Iam tandẽ Italię fugientis prendimus oras. Et re vera nullus ſequitur, niſi quod fugit. ⸿ Voluimur.) Nõ dixit nauigamus. ⸿ Hic Erycis fines.) Argumentum à facili. ⸿ Nequidquam.) Qui non proderant, quum eſſent fatorum comites. ⸿ Infauſtas mali ominis. ⸿ Nam mihi Caſſandræ. Non cui credere non debebant: ſed cui cum ſua pernicie non crediderant. ⸿ Iam tempus agi res.) Ideſt Troiam fieri. ⸿ Mora prodigiis.) Ecce prodigium de bono: & argumẽtatur ad incendium nauium aras ardere Neptuni: quas ideo quatuor dicit, quia ſinguli duces ſingulas poſuerant. Nam contrariũ eſt, Numero deus impare gaudet. Alii tamen dicũt à Cloantho eſſe poſitas: quas ꝓmiſerat ſupra. ⸿ Deus ipſe.) Maris, cuius ſunt naues. ⸿ Infenſum ignẽ.) Ipſa infenſa. ⸿ Tot.) Aut multorũ: aut ſupradictorum: vt, Quinquaginta illi thalami. ⸿ Nõ Beroe vobis.) Non eſt diſſuaſio, vt quidam putant: ſed magis hortatur perſuadendo numinis authoritate. ⸿ Rhœteia.) A Rhœto ꝓmontorio. ⸿ Diuini ſigna decoris.) Omnia colligit quibus numina cognoſcũtur: vt, Nanque haud tibi vultus Mortalis: nec vox hominem ſonat: o dea certe. ⸿ Spiritus.) Odor. vt, Diuinũ vertice odorẽ Spirauere. ⸿ Vel greſſus eunitis.) Vt, Et vera inceſſu patuit dea. ⸿ Primo ancipites.) Anteq̃ numen agnoſcerẽt. ⸿ Oculiſq; malignis.) Ipſę malignę. ⸿ Miſerum inter amorẽ Præſentis terrę.) Aut magnum: vt Terentius, Eam miſere amat. aut miſerum, quo fiebant miſeriores: quum eis regna negarenť. ⸿ Abiete pictas.) In abiete pictas. Sane Abiete, hoc eſt quę erant de abiete.

⸿ O miſeræ, quas nõ manꝰ (inqt) Achaica bello IRIS
Traxerit ad letum patriæ ſub mœnibus, o gens
Infelix, cui te exitio fortuna reſeruat?
Septima poſt Troiæ excidium iam vertitur æſtas,
Quum freta, quũ terras omneis, tot inhoſpita ſaxa,
Syderaq; emenſæ ferimur, dum per mare magnum
Italiam ſequimur fugientem, & voluimur vndis.
Hic Erycis fines fraterni, atq; hoſpes Aceſtes.
Quis prohibere muros iacere? & dare ciuibus vrbem?
O patria, & rapti nequidquam ex hoſte penates,
Nullá ne iam Troiæ dicentur mœnia? nuſquam
Hectoreos amneis, Xanthum & Simoenta videbo?
Quin agite, & mecum infauſtas exurite puppeis.
Nam mihi Caſſandræ per ſomnum vatis imago
Ardentes dare viſa faces: hic quærite Troiam,
Hic domus eſt (inquit) vobis, iam tempus agi res,
Nec tantis mora prodigiis, en quatuor aræ
Neptuno, deus ipſe faces, animumq; miniſtrat.
⸿ Hęc memorãs prima iſenſum vi corripit ignẽ, POE.
Sublataq; procul dextra connixa coruſcat,
Et iacit, arrectæ mentes, ſtupefactaq; corda
Iliadum, hic vna è multis, quæ maxima natu
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix.
⸿ Nõ Beroe vobis, nõ hæc Rhœteia matres PYRGO
Eſt Dorycli coniux, diuini ſigna decoris,
Ardenteiſq; notate oculos, qui ſpiritus illi,
Qui vultus, vociſq; ſonus, vel greſſus eunti.
Ipſa egomet dudum Beroen digreſſa reliqui
Ægram indignantem, tali ꝙ ſola careret
Munere, nec meritos Anchiſæ inferret honores.
⸿ Hæc effata, POETA
At matres primo ancipites, oculiſq; malignis
Ambiguæ, ſpectare rates, miſerum inter amorem
Præſentis terræ, fatiſq; vocantia regna,
Quum dea ſe paribus per cœlum ſuſtulit alis,
Ingentemq; fuga ſecuit ſub nubibus arcum.
Tum vero attonitæ monſtris, actæq; furore
Conclamant, rapiuntq; focis penetralibus ignem.
Pars ſpoliant aras, frondem, ac virgulta, faceſq;
Coniiciunt, furit immiſſis Vulcanus habenis,
Tranſtra per & remos, & pictas abiete puppeis.

DONATVS.

⸿ O miſeræ. q. n. m. inqt, achaica bello &c.) Vt euaderemus, inquit achaicas manus, vt interitus noſtros nõ videret, Troia cũ caderet, vt oſſibus noſtris occaſus patriæ non faceret ſepulturam. nõ illa felicitas fuit æſtimanda. hoc inter initia poſuit. antequam nos malorum congeries multiplicata docuiſſet, infelicitatem potius eſſe, ꝙ ſuperſtites ſumus, ꝙ poſt tãtorum interitum ciuium pœnis potiuſquam incommodis, reſeruamur. Intelligamus tandem, quod inter initia imprudentes omiſimus, & infelicitatis noſtræ miſerabiles caſus conſilio cautiore tractemus, deterior miſeras peioribus fortuna ſuppliciis ſemper eſſe obnoxias voluit. contra certandum eſt, vt illam ſi non reſiſtendi conſtantiæ remedio ſuperamus, gens noſtra mala fatorum ſorte progenita omnis eſt aduerſis deſtinata ſuppliciis. potuerunt aliquando merito ſimul interire cum patria, noſter finis adhucuſq; differtur, vt variis tormentorum vicibus afflictæ perducamur. nam quis erit malorum ipſorum finis, qui continuis annorum ſeptem ſpatiis concludi nõ potuit: maria omnia & vniuerſæ

& vniuerſæ terrarum partes cruciatus noſtros pœnasq; teſtantur, quum Italiam ſequimus ſemper, quæ fugit, aut nõ eſt. ¶ Hic Erycis fines fraterni.) Opportunum prorſus remanendi tempus eſt. locus volentibus congruit. negari non poteſt, quod fuerat fratris. Troiani ſunt harum terrarum incolæ, non denegabunt ciues neceſſariam ciuibus ſedem. cõueniunt omnia commodis noſtris omittenda non eſt tantæ expeditionis occaſio, ne quæſita poſterius reperiri non poſſit. ¶ O patria, & rapti ne. ex ho. pena.) O, inquit, patria, quam deſeruimus imprudentes, quid profuit penates deos è flammis eſſe ſubtractos? ecce nec ſibi potuerunt prodeſſe. nec nobis quid profuit nauibus vectos eſſe, quid effectos comites nobis? errant ipſi quoq;, nec ſuam ſaltem iniuriam pellunt, miſeriæ noſtræ nullius auxilium ſperant, vnum ſupereſt, vt ſecutæ conſilium, quod veſtris ſenſibus intimauero, prouideamus nobis quieſcendi remedium. dictura, quid eſſet neceſſario faciendum, præmiſit. & hæc, vt perſuaſionis obtineret effectum. ¶ Nulla ne, inquit, iam Troiæ di. mœ. nuſ. &c.) Tãtum, inquit, errandum eſt nobis. vt quum otium non ſuppetit, nequeamus reparare perdita. Hunc affectum videntur ea occaſione duxiſſe, q apud Helenum Troiani & Troiã viderant, & Troiæ portas agnouerant, Simoim quoq; & Xanthum, quæ conditoribus ſuis ſolatium dabant, ſi non magnitudine, ſaltem appellationibus nominum. hoc igitur iſta doloribus velut proprijs iungit. ꝙ non proueniente otio, ſpes nulla extaret etiam ipſis nouandi quæ Helenus potuit. nuſquam, ſemel poſitum, ſingulis debet adiungi. vt ſit nuſquam Hectoreos amnes, nuſquam Xanthum, nuſquam Simoim videbo. narrat iam conſilium ſuum, & huic addit authoritatem expoſita perſona. & ſe ſociam facti futuram ſpondet, ne excuſando partes ſuas, aliarum conſenſus auerteret. Agite iam quod dico, inquit, & mecum naues iſtas commodis noſtris inimicas incendite. mala quippe quæ patimur, puppium nobis incolumitas nutrit. ipſe infauſtę ſunt, ipſarum eſt fortuna deterior, abolendę ſunt, ne nos ad infeliciora inducant, quibus nulla requies, nullus datus eſt portus. Hoc faciendum Caſſandra mandauit, & monuit. quum quieſcerem dormiens, parendum eſt cõſilijs eius, quę mihi complenda commiſit, & implendi ſubſtantiam dedit. hoc eſt, quod ait, dicens. ¶ Nam mihi Caſſandræ per per ſom. vatis ima. Hic domus eſt, inquit, no. Iam. t. a. r.) Perſonæ conſilium ſumpſit, atq; vatis adhibuit nomẽ, à tempore, quo dormienti ſibi dictum eſſe, mentita eſt. quippe conſtaret falſitas ex eo, ſi alio tempore mortuam diceret viſam eſſe vel auditam, refert iam velut mandati ſummam, errat, inquit, veſtri tractatus intentio, non alia vobis, quàm hęc terra debetur, fruſtra adhuc peregrinandi ſuſcipitur labor. hic quærenda eſt Troia, vbi Troiani reperti ſunt ciues. quærite, hoc ſignificat, quia quod non quæritur, non poteſt inueniri. ideo hoc poſuit, quod potuit dici, quid ſi non inuenietur, contra ait hic poteſt quæſita conſurgere. hic enim vobis eſt domus. O commodum conſilium vatis, o ciuis veneranda conſulta. loquebatur quid effici conueniret, & qua via poſſet impleri. non dubia vt fieri ſolet ſed aperta ratione mõſtrabat. videbatur illa faces mihi flammantes afferre, vt oſtenderet miſerijs noſtris aliter proſpici ac prouideri non poſſe. ¶ Nec tantis mora prodigiis.) Concurrunt probamenta fidei, & veritatis ſupplementa non deſunt. incendia quippe nauium cogitantibus ſacer ignis occurrit. offert aras ipſe Neptunus implendis rebus porrigendo ſubſtãtiam. nam noſtros à ſuis regnis prohibet, atq; arcet acceſſus. fiat ergo cum deorũ voto, quod dicitur. fiat, quod vatis tantæ prædixit authoritas, & numina præſentia probauerunt. ¶ Hæc memorans &c.) Ne Troianorum fœminę de faciendo vel non faciendo tractarent, omnia diſputationis incerta Iris præueniens, ignem prima, dum loqtur, rapuit ſimul, & miſit, ſubitum enim ac repentinum eſſe debuerat, quod diſplicere forſitan potuit, & obiectu contradictionis excludi. ¶ Arrectę. m. ſt. q;. c. Ilia.) Stupuerat hoc facto vniuerſarum mens. ¶ Hic vna è multis.) Dicturus ex multis ſolam inſidias ſenſiſſe, dedit ei ex ætatis maturitate prudentiam. vt autem digna videretur, quę deberet audiri. nutrix, inquit, fuit infinitorum filiorum Priami, qui reges eſſe poſſent, ſi Troianorum fortuna conſtitiſſet. ¶ Non, inquit, beroe. v. n. hęc rh. m.) Diſputat, quid de illa ſentiret. matres, inquit, nõ eſt iſta beroe, nec rhœteia hoc eſt cretẽſis. poteſt intelligi & Rhoetei filia. ¶ Eſt Dorycli cõiux.) Si nõ erat Beroe, quomodo dicit, eſt Dorycli coniux? quum abſurdum ſit cõfirmare, quod negatum videatur. totum negatiuũ eſt. nam, quod dixit non eſt, nõ ſemel, ſed per omnia intelligendum eſt, & non habebit errorẽ, vt putetur illa eſſe, & nõ eſſe, vt ſit, nõ eſt Beroe vobis, nõ eſt hęc Rhoeteia matres, nõ eſt Dorycli coniux. expleta deniq; negãtis. coniectura incipit ſuſpitionis ſuæ partes aſſerere, vt adſtruat nõ eſſe ipſam, quæ putabatur, neq; hominem eſſe, ſed deam. ¶ Diuini ſi. de. Ardẽtes q;. n. o.) Animum percurrit, & corpus. vt nihil in ea videretur eſſe mortale. quod videtur, iquit, quod loquitur, quodq; ambulat diuinum eſt omne, nec ſonat hominem, nec hominem mõſtrat. aliud addit, quod nõ ex cõiectura, ſed ex veritate deſcenderet. ait. n. ¶ Ipſa egomet dudum Beroen &c.) Magna cõfirmatio. ipſa, inquit, & adiecit ego. duplicatio enim facit meliorem fidem, quum æque dictura eſt, non ex alijs ſe audiſſe, ſed potius vidiſſe cõtendit. Dehinc loquẽtis verba ſumpſiſſe auribus & ſciuiſſe quid dixerit. his ergo copioſe, quod dicebat, adſtruxit. dudum, inquit, ducens tempore rationem, hoc eſt ante paululũ ſignificans, vt ex proximitate nulla viderentur interueniſſe cauſa, quę memoriam falleret. item à perſona ipſa, egomet, perſona eſt. quod etiam Beroen nominauit, ſigna pſonę ipſius ab actu ſe quoq; monſtrauit. ægra, inquit, fuit. hoc eſt cruciabatur animo, animoq; cõmouebatur. dicit cauſam ægritudinis ipſius, & commotionis, tali ꝙ ſola careret munere, nec meritos Anchiſæ inferret honores. dolebat, ꝙ nõ obſequeretur manibus Anchiſæ in ſolennibus exhibendis.) Hæc effata.) locuta eſt hęc. ¶ At matres primo an.) Primo ait ancipites, primo ambiguę, primo oculis malignis rates ſpectabant, hoc eſt oculis ſuis malas animo cogitationes demonſtrantes: ſed cũ dicit, primo dubijs, & primo incertis & malignis, primo hoc ipſum videndum eſt, quos exitus habeat, quoue eius tendat incertum. ¶ Miſerũ inter. a. Prę. ter.) Tenebantur amore pręſentis terrę, in qua ſibi otium ſpondebãt, & malorum omnium finem. vbi cum ciues eſſent futurę, & habiturę requiem ſempiternam, è contrario tractabant ſpem fatis volentibus debitam. hoc fuit ſequentis cõſilij.) Quum dea ſe paribus &c.) Adhuc incerto ſententiæ conſtitutis, Iris ſe demiſit, & redijt ad cœlũ. ¶ Tum vero attonitę.) Attonitæ, hoc eſt ſollicitę effectę & etiam non dubię, ac furore correptę conclamant. vt iam non paucę ſed vniuerſę peccarent, clamabant alacres. ſ. quas primas furor inuaſerat. ¶ Rapiuntq;. ſ. pe. ignem. Pars ſpo. aras.) Non ſufficiebat furentibus, quod ſuggerebant arę. ex iterioribus quoq; partibus incendia rapiebãt, vt futuro ſceleri omne genus criminum iungeretur. ¶ Frondẽ, ac. v. ſ. q;. Con.) Atq; vt ſceleris proueniret effectus, fomenta virgultoꝝ & frondium cõgerebãt. quę incẽſa arderent facile, & facilius accenſa conſumerent. Quantum aũt malum ex frondibus atq; virgultis iflictum repente ſit & mature cumulatum, ſequẽtes verſus oſtendunt. ait enim. ¶ Furit im. v. ha.) Trãſlatione vſus eſt, dicendo, furit vulcanus imiſſis habenis. aurigę enim, vt quadrigę vehemẽtius currant, relaxant frenos & habenas remittunt. ignis autem tanquam habenarum laxamenta ſũpſiſſet, ita virgultis adiutus, & frõdibus, & remos occupauit, & tranſtra atq; ipſas puppes plena virtute poſſedit.

ASCENSIVS.

¶ O miſeræ, &c.) Recitat orationem quam monita & inſtructa à Iunone habuit ad Troianas mulieres, in forma Beroes Iris demiſſa: cohortans, videlicet naues incendi, vt Aeneę auferret ſpes in Italiam proficiſcendi: ꝙ vnum pretendit Iuno, ſciens qđ nihil Carthaginenſi imperio obeſſe poſſit, ſi Troiani regnum in Italia non conſtituerint: ob eam igitur rem, claſſem incenſam voluit. de qua nihil affertur à Donato. ¶ Ordo autem eſt. Ipſa, ſup. Iris: in formam Beroes: inquit, o miſeræ. i. miſerandæ mulieres, quas manus Achaica. i. Achiuorum exercitus: non traxerit bello i. per bellum: ad lethum. i. mortem, ſub mœnibus patriæ, quod alibi dicit, Troię ſub mœnibus altis. O gens iſelix, cui exitio. i. ex terminio, aut morti reſeruat te fortuna. q. d. ad triſtiſſimum, quũ tam inimica perduret: ſeptima æſtas vertitur. i. finitur iam poſt excidium Troiæ, quum nos emenſę. ſ. transfretando, hoc eſt quę traſfretauimus freta, ſup. omnia, quum terras omneis, quum tot ſaxa inhoſpita. i. nullum præbentia hoſpitium & ſydera. i. tempeſtates: ferimur. i. trahimur. ſ. adhuc, dum ſequimur per magnum mare: Italiam fugientem. i. nolentem inueniri: quia adhuc ſemel in Sicilia fuerant, & viciniores Italiæ, quàm nunc ſint, & quum voluimur adhuc vndis. i. per vndas & tempeſtates maris. (Priuſquam cætera pergam, diſcutiam, quam Ser. inſolubilem putat quęſtionem, quomodo videlicet adhuc ſeptima dicatur æſtas, quum in. j. dictum ſit à Didone, Nam te iam ſeptima portat Omnibus errantem terris, & fluctibus æſtas. quam quidem quęſtionem, ſi propius inſpexerimus, poeta ipſe diſſoluit. nam principiũ ſeptimę ęſtatis fuiſſet, quum ad Didonem appelleretur: indicat verbum, portat. nam venientia tempora, portant. vnde Hora. in De arte, Multa ferunt anni veniẽtes commoda ſecum, Multa recedentes adimunt. hic autem ſignificatur finis eiuſdem ſeptimæ æſtatis

æſtatis, quã dicitur, vertitur: quaſi progredi neſciẽs. vnde & vertex montis, & capitis. Nec obſtat, ꝙ anniuerſarium agat Anchiſę: nec illud nunc hyemem inter ſe, quia hoc poſterius dixit, Fama tam ficti, prauiq; tenax, q̃; nuncia veri. non autem manſiſſe eam hyemem, atteſtata eſt Dido, dicens, Quinetiam hyberno moliris ſydere claſſem. De priore ergo dicemus. Ad finem ſextæ æſtatis appulſum Æneam cum Anchiſe ad Siciliam, ibiq; paulopoſt defunctum Anchiſen, quocirca totam illam hyemem ab Aceſte amico, ſuſcipiuntur hoſpitio, dum patri exequias faciunt, naueisq; reparant, & ſeſe reficiunt Troiani: niſi enim immorati dicanť in Sicilia, quum parum apud Antandron, Thraciam, Cretã, Strophades, Epirum, Carthaginemq; fuerint: non poſſent tot æſtates eſſe peractæ. Incœpiſſe autem nauigationem nouam cũ æſtate, indicat ille locus in principio. iij. Vix prima incœperat æſtas, Et pater Anchiſes dare fatis vela iubebat. Quum ergo oraculo Heleni edocti, & admoniti: quia ante & Trinacria lẽtandus remus in vnda, quàm, ſcilicet in Italiam proficiſcerentur, quo dicto, ſignificat lente illinc profecturos. & quum moris ſit, niſi vrgeat neceſſitas, claſſem non moliri ſub hyberno ſydere: & iã hoſpitio eſſent ſuſcępti ab amatiſſimo viro Troiano, videlicet Aceſte: veroſimile eſt, eos, eam hyemem manſiſſe in Sicilia: vnde cũ primo vere in. j. huius, Vix è conſpectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læti, & ſpumas ſalis ære ruebant, &c. quum. ſ. noua ſuborta tempeſtate, in Carthaginem depulſi ſunt, vbi eã manſerunt æſtatem fere totam: atq; ita ad finem ſeptimę æſtatis abeũtes in Siciliam, peracto anno, Anchiſę anniuerſarium celebrant. Nihil ergo in hac inſolubili quęſtione inſolutum reliquit poeta.) Fines. i. limites: Erycis. ſ. montis fraterni. i. à fratre ductoris noſtri Ænee, Eryce videlicet denominati, ſup. ſũt hic, & Aceſtes, vir Troianus & amicus, eſt hic hoſpes. i. qui nos libenter ſuſcipit hoſpitio. Quis prohibet iacere muros, ideſt fundamẽta murorum? & dare vrbem ciuibus: quia ciues pręſto ſunt, deeſt ſola vrbs? q. d. nemo prohibet, o patria. ſ. Troia, cuius gens tota per longam nauigationem extinguetur: & o penates, rapti. i. erepti: nequidq̃. i. fruſtra: ex hoſte. ſ. Græco. ne. i. an: an nulla mœnia dicentur iam. i. vnquam, poſt hac Troiana? q. d. videtur ꝙ non: & nuſquã, hoc eſt an nõ videbo vſquam: amnes Hectoreos. i. Troianos: ad quos Hector Troianus, tam viriliter pugnauit. ſ. Xanthum & Simoenta, qui Troiam ꝑfluebant: & quoꝝ ſimulachra Helenus in Epiro fecerat. Quin. i. quinimo: agite cohortandi aduerbiũ. i. audentes ſitis, & exurite mecum. i. vt ego factura ſum, puppeis īfauſtas. i. nobis infortuniũ afferenteis. Nã imago vatis Caſſandræ, viſa eſt mihi per ſomnũ, dare mihi faces ardentes. i. incenſas: quærite hic Troiã. ſ. quam in Italia quęſituræ eſtis: & (īquit) domus. i. perpetua mãſio, eſt vobis hic: tempus eſt agi. i. agendi, res. ſ. dictas, & ad inſtitutũ noſtrum facientes. i. iam exurẽdę ſunt claſſes quũ cõmodiſſime exuri poſſint. Nec mora, ſup. ſit, aut eſſe debet: tantis prodigijs. i. portentis, rem ꝓperare monentibus: en. i. videte quatuor aræ, ſup. extructæ & paratę ſunt: Neptuno, ipſe deus ſ. nauigantiũ: miniſtrat faces. ſ. ad incendendũ naueis, quia in aris eius, derelictus erat ignis à ſacrificantibus: & miniſtrat animũ. ſ. rei perpetrãdę, quũ author eius eſſe videať, & adiutor. Ipſa Iris in forma Beroes, memorãs. i. recitãs hæc: corripit prima ignẽ inſenſum. i. valde offenſurum naues: & coruſcat. i. reſplẽdet: ꝓcul cõnixa. i. cõnitens inijcere ignẽ: dextra. ſ. manu: ſublata. i. ſurſum lata: & iacit. i. inijcit ignem: mẽtes Iliadũ. i. Troianarum mulierũ arrectę ſunt. ſ. admiratione: & corda, ſup. earũ, ſtupefacta, ſupple ſunt: hic. i. tunc: Pyrgo, illa vetula, exiſtens vna in multis. i. inter multas: nutrix regia tot natoꝝ Priami: quę, ſup. erat, maxima natu. i. antiquiſſima, ſup. inquit, o matres, hęc non eſt vobis Beroe Rhœteia. i. Troiana, ex Rhœteo, ꝓmontorio Troiæ: coniux Dorycli notate. i. conſyderate, ſigna diuini decoris. ſ. oculos ardenteis. i. ardenter reſplendẽteis, & notate: qui. i qualis (& melius legiť, qui: q̃; qs: ad euitãdũ ſibilum: ſicut & illic, Qui vultus, &c.) ſpiritus. i. odor ſit illi, qui vultus ſit illi: ve, pro vel: qui ſonus vocis, vel qui greſſus ſit illi eunti. i. incedẽti? q. d. hæc oĩa ſunt ſigna diuini decoris, vt Seruius bene declarat: egomet digreſſa. i. digrediens ab ea: reliqui dudũ. i. pauloante: ipſam Beroen. ſ. quã hęc repræſentat: ægrã & indignãtẽ, ꝙ ipſa ſola careret tali munere. i. officio

ficio anniuerſario: nec īferret Anchiſę honores meritos. ſ. dum viueret. Hæc effata. i. eloquuta, ſup. eſt Pyrgo. At. i. ſed: matres ancipites. i. dubiæ: primo. i. in principio. ſ. qd facerẽt: ſpectare, ſup. cœperũt: aut ſpectare ꝓ ſpectabant: rates. i. naues, quas īcẽdere iuſſerat Iris: oculis malignis. i. maleuolis: exiſtẽtes ambigue iter miſerũ. i. miſere afficientẽ, amorẽ pſentis terræ: & regna vocãtia. ſ. à lõge: fatis. i. deoꝝ voluntate (Eandẽ rẽ diuus Ambroſius in Omilijs docet, inter amorẽ pſentis patrię, & cœleſtis euenire multis, dicens ſic, Raro quãuis excelſa virtus futuris cõmutet pręſentia. Difficile qppe videtur hoĩbus, vt ſpem periclis emãt: dãnoq; pręſentiũ futurę locũ mercenť ætatis. Hęc ille. Licet ergo Troianę mulieres ſcirent regna promiſſa fatis, eſſe præſtantiora præſentibus: tamen ꝓpterea, ꝙ bonũ præſens, dulcius eſt q̃; futurum, magis amabant pręſentia, vt multi mortales, terrena, quia præſentia cœleſtibus, quia futuris pręferunt: tunc, ſupple ambiguæ erant: quum dea. ſ. Iris: ſuſtulit. i. ſurſum tulit, ſe per cœlum: alis paribus. i. cõformibus: & ſecuit ſuga. i. per fugam, vel dum fugerent igẽtem arcum, qui. ſ. Iridis, ſignificator eſt. Tum vero. i. ſed tunc maxime, attonitę, ſup. ſunt, matronæ illę: monſtris. i. rebus inſolitis: & raro viſis: & actę. i. impulſę: furore. ſ. immiſſo: ipſę cõclamant. i. ſimul clamant, more muliebri, & rapiunt ignem focis i. ex aris incenſis: pars. i. ipſæ partim, aut pro parte. ſpoliant aras ſ. combuſtibilibus ſuperpoſitis: & conijciunt. ſ. in naues, frõdẽ. ſ. arborum: ac virgulta. ſ. arida & faces. i. tedas: & Vulcanus. i. ignis furit. i. debacchatur, & ampliter diffunditur, per trãſtra. i. loca in nauibus, per quæ tranſitur, & in quibus ſedent remiges: & per remos. ſ. in trãſtris repoſitos, & per puppeis abiete. i. abiegnas, aut ex abiete factas: pictas. i. pulchras: aut, reuera, pictas, ideſt inſignibus ornatas: & hoc habenis immiſſis, Vulcano, ideſt igni, vt libere vagetur per omne combuſtibile: quia ignis creſceret in infinitum, donec eſſet combuſtibile.

PIERIVS.

¶ Syderaq; emenſę ferimur.) In Roma. codice pro, ferimur, tulimus, habetur. Sed ferimur, lõge figuratior eloquutio, magisq; mouet præſentium malorum obiectione. In tulimus aũt aliqua finis eſſet. ¶ Quis ꝓhibet muros iacere?) In mediceo, & plerisq; alijs codicibus, Quid, legitur: quod magis amplum eſt, vt nõ perſonam tantum prohibentem, ſed & cauſam complectatur. ¶ Nuſquam Hectoreos amnes.) In Romano codice, nunquam, legitur. Superius enim temporis lõginquitatem dolere cœpit, quod ſeptima poſt Troię excidiũ iam ęſtas verteretur, quum per tot labores Italiam fugientem ſequebantur. Placet tamen & nuſquã: quod & pariter queſta eſt per terras omneis: & tot īhoſpita ſaxa ferri. In Romano pręterea codice, manes, pro, amnes, ſcriptum, per literarum tranſpoſitionem. ¶ Nũc tempus agi res.) In Romano codice in Mediceo, atq; in nonnullis alijs vetuſtis legere eſt, Iam tempus agit res: vt apud Papinium habetur eadem eloquutio. Quinetiam apud Claudianum, Rem peragit tempus. In peruetuſto quodam codice, pro Iam, Nũc, repoſitum eſt. ¶ Deus ipſe faces, animumq; miniſtrat.) In Romano codice, animum, legimus, pro vento quippe quo in incendio opus eſt. Sed omnino, animum, magis placet. Audacia enim opus erat, in re tam atroci adgrediẽda. ¶ Prima īſenſum vi corripit ignem.) In Mediceo codice, infeſtum, legitur. Sed lectionem alteram agnoſcit Seruius. ¶ Qui ſpiritus illi, Qui vultus.) In codicibus aliquot antiquis legere eſt, Quis ſpiritus illi, Quis vultus. Sed, Qui, ex recentiorum grammaticorum dictatis, magis proprium. ¶ Vocisq; ſonus, vel greſſus eunti.) Antiqua aliquot exemplaria legunt, vocis ve ſonus & greſſus. ſigna enim hęc omnia ſimul fidem faciebant, quæ ſingula dubitationem mouere potuiſſent. ¶ Tali quod ſola careret Munere.) In antiquis aliquot codici. quæ ſola, legitur: quod nõ diſplicet. In quibuſdam alijs, quo. ſed nitidum magis eſt ſi legas, quod careret. ¶ Hæc effata.) Sunt codic. antiqui, vbi, Hæc eſt fata, legas. Sed omnino magis placet, effata: apud hunc poetam frequẽtiſſimum vocabulum. ¶ Miſerum iter amorem Pręſentis terrę.) In codicibus aliquot admodum vetuſtis, Præſentis terras, legimus: accuſatiuo caſu: vt omnia pendeãt ab infinitiuo ſpectare. Sed longe magis placet, Inter amorem Præſentis terrę. ¶ Quum dea ſe paribus per cœlum ſuſtulit alis.) In codice Mediceo Tum dea.

Nuncius Anchiſæ ad tumulum, cuneosq; theatri
Incenſas perfert naues Eumelus, & ipſi
Reſpiciunt atram in nymbo volitare fauillam.
Primus & Aſcanius, curſus vt lætus equeſtres

SERVIVS.

¶ Eumelus.) Latinus accentus eſt: tranſlato nomine in latinũ. ¶ Caſtra.) Vt, Nos caſtra mouemus, ideſt claſſem. ¶ Magiſtri) Cuſtodes. Terẽtius, Me filijs

filijs relinquunt quaſi magiſtrũ. ¶ Quis furor iſte nouus?) Quaſi ad furentes loquitur. Vnde ne tunc quidem agnitus, quũ dixiſſet, En ego veſter Aſcanius. Nouus autẽ eſt aut magnus,

Ducebat, ſic acer equo turbata petiuit
Caſtra, nec exanimes poſſunt retinere magiſtri.
¶Quis furor iſte nou⁹? quo nũc, quo tẽditis, iq̃t, ASC.
Heu miſeræ ciues? non hoſtem, inimicaq; caſtra
Argiuum, veſtras ſpes vritis. en ego veſter
Aſcanius. ¶Galeã ante pedes proiecit inanem, POE.
Qua ludo indutus belli ſimulachra ciebat.
Accelerat ſimul Æneas ſimul agmina Teucrum.
Aſt illæ diuerſa metu per littora paſſim
Diffugiunt, ſyluaſq;, & ſicubi concaua furtim
Saxa petunt, piget incœpti luciſq;, ſuoſq;
Mutatę agnoſcunt, excuſſaq; pectore Iuno eſt.
Sed non idcirco flammæ, atq; incendia vires
Indomitas poſuere. vdo ſub robore viuit
Stupa vomens tardum fumum, lentuſq; carinas
Eſt vapor, & toto deſcendit corpore peſtis,
Nec vires heroum, infuſaq; flumina proſunt.
Tum pius Æneas humeris abſcindere veſtem,
Auxilioq; vocare deos, & tendere palmas.
¶Iupiter omnipotens, ſi nondũ exoſus ad vnũ ÆNE.
Troianos, ſiquid pietas antiqua labores
Reſpicit humanos, da flammam euadere claſſi
Nunc pater, & tenues Teucrum res eripe leto.
Vel tu, quod ſupereſt, infeſto fulmine morti,
Si mereor, dimitte, tuaq; hic obrue dextra.
¶Vix hæc ediderat, quum effuſis imbribus atra POE.
Tempeſtas ſine more furit, tonitruq; tremiſcunt
Ardua terrarum, & campi: ruit æthere toto
Turbidus imber aqua, denſiſq; nigerrimus auſtris,
Implenturq; ſuper puppes, ſemuſta madeſcunt
Robora, reſtinctus donec vapor omnis, & omnes
Quatuor amiſſis ſeruatæ à peſte carinæ.

magnus, aut inopinat⁹. ¶Quo tenditis?) Ideſt quid habetis intentionis? ¶Veſtras ſpes vritis.) Nauibus eni ad regna tendebant. ¶Inanem.) Concauã, ſine capite. ¶Ludo.) Per ludũ. ¶Excuſſaq; pectore Iuno ẽ.) Furoris cauſa, non furor, Iccirco qa furor deſierat. ¶Vdo ſub robore.) Vicino aqs. ¶Stipa.) Secundum antiquam orthographiam. Nam ſtipa dicta eſt à ſtipando: abuſiue etiam linũ dicimus. ¶Tardum.) Denſum, craſſum. Nã ignem ſolet fumus præire. Vnde tardũ ad denſitatẽ retulit. ¶Corpore.) Nauiũ: vt, Et diſijce corpora ponto. ¶Deſcẽdit peſtis.) Incendiũ: more ſuo. Et declamauit per cõtrarium. Nã ignis ſuperiora ſemper petit. ¶Flumina proſunt.) Vis aquę. ¶Tum pius Æneas humeris abſcindere veſtem.) Notant quidam ꝙ damnũ quatuor nauiũ impatienter doleat, ſed magis illud cõſyderandum eſt, quod ait ſupra Aſcanius, Veſtras ſpes vritis: vt damnũ non doleat, ſed ſpem nauigatiõis ereptã. ¶Iupiter omnipotens.) Figuratis egit coloribus: nec enim re vera vult perire: ſed agit oblique vt reſtinguatur incẽdium. Bene autem Si, vbiq; interponit. Hic enim eſt optimus ductus: qui agentis voluntatẽ latenter oſtendit. ¶Exoſus.) Antiqui dicebãt odi & oſus ſum: hinc eſt exoſus, quo vtimur: licet iam oſus ſum, non dicamus. ¶Ad vnum.) Nullo excepto. ¶Si quid pietas antiqua labores Reſpicit humanos.) Aut ſi tibi chara pietas præſtat aliquid humanis laboribus: aut ſi quid meremur ꝓpter pietatis cultũ (vt, Parce pio generi) hoc ipſum remunerare. Aut certe (quod eſt melius) ſi vel reſpicit res humanas pietas, quæ de terris olim receſſit. ¶Res eripe letho.) Acyrologia eſt. ¶Quod ſupereſt.) Quod congrue ſequtur. ¶Sine more.) Sine exẽplo. ¶Tonitruq; tremiſcũt.) ablatiuus hic incertus eſt vtrũ à neutro indeclinabili veniat hoc tonitru, vt hoc cornu. nã inde eſt, Fractæq; tonitrua nubes. vt cornua. An à maſculino ſm quartam declinationem. Hinc Statius, Tonitrus agris, & mea fulmina torques. ¶Ardua terraꝝ.) Periphraſis montiũ. ¶Æthere toto.) Pro aere poſuit. ¶Madeſcũt robora.) Aut humectãtur: aut reſoluunt̃ in cinerẽ: quod nãle eſt poſt incendium.

DONATVS.

¶Nuncius Anchiſæ ad tumulum.) Solet nuncijs plerunq; non credi. ſed quod Eumelus de incendio nauium dixerat, tam credibile fuit, vt quod Troiani auribus ſumpſerant, oculis euidentiſſime probaretur, quum fumus nubes faceret, & per aera fauilla ferret. ¶Primus & Aſcanius curſus.) Et ſi adhuc puer Aſcanius fuit. ſenſerat tamẽ, quantum mali eſſet effectum. quo permotus ipſe, dũ res lætas ageret, & equeſtre certamen agitaret, aduolauit ita, vt equo vehebatur, nec eũ magiſtri agminis retinere potuerunt. fuit enim ſceleris ĩmanitate exanimis redditus. ¶Quis furor iſte nouus? &c.) Inuectio inducta ſine principijs. ſic. n. procedere debuit ab eo, cuius cõmodum fuerat inter cœptum factum, inquit, quod eſtis aggreſſę, ꝙ funeſtis manibus ſpem veſtram tradidiſtis incendio. inſaniam veſtram ciues amẽtiamq; teſtatur. nullus eſt enim niſi ſatis vehementerq; deſipiens, qui rebus ſuis interitum ferat. auſus huiuſmodi, aut dementis eſſe conſtat, aut hoſtis. deniq; ſic magiſtro furore peccatis, vt confidam vos naues noſtras caſtra arbitratas eſſe graiorum. noſtrum eſt miſeræ, quicquid ardet & vritur. noſtrum eſt, quicquid per veſtras manus inimicum conſumit incendium. ¶En ego ve. Aſ.) Vel me, inquit, Aſcanium veſtrum reiecto furore cognoſcite, non ſum alienus à cauſa, qui loquor. ¶Galeam ante pedes pr. in.) Sic debuit agere, qui à furioſis cupiebat agnoſci: nec aliter potuit exp̃mi ſtatus deſipiẽtium. ſi enim vlla ſanitas fuiſſet, illũ & in galea cognoſcere debuerũt. & proiecit, bene additum eſt, vt pueri turbatio loquẽtis melius poſſit aduerti. exuit galeam, & quod in ſpectaculis ornatus cauſa gerebat, abiecit. ¶Accelerat ſimul Æneas, ſimul agmia teucrũ.) Qui equo vehebatur præceſſerat pernicitate animalis adiutus, mox tamen Æneas & cæteri cõſecuti ſunt. omnes enim vna & communis calamitas mouerat. ¶Aſt illę. di. m. p. li. pa. Diffugiunt.) Quę obiurgationẽ ſolius Aſcanij ferre nequiuerant, multo magis ſperabant ſe ipſius Æneæ multitudiniſq; præſentiam ſuſtinere non poſſe: proinde fugientes petebant diuerſa, in quibus latere potuiſſent. ſ. aut abdita littorum, aut caua ſaxorum, aut ſyluarum deuia, aut ſumma montium, aut lõginqua campoꝝ. ¶Piget incepti luciſq;.) Erubeſcebant, inquit, reprehẽdentes ipſę conſilia ſua, & factũ deteſtabile iudicij ſui definitione damnantes intantũ, vt ipſę in ſe viderẽtur protuliſſe ſententiam: quod poſt tam nefarium ſcelus indigne carperent lucem. ¶Suoſq; mutatæ Agnoſcunt.) Iam cœperãt ſcelus noſſe, quod fecerãt. & iam ſuos agnoſcere. ¶Excuſſaq; p. Iu. eſt.) Succeſſerat enim ſanitas, vnde Iuno diſceſſerat, non potuit fortius exprimi ſcelus, quod Troianorũ matres admiſerant, niſi vt diceret poeta, in earum ſenſibus Iunonem fuiſſe pręſentẽ. ſic enim ad eius arbitrium factum eſt, quod fuit Troianis aduerſum, quaſi ipſa Iuno in interitum nauiũ procurando fuiſſet operata. ¶Sed non iccirco flamma atq;. i. v. In. p.) Fugiebãt quidem illæ. ſed quid ardẽti profuit claſſi, cuius aduerſa creſcebãt? ¶Vdo ſub robore viuit, &c.) Tenebat ignis vires ſuas. ſed ignis humidis impediebatur aliquantũ, ſic tamẽ vt ederet occupata, & correpta conſumeret. ¶Nec vires heroum. i. q. fl. p.) Nec vincebatur illud malũ labore atq; fortiſſima opera Troianorũ, quum portarent aquã, & nauibus largiſſimã infunderent. flumina, cum illic non eſſent flumina, & præſto eſſet mare, flumina debemus accipere aquã marinã in modum fluminum fuſam. copioſa enim eſſe debuerat, vt magnum incẽdium valeret extinguere. ¶Tum pius Æneas.) Quum videret Æneas auxilio ſuorũ, hoc eſt humanis nixibus contra tantam perniciẽ nauium opem competentẽ ferri non poſſe. tum diſciſſa ab humeris veſte, quod ſignũ fuit doloris maximi, quoniã pius fuit, hoc eſt deorum puriſſimus cultor, ſuperum numen reſtinguendo incendio ſupplice voce poſcebat in auxilium. ¶Iupiter omnipotẽs, &c.) Cõplexus eſt omnia, quæ pro malorũ neceſſitate fuerãt poſtulãda. tenuit q̃ppe, quę ad impetrãdũ proficere potuiſſent. ait igitur Iupiter, quod ſi eſſet, ſolũ ſuffecerat illũ noĩatum eſſe, qui poſſet auxiliari. Addit omnipotens, qui enim præſtandi habet ſubſtantiam, valet etiam difficilia atque ardua remouere: reſtabat vt vellet. non enim ſufficiebat poſſe, niſi & voluntas accederet. quapropter addidit, ſi tamen non odio tibi omnes ſumus. multi enim ipſo cõueniente in Troia perierant. iccirco dixit, ſi nondum exoſus ad vnum Troianos. quod ait ad vnum, hoc intelligi debet, ſi nõ etiam me odiſti, & me quoq; cum cęteris infenſus inſequeris, da vt recedat à mea claſſe incẽdiũ. addidit ad cõmouendam miſerationem egeſtatis, & paupertatis anguſtias, quæ nonnunq; etiã inimicorum duritiã molliunt. ¶Vel tu quod ſupereſt.) Ecce aperuit, quid ſit, quod dixit, ſi

xit, ſi nondum exoſus ad vnum. ait enim ſi ergo nō mereor viuere, da ne excrucier tot malis, ſed potius peream ſemel, & intereā fulmine tuo, libenter peribo, ſi dextera tua mihi contigerit mori. ☞ Vix hęc. e. c. e. i. a. Te. ſi. m. ſ. &c.) Meritū hoc loco poſcētis oſtenditur, & beneficium plenū eius. qui de potentia maiore, ac voluntate ſtudioſa pręſtabat. Infinitum, inquit, pluuiæ modum mox Iupiter nauibus infudit ardentibus, atq; ita illarum extinxit incēdia, vt harenis oppletis ne vapor quidem reliquus remaneret. perditis igitur quatuor, cœleſti beneficio reliquæ liberatæ ſunt, quātum Æneæ meruit deprecatio. cui duo ſunt pręſtita, quæ negocio fuerant neceſſaria. celeritas beneficij. quia, quicquid flāma poſſederit, mature conſumit. & vis pluuiarum maior cum tempeſtate cōmoda, quæ ipſas pluuias concitauerat, vt incendij maiorem vim extinguere potuiſſent.

ASCENSIVS.

☙ Nuncius, &c.) Docet quomodo nunciatum & reſtinctum eſt nauium incendium: quotq; naues abſumptæ ſint: quia quatuor duntaxat: ſeruatis. ſ. reliquis precibus Æneæ. de quibus Dona. dicit ſic. ☞ Iupiter omnipotēs.) Amplexus eſt omnia, quę pro malorum neceſſitate fuerant poſtulāda. Iupiter: hoc ſolū ſatis eſt auxiliandum. Omnipotens: vt non ſolū præſtandi habeat potentiā, ſed etiā difficilia poſſit remouere: ſed quoniam nō ſatis eſt poſſe, niſi etiam velit, addit, Si nō omnes ad vnum odiſti, ideſt niſi me quoq; odiſti. Addit etiam cōmiſerationem, ponens egeſtatis anguſtias. Poſtremo, ponit meritum poſtulātis, & plenum auxiliū dantis. ☞ Senior.) Et ætate, & arte, à Pallade accępta meruerat audire. Eſt autem huic ſententiæ conſona illa Terentiana, Quando id fieri non poteſt quod vis, id velis quod poſſis. Hæc ille. ☙ Ordo eſt. Eumelus. i. vir ille, qui interpretatur, bene curans: nuncius i. nunciās: præfert. i. ante alios nunciat: aut perfert ad tumulum Anchiſæ, & ad cuneos theatri. i. ſpectaculi: naues, ſup. eſſe incēſas: & ipſi. ſ. ludo intenti: reſpiciunt atram. i. piceam: fauillam. i. flammam ignis: volitare in nymbo. i. forma nubis atræ: & Aſcanius pmus, vt. i. ſm ꝙ ipſe lætus ducebat curſus equeſtres: ſic ipſe acer ideſt ſtrenuus: petiuit equo, ideſt in equo: caſtra turbata. i. incēſas naueis: nec magiſtri. i. cuſtodes: exanimes. i. animum timore amittentes: putantes. ſ. naues, ab hoſtibus aut pyratis incēſas: poſſunt retinere. ſ. Aſcanium: & inquit, ſup. vbi aduenerat: heu miſeræ ciues: quis. i. qualis: eſt iſte furor nouus. i. magnus, & inſolitus? quo ſ. tenditis? quo tenditis nunc. i. quid habetis intentionis? non hoſtē, ſup. repellitis: nec, ſup. vritis caſtra inimica. i. inimicorum. ſ. Argiuum, pro Argiuorum, ſed vritis veſtras ſpes. i. naues, in quibus locanda eſt ſpes veſtra perueniendi ad fatalia regna: en. i. videte, ego, ſup. ſum veſter Aſcanius. q. d. non hoſtis: &, ſupp. hoc dicens, proiecit galeam inanem, quia educto capite, ante pedes. ſ. mulierum: qua. ſ. galea: ipſe indutus ludo. i. ad ludum, aut dum luderet vel ciebat. i. exercebat, & prouocabat ſimulachra belli: & Æneas, qui. ſ. pedes erat: accelerat. i. celeriter accurrit: & agmina Teucrū, pro Teucrorum. i. Troianorum: accelerant, ſupp. ſimul. Aſt. i. ſed: illæ. ſ. matronæ, quæ naues incenderant: diffugiunt metu. i. præ timore: paſſim per diuerſa littora: & petunt ſyluas, & ſicubi ſaxa concaua, ſup. erant: ea, ſup. petunt: furtim. i. clāculum: piget, ſup. eas incœpti, & lucis. i. vitæ: & ipſæ mutatę. ſ. à furore, agnoſcunt ſuos: & Iuno. i. inſania immiſſa à Iunone: eſt excuſſa pectore. ſ. earum: ſed flammæ, atq; incendia, non poſuere. i. depoſuerūt: idcirco vires indomitas. i. difficulter domabiles: ſtupa. ſ. picata, qua naues ſtipatæ erant: viuit. i. incenſa eſt: ſub robore. i. ligno nauiū: vdo. ſ. extrinſecus: vomens. i. emittēs: fumum tardum. i. denſum & tarde, hoc eſt cum molimine aſcendentem: & vapor lentus. i. tardus: eſt. i. conſumit: carinas. i. ventres nauium: & peſtis. i. vis incendij: deſcendit toto corpore. ſ. nauium. (Eſt ergo declamatio per contrarium. nam quum proprium ſit igni per naturam aſcendere propter picem attrahentem tunc etiam deſcendebat: & ita congrue vocauit peſtem, quia ignis peſtilentialis pręcordia vitās nonnunq; ima petit.) nec vires heroum. i. pręſtantiſſimorum virorum: atq; flumina infuſa proſunt, quia non poſſunt extinguere incendium: tum. i. tunc: pius Æneas cœpit, ſup. abſcindere, humeris. ſ. ſuis, veſtem: & vocare deos auxilio. i. in auxilium: & tendere. i. extendere ad deos: palmas. i. manus complicatas. (Poſſent infinitiui dicti etiā reſolui in præterita imperfecta indicatiui, per loquutionem rebus narrandis aptam. Sicui videatur impatiētius factum, ꝙ Æneas veſtem abſciderit humeris, non intelligit quod quum Æneas ludis funebribus præeſſet, ſacerdotisq; officio fungeretur: non potuit ijs veſtibus, quibus funebria exercuerat, ſuperos inuocare: vnde abſcidit, quia exuēdi locus non erat ex humeris veſtem: & vocauit deos auxilio, quod impatientis ſignum nō eſt.) vocauit aūt ſic, O Iupiter omnipotēs, ſi nondū exoſus, ſup. es: ad vnum. i. omnino, Troianos: & ſiquid. i. in aliquo: pietas antiqua. i. ſolita tua clementia, reſpicit labores humanos, O pater, da nūc claſſi euadere flammam: & eripe leto. i. deletioni & exterminio (licet autē ex vſu, letum, accipitur pro morte: tamen per naturam ſignificat deletionem: vnde non eſt oīno acyrologia.) res tenues. i. exiles, & modicas: Teucrum. i. Teucrorum: vel tu, ſi mereor (innuens aūt ſe non meruiſſe, deprecatur) dimitte morti. i. exitio: fulmine infeſto. i. vim inferente: quod ſupereſt. i. reliquum eſt. ſ. Troianorum: & obrue hic. i. in hoc loco: tua dextra. i. extingue nos penitus, ſi nihil nobis ſaluum eē permittis: Æneas, ſup. vix ediderat, ideſt eloquutus erat hæc; quum tempeſtas atra, ideſt ex denſa nube pducta: furit. i. præcipitatur: ſine more. i. exēplo, aut modo: & hoc imbribus effuſis: & ardua terrarū. i. montes: & campi. ſ. plani, tremiſcunt tonitru: & imber turbidus aqua, & nigerrimus: denſis Auſtris. i. ventis illis immixtis: ruit. i. præceps decidit: toto ęthere. i. aere, & puppes implentur ſuper. i. vſq; ad ſuperfluitatem, aut ſuperimplentur, quod idem eſt robora ſemuſta. i. ſemiexuſta: madeſcunt. i. madefiūt: donec omnis vapor, ideſt vis ardoris, reſtinctus, ſupp. erat: & omnes carinæ ſeruatæ, ſup. erant: à peſte. i. ab incendio, quatuor. ſ. duntaxat: amiſſis. i. abſumptis, per incendium.

PIERIVS.

☙ Vdo ſub robore viuit Stupa.) In codicibus aliquot antiquis legere eſt, vdo ſub pectore. in locis, ſcilicet interioribus quæ metaphora non ſatis mihi facit. ☞ Da flammam euadere claſſi.) Antiqua aliquot exemplaria, claſſis, legunt, accuſatiuo caſu, quod non placet. ☞ Tonitruq; tremiſcunt.) In pleriſq; veteribus exemplaribus, & hic, & alibi, tremeſcunt, per e, in penultima, notatum eſt, vt etiam alibi dictum. ☞ Semiuſta madeſcunt.) In antiquis fere omnibus, ſemiuſta, quadriſyllabum ſcriptum eſt. coeūt vero duæ mediæ ſyllabæ in vnam, ex ſynæreſi, figura poetica.

At pater Æneas caſu concuſſus acerbo,
Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas
Mutabat, verſans, Siculiſ ne reſideret aruis,
Oblitus fatorum: Italaſ ne capeſſeret oras.
Tum ſenior Nautes, vnum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaq; inſignem reddidit arte,
Hæc reſponſa dabat, vel quæ portenderet ira
Magna deum, vel quæ fatorum poſceret ordo.
Iſq; his Æneam ſolatus vocibus infit.
☞ Nate dea, quo fata trahūt, retrahūtq;, ſeq̄mur. NAV.
Quidquid erit, ſuperanda omnis fortuna ferendo eſt.
Eſt tibi Dardanius diuinæ ſtirpis Aceſtes,
Hunc cape conſilijs ſocium, & coniunge volentem,
Huic trade, amiſſis ſuperant qui nauibus, & quos
Pertæſum magni incœpti, rerumq; tuarum eſt,
Longæuoſq; ſenes, ac feſſas æquore matres,

SERVIVS.

☙ Fatorū.) Oraculoꝝ. ☞ Tum ſenior Nautes.) Bene daturū conſilium & ab ætate, & à prudentia, & à religione commendat. Quod aūt dixit, Pallas quem docuit: ppter illud quod ſupra diximus, fingitur: quia ipſe Romam Palladium detulit. Vnde Nautiorum familia Mineruæ ſacra retinebat: quod etiam Varro dicit in libris quos de familijs Troianis ſcripſit. ☞ Vnum.) Præcipuum. ☞ Tritonia Pallas.) pro vno proprio, duo Antonomaſia poſuit. ☞ Reddidit arte.) Virtute. ἀπὸ τῆς ἀρετῆς. ☞ Reſponſa dabat.) Laus conſilij. ☞ Vel quæ portenderit ira magna deum.) Quæ p ſignificabat. ſignificabat. Magna ira deū. Ideſt Iuno: vt alibi, Cœleſtum vis magna iubet. ☞ Solatus vocibus infit.) Solatur & infit. Nam ſolans debuit dicere: ſicut ſequens eius indicat cōſolatio. ☞ Quicqd erit.) Vt: Fuerit quodcunq;, fatebor. ☞ Ferendo eſt.) Dum fertur: modus gerundij eſt à paſſiuo. ☞ Eſt tibi.) Iam hoc conſilium eſt. ☞ Diuinæ ſtirpis.) Propter Dardanum à Criniſo fluuio. ☞ Volēt.) Voliturum. Nā velle habet, non iam vult. ☞ Superāt.) Superſunt, ſuperfluunt. Dicit autē non tantum debiles, ſed etiā nolētes iuuenes. Vnde ſequitur, Longæuoſq; ſenes. nec enim adderet ꝗ, niſi ſupra Iuuenes dixiſſet

Item



Item expreſſius, Et quidquid tecum inualidum metuensq́ȝ pericli eſt. ┌ Pertæſum magni incoepti.) Vt, Si non pertęſum thalami tedę́qȝ fuiſſet. ┌ Per/miſſo nomine.) Ab Aceſte ſcilicet. Dicta aūt Aceſta, Segeſta. ┌ Tum vero.) Nam & ante cogitauerat: vt, Pectore curas Mutabat verſans. ┌ Animum diducitur.) Græca figura: vt, Mentem læſus. ┌ Et nox atra polū.) Quaſi maior cauſa co/gitationis: vt, Et ſub noctem cura recurſat. ┌ Bigis.) Pro/prie modo. ┌ Coelo facies de/lapſa parētis.) Aut ſecundum quod ſupra diximus, quia animæ coelum tenent, ſimulacra vero apud inferos ſunt. aut ad errorem pertinet ſomnij: nam & viſa ait. aut certe intelligamus

Et quidquid tecum inualidum, metuensq́ȝ pericli eſt,
Delige, & his habeant terris ſine moenia feſſi,
Vrbem appellabunt promiſſo nomine Aceſtam.
┌ Talibus incenſus dictis ſenioris amici, POETA
Tum vero in curas animus diducitur omneis,
Et nox atra polum bigis ſubuecta tenebat.
Viſa dehinc coelo facies delapſa parentis
Anchiſæ, ſubito taleis effundere voces.
┌ Nate, mihi vita quondā, dū vita manebat, ANCHI.
Chare magis, nate Iliacis exercite fatis,
Imperio Iouis huc venio, qui claſſibus ignem
Depulit, & coelo tandem miſeratus ab alto eſt.
Conſilijs pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat ſenior, lectos iuuenes fortiſſima corda
Defer in Italiam, gens dura, atqȝ aſpera cultu
Debellanda tibi Latio eſt, Ditis tamen ante
Infernas accede domos, & Auerna per alta

mus à Ioue miſſam poteſta/tē aliquam, quæ ſe in Anchiſæ conuerteret vultum. Nam & ipſe dicit, Imperio Iouis huc venio: & infert, Elyſiumq́ȝ colo. ┌ Chare magis.) Pro cha/rior. Bene autem addidit, Dū vita manebat. Nulla enim eſt vita poſt mortem. ┌ Imperio Iouis.) Ab authoritate: vt, Ipſe deum tibi me claro de/mittit ab alto. ┌ Nautes dat ſe/nior.) Vt ſolet, iiſdem vius eſt ſermōibus. Nā ait, Tūc ſenior Nautes. ┌ Atqȝ aſpera cultu.) Quod in nono latius exequi/tur, Natos ad flumina primū Deferimus. ┌ Debellāda tibi.) Bene victoriā, non bella ſola ꝑdicit, in quibus eſſe poterat terror. ┌ Auerna per alta.) Vt Gargarus gargara: & Tartarus tartara.

Congreſſus pete nate meos:non me impia nanq;
Tartara habent,triſteſq; vmbræ,ſed amœna piorum
Concilia:Elyſiumq; colo,huc caſta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te ſanguine ducet.
Tum genus omne tuum,& quæ dentur mœnia diſces,
Iamq; vale,torquet medios nox humida curſus,
Et me ſæuus equis oriens afflauit anhelis.

tartara.¶ Nõ me impia nãq;.) propter facilitatẽ.¶ Amœna.) Amœna ſunt loca ſolius voluptatis plena:q̃ſi amunia,vnde nullus fructus exoluitur: vñ nihil pręſtantes,imunes vocamus.¶ Pioꝝ concilia,Elyſiũq; colo.) Elyſiũ eſt vbi piorum animæ habitant poſt corporis animęq; diſcretionẽ. Vnde & interitus dicitur res inter animam & corpus veniens. Ergo Elyſium,ἀπὸ τῆς λύσεως. Quod ſecundum poetas in medio inferiorũ eſt ſuis felicitatibus plenum: vt, Solemq; ſuũ ſua ſydera norunt. Secundũ Philoſophos Elyſiũ eſt inſulæ fortunatæ:quas ait Salluſtius inclytas eſſe Homeri carminibus: quarũ deſcriptionẽ Pius cõmentator dicit eſſe ſublatam:ſm Theologos circa lunarẽ circulũ,vbi iam aer purior eſt. Vñ ait ipſe Virgilius, Aeris in campis. Item Lucanus, Non illuc auro poſiti,nec thure ſepulti Perueniunt.¶ Tum genus oẽ tuum,& quæ dentur mœnia diſces.) Hæ ſunt cauſę propter quas Æneas deſcendit ad inferos:generis agnitio,& ciuitatis nomen:quod ei nullus vnq̃; pdixerat:ſed ſolus indicat pater. Latet.n.vt ſupra diximus,verũ vrbis nomen: vnde ei pater quaſi pro myſterio ait, Illa inclyta Roma. ¶ Torquet medios nox humida curſus. Et me ſæuus equis oriens afflauit anhelis.) Dies eſt plenus,qui habet horas vigintiquatuor. Nam & nox pars diei eſt. Dicimus autem diem à parte meliore. Vnde & vſus eſt vt ſine cõmemoratione noctis numerũ dicamus dierum. Hic autem dies ſm Ægyptios inchoat ab occaſu Solis:ſecundũ Perſas ab ortu Solis: ſm Etruſcos & Athenienſes à ſexta hora diei: ſm Romanos à media nocte. & hos nũc ſecutus ait, Medios curſus nox humida torquet: Et me ſæuus equis oriens afflauit anhelis. Hæc autem plene exequitur & Cicero in auguralibus, & Aulus Gelius in libris noctium Atticarum. hoc etiã illa res iuris indicat,ꝙ quum tribuno plebis abnoctare ab vrbe non liceret, licebat tamen exire poſt noctem mediam, & ante mediam reuerti. ¶ Sæuus oriẽs.) Sol cuius lux eſt vmbris inimica. Vnde Lucanus, Et medio ferit axe diem. Eſt autem phyſicum. Nam pereunt vmbræ Solis aduentu.

DONATVS.

¶ At pater Æneas.) Hęc fuerãt in deliberatione Ænee cõſtituta. & tñ ſibi contraria.nã talia è diuerſo veniebãt,quę confunderent æſtuantẽ. vnum fuit compendioſum,quod amiſſarũ nauiũ damnũ veniebat ex caſu,vt in Sicilia cũ ſocijs remaneret,huic conſilio occurrebat inexpugnabilis fatorũ neceſſitas,quę illũ trahebat ad Italiã:ſed eo tendi non poterat deficiente numero nauium, qui vniuerſis tranſuehendis videbatur eſſe neceſſarius.¶ Tum ſenior nautes.) Deliberationis incertũ,& cõfuſę mentis turbata cõſilia, inſtruebat nautes. talis.n.fuerat,qui ętate potior mereretur audiri,& quẽ Pallas feciſſet prudẽtẽ,& ad ſentiendũ prouidẽdumq; reddidiſſet aptiſſimum. Laudem iſtiuſmodi præmittendo, iam oſtendit ipſius conſilijs Æneam inſtructum occurriſſe pro tẽporis ratione neceſſitatibus ſuis. hęc ergo dabat reſpõſa,quæ dictabat aduerſorũ ratio,& quę protenderet ira magna deum.¶ Vel q̃ fatorũ p.o.) Sciebat.n.alia ſequi vnumquenq; nõ debere, ne aduerſantibus fatis dum nititur,ſuperetur. ſperamus ergo iſtũ daturum contra caſus remedium,& ſecuturũ fatorũ curſum,qui aliã in partem peruerti non poteſt.¶ His Æneam.ſ.v.i.) Neceſſe.n.fuerat refici cõſolationibus æſtuantẽ,vt audire remediũ poſſet.¶ Nate dea,quo fata trahunt,&c.) Duas ſententias dixit,quæ actus hominum teneant,quas niſi quis ſequatur,errabit ſemper nec agendi rationem,quam cõmode amplectatur,inueniet. hæ quanq; ad Æneæ cauſam pertinere videantur:tamen ſequendæ ſunt omnibus,quos aduerſa percuſſerint. agimur.n.fatis,& ſumus iccirco alienę poteſtati ſubiecti:proinde ſequi neceſſe eſt,quo quenq; fata pertraxerint. conſentiendũ rurſum,ſi ab eo retraxerint,quo primo perduxerãt. quid.n.prodeſſe poterunt,ſi aduerſus ea oboriatur reluctatio,quę nitendo ſuperari non poſſunt:bene poſuit trahunt,& ſequamur. qui.n.ſequentẽ trahit,proculdubio oſtenditur fortior. vnde neceſſe eſt,etiam inuitum ſequi,qui potioribus nixibus ſuperatur. ſequamur,inquit,qcqd erit,hoc eſt,ſiue trahant, ſiue retrahant fata. hęc eſt vna ſnĩa,quæ ſequenda eſt,quum fata aut volunt aliquid,aut nolunt. alia vero ęſt, quæ aduerſus mala neceſſaria eſt,vt aduerſa ferendo potiusq̃; reſiſtendo vincantur. huic ſententię & Terentiana conſentit dicta alijs verbis,mente tñ eadẽ. quando,inquit,non poteſt fieri quod vis id velis,quod poſſit. ipſe Virgilius alio loco dixit,ſuperat quoniam fortuna ſequamur

mur. quaq; vocat flectamus iter. Poſt cõſolatiua verba cœpit conſiliũ dare,& id præſtitit ne contradictione improbetur.¶ Eſt tibi.da.d.ſt.ace.&c.) Habemus hic,inquit,Aceſtem Dardaniũ: proinde,qa noſter eſt,non reluctabitur,volet qcquid te viderit velle, daturus conſiliũ,muniit etiã illam partem,qua dici potuit,quid,ſi quæ volumus,reſpuat,qui velle aut nolle habet in ſua poteſtate:huic,vt diximus,occurrit neceſſarijs aſſertionibus,& incipit ipſum conſilium dicere. Iunge, inqt,tractatibus tuis eius conſilia,& cõſenſum ante omnia retine. Hoc qppe agendum primitus fuit,vt haberet ille ſuſcipiẽdi voluntatem. nolenti.n.fruſtra inſinuarentur cætera. Huic trade.a.ſ.q.na.) Non enim oportuit imponi nauibus,plusq̃; poterãt ferre. ecce vnum cõſilium in tanta neceſſitate probabile:ſubiungit aliud.¶ Et quos pertęſum magni incœpti, rerumq; tuarum eſt.) Nonnulli ſunt, inquit,qui nolunt vlterius tendere,quibuſq; labor tædio eſt,aut qui commoda tua non libenter attendunt,& gloriam non curãt. ¶ Longæuoſq;.ſ.ac.ſ.æ.m.) Sequenti loco poſuit eos, qui etiam ſi ire vellent, non poſſent laborem perferre,& fruſtra ducerentur ſenes ſcilicet,atq; anus. quibus vicina mors eſſet: & ſi his contigiſſet viuere per ætatis defectum, condituro nouam ſedem auxiliari nequirent.¶ Et qui.t.in.&c.) Bene ſub generalitate colligit, alia hominum genera,& quoſcunq;,inquit,alios inualidos ſcis, ipſi ſunt infirmis corporibus,& qui pericula metuũt. tales enim nihil faciunt,& aliorum etiam vires & audaciam frangunt. hos omnes cenſuit deligendos,non probando,ſed reprobando:deligendos ergo,hoc eſt ſeparandos. alias enim deligere,eſt meliores diſcernere.¶ Et his habeant.t.ſi.m.f.) Quum hæc hominum genera ſeparaueris,permitte remaneant, & in his terris habeant ciuitatem.¶ Vrbem appellabunt.pe.no.ace.) Ipſamq; ciuitatem Aceſtam vocent ipſo Aceſte nomen commodante. ¶ Talibus incenſus dictis,&c.) Conſilijs accedentibus nautæ,tum magis Æneæ cogitationes augmentis potioribus cumulatæ ſunt. morutionis enim neceſſitas cogebat efficere:ſed ſceleratum videbatur,dimittere ſocios,cum quibus tantum fuerat laboratum. In his igitur cogitationibus poſitum repperit nox,quæ curarum omnium fomes eſt,& nutrix. ſed cum neceſſitate naturæ æger licet laſſuſq; dormiſſet.¶ Viſa dehinc.c.f.d.pa.Anchiſę,&c.) Ecce, & hic aſſerit poeta Anchiſen non eſſe mortuum:ſed tranſlatum ad ſuperos. ſi enim mortuũ vellet dicere,aſſereret eum ab inferis veniſſe. veniſſe ergo è ſummo viſus eſt,& talibus verbis cogitationes æſtuantis filij ſoluiſſe. quod de cœlo,dixit poeta,viſum Anchiſen veniſſe,pro nuncio fuit dicturus. eſt.n.ipſe Anchiſes dicturus imperio Iouis huc venio. vt ab ipſo miſſum credi potuiſſet.¶ Nate, mihi vita,&c.) Principia ex perſona patris appoſita blanda & religioſa,& quæ poſt mortẽ quoq;,pietatẽ debitã teſtarentur. vult.n.filiũ labores oẽs patrię potius fato ſuſtinere,q̃; ſuo.& ipſius adhuc infortunia pdurare. hoc ideo dicebat,vt cogitãtis ęſtus abrumperet,& reuera iliũ fatali rõne periiſſe firmaret, Æneã vero cogi in alia. ſed in longe meliora.¶ Imperio.i.h.v.) Vt pter amorẽ patriũ oſtẽderet,ſe iubẽtis Iouis authoritate directũ. quo ſciret Æneas fieri debere,quod eſſet ille dicturus.¶ Qui claſ.i.d.) Audiẽdus eſt inquit,cuius in liberatiõe nauiũ ſenſiſti beneficiũ.¶ Et cœlo tandẽ m.ab.a.e.) Contẽnẽdus non eſt hoc vel maxime tpe, quo noſter fautor eſſe cœpit. ex inimico tandẽ factus eſt mitis.¶ Conſilijs pare,quę.n.p.nautes.D.ſ.) Ecce & ipſum nautẽ vult nõ humana voluntate,ſed Iouis,id quod prudẽter ſenſerat,protuliſſe. & ipſum Æneã à culpa oĩ relinquendorũ in aliena religione ſociorũ,euidẽter excuſat. ſuadentibus.n.naute,& patre ſuo,& ipſo Ioue iubente,facere cogebat,quod inter initia dubitauerat. ¶ Lectos iu.ſ.c. Defer in.i.) Duo ſunt,q̃ ſpectantur,quũ iuuẽtus ad bellicũ certamẽ eligitur,corporis habitudo,& animus liber ab oĩ terrore. hęc pater filio curãda mãdabat,addens ad conſiliũ Nautę,quod fuerat,p cauſę cõmodo neceſſariũ:nec tñ eadẽ monuit quæ nautes. ille.n.enumerauit,qui eſſent relinquendi,hic de ipſa parte conticuit,& dixit,quales eſſent ducendi. ſi conſideremus tamẽ horum mentẽ,vnum atq; idem inuenientur dediſſe conſilium. qui enim perſuaſit relinquẽdos imbelles,vitioſos,& timidos,hoc fecit,vt fortes ſoli ducerẽtur rurſum,q dixit lectos iuuenes eẽ deligẽdos & ſolos ad Italiam ducẽdos,proculdubio,quid vtilius ſenſiſſet, oſtẽdit. ergo pulchra loquentium varietas,ſed tamẽ vna ſnĩa. incipit rationẽ præſtare cõſilij ſui,quod eſt in perſuaſiõibus ſummũ. ſic enim

ſic enim melior effectus prouenit, ſi auditor commodum proprium in his à diſputatione perſuaſoris aduertat. ¶ Gens, inquit, dura.) Hoc naturæ eſt. ¶ Atq; aſpera cultu.) Hoc morũ. ¶ De bellanda t.l.eſt.) In expreſſione naturę Italæ gentis, & morum, nõ nihil potuit eſſe terroris: ſed reficit audientem, dicendo, debellanda tibi. oſtendit quippe futuram eſſe victoriam. Italia, inquit, feroces populos habet: domanda tibi eſt duro conflictu bellorum. ſortis eo ducenda eſt iuuenum manus, ſuperfluis quid opus eſt pugnaturo? qui nec ſibi prodeſſe, nec tuis cõmodis poſſint? confirmata filij ſententia, & remotis omnibus, quæ cogitantis animum diſtrahebant, dat filio mandata: vt ſciret, quæ eſſent curanda, & anteq̃ videret Italian. ¶ Ditis tamẽ a. In.ac.d.) Ecce vnum impoſſibile, addidit. ¶ Et auerna per alta.) Scilicet, quod euidenter viuus implere non poſſet. hoc loca poeta mortuum dicit Anchiſen, & apud inferos degere, quem ſupra è cœli regionibus aſſeruit lapſum. ſed illud pro perſona dormientis Æneæ bene dictum eſt, q̃ de cœlo veniſſet Anchiſes. hoc enim viſum eſt ſuperato & ſeducto errore dormientis: ipſe tamẽ mortuum ſe aſſeruit, ne falleret filium, qui debuit veris inſinuatiõibus edoceri. tamẽ in ipſa morte additur plurimũ meritis eius, quum dicitur. ¶ Nõ me.i.n.q;.T.h.t.q;.v.ſed am.pi. Concilia, c.q;.c.) Nec, ait, horreſcas, quod acceſſurus ſis, vbi ſunt ſedes infernę, non ſum ſceleratis admixtus, nec tartarus me habet, nec vmbræ triſtes. vmbræ triſtes intelligi poſſunt, non hominum ſed loci tenebræ. ſed piorum cõcilia, Elyſiumq; colo, inuenies me, inquit, in Elyſijs campis, qui pios habent, & præcipuorum religioſa concilia. qs non horreret ad inferos ꝑgere, ad mortuos ad vmbras, ad tenebras? ¶ Tum genus omne tuum, &c.) Iccirco aliqua illic læta propoſuit, addens, non infructuoſum fore, ſi hoc feciſſet. nam viſurus erat patrem, conſideraturus genus ſuum, & agniturus, quæ terræ, quæ mœnia, & quæ gloriæ ſibi deberentur, & qui futuri eẽnt poſteri ſui, vt his commodis inuitatus tantam mandatorũ molem æquo animo ferret, & quia potuit dici. quomodo vado ad impoſſibilia, & ad incognita? ipſe vltro inſtruxit neſcientẽ. ¶ Huc, inquit, caſta ſibylla Ni.m.pe.te ſa.d.) Vt illa monſtraret incognita, cui nihil eſſe conſtabat occultum. ¶ Iamq; vale.) Quod dicit iamq; vale, vult oſtendere abſceſſum ſuum temporis neceſſitate cõpelli. deniq; inquit. ¶ Torquet.m.n.h.c. Et me.ſ.e.oriens af.a.) Non enim finitur mortuis loqui, quum ſol fuerit exortus. ex hac occaſione etiam illud Virgilius docet, qua hora noctis ſolis curſus ad eum finem veniat, vnde incipit in altum tendere, vt reparet diem. hic eſt, dicitur temporis modus, qui mortuos remeare compellit. ſæuum orientem bene poſuit ex perſona patris, quoniam cœli curſus inuitum ſeparabat à filio. ex eo vero collectum eſt ſolem medio noctis exortum, q̃ hunc gallorum cantus nunciare dicantur. non hoc tantum loco ſæuus dictus eſt oriens. nam & illic inimica dicta eſt lux, vbi tenebrarum ſuffragiũ proderat. abſiſtamus, ait. nam lux inimica propinquat non omnibus inimica, ſed illis ſolis quos lux fuerat proditura.

ASCENSIVS.

¶ At pater Æneas, &c.) Memorat perplexum Æneã cõſilio prudentium virorum, vſum præcipue Nautis, & poſtmodum Anchiſæ: à quibus cohortabatur, ſi qui Troianorũ eſſent ignaui, aut inualidi, eos in Sicilia derelinquat: quæ res maximopere in gloriã vergit Romanorum, qui non niſi à validiſſimis, quibuſq; originem traxiſſe per hoc cenſentur: prudenter ergo poeta intentum ſuum: quod eſt Auguſtum, à genere collaudare cõſequitur: in cuius gratiam dixit, Atym, Iulo dilectum, alludens ad Actiam, Auguſti matrẽ: Auguſto à Iulio adoptato chariſſimam. De hac autẽ

Ordo. re, quum nihil extet Donati. ¶ Ordo eſt. At.i.ſed: Æneas pater.ſ. patratus: gaudebãt enim Romani principes, vocari patres, præcipue Auguſtus, in cuius gratiam nunc Anchiſen, nunc Æneam patrem appellat: cõcuſſus acerbo caſu.ſ. amiſſarum nauium: mutabat.i. verſabat pectore ingenteis curas: nunc.i. aliquãdo: huc.i. in hanc ſententiam: verſans.i. agitans ſecum: ne.i. an: reſideret.i. ſedẽ caperet: oblitus.i. ſimilis obliti: & immemoris fatorũ.i. oraculorum, aut promiſſorum per oracula, quæ fata.i. voluntates deorum indicauerant: ne.i. an: capeſſeret.i. captum iret: oras.i. regiões Italas. Tum.i. tunc: quum ſic dubius eſſet. Nautes, vir ille Troianus, ſenior.i. prouectioris ætatis: in qua prudentia eſſe ſolet, quẽ Pallas Tritonia.i. Minerua, dea ſapientię, à Tritone palude denominata docuit vnum.i. præcipue: & reddidit.i. effecit: inſignem.i. excellẽtem & inſignitũ: multa arte.i. virtute & peritia: dabat hæc reſponſa, quia interrogatus videtur: aut hæc dicta, quæ cogitationibus Æneæ reſpondebant. Docens, ſup. vel.i. etiam, ea quæ magna ira deum.i. deorum.ſ. Iuno: vel ira deorum, læſorũ à Troianis, quicunq; eſſent, portenderet.i. porro intenderet: quia conata eſt Iuno, Quo regnum Italiæ, Libycas auerteret oras. & dij volebant pietate, & perſeuerantia Æneæ placari: vel.i. etiam: ea quæ ordo fatorum poſceret: quia poſcebat Romanũ imperiũ ex optimis quibuſq; naſci: & ita fata viam inuenerunt. nam Iuno incendit naueis, vt nemo Troianorum in Italiã proficiſceretur: dij id permiſerunt, vt nullus imbecillis & vecors, Romani imperij author eſſet: & hic.ſ. Nautes: ſolatus.i. conſolatus Æneam: ijs vocibus infit.i. dicit: & ita ſcribetur, ijſq;, per ii geminum, quod ſi ſcribatur, iſq;, ordo eſt: & is.ſ. Nautes: ſolatus.i. conſolans: vocibus, ideſt verbis: hic.i. in hoc caſu: infit.i. dicit. O nate dea, ſequamur quo fata trahunt, & retrahũt: quia dum proſpera erat nauigatio, videbatur trahere in Italiam, & dum aduerſa retrahere: ſed tamẽ ſemper trahebant: ſed eo medio quo volebant, vt ſolũmodo intrarent viuida bello pectora: longa nauigatiõe exercita. Quidq̃d erit.i. quidquid obuenerit: omnis fortuna eſt ſuperanda.i. vincẽda: ferendo.i. patiẽdo: dũ.ſ. ſuffertur. Eſt tibi Aceſtes Dardanius.i. Troianus: diuinæ ſtirpis.i. ortus de ſtirpe deorũ: cape hunc ſociũ cõſilijs.i. in conſilijs tuis, vel ad cõſilia tua: & coniunge hunc volentem.i. voluntarium, & beniuolum: vt ſit nomẽ ſine temporis ratione: aut volentem.i. voliturum & morigeraturũ: trade huic, ſup. eos, qui ſuperant.i. reliqui ſunt nauibus amiſſis.i. qui nõ poterit capi claſſe tua, ꝓpter amiſſas naueis: & ſup. eos: quos ꝑtęſum eſt.i. quos pœnitet: magni incœpti.ſ. regni, conſtituendi in Italia: &, pro.i. tuarum rerũ, & ſenes longęuos, ac matres feſſas ęquore i. longa nauigatione: & delige.i. cũ delectu exquire: q̃dquid eſt tecũ inualidũ.ſ. quo ad corpus: & metuẽs pericli, ꝓ periculi.ſ. quo ad animum: & ſine.i. permitte: vt, ſup. tales, habeant mœnia.i. oppidum: his terris.ſ. Siciliæ, ipſi appellabunt vrbem Aceſtam, noĩe promiſſo.ſ. ab Aceſte: qui videtur promiſiſſe, ſi qui velint cõſtruere vrbem in Sicilia, dare locum, & iura loci, nomenq; ciuitatis: vnde dixit, cõiunge volentẽ, quia ſciuerat eum iam velle. Æneas incenſus, ſupple talibus dictis amici ſenioris: & ita prudentis & beniuoli, vnde illi acquieſcendum viſum eſt. & ita ſubditur. Tum vero.i. ſed tũc: maxime diducitur.i. temperate dirigitur: animum i. ſm animũ: in omneis.i. omnis generis curas. Et nox atra.i. obſcura: tenebat.i. occupabat: polum.ſ. nobis viſibilẽ: qui nobis ſemper ſublimis eſt: ſubuecta bigis, quibus & luna vehitur: quum ſol quadrigis vtatur. Facies.i. imago parentis Anchiſæ delapſa cœlo: quia iam in deorum numerum aſſumptum ſignificauit: viſa eſt dehinc.i. poſtq̃; ſopor curas euicerat, effundere tales voces. O nate magis chare.i. charior mihi vita.i. q̃; vita: quondam.i. aliquando: dum vita manebat.ſ. mihi nate (inquit) exercite fatis Iliacis.i. Troianis debitis: ego venio huc.i. ad hunc locum: in quo nos ſumus imperio.i. ex mandato Iouis, qui depulit claſſibus ignẽ, q̃a eum inuocauerat Æneas, dicens, Iupiter omnipotẽs, &c. & q̃ miſeratus eſt tandẽ ab alto cœlo. Pare.i. obtempera, quaſi dicat, q̃a hoc qui me miſit, vult Iupiter conſilijs: quæ Nautes ſenior, dat pulcherrima.i. decentiſſima & quæ vſui erunt, & genti tuæ decori: defer in Italiam iuuenes lectos, ideſt præſtantium corporum, appoſitorie, corda, ideſt pectora: fortiſſima, ideſt habenteis maximos animos: quia gens dura & aſpera, ideſt rigida.i. cultu.i. exercitio: eſt tibi debellanda Latio.i. in Italia: tamen.i. licet fatale eſt te debellare Italos: accede ante.i. prius, ſcilicet q̃; debellare incipias: domos infernas.i. infernaleis: Ditis.i. Plutonis: & pete per Auerna alta.i. profunda, ideſt per atrum & profundũ locũ Auerni, per quem dicitur, deſcenſus ad inferos: vt paulopoſt principium .vj. videbimus: meos congreſſos.i. congrediendo pete me: nanq; tartara.i. loca ſontium profundiſſima, ſcilicet in inferno: impia.i. impiorum receptacula: non habent, ideſt non occupant me. Et bene, quia loca quæ nos iubẽtes incolimus, nos habemus & inhabitamus: ſed vbi inuiti aſſeruamur nos habẽt: ve, pro vel: vmbræ triſtes.i. triſtitiam afferentes, non habent me: ſed concilia.i. conuenticula: amœna piorum, ſcilicet hominum, cultorum dei, dum viuerent: & colo, ideſt inhabito Elyſium.i. campos fortunatos beatorũ, ſcilicet incolarum. Sibylla caſta: quia virgo ducet te huc, ideſt ad has noſtras ſedes: multo ſanguine.i. ſacrificio multi ſanguinis: pecudum, ideſt ouium nigrarũ: quia talibus inferi gaudent. Tum.i. tunc: quum, ſcilicet illic fueris: diſces omne genus tuum.i. à te oriturum: & quæ mœnia dentur.i. deſtinẽtur tibi à fatis: quia Romana mœnia. Iamq;.i. & iam: aut deinceps, vale: quod diſcedentis verbum eſt: nox humida torquet medios curſus.i. medium eſt noctis veſtræ: & Oriens, ſcilicet ſol: ſæuus, ideſt violẽtus, & infeſtus vmbris, quæ lucem fugiũt afflauit me, ideſt regna ſubterranea equis: anhelis, ideſt anhelantibus ex fatigatione. Niſi autem dixerimus velle ſignificare, tunc oriri ſolem

apud

apud regiones inferorum, quas pertranſeat Anchiſes, quum hic ſit medium noctis, difficile erit intelligere, quomodo dicat mediũ noctis, quum ſol oriatur. Nam ſi dicamus diem inchoari à medio noctis, tunc licet ſit principium diei, tamen non eſt principium lucis, nec orientis ſolis: nõ poteſt ergo ſimul dici, medium noctis, & principium ortus ſolis, niſi ad diuerſa referantur. Nam atram fuiſſe noctem indicat illud, Et nox atra polum bigis ſubuecta tenebat. dicemus ergo Anchiſen ſignificare ſe lumen ſolis offenſurum, niſi præceps abierit priuſquàm ad inferos redierit: aut quia de cœlo deſcendit, eoq́; rediturus eſt: poſſet à ſole offendi, cuius radii in ſublime, priusq̃; in humum ſpargantur: vnde dixit, Afflauit, &c. Verum oritur alia dubitatio. Nam ſi Anchiſes in cœlum tranſlatus eſt, non poteſt vereri lucẽ: vnde de Daphnide, Candidus inſuetum miratur limen olympi, Sub pedibusq́; videt nubes, & ſydera Daphnis. de cœlo autẽ veniſſe dictum eſt, Viſa dehinc cœlo facies delapſa parentis. vnde dicemus, mixtam eẽ in Anchiſa naturam cœleſtem, quæ lucem amat: & infernam, quę eandem fugit.

PIERIVS.

¶ ⸢Curas Mutabat verſans, Siculis ne reſideret aruis.) In antiquo admodum codice legere eſt, Mutabat dubius Siculis ne: nõ tamen diſplicet, verſans, vulgata lectio. ⸢Hunc cape conſilijs ſociũ.) In Mediceo, & in antiquis aliquot alijs codicibus manu ſcriptis, conſilij ſociũ, habetur: quod valde placet, tametſi lectionem vulgatam non improbo. ⸢Vrbem appellabunt permiſſo nomine Aceſtam.) In Roma. cod. & pleriſq; alijs antiquis legere eſt promiſſo noie: vt hoc ſit premiũ, quod polliceri debeat Æneas, ſi Aceſtes Troianos recipere non recuſauerit. Nam quod Aceſtes permittere debeat, quaſi rem grauem, aut difficilem, aut indecoram. Vrbem, quod maxime honorificum eſt, ſuo nomine appellari, non ita ſatisfacere videtur. Inferius enim gaudet regno Troianus Aceſtes. Quãuis etiam promiſſo ab oraculis intelligi poſſit dictum, vt multa à Virgilio κατὰ σιωπώμενον. Neq; ſilẽtio prętereundũ quod in codicibus aliquot antiquis, Aceſtẽ, per en, finaleis literas, habetur. ἀκέστην, ſane vrbem eam à Græcis appellari non negarim. Sed eadem etiam ἀκέστα ab eiſdem dicta, vnde gentis nomẽ ἀκεσταῖοι. ⸢Talibus incẽſus.) In codicibus aliquot antiqs, accenſus, habetur. ⸢Tum vero in curas animus diducitur.) In Romano codice, in Mediceo, & pleriſq; alijs peruetuſtis legere eſt, animo deducitur. Si vero magis placet, animus: etiam, diducitur, legendum erit. Id enim eſt vt in diuerſas parteis ſcinditur, Homerica ſententia. ⸢Subito tales effundere voces.) Antiqua aliquot exemplaria duas tranſponunt dictiones, voces effundere tales: quod non ita placet. Ita quod paulo inferius eſt, Depulit & cœlo tandem: quod eſt, Depulit & tandem cœlo. ⸢Congreſſus pete nate meos.) In Mediceo & antiquis pleriſq; codicib. amplexus, habetur, pro congreſſus: vt alibi, Ire ad complexum chari genitoris. ⸢Tartara habent, triſteſq; vmbræ.) Veteres aliquot codices diſiunctiue legunt, triſtes ve vmbræ. Romanus, Medic. atq; nonnulli alij, triſtes vmbræ, appoſitiue: abſq; vlla cõiũctione. Verum hoc parui omnino momẽti in medio relinquatur, Elyſiumq; colo, huc caſta Sibylla. Nonnulli dant hoc adſpirationi quod colo. Huc, abſq; ſynalæpha poſitum ſit. Vim enim cõſonantis eam habere volunt. Superius tamen nulla fuit adſpiratio, quũ ſcriberet Virg. Quid ſtruit, aut qua ſpe inimica in gente moratur? & ita ſæpe alibi. Dicendum itaq; hæc ad Homeri & Græcorum aliorum imitationem à Virgilio ſæpe poſita. Nam eam vocaliũ incolumitatem, altera ſubſequente, Latini Critici vix indulgent.

⸢Dixerat, & tenueis fugit ceu fumus in auras. POE.
Æneas. ⸢Quo deinde ruis? quo proripis? inqt ÆNE.
Quem fugis? aut quis te noſtris complexibus arcet?
⸢Hæc memorans cinerẽ, & ſopitos ſuſcitat igneis. POE.
Pergameumq́; larem, & canæ penetralia Veſtæ
Farre pio, & plena ſupplex veneratur acerra.
Extemplo ſocios, primumq́; accerſit Aceſten,
Et Iouis imperium, & chari præcepta parentis
Edocet, & quæ nunc animo ſententia conſtet.
Haud mora conſilijs, nec iuſſa recuſat Aceſtes.
Tranſcribunt vrbi matres, populumq́; volentem,
Deponunt, animos nil magnæ laudis egenteis.
Ipſi tranſtra nouant, flammiſq́; ambeſa reponunt
Robora nauigijs, aptant remoſq́; rudenteiſq́;,
Exigui numero, ſed bello viuida virtus.
Interea Æneas vrbem deſignat aratro,
Sortiturq́; domos, hoc Ilium, & hæc loca Troiæ
Eſſe iubet, gaudet regno Troianus Aceſtes,
Indicitq́; forum, & patribus dat iura vocatis.
Tum vicina aſtris Erycino in vertice ſedes
Fundatur Veneri Idaliæ, tumuloq́; ſacerdos,
Et lucus late ſacer additur Anchiſeo.

SERVIVS.

¶ ⸢Æneas, quo deinde ruis?) Ordo eſt. Æneas, deinde quo ruis? ⸢Quem fugis?) Quaſi ignorás rõnẽ q̃ fugeret. ⸢Farre pio.) Vel qa exinde ſacrificabãt: vel qa mos fuit apud maiores vt diuinũ ignẽ farre ſeruarent: quia ſi duraſſet in alterum diem, eum aptum agendis rebus ſignificabant. ⸢Canę.) Antiquæ, aut ꝓpter ignis fauillas. ⸢Primũ.) principem. ⸢Haud mora.) Hoc eſt quod ait, Populumq́; volẽtẽ. ⸢Nec iuſſa.) Volũtatẽ, vt ſupra, Infandũ regina iubes renouare dolorẽ. Aut certe quę Iupiter iuſſerat. ⸢Tranſcribunt vrbi matres.) Romani moris verbum eſt. Tranſcripti.n. in colonias deducebãtur. ⸢Vrbi.) Ad vrbem. ⸢Deponũt.) Quaſi de nauibus. ⸢Animos nil magnę laudis egentes.) Aut Æneas deponit eos qui nulla gloriæ cupiditate tangebantur. aut ij qui erant tranſcripti. i. matres & volentiũ multitudo deponunt aios. i. ſubmittunt inertiæ. ⸢Robora nauigijs.) Melius ſic diſtinguitur. ⸢Exigui numero: ſed bello viuida virtus.) Tranſit ad rem à numero. ⸢Vrbem deſignat aratro.) Quem cato in originibus dicit morem fuiſſe. Condituri.n. ciuitates, taurum in dextra, vaccam intrinſecus iungebant: & cincti ritu Sabino, ideſt togæ parte caput velati, parte ſuccincti tenebant ſtiuam incuruam, vt glebæ omnes intrinſecus caderent. Et ita ſulco ducto loca murorum deſignabant, aratrum ſuſpendẽtes circa loca portarum. Vnde & territorium dictum eſt quaſi terribouium, tritum bobus & aratro. ⸢Regno Troianus Aceſtes.) Suo nomine. Sub nomine enim eius fuerat ciuitas appellata. ⸢Indicitq́; forum.) Ideſt tempus: & locum deſignat agẽdorum negotiorum, qui conuentus vocatur. Indicit, autem verbum iuris eſt, & per hoc potentem vult ſignificare ciuitatem. ⸢Et patribus dat iura vocatis.) Dat condendi iuris poteſtatẽ his quos appellauerat patres: aut certe vocatis patribus iura diſtribuit. Hi autem, vt Salluſtius dicit, vel ætate vel curæ ſimilitudine patres appellati ſunt. Senatores autem alij à ſenecta ætate: alij à ſinendo dictos accipiũt. Ipſi enim agendi facultatẽ dabant per ſenatuſconſultum. ⸢Idaliæ.) Cyprię. ⸢Sacerdos.) Alij ad tumulũ, alij verſo ordine ad templum referũt: vt lucus tantum tumulo detur Anchiſæ: vt, Inducite fontibus vmbras Paſtores. Nemora enim aptabant ſepulchris.

DONATVS.

¶ ⸢Dixerat &. t. f. ceu fu. i. au.) Nihil eſt.n. celerius fumo, cũ liberum habuerit in auras aſcẽſum. ⸢Æneas, quo deinde ruis?) Hoc, ait, non eſt pater abire, ſed fugere. quo receſſurus te proripis? vel quis eſt iſte tam durus, qui te ab amplexibus filij ſeparet? ⸢Hæc memorans, ci. & ſopi.) Verbis iuncta ſunt facta, vt ſine mora ſolẽnitatis ritus debitus ſequeretur abeuntẽ. non expectauit lucem ſed noctis tẽpore ignẽ obrutum, & cõmendatũ cineribus excitauit. ⸢Pergameũq́; larem,) Ipſi ſunt, quos incendio patriæ liberatos ſecum Æneas deuota mente portabat. ⸢Farre pio, &. p. ſ. v. acerra.) Ergo hæc propitiabat farre & thure copioſo, vtpote, quod ex plena acerra proferebatur. acerræ dicuntur, quæ thuri condendo ac ſeruando deſeruiũt, & ad templa deferuntur, cum neceſſitas fuerit. ⸢Extemplo ſocios, primumq́; accerſit aceſten, &c.) Magna narrandi celeritas. vidit, inquit, Aceſten primum, dehinc ſocios. indicauit, quid Iupiter Anchiſe perferente præcepiſſet, quid ipſe Anchiſes mandaſſet, totum ſtrictim trãſijt, ne eandem rem his diceret, & quid ſibi placeret indicauit. quid eſſe potuit, niſi quod ſuperiora mandata cõtinebãt? ⸢Haud mora con. nec iuſ. recu. ace.) Aceſtes ne contra iuſſa diuina faceret, aut contra neceſſitatem ſuorum, nihil ex his, quæ comperit, recuſauit. ⸢Tranſcribunt vrbi matres, &c.) Deputabat mulieres futuræ vrbi & populum nullam gloriam requirentem. in appellatione populi, & ætates mixtæ ſunt, & ſexus, & merita. ⸢Ipſi trãſtra nouãt.) Nauigandi cã. ſ. ⸢Flãmiſq; ambeſa reponũt, &c.)

Ipſi exigui numero, ſed qui eſſent bellis aptiſſimi nouabant tráſtra, & remos, quoniam ſupra dixit. furit immiſſis Vulcanus habenis. tranſtra per, & remos. iccirco hic dixit, tranſtra nouant, nauigijs aptant remos. dixit etiam funes reparari. quia ait & pingit abiete puppes. non enim ſola arſerant tranſtra, aut remi tantummodo: cum in illo incendio multa eodem caſu cõmutaret. ℣ Interea Æneas vr. de. a.) Vt fit, quum ciuitates nouæ cõduntur, aratro deſignatur ſpatium mœnibus publicis priuatisq́ neceſſariũ. ℣ Sortiturq́ do.) Voto futuræ ciuitatis domos dixit, non quæ iam eſſent, ſed quæ diſponebantur, vt ſurgerent, dabantur autem de ſorte propter locorum differentiam. ℣ Hic ilium, & hęc loca.) Illud interea omne, quod amplectebatur diſpoſitio, iliũ dici voluit, & Troiam. ℣ Gaudet regno Troianus Aceſtes.) Bonũ ſtudiũ egregij ciuis expreſſit, qui non tantum non inuidit in regno ſuo hoc fieri, verumetiam lætabatur: hic & meritum Æneæ dilucide probatur, qui in alienum ius authoritatem iubẽdi exercebat gratulante eo, qui poſſet contradicere, niſi fuiſſet in omnibus liberalis. ℣ Indicitq́ forum.) Hoc non Aceſtes, ſed Æneas. poſt expletã enim Aceſtæ beneuolentiam redijt ad Æneæ diſpoſitiones. his quippe, qui condebant vrbem nouam, debuit inſtituere, quæ ciuitatem regant, & ipſius rem. p. firment, eius, ſcilicet patres, & municipalem legem. ℣ Tum vicina aſtris.) Non defuit cura religioſi filij, vt futuri incolæ haberent in alienis regionibus etiam Italię, Veneris templum. vt in Sicilia colerent, quod ſolebant in Troia. conſtituitur igitur excelſo in monte ipſum quoq́ templum tam ſublime, vt eſſet ſyderibus proximum. ℣ Tumuloq́ ſacerdos, Ac lucus. l. ſ. additur. a.) Additur, bis accipiendum. additur ſacerdos, additur lucus, tumulo Anchiſæo: non cuſtodem loci dixit, ſed ſacerdotem. vult enim Virgilius Anchiſen, vt plurimis locis oſtendimus, inter deos numerari.

ASCENSIVS.

℃ Dixerat, &c.) Poſt abſceſſum Anchiſę, quẽ Æneas adloqui volebat, abeuntem ſacrificia innouauit: & conſilia patris Aceſtæ patefecit, qui ea comprobauit, vnde vrbis fundamenta iaciunt, & templum Veneri, & lucrum Anchiſæ extruũt, reparatisq́ remis, & cæteris nauigiorum armis, cæteri abire parant. vnde Donati hoc ſolum habetur. ℣ Patribus dat iura vocatis.) Hoc ad Æneam refertur: ad quem redit, poſt expletam Aceſtæ beniuolentiam.

Ordo. ℃ Ordo autem eſt. Dixerat. ſ. Anchiſes: & fugit. i. abit, & euaneſcit in auras tenueis, ceu fumus Æneas, inquit, deinde. ſ. poſtq́ abire videbat: quo ruis. i. præceps abis? quo proripis. i. porro rapis, & aufers, ſup. te? quem fugis? quaſi dicat fugis ne filium tuum: aut, ſi nullum fugis, quis arcet. i. abſtinet te, noſtris cõplexibus? i. cur non permittis à nobis complecti? ipſe memorans. i. quum hæc diceret, aut dixiſſet: ſuſcitat. i. commouet cinerem, & igneis ſopitos. i. coopertos cinere: & ipſe ſupplex veneratur Larem Pergameum. i. ignem perpetuum, quem Troiani colebant, hoc eſt Veſtam: vnde addit: & penetralia. i. arcana, Veſtæ canæ. i. antiquæ, & fauillis caneſcentis: farre pio. i. religioſo, & ſacrificijs debito: & à cerra. i. thuribulo: plena. ſ. thuris. Ipſe accerſit. i. aduocatum it: aut aduocat extemplo. i. ilico, peracto ſacrificio: ſocios. ſ. profectiõis: hoc eſt cõcionem citat: & primum. i. præcipue, aut ante alios accerſit Aceſten: & edocet, ſup. eos, enarrando, imperium Iouis ſignificatum. ſ. per Anchiſen, qui ſe Iouis imperio aduenire dixit: &, pro. i. præcępta parentis. ſ. Anchiſæ: chari. i. multum dilecti: & edocet, quæ ſententia conſtet. i. ſedeat, & firma ſit: quia prius hæſitabat, nunc animo. ſ. ſuo: mora haud. i. non ſup. ſit, conſilijs. i. deliberationi. i. non capitur lõga deliberatio: nec Aceſtes recuſat iuſſa. i. imperia Iouis, & præcæpta Anchiſæ: & iuſſa. i. voluntatem Æneæ. & ita ipſi ambo, aut deputati ab eis tranſcribunt vrbi. i. ad inhabitandam vrbem, matres, & populum volentem. ſ. manere, & ipſi tranſcripti: & qui volebant tranſcribi: deponunt. i. ſubmittunt animos: nil, ideſt in nullo egentes. i. cupidos, quia earum rerum quarum egemus, cupidi ſumus, magnæ laudis. i. qui nõ tangebantur cupiditate magnę laudis: & qui paruifaciebãt magnam laudem, pluris facientes requiem & ſolatium, q̃ gloriam & laudem: aut qui tranſcribunt, deponunt, ſcilicet à nauibus: aut, deponunt. i. quaſi depoſitorios committunt vrbi: animos nil magnæ laudis: egentes. i. non tactos, cupiditate magnæ laudis. Poſſet forte & ſic exponi: deponunt, ſcilicet à numero tranſcriptorum: animos nil egenteis magnæ laudis: ſed plenos, quia non egemus rebus, niſi eis careamus, quum ergo ipſi qui in Italiam deducendi ſunt, laude magna non careant: nec ea egere dicentur. ſed prima cõſtructio mihi placet: quia addit ipſi, ſcilicet qui abituri ſunt: nouant, ideſt innouant: tranſtra, ſcilicet ſemuſta igni, & reponũt nauigijs: robora. i. fortes trabes: ambeſa. i. circum eſas, & abſumptas flammis, ſcilicet imiſſis: & aptant remos, & rudẽteis, ideſt funeis ſeu chordas velorum exiſtenteis: exigui, ideſt pauci numero: ſed virtus viuida. i. veges & idonea. bello. i. ad bellum gerẽdum. Interea. ſ. dum reliqui nauibus reſarciendis eſſent intenti, Æneas deſignat vrbem aratro: quo, ſcilicet mœnia deſignabant, faciens ſulcum: vt Seruius declarat: & ſortitur, ideſt per ſorteis diſtribuit domos: & iubet hoc eſſe, ideſt repręſentare, & dici Ilium, ideſt arcem Troianam: & hæc eſſe loca Troiæ, Aceſtes Troianus gaudet regno, ideſt iuriſdictione ciuitatis à Troianis, in modum Troiæ conditæ: & ideo quia ſub ditiõe eius eſſe permittebat Æneas, permiſit etiam vt illi nomẽ ſuum imponeret, & Aceſtam vocaret, iuraq́ ciuibus daret: vnde addit, & Aceſtes, ſup. indicit forũ. i. mercatum: & dat patribus. i. ſenioribus, vocatis. ſ. ad cõcionem, vnde Kalendæ dictæ: iura. ſ. ciuitatis nouæ: tunc. i. deinde: ſedes. ſ. templi: fundatur. i. corroboratur, ſi prius erat extructa, aut extruitur: Veneri Idaliæ. i. quæ in Idalio Luco Cyprio præcipue colitur: in vertice Erycino. i. Erycis montis, ab Eryce, filio Veneris, dicto exiſtens vicina aſtris. i. educto quaſi ad aſtra: & ſacerdos, ac lucus ſacer. i. conſecratus, late additur tumulo Anchiſeo. i. in quo Anchiſes ſepultus fuerat.

PIERIVS.

℃ Quẽ fugis?) In codi. aliquot manu ſcriptis, Quid, legiſ: Sed, Quẽ, legere multo melius, ob emphaſin & pathos. ℣ Accerſit aceſten.) In antiq́s pleriſq́ cod. arceſſit: de quo alibi latius dictum. ℣ Ambeſa reponunt.) In antiq́s aliquot codi. ambeſſa, geminato ſſ, ſcriptũ eſt: vt olim, auſſus, fuſſus, odioſſus, iperioſſus, & ſimilia: quę Victorinus, ſſ geminato, ſcribi ſolita teſtatur. Nos autem vſum ſequamur. ℣ Hoc Iliũ, & hęc loca Troię Eſſe iubet.) In antiq́s aliquot cod. hoc iliũ hęc loca: abſq́, &. In aliquot alijs, Iliõ: vt per ſe verſus ſtet abſq́ figura. In pleriſq́ vero antiquioribus, Hęc loca Troiã Eſſe iubet: quod eruditis auribus mirifice ſatisfacere videtur. Quod vero dicebamus eſſe codices antiquos, in quibus, Iliũ hęc loca abſq́ ſynalęphe ſcriptũ ſit, laudat Probus vigilantiã Virgilianã, q̃ vbiq́ fecerit, m finalẽ, a vocali excipi, aut ab adſpiratiõe, vt eſſet ſinalęphæ locus: quod nõ obſeruarit Ennius, quũ ſcripſit, Millia militum octo. Quare ex Probi ſñia, ſi Latine, Ilium, ſcripſerimus: &, ſubijciẽdũ erit. Si vero Ilion, vt Ouidius, Iliõ & Tenedos: nulla opus erit copulatiua. ℣ Tũc vicina aſtris.) Scriptum eſt omnino, Tum, ex codi. antiquis, & ſententiæ continuatione. ℣ Tumuloq́ ſacerdos Et lucus.) Antiqui aliquot codices, Ac lucus, legũt: ſed illud, q́, atq́, &: vt apud Gręcos, τὲ καὶ, frequentiſſimum eſt apud authores bonos: vtraq́ vero lectio nõ inuenuſta.

Iamq́; dies epulata nouem gens omnis, & aris
Factus honos, placidi ſtrauerunt æquora venti,
Creber & aſpirans rurſus vocat Auſter in altum.
Exoritur procurua ingens per littora fletus,
Complexi inter ſe noctemq́;, diemq́; morantur.
Ipſæ iam matres, ipſi, quibus aſpera quondam
Viſa maris facies, & non tolerabile numen,
Ire volunt, omnemq́; fugæ perferre laborem,
Quos bonus Æneas dictis ſolatur amicis,
Et conſanguineo lachrymans commendat Aceſtę.
Treis Eryci vitulos, & tempeſtatibus agnam
Cædere deinde iubet, ſoluiq́; ex ordine funes.

SERVIVS.

℃ Viſa maris facies.) Vt. Mẽne ſalis placidi vultum. Vult autem iſtos aſpectum quoq́ maris horrere. ℣ Fugæ.) Profectiones. ℣ Eryci & tempeſtatibus.) Bene iunxit. Procellæ enim aut de fluminibus, aut de montibus fiunt, quas πιρισπόνιας dicunt. ℣ Soluiq́ ex ordine funes.) Ordo eſt, iubet cædere ex ordine, ideſt rite peragi ſacrificium: & ſolui funes. Sic in ſeptimo, Phrygiamq́ ex ordine matrem Inuocat. ideſt rite. ℣ Tonſæ oliuę.) Cõpię

ptæ minutis frõdibus. ℣ Procul in prora.) Ideſt in parte extrema.

DONATVS.

℃ Iamq́ dies epulata.) Et remanſuros ſimul, & receſſuros debemus aduertere. poſſum⁹ etiam idem ſentire de ſiculis. ℣ Et aris factus honos.) Debemus quippe etiam aduertere duo adhiberi p ſacra, vt rebus proſperis nouum auſpiciũ darent, & fauorem tribuerẽt receſſuris. ℣ Placidi. ſt. æ. u.) Diſpoſitis omnibus, quę tẽporis neceſſitas exigebat, & peractis conuiuijs

Ipſe caput tonſæ foliis euinctus oliuæ,
Stans procul in prora, pateram tenet, extaq́; ſalſos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Proſequitur ſurgens à puppi ventus euntes.
Certatim ſocii feriunt mare, & æquora verrunt.

conuiuiis per plurimos dies, iam cœperant ſuffragari maria, & venti, vt opportune nauigare poſſent. ❡ Exoritur pr. i. per l. ſt.) Hæc eſt motalis dictio in qua humani actus apparent. tūc enim abſceſſus eſt grauior, quū fit, nō quū diſponitur. primo enim nō vehementer animum mordet æſtus, ſi ad perfectionē fuerit ventū. aliter animi cōmouent̄. denique Troianis, quibus leue ceſſandi conſiliū fuit, & futura ſeparatio, remāſuros ſe cogitātes, quid doloris gererent, lachrymis teſtabant̄: quod ne maturius fieret, nectebāt moras, vſq; adeo vt has poſt dierum nouē ſpatia cuperent dilatare. ❡ Ipſæ iam matres, &c.) Ipſę quæ dudū pontū aſpectabant flentes, & dolebant cū cæteris tantū ſibi maris ſupereſſe, volebant pergere. & omne laborū genus æquis animis ferre. ❡ Quos bonus Æneas.) Bonus iuxta ciues, bonus iuxta ſocios, bonus iuxta remanſuros, conſolabat̄ oēs, & religioſo Aceſtæ cōmendabat. ❡ Treis eryci vitulos.) Sacrificium fieri eryci fratri ex tribus iuuencis iuſſit, & ventis, ne violenti exiſterent, agnā imolari. ❡ Ipſę caput tonſæ foliis euinctus o.) Iuſſit ipſe Æneas p̄dictū generis animalia imolari: ipſe idem exta ſumpta ex his, accępit, paterā tenens, & ſtans celſa in puppi, oīa proiecit in fluctus, addens vinū, quod ferebat in patera. ❡ Proſequit̄ ſ. a p.) Tantū ſacrificia valuerūt, vt nō deeſſet opportunitas venti venientis à puppi. ipſe eſt enim ventus proſperior, qui nauē ſequit̄. ❡ Certatim ſocii feriunt mare.) Aduētu flatuū lętiores effecti, remis nauigia in altū p̄ficiſci ſtudebāt.

ASCENSIVS.

❡ Iamq; dies epula. &c.) Cōmemorat q̄ſo extructa vrbe, epulati ſunt profecturi, cū permanentibus auſpicibus cœptorū operū operati ſunt, Eryciq; fratri ad nauigationē proſperā habendam. Item, ne odio Æneæ, ſed diuturnæ nauigationis tædio, & Iunonis ſuaſu, eos qui vrbē expoſcebant id feciſſe putemus: dixit quū abinuicē ſeparandi eſſent: quo tēpore maxime viget amoris ignis: eoſ ipſos qui vrbē orauerant, nunc paratos oēm fugæ perferre laborē. De qua re, quū Donatus aut intercident, aut nihil dixerit. ❡ Ordo eſt. Iamq; .i. & iam: oīs gens. ſ. tam abitura, q̄; permanſura: epulata, ſup. erat. i. conuixerat, nouē dies: & honos factus, ſup. fuit aris. i. ſacrificatū fuit: & venti placidi ſtrauerunt. i. æquauerunt æquora: & Auſter aſpirans creber. i. crebro: vocat. i. inuitat rurſus: in altum. ſ. mare. Ingens fletus exoritur per littora procurua: dum. ſ. alii ab aliis diſcederent: & ipſi complexi. i. cōplectentes inter ſe, morantur noctē & diem, ita quod diſcedere nequirent. Ipſæ matres, & ipſi. ſ. viri imbecilles, aut ignauiores, quibus facies. i. aſpectus, aut ſtructura: & effigies, ſeu ſpecies maris viſa eſt quondā aſpera: & quibus numen maris. i. quod mari pręeſt: viſum ſup. eſt, nō tolerabile: quia toties pericula paſſi fuerant, volunt iam ire. i. proficiſci cum aliis: & perferre. i. ad finē vſq; ferre oēm laborē fugæ. i. profectionis & profugi: quos. ſ. flentes, & abire volentes, Æneas bonus. i. clemens & pius: ſolatur. i. conſolatur: dictis amicis. i. amicabilibus, & lachrymans cōmendat, ſup. eos, Aceſtę conſanguineo. Et iubet deinde. i. poſtquā, eos conſolatus fuerat, cædere. i. mactare: ex ordine. i. rite, Eryci. ſ. fatri ſuo, Veneris filio: ſed (vt prius dictū eſt) meretricis: pro deo tamen habito, treis vitulos, & tempeſtatibus agnā: ſicut prius dictū eſt, Nigrā hyemi pecudem, Zephyris felicibus albā: & iubet funes ſolui. ſ. ſacrificio peracto. Ipſe qui. ſ. rebus vilibus, intentus nō erat, ſed eas imperauerat: euinctus caput. i. habens caput euinctū, foliis oliuæ tōſę, tenet pateram, ſtans in celſa puppi: & proiicit exta. ſ. vitulorū in fluctus ſalſos. i. mare: ac fundit vina liquētia. i. pura & lympida. Ventus ſurgens à puppi. i. a poſteriori parte nauis: proſequitur euntes. i. procedētes iam in nauigatione. Socii feriunt certatim .i. cum certamine laudis quamoptime. ſ. quiſq; poteſt, mare, & verrunt. ſ. remis: æquora, ideſt maria plana & æqua, hoc eſt remis & ventis, operam nauant.

PIERIVS.

❡ Et non tolerabile nu.) In Roma. codi. cœlum: non, numen, habetur. Superius enim, Ferre ſe tam diu freta tot, & inhoſpita ſaxa, Syderaq; lamentabantur. poſitum vero cœlum, pro cœli tempeſtatibus. Sed enim pleriq; alii codices manu ſcripti, numen legunt: quæ lectio nequaquā expungenda eſt. ❡ Soluiq; ex ordine funes.) In anti. codi. quotquot vidi, funem, vnitatis numero, legitur figurate. ❡ Stans procul in prora.) Varia admodū huius hemeſtichii lectio eſt in codici. antiquis. Aliquot enim legunt, In proram: quod minime placet: quod alibi ſtare cū ablatiuo, & in, præpoſitione, poſitū habetur. In Longobardico exēplari, Trans procul: inuſitata admodum lectione. Stare vero nō neſcimus adorātium eſſe, tam ex poetarum, hiſtoricorumq; teſtimoniis, q̄; ex cynocephalo ſtante, in ſacris Ægyptiorum literis. Eſt & alia lectio in antiquo admodum codice, Stans celſa in puppi. ſed illud alia ratione dictum eſt. Hoc loco deos maris adloquuturum: veriſimile eſt, in proram proceſſiſſe, quę iam mare proſpectabat. hinc illud ſtatim ſubiectum, Proſequitur ſurgens a puppi ventus euntes. ❡ Porricit in fluctus.) Legendū quidem, Porricit, ex Macrobii ſententia, contra omnium pene veterum codicum fidem, in quibus paſſim, Proicit.

At Venus interea Neptunum exercita curis
Adloquitur, talesq́; effundit pectore queſtus.
Iunonis grauis ira, & inexaturabile pectus VENVS
Cogunt me Neptune preces deſcendere in omnes.
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat vlla,
Nec Iouis imperio, fatisue infracta quieſcit.
Non media de gente Phrygum exediſſe nephandis
Vrbem odiis, ſatis eſt, pœnam traxiſſe per omnem,
Reliquias Troiæ, cineres atq; oſſa peremptæ
Inſequitur, cauſas tanti ſciat illa furoris.
Ipſa mihi nuper Libycis (tu teſtis) in vndis
Quam molem ſubito excierit, maria omnia cœlo
Miſcuit, Æoliis nequidquam freta procellis,
In regnis hoc auſa tuis.
Proh ſcelus, ecce etiam Troianis matribus actis
Exuſſit fœde puppes, & claſſe ſubegit
Amiſſa, ſocios ignotæ linquere terrę,
Quod ſupereſt, oro, liceat dare tuta per vndas
Vela tibi, liceat Laurentem attingere Tybrim,
Si conceſſa peto, ſi dant ea mœnia Parcæ.
Tum Saturnius hęc domitor maris edidit alti. POE.
Phas oē eſt Cytherea meis te fidere regnis, NEPT.

SERVIVS.

❡ Effudit pectore. Hoc eſt cū dolore: vt, Funditq; p̄ces rex pectore ab imo. ❡ Preces deſcendere ad oēs.) Si quid inuidiæ eſt in humillimis p̄cibus, imputandū eſt per oīa Iunoni. Nam oēs dicendo, etiā humiles ſignificat: vnde ait etiā deſcēdere. ❡ Quā nec lōga dies.) Ideſt tēpus: de quo licet melius fœminino genere dicamus, tū & maſculino dicimus. Nā de certo die, maſculino tantū vtēdum eſt. ❡ Pietas nec mitigat.) Aut Troianorū, qui pii ſunt: aut certe propter illud, Iunoni Argiuæ iuſſos adolemus honores quaſi quę nec ſacrificiis placaret̄. ❡ Infracta.) Valde fracta: vt, Turnus vt infractos aduerſo Marte Latinos. ❡ Media de gēte.) Ideſt totius gentis potētem. ❡ Exediſſe.) Muliebriter dictū. Nā inde eſt quod ſequit̄. ❡ Cineres atq; oſſa perēptę.) Sane Edo habet & rectam, ſed antiquam declinationem, vt edo edis edit: & anomalam, vt edo es eſt. Quarum ſecūda & tertia perſona longæ ſunt: propter differentiam ſum es eſt. Edit autē in præterito producit e, vt legit. ❡ Cauſas tanti ſciat illa furoris.) Bene ſupprimit. Ipſa enim ſunt quæ Iuno in decimo exequitur, Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter. ❡ Quam molem.) Vt, Tantas auderis tollere moles. ❡ Nequicquā.) Aut ſine cauſa. i. nulla extante ratione: aut nequicquā, quantum ad eius pertinet metem. Vnam enim nauem ex omnibus vertit. ❡ In regnis hoc auſa tuis.) Vt, Non illi imperiū pelagi, ſæuumq; tridentem. ❡ Actis.) Furore compulſis: vt, Reginam Alecto ſtimulis agit vndiq; Bacchi. ❡ Ignotæ.) Ignobili. vt, Nā ſæpe fauos ignotus adedit Stellio. Et dixit Ignotam, Italiæ cōparatione. Nā ignota non erant ad quæ ibis Troiani venerant. ❡ Vela tibi.) Ideſt per regnū tuum.

Vnde genus ducis, merui quoque, ſæpe furores
Compreſſi, & rabiem tantam cœliq́; mariſq́;.
Nec minor in terris (Xanthum, Simoentaq́; teſtor)
Æneæ mihi cura tui, quum Troia Achilles
Exanimata ſequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentq́; repleti
Amnes, nec reperire viam, atque euoluere poſſet.
In mare ſe Xanthus: Pelidæ tunc ego forti
Congreſſum Ænean, nec dijs, nec viribus æquis,
Nube caua eripui, cuperem quum vertere ab imo
Structa meis manibus periuræ mœnia Troiæ.
Nunc quoque mens eadem perſtat mihi, pelle timores,
Tutus quos optas, portus accedet Auerni,
Vnus erit tantum, amiſſum quem gurgite quæret,
Vnum pro multis dabitur caput.

tuum. ¶ Si conceſſa peto.) Siquidem. Nam modo, ſi confirmantis eſt. Agit autem à poſſibili. ¶ Fas omne eſt.) Fas te eſt, hoc eſt, poſſibile eſt. ¶ Meis regnis fidere.) Nam fido datiuũ tantum regit. ¶ Vnde genus ducis.) Vt diximus ſupra, quia feliciter eſt nauigaturus Æneas, Venerem dicit à mari procreatam: & vt fert fabula, Cœlus pater fuit Saturni: cui iratus filius falce virilia amputauit, ſed lapſa in mare ſunt: de quorũ cruore & maris ſpuma nata dicit Venus. Vnde & ἀφροδίτη dicitur, ἀπὸ τοῦ ἀφροῦ, ideſt ſpuma. Sed hoc habet ratio, Omnes vires vſu Venerio debilitantur: qui ſine corporis damno non geritur. Vnde fingitur Venus nata per damnũ. de mari autem ideo, quia dicunt Phyſici ſudorẽ ſalſum eſſe, quem ſemper elicit coitus. Vnde etiam myrtus ei cõſecrata eſt, quæ litoribus gaudet: vt, Littora myrtetis lętiſſima. Ideo aũt diximus Cœlus pater, vt deũ ſignificaremus. Nullus enim deus generis neutri eſt. Nam Cœlum generis neutri, elemẽtum ſignificat. ¶ Merui quoque.) Etiam præſtiti: vt, Nec te regina negabo Promeritã. Alij dicunt militaui: vt, Ære merent paruo. ¶ Rabiẽ tantã cœliq́; mariſq́;.) Vt in primo legimus. ¶ In terris.) Etiã in terris. Nã augmẽtum eſt. ¶ In mare ſe Xanthus.) Omnia hæc Homeri ſunt. ¶ Nec dijs, nec viribus æquis.) Ideſt dijs iniqs, hoc eſt aduerſis. Liptotes figura. Aut nõ ęquis, nõ ęquali fauore. Plures enim Gręcis fauebant. De matribus autem. i. Thetyde & Venere intelligere non poſſumus: quia Thetyde melior Venus eſt, & ei præſenti derogare nollet. ¶ Cuperem quũ vertere ab imo.) Quod proprium eſt eius: vt, Magnoq́; emota tridenti Fundamẽta quatit. Hinc, vt & ſuprà diximus, ἐνοσίχθων dictus eſt. & fecit augmentum, quum ſe præſtitiſſe dixit iratum. ¶ Portus accedet.) Hic diſtinguẽdum, ne ſit contrarium Veneris petitioni quę ait, Liceat Laurentẽ attingere Tybrim. ¶ Amiſſum quem gurgite quæres.) Miſenum dicit: de quo legimus, Inter ſaxa virũ ſpumoſa immerſerat vnda. ¶ Vnũ pro multis dabitur caput.) Hic Palinurum ſignificat. Nã falſum erit, ſi vnum voluerimus accipere.

DONATVS.

¶ At Venus in. n. e. c. Alloquitur.) Alloquitur, qualitatem verbi futuri non exprimit. dubium eſt enim, qualis futura ſit allocutio. effundit tamen, & queſtus ex aperto monſtrat eſſe aliquid, quod iram locuturæ pronunciet, & dolorem. ¶ Iunonis grauis ira, & in. p. &c.) Magna hoc loco & artificioſa conceptio. nam inter ipſa initia, & perſonam ſuam commendat, & deformat inimicæ. dicẽdo enim, prouocor conqueri, & quæ prouocabat, grauabatur inuidia, & quæ prouocari ſeſe querebatur, culpa vacuam ſeſe laborabat oſtendere: interea cœpit à nomine, vt oſtenderet ex eius primatu abſumptam potentiam. addidit grauis ira grauis, hoc eſt, iniuſta, & perinde grauis. ferri enim non poterat, quæ iraſcebatur fruſtra, hoc eſt, cum cauſa non ſuppeteret: deinde, quæ iraſceretur immoderate: nec pectus eius innumeris Troianorum ſupplicijs ſatiaretur. execrãdi autem ſunt qui nulla ex cauſa inimicitias ſuſcipiunt, &, qui in eo ipſo non retinent modum. tertium, quorum pectora nec pœnarum numero ſaturantur, nec aliqua humanitate tanguntur. Quam nec longa dies, pietas nec mitigat vlla. nec Iouis imperio fatiſve infracta quieſcit. dedit querelis ſuis augmentũ, & eam, de qua querebatur, vehementer exponit. quũ irata, inquit, cum cauſa non eſſet, irata ſine modo, irata ſine fine iracundiæ, non miſericordia flectitur, non Iouis frangitur iuſſu, non fatorum authoritate reuocatur. cur fauenter adhuc expectaretur talis, quæ nefas exiſtimet effici, quod Iupiter præcepit, & fata præſcribunt? aut, quem iniquis odijs datura eſt terminum? quæ quum ſit vetus inimica, nouam ſe eſſe exiſtimat, & recentia tormenta componit? incipit iam dicere, & exemplis probare manifeſtis, quæ propoſuit vera eſſe. ¶ Non. m. de. g. ph. ex. n. Vrbẽ. o. ſa. eſt.) Non ei ſufficit interitus Troię, nec tantos illic perijſſe, quũ caderet. nullum præterijt miſeros ſupplicij genus, ipſam patriam ruina cõſumpſit, & flamma. & poſt tantorum ſcelerum cladem, nec habet, aut retinet modum, leue quiddam ſe exiſtimans perfeciſſe, quia ſuperſunt Troianorum aliqui, & viuunt aliqui poſt excidiũ Troiæ. ¶ Reliquias Troiæ.) Relliquiæ, dicũtur funera mortuorum. cineres, qui poſt exuſta corpora remanẽt. atq; oſſa, quæ colligi conſueuerũt, & ſepulchro mandari. tantum ergo crudelis Iuno, tãtumq; impia, vt illa quoq; perſequẽda exiſtimet, quæ ſunt debita ſepulchris & terris. peremptæ oſſa, miſerabiliter poſuit. ſolẽt enim hoſtes poſt effuſum ſanguinem nullas dehinc inimicitias habere cum funere, & imponere odijs terminum, quũ deeſt ille, qui audire aliqd poſſit. reliqas, rurſum poſſumus etiã ſic intelligere, ꝙ flos Troianę iuuẽtutis eſſet perductus ad paucos: quibus ſi in Iunone eſſet humanitas, debuit largiri miſeratio. qs enim tam ferreus, tam durus hoſtis inuentus eſt vnq̃, cuius victoriæ nihil ſupereſſe potuerit poſt acerba odia partum? datur nonnunq̃ venia reliquis, & vſq; ad victoriã crudelitas valet. tam ſæua extitit Iuno, vt poſt exciſum ilium, perditoſq; diuerſa cęde Troianos perſequatur reliquos, & inuentionibus nouis affligat. ¶ Cauſas tanti ſ. i. fu.) Huius, inquit, odij ſi cauſæ requirantur, ab ipſa quęrendæ ſunt. nos enim ſcimus nihil in eam Troianos admiſiſſe, quod nollet. cauſas tanti ſciat illa furoris. furoris ſui, dixit, nõ doloris. ſine ratione quippe iraſci furere eſt. cæterum dolor illic eſſe põt, vbi ineſt iuſta cõmotio. ¶ Ipſe mihi nuper libycis tu teſtis in vndis.) Magnum inuenit aſſertionibus ſui compendium, ipſum vocãdo teſtem, quem audiẽdis querelis arbitrum cupiebat acquirere. Teſtis es, inquit, & ſi vnius tantum facti, ex eo tamen cętera poteris æſtimare, ꝙ nõ ſint falſa, ſed vera, ſic illum cõmunem facit, & in memoriam reuocat. vt tempus & locum & factum replicet. nuper, inquit, noſti in libycis vndis, quas moles exciuit, quũ aſſumpta poteſtate ventorum, omnia in Troianorum perniciẽ elementa confudit. quod factum eſt fruſtra, dum omne illud te iuuante ſummotũ eſt. quod ait, quam molẽ ſubito excierit, artificiũ nocendi voluit demonſtrare. quidquid enim ſubitum eſt, facile opprimit imparatum. ſperatum aũt & præuiſum, cauendo põt, aut ſubſtantia cõtrarię prouiſiõis effundi. ¶ In regnis hoc auſa tuis.) Vt meis procuraret interitum, auſa eſt te cõtemnere, & regna tua cõmouendo, etiam tibi iniuriam facere. quod ait in regnis tuis. dixit, vt ipſi huius facti recte induceret cõmemorationem. Petitura enim quietem pelagi, oſtendit etiã ipſum Neptunũ aliam paſſurũ iniuriam, niſi & Troianis prouidiſſet, & ſibi. ¶ Pro ſcelus. e. e. t. m. a. Exuſſit. f. p.) Hoc eſt etiam nunc Troianis matribus coactis per ſcelus exuſſit fœde puppes. Troianorũ matribus in incendio nauium delictum eſſe conſtabat. his Venus adſtitit. dices, non eẽ requirendum quis fecerit ſcelus, ſed cuius impulſu videatur admiſſum. exuſſit fœde puppes. alienis manibus ipſas naues incendit, atque vtinam palam & non turpiter fraude concepta. ¶ Et claſſe ſubegit Amiſſa. ſ. i. li. t.) Vt ab hoc facto, quod contra ciuitatẽ, religionem, humanitatemq; proceſſerat, excuſaret etiã filium. in Iunonis reuocat relictorum ſociorum culpam, quoniã Æneas hoc non faceret, ſi pars claſſis non eſſet amiſſa. accedebat ex hoc facto augmentum mali, quia poſt tot labores nec ad Italiam peruenire potuerunt, & ignotis in terris fuerant relicti. ecce diuerſitas poſita, & ſeſe impugnans. ſupra enim dixit. quis prohibet muros facere, & dare ciuibus vrbem? hic dixit ſocios ignotæ linquere terre. quum ignota non eſſet, in qua fuerant ciues, ſed factũ eſt hoc oratoria virtute pro perſona dicentis. quæ voluit exaggerare inuidiam facti. vt in vno incenſarum nauium ſcelere, multa aperiret. intantum vt religioſorum nefas incurrere cogerentur, & ſpargeretur ſocietas. quam vna perditæ ciuitatis calamitas iunxerat. Interea quia nõ magnus inuidiæ fragor eſſe potuerat, ꝙ ciuibus iuncti fuerant ciues, relicta ratiõe perſonarum. aut ignotis terris relinqui ſocios, graue admodum crimẽ eſt, proinde non quęrendum eſt, qui vel apud quos. ſed vbi remanſerint, eſt tractandum. ergo vnum accipimus ex perſona perſuadẽtis. quis prohibet muros facere, & dare ciuibus vrbem? alterum ex perſona dolẽtis Veneris, ſocios ignotæ linquere terræ. ne ſe contraria ĩpugnent. vbi nouiſſimum poſuit, quod potuit in querelas grauiores adduci. conſtabat Sicilia, & fas fuiſſe, in quibus Aceſtes fuerat alienus. ve

nit ad ſummam petitionis ſuæ. Ait enim. ☞ Quod ſupereſt oro.) Quaſi vnum eſſet petitura, non plurima, ſingulari numero ſignificauit: quid vellet, indeq; oſtendit graue non eſſe, quod peteret, vtpote quod in vno eēt nō in plurimis poſitura. ideo dixit, quod ſupereſt oro, quia tranſacta curari nō poterant. quod ſupereſt ergo: quod integrum eſt, & poteſt præſtari. dicit iam, quid ſit, quod effici cupiebat. ☞ Liceat. d. t. per. v. V. t. li. la. at. ty.) Liceat, inquit, p regna tua tutos dehinc nauigare Troianos, liceat tenere Italiam, in qua eſt tybris. ☞ Si conceſſa peto, ſi dant. e. m. p.) Non dubitāter poſuit ſi. ſed vt ſe oſtenderet licita cupere, quæ conſtabat Neptunum noſſe. & illud egregie dictum. liceat tuta vela dare tibi, vt nō ventis, aut fluctibus, qui ſemper incerti ſunt, ſed ipſi potius Neptuno vela crederentur. ☞ Tum Saturnius hæc. d. m. e. a.) Quia placidum mare ipſo tempore quærebatur, recte hoc loco Neptunus maris domitor dictus eſt. ☞ Fas omne eſt cy. &c.) Debes, inquit, habere fiduciam regni mei, vel maxime, quia inde originē ducis. ☞ Merui quoq;.) Cur dixit quoq;? quū nullum adhuc cōmemorauit ſe præſtitiſſe beneficium? hoc vt corrigatur, ordinata prima ponēda ſunt, vt ſit poſterius, merui quoq;, & ſit primum. ☞ Sæpe furores Compreſſi.) Ordinemus iam ſimul totum. ſæpe furores compreſſi, ſæpe compreſſi rabiem cœli, ſæpe cōpreſſi rabiem maris. nunc ponere debemus merui quoq;, hoc eſt laboraui quoq; pro tuis. ☞ Nec minor in terris (Xan. ſi. q;. t.) Æ. m. c. t.) Quia ſciebat ſe contra Troiam Nixum, iurat, tamen ſe pro Ænea ſpecialiter feciſſe. dicit & tempus, oſtendit & locum, deſignat pericula ipſa, & cuius eum manibus eripuiſſet. ☞ Cum Troia Achilles.) Tunc, inquit, quum Troiana agmina infeſtus Achilles agitaret, exanimes perſequens, & opprimens fugientes teucros, neq; eos permittens ad murorum tuta peruenire. ☞ Millia multa daret leto.) Tunc, quum innumera hoſtium millia mactaret. ☞ Gemerentq; repleti. A.) Tunc quum funera omnia onerata cæſorū funeribus gemerēt, impedita, ſcilicet, & obcluſa, vel maxime Xanthus amnis, qui tantorum corporum retentui obiectus, exitum in fluctus repperire non poterat. ☞ Pelidæ tunc ego forti Congreſſum Æneam.) Quantum aſſerit operam ſuam? vel ex quāta neceſſitate dixit Æneam liberatum? congreſſus, inquit, fuit pelidæ, licet poſſit intelligi, quod laudis cauſa dixiſſet, pelidæ, tamen addidit forti. quantum forti ſupra expreſſit. multa millia illum Troianorum fugaſſe, quum ſolus tantos premeret, vrgeret, ac ſterneret. huic ergo cum eſſet cōgreſſus Æneas, nullo deo fautore, cunctis aduerſis, viribus quoq; longe imparibus nube immiſſa eripui. eripui, inqt, imparē. eripui iam periturum. ☞ Cuperem cum vertere ab imo.) Admiranda locutio, in qua ſe confitetur inimicum, & eo tempore Æneæ ſaluti beneficium præſtitiſſe. quum omnes Troianos cum ipſa vrbe volebat extinctos, q̄ grande beneficium memoratur? quum ſolus Æneas mereri potuit veniā, irato eo, qui cunctos ſemel volebat extinguere, & diruere omnia quæ ſuis manibus ſtruxerat. magnus affectus eſt iuxta ea, q̄ manu noſtra proueniunt. magnus quoq; eſt dolor, ſi noſtra manu vertantur. ſed iſte dixit cauſam interueniſſe periurii, quæ omnē affectum conſtructionis abruperat. ☞ Nunc quoq; mens eadē.) Quæ ſit ipſa mens ex conſequentibus probat. potuit enim dictū in incerto remanere, quoniam iuxta Troianos, & Troiam, inimicitias ſe habuiſſe profeſſus eſt. quæ ergo mens in præſenti præſtaret videndum eſt, quum ſequentia tractare incœperimus. ☞ Pelle, inquit, timores.) Ad remouendam ſollicitudinem Veneris, q̄ breuibus vſus eſt verbis. vt & ipſam ſecuram redderet & indicaret, qualem gereret mētē. quod ſi hoc ſolum dixiſſet, ſuffecerat curæ remouēdæ. addidit. ☞ Tutus quos optas portus accedet auerni.) Quoniam pelagi tranquillitatem fuerat poſtulatus. hāc Neptunus pollicetur, & ſpōdet. optas, inquit, vt tutus tranſeat mare filius tuus? tutus ad portus auerni perueniet. ☞ Vnus erit tantum, a. q. g. q.) Dicit futura vt deus, quem fugere ventura non poſſent. hæc ipſa quoniam triſte aduerſumq; nunciabant, extenuat. debebatur, inquit, interitus plurimis, ſed pro cunctis vnius procedit exitium. quod ipſum æquo animo ferendum eſt. præſtat enim vnum magis flere, q̄ plurimos. hoc ideo prędixit, ne ille, qui tutā pelagi tranſmiſſionem promiſerat, in vnius caſu videretur Venerem fefelliſſe. & ex eo falſa cætera putarentur.

ASCENSIVS.

❡ At Venus interea, &c.) Quum ita proſpere abnauigarēt Troiani, Venus memor, ꝙ id prius quoq; fecerant: vnde dictum eſt in primo. Vix è conſpectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læti', & ſpumas ſalis ære ruebant. ſed Iunonis factione, inductus Æolus, maria cōcitauerat: paulopoſt, eoſq; in Aphricam ad Carthaginem diſpulerat: non confiſa mari, neq; cœlo ſereno Neptunum adiit rogās, vt inuidię Iunonis obſtaret, Troianiſq; faueret quod & ille promittit, cōmemorans, vt firmius confideret, quæ prius contulerat in Æneam beneficia: docens tamen vnū atq; alterum, pro cęterorum ſalute ſubmergendum, ſcilicet Palinurum atq; Miſenum, veruntamen poſſet dici de ſolo Palinuro loquutum deū: nā is ſolus ſubmerſus erat, priuſq; ad Italiā ꝑuenerint. Miſenus aūt in littore Italico ab ipſo adhuc denominato: q Tritones ꝓuocauerat, non ad deorum placationē ſubmerſus eſt. De oratiōe aūt Veneris hęc pauca dicit Donatus. ☞ Iunonis grauis.) Magnum artificiū: nam in ipſo principio, & ſuā perſonam cōmēdat & aduerſarii deturpat: & incipit à noīe: & addit, grauis ira: & exaggerat ꝙ pectus eius dicat inſaturabile. Quod aūt crudelis in Troianis ſit, ipſius Neptuni teſtimonio, probat. Hęc ille. ❡ Ordo eſt. At. i. ſed: Venus exercita. i. ſollicita, & fatigata curis: adloquit̄ interea. ſ. dum ſic proſpere nauigarent Troiani: Neptunum, qui deus maris eſt: & effundit pectore. i. ex intima affectione: tales queſtus. i. tales querelas, grauis ira Iunonis: nec. i. & non: & pectus non exaturabile. i. quod exaturari nequit odiis, ò Neptune, cogunt me deſcēdere in omneis preces: quia qui precatur, ſupplicem ſe præbet: & ita quodāmodo deſcendit. Quā. ſ. Iunonē: nec dies. i. tempeſtas longa: nec vlla pietas. ſ. Æneæ, qui ei ſacrificauerat: vt dictum eſt in. iii. huius: & id ex conſilio Heleni: mitigat. i. mitem facit, ac placat: quia poſt illud ſacrificium, procurauerat tempeſtatem. de qua in. j. dictum eſt. Nec. i. & non, ſupp. quæ non quieſcit imperio Iouis. i. licet Iupiter imperauerit Æneam in Italiam proficiſci, & id eam permittere: ve, pro vel: infracta. i. valde fracta, fatis, ideſt quia ſcit fata id velle, vt in Italia imperium conſtituant: vnde dictum in. j. Siqua fata ſinant: iam tum tenditq;, fouetq;. docet autem, quomodo non ſit ſaturabilis: & bene perſtat in metaphora ab auidis lurconibus, dicens: non ſatis eſt. ſ. Iunoni, viſum exediſſe. i. ꝙ exederit & abſumpſerit: odiis nefandis, ne id iure putetur feciſſe vrbem. ſ. Troiam de media gente Phrygū: nec, ſupple ſatis traxiſſe relliquias Troiæ, per omnem pœnam, ideſt omne genus pœnarum & afflictionum: ſed, ſupple inſequitur, ideſt indeſinenter perſequitur cineres, atq; oſſa Troiæ peremptæ, ideſt quidquid adhuc ſupereſt: poſt incendium Troiæ, ad extremum perſequitur: ſciat illa. q. d. ego quidem neſcio: nec puto eam poſſe ſcire cauſas tanti furoris, ideſt iracundiæ in Troianos conceptæ: tu ipſe (niſi legatur ipſa) teſtis, ſup. es mihi, quam, ideſt qualem, & quam magnam molem, ſcilicet aquarum & ventorum: ipſa excierit, ideſt excitauerit ſubito, nuper, ſcilicet quum ad Carthaginem repulſus eſt Æneas, in vndis Libycis. i. Carthaginenſibus: quia ipſa miſcuit, ideſt confudit: omnia maria cœlo, ideſt commouit ea ad cœlum vſq;: freta, ideſt adiuta: nequidq;, ideſt ſine cauſa, aut fruſtra, quia non eſt conſequuta per hoc intentum ſuum: procellis Aeoliis. i. ab Aeoliis vētis excitatis, auſa hoc i. tantum facinus in tuis regnis: quod & Neptuno doluerat, quando in. j. dixit, Regiq; hæc dicite veſtro. Non illi imperium pelagi, ſæuumq; tridentem, Sed mihi ſorte datum. Pro, dolentis, & exprobrantis interiectio, vt apud comicum, Pro ſupreme Iupiter: neq; cum h, neq; cum ch, recte ſcribitur, licet vt à præpoſitione differat, vſus h adiecerit. Pro igitur, ſcelus, proclamatio eſt. q. d. ò deteſtabile ſcelus: ecce ipſa exuſſit puppeis fœde. i. turpi dolo: & hoc matribus. i. matronis Troianis: actis, ideſt percitis furore: & ſubegit, ideſt ſubigendo (quod indignius eſt, q̄ ſi coegit, diceret) compulit: linquere terræ ignotę, ſcilicet manentibus: ſocios, ſcilicet longæ profectiōis: & hoc claſſe amiſſa. ſ. per incendium, fraude Iunonis immiſſum. Quod intereſt. i. quod reliquum eſt: quum ad præterita non ſit potentia: oro liceat tibi. i. oſtende te potentem & tibi licere: dare vela tuta per vndas. ſ. tuas: per quas illa potuit tempeſtatē excitare: aut liceat Troianis dare vela tuta tibi, per vndas. ſ. tuas: & liceat attingere Tybrim Laurentem. i. ꝑ agros Laurentes defluentem: ſi ego peto conceſſa. i. permiſſa à diis: & ſi Parcę. i. deę fatales, dant ea mœnia: bene aūt ſcit, quod ea darent ex conſultatione Iouis in. j. habita. Tunc. ſ. poſtq; ſic loquuta eſt Venus: Saturnius. i. Saturni filius: Neptunus domitor alti maris: edidit. i. eloquutus eſt, hęc. ſ. ſequentia. ò Cytherea. i. Venus, quæ in Cytheris coleris: omne fas eſt. i. omnino licitum eſt: te fidere. i. confidere, meis regnis: vnde ducis. i. trahis: genus. i. originem: (quia Venus è mari nata dicitur: è ſpumis. ſ. maris.) ego quoq; merui. ſ. vt cōfideres, aut ſæpe demerui te, aut bene meritus ſum de te: ego compreſſi ſæpe furores. i. cōmotiones: & tantā i. vehementē, aut quantā noſti, rabiē maris, & cœli. i. aeris. Nec. i. & non: & ego teſtor Xanthū, & Simoenta, fluuios illos Troię: nō minor cura fuit mihi Ænę tui. i. de Ænea filio tuo, in terris. ſ. q̄ in mari. Nam quum Achilles ſequens. i. inſequens: agmina Troia

Ordo.

Pro interiectio.

i. Troiana (triſſyllabum eſt) exanimata.i.metu perculſa: impingeret, ſupp.ea.muris.i.ad muros: &, ſup.quũ ipſe daret letho.i.morti: multa millia.ſ.Troianorũ: & amnes.i.Xanthus & Simois: repleti.ſ.cadaueribus: gemerent.ſ.ſub mole eorũ: nec Xanthus poſſet reperire viã.i.aluei meatũ: atq; euoluere ſe in mare.i.quũ impediretur curſus eius, multitudine cadauerum: ego eripui tunc Æneã congreſſum Pelidę.i.Achilli, Pelei filio: forti.i.cum Achille forti: nec dijs æquis.i.ęque fauentibus: quia conſtituerant dij, Troiam euertere. vnde dictum eſt, Ferus omnia Iupiter Argis tranſtulit. nec viribus æquis.i.æque potẽtibus: eripui (dicit) nube caua.i.p nubẽ cauam, quam circumiecit. Item, ſup.quum.i.quando: ego cuperẽ vertere ab imo.i.funditus euertere (vnde dictum eſt in.ij. Neptunus muros, magnoq́; emota tridenti Fundaméta quatit.) moenia Troiæ periuræ (quæ ideo vertere volebat, quia periura erat Troia.i.gens Troiana mercedem promiſſam, iuraméto non reponés) ſtructa meis manibus, ſup.idẽ feci: aut eripui Æneam: eadẽ mens perſtat.i.perſeuerat mihi: quoq;.i.etiam nunc.i.vellem adhuc liberare Æneam, ſi neceſſe eſſet: pelle igitur timores: quia ipſe accedet tutus.i.protectus auxilio meo: portus Auerni, quos optas.ſ.eum accedere: aut, quos ipſe optat: & ita potius legẽdum puto, quia ſcit Anchiſen admonuiſſe Æneam, vt prius Auernũ accedat, petiturus manes: Venus aũt optabat Laurẽtẽ, Tybrim accederet. aut ſi legatur, optas, diſtinguamus, vt Ser. vult, ſic: ipſe accedet tutus portus, quos optas.ſ.oſtia Tybris tantum vnus erit: quẽ amiſſum quæres in gurgite Auerni.ſ.Miſenus, & vnum caput dabitur pro multis.i.p ſalute multorum.ſ. Palinurus, princeps nautarum, qui ſubmergetur in mari, anteq̃ ad Auernum perueniant.

PIERIVS.

❡ Alloquit̃, taleis q;.) In ant. adloquit̃, talis q;: vt in veterũ imperatorũ nũmis, adloquutio, per d, ante l, notatũ. ❡ Iunonis grauis ira, & inexaturabile pectus.) In Ro.co.i Mediceo, & pleriſq; alijs antiquis, ita legitur, & ſcribitur, ira nec exſaturabile. In Longobardico, & aliquot alijs, neq; ex ſaturabile: quãuis in Lõgobardico tantũ, s, poſitum nõ ſit iuxta literã x, harũ lectionum, quamq; ſelegerit, non laboro. ❡ Nec Iouis imperio, fatis ve infracta.) In codicibus antiquis, fatis q; legere eſt. Rẽ enim magis exaggerat

rat vtrunq; cõiungendo. ❡ Vrbẽ odijs ſatis eſt Nec poenam traxiſſe per oẽm.) Qui, traxiſſe, amant: ſubmouent, nec. In ant. tamen cod. omnibus, vel ante, vel poſt poenam [illegible] appoſitũ obſeruaui: traxiſſe vero per ſyncopam in biſſyllabam dictioné cõtractũ. Id vero apud alios, traſſe, geminato ſſ, apud alios, traxe, per, x, ſcriptũ inueni: vt in Ro. codice, & aliquot alijs. Multa tamẽ exemp. verſum ex legẽ oſtendunt, nec poenam traxiſſe: ſed inemendate, iudicio meo. Eſt & ea lectio non contẽnenda, q̃ habetur in Mediceo, & aliquot alijs codicibus, Vrbem odijs ſatis eſt, poenam traxiſſe per oẽm. κατὰ διάλυσιν. Nec vero, ſuperne notatũ eſt à paraphraſte. ❡ Quam molem ſubito excierit.) Operępretiũ eſt videre codicũ varietates, in huius hemiſtichij numero diſponẽdo. Nã Ro. codex, cum vulgari conuenit. Oblongus, Quam ſubito molem excierit. Aliquot alij, Quam molẽ excierit ſubito, legunt: vt ſi plures eſſent dictiones, tot putarim numeri futuras mutationes. ❡ Pro ſcelus ecce etiã.) Antiqua pleraq; exemplaria, cũ Mediceo, & Porcio, legunt, Per ſcelus: vt inuidioſam magis Iunonẽ reddat. ❡ Socios ignotæ linquere terræ.) Antiqui aliquot codices ignota linquere terra, ablatiuo caſu legũt. Vtrũq; vero agnoſcitur à grãmaticis. ❡ Impingeret agmina muris.) Veteres quidam codices immitteret, habent. Sed longe plures, impingeret: quod rem geſtam horribiliorẽ facit. ❡ Millia multa daret leto, gemerent q; repleti Amnes.) Romanus codex, darẽt, legit, numero multitudinis, vt ad amneis referatur, qui & ipſi ſuis opẽ allaturi magnam vim mortaliũ obruerunt, eo prelio, quod in φ. ab Homero decãtatur. Sed neq; diſplicet, daret, ſingulari numero, quum Achilles magnã eodẽ die Troianorũ ediderit ſtragẽ, in Xanthi fluuij ripis: adeo, vt eius libri argumẽtũ ſit, φ, μόνος αἰακίδαο παρ ποταμοῖο. ❡ Atq; euoluere poſſet In mare ſe Xãthus.) In Mediceo, reuoluere, legitur. Sed vulgata lectio candidior, & in eo numero picta videtur difficultas. ❡ Nube caua rapui.) Peruetere omnino cod. aliquot, rapui, legunt. Sed in Romano, & nõnullis alijs, eripui, eſt: vna plus ſyllaba. ❡ Mens eadẽ perſtat mihi.) In Oblõgo codi. & quibuſdam alijs antiquis, legere eſt, reſtat mihi: quod nequaq̃ placet. ❡ Amiſſum quẽ gurgite quæret.) In exẽpl. omnibus antiquis quotquot habui, quęres, perſona ſecunda legitur. Quod Venerẽ oſtendit, pro ſalute omnium æque laborare.

❡ His vbi læta deæ permulſit pectora dictis, POE.
Iungit equos curru genitor, ſpumantiaq; addit
Frena feris, manibusq; omneis effundit habenas,
Coeruleo per ſumma leuis volat æquora curru,
Subſidunt vndæ, tumidumq; ſub axe tonanti
Sternitur æquor aquis, fugiunt vaſto æthere nymbi.
Tum variæ comitum facies, immania cete,
Et ſenior Glauci chorus, Inousq; Palęmon,
Tritonesq; citi, Phorciq; exercitus omnis.
Læua tenent Thetis, & Melite, Panopeaq; virgo,
Neſæe, Spioq;, Thaliaq;, Cymodoceq;.
Hic patris Æneæ ſuſpenſam blanda viciſſim
Gaudia pertentant mentem: iubet ocyus omneis
Attolli malos, intendi brachia velis.
Vnà omnes fecere pedem, pariterq; ſiniſtros,
Nunc dextros ſoluere ſinus, vnà ardua torquent
Cornua, detorquentq;, ferunt ſua flamina claſſem.
Princeps ante omneis denſum Palinurus agebat
Agmen, ad hunc alij curſum contendere iuſſi.
Iamq; ferè mediam coeli nox humida metam
Contigerat, placida laxarant membra quiete
Sub remis fuſi per dura ſedilia nautæ,
Cum leuis æthereis delapſus Somnus ab aſtris
Aera dimouit tenebroſum & diſpulit vmbras
Te Palinure petens, tibi triſtia ſomnia portans
Inſonti, puppiq; deus conſedit in alta
Phorbanti ſimilis, funditq; has ore loquelas.
❡ Iaſide Palinure, ferunt ipſa æquora claſſem, SOM.
Æquatæ ſpirant auræ, datur hora quieti.

SERVIVS.

❡ Læta permulſit.) Et lęta fecit: vt, Animumq; labentem Impulit. Aut certe perpetuũ eſt epitheton Veneris. ❡ Spumantia frena.) Spumas vomẽtia. ❡ Feris.) Equis: vt, Inque feri cauam compagibus aluũ Contorſit. ❡ Variæ comitum facies.) Aut beluas dicit marinas ſecundum naturam: aut poetice deos marinos. ❡ Immania cete.) Græca declinatio τὸ κῆτος κήτη, vt βέλος βέλη. Nã latine ſic declinari non poteſt. Nullũ enim apud nos animal generis neutri eſt, niſi forte hic cetus huius ceti dicamus: quod nuſquam lectum eſt. Nam dicuntur canes marini. ❡ Et ſenior glauci chor⁹.) Vt ſuprà diximus, Glaucus piſcator fuit: qui quum captos piſces ſupra herbam abieciſſet, & eos recepiſſe vidiſſet quam amiſerant vitam: intellecta herbarum potẽtia decerptam herbã guſtauit, & ſe præcipitauit in maria, & in deum marinum commutatus eſt: cuius hic chorum ideo ſenem dixit quia etiam ipſe ſenex fuerat. Aut certe ſeniorem dicit propter ſpumarum colorem: ſicut pene omnes dij finguntur marini. ❡ Inousq; Palæmon.) Melicerta Inous filius. Et notandum patronymicum à matre

à matre in authore idoneo. ❡ Phorciq; exercitus omnis.) Dij qui ſub Phorco agũt. Hic autem Phorcus dicitur Thoſæ nymphæ & Neptuni filius. Vt autem Varro dicit, rex fuit Corſicæ & Sardiniæ: qui quũ ab Atlãte rege nauali certamine cum magna exercitus parte fuiſſet obrutus, finxerũt ſocij eius eum in deum marinũ eſſe conuerſum. ❡ Læua tenet thetys.) Satis prudenter ſexũ debiliorẽ ſiniſtræ applicat parti. ❡ Niſæe.) Media diphthongus eſt. ❡ Viciſſim.) Quia reliquerat quidem ſocios, ſed feliciter petebat Italiam. ❡ Pertentant.) Sollicitant. ❡ Attolli malos.) Ideſt vela per malorum volubilitatem leuari. Nã cum nauigaret, iam non dubium quòd olim erexerant arbores. ❡ Fecere pedem.) Podiam, ideſt funem quo tenditur velum. ❡ Siniſtros, Nunc dextros.) Pro auræ mutabilitate. ❡ Cornua.) antemnarum extremitates. ❡ Sua flamina.) Proſpera à puppi venientia. ❡ Princeps ante omnes.) Vnũ vacat. ❡ Mediam coeli metã.) Perite locutus eſt. Nam medium coelum meta eſt, μεσουρανοῦντος circuli: qui medius eſt inter ortum & occaſum. A medio autem coelo & finitur ortus, & occaſus incipit ſyderum.

Pone caput, feſſoſq́; oculos furare labori,
Ipſe ego paulisper pro te tua munera inibo.
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur. POE.
Méne ſalis placidi vultum, fluctuſq́; quietos PAL.
Ignorare iubes? méne huic confidere monſtro?
Æneam credam, quid enim fallacibus Auſtris,
Et coeli toties deceptus fraude ſereni?

rum. aliter eſt horizontis, qui ſegregat aſpectum huius coeli ab alio inuiſibili nobis. Sub remis fuſi dura ſedilia mutę.) Ideſt requierat paululum, ſic remos tenentes. Leuis.) Vel aduentu vel diſceſſu. Nam leuis in vtroque eſt. Diſpulit vmbras.) Nam ſemper deos ambit nimbus. Te palinure petens.) Factioſe aggrediens, appetens. Et ſciendum in malus celebrari Palinuri mortem more poetico, quem dormientem in vndas conſtat miſſum. Somnia.) Soporem. Bene autem diſcernit iſta Virgilius, vt ſomnum ipſum deum dicat. Somnium, quod dormimus: Inſomnium, quod videmus inſomnis: vt, Falſa apud coelum mittunt inſomnia manes. Iaſide.) Fili Iaſi. Ipſa æquora claſſem.) Ideſt & æſtu & aura noſtris vtimur. Æquatæ ſpirant auræ.) Proſperæ: vt Æquatis claſſem procedere velis. Pone caput.) Bene particulatim ad id venit, quod aperte dictum refutaretur. Labori.) Ex intuendis ſyderibus. Paulisper.) Paululum dum tu quieſcis. Vix attollens lumina.) Aut à ſyderibus remouens. aut certe numinis præſentia pręgrauatus: quod eſt melius. Nam & ſequens eius oratio turbata eſt: quod & ſemiplenæ indicant elocutiones. Vultum.) Mutabilitatem, quæ fit pro qualitate ventorum. Iubes.) Vis: vt, Infandum regina iubes renouare dolorem. Méne huic confidere monſtro? Subaudi Vis. Æneam credam.) Per cōtrarium, Cur Æneam non committam coelo, & auris fallacibus, qui ſum toties ſerenitatis fraude deceptus? Quid enim.) Quid ni? cur nō? Fraude ſereni.) Serenitatis: vt, Et ſeruantiſſimus ęqui. Alij legūt deceptus fraude ſereni coeli.

DONATVS.

¶ His vbi læta deæ. p.p.d.) Vbi dictis talibus leniit animum Veneris, promiſſam pelagi placiditatem coepit procurare. Ob hanc igitur cauſam. Iungit equos curru genitor.) Omnis hæc deſcriptio poetica eſt propter Æneæ meritum poſita, vt ob eius tranquillam nauigationem Neptunus cum dijs maris videretur excurrere. eo tamen res reducitur, vt quies omnis pelagi monſtraretur effectu, fugatis omnibus, quæ obeſſe potuerant, ventis, ſcilicet qui tumore pelagi, nocere poſſent. Hic patris Æneæ ſuſpēſam blanda viciſſim Gaudia pertentant. m.) Cum hæc Æneæ cū ipſo nauigationis principio prouenissent, ex ſuſpenſo & ſaucio, viciſſitudine proſpera in gaudium repente mutatus eſt. Iubet ocyus. o. At. m. in. b. v.) Erigi cunctarum nauium arbores iubet, & vela ſolui vniuerſa. Vna omnes fe. p.) Simul omnes aggreſſi ſunt iuſſa. Pariterq́; ſi. Nunc. d. ſ. ſi.) Tantum potuit iubentis authoritas vt ſimul attollerent malos, ſimul vela ſuſpenderent, & opportuna facerent ventis, deniq; nauigia omnia flatibus ꝓſperis ferebātur. Princeps ante. o. d. palinurus. a.) Palinurus, ꝙ eſſet in gubernandi arte peritiſſimus, primus tenebat curſum, cæteri vero, qui in alijs nauibus fuerant, ipſum ſequebantur. hoc enim illis fuerat præcepto Æneæ mandatum. Iamq́; fere mediā coeli nox. h. m.) Iam forte media nox agebatur. pars quippe eius iam fuerat tranſacta. iccirco addidit fere, vt ęſtimantis potius eſſet, q̄ꝫ definite pronunciantis. eſſet enim vitium poetæ. ſi noctis tēpus, quod liquido dici non poterat, pro manifeſto & cognito poneretur. Placida laxarant. m. q.) Totum his dedit, dormiebant, inquit, victi neceſſitate temporis, & laboris. faciebant hoc, quia tuta fuerant omnia, ſic tamen, vt remigij ſollicitudinem non in totum viderētur omiſiſſe, nec delicijs tradidiſſe corpora ſua. quod fit, cum ſecure dormitur. nam ſub ipſis remis, atq; in ſedibus duris, hoc eſt nullo ſtramine procurato proſtrati erant. vt ipſa eſſet refectio, ſi paululum caperent ſomnum manente officij ſollicitudine, & in certos caſus pelagi diligēter intenta. in duro aūt refici, aut laſſitudo facit, aut conſuetudo laborandi. Cum leuis æthereis.) Leuem dicit, quia incorporalis eſſe affirmatur. Aera dimouit tenebroſum.) Vt conuerſus in alienam faciem videri poſſet, & agnoſci. remouit aliquantum tenebras, & venit ad palinurum ſoli ipſi infeſtus, tamen cæteris bonus, illi ſoli præparans mortē, ipſe enim fuerat deſtinatus leto ſecundum Neptuni prædictum, ei ſoli portās perpetuum ſomnum, & ſupremū exitiū. leti autem cauſa non reperiebatur, & tamen finis vltimus ferebatur inſonti, nō quia meruit. ſed vt Æneas amici ſui luctu percuteretur ac neceſſarij, cęteris ſaluis per vnius detrimentū. Puppiq́; deus cōſedit in alta.) Sedit, inqt, iuxta palinurū in puppi, illic. n. gubernatores ſedēt, in phorbantis faciē, qui eſſet vnus ex illis, qui eadem naui ferebātur. talē perſonam phorbātis debemus accipere, quę gubernare nauim noſſet, ꝓindeq́; mereretur audiri, & eſſet firma. cui palinurus nauim recte cōmitteret dormiturus. ſic igitur mutatus tales effundit ore loquelas. verbū effundit, ſignificat magnā verborum copiam interueniſſe, cum læta eſſet omnibus quies. Videamus q̄bus verbis, & q̄ꝫ multis deceptus ſit palinurus. cauto quippe, & diligenti gubernatori deſertio muneris paucis, perſuaderi non potuit. Iaſide palinure.) Magnum perſuaſiōis artificium. primo. n. occurrit omnibus, q̄ palinurus ad excuſationem prętendere potuit. ſuffragantur, inquit, officio tuo placiditas pelagi, ratioq́; ventorum. ipſa quippe maria naues ducunt venti currentibus blandiuntur, quietis petēdæ tempus eſt, quieſce paulisper, & oculos tuos aliquantulum laboribus ſubtrahe, ac ne partes tuæ nauibus currentibus denegentur, ego interim officium gubernatoris ſubibo, hęc dixit, qui ſuadebat, ſed latent, quæ diximus opponi e diuerſo potuiſſe. quęq́; aſſeruimus eſſe pręuenta. id. n. dixit, ferunt ipſa ęquora claſſem, æquatæ aſpirant auræ, ne palinurus diceret, quod inferius dixit, mare ſæuum eſt & infidum, importuni ſunt flatus, relinquere nō poſſum officiū omnibus ſemper in hac vnda ſuſpectis. datur hora quieti. diſſoluti eſt enim dormire ante tempus, & quia eſſe id ipſum tempus aſſerebatur, poſſet dici non eſſe dormiendū propter perfidiā maris, & nauigationis incertitudinē. Pone, inquit, caput, f. q́; o. fu. la. Ipſe ego paulisper pro te tua munera inibo.) Bene dixit, furare. vt quodāmodo nec ipſa maria ſcirent palinurū quieuiſſe, propter ſpatium modici temporis, & requiē ſuadebat, vt obtinere potuiſſet, quia breui ſpatio inſidię cōpleri potuerūt, qua cauſa addidit, ipſe ego pro te vigilabo, ego ſuſcipiam officiū tuum. ecce ex duobus perſuaſio de breuitate temporis, & de ſecuritate promiſſa gubernationis. Cui vix attollens.) Vix attollēs, quia premebatur iam virtute potioris. Me ne ſalis placidi vultum, fluctuſq́; quietos Ignorare iubes? méne. h. con. m.) Putas, inquit, me neſcire, quid agatur in pelago, aut quomodo multos decipiat iſta tranquillitas, quæ me decepit ſæpe, & arbitraris me incertis commiſſurum Æneam, pro cuius ſalute tantam ſollicitudinem gero. Ecce Æneæ meritum, nauigabant tanti, nauigabat etiam ipſe palinurus, & cū incerta metueret, nec ſibi nec cæteris, ſed ſoli Æneæ prouidebat. Quum igitur pronunciamus, pondus debet habere me pronomen. itē huic monſtro, quod decipit multos infido ingenio, & repente mobili. Bene poſuit monſtro, quia quicquid in aliam faciem mutatur, monſtrum eſt. me aūt, hoc eſt cui cōmiſſus eſt vniuerſarum nauiū concurſus, me qui ſemper in his diligens fui, me, cui eſſe debet pro ſalute Æneæ peruigil cura. me qui, ſæpe comprobauerim non habendam etiam tranquillis fluctibus fidē, me amabilē regi, & fidiſſimum regis ipſius amatorem. Æneam credā?) Ideſt ſpem romanę reip. fortē, pium, religioſum, inuictum, in bello, in pace pręſtantē patiar incertis circūueniri turbinum, & procellarum ſubire diſcrimen? ecce addidit, experiūdo ſe didiciſſe, quod caueret. Quid. n. ait fallacius auſtris, Et coelo? Quaſi fallacius quicq; reperiri non poſſit auſtris & coelo, quoniā inſperatis motibus, & coelum mutatur in nubila, & in procellas venti ſæpe vertuntur. interrupto ſilentio, ecce præter mare, metuendum dicebat & coelum.

ASCENSIVS.

¶ His vbi lęta, &c.) Docet quō proſpera nauigatione, ad Cumas delatus ſit Æneas, Palinuro dūtaxat circūuēto, cuius ſubmerſionē ſequenti lectione proſequemur. Hic aūt quum omnia facilia ſint, nihilq́; habeamus Donati. ¶ Ordo eſt. Vbi. i. poſtq̄; genitor. ſ. Neptunus: permulſit. i. dulcedine quadam effecit: his dictis. i. per hmōi verba: pectora deæ. ſ. Veneris: læta. i. lætificata: ipſe iungit equos. ſ. marinos: curru. i. ad currū & addit feris. i. animoſis eqs frena ſpumantia. i. ſpumas vomentia: aut ſpumis perfuſa, ex celeri impetu: & effundit manibus. ſ. ſuis omneis habenas. ſ. q̄bus eq haberi. i. retineri poſſent, hoc eſt, laxat eas: & ipſe volat leuis. i. leuiter: curru coeruleo. i. coerulei coloris, aut marino, per ſumma æquora. vnde ſubſidunt. i. ad fundum deſcendunt: nec mouētur: & æquor. i. mare (quod tūc fretū, potius q̄ꝫ æquor, erat: ſed fiebat ęquor) tumidum. i. inflatum: prius ſternitur. i. æquatur, aut planatur aquis: ita, vt aquę, oēs concauitates replētes, æquor fecerint: ſub axe. ſ. currus Neptuni: tonanti. ſ. ex celeri impetu: aut potius, ſub axe coeli tonātis; ita vt Venus tempeſtatē priū viderit, quum Ordo.

Neptunum

Neptunū precaretur:& ita dixit,mare tumidū:& nymbos in aere fuiſſe,qui ad præſentiā Neptuni aufugerūt: vnde addit,nymbi.i. nubes vētoſę,fugiūt vaſto.i.valde amplo:ęthere.i.per totum cœlum,hoc eſt aerē: varię facies.i.figurę comitū.ſ.Neptuni:quę beluę marinę ſunt,ſi naturaliter,& phyſice intelligamus:aut ſi poetice,dij & deę maris.i.cete immania.i.piſces illi marini,maximæ ſtaturæ , ita vt timori ſint,& immanes cenſeantur(Reperitur in ſingulari,hic cetus,ceti,ſed rarius,pluraliter aūt,hęc cete,ſed more Græco.& ita non recipit inflexionem Latinam:ſunt aūt in Indico mari,reperta quatuor iugerum: vnde etiā in Geneſi,grandia dicūtur.)& chorus Glauci.ſ.cui p̄eſt deus ille marinus : ſenior.i. prouectioris ætatis.quia canus eſt,ſpumis id facientibus:& Palęmon,deus ille: Inous.i.Inus , aut Inois filius declinatur.n.hæc Ino,huius Inus,aut Inois: vnde fit poſſeſſiuū,hic Inous, Inoa, Inoum:quo pro patronymico à matre hic vtitur:& tritones,piſces illi,qui pro dijs habentur,& qui concha canunt(Vnde Landinus,Tyberio principi nunciauit,Oliſiponenſiū legatio ob id miſſa,viſum,auditumq́ in ſpecu cōcha canentem Tritonem,qua naſcitur forma)citi.i.p̄cipites in natando:& omnis exercitus Phorci.i.cui Phorcus,deus ille,præeſt(qui rex fuit Corſicæ,& Sardiniæ,ſm Var.ſed alij dicunt,regem fuiſſe Oceani Aphrici,& victū ab Athlāte,poſtea p̄ deo marino habitum:fuiſſeq́ patrē Meduſæ,& cęterarum Gorgonum.Probus aūt duos ponit Phorcos,alterum deum maris,alterū regem in Aphrica)hæ dicit facies cömitum,ſup.apparēt,tunc à dextris.nam Thetis,nympha illa,ſeu dea maris:& Melite,& Panopea virgo,& Niſeę,& Spio,Thalia, & Cymodoce,hoc eſt nymphę illę,quę Nereides dicuntur:tenēt tunc lęua.i.lęuam partem:dijs.ſ.dextrā tenentibus . (Pli.aſſerit, non falſam eſſe,nympharū,Nereidumq́ opinionē . Sunt.n.viſæ humano corpore verū ſquammis hiſpido:nam & harum vna in eodē littore,in qua Triton ſpectata eſt:cuius morientis gemitū, triſtem accolæ longe audiuere.Et diuo Auguſto legatus Galliæ complureis in littore apparere exanimes Nereidas,ſcripſit.)Gaudia blanda.i.permulcentia pectus:pertētant.i.titillant , & afficiūt voluptate:hic.i.hoc loco,aut tempore,dum tantā tranquillitatē videt.viciſſim.i.per viceis:quia interdum ſubrepebat mœror de ſocijs,in Sicilia derelictis:mentem patris Æneæ ſuſpēſam.i.ſolicitam,ex derelictiōe ſuorum:ipſe iubet omneis malos.i.vela malorum,aut etiā antēnas.attolli.i.erigi:& iubet.ſ.brachia magnorum velorum hoc eſt antēnas:intēdi velis.i.erigi:& exponi ventis,vt habeant vela intenſa.Omnes.ſ.nautæ : fecere vna.i.ſimul:pedē.i. podia,hoc eſt funem,in quo tenditur velum : & ſoluere pariter: nunc dextros ſinus.ſ.velorum,quibus ventos capiunt:nunc ſiniſtros.i.pro auræ mutabilitate:& torquēt vna.i.pariter.cornua.ſ. velorum,hoc eſt antēnas:ardua.i.in altū erecta:& detorquent.i. deorſum torquent,ſup.vna.i.pariter cornua,flamina ſua.i.debita & proſpera,hoc eſt vēti proſperi,ferunt claſſem:Palinurus,princeps.ſ.nauitarum,aut directorum:agebat ante omneis , denſum agmen.ſ.velorum:alij iuſſi ſunt contendere curſum ad hūc.ſ.Palinurum.Et iam nox humida contigerat fere mediam metā cœli.i. fere mediū erat noctis,quum ſydera mediam partē cœli percurrerint:&,ſup.nautę,fuſi per dura ſedilia,ſub remis,laxabāt membra placida quiete.i.placide dormiebant:quū.i.quando: Sōnus.i. deus ſomniorū:leuis.i.agilis:delapſus ab aſtris æthereis,domuit aera tenebroſum:& diſpulit vmbras,vt faceret.ſ.ſerenitatem:petens.i.adoriēs,ò Palinure,te : & portans tibi inſonti.i.innocenti: ſomnia triſtia,in quibus.ſ.ſubmergaris:& ipſe deus conſedit.i.ſedem accæpit,in alta puppi,exiſtēs ſimilis Phorbanti.i.nautę illi, ſatis perito,ac noto:& fudit has loquelas pectore:ita , vt ex animo loqui crederetur.O Palinure Iaſide.i.de gñe Iaſij:ipſa ęquora.ſ.ſine adminiculo tuo,ferunt claſſem:auræ ſpirātæ æquatæ.i. æqualiter flantes,hora.i.tēpuſculū , datur quieti:pone.i.repone: caput.ſ.tuum:& furare.i.clanculum ſubtrahe labori,oculos ſeſſos:ipſe.i.ego inibo.i.ingrediar:paulliſper.i.per paucum temporis:munera tua.i.officium tuum,aut parteis tuas,pro te.i.gubernabo pro te,cui.ſ.deo, videlicet Somno: Palinurus attollēs vix.i. cum difficultate:lumina.i.oculos ,ſomno grauatos:fatur.i.reſpōdet:ne.i.an: Iubes.i.vis:me.ſ.toties decęptū,& non expertū ignorare vultū.i.fraudulentiā præ ſe ferentē:quia vultui tranquillo.i. diſpoſitioni tranquillitatē præ ſe ferenti,proxima ſæpe tēpeſtas eſt:& fluctus quietos.i.trāquillos,qui ſæpe ex inopinato in ſummam cōmutationē mutantur.mene.i.iubesne,me cōfidere huic monſtro.i.mari,tam vario,& mōſtruoſo?quid enim.i.quid ni?& eſt ironia.aut quid enim?i.nam quid iubeas,ſi hoc iuſſeris?iubeas enim,vt ego decęptus,toties Auſtris.i.ventis fallacibus:& fraude cœli ſereni(Ser.vult,vt ſit fraude ſereni.i.ſerenitatis cœli : ſed non eſt opus.)credam.i.cōmittam Æneam.ſ.tantum virū , ſup. huic monſtro.ſ.mari?q.d.id nequaq̄ fecero.

PIERIVS.

¶Iungit equos curru genitor.)Nulla non exemplaria vulgata curru,legūt.ſed enim vetera omnia manu ſcripta , Iungit equos auro genitor: vno exemplo legunt.Quāuis eloquutio ea,qua de prius meminimus,alio apud Virg.loco inueniatur, Curru iungit Alæſus equos.Sed hoc loco placet,auro:tum quia rē facit ſplendidiorem,& ornatum illuſtriorē:tum quia dictio,curru , ſtatim ſubſequit̄,Cœruleo per ſumma leuis volat æquora curru:quod tam cito repetere ſermonis adſcriberetur inopiæ,neq́ quidq̄ tale eſt,vt colorē facere poſſit.Dū vero hęc vulgari iā cœpta eſſent admonuit me Camillus Porcius ep̄s Aprutinus,lectionē eā,Cui pharetra ex auro:q̄ de ſuperiore libro multa retuleramus.agnitā et Fr.Petrarchæ,multæ lectionis viro,q epiſtola ea,q̄ li.vj.Octaua ſeniliū inſcribitur , dixerit vnde eſt ille Didonis celeberrimus progreſſus, Cui pharetra ex auro crines nodantur in aurū quod loco hoc inſerere non fuit importunū , q̄ꝛ,quū illa ſcriberemus, nondum hoc legeramus.& adhuc ſunt,q tot à me rōnes,eo loco allatas,conentur oppugnare.¶Sternitur æquor aquis.) In anti. aliquot:equis.Sed,aq̄s,melius.¶Inousq́ Palęmon.)Male oīno in codi.Ro.legitur.Ionius:nulli.n.non conſtat,Palæmona Inus filium.Aliquot alij codices. Inoius: vt, Saturnius,legunt.Sed ea forma mihi videtur vſitatior,quæ, Inous,eſt.¶Et Melite,Panopeaq́ virgo,Neſæe,Spioq́.) Quia corrupta ſunt hęc nomina in omnibus fere codicibus,libuit quo pacto ſcriberentur apud Græcos apponere,ex Heſiodo.καὶ μελίτη,χαρίτωσα , inferius , πανσοίωτε . ita apud Home.ἰλ.σ.νησαίη, σπειώτε . & paulo infra, καὶ μελίτη,καὶ ἴαιρα.¶Intēdi brachia velis.) In Ro.co.pro,velis,poſitum eſt,remis , vt cum ſuperiori eloquutione congruat, Brachia remis intenti.Quod ſi ,velis,legas:intelligendum antēnas velis eſſe brachiorum vice . Quum maxime ſequatur , Vna omnes fecere pedem.¶Placida laxarant membra quiete.) In anti.aliquot cod.laxabant,habetur.Sed longe plures laxarant , habent,exacta ſpē.¶Tibi triſti.ſomnia por.) Multi quidē cod.anti. vertunt illud,ſomnia triſtia portans.Sed enim triſtia ſomnia,lenius omnino ſonat.¶Phor.ſimilis.)Codices nōnulli ſane q̄ vetuſti, Phorbantis,habent.Grammatici tamen,genitiuum,ad mores:datiuum,ad faciem referunt.¶Fuditq́ has ore loque.)Vetera omnia exemp.quæ legi,fundit,habēt,inſtanti tempore.¶Mene ſa.pla.vul.) In cod.aliquot anti.legere eſt,Mene ſalis placidū voltum:quod forte non diſpliceat,quāq́ &,placidi ſalis,admodum ſuaue eſt.¶Æneam cre.qd.n.fal.Auſt.) In cod.aliquot anti. auris habetur: vtrunq́ placet.Eſt &,Æneam,per n,finalē.de quo ſic Priſcianus.accuſatiuus primæ decl.fit,mutando æ diph.genitiui,ſiue datiui,in am: vt poetæ,poetam.frequētius tamē inuenimus in Græcis nominibus,in as,& in es,terminantibus , accuſatiuum Græcum proferre authores.Virgi.in.v.Æneam credam. ¶Cœ.de.frau.ſere.)Antiqui cod.verſum hunc varie corruptum habent.nam &,fraude ſerena,& alibi,cœlo ſereno,legitur,vtrunque male.

POE.

Talia dicta dabat,clauumq́ affixus & hærens
Nuſq̄ amittebat,oculosq́ ſub aſtra tenebat,
Ecce deus ramum Leteo rore madentem,
Viq́ ſoporatum Stygia,ſuper vtraq́ quaſſat
Tempora,cunctantiq́ natantia lumina ſoluit.
Vix primos inopina quies laxauerat artus,
Et ſuperincumbens,cum puppis parte reuulſa,
Cumq́ gubernaclo liquidas proiecit in vndas

SERVIVS.

¶Viq́ ſoporatum ſtygia.) Morte plenum.¶Vtraq́ tempora.) Per vtrunq́ tempus. ¶Cunctanti.) Quaſi reluctanti.¶Natantia.) Errantia ſomni vicinitate.¶Cum puppis parte.) Prooeconomia : vt triduo natare potuerit.¶Curriter.) Vt Cicero, Ite viā , redite viā. ¶Tutum.) Præſidio Neptuni. ¶Sirenum.)Sirenes ſm̄ fabulam parte virgines fuerūt,parte volucres,Acheloi fluminis & Calliopes muſæ filię.Harū vna voce,altera tibijs,alia lyra canebat:& primo iuxta Pelorum,poſt in Caphereis inſulis habitauerunt,quæ illectos ſuo cantu in naufragia deducebant.Secundum veritatē meretrices fuerunt,quæ trāſeuntes , quoniam quos ducebant ad egeſtatem,his fictæ ſunt in

Præcipitem, ac ſocios nequidq̃ ſæpe vocantem,
Ipſe volans, tenues ſe ſuſtulit ales in auras.
Currit iter tutum non ſecius æquore claſſis,
Promiſſiſq; patris Neptuni interrita fertur.
Iamq; adeò ſcopulos Syrenum aduecta ſubibat
Difficiles quondam, multorumq; oſſibus albos,
Tum rauca aſſiduo longè ſale ſaxa ſonabant,
Quum pater amiſſo fluitantem errare magiſtro
Senſit, & ipſe ratem nocturnis rexit in vndis,
Multa gemens caſuq; animum concuſſus amici.
¶O nimium cœlo, & pelago confiſe ſereno, ÆNE.
Nudus in ignota Palinure iacebis arena.

ferre naufragia: has Vlyſſes cõtẽnendo deduxit ad mortem. Sirenum autẽ genitiuus eſt veniens ab hac Sirene. ¶Tũ rauca.) Ac ſi diceret, ante hac delectabili voce reſonabant, tunc fluctibus ſolis. & bene imitatus eſt maris ſtridorem. ¶Sale ſaxa ſonabant, Cũ pater amiſſo fluitantem errare magiſtro Senſit.) Naturale enim eſt vt fluctuet nauis ſine gubernatore. ¶Nocturnis rexit i vndis.) Dat ei hoc & in decimo, vt Ipſe ſedẽs clauumq; regit, veliſq; miniſtrat. ¶Multa gemens.) Nomen pro aduerbio. ¶Caſu amici.) Propter ruinam: alluſit ad nomen. ¶Pelago confiſe.) Hoc eſt quod ſupra Palinurus excuſat. ¶Nudus.) Inſepultus, mortuus. vt, Et freta deſtituẽt nudos in littore piſces. ¶Ignota.) Peregrina, ante non viſa. Nam in ſexto dicturus eſt, Paulatim adnabam terræ, iamq; arua tenebam. Sciendum ſane Tuccam & Varrum hunc finem quinti eſſe voluiſſe. Nam à Virgilio, duo verſus ſequentes huic iuncti fuerunt: vnde in nonnullis antiquis codicibus ſexti initium eſt, Obuertunt pelago proras: tum dente tenaci.

DONATVS.

¶Talia dicta dabat.) Sic loquebatur, vt clauo. i. gubernaculo videretur affixus, aut tenacius inhæſiſſe. ¶Oculoſq; ſub aſtra tenebat.) Nec amittebat ſuis manibus clauum, cuius cauſa vigilabat, nec oculos flectebat à ſtellis, quarũ curſus obſeruabat, & motus, eo magis cautior, quantũ ſe vrgeri ſentiebat in ſomnũ. vbi autẽ deus aduertit pertinaciter reſiſtentẽ, dimiſſis inſidijs, quæ ad plenum obtinere nequiuerant per hominis formam, conuertit ſe ad potentiam. vt vi cõpleretur, quod ſubtilitatis fraude nõ potuit. ¶Ecce deus ramũ lęto rore madẽtẽ.) Quid enim dubitaret ſomnus grauare palinurũ rore ſtygio? quẽ mox plenæ morti fuerat traditurus? excutiens, inquit, ramũ rore ſtygio, inſperſit palinuri temporibus, & reluctãtes oculos ſoluit. habuerant. n. adhuc quẽdam vigorẽ, quum palinurus contra niteretur, vbi. n. interuenit vis maior, quicquid duratũ fuerat, reſolutum eſt, quę ſolutio clauſit oculos eius, & preſſit. ¶Vix primos in. q. l. a.) Hoc factũ nulla conſecuta eſt mora. ¶Et ſuper incũbens.) Multũ dat palinuro, qui oppreſſus tanta vi, gubernaculum nõ remiſit. cõtra, plus illi, qui diuina fretus potentia totum valuit ſuperare: ſic. n. illũ præcipitem dedit in fluctus, vt ſecũ & gubernaculũ traheret, & eius partem nauis, cui videbatur appoſitus. clamabat vero ille ſocios fruſtra, & in ipſa vi poſitus oẽs inuocabat. dormiebãt. n. ſicut ſupradictum eſt, nec audit aliqs implorãtis vocẽ, nec ſubuenit pereunti. hæc fuit cauſa, vt dormientes Troiani deſcriberentur, ne eſſet qui palinuro pereunti ſuccurreret. Debuit. n. cõpleri vnius amiſſio quã Neptunus Veneri venturã prędixerat. ¶Ipſe volãs. t. ſe. ſ. a. in. a.) Perfecta palinuri nece, ſomnus, inquit, volauit ad coelũ, quod alato facere facillimũ fuit. ¶Currit iter. t. n. ſ. æ. cl.) Amiſſo duce, nihilominus claſſis tutis curſibus ferebatur. ¶Promiſſiſq; patris. n. in. f.) Promiſſis Neptuni mdens, qui futuram incolumẽ dixerat. interrita, inquit, hoc eſt ſecura ferebatur, licet rectorẽ perdidiſſet. numine. n. Neptuni felicius regebatur. ¶Iamq; adeo ſcopulos ſirenum.) Dũ tota claſſis ſecaret fluctus, iam incœperat in ſirenarum ſcopulos ferri, difficiles alijs. dicturus eſt. n. inde integros euaſiſſe Troianos. Difficiles dixit aſperos, & nauigijs pernicioſos, vtpote, qui ſęuitiã ſuam multitudine oſſium teſtarentur, quę ſpes venientiũ eſſe poterat. vbi aliorũ interitus non fama ſed oculis probabatur. hoc ideo dictũ eſt, vt oſtendatur Neptuni beneficium, qui Troianos illic incolumes reddidit, vbi infiniti perierant. ¶Tum rauca. a. ſ. l. ſa. ſ. ſo.) Quam euidens iam periculũ fuit. quum iam ipſorum ſcopulorũ ſonus aures Troianorũ, mẽtemq; tangebat. ¶Quum pater. a. fl. e. m. Senſit.) Æneas vbi aduertit ꝓpinquam periculis claſſem, intellexit eius periſſe rectorem. qua neceſſitate cõpulſus ſuſcepto gubernatoris officio, ipſe eam rexit & quod difficillimũ fuit, per totũ ſpatiũ noctis. laudatur Æneas etiam in arte gubernandi. ¶Multa gemẽs, caſuq;. a. c. a.) Fuit vna difficultas regẽdæ nauis, quã alię ſequebantur: dicit, quę ſint multę cauſę, labor. ſ. ac ſollicitudo, dolor quoq; amici perditi, & tãtis officijs neceſſarij. ¶O, nimium coelo, &c.) Hęc ex perſona Æneæ accipiẽda ſunt, qui arbitrabatur deliquiſſe palinurum, atq; egiſſe negligẽter, quaſi coelo ſereno, & pelago, caſu quolibet perire nõ poſſet. accedebat ad dolorẽ gemẽtis pœna quoq; amico inflicta poſt mortẽ. vt inhumatus iaceret, & nudus in exteris terris, ignotuſq; omnibus, in littoribus etiã, quæ nullus incoleret, & in quibus ſepultorẽ inuenire non poſſet.

ASCENSIVS.

¶Talia dicta dabat, &c.) Recitat quõ Palinurus, violentia ſomni coact⁹, obdormire pauliſper ab eodẽ, in mare ꝓceps deiectus eſt: vt. ſ. expleatur, qđ Neptunus dixerat: vnum pro multis, dabitur caput: q̃ uis a & Caiphę de CHRISTO fuit, ſed alio ſpũ prolata: nã poeta creditur cæremonias veteris ſuperſtitionis ſignificaſſe, ꝙ ſine morte non pateret ad inferos deſcenſus: quãq̃ creditũ eſt, non ſine malo, euitari malũ: quũ ergo claſſi Æneæ, Iuno procurauerit, malũ vnum pro multis, datũ eſt caput. Nulla aũt poeſeos huius pars, morali philoſophia vacat. nã egregie docet, nihil in hac vita mortali tutũ eſſe, neminẽ decere ſecurum eſſe: quũ ẽt in tranquillitate ſumma lateat periculũ: quod & ſi nõ lateat Palinurum tñ euitare nõ potuit, violẽtia ſomni oppreſſus: Somni, dico, dei, ſed Æneas putauit eũ ſomno naturali oppreſſum: cui ob ſerenitatẽ induiſerit. Sic aũt inſerere ſolet poeta, poeticas fictiones, vt nõ longe à phyſica ratiõe alludat: ſicut Neptunũ in ſuperiore lectione comitatũ cete, Tritonibus nymphis cõmemorat: pro quibus aut monſtra marina phyſice, aut deos, deaſq; poetice intelligere poſſumus. Cæterum ne longior, q̃ cõſtituerim, fiam, quia Donati nihil extat. ¶Ordo eſt. Palinurus, ſup. dabat: talia dicta. i. reſponſa Phorbãti, vt putabat & ſomno, ſm poetam: & ipſe affixus, & hærens. i. inhærens & innitens, nũq̃ amittebat clauum. i. gubernaculum: & tenebat oculos ſub aſtra. i. aſtra verſus, ab inferiori in ea reſpiciẽs: nã dum in terram videmus, oculos ſub aſtris tenemus: dum in aſtra, etiam ſub aſtra: ecce. q. d. pręter opinionẽ, & ex inſperato deus. ſ. Somnus: quaſſat. i. frequenter concutit, ſup. vtraq; tempora. ſ. Palinuri, in quibus. ſ. eſt ſedes requiei (vñ Pſal. cxxxj. Et requiem tẽporibus meis, &c.) ramum madẽtẽ rore Lethæo. i. aſpergine: Lethes, fluuij infernalis, obliuionẽ ſignificãtis: & ſoporatum. i. profunde imbutum: vi Stygia. i. Stygis, paludis infernalis, mortẽ inducentis, ac triſtitiam ſempiternã: &, ſup. ſoluit. i. reſoluit: cunctãti. i. immorãti, & reluctanti: lumina natãtia. i. oculos ſopore fluentes, aut vicinitate ſomni errantes, & fluitantes, quies inopina. i. pręter opinionem inducta Palinuro, à ſomno vix laxauerat primos artus. i. vix primum dormierat: &, ſup. ſomnus, incumbens ſuper. i. deſuper: proiecit in vndas liquidas, quia ſunt ẽt vndæ ignium, aut quæ ſemper liquidæ ſunt: cũ parte puppis, quã ſ. tenuit firmiſſime reuulſa: & cum gubernaclo, pro gubernaculo. ſ. Palinurum, præcipitem, ac vocãtem. ſ. in auxilium ſæpe: nequidq̃. i. fruſtra ſocios, qa nemo ei ſubuenire poterat: ipſe. ſ. Somnus: ales. i. volucer: volans. i. auolans, poſt demerſum Palinurũ: ſuſtulit. i. ſurſum tulit ſe, in auras tenues. i. euanuit: claſſis. ſ. Ænęę, currit non ſecius. i. nihilominus: vel nihilo aliter, q̃ ſi à Palinuro regeretur, iter tutum, præſidio. ſ. Neptuni: æquore. i. per æquor. i. mare tranquillum: & fertur interrita. i. inconcuſſa: promiſſis. i. ꝓpter promiſſa patris Neptuni q̃. ſ. Veneri fecerat. Iamq;. i. & iam, ſup. claſſis aduecta, ſubibat adeo. i. omnino: ſcopulos ſyrenum. i. quos ſyrenes olim habitare ſolebãt (quę tres erãt, vt Seruius recitat: earum autem nomina, dicuntur, Parthenope: vnde Neapolis olim dicta, qa illic ſepulta dicitur, Leucoſia, & Lygia.) ſcopulos, dicit, ſyrenum, difficiles, quondam. ſ. dum Syrenes viuerẽt, quæ per tranſeuntes in ſcopulos, dulcedine cantus illiciebant: ſed ab Vlyſſe ſpretæ ad mortem, ab eodem compulſę ſunt ex dolore: & albos oſſibus multorum, illic, ſcilicet ſubmerſorũ, quorum oſſa à mari in ſcopulos reiecta, dicit, abſumpta carne, quæ frequenti aquarũ, alluuiæ vero ſimile eſt alba fuiſſe: vnde & ſcopulos quos operiebant, albos reddebant: ſed tunc. i. ea tempeſtate ſaxa: ſonabant rauca. i. rauce: aſſiduo ſale. i. aſſiduo impulſu maris: quum. i. quando: pater. ſ. Æneas: ſenſit ratem. i. nauem fluitantem, errare, magiſtro amiſſo: & ipſe rexit ratem in vndis nocturnis. i. nocturno tempore: gemens multa. i. multum: & concuſſus animum. i. habens animum concuſſum: caſu. i. ruina, & præcipitio amici. ſ. Palinuri, qui diu & fideliter nauẽ eius gubernauerat. Et, ſup. ait, ò Palinure, confiſe, id eſt qui cõfiſus es nimium, coelo & pelago ſereno

Ordo.

ſeno (credebat enim, quod ſopore naturali oppreſſus, ceciderat in mare) tu iacebis nudus. i. inhumatus in harena ignota. i. peregrina, ante non viſa. Seruius dicit, ſequentes duos verſus à Virgilio huic quinto appoſitos, quod mihi vero ſimile eſt, quia quãdo Virgilius verbũ non præponit, vt hic, O nimiũ, ſolet poſtponere. vt ibi, Sic fatur: ſed melior eſt cõtinuatio, & librorũ compendentia, ſi ſequenti libro dentur. Claudit ergo hunc librum, ſicut & ſuperiores, cõmemoratiõe mortis. ſ. Palinuri: nec mirum, quia per mortem & lachrymas, deſcẽdimus ad inferos: defuncti, per mortem, ſed viui, per lachrymas. i. doloroſam defunctorum, & corũ quę poſt hanc vitã contingere poſſunt contemplationẽ, quomodo Æneas do Æneas deſcendiſſe creditur: vnde ait, Sic fatur lachrymans.

PIERIVS.

¶ Fluitantem errare.) Antiquiores cod. fluuitantẽ: vti ſuperius, Fluuidum lauit inde cruorem, v geminato, legunt, altero tamen digammo: vt in, fluuio, eſt. Nũc placet eruditis, vnico; v ſcribere. ¶ Nudus & ignota Palinure iacebis harena.) In antiq. omnibus exemp. quæ verſare mihi contigit, Nudus in ignota, legitur. De, harena, cur adſpirationem admittat: alibi diſputatum. Nunc ad libri. vj. caſtigationem adgrediamur.

LIBRI QVINTI FINIS.



IN.VI.ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Quęruntur ſexto Manes,& tartara Ditis.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISCONS. ARGVMENTVM.

Cumas deinde venit,fert hinc reſponſa Sibyllæ.
Miſenum ſepelit.mons ſeruat nomen humati
Ramum etiam ante deum placato numine portans.
At vates longæua vnà deſcendit Auernum.
Agnoſcit Palinurum,& ibi ſolatur Elyſſam
Deiphobumq́; videt lacerum crudeliter ora.
Vmbrarum pœnas diſcit narrante Sibylla.
Conuenit Anchiſen,penitusq́; in valle virenti,
Agnoſcitq́; ſuam prolem,monſtrante parente.
Hæc vbi percępit,graditur,ſociosq́; reuiſit.

ALIVD IN EVNDEM.

Sacratam Phœbo Cumarum fertur in vrbem
Rex Phrygius,vatiſq́; petit reſponſa Sibyllæ.
Miſenum ſepelit.poſt hæc adit infera regna,
Congreſſusq́; patri diſcit genus omne ſuorum:
Quoq; modo caſus valeat ſuperare futuros.

ASCENSIVS.

¶ Quærũtur.) Sicut eſt apud Horati. Mors vltima linea rerum eſt. & ideo in ſex librorum, quibus virum deſcribit vltimis lineis, mortis alicuius meminit: ſextum autem totũ de cõſyderatione eorum, quæ poſt hanc vitá in regione mortuorum aguntur, cõfecit: multa ex Platonicorum philoſophia, depromẽs & multa chriſtiano non indigna aſſerens: nam & ſontes, criminali peccato in ęternum puniri, leuiori delicto purgari aſſerit, & ipſa criminalia peccata ex ordine cenſet, atque ita dum per pœnas à peccando retrahit, multum reipublicæ confert: nec tamen à principali intentione, q̃ eſt Auguſtum ab origine commendare, diſcedit: nam dum progeniẽ Æneæ deſcribit Anchiſes, ad Auguſtum vſq; ꝓgreditur. Verum vt. vj. libri farraginem totam prælibemus, argumentorum explanatione paucis exequemur, quæ huiuſmodi eſt. Manes, ideſt ab inferis ad ſuperos, ſecundum Æthnicos, manantes ſpiritus, hoc eſt inferi: & tartara, ideſt obſcura regna, Ditis: ideſt Plutonis: quæruntur. i. viſuntur ab Ænea, duce Sibylla, ſexto, ſup. libro: & id quidem videtur monoſtichon, totũ argumẽtũ ſimul cõplectẽs. ¶ Æneas, ſup. venit, deinde, ſcilicet poſtq̃ fecerat, quod in fine argumenti. v. libri dictum eſt, ſcilicet: Et placidum Æneas Palinurum, quęrit in vndis. nam eſt continuatio, Cumas deinde venit, &c. Poſtquã ergo quæſijt Palinurũ, venit deinde Cumas, ideſt ad ciuitatem illam Italiæ, in littore ſitã: & fert. i. auſert, hinc. ſ. à Cumis, extemplo Phœbi, & Dianę, reſponſa. i. oracula Sibyllæ & ſepelit Miſenũ, tubicinem illum peritiſſimũ, ſubmerſum à Tritone: mons. ſ. Miſenus: ſeruat nomen humati. i. ſepulti: quia ab eo nomen accæpit: & portat etiam ramũ. ſ. aureum: ante. ſ. ſe: aut numine deũ, ſcilicet deorũ inferorũ: & placato ante, ideſt priusq̃; ad inferos iſtraret. At vates: ſcilicet Sibylla: longæua. i. longi ęui, qa dicitur vſq; ad tempora Tarquinij vixiſſe, & beneficiũ vitę ab Apolline accæpiſſe: vt alibi dicemus. deſcendit vna, ideſt pariter cum illo: Auernum, ideſt per Auernum, ad inferos: aut deſcendendo, tranſit Auernũ. Agnoſcit: ſcilicet Æneas: Palinurũ, ſcilicet amicum, directorem nauis, ſuper vndas fluitãtẽ: & ſolatur, ideſt conſolatur: ibi. ſ. apud inferos: Elyſſam. i. Didonem: & videt Deiphobũ, filiũ illum Priami, & maritum Helenes, poſtq̃; ab Alexandro, ſeu Paride dimiſſa erat: lacerũ ora. i. habentem ora lacera, & truncata: crudeliter, ideſt inhumane: & conuenit. i. viſitat, loquendi gratia: Anchiſen. ſ. patrem ſuũ: in valle penitus virenti: & agnoſcit ſuam prolem. i. progeniem: parente. ſ. Anchiſa, monſtrante. Et vbi, ideſt poſtq̃: ipſe percępit hæc. ſ. iam dicta: ipſe graditur. i. progreditur: & diſcedit. ſ. ab inferis: & reuiſit ſocios. ſ. in littore dimiſſos.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER SEXTVS.

SIc fat lachrymans, claſſiq́; imittit habenas, POE.
Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.
Obuertũt pelago proras, tum dente tenaci
Anchora fundabat naueis, & littora curuæ
Prętexũt puppes, iuuenũ manus emicat ardens
Littus in Heſperium, quærit pars ſemina flammæ
Abſtruſa in venis ſilicis, pars denſa ferarum
Tecta rapit, ſyluas, inuentaq́; flumina monſtrat.
At pius Æneas arces, quibus altus Apollo
Præſidet, horrendæq́; procul ſecreta Sibyllę,
Antrum immane petit, magná cui mentẽ, animumq́;
Delius inſpirat vates, aperitq́; futura.
Iam ſubeunt Triuiæ lucos, atq; aurea tecta.

SERVIVS.

TOtus quidẽ Virgilius ſcientia plenus eſt: in q̃ hic liber poſſidet principatum: cuius ex Homero pars maior eſt. Et dicuntur aliqua ſimpliciter, multa de hiſtoria: multa per altã ſciẽtiam Philoſophorum Theologicorum Ægyptiorũ: adeò vt plerięq; de his ſingulis huius libri integras ſcripſerint pragmatias. Sane ſciendum, licet primos duos verſus Probus & alij in quinti reliquerint fine, prudẽter ad initium ſexti eſſe tranſlatos. Nam & coniunctio poematis melior eſt, & Homerus etiã ſic inchoauit, ὣς φάτο δάκρυ χέων. ¶ Claſſiq; immittit habenas.) Nauibus ſuis ſiue naui quæ claſſis dicitur: vel ꝙ fiat de fuſtibus. Calas enim dicebant maiores noſtri fuſtes quos portabãt ſerui ſequẽtes dominos ad prælium: vnde etiam Calones dicebantur. Nam conſuetudo erat militis Romani, vt ipſe ſibi arma portaret, & vallum: vallum autem dicebant calas: ſic Lucilius, Scinde calam vt caleas, ideſt, ò puer, frange fuſtes & fac focum. Inde ergo claſſem dictam dicunt. Alij claſſem hinc dictam volunt: apud maiores noſtros ſtipendium terreſtri prælio miles pedeſter dabat. equites vero dabant in nauali certamine. nam adhuc pauper fuerat populus. Exinde iam quod ab equitibus dabatur ſtipendium, tractum eſt vt diceretur claſſis. Proprie enim claſſes equitum dicimus. ¶ Claſſiq;.) Aut ſuæ naui: quæ claſſis, vt in primo diximus, dicta eſt ἀπὸ τῶν καλῶν, ideſt à lignis. Vnde Horatius, Me vel extremos Numidarũ in agros, Claſſe releget. Aut omnium quę eius curſum ſequentur. Palinuri enim implet officium, de quo ſupra ait, Ad hunc alij curſum contendere iuſſi. ¶ Immittit habenas.) Aut funes per metaphoram dixit: aut Homerum ſecutus eſt, qui ait ἐντύναντο δ' ἐρετμὰ τροποῖς ἐν δερματίνοισιν. Et alibi ἴλλον δ' ἰσία λευκὰ ἐυστρέπτοισι βόεσσι, ideſt loris tortis. his enim vtebantur antiqui. ¶ Et tandem.) Ad Æneæ deſyderium retulit, olim ad Italiam venire cupientis. Cæterum mora non congruit de Capreis Cumas vſque ad tantam vicinitatem tam longam fuiſſe nauigationem, preſertim accedẽte fauore Neptuni. ¶ Euboicis oris.) A Colonia Cumas appellauit. Nam Euboea inſula eſt, in qua Calchis ciuitas eſt, de qua venerunt qui condiderunt ciuitatem in Campania, quam Cumas vocarunt: vel ἀπὸ τῶν κυμάτων: vel à grauidæ mulieris augurio, quæ Græce ἔγκυος dicitur. ¶ Allabitur.) Venit celeriter: vt, Labere nympha polo. ¶ Pelago.) In pelagus: vt, It clamor cœlo. Bene autem Obuertunt, vt non Æneæ, ſed ſocijs vilia dentur officia. Gubernandi ars ſoli cõceditur Ænęę. ¶ Dente tenaci.) Vnde in primo, Vnco non alligat ancora morſu. Ancora (vt ſupra diximus) in Græco aſpirationem non habet: vnde ἄγκυρα dicitur. Vnde & apud maiores ſine aſpiratiõe proferebatur. Cõtra thus & orchus veteres dicebant, & lurcho, ideſt vorax: quibus ſequens ætas detraxit.

detraxit aſpirationem. ¶ Iuuenum manus.) Poſt conditam in Sicilia ciuitatem, ſenum aut nulla aut rara fit mentio. ¶ Ardens.) Feſtinans: vt, Inſtant ardentes Tyrij. ¶ Littus in heſperium.) Hic oſtenditur Heſperiam minorem eſſe omnem Italiam: dictum (vt ſupra diximus) vel à rege, vel à ſtella. ¶ Semina flammæ.) σπέρματα πυρὸς Homerus dicit, ideſt ſeminis. ¶ Abſtruſa in venis Silicis.) In Georgicis, Et Silicis venis abſtruſum excuderet ignem. Abſtrudere enim eſt de induſtria celare. ¶ Ferarum tecta.) Epexegeſis ſyluæ. ¶ Flumina monſtrat.) Quæcunq; fluenta Et ſciendum monſtrari Æneæ, ad expiandum ſe. Nam funeſtatus fuerat morte Palinuri: non quòd eum viderat, ſed ꝙ funus agnouerat, ideſt doluerat. In eo enim eſt pollutio quod ait, Caſuq; animum concuſſus amici. Nam ipſa impiant quæ agnoſcimus. Vnde in Liuio habemus, Horatium Puluilum, quum Capitolium dedicare vellet, audiſſe ab inimico mortuum filium: & ne pollutus dedicare non poſſet, reſpõdiſſe, cadauer ſit. Hanc autem purgationem Æneæ polluto dat vbiq; Virgilius, vt paulo poſt, Corpusq; recenti Spargit aqua. ¶ At pius Æneas.) Quippe ad templa feſtinans. ¶ Arces quibus altus Apollo. Quum vbique arx Ioui detur, apud Cumas in arce Apollinis templum eſt: altus autem vel magnus: vt, Iacet altus Orodes. Et de ipſo Apolline, Sic pater ille deum faciat, ſic altus Apollo. Vel ad ſimulacri magnitudinem retulit, quod eſſe conſtat altiſſimum. ¶ Quibus præſidet.) Quibus præeſt, quas defendit. ¶ Horrendæ.) Venerandæ: vt, Horrendum ſyluis & religione parentum. ¶ Procul.) Haud longe. Procul enim eſt & quod prę oculis eſt: & quod porro ab oculis. Vnde & duplicem habet ſignificationem. ¶ Antrum immane petit.) Epexegeſis domus Sibyllæ. ¶ Mentẽ animũq;.) Periſſologia eſt. Nam ſecundum Lucretium vnum eſt mens & animus. ¶ Delius inſpirat vates.) Apollo fatidicus. & ſic ait Delius, vt Nunc Lyciæ ſortes, ideſt Apollineæ. Bene autem Sibylla quid ſit, expreſſit, Magnam cui mentem, animumq; Delius inſpirat vates. Nam vt ſupra diximus, Sibylla dicta eſt quaſi σιοῦ βουλὴ, ideſt dei ſententia. Aeolici enim σιοὺς deos dicunt. ¶ Triuiæ lucos.) Congruit Apollini, Dianæ iuncta ſunt templa: vt & paulo poſt, Phœbi Triuiæq; ſacerdos. Et bene fit Lucorum Dianæ cõmemoratio: quia petiturus eſt inferos. ¶ Aurea tecta.) Apollinis ſcilicet.

ASCENSIVS.

Sic fatur lachrymans.) Hic ſextus, ex. xj. Odyſſeæ Homeri, ſumptus eſt: vbi Vlyſſes, Caliſpſus, ſeu Caliſponis ductu, ad inferos deſcendit: & Thyreſiam, vatem Thebanum, de reparandis opibus conſuluit. vnde Horatius. ij. ſermonum, Hoc quoque Thyreſia præter narrata petenti, Reſponde, quibus amiſſas reparare queam res, Artibus, atque modis. Home. autem dixit, Vlyſſi occurriſſe vmbram maternam: ſed Virgilius, Aeneæ vmbram paternam. Seruius vero dicit, plurima ex Ægyptiorum theologia ſumpſiſſe poetam, ad hunc librum: quod & verum eſt, nam Orpheũ, qui Homerum ſequutus, dicitur in Ægyptum profectum, aiunt: illincq; nouos ſacrificiorum ritus retuliſſe, preſertim de Styge. Nam Iſis, Oſyridis mariti ſui, à Tiphone fratre occiſi, membra in inſula vltra Stygem paludem ſepeliuit: quomodo cæteri quoque poſtea ſuos illic ſepeliuerunt: vt inferius dicemus. Non autem verum eſt, quod dicit Homerum, incœpiſſe librum, ὣς φάτο, &c. licet ſic verſiculos incœperit. Quum autem dicit, Sic fatur lachrymans: pietatem viri oſtendit, quem vbiq; pium inducit. & quum addit, Claſſiq; immittit habenas: fortitudinem, & ſolertem gnauitatem eius, qui inter lachrymas, ſuæ & ſuorum ſaluti conſuluit. ¶ Claſſiq; immittit habenas.) Tranſlatio ab equis: vnde Home. lora incidi iubet, quæ etiam equorum ſunt. & Plautus, Num (inquit) equo ligneo, per coeruleas vectus es vias, accipiens equum ligneum pro naue. Claſſis autem, eſt nunc vna nauis, nunc nauium multitudo, nũc armatorum, & præcipue equitum ordo. erant autem (vt Liuius docet) Romanis olim claſſes quinque, nunc ſcholaſticorum eiuſdem auditionis: nam & Quintilianus, eos per claſſeis diſtribuendos docet: vulgus appellat, locum primum, atque ſecundum. Nunc ſtrepitus claſſium ſeſe mouentium ad claſſica. i. ſonitum tubarum. Et tandem, non ad diuturnam nauigationem ex Sicilia, ſed ex Troia refertur: aut ad deſyderium vehemens. ¶ Euboicis.) A Colonia. nam Euboea, inſula eſt, in qua Chalcis ciuitas eſt vnde venerunt Coloni, qui in Campania Italiæ, Cumas ædificauerunt. ¶ Pelago.) Ideſt in pelagus, aut pelagus verſus: quod faciunt, qui in terram non ſuam, vnde forte de repente proficiſcendum ſit, appulſi ſunt. ¶ Mentem, animumq;.) Plures periſſologiam cenſent, ideſt abundantem ſermonem: quum enim inquiunt, idem ſit, mens & animus alterum ſufficeret: vnde Lucre. Primum animum, dico mentem, quam ſæpe vocamus. Idem, Conſilium quod nos animum, mentemq; vocamus. Alij diſcernunt animum à mente: vt diuus Auguſti. in De ciuitate dei. & videtur mens, qua meminimus & diſquirimus: animus, quo auemus, & ſpiramus. Sed immenſum eſſet opus, ſi ſingula quæ occurrunt: recenſerem. ¶ Ordo autem eſt. Nam Dona. non extat. Æneas lachrymans, fatur ſic, ſcilicet vt præmiſſum eſt: & immittit habenas, i. liberã facit nauigationem: claſſi, ideſt nauibus: & allabitur tandem, ideſt poſt lõgam expectationem: oris, ideſt regionibus: Euboicis, ideſt ab Euboicis excultis: Cumarum, ideſt qui illic Cumas extruxerunt, hoc eſt ad eam regionem, vbi ſunt Cumæ, à Chalcidenſib. populis Euboicis, extructę. Et, ſupple miniſtri, aut ſocii. Nam vile miniſterium non conuenit Æneæ. & ita numerum mutauit, dicens, immittit, & obuertunt, ideſt contrauertunt: pelago, ideſt in pelagus: aut pelagus verſus, proras, ideſt anteriores partes nauium, quæ proruunt aquas: & quæ ad littus appelli ſolent: ſed, vt ad profectionem paratę ſint naues, obuertuntur, ſicut & currus dum cito auehendi ſunt. tum ideſt deinde, aut inſuper: anchora fundabat. i. ad fundum figebat, aut retinebat naues: dente tenaci, qui. ſ. in terram miſſus erat: & puppes i. poſteriores, & altiores partes nauium, curuæ. i. reflexæ: prætexunt. i. cooperiunt, & à conſpectu mouent littora: omnis manus i. tota multitudo iuuenum: quia ſeniores dimiſſi erant fere in Sicilia: emicat. i. emittitur, cum motu quodam: in. i. ad littus Heſperium. i. Italicum pars. ſ. iuuenum, quærit ſemina flammæ. i. ſcintillas ignis: abſtruſa. i. occultas, aut latentes in venis ſilicis. ſ. lapidis duriſſimi, vnde ignis excutitur. Pars rapit ſyluas (appoſitorie) denſa tecta ferarum: &, ſupple pars, mõſtrat flumina. i. aquas dulceis, & fluenteis, vt fontales: inuenta. ſ. à ſe. At. i. ſed: Aeneas pius. i. religioſus deorum cultor petit. i. aggreditur arces: quibus Apollo altus præſidet. i. templum Apollinis, qui illic in arce colitur: & ſecreta. i. penetralia: procul. i. ſemota à vulgo: Sibyllæ. i. virginis, diuinam mentem & conſilium, ſcientis, horrendæ. i. cũ horrore quodam adiri ſolitæ appoſitorie, antrum immane. i. valde magnum, aut horrendum: vnde ſiue bonum, ſiue malum, vere prędicitur: nec cuiquam parcitur. Cui. ſ. Sibyllę vates: Delius i. Apollo, in Delo natus, qui vatum princeps eſt: iſpirat magnam mentem. i. reminiſcendi, & diſquirendi virtutem: & animum. i. rationem, & audiendi vim: & aperit. i. reuelat futura per mentem, ergo poteſt: per animum vult: & quia aperit, ſcit prędicere futura. Et, ſup. Æneas cum comitatu ſuo ſubeunt: iam lucos: ideſt ſyluas inceduas: Triuię: ideſt Dianę: atq; tecta aurea. ſ. Phœbi: quę illic ſunt, vbi eſt lucus Dianę: vocat aũt Dianam, Triuiam: qa treis vias, & tot nomina, ac poteſtates habet. Eſt enim in cœlo, luna: in ſyluis, Diana: & apud inferos, Proſerpina: vt dictum eſt in. iiij. Illic tria virginis ora Dianę.

PIERIVS.

¶ Sic fatur lachrymans.) Exigit hic locus, vt quũ lachryma varie notetur, de ſcriptionis in eo nomine ratione aliquid diſſeramus. In Roma. quidẽ codi. & aliquot alijs, lacrima, & lacrymãt paſſim per i Latinũ, abſq; aſpiratione vlla ſcribitur. Qui vero y, in hoc vocabulo volunt, δάκρυα opponũt, Græcam dictionem, à qua eodem ſignificato, lachrymæ, ad nos defluxerint. Qui Latinum i notant, à lacerando dictas contendunt, Latinam vero dictionem agnoſcit Cice. & adſpirationem ex conſuetudine illi acceſſiſſe. Antiqui pleriq; codic. neque pauca veterum monumenta, lacrumę, lacrumare, abſq; adſpiratione, per v, vocalem vltimam ſcriptitant: vt illud, Hæc ridenda mihi eſt hic lacrumandus erit. &, Quę tibi cunq; mei potuerunt pignora amoris Nata dari: populo ſunt lacrumante data. neq; nõ illud, Ælius Macer, ante ſignator trib. lacrumas, Poſ. In aliquot: per v quidem ſcriptũ eſt: ſed inter c, & r, nota adſpirationis eſt, ea forma, qua Græci veteres vtebãtur ⊢, vt in ædibus Marij Maffei Volaterrani Romę, hoſpes ſta. & lac⊢ruma, minime vero crediderim in hoc vocabulo v, ſcribi ſolitum, per mutationem Gręcæ literæ y, in v, vti in alijs, inclutus cumarum, quod adhuc in codi. aliquot antiquis, y ſeruat. Sed ex illius ætatis vſu quæ i, mutare in v, mirifice gauiſa eſt. vt ex, decimo, maritimo: decumus, maritumus: & ſimilia, q̃ tam in vetuſtis M. Tullij Ciceronis exẽplaribus, q̃ in Liuianis, & Plinianis, & aliorum authorum, per v, notata deprehenduntur. Sed, noſtra tempeſtate adeo inualuit conſuetudo, vt lachrymare, per ch, & y, notetur, vt ſi de i Latino mentionem feceris, riſui pene omnibus habearis. Sed ſit ſane, vt vnuſquiſq; ſua nouerit ire via. ¶ Abſtruſa in venis.) Antiqui aliquot codi. obſtruſa legunt: ſed, abſtruſa, receptior lectio.

Seruius

ſed natus Athenis.cuius fabulã Seruius recitat.¶ Prępetibus pẽnis.) Au.Gel.li.vj.ca.vj.dicit ibi ab Higinio reprehẽdi, quaſi inſcite dictum.Nam p̃petes(inquit)aues,ab augurio appellantur: quę aut opportune præuolant,aut idoneas ſedes capiunt. Non apte igitur,vſum verbo augurali volatu,nihil ad augurum diſciplinam pertinẽte.Sed Higinius,nimis Hercule ineptus eſt, quũ quid p̃petes eſſent,ſe ſcire ratus eſt.Virgilium autẽ & Trimaciũ doctum virum ignoraſſe,qui in.ij.Iliados,victoriam,volucrem prępetem appellauit in hoc verſu:dũ,Dat vincẽti prępes victoria palmam.Cur autẽ non.Q.quoq; Ænnium reprehendit,q in annalib.non vti Virgilius pennas Dędali prępetes, ſed longe diuerſius inquit,Brunduſium pulchro præcinctum præpete portu.Et ſi vim potius,naturamq́; verbi cõſyderaſſet:neq; id ſolum quod augures dicerent,inſpexiſſet:veniam prorſus poetis daret ſimilitudine & tranſlatione verborum,non ſignificatione vtẽtibus.Nam quoniam non ipſe tantum aues,q̃ pſperius p̃uolant, ſed etiam loci quos capiunt:quod idonei,feliceſq́; ſunt p̃petes, dixit:qm̃ ex locis in qbus periculum metuebat:in loca tutiora p̃uenerat:locos porro p̃petes & augures vocãt.& Ænnius in Analium.j.dixit, Præpetibus hilares ſeſe,pulchriſq́; locis dãt.Auibus autem p̃petibus,contrarias aueis inferas appellari,Nigidius Figulus in libro j.augurij priuati,ita dicit,Diſcrepat dextera finiſtræ prępetibus inferę,&c.¶ Androgeo.)Genitiuus eſt Gręcus, vt rectè ſentit Serui.¶ Septena.)i.ſeptẽ vtriusq; ſexus, vt trahit ex Phœdone Platonis,q hæc eſt(iquit)illa nauis(vt aiunt Atheniẽſes)in qua Theſeus,olim biſſeptẽ illos tulit in Cretam, ſeruauitq́; eos,& ipſe ſeruatus eſt.Minotaurus,humeris tenus(vt dicit Diodo.)taurus fuit.Cecrops,Dyphies dictus,qđ pedes ſerpẽtinos haberet.Cãm furoris Paſiphaes,fabuloſe narrat Seruius, dũ aũt Venus cũ Marte dijs expoſiti eſſent omnes dij,deęq́;(vt dicit Homerus)pudibundi aufugerunt:præter Mercurium,qui ſe tali aiebat opprobrio velle affici.adridet enim oĩbus qbus coniungitur.Diodo.dicit,iratum Neptunũ in Minoa,quod pulcherrimum taurum mactare ſolitus,nunc vni pepercerit,cuius amore vxor eius diſperijt.Plutar.autem in vita Theſei,dicit,hũc Taurum ſcribam fuiſſe,cuius amore capta eſt Paſiphae.❡ Sed Ordinẽ explicemus,qui talis eſt.Dædalus,faber ille ſubtiliſſimus,fugiens(vt fama eſt.)Regna Minoia.i.quibus Minos tunc regnabat,videlicet.Cretenſia:auſus credere.i.cõmittere,coelo.i.aeri:ſe pennis præpetibus felicib.& velociter ferentib.enauit ad Arctos i.polum Arcticum,reſpectu Gręciæ:gelidas.i.vicinas,gelidæ zonę Septentrionali.ſ.per iter iſſuetum,ſcilicet ipſi,& cæteris hominib.hoc eſt per aerem:& ipſe leuis.i.velox:ſuperaſtitit arce Chalcidica.i.à Chalcidẽſib.extructa,hoc eſt ſuper templum Apollinis:ſed more ſuo dat præpoſitioni ſuper,ablatiuum:ſicut, Fronde ſuper viridi.&,Gemina ſuper arbore ſidunt. & ipſe redditus quaſi debito elemento(vnde dictus eſt,auſus ſe credere.i.cõmittere coelo,quaſi alieno:reddimur autẽ proprie noſtris.vnde Hora.Nauis quæ tibi creditum debes,Virgilium finibus Atticis reddas Incolumen precor)primum his terris.ſ.in quibus Euboici, ſeu Chalcidenſes,Apollini arcem extruxerunt,hoc eſt apud Cumas.O Phœbe.i.Apollo,ſacrauit tibi remigium alaꝝ,quaſi non amplius volaturus:ſed quia reciproca eſt tranſlatio de nauibus ad alas,dicimus enim aues nare,quod nauium eſt:& naues volare,quod auium eſt.cõiunxit,dicens,remigium.i.remigationẽ, q̃ nauium eſt:quia,reuera,nauib.aufugiſſe dicitur:& alarum,quæ auium volantiũ ſunt:nam fabuloſe volaſſe dicitur.Poteſt etiam ideo ſacraſſe Phœbo,q: idẽ eſt ſol,cuius calore alæ eius ſolutæ nõ ſunt:vt,Icari nimis altæ volantis.ſacrauit ergo o Phœbe,tibi remigium alarũ.i.alas,quib.nauerat.i.volauerat: aut remigium alarum.i.veloꝝ,& antennaꝝ,quib.quaſi auolauerat,vt volucres alis:& poſuit templa immania.i.valde magna,aut horrenda:&, ſup.poſuit.ſ.in ſtatuis & cælaturis,lethum.i.mortem Androgeo Latine Androgei.i.filij Minois,ab Athenienſib.occiſi: tum.i.deinde:Cecropidæ.i.Atheniẽſes:iuſſi,ſup.ſunt:pendere.i.perſoluere:quotannis.i.ſingulis annis:ſeptena.i.vtriuſq; ſexus ſeptẽ,hoc eſt quatuordecim,corpora natoꝝ.i.liberorum, tam maſculorũ, q̃ fœmellarũ:(miſerũ,pro miſerorũ,hoc eſt miſeratione dignorum)vrna ſtat.i.effecta eſt ſtare:ſortib.ductis,ideſt poſtq̃ ſortes eſſent ductæ ab Athenienſib.vt ſcirent,qui deberent ad Minotaurum in Cretam mitti,vt ab eo deuorẽtur:nam id ſorte fiebat,vnde & Theſeus miſſus eſt,q̃uis regis filius:quia vero non potuit ſculpi,nec cælari,vt vrna ducatur.i.moueatur:bene dicit eã ſtare ductis ſortib.tellus Gnoſia.i.Cretẽſis:à parte totũ accipiendo: elata mari.i.ſuper mare:quia altior videtur: reſpondet contra.i. ex aduerſa regione,quam ad eam tendebant Athenienſes reſpondet(inquit Ser.)i.aſpicit:crudelis amor,ideſt ſculptura crudeliter amantis.& Paſiphae,filia ſolis,& vxor Minois:ſuppoſita,ideſt ſubmiſſa: vt coiret furto.i.clanculum:arte Dędali,qui eam in ligneam vaccam incluſit:& Minotaurus.i.mõſtrum, partim homo:& partim taurus:quia ex tauro cõcęptum:proles biformis, ideſt mixtæ formæ,ſcilicet humanæ, cum taurina: ineſt hic.i.in hac ciuitate Cretenſi,videlicet in Gnoſo,regia Minois: Minotaurus,inquit,appoſitorie,monumenta.i.teſtimonia: Veneris.i.coitus:nephandæ.i.deteſtabilis & abominabilis:quia mulieris cum tauro.poſſet etiam referri ad fabulam,quam Ser.recitat,de irata Venere in ſtirpem Solis. Ille.i.notiſſimus labor.i.laborioſus exitus,domus,ſcilicet Labyrinthi,ineſt hic:& error inextricabilis.i. cuius tricę.i.implicitates,tricarum ſimiles,explicari nequeunt, niſi cum ſumma difficultate.Sed enim.i.ſed certe:licet inextricabilis ſit alijs:Dædalus ipſe.ſ.artifex,& extructor: miſeratus.i.mi ricorditer reſpiciens magnum amorem reginæ.i. Ariadnes regis filiæ,Theſea miſere amãtis:reſoluit.i.expediuit,nodos & ambages.i.dubios meatus:tecti.ſ.Labyrinthi:regens,ideſt dirigens: filo.ſ.in glomere implicito:veſtigia cæca,ideſt incerta alioqui:& o Icare fili.ſ.Dædali:tu haberes.i.habuiſſes:quoq;.i.etiam, magnam partem in tanto opere,quantum.ſ.fecit in forib. ſi,ſup.dolor,ſineret.i.ſiuiſſet,hoc eſt permiſiſſet:ipſe Dædalus conatus eſt bis effingere caſus.i.ruinam Icari,ſeu præcipitium: in auro ideſt cælatura aurea:manus patriæ.ſ.Dædali patris, cecidere.i.ceciderunt bis:quia prę pietate paterna,effingere non potuit:quin.i. quinimo:Æneas,ſupp.&,qui cum eo erant,perlegerent.ſ. oculis protinus.i.ſtatim:vel protenus.i.porro tenus.i.late omnia (ſic enim antiqua & vera eſt lectio).i.omnem picturam,aut ſculpturam,ſeu cęlaturam ni,ideſt niſi:Achates,vir ille fidus,Æneę comes:pręmiſſus,ſ.ad indagandam Sibyllam:ſacerdotem templis afforet.i.adeſſet,aut aduenirer:aut niſi ſacerdos Phœbi.i.Apollinis:& Triuiæ.i.Dianæ.ſ.Deiphobe:Glauci.ſ.filia:afforet, ſupple vna.i.pariter,& ſimul,cũ Achate,quæ.ſ.ſacerdos:fatur regi.i.ad regem.ſ.Æneam,talia,hoc tempus non poſcit iſta.q.d. inania,& rege indigna ſpectacula.i. non eſt nunc tempus huiuſmodi ſpectandi:quia pręſtiterit.i.melius fuerit,nunc mactare.i. ſacrificare ſeptem iuuencos de grege intacto.i.de ijs qui nunq̃ iugum traxerunt:& totidem bidentes.i.oues bienneis:lectas de more.i.ſecundum ritum ſacrificantium.

PIERIVS.

❡ Vt fama eſt.) Antiqui pleriq; codic.eſt,non habent.Sed abſq; eo verbo,verſus nimium elangueſcere videretur.¶ In foribus lethum Androgeo.) Quãuis Priſcianus,& Seruius, in Androgeω, Atticum agnoſcant idioma:in veterib.tamẽ pleriſq; cod. Androgei, Latino idiomate ſcriptum obſeruaui. Quam lectionem improbat Probus,ne nouam hanc quis putet quęſtionem, eueniſſeq́; id ob Græcę declinationis,qua Virgili.viuus fuerit, ignorantiam dicit.Citat etiam Cariſius locum hunc,vbi genitiuum, Androgeω,facere oſtẽdit,ex nominatiuo q ſit Androgeωϛ, de quo ij.lib.plura diximus.¶ Partem opere in tanto(ſineret dolor) Icare haberes.) In antiq̃s aliquot duo illa verba, Icare haberes,deſyderantur tetrametro dactylico codicibus tantũ adnotato,partẽ opere in tanto ſineret dolor.Sed ſiue Virgilius,ſiue alius quiſpiam verſum abſoluerit,nihil mihi videtur eo fine dici potuiſſe adcommodatius.¶ Quin protinus omnem Perlegerent oculis.) In veteribus nonnullis exẽplarib.omnẽ,omnino ſcriptum animaduerti.Et quia,picturã perlegerẽt, Seruius exponit,putarunt multi,omnẽ,ita poſitum, vt picturã,ſubintelligeretur:quæ quidem duricies à Virgiliana phraſi,à facilitate,candoreq́; ipſo plurimum aliena eſt.Sane vero Macrobius & Priſcianus, & pleriq; alij,omnia,caſtiorẽ lectionẽ agnoſcunt:proq́; dactylico carmine locum citant,neque opus vt qui ſubſequitur verſus à vocali incipiat,vt fiat hypermetri ſynalępha.Nam & eiuſmodi rationis verſus,alibi etiam reperiuntur, vt in Bucoli.Nec tantum Rhodope mirantur & Iſmarus Orphea.neque non illud,Atria dependent Lychni laquearibus aureis.Quod ſiquis dactylicum non admittat,ſaltem ſinzeſin ex tam breuibus duabus vltimis,in dictione, omnia,ſyllabis nõ reijciat,quę quidem tam exiles,tamq́; tenues ſunt,vt vix pro vna longa ſufficiant.At veteres pleriq; codices, partim,omne,vna minus litera:partim,omnes,legũt:ac,omne, quidẽ in Romano eſt,quia veriti ſunt librarij dactylum in fine ponere,genus tamẽ mutare non auſi ſunt. Qui vero omnes ſcribere maluerũt,ſubintelligi,duces heroas,aut viros ibi pictos voluere.Sed pluris apud me fuerit Macrobij & Priſciani authoritas q̃ eorum coniectura,qui veneres,quas prę ſe ferunt numeri, figuræq́; huiuſmodi admittere verẽtur.Quod autem pertinet ad

Seruium,tametſi expoſuit ille. Perlegerent.ſ.picturam,non hoc oſtendit,omnem picturam,legendum eſſe,quum Serui.immoretur in eo,vt verbum,perlegerent,non alienum oſtendat à verbo γράψαι,quod & ſcribere,& pingere ſignificat. Quantũ vero pertinet ad verbum, Perlegerent, Terẽ. Scaurus (vbi de geminandis liquidis in compoſitione:ſi verbum ſequẽs ab aliqua earum icipiat,præcepta tradit) Virgilij locum hũc citat, apud quẽ Pelligerẽt,ſcriptum aſſerat,relictumq; ita ab authore ipſo,eoſq; improbatqui, Perlegerent,per r,vt vulgata nunc habent exemplaria,legant:dicendumq; ait, Pelligo: vt,alligo,& colligo, ꝗut etiam omnes antiqui (vt ait ille) dicere conſuerunt. Ad hæc Velius Longus,per,præpoſitionẽ,omnibus integram præponi dicit:niſi quum incidit in l,literam,tunc enim elegantioris ſermonis viri,eam (ait) geminare malũt,q̃,r literam exprimere. Hinc, Pellabor, Pellabor,malunt dicere,q̃ Perlabor. Aduerte vero in exemplis citandis Velii cod. corruptos eſſe,de iis loquor,qui in manus noſtras deuenere. Sed quanquã ita grammatici legendum tradant. nullum tamen adhuc antiquum codicem inueni,in quo non ſcriptum ſit, Perlegerent ,præpoſitione incolumi. Ita plerunq;,adligo,& conligo: ætas vero noſtra maiorem grammaticis, q̃ antiquis ſcriptionibus fidem adhibet:& tamen Scauri nullus adhuc (quod ſciam) ſentẽtiam eſt ſequutus. ꝩ Deiphobe Glauci.) Innumeros pene codices inuenias ,in quibus inemendate, Deiphœbe: vel Deiphebe,ſcriptum ſit. Sed enim caſta lectio, Δηι φόβη, Deiphobe: vti etiam Δηί φοβος,inferius: quod fere paſſim in codicibus antiquis,librariorum inſcitia, Deiphœbus , ſcriptũ habeť. ꝩ Non hoc iſta ſibi tempus ſpectacula poſcit.) In Roma.cod.poſcunt,numero multitudinis eſt,vt tempus ſit appoſitum,quippe quod alij in negocio ſit impendendum.

ꝩ Talibus affata Æneam:nec ſacra morantur POE.
Iuſſa viri, Teucros vocat alta in templa ſacerdos.
Exciſum Euboicæ latus ingens rupis in antrum,
Quò lati ducunt aditus centum,oſtia centum,
Vnde ruunt totidem voces,reſponſa Sibyllæ.
Ventũ erat ad limen,cũ virgo. ꝩ Poſcere fata SIBYL.
Tempus (ait) deus ecce deus. ꝩ Cui talia fanti, POE.
Ante fores ſubito,non vultus,non color vnus,
Non comptæ manſere comæ,ſed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument,maiorq; videri,
Nec mortale ſonans,afflata eſt numine quando
Iam propiore dei. ꝩ Ceſſas in vota,preceſq; SIBYL.
Tros (ait) Ænea,ceſſas? nec enim antè dehiſcent
Attonitæ magna ora domus. ꝩ Et talia fata POE.
Conticuit,gelidus Teucris per dura cucurrit
Oſſa tremor,fuditq; preces rex pectore ab imo.

SERVIVS.

❡ Euboicæ rupis latus.) Hoc eſt montis Cumani, quem Euboici habitauerunt. Eſt autem Acyrologia Colonæ eni epitheton rei dedit imobili. ꝩ In antrum.) In ſimilitudinẽ antri, vt Portus ab Eoo fluctus curuatus in arcum. ꝩ Quò lati ducũt aditus centum. Nõ ſine cauſa & aditus dixit & oſtia. Nã Vitruuius q de architectonica ſcripſit,ait,cum ab aliquo arcemur ingreſſu,id oſtiũ dici, ab obſtando:cum Igredimur, aditum ab adeũdo. ꝩ Oſtia centũ.) Finitus numerus pro infinito:licet poſſit & rationabiliter dictũ eſſe. Reſpõſa enim Sibyllæ in hoc loco plus minus centũ ſermonum ſunt. Inueniuntur tamẽ Apollinis elogia, & vigintiquinq; & trium ſermonum. Vnde & melius eſt finitum pro infinito accipi. ꝩ Totidẽ voces.) Ac ſi diceret tot ſermones. ꝩ Deus ecce deus.) Vicinitate templi iam afflata eſt numine. Nã furentis verba ſunt deum velle oſtendere,qui ipſi tantũ videtur. Sane cauti eſſe debemus quãdo plena ſit numine, & quando deum deponat. De Miſeno enim poſt vaticinationem dictura eſt. ꝩ Non color vnus.) Idem Lucanus, Stat nunq̃ facies. ꝩ Cõptæ comę.) Ante hac.ſ. Nã ꝓpter ſacra reſolutę ſunt: vt, Vittaſq; reſoluit ſacri capitis. ꝩ Maiorq; videri.) Videbať,ſicut ſolebat in vaticinatione apparere ꝑ numinis ꝓſentiã:quod humanis illudebat aſpectibus. Vnde ait, Maiorq; videri. Nõ.n.re vera erat. ꝩ Nec mortale ſonans.) Alia.n.vox numinũ eſt: vt, Nec vox hoiem ſonat. itẽ, vociſve ſonus, vel greſſus euntis. ꝩ Afflata eſt numine.) Nondũ deo plena:ſed afflata vicinitate numinis. ꝩ Quãdo ſiqdẽ:nã coniunctio eſt,nõ aduerbiũ. ꝩ Ceſſas in vota.) Tardus es ad vota faciẽda. Nã ſi dixerit Ceſſas in votis:hoc ſignificat,tardus es dum vota facis. Aliud eſt ceſſas in illam rem,aliud ceſſas in illa re:tardus es ad faciẽdam rem,& tardus es in facienda re. Figurate autem dixit ceſſas circa mittenda vota numinibus. ꝩ Tros.) Principale pro deriuatiuo,pro Troius. ꝩ Ante dehiſcent.) Trahit hoc de matris deum templo:quod non manu,ſed precibus aperiebatur. ꝩ Attonitę.) Stupendę,non ſtupentis. Ergo Attonitæ, facientis attonitos: vt, Mors pallida, Triſtis ſenectus. ꝩ Ora domus.) Quia ſupra ait, Vnde ruunt totidem voces reſponſa Sibyllæ. ꝩ Per dura cucurrit oſſa tremor.) Religionis eſt & diuinę & reuerentiæ. Alibi, Ipſe manum multo ſuſpenſum numine ducit. ꝩ Pectore ab imo.) A mentis itimo. nec immerito: nã illa re diuinitas flectitur,quæ eſt nobis cum diuinitate cõmunis,ideſt ſenſui.

ASCENSIVS.

❡ Talibus affata,&c.) Poſtq̃ Sibylla (inquit) admonuerat Troianos ſacrificare,vt reſpõſa habeãt,ſtatim paruerũt:iiſq; in templum ductis extemplo eſt virgo poſſeſſa deo,qui eam ſupra ſe raptam,ſacro quodam,ac prophetico furore vexauit:ita vt nõ humana ratio,nec prouidentia,ſed diuina,quæ dictura eſt,enunciare,credatur:quomodo ſi prophana ſacris cõferre liceat,legimus Saulem, Iudęorum regem primum,aliosq; multos inuitos ꝓphetaſſe, & ſpiritu ꝓphetico raptos. Sed ne multis moliar. ❡ Ordo eſt. Sibylla affata,ſup.ẽ Æneã talibus.ſ.verbis:nec viri.ſ. Troiani: moranť.i.differunt:ſacra i.ſacrificia:iuſſa.ſ. offerri.i.q̃ ipſi iuſſi erãt offerre.ſ.ſeptẽ iuuẽcos intactos,& totidẽ bidẽtes lectas: & ſacerdos.ſ. Sibylla: vocat Teucros in alta tẽpla.ſ. Apollinis,quæ erãt illic i arce: quo.i.ad q̃:centũ lati aditus.i. acceſſus: & cẽtũ oſtia.i. valuę, quę.ſ.aditus itercludũt (Nã ab obſtando,oſtiũ, dictũ volunt: nec ſemꝑ patuerunt oſtia,imo nõ niſi precibus reſeranť, vnde paulo inferius, Neq; enim ante dehiſcẽt Attonitę magna ora domus,&c.ſũt ergo oſtia, dũ obſtãt:aditus, vbi reſerantur,vel,aditus, ſunt viæ vſq; ad oſtia:nam apertis oſtijs,nõ ſit aditus,ſed itroitus.) quo igitur centũ aditus,& cẽtũ oſtia, q̃ aditus claudunt,ducũt.i.dirigunt,adire volentes:nã ſingulis aditibus ad oſtiũ peruenitur,quo clauduntť: vnde.i.è quibus oſtijs,vbi reſerata ſunt:totidem.i.etiã centũ voces (quia per ſingula ſingulæ) appoſitorie:reſponſa.i.oracula:& diuinationes Sibyllę.i.per Sibyllam ꝓnunciata:ruunt.i.præcipitanter eduntur. Ventũ erat.ſ.ab oibus: Ænea, videlicet Teucris reliquis,& Sibylla:ad limen.ſ.tẽpli,ſup.iam,quũ.i.quãdo: virgo.ſ. Sibylla incorrupta (nã à caſtitate,nunc virgo dicitur:nõ à viridi ætate,quum ſit lõgęua ſacerdos. Donũ autẽ vaticinii,virginib.datum atteſtãtur poetę.) ait tempus,ſupp.eſt,poſcere (more græco ꝓ eo quod eſt,poſcendi) fata.i.oracula,quę fata enunciãt,aut quę fando accipiuntur:ecce.q.d.ſubito adeſt:aut inuadit me:deus,iquit, deus ſ. Apollo,interpres fatoꝝ. Cui.ſ. Sibyllę:fanti.i.dicenti talia,ante fores.i.valuas,aut oſtia tẽpli,vultus nõ manſit,ſup.vnus,& color nõ manſit vnus.i.idẽ & vniformis:& comæ.i. capilli, prius compti,nõ manſere cõptæ:ſed pectus anhelum.i. anhelans frequẽter,& corda fera.i.effera,& rapta ſacro furore:tumẽt.i.inflãtur,rabie.ſ.ſacra & ꝓphetica:&,ſup.cœpit,videri maior.ſ.q̃ erat propter igreſſum numinis:nec ſonãs.i.ſono ſdicans: mortale.i. rẽ mortalẽ,aut mortaliter. (Sed qa dixit in.j. Nec vox hoiem ſonat potius dixero figurate accuſatiuũ eſſe,q̃ nomen ꝓ aduerbio poſitũ. Verba enim abſoluta ad ſenſum pertinẽtia, figurate cũ accuſatiuis cõſtruuntur: vt,ſapit acorẽ,aut prudentiã:redolet vetuſtatẽ:ſonat mortalitatẽ,&c) qñ.i.quandoquidem: ipſa eſt afflata iam numine dei.ſ. Apollinis:propiore.i.viciniore, hoc eſt valde vicino mẽti,& ꝓcordiis eius:& ait,o Ænea, Tros.i. Troiane:ſed quaſi alter Tros.i.rex Troianoꝝ:ceſſas in vota.i.negligẽs ne es, ad faciẽda vota,preceſq;? q.d.ſi id facis,nõ recte ſapis:enim,pro qa:neq; magna.i.horrenda:aut,reuera,magna ora.i. oſtia & introitus domus attonitæ.i.attonitos faciẽtis. dehiſcent.i. aperientur ſpõte tibi:ante.i.priuſq;,ſup.vota,& preces feceris,& ipſa fata talia cõticuit.ſ.quia non permittebatur plura loqui,priuſq; vota fecerint,preceſq; fuderint Teucri:tremor gelidus.i.gelidos faciens,cucurrit Teucris,per oſſa dura.i.ad medullas vſq;:& rex, qui non obſtupuit,ſed remedium quæſiuit:fudit preces ab imo pectore.i.ex intimo corde,dicens.ſ.vt ſequitur.

PIERIVS.

❡ Fuditq; preces rex.) In antiquis pene omnibus exẽplaribus fundit,præſenti tempore,ſcriptum eſt.

Seruius

⸿Phœbe graues Troiæ ſemper miſerate labores, ÆN.
Dardana qui Paridis direxti tela, manuſq;
Corpus in Æacidæ, magnas obeuntia terras
Tot maria intraui duce te, penituſq; repoſtas
Maſſylum genteis, prætentaq; Syrtibus arua,
Iam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Troiana tenus fuerit fortuna ſequuta.
Vos quoq; Pergameæ iam fas eſt parcere genti,
Diiq;, deæq; omnes, quibus obſtitit Ilium, & ingens
Gloria Dardaniæ, tuq; o ſanctiſſima vates
Præſcia venturi, da (non indebita poſco
Regna meis fatis) Latio conſidere Teucros,
Erranteiſq; deos, agitataq; numina Troię.
Tum Phœbo, & Triuiæ ſolido de marmore templa
Inſtituam, feſtoſq; dies de nomine Phœbi.
Te quoq; magna manent regnis penetralia noſtris.
Hic ego nanq; tuas ſorteis, arcanaq; fata
Dicta meæ genti ponam, lectoſq; ſacrabo
Alma viros, foliis tantum ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis,
Ipſa canas, oro, ⸿Finem dedit ore loquendi. POE.

SERVIVS.

⸿Phœbe graues Troiæ ſemp miſerate labores.) Secundum Home. qui eũ dicit ſemp Troiæ ꝓpugnatorẽ fuiſſe. & bene Miſerate, qa Troia defendi nõ potuit. Ideo nõ dixit qui deféndiſti: ſed miſeratus es. ⸿Dardana qui Paridis.) Achilles à matre tinctus in Stygem paludem toto corpore inuulnerabilis fuit, excepta parte qua tẽtus eſt manu matris: q cũ amatã Polyxenam, vt in tẽplo acciperet, ſtatuiſſet: inſidiis Paridis poſt ſimulacrũ latentis occiſus eſt. Vnde & fingitur quod tenente Apolline, Pari direxit, tela: & bene direxit quaſi ad ſolum vulnerabilem locum. Dardana autem ideo, vt non adultero, ſed genti præſtitiſſe videatur. ⸿Tela manuſq;) Vel qa aliud ſine alio eſſe nõ põt. Vel hoc dicit, Et artẽ per tela, vt noſſet qd feriret: & virtutẽ per manus dediſti, vt eius vota compleres. ⸿Magnas obeũtia terras Tot maria intraui.) Terras cingentia. Oceanus quidem ambit omnes terras: & licet iſte per ea maria nauigauerit, quæ terris cinguntur: tamẽ non dixit proprie, cum de Oceano iſta naſcuntur. ⸿Tot maria.) Dicendo Maria, partem eum maris nauigaſſe ſignificat, non totum mare. Mare enim elemẽtum eſt totũ. Maria vero, partes maris: ſicut terræ, partes ſunt: terra vero totum elementum. ⸿Penituſq; repoſtas.) Longe remotas, auias. ⸿Maſſylum gentes.) Maſſyli ſunt Mauri. Vnde ſpeciem pro genere poſuit. Nam Æneas ad Africã venit: cuius partẽ conſtat eſſe Maſſyliã. Mediterranea enim eſt pars Mauritaniæ. Vnde à parte totũ accipere debemus. ⸿Prætẽtaq; Syrtibus arua.) Circunfuſa. Incerta enim ſunt illic maria & terræ. Vnde Lucanus, Æquora facta vadis, abruptaq; terra ꝓfundo. ⸿Prendimus.) Quippe fugiẽtẽ Italiã. ⸿Hac troiana tenus.) Ideſt hactenus, huculq;. i. hic ſit finis. Nam Tenus proprie eſt extrema pars arcus, vt Plautus oſtẽdit. Vnde tractũ eſt vt hactenus, huculq; ſignificet. ⸿Troiana fortuna.) A ꝑiudicio. i. mala & dicit iniquũ eſſe vt Troianam fortunam patiantur in Italia. ⸿Fas eſt parcere genti.) Quia ſeuitiam fatetur. ⸿Quibus obſtitit Ilium, Ganymedes enim Hebæ obfuit: Paris Mineruæ, & Iunoni. Cur autem cum dixerit Diiq; deęq;, dearum tantũ reperimus exẽpla? nõ mirũ eſt. cũ ſupra diximus ἀρσενοθηλεῖς eſſe oẽs deos. Poſſumus ergo per vnã rẽ vtrũq; intelligere, licet dicatur etiam Neptuno obfuiſſe Troia ex denegatione mercedũ. Nouimus ꝑterea eẽ morẽ poeticũ, vt duabus ꝓpoſitis rebus vni rñdeant: vt, Nautaq; tũ ſtellis numeros & noĩa fecit Pleiadas, Hyadas, claraq; Lycaonis Arcton. Nã ſuppreſſo numero dixit noĩa. ⸿Preſcia vẽturi.) Abſolutũ eſt, rerum venturarũ. ⸿Da.) Dic. vt, Qui ſit, da Tityre nobis. Vnde eſt contra. Accipe nũc Danaum inſidias. Nõ. n. ꝑſtare aliqd poterat, ſed indicare futura. ⸿Nõ indebita poſco Regna meis fatis.) Deeſt ſi. Eſt autẽ ὑπερβατόν. i. longiſſimum hyperbaton, Phœbe, & Vos dii deæq;, tuq; o vates da. i. dic Latio Teucros cõſidere, ſi non poſco regna meis fatis ĩdebita. Dic aũt cõſiſtere. i. vtrũ poſſimus cõſidere. Et verecũde dictum eſt Indebita nõ poſco, cũ certũ cõſtet regna deberi. ⸿Erranteſq; deos.) vt Diis ſedem exiguam patris. ⸿Agitataq; numina Troiæ. Aut mecum vexata: aut certe ξόανα dicit ſimulacra brettia quæ portabantur in lecticis, & ab ipſis mota infundebant vaticinationem: qđ fuit apud Ægyptios & carthaginenſes. ⸿Tum Phœbo, & Triuiæ.) Vt ſolet, miſcet hiſtoriam. Nam hoc templum in palatio ab Auguſto factum eſt: ſed quia Auguſtus cohæret Iulo, qui ab Ænea originẽ ducit, vult Auguſtum parentum vota ſoluiſſe. ⸿Feſtoſq; dies de noĩe Phœbi.) Ludos Apollinares, qui ſecundum quoſdã bello punico ſecũdo inſtituti ſunt: ſecundũ alios tẽpore Sillano ex reſponſo Martiorum fratrũ, quorum extabãt Sibyllina reſponſa. ⸿Te quoque magna manent noſtris penetralia regnis.) Ideſt coleris vt numen. Manent autem expectant. ⸿Penetralia.) Secreta tẽplorum. ⸿Tuas ſortes.) Sibyllina reſponſa: quæ (vt ſupra diximus) incertũ eſt cuius Sibyllæ fuerint: quanquam Cumanę Virgilius dicat, Varro Erithrææ. Sed conſtat regnante Tarquino quãdam mulierem nomine Hamaltheã, obtuliſſe ei nouem libros, in qbus erant fata & remedia Romana: & ꝓ his popoſciſſe tercẽtũ philippeos, qui aurei tunc pretioſi erant. quæ cõtempta, alia die tribus incẽſis, cũ tribus reuerſa eſt: & accepit quãtum poſtulauerat, hac ipſa re cõmoto rege ꝙ pretium nõ mutabat. qui libri in tẽplo Apollinis ſeruabãt: nec ipſi tñ, Sed & Martiorum, & Begoes nymphæ, quæ artem ſcripſerat fulguritarum apud Tuſcos. Vnde & addidit mõ Tuas ſortes, arcanaq; fata: & hoc trahit poeta. Æneã tñ inducit quaſi de pñti dicentẽ oraculo. ⸿Lectoſq; ſacrabo Alma viros.) Quia niſi patricii non fiebãt. Sciẽdum ſane primo duos librorum fuiſſe cuſtodes, inde decẽ, inde quindecim vſq; ad tẽpora Syllana. poſtea creuit numerus. Nam ſexaginta fuerunt, ſed remãſit in his quindecim virorum vocabulum. ⸿Foliis tantũ ne carmina manda.) Vt Varro dicit in foliis palmę ĩterdũ notis, interdũ ſcribebãt ſermonibus: vt diximus ſupra. ⸿Ipſa.) Pro tu. & poſuit ꝓnomẽ eius perſonę de qua loquitur, pro illius cũ qua loqmur. eſt aũt Gręcum. nam dicunt τὺ αὐτὴ φωνῇ. i. tu dic. ⸿Finẽ dedit ore loquẽdi. Hoc eſt definit ei vt ore loqueretur, nec in foliis ſcriberet.

ASCENSIVS.

⸿Phœbe graues Troiæ.) In hac oratione captat Aeneas beniuolentiam Phœbi, ſignificans ſe memorem beneficiorum acceptorum: qui enim ſe gratum oſtendit in acceptis, dignum facit in accipiendis. Simul quoque, vt admonuerat Sibylla, vota facit. In quibus, vt in aliis multis, ad Romanam hiſtoriam facit præludium. Nam anus peregrina, ſiue hoſpita, atque incognita, Tarquinium regem adiit nouem libros afferens, in quibus diuina Romanorum oracula afferebat, eoſq; venales exhibuit, trecentos philippeos aureos pro eis poſtulans: quam rem, multo riſu excepit, rex, quaſi delira, vltra iuſtum pretium nimium expoſtulaſſet: ſed illa ſprẽta, tres eorum igni abſumpſit. deinde, de ſex reliquis idem pretium expoſtulans, itidemq; deriſa idem effecit. Tertio vero, pro tribus reliquis, idem pretium poſtulans accepit, admirante videlicet rege mulieris cõſtantiam, & facti nouitatem: vnde non nihil myſterii in libris ſuſpicatus, eos excuti iuſſit, abeunte quæ nunquam deĩde viſa eſt anus, ſed Sibylla æſtimata: inq; illis reperta ſunt Romanorum fata, atque ita ſumma religione, atque obſeruantia culti ſunt à Romanis, & ad eos quaſi ad oraculum, quindecim viri adire ſolebant, vt Ser. recitat: & Cice. in. i. epiſ. ad Lentulum ſatis indicat. Sed ne multis lectorem immorer. ⸿Ordo eſt. O Phœbe, ſcilicet Apollo: ſemper miſerate, ideſt qui ſemper miſeratus es, graues labores Troiæ (quod fingitur, aut propter cauſam ſequẽtem, aut quia Phœbus, Apollo, & ſol idem eſt: quo lucente, Troia capi non potuit: ſed noctu) qui direxti, ideſt direxiſti (per ſyncopam: ſed ſunt qui velint, ſubitum teli adorſum depictum) tela Dardana Paridis, ideſt Dardanei Paridis (ſed ſunt qui potius, tela Dardana, pro eo quod eſt Dardanea, dixiſſe cenſeant: ꝗ̃ Dardanei Paridis: eo quod non cauſam Paridis adulteri: ſed Dardanię ſibi charę tutari voluerit) & manus Paridis in corpus Æacidæ, ideſt Achillis, nepotis Æaci. (direxit autem, quia pręcipue in illis locis vulnerauit Achillem, in quibus vulnerabilis erat in calcaneis, ſcilicet pedum, quibus Thetis, mater eius, dum eum in Styge intingeret, tenuerat: & ita quoniam Stygiis aquis non imbuerat, nec muniuerat in illis, duntaxat vulnerabilis erat: quod conqueritur apud Statium in Achilleide.) ego intraui te duce, ideſt ducente, aut ductu tuo (Et ita à generali beneficio, ad proprium ſibi, videlicet impenſum, deſcendit) tot maria obeuntia, ideſt circundantia: magnas terras, ideſt inſulas, & continentes: & gentes Maſſylum, pro Maſſylorum, qui ſunt in Aphrica (& habet

Ordo.

bet ſecundam longam: nam Maſſylij, ſecunda breui, in prouincia Galliæ ſunt) repoſtas.i.repoſitas: & à cæteris ſecluſas, vt res quibus vti nolumus, penitus.i.omnino, hoc eſt extremos populos Maſſylorum: & arua prætenta Syrtibus (à prætendor, nõ à prætenor:) ideſt in cõſpectu Syrtium extenta: nos prendimus.i.arripimus iam tandem, oras.i.extremas regiones Italiæ: fugientis.i.more fugientis, quum propior eſſet prehendi nequeuntis. Fortuna Troiana.i.inimica & aduerſa, qualẽ Troiani experti ſunt, fuerit (conceſſiuus eſt modus.i.cõcedendo, vt fuerit) ſequuta.i.perſequuta nos hactenus. (Eſt enim tmeſis, nec dicet temeſis.) i. ad hoc vſq; tempus, & ad hunc vſq; locum, nec amplius. (Poſſet etiam dici, fortuna fuerit ſequuta, ideſt perſequuta hactenus, Troiana, ideſt res Troianas.) Phas eſt, o dij, & deæ omnes, qbus Iliũ i.arx præcipua in Troia: & ingens gloria Dardanidæ: obſtitit.i.contra voluntatem ſtetit, hoc eſt quæ voluiſtis Ilium deleri, & gloriam eius: vnde paulo iſerius, Nimium Romana propago viſa potens ſuperis. & eſt egregia Troiæ laus, quaſi deos, deasq; ad æmulationem & inuidiam concitauerit: quod eius gloria, deorum gloriam offuſcaret. fas eſt, inquam, vos parcere genti Pergameæ.i.Troianę: & tu o ſanctiſſiſſima vates, ſcilicet Sibylla, præſcia venturi.i.quæ præſcis venturum, aut quod vẽturum eſt: da i.dic, & deſigna meis fatis.i.ſecundum cętera oracula mihi data: regna ſi ego non poſco indebita: ſcit enim ſibi regnum deberi, & præcipue Iulo: & da.i.concede, oraculorum reuelatione, Teucros cõſidere.i.ſedem capere, & habitationem: Latio.i.in Italia: vbi Saturnus latuit: & deos errãtes.i.nobiſcum profugos: & numina Troiæ agitata.i.profugata: conſidere Latio. Ego.ſ.per eos, qui de me orituri ſunt, conſtituam: tum.ſ.poſtquam, regnum fatale cõſtitutum fuerit Phœbo & Triuię.i.in honorem Apollinis & Dianæ templa de marmore ſolido.i.aut non admixto alio lapide, aut non fracto: & iſtituam dies feſſos.ſ.ſæculares, ſeu Apollinares ludos: de nomine Phœbi.i.Apollinis: & magna penetralia.i.ſacraria: manent.i.certiſſime futura expectent: quoq;.i.etiã te.i.libros tuos: in noſtris regnis (quod poſtea effectũ docet Seruius, Notumq; eſt Auguſtum ędem Apollini ſacram: hoc eſt, vt Perſius dicit, ſacra vatum inſtituiſſe: nec vitioſum eſt, quod tanto ante id vouerit Æneas: quia id facit admonente Sibylla, quæ dixerat, Ceſſas in vota, precesq;? eius autẽ admonitione ſciuit ſe nihil in vanum votuꝝ: atq; ita licet ſecũdũ veritatem: ideo id vouiſſe dicatur, quia poſtea factũ eſt: tamen ſecundũ fictionem poeticã, põt poſtea factum eſſe ab ijs qui Sibyllinis libris ſacraria extruxerunt, quia prius Æneas futuꝝ vouerat: quod quia reprobari nõ ſatis euidenter põt, ſatis eſt poetę.) Nanq;, pro quia: ego ponam.i.conſecrabo & reſeruabo, hoc eſt nepotes mei id faciẽt: hic i.in regnis meis: ſortes.ſ.tuas, hoc eſt libros in quibus continebũtur ſortes.i.reſponſa deorum vnde Horatius, Dictę per carmina ſortes, &c. & fata arcana.i.ſecreta, retinenda cum magna religione & obſeruantia: dicta.i.vaticinata: meæ genti.i.ei quæ meis ſubdetur: &, o alma.i.altrix, & auctrix imperij, & rerum mearum: ego ſacrabo tibi, viros lectos.i.delectos, ad hoc munus.ſ.quindecim viros: tantum.i.tantummodo: ne manda.i.ne commendes, ſeu committas: nomina.i.notas & characteras, hoc eſt ſcripta tua folijs, hoc eſt ſi hoc ſolum beneficium nobis feceris, ꝙ loquaris: & non in folijs ſcripſeris: de qua re videndum eſt in.iij.huius, in oratione Heleni ad Æneam: ne ipſa.ſ.folia, & nomina in eis ſcripta, volent ventis rapidis.i.per ventos rapidos: commota exiſtẽtia ludibria.i.vt res ludibrio habitæ: aut conſulentes ludibrio habentes: vnde dictum eſt, Inconſulti abeunt, ſedemq; odere Sibyllę. Ego oro, vt, ſup. ipſa.i.tute: canas.i.ore edas oracula, & nõ ſolis notis in folijs palmarum deſcriptis. Et, ſup. Æneas hoc dicto, dedit finem loquendi.i.definiuit, & ſignificauit eam loqui ore, & non ſcriptis. aut ſic, dedit ore.i.ſignificauit ore ſuo, finem loquendi.i.quod iam faceret finem loquẽdi, vt ipſa ſubſequeretur. vterque modus ſaluari poteſt: ſed prior, quia authoritate Seruiana fulcitur, tutior eſt.

PIERIVS.

¶ Penitusq; repoſtas Maſſylum gentis.) In cod. anti. legere eſt: pœnisq; repoſtas: hoc eſt, ad Pœnos vſq; eloquutione inſolita, q̃re longe melius penitus: vt illud, Et penitus toto diuiſos orbe Britãnos. ¶ Vos quoq; Pergameę iã fas eſt parcere genti.) In codicibus aliquot antiqs, parcite, legitur, depoſcendi forma, quod forte non diſpliceat: quãquam, parcere, infinitiuum ſonat elegantius ¶ Quibus obſtitit Ilium, & ingens Gloria Dardanię.) Veteres pleriq; codi. Ilion ingens, legunt: vt Ouidianum illud, Ilium & Tenedos. Sed enim magis Virgilianum eſt, Ilium & ingens, legere, gratiore numero, & ſentẽtia dilucidiore. ¶ Latio conſidere Teucros.) In Ro. codi. conſiſtere legitur. & in.j. Æneidos, eandẽ huius verbi varietatem oſtendimus, eo loco, Vultis & his mecũ pariter conſidere regnis. Nam aliquot exemplaria ibi etiam, cõſiſtere, legunt. Sed enim, conſidere: omnino magis placet eruditis viris. ¶ Solido de marmore templa Inſtituam.) In Romano codice, templum Conſtituã, legitur. In Lõgobardico, templũ, quidem eſt. Sed, Inſtituam, verbum: vt etiam ad feſtos dies adcommodetur. ¶ Folijs tantum ne noĩa mãda.) In antiquis omnibus exemplaribus quotquot verſare mihi contigit, carmina, non, nomina, ſcriptũ inueni, quæ quidem lectio Seruium non latuit.

At Phœbi nondum patiens immanis in antro
Bacchatur vates: magnum ſi pectore poſſit
Excuſſiſſe deum, tanto magis ille fatigat,
Os rabidum, fera corda domans, fingitq; premendo.
Oſtia iamq; domus patuere ingentia centum
Sponte ſua, vatiſq; ferunt reſponſa per auras.
¶ O tandem magnis pelagi defuncte periclis, SIBYL.
Sed terra grauiora manent. in regna Lanini
Dardanidæ venient (mitte hanc de pectore curam)
Sed non, & veniſſe volent. bella horrida, bella,
Et Tybrim multo ſpumantem ſanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica caſtra
Defuerint. alius Latio iam partus Achilles,
Natus & ipſe dea, nec Teucris addita Iuno
Vſquam aberit, quum tu ſupplex in rebus egenis,
Quas gentes Italum, aut quas non oraueris vrbeis?
Cauſa mali tanti coniux iterum hoſpita Teucris,
Externiq; iterum thalami.
Tu ne cede malis, ſed contrà audentior ito,
Quam tua te fortuna ſinet, via prima ſalutis,
(Quod minime reris) Gratia pandetur ab vrbe.

SERVIVS.

¶ Nondum patiens.) Quæ nondum poſſet implere oraculorum ſermones. aut dũ vacat: & eſt ĩpatiẽs. ¶ Phœbi bacchat vates) Bene bacchat. Idẽ n. eſt Apollo qui Liber pater, q Sol. Vnde ait Lucanus, Cui numine miſto Delphica Thebanæ referunt trieterica Bacchę. Vnde in eoꝝ ſacris erat Phœbadũ Baccharũq; cõuentus. ¶ Excuſſiſſe deũ.) Excuti ꝓprie de eqs dicimus. qđ ideo traxit, quia Phœbus (.i.Sol) equis vtitur. Et nunc Sibyllã quaſi equum: Apollinẽ, quaſi equitẽ iducit: & in ea ꝑmanens trãſlatione, excuſſiſſe ait, vt Excuſſus Acõteus. Itẽ, Fera corda domans: quod eſt equoꝝ ꝓpriũ, frenos pati & ſtimulos. Vt, Ea frena furenti Concutit, & ſtimulos ſub pectore vertit Apollo. Qđ aũt dicit. ¶ Magnum deum,) nõ re vera ait: ſed retulit ad effectum colentis, vt, Summe deũ cuſtos ſancti Soractis Apollo. Vnicuiq; enim deus quem colit, magnus videtur. ¶ Excuſſiſſe deum.) Pro excutere: tempus pro tempore. Eſt aũt Attica figura, qua nos vti nõ cõuenit. qa hac licẽter vtuntur poetæ. ¶ Fingitq; premendo.) Componit: vt, Et corpora fingere lingua. Cõponit autem ad moderationem certam dicendi. Vt enim diximus ſupra, oĩa quidem vidẽt, ſed non oĩa indicant ſacerdotes. ¶ Oſtia iamq; domus patuere.) Precibus ſcilicet, & quę ante oſtia erant patefacta, aditus eſſe cœperũt. ¶ Ferunt reſpõſa.) Quia ait ſupra, Ora domus patuere. ¶ Pelagi defuncte periclis.) Non liberate pelago, ſed marinis periculis. Nã adhuc nauigaturus eſt: ſed ſine vllo diſcrimine. Defuncte autem liberate. Nam dicimus functos officio, qui officia debita cõpleuerunt. Vnde eſt & honoribus functi. hinc defunctos mortuos dicimus, qui cõpleuerunt vitæ officia. Vnde eſt, Et nil iam cœleſtibus vllis Debentem. ¶ Sed terra.) Legitur & terrę. Vnum tamen eſt. ¶ In regna Lauini.) Alij Latini legunt, cuius tunc erãt: ſed quia diuina loqtur futura, præoccupat. Poſtea.n. Lauiniũ dicitur, licet poſſit ad Latinum Latini fratrem referri, qui illic ante regnauit. ¶ Horrida bella.) Quæ cõtra hoſpitem cognatũq; ſuſcepta ſunt: vt Latinus dicturus eſt, Arma ĩpia ſumpſi, Promiſſam eripui. ¶ Spumantẽ ſanguine cerno.)

no.) Quaſi nō ꝓdicit, ſed videt quę facturus eſt Turnus, vt Recalent Tyberina fluenta Sanguine adhuc. ꝑ Non Simois tibi, nec Xāthus.) Tyberinus & Numicus ī quē cecidit. ꝑ Nec Dorica caſtra.) Graeca & re vera: nam Turnus Gręcus fuit: vt, Et Turno ſi prima domus repetatur origo: Inachus Acriſiusq́ꝫ patres medię'q́ꝫ Mycenae. ꝑ Partus Achilles.) Turnum ſignificat. & ſic hoc dictum eſt vt ī Bucolicis, Alter erit tūc Tiphys, & altera quę vehat Argo Delectos Heroas. & hoc eſt quod dicit, Obſcuris vera inuoluens. Nā licet vera ſint, latēt. Vnde Apollo Λοξίας dicit̃. i. obliquus. ꝑ Natus & ipſe dea.) De Venilia ſorore Amatę: vt, Cui diua Venilia mater. Nec debet mirū eſſe Amatā fuiſſe mortalē, cū ēt Turnus Iuturnę frater mortalis fuerit. Nā hęc fuerāt diuina beneficia. ꝑ Addita Iuno.) Inimica. Eſt aūt verbum Lucilii & antiquoꝝ: vt Plautus, Additus Ioui Argus. ꝑ In rebus egenis.) Per trāſitū oſtendit famē futurā. ꝑ Cōiux iteꝝ hoſpita.) Nā & Paris ab Helena fuerat ſuſceptus hoſpitio. Hoſpita aūt more ſuo dixit. Et bene, ne aliqd īputetur Æneae, q̄ſi fatoꝝ hoc eſſe ꝓdicit. ꝑ Tu ne cede.) Ne cedas ſed eſto audētior q̄ꝫ tua te fortuna ꝑmittat. Et bene aduerſam fortunā edocet virtute, aut vitari, aut īminui, aut patiēter ſuſtineri. ꝑ Via.) Ratio, opportunitas. ꝑ Graia pandetur ab vrbe.) Propter Euandrum, qui eū in Tuſciam miſſurus ad Tarcontem eſt.

ASCENSIVS.

❡ At Phoebi, &c.) Docet quomodo reluctata eſt Sibylla, contra violentiam Phoebi inſidentis, vt penitus ſubacta deo vaticinata iudicet̃: nec quae Æneae nouerit placitura. nā ignota dicit, multa, & terribilia, quae nō erat operaepretium Æneam: ſocios'q́ꝫ eius, nouiſſe, priuſq̄ꝫ ad Italiam peruenerint: qa ſi nouiſſent tot bella in Italia adhuc gerenda, non tam laeti, neq́ꝫ omnes in Italiam perueniſſent. vnde dicit, In regna Lauini Dardanidae veniēt: ſed nō & veniſſe volent, &c. Dico ad Italiam. i. ad eam partem quo peruenire cupiebant: vtpote in Latiū, ſedes vbi fata quietas oſtendebant. Nam & Cumę, in ora ſunt Italię: ſicut & Caieta: de qua īn pricipio. vii. dicetur, Tu quoq́ꝫ littoribus noſtris. i. Italicis. Vñ hic expreſſe dicit Sibylla, in regna Lauini Dardanidę venient qa iam ad littora Italiae venerāt: non amplius periculoſe nauigaturi. Vnde ꝓmiſerat, O tādem magnis pelagi defunctae periclis, &c.

Ordo. Quia vero nihil extat quod ad hūc locum faciat Donati. ❡ Ordo eſt. At. i. ſed: vates. ſ. Sibylla: nondum patiens Phoebi. i. quae nōdū tolerare valebat Phoebū in eam. ſ. intrantē, aut inſidentem in more equitis: bacchatur. i. more bacchantiū furit: exiſtens īmanis. i. terribilis, & ferox (qa dictum eſt, Maior'q́ꝫ videri, &c.) in antro. i. adytis Phoebi: ſi. i. vt ſi forte poſſet: excuſſiſſe. i. quaſi equitē inſidentē excutere: pectore. ſ. ſuo: magnū deum. ſ. Phoebū: q in oraculis magnus eſt: aut qui eā maiorē fecerat. Ille. ſ. deus fatigat, ſup. eā: tanto magis. ſ. quanto magis ipſa reluctabatur, domans. i. cōprimens: os rabidum. i. furens: & corda fera. i. effera: & īdomita: & fingit. i. cōponit, & ad debitum ſitum reducit: ꝑmendo. i. reprimēdo. ſ. eam. Iam'q́ꝫ. i. & iā. ſ. poſt vota & preces, quū deus in eā plene deſcenderat, centum ingentia oſtia domus patuere ſua ſpōte: & ferunt. i. efferunt: reſponſa. i. oracula: vatis. ſ. Sibyllae: ad auras. ſ. vbi cōſultores erāt. Reſpōſa aūt ſunt hęc: O, ſupp. Ænea: defunctae. i. ꝑfunctae, & nō amplius functurae: tandē. i. poſt ſeptennales errores magnis periclis pelagi: ſed, ſup. nihilominus grauiora, ſup. ꝑicula: manēt, ſup. te: terris. i. in terris quū ꝑueneris ad terram: quia in mari nō potuit ſubmergi, qui Numico lacu ſubmerſus eſt. auidi, ſup. quae dicam: Dardanidae venient in regna Lauini: mitte. i. remitte, aut depone hanc curam de pectore. i. ne ſis ſolicitus de hac re, ſed ipſi &. i. ſimul volent: haud. i. non, veniſſe. i. quod in Italiam non venerint: non dicitur, tu voles, quia vir magnanimus, infrangibilem habet conſtantiam. Ego cerno. i. praeuideo. & eſt exemplum vbi etiam mente cernimus: aut cerno, deo reuelante, intrinſecus. bella (inquit) horrida, & Tybrim, fluuium illum Italiae, ſpumantem multo ſanguine: non dicit, quorum, nec tamen victoriam pollicetur Æneae: Simois. i. fluuius ille Troianus: nec Xāthus. i. alius eiuſdem fluuius: nec caſtra Dorica, ideſt Graecorum non defuerint tibi, ideſt ad perniciem tuam: hoc eſt Troianorū cadaueribus opplebitur Tyberis, vt oppleti ſunt Simois & Xanthus. Et iam ſęuos inimicos offendent in Italia: q̄ꝫ experti ſunt Graecos in Phrygia. Alius Achilles. i. Achilli ſimilis, videlicet Turnus, partus eſt, ſcilicet tibi iam in Latio, natus eſt: &, ideſt etiam ipſe, quaſi dicat, nō ſolum Achilles, aut tu: dea. ſ. Venilia: nec Iuno addita. i. perſequutrix: Teucris. ſ. ad ꝑſequendos eos abierit vſq̄ꝫ. i. in aliquo loco, ab eis, ſup. tūc, quū tu, ſupplex in rebus egenis. i. tenuibus & modicis, quas genteis Italum, pro Italorum: & quas vrbeis. i. ciuitates & communitates non: oraueris ſ. vt tibi auxilio ſint? q. d. nullas non oraueris, ſed omnes: & eſt plus q̄ꝫ ſi omnes diceret. Coniux hoſpita, ideſt filia hoſpitis. ſ. Lauinia, filia Latini, Turno deſponſata à matre erit, ſup. Teucris. i. Troianis, iterum ſicut fuerat Helena, cauſa tanti mali, ideſt tam pernicioſi belli. Et thalami externi: erunt, ſup. iterum cauſa tanti mali: ſed tu ne cede, pro ne cedas, malis. ſ. poenarum, hoc eſt laboribus & aduerſitatibus: ſed ito cōtra. i. obuiam: audentior, quàm tua fortuna ſinet te, hoc eſt magnanimitate ſupera fortunam tuā ita vt virtus tua & prudentia dominetur fortunae. Prima via. i. primus aditus & modus acquirendae ſalutis: pandetur. i. aperietur tibi (quod. i. quā rem, tu reris. i. opinaris: minime. i. nullo modo, quia non eſt vero ſimile, quum nihil ſit magis hoſtile) ab vrbe Graia. i. à Gręcis habitata: dum. ſ. per Euandrum, hominem Archadem illic habitantem, vbi nunc Roma eſt, ad Tarcontem in Thuſciam mitteris.

PIERIVS.

❡ Sed terra grauiora manent.) In codi. quibuſdā admodum vetuſtis, terrę, genitiuo caſu legitur: ſubintelligendo, pericula, veluti dixerat, Pelagi defunctae ꝑiclis. magis tamē placet, terra, aduerbialiter. ꝑ In regna Lauini Dardanidę venient.) Vetera quaedam exemplaria legūt, & regna: pro, in regna, prępoſitione ꝑterita, ꝑut etiam factum ſtatim in principio lib. j. Italiam fato profugus Lauina'q́ꝫ venit littora. Sunt & qui Latini legendū autumēt. Seruio etiam ſuper ſyllaba Lauini, prima plurimū dubitante. In codi. tamen omnibus antiquioribus, Lauini, ſcriptū obſeruaui, ꝑter nonnullos, in quibus Latini, ſubdititia lectio eſt priore abraſa dictiōe. Sed enim plura de hoc in. vii. vbi verſum illum, Exſulibus ne datur ducenda Lauinia Teucris. In codi. quibuſdam ant. aliter legi oſtenſum eſt. ꝑ Nec Teucris addita Iuno.) Multi quidem codi. ex antiquis, abdita, legunt: ſed inemendate, addita vero vocabulum Lucilianū agnoſcit Seruius. ꝑ Sed contra audentior ito. Quam tua te fortuna ſinet.) In pleriſq́ꝫ veteribus cod. Qua, legere eſt, quod forte non diſpliceat. Sed plus eſt, Quam, dicere: qa id etiam adhortatur, vt fortunam ipſam ſuperare contendat, quum ex altero, ei tantum obſequendum praecipiatur.

ꝑ Talibus ex adyto dictis Cumaea Sibylla — POE.
Horrendas canit ambages, antroq́; remugit,
Obſcuris vera inuoluens, ea frena furenti
Concutit, & ſtimulos ſub pectore vertit Apollo.
Vt primum ceſſit furor, & rabida ora quierunt,
Incipit Æneas heros. ꝑ Non vlla laborum — ÆNE.
O virgo, noua, mi facies, inopina've ſurgit,
Omnia percaepi, atq́ꝫ animo mecum ante peregi.
Vnum oro (quando hic inferni ianua regis
Dicitur, & tenebroſa palus Acheronte, refuſo)
Ire ad conſpectum chari genitoris & ora,
Contingat, doceas iter, & ſacra oſtia pandas.
Illum ego per flammas, & mille ſequentia tela
Eripui his humeris, medioq́; ex hoſte recaepi,
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum.

SERVIVS.

❡ Ex adyto.) Locū vaticinationis oſtendit. ꝑ Cumaea Sibylla.) Bene addidit, ꝑpter diſcretionem. ꝑ Antroq́ꝫ remugit.) Quia in antro eſt: vt, Pulſati colles clamore reſultant. ꝑ Obſcuris vera inuoluens. Vera & obſcura cōfundens. eſt autē Hypallage veris obſcura inferens. ꝑ Ceſſit furor.) Nō penitus receſſit, ſed paulatim coepit īminui. Nam eſt paulopoſt de Miſeni morte dictura: qđ nō ꝓcedit ſi nūc numē receſſit. ꝑ Non vlla laboꝝ. O virgo) O, licet ſit naturaliter breuis in latinis ſermonibus, apud Virgilium tamē pro lōga habet̃, vt hoc loco, O vigo. Item alibi, Quis te magne Cato tacitum. Excęptis ego: vt, Aſt ego quę diuum. & duo, vt, Si duo praeterea. & ſcio, vt, Nunc ſcio quid ſit amor, & neſcio, vt, Neſcio quis teneros oculus mihi faſcinat agnos. Apud alios O, niſi in Graecis nominibus non producitur: quod & nunc ſequi debemus. Dicunt tamen quidam quod O tunc producitur in nominatiuo quando & in genitiuo fuerit producta: quod falſum eſt. Nam & Virgilius ꝓduxit virgo, cū virginis faciat, & Lucan. Cato corripuit: vt, Nos Cato da veniā, cū Catonis faciat. Item Iuno cum ꝓducat Virgilius, Statius tamen corripit. Sane ſciēdū allocutionem



Atq; omnes pelagiq; minas, cœliq; ferebat
Inualidus, vires vltra, ſortemq; ſenectæ.
Quin, vt te ſupplex peterem, & tua lumina adirem,
Idem orans mandata dabat. natiq;, patriſq;
Alma precor miſerere, potes nanq; omnia, nec te
Nequidq̃ lucis Hecate patefecit auernis.
Si potuit manes arceſſere coniugis Orpheus,
Threicia fretus cithara, fidibuſq; canoris,
Si fratrem Pollux alterna morte redemit
Itq;, reditq; viam toties. quid Theſea magnum
Quid memorẽ Alcidẽ? & mi genus ab Ioue ſummo

allocutionẽ hanc eſſe ſuaſoriã, cũ partibus ſuis. Nã honeſtum eſt quod dicit ſe patrẽ reqrere: vtile, vt ab eo patriæ orginem diſcat: neceſſariũ, quia iuſſerat pater: vt, Ditis tamen ante Infernas accede domos. poſſibile, quia ait, Quãdo hic inferni Ianua regis Dicitur. Itẽ, Potes nãq; oĩa: ſi oĩa, & hoc. ❡ Noua mi facies.) Species. Et ſciẽdum ꝓnomen Mihi nunq̃ in Syneſeſim venire, ne incipiat eſſe blandiẽtis aduerbiũ: & licet quidam huius loci nitant̃ exẽplo, nõ procedit, vel qa vnum eſt exemplum, vel qa põt eſſe etiã blãdientis aduerbiũ, nihil vero pro metri neceſſitate cogit̃. Nam ſi pars ſequens orationis à vocali ichoet, Nihil dicimus, vt, Heu nihil iuitis fas quẽquã fidere diuis. Si aũt à cõſonante inchoet, Nil ponimus. vt Iuuena. Nil tale expectes: emit ſibi multa, videmus. ❡ Inopinãve ſurgit.) Nomen eſt, nõ participiũ. Nã inopinata diceret, qd nõ ꝓcedit. Opinatus.n. venit ab eo qd eſt opinor. ſed quia inopinor nõ dicimus: ideo nec iopinatus facit. ſicut & nocẽs participium eſt, qa inuenimus noceo: inocens nomen, qa inoceo nõ dicimus. Nullum eſt enim participium qd à verbo non trahat̃: licet à ſui verbi forma nõ veniat vt placita, licet placeor non dicamus, tamẽ placeo iuenimus. Item regnata, triũphata. Vnde galeatus & tunicatus noĩa cõprobantur. Nullum.n. verbum horũ originis reperitur. ❡ Oĩa percepi, atq; aio mecum ante peregi.) Percepi, ante cognoui ab Heleno, vel à patre qui ait, Gens dura atq; aſpera cultu Debellanda tibi Latio eſt. Dicit aũt ſe futura partim audiſſe, partim mente ꝑcepiſſe. Sed occurrit, ſi nouit oĩa, qd cõſulit numen? Noſſe ſe dicit oĩa quãtum ad labores ꝑtinet: & cõcedit totã petitionem, vt ad illud veniat quo poſſit patrem videre. Nam quod dicit vnũ oro: nõ ſolum dicit, ſed ꝑcipuũ, vt Vnã poſthabita coluiſſe Samo. ❡ Quãdo.) ſiquidem: & eſt cõiunctio. ❡ Et tenebroſa palus Acherõte refuſo.) Paludem pro lacu poſuit. Nam Auernum ſignificat: quem vult naſci de Acherontis æſtuarijs. Palus autem, bene iſte produxit Lus: qa palus paludis facit, qd ſupra plenius diximus. Horatius corripuit: vt Sterilisq; diu palus aptaq; remis. Tenebroſa, aũt, nigra, per quod altam ſignificat: vt, Nigra fugit ſub nube columbam. i. alta. ❡ Acheronte refuſo.) Acheron fluuius dicitur inferorum, quaſi ſine gaudio: ſed cõſtat locum eſſe aut longe à Baijs vndiq; montibus ſeptum: adeo

vt nec

vt nec orientem, nec occidentem Solem poſſit aſpicere, ſed tantum medium diem. Quod autem dicitur ignibus plenus, hæc ratio eſt: oĩa vicina illic loca calidis & ſulphuratis aquis ſcatent. Sine gaudio autẽ ideo ille dicitur locus, quod necromantia vel ſciomãtia, vt dicũt, nõ niſi ibi poterat fieri: quę ſine hominis occiſione non fiebat. Nam & Aeneas illic occiſo Miſeno ſacra iſta cõpleuit, & Vlyſſes occiſo Elpenore, quãquam fingatur in extrema Oceani parte Vlyſſes fuiſſe, quod ipſe Homerus falſum eſſe oſtẽdit ex qualitate locoꝝ quę cõmemorat ex tpe nauigationis. Dicit enim eum circa vnã noctem nauigaſſe, & ad locum veniſſe, vbi ſacra perfecit. Quod de Oceano nõ ꝓcedit: de Campania, maniſeſtiſſimum eſt. Præterea à Baio ſocio eius illic mortuo, Baias conſtat eſſe nominatas. Dicit etiam vidiſſe Herculem: ideo quia illic ſunt Bauliæ, locus Herculis dictus quaſi Boaulia: quod illic habuit aĩalia, q̃ Geryoni detracta ex Hyſpania adduxerat. ❡ Ire contingat.) Vt minus eſt, Vt ire contingat: vt iter doceas. ❡ Sacra oſtia pandas.) Aut venerabilia, aut execrãda: ſicut de Tartaro dicturus eſt, Sacræ panduntur portæ. ❡ Illum ego per flammas.) Meritum approbat patris, vt iuſtum videatur eſſe deſyderium. ❡ Sequentia tela,) Vt, Ardentes clypeos atq; ęra micantia cerno. ❡ Ex hoſte recępi.) Liberaui, vt Frugeſq; recęptas. Ex hoſte autem, plus eſt quàm ſi ex hoſtibus diceret: vt diximus ſupra. Ex hoſte enim generaliter dicitur: ex hoſtibus partem oſtendit. ſicut dicendo terram, ſignificamus elementum: terras vero, ſingulas partes, vt Africæ, Italiæ. ❡ Meum comitatus iter.) Non ſpe ſalutis, ſed mei cauſa: vt, Cedo equidem, nec nate tibi comes ire recuſo. ❡ Cœliq; ferebat.) Vt ante morte præuẽtus ſit quàm ferre deſierit. Et mire imperfecto vſus eſt tempore, ac ſi diceret, adhuc ſi viueret ferret. ❡ Vires vltra, ſortemq; ſenectæ.) Quia ſenectæ ſors, eſt quies & otium: ſicut pueritiæ, ludus: amor, adoleſcentiæ: ambitus iuuenilis ætatis. Ergo aliud ferebat pater. quàm ſors exigebat ſenectæ. ❡ Orans mãdata dabat.) Sic dictum eſt eum rogare, cui poſſit iubere, vt & ſupplex tua numina poſco. Maior enim ad impetrandum vis eſt iubere. ❡ Mandata dabat.) Vt, Huc caſta Sibylla Nigrarum multo pecudum te ſanguine ducet. ❡ Lucis Hecate præfecit Auernis.) Hecate trium poteſtatum nomen eſt. Ipſa

eſt. Ipſa eſt enim Luna, Diana, Proſerpina. ſed ſolam Proſerpinã dicere nõ potuit ꝓpter lucos qui Dianę ſunt. Item Dianam, quia Auernis ait. Vnde elegit nomen in quo vtrunq; conſtabat. Vnde Lucanus de Proſerpina ait, Hecate pars vltima noſtræ. ¶ Si potuit manes.) Nititur exemplis, quæ inferiora ſunt per comparationem: vt ipſe videatur iuſtius velle deſcendere. Nam Orpheus reuocare eſt conatus vxorem: hic vult tantum partem videre Orpheus autem voluit quibuſdã carminibus reducere animam coniugis: quod quia implere non potuit, à poetis fingitur receptam iam coniugem, perdidiſſe, dura lege Plutonis. Quod etiam Virgilius oſtendit dicendo Arceſſere: quod euocantis eſt proprie. ¶ Fidibuſq; canoris.) Bene ſonantibus chordis. Fidibus autem eſt nominatiuo hęc fidis, vt ſit pyrrhichius. Nã fides iambus eſt. ¶ Si fratrem Pollux alterna morte redemit.) Vt diximus ſupra, Helena & Pollux de Ioue nati imortales fuerũt. Nam Caſtor Tyndarei filius fuit: cuius mortẽ ſuo interitu fraterna pietas redemit. Quod ideo fingitur, quia horum ſtellæ ita ſe habent, vt occidente vna oriatur altera. & iterum exemplum per comparationem: quod quia pium eſt, ſe ad frequentiã cõtulit dicendo. ¶ Itq; reditq; viã toties: quid Theſea.) Durum exemplum. Vnde nec imoratus eſt in eo. Dicit inferos debere patere pietati, qui patuerunt iſanda cupienti. Nam hic ad capiẽdam Proſerpinam ierat cum Pyrithoo: & illic retentus luit pœnas: vt, Sedet æternumq; ſedebit Infelix Theſeus. ¶ Magnum Quid memorem Alcidem?) Melius ſic diſtinguitur: licet quidam legant, Quid Theſea magnum: vt epitheton ei dent qui per ſe non eſt magnus. Nam Herculem etiam ſine epitheto magnum intelligimus. Sed melius eſt Magnum dare Herculi quàm ſacrilego. ¶ Et mi genus ab Ioue ſummo.) Occurrit tacitę quęſtioni tanq̃ Sibylla dixerit, Sed ii enim qui deſcenderant, à dijs ducebant originem.

ASCENSIVS.

¶ Talibus, &c.) Habito (inquit) tali oraculo Sibylla impulſu dei horrendas canit ambages: quia iam deus remiſerat habenas, hoc eſt permiſerat eam redire ad ſe: nondum tamen ad ſe penitus redierat: & quia deorum reſponſa (ſecundum Ethnicorum theologiam, quam poetæ ſequuntur) ſæpe dubia, & obſcura ſunt, nũquam tamen falſa. ideo dicit, quod erat obſcuris vera inuoluens. Poſtea autem quàm ad ſe redierat, orat Æneas, vt ſe ducat ad inferos, ad conſpectum. ſ. patris. & doceat quibus adytus iſerni pateant, atq; oſtia aperiantur. De quo quidem deſcenſu, inter hanc, & ſequentem lectionem (quia ad vtranque faciunt) nonnulla ex Macro. citabimus, q̃ ad eum locũ recępimus: vt explanatio noſtra familiaris è regione textus haberi poſſet. ¶ Eſt igitur Ordo. (Ordo.) Sibylla Cumæa, more Græco, Latine Cumana, ideſt quæ apud Cumas oracula dabat: canit ambages. i. ambiguos ſermones: horrendas, ideſt cum horrore audientium, aut horrorem incutiẽtes: & hoc talibus, ſcilicet oraculis: dictis, ideſt pronunciatis: ex adyto, ideſt loco penitiore templi, quem ſoli ſacerdoti adire licebat: vnde aditus Latine, & adytum Græce, contraria ſignificant. nam adytum, dictum eſt ab ἀ, priuatiua particula: & δύω, ingredior: quaſi ſine ingreſſu: & ipſa remugit, ideſt cum reflexione vocis, quaſi mugitum effert: antro, ideſt ex antro: inuoluens, ideſt implicans vera: obſcuris, ideſt non ſatis intellectis, quanuis & vera eſſent: quia Apollo concutit, ideſt inſtigat: furenti ea, ideſt eiuſmodi frena, ideſt ſic mentem, & organa vocis eius regit, vt quæ ipſe voluit, non quæ ipſa præmeditata ſit, loqueretur: & vertit. i. vertendo, hoc eſt trahendo, & retrahendo, dirigit ſtimulos, ſup. eos, ideſt eiuſmodi, ſup. in pectore, ideſt præcordijs Sibyllæ: vt, ideſt vbi: aut quum primum, hoc eſt immediate, poſtquã furor, ideſt rabies Sibyllę: ceſſit. i. ſedata eſt: & ora rabida quierunt, Aeneas heros, ideſt vir prouidus, & quaſi diuinus, cuius eſt proſpicere ventura, incipit. ſ. affari Sibyllam in hunc modum. O virgo, vlla facies, ideſt ſpecies laborum: non ſurgit, ideſt oritur, aut pręditur: mi. i. mihi noua: ve, pro vel: inopina. i. inopinata: qa ego percępi omnia. ſ. quæ ad bella pertineant: & id in fine. v. dicente patre, Gens aſpera cultu debellanda tibi Latio eſt. & peregi mecũ. i. præmeditatus ſum: ante. i. priuſq̃ hæc diceres animo, ſcilicet meo. i. quantum ad bellum, mihi in Italia gerendum, certior iam factus à patre: & diſcurſu rationis bene cognoſcere poſſum, quod non ſine ſanguine tantum mihi contingeret regnum, quaſi dicat, nolo amplius de bello mihi canas: ſed oro vnum. i. præcipuum, aut id ſolum: quando, ideſt quandoquidem: ianua Ditis, ideſt Plutonis: inferni. i. habentis poteſtatem apud inferos: & palus tenebroſa. i. nigra, & profunda: & hoc Acheronte. i. lacu illo infernali: refuſo. i. refluente, & ſtagnante: dicitur, ſup. eſſe: hic, ideſt in campania Italię: cuius cauſam narrauit Ser. Contingat, ideſt detur mihi, licet difficile ſit, ire ad conſpectum: & ora chari genitoris, ſcilicet Anchiſę: doceas iter. i. aut modum eundi, aut ꝑ via poſuit: & pandas. i. aperias: & referes, oſtia ſacra, ideſt execrabilia aut religione multa obſeruanda. Ego eripui illum. ſ. patrem, his humeris, per flammas, & mille tela ſequentia, vt dictum eſt in fine. ij. & recępi ex hoſte medio, ideſt ex medijs hoſtibus in locum tutum perduxi: aut de cineribus intelligit, quos à Diomede recępit: vnde dixit in. v. Salue ſancte parens iterum ſaluete recæpti. Nequidq̃; cineres. Ille comitatus meum iter, ferebat, ideſt tolerabat mecum omnia maria, atq; omneis minas. i. terrores, & tẽpeſtates, pelagi, ideſt maris: & cœli, ideſt aeris: exiſtens inualidus i. debilis vltra vireis, & ſortem ſenectę, ideſt ætatis, quæ quietem & ocium efflagitat. Quin, ideſt quinetiam, idem orans tanquam ſupplex, propter magnam affectionem: dabat mandata, ideſt pręcipiebat, vt in fine. v. dictum eſt: vt ego ſupplex peterem te, & adirem tua limina. Ego igitur precor: o alma, ideſt ſancta & ſalutis noſtrę altrix virgo: miſerere nati, & patris: nam tu potes omnia, quia ergo potes, & pium eſt, atque licitum, quia à patre diuino mandatum debes velle. Probat aũt qđ dixit, potes: nec, ideſt & non: & Hecate, ideſt Proſerpina, apud inferos, quę eadem Diana eſt apud nos: non nequidquam, ideſt nõ ad nihil, ideſt nõ fruſtra pręfecit te, lucis. i. ſyluis incęduis, quæ nunq̃ lucent: ſed ſemper ſacras vmbras habent: Auernis, ideſt qui ſunt iuxta Auernum in campania lacum, pręterea eſſe. nec quod petit carere exemplo probat ſic: ſi Orpheus potuit accerſere. i. aduocare ad ſe: maneis. i. vmbras: cõiugis. ſ. Eurydices: vt viſum eſt in fine. iiij. Georgi. fretus. i. confiſus & adiutus: cythara Threicia, ideſt Thracia, & fidibus. i. chordis: canoris. i. dulciter canentibus, ac reſonantibus, ſi Pollux, alter geminorum filius Iouis, ex Læda Tyndari vxore: redemit fratrem. ſ. Caſtorem: morte alterna. i. quam alternatim pro illo obit, vt ille viciſſim pro Polluce: & it, & redit viam ſcilicet ab inferis ad ſuperos. & è diuerſo toties, quia ſingulis diebus: ſic enim gemini in cœlo ſunt vt dum alter oritur, alter occidat: quid. i. ad quid, memorem. i. commemorem: & recitem Theſea, quaſi dicat, non opus eſt, quia is violẽter acceſſit, ſed vinctus eſt, quid memorem Alciden. i. Herculem magnum. ſ. ſine exemplo in ſua ætate, qui Theſea liberaſſe dicitur ab inferis, & Cerberum traxiſſe ad ſuperos, quaſi dicat, ſi ipſi hoc potuerunt, hi per pietatẽ, illi per violentiã potero, & ego qui & pius & fortis ſum. At ſi dicat Sibylla, verum illi potuerunt, quia dijs geniti: ad hoc reſpondet genus, ſup. eſt: &. i. etiam, mi. i. mihi, ab Ioue ſummo, ſcilicet deorum, ſicut Herculi, & Polluci. Mi, datiuus eſt, à genitiuo, mis: ſicut mihi, à mei: nec videt abſurdũ, ſi dicatur mii, ſcribendum, ſed proferendum monoſyllabon, ſicut dij, vnde dum duę ſunt ſyllabæ, interijcitur h, ſit & mihi: quæ cauſa eſt, cur ahenum, interdum ſcribitur, & apud nonnullos IHESVS: quum attis ſit, IESVS, dictio triſyllaba. Quia vero de inferis, multa dicturus eſt poeta, ex Platonicorum philoſophia, nõ abſurde adduxero ea, quę Macrobius ſuper ſomnium Scipionis à Cicerone editum, de ipſis dixerit interiecturus, quædam declaratiua, quæ ſemicirculis à Macrobianis diſcernemus. Dicit igitur ſic ad hęc Cicerõis verba, Quęſiui viueretne ipſe, & pater Paulus, & alij quos nos extinctos arbitrabamur. Imo vero (inquit) hi viuunt, qui è corporum vinculis, tanquã è carcere volauerunt: veſtra vero, q̃ dicitur vita, mors eſt. Hæc ille. Ad quæ Macrobius. Si ad inferos meare, mors eſt, & vita, eſt eſſe cum ſuperis: facile diſcernes, quæ mors animæ, quę vita credenda ſit: ſi conſtiterit, qui locus habẽdus ſit inferorum, vt anima: dum ad hunc locum truditur mori, quum ab hoc procul eſt vita frui, & vere ſupereſſe credatur. Et (Veterũ opĩo ĩſeros in corpore ponẽtiũ) quia totum tractatum, quem veterum ſapientia, de inueſtigatione huius quęſtionis agitauit, in hac latenter verborum paucitate reperies: ex omnibus aliqua, quibus nos de rei quã quęrimus abſolutiõe, ſufficit admoneri: amore breuitatis excerpſimus. Antequã ſtudium philoſophię, circa naturæ inquiſitionem ad tantum vigoris adoleſceret, qui per diuerſas gẽteis, authores in conſtituendis ſacris cęrimoniarum fuerunt: aliud eſſe inferos negauerunt, quàm ipſa corpora, quibus incluſæ animæ carcerem fœdum tenebris, horridum ſordibus, & cruore, patiuntur. Hoc animæ ſepulchrum, hoc Ditis concaua, hoc inferos vocauerunt. Et omnia quę illic eſſe credidit, fabuloſa perſuaſio in ipſis humanis corporibus aſſignare conati ſunt. Obliuionis fluuium, aliud non eſſe aſſerentes, q̃ errorem animæ obliuiſcentis maieſtatem vitæ prioris, qua antequã in corpus truderetur potita eſt: ſolamq; eſſe in corpore vitam putantis. (Vnde Letheum fluuium, à λήθη, quod eſt obliuio, & λήθω, quod eſt lateo, vocamus.) (Lethe.) Pari interpretatione Phlegethontem, ardores irarum, & cupiditatum, pu-

tauerunt.(Dicitur.n.Phlegethon, à verbo φλέγω, quod eſt cõburo, ardeo, &c.) Acherõtem q̃dquid feciſſe, dixiſſeve vſq; ad triſtitiam, humanæ varietatis more, nos pœnitet. (Dicit̃ Acheron ab ἀ, quod priuatiuum eſt, & χαρὰ, lętitia, hoc eſt abſq; lętitia.)

Phlegethon. Acherõ

Cocyt⁹

Cocytũ, quidq̃d hoĩes in luctũ, lachrymas q; cõpellit. (Dicitur à κωκυτὸς, quod eſt luctus, vlulatus, ſicut κώκυμα, ploratus, κωκύζω, lamẽtator: & κωκύω, ploro, &c.) Stygem quidq̃d iter ſe humanas aĩas in gurgitẽ mergit odioꝝ. (Dicitur Styx, à στυγερὸς πλοῦτος, quod eſt mœſtus odioſus. vel ſi ſic ſcribas, Styx, eſt acies, ſeu turma, cõtinens viros. T.i.ccc.) Notate hic fluuioꝝ ordinem, quod incrementũ habeant: primum ſiquidem malum eſt, obliuio boni, quod Lethe ſignificat. Deinde ardor, & inflãmatio ad malum, quod Phlegethon: tum priuatio lętitiæ, quod Acheron. tum luctus, & lachrymę, quod cocytus. Poſtremo p̃ſeuerãs odium in furorẽ rapiens, quod Styx ſignificat. Ipſam quoq; pœnarum deſcriptionẽ. de ipſo vſu cõuerſationis humanæ ſumptã.

Styx.

Vultur iecur tõdens.

crediderunt vulturem iecur imortale tondentem, nihil aliud intelligi volentes q̃; tormenta cõſcientiæ obnoxia, flagitio viſcera interioris rimantis, & ipſa vitalia idefeſſa admiſſi ſceleris admonitione laniantis, ſemperq; curas ſi requieſcere forte tentauerint excitantis tanq̃; fibris renaſcẽtibus inhærendo: nec vlla ſibi miſeratione parcentis, lege hac qua ſe iudice nemo nocens abſoluitur, nec de ſe ſuam põt vitare ſentẽtiam.

Tãtali.

Illos aũt epulis ante ora poſitis, excruciari fame, & inedia tabeſcere, quos magis, magiſq; acquirendi deſyderium cogit, p̃ſentem copiã nõ videre, & in affluẽtia inops egeſtatis mala patiuntur neſcientes: parta reſpicere dũ egent habendis.

Ixiones Syſiphi. Saxum voluentes.

Illos radijs rotaꝝ pendere diſtrictos, quæ nihil cõſilio prǫuidentes, nihil ratione moderãtes, nihil virtutibus explicantes, ſeq; & actus ſuos oẽs fortunæ permittẽtes, caſibus, & fortuitis, ſemper rotantur. Saxum ingẽs voluere, inefficacibus, laborioſiſq; conatibus vitã terentes. Atrã ſilicem, lapſurã ſemp, & cadenti ſimilem, illoꝝ capitibus iminere, qui arduas poteſtates, & infauſtam ambiunt tyrannidem, nunq̃; ſine timore victuri, & cogẽtes ſubiectũ vulgus odiſſe, dum metuat ſemper, ſibi videtur quod merentur excipere. Nec fruſtra hoc theologi ſuſpicati ſunt.

Diõyſij tyrãni. Caſum ſilicis timentes. Phlegię

Nam Dionyſius aulæ Siculę inclementiſſimus icubator, familiari quondam ſuo ſolam beatam exiſtimanti vitã tyranni, volens q̃; perpetuo metu miſera, q̃; impendentium ſemper periculorum plena eſſet, oſtendere: gladiũ vaginæ raptum, & à capulo de filo tenui pendentẽ mucrone demiſſo iuſſit, familiaris illius capiti inter epulas iminere. Quumq; ille, & Siculas, & tyrannicas copias, p̃ſentis mortis periculo aſpernaretur. Talis eſt (inquit Dionyſius) vita, quam beatã putabas, ſic nobis ſemper mortem imminentem videmus. Exiſtima ergo, quando felix eſſe poterit, qui timere non deſinit. Secundum hæc igitur, quæ à theologis aſſeruntur, ſi vere ſuos quiſq; patimur manes, & inferos in his corporibus eſſe credimus: quid aliud itelligẽdum eſt, q̃; mori animam, quum ad corpus inferna demergitur: viuere autem, quum ad ſupera, poſt corpus euadit? Dicendum eſt, quid iis poſtea viris ſolicitior inquiſitor philoſophiæ cultus adiecerit.

Nota duas morteis. De reliq's phis.

Nam & qui primum, Pythagoram: & qui poſtea, Platonem, ſequuti ſunt, duas eſſe morteis: vnam, animę: animalis, alteram prodiderunt. arbitrantes tunc animam mori, non dum corrumperetur, quod impoſſibile ſciuerũt. ſed dum operas ſibi proprias exercere non poſſet. Mori animal, quum anima diſcedit è corpore, ipſam vero animam mori aſſerentes, quum à ſimplici, & iduiduo fonte naturę, in membra corporea diſſipatur. Et quia vna ex iis manifeſta, omnibus nota eſt. Altera non, niſi à ſapientibus deprehenſa, cæteris eam vitam eſſe credentibus: ideo hic ignoratur à pluri mis, cur eundem mortis deum, modo Ditem, modo immitẽ, vocemus: quum per alteram.i. animalis mortem, abſolui aĩam, & ad veras naturæ diuitias: atq; ad propriam libertatem remitti, fauſtum nomen indicio ſit. Nam πλοῦτος, diuitiæ ſunt: vnde πλούτων.

Vñ corpus dictum.

Per alteram vero, quæ vulgo vita exiſtimatur, animã de immortalitatis ſuæ luce, ad quaſdã tenebras mortis impelli, vocabuli teſtemur horrore. Nam (vt cõſtet) animal, neceſſe eſt anima in corpore vinciatur. Ideo corpus δέμας, hoc eſt vinculum, nuncupatur. (Eſt enim δεσμὸς, faſciculus: δέσμιος vinctus: δεσμὸς, vinculũ, nodus: δεσμέω, ligo, vincio.) Et σῶμα, quaſi quoddam σῆμα, ideſt animæ ſepulchrum: vnde Cicero pariter vtrunq; ſignificãs, corpus eſſe vinculum, corpus eſſe ſepulchrũ, quod carcer eſt ſepultorum, ait, Qui è corporum vinculis, tanq̃; è carcere euolarunt.

Tres platonicorũ de inferis ſnię.

Inferos autem Platonici, non in corporibus eſſe.i. non à corporibus incipere, dixerunt: ſed certã mundi iſtius partem, Ditis ſedem.i. inferos, vocauerunt. De loci vero ipſius finibus inter ſe diſſona publicarũt. Et in treis ſectas, diuiſa ſentẽtia eſt. Alij enim mundum in duo diuiſerunt: quoꝝ, alterum facit, alterum patitur. Et illud facere, dixerunt, quod quum ſit immutabile alteri, cauſam, & neceſſitatẽ permutationis imponit: hoc pati, quod per mutationes variatur. Et immutabilem quidẽ mundi partem, à ſphæra, quæ Aplanes dicitur, vſq; ad globi lunaris exordium: mutabilem vero à luna, ad terras vſq; dixerunt: & viuere aĩas dum in ĩmutabili parte conſiſtunt, mori autem, quum ad partem ceciderunt, permutationis capacem. Atq; ideo inter lunam, terraſq;, locum mortis, & inferorum vocari: ipſamq; lunã vitæ eſſe, mortiſq; confinium: & animas inde in terram fluentes mori: inde ad ſupera meantes, in vitam reuerti.

De luna

Nec ĩmerito exiſtimatum eſt: à luna enim deorſum, natura incipit caducorũ: ab hac, aĩæ ſub numerum dierum cadere, & ſub ipſis incipiunt: denique illam (.i. lunam) ętherẽã terram, phyſici vocauerunt, & habitatores eius lunares populos nuncupauerũt, quod ita eſſe plurimis argumẽtis, quæ nũc longum eſſet enumerare, docuerunt. Nec dubium eſt, quin ipſa ſit mortalium corporũ author, & conditrix, adeo vt nulla corpora, ſub luminis eius acceſſu, patiantur augmenta: & hac decreſcente, minuantur. Sed ne de re manifeſta faſtidium, p̃lixa aſſertione generetur, ad ea quæ de ĩferorum loco alij definiunt, tranſeamus. Maluerunt enim mundum, alij in elemẽta ter quaterna diuidere, vt in primo ordine numerarent̃; terra, aqua, aer, & ignis, quę eſt pars liquidior aeris, vicina lunę. Supra hęc rurſum, totidem numero, ſed naturæ purioris elemẽta: vt ſit luna, pro terra, quam æthercam terram à phyſicis diximus noĩatam: aqua, ſit ſphęra Mercurij: aer, Veneris: ignis, in ſole.

Secũda opi. Platonicoꝝ

Tertius vero elementoꝝ ordo, ita ad nos cõuerſus habeatur: vt terram, vltimã faciat: & cæteris in medium redactis, in terrã deſinat, tam ima, q̃; ſũma: poſtremitas igit̃ ſphęra Martia, ignis habeat̃: aer, Iouis: Saturni, aqua: terra vero, Aplanes: in qua Elyſios campos eſſe, puris animis deputatos, antiquitas nobis intelligendum reliquit: de his campis, anima quum in corpus emittitur, per treis elementorum ordines, trina morte ad corpus vſq; deſcendit. Hæc eſt inter Platonis, de morte animę, quum in corpus truditur. Secunda ſententia, in qua videbimus omnia in vnũ globũ redacta: ita, vt ſicut ignis cum terra, in ſiccitate communicat, ſic aplanes cum eadẽ cõueniat. Nec abſurdũ eſt dicere, Martem eſſe, de natura ignis: Iouem, de natura aeris, quem ſæpe p̃ aere ponimus: vnde ipſum tonantem dicimus: tonitrua ſiquidẽ in aere fiunt. Saturnũ, de natura aquę, quã frigidã, vt illũ cognoſcimus: & ſicut hęc, rerum pater, dicitur: vt in Georgi. Oceanũq; patrem rerum, & ſecundum Mileſium Thaletem, omnia ex humore creantur: ita ille, deorum pater: mortalibus tum inimicis. accedit ad hęc, q̃ Saturni genitalia in aquas cecidiſſe fabulantur. Firmamentũ autẽ.i. aplanẽ, cum terra multũ affinitatis habere videmus, &c.

Tertia opinio.

Alij vero (Nam tres inter eos eſſe ſententiarum diuerſitates ante ſignauimus) duas quidem, & ipſi partes, ſicut primi faciũt: ſed nõ iiſdẽ terminis diuidunt mundũ. Hi enim cœlum: quod aplanes ſphęra vocitetur, partem vnam: ſeptem vero ſphęras, quę vagę vocantur: & quod inter illas & terram eſt: terramq; ipſam alteram partem eſſe voluerunt. Secundum hos ergo, quoꝝ ſectę amicior eſt ratio animę beatę, ab omni cuiuſcũq; cogitatione corporis liberę cœlum poſſident: quę vero appetentiam corporis, & huius quã in terris, vitã, vocamus: ab illa ſpecula altiſſima, & perpetua luce deſpiciẽs, deſyderio latenti cogitauerit pondere ipſo terrenæ cogitationis, paulatim in inferiora delabitur. Nec ſubito à perfecta incorporalitate, luteum corpus induitur: ſed ſenſim, per tacita detrimenta, & lõgiorem ſimplicis, & abſolutiſſimę puritatis receſſum, in quędam ſyderij corporis incrementa turgeſcit. In ſingulis enim ſphæris, quę cœlo ſubiectę ſunt, ętherea ſubuolutione veſtitur: vt per eas gradatim ſociati huius indumenti teſtei conſilietur. Et ideo totidem mortibus, quot ſphæras tranſit: ad hanc peruenit, quæ in terris vita vocitatur. Deſcenſus vero ipſius, quo anima de cœlo in huius vitæ inferna delabitur, ſic ordo digeritur. Zodiacum ita, lactæus circulus obliquæ circunflexionis, occurſu ambiendo amplectitur: vt eum qui duo tropica ſigna, Capricornus, & Cancer feruntur, interſecent.

De ſolis portis.

Has, ſolis portas, phyſici vocauerunt: quia in vtraque obuiante ſolſtitio, vlterius ſolis inhibetur acceſſio: & fit ei regreſſus ad zonę viam, cuius terminos nunquam relinquit. Per has portas, animæ de cœlo in terram meare: & de terris in cœlum remeare creduntur: ideo hominum vna, altera deorum vocatur. Hominum cancer, quia per hunc in inferiora deſcẽſus eſt. Capricornus deorum, quia per illum animę in propriæ immortalitatis ſedem, & in deorum numerum reuertuntur: & hoc eſt quod Homeri diuina prouidentia in antri Ithacenſis deſcriptione,

ne, ſignificat. Hinc & Pythagoras putat, à lacteo circulo deorſum incipere Ditis imperium: quia animæ inde lapſæ, videntur à ſuperis receſſiſſe. Ideoq; primam naſcẽtibus, ait, lactis alimoniam afferri: quia primus eis motus à lacteo incipit, in corpora terrena labentibus. Vnde & Scipioni, de animis beatorum, oſtenſo lacteo dictum eſt. Hinc profecti huc reuertuntur. Ergo deſcenſuræ, quum adhuc in cãcro ſunt, quoniam illic poſitę, nec dum lacteũ reliquerunt, adhuc in numero ſunt deorum. Quum vero ad leonem labendo peruenerint, illic conditionis futuræ auſpicantur exordium. Et quia in leone ſunt rudimenta naſcendi, & quędam humanæ naturę tyrocinia: aquarius autem, aduerſus leoni eſt: & illo oriente, mox occidit: ideo quum ſol, aquarium tenet, manibus parentatur: vtpote in ſigno quod humanę naturę contrariũ, vel aduerſum feratur. Illinc ergo. i. à confinio, quo ſe zodiacus, lacteusq; contingunt anima deſcendens à tereti, quæ ſola forma diuina eſt, in conum defluendo, producitur: ſicut à puncto, naſcitur linea: & in longũ ex indiuiduo procedit: ibiq; à puncto ſuo, quod eſt monas, venit in diaden, quæ eſt prima detractio. Et hęc eſt eſſentia, quam indiuiduam, eãdemq; diuiduam Plato in Thimeo, quum de mundanæ animæ fabrica loqueretur, expreſſit, Animæ enim, ſicut & mundi, ita & hominis, vnius modo diuiſionis reperientur ignorare. Si diuinæ naturæ ſimplicitatis, cogitentur, modo capaces, quum alia per mũdi, hęc per hominis mẽbra, diffunditur. Anima ergo, quũ trahitur ad corpus, in hac prima ſui productione: ſylueſtrem tumultum. i. hylen influentẽ, ſibi incipit experiri. Et hoc eſt quod Plato notauit in Phædronte: animã in corpus trahit, noua ebrietate trepidãtem, volens nouũ potum materialis alluuionis intelligi, qua delibuta, & grauata, deducitur. Arcani huius indicium eſt. Et Crater, Liberi patris, ille ſydereus, in regione quæ inter cancrum eſt & leonem, locatus ebrietatem: illic primum deſcenſuris animis euenire ſylua influẽte ſignificans: vnde & comes ebrietatis, obliuio illic incipit animis latenter obrepere. Nam ſi animę, memoriam rerum diuinarum, quarum in cœlo erant conſciæ, ad corpora vſq; deferrent, nulla iter homines foret de diuinitate diſſenſio: ſed obliuionem quidem, omnes deſcendendo hauriunt: aliæ vero magis: minus, aliæ. Et ideo in terris, verum quum non omnibus liqueat: tamen opinantur oẽs, quia opinionis ortus, eſt memoriæ defectus. Hi tamen, hoc magis inueniunt, qui minus obliuionis hauſerunt. Quia facile reminiſcuntur, quod illic ante recognouerint. Hinc eſt, quod quæ apud Latinos, lectio: apud Græcos vocatur, repetita cognitio: quia quũ vera dicimus, ea recognoſcimus, quæ naturaliter noueramus: anteq̃; materialis influxio in corpus veniẽtis, animas ebriaret. Hęc eſt aũt hyle, quę omne corpus mundĩ, quod vbicunq; cernimus, idęis ĩpreſſa formauit. Sed altiſſima, & puriſſima pars eius, qua vel ſuſtentantur diuina, vel conſtant, nectar vocatur: & creditur eſſe potus deoꝝ. Inferior vero, & turbidior, potus animarum: & hoc eſt, quod veteres, Letheum fluuiũ vocauerunt. Ipſum aũt Liberũ patrem Orphici νοῦν ὑλικὸν, ſuſpicantur intelligi: qui ab ipſo ĩdiuiduo natus, in ſingulos ipſe diuiditur: ideo in illoꝝ ſacris traditur Titani furore, in membra diſcerptus, & fruſtis ſepultus, rurſus viuus & integer emerſiſſe: quia νοῦν, quã diximus mentem vocari: ex ĩdiuiduo, ꝑbendo ſe diuidendũ: & rurſus ex diuiduo, ad ĩdiuiduũ reuertẽdo: & mundi implet officia: & naturæ ſuæ arcana non deſerit. Hoc ergo primo prodere de zodiaco à lacteo, ad ſubiectas vſque ſphęras anima delapſa, dum per illas labitur in ſingulis: non ſolum (vt iam diximus) luminoſi corporis amicitur acceſſu, ſed & ſingulis motus, quos in exercitio eſt habitura, producit. In Saturni, ratiocinationem & intelligentiam, quod λογιστικὸν θεωρητικὸν vocant. In Iouis, vim agendi, quod πρακτικὸν dicitur. In Martis, animoſitatis ardorem, quod θυμικὸν nuncupatur. In Solis, ſentiendi, opinandiq; naturam, quod αἰσθητικὸν, & φανταστικὸν appellant. Deſyderii vero motum, quod ἐπιθυμητικὸν vocatur, in Veneris, Pronunciandi, & interpretandi, quę ſentiat quod ἑρμηνευτικὸν dicitur, in orbe Mercurij. φυτικὸν vero. i. naturam plantandi, & augendi corpora in ingreſſu, globi lunaris exercet. Et eſt ſicut à diuinis vltima, ita à noſtris, terreniſq; oibus, prima. Corpus enim hoc, ſicut fex rerum diuinarum eſt: ita animalis eſt prima ſubſtantia. Et hæc eſt differẽtia, inter terrena corpora & ſupera, cœli, dico, & ſyderum, aliorumq; elementorum: quod illa quidem ſurſum accerſita ſunt, ad animę ſedem, & immortalitatem, quod ex ipſa natura regionis, & ſublimitatis imitatione, meruerunt. Ad hæc vero, terrena corpora, anima ipſa deducitur. Nec te moueat, quod de anima, quam eſſe ĩmortalem dicimus, mortẽ toties nominauimus. Etenim ſua morte, anima non extinguitur, ſed ad tempus obruitur. Nec temporali dimerſione, beneficium perpetuitatis eximitur. Quũ rurſum, eſt corpore, vbi meruit cõtagione vitioꝝ penitus elimata, purgari ad parentis vitæ, lucem reſtituta in integrũ reuertatur, plene (vt arbitror) de morte, & de vita, animæ definitio liquet: quam de adytis philoſophiæ doctrina Ciceronis elicuit. Hæc Macrobius, &c.

PIERIVS.

❧ Cumęa Sibylla.) Multa quidem ex nominibus Græcis, quæ iure Latii donata ſunt, y, in v, cõmutarũt. In Romano tñ codice pleraq; ex iis, q̃ vulgo per v, proferimus, per y, ſcripta reperias, vt Cymęa, quod etiã in Mediceo eſt: & ſuperius, Cymarũ. Contra vero, q̃ vſus nunc per y, ſcribit, & enunciat, ibi per v, vocalem Latinam ſcripta eſſe, vt inclutus, q̃ quum incõſtãter adeo poſita ſint, bonam eorũ partem pręterire conſiliũ fuit. ⸢Stimulos ſub pectore vertit Apollo.) In codicibus aliquot antiquis, verſat, habetur. Sed in hac ſententia melius eſt: vertit. ⸢Et rabida ora.) Vetera pleraq; exẽpla. rapida, legunt: quiq; lectionẽ eã volunt, rabiem, inquiunt ex Ariſto. in hominẽ non cadere, minus vero in deũ. Sed enim hoc alterius eſt negocii: nos ſuperius habemus de hac eadẽ perſona, Et rabie fera corda tument. ⸢O virgo noua mi facies.) Ro. codex, mihi, ſemper eodẽ modo ſcribit, tam pro monoſyllabo, q̃; pro ſoluta in duas ſyllabas dictione. ⸢Oia pcępi.) In Ro. cod. & quibuſdam aliis antiquis, ꝑcępi, legitur: quod idẽ eſt, cũ animo mecũ ante peregi. Si vero, percępi, placet: vt in Lõgobar. & in Medi. habetur, ante, ꝓpoſitio vtriq; verbo fuerit applicãda, omnia ante pcæpi: & oia ante mecũ animo peregi. ⸢Ire ad conſpectũ chari genitoris & ora Contingat.) In Ro. cod. perpetuus ille modus, ire, pendet à verbo, vnũ oro, alio idẽ mẽbro. Et, ora cõtingam, legitur. In aliquot etiam codi. inemendate, cõtingit, enunciatiuo modo poſitũ eſt. Magis tñ placet, oro, contingat ire: quod etiã Seruius agnoſcit. ⸢Vt te ſupplex peterẽ, & tua limina adirem, Idẽ orans mandata dabat.) In pleriſq; oibus anti. exẽpla. inter hæc mẽbra non habetur, & copulatiua particula. &, Idem orans, varie legitur. Nam codices nonnulli, Id memorans, legunt, quod hoc loco mihi videtur ocioſum. Alij quidam, Id me orans: vnde puto per librariorũ ĩſcitiam illud, Id memorans, emanaſſe. Mihi vero tam vulgata lectio, Idẽ orans, q̃; antiqua ea, Id me orãs, ſummopere ſatisfacit. ⸢Natiq;, patriſq;.) In antiquioribus exempla. gnati: quod nonnulli alij corrupte, geniti, ſcripſere. Probus autem Valerius, hoc citato loco metaplaſmũ eſſe ait, κατὰ πρόσθεσιν, quare, gnati, ſcribendũ: vt etiam in Medi. codi. habetur. ⸢Si potuit manes arceſſere.) In antiqs, manis. In Ro. & aliquot aliis, accerſere. vtrũq; vero, accerſo, & arceſſo, recte dici alibi ex antiquis grammaticis oſtendimus.

⸢Talibus orabat dictis, araſq; tenebat, POE.
Tũc ſic orſa loqui vates. ⸢Sate ſanguine diuũ. SIBYL.
Tros Anchiſiade, facilis deſcenſus Auerni,
Noctes atq; dies patet atri ianua Ditis.
Sed reuocare gradum, ſuperaſq; euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor eſt, pauci, quos æquus amauit
Iuppiter, aut ardens euexit ad æthera virtus,
Diis geniti potuere, tenent media omnia ſyluæ,
Cocytuſq; ſinu labens circunfluit atro,
Quòd ſi tantus amor menti: ſi tanta cupido eſt,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre

SERVIVS.

❧ Araſq; tenebat.) Rogabat enim deos ararum anſas tenẽtes. ⸢Sate ſanguine diuũ.) Vnde Æneas deſiit, inde hęc ſumpſit exordium. ⸢Facilis deſcẽſus Auerni.) Legitur & Auerno. i. ad Auernum. ſed ſi Auerni, inferorum ſignificat: & lacum pro inferis ponit. ⸢Noctes atq; dies patet atri ianua Ditis.) Id eſt omni tẽpore homines in fata cõcedunt: & hoc poetice. Nam Lucretius ex maiore parte, & alii integre docẽt inferorum regna nec eſſe quidem poſſe. Nam locum ipſorum quem poſſumus dicere, cum ſub terris eſſe dicantur Antipodes? In media vero terra eos eſſe, nec ſoliditas patitur, nec centrum terræ. quæ ſi in medio mundi eſt: tanta eius eſſe profunditas non poteſt, vt medio ſui habeat inferos, in quibus eſſe dicitur tartarus: de quo legitur, Bis patet in pręceps, tantum tenditq; ſub vmbras, Quantus ad æthereum cœli ſuſpectus olympũ. Ergo hanc

Tartara,& inſano iuuat indulgere labori,
Accipe quæ peragenda prius. latet arbore opaca
Aureus,& foliis,& lento vimine ramus,
Iunoni infernæ dictus ſacer, hunc tegit omnis
Lucus,& obſcuris claudunt conuallibus vmbræ.
Sed non antè datur telluris operta ſubire,
Auricomos quàm quis decerpſerit arbore fœtus.
Hoc ſibi pulchra ſuum ferri Proſerpina munus
Inſtituit, primo auulſo non deficit alter
Aureus,& ſimili frondeſcit virga metallo,
Ergo alte veſtiga oculis:& rite repertum
Carpe manu, nanq; ipſe volens, faciliſq; ſequetur,
Si te fata vocant: aliter non viribus vllis
Vincere, nec duro poteris conuellere ferro.
Præterea iacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu neſcis) totamq; inceſtat funere claſſem,
Dum conſulta petis, noſtroq; in limine pendes:
Sedibus hunc refer ante ſuis,& conde ſepulchro.
Duc nigras pecudes ea prima piacula ſunto.
Sic demum lucos Stygios, regna inuia viuis
Aſpicies. ¶ Dixit, preſſoq; obmutuit ore.   POETA

hanc terram in qua viuimus, eſſe inferos voluerūt, quia eſt omnium circulorum infima: planetarum ſcilicet ſeptem, Saturni, Iouis, Martis, Solis, Veneris, Mercurij, Lunæ: & duorum magnorum. Hinc eſt ꝙ habemus,& nouies Styx interfuſa coercet. Nam nouem circulis cingitur terra. Ergo omnia quæ de inferis finguntur, ſuis locis hic eſſe comprobabimus. Quod autem dicit. ¶ Patet atri ianua Ditis.) Sed reuocare gradum, ſuperaſq; euadere ad auras: Hoc opus, hic labor eſt: Aut poetice dictū eſt, aut ſecūdum philoſophorum altam ſcientiam: qui deprehenderunt bene viuentiū animas ad ſuperiores circulos. i. ad originem ſuam redire, quod dat Lucanus Pompeio, Vt vidit quanta ſub nocte iaceret Noſtra dies. Male viuentium vero diutius in his ꝑmorari corporibus permutatione diuerſa,& eſſe apud inferos ſemper.

¶ Pauci, quos æquus amauit Iuppiter.) Tria genera hominum dicit ad ſuperos poſſe remeare: quos diligit Iuppiter. i. hos quos in ortu benignus ſyderum aſpectus irradiat. Iuuenalis, Diſtat n. quæ ſydera te Excipiant modo primos incipientem Edere vagitus, quos prudentia ſubleuat. Nam hoc eſt. ¶ Quos ardens euexit ad æthera virtus.) Item religioſos quos à dijs genitos dixit, Conſequens enim eſt vt deorū ſoboles religionibus vacet. ¶ Dijs aūt geniti.) Quia corporibus ſe infundebant poteſtates ſupernę. Vnde Heroes procreabantur. ¶ Tenēt media omnia ſyluę.) Cauſam reddit cur non facilis ſit animarū regreſſus, quia oia polluta & inquinata ſunt. Nam per ſyluas, tenebras & luſtra ſignificat, in quibus feritas & libido dominantur. ¶ Cocytuſq; ſinu labēs circūuenit atro.) Fluuius inferorum, dictus ἀπὸ τοῦ κωκύειν. i. lugere. Nam Homerus ſic poſuit. Eſt autem locus vicinus Acheronti: de quo diximus ſupra. Qui ideo luctuoſi eſſe fingūtur, quia vt expoſuimus in primis partibus libri, hęc ſacra, morte hominis fiebant. ¶ Bis ſtygios inare lacus.) Modo & poſt mortem. Quod aūt dicit Ouidius, Æneam inter deos relatū, nō mirū eſt. Nam vt ſupra etiam diximus, neceſſe eſt etiā relatoꝝ inter deos, apud iferos eſſe ſimulacra: vt Herculis, Liberi patris, Caſtoris & Pollucis. Multi hoc nō videntes, ad Sibyllam referūt. vt dicat, Vis me bis inferos cernere: modo: & cū me lucis Hecate præfecit Auernis: quod eſt paulo poſt dictura. quod ſi eſt: nō bis hæc, ſed tertio inferos cernet. Nam qñq; ēt ipſa morietur. Item hi ſupradictam nō videntes rōnem, dicunt de ſe Sibyllam dicere. Nā ſi de Ænea dicat, nō eum ꝓuidet deum futurum. quod ſi eſt, caruit numine, & quēadmodum de Miſeno, vaticinatur. Vnde referre nos debemus ad id, vt dicamus etiā poſt apotheoſim apud inferos remanere ſimulacra. ¶ Stygios lacus.) Styx palus quædā apud iferos dicitur: de qua legimus, Dij cuius iurare timent & fallere numē. Quod ſecundum fabulas ideo eſt quia dicitur Victoria Stygis filia bello Gigantum Ioui fauiſſe: pro cuius remuneratione Iuppiter tribuit, vt Dij iurantes per eius matrē: non audeant fallere. Ratio aūt hęc ē, Styx mœrorē ſignificat: vnde ἀπὸ τοῦ στυγεροῦ i. à triſtitia Styx dicta eſt. Dij aūt lęti ſunt ſemper. Vnde & imortales. Ergo qa mœrorē nō ſentiunt, iurant per rem ſuę naturę cōtrariā. i. triſtitiam, quę eſt ęternitati contraria. Ideo iuſiurandum per execrationē habent. ¶ Tartara.) Locus inferoꝝ ꝓfundus: de quo Lucanus ad inferos dicit, Cuius vos eſtis ſuperi. ¶ Inſano.) Magno. ¶ Accipe quæ peragenda prius. Si vis, inquit, reuerti, audi obſeruationis ꝑcepta. Et ſub imagine fabularum docet rectiſſimam vitam, ꝑ quam aiabus ad ſuperos datur regreſſus. ¶ Latet arbore opaca Aureus.) Licet de hoc ramo, hi qui de ſacris. Proſerpinę ſcripſiſſe dicuntur, quiddam eſſe myſticum affirment: publica tamen opinione hoc habet, Oreſtes poſt occiſum regem Thoātem in regione Taurica cū ſorore Iphigenia (vt ſupra diximus) fugit: & Dianæ ſimulacrum inde ſublatum, haud longe ab Aritia collocauit. In huius tēplo poſt mutatū ritum ſacrificiorum fuit

arbor quędam, de qua infringi ramum non licebat. Dabaẗ autem fugitiuis poteſtas, vt ſi quis exinde ramum potuiſſet auferre, monomachia cum fugitiuo templi ſacerdote dimicaret. Nam fugitiuus illic erat ſacerdos ad priſtinæ imaginē fugę. Dimicandi autem dabaẗ facultas, quaſi ad priſtini ſacrificij reparationem. Nunc ergo iſtum inde ſumpſit colorem. Ramus enim neceſſe erat vt & vnius cauſa eſſet interitus. vnde & ſtatim mortem ſubiūgit Miſeni,& ad ſacra Proſerpinę accedere, niſi ſublato ramo, nō poterat. Inferos autē ſubire hoc dicit ſacra celebrare Proſerpinę. De reditu aūt animæ hoc eſt, Nouimus Pythagoram Samium vitam humanā diuiſiſſe in modum y literę ſ. ꝙ prima ætas incerta ſit, qppe, quæ adhuc ſe nec vitijs nec virtutibus dedit. Biuium autē y literæ à iuuentute inciperet quo tpe hoies aut vitia. i. partē ſiniſtrā: aut virtutes. i. dextrā partē ſequuntur. Vnde ait Perſius, Traducit trepidas ramoſa in cōpita mētes. Ergo per ramū virtutes eſſe ſectādas, qui eſt y literę imitatio. Quē ideo in ſyluis dicit latere: qa re vera in huius vitę cōfuſione,& maiori parte vitioꝝ virtus & itegritas latēt. Alij dicunt ideo ramo aureo inferos peti, qđ diuitijs facile mortales intereūt. Tiberianus, Quo ꝓtio reſeranẗ limina Ditis. ¶ Lento vimine.) Flexibili, vt, Lenta qbus torno facili ſupaddita vitis. Alias graui. ¶ Iunoni infernæ.) Proſerpinę: vt, Sacra Ioui Stygio. ¶ Dictus.) Dicatus. ¶ Et obſcuris claudunt cōuallibus vmbrę. Re vera nemus Aricinum denſum eſt. ¶ Sed nō ante datur.) Siue iuſtis ſiue iniuſtis. ſic intelligentes remouebimus queſtionē. Hinc enī dicit, Lōgo poſt tēpore viſum. Ex eo enim qđ dicit deſcēdiſſe aliquos, ramū quoq; depoſitum eſſe ſignificat. ¶ Telluris operta.) Secūdum eos qui dicūt inferos in medio eſſe terrarū: quos Iuuenalis dicit putari eſſe ſub terris: vt, Eſſe aliquos manes & ſubterranea regna. ¶ Pulchra.) Quę rapi meruit. ¶ Suum.) Sibi charum. ¶ Nō deficit alter.) Ne diceret, ab ijs q primo deſcenderūt eſſe ſublatū. ¶ Frondeſcit.) In naturā redit: & honeſte locutus eſt dicēs Habet frōdes ſui metalli. ¶ Alte veſtiga oculis.) Require omni intentione. ¶ Rite repertū Carpe.) Rite carpe, nō rite repertū. ¶ Si te fata vocāt.) Hūc enim quē fata vocāt, facile ſeqtur. ¶ Poteris.) Poterit quis. Tertiæ. n. ꝑſonæ ſignificationē ad ſecūdā trāſtulit,& generaliter loqtur. Nā vt de Aenea dicat, nō ꝓcedit. Si. n. dubitat, caret deo: nec pōt de Miſeno vaticinari. ¶ Duro ferro.) Et genus eſſe pōt & ſpecies. ¶ Præterea.) Ac ſi diceret, eſt & alia opportunitas deſcendendi ad inferos. i. Proſerpinæ ſacra peragendi. Duo autem horum ſacrorū genera fuiſſe dicuntur. Vnum Necyomantiæ, quod Lucanus exeqtur: & aliud Sciomantiæ. quod in Homero, quē Virgi. ſequiẗ, lectū eſt. Sed ſm Lucanū, in Necyomātia ad leuādum cadauer ſanguis eſt neceſſarius, vt, Pectora tūc primū feruenti ſanguine ſupplent. In ſciomātia vero, qa vmbrę tantū eſt vocatio, ſufficit ſolus interitus. Vnde Miſenus in fluctibus occiſus eſſe inducitur. ¶ Tibi.) Ideo addidit tibi, ne Amici poſſet ēt ad Sibyllam referri. ¶ Inceſtat.) Polluit,& inceſtus eſt quęcunq; pollutio. ¶ Pendes.) Sollicitus es: vt, ipſe manu multo ſuſpenſum numine ducit. Et ꝓprie pendere eſt deſyderare aliqd audire: vt, Pendetq; iterū narrātis ab ore. ¶ Sedibus hunc refer ante ſuis. Apud maiores (vt ſupra diximus) omnes in ſuis domibus ſepeliebantur. Vnde etiā vmbras, laruas vocamus. Nam dij penates alij ſunt. Inde eſt ꝙ etiā Dido cenotaphiū domi fecit marito. Ergo aūt ſecundum iſtum locutus eſt morē, qūuis adhuc Troiani domos non habuerint. Aut dicit. Refer hunc naturalibus ſedibus, id eſt terræ: nam in aqua perierat. Veruntamen illud eſt, vt intelligamus eam dicere Sepeli eum. Nam ſepulchrum ſedes vocatur. Horatius, Nulla certior tamen rapacis orci fine deſtinata diuitem manebat herum. Virgilius, Et nunc ſeruat honos ſedem tuus, oſſaq; nomen. Perſuadet autem ſepulturam, vt poſſit recentis cadaueris vti

anima: vt Lucanus, Non in tartareo latitantem poſcimus antro, Aſſuetamq; diu tenebris: modo luce fugata Deſcendentem animam prima pallentis hiatu Hæret adhuc orci. ¶ Prima piacula ſunto.) Ad expiationem pollutionis, quæ fuerat nata morte Miſeni. ¶ Sic deum.) Ad poſtremum: hoc eſt nouiſſime. Et hæc particula tam apud Virgilium, quàm apud omnes idoneos authores hoc ſignificat, licet in aliis diuerſa ſignificet. ¶ Lucos ſtygios regna inuia viuis Aſpicies.) Seneca ſcripſit de ſitu & ſacris Ægyptiorum. hic dicit circa Sienem extremam Ægypti partem eſſe locũ, quem Philas, hoc eſt amicas vocant: ideo ꝙ illic eſt placata ab Ægyptiis Iſis: quibus iraſcebatur ꝙ membra mariti Oſiridis nõ inueniebat, quem frater Tiphon occiderat. Quæ inuenta poſtea cum ſepelire vellet, elegit vicinæ paludis tutiſſimum locum. quẽ ad tranſitum conſtat eſſe difficilem. limoſa enim & papyris referta. Vltra hanc eſt breuis iſula inacceſſa hoibus. Vnde ἄβατος appellata uſt. Lucanus, Hinc Abatos, quam noſtra vocat veneranda vetuſtas. Hæc palus, Styx vocatur, ꝙ triſtitiam tranſeuntibus gignit. Sane ad illam inſulam ab his qui ſacris imbuti ſunt, certis tranſitur diebus. Lectum eſt etiam ꝙ vicini populi cadauera ſuorum ad alteram regionẽ transferunt: ſed ſi quis forte in fluuio periat, nec eius inueniatur cadauer, poſt centum ei annos vltima ꝑſoluuntur officia. Hinc eſt tractum, Centum errant annos, volitantq; hęc littora circum. ¶ Et regna inuia.) Quæ cõtra naturam ſunt, nõ afferũt ꝓiudicium generalitati. Vnde ait, Inuia regna. licet Hercules & alii tranſierint: & ſit tranſiturus Æneas. Sic dictũ eſt & illud: Euaditq; celer ripã irremeabilis vndæ.

ASCENSIVS.

¶ Talibus orabat dictis, &c.) Recitat reſponſum Sibyllę, dicentis eſſe facilem deſcenſum ad inferos: cuius (ſm ea quæ iam recitauimus) variæ poſſunt eſſe expoſitiones: nam ſi Poeta fuerit opinionis dicentium corpus eſſe inferorum: locum cui Seruius (vt videre licet) ſuffragatur. Dicemus ſic: Facilis deſcenſus Auerni. i. anima, facile in aliud corpus migrat: non enim poteſt in Elyſios campos recipi, niſi virtutes fœnerauerit: atq; omnino ætheream virtutem, puritatemq; nacta fuerit: vt dicunt Platonici. Opus eſt ergo, volenti ad ſuperos remeare, vt Iuppiter eum amet: hoc eſt in natiuitate. ſignum bonum habeat. Iuuena. Dicat enim, Quæ ſydera te excipiant modo, primos incipientem, Edere vagitus, & adhuc à matre rubentem. aut, vt habeat ardentem virtutem: quę quid aliud: quàm vera charitas ſit, neſcio. aut, diis genitus ſit: hoc eſt, religionem colat: vt autem ex hac ſylua, quæ mundi ſunt occupationes, in lucem emergamus: opus eſt aureo ramo. i. ſapiẽtia. Nam, vt dicit Seneca epiſtola vltima. viii. libri, Anima in hoc corpore, tanquam in vinculis præmitur, niſi adſit ſapientia. At philoſophi, quo puritatem animi nanciſcerentur, animam ſuam in hoc mundo perdiderunt. vnde Hieronymus, Omnis philoſophorum meditatio, mors eſt. Alii, per ramum, virtutem intelligunt. vt ſit dextera pars, y, literę Pythagoræ: de qua per Virgilium ſatis. In Ciceronis Officiorum libris, legitur, Herculi duas matronas occurriſſe: de quibus ibidem. facilis patet nunc, ſecundum alias vias, interpretatio. At ſi in noſtræ religionis, veritatem conuertere velimus, quamuis author de ea non dixerit, quippe qui ante eam mortuus fuit, non videtur quid refragetur. ¶ Facilis enim deſcenſus Auerni.) Lata enim eſt via, quæ ducit ad perditionem. nam multi ſunt vocati, pauci vero electi: hoc eſt quod dicit, pauci quos æquus amauit Iuppiter. Triplices enim cœlum poſſidebunt, quos æquus amauit Iuppiter, hoc eſt, quos Deus, per gratiam, ſaluatos vult: ſcite tamen, additur æquus: nam, vt patet in euangelio, de eo qui conduxit laboratores in vineam ſuam, Non facit deus aliis iniuriam, licet aliquibus, veniam conferat maiorem. Item quos ardens virtus. i. charitas, & religio (vnde amor, ignis dicitur) vexit ad ęthera: tertio diis geniti: qui nondum virtutem coluere, quippe qui ad biuium, y, literæ, nondum venere, nec veniam meruere, vt qui peccare non potuerant: quales ſunt innocentes, beneficio dominicæ paſſionis ſaluati. vnde Ioannis. j. Dedit eis poteſtatem filios dei fieri, his qui credunt in nomine eius: qui non, &c. opus etiam eſt, aureo ramo, ideſt ſapientia, & virtute: quæ in ſylua, ideſt mundi latebris, difficilis, iuentu eſt: niſi nos Veneris aues, hoc eſt columbæ, ducant: per quas intelligo, gratiam ſpiritusſancti, qui in columbina ſpecie nonnunquam apparuit. Vel, cupiditas, ideſt diligentia, nos ad virtutem ducat. ſic & alia omnia intelligi poſſunt.

Sciendum autem eſt, apud Cumas eſſe lacum Auerni, quem ſyluę vndiq; ſepiunt: ita, vt grauiſſimus odor, quam mephitim vocamus, exhalet: vnde aues ſpiritus tam grauis impatientes, ſuper eum volare nõ poſſunt: vnde Auernum, ab, a, quod priuatiuum *(Auerna)* eſt: & ornis, auis, quaſi ſine auibus, dicitur. Fingunt autem poetę ibi deſcenſum ad inferos, propter tenebras fuiſſe: aut certe, ꝙ ibi necromantiæ fiebant: ad quas, opus fuit recenti cadauere: vnde hic Miſeni ſequitur mors: quem Triton, mõſtrum marinum (aliquando, vt narrat Liuius in Hiſpania viſum pueri, ſimillimum concha, ſonitum faciens.) demerſit. & apud Home. in Odyſſea, dum Vlyſſes ad eũ perueniſſe dicitur, occurrebat mors Elpenoris, qui è ſcalis mortuus deſyderat. *(Triton.)* ¶ Tenẽt media omnia ſyluę.) Syluam, vocant Platonici hylem. & omnium planetarum congeriem, ſeu influentiam: vnde, quia nos ſydera, ad varias trahunt affectiones: difficile eſt, rectam viam ſemper tenere. aut ſyluæ, ideſt corporis paſſiones virtutem occulũt. *(Syluæ.)* ¶ Tartara.) Tartarus, vltimus inferorum locus: vnde de eo ad reliquos, Lucanus, Cuius vos eſtis ſuperi. dicitur autem ἀπὸ τοῦ ταρταρίζειν, quod eſt à frigore tremere. *(Tartara)* ¶ Nigra.) Ideſt profunda: vnde ſtatim dicetur, Bis patet in præceps tantum, tenditq; ſub vmbras. Quãtus ad æthereum cœli ſuſpectus Olympum. *(Nigra.)* ¶ Lenta.) Lentum dicimus, quod tenax eſt: vnde, lenta tenacitas: inde, & laxum lentum. *(Lẽtum.)* ¶ Primo auulſo non deficit alter.) Occurrit obiectioni tacitę, ſi dicat Æneas, conſtat Orphea Alciden, &c. veniſſe ad inferos. ſi ergo, non niſi vnus ramus eſt, nec ſine eo ad inferos itur, non patebit mihi ingreſſus, dicit ergo, Primo &c. ¶ Alte veſti.) Bene, difficultatem inueniendi aurei rami, oſtendit: vnde hic: maxime allegoricę interpretationi locus eſt. *(Alte)* ¶ Preſſo ore.) Ab Apolline: quum enim de Miſeno vaticinetur, non poteſt dici, diuino ſpiritu liberata. *(Preſſo ore.)* ¶ Ordo eſt. Æneas orabat talibus dictis, & tenebat aras ex more, ſcilicet ſupplicantium: & quaſi per aras obſecrantium. & fidem ſuam obteſtantium. Et Vates orſa, ſupple eſt. i. incœpit loqui ſic: o Anchiſiades Tros, ideſt Troiane: ſate. i. progenite, ſanguine diuũ (affirmat ergo, quod ille aſſumpſerat, Et mi genus ab Ioue ſummo eſt.) deſcenſus Auerni, ideſt qui per Auernum fit ad inferos, eſt facilis: vel deſcenſus Auerno. i. ad Auernũ eſt facilis: quia ianua Ditis atri, ideſt obſcuri, & profundi: hoc eſt Plutonis: qui apud atros regnat: patet noctes, atq; dies, ideſt ſemper, & continuo tempore: vnde accuſatiuo vſus eſt, licet id Valla rideat: ſed reuocare gradum, ideſt regredi ab inferis, & euadere. i. penitus exire: ad auras ſuperas: hoc, ſupple eſt opus, ſcilicet difficile labor, ſup. eſt difficilis, quia pauci, quos Iuppiter ęquus i. non rigoroſus iudex: aut (vt dicetur alibi) rex Iuppiter omnibus idem: ſed nõ omnes ſe eoſdem Ioui, ideſt ſummo deo exhibẽt: & ita ęquus eſt omnibus, & omnes amare vult: eos ſolũmodo amat, q ſe exhibent amabiles: quos ergo Iuppiter ęquus amauit, ſcilicet ſingulari charitate, & donauit ſingulari gratia, aut, quos virtus ardens, ideſt vehemẽs, aut charitas ipſa, quę ſola ad ſuperos ducit: quia ignis eſt, cuius etiam phyſica ratione eſt aſcendere: ſicut allegorice charitas: euexit, ſcilicet ex his erumnis ad ęthera. i. ad cœlum: ſed ignis recęptaculum, proprie ſignificat &, ſupple geniti diis. i. benigna influentia deorum: hoc eſt ſyderum ſecundum Ethnicos freti, aut geniti: quod ſecundum religionem noſtram, prius aliter expoſuimus. hi ergo pauci: potuere, ſcilicet euadere, ad ſuperas auras: quia ſyluę tenent omnia media: & reuera, iter Auerni ſyluoſum erat: ſed altiori ratione, intelligit ſyderum congeriem: vt prædiximus: vnde dictũ eſt in primo de Aenea, Cui mater media ſeſe tulit obuia ſylua. quaſi ideo dicatur filius Veneris Æneas: qui eã habuit in media ſylua. i. facie cœli, & horoſcopo ſuę natiuitatis: & Cocytus. i. lacus ille infernalis: labens ſinu atro. i. obſcuro, quia profundus: circumuenit, ideſt circũdat, exire volentes. Quod ſi. q. d. nihilominus quanuis prędifficile ſit: tamen ſi tantus amor, ſup. eſt: menti. ſ. tuę: & ſi tãta cupido eſt menti tuę: innare bis. ſ. nunc, & poſt mortem (& hoc ſecundũ hiſtoriam: nam fabulæ dicunt, deum indigetem factum) lacus Stygios. i. Stygis, lacus infernalis, triſtitiam ſignificãtis, & videre bis tartara nigra. i. profunda: accipe. i. intellige (nam nihil præter rei intellectionem datura eſt) quę peragenda, ſupp. ſint tibi: prius ſ. q̃ deſcendas. Ramus aureus, &. i. ſimul: foliis, & vimine lẽto. i. flexibili: quod ad bonitatem auri facit: latet, ſup. in arbore opaca i. denſa, foliis, & ramis: aliis dictus. i. dicatus: aut habitus ſacer, id eſt conſecratus: Iunoni. i. iuuanti: matri infernę. i. quę apud inferos eſt. ſ. Proſerpinæ. nam eadẽ dicitur Diana, & Iuno apud nos: vnde puerperæ, in partu, vtroq; nomine inuocant. eam hinc Maro, Caſta faue Lucina tuus iam regnat Apollo. loquens. ſ. de Diana, cuius Apollo frater eſt. Et Comicus in Andria, Iuno Lucina fer opem, ſerua me, obſecro. Et Proſerpina, ac Iuno iferna apud inferos: nam ſummis numinibus, triplex aſſignatur poteſtas, vt alibi diximus. Omnis. i. totus: lucus. i. ſylua incędua: tegit hunc, ſcilicet ramum: vmbrę claudunt. i. circundant eum, obſcuris con

uallibus:ſed hic difficilis quidem eſt repertu:ſed tamē repertum oportet:quia non datur.i.conceditur à diis:ſubire operta.i.ſecreta,& occulta telluris.i.terrę,hoc eſt ſubterranea loca.ante.i.priuſquam quis decerpſerit,arbore.ſ.opaca,iā dicta ſoetus auricomos i.ramum habentem folia aurea pro comis,quia Proſerpina,regina inferorum:pulchra.ſ.in conſpectu Plutonis,qui eam rapuit,illectus pulchritudine eius:inſtituit hoc munus ſuum.i.proprium quia Ditis vxor eſt ferri ſibi.i.ad ſe:aut ad commodum,& honorem ſuum:& ne dicat non eſſe adhuc allatum:aut ſi allatum ſit, quum vnus tantum ſit non reſtare,qui afferretur,reſpōdet, primo auulſo.i.poſtq̄ ramus,qui prius erat auulſus eſt ab eo qui inferos petere vult:alter aureus.ſ.ramus,non deficit , imo ſtatim naſcitur,& in locum ſublati ſufficitur:& virga.i.ramale,frōdeſcit ſimili metallo:nam metallum,genus eſt:aurū,ſpecies . Ergo,q̄a difficulter inueniri poteſt:& tamen inueniendus eſt,veſtiga.i.inquire alte oculis,& carpe rite.i.vt decet,ſcilicet manu:non falce, nec cultro:repertum,ideſt poſtquam reperiſti:& ſi dicat non poſſe manu tolli,purgat dicens,non opus eſſe ſecuri aut alio inſtrumento:nanq; ipſe ſequetur volens.i.volēti ſimilis,& facilis.i.facili,hoc eſt obſecundanti ſimilis:ſi fata vocant te,ideſt ſi prædeſtinatum eſt te per eum,ad inferos deſcendere,atq; redire:aliter.i. repugnantibus fatis,hoc eſt deorum diſpoſitionibus : non poteris vincere.i.confringere,& abrumpere eum viribus:nec conuellere vllo ferro. Præterea.i.p̄ter iam dicta:corpus amici tibi.ſ. Miſeni:iacet.ſ.iſepultum:exanimum.i.mortuum:aut iacet tibi.ſ.ad inſtitutum tuum commodum:nam ſine mortuo nō deſcēditur ad inferos:heu dolentis,neſcis:& incæſtat.i.polluit funere.ſ.ſuo: totam claſſem:refert hunc.ſ.amicum,extinctum ante.ſ. q̄ ad iferos deſcendas:ſuis ſedibus.i.ſepulchro.quia hæ nobis ꝓprie ſedes, des,quas mutaturi non ſumus:& pro.i.cōde ſepulchro duc.ſ.ad inferias,aut ſacrificium funebre:pecudes nigras:quia inferis gratus eſt color niger:ſicut ſuperis cādidus:ea piacula.i.purgamina: & expiationes ſunto.i.mādo,vt ſint prima.Tu aſpicies demū.i. poſt lōgā expectationē tuā:ſic.i.per talia munera,& ſacrificia:lucos Stygios.i.infernaleis,Stygem ducentes:& regna inuia.i.quę nullā p̄bent viā viuis:dixit.ſ.Sibylla,& obmutuit ore preſſo.ſ.ab Apolline,qui nō permiſit eam vlterius loqui.

PIERIVS.

¶ Cocytuſq; ſinu la.circūfluit atro.) In antiq̄s oībus exēplaribus quotquot verſare contigit,vno exemplo ſcriptum legi , circumuenit, vulgata quidem lectio minime diſplicet : ſed tot codices variis locis & ætatibus ſcriptos,non temere conuenire credendum eſt. ¶ Auricomos quàm quis decerpſerit arb.ſoe.) In codici.aliquot anti.diſcerpſerit,ſcriptum eſt:auellendus enim erat ramus:obiectaturq; ita in cōficiendo negotio difficultas: quum decerpere,minus laboris quodammodo polliceatur . Plura tamen exemplaria manu ſcripta,decerpſerit,habent. ¶ Aliter nō viribus vllis.) In Roma.codi.nec,vt ſit repetitio cum eo quod ſequitur, Nec duro poteris conuellere ferro. Sed magis placet,non vt in reliquis habetur. ¶ Sic demum lucos Stygios regna inuia viuis.Aſpicies.) Antiqua oīno pleraq; exēplaria legunt,lucos Stygios.& regna inuia viuis.vt ſit verſus eiuſdem generis cum eo, Aut ouium ſoetus,aut vrētis culta capellas. Sed enim ego hæc libentius miſſa fecerim:ni quibuſdā ſit obſequendū,q ſibi oīa qualiacūq; ſint,ex antiquorū codicum fide flagitāt explicari. Sūt vero etiā codices manu ſcripti,in quibus,lucos Stygis,& regna inuia,legaſ. Sed enim ea oīno lectio probabilior,quæ in med.atq; aliquot aliis,abſq; copulatiua particula,regna inuia , appoſitiuè ſcriptum oſtendit.

SERVIVS.

¶ Mœſto vul.) Propter mortem amici,& rami inquiſitionē. ¶ Defixus lumina.) Defixa lumina habens:per quod triſtitia mentis oſtenditur. ¶ Ingreditur.) Pro graditur:vacat ꝑpoſitio:vt Ingrediturq; ſolo, & caput inter nubila condit. ¶ Paribus curis veſtigia figit.) Aut ſimili ſolicitudine detentus incedit.aut figit veſtigia.i. ſtat ſubito:quod cogitātes facere conſuerunt. ¶ Multa inter ſeſe vario ſermone ferebant. Hic proprie dictus eſt ſermo, qui inter vtrunq; ſeritur. ¶ Indigna morte.) Miſerabili:non cōgrua eius meritis:vel ꝓpter animæ etiam extinctione elementi cōtrarietate. ¶ Martēq; accēdere cantu.) Hemiſtichiū hoc dicitur addidiſſe dum recitat Auguſto. ¶ Vita ſpoliauit.) Ad bellū retulit : in quo victis tolluntur exuuiæ. ¶ Non inferiora ſecutus.) Vbiq; Ænea Hectori cōparat:vt , Ambo animis, ambo inſignes p̄ſtātibus armis. ¶ Caua dum perſonat æquora concha.) Aut pſonare facit:aut Hyſterologia eſt,dū per caua æquora ſonat. ¶ Demens.) Improuidus,qui nō cōſiderauit etiam deos in æmulationē poſſe deſcendere. ¶ Æmulus.) Modo eiuſdem rei ſtudioſus:alias inimicus inuenitur. ¶ Exceptum.) Oppreſſum inſidiis.quo ſermone oſtēdit eum tantæ fuiſſe virtutis,vt ne à numine q̄dem niſi inſidiis opprimeretur. ¶ Triton.) Penultima accentū habet.nam Tritonis facit. Si enim vltima habet, Tritōtis facit:quod nō ꝓcedit:vt,Demophoon Demophontis.

Æneas mœſto defixus lumina vultu
Ingreditur,linquens antrum:cæcoſq; volutat
Euentus animo ſecum:cui fidus Achates
It comes,& paribus curis veſtigia figit:
Multa inter ſeſe vario ſermone ſerebant,
Quē ſocium exanimem vates,quod corpus humādū
Diceret:atq; illi Miſenum in littore ſicco,
Vt venere, vident indigna morte peremptum,
Miſenum Æoliden,quo non præſtantior alter
Ære ciere viros,Marteimq; accendere cantu:
Hectoris hic magni fuerat comes,Hectora circum
Et lituo pugnas inſignis obibat & haſta.
Poſtquam illum victor vita ſpoliauit Achilles,
Dardanio Æneæ ſeſe fortiſſimus heros
Addiderat ſocium,non inferiora ſequutus,
Sed tum,forte caua dum perſonat æquora concha
Demens,& cantu vocat in certamina diuos:
Æmulus exceptum Triton(ſi credere dignum eſt)
Inter ſaxa virum ſpumoſa immerſerat vnda.

DONATVS. Hic deſunt nōnulla.

¶ Quia eū perdidiſſet,& quem gemeret neſciebat . ¶ Cui fidus Achates it comes.) Ibat cū ipſo Achates pari cura poſſeſſus.quū vero irent. ¶ Multa īter ſeſe.) Tractabāt inter ſe,q̄s ille eſſet mortuus,vel cuius corpus ſepeliendū Sibylla præcępiſſet. Quātū hic laudatur fides Achatæ,& amicitia , quę paribus curis agebatur, tm̄q; torquebatur,quantū Æneas,ad quē ſpālis luctus,& amiſſio neceſſarii ptinebat. ¶ Atq; illi.m.in.l.ſic.) Ideſt in arena littoris ſicci.eſt.n.& vdum littus,vbi pelagus terminatur. ¶ Vt venere v.dēt indi.) Mox agnouerunt Miſenū iacentē,leto miſerabili occiſum.

ciſum.enumerat iā , quę in illo viro eſſent dolēda. Miſenū æolidem,inquit,hoc eſt ſanguine optimo genitū.ecce duo indigna,leti genus,& ſanguinis ratio. ¶ Quo.n.p.a. Aere.c.v.m.q;.a.c.) Addidit alia.nam in tubæ cantu nullus peritior fuit, nullus viros ſic accendebat, quū veniretur ad cōflictum. Dixit viros,q̄m imbelles & timidi nullius hortationibus commouent̄.viros ergo fortes debemus accipe,nō ad ſexus diſcretionem. dixit hęc.confert quoq; alia. ¶ Hectoris hic,inquit , magni fuerat comes. Quū ſint multi,q alios in furorē cōtinent belli,ipſi tn̄ pugnare nō poſſint.laudatur in Miſeno,q̄a faciebat cū viris,q̄d p tubā ipſe dicebat.Hectoris,inquit,fuerat comes.ſi cōſideretur Hectoris magnitudo , cui iſte fuerat iūctus.itelliget̄ qualis fuiſſet ēt miſenus.nā nullus cuiquā comes,aut amicus efficitur.niſi,q fuerit ſtudiorū affectu nō diſpari. Hectora circū,& lituo pugnas iſignis obibat,& haſta. quoties cū Hectore ꝓcedebat ad pugnā,& lituo placebat, & haſta inferior nō fuit,duo officia ſimul exercēs. ¶ Poſtq̄ illū victor vita ſpoliauit Achilles.)plurimū laudatur miſenus.q̄a nunq̄ illi ſocietas,niſi cū p̄cipuis fuit.nā poſt Hectoris mortē,quē Achilles occidit,ſe addidit Æneæ nō diſpari virtute,vel factis. ¶ Sed tum forte caua. Illo,inquit,tēpore.quo cū Ænea fuerat,dū artē ſuam exerceret in littore,& cātu eius pſonarent caua ſaxoꝝ.repentina demētia poſſeſſus deos hō i certamina credidit ꝓuocādos,ſed illū Triton exceptū vtpote æmulus,hoc eſt ex ꝓuocatione aduerſarius,īter ſaxa colliſum dedidit morti,atq; vndis imerſit. Licet ſit factū,vt deos ad cantus hō ꝓuocaret,& mors ꝓuocantis extitiſſet.tn̄ poeta(ſi credere dignū eſt)inq̄t.vt oſtēderet,ēt ſe dubitare potuiſſe,exiſtere tātā audaciā,quę in ſuā pniciē diuinum odiū concitaret,exceptum dixit,vt feram venabulo.quæ dum ſua feritate plurimum ſe poſſe arbitratur,ſic incauta ruit in ferrum,& pœnam ſuæ temeritatis expendit.

ASCENSIVS.

¶ Æneas mœſto,&c.)Cōgrue deſcēſurum ad inferos,mœſtum inducit:

inducit: quia mœror, ad contemplationem inferorum nos inuitat: quocirca ſapiẽs dicit, Melius eſſe ire ad domum luctus, quã ad domum conuiuij. In illa enim (inquit) finis cũctorum admonet hominum: & viuens cogitat, qd futurũ ſit. Mœſtus ergo Aeneas cum Achate (qui curam ſignificat) ingreditur ad littus, viſurus ſocium, & amicum, quem extinctũ dixerat Sibylla: iſq; erat Miſenus Æolides. i. de genere Æoli, aut filius eius, optimus tubicen: quod non abſurde fingit, quia tubicini opus eſt vento, cuius Æolus rex eſt. Præſtantiã quoq; artis, & virtutis eius, proſeqtur poeta: vnde dicit Donatus. ¶ Aere ciere.) Enumerat, quæ in tali viro eſſent dolẽda. Primo: quia Aeolides. i. nobili genere. ⸿ Quo nõ pręſtã. al. Aere ciere.) Secũdo, ꝙ ſũmus artifex in ſono tubæ. ⸿ Viros.) Homines fortes: quia imbelles, nullis exhortationibus imitari poſſunt. ⸿ Et lituo pugnas & haſta.) Nõ ſolum tuba, alios accendere poterat: ſed & ipſe pugnabat. ⸿ Hectoris it co.) Maxima laus. ꝙ nunq̃, niſi præcipuis, comes eſſet. ⸿ Si crede. di. eſt.) Quaſi incredibile ſit, ꝙ homo deũ prouocauerit. ⸿ Exceptũ.) Vt venabulo feram, quę dum ſua feritate plurimum poſſe credat, incauta ruens, in ferrũ temeritatis pœnas dat. ⸿ Indi. m.) Quæ non conuenit viro forti: ergo nõ tantus dolor fuiſſet: ſi in bello cecidiſſet. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Aeneas defixus lumina. i. habens lumina defixa, hoc eſt deorſum fixa, hoc eſt oculos in terrã fixos, ingreditur, ſupp. cũ vultu mœſto: linquens antrũ. ſ. Sibyllę: & volutat ſecum aĩo. ſ. ſuo: cæcos. i. dubios, & ignotos euẽtus. (Ergo nõ tantum euẽta, dicimus, numero plurali: quod valla ꝓtendit.) Cui. ſ. Aeneæ, Achates it fidus comes: & figit. i. ſiſtit: figẽs. i. firmans: veſtigia. i. greſſum, curis paribus) qa cogitabundi, ſæpe greſſum ſiſtunt. & ipſi ſerebant inter ſe multa, ſermone vario. i. modo hoc, modo illud afferentes: dubij. ſ. quẽ ſocium, vates. ſ. Sibylla: diceret exanimũ. i. mortuũ: & quod corpus diceret, humandum. i. ſepeliendum: atq; illi. ſ. ſic dubitãtes: vt. i. poſtq̃: venere. ſ. ad littus: vident Miſenum in littore ſicco, peremptum, morte indigna. ſ. viro forti: Miſenum (inquit) Aeoliden. i. Aeoli filium, aut ſaltem de genere Aeoli, quo nõ, ſup. fuit alter præſtantior. i. peritior: ciere, ideſt excitare viros, ære. i. lituo: aut tuba ærea: & accendere. i. inflãmare: Martẽ. i. furorem bellicũ cantu. tubæ: hic fuerat comes magni Hectoris: & obibat. i. perficiebat, & explebat pugnas circum Hectora: exiſtens inſignis lituo. ſ. tuba incurua, & clare ſonãte, & haſta, & ita nõ ſolũ alios accẽdebat ad prælium: ſed & ipſe munus obibat. Poſtquã Achilles victor. ſ. Hectoris: ſpoliauit illum. ſ. Hectorẽ vita, ipſe Miſenus, heros fortiſſimus, q non niſi fortiſſimo adhærere volebat, addiderat ſeſe Aeneę Dardanio: ſequutus, ideſt, inſequens: nõ inferiora. i. virum non inferioris, ſed æqualis dignitatis. (Home. n. Aeneam atteſtatur non minoris, q̃ Hectorem eſtimatũ) Sed tum. i. tũc, hoc eſt pauloante: dum perſonat. i. ſonat per æquora concha caua, ad imitationem. ſ. Tritonis: & dũ demens vocat diuos. ſ. Tritones: in certamina. i. cõcertationẽ: Triton. i. vnus deorum marinorum: æmulus. i. eiuſdem rei, cum inuidia ſtudioſus: imerſerat (ſi dignum eſt credere) quod ſignãter addit: quia neq; veriſimilitudo, neq; decorum omnino ſeruatur. (Indignum eſt enim deo, ſic in mortalem cõmoueri, vt ob ęmulationem eum extinguat: magna autem laus eſt Miſeni, quia etiã deum ad inuidiam prouocare potuit: ſed indignum eſt, deo inuidia moueri:) imerſerat ergo virum. ſ. Miſenum: exceptum. i. inſidijs captum: vnda ſpumoſa, inter ſaxa: aut inter ſaxa ſpumoſa: poteſt enim dictio, ſpumoſa, eſſe accuſatiui caſus, neutri generis, pluralis numeri, & ablatiui ſing. fœminini.

PIERIVS.

¶ Ingreditur linquens. (Quia Ser. Ingreditur, pro Graditur, poſitum ait: ita vt, In, vacare innuat. Fuere nonnulli, qui vetuſta abraſa lectione in exẽplarib. manu ſcriptis, Egreditur, facerent. Sed enim. Ingredi: pro, Ire: non tam apud poetas: q̃ etiam apud oratores, ſæpe reperitur. ⸿ Sermone ferebant.) Vetera quædã exemplaria, ferebant, pro conſerebãt. Sed recte Ser. Serebant, agnoſcit: vnde proprie ſermo.

SERVIVS.

¶ Ergo (qa talis perierat: aut qa ſic fuerat interẽptus. ⸿ Præcipue pius Aeneas.) Aeneã ſupra cęteros ĩducit mortẽ cuiuſlibet dolere. vt, Nũc Amici caſum gemit. Itẽ, Caſuq; aium cõcuſſus amici. Hinc ei dat circa ſepulturã ẽt ſordida officia: quę in alijs denegat locis. Qui eni de pietatis generibus ſcripſerunt, primũ locum in ſepultura eſſe voluerunt. Vnde quũ pontificibus nefas eſſet cadauer videre, tamen magis nefas fuerat ſi viſum inſepultum reliquerent. Genus autẽ fuerat ſepulturæ iniectio pulueris. Vnde eſt, Aut tu mihi terram Injice. Horatius, Non eſt mora longa, licebit iniecto ter puluere curras.

Ergo omnes magno circum clamore fremebant.
Præcipue pius Æneas: tum iuſſa Sibyllæ,
Haud mora, feſtinant flentes, aramq; ſepulchri
Congerere arboribus: cœloq; educere certant.
Itur in antiquam ſyluam, ſtabula alta ferarum.
Procumbunt piceæ, ſonat icta ſecuribus ilex,
Fraxineęq; trabes: cuneis & fiſſile robur
Sceinditur, abuoluunt ingenteis montibus ornos.
Necnon Æneas opera inter talia primus
Hortatur ſocios, paribusq; accingitur armis.
Atq; hæc ipſe ſuo triſti dum corde volutat,
Aſpectans ſyluam immenſam, & ſic forte precatur.
[Si nunc ſe nobis ille aureus arbore ramus AENEAS
Oſtendat nemore in tanto, quando omnia vere,
Heu nimium de te vates Miſene loquuta eſt.

⸿ Aramq; ſepulchri.) Pyram dicit, quæ in modũ arę cõſtrui lignis ſolebat. Nam & ſequitur, Cõgerere arboribus, cæloq; educere certãt. Et arã quæ ante ſepulchrũ fieri cõſueuit, intelligere non poſſumus, vt, Stant manibus arę: cũ nõdum facta ſit funeratio, quæ ꝓcedit ſepulchrum. Probus tamen & Donatus de hoc loco requirendum adhuc eſſe dixerunt. ⸿ Cæloq; educere certant.) Vt hoc faciant, mente pertractant. Nam adhuc ituri ad ſyluas ſunt. ⸿ Iter.) Eo, e breuis eſt: itur I longa inuenitur. Ergo quia hoc verbum breue eſt in origine, & in declinatione fit longũ, ideo certa eius natura, nec in temporibus nec in participijs inuenitur. Nam cum Itur longa fit, iturus breuis inuenitur: vt, Superumq; in lumen ituras. Multi tamẽ tentant dicẽtes Eitur propter ea ꝙ prima verbi origo eſt, per diphthongũ ſcribi debere: quod nõ procedit, qa diphthongus ſemp longa eſt. I autẽ & ꝓduci põt & corripi. Hic eſt quod Fortuitus & producit, & corripit. Iuuenalis, Non quaſi fortuitus nec ventoꝝ rabies: ſe Iratus cadat in terras & vindicet ignis. Contra Horatius, Nec fortuitũ ſpernere ceſpitem leges ſinebãt. Hic enim niſi i litera longa ſit, nõ ſtat verſus. Et hoc ꝓtulimus exẽplum vnius ſermonis, ne qs dicat iturus & itur ideo variam habere naturã ꝓpter tẽporum varietatẽ. Vñ melius eſt (vt diximus) originis cõſiderare rõnem. Sane fortuitus ab eundo eſt, & a fortuna compoſitũ. ⸿ Procumbãt piceæ.) Picea ſecũdum Pliniũ in naturali hiſtoria, quinta ſpecies cedri eſt. Nam cædria dcã eſt quaſi καιομένου δρυὸς ὑγρόν, id eſt arboris humor ardẽtis. ⸿ Necnõ Aeneas.) Bõλoικo nomia venitur ad ramũ. ⸿ Accingitur armis.) Inſtruitur officijs. ⸿ Forte precatur.) Vacat Forte: & eſt verſus de his qui tibicines vocantur: qbus additur aliquid ad ſolam metri ſuſtentationẽ: vt Nunc dextra, nũc ille ſiniſtra. Nec enim poſſumus intelligere eum fortuitu rogaſſe. ⸿ Si.) Aduerbium rogantis & optantis eſt per ſe plenum, ſicut & o: licet Neoterici hæc iungant, & pro vno ponant: Perſius, O ſi Ebullat patrui præclarũ funus. ⸿ Quãdo.) Si quidem. & Nimium vere, cum ingenti dixit affectu: quaſi mors prædicta falſa eſſe debuerit.

DONATVS.

¶ Fremebãt.) Fremebãt, inqt, quaſi iraſcẽtes in naturã, quæ illũ tã neceſſariũ, tã optimũ virum, comitẽ regis, indigna morte preſſiſſet, ergo planctus fuerũt nõ vſitati, ſed qbus q̃relæ quoq; viderent admixtæ. ⸿ Pręcipue pius æneas.) Eadem cã ẽt pius Aeneas dolebat, ſed pluſq̃ cęteri. ex ſupioribus appet, qd doluerint oẽs. nã ſupra dixit de Aenea & achate. ꝙ illius nõ ſolum mortẽ, verũ etiã genus leti doluiſſent. vt venere, inqt, vident indigna morte perẽptum. indigna mors eſt, quæ nõ conuenit viro forti. nullus enim, aut nõ talis exiſteret dolor, ſi ĩ pugna cecidiſſet. & campo. ⸿ Tũ iuſſa ſibyllæ). ⸿ Haud mora. f. f.) Feſtinandum fuit, vt iuſſa ſibyllæ mature & in omnibus cõplerentur. ſ. vt curaretur funus, & eius ſolẽnia. ⸿ Aramq; ſepulchri Congerere.) Maiorẽ de ipſis diligentiam, ac laborẽ exigebat meritũ mortui. præter queſtus, enim ac fletus, maturabant funeri neceſſaria. Properabant igitur aram non ſaxis ſtruere, ſed arboribus. vt ipſa eſſet & ſepulchrum, intantum autem roboribus congeſtis eam erigere nitebantur, vt cœlum tangere potuiſſet, vltra modum aliquid exhiberi mortuo meritum in vita quæſitum, non alia neceſſitas facit. hoc agebatur in miſeni cauſa, quem amicum fuiſſe Hectoris dixit,

dixit, & æneæ poſterius. vt virium cõtemplatio & meritum mõſtraretur. cæterum & modicis lignis nec in tantum tumulũ ſtructis, funus eius conſumi poterat. ¶ Itur in antiquã ſi.) Iccirco dixit antiquã, quia dicturus eſt arbores illic fuiſſe ingentes & magnas. quas ſolitudo nutrierat, & multorũ prolixitas ſeculorũ. Dicit cãm, ꝑpter quam nullus illic habuit acceſſũ. ¶ Stabula, inqt, alta ferarum. Significando alta ſtabula, oſtendit illic feras cõmorari cõſueuiſſe maiores. quarũ metus arceret incolas, ne hanc propter abſcindenda ligna conſcenderent. Quãtum troiani laudantur, qui nõ timuerunt euertere ſtabula alta ferarum? Quod autẽ dixit, Itur in antiquam ſiluam, & hic ait, ſtabula alta ferarũ. continua intelligi voluit, ſtabula habuiſſe, in quibus congeſtæ feræ cõmanerent potioris formę. vt ſtabulis noſtris redacta in vnum animalia ſimplicia colliguntur. appellatione, & ad locum oſtendit, de qualibus loqueretur. cæterũ cubilia diceret, ſi minores ſignificare voluiſſet. ¶ Procũbũt piceæ). Ecce vnum genus ligni ſouendo incendio neceſſarium. habet.n. quendam ſuccum, quo nutriat flammã. ¶ Sonat icta ſecuribus ilex.) Ecce vnum genus ligni ſilueſtris. ¶ Fraxineæq; trabes.) Vt fuerant integræ, voluebantur. ¶ Cuneis & f.rSc.) Lignum, quod robur appellatur, eius eſt naturę. vt ſcindi facilius poſſit. ¶ Aduoluunt ingentes montibus ornos.) Ornos, quoq; robora fixilia. quæ ꝑpter effectũ rei, troiani deijciebant. Prouoluere eſt, vt quod ſtat, porro voluatur, ideſt cadat. ¶ Nec non ęneas o.i.t.) Talia hoc eſt quæ pertinent ad amici funus. ¶ Primus Ho.ſ.pa.a.a.) Duplex curabat officium, vt oium eſſet hortator, & operum particeps. Arma dixit paria, qualia alij geſtabant. qui cedebant arbores, vel iam cæſas ſcindebãt cuneis. Poteſt & ſic, vt non iam verba eſſent hortamẽta, ſed facta. qs.n. non faceret, quod faciebat & rex? Prouocabat hunc amici memoria, & ſuadendi neceſſitas potens. Multũ quippe accedit ad affectum expediẽdę rei, ſi operam ſuã quũ aliquid laborioſum geritꝰ, rex ipſe coniungat. ¶ Atq; hęc ipſe ſuo triſti cum.c.v.) Licet eſſet triſtis, quoniam cauſa funeris gerebatur, & eius expeditio iã fuerat certa, cœperat cogitare, quæ ad inuentionẽ rami pertinebant. voluebat igitur hæc, & cum corde ſuo, quaſi cum ſecunda perſona cõſiderans, imenſam latitudinẽ ſiluæ. ¶ Et ſic ore precatur) In prece ſua oſtendit cogitationes ſuas, quas tacitus ſecũq; tractauerat. auxilio quippe diuino ſciebat, opus eſſe. vt inueniretur in tãta prolixitate ſiluę arbor. quæ portaret aureum ramũ. vbi igitur eius defecit intentio & tractatus æſtuantis, & eum confudit inmenſum confuſa latitudo, prolixitasq; ſiluarum, his ꝑcatus eſt verbis. vt diuino adiutus auxilio deſideratam ſpeciem poſſet reperire. ¶ Si nunc ſe.n.ille.a.a.r.O.n.in.t.) Quando, inquit, inueniẽdo ramo aureo in tanto nemore difficultas obſiſtit, vtinam vltro ſe nobis oſtenderet. ¶ Quando omnia vere Heu nimium.de te.v.m.lo.e.) Neceſſe eſt.n. etiam de ramo vera eſſe dicta. quũ de tuo caſu miſene nimium miſerande, vera locuta eſt vates.

ASCENSIVS.

¶ Ergo omnes, &c.) Docet, quomodo officiũ funebre perſolutũ ſit Miſeno, iuxta pręceptum Sibyllę, eoq; peracto, inquirere cœperit aureũ ramum. De qua re dicit Dona. ſic. ¶ Araq; ſepulc.) Meritũ defuncti pręter lachrymas poſtulabat exequias. ¶ Antiquã.) In qua eſſent arbores, multis ſæculis auctę. ¶ Stabula ferarũ.) Ergo maiores ferę ſtare conſueuerãt: quaꝝ metus arcebat hoies, ne irent cęſum ligna. Laus Troianoꝝ, q nõ ſunt deterriti ſtabulis feraꝝ: vbi multarũ eſſet cõgeries, & magnoꝝ: nã de minoribus, cubilia diceret. ¶ Suo triſti.) Quãuis de morte amici, triſtis eſſet: nõ omittebat curã iam inueſtigãdi. ¶ Et ſic forte precatur.) Nã auxilio diuino, ſciebat opus eſſe: vt in tãta ſylua, ramus inueniretur. Hęc ille. Ordo eſt. Ergo qi talis, ac tantus interierat vir: & iuſſerat Sibylla, illi offm funebre debere exſolui: oẽs.ſ. Troiani: fremebãt circũ.ſ. cadauer Miſeni. ſup. cum magno clamore: & præcipue fremebat Æneas pius.ſ. quia pius: tum.i. deinde: haud.i. non: mora, ſup. fit: dũ ipſi flentes feſtinant.i. feſtinanter exequunꝑ, iuſſa Sibyllæ.ſ. qbus iuſſerat. Sedibus hunc refer ante ſuis, & certant.i. certatim conanꝑ: cõgerere.i. cõgerendo extruere: arã ſepulchri.i. pyrã funebrẽ: arboribus.ſ. aggeſtis, & cõſtructis in formã pyrę: & certant educere.ſ. aram ſepulchri: cœlo.i. ad cœlum vſq;: aut cœlum verſus. Itur, ſcilicet ab omnibus ſocijs Æneę: aut a pluribus, in antiquam ſyluam: appoſitorie: alta ſtabula, ideſt quę ſyluæ erãt, alta ſtabula: ferarum.ſ. magnarum, quæ ſtant: vnde ſtabulum dictum: ſicut cubile, a cubando: picee, ideſt arbores illę picis, & reſinę plenę: vnde aptę ſunt incẽdio, licet virides procumbũt, ſcilicet in humum inciſæ ſecuribus: ilex, arbor illa, icta ſecuribus, ſonat: aut tempus, pro tẽpore poſuit, ſcilicet icta, pro eo quod eſt quæ icebatur: ſonat, aut naturam phyſicam docet: tardus eni eſt auditus: & ita ſonus, non ſtatim ad nos defertur, quocirca prius icta eſt ilex, quam ſonus ad nos perueniat: & trabes fraxineæ.i. ex fraxino arbore, ſup. procumbunt, aut ſonant: & robur fiſſile.i. quod faciliter finditur cuneis: & ipſi Troiani abuoluunt.ſ. ab mõtibus: ornos, ideſt arbores illas: ingẽteis, ideſt valde magnas: Nec nõ, ideſt etiam: Æneas, primus inter opera talia, ideſt pia, & benefica non ſeruilia, hortatur ſocios: & accingitur, ideſt aptatur: armis paribus, ideſt quibus alij ligna ſcindebant (ſunt enim arma, quæuis inſtrumenta.) Atq; dum ipſe volutat, ideſt verſat, hęc ſcilicet ante dicta, de Morte Miſeni: corde ſuo triſti, ideſt mœſto, & dum ipſe aſpectans ſyluam imenſam, precatur forte ſic. Seruius dicit, tibicinem eſſe in verſu, ideſt columnam, hoc eſt particulam ſuperfluam: ad id ſolum poſitam, vt verſus ſuis pedibus fulciatꝑ: vnde tibicen, proprie eſt ſuſtentaculum rei decidentis: vnde Iuuena. Nos vrbem colimus tenui tibicine fultam. Tibicen autem, Hic eſt dictio forte, quę ſuperfluit: quia (inquit) non precatur forte, quod verum eſt: ſed fortuitum erat ipſum tunc precari, quum ſeſe columbæ oſtenderent: aut precatur forte, ideſt pręter magnã animaduerſionem, & pręter ſpem obtinẽdi. Precatur autem (dicens) Si ideſt o ſi: aut, vtinã ille ramus aureus.ſ. quẽ Sibylla nobis habendũ docuit: oſtendat nunc nobis ſe arbore.ſ. opaca: in nemore.i. ſylua: tanto.i. tam magna. quando.i. quandoquidẽ: heu, o Miſene vates, ſcilicet Sibylla, loquuta eſt de te omnia, nimium, vere, quia vilius fuiſſet, ſi mentita eſſet: dum dixit, Miſenum iacere in littore. Ex ijs ergo, quæ vera expertus eſt, Æneas argumẽtatur, cætera quoq; vera eſſe.ſ. non poſſe deſcendere ad inferos, niſi habito aureo illo ramo.

PIERIVS.

¶ Ac voluunt ingenteis.) Vulgatam lectionem Ac (ſermo) voluunt, cum particula coniunctiua, & verbo. Cum Mediceo, antiqua etiam aliquot habent exemplaria. Sed in Romano, & in Longobar. Aduolunt, verbo cum præpoſitione ad, compoſito legitur, quod magis placet: vt in Georg. Aduoluere focis qs. Et ſic forte precatur.) In Ro. codi. legere eſt, voce precatur. In Longobardico, ore. Sed enim Seruius agnoſcit, forte: quod etiã in pleriſq; codic. antiquis habetur. Addit vero Seruius verſum hunc ex eo genere eſſe: qui tibicines appellantur, quibus aliquid additur ad ſolam metri ſuſtentationem. Vacare enim aduerbium, forte putat. Sed enim intelligo, poſtea quam hæ variæ lectiones, noſtra cura collectę, per manus hominum circunferri cœptę ſunt; aut ore: aut voce peritorum, iudicio magis approbari: nos vero hoc in medio ponimus.

SERVIVS.

¶ Cum forte columbę.) Auguria aut oblatiua ſunt, quæ nõ poſcuntur: aut impetratiua, quæ optata veniunt. Hoc ergo quia oblatiuũ eſt: ideo dixit Forte. Bene autem a colũbis Æneæ datur augurium, & Veneris filio & regi. Nam ad reges pertinet columbarum augurium: quia nunquã ſolę ſunt, ſicut nec reges quidem. ¶ Ipſa ſub ora.) Perite; ne ſi longius volarent, non ad eum pertinere viderentur. Nam moris erat, vt captantes auguria.

¶ Vix ea fatus erat, geminæ cũ forte colũbæ — POETA
Ipſa ſub ora viri cœlo venere volantes,
Et viridi ſedere ſolo. tum maximus heros
Maternas agnoſcit aues, lætusq; precatur.
¶ Eſte duces: o ſiqua via eſt, curſumq; ꝑ auras — ÆNEAS
Dirigite in lucos vbi pinguem diues opacat
Ramus humum, tuq; o dubiis ne defice rebus
Diua parens. ¶ Sic effatus, veſtigia preſſit, — POETA
Obſeruans quæ ſigna ferant, quo tendere pergant
Paſcentes, illæ tantum prodire volando,
Quantum acie poſſent oculi ſeruare ſequentum.
Inde, vbi venere ad fauces graue olentis Auerni,

auguria. certa ſibi ſpatia deſignarent, quibus volebant vid.nda ad ſe pertinere. ¶ Maternas.) Veneri conſecratas propter foetum frequentem & coitum. ¶ Siqua via eſt.) Si eſt ratio. & iam ex hoc loco eſſe incipit impetratiuum, quod oblatiuum fuerat. ¶ Curſumq; ꝑ auras.) Curſũ vocauit ipetũ, & eũdi offm. Nã & nauiũ curſum dicimus. ¶ Ne defice rebus.) Ne deſere i rebus incertis. Et bene in ſyluis inuocat matrẽ, quam iam ſcit ſibi viſam eſſe habitu venatricis:

Tollunt ſe celeres, liquidumq́; per aera lapſæ,
Sedibus optatis gemina ſuper arbore ſidunt,
Diſcolor vnde auri per ramos aura refulſit.
Quale ſolet ſyluis brumali frigore viſcum
Fronde virere noua, quod non ſua ſeminat arbos,
Et croceo fœtu teretes circundare truncos,
Talis erat ſpecies auri frondentis opaca
Ilice, ſic leni crepitabat bractea vento,
Corripit extemplo Æneas, auiduſq́; refringit
Cunctantem, & vatis portat ſub tecta Sibyllæ.

natricis: vt in primo legimus. ¶ Sic effatus.) Proprie effata ſunt augurum preces. Vñ ager poſt pomeria, vbi captabantur auguria, dicebatur effatus. ¶ Veſtigia preſſit.) Quia ad captãda auguria poſt preces immobiles vel ſedere vel ſtare conſueuerãt. ¶ Obſeruans quæ ſigna ferant.) Obſeruare enim & de cœlo & de auibus verbo augurum dicitur. ¶ Quo tẽdere pergant, paſcẽtes.) Hic iam optimũ ſignificatur auguriũ, q pascebant. Nam Romani moris fuit, & in comitijs agendis & in bellis gerendis pullaria captare auguria. Vnde eſt in Liuio. Qđ cum quidam cupidus belli gerendi à tribuno plebis arceretur ne iret, pullos iuſſit afferri: qui cũ miſſas non ederent fruges, irridẽs conſul augurium ait, Vel bibant: & eos in Tyberim præcipitauit inde, nauibus victor reuertens ad Africam in mari cum omnibus quos ducebat extinctus eſt. Et multi paſcentes diſtinguũt, & abſolutus eſt ſenſus. Alij dicunt Paſcentes volando: & referunt ad naturam columbarum, quæ exilientes paſcere cõſueuerunt. Alij Volando, ambulando dicunt. Vola enim dicitur media pars pedis ſiue manus. ¶ Prodiere.) Prodibant: infinitus pro indicatiuo. ¶ Graue olentis Auerni.) Male olentis. Alibi bene olentis: vt, Et grauiter ſpirantis copia tymbræ Floreat. ¶ Liquidumq́; per aera lapſæ.) Non eſt aeris perpetuũ epitheton: ſed purum ait, Auerni cõparatione. Dicit autẽ eas alte volaſſe ad vitandum Auerni odorem. ¶ Super arbore ſidunt.) Secundum antiquã licentiam. ¶ Auri aura.) Splendor auri. Horatius, Tua ne retardet aura maritos. Ideſt ſplendor. Hinc & aurũ dicitur à ſplendore, qui eſt in eo metallo. Hinc & aurati dicti: quorum fauor ſplẽdidos reddit. ¶ Brumali frigore viſcum.) Bene brumali addidit. Tunc.n. maturum eſt: & auri imitatur colorẽ. Nã noua fronde viret: quod vt ait Plinius in naturali hiſtoria de fimo turdelarum, in certis arboribus naſcitur. Vnde Plautus, Ipſa ſibi auis mortẽ creat. ¶ Teretes truncos.) Teres eſt rotũdũ aliquid cum proceritate: vt, Incumbẽs tereti Damon ſic cœpit oliuę. Horatius, Brachia & vultũ tereteſq́; ſuras Integer laudo. ¶ Extẽplo.) Bñ verbo vſus eſt augurum, vt diximus ſupra. ¶ Cunctantẽ.) Aliud pendet ex alio. Cunctantem, qa auidus, vt oſtendat tantã fuiſſe auellendi cupiditatẽ, vt nulla ei celeritas ſatisfacere poſſet: Nam tardantẽ dicere nõ poſſumus eum, qui fataliter ſequebatur. Alij cunctantẽ ad auri naturam referunt. i. mollẽ, quia paulatim frangitur. i. lenteſcit. Alij cunctantẽ grauẽ dicunt, vt Glebas cunctantes, craſſaq́; terga Expecta.

DONATVS.

¶ Vix ea fatus erat.) Ita hæc dixit, & tamẽ aliquẽ implorauẽrat deũ. Quippe hoc ſolũ protulerat, vt optare videretur potius, q̃ rogare præuenit materna miſeratio euntẽ in p̃ces, & quod deſiderabat, oſtẽdit. ¶ Geminæ. c. ſ. columbæ.) Quia colũbę fuerunt, quia duę, quia ſub eius oculis trãſierunt, quia ſederũt in ſolo herboſo & iocundo, intellexit Æneas in materno ſigno omẽ eſſe inueniendi rami ſubſtantiam. venientes.n. de cœlo aperte monſtrabant non alios ſe ferre niſi eius expeditionẽ rei de qua cogitabatur in pręſenti. ¶ Tum maximus heros.) Laus iſta non ad corporis bona, ſed ad animi virtutes pertinet. vigilantia enim mentis, & aſtutia. qua Æneas pollebat, intellexit anguſtias ſuas materno remedio ſubleuatas, & illas aues expeditionem rebus neceſſarijs ferre. hoc eſt, quod ait. ¶ Maternas agnoſcit aues, lætuſq́; precatur.) Quod, inqt, maternas agnoſcit aues. his cœperat lætus hortari. ¶ Eſte duces, ò ſiqua via eſt.) Bene de via, quæ ad ramũ duceret, dubitauit. ſtabat.n. in ſylua, cuius dẽſitas vniuerſa cõcluſerat. Vos inquit viã monſtrate ſi vlla eſt. ¶ Curſumq́; per auras Dirigite in lucos, vbi pinguẽ diues opaca Ramus humũ.) Vos.n. poteſtis difficilia ſuperare, quas auræ portant, & ſyluarũ impedimentis leues pęnę ſuſpẽdunt. vos illo viã dirigite, vbi diues humum opacat ramus. locũ in quo eẽ cõmeruit. ¶ Tuq́; ò. d. ne. d. r. Di. p.) Et tu mater ne deſere filium, eum vel maxime, quẽ incerta conſodiunt. ò, poſuit, quum loqueretur cũ columbis. O, quum preces torſiſſet ad matrẽ. Illic.n. ponitur, vbi ſimplex hortatio eſt, & blãda. ¶ Sic effatus veſtigia preſſit, Obſeruãs.) Pręter aduentũ.n. quo ſpem maximã colũbę pollicebãtur, ẽt ſedẽtes aliquid poterãt, & motibus proprijs nũciare. quod ipſum qa Æneas nouerat poſſe prouenire, obſeruabat tacitus veſtigijs fixis, vt ſciret, quæ eẽnt habiturę indicia futurorum. ¶ Paſcẽtes illę tantũ prodire vo.) Prodierunt,

dierunt, inquit volãdo, pdierunt, pedũ ſignificat greſſum. volandi aũt partes ad alas ptinent. ſi ſic intelligamus nõ cohæret, voletur pedibus, aut alis ambuletur. ſed nõ ipſe eſt intellectus. vola.n. dicitur media pars manus, & plãtæ. quæ faciebat colũbas volare. hoc eſt ambulare per volam. vnde & inuolare dicimus, quũ aliqd furtim vola manus ſubtrahitur. & inuolare rurſum, quũ violẽtæ manus in aliquẽ dirigũtur. ſicut terentius ait. In faciẽ inuolẽ venefico. ecce & hic volare, poſuit, pambulare. cęterũ vbi pẽnarũ volatũ dicere voluit, inquit venere volãtes. Nullus.n. ſine alio adminiculo põt de cœlo deſcẽdere. Ac ne huius rei remaneret incertũ, infra oſtẽdit aptius, qd hoc loco ſignificet volãdo. Quũ.n. tm̃ iſſent pedibus, quantũ obſeruãtes oculi ſeq potuiſſent. ¶ Inde, inqt, vbi ve. ad ſ. g. a. Tollũt ſe celeres.) Patefactũ eſt, de quo potuit dubitari. dicẽdo.n. tollũt ſe celeres ne grauẽ odorẽ auerni paterẽtur, & addendo, liquidũq́; per aera lapſę. vt factũ eſt, oblatę arboris deſtinata cõtingeret. ſederũt igiẽ colũbę geminæ ſuper arbore gemina. ipſam.n. ſignificabãt numero duplici, quę frondẽ duplicẽ materiã́q; portabãt. mox igitur, vt ſuper eam ſederunt. ¶ Diſcolor vñ. a. per. r. a. r.) Statim, inquit, ex ea quę viridis fuit, aliud genus coloris effulſit, & quod magno deſiderio quęrebatur, inuẽtũ eſt. Ingreditur deſcriptionẽ, qua illius rami ſimilitudinẽ monſtret, vel colorem. ¶ Quale ſolet ſyluis.) Quẽadmodũ, inquit, hyemali frigore emergẽtibus frondibus nouis ſolẽt arborũ trunci viſco fluente perfundi, & colorum croceũ demonſtrare, talis erat ſpecies auri frondẽtis. cũ admiratione poſitũ eſt, auri frondentis opaca ilice. miraculũ.n. fuit ex arbore ilicis, hoc eſt ex ligno, duriſſimum ramum aureũ cum aureis frõdibus extitiſſe. ¶ Corripit extẽplo Æneas.) Propter remouendã narrandi prolixitatẽ, non dixit, qũo Æneas ad ipſam arborẽ videatur perrexiſſe. quum volãtes columbæ vix illo perueniſſent propter auerni grauẽ odorẽ. nos tamen, quod breuiandę narratiõis cauſa poeta prætermiſit, intelligere poſſumus, quęſiſſe Æneã aliam viã, & perueniſſe, vt inuentũ ſe minus offerret. ſtatim igitur Æneas hũc ramũ corripuit, vtpote diu deſideratũ. ¶ Auiduſq́; re. Cu.) Et cũ ramus ipſe auiditatẽ properantis retardaret: hunc tñ Æneas vicit. ¶ Et vatis. p. ſ. t. ſibyllę.) Nunciaturus completa omnia, portauit ipſum ramũ ſub vatis tecta.

ASCENSIVS.

¶ Vix ea fatus erat.) In multis locis docet bonus poeta, deos orandos eſſe: & oratos, faciles in vota noſtra fieri: vnde, Vix ea fatus, &c. Quo circa recte præcępit in Georgi. In primis venerare deos, &c. Docet ergo, qũo exauditus colũbis ducibus, ramum aureum inuenit, eũq́; abſtulit. De qua re, hæc pauca dicit Donatus. ¶ O.) Poſuit, quũ loqueretur cum colũbis. O, quum preces torſiſſet ad matrẽ, illic enim ponitur, vbi ſimplex hortatio eſt & blanda. ¶ Veſtigia preſſit.) Obſeruabat diligentius: quia ſciebat poſſe illas, præter aduentum ſuum, aliquid proprijs motibus nunciare. ¶ Prodire volando.) Prodire, pedum eſt. volare, alarum: ſed qũo ambulabant, & volabãt? ſed intellige, volam, eſſe mediam partẽ plantæ, & manus: ergo volabãt, ambulabãt per volam: vnde inuolare dicimus, quum aliquid furtim, volę manus ſubtrahimus: item inuolare, quum violenter manus in aliquem diriguntur. Teren. In faciẽ inuolem venefico. ergo hic ambulare intelligit: nam quum alarum motum exprimere voluit, dixit, Cœlo venere volantes. quum aũt demonſtraſſet ambulationẽ, in eo quod eſt, pdire volando: & deinde, volatum exprimere vellet: dixit, Tollũt ſe celeres, liquidumq́; per ae. la. Ergo, vſq; ad Auernũ ambulauerãt. ¶ Diſcolor.) Nã per arborem viridem, fulſit color aureus. ¶ Corripit.) Ne prolixior eſſet narratio: non dixit quomodo ad ipſam arborẽ Æneas venerit: ſed per aliam viam intellige peruenit. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Æneas vix fatus. i. eloquutus erat: ea. i. eas preces, quæ præmiſſæ ſunt, ſup. tunc: quum geminæ. i. duæ, & pares Ordo.
columbæ: venere forte. i. propter opinionẽ eius: volantes cœlo. i. per cœlũ. i. aerẽ: aut Venere cœlo. i. de cœlo: volantes ſub. i. ante, ipſa ora. i. conſpectum, viri. ſ. Æneæ: & ſedere. i. locum cæperunt (à ſido, præteritum eſt) ſolo viridi. i. gramineo: tum. i. tũc: heros maximus. ſ. Æneas: agnoſcit aues maternas. i. columbas quæ in tutela ſunt Veneris: aut propter frequẽtẽ fœtum: aut pter amoris, quem inter ſe ſeruant manifeſta indicia: & lętus p̃catur ſic (&

ita faci t

ita facit auguriũ, oblatiuum impetratiuũ(ſpcando)ò, deſyderandi eſt, aut congratulãdi. q.d. ſanctæ aues: ſiqua. i. aliqua via, eſt, ſup. q̃ ducat ad aureum ramũ: eſte duces, & dirigite curſum per auras: in lucos. i. ſyluas ſacras, & incęduas: vbi. i. in quibus: aut ad eũ locum, vbi diues: quia aureus ramus opacat. i. inumbrat: humum pinguem. i. opimam: quã talis rami feracem: tuq́ʒ. i. tu ò alma parens: aut potius, & tu alma parens. i. mater Venus: ò, quę optandi particula eſt: ne deſice. i. ne deficias rebus dubijs. Ipſe effatus. i. augurum more, eloquutus ſic: preſſit. i. repreſſit, aut firmauit: veſtigia. i. pedes preſſit, veſtigia faciens: obſeruans. i. animaduertẽs, quæ ſigna darent: & quo ipſæ paſcentes pergant. i. perſeuerẽt tendere. Illæ. ſ. columbæ: prodire. i. prodibant, aut cœperunt prodire, volãdo, aut volã pedum exercendo: aut interdum, alis paſſis, quaſi per ſaltum volando, tantum, quantum oculi ſequentum. ſ. Æneæ, & Achatę, poſſent ſeruare. i. obſeruare: acie. i. acumine, viſus ſui. Inde. i. deinde: vbi. i. poſtq̃ʒ: aues. ſ. venere: ad fauces Auerni. i. illius lacus in Campania, per quem dicitur deſcenſus ad inferos: olentis grauiter, quia grauem odorem exhalat, vſqʒ adeo vt è vicino, aues ſuperuolare nequirent: & ideo ipſę, celeres tollũt. i. erigunt ſe: & lapſæ. i. poſtq̃ʒ celeriter volauerant, per aera liquidum. i. purum, & defæcatum. ſ. ab eo odore graui ipſius Auerni: ſidunt. i. locũ ſedẽdi capiunt, ſup. in ſedibus, optatis. ſ. ab Ænea: & ẽt ab auibus, q̃bus id in mãdato erat, ſup arbore gemina. i. geminæ naturę: quia ramũ aureũ habebat. Antiquæ dicit, ſup gemina arbore: nã nunc ſuper geminã arborẽ diceremus, vñ. i. à qua arbore aura. i. fulgor: diſcolor. i. diuerſi coloris, refulſit p ramos. Quale. i. qualiter: viſcũ. i. glutẽ (quod ſm Pli. ex fęcibus turdi, & palũbis, naſcitˀ: vnde Plaut. ipſa ſibi auis mortem creat. naſcitur autem pręcipue in quercu, robore pruno ſylueſtri, & terebintho. Nã ſi illic dictę aues egerunt, aut ſtercus faciunt, gignitur quædã virga, quę brumali tempore matura eſt: ſed, vt dicit Pli. in meſſe colligitur. & matureſcit, decoquẽdo in ſole, deinde in lentorem mouetur aqua) ſolet virere, ſup. in ſyluis: frigore brumali, quia tũc maturum eſt: noua. i. inſolita fronde: quod, ſup. viſcum, arbor ſua. i. ipſi propria, & natiua, non ſeminat: quia ex ſtercore turdi naſcitˀ: & quale. i. qualiter, ſolet circundare, truncos teretes. i. oblongos, & rotundos; fœtu. i. virgulto, & glutino: croceo. i. crocei coloris: talis erat ſpecies auri frondentis, ſup. in opaca, ilice. i. arbore illa, de genere quernο: quia etiam alterius naturæ, & coloris erat: & bractea. i. tenuis lamina: crepitabat ſic leui vento: Æneas corripit. i. celeriter rapit: extemplo. i. ilico: & ipſe auidus refringit, ſup. ramum cunctantem. i. pondere ſuo auiditati Æneæ, parum moræ facientẽ, licet facilis ſequeretur: & portat. ſ. ramum: ſub tecta Sibyllæ vatis. i. vaticinatricis.

PIERIVS.

¶ Alma parens.) Antiqua pleraqʒ exẽplaria: cum Medi. legunt, Diua parens. In Rom. & aliquot alijs, Alma. ¶ Gemina ſuper arbore ſidunt.) In Longob. geminæ, legitur: vt ſit de columbis. Sed oĩno melius, gemina ſuper arbore: cuiuſmodi ſpẽs tantopere optabatur. ¶ Diſcolor vñ auri per ramos aura refulxit.) In Ro. cod. auro legitur, caſu ſeptimo: vt ſit, refulxit aura ſplendore aureo. vel, propter aurum. Ser. tamẽ agnoſcit, auri: legitq́ʒ, auri: hoc eſt, ſplendor auri. ¶ Quod nõ ſua ſeminat arbos.) Intereſſe plurimũ, ait Caper in libello De elegantijs, vtrum arbos, an arbor dicatur. Siquidẽ arbor, omne lignum dicitur: arbos vero, non niſi fructifera. Veteres tamen codi. huiuſmodi differentiã non ſeruant. ¶ Teretes circundare trũcos.) Antiqui aliquot codi. circũdare ramos, habent. Sed, truncos, nihil quidq̃ʒ duplicet. ¶ Sic leni crepitabat bractea vento.) In Roma. cod. & in Longo. brattea, duplicato t, ſcriptum eſt. Iuniores, brachtea, per ch denſum, ſcribi volunt, cõtra omneis orthographię regulas, etiam ſi παρὰ τὸ βράχω, bractea dicatur. qui brattea, duplici t, ſcripſerunt, eo decæpti ſunt, quod in characteribus Longobardicis, c, & t, literæ, eadem pene forma figurantur. vnde etiam errorem illum apud Martialẽ puenisse crediderim, quod, iuuentus, pro, iuuẽcus, ſcriptum eſt eo verſu, Cæſaris, atqʒ Iouis cõfert nunc ſchema iuuẽcus, Par onus vt tulerit: altius iſte tulit. Ita enim ſcriptum eſt in antiquo ſatis codice, quẽ mihi dono dedit Valerius Victor Viterbiẽſis, Adoleſcẽs ingenio, & eruditione ſupra ætatẽ admirabilis. Quid enim illic agat, iuuentus, hac adinuenta lectione, non video. Vt vero ad Virg. reuertamur in Longo. & aliquot alijs, crepitabant: corrupte omnino legitur. nõ enim folia, bractea: dicimus, epitheti forma. Eſt vero bractea, non tantum de metalli lamina: verũetiam de q̃cunqʒ materia. Pli. Vt vna arbor ſæpius veniret, excogitatæ ſunt ligni bracteæ.

Nec minus interea Miſenum in littore Teucri
Flebant, & cineri ingrato ſuprema ferebant.
Principio pinguem tedis, & robore ſecto
Ingentem ſtruxere pyram, cui frondibus atris
Intexunt latera, & ferales ante cupreſſos
Conſtituunt, decorantq́; ſuper fulgentibus armis.
Pars calidos latices, & ahena vndantia flammis
Expediunt, corpuſq́; lauant frigentis, & vngunt.
Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt,
Purpureaſq́; ſuper veſtes, velamina nota,
Conijciunt. pars ingenti ſubiere pheretro,
Triſte miniſterium, & ſubiectam more parentum
Auerſi tenuere facem, congeſta cremantur
Thurea dona, dapes, fuſo crateres oliuo.
Poſtq̃ collapſi cineres, & flamma quieuit:
Relliquias vino, & bibulam lauere fauillam,
Oſſaq́; lecta cado texit Chorynæus aheno:
Idem ter ſocios pura circuntulit vnda,
Spargens rore leui, & ramo felicis oliuæ:
Luſtrauitq́; viros, dixitq́; nouiſſima verba.
At pius Æneas ingenti mole ſepulchrum
Impoſuit, ſuaq́; arma viro, remumq́;, tubamq́;,
Monte ſub Aerio, qui nunc Miſenus ab illo
Dicitur, æternumq́; tenet per ſæcula nomen.

SERVIVS.

¶ Nec minus.) Nihilominus ille deflebatur. ¶ Interea.) Dũ itur ad ſyluas. ¶ Ingrato.) Triſti: vt gratum, lætum aliquid dicimus. Alij ingrato dicunt gratiam non ſentienti. ¶ Pinguem.) Aut de Græco tranſtulit λιπαρὰν magnam. aut Hypallage eſt. hoc eſt de pinguibus tedis. ¶ Frõdibus atris.) Aptis ad funera. ¶ Ante cupreſſos cõſtituũt.) Cupreſſus adhibetur ad funera, vel quòd cæſa non repullulat: vel quòd per eam funeſtata oſtenditur domus, ſicut lætã frondes indicant feſtæ. Varro tamen dicit pyras ideo cupreſſo circundari propter grauem vſtrinæ odorem: ne offendatur populi circunſtãns corona, quę tamdiu ſtabat reſpondens fletibus præficæ. i. principi plãctuum, quãdiu conſumpto cadauere, & collectis cineribus diceretur nouiſſimum verbũ. ¶ Ilicet.) quod ire licet ſignificat. Vñ eſt, Dixitq́ʒ nouiſſima verba. ¶ Pars calidos latices.) Plinius in naturali hiſtoria dicit hanc eſſe cauſam vt mortui & calida abluantur, & per interualla conclamentur, quòd ſolet plerunqʒ vitalis ſpiritus excluſus putari, & homines fallere. Deniqʒ refert quendam ſuppoſitum pyræ, adhibitis ignibus erectum eſſe, nec potuiſſe liberari. Vnde & ſeruabantur cadauera octo diebus, & calida abluebantur: & poſt vltimam conclamationem comburebantur. vnde traxit Terentius, Deſine, iam cõclamatum eſt. ¶ Ahena vndantia flãmis.) Hoc eſt per flãmas. Alibi: Nec ſe iam capit vnda: volat vapor ater ad auras. ¶ Lauant frigentis, & vngunt.) Verſus Ennij q ait, Tarquinij corpus bona fœmina lauit & vnxit. ¶ Defleta.) Participium ab eo quòd eſt fleor, ſi tamẽ inueniatur: aliàs ſine verbi origine eẽ dicemus. ¶ Purpureas.) Ad imitationem ſanguinis in quo eſt anima: vt diximus ſuprà: vt, Purpuream vomit ille animam. ¶ Velamina nota.) Vel ipſi chara, vel animæ. Ex notitia enim gignitur charitas. vt Hic inter flumina nota. ¶ Pheretro.) Gręce dixit. Nam capulus dicitur à capiendo. Vnde ait Plautus, Capularis ſenex, ideſt capulo vicinus. ¶ Subire pheretro.) Vt, Subeunt muro. ¶ More parentum.) Propinquioribus enim virilis ſexus hoc dabatur officiũ. ¶ Facẽ.) De fune, vt Varro dicit: vñ & funus dictum eſt. Per noctem aũt vrebantur: vnde permãſit vt mortuos faces antecedant. ¶ Fuſo crateres oliuo.) Dijs ſupe is tantum libabant: inferis vero ſacrificantes etiam vaſa in ignem mittebant, vnde ait crateres: quod etiã Statius in Archemori ſepultura cõmemorat. Oliuũ aũt ab oliua dixit. Nã oleum ab olea dicitur. ¶ Flamma quieuit.) Pyræ ingentis: qa vt in quarto diximus, pro qualitate perſonæ pyrę fiebant. ſepulchra ẽt vel minora, vel magna faciebant. ¶ Oſſaqʒ

ſaq; lecta.) Aut collecta, aut lecta, ideo qa vt ſupra diximus, nobiles nunq̃ ſoli cõburebatur: ſed cũ dilectis equis, uel canibus, vel famulo. ¶ Ter ſocios.) Aut ſæpius: aut re vera ter. Licet.n. à funere cõtraxerint pollutionẽ, tñ oĩs purgatio ad ſuperos ꝑtinet: vnde & ait Imparem numerũ. aut qa hoc rõ exigit luſtratiõis. ¶ Circũtulit.) Purgauit. Antiquũ verbũ eſt. Plautus, Pro laruato te circũferã .i. purgabo. Nã luſtratio à circũlatione dicta eſt, vel tedæ, vel ſulphuris. Iuuenalis, Si qua darentur Sulphura cũ tedis. ¶ Spargens.) Quia res aguntur infernę. In ſecũdo Æneas deos portatũrus ait, Donec me flumine viuo Abluero. Hic.n. erat mos, vt diximus ſupra. ¶ Felicis oliuę.) Arboris feſtę. ſed moris fuerat, vt de lauro fieret. Sane dicit Donatus quod hoc ꝓpter Auguſtũ mutauit. Nã nata erat laurus in palatio eo die quo natus eſt Auguſtus: vnde triũphantes coronari cõſueuerant: ꝓpter quam rem noluit laurũ dicere ad officiũ lugubre pertinere. ¶ Nouiſſima verba.) i. Ilicet. Nã Vale dicebat poſt tumuli quoq; pacta ſolẽnia. ¶ Suaq; arma viro.) Ipſi chara ſculpſit in ſaxo. Nã ſupra ea iam legimus cõcremata. ¶ Remũq; tubamq;.) Quia & bellator & remex fuerat. licet poſſimus et ſolã tubam accipere. Remus.n. dicitur lorũ, quod continet tubã. ¶ Mõte ſub aerio.) In aerio. Nã ſupra eſt poſitus. Aerium aũt illi altum dicunt: alij nomen montis antiquum volunt. Vnde eſt, Qui nunc Miſenus ab illo dicitur.

DONATVS.

¶ Nec minus interea.) Redijt ad ea, vnde receſſerat. & completis in cã rami partibus, ad Miſeni exequias reuolutus eſt, ne tamẽ ea ipſa obſtarẽt curantibus ſepulturã, nihilominus Troiani Miſenũ flebãt, & cineri ingrato ſuprema ferebãt. Cum nondũ arſiſſet, ſed mox eſſet arſurus, recte defuncti corpus cinerẽ dixit, qa hæc agebãtur, vt in cinerẽ verteretur. ¶ Principio pinguẽ tedis, &c.) Hæc primũ admouerunt, quæ non ſolũ pyrã ſtruerẽt, verũ etiã facilius arderẽt, & alia quoq; accendere potuiſſent. ¶ Cui frondibus atris In. la.) Sunt.n. genera lignorũ, quæ mortuorum ſolẽnitati conueniant. ¶ Et ferales ante cupreſſos Conſtituunt.) Cupreſſus quoq; luctibus congruit. ¶ Decorantq;. ſ. fu. ar.) Virorũ.n. fortium cum ipſis funeribus arma apud veteres conſumebantur: nec ſolũ hæc, ſed cætera, quæ habuiſſent cariſſima. ¶ Pars calidos latices.) Pars aliqua hominũ aquam calidam procurabãt. hoc genere locutionis multis locis vſus eſt poeta. exquiſita enim grauior eſt, q̃ ſimplex. ¶ Corpuſq;. l. f. &. v.) Hæc fuit cauſa calidæ aquæ expediendæ, vt frigens corpus, hoc eſt frigidum aqua calida lauaretur. vngebatur aũt quo celerius arderet. ¶ Fit gemitus.) Gemitus fit oĩs vt fieri ſolet, quũ ad ſupremũ mortui peruenitur obſequiũ. ¶ Tũ membra toro. d. r.) Membra, propter quæ tantas effuderant lachrymas, toro cum ipſis arſuro poſuerũt. torũ dixit ſtratũ, quod fuit in pheretro ¶ Purpureaſq; ſuper veſtes.) Vult oſtendere pretium veſtium, quæ propter defuncti meritũ dabantur incendio. Illarum veſtiũ commemorationem fecit, quæ ex eo amauiſſe ꝓbatur, quia frequentius his vſus eſt, & inde notę omnibus fuerẽt. debuit ergo, & in morte his velari, quas dilectas cum viueret, habuit. ſic fecit, & Dido. nam exuuias, quarũ tenebatur affectu, impoſuit proprio rogo: & has ipſa ſecũ conſumpſit, ipſaq; ſibi vltro funereũ procurauit obſequiũ. q̃ ſalutis ſuę tempus abrupit. ¶ Triſte miniſteriũ.) Ferendi qppe funeris miniſteriũ luctuoſum eſt, & eo magis in miſeni obſequio, vbi nullus erat, qui non doleret. adhuc.n. extraríos adhiberi cõuenerat: ſed illic, vbi pñt reperiri. ¶ Et Ordo. ſubiectã more. p.) Priſci.n. quũ ignẽ rogis inferebant, nõ ſub oculis ſuis propter pellendũ doloris augumentũ, ſed à tergo ſuo, vt dicitur, faces apponebãt. ¶ Congeſta. cr. Thurea dona.) Meritum mortui in ſpecierũ flagrantia probabatur, & cũ non dicitur, tantũ thuris, quantũ ſolet, plus põt ſentiri, q̃ conſtabat impẽſum, proinde thus, inquit, cõgeſtũ, hoc eſt copioſum, traditũ flãmis ardebat, & oleũ non paulatim, ſed ſemel cadis infuſum incẽdia ipſa cumulabat. ¶ Poſtq; collapſi cineres.) Vbi conſumptis mẽbris receſſit flãma & totũ in cineres verſum eſt, quod ardebat, vino ablutũ eſt quod fuerat colligendũ. ¶ Oſſaq; lecta.) Lecta ex cineribus lignorũ, & carnis. ¶ Cado texit. ch. ã.) In cadũ Æneæ chorineus cõiecit, & texit. Reliquias, oſſa dixit, q̃ non conſumpſerant flãmæ. hæc.n. ſola ſepulchro condi cõſueuerũt. ¶ Idẽ ter ſocios.) Qm̃ ſupra dixit, totãq; inceſtat funere claſſem. hic expiationẽ oĩum, purgationẽq; deſcribit. quæ fit eo ritu, quo chorineũ feciſſe aſſeruit. ſ. vt vniuerſi, qui obſequijs interfuerint, aqua pura & felicis oliuæ frõdibus ſpargerẽtur. Hęc fuit luſtratio omnis, & expiatio hominum. ſ. & domorũ. ¶ At pius Æneas. i. m. ſe.) Quæ ſuperius dicta ſunt, alij cõpleuerant. dicit nunc, qd Æneas ipſe curauerit perficiẽdũ. pius, inqt, Æneas. hoc loco bene poſuit piũ, qm̃ comiti ac familiari ſuo cõdebat memoriã. ait ingenti mole ponit, ſepulchrũ ędificat. quod, vt magna mole cõſurgeret, contemplatiõ faciebat miſeni meritoꝝ, quæ in vita quæſierat. cæterũ mortuos ſupradixit nihil ſentire, quũ diceret, cineri ingrato ſuprema ferebãt. quia, nihil ſentiũt, perindeq; nec vicem reddunt, recte mortui dicuntur ingrati. ergo Æneas animo ſuo ſatisfaciẽs, conſtituebat ingens ſepulchrũ, quod faciebat non tantũ, vt oſſa contegeret, verũ etiam, vt opus illud ſęculis omnibus perduraret. Arma aũt eius, & æris inſignia, non immerito addebat. opportuit.n. ea cum ipſo conſtitui, per quæ in vita floruit. & Hectori primũ, dehinc Æneæ ipſi adhærere, & cõmendari commeruit: Dixit, quid fieret: dicit nũc, quo loco. ¶ Monte, inquit, ſub aereo.) Sub aereo, ait, monte. hoc nomen apud veteres fuit montis. ſed qa Virgilij temporibus aliter appellabatur, breuitate mirifica & ſuperiori tẽpori & pręſenti reſpondit, vt inſtrueret neſcientes, & doceret cõmutationẽ nominis cucurriſſe, vt miſenus diceretur ex miſeni nomine. qui dicebatur aereus. ¶ Æternumq;. t. p. ſ. n.) Tantũ illius viri meritũ valuit, licet mortui. tãtumq; eius authoritas potuit, quod hoc voluit ſeruari, vt ſeculis omnibus miſenus manſerit, & hoc noĩe vocitetur à poſteris. Aereũ montem, pleriq; non nomen eius fuiſſe arbitrãtur, ſed quod ſit altiſſimus & hoc magis tetigiſſe Virgiliũ. ſed non hoc poſitũ eſt. nam qui dixit, qui nunc miſenus, dicere oſtendit à veteribus aereum nuncupatũ. nam, quæ eſſet miſeni gloria, aut vnde ſciretur ipſum poſitum, ſi non illi monti ſuperiori cæteris vocabulo miſeni nomen eſſet appoſitum?

ASCENSIVS.

¶ Nec minus inte. &c.) Interea (inquit) dũ Æneas aureo ramo inueſtigando occupatus erat: ſocij funebre officiũ exequuti ſunt: quod ad vnguem perſcribit Poeta. De eo aũt dicit Dona. ſic. ¶ Cineri.) Nondum cinis erat: ſed mox, combuſto cadauere, erat futurus. ¶ Principio pinguem.) Ea adhibuerunt, quæ non ſolum pyram inſtruerent, ſed eam facile incenderent. ¶ Armis.) Nam virorum fortium, arma, & cætera quæ chariſſima habent, cum ipſis conſumebant. ¶ Purpureas.) Ex pretio veſtium, meritum mortui vult oſtendere: has veſteis, illum amaſſe ex eo demonſtrat: quia frequenter illis vſus eſt: & propterea multis erant notæ. ¶ Thurea dona congeſta.) Meritum viri oſtendit, ex multitudine ſpecierum: & quum non dicat, quanta etiam plura intelliguntur. Congeſta: copioſe tradita. ¶ Fuſo crateres.) Non paulatim, ſed ſemel cecidit. ¶ Lecta.) Ex cineribus lignorum. ¶ Relliquias.) Oſſa quæ reſtabant ex cadauere combuſto. ¶ Luſtrauit viros.) Quia totius claſſis pollutionem poſuerat: idcirco omnes hic luſtrat. ¶ At pius Æneas.) Superiora cæteri compleuerant: ſepulchrũ vero idcirco curauit Æneas, vt magna mole fieret: qa contemplabatur eius maximum meritum. ¶ Arma.) Arma etiam poſuit: vt quibus in vita floruit, illis in morte ornaretur. ¶ Aerio.) Hoc nomen monti illi apud priſcos fuerat. Ergo mira breuitate: & vetus, & nouum, ponit nomen. ¶ Æternum.) Per ſæcula, & propter meritum defuncti, & propter authoritatem Æneæ, qui hoc voluit: neq; placet, ꝙ aerium non ſit nomẽ proprium, ſed ſignificet altum: nam quod vetuſtum illud nomen fuerit, oſtendit Maro, quum de Miſeno dicat, qui nũc, quaſi inferat, dicitur: nunc Miſenus, qui olim dictus eſt Aerius. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt. Nec minus. i. nihilominus: quãuis. ſ. Æneas abeſſet: Teucri flebãt interea in littore Miſenũ: & ferebãt ſuprema, ſcilicet officia, quæ exequiæ dicuntur cineri. i. cadaueri ingrato, aut non reddituro gratias, nec percæpturo officiũ: vnde dicit Augu. funebreis pompas in ſolatiũ viuorum fieri: aut ingrato. i. qui ingratus. i. incommodus erat adhuc Teucris: quũ gratior viuus fuiſſet Miſenus, q̃ eius cadauer exuſtum. Ipſi ſtruxere principio. i. in primis, aut à principio ingentem pyram. i. ſtruem lignorum ad rogũ inſtruendum, pinguem tedis. i. arboribus illis reſinæ plenis, quibus more candelarum, pleræq; nationes vtũtur, & robore ſecto, quia facile finditur, cui. ſ. pyræ, ipſi intexũt latera frondibus atris, ideſt funeſtis, & lugubribus ſeu feralibus & cõſtituũt ante. i. in anteriori parte, vt videantur: cupreſſos ferales. i. feræ, quam antiqui, mortem dicebant indices: quia. ſ. non reuirent, niſi in Creta cupreſſi, ſi ſemel inciſæ ſunt, & decorant. i. exornant ad decus, ſuper. i. deſuper, armis fulgentib. in ſignum, ꝙ eis egregie vſus fuerat. Pars. i. ipſi partim expediũt. i. expedite parant: latices. i. aquas: calidas. i. calefactas: & ahena. i. vaſa aerea: vndantia. i. ebullientia flammis: & lauant corpus frigentis. i. exanguis: & demortui. & vngunt, vt ſcilicet facilius cõcremetur. Et gemitus fit incipiẽte. ſ. præfica, hoc eſt conclamatur: tum. i. deinde: reponunt toro membra defleta. i. ſupremo fletu affecta: & coniiciunt ſuper. i. deſuper: veſtes purpureas: aut quib. ſ. viuens gaudebat: vnde addit per appoſitionẽ, velamina nota: aut quia purpureus color propter ſanguinẽ animæ

gratus

gratus eſt. Pars.i.partim:hoc eſt alij,ſubiere ingenti pheretro,id eſt capulo,quo effertur corpus:ſed quia Græcum eſt,recte ſcribitur per ph:appoſitorie,triſte miniſterium.i.quæ res eſt triſte miniſterium.& ita ſecundum Vallam,gratum,ſed non iucũdum.& ipſi auerſi.i.nolẽtes aſpicere cadauer.more parẽtum.i.more eorum qui parentes inurunt:aut more parentum : qui liberos ſuos inurũt:tenuere facem.i.tædam incenſam : ſubiectam.ſ.cadaueri, hoc eſt præ dolore,non poterãt inſpicere corpus amici,quod inurebant dona thurea.i.thura data:congeſta.i.à multis geſta,& accumulata:cremantur.ſ.cum cadauere:& dapes cremãtur,& crateres cremant:oliuo fuſo:quia infundebant oleum cũ crateribus, eo ꝙ inferis fit holocauſtum,ideſt totum incenſum.ſumuntur autem multa ad hunc locum ex Home.qui Achillẽ inducit, Patrocli funus exequentem. Poſtq̃ cineres collapſi,ſupp.ſunt:& flamma quieuit,quum non eſſet amplius quod vrat ipſi,lauere vino relliquias.i.cineres:& ſiqua extabãt oſſa:& fauillam.i.modicã flammam:bibulam.i.lambentem:quod adhuc ſuperat,aut imbibentẽ vinum,quod infundebatur.Et Choryneus,vir ille nobilis,texit oſſa.ſ.Miſeni:lecta.i.collecta:aut electa ex alijs,quæ cum eius oſſibus erant:cado.i.vaſculo, aut vrna ahena.i.æneo, ſeu æreo. Idẽ.ſ.Choryneus præficus circuntulit.i.purgauit ter:ſocios.ſ.officio funebri pollutos,vnda pura:ſpargens,ideſt conſpergẽs eos: rore.i.aſpergine leui:& ramo oliuæ felicis.i.ad felicitatẽ faciẽtis: quia pacem ſignificat,& ſaucia cõſolidat:&.i.ſimul.luſtrauit, id eſt purgauit,circuẽũdo viros:& dixit verba nouiſſima.i.ſuprema, hoc eſt,conclamabat, & officiũ funebre abſoluebat. At,ideſt ſed: Æneas pius impoſuit ſepulchrum ingenti mole.i.habens ingentem molẽ: & impoſuit viro ſua.i.propria:arma.i.inſtrumenta.ſ. remũ,quia peritus erat remex,ſicut in Elpenoris ſepulchro. Home.remum impoſitũ,dicit:& tubam,quia optimus erat tubicẽ. Impoſuit,dicit,ſub monte Aereo.ſ.qui prius (ſm Dona.) Aereus dictus eſt,qui nunc dicitur Miſenus:ab illo.ſ.Miſeno,qui illic ſepultus eſt:& qui tenet nomen æternum per ſæcula,quæ res atteſtat̃,Miſenũ,fuiſſe virũ magni meriti:& Æneã,magnę authoritatis.& totũ hoc ſumptũ eſt ab Home.vbi ait, Αὐτὰρ ἐπεὶ νεκρός τ' ἐκάη, καὶ τεύχεα νεκροῦ τύμβον χεύαντες, καὶ ἐπὶ στήλην ἐρύσαντες πήξαμεν ἀκροτάτῳ εὐήρες ἐρετμόν.

PIERIVS.

℃ Suprema ferebant.) In Ro.cod.ſupprema,duplicato pp,notatum eſt hoc loco. Nẽpe quod veriti ſunt, mutã cum liquida non eſſe ſatis ad primam ſyllabam producendam,& eodem ſane modo in baſilica D.Mariæ,cognomento,maioris,antiquo marmore notatũ aſpeximus,ſuppremum verſus munus donatur & arã. Sed enim exempla huiuſmodi non ſunt imitatione digna.⸿ Cui frõdibus atris Intexũt latera.) In antiquis aliquot cod.pro,cui, ſuppoſitum eſt,tum:quod ſi diligenter aduertas,non diſplicebit. ⸿ Ferales ante cupreſſos.) Hoc quoq; originatiõis Græce in Ro. cod.& quibuſdã alijs,vocalis eius naturam retinet, qua notatur apud Græcos,cypreſſos,ita ſcriptum inuenitur:quum tamẽ oẽs vulgo,nũc cupreſſos,per u, Latine proferant,& ſcribant.⸿ Fit gemitus,tum membra toro defleta reponunt.) In antiquis aliquot cod.propter characterũ ſimilitudinem,ſcriptum inuenias,quum membra toro:ſed magis placet,tũ. ⸿ Luſtrauitq; viros.) In Ro. cod.luſtrauitq; domos,legitur:quod improprie poſitũ eſt. Claſſem enim totam,non domos funere inceſtauerat Miſenus. Sed enim potuit claſſem,domos appellare: quia de ſacrificiorũ more, quũ vera in promptu nõ ſunt, ſimulata pro veris haberi ſoleant. hinc in.iiii. Sparſerat & latices ſimulatos fontis Auerni. ⸿ Ingẽti mole ſepulchrum Impoſuit.) Antiqua omnia exẽplaria quæ legi, Imponit,præſenti tempore ſcriptum oſtendunt.

His actis,propere exequitur præcępta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit,vaſtoq; immanis hiatu
Scrupea,tuta lacu nigro,nemorumq; tenebris:
Quam ſuper haud vllæ poterant impune volantes
Tendere iter pennis,talis ſeſe halitus atris
Faucibus effundens ſupera ad conuexa ferebat:
Vnde locum Graij dixerunt nomine Auernum.
Quatuor hic primum nigrantes terga iuuencos
Conſtituit,frontiq; inuergit vina ſacerdos:
Et ſummas carpens media inter cornua ſetas,
Ignibus imponit ſacris libamina prima,
Voce vocans Hecaten,cœloq; Ereboq; potentem.
Supponunt alij cultros,tepidumq; cruorem
Succipiunt pateris.ipſe atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum,magnæq; ſorori
Enſe ferit:ſterilemq; tibi Proſerpina vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et ſolida imponit Taurorum viſcera flammis,
Pingue ſuperq; oleum fundens ardentibus extis.

SERVIVS.

℃ Præcępta Sibyllę.) Vt, Duc nigras pecudes:ea prima piacula ſunto. ⸿ Spelunca alta fuit.) Qua ad inferos deſcendebatur:non vbi fuerat Sibylla vaticinata. ⸿ Scrupea.) Lapilloſa. Nam ſcrupus proprie eſt lapillus breuis,qui preſſus ſolicitudinem creat. Vnde etiã ſcrupulus dictus eſt. ⸿ Lacu nigro.) Aut alto:aut vere nigro inferorum vicinitate. ⸿ Tuta.) autem,quia hinc lacu,hinc cingitur ſyluis. Dicit autem locum quem nunc Doliola vocant. ⸿ Volantes.) Volucres, participium pro nomine poſuit:vt, Plurimus Alburnum volitans,cui nomẽ Aſylo eſt. licet illic ſit etiam altera figura. Sane ſciendum Lucretium & alios Phyſicos dicere aerẽ corporeum eſſe,vnde aues ſuſtinet:ſed hunc cedere vapori ſulphureo. Vnde aues in illis locis deſertæ aere,quo portari ſolent,concidunt non odore, ſed pondere. Quod poteſt eſſe veriſimile:quia altius in eodem loco poſſunt volare:vt. Tollunt ſe celeres:liquidumq; per aera lapſæ. ⸿ Ad conuexa.) Cœli curuitatem. ⸿ Inuergit vina ſacerdos.) In quarto ait, Media inter cornua fundit. Et fundere eſt ſupina manu libare:quod fit in ſacris ſupernis. Vergere autem eſt conuerſa in ſiniſtram partem manu ita fundere, vt patera conuertatur: quod in infernis ſacris fit. Hæc autem pertinent ad victimarum explorationẽ:vt ſi nõ ſtupuerint,apte probentur. ⸿ Voce vocãs.) Non verbis,ſed quibuſdam myſticis ſonis. Nam in Lucano legimus,varie numina inuocabantur:vt, Latratus habet illa canum, gemitusq; luporum: Quod ſtridunt vlulantq; feræ,quod ſibilat anguis. Exprimit:& planctus fractæq; tonitrua nubes: Tot rerum vox vna fuit. ⸿ Cœloq; ereboq; potentem.) Hoc eſt quod ait Hecaten, vt plenum numen oſtenderet. ⸿ Supponunt cultros.) Ideſt victimas cedunt, Fuit autem verbum ſacrorum, in quibus mali ominis verba vitabantur. Hinc eſt quòd & mactare dicebatur, quod magis augere ſignificat. Dicimus autem hic culter cultri. Nam cultellus diminutiuum eſt: cultellum penitus latinum non eſt. ⸿ Succipiunt.) Antique. Nam modo ſuſcipiũt dicimus. ⸿ Matri Eumenidũ.) Ideſt nocti: vt, Hũc mihi da proprium virgo ſata nocte laborem. Et Eumenides dicuntur per Antiphraſim,cũ ſint immites. ⸿ Magnęq; ſorori.) Ideſt terræ. Nam vt ſupra diximus,nihil eſt aliud nox niſi vmbra terrarum. ⸿ Enſe ferit.) Vt eum contra vmbras haberet conſecratum. Hinc eſt quod ei dicit Sibylla. Tuq; inuade viam,vaginaq; eripe ferrum. Item, Strictamq; aciem venientibus offert. Hoc autem etiam Homerus dicit. ⸿ Sterilemq; tibi Proſerpina vaccã.) Deæ congruam nunq̃ enitẽti. ⸿ Nocturnas aras.) Quæ tota nocte arderent. ⸿ Inchoat.) autem perficit. Et eſt verbum ſacrorum. ⸿ Solida imponit Taurorum viſcera flammis.) Non exta dicit:ſed carnes. Nã viſcera ſunt quicquid inter oſſa & cutem eſt. Vnde etiam viſceratio dicitur, vt diximus ſupra Ergo ſolida viſcera holocauſtum ſignificat:quòd detractis extis aræ ſuperimponebantur, quæ nonnunq̃ abluta,elixa etiam ipſa reddebantur: vnde infert. ⸿ Fundẽs ardentibus extis.) Quãq̃ alij pro parte totum velint:vt per exta totum animal intelligatur.

DONATVS.

℃ His actis,propere ex.p.ſ.) Totũ propterea aſſeritur feciſſe id, quod illũ aut viſio patris impleret, aut miſenus inuẽtus vrgeret. Deſcriptio adijcit̃ aditus ad inferna tendẽtis. ⸿ Spelũca alta fuit.) Spelũca fuit alta.hãc ingẽs hiatus terræ naturaliter profundã fecerat.ſcrupea, hoc eſt ſaxoſis lateribus,atq; aſperis.non.n.illam ars procurauerat, aut hominis manus. ⸿ Tuta lacu nigro.) Hæc quoniam ſemper patet, ne ad eam cuipiam ſit facilis acceſſus, pro muro habet lacum, ex vndis autem horrentibus & tetris, & multorum arborum tenebris,ſatis fuerat occulta. ⸿ Quamſu per haud vllæ.) Super hãc nullę volucres poterãt ſine pœna tranſire.illic eni moriebantur.dicit cãm. ⸿ Talis ſeſe halitus.) Quantũ momẽti auibus fuerat neceſſariũ, vt tranſire incolumes poſſent, ſi tanta

ſi tanta vis exhalabat ex illis faucibus, vt illic puncto tẽporis etiã citi volatus ſuperarentur? nec has iuuabat, ſi peterent altũ. ad cœlum.n. vſq; perueniebat, quicquid lacus teter, & hiatus ſpeluncæ ructabat. ¶ Quatuor hic primum.) Contra deteſtandos ſpeluncæ ipſius hiatus, vates ſibylla ſacrificiorũ remedia procurabat. ſi enĩ aues volantes per altitudinẽ cœli citę tranſire non poterant: quid homo efficeret per ipſas fauces, & lacum teterrimũ tranſiturus? tardo vtiq; greſſu ſuper tenebras & loca incognita. Quatuor ergo iuuencos admouit nigros, & numerum, & colorem intelligere debemus, ad ritum pertinuiſſe ſacrorum. frontiq; inuergit vina ſacerdos. & tollit ſetas, ex his, quas inter cornua habebant, & ignibus ſacris imponit. hoc quoq; intelligere debemus factũ ratione ſacrificandi: hæc erant prima libamina. ¶ Supponunt alij cultros.) Hoc eſt boues occidunt. ¶ Tepidumq;.c.Su.pa.) Ne conſecratus ſanguis funderetur in terram, nunc pateris ſuſcipiebant. ¶ Ipſe atri velleris agnam Æneas.) Æneam, ꝙ eſſet deorum cultor, non latebat, quid etiam ipſe iuxta deos inferos deberet efficere. deniq; agnam mactauit nigri velleris, & ſterilem vaccam. totum enim nigrum deputatur inferis, & ſterile animal. quod dicitur ideo infœcundum mactari, ꝙ ab inferis nihil poſſit exoriri. Atri velleris agnam: quattuor ſimul voluit demonſtrare, colorem, genus animalis, cum primo intactum: ſic in duodecimo ait. Intonſamq; bidẽtem Attulit, admouitq; pecus flagrãtibus aris, vt oſtenderet tale animal ſacrificiis eſſe neceſſarium, ꝙ primã lanã geſſet, ac per hoc nunq̃ ſit attonſum, & ſit à Veneris rebus immune. ¶ Tum ſtygio regi.no.in.a.) Ipſi regi inferorũ nocturna ſacrificia inſtituit exhiberi. nã etiã hoc tempus, quod tenebroſum eſt, inferis cõuenit. ꝙ autem ſolida taurorum corpora impoſuit, aut obſequij pleni fuit, aut moris, aliqua ſacrorum lege definita. oleum vero non dubitatur iccirco infuſum, vt aris impoſita facilius exurerentur. omnis vero iſta deſcriptio oſtendit, qua morte, vel quibus, aut qualibus, & quantis animalibus cæſis inferorum numinum fauor poſſit acquiri.

ASCENSIVS.

¶ His actis, &c.) Ex præcępto Heleni in tertio Æneidos: & Anchiſæ in.v. Æneas Sibyllę monita perſequitur, vt ad inferos deſcendere cum ea poſſit: vnde deſcripto more ſuo loco, docet poeta, quomodo ſacrificatum eſt de victimis nigris. de quibus in.v. Huc caſta Sibylla, Nigrarum pec.m.te ſan.du. & ipſa in hoc loco, Duc nig.pe.ea prima pia.ſunto. De his Dona.ſic. ¶ Tuta.l.) Hoc facit natura loci, & non humanum artificium, ꝙ tuta ſit. ¶ Talis halitus.) Refert cãm cur non poſſent volare. ſ. propter vim vaporis inde ſurgentis: quo ſtatim necabãtur. ¶ Quatuor.) Procurabat Sibylla, remedium ad tranſitum: nã ſi aues, per altitudinem cœli, citæ trãſire non poterãt: quid homo efficeret per teterrimum locum, & tenebras trãſiturus tardo greſſu? Numerus autẽ, & color, & reliqua quæ adhibẽtur, pertinẽt ad rationẽ ſacrificij. ¶ Sucipiunt.) Ne iam ſacratus in terram cadat. ¶ Ipſe atri.) Omnia nigra, inferis mactat, & ſterilem vaccam, quia nihil ab inferis naſcitur: demõſtrat quatuor, colorem, genus animalis: quum primo, vellere intactum, ergo non attonſum, & Veneris immune. ¶ Nocturnas.) Nã & tempus tenebroſum inferis conuenit. ¶ Oleum.) Vt validius vrerentur, oleum infundit. Oſtendit igitur, quo more, vel quibus, & qualibus, & quantis animalibus cæſis, inferorũ

Ordo. numinum fauor acquiritur. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Æneas exequitur propere, ideſt properanter, & feſtine, præcępta Sibyllæ: his actis. i. poſtquã hæc acta erant. Spelunca. ſ. quędã: alta. i. profunda: & imanis. i. terribilis: quaſi mala vaſto hiatu. i. apertura oris, quaſi ad deuorandum parata: ſcrupea. i. ſcrupoſa, hoc eſt aſperis lapillis plena tuta. ſ. ab acceſſu: lacu nigro, ideſt propter lacum nigrum, ex profunditate. ſ. & vmbris, & tuta: tenebris nemorum. ſ. ſyluarum: quã ſuper. i. ſuper quã: vllæ volantes. i. volucres: haud, ideſt non: poterãt tendere iter pennis. i. volare: impune. i. ſine punitione: talis. i. tam vehemens & teter: halitus, ideſt odor, & exalatio: effundens ſeſe faucibus atris. i. tetris: ferebat ſe ad conuexa ſupera, ideſt ad aera: cauſam putãt, quia odor ille ſulphureus conſumebat aerem, quo aues ſuſtentantur, aut ſaltem diſpellebat: ſicut Plutarchus in vita Pompeij dicit, quum conſul creatus eſſet, tanto plauſu exceptus eſt: vt coruus ex aere decideret, quia voce, aer diſciſſus erat. Diodo. autem dicit, in Babylonia fuiſſe ſpeluncam, ſupra quam nemo durare potuit, propter grauem ſpiritum, qui & hic eſſe videtur: vnde, ideſt de qua re: quia ſine auibus eſſet: Graij, ideſt Græci, dixerunt locum, Auernum nomine: quia (vt dixi) à, priuatiua eſt particula: & ornis, huius ornithos, auis. Ipſe conſtituit hic, ideſt ad introitum Auerni primum, quatuor iuuencos, nigrantes terga. i. habẽtes terga nigra: & ſacerdos inuergit fronti. i. in frontem vina: & ipſe carpens inter media cornua ſummas ſetas. i. duros pilos: imponit ſacris ignibus ꝑma libamina, ideſt per modum libaminum, quæ proprie in liquidis conſiſtunt, ſecundum Landinum: ſed licet homini libamina ex liquidis fiant, aut aliis deguſtandis, tamen quia ignis, etiam ſetas, abſumit faciliter: poſſunt non improprie, ſeta, dici libamina ignibus: vocans voce. i. cum clamore valido: inuocans Hecatem. i. deam illam potentem: cœlo. i. apud ſuperos, vbi Luna, dicitur: & apud nos: vbi Diana: & Erebo. i. apud tenebras inferorum, vbi Proſerpina appellatur: alij. ſ. ſacrificuli: ſupponunt. i. clanculum ponũt, vt vltro ineant mortem, & ſuccipiunt (nunc ſuſcipiunt, dicimus: ſed ipſe etiam in.j. huius, Succępitq; i nem ſoliis, &c.) pateris. i. in vaſa patentia, (vulgus Taſſias, vocat) cruorem tepidum: ipſe Æneas, quia cætera Sibylla curauerat: ferit enſe. i. mactat: matri Eumenidum. i. furiarum, hoc eſt nocti: & magnæ ſorori. i. terræ: quæ noctis ſoror eſt, quia nox, eſt vmbra terræ: & ita qui terram produxit, ſimul noctem produxit: vnde ſorores, ſunt agnã velleris atri, ideſt nigri, & caliginoſi. &, ò Proſerpina, quæ inferorũ dea es, ferit. i. mactat tibi: vaccam ſterilem: quia & ipſa ſterilis eẽ dicitur: vnde & Diana, perpetua dicitur virgo: quod propter frigiditatem Lunę fingitur. Tum. i. deinde: ipſe inchoat. i. inſtituit: regi Stygio. i. infernali, videlicet Plutoni: aras nocturnas. i. in quibus noctu ſacrificetur, & imponit flammis ſolida viſcera taurorum, ideſt holocauſtum, facit ei ex tauris: fundens ſuper. i. deſuper: extis ardentibus, ideſt dum exta arderent, oleũ pingue: quod perpetuum eſt eius epitheton.

PIERIVS.

¶ Vnde locum Graij dixerunt nomine, Aornum.) Inoleuit his temporibus cõſuetudo, vt Aornum, ſcribatur: ẽt à literatis viris. Sed.n. in antiquis codicibus oĩbus quotquot habui, Auernũ notatum obſeruaui. ¶ Pingue, ſuperq; oleum fundens.) In antiq̃s aliquot exẽplaribus, pingue oleũ, habetur: abſq; vlla interiecta particula, quæ intruſa videtur hic metri neceſſitate, vt ſæpe alias perperam factum. Poteſt tamen non inuenuſte legi per figuram ἓν διὰ δυοῖν, Pingue, ſuperq; oleum, vt, molemq;, & montes. Sed ſi etiam, pingue oleum, dicas. Quæ particula ſecundo loco non inuenuſte ponitur.

SERVIVS.

¶ Primi ſub lumina ſolis & ortus.) Atqui hęc ſacra per noctem fiebãt: ſed locutus eſt ſecundum Romanum ritũ, quo dies creditur à medio noctis incipere. Illo autem loco quo dicit, Nox ruit Ænea: non venit, ſed finitur ſignificat. Quãquã alij dicũt ſacra hæc à media die icipere: & perduci vſq; ad mediam noctem. Quod ſi eſt nox ruit, poteſt venit ſignificare. ¶ Viſęq; canes vlulare.) Ita numinis oſtẽdebatur aduẽtus. Canes, aũt furias dicit, Lucanus, Stygiaſq; canes in luce ſuperna Deſtituam. Sicut etiam diximus ſupra. Vlulare, autem & canum & furiarum eſt. ¶ Aduentante dea.) Ipſa ſcilicet Proſerpina. ¶ Prophani.) Qui non eſtis initiati. ¶ Totoq; abſiſtite luco.) Hoc eſt, non tantum à ſpelunca, ſed ab omni luci vicinitate diſcedite. ¶ Inuade viã.) Ingredere. ¶ Furens.) Deo plena: aut certe ſimilis furenti. ¶ Dij quibus imperium eſt animarum.) Plenus locus alta ſapientia: de qua varie diſſerunt Philoſophi. Nam dicunt per alios animas ad inferos duci: vt, Hac animas ille euocat orco Pallentes: alias ſub triſtia tartara mittit. Itẽ per alios transferri: vt, Naulta ſed

Ecce autem primi ſub lumina ſolis & ortus
Sub pedibus mugire ſolum, & iuga cœpta moueri
Syluarum, viſæq; canes vlulare per vmbram,
Aduentãte dea. ¶ Procul ò procul eſte ꝓphani, SIBYL.
(Conclamat vates,) totoq; abſiſtite luco,
Tuq; inuade viam, vaginaq; eripe ferrum.
Nunc animis opus Ænea, nunc pectore firmo.
¶ Tantũ effata, furens antro ſe imiſit aperto. POETA
Ille ducem haud timidis vadentem paſſibus æquat.
Dij, quibus imperium eſt animarũ, vmbræq; ſilentes,
Et Chaos, & Phlegethon, loca nocte ſilentia late,
Sit mihi fas audita loqui, ſit numine veſtro
Pandere res alta terra, & caligine merſas.
Ibant obſcuri ſola ſub nocte per vmbras,

ſilentes: & Chaos, ideſt origo rerum cõfuſa. (Heſiodus omnium rerum initium vocat Chaos: quòd ante omneis deos, deasq; natum ſit, in theogonia ſcilicet, & Orpheus in principio Argonauticorum, Veteris principia Chaos magnam neceſſitatem Saturnusq;, quemadmodum genuit infinitis reſolutionibus aerem circunſpiciunt. Et iterum appellat, confuſam quondam ab initio vnitatem hiantem, patentemq; in profundum. Alij appellant materiam coeli & terræ, confuſam, atq; informem, quæ primum ex nihilo facta eſt. de qua poſtmodum omnia ſigillatim per ſpecies varias, formasq; proprias prodierunt. de qua ſcriptura loquitur, Qui feciſti mundum de materia informi. Lactantius vero Firmianus ſic habet, Chaos eſt rudis, inordinatæq; materiæ confuſa congeries. Eſt autem nomen Græcum, quod declinatur apud nos (vt vult Priſcianus) Ghaus, chai, chao. Dictum χάος: à χέω: quod eſt fundo, quòd fuerit fuſio, ideſt elemẽtorum omnium confuſio.) & Phlegethon, ideſt ardoris infernalis fluuius: & loca ſilentia late nocte, ſcilicet perpetua: fas ſit, ideſt liceat mihi loqui: audita, ideſt quæ de inferis audiuerim: ſit, ſupp. fas: veſtro numine, ideſt cum veſtro nutu, & beniuolentia: pandere, ideſt aperire, & manifeſtare res merſas: alta, ideſt profunda terra: & caligine, ideſt tenebris, denſis, & profundis, aut ignoratione rerum: neſcimus enim, quia res ſunt alta terra tectæ. Incipit ergo narrare, dicens, Æneas & Sibylla ibant obſcuri.i. per loca obſcura (quia quod locorũ & temporum eſt, ſæpe dat perſonis) per vmbras, ſcilicet ſyluarum & terræ: ſub nocte ſola.i. nulla luce admixta: & per domos Ditis vacuas.ſ. corporibus palpabilibus: & per regna inania, quale iter eſt in ſyluis: per lunam incertam.i. dum eſt prope nouilunium: nec ſcitur, an adhuc ſit ſub luce maligna.i. exigua, & ſterili, non præbẽs ſui copiam: vbi, ideſt poſtquam: Iupiter condidit, ideſt abſcondit coelũ: vmbra, ſcilicet terræ: hoc eſt nocte: &, pro ideſt: nox atra abſtulit rebus colorem, ideſt diſcretionem colorum.

PIERIVS.

¶ Viſæq; canes vlulare per vmbram.) In codi. aliquot antiquis, viſi, virili genere legitur, quod non ita placet. Nam &, viſæ, fœ. ge. apud Senecam habetur, vbi etiam illud obſeruauimus, pro, iuga, coepta moueri ſyluarum: iuga celſa, ſcriptum eſſe: vt participium illud, viſæ: omnibus reſpondeat. Viſum ſub pedibus mugire ſolum, & iuga celſa ſyluarum moueri viſa, viſæq; canes vlulare. ¶ Loca nocte ſilentia late.) In Roma. codi. quia ſuperiore carmine legebatur, vmbræq; ſilentes: quaſi eiuſdem vocabuli inſulſa eſſet repetitio, quæq; ariditati: atq; inopiæ ſermonis, potius quàm elegantiæ aſcribi poſſet. pro ſilentia: repoſuere tacentia. quod neſcio quid Catullianum ſapit, Quum tacet nox. Silere autem, eſt Cornelio Frontoni, quum loquentis ſermo comprimitur: ab ipſa ſignificatione literæ s. Tacet vero, qui nec loqui quidem coepit. Silentia tamen, Seruius agnoſcit. & ita reliqua omnia legunt exemplaria. ¶ Pandere res alta terra, & caligine merſas.) In codicib. aliquot antiquis legere eſt, res altas, terra, & caligine merſas. Sed quanto melius eſt, alta terra: vt emendatiores habent codices. ¶ Ibant obſcuri ſola ſub nocte ſub vmbras.) In codici. quibuſdam antiquis ita legitur, Ibant obſcura ſoli ſub nocte. Sed Donatus ait, ſolam eſſe noctem, cui lux nulla ſuccedit. Et lectionem eandem agnoſcere videtur Seruius, dum hypallagen figuram notat. Eſt &, per vmbram, vnitatis numero, in pluribus exemplaribus: quod nocti magis conuenire videtur. Siquidem, vmbræ aliud quiddam ſignificant. ¶ Quale per incertam lunam.) Antiqui codices nonnulli, cum Mediceo: incoeptã, legunt. Sed & incoeptam, & incertam: eodem recurrere putat Seruius. Nam & alias ſuper hoc eodem loco dubitatum à grammaticis.

Veſtibulum ante ipſum, primisq; in faucibus Orci
Luctus, & vltrices poſuere cubilia curæ:
Pallenteſq; habitant morbi, triſtisq; ſenectus,
Et metus, & male ſuada fames, & turpis egeſtas,
(Terribiles viſu formæ) letumq;, laborq;,
Tum conſanguineus leti ſopor, & mala mentis
Gaudia, mortiferumq; aduerſo in limine bellum,
Ferreiq; Eumenidum thalami: & diſcordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos, annoſaq; brachia pandit
Vlmus opaca, ingens, quum ſedem ſomnia vulgo
Vana tenere ferunt, folijsq; ſub omnibus hærent.
Multaq; præterea variarum monſtra ferarum.
Centauri in foribus ſtabulant, Scyllæq; biformes.
Et centum geminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendum ſtridens, flammisq; armata Chimæra,
Gorgones, Harpyiæq;, & forma tricorporis vmbræ,

SERVIVS.

¶ Veſtibulum.) Vt Varro dicit, Etymologiæ non habet proprietatem: ſed fit pro, captu ingenij. Nam veſtibulum, vt ſupra diximus, dictum ab eo quòd ianuam veſtiat. Alij dicunt à Veſta dictum per imminutionem. Nam Veſtæ, limen eſt conſecratum. Alij dicunt ab eo quòd nullus illic ſtet. In limine enim ſolus eſt tranſitus: quomodo Veſanus dicitur non ſanus: ſic veſtibulum, quaſi non ſtabulũ. ¶ Faucibus Orci.) Deum poſuit pro loco: vt Iouẽ dicimus, & aerẽ ſignificamus. Horatius, Manet ſub Ioue frigido venator. Orcum aũt Plutonẽ dicit. nec enim per Charõta poſſumus intelligere inferos dictos, quia minor poteſtas pro imperio nunq̃ ponitur, ſed illa quæ tenet imperium. Ergo alter eſt Charon. Nam Orcus idẽ eſt Pluton, vt in Verrinis indicat Cicero dicẽs, Vt Alter Orcus veniſſe Ætnã: & non Proſerpinam, ſed ipſam Cererem rapuiſſe videatur. Alibi ait, Quia Ditem patrem emerſiſſe ab inferis putant. Dicimus aũt & hic Dis: & hic Ditis. ¶ Luctus & vltrices poſuere cubilia curæ. Ea dicit eſſe in aditu inferorum, quæ vicina ſunt morti: aut quæ poſt mortem creantur: aut quæ in morte ſunt, vt pallorem. Luctus enim poſt mortẽ eſt. ¶ Curæ.) Cõſcientiæ: quæ puniunt ſemper nocentes. ¶ Triſtis.) Seuera, quæ gignit ſeueritatẽ. Cicero, Iudex triſtis & integer. ¶ Conſanguineus lethi ſopor.) Secundũ Homerum. ¶ Turpis egeſtas.) Quæ turpes facit: & quaſi harum rerũ imagines facit, quas dicit eſſe apud inferos. Ideo quia in quem iſta concurrent, fit mortalis neceſſe eſt. Vnde deos immortales dicunt: qui iſta non ſentiunt, quibus mors creatur. ¶ Mala mentis gaudia.) Generaliter omnium ſcelerum dicit: ac ſi diceret malæ mentis gaudia. ¶ Eumenidum thalami.) Furiæ nunq̃ nupſerunt. Vnde thalamos accipiamus in quibus natæ ſunt. Alij thalamos dicunt, qui facti ſunt authoribus furijs, ſed nõ procedit, qa ait Terribiles viſu formæ, vt non videatur eſſe contrariũ: qa furias paulo poſt alibi dicit eſſe. Nam poſſunt hic natæ eſſe, & alibi manere, & alibi officiũ exercere poenarũ. ¶ In medio.) Aut veſtibulo: aut ab-

ſolutum

ſolutũ eſt, & intelligimus hãc eſſe eburneam portã per quã exiturus eſt. quæ res, hæc oĩa indicat eſſe ſimulata, ſi & ingreſſus & exitus ſimulatus eſt & falſus. ¶ Vlmus opaca, ingens.) Diſtinguenda ſunt iſta propter duo epitheta. ¶ Vulgo tenere.) Paſſim, cateruatim. ¶ Folijsq; ſub omnibus.) Qui de ſomnijs ſcripſerunt, dicunt quo tempore folia de arboribus cadũt, vana eſſe ſomnia: quod per trãſitum tetigit. Vana aũt ideo quia ab inferis. nã vera mittũt ſupi. Homerus, καὶ γάρ τ᾽ ὄναρ ἐκ Διός ἐστιν. ¶ Centauri in foribus ſtabulant.) Bene in foribus. quia ea quæ contra naturam poſſunt creari, ſtatim pereunt. Stabulant autem habitãt: & vſurpatiue dixit, vt populat, luctat: nam ſtabulor dicimus. Et bene alluſit: quia ex parte equi ſunt. Centauri aũt Ixionis & Nubis filij ſunt. Ixion enim amatam Iunonem de ſtupro interpellauit. Illa confeſſa Ioui eſt: & ex eius voluntate Nubẽ in ſuam formã conuerſam obtulit; vnde ferũtur nati eſſe Cẽtauri. ¶ Scyllæq; biformes.) Bene plurali vſus eſt numero. Nam Scylla filia Niſi ſecundũ alios in auem cõuerſa eſt, ſecundũ alios in piſcem. Ergo ẽt ipſa biformis fuit: ſicut hæc in Siciliæ freto. Dictum autẽ eſt per poetæ ſcientiã vel licentiam. ¶ Centum geminus Briareus.) Centies duplex: ſecundũ fabulas ipſe eſt Æggon. ¶ Ac bellua Lernæ.) Hydram dicit, quæ fuit in Lerna Argiuorum palude: ſed latine Excetra dicitur, quòd vno cæſo tria capita excreſcebant. Sed conſtat Hydram locum fuiſſe euomentem aquas vaſtantes vicinam ciuitatem: in quo vno meatu clauſo multi erumpebant. Quod Hercules videns, loca ipſa exuſſit: & ſic aquæ clauſit meatus. Nam Hydra ab aqua dicta eſt, ideſt ἀπὸ τοῦ ὕδατος. Potuiſſe autem hoc fieri ille indicat locus, vbi dicit, Omne per ignem Excoquitur vitium, atque exudat inutilis humor. ¶ Flammisq; armata Chimæra.) Ore, leo: poſtremis partibus, draco: media, capra ſecundum fabulas fuit. Re vera autem eſt mons Lyciæ: cuius hodieq; ardet cacumen, iuxta quod ſunt leones: media autem paſcua ſunt: ima vero montis ſerpentibus plena. Hunc Bel-

lerophon



lerophon habitabilem fecit: vnde Chimæram dicitur occidiſſe. ¶ Gorgones.) Tres fuerunt in extrema Africa circa Atlantẽ montem: quę omnes vnũ oculum habebant, quo inuicem vtebantur: Sthennio, Euryale, Meduſa. Serenus tamen dicit puellas fuiſſe vnius pulchritudinis, quas cum vidiſſent adoleſcẽtes, ſtupore torpebat: vnde fingitur ꝙ ſiquis eas vidiſſet, vertebatur in lapidem. ¶ Harpyięq;.) Aut iam occiſas intellige: aut ſm Platonẽ, & alios, ſimulachra licet viuarum, illic fuiſſe. Nam dicunt eſſe omniũ rerum ideas quaſdam .i. imagines: ad quarum ſimilitudinem procreatur vniuerſa. Hinc eſt quod in Statio Theodamas Plutoni dicit, Omnibus finitor rerum videris: mihi vero & ſator. Harũ autem ſimulachra bene apud inferos ſunt: quæ eſſe dicuntur & furiæ. ¶ Tricorporis vmbræ.) Erili & Geryonis.

DONATVS.

¶ Veſtibulum ante ipſum, pr. q;. i. fa. o.) Feralẽ ditis domũ ecce quale obſeruabat officium. In primo veſtibulo. illic enim fuerãt omnia, quę cruciant viuos, aut defunctos affligunt. hæc ſpecialiter enumerata ſunt, & aliqua cũ ſuis epithetis poſita. Luctus primo, quorũ ſordibus & miſerabilis cultus eſt. curæ quæ quæcũq; poſſident, torquent, poſuere cubilia, Significauit eas à veſtibulo illo non diuelli. pallentes morbi. oẽs. n. morbi pallorem inferunt ægris, quos corripuerint. Triſtis ſenectus, vel ꝙ rugis contrahat eorum vultus qui vixerint diu, vel ꝙ morti proximos faciat: & metus quo excruciantur hoĩes, qui ex aliqua cõſcientia aliquam metuunt

metuunt pœnam. Fames male ſuada. famem non ſolū egeſtatem victus debemus accipere, q̃ inopię cauſa ſuggerit deteſtanda conſilia: ſed illam quoq;, quę vnūquenq; etiam locupletem ducit, vt aliena rapiat, ac violēter inuadat ipſo docente Virgilio, qui ait. qd nō mortalia pectora cogis auri ſacra fames? ac turpis egeſtas: qm̃ defectus ſubſtantię familiaris deformes facit macie, & ipſius corporis cultu. Terribiles viſu formæ, etiam ſolo aſpectu terrorē incutientes. Letum & labor. mors. n. & labor odioſa ſunt. nec. n. appetuntur à quoquam, ſed ingeruntur inuitis. tum cōſanguineus leti ſopor, quoniā ſomnus & mors prope vnius ſunt generis. nā qui dormit, perinde facit ac mortuus. hoc ſolo diſtat, ꝙ recedens ſomnus reddit hominē vitæ. mors aūt irreparabilem tenet, quē forte poſſederit. Mala mentis gaudia. hæc ſunt, quæ in ſcelera homines ducūt. Adulter quippe, latro, homicida, quum lucra & voluptatem de ſceleribus capiunt, ſic in mala gaudia perducuntur. Inde aūt mala ſunt eiuſmodi gaudia, quaſi apud ſuperos multa fuerint, apud inferos puniuntur. qd igitur opus eſt hoc gaudiorū genus mala mente ſectari? ſi hæc quolibet loco & tp̃e grauiſſima pœna conſequitur. Mortiferū bellum. nullum eſt. n. bellū, quod eſſe ſine funeribus poſſit. Ferrei Eumenidū thalami, duri ideſt immites, & diſcordia demēs. demētes facit quos forte cæperit. non poſſunt quidē eſſe integro ſtatu mentis, q ſuerint diſcordia emergente inflammati. dicit eius ornatū, vt ex eo appareat, vel qualis ipſa ſit, vel qualis efficiat. Vipereum, inquit, crinem vittis innexa cruentis, ad vicē crinis ſerpentibus circundatū habuit caput, vittis quoq; cruentis innexū. ¶ In medio ramos.) Tranſijt à deſcriptione veſtibuli & venit ad interiorem partē, quæ non eſſet ſub tecto. fuit illic, inquit, vlmi arbor annoſa, perinde, inquit, ingens ingentibus ramis effuſa, & opaca frondibus. bene poſuit annoſam, & ingentem. ſunt enim arbores non tamen ingētes, nec opacæ, nec ornatæ frondibus. in hac autem & antiquitas apparebat, & ramorum, & frondium opacitas antiquitati reſpōdens. ¶ Quā ſedem. ſ. v.) Hic, ait, dicuntur eſſe vana ſomnia. hic vult eſſe errores, qui pro neceſſarijs inaniter occurrunt dormientibus. recte dixit, ferunt: quia ſupra ait. ſi mihi fas audita loqui, nec debuit author eſſe in incertis. ¶ Folijsq;. ſ. o. h.) Ipſa ſcilicet ſomnia. ¶ Multaq; præterea va. mo. ſ.) Quæ ſunt multa monſtra, vel quę ferarum varietas, e generalitate ad ſpeciem tranſiens dicit. ¶ Centauri in fo. ſta.) Centauros conſtat mōſtra eſſe. nam partem mēbrorum habēt ab humano corpore venientē, partē ab equorum forma. ſtabulant dixit, cōmanent, & recte habitationē ipſorū ſtabulum vocitauit. Vult. n. eos plus cū equis, q̃ cum hominibus mēbrum habere cōe. ¶ Scyllæq; biformes.) Et has aiūt mōſtra eſſe, quę pote vſq; ad pubē virgines pingantur, & canibus marinis armatę ꝓ pedibus. ¶ Et centū geminus briareus.) Gemini dicuntur duo geminę formæ, hoc eſt duplicis. qualē igitur putamus fuiſſe briareum, qui centū geminis fuit? ¶ Ac belua lernæ.) Lerna vnus anguis fuiſſe dicitur habēs multos ſerpētes in capite. ¶ Horrendū ſtridēs.) Ipſa magis q̃ chimęra. quā infra nominauit, ſerpētibus enim plurimis ſtridorē emittebat. fuit ergo monſtrum, quæ fuit vltra naturā ſerpentum. ¶ Flammiſq; armata chimæra.) Quę ꝓ armis habuit flammas à contrario, vt ipſis defenderetur, quibus poſſet abſumi. ¶ Gorgones.) Hæc quoq; facie fuit humana, pro capillis geſtans in capite ſerpentum turbam. ¶ Arpyiæq;.) Arpyiæ quales fuerint & quàm multiplici natura compoſitæ, tertius liber oſtendit. ¶ Et forma tricorporis vmbræ.) Gerionum triplicem fuiſſe formam memoria veterum prodidit.

ASCENSIVS.

¶ Veſtibulū ante ipſum, &c.) Docet quos in introitu inferni inuenerint. ſ. ante infernum, quem locum noſtri, lymbum vocant, ſequitur phyſicam rationem: nam quæ illic eſſe commemorat, omnia breuis ſunt vitæ: & vicina inferis, vt pallor. i. pallidi: ſenectus. i. ſenes decrepiti: luctus. i. mœrore conſumpti, & morbi, & metus, & fames, & mors, & labor, & ſopor profundus, & profuſa gaudia, & bellum. & inſomnia, quę ægris crebra ſunt: vñ Flaccus, velut ægri ſomnia, vanę finguntur ſpecies. Item monſtra, vt centauri, & Scyllæ, & cætera, quæ hic enumerat, quibus omnibus breuis eſt vita, & vicinus ad inferos deſcēſus, vnde in veſtibulo, & foribus, prudenter à poeta locatur: forte etiam ob id, quod in corpore infirmo, minus ſolet eſſe vitium, vnde nota eſt nobis vox illa, virtus in infirmitate perficitur. Donatus ad hunc locum dicit ſic. ¶ Veſtibulum ante ipſum.) In hoc erant omnia, quæ cruciant viuos, aut defunctos affligunt. ¶ Luctus.) Quorum ſordidus, & miſerabilis cultus eſt. ¶ Curæ.) Quæcunq; poſſident, torquent. ¶ Triſtiſq; ſenectus.) Et quia noſtros contrahit vultus, & morti vicinos facit. ¶ Fames.) Non ſolum quæ egeſtatem affert victus, ſed quæ cupiditatem rapiendi affert. ¶ Turpis egeſtas.) Nam & macie deturpat faciem. & neceſſitate ſordidum, relinquit victum & veſtitum. ¶ Mala gaudia mentis.) Hæc ſunt quæ in ſcelera ducunt. Adulter enim, & latro, cum luctu de ſceleribus voluptatem capiunt. Mala ergo, quia apud inferos puniūtur. ¶ Diſcordia demens.) In quam ex dementia incidimus. Neq; iniuria dat ſanguinem, & ſerpentes. ¶ In medio ramos.) Poſt veſtibulū, poſuit interiorē partem, quę non eſſet ſub tecto. Poſuit vlmū annoſam: & quia non omnes annoſæ ſunt mentes, & opacæ frōdibus, idcirco hæc addit, Vana, ſcilicet vult hæc eſſe errores, qui pro neceſſarijs inaniter occurrunt. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Luctus, & curæ vltrices: quia cor vrunt, & dantur malis conſcientijs in vltionem: poſuere cubilia ante veſtibulum, ideſt paruam ſtationem, quæ eſt ante magnarum ædium fores, & in primis faucibus Orci: & morbi pallentes, ideſt pallidos facientes: habitant in primis faucibus Orci, ideſt inferni. (Orcus, fluuius infernalis: ab vrgendo dictus, ꝙ in mortem vrgeat, vt inquit Feſtus: quia antiqui, c, pro g, ponebant, Quidam ſunt qui ab ὅρκος, quod eſt iuramentum, deducere volunt: quod per illum, ideſt Stygem, paludem à qua profluit, iurabant dij: nec peierare licebat. Proprie autem orcus, obſcuritas tartarorum, ſiue inferorū. Et orcus apud Homerum, Theſſaliæ fluuius ſcribitur: qui Peneum olei inſtar ſupernatat. Et Orcus aliquando accipitur pro Pluto. Orchia vero, lex prima omnium de cœnis lata ad populum fuit. Hæc Amb. Calepinus.) & ſenectus triſtis, ideſt querula, & moroſa: quia ſpiritus triſtis (vt eſt in ſene) exſiccat oſſa: & metus, ideſt formido: & fames male ſuada formæ, ideſt ſuadens ad omne malū cogeret enim, vel proprios artus abſumere: ac egeſtas turpis, ideſt ſordidos efficiens: ſunt enim fere ſordidi, & multi ob torporem egentes, appoſitorie, ideſt ſimulachra, & figuræ terribiles viſu, ideſt ad videndū: aut dum videntur, ſcilicet & letum, ideſt mors & labor, ſcilicet durus: tum, ideſt inſuper: ſopor, ideſt profundus ſomnus: conſanguineus leti, ideſt mortis: quia vita noſtra (ſecundum Plinium) in vigilijs eſt: eſt enim ſomnus, mortis imago: & mala, ideſt immodica, aut nociua gaudia mentis: & bellum mortiferum, ſupple habitat in limine aduerſo: quia ſuperiora, ſponte moriuntur: ſed bellum vim infert: & thalami Eumenidum, ideſt furiarū: ferrei, ideſt duriſſimi, ſupple ſunt illic. (Sunt autem tres furiæ, vt inferius dicemus: ſed quæ apud inferos ſunt, dicuntur, diræ vltrices. Eumenis autem, per antiphraſim dici putatur, ideſt beniuola: niſi ſit bene, ideſt multum furens intelliguntur autem per Eumenidas, à nōnullis libido, cupiditas, & ira.) & Diſcordia demēs ideſt peruerſæ mentis: innexa vittis cruentis, ideſt habens in vittis cruentis innexum: crinem vipereum. i. ſerpentinū, hoc eſt pro capillis: viperas: vlmus opaca, &, ſup. ingens. i. valde magna, pandit in medio. ſ. dicti loci ramos: &, pro. i. brachia annoſa. i. multorum annorum: quam ſedem ferunt. i. dicunt. ſ. omnes: vulgo. i. paſſim: vana ſomnia. i. inſomnia: tenere. i. occupare, & inhabitare, hærent. ſ. ſomnia, ſub omnibus folijs. ſ. ipſius vlmi, quæ arbor ſterilis eſt, & ita inferis apta (quia vero in ingreſſu dicit eſſe ſomnia, & in egreſſu, dicturus eſt, Sunt geminę ſomni portæ, &c. diligens poeta innuit hæc omnia quaſi inſomnia eſſe, quæ de inferis finxit, & deſcenſu Æneæ ad eos) Prętere a multa monſtra variarum ferarum, vt centauri qui vmbilico tenus equi dicuntur, & ſuperne homines: ſunt enim populi Theſſaliæ: qui primi in equis de longe viſi: ſemiequi putati ſunt: ſtabulant. i. ſtabulum habent in foribus: & Scyllæ. i. monſtra marina, pubetenus ſerpētes, biformes, ideſt duarum formarū: & Briareus, filius ille cœli & terrę, ſecundum Heſiodum (frater Gygæ, qui Tytanes dicti ſunt, decennale bellum cum filijs Saturni geſſerunt, & victi in tartara detruſi dicuntur: habuiſſeq; quinquagena capita, & centenas manus. Briarea autem dicit Home. egeona, ab hominibus appellatum, quum à dijs Briareus dicatur) centū geminus ergo, propter centum manus, ac belua lernæ. i. hydra: ſtridens horrendum. i. horrende: & chimæra, monſtrum illud Echidnę, ex Thiphaone genitum, ſicut & hydram genitam dicit Heſiodus: armata flammis: quia mons eſt cuius cacumen ardet: & Gorgones virgines, etiam monſtruoſæ vnum oculum habentes: & Harpyię: volucres illę monſtruoſæ & difformes: de quibus in tertio huius dictū eſt. Et forma vmbræ tricorporis. i. natæ à corpore tribus dimenſionibus dimenſurabili, ſup. ſtabulant in foribus: quia omnibus monſtroſis naturaliter breuis eſt vita. Sunt tamen qui dicunt & forma. i. ſimulachrum vmbræ tricorporis. ſ. Gerionis regis Hiſpaniæ, qui (vt in viij. dicetur: tria corpora habuiſſe fertur. Quæri autem poteſt de harpyis: quas in tertio huius, Strophadas inſulas habitare dixit, quomodo apud inferos ſint? Sed multipliciter reſponderi poteſt

Ordo.

aut quia interea mortuæ erant: aut quia omnium rerum ſimulachra apud inferos eſſe perhibentur, ſicut animæ apud ſuperos. vnde: Igneus eſt ollis vigor & cœleſtis origo: aut quia plures p̃ſuppoſuerit: alias fuiſſe harpyias, q̃ quas Æneas apud Strophades viderit. Nam licet tres ſyrænes, & tres harpyiæ celebrentur: non continuo ſequitur, non plures fuiſſe, Nec vero ſimile eſt totam ſpeciem, atq; naturam: aut ab illis inceptam, aut cum illis defeciſſe: quocirca aut nullæ fuerunt, aut & aliæ eſſe potuerunt, quarum apud inferos ſint ſimulachra. Addam quæ in Seruium dicit Beroaldus, contra expoſitionem illius, Triſtiſq; ſenectus. Ea autem ſunt hæc. Ego potius exponerem triſtis, ideſt querula & moroſa nanq; poeta voluit epitheto demonſtrare, qualis ſit conditio ſenectutis: ſunt autem ſenes, vt ſcribit Cicero in Catone, & teſtatur Seneca, moroſi, & anxij, & queruli, atq; difficiles. quod etiam elegantiſſime expreſſit Horatius in arte poetica, ſeniles mores deſcribens. Difficilis querulus laudator temporis acti, Se puero, cenſor, caſtigatorq; minorum. Virgi. (vt arbitror) imitatus eſt Silius, illo verſu, Curæq;, inſidiæq;, atq; hinc queribunda ſenectus. Nam à Silio, ſenectus dicitur queribunda, quaſi plena querimoniarum: quomodo à Virgilio, triſtis nuncupatur: & ab Horatio in carminibus, Moroſa ob varios, ſcilicet ac difficiles mores, quibus ſunt obnoxij queruli, ſenes. In eodem ſexto volumine, vbi dicitur, Simul accipit alueo Ingẽtem Æneam exponit Seruius, Alueo. ſ. fluminis: mihi videtur exponendum eſſe, alueo. ſ. nauis: vt intelligamus Æneam, intra cymbam, receptũ fuiſſe à Charonte: nanq; alueus elegantiſſime dicitur nauis: ſiue ipſius nauigij receptaculum. Propertius euidentiſſime id oſtendit, ſic ſcribens in tertio. Aut quidnam fracta gaudes Neptune carina, Portabat ſanctos alueus ille viros. Liuius lib. xxj. Alueos informes raptim faciebant. i. nauiculas. Et idem lib. x. Pars (inquit) fluuiatiles naues, ad ſuperanda vada ſtagnorum apte planis alueis fabricatas complent. præterea alueus, quemadmodum de fluminibus dicitur, ita etiam de rebus alijs. Columel. in. ix. Oua in alueolum lignum conferat. Plin. in. x. Alueos ex cornu ſpectatos eſſe refert. i. apium aluearia. & Varro inquit. Vbi apes ſint, aluei fiunt ex viminibus. Palladius, in nouẽbre ſordibus, liberandi ſunt aluei. Præterea error manifeſtarius eſt apud Ser. in hiſtoria, qui quãto leuior eſt, tanto minore venia dignus. ſcribit enim Parthenopeũ filium fuiſſe Menalippæ, quũ filius fuerit Atlantæ puellæ, in curſu perniciſſimę: vt Statius, atq; Diodo. meminerũt: quod & oẽs hiſtorici teſtãtur. In illo quoq; verſu Maroniano, Explebo numerũ, reddarq; tenebris. admiror Seruium: quũ more diligentis cõmentatoris, varias interpretationes attulerit: omiſiſſe id quod à Macrobio relatum eſt quod eruditioné maximã p̃ ſe fert: & Virgilianę ſententiæ optimę quadrat. Scribit. n. Macrobius in ſomnum Scipionis, animas ſociari corporibus quibuſdam numeris: qui numeri dum ſuperſunt, perſeuerãt corpus animari: quum vero deficiunt, mox arcana illa vis ſoluitur, qua ſocietas ipſa cõſtabat: aĩa ipſa non deficit, quippe quæ immortalis, atq; perpetua eſt: ſed impletis numeris, corpus fatiſcit. hinc illud eſt doctiſſimi Vatis, Explebo numerum, reddarq; tenebris. hæc Macrobij interpretatio, tam ſubtilis, tam elegans, tam erudita, pretermitti nõ debuit à curioſo cõmẽtatore, qui ex fontibus philoſophorum, vnde hauſerat Macrobius, haurire potuiſſet, preſertim quum multa vndiq; exquiſiuerit: ſed (vt mihi videtur) nihil eſt, cum prædicta Macrobij expoſitione comparandum.

PIERIVS.

¶ Primiſq; in faucibus Orci.) In codicibus pleriſq; ſane quam veteribus, non inuenuſte legitur, Primis in faucibus: abſq; copulatiua particula: ſed ea inſerta, verſum reddit canorũ magis. ¶ Male ſuada fames, & turpis egeſtas.) In Ro. cod. In Mediceo, ac pleriſq; alijs antiquis, ac turpis, habetur: vt quodãmodo iungat egeſtatẽ, vna cum ipſa fame. ¶ Letumq;, laborq;.) Antiqua fere oĩa exempl. legunt, labos, per s. Quod vero ſequitur ſoporem cõſanguineũ eſſe Mortis ex Heſiodo ſumptũ, qui in Theogonia, ſomnum & mortem, noctis filios fuiſſe dicit. quod vero cõſanguineũ dixit. ita eum Claudianus imitatus, Te cõſanguineo recipit, poſt fulmina feſſum Iuno ſinu. Ea enim Iouis, & ſoror, & coniux.

Corripit hic ſubita trepidus formidine ferrum
Æneas, ſtrictamq; aciem venientibus offert.
Et, ni docta comes tenueis ſine corpore vitas
Admoneat, volitare caua ſub imagine formæ:
Irruat, & fruſtra ferro diuerberet vmbras.
Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad vndas:
Turbidus hic cœno, vaſtaq; voragine gurges
Æſtuat, atq; omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas, & flumina ſeruat
Terribili ſqualore Charon, cui plurima mento
Canicies inculta iacet, ſtant lumina flammæ:
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus:
Ipſe ratem conto ſubigit, veliſq; miniſtrat,
Et ferruginea ſubuectat corpora cymba
Iam ſenior, ſed cruda deo, viridiſq; ſenectus.
Huc omnis turba ad ripas effuſa ruebat,
Matres, atq; viri, defunctaq; corpora vita
Magnanimum heroum, pueri, innuptæq; puellę,
Impoſitiq; rogis iuuenes ante ora parentum:
Quàm multa in ſyluis autumni frigore primo
Lapſa cadunt folia: aut ad terram gurgite ab alto
Quàm multæ glomerantur aues, vbi frigidus annus
Trans pontum fugat, & terris immittit apricis.
Stabant orantes, primi tranſmittere curſum,
Tendebantq; manus ripæ vlterioris amore:
Nauita ſed triſtis nunc hos, nunc accipit illos,
Aſt alios longe ſummotos arcet arena.

SERVIVS.

¶ Offert.) Non ad feriendũ, ſed ad repellẽdas vmbras. Vñ & offert dixit: ſacerdos aũt ferire prohibet. ¶ Tartarei quæ fert Acherõtis ad vndas.) Sequitur illud Pythagoricum dicens, tenuiſſe eos viam poſt errorem ſyluarum: quæ vel ad vitia vel ad virtutes, vt diximus, ducit. ¶ Tartarei Acherõtis.) Acheronta vult quaſi de imo naſci Tartaro: huius æſtuaria Stygẽ creare. De Styge aũt naſci Cocyton: & hæc eſt etymologia. Nã Phyſiologia hoc habet, Quia qui caret gaudio, ſine dubio triſtis eſt. Triſtitia aũt vicina luctui eſt: qui procreatur ex morte. Vnde hæc eẽ apud inferos dicit. ¶ Cocyto eructat arenam.) In Cocytũ, ſcilicet per Stygẽ. ¶ Has horrẽdus aquas.) Propter tria flumina. ¶ Portitor.) proprie qui portat: abuſiue etiam qui portatur portitor dicitur, ſicut vector. ¶ Terribili ſqualore.) i. terribilis ſqualoris. ¶ Charõ.) Per Antiphraſin, quaſi Acheron. ¶ Canicies inculta iacet.) Veteres enim non ſolum comam ornabant, ſed etiam barbam, vt nonnullas videmus ſtatuas. Ideò dixit inculta mẽto canities. ¶ Stant.) Horrent. Et eſt Polyſemus ſermo, hoc eſt multiplicatio ſermonum, vt diximus. ¶ Subigit.) Subagit, ſurſum agit, regit. Et eſt Polyſemus ſermo. Nam Acuit ſignificat: vt, Subiguntq; in cote ſecures. Et Cõpellit: vt, Subigitq; fateri. ¶ Veliſq; miniſtrat.) Aut pro velis: & eſt ſeptimus. Aut velis obſequitur: & ẽ datiuus. ¶ Ferruginea.) Nigra, triſti. Nam lugubrem oſtendit dicens, Cum caput obſcura nitidum ferrugine texit. ¶ Corpora cymba.) omne quod poteſt videri, corpus dicitur. vnde paulo poſt diſcretionem fecit dicens, Corpora viua nefas Stygia vectare carina. ¶ Iam ſenior.) Aut pro poſitiuo poſuit: aut vt diximus, ſenior, eſt virens ſenex: vt iunior, intra iuuenem eſt: quam rem à Varrone tractatam confirmat etiam Plinius. ¶ Cruda deo, viridiſq; ſenectus.) τὸ ἀκμαῖον: quia in deo. ¶ Autumni frigore primo.) Extremitatem vult oſtẽdere: quod ait Iuuenalis, Iã lethifero cedente pruinis Autũno. Nam eius prima pars feruet: vt, Totoq; Autumni incanduit æſtu. Sane ſciendum ſm Plinium folia Autumnali tẽpore ideo cadere. quia omnis tunc in arboribus humor æſtatis calore inuenitur exhauſtus, Ergo. ¶ Cadunt.) non quia tunc ſiccari incipiunt: ſed quia tũc eis iam deeſt humor. ¶ Glomerantur aues.) Bene rebus volitantibus animas cõparauit, quæ & ipſæ volãt. ¶ Immittit apricis.) Quaſi ἄνευ φρίκης, ideſt ſine frigore, vt diximus ſupra. Vnde nonnulli & Africam dictam volunt. ¶ Primi tranſmittere.) Figura Græca eſt: vt primi tranſirent. ¶ Triſtis.) Aſper, & miſerabilis.

DONATVS.

¶ Corripit hic. ſ. t. fo. f. Æneas.) Æneas viſis tot malis & repentina

tina formidine turbatus vehemẽter, ſtrictã aciem venientibus offerebat gladij, exiſtimans illas oẽs monſtrorum formas aliquid auſuras aduerſi, & facere. ¶ Et ni docta comes, &c.) Niſi turbatũ ſibylla docuiſſet, inanes formas in corporibus eſſe, vt res ipſa indicabat. paratus erat pugnare fruſtra, & vmbras appetere incaſſum, vtpote incorporeas: quas ferire non poſſet. ¶ Hinc via tartarei. q. f. ac. a. u.) Hinc via, hoc eſt ex illo loco, quẽ ſupra deſcripſit, tenditur ad fluuiũ Acherontis. ¶ Turbidus hic cœno.) Pro qualitate inferna fuit natura aquę turbida, cænoſa, odoris peſſimi. vtpote quę ructaretur à cœno. ¶ Portitor has horrẽdus aquas.) Portitores dicuntur, qui portas obſeruant, iccirco, vt ſine ipſorũ iuſſu nullus traĳciat in alias regiões. his igitur aquis tam grauibus odore, tam horrendis aſpectu præerat ſordibus par, & nulla ex parte diſſimilis, loco & regionibus tetris apte conueniens, viſu quoq; terribilis Charon. exponitur viſus eius metũ videntibus ſpargẽs. ¶ Cui plurima mento Ca. i. i.) Barbã, inquit, habuit canã, prolixã, & incultã. ¶ Stant lumina flãma.) Inflexibiles oculi eius, & ſemper ſtantes, quaſi quaſdã flãmas emittebant. ¶ Sordidus ex humeris nodo. d. a.) Velamen eius tale fuerat, quod plenũ corpus tegere non poſſet. deniq; ex eius pendebat humeris ſordidũ, tetrum, nec ſaltẽ fibula, ſed nodo ſuſpenſum. ¶ Ipſe ratem conto ſubigit, u. q; m. Et. f. ſ. c. c.) Non ille aliquã poteſtatem agendi videbatur habere, ſed pœnã. deniq; ipſe agendo ſubigebat ratem. Quum dicit, ſubigit, non fuit ſine laboris tormento, quod agebat. Ipſe dabat vela, ipſe corpora vectabat. quũ multa, multorũq; officia ſolus impleret, apparebat illũ perpetuis deditum fuiſſe tormentis. ¶ Iã ſenior, ſed. c. d. u. q; ſ.) Iã, inquit, ſenior fuit: ſi anni eius conſiderarentur. ſi aũt aſpectu eius quis metiretur ætatem, poterat adhuc iuuenis exiſtimari. illius. n. canicies, hoc eſt ſenectus viridis aliud offerebat oculis, q̃ poterat veritas indicare. Viridẽ ſenectutem, non propter colorem dixit, quẽ habent herbæ vel frondes. ſed quæ adhuc non parũ de primis temporibus retineret. cruda, inquit, & viridis. quia vtrũq; nondum aduertebatur ad maturitatem peruenire. dum aũt humanæ ætatis ſenectus plena fit. ¶ Huc omnis turba.) Huc, hoc eſt vbi Charon obſeruauerat, cõcurrebat omnis animarũ turba, vt Charontis ipſius miniſterio traĳcerentur vlterius. ¶ Matres, atq; viri.) In illa turba fuerunt matres, & mulieres. fuerunt viri, qui compleuerant vitam. vult. n. alia genera mortuorum ſeparare. dicit ergo, quorum illic animæ in præſenti haberentur, matrum, vt diximus, & virorum magnanimoꝝ heroum, pueroꝝ, & virginũ, & eorum, quos viderũt parentes rogis imponi. iſtorũ mortem cum miſeratione poeta cõmemorat. quam durũ quippe eſt, iuuenes mori, qui ſibi adhuc, & ſuis, & patriæ prodeſſe cõmodis potuiſſent. rapi pueros, & virgines immaturæ mortis interuentu, quos in ſpem poſteritatis ſeruari conuenerat, & in longũ tempus ſeniumq; perduci. quam funeſtũ parentes funeribus intereſſe, liberorum curare tam duras exequias, & ardentes aſpicere? cũ animas deſcriberet volentes fluuiũ tranſire, diſcreuit ſexus, diſcreuit ætates. conſtat. n. omnibus his mortem eſſe cõmunem, nec moriendi eſſe ordinem, ſed confuſe ex omnibus ętatibus mori: mittit ſimilitudinẽ, vt oſtendat, quãta illa fuerit turba, vel qũo mortem obierit. ¶ Quam multa in ſyluis, &c.) Tam multæ ait, multorumq; animæ volentes fluuium tranſire confluxerant, vt ſolent innumera folia excidere arboribus, cum his anni tẽpus ſuperuenit: aut, vt ſunt aues, quæ congeſtæ, quum frigus ingruere cœperit adunantur, aprica repetant loca, quibus pruinas effugiant. ¶ Stabant orantes, primi.) Rogantes, & ſtabãt, totum ad obſequium ſupplicum. dicit cauſam ſtandi, & rogandi. vt vnicuiq; primus tranſitus pueniret. tantus amoris affectus tenuerat omnes. tantumq; vlterioris ripæ deſideriũ habuit. ¶ Nauita ſed triſtis.) Non enim poterat nauicula permodica ſimul oẽs accipere. ¶ Aſt alios longe.) Alios lõge ſubmotos ipſam arenam littoris contingere non ſinebat.

ASCENSIVS.

¶ Corripit hic ſubita, &c.) Docet quomodo peruenerint ad Charontem portitorẽ, qui fingitur animas e corpore migrãtes, cymba quadã traducere ad inferos: & illinc poſt certum tempus, iterum in noua corpora reducere: quę res longe à fide noſtra abhorret: ſed archanę apud Ethnicos, philoſophię innititur: & pręcipue Pythagoricæ, quia Pythagoras, corpora pene infinita cõſyderãs, nec noſcens animas poſſe de nouo à deo creari: putanſq; eas certo numero cõſtare, & ęternas eſſe, aſſeruit, eas de corpore in corpus tranſmigrare: ne tamen auferret pro benefactis pręmium: & ita bene faciendi voluntatem. (Quis enim virtutem amplectitur ipſam Pręmia ſi tollas. vt inquit Iuuena.) auferret, dixit, animas benemeritas, mercedẽ ſuã recipere in Elyſĳs campis: illicq; fruu beata vita, pro magnitudine meritoꝝ, diu, aut parum, & peracto tempore, per fluuiũ obliuionis trahi in deſyderium huius uitæ: & illinc huc reduci. Dicit ergo uentum eſſe ad eum locũ. ubi innumeræ expectabant animę tranſmitti orantes. De qua re dicit Donat. ſic. Donat⁹.

¶ Turbidus hic cœno.) Pro qualitate inferni, fuit natura aquæ turbida cœnoſa, odoris peſſimi: utpote quæ ructaretur à cœno. ¶ Portitor.) Is proprie eſt, qui portum obſeruat: ut nullus eius iniuſſu, in alienas regiones tranſeat. His igitur aquis, tã male olentibus, tam horridis aſpectu. erat par cuſtos, nec diſſimilis loco & regioni. ¶ Stant lumina flamma.) Inflexibiles oculi, quaſi flammam emittebant. ¶ Sordidus.) Sordidus da. dũ. erat velamen: neq; tantum ut totum tegeret corpus, & non fibula, ſed nodo nectebatur. ¶ Ipſe ratem.) Non agẽdi poteſtatem, ſed pœnam habebat: quia multa ſimul officia implebat: nam dabat uela, uectabat, corpora ſubigebat. i. non ſine labore agebat. ¶ Viridis.) Nõ propter colorem, ſed quæ adhuc non parum de priſtinis temporibus retineret. ¶ Cruda, & uiridis.) Quia nondum tendebat ad maturitatem. ¶ Iuuenes.) Qui adhuc ſuis cõmodis: inſeruire patriæ potuiſſent. ¶ Pueri & uirgines.) Quos in ſpeciẽ poſteritatis ſeruandæ, cõuenerat in longum ſenium perduci. Diſtinguit ſexus & ætates, ut oſtendat mortem omnibus eſſe cõmunem, nec moriendi eſſe ordinem. ¶ Quã multa.) Ex hac comparatione, quanta fuerit turba, oſtenditur. ¶ Triſtis.) Durus nunq̃; affabilis. ¶ Nunc hos.) Nam omnes ſimul non poterat. Hæc ille. ¶ Ordo autẽ eſt. Ordo.

Æneas trepidus. i. feſtinus ſubita formidine corripit hic. i. hoc loco, vbi nunc ſunt mõſtra: ferrũ. i. enſem ferreũ. & offert. i. obĳcit: venientibus. i. ad ſe properantibus: aciẽ. i. acumen ferri: ſtrictam. i. euaginatã: & ni. i. niſi: comes. ſ. Sibylla: docta. i. perita rerum infernarum: admoneat tenueis vitas. i. animas ſine corpore: vnde prius, inania regna, dixit: volitare ſub imagine caua. i. non habente corpora, ſed ſimulachra duntaxat, atq; vmbras: formæ. ſ. habentis corpora: ipſe irruat. ſ. in ea monſtra. & diuerberat ferro. i. enſe, fruſtra vmbras: quia non poſſunt contingi, quum nihil habeant ſolidi: hinc, ſup. eſt, eminet, aut apparet: via, quæ fert, ideſt inducit ad vndas Acherontis, illius fluuĳ infernalis, ſine lætitia dicti: tartarei, ideſt ad profunditatem infernalem tendentis: gurges, ideſt profundus vortex aquarum, omnia ingurgitans, exiſtens turbidus: cœno, ideſt luto turpi: & voragine, ideſt ingurgitatione: vaſta. i. valde ampla: æſtuat, ideſt ęſtum, & feruorem ſuum exercet: hoc eſt ebullit: hic. i. hoc loco, ad quem accedunt: atq; eructat omnem arenam Cocyto. i. in Cocyton, per Stygen: Charon portitor, ideſt tranſuector, & magiſter portus horrendus: terribili ſqualore. i. ſitu & immundicia: ſeruat has aquas: & ſub hæc flumina, cui. ſ. Charonti: plurima canicies. i. incana barba iacet inculta: mento, ideſt per mentum: & cui lumina. i. oculi: ſtant. i. horrẽt, & arrecti ſunt: flamma. i. igni emicanti: & cui amictus ſordidus, more nautarum dependet ex humeris: nodo. i. per nodum, quo connexus eſt. Ipſe. i. vt vulgo dicunt: in propria perſona ſubigit, ideſt gubernat: conto. i. pertica, aut ſude: ratem. i. ſcaphã, qua animas traducit: & ſubuectat corpora. i. ſimulachra corporũ, aut corpora viuorum, quando adueniunt cymba. i. nauicula: ferruginea, ideſt ferruginei, hoc eſt fuſci, ſeu ſubnigri coloris: exiſtens iam ſenior. i. pluſq̃; illi officio conueniat ſenex: ſed ſenectus, eſt cruda & viridis. i. perpetua, & indefatigabilis: ideo. i. quia deus eſt. Omnis turba effuſa. ſ. e corporibus: ruebat huc. i. ad hunc: ad ripas. ſ. matres: atq; viri. i. fœmellæ, & maſculi: ſed fœmellas, quia imbecilliores, præpoſuit, vt viciniores Orco: & corpora magnanimũ, pro magnanimorum heroum: defuncta vita. i. quæ iam expleuerant officium vitæ: hoc eſt ſimulachra eorum, & pueri, & puellæ innuptæ, & iuuenes, impoſiti rogis, ante ora parẽtum. Per quod admonet iuuenes, ne nimium confidant annis: quia plures liberi, à parentibus ſepeliuntur, q̃; eos ſepeliant. Quam. i. quantum multa folia cadunt lapſa. i. labentia in ſyluis: primo frigore. i. per frigus primum, autumni: aut, quàm multæ aues glomerantur. i. in modum glomeris aduoluuntur, ad terrã: ab alto gurgite, ideſt fluxu maris, vbi. i. quãdo: annus. i. tempus anni: frigidus. i. frigidũ fugat, ſup. aues: trans pontum, ad quęrendum. ſ. aerem tepidum, aut temperatiorem: & immittit terris apricis. i. ſoli expoſitis: vbi plus caloris, quàm vbi frequentes ſyluæ, ſupp. tam multi: ſtabãt orantes: tranſmittere, ideſt vt poſſint tranſmittere primi, curſum & tendebant, ideſt extendebant, ſupplicantium more: manus. ſ. ſuas, amore ripæ interioris: quia volebant tranſmitti ad locum ipſis debitum: ſed nauita, ideſt portitor Charon: triſtis, ideſt immitis: accipit nunc hos, nunc illos, certo tamen indicio: aſt. i. ſed: arcet alios. i. longe tenet alios: ſubmotos, ſ. à cymba: longe, ſupp. in arena, ideſt littore arenoſo: videlicet eos, qui munus vitæ non

expleuerant, aut ſepulturæ honore (ſm Ethnicos) caruerant.

PIERIVS.

¶ Cocyto eructat harenam.) In aliquot antiquis codicibus, Cocyti, legitur, poſſeſſiuo caſu. Sed prior lectio magis recæpta eſt. & harena, cum adſpiratione, ex Varro. obſeruatiōe, vt alibi dictum. ¶ Terribili ſqualore Charon.) In nonnullis omnino veteribus exemplaribus, Terribilis, habetur, nominandi caſu: ſed ablatiuo magis recæptum. ¶ Stant lumina flamma.) In Romano codice & aliquot alijs antiquis, flammæ, legitur. Siue id genitiui caſus ſit, quod nequaquam placet: ſiue appoſitiue dictum, vt duo lumina, duæ flammæ videantur. Siue quod magis placet, facta eſt duarum vocalium tranſpoſitio, quum flammea vellent ſcribere, veluti in antiquis aliquot exemplaribus ſcriptum obſeruaui. Sed id poſtea corruptum, velut etiam illud quod ſupra dicebamus, Protinus omnia. verſu dactylico. ¶ Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.) Valeant qui, nudo, legendum eſſe contendunt: quum, nodo, paſſim in antiquis codicibus tota libraria fide legatur. Et antiquæ ſtatuæ tot vbiq; ſpectentur, in quibus, Ornatus ex humeris nodo religatus pendeat. ¶ Longe ſummotos arcet harena.) In antiquis aliquot codicibus, ſemotos, legitur. Cui non nihil ſuffragari videtur aduerbium, longe, pro valde. Magis tamen placet, ſubmotos: quod proprie & eleganter dictum eſt.

Æneas (miratus enim, motusq; tumultu)
¶ Dic (ait) ò virgo, qd vult cōcurſus ad amnē? ÆNE.
Quid ue petunt animæ? vel quo diſcrimine ripas
Hæ linquunt? illæ remis vada liuida verrunt?
¶ Olli ſic breuiter fata eſt longæua ſacerdos. POETA
Anchiſa generate, deum certiſſima proles, SIBYLLA
Cocyti ſtagna alta vides, Stygiamq; paludem,
Dij cuius iurare timent, & fallere numen.
Hæc omnis, quam cernis, inops, inhumataq; turba eſt
Portitor ille, Charon: hi, quos vehit vnda, ſepulti.
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Tranſportare prius, q̃ ſedibus oſſa quierunt.
Centum errant annos, volitantq; hæc littora circum:
Tum demum admiſſi, ſtagna exoptata reuiſunt.
¶ Conſtitit Anchiſa ſatus, & veſtigia preſſit, POETA
Multa putans, ſortemq; animo miſeratus iniquam.
Cernit ibi mœſtos, & mortis honore carentes,
Leucaſpin, & Lyciæ ductorem claſſis Orontem,
Quos ſimul à Troia ventoſa per æquora vectos,
Obruit Auſter, aqua inuoluens nauemq;, viroſq;.
Ecce gubernator ſeſe Palinurus agebat,
Qui Libyco nuper curſu, dum ſydera ſeruat,
Exciderat puppi medijs effuſus in vndis.

SERVIVS.

¶ Æneas.) Ordo eſt, Æneas ait, dic o virgo. cætera per parentheſim, ideſt per ſuppoſitionem dicta ſunt. ¶ Quo diſcrimine.) Qua differētia. ¶ Ripas hæ linquunt.) Repulſæ ſcilicet, non tranſeuntes. ¶ Vada liuida.) Nigra. Et liuidum, inuidum, non niſi apud Neotericos inuenimus. Lucanus, Liuor edax tibi cūcta negat, genteſq; ſubactas. ¶ Longæua ſacerdos.) Sibyllā Apollo pio amore dilexit: & ei obtulit poſcendi quod vellet arbitrium. Illa hauſit arenam manibus: & tam longam vitam popoſcit. Cui Apollo reſpondit id poſſe fieri, ſi Erithræā (in qua habitabat) inſulam relinqueret, & eam nunquam videret. Profecta igitur Cumas tenuit & illic defecta corporis viribus vitam in ſola voce retinuit. Quod cum ciues eius cognouiſſent ſiue inuidia, ſiue miſeratione commoti, ei epiſtolam miſerūt creta antiquo more ſignatam: qua viſa, quia erat de eius inſula, in mortem ſoluta eſt. Vnde nonnulli hanc eſſe dicunt, quæ Romana fata conſcripſit, quòd incenſo Apollinis templo, inde Romam allati ſunt libri, vnde hæc fuerat. ¶ Deum certiſſima proles.) Ex eo quod ſubire inferos potuit. Ideo autem certiſſima, quia multi ad gloriā generis ſimulant ſe numinum filios: vt Romulus ex Marte, Alexander ex Ioue Hamone. Hoc ergo excludit. Sic alibi de Hercule. Salue vera Iouis proles. ¶ Et fallere numen.) Vt ſupra diximus, ſiue propter Victoriæ fauorem Stygis filiæ. Nam dicitur ſtatuiſſe Iupiter, vt ſi quis feſelliſſet eius numen, vno anno & nouem diebus ab Ambroſia & Nectare prohiberetur. Ratio autem eſt quam ſupra diximus. Ideo per Stygem dij iurant, quia triſtitia contraria eſt æternitati. ¶ Inops inhumataq; turba eſt.) Duo dicit, ideſt nec legitimam ſepulturam habet, neq; imaginariam. Inopem enim dicit ſine pulueris iactu (nam ops terra eſt) ideſt ſine terra, ſine humatione. Vult autem oſtendere tantum valere inanem, quantum plenam ſepulturam. Nam & Deiphobi vmbra tranſuecta eſt, cui Æneas cenotaphium fecit: vt, Hunc egomet tumulum Rhœteo in littore inanem Conſtitui. Bene autem ſepultos, ideſt fletos. Nam ſine fletu ſepultura non eſt. Vnde legimus, inhumata, infletaq; turba. Facit ſupradicta flumina tranſire, quibus luctus nomen impoſuit. ¶ Centum autem annos.) Ideo dicit, quia hi ſunt legitimi vitæ humanæ, quibus completis poteſt anima tranſire ripas, ideſt ad locum purgationis venire, vt redeat rurſus in corpora. Sane ſciendum quia cum terram dicimus, hęc ops facit: ſi Nympham dicamus, hęc Opis: ſi diuitias, hæ opes numero tantum plurali. ¶ Rauca fluenta.) Aut rheumata dicit: aut bene pluraliter, quia de tribus loquitur. ¶ Sedibus oſſa quierunt.) Ideſt prius, quàm corpus in naturam ſuam redeat, ideſt in terram. ¶ Stagna exoptata reuiſunt.) Lethæi ſcilicet fluminis. ¶ Veſtigia preſſit.) Scilicet cogitatiōe tardatus. ¶ Putans.) Reputans, cum animo pertractās. ¶ Sortemq; animo miſeratus iniquā.) Iniqua enim ſors eſt puniri propter alterius negligentiā. Nec enim quis culpa ſua caret ſepulchro. Bene autem animo: quaſi re præſaga, vt alibi, Præſaga mali mens. Ipſe enim Æneas inſepultus iacebit: vt, Mediaq; inhumatus harena. ¶ Mortis honore.) Sepultura: vt, Quiſquis honos tumuli. ¶ Ductorē claſſis.) Apertū exēplum claſſem dici etiā vnā nauem. Nā legimus, Vnam quæ Lycios fidumq; vehebat Orōtem. ¶ Auſter.) Hic diſtinguendum. ¶ Seſe agebat.) Seſe agere, eſt ſine negocio incedere. ¶ Qui Libyco nup curſu.) Bene Libyco. Nauigatio enī non à diuerticulo, ſed ab intentione accipit nomen. ¶ Effuſus in vndis.) Archaiſmos eſt: quā quā Donatus eſſe ordinem velit, dum ſeruat ſydera in vndis medijs.

DONATVS.

¶ Æneas (miratus enim motuſq; tumultu) Dic ait ò virgo.) Hæc interrogatio propoſitionis retinet vicem, qm̄ ad oīa ſibylla reſpōſura eſt. hæc ipſa tripartita eſt. quæſijt quippe, cur tātus animarū concurſus ad amnē fieret, vel qd ipſe animæ deſiderarent, vel q̃ eēt inter illas diſtātia, vt aliæ fugatæ linquerent ripas, aliæ nauicula trāſmitterentur, & ad vlteriora portarentur? ¶ Olli ſic breuiter f.e.l.ſ.) Breuiter qppe loqui debuit relatura ſuperflua, ne, quę fuerāt neceſſario agendo, morādo differret. ¶ Anchiſa generate. d.e.c. pro.) Natus es ex homine, nō immerito paues. habes humani generis timiditatē: ſed nihil debes metuere. qui alia ex parte genus à ſuperis ducis. poſt principia deſcēdit ad ea, quę interrogata eſt. ¶ Cocyti ſtagna. a.v.ſt.q;.p. Dij. c.i.t.&.f.n.) Hanc intermiſit interrogatione: ſed melius facit vates aliqd amplius referēs, vt inſtructiorem redderet requirentē. nec cumulauit ex hoc breuitatē ſermonis ſui, ſed breuitati conſuluit. poſſet. n. Æneas, quod in prima interrogatione prætermiſerat, quęrere in ſecunda: quod vitās ſibylla pręuenit, amputans moras, quas poterat altera inquiſitio facere. ſtagnū igitur illud cocyti, inquit, habet nomē. Palus vero, quæ ex ſuperfuſione aquæ efficitur, ſtyx appellatur: per quam iurant dij, plurimū eam metuunt, ne eius fallāt numen. ¶ Hæc oīs, quam. c.i.i.q;.t.e.) Ipſorum eſt turba, quæ procul repellitur. quā ſint inhumati. ¶ Portitor ille charon.) Charon dicitur, q portitoris ſuſtinet curam. ¶ Hi, quos. v.v.ſ.) Qui vnda portātur, & tranſeunt, ſepulti ſunt. redit rurſum ad ſepultorum exitū dicendum. ¶ Nec ripas datur horrendas, &. r.f.Tr.) Nō licet inhumatis aquā iſtā tranſire. ¶ Priuſq;. ſ.o.q.) Hoc eſt, donec oſſa ipſorū ſepulchris condantur. ¶ Centum. e.a. &c.) Tractat Virgilius inhumatorum corporum animas fluuium trāſire non poſſe, niſi prius ſepulturam fuerint cōſecutæ, & tot illic annos errādo ducere, quot ſua corpora ſine humationis honore iacuerint. quod iccirco præmiſit poeta, quia Æneā, dicturus eſt, aliquos illic cognouiſſe de ſuis quos humare non potuit. ¶ Conſtitit Anchiſā ſatus.) Dolens eos, quos iniqua hęc conditio tenuiſſet, cōſtitit. ¶ Cernit ibi mœſtos.) Aſſertioni huiuſmodi non defuerunt probamenta: vidit quippe illic leucaſpim & Orontem, quos nouerat inhumatos. ¶ Quos ſimul à Troia.) Hoc dictum duas tenuit cauſas, vna eſt, vt legenti reuocaret in memoriam, qui eſſent iſti, vel vbi, aut quando, aut

qua

qua vi interijſſe viderentur: altera ne eſſet Æneæ vitium, ꝙ ſuos nõ tradidiſſet ſepulturæ. Ipſi ſunt, inquit, quos ab ipſo ſeparauerunt ſæua naufragia, perindeꝗ; humare non potuit, quos cũ ipſis nauibus ꝓcella perdiderat, quod vitium purgatur, nec Æneam aſpergit: quia quos non habuit in præſenti, ſepelire non valuit. vt pote, quos ventorũ procella preſſerat, & immenſi per diuerſa rapuerant fluctus. ¶ Ecce gubernator. ſ. pa. a.) In hac cauſa etiã palinurus poſitus apparebat. ¶ Qui libyam nuper curſu.) Ab huius quoꝗ; caſu excuſatur Æneas quoniã inſepultũ conſtabat eſſe etiã palinurum. ſi enim effuſus eſt naui, cum eſſet ipſe quoꝗ; Æneas in pelago: quomodo igitur ſepeliri potuit: quem exceperat latitudo pelagi, & in littorum ignota tranſuexerat? ſic ergo ordinãdus eſt ſenſus, ne fiat vitium, vt in vndis effuſus videatur, ſi enim ita eſſet, dici conuenerat, vt ſit exciderat puppi effuſus, quũ in vndis eſſet, hoc eſt nauigaret.

ASCENSIVS.

¶ Æneas miratus, &c.) Tãgit ſubinde Poeta philoſophorum de inferis opiniones: quia enim pium eſt defunctorum cadauera ſepelire, ne inſepulta relinquerentur, dicit, Vmbras eorum, qui ius ſepulturæ non obtinuerunt centũ annos errare: id enim eſt, quaſi plenum vitæ tempus: nã ſi viginti anni vltra centum dentur, decem primi vitæ anni, ſunt quaſi inutiles, ꝓpter infantiam: & decem vltimi, propter delirationem decrepitæ ætatis, quę ad infantiam redit. Cætera cum ordine patebunt. Sed Donati verba ſunt. ¶ Breuiter.) Ne qua fieret rebus neceſſarijs mora. ¶ Certiſſima ꝓles.) Natus ex homine, nõ immerito paues: ſed nihil debes metuere, quia à dijs, principium ducis. ¶ Cocyti ſtagna.) Non auget moram, quia reſpondet ad id quod non interrogat: ſed minuit. Nam curat, ne poſtea interroget. Stagnum igitur (inquit) Cocyti, habet nomen. Palus vero quæ ex ſuperfuſione aquæ efficitur, Styx appellatur. Nec indiget probatione, ꝙ inſepulti non tranſportentur: quoniam cernit ibi, quos ſepelire non potuit. ¶ Quos ſimul à Troia.) Reuocat in memoriã legẽti, qui iſti eſſent, & vbi, & quãdo, & qua vi periſſent: & ſimul, ne quis daret vitio Æneę, ꝙ ſuos non ſepeliret: quoniam ſepelire non potuit. ¶ In vndis.) Non effuſus in vndis, ne ſit vitium in caſu: ſed effuſus quum in

Ordo. vndis eſſet. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt. Æneas (enim, pro quia: miratus, ſup. erat & motus tumultu. i. multitudine animarũ, tumultuoſe ad ſcapham properantium.) ait, ô virgo, dic, quid concurſus. ſ. animarum ad amnem vult. i. prętendit? ve, pro vel? quid animæ petunt? vel, quo diſcrimine. i. qua differentia, & diſcretione: hæ. i. quædam ex illis: linquunt ripas, quia vidẽt ſe non poſſe tranſmitti: illæ. i. aliæ: verrunt remis. ſ. in ſcapha Charontis, dum Charon gubernaculum tenet, quæ tranſmitti volunt, remigium ſupplent: vada liuida. i. ſubnigra, cuius coloris eſt plũbũ. Is enim liuor dicitur, vñ Amaſius poeta. Tũ ſuccos, herbaſꝗ; dedit quis liuor abiret. Quam facit impreſſo mutua dente Venus. Sacerdos longæua. ſ. Sibylla, cuius rationem aſſignat Seruius. fata eſt olli. i. illi: breuiter ſic. O generate Anchiſa. ſ. patre, certiſſima ꝓles deũ. i. deorum. ſ. per Venerẽ matrẽ: aut quia Anchiſes quoꝗ;, per apotheoſim deus factus ſit. tu vides alta. i. ꝓfunda: ſtagna Cocyti. i. illius fluuij infernalis, & paludẽ Stygiã. i. triſtitię infernalis, cuius numen, dij timent iurare, & fallere: nõ timẽt iurare, ſed iurare, & fallere, hoc eſt peierare, quia obligant ſe iurando per Stygem ad triſtitiam, quæ dijs contraria eſt: hæc turba quam cernis, eſt omnis. i. tota: vel, hęc omnis. i. tota turba, quam cernis, eſt inops. i. ſine terra: ꝙ, ꝓ id eſt: inhumata, hoc eſt inſepulta: aut potius inops i. ſine ope & auxilio, hoc eſt paupercula: nec (vt Iuuenalis dicit) habet, quem porrigat ore Triẽtem: veteres enim ſuperſtitioſi, dabant defunctis in ore Trientem, vt à Charonte, eo naulo traducantur, quorum vero corpora interierant in aquis: quia ſepultura, & naulo caruerunt, putabantur centum errare annos. vnde dicit, ille. ſ. horridus, & incultus, eſt Charon portitor. i. portus obſeruator, & tranſuector, hi quos vnda vehit, ſepulti, ſup. ſunt: nec datur. i. permittit Charonti, licet velit tranſportate. ſ. alios, ripas horrendas: nec fluenta. i. flumina: rauca. i. reumata, aut rauce reſonantia: tranſportare (dicit) prius, ꝗ̃ oſſa quierunt: ſedibus. ſ. ſuis, hoc eſt buſtis, aut ſepulchris. Ipſi, ſup. inſepulti, errant centũ annos. ſ. continuos, quod dixi, ſpatium legitimum vitæ: & volitant i. pręcipitanter voluuntur, circum hæc littora. Tum. i. deinde: admiſſi. ſ. in ſcapham: demum. i. tandem. ſ. poſt longam expectationem: reuiſunt ſtagna exoptata, ſcilicet Lethes per quam, obliuionem malorum imbibunt. Satus, id eſt progenitus: Anchiſa, ſcilicet Æneas: conſtitit, ſcilicet cogitabundus, & preſſit veſtigia, putans, id eſt reputans animo multa: & miſeratus animo, ſortem iniquam, ſcilicet eorum, qui propter carentiam ſepulchri illic vagabantur: quum multi, ſua culpa non carent ſepultura: nec ſuis meritis obtinere poſſent: & eſt præſagium futuræ mortis: quia etiam Æneas in Numico ſubmergendus, ſepultura cariturus eſt: iuxta imprecationem Didonis in quarto huius, Sed cadat ante diem, mediaꝗ; inhumatus harena, &c. miſeratus ergo ſortem iniquam, cernit ibi Leucaſpim & Orontem, ductorem claſſis Lyciæ (de qua in primo. Vnam quę Lycios, fidumꝗ; vehebat Orontem. De Leucaſpi autem, Excutitur pronuſꝗ; magiſter voluitur in caput.) mœſtos, & carenteis honore mortis, id eſt qui impenditur mortuis, ſcilicet ſepulturæ, quos vectos à Troia, ſimul, ſcilicet cum Ænea, per æquora ventoſa: Auſter, id eſt ventus, ſpecies pro genere: obruit aqua: & ita non erant ſepulti: nec licet cœnotaphium fecerit, profuit. vnde dixit, nec iam exaudire vocatos: inuoluens, ſcilicet Auſter, per aquam: & nauem, & viros. Ecce quaſi dicat præter opi. Palinurus, gubernator, ſcilicet olim, dũ vita manebat: agebat, id eſt impellebat ſeſe ad Æneam: qui exciderat nuper, id eſt pauloante: puppi. i. è puppi: curſu, id eſt in tranſcurſu: Libyco, id eſt facto ex Libya per Siciliam: tamen, exciderat, dicit: dũ ſeruat, id eſt ſeruaret ſydera: quia dictum eſt, Oculoſꝗ; ſub aſtra tenebat. effuſus. i. in mare: exiſtens, ſupple in medijs vndis. i. dum eſſet in medio vndarum: tantum ab vno littore: quantum ab altero: & ita vſus eſt ablatiuo: quia ſi è naui effuſum in aquas conſtruxerit: dixerit, in vndas.

PIERIVS.

¶ Remis vada liuida verrũt.) In Romano codice, vada liquida, legitur: neꝗ; timendũ eſſet ſyllabę ex authoritate Lucretij, niſi & Seruius, liuida, agnoſceret. Et epitheton id inferis amnibus, ꝗppe turbidis & cœnoſis conueniret. Pręterea, vertunt, in aliquot habetur exẽplaribus. Sed, verrunt, magis poeticum eſt. ¶ Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta.) In antiquis omnibus exemplaribus, quotquot habui, ꝓ, nec rauca, legere eſt, & rauca. ¶ Quã ſedibus oſſa quierunt.) In Medicęo, & aliquot alijs, quierint, legitur. Sed finitiuus modus eleganter etiam cum, quam, iungitur: vt alibi ex grammaticorum præceptis, & ex authorum vſu oſtẽdimus.

SERVIVS.

Hunc vbi vix multa mœſtum cognouit in vmbra,
Sic prior adloquitur. ¶ Quis te Palinure deorũ ÆNEAS
Eripuit nobis? medioꝗ; ſub æquore merſit?
Dic age, nanꝗ; mihi fallax haud ante repertus,
Hoc vno reſponſo animum deluſit Apollo,
Qui fore te ponto incolumen, fineſꝗ; canebat
Venturum Auſonios. en hæc promiſſa fides eſt?
¶ Ille autem. ¶ Neꝗ; te Phœbi cortina feſellit POETA
Dux Anchiſiade, nec me deus æquore merſit: PALI.
Nanꝗ; gubernaclum multa vi forte reuulſum,
Cui datus hærebam cuſtos, curſuſꝗ; regebam,
Præcipitans traxi mecum, maria aſpera iuro,
Non vllum pro me tantum cæpiſſe timorem,
Quàm tua ne ſpoliata armis, excuſſa magiſtro,
Deficeret tantis nauis ſurgentibus vndis.

¶ Multa mœſtum cognouit in vmbra.) Prudẽtiores dicit animas recedentes à corporibus, ſordidiores eẽ donec purgentur: quæ purgatę incipiũt eſſe clariores. Vnde ait paulo poſt, Donec longa dies perfecto temporis orbe Cõcretam exemit labẽ, purũꝗ; reliquit Æthereum ſenſum: atq; aurai ſimplicis ignẽ, id eſt non vrentis, vt eſt Solis. Inde eſt quod aliæ animę Lunarem circulũ, aliæ ſolſtitialem retinere dicũtur pro modo purgatiõis. Bene ergo Palinurũ obſcura vmbra circundatum dicit: & vix agnitum qui nec ad loca quidem peruenerat purgationis, ſicut etiam alibi de Didone dicturus eſt, Agnouitꝗ; per vmbrã Obſcurã. ¶ Quis te Palinure deorum?) Quis Deus, debuit dicere: ſed Græce dixit τῶν θεῶν. ¶ Eripuit nobis?) Bene nobis. Gubernator enim cõmuni perit periculo. ¶ Sub ęquore merſit?) Tmeſis ẽ, Medio æquore ſubmerſit. ¶ Dic age.) Hortãtis aduerbium eſt. vnde eſt & age fac, & age facite. ¶ Venturum Auſonios.) κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus. ¶ Cortina.) Cortina dicta eſt, aut ꝙ cor teneat: aut ꝙ tripos ſeptus erat corio ſerpentis, vt ſupra dicitur: aut certe ſecundum Græcam etymologiam ὅτι τὴν κόρην τείνει. i. ꝙ extendat

Treis Notus hybernas immenſa per æquora noctes
Vexit me violentus aqua, vix lumine quarto
Proſpexi Italiam: ſumma ſublimis ab vnda,
Paulatim adnabam terræ: iam tuta tenebam,
Ni gens crudelis madida cum veſte grauatum,
Prenſantemq; vncis manibus capita aſpera montis,
Ferro inuaſiſſet, prædamq; ignara putaſſet.
Nunc me fluctus habet, verſantq; in littore venti.
Quod te per cœli iucundum lumen, & auras,
Per genitorem oro, per ſpem ſurgentis Iuli,
Eripe me his inuicte malis, aut tu mihi terram
Iniice (nanq; potes) portusq; require Velinos.
Aut tu: ſi qua via eſt, ſi quam tibi diua creatrix
Oſtendit (neq; enim credo ſine numine diuum
Flumina tanta paras Stygiamq; innare paludem)
Da dextram miſero, & tecum me tolle per vndas:
Sedibus vt ſaltem placidis in morte quieſcam.

extendat puellā: vt, Maiorq́ꝫ videri. ☞ Nec me.) Hic diſtinguendum, ne ſit contrariū. nā eum ſomnus deiecit. Quāquā alij fruſtra dicant, quod credebat Phorbantem: cum extinctis diuinandi ſit conceſſa licentia: & nunc iam ſciat ſomnum fuiſſe. ☞ Nanq; gubernaclum.) Vt ſit veriſimile, quod poſt triduum tetigit litus Italiæ. ☞ Præcipitans.) Dum præcipitarer. ☞ Maria aſpera iuro.) Aut execratio eſt: vt, Iliaci cineres. Aut certe iurat, quaſi nauita, per maria. ☞ Spoliata armis.) Propter amiſſionē gubernaculi. ☞ Excuſſa magro.) Noue dixit, de qua fuerat magiſter excuſſus. ☞ Surgentibus vndis.) Non quia tēpeſtas fuerit fauēte Neptuno: ſed tumēs fuiſſe ſignificat. Nec de Æneæ peritia deſperauit: ſed propter perditum gubernaculum. ☞ Hybernas.) Aſperas. & retulit ad affectū natantis. ☞ Ad nabam.) Et hic diſtingui poteſt, &, adnabam terræ. ☞ Gens crudelis.) Lucanorū. Et dicit eum à Velienſibus interemptum: vt, Portusq́ꝫ require Velinos. Sane ſciendū Veliam tempore quo Æneas ad Italiam venit nondū fuiſſe. Ergo anticipatio eſt, quæ vt ſupra diximus, ſi ex poetæ perſona fiat, tolerabilis eſt: ſi aūt per aliū, vitioſiſſima eſt, vt nūc de Palinuro ait: quāq; alij ad diuinandi ſcientiam referāt, quaſi ab vmbra dictū. Velia aūt dicta eſt à paludibus quibus cingitur, quas Græci ἕλη dicunt. Fuit ergo Helia: ſed accepit Digammō, & factā eſt Velia, vt Henetus, Venetus. ☞ Montis.) Saxi: vt, Fertur in abruptū magno mons īprobus actu: pro ſaxo. Ecōtrario, Saxi de vertice paſtor: pro montis. Nam ſunt iſta reciproca. ☞ Me fluctus habet.) Quia ſm Philoſophos corpus ſolum noſtrū eſt: quod nobiſcū oritur, nobiſcū perit. Anima. n. generalitatis eſt: & adeo nō eſt noſtra: vt etiam in alia corpora plerūq; tranſeat. Ergo Me, corpus meū: quod eſt hominis propriū. Eſt autem Homeri, αὐτοὺς δ' ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν. ☞ Cœli iucundum lumen.) Bene iucundū addidit. Eſt enim etiam apud inferos, ſed non iucūdum. ☞ His inuicte malis.) Qui inferos ſubire potuiſti. His aūt, ac ſi diceret quæ cernis. ☞ Terram iniice.) Bene ante maius petijt, vt vel hoc impetraret. Terræ aūt iniectio ſm pontificalem ritum poterat fieri & circa cadauer & circa abſentium corpora quibuſdam ſolennibus ſacris. ☞ Nanq; potes.) Quia vbiq; eum rerum diuinarum inducit peritum. ☞ Si qua via eſt.) Si eſt vlla ratio. ☞ Diua creatrix.) Rerum omnium generaliter. ☞ Innare.) Nauigare: more ſuo. ☞ Da dextram.) Præſta auxilium. Vmbra enim nunq; tenetur: vt, Ter fruſtra compreſſa manus effugit imago. ☞ Sedibus vt ſaltem.) Vt ſaltem in morte requieſcam ſedibus placidis. Et bene: quia nautæ ſemper vagantur.

DONATVS.

¶ Hunc vbi. v. m. m. co. i. v.) Tardius agnoſcere amicū, crimē eſt maximū ſed dedit huic excuſationē magnarum tenebrarum. vñ laudari potius debet, quia altis tenebris ſeptū potuit agnoſcere, & angores eius cōtracti vultus cōſideratione metiri. non autem exprimeretur Æneæ dolor captus ex eo, ſi palinurum induceret primo loquētē. ☞ Quis te pa. d. Er. n. m. q. ſ. e. m. Dic age.) Dic mihi, inquit, quis iſte ſit deus, qui reſpōſa Apollinis ſemper mihi fida in alijs fatis potuit ſuperare? idē. n. te Apollo Italiam venturū mecum cecinerat, Apollo nūq; de Palinuro aliqd dixit, ſed tacendo de eius aduerſis boni aliqd videtur promiſiſſe. ☞ Ille aūt.) Ad hec ille reſpondēs ait. ☞ Neq; te Phœbi cortina fefellit Dux Anchiſiade.) Mortis meæ inquit, caſus reſponſis Apollinis nō debet inuidiæ eſſe aut obtrectationi. neq; enim te fefellerunt, aut me. incipit exponere leti ſui curſum. ☞ Nec me Deus, inquit, æquore merſit.) hoc eſt, vis maior me oppreſſit, & fluctibus tradidit, deo ſcilicet aduerſo. ecce reſpondit interrogationi, qua dictū eſt. Quis te palinure deorum eripuit nobis? ſubiungit res in ſuam perniciē geſtas. ☞ Nanq; gubernaclum. m. vi. ſ. r.) Hinc, ait, intellige, quantam vim multum reſiſtens pertulerim, quando cum ipſo gubernaculo, cui tenaciter inhærebam præceps datus ſum, & cū ipſius puppis parte inimici ſui non retulit nomen, quia neſcit, qui ſolū phorbantē viderat. ☞ Maria aſpera iuro.) Vt dictis ſuis fides haberetur, iurauit per ipſa maria. aſpera autem dixit, quaſi ipſa cā mortis eius extitiſſet, quū illa fuiſſent, quæ illum præcipitem dederant. Dehinc ſubiūxit in caſibus ſuis, nihil fuiſſe curæ niſi piculū ipſius Æneæ, ne perditus duobus ſubſidijs, hoc eſt gubernaculo, & gubernatore. etiā ipſe periculis ſubderetur. ☞ Treis notus hybernas im. p. æ.) Ventus, inquit, notus per longiſſima hybernarum noctium ſpatia me violētis fluctibus traxit, deniq; qrta die Italiam vidi. non ipſe oculis ſuis Italiam vidit, vtpote ſuper vndas, ſed ipſum, quo factum eſt. vt quam cum Ænea videre cupiebat incolumis, ipſa cura cerneret in fluctibus ſæuis exanimē. ☞ Summa ſublimis ab vnda.) Tunc ait vidi Italiā, quū me proximū terræ ferret vnda ſublimem, & tuta tenere cœpiſſem. ☞ Ni gens crudelis madida cū veſte.) Non defuerunt crudeles homines, qui arbitrarentur prædā ſe inueniſſe, qa veſtibus & aqua grauatus fueram, & vncis me manibus inuaderent. Vncæ manus ſunt, quæ in modū humanarū manuū ferro fabricantur adūcis velut digitis, & in vndas mittūtur. vt qood hōis manus nō pōt comprehēdere, ipſis teneat prædo, atq; ipſis adigat. capita aſpera mōtis, accipere poſſumus aſpera ſaxoq;, quæ ex radicibus montiū, quaſi cum quibuſdā capitibus in mare producta tendūtur, iuxta quæ quū fluctibus portaretur innixus eſt. ☞ Nunc me fluctus habet.) Vt non plene videretur eiectus intra aquam, inqt. nūc voluor, ſic tamen vt terrā littoris tangam. recte dixit crudelē gentē. de ſepultura enim loquebatur, quam ſibi dolebat non exhibitā. illi. n. qui venerant, ſi humanitatē retinerent, non quærere prædā de mortuo, ſed ſepulturā defuncto procurare debuerant. ☞ Quod te per cœli.) Bene poſitū per cœli iocundū lumen. quoniā apud inferos loquebatur. & Æneæ optabile fuit, eò remeare. bene per genitorem, cuius cā tantū laborem ſuſceperat, & propter quē qrebat Italiam. ☞ Eripe me his inuicte malis.) Multū valuit ad impetrandum, q mala ipſa cōmendandæ miſerationis cauſa demonſtrabat. generalitas aūt petitionis ipſius, q ſibi prouideri cupiebat, magnam rationem retinet. prudēti enim loquebatur, & ei, qui competēter tractare negotiū poſſet, & animi ſui benignitatē complecti. hæc eſt igitur prima pars petitiōis, quia in cauſa petēdi beneficij plurimum prodeſt, ſi poſtulans det vitam præſtituro, quā teneat. Addidit. ☞ Aut tu mihi terrā iniice.) quod ipſum vt oſtēderet nō eē difficile ſubiecit. ☞ Portusq; r. v.) Ne diceret Æneas, neſcio vbi funus tuum repperiri poſſet. ecce tertium ex præſenti occaſione adijcit, & hoc ſuggerit dubitanter ne forte non concederetur. ☞ Aut tu, ſiqua via eſt, &c.) Aut tu, inquit. tu, quid ponderis habeat, videamus. tu, qui es meriti potioris, qui genus ducis à ſuperis, qui pſtas ingenio, & corporis virtute cogitationes ſuſceptas vales implere. ſiqua via eſt conſiliorū ſcilicet, vel effectus. ſiqua tibi diua creatrix oſtēdit. habes. n. deam matrem, quæ præſtitit, vt tibi ſit pronū, quod alijs non licet. neq; enim credo ſine numine diuū flumina tanta paras, ſtygiāq; innare paludem. occaſio præſentium dedit ei argumentandi ſubſtantiam. Quomodo tibi, inquit, dij præſtiterunt, vt viuus ad inferos pergeres? & hoc ipſum diuino numine ꝓueniſſe, dubitari nō debet, ita & hoc, quod cupio, potes implere. dixit, quid velit, & qd cōmodi ex eo ſuis partibus poſſit accedere. Da dextrā miſero. qd tam egregiū, quid tam bono viro cōueniēs, q miſeri hominis laborantem ſubleuare fortunā? Et tecū me tolle per vndas. Nullus labor eſt, inquit, porrigendo remedio. benefaciendi occaſio præſto eſt, tecum trāſeā. tecū ad ripas me adducere potes, & loca deſiderata contingā. Dicitur iam beneficij ipſius fructus, & cōmodū. ſedibus vt ſaltē placidis in morte quieſcā, hoc eſt, vt in morte ſaltem ſedibus placidis quieſcā, qui in vita tutus eſſe non potui. ecce aperuit, quid ſit, eripe me his inuicte malis.

ASCENSIVS.

¶ Hunc vbi, &c.) Recitat verba Æneæ ad Palinurum, & Palinuri ad Æneam reſponſionem. Vnde ſunt Donati explanationes huiuſmodi. ☞ Multa vmbra.) Hoc excuſat, quod amicum nō ſtatim agnouerit.

agnouerit. ¶ Qui ſore te ponto.) Nihil dixerat de Palinuro, Apollo: ſed tacendo de ſuis aduerſis, boni aliquid promiſiſſe videtur. Deus cognouit vim illam eſſe diuinam: ſed quis deus fuerit, ignorat: quia non vidit niſi Phorbantem. ¶ Vt reuulſum.) Oſtendit ꝓ viribus pugnaſſe, vt excuſet factum. ¶ Capita aſpera.) Aſpera ſaxorum, quæ ex montis radicibus, veluti capita, in mare extant. ¶ Verſant in littore.) Ne in profundo eſſe videretur. ¶ Per iucundum.) Quia apud inferos non eſt iucundum, quaſi dicat, ad id quod cupis remeare. ¶ Per genitorem.) Cuius cauſa, tot ſubis labores. ¶ Malis his.) Captat hinc commiſerationem. ¶ Iniice terram.) Oſtendit facilitatem. ¶ Portuſq; require Velinos.) Remouet laborem quærẽdi. ¶ Aut tu, ſi qua via eſt.) Oſtendit illum poſſe: & quia tanto vir eſt corporis robore, & animi ingenio: quia natus ex dijs. Quia Venerem matrẽ habet: quia ipſi maiora dij conceſſerunt, quando volenti hunc deſcenſum permiſerunt. Hæc ille.

Ordo, ¶ Ordo eſt. Æneas adloquitur prior. ſ. q̃ ille loqueretur, hũc ſ. Palinurum: vbi. i. poſtq̃: agnouit, ſupp. eum: vix. i. cum ſumma difficultate: quia mœſtum, ideſt mœſtitię ſigna habentem, in multa vmbra. O Palinure, quis deorum eripuit te nobis, & merſit te ſub æquore medio? age. i. agedum, dic, ſupple id mihi: nanq;, pro quia: Apollo haud, ideſt non: repertus mihi. i. à me: ante. i. prius fallax. i. mendoſus, aut decæptorius: deluſit. i. decæperit, animũ: hoc vno. ſ. reſponſo, qui canebat (quod κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligitur, id autem fit, quando per id quod ſequitur intelligitur tacitum aliquid præceſſiſſe: vt hic. Nam nuſquam legitur Apollinem promiſiſſe Æneæ, quod Palinurus ad Italiam perueniret: ſed quia id promiſſum, dicit, multa intelligemus promiſſa, & dicta, quæ non ſunt ſcripta in libro hoc.) te fore. i. futurum eſſe: incolumen. i. ſaluum, & ſuperſtitem: ponto. i. mari, & venturum, ſupple ad fineis Auſonios. i. Italicos, promiſſos ab Apolline, vnde Helenus in tertio Auſoniæ, pars illa procul, quam pandit Apollo. En, incuſandi modo aduerbium: idq; in Apollinem, Hæc eſt fides promiſſa? Autem, pro ſed: ille, ſcilicet Palinurus, ſupple ait: aut reſpondit. O dux Anchiſiade, ideſt ab Anchiſa genite: neq; cortina, ideſt locus ſecretior. vnde Phœbus reſponſa dabat, Phœbi, ideſt Apollinis feſellit te: nec deus merſit (deus tamen Somnus, deiecit eum) me æquore. i. mari: nam ego præcipitans. i. præceps cadens: aut, ſupple me præcipitans: ſed neutrum dicit, quia neq; deum incuſare voluit, neque mentiri. traxi mecum gubernaclũ, pro gubernaculum, reuulſum forte multa vi, cui. ſ. gubernaculo, ego datus cuſtos. ſ. nauis: hærebam, ideſt adhærebam, & regebã, curſus. ſ. nauium, ego iuro maria aſpera (iuramentum quadrans nautæ) me non cæpiſſe vllum tantum, ideſt tam magnum timorem, pro me, ideſt pro ſalute mea, quàm, ideſt quantum, ſupple cæperim, ne nauis tua ſpoliata armis, ideſt gubernaculo: & excuſſa magiſtro, ideſt gubernatore, hoc eſt habens gubernatorem excuſſum: & bene, excuſſum, quia nauis dicitur à Plauto, ligneus equus: deficeret, ideſt periret, aut periclitaretur: tantis vndis ſurgentibus, quantas. ſ. opinatus erat Palinurus ſubrecturas, vnde nuſquam amittebat oculos, quia noluit confidere monſtro, ideſt mari monſtruoſo: vt dictum eſt in quinto: ſed ſerenitas inducta erat per Neptunum precibus Veneris, quam rem neſciuit Palinurus: quum eam poeta, Muſa reuelante, non ignoraret: Notus, ideſt ventus ille pluuioſus, qui poſtea ortus eſt hoc eſt, Auſter. ſic enim Latine dicitur, qui Græce, Notus. vexit ſupple me, treis noctes. ſ. totas: per æquora: immenſa exiſtẽs violentus aqua. (Iterum quæras, quę ſint illę noctes: nam videtur vna nocte Æneas, Cumas appulſus, poſtquam effuſus erat Palinurus: & ſtatim acceſſiſſe Sibyllam: vnde ergo, treis noctes: ſed dicemus abſumptas eſſe interea, dum Æneas ramum inquireret: & ſocij, pyram inſtruerent, & exequiæ fierent: & ſacrificia, pro deſcenſu ad inferos fierent: & dum deſcenderent etiam, plures poſſe tranſactas eſſe noctes.) Ego vix, ideſt cum difficultate: proſpexi quarto lumine, ideſt die, Italiam exiſtens ſublimis: ab vnda ſumma, quę in medio, quum ſit ſphærica, altior eſt: & ego adnabam paulatim (quia fretus erat gubernaculo) terræ, ideſt ad terram: & ego tenebam iam tuta. ſ. loca, hoc eſt vbi ſaluus eſſe poteram (& ita verus erat Apollo, nec ſubmerſus erat: ſed, vt dicetur, occiſus.) ni, ideſt niſi: gens crudelis, ideſt inhumana: inuaſiſſet ferro. i. aut conto ferrato, aut enſe, ſupple me grauatum, cum veſte madida: & prenſantem. i. prendere tentantem: manibus vncis. i. incuruis: & in vncum curuatis: capita aſpera, ideſt rupem montis. ſ. ſaxoſi: & niſi ipſa ignara: putaſſet, ſupple me prædam. i. habere quod prædaretur. Fluctus habet nunc me, ideſt corpus meum: nam ipſe loquebatur cum Ænea, ſed in vmbra: nam corpus erat in fluctu: verum (vt Auguſtinus docet) dum veſtis, aut membrum noſtrum percutitur: dicimus: nos percuti. (Voluerunt tamen veteres, corpus proprie eſſe noſtrum: quum in ipſum ſolum habeamus poteſtatem. nam anima (inquiunt) vniuerſalis eſt vita, in omnibus corporibus: vt etiam Auerrois, licet erroneũ ſit, meminit in commentarijs. Beatus autem Auguſtinus in. xix. de ciuitate dei, quærit, an anima ſola, an corpus ſit homo. Alij enim dicebant, animã ſolam eſſe hominem: vnde Plato dicebat, hominem non eſſe, ꝙ digito monſtrari poteſt. ſicut ergo eques, proprie non dicitur equus, ſed homo tantum: nec tamen homo dicitur eques, niſi ſit in equo: ſic anima tantum dicitur homo, ſed non niſi ſit in corpore. Alij autem contradicebant corpus eſſe hominem: authoritate Homeri, qui dicebat, heroum animas receſſiſſe à corpore, ꝙ ſolum maneat: ſicut poculum dicitur, tantummodo vas: ſed tamẽ ſi potum aliquando contineat, ſic corpus eſt ſolum homo, dummodo animam tenet. Alij, rectius vtrunq; definiunt hominem: quia fide credimus, quoniam anima rationalis, & caro vnus eſt homo. Et ſicut in definitione hominis erat controuerſia, ſic etiam in ſummi boni. Alij enim. vt Stoici ponunt, in anima, ideſt in virtutibus eius. Alij, vt Epicurei, in voluptate corporis potiſſimum. Alij, vt Peripatetici, in vtroq;: ſed finem facio.) fluctus ergo habet me, ideſt corpus meum: quum hic tecum, vmbra mea loquatur: aut ſimulachrum, quia vmbra, corpus ſequitur: & venti verſant me, ideſt corpus meum in littore: ad quod, ſcilicet cadauer appulſum erat. Quod, ideſt quocirca: ego oro te, per lumen cœli iucundum, ſcilicet tibi: & per auras, ſcilicet vitaleis, quas adhuc carpis: & per genitorem, & per ſpes (quia in puero, prӕter ſpem, adhuc nihil erat) Iuli, ideſt Aſcanij: ſurgentis, ideſt creſcentis, in annos & virtutes: ò inuicte, ideſt voti tui vbiq; compos, eripe me his malis, ſcilicet quæ vides me pati, & paſſurum: quia ſepultura careo: aut tu iniice mihi terram, ideſt fac cenotaphium, ideſt inane ſepulchrum: nanque, pro quia: tu potes, ideſt permiſſum eſt id tibi: & require portus Velinos, ideſt qui poſtea Velini dicentur. (Nam tempore Tulli ſexti, regis Romanorum, venerunt Græci, qui Veliam in Italia, Maſſiliamq; in Gallia, conſtruxerunt: quæ Velia, prius Helya, dicta eſt: vt dicit Strabo. iuxta hanc autem, eſt Palinurus promõtorium, à Palinuro denominatum. Eſt ergo vitioſa prolepſis, ideſt præceptio nominis, antequam impoſitum eſſet: quæ quia à poeta non fit, ſed à Palinuro, vitioſa eſt: nec purgatur, ſi dicatur, Palinuri vmbrã: aut, maneis iam corpore nudatos id ſciſſe, quia fruſtra tamen iuberet Æneã, requirere portus Velinos: qui eo tunc Velini: non dicebantur: & quos quærenti, nemo monſtrare potuiſſet. Voluit ergo Higinus, authore Gellio libro decimo cap. xvj. hunc locum eſſe corrigendum, & correptum fuiſſe, ſi ſuperuixiſſet poeta. Verba Auli Gellij, quia lectione digniſſima ſunt: ſtatim ponemus,) Aut igitur, iniice terram, faciendo inanem ſepulturam: & require eos portus, qui poſtea Velini dicentur: & conde cadauer meum. Aut ſi qua, ideſt aliqua: via, ideſt ratio: aut modus faciendi eſt: quam viam diua creatrix, ſcilicet rerum, & mater tua Venus oſtendit tibi. (Neque enim credo, ideſt credo enim, quod non paras, ideſt tentas: innare tanta flumina, & paludem Stygiam: ſine numine, ideſt nutu, & voluntate, atq; authoritate: diuum, ideſt diuorum: ſi ergo aliqua via tibi oſtenſa eſt, qua id facere poſſis.) da miſero, ſcilicet mihi dextram: & tolle me tecum per vndas: vt ego ſaltem in morte, qui, ſcilicet in vita nunquam quieui, quieſcam ſedibus placidis, ſcilicet in campis Elyſijs. Verba Aulij Gellij dicto loco ſunt hæc. Reprehendit Higinus Virgilium, correcturumq; eũ fuiſſe exiſtimat: quod in libro ſexto ſcriptum eſt, Palinurus eſt apud inferos, petens ab Ænea, vt ſuum corpus requirendum, & ſepeliendum curet. Is hæc dicit, Eripe me his inuicte malis, aut tu mihi terram Iniice (nanque potes) portuſq; require Velinos. Quo (inquit) modo, aut Palinurus nouiſſe, aut nominare potuit, portus Velinos: & Æneas, ex eo nomine locum inuenire, quum Velia oppidum, à quo portum, qui in eo loco eſt, Velinum, dixit, Seruio Tullo regnante Romæ, poſt annum amplius ſexcenteſimum, quàm Æneas in Italiam venit, cõditum in agro Lucano, & eo nomine appellatum eſt. Nam qui ab Harpalo (inquit) regis Cyri, profecto ex terra Phocide fugati ſunt. Alij Veliam, partim Maſſiliam condiderunt. Inſcitiſſime igitur petit, vt Æneas portum Velinum requirat: quum id nomen, eo tempore fuerat nuſquam gentium: neq; ſimile (inquit) illud videri debet: quod eſt in primo carmine, Italiam fato profugus, Lauinaq; venit Littora. aut quod æque eſt in ſexto lib. Chalcidicaq; leuis tandem ſuperaſtitit arce. Quoniam poetæ ipſi quædam κατὰ πρόληψιν. i. per anticipationem hiſtoriæ, dicere ex ſua perſona concedi ſolet. Quæ acta ipſe poſtea ſcire potuit, ſicut Virgilius ſciuit de

Lauinio oppido, & de Colonia Chalcidenſi: ſed Palinurus: qui potuit id (inquit) ſcire, ea quæ poſt annos ſexcentos, facta ſunt, niſi quis eum diuinaſſe apud inferos putat: perinde, vt animę defunctorum ſolent. Sed & ſi ita accipias, quanquam non ita dicitur Æneas, tamen qui non diuinabat, quo pacto potuit requirere portum Velinum? cui nomen tunc (ſicuti diximus) nullum vſquam fuit. Item hoc quoq; in eodem libro reprehendit: & correcturum fuiſſe Virgilium putat, niſi mors occupaſſet. Nam quũ Theſea (inquit) inter eos nominaſſet, qui ad inferos adiſſent, ac rediſſent, dixiſſetq́;, Quid Theſea? magnum quid memorē Alciden? Et mi genus ab Ioue ſummo eſt. poſtea tamen refert, Sedet æternumq́; ſedebit infelix Theſeus. Qui autem (inquit) fieri poteſt, vt æternum apud inferos ſedeat, quem ſupra cum iis nominat, qui deſcenderint illuc, atque inde rurſum euaſerint: preſertim quum ita ſit fabula de Theſeo, atque ſic Hercules eum euellerit è petra, & in lucem ad ſuperos eduxerit. In his quoq; verſibus erraſſe Virgilium dicit, Eruet ille Argos, Agamemnoniasq́; Micenas, Ipſumq́; Aeacidem genus armipotentis Achilli, Vltus auos Troiæ, templa, & temerata Mineruæ. Confundit (inquit) & perſonas diuerſas, & tempora: nam neq; eodem tempore, neq; eoſdem, per homines, cum Acheis, & cum Pyrrho, bellatum eſt. Pyrrhus enim, quem dicit Æacidem, de Epiro in Italiam transgreſſus, cum Romanis depugnauit, aduerſus Manliũ Curium, in bello ducem. Argiuum autē bellum. i. Achaicum, multis poſt annis à L. Mumio imperatore geſtum eſt: poteſt (inquit) igitur medius eximi, verſus, qui de Pyrrho importune immiſſus eſt, quem Virgilius proculdubio exempturus (inquit) fuit.

PIERIVS.

¶ En hæc promiſſa fides eſt.) In codicibus aliquot antiquis, en hæc promiſſa fidesq́;. Sed vulgata lectio magis ſatisfacit. ¶ Paulatim adnabam terræ iam tuta tenebam.) In codicibus aliquot antiquis legere eſt, adnabam terræ & iam tuta: quæ quidem particula eo loco inſerta: narrationis curſum quodammodo videtur impedire. ¶ Verſantq́; in littore venti.) Exemplaria quædam vetera, in litrora: accuſatiuo caſu legunt, quod neſcio quid magis miſerabile præ ſe ferret: dum cadauer ſcopulis illidi ſæpius oſtenderet. Quanquam, in littore, caſu ſexto, minime diſplicet, vt longe plures habent codices. Littus enim, non tam de ſicco, quam etiam de aſperginibus & extrema maris ora intelligitur. ¶ Per ſpem ſurgentis Iuli.) In antiquis omnibus exemplaribus quotquot habui, ſpes, numero multitudinis legitur: non poetis tantum, verum & oratoribus notum. Fabius Quintilianus, O meas ſpes inanes. ¶ Neq; enim credo ſine numine diuum.) Antiqui plerıq; codices, crede, legunt: imperandi modo: vt aſſerendo: adeſſe numen Æneæ: argumentetur ab eo, quod facile fieri poſſit. Sed enim huiuſmodi lectio ſatis mihi nequaquam facit.

¶ Talia fatus erat, cœpit quum talia Vates. POETA
¶ Vnde hæc ô Palinure tibi tã dira cupido? SIBYLLA
Tu Stygias inhumatus aquas, amnemq́; ſeuerum
Eumenidum aſpicies? ripam'ue iniuſſus abibis?
Deſine fata deum flecti ſperare precando,
Sed cape dicta memor duri ſolatia caſus,
Nam tua finitimi, longe lateq́; per vrbeis
Prodigijs acti cœleſtibus, oſſa piabunt,
Et ſtatuent tumulum, & tumulo ſolennia mittent:
Æternumq́; locus Palinuri nomen habebit.
¶ His dictis curæ emotæ, pulſusq́; parumper POETA
Corde dolor triſti, gaudet cognomine terra.
Ergo iter inceptum peragunt, fluuioq; propinquant.
Nauita quos iam inde vt Stygia proſpexit ab vnda,
Per tacitum nemus ire, pedemq́; aduertere ripæ:
Sic prior aggreditur dictis, atq; increpat vltro.
¶ Quiſqs es, armatus q̃ noſtra ad flumina tēdis, CHARON
Fare age quid venias, iamq́; iſtinc cõprime greſſum:
Vmbrarum hic locus eſt, ſomni, noctiſq; ſoporę.
Corpora viua nefas Stygia vectare carina.
Nec verò Alciden me ſum lætatus euntem
Accæpiſſe lacu, nec Theſea, Pyrithoumq́;,
Dijs quanquam geniti, atq; inuicti viribus eſſent:
Tartareum ille manu cuſtodem in vincla petiuit,
Ipſius à ſolio regis traxitq́; trementem.
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti,

SERVIVS.

¶ Tam dira cupido.) Cupiditas ex deorum ira veniēs, aut certe magna: vt, An ſua cuiq; deus ſit dira cupido? ¶ Seuerum.) Triſtem. & hæc reciproca ſunt, vt contra iudex triſtis, & integer, ideſt ſeuerus. ¶ Eumenidum.) enim, circa quem hab:tant Eumenides, per Antiphraſim dictæ. ¶ Ripáve iniuſſus abibis.) Vt, Abeo i Tuſcos ſicut diximus ſupra: quãquam alij adibis legant. ¶ Deſine fata deum flecti ſperare precando. Fata quę ſemel decreuerũt. & locutus eſt ſecundum Epicureos qui dicunt, Nec bene pro meritis capitur, nec tãgit ira. ¶ Duri caſus.) Impoſſibilis ad mutationem. ¶ Longe lateq́; per vrbes.) De hiſtoria hoc traxit. Lucanis enim peſtilētia laborãtibus, reſpõdit oraculum manes Palinuri eſſe placãdos. ob quam rē non longe ab Helia & lucũ ei, & cenotaphion dederant. ¶ Prodigijs acti cœleſtibus.) Compendioſe & peſtilentiam ortam, & petitũ ſignificat oraculum. ¶ Piabũt.) Placabunt, expiabunt. ¶ Æternum.) In æternum: & eſt aduerbium. ¶ Palinuri.) Plus eſt q̃ ſi tuum diceret. ¶ Parumper.) i. paulatim lætari cœpit. Spem. n. ſolam non ꝑræſens acceperat beneficium. Vnde bene dictũ eſt: quaſi ab eo magna moderatione dolor receſſit. Alij parumper, valde parũ volũt. ¶ Gaudet cognomine terra.) Nominis ſui ſimilitudine. Facit aũt hic & hæc cognominis. nam in Plauto lectum eſt, cum vnã de Bacchidibus diceret, Illa mei cognominis fuit. Quod autem cõmuni genere in e, miſit ablatiuũ metri neceſſitas fecit. ¶ Nauita.) Epētheſis: vt, Mauors. ¶ Inde vt Stygia proſpexit ab vnda.) Vt, Siculo proſpexit abuſq; Pachynno. Et hinc oſtenditur quod diximus iuncta eē hæc tria, Acheronta, Stygem, Cocytum. De his autem naſcuntur alia: vnde eſt, Et nouies Styx interfuſa coercet. ¶ Per tacitum nemus.) Aut ſolum: aut ipſi taciti. i. tacite. ¶ Aggreditur dictis.) Hoc ſermone oſtēdit iratum. ¶ Quiſquis es armatus.) Bene à præſcriptiõe: ac ſi diceret, nihil pium molitur armatus. ¶ Quid venias.) Cur: nam aduerbium eſt. ¶ Iam iſtinc.) A loco in quo es. ¶ Corpora viua.) Quia vt ſupra diximus, ſunt corpora etiam mortuorum, quæ tantum videntur. i. vmbræ. ¶ Me ſum lætatus euntē.) Lectum eſt & in Orpheo, q̃ quando Hercules ad inferos deſcendit, Charon territus eũ ſtatim ſuſcępit. Ob quam rem anno integro in compedibus fuit. Ideo ergo non lætatus, ſcilicet propter ſuppliciũ ſuũ. Sane Alciden volunt quidam dictum, ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, ideſt à virtute, quod non procedit: quia à prima ętate hoc nomen habuit ab Alceo pr̄e Amphitrionis. Et ſcimus agnomina ab accidētibus dari. ¶ Quãquam.) Ac ſi diceret, hoc in te nondum probaui, ſcilicet per ſimulationē. Nã nouerat. ¶ In vincla petiuit.) hercules à prudentioribus, mente magis q̃ corpore fortis inducitur, adeo vt duodecim eius labores referri poſſint ad aliquid. Nam cum plura fecerit, duodecim tantũ ei aſſignãtur ꝓpter agnita duodecim ſigna. Quod aũt dicitur traxiſſe ab inferis Cerberum, hæc ratio eſt: quia oēs cupiditates & cuncta vitia terrena contēpſit, & domuit. Nã Cerberus terra eſt, quę eſt cõſumptrix corporum. Vnde & Cerberus dictus eſt quaſi κρεοβόρος, ideſt carnem vorans. Vnde legitur Oſſa ſuper recubãs. Nam oſſa citius terra conſumit. ¶ Ipſius à ſolio regis.) Atqui Cerberus ſtatim poſt flumina eſt: vt, Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci Perſonat. Nam illic quaſi eſt aditus inferorum. Solium aũt Plutonis interius eſt. Ergo aut ad naturã canum referendũ eſt, qui territi ad dominos confugiunt: aut ſolium pro imperio accipiendum eſt. Vt alibi arces pro imperio poſuit: vt Imbellē auertis Romanis arcibus Indum: cum Indi, vſq; ad primos venerint fines, non vſque ad arces. ¶ Hi dominam Ditis.) Aut de Græco tractum eſt, q̃ vxorem δέσποιναν dicunt: aut Ditis thalamo, vt dominam Charon ad ſe retulerit.

DONATVS.

¶ Talia fatus erat.) Quum talia palinurus dixiſſet. vates ei hoc modo reſpondit. petierat enim illicita, quæq́; eſſent contra inferorũ leges, vt inſepultus illã conſcenderet nauim, quã non niſi ſepultos fas erat conſcendere. ecce vates ei reſpondet, non Æneas. ipſa. n. nouerat inferorũ morem, & Charontis iura. ¶ Vnde hæc ô palinure.) Vñ, ait, tibi exorta eſt iſtius cupido deſiderij? hoc eſt cupiditas?

piditas? quoties.n.cupido fœmineo genere ponitur, cupiditatis, non amoris deum ſignificat.reddit et rõnem, vt ſciat tranſitum ſuum infernis legibus prohiberi. ¶ Tu ſtygias ĩhumatus aq̃s &c. Vnde ait fieri põt, vt vlteriora videas loca, qui te aſſeras innumatum, aut qui fieri põt? vt ex his locis iniuſſus abſcedas, ne cultra ſperes aliq̃d fieri poſſe cõtra ſemel datas leges, & ſententias deũ? fata, hic dixit, quorum, firmitas moueri non poſſet. ¶ Deſine fata deum fl.i.p.) Ne vlterius ſperes ſententiam ſuperum ſemel dictam flecti aliquatenus poſſe. ¶ Sed cape dicta memor.) Sed tene dicta mea, & horum memor eſto, habiturus in aduerſis ſolatium ſempiternum. ¶ Nam tua finitimi.) Melius ex perſona vatis et reſponſum eſt, quæ nouerat vniuerſa, q̃ ex perſona æneæ. ne quod non licebat, videretur negaſſe voluntate ſua. Habebis iocundiſſimum, inquit, ſolatium eorum quæ tuleris in aduerſis. omnes quippe eius loci homines, ad quem funus tuum videtur delatum, & multo longius poſiti, deorum cõmonefacti reſponſis, cum exinde prodigia exiſtere cœperint, & expiabũt oſſa tua, & ſepulturæ mandabunt. ac nomine tuo locus ipſe erectus in tumulũ, in æternum vocabiť palinurus. ecce ſolatium, ac meritum palinuri cum dijs autoribus oſſibus eius ſepultura, & celebritas nominis in æternum manſura promittitur. ¶ His dictis.c.e.) Tantum veridica vatis autoritas & conſolatio valuit. vt palinurus ſuſcepta oratione tali curam inflictam dudũ relaxaſſet animo, & dolorẽ, quo agebatur remiſiſſet. ¶ Gaudet cognomine terra.) Gaudebat ſe triſtem, licet tñ ꝑpetuã memoriã ſui nominis in illis regionibus habiturum. ¶ Ergo iter incœptũ per agũt.) Incœptum dixit, deſtinatum atq; diſpoſitum. ¶ Fluuioq; ꝓpinquãt. Cõpletis, quæ ad ſolatium palinuri ſufficerent, perrexerunt ad fluuium. ¶ Nauita.) Hoc eſt charon. ¶ Quos iam inde.&c.) Qđ vltro, ꝙ adhuc veniens, ꝙ aggreſſus, ꝙ increpat, dictum eſt. iam intelligendũ eſt cõmoti futuram eſſe loquutionem. ¶ Quiſquis es armatus.) Quum duo venirent, cõmotionem ſuã in eum direxit, quẽ vidit armatũ. nouerant.n. violentiã tacite qui turbati ſunt, ſæpius inferre. quis.n. reuera nõ moueretur? qui videret tacitos venire per occulta nemorum, & propinquare iuuenem ſtricto mucrone? Proculdubio quidem charon timebat. interrogantis tamen hæc vox eſt, & magis ſuſpecti, q̃ iniurioſi. quum dicit, fare age, quid venias. ſperat & iuſtas exiſtere poſſe cauſas veniendi, licet eum terruerit aſpectus armati, iam iſtinc cõprime greſſum. interea dum aduentus tui cauſas dicas, defige greſſus tuos, ne progrediaris vlterius. ¶ Vmbrarum hic locus eſt.) An, inquit, vbi poſitus ſis neſcis? vmbrarum quippe hic locus eſt. ¶ Somni, n.ſo.) Somnus hic habitat & tenebræ noctis. quæ ſopora eſt, hoc eſt abundans ſomno. ¶ Corpora viua, nefas.) Vt autem viuos traijciam, nefas eſt. ¶ Nec vero alciden.) Dat eorum exempla, qui apud inferos illicita cõmiſerunt, ſub ea occaſione, ꝙ deorum originem ducerent. ¶ Tartareũ ille manu.c.) Magna iniuria, priuare inferos proprio cuſtode. ¶ Ipſius a ſolio regis.) Hoc eſt, ab ipſius regis penetralibus. Ecce alia ipſius regis peior natura. ¶ Traxitq; trementem. Tantum herculi licuit, vt traheret trementem, qui neminem timuit. trahebat inuitum, hoc eſt. ¶ Hi dominã ditis.) Potius conati ſunt illi, vt vxorẽ regis ex ipſo cubiculo ſuo eripere niterentur, quã iniuriæ violentiã. Quot loca ſunt in iſta accuſatione? vim facere vxori alienæ, vxori regis, & pñtis ẽ ipſi quoq; reginę? hęc a perſona. a loco vero, de ipſo thalamo ſuo, q̃ noſſe ꝑter maritũ nefas cuicũq; fuerat. a facto, abſtrahi, quam honorifice etiã tangi non licuit.

ASCENSIVS.

¶ Talia fatus erat, &c.) Recitat quõ repreſſa ſit auiditas Palinuri, ſermone Sibyllæ: & quõ ad Charontẽ peruenerint: & quõ ipſos adloquutus ſit. De quibus oĩbus dicit Donatus ſic. ¶ Cœpit quũ talia Vates.) Rñdet Sibylla, cui leges inferoꝝ notiores eſſent. ¶ Fata.) Fatum, dixit iudicatum, cuius firmitas moueri non poſſit. ¶ Nec vero Alciden.) Dat exẽpla eoꝝ, qui apud inferos illicita cõmiſiſſent: ſub occaſione, qđ deorum originẽ ducerent. ¶ Tartareum.) Vna iniuria priuare omneis inferos, ſuo cuſtode. ¶ Ipſius a ſolio.) Alia ipſius regis iniuria. ¶ Trementẽ.) Iniecit timorem Hercules, illi qui neminẽ timuit. ¶ Hi dominã Ditis.) Peius conati ſunt, q̃ hic. loca ſunt accuſationis, facere vim vxori alienę. Vxori regis, & pñtis ipſi quoq; reginæ: & hęc a perſona: a loco vero, de ipſo thalamo quẽ noſſe pręter maritũ, neminem licuit a facto abſtrahi, quem honeſte tangere non licuit. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Palinurus, ſup. erat fatus talia: tunc, ſup. quũ Vates .ſ. Sibylla: cœpit, ſcilicet fari: tali .ſ. qualia ſequuntur. O Palinure: vnde, ſup. orta eſt: aut venit tibi, hæc tam dira, ideſt execrabilis, quaſi ex deorum ira, cupido? Tu, ideſt putaſne, quod tu, quaſi dicat, viliſſimus: qui neque de genere deorum es: neque heroica virtute prædítus: & inſuper inhumatus, ideſt inſepultus, aſpicies aquas Stygias: transfretando, ſcilicet eas: & amnem ſeuerum, ideſt triſtem, & rigidum: Eumenidum: ideſt circa quem habitant, Enumenides, ideſt furię? Et iniuſſus, ideſt ſine iuſſu deorum abibis, ſcilicet a loco tibi deſtinato, per centum annos: ripam, ideſt ad ripam vlteriorem? quaſi dicat, id fieri nõ poteſt. Et ideo, deſine ſperare fata.i.decreta: deum.i.deorum: flecti, ideſt quod flectantur, aut flecti poſſint: precãdo, ideſt per preces tuas. Sed cape memor dicta, ideſt verba mea: ſolatia, ideſt quę ſint ſolatia: caſus duri: ideſt immutabilis, ac irremeabilis. Nam finitimi, ſcilicet eius loci, vbi corpus tuum inſepultum iacet: acti, ideſt impulſi, longe & late ꝑ vrbeis: prodigijs: ideſt oſtentis: cœleſtibus, ideſt de cœlo venientibus, vnde peſtis immittetur: piabunt, ideſt purgabũt oſſa tua: & ſtatuent.i.conſtituent, tumulum, ideſt ſepulchrum: & mittent ſolennia, ſcilicet ſacra funebria: tumulo, ſcilicet tuo: & locus habebit æternum, ideſt in ęternum, vt ſit aduerbium nomen Palinuri. Quod melius eſt, q̃ ſi dicat, æternum nomẽ Palinuri. Curę.i. ſolicitudines Palinuri: emotæ ſunt, ſcilicet a præcordijs: his dictis.i.verbis Sibyllæ: & dolor pulſus eſt parumper, ſupp. de corde triſti. ideſt mœſto: & ipſe gaudet terra cognomine, pro cognomini: vt recte ſentit Seruius. Nam (vt dicamus) terram gaudere cognomine Palinuri non procedit: quia neque terra adeſt, neque gaudij, ſi adeſſet, capax eſſet. Ergo quia, ſcilicet vtcunq; placatus erat Palinurus: ipſi peragunt.i.continuãt, & ad finem vſq; agũt, iter incœptum: & propinquant fluuio, ſcilicet tranſeundo. Quos ſcilicet. Sibyllam, & Æneam: nauita.i.portitor, ſeu nauta Palinurus: vt.i.poſtq̃, proſpexit ire iam inde a Stygis vnda per nemus tacitũ.i.ipſos tacentes: aut vbi ſunt alta ſilentia: & aduertere pedem ripę.i.ad ripam, aggreditur prior quia audacior erat: ſic.i.in hunc modum: dictis.i.verbis terribilibus, atq; increpat vltro.ſ. priuſquã offenſus eſſet. Age, adhortandi aduerbium: fare, ideſt dic, eloquere: quiſquis.i.quicũq; es, qui tẽdis armatus, quaſi vim allaturus: ad flumina noſtra, ideſt infernalia, & mortuis dũtaxat peruia. fare (inquit) quid, ideſt ad quid venias: & cõprime iam.i. deinceps greſſus: iſtinc: ideſt ab hoc loco: quia hic locus eſt vmbrarum.i.ſimulachrorũ, & ſomni, & noctis. ſopore, ideſt ſoporiferæ, vt ſit a nominatiuo ſopora, quia ſoporus, ſopora, ſoporum dicitur: ſicut odorus, ſonorus, & canorus, &c. nephas, ſup. eſt, vectare corpora viua.i.viuentium: carina.i.naui Stygia, per aq̃s traducenti: & ſi dicat Æneas quod dixerat Sibyllæ, Herculẽ, & Theſea peruectos eſſe: rñdet, vero, ideſt certe: nec ſum lætatus me accępiſſe.i.quod accęperim: lacu.ſ. Stygio: Alciden.i. Herculem: euntem.i.tranſeuntẽ: vi ſua ad inferos: nec Theſea, & Pyrithoum, ſocium Theſei: quãquã eſſent geniti dijs, atq; eſſent inuicti viribus. Ille Alcides.i.Hercules: petiuit i vincla.i.vt vinciret, manu.ſ.ſua: cuſtodem tartareum.i.Cerberum, canem tricipitem, quem ab inferis ad ſuperos traxit: vt recitat Seruius. & traxit ipſum trementem.ſ.præ timore: a ſolio ipſius regis.ſ.Plutonis: hi.ſ.Theſeus, & Pyrithous, adorti.i.per inſidias conati ſunt: deducere.i. abducere, aut ducere ſeorſum de thalamo Ditis dominam.ſ.inferorum, aut ẽt Ditis: quia more Græco, quẽ plerịq; obſeruant cõiugẽ, dominam vocant.ſ.Proſerpinam, deam inferorum.

Ordo.

PIERIVS.

¶ Ripam ve iniuſſus abibis.) Placet Seruio, abibis, legere: & eloquutionem eam, Abeo in Thuſcos figura ſimili ſuperius cõmendauit: ſuper eo verſu, Quo regnũ Italiæ Libycas auerteret oras. Sed enim antiqua pleraq; exemplaria, non minus hic, adibis: q̃ ſuperius aduerteret, legunt. Opinio vero Seruij, vt, abibis, legendum ſit: cuiuſmodi lectio in Mediceo, & nonnullis antiquis alijs exemplaribus inuenitur, inibi, vt elegantior & eruditior figura, ſane quidẽ placeret: niſi Valerius Probus, adibis, legendum admoneret, loco hoc in teſtimonium citato: vbi ad, præpoſitionẽ ſemper breuem eſſe tradit, ſiue loquelis, ſiue caſibus inſeruiat. ¶ Gaudet cognomine terra.) In antiquis porro omnibus exemplaribus, quotquot verſare contigit, ſcriptum animaduerti, terræ, genitiuo caſu. Nempe, vt cognomine ſubſtantiuum ſit. aliter ex Priſ. pręcęptione, ablatiuum in e, mittere nõ poſſet. Sed enim alia quoq; adiectiua in is, quorum neutrum exeat in e: ablatiuũ caſum in e: & in i, mittere reperiuntur, vt a cœleſte ſagitta, dictũ ab Ouid. ¶ Vmbrarum hic locus eſt ſomni, noctiſq;.) In Ro. cod. abſq; verbo ſubſtantiuo legitur, hic locus eſt ſomni. ¶ Nec vero Alciden me ſum lętatus euntem Accępiſſe lacu. Nec Theſea.) In codi. aliquot antiquis legere eſt: nec vero Alciden, nec ſum lætatus: vt ſit ordo, Nec vero ſum lętatus accæpiſſe lacu, nec Alcidẽ, nec Theſea. Sitq; negatio illa, quæ ſuperabundare videbatur ad

maiorem

maiorem intẽſionẽ: vt apud Græcos frequẽtiſſimũ. Qđ vero nõ pcedere ait Seruius. Alcidæ nomẽ. ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, ipoſitũ fuiſſe qa cognomina denť ab accidẽtibus & Hercules id nois a prima ætate habuerit. Quid (obſecro) obſtat, qn cognomẽ id Herculi, & a prima infantia, & ab accidẽtibus inditũ agnoſcamus, q paſſim

paſſim legamus eũ in cunabulis, haud multo poſtq̃ eſt natus, geminos angueis ſuis mãibus ſuffocaſſe, magnaſq; ea ætatula præ ſe tuliſſe vireis, & indomitũ robur? ⸢Deducere adorti.) In antiqs pleriſq; exẽplaribus, adorſi legitur: bonaq; eo℞ pars, in quibus, adorti legiť, t illud ſuppoſititium habet, abraſa prius, s littera.

⸢Quem cõtra breuiter fata eſt Amphryſia vates. POE.
⸢Nullæ hic inſidiæ tales, abſiſte moueri, SIBYL.
Nec vim tela ferunt, licet ingens ianitor antro
Æternum latrans exangues terreat vmbras,
Caſta licet patrui ſeruet Proſerpina limen.
Troius Æneas pietate inſignis & armis,
Ad genitorem, imas Erebi deſcendit ad vmbras.
Si te nulla mouet tantæ pietatis imago,
⸢At ramũ hũc (aperit ramũ, qui veſte latebat.) POE.
⸢Agnoſcas. ⸢Tumida ex ira tũ corda reſidũt. SIBYL.
Nec plura his ille admirans venerabile donũ POETA
Fatalis virgæ, longo poſt tempore viſum,
Cœruleam auertit puppim, ripæq; propinquat.
Inde alias animas, quæ per iuga longa ſedebant,
Deturbat, laxatq; foros, ſimul accipit alueo
Ingentem Ænean. gemuit ſub pondere cymba
Sutilis, & multam accæpit rimoſa paludem.
Tandem trans fluuium incolumes, vatemq;, virumq;,
Informi limo, glaucaq; exponit in vlua.
Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Perſonat, aduerſo recubans immanis in antro:
Cui vates horrere videns iam colla colubris,
Melle ſoporatam, & medicatis frugibus offam
Obiicit: ille fame rabida tria guttura pandens,
Corripit obiectam, atq; immania terga reſoluit
Fuſus humi, totoq; ingens extenditur antro.

SERVIVS.

❡Amphryſia vates.) Apollinea: & eſt longe petitum epitheton. Nã Amphryſus fluuius eſt Theſſaliæ, circa quem Apollo ſpoliatus diuinitate à Ioue irato Admeti regis pauit armẽta: ideo quia occiderat Cyclopas fabricatores fulminũ, quibus Aeſculapius extinctus eſt Apollinis filius, quia Hippolytũ ab inferis herbarũ potentia reuocauerat. ⸢Nec vim tela ferunt.) Ac ſi diceret, tantũ repellunt. ⸢Licet.) Fas eſt. & eſt concedentis aduerbium, ſicut Eſto. ⸢Æternũ.) Aduerbiũ eſt, vt ſupra: & ſubaudiť bis, & æternum latrans, & æternũ terreat. ⸢Patrui.) Quia Iouis eſt filia ex Cerere. ⸢Seruet.) Cuſtodiat: vt, Sola domũ & tantas ſeruabat filia ſedes. ⸢Troius Æneas.) Id eſt a diis originem ducens. ⸢Pietate inſignis & armis.) Propter illud, Pauci quos æquus amauit Iuppiter: aut ardens euexit ad æthera virtus. ⸢Erebi.) Erebus proprie eſt pars infero℞, in qua hi qui bene vixerunt morantur. Nam ad Elyſiũ non niſi purgati perueniunt: vnde eſt, Et pauci lęta arua tenemus. Hinc fit vt quæratur an animæ de Elyſio in corpora poſſint redire. & deprehenſum eſt non redire, quia per purgationẽ carent cupiditate. ⸢Si te nulla mouet.) Neceſſitate vult perſuadere: quia ſcit manes nulla re flecti: vt. Scirẽt ſi ignoſcere manes. ⸢Pietatis imago.) Pietas per periphraſim dicta. vt Vis Herculea, id eſt Hercules. ⸢Aperit.) Nudat: vt, Aperire pcul montes ac voluere fumum. ⸢Nec plura his.) Nec eſt aliqd vlterius dictum vel a Sibylla, vel a Charonte poſt ramũ viſum. ⸢Fatalis virgæ.) Vt ſequetur, Si te fata vocant. ⸢Lõgo poſt.) Aut aduerbium: aut ꝑpoſitio antique poſita. ⸢Iuga.) Gręce dixit. ζυγὰ enim dicunt quæ tranſtra nominamus. ⸢Laxatq; foros.) Tabulata vacuat: vt ſupra, Et campos iubet eſſe patentes. Multitudine enim remota quaſi laxantur ſpatia. ⸢Alueo.) Fluminis ſcilicet, & per Synæreſim aluo facit. ⸢Ingentẽ Æneam.) Bene hunc ſolum dicit, vt per tranſitum oſtẽdat purgatioris animi homines etiam corpora habere leuiora: qđ de Sibylla vult accipi. ⸢Sutilis.) Intexta, per qđ fragilem oſtendit. ⸢Tãdem.) Aut pp põdus Æneę, quod eſt melius: aut pter paludis magnitudinẽ: aut pter cœni dẽſitatem. ⸢Informi limo.) Magno, ſine forma. ⸢Vlua.) Herba paluſtris. ⸢Perſonat.) Aut perſonare facit: aut p regna ſonat: & quia de anima dicturus eſt, bene facit antè Cerberi cõmemorationem conſumptoris corporum. Lucanus, Qui viſcera ſęuo Spargis noſtra cani. Tunc enim animæ locum ſuũ recipiunt cum fuerit corpus abſumptum. ⸢Horrere vidẽs iam colla colubris.) Fingit enim pro pilis habere ſerpentes: & eſt Hypallage. In collo eius horrebant colubræ. ⸢Offam.) Hinc eſt & diminutio ofella: ſed f, non geminat. In diminutione enim pleruq; multa mutantur. Quòd aũt ait Melle, alluſit ad corpora quæ pleruq; cum melle obruną. ⸢Totoq; ingens extẽditur antro.) Per hoc magnitudo eius oſtenditur: ſicut ait in tertio de Polyphemo.

DONATVS.

❡Quẽ contra br.) Iccirco breuiter, quia non egent lõgo ſermone, quæ iuſta ſunt. ⸢Nullæ hic inſidiæ,) Hoc eſt, quod ait, contra locuta eſt. hoc eſt contra ea, quibus ſe oſtendit charon fuiſſe ſuſpectum, & contra illa, quæ ſenſerat. putabat. n. vim parari, quam iecerant alij. exorſa eſt igitur ſic. nullæ hic inſidiæ tales, ſcilicet, quales

quales illæ illorum exemplis extitiſſe narrauerat, nec vim tela ferunt. paucis ſecurum reddidit charontẽ, q nullam poetaret armatus violentiam, plerũq;. n. geritur ferrum, non vt iferatur, ſed vt depellatur violentia. ⸢Licet ingens ianitor antro.) Seruet, iquit, cerberus quod ſeruat. & vmbras licet exangues terreat. licet ſeruet pſerpina matrimoniũ ſuum, ad curam noſtrã non pertinet. potuit iterum dici, quod ſuperius charon exegit. ſi hæc non ſunt, quæ fuit cã veniendi? ipſa vltro ingerit, quod interrogata potuit rñdere. ⸢Troius æneas p. i. & a.) Expoſuit cur poſuerit, iſignẽ pietate, & armis. pietas fuit, q mortuũ perrexit ad patrẽ, nec vmbras, nec infera timuit. Fortitudo autẽ, qa hoc ipſum impleri ſine virtutis adiumento nõ potuit. & ſi eſſet neceſſe. non deeſſet etiã iduſtria dimicandi. Ecce ad interrogata reſpõdit, & proſecuta eſt ea, quę neceſſario charõti fuerant intimãda. (Si te nulla mouit.) Si te non mouet religioſi hominis factum, ramũ iſtum agnoſce, quẽ ferre non merẽtur, niſi qui iure cœleſti, & diuinis legibus ad iferos veniunt. Vt autẽ citius cõmotum cõpeſceret dũ loqtur, ſic oſtẽdit, ramum quẽ cõditum ſub veſte habuit. ⸢Rabida ex. i. t. c. r.) Hoc facto atq; his dictis ſedatus eſt charon, & oẽm tumorẽ ſuæ commotionis depoſuit. ⸢Nec plura his.) Poſt demonſtrationẽ quippe rami, nihil vlterius dixit. ⸢Ille admirãs venerabile donum.) Admiratus, eſt inquit, charon, & rami ſpẽm, & factum, qđ infinitorũ tẽporum fuerat deſuetudine pretermiſſum, mox admouet ratem, vt tranceret properãtes. ⸢Inde alias animas), Æneæ cauſa ac ſibyllę oẽs aias longius excluſit. ne his morã faceret, q cum tanto munere veniebant. deturbare eſt terroribus propellere, ac mouere. ⸢Laxatq; foros.) Opportunũ aſcenſum nauigium facit. ⸢Simul accipit alueo I. ę.) Aut reuera ingentem, q magno eſſet corpore, aut ingentẽ pp capacitatẽ nauis, quæ fuit exigua, intantum vt hic nõ nauim, ſed alueum dixerit, vtpote quę vmbris inanibus, non viuis corporibus præparata eſſet. deniq; ſecutum eſt. ⸢Gemuit ſub pondere cymba Sutilis,) Preſſa quippe inſolito põdere gemuit, & per rimas recepit paludis limũ. ⸢Tandem trans fluuium incolumes,) Tãdem quod ait, aut mora fuit in trãſuectione, quia nauis vltra ſolitũ morẽ onerata tardius peruenit ad vlteriorẽ ripã. aut pp ęneã, qui properabat ad patrẽ. ⸢Cerberus hæc ingens latratu &c.) Cũ latratu triũ fauciũ oẽs cerberus iferorum regiones impleret. latranti offam ſibylla proiecit. nec hanc ſimplicem, hoc eſt diuerſis ſpeciebus & arte confectã. Hic poeta mel tantummodo ſpecialiter poſuit, reliqua noluit aperire, ne ad conficiendam ſpeciem legentes inſtrueret. ⸢Ille fame rabida. t. g. p.) Ecce quantum potuit, vis offę tranſuoratæ ingluuie triplici, quæ ſic eum preſſit, vt iaceret pro mortuo.

ASCENSIVS.

❡Quem contra, &c.) Docet quomodo reſponſum ſit a Sibylla: vtq; viſo aureo ramo placatus eos ſuſcęperit Charon. De quare dicit Dona. ſic. ⸢Breuiter.) Quia quæ iuſta ſunt, longo ſermone non egent. ⸢Nullæ inſidiæ.) Loquitur ergo contra, vt dixit. Nam loquitur contra illa quæ ſuſpicabatur. ⸢Nec vim tela ferunt.) Confutat quod ille vehementer timebat. Fertur enim ferrum plerunque: non vt inferatur, ſed vt repellatur iniuria.

⸢Pietate

¶ Pietate & armis.) Nam propter pietatem, deſcendit ad patrem propter vero fortitudinem, non reformidauit pericula, quę ſunt apud inferos. Alias animas quo facilius Æneam ferret. ¶ Ingentem.) Aut, quod reuera eſſet magnus, aut comparatione exiguæ nauis: quæ ad incorporeas animas vehendas inuenta eſſet. ¶ Tandem.) Aut mora fuit, quia nauis præter ſolitum eſſet onuſta. Vel ex affectu Æneæ, qui properabat ad patrem. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo eſt. Quem contra, ideſt contra quem, Vates Amphryſia, ideſt Apollinea: fata, ideſt loquuta eſt, breuiter abſiſte moueri.i. commoueri: aut præ ira trepidare, & agitari: nullæ tales inſidiæ, ſupple ſunt, aut prætenduntur: hic, ideſt in nobis: nec tela, ideſt arma noſtra inuaſiua. ferũt ideſt inferunt: vim, ideſt violẽtiã. Licet, ideſt licitum eſt, & fas eſt, hoc eſt cõceditur per nos: nos non obſtamus, quominus ingens ianitor, ſcilicet Cerberus, latrans antro, ideſt in antro ſuo infernali: terreat æternum, ideſt ſi ita dicas æternaliter: vmbras exangueis, ideſt ſine ſanguine, hoc eſt mortuorũ ſimulachra: & licet, ideſt licitum eſt: vt, ſupp. Proſerpina caſta, quia ſterilis: ſeruet limen patrui, ideſt fratris patris ſui, ſcilicet Plutonis: eſt enim filia Iouis. Reſpõdet ergo ad id quod quęſierat: quid, ſcilicet veniat, dicens, Æneas Troius, ideſt Troianus: ſed a Troẽ videtur deduci Troius: a Troia, Troian⁹: plus autem eſt, Troium eſſe, q̃ Troianum: inſignis pietate, ideſt virtute religionis: & armis, ideſt virtute bellica, deſcendit ad imas vmbras Herebi, ideſt inferni: ad genitorem, ideſt ad patrem ſuum Anchiſen, ſi imago tantæ pietatis, nulla, ideſt nullo modo, mouet te: vt nulla ſit, nomẽ pro aduerbio: aut, ſi nulla imago, ideſt reſpectus tantæ pietatis, quanta eſt in Ænea, qui etiam in infernum deſcendit, viſurus patrem: mouet ideſt afficit commiſeratione te: quia dictum eſt in fine Georgi. Ignoſcenda quidem ſcirent, ſi ignoſcere manes, quaſi dicat manes neſcire ignoſcere, nec miſereri: at.i. ſaltem: agnoſcas hunc ramum, ſcilicet aureum, & fatalem: quem qui habent, ad inferos libere accedere poſſunt: &, ſupple hoc dicens: aperit.i. denudat, ramum, qui latebat veſte: & corda.ſ. Charontis: rabida ex ira: reſidunt.i. ſedantur: tunc.ſ. viſo ramo: quo verbo videtur innuere, reliquos ſine ramo deſcendiſſe: quia ſi ramum attuliſſent Hercules & Theſeus, non minus poſſet & nunc dolum ſuſpicari in Aenea, q̃ tunc in eis. Illi ergo vi ingreſſi vidẽtur ſine ramo, non ex deorum voluntate, fuiſſe tamen qui cũ ramo deſcenderint, vt forſitan Orpheus: patet ex eo quod dictum eſt, Primo auulſo non deficit alter. nam ſi nemo attuliſſet, nõ fuiſſet auulſus: nec videtur quomodo Charon nouiſſet priuilegium rami, ſi nullus eum attuliſſet. Quinetiã hic expreſſe dicit, Longo poſt tempore viſum. Allatus eſt igitur: ſed a pȷ̃s dȷ̃s id volẽtibus & permittẽtibus. Nec plura, ſup. dixit, aut fecit, in cõtrariũ his.i. q̃ hæc dicta: ille.ſ. Charon: admirans donũ virgæ.i. virgulti, aut rami fatalis: venerabile.i. dignum veneratione, quod ſibi Proſerpina afferri volebat: viſum poſt.i. poſtea, aut poſtmodũ longo tẽpore, aut viſum longo tẽpore poſt: aduertit.ſ. ad Æneã, & Sibyllam puppim coeruleã.i. coerulei coloris: & propinquat ripę.i. ad ripam, vnde diſceſſerat, ne violẽter inſiliret Æneas: & ipſe deturbat.i. deȷ̃cit inde, alias animas.ſ. defunctorum: quæ ſedebant per iuga.i. tranſtra longa: vt.ſ. tranſmitterentur: & laxat.i. euacuat: foros, ideſt tabulata, & ſedilia remigũ: & accipit ſimul alueo.i. receptaculo nauis in morẽ alui, hoc eſt in carinã. (Beroaldus enim, vt ſupra oſtenſum eſt, vbi de triſti ſenectute loquutus eſt, docet in Seruium, alueum potius de naui, q̃ de flumine, hoc loco dici) Æneam ingentem, ſcilicet ſecundum modum aluei, quo non niſi vmbræ transferri ſolebant: & eſt, aut ſyngreſis, aut hypermeter verſus non vitioſus: quia vltima abȷ̃citur per vocalẽ ſequentem in principio ſequentis verſus: cymba.i. nauicula: ſutilis, ideſt conſuta, & ita parum compacta: gemuit.i. fatiſcẽs ſonitum dedit ſub pondere.ſ. Aenæ iſiliẽtis: & rimoſa.i. plena rimis, iam.ſ. deſolidata: accepit multam paludem.i. multum aquę paludis Stygię & ipſe Charon exponit tandẽ trans fluuiũ in limo informi.i. ſine forma, hoc ẽ pulchritudine: in vlua.i. herba: paluſtri glauca.i. marini coloris: Vatẽ.ſ. Sibyllam: & virum.ſ. Aeneam, icolumes. Cerberus, canis ille infernalis: ingens, ideſt valde magnus: perſona hæc regna.ſ. in quæ deuenerunt: latratu trifauci, ideſt tribus faucibus edito: recubans, ideſt exiſtens immanis, in antro aduerſo.i. in aduerſo ſito: qui Vates, videns colla, ſupple eius: horrere, pro horreſcere, ideſt horrida, ſiue aſpera fieri colubris, ideſt ſerpentibus infernalibus, iram excitantibus: obȷ̃cit offam, ideſt fruſtum, eduliȷ̃ ſoporatam, ideſt imbutum melle: & frugibus medicatis, ideſt medica arte paratis. Ille, ſcilicet Cerberus: pãdens, ideſt aperiens: fama rabida.i. ad rabiem inducente, tria guttura (tot enim quum triceps eſſet, habebat) corripit.i. ſimul rapit, ſup. offam obiectam: atq; reſoluit.ſ. reclinando: & deinde recubando terga immania.i. valde magna, & terribilia: fuſus.i. proſtratus: humi.i. ſuper humum: & ipſe ingens.i. quia valde magnus erat: extenditur toto antro.i. per totum antrum. **Beroaldus.**

PIERIVS.

¶ Quẽ cõtra breuiter.) In anti. pleriſq; codi. Quę, legi, vt ſit, cõtra quæ. Ea.ſ. quę Charon obiecerat. Sane in Med. Quę, ſcriptum apparet, ex nota diphthõgi: licet ſuperinducto apice, lectionẽ aliquis mutare tentauerit. ¶ Nullæ hic inſidiæ tales.) Veteres aliquot cod. hinc, de loco legunt: vt ſit, hinc.ſ. a nobis. Placet tamen & hic: vt in Med. eſt. ¶ Licet ingens ianitor antro.) Apud Sene. niſi cod. corrupti ſunt, legere eſt, licet ingens ianitor Orci. Reliqui cod. antro, legunt. ¶ Et medicatis frugib. offam, legas. Sunt cod. admodum vetuſti, in quib. medicatum frugibus offam, legas: Sunt qui vltimam ſyllabam abraſam oſtentent, vt incertum ſit, vtrum medicatis, an medicatam, ſcriptum fuerit. Ser. tamen, medicatis, agnoſcit.

Occupat Æneas aditum cuſtode ſepulto,
Euaditq; celer ripam irremeabilis vndę.
Continuò auditæ voces, vagitus & ingens,
Infantumq; animæ flentes in limine primo,
Quos dulcis vitæ exortes, & ab vbere raptos
Abſtulit atra dies, & funere merſit acerbo.
Hos iuxta falſo damnati crimine mortis,
Nec verò hæ ſine ſorte datæ, ſine iudice ſedes:
Quæſitor Minos vrnam mouet, ille ſilentum
Conciliumq; vocat, vitasq; & crimina diſcit.
Proxima deinde tenent mœſti loca, qui ſibi letum
Inſontes peperere manu, lucemq; peroſi
Proiecere animas: q̃ vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores?
Fata obſtant, triſtisq; palus, inamabilis vnda
Adligat, & nouies Styx interfuſa coheret.

SERVIVS.

¶ Occupat Aeneas aditum.) Raptim igreditur. ¶ Sepulto.) Dormiẽte ſine pulſu, id eſt motu. ¶ Euadit.) Modo tranſit. ¶ Irremeabilis vndę.) Aut perpetuum eſt epitheton, vt diximus ſuprà: aut ipſi etiã Aeneæ irremeabilis. Nam per alterã egreſſus eſt partem: vt, Portaq; emittit eburna. ¶ Continuo audite voces.) Nouem circulis iſeri cincti eſſe dicunt quos nunc exequitur. Nã primum animas infantum tenere. Secundum, eorum qui ſibi per ſimplicitatem adeſſe nequiuerunt. Tertium, eorum q euitantes ærumnas ſe necarũt. Quartum, eorum qui amauerunt. Quintum, virorum fortium eſſe dicit. Sextum, nocentes tenent qui puniuntur a iudicibus. In ſeptimo, animæ purgantur. In octauo, ſunt animæ ita purgatę, vt redeant. In nono, vt iam non redeant, ſcilicet in campo Elyſio. ¶ Vagitus & ingens.) Fletus infantum. ¶ Animæ flentes.) Poeticæ dixit. Sane ploratus tantum lachrymarum eſt: planctus tantum vocum: fletus ad vtrunque pertinet. quæ plerunque confundunt poetæ. ¶ In limine primo.) Quia de prima mundi mũdi ſubrepti ſunt vita. ¶ Exortes.) Expertes, quos Græci ἀκλήρους dicunt. ¶ Acerbo.) Immaturo: trãſlatio à pomis eſt. ¶ Sine ſorte.) Sine iudicio. Traxit autem hoc ex more Romano. Non enim audiebantur cauſæ, niſi per ſortem ordinatæ nam tempore quo cauſæ agebantur conueniebant omnes. Vnde & Concilium ait. Et ex ſorte, dierum ordinem accipiebant, quo poſt diem trigeſimum ſuas cauſas exequerentur. Vnde eſt, Vrnã mouet. Iuuenalis, Gratia fallaci qui prætoris vicerit vrnam. ¶ Quæſitor.) Quęſitores ſunt qui exercendis quæſtionibus præſunt. Et notandum quòd Minoem, quaſi crudelem introduxit: qđ ei epitheton & Plato & Homerus dat. Nam Aeacus & Rhadamãtus fratres mitiores ſunt. ¶ Mœſti loca.) Iõ mœſti, qa ſecũdũ Platonẽ grauiter puniuntur eoꝝ animæ qui ſibi inferunt mortẽ. ¶ Lucẽq; peroſi,) Figuratedixit. Nã peroſus illius dicimus. ¶ Proiecere aĩas.) Quaſi rem vilem. ¶ Et duros perferre labores.) Homerus Achillis vmbrã introducit loquẽtẽ, & dicẽtẽ libentius ſe apud ſuperos cũcta aduerſa tolerare, quàm apud inferos imperare.



rare. Quod aūt ait.⁋ Æthere in alto,) poetice dictum eſt. Aether enim ſupius eſt: ſed noſtrū habitaculum ętthereū vocauit inferoꝝ cōparatione.⁋ Fata obſtant.) Iura naturæ.⁋ Triſtiq́ꝫ.) Triſti vnde palus inamabilis: ne ſi triſtis dicamus, duo ſint epitheta.⁋ Nouies Styx interfuſa.) Quia qui altius de mūdi rōne quæſiuerunt, dicunt intra nouem hos mundi circulos incluſas eſſe virtutes, in quibus & iracundiæ ſunt & cupiditates: de quibus triſtitia naſcitur, ideſt Styx. Vnde dicit nouem eſſe circulos Stygis, quæ inferos cingit, ideſt terram, vt diximus ſupra. Nam dicunt alias eſſe purgatiores extra hos circulos poteſtates.

DONATVS.

⁋ Occupat Æneas aditū.) Irremeabile ꝓprie poſuit, & vere, nā Æneam ipſum ſcripſit alio egreſſu luci ſuperis redditum. Celer & dixit Æneā trāſiſſe ſepulto cuſtode, vel quia occaſio tranſeundi fuit tēporalis, & offæ trāſuoratione digeſta potuit Cerberus reddi ſtatui ſuo, vel qa feſtinabat ad patrē.⁋ Cōtinuo auditę voces.) Vbi celeri greſſu nō impediente Cerbero ripa trāſmiſſa eſt, mox ad aures Æneæ ſonus lamētabilis venit, & vagitus ingēs, & fletus īfantiū.⁋ Quos.d.v.e.) hoc eſt, quos dulcis vita deſeruit, & fecit exortes.i. extra ſortē viuēdi maiorē.⁋ Et ab.v.ra.) Ad augmētū miſerationis addidit, ab vbere raptos. qd.n. durius, q̄ꝫ extorquerī iſontes matribus liberos ſuos? & ab ipſis vberibus diuelli? ꝑire quoq́ꝫ īmatura morte, & ante opprimi, q̄ꝫ log potuiſſent?⁋ Hos iuxta, ſal.dā.c.m.) Iuxta hos fuerūt illi, q falſis criminū inſimulationibus

ſationibus preſſi ſunt, & traditi neci. ¶ Nec vero hæ ſine ſorte datę.) Et tamē, inquit, hęc loca ſine iudice, aut ſorte nō ſunt. ¶ Quęſitor.m.v.m.) Minos illic, & ingrendi habet poteſtatem, & vrnę agitandæ licentiā, vt ſi iudicioꝝ exitus etiam ſortis arbitriū quæreret nō deeſſet vrnæ ſubſtātia. ¶ Ille ſilentum Cō.q;.v.) Ille.i. minos. Silentum, hoc eſt mortuorum. & cōgregationē curat, & inueſtigat, quemadmodum ſinguli duxerint vitam. ¶ Proxima deinde tenet mœſti loca) Proxima loca, hoc eſt à ſupradictis nō longe poſita, tenebāt triſtes. qui quum inſontes eſſent, ipſi ſibi intulerunt mortē. quũ nullo crimine premerentur. dicitur cauſa facti. nihil.n. fit, niſi quod faciendi neceſſitatem habeat. ¶ Lucemq; peroſi.p.a.) Ipſa fuit appetendę mortis ratio. quia illis odio fuerat lux laborum & erumnarū cauſa. ¶ Quā vellent æthere in alto.) Quum viuerēt, & laborū tædia atq; inopiæ paterenẗ exiſtimantes ꝓfuturũ ſi morerentur, vim ſibi ipſi itulerunt. ſed poſtea pœnitebat eos facti, & quærebāt lucē rurſum videre. quam maluiſſent, q̄ pati ſedes infernas. ¶ Sed fata, inqt, obſtāt.) Ne ꝓueniret, quod optabāt, obſtabat lex, quę de morte ac vita definita eſt. ¶ Triſtiq; palus.ina.v. Alligat, &.n. ſtyx in.c.) Earum reditum animarum prohibebat lex. retinebat palus odioſa, & claudebat ſtyx quæ eas omni ex parte nouies circundederat.

ASCENSIVS.

¶ Occupat Aeneas aditum, &c.) Docet quomodo ingreſſus ſit Aeneas ad inferos: & quis ſit illic damnatorum ordo: quem nō multum à Chriſtiana fide abhorrere videmus. Nam primo gradu, infantes contineri dicit (vt nos) q̄ ſine baptiſmo mortui ſunt. Secundo, innocenter damnatos: quales nos, ob venialem culpam, aut nondum expletam pœnitentiam, in purgatorio dicimus. Tertio, qui ſibi mortem ſeu animæ, ſeu etiam corporis conſciuerunt quos in inferno, vnde nulla eſt redemptio, affligi credimus. Sancte autem dicit, Nec vero hæc ſine ſorte data, ſine iudice ſedes. Nam licet vnus eos, atq; idem torreat ignis, non tamen æquali taxantur ſorte: ſed illi vrgentur grauius, quorum delicto maior, aut grauior culpa eſt. De hac autē re dicit Dona. ſic. ¶ Dulcis vitæ ex.) Quos dulcis vita cito deſeruit, & fecit exortes, ideſt extra ſortem viuendi maiorem. ¶ Ab vbere.) Ad augmentum miſerationis q; inſontes à matris vberib. rapti, ante extinguerētur, quàm loqui cœpiſſent. ¶ Quæſitor Minos.) Et inquirendi, & vrnæ agitandæ habet poteſtatem. ¶ Inſontes.) Dicitur cauſa facti. Nihil enim fit, niſi quod faciendi habet neceſſitatem. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo eſt. Aeneas occupat aditum.i. igreſſum regni: cuſtode.ſ. cane: ſepulto, ideſt profunde quieſcente, more ſepultorum. Et ipſe celer, euadit, ideſt euadendo pertingit, ripam, ideſt marginem, & oram, vndę irremeabilis, ideſt vnde nulli patet reditus, quia ſpiritus vadens, & non reuertens: & ſi reuerſus eſt, Aeneas id fiet per aliud iter. Voces.ſ. lachrymabiles, auditę, ſup. ſunt cōtinuo.i. illico, vt illuc peruenerat: & vagitus, ideſt ploratus infantium: ingens, ideſt valde magnus: auditus, ſup. eſt: & animæ iſantium auditæ, ſupple ſunt: flentes in primo limine, ideſt in introitu inferni: ac ſi dicat, in lymbo. Quos.ſ. iſantes: exortes.i. acleros hoc eſt ſine ſorte & munere dulcis vitę: vel quę omnib. quodammodo dulcis eſt: vel eius quæ dulcis eſt.ſ. in flore iuuentę, quando voluptatibus frui ſolet: & raptos ab vbere, ideſt quũ adhuc lacterent: dies atra.i. funeſta: abſtulit, ſcilicet è medio viuentium: & merſit.i. abſcondit: acerbo, ideſt imiti funere: hos iuxta, ideſt iuxta hos, ſup. ſunt damnati. mortis, ideſt ad mortem: falſo crimine, ideſt ob crimen eis falſo impoſitum. Nec vero.i. certe non, hæ ſedes non ſunt datæ, ideſt aſſignatæ, ſine ſorte, & ſine iudice, ideſt iudicio.ſ. certo. Adludit ad iudicia humana, quæ aut ſorte fiebant: in caſibus, ſcilicet dubiis, aut certo iudicio: vnde de Didone in.j. Partibus æquabat iuſtis, aut ſorte trahebat. Apud iferos autem, quāuis nulla ſit ſors, mere caſualis, quantum ad iudicis ſententiam: eſt tamen ſors quodammodo, quantum ad ſuſpicientes: quia dicit, damnatos falſo crimine apud inferos diſtineri: quem locum ipſi non meruerunt, ſed ſortiti ſunt: quia ſcilicet tales, in hac vita ſortiti ſunt iudices. Seruius tamen vult, tempus iudicii, non iudicium, ſortiri. Minos quæſitor, ideſt inquiſitor (Radamantho tamen: alii, inquiſitionem aſſignant Minoi iudicium: vnde Hora. Et de te ſplendida Minos Fecerit arbitria: Æaco vero exequutionem: vnde Iuuena. Quas torqueat vmbras Æacus. ſed hæc officia confunduntur) mouet vrnam, in qua.ſ. ſortes ſunt: non tamē exeunt mere à caſu, ſed fatis ita diſponentibus. Ille.ſ. Minos: q;.i. ſimul: vocat concilium.i. conuenticula, ſeu cœtum: ſilentum.ſ. vmbrarum, in ſilentio exiſtentium, & diſcit.i. diſquirit, examinādo vitas & crimina quę in vita cōmiſerunt, aut vitas criminoſas. Deinde mœſti.i. perpetuo mœrore affecti, & per excellentiā mœſti (quia enim propter mœrorem, ſibi mortem concitarunt, ſi in ea ſententia permanent in qua moriuntur æterno mœrore affliguntur) tenent loca proxima.ſ. ſuperiorib. qui inſontes.i. innocentes: ſed deſperatione, aut mœſtitia affecti: peperere.i. acquiſierūt ſibi mortem, manu.ſ. ſua & qui peroſi.i. perfecto odio habentes lucem.i. auram vitalē: proiecere animas.ſ. ſuas, q̄.i. quantum, cū exclamatione. q.d. o quantum vellent nunc perferre in alto ęthere.i. aere, in quo nos ſumus: &.i. ſimul. pauperiem: & labores duros.i. difficulter tolerabiles: ſed ſup. fata obſtant: quę.ſ. vetant reditum quia in poteſtate hominum eſt, ſe intermere: ſed non ad vitā reducere: & palus inamabilis.i. non amanda.i. Styx: adligat.i. arcet: vnda triſti.i. triſtitiam afferente: & Styx.ſ. palus triſtitiæ infernalis interfuſa nouies.i. per nouem circulos, & gyros: coercet.ſ. ne exeant ſemel recepti.

PIERIVS.

¶ Ra. Abſtu. atra.) male, rapto, legitur in co. nonnullis ſane quā anti. Sed q;, Abſtulit vna dies: in vetuſt. itidem habetur exemp. lectorem ambiguum faceret: niſi longe plures cod. atra, legeret: & epitheton id longe plura, & quid magis proprium, & huic ſententiæ adcommodatius ſignificaret. ¶ Fata ob.t.p.in.v.) In Ro. cod. Fas obſtat, videtur eſſe debuiſſe. Non s tm̄ litera, deſyderaẗ in verbo, obſtat. & Ser. in caſti. exē. Fas obſtat agnouiſſe videtur: quum preſertim exponit, fas, iura naturę. q̄q̄; neq; ea lectio diſplicet Fata obſtāt. q; vero ſequitur triſtisq; palus: lectionem eā reprehendit Ser. ne duo ſint epitheta: mauultq; triſti vnda, legere: vt in codi. Medi. & in Porcio eſt. Sed enim pleriq; codi. antiqui, triſtis, legunt: & in aliquot etiam, vndę cum diphth. vltima ſyllaba, vt duæ primę dictiones in recto ſint, triſtisq; palus: reliquum poſſeſſiui, inamabilis vndę. Sunt & qui legant, innabilis: à no: nas: quod in veterib. exēpl. non memini me legere. Sed neſcio, cur ea lectio, triſtisq; palus: appoſitiue, inamabilis vnda quēquam offendere debeat: tametſi longe elegātior ea eſt, quę legit, palus inamabilis: addita ratione, cur inamabilis, triſti quippe vnda: quam στυγερὴν. Home. appellat, vbi fluuius Acheron, eiuſdem etymologiæ.

Nec procul hinc partem fuſi monſtrantur in omnem
Lugentes campi: ſic illos nomine dicunt.
Hic quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti cælant calles, & myrthea circum
Sylua tegit: curæ non ipſa in morte relinquunt.
His Phędram, Procrinq; locis, mœſtamq; Eriphylen,
Crudelis nati monſtrantem vulnera, cernit,
Euadnenq;, & Paſiphaen: his Laodomia
It comes: & iuuenis quondā, nunc fœmina Cæneus,
Rurſus & in veterem fato reuoluta figuram:
Inter quas Phœniſſa recens à vulnere Dido
Errabat ſylua in magna, quam Troius heros,
Vt primum iuxta ſtetit, agnouitq; per vmbram
Obſcuram: qualem primo quis ſurgere menſe,
Aut videt, aut vidiſſe putat per nubila lunam:

SERVIVS.

¶ Partem fuſi monſtrantur in omnem.) Plures volunt oſtendere eos in quibus libido dominatur. ¶ Lugentes cāpi.) Quaſi lucis egentes: quod & amoribus congruit. ¶ Durus amor.) Immitis, inexorabilis. ¶ Tabe peredit.) Corpore defluente paulatim. ¶ Secreti cælant calles.) Amantibus cōgruit. ¶ Myrtea ſylua.) Quæ eſt Veneri conſecrata. ¶ Curę non ipſa in morte relinquunt.) Hoc eſt, etiam illic amant, & habent peractorum imaginem criminum: ſicut ēt de piis dicturus eſt, Quæ gratia curruum Armorumq; fuit viuis, quæ cura nitentes Paſcere equos, eadem ſequitur tellure repoſtos. Sane ſciendum, vt diximus ſupra, loqui eum de amore generali. ſicut etiam Plato in Sympoſio tractat. Nihil enim intereſt quid quis amet, dum modo amore teneatur. Notādum etiam (nam rarum eſt) quia cum maſculino genere ſupra vſus ſit, vt, Hic quos durus amor: tātum fœminarum ponit exempla. non quòd deſint viri: ſed elegit ſexum impatientē ad amādum. tamen paulo poſt etiam Sichęi facturus eſt commemorationem. ¶ His Phædram.) Hęc filia fuit Minois & Paſiphaes vxor Theſei: quę priuignū Hippolytū amore capta de ſtupro

Demiſit lachrymas, dulciq; affatus amore eſt.
¶ Infelix Dido, Verus, mihi nuncius ergo ÆNE.
Venerat extinctam, ferroq; extrema ſequutam?
Funeris heu tibi cauſa fui: per ſydera iuro,
Per ſuperos, & ſiqua fides tellure ſub ima eſt,
Inuitus regina tuo de littore ceſſi:
Sed me iuſſa deum, quæ nunc has ire per vmbras,
Per loca ſenta ſitu cogunt, noctemq; profundam,
Imperiis egere ſuis. nec credere quiui,
Hunc tantum tibi me diſceſſu ferre dolorem.
Siſte gradum, teq; aſpectu ne ſubtrahe noſtro.
Quem fugis? extremū fato quòd te adloquor hoc eſt.
¶ Talibus Æneas ardentem, & torua tuentem POE.
Lenibat dictis animum, lachrymasq; ciebat,
Illa ſolo fixos oculos auerſa tenebat.
Nec magis incœpto vultum ſermone mouetur,
Quàm ſi dura ſilex, aut ſtet Marpeſia cautes.
Tandem proripuit ſeſe, atq; inimica refugit
In nemus vmbriferum, coniux ibi priſtinus illi
Reſpondet curis, æquatq; Sichæus amorem.
Nec minus Æneas, caſu perculſus iniquo,
Proſequitur lachrymans longè, & miſeratus euntē eſt.

de ſtupro interpellauit: & deſpecta apud maritum, eum falſi criminis detulit: qui iratus inuo auit Ægeum patrem, vt Hippolyto currus agitanti immitteret Phocam: quo facto, & Hippolyto iterempto, Phædra amoris impatientia laqueo vitam finiuit. ¶ Procrinq;.) Filia Iphidi vxor Cephali fuit. qui cum venandi ſtudio teneretur, labore feſſus, ad locum quendam adire conſueuerat: & illic ad ſe recreādum Auroram vocare. Quod cum ſæpe faceret, amorem in ſe mouit Auroræ, quæ ei canem velociſſimum Lælapam nomine donauit: & duo haſtilia ineuitabilia: eumq; in amplexus rogauit. Ille reſpondit iuſiurādum ſe habere cum coniuge mutuæ caſtitatis. Quo audito Aurora reſpondit, Vt probes igitur coniugis caſtitatem, muta te in mercatorem, quo facto ille it ad Procrin, & oblatis muneribus impetratoq; coitu, confeſſus eſt maritum ſe eſſe: quod illa dolens, cum audiſſet à ruſtico quodam amare eū Auroram, quam inuocare conſueuerat, ad ſyluas profecta eſt, & in frutetis latuit ad deprehendendum maritum cum pellice. qui cum more ſolito Auroram vocaret, Procris egredi cupiens fruteta commouit, ſperans Cephalus feram haſtam ineuitabilem iecit, & ignarus interemit vxorem. ¶ Mœſtamq; Eryphilen.) Hæc Amphiarai auguris Argiui vxor fuit: quæ latentem bello Thebano maritum Polynici prodidit, monili accepto quod ante vxori dederat. qui ductus ad prælium hiatu terræ periit. cuius filius Alcmeon poſtea matrem necauit, & eſt Oreſtis furore correptus. Vituperatur ſane Virgilius quòd mœſtam dixerit, quam Stygeren legit, ideſt nocentem. Nam mœſta eſt σύγερα. ¶ Euadneq;.) Vxor Capanei fuit, quæ ſe in ardentem mariti rogum præcipitauit. ¶ Et Paſiphaen.) Hæc vt diximus, tauri amore flagrauit. ¶ Laodomia.) Vxor Proteſilai fuit: quæ cum maritum in bello Troiano primum periiſſe cognouiſſet, optauit vt eius vmbram videret: qua re conceſſa non deferens eam, in eius amplexibus periit. ¶ Nunc fœmina Cæneus.) Cænis virgo fuit: quæ à Neptuno pro ſtupri pretio meruit ſexus mutationem. Fuit etiam inuulnerabilis, qui pugnando pro Lapithis contra Cētauros crebris ictibus fuſtium paulatim fixus in terra eſt: poſt mortem tamen in ſexum redijt. Hoc autem dictum oſtendit Platonicum illud, vel Ariſtotelicum, animas per μετεμψύχωσιν ſexum plerunque mutare. ¶ Errabat.) Vagabatur. Et bene alluſit: quia & amauerat, & ſe iteremerat: vt quaſi incertum eſſet quem circulum poſſet tenere. ¶ Obſcuram.) Recenti morte: vt diximus ſupra. ¶ Infelix Dido.) Veniali vtit̃ ſtatu: & excuſat ſe per neceſſitatē, ne mortis cauſa fuiſſe videatur. ¶ Verus mihi nuntius.) κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligendum, quòd ſit nuntiatus Didonis interitus. Alii ad ignem referunt viſum. Alii ad Mercurium qui ait: Certa mori. ſed in neutro eius ei etiam mortis genus eſt ſignificatum: & hinc dicit, Ferroq; extrema ſecutam. Sane qui nuntiat, genere tantum dicitur maſculino. Quod autem nuntiatur, licet neutro dicatur, tamen inuenitur etiam maſculino. ¶ Funeris heu tibi cauſa fui.) Ac ſi diceret, qui fueram ante voluptatis. ¶ Si qua fides tellure ſub ima eſt.) Vbi promiſſa exitum non habent. Reſpexit autem ad Orpheum, qui receptam perdidit coniugem. ¶ Quæ nunc has ire per vmbras.) Argumentatur ex eo quòd eſt ad inferos ſubire cōpulſus, inuitum ſe reliquiſſe Carthaginem. ¶ Senta ſitu.) Squallida. Et eſt tranſlatio à terra inculta. Situs autem proprie eſt lanugo quædam ex humore procreata. Et fit in locis ſole carentibus. ¶ Nec credere quiui.) Argumentationem tetendit: ac ſi diceret, ſi crediddiſſem, forte etiam deorum iuſſa contemnerem. ¶ Siſte gradum.) Diſcedere eam datur intelligi. ¶ Extremum fato quod te alloquor, hoc eſt,) Aut quia deus futurus eſt: aut quod melius eſt: quia poſt mortem tenebit alterum circulum, viris fortibus ſcilicet, non amātibus da-

tum. ¶ Torua.) Pro torue, ideſt terribiliter. ¶ Lenibat.) Pro leniebat. & antique dixit: vt, Squamis auroq; polibant pro poliebant. Maiores enim in omnibus coniugationibus imperatiuo bam addebant, & faciebant imperfectum ab indicatiuo: quod in tribus adhuc obſeruatur: in quarta etiam E additur, vt nutri nutriebam. ¶ Lachrymasq; ciebat.) Sibi. aut certe illud dicit, Sermo quidem eius lachrymas exciebat: ſed illa immobilis manſit. Tractum autem eſt hoc de Homero, qui inducit Aiacis vmbram Vlyſſis colloquia fugientem, quod ei fuerat cauſa mortis. Nam ciere eſt ꝓprie alteri fletum mouere. ¶ Incœpto ſermone.) A principio orationis. ¶ Dura ſilex.) Saxi eſt ſpecies: generalitas enim eſſe non poteſt ſequente ſpecialitate. Nam cautem Marpeſiam, Parium lapidem dicit. Marpeſos enim mons eſt Pariæ inſulæ. ¶ Tandem.) Quaſi diu deliberauerit. ¶ Vmbriferum,) Frondoſum. ¶ Priſtinus. Prior: quod difficile inuenitur. Nam de hoc ſermone quærit & Probus & alii. ¶ Reſpondet curis.) Aut pari eam diligit affectione: quod in Aenea non fuit qui plus amatus eſt, & amantem deſecuit, vt expreſſio rei ſupradictę ſit. ¶ Aequatq; Sicheus amorem.) Aut certe reſpondet curis par eſt motus ſimilitudine. Ferro eni vterque conſumptus. ¶ Proſequitur lachrymis loge.) Oculis eam ſequebatur humentibus.

DONATVS.

¶ Nec procul hinc partem &c.) Nō longe inde videbantur lugētes cāpi fuſi in omnem partem, hoc eſt læuā, dexteram, & quocunq; oculi tendi potuiſſent. interea, quia potuit quæri, cur dicerentur lugentes. vltro ait, ſic eos appellari. nō tamen nominis ipſius preſtitit rationem. ¶ Hic quos durus amor.) Hic ideſt in ipſis cāpis degebant, quos vis amoris abſumpſerat. ¶ Secreti cælāt calles.) Hos eoſdē, qui amoris violētia perierunt, & cælabāt viarum anguſtiæ & arbores myrti ſecretos calles, aut in abdito cōſtitutos, aut ſeparatos debemus accipere. ¶ Curæ nō ipſa in morte.) Tāta vis amoris in illis fuit, vt nec in morte eſſent ab ipſa cura imunes. ¶ His Phedram, Procrinq; locis. &c.) In his locis fuerant iſtæ, quæ diuerſis cauſis, & diſpari mortis genere perierunt. ¶ Inter quas Phœniſſa recens.) Recens, quia nō multo ante pierat, & aſpera poſt recens vultus. infra enim dicturus eſt poeta, eā nec videre Æneā voluiſſe. nec cum eo habere colloquiū. ¶ Agnouitq;. p. v. Obſcuram.) Quum dicit vmbram obſcurā, habuit aliquid luminis. Hoc eſt enim obſcurū, quod oſtēdat aliquā lucem, ſed & maxima parte mixtas habeat tenebras. ¶ Quale. p. q. ſ. m.) Sic apparebat Dido in illa obſcuritate, q̄uo incipiens luna nubila cœlo conſpicitur, tm̄ incerta vt hanc viſam eſſe nō poſſit eſſe certiſſimū. ¶ Demiſit lachrymas. d. q. a. a. eſt.) Mox vt eā vidit, demiſit lachrymas, hoc eſt non cogitauit flere, ſed mox lachrymas fudit. ipſe eſt enim dolor verus, qui repētinos fletus nō coactus excludit. Inſtituit igitur cū ea, quā vix agnouerat, loqui. hoc n. manētis in ipſo adhuc amoris compellebat affectus. ¶ Infelix Dido.) Dictio iſta mire certe cōcepta eſt, & pro perſonarū & cauſarum ratione cōpoſita Didonis fuit aſpera ꝓpter recētem facti cauſam. Nam non multo ante relicta eſt amans. huius rei ſiquis metiri dolores voluerit, attendat exitum mortis eius, qui non interueniret, niſi illa rupti amoris iniuriam tolerare potuiſſet. accedebat huc, ꝙ acerbitas vulneris recens, & aſpectus eius, qui tanti mali fuerat cauſa, doloris ipſius ſæuitiā duplicabat. Aeneæ vero perſonam depreſſam in omnibus, in qua tantus reatus extabat, vt ipſe agnoſceret ſe reum, & de facto purgatione expoſita fateretur. mutauerat enim fidem contra Didonis meritum, quæ illum vel humanitate confouerat, vel amauerat, ipſumq; cum ſuis naufragiis exceperat, & egentes collegerat. incipit ergo ſic. Infelix Dido, vt oſtenderet eius miſerabilem caſum ſe grauiter

ferre,

ferre, vt lachrymis eius & verba cõgruerent, proteſtans oculis, quantũ dolorem ſenſibus ferret, & voce indicans, quod mentis interna vexabat. in hoc dicto non tñ animus dolentis expreſſus eſt. verũetiam per extenuationẽ facti, adiecta purgatio. nullus. n. infelicem quenquã dicit, niſi dolens. nullusq; infelix eſt, niſi qui fataliter premitur. deniq; hoc vult aſſerere, illi quidem debitum fuiſſe genus mortis ratione & neceſſitate propriorum fatorũ. ſed hoc magis dolere, ꝙ ipſe huius leti cauſa putetur extitiſſe. verus ergo mihi nuntius venerat extinctam, ferroq; extrema ſecutã. fetalis iſte nũtius peruenerat, inquit, ad ſcientiã meam. quod doloribus tuis abſceſſus mei cauſa ſuſceptis extremo remedio ſubueniſſe. dolebam finem vitæ tuæ, & genere ipſo mortis vehemẽter angebar. ¶ Funeris heu. t. c. f.) Accedebat ad luctus animi mei, ꝙ ſciebã tibi abſceſſum meum talẽ diſplicuiſſe, ſentẽtiam purgationis probat ipſi, quæ ab homine apud Didonem perfido ꝓferebatur, miro genere adhibet firmamẽtum. ¶ Per ſydera iuro, Per ſuperos &c.) Quia teſtes animi ſui, vel maxime apud inferos degens, habere nõ potuit. ad iuſiurandum ſeſe cõuertit, quo firmãtur, quæ aliquibus documentis deficiẽtibus ꝓbari non poſſunt, iurauit per ſydera, perq; ſuperos, quo remeare cupiebat. apud inferos poſſet, quã illic decebat, eademq; loquebatur. Siqua fides, inquit, quia neſciebat. quod genus iuſiurandi apud inferos haberetur. poſuit generalem iurationem dicens. iuro per fidem, ſiqua in his aut colitur, aut timetur. ¶ Inuitus regina tuo de. l. c.) Non te, inquit, fugi, ſed potiorum iuſſionibus ceſſi. Quod ait tuo de littore, hoc vult intelligi, vt relictis littoribus Carthaginis, ipſa tamen Dido animis Æneæ tenereť infixa. ¶ Sed me iuſſa deũ &c.) Quoniam poterat fides ẽt iuranti nõ haberi, vel maxime ei, qui apud ſuperos perfidus extitiſſet. ſumptũ à loco, & tẽpore rapuit argumentum, quo oſtẽderet ſe cõpulſum deoꝝ iuſſis Carthaginẽ reliquiſſe. vt ſcias, inquit, maiore vi tuis terris excluſum, ex præſentibus ꝓba. nõ enim ad has tenebras, & loca horrenda, libens aut voluntate deſcendi. Ipſi ſunt authores laboris iſtius, qui fuerunt dudum, quum inuitus abſtraherer à ſedibus tuis, quod quũ fieret, exiſtimare nõ potui, ad hæc te eſſe venturã abſceſſus mei cauſa. intelligitur hoc Æneam additurũ fuiſſe. cõtempſiſſem omnia, & remanſiſſem, ſi præſciuiſſem, hunc te habiturum exitum vitæ, non quia vere cõtemnere potuit deoꝝ iuſſa, ſed vt mendacio veriſimili placaret eã, quam ſic lęſerat, vt vitę ſuę curſum gladio præcidiſſet. Ecce vſus eſt arte, vt quod negare nõ poterat, fatereť vltro, & iuſta defenſione purgaret. Quantũ autem odium etiam mortua retineret, ex eo nõ obſcure ſed euidenter oſtẽdit, quum ſeſe ꝓripuit tacitam, nec expectauit verboꝝ finẽ, nec aliquid ipſa reſpõdit. Æneas tamẽ quũ videret abeuntem: relicto quod dicebat, vt oſtẽderet ſe teneri deſiderio eius. ¶ Siſte, iquit, gradũ. teq; a. ne. ſ. n.) Quid enim melius amanti prouenire apud inferos potuit, ꝙ videre eã aut fabulas cõferre cũ ea? quas, qa Dido diruperat abeũdo, hac eã Æneas voce ꝓſecutus eſt. ¶ Quẽ, inquit, fugis? extremũ fato. q. te. a. h. e.) Vere, ait, extremo ſum fato, cui te deſideratã denegas & inopinatã tui ſubtrahis facultatemq; verba ſola ſunt, quæ tecum contrahere cupio. ſatis erit aio meo, ſi vel fabulas tecum plene commiſceam. ¶ Talibus Æneas &c.) Quum Æneas miſerabilia dictu effunderet, lachrymarum plurimarum augmẽta nõ deerant. nã Didonis abſceſſus eas magis magisq; cõmouebat. ¶ Illa ſolo fi. o. a. t.) Æneas quidẽm dolendo loquebatur, & fletus vberes mittebat ex oculis. ſed Dido auerſa facie ſtabat in modum lapidis, aut cautis marpeſiæ: quæ eſt ſaxis cęteris durior. ne aũt videret flentẽ, aut verba loquentis audiret, ſic auerterat faciẽ, vt ſolam reſpiceret terrã, nec mouebatur īcœpto, hoc eſt inſtituto & diſpoſitione animi ſui nõ diuellebatur. hæc fecit, anteq̃ irata diſcederet, & ſic fugit inuiſum. ¶ Tandẽ corripuit ſeſe.) Augmentũ iræ ſuæ Æneã refugiendo teſtata eſt. & vt fuerat inimica ita diſceſſit. dicitur ad quem locũ. ¶ In nemus, iquit, vmbriferum, cõiux vbi priſtinus illi &c.) Melius illi viſum eſt, relinquere eum, quem odio habuit, & ad ſichęum tendere, qui vnum cũ ea animum gereret, vel geſſiſſet. & qui amore mutuo, & cõſimili teneretur. ¶ Nec minus Æneas.) Admodum dolebat Æneas deſertum ſe ab ipſa, atq; contemptum, tamen recedentem ꝓſequebatur gemitu, & verbis. & quantum poterat ītuebatur oculis: & videret vlterius, ſi non eam arbores nemorum, atq; vmbræ texiſſent. His geſtis, cœpit ire, quo dudũ intenderat.

ASCENSIVS.

¶ Nec procul, &c.) Proſequitur inſtitutum ſuum: deſcribit enim locos, & gradus, in inferno exiſtentium, dicens, quarto loco diſtineri miſeros amantes: in quo ordine, eſt nonnulla æquitatis ſaltem humanæ ratio. Nam infantes, ad Elyſios non mittuntur, quia nihil meruerunt: neque ad tartara, quia neque demeruerunt. ſunt ergo in primo limine: damnati autem falſo crimine, quia malum infamiæ non vitauerunt, nec munus vitæ expleuerunt (loquor ſecundum Ethnicos) ſecundo loco deputati ſunt. Qui vero ſibi mortem pepererunt, quamuis certiſſime apud nos damnati perhibentur: tamen quia furore videntur grauiſſimo rapti, tertio loco addicuntur. Amantes vero, quorum magis voluntarius videtur furor, quarto gradui ſubduntur: de quibus nũc ſermo eſt. & Dona. ſic dicit. ¶ Fuſi in in omnem partem.) Quocunque oculos tendere poterant. ¶ Secretos.) Aut in abdito conſtitutos, aut ſeparatos. ¶ Curæ non ipſa in mor. re.) Tanta fuit vis amoris, vt poſt mortem ab iiſdem curis non desererentur. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Nec, ideſt & non: procul hinc, ideſt ab hoc iam dicto loco: campi lugentes, ideſt lucis egentes, aut lugentiũ: quia miſerorum amantium, monſtrantur exiſtentes fuſi in omnem partem: quia ex omni genere mortalium, reperiuntur amoribus confecti: dicunt, ſupple enim illos, ſic, videlicet, lugẽtes nomine: & quia non dicit, qui dicant, intelligemus omnes ii, ſup. quos amor durus, ideſt intolerabilis, aut immedicabilis: peredit, ideſt abſumpſit: tabe lenta, ideſt confectione ſanguinẽ corrumpente: crudeli, ideſt inclementi, celant hic, ideſt hoc quarto loco: calles, i. vias frequẽtatas, & duras exiſtentes: ſecreti, ideſt ſemoti ab aliis: & ſylua myrthea, ideſt ex myrtho, quæ eſt in tutela Veneris: tegit, ſupple eos: aut, & quos ſylua myrthea tegit, curæ non relinquunt, ſupple eos, in ipſa morte: quia amant, & curis afficiũtur, etiam poſt mortem (nam. vt poſtea apertius dicetur, qualis quiſq; inuenitur in morte, talis iudicatur, & in ea affectione permanet.) Ipſe, ſupple Æneas: cernit his locis Phędram, filiam Minois, quæ Hippolytum priuignum ſuum deperibat: & Procrin, vxorem Cephali: & ab eo, ob zelotypiam interemptam: & Eryphilem, coniugem Amphiarai: mœſtam, quia nocentem ob culpam, ſcilicet: nam non eſt ob id vituperãdus Maro, quod mœſtã dicit: licet enim nocens, crimen in maritum commiſit: mœſta tamen, & à filio interempta fuit: Eryphilem, dicit, monſtrantẽ vulnera crudelis nati. i. à crudeli filio illata: & cernit Euadnem, filiã Martis, ex Thebe: & coniugem Capanei, quæ ſe in ardentem mariti rogum iniecerat: & cernit Paſiphaem, Minois vxorem, & Solis filiam, quæ Tauri amore arſit, vt in principio huius. vj. dictũ eſt. Laodomia, vxor Protheſilai, qui primus in bello Troiano periit, & vxor ipſa, in eius vmbræ complexibus it comes, his ſuperioribus amatricibus: & Cęneus, quõdam iuuenis. i. mutatus in ſexum virilẽ. nam vt virgo, raro de viro: ita iuuenis, raro de fœmina legitur: & nũc fœmina rurſus. i. iterum: & reuoluta. i. reuoluto tempore mutata: in figuram veterem. i. priſtinam. ſ. fœminã. Inter quas errabat Dido Phœniſſa, ideſt ex Phœnicia, & Phœnicum regis filia, errabat. i. vagabatur: exiſtens recẽs à vulnere. i. propter vulnus, pauloante ad inferos demiſſa: quam heros Troius. i. Troianus, aut Trois, cognatus. ſ. Æneas: vt, ideſt poſtq̃: ſtetit iuxta, ſup. eam agnouit per vmbram obſcuram: qualem quis, aut videt lunam ſurgere. i. oriri primo menſe. i. in principio menſis, hoc eſt in nouilunio: aut putat ſe vidiſſe per nubila. i. nubium caliginẽ: &, ſup. Æneas, demiſit, ideſt deorſum miſit lachrymas: & affatus eſt dulci amore. i. more dulciter amantium: o īfelix Dido: ergo, ſcilicet quia te hic offendo, nũcius verus. i. veridicus, & vera nuncians, venerat mihi. i. ad me. ſ. nuncians te extinctam. i. mortuam: & ſequutam extrema. i. vltima rerum, hoc eſt mortẽ: quia mors, vltima linea rerum eſt: ferro. i. gladio, in quẽ incubuerat. Heu, dolentis interiectio: ego fui tibi cauſa. i. occaſio: funeris ideſt mortis, ego iuro per ſydera, per ſuperos, & per, ſup. eã fidẽ ſiqua, i. aliqua fides eſt: ſub ima. i. profunda tellure, hoc eſt apud inferos: quod, ſupp. o regina, ego ceſſi de tuo littore. ſ. Carthaginenſi, inuitus: quia deorum imperio coactus: ſed ſi inuitus, miranda eſt amoris vis, quę etiam tantum virum irretiuerat. Sed iuſſa deum. i. deorum, quę cogunt me nunc ire per has vmbras. i. per loca ſenta. i. ſqualida: ſitu. i. lanugine in unda: & mucore creſcente in loco humido, per quem rarus eſt tranſitus: & per noctẽ profundam (Probatio eſt ergo à maiori & difficiliori: nam ſi iuſſa deum impulerunt ire ad inferos, facile potuerũt abſtrahere à Carthagine in Italiam) hæc dicit, iuſſa deum: egere. i. impulerũt me, ſup. à Carthagine: ſuis imperiis: nec quiui. i. valui, aut potui credere: me ferre. i. allaturum tibi, meo diſceſſu: hunc tãtum dolorem, vt. i. teipſam interimeres: ſiſte. i. firma. gradum. i. greſſum tuum, aut iter: & ne ſubtrahe, pro ne ſubtrahas te: noſtro aſpectu pro aſpectui. Per hoc tacite ſignificat eam ad verba Aeneę fugam paraſſe. vnde addit, Quem fugis? hoc quod ego adloquor te, extremum. i. extremo loco: eſt fato. i. per fatum, aut per deoꝝ permiſſionem

Ordo.

miſſionem: Æneas lenibat, pro leniebat.i.mulcebat, & mitigabat talibus dictis.i.verbis: animum.ſ.Didonis, hoc eſt à parte totũ, ipſam Didonem aut ſimulachrum eius: ardentem.ſ.ira: & tuentem.i.inſpicientem: torua.i.torue, hoc eſt minaciter, & terribiliter & ciebat.i.prouocabat, potius ex ſe, q̃ ex illa, nam poſſumus & nos, ad lachrymas prouocare. Nam illa, ſcilicet Dido: auerſa, ſcilicet ab Ænea, in ſignum idignationis: tenebat oculos fixos, ſolo, idest in terram: nec mouetur magis vultum.i.non habet magis motum vultum ſermone incœpto.ſ.ab Ænea: ſed non completo: quia nihil reſpõdet, q̃ ſi ſilex dura ſtet.ſ.ante Æneam, hoc eſt ſtatua ex ſilice: aut cautes.i.lapis durus, marpeſia.i.paria, hoc eſt ex paro inſula: vbi marmor, candidum, & durum eſt. Ipſa corripuit.i.ſimul rapuit ſeſe: tandem.i.poſt multam idignationem: & refugit inimica.i.infenſa: in nemus vmbriferũ.i. frondoſum: vbi Sicheus coniux: priſtinus.i.prior: reſpondet illi curis.i.ſolicitudinibus amorum: & æquat.i.æqualem facit: amorem.ſ.ſuum, in illam, cũ amore illius in ſe. Nec minus.i.nihilominus: Æneas perculſus.i.percuſſus, & afflictus: caſu iniquo, quod.ſ.inuitus, & ignorans, ad mortem compulerat: pſequitur lachrymans, & miſeratus eſt, idest miſericordia proſequutus eſt: longe.i.per longũ ſpatium: euntem, idest aufugiẽtem, ſcilicet Didonem. De qua lectione addamus & illud Donati, quod, vt expoſitio textus è regione eius haberetur, ſuperioribus detraximus, & in hunc locum recæpimus. ❡ Vmbram Obſcuram.) Quum dicit, vmbram obſcuram habuit aliquid luminis: id enim eſt obſcurum quod oſtendit aliquam luce: ſed & maximas habet mixtas tenebras. ❡ Demiſit lachrymas.) Non cogitauit flere: nam dolor verus, repentinos fletus, non coactus excludit. ❡ Infelix Dido.) Perſonarum, & cauſarum ratio habetur. Dido fuit aſpera, propter recentis facti cauſam, cuius quantus dolor fuerit, oſtendit exitus. Acerbitas etiam vulneris, & aſpectus authoris, dolorem duplicabat. Æneas autem, ſe reum agnoſcit, & interpoſita purgatione, factum fatetur. Infelix Dido: oſtendit dolorem, quod miſerabiliter ferat, & augetur, quod ferro perierit. ❡ Per ſydera.) Firmamentum ponit purgationis: quia apud illam, fide carebat: & quia hominũ teſtimonium adhiberi nõ poterat, adhibet deorum. ❡ Et ſiqua fides.) Quia neſciebat, quod genus iuriſiurandi apud inferos eſſet, poſuit generalem iurationem. ❡ Inuitus.) Non te fugi, ſed potioꝝ iuſſis, ceſſi. ❡ De tuo littore.) Quaſi dicat, mutaui locũ: ſed de animo retinui. ❡ Nec credere quiui.) Mendacio veriſimili tutatur cauſam. Ipſa, primo ſilendo, & ſe auertendo, & poſtremo fugiẽdo, oſtendit iram.

PIERIVS.

❡ Nec procul hinc.) In Ro.codic. & aliquot aliis manu ſcriptis, hic habetur: magis tamen placet, hinc: vt eſt in reliquis exempla. ❡ Crudeli tabe peredit.) In antiquiorib. aliquot exemp. peremit, legitur: quod minime placet, quum, peredit, ideo proprium ſit, quod amantum eſt mollis flãma medullas. ❡ Is Phędram, Procrinq́ꝫ.) crinq́ꝫ. Neq; illud placet quod in Roma.codi. Procnin legif. Nõ enim, Procne, locum habet inter amateis. Sed, Procris, Cæphali vxor. Preterea ſumptum hoc ex Home. eſt, apud quẽ, φαίδρην τε πρόκριν τε legitur. ❡ His Laodomia.) In Roma.codic. & pleriſq; aliis manu ſcriptis, recte notatum eſt per a, vocalem primam, in media ſyllaba, Laodamia, ita enim Λαοδάμεια, apud Græcos, ſcribi nemniem, vel mediocriter doctum ignorare crediderim, Quod vero Latini vocalem eam in o, mutarint, adhuc mihi non conſtat: auditurus vero haud grauate ſum, ſiquis ab antiquo aliquo authore traditum id oſtẽderit. ❡ Fato reuoluta.) In cod. quidem omnib. vulgatis, & aliquot ex his antiquiorib. reuoluta, ſcriptum eſt. In Roma. reuocata, legitur. ❡ Primo quis.) In anti. pleriſq; codi. qui, legitur: ſed &, quis, reperitur. ❡ Teq; aſpectu.) Quãuis nonnulli dicant codi. eſſe veteres, in quib. aſpectui, ſcriptum inueniatur, ea quæ apud Virgi. frequentiſſima eſt figura. magis tamen placet, aſpectu, per u, quia multa ea terminatione, acquiſitiuo caſu poſita reperiuntur apud Virg. Ciceronem, & Cæſarem. ❡ Lenibat dict.) In cod. aliquot ant. leneibat per ει diphthon. in pene vltima ſcriptum obſeruaui, vt in veterum iſcriptionib. deico, ameicus, & ſimilia. Quo loco ſuper. Priſcia. ait, tertiæ & quartæ coniug. pteritũ imperfectum à prima præſentis formari, o in e mutata, & addita, bam: excepto, eo, quod ibam, facit, & deriuatis. Antiquos vero, in his preſertim quartę, loco venalium trãſmutato, pro i, & e, ει dipht. proferre ſolitos, vt leneibã, poleibam. Sed enim quũ huiuſmodi ſcriptionem, non in verbis tantũ eius coniugationis & temporis, verum in aliis etiam, & in ſyllabis a formatione non pendentib. atq; etiam in nominib. in præpoſitionib. & in aduerbiis reperiamus. Magis mihi placet Victorini ſentẽtia, qui refert Neuium, & Liuium Andronicum, quum longa ſyllaba ſcribenda eſſet, duas vocales poſuiſſe, preterquam quę in i literã inciderant: eam enim per ει, ſcribere maluiſſe. Quã vero differentiam in his Lucil. ponere cõmetus ſit, quo diſtinguere ſimilia voce, alibi ex Velio Longo retulimus. ❡ Auerſa tenebat.) In codic. aliquot antiq. aduerſa, legitur, quod minime placet. ❡ Voltum ſermo.) In codi. aliquot antiq. voltu, caſu ſeptimo legitur. Sed, vultum, quarto caſu, figuratius eſt. ❡ Proripuit ſeſe) In Roma. codi. in Oblon. in Medi. & pleriſq; aliis anti. legere eſt, corripuit ſeſe: tametſi, pripuit, placere magis video eruditis auri b. ❡ Caſu perculſus.) Veteres omnes cod. quos legi, fere paſſim, percuſſus, legunt. Videnturq; mortales tot ætatib. differentiam neglexiſſe, quam inter, perculſum, & percuſſum, grammatici ſtatuere. ❡ Proſequitur lachrymans longe & miſeratus eũtem eſt.) Vltima huius carminis dictio, eſt, nuſquam in antiq. exemp. habetur. In Romano cod. verſus totus ita legitur, Proſequitur lachrymis longe & miſeratur euntem. Erat vero etiam in codi. Longo. miſeratur: ſed ide abraſum fuit, & miſeratus, repoſitum. In Medi. Proſequitur lachrymas longe & miſeratur euntem. ſed, lachrymas, pro lachrymans, ſcriptum: vt ſæpe reperitur in veterum monumentis.

SERVIVS.

❡ Datum molitur iter.) Peragit. Datum aũt: dixit, aut ratione fati, aut oblatum fortuito: quod τυχὸν dicunt. ❡ Arua tenebant vltima.) Atqui multa adhuc ſuperſunt: ſed dixit quantum ad y pertinet literam. In his enim quæ dixit, miſta ſunt virtutibus vitia. In his autem quę dicturus eſt, nocentum pœnas à priorum ſegregat meritis. Nam inferi (vt diximus ſupra) humanam cõtinent vitam, hoc eſt animam in corpore conſtitutam. Hæc autẽ quę dixit, miſta eſſe manifeſtum eſt. Licet enim in viris fortibus laudetur virtus, eſt tamen vituperabile alienũ imperium cædibus occupare. Item amare priuignum, crimen eſt, virtus, maritum. Alii diſtinctione mutata dicũt, Tenebant arua, quæ vltima viri fortes frequentant, idest quæ poſſident vltima. ❡ Hic illic occurrit Tydeus.) Althee & Oenei filius, quem in bello Thebano Menalippus extinxit. ❡ Parthenopeus.) Menalippæ & Martis, ſiue Melanionis filius rex Arcadię, qui Thebana bella puer admodum petiit. ❡ Adraſti pallẽtis imago.) Rex Sicyonis Adraſtus primo fuit: poſt Argiuorum ſocer Tydei & Polynicis. Quod autem ait Pallentis, aut epithetõ eſt vmbræ: aut illud reſpexit quia in bello Thebano cõſumptis ſex ducibus ſolus aufugit. Fugæ autem comes ſemper eſt pallor. ❡ Hic multum fleti.) Idest nobiles, quorum mortem magna ſequtur lamentatio. ❡ Ad.) Pro apud. ❡ Caduci.) Mortui. à cadendo. Vnde & cadauer dicitur. ❡ Longo ordine.) Ingenti multitudine, vt: Pueri & paruidæ longo ordine matres, non ad ordinem ſtante. Sane in minus eſt, In longo ordine, In ingenti multitudine. ❡ Tris Antenoridas.)

Inde datum molitur iter: iamq; arua tenebant
Vltima, quæ bello clari ſecreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclytus armis
Parthenopeus, & Adraſti pallentis imago.
Hic multum fleti ad ſuperos, belloq; caduci
Dardanidæ, quos ille omnes longo ordine cernens,
Ingemuit, Glaucumq;, Medontaq;, Therſilocumq;,
Tres Antenoridas, Cererią; ſacrum Polybeteten,
Idæumq; etiam currus, etiam arma tenentem,
Circunſtant animæ dextra, læuaq; frequentes:
Nec vidiſſe ſemel ſatis eſt, iuuat vſq; morari,
Et conferre gradum, & veniendi diſcere cauſas.
At Danaum proceres, Agamemnoniæq; phalanges,
Vt videre virum, fulgentiaq; arma per vmbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga:
Ceu quondam petiere rates: pars tollere vocem
Exiguam, incœptus clamor fruſtratur hiantes.
Atq; hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
Ora, manuſq; ambas, populataq; tempora raptis

Auribus,& truncas inhoneſto vulnere nares.
Vix adeò agnouit pauitantem,& dira tegentem
Supplicia,& notis compellat vocibus vltrò,
¶ Deiphobe armipotēs,genꝰ alto à ſāguīe Teucri, ÆN.
Quis tam crudeleis optauit ſumere pœnas?
Cui tantum de te licuit?mihi fama ſuprema
Nocte tulit,feſſum vaſta de cæde Pelaſgum
Procubuiſſe ſuper confuſæ ſtragis aceruum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in littore inanem
Conſtitui,& magna manes ter voce vocaui:
Nomen & arma locum ſeruant:te amice nequiui
Conſpicere,& patria decedens ponere terra.

Antenoridas.) Multi ſupradictos accipiunt: qđ falſum eſſe Homerus docet, qui eos commemorat. ¶ Cereri ſacrum.) Sacratū: nomē pro participio. ¶ Idæumq;.) Quē aurigā legimus priami. ¶ Etiā.) adhuc: vt, Quę cura nitentes Paſcere equos: eadē ſeqꝫ Tellure repoſtos. ¶ Vſq;.) Diu: & eſt aduerbiū. ¶ Trepidare.) Pro trepidabant. ¶ Ceu quondam petiere rates.) Oſtēdit vitia nec morte finiri. ¶ Fruſtratur hiantes.) Decipit clamare cupiētes. Nec nos moueat qđ alijs vmbris verba dat. his ſilētium. Timorē.n. exprimit, qui viuis quoq; adimit vocem: vt, Obſtupui, ſteteruntq; comæ, vox faucibus hęſit. ¶ Deiphobū vidit.) Qui Helenam duxerat, mortuo Paride. Ad cuius domum primum ire neceſſe erat. vbi fuerat cauſa bellorū: vt, Iam Deiphobi dedit ampla ruinam, Vulcano ſuperāte, domus. ¶ Lacerum.) Pro laceratum. Id eſt habentē ora dilacerata. ¶ Populata.) Vaſtata, id eſt deformia ſublatis auribus. ¶ Trūcas.) Trūcatas. ¶ Inhoneſto.) Turpi. Terētius, Illum ne obſecro inhoneſtum hoīem, quē mercatus eſt here, ſenem, mulierem? ¶ Pauitantem.) Ne agnoſceretur timentem. ¶ Tegentem.) Tegere volentem. Nam truncatis manibus quid tegebat? Tegere autem eſt celare: vt econtra nudare eſt indicare: vt Traiectaq; pectora ferro Nudauit. ¶ Notis vocibus.) Amicabilibus. ¶ Optauit ſumere.) Elegit vt ſumeret. ¶ De te.) Pro in te. ¶ Rhœteo in littore.) Vbi erat aſylum Aiacis: ſicut in Sigæo, Achillis. Et bene illic quaſi vbi tutatus eſſe potueram. Sane Rhœteium dicitur: & facit Rhœteū. ſicut ēt Cythereia, & Cytherea. ¶ Et arma.) Depicta ſcilicet. ¶ Seruant.) Tenent. ¶ Te.) Tuum corpus: vt. Nunc me fluctus habet.

DONATVS.

¶ Inde datum molitur iter,) Illa dixit, quæ fuerant ſatis vlteriora. ſcilicet vſus gradu ſuperlatiuo, hæc ſeparatim fuerant deputata his, qui magni inueniebanť fuiſſe in exercitatiōe bellorum. ¶ Hic illi occurrit tydeus.) Hoc ſpecialiter poſuit, addens. ¶ Hic multum. f. ad. ſ.) Pro merito ſcilicet virtutis ſuæ, magnum viuis reliquerant luctum. quū aduerſantibus fatis ꝓ patria cecidiſſent. ¶ Belloq;. c. Dardanidæ.) A ſpeciali enumeratione ſingulorum, trāſiit ad generalitatē. vt plurimos illic troianos eē memoraret. ¶ Quos ille oēs longo ordine cernens Ingemuit). Ingemuit, ad oēs pertinet. non.n. ſolum doluit ꝑ glaucum, quum oēs, quorū noīa cōplexus eſt, habuiſſet ęquales. cereri ſacrum polybetem dixit, vt oſtēderet numina cultores ſuos in cā mortis iuuare nō poſſe. nā perierat, q cereri fuerat cōſecratus. idæū uero talē vidit, qualis fuerat in vita. is.n. duo officia ſuſtinens tenebat arma, regebat & currum, quarum reꝝ ſtudium apud ſuperos habuit. ¶ Circumſtant aię. d. l.) Ab vtroq; latere circūſtabant aiæ maximi numeri. ¶ Nec vidiſſe ſemel ſatis eſt.) Tanti meriti fuerunt quoꝝ animę obtutibus æneæ offerebantur, vt eas ſemel vidiſſe nō ſufficeret. tantus fuit dolor, tm̄ videndi deſideriū. ¶ Iuuat vſq; morari.) In internis tenebris & ſqualoribus delectabatur, aliquas moras innectere. ¶ Et conferre gradum.) Ex vtraq; parte vnum deſideriū fuit videndi, deambulandi, & cōfabulandi. erat tn̄ aliqd amplius, qđ aiæ noſſe cupiebant. ¶ Et veniendi di. cās.) Vt diceret æneas, quæ eum cauſę ad inferna duxiſſent. interea, qđ ait, hic multum fleti ad ſuperos, de oībus videtur dixiſſe, quos noiatim, vel ſub generalitate cōplexus eſt. ¶ At danaūꝫ proceres.) Dixit plurimos troianorum illic fuiſſe, quos troia ꝑdidit in excidio ſuo. eſſet qppe crimen maximum victi, ſi de hoſtibus cęſis poeta tacuiſſet. hos non tm̄ non præterit, verūetiā ꝓpe omnes interiſſe teſtatus eſt, addens dignitates, & inextimabilē ſignificans numerum. danaū, inquit, proceres. i. non tm̄ honore, verumetiā exercitatione bellādi potiores. agamemnoniæq; phalanges, exercitus quoq; agamēnonis, vt ſi gręci apud inferos viderētur, quaſi oēs illo ex achaia migraſſe. Principū gręciæ, & agamēnonis exercitus fecit cōmemorationē. cum laude nōnulla gloria eſt. Hi igitur, vt viderūt virum non contēnendū, & eum, quē bene nouerant, & qui de fiducia fortitudinis ad inferos tetendiſſet, nō mediocriter ſunt territi. vnde intelligebatur qđ metuerent. qui quum hoīem, atq; eius vidiſſent arma ipſius quoq; timebant fulgorē. ¶ Pars vertere terga.) Fugiebant ſicut in troia fecerunt, quum ad naues concurrerent ſalutis deſperatione cōpulſi. alij vero volebant clamorē tollere, quum nō eſſet clamandi ſubſtantia. deniq; in ipſo conatu deficiebant, dantes non vocē. ſed exiguum ſonum. deſcriptio græcoꝝ non inaniter poſita eſt. primo oīum, vt oſtenderetur, quot millia ex ipſis cecidiſſe viderenť. nulla quippe victoria eſt ſine calamitate victoris. deniq; apparebat manſiſſe cum ipſis metum, quem apud ſuperos habuerunt. quū expugnaretur troia. meminerat.n. poeta ſe dixiſſe. Diffugiūt alij ad naues, & littora curſu Fida petunt, pars ingentē formidine turpi Scandunt rurſus equum, & nota conduntur in aluo. Vbiq; firmat virgilius dijs aduerſantibus, non virtute græcorū ſuperatum eſſe imperium troiæ. deniq; & hic timidos & fugaces græcos, aſſignat. quibus vſq; adeo timor ſtatum mentis pręripuerat, vt crederēt, ęneam iccirco apud inferos armatum incedere, vt gręcos etiam mortuos inſequeretur. Fugiebant, inquit, alij, alij mittebant exiguam vocem, & cum vellent aliquid dicere, in ipſo vocis defectu patenti ore remanebant, non ſequēte vocis officio. troianos laudauit, & oſtendit timidos græcos, perindeq; imbelles. nullus.n. hoſtem niſi ībellis fugit. ¶ Atq; hic priamidem.) Tanta detrimentorum corporis deformitas fuit. vt hūc ciuis notus & affinis agnoſcere non potuiſſet, abſciſus qppe fuit, & obtruncatis, inquit, auribus, qui vt æneā vidit, erubuit. Voluit deniq; fœditatē ſuam toto corpore ſparſam tegere, nec tamē potuit. quia deerāt manus, quę hoc ꝓcurare potuiſſent. intelligi tn̄ poteſt, quid ſit, quod ait, tegentem. ait enim. totum ſe ſubtrahere conatus eſt, aut totū auertere. hoc.n. genere potuerunt vitia eius nō videri, ſed quum aū eſſet agnitus, ænea pręuidēte pariti fraudē argumentū vocis occurrit, hęc ingerēs prior. ¶ Deiphobe ar.) Principia iſta nō tam interrogātis ſunt, ſed potius admirantis, & dolentis. deniq; ſequiť. ¶ Quis tā crudeles. o. ſ. p.) Quum te, inqt, in vita ſciam fuiſſe in armis potentē, & præſtantē gñe, atq; inter troianos fortiſſimum, primum. miror, quis iſte ſit, qui te extitit fortior, tantāq; exhibendarū pœnarum habuit ptātem. quia malorum inſpectio euidens fuit, nō quæſiit, quid factum eſſet, ſed facti ipſius noſſe cupit autorē. admiratio ipſa multiformis fuit. primo cogitare potuiſſet tot aduerſa, vel talia, quū vir fortis ſibi potuiſſet aſſiſtere. dehinc auſus impleri tertio vſq; ad totius corporis ſupplicia prouenire. ¶ Mihi fama ſu. N. t.) Retulit mihi, inqt fama. quū ſuprema nox agerętur, qua ilium cōcidit. ¶ Feſſum vaſta de cæde.) Dixit laudē ipſius, aſſerendo cū certaminis labore, & cędibus feſſum ſup aceruos hoſtiū ꝓcubuiſſe, ñ dixit occiſum cecidiſſe. ſed quaſi ꝓcubuiſſe laſſatum. ¶ Tunc egomet tumulū). Erexi, inquit, honoris tui cauſa tumulum ſine funere. qa cōfuſus fuiſti corporibus hoſtium nec inqſitus reperiri potueras. nomen tn̄ tuū vocaui ſolēniter. ecce amici animus. ego inquit, ꝑ me ſuprema tua cōpleui, non alijs faciēda cōmiſi. ſolent res nō rectius peragi, quę curanda audianť. ¶ Nomē, & arma. l. ſ.) Signatus eſt locus ipſe nomine tuo, & arma illic, quum tui vocabuli appellatione decorata ſunt, vt qui eadem viderint, arbitrenť tui quoq; funeris illic oſſa recondita. ¶ Te amice nequiui Conſpicere.) Feci ait, nō quod vloui, ſed qđ potui optaui eū te reperire, & in ſolo patrio tuas reliquias cōdere, qđ quia nō prouenit, inueni remedium doloris, ne memoria tua inhonorata remaneret.

ASCENSIVS.

¶ Inde datū, &c.) Docet quomodo progrediendo ad quintū circulum peruenerūt, in quo bellatorum ſunt animę: nam & Martius furor dicitur: ſicut & amorum. Non ergo ſola bellandi gloria, purgatas facit animas, & ad Elyſios ducit. Nam, q bello etiā iuſto inſudant, multa ſępe deteſtanda cōmittunt: quia tn̄, neque oīno reprobandi ſunt, qui arma tractant: nec approbandi, nō dicunť: aut in ſummo ſiniſtrę partis literę Pythagoricę: neque in ſummo dextrę. De qua re dicit Donat. ſic. ¶ Multū fleti.) Quia ꝓpter ſuas virtutes, magnum reliquerant luctū. ¶ Sacrū Polybeten.) Oſtendit numina ſuos in morte iuuare non poſſe. ¶ Proceres.) Non tantum ordine, ſed meritis Phalanges: ac ſi tota Græcia, ad inferos migraſſe videreť. Oſtendit igitur, quanti Æneam hoſtes feciſſent in bello: oſtendit etiam, non ſine multa ſua cæde viciſſe Græcos. ¶ Tegentem.) Non quia poſſet manibus: ſed, quia toto ſe corpore ſubtrahere conabať: aut: totū auertere. ¶ Quis.)

Non tam interrogantis hæc ſunt, q̃ admirantis, & dolentis. Admiratur primo, cogitare quempiá potuiſſe, tot aduerſa ſupplicia in viro tam forti: deinde, quod auſus eſſet implere: deinde, quod totum corpus ſupplicio inſectatus eſſet. ☞ Feſſum Procubuiſſe ſuper aceruum.) Magna laude afficit. non enim dicit, occiſum: ſed, procubuiſſe laſſatum. ☞ Egomet.) Quaſi dicat nõ alijs commiſi. ☞ Inané.) Quia inter hoſteis confuſus iacens, reperiri non potuiſti. ☞ Te amice.) Feci, quod potui: non qđ volui: quia te reperire non potui. Hęc ille.

Ordo. ℂ Ordo eſt. Æneas molitur, ideſt cum molimine, & ſummo conatu pergit. Inde, ideſt deinde: aut potius, ab eo loco: iter datum, ideſt conceſſum ſibi a fatis: quum cæteris negatum ſit, ab eo vno circulo, tranſire ad alium, niſi purgatione facta: & tenebant iam arua, quæ vltima, ideſt quas vltimas parteis: aut, quorum vltimas parteis, clari bello frequentant ſecreta: aut (ſecúdum Seruiũ) tenebant vltima arua. ſ. purgandorum: hoc eſt, quorum operationes, habent mixta virtutibus vitia: quę ſ. loca: ſecreta. i. ſepoſita ab alijs locis: clari bello frequentant. i. habitant, & colunt frequẽter: Tydeus, pater Diomedis, & filius Ænei: occurrit hic. i. hoc loco: illi. ſ. Æneæ: & Parthenopeus, filius Atalátę (vt Beroaldus docuit ſupra, ad illud, Triſtis q; ſenectus.) inclytus, ideſt glorioſus, & clarus armis, ſupp. occurrit illi hic: & imago Adraſti pallentis. ſ. præ timore, quia aufugerat: hic, ſupp. occurrunt, illi Dardanidæ, multũ fleti, ad ſuperos. i. nobiles, quorum mores fletibus honorata eſt: & caduci. i. qui ceciderũt: bello: .i. ꝑ bellũ aut, in bello: quos ille. ſ. Æneas, cernens oẽs longo ordine: ingemuit. i. multum gemuit. ſ. Glaucum, Medonta, & Therſilochum viros illos, Troianis olim fautores. Glaucus enim erat Liciorum ductor: cuius ſingulare certamen deſcribit Home. li. Ilia. vi. dicens, eos infecta pugna deſiſſe, mutatis armis aureis Glauci, pro ferreis Diomedis: vt Hora. j. ſer. meminit. Fuit autem (teſte eodem Home. lib. ij. Ili.) quidam Medon, filius nothus Oilei, ex matre Rhéa: ſed hic de Troiano loquitur. Fuit item Idęus, quidá filius Darethis, cuius idẽ meminit. Fuit & alius filius Priami, cuius etiam meminit, dum introducit Priamũ veniſſe in caſtra Achillis. Polybetes aũt, fuit ſacerdos Cereris: vnde in. ij. dictum eſt, Templũq; vetuſtum deſertæ Cereris: interfecto. ſ. ſacerdote. Et, ſupp. vidit hic, treis Antenoridas. i. Antenoris filios, qui ſunt Archelocus, Acamas, & Elycaon: & Polybetem ſacrum. i. ſacratum Cereri: & Idæum: Priami aurigam tenentẽ, etiam. i. adhuc. ſ. apud inferos, currus, & etiam arma. Animæ frequentes. i. crebræ circũſtant, dextra, & læua. i. ſiniſtra. ſ. parte: nec ſatis eſt, vidiſſe ſemel: ſed iuuat. i. delectat: vſq; ideſt continuo immorari: dubium autẽ videtur, an Æneam delectet vidiſſe animas: an animas, Æneam: ſed potius dixero, ꝙ animæ affectauerint videre Æneam, quia ſequitur: &, ſup. iuuat: conferre gradum. i. congredi: & diſcere cauſas veniendi ideſt cur Æneas aduenerit. Et proceres Danaum. i. Gręcorum: & Phalanges Agamẽnoniæ ideſt quaſi totius exercitus, qui ſub Agamẽnone ſtipendia fecerant: vt ideſt poſtquã: videre virum. ſ. Æneam, adhuc virum: & arma. ſ. eius, fulgentia per vmbras: trepidare, pro trepidabant: aut, cœperunt trepidare ingenti metu. Pars, ſupple cœperunt vertere terga: ceu ideſt veluti: petiere quondam rates ideſt naueis ſuas: pars. i. partim: ipſi, ſupple cœperunt: tollere. i. eleuare, vocem exiguam q̃a veram vocem, vmbrę non habent: vnde clamor icœptus fruſtratur hiantes. i. facto hiatu, clamare putantes. Si tñ nullus vagitus ploratus, aut vox fuit apud inferos: nõ ẽt potuiſſent loqui. Atq; ipſe Æneas, vidit hic. i. in hoc campo bellatorũ Deiphobum (q̃a Gręce, Deiphobos dicitur: nõ ſcribetur, Deiphobus: ſed quatuor ſyllabarũ eſt (Priamidẽ. i. filium Priami, ex Hecuba laniatum toto corpore: & lacerũ ora crudeliter. i. habentem ora crudeliter, & immaniter lacerata: ora (dicit) & ambas manus: & tẽpora. i. ꝑtes capitis, ſcđm auriculas: populata. i. ſpoliata, & denudata: aurib. i. auriculis: raptis. i. ablatis. & nares. i. naſi meatus: trũcas. i. truncatas: vulnere inhoneſto. i. turpi: quia honeſtũ, pulchrum vocamus. Ipſe vix. i. cum difficultate: adeo. i. oĩno: agnouit, ſup. eũ. pauitantẽ. ſ. præ rubore: & tegentẽ dira ſupplicia. i. plagas dire illatas, ꝑ ſupplicio: & cõpellat. i. adloquit, cũ appellatiõe eius: vltro ideſt priuſq; ille ſe offerret vocib. notis. i. ſermone patrio: aut proprio noĩe o Dephobe, armipotẽs genus. i. progenies, ab alto ſanguine Teucri: quis optauit ſumere de te tam crudelis pœnas? q. d. immaniſſimus nimiꝶ fuit: & ſi forte talis reperiri potuit, qui vellet: cui licuit. i. cui permiſſum eſt a dijs, tm̃. ſ. pœnarũ ſumere de te? q. d. etiá, ſi qs voluiſſet, deos tamẽ permittere nõ debuiſſe. Fama tulit. i. detulit: mihi. i. ad me, te feſſum ſuprema nocte. i. quũ Troia excideret, de vaſta cæde. i. occiſione: Pelaſgum. i. Græcoꝶ, quos occidiſti: procubuiſſe ſuper aceruũ. i. cumulũ: ſtragis. i. ſtratorum: congregationis cõfuſæ. i. mixtę, ex nobilib. & ignobilib. ex amicis inter ſe, & inimicis. Egomet. i. in propria (vt dicunt) ꝑſona, nõ habẽs fidẽ alteri: conſtitui tũc. ſ. poſtq̃ id audiueram: tumulum inanem. i. cenotaphiũ: ſepulchrũ ſimulatum, qđ pro vero erat, dum cadauer haberi non poterat: in littore Rheteo. i. Rhetei promontorij Troiani, & vocaui ter, magna voce: maneis. ſ. tuos. i. ſpiritus vagos, vſq; ad exequias ſepulturę, ſcđm Ethnicos. Nomen ſ. tuũ: & arma. i. inſignia tua ſeruant locum. ſ. ſepulchri: o amice, ego nequiui conſpicere te. i. ſimulachrum tuum: aut corpus tuũ: & ponere illud terra patria, decedens. i. quum decederem: terra patria. i. de patria mea. poteſt enim bis conſtrui.

PIERIUS.

ℂ Cererię; ſacrũ Polybetẽ. (Nominis huius proprij, pene vltra varie ſcribitur in antiq. codi. Nam & Polypœten, & Polybutẽ, & Polybotẽ legas: ꝑter varietates alias, q̃ vulgatis in cod. exiſtunt. Sane quidẽ πολυποίτης, proprium viri nomen apud Grecos. Sed hic Perithoi filius: vt Home. ἰλ. μ. τὸν μὲν πειριθόου υἷα κρατερὸν πολυποίτην. Qui qdem in Troianorum comitatu quid agat, non video, neq; ſuccurrit nũc inter Troianos nomen id poſitum. Alia vero forma, & ſignificato, πολυβούτης eſt: vnde ſibi forte Virgi. nomen ex cõmodo ſuo confinxerit. Neq; enĩ ita ſe Latini Græcis addixere, vt non ius ſibi eſſe voluerint, non tantum literas & ſyllabas, verum totum etiam interdũ nomen, quod ab ipſis mutuo caperent variandi. ☞ Idęumq; etiam currus, etiam arma tenentem.) In Ro. codi. currum, vnitatis numero, abſq; vlla colliſione legitur: & ita prius in quibuſdam alijs legebatur, qui nunc abraſi ſunt: non ita tamen, vt non, currum, antiquam lectionem inſpicias. Probus tamen (vt alibi diximus) Virgilium ait huiuſmodi concurſum, niſi faceret ſynalęphã ſumma vitaſſe diligentia. ☞ Veniendi diſcere cauſas. (In antiquis codi. Rom. & aliquot alijs, poſcere cauſas, legitur: eodem modo, quo etiam in. i. legi oſtendimus. ☞ Vaſta de cæde.) Antiqui omnes cod. legunt, vaſta te cęde: pro nomine ſecundę perſonæ accuſatiui caſus interpoſito. ☞ Rheteo in littore.) In Ro. co. abſq; præpoſitione, Rheteo littore, ſcriptum eſt: non ita in alijs: & longe melius ea inſerta ſonat. ☞ Nomen & arma locum ſeruant.) In Lõgo. cod. locus, nominatiuo caſu legitur. ſed ita, ſeruat. ẽt ſingulare eſſe debuiſſet: locum, tñ quarto caſu, caſtiorem eſſe lectionem oſtendit: locus alter in. vij. Et nunc ſeruat honos ſedem tuus, oſſaq; nomẽ, Heſperia in magna, ſiqua eſt ea gloria, ſignat.

PO. ☞ Atq; hic Priamides. ☞ Nihil o tibi amice relictũ ẽ: DE.
Omnia deiphobo ſoluiſti, & funeris vmbris:
Sed me fata mea, & ſcelus exitiale Lacænæ
His merſere malis, illa hæc monimenta reliquit.
Nanq; vt ſupremam falſa inter gaudia noctem
Egerimus, noſti, & nimium meminiſſe neceſſe eſt:
Quum fatalis equus ſaltu ſuper ardua venit
Pergama, & armatum peditem grauis attulit aluo:
Illa chorum ſimulans, Euanteis Orgia circum
Ducebat Phrygias, flammam media ipſa tenebat
Ingentem, & ſumma Danaos ex arce vocabat.
Tum me confectum curis, ſomnoq; grauatum

SERVIUS.

ℂ Omnia ſoluiſti.) Quia conſtituto tumulo mães vocauit. ☞ Et funeris vmbris.) Sepulturæ meæ vmbris. Nam funus illic eſſe non potuit, Vbi nec cadauer quidem fuerat. ☞ Fata mea, & ſcelus exitiale Lacænæ.) Secundum Mathematicos qui dicunt etiam inimicitias ex fato deſcendere. Vnde iſta coniunxit fatum & ſcelus Helenæ, per quæ ibi mors cõtigit. ☞ Monumenta.) Sermo medius, dictus ab eo quod moneat mentem. Vnde eſt hic de malis. Ecõtra in tertio. Manuum tibi quæ monumenta mearum. ☞ Egerimus.) Ri metri neceſſitate corripuit. ☞ Meminiſſe neceſſe eſt.) Cicero, Cui placet, obliuiſcitur: cui dolet, meminit. Ergo quia dolet, meminerit neceſſe eſt. ☞ Fatalis.) Mortifer: vt, Fatiferũq; enſem. ☞ Super ardua vẽit Pergama.) Aut ꝙ in arce eſt poſitus: aut quia deiectis muris ſupra tractus eſt. ☞ Grauis.) Grauidus. vt, Grauis tentabunt pabula fœtas. Supra autem dixerat, Fœta armis. ☞ Euanteis.) Euanteis Phrygias: aliter non ſtat verſus, Euãteis

Inſelix habuit tahalmus, preſſitq; iacentem
Dulcis & alta quies, placidæq; ſimillima morti:
Egregia interea coniux arma omnia tectis
Emouet, & fidum capitis ſubduxerat enſem:
Intra tecta vocat Menelaum, & limina pandit.
Scilicet id magnum ſperans fore munus amanti,
Et famam extingui veterum ſic poſſe malorum:
Quid moror? irrũpunt thalamo comes additur vnà
Hortator ſcelerum Æolides (dii talia Graiis
Inſtaurate, pio ſi pœnas ore repoſco)
Sed te qui viuum caſus, age fare viciſſim,
Attulerint: pelagi ne venis erroribus actus?
An monitu diuum? an quæ te fortuna fatigat?
Vt triſteis ſine ſole domos, loca turbida adires?

teis autem Bacchantes: a Libero qui Euan dicitur. Chorum autẽ ait multitudinẽ in ſacra collectã. ⁋ Circũducebat.) Diuiſit in duos verſus vnam partem: ſed ideo quia eſt compoſita. Lyrici vero etiam incõpoſitam partẽ orationis in duos diuidunt verſus. ⁋ Confectum curis.) Atq; vacauerat gaudiis: ſed illud oſtendit quod ait Statius, Stant veteres ante ora metus. Nam curæ ferebantur ſuo impetu ex priſtino bellorũ tumultu. Alii hanc ipſam curam volunt: quod habebat coniugem perniciosam mariti. Vnde ſequitur, Egregia interea cõiux, per Ironiam. ⁋ Vocat Menelaum & limina pandit.) Antè pandit, & ſic vocat: vt. Subeunt luco fluuiumq; relinquunt. ⁋ Id magnum ſperans fore munus amanti.) Putauit ſe vitia præterita præſentibus poſſe celare, qđ etiam ſequens indicat verſus. ⁋ Æolides.) Vlyſſes quia vbiq; talis inducitur. Nam Anticliæ filius eſt, quæ ante Laertæ nuptias clàm cum Siſypho Æoli filio concubuit. Vnde Vlyſſes natus eſt. Hoc ei etiam in Ouidio Aiax obiicit, Quid ſanguine cretus Siſyphio. Alii Ilidem legunt, de quo nuſquam legimus. ⁋ Si.) Siquidem. ⁋ Viciſſim.) Quia ipſe narrauerat. ⁋ Pelagi ne venis erroribus actus?) Non ad inferos, ſed ad locum in quo inferorum deſcenſus eſt: ideſt ad Auernum, ſi intra terram ſunt inferi. Alii altius intelligunt, qui ſub terra eſſe inferos volunt ſecũdũ chorographos & geometras, qui dicunt terram σφαιροειδῆ eſſe, quę aqua & aere ſuſtentatur: qđ ſi eſt, ad Antipodes poteſt nauigatione perueniri: quia quantum ad nos ſpectat, inferi ſunt, ſicut nos illis. Hinc eſt quod terram eſſe inferos dicimus: quãquam illud ſit, quia nouẽ cingitur circulis. Tiberianus etiam inducit epiſtolam vento allatam ab Antipodibus, quæ habet, Superi inferis ſalutem. qua occaſione tractat reciprocum hoc quod diximus ſuprà. Nam prudentiores etiam animas per μετεμψύχωσιν dicunt ad alterius climatis corpora tranſire: nec in eo orbe verſari in quo prius fuerint. vnde ait Lucanus, Regit idem ſpiritus artus Orbe alio longæ canicies ſi cognita vitę. Sciendum tamen Homericum eſſe. Nam & illic Elpenor ſimiliter Vlyſſem interrogat. ⁋ Sine ſole domos.) Non eſt contrarium, Solẽmq; ſuum ſua ſydera norunt. Illud enim de campis Elyſiis dicit.

DONATVS.

⁋ Atq; hic priamides.) Intelligitur reſpondit. ⁋ Nihil o tibi amice relictum.) Hoc eſt, plene gratias agere, vt quod æneas aſſeruit munus factum iuxta illius exequias, propterea, quia corpus eius inuenire non potuit. deiphobus diceret ſatis abundare, quod factum eſt. primo quæſiit ęneas, quis autor fuiſſet deformitatis eius, dehinc retulit ſe cõſtituiſſe ei ſepulchrum honoris cã. ſed illic cũ reſponderet, quoniam ſupremæ honorificentiæ potior fuerat cauſa. huic primo reſpondit, oſtendere ſe gratias agere beneficii eius. deinde rediit, ne ferret, quis pœnarum ĩ toto corpore autor videretur extitiſſe, vel quo ordine fuiſſet tanta perpeſſus. Incipit ergo ſeriem referre geſtorum. ⁋ Sed me fata mea &c.) Duo, inqt, deteſtanda in vnum conuenerant, tempus, & fatum fatis aduerſum. his acceſſerat vxor peſſima, quod ait lacęnę, illic conſtituit omnem vituperationem. ea enim, & in omnibus probroſa ſignificatio. ſi enim ſinonem vel vlyſſem dixeris, mox mendacẽ hominem vel factioſum oſtendis. ſi a gentibus, vel locis, vel parentibus tradere volueris nomen, mox dabis intellectum, bonus ne quiſq;, an malus videatur. a gentibus, vt eſt. Infandum regina iubes renouare dolorem. Troianas vt opes & lamẽtabile regnum Eruerint danai. a locis, Hic ithacus vatem magno calchãta tumultu. a parentibus, Bellum etiam pro cęde boum, ſtratiſq; iuuencis Laomedontiadæ. hæc & laudibus obſeruãda ſunt. a regionibus, vt eſt, Poſtquam res aſiæ. a locis. dicite dardanidę, hoc eſt nati in dardania. a parentibus, Sate ſanguine diuum. Ita eſt ergo, & lacęnæ, quaſi omnes, quæ inde oriuntur, tales ſint, vt decipiant maritos, & fallant. Expletis principiis in quorum breuitate, & pſonam expreſſit, & cauſam. incipit malorum ipſorũ præſtare rationem. dicturus igitur, & dormiens deceptus fuit, prætendit excuſationem, ne viro forti illo vel maxime tẽpore criminoſum eſſet ſic dormiuiſſe, vt ſuppliciis innumeris opportunum ſe faceret.

Hic ergo, loci, tẽporis, & perſonæ ratione ſeruata tuet partes ſuas, & vxoris grauat. ⁋ Nãq; vt ſu.ſ.i.g. noctem.) Fecit noctis cõmemorationem, & adiecit ſigna eius, vt apertius æneas agnoſceret, de qua nocte ille loqueretur. Supremam dixit, q ipſa cõcluſit exitiũ troiæ, & ilienſis imperii. Addidit aliud, quum gauderent, ĩquit, omnes, & ego cum omnibus, quo tempore iter gaudia nihil ſperaretur aduerſi, rediit ad ſigna. ⁋ Cũ fatalis equus.) Ecce ſignificat tempus meminiſti, inqt, noctis illius. quoniã mala in obliuionem venire non poſſunt. Tunc cum equus ille vltimũ nobis & patrię interitum ferret, & noſtras duceretur in portas, ac nobis nihil aduerſi ſuſpicantibus inimica gratulatio eſſet. ⁋ Illa chorũ.ſ.) Hoc eſt cõem ſe nobis congratulationem habere confingens. ⁋ Ouantes.o.c.Du.phrygias.) Ad pulchritudinem mulieris, phrygias dicit, & ludũ fingere, grȩcis vocatis e ſummo arcis face, quã ipſa tenebat ardentem, nec ſupra nomen eius propter odiũ nimium dixit, neq; hic eam nominauit, vt helenam diceret, ſed dixit illa, dixit lacęna. ⁋ Tũ.m.c.curis.) Quũ me, inqt, cura & fatigatio corporis, tempuſq; duxiſſet in ſomnũ. iacebam in cubiculo meo, & inſelix thalamus tenebat dormientem. bene infelicem thalamũ dixit, quũ malo fato talem duxiſſet vxorẽ: vel in quo tot ſupplicia pertulit. Hęc facta ſunt, inquit, quũ me alta quies tenuiſſet, & iacerem pro mortuo, grauius dormirem cogitationibus fractus, & ęſtibus animi fatigari etiam ſaluſtius dicit, Vti animum, inquit, ægrum ſolet, ſomnus cæpit. hæc aſſeruit deiphobus, quę non fuerunt criminoſa viro forti. quid enim metueret eo tempore, quo publica lętitia fuit? Cur non dormiret, quũ nox quietem ſuaderet? quid formidinis gereret conſtitutus in cubili ſuo. excuſauit ergo pleniſſime ſe, & ab omni reprehenſione diſcreuit. quod alto ſopore dormierat temporis ſcilicet & loci commemoratione decurſa, venit ecce, vt oſtẽdat prorſus, nihil ſe metuere debuiſſe. ⁋ Egregia.i.c.) Nec hoc loco dixit, nomẽ eius, ſed, quod eſt grauius, matrimonii vocabulũ poſuit ſanctum & religioſum, & quod inuiolatũ deberet exiſtere. nec ademit ei quod fuerat, vt eo deteſtabilior teneatur, quod cõiugii fœdera ſic diripuit, ac prodidit. egregia interea coniunx. quũ dicit egregiam, ſequentia probant, non laudis, ſed vituperationis cauſa poſitũ. potuit enim & laudem ſignificare. ⁋ Arma omnia.t.) In ſceleribus erudita, primo, inquit, omnia mihi arma ſubtraxit, & ipſum enſem, in quo habere potui vltionem fidam ſalutis meę, hoc conſilio, vt ſi inſidias ſenſiſſem, ſubſidiũ mihi defenſionis non ſuppeteret. ⁋ Intra tecta vocat.m.) Coniunx, inquit, & nõ dixit mea, perindeq; multorum. fuit enim menelai dehinc paridis, & tũc deiphobi, quæ nec ipſum carũ habuiſſet, cui primo fuerat iuncta. quæq; neſciret vxoris affectũ, hoſtem cõmunem omniũ & ſpecialiter meũ in execratum cubiculũ miſit, velut ſatisfactura ei pro veteribus ſceleribus ſuis, cui primo mutauerat fidem, & ſuppliciis meis pẽſatura, quę deteſtanda cõmiſerat. quaſi violata matrimonii ſanctitas emendationem illam poſſet admittere. Fert enim cum cõſenſu proprio per imaginarium raptum eam cũ paride ad troiã perueniſſe. deniq; ſit huius rei & in primo libro cõmemoratio, hoc modo. Munera præterea iliacis erepta ruinis ferre iubet, pallam ſignis, auroq; rigentem, Et circũtextum croceo velamen acãtho, Ornatus argiuę helenę, quos illa mycenis Pergama cũ peteret ĩconceſſoſq; hymenęos. Extulerat, matris ledę mirabile donum. quę vtiq; non ferret, niſi diſpoſitũ habuiſſet diſceſſum: quod ipſum & ſic virgilius monſtrat. Pergama, inquit, cum pergeret, inconceſſoſq; hymenęos peteret, dixit non vt per raptum abſtractam: ſed vt conſenſu proprio iunctam eſſe monſtraret. peteret bis accipiendum eſt, licet ſemel poſitum videatur. Ipſo verbo ſaluſtius vſus eſt, quum diceret. Libido accenſa ſic, vt ſępius peteret viros, quàm peteretur. hoc genere, & hic intelligendum eſt, pergama cum peteret, inconceſſoſq; hymenæos peteret. vt ſine aliqua violentia ad paridẽ vel ad troiam veniſſe noſcat. hoc. n. vult firmare Virgilius ex perſona deiphobi, nullã fidem illam ſeruare tertio marito potuiſſe. quia nec primo eam valuit exhibere, vt probaret, quod ſupra dixit. Egregia interea coniux. quũ con

ſueuerat maritũ fallere & fallendo decipere. ⁋ Quid moror? irrũpunt. (Hoc eſt cum violentia erumpũt. cæterum ſi vis non eſſet, ingrediuntur nõ fuerat dicendũ. Intelligendum eſt etiam ipſam cum ipſis fuiſſe, quoniam neſciebant vbi deiphobus requieſceret. ac ſola vxor poterat noſſe. ⁋ Th. co. ad. vna.) Vxor peſſima, & maritus proprias iniurias gemens, æolides autor malorũ, & hortator ſcelerũ in vnum, inquit, conuenerant in perniciem meam. ⁋ Dij talia graijs &c.) Pulchram fecit apoſtropham, & multa continentẽ. ſoli ait, dij poteſtis eſſe huius ſceleris vindices, quo innocens perij, qui talia rependatis graijs, qualia in meam exercuerũt perniciem: græcos generaliter maledicto ſuo collegit: non quo omnes ipſi mala intuliſſent: ſed vt genus ipſum penitus interiret. vnde talis vxor, & tales inimici tam ſæui tamq; crudeles, viderẽtur exorti, inuaſiſſe in cubiculum retulit, & prætermiſit, quę conſecuta ſint: vel quia in promptu ſupplicia fuerint, quæ illis ſæuiẽtibus pertulit: vel quia malorum ipſorum relationes horrebat. Quippe melius fuit præterire ſuperflua, q̃ referre dura, & q̄ offerebant aſpectibus. poteſt tamen, quæ poeta non complexus eſt verbis, videri demonſtraſſe deiphobũ, quũ diceret. dij talia graijs inſtaurate. vtiq; talia, quæ ſibi illata monſtrabat. ecce reſpondit propoſitis, dixit quod quęſiuit æneas, qui eſſet pœnarum autor. quid autem factũ eſſet, quoniam aſpectibus ſuberat, dictum non eſt. ⁋ Sed te, qui viuũ caſus &c.) Audiſti, inquit, caſus meos: etiã ipſe viciſſim refer, caſus ne te ad inferos viuũ miſerint. an dij cõpulerint adire tenebras, an fortuna hoc etiam tibi laboris impegerit, vt loca triſtia & ſole carentia penetrares, & quæ nihil aliud præter caligines habeant? quęſijt iſta deiphobus: ſed æneæ reſpõſionem optimo cõſilio poeta præterijt, ne rebus propter quas ventum fuerat mora prolixior fieret. vel ne repeterentur ea, quæ ſuperius dicta ſunt: ſed nec ęneam fecit negaſſe reſponſum. interuenit enim interdictio ſibyllæ: quæ cũ videret diem labi fabulas omnes & moras abſcidit. tamen dat illi humanitatis ptes iuſtas.

ASCENSIVS.

⁋ Atq; hic Priamides.) Ponit reſponſum Deiphobi, idem aſſerẽtis, videlicet amicum eſſe, & pium virum: talis enim vbique inducitur propter Cæſarem, vſq; ad pœnitentiam clementem. Docet, quomodo ſic lacer appareat. Circa quem locum dicit Donatus ſic. ⁋ Illa.) Propter odiũ nomen non poſuit: ſic ſupra, Lacænæ: dixit. ⁋ Infelix thalamus.) Vel qa in eo, talem habui vxorẽ: vel qa ibi, tot ſupplicijs ſum affectus. ⁋ Coniux.) Ex hoc noĩe, deteſtabilius ſcelus facit: qđ violatum ſit coniugiũ, quod ſacrũ eſſe oportet. Coniux: non dixit, mea: ſed quæ multorũ fuiſſet: neque ſe amaret. ⁋ Dij talia Graijs.) Pulchra apoſtrophe: & multa continens. Oſtendit autem tanti ſceleris, ſolos deos vltores eſſe poſſe. ⁋ Age fare.) Querit optime Deiphobus: ſed Poeta, optimo conſilio abſcindit rñſionem, ne dicta itez dicenda ſint. Hæc ille.

Ordo. ⁋ Ordo eſt. Atque Priamides, ſcilicet Deiphobus, ſupp. reſpondit, aut loquutus eſt: hic, ideſt ad hæc dicta Æneæ: o amice, nihil relictum eſt tibi, ideſt a te: tu ſoluiſti Deiphobo omnia, ſcilicet quæ perſoluere amico poteras: & vmbris. i. ſimulachris funeris: quia verum funus eſſe non poterat: ſed mea fata, ideſt mala, ex fato puenientia: aut ad quæ natus mihi videor mala: & ſcelus exitiale. i. perfidia execrabilis. Lacęnæ. ſ. mulieris, hoc eſt Helenæ, merſere me his malis: illa. ſ. ſceleſta Lacęna: reliquit hæc monumẽta, ideſt memoriam ſui, factura ſtigmata, nanq; tu noſti: vt, ideſt qualiter, nos egerimus ſupremam noctem, ideſt magnam partem ſupremę noctis: inter gaudia falſa. i. decęptoria: quia ſperabant Græcos abiiſſe: & ideo gaudijs, ac vino indulgebant: vnde dictum eſt in. ij. Inuadunt vrbem ſomno, vinoq; ſepultam: ac neceſſe eſt, nimiũ meminiſſe, ideſt nos memores eſſe: quod de Deiphobo manifeſtum eſt, de Ænea quoq;: quia dixerat in. ij. de malis Troiæ: & quorũ pars magna fui: quum equus fatalis. i. fatis volentibus nobis, fatum. i. exitium ferẽs: venit ſaltu. i. ſaliuit quodammodo: qa ruptis muris ſuper Pergama, ideſt mœnia Troiana: ardua, ideſt valde alta: & tamen equus, adhuc altius extollebat caput: & ipſe equus grauis, ideſt fœtus: attulit aluo, ideſt in aluo ſua, peditem armatum: quia dictum eſt: Vterumq; armato milite complent. Illa, ſcilicet nota adultera, & fundi noſtri calamitas Helena: ſimulans chorum, ideſt choream bacchãtium, prę lętitia: ducebat Orgia, ideſt feſta Bacchanalia: quæ noctu fiebãt: inter Phrygias, ſcilicet matronas. Euanteis, ideſt bacchanteis: & Bacchũ (qui Euan dicitur) inuocantes. Ipſa, quaſi dicat, in propria perſona, exiſtens media. i. princeps Bacchantium, tenebat ingentem flammã. i. facem: & vocabat Danaos ex ſumma arce: dato, ſcilicet indicio flammę, quod & nautis dari ſolet. Thalamus infelix, ideſt qui me infelicem fecit: thorus, ſcilicet coniugalis cum Helena: habuit me tunc confectum curis. ſ. longi belli pręteriti: & ſomno pręſenti, propter pręteritas vigilias. (Et bene dicit, habuit me: & nõ ego habui: quia qui coactus, & oppreſſus cubat, haberi potius videtur, q̃ habere). & quies dulcis, & alta. i. profunda, & ſimillima morti placidę, ideſt tranquillę: poſtquã tranſacta eſt: aut iam matura, preſſit me iacentẽ, ideſt profundiſſime obdormiui. Coniux egregia, ideſt inſignis: ſed malignitate, aut ironia eſt, quaſi dicat quã egregiã putauimus, qui pro ea tot bella ſubiuimus: emouet interea tectis, ſcilicet meis, omnia arma: & ſubduxerat. i. ſubripuerat, & clam abſtulerat, capiti. ſ. meo: enſem fidum. ſ. cuſtodẽ virorum fortium: nam ob timorem eius, nemo eos inuadere audet: & vocat Menelaum. ſ. primum maritum ſuum, intra tecta: & pandit. i. aperit: limina. i. oſtia, quæ ſunt ſuper limina. Scilicet cum ironia, amara: ſperans id fore amanti. ſ. Menelao: magnum munus. i. obſequium, aut beneficium: & famam. i. infamiam veterum malorum, poſſe extingui. i. deleri: ſic. i. per tale munus. Quid moror, ideſt ad quid te plurib. ſuſpenſum teneo: ipſi. ſ. Græci innumeri: irrumpunt. i. vi irrunt: thalamo. i. in thalamum noſtrum: Æolides. i. nepos Æoli, filius Siſyphi, videlicet Vlyſſes (q per contemptum, Æolides dicitur, quaſi ex ſtupro genitus, non ex Laerte matrimonio, vnde De cantu Syrenum, Sanguine Siſyphio generatus vectus Vlyſſes.) hortator, ideſt inſtigator: ſcelerum, ideſt ſceleratorum facinorum: additur, ſcilicet alijs, comes: vna, ideſt pariter: o dij, inſtaurate, ideſt inſtar illius facti reddite, hoc eſt ad æqualitatem pœnæ: Graijs, ideſt Grecis: talia, ſcilicet facinora: ſi ego repoſco pœnas ore pio, ideſt inſonte, & quo deos colui. Sed age fare, ideſt eloquere: & dic nobis viciſſim, qui caſus attulerint te viuum? ne, pro ãn: venis actus erroribus pelagi? an monitu diuum? an quæ fortuna fatigat te: vt adires. i. adire cõpelleris, domos triſteis, & loca turbida ſine ſole? huius interrogationis reſponſio, prius habita eſt: & ita non reſpondet Æneas, vetante Sibylla.

PIERIVS.

⁋ Atque hic Priamides.) In Roma. cod. & in quibuſdam alijs admodũ antiquis, legere eſt, Ad quæ Priamides. In Long. Ad quem quorũ vtrũq; pluribus magis placere video q̃ qđ in vulgatis habetur exemplaribus. ⁋ Relictũ eſt.) In nullo ex his veteribus codi. inueni verbum eſt: quæ phraſis magis Virgiliana videtur, itur. ⁋ Grauis attulit aluo.) In Roma. cod. alueo, legitur. Sed magis placet, aluo: vt in alijs habetur, & in. ij. eodem modo dictũ. Nota conduntur in aluo. ⁋ Coniux.) Dictum iam, neq; codi. antiquos, neq; veteres inſcriptiones, vllã huic nomini ſcribundo legem pręfixiſſe: veteres tamen grammaticos, vx, literis, vt nux, terminandam id adnotaſſe. ⁋ Irrũpũt thalamo.) In Roma. codi, ac pleriſq; alijs, inrumpunt thalamos, accuſatiuo caſu legitur: ſed, thalamo, dandi caſu, magis poeticũ videtur. ⁋ Additur vna.) In cod. antiquis pene omnibus, additus participij, non verbi voce ſcriptũ eſt, additur: tamen non diſplicet. ⁋ Dij talia Graijs.) In antiquis codi. & di, & Grais, vnico tantũ i, notata ſunt: de quibus alibi. ⁋ Pio ſi pœnas.) In Ro. codi. pios, legitur, ſed id librarij potius imperitia, q̃ ita quis legendum autumet. ⁋ Age fare viciſſim Attulerint.) In anti. aliquot, Attulerũt, finitiuo modo habet: & (age fare viciſſim,) per interpoſitionem: ſequitur enim, Pelagi ne venis: non venias: quãquã puncta ipſa, figuram eloquutionis mutare poſſunt.

SERVIVS.

⁋ Hac vice ſermonum.) Hæc ſacra, vt diximus ſuprà, pręter vnius diei ſpatium non tenebant, vnde veretur Sibylla ne inanibus fabulis datum, id eſt ſtatutum & legitimũ tp̃s teratur. quod aũt dicit, Aurora medium axem traiecerat: illud oſtendit quod ſecũdum Tuſcos diei ortus eſt a ſexta dei hora. Ortus enim diei habet Auroram. Donatus tamẽ dicit Aurorã cũ quadrigis poſitam, Solem ſignificare. ⁋ Breuiterq;.) Quod congruit moram obiurganti. ⁋ Nox ruit.) Si per diem ſacra celebrantur, Ruit eſt iminet: ſi per noctem. Finitur. ⁋ Flendo.) Proprie. nam & lachrymæ

⁋ Hac vice ſermonum roſeis aurora quadrigis — POE.
Iam medium ætherio curſu traiecerat axem:
Et fors omne datum traherent per talia tempus:
Sed comes admonuit, breuiterq; affata Sibylla eſt.
⁋ Nox ruit Ænea, nos flendo ducimus horas: — SIBYL.
Hic locus eſt, parteis vbi ſe via findit in ambas,
Dextera, quæ Ditis magni ſub mœnia tendit:



Hac iter Elyſium nobis, at læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.
Deiphobus cōtra. ⸿ Ne ſæui magna ſacerdos, POE.
Diſcedam, explebo numerum, reddarq́; tenebris. DEI.
I decus, i noſtrum melioribus vtere fatis.
⸿ Tantum effatus, & in verbo veſtigia torſit, POE.
Reſpicit Æneas ſubitò, & ſub rupe ſiniſtra
Mœnia lata videt, triplici circúndata muro,
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis

Virgi.

& lachrymæ & gemitus fue-rant. ⸿ Findit in ambas.) Compendioſius, q̄; ſi duas diceret. Poteramus enim etiam tertiā ſperare. Sic Salluſtius, inter ſecundum atq; vltimum bellū Carthaginenſe, non ait tertiū. ⸿ Iter Elyſium.) Ad Elyſium: de quo diximus ſuprà. ⸿ Malorum.) Impiorū: vt Multa malus ſimulans, vana ſpe luſit amantem. ⸿ Impia tartara.)

Vbi

Vbi puniuntur impij. ⸿ Ne ſæui.) Ne iraſcere. Terentius, Ne ſæui tantopere: & antique dictum eſt. Nam nunc ne ſçuias dicimus: nec imperatiuū iungimus aduerbio imperantis. ⸿ Explebo numerum.) Vt diximus ſuprà, Explebo eſt minuam. Nam ait Ennius, Nauibus explebant ſeſe, terraſq; replebant. quem Caper ſecutus cum de prępoſitione ex, tra-

ctaret,

Tartareus Phlegethon, torquetq́; ſonantia ſaxa.
Porta aduerſa ingens, ſolidæq́; adamante columnæ:
Vis vt nulla virum, non ipſi excindere ferro
Cœlicolæ valeant: ſtat ferrea turris ad auras,
Tiſiphoneq́; ſedens palla ſuccincta cruenta,
Veſtibulum inſomnis ſeruat noctesq́;, diesq́;.
Hinc exaudiri gemitus, & ſæua ſonare
Verbera, tum ſtridor ferri, tractæq́; catenæ.

ſtaret, hoc exemplum poſuit. Senſus ergo eſt, Minuam veſtrum numerum, & reddar tenebris. Nam circa Æneam & Sibyllam aliquid lucis fuiſſe intelligimus: quippe circa viuos. Vnde paulo poſt, Reſpicit Æneas ſubito. Et reliqua. Alij Explebo, male putat complebo eſſe, vmbrarum ſcilicet, a quibus diſceſſerat, numerum. Alij Explebo numerum, dicunt eſſe finitum tempus ſtatutum purgationi, & in corpus recurram: vt hoc ſit. ¶ Reddarq; tenebris.) Nã legibus, Clauſæ tenebris & carcere cæco: vt ſit ſenſus, Iraſceris mihi quaſi homo; nõne & ego homo futurus ſum? Alij dicũt cur iraſceris? in locis his ſum q̃diu vitæ per vim ereptæ expleam tẽpus: pòſt tenebris, id eſt meis ſedibus reddar. Sed hæc omnia, cõgrua loco non eſſe manifeſtum eſt. Non enim intelligere poſſumus, Sibylla aliud volente, ſcilicet vt abſcederet, Deiphobum ad aliud reſpondiſſe. ¶ I decus noſtrum) Aut, I ò decus noſtrum, vtere melioribus fatis, inferoꝝ ſcilicet cõparatione: quia ait ſuprà, An quæ te fortuna fatigat. Vt triſteis ſine ſole domos, loca turbida adires? Aut certe, I decus, & fatis vtere noſtrum melioribus: id eſt quã aut ego aut tu habuimus. ¶ Mœnia lata videt.) Tartarum dicit, quem vult eſſe carcerem inferorum. Quod autẽ ait Lata, nocentum exprimit multitudinem. ¶ Triplici circundata muro.) Valde munitum indicat locum. ¶ Torquet.) Trahit, voluit, ¶ Porta aduerſa ingens.) Diſtinctione excludendum eſt vitiũ de duobus epithetis. ¶ Solidoq; adamante.) Lapis eſt duriſſimus: & tantæ ſoliditatis, vt nec ferro poſſit infringi. ¶ Vis vt nulla virum.) Virum nõ ad ſexum retulit, ſed ad virtutem: hoc eſt virorum fortium: vt Cicero. Virum res illa quærebat. cum de viro forti diceret. Per hoc autem oſtendit nullum de tartaro ad ſuperos poſſe remeare, ne numinum quidem fauore. ¶ Stat.) Eminet. Auras autem inferis congruas intelligamus. Statius de Mercurio ait, Pigræ auræ eius impediebant volatum. De illo enim loco multi quærunt.

DONATVS.

¶ Hac vice ſermonum.) Dum viciſſim, inquit, fabulas conſeruerunt iam exactus fuerat medius dies. ¶ Et fors. o.d.t.p.t.tẽ.) Sic libenter verba miſcebant, vt dies illis non ſufficeret. ¶ Sed.c.ad.) Sibylla, quæ ideo æneæ fuerat iuncta, vt in omnibus inſtrueret ignorantem, commouit breuiter fabularum prolixis tractatibus occupatum, intelligens totum diem minimis poſſe conſumi. vſa eſt igitur breuitate ſermõis, ne moras, quas remouere cupiebat, ipſa plurimum loquendo nutriret. ¶ Nox ruit, ænea.) Neceſſitate complendi actus, cuius cauſa venerat, æneas non reſpondet deiphobo. Quare ſibylla breui ſermone monuit ipſum, atq; id ne ad æneæ vitium vel ipſius pertinere videretur, defenſionẽ ſumpſit a tempore. atq; ita, vt hanc non longo, vt dictum eſt ſermone produceret. nox ait, ruit ænea. ecce tempus fuit in cauſa, q̃d labi non debuit propter noctis incertum. quid enim intelligẽdum eſt in eo, quod dixit, nox ruit? niſi quod diximus, quia ſine ipſoꝝ impedimento, nox eadem venire non poterat. nos autem flendo ducimus horas. hunc poteſt admittere intellectum, quaſi diceret, ad quem vtinam actibus commodis aut vtilibus teneremur. nunquam rebus perditis lachrymæ profuerũt. fles. quid inde vtilitatis proueniet neceſſario tuo? quid fletuum prolixitas dabit? quum longum non ſit, quidquid fine concluditur? quapropter fiat impulſu temporis, quod inuitis nobis ipſa neceſſitas iubet. ¶ Hic locus eſt,) Incipit ei futurum iter demonſtrare, in quo ex via enata altera fuit. honeſtiſſima locutione vſus eſt, dicendo, in ambas, quaſi diceret in duas, & ſic eſt intelligendum, vt ambas vias dixerit, quæ eſſent natæ ex vna. ſubnectit dehinc vtriuſq; viæ rationem: ne alteram ſequens, alteram habere videretur incognitam. ¶ Dextera, quæ ditis. m. ſ. m. tẽ,) Quum bona dexteri itineris his diceret dictis, tetigit nomẽ tm̃, ꝑpter narrationis compendiũ. De elyſiis autem campis diſcretione q̃ iuſtorum putaturus fluxiſſe, hanc partem non omiſit, ſed meliori occaſione monſtrauit. quum enim diceret. At læua malorum exercet pœnas & ad impia tartara mittit: proculdubio patefecit ĩ dextera parte animas morari iuſtorum. ex perſona ſibyllæ virgilius oſtendit animas inſontium locis ac regionibus eſſe diſcretas, nec inter animas impiorum collocari. nunc ſequitur partem, vt genera ſeparet locis, ſingulaq; diſtinguat. ¶ Deiphobus contra.) Ne, inquit, te moueas vlterius optima ſacerdotum. ſi tibi, quod agimus, non placet. iã recedam expleturus numerũ, quem abeundo minuerã, & tenebris iterum reddar. ¶ I decus, i noſtrũ.) Cum duobus locutus eſt diuerſo genere. placauit iratam vatem, & æneæ felicia optauit, & proſpera. ſed magna breuitate ſermonis, ne loquendo plurimis moras necteret, quas reprehenderat ſibylla. ¶ Reſpicit æneas ſubito &c.) Deſcriptio loci q̃ſtionibus & ſuppliciis recte conueniens. nam triplici muro fuerat clauſus, ne reis labendi atq; euadendi ſubeſſet occaſio. portæ eius tam duræ, & tam fortes erãt, vt neq; humana neq; deorum virtute ſuperari poſſent, etiam ſi belli certamen exiſteret. omnia fluuius clauſerat, ſaxis & verticibus flammeis copioſus. qui tranſiri propter rapacitatem, & ſaxa quæ voluebat, propterq; incendia nõ poſſet. turris illic fuit educta in altitudinem nimiam, tã fortis, vt ferreis ſaxis videretur extructa: in foribus furia fuit, egreſſus diligenti cautela cuſtodiens, die noctuq; continue peruigil, flagellis terribilis, & armata ſerpẽtibus, quid illic non cruentum non triſte eſſe potuiſſet? vbi nihil gerebatur, niſi quod tormenta monſtraret, aut pœnam? deniq; gemitus & ſonitus verberum & tractarũ catenarum ſtridor auditus, quid intus gereretur, euidentiſſime nuntiabat.

ASCENSIVS.

¶ Hac vice &c.) Recitat quõ increpante Sibylla, quia tempus negocio ſuo debitum fando, nequidquã cõtereret derelicto Deiphobo, Æneas tartara præter graditur, ad Elyſium tendẽs. Vnde Dona. ¶ Sed comes.) Quæ illi propterea iuncta fuit, vt omnibus inſtrueret ignorantem. ¶ Breuiter.) Ne longitudine ſermonis tempus tereret, quum ipſa breuitatis admoneret. ¶ In ambas.) Honeſta eſt loquutio, in ambas, potius q̃ in duas: intellige enim, q̃d ambas vias dixerit, quæ eſſent natæ ex vna. ¶ Melioribus vtere fatis.) Placuit Sibyllæ & Æneæ felicia ominatus eſt. ¶ Mœnia lata videt. (Locum deſcribit idoneum coercendis reis. Primo, triplici muro clauditur: ne facile euadere poſſint. Portæ ita ſunt robuſtæ, vt neque diuina vi, neque humana poſſint frangi. Poſtremo omnia fluuius claudit: qui & ſaxis, & fluminis tranſitum prohibet. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Aurora traiecerat roſeis quadris, quibus, ſcilicet inuecta erat: hac vice, ideſt durante hac viciſſitudine ſermonum: iam axem medium, in, ſupp. curſu æthereo, ideſt quẽ facit in æthere: non illic, ideſt iam apud ſuperos, erat medium noctis: & ſiquid eſſet diei apud inferos medium diei: vnde quia nocte vna, omnia debebant peragi, quæ peragenda erant apud inferos, vt quum ſequente ſole ad ſuperos redeant: & vt per inſomnia hæc omnia acta peritioribus ſignificentur, dicit: quia medio peracto apud inferos die: & apud ſuperos, nocte: q̃a Aurora, medium curſum peregerat, quæ primo mane oritur: admonitũ eſſe Æneam a Sibylla, vt ad cætera properarent. quorum immemor videbatur, quia addit, Et fors, ideſt forte: ipſi traherent, per talia, ſcilicet colloquia: omne tempus datum, ideſt cõceſſum eis apud inferos eſſe: ſed comes, ſcilicet Sibylla, admonuit & affata eſt, ſupp. Æneã, breuiter, ſcilicet pro negocio: ne quod carpit, cõmittat. dicit ergo, o Ænea, nox ruit, ideſt imminet apud inferos, & deſinere incipit apud ſuperos. Nos ducimus, ideſt abſumimus: horas, ſcilicet multas, flendo, quaſi dicat, ea re opus nõ eſſe tunc temporis: hic locus eſt, vbi via findit ſe, in ambas parteis. i. hic ẽ biuium, cuius altera via, ſcilicet dextra, tendit ad locum beatoꝝ: altera, ſcilicet læua, ad loca in æternum damnatorũ. Dextra, ſup. eſt, quæ tendit ſub mœnia magni Ditis, ideſt Plutonis, qui diuitias ſuas apud inferos habet: & (vt ſuperius ex Macrobio allatũ eſt) tunc primum diuites putabant aiæ, q̃n erant receptæ in regna Plutonis, in Elyſios. ſ. campos: nam habet idem Pluton, etiã reorum. ac noxioꝝ carcerem, videlicet tartara. Hac, ſcilicet ꝑ dexteram, eſt nobis iter Elyſium. i. ad Elyſios campos. At, ideſt ſed: læua. i. ſiniſtra: exercet pœnas malorum, & mittit ad tartara impia, ideſt in quibus ſunt impii: & nullus eſt pietati locus: Deiphobus, ſup. loquutus eſt: cõtra, ideſt econtrario, o magna ſacerdos: ne ſæui, pro ne ſæuias, ideſt ne nimium excandeſcas oro: ego diſcedam, ſcilicet a vobis: & explebo numerum, ſcilicet quo manes mei corpori debentur. (Dicebat. n. Macrobius, in De ſomnio Scipionis, vt dictũ eſt illic, Triſtisq; ſenectus animas ſociari corporibus quibuſdam numeris: qui numeri dum ſuperſunt, perſeuerãt corpus animare: quũ vero deficiunt: mox arcana illa, vis ſoluit, qua ſocietas ipſa cõſtabat: aĩa aũt ipſa non deficit, quippe q̃ immortalis,

talis,atq; perpetua eſt:ſed impletis numeris,corpus fatiſcit. Vñ
hic dicitur Explebo,ideſt perficiam numerum,quo corpori ob/
noxius eſt ſpūs.)& reddar tenebris, ideſt vmbris corporis mei.
I.i.vade,& ingredere: I (inqt)noſtrum decus,vtere melioribus
ſatis,q̃,ſcilicet ipſe vſus ſum. Ipſe Deiphobus effatus eſt tantum,
ideſt dūtaxat hoc:& torſit veſtigia in verbo,ideſt ſimul cum vlti
mo verbo,auertit ſe: Æneas reſpicit ſubito:quia loquendo eo,ꝓ/
ductus erat quaſi ignorans: & vidit ſub rupe ſiniſtra,ideſt quæ
erat in ſiniſtra parte:quæ aſpera,& rupoſa eſt in vertice, vt in lite
ra Pythagoræ dictum eſt.mœnia lata circundata triplici muro:
quę,ſcilicet mœnia,amnis rapidus,ideſt velociter arripiens, ſcili
cet Phlegethon.i.fluuius ille:tartareus.i.in tartara tendēs: ambit
i.circūfluit:flammis torrentibus.i.concremantibus:nam ab ardo
re dicitur Phlegethon, vt dictum eſt:& torquet.i.impellit: ſaxa
ſonantia.ſ.ex ĩpetu:porta aduerſa, ſupp. eſt ingens.(Nullum eſt
epitheton,quod frequentius cum alio ponat ſine copula, Maro
noſter:ac nomen ingens,ſicut monſtrū immane ingens, &c. qđ
ideo forſitan facit, quia ingens habet vim aduerbij, ſignificans
quaſi ſine gente.i.exemplo,aut genere:ſicut ergo vitioſum non
eſt,porta aduerſa:ſine exemplo,aut genere:ita nec porta aduerſa
ingens ꝓcipue,hic quia verbū interponitur ſic Porta aduerſa eſt,
ſup.ingens)& colūnæ ſunt ſolidæ.i.firmæ,& integrę,ſup.ex ada
mante.i.lapide illo duriſſimo: vſq; adeo vt nulla vis.i.nullum ro
bur virum.i.virorum fortium,hoc eſt nulla vis humana,nō ipſi
cœlicolæ.i.cœlum colentes: valeant excindere,ſup.eas ferro, qa
ſanguine hyrcino dūtaxat,ſecatur adamas:ſed licet ad naturam
lapidis

lapidis adludat:hoc quoq; dicit,quia in inferno nulla eſt redem
ptio. Turris ferrea,ſtat.i.erecta eſt,ad terrorem:ad auras.i.i altū
erecta,& Tiſiphone.i.furia infernalis,a torquendo dicta: ſedens
ſuccincta palla cruenta,ſeruat inſomnis.i.ex ſomnis,& nihil dor
miens: veſtibulū.i.introitū,vbi parua,aut nulla eſt ſtatio: ſeruat
(dico)noctes & dies. Gemitus.ſ.damnatorum:exaudiri,ſup.cœ/
perunt,aut exaudiebantur,hinc.i.ab hoc loco:& verbera.i. flagel
la:ſæua.i.quibus ſæuæ & diræ vtuntur vltrices, ſonare.ſ. cœpe/
runt,aut ſonabant:tum.i.inſuper:ſtridor ferri,& cathenæ tractæ
ſup.ſonare cœperunt,aut ſonabant.

PIERIVS.

Et in verbo veſtigia torſit.) In Ro.cod.preſſit,legitur. Eſt ve/
ro idem,premere veſtigia,atque ingredi. Quia tamē de digreſſu
loquit̃,melius eſt,torſit. Subito & ſub rupe.) In aliquot codici
bus antiquis verſus hic non habet,& copulatiuam. Sed locus hic
particulam eam omnino exigere videtur. Torquetq; ſonantia
ſaxa.) In Ro.cod.tonantia ſaxa,legitur:quod non æque placet.
Non ipſi excindere ferro Cœlicolæ valeant.) In Roma.cod.&
aliquot alijs antiquis,bello,pro ferro,habet̃:hoc eſt magno quā
tūlibet conatu. Sed lectionem vulgatam, ferro:nunq̄ ego muta/
uerim. Veſtibulum inſomnis.) In Longobardico, in Mediceo,
& aliquot alijs veteribus exemplaribus,exſomnis,legitur. Et in
aliquot,detrita s litera,poſt x,ex omnis. Id enim in pleriſq; alijs
dictionibus aſperitatis euitandæ cauſa,multi facere conſueue/
rant. Et ſæua ſonare Verbera.) Sunt antiqui codices, in quibus,
ſonore: hoc eſt,ſonitu legatur,quo vocabulo ēt alibi vſus eſt Vir
gilius. Sed & illud etiam, Verberaq; inſonuit,dixit.

Conſtitit Æneas,ſtrepitumq; exterritus hauſit.
Quæ ſcelerum facies,o virgo effare?quibus ve ÆNE.
Vrgentur pœnis?quis tantus plangor ad auras?
Tū Vates ſic orſa loq. Dux inclyte Teucrum, POE.
Nulli fas caſto ſceleratum inſiſtere limen. SYBIL.
Sed me,quum lucis Hecate præfecit Auernis,
Ipſa deum pœnas docuit,perq; omnia duxit.
Gnoſius hæc Rhadamanthus habet,duriſſima regna,
Caſtigatq;,auditq; dolos,ſubigitq; fateri,
Quæ quis apud ſuperos,furto lætatus inani,
Diſtulit in ſeram commiſſa piacula mortem.
Continuò ſonteis vltrix accincta flagello
Tiſiphone,quatit inſultans,toruoſq; ſiniſtra
Intentans angueis,vocat agmina ſæua ſororum.
Tū demū horriſono ſtridentes cardine ſacræ POE.
Panduntur portæ. Cernis cuſtodia qualis SIBYL.
Veſtibulo ſedeat?facies quæ limina ſeruet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra
Sæuior intus habet ſedem,tum Tartarus ipſe
Bis patet in præceps tantum,tenditq; ſub vmbras,
Quantus ad æthereum cœli ſuſpectus olympum.

SERVIVS.

Quis tantus plangor ad au
ras?Et Pollio dicit Æneę & Si
bylle,quas illi ſecum traxerāt:
cum conſtet eſſe etiam illic au
ras. Exaudiri.)Exaudieban/
tur. Tractęq; catenę.)Et geni
tiuus ſingularis poteſt eſſe, &
nominatiuus pluralis. Stre/
pitumq; exterritus hauſit.)
Hauſit & exterritus eſt. Hypal
lage ergo eſt. Scelerū facies.)
Species: vt ſuprà, Viſa maris fa
cies,& non tolerabile numen.
Nulli fas caſto.) Pio. Et hæc
reſponſio oſtendit Æneam q/
dem voluiſſe ingredi. ſed qua
ſi pium prohibitum. Inſiſte/
re limen.) Inſiſto illam rem
dicimus,non illi rei:quod qui
dicunt, decipiuntur propter
inſto illi rei. Sed me.) Quia
occurrebat, Vnde ipſa cogno/
uiſti? Deum pœnas docuit.)
Aut quas dij nocentibus ſta/
tuerunt:aut Titanum, quos le
gimus deos ex terra progeni/
tos. Aut re vera dicit pœnas
deorum. Fertur nāq; ab Or/
pheo,ꝙ dij peierantes per Stygē paludem,nouem annoꝝ ſpatio
puniuntur in Tartaro. Vnde ait Statius, Et Styx periuria diuum
Arguit. Rhadamāthus.) Rhadamāthus, Minos,& Æacus filij
Iouis & Europæ fuerunt: qui poſtea facti ſunt apud inferos iudi
ces. Subigitq; fateri.) Compellit ad confeſſionem. Furto læ/
tatus inani.) Latebra non valde profutura: quippe quę fuerat pu
blicanda poſt mortem. Diſtulit in ſeram.) Grauem. vt, Serum
bellum in anguſtijs futurum. Salluſtius. Piacula cōmiſſa.) Pro/
pter quę expiatio debetur. Accincta flagello.) Aut hoc dixit qđ
videmus: quia qui longo flagello vtitur, vt id poſt ictum in ſe re
uoluat,neceſſe eſt. Aut Accincta dixit inſtructa, ad verbera ſcilicet
id eſt nocētes flagello quatit ipſa ꝓparata. Agmina ſęua ſoroꝝ.)
Aut impetus: aut de Harpyis dixit: aut ſerpentē agmina pro co/
mis hñt. Tum demū horriſono ſtridētes cardine ſacræ Pandun
tur portæ.) Mittunt̃ inquit poſt verbera ad æternum ſuppliciū.
Et eſt ſecutus ordinē iuris antiquū. Nam poſt habitam quæſtio/
nē, in Tullianum ad vltimū ſuppliciū mittebātur. Alij hoc à poe
ta dictum volunt, vt illa loquente intelligamus portam eſſe pa/
tefactā. Alij cōtinuant narrationē. Sacræ.) Execrabiles. Cernis
cuſtodia qualis.) Cuſtodia eſt quæ cuſtodit, non quæ cuſtodit̃.
Vſurpatum

Vſurpatū eſt aūt ſicut hoſpita,
ſicut neptis. Nam hic & hęc cu
ſtos facit. Ea enim quæ in o,
exeunt, vt fullo: in os, vt ne/
pos: in es, vt hoſpes, fœmini/
na ex ſe non faciunt. quæ autē
inuenimus, vſurpata ſunt. Vn/
de & diſſimilia inueniuntur.
Nam cuſtos, cuſtodia facit: &
nepos neptis: hoſpes hoſpita.
Veſtibulo ſedeat?) Significat
Megæram. Quinquaginta.)
Hoc autem dicit, Cernis hanc
q̃ ſæua ſit? eſt intus alia. Im
manis atris hiatibus.) Quæ ē
ſęuior q̃ Hydra fuit. Multi ip
ſam Hydram volunt: qđ nō ꝓ
cedit. Nam eam in aditu legi/
mus inferoꝝ: vt, Ac belua Ler
nę: quā alij tria volunt habuiſ
ſe capita: alij nouē: Simonides
quinquaginta dicit. Tarta/
rus.) Vel quia omnia illic tur/
bata ſūt, ἀπὸ τοῦ ταράχειν:
aut quod eſt melius, ἀπὸ τοῦ
ταρταρίζειν, id eſt a tremore
frigoris. Sole enim caret. Bis
patet in præceps.) Ideo In
præceps addidit: quia poteſt
quid etiam ſurſum patere. Videtur autem hoc prudentioribus
ideo dictum: quia ſecundum rationem ſphæræ Sol cum in vnā
conceſſerit partem, duę quaſi Tartarum faciunt: vna à qua diſceſ
ſit: & altera ad quam nunquā accedit. quod melius ſphæræ indi
cat ratio. Hoc autem dicit, Tartarus ipſe bis tantum in præceps
patet, & tendit ſub vmbras. Quantus eſt ſuſpectus.) Id eſt alti
tudo ad olympum ętherium.

DONATVS.

Conſtitit æneas.) Tantus in illo loco tormentorum ſtrepitus
fuit, vt æneas extra ipſum poſitus ferre nequiſſet, quod feriebat
aures, & vulnerabat hominem piū. Quę.ſ.f.o.v.e.) Interrogatio
cum propoſitione, quæ ſunt, inquit, ſcelerū genera? vel quæ pœ/
næ ſingulis quibuſq; aptatæ ſunt? vel vñ tales planctus exiſtūt,
dic mihi o virgo. Tunc va.ſ.o.l.) Propoſitæ interrogationi ſic
vates reſpondere inſtituit. Dux in.te.) Magna in poeta noſtro
loquendi copia: quoties enim ſibyllam induxit cum ænea loquē
tem, toties principia cum eius laude variauit, & cum plena ho/
norificentia. deniq; poſuit, ceſſas in vota preceſque tros, ait, æ/
nea, ceſſas? Laudis enim fuit dixiſſe troianum. item ſate ſangui/
ne diuum Tros anchiſiade. ecce meritum ęneę, cuius pater ęqua

tus eſt ſuperis & diis, & ipſe anchiſe diceretur eẽ progenitus. hoc ipſius fuit ſpeciale. tros autem fuit cõmune cum cæteris. alio ẽt loco ſimiliter. Anchiſa generate deum certiſſima proles. hoc ẽt loco ait. Dux inclyte teucrum. nam & hic eum laudat, & hæc dicendo, merita eius extollit. quid pulchrius, q̃ ducem eſſe multorum? quid tam memorabile, q̃ primum eſſe quẽquam in officio ſuo? quid ue magis egregium, q̃ honorum meruiſſe principatũ? teucrum enim laudis eſſe poſuit, vt dignus præeſſe videretur. ¶ Nulli fas. c. ſc. inſi. li.) Ne diceret æneas, eamus, & diſcamus, quæ cauſa ſit clamorum atq; verborum, nulli, inquit, caſto licet ſceleratum illud limen contingere veſtigiis ſuis, perindeq; nec tibi, nec mihi: hoc genere profitetur ſe nũquam vidiſſe, quæ ęneas cupiebat audire, tamen audiſſe ſe, & audita poſſe narrare profeſſa eſt. ¶ Sed me quum lucis.) Dixit eorum autorẽ, quæ fuerat narratura, vt fidem verba eius habere potuiſſent. ait, ergo quãdo hecate lucis auernis me præpoſuit, ipſa me docuit omnia, & mihi vniuerſa monſtrauit, cuncta per ordinem referendo, inſtructam reddens ꝓpter eos, quibus fas eſſet viuis ad inferna pertendere. incipit ergo ad interrogata reſpondere tam plene, vt etiã illa coniungat, quæ interrogatio non tenebat. non fruſtra deſcriberet illius loci actus & geſta, ſi non primo cognitorem criminum & pœnarũ iudicem demonſtraret. dicit ergo primũ. ¶ Gnoſius hæc r. h. d. r.) Poteſtatis ipſius dehinc ſubiungit diffinitionem. ¶ Caſtigatq;. a. d.) Hanc, inquit, ille habet poteſtatem. vt verberibus & tormentis extorqueat, & ad confeſſionem vſq; perducat. quod apud ſuperos ſcelerate cõmiſſum vindicare non potuit, & dilatam pœnam inanis gratulatio cõſecuta eſt. Cum arbitrarẽt ſcelerati ſeſe fugiſſe vindictam, neſcientes ſuffugium furto quæſitum pœnam non deleuiſſe. ſed in aliud tẽpus dura diſtuliſſe ſupplicia. ¶ Continuo ſontes.) Adeſt furia reos ſontes, & noxios flagello circũſecans intentans angues, vt tormentorũ metu formido eorum magis ac magis ardeſceret, vocans etiam ſororum innumerabilẽ modum, quum ſola ferri non poſſet. ¶ Tum. d. h. Panduntur portæ.) Tum, hoc eſt inde horriſono cardine, cuius ſonus ad aures ſacræ panduntur. ¶ Cernis. c. qualis. v. ſ. f. quæ. l. ſ.) Qualis, inqt, & quæ, nec dixit definienter aliquid, vt quicquid tetrum, horrendum, ac deteſtabile eſſe poſſet, coniici poſſet, ergo ſpecialitatem recte ſuppreſſit, ne ſola putarẽt, quæ forte poſuiſſet. ¶ Quinquaginta atris &c.) Nec mireris, inquit, iſtam, quæ ſubiecta eſt oculis, ac ſedet. quod ait, ſedet, officium perpetuum ſedendi ſignificat: hoc verbo & in georgicis vſus eſt dicens. Immuniſq; ſedens aliena ad pabula fucus: vt oſtenderet cõtinuationem facti & illũ ſine intermiſſione aliqua alienis laboribus conſumendi ſemper intentum. ergo hinc, inquit, intellige, qualis ſit hydra, quam pars interior tenet. multo quippe eſt ſæuior & immanior, & quinquaginta atris armata ſerpentibus, quinquaginta poſuit, vt multitudinem ſignificaret. quinquaginta, inquit, hiatibus ſerpentium immanis, vt oſtenderet eos & plurimos & ad inuadendum ſemp pauido ore paratiſſimos. ¶ Tum. t. i. Bis. p. i. p.) Neceſſario addidit, in pręceps patet. patere enim ẽt in ſuperna quid poteſt, & qđ per planum cingit hoc eſt ante, poſt lęua vel dextera patet demerſus. ¶ Tantum tenditq; ſub vmbras &c.) Ideſt quantũ in ſuperna panditur, tantum ad inferos tendit habita æſtimatione duplici, hoc eſt vt ab ipſo ore tartari quantũ ad cœlum eſt, bis tantum ad inferos pateat, retinendum eſt ſecundum multoꝝ & ipſius maxime virgilii autoritatem altitudinem & ſuperiorem & demerſam decipi poſſe. Hoc vt oſtendatur euidentia ponemus exempla. Ecce ſupioris altitudinis. Tu nunc carthaginis altę, & alio loco atq; altę mœnia romę. & Conditur in tenebris altum caligine cœlũ. Inferioris altitudinis eſt. In altum vela dabant læti. Sed hic ex affectu poeta loquutus eſt potius quam ita vere ſit, & hic melior eſt ſenſus, hoc enim ſimili modo in multis locis fecit, vt multa etiam vulgi opinione dixerit.

ASCENSIVS.

¶ Conſtitit Æneas. &c.) Quia omnem inferorum regionem deſcribere pretendit Poeta: & Æneas pius, impiorum carcerem ingreſſurus non eſt, inducit eum interrogantem, & diſquirentem a Sibylla, ſontiũ, & noxiorum pœnas: vt, ſcilicet mortaleis, a peccatis per eas deterreat. Donatus ad hunc locum dicit ſic. ¶ Dux inclyte.) Magna poetę copia, quoties enim Sibyllam loquentem inducit cum Ænea: toties principia cum eius laude variauit. ¶ Diſtulit.) Nam quãuis homines latuerunt, ſcelerati non pœnas euaſerunt, ſed in aliud tempus diſtulerunt. ¶ Cuſtodia qualis.) Non expreſſit quæ eſſent, vt quidquid tetrum horrendum ac deteſtabile eſſet, contuens colligeret ęſtimatio. Ergo ſuppreſſit ſpecialitatem, ne ſola putaretur, quæ forte poſuiſſet. ¶ Sedeat.) Vt oſten

dat

dat aſſiduitatem, & cõtinuationem facti. ¶ Bis patet in pręceps.) Vt, ſi cœli altitudo ſit centum: profunditas inferni ſit cc. Ne Aloidę, qui manibus cœlum tangerent, ex infimo inferno faſtigium poſſent tangere, & inde abire. Hęc ille.

Ordo.

¶ Ordo eſt. Æneas conſtitit, ideſt manſit ſimul, hoc eſt toto corpore ſtans (& eſt hyſteron proteron in ſententia, ſecundum quoſdam: quia prius exterritus hauſit ſtrepitus, q̃ conſtaret. ſed licet cõfuſe prius ſtrepitum hauriret, tamen vt melius hauriret, conſtitit: atque ita ſeruatus eſt naturalis ordo.) & ipſe igitur exterritus, hauſit, ideſt accœpit, auribus ſtrepitum, ſcilicet qui fiebat apud inferos. &, ſupple inquit: o virgo, effare, ideſt eloquere: quæ, ideſt quales, ſup. ſunt: facies, ideſt ſpecies, ſcelerum, ſcilicet ob quæ illic puniuntur: aut ſcelerum, ideſt ſceleratorum: ve, pro vel: quibus pœnis vrgentur & quis tantus plangor, ſup. editur, ad auras. Vates eſt orſa loqui, tum. i. tunc: ſic, ideſt in hunc modum. O inclyte dux Teucrum, ꝓ Teucrorum. Nulli, ideſt non vlli: fas non eſt vlli: caſto inſiſtere, ideſt ingredi: limen ſceleratum, ideſt ſceleratorum. (Intelligit autem de caſtis, ideſt impollutis, ab omni vitio. Nam plura genera damnatorum enumerabit.) Sed quum ideſt quando: Hecate. i. dea inferorum: pręfecit me lucis, ideſt ſyluis incæduis: Auernis, aut Auerni (vtroque enim modo legitur: ſed dicendo Auernis, adiectiue ſumitur: dicendo Auerni, ſubſtantiue) ipſa docuit me pœnas deum, ideſt quas dii exigunt a ſontibus, non quas dant: aut etiam, quas dant, pejerantes per Stygiam paludem dii: quia nouem millia annorum, pœnas dare dicuntur: vnde Statius in ſyluis, Styx periuria diuũ arguit: & duxit me per omnia, ſcilicet hæc loca: Rhadamanthus Gnoſius, ideſt Cretenſis: habet hæc regna duriſſima, ideſt quæ duriſſimas leges ſeruant: fuit autem (teſte Stra. lib. x.) antiquiſſimus rex Cretenſium, quẽ Minos in legibus ferendis imitatus eſt, & caſtigat, & audit dolos: & ſubigit, ideſt compellit: fateri piacula, ideſt crimina: piaculo, ideſt purgatione digna, quæ commiſſa apud ſuperos: quis, ideſt aliquis: lætatus inani furto, ideſt occultatione friuola: diſtulit, ſcilicet fateri aut piare: in mortem ſeram. i. vltimam: & id icluſiue, quæ res cũ fide noſtra multum quadrat: monetq; pœnitẽtiam agere, & peccata confiteri, dum tempus habemus. Continuo ideſt aut perpetuo, aut ilico, vt illuc peruenerint: Tiſiphone, furia illa infernalis: vltrix, ſcilicet ſcelerum: accincta. i. expedita, & præparata: flagello. i. ad flagellandum: aut habens flagellũ in accinctu ſuo quatit ſontes. i. nocentes, & culpabiles: inſultans, ſup. eis (quod ſignũ diræ impietatis eſt. vnde in. ii. Pœnas cum ſanguine poſcunt. Eſt autem tractum ab inſtitutis Romanorum, qui prius virgis cęſos detruncabant) & ipſa intentans, ideſt intente iniiciens, aut minitans: ſiniſtra, ſcilicet manu. (Nam dextra, quatit flagellum.) angueis toruos, ideſt terribiles: vocat agmina ſororum. i. aliarũ furiarum: ſæua, ideſt crudelia: portæ ſacræ. i. execrabiles: aut, vt res ſacrę formidandę: ſtridentes cardine. i. ferro ſuſtentante ianuam, quaſi corde ianuę. (Nam dicit̃ cardo, a καρδία, Gręce, ideſt corde.) horriſono. i. horribiliter ſonante: panduntur, ideſt aperiũtur: tum demum. i. tãdem. (Poſſunt eſſe omnia verba Sibyllę: & erit ſenſus: tum demum, ideſt tandem, poſtq̃ animæ ſontes, ad eas perductę ſunt: & non, quod iam tunc aperiebantur: & tunc proceditur ſic) Cernis (inquit Sibylla ad Æneã) qualis, ideſt quã terribilis: cuſtodia. i. cuſtos: ſedeat in veſtibulo. i. in introitu? & quę i. qualis: hoc eſt, q̃ terribilis, facies lumina? quaſi dicat, & tamen hydra imanis. i. terribilis, & ferox: qnquaginta hiatibus. i. rictibus, & aperturis faucium, tot, enim habet capita: habet ſedẽ itus, exiſtens ſæuior. i. immanior, q̃. ſ. hæc cuſtodia, q̃ foris in veſtibulo cernitur. (Quidam vero velit ſuperiora eſſe verba Poetæ, vt ſit, Portę pandunt̃ tum demũ. ſ. quũ hæc dixiſſet Sibylla. & eis apertis dixit Sibylla, Cernis qualis cuſtodia, &c. & ſunt, qui cuſtodiã, more Gręco, pro carcere accipiant: mihi tñ placet, pro Tiſiphone accipi: hydram vero, pro furia, hic accipit. Nam verã hydram, dixit eſſe in primo limine, ſeu primo circulo: appellans beluã, lernę. Non recte aũt definiuit Ser. cuſtodiã: vt Beroaldus ſtatim aperiet.) Tum. i. inſuper: ipſe tartarus, i. profundiſſimus locus inferni (dictus vel a ταράττω. i. turbo: vel a ταρταρίζω. i. ſtrideo, & frigore tremo.) patet bis tñ in pręceps. i. profundũ: & tendit ſub vmbras. ſ. infernales: quantus ſuſpectus. i. ſurſum aſpectus cœli: ẽ ad olympum ęthereum, aut cœleſtem, aut ad æthera. i. ſummum aerem extenſum. Sunt aũt, qui hanc profunditatem ſic metiant̃, vt alterum pręcipitium tartari ſit, vſq; ad centrum, alterũ vſq; ad antipodas, vbi volunt inferorũ regna: quæ ob id dicta ſunt, nõ interranea, ſed ſubterranea. Nã ſi iterranea eſſent, nõ q̃ſiuiſſet Deiphobus: pelagi ne venis erroribus actus: nam nauibus ad interranea regna peruenire non poſſet, ſicut ad antipodas, quos Ocea

num

eum mare, vt nos cingit. Reſpectu ergo antipodum, põt tartarus patere bis tantũ in p̃ceps: quantus eſt ſuſpectus cœli, vſq; ad ęthereum olympum: vt per olympũ montẽ, non cœlũ intelligamus: quia tñ ex Homero ſumptus eſt locus: isq; dicit tam procul eſſe tartarũ ab inferis, q̃ cœlũ à terra: dicemus de cœlo, poſſe intelligi. & ſignanter, Poetam, aut Vatẽ loqui dicentẽ, tartarũ non eſſe bis tantũ profundũ: ſed patere. i. apparere bis tantum in præceps, quãtus eſt ſuſpectus cœli, &c. Moralis aũt rõ huius rei facilis eſt: quia ad inferos, præcipitatur mortales binis vitiis: & ſingulis virtutibus ad cœlũ eleuantur. vnde virtus, eſt mediũ vitiorũ vtrinq; redactum & ita duplo facilius eſt ad inferos deſcẽdere, q̃ ad ſuperos cõſcendere. Sed hęc aliis indaganda relinquimus. Beroal. Cuſtodia. Verba Beroaldi in Seruiũ ſunt hęc, in id quod dicit, Cuſtodia, eſt, quę cuſtodit: non, quæ cuſtoditur. Error hic eſt Seruii manifeſtarius: quum apud eruditos, cuſtodia, reperiatur, pro eo etiam qui cuſtoditur. & in primis apud Iuriſconſultos, qui diſertiſſimi ſunt, Digeſtis, De cuſtodia reorum, ita ſcriptum legimus, Ne quis receptam cuſtodiam ſine caſu admittat. Et alibi manifeſtius, Si cuſtodia ſe interfecerit, vel præcipitauerit, militis culpæ aſcribitur. Et alibi. Si caſu, cuſtodia defuncta eſſe dicatur. vbi ſemper, cuſtodia, ſignificat reum: & illum qui cuſtoditur. Quinetiam Suetonius hoc vocabulo, in hac ſignificatione vſus eſt: cuius verba hæc ſunt in Domitiano, Nec n. ſi ſecreto, atq; ſolus, pleraſq; cuſtodias receptis, quidem in manu cathenis audiebat. Idem in Tyberio, In recognoſcendis cuſtodiis precanti cuidam pœnæ maturitatẽ: reſpondit, nondum tecum in gratiam redii. Et in Galicula, Cuſtodiarũ (inquit) ſeriem recognoſcens.

PIERIVS.

¶ Exterritus hauſit.) In Ro. cod. hæſit, habetur: & ita legebatur in Lõgo. quod tranſuerſo calamo deletum eſt, appoſitumq;, hauſit: aliena manu, & atramento. Seruius, hauſit, agnoſcit: & hypallagen figuram. ¶ Quibus ve Vrgẽtur pœnis?) Velius Longus, quũ Attii cõſuetudinẽ improbet, de ſubiiciẽda, u, vocali, poſt literam g, in pleriſq; verbis. Virgilium abſq; u, vrgentur ſcripſiſſe, hoc loco teſte contendit. ¶ Quis tantus plangor ad auras?) In Roma. & Lõg. cod. Qui tantus plangor, legitur. Et alibi dictũ ab eodẽ Virgilio, qui caſus agat res, contra grammaticorũ pręceptiones, Cariſius obſeruat. Sunt & codices, vbi pro, auras, ſcriptum inuenias, ad aureis, quod non ęque placet. ¶ Tunc vates ſic orſa loqui.) In Ro. cod. Tunc vates hinc orſa. Sed magis placet, ſic orſa, vt in aliis habetur. ¶ Toruosq; ſiniſtra Intẽtãs angueis.) In antiqs aliquot exemplaribus, torros, legitur: ſed toruos, in pluribus habetur.

Hic genus antiquum terræ, Titania pubes,
Fulmine deiecti fundo voluuntur in imo:
Hic & Aloidas geminos, immania vidi
Corpora: qui manibus magnum reſcindere cœlum
Aggreſſi, ſuperisq; Iouem detrudere regnis.
Vidi & crudeleis dantem Salmonea pœnas,
Dum flammas Iouis, & ſonitus imitatur Olympi:
Quatuor hic inuectus equis, & lampada quaſſans
Per Graium populos, mediæq; per Elidis vrbem
Ibat ouans, diuumq; ſibi poſcebat honorem,
Demens, qui nymbos, & non imitabile fulmen
Ære, & cornipedum curſu ſimularat equorum.
At pater omnipotens denſa inter nubila telum
Contorſit, non ille faces, nec fumea tedis
Lumina, præcipitemq; immani turbine adegit.
Necnon & Tityon terræ omniparentis alumnum
Cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus
Porrigitur: roſtroq; immanis vultur obunco
Immortale iecur tondens, fœcundaq; pœnis
Viſcera, rimaturq; epulis, habitatq; ſub alto
Pectore: nec fibris requies datur vlla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumq;?
Quos ſuper atra ſilex iamiam lapſura, cadenti
Imminet adſimilis: lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulæq; ante ora paratæ
Regifico luxu: furiarum maxima iuxtà
Accubat, & manibus prohibet contingere menſas,
Exurgitq; facem attollens, atq; intonat ore.

SERVIVS.

¶ Hic genus antiquum terræ.) Ideſt primum. Titanas enim cõtra Saturnum genuit: Gigantes poſtea contra Iouẽ. Et ferunt fabulæ, Titanas ab irata cõtra deos Terra ad eius vltionem creatos. Vnde & Titanes dicti ſunt ἀπὸ τῆς τίσεως, ideſt ab vltione. De his autẽ ſolus Sol abſtinuiſſe narratur ab iniuria numinum: vñ & cœlum meruit. ¶ Aloidas geminos.) Aloeus Idhimediam vxorẽ habuit: quæ compreſſa à Neptuno, duos peperit, Othum & Ephialtem, qui digitis nouem per ſingulos menſes creſcebant. Freti itaq; altitudine, cœlũ voluere ſubuertere: ſed confixi ſunt Dianæ & Apollinis telis. Aloidas autem ſic dixit, vt de Hercule Amphitryoniades diximus. ¶ Geminos.) Sui ſimiles. ¶ Crudeleis pœnas.) Sęuas, nimias. Nam non dicit indignas ferentem, qui ſacrilegus fuit. ¶ Salmonea.) Salmoneus Æoli filius fuit, nõ regis ventorum, ſed cuiuſdam apud Elidẽ vbi regnauit: qui fabricato ponte æreo, ſuper eum agitabat currus ad imitanda tonitrua: & in quem fuiſſet iaculatus facem, eum iubebat occidi. hic poſtea verum expertus eſt fulmen. ¶ Mediæq; per Elidis vrbem ibat ouans.) Hinc eſt indignatio, q̃ in ea ciuitate Iouem imitabatur: in qua ſpecialiter Iupiter colitur. ¶ Denſa inter nubila telum Cõtorſit.) Oſtendit fulminis cauſam & originẽ. ¶ Fumea lumina.) i. terrena. Nam ęthereus ignis caret fumo: ſolo enim ſplendore viget. ¶ Necnõ & Tityon.) Tityus ſecũdũ alios filius Terræ fuit, ſecundum alios à Terra nutritus. Vnde elegit ſermonem quo vtrũq; ſignificaret. Nã alumnũ dixit. Hic amauit Latonã: ꝓpter quod Apollinis cõfixus eſt ſagittis. Et dãnatus hac lege apud inferos, vt eius iecur vultur exedat. Quãquam Home. viciſſim dicat duos vultures ſibi in eius pœnã ſuccedere. Sane in vſu eſt vultur: licet Cicero vulturius dixerit. quod quidẽ põt eſſe & deriuatiuũ. Ennius, Vulturis in cãpo miſerũ mandebat homonẽ. Declinatur autem hic Tityos, huius Tity: ſicut Delos Deli. ¶ Per tota nouem cui iugera corpus Porrigitur.) Quantũ ad publicam faciem, magnitudinem oſtẽdit corporis: ſed illud ſignificat: quia de amatore loquitur, libidinem late patere, vt ait ſupra, Nec procul hinc partem fuſi monſtrantur in oẽm Lugẽtes cãpi. Sane de his omnibus rebus mire rationẽ Lucretius: & confirmat in noſtra vita eſſe omnia quæ fingũtur de inferis. Dicit. n. Tityõ amorem eſſe, hoc eſt libidinẽ: quæ ſm Phyſicos & Medicos in iecore eſt: ſicut riſus in ſplene, iracundia in felle. Vnde etiam exeſum à vulture dicit̃ in pœnã renaſci: etenim libidini nõ ſatisfit re ſemel gacta, ſed recrudeſcit ſemper. Vnde ait Horatius, Incontinentis aut Tityi iecur. Ipſe etiã Lucretius dicit per eos, ſuper quos iamiam caſurus iminet lapis, ſupſtitioſos ſignificari: qui inaniter ſemper verentur: & de diis & cœlo & locis ſuperioribus male opinantur. Nam religioſi ſunt, qui per reuerentiam timent. Per eos aũt qui ſaxum voluũt, ambitum vult & repulſam ſignificari: quia ſemel repulſi, petitores ambire non deſinũt, Per rotam autẽ oſtendit negotiatores: qui ſemper tẽpeſtatibus turbinibusq; voluuntur. ¶ Fœcũdaq; pœnis.) Fœcunda in pœnam. ¶ Rimatur.) Paſcitur: vt, Rimãtur prata Cayſtri. ¶ Fibris.) Fibræ ſunt eminẽtiæ iecoris. ¶ Quid memorẽ lapithas?) Hi populi Theſſaliæ fuerunt, quibus imperabat Ixiõ amiciſſimus (vt diximus ſupra) Ioui, Phlegyæ filius: qui poſt nubis coitum fictæ in formam Iunonis, cum ſe de eius ſtupro iactaret, ab irato Ioue ad inferos truſus eſt, & illic religatus ad rotam circunfuſam ſerpentibus. ¶ Pirithoum.) Et hic vnus de Lapithis fuit, qui deſcẽdit cum Theſeo ad rapiendam Proſerpinam. ¶ Adſimilis.) Ad vacat: & à maioribus ad ornatum adhibebatur. Horatius, Qua populus adſit, à certis limitibus vicina refugit Iurgia. ¶ Lucent genialibus altis.) Aliud eſt: Tantalus rex Corinthiorum amicus numinibus fuit, qui cum frequẽter eos ſuſciperet, & quodam tẽpore defuiſſent epulæ, filium ſuum Pelopem occidit, & diis epulandum appoſuit. Tunc abſtinẽtibus cunctis, Ceres humerum eius exedit. & cum eum dii per Mercurium reuocare ad ſuperos vellent, eburneus ei eſt humerus reſtitutus ſicut ſupra: Humeroq; Pelops inſignis eburno. Ideo aũt ſola Ceres dicitur comeſſe, q̃a ipſa eſt terra, quæ corpus reſoluit. Per Mercurium autem ob hoc fingitur eſſe reuocatus: quod ipſe eſt deus prudentiæ, per quam Philoſophi

Philoſophi deprehéderũt παλιγγενεσίαν vel μετεμψύχωσιν.
Tantalus auté hac lege apud inferos dicitur eſſe damnatus: vt in
Eridano inferorum ſtans nec vndis præſentibus, nec vicinis eius
pomarijs perfruatur. Per hæc aũt, auaritia ſignificatur: ut etiam
Horatius, Quid rides? mutato noie de te Fabula narratur. ¶ Ge-
nialibus.) Veluti genialibus. Nam geniales proprie ſunt, qui ſter-
nuntur puellis nubentibus: dicti à generandis liberis. ¶ Aurea ful
cra.) Quibus fulcimur, ideſt ſuſtinemur. ¶ Regifico luxu.) Regali
ambitu. ¶ Furiarum maxima.) Ideſt fames. vt, Vobis furiarũ ego
maxima pando. Vnde famem prænunciat, vt hanc eſſe furiarum
maximam doceat. ¶ Et manibus.) Illorum. ſ. nõ ſuis. ¶ Facem at-
tollens.) Inijciens ignem auaritiæ, vt abſtineant.

DONATVS.

¶ Hic genus an. t. &c.) Parum fuit dixiſſe tam prolixam fuiſſe al
titudinem tartari. in imo inquit fundo eius pendebant titanes po
nit, qui pro ſceleribus ſuis icti fulmine in illũ locũ iuſte meritoq́;
coniecti ſunt. ¶ Hic & aloidas geminos.) Geminos ait, quos vnus
ediderat partus, aut ſimplicius intelligamus, duo: ſicut alio loco
poeta ipſe ait. ecce aũt gemini à tenedo tranquilla per alta, Horre
ſco referẽs immẽſis orbibus angues. Illic. n. duo ſignificati ſunt,
non vno partu effuſi. quantæ iſti aloidæ proceritatis fuerint oſté
dit. ¶ Qui. m. m. r. c. Aggreſſi.) Quid non auderet temeritas, cui fe
rebat corporis altitudo ſuffragium? tangebant manibus cœlum,
ex eo arbitrati ſunt excluſo Ioue, poſſe ſibi eius imperium cede-
re. tanto autem maiore fulminis violentia preſſi ſunt, quãto illos
inimica ſui corporis forma cœlo proximos fecerat. ecce, propter
quam cauſam deſcriptus eſt tartarus duplicem in præceps habuiſ
ſe menſuram, vel quare in imum fundũ eius coniecti ſunt, ne aloi
dis emergendi exinde per altitudiné corporum præberetur occa
ſio, vt tantum his ad ſuperos ſpatiũ remaneret, quod ſuperare nõ
poſſent. quum pronunciamus, ſuperisq́; Iouẽ detrudere regnis,
Iouis nomen debemus extollere. eſt. n. & in hominibus magnæ
ſignificatio poteſtatis, vt hoc loco Iouem ſuperare ſe poſſe teme-
re arbitrati ſunt, eum. ſ. qui cœli teneret imperium, qui deos, qui
ſydera atq; homines pleno gubernaret imperio, & cætera, quæ
intelligi poſſunt, ipſius tamen fulmine ſtrati ſunt, quem audẽdo
contempſerant. ¶ Vidi & crudeles.) Hoc adhuc clauſum eſt, non
apparet, aut delinquentis cauſa, aut ſpecies euidenter expreſſa ſup
plicij. ſubiungitur tamen vtraq; ſignificatio. tunc enim cuiuſlibet
pœnæ iuſta videbitur proceſſiſſe ſententia, ſi admiſſi quoq; quali
tas ſupplicio congrua demonſtretur. ¶ Dum. fl. i. &. ſ. imi. o.) Ipſe
quoq; in eo crimine ſacrilegij fuit, in quo aloidæ, qui Iouem re-
gno conati ſunt trudere. imitatus enim fuerat Salmoneus, quod
de cœli partibus homines terret, vt ipſe potius, q̃ Iupiter timere
tur, vt fieret euidentior ſceleris cauſa, adiecit quomodo tonitrus
& fulminis facta ſit imitatio. ¶ Quatuor. h. in. e.) Imitabatur, in-
quit, Iouem, & ſe illi per dementiam nitebatur æquare. pro ful-
mine præferens facem, & æris ſonitu ac ſtrepitu equorum cur-
rentium ſacra tonitrua ſimulans. ¶ At pater omnipotens.) Iu-
piter nõ faces aut fumantes tedas, quas Salmoneus portabat, ſed
diuina in ipſum coniecit incendia, & adegit præcipitem. oſtendit
eum in tartari altitudinem miſſum. ¶ Necnon & tytion.) Mono-
ptoton declinatur dicendo tytion. tytionem diceret ſi per caſus
variari potuiſſet. erat cernere illum tytion, cuius informe corpus
nouem iugerum ſpatium occupabat. huic enim pro ſceleribus
admiſſis vultur immanis appoſitus fuerat grandis & ſæuus natu
ra, & inexplebili ventre, roſtrum habens obuncum, aptum, ſci-
licet ad inferendum mala, & conſumendis viſceribus competen-
ter armatum. cui ne deeſſent membra, quæ ſemper improbus pe
teret, carnis immortalitas non deerat. non quòd reparatio viſce-
rum domino profutura ſuppeteret, ſed ſarciens detrimenta, quæ
vultur intulerat, ne pœna conquieſceret corporis deficiente ſub-
ſtantia. ¶ Quid memorem lapithas, ixiona, pirithoumq́;? Quos
ſu. a. ſi. ia. la. ca. Imminet adſimilis:) Genus eſt tranſitus per omiſ
ſionem, quod iccirco ponitur, ne continuatio narrationis horre-
ſcat. Ergo ait quid memorem lapithas, ſupra quos pendens ſa-
xum ruinam promittit, nec tamen cadit, vt perpetuo metu ſub-
iecta nexorum mens iugiter crucietur. ¶ Regifico luxu.) Et to-
rus regifico luxu fuerat paratus, & propoſitio epularum, non
quia his vti meruerant. ſed vt ab his prohibiti cruciatibus ma-
ximis afficerentur. ¶ Furiarum maxima iuxta Accubat.) Deniq;
his appoſita fuerat maxima furiarum, quæ eos non tantum pro-
hiberet ab epulis: ſed ipſas quoq; menſas nõ ſineret vel manibus
tangere, exurgens etiam voce magna perindeq́; terribili atq; in-
tonanti: vt vetaret acriter ne quid tangerent, & cõfirmaret vocis
opere prohibitionem ipſam.

ASCENSIVS.

¶ Hic genus, &c.) Docet, qui apud tartara damnati pœnas dent:
eorumq; primos cenſent, qui temerario auſu, deos expellere co
nati ſunt: vt filij terræ, Titanas videlicet, qui ob ingenté corporis
molem, ex terra ſumptam, filij terrę dicti ſunt. Eoſdem etiam Ho
me. in profundo tartari eſſe dicit. Lactantius lib. j. dicit, eos filios
Titani, qui erat frater Saturni, ex terra genitos. Diodorus auté, ex
Titea genitos, vult: & inde Titanes dictos. Seruius vero, ex ter-
ra irata: & ita vocatos, quia τίσις, ira dicitur. ſunt autem ſuper-
bi, per eos intelligẽdi. At Cicero, Nihil aliud (inquit) eſt, gigantes
pugnare cũ ſuperis, q̃ naturę repugnare. & reuera quod philoſo-
phus docet, Nihil naturalius, q̃ vt inferiora pareat ſuperioribus.
Secundo loco, ob conſimile crimen ponit Aloidas: quos Home-
rus in. xj. Odyſſeæ, ab Vlyſſe viſos. dicit Octhum, & Ephialté, qui
Neptuni filij. Ab Home. putantur, ex Aloei vxore: ſed à patre pu-
tatiuo denominati. Fuerunt aũt (teſte Homero) ſummę magni-
tudinis: nam quum adhuc eſſent imberbes, habebant pectus latũ
nouem cubitis, & totidem palmis: longitudinem vero vndecim
vlnarum: creſcebant autem quotidie nouem digitis, qui auſi de-
trudere Iouem cœlo, iaculati ſunt Apollinis telis, non Dianæ, vt
Seruius vult. Addit Homerus, quod etiam pepuliſſent Iouem, ſi
cõtinuo ſic eos creſcere permiſiſſet. Nec dicentur gemini. i. pares,
licet id fere in gemellis accidat: ſed gemelli. Fuerunt. n. vnius par-
tus, ex Iphi media, Alóei vxore: à Neptuno compreſſa, geniti. Et
producitur ſecunda: quia Græce ſcribitur, ἀλωεύς. Tertio, dicit,
Salmonea, ſeu Salmoneum: qué Diodorus in. v. dicit, filiũ Æoli,
& Æolum, Deucalionis, qui regnauit apud Elidem, ciuitaté Ar-
chadię, in Peloponeſſo: vbi in ludis Olympiacis, ſibi diuũ poſce-
bat honores. Tityos autem, fuit filius terræ: vt dicit Strabo lib.
ix. qui in inſula Euboea natus ab Apolline interfectus eſt: quia ty
rannus fuit: & concubitum Latonæ matris Apollinis, appetijt.
Occultauit autem ſeſe in ſpelunca Elaria, vt inquit Strabo. Et ſunt
qui velint, Elariam, fuiſſe matris eius nomẽ: & ita, alij, à terra ge-
nitum: alij, nutritum, volunt: ſumentes occaſionem, qualem Vir-
gilius, dicens de aboriginibus, quod eſſet gens duro robore na-
ta. Per hunc, luxuriam plurimi intelligunt: vnde Horatius, In-
continentis Tityj. & ita declinatur, hic Tityos, aut Tityus, huius
Tityj. Donatus tamen ſentit, quaſi ſit, hic Tityon, indeclinabile
nomen. dicemus ergo hunc Tityon, ſicut Menelaon. & bene dici
tur, iecur eius abrodi: quia cogit amare iecur: vnde idem Hora.
Nulla ancilla tuum iecur vlceret. ſed prælongum eſſet cuncta p-
ſequi. addam quod Homerus dicit, Tantalum poſitum in fluuio
Erydano, intra poma & dulcis aquas. Euripides vero dicit, quod
Tantali pœna eſt ſaxum leniter pendens, cuius caſum timet. vnde
in. iij. Tuſculanarum, dicit Cicero, quod poetæ fecerunt immine-
re ſaxum Tantalo, ſignificátes auarum ſemper timere. Hora. Ho-
merum ſequutus, dicit ſermone. j. Tantalus à labris ſitiens fugien
tia captat Flumina, &c. & ſignificat auarũ ſemper egere: quia q̃-
rit, & inuentis, miſer abſtinet, & timet vti. Donati verba ſunt. ¶ Ti
tyon.) Monoptoton declinatur: nam Tityonem diceret, ſi per ca
ſus variari potuiſſet. ¶ Quid memorem Lapithas.) Genus eſt trã-
ſitus per omiſſionem: & ponitur, ne continuatio narrationis hor
reſcat. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt. Genus antiquum, ideſt proge Ordo.
nies antiqua terræ: appoſitorie: pubes Titania, aut Titano proge
nita, aut ab vltione, quæ τίσις dicitur, denominata, ideſt filij ter
ræ, ſcilicet gigantes: voluuntur hic, ideſt in tartaro: deiecti, ideſt
poſtq̃ deiecti erant: fulmine, ſcilicet Iouis, in bello giganteo: vo-
luuntur (inquit) in imo fundo: qa & primi, & ſceleſtiſſimi, apud
inferos ſunt. Nec multum abludit fabula à caſu Luciferi, & com-
plicum: nec hiſtoria ab his qui turrim Babylonicam conſtituere
moliti ſunt. Ego vidi (inquit Sibylla) &, ideſt etiam: hic Aloidas,
ideſt Aloei filios putatiuos, Octhum, & Ophialtem: geminos, id-
eſt vno partu editos: appoſitorie: immania corpora, qui aggreſſi
ſunt reſcindere manibus. ſ. ſuis, magnum cœlum: quapropter di-
cit Donatus, tartarum bis tantum in præceps patere: quia ſi cœlũ
aggreſſi ſunt, niſi profundior ſit tartarus, q̃ cœlum altũ, poſſent
facile ſeſe eximere: & aggreſſi ſunt detrudere Iouem, regnis ſupe
ris, ideſt cœleſtibus. Ego vidi, &. i. etiam: Salmonea, ideſt filium
Æoli, regis Arcadiæ: dantem pœnas crudelis, ideſt crudelitatis
ſuæ: vt ſit genitiui ſingularis: aut crudeleis. i. ſæuas, & vehemen-
teis, & ſine clementia illatas, vt à crudelibus ſolent: & crudelibus
debentur, ſicut, Crudelis aras, lib. j. dixit ad quas crudele facinus
commiſſum erat, dum imitatur (quaſi adhuc imitetur: quia ſicut
boni, eadem habent exercitia poſt mortem, & in vita: ſic & mali:
ſed boni, ad voluptatem: mali, ad dolorem: à qua Ethnicorũ ſen-
tentia non multum abhorret: qui dicunt etiam, immundos ſpiri-
tus

tus propterea damnatos, quod deo ſimilem eſſe volenti, conſentiebant adhuc conari vt adoretur: vñ & ille; Si procidẽs adoraueris me.) flammas Iouis, & ſonitus olympi.i.tonitrua, quæ Iupiter demittit ab olympo, hoc eſt dum in ea affectiõe manet apud inferos: aut dum imitatur.i. dum pœnas dat, pro eo quod imitatus es, flãmas, &c. niſi ſit ordo: hic dum imitatur flãmas Iouis, & ſonitus olympi, inuectus quatuor equis: tot enim (authore Plauto) vtitur Iupiter: & quaſſans.i. concutiẽs frequẽter lampada loco fulminis: ibat ouans.i. exultans, ouanti ſimilis: per populos.i. cœtus: Graium, pro Graiorum: & per vrbẽ Elidis.ſ. regionis, aut ciuitatis Arcadiæ: mediæ.i. per mediũ eius vrbis: & poſcebat ſibi honores diuum.i. religionem, & metum, ob fulgura, & tonitrua, dictitans ſe Iouẽ eſſe: ibat (dicit) exiſtẽs demẽs, q ſimularat.i. finxerat, & imitatus erat: nymbos.i. nubeis ventoſas: & fulmen non imitabile.i. quod imitari nõ licet: ære.i. ponte æreo: & curſu equorum cornipedum.i. habentiũ corneos pedes, hoc eſt duros, & ferreos. At.i. ſed: pater omnipotens.ſ. Iupiter: contorſit telum.ſ. fulmen ſuum, inter denſa nubila: hoc eſt quum adhuc eſſet inter nubila, contorſit, quaſi ex arcu dimittendo deorſum, ille.ſ. omnipotens pater Iupiter, nõ adegit.ſ. in Salmonea, ſicut Salmoneus, in eos quos terrere, aut proſternere voluit: faces.ſ. pro fulgure: non lumina fumea.i. fumoſa, aut habentia fumum admixtum: tedis, ideſt propterea, quod fierent ex tedis: ſed, ſup. adegit eum præcipitem.i. præcipitanter cadentem: turbine.i. circumuolutione: immani.i. terribili, & vehementi. Necnon.i. & etiam: erat cernere.i. illic videre dabatur: Tityon alumnum terræ omniparentis.i. quem terra, omnium parens, nutrierat: aut, vt parens: aut, vt nutrix tantum: cui, ſcilicet Tityo: corpus porrigitur.i. porro regitur.i. extenditur per nouem iugera: tota.i. integra: & cui vultur immanis, tondens roſtro adunco, ideſt incuruo: iecur immortale.i. inconſumptibile: & viſcera fœcunda pœnis, ideſt ad pœnas: quia renaſcuntur fibræ, vt iterum abſumantur, quod noſtri dicunt, damnatos ſemper mori, & tamen mori non poſſe: & rimatur.i. per rimas.i. fiſſuras: aperit epulis.i. ad habendas epulas: aut epulando: & habitat ſub pectore alto.i. profundo, vbi eſt curarum locus: quia curæ non ipſa in morte relinquunt: nec vlla requies datur fibris, ideſt extremitatibus iecoris, renatis: quia, vt primum renatę ſunt abſumuntur à vulture. Quid, ideſt ad quid: memorem Lapithas? quaſi dicat, fruſtra: quia notum eſt ob guloſitatem, & præcipue ebrietatem, damnatos eſſe: & ita poſt ſuperbiam & luxuriã, damnat ebrietatem: & quid memorẽ Ixiona, q & luxurioſus, & ambitioſus fuit: & quid memorem Pirithoum, qui Proſerpinam rapere adortus eſt: aut, ſupp. quid memorem, ſupra quos atra ſilex imminet lapſura, ideſt quaſi lapſura, iamiam de momento in momentum: hoc eſt, ad ſimilis.i. multum ſimilis cadenti? & ſunt ſuperſtitioſi. Aut, ſup. quid dicam de illo, videlicet Tantalo: cui fulcra.i. ſuſtentacula tabularum, ſeu menſarum, ſupra quas comeditur: non tauri, ſuper quem cubatur: aurea, ideſt aut aurata, aut ex ſolido auro facta: lucent altis toris, ſcilicet diſcubitorijs: genialibus, ideſt in quibus genio indulgere ſoleant, ideſt læte conuiuere & id potius, q̃; vt intelligamus de toris, in quibus opera datur liberis generandis. & epulæ paratæ luxu.i. ſuperfluo, aut magnifico ornatu: regifico, aut à rege facto, aut regem faciẽte, quum nõ deceat, niſi regem, ſupp. ſplendent, aut lucent: ante ora.ſ. Tantali: ſed maxima furiarum, aut Celeno, quæ dixerat in. iij. Vobis furiarum ego maxima pando. Et bene vna Harpyiarum dicitur illic eſſe: quia earum videtur proprium infeſtare menſas. aut ſi Celeno nondum defuncta intelligitur, intelligetur alia eius ſimilis, famem inducens: quia reuera non eſt mortalibus maior rabies, q̃ quæ ex fame naſcitur: furiarum ergo maxima, quæ.ſ. famem procreat: accubat iuxta: & prohibet contingere menſas.i. fercula antepoſita manibus.ſ. Tantali: & exurgit.ſ. quoties tentare conatur: attollens.i. erigens facem, quam illi incutere minatur: aut inijciẽs ignem auaritiæ: vt dicit Seruius: atq; intonat.i. horrorẽ facit ore: vt.ſ. deterreat ab epulis.

PIERIVS.

¶ Titania pubes.) In Roma. cod. proles, legitur. Sed non diſplicet, pubes: quia Heſiodus ait, eos centeſimũ adhuc annum agentis in ſinu matris lactentis decubuiſſe: quãq; etiam, ſi non reſpicias ad Heſiodum, pubes, pro qualibet iuuenum manu, non indecenter poſitum eſſe dixeris. ¶ Diuumq; ſibi poſcebat honorẽ.) In anti. omnibus quos habuerim, honorem, vnitatis numero legitur, vt de vna tantum fulminandi, ſcilicet prærogatiua intelligatur: ſane vero, honores, numero multitudinis, pro titulis & dignitatibus poni, videas ab authoribus, honores habiti, honores decreti. ¶ Et cornipedũ curſu ſimularat equorum.) In codicibus pleriſq; vetuſtis, cornipedum pulſu, legitur. &, ſimularet, vti etiam in Mediceo eſt, eleganti eloquutionis forma: quam lectionem e multis exemp. inique ſublatam animaduerti, e, literæ veſtigio membranis adhuc pertinaciter adhęreſcente. ¶ Non ille faces, non fumea.) In antiquis exemplaribus, nec fumea. ¶ Terræ omnipotentis alumnum.) Vetera omnino exemplaria pleraq;, omniparentis, cum Porcio legunt: quanquam in aliquot ex abraſis literarum apicibus, omnipotentis, ſcriptum animaduerti. In Mediceo, compendioſe ſcriptum eſt, omnipotentis. Sed aliena manu correctum, omni parentis. Sane vero Aruſianus Meſſus, niſi codex mendoſus eſt, omnipotentis, videtur agnouiſſe: vtcunq; vero, nequaquam mihi diſplicet, omni parẽtis, vulgata lectio. ¶ Roſtroq; immanis vultur obunco.) In Roma. & aliquot alijs codicibus antiquis, voltur abunco, legitur. In Mediceo, adunco, habetur. ¶ Iecur tundens.) In antiquis fere omnibus exemplaribus quę tractarim, tondens, habetur, pro decerpens, & leuiter abrodens. ſunt tamen quibus, tundens: vt in Mediceo eſt: magis placeat, nempe quia eiuſmodi eſt geſtus auiũ paſcentiũ. vel, vt cum eo conueniat, quod dictum eſt, immortale iecur, adeo vt nõ abrodi, ſed tundi, tantum à vulture videretur. ¶ Silex iamiam lapſura, cadentiq; Imminet adſimilis.) In codicibus pleriſq; veteribus, q;, particula, poſt participium, cadenti: vel minime notata eſt. vel ſublata, in aliquot aliena manu adſcripta eſt &, lapſura, p characteriſtichon ſui thematis: de quo alibi. ¶ Epulæq; ante ora paratæ.) In Ro. cod. legere eſt, paternę: quaſi adſimulata eſſet ea edulij ſpẽs, quam pater ex filio Dis condierat. ſed omnino, paratæ, magis eruditis auribus ſatisfacit. ¶ Atq; intonat ore.) Nõnulli cod. increpat, legunt: ſed multo maioris horribilitatis eſt, intonat, dicere.

Hic quibus inuiſi fratres, dum vita manebat,
Pulſatus'ue parens, & fraus innexa clienti:
Aut qui diuitijs ſoli incubuere repertis,
Nec partem poſuere ſuis, quæ maxima turba eſt:
Quiq; ob adulterium cæſi, quiq; arma ſequuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras:
Incluſi pœnam expectant: nec quære doceri,
Quam pœnã: aut quæ forma viros, fortunáve merſit.
Saxum ingens voluunt alij, radijſq; rotarum
Diſtricti pendent: ſedet, æternumq; ſedebit
Infelix Theſeus: Phlegiaſq; miſerrimus omneis
Admonet, & magna teſtatur voce per vmbras.
¶ Diſcite iuſtitiam moniti, & nõ tẽnere diuos. PHLE.
¶ Vendidit hic auro patriam, dominũq; potentẽ POE.
Impoſuit, fixit leges pretio, atq; refixit.
Hic thalamum inuaſit natæ, vetitoſq; hymeneos:
Auſi omnes immane nefas, auſoq; potiti.

SERVIVS.

¶ Quibus inuiſi fratres.) Hæc quidem conſtat dicta eſſe generaliter. Poſſunt tamen & ad ſpeciẽ trahi: vt Ægyſtum & Danaum, Atreum & Thyeſtẽ, Etheoclem & Polynicem ſignificare videatur. Bene autem dicendo Inuiſi, per id q̃d leue eſt, etiam maiora complexus eſt. ¶ Pulſatus ve parens.) Item quod leuius eſt dixit, parricidij comparatione. Poſſumus autem Oedipum accipere Laij extinctorem. ¶ Aut fraus innexa clienti.) Ex lege duodecim tabularum venit, in quibus ſcriptum eſt, Patronus, ſi clienti fraudem fecerit, ſacer eſto. Si enim clientes q̃ſi colentes ſunt, Patroni quaſi patres: tantundem eſt clientem, quantum filium fallere. Et hoc poſſe fieri ex Horatij dictis intelligimus: qui cum loqueretur de auaris potẽtibus ait de vicino cliente, Pellitur paternos in ſinu ferens deos. Vrbano tamen hoc diſplicet: & dicit rarũ eſſe hoc, magiſq; contrarium, cum magis patronos decipiant frequenter clientes. Vult autem intelligi præuaricatores, q patroni ſunt clientum, quos nũc ſuſceptos vocamus. ¶ Nec partẽ poſuere ſuis.) Bñ addidit ſuis.i. cognatis, affinibus. Hęc enim fuerat apud maiores donandi ratio: nõ pfuſa paſſim. Nam hoc eſt velle inaniter perdere. Vñ Cicero ait in libris legũ, Stipem prohibeo. nã auget ſuperſtitionẽ & exhaurit domos. Dignis igitur largiẽdum eſt. Vñ Horatius, Cur eget indignus quiſq; te diuite?

Non mihi ſi linguæ centum ſint, oraq́ centum,
Ferrea vox: omnes ſcelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina poſſem.

te diuite? ideſt indignus paupertate. ¶ Ob adulterium cæſi.) Si occiſi, Ægyſtum ſignificat Thyeſtæ filium: & ſi re vera cæſi, Salluſtium, quem Milo deprehenſum ſub ſerui habitu verberauit in adulterio ſuæ vxoris filiæ Syllæ. ¶ Quiq́ arma, Secuti impia, nec veriti dominorū fallere dextras.) Hoc loco videtur blandiri Auguſto: quia contra Cæſarem patrem eius, multi quibus ignouit, arma ſuſceperant. Eſt nanq́ eius dictum Dare quidem ſe veniam Pompeianis: ſed ab ipſis quandoq́ eſſe periturum. Vt arma impia, ciuilia dixerit bella: quæ mouerunt Pompeiani contra acceptæ veniæ fidem: ſed non procedit. Nam ſi arma impia dixit bellum ciuile: tangit & Auguſtum & Cæſarem: qui & ipſi bella ciuilia tractarunt. Itē ſi culpat eos qui contra fidē datæ veniæ dimicarunt, tangit Auguſtum. Nam tranſierunt ad eum ab Antonio duo millia equitum: per quos eſt victoriam conſecutus. Horatius, Adhuc frementes verterunt bis mille equos Galli canentes Cæſarem. Fecit præterea iniuriam Auguſto vel Cæſari, ſi eos dominos dixit: quod apud maiores inuidioſum fuit. Nam patres patriæ dicebantur, non domini. Iuuenalis, Roma patrē patriæ Ciceronem libera dixit. Melius ergo eſt vt bellum à Sexto Pompeio Pompei filio in Siculo freto geſtum accipiamus. Nam occiſo patre Siciliam tenuit: & collectis inde ſeruitijs vaſtauit ſex annis vltro citroq́ Siciliam: poſtea victus eſt ab Auguſto & Agrippa. Horatius, Minatus vrbi vincla quæ detraxerat ſeruis amicus perfidis. Et hoc ſenſu tam arma impia q̄ dominorum cōgruit cōmemoratio. ¶ Pœnam expectant.) Quod grauius eſt. Nam in expectatiōe & præſens metus eſt & dolor futurus In ipſa aūt pœna, ſolus eſt dolor. ¶ Forma viros.) Regula. Singulis eni ſceleribus ſtatuta ſunt ſupplicia ex more Romano, quem ſequitur. ¶ Saxum ingēs voluunt alij.) Siſyphum dicit, qui deorum conſilia hominibus publicauit. ¶ Radijsq́ rotarum.) Ixionē dicit, vt alibi oſtēdit, Atq́ Ixioni vēto rota conſtitit orbis. Licet ſupra dixerit, Quos ſuper atra ſilex. Nam de his fabulis variæ ſunt in ipſis authoribus opiniōes. ¶ Æternumq́ ſedebit infelix Theſeus.) Cōtra opinionē. nam fertur ab Hercule eſſe liberatus: quo tēpore eum ita abſtraxit, vt illic corporis eius relinqueret partē. Frequenter. n. variant fabulas poetæ. Hippolytum Virgilius liberatum ab inferis dicit. Horatius contra, Neq́. n. Diana pudicum liberat Hippolytum. ¶ Phlegyasq́ miſerrimus omnes admonet.) Si Phlegyas eſt noīatiuus ſingularis, hoc dicit, Phlegyas omnes admonet apud inferos pœnas ferētes. Si autem Phlegyas accuſatiuus pluralis eſt, Theſeum omnes Phlegyas admonētem debemus accipere. Hi nanq́ ſecundum Euphorionem populi inſulani fuerunt ſatis in deos impij & ſacrilegi. Vnde iratus Neptunus percuſſit tridente eam partē inſulæ, quam Phlegyę tenebant: & omnes obruit. Phlegyas autem Ixionis pater habuit Coronidem filiam, quam Apollo vitiauit: vnde ſuſcæpit Æſculapium. Quod pater dolens, incendit Apollinis templum: & eius ſagittis eſt ad Inferos truſus. Statius, Phlegyam ſubter caua ſaxa iacentem Æterno premit accubitu. ¶ Diſcite iuſtitiam.) Vel nūc in pœnis locati. ¶ Vendidit hic auro patriā.) Etiam hæc licet generaliter dicantur, habēt tamē ſpecialitatem. Nam Laſthenes Olynthum Philippo vēdidit: Curio Cæſari vigintiſeptē millibus ſeſtertijs Romam De quo Lucanus, Gallorū captus ſpolijs & Cæſaris auro. ¶ Fixit leges pretio, atq́ refixit.) Poſſumus Antonium accipere ſecundum Ciceronem in Philippicis. Fixit aūt ideo, quia inciſæ in æreis tabulis affigebantur parietibus. ¶ Hic thalamum inuaſit natæ.) Thyeſtes: vnde Ægyſtus natus eſt, item Ciniras. nam quod Donatus dicit, nefas eſt credi dictum eſſe de Tullio. ¶ Vetitosq́ hymenæos.) legibus. ſ. Nam dicendo Vetitos, oſtendit fuiſſe vt eſt apud Perſas hodie. Vnde Donatus male ait, natura & legibus vetitos. ¶ Auſi omnes immane nefas, auſoq́ potiti.) Illic ſunt & qui fecerunt & qui conati ſunt. Dicit autem ſecundum Romanum ritum in quo non tantū exitus punitur, ſed etiam voluntas. ¶ Non mihi ſi linguę centum ſint, oraq́ centum.) Ferrea vox. Lucretij verſus ſublati de Homero: ſed Ærea vox dixit. ¶ Scelerum comprendere formas. Vt, Aut quæ forma viros fortunáue merſit.

DONATVS.

¶ Hic quibus. in. f.) Illic fuerunt, q odio habuere fratres ſuos, & patres egerunt manu, vel q pauperibus conflauerunt fraudem. ¶ Aut qui diuitijs. ſ. i. r.) Illic ēt illi, qui nacti diuitias nullam ſuis partem facere voluerunt. quorum multitudo fuerat maxima. ¶ Quiq́ ob ad. cæ.) Et qui ob illicitos concubitus alieni coniugij mactati ſunt. ¶ Quiq́ ar. ſe. Im.) Vt ſunt, qui neceſſitudine coniuncti ſunt ſanguinis aut affinitatis inimicitias vſque ad ſanguinem ducunt. ¶ Nec veriti do. fal. d.) Illi quoque, qui decæperunt dominos ſuos: poſſunt etiam intelligi, qui imperatores prodiderunt. ¶ Incluſi pœ. ex.) Hoc de omnibus dictum eſt, quos ſupra complexus eſt, quot incluſi expectarent pœnas, expectare autem incertum, peius eſt, quàm pati. ¶ Ne. q. do. Qu. p. ¶ Quid enim referet ſibylla, quod nondum in illorum criminum reos fuerat definitum? ne quærat, inquit, doceri, qua pœna iſti afficiantur, quum ſola ſit interim, quod eam expectant: & nec tempus quo pœna ipſa ventura ſit, norint, nec ſciant, quæ illa ſit, quod dixit, his quibus inuiſi fratres, dum vita manebat. omnibus poteſt aptari, quos diuerſorum criminum reos ſupra enumerauit. omnes enim dum vita manebat, prædicta crimina admiſerant. ¶ Saxum ingens voluunt alij.) Scilicet ſine fine voluendi. ¶ Radijsq́ ro. Diſtricti pen.) Et hic intelligitur, alij ſaxum voluebant: alij pendebant rotarum radijs diſtricti. ¶ Infelix theſeus.) Theſeus ſic damnatus. ¶ Phlegyasq́ miſer. om. Ad.) Phlegyas prępoſitus omnibus fuit ipſis miſerrimis reis vniuerſis inſultans voce magna. ¶ Diſcite iuſtitiam, mo.) Poſt admonitionem enim peccare crimen eſt maximum, nec habent defenſionem imprudentiæ, qui hoc facerent: non timere autem diuos ſacrilegium eſt. ¶ Vendidit hic auro patriam.) Execrabile criminis genus hoſtibus patriam vendere. patriam, inquit, primum altricem ſuam: quæ proprio ſinu naſcentem vagientemq́ ſuſcepit, quam ſupra matris affectum amare & colere debuiſſet, quam pręclari ciues liberis ac poſteris ſuis optant cupiuntq́ eſſe ſuperſtitem. Ecce addit cauſam, qua impulſus multiforme ſcelus admiſit, propter auaritiam ſolam execrandam, inquit, ideſt auri cupiditatem. decepit eam, pro qua occumbere gloria fuerat, & per victoriam fidam mentis obſtinatiōe durare, & hanc hoſtibus in exitium eius perniciemq́ quęrentibus non dubitaret offerre. definiamus quid ſit patriam vendere, decipere ipſam primo, quam vt dictum eſt, ſuperſtitem relinquere eſt glorioſum, decipere inſontes, cuius diuerſas quoque ætates in diuerſo ſexu conſtitutas locupletes ex præda hoſtes efficerent, adde cauſam, ſola auaritia eſt, & ſumendi auri cupiditas execranda, ſeruaturus hæc, quibus perdidit omnia, quæ cariſſima habere debuerat. ¶ Dominumq́ po. Impoſuit.) Et ſeruitio potentis domini ſuos omnes addixit. iunctus quippe ſeruitium ſequitur. ¶ Fixit, l. p. atq́. r.) Corruptione interueniēte præmiorū alias cōſcribi leges effecit, & alias remoueri, quales eē potuerūt, quas ferebat inimicis. ¶ Hic. th. i. n. v. q́. h.) Hic, inqt, cōtra iura publica legēq́ naturę filię concubitus inuaſit. quod libidinis genus iſte prętermiſit, qin nefarios natæ complexus improuidus ruit. iam ſpālis narratio producta per multos faceret maiorē properātibus moram. confugit ad generalitatē dicēs. ¶ Auſi. o. i. n.) Oēs, inqt, iſti nefariorum ſcelerum rei ſunt, & qcqd aggreſſi ſunt perfecerunt. quum dicit omnes, & illos tetigit: quos deſignatis criminibus depoſuit. omnia hæc pœnarum & criminum genera Virgilius non inaniter poſuit: neq́ enim id curauit, vt oſtenderet ſe curare actus infernos: ſed vt ſuppliciorū metu ad bonos mores ſingulosq́ conuerteret, & apertius docti rectius viuerent certi deterius puniri poſt mortē, quæ ſciendo vindicarent hoīes, aut prætermiſerint ignorādo. mire tū addidit. ¶ Nō mihi ſi linguę cētū.) Generalitas. n. neceſſario adiecta eſt, ne poeta videretur oīa deſcripſiſſe, quę apud inferos gerebantur. quoniam fuit impoſſibile latitudinē tantam plene complecti, vel ne contēptui haberētur pœnę prępoſitę ex quotidiana meditatione. amplius. n. ſupplicia incerta metuuntur, certe etiam ſi ſola fuerant, quæ dicta ſunt. Acceſſit humanis actibus, quod prodeſſet ex poetæ mendacio. plus enim fecit timere, & minus peccare metuētem. eoq́ res redit, vt viuatur rectius cum infinita.

ASCENSIVS.

¶ Hic quibus, &c.) Tangit quartum peccati mortalis genus, inuidiam. ſ. repetens iterum auaros, & taxans impios, infidos, adulteros, ſuperſtitioſos: & qui patriam, aut genus ſuum, incęſtauerunt vt ſuo loco dicam Donati autē verba ſunt. ¶ Leges pretio fixit.) Omnia hęc ſcelera poſuit Maro, vt viuētes ad bonos mores, metu pœnæ reduceret. ¶ Nō mihi.) Neceſſario generalitas iniecta eſt ne cuncta deſcripſiſſe videretur: quoniam fuit impoſſibile, latitudinē tantam plene complecti: vel ne contēptui haberētur pœnæ propoſitæ ex quotidiana meditatione. Plusq́ etiam metus inijcitur, quū infinita formido eſt. Hæc ille. ¶ Ordo aūt eſt. Hic, ſupp. incluſi: expectant pœnas. i. quibus fratres inuiſi, ſupp. erant, dum vita

vita manebat:vt Atreus,& Thyeſtes:Danaus,& Ægyptus: Romulus,& Remus:& multi alij:quia fratrum concordia rara eſt.(De Romulo tamen non eſſet congruum exprimere, quia eum laudaturus eſt Anchiſes,dicturusq; eum iam tunc ad cœlos deſtinari:ſed vt dicam, id Sibyllæ dicere licet, quæ verum ſine fuco profert.)& quibus parens eſt pulſatus,quod minus eſt,quàm ſi occiſus ſit:& tamen æterno ſupplicio dignus cenſetur:& à quibus eſt fraus innexa clienti.ſ.familiari,& domeſtico ſe colenti: hoc eſt,aut qui clienti, aut qui per clientem fraudem fecit: aut qui incubuere ſoli diuitijs repertis:nec poſuere partem ſuis.ſ.neceſſarijs:quæ.i.quorum, eſt maxima turba:& qui cæſi ſunt ob adulterium:vt Fabius,& Sallu.& qui ſequuti ſunt,arma impia: vt contra patrem patriæ, ſicut cum Sexto Pompeio:nec veriti, ſupple ſunt:fallere dextras.is fidem dominorum(vt qui cum Sexto Pompeio pugnauerunt,ideſt enim vt dicit Hora.in Odis, Detraxit vincula ſeruis,vt inijceret patriæ.aut generaliter intelligemus de ſeruis,qui dominos ſuos deceperint:ſicut prius de patronis,qui clientibus ſuis impoſuerint.Hi(inquam)omnes incluſi,expectant pœnas,quod grauiſſimum eſt tormentum:vnde Seneca,Grauius eſt quàm mori,ſemper mortem expectare.)Ne q̃re,pro ne quæras:doceri quam pœnam,ſupple expectent:aut, quæ forma.i.ſpecies malorum:aut, quæ fortuna merſit viros.i. eos, qui ad diſcretionem peruenerint, quaſi dicat, longum eſſe omnia recenſere:quia alij,voluunt ingens ſaxum(de quibus Beroaldum ſtatim audiemus.ſunt autem ſuperſtitioſi.)&,ſupp.alij: diſtricti.i.diuerſis partibus aſtricti:pendent radijs.i.lignis, inter canthum,ſeu circunferentiam,& axem:ab axe in morem radioꝝ procedentiũ:Theſeus infelix,ſedet,& ſedebit æternũ.ſ.apud inferos.Nã licet Pirithoum liberauit:tamen poſtmodum defunctus apud inferos,ęterno ſupplicio addictus eſt.(Aulus Gellius tamẽ (vt diximus)ibi,Portusq; require Velinos.dicit hunc locũ corrigendũ cenſeri,eo ꝙ ab inferis rediſſe ſupra innuit,quum diceret, Quid Theſea magnũ? quid memorẽ Alcidem?ſed(vt dixi)licet viuus,dr̃ rediſſe mortuus:tamen illic manere põt:& ita non eſt repugnantia in dictis poetæ,quæ concordari non poſſit.Eſt autẽ duplex ſenſus ſequentis particulæ.Nam Phlegias,põt eſſe nominatiuus ſingularis,& accuſatiuus pluralis.Fuit enĩ Phlegias, rex Theſſaliæ:pater(vt nonnulli dicunt)Ixionis,& Choronidis: ex qua Apollo Æſculapiũ genuit:vnde iratus Phlegias,Delphicum templum Apollinis incendit:quapropter damnatus dicitur. Itẽ Phlegiæ,ſunt populi Theſſaliæ impij:de quibus Ouid.li.xj.Metamor.meminit.Si ergo nominatiuus eſt:conſtructio eſt.Et Phlegias,rex ille Theſſaliæ, impius miſerrimus:quia grauiſſimo ſupplicio affectus:& tamẽ vtcunq; miſeratione dignus,quia vlciſci voluit iniuriam maternã.)admonet omnes.ſ.mortales:& teſtatur magna voce per vmbras dicẽs.ſ.ò vos moniti.ſ.exẽplo meo diſcite iuſtitiam:& non tẽnere,pro contemnere,diuos: aut ſi eſt accuſatiui caſus pluralis,ordo eſt:& ipſe Theſeus miſerrimus,admonet omnes Phlegias.i.Theſſalos:& teſtatur vt prius: hic.i.q̃dam ex damnatis: vt Curio tribunus plebis,vendidit.ſ.Cæſari, patriam.ſ.ſuam:hoc eſt Romam,auro:vt atteſtatur in Thebaide Statius.melius tñ generaliter dictũ putetur,ne Auguſtũ lædat.& qui vendidit,impoſuit.ſ.patriæ,dominũ potẽtẽ,hoc eſt tyrannũ intruſit:fixit.ſ.hic,aut alius,leges pretio:& refixit.i.iterum abſtulit:adludit ad morem Romanũ:quia ſolebant leges incidi tabulis æreis:& figi in pariete.Et videtur Antonium taxare,qui(vt atteſtatur in Philippicis Cicero)quaſdã nouas leges tulit: & quaſdam à Cæſare latas,abſtulit.Et ſi dominũ potentem, Cæſarem, quis intelligi velit,poſſet excuſari:quia hæc dicuntur ex perſona Sibyllæ.huius eſt verum dicere.Nam aliter de Cæſare,& Auguſto,poeta,& aliter,Anchiſes loquuturus eſt.hic.i.alius: vt Thieſtes,& Cynaras,pater myrrhæ,inuaſit thalamũ natæ.i.filiæ ſuæ: & Hymeneos.i.coitus,aut concubitus vetitos:quia per inceſtũ, omnes.ſ.illic exiſtentes,auſi,ſupple ſunt,nefas immane,& potiti ſunt auſo:ergo & volũtate, & opere,peccauerũt.Ego(inquit Sibylla)non poſſem comprendere omneis formas.i.ſpecies ſcelerum:nec poſſem percurrere.i.etiam celeriter pertractare omnia nomina pœnarum:ſi.i.tametſi:centum linguæ,& centũ ora ſunt mihi,& vox ferrea.i.vt Homerus dicit,infrangibilis. Lucretius autem dicit,ærea vox,&c.quæ etiam pro forti,ponitur. Excuſat ergo,& non omnia ſcelera,nec omnes pœnas nominat,quum id fieri non poſſet,propter multitudinem. Beroal.dicit ſic.Nemo inficiatur Siſyphũ apud inferos hac pœna torqueri,vt ſaxũ perpetuo voluat.Iuxta illud Ouidij, Siſyphus eſt illic,ſaxũ voluẽſq;, petenſq;,& Ixionem à rota verſari:vt idem,Voluitur Ixion ſeſe ſequiturq;,fugitq;.atqui curioſo interpreti conueniebat diligentiſſime penſitare:an fabula Ixionis ad ſenſum Virgiliani carminis eſſet accommodanda:mihi enim haud quaquã quadrare videtur:nam quum poeta paulo ſupra dixerit, Ixiona apud inferos in tartara cruciari:quid opus fuerat idem iterum referre?Ego autem cum Macrobio ſentire malim,qui in ſomniũ Scipionis:ſcribit poetam,intelligere illos radijs rotarũ pendere diſtrictos: qui nihil conſilio præuidentes,nihil ratione moderantes,nihil virtutibus explicantes:ſeq; & actus ſuos,omnes fortunæ permittentes,caſibus,& fortuitis rotantur:illos autem ſaxum ingens, voluere dicit,eſſe intelligẽdos,qui inefficacibus,& laborioſis conatibus,vitam conterunt:nam philoſophi quidam ferunt,qui inferos aliud eſſe negauerunt,q̃ noſtra corpora:& omnia quę de inferis,antiquitas fabulata eſt, in nobiſmetipſis reperiri: quapropter expoſitionem quoq; Macrobij,vtpote optimam,memorabimus,quã referri ſuper illo verſiculo, Lucẽt genialibus altis aurea fulcra toris.vbi Seruius,de Tantalo dicit eſſe intelligendũ,& eius fabulam notiſſimam enarrat.Macrobius vero dicit, ad oẽs auaros hoc eſſe referendũ,qui epulis ante ora poſitis excruciantur fame,& inedia tabeſcunt:quos magis,magiſq;,acquirẽdi deſyderium,cogat pręſentẽ copiam non videre,qui in adfluẽtia inopes,egeſtatis mala in vbertate patiuntur:neſcientes parta reſpicere,dum egent habendis.Pręterea non videtur eſſe omittendũ illud,Quos ſuper atra ſilex,iamiam lapſura cadẽti Imminet adſimilis.quem verſum enarrãs peritiſſime Macrobius, aſſerit eos eſſe intelligendos,qui arduas poteſtates,& infauſtam ambiũt tyrannidem,quoniam ſemper viuũt in timore:& ſibi videntur exitum,quod merentur excipere:quod Dionyſij exẽplo declaratur, qui Aulę ſiculæ,inclementiſſimus incubator,Damocli,familiari ſuo,ſolam beatam exiſtimanti vitã tyrannicam,volens oſtendere q̃ miſera eſſet,& q̃ plena impendentiũ ſemper periculorũ:gladiũ de filo tenui pendentẽ,mucrone demiſſo,iuſſit illius ceruicibus inter epulas imminere:& quũ Damocles,regias & tyrãnicas copias præſentis mortis periculo aſpernaretur.talis eſt(inquit) Dionyſius vita,quam beatam putabas:ſic nobis ſemper mortem imminentẽ videmus:hæc hiſtoria præter Macrobiũ ab Euſebio, & Cicerone memoratur.iſta aũt omnia, quoniam eruditiõis refertiſſima ſunt,ac ſubtilitatis referẽda eſſe cenſui:vt q expoſitiõe Seruij contentus non fuerit, aliquid audiat diſciplinæ remotioris:quæ non minus delectare ſolet,q̃ prodeſſe.

PIERIVS.

Dominorum fallere dextras.) In antiquis aliquot exempla. dextram,vnitatis numero.Sed melius, dextras:quum,dominorum,itidem multitudinis numero poſitum ſit. Percurrere nomina poſſem.) In antiq.pene omnibus,poſſim,non inuenuſte.

Hęc vbi dicta dedit Phœbi longæua ſacerdos.
Sed iã age carpe viã,& ſuſcęptũ pfice munus SIBYL.
Acceleremus(ait).Cyclopum educta caminis
Mœnia conſpicio,atq; aduerſo fornice portas,
Hæc vbi nos præcępta iubent deponere dona.
Dixerat,& pariter greſſi per opaca viarum, POE.
Corripiunt ſpatium medium,foribuſq; propinquant.
Occupat Æneas aditum,corpuſq; recenti
Spargit aqua,ramumq; aduerſo in limine figit.
His demum exactis,perfecto munere diuæ,
Deuenere locos lætos,& amœna vireta

SERVIVS.

Perfice munus.)Hoc eſt ramum redde. Nam ſupra ait, Hoc ſibi pulchra ſuum ferri Proſerpina munus inſtituit. Cyclopũ educta caminis.) Hoc eſt magna, Ita enim cuiuſlibet rei magnitudinem ſignificant:adeo vt Statius Argiuorum muros ab ipſis dicat eſſe perfectos. Fornice.) Arcu.Cicero, Vidit ad ipſum fornicem Fabianum. Corripiunt ſpatium.) Raptim peragunt. Occupat Æneas aditum.) Ingreditur,vt ſupra diximus. Recenti.) Semp fluẽti.Dixit hoc propter paludem Stygẽ. Spargit aqua.) Ideſt purgat ſe.Nam inquinatus fuerat aſpectu Tartari:& ſpargit, qa ſe inferis purgat. Amœna vireta.) Virentia: & eſt latis vſurpatum.Amœna aũt quæ ſolum amorẽ pręſtant:Vel,vt ſupra diximus,quaſi amunia, hoc eſt ſine fructu,vt Varro & Carminius docent.Alludit autem ad inſulas fortunatas.Nã & ſequenti hoc indicat verſu.

Largior

Fortunatorum nemorum, ſedeiſq; beatas.
Largior hic campos æther & lumine veſtit
Purpureo, ſolemq; ſuum, ſua ſydera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palæſtris,
Contendunt ludo, & fulua luctantur harenas
Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt.
Necnon Threicius longa cum veſte ſacerdos,
Obloquitur numeris ſeptem diſcrimina vocum:
Iamq; eadem digitis, iam pectine pulſat eburno,
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes nati melioribus annis,
Iluſq;, Aſſaracuſq;, & Troiæ Dardanus author.
Arma procul, curruſq; virum miratur inaneis.
Stant terræ defixæ haſtæ, paſſimq; ſoluti
Per campos paſcuntur equi, quæ gratia currum,
Armorumq; fuit viuis, quæ cura nitenteis
Paſcere equos, eadem ſequitur tellure repoſtos.

¶ Largior hic campos ęther & lumine veſtit purpureo.) Nõ noſtro largior: ſed q̃ eſt in cęte ra inferorum parte. Aut re vera Largior, ſi Lunarem intelligis circulum. Nam vt ſupra diximus, campi Elyſij aut apud inferos ſunt, aut in inſulis fortunatis, aut in Lunari circulo. Lucanus, Illic poſtq̃ ſe lumine vero Induit. ¶ Soléq; ſuũ.) Sibi congruum: vt, Feſſoſq; ſopor ſuus occupat artus. ¶ Palæſtris.) Luctationibus. Græce dixit. ¶ Contendunt ludo.) Non odio. ¶ Choreas.) Re corripit propter metrum. Alibi ait ſecundum naturam: vt, Iuuat indulgere choreis. Ergo aut Syſtolen fecit, aut Antiteſin e, pro ει, ponens. Nam Gręcum eſt nomẽ. ¶ Necnõ Threicius longa cũ veſte ſacerdos.) Orpheus Calliopes muſæ, & Oeagri fluminis filius fuit, qui primus Orgia inſtituit: primus etiam deprehendit harmoniam, id eſt circulorum mundanorum ſonũ, quos nouem eſſe nouimus: è quibus ſummus quem ἄναστρον dicunt, ſono caret. Item vltimus qui terrenus eſt. Reliqui ſeptem ſunt: quorum ſonum deprehendit Orpheus: vnde vtiq; ſeptem fingitur chordis. ¶ Longã aũt veſtem.) aut cytharœdi habitum dicit, aut longam barbam. Nã è cõtrario imberbes, inueſtes vocamus. ¶ Sacerdos) autẽ, quia & Theologus fuit, & Orgia primus inſtituit. Ipſe etiã homines de feris & duris compoſuit. Vnde dicitur arbores & ſaxa mouiſſe: vt Deus. ¶ Obloquitur numeris.) Dicendo Obloquitur, chordarum expreſſit laudem, quas dicit verbis locutas. Obloqui enim nõ eſt niſi contra loquentem loqui. ¶ Numeris. ¶ Rhythmi ſonis: vt, Numeros memini, ſi verba tenerem. ¶ Septem diſcrimina.) Quia omnes chordæ diſſimiliter ſonant. ¶ Iam pectine pulſat eburno.) Nunc. Hoc autem pecten declinatur, vt lien, carmen. ¶ Hic genus antiquum.) Quod non omnes viros fortes in Elyſio viſos eſſe commemorat, hæc ratio eſt: quia iſti diuinos meruerant honores: quod Tydeo vel his quos ſupra memorauit, non contigit. Nam ideo antiquum addidit: quaſi & illis Elyſij non contingerẽt campi, ſi eis annorum non derogaſſet vetuſtas. ¶ Nati melioribus annis.) Plerunq; enim virtus decoloratur temporis infelicitate. Cicero, Vt illa laus, temporum non hominum fuiſſe videatur. ¶ Iluſq; aſſaracuſq;.) Troiani reges fuerunt. ¶ Troiæ Dardanus author.) Hunc in ſeptimo inter deos dicit relatum: vt, Et numerum diuorum altaribus auget. Sed vt ſupra diximus. Homerum ſequitur qui inducit ſimulachrum Herculis apud inferos viſum. ¶ Defixæ haſtæ.) Subaudis inanes. Itẽ, equos inanes. ¶ Quæ gratia currum.) Detraxit vnum u, licentia, qua Latinitas Græcos ſecuta genitiuo plurali ſyllabam aut addit, aut detrahit: hoc loco detraxit, ſicut Arma virum. Cõtra addidit, Alituum pecudumq; genus: pro alitum, ſicut Græci μουσάων ἑλικωνιάδων. ¶ Nitentes Pingues: ab eo quod ſequitur id quod præcedit intelligis. Per omnia autem quæ dicturus eſt intelligendum hoc, Quæ gratia fuit viuis, eadem ſequitur tellure repoſtos.

DONATVS.

❡ Sed iam age, car. v. & ſu. per.) Sequere, inquit, viam, vt ſuſceptum munus poſſis implere. ¶ Acceleremus ait.) Ordinatur ſenſus ſic. hæc vbi dicta dedit phœbi longæua ſacerdos. acceleremus ait, age carpe viam, & ſuſcæptum perfice munus. ¶ Cyclopum edu. ca. Mœ. c.) Vbi, inquit, apparent camini Cyclopum, & eorũ habitacula. illic doni munus iubemur exponere. fornicem dixit cameram in arcum ductam. ¶ Dixerat, &c.) Hæc cũ ſibylla dixiſſet, direxerunt iter, vt ſpatium tranſmitterent, quod inter ipſos & locum deſtinatũ fuit. ſed vbi ad ipſas fores ventũ eſt. ¶ Corpuſq; re. Spargit. a. r. q; a. in. l. f.) Luſtrauit ſe Æneas. & ſic ramum fixit. ¶ His. d. e.) Omnibus. ſ. exactis, quę dicta ſunt, & cõpleto officio, quod debebat. ¶ Deuenere locos lætos.) Vt dixit, quid mali ſit, male viuere, atq; vt noxios & noxiorũ pœnas expoſuit. ita vult oſtendere, quid poſt vitã proſit, recte vixiſſe: nec à perſonis, vel à beatorũ felicitate: ſed primum regionũ bona perſequitur. dehinc qui ex ipſis locis capiant cõmodũ, & quales bonis ipſis perfruantur. ¶ Largior. h. c. ę.) Nihil illic deeſt eorũ quæ ſuperi habent. ſol

illic

illic eſt, nec deſunt ſydera, & cœlum perſpicuum, cãpi, illic prata, ac nemora beatitudinẽ commorantibus præſtant. ſolum illic opus eſt. quod dimittitur ſuperis. Locis ipſis nomẽ inditum eſt. vt beata & fortunata dicantur, quod ipſum vocabulum ab illis ſumpſerant. qui merito ſuo beati & fortunati dici meruerunt. Quo enĩ noie appellari debuerũt, quos probauit curſus vitæ, & à peſſimis quoq; mors ipſa diſcreuit? ¶ Pars in gra. e. m. p. &c.) Vſq; adeo illic ſeueri degunt, q apud ſuperos recte vixerunt: vt his honeſtę & ſimplices voluptates ẽt illic gratæ ſint. non illis habendi aut rapiendi iurgandiq; aſper affectus eſt: ſed quod eſt gaudiũ, ludo certãt, ludoq; contendunt. Lucta certamen efficit, & palæſtra imaginẽ quandã veri certaminis fingit. ac neq; eorum voluptatibus deſit, Orpheus longa, ideſt ſubmiſſa veſte compoſitus mulcet omnia varijs cordarum vocibus, dũ has aut impellit digitis, aut plectro contingit, & multis exẽplis, & hoc loco Virgilius probat citharæ artem inter honeſtas & præcipuas numerari virtutes. eſt. n. muſica ars ſane liberalis. ¶ Hic. g. a. t.) Antiquos hoc loco veteres, potius q̃ magnos debemus accipere. quod. n. laudis cã dicendũ fuerat, dixit, pulcherrima proles. deniq;, vt oſtenderet ſe de antiquioribus loq, addidit. ¶ Magnanimi. h. n.) Vt hoc genere probaret alijs illos ſęculis fuiſſe progenitos. quum hoc dicitur, monſtratur illos non ſolum generis bona habuiſſe, verumetiam ſęculorum, quibus naſci meruerunt. ¶ Iluſq;, aſſaracuſq;.) Ecce vbi melius aperuit, quia de priſcorum memoria loquebatur. quum eos nominat, quos Æneas ipſe non nouerat. recte veteres Troianos dixit natos annis melioribus, quoniam poſterioris æui & perdiderant cum patria imperium, & multi perierunt caſibus diuerſis, & reliqui grauiſſimis incommodis tenebantur. ¶ Arma pro. c. q;. virum. &c.) Mirabantur Sibylla & Æneas habere mortuos, quod ſuperi incolumes habent. ¶ Quæ cu. niten. Paſcere equos, ea. ſe. tellu. repo.) Nitentes equos habere, eſt ſemper id agere, vt iugiter niteant, & nunquam videantur eſſe neglecti. Talis ſenſus eſt in Bucolicis, Formoſi pecoris cuſtos, formoſior ipſe. Cuſtos eſt enim pulchritudinis pecorum, cui eſt cura, vt ſemper formoſa ſit. quæ cura nitentes equos paſcere, & gratia armorum, aut currũum fuit viuis, eadem mortuos ſeqtur, ideſt cura & gratia præcedens. quippe diligentiam gratia parit. Hoc igitur mortuis ſtudium fuit, quod viuis.

ASCENSIVS.

❡ Hæc vbi, &c.) Docet quomodo oblato munere: & eo in foribus fixo ad Elyſios deuenerint campos. Vnde Donatus ſic. ¶ Fornice.) Ea enĩ eſt camera: in arcũ ducta. ¶ Deuenere locos lætos.) Vt metu pœnarum: malos deterruit: ita ſpe felicitatis: ad virtutes hortatur. Prio ergo, regionum bona proſeqtur. Deinde, quæ ex ijs locis capiant commoda: & q ſint hi, qui huiuſcemodi bonis perfruantur. ¶ Largior.) Hic oſtendit nihil deeſſe ex ijs quæ ſunt apud ſuperos: adeo, vt fortunati, & beati: appellari meruerint. ¶ Pars in gramineis.) oſtendit: quanta animi ſerenitate in voluptatibus honeſtis viuant. ¶ Necnon Threicius.) Oſtendit citharam, inter honeſtas enumerari artes. Eſt enim muſica. Hæc ille.

❡ Ordo autem eſt. Vbi, ideſt poſtquam: longæua ſacerdos Phœbi. ſ. Sibylla: dedit hæc dicta, ideſt hæc loquuta eſt: ipſa ait, ſed carpe iam viam, & perfice munus, ideſt officium ſuſceptum. Seruius tamen, de ramo, pro munere reddendo, intelligit: forte, qa ſeqtur Hæc vbi nos, &c. ſed vtroq; modo accipi põt: vt ſit munus, ideſt officium ſuſcæptum. ſ. reddendo ramum: aut eundo ad patrem: hoc eſt, acceleremus, ideſt properemus ad patrem tuum. Ego conſpicio mœnia educta caminis, ideſt fornacibus Cyclopum, q ſunt miniſtri Vulcani: & intelligit, aut magna mœnia, aut potius ferrea: ſicut dictum eſt, Stat ferrea turris ad auras, atque conſpicio portas, ſupp. in fornice, ideſt arcu, ſeu circũferẽtia. (Fornix enim, proprie eſt circunferentia: & teſtudo arcualis: qualis eſt in arcubus pontium: & in iũcturis feneſtrarũ; aut columnarum.

Et quia

Et quia in fornicibus theatri, erant olim lupanaria: ideo fornicẽ: pro lupanari: & fornicari: pro mœchari, accipiútur) aduerſo.i.nobis ex aduerſo ſtante: hoc eſt, video regiam Plutonis: vbi præcæpta.i.traditiones maiorum: aut inſtitutiones deorum, iubent nos deponere, hæc dona.i.aureum ramum. Dixerat.ſ. Sibylla: & ipſi greſſi.i.gradientes pariter per opaca.i.opacitates viarũ: corripiũt ſpatium medium. & propinquant foribus.i.ad fores: Æneas occupat aditum.i.ingreditur viriliter: ne p. æueniatur: & ſpargit corpus: aqua recenti.i.ſemper fluenti: & figit ramum in limine aduerſo. his.i.iam dictis: peractis demum: & munere diuæ, ſcilicet Proſerpinę: perfecto.i.perfectus, reddendi rami ceremonijs: ipſi deuenere, ideſt peruenere: ad locos lætos: & ad, ſupple vireta.i.virentium: vt arborum: & herbarum: natiua loca: & amœna.ſ.nemorum fortunatorum.i.in quibus ſunt fortunati, ſeu beati: & ad ſedes beatas.i.in qbus reſident beati: vnde Ditis: ſeu Plutonis: dicitur regia. Largior ęther.i.ſplẽdor cœleſtis: veſtit.i.circũfulget hic campos, lumine purpureo.i.rutilo: & ſydera ſua.i.propria: & cõuenientia: norunt.i.agnoſcunt hic: & cum eo conſentiunt hic ſuũ ſolẽ: quaſi alium ſolem: & alia ſydera is locus habeat. Pars.i.ipſi, partim exercent mẽbra.ſ.ſua: in palæſtris.i.luctationibus: gramineis.i.in gramine: & locis herboſis: & contendunt ludo.ſ.læto: & honeſto: & luctantur, ſupple in harena fulua.i.fului coloris: hoc eſt, alij tenentur ſtudio militari: in quo in vita affecti ſunt: pars plaudunt.i.plaudendo pedibus faciunt: & exercent choreas: & dicunt carmina.ſ.choreis apta. Necnon.i.inſuper: vates Threicius.i. Thraicius.ſ.Orpheus optimus muſicus, & cithara, quàm optime ſciens: cum longa veſte.i.habẽs longam veſtem: aut apparens cũ longa veſte.i.habitu citharœdi: obloquitur numeris, ideſt muſica proportione, quam cõtra punctum dicunt. carminibus aliorum diſparem concentum: quem vulgo, diſcantum, vocant, efficiendo: facit ſeptẽ diſcrimina vocum.ſ.ſeptẽ cordarum, qbus octauã addit Simonides: nonam poſtremo, Timotheus: & pulſat iam.i. aliquando: eadem.ſ.diſcrimina: digitis.ſ.ſuis: & iam.i. aliquando pectine eburno.i.eboreo: ſeu ex ebore facto: hic, ſupple ſunt: genus antiquũ.i.nobile Teucri.i.à Teucro deductum: proles.i.progenies pulcherrima: appoſitorie: magnanimi heroes, nati melioribus annis: quibus.ſ.maior benignitas ſyderum: influxerat.ſ. Ilus Aſſaracus, & Dardanus: author Troiæ: quod additur: ne putetur etiam eſſe genus Teucri: & ſupple Æneas cum Sibylla, mirantur procul.i.quum adhuc procul eſſent: arma virum: pro virorum, ſup. inania: & currus inaneis.i.vmbras: & ſimulachra armorum. non vera arma: nec veros currus haſtæ.ſ.inanes: ſtant defixę terræ.i.in terra: & equi ſoluti.i.liberi: & vagantes (qui etiam inanes fuerunt: & ob hoc ſolum illic apparentes, vt viri de republica bene meriti: conſimili ſtudio illic oblectarentur, quo in vita oblectati erant.) paſcuntur, ideſt paſcentium ſimiles, errant paſſim per campos: campos: addit cũm (vt dixi) quia eadem gratia, currum, pro curruum (multi tamen cum Priſciano, currum, legunt: dicentes hypermetrũ eſſe non vitioſum: qa abſumitur ſyllaba abundans per vocalẽ ſequentẽ.) quæ fuit viuis.i.dum ipſi viuerent: & eadẽ cura quæ fuerat viuis paſcere: pro paſcendi: equos nitenteis.i.bene curatos: & pingueis: vnde Flaccus de ſe, Me pinguẽ & nitidũ bñ curata cute viſes, Quum ridere voles Epicuri de grege porcum. eadem, dico, gratia.i.oblectatio: & cura ſequitur repoſtos.i.repoſitos, & conſtitutos: tellure.i.ſub terra: hoc eſt, apud inferos: quę res, quantum ad affectionem: non multum à noſtris dãnatur. dicũt enim, voluntatẽ extremam permanere: & ideo, æternas merito dare pœnas: qui æternam habent in peccando voluntatem. ſed ad ſequentia pergamus.

PIERIVS.

¶ Acceleremus (ait) Cyclopum educta caminis.) Pręteribo qđ in aliquot antiquis exemplaribus, Hac celeremus, legitur: quaſi viam alteram, qua progrediendum eſſet, indicarit Sibylla. Illud non fuit diſſimulãdum, q̃ varie legitur, educta. Nam codices aliquot, obducta, hoc eſt circunducta, habent. Aliquot abſq; præpoſitiua compoſitione, ducta, tantum, vt alibi, Pars ducere muros. & apud Liuium, Murum duxit. Sunt tamẽ qbus, educta, ſatis ſadat magis, vtpote numeroſius, & quod, caminis, de loco poſitũ fit. ¶ Aduerſo in fornice portas.) Vulgata aliquot exemplaria, in fornice. Sed codices oẽs antiqui quotquot habui, aduerſo fornice, abſq; ea præpoſitione interiecta legunt. ¶ Hæc vbi nos præcępta iubent deponere dona.) Antiqui nonnulli codices, Hic vbi, legũt: ſed, Hæc dona, magis omnino placet. ¶ Et amœna vireta.) In antiquis exemplaribus, virecta, per ct: & à viridi actu, virectũ dictionem eſſe grammatici tradunt. ¶ Largior hic cãpos æther, & lumine veſtit Purpureo.) In codicibus aliquot antiquis legere eſt, Largior hic campus. Inde altero mẽbro, æther & lumine veſtit Purpureo. In quibuſdã alijs, Largior hic aer cãpos: quod veriti ſunt ponere, æthera, apud inferos: quum tamen, & ſolẽ ſuũ, & ſua ſydera norint. Sed vulgata lectio, quæ eſt, Largior hic campos ęther, magis placet. ¶ Curruſq; virum mirantur inaneis.) In antiquis ſane omnibus codicibus, Longobardico excępto, miratur, eſt ſingulari numero: vt de Ænea tantũ id dicatur. Quid enĩ Sibylla miraretur, quæ ſibi alias innotuerant. ¶ Stant terræ defixæ haſtæ.) Antiqui pleriq; codices, Stant terræ defixæ, legũt, ablatiuo caſu. Vtrunq; enim dicitur eleganter. ¶ Per campos paſcũtur equi.) In antiquis aliquot exẽplaribus, campum legitur, vnitatis numero. Sed non diſplicet, campos, pluraliter, ad amplitudinẽ indicandam. ¶ Quæ gratia currum, Armorumq; fuit.) Sunt antiq codices, Mediceus, & alij, in quibus, curruũ, integra dictiõe ſcriptum habeatur. Priſciano placet ſyncopam fieri, neq; tñ negat uu duplex, ſcribi poſſe, vt fiat ſynalepha cum ſubſequente verſu.

Conſpicit ecce alios dextra, læuaq; per herbam
Veſcentes, lætumq; choro Pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus, vnde ſuperne
Plurimus Eridani per ſyluam voluitur amnis.
Hic manus ob patriam pugnando vulnera paſſi.
Quiq; ſacerdotes caſti, dum vita manebat:
Quiq; pij vates, & Phœbo digna loquuti,
Inuentas aut qui vitam excoluere per arteis,
Quiq; ſui memores alios fecere merendo:
Omnibus his niuea cinguntur tempora vitta:
Quos circunfuſos ſic eſt adfata Sibylla,
Muſæum ante omnes: medium nam plurima turba
Hunc habet, atq; humeris extantem, ſuſpicit altis.
¶ Dicite felices animæ, tuq; optime vates — SIBYLLA
Quæ regio Anchiſen, quis habet locus? illius ergò
Venimus, & magnos Erebi tranauimus amneis.

SERVIVS.

¶ Pæana canentes.) Proprie Apollinis laudes, quod nunc cõgruit propter lauri nemus: abuſiue omnium deorum. Sic Orgia proprie Liberi: abuſiue oĩum deorum ſacra. ¶ Odoratum.) Pro odorũ: vt diximus ſupra. ¶ Vñ ſuperne plurimus Eridani per ſyluã voluitur amnis. Eridanum Aratus in cœlo eſſe dixit, haud longe à ceto. Hic & in terris eſt, q in Italia, ideſt in Venetia Padus vocatur: quem alij etiam ad Inferos volunt tendere. alij naſci apud ĩferos, & exire in terras. Ideo aũt iſta finguntur, qa de Apẽnini parte oritur, quæ ſpectat inferũ mare, & tẽdit vſq; ad ſuperũ. Ergo hic ſenſus eſt. Canebãt in locis. vñ ſuperne, ideſt ad ſuperos plurimus Eridani amnis per ſyluam voluitur. Nanq; veriſimile eſt: quoniam legimus de Ariſtæo, Omnia ſub magna labentia flumina terra Spectabat diuerſa locis. Et congrue. nam omnis humor ex terræ naſcitur uenis. Alij Eridanum pro quocunq; accipiunt, & dicunt κατ᾽ ἐξοχὴν dictum. Nam legimus fluuiorũ rex Eridanus. & amãt poetæ, pro appellatione, ponere magnæ rei proprietatem: vt alibi, Poculaq;

bi, Poculaq; inuentis Acheloia miſcuit vuis. Melius tamen eſt ſi diſtinguamus, Vnde ſuperne plurimus, Vnde ad ſuperos plurimus, ideſt magnus amnis voluitur per ſyluam Eridani, ideſt populos. Fabula nanq; hæc eſt, Eridanus Solis filius fuit: hic à patre impetratum currum agitare nõ potuit. & cum eius errore mundus arderet, fulminatus, in Italiæ fluuium cecidit: & tũc à luce ardoris ſui, Phaethũ appellatus eſt, & priſtinum nomen fluuio dedit. Vnde miſta hæc duo nomina iter Solis filium & fluuium inuenimus. Poſtea eius ſorores flendo in populos verſæ ſunt: vt i decimo, Populeas iter frõdes vmbraq; ſororũ. Et hoc Virgilius nã alij in alias arbores dicũt.

¶ Hic manus ob patriam pugnando vulnera paſſi.) Manus, ideſt multitudo eorum q ob patriam paſſi ſunt vulnera. & eſt figurate dictum. Sane animaduertendum quod ait Horatius in arte poetica, Et ſimul & iucunda & idonea dicere vitæ. Nullam enim maiores noſtri artem eſſe uoluerunt, quæ non aliquid reipublicæ commodaret. Vnde Virgilius hoc per tranſitum facit. Nam dicendo punitri

do puniri patriæ venditores, contra pręmia defenſoribus ſolui: nihil aliud niſi fugiēda vitia & ſectandas docet eſſe virtutes. ⁋ Sacerdotes caſti, dum vita manebat.) Quaſi quis caſtus poſſet eſſe poſt mortē. ſed aliud dicit, ideſt qui fuerunt caſti dum in communione vitæ verſarentur. Nā hi qui ſacra maxima accipiebāt, renunciabāt omnibus rebus: nec vlla in his niſi numinum cura remanebat. Herbis etiā quibuſdā emaſculabantur: vnde iam coire nec poterāt. Dicit ergo eos ſacerdotes q caſti fuerūt, etiā ante ſacra ſuſcępta. ⁋ Pij vates.) Vaticinantes. ⁋ Phœbo digna locuti.) Veridici, q talia loquebātur, qualia decebāt Apollinē. Multi. n. mentiebātur: vt in Lucano Phœbas, ad quā Appius Claudius, Et nobis dabis improba pœnas, Et ſuperis quos fingis, ait. ⁋ Inuentas aut qui vitā excoluere per artes.) Qui erudierūt & ornauerunt vitā per inuenta artificia. Significat aūt Philoſophos. ⁋ Quiq; ſui memores alios fecere merendo.) Et qui aliquos ſui memores fecere pręſtādo: vt ne, Nunq; regina negabo Promeritā. i. pręſtitiſſe. Terētius, Ego carine neutiquā officium liberi eſſe hominis puto: cum is nihil promereat, poſtulare id gratiæ apponi ſibi. ⁋ Omnibus his niuea cingūtur tēpora vitta.) Per quod eos oſtendit meruiſſe diuinos honores: vt diximus ſupra. ⁋ Muſęum ante oēs.) Theologus fuit iſte poſt Orpheum: & ſunt varię de hoc opiniones. Nam eum alij Lunæ filiū, Alij Orphei volunt, cuius eum conſtat fuiſſe diſcipulū. Nā ad ipſum primū carmen ſcripſit: quod appellatur Cratera. ⁋ Humeris extantē ſuſpicit altis.) Quaſi Philoſophum, ac ſi diceret Platonem. Alludit enim poeta. Nam Plato ab humerorum dictus eſt latitudine. Athlēta enim fuit: qui poſt omniū victoriam ſe philoſophiæ dedit. ⁋ Tuq; optime vates.) Quia thologus fuit, Et ſciendū hoc loco Sibyllam iam à numine derelictā. Vnde & interrogat: quod alias non faceret. ⁋ Quæ regio Anchiſen, quis habet locus?) Bene & generalitatē requirit & ſpēm, quo poſſit facilius inueniri. Nā locus in regione eſt. ⁋ Illius ergo.) Propter illū. Ergo aūt coniunctio fuit, ſed per accētus mutationē in aduerbiū tranſit: & eſt ſola particula quæ habet in fine circunflexū. ⁋ Multi male putant nomē eſſe indeclinabile: & dicunt poſitū eſſe pro cā. (Cauſa aūt, nomen eſt quod ponitur pro ratione) qui caſus declinatione caret. ⁋ Magnos amnes.) Aut magna fluenta: aut quia nouem ſunt, quæ odioſum fuerat cōmemorare per ſingula.

DONATVS.

❡ Conſpicit ecce alios, &c.) Scilicet conuiuium celebrantes, & præter epularum lætitiam, hilaritatem ſuam feſtiuis etiam cantibus proteſtantes. ⁋ Inter. o. l. n.) Omnia in vnum læta conuenerant, honeſtorum perſonæ, cœtusq; iuſtorum, apparatus affluentes, lætitia, cantus: locus herbis hilaris, & iocūdus odoribus lauri, nemoroſus, atq; vndarum perennium copia ſemper apricus. ⁋ Hic manus ob. p. p. v. p.) In maxima enim ſunt gloria, qui pro patria pugnantes obierunt. vt econtrario ſunt in maximo crimine proditores. ⁋ Quiq; ſa. c. d. v. ma.) Qui colentes deos puritati ſplendidæ caſtitatiq; operam congruā præbuerunt. ⁋ Quiq; pij vates.) Qui inſtructi literis poetæ phœbo carmina digniſſima protulerunt. ⁋ Inuentas aut qui. v. e. p. ar.) Qui diuerſo repertarū artium genere vitam ſuam cultiorē facere maluerunt. ⁋ Quiq; ſ. me. a. ſ. m.) Qui humanæ conditionis memores alios beneficiorū largitionibus promeruerūt. ⁋ Omnibus his, &c.) Omnibus, quos enumerauit, albæ vittæ pendebant de capite. omnia igitur cōmoda, iuſtitiæ honeſtatisq; cultores in illis locis habēt, & fruuntur, omnibus lætis, loco, ſyderibus, luce, pratis, nemoribus, cibis, delicijsq; & ſtudijs artium diuerſarum. prope vt illi non exempti vita, ſed ad aliud viuendi genus tranſiſſe videantur. ⁋ Quos circunfuſos.) Ipſius enim fuerat præferenda perſona, quem vtpote potiorem circundederant omnes. hos, inquit, allocuta eſt Sibylla: ſed muſæum primo, dehinc cæteros. intelligebatur quippe, quis fuiſſet ex omnibus potior. ⁋ Atq; humeris. e. ſ. al.) Inter medios, enim apparere non poteſt, niſi qui eminentior fuerit humeris, ita tamen altior cæteris fuit: vt eius humeri apparerent, cū eſſet multitudinis circundatus cœtu. hunc ergo & cæteros alloqui cœperat Sibylla. ⁋ Dicite felices animæ.) Felices, inquit, vtpote, q̄ poſt depoſitam vitam talibus locis & delicijs vterentur. ad oēs autē cucurrit interrogatio confuſa, ad muſæum vero ſeparata propter honorificentiam. indicate, inquit, vel maxime tu vates optime, quæ regio habet Anchiſen, quis locus? In regionis enim diffuſa latitudine quia inueniri quenquā difficile fuit, addidit, quis habet locus, & vtrunq; coniungit, quia ſicut in latitudine regionis locum inuenire difficile eſt, ita arduum ſine deſignatione regionis locum neceſſarium reperire. ergo dicenda regio fuit, cuius pars neceſſaria quærebatur, quia vero potuit dicere ſibyllę, quare eum quęritis? primo ipſa dixit. ⁋ Illius ergo Venimus.) Propter ipſum, inquit, venimus. & propter ipſum tranſmittendi herebi laborem ſuſcępimus.

ASCENSIVS.

❡ Conſpicit ecce alios, &c.) Docet, quantum rerum artifices, atque ſtudioſos, in campis Elyſijs inuenerint: vt ad conſimilia ſtudia mortalium animos inuitet. bonus enim poeta, non tam delectare (quod tamen plurimum facit) q̄ prodeſſe prætendit. Primum autem locum dat, ob patriam pugnādo vulnera paſſis: ſic enim nihil vtilius reipub. q̄ vt pro eius ſalute, quiuis ſit paratus mori: eamq; eſſe præcipuam Romanorum gloriam, quibus dulce, ac decorum eſt, pro patria mori. Simile eſſet in nobis, ſi primum locum, martyribus conſignaremus. Secundum, dat virginibus. ſ. ſacerdotibus, ac ſi dicat confeſſoribus. Tertium, prophetis veridicis. Quartum, bonarum artium inuentoribus, & operarijs. Quintum, qui de alijs benemeriti ſunt. hoc eſt (quia q̄ proxime alludit) qui opera miſericordiæ adimpleuerunt, atq; conſilio Chriſti paruerunt, dicentis, Facite vobis amicos de Mammona iniquitatis, vt quum defeceritis, recipiant vos in æterna habitacula. Nihil enim aliud videtur illud, Quiq; ſui memores alios fecere merendo. vnde contra, inter damnatos collocauit: aut, Qui diuitijs ſoli incubuere repertis, Nec partē poſuere ſuis: quę maxima turba eſt. Sed cogor breuitati cōſulere: non quia pigeat prophana ſacris confirmare: ſed, q̄a ne in immenſum creſcat opus, ſi quæ dicta velim, dixero. Donatus autem dicit ſic. ⁋ Omnibus his.) Omnia commoda conſequuntur, honeſtatis cultores locum: ſydera, lucem, prata, nemora, cibos, delitias, ſtudia artium, vt non priuati vita, ſed ad aliud viuendi genus tranſiſſe videantur felices, vtpote quæ poſt depoſitam vitam, talia loca, ac delitias ſint aſſequutæ. Hæc ille. ❡ Ordo eſt. Ecce, quaſi dicat, ex abrupto, & præter opinionem: Æneas conſpicit alios veſcētes. i. diſcumbentes per herbā, ſup. à dextra, & læua. i. vtrinq;: & canentes. i. carmine laudantes: Pæana. i. Apollinem: lætum. ſ. propter vitulationem. i. lætum clamorem (vt in. ij. Saturnalium docet Macro. Strabo autem lib. ix. dicit, quod Apollo, hominem nomine Pythonem, ac cognomine draconem ſagittis debellauit: atq; inter adhortandum, hic Pæan clamitauit: vnde conſuetudinem traditam vult, vt qui conſequuturi ſunt, arcem ſic Pæanis celebrationem clamitent: ſed rem fabuloſam cenſet, quæ tamen poetæ ſatis eſt.) Canentes ergo Pæana, ideſt Apollinem lætum: hoc eſt laudes Apollinis per vitulationem: choro. i. in choro, & cœtu læto. (Declinatur autem hic Pæan, huius Pæanos, huic Pæani, hunc Pæana. Reperitur etiam, Pęana, numero plurali, pro libro. De laudibus Apollinis canentes) inquit, inter nemus lauri. i. laurorum: odoratum. i. odoriferum: vnde. i. de quo nemore: plurimus amnis, ideſt fluctus Eridani, voluitur per ſyluam, ſuperne, ideſt ad ſuperos. Eſt ergo hic, ſuperne, aduerbium, non de loco, ſed ad locum. (Eſt autem Eridanus, inter ſydera collocatus, iuxta cetum, ſeu balenam, vt dicit Higinius. Verum, fluuius eſt præcipuus in Italia, alio nomine, Padus, dictus. Eridanus autem ab Eridano, Solis filio, in eum præcipitato, agnominatus: qui quidem Solis filius, vulgo Phaethon, dicitur ab ardore. Quum ergo (vt in ſecundo Meta. tradit Oui. imprudenter ſolis curruum regeret, incenſo cœlo præceps, in Padum ruit. Is autem fluuius, ſere ab Occidente, in mare ſuperum, quod Adrianum dicitur, influit. vnde finxit Homerus, ab inferis, ad ſuperos aſcendere. Vult autem phyſice ſignificare, omnium fluuiorum origines, eſſe ſubterraneas: aut ſaltem, interraneas: vt in. iiij. Georgi. Ser. latius declarauit. Sed Eridani, præcipue meminit: aut propter Eridanū in eo ſubmerſum: aut, propter naturā fluminis, qui pręter aliorum morē, in Orientē fluit: vnde, ad ſuperos, ab inferis fluere, recte dicitur) hic. ſup. ſunt: manus. i. exercitus: ſeu multi viri, paſſi (Eſt aūt ſynthεſis. i. conſtructio congrua, in re, nō in voce, manus paſſi: ſicut, Pars manibus validi turres & mœnia ſcandunt). i. qui perpeſſi ſunt vulnera: pugnando ob patriam. i. pro ſalute patriæ, ſuperiores aūt, vt Deiphobus, Parthenopeus, & ſimiles, ob ſuā voluptatem, aut cōmoditatem, paſſi vidētur. Quiq;. i. quilibet: aut, & hi, qui, ſup. fuerunt, ſacerdotes caſti, dū vita manebat: quod additur recte, quia apud inferos, vbi nō ſunt vera corpora, nō eſt vera caſtitas: nec ea quæ eſt meritoria, eſt ſicut dum vita manet: q̄a tūc incaſti eſſe poſſunt: & quiq;. i. quilibet: vates pij. ſ. deorum cultores: & loquuti digna Phœbo. i. vera, & quæ Phœbus inſpiraſſe cenſeatur. At ſup. hi, qui excoluere. i. ornauerūt, vitā. ſ. ſuā: per arteis. ſ. bonas: inuentas. ſ. à ſe: & qui merēdo. i. beneficia conferēdo: fecere alios memores ſui. i. grato in ſe aīo: hoc eſt, q̄cunq; de alijs benemeriti ſunt: tempora. i. capitis partes, illi cingūtur omnibus his, vitta niuea. i. fertis candidiſſimis, ob mūdiciā, & nitorē vittæ.

Quos circunfuſos.i.quum ſe circunfunderent, nouitatis gratia. Nam nouum erat illic, viua corpora conſpicere. Sibylla affata eſt ſic & ante omnes.i.in primis, Muſæum, vatem illum antiquiſſimum Thracem, & diſcipulum (vt quidam volunt) Orphei. vnde ob id filius eius putatur. ſed Laertius dicit, eum Olpidis filiũ fuiſſe, & primum apud Athenienſeis philoſophatum: qui fabulam Herus, & Leandri, verſibus deſcripſit: obitq; Phalaris, vbi eius oſtẽditur epitaphium. Ideo dicit, adloquuta eſt Muſæum: ante oẽs: nam turba.i. vatum, & ſacerdotum plurima, habet hunc mediũ, vt principem: atq; ſuſpicit hunc, extantem altis humeris, ſicut & Plato dictus eſt, qui prius Ariſtoteles dicebatur. Adloquuta eſt quidem ſic: O animæ felices.i.beatę, quæ iam eſtis in requie, dicite: & tu optime vates.ſ. Muſæe: dic, ſup. quæ regio, & quis locus habet Anchiſen? Nos venimus ergo.i.cauſa, & gratia illius: & tranauimus ergo illius, magnos amneis Erebi.i.inferni. Venimus, eſt hic præteriti tẽporis: & ita habet accentum in prima, quę ſola longa eſt. quum in ſecundã, quæ illic longa eſt, cadat in præſenti. Beroal. aũt reprehendit Seruiũ, reprehendẽtem, qui accipi dicunt Ergo, pro cã, ſic: Quinetiã reprehẽdo Seruium, reprehẽdẽtẽ illos qui dicunt hanc particulã ergo, aliquando poni pro cauſa: quum illi

illi bene loquuti ſint & Latine: qui hoc dixerunt, Seruius autem non recte: qui hoc inficiatur: nam (vt author eſt Feſtus) ergo, interdum ſignificat gratiam: quum, ſcilicet gratia, intelligitur pro cauſa, in qua ſignificatione accipitur apud Liuium, ſcribẽtẽ Apollinares ludos, victoriæ, non peſtilentiæ ergo, fuiſſe cõſtitutos.i. cauſa, & M. Cato in re ruſtica, ita ſcriptũ reliquit: Tibi ius eſt Porco piaculo facere, illiuſce ſacri coercendi ergo. Et alibi, Harunce rerum ergo fundi terræ, agriq; mei luſtrãdi. Et alibi, Mars pater precor, quæſo vti ſies, volens propitius mihi domo, familiæq; meæ, cuius rei ergo agrum, terram fundumq; meum Salitaurilia circunuagi iuſſi. In his omnibus plane locis, ergo accipitur pro cauſa. Præterea extat exẽplum epiſtolæ antiquiſſimę, à cõſulibus Romanis, ad Pyrrhum Epireſem ſcriptæ. vbi hæc verba leguntur: ſed communis exẽpli, & fidei, ergo viſum eſt: vti te ſaluum velimus, vbi ſine controuerſia. ergo, ſignificat cãm. & apud Virgi. velint, nolint grammatici, ergo intelligitur pro cauſa, in eo verſu, Illius ergo venimus.

PIERIVS.

❡ Sui memores alios fecere.) Nõ placet quod in exemp. pleriſq; veteribus, aliquos, legitur. Plus enim eſt, alios, dicere.

At huic reſpõſum paucis ita reddidit heros. POETA
Nulli certa domus: lucis habitam⁹ opacis: MVSÆVS
Riparumq; toros, & prata recentia riuis
Incolimus: ſed vos (ſi fert ita corde voluntas)
Hoc ſuperate iugum: & facili iam tramite ſiſtam.
Dixit: & ante tulit greſſum, cãpoſq; nitenteis POETA
Deſuper oſtentat: dehinc ſumma cacumina linquunt.
At pater Anchiſes penitus conualle virenti
Incluſas animas, ſuperumq; ad lumen ituras,
Luſtrabat ſtudio recolens, omnemq; ſuorum
Forte recenſebat numerum, charoſq; nepotes,
Fataq; fortunaſq; virum, moreſq;, manuſq;.
Isq; vbi tendentem aduerſum per gramina vidit
Ænean, alacreis palmas vtraſq; tetendit.

SERVIUS.

❡ Nulli certa domus.) Ideſt habitatio, quam animæ tãdiu certam habent, q̃diu in corporibus ſunt: poſt quorũ abſolutionem vagantur pro vitæ merito in circulis. ❡ Lucis habitamus opacis.) Varia dicit, quæ pro vitæ varietate cõtingũt. In his aũt locis Heroum animæ coluntur. ❡ Regentia riuis.) Virẽtia: riuorum, ſcilicet cauſa. ❡ Iugum.) Ita enim diuiduntur montes, in radices, latera, iuga, vertices pro locorũ qualitate. ❡ Dehinc ſumma cacumina linquunt.) Non linquit. hoc enim dicit Æneas & Sibylla, Perducti ad ſummum, in plana deſcendunt. ❡ Penitus conualle virenti.) Valde virenti: vt, Penitusq; ſonantis Aceſtis ſcopulos. ❡ Incluſas animas.) Nõ re vera incluſas: ſed multitudine ſeparatas, quo facilius agnoſcerentur. ❡ Luſtrabat ſtudio recolens.) Circumibat ſtudioſe retractans. Incluſas aũt, aut ſegregatas: aut ſm ritum antiquum. Multitudinẽ.n. ſi numerare non poterant, eam in locũ certum includebant per partes, & ex vnius numero quanta eſſet videbant. Quod Xerſes de ſuo fecit exercitu. ❡ Charoſq; nepotes.) Poſteros: ſic per nurus fœminas dicit. ❡ Fataq; fortunaſq; virum, moreſq; manuſq;.) Felicitas enim aut fatalis eſt, aut fortuita, aut ex virtute deſcendit. ❡ Alacris.) Ipſe alacris. Et ſciendum antiquos & alacris & alacer, & acris & acer tã de maſculino quàm de fœmino genere dixiſſe. Nunc maſculino vtrunq; damus de fœminino alacer & acer nunquam dicimus: licet Ennius dixerit, Æſtatẽ Autũnus: poſt acer hyems fit. Nam inde eſt alacer.

DONATVS.

❡ Atq; huic reſponſum.) Ad illam inquiſitionem hoc pertinet, qua dictum eſt. Quæ regio Anchiſen habet? ❡ Lucis, inquit habi. opa. Riparumq; toros.) Et hoc ad reſponſum pertinet quęſitę regionis. potes, inquit, partẽ noſſe quam colimus. hæc eſt enim in qua nos vides. Locum non certum aut proprium hic habere cuiquam conceſſum eſt, indiuiſum eſt hoc ſpatium, omnibuſq; commune, perindeq; incertum eſt, vbi quis poſſit inueniri, dum quęritur. ❡ Sed vos ſi fert ita corde volũtas, &c.) Sed ſi vos videndi eum cupiditas tenet, atq; in eo perſiſtitis, iugũ, quod videtis, hoc eſt colle ſuperate facto aſcenſu, & facili ad eum itinere me auxiliante venietis. Beneuola inſtructio. omnis enim qui pleno ſtudio aliquid præſtat, debet id ipſum leuare remedio. huius igitur, in quo fuit maxima pars beneficij, qua dixit ego vobiſcum veniam, vt de ſummo inſpectione habita, poſſitis iplere, quod vultis. ❡ Dixit, & ante tulit greſſum.) Pręceſſit ignaris, vt illis facilitatẽ itineris demõſtraret. ❡ Cãpoſq; ni. Deſuper. o.) Monſtrauit illis ſubiectã camporum nitentium latitudinẽ. ❡ Dehinc ſumma cacumina linquunt.) Hoc eſt deſerto colle deſcẽderũt ad plana qũo deſcripſit, ſic debuit eſſe, & quũ perueniſſent in collis cacumen, oſtendere

oſtendere iter. ſed hoc non tantum vitiũ non eſt: ſed eſt laudãda breuitas. nullus.n. deſcẽdit, niſi qui primo intelligatur aſcẽdiſſe. campos nitentes dixit, vt meritũ Anchiſę monſtraret. ne in locis ſordidis poſitus videretur. ❡ Incluſas animas.) Nõ ad iniuriã dixit, incluſas, ſed ad meliorẽ ſpẽ ſeparatas à cęteris, & penitus vidi in valle diſcretas. hoc ipſum põt apparere. qñ adiectũ eſt. ❡ Superũq; ad. l. i.) Non.n. dimitterentur ad vitã, ſi ob rextum aliquẽ tenerẽtur incluſi. ❡ Luſtrabat. ſ. r.) Luſtrabat, ad oculos pertinet. recolens, ad animi intentionẽ. Libẽter, inquit, oculis ac mẽte conſiderabat Anchiſes ſuorũ numerum, qui propter ſpem feliciorem Romanæ reipu. in lucẽ fuerant cum omni proſperitate venturi. numerum pro multitudine poſuit. non.n. reuera numero poterant recenſeri, aut id fuerat conſideranti neceſſariũ. ❡ Caroſq;. n.) Gradus oẽs tetigit futurę poſteritatis. quia Ænee & Aſcanij tempora ſecuturi viderentur. ❡ Fataq;. f. q;. v. m. q;. m. q;.) Propoſitio eſt iſta, quam inferioribus explanaturus eſt, demõſtrans qui ſint poſteri, vel quales futuri, vel quali fato, quibuſq; moribus & fortuna. ecce laus Anchiſę. locis quippe optimis & præclaris inuentus eſt agens etiam poſt mortem res altas, & glorioſe conſiderãs vota generis ſui. laudatur, & Æneæ fatum cui prouenit occaſio, vt etiam ipſe ſpem ſuæ poſteritatis viuus aſpiceret. ❡ Per gra. vidit Ænean.) Prior inducitur Anchiſes vidiſſe, vt hoc fecerit expectãtis intentio, vel quia cum plurimis fuit, vel quia Æneas neſciebat quo oculos tenderet. vel quia nemorũ amœnitate tegebatur. vbi igitur vidit Æneam contra venientem. ❡ Alacres pal. u. q;. t.) Ecce patris pietas plena, ante ad amplexus filij pręparauit manus, q̃ fuerit poteſtas retinendi. veniebat.n. adhuc Æneas, non tamen peruenerat. Expreſſus ergo pietatis affectus, expreſſus deſiderantis ardor impatiens, quũ aduentui filij manibus procul occurrit, & voce feciſſet, nihilominus & pedibus, ſi ætas nõ obſiſteret, & cupientem corporis vitium non teneret.

ASCENSIVS.

❡ Atq; huic reſponſum, &c.) In reſponſione Muſęi vatis, docet beatas animas eſſe liberas. poſſeq; quoquo velint, diuerti. quũ dictum ſit, q̃ ſonitũ animas nouies Styx interfuſa, coercet, & quũ oĩs mortalitas libertatis, ſit appetens, carcerisq; fugitans. inuitat quoſlibet Poeta optimus, ad virtutẽ colendam, qua ad illam beatitudinem pertingant. Recitat præterea, in qua ſe occupatum inuenerãt Anchiſen: in recẽſenda. ſ. progenie ſua. nã voluerũt priſci philoſophi, animas ſimul conſtare: ſed non ſimul in corpora mitti. Recenſere aũt, eſt cum quadã cẽſura recognoſcere: & inſpicere: quã rem vulgo appellãt, monſtram facere, ſeu monſtrationẽ, vt qñ ſtipendiarij corã duce, aut magiſtro ſuo comparẽt. Fecit ergo Anchiſes, tanquã generis ſui princeps, omneis animas de ſe orituras,

turas, in vnum locum conuenire, atq; incluſas recenſebat. ſicut de Xerxe dicitur, quod partem exercitus in Græciam traducenti, dinumerauit: includẽdo in angulum vnum (vt quidam volunt) decem millium capacem, quem ſæpe repleuit. atq; ita dimenſus eſt, potius quàm dinumerauerit exercitum ſuum. Plinius libro quarto dicit, quod in Thracia eſt locus Doriſcus, centum viginti millium hominum capax: ita Xerxes ibi dinumerauerat exercitum. Si ergo in hunc modum, incluſas dicamus animas, ad tempus, ſcilicet duntaxat vt dinumerentur: non eſt contrarium illi, Nulli certa domus. Dicere etiã poſſumus, incluſas in circulo vno ſed in eo vagari poſſe: Verum quia id amantibus, & bellatoribus quoq; permiſſum eſt: vt intra circulum ſuum vagentur, dicerem potiſſimum has animas quas recenſebat incluſas: quia nondum in corpora deſcenderant: & ita non erant tanti meriti, ſed futuræ quãrũ: de quibus dictum eſt, Nulli certa domus. Donatus dicit ad hunc locum ſic. ☞ Luſtrabat.) Oculis. Recolens animi intentione. ☞ Fata, fortunas, mores, manus.) Propoſitio eſt eorum, quæ deinde proſequitur. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Atq; heros, ideſt vates, heroica virtute præditus. ſ. Muſæus: reddebat ita. i. in ſequentẽ modum, huic. ſ. Sibyllæ: reſponſum paucis, videlicet verbis. Nulli. i. non vlli: certa domus. ſ. quam ſolam habitare debeamus, non eſt vlli, ſup. noſtrum: quia nos habitamus lucis. i. in ſyluis, quæ non cæduntur: opacis. i. condenſis: & incolimus. i. frequẽtamus, dum volumus: quia toros riparum. i. quæ ſunt in ripis: quas tamẽ nõ tranſgrediuntur: nõ, quod nõ poſſent: ſed, q̃a nolunt: & prata virentia riuis. i. propter irrigationem ex riuis: ſed ſi volũtas, aut voluptas fert: vos ita corde ſuperate. i. aſcendite: hoc iugum. i. hanc partem mõtis, circa verticẽ eius: & ego ſiſtã. i. conſtituã vos: iam tramite. i. via qua tranſmeetis, aut tranſmittamini: facili. ſ. trãſitu. Dixit. ſ. Muſæus: & ante tulit greſſum. i. præire cœpit. & oſtendit deſuper. i. altiore circulo: campos nitenteis. i. reſplendẽteis: & linquunt dehinc. i. deinde: ſumma cacumina. ſ. montis. Cuius partes ita definiunt, vt ſit radix iuxta planiciem. Latus, paulo altius. Iugum, via qua in cacumen itur. Cacumẽ, iuxta verticem. Vertices vtrinq;, relictæ altiſſimæ partes. Relinquunt autem Æneas, & Sibylla: quia Muſæus, iam eos dereliquerat, vt qui circulum ſuum non tranſgrediebatur. Nam Anchiſes, altioris meriti, in altiore ponitur loco. At. i. ſed: pater Anchiſes luſtrabat. i. recenſebat, & inſpiciebat in valle: penitus. i. omnino, aut valde virenti: animas incluſas. ſ. ad id officij: aut quia nondum meruerant, ad quod prædeſtinatæ erant gaudium: ituras ad lumen ſuperum. i. noſtrum, qui reſpectu eius loci ſuperi ſumus. Luſtrabat (dicit) recolens ſtudio. i. ſtudioſe, ſupple eas: & recenſebat forte. ſ. tũc, quum Æneas aduenerit: quia illud non ſemper faciebat: ſed tunc dũtaxat, vnde fortuitum erat, non q̃ recenſeret, ſed q̃ tunc numerum ſuorum. i. à ſe orturorum, hoc eſt poſterorum ſuorum: q;, pro, ideſt nepotes charos, ideſt præcipue dilectos. & fata, & fortunas, & mores, & manus. i. aut multitudinẽ, aut fortitudinẽ: virum, pro virorum: quo facto, ſignificatur bonos lætari his bonis, quorum ſemina iecerant viui, etiam antequam producantur ad ortus. Iſq; i. & is. ſ. Anchiſes: vbi. i. ſtatim poſtq̃: aut quando vidit Æneam, tendẽtẽ aduerſum. ſ. ex aduerſo: per gramina: tetẽdit. i. extulit: exiſtẽs alacris. i. lætus: vtraſq; palmas. i. ambas manus. Olim declinabatur, hic & hęc alacris, & h c alacre: vnde Terẽtius, Quin tu es alacris. Nunc autem, hic alacer, hæc alacris, & hoc alacre. volunt aũt, ab acer deduci: ſed acer, primam producit: quum alacer, ſecundã illi correſpondentem corripiat.

PIERIVS.

¶ Et prata recentia riuis.) In Roma. co. ſyluis: pro riuis, legitur. Sed enim, riui in cauſa ſunt, cur prata ſint recẽtia. ☞ Si fert ita corde volũtas.) In cod. aliquot antiquis, voluptas, habetur. Errore, vt puto, quia alibi ſimili indiligentia, volupiãt, pro volutãt, ſcriptum aiaduerti. ☞ Et facili iam tramite ſiſtã.) In cod. aliquot antiq̃s, facili vos tramite, legitur. Sed, iam, in antiquioribus habetur.

Effuſæq; genis lachrymæ, & vox excidit ore.
[Veniſti tandẽ, tuaq; expectata parenti — ANCHISES
Vicit iter durum pietas, datur ora tueri
Nate tua & notas audire, & reddere voces?
Sic equidem ducebam animo, rebarq; futurum,
Tempora dinumerans: nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras, & quanta per ęquora vectum
Accipio, quantis iactatum nate periclis?
Quàm metui, nequid Libyę tibi regna nocerent.
[Ille aũt. [Tua me genitor, tua triſtis imago — POETA
Sæpius occurrens, hæc limina tẽdere adegit. — ÆNEAS
Stant ſale Tyrrheno claſſes: da iungere dextram,
Da genitor, teq; amplexu ne ſubtrahe noſtro.
[Sic memorans, largo fletu ſimul ora rigabat: — POETA
Ter conatus ibi collo dare brachia circum,
Ter fruſtra comprenſa manus effugit imago
Par leuibus ventis, volucriq; ſimillima ſomno.
Interea videt Æneas in valle reducta
Secluſum nemus, & virgulta ſonantia ſyluis,
Lethæumq;, domos placidas qui prænatat, amnem,
Hunc circum innumeræ gentes, populiq; volabant.
Ac veluti in pratis, vbi apes æſtate ſerena
Floribus inſidunt varijs, & candida circum
Lilia funduntur, ſtrepit omnis murmure campus.
Horreſcit viſu ſubito, cauſasq; requirit
Inſcius Æneas, quæ ſint ea flumina porro,
Qui ue viri tanto complerint agmine ripas.

SERVIVS.

¶ Genis.) Palpebris. Ennius de dormiente, Imprimitq; genæ genã. ☞ Excidit ore.) Quaſi ſeni: quod circa Anchiſen reſeruat, vt, Tantumq; nefas patrio excidit ore. ☞ Veniſti tandem.) Hoc ad affectum pertinet deſiderantis. Alias oritur quæſtio quòd dicit, ſic equidem ducebam animo. ☞ Expectata.) Probata: vt. Et rebus ſpectata iuuentus. Hoc autem dicit, Tua pietas mihi ſemper probata, nũc etiam. ☞ Iter durum vicit.) Scilicet inferorũ. ☞ Et notas audire reddere voces.) Familiariter loqui. ☞ Rebarq; futurum.) Arbitrabar, ratiocinabar eſſe venturum. Per quod intelligimus fataliter Æneam ad inferos deſcendiſſe. Nõ enim niſi fatalia deprehenduntur. ☞ Nec me mea cura fefellit.) Nec decepit me dulciſſimus filius. Nam vocatiuus eſt Mea cura, ideſt tu: & dictum eſt ſicut Veneris iuſtiſſima cura. ☞ Quas ego te terras, & quanta per æquora vectum.) Patriæ eius ingemit caſibus. ☞ Libyæ tibi regna nocerent.) Aut quia de Iunone ait Venus: Haud tãto ceſſabit cardine rerum, Aut quod eſt melius, illud dicit, Timui nedum apud regna Carthaginis voluptatibus vacabas, imperium fatale derelinqueres. ☞ Triſtis imago.) Seuera, terribilis, vt ſupra. Et turbida terret imago. ☞ Sępius occurrẽs.) κατὰ τὸ σιωπώμενον ſæpius ei dictum intelligimus: aut certe Egit me tua imago ad hęc tendere limina, quam ſępe videre cõſueui. ☞ Stant ſale Tyrrheno claſſes.) Affectionis eſt ſiln ẽt ea indicare de q̃bus non interrogatur. ☞ Largo fletu.) Nato ex gau
dio.

dio. ☞ Ter fruſtra.) Sępius. finitus pro infinito. ☞ Interea videt Æneas.) Hirmos eſt hoc loco. i. vnus ſenſus protentus per multos verſus: in quo tractat de Platonis dogmate, q̃d in Phædone poſitum eſt περὶ ψυχῆς, de quo in Georgicis ſtrictim, hic latius loq̃tur. De qua re ẽt Varro in primo diuinarũ pleniſſime tractauit. Hoc aũt continet, Æneas dum per inferos pergeret, reſpexit fluuium quẽdã loci remotioris: ad quẽ innumera multitudo tẽdebat animarũ, Interrogauit patrem q̃s eſſet fluuius, vel qua rõne ad eũ pergerent animæ. Pater ait, Lethæus eſt. p̃gunt aũt vt potantes obliuionẽ patiantur, & incipiãt in corpora velle remeare. Stupefactus Æneas interrogat, Dic pater, aię quę per pręteritã vitã tot ſupplicia pertulerunt, poſſunt habere votũ reuertẽdi in corpora? Non eſt veriſimile liberatas de corporis carcere ad eius nexũ reuerti. Suſcepta narratione hoc Anchiſes exeq̃tur, primo debere fieri vt redeant, deinde poſſe, deinde velle. q̃ quoniã obſcura ſunt, alijs diuiſiõibus innoteſcunt. Quid eſt debere? Cũcta animalia à deo originem ducunt: quæ q̃a naſci cernimus, reuertuntur ſine dubio vnde cuncta procreantur. Deinde poſſe ſic probat, q̃a immortales ſunt animæ, & ſunt quæ poſſunt reuerti. Tertiũ eſt vtrũ velint. quod dicit fieri per Lethæum fluuiũ. Et hoc eſt quod dictus eſt. Sed incidẽtes q̃ões faciunt obſcuritatem. ☞ Virgulta ſonãtia ſyluæ.) Quę eſt iuxta pręrupta fluminis. ☞ Domos placidas.) Campos Elyſios. ☞ Prænatat.) Præterfluit. & contrarie dictũ eſt.

Nam



Nam non natant aquæ, ſed nos in ipſis natamus. Ennium igitur ſecutus eſt qui ait, Fluctusq; natites. Sane de hoc fluuio quæritur à prudentioribus, vtrum de illis nouem ſit qui ambiunt inferos, an præter nouem. & datur intelligi, quod ab illis nouem qui ambiunt inferos ſeparatus eſt. Nanq; volunt eum eſſe imaginem ſenectutis. nam animæ noſtræ vigent & alacres ſunt & plenæ memoria à pueritia vſq; ad virentem ſenectam: poſtea in nimia ſenectute omnis memoria labitur, qua lapſa mors interuenit, & animæ in aliud corpus reuertuntur. Vnde fingunt poetæ animas Lethæo hauſto in corpus redire. Ergo Lethæus eſt obliuio, morti ſemper vicina. ¶ Gentes populiq;.) Innumerarum gẽtium & populorum animæ. ¶ Floribus inſidunt.) Inſido illi rei, vt, Inſidat quantus miſeræ deus. Inſiſto autem illam rem, vt, Nulli fas caſto ſceleratum inſiſtere limen. ¶ Circum lilia funduntur.) Floris ſpeciem pro genere poſuit. ¶ Flumina porro.) Longe remota: & eſt Græcum aduerbium. Bene autem Æneam longe à Lethęo facit: quia adhuc iuuenis eſt. ¶ Agmine ripas.) Curſu, impetu: per quod oſtendit cito iri ad ſenectam: quia tota celeritate vſus labitur vitæ.

DONATVS.

¶ Veniſti tandem.) Veniſti tandem, ſecũdum animum dictũ eſt, cui tardum venire potuit, etiam ſi illud, quod geſtum eſt celeriter videretur effectum. põt tñ & ſic & ſi tarde, tamẽ quia veniſti, non incuſatur tarditas tua. ¶ Tuaq; e. p. Vi. i. d. p.) Ecce tarditatẽ quã interueniſſe deſiderãs putabat, ipſe excuſat. Poſſum, inqt, conycere. quę cauſa te fecerit tardum iter durũ viuis, & adeundi difficultas, atq; ad hęc loca tẽdẽdi. ſed ꝑ te fili cõpertũ eſt pietatẽ verã oĩbus eẽ difficultatibus fortiorẽ. ¶ Datur. o. t. N. t.) Quam, inquit, felix ſum, cui licuit mortuo filium apud inferos incolumem cernere, affari, atq; audire glorioſum, & amplecti dulciſſimũ. ¶ Sic equidem ducebam animo, &c.) Non inopinatus aduentas. certus enim de inſtituto tuo fui, & ſperaui fore, quod officio plenæ pietatis impleſti. Dinumerare autem eſt tempora æſtimare, quando quid poſſit impleri. nec me mea cura fefellit, quia iuxta æſtimationem meam veniſti. gratulor non fuiſſe in illo falſas cogitationes meas: expectata pietas eſt, aut probata documentis, aut ſperata temporibus multis. ¶ Quas ego te terras, &c.) Quas ego, duo pronomina, vnum pertinẽs ad diuerſitatem, & quantitatẽ, qualitatemq; terrarum quas obierat Æneas, vt perueniret ad fauces, quæ dabant ad inferna deſcenſum. Aliud quia dixit ego, hoc eſt cogitans pater, ego cui eſſent omnia pro tua ſalute ſuſpecta. addidit te pronomen, hoc eſt, quem non conuenerat tantis labo-

ribus affligi, te filium bonum, pium, religioſum: vt illud dixiſſe videatur, mihi iucūdiſſimum eſt, quia veniſti. ſed quia id magno tuo labore ac periculis factum eſt. vehementer affligor. & quanta per æquora vectum accipio. in quibus & labor fuit immēſus, cui dens etiam periculum, apertumq́; diſcrimen? ¶ Quā metui.) Hoc eſt, quantū timui? ¶ Ne.q.l.t.r.n.) Hoc non inaniter timuit. potuit enim illic Æneas extingui, vbi Iuno pręcipue colebatur atrox nimium & pertinax, inimicitia accedente & ſæua hominum natura. de qua dictū eſt. Genus inſuperabile bello. & quod genus hoc hominum? queue hunc tam barbara morē permittit patria? ¶ Ille autē, tua me genitor, &c.) Piiſſimi filij & reuerētis officia executum ſe in reſponſione proſequitur. Quid, inquit, velis facerē, pater? niſi, vt præceptis tuis duris licet obſequerer? feci te iubente ſæpius, & labores oēs tui cauſa contempſi. ¶ Stant ſale.ty.c.) Quid iuſtius hac cauſa? ſi timebatur mare: in quo naufragium fecerat? ac iterum claſſis ſub incerto periculi diutius eſſe nō debuit? hoc erat dicere, propter eundem te naues meas in tyrrheno mari dimiſi, in qbus omnis conſtituta eſt ad Italiam præueniēdi ſpes. quod ait tyrrheno mari, hoc intelligi poteſt in portu, nō in loco naues meas dimiſi: ſæuū eſt tyrrhenū mare, nouit iam noſtra naufragia: cauendū eſt, ne quid iterū moliatur, cuius perfidiam ſenſerunt. ¶ Da iungere dextram, &c.) Didicerat.n.in Creuſę cū mortuorū eſſe fallaces amplexus. ¶ Sic.m.la.f.ſ.o.r.) Vel ꝙ talē perdiderat patrē, vel ꝙ eum fuerat maturo reditu deſerturus. ¶ Ter conatus ibi collo. &c.) Factū eſt, quod Æneas, ne contingeret, timuit. nā quū auidus in patris iret amplexus, & colla eius officioſis brachijs cingere niteretur, fruſtra factū eſt. quod.n. fuerat inane, teneri nō potuit. deniq; fugit imago, nō ſic dixit, quaſi voluntate filij vota deſereret: ſed ſubtrahebatur manibus non Anchiſæ ſtudio, ſed naturæ deficiente ſubſtantia, ac ſiquis velit tenere ventos, aut auras manu concludere. ¶ Interea videt Æneas.) Magna circū lethęū fluuium nemoraq́; eius, & multarū gentium, inquit, agmina volitabant. ¶ Ac velut in pratis, vbi apes, &c.) Apibus iſtas animas comparauit, quæ in valle ſecreta infinitæ circū virgulta ſyluarum volitabant, & fluminis ripas. ideo quia eædem apes iuſte & caſte floribus ſuam concipiunt prolem, floribus mella concipiunt, & fauos honeſto labore diſtendunt. perinde qa & illæ animæ pro merito ſuo condendo Romano imperio parabantur, & completuræ fuerant vrbē, & creaturæ romanam ſobolē, apum cœtibus naſcuntur æquatę. ¶ Horreſcit.v.ſ.) Hoc eſt cū ſtupore miratur. ¶ Ca.q.re. In. Æneas.) Merito requirebat cauſas, quia inſcius fuerat. nullus enim quærit noſſe, quod nouit. ¶ Quæ ſint ea.f.p.) Hæc Æneas cupiebat noſſe, quæ eſſent illa flumina, vel quorum virorum animæ in vnum eſſent congregatę. per interrogantis reſpondentisq́; perſonā eo poetæ ducitur carmen, vt Æneas lætus ab inferis dimittatur, & felicitas eius appareat, cui ſoli contigit, anteq̄ naſceretur, noſſe poſteros ſuos. Interrogatio igitur eius continet propoſitionē, qua cupiebat audire, quis vel qualis ille ſit fluuius, quiue ſint illi, qui ad eundē collecti ſtreperent: vel cur eo congregati confluerent.

ASCENSIVS.

¶ Effuſæq; genis lachrymę, &c.) Recitat pientiſſimi patris, amiciſſimam ad filium adloquutionem: ꝙ autem dicit, lachrymaſſe: id prę gaudio intelligendum eſt: ſed annotandum, ꝙ viro beato, imo poſt apotheoſin lachrymas dat: verum dicemus eas, inanes intelligi, vt equos, & currus, de qbus ſupra: & id ſolum ſignificare, quia idem affectus maneat defunctis, qui fuerat viuis: hoc tamē habemus lachrymas prę gaudio, aut ex pietate ꝓfuſas, nihil imperfectionis in homine ſignificare, ſi etiam tali viro in Elyſijs dantur: vnde quod excludit à viro bono, & ſapiente, in carmine De viro bono: & ab agricola, cōmiſerationē dicēs, Nec miſeratus egentem eſt: non intelligemus miſericordiā damnare, ſed aut paupertatem, quū nihil habeat mali: non cēſere miſeratione dignam aut malam affectionem ſecludere à viris perfectis: qualis eſt cōmiſeratio de rebus, quas forti animo perferre debeamus. Recitat præterea optimi filij benignam reſponſionem, plura continentē, q̄ pater interrogauerat: nam de nauibus, quas ſe in mari Tyrrheno dereliquiſſe ait: nihil percunctatus fuerat Anchiſes. Ea autē carmina quæ de complexu fruſtrato dicūtur. (Conatus enim eſt rerum. quæ non ſortiuntur effectum.) ex Odyſſeæ Home.xj.lib. de verbo ad verbum ſumpta ſunt. Significant autē ſimulachrum duntaxat Anchiſæ illic fuiſſe: hoc eſt: corpus inane. nam verum corpus in Sicilia conditum erat: anima, lachrymas non habet. Simulachrum autem, quia corporis ſimulat: ſaltem operatiōes, & potentias eas ſimulare poteſt: ſed altioris eſt hæc quęſtio negotij à theologis noſtris: & ꝑcipue diuo Auguſtino, in De ciuitate dei, anxie diſcuſſa: quærit enim, ſi ignis materialis ſit apud inferos, quomodo animas incorporeas vrat? atq; in id fere cōcedit: quod dicetur, ꝙ, Non funditus omnes Corporeæ excedunt peſtes. hoc eſt, ꝙ animæ ſecum trahūt corporis paſſiones & affectiones, quę illic puniuntur. Sed de his argutiores, argutius diſputent. Nos: qa Donatus hic deficit, Ordinem ponamus, qui talis eſt: q;, pro &: lachrymæ effuſæ ſunt: genis.i. palpebris Anchiſæ: & vox.i. oratio ſequens: excidit.i. elapſa eſt, vt ſeni: ore.ſ. Anchiſæ. O nate, veniſti (non interrogantis, aut dubitantis: ſed præ gaudio admirantis, interrogandi forma eſt.) tandem.i. poſt longam expectationem meam: q;, pro &. tua pietas expectata.i. probata, & cognita, ſemper parenti.ſ. mihi (præcipue tamen, dum eum humeris ſuis extulerat incendio Troiano) vicit iter durum.i. difficile: non propter deſcenſum, ſed propter regreſſum: aut etiā propter deſcenſum: qa licet dictum ſit, Facilis deſcenſus Auerni. id intelligitur de defunctis, quia poſtea vocatur regna inuia viuis: datur.i. datur ne. hoc eſt, conceditur ne mihi, tueri tua ora: & audire, & reddere voces notas? Equidē ego ducebam animo.i. augurabam, aut opinabar, ſeu cogitabā ſic te facturum: &, pro.i. rebar futurum.ſ. vt me viſas, dinumerans tempora.i. diſquirens quanto tempore opus eſt ad hanc profectionem: nec mea cura.i. ſollicitudo, quam de ea re habui, fefellit me. Seruius vult, vocandi caſum eſſe, mea cura: ſed id (iudicio meo) dici non poteſt: quum.n. omnis vocatiuus ſit ſecundæ perſonæ, nō diceret, fefellit: ſed fefelliſti. Si tamē velimus de Ænea dictum: in tertia perſona dicamus: nec mea cura.i. filius meus dulciſſimus, fefellit me: hoc eſt, tu non fefelliſti me. Nam licet ad perſonam, quaſi de perſona loqui: vt in euangelio, Et vnde mihi hoc, vt mater domini mei veniat ad me? vbi non dicit, veniſti ad me: qa in tertia perſona loquitur. Per quas terras (ēt admiratiue: ac ſi dicat, dij boni per quas terras).i. regiones, & per quāta.i. quantum magna. q.d. per maxima æquora, ego accipio te vectum? & ò nate, quantis periclis, pro periculis: accipio te iactatū? q.d. ēt maximis. q̄.i. quantū, hoc eſt ò quantū. q.d. maxie metui, ne regna Libyæ nocerēt tibi. qd.i. aliquid, ſciuerat.n. per reuelationē: aut qa deus effectus Æneam ad Libyam appulſum: & illic à Didone teneri. à qua ēt ne regnum Italiæ obliuiſcatur, conatus eſt eū auellere crebris admonitionibus: vt atteſtatur Æneas, dicēs in.iiij. Me patris Anchiſæ quoties humētibus vmbris Nox operit terras quoties aſtra ignea ſurgunt, Admonet in ſomnis, & turbida terret imago. Autē, pro ſed: ille.ſ. Æneas, quē adloquutus eſt, ſup. reſpondit, ò genitor tua: tua imago triſtis.i. terribilis, aut mœſta, propter timorē quē habuiſti, ne quid Libyæ mihi regna nocerēt, occurrēs.ſ. in ſomnis ſæpius: quia (vt iam dixi) Quoties humentibus vmbris Nox operit terras. (In.v. etiam apparuiſſe dicitur: quo circa magis congrue illic dixiſſet, q̄ hic, quæ nunc dicitur: quia fruſtra diceret ſe veritum, ne quid Libyæ tibi regna nocerent: quū poſtea in Sicilia, ipſum adloquutus ſit: verum excuſatur, quia in.v. venerat vt caduceator, Iouis imperijs miſſus: quo circa, nihil pręter q̄ quod iuſſus erat, tunc explicare potuit. ſed ſolummodo admonere, vt ad inferos ad ſe deſcēdat, plura auditurus) adegit.i. impulit, aut egit, tendere ad hæc limina.ſ. regni beatorum: quū Anchiſes ſit in optimo circulo. Claſſes.ſ. noſtræ: ſtant ſale.i. in mari: Tyrrheno.i. à Tyrrheno denominato: eſt aūt infernum ad Italiam. Da.i. concede: iungere dextras, ſupp. noſtras: da (inquit) ò genitor: & ne ſubtrahe te, ſup. mihi: amplexu noſtro.i. dum te amplecti conor: aut amplexu, pro amplexui noſtro: per quod ſignificat patrē, quoties eum amplecti voluit ſe elongaſſe, quum ſciret ſe amplecti non poſſe, quia verū corpus nō haberet. Æneas memorās.i. loquēs ſic, rigabat ſimul ora, largo fletu.i. ſimul large flebat. Conatus, ſupp. eſt Æneas: ibi.i. in eo tēpore: aut quū id diceret: ter circūdare brachia collo: aut dare collo brachia circū.i. in circuitu: & imago cōprenſa fruſtra, qa retineri non potuit, effugit ter: manus.ſ. Æneæ comprēdentis, ex ſtēs par ventis leuibus, & ſimillima, ſomno volucri.i. cito auolāti. Æneas videt interea.ſ. dum talia moliretur: in valle reducta.i. longe poſita: nemus ſecluſum.ſ. à frequētia eoꝝ, qui Elyſium colebāt, & virgulta ſonāria ſyluis: & amnem Lethæum.i. obliuionis, qui prænatat domos placidas.i. ſedes beatas: ſed peracto tpe, dijs ita volentibus, quędā animę ex eo bibunt obliuionē: & incipiūt in corpora velle reuerti. Gētes innumeræ, & populi, ſup. innumeri: volabant circū hunc.ſ. amnē: ac omnis campus ſtrepit murmure.ſ. animarum circunuolantium: veluti.i. quēadmodū: omnis cāpus ſtrepit, in pratis vbi apes inſidunt.i. ſedē capiunt immittēdo ſe floribus varijs.i. variorum colorū: æſtate ſerena.i. dum tēpus æſtiuum, aut vernū, eſt ſerenū: & dum funduntur circū candida lilia, Æneas inſcius.ſ. talium rerū: horreſcit ſubito viſu.i. viſione ſubito oblata: & requirit cauſas,

cauſas, & ſupp. requirit, quæ ſint ea flumina: porro, i. procul appa rentia: ve, pro vel: qui viri complerint agmine. i. ĩpetu tanto: ripas. ſ. Lethæi fluminis. Ideo autem Æneas fingitur longe eſſe à Lethæo flumine: qa adhuc iuuenis eſt: memoria autem deficit in ſenio. Agmen, proprie eſt multitudo dum agitur: aut impetus ipſe. vt, Leni fluit agmine Tybris. Quod autem dicit Æneam vidiſſe amnem Lethæum, intelligendum eſt in ſenſu diuiſo. hoc eſt vidit amnem, q eſt Lethæus: neſciuit tamen eſſe Lethæum: vnde id dictum eſt ex perſona poetæ.

PIERIVS.

❡ Quas ego te terras.) Romanus codex, & aliquot alij vetuſti, Quas ego per terras, legunt. Mihi prior lectio facit ſatis, qa ēt ſi, per legas: te pronomen deſyderaretur. ¶ Hæc limina tēdere adegit.) In cod. aliquot peruetuſtis legere eſt, adire coegit. Sed omnino lectio hæc ex aliqua paraphraſi deſumpta eſt, pedeſtris eñi & exilis eſt. Illud vero, tendere adegit, longe ſublimior phraſis & elegantior. ¶ Simul ora rigabat.) In antiqs pleriſq;, rigabant, plurali numero eſt. Sed de Ænea tantum hoc dictum volūt multi, quod abſurdum dicunt, dare lachrymas Anchiſę, in beatorum iam numerum adſcito. Sed fecit hoc poeta, ad affectum mutuæ pietatis exprimendum. ¶ Secluſum nemus.) In Roma. codice, Recluſum, legitur: ſed enim Virgilius, huius dictionis primam libentius corripere ſolet. ¶ Virgulta ſonantia ſyluis.) Seruius, ſyluæ, legit: & Romanus illi codex adſtipulatur. Reliqui etiam variant. Aduertendum autem ſyluæ, apud Seruium accipi, genitiuo caſu. In Mediceo ſyluis, habetur. ¶ Qui ve viri tanto complerint agmine ripas.) In vetuſtis qbuſdam exēplaribus legere eſt, Quid ve: hoc eſt: quorſum, quanam de cauſa: ſed non ita placet. In aliquot alijs, Quiq; viri, habetur: quod rectius mihi ſuccedere videtur, quæ flumina, quiq; viri. Eſt &, complerunt, finitiuo modo, in bona codicum antiquorum parte. In aliquot, vt in Mediceo, complerent, per e, nuſquam vero, complerint, per i, legi.

¶ Tū pater Anchiſes. ¶ Aīę, quibus altera fato — POETA
Corpora debentur, Lethęi ad fluminis vndā — ANCHI.
Securos latices, & longa obliuia potant.
Has equidem memorare tibi, atq; oſtendere coram,
Iam pridem hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia tandem lætere reperta. — ÆNE.
O pater, an ne aliquas ad cœlum hinc ire putandū eſt
Sublimeis animas? iterumq; ad tarda reuerti
Corpora? quæ lucis miſeris tam dira cupido?
¶ Dicā equidē, nec te ſuſpenſum nate tenebo. — ANCHI.
¶ Suſcipit Anchiſes, atq; ordine ſingula pādit. — POETA

SERVIVS.

❡ Animæ, quibus altera fato Corpora debentur.) Sciēdum non omnes animas ad corpora reuerti. Aliquæ eñi propter vitæ merita non redeunt: aliquæ redeunt propter malam vitam: aliquę propter fati neceſſitatē. ¶ Lethęi ad fluminis vndā.) ſi aīa ęterna eſt: & ſummi ſpūs pars: qua rōne in corpore non totum videt, nec eſt tantæ prudentiæ tantæq; vicinitatis, vt oīa poſſit agnoſcere: qa cum cœperit in corpus deſcēdere, potat ſtultitiam & obliuionē. Vnde non pōt iplere vim numinis ſui poſt naturæ ſuæ obliuionē. Obliuiſcitur autē ſecundum poetas pręteritorum: ſm Philoſophos futuri. Vnde medium tenuit dicendo Obliuia. Docent autem Philoſophi, aīa ad ima deſcendens qd per ſingulos circulos perdat. Vnde etiam Mathematici fingunt, quòd ſingulorum numinū poteſtatibus corpus & anima noſtra connexa ſunt: ea ratione quia cum deſcendunt animę, trahunt ſecum torporem Saturni, Martis iracundiam, libidinem Veneris, Mercurij lucri cupiditatem, Iouis regni deſyderium: quæ res faciunt perturbationem animabus, ne poſſint vti vigore ſuo & viribus proprijs. ¶ Securos latices.) Qui ſecuros faciunt: vt morbos pallidos dicimus, quòd pallidos faciunt. ¶ Iampridem.) Ex quo ait, Tum genus omne tuum, & quæ dentur mœnia, diſces. ¶ O pater.) Noua breuitas. Nam dicendo Pater, qui loquatur, oſtendit. ¶ Ad cœlum hinc ire putandum eſt.) Miſcet philoſophiæ figmenta poetica: & oſtendit tam quod eſt vulgare, quàm quod continet veritas & ratio naturalis. Nam ſecundum poetas hoc dicit, credēdum eſt animas ab inferis reuerti poſſe ad corpora, vt cœlum ſuperos intelligamus, ideſt noſtram vitam. Secundum Philoſophos vero hoc dicit, credendum eſt animas corporis contagione pollutas in cœlum reuerti. ¶ Sublimeis animas?) Non omnes, ſed ſublimium. ¶ Ad tarda reuerti Corpora?) Animæ comparatione, qua velocius nihil eſt. Vno enim momento poteſt vniuerſa diſcurrere. Quæ lucis miſeris tam dira cupido? Vt id deſyderent, propter quod ſentiunt pœnas dediſſe, ſcilicet vitam. ¶ Suſpenſum.) Sollicitum, incertum: vt, Multo ſuſpenſum numine ducit. ¶ Suſcipit Anchiſes, atque ordine ſingula pandit.) Hyſteron proteron. Poſt hunc enim verſum ſequi debuit, Dicam equidem: nec te ſuſpenſum nate tenebo.

DONATVS.

❡ Tum pater Anchiſes.) Quā cito ſummatim, duobuſq; quęſitis occurrit. dixit. n. q ſit fluuius, & quam ob cauſam animæ conueniſſent. Iſtę, inquit, animæ ſunt primis exēptę corporibus eius fati, vt ſecundæ luci, & altero corpori debeant reddi. hæ ad lethæū fluuium, quē cernis veniunt. eius. n. natura talis eſt, vt qſquis ex eo potauerit, quidquid apud ſuperos geſtorum ſuorū memoriæ mandauerit, perdat. qua cauſa iſtæ conueniunt. vt dum ſe vndam ſimplicē haurire arbitrantur, obliuionē ſuperioris tēporis bibāt: nulli. n. iocundum eſt, ad lucem iterum venire poſt mortē, ſi malorum, quę in vita perſenſerat, recordatione teneatur. Hic fluuius facit, vt omiſſa primorum incōmodorum memoria non viuēdi atq; ad ſuperos redeundi odio, ſed amore ducantur. ¶ Has equidem. m. t. atq; o. co.) Maior enim oculorum, q̄ aurium fides eſt. multo melior ſi audita videātur. ¶ Quo magis. I. m. læ. r.) Quæ autem iſtę ſint animæ, Quodq; facturæ, debes noſſe. tunc. n. gratulaberis melius Italiam reperiſſe, quam quæris, cuius gaudij etiā ipſe particeps ero. ¶ O pater, an ne. a. ad. c. h. i. p.) Conueniens facti iſtius dubitatio, qui innumera mala duraq; perpeſſus eſt, & in his fuerat, & ſperabat adhuc uſq; peiora, credimus, inqt, velle quēquā non tm̄ ad lucē, ſed ad vitę tędia reuocari. quę tanta naſcitur cupiditas miſeris? vt velint eſſe iterum, quod ſemel euaſiſſe debuerant gratulari. miſeros oſtendit non ſolum illos eſſe fortuna in qualibet parte. ſed etiam illos, qui non intelligūt, qd ſuis cōmodis proſit. deterrima petunt, & fugiēda perquirunt. ¶ Dicam equidem.) Quæ deſideranter cupis audire, dicam nate. ne te ſub incertis tractatibus diutius teneam. ¶ Suſcipit Anchiſes.) Aggreditur Anchiſes relationem, & ordine ſuo ſingula proſequi cœpit, occaſione futurę relationis altior tractatus inducitur, vt oſtendat poeta, ex quibus conſtet hoīum genus, vel animalium cæterorū, & vnde moueantur in gaudium, vnde vertantur in metum, vnde diuerſis cupiditatibus teneantur, vnde affligantur doloribus, vñ aīæ nutrimenta ſuſcipiant, ſed prius erat dicēdum, quæ iſta ſint, & quemadmodum conſtant, ex quibus vniuerſa naſcuntur, & valent.

ASCENSIVS.

❡ Tunc pater Anchiſes: Animæ quibus altera fato Corpora debentur Lethæi, &c.) Ex arcana philoſophia reſpondere inducitur Anchiſes, animas quorundam apud inferos exiſtentium, debere, & poſſe & velle redire in corpora. Debere: quia rerum viciſſitudo eſt, & quum finitæ, & ſimul conditæ, ſecundum Platonicos (nam hæc omnia, ſecundum fidem noſtram, erronea ſunt) ſint animæ: corpora autem quotidie generentur: neceſſe eſt, vt eadē anima in diuerſa migret corpora. Quin etiam Plato cenſuit etiā, in beluina corpora nonnullorum animas transferri, vt ebrioſorum in corpus ſuis: iracundi, in corpus leonis, &c. Poſſe autem, quia immortales ſunt. Velle vero, quia Lethæum flumen potantes, obliuiones malorum quæ in hac vita habuerant, imbibunt: dicunt tamen nonnullas perpetuam felicitatē meruiſſe, ſed paucas: vnde eſt, Et pauci læta arua tenemus. veruntamen ſecūdum hæc principia, oportet dicere, paucas eam felicitatem merituras: quia ſi omnes mereantur, quæ nunc ſunt animæ, deſineret hominum procreatio: quam tamē perpetuam cenſent. Et ſi dicant, nō omnes poſſe mereri, deterrerent multos à virtutum cultu: vnde dicere debent, ſingulas quidem, aut gratia, aut merito poſſe ad perpetuam peruenire felicitatem: paucas tamen peruenturas. dicit autem Plato, animas ab æterno creatas (quod tamen Auguſtinus noſter reprobat, dicens, Animas creando infundi, & infundendo creari.) & dum à cœleſti ſede, per circulos delabuntur attrahere varias affectiones: vt Macrob. docet, in De ſomnio Scipionis: à Saturno rationem, & intelligentiam: ab Ioue, praxim, ſeu partem actiuam: à Marte, iraſcibilem, tam virtutis, quàm vitiorum cauſam: à Sole, ſentiendi, & opinandi vim, tam vt aliqua ſciamus, quàm vt fallamur: à Venere, deſyderium, indifferens ad bonum & malum: à Mercurio, interpretationem per ſermonē: à

Aīarum creatio quō fiat

ſunt, vim generatiuam, & nutritiuam. Ser. aliam affectioné ex planetis trahi affirmat, vt in eo videre licet. Plato aũt vult, aías ante q̃ per circulos deſcenderint, omnium peritas: & eandé ſcientiam poſtea eruditione acquirere, dictitans noſtrum addiſcere nõ eſſe, niſi quoddam reminiſci. Sed quum hæc reprobata ſint, non eſt in eis immorandum, niſi quatenus ad explanationem poetæ faciunt. Donatus aũt dicit ſic. ⸢ Tunc pater.) Interrogat Æneas: quis fluuius: & quare animæ, illum petant. Ad vtrunq; breuiter reſpondet, eſſe animas, quæ in alia corpora reuerti volunt: & fluuium eſſe Lethæum. ⸢ Quo magis Italia.) Ex hoc oſtẽdit ſe magna dicturum. ⸢ O pater, an ne.) Non poterat nõ mirari, quod ad tanta incõmoda vitæ redire velint. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo autem eſt. Anchiſes pater, ait, ſup. tunc: Animæ, quibus altera. i. ſecunda corpora: debentur fato. i. neceſſitate quadam, aut deorum voluntate (qua non omnibus debentur: perfectis enim heroibus, & dijs genitis, perpetua eſt apud Elyſios ſedes: ſicut contra, peſſimis deorum violatoribus, æternum eſt apud tartara ſupplicium: Vnde de Theſeo dictũ eſt. Sedet æternumq;, ſedebit Infelix Theſeus.) potant ad vndam Lethæi fluminis, latices ſecuros, ideſt ſecludentes à curis, aut facientes ſecuros: & longa obliuia. ſ. malorum, & pœnarum, quæ & quas ſemel perpeſſi ſunt, dum eſſent in hac vita. Equidem. i. ego quidem: cupio memorare. i. enarrare: & recenſere tibi: atq; oſtendere tibi, coram, ſcilicet oculis tuis: has, ſcilicet animas, in corpora migraturas: & cupio iam pridem, ideſt à pluſculo tempore: enumerare hanc prolem meorũ, ideſt à meis deſcenſurorũ: eo, ſupple quo, ideſt ideo: vt, Lętere magis mecum, Italia reperta. (Poteſt tamen conſtrui, non ſecundum prius dicta: ſed (vt Seruius inquit) ſecundum hiſtoricam fidem. Quo lætere magis Italia reperta mecum. quia etiam Anchiſes in Italiam veniſſe dicitur: ſed huic loco, & multis pluſ habitis, quadrat prior conſtructio quam ſequimur: artis tamen eſt interdum ſic loqui, vt in plureis ſententias trahi poſſumus. (Æneas, ſupple ait: O pater: an ne putandum eſt aliquas animas, ſublimeis. i. in ſublimi ſitas, aut egregias: ire hinc, ideſt ex his tam beatis locis: ad cœlũ. i. ad conſpectum cœli, aut aerem, in quo degimus: & reuerti iterũ ad corpora tarda, ideſt eas tardantia, & hebetantia: quæ cupido. i. cupiditas, lucis, ſcilicet cœleſtis: quum illic etiam lux ſit: aut lucis i. vitæ, eſt. ſup. eis, tam dira, ideſt execrabilis, & quaſi deorum ira inducta? Reſpõdet Anchiſes: Equidem, ideſt ego certe dicam: nec ò nate, tenebo te ſuſpẽſum, ſcilicet animo, hoc eſt dubium, & ambiguum. Anchiſes ſuſpicit. i. ſurſum, vel ſeorſum inſpicit: vt faciũt, qui noua inuenire volunt: ſicut contra, Deſpiciunt terram, qui reminiſci volunt. atq; pandit ſingula. i. ſingulas res, ad propoſitam quæſtionem pertinentes: ordine. i. per ordinem: incipiens. ſ. à primordijs, & primis cauſis.

PIERIVS.

¶ Quo magis Italia tandẽ lætere reperta.) In codi. aliquot antiquis, lætare, imperatiuo modo: deq; re præſenti, ad ſolidiorem gaudij cauſam. In omnibus deinde pro, tandem, vno exemplo, mecum, ſcriptũ eſt. In Romano totus verſus ita mutatus, Quo magis Italiã mecum lætare repertam. Iam enim in Italiã deſcenderat Æneas, eamq; repertã eſſe plurimũ gaudebat. Sed eo magis gaudendum ait Anchiſes, quod non tantum erroribus finis ſit impoſitus, quodq; ſedes fato debitæ iam apprenſæ. Sed quod præter hæc tot illuſtres viri ſint ex ſuo genere propagandi: totq; & tantæ ſanguini ſuo acceſſiones præparatę: quocirca, lętare, ait, nunc magis, ac magis. ⸢ Iterumq; ad tarda reuerti Corpora?) In codicibus aliquot antiquis, in tarda, legere eſt. Vtrunque placet. ⸢ Quę lucis miſeris tam dira cupido?) In codicibus aliquot ſane q̃ vetuſtis, cupido eſt: vna plus dictione legitur: ſed abſq; ea ſuauius. ⸢ Suſpicit Anchiſes.) In probatioribus codicibus antiquis, Suſcipit, habetur: quod ſignificat, reſpondet. Et in euangelica lectione, multa eo modo reponenda animaduertas, recte quidem prius traducta: ſed imperitia ſæculi poſt modum corrupta. Huic vero lectioni Priſciani etiam ſubſcribit, authoritas dicentis illi, ὑπολαμβάνω, pro reſpondeo: ὁ δὲ ὑπολαβὼν ἔφη. Nos ſuſcipiens, inquit. Hinc Virgilius, Suſcipit Anchiſes, atque ordine ſingula pandit. pro, reſpondit ad interrogationem Æneæ.

⸢ Principio cœlũ, ac terras, cãpoſq; liquenteis, ANCH.
Lucentemq; globum lunæ, Titaniaq; aſtra
Spiritus intus alit, totamq; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet:
Inde hominũ, pecudumq; genus, vitæq; volantum:
Et quæ marmoreo fert monſtra ſub æquore pontus.
Igneus eſt ollis vigor, & cœleſtis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terreniq; hebetant artus, moribundaq; membra:
Hinc metuunt, cupiuntq;, dolent, gaudentq;: nec auras
Reſpiciunt clauſæ tenebris, & carcere cæco,
Quin & ſupremo quum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malũ miſeris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt peſtes, penituſq; neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumq; malorum
Supplicia expendunt: aliæ panduntur inaneis
Suſpenſæ ad ventos: alijs ſub gurgite vaſto
Infectum eluitur ſcelus, aut exuritur igni.
Quiſq; ſuos patimur maneis: exinde per amplum
Mittimur Elyſium, & pauci læta arua tenemus:
Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumq; reliquit
Æthereum ſenſum, atq; aurai ſimplicis ignem.
Has omneis, vbi mille rotam voluere per annos,
Lethæum ad fluuium deus euocat agmine magno,
Scilicet immemores ſupera vt conuexa reuiſant,
Rurſus & incipiant in corpora velle reuerti.

SERVIVS.

¶ Principio cœlum ac terras, campoſq; liquẽteis.) Interrogatus Anchiſes quare animæ velint reuerti ad corpora, quaſi aliud dicit, tamen illuc recurrit: quod Græce τὸ πᾶν dicit, ideſt omne quod eſt. Quatuor ſunt elementa: terra, aer, aqua, ether: & Deus. Præter hæc nihil eſt aliud: & hoc, mundum non poſſumus dicere. Nam mundus non eſt totum. Ergo Deus eſt quidem ſpiritus diuinus, qui per quatuor infuſus elementa gignit vniuerſa. Igitur ſi de elementis & Deo naſcuntur omnia, vnam originẽ habent: & par eſt natura omnium. Sed videamus quid in nobis eſt à Deo: & quid à quatuor elementis. Quantum datur intelligi, ab elementis habemus corpus: à Deo animam: quod ideo probatur, quia quod eſt in corpore, terra, humor, anhelitus, calor (quæ omnia videtur, ſicut etiam elementa) animus inuiſibilis eſt: ſicut etiam Deus, vñ originem ducit. Illa ptereà irratiõabilia ſunt ſicut corpus. contra Deus habet conſilium, ſic etiã animus. Deinde elemẽta mutari videmus, quorũ perire, mutari eſt, ſicut etiã corpus: q̃ inde originẽ ducit. contra, Deum non perire manifeſtum eſt. ergo nec animus perit, qui inde originem ducit. nã pars ſemper ſequitur genus. Huc igitur tetendit primam intentionem ſuam, vt animos immortales diceret. Sed occurrit illud, Si immortales ſunt, & vnum habẽt principium: qua ratione non omnia animalia ſentiunt. ſimiliter? Et dicit non eſſe in animis diſſimilitudinẽ, ſed in corporibus, quæ prout fuerint vel viuacia, vel torpentia, ita & animos faciunt: quod poteſt etiam in vno eodemq; corpore probari. In ſano enim corpore alia eſt viuacitas mẽtis, in ægro pigrior, in ſanis inualida & ratione carẽs, vt in phreneticis cernimus, adeo cũ ad corpus venerit, nõ natura ſua vtiẽ, ſed ex eius qualitate mutatur. Inde Afros verſipelles, Græcos leues, Gallos pigrioris videmus ingenij: quod natura climatum facit, ſicut Ptolemæus deprehendit, qui dicit tranſlatum ad aliud clima hominem naturam ex parte mutare. De toto. n. non poteſt: q̃a in principio accæpit ſortẽ corporis ſui. Ergo anima p qualitate eſt corporis. Et qua ratiõe res melior, eſt in poteſtate deterioris: Atq diuinus animus debuit corpus habere in poteſtate, non mortale corpus naturam animi corrũpere. Sed hoc ideo fit, q̃a plus eſt quod continet, q̃ quod continetur: vt ſi leonem includas in caueam, impeditus vim ſuam non perdit: ſed exercere non poteſt. ita animus non tranſit in vitia corporis: ſed ex cuius coniunctione impeditus nec exercet vim ſuam. Occurrit illud, Omne quod corrumpitur, æternum nõ eſt. ſi animus inſanit, iraſcitur, deſyderat, timet: caret æternitate,

ſtate, cui ſunt iſta contraria. Nam paſſio æternitatem ſoluit. quod
ideo falſum eſſe dicimus: quia animus nihil per ſe patitur, ſed la-
borat ex corporis cõiunctione. Et aliud eſt per ſuam naturã cor-
rumpi: aliud per contrarium rei alterius. Videmus enim tale ali-
quid vt in lucerna, quę per ſe clara eſt: & locum in quo eſt ſine du
bio illuminat: ſed ſi qua re tecta fuerit & incluſa, non perdit ſplen
dorem proprium qui in ea eſt (remoto nanq; impedimento ap-
paret) nec tamen quia impeditus eſt eius vigor, ideo etiam corru
ptus. Ita ergo & animus quandiu eſt in corpore, patitur eius con
tagionem. ſimul atq; depoſuerit corpus, recipit ſuum vigorem,
& natura vtitur propria. Si ergo recipit naturam ſuam, quare pœ
nas apud inferos patitur? Ideo quia res quæ ſimul diu fuit, non
poteſt depoſita ipſa re ſtatim in ſuum nitorẽ reuerti. vt ſi ſpeciem
candidam miſſam in lutum polluas, & eam ſtatim auferas, non
iccirco ſordibus caret, ſed abſolutionem requirit, vt in priſtinum
nitorem poſſit redire. Sic anima ex eo quod datur corpori, inqui-
nata, etiam ſi corpus deponat, neceſſe habet purgari. Si ergo pur-
gantur & recipiunt naturam ſuam, cur volunt reuerti? Quia po-
tant (inquit) obliuia. Eſt etiam illud ambiguum, Aut vt præterita
rum obliuiſcantur pœnarum: aut certe vt ignaræ futuri habeant
redeundi deſyderium in corpora, quod ſine paſſiõe non ſit. Nam
animus in quo eſt paſſio, meretur reuerti. ¶ Cœlum.) Pro aere, &
æthere poſuit: vt, Iam cœlum terramq;. ¶ Cãposq; liquenteis.)
Ideſt maria. ¶ Lucentemq; globum lunæ.) Ideo vſus eſt partici-
pio, vt oſtendat eam ſuum lumen non habere. Nã lucẽs, eſt quod
aliũde illuminatur. Lucibile, quod per ſe lucet, vt patulum & pa-
tens. Patulum eſt quod ſemper patet: Patẽs quod & aperitur &
clauditur, vt oculus. Globũ autẽ, ideo qa dicit luna σφαιροειδῆ
eſſe. ¶ Titaniaq; aſtra.) Aut ſtellas dicit: aut Solẽ quẽ ſupra vnum
fuiſſe de Titanibus diximus. ¶ Spiritus.) Diuinus. ſ. & vnũ eſt ſiue
mentẽ dicat: ſiue animum, ſiue ſpũm. ¶ Intus alit.) Vegetat, & in
ęternitatẽ cuſtodit: quia miſtus eſt, & nulla pars eſt elementi ſine
Deo. ¶ Per artus.) Per elementa: quæ mẽbra ſunt mundi. Corpo-
ralia nanq; ſunt quę poſſunt videri. ¶ Mens agitat molem.) Ma-
gnitudine mundi mens agitat: & ſi, vt Cicero dicit in Tuſculanis,
æternũ eſt quicquid in æterno motu eſt. ſine dubio etiã animus
æternus eſt. Semper. n. in motu eſt, adeo vt ne nobis quidẽ quie-
ſcentibus conquieſcat. ¶ Magno ſe corpore miſcet.) Aut Antipto-
ſis eſt pro corpori: vt, Hæret pede pes, denſusq; viro vir. quod
potius credendum eſt. Aut certe ſm eos locutus eſt, qui dicũt cor
poralem eſſe: & eum ita diffiniũt πυρ νοερὸν. i. ignem ſenſualem.
quod ſi verũ eſt, corpus eſt: nec per Antiptoſim dixit, ſed per diffi
nitionem magno corpore. i. non cõmuni. ¶ Inde hominum, pecu
dumq; genus.) De quatuor elementis & Deo. ¶ Et cœleſtis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant.) Quod ſupra
diximus, Intatum, inquit, in omnibus viget pars diuinitatis, in-
quãtũ ſinit corpoꝝ qualitas. ¶ Terreniq; hebetant artus.) Inquã-
tum non hebetant artus. ¶ Moribundaq; mẽbra.) Morieñti ſimi-
lia, hoc eſt ſemper morientia. Nunq;. n. in eodẽ ſtatu ſunt: ſed aut
minuuntur, aut creſcunt. Ergo animus idẽ eſt: ſed vti viribus ſuis
nõ põt propter corporis cõiunctionẽ. ¶ Hic metuunt, cupiuntq;,
dolent, gaudentq;.) Ex corporis cõiunctione, & hebetudine. Var
ro & oẽs Philoſophi dicunt quatuor eſſe paſſiões: duas à bonis,
duas à malis opinatis rebus. Nam dolere & timere, duæ opinio-
nes malæ ſunt: vna præſentis, alia futuri. Item gaudere & cupe-
re, opiniones bonæ ſunt: vna præſentis, altera futuri. Hæc ergo
naſcuntur ex ipſa cõiunctione. Nam neq; animi ſunt, neq; corpo
ris propria. Pereunt enim facta ſegregatione. ¶ Neq; auras reſpi-
ciunt. Nam quia cohærent corpori, obliuiſcuntur naturę ſuę, quã
auras vocauit. ¶ Clauſæ tenebris, & carcere cæco.) Diffinitiones
ſunt corporis. ¶ Quin & ſupremo cũ lumine vita reliquit.) Quia
vt diximus, occurrit debere eas ſtatim poſt corpus depoſitũ redi
re in ſuum vigorẽ: & dicit non poſſe. Quæ. n. diu coniuncta ſunt,
inuicẽ ſe tenent, & trahunt reliquias ſordium antiquarum. ¶ Non
tamen omne malũ.) Cedit quidẽ, ſed non omne. Nam remanet:
quod vt purgetur, neceſſe eſt. Inde eſt quod dicit, Eadẽ ſequitur
tellure repoſtos. Bene aũt. ¶ Miſeris.) quæ etiã poſt corpus habẽt
corporis ſordes. Vnde eſt, Nec funditus omnes Corporeæ exce-
dunt peſtes. ¶ Diu cõcreta.) Cõiuncta & conglutinata. ¶ Inoleſce
re.) Creſcere: vt, Vdoq; docent inoleſcere libro. ¶ Ergo exercẽtur
pœnis.) Quia depoſito corpore ſordes ſuperſunt. Pœnas autem
minime perferunt animæ: ſed illius coniunctionis reliquiæ quæ
fuit inter animã & corpus. Nam licet iſta duo per ſe pœnas perfer
re nõ poſſint: homo tamen perfert: qui de his duobus eſt factus.
¶ Supplicia expendunt.) Ideo agunt ſupplicia, non vt animas pu
niant, ſed vt eas peccatis exuant priſtinis. ¶ Aliæ pãduntur inanes
Suſpenſæ ad ventos. Loquitur quidem poetice de purgatione ani
marum: tangit tamen quod & Philoſophi dicunt. nam triplex eſt
omnis purgatio. Aut enim in terra purgantur, quæ nimis oppreſ
ſæ ſordibus fuerint, deditæ ſcilicet corporalibus blandimentis. i.
tranſeunt in corpora terrena: & hæc igni dicuntur purgari. Ignis
enim ex terra eſt quo exuruntur omnia. nam cœleſtis nihil purit.
Aut in aqua, ideſt tranſeunt in corpora marina, ſi paulo melius
vixerint. Aut certe in aere, tranſeundo ſcilicet in aeria corpora, ſi
ſatis bene vixerint: quod in Statio legimus, vbi de auguriis tra-
ctat. vnde etiam in ſacris omnibus tres ſunt iſtę purgatiões. Nam
aut teda purgantur & ſulphure, aut aqua abluuntur, aut aere ven
tilantur, quod erat in ſacris Liberi Hoc eſt enim quod dicit in ſe-
cundo Georgi. Tibiq; oſcilla ex alta ſuſpendunt mollia pinu. Nã
genus erat purgationis: & in ipſis purgationibus bonum meri-
torum ſecutus eſt ordinem, vt ante aeriam, inde aquæ, poſt ignis
diceret purgationem. ¶ Quiſq; ſuos patimur manes.) Supplicia
quæ ſunt apud manes: vt ſi quis dicat iudicium patimur, & ſigni
ficet ea quæ in iudicio continentur. Eſt & aliud verius. Nam cum
naſcimur, duos Genios ſortimur. Vnus eſt qui hortatur ad bona:
alter qui deprauat ad mala. quibus aſſiſtẽtibus poſt mortem, aut
aſſerimur in meliorem vitam, aut cõdemnamur in deteriorem:
per quos aut vacationem meremur, aut reditum in corpora. Er-
go Manes, Genios dicit: quos cum vita ſortimur. ¶ Exinde.) Vna
pars orationis eſt, & in tertia à fine accentum habet: licet penulti
ma longa ſit. Quod ideo factum eſt vt oſtenderetur vna pars eſſe
orationis, ne præpoſitio iungeretur aduerbio, quod vitioſum eẽ
non dubium eſt. ¶ Pauci læta arua tenemus.) Non omnes. Qui
enim minus purgantur, ſtatim redeunt ad corpora. ¶ Donec lon
ga dies perfecto temporis orbe. Quia etiam poſt purgationem
opus eſt tempore, vt perſeueret in purgatione: & ſic redeat. Et
quæritur vtrum animæ per Apotheoſin (de quibus ait, Pauci læ
ta arua tenemus) poſſint mereri perpetuam purgationem. quod
non poteſt fieri. Merentur enim temporis multi, non perpetui-
tatis: & quæ male vixerunt: ſtatim redeunt: quæ melius, tardius:
quæ optime: diutiſſimo tempore ſunt cum numinibus. Paucę ta
men ſunt quæ & ipſæ exigente ratione, licet tarde, cogũtur reuer
ti. ¶ Perfecto tẽporis orbe.) Finito legitimo tempore. ¶ Concre-
tam.) Affixã & inhęrentẽ. ¶ Ætheriũ ſenſum.) Sydeꝝ πυρ νοερὸν.
Ignem ſenſualem. i. Deum, per quod quid ſit anima, oſtẽdit. ¶ Au
rai ſimplicis ignem. Non vrentis. Simplicis autem, noſtri compa
ratione: qui conſtat de ligno & aere. Ille enim per ſe plenus eſt, &
æternus, quia ſimplex. Omnia enim σύνθετα, ideſt compoſita,
exitum ſortiuntur. Vnde & atomos, perpetuas dicunt, quia ſim-
plices ſunt, nec reſpiciunt ſectionem. ¶ Has omnes.) Ac ſi diceret
etiam has omnes. Nam ſupra non omnes dixit: ſed animæ qui-
bus altera fato Corpora debentur. Rotam voluere per annos.)
Exegerunt ſtatutum tempus per annorum volubilitatem. Eſt au
tem ſermo Ennii. ¶ Deus euocat.) Non dicit quis, ſicut ſupra, Dii,
quibus imperium eſt animarũ. Sed alii Mercurium volunt pro-
pter hoc, Animas ille euocat Orco Pallẽtis, alias ſub Tartara tri-
ſtia mittit. Et eſt ratio. nam νοῦς dicitur, ideſt ſenſus. quo Philo-
ſophiam, quæ hæc indicat, intelligimus: quia ipſe etiam inuenit
literas. ¶ Agmine magno.) Impetu. & dictum eſt imperatiue. Nõ
enim blanditiis inductæ redeunt: ſed neceſſitate quadam cogun
tur vt potantes velint reuerti. ¶ Immemores.) Vel præteritorũ,
vel futurorum.

DONATVS.

¶ Principio cœlum.) Quatuor quidẽ elemẽta eſſe aſſerũtur cœ
li, terrę, maris, & inferorũ: ſed quia apud inferos fuit, qui loque-
batur, & agebatur de ratiõe ſuperorũ, iccirco triũ tractatũ proſe-
quitur, cœli, terrę, & maris: addidit duo alia. ſed quę in parte ſunt
cœli, ſolẽ. ſ. & lunam. his enim ſtare dicitur, quicquid ad cœlum
pertinet, & qcquid terra continet, quicquid mare complectitur,
nutriri ſpũ quodã abſtruſo & recõdito, & latenter gubernari, eun
demq; ſpiritũ per omnia eſſe diffuſum, & permixtum omnibus.
¶ Inde hominũ, &c.) Inde, inqt, viuunt volantia, inde terreſtria,
inde etiã quidquid monſtrorum maris vnda cõtegitur. ¶ Igneus
eſt ollis vigor, &c.) Ex duorum elementoꝝ ſubſtantia hominem
memorat eſſe compoſitum, vt ſpiritus e partibus cœli ſumi vi-
deatur, corpus ex terra. quod de cœlo ſumitur eſſe perpetuũ. cor
pus aũt interire, quod ex terra concipitur. ſpũm mundũ eſſe, cor-
pus vero contagionibus plenum. ſed vbi in vnum cõſortiũ vene
rint vt corpus ſpirituſq; iungantur, ſpũm malis corporibus ma-
culari. ¶ Hinc metuunt, &c.) Vſqueadeo corpus inimicum eſt ei,
quem intra ſe habet, vt cæco carceri comparetur. deniq; pollui-
tur ex eo, q pollutum ad ſupplicium mittitur, tanquam ad pœ-

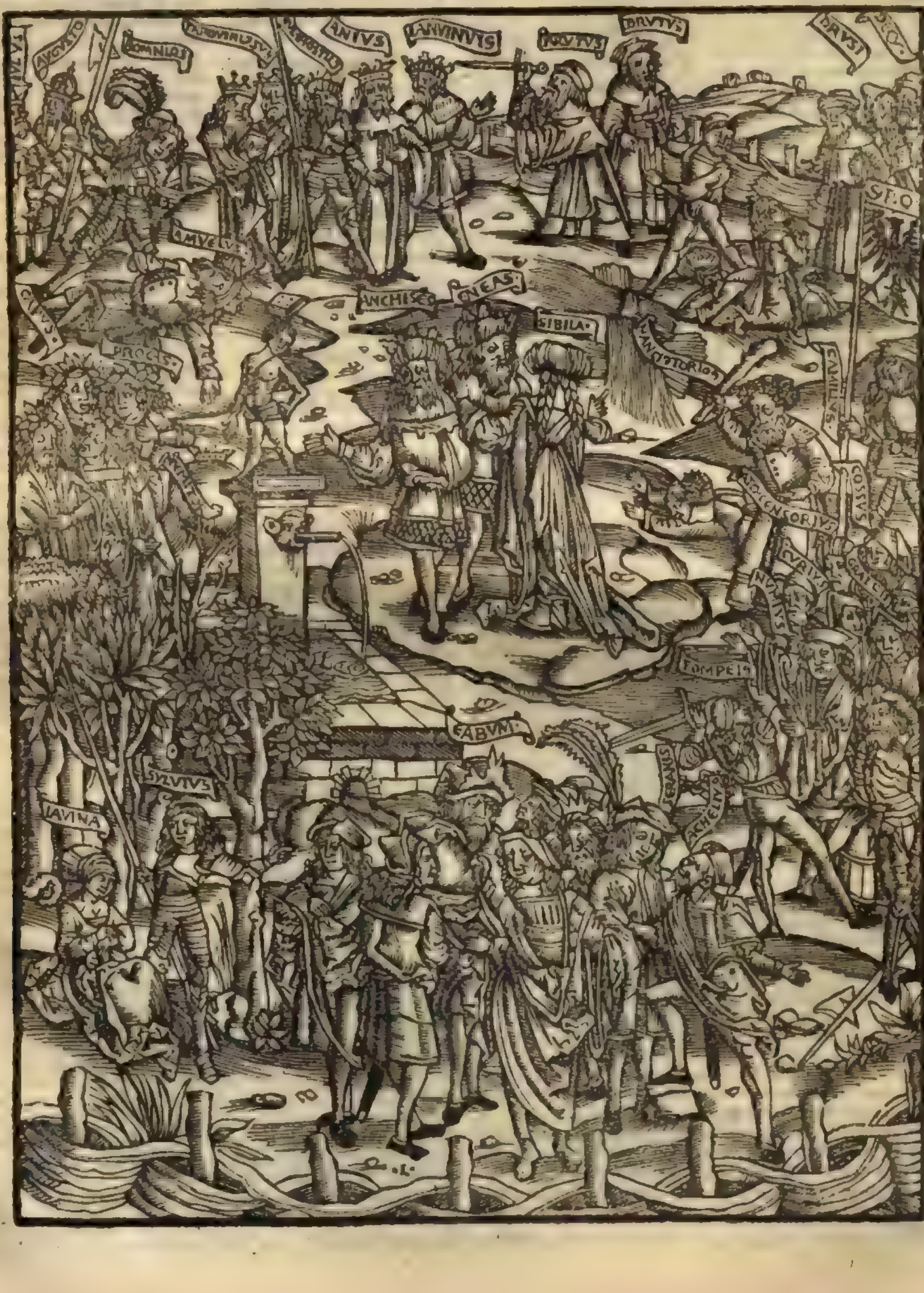
num & carceres rel:& quia perire non poſt, purgatur poenis, donec redditur talis, qualis inter initia corpori fuerat attributus. ¶ Quin & ſupremo.) Tanta labes eſt corporis, itaq; ſpiritum polluit, vt cũ exutũ membris ire ad inferos cœperit, peſtes oẽs ſecũ portet. ideoq; non redit ad coelum, quia cœleſte meritum perdidit hoſpitii ſui contagione pollutus. Neceſſe eſt enim penitus inhærere vitia, quæ viuendo cõtraxit, & concreta non facile purgari: concretum dicitur, quod ex minutis multis in vnam redditur maſſam. perinde multa mala & longo tempore collecta, quoniã in vnum & maximum coeunt, ablui, vel in ſuum ſtatum reuocari non poſſunt, niſi hæc vis maior expiauerit. ¶ Ergo exercentur poe.) Incipit dicere, quæ poenæ, quę ſint ipſa ſupplicia. ¶ Alię panduntur manes Suſpenſæ ad vẽtos.) Nihil intereſt, ventos inanes, an animas dixerit. quia vtrunq;, vel alterum rectum eſſe poteſt. & ſic vel ſemel poſitum, bis accipiamus. vt inanes animæ, inanes ad ventos ſuſpenſæ penderent. ¶ Aliis ſub gurgite.v.) Dixit poenarum genera, quibus animæ mundantur. ¶ Quiſq; ſuos patimur manes.) Continue complexus eſt, vnumquemq; tales ſentire poenas, qualis ad inferos venerit, ſi bonas bonus, ſi malus malas. ¶ Exinde.) hoc eſt, poſt examinationẽ vitę. ¶ Per amplũ Mittimur.e.) Cõparationẽ fecit miro genere. mittimur, inq̃t, per amplũ Elyſii pauci. quaſi illoꝝ numerum breue ſpatiũ ferre non poſſet. non ſuperflua latitudo paucis fuerat deputata, ſed tributa pro meritis. quid.n. inter ſontes & innoxios diſtaret? ſi cunctos æquali ſpecie locorum anguſtiæ continerent? Docuit poeta non paucis videri paratam latitudinem, ſed pluribus, ſi tamen ita viuant, vt eo venire mereantur. quod, quia non fit. quia bene viuendi ſtudium non omnium, ſed paucorum eſt, latitudinem & diffuſa ſpacia pauci incolunt. Laudatur hoc genere Anchiſes. & eius laus ꝓficit etiam filio, quia in talibus locis patrem inuenire cõmeruit, vt hoc genere pro tali parente laborauiſſe nec ipſum Æneam poeniteret. ¶ Don.c longa dies.) Tantum inficit animam corporis tabes, vt hanc vis maior, & prolixum tempus vix poſſit abluere.ſ. vt talis fiat ablutione, qualis fuit anteq̃ in corpus ꝑueniret. ¶ Has oẽs vbi.m.r.) Vbi, inquit, omnes iſtas animas exercitationẽ rotæ per annos mille voluerit, deducit deus ad lethæum fluuium, cuius talis eſt vis, vt q̃ſquis ex eo biberit, memoriam ſuperioris tẽporis perdat, nec quid fecerit, nec quid paſſus ſit, teneat: perindeq; immemor redditus incipiat velle remeare ad ſuperos, & mala corporis iterum pati.

ASCENSIVS.

¶ Principio coelũ, &c.) Incipiẽs igitur Anchiſes enarrare, ſic ꝓcedit. Quia deus, q̃ magna mundi anima, ſeu magnus animus (ſm quoſdã philoſophos) omnibus rebus, infuſus eſt in omnibus animantibus, vt vniuerſalis anima, omniſq; anima coeleſtẽ habet originẽ: quia (ſm Stoicos) etiam deus, eſt de natura ignis: vnde eum corporeũ putabant, vt atteſtat Euſebius in ꝑparatione euangelica: & diuus Auguſtinus.viii.de ciuitate dei: ideo oĩa quæ viuunt, à deo regũtur. Deus aũt vult, vt iuxta merita, poſt exitũ à corpore, animæ recipiant aliæ gaudium æternũ, aliæ ſuppliciũ æternũ, aliæ purgationẽ ad tempus duraturam, ſm exigentiam facinoris: & deinde, gaudiũ meritis reſpondens, quo recæpto, quia non meruerunt æternam beatitudinẽ, inducit in eas, obliuionem bonorũ, quæ pauloante poſſederant in Elyſiis & malorum, quæ ſuſtinuerant in hoc mundo: & ita motæ quaſi à ſpiritu magno, cupiunt in corpora non redire: quia neſciunt ſe illic fuiſſe: ſed ire: vñ quod ſupra dictum eſt, Iterumq; ad tarda reuerti Corpora. dictum eſt ex perſona Æneæ, qui nouerat animas eas aliq̃n in vita fuiſſe. Nam putauit nullas illic eſſe, quę non aliq̃n vixerint in hoc mundo cum corporibus ſuis, in quę coelitus demiſſæ fuerant. Et quia obliuionẽ imbibũt, licet ſępe in corporibus fuerint, id tamẽ ignorant, imemoreſq; ſunt. Plurima autẽ horum, ex Orpheo, & Platone efficta ſunt: qui quia ex prophetarũ libris, & Ægyptiaca diſciplina, didicerant animas imortaleis aliquãdo in corpore redituras: putabant in eadem corpora, poſt putrefactionem, & conſumptionẽ, redire non poſſe: vnde, in alia redire dicebant: vt aſſerit diuus Auguſtinus. Verum quum hæc fere erronea ſint, licet q̃ ad purgationem pertinent, non penitus reprobentur: ideo altiore indagatione ſuperſedẽs, ad ordinem redeo: pręmiſſis his Donati verbis. ¶ Quiſq; ſuos patimur maneis.) Nã ſi bonus, ad inferos venit, bonos patitur maneis: ſi malus, malos. ¶ Exinde.) Poſt examinationem. ¶ Amplum.) Vt oſtendat, non illis paucis paratam eſſe latitudinẽ, ſed pluribus: modo ita viuãt, vt illuc venire mereãtur: ſed quia pauci merentur: pauci diffuſam latitudinẽ merentur. ¶ Lõga dies.) Longo tempore, eſt opus vt fiat talis purgatio qualis anteq̃ in corpus ꝑueniret. Hæc ille. ¶ Ordo igit̃ eſt. Principio.i. vt à primordiis incipiã. Spiritus.i. animus magnus.ſ. deus, alit coelum.i. aerem, & ignem: vt Ser. interpretatur: ac terras, & campos liquenteis.i. æquora aquarum: & globum lunæ lucẽtẽ.ſ. lumine à ſole recepto: & aſtra Titania.i. quæcũq; ab Hyperione, Titane deſcripta ſunt: & quorum curſus ab eo demonſtrati ſunt: quapropter, earum pater dicitur: vnde & Claudianus, ex Hyperione de ſemine nata, dicit: intelligit autem totum vniuerſum: & mens.ſ. diuina: infuſa per artus.i. ſingula membra, aut ſingulas particulas: agitat.i. mouet, & impellit: totam molem.i. machinã immenſam totius vniuer. (Cicero autẽ in Tuſculanis, probat animam eſſe immortalẽ: eo q̃ ſe & alia mouens, in perpetuo ſit motu.) Et miſcet ſe per pręſentiã, non per confuſionem: magno corpore.ſ. vniuerſi. Inde.i. ex hac infuſiõe ſpiritus illius diuini genus hominũ, & pecudum, & vitæ volantũ.i. volucrum: & monſtra quæ põtus.i. mare quodlibet. fert ſub æquore marmoreo.i. marmorei coloris, hoc eſt omnia animantia, ſup. orta ſunt, & viuunt: q̃a vigor igneus, & origo coeleſtis, eſt ollis.i. omnibus illis, ſeminibus.i. animis: quæ ſunt ſemina vitæ, ſicut Stoici cenſent, deum eſſe de natura ignis, quẽ Sene. lib. viii. epi. ſic cenſet eſſe in mũdo, vt animus noſter in noſtro eſt corpore: intãtũ, ſup. eſt illis coeleſtis natura, quantum corpora noxia.i. nociua: non tardãt.i. depriment, & offuſcant virtutem coeleſtem: quia licet eiuſdem naturę ſit omnib. anima tamen in vno corpore, nobilior, & perſpicacior q̃ in alio videtur, propter corporis diuerſam diſpoſitionẽ: ſicut eadẽ candela magis reſplendet in vna lucerna, q̃ in alia: & quãtũ artus terreni, & membra moribũda.i. aſſidue ad mortẽ tendẽtia, non hebetant.ſ. ſemina illa, hoc eſt animas: hinc.i. ex his mẽbris, moribundis, & terrenis: ipſæ animæ, metuũt, cupiunt, dolent, & gaudent.i. variis afficiũtur paſſiõib. nec ipſæ clauſæ tenebris.ſ. corporis: & carcere cæco.i. eas excæcãte: diſpiciũt.i. diſquirũt: auras.i. puritatem ſuam. (Alii legũt, nec reſpiciũt.i. attendũt. Nõnulli, ſuſcipiũt.) Atq; ita generatur in corpore animarum diuerſitas: q̃ etiam permanet poſt ſeparationẽ in ipſis animis, ſeu animab. quę res facit: vt nõnullæ cupiãt in corpora reuerti: vnde addit, Quin &.i. quinetiam: quum.i. quando: vita reliquit, ſup. corpus: lumine ſupremo.i. in vltimo vitæ: tamen, non omne malum.ſ. culpæ, hoc eſt vitium: ſine quo, nullum Stoici cenſent malum: nec omnes peſtes.i. infectiones corporeę, quas in corpore ad ſe traxerũt: excedũt.i. exuuntur, excedẽtibus, ipſis animis: funditus.i. à fundo, & radicitus: miſeris.ſ. animis, aut animab. & neceſſe eſt, penitus.i. omnino: ſtãte.ſ. iudicio diuino: quod vult, nullũ malum eſſe impunitum: multa.ſ. mala: cõcreta.i. cõtracta cum corpore: inoleſcere.i. aboleri: miris.i. mirabilib. modis.ſ. purgandi: quia nihil mirabilius, q̃ incorporeum à corporeo pati. & ideo dicimus, nos quoq; aĩas ſecũ trahere affectiões, & paſſiões corpoꝝ. Ergo, quia ſ. purgatas oportet: ipſæ exercẽtur.i. afficiũtur poenis (ſm Platonem) nõ æternis, ſed purgatoriis, ad tempus duraturis: vt recitat Aug. vlti. lib. de ciuitate dei. ſed notum eſt, mortali peccato damnatas, æterno ſupplicio affligendas: & expẽdũt.i. perſoluũt, ſupplicia veterum malorum. bene, veterum, quaſi inueteratorũ, per malam cõſuetudinem, quæ videlicet nõ facile exuuntur. Aliæ.ſ. animæ: pandũtur ſuſpẽſæ ad inaneis vẽtos: ſcelus infectum eluitur.i. aufertur aliis, per ablutionem. ſub gurgite vaſto.i. mari: q̃a etiam aqua benedicta (vt in.iii. officiorũ, recitat Ambroſius) venialia purgãtur: & diluuio, mũdus purgatus eſt. habẽt ergo vim purgatiuam, quantam deus vult aquæ. Quinetiam dicuntur animæ apparuiſſe ſanctis viris, quæ ſe in glacie torqueri aſſerebant: aut ſcelus infectum exuritur igni, quod & Pauli ſentẽtia approbat: & tota fere manus Chriſtianorũ: quorũ ſunt, qui velint, purgatoriũ eſſe in ſphæra ignis. Nos patimur maneis.i. inferos.ſ. genios, nobis datos: quiſq;, ſup. patit̃, ſuos.i. ſibi debitos. vñ Apuleius, De deo Socratis, dicit, q̃ ſtatim vt nati ſumus, nobis binos genios, ſeu angelos attribui: quorum, alter ad bonũ, alter ad malũ cohortatur, ſed Plato, poſt mortem, dicit examen fieri: afferẽtib. vtriſq;, quæ eorum cohortatu effecimus. Senſus etiam poteſt eẽ, nos patimur maneis.i. purgamur apud maneis, hoc eſt inferos q̃ſq; ſuos.i. ſm quod meruit, aut plus, aut minus: deinde.ſ. poſtq̃ purgati ſumus, mittimur per Elyſium.ſ. campum, amplum, ideſt capacem: & pauci tenemus arua læta.i. beata: donec longa dies.i. tempus diuturnum: orbe.i. reuolutiõe: temporis.ſ. purgatiõi debiti: perfecto.i. peracto: exemit.i. dempſit, & expulit: labem concretã.i. ex cõiunctiõe corpori, cuius ſenſualitatis obtemperans, anima polluitur: & reliquit ſenſum æthereum.i. quæ de coelo ſumpſerat animũ. Nã, vt dicit Iuuenalis, Sẽſum à coeleſti demiſſum traximus arce. purum.i. immaculatũ, qualem eum corpus ſuſceperat: atq; ignem aurai.i. auræ, hoc eſt animę: ſimplicis.i. purę, & incontaminatæ,

incontaminatę, affectionibus corporum. (Antique autem dixit, aurai: nam quidem Græci, αι habent, vti nos æ: licet e, proferant: veteres ſæpe ai, diuiſis ſyllabis, ponebãt pro æ. (hoc eſt pauciſſimi, ſine purgatione præuia, tranſimus ad læta arua: quia nõ niſi perfectiſſimi, & heroica virtute, dũ viuerent prædití: ſed poſt purgationem, multæ tranſmigrant in lætas ſedes, manſurę illic non perpetuo, ſed pro modulo meritorum: aut) ſecũdum ſententiam Platonis, quam recitat Lactan. in. vij. cõtra Gentileis) ſpatio mille annorũ. Iuxta quod etiam in Apoc. xx. dicitur, angelus ligaſſe ſerpentẽ antiquũ (qui eſt diabolus: & Satanas) per mille annos. ſed vtrobiq; accipitur tempus finitum pro infinito: ſicut & hic, quum

quum dicit, Deus euocat magno agmine ad fluuium Lethæum. has omneis. ſ. animas purgatas: vbi. i. poſtq̃: voluere. i. voluerũt, rotam. ſ. tẽporis, per mille annos. i. poſtq̃ in Elyſijs peregerũt ſpatium mille annorũ, quo delitijs ſaciati pro meritis fuerunt: deus vocat eos ad fluuium obliuionis, ſcilicet. i. ſcire licet, cur id faciat, vt. ſ. imemores & bonorũ, quę iam hẽbant: & malorũ, quę habuerãt in vita, reuiſant. i. reuidere eant, rurſus cõuexa ſupera. i. cõuexitatẽ cœleſtẽ: & vt incipiant velle reuerti in corpora. Beroaldus dans rõnem, cur ſydera, dicant Titania, dicit contra Ser. ſic Diodorus li. vj. apertiſſime nos edocuit, quare aſtra, Titania noient. Scribit enim, Hyperionẽ, vnum ex Titanibus, primũ aſtrorũ, lunæq;,



ne his, & ſolis curſum, ac naturā demonſtraſſe: & ob hoc, ſtellarū pare ntē exiſtimatū. Merito itaq; a Virgilio, aſtra.i.ſtellæ oēs, nō ſolus ſol, Titania dicuntur: quaſi perpetuo epitheto, propter Titanem Hyperionem: qui ſyderum pater fuiſſe creditur.

PIERIVS.

❡Ac terras.) In Ro.co. terram, vnitatis numero ſcriptū eſt, Albi tamē eadē pene ſententia dictū, Deū ire per omneis. Terraſq;, tractuſq; maris, cœlūq; profundū. ❡Nec auras Reſpiciūt,) In antiquis

quis oībus cod. quos viderim, eodē exemplo legitur, neq; auras Deſpiciunt. Alicubi etiam, Reſpiciunt, habetur. ❡Atq; aurai.) Antiqua exēpla. quę legi, aurae, quidem legunt: verſumq; abſq; colliſione ſcandendum offerunt. Sed enim ab eruditis omnibus aurai, triſyllabum recæptum video. Et vnum hunc inter eos quatuor locos, quibus ea diæreſi Virgilius ſit vſus, enumerat Valerius Probus. ❡Supera vt conuexa.) In codicibus aliquot antiqs, ſupera in cōuexa, eſt. quod non ita placet.

❡Dixerat Anchiſes: natumq; vnàq; Sibyllam POETA.
Conuentus trahit in medios, turbamq; ſonantem,
Et tumulum capit, vnde omnes longo ordine poſſit
Aduerſos legere, & venientum diſcere vultus.
❡Nūc age, Dardaniā prolē quæ deinde ſequatur ANC.
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illuſtreis animas, noſtrumq; in nomen ituras:
Expediam dictis, & te tua fata docebo.
Ille (vides) pura iuuenis qui nititur haſta?
Proxima ſorte tenet lucis loca, primus ad auras
Æthereas Italo commiſtus ſanguine ſurget
Syluius, Albanum nomen, tua poſthuma proles.
Quem tibi longæuo ſerum Lauinia coniux
Educet ſyluis regem, regumq; parentem,
Vnde genus longa noſtrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas, Troianæ gloria gentis,
Et Capys, & Numitor, & qui te nomine reddet,
Syluius Æneas, pariter pietate vel armis
Egregius, ſi vnquam regnandam accæperit Albam:
Qui iuuenes quantas oſtentant aſpice vireis,
Atq; vmbrata gerunt ciuili tempora quercu.
Hi tibi Nomentum, & Gabios, vrbemq; Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios, Caſtrumq; Inui, Bolamq;, Coramq;:
Hæc tum nomina erunt, nunc ſunt ſine nomine terræ.

SERVIVS.

❡Dixerat Anchiſes.) Antedicta de reuerſione animaꝶ probatio huc tetendit, vt celebret Romanos, & præcipue Auguſtū. Nanq; qui bene conſiderant, inueniunt omnē Romanam hiſtoriam ab Æneæ aduentu, vſq; ad ſua tempora ſūmatim celebraſſe Virgilium. Quod ideo latet: quia confuſus ē ordo. Nam euerſio Ilij, & Æneæ errores, aduentus, bellumq; manifeſta ſunt: Albanos reges, Romanos etiam cōſules, Brutos Catonem, Cęſarem, Auguſtū, & multa ad hiſtoriam Romanam pertinētia hic indicat locus. Cætera quæ hic intermiſſa ſunt. in ἀριθμοποιίᾳ cōmemorat. Vñ etiam in antiqs īuenimus opus hoc appellatum eſſe nō Æneidem, ſed geſta populi Romani. Quod ideo mutatū eſt, quia nomē nō aperte, ſed à toto debet dari. ❡Turbāq; ſonātem.) Aut quę tunc pp feſtinationem ſonabat, aut turbæ ꝑpetuū eſt epitheton. ❡Longo ordine.) Nō quo nati ſunt: ſed quo apud Inferos ſtabāt. Nō enim eo, quo regnarunt, dicturus eſt ordine. ❡Aduerſos legere.) Conſiderare relegere. ❡Dardaniam prolem.) Albanos reges, qui tredecim fuerunt de Æneæ & Lauiniæ genere. Vnde ait, Itala de gente. (Illuſtreis.) Hoc nomen notitiæ fuit, non meriti. Vnde etiam in meretricibus iuenitur. Nam & nobiles & illuſtres vocantur. ❡In nomen ituras.) In gentem: vt Statius, Nomen Echionium, matriſq; genus Peridei. ❡Ille (vides) pura iuuenis qui nititur haſta.) Æneas, vt Cato dicit, ſimul ac venit ad Italiā, Lauiniam accepit vxorem: propter quod Turnus iratus, tam in Latinum quàm in Aeneam, bella ſuſcepit, à Mezētio impetratis auxilijs. Quod & ipſe oñdit dicens, Se ſatis ambobus Teucriſq; venire Latiniſq;. Sed vt ſupra diximus, primo bello perit Latinus. Secundo pariter Turnus & Æneas. Poſtea Mezentium interemit Aſcanius, & Laurolauinium tenuit. cuius Lauinia timens inſidias, grauida confugit ad ſyluas: & latuit in caſa paſtoris Tyri. Ad quod alludens ait, Tyruſq; pater, cui regia parent Armenta. Et illic enixa eſt Syluium. Sed cum Aſcanius flagraret inuidia, euocauit nouercam, & ei conceſſit Laurolauinium: ſibi vero Albam conſtituit. qui qm̄ ſine liberis perit, Syluio, qui & ipſe Aſcanius dictus eſt, ſuum reliquit imperiū. Vnde apud Liuium eſt error q Aſcanius Albā cōdidit. Poſtea Albani oēs reges, dicti Syluij ſunt ab huius noīe: ſicut hodieq; Romani impatores, Auguſti vocātur: Ægypti, Ptolemæi: Perſæ, Arſacidæ: Latini, Murrani: vt, Murranū hic atauos: & auorū antiqua ſonantē Noīa, per regēſq; actū genus oē Latinum. ❡Pura iuuenis qui nititur haſta.) Ideſt ſine ferro. Nā hoc fuit præmiū apud maiores eius, qui tunc primū viciſſet in ꝓlio: ſicut ait Varro in libris de gēte populi Romani. ❡Syluius, albanū nomē.) Quia omnes Syluij dicti ſunt. ❡Tua poſthuma ꝓles.) Poſthumus eſt poſt humationē parentis creatus. Per hoc aūt Æneā cito oſtendit eſſe periturū: & ſtatim infert cōſolationē dicens. ❡Quē tibi lōgæuo.) Ideſt Deo. Æuum enim ꝓprie æternitatis eſt: q̃d non niſi in deos venit. Ennius, Romulus in cœlo cū dijs genitalibus æuū degit. Male autē vindicauit vſus: per quē dixit, Lōgæuóſq; ſenes. ❡Vnde.) À quo: vt, Genus

nus vnde Latinū. Nā poſteri eius fuerunt: qui poſtea apud Albanam regnauerunt ciuitatem. ❡Proxim⁹ ille Procas.) Standi ordine, non naſcendi. Nā ſextus eſt rex Albanorum. Itē, Numitor tertiuſdecimus fuit. ❡Si vnq̃; regnandā accęperit Albā.) Æneas.ſ. Syluius. Et hic oſtēdit oēs Albanos reges, Syluios dictos. Recepit autē a tutore, q eius inuaſit īperium: qd ei vix anno qnquageſimo tertio reſtituit. Et rem plenā hiſtoriæ per tranſitū tetigit. ❡Ciuili tēpora quercu.) Ciuica debuit dicere: ſed mutauit. At ecōtra Horatius, Motum ex Metello conſule ciuicū, pro ciuilem. Querceā autē coronā accipiebant, q in bello ciuē liberaſſēt: ideo qa antè cā vitę i hac arbore hoīb⁹ fuit, q glandibus veſcebantur. Aliæ enim erant murales: aliæ agonales.i.lemniſcatæ. Muralis dabatur ei, qui prior murum aſcendiſſet. ❡Hi tibi Nomētū, & Gabios.) Hæ ciuitates ſunt priſcorum Latinorum ab Albanis regibus cōſtitutę: quāq; Collatiā Tarquinius cōſtituiſſe dicatur: qui vt erat ſuꝑbus, eam ex collata pecunia conſtituit. Vnde & Collatia dicta eſt. Poteſt tamen fieri vt ab Albanis fundata ſit, aucta à Tarquinio, ſicut ſupra de Tarento diximus, quod Taras fecit, auxit Phalantus. Romam etiam Romulus feciſſe dr̄, quā antè Euander cōdidit: vt, Tunc pr̄ Euandrus Romanæ cōditor arcis. ❡Vrbēq; fidenā.) Fidenæ dicuntur vt Thebæ. ſed dixit vt Iuuenalis, atq; vetus Thebæ centū iacet obruta portis. Nā varietati ſtudet. Vnde ēt ait Pometios, cū dicatur numero ſingulari Pometia. ❡Caſtrūq; Inui.) Vna eſt in Italia ciuitas: Caſtrum nouū dicit̃. De hac autē ait Caſtrum Inui.i. Panos qui illic colitur. Inus aūt Latinę appellatur, Gręce πάν. Item ἐφιάλτης Græce, Latinę incubus. Idē Faunus, Item fatuus Fatuelus. Dicitur autem Inus ab ineundo paſſim cum oībus aīalibus. Vnde & Incubus dicitur. Caſtrum autem ciuitas eſt. Nam caſtra numero plurali dicimus: licet legerimus in Plauto, Caſtrum pœnarum: quod etiam diminutio oſtendit. Nam caſtellum dicimus. ❡Nunc ſunt ſine nomine terrę.) Atqui in Catalogo hinc eſt dicturus aliquas ciuitates: ſed ex perſona ſua præoccupat.

DONATVS.

❡Dixerat anchiſes,) Quum hęc dixiſſet anchiſes, natum ac ſibyllam ad plurimorum conuētum duxit: atq; vt poſſet neſciētibus ſingulos demonſtrare, & nomina ſingulorum dicere, tumulum cæpit. oportuit enim eum, vt inſtructiorem filium redderet, cunctos ex ordine numerare. ❡Nunc age, dar. pro.) Propoſuit, quę ſit dicturus. nunc, inqt, dictis expediam, vel qui admixti ex italo ſanguine nepotes tui regnaturi ſint. vel quēadmodum eos virtutis gloria ſecutura ſit. dicam etiam fata tua, vt quod nulli ante te contigit, tu multo ante condiſcas. hoc loco quantum ad virgilij & cæſaris tempora pertinet. non futura, ſed tranſacta numerantur: & ſubtiliter oſtenditur, quæ troianorum progenies ex ipſo aenea & italo ſanguine iudicatur extitiſſe, & vſq; ad cæſarem cucurriſſe. hic ſpecialiter dicuntur, quos generaliter in primo libro tetigit iuppiter, non eorum perſonas, ſed tempora regnandi ſignificās. ❡Ille (vides &c.) Vides, inqt, illum iuuenē, q haſta nitit̃

pura.

pura, hoc eſt ferro vacua, nuntia ſcilicet non belli, ſed pacis: tam proximus, vt in lucem veniat. Expoſuit ipſum futurum eſſe primum ex æneа & lauinia. & proximum dicit, nõ qui cito venturus eſſet in lucem: ſed proximum ex omnibus, qui illic videbantur. hic ait naſcitur ex italo ſanguine, & tuo hoc ipſum aperit, vt oſtendat quomodo, & quando, & quo nomine eſſet emerſurus. Syluius, inquit, dicitur: quoniam hoc nomẽ albanis familiarius eſt. habent.n. regiones, vel ciuitates nomina, quæ præter cætera familiarius frequentant. naſcitur enim ex lauinia, quam conſtat italam fuiſſe. ſed naſcetur poſthumus, adeoq́; ſerus, vt ex te iam longæuo conceptus oriatur. noluit illum pronuntiare moriturum: ſed dicendo habebis filium poſthumum, hoc ipſum ſignificauit. poſthumos ſcimus dici, qui nati ſunt poſt patris diſceſſum: neq; adeo inde filii animum læſit: quia quũ dicit longæuo tibi, & ſerum. oſtendit eum fore longæuum prouenturum: dehinc ipſius ſyluii ſpẽ pollicetur. erit, inquit, rex & pater regum: hoc eſt regnabit ipſe, & generabit reges. ℣ Proximus. i.p.) Hoc eſt qui iuxta ſyluium conſpicitur. ℣ Troianæ. g. gen.) Flos ſcilicet troianorum. ℣ Et capys, & nu.) Omnes iſti eadem laude continentur, qua procas: hoc amplius ęneas ſyluius. ℣ Pariter pietate vel armis Egregius.) Vt te in oĩbus ſimilem reddat robore ſcilicet virtutis, & pietatis ſtudio. optimo verbo vſus eſt, reddat, vt nõ ſecundus æneas naſci, ſed ipſe, q̃ fuit redditus luci eſſe videatur. ℣ Si vnquã regnandã acceperit albam. Si aliquã regẽdam albã ſumpſerit, procam debemus accipere, ne anchiſes certis dubia miſcere videaẽ. ℣ Qui iuuenes.) Iſti, inquit, iuuenes. ac ne ęneas inter plurimos neſciret, qui ſibi oſtenderenẽ, ſignum dedit ipſe monſtrator. quo illi a cæteris diſcernebantur. aut igitur iſti iuuenes, quorũ tempora coronis conteguntur raptis ex ciuili quercu. Ciuilem dixit feſtam, pacificã, vt eſt laurus, oliua. Quantas oſtentant aſpice vires qualia oſtendunt ſuę virtutis indicia, vel quantas condituri ſunt ciuitates. atq; vt hoc ipſum plane aſſertiõe firmaret, dixit, & omnia ſingulorum. ℣ Hęc tum. n. e.) Quanta gloria conditorũ, quãta ipſa terrarum felicitas, vt quæ ſine aliqua gloria iacebant incognitæ, inciperent vrbium fatis ornarĩ.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat Anchiſes.) Poſtquam Anchiſes docuit animas, debere & poſſe, & velle in corpore redire: docet quæ rediturae ſint ĩ corpora ab Ænea, pro generanda: & ita inuenta occaſione, deſcribit principes Albanos, & Romanos, ad Auguſtũ vſq;: quia eatenus deſcribit, quatenus poeta nouit: ſed tñ honeſtam inuenit rõnem, cur non progreſſus ſit: vt dicemus illic, Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis. Ex eo aũt quod genus Auguſti hic cõmẽdat, facile cõuincitur non inſtituiſſe Auguſti vitam aliter q̃ hic & in clypeo deſcribere. Donatus dicit ſic. ℣ Nunc age.) Proponit ſe dicturum prolem Troianam: & nepotes inde ex Italo ſanguine cõmixtos, & fata ſua ergo exequitur ſpecialiter, quos generaliter in primo lib. tetigit. ℣ Pura.) Sine ferro: quod ſit ſignum pacis, & non belli. ℣ Ciuili tẽpora.) Ciuilem dixit, feſtã pacificam: vt ẽ laurus, & oliua. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Anchiſes dixerat. ſ. quę pręmiſſa ſunt: & trahit in medios cõuentus. i. in medium eorũ qui cõuenerant, hoc eſt in cõuenticula aĩa; in corpora tranſiturarũ, & in turbam ſonantem. i. quæ cum ſonitu conuenerant natũ. i. filium ſuũ, Æneam: & Sibyllam vna. i. pariter: & capit. i. aſcendit: tumulum. i. colliculũ: vnde. i. de quo poſſit legere ordine longo. i. ex ordine longo, deligere, & inſpicere oẽs. ſ. qui cõuenerãt: aduerſos. i. ex hoc aduerſo ſitos: & diſcere. ſ. ex inſpectiõe: vultus venientũ. i. dum per ordinẽ venirent, tranſituri: &, ſup. dixit: Age. i. agedum, nate expediam: nũc dictis. i. eloquar, & paucis enarrem: prolem Dardaniam. i. ex Dardano per nos orituram: & quę gloria ſequatur, deinde. i. poſthac: & qui nepotes. i. poſteri, maneant. i. certe futuri ſint: de gente Itala, id eſt ex cõmixtione gentis Italę: aut ab his quos in Italia procreabunt Dardanidæ: & aĩas illuſtreis. i. claras futuras: & ituras in nřm nomen. i. cognationem & ꝓgeniem. ¶ Nomen aũt, varie accipitur: aliqñ pro gente, vt apud Liuiũ, Nomen Senenſe: pro eo quod eſt, Senenſis gens: Iudęis, inuiſum eſt nomen Chriſtianum. i. ipſa gens Chriſtiana. Aliquãdo pro cognatione:

Ordo

tione: vt hic. Aliquando pro debitoribus, vt hic multa habet nomina: & debet plura. id eſt debita: ſed vnum ſignificat nomẽ. ſ. rei denominationem: ſed quia gens, & progenies, ſępe vno vocabulo generali appellantur, videtur & gentem, & progeniem ſignificare: & quia debitorum nomina inſcribuntur, & obligatur: accipi videnẽ pro ipſis debitoribus.) & ego docebo te tua fata. i. quę tibi fata promittũt. Ille vides. Gręca loquutio. Nam latine diceret, Illum vides, pura iuuenẽ qui, &c. verũ cõſtruetur ſic. Ille iuuenis, qui nititur. i. innititur, & fulcitur: haſta pura. i. ſine ferro: vides. i. vides ne eum: tenet ꝓxima loca lucis. i. vitæ. i. primus naſciturus eſt de te: & ſurget primus ad auras æthereas. i. cœleſtes, ac ſuperas cõmixtus ſanguine Italo. i. generatus ex cõmixtione ſanguinis Troiani cũ Italo: quia ex te, & Lauinia, Latini regis filia, naſceẽ: exiſtens Syluius, nomẽ Albanum. i. quod nomẽ, Albanis regibus permanſurum eſt. nam oẽs Syluii dicentur ſicut Romani, adhuc Cęſares, & Auguſti: appoſitione, proles tua poſthuma. i. poſt humationem, & ſepulturam tuã oritura. Quẽ. ſ. filiũ cõiux. ſ. tua, Lauinia. ſ. noĩe: educet. i. edet tibi: lõgęuo. i. longi ęui. Aut quia deus futurus es, vt ſentit Ser. aut q̃a progenies tua diu victura, & tu in ea: q̃a vt dicit Solomon, Mortuus eſt pr̃, & quaſi non eſt mortuus, ſimilẽ enim ſui reliquit. educet (dicit) ſyluis. i. e ſyluis, in quas fugiet (quod tamen recenter recitet: q̃a iuxta pręceptũ rhetoricum, nihil dicemus, quod contra intentũ noſtrum faciat: quũ ergo Æneam de progenie lętificare intendat, male dixerit, diſſenſionem filii cum nouerca) regem. i. in regem Albanũ, quod tamen Aſcanius condet, & parentem regum: quia. xiii. fuerunt Albani reges: vnde genus noſtrum dominabitur, ſup. in Alba lõga. i. ciuitate illa Italiæ, quam Aſcanius conditurus eſt, quę Alba dicetur: ab alba ſue illic inuenta, & longa a ſitu. Ille proximus. i. qui proximus apparet. non tamen proximus in mũdum eſt aſcenſurus: eſt, ſup. Procas, pater. ſ. Numitoris, & Amulii: gloria gentis Troianę. i. a quo orietur gens Romana, quæ erit gloria Troianæ gentis: quia, vt dicit Ouidius, Ilia cum clauſo de Numitore ſati. vt autem vidimus in primo. Ex Ilia genuit Mars, Remum, & Romulum, vrbis Romanæ conditores. Vel ordo eſt. vnde dominabitur noſtrum genus in longa Alba. ſ. ille qui ꝓximus eſt, videlicet Procas, gloria gẽtis Troianę: & Capys, q̃ ſextus erit regũ Albanoꝝ: & Numitor, qui vltimus regnabit, & tertiuſdecimus erit. & Æneas Syluius, qui exiſtẽs egregius, pariter pietate: vel, pro &: aut etiam armis: reddet. i. referet, & repręſentabit te noĩe: & quia egregius pietate, & armis, etiã virtute, & factis, egregius (dicit) futurus: ſi acceperit. ſ. a tutore: vnquam. i. quouis tẽpore vitę ſuę: quia vix. in. ętatis ſuę anno accępit. Albam regendam. i. Albanum regnum. Aſpice qui. i. quales, ſup. ſũt hi iuuenes & quantas vires oſtentant. i. ad oſtẽtationem monſtrãt. At. i. ſed: hi qui gerunt tẽpora. ſ. capitũ: vmbrata. i. vmbris cooperta: quercu ciuili. i. ciuica: hoc eſt, vnde fit corona ciuica, quæ datur ei, qui ciuem conſeruauerit in bello: hi (dico) imponent tibi. i. in gloriam tuam: Nomentum, & Gabios, & vrbem Fidenam, & arceis Collatinas. i. vrbeis illas, in Italia, in priſco Latinorum regno imponent (dicit) mõtibus: & pometios, & Caſtrum Inui. i. Panos: quod Caſtrum nouum, dicitur. & Bolam, & Corã, vrbeis illas, ab Albanis regibus condendas. hæc. ſ. dicta: erũt tum. i. tunc quãdo hi regnabunt. nomina. ſ. vrbium, & terrarum: quæ nunc ſunt terræ ſine nomine, quia incultæ, & inhabitatæ: ſaltem ſine oppidis, a quibus denominentur.

PIERIVS.

¶ Lõgo ordine poſſit.) In antiq̃s pleriſq; codicibus, poſſet, habetur: & longo ordine, ſecus a Seruio No. Marcellus interpretatur ingenti multitudine. ℣ Italo cõmixtus ſanguine ſurget.) Sũt codices admodum antiqui, in quibus legere eſt, Italo mixtus de ſanguine. vulgata tñ lectio plures fautores hẽt. ℣ Et q̃ te noĩe reddet.) In Ro. cod, reddat, legitur, optatiuo modo non inuenuſte. ℣ Atqui vmbrata gerunt ciuili tẽpora quercu.) Antiqui omnes codices quotquot legi, Atq; vmbra, per cõiunctionem copulatiuam: nõ per, At. & relatiuum, qui, ſcriptum habẽt. ℣ Pomerios.) In antiq̃s omnibus codicibus, quos habuerim, Pometios per t, non per r, legitur.

SERVIVS.

¶ Quin & auo comitem ſeſe Mauortius addet Romulus.) Amulius, & Numitor fratres fuerunt, ſed Numitorẽ regno Amulius pepulit: & Iliam eius filiam, ſacerdotem Veſtę fecit. De hac & Marte, nati ſunt Remus

Quin & auo comitem ſeſe Mauortius addet
Romulus, Aſſaraci, quem ſanguinis Ilia mater
Educet, viden, vt geminæ ſtent vertice criſtæ!
Et pater ipſe ſuo ſuperum iam ſignat honore!
En huius nate auſpiciis illa inclyta Roma

mus & Romulus: q̃ cum adoleuiſſent, occiſo Amulio, auus Numitorẽ in regnũ reuocauerunt: & cum eo vno anno regnauerunt. Poſtea propter anguſtias imperii Romam captatis auguriis condiderunt. Ergo auo ſe addet comitem: aut

auito

Imperium terris, animos æquabit olympo:
Septemq; vnà ſibi muro circundabit arces,
Fœlix prole virum: qualis Berecynthia mater
Inuehitur curru Phrygias turrita per vrbeis,
Læta deum partu, centum complexa nepotes,
Omneis cœlicolas, omneis ſupera alta tenentes.

auito ſe iūget imperio, aut certe ſecūdum Ennium, referetur inter deos cum Ænea. Dicit nanq; Iliam fuiſſe filiam Æneæ. quod ſi eſt, Æneas auus eſt Romuli. Vnde etiā addidit. ¶ Aſſaraci.) Nam hoc epithetō non ſine cauſa eſt introductū: quod eſt proprium Æneę. Nā Aſſaracus pater eſt Capyos, Capis Anchiſæ, & Anchiſes Æneæ. ¶ Vidén'.) Den naturaliter longa eſt. breuē, tñ eam poſuit ſecutus Ennium: & adeo eius eſt imutata natura, vt iam vbiq; breuis inueniatur. ¶ Geminæ ſtant vertice criſtę.) Omnino in oībus hoc egit Romulus, vt cū fratre regnare videretur, ne ſe reum parricidij iudicaret. Vnde omnia duplicia habuit quaſi cū fratre communia. Etenim ad captanda auguria montē Palatinū Romulus tenuit: Auentinū Remus, qui prior ſex vultures vidit: poſtea Romulus duodecim. Et cum ille tempore, ille numero de cōdenda vrbe certarent, orta cōtentione de vrbis nomine inter exercitū, a Romuli militibus Remus occiſus eſt. Fabuloſum enī eſt, quòd a fratre propter muros dicitur interēptus. ¶ Et pater ipſe ſuo ſuperum iam ſignat honore? Merito virtutis Mars Romulum deū eſſe ſignificat. Superum enim accuſatiuus eſt ſingularis ab eo qđ eſt ſuperis ſuperi. ¶ Illa.) Quam tibi ſæpe fata promiſerunt. ¶ Inclyta.) Græcum eſt. Nam κλυτὸν glorioſum dicunt. ¶ Imperiū terris.) In quātum tenditur terra. ¶ Animos æquabit olympo.) Magnanimitate æquabitur cœlo. De hoc autem loco & Probus, & Trogus quærunt. ¶ Septémq; vna ſibi muro circundabit arces.) Bene vrbem Romā dicit ſeptem incluſiſſe montes, & medium tenuit. Nam grandis eſt inde dubitatio: & alij dicunt breues ſeptem colliculos a Romulo incluſos, qui tamē alijs nominibus appellabantur. Alij volunt hos ipſos, qui nunc ſunt a Romulo incluſos, id eſt Palatinum, Quirinalem, Auentinū, Cæliū, Viminalem, Æſquilinum, & Ianicularē. Alij vero volunt hos quidem fuiſſe, alijs tñ nominibus appellatos: quæ mutata ſunt poſtea, vt de omnibus rebus legimus fieri, vt de multis locis, & de fluminibus legimus: vt ſæpius, Et nomen poſuit Saturnia tellus. ¶ Prole virum.) Virorum fortiū. ¶ Qualis Berecynthia mater.) Phrygia. Nam Berecynthos, caſtellum eſt Phrygię iuxta Sangarium fluuium: vbi mater deum colitur. Per hanc autem comparationem nihil aliud oſtendit, niſi Romanos duces inter deos referendos. ¶ Turrita.) Quia ipſa eſt terra, quę vrbes ſuſtinet.

DONATVS.

¶ Quin & auo. c.) Addet ſe auo comitē romulus, hoc eſt ioui. vt per longam progeniem tantum poſſet romulus, vt merito fatorum ferretur in cœlum. ¶ Aſſaraci. q. ſ. Ilia. m. Educet.) Ecce etiā matrem eius, quæ eſſet futura, monſtrauit. ¶ Viden vt geminæ.) Dat etiam iſtius ſigna, vt inter alios poſitus euidenter appareat. Vide, inquit, quomodo duas habeat criſtas in capite, & quomodo eum iam pater ſuperū, ideſt iuppiter honore ſuo & maieſtate perfundat. En huius nate. a.) Fauor vrbis romę, quę temporibus cęſaris iam florebat. Poeta mira dixit ad laudem. cęterum anchiſes apud inferos romā nō habuit, quā ænee demonſtraret. potuit tñ, aliorum minorum nomen dicere, & ſpem pnūtiare felicitatis eius. vt fecit, dicēdo. ¶ Septēq; vna ſibi muro. c.) Omni genere laudata eſt, poſitiōe loci, potētia, virtute, & fœlicitate ſobolis ſuę tales habitura aios, ql̄es hēt mater deum, quū p vrbes phrygias fert.

Aſcenſius.

ACENSIVS.

¶ Quin & auo, &c.) Poſt Albanos reges, recitat Romāos: & deinde, conſules pręcipuos: perueniturus ad dictatores, ac imperatores perpetuos, Cęſarem. ſ. & Auguſtum: atq; ita ꝑ trāſitum, Romanam pręlibat hiſtoriam. Nihil i his verſibus memoria dignum apud Dona. dicunt inueniri. ¶ Ordo igitur ē. Ordo. Quin, ideſt quinetiam. Romulus Mauortius. i. Martius, a Mauorte: hoc eſt per epentheſim, a Marte genitus: addet ſeſe comitem auo. ſ. Numitori, qui cauſa Amulium expellet, & auum in regnum reſtituet: quem. ſ. Romulum, Ilia, ſanguinis Aſſaraci. i. de ſanguine illius regis Troianorum: mr̄. ſ. Romuli: educet. i. edet in lucē, ac pariet. Signanter dicit Mauortius, & ſanguinis Aſſaraci, quia certum fuit: ꝙ eſſet de ſanguine Ilię, quæ de ſanguine Aſſaraci fuit. dubium autem an de ſanguine Martis: nam & Liuius dubitari dicit. Ideoq; non dicit, eum ſanguinis Martis: ſed Mauortium, vt cenſeri potuit, quia bellicoſus erat. viden'. i. vides ne, vt criſtæ. i. ſupereminentię galearum, in morem criſtarum: ſtent vertice. i. in ſummitate galeæ: geminæ. i. duę, & æquales: eo enī: ꝙ Remum a ſe interfectum, adhuc ſecum regnare ſimulabat, inſignibus fere geminis vtebatur, & viden', ſup. vt pater ipſe ſcilicet. Mars: iam ſignet. i. ſignificet: ſuperum, ideſt cœleſtem, & ad ſuperos transferendum: honore ſuo. i. proprio, & debito ſuperis. En, o nate, illa. ſ. notiſſima, quam tibi fata ſæpe promiſerunt. Roma inclyta. i. clara, & glorioſa: æquabit auſpicijs. i. dextris incœptis, & præſidijs huius. ſ. viri: terris imperium. i. tantum habebit imperium, quantæ erunt terræ. vnde in. j. de Iulio Cęſare, Imperium Oceano famā qui terminet aſtris. & æquabit animos olympo. i. magnanimitate æquabitur cœlo: vt Ser. interpretatur. apte quia factis, cœlum ęquare non poſſit: animo ideſt voluntatę æquabit, hoc eſt æquiparabit: aut animos. i. virtutes animorum; ęquabit cœlo: ita, vt cœlum mereantur Romani principes. Aut forte id dicit, quod de Auguſto dicitur: ꝙ ſe pro Apolline geſſit; vnde & ei, diuini decreti ſunt honores: vnde in Buc. O Meliboee, deus nobis hæc otia fecit. Et quia Roma, deos continebat, meruit cœlum dici: ſed propter animos, non propter corpora, quæ mortalia erant. & ideo dictum eſt in Tityro, vrbem quam dicūt Romam, Meliboee putaui, &c. videatur illic, ꝙ, pro &: ipſa vna, aut quæ vna (nam vtroq; modo ſtare poteſt, & ſcriptum reperi). i. quum niſi vna ſit ſcilicet Roma: circūdabit ſibi ideſt ad decus, & munimen, ac pręſidium ſuum: muro. ſcilicet vno: ſeptem arces. i. colles: quos Seruius nominat: exiſtens felix prole. i. fœcūditate: virum. i. virorū fortium, qualis mater Berecynthia, ideſt Phrygia, hoc eſt Cybeles, mater deum inuehitur curru. exiſtens turrita. i. turribus, pro corona, inſignita: vt Seruius docet: per vrbeis Phrygias. i. Troianas, exiſtens lęta partu deum. i. deorū: hoc eſt, quia tot deos peperit complexa. ſ. ideſt complectēs centū nepotes. i. poſteros a ſe ortos: omneis cœlicolas: & omneis. i. cunctos, tenentes ſupera alta. i. cœleſtia regna. Quod autem centum dicit: numerus finitus eſt, pro infinito.

PIERIVS.

¶ Viden', vt geminæ ſtent) In antiquis, ſtant, finitiuo modo eſt, Ita, ſignat: in inferiore verſu: quod male quædam exemplaria, ſignet, ſcribunt.

Huc geminas nunc flecte acies, hanc aſpice gentem,
Romanoſq; tuos, hic Cæſar, & omnis Iuli
Progenies, magnum cœli ventura ſub axem.
Hic vir, hic eſt, tibi, quem promitti ſæpius audis,
Auguſtus Cæſar, diuum genus, aurea condet
Sæcula, qui rurſus Latio, regnata per arua
Saturno quondam: ſuper & Garamanthas, & Indos,
Proferet imperium. iacet extra ſydera tellus,
Extra anni ſoliſq; vias, vbi cœlifer Atlas
Axem humero torquet ſtellis ardentibus aptum,
Huius in aduentu, iam nunc & Caſpia regna
Reſponſis horrent diuum, & Mæotica tellus,
Et ſeptem gemini turbant trepida oſtia Nili.

SERVIVS.

¶ Huc geminas nunc flecte acies.) Totum viſum tuum huc dirige, & huc ſpecialiter intuere. ¶ Hic Cæſar, & omnis Iuli Progenies.) Vt, Iulius a magno demiſſum nomen Iulo. ¶ Cæli ventura ſub axem. Nam cum Auguſtus patri Cæſari ludos funebres exhiberet: ſtella per diem apparuit, qua perſuaſione Auguſti Cæſaris eſſe populus credidit. Hinc eſt, Ecce Dionæi proceſſit Cęſaris aſtrum. ¶ Sub axem) ergo, id eſt ad diuinos honores. ¶ Hic vir, hic eſt.) C litera pro duplici, plici, non niſi in monoſyllabis habetur; vt, Hoc erat alma parens. per eorum ſcilicet priuilegium. Vnde falſum eſt qđ Terentianus dicit eam pro metri ratione, vel duplicem haberi vel ſimplicem. Nam ſi hoc eſſet, etiam in diſſyllabis, pro duabus haberi debuerat, qđ nuſquam inuenimus. Literæ enim naturam ſeruari, & i polyſyllabis conuenit. ¶ Diuum genus.) Cæſaris: qui factus eſt deus. Dicit autem non ſolum iure adoptionis, ſed etiā conſanguinitatis. Nam Actiæ fuit filius, quę erat ſoror Cæſaris. Hic aūt, Auguſtus Cęſar.

¶ Sęcula:

Nec vero Alcides tantum telluris obiuit,
Fixerit æripedem ceruam licet, aut Erymanthi
Placarit nemora, & Lernam tremefecerit arcu.
Nec qui pampineis victor iuga flectit habenis,
Liber, agens celſo Niſæ de vertice tigres.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Auſonia prohibet conſiſtere terra?

¶ Secula: q rurſus Latio.) Sub Saturno dicit aurea ſecula fuiſſe in orbe terrarum, ſub Auguſto tantū in Italia. ¶ Garamanthas.) Populi inter Libyam & Africam iuxta κακαυμένην. ¶ Indos.) Populi orientis extremi. ¶ Iacet extra ſydera tellus.) Nulla terra eſt quæ non ſubiaceat ſyderibus. Vñ perite addidit. ¶ Extra anni ſoliſq; vias:) vt oſtenderet duodecim ſigna, in qbus eſt circulus Solis. Significat autē Mauroꝝ Æthiopiam, vbi eſt Atlas: de qua ait Lucanus, Æthiopumq; ſolum: qđ non præmeretur ab vlla Signiferi regione poli, niſi poplite lapſo Vltima curuati ꝓcederet vngula tauri. ¶ Torquet.) Suſtinet. ¶ Aptum.) Vicinum: vt diximus ſupra. ¶ Iam nūc & Caſpia regna.) Fines Aſſyriorum, in quibus ſunt πύλαι Caſpiæ. Quod autē dicit veꝝ eſt. Nam & Suetonius ait in vita Cæſaris reſponſa eſſe data per totū orbem naſci inuictum imperatorem. ¶ Mæotica tellus.) Scythica, cuius palus eſt Mæotis. ¶ Turbant.) Turbantur. ¶ Septem gemini) autem, ſeptē fluuij. ¶ Fixerit Aeripedē ceruā.) Pro æripedem. vicit aūt Cerinitim ceruam dictam a loco. Fixerit,) autem ſtatuerit, dilaſſauerit. ¶ Erymāthi Placarit nemora.) Mons Arcadiæ vbi aper ferociſſimus fuit. ¶ Lernā tremefecerit arcu.) Pro Hydra paludem ipſam poſuit: & intelligamus añ eā ſagittis fuiſſe confixam: poſt exectam & aduſtam. ¶ Nyſæ de vertice.) Mons eſt Indiæ de quo loquitur. Cæterū eſt & Nyſa ciuitas, in qua Liber colitur. Vñ Nyſæus dictus eſt. ¶ Et dubitamus.) Pro dubitas. miſcuit perſonā ſuam. Eſt autē ſenſus, Cum tibi ſit tanta pręparata poſteritas, dubitas virtutē factis extēdere, id eſt gloriam? ¶ Aut metus.) Eſt aliquis timor, qui te a regnis Italiæ reuocet?

DONATVS.

❡ Huc geminas. n. fl. a.) Quando ad cæſarem venit, & eius nomen voluit præferre, & cōfirmare, ꝙ a troianis originem ducat. addidit hortationem. Res, inquit, magna eſt. quam tibi monſtraturus ſum. proinde plenam aciem tuorū luminum ad ea conuertes. hęc eſt gens tua, hi ſunt romani, & iuli vniuerſa progenies, in qua eſt, & cæſar. Laudantis ſtudio primo cęſarem ſpecialiter poſuit. dehinc generaliter cæteros. Magnum. cœ. ventura ſub a.) Sub axe cœli ſunt omnes, qui fruuntur luce: ſed hic dictum eſt, non tantum ituros in lucem, verumetiam merito virtutis vſq; ad ipſum cœli axem eſſe venturos. ¶ Hic vir, &c.) Hic eſt, inquit, vir, cuius inter maxima ſpei tuę ornamenta promittit decus, ipſe eſt Auguſtus Cęſar. Incipit dicere, quid ſit, quod ait vir. non enim ſexum eius ſignificare voluit, ſed facta, deniq; ſequit. ¶ Diuū genus. a. c. Se.) Vir hic eſt, qui ad ſimilitudinem ſaturni regnabit, qui aurea tempora habuit, regnauitq; per italiam: dum ſaturni cōmemorationem facit, quem vult inter maiores cæſaris numerari, illud videtur aſtruere, vt regnādi fœlicitas generi eius attributa videatur. ordinatur ſenſus ſic. hic eſt auguſtus cæſar diuinum genus, qui rurſus condet aurea ſecula a ſaturno regnata: dicit etiam Cæſarem geſturum maiora & plura q̄ꝫ ſaturnus, non enim adeo laudis impleſſet officium, ſi tantum quę ſaturnus geſſerat, facturum cęſarem diceret, quod alius videat impleſſe. q in ſola regnauit italia: faciet, inquit, cæſar. quod ſaturnus: & eo amplius domabit gentes, & terram: quæ iacet extra ſydera & extra anni vias & ſolis, vult eſſe vlterius aligd poetā, quod ſol neſciat, & mundum excludat. Vbi eſt, inquit, atlas baiulus cæli, & axis eius, qui aſtris fulgentibus ſplendet. illouſq; imperium cæſaris triumphiq; peruenient: ecce melior cæſar, q̄ꝫ ſaturnus. qui hanc excedere virtutis, & felicitatis merito aſſeritur poſſe, & vltra ſolis vias triumphos ſuos gloriāq; producere. ¶ Huius in aduētu.) Quum ille, inquit. venire ad has cœperit partes. omnia, quę ſunt ſub oriente ſole turbabuntur. regna ſcilicet caſpia, mæotica, & nilus. ¶ Nec vero a.) Poſt ſaturni comparationē, inducitur & ſecunda. Hercules, inquit, cuius multa pręferuntur exempla virtutū, non tantū valuit terrarū circuire regiōes. ¶ Fixerit aeripedē. c. l.) Quantus ille, qui ceruam animal totius velocitatis ſuperauerit curſu, aut infeſtātis nece regionem: in qua fuerat, liberauerit. aut ſagittis terruerit lernam. huic ſubiūgit & geſta liberi patris. ¶ Nec qui pa.) Duorum exempla ꝓpoſuit, qui plurima loca ſuperarūt, herculem, & bacchum, quorū alter ceruam, vt dictum eſt velocitate, aprum erymanthum arcu gorgonam vicit: alter indos obtinuit, tranſcendit & nyſam montem, & triumphans currus mites tygrides iunxit. hic exemplis vſus magnis & memorandis meliorem cęſarem facit, qui herculis acceſſus & liberi tranſire valuit, & tenere. Hanc dicendi artem executus eſt in comœdia Terentius aſſentatoris officiū in eo ſtare ſignificans, vt in cōparatione ſit ille potior, q laudatur. ait. n. thraſo miles. Magnas vero gratias thais mihi. ille ſi diceret magnas, qui iterrogabatur. nō promerebatur patronū, cui placere cupiebat: ſed ait ingentes, vt extimationē audientis aſſentatione ſuperaret. Ita ergo & hic laudauit alios poeta, vt in aliena laudatione potiorē cæſarē faceret. ¶ Et dubitamus ad.) Et dubitat virtus poſſe ꝑuenire ad italiā? quū virtus ipſa non deſit, & adiuuent fata. Genus fuit hortamenti, quo impellebat filium, ne frangeretur tarditate perueniendi.

ASCENSIVS.

❡ Huc geminas, &c. Auguſtum demonſtraturus cohortatur, vt geminas oculorum acies in eum flectat: tanq̄ꝫ illum vnicum & ſingulare totius generis decus ſignificare velit: quo nil ortū maius, nil tale alias oriturum cēſeat. Ex eo autem, ꝙ eum monſtrat ante eos, qui ante eum naſcituri erant patet, ꝙ non quo ordine in mundū venturi erant, illic comparebāt. De hac autem re nihil allatum eſt Donati: niſi ꝙ ait. ¶ Vir.) Hic ad ſimilitudinem Saturni regnabit: ex quo illud videtur aſtruere, ꝙ felicitas regnandi generi eius, attributa videat. Addit. ¶ Super & Garamanthas, & Indos.) Faciet id quod Saturnus in Italia: atq; inſuper placabit ipſum orbem. ¶ Anni, ſoliſq; vias.) Annum, pro nocte: ſolem, pro luce, poſuit. Vult ergo aliquid vlterius etiam poeta, quod ſol neſciat, & mundus excludat. Ergo melius Cæſar, qui ad tantū ſpatium imperium proferet, q̄ꝫ Saturnus, qui in ſola regnauit Italia. ¶ Nec vero Alcides.) Nunc comparat illum Herculi: deinde Libero patri, qui ambo plurima loca ſuperauerunt. Laudat ergo alios, Vt potiorem Cæſarem faciat. Sic aſſentator ille Terentianus gnato, quum dictum eſſet, Magnas vero gratias Thais mihi? reſpondit, ingentes: vt æſtimationem, audentius aſſentatione ſuperaret. nam, ſi magnas, reſpondiſſet non promerebatur patrocinium. ¶ Et dubitamus.) Fuit ornamenti quo impelleret filium, ne frangeretur, tarditate veniendi. Hęc ille. ❡ Ordo eſt. Flecte (inquit Anchiſes ad Æneam) nunc geminas acies ideſt acumen oculorum tuorum: huc ideſt ad hanc partem, quam tibi demonſtraturus ſum: aſpice hanc. q. d. præcipuam gentem: & Romanos tuos, ideſt a te deſcenſuros: & tibi promiſſos: hic ideſt in hoc cœtu: eſt, ſup. Cæſar. ſ. Iulius: & omnis progenies Iuli. i. Iulij, ab Iulo deſcenſura: ventura ſub magnum axem cœli. i. ad diuinos honores: quod propter Cæſarem pręcipue dicitur, cuius ſydus in cœlo viſum eſt. Hic vir (inquit) ſcilicet Auguſtus Cęſar, genus diuum. i. diuorum, eſt, quem tu audis promitti ſæpius tibi: q ſup. cōdet (niſi verior lectio ſit. Sæcula qui. vt ſit, qui condet rurſus aurea ſæcula Latio ideſt in Italia, per arua regnata quondam Saturno. ſi vero legitur, quæ, ordo eſt. vt incœpimus) rurſus Latio, aurea ſæcula: quę, ſupple ſunt regnata quondam Saturno. i. a Saturno: per arua ideſt agros, quum Auguſtus id nobilius faciat, quia per oppida: & qui, ſup. proferet. i. extendet imperiū, ſuper Garamanthas, populos illos inter Libyā & Aphricam. iuxta torridam zonam: & Indos. i. Orientales populos. Tellus ideſt quædam regio: iacet extra ſydera. i. curſum zodiacum: extra vias anni. i. ſignorum, quibus annus deprehenditur: & ſolis. i. ꝑ quas ſol decurrit: vbi. i. in qua tellure, ſeu terra, Atlas, mons ille Mauritaniæ: cœlifer. i. cœlum ferens, ſecundum fabulas, & apparentiam ruſticorum (dictus eſt autem mons, a rege, qui in eo philoſophatus eſt, & aſtrologię præcipue incubuit) torquet humero (quaſi ipſe altius humerum extollere vellet) axem aptum, ideſt coniunctum: ſtellis ardentibus. i. ardenter reſplendentibus: quę, ſup. tellus, & regna Caſpia, quæ ſunt ad fineis Aſſyriorum horrētia, nunc in aduentum huius reſponſis diuum (ſunt qui legunt, Huius in aduentu: ſed quia nondū eſt, aduentus, ſed futurus, puto legendum, Huius in aduentum: vt ſit, ad aduentum huius.) & tellus Mæotica. i. Scythica, vbi eſt Mæotis lacus: & oſtia Nili, ſeptem gemini. i. in ſeptem oſtia diuiſi: trepida. ſ. præ rerum magnitudine, & nouitate: aut quia Cæſar, & Auguſtus, Ægyptū ſubacturi ſūt: turbāt, ſup. ſe: aut turbāt ꝓ turbant. Nec vero. i. & certe nō. & certe Alcides. i. Hercules: nō obiuit tm̄ telluris. i. terrę, quātum. ſ. Auguſtus: (quia) vt dicit Suetonius (nulla eſt fere prouincia, excępta Sardinia, & Aphrica, vbi Auguſtus nō fuerit.) licet ſi

xerit.i.cōfixerit ſagittis:ceruam aeri pedem.i.habētem aereos pedes.i.veloces.ſic Diome.legit:aut licet placarit.ſ.occidendo aprū ferociſſimum:nemora Erymanthi,illius montis ſyluoſi, in Arcadia:&licet tremefecerit.i.tremere fecerit arcu, Lernam.ſ.paludē, ad quam hydram occidit:nec Liber.i.Bacchus:qui victor.i. voti compos:flectit iuga.ſ.montium:habenis pampineis,ex frōdibus vitium factis:agens tygres.i.animalia illa ſane ferocia:agēs, ſup. eas,de vertice Niſę.i.illius montis,aut ciuitatis, in India celebratiſſimę.Et.i.nihilominus:quāquā tanta ſunt reſponſa:nos dubitamus adhuc extendere.i.ampliare virtutem factis.Alijs ſic videtur exponēdum.Et.ſ.quum tantum ſit Auguſti meritum, nos dubitamus extendere adhuc.virtutem factis.i.bonis operibus.i.dubitamus,an quiſq̃ poſſit ad tantam virtutem pertingere,& progredi,aut priori modo,nos dubitamus adhuc extendere virtutē, Auguſti factis,i.maioribus facinoribus:ſed melius cum Seruio, q̃ cum alijs,dicetur ſic.Et quum ſit tanta poſteritas , dubitas extendere virtutem.i.gloriam factis.q.d.id merito non facias. Aut prohibet metus adhuc conſiſtere terra Auſonia.q.d.quum tanta ſint deorum promiſſa:& tanta illic progenies habenda: dubitandum non eſſe.Sunt tamen qui dicant,ideo Anchiſen non progredi,narrando:quia dubitet,an quiſquam poſſet progredi fortiter agendo:quaſi in Auguſto ſit ſtatus. Beroaldus dicit ſic: Scribit Diodorus Bacchum,cognominatum eſſe Dionyſium, ab eo qđ educatus ſit a nymphis,apud Nyſam,Arabię vrbē:vnde a Ioue. Nyſaq;, Diony.nūcupatus eſt.Nyſa etiam,nō tam mons eſt,q̃ ciuitas Indiæ celebratiſſima carminibus poetarum: quam (vt author eſt Stra.) Bacchus condidit,cuius etiam meminit Pli.in. vj. de qua copioſius,&elegantius,q̃ cęteri,ſcribit Curtius,referens queādmodum Alexan.cum exercitu Nyſam obſedit:& Nyſei Alexan.ſe dedidere,a Libero patre cōditos,ſe eſſe memorantes. Sita eſt ciuitas Nyſa,ſub radicibus mōtis:quem Meron,incolæ appellant:& quum μηρὸς Grece,femur ſignificet:ide Græci mentiendi traxere licentiam, Iouis fœmine, Liberū patrem eſſe cælatum & de hoc monte intellexiſſe,Maronem non ambigimus , quādo l̃quit: Nyſę de vertice tygres.Præterea alia eſt Nyſa,non in monte Parnaſo:vt autumat Ser.ſed in Helicone:vt author ē Strabo: de qua re (vt opinor) ſenſit Luca.quū ſcriberet , Bacchumq; auertere Nyſa.Quinetiam in enarratione hiſtoriarū,quas poeta in.vj. tangit,paruin fides eſt Ser.& perperam allegat dicta hiſtoricorū: & potiſſimum.T.Li.nanq; de Torquato ſic ſcripſit. Ser. Torquatus filium (vt dicit Liui.) fuſtuario necauit.Manifeſtiſſimum hoc eſſe mēdacium,& turpiſſimum erratum,nemo,vel mediocriter eruditus inficiabur:qui vel.viii.lib. Liui.ab origine vrbis,inſpexerit,in quo apertiſſime oſtendit Torquatum imperaſſe lictori , vt filium ſecuri percuteret:cuius verba ideo ſubſcribere ſuperſedi: quia & multa ſunt,& quilibet,qui id noſſe velit:illic facillime poterit iuenire.ex hoc,& id genus multis,in eam (vt ſupra dixi) ſententiam,pedibus tranſeo: vt exiſtimem Seruium,nō tales edidiſſe cōmētarios:ſed quoquomodo fuiſſe corruptos,adulteratoſq; quis enim nō videt a Virgilio dictum eſſe, Sæuumq; ſecuri Aſpice Torquatum: videlicet,quia ſecuri in filium,iuſſerat pater animaduerti : non autem fuſtuario,vt Ser.opinatur. Idem in expoſitione illius Maroniani verſus,Aut geminos duo fulmina belli, Scipiadasq; cladem Libyæ. mihi nequaquam ſatisfacit,dum quandam moroſam nimis diſtinctionem adhibere contendit:vt geminos Scipiadas , intelligamus illos duos Scipiones fratres: qui in Hiſpania perierunt,Pœnorum inſidijs circumuenti:& cladem Libyæ accipiamus pro duobus Aphricanis.ego vero exiſtimo poetam,illo toto verſiculo intellexiſſe de duobus duntaxat Aphricanis:qui proculdubio fuerūt,duo fulmina bellorum: qui ambo cladem Libyæ,& Carthagini attulerunt : in quo æmulatus videtur eſſe Lucretium,qui ſic ſcriptum reliquit : Scipiades belli fulmen Carthaginis horror. ſequatur tamen vnuſquiſque eam ſententiam,quæ ipſi verior,ac probabilior eſſe videbit͂: quū nobis ſatis ſit docuiſſe,quid ipſi ſentiremus:ſuum vnicuiq; iudicium eſt,& ſua ſententia.

PIERIVS.

❡ Auguſtus Cæſar diuum genus,) In Romano codice in Mediceo,& plerisq; alijs,legere eſt,diui genus:id quod in nomiſmatum etiam inſcriptionibus inuenias,vt in nummo pulcherrimo, a cuius altera parte C.Cæſaris caput habetur,titulus eſt. Diuos Iulius.ab altera vero parte,Auguſti Octauiani caput:cum inſcriptione.Auguſtus diui F. ad quem titulum crediderim hoc loco Virgilium adluſiſſe.Prætereo vero lapidum inſcriptiones , quæ ſunt & in Capitolio:& alibi:in quibus diui F.ſcriptum obſeruaui.Sane etiam in Porcio codi.diui genus,prius fuit.In eo vero, quem Ianus Vitalis præſtantiſſimi ingenij:neque vulgatæ eruditionis iuuenis mihi tradidit,dubio procul,diui genus,legitur. ❡ Latio regnata per arua.) In Romano codice legere eſt nō inepte forſitan,regnata per annos: vt ſit,ſæcula regnata : non , arua regnata.vulgata tamen lectio adhuc in pretio eſt. ❡ Huius in aduentu.) In Romano codice & quibuſdam alijs,legere eſt. Huius in aduentum.quam lectionem ſpero eruditis auribus placiturā. ❡ Et Mæotica tellus.) Alibi, Męotia,abſq; c litera,paſſim in antiquis codicibus ſcribi adnotauimus:ita hoc loco habetur. ❡ Fixerat aeripedem ceruam licet.) In Romano codice & quibuſdam alijs. Fixerit aeripedem,legitur:& exacta ſpecie, Fixerat, hic poſitum,Cariſius agnoſcit. Illa enim ipſe pręteritum pluſquamperfectum appellat,quę quidem figura Græcanica eſt, & elegantiſſima.Neque tamen ierim inficias vbi aeripedem,epiſynalęphen eē notat, Fixerit,ſcriptum eſſe.Sed quum ſuperius tempus, & modus ſit expreſſus,errore alterum hoc Librarij omnino tranſcriptum eſſe credēdum eſt. ❡ Aut Erymanthi Placarit nemora.) In Mediceo,& pleriſque alijs veteribus exemplaribus, Placarit,habetur.Si, Placarit:ad monſtri feritatem referri debet. Si, Pacarit:ad loci quietem,qui hoſte veluti ſublato quieſcere cœpiſſet. ❡ Aut Lernam tremefecerit arcu.) Veluti ſuperius,fixerat,in codicibus aliquot antiquis legebatur:ita in iiſdem etiam , tremefecerat,habetur:eadem ſpecie,modoq;. ❡ Virtutem extendere factis.) Ordo. In Romano codice hemiſtichius ita legitur, virtutem extendere vireis.Plerique vero alij,qui priorem lectionem offerunt, abraſi ſunt:nam & apex ſupra vltimam vocalem , in virtute: & dictio tota , factis aliena manu & atramento notata inſpiciuntur. Sed quanuis plurimum ita veteres codices legant,non tamen peruincunt,vt ea vulgata lectio , virtutem extendere factis,diſplicere poſſit.

SERVIVS.

❡ Quis procul ille aūt.) Nunc redit ad Romanos reges. qui ſeptem fuerunt: Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hoſtilius, Ancus Marcius, Tarquinius Priſcus, Seruius Tullus, Tarquinius ſuperbus. Mira autem vtitur phantaſia: vt quaſi oſtendat ſe non agnoſcere eū q de gēte Romana nō fuerat. Romulo.n.mortuo cū anno ſenatus regnaſſet p decurias:tædioſum viſum eſt,& quęſitus eſt rex.Sed cum in vrbe nullus idoneus eſſet inuentus,orta eſt bona Pōpilij fama,quòd eſſet apud Cures ciuitatē Sabinoꝝ. Rogatus itaq; p legatos accepit imperiū:qui ferociam populi a bellis ad ſacra contulit. Vnde etiam Numa dictus eſt ἀπὸ τῶν νόμων,ab inuentione & conſtitutione legis. Nam proprium nomen Pompilius habuit. Hic etiam canus fuit a prima ætate: ad qđ alludens ait, Incanaq; menta. Item ꝓpter ſacerdotium, Ramis inſignis oliuę. ❡ Ocia q rumpet patriæ.) De hoc Liuius, Ferocior Romulus fuit, quàm Numæ ſimilis. ❡ Reſides.) Ocioſos,nimium ſedentes. ❡ Deſueta triumphis.) A cōſuetudine triūphandi diſſueſcentia. ❡ Iactātior ancus.) Amans populi fauorem. hic Oſtiam fecit. Ancus, aūt dictus ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος,id eſt à cubito, quem incuruū habuiſſe dr. ❡ Auris.) Fauoribus. Vnde & aurarij dicuntur fautores. ❡ Vis & Tarquinios reges, animámq;

Quis procul ille autem ramis inſignis oliuæ
Sacra ferens? noſco crines, incanaq; menta
Regis Romani, primus qui legibus vrbem
Fundauit, Curibus paruis, & paupere terra
Miſſus in imperium magnum, cui deinde ſubibit,
Otia qui rumpet patriæ, reſideſq; mouebit
Tullus in arma viros, & iam deſueta triumphis
Agmina: quem iuxta ſequitur iactantior Ancus,
Nunc quoq; iam nimium gaudens popularibus auris.
Vis & Tarquinios reges, animamq; ſuperbam
Vltoris Bruti, faſceſq; videre receptos?
Conſulis imperium hic primus, ſæuaſq; ſecures
Accipiet, natoſq; pater, noua bella mouentes
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit
Infelix: vtcunq; ferent ea fata minores,
Vincet amor patriæ, laudumq; immenſa cupido.

Quin Decios, Druſoſq́; procul, ſæuumq́; ſecuri
Aſpice Torquatum, & referentem ſigna Camillum.

mãq; ſuperbam.) Vnus enim dr Tarquinius fuit ſuperbus. ☞ Vltoris Bruti, faſceſq; videre receptos.) Ius videt et vltoris Bruti faſces receptos: Hiſtoria aũt hoc hẽt, Tarqnius ob multa q dẽ, Superbus eſt p̃dictus: cipue tame ob hanc cauſam. Mandauit aliquãdo cuidam ſatelliti vt cuiuſdã oppidi oẽs principes interimeret. Profectus ille grandẽ multitudinem reperit. Quod cũ ei renuntiaſſet deambulanti cum virga in hortis: detrectans ille reſpõſionẽ, capita decuſſit papauerum, vt ſatelles quid fieri vellet, agnoſceret. Huius filius vitiauit nobiliſſimã matronã Lucretiam. Quod illa dolens, ſe interemit. Tunc eius auunculus Brutus rapto ex eius corpore gladio proceſſit ad populũ: & de hac re concionatus eſt. Quo facto omnibus placuit ne reciperetur rex, qui tunc Ardeam expugnabat. Propter quod ſe Tarquinius cum liberis ad Porſennam regem Tuſciæ contulit: & bellum geſſit grauiſſimum contra populũ Romanum. Tunc duo creati ſunt cõſules, Brutus & Tricipitinus pater Lucretiæ, qui & Tarquinius dicebatur: ob qđ ſolum eſt vrbe depulſus: & in eius locum ſubrogatus eſt Valerius Publicola: quo mortuo item alter eſt factus: & alter ſimiliter. Quod cernens tædioſum eſſe Virgilius Brutum ſolum poſuit, qui annum ſolus impleuit. Sed Bruti filij amici erãt filijs Tarquinij: cum quibus cum iniiſſent conſilium, vt eos per noctẽ intromitterent, proditi ſunt a ſeruo Vindicio: & a patre interempti ſunt. Ideo ergo vltoris, ſcilicet & libertatis publicę, & Lucretiæ pudoris. ☞ Sæuáſq; ſecures.) Quæ ſæuierunt etiam cõtra liberos. ☞ Pulchra pro libertate.) Ingenti arte loquitur conſyderatione perſonarum. Factum enim laudat dicens Pulchra, pro libertate: perſonam vituperat. ☞ Vtcũque ferent ea facta minores.) Etiam ſi lauderis a poſteris, non extorquere vim naturæ debet amor patrię. ☞ Quin Decios.) Quinimo Decios reſpice. Hi duo fuerunt, qui Mures dicti ſunt: pater & filius. Horum alter ſe bello Gallico, alter Samnitico vouit pro republica, cum terra & mari vniuerſum bello vellent exercitum perdere. ☞ Druſóſq; procul.) Et hi duo fuerunt. Horum prior vicit Haſdrubalem. Alter eſt filius Iulię ſororis Auguſti. ☞ Sæuumq; ſecuri Aſpice Torquatum.) Hic Gallum quendã ſingulari certamine ſuperauit, & eius ſibi torquem impoſuit: vnde nomen accepit. Hic ad vrbem pergens, præcepit filio vt tantum caſtra tueretur: ille nacta occaſione victoriam cõſecutus eſt. Reuerſus poſtea pater, laudauit fortunam populi Romani: ſed filium, vt dicit Liuius, fuſtuario necauit. Ergo ſæuus ſecuri iure occidendi, non ferri genere. Nam ſecuri nõ animaduertit in filium. ☞ Referẽtem ſigna Camillum.) Brẽno duce, Galli apud Alliam fluuiũ deletis legionibus euerterunt vrbem Romã abſq; Capitolio: pro quo immẽſam pecuniã acceperunt. Tunc Camillus abſens dictator eſt factus: cum diu eſſet apud Ardeam in exilio propter Veientanam prædam nõ æquo iure diuiſam: & Gallos iam abeuntes ſecutus eſt. quibus interẽptis aurum omne recepit & ſigna. Quod cum illic appendiſſet, ciuitati nomen dedit. Nam Piſaurũ dr̃, quòd illic aurũ penſatũ eſt. Poſt hoc tñ factum rediit in exilium. Vnde rogatus, reuerſus eſt.

DONATVS.

❡ Quis procul.i.) Quis procul eſt: dat etiã ipſius ſignum. ☞ Ramis, inquit, inſignis. o. ſ. f.) Ille, qui non longe eſt, & oliuæ frondibus coronatus eſt. (Noſco crines,) Multa ſigna eius oſtendit, vt in multitudine media poſitus potuiſſet agnoſci. oliuæ, inquit, ramum geſtat. & ſacra cano capiti barba conſimilis. dicit dehinc, quę eſſet temporibus ſui regni facturus. fundabit legibus priam, nec magna aut locuplete ſubſtantia hominum aut familiaris rei. quanta laus modico terrarum ſubſidio, ac per modicas vires in magnum imperiũ p̃gere? cui ſuccedit Tullus perditurus glorias patris, quas ex diuturnitate pacis fuerat conſecutus, moturus eos in bellum, quos mutauerat quies, otiumq́; corruperat, ducens agmina, quę deſiiſſent triumphare. triumphare enim nõ poteſt qui officium pugnandi non potuit. ☞ Quem iuxta.) Iactat ſe quiſquis plurimum ſibi arrogat. ☞ Popularibus auris.) Populares auræ ſunt fauores populi. quos non quærunt ſapientes. ☞ Vis & tarquinios. r.) Superbiæ vitium tarquinio applicatur ſecundũ veterum fabulas, non Bruto. ☞ Faſceſq;. v.) Definiuit, quid ſint faſces. hi ſunt, inquit, per quos apparet imperiũ conſulis. ☞ Hic primus.) Hic, inquit, primus pro libertate patrię parricidium facturus eſt, mactando filios ſuos qui noui ſceleris bella molituri ſĩt, ☞ Vtcũq; ferent ea fata. m.) Apoſtropham quaſi ad præſentem fecit. qui tractabunt, inquit, factum tuum, licet eos vincat commodum publicum, tñ infelicem te reperiet, q tam ſæuus in tuos liberos extitiſti. vt eorũ nec ſaluti nec ſanguini peperciſſe videaris.

☞ Quin

☞ Quin decios, druſoſq;.) Decij & druſi nobiles fuerunt, & reſpu. plurimum profuerunt. Sæuumq; ſecuri, aſpice torquatum, & referentem ſigna camillum. Torquatus ideo ſæuus, quia filium ſuum dicitur occidiſſe ob iniuſtam cauſam. Camillus autem liberaſſe aſſeritur ſigna, quę romani perdiderant.

ASCENSIVS.

❡ Quis procul, &c.) Viſo Numa Pompilio, qui neq; Romanus, neq; de genere Troianorum erat, fingit Anchiſes ſe eum primo aſpectu nõ agnoſcere: ſed ex corporis honeſta facie, adduci in cognitionem eius, vt ſciat Romanorum regum eẽ vnum: quorum quidem regum, qui ſeptem fuerunt, proſequendo, mẽtionem facit, ad cõſules tranſiturus. Donatus aũt hoc loco dicit ſic. ☞ Quis procul ille.) Multa dat ſigna, vt cognoſcatur in multitudine. Magna autem laus, vt per modicas vires, ad magnum tendat imperium. ☞ Iactantior.) Iactat ſe, quiſquis plurimum ſibi arrogat. ☞ Popularibus auris.) Hi ſunt fautores populi, quos non quærunt ſapiẽtes. ☞ Sæuaſq; ſecures.) Infelix, quãuis ob cõmodum publicum te laudent, tamen infelix eris propter natos cæſos. ☞ Natoſq; pater.) Pueri nam quiſq; quum naſcitur, puer eſt. Tã quam autem optimus, pater recte conſulit poſteris, eoſq; ſapienter admonet. Hęc ille. ❡ Ordo eſt. vt Anchiſes ſecum loquatur, inſpiciendo Numam Pompilium. Autem, pro ſed: quis, ſup. eſſe poteſt: ille procul. i. qui procul apparet:, exiſtens inſignis ramis oliuæ: quia pacis amator erat, ſummus, & ferens ſacra quia etiã ſumme erat religioſus. reſpondet: ego noſco crines, & menta incana idest multum caneſcentia: Romani regis idest q̃ præ ſe ferunt faciem, & habitum Romani regis. ſ. Numę, qui fundauit. i. ſtabiliuit: primam. i. præcipuã, & principem in terris, vrbem legibus. ſ. religioſis, miſſus, ſup. de Curibus paruis. i. ciuitate illa parua Sabinorum. (Declinatur autem, hæ Cures, harum Curiũ, &c. Et terra paupere. i. reſpectu Romani imperij, miſſus (dicit) in imperium magnum. ſ. Romanum: cui. ſ. regi Numæ: ſubibit. i. ſuccedet: deinde Tullus. i. Hoſtilius, qui rumpet otia patriæ. i. quæ in patria inueniet, a Numa conſtituta: & mouebit. i. excitabit: viros reſides. i. otio deditos, & quaſi ignauos, in arma: & mouebit in arma: agmina idest milites agminatim incedere ſolitos, deſueta. i. deſuetos, iam. i. a tempore, quo Numa regnare cœperat triũphis: quia ad eos nõ peruenitur ſine pugna: iuxta quem ſequitur Ancus. ſ. Martius, tertius Romanorum rex: iactantior. i. arrogantior: & gaudens quoq; idest etiam: iam nunc. i. priuſquam in corpus venerit: auris popularibus. i. aſſentationibus, & applauſibus ac fauoribus populi. Per hoc aũt quod dicit, Nũc quoq; iam, &c. innuit illud Propertianũ, Naturæ ſequiẽ ſemina quiſq; ſuæ. quaſi etiam non priuſq̃ naſcereẽ ad hoc inclinatus fuerit eius animus. Vis videre, &. i. ẽt: Tarquios. ſ. Priſcũ, & Superbum reges. ſ. Romanos: & animam ſupbam. i. nobilẽ, & ſupereminentem: Bruti vltoris. i. ſuperbiæ Tarquiorum, & violatoris Lucretię: & vis videre faſces, quos. ſ. lictores, ferebant ante cõſules Romanos, qui faſces erant virgarum: in qbus ſecuris incluſa erat, qbus ſignificabant ſe habere ius in corpus, & ſanguinem flagellandi, & occidendi: recæptos. ſ. de Ethruſcis, a Romanis principibus. Hic. ſ. Brutus accipiet primus imperiũ conſulis. i. conſulare: & accipiet primus ſecures ſæuas. i. quibus in filios ſuos ſęue vſus eſt. & ipſe pater vocabit natos. i. filios: mouentes noua bella. i. inteſtina, & contra patrem: ad pœnam. i. punitionem, pro pulchra libertate, vt. ſ. ſeruet pulchram libertatẽ, quam tyranni, qbus filij eius conſenſerũt, inuadere tentabant: vocabit (dicit) exiſtens infelix. i. male fortunatus: vtcũq;. i. qualitercũq;: minores. i. poſteri eius: ferent. i. accipient: & patientur ea fata. i. facta, fatis volentibus perpetrata: hoc eſt, ſiue laudabũt, ſiue vituperabũt, quũ futuri ſint, q vnum principem malint, q̃ plures ſufferre. Præterea cũ multis. Videatur indecorum eſſe patri, etiam pro libertate, tantam ſęuitiam in liberos ſuos exercere: ſed amor patriæ, & immenſa cupido laudum vincet. ſ. rumores populi. Quin. i. quin etiam: aſpice Decios. ſ. patrem, & filium, pro republica deuotos: & Druſos. i. Liuium Druſum. & Druſum, Tyberij imperatoris fratrem: de quibus Suetonius in vita Tyberij meminit: procul. i. de longe, quaſi inferioris ſint meriti, q̃ Auguſtus, aut procul ſtantes: & aſpice Torquatum. ſ. Manlium: ſæuum ſecuri, qua. ſ. in filium animaduertit, dicens ſe malle filio carere, q̃ patriam diſciplina militari: & Camillum referẽtem ſigna. i. inſignia armorum, quæ vexilla vocantur, quę retulit a Gallis ablata (vt Seruius recitat) dicunt. pręterea Camillum triumphaſſe de Veijs. opulentiſſima Etruſcorum vrbe, & accuſatum poſtea exilium ſubiiſſe, indeq́; reuocatum patriã liberaſſe.

puer.

Euẽtus.

quod

ciat:& iſti recte pueri,quoniam in ætatem puerilẽ fuerant venturi,ait ergo nolite pueri male aſſueſcere:non expedit, vt talia bella gerere diſcatis. non in ſua viſcera debent arma conuerti,quæ geritis, nec ab hoſtibus in ciues cum ſcelere reuocari. conſilium dat, oſtendens quid prohibiti ab actibus inimicis facere debuiſſent. ☞Capitolia ad alta.) Ad alta capitolia, ideſt magna, vel in altum ducta. triumphata dixit, triumphis ornata. ☞Corintho Victor.a.cur.) Hoc eſt a corintho victor currum ducet, aut quos captiui traherent,aut quibus ipſe veheretur. ☞Cæſis inſignis.a.) Quantũ filij animum refecit promittendo interitum græciæ,& vltionem ſpondendo troiani excidij?☞Quis te magne Cato tan.)Omnes iſti diuerſis artibus,meritiſq;,& virtute floruerunt,quos virgilius ex perſona anchiſæ dicit non eſſe prætermittendos,& propter exempla optima tradendos memoriæ poſterorum.☞Quo feſſum rapitis fabij?Voluit & fabios demonſtrare,qui futuri eſſent in numero nobilium. ſed longæuus tædium patiebatur ambulandi.☞Tu maximus ille es,)Hic diu tractãdo, & conſultius differendo malegeſta correxit.

ASCENSIVS.

❡Illæ autem,paribus.&c.) Recenſet paucis cæteram progenies ſuam,& in primis Iulij Cæſaris,atq; Pompeij magni meminit. De quibus Donatus ſic dicit.☞Vltus auos Troiæ.) Vehementer reficit animum filij,interitum Græciæ,& vltionem Troiæ promittens. Hæc ille. ❡Ordo autem eſt. Autem,pro ſed:illæ animæ concordes nunc ideſt apud inferos:& dum premũtur nocte qua ſi dicat dum erunt in humili fortuna:ſed poſtea:neq; Pompeius parem,neq; Cæſar maiorem pati potuit:quas tu cernis, fulgere (a fulgo,pro fulgeo.)ideſt reſplendere.(armis paribus,aut æque potentibus fere,aut quia bella inteſtina fouerunt ſimilibus: vnde Lucanus in principio. Signa pares aquilas,& pila minantia pilis. Cæſar tamen,Gallo milite fere vſus eſt: Pompeius Orientali origo belli inter eos erat,quia dum Cæſar Galliam decem annos tenuiſſet,petijt conſulatum: quem Pompeius, & Cato,reliquiq; æmuli eius denegabant,donec arma deponeret: quæ deponere noluit,tantiſper dum inimicos in armis videret.) Heu,dolentis eſt interiectio:quantum bellum ciebunt, ideſt concitabunt inter ſe. Et quantas acies,& quantam ſtragem,quaſi dicat, maximam: quia(reuera) quum ante bella ciuilia eſſent recenſita.ccc.millia ciuium Romanorum,poſtea extare, inuenta ſunt tantum centum quinquaginta millia:dubitare autem ſe fingit, an ad lucem peruenturi ſint: vt de futuris,quæ incerta ſunt: non de præteritis loqui videatur:aut, vt quodammodo deſyderare videatur, vt apud inferos maneant, ne tantam ſtragem edant. ciebunt ergo (inquit) ſi attigerint lumina vitæ,ideſt auram vitalem,aut regionem viuorum,aut ad plenam ætatem:dum.ſ.in lumine ſunt viri. Ciebunt,dicit per prolepſim,ſocer,ſcilicet Iulius,cuius filiã Iuliam, Pompeius duxerat.ſup.ciebit:deſcendens aggeribus Alpinis.i.a Gallis,per Alpeis:& arce Monœci.i.a Liguria, vbi Hercules Monœcos,ideſt ſolus,colitur: vbi.ſ.(vt dicit Diodorus Siculus de Herculis laboribus loquens.) Hercules contra Ligures a Ioue auxilium impetrauit.nam lapidibus pluit: & ita ſolus ibi manſit. vnde videtur dictus, a μόνοσ,quod eſt ſolus:& οἰκῶ, qđ eſt habito: quaſi,ſolus ibi habitans.aut, μόνοικοσ dicitur,quia ſolus ibi colitur:& gener.ſ.Pompeius,ſup.ciebit:inſtructus Eois.i. Orientalibus: aduerſis.i.ex aduerſo venientibus: quia Galli,ad Occidentem vergunt.O pueri.q.d.familiæ meæ filij,ne aſſueſcite (bis autem ad affectionem ponit,ne.)ideſt ne aſſueſcatis, animis ſcilicet veſtris tanta bella,quanta.ſ.geſturi eritis,ſi animum non repreſſeritis:neu.i.neue: vertite,pro vertatis, validas vireis patriæ quia eo creuit Romanum imperiũ, vt iam magnitudine laboraret ſua:in viſcera.i.in conciueis,per bella inteſtina. Et tu,ſcilicet Cæſar:prior.i.qui prior in lucem vẽturus es,aut qui prior appares qui ducis genus olympo,ideſt a Ioue,rectore olympi:parce, ideſt abſtine a bello:& o ſanguis meus.i.qui de ſanguine meo oriturus es(vt ſit vocatiuus antiquus)aut,tu exiſtens, ſup. ſanguis meus:proijce manu.i.iace procul e manu:tela.ſ.hoſtilia. Ille.ſcilicet Lucius Mumius:victor.i.voti compos,& hoſtium expugnator:aget currum.ſ.triumphalem: Achiuis.ſ.populis in Peloponneſſo:cæſis.i.occiſis:& Corintho.i.ciuitate illa opulentiſſima in Peloponneſſo,quæ nunc Morea dicitur:triumphata.i.in triumphum ducta,aut cum triumpho deuicta:aget(dicit)ad capitolia alta.i.arcem Romanam.in qua Iupiter colebatur. Ille.i.alius.ſ. Quintus Metellus, Macedonicus,deuicta Macedonia agnominatus:eruet.i.funditus euertet:& delebit Argos, ideſt oppidum illud Argiuorum,& Mycenas Agamemnoias.i. Agamemnonis patriam. In cõſolationem ergo Æneæ,memorat victoriam illorum a quibus Troia victa erat:q;,pro &.ille,ſup.i.alius, videlicet Curius,& Fabricius, vincet,ſup.ipſum Æacide.i. Æaci nepotẽ.ſ. Pyrrhum, Epirotarum regem:non Achillis filium.ſed adludit ad nomen:quia(reuera)de vno genere erant:genus,ideſt qui eſt de genere Achilli,pro Achillis:armi potentis. Laudat nunc Achillẽ: vt maior ſit gloria eius, q eius genus vincet. Eruet(dicit) aut vincet, vltus.i.vlciſcẽs:auos Troiæ.i.maiores ſuos Troianos: & tẽpla Mineruæ temerata.ſ.a Græcis.i.prophanata: quia vero de ea vltionem in id tempus diſtulerit. Quis,o magne Cato: quia fuit optimus orator,optimus ſenator,optimus imperator, optimus paterfamilias, vt dicit Plinius. Nã videtur de maiore loqui. Aut o Coſſe,quis relinquat,ideſt relinquere velit:te tacitum,ideſt tacẽdo de te,quaſi dicat nemo. Nam Aulus Cornelius Coſſus, vir inſignis:ſecundum aliquos,tribunus militum: ſecundum alios, conſul, vt dicit Liuius libro.iiij. Ioui feretrio opima ſpolia retulit. Quis relinquat genus Gracchi,ſcilicet Scipiones:aut geminos Scipiadas.i.ipſos duos Scipiões, qui præter cæteros inſignes fuerunt:& ambo, Aphricani dicti:appoſitorie,duo fulmina belli:& cladem Libyæ:in qua,ſcilicet Carthaginem deuicerunt: & quis relinquat Tacitum Fabricium, victorem,ſcilicet Samnitium: potentem paruo:quia paucis contentus,quum auro vinci non poſſet, vicit auri poſſeſſores.vel,o Serane,ſcilicet Attili,aut Quinti, Cincinate quis,ſup.relinquat Tacitum:te ſerentem ſulco, ſcilicet quum dictaturam te induerat vxor,quaſi dicat merito nemo. O Fabij,quo rapitis,ideſt trahitis,me feſſum:dum, ſcilicet vos inſpicere volens,inſequor, vt merita veſtra agnoſcantur,ſcilicet Fabi maxime:es,ſupp.ille maximus,qui vnus,ideſt ſolus: reſtituis nobis,ideſt generi:noſtro populo,ſcilicet Romano,rem.ſ.publicam:cunctando,ideſt moram trahendo:& ſic, Annibalem illudẽdo: vt recitat Seruius.

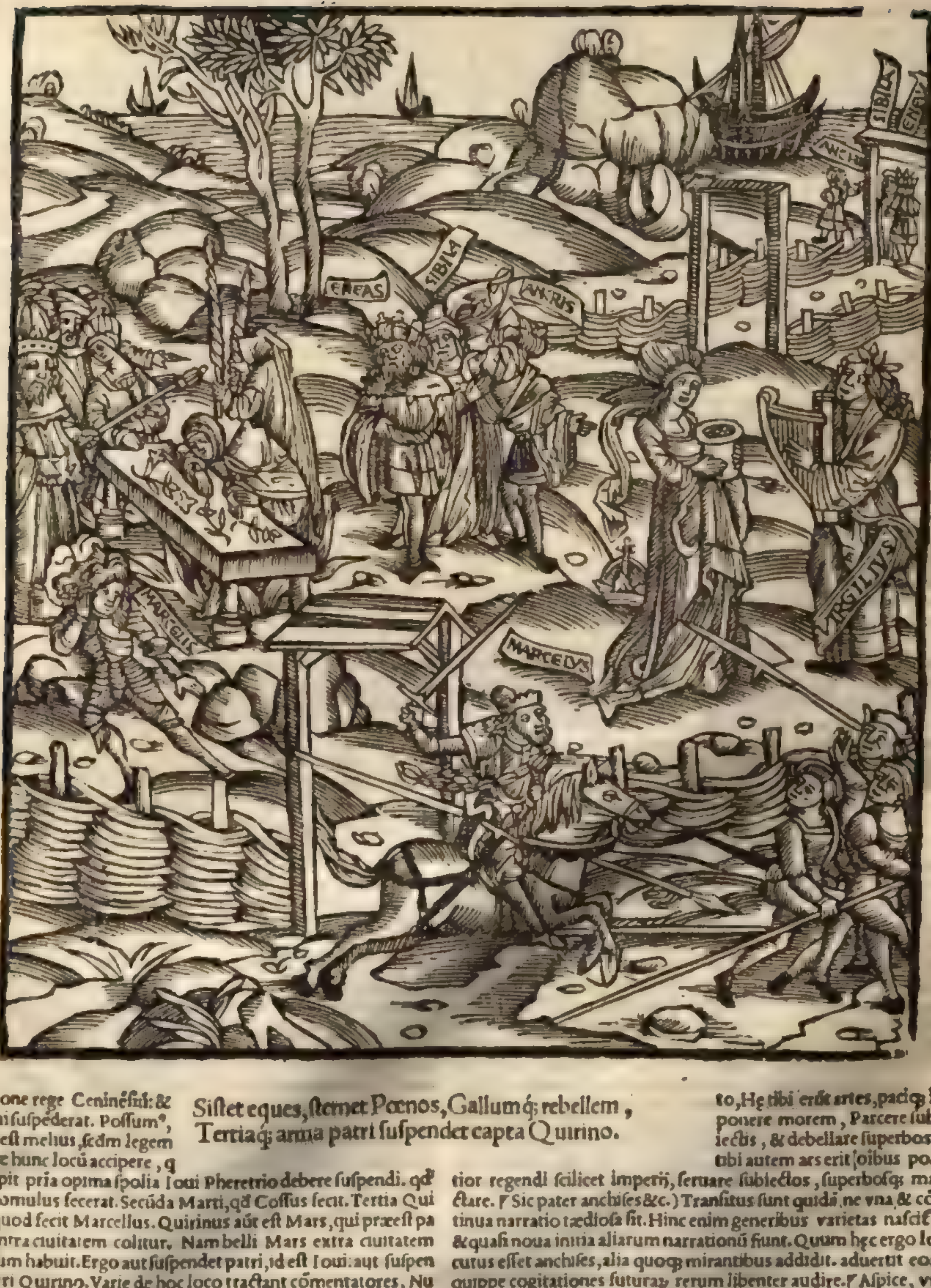
PIERIVS.

❡Nunc & dum nocte premuntur.) In antiquis codicibus legere eſt,prementᷣ,futuro tempore:quod multo magis placet: quum præſens per aduerbiũ,nunc.ſit iam expoſitũ.☞Quo feſſum rapitis Fabij.) In Ro.codice, Quo greſſum rapitis,habetur: vt ex hoc tacite ad trecẽtos illos adludat, vna pugna trucidatos, quos oẽs ad bellum miſſos: vt apud Ouidium eſt, Abſtulit vna dies. Sed eloquutio illa, Rapere greſſum:inſolita videtur. magis q; placet, Quo feſſum rapitis,legere: vt variata in orationis genere figura loquendi, Non Anchiſen tantum longa ea nomenclatura delaſſatum leuet, verumetiam lectori conſuluiſſe videatur.☞Cunctando reſtituis rem.) In Ro.in Mediceo, & alijs quibuſdam antiquis exemplaribus, reſtitues, futuro tempore poſitum eſt. quod non diſplicet.

Excudent alii ſpirantia mollius æra:
Credo equidem, viuos ducent de marmore vultus,
Orabunt cauſas melius,cœliq; meatus
Deſcribent radio,& ſurgentia ſydera dicent.
Tu regere imperio populos Romane memento
(Hæ tibi erunt artes)paciq; imponere morem,
Parcere ſubiectis,& debellare ſuperbos.
[Sic pater Anchiſes:atq; hæc mirantibus addit. POE.
[Aſpice, vt inſignis ſpolijs Marcellus opimis ANCH.
Ingreditur, victorq; viros ſupereminet omneis:
Hic rem Romanam magno turbante tumultu

SERVIVS.

❡Excudent.) Alij cudendo efficient:& eſt rhetoricus locus. ☞Spirãtia.) Aĩata. Horatius, Et molles imitabere ære capillos. ☞Viuos vultus.) Hoc eſt qđ dixit Spirantia. Et per æs, Corinthios indicat:per marmor, Parios:per actionẽ cauſarum. Athenienſes per Aſtronomiã, Ægyptios & Chaldeos.☞Pacis morẽ.) Leges pacis.☞Spolijs Marcellus opimis.) Hic Gallos & Pœnos equeſtri certamine ſuparauit, Viridomarũ etiã Gallorũ ducem manu propria interimit,&opima retulit ſpolia,quæ dux detraxerat duci: ſicut Coſſus Larti Tolũnio. ☞Super eminet oẽs.) Virtutis ſcilicet genere.☞Rem Romanã.) Statũ reipublicæ. ☞Turbãte tumulo.) Ideo tumultu, quia res in Italia geritur. ☞Siſtet.) Confirmabit. corroborabit.☞Tertiaq; arma patri.) Capta hic tertia, opima ſpolia ſuſpendet patri, id eſt Ioui.☞Capta. Quirino.) Qualia & Quirinus ceperat, id eſt Romulus



Siſtet eques, ſternet Pœnos, Gallumq́; rebellem,
Tertiaq́; arma patri ſuſpendet capta Quirino.

de Acrone rege Cenineñſiu: & ea Ioui ſuſpẽderat. Poſſumꝰ, & qđ eſt melius, ſcđm legem Numæ hunc locũ accipere, q præcepit pria opima ſpolia Ioui Pheretrio debere ſuſpendi. qđ iam Romulus fecerat. Secũda Marti, qđ Coſſus fecit. Tertia Quirino, quod fecit Marcellus. Quirinus aũt eſt Mars, qui præeſt paci: & intra ciuitatem colitur. Nam belli Mars extra ciuitatem templum habuit. Ergo aut ſuſpendet patri, id eſt Ioui: aut ſuſpendet patri Quirino. Varie de hoc loco tractant cõmentatores, Numæ legis imemores: cuius facit mentionem & Liuius.

DONATVS.

¶ Excudent alij.) Quoniam diuerſitas artium ornamentum eſt vitæ humanæ. ait, ſequentur alij peritiam fundendi æris, vt vultus fingant ſic expreſſos, vt ſpiritum habere videantur, mollius dixit, vt in duro ære talis figurarum eſſet expreſſio, vt per molliciem quãdam mouere ora, iſtas qui vidiſſet, exiſtimaret. Alij hęc ex marmore facient tanta ſubtilitate, vt materia lapidis formatũ animal nõ iã viuentis ſimilitudinẽ, ſed viuũ oſtendere videatur. alij eloquentiæ operã dabunt, & erunt in foro meliores. alijꝰ diſputabunt de aſtrorum motibus & curſibus diuerſis, & rõnibus orientium atq; occidẽtiũ. Tu regere ĩperio populos romane memento, Hę tibi erũt artes, paciq; ĩponere morem, Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos. tibi autem ars erit ſoibus potior regendi ſcilicet imperij, ſeruare ſubiectos, ſuperboſq; mactare. ¶ Sic pater anchiſes &c.) Tranſitus ſunt quidã, ne vna & cõtinua narratio tædioſa ſit. Hinc enim generibus varietas naſcit, & quaſi noua initia aliarum narrationũ ſunt. Quum hęc ergo locutus eſſet anchiſes, alia quoq; mirantibus addidit. aduertit eos quippe cogitationes futurarũ rerum libenter audire. ¶ Aſpice, vt inſignis ſpolijs.) Omnia iſte victoriarum iam ferre indicia videbatur, & dinumerare, quæ eſſet facturus apud ſuperos. ſic.n. incedebat altior cæteris, vt vniuerſos viros excellere videretur. incipit enumerare glorias eius, ſi ex perſona anchiſę, futuri tẽporis. ſi ex virgilij, iam factas. ¶ Hic rem romanam.) Hic, inquit, labantẽ firmabit rẽ.p. ¶ Sternet pœnos.) Non vnum gallum, ſed galliã totam. Variando enim numeros meliore eloquentia, & pœnos ipſius virtute caſuros dixit, & gallos. ¶ Tertiaque.a.p.) Captaq́; arma tertius ipſe patri quirino ſuſpẽdet. Duo quippe añ ipm̃ hoc feciſſe intelligendi ſunt. quando hic aſſeritur tertius.

ACENSIVS.

¶ Excudent alij, &c.) In commendationem Romanorum cõparat

parat eos cæteris: docens illos, quidem priuatis rebus plus con/tuliſſe: Romanos vero reipublicæ. Quod & Marcus Tullius Cice. in principio Tuſculanarũ fatet, dicens, Doctrina, Græcia, nos, & omni literarũ genere ſuperabat: in quo erat facile, vincere non repugnantes. Nam mores, & inſtituta vitę, resq́; domeſticas, ac familiares, nos profecto, & melius tuemur, & lautius. Rẽ vero publicã noſtri maiores certe melioribus tẽperarunt: & legibus, & inſtitutis. hęc ille. Vnde & Plutarchus, plureis viros egregios in republica Romana, q̃ in cæteris cunctis repperit. Et Liuius in prima præfatione, Cæterum (inquit) aut me amor ſuſcepti ne/gocii fallit: aut nulla vnq̃; reſpublica nec maior, nec ſanctior, nec bonis exemplis ditior fuit. Pauciſſima ad hunc locum citant Donati verba. ea aũt ſunt. ¶ Atq; hæc mirantibus addit.) Trãſitus q/dã: ne vna, & continua narratio, tædioſa ſit. hinc enim generibus varietas naſcitur: & quaſi noua initia aliarum narrationũ fiunt. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt. Alij, vt Corinthij: excudẽt. i. excudẽdo effingent: mollius. i. dulcius, & magis ad viuum: æra. i. ſigna ęrea: ſpirantia. i. quaſi ſpirantia, & ſpiritum habere apparentia: equidem. i. ego certe credo, quod, ſcilicet ſucceſſu temporis: ducent vultus viuos de marmore. alij, ſupp. orabunt cauſas: melius, vt Athenienſes: &, ſup. alij, vt Chaldæi & Aſſyrij, deſcribent radio. i. virga, qua in puluere deſcribitur: menſura atq; ſitus, rerum, locorumq́; earum: & dicent ſigna ſurgentia, ideſt quæ ſigna: & quando ſurgant. i. peritiores erũt geometrię, & aſtronomię: tu, o Romane, memento regere populos imperio. i. per imperium: hæ, ſcilicet ſequentes artes. erunt tibi. ſ. pcipuę, aut peculiares: impo/nere paci morẽ. ſ. ſcire moderari pacẽ. & parcere ſubiectis. ſ. ſe dedentibus. & debellare ſuperbos. i. rebelles, & tyrãnide gaudẽtes. Sic pater Anchiſes, ſup. loquutus eſt. Atq; addit, mirantibus. i. dũ Æneas & Sibylla mirarentur: hæc. ſ. q̃ ſequuntur. Aſpice, vt, ideſt quẽadmodum: Marcellus. ſ. Marcus, de genere Claudiorũ, quinquies conſul, bis dictator, qui floruit quum Galli Italiam inuaderent: cum quibus congreſſus, in Ciſalpina Gallia, ad Padum opima ſpolia rettulit: quæ ter lata ſunt: ſemel a Romulo. iterum, a Cornelio Coſſo, dum Lartem Tholumniũ in bello Veienti ſpo/liauerat: & tertio a Marco, hoc Marcello: vt dicit Seruius. Aſpice ergo, vt, ideſt quẽadmodum: ipſe Marcellus ingreditur, exiſtens inſignis ſpolijs opimis, ideſt principi exercitus, inimicorum de/tractis: & ipſe victor, ſupereminet omneis viros. Hic eques. i. de ordine equeſtri: ſiſtet. i. tranquillam faciet rem Romanam: & hoc magno tumultu, turbante. ſ. eam. i. dũ magnus erit tumultus: hoſte. ſ. exiſtẽte i proximo: hic ſternet Pœnos. i. punicos, & Gallum rebellem: ſed prius Gallũ, q̃ Pœnos: & ſuſpẽdet patri Quirino. i. Romulo, ſeu Marti pacifico, q i vrbe ſtabat: ſic vt Mars bellator, qui Gradiuus dicebat, extra vrbẽ: tertia arma capta. ſ. ab hoſtium pricipe. i. tertia opima ſpolia. Huius aũt Marcelli, nouiſſimo loco meminit: pp Marcellũ, Octauiæ filiũ: de quo in ſquentibus.

PIERIVS.

¶ Paciq; impo. mo.) In Lõgobardico, & quibuſdã alijs codi. vetuſtis, pacis, genitiuo caſu legitur, quam lectionem Ser. agnoſcit. ¶ Siſtet eques, ſternet Pœnos, Gallumq; rebellem.) Parũ me mouet, quod in Ro. cod. equis, legatur: quum eadem ſit ſentẽtia, ſiue eques, ſiue equis dicas. Illud curioſius animaduertẽdũ, quod in pleriſq; veteribus exemplaribus, coma piecta eſt dictioi, eques, vt clauſula ſuperioris mẽbri ſit, Siſtet: totũq; id ſimul legat. Hic rem Romanã magno turbãte tumultu Siſtet. Inde altero mẽbro eques, ſiue malis, equis ſternet Pœnos, Gallũq; rebellẽ. Nã quũ ad eã diem rem Punicam equitatu potiorẽ eſſe, pluribus prælijs compertũ eſſet. Marcellus is, qui primus Annibalẽ terga oſtẽde/re docuit, equis rem geſſit, haſtamq́; ab obſidione Nolæ, turpiter recedere coegit: & eo genere pugnę, ſępius res hoſtiles adflixit. ¶ Tertiaq; arma patri ſuſpẽdet capta Quirino.) Nõ placet qđ in Roma. cod. legitur Triſtiaq; arma. quũ ex Numę regis lege, Ter/tia ſpolia opima Quirino ſuſpẽdẽda eſſent qđ interptes tangũt. Apud Liuiũ quidẽ legimus, Flamines inſtitutos a Numa Marti, Ioui, & Quirino. Nihil ibi de ſpolijs. Idem. iiij. ab vrbe condita, de Coſſo ait, Spolia, in ęde Iouis Feretrij, prope Romuli ſpolia, q̃ opima appellata ſola ea tẽpeſtate erant, quũ ſolẽni dedicatione dono fixit, vbi adnotandũ eſt vulgata exemplaria vna plus dictione legere, Quę prima opima appellata, Sed in veteri codi. pria, non habet. Satis. n. eſt dixiſſe, ſola.

[Atq; hic Æneas (vnà nanq; ire videbat — POE.
Egregium forma iuuenem, & fulgentibus armis,
Sed frons læta parum & deiecto lumina vultu)
[Quis pater ille, virũ, qui ſic comitatur euntẽ? — ÆNE.
Filius, an'ne aliquis magna de ſtirpe nepotum?
Quis ſtrepitus circà comitũ? quãtũ inſtar in ipſo eſt?
Sed nox atra caput triſti circúmuolat vmbra.
[Tũ pater Anchiſes lachrymis ĩgreſſus obortis. — POE.
[O nate, ingentem luctum ne quære tuorum, — ANCH.
Oſtendent terris hunc tantùm fata, neq; vltrà
Eſſe ſinent, nimium vobis Romana propago
Viſa potens ſuperi, propria hæc ſi dona fuiſſent,
Quantos ille virum magnam Mauortis ad vrbem
Campus aget gemitus, vel quæ Tyberine videbis
Funera, quum tumulum præterlabere recentem?
Nec puer Iliaca quiſquàm de gente Latinos
In tantum ſpe tollet auos: nec Romula quondam
Vllo ſe tantum tellus iactabit alumno.
Heu pietas, heu priſca fides, inuictaq; bello
Dextera: non illi quiſquàm ſe impune tuliſſet
Obuius armato, ſeu quum pedes iret in hoſtem,
Seu ſpumantis equi foderet calcaribus armos:
Heu miſerande puer, ſi qua fata aſpera rumpas,
Tu Marcellus eris. manibus date lilia plenis,
Purpureos ſpargam flores, animamq́; nepotis
His ſaltem accumulem donis, & fungar inani
Munere. [Sic tota paſſim regione vagantur — POE.
Aeris in campis latis, atq; omnia luſtrant.

SERVIVS.

¶ Egregium forma iuuenem & fulgentibus armis.) Tria ſunt ſecundum Carminium: pulchritudo, ętas, virtus. Si/gnificat autem Marcellum fi/lium Octauię ſororis Auguſti, quẽ ſibi Auguſtus adoptauit. Hic decimo ſexto anno icidit in valetudinem: & perijt decimo octauo in Baiano cum ę/dilitatem gereret. Huius mortem vehementer ciuitas do/luit. nã & affabilis fuit: & Au/guſti filius. Ad funeris huius honorem Auguſtus ſexcẽtos lectos intrare ciuitatẽ iuſſit. hoc enim apud maiores glo/rioſum fuerat. Etiã dabatur p qualitate fortunæ. nam Sylla ſex milia habuit. Igitur cũ in/genti pompa relatus, & in cã/po Martio eſt ſepultus. Ergo modo in Auguſti adulationẽ, quaſi epitaphion ei dicit. Et cõſtat hunc librum tanta pronũtiatione Auguſto & Octauiæ eſſe recitatum, vt fletu nimio imperarent ſilentium: niſi Virgilius finem eſſe dixiſſet, qui pro hoc ære graui donatus ẽ, id eſt maſſis. Naſ ſic & Liuius argentũ graue dicit, id eſt maſ/ſas. ¶ Sed frons læta parum.) Omen eſt mortis futuræ. Ex contrario alibi, Incipe parue puer riſu cognoſcere matrem. ¶ Virum qui ſic comitatur eũtem.) Marcellum, cui ſimilis eſt. ¶ Quis ſtrepitus.) Propter ſedu/litatem. ¶ Inſtar.) Similitudo: & eſt nomen, quod nõ recipit præ poſitione.

poſitioné. Adinſtar enim non dicimus, qđ probus declarat. ¶ Oſtendent terris hunc tan/tum fata.) Pap illuceſcet: quia mox peribit. ¶ Viſa potens ſu/peri.) Cũ indignatione dicit, Inuidiſtis & glorię Romanę, & veſtris mũeribus. Nam fœlicitas veſtra ſunt munera. ¶ Propria.) Perpetua. vt, Propriámq; dicabo. ¶ Mauortis campus.) In quo ẽ ſepultus. ¶ Funera cũ tumulũ pręterlabere recentẽ.) Propter ſexcentos lectulos. ¶ Intantum ſpe tollet auos.) Eriget generis antiquitatẽ. Et rhetoricę ſpem laudat in puero: quia facta nõ inuenit. Eſt autẽ Ciceronis in dialogo, Fanni, cauſa difficilis laudare puerum. Non enim res laudanda: ſed ſpes eſt. ¶ Nec Romula quondam.) Pro Romulea: vt, Quos Africa terra Triũphos Diues alit. Quondã autẽ, poteſt & præteriti eſſe & futuri. ¶ Foderet calcaribus armos.) Species pro genere. Equi armos pro equo poſuit. Nõ enim pñt armi cal/caribus fodi. ¶ Fata aſpera rũ/pas.) Poſſe aliqua ratione fa/ta diſrumpi, per tranſitum docet. ¶ Tu Marcellus eris.) Ta/lis, qualis eſt Marcellus. ¶ Purpureos flores.) vt ſæpe dixi/mus, propter ſanguinis ſimilitudinem: quia aut anima, aut animæ ſedes eſt. ¶ Nepotis.) Poſteri. Non enim re vera nepos fuit. ¶ Inani munere.) Secundum Epicureos: non profuturo.

Sic.) Iſta noſcentes. Aëris in campis.) Colliſionem fecit. Locutus eſt autem ſecundum eos qui putant Elyſium lunarem eſſe circulum.

DONATVS.

Atque hic æneas.) Et hic locus irrumpendæ narrationi continuationis retinet cauſam. Interrogationes enim & reſponſiones non tantum tædium non habent, ſed & iocundæ ſunt. quod genus in dialogis pręſtat. Quis pater ille virum.) Quum ęneas circa marcellum vidiſſet iuuenem ſtare egregium forma, atq; armis inſignem. fronte tamen parum læta, hoc eſt triſti, & proiecto vultu ad terram. quis, inquit, iſte eſt o pater? qui inter plurimos marcelli comites ipſe illi familiarius iunctus? eſt filius, an aliquis poſterorum eius, vel ex eius genere? vel quid ſibi vult ſtrepitus congregatæ multitudinis? placet enim mihi inſtar eius, hoc eſt corporis forma. ſed cur tenebræ caput eius fuſcauerint, noſſe cupio. Tum pater anchiſes.) Secundum quęſita inſtruit filium anchiſes lachrymas fundens. O nate.) Nolim fili, quę ſunt lugenda perquiras, nec vellim ſcias tuorum aduerſa, quæ tuum animum frangant. æneas de vno quæſijt, & is pariter ei de plurimis reſpondit. ſciebat enim latius potius poſſe porrigi interrogationem. quapropter occurrit, ne æneas vltra aliquid quęreret. Oſtendent terris hunc tantum fata.) Non diuertetiſte in luce, ſed mox, ꝙ monſtratus fuerit ſuperis, rapietur. Nimium vobis romana propago.) Conuertit ſermonem ſuum ad deos. Credo, inquit, noluiſtis ſuperi potentiorem fieri romanam rem.p. Si enim hæc propria fuiſſent dona, hoc eſt ſi hoc diuturnum conderetis imperium. Quantos ille virum.) Si ille, inquit, diu eſſet luci conceſſus, quãtis triumphis ornaret romam? vel quas ſtrages de hoſtibus daret? quantos aggeres corporum tyberine pertraheres? Nec puer.) Nec erit quiſquam ex aliqua terra, qui latinos ſpe meliore poſſit ſubleuare: nec terra italię talem vnquam poterit ferre. Heu pietas, heu priſca fides.) Quid proderit? quia naſcitur pius, & ſupra eos, quos antiqua loquitur fides? quid proderit? ꝙ fortis. & totum mature fata preſſura ſũt? Non illi quiſquam.) Si diu iſte durare poſſet in luce, quis illum ferret peditem, quis equitem toleraret? Heu miſerande puer.) Si, inquit, poſſis erumpere fata tua, ideſt ſi poſſis fata aduerſa ſuperare, poteris eſſe tu marcellus. Poſt infinita, quę de eius ſpe locutus eſt, & peritura, fleuit, & gemuit, poſuit eius nomen, nunc de eo aliquid dixit. Manibus date lilia ple.) Affectum dolentis expreſſit, dicendo, date. quum non eſſent præſto, qui darent. & quod ait, manibus plenis, hoc quoq; plena officia ſignificat. Animamque nepo. Solatium eſt enim eorum, per quos parentalia mortuis exhibẽtur. Et fungar inani Munere.) Mire poſitum ex perſona mortui, ꝙ inania ſint, quæ mortuis exhibentur. hoc enim certius ipſe nouerat. Sic tota paſſim regione vagantur.) Non compleuit omnia, quæ apud inferos agebantur. nec debuit eſſe vitium, ſi tantum vellet poeta carmine ſuo comprehendere, quod longum & impoſſibile fuit. Conuertit ſe igitur ad generalitatem, quæ totum etiam non dictum potuit ſignificare. omni mora ſubmota camporum, inquit, latitudinem totam monſtrauit. & per ſingula eum duxit. poſtquam ſingula, ait. ſingula enim nec in vnum confuſa monſtrare debuit, qui filium benigne volebat inſtruere: hoc eſt, quod ait.

ASCENSIVS.

Ce conclusióe librorũ Ænei. quorũdam.

Atque hic Æneas, &c.) Male legeretur, Nanq; vna, &c. In gratiam Octauiæ ſororis Auguſti, facit mentioné Marcelli filii eius, quem Auguſtus adoptarat. Is autem .xvj. ætatis ſuę anno factus ædilis, apud Baias biennio languit: vnde mortuus, Romã elatus eſt. Atque ita quod in cæteris fecit Poeta libris commiſerationẽ citat ex morte eius adoleſcẽtis. In primo enim meminit mortis Sichæi, & multorum Troianorum. In ſecundo, Creuſæ. In tertio, Anchiſæ. In quarto, Didonis. In quinto, Palinuri. Atque hic Marcelli. Et paulopoſt, Caietę. Pro ſingulis autem verſibus, de Marcello ſcriptis, dicit̃ dena ſeſtertia accæpiſſe. Dona. autem dicit ſic. Quis pater ille virum.) Interrogat Æneas, quum admiretur formam iuuenis, & triſtitiam in fronte eius qui ſit. Manibus date lilia plenis.) Affectum dolentis expreſſit, dicendo, Date, quum non eſſet pſto qui darent. Manibus plenis.) Plena officia ſignificat. Sic tota paſſim regione vagantur.) Non compleuit omnia quę apud inferos agebantur. Eſſet enim vitium, ſi totum vellet ſuo carmine complecti: quia, & longum, & impoſſibile. Hęc ille. Ordo autem eſt. Atque Æneas (nanque, pro quia: Ordo. videbat iuuenem egregiũ, forma, & armis fulgentibus: ſed frõs, ſup. eius, erat parum lęta: & lumina erant, ſup. deiecto vultu. i. in vultu deiecto, & ad terram inclinato, quod vicinę mortis indicium eſt: ire vna, ideſt ſimul, cum dicto Marcello, aut cæteris heroibus: hic, ideſt hoc loco, aut tempore: ait, ſup. o pater, quis ille virum. i. virorum: prę ſe ferebat enim virilitatem anima, quãuis ad virilem ętatem peruenturus non ſit. aut potius ordo eſt: pater, quis, ſup. eſt ille, qui comitatur ſic: virum euntẽ. i. ingredientem, cum victoria, & opimis ſpoliis. ſ. Marcum Marcellũ: An ne, ſup. eſt, aliquis filius de egregia ſtirpe nepotum. i. poſterorum noſtrorum, a nobis deſcenſurorum? Quis. i. qualis. q. d. dij boni: q̃s magnus ſtrepitus comitum: eſt, ſup. circa. i. in circuitu eius, aut circa eum. quãtum inſtar. i. imaginis, & inſtantiæ virilis, eſt in ipſo? q. d. plurimũ. Sed nox atra. i. caligo denſa: circũuolat caput. ſ. eius, triſti vmbra: Anchiſes pater. ſ. Ænei, & totius eius progeniei, progenitor ingreſſus, ſup. eſt. i. loqui cœpit: tum. i. tunc: & hoc lachrymis obortis. i. præter opinionem ortis: quod ſignum eſt imenſæ pietatis fuiſſe, dũ viueret: quũ eius adhuc tantã hẽat imaginem. O nate, ne quęre: pro: ne quęras: ingentẽ luctum tuorum. ſ. minorum, vt Auguſti, & Octauiæ, fata oſtendent tantum terris hunc: nec ſinent eſſe vltra. ſ. in terris: quaſi, eo, mundus dignus non ſit. O ſuperi, propago. i. propagatio, & generatio Romana, eſt viſa vobis nimiũ potens: ſi hæc dona fuiſſent ꝓpria. i. ꝑpetua: hoc eſt, ſi hic ſupuiuat, quaſi cum diis cõtendere poſſit: & id in egregiam eius laudem dr: vnde ſeqtur, Quãtos gemitus. q. d. maximos: virum. i. virorũ, nedũ mulierũ: ille. ſ. olim notiſſimus cãpus: aget. i. excitabit ad magnã vrbem, Mauortis. i. Martis, hoc eſt Romam, a Martis filio conditã, vel, o Tyberine. ſ. pater: deus fluminis Tyberis: q̃ funera tu videbis, quũ tu præterlabere recentem tumulum. i. ſepulchrum eius. Nec quiſq; puer de gente Iliaca, tollet. i. eriget: auos Latinos. i. Italicos: intantum. i. vſq; adeo: ſpe. i. per ſpem de futura gloria. Nec tellus Romula, pro Romulea, hoc eſt Romana: iactabit ſe tantũ vllo. i. de vllo alumno, q̃ntum. ſ. hoc vno. Heu (dolẽtis eſt) pietas, & fides priſca. i. antiqua: quæ. ſ. in hoc oſtẽtabitur, & ex indole deprehendet̃: & dextera inuicta bello, quiſq; obuius illi armato, non tuliſſet ſe impune. i. ſine punitione: obuium illi armato: ſeu quũ iret pedes in hoſtẽ, ſeu quũ foderet calcaribus, armos equi ſpumantis. Heu, o puer miſerande, ideſt miſeratione digne: ſi, ideſt o ſi: hoc eſt, vtinam rumpas, ideſt vincas: qua. i. aliqua, ſcilicet via, aut ratione: fata aſpera, ideſt inimica, quæ precocem minantur mortem: tu eris Marcellus, ſcilicet Octauiæ filius, cuius nomen hactenus ſuppreſſit: quia matri id recitaturus, ſciuit eo nomine audito, eam non amplius audituram: date. ſ. vos qui adeſtis: lilia plenis manibus, vt, ſupp. ſpargam flores purpureos: & accumulem animam nepotis, ſaltẽ his donis: & fungar munere inani. i. nihil profuturo defunctis: quia (reuera) pompa funebris, ſolatio eſt viuis, non defunctis: quos preces, eleemoſynæ, & ſacrificia iuuant, ſi digni ſunt. Ipſi (inquit Poeta) vagantur ſic, ideſt talia dicendo: paſſim, ſup. in tota regiõe: in latis campis aeris, ideſt aeriis, aut ſub lunari globo, aut in colle altiore, in Elyſiis, vbicunq; ſint: atque luſtrant, ideſt circũſpiciunt, & diſquirunt omnia: ergo plura quam exequutus ſit, aut exequi poſſit Poeta.

PIERIVS.

Quantũ inſtar in ipſo eſt.) In Ro. & aliquot aliis codi. antiqs, eſt, nõ habet̃: ſed appoſitũ addit, ornatũ orationi. Lachrymis ingreſſus abortis.) Ro. codex, vti ẽt ſupius obſeruatũ, & hic, & alibi, obortis, legit: & lacrimis, more ſuo, ꝑ i Latinũ, abſq; adſpiratiõe. Neq; vltra Eſſe ſinent.) In pluribus antiqs codicibus, nec, monoſyllabũ eſt. Sed. n. neq; vltra: ea vocaliũ colliſione neſcio quid miſerabilius oſtendit, verſu etiã eiulatũ quodãmõ emittẽte. Nimiũ vobis Roma. propa. Viſa potens ſupi.) In Ro. codice, Supis, legitur. Sed neq; id placet. Longe. n. melius eſt, Viſa potens vobis o ſuperi: q̃ſ, vobis ſuperis. Intm̃ ſpe tollet auos.) Neq; id ſatis facit, quod in Ro. codice legit̃, ſpes: quãuis antiquo declinatu genitiui caſus eſſe poteſt, vt ſit, In tm̃ ſpei.

Quæ poſtq̃ Anchiſes natum per ſingula duxit,
Incenditq; animum famæ venientis amore,
Exin bella viro memorat, quæ deinde gerenda,
Laurenteisq; docet populos, vrbemq; Latini,

SERVIVS.

Incenditq; animum.) Nã ſuprà ait. Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis? Exin.) Deinde, Confert autem in compendium narrationis prolixitatem. Sic Terentius propter longum actum ait, Intus deſpondebitur, intus tranſigetur, ſi quid eſt qđ reſtat. Sunt geminæ ſomni portæ.) Pro ſomniorum. Eſt aũt

autem ĩ hoc loco Homerum ſecutus. Hoc tantum differt, quod ille per vtráq; portam ſomnia exire dicit: hic vmbras veras per quas ſomnia idicat vera, & poetice apertus ẽ ſenſus. Vult autem intelligi falſa eſſe omnia quę dixit. Phyſiologia vero hoc habet, Per portam corneam oculi ſignificantur, qui & cornei ſunt coloris, & duriores cęteris membris. nam frigus non ſentiunt: ſicut etiam Cicero ait in libris de

Et quo (quenq;) modo fugiatq́;, feratq́; laborem.
Sunt geminæ ſomni portæ, quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus vmbris:
Altera candenti perfecta nitens elephanto,
Sed falſa ad cœlum mittunt inſomnia manes,
His vbi tum natum Anchiſes, vnaq; Sibyllam
Proſequitur dictis, portaq; emittit eburna.
Ille viam ſecat ad naueis, ſociosq́; reuiſit.
Tum ſe ad Caietæ recto fert littore portum.
Anchora de prora iacitur, ſtant littore puppes.

nis amitteret poeſis. ideo paucis dicit Poeta Æneã didiciſſe bella in Italia gerenda: & deinde per portã ſomniorum eductum, ſocios viſiſſe. Atque ita facit huius. vi. finem innuens omnia hęc, quaſi per ſomnia, viſa, & narrata. De hac autem re dicit Donatus ſic, ¶ Exin bella.) Narrauit primo læta, triſtia prętermiſit, præterquã de Marcello. Deinde docuit, quomodo quædam æquo animo ferre poſſet.

deorum natura. Per eburneam vero portã os ſignificatur a dentibus. Et ſcimus quia quę loquimur, falſa eſſe poſſunt: ea vero quę videmus, ſine dubio vera ſunt. Ideo Æneas per eburneam emittitur portã. Eſt & alter ſenſus, Sõnũ nouimus cũ cornu pingi: & q de ſõnis ſcripſerunt, dicunt ea q̃ ſcd'm fortunã & pſonæ poſſibilitatẽ vnt, hẽre effectũ: & hęc vicina ſunt cornu. Vñ cornea vera fingit̃ porta. Ea vero q̃ ſupra fortunã ſũt: & hñt nimiũ ornatũ, vnaq; iactantiã: dicũt falſa eſſe. Vñ eburnea, q̃ſi ornatior porta fingitur. ¶ Falſa inſõnia.) Id eſt ſõnia. ¶ Secat.) Tenet. Vñ & ſectas dicimus ab eo quod ꝓpoſitum tenent. ¶ Ad Caietæ portum.) A' perſona poetę, Prolepſis. Nam Caieta nondum dicebatur.

DONATVS.

¶ Quę poſtquam anchiſes.) Primo læta narrauit filio. prætermiſit triſtia, ſolum vnum, quod eſſet dolendum, de marcello retulit, & hoc ipſum non voluntate. ſed, vt interroganti æneæ reſponderet. cętera ei ſub generalitate dixit, nec ſpecialiter oſtendẽs quę. Quando enim tantum camporum, vel tantam multitudinẽ animarum poſſet includere? dein bella ſubiunxit, quæ geſturus in italia fuit, & gentes italas futuras e diuerſo monſtrauit. quibus fidebat virum non terreri. tamen quo firmiorem dimitteret, docuit quomodo vnumquenq; laborem, aut vinceret, aut certe ferendo toleraret. ipſam ſententiam poſtea & in quinto libro poſuit: ſic ſuperãda, inquit, omnis fortuna ferendo eſt. Quod enim vinci non poteſt, reſiſtendo vel ferendo ſuperatur. ¶ Sunt geminæ ſomni portæ.) Duas dixit portas, hoc eſt duos exitus inferorum. portam vnam corneam, aliam ex ebore, per corneam dixit veras mitti vmbras. quod autem videmur nobis videre dormiẽtes, & quod nos plerunq; facit non dormire, per eburneam mittitur. ¶ His vbi tum natum anchiſes.) Vbi igitur anchiſes natum & ſibyllam his dictis proſecutus eſt, eos per portam eburneam reddidit luci. ¶ Ille viam ſecat ad naues,) Quid enim aliud facere debuit, q̃ ſuos videre poſt tempus? Reuiſere, eſt poſt aliquas moras iterum videre. ¶ Tum ſe ad caietæ.) Recta via dicitur, ſi quando nihil aliud agimus niſi iter cõtinuum, vt nullo alio actu rumpatur, quo tendimus. Conſideremus & ænę mentem: quę ſuorum reuiſendorum cupida nihil agere debuit, niſi tenere littus, donec perueniret ad naues. ſic igitur intelligendum eſt recto littore. quia rectum littus non poteſt inueniri. vt vna intentione animi ad portum caietę peruenerit, in quo fuerant naues. ¶ Anchora de prora iacitur.) Hæ enim illic ſtabant munitæ anchoris duplici ſcilicet ratione ſecurę, vel ꝙ muniebat has portus. vel ꝙ pondere tenebantur. Portum caietæ ex perſona poetæ melius accipimus. Æneas enim nondum loco ipſi dederat nomen.

ASCENSIVS.

¶ Quę poſtq̃; Anchiſes, &c.) Quia ergo ſingula recitare non potuit: nec ſi potuiſſet, congruerit: quia bella in Italia gerenda, deſcripturus eſt Poeta: quæ ſi hic narrarentur, gratiam expectationis

¶ Viam ſecat.) Quid enim prius facere debuit, q̃ ſuos reuiſere? ¶ Recto littore.) Atqui nullum littus rectum: ſed dicimus, rectam viam agere, quando nihil aliud agimus, niſi iter cõtinuum: & nullo alio actu illud rumpimus. Nam cupida ſuorum mens, nihil aliud agere debuit. ¶ Caietæ.) Ex perſona poe/ Ordo.
tæ loquitur. Nam adhuc non erat Caieta. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt. Per quæ ſingula, poſtquam Anchiſes dixit natum, ideſt filium ſuum Æneam: & incendit animum, amore famæ venientis: ipſe memorat ideſt recitat: exin ideſt exinde, ideſt ex ordine: viro ſcilicet Æneæ, qui ea viriliter geſturus eſt: bella gerenda ſcilicet in Italia: & docet populos Laurenteis ſcilicet ad quos acceſſurus eſt: & vrbem Latini ſcilicet regis: & quomodo fugiat: ſi ſcilicet euitabilis eſt: & ferat ideſt toleret, ſi euitari nequit: quẽq; laborem ideſt quamlibet aduerſitatem: quæ ſi vitari nequit, toleranda eſt. (vnde prius in. v. Superanda omnis fortuna ferendo eſt.) Geminæ ideſt duæ, & forte æquales portę. ſomni ideſt inſomniorum, ſunt, ſupple apud inferos: quarum ſcilicet portarũ, altera fertur ideſt dicitur, ſupple eſſe cornua: qua ideſt per quã, exitus facilis datur vmbris ideſt inſomniis, & phantaſmatis, ſeu phantaſmatibus veris: altera, ſupple eſt perfecta: nitens elephanto ideſt ebore candenti. ſed manes ideſt inferi: mittunt, ſupp. per eam: inſomnia falſa ideſt ſomnia & phantaſmata: quæ aliud repræſentant q̃; ſint: vbi ideſt quo loco: his ſcilicet præmiſſis: dictis ideſt memoratis: Anchiſes proſequitur tum natum, & Sibyllam vna ideſt pariter: & emittit, ſupple eos, porta eburna ſcilicet per quam falſa emittunt inſomnia (vt ſignificet hæc omnia eſſe ſomnia: nec rem (reuera) geſtam, ſed poetice excogitatam. de qua vide Seruium.) Ille ſecat ideſt tenet, aut carpit viam: ad naueis ſcilicet ſuas: & reuiſit ſocios ſcilicet quos illic in littore dereliquerat: & ipſe fert tum ideſt tunc, cõtinuo ſe ad portum Caietę ideſt qui paulopoſt dictus eſt, portus Caietæ: ſed nondum ſic appellabatur: vnde eſt prolepſis ex perſona poetæ: & ita minus vitioſa: fert (dico) ſe littore recto ideſt per littus, recta via progrediendo: licet littus ipſum, qua parte aquis adluitur, rectum non ſit: niſi forte in ea parte, qua a Cumis, Caietam appellitur. Anchora iacitur: ſ. a ſociis: nam intelligitur cum ſociis recæptis nauigaſſe: de prora. i. priore parte nauis obuerſæ: & puppes. i. poſteriores partes: ſtant littore. i. ad littus applicitæ.

PIERIVS.

¶ His vbi tum natum.) In Roma. codi. & aliquot aliis veteribus, legere eſt, His ibi tum: quod ſi aduertas, melius quadrabit. ¶ Ille viam ſecat ad naueis.) Quod antiqui codices, nauis, per i, ſcriptum oſtendunt. Id etiam in veteribus Priſciani codicibus eodem mõ ſcribitur, Feſſas non vincula nauis. Quoque magis ſeſſas cupiã demittere nauis. Muneraq; in nauis. Et ita reliq.

SEXTI LIBRI.

FINIS.

ACENSIVS.

¶ Septim⁹ Æneã reddit. &c). In ſequentib. ſex libris imitatur Poeta Homerum in Iliade. nam vterque bella pertractat, quocirca fere ad tragicũ aſſurgit ſtylũ: vnde dicturus eſt, Maius opus moueo. Et q̃a Homerus in Odyſſea, a triſti principio errorũ Vlyſſis, ad lętum reuerſionis eius in patriã (quod comœdiarũ eſt, & tragœdiarũ) perducit exitũ: dicit Dõatus ſuper Terẽtiũ ipſum, & comœdiarũ, & tragœdiarũ authorem, Sed priuſq̃; ad explanationem perueniã, declarabo argumẽta, quę pręmiſſa offendi. ¶ Monoſtichi Ordo ẽ. Septimus. ſ. Aeneidos liber reddit Aeneã aruis. ſ. Laurentibus: fatalibus. i. ad q̃ fatis peruenerat. Nã licet ad Miſenũ, & Caietam peruenerat, nõdũ attigerat arua fatalia: vnde in iii. dixerat Helenus, Italiæ ps illa procul quã pãdit Apollo. ¶ Maioris argumenti Explanatio

IN. VII. ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Septimus Æneam reddit fatalibus aruis,

IN EVNDEM MODESTINI IVRISCONS. ARGVMENTVM.

Hic quoq; Caietam ſepelit: tum déinde profectus
Laurentum venit: hanc verbis cognouit Iuli
Fatalem terram: menſis en veſcimur, inquit:
Centum oratores veniam, paceḿq; petenteis.

Virg.

Ad regem mittit lætum conſorte Latinum.
Qui cum pace etiam natæ connubia pactus,
Hoc forte Alecto Iunonis diſſipat ira.
Concurrunt ferro, quanuis pia fata repugnent.
Belli cauſa fuit violatus vulnere ceruus.
Tum gentes ſociæ arma parant: fremit arma iuuentus.

ALIVD IN EVNDEM.

Tandem deueniunt Laurentia Troes in arua:
Et pace accæpta læti noua mœnia condunt.
Nocte ſatam Iuno furiam euocat: illa Latinos
Inter & Æneadas bellum ſerit, & ciet arma.
Protinus auxilijs terra inſtruit Itala Turnum.

natio t. l'é: Aeneas, ſup. ſepelit hic: quoq; i. etiam: Caietam. ſ. nutricem ſuam: (quia prius, Miſenum ſepeliuerat.) ipſe ꝑfectus, tam. ſ. poſtea, peracta ſepultura. deide. i. ab eo loco: venit Laurentum, ad regna. ſ. Latini: & cognouit verbis Iuli. i. Aſcanij filij ſui: nam En ét, menſas conſumimus, inquit Iulus, hác terrá fatalé. i. fataliter ꝓmiſſam: nam ipſe Iulus (vt dixi) inquit, en nos veſcimur méſis. i. orbibus ſeu quadris ex pane factis: (alij, menſas, legere volût.) quam rem futurá dixerat in. iij. Harpyia Celeno. Ipſe mittit centum oratores. i. caduceatores: ad regem Latinum lætum conſorte. i. quia filiæ conſortem inuenerat. (vnde tandem: lætus ait. Dij veſtra incœpta ſecundent. Sunt tamé qui legunt, Mittit lectos tum ſorte. Sunt & alij, qui, Mittũt læti tum ſorte. vt ſit Troiani læti, ſorte mittunt ad regem Latinum. ſed verius legetur, Lætum conſorte). petenteis ideſt petituros, hoc eſt vt peterent, veniam. i. gratiam, aut beneficium terrę inhabitádę: & pacem. i. fœdus, & amicitiá, qui. ſ. rex Latinus, pactus ſup. eſt: cum pace. i. vltra conditionem pacis initę: etiam connubia natæ. i. filiæ ſuæ Lauiniæ: Alecto, furia illa iſernalis: diſſipat forte, hoc. ſ. pactum: ira ideſt ꝓpter iram Iunonis. Et, ſup. vtriq; populi concurrunt ferro. (Sunt tamen alij qui ꝓ Ferro, legendum eſſe cenſeant, Dictis. ſed hoc inuenuſte.) quáuis fata pia repugnent. Cauſa belli fuit, ceruus violatus vulnere, gentes ſocię ideſt aſſociatæ, parant arma: & iuuentus. ſ. Italica: fremit. i. cum fremitu expoſcit arma.



P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER SEPTIMVS.

Tu quoque littorib' noſtris Æneia nutrix ITALVS
Æternam moriēs famam Caieta dediſti:
Et nunc ſeruat honos ſedē tuus, oſſaq; nomen
Heſperia in magna (ſi qua eſt ea gloria) ſignat.
At pius exequijs Æneas rite ſolutis, POE.
Aggere compoſito tumuli, poſtq̃ alta quierunt
Æquora, tendit iter velis, portumq; relinquit.
Aſpirant auræ in noctem: nec candida curſum
Luna negat: ſplendet tremulo ſub lumine pontus.
Proxima Circeæ raduntur littora terræ,
Diues inacceſſos vbi ſolis filia lucos
Aſſiduo reſonat cantu, tectiſq; ſuperbis
Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenueis percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iræq; leonum
Vincla recuſantum, & ſera ſub nocte rudentum:
Setigeriq; ſues, atq; in præſepibus vrſi
Sæuire: ac formæ magnorum vlulare luporum:
Quos hominum ex facie dea ſæua potentibus herbis
Induerat Circe in vultus, ac terga ferarum:
Quæ ne monſtra pij paterentur talia Troes,
Delati in portus, neu littora dira ſubirent:
Neptunus ventis impleuit vela ſecundis,
Atq; fugam dedit, & præter vada feruida vexit.

SERVIVS.

Tu quoq; littoribus noſtris Æneia nutrix.) Vt & in principio diximus, in duas partes hoc opus diuiſum eſt. Nã primi ſex ad imaginem Odyſſeæ dicti ſunt: quos pſonarum & allocutionum varietate conſtat eſſe grauiores. Hi autē ſex ad imaginē Iliadis dicti ſunt, qui in negotijs validiores ſūt. Nam & ipſe hoc dicit, Maius opus moueo. & re vera tragicum opus eſt, vbi tantū bella tractantur. Tu quoq;.) Sicut Miſenus, Palinurus ēt. Noſtris.) Italicis: vt, Non eadem arboribus pendet vindemia noſtris. Vt Donatus ait, nauigabilibus. Æneia nutrix.) Hanc alij Æneæ, alij Creuſæ, alij Aſcanij nutricem volunt. Lectum tamē eſt i Philologis in hoc loco claſſem Troianoꝝ caſu cōcrematam. Vnde Caieta dicta eſt ἀπὸ τοῦ καίειν. Seruat, tenet poſſidet: vt, SerWatē ripas, alta non vidit i herba. Heſperia in magna.) Propter Hiſpaniæ diſcretionem. Si qua eſt ea gloria.) Secundum Epicureos. Bene autē intereſt funeri. poſtq̃ ab Inferis redijt: ſicut interfuit antequã deſcenderet, vt mediū actum oſtenderet. Quierunt.) Hebrus Quierant legit. Tendit iter velis.) Quia, put vela extēſa fuerit, ita ēt curſus extēdit, in quo nauis eſt iter. Nam ait ſupra. Flecte viā velis. Aliud ē iter velis tēdere: aliud per vela iter. Et multi dicūt iproprie dictū: mihi nimiū ꝓprie. Cōſtat tamen ſecūdum illud dictum quod ait, Flecte viam velis. Quod ſi dicimus, bene ꝓcedit, Et tende viam velis: vt in ipſis velis ratio ſit viæ. Aſpirant auræ in noctem.) Quia vt diximus, temporum mutatione, ventus vel minuitur vel augetur. In noctem) autē, circa noctem. Et quotiens tempus exprimitur, accuſatiuum regit iſta prępoſitio. Luna negat.) Liptotes. Nam dicit, large pręſtat vt, Munera nec ſperno. Tremulo ſub lumine.) Ita enim mobilitas aquæ facit videri. Circeæ raduntur littora terræ.) vt diximus ſuprà, mons iſte ante hac inſula fuit. Paludibus enim a continenti ſegregabatur: quas excluſit limus de Albanis montibus fluens. Et dicebatur ææus ab horrore tráſeuntium, quo homines mutabantur in feras. In hoc ſummo oppidum fuit, quod & Circæum dictum & Circęi. Nam vtrūq; Liuius dicit. Diues.) Non addidit cuius rei, cum ſoleat: vt, Diues equum, diues pictai Veſtis & auri. Inacceſſos.) Inacceſſibiles. i. inaccedendos. Nam Vlyſſes illuc vēit. Ergo iacceſſo, ad quos nullus debebat accedere: vt, Aut illaudati neſcit Buſiridis aras: hoc eſt illaudabilis. Nam ab Iſocrate conſtat eſſe laudatum. Reſonat cantu.) Reſonare facit. Superbis.) Nobilibus. propter antiquam oppidi magnitudinē. Odoratam.) Pro odoriferam. Et hoc ideo, quia vſus olei apud maiores non fuit pręcipue in Italia. Arguto pectine.) Garrulo ſtridulo, ſonanti, vt, Forte ſub arguta conſederat ilice Daphnis. Percurrens pectine telas.) Aut manu percurrens, aut ictu pectinis, vt videmus. aut quia apud maiores, ſtantes texebant: vt hodie Linteones videmus. Eſt autem Homeri, qui ait, ἱστὸν ἐποιχομένην. Gemitus iræq;.) Gemitus iraſcentium leonum: ἔνδιᾳ ὑῶν. Sera ſub nocte.) Quaſi eo tempore quo naturali libertate vti conſuerunt. Sub ſera nocte, per noctem ſeram. Rudentū.) Naturaliter ru, longa eſt. Perſius, Findor, vt Arcadiæ pecuaria rudere dicas. Syſtolem ergo fecit. Ruditus autem proprie eſt aſinorum clamor: vt grunnitus, porcorum, ranarum, coax: quæ nomina a ſono vocis conſtat eſſe cōpoſita. Præſepibus.) Caueis vbi aluntur. Non enim re vera præſepia habent. Dea ſæua.) Aut per ſe, aut herbis potentibus ſæua. Circe aūt ideo Solis fingitur filia, quia clariſſima meretrix fuit: & nihil eſt Sole clarius. Hęc libidine ſua, & blandimentis hoies in ferinam vitam ab humana deducebat: vt libidini & voluptatibus operam darent. Vñ datus eſt locus fabulę apertę. Horatius, Sub domina meretrice fuiſſe turpis & excors. In vultus, ac terga ferarum.) Corrūpebatur i illis ſenſus. Animus nãq; idem manebat.

οἱ δὲ συῶν μὲν ἔχον κεφαλὰς φωνήν τε τρίχας τε
καὶ δέμας· αὐτὰρ νοῦς ἦν
ἔμπεδος, ὡς τὸ πάρος περ.

Pij paterentur troes.) Ergo impij qui pertulerunt. Impij autē propter occiſa Solis armenta. Neptunus ventis impleuit vela ſecundis. Phyſice aūt locutus eſt. Motu enim aquę ventus creatur, vt videmus in bombis organorum. Pręter vada feruida.) Periculoſa nauigantibus. & eſt Tmeſis.

DONATVS.

Poſt reditum ab iferis, deſcribit poeta ęneam caietæ portum recto itinere petiuiſſe. & quia occaſio fuit, meritum ipſius caietę cōmendat in ſepulchri honorificentiam. hoc enim ſolū exhiberi mortuis licuit. ſufficit propter tranſitū inferni fluminis. viderat quippe ipſe quã cladem illic inſepulti patianť. hāc refert poeta ęnee fuiſſę nutricē. cuius de ſepultura quū loquiť, & æneam ipſum pręfert, & tantę benignitatis fœminã laudat. Mortuę quippe beneficium ſtabat in eo, qđ romani imperij principē pium, religioſum, prudentiſſimūq; nutrierat. Ipſius vero æneæ viciſſitudo reciproca ſic defunctę curaſſe ſepulturã, vt poſt exceſſum æterna nois eius memoria ſuperaſſet. Veꝝ quia id ēt miſeno & palinuro ſummis egregijſq; familiaribus ſuis fecerat, atq; eoꝝ noia dederat locis, huic libro initiū datur. Tu quoq; littoribus nřis.) Fortaſſis aliquis putet iproprie caput libri cōſtituiſſe virgilium, quia dixit. Tu quoq;. Quū ante verſum nullū noiare videatur. hoc exiſtimauit, qui interiecta neſciūt retrahere: vt qđ ad tpꝯ ſeparatū eſt, iungant. iſte. n. verſus ſublato medio de inferis tractatu miſeni exequijs iungitur. ab his. n. diſcedēs carminis curſus ad eaſdē redit, & facit ītegrã narrationē, vt recte poſuerit. Tu quoq;. melius aūt apparebit hæc aſſertio, ſi vnde diſceſſerit, repetamus. At pius ęneas ingenti mole ſepulchrū Imponit, ſuaq; arma viro remūq; tubãq; Monte ſub aerio qui nunc miſenus ab illo Diciť, æternūq; tenet per ſecula nomē. Sequi debuit. Tu quoq; littoribus noſtris ęneia nutrix. Aeternã moriens famã caieta dediſti. Interpoſita igiť de inferis carmina, qđ vnū eſſe oportuit, diuiſerūt. ſed & nunc vnū eſt, qa vnde ſe receſſiſſe meminerat poeta, remeauit. ergo ſupioribus hęc nectens ait. Tu quoq; littoribus noſtris æneia nutrix. Aeternã moriens famã caieta dediſti. Et nunc ſer. h.) In ſingulis verbis magnū dictionis eſt pondus. Quod ipſum quale, quantūq; ſit, incipiemus exponere. Tu quoq;.) Hoc eſt, quæ admirandæ mamorię viris ſupremo officio cōiungi meruiſti, ſed hoc referendū eſt ad perſonę rōnem. videamus an etiã locus fuerit dignus: quia ęneæ nutricis ſeculis poſt futurus oſſa cū noie reſeruaret, littoribus, inquit, noſtris hoc eſt italię, ꝗ tam pulchrum, tamq; egregiū prouenire potuiſſet: ꝗ illic quã conderentur

tur reliquiæ eius, vbiq; ęneæ nutricis nomen excelleret. Vbi qui ipſius vberibus nutritus eſſet, fuerat cū poſteris regnaturus. perindeq; eſſet æterna vtriuſq; memoria, ſcilicet illius ſemper p ſe, & per poſteros imperantis, & illius perpetua ſepulchri conſecratione celeberrima æneia nutrix qualem vel vbi memoriam conſequi debuit. Cuius erat totum, quidquid per æneam romanis rebus proſpere videretur feliciterq; collatū. Æternam moriēs.) A contrario laudis argumentum. tunc enim creuit eius nomē & fama, quando interuentu mortis potuit aboleri. quod factū ad æneæ laudem proculdubio reuocatur, qui curauit ne poſt altricis ſuę vltimum fatum totū ſibi mortis eius exitus vindicaret. vnde factum eſt, vt contrarium naturæ, quę fines hoium morte concludit, nominis ſaltem procuraretur æternitas. ❡ Et nunc ſeruat ho.) Dixit nunc, dixit etiam his tēporibus, q̄n hæc ſcribebantur. ſed quod ait: Et nunc, hoc quoq; ad eius meritum accedit, vt integrum tranſiret ad poſteros, quod ęneæ temporibus viuētis contēplatione ſeruatum erat. Honos tuus etiam nunc ſeruat ſedem, hoc eſt defertur illi loco contemplatione honoris tui. & ſic cuſtoditur eius integritas, vt ſemper maneat. & firma nois æternitate perduret. ❡ Oſſaq; nomen.) Mira ratio, vt cum viuentium nomen vix inter homines valeat eminere, huius oſſa per celebritatem nominis perpetuis temporibus ac ſeculis pręferantur. heſperia in magna, tanta extitit condentis reuerentia, tantus ſepultæ honos, vt in magna italię latitudine vnus oium cōſenſus grauiſſime teneret. ſi qua eſt ea gloria. fecit Æneas, quod ad religioſa officia pertinuit. ſed quū nihil mortui ſentiant, & omnis gloria etiam ſi vlla eſt apud hoies, caduca ſit, & habeat finem, quid profuit id feciſſe: niſi vt ſatisfieret animo, qui religioſo nutricis ſuæ tenebatur affectu? ❡ At pius exequijs.) Exequiarum ordinem ac ritum in aliorum funeribus poeta monſtrauit. quūq; iam eſſet ex hoc ipſo legentibus cognitus, hunc prætermiſit. hoc loco eadē tamen facta intelligi debent, & quę exequiarum ſolēnitas ſepulchri aggeſtione perficitur, dixit vtrūq; completum. ❡ Poſtquam alta qui.) Poſt curam caietæ depoſitam, opportunitas nauigādi matura & cōmoda ſubinde ſucceſſerat. nam & mare ex alto hoc eſt tumido & inflato, placidum fuit, vſq; adeo nō inde merſum, ſed in ſuperiore ſuſpenſum debemus accipere: & ipſe poeta eodē loco dixit, quierant alta æquora: quæ ſi erant, conſtat fuiſſe humentia, & auræ noctis non deerant. metus omnis ſic abfuit, vt etiam illuſtris lunæ ſuffragium gratum potiuſq; horrendū faceret pelagus. Alio loco & inhorruit vnda tenebris. hic vero, q̄a tāta nauigantis felicitas fuit, vt luna faceret ſplendidum, quod formidoloſum eſſe potuit, ſecuritas demonſtratur ſuo more ſucceſſura. Proxima circæę ra. l. t. (Imprudens æneas vtpote qui loca neſciret, ferebatur neptuni ſuffragio. & circa loca, quæ neſcius incurrere potuiſſet, radebatur curſu proſperrimo. & quid illic cum socijs perpeti potuiſſet, dicit. Deſcribitur, quę illic conſuetudo circęa teneretur. & quæ inde audirentur: aperta deſcriptione narratur. ❡ Diues inacceſſos.) In his, inquit, locis lucos habuit circe ſolis filia, ſemper vigilans, & ad inſidias ſemper intenta, voce decipiens tranſeuntes, & odorato lumine temporibus noctis, quem non delectaret ſonus vocis in cantilenam deductę, & odor cedri ardentis, & ſperata cantantis hilaritas. incidebat, inquit, cedri materiem perſolidam, quæ nataralı fomento tanq; oleo madida incendia ipſa nutriebat. ad hoc lumen lanam curabat, & telam. vt peruigilare poſſet. ne fraudem vllam oblatæ occaſionis amitteret. nauigantes interea opportunum hoſpitium rati non iuuabātur auxilio cōmanentis, ſed dolo capiebantur & fraude. ❡ Hinc exaudiri gemitus.) Audiebantur inde gemitus leonum iraſcentium, ferarūq; aliarū indignatio ſignificabatur: non quas natura protulerat: ſed quas ex hominibus peſſimæ fecerant artes. Ita ergo oēs exagitabat, & ſæua cōmotio tenebat. leōes, vrſi, atq; apri ſæuiebant captiuitatis iniuria cōmoti. & lupi ex cā pari diris vlulatibus perſonabant. poſtremo oēs nō fiducia naturalis vrgebat: ſed factionis violentia. hoc. n. dea ſæua cū deam nō cōueniret ſectari mala, potentibus herbis induerat circe in vultus ac terga ferarum natura peſſima & arte ſcientiæ deterioris inſtructa, ex hominibus feras effecerat cōmutans & ſonū vocis, & corporū formas. ❡ Quæ ne mōſtra pii.) Ne conuerſi in monſtra beſtiarum mutarentur pij troiani. ecce dixit formas, perindeq; cām, qua ab his malis liberari maluerunt. pij fuerunt, inquit, nec debuerunt illis æquari, qui pro nefarijs actibus eiuſmodi ſupplicia perferebant. hos tengit, quos ſupra mutatos dixit: de quibus diomedes etiam locutus eſt in vndecimo libro ſic. nunc etiam horribili viſu portenta ſequuntur. & ſocij amiſſi petierunt æthera primi. Fluminibuſq; vagantur aues, heu dira meorum Supplicia, & ſcopu

los

los lachrimoſis vocibus implent. Quanta ergo troianorum felicitas fuit, vt quia aurę impulſu leuiore nauigabant, repentinis vectorum flatibus neptuno iuuante per loca aduerſa opportune tranſiſſent?

ASCENSIVS.

TV quoq; littoribus noſtris.) Vt librorum ſit cōdependētia, atq; ita vnum opus cenſeatur, Arma virūq; canens: noluit a plena periodo, qualis eſt ibi, Nunc age qui reges Erato, &c. inchoare: ſed a particula condepēdētiæ indice: dicens, Tu quoq;. q. d. non ſolū Miſenus, & Palinurus: ſed tu quoq;. i. et tu. Deſcribit ergo primo loco, quō ſepulta Caieta, nutrice Æneę, quæ loco nomē dedit, quod & hodie manet: preteruecti Circeas inſulas, deuenerunt in portus fatalis terræ. Per trāſitum autem, deſcribit fabulam quam Home. ad longum proſequitur: quō. ſ. Vlyſſis ſocij, a Circe, Solis filia, in feras tranſmutati ſint. Dona. autem dicit hoc loco ſic. ❡ Tu quoque.) Viderat apud inferos q̄ neceſſarium eſſet defunctis ſepulchrum. Ergo, vt pius nutrici, illud inſtituit. Meruerat enim ipſa: quia tam pium religioſum Romani imperij principem prudentem, forteq; virū nutrierit. Tu quoque: repete inde, & optime coniunge. At pius Æneas, ingenti mole ſepulchrum imponit ſuaq; arma viro, remūq;, tubāq;. Deinde, remotis ijs q̄ de inferis narrantur ſequēte, Tu quoq; littorib⁹ noſtris, &c. Tu quoq;. q̄ admirandæ memorię videris, ſupremo officio coniungi meruiſti. ❡ Noſtris.) Italis. ergo ibi eſt ſepulta: vbi ipſe cum ſuis eſſet regnaturus. Honoratur ergo a loco. ❡ Æternā moriens.) Argumētū a contrario: nam creuit fama, quum deberet morte minui. ❡ Nunc.) Etiam his tēporibus quo hęc ſcribuntur. ❡ Siqua eſt ea gloria.) Sciebat nihil ſentire mortuos, ſed vt ſatisfaceret religioni. ❡ Vrit odoratā.) Vigilans & voce, & odorato lumine, ad ſe ſcautos attrahere nitebatur. ❡ Cedrū.) Cedrus tanquam oleo madens incendia, ſemper inſidijs, & voce nutrit. ❡ Quę ne monſtra pij.) Propterea debuerunt liberari ab ijs monſtris, quoniam pij erant, neque ſceleratis erant comparandi. Hęc ille. ❡ Ordo autem eſt. O Caieta, nutrix Æneia. i. ipſius Æneæ: Ordo. tu quoque. i. etiam tu: non ſolum Miſenus. moriens. i. dum moriebaris & ſepeliebaris illic dediſti: littoribus noſtris. i. Italicis: q̄a Italus eſt, qui loquitur: famam æternam: & tuus honos ſeruat nunc ſedem. i. ſepulchrum tuum: quod tuū nomen inſcriptū habet: & nomen. ſ. tuum: ſignat oſſa. ſ. tua: in Heſperia magna. i. Italia: ſi ea gloria eſt qua. i. aliqua. (bene dubitat: quia multi cenſent eam gloriam nihil ad defunctos pertinere: vnde Diogenes interrogatus, vbi vellet ſepeliri: iuſſit, corpus in pratum efferri. & quū percunctarentur, an vellet ipſum feris, & auibus exponi: iuſſit, baculum apponi: vt ſi poſſit, ſeſe defendat: & quū dicerent, nullum in eo ſenſum: quid ergo ad ipſum (inquit) ſiue deuoretur, ſiue putreſcat? vt autem Cicero cenſet, de noſtrorum, non de noſtra ſoliciti erimus ſepultura.) At Æneas pius. ſ. in omneis, tam deos, q̄ mortaleis: tam viuos, q̄ defunctos: exequijs. i. officijs funebribus: ſolutis rite. i. iuxta ritum: & aggere tumuli. i. ſepulchri: cōpoſito. i. accumulato: poſtq̄ æquora alta, ideſt profunda: quierunt. i. tranquilla facta ſunt. tendit iter velis. i. nauigat tenſis velis: & relinquit portum. ſ. Caietæ. Aurę aſpirant in noctem. i. dum tempus vergit in noctem: incipiunt aurę ſpirare: nec luna candida negat, ideſt tegit, curſum. ſ. ſuum, hoc eſt clare lucebat: portus ſplendet ſub lumine tremulo. i. ſcintillante: quod tamen de luna quidā negant. Littora proxima terræ Circeę. i. quam Circe habitabat: raduntur. i. leniter tanguntur, a nauibus Æneę: hoc eſt ptranſit Circeam terram: vbi. i. in qua terra: filia Solis. ſ. Circe: diues reſonat ideſt reſonare facit: cantu aſſiduo, lucos inacceſſos. i. inacceſſibiles, ad quos nemo accedere deberet: & vrit tectis ſuperbis. i. magnifice extructis. i. magnifico domicilio. (Sunt qui legāt, lectis. i. thalamis, aut triclinijs ſuperbis, in quibus ſedebat Circe: ſed minus recipiunt.) in lumina nocturna. i. loco olei, quod tunc in Italia in vſu non erat: cedrum. i. arborem illam, ſucci, & reſinæ plenam: odoratam. i. odoriferam: percurrens pectine arguto. i. ſubtili, aut ſtridulo: telas tenueis. i. ſubtileis: & extenuatas: gemitus & irę leonum recuſantum. i. refutantum, vincla: & rudentum, ſub, ideſt in: nocte ſera. i. tarda: exaudiri, ſupp. cœperant, aut exaudiebantur: hinc, ideſt ab his lucis Circeę terrę: & ſues, ideſt porci: ſetigeri, ideſt magnas ſetas gerentes: atq; vrſi ſęuire, i. ſæuiebant, aut ſęuire cœperunt, in pręſepibus, & formæ magnorum luporum vlulare. i. vlulabant: aut vlulare cœperunt. Quos. ſ. leones, ſues, vrſos, & lupos, dea ſæua. ſ. Circe, induerat herbis potētibus. i. per herbas potentes, in vultus: ac terga ferarum, ex facie hominum, ideſt humana, hoc eſt transformauerat eos in formas beluinas. Quæ monſtra, ne Troes pij paterentur talia delati. i. poſtq̄ delati eſſent

ti eſſent

ti eſſent in portus:neu.i.neue, hoc eſt vel ne, ipſi Troes pij, ſubirent.i.ſubintrarent:littora dira.i.quæ à dira habitantur venefica. Neptunus.ſ.deus aquarũ, vnde fere venti naſcuntur, quapropter etiam, ventorũ dicitur habere pſidiũ: impleuit vela ventis ſecundis.i.proſperis, à tergo flantibus: atq; dedit fugam, ideſt facultatem effugiendi: & vexit, ſcilicet Troas: præter, ideſt pertranſeundo: vada feruida.i.periculoſa nauigantibus, hoc eſt præter freta.
Circe. De Circe, & cedro, hæc ſunt per Land.collecta. Diodo.Sicu.ſic ait: Soli duos fuiſſe filios, Æthen, & Perſeum, & Æten, Colchorum: Perſeum vero, Tauricæ regionis regem extitiſſe, vtrunque crudelitate inſignem. Perſeum aũt, Hecaten filiam habuiſſe, quæ paternam crudelitatem ſuperauit: nam quum venatione delectaretur, homines pro feris, arcu vulnerabat: & venenis peſtiferis operam dans, id inuenit quod, ἀκόνιτον nominãt: in hoſpitibus autem venena experiebatur. Demum quum patrem veneno extinxiſſet, regnum occupauit: & templum Dianæ, cui hoſpites immolarentur, condidit. Cõcubuit inde cum Æthe patruo: & ex eo concepit Circen, & Medeam, filias, filiumq; Ægialem, Circe, & arte materna, & ſua induſtria, omnes mortales in venenis comparandis ſuperauit: adeoq; omnium herbarum vim conſpicata eſt, vt nihil inueniendum, poſteris reliquerit, adinuenit & Pharmacũ quod ad conciliandam beniuolentiã valeret. Nupſit Scythæ Sarmatarum regi, eoq; venenis ſublato regnum occupauit: ex quo tandem ob crudelitatem pulſa, inde ad Oceanum, ſecundum aliquos, prouecta, in inſula deſerta, ſibi comitibusq; fugæ ſedes poſuit. Alij dicũt, in Italiam deuectam promontorium: quod inde Circeum dicunt, tenuiſſe. hæc Diodo. Quid vero poetæ de Circe in Italia conſtituta referant, alibi expreſſum eſt. Home. aũt ſcribit eam olim inſulam fuiſſe, quam Circe habitabat, in loco edito, circũ errabant: & vrſi, & leones, quos illa veneficijs cibo & potu immixtis, ex hominibus feras fecerat: tamen in homines non ſæuiebant, ſed veluti canes blandiebantur: illa ſocios Vlyſſis, in cœna vertit in porcos, præter Eurylocum: qui fraudem in ædificio eſſe ſuſpicatus, non intrauit: intus texebat Circe tales telas, q̃les deæ texunt: & ſuauiſſime canebat. Cedrũ: hęc arbor, non ea eſt, quam vulgo, cedrũ, appellamus. Illam enim dicimus, citrum: cuius poma maxima ſunt: ſed lõge alia duo eius genera: vt Pli. placet, Lycia, & Phœnicia. differunt folio. nam quæ durũ, acutum, & ſpinoſum habet, oxycedros vocatur. Ramoſa, & nodis infeſta. altera odore præſtat. Fructum ferũt, myrti magnitudine, dulcem ſapore. Item maioris cedri, duo genera: quę floret, fructum non fert: fructifera, non floret: & in ea, antecedentẽ fructũ occupat nouus. Semen eius, cupreſſo ſimile, quidam cedrelatẽ vocant. Ex hac reſina laudatiſſima, materiæ ipſi æternitas: itaq; ſimulachra deorũ ex ipſa factitarũt. Cedrinus erat Apollo Romæ e Seleucia aduectus. hæc Plinius. Dioſcorides autem ait, Cedrus, arbor eſt, vnde fit pyx cedrina: quædã eſt parua, ac ſpinoſa, fructu iuniperino ſimilis. Alta, maior, fructus eius cypreſſo ſimilis: ſed minor, & cedrides vocaẗ. In materia, maximas æternas putant, hebenum, cypreſſum, & cedrum: in templo Dianę Epheſię: quod tota Aſia extruente, quadringentis annis peractum eſt: tectum eſt ex cedrinis
Cedrus trabibus. Habes de cedro. Quod autem inducat Circen, cedrũ vrere: ab Homero eſt. Ille enim in Odyſſea libro.v. de Calypſo, vbi Mercurius à Ioue miſſus, nũcius eſt: πῦρ μὲν ἐπ᾽ ἐσχαρόφιν μέγα καίετο τηλόσε δ᾽ ὀδμὴ κέδρου τ᾽ εὐκεάτοιο θύου τ᾽ ἀνὰ νῆσον ὀδώδει δαιομένων. Succo ergo cedri, illis temporibus ad nocturna lumina vtebantur. Ait enim Plinius, Cedri ſuccus quomodo fieret, diximus. Magni autem eſt ad lumina vſus, ni capitis dolorem inferret. Recte autẽ meminit de ſucco, Cedri nondum oleo in Italia naſcente. Refert enim Feneſtella, regnãte Tarquino, nõdum neq; in Italia, neq; in Hiſpania, neq; poſtremo in Aphrica, oleum fuiſſe, neque illud pręteribo. Nam apud eundem Plinium inuenies, Iliacis temporibus nullum adhuc vnguẽtum fuiſſe. Sed nec etiã thure ſupplicabãt: cedri tantũ, & citri, ſuorum fruticum in ſacris, fumo conuolutũ, nidorem verius, q̃ odorem, nouerant. Cantu autem ad ſe homines adlicere Circẽ: allectosq; in varias feras cõuertere q̃d aliud habet: niſi quod q voluptuoſæ vitæ deducuntur, hominẽ exuunt. Amittunt enim, rationem: qua ſola, homines ſumus: & ruunt in varias animi perturbationes, q̃ cum rationis priuatione perueniant: brutorũ, potius q̃ hominũ dicendæ ſunt. Vlyſſes autẽ non trãſmutatus à Circe: quia ſapiens, non modo nõ vincitur à voluptate. verũ cauſa eſt, quod ſocij ſui iam mutati, in priſtinam formã redeant. nam & dum recte agit, exemplo malis eſt: quo redeãt ad meliorem vitam: & ſua doctrina alijs, vt recte viuant, perſuadere poteſt.

PIERIVS.

¶ Tu quoq; littorib. noſtris.) Quod, litus, vbiq; ſimplici t, ſcripſerim, id me mouit, quod in antiquioribus co. ita ſcriptum inueni. Et vetera quædã monumenta, nomen id vnico t, notatũ oſtendunt, vt illud apud ædem D. Laurẽtij in Lucina, LITORE PHOCAICO PELAGIVI EXANIMATAS. Non enim abraduntur. aut tranſcribuntur marmora veluti codices. Preterea vti per vnũ t, ſcribatur, depoſcere videtur analogia: ſiue à lido, lidis, forte deſcendat: quippe quod aſſidue fluctibus illidatur, ſiue (vt multi volunt) à lino. Nam litus, eſt ex M. Tullij arbitri ſententia, quouſq; maximus fluctus à mari prouenit Ti. Donatus aliquanto ſimplicius, vbi aqua maris finitur, ita & finis terræ, quæ litore iungiẗ, ideoq; alibi dixit Virgi. Nauis ſicco litore ſubductas. quia eſt, Et vdum litus. Sed hoc etiam animaduertendũ treis cõtinuos verſus vocabulũ idem repetere. Tum ſe ad Caietæ recto fert, litore, portum. Anchora de prora iacitur, ſtãt litore puppes, Tu quoq; litoribus noſtris Æneia nutrix. Quod ſi quis tertium hoc nihil facere ad ſuperiora dixerit: quia ſit alterius libri principium, videãt vnum eſſe corpus totam Æneida, duodecim veluti mẽbris compactum: neq; ita vt in Georgicis heterogenũ, quod ibi oſtendunt proœmia diſtinctas materias, argumentaq; diſſimilia diuidentia. Agrorum quippe cultũ, arborum naturam, armentorũ curam, apum ſtudium. At Æneis vno tantũ comprehenditur argumento, De rebus ab Ænea geſtis: librique ipſi ita inuicem colligati ſunt, vt verborũ etiam ſtructura vniuſcuiuſq; finem cum alterius principio connectat. Hinc omnes cõticuere, quamprimũ audiuere Didonẽ poſcere ab Ænea, vt ab origine prĩa ederet inſidias Danaum, caſusq; ſuorum. Et poſtq̃ iam non ſpes opis vlla dabatur, Resq; Aſię, Priamiq; gens, ſuperbumq; Iliũ, & omnis Troia conciderat. Diuerſa exilia, & deſertas quærere terras, Dis auſpicibus coactus ẽ Æneas. Qui ad finẽ vſq; iij. libri, Fata renarrabat diuũ curſusq; docebat. At regina graui iãdudũ ſaucia cura Vulnus alit venis. Cui dum Iris Iunonis iuſſu dextra Crinẽ ſecat, omnis & vna dilapſus calor, Atq; in ventos vita recedit, Interea medium Æneas iam claſſe tenebat Certus iter. Qui Palinuro mox in mare excuſſo, quum amiſſo fluitãtẽ errare magiſtro nauẽ ſenſiſſet, animũ concuſſus amici caſu, Sic fatur lachrymans, O nimiũ cœlo & pelago confiſe ſereno, Nudus in ignota Palinure iacebis harena. Ab Auernis inde, quũ ſe ad Caietæ portum recto littore tuliſſet, arrepta tellure, dũ interim ſtant litore puppes. Nutrix eius Caieta æternam moriens, litoribus noſtris famam dedit. Atque ita libri reliq inuicẽ cõnectũtur. ¶ Portũq; relinquit.) Nõ placet, reliquit tempore præterito: vt codices pleriq; veteres habent. Nam &, tendit: &, aſpirant, præſentia ſunt. ¶ Aſſiduo reſonat cantu.) In Roma. cod. Adſiduo, per d, ſcriptum eſt. Eos vero reprehendit Caper, qui aſſeduus, proferre malebant: quod eadem litera, e, in ſedeo, primitiuo reperiatur, dici enim, adſideo, notat. vñ adſiduus, Contra cuius ſententiam, Fla. Soſipater, adſiduus, ait. quidam per d, ſcribant, quaſi ſit à ſedendo figuratũ, ſed errãt. Nã quũ à Seruio Tullio populus in quinq; claſſeis diuiſus eẽt, vt tributum pro ut quiſq; poſſideret, inferret, ditiores, qui aſſes dabãt, aſſidui dicti ſunt. Et q̃m ſoli negocijs publicis frequentes aderãt, eos qui frequenter adſunt, aſſiduos, ab aſſibus dixerunt. Hinc ait Gellius, Aſſiduũ in duodecim tabulis, & pro locuplete, & facile munus faciente, dictum ab aſſibus.i. ære dando, quum id tempora reipub. poſtularent: aut à numeris pro familiari copia faciẽdi aſſiduitate. Et alibi, aſſiduum, quaſi per antitheton opponit proletario. Ex quibus manifeſtius cõſtat, quid ſibi velit M. Tullius, quũ in topicis, argumẽtum ex vi verbi ſic aſſumi poſſe docet. Quum lex Ælia Sanctia, aſſiduo, aſſiduum vindicẽ eſſe iubeat, locupletẽ iubet locupleti. Locuples enim aſſiduus, ait Ælius, appellatus eſt, ab aſſe dãdo. ¶ In vultus, ac terga ferarum.) Veteres quidam codices, In voltus & terga, legunt. Sed, ac, magis placet, q̃a magis vnit.

SERVIVS.

¶ In roſeis fulgebat lutea bigis.) Lutea eſt crocei coloris, vt, Croceo mutabit vellera luto. Vñ multi iungũt In roſeis, ideſt nõ, rubicũdis, ne ſit contrarium. Tamen ſm Homerum dictum eſt, qui interdum ῥοδοδάκτυλον.i. roſei coloris digitos habentem interdum κροκόπεπλον dicit Aurorã.i. crocei coloris veſte circundatam.

Jamq; rubeſcebat radijs mare, & æthere ab alto
Aurora in roſeis fulgebat lutea bigis,
Quum venti poſuere, omniſq; repente reſedit
Flatus, & in lento luctantur marmore tonſæ.

Atq; hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Proſpicit, hunc inter fluuio Tyberinus amœno
Vorticibus rapidis, & multa flauus harena
In mare prorumpit: variæ circumq́; ſupraq́;
Aſſuetæ ripis volucres, & fluminis alueo,
Æthera mulcebant cantu, lucoq́; volabant.
Flectere iter ſocijs, terræq́; aduertere proras
Imperat, & lætus fluuio ſuccedit opaco.

tam. ¶ Cum vēti poſuere.) Cū ortu diei quieuere. Poſuere enim, quieuere eſt: ſicut cōtra Ferre, ſtare dicimus. vt, Fieret vento mora ne qua ferēti, ideſt flanti. ¶ Omniſq; repente reſedit flatus.) Omnis, ideſt & qui ripæ eſt, & qui pelagi, qui altanus vocatur. ¶ Tonſæ.) Remi dicti à decutiendis fluctibus: ſicut tonſores à tondendis & decutiendis capillis. ¶ Lucum proſpicit.) In quo erat fluminis numen. Diximus enim nunq; ſine religione eſſe lucum à Virgilio poſitum. ¶ Hunc inter.) Per hunc Terentius, Dum rus eo, cœpi egomet mecum inter vias. Eſt autem crebra Frontonis elocutio. ¶ Amœno.) Vmbroſo, ſyluis circundato. ¶ Multa flauus arena.) Epitheton proprium. Et ſciendum exitum Tyberini fluminis naturalem non eſſe, niſi circa Oſtiam, vbi prima Æneas caſtra conſtituit. Nam aliter non procedit quod ait, Murorum in parte ſiniſtra Oppoſuere aciem: nam dextra cingitur amni. Poſtea.n. in Laurolauinio caſtra fecit ingentia, quorum veſtigia adhuc videntur. ¶ Aſſuetæ ripis volucres.) Bono compendio vſus eſt. ¶ Æthera mulcebant cantu.) Lenibant. Corporalia enim ſunt elementa, vt diximus ſupra. Non enim mulcetur, niſi quod corporale eſt. Supra enim ait, totamq́; infuſa per artus.

DONATVS.

¶ Iamq; rubeſcebat.) Auſpicia deſcribuntur, quibus ad Italiam veniens Æneas exceptus eſt. Apparebat iam, inquit, poſt noctis decurſa ſpatia nouæ lucis exortus, cœlum remotis nubibus purum, & aurora fulgens præcedebat ſplendidi ſolis egreſſum. ¶ Quum venti poſuere.) Quaſi ſcirent iam ſe nō eſſe neceſſarios officio: diſceſſerant vēti, mare ipſum ſic repentina placiditas ſtrauerat, vt ſpatium quo ſupererat, remiſſione moleſta luctaminis poſſet excludi. ¶ Atque hic Æneas.) Facilis eſſe potuit luci apparentis inſpectio ex trāquillo pelagi ſereno, & ſole ſurgente. ¶ Hūc inter fluuio.) Deſcriptio luci & fluminis. inter frondoſas, inquit, arbores ferebatur vorticibus rapidis, amœno fluuio Tyberinus, & licet illum rapta velocitas volueret, apparebat tamen in eo magna proſpectus gratia, quòd non cœnum ſed harenas ſplendidas trahebat in mare. ¶ Variæ. c. q;. ſ. q;.) Hilaritas auium popularium lætitiam ſignificabat, ſic autem lætus fuit Æneæ aduentantis ingreſſus, vt obſequi viderentur elementa, & aues quoque ipſæ gratulari viderentur. Mira celeritate quatuor partes deſcripſit, quippe circum ſignificat dextram & læuam à tergo, & ante, item duas, infra, & ſupra, nam infra oſtendit, quod ait fluminis alueo, ſupra, æthera mulcebant cantu, lucoq; volabant. ¶ Flectere iter ſocijs.) Cur enim illo tempore non lætaretur, qui factionē Iunonis inimicę conſtantia & virtute ſuperaſſet? Cur nō lætaretur viſis tot augurijs ac ſignis futuræ proſperitatis ſuæ? Cur non lætaretur periculorum maris omni cura depoſita?

ASCENSIVS.

¶ Iamq; rubeſcebat radijs mare, & æthere ab alto, &c.) Docet quomodo proſpera nauigatione, Tyberina intrauit oſtia, ſuccedentes per ſyluam amœnam, & auium concentum. De qua re dicit Donatus ſic. ¶ Iamq; rubeſcebat.) Bonis auſpicijs recepti ſunt ſcilicet pura luce, & pura aurora, & lenitate vēti. Hilaritas autem auium, populorum lætitiam ſignificabat, eſt ergo ita ingreſſus, vt elementa obſequi, & aues venienti illi gratulari viderentur. ¶ Variæ circum, ſupraq;.) Sex deſcripſit parteis. Nam circum, ſignificat dexteram & læuam: à tergo, & ante. Item duas, infra, & ſupra. Infra oſtendit, quū dicit, Et fluminis alueo. Supra, quum dicit, Æthera mulcebant cantu. ¶ Et lætus fluuio ſuccedit.) Propter tot felicia auguria. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Iamq;, ideſt & iam: mare rubeſcebat radijs, ſcilicet ſolaribus, per aurā diffuſis, ante ortum ſolis: & aurora lutea, ideſt lutei coloris, qui eſt ſubrubeus: intermixto, ſcilicet croceo: fulgebat ab alto æthere, in bigis roſeis, ideſt roſei coloris: quia aut non niſi dimidium lucis afferunt, luna, & aurora, dicuntur bigis inuehi: ſol autem, quadrigis: quum, ideſt poſtquā: venti poſuere, ſupple ſe, ideſt ſedati ſunt: & omnis flatus reſedit repente: & tonſæ, ſcilicet palmulę hoc eſt, remi: luctando, ſcilicet ſulcanda: in marmore, ideſt mari, marmorei coloris: aut, in faciem marmoris ſtrato. vnde addit, lēto, ideſt quiete refluente: non turbato, nec commoto, ſeu agitato. Atque Æneas proſpicit. i. porro videt: hic, ideſt in hoc loco, aut hoc tempore: aut potius vtroq;: ex æquore, ideſt æquato mari: lucum. i. ſyluam, quæ non cęditur: ingentem. i. valde magnam. Tyberinus ideſt ipſe Tyberis: flauus, ideſt flaui coloris: vnde prius ab albedine aquarum, Albula, dictus erat: prorūpit. i. vi exit in mare. ſ. inferum: inter hunc. ſ. lucum, qui vtrinq; erat fluuio. i. profluxu: amœno. i. tranquillo (quæ laus eius eſt: vnde in. ii. Leni fluit agmine Tybris. nam multum cōmoditatis afferunt fluuij, lente fluentes, quum reductionē nauium facilē prębeant.) ſed tamē flauus, vorticibus rapidis: quia in quibuſdam pręcipitijs habet vortices. i. gyros, & vertigines aquarum rapidas: & harena multa, quā. ſ. concitant vortices. Volucres variæ: aut, quia oēs variæ ſunt in coloribus: vnde alibi, Pictęq; volucres. aut, quia variarum ſpecierū, q̄. ſ. concentū ex varietate, dulciorem reddunt, aſſuetę ripis, & alueo fluminis, mulcebant æthera cantu. ſ. ſuo, circum. i. per circuitum, hoc eſt ante, retro, & vtrinq;: & ſupra. i. à parte ſuperiori: quia in ramis inſidentes, altiores erant: & volabant luco. i. per lucum. Et, ſup. Æneas imperat ſocijs, flectere iter: quod in mari flectitur, quia flectendo naues, facimus iter qua volumus: & aduertere terræ. i. ad terrā: proras. i. anteriores partes nauiū: & ipſe lętus, quod ſignū erat boni ominis. nā vbiq; in Italiam profecturi, læti inducūtur ſocij: vt, Vix e conſpectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læti. Et, Italiam læti ſocij clamore ſalutant. nunc aūt Æneas inducitur lætus, quū in Italiā peruenerat, quo ſignificatur, quod ſuis pſtitit: & ſtulto intelligens quid interſit: ſuccedit ergo lætus fluuio opaco. i. vmbroſo, ſyluis decumbentibus obtecto.

Ordo

PIERIVS.

¶ Vorticibus rapidis.) In Ro. cod. in Medi. & in pleriſq; alijs ſane q̄ vetuſtis paſſim, Verticibus, per e, ſcriptū obſerues. tametſi Caper (vt alibi diximus) differētiam interijcit. Sed enim Aruſianus Meſſus non alia ratione, Vortex, pro Vertex, ſcribi ſolitū tradit: q̄ volnus, pro vulnus. atq; ita quoquo ſcribatur modo, idem ſignificare. Quid vero contra Plin. quid Soſipater tradant, in primo dictum eo verſu, Torquet agens circum, & rapidus vorat ęquore vortex. Addam illud ex Quintiliano, vt Aruſianum recte ſenſiſſe videamus: quod vortices, & vorſus, primo Scipio Africanus, in e, literam ſecundam, vertiſſe dicitur. ¶ Flectere iter ſocijs, terræq; aduertere ꝓras Imperat.) In codicibus aliquot antiquis, ſocios, accuſatiuo caſu legitur, quod minime diſplicet.

Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit ſtatus, aduena claſſem
Quum primum Auſonijs exercitus appulit oris:
Expediam, & primæ reuocabo exordia pugnæ,
Tu vatem, tu diua mone. dicam horrida bella,
Dicam acies, actoſq; animis in funera reges,
Tyrrhenamq; manum, totamq́; ſub arma coactam
Heſperiam, maior rerum mihi naſcitur ordo:
Maius opus moueo. Rex arua Latinus, & vrbeis
Iam ſenior longa placidas in pace regebat:
Hunc Fauno, & nympha genitum Laurente Marica
Accipimus. Fauno Picus pater, iſq; parentem

SERVIVS.

¶ Nunc age.) Hic eſt ſequentis operis initium. Antedicta enim ex ſuperioribus pendēt. Sane Erato, pro Calliope poſuit. ¶ Quæ tempora rerum.) Quia vt diximus ſupra ſecundum Lucretium, tempora niſi ex rebus colligantur, per ſe nulla ſunt. ¶ Latio antiquo.) Quia duo ſunt, vetus & nouū ſicut & in iure lectū eſt. ¶ Exordia pugnæ.) Certi interitum. ¶ Actos.) Aut collectos, aut re vera compulſos: quod eſt veriſimile, propter illud, Longa placidas in pace regebat. ¶ Totamq; ſub arma coactam.) Collectam: vt, Tityre coge pecus. Totam autem Hyperbolicos dixit. ¶ Nunc Fauno, & Nympha genitum Laurente Marica Accipimus.) Quidā deus eſt Fatuelus: huius vxor eſt Fatua. Idē Faunus, & eadē Fauna. Dicti autē ſunt Faunus & Fauna à vaticinando, ideſt fando. Vnde & Fatuos dicimus incōſyderate loquentes. Ergo Faunę & Fatuę nomen quaſi aſperū fugit poeta: & Maricam dixit vxorem fuiſſe

Te Saturne refert, tu ſanguinis vltimus author.
Filius huic fato diuum, proleſq́; virilis
Nulla fuit, primaq́; oriens erepta iuuenta eſt:
Sola domum, & tantas ſeruabat filia ſedes,
Iam matura viro, iam plenis nubilis annis:
Multi illam magno è Latio, totaq́; petebant
Auſonia: petit ante alios pulcherrimus omneis
Turnus auis, atauiſq́; potens, quem regia coniux
Adiungi generum miro properabat amore:
Sed varijs portenta deum terroribus obſtant.

fuiſſe Fauni. Eſt autem Marica dea littoris Minturnẽſium iuxta Lirim fluuiũ. Horatius, Et innantem Maricæ littoribus tenuiſſe Lirim. Quod ſi voluerimus accipere vxorem Fauni Maricã, non procedit. Dij enim Topici, ideſt locales, ad alias regiões nunq̃ trãſeũt. Sed põt dictum eſſe per poeticam licentiam, Laurẽte Marica: cum ſit Minturnenſis. Dicũt alij per Maricã, Venerem intelligi debere: cuius fuit ſacellum iuxta Maricã: in quo erat ſcriptum *ναῦν τῆς ἀφροδίτης*. Sane Heſiodus Latinũ Circes & Vlyſſis filium dicit: quod & Virgilius tangit dicendo, Solis aui ſpecimen. Sed quia temporum ratio non procedit, illud accipiendum eſt Iginij, qui ait Latinos plures fuiſſe, vt intelligamus poetã abuti (vt ſolet) nominum ſimilitudine. ¶ Accipimus.) Propter varias opiniões hoc adiecit: vt Salluſtius, Vrbem Romam, ſicuti ego accepi, condidere atq; habuere in initio Troiani. ¶ Vltimus author.) Primus: vt ſupremũ, ſummum dicimus, Pro ſupreme Iupiter. ¶ Primaq́; oriens erepta iuuenta eſt.) Per tranſitum tangitur hiſtoria. Amata enim duos filios voluntate patris Æneæ ſpondentes, ſororem factione interemit. Vnde & Erepta dixit, quaſi per vim. ¶ Fato.) autem dicit voluntate. Nam dij id fantur, quod ſentiunt, nõ vt homines de quibus lectum eſt, Aliud clauſum in pectore, aliud in lingua promptum habere. ¶ Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.) Non eſt iteratio: ſed ſecundum ius dictum: in quo & ex annorum rõne, & ex habitu corporis ætas comprobatur. Primum ergo ad habitum: ſecundum ad annos pertinet. ¶ Latio.) Latium pars eſt Auſoniæ. Vnde dixi primo quod minus eſt: ſic intulit, Totaq́; Auſonia. ¶ Petit ante alios pulcherrimus.) Aut ante alios petit: aut pulcher ante alios. ¶ Miro amore.) Noua intemperantia. ¶ Sed varijs.) Propter apes & incendium & oraculum Fauni. ¶ Portenta.) Signa, quæ ſunt media, à portendendo. Nam & bona & mala ſunt portenta.

DONATVS.

¶ Nunc age. q. r. erato.) Magno conſilio & exquiſitis inuentionibus Æneę laudes accumulat. facit. n. noui aduẽtus eius initium, nouum exordium carminis: vt errorũ & laborum eius alia pars videatur eſſe, alia geſtorum in Italia. Inuocat igitur muſam poetarũ more: quæ inuocatio vehementer neceſſaria continet, cum ipſius laudati viri felicitate, & fortitudine. debuit quippe poſteritas noſſe, qualẽ Italię tempu. vel quẽ ſtatum rex Troianorũ inuenerit. qui reges eam, vel ſub quo euentu fortunę tenuerint. vt cũ eam demonſtrauerit, in extremo per id temporis fuiſſe venturos ipſos cũ aduena exercitu tangat, & inde emergat pręedicatio eius, cuius virtute ſimul & facto multo altior & felicior facta eſt, ſub imagine autẽ inuocationis propoſitionum tenuit formam. vt in ipſo carminis capite lector inſtructus ediſceret. quod omnis ordo fuiſſet habiturus. Sunt ergo qui reges, quæ tẽpora, qui ſtatus, quę exordia extiterint pugnæ. ſic tamen inuocat dicens. ¶ Nunc age.) Vt hortari potius q̃ iubere videretur. non enim præceptiuis verbis vti potuit iuxta eam, cuius ob expediẽda neceſſaria quęrebat auxilium. Quum vero aduenam dixit Troianorum exercitũ, intellectum nobis latiſſimum dedit. pertinet hoc quoq; ad eorum laudem. vt virtute & ꝓſperitate ſua peregrini in alienis locis ingenti fulctos familiari ſubſtantia ſuperauerint. ſimulq́; etiã illud excuſat. quod apud ilium geſtum eſt. qui enim Italiam opimam ſubſtantia & viris armiſq́; inſtructam paruo exercitu & reliquijs Danaum obtinere potuerunt: poſſent etiam patriam ſuam congrue defendere: niſi eſſent factiõe Iunonis ab effectu opitulationis excluſi. ¶ Tu vatem. t. d. m.) Vates volunt poetas dici, ideo q̃ muſarum ſacerdotium profitentur. etenim vt ſunt vates qui deorum reſponſa ad homines perferunt. ita & iſtos vates dici conuenit, ꝙ vt dij per ſuos, ita per poetas muſę loqui perhibentur. ¶ Dicam horrida bella.) Aliã partẽ pręepoſitiõis adiunxit. Et ipſam fœtam ſeminibus laudis. tanto. n. victoris Æneæ cumulabatur gloria, quãto cõiurationẽ tot regum, tot gentiũ & totius Italię congredientibus ex parte Troianorum paucis conſtiterit ſuperatã. Interea verba ipſa in poſitione cõſtituta repetamus, vt intendamus oĩa cũ ſuis põderibus poſita. ¶ Dicã, inquit, horrida bella.) Leuia quippe eſſe non potuerunt, quę cum opulẽtis regibus geſta ſunt. nec vnum bellũ, ſed plura nec leuia ſed horrida. ¶ Dicã acies.) Qñ

acie

acie cõſtituta pugnatur, magna virtute opus eſt. cominus enim geritur bellũ. Quãta igitur extitit Troianorũ virtus in paucis? qui inſtructas acies hoſtium & cũgregatæ multitudinis molem ferre primitus, & dehinc euincere valuerũt? Ecce & hic pluralitate vſus acies dixit, vt oſtẽderet ẽt hoc non ſemel, ſed ſępi⁹ factũ. ¶ Actoſq́; animis. i. f. r.) Quũ non dicit, quos. nec definit quãtos, multo plures poſſumus æſtimare pro volũtate laudantis. ¶ A. q. a. i. f. r.) In ſua non in Troianorũ funera. quum. n. animis ferocitate exagitatis in alienum exitium ruerent. ſic ipſi Troianis è diuerſo certantibus ceciderunt. ¶ Tyrrhenamq́; manum.) Iccirco hic manum cũ gẽtis nomine poſuit, quod in bellicis hinc ſubiectis hanc aſſerunt eſſe cæteris omnibus fortiorem. ¶ Totamq́; ſub arma.) Generalis iſta concluſio quantum Italorum metum ſignificat extitiſſe? qui cum ſcirent paucos eſſe Troianos, non numerum ſed virorum fortitudinem timuerunt? ¶ Maior rerum mihi naſcitur ordo. Maius opus moueo.) Comparationis ratio ex carmine ſuperiori deſcendit. in hoc enim librorum ordine actus ſuperioris temporis facilior inuenitur. plus eſt quippe quæſitum virtute, quàm fuit illud quod caſibus & vi maiore conſtabat amiſſum. Totam vero Italiam coaluiſſe ad bellum iccirco aſſerit: vt oſtendat nullum Italorum virum ſine furore manſiſſe bellandi. His in propoſitione cum Æneæ fauore collatis, redit ad ordinẽ diſpoſitionis ſuæ, vt rerum textum & ordinem pandat. Admiſſurus alia, vt nihil ex poſitis tranſeat. ¶ Rex arua latinus.) Regebat quidem latinus Italiam non virtute vtpote iam ſenex ſed longæ pacis ſuccurrente ſuffragio. perindeq́; qui ſtare non poſſet, ſi aliquid aduerſi fuiſſet exortum. ſtatus igitur regni qualis eſſe potuerat, cui præſidebat inualidus per ætatem? ¶ Hunc fauno & nympha ge.) Perſuaſerunt ſibi nonnulli ac prope omnes quod inter latini maiores Saturnus fuerat primus, & ab ipſo per picum & faunum latini origo profluxerat. vltimum, non nouiſſimum ſed primum, voluntq́; hoc velut exemplo vltimum virum dicere, quem putauerint aliquando laudandum, cum non ita ſit. nam ſi quando plurimum edicendus eſt numerus, erit primus, à quo fuerit cœptum. & vere nouiſſimus, qui poſterior fuerit nominatus. ecce vt hoc loco ſi à Saturno incœperit enumeratio vltimus inuenietur latinus. non enim hic primus quaſi excellens, aut vltimus quaſi humilis & abiectus. ſed primus & nouiſſimus in ratione numerorũ intelligendũ eſt. Ille quippe vt dictum eſt erit primus, à quo numerus cœperit. ille vero vltimus, ad quem numerorũ ipſorum venit facta concluſio. Huic loco addamus exemplum eius, qui ſcalarum gradus numerare voluerit. aſcendens enim primum faciet, à quo incipit, & nouiſſimum, qui ſit manifeſta ratione ſuperior: aut ſi deſcendens velit numerum recenſere: faciet ipſum gradum primum, à quo deſcenſum fuerit auſpicatus, & nouiſſimũ, qui aſcendenti primus occurrerat. vltimum ergo ſentiemus Saturnum vere nouiſſimum. Virgilius enim cum latini originẽ totam enumerare cœpiſſet, nouiſſimum fecit qui naſcendi poſteris originẽ dedit. & reuera ille eſt vltimus, ante quem, & poſt quem nullus eſt, talis vltimi exemplum Cicero, & crebro in ſecũdo rethoricorum dedit: omnium, inquit, qui fuerunt ab vltimo principio, huius enim nouiſſimum fixerat gradum. ſed ſequentia oſtendunt ad latinum contextum narrationis eſſe reuocatum. ¶ Filius huic. f. d.) Vt enim ante latinum gradus oẽs excuſſit: poſt ipſum quoq; qd eſſet, debuit enumerare fato, inquit, diuũ, hoc eſt deorum ſententia ſobolem illi virilis ſexus conſtat eſſe denegatã: nõ quidem, ꝙ naſci nequiuerit, nã prouenerat naſcẽdo, ſed moriendo conſumpta eſt. & quod maximus dolor is eſſe conſtabat, tunc incœpta eſt, quum iam ſpes eius in ipſis exordijs iuuẽtę cœpiſſet eniteſcere. ¶ Sola domũ, & tantas.) Deficiente virili ſexus ſobole ſenis, hoc eſt, qui iam aliã ſperare non poſſet, ſola fuerat filia, ad quam regni poteſtas propter infirmitatẽ fœmineam tranſire nõ poſſet. ¶ Multi illam magno e la.) Hanc, propterea ꝙ eſſet vnica, & ſenis filia, ſpeſq́; eſſet regno futuro ſibi vxorem dari multi nobiles ex omni Italia poſtulauerant. Maiorem quippe procorum numerum, vt dictum eſt, fecerat ſpes maturæ iam atq; vnicæ virginis regni cupiditas euenturi, & latitudo agrorum. ¶ Petit ante alios.) Añ oẽs, inq̃, nõ petiſſe, ante oẽs, intelligẽdus eſt Turnus?

ſed ante

ſed ante omnes pulcherrimus eo accedebat, ꝙ Venere quoq; prę ſtabat & maioribus regn͂s, vt regis filię multiformi ratione congrueret. ⁋ Quē regia.c.) Quum ille ſplēdore generis, & corporis pulchritudine, petitores cęteros anteiret: latini vxor, perindeq; virginis mater talē generum miro amore filię ſuę cupiebat adiungi. ⁋ Sed varijs portenta deum terroribus obſtant.) Voluntati & ſtudio matris, ne quod cupiebat impleret, obſtant dij portentis euidentibus, nunciantes, quid magis eſſet pro puellæ commodis curandum. omnis iſte tractatus, atq; originis latini deſcriptio, & regni ſtatus magnus, continuatio quoq; totius Italię & vnicę latini filiæ petitorū nobilium turba, laudibus Æneæ nectuntur. ne ignobilē, ne imparē ducturus eſſe videretur vxorē, vel eam ſpreuiſſe vicinos, vel ciues. Laudatur etiā, ꝙ tantas opes eſſet ſuperaturus. in quo ipſo mirifice poetę ingeniū valuit, ne in cōiunctione regalis virginis ipſe Æneas rōne ſanguinis videretur inferior. iccirco & à latino vſq; ad Saturnū gñis origo dicta eſt: vt Æneas idē latino videretur affinis. A Saturno.n. faunus, à fauno picus, à pico latinus, à latino lauinia. itē ex alio generis curſu. à Saturno Iupiter, ab ipſo Venus, Æneas à Venere ſanguinis originē traxit: vt oſtenderetur par ſanguinis meritū, & Æneas inueniretur potior robore virtutis & exercitatione bellandi.

ASCENSIVS.

❡ Nunc age, &c.) Incœpturus, quaſi nouū opus aggreſſurus, videlicet arma, poſtq; virum perſcripſit, eiuſq; in Italiam aduētū: nouam facit inuocationē, quā ex Homero fere tranſtulit. eaq; attentos facit auditores: pondus rei ſignificās tantum, vt ſine numinis auxilio ferre nequeat. Reges enim, primo Italiæ, ad ea vſq; tempora meminiſſe, prædifficile viſum eſt: quum bene gerendi, quam bene ſcribendi, aut dicendi, ſtudioſiores diu fuerint Itali. De hac re dicit Donatus ſic. ⁋ Nunc age.) Exquiſitis inuentionib. accumulat Æneæ laudes. Facit enim aduentus, nouum exordiū, vt alia pars videatur eſſe errorum: alia geſtorū in Italia. Sub imagine inuocationis propoſitionem fecit: vt lectorē ipſius ordinis, quem habiturus eſſet, doctum reddat. ⁋ Aduena.) Magna laus, quod peregrini ſua virtute in alienis locis, ingenti fultos ſubſtātia ſuperauerint. Ergo potuiſſent & Troiā defendere: niſi Iunonem aduerſariā habuiſſent. ⁋ Tu vatem.) Vates, dicuntur poetæ: quia Muſarum ſacerdotium profitentur: & vt ſunt vates, qui deorum reſponſa ad hoīes perferunt: & iſti vates erunt, per quos ita Muſę loqui perhibeantur, vt dij per ſuos ſacerdotes. ⁋ Totā coactā.) Alia propoſitionis pars, & plena fœminib. laudum Æneæ. Quoniam tantā coniurationem regum parua manu ſuperauit. ⁋ Horri. bella.) Nam & plura & horrenda. ⁋ Vltimus author.) Quia primus fuit Latinus: à quo factū eſt initium narrandi. Ergo iſte vltimus: vt in ſcalis, ſi deſcendas, primus eſt ſummus, vltimus eſt imus. Si aſcendas, contra fiet. Sic Cicero in Rhetorica, inquit, ab vltimo principio huius pręceptionis: hinc de Latino ipſum dicere ſequentia indicant, quanuis poſſet credi de Saturnō. ⁋ Primaq; oriens.) Non naſcēdo, ſed moriendo, extincta ſunt. & quod magis dolendum, in ea ætate extincta eſt, vnde ſpes cœperat. ⁋ Multi.) Et quia vnica eſſet, & quia ſenis filia, ex quo regnum pro dote veniret. ⁋ Ante om.) ſcilicet pulcherrimus. non autē ante omneis petit. Omnia autem ſupradicta, in laudem ſunt Æneæ, ne ignobilem, aut ſibi imparem, ducere videatur, quoniā illam vicini ſpreuiſſent. Vterq; à Saturno eſt: ab illo enim, Iupiter: à Ioue, Venus à Venere, Æneas. ſic à Saturno, Picus: à Pico, Faunus: à Fauno, Latinus: à Latino, hæc. Ergo par ſanguis. ſed virtus in Ænea maior. Hęc ille.

Ordo. ❡ Ordo eſt. O Erato (quæ Muſa eſt: & (ſm Ser.) pro Calliope ponitur: quia, vt dicit Poeta De inuētis Muſarum, Carmina Calliope libris heroica mandat. aut pro ea, q̄ dicitur Clio: quia Clio, geſta canens, tranſactis tempora reddit. inuenit enim hiſtoriam, quam nunc contexere vult. Erato autem inuenit pſalterium: vnde de ea dicit, Plectra gerens Erato, ſaltat pede carmine vultu. Dicitur autem Erato ab amore, ſecundum quoſdam: quia ἔρως, ἔρωτος, amor dicitur: & præeſt rebus amatoriis.

Satis

Satis eſt autem, vnam Muſarum inuocaſſe pro omnibus: quia vna inuocata, cæteræ quoque inuocatæ intelliguntur. Quocirca mutauit alibi numerum, dicens, Vos ò Calliope, precor aſpirate canenti.) ò Erato, igitur, ideſt Muſa, age, adhortandi aduerbium: expediam, ideſt expedite recitabo; qui reges, ſupple fuerint Latio antiquo, quod eſt inter Tyrrhenum, & Circeum, ab oſtio Tyberino, Campaniam verſus: & quæ tempora. i. quales diſpoſitiones rerum: aut quia tempora ſine rebus non diſcernuntur: adiunxit rerum. vnde Lucre. Tempus enim per ſe nihil eſt, ſed rebus ab ipſis conſequitur, ſup. fuerint Latio antiquo. aut potius ordo eſt: quæ tempora rerum fuerint Latio antiquo, & quis ſtatus rerum fuerit Latio antiquo, ſupp. tunc: quum. i. quando: exercitus aduena. i. externus, appulit primum oris Auſoniis. i. Italicis, ad partē eam, quę dicitur Auſonia, claſſem. ſ. hanc, de qua loquitur: eius. ſ. de quo proponēs ait, Arma, virumq; cano, Troiæ qui primus ab oris, Italiam fato profugus Lauinaq; venit Litora. Expediam, (inquit) &, pro. i. reuocabo. ſ. ab obliuione, ad memoriam, exordia primæ pugnæ. i. quæ exordia fuerint pugnæ. Tu (inquit) diua. i. quæ dea es: mone. ſ. inſpirando: vatem. i. poetam (loquitur autem de ſe) quoddam vaticinij genus molientē. Nam oblita in memoriam reuocare, tam diuini videtur animi, q̄ futura prædicere. mone ergo vatē, & ego dicam, bella horrida, quæ ſubſequuta ſunt: & ego dicam acies. i. exercitus in aciē inſtructos: & reges actos animis. i. animoſitate, in funera. i. mortē ſuam: quia (reuera) & Latinus, & Turnus, & Æneas, interijſſe dicuntur: & dicam, manū Tyrrhenā. i. copias Tyrrheni populi; & totam Heſperiā. ſ. magnam, hoc eſt Italiam: coactam. i. compulſam, & congregatā, ſub. i. ad, arma. Maior ordo rerum. ſ. gerendarum, non ſententiarum, aut verborum, naſcitur. i. oritur: & ordiēdus eſt mihi: & ego moueo. i. molior, & aggredior opus maius. ſ. q̄ præcedens. Incipit ergo narrare, quaſi dictante Muſa, dicens, Rex Latinus. ſ. nomine: iam ſenior. i. prouectioris ętatis, regebat arua, & vrbeis placidas, agros, & oppida pacifica, in lōga pace, ſed per intercidētia, interdum bella interrupta: aut poſtq; bella geſſerat Latinus, ſubſequuta erat lōga pax. Nos accipimus. i. adhuc quotidie audimus & intelligimus: hunc. ſ. regem Latinum: genitum Fauno, ſcilicet deo agreſti: & Marica nympha Laurente. i. eius prouinciæ, vbi Laurentum erat, & Laurentes populi. Picus erat pater Fauno: & is. ſ. Picus: refert, ideſt recitat, aut repræſentat: vt ſit maior eius laus: te, ò Saturne, parentem, ſcilicet ſuum: tu es vltimus, ideſt remotiſſimus à fine: hoc eſt, primus author ſanguinis. i. generis Latini, & etiam Æneæ. Nam Anchiſes à Dardano filio Iouis, ortus eſt. & Venus, filia fuit Iouis, qui filius fuit Saturni. Filius, & proles virilis, nulla fuit huic fato. i. volūtate & ꝑordinatiōe diuum. i. diuorum: quia conſtituerant dij, vt per filiam Æneas regnū obtineret, & genus ſuum Italico ſanguini cōmiſceret: nulla autē fuit quando Æneas aduenit: q; pro quia: ipſa proles virilis, quæ fuerat erepta, eſt moriens prima iuuenta. i. in flore iuuentæ: ſed, ſup. filia. ſ. Lauinia. ſola. i. ſine fratre: ſeruabat. i. conſeruabat, aut poſſidebat, domum. ſ. regiam, & tantas, quia regales ſedes. exiſtēs iam matura viro. i. maritali copulæ: & nubilis annis, iam plenis. ſ. ad matrimonium. Multi. ſ. præpotentes viri, e magno Latio, & tota Auſonia: petebant illam. ſ. vnicam filiam matrimonio. & Turnus pulcherrimus ante omneis alios: petit, ſup. eam: nō dices, vt ſentit Dona. petit ante omneis alios, quia multi ante eum petierant: ſed pulcherrimus ante omneis alios, petit eam, exiſtēs potēs auis & atauis. i. maioribus ſuis: quem coniux regia. i. vxor regis Latini, Amata nomine: properabat. i. feſtinabat: miro amore. i. deſyderio, adiungi. ſ. ſibi, ac regi generum, hoc eſt conſtituere maritum filiæ. ſed portenta. i. prodigia, & monſtra: deū. i. deorum: obſtāt. ſ. matrimōio, & conatibus Amatę. varijs terroribus. i. terribilibus ſignis: quæ conſequenter recitat.

PIERIVS.

❡ Quis Latię antiquo fuerit ſtatus.) In quibuſdam antiquis codicibus, fuerat, legitur, exacta ſpecie. Sed, fuerit, magis placet.

SERVIVS.

❡ Laurus erat.) Latinus poſt mortē fratris Lauini, cum Lauinium amplificaret: ab inuenta lauro, Laurolauiniū id appellauit. ⁋ In penetralibus.) Penetrale eſt omnis interior pars domus: licet ſit intecta. Vnde laurum in penetralibus fuiſſe nō eſt mirum. ⁋ Metu.) Religione:

Laurus erat tecti medio in penetralibus altis
Sacra comam, multoſq; metu ſeruata per annos,
Quam pater inuentam primas quum conderet arceis,
Ipſe ferebatur Phœbo ſacraſſe Latinus,
Laurenteiſq; ab ea nomen poſuiſſe colonis.
Huius apes ſummum denſæ (mirabile dictu)
Stridore ingenti, liquidum trans æthera vectæ,

Religione: quæ naſcitur per timorē. ⁋ Primas cū conderet arces.) Primas circa laurū ſcilicet. Nam iam ciuitas fuerat. ⁋ Trans æthera.) Ætherem ꝓ aere poſuit. ⁋ Obſedere apicem.) Verbum oppugnatiōis eſt obſedere, quo vſus eſt ſignate propter bellum futurū. ⁋ Per mutua.) Inuicem: & eſt abſolutum.

Obſedere apicem,& pedibus per mutua nexis
Examen ſubitum ramo frondente pependit.
Cõtinuò vates.[Externũ cernimus(inquit) AVGVR.
Aduentare virum,& parteis petere agmen eaſdem
Partibus ex iiſdem,& ſumma dominarier arce.
[Præterea caſtis adolet dum altaria tedis, POE.
Et iuxta genitorem aſtat Lauinia virgo,
Viſa(nefas)longis comprendere crinibus ignem,
Atq; omnem ornatum flamma crepitante cremari:
Regaleiſq; accenſa comas,accenſa coronam
Inſignem gemmis,tum fumida lumine fuluo
Inuolui,ac totis Vulcanum ſpargere tectis.
Id verò horrendum,ac viſu mirabile ferri:
Nanq; fore illuſtrem fama,fatiſq; canebant
Ipſam,ſed populo magnum portendere bellum.

abſolutum.Meliſus qui de apibus ſcripſit,ait,Duobus pedibus ſe tenent:& duabus aliis ſe ſuſtinẽt.[Vates.)Diuinus.Per quam autem artem,nõ dixit,nec nomen eius:ſed datur intelligi coniecturis eum quibuſdam futura dixiſſe.[Parteis petere agmen eaſdem.)Intelligimus ab iferiori mari apes veniſſe: vnde & Troiani.Parteis autem eaſdem ſummitates rerum petere dicit: ſicut apes,apicem lauri:per quam aduenarum victoria nunciatur.[Caſtis.)Piis.Et ſciẽdum Latinum ſacrificaſſe iuxta aſtãte Lauinia.[Nefas.)Abſoluta parentheſis eſt:& eſt Hypallage.[Comprendere crinibus ignem.)Cum ignis crines comprehendat.[Fumida.)In fumo eſt cauſa lachrymarum.[Vulcanum ſpargere.)Incendium bellicũ ſignificat.His enim duobus hoc ab augurio diſtat Aſcanii fumo,& aſperſione flammarum.

DONATVS.

[Laurus erat.te.m.)Qũo Turni & Lauiniæ coniunctionẽ deorum portenta diſtulerint,cœpit exponi.Arbor,inquit,lauri fuit in penetralibus mediis.dicit cauſam qũo emerſiſſet,vel cur in penetralibus fuiſſet ſeruata.ait,ſacrã habuit comam,& per multos annos cuſtoditã.vitio.n.ſe protulerat,quũ arces primas latinus erigeret.perindeq; non inanis fuit cõiecturę ſuſpicio,q arbor lauri in ipſis penetralibus nullo procurãte proueniens aliquid boni portẽderet.deniq; primũ ex eius appellatiõe laurẽtes dixit colonos hoc eſt cõmanentes,atq; vt haberet competentẽ reuerentiã.hanc conditor phœbo ſacrauerat:quo factum eſt,vt adulta veneratiõe creuiſſet,& tempore.[Huius apes Summũ.)Exorto repẽte apum ſigno,q ſine magna admiratiõe videri nõ potuit,ſuſpicio maior exorta eſt.quod ipſum ex occulto aliqua futura portẽdebat.[Continuo vates,&c.)Continuo vates,inquit,cui manifeſta hæc erant,quid portenderent dixit.Non dixit virũ cernimus,quaſi preſentem:ſed quid cernimus externum virum aduentare,ſignificat.& vt firmaret hanc ipſam coniecturã.addidit ex ea parte agmen cum ipſo venturum.quia apes venerant,& ſummę arcis dominium retẽturum.Ecce de perſona pronũciauit.& ex qua parte cum agmine ventura eſſet oſtendit,atq; obtenturã in Italia ſummã rerum.[Præterea caſtis,&c.)Licet ſuperiora,quę emerſerant,mirãda omnibus viderẽtur,hoc tñ vehementer oẽs cõmouebat.quũ aduerterent ardere Lauinię virginis caput,atq; ita incendium per diuerſa iactare,vt vicina omnia potuiſſet accendere:id vero horrendum ac viſu mirabile ferri.illi ſcilicet,qui cum vate aderant,quod ſpargerentur flammę,nec quidquã conſumeretur incẽdio,mirabantur.[Nanq;.f.il.)Vates dicebant,ſentientibus cunctis,magnã ex cauſa belli venturã populis eſſe perniciẽ.Ipſam vero meliorem fore fama & fatis.Ecce & hoc ad Æneæ pertinet laudem.quoniã ipſe futurus erat Italiæ populis rex,ipſe Lauiniæ honoris collaturus augmenta.pluralis inductus eſt numerus,& ipſe fine definitione ſummæ,vt in plurimorum ſententia maior eſſet veritatis authoritas.i.enim in tractatibus firmum,quod probauerint multi.

ASCENSIVS.

[Laurus erat,&c.)Recitat(vt dixi)quibus portẽtis impediebatur Amata ab inceptis ſuis.Vnde dicit Dona.ſic.[Laurus.)Ponit portenta,quibus connubium Turni prohibebatur.[Virum.)Non dixit,cernimus virum,veluti præſentem:ſed cernimus virum externum aduentare.Hæc ille.[Ordo eſt.Laurus.i.arbor,ſic dicta erat in medio tecti,inter tecta regiæ domus,in altis penetralibus: ſicut in clauſtris nunc videmus,ſæpe exiſtẽs ſacra,comã.i.habens comã,hoc eſt frondem ſacram:& ſeruata.i.obſeruata:metu.i.religione,per multos annos:quam.ſ.laurum,ipſe Latinus,pater.ſ.Lauiniæ:inuentam.i.quia inuenerat,quum conderet primas arcis.ſ.regiæ,circa laurũ illam ferebatur.i.dicebatur lauraſſe Phœbo.i.Apollini:cui laurus conſecratur:quia in eã verſa,fingitur Daphne amica eius:aut,quia ſemper viret:aut,quia,vt de præparatione euangel.ſentit Euſebius,Phœbus etiam,ſol eſt:qui vim reſiſtendi calori,lauro infundit:vſque adeo,vt Plini.dicat,fulmine non tangi,qui ea munitus ſit.In gratiã quoq; Auguſti hæc recitat,qui ſe pro Apolline geſſit:& Apollini ædẽ dicauit:& ferebatur poſuiſſe.i.inſtituiſſe ab ea:colonis.i.habitatoribus eius loci:nomen,ſcilicet Laurenteis.i.vt dicerentur Laurẽtes:(Eſt ergo Laurẽteis,hic accuſatiui caſus,pluralis numeri:ſicut,Æneadaſq; meo nomen de nomine fingo.)ab ea.ſ.Lauro Apes vectę.i.q vectę erant,& aduolauerant:trans ęthera liquidum.i.ſummũ acrẽ:vt de longe veniſſe ſignificentur,ſup.quũ ingenti ſtridore:obſedere denſæ.i.exiſtẽtes condenſæ,& in vnũ collectæ:ſummum apicem.i.cacumẽ,huius.ſ.lauri dictę:mirabile dictu.i.quę res eſt mirabilis dictu:& pedibus.ſ.earũ:nexis.i.complicatis:per mutua.i.per mutuas intricatiões:& complicationes examen ſubitũ.i.collectio apum,in morẽ vuæ condependentiũ ſubito apparens,pependit,ſup.de ramo frondẽte.Vates.i.diuinus,& alitum peritus,vt augur,vel auſpex:inquit continuo.i.ſtatim viſo illo portento:nos cernimus virum.i.generũ,aut maritũ externũ aduentare:& agmẽ.ſ.virorum,petere eaſdẽ parteis ex iiſdẽ partibus.i.ex eodẽ mari infero,ex quo apes aduenerãt,aduenire:& dominarier.i.dominari.Propter certitudinem aũt,de re futura loquitur,quaſi de præſenti,ſupple in ſumma arce:ſicut,videlicet apes,ſummũ apicem obſederant.Præterea.i.præter dictum portentum:dum.ſ.Latinus:adolet.i.incendit:altaria tædis caſtis.i.piis,& impollutis:& dum Lauinia virgo,aſtat iuxta genitorem:ipſa,ſup.viſa eſt:nefas.i.quod nefas videtur:& bellum portendere cruentum:comprehendere ignem longis crinibus,quæ res claritatẽ eius ad quã peruentura erat,indicabat:atq; viſa eſt cremari omnem ornatũ.i.habere omnem ornatum crematum:flamma crepitante.i.multũ ſonante,dum auide cremat:&,ſupp.viſa eſt,accenſa comas regaleis.i.habere comas regaleis:hoc eſt,regaliter ornatãs,accenſas:& accenſa coronã inſignẽ gemmis.i.habere coronã inſignẽ gemmis accenſam:tum.i.deinde,ſup.viſa eſt,inuolui lumine fuluo.i.rutilo,exiſtens fumida:quæ res triſtitiam portendebat:quia fumus,lachrymas excitat:& viſa eſt ſpargere Vulcanum.i.ignẽ totis tectis:quod ſignum erat belli,ob eam gerendi:vero,pro ſed:id ferri.i.ferebatur,horrendum,ac mirabile viſu.Nam.i.vates:canebãt ipſam fore.i.futuram eſſe:illuſtrem.i.claram,& nobilem,fama,& fatis:ſed portendere.i.præmonſtrare populo,magnum bellum:quod etiam ſubſequutum dicet Poeta.

PIERIVS.

[Et parteis petere agmen eaſdem.)In Roma.codi.& quibuſdã aliis,legere eſt,partis petere agmine:vt ex comitatu potentem eum ſubindicet.[Et iuxta genitorem aſtat Lauinia virgo.)In antiquis aliquot codicibus,Vt iuxta genitorem adſtat,legitur:quod non diſplicet,quia ſtructura eſt ita colligata magis,Adolet dum altaria flammis,Vt iuxta genitorem adſtat Lauinia virgo,Viſa(nefas)longis comprendere crinibus ignem.

At rex ſolicitus monſtris,oracula Fauni
Fatidici genitoris adit,lucoſq; ſub alta
Conſulit Albunea,nemorum quę maxima ſacro
Fonte ſonat,ſæuamq; exhalat opaca mephitim.
Hinc Italæ gentes,omniſq; Oenotria tellus
In dubiis reſponſa petunt:huc dona ſacerdos

SERVIVS.

[Fauni.)Faunus ἀπὸ τῆς φωνῆς:dictus q voce,nõ ſignis oſtẽdit futura.[Lucoſq;.)In lucis.[Sub albunea.)In Albunea futura.[Alta.)Quia eſt in Tyburtinis altiſſimis montibus.Et Albunea dicta eſt ab aquæ qualitate,quæ in illo fonte eſt.Vnde etiam nõnulli ipſam Leucotheam volunt.Sciendum ſane vnum nomen eẽ fontis & ſyluæ.[Sacro fonte)Nullus enim fons non ſacer.[Mephitin.)Mephitis proprie eſt terrę putor,qui de aqs naſcit̃ ſulphuratis:& eſt in nemoribus grauior ex denſitate ſyluarum.



Quum tulit, & cæſarum ouium ſub nocte ſilenti
Pellibus incubuit ſtratis, ſomnosq; petiuit:
Multa modis ſimulachra videt volitantia miris,
Et varias audit voces: fruiturq; deorum
Colloquio, atq; imis Acheronta affatur Auernis.
Hic & tum pater ipſe petens reſponſa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentes:
Atq; harum effultus tergo, ſtratisq; iacebat
Velleribus: ſubita ex alto vox reddita luco eſt.
[Ne pete connubijs natam ſociare latinis FAV.
O mea progenies, thalamis neu crede paratis.
Externi veniunt generi, qui ſanguine noſtrum
Nomen in aſtra ferant, quorumq; à ſtirpe nepotes:
Omnia ſub pedibus, qua ſol vtrunq; recurrens
Aſpicit Oceanum, vertiq; regiq; videbunt.

ſyluarum. Alij Mephitin deũ volunt Leucotheæ connexũ: ſicut eſt Veneri Adonis, Dianæ Virbius. Alij Mephitin Iunonem volunt: quam aerẽ eẽ conſtat. Nouimus autem putorem non niſi ex corruptione aeris naſci: ſicut ẽt bonum odorem de aere incorrupto: vt ſit Mephitis dea odoris grauiſſimi. i. graue olentis. [Hinc Italę gentes.) Commendatio oraculi. [Oenotria Tellus.) proprie Sabinorum tractus'. [Incubuit.) Incubare dicuntur proprie hi qui dormiũt ad accipienda reſponſa. Vnde eſt, Ille incubat Ioui. i. dormit in Capitolio, vt reſponſa poſſit accipere. [Sub nocte ſilenti.) Per noctem ſilentem. [Varias audit voces.) Scilicet ꝓpter multa ſimulachra. [Fruitur.) Paſcitur: quod de rebus tantum bonis dicimus. [Acherõta affatur Auernis.) Poteſtates quæ ſunt in Acherõte, ad quem per Auernum venitur. Hoc aũt ideo, quia Faunus i. infernus dicitur deus: & congrue. nam nihil eſt terra inferius, in qua

qua habitat. Hinc eſt, quod eum Horatius inducit nocentem dicens, Leuis incedas, abeasq; paruis equus alumnis. [Pater ipſe.) Aut honoris eſt, aut re vera pater Lauiniæ. [Centum.) Aut pro qualitate fortunæ: vnde & Rite dixit. Aut finitum pro infinito poſuit. [Tergo.) Pro tergoribus, ideſt corijs. [Thalamis neu crede paratis.) Propter Turnum. [Venient.) Melius veniunt, vt iam eos venire ſignificent. [Generi.) Plurali vſus eſt pro ſingulari. [A ſtirpe.) Stirpẽ cum de genere dicimus, tantum fœmininũ eſt, cũ de arbore, & maſculini generis & fœminini inuenitur: vt, Sed ſtirpem Teucri nullo diſcrimine ſacrum. Cõtra Horatius, Hæ ſtirpesq; ruptas, & pecudes, & domos. [Sub pedibus.) Sub imperio ſuo ac poteſtate.

DONATVS.

[At rex ſollicitus.) At rex, inquit, non dixit virginis pater publici ſtatus

ei ſtatus quam filiæ potior fuerat cauſa. licet ipſius quoque contineretur cura, cuius caput repente flammauerat. non enim tunc de ſuſcipiẽdo tantum genero agitabatur, ſed metus fuerat ex eo, quod vates pronunciaſſet magnam portendi populorum ſtragẽ: ipſam tamen futuram potiorem. non igitur vatis reſponſo contentus etiam fauni authoritate certior voluit reddi. faunus quippe, quod fatidicus eſſet, & pater, videbatur poſſe inſtruere certius filium duplici cura ſuſpenſum. qui cum iuxta cæteros in reſpondendo facilis fuit, benigniorem ſe in ſuorum cauſa præbiturum dubitari nõ poterat. Adit, inquit, rex patrios lucos, hoc eſt, in quibus ille colebatur, & dabat reſponſa poſtulantibus. hi luci fuerunt ſub alta ſylua, quæ dicebatur albunea. illic fuerat fons luci numinibus ſacer: ſed qui exhalaret mephitim ſæuam, ideſt odorem grauiſſimum. ¶ Hinc Italæ gentes.) Non tellus petebat reſponſa, ſed qui in ea commorabantur. in dubijs dixit, in quibus incerti eſſe viderentur. ¶ Huc dona ſacerdos.) Morem dixit illius loci, dum dixit reſponſa poſcuntur. venit ſacerdos ad lucũ, affert dona, pecudes cædit, & earum ſtratis pellibus incubuit: ibiq; dormiens futura ſomniat, & ventura cognoſcit. tantumq; alto premitur ſomno, vt ad inſtar defuncti hominis iacens cum ipſis inferis & cum ipſo Acheronte ſibi arbitraretur eſſe colloquium. Auditurus enim deos, & fabulas cum numinibus habiturus, humanum ſenſum debet dormiendo neſcire. ¶ Hic & tum pater.) Hic, & tum, inquit, hoc eſt, hoc loco atq; ipſo tempore, quo tot monſtra extiterant in cauſa filiæ. Pater ipſe petens reſponſa latinus, ipſe pater perrexit ad petenda vel accipienda reſponſa, non miſit alterum, nec adhibuit aliquem ſacris, in tanta cauſa tantum diligentiæ adhibuit, vt curaret vniuerſa pro ſe, nulli habens fidem plenum exhibens officium patris & regis. Centum lanigeras mactauit rite bidentes. multitudine animalium plenæ venerationis & in negocio tali ſe exhibens largum. atque harum effultus tergo, ſtratiſq; iacebat velleribus. Ecce quo peruenerat dignitas regis propter expetitionis effectum, poſt plumam, poſt veſtes oſtro atque auro fulgentes, plebeio more iacuit in pellibus, graui quoque earum odore contentus. ¶ Subita ex alto vox reddita luco eſt.) Peractis ſolennibus ſubito ei ex alto luco talis reddita eſt vox, hoc eſt nulla mora interpoſita ex interiore luci parte talis vox extitit, quæ ſuſpenſum inſtrueret conſulentem. ¶ Ne pete con. na.) Sicut opportunius natam iungas fili quæris audire. fuge nuptias, quas ciuis latinus expoſcit, nec transducat ſententiam tuam parata matrimonij coniunctio. ¶ Externi veniẽt generi.) Quaſi italis aut peregrinis pluribus daturus eſſet filiam ſuam, ita plurali vſus eſt numero? non ita eſt. ſed illud intelligendum eſt. reſponſa ſine ambiguitate eſſe non poſſe. noli, inquit, ciues ſperare, ex quibus vnum deligas filiæ, ſed peregrinos expecta, in quorum numero eſt ille, cui debet recte tua ſociari filia. ¶ Qui ſanguine noſtrũ.) Ecce quantis laudibus extollitur Æneas vt ipſe condat, quod cumulent poſteri ſui, quod vſque ad cœlum leuent, & dilatent imperando per omnia, qua ſolis radij ſyderumq; tenduntur.

ASCENSIVS.

¶ At rex.) Docet etiam oraculis Fauni admonitum Latinum, vt generum externum ſibi aſſiſcat: docetq; quæ eius oracula expoſtulauerat: & quæ ea fuerint. De quibus dicit Dona. ſic. ¶ At rex.) Non dixit virginis pater. Nam publicus ſtatus q̃ filię potior fuit. ¶ Hinc Italæ gentes.) Ergo omnes in dubijs: ergo maioris meriti oraculum. ¶ Huc dona.) Punit morem petendi oraculi. ¶ Ipſe pater.) Ergo non miſit alterum: ſed ipſe perrexit: vt patris, & regis, diligens adhiberet officium: & pro mollibus plumis, & ornatu regio, non recuſauit pallium ſtratum. ¶ Vox ſubito.) Propter meritum petentis. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. At. i. ſed: rex. ſ. Latinus: ſolicitus. i. ſolicitatus, monſtris. i. portentis diuum adit oracula. i. loca vbi dabantur reſponſa: Fauni genitoris. i. patris ſui: fatidici, ideſt fata dicentis: & annunciantis: & conſulit lucos. i. conſilium petit ab his qui præerant lucis: ſub albunea alta. i. ſylua illa, in editiore parte montium Tyburtinorũ ſita: quæ. ſ. Albunea ſylua, exiſtens maxima nemorũ. i. inter nemora: ſonat ſacro fonte. i. habet fontẽ ſacrum eiuſdẽ nominis cũ ſonitu defluentẽ: & quę opaca. i. cõdenſa, & tecta vmbris: exhalat. i. expirat: & emittit mephitim. i. odorem terræ: ſæuam. i. grauem: gentes Italæ, & omnis tellus. i. omnis gens: Oenotria. i. ab Oenotro denominata: ferũt. i. auferũt hinc. i. ab hac ſylua, & fonte: reſponſa. i. oracula diuũ: in dubijs. ſ. caſibus. Sacerdos. ſ. eorum, qui reſponſa petunt, & nũc ipſius Latini: contulit huc. i. ad hanc ſyluam. dona. i. oblatiões, & ſacrificia & incubuit. ſ. ad captanda oracula: ſub nocte ſilenti. i. tpe nocturno: quo fit conticinium pellibus. i. velleribus: ouium cæſarum. i. mactatarum ad ſacrificiũ: ſtratis. i. proſtratis, aut inſtratis, in morem ſtrati: & petiuit ſomnos. ſ. congruos: ad ſuſcipiendas viſiões, & ad captanda oracula: &, ſup. videt, multa ſimulachra: volitantia miris modis: & audit varias voces: & fruitur colloquio deorum, preſertim Fauni patris: atq; Affatur Acherõta. i. poteſtates, quę ſunt apud Acherontem: Auernis imis. i. ab Auernis: aut, per Auerna quæ ſunt ima. Et ipſe pater Latinus, quaſi dicat, in ꝓpria perſona, non per ſacerdotem miſſum petens: tum. i. tunc: reſpõſa mactabat rite. i. iuxta morem: hic. i. hoc loco, dicto, centũ bidẽtes lanigeras. i. centum oues: atq; iacebat effultus. i. ſuſtẽtatus tergo: &, pro. i. velleribus ſtratis, harum. ſ. centũ ouium. &, ſup. vox, reddita eſt ſubito ex luco alto. i. altarum arborum: quia non cædebãtur. O mea progenies, ergo Fauni vox erat: ne pete. i. ne quæras, aut petas, ſociare. i. coniungere: natam. i. filiã tuam Lauiniã: connubijs latinis. i. alicuius viri è Latio: neu. i. neue: crede. i. cõmitte, filiam: aut, ne crede. i. cõfide: thalamis paratis. ſ. Turni, cui deſponſata eſt: quia generi externi veniunt, qui ferant noſtrum nomẽ in aſtra ſanguine. i. propagatione ſua: quod propter Romulũ, & Iulium Cæſarẽ dicitur: & à quorũ ſtirpe, nepotes. i. minores, vt Auguſtus: videbũt omnia regi, & verti ſub pedibus ſub ditione & poteſtate ſua, ſup. ab ea parte, qua ſola recurrens aſpicit vtrũq; Oceanum. ſ. Orientalem, & Occidentalem.

PIERIVS.

¶ Huc dona ſa. Cõ.) Scribẽdi modus, quod in codicibus aliquot antiqs, Quom tulit, legebatur, per q, & o, effecit: vt alij poſtmodum vnica dictiõe ſcribere cœperint. Sed enim in antiquioribus cod. duæ ſunt partes, Cũ tulit: ſiue malis, quum, ſiue quom, ſcribere. ¶ Atq; harum effultus tergo.) Tametſi non probo lectionẽ atq; earũ, ex codicibus nonnullis antiquis, quæ κατὰ σύνεσιν ſtare poſſet. Fuit tamen adnotandum, quia non vno tantũ loco repertum erat. ¶ Externi veniũt generi.) In antiquioribus omnibus exemplaribus quotquot habui, venient, legere eſt futuro tpe quanquã veniunt, inſtanti tempore, magis efficax videtur, & magis interpreti Seruio ſatisfacit: niſi quis dicat, oracula de futuris eſſe debere.

SERVIVS.

¶ Monituſq;.) Alibi monita dixit. Vt, Carmentis Nymphę monita, & deus author Apollo. ¶ Non ipſe ſuo premit ore Latinus. Quo à ſe repelleret generos. ¶ Sed circum late volitans.) Tmeſis eſt circumuolitans. ¶ Adorea liba.) Ador proprie eſt genus farris. Liba autem ſunt placentæ de farre ex melle & oleo ſacris aptæ. ¶ Subijciunt.) Supponunt in epularum locum. ¶ Ille.) Qui per Harpyiam vaticinatus eſt vt, Quæ Phœbo pater omnipotens. ¶ Et cereale ſolum.) ſolum dicitur omne quod aliqd ſuſtinet. Vnde de mari ſupra ait, Subtrahiturq; ſolum. Sic nunc

¶ Hæc reſponſa patris Fauni, monituſq; ſilenti — POE.
Nocte datos, non ipſe ſuo premit ore Latinus,
Sed circum late volitans iam fama per vrbeis
Auſonias tulerat, cum Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religauit ab aggere claſſem.
Æneas, primiq; duces, & pulcher Iulus
Corpora ſub ramis deponunt arboris altæ,
Inſtituuntq; dapes, & adorea liba per herbas
Subijciunt epulis (ſic Iupiter ipſe monebat)
Et cæreale ſolum pomis agreſtibus augent.
Conſumptis hic forte alijs, vt vertere morſus
Exiguam in Cererem pœnuria adegit edendis
Et violare manu, maliſq; audacibus orbem
Fatalis cruſti: patulis nec parcere quadris: — IVLVS
¶ Heu etiã menſas conſumimus. ¶ Inquit Iulus. — POE.

nunc panicias menſas. i. epularum ſuſtentaculũ, ſolum vocauit. ¶ Forte alijs.) Abũdat Forte. ¶ Fatalis cruſti.) Ad negotiũ reſpexit Æneæ, cui hic erat finis laborũ. Cruſtum autem & cruſta neutraliter dicimus de his quæ comedi poſſunt. Horatius, vt pueris olim dant cruſtula blandi Doctores. Iuuenalis, Nos colaphum incutimus lambenti cruſtula ſeruo. Fœminino autem genere fragmenta dicimus, quæ comeſſe non poſſumus: vt, Concreſcunt ſubitæ currenti in flumine cruſtæ. ¶ Quadris.) Aut menſis, & eſt Antonomaſia. Nã ſupra orbem dixit. Aut q̃dris, fragmentis accipimus: vt Iuuenalis,

Nec plura adludens, ea vox audita laborum
Prima tulit finem: primamq́ loquentis ab ore
Eripuit pater, ac ſtupefactus numine preſſit.

Iuuenalis, Vt bona ſumma putes aliena viuere quadra. ⸿ Adludens.) Aut vacat Ad: & ludentẽ ſignificat. Aut certe Adludens, ad reſponſi fidẽ verba componens. ⸿ Laborũ finem.) Scilicet maritimorũ. Nam in terra multa paſſurus eſt: vt ait Sibylla. Sed terrę grauiora manẽt. ⸿ Primamq; loquentis ab ore eripuit pater.) Hoc eſt, Adhuc loquente Aſcanio intellexit famem quã fata prędixerãt. ⸿ Numine preſſit.) Oraculi fide ab Heleno & Anchiſa ꝑdictũ. Preſſit aũt vocem Aſcanij: quo poſſet ipſe numina deprecari.

DONATVS.

❡ Hæc reſpõſa. p. ſ.) Quid ſilẽtio noctis latinus audiſſet, nec ipſe tacere potuit. & per oĩa loca atq; vniuerſas vrbes auſonias circũtulerat fama. Cur tantũ licuit, vt hæc mox vbiq; vulgaſſet? circũ quod dixit, nõ ſeparatum eſſe debet, vt iuxta dixiſſe videãtur, ſed quod ratione poetica diuiſum eſt, colligi debet, & iungi. Non enĩ poſſumus dicere, ꝙ circum iuſta ſit, quum poeta dixerit, late volitans iam per vrbes auſonias tulerat: vnde circum & tulerat iungendum eſt, vt faceret, circũtulerat. ⸿ Cũ. Ia.) Quũ hæc agerẽtur, iam Troiani nauium vincula cõmẽdauerãt ripę. ⸿ Æneas, ꝓmiq; duces.) Accubuerũt, inqt, Æneas & Iulus. tacuit dignitates ipſorum. ſed, quum dicit primos illis ad epulas duces adiũctos, oſtẽdunt patrem & filium cęteris fuiſſe potiores. Parauerũt igitur ſeſe: vt ſub altę arboris ramis caperẽt cibum, hũc ex adorea habuerunt, quem ad vicem panis ederẽt. hãc enim illis neceſſitatem impoſuerat Iupiter. qui illis futuram famem per arpyiam nũciauerat. & quia panis deerat, q ſufficeret vniuerſis, agreſtibus pomis media ingerebantur. ⸿ Conſumptis. h. ſ. a.) Hoc eſt, quæ loci qualitas & neceſſitas dederat. ⸿ Vt vertere morſus.) Tanta fuit penuria, vt quod mandentibus exciderat, legerent & appeterent morſibus, quum eſſet tanta breuitas, vt dẽtibus teneri nõ poſſet. ⸿ Et violare manu.) Iulus vbi vidit Troianorum famã illo vſq; perductam. vt hanc ſacrilegio extinguere laborarẽt, ingemuit puer, & ex alto dolorem trahens, ait. gemẽda fortuna noſtra eſt, q̃ nos ad egeſtatem tantum pios religioſosq; perduxit: vt quod venerari ſoliti ſumus irreuerenter cogamur aſſumere. ⸿ Nec plura alludẽs.) Non perfecit quod dicebat Aſcanius. ſed ne res neceſſario dicta verteretur in iocum: vocem eius primam altius intellexit pater, ac tenuit. atq; in memoriã reuocans prędictam famem. dictũ miratus eſt illius ętatis, & quod ſecum aduerterat, puerũ cognouiſſet quare ſic deinde rupit in vocem.

ASCENSIVS.

❡ Hæc reſpõſa, &c.) Docet diuulgata fuiſſe ea reſpõſa Fauni per oẽm regionem illam, eo tempore, quo Æneas cum ſuis appulſus eſt ad littus Auſoniũ, vbi ſe reficiẽtes, pœnuria panis coacti ſunt, mẽſas. i. orbes ex pane factos abſumere: quod illis erat indicium fatalis terræ. Nã & Celeno, id ꝓnũciauerat: & Anchiſes, id quoq; in arcanis Æneæ ſignificauerat. De qua re, nihil dignũ viſum eſt quod citetur ex Donato, iis qui ante nos eius dicta cenſuerunt.

Ordo. ❡ Ordo igitur eſt. Ipſe Latinus, q res ſuas celare potuit, nõ præmit ſuo ore, ideſt non cælauit hæc reſponſa Fauni patris. ſ. ſui, aut dei: q;, pro &: monitus, ſup. hos, datos nocte ſilenti. ſ. quum nullus adeſſet, arbiter: ſed fama volitans, late circũtulerat (ſic enim Seruius coniungi vult) per vrbeis Auſonias: iam quum. i. quando pubes (quia ſenes in Sicilia fere mãſerãt) Laomedõtia. i. Troiana, à Laomedõte denominata: religauit. i. firmius, & arctius, iterum id faciendo ligauit: ab aggere gramineo, ripæ claſſem. ſ. ſuam, Æneas, & ꝓmi duces. ſ. alij, & Iulus pulcher: deponũt corpora. i. recubant ſub ramis altæ arboris: & inſtituunt dapes. i. fercula: & ſubijciũt epulis liba adorea. i. ex eo genere farris, facta per herbas: quia tabulis carebant: & orbibus, ſeu menſis, quæ ab incidendo, inciſoria quidam vocant: alij, quia inferiore parte panis, quæ orbicularis eſt, fiunt orbes: alij, à figuris quadras: alij, à metiendo menſas. Iupiter ipſe (qui. ſ. inſpirabat iam occulte. nam eius quod Harpyia prædixerat in. iij. immemores videntur: ſed multa fiunt occulta, deorum voluntate, per ignorantes quid agant) volebat ſic. ſ. ab eis fieri: & augent ſolum cereale. i. menſam, ſeu quadram, ſuſtentantem cibum ex Cerere, hoc eſt pane, factam pomis agreſtibus: vt, ideſt poſtq̃: penuria edendi. i. inedia, & defectus edulij: adegit. i. impulit: hic. i. hoc tempore, & loco: alijs. ſ. edulijs: conſumptis, ideſt comeſis, forte adegit (dico) vertere morſus, in cererem exiguã. ſ. in quadras: & violare manu. ſ. frangendo: & malis. i. maxillis, aut mandibulis, audacibus: orbem, ideſt fruſtum panis, in orbem, vt ſuper ipſum obſoniũ ponatur: inciſi cruſti, ideſt partis durioris, & exterioris ipſius panis fatalis, ideſt à fatis vt ita abſumatur prę uiſi: nec parcere quadris, ideſt fruſtis in formam quadratam, inciſis patulis. i. apertis, & in latum inciſis: Iulus, inquit, heus, quæ dolentis vox eſt (Alij tamen legunt, heu: & dicunt monoſyllaba non abſumi à vocalibus ſequẽtibus: quod & verum eſt) nos conſumimus etiam menſas: quia (vt dixi) non habebant tabulas: ſed loco earum, fecerant orbes, aut quadras ex pane, quos, aut quas ſuper herbas ponebant, quaſi dicat, non ſolum cibos, ſed & menſas conſumimus: nec, ſup. erat, adludens plura. ſ. ad oraculi conformitatem. i. non plura dicebat quæ oraculo reſponderent: ſed ea vox audita (quia dixerat Celeno. Sed non ante datam cingetis mœnibus vrbem, Quã vos dira fames, noſtręq; iniuria cędis Ambeſas ſubigat malis abſumere menſas) quia ergo audierant quod Celeno minata erat: ea vox audita, tulit. i. attulit, prima finem laborum. i. ſpem de fine laborũ: aut, quia propter ſpem tam certam, cætera laborioſa nõ erãt: ac pater. ſ. Æneas: eripuit. ſ. eam vocem primam: ab ore. ſ. Aſcanij loquentis: ac preſſit. ſ. eam vocem. i. ſuppreſſit, vt poſſet ipſe precari: ſtupefactus numine. i. oraculi fide, & miraculo: aut preſſit eam. i. continuo ſubſequutus eſt eam ſequentibus verbis.

PIERIVS.

❡ Hęc reſpõſa.) Sunt cod. anti. in qbus, Hęc pręcepta, ſcriptũ eſt. Illud. n. ꝑcipiendo dictũ fuerat, Ne pete connubijs natam ſociare Latinis, mouendo vero externi venient generi. & quæ ſequuntur. Sed enim Latinus ſuperius reſponſa petierat. & huiuſmodi oracula eleganter, & vſitate reſponſa nuncupẽtur. ⸿ Per herbas.) In antiquis pleriſq; cod. per herbam, vnitatis numero legitur, & ita in veteribus Priſ. cod. ſcriptũ eſt, eo citato verſu. Sed, herbas, legere magis nunc placet eruditis viris. ⸿ Sic Iupiter ipſe monebat.) Priſci. agnoſcit, Iupiter ille: quę quidẽ lectio prius erat in codice Medi. Ait vero P. iſ. ille, demonſtratiuum eſt. Terẽ. in Eunu. Viden' tu illum Thais? relatiuum, Virgi. in. vij. Sic Iupiter ille monebat, apud Ser. ipſe, ſcriptum eſt. Sed nihil prohibet: quin, ille, illic etiam eſſe potuerit. & ita legi, ille, qui per harpyiam vaticinatus eſt. ⸿ Et vertere morſus.) In pleriſq; veteribus cod. morſum, ſing. nu. ſcriptum eſt. Sed parui hoc momenti. ⸿ Conſumimus.) In Medi. codice, & aliquot alijs antiquis, conſumpſimus, præterito tempore ſcriptum eſt. In por. heu etiam mẽſas cõſumpſimus legit̃. ⸿ Ac ſtupefactus.) In cod. aliquot antiq. & ſtipefactus, habetur: vt, obſtipuit, & ſimilia. Sed nos vſum ſequamur.

⸿ Continuò, ſalue fatis mihi debita tellus: POE.
Vosq́; (ait) ò fidi Troiæ ſaluete penates:
Hic domus, hæc patria eſt, genitor mihi talia nanq;
(Nunc repeto) Anchiſes fatorum arcana reliquit,
Quum te nate fames ignota ad littora vectum
Acciſis coget dapibus conſumere menſas,
Tum ſperare domos defeſſus: ibiq́; memento
Prima locare manu, moliriq́; aggere tecta.
Hæc erat illa fames, hæc nos ſuprema manebat
Ex ijs poſitura modum.
Quare agite, & primo læti cum lumine ſolis
Quæ loca, quiúe habeant hoĩes, vbi mœnia gentis,

SERVIVS.

❡ Fatis mihi debita tellus.) Bona Periphraſis eſt, ne fatalis diceret: quod eſt medium: & in precibus nihil ambiguũ eſſe debet. ⸿ O fidi Troię ſaluete penates.) Æneæ. ſ. non Troiæ: quam nequiuere ſeruare. ⸿ Hic domus.) Aut familia: vt Da propriam Tymbrææ domum. Aut ordo eſt, Hic eſt patria, hic domus. Ante. n. patria eſt, ſi domus. ⸿ Acciſis.) Vndiq; conſumptis: & hoc eſt apud nos Ac, quod apud Græcos ἀμφὶ. Hinc eſt, Anſancti valles, vndiq; ſcti. ⸿ Hæc erat illa fames.) Ac ſi diceret, Hoc fuerat timendum periculum: qđ pericula determinat. ⸿ Habeant.) Habitẽt. Hoc enim frequentatiuum eſt ab eo quod eſt habeo.) Vbi mœnia gẽtis.) Laurolauiniũ ſignificat. ⸿ Nũc pateras libate Ioui.) Ab eo quod continet, id quod continetur. ⸿ Anchiſen genitorem.) Bene Iouem & Anchiſen: qui cauſa oraculi fuerunt. ⸿ Reponite menſis.) Aut timore verborum Aſcanij interrupta renouate: aut Reponite, frequenter

Veſtigemus: & à portu diuerſa petamus,
Nunc pateras libate Ioui, precibusq; vocate
Anchiſen genitorem, & vina reponite menſis.
¶ Sic deinde effatus, frondenti tempora ramo, ÆNE.
Implicat: & Geniumq; loci, primamq; deorum
Tellurem, nymphasq;, & adhuc ignota precatur
Flumina: tum noctem, noctisq; orientia ſigna.
Idæumq; Iouem, Phrygiamq; ex ordine matrem
Inuocat, & duplices Cœloq;, Ereboq; parentes.
Hic pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit, radijsq; ardentem lucis, & auro,
Ipſe manu quatiens oſtendit ab ęthere nubem.
Deditur hic ſubitò Troiana per agmina rumor,
Aduenisse diem, quo debita mœnia condant.
Certatim inſtaurant epulas, atq; omine magno
Crateras lęti ſtatuunt, & vina coronant.
Poſtera cum prima luſtrabat lampade terras
Orta dies: vrbem, & fines, & littora gentis
Diuerſi explorant: hæc fontis ſtagna Numici,
Hunc Tybrim fluuium, hic fortes habitare Latinos.

ter ponite, ideſt crebro bibite. ¶ Tempora ramo Implicat.) Diebus feſtis ita epulabantur, ideſt coronati. ¶ Geniumq; loci.) Apollinem vult intelligi. In tutela enim eius tota fuerat regio: vt, Quę pater inuentam primas cum conderet arces, Ipſe ferebatur Phœbo ſacraſſe Latinus. Aliter iniquum eſt, ſi cum oēs inuocet, Apollinem pretermittat: preſertim cū Helenus dixerit, Aderitq; vocatus Apollo. ¶ Primamq; deorū.) Quia ipſa eſt mr̄ deorum. ¶ Nymphasq;, & adhuc ignota p̄catur Flumina.) Bonum ordinem ſequitur. Sic alibi, Nymphæ Laurētes, Nymphæ genus amnibus vnde eſt. ¶ Noctem, noctisq; oriētia ſigna.) Quæ noctem ſequūtur: vt Nymphas flumina. Inuocat enim ſibi cōiuncta. ¶ Phrygiamq; ex ordine matrē.) Aut cōtigue, quia Idæum dixerat Iouem: aut certe rite. i. more ſolenni. ¶ Duplices.) Duos Cœlo autem, Venerem. Erebo Anchiſen. ¶ Cœlo clarus ab alto.) In ſerenitate, quod eſt augurij. Nā ſi cœlū nubilū fuerit, fulminis cā eſt. ¶ Radijs & auro.) Radijs aureis. ¶ Ardentem nubem.) Alij fulmem, nubem ardentem dicūt, vt Lucanus, Atque ardens aere ſolo. quos hoc loco ſecutus eſt. Alij fulmen dicunt aeris ſciſſione ardentem rimam: quos alibi ſequitur dicens, Ignea rima Micans percurrit lumine nymbos. ¶ Certatim inſtaurant epulas.) Ideſt, Et vina reponite menſis. ¶ Vina coronant.) Pro pateris. ¶ Magno autem omine cœleſti dicit.) Alibi, Nam te maioribus ire per altum, Auſpicijs manifeſta fides. ¶ Hæc fontis ſtagna numici.) Iſta iam ab incolis diſcunt. Quod autem ait ſtagna, verum eſt. Nam numicus ingens ante fluuius fuit: in quo repertum eſt cadauer Æneæ & conſecratum. poſt paulatim decreſcens, in fontem redactus eſt: qui & ipſe ſiccatus eſt ſacris interceptis. Veſtæ enim libari non niſi de hoc fluuio licebat.

DONATVS.

¶ Continuo ſalue.) Quum hæc dicit, & nunc ſalutat fatalem terram, quam olim videre cupiebat. oſtendit ſe certum nō habuiſſe, quum fluuium fuiſſet ingreſſus. cōtinuo ergo ait, ſalue terra fatorum mihi voluntate decreta. ſaluete dij penates, qui mihi fidē vera pronunciando ſeruaſtis. ¶ Hic domus.) Hæc dicta plena gratulatione proferebantur, & ea magis cauſa, vt ſecuriores redderet ſuos, quod laborandi iam ac nauigādi neceſſitas fuiſſet. quod, vt magis probaret, verum eſſe, addidit paternæ ſententię firmitatē, dicens. ¶ Genitor mihi talia.) Modo mihi, inquit, veniunt in mentem dicta patris mei, quæ mihi ex fatorum Arcanis intimauit. dixit enim. ¶ Quum te nate fames.) Quum ad ignota, inquit, perueneris loca. & extremam famem fueris paſſus. & eam, quæ te cogat etiam ſacras menſas inuadere: illic ſpera perpetuam requiē, illic firmiſſimam ſedem. mox deniq; aggredere fundamentorum cœpta & inſtitutionē domorum felicibus auſpicijs ſuſcipe. ¶ Hæc erat illa fames.) Magna confirmatio animoꝝ illorum. ſ. quos iſte turbauerat caſus. Fames iſta, inquit, optāda potius fuerat, quàm metuenda. venit. n. cum malorū omnium fine & parue neceſſitatis horrore & aduerſis ſolitis terminum dedit. Hoc ſic poſitū eſt, vt ſignum potius videatur eſſe, quàm pœna. quis non optaret inediam talē, quæ præterita mala propelleret, & ſecuritatē plenam ſponderet in poſterū? ¶ Quare agite.) Securi de perpetua requie, mox vt ſol craſtinus fulſerit hæc agamus. exploremus prīo, quæ loca ſunt, hoc eſt qualia. quiue habent hoīes, humani. ſ. an feri, ꝑpter nouitatis incerta, vel vbi ſint ipſorum hominū mœnia, quo poſſimus à portu deflectere. ¶ Nunc pateras.) Interea anteq̄ diei alterius actus aduentēt, hoc vinū fundamus pateris Ioui, vel honorificas preces patri meo, duobus. ſ. authoribus ſigni. per quod ſecuri ſumus effecti. nam & qui iuſſit, & per quem iuſſa ipſa perlata ſunt, in honore maximo primi eſſe debent: & vinum menſis reponite, vt potarent in ipſa lætitia, & eſſent ſolo interim vino ipſo contenti. quoniam panis defuerat. ¶ Sic deinde effatus.) Cinxit tempora ſua ramo frondēti. mox vt hæc dixit: hoc aut lætitia fecerat, aut honorū diuinorū ſolēnitas. ¶ Et geniūq; loci.) Quū multi iniūgeret ſocijs, ipſe ab obſequijs deorum vacuus eſſe non potuit. obſecutus eſt qppe genio loci, ſecundo terræ, ad quam venerat nouus. dehinc nymphis propter aquam, vt commoda peregrinis eſſe potuiſſet. flumina quoq; licet adhuc ignota, deprecabatur. ipſa fuit cauſa fluminum, ipſa nympharum. ¶ Tum.) Hoc eſt deinde, noctem noctisq; orientia ſigna. quoniam die conſumpto ipſa iam fuerant ventura, vt cœlo terraq; propitia haberet, quæ homines venerantur. Iouem quoq; patrem deorum, qui in Ida monte colebatur, & matrē deum vocat ex ordine. ſemel poſitū ex ordine, non ſemel, ſed ſæpius debemus accipere. vt ſit, cingit lauro tēpora ex ordine, hoc eſt non confuſe, ſed ſingulatim enumerauit oēs, & omnibus obſecutus eſt, addens duplices parentes ſuos, hoc eſt duos. Venerem cœlo Anchiſen ab inferis. ¶ Hic pater om.) Clarum, aperto fauore auxilia ſua ſignificantem, accipiendum eſt. ¶ Radijsq; ar.) Vſque adeo hilaris ſigno Iouis fauor apparuit: vt nubes non fuſca nec terrea, ſed aureo colore apparuiſſet, quo ſigno compertum eſt, mox Æneæ preces auditas: ter autem intonuit, ne ſi ſemel factum fuiſſet, caſus putaretur, ſed quum ter intonuiſſet apertis ſignis monſtraretur proſperitas. factum eſt ergo ſæpius, & contra morem naturę mundo, nubibus, cœlo, vna tantum nubes viſa eſt. & radijs ardens lucis, & auro, ſplendor rutilans, atq; ita, vt in ipſa quoq; eſſet proſperitatis ſignum. Ipſe manu quatiens oſtendit ab æthere nubem. ipſam nubem ſic Iupiter demonſtrauit plaudens manu, vt appareret eum excepiſſe vota, & gratulatum, quòd Troiani ad Italiam veniſſent. ¶ Deditur hic ſubito.) Rumor repente exoriens ad aures omnium magna gratulatione peruenit, aſſerēs veniſſe tempus & diem, quo dari operam condendis debitis ædificijs poſſet. ¶ Certatim inſtau. epu.) Hoc eſt conuiuium reuocant. ¶ Atq; omine magno.) Nouis rebus proſpera omnia facientes. ¶ Poſtera. c. p.) Cum vero poſterior dies ſolis radijs claruiſſet, ſucceſſit eorum complendorū cura, quæ ſuperiore luce Æneas inueſtiganda mandauerat. diuiſis igitur celeritatis cauſa officijs, quæ perquirerent, conſulto partiti ſunt alij vrbem, fines alij, nōnulli commanentes & litora requirentes, tunc renunciauerūt, ſtagna numici illic eſſe, & tybrim fluuiū, & terras regionis illius forte latinos incolere.

ASCENSIVS.

¶ Cōtinuo, &c.) Recitat quō eam vocē pretulerit Æneas, & quo ſermone proſequutus ſit: vtq; peractis ſacrificijs epulas inſtaurabāt Troiani intelligētes ſe iam intraſſe terram, fatis ſibi debitam, & ſæpe promiſſam. Licet autem non legatur Anchiſes, dixiſſe id ſignum fatalis terrę: tamen ſatis eſt ꝙ nunc dicit ipſum dixiſſe: q̄ potuit multa dicere, quę Poeta non poſuit. Libētius aūt comprobat fidē Anchiſæ, q̄ Celenus Harpyiæ. licet & ipſa id prædixerat: quia monſtris, & diris, furijsq; fidem adhibere non licet: quod & ſaluator noſter docuit, nolens à demonijs teſtificari: ſed & Ethnici eam prudentiam habuerunt. Oritur tamen dubietas magna, quomodo dicat nūc Anchiſen famem prænunciaſſe, quum in. iii. dixerit, Sola nouum dictuq; nefas harpyia Celeno Prodigium canit, & triſteis denunciat iras, Obſcenamq; famem. ſi enim ſola Harpyia denunciauerit famem, quid eſt, quod nunc de Anchiſa cōminiſcitur, preſertim quum paulopoſt mortuus dicatur. Sed potuit etiam moribundus id prædixiſſe Æneæ: verum non ad eas anguſtias confugiendum eſt: ſed ad eam generalitatem, qua dictum eſt in fine vj. Exin bella viro memorat, &c. Et quo queq; modo fugiatq;, feratq; laborem. Inter cæteros enim labores potuit & famis huius meminiſſe. Donatus hinc ablatus eſt. ¶ Ordo igitur eſt. Æneas, ſupple ait continuo, ò tellus: debita mihi fatis, ideſt ex fatorum promiſſione, & conceſſione: ſalue, ideſt ſis Ordo.

ſalua:& vos,ò fidi penates,ideſt dij domeſtici Troiæ:ſaluete. Domus,ſcilicet ſtabilis,& firma patria.i.regio,pro patria nobis colẽda:eſt hic, ſcilicet quo nunc appulſi ſumus. Nanq; ego repeto.i. memoria reuoluo nunc:quod,ſup. Anchiſes genitor.ſ.meus:reliquit mihi, ſcilicet moriens,aut poſt mortem,apud inferos, hæc arcana.i.ſecreta fatorum,dicens,ſup.ò nate:quum.i.quando: fames coget te vectum,ad ignota littora cõſumere menſas.ſ.ſuper quas cibum pones:& hoc dapibus.i.obſonijs:acciſis.i.circũciſis, & corroſis:ita,vt nihil reliquum ſit:memento tum.i.tunc:defeſſus ſperare domos:& locare ibi manu.ſ.tua: & moliri.i.munire: cũ molimine aggere.i.mœnibus:prima tecta.i.prima caſtra aut primam vrbem:hæc erat illa fames, ſcilicet quam pater prædixerat:hęc manebat nos ſuprema.i.vltima poſitura:modum.i.finẽ:exitijs.i.erumnis & calamitatibus,ad exitiũ trahẽtibus. Sunt qui legãt,hæc nos ſuperare manebat:ſed nõ ſtat cõtextus. Quare.i.qua de cauſa,agite:adhortandi vox: & nos læti veſtigemus, ideſt exploremus:cum primo lumine ſolis.i.vt primum ſol craſtinus ortus fuerit:quæ loca,ſupp.hæc ſint:ve,pro vel·qui hoies habeant.i.habitent,ſup.& vbi,ſup.ſint mœnia gentis.i.huius populi:& petamus diuerſa.ſ.loca:à portu.i.ab hoc loco. Libate.i.offerte deguſtantes nunc Ioui.ſ.fatorum authori:pateras,ideſt vina è pateris:& vocate,ideſt inuocate precibus genitorem Anchiſen:qui.ſ.nobis,talia ſignificauit:& reponite,ideſt iterum ponite: & multipliciter ſuperponite vina menſis:bene,vina:qa panis deerat. Ipſe effatus ſic,implicat.i.cingit,& inuoluit,deinde tpa.i.coronam capitis ſui:ramo frondenti.i.viridi:& p̃catur.i.adorat, & inuocat:genium.i.deum topicum,ac virtutem generatiuam loci,& tellurem primam deorum:quia mater deũ dicitur:& nymphas,& flumina adhuc ignota.i.deos fluminũ adhuc ignotos: tũ i.deinde.poſt deos locorum inuocat noctẽ:& ſigna noctis orientia:& Iouem Ideum.i.q apud Idam colebatur in Phrygia: licet etiam colebatur in Creta:quia ſequitur,& matrem Phrygiã.ſ.Cybelem ex ordine:quia prima reuerentia debebatur Ioui:& inuocat duplices parentes.ſ.ſuos:Cœlo.i.Venerem matrem,quę erat in cœlo·& Erebo.i.Anchiſen patrem,qui erat apud inferos. Pater omnipotens.i.Iupiter,ſignificans eius ſe p̃ces exaudiſſe:clarus.i. lucidus,aut manifeſtus:aut,aer ſerenus intonuit ter ab alto cœlo.i.aere,& ipſe quatiẽs manu,oſtendit ab æthere nubem ardentem.i.reſplendentem radijs:& auro.i.fulgore lucis. Rumor deditur.i.deducitur,& diuulgatur hic.i.iam:ſubito per agmina Troiana:diem quo condant mœnia,debita.ſ.fatis p̃mittentibus aduenisse:& ideo ipſi inſtaurant.i.ex nouo inſtituunt,quia priores defecerãt certatim.i.cũ certamine,epulas,atq; ipſi lęti,magno omine ſtatuunt.i.cõſtituunt: crateras.i.magna pocula,ſeu vaſa vinaria:& coronãt vina. Quum.i.poſtq̃;: dies poſtera orta: luſtrabat, ideſt inſpiciebat,& purgabat terras:prima lampade.i.prima luce ſolis:ipſi diuerſi.i.in diuerſa abeuntes,explorant vrbem,& fineis & littora gentis:&,ſup.inueniũt: & explorãdo ab incolis diſcũt, hæc,ſup.eſſe:ſtagna Numici fontis,ideſt qui nũc lacus:ſed olim, aquas multas effundebat inſtar fluminis:& hunc fluuium,ſupple eſſe Tyberim:& Latinos,ſcilicet populos fortis:habitare hic.i.in his regionibus.

PIERIVS.

¶Acciſis coget dapibus cõſumere menſas.) In cod.aliquot antiambeſis,legitur:vt in.iij. Ambeſas ſubigat malis abſumere mẽſas. Ser.acciſis, agnoſcit:& particulas, Ac,oc,an, idem apud nos præſtare dicit,quod apud Græcos, ἀμ:& crediderim ego,ambeſis,loco hoc ex paraphraſi deſumptum eſſe. ⁋Hæc nos ſuprema manebat.) In Ro.cod.ſuprema manebant.ac de ſupremo quidẽ alibi,quibus locis,quibusq; marmorum teſtimonijs,aliquando gemino pp,ſcribi ſolitum. Quod vero,manebãt,plurali numero ſcriptum ſit,ſubintelligẽdũ eſſet,aduerſa. Nã Celeno,quum multa horrẽda moneret,ſupremum hoc addidit,vt grauiſſimum infortunium. Fuitq; ſemper Æneas ſuper obſcœna ea fame ſolicitus,qua quidem aduerſa omnia terminanda Helenus pollicetur, futurumq; vt ſit requies ea certa laborum. Placet, & manebat, quod eſſet ea fames exitij poſitura modum. Nã quo ad labores, Terra grauiora manent. ⁋Deditur hic ſubito Troiana per agmina rumor.) In antiq. Diditur,quo ſæpe vtitur Lucretius,pro ſpargitur,diffunditurve. ⁋Quo debita mœnia condant.) In antiqs aliquot codi.condent,habetur,futuro tempore modi finitiui. Sed, condant,eodem tpe modi optatiui elegantius eſt,& vocale magis. ⁋Poſtera cum prima.) Vetera aliquot exemplaria,primo,legunt,aduerbialiter. Sed,prima lampade,multo magis placet.

Tum ſatus Anchiſa,delectos ordine ab omni
Centum oratores,auguſta ad mœnia regis
Ire iubet,ramis velatos Palladis omnes:
Donaq; ferre viro,pacemq; expoſcere Teucris.
Haud mora,feſtinant iuſſi,rapidisq; feruntur
Paſſibus:ipſe humili deſignat mœnia foſſa,
Moliturq; locum,primasq; in littore ſedeis
Caſtrorum in morem pinnis,atq; aggere cingit.
Iamq; iter emenſi,turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant iuuenes,muroq; ſubibant.
Ante vrbem pueri,& primæuo flore iuuentus
Exercentur equis,domitantq; in puluere currus,
Aut acreis tendunt arcus,aut lenta lacertis
Spicula contorquent,curſuq;,ictuq; laceſſunt:
Quum prouectus equo,longæui regis ad aureis
Nuncius,ingenteis ignota in veſte reportat
Aduenisse viros:ille intra tecta vocari
Imperat,& ſolio medius conſedit auito.
Tectũ auguſtũ,ingens,centum ſublime columnis,
Vrbe fuit ſumma,Laurentis regia Pici,
Horrendum ſyluis,& religione parentum.
Hic ſceptra accipere,& primos attollere faſces,
Regibus omen erat,hoc illis curia templum,
Hæ ſacris ſedes epulis,hic ariete cæſo
Perpetuis ſoliti patres conſidere menſis.
Quinetiam veterum effigies ex ordine auorum
Antiqua ex cedro,Italusq;,paterq; Sabinus,
Vitiſator,curuam ſeruans ſub imagine falcem:
Saturnusq; ſenex,Ianiq; bifrontis imago,

SERVIVS.

¶Ordine ab omni.) Ex omni qualitate dignitatũ: qđ apud Romanos in legatione mittẽda,hodieq; ſeruatur. ⁋Auguſta ad mœnia.) Augurio conſecrata. Hinc paulo poſt illud eſt, Tectum auguſtum,ingẽs. Et niſi in auguſto loco conſilium ſenatus habere non poterat. Vnde templum Veſtę non fuit augurio conſecratum, ne illuc conueniret ſenatus: vbi erant virgines. Nã hæc fuerat regia Numæ Põpilij. Ad atriũ autem Veſtæ conueniebatur, quod à tẽplo remotũ fuerat. ⁋Foſſa.) Sulco:& ſunt iſta reciproca. Nam & ſulcum ponit pro foſſa:vt, Auſim vel tenui vitem cõmittere ſulco. ⁋Moliturq; loci.) Pręparat. ⁋Primasq; in littore ſedes.) Ideo Primas,quia imperium, Lauinium tranſlaturus eſt. Et ſciendum ciuitatem quam primo fecit Æneas, Troiam dictam ſm Catonẽ & Liuium: quod ipſe dicit, Nec te Troia capit. ⁋Caſtrorũ in morem.) Hoc eſt breuem. ⁋Pinnis atq; aggere cingit.) Muro,in quo pinnę ſunt.& eſt Synecdoche. ⁋Aggere.) Foſſa. ⁋Iamq; iter emẽſi,turres ac tecta latinorum.) Hypermetrus verſus. ⁋Muroq; ſubibant.) Alibi per accuſatiuum:vt, Æneæ ſubit mucronem, Ipſumq; morantem Suſtinuit. Et hoc ſecundum naturam eſt. Nam,it ſub mucronem dicimus.nam per datiuũ figuratum eſt. ⁋Pueri & primæuo flore iuuentus.) Bene romanæ militię exprimit morem. Nam poſt pubertatem armis exercebãtur: & ſexto decimo anno militabant. Quo etiam ſolo ſub cuſtodibus agebant. Nec eſt contrarium, Longa populos in pace regebat. Nam licet in pace eſſent,exercitium tamen vigebat armorum. ⁋Domitantq; in puluere currus.) Equos ſub currib⁹. ⁋Acres arcus.) Fortes: & eſt κατάχρησις. Nã acrimonia mentis eſt. ⁋Lenta.) Mollia. ⁋Ictu.) Iaculatione. ⁋Ingenteis.) Ex ſtupore nuncij laus oſtenditur Troianorum. Et bene nouitatis oſtendit opinionem. Ingenteis eni eſſe, quos primum vidimus,opinamur. ⁋Reportat.) Aut re vacat:aut re,pro ad,poſuit,vt ſit adportat. ⁋Intra tecta vocari.) Diſſentit hoc loco à Romana conſuetudine. Nam legati ſi quando incogniti venire nunciarentur, primo quid vellent, ab exploratoribus requirebatur: poſt ad eos egrediebãtur magiſtratus minores:& tunc demum ſenatus extra vrbem poſtulata noſcebat.& ita ſi viſum

ſuiſſet

Veſtibulo aſtabant: aliiq; ab origine reges,
Martia qui ob patriam pugnando vulnera paſſi.
Multaq; præterea ſacris in poſtibus arma,
Captiui pendent currus, curuæq; ſecures,
Et criſtæ capitum, & portarum ingentia clauſtra,
Spiculaq;, clypeiq;, ereptaq; roſtra carinis.
Ipſe Quirinali lituo, paruaq; ſedebat
Succinctus trabea, læuaq; ancyle gerebat
Picus equum domitor, quem capta cupidine coniux
Aurea percuſſum virga, verſumq; venenis,
Fecit auem Circe, ſparſitq; coloribus alas.

fuiſſet admittebatur. Sed hoc prudenter fecit. Latinũ nanq; memorem vult eſſe reſponſi: & auidũ ſatis ad externos videndos: per quos promittebatur felicitas. ¶ Solio medius conſedit.) Vt ſupra diximus, ſolium eſt veluti armariũ de vno ligno ad regũ tutelam factum. Secundũ alios, à ſoliditate dictum. Secũdũ aſperum per Antiſtichon, quod ſolum vnũ capit: quaſi ſedium à ſedẽdo. Nam & ſella, quaſi ſeda dicta eſt. ¶ Tectum auguſtum, ingens.) Domum, quã in palatio diximus ab Auguſto factã, per tranſitũ laudat: & quaſi in Laurolauinio fuiſſe cõmemorat. ¶ Horrendum.) Venerãdum: nõ ꝙ horrori ſit. ¶ Hinc ſceptra accipere.) Hoc in palatio fiebat. ¶ Curia templũ.) Quia vt diximus, curia niſi in augurato nõ erat loco. ¶ Ariete cæſo.) Hoc ſacrificiũ in ianua palatii fiebat feſtis diebus. ¶ Perpetuis mẽſis.) Longis ad ordinẽ exequatis ſedentum. Maiores enim noſtri ſedentes epulabantur: quem morem habuerunt à Laconibus & Cretenſibus: vt Varro docet in libris de gẽte populi Romani: in quibus dicit qd à quaq; traxerit gente per imitationem. ¶ Ex ordine.) Prout ſibi ſucceſſerant. Sane intelligendũ eſt, ita vt nati fuerant, ſic eorum imagines fuiſſe cõpoſitas. ¶ Ex cedro.) Quod lignum non facile cõſumitur vetuſtate. Hoc genus ligni tinea neſcit: corruptionemq; ex antiquitate nõ ſentit. Vnde eſt cedria quę chartam reſeruat. Hinc eſt illud, Et cedro digna locuti. Aut cedria perũcta, quõ ligna cuſtodita conſeruat. ¶ Vitiſator.) Non inuentor vitis: ſed qui genus vitis demonſtrauit Italis populis. ¶ Sub imagine falcẽ.) Aut ſtatuæ exprimit geſtum, vt dicat, Ita tenebat falcẽ, vt eam ſub vultu haberet: aut Sub imagine, ſub theca dicit, q̃ ſimilis falcis eſt. ¶ Saturnusq; ſenex.) Antiqui reges nomina ſibi plerunq; vendicabant deorum. Ergo Saturnus rex fuit Italię. Nã & ſupra ait. Veterum effigies ex ordine auorũ. Et infert. ¶ Aliiq; ab origine reges.) Hinc eſt quod apud Cretã eſſe dicitur Iouis ſepulchrum. Gabalus et Romanus imperator ſolẽ ſe dici voluit. Nam Heliogabalus dictus eſt. ¶ Ab origine.) Pro aboriginum reges: ſed eſt metro prohibitus. ¶ Pugnando vulnera paſſi.) Pugnando quaſi reges. ¶ Sacris in poſtibus.) Vbi ſpolia conſecrabantur. ¶ Captiui.) Pro captiuorum: noua figura eſt. ¶ Criſtæ.) Galeę. A parte totum poſuit. ¶ Ereptaq; roſtra carinis.) Bene de omni genere præliorum ſpolia illic demonſtrat fuiſſe. ¶ Quirinali lituo.) Lituus eſt incuruus augurum baculus: quo vtebantur ad deſignanda cœli ſpatia. nam manu non licebat. Quirinalem autem ex perſona ſua dixit, qualem poſtea Quirinus habuit. Nam tunc adhuc non fuerat Romulus. Vel lituum, ideſt regium baculum: in quo poteſtas eſſet dirimendarũ litium. ¶ Succinctus trabea.) Toga eſt augurum de cocco & purpura. ¶ Ancile.) Scutum breue. Regnante Numa cœlo huiuſmodi ſcutum lapſum eſt: & data reſponſa ſunt illic fore ſummam imperii, vbi illud eſſet. Quod ne aliquando poſſet auferri, aut ab hoſte cognoſci, per Mamurium fabrum multa ſimilia fecerunt: cui & diem conſecrarunt, quo pellem virgis feriunt ad artis ſimilitudinem. Dicimus autem hoc ancile, & hæc ancilia. Anciliorum vero vſurpauit Horatius, Anciliorũ & nominis & togæ oblitus. Septem ferunt, per quę imperium Romanum tenerent: Acus matris deum, Quadriga fictilis, Veientorum cineres, Oreſtis ſceptrũ Priamive, Ilione, Palladium, Ancilia. ¶ Aurea coniux.) Nam aliter non ſtat verſus. Et aurea per Ironiam dixit. Coniux vero, non quæ erat: ſed quæ eſſe cupiebat: vt, Quos ego ſim toties iam dedignata maritos. Fabula talis eſt, Picũ amauit Pomona Dea pomorum, & eius volentis eſt ſortita coniugium. Poſtea Circe cum eum amaret, & ſperneretur: irata eum in auem picum maritum conuertit. nam altera eſt pica. Hoc autem ideo fingitur, quia augur fuit: & domi habuit picum, per quem futura noſcebat: quod pontificales indicant libri. Bene autem huic ſupra lituum dedit: quod eſt augurum proprium. Nam ancile & trabea cõia ſunt cũ Diali vel Martiali ſacerdote.

DONATVS.

¶ Tunc ſatus Anchiſa.) Licet fatalis terra eſſe conſtaret in officiis primum rex aduena regẽ loci credidit aggrediendum. neq; eũ in ſuperbiã duxit ſucceſſus ille, q fatis ſuffragantibus debebatur. miſit legatos centum placituros, & nomine legationis, & numero legatorum, & magis obſequia ſua cõmẽdans ambitione multarũ Tales autem delegit omni ordine, hoc eſt ex omni multitudine per electionem ſeparatos qui legatiõis ipſius partes congrue complere potuiſſent. Coronabantur autem oẽs olearũ ramis, vt viſu potius ꝙ verbis pacem procul videntibus nunciarent. ¶ Donaq; f. v.) Ne ſine munere eſſet legatiõis officium. ¶ Pacemq; ex. teu.) Et oblatis muneribus pacem teucris neceſſariam poſtularent, neq; eos putaret veniſſe violenter. ¶ Hau 1 mo. fe. iu.) Sic in celeritate explicandorum mandatorum & iubẽtis authoritas: & obſequendi ſtudium probabatur. quod non ſolum oſtendebatur in facto, verũetiam in ipſa properatione cumulabatur. ¶ Rapidisq; f. Pa.) Non tantum ſtudio complendi aggreſſi ſunt pergendi munus. ſed iter quoq; ipſum feſtinantes greſſibus agitabant. celeres greſſus fuerunt ideo, vt optata maturius prouenirẽt. ¶ Ipſe humili.) Hæc legatis agẽtibus nõ putauit Æneas differenda operum cœpta, donec reſpõſum referret miſſa legatio. Gerebat enim factorum fiduciam, quæ illi ipſarum terrarum dominum dederant. Ipſe humili deſignat mœnia foſſa. hoc eſt non magnæ altitudinis futura mœnia deſignabat manu ſua. hoc enim vel nota condentis, vel auſpicia exigebant. ¶ Moliturq; lo.) Hoc eſt diſponit. ¶ Primasq; in littore.) In auſpiciis conſtituendorum mœniũ tale genus operis collocauit: quod defenſionẽ ſponderet conditoribus ſuis. ¶ Iamq; iter. e.) Cũ hæc ageret Æneas, iam legati ſic confecerant iter: vt viderent latinorum turres, & domorum tecta. turres viderũt primo, quod altiores fuerunt. Quũ vero propiores efficerentur, viderunt & domorum tecta. ¶ Muroq; ſu.) Hoc eſt ad ipſum murum iam cœperãt peruenire: deſcribitur iam veterum incolarum mos ſtudiumq; bellandi. multis enim locis poeta aſſeruit aſperam eſſe bellis Italiam, & ad arma facile properantem. Deniq; vt vnum de multis demus exemplum. non illum, inquit, nobis genitrix pulcherrima talẽ promiſit, graiumq; ideo bis vindicat armis. Sed fore, qui grauidam imperiis belloq; frementem Italiã regeret. Iccirco hoc loco virilem Italorum ſexum oſtẽdit, iam inde à pueris ſtudio exerceri virtutis. deniq; ſic ait. ¶ Ante vrbem pueri.) Exercebãtur equis, aut eorum dorſo impoſiti, aut habenas retinentes in curru. In puluere, inquit, quia illic iuncta animalia melius domantur, vbi difficilior tractus eſt. ¶ Aut acres. i. a.) Alii mittendis ſagittis operam dabant. alii, vt haſtilia mitterent, meditando diſcebant. ¶ Curſuq; i. q. la.) Prouocabãt ſe alii, vt curſu contenderent, aut ictu. Ictum poſſumus intelligere, non vt ferirent ſe inuicem. ſed vt deſtinata percuterẽt. Hęc omnia certaminum genera iccirco vſũ & exercitatiõe diſcebãt: vt veris bellis & vere dimicationi proficerent. pueros dixit & iuuenes his ſtudiis fuiſſe intẽtos. ex omnibus igitur, quę iuuenes, quę pueri gererent. ¶ Cum prouectus equo.) Fuit occaſio vt ex illis, qui equis exercebantur, prouectus equo, hoc eſt ante legatos ad regem vectus nunciaret viros veniſſe ingentes, & ignota veſte. & quia turbatus repentino cõſpectu pro qualitate animi ſui nũciabat, quæ viderat, nũciabat eos eſſe vltra humanã formã. eo accedebat & terror ex veſtium ſpecie ignota deſcendens. ¶ Ille intra te. vo.) Sedit regio more, & eos tecta iuſſit intrare. ¶ Tectum auguſtũ.) Deſcribitur domus latini, vt in ea oſtẽdatur genus eius cũ curriſſe per reges: vt laus ipſa Æneæ laudationi proficiat. In ipſa vt dictum eſt domus deſcriptione adiicitur felicitas generis: dum imaginum, dum ſtatuarum ſeries recenſetur. Domus igitur fuit admirabili magnitudine & pulchritudine ſatis egregia vrbi ſummæ & regali dignitati conueniens. huius decus augebat numerus columnarum centum: quibus vecta in altitudinem ſublimior ferebatur. ¶ Laurentis regia pici.) Laus eiuſdem domus & à perſona domini veteris ſumebat augmentum, fuit enim pici Laurentis, ne forte exiſteret pici alterius nomen, & ex ſimilitudine nominum confuſio naſceretur. vt in primo libro poſitum ſcimus. Ornatus argiuæ Helenæ. Vt ſi eſſet alius oſtenderetur ipſa regionis ſigno, & monſtraretur, quæ eſſet. Quum autem nominat tectum intelligendum eſt ſolum. interim deſcribit veſtibulum, vt ex qualitate triumphalis ingreſſus, qualia fuerint reliqua colligi poſſet. Illic non picturæ fuerunt turpium fabularum, nec adulteria, vel illiciti amores impreſſi, non alienæ palmæ vel gloriæ. ¶ Horrendum ſyluis.) Syluarum denſitas, vm

bra nemorum, & originalium parentum imagines addebant tremorem loco: vt ſine reuerentia videri non poſſet. ¶ Hic ſceptra accipere.) Ecce propter quam cauſam dixit tectum auguſtum, vel quia domus ſunt regum, vel quia reges ipſi ſibi regnandi auſpicia ſortiebātur. illic omnem ſuſcipiebāt poteſtatem, atque illic primum faſces erigebant. Tanta autem incolarum religione ſuſcipiebatur. vt hæc illis eſſet curia, hoc templum, & in hoc ſacra conuiuia exercerentur. perpetuis menſis dixit in longum compoſitis, & digeſtis. Deſcriptum eſt veſtibulum domus, & morum conſuetudo ſignata, & pars propoſitionis, quum dixit horrendum religione patrum. & narrat ſpecialiter, qui fuerint in illo ingreſſu parentes latini. ¶ Quin etiam veterum.) Ex ordine intelligendum eſt ita, vt nati fuerant, ſic eorum imagines fuiſſe compoſitas. Antiqua ex cedro. Aut ex cedro factæ, quia hoc genus ligni tineam neſcit: corruptionemq́; ex antiquitate non ſentit: aut cedri oleo perunctæ, quoniam ligna cuſtodit ac ſeruat. ¶ Italusq́; paterq́;.) Hoc ſignum meruit, quod multas vites inſtituit in Italia. ¶ Curuam ſeruans ſub imagine falcem.) Seruans falcem, hoc eſt perpetuam tenēs. ſub imagine, ſic accipiendum. quod ſic eam teneret, vt eius viſu ſemper delectaretur, vtpote amator vitium. quarum culturas omnis putatio falcis ante venit. ſub imagine ergo, ſub oculis imaginis ſuæ tamen, quoniam mox ſequitur. ¶ Saturnusq́; ſenex.) Ecce patefecit, quid ſit ſub imagine ſeruans falcem. ſic enim ſub imaginis oculis fuit, vt ferentis aſpectibus ſemper eſſet obiecta. Curuam cur dixerit, manifeſtū eſt. ſic enim formatur, erecta quippe aliam ſpeciem facit. ¶ Ianiq́; bifron. ima.) Vna, inquit, iam ſtatua fuit, ſed duas habuit frontes, perindeq́; facies duas. vnam præ ſe, alteram præ dorſo. ¶ Aliiq́; ab origi. re.) Speciali enumeratione ad generalitatem ſe conuertit, compendio referendi vſus, & illa cauſa vel maxime, vt augeret maiorem latini numerum: In generalitate enim infinita extimatio eſt, & plus intelligitur, quàm veritas habet. ¶ Martiaq́; ob patriā.) Tantam gloriam aſſecutorum virorum ſtatuæ illic fuerunt, vt pro patria hoc eſt pro tuenda libertate vel augenda repub. ſua & pugnaſſe eos ſępe, & vulnera pugnantes excepiſſe dubitare non poſſet. ¶ Multaq; præterea.) Indicia autem virtutis ipſorum rapta hoſtibus ſpolia teſtabantur. quę infixa porticibus vel intriuiis repoſita, quid ſinguli geſſiſſent, apertius indicabant: deſcribitur eadem ipſa hoc modo. ¶ Captiui pendent currus.) Currus inter arma principaliter poſuit, quod fuerunt aduerſi hoſtibus. Armorum enim ſignificationes & multas Virgilius poſuit, & diuerſas. proinde pro armis habetur, quicquid hoſtem expugnare poſſit. ¶ Curuæq́; ſecures.) Omnia ſine modo vel numero poſuit. vt plus arbitretur vnuſquiſq;, quàm fuit. ne vero in expugnatione ciuitatum atque portarum leue quiddam videretur effectum ingentia, inquit, clauſtra. vt aſpectus oſtenderent, quantum laboris fuiſſet impenſum, vt ſubtraherentur. ¶ Spiculaq́;, clypeiq;.) Quibus apparebat illos non tantum terreſtribus bellis, verumetiam naualibus prælIis certauiſſe. & his quoque extitiſſe victores. ¶ Ipſe quirinali.) Ipſe picus domitor equorum, perindeq́; ſtudio equitandi præſtans ſedebat ferens in dextra lituum, ideſt regum baculum. in quo poteſtas eſſet dirimendarum litium: & parua trabea ſuccinctus, aut vere parua, quia extant tales, aut non magni pretii: quoniam apud veteres ambitioſi cultus non fuerunt. læua vero geſtans ancile, quod eſſe fertur ſcuti breuioris nomen. ¶ Quem capta cu. c.) Circe, inquit, quum haberet hunc maritum malignitate ducta deteſtabilis ſcientiæ ſuæ virga aurea percuſſit: & ex viro tam nobili tantarumq́; gloriarum, auem fecit geſtantem in pennis varietatem colorum, ad indicium coniugis ſuæ: quod ait aurea, & coniugi aptari poteſt, vt ſit locus cum vituperatione, quæ græca lingua ironice dicitur. vt alio loco egregia interea coniux, vel virga aurea, vt iam dictum eſt, qua illa magicis vtebatur. Et cuius ille indicia habebat, hoc non ſine magna vituperatione poſitum eſt, nec ſine dolentis affectu, tantum virum tantarumq́; gloriarum tantiq́; generis ſceleratæ vxoris artibus in auem eſſe conuerſum.

ASCENSIVS.

¶ Tum ſatus, &c.) Docet quomodo legationē inſtituit Æneas: & miſſis centum oratoribus ad Latinum regem, ipſe interea ex fatorum promiſſione primæ vrbis iecit fundamenta, vt ſi forte expellere velit, Latinus habeat quo reſiſtat. Deſcribit præterea patriæ morem, & domus Auguſtæ, ideſt augurio conſecratæ: hoc eſt, regiæ ſuperbam, & magnificam extruſionem, & egregia decora. De quibus rebus, hæc ſunt Donati verba. ¶ Tum ſatus Anchiſa.) Quāuis fatis fideret: tamen humanitatis officium putauit ad regem legatos mittere: ne ob ſuperbiam, alienos fineis inuadere videretur, tamen non expectato de pace reſponſo, vrbē deſignat. tantum ſpei in fatis repoſuerat. ¶ Turres ac tecta.) Primo enim, altiora ædificia: deinde, quum propinquius acceditur, humiliora cernuntur. ¶ In puluere.) Quia ibi melius animalia domantur, vbi difficilior tractus eſt ictu: vt non ferirent inuicē, ſed vt deſtinata percurrerent viros ingenteis. ¶ Ignota veſte.) Nam ex impræmeditata re perturbato animo putauit ſe vidiſſe illos vltra humanam formam. Extollit autem regiā Latini. à pulchritudine ædificii, & ab ornatu triumphali: non vt à pictura fabularum. ¶ Auguſtum.) Vel, quia domus fuit regum. vel, quia reges ipſi, ſibi regnandi auſpicia ſortiebantur. Illic enim poteſtatem ſumebant, & faſces erigebant. ¶ Ex ordine.) Ita vt nati fuerāt. ¶ Cedro.) Ex cedro factæ: quia hoc lignū cariem nō ſentit. Vel, cedria vnctæ: quæ ligna conſeruat. ¶ Aliiq́; ab origine reges.) Refert ſe à ſpecialitate ad generalitatem: & vt compendio vteretur, & numerum augeret. In generalitate enim, infinita æſtimatio eſt: & plus intelligitur, q̄ veritas habet. ¶ Vulnera paſſi.) Vt gloriam ex defenſione libertatis oſtēderet. ¶ In poſtibus arma.) Indicia hæc ſunt virtutis. ¶ Curuæq́; ſ.) omnia ſine numero poſuit, vt plus arbitraremur. ¶ Ingentia.) Vt oſtendat quanto labore retracta ſint. ¶ Carinis.) Vt appareat etiam nauali bello illos viciſſe. ¶ Lituū.) Ideſt regium baculum, in quo poteſtas eſſet dirimendarum litium. ¶ Parua.) Vel quia tales extant, aut magni pretii, quia veteres non erant ambitioſi cultus. ¶ Aurea.) Ironice: quaſi intelligatur, peſſima: & indignationem citat, quòd talem virum ita tractaſſet. Hæc ille.

Ordo

¶ Ordo autem eſt. Satus, ideſt procreatus, & cretus, aut progenitus Anchiſa, ſcilicet Æneas: iubet tum, ideſt tunc: centum oratores delectos, ab, omni ordine, ideſt ex omni qualitate dignitatis: ire ad mœnia regis, ſcilicet Latini: Auguſta, ideſt augurio conſecrata: omnes velatos ramis palladis. i. oliuæ paciferæ: cuius inuentrix dicitur Pallas: & iubet, ſupple eos: ferre viro, ſcilicet Latino, dona: & expoſcere Teucris pacem, ideſt amicitiā, & concordiam, ac terræ permiſſionem. Haud mora, ſupp. fit: ipſi ſcilicet oratores: iuſſi feſtinant, ſupp. ire, & legationem ſuam perficere: & ipſi rapidi. i. præcipites: feruntur paſſibus. ſ. magnis. Ipſe ſcilicet Æneas, author legationis, & princeps eius, deſignat mœnia humili foſſa. ſ. aratro, inducto ſulco: & molitur, ideſt mollibus, & vallis, munit locum: & cingit in littore pinnis, ideſt vallis acutis: atque aggere, ideſt terra aggeſta, atq; accumulata: primas ſedes. i. habitationes, atque oppidum primum, in morem caſtrorum, ideſt vt caſtra metari ſolent. Et iam ipſi oratores iuuenes: quia ſenes in Sicilia manſerant: & vt formidini ſint, magis cōgrui erant iuuenes. emenſi iter, ideſt viam eundo emenſi, cernebāt turres, atq; ardua tecta Latinorum: hypermeter eſt verſus: ſed ſyllaba ſuperans abſumitur vocali ſequenti. & ſubibant muro, ideſt ſub murum: aut imminebant muro, & ibant quaſi ſub muro. Pueri & iuuentus primæuo flore, ideſt in primo flore æui ſui, exercentur equis: & domitant currus. i. equos currenteis in puluere: quia illic faciliter laſſantur, & laſſi domantur: aut tendunt arcus acreis ideſt forteis, & acriter expellenteis ſagittas: aut contorquēt lacertis, ideſt brachiis ſuis: ſpicula. i. iacula, & haſtilia lenta, ideſt tenuia, & flexibilia: & laceſſunt. i. fatigant, & impellunt ipſa: & curſu, & ictu, ideſt ſimul ex impetu curſus: & brachiorum viribus, ſup. tunc: quum, ideſt quando: nuncius, ſcilicet explorator, & obſeruator limitum, prætuectus equo, quum ipſi pedites eſſent, reportat ad aures regis longæui: viros ingenteis. i. valde magnos aduenisſe in veſte ignota: ille, ſcilicet rex, imperat, ſupp. eos vocari intra tecta: & conſedit. i ſedem accæpit, medius, ſcilicet in ſolio auito, ideſt ſede regali, ab auis frequentata, quam ſolido lapide, aut ligno, ne quis adoriretur eos, factam ſolium vocabant. Deſcribit deinde, domum regiam, & ſitum eius, dicens, Tectum fuit, ſupp. in vrbe ſumma, ideſt ad arcem vrbis: auguſtū, ideſt augurio conſecratum. ingens, ideſt valde magnum: ſublime, ideſt erectū: centum columnis, exiſtens regia Pici Laurentis, ideſt laurētibus dominantis: exiſtens horrēdum, ſcilicet tectum: ſyluis, ideſt lucis vicinis: & religione, ideſt anxia obſeruantia parentum. Omen. i. fauſtum initium, erat regibus accipere hic, ideſt ab hoc tecto: ſceptra ideſt inſignia regalia: & attollere primos faſceis, ideſt conſtituere primos lictores, qui faſces ferant, hoc erat illis curia, hoc erat illis templum, aut hoc templum erat illis curia: ſed prior modus melior eſt. Hæ erant ſedes epulis ſacris, ideſt ſolennibus, vt parentationibus, & viſcerationibus, & feſtorum dierum conuiuiis: & patres, ideſt proceres, & ſenatores, ſoliti, ſupple erant: conſidere hic menſis perpetuis, ideſt continuis, & ſine intermiſſione protenſis: & hoc ariete cæſo. ſ. ad ſacrificium, in ianua palatii feſtis diebus faciendum. Quinetiam, ideſt inſuper: effigies, ideſt ſtemmata: aut

(reuera)

(reuera)ſimulachra veterum auorum:aſtabát veſtibulo.i.in primo introitu:ex cedro antiqua,quia cariem neſcit: & ſuccus eius vim conſeruatiuam habet,effigies.ſ.Italus: & pater Sabinus vitiſator.i.qui primus apud Italos vitem ſeuit,aut plãtauit:ſeruãs ſub imagine.i.ſimulachro ſuo,ſalcem curuã,qua.ſ.vitẽ putare docuit:& Saturnus ſenex:& imago Iani bifrontis,qui primi reges Italiæ memorantur:& alij reges aborigines:qui paſſi ſunt vulnera Martia.i.qui perierunt in bello:pugnando ob patriam.i.ob ſalutem patriæ.Præterea,multa arma pendent in poſtibus ſacris.i.arma dijs conſecrata,ſuſtinentibus,vt currus captiui.i.quos captiuis abſtulerunt: & ſecures curuæ,& criſtæ capitum.i.galearum, quæ capitum ſunt munimenta:& ingentia clauſtra.i.repagula, & veſtes:ac ſeræ portarum.ſ.vrbium captarum:& ſpicula.i.iacula: & clypei,& roſtra.i.munimenta ærea,aut ferrea,in prioribus partibus nauium: erepta carinis.i.nauibus:à parte totum accipiendo,quia proris potius eripiuntur:ipſe.ſ.rex,& ſacerdos,atq; augur Picus:domitor equum.i.equorum.i.qui ad libitũ equo, vti ſciebat in bello,qui Græce,ἱππόδαμος dicitur:ſedebat.ſ.in ſculpturis:ſuccinctus lituo.i.baculo augurali incuruo.ſ.quo loca templi deſignabat:& trabea.i.veſte augurali:parua.i.breui:vnde ſuccinctus dicitur gerebat ancyle.i.breue ſcutum circũciſum, ſimile ancyli:quod tempore Numę cecidit:vt hic caſtius,& doctius recitet Serui.q̃ ſupra, vbi à Beroal.reprehenſus eſt gerebat (dicit) læua.i.ſiniſtra,quia dextra lituum tenebat:quem.ſ.Picum: coniux aurea,per irriſionem, ideſt ſane pulchra & precioſa.ſ.Circe, quæ coniux non erat:ſed eſſe volebat capta,ideſt irretita:cupidine,ideſt amore,aut cupiditate amoris: fecit auem,percuſſum.i.percutiendo eum virga.ſ.magica,& faſcinatoria:& verſum, ideſt tranſmutatum:venenis,ideſt veneficio eius:& ſparſit alas.ſ.Pici, In Picum auẽ:mutatis coloribus.ſ.varijs,viridibus,& ſubrubeis, atq; ſubcroceis:qualis hodie cernitur:diciturq; Picus Martius,q roſtro arbores cauat.

PIERIVS.

❡Turreis,ac tecta Latinorum.) In cod.nonnullis admodum vetuſtis, Turris,ac tecta Latini,legitur.Ser.Latinorum,hypermetrũ agnoſcit,quod etiam in Medi.cod.habetur.In pleriſq; alijs aliena id manu ſcriptum,priore abraſa lectiõe.In Porcio,orum, vltimæ duæ ſyllabæ deraſæ ſunt.Sed fuit hæc eorum imperitia,qui figurarum id genus in carmine non intelligebãt.Porro Aſper grãmaticus,ita, Latinorum,Virgilianum putat,vt verſum etiam in ſuos pedes diuidendo,neq; ſyllabam,neq; literam vllã deerrare permittat.Exemplaq; inſuper alia oggerit,quibus Virgilium hypermetro libenter vſum oſtẽdat:eſt etiam in aliquot anti.Turris, & tecta:pro,ac tecta,quod in aliorum ſit arbitrio.❡Muroq; ſubibant.) In Ro.cod.muros,per accuſatiuum eſt;quod ſecũdum naturã eſſe ait Ser.muro vero per datiuum figuratum.❡Quum ꝓue.equo long.regis ad au.Nun.) In cod.omnibus ant.quotquot habui,vno exẽplo legitur,præuectus:quod magis oſtendit anticipationẽ.Eſt & vbi loco particulæ,quum,ſcriptum ſit,tum.Sed hoc ob ſimilitudinẽ literarum c,& t,quę eadem pene forma ſunt in notis Longobardicis,vt alibi dictum.❡Vrbe fuit me.) Veteres cod.nonnulli vna cum Mediceo,ſumma nonnulli media,legũt: vtrũq; placet.Si ſumma,propter arcem,quæ ſolita eſt editiori loco poni.ſi,media,quia domus regia in medio eẽ debet,vt de angue in orbem voluto,quum domo in medio ſita,quod Imperatorem ſignificet,in commentis Ægyptiorum habetur.❡Hinc ſce. acci.) In anti.pleriſq; cod.hic ſceptra adcipere:hoc eſt in loco cõſiſtentibus.Quãquam placet & hinc de loco aduerbium, veluti etiã,omen erat coronas laureas Cæſaribus triumphaturis. ex eo carpere Laureto,quod in Veientano Liuia poſt Auguſti ſtatim nuptias pangi iuſſerat,de quo plura Suetonius.Neq; vero illud diſſimulabo eſſe codices veteres,qui,ſceptrum, vnitatis numero legit,quod aliorũ arbitrio relinquimus.❡Hę ſa.ſe.epu.) In Ro.co. hæc,vnitatis numero legitur:vt ſit,hæc ſedes.In reliquis plurale eſt.In Med.ſacræ ſedes.ſed melius,ſacris:vt in Porcio.❡Antiqua ex ce.) In veteribus cod.quos legerim,vel,antiqua e cedro:abſq; x litera.quod omnino ſuauius videtur:vel abſq; vlla prępoſitione antiqua cedro, vt in Med.habetur.❡Martia qui ob.pa.pu.vul. paſ.) In Roma.co.Martiaq;,legitur,per particulam copulatiuã, vt cum regibus eos etiam pari propemodum honore decoratos indicet, qui pro patria pugnando vulnera paſſi fuerint. ſed longe omnino magnificentius id ornamenti regibus his addere.

Tali intus templo diuum,patriaq; Latinus
Sede ſedens, Teucros ad ſeſe in tecta vocauit:
Atq; hæc ingreſſis placido prior edidit ore.
❡Dicite Dardanidæ (neq; eni neſcimus & vrbẽ, LATI.
Et genus:auditiq; aduertitis æquore curſum)
Quid petitis? quę cauſa rates,aut cuius egenteis
Littus ad Auſonium tot per vada cœrula vexit?
Siue errore viæ,ſeu tempeſtatibus acti,
Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto,
Fluminis intraſtis ripas,portuq; ſedetis:
Ne fugite hoſpitium,néue ignorate Latinos
Saturni gentem,haud vinclo,nec legibus,æquam,
Sponte ſua,veteriſq; dei ſe more tenentem.
Atq; equidem memini (fama eſt obſcurior annis)
Auruncos ita ferre ſenes:his ortus vt agris
Dardanus, Idæas Phrygiæ penetrauit ad vrbeis,
Threiciamq; Samum,quæ nunc Samothracia fertur:
Hinc illum Corithi Tyrrhena ab ſede profectum,
Aurea nunc ſolio ſtellantis regia cœli
Accipit,& numerum diuorum altaribus auget.

SERVIVS.

❡Placido prior edidit ore.) Bene placido, Legatorum eni fuerat, vt ipſi ante loquerentur. Sic in ſecundo, Vltro flens ipſe videbar. ❡Dicite Dardanidæ.) Aut ex veſte eos Troianos eſſe cognoſcit, quæ erat proprie gentium ſingularum. Aut κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus famam: quæ eos venire nunciauerat, eadẽ etiã Troianos eſſe dixiſſe. Vnde infert. ❡Auditiq; aduertitis ęquore curſus.) Dardanidę autem, ac ſi diceret cognati. ❡Errore viæ, ſeu tempeſtatibus acti.) Duo quærit. Si voluntate veniſtis, quid petitis? Si neceſſitate, tempeſtas vos an error aduexit? ❡Vada cœrula.) Cœrulum eſt viride cum nigro, vt eſt mare. ❡Qualia multa.) Ad duo reſpexit: errorem & neceſſitatem. ❡Portuq; ſedetis. ❡Ante enim pro portu erat illic exitus fluminis. ❡Ne fugite.) Ne fugiatis, ne ignoretis. ❡Saturni gentem.) Laus generis. ❡Sponte ſua, veteriſq; dei ſe more tenentem.) Xenocratis eſt: qui cum primus Philoſophiæ ſcholam aperuiſſet (quòd antea in porticibus Philoſophi tractarent) & interrogatus eſſet quid præſtare poſſet diſcipulis: Reſpondit vt id voluntate faciant, quod alij iure coguntur. ❡Veteris.) Antiq: ac ſi diceret, aurei ſæculi imagine viuimus. ❡Fama eſt obſcurior annis.) Ac ſi diceret, niſi eſſet, jam vos ſciretis. ❡Auruncos ita ferre ſenes.) Apud veteres hiſtoriæ hoc genus fuit, vt maiores natu anteacta poſteris indicarent: quod hic indicat locus. Lucanus apertius, cum eſſet de Antæo narraturus ait, Cognitam per multos docuit rudis incola patres. Quia adhuc nec annales erant, nec hiſtoriæ. Aurunci vero, Italiæ populi antiquiſſimi fuerunt. ❡Ferre.) autem, quaſi cum oſtentatione iactare. ❡Dardanus.) Iupiter cum Electra Atlantis filia Corithi regis Italię vxore cõcubuit. Sed ex Iouis ſemine natus eſt Dardanus: ex Corithi Iaſius. Dardanus profectus ad Phrygiam Ilium condidit Iaſius vero Thraciam tenuit, vbi eſt Samos: quam hic Samothraciam noiauit. Nam Iunonis alia eſt Samos inſula. Quanquam ciuitas Thraciæ quæ eſt in Cæphalenia, Samos dicatur. Vnde poſtea cũ reſponſum eſſet, Antiquã exquirite matrẽ: & Æneas Italiam peteret, profectus ad Thraciam, Samothracas deos ſuſtulit, & pertulit ſecum ꝓpter originẽ matris. ❡Idæas Phrygiæ penetrauit ad vrb.) Quia erant & Cretæ, addidit Phrygiæ. ❡Corithi.) Oppidũ & mons dictus à rege patre Dardani. ❡Auget.) Addit, adiectione ſcilicet nominis ſui.

DONATVS.

❡Tali intus templo.) Intra tecta, dixit, quæ deſcripta non ſunt. ex veſtibuli enim qualitate intelligi poteſt interior domus. certe tectum dixit primo, quum vnum domus deſcriberet membrum nunc pluraliter poſuit tecta, vt oſtenderet iam ſe de interioribus loqui. ❡Et ſolio.m.) In media ſella, qua vſi ſunt maiores eius, ſedit. ❡Atq; hęc.in.) Vidit homines, & ex ipſa qualitate veſtitus, cuius gentes eſſent, euidenter agnouit. & his plurimum cõceſſit, vt primi verba facerẽt, facilem enim ſe & beneuolum præbuit. ❡Dicite.d.) Supra dixit, nũcius ingẽtes ignota in veſte reportat aduenisse

niſſe viros: & reuera, ſi ętates conſiderentur eorum, qui ante vrbem per ludum bellicis certaminibus exercebantur. Potuerũt & formam mirari hominum, & neſcire qui eſſent. non enim veſtiũ primo vere genus poterant noſſe, vt Troianos eſſe perſerrent. ſed vbi ad latinum ventum eſt, hominem longęuum atq; prudentẽ, & vſu in omnibus inſtructum, & eorum habitum vidit, cõtinuo ſciuit eſſe Troianos. Ideoq; ſic cœpit. ┌Dicite.d.) Verum ne Troiani mirarentur nomen ſuę gentis à latino prolatum, addidit. ┌Neq;.e.n.) Superfluum enim ei viſum eſt quærere, quod videndo cognouerat. ſi non poſſet intelligere ex habitu homines, diceret, qui eſtis, aut vnde, omiſſa ſunt igitur iſta, & in compendio poſita ſunt: opinionem enim habuit maximam Troia, cum floreret felicitas eius. & de aduerſis facta omnibus fuerat notior. illud tãtum, quod neceſſario fuerat requirendũ, ſubdidit. ┌Auditiq; ad.) Dicit auditi, vt demonſtraret ſe ab aliquo audiuiſſe, vnde veniſſent Troiani. ┌Quid petitis?) Intellexerat enim eos aliquid velle poſtulare. ┌Quæ cauſa.r.) Quæſiuit cauſam, quia factum eſt, vt remotis regiõibus cæteri ad Italiam veniſſent. ┌Aut cuius.e. Li. ad.a.) At cuius rei egentes tantum laborem ſuſcepiſtis? Vt autem euidentiorem faceret interrogationem ſuam, hæc annexuit. ┌Sine errore viæ.) Via pelagi nõ in vndis, ſed in cœlo eſt. denique quũ nubes obducuntur: nec videntur ſydera, nauta fertur, nõ quo ſcit aut inſtituit tendere, ſed quo duxerint venti, vt ipſe alio loco Virgilius ait. Ipſe diem noctemq; negat diſcernere cœlo, Nec meminiſſe viæ media palinurus in vnda. ┌Seu tẽpeſtatibus acti Qualia multa mari.) Noui, inquit, non ſolum tẽpeſtates, ſed & multa alia nautis accidere, quũ in alto ſunt pelagi, compleuit interrogationem textum, incipit iam proſequi ea, quibus offert beneuolentiam, atque petitionem aliquam, ſecuros efficiens. ┌Fluminis intraſtis ripas, portuq; ſedetis. Ne fugite hoſpi.) Nec reprehendit, quod Troiani fecerant authoritate ſua, & aliud obtulit, quod excederet hoſpitium littoris. quod, inquit, ripa vos fluminis tenet, & portus. venite potius, & hoſpitio noſtro iungimini, hoſpitij ſignificatio & domus habitationẽ tenet & gratiam iungendæ amicitię. Vtrinq; igitur latinum obtuliſſe manifeſtum eſt in eo quod dixit ne fugite hoſpitium neue ignorate latinos. Addidit ſuam & ſuorum laudem, vt optimorum ſe amicitias intelligerent ſortituros. ┌Neue igno. la.) Debetis, inquit, noſſe latinorum ſaturniam gentem, non metu legum, ſed natura manſuetam, quum ipſe dixiſſet, quid petitis? pręuenit eorum poſtulatum, & vltro obtulit, quod ſperabat petituros. melius enim fuit ſponte ingerere, quod poſcentibus non fuerat negaturus, in eo ipſo cumulans beneficium, vt eorum amicitiam offerret, qui à Saturno genus & originem ducerent. ┌Atque equidem.m.) Veterem ſatis memoriam replicat, non tantum ſibi vitio antiquitatis obſcuram, verumetiã auruncis ſenibus tenuiter notam, qui referre conſueſſent, quæ ſequuntur. ┌His ortus vt agris.) Omnibus modis aſtruens beneuolentiam ſuam multis generibus oſtendit, eos habere debere fiduciam præſumendi, adeo vt aſſerat inter Troianos & Italos nullum generis eſſe diſcrimen. licet obruerit, inquit, longa temporum ſeries veritatem, nouatur tamen cum relationibus ſenum. tranſit deinde ad poſteros. Auruncis quippe (vt memini) referentibus, habeo compertum Dardanum in his genitum terris profectum eſſe ad phrygiam: inde iſſe ad threiciam ſamum, quæ poſterioribus ſęculis ſamothracia dicta eſt. à corito vero ad cœlum eſſe ſublatum, & merito illuſtris vitæ relatum inter deos, vnde cœpit, inde conduxit dictionẽ ſuam, nã incipiens dixit. Dicite Dardanidę. Et quod clauſum inter initia fuit, aperuit in fine. vt Troiani non tantum de noua amicitiæ coniunctione, verumetiam de affinitatis fiducia gloriarentur.

ASCENSIVS.

❡Tali, &c.) Docet cum qua beniuolentia, & affabilitate ſermonis, rex Latinus ſuſcæpit Troianos, oſtendens eos ex Italia, originem per Dardanum traxiſſe. De qua re dicit Donatus ſic. ┌Dicite Dardanidæ.) Prior verba facit, vt facilitatem ſuam, & beniuolentiam in eos demonſtret. Potuit aũt ex veſte, Latinus, qui multa experientia eſſet, Troianos cognoſcere. quod non poterat per teneram ætatem, illi qui erant extra portas. ┌Errore viæ.) Quia in obſcuro cœlo, in quo via eſt nauigantibus, ab illa errare poſſunt: vel vi tempeſtatis inde abſtrahi. ┌Ne fugite hoſpitium.) Non modo concedit quod ſua authoritate iam ſumpſerat, quod ripas intrarunt: ſed vltra id hoſpitium offertur. Ex cognatione autem, quæ Troianis cum Italis eſt, oſtendit eos poſſe capere omnem fiduciam. ┌Dardanus.) Iam explicat, quod propoſuerat, quum dixit, Dicite Dardanidæ. Hæc ille. ❡Ordo eſt. Latinus ſedens intus, tali templo diuum, ideſt diuorum: & ſede patria, ideſt quam paterna hæreditate poſſidebat: vocauit Teucros in tecta ad ſeſe, ideſt ſeipſum. Atque ipſe prior, vt, ſcilicet beniuolentiam ſuam indicet: edidit, ideſt eloquutus eſt: ore placido, ideſt beniuolentiam indicante: ingreſſis.ſ. Troianis oratoribus. Hæc, ſcilicet ſubſequentia verba, O Dardanidæ: & quia ſtupebant ſe vocari Dardanidas, addit: Neque enim, ideſt nam: non neſcimus, ideſt bene ſcimus: & vrbem: ſup. veſtram, videlicet Troiam: & genus, ſup. veſtrum: & vos auditi.i. cogniti, ex auditu, & relatione: quia ſæpe audiuimus de vobis: aduertitis ęquore, ideſt per ęquor: cur ſus, ſup. veſtros: ad nos: dicite ergo, quid petitis, & quę cauſa, aut cuius rei egentes, rates veſtras vexit ad littus Auſonium.i. Italicum, & ad partem Auſoniæ, per tot vada cœrula, ideſt cœrulea, hoc eſt cœrulei coloris, hoc eſt per tot maria periculoſa. Siue vos acti errore viæ, ſeu tempeſtatibus: qualia, ſcilicet mala, vt errorem, & tempeſtatem nautæ, patiuntur multa in alto mari: intraſtis ripas fluminis, ſcilicet huius, hoc eſt Tybridis: & ſedetis portu, ideſt ad portum: ne fugite, ideſt ne fugiatis, aut vitetis, hoſpitium, ſcilicet noſtrum: neue, ideſt vel non ignorate, ideſt cognoſcite Latinos: gẽtem Saturni, ideſt cui Saturnus aliquando prefuit: æquam, ideſt iuſtam: haud vinclo nec legibus.i. nec metu ſupplicij, nec iuſſu legum: ſed, ſupple ſponte ſua, ideſt ſuapte natura: & tenentem ſe more veteris dei.ſ. Saturni. quo regnante: aurea erãt ſæcula: & ſumma ſine legibus æquitas: dictitante, ſcilicet cuilibet conſcientia, quid facere debebat: vt ſub lege naturæ, viuebatur olim. Atque equidem.i. ego certe memini: ſed, ſupp. fama eſt obſcurior annis, ideſt propter annoſitatem: quia multi interfuerunt anni (aut fama eſt obſcurior, quàm merito per annos ſit: quia nõ adeo multi interfuerunt anni: ſed prior modus præſtat.) Aruncos, ideſt antiquiſſimos populos Italiæ, ab Arunca ciuitate, quã Auſon filius Vlyſſis, & Calypſus, ædificauit dictos ſenes.i. annoſos: ferre.i. recitare: ita vt.ſ. Dardanus ortus, his agris penetrauit ad vrbeis Idæas Phrygię: quia eſt etiam Ida in Creta: & ad Samum Threiciam, quæ fertur.i. dicitur nunc Samothracia. Aurea.i. pulcherrima: regia cœli ſtellantis.i. ſtellati, aut ſtellas ferentis: accipit ſolio.i. ſede regali: illum.ſ. Dardanum: profectum.i. qui profectus eſt: hinc.i. ab hac regiõe, à ſede Corithi.i. illius oppidi: Tyrrhena i. quod eſt ad mare Tyrrhenum: & ipſe accæptus addit.i. auget altaribus.i. ſacrificijs ſibi factis, numerum diuorum.i. ipſe nunc inter deos ſuperos verſatur, eorum catalogo aſcriptus. Seruius legit, addit, pro auget: alij tamen, auget, legunt.

PIERIVS.

❡Tali intus templo diuum, patriaq; Latinus.) In antiquis nonnullis exemplaribus legere eſt, Tali intus tẽploq; deũ, patriaq;. Sed illud, templo diuom, in pluribus habetur: aut, tali intus diuum templo: vt in Mediceo eſt. ┌Qualia multa mari nate patiũtur in alto.) Veteres aliquot codices, Qualia ſæpe mari, legunt. Sed multa, interpretes agnoſcunt. ┌Veterisq; dei ſe more tenentem.) Sunt veteres codices, in quibus, ferentem: pro tenentem, ſcriptum inuenias. Sed quum ſuperiore verſu facta ſit mentio vinculi & legum, tenentem, magis placet. ┌Auruncos ita ferre ſenes.) Quãquam non ſum neſcius, quod ſubijciam riſu à multis excipiendum eſſe, dicam tamẽ in codicibus aliquot antiquis, Auricomos, poſitum ab iis, qui forte quid ſibi vellet, Auruncos, minus intelligebant. ┌Idæas Phrygiæ penetrauit.) In Ro. cod. & quibuſdam alijs, penetrauit, legitur: quod melius quadrat, vt penetrarit. ┌Accipit, & numerum diuorum altaribus auget.) In nonnullis antiquis codicibus, Addi, legitur: vt alibi, Decus addite diuis. Sed enim melius, auget: dicendo numerum.

SERVIVS.

❡Voce ſecutus.) Plerunque enim conſentimus & taciti. ┌Rex.) Cõciliato ab honore, ſdeà gñe. ┌Succedere terris.) Vt, Succedoq; oneri. ┌Nec ſydus.) Aſpectus ſyderum. Nam tempeſtatem ſupra dixit: nec eſt bis idem poſitum. ┌Vrbẽ afferimur.) Ad vrbẽ ferimur. ┌Extremo veniens.) Ideſt primo. Nam alias Rediens diceret, non Veniẽs. ┌Dardana pubes gaudet auo.) Generis origine. Nam auus nõ eſt Troianorum Iupiter: ſed Æneæ ſolius

┌Dixerat: & dicta Ilioneus ſic voce ſequutus. POETA
┌Rex genus egregiũ Fauni, nec fluctibus actos ILION.
Atra ſubegit hyems veſtris ſuccedere terris:
Nec ſydus regione viæ, littus ue fefellit:
Conſilio hanc omnes, animiſq; volentibus vrbem

Aſſerimur,pulſi regnis,quæ maxima quondam
Extremo veniens ſol aſpiciebat Olympo.
Ab Ioue principium generis:Ioue Dardana pubes
Gaudet auo.rex ipſe Iouis de gente ſuprema
Troius Æneas tua nos ad limina miſit.
Quanta per Idæos ſæuis effuſa Mycenis
Tempeſtas ierit campos:quibus actus vterq;
Europæ atq; Aſiæ fatis concurrerit orbis:
Audijt,& ſi quem tellus extrema refuſo
Submouet Oceano,& ſi quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga ſolis iniqui.
Diluuio ex illo tot vaſta per æquora vecti,
Dijs ſedem exiguam patrijs,littusq; rogamus
Innocuum,& cunctis vndamq; auramq; patentem.
Non erimus regno indecores:nec veſtra feretur
Fama leuis,tantiq; aboleſcet gratia facti:
Nec Troiam Auſonios gremio excæpiſſe pigebit.
Fata per Æneæ iuro dextramq; potentem.
Siue fide,ſeu quis bello eſt expertus,& armis,
Multi nos populi,multæ(ne temne,q, vltro
Præferimus manibus vittas,ac verba precantum)
Et petiere ſibi,& voluere adiungere gentes:
Sed nos fata deum veſtras exquirere terras
Imperijs egere ſuis:hinc Dardanus ortus
Huc repetit,iuſſiſq; ingentibus vrget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim,& fontis vada ſacra Numici.
Dat tibi præterea fortunæ parua prioris
Munera,relliquias Troia ex ardente recæptas,
Hoc pater Anchiſes auro libabat ad aras.
Hoc Priami geſtamen erat,quum iura vocatis
More daret populis,ſceptrumq;,ſacerq; tiaras,
Iliadumq; labor veſtes.

lius per Venerē. ¶ Quanta per Idæos.) Ad illud rñdit: Audiuiq; aduertitis æquore curſum idest,non mirum eſt hæc te audiſſe q̃ vniuerſus orbis agnouit. ¶ Tempeſtas.) Vis bellorū. ¶ Actus.) Colliſus. ¶ Fatis.) Per tranſitū & Troianos eximit culpa:& Græcorum detetir laudē. ¶ Tellus extrema.) Vt eſt Britanniæ & omniū inſularum Oceani. ¶ Refuſo.) mutē,refluo, vt Lucanus indicat. & ē hoc Homeri, αὐτὰρ ἐπεὶ ποταμοῖο λίπε ῥόον ὠκεανοῖο νηῦς, ἀπὸ δ' ἵκετο κῦμα θαλάσσης εὐρυπόροιο. ¶ Et ſi quē extēta plagarū Quatuor.) Audierūt ēt illi q ſeparātur Zona ea quæ eſt in medio quatuor,ideſt feruens. Significat autē antipodas. ¶ Iniq.) intemperati vel ardentis. ¶ Diluuio ex illo.) Ex illa vaſtitate. Alij diſtinguunt,& mutant ſenſum: vt ſit Quos dirimit plaga ſolis ardentis: ex quo mūdus eſt cōſtitutus:hoc eſt, ex quo chaos eſſe deſijt. ¶ Dijs ſede exiguam patriis.) Pia & verecunda petitio. ¶ Littusq; rogamus innocuū.) Nō quod nulli noceat ſed cui vindicato nulli poſſit nocere. Aliter ſerpētes inocuos dicimus. ¶ Cunctis vndamq; auramq; patentē.) Iſta enim cōmunia ſunt. ¶ Indecores.) Decus, decoris facit:decor,decoris:ſed hic indecor dicimus,hoc idecus nō poſſumus dicere. Vñ indecores,quum co breuis ſit,aut ſyſtole eſt:aut certe dicimus noīatiuū non inueniri,vt in multis nominibus ſit. Nā indecus lectum nō eſt,quod & melius eſt. Nā Syſtole in exēplis fieri non debet. Verecunde aūt hoc dicit ſua coniunctiōe ēt ornari Italos. ¶ Aboleſcet.) Abolebitur:& vſus eſt inchoatiua forma,cum opus non eſſet. ¶ Troiam.) Ideſt Troianos. ¶ Fata per Æneæ iuro.) Quē iam nouit Latinus, oraculō.ſ. Fauni per quod audiuit,Externi venient generi. ¶ Siue fide,ſeu quis bello eſt expertus,& armis.) In his enim dextera comprobatur. ¶ Vittas.) Quæ pendebant in ramo religatæ. Alibi,Et vitta comptos voluit prætendere ramos. ¶ Huc repetit.) Scilicet Dardanus. Ideſt Æneas, qui & Dardanus vt diximus ſupra, vocabatur. Et bene Repetit,non Petit, quaſi ſua. ¶ Ingentibus.) Delijs,quæ magna conſtat fuiſſe. ¶ Fortunæ parua prioris.) Bene medium tenuit. Nam ne laudare videretur ait Parua.ne deformare(nam durū eſt aliquid ab infelicibus accipere)ait Fortunæ prioris. ¶ Hoc pater Anchiſes auro libabat ad aras.) Pateram ſignificat. ¶ Hoc Priami geſtamen erat.) Diadema dicit,nā ſceptrum dicturus eſt. ¶ Sacerq; tiaras.) Pileum Phrygium dicit. Et ſciendum hic Tiaras per vſurpationem dictum. Nam hæc tiara dicitur. Melius ergo Iuuenalis:Et Phrygia veſtitur bucca tiara.

DONATVS.

¶ Dixerat:& dicta il.) Licet ille interrogationem ſuam releuauerit,offerendo Troianis,quæ fuerant petituri.tamen respondēdū omnibus fuit.iccirco ilioneus hæc poſt latini dicta proſecutus eſt: & quia principiorum ſolēnitas non adeo neceſſaria videbatur in ea cauſa,in qua latinus ipſe beneuolum ſe demōſtrauerat.& plus q̃ optari potuiſſet,iam ſponte contulerat.tamen non intermiſit principiorum formam,nec in totum proſecutus eſt:ait enī. ¶ Rex Genus.e.) Hoc eſt enim principium,quod eſt breuiſſimum,ſi verba conſiderentur. ſi vero breuitas ipſius intellectus placeat conſyderari,inueniemus late diffuſum. Rex,inquit, à fortuna ſumpta laudatio.quid enim felicius eo,qui teneat regnum,qui populos regat, qui condat leges, in cuius incolumitate conſtituatur omnium ſalus,qui redundet diuitijs, & qui omni honore atque authoritate præcellat? Genus egregiū plus eē voluit nobilē naſci,quā.n fieri.fauni,inquit, elegit vnum de omnibus iani patribus,cuius nomen inſerere laudi licet nominando genus egregium omniū,omnes eius tetigerat retro maiores ipſumq; faunum, qui fuit ex ipſis:forſitan quæretur. vnde ilioneus regens ad Italiam genus latini tam cito noſſe potuerit? mirandum non eſt, id facile noſſe potuiſſe.quod ingreſſum domum regis in ipſo veſtibulo cōſtat ingeſſum:incipit iam poſt principiorū breuitatem q̃ſita narrare.ſed non eo ordine,quo ſunt propoſita in quo nullum eſt vitium. in his enim hoc quæritur,vt omnibus tunc rogatis occurrat. ¶ Nec fluctibus actos.) Quam cito & quàm breuiter totum dixit. Venientes ad te, inquit, nec vis maior tempeſtatum, nec impetus maris inuitos impulit:neq; error induxit. ¶ Cōſilio hanc omnes.) Voluntate potius noſtra & vno omnium conſilio communiq; tractatu ad hanc vrbem ſumus aduecti. ¶ Pulſi regnis.) Nō potuit altitudinis moenium melius inſtar oſtendere.ſol enim cum exoritur,& adhuc in exordio mundi eſt,perindeq; in humili nihil videt prio,nihilq; contingit,niſi quod altiſſimū fuerit. Dixit laudem moenium ciuitatis ſuæ:quæ fuerant, quū incolumia perdurabant. Venit ad hominum prædicationem,quæ commendationis non iactantiæ cauſa interpoſita eſt, ſimul vt affinitatem latini cum ſua ſuorumq; monſtraret eſſe coniunctam, perindeq; ab eo alienos non eſſe, qui rogarent. quod ipſum non fruſtra proſequebatur apud eum, qui omnem vetuſtatis ordinem noſſet,vſq; adeo vt ſeriem rerum latinum docentem ante momentum audiſſet. ¶ Ab Ioue.pr.ge.) Plus ilioneus dixit,quàm latinus.latinus.quippe dixit,Dardanum ex Italia genitum dediſſe originem teucris. Ilioneus vero ait, Iupiter noſtri author eſt generis,quod adeo laudabile fuit,vt hoc interim repetiſſet,dicens. ¶ Ioue.d.p.) Ecce & tertio. ¶ Rex ipſe Iouis.) Confirmandæ veritatis cauſa eandem rem non ſemel,ſed ſecundo & tertio repetiuit,nominans Iouē, quo nullus potior eſſet Iupiter,inquit,caput eſt generis noſtri. Ecce non recuſat Dardanum, ſed poſterioris hunc temporis dixit, & non à Dardano cœpiſſe Troianorum genus,ſed à Ioue,qui eſſet dijs omnibus notior.deniq; addidit Ioue auo gaudet poſteritas Dardani,quem Latinus dixerat ex Italia profectum ad Troiam. Et quia in omni genere Troianorum nullus potior fuit.ſolū eum frequenter nominat, de cæteris tacet: & immoratur in nomine Dardani,quem Latinus veterum fabulis recognitum habuiſſe teſtatus eſt,ſed ſtrictim trāſit,quum vero veniſſet ad nomen regis ſui, quem proculdubio cæteris meliorem debuit demonſtrare, ait. ¶ Rex.i.i.de.g.ſ.) Supremam ſic dixit.quomodo ait,tu ſanguinis vltimus author, vt enumeratione maiorum ipſe videatur in fine. Proximiorem tamen dixit Æneam Ioui,q̃ cæteros,quoniā Iouis nepos fuit. ¶ Troius Æneas tua nos ad limina miſit.) Debuit hoc loco ſubiungi cauſa,propter quam miſſi fuerāt,ſed cauſam cauſæ primo ſubiecit:vt procurata miſeratiōe facilius,quod optabat,eligeret. Iccirco dilata petitione ſubnexuit. ¶ Quāta per Idæos.) Quæ calamitas oppreſſerit Troiam, ex ordine fuerat referendum:vt poſſet ex duris aduerſiſq; moueri miſeratio: ſed remouendæ fuerant moræ, vt mature poſſet effectus legationis impleri. vtranq; igitur temperat partē, vt tangat hæc,nec tamen in ipſis diutius commoretur, vſus cōpendio relatiōis:& eo,quo

maiorem miſerationis moueret affectum. quicquid enim nõ tacet fama, & quod ad coeli partes & vltra oceanũ perfertur, cõſtat eſſe firmiſſimũ. Bona quippe vel aduerſa pro qualitate ſua habẽt famam: & magis mala q̃ bona. Ait igitur Ilioneus, quid repetã noſtrorum malorum contextũ? quũ tempeſtatis illius violentiã acerbitatemq́ infandam fama referente cõfidam tuis auribus cognitam? cum ad hanc partẽ, ad finẽ quoq; mundi, & vltra ſyderũ metas credã perueniſſe. clades tamen ipſas ex eo metire, & quid emerſerit cõfligentibus duabus orbis partibus Aſia.ſ. & Europa. ¶ Diluuio ex illo.) Non dixit bello, ſed diluuio: bello quidẽ confecto aliquid ſuperat, quod ſuperioris temporis initia monſtrando teſtatur. Poſt diluuium vero nihil remanet ſed quidquid inuenit, tollit. ¶ Tot vaſta per. æ. v.) Poſt calamitatem grauiſſimam belli deterior nos caſus excepit. nam ſenſimus maria & grauia & longa, nec vnius tantum, ſed plurimorum littorum loca nouimus, ecce neceſſariam miſerationem. quis.n. nõ doleret de his, quos ex ſuperiore imperij culmine ſæuiens fortuna deiecit? dehinc mira poſcendi arte ipſam petitionem inducit, oſtendens negandam nõ eſſe facilem vero commodamq́ præſtanti: quod in orationibus ſuaſorijs neceſſarium eſt, quoties aliquid poſtulamus. ¶ Dijs, inquit, ſedem exiguam patrijs.) Ecce & modicũ quid petit, & dijs concedi poſtulat ſedẽ, hoc eſt templum. vbicunq;.n. deorũ ſimulachra fuerint, templum eſt: & oſtendit ſacrilegium eſſe, ſi illis ſedes vel maxime exigua denegetur, quanta laude talis petitor dignus? quantũ pius & religioſus inuenitur? qui omiſſa hominum interim cauſa, dijs primitus, quos ſecum Æneas aduexerat, deſyderat prouideri? ſi tamen agendi artẽ conſyderemus in vna petitione inueniemus & alterã. quum.n. dicitur, deos eſſe patrios, quis numinibus tribuat ſedẽ cultore deſpecto? vnde eo res redit, vt deorum facta cõmemoratione etiam hominibus ſedes latenter poſtulata videatur. illud tamen, quod ad homines pertinebat, nec oneroſum fuit, nec aliqua rõne difficile. ¶ Littusq́ rogamus In.) Quid tam humanum, etiã ſimplex? morari velle in littore? nullius moleſtiã pati? nullũ onerari præſentia peregrini, vti aura, quã omnibus præſtitit rerum natura cõem, & habere aquæ perennis copiã, quæ neſcit detrimenta cum tollitur de ſinu fontis aut de curſu fluminis rapitur? ¶ Non erimus. r. i.) Superbum & arrogans fuit dicere, ornabit te ſocietas noſtra, tentauit dictum, & ait nõ tales ſumus, vt pudeat te in amicitiam ſuſcepiſſe Troianos. ¶ Nec veſtra fe.) Nec pro leui ducimus, quicquid in præſenti præſtiterit. ¶ Tantiue ab. g. f.) Aut iſtiuſmodi factum aliqua ex noſtris ſenſibus deterget obliuio. ¶ Nec Troiam au. g.) Gratulabantur Auſonij, nos ſibi amicit ę federibus eſſe coniunctos. hoc genere cõmodius fore generaliter ſpondet. ſpecialitas enim ſi definiret futuri temporis ſpem, fieret leuior, in infinito vero promiſſo plus ſentitur, q̃ poteſt exhiberi. Poſt multa, quæ ſuadenter locutus eſt, adhibet iuſiurandum cum laude regis ſui dicens. ¶ Fata per Æneæ iuro.) Laudat quoq; eius fidem quæ vel maxime negocio nouæ amicitiæ & firmitatis fœderis fuerat neceſſaria. Ecce addit aliud, quod oſtendat concedendi neceſſitatem, & meritum petentium cumulet. dicit enim. ¶ Multi nos populi.) Multi populi rogauerunt nos volentes ſibi adiungi ſocietatem noſtram: nec dixit qui, nec dixit quanti: vt quod afferebat extolleret. Multum hic ſuſpendenda pronunciatio eſt. quoniam interpoſuit rem neceſſariam, & ne contemnas, inquit, perſonas ſupplicum, quia vltro venimus preces tibi fundentes: rogauerunt enim nos multæ gentes, & voluerunt nos multi populi ſibi coniungi. Tractatus hic magnus eſt, vt credibile fiat, quod non poterat credi. Gentes enim plures. plurimi populi, quos nulla quærendorum auxiliorum neceſſitas cogeret, quando poterant aliorum adminiculum quærere: niſi quia muniri fortiore manu & meliore acceſſu ornari cupiebant? Vnde quia potuit dici, ſi rogati eſtis, cur non eſt factum, quod petebamini, & ſupplices nunc eſſe maluiſtis: huic parti mox occurrit dicens. ¶ Sed nos fata deum veſtras exquirere terras Imperijs egere ſuis.) Dimiſimus, inquit, compendium noſtrum, & commodum remanendi, & rogãtes non ſpreuimus, ſed deorum iuſſa, quibus ad has terras agebamur, præponenda credidimus. Hæc dicendo nonnullum metum ingerit audienti, ne auderet negare, quod promiſerant numina. ¶ Hinc Dardanus ortus, Huc repetit.) Nec nos, inquit, huc exiſtimes nouos veniſſe: ſed Dardanum remeaſſe cum ſuis: nec incognita petere, ſed repetere originem noſtram. ¶ Iuſſisq́ ingentibus.) Apollo hæc fieri iuſſit, & ſui authoritate nominis coegit, & impulit poteſtate, vt quæreremus tybrim, & numici venerabilẽ fontem. Multis generibus aſtruxit petitionem ſuam. rogauit, terruit, denunciauit, inhumanum fore, ſi ſperneret ſuos, ſacrilegium quoq; incurſurum, ſi deorum iudicium refragatione violaret. ¶ Dat tibi præterea.) Præterea importune poſitum videbitur, quoniam nihil fuerat antea datum, ſi intellectus multorum interpoſitione confuſus non refertur, huius igitur aperiendi cauſa narrationis ſuperiora repetamus retrahentes, quæ narrationem diuiſerunt: Troius Æneas tua nos ad limina miſit, Dat tibi præterea fortunæ parua prioris munera, relliquias Troia ex ardente receptas. Ecce dictiõis integritas, miſit nos Æneas, vt rogaremus te. přterea dat tibi munera, ac ne perſonæ ſuæ, & eius, qui miſerat contemplatione ductus latinus vilia duceret, quæ offerebantur: commendauit Ilioneus non tantum ſpecierum merita: ſed eorum quoq;, qui his fuerant vſi, dat tibi, inquit, rex noſter, quæ manente fortuna Troiani imperij fuerunt parua. hæc enim ſola de incẽdio eripi potuerunt. In maiore enim vi, ceſſante eligendi arbitrio, quod potuerit rapitur, paruæ ergo fuerunt ante interitum Troię, nunc pro magnis efferuntur: quod paruum dixit, ſatiat dicendo, reliquias eſſe. Dat, bis accipitur, dat munera fortunæ prioris parua, dat reliquias Troia ex ardente recæptas. ¶ Hoc pater Anchiſes.) Et ſi nõ ſatis hæc, inquit, magna per ſe ſint, pro magnis tamen accipi meruerunt, vel quia in vſu talium virorum fuerũt, & videtur hoc hominis fuiſſe: vel quod Ænee pater habuit, & ſocer geſtauit, id tranſiret ad eum, qui loco patris futurus eſſet, & ſocer. Certe quanta fuit mittentis gratia? illud dare, quod chariſſimum & religioſum parentibus fuit? ipſo, ait, vtebatur Anchiſes cum dijs vota perſolueret, ac per hoc libenter accipi debet, quod fuit in obſequio numinũ. Illud vero quod geſtamẽ fuiſſe Priami dictũ eſt, ne omen traheret ex perſona hominis lapſi & eius, qui interiſſet cũ imperio ſuo, addidit tp̃s, quo Priamus floruit dicẽs. ¶ Iliadũq́ labor.) Vbi fuit maior dignitas in ſpeciebus muneris, hoc eſt in ſceptro & tiara. ¶ Sceptrumq́, ſacerq́ tiaras.) Debuit dici. Sceptrumq́ ſacrumq́ tiarã, & ſic ſimpliciter ponere: quod ne ſit vitiũ ſic ordinemus. Hoc Priami geſtamen erat, & dicatur, quæ fuerunt in geſtamine. ſceptrum, inquit, & ſacer tiaras, & erit integra locutio, fuit ergo geſtamen ſceptrum & tiaras in veſtibus Iliadum fœminarum. Labor ſpecialem deſignationẽ tenuit. hæ aũt, quę fuerũt manu Iliadũ factæ, perinde, quę eſſent meriti leuioris, ſub generalitate latere debuerunt: licet cõmendatiõis fuiſſet, quod ait. Et veſtes noſtrarũ mulierum labore confectas. Tiarã dixit pyleũ, quo phryges vtuntur, quũ celebrant ſacra, inde ſacrũ dixit: quia quod ad ſacra attinet, ſacrum eſt.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, &c.) Recitat argutiſſimã Ilionei reſponſionem quę in genere deliberatiuo verſatur. bene aũt Ilioneo, qui ex Mercurio ortum habet, facundia attribuitur. Eſt enim facundiæ deus, Mercurius: vnde Hora. Mercuri facunde nepos Atlantis: prætendit autem captare beniuolentiam Saturni, ex eo quòd dijs authoribus, & fatis iubentibus, in Italiam venerint: vnde originem traxerunt. De hac re dicit Dona. ſic. ¶ Rex genus egregium.) Quum ſe beniuolum oſtẽdiſſet. Latinus non multum laborauit in texendo exordio Ilioneus, nec tamen penitus omiſit. ¶ Fauni.) Vnde hoc cognouit Ilioneus? nempe ex ſimulachris quæ erant in veſtibulo. Breuiſſime autem amplectitur, quęcunq; dixit Latinus: nec potuit in tanta breuitate magis extollere genus Troianum. ¶ Ab Ioue prinpium.) Plus dixit, quàm Latinus. Ille enim Dardanũ ex Italia veniſſe, hic vtriq; generi ab Ioue principium eſſe demõſtrat: & confirmandæ rei cauſa, rem ſæpius repetit. ¶ Suprema.) Vt enumeratione maiorum ipſe videatur finis: propinquior cauſa oſtenditur Æneas, quia nepos erat Iouis. ¶ Quanta.) Vt commiſerationem concitaret, narrandæ erant calamitates: ſed remouendę erant morę. vt q̃ primũ legationem exponeret. ergo breuiter illa tangit. ¶ Diluuio.) Non bello. Nam ex bello, aliqd remanet. Ex diluuio vero, nihil. Nã oĩa tollit. ¶ Tot vaſta.) Poſt calamitatẽ belli, durior caſus nos excæpit. ¶ Dijs ſedem exig.) Facilẽ, & honeſtam petitionem oſtendit. Ex commemoratione autem deorum, etiam hominibus petere videtur. Nãq; numinibus pręberẽ ſedes cultore neglecto. ¶ Littus.) Vt demõſtret, quod ad homines pertinet. nec difficile, nec oneroſum. ¶ Nõ erimus indecores.) Noluit dicere, ornabimus regnũ: ne ſit arrogans. ¶ Leuis.) Nec pro leui ducimus, quidquid præſtiteris. ¶ Fide.) Laudat fidẽ: quæ neceſſaria eſt in ſocietate regni. Hæc ille. Quærit ergo Dona. vnde Ilioneus ſciuerit Latinum eſſe progeniem Fauni: & purgat. ſed ſatis frigide: vnde malim dicere Troianos, priuſq̃ ad regẽ mitterentur diſquiſiuiſſe, qui ſit, & quo ſanguine cretus: nã moris eſt oratoribus paratã habere orationem: in qua reges, à genere, à geſtis, à virtute, à fortuna, à forma, alijſq́ laudent. Diſquiſiuerunt aũt, qui exploraturi miſſi erant per diuerſa vt ſcirent quæ loca, & qui

eorum

eorum habitatores ſint: vnde ſi fluminis, & Numici nomina, didiceſſent ab incolis: potuerunt & regis genus diſcere, ſed ne multis contendam. ¶ Ordo talis eſt. Dixerat. i. Latinus & Ilioneus facundiſſimus. i. inter oratores: ſequutus eſt voce. i. approbauit ſermonem dicta. ſ. Latini, ſic: aut ſequutus eſt voce: loquutus eſt ſtatim poſt dicta Latini ſic. O rex genus egregium Fauni. i. illius dei: nec hyems ideſt tẽpeſtas: atra. i. caliginoſa, & nubiloſa: ſubegit nos actos fluctibus. i. nõ ſubacti ſumus fluctibus, tempeſtate cõmotis, ſuccedere veſtris terris. i. ſubintrare veſtras terras: nec ſydus aut littus fefellit nos regione. ſ. ignota viæ: ſed ſup. nos afferimur omnes, hanc vrbem. i. ferimur ad hanc vrbem: conſilio. i. deliberatione certa, & animis volentibus: quod dicunt, deliberatis: afferimur (dicit) exiſtentes pulſi regnis, quæ ſol veniens olympo extremo ideſt a prima parte cœli aſpiciebat quondam. i. olim maxima. i. potentiſſima, & opulentiſſima: hoc eſt, pulſi a regno Troiano. Principium generis, ſup. noſtri: eſt, ſup. ab Ioue: pubes Dardana. i. a Dardano orta, Troiano gaudet Ioue auo: quia fuit pater Dardani: & ipſe rex. ſ. noſter, Troius, Æneas exiſtens de ſuprema. i. ſumma gente Iouis, miſit nos ad tua littora. Quanta tempeſtas. i. perturbatio bellorum, effuſa Mycenis. ſ. patria Agamemnonis: vrbe in Peloponneſo: ſæuis. i. immanibus, propter pricipem eorum ierit. i. debacchata ſit: per campos Idæos. i. Troianos: & quibus fatis actus. i. impulſus: vterque orbis, ideſt vtraque pars mũdi, & Europæ, & Aſiæ: id, ſup. adijt. i. ſimul: is, ſup. ſi, ſup. quis eſt, quem tellus extrema i. remotiſſima: ſubmouet. i. ſeparat a nobis, Oceano. i. per Oceanum refuſo. i. refluo. i. quem ſeparat a globo terræ, mare oceanum interfuſum: vt ſi qui fuerint in Britanniæ partibus: ij enim dicũtur ab hoc mundo ſeparati: vnde in Buccolic. Et penitus toto diuiſos orbe Britannos. & is, ſup. audijt: ſi, ſup. quis eſt: quem plaga. i. regio ſolis iniqui, ideſt nimium vehementis, & torrentis: extenta in medio quatuor plagarum, hoc eſt quinta, quæ ampliſſima in medio terræ: & torrida ſemper ab æſtu, & vtrinque habet duas: vnam temperatam, & vnam frigore inhabitabilem: ſi quis ergo eſt, quẽ plaga illa, ideſt zona torrida: dirimit. i. ſeparat a nobis, quia cum torrida zona ſit impertranſibilis, dubitatur an quiſquam in terra habitabili habitet: ab ijs inquam dubitatur, qui credũt omnes homines ab vno ortos: ſi quis tamen, aut vltra torridam zonam ſit, aut extra mundum in inſulis Oceani conſtitutus: is (inquit) iam audiuit commotionem Troiani belli, quaſi dicat nõ eſſe mirum, ſi Latinus audiuerit de Troianis loqui. Nos vecti ex illo diluuio. i. bellorum inundatione, aut incẽdio: per tot vaſta. i. valde ampla æquora: rogamus. i. petimus dijs patrijs ſedem exiguam: & littus, ideſt extremum terræ: innocuum. i. in quo nos innocui habitemus, & rogamus: vndam & auram. i. aerem, hoc eſt cõmunionem aquarum, & aeris patentem cunctis: eſt ergo omne bellum pro terris: nam ignem attingere nequimus, niſi ſit in terris. Nos non erimus indecores. i. ad dedecus: regno, ſcilicet veſtro: nec fama veſtra feretur leuis. i. parui momenti, ac ponderis: ve, pro vel, gratia tanti facti: non, ſup. aboleſcet. i. in obliuionem, aut abolitionem ibit: nec pigebit Auſonios accæpiſſe. i. quod ipſi accæperint: gremio. i. recæptaculo terræ ſuæ, Troiam. ideſt Troianos, qui Troiam nouam extruant. Ego iuro per fata Æneæ, quæ. ſ. impulerunt ipſum Italiam petere: & per dextram Æneæ potentem: ſiue quis eſt expertus, ſup. eam, aut eum: fide. i. periculum fecerit de fide eius, ſeu bello, & armis: hoc eſt, qui potens eſt, & fidem ſeruare, ijs qui ipſum beniuole ſuſcæperint, & acre bellum inferre ijs qui eum repulerint per virtutem: ergo dextræ eius iuro (inquit) quod, ſup. multi populi, & multæ gentes, petiere, & voluere nos adiungere ſibi: ne temne. i. ne contemnas; igitur. i. id dico, ne forte contemnas nos: quod nos præferimus vltro, manibus. ſ. noſtris. i. ante nos: vittas. i. ſerta, adligata ramis oliuæ, quos in ſigni pacis præferebant; & verba præcatum. i. humilem orationẽ, more ſupplicantium. i. ne ideõ, quia humiles, & pacifici acceſſimus ad te nos contẽnat: quia, quod a te petimus, multi vltro obtulerũt: ſed fata deum, ideſt deorum: egere. i. coegerunt nos, ſuis imperijs & exquirere veſtras terras: quia Dardanus. ſ. author generis noſtri: ortus eſt hinc, ideſt ex his terris: & Dardanius, ſcilicet Æneas, qui & Dardanus dictus eſt: aut qui de ſanguine Dardani repetit huc, ideſt ad has terras, in quibus nunc ſumus: & Apollo vrget, ideſt conſtringit, manere ingẽtibus iuſſis. i. ſuis. hoc eſt, Delij oraculis: ad Tybrim Tyrrhenum. i. qui influit ad mare Tyrrhenum: &, ſupple ad (non enim bis ponitur ad, in textu) ſacra vada fontis Numici. Præterea, ſcilicet rex Æneas, dat tibi parua munera prioris fortunæ, ſcilicet, reſpectu prioris fortunæ, ſcilicet reliquas receptas, ex Troia ardente: quod addit, ne propter proditionem putaretur a Græcis accæpiſſe Anchiſes, pater, ſcilicet Æneæ: libabat, ideſt libare ſolebat ad aras: hoc auro. i. hoc poculo aut alio vaſe aureo: & id dicens, offerebat vas aureũ. Hoc, ſcilicet quod tibi nunc re præſento: erat geſtamen, ideſt ornamentum Priami, quum. i. quando: daret more. i. & ex conſuetudine populis vocatis. ſ. kalendis: adludit ergo ad morem Romanũ, iura. i. edicta, & leges: & erat (inquit) geſtamen. i. ſceptrum, in manu, & Tiaras. i. pileus Phrygius: ſacer. i. quo in ſacris vtebatur, & veſtes labor Iliadum. i. aut mulierum, acu pingentium: aut Phrygiorum, qui acu pingunt veſtes regias & ſacras.

PIERIVS.

¶ Veſtris ſuccedere terris.) Sunt & qui, tectis, legant. Codices tamen emendatiores, terris, plurimum habent. ¶ Concurrerit orbis.) In Romano codice concurreret, habetur: ſiue familiari vitio, i mutarit in e, ſiue vel tunc auditum dicat, quum res gereretur: vtcũque autem magis placet, concurrerit, perfecto præterito. ¶ Audijt & ſiquidem tel. extre. refuſo Submouet ocea.) Præteribo, audit, vnico. i, quod pro duplici oblongiore nota ſcribi ſolitum eſt. In Romano codi. ſiquam, legitur fœminino genere: vbi intelligendum eſſet, terram, aut plagam. Sed enim virili genere melius. ¶ Bello eſt expertus.) In Medi. abſque verbo eſt, legitur: ſiue fide, ſiue quis bello expertus: & armis: in qua lectione, penthemimeris ratione ceſuræ produceretur. ¶ Vittas, ac verba præcantum.) In cod. pleriſque veteri. legere eſt vel; &: vel, ac verba præcantia. hypermetro verſu. In aliquot vero alijs ſatis inemẽdate, Proferimus manibus. Vittaſque præcantia verba. Nam quum, præcantia, omnino legerẽt, neque hypermetrũ agnoſcerẽt, ita carmen interturbare ſunt adgreſſi. Quoniã vero nõ temere credẽdũ tot in cod. præcantia, ſcriptũ eſſe: eã ego lectionẽ minime reiecerim. Sane vero in colloquijs de pace, precari verba dicunt: vt illud apud Liui. libro. x. de ſecun. bel. Puni. itaque infecta pace, ex colloquijs, quũ ſe ad ſuos recæpiſſent, fruſtra verba præcata renunciant, armis decernendum eſſe. Precata. n. in vete. co. habetur: quod in vulgatis, pacata, ſubſtitutũ eſt. ¶ Imperijs egere ſuis.) In co. aliquot anti. cogere, legitur: quod forte coegere ſunt κατὰ συνίζησιν: vt illud, Troiæ ve opulentia deerit, & vir gregis ipſe caper deerrauerat. Vtcunque vero imperijs egere, caſtior mihi lectio videtur. ¶ Hinc Dardanus ortus, Huc repetit, iuſſiſque ingentibus vrget Apollo Tyrrhenum ad Tybrim, & fontis vada ſacra Numici.) Quia plerique ſunt, qui vel Neuos ex Romano præſertim cod. requirunt, ſubijcienda ex eo lectio eſt, quæ mihi minime probatur, Hinc Dardanus ortus Hũc repetit, iuſſiſque ingentibus vrguet Apollo Tyrrhenum, & Tybrim & fontis vada ſacra Numici.

SERVIVS.

¶ Obtutu tenet ora.) Ordo eſt, Latinus defixa tenet ora: & obtutu, id eſt intuitu ſolo hæret immobilis. ¶ Intentos voluens oculos.) Cogitantis eſt geſtus: ſic de Boccho Salluſtius, Vultu & oculis pariter atque animo varius. ¶ Regem picta monet.) Quippe regem, & in purpura labor Iliadum. ¶ Portendi.) Porro tendi prædici, ſignificari. ¶ Paribus auſpicijs.) Pari poteſtate. & tractum eſt ex comitijs, vt diximus ſuprà. ¶ Dij noſtra incepta ſecundent.) Antiquo more locuturus de publicis rebus, id eſt pace & nuptijs filiæ: facit ante deorum cõmemorationem, ſicut etiam in omnibus Catonis rationibus legimus, Hinc eſt in diuinatione, Si quid ex aliqua vetere ratione, Iouem ego optimum maximum. Ipſe etiam Virgilius, Præfatus diues ſolio rex infit ab alto. ¶ Auguriũ.) Propter quæ dicta ſunt. ¶ Qd' optas.) Id eſt pax. ¶ Nec ſperno.) Quia

POETA

¶ Talibus Ilionei dictis, defixa Latinus
Obtutu tenet ora, ſoloque immobilis hæret,
Intentos voluens oculos, nec purpura regem
Picta monet, nec ſceptra mouent Priameia tantum,
Quantum in connubio natæ, thalamoque moratur,
Et veteris Fauni voluit ſub pectore ſortem.
Hunc illum fatis externa à ſede profectum
Portendi generum, paribuſque in regna vocari
Auſpicijs: hinc progeniem virtute futuram
Egregiam, & totum quæ viribus occupet orbem.
Tandẽ lætus ait. ¶ Dij noſtra incœpta ſecũdent, LATI.
Auguriumque ſuum. dabitur Troiane quod optas,

Munera nec ſperno, non vobis rege Latino
Diuitis vber agri, Troiæve opulentia deerit.
Ipſe modo Æneas (noſtri ſi tanta cupido eſt,
Si iungi hoſpitio properat, ſociusq́; vocari)
Adueniat, vultus ne'ue exhorreſcat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigiſſe tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Eſt mihi nata, viro gentis quam iungere noſtræ
Non patrio ex adyto ſortes, non plurima coelo
Monſtra ſinunt, generos externis affore ab oris:
Hoc Latio reſtare canunt: qui ſanguine noſtrum
Nomen in aſtra ferant: hunc illum poſcere fata,
Et reor, & ſiquid veri mens augurat, opto.
Hęc effat⁹, equos, numero pater eligit omni. POETA
(Stabant tercentum nitidi in pręſepibus altis.)
Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
Inſtratos oſtro alipedes, pictisq́; tapetis.
Aurea pectoribus demiſſa monilia pendent,
Tecti auro, fuluum mandunt ſub dentibus aurum.
Abſenti Æneæ currum, geminosq́; iugales
Semine ab æthereo, ſpiranteis naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos Dędala Circe
Suppoſita de matre, nothos furata creauit.

Quia dixerat Fortunæ partua prioris Munera. Et eſt Liptotes, id eſt Libenter accipio. ⸿Vber agri.) Vbertas. Alibi, Pecoriq; & vitibus almis Aptius vber erit. Et ẽ maior petitione ꝓmiſſio. Nã illi tantũ littus petierant. ⸿Pacis erit.) Fœderis: ab eo qđ ſequitur, id qđ ꝓcedit. ⸿Tyranni.) Græce dixit, id eſt regis. Nam apud eos tyrãni & regis nulla diſcretio eſt: licet apud nos incubator imperij, tyrannus dicatur. Sane apud Græcos hic & hæc tyrannus declinatur. ⸿Eſt mihi nata,) Male multi arguunt Virgilium, ꝙ Latinũ induxit vltro filiã pollicentẽ. Nec oraculũ cõſiderantes, ga Italo dari nõ poterat, nec Æneæ meritũ quẽ dicebat rogari. Nam antiquis mos fuit meliores generos rogare. Sic Terentius, Hac fama impulſus Chremes, vltro ad me venit, vnicã gnatã ſuam. Heſiodus etiam περὶ τῶν γυναικῶν, inducit multas Heroidas optaſſe nuptias viroꝝ fortiũ. ⸿Sortes.) Abuſiue pro oraculis poſuit. nam nõ proprie dicuntur ſortes. & hic à Fauno oraculum, non ſortes acceperat. ⸿Plurima coelo mõſtra ſinunt.) Aut per augmentũ dixit: aut & alia viſa intelligamus. nam duo, nõ ſũt plurima.) Hoc latio reſtare canũt.) Hoc Italiã manere ſignificant. Nam ſi dicimus, hoc mihi reſtat, id eſt manet me illa res. ⸿Mens augurat.) Augurο dicimus ſcđm Pliniũ, cum præſagis mentis futura colligimus. Auguror vero tunc, cum futura veris captamus augurijs. ⸿Numero omni.) De trecentis. Et perite: nam in legione nõ niſi trecẽti equites erant, qui hẽbant ſex millia viroꝝ. per qđ oſtendit vnã habuiſſe legionẽ Latinũ. Vnde & alibi, Tercẽtũ ſcutati oẽs, volẽte magiſtro. ⸿In præſepibus altis.) Multa nõ ꝓpter ſe, ſed ꝓp illud dicũtur. Nam per præſepia alta, equoꝝ magnitudo monſtratur. Homerus, τανύπεπλοι, id eſt per longas veſtes. ⸿Ordine.) Pro meritis ſingulοꝝ. ⸿Tapetis.) Tertio declinatur hoc nomen tapetũ tapeti: vt templum tẽpli. Vñ eſt his tapetis hoc loco. Itẽ, hoc tapete huius tapetis, vt ſedile ſedilis. Vnde eſt, Qui forte tapetibus altis Extructus. Declinatur & Græce ὁ τάπης τοῦ τάπητος. Vnde ẽ, Pulchróſq; tapetas. ⸿Demiſſa monilia pendent.) Suſpendẽda ꝓnuntiatio eſt: & ambitus maior eſt. Nã monilia nõ nihil noĩum dicimus: quæ nũc ad laudẽ pro phaleris poſuit. ⸿Patri quos Dædala Circe.) Ingenioſa: & hoc fingit eum feciſſe. Tractum aũt eſt de Homero, qui tales equos habuiſſe inducit Anchiſen. Et bene eſt cõpoſitum ad illud quod ſupra ait, Troiæve opulentia deerit. Vt Troianis nihil de priſca rerũ copia abeſſe videatur. ⸿Gentem) autem de equis abuſiue dixit, quod eſt hoĩum propriũ. ⸿Nothos.) Materno ignobiles genere. Eſt aũt nomen hoc Græcũ. Nam Latine quẽadmodũ dicatur non eſt.

DONATVS.

⸿Talibus ilionei.) Talia quidem ilioneus ꝓſecutus eſt. & q̃ habuit, obtulit munera: ſed Latinũ talis animi intẽtio tenuit, vt ꝓpręter terram nihil attenderet more ſ. cogitantiũ. oculi. n. ſpatiũ per multa trahunt quoq; aĩum ſecũ: quę res verum conſiliũ non poteſt reperire. Diriguntur igitur oculi in terrã, & colligitur mẽtis intentio ex cõtinuatione tractatus, ac quæſitus reꝝ exitus inuenitur: multi hic faciunt q̃õnem dicentes. ſi intentos, quare voluenseq́; ſi toto cogitationis ſpatio ĩmobiles oculi teneri potuiſſent. qđ eſt cõtra naturã. certe & illud ſentiendum, qm̃ taciturũ cognitionũ eſt mouere oculos cum animi æſtus per diuerſa reperiuntur. ita quo ierit redieritq; animus, oculoꝝ ſignis cõſueuit oſtendere. Intentos ergo oculos latinus habuit, & ſolam terrã intuebatur: nõ cõſiderans qui, aut quę obtuliſſet. non enim regem rebus oĩbus redundantẽ mouerant munera. quẽ potior cauſa in aliam duxerat partem. Cogitabat quippe ſpem coniunctionis vnicæ filiæ & eius, quę poſt orbitates plurimas ſola ſuperat ſeni. conſiderabat portenta, quę videbat in examine apum. in capite quoq; ipſius filię, qđ innocuus ignis inuaſerat, flãmas erraſſe. tractabat vatis quoq; ſententiam, q dixerat. Externum cernimus aduentare virum, & partes petere agmen eaſdem partibus ex iiſdem, & ſumma dominarier arce. non minus cõmouebat patris fauni reſpõſa, qui cecinerat. Ne pete cõnubijs natã ſociare latinis, O mea ꝓgẽies, thalamis neu crede paratis, Externi venient generi, q ſanguine noſtrum. Nomẽ ĩ aſtra ferant. Interea quum in vno eſſet vultus obtutu, quĩ ſolũ tantũmodo intueretur, quum tractaret cõmodum filię, quũ portenta ac reſponſa perpenderet, arbitrabatur. ⸿Hunc illum fatis.) Omnia, quę cecinerant vates, & quæ condolens reſpondiſſet faunus, occurrebant latini tractatibus: nec inanis apud eum ſnĩa fuit, ipſum eſſe externum, ipſum generũ. ipſum, qui res italas florenti progenie maiorem numerũ fuiſſet aucturus. poſſeſſurus quoq; orbis imperium corporis ſimul animiq; virtute: ⸿Tandem lętus ait.) Supra dixit obducto eum vultu fuiſſe cum cogitaret: dehinc tamen cum optatos ac ſecundos exitus reppeririſſet, oſtendit lætum protulſſe, quæ volendo diſcuſſerat. tandem quod ait, monſtrauit eum diu in tractatibus ĩmoratum. in cauſa. n. tali non deberet inueniri præproperans: lætus ideo, quia ſperabat prædicta ſuper votis filiæ eſſe completa: Dij noſtra ĩnce. ſecun. Au. q; ſ.) Qđ magnopere deſideramus impleri, cõmendamus dijs, in quorum poteſtate ſunt, quæ inter homines aguntur. ideo ſic cœpit. Dij tantũ cœptis noſtris faueant: hoc eſt his, quæ continentur tractatibus noſtris. hoc poteſt pertinere ad nuptias filiæ, ſuper quibus tacit⁹ habuit tractatum, ideóq; non debet cæteris eſſe coniunctum, vt quaſi reſponſionis ad ilioneũ inde ſumatur initium. melius eſt. n. vt id dixiſſe videatur: tunc demum ad ilioneũ ipſum claram dirigit vocem, dicens: ⸿Dabitur tro. quod optas. Reſponſione modica totum complexus eſt largiturum ſe, quod fuerat poſtulatus. Troianum appellauit, quia nomen gentis ſolum nouerat. ilioneum dici neſciebat. ⸿Munera. n. ſper.) Hoc loco melius probatur ilioneum non pro merito æneę, neq; pro merito latini munera obtuliſſe, quum ipſum latinum inducat dicentem. Munera nec ſperno. videtur enim dixiſſe, nec ſpretis apud me pro merito veſtrorum munerum fore, quæ idcirco accepi, ne arbitremini in eorum reiectiõe, amicitiam quoq; veſtri nominis eſſe deſpectã. Hoc qui melius cupit aduertere, ad oblationem ipſorum munerum redeat, & inueniet ilioneũ in legationibus perficiendis probatiſſimum dixiſſe, quę offero parua ſunt, quum in ſuo ſtatu fortuna troiana conſiſteret. verum quia potiora perierunt, ſume, inquit, non quod es meritus, ſed quod potuit liberari de flammis. interea, quia ilioneus periſſe oẽm ſubſtantiã troianorũ dixerat, & munerum qualitas anguſtias indicabat: ait latinus, munera veſtra non reijcio. cæterum ſi egeret alieno, diceret, vt in vſu eſt hominum, bene me accepiſti, addidit tamen ipſe liberalitatis infinitę promiſſum. optimus quippe largitor plus debuit offerre, q̃ꝫ fuerat poſtulatus, & ſponte ingerere, qđ troiani per verecũdiam prætermiſerant. Ait ergo. ⸿Non vobis rege latino.) Me, inquit, latino regnante nihil vobis deerit, intãtum vt arbitremini ex troiana opulentia nihil vos fortuna ſęuiente perdidiſſe. Pulchre adiecit, me regnante. quoniã longęuus fuit, & memor eſſe debuit humanæ conditionis, cui omnes ętates ſubiectę ſunt. ⸿Ipſe modo æneas.) Ipſe quoq; veniat rex veſter, ſi amicitiam noſtram & ſocietatem deſiderat libenter amplecti. Et ſi inter initia venire dubitaret nihil de nouitate præſumens vultum ſuum non deneget nobis, quoniam ex præſenti tempore amici eſſe iam cœpimus. ⸿Pars mihi pacis erit.) Donec maior fœderis accedat autoritas, quæ pacem pleniſſimam firmet, non perhorreſcat amici ſui conſpectum. auſpicetur dexterarum concordiam, quia pars pacis

cis eſt dexteras inter fœdera conueniſſe.Tyrannorum nomē poſterioribus ſęculis infamatum eſt.nam reges etiam hoc nomine dicebantur.nam & de pygmalione ſic dixit,quibus aut odiū crudele tyranni,aut metus acer erat.Ecce & illum tyrannum dixit: quem conſtabat regē fuiſſe apud tyrum:¶ Vos contra regi.) Vt dictum ſupra eſt & tyrannum dixit æneam & regem,more ſcilicet veterum,qui reges etiam tyrannos vocabant. Omnia autem reſpondendi ſtudio cum protuliſſet,atq; ea compleſſet,voluit etiā ipſe mandata tranſmittere.atq; illa proferre,quæ ipſius deliberationem longo tractatu tenuerant.¶ Eſt mihi nata.&c.) Habeo,inquit,filiam:quam conſenſu oīum numinum incolis vel ciuibus prohibeor dare.iiſdem reſpōſis & auguriis gener externis ab oris oſtenditur,per quem progenies mea poſſit ornari.ſic in tempore veniſtis,vt arbitrer ipſum promitti filiæ.quod ſi ita eſt,& mentis errore non ducor,& opto & cupio illi coniungi.verecundia oblatio & aduerſus exprobrationē omnem ſatis munita.nec in hunc locum conueniret terentiana ſnīa,qua dictum eſt. aliquid monſtri alunt:&,quoniam nemini obtrudi pōt,itur ad me. & reuera quum quis offert filiā ſuā,cauere debet,ne in ſuſpicionē cōtrariā veniat,quod ne latino occurreret,non aperte detulit filiā,ſed indicauit,quæ ſigna oblata ſint ſuper eius coniunctione pficienda. quidue ipſe quum patrē conſuluiſſet audierit.nec cris eſſe arbitratus eſt,ſi profiteretur ſibi placere deorū iudicium,cui reſiſti non poſſet.quū potius & lætari debuit nuptias filiæ ſuæ diis fauentibus ordinatas eſſe.ecce vitauit obtrectationē,& in eo magis plurimum ſibi dedit:nec ipſe eſt autor,ſed executor cupit eſſe diuinæ ſententiæ.Si tn̄ eius verba conſiderentur,cauſæ ſecretum protulit,ne forte ipſe non eſſet,quē dii prædixerant eſſe venturum. opto,inquit,magis ipſum eſſe q̄ alterum.Hoc loco illud quoq; tractandum eſt,quanta cura virgilius partes æneę tueatur,ēt cōtra reſponſum vatis & fauni:qui dixerunt externū virum deberi lauiniæ.Potuit.n.ęneas non videri externus,qm̄ per dardanum vt ſupra cōprehenſum eſt,italis fuerat iunctus.Hanc igitur partē intelligitur cōmunire ipſum dicendo eſſe externum,ēt ſanguinis rōne ſeparatum.deniq; ſic ſuperius poſuit,Hunc illum fatis externa a ſede profectum . item in pñti generos externis affore ab oris,vt externi appellatio a terris potius q̄ tramite generis videatur exorta.¶ Hęc effatus equos.)Ex trecentis equis meliores deligi iuſſit.¶ Oībus extemplo.)Omnes.n.equites remeare debuerunt,ne quis remaneret inferior, per ordinem dixit, ne aliquem pręteriſſet regis honorificentia. ¶ Inſtratos orna alipe.) Stratis ornatos alipedes tantum veloces,vt quum currendum his eſſet alas habere putarentur. ¶ Pictis.t.Iun.) Ad ſimilitudinem mulierum hñtes monilia,aut vere talia,qualia matronę.regis.n.ſubſtantiæ,quod quis imponeret,deeſſe nō potuit.¶ Tecti auro.f.) Si aurum eos texerat,quæ aureis ſaliuaribus tenebantur, & monilia,vera debemus accipere.Mirum beneuolentiæ ſignū, quod ſuggerat temporis ratio,& meritum troianorū.qui.n. pedum labore peruenerant ab opulento rege ſuſcepti ad æneam futurum generū,non quales venerant,remeare debuerunt.¶ Abſenti ęneę currum.) Currum & bigam miſit regi,quę fuerunt inſignis honoris atq; virtutis . honoris vt ipſo curru vectus cum dignitate veniret ad ſocerum.virtutis,quia equi & currus bellorū inſtrumēta ſunt.datur equis ipſis meritum,ne rex in regno ſuo florentiſſimo poſitus leue quoddā miſiſſe videretur aut vile,ei vel maxīe, cui filiam dare cupiebat.Semine ab ętherio ait.parum fuerat cœleſtes eſſe dixiſſe.addidit ſpirantes naribus ignem flatu ſuo,qui ſignificarent originē ſuam eſſe cœleſtem.naribus qppe emittebant ignem.Subiungit rōnem,qua confirmet eos fuiſſe ab æthereo ſemine.¶ Illorum de gente.)Dędalam dixit ingenti viuacitate pollentem,qm̄ dædalus in arte fabrili peritiſſimus miris inuentionibus floruit.Circe ergo paternis equis matre ſuppoſita furtum fecit,vt cœleſtes illi eſſent qui ab iis naſcerentur. Inde ergo fuerūt, quos ęneæ latinus miſit.nothi dicuntur,ſicut in præſenti eſt poſitum,quos diuerſa in vnum conueniens aīalium natura ptulerit.

ASCENSIVS.

¶ Talib⁹ Ilionei dictis,defixa Latinus Obtutu tenet ora, ſoloq; Immobilis hæret, Intentos voluens,&c.)Docet cōmotum fuiſſe Latinum regem,ex ſermone Ilionei:ex quo intellexiſſe videbatur illum generum,quem fata prædixerāt adueniſſe:vnde,Tādem lætus ait,Dii veſtra incœpta ſecundent.Rñdet ergo beniuole,& donatos magnis muneribus remittit eos cum ſumma honorificentia:rogans,vt regem hoſpitio ſuſcipiendum , adducant ea ſpe:vt illum,natæ ſuæ matrimonio copulet. De qua re dicit Dona.ſic.¶ Intentos ocu.) Quod eſt ſapientis conſilium. Nam oculi,per diuerſa vagantes,ſecum animum trahunt:& a fixa cogitatione abſtrahunt.Sed ſi intentos,quomodo voluens? qa tacitarum cogitationum,eſt mouere oculos:quū animi æſtus per diuerſa rapiunt:ita quo ierit , redieritq; animus oculorum ſignis oſtendit.¶ Tandem.) Poſt diuturnam cogitationem.¶ Lętus,) Quia reperierat felices exitus.¶ Noſtra incœpta.) Quod magnopere deſyderamus cōpleri optamus.hoc optatum pertinet ad nuptias filię,de quibus diutius cogitauerat.¶ Quod optas) Breuis:ſed pleniſſima promiſſio.¶ Troiane.) Nam nomen Ilionei ignorabat.¶ Tyranni.) Hoc nomen poſterioribus ſæculis infamatum eſt.Nam reges quoq; Tyranni dicebant. Eſt mihi nata verecūda oblatio:& aduerſus omnem exprobrationem munita:ne forte illud dici poſſet Teren.Aliquid monſtri alunt:& quoniam nemini obtrudi poteſt itur ad me.¶ Opto.) Ad laudem Æneę.¶ Inſtratos oſtro.(Stratis purpureis ornatos.¶ Monilia.) Ornati in formam mulierum.Mirū aūt beniuolētię in Troianos ſignum.Nam qui pedib.venerant,nō debebant ad futuꝝ generū niſi equites,redire.Æneę vero,mittit bigas honoris, virtutiſque cauſa.Honoris,vt curru vectus ad ſocerum cū dignitate veniret. Virtutis,quia currus,& equi inſtrumēta bellorum ſunt:& ne ad generum potentiſſimus rex,leue donum mittere videret,equos mirifice laudat.¶ Dędala.) Viuaciſſimo ingenio,vt Dædalus fuit. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Latinus tenet talib.dictis ideſt propter talem orationem Ilionei:ora defixa obtutu ideſt cum firmo inſpectu continuo deorſum,vt cogitabundi ſolent inſpiciendo: & hæret ideſt inhæret per viſum:ſolo ideſt terræ,exiſtens immobilis: & voluens oculos intentos ideſt ipſe intentus. Nec purpura picta ſcilicet acu , opera Phrygionum:mouet ideſt afficit, & delectat,aut ſollicitat:tantū ideſt intantum:regem ſcilicet Latinum, quantum moratur in cōnubio & thalamo natę: animaduertens ſcilicet aduenisse generum oraculis promiſſum:& voluit ſub pectore ſortem ideſt oraculum,aut reſponſum Fauni veteris . ideſt diu pro deo habiti:& ita magis credi voluit,ſup.hunc , videlicet qui aduenerat,hoc eſt Æneam:portendi fatis.i.per fata ſignificari:illum generum profectū a ſede externa:& vocari in regna auſpiciis parib.i.aut poteſtate pari,aut prouidentia,& fauore deorum:pari ideſt ſufficienti ad negotium:& voluit,ſup.progeniem futuram:hinc ideſt ex hoc viro:egregiam virtute:& quę occupet virib.totum orbem:& ipſe lætus,ait tandem.i. poſt longiuſculā cogitationem:dii ſecundent.i.proſpera faciant noſtra incœpta:& ſuum augurium ideſt qđ ſuo augurio nobis ſignificauerunt. O Troiane,id quod optas dabitur,ſup.tibi:nec ego ſperno munera.i.& libenter accipio munera,vt firmior ſit amicitia,& hoſpitalitas:nec vber.i.fœcunditas diuitis agri: ve,pro vel: opulentia.i. plenitudo opum Troiæ,deerit vobis Latino rege,i.quādiu Latinus rex erit:modo ideſt dumtaxat:facite vt ipſe ſcilicet rex veſter,& qui vos miſit, Æneas:ſi tanta cupido eſt noſtri ideſt amicitię,& fœderis noſtri:& ſi properat ideſt feſtinat,iungi hoſpitio.i. iure hoſpitalitatis,adueniat,ſcilicet ad nos:neue ideſt vel non:exhorreſcat vultus amicos.Nā pars pacis,ideſt fœderis , erit mihi: tetigiſſe dextram tyranni.i.regis veſtri:quia oīs rex,olim tyrannus dicebatur:& id potius,q̄ quia in alieno regno,tyrannus cenſendus fuit externus rex:vos contra ideſt econtrario & viciſſim: referte nunc regi (ergo pro eodem accipit regem & tyrannum.) ſcilicet veſtro Ænę,mandata mea.Eſt mihi nata.i.ego habeo natam,hoc eſt filiam,quā iungere viro noſtræ.i. Latinæ,aut Italicę gentis,non ſinunt.i.non permittunt:nec ſortes.i.oracula, ex adyto.i.ſecreto loco patrio ideſt patris mei Fauni,illic oracula dantis,nec plurima monſtra:cœlo.ideſt per cœlum ſignificata: vt de flamma,& apib.ſed canunt.ſ.vates:aut canunt.ſ.monſtra.i. indicant hoc,reſtare Latio.ſ. generos: affore ideſt affuturos eſſe : ab oris ideſt regionibus externis:qui.ſ.generi: ferāt ideſt extollant: ſanguine.i.propagatione , & cōmixtione ſanguinis ſui noſtrum ideſt Latinum nomen in aſtra:ego & ideſt ſimul:reor.i. arbitror: & ſi mens augurat ideſt pręſagit ideſt aliquid:veri.i.veritatis:aut quod verū ſit,ego opto fata poſcere,hunc illum.ſ.nobis,iā ſæpe promiſſum generum. Ipſe pater.ſ. Latinus: effatus .i. loquutus hæc,elegit omni numero equos,quos ſcilicet illi daret centum: quia ſingulis,ſingulos.Tercentum.i.tercenti equi: nitidi ideſt coloris reſplendentis cum candore,ſtabant in præſepibus altis:ergo & ipſi alti,& ita rex iubet extēplo ideſt ilico,quia parati erant alipedes.i.equos,volucres pedes habentes:inſtratos oſtro ideſt purpura,& tapetis pictis,duci Teucris omnibus ideſt ad omnes Teucros:ordine.i.per ordinem meritorum.Monilia ideſt ornamenta colloꝝ:aurea.i.ex auro facta:pēdēt demiſſa pectoribus.i. ꝑ pectora:& ipſi equi tecti auro.i.phaleris auratis.mandūt.i.mordent ſub dentibus:aurū fuluū.i.frenū,aut lupatū,ex auro fuluo.

Et,

Et,ſup.Iubet duci Aeneæ abſenti.i.ad Aeneã abſentem:currum & iugales.i.equos,iugo aptos:geminos.i.duos,aut æquales: ab ſemine ęthereo.i.equorum ſolis ætherei.i.per æthera volantis:ſpirantes, ideſt afflantes ignem:naribus, ideſt per nares: de gente, ideſt genere,aut progenie illorum.ſ.equorum:quos Circe dędala,id eſt ingenioſa: vt Dædalus erat(in effingenda preſertim vacca lignea,in qua tauro incluſam Paſiphaen ſuppoſuit,& in labyrintho,& alis.)creauit.i.procreari fecit:nothos.i.vt Galli dicunt, baſtardos:& ex diuerſo genere furata.ſ.eos.i.ſubripiens eos, patri.ſ.ſoli:de matre ſuppoſita.i.per matrem ſuppoſitam.ſ.equis patris,hoc eſt ſolis.

PIERIVS.

¶Fauni volui ſub pectore ſortem.) In co.aliquot anti.voluens. legitur:quod vſq; ad verbum ait,protraheretur:id vero mihi nequaquã facit.¶Externa ſede profectum.) In anti.omnib. codi.ab ſede.Et in aliquot, prouectum: ſed ſyllaba repugnante, prima enim in prouehor longa eſt, Prouehimur pelago.¶Hinc progeniem virtute futuram Egregiam.) In Oblongo co.Vaticanæ bibliothecæ,& in Mediceo,Hinc,aduerbium ſcriptum obſeruaui. In reliquis omnibus,Hic:quod apte quadrare videtur,Hûc portendi generum,Huic futuram progeniem virtute egregiam. Sed neq; inconcinnum eſt,Hinc legere.¶Sociusq; vocari.) In Rom. codi,& aliquot aliis anti.ſocius ve,legitur:quod magis placet. ¶Inſtra. oſtro alip.) Nõ placet,quod in pleriſq; legitur exemp. Inſtructos:quum æquos inſterni dicatur,& ſtragula quæ dorſo inſternuntur.



SERVIVS.

¶Donis,dictisq; Latini.) Equis:& pacis nuptiarũq; promiſſione.¶Inachiis ſeſe referebat ab Argis.) Bene Inachijs. Non enim vna eſt Argos: fuit enim & in Italia,quã Diomedes cõdidit:q́ primo Argi,ripa pôſt Arpi dicta ē. Fuit & in Theſſalia. Lucanus, Vbi nobile quondã, Nunc ſuper Argos erat. Fuit & haud lõge ab Athenis,qđ à ſiti argos Dipſion dictũ eſt: apud quos erat magna ſocietas inter eos qui vno puteo vtebant̃. Vñ & fratrias dixerũt ἀπὸ τοῦ φρέαρος,q̃s tribus vocamus. Et notandũ qđ vbi bonus ſequtur euẽtus Troianos, Iuno remouetur:& cõgrue quaſi numen inimicũ,qđ pñs poſſet nocere.¶Aurasq; inuecta tenebat.) Per elementũ ſuũ ibat. ¶Abuſq;.)

Talibus Æneadæ donis,dictisq; Latini,
Sublimes in equis redeunt,pacemq́; reportant.
Ecce autem Inachiis ſeſe referebat ab Argis
Sæua Iouis coniux,aurasq; inuecta tenebat,
Et lętum Æneam,claſſemq́; ex æthere longe
Dardaniam,Siculo proſpexit abusq; Pachinno,
Moliri iam tecta videt,iam fidere terræ,
Deſeruiſſe rates:ſtetit acri fixa dolore.
Tum quaſſans caput,hęc effudit pectore dicta.
¶Heu ſtirpem inuiſam,& fatis cõtraria noſtris IVNO
Fata Phrygum,num Sigeis occumbere campis?
Num capti potuere capi?num incenſa cremauit
Troia viros?medias acies,mediosq; per igneis
Inuenere viam.at credo mea numina tandem
Feſſa iacent,odijs,haud exaturata quieui.
Quin etiam patria excuſſos infeſta per vndas
Auſa ſequi,& profugis to[illegible] me opponere ponto.
Abſumptæ in Teucros vires cœliq;,marisq;.
Quid Syrtes,aut Scylla mihi,quid vaſta Charybdis

uſq;.) Abuſq;,& aduſq; vſurpatiue dicimus.Prępoſitio.n. nec aduerbio iungit̃,nec ꝓpoſitioni.Vſq; aũt,aut prępoſitio eſt aut aduerbiũ.¶Iã fidere terrę.) Vt & Fidere nocti. ¶Stetit.) Quod ſolet eſſe cogitantũ.¶Fatis.) Volũtatibus. ¶Capti potuere capi? Cũ felle dictum eſt. Nam ſi hoc remoueas,erit oxymoꝝ.Dicit autẽ oĩa quæ cõtigerunt, non cõtigiſſe,quia nõ obſuerunt, Capti aũt Capi ſic dixit,vt & Cicero, Vt in vberrima Siciliæ parte ſiciliam quæreremus. ¶At credo mea numina tandem.) Nec fatigata deſtiti: nec ſatiata requieui. ¶Patria excuſſos.) Satis ſignate locutus eſt.¶Me opponere Ponto.) Plus eſt q̃ ſi diceret tempeſtates. Me autem per periſologiam ibres, tonitrua, tẽpeſtates.

Profuit? optato conduntur Tybridis alueo
Securi pelagi, atq; mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithum valuit. conceſſit in iras
Ipſe deum antiquam genitor Calydona Dianæ,
Quod ſcelus aut Lapithis tãtũ, aut Calydone merẽte?
Aſt ego magna Iouis coniux, nil linquere inauſum,
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
Vincor ab Ænea. quod ſi mea numina non ſunt
Magna ſatis, dubitẽ haud equidẽ ĩplorare qđ vſquã eſt,
Flectere ſi nequeo ſuperos, Acheronta mouebo.
Non dabitur regnis (eſto) prohibere Latinis,
Atq; immota manet fatis Lauinia coniux:
Attrahere, atq; moras tantis licet addere rebus,
At licet amborum populos exſcindere regum.
Hac gener, atq; ſocer coeant mercede ſuorum.
Sanguine Troiano, & Rutulo dotabere virgo,
Et Bellona manet te pronuba: nec face tantum
Ciſſeis pregnans igneis enixa iugaleis.
Quin idem Veneri partus ſuus, & Paris alter,
Funeſtæq; iterum recidiua in Pergama tedæ.

tempeſtates. ¶ Aut Scylla mihi.) Bene Mihi: ac ſi diceret, Etiam quæ per ſuam naturam ſolent nocere, me rogante, minime obfuerunt. ¶ Conduntur Tybridis alueo.) Conduntur ꝓprie dicuntur, qui ſibi ſtatuũt ciuitatem. Conduntur ergo, ſedem ſtabilem locant. Salluſtius, Parte cõditor orbis terrarum. Et ſunt propria verba quę nulla rõne mutantur: vt ſacerdotes creari, virgines capi dicimus. ¶ Pelagi.) Propter illud, Sed terræ grauiora manent. ¶ Mars perdere gentẽ.) Bene belli & vaſtationis quærit exempla ĩ rebus huiuſmodi: ſicut in primo, naufragij. Pirithous Lapitharum rex cũ vxorem deduceret, vicinos populos Centauros, etiã ſibi cognatos, & deos omnes excepto Marte, ad conuiuiũ conuocauit. Vnde iratum numen ĩmiſit furorem, quo Centauri & Lapithæ in bella venerũt. ¶ Antiquã genitor Calydona Dianæ. (OEneus Calydonis rex de primitijs oĩbus numinibus ſacrificauit excepta Diana: quæ irata aprũ immiſit: qui cuncta vaſtabat donec a Meleagro occideretur. ¶ Cõceſſit) aũt ideo dixit, vt oſtenderet minora numina, niſi impetrauerint, nocere nõ poſſe. Statius de Venere, Infandum nate cõceſſit honorem. ¶ Quod ſcelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente?) Hæc eſt vera lectio: ſic & ſenſus ꝓcedit, vt vterq; ablatiuus ſit. Nam ſi Calydõa legas, vitiũ erit, nec ſenſus ꝓcedet. ¶ Scelus) autem pro pœna poſuit: ab eo quod præcedit, id quod ſeqtur. Vt, Et ſcelus expendiſſe merentem. ¶ Quę potui infœlix.) Id eſt nocens, vt contra, Sis fœlix, id eſt propitia: vt etiam diximus ſupra. ¶ Implorare quod vſquam eſt.) Ac ſi diceret, etiã humilia. Quod autem Iuno vbiq; alieno vti introducitur auxilio, phyſicum eſt. Natura enim aeris per ſe nihil facit, niſi aliena coniunctione, ventorum ſcilicet, qui creat nubes & pluuias. ¶ Atq; moras tantis licet addere rebus.) Oſtẽdit deos retardare poſſe fata: non penitus tollere. Vt, Decẽmq; alios Priamum ſupereſſe ꝑ annos. Quæ autẽ dicit, etiam a Creuſa dicta ſunt, vt, Regnumq; & regia coniux Parta tibi. ¶ Sanguine Troiano, & Rutulo dotabere virgo.) Ambitioſa execratio eſt. ¶ Nec face tantum.) Tantũmodo. ¶ Ciſſeis.) Regina Hecuba filia fuit ſecundũ Euripidẽ Ciſſei, quem Ennius & Pacuuius & Virgilius ſequũtur. Nam Homerus Dimantis dicit. Hæc ſe facem parere vidit, & Parin creauit: qui cauſa fuit incendij. Ergo nunc hoc dicit, Talis erit Veneri partus ſuus. Nam ſicut per Parin Troia incenſa eſt, ſic per Æneam reliquiæ Troianorum. Comparatio autem iniurioſa. Nam Veneri Hecubam, Parin Æneæ, Helenam Lauiniæ comparat. ¶ Iugales.) Coniugales, hoc eſt matrimonio conceptos. ¶ Idem.) Talis, ſimilis. ¶ Funeſtæq; iterum recidiua in Pergama tedæ.) Sic tedæ recidiuæ, vt pergama.

DONATVS.

¶ Talibus æneadę.) Magnum fuit ſecuritatis ſignum, quod eqtes remeauerant, qui pedites fuerant miſſi. Reſpondit. duobus, hoc eſt donis & dictis, donis ſublimes in equis redeũt. dictis, paceq; reportant. inter illa, quæ dicta cõmemorant, quibus fuerant lęti, etiam illud continebatur, quod latinus de filiæ nuptijs dixit. quãtum hic putamus glorioſam effectã legationẽ, quæ tantam lętitiam fuerat ad æneam perlatura? Plus quippe eſt deligi generũ, q̃ ſuſcipi auſpicio peregrinum. ¶ Ecce autem inachijs.) Dum inter latinum & troianos, vel poſt latini dicta hæc gererentur, quæ ſuperius comprehenſa ſunt. repente exijt iuno ab argis remeans, & ſummo cœlo reſpiciens vniuerſa votis ſuis ſtudijſq; contraria. ſ. troianos lætos, qđ nunq̃ antea factum eſt, tuta erga ipſos oĩa fiduciam gerentes proſperorũ ſucceſſuum, moliẽtes tecta, & ſedis perpetuitate ſecuros, deſeruiſſe etiã rates, vt pote iam nõ neceſſarias. ¶ Stetit acri fixa dolore.) Stetit, non ſponte, ſed doloris morſibus fixa. ¶ Tũ quaſſans caput.) Qđ eſt apertæ cõmotiõis ſignũ. ¶ Hæc effudit. p. d.) Demõſtrat qualem orationem eſſet habitura. nam qđ lõge adhuc poſita lętitiam troianorum vidit, & doluit, ſignum fuit veteris & pertinacis odij, quam ꝑpetua curioſitas ducebat, q̃ primũ noſſet, quid agerent inimici. quaſſare eſt cõmouere. ¶ Heu ſtirpẽ inuiſam.) Qui contrarijs fatis dicuntur naſci, inter ſe inimicitias gerunt. vt nunquã conqueſcant, nec accipiant finẽ. Hoc aſſeritur ex iunonis perſona, atq; hoc firmatur ẽt fatis deos gubernantibus agi. Ait igitur iuno. Heu, quod fuit altiſſimi doloris ſignũ, vt vinceret gemitus vocẽ. dehinc ait doleo, ꝙ fatis meis obuiam veniant troianorũ fata contraria. qđ quum ita ſit, obtinere procul dubio debuerunt fata mea, & æmulos nocendo peruincere. ecce ipſi cum dolore meo ſuperiores ſunt. & quidqđ inimica cogitare potuit conſtantia & felicitate vicerunt. ¶ Nũ ſigæis. o. c.) Hæc ſunt, ꝓꝑ quę dictum ẽ, heu, quorum caput eſt, quod contrarijs fatis iuno aduerſus troianos fruſtra nitebatur. ſequebantur illa quoq;, quæ ſuperius enumerauit inimicitijs. ſ. ſuis excidium troię ꝓdeſſe nequiſſe, quod quũ eſſet vnum, hoc miſit in partes, vt multa gemere viderentur, capta eſt inquit troia, & oppreſſa hoſtilibus copijs. ignis additus, vt quidquid armis abſumi non poſſet, aboleret incendiũ. ſed illos nec mucro preſſit, nec captiuitas vinxit, nec ignis inuenit. ¶ Medias acies,) Quod magis dolendum eſt mihi, qa per medias acies perq; medias flammas tanq̃ nihil obſtiterit tuti ſecuriq; tranſierũt. qđ fuit felicitatis ipſorum, vt abſceſſiſſe potius otioſe: q̃ fugiſſe territi viderentur. Euaſerunt igitur pericula duo, quibus grauius nihil eſt. Ruptæ ſunt acies, incendia vanuerunt. inuentus eſt exitus conſeruationis ipſorum, vbi ſperabatur interitus. quod dixit medias acies, & medias flãmas. ibi maiorẽ cumulum doloris expreſſit. magnum enim non eſſet flammarũ terminos aut fines exercitus euaſiſſe, e medio autem euadere difficillimum. ¶ At credo mea nu.) Ipſa ſibi propoſuit, quibus ſe magis accenderet. defeciſſe me, inquit, quiſpiam dicet, aut ſaturatam odijs quieuiſſe: nec ſatiata ſum, nec quieui. deniq; poſt excidium troiæ paſſa non ſum vllas cineris eius ſupereſſe reliquias. ¶ Quin etiam pa. ex.) Excuſſos mirabiliter poſitum. quidquid enim excutitur vim teſtatur, quam ferre non potuit. & ad hoc excutitur vt cũ ſua pernicię ferre non potuit. & ad hoc excutitur, vt cũ ſua pernicie cadat. Excuſſi eos, inquit, finibus troię. ¶ Infeſta per vndas.) Sæuior ſecuta ſum nauigantes & in pelago poſitis me frequenter obieci. Nullus locus eſt maris, in quo me non ſenſerint inimicã. ¶ Abſumptę in te. vi.) Quidquid in troianorum necem mitti de cœli partibus potuit, quidquid de fluctibus procurari. factum eſt, totumq; fruſtratum. ¶ Quid ſyrtes, aut ſcylla?) Quærat, quid mihi profuerunt ſyrtes? quid ſcylla, vel vaſta charybdis? Vaſta, hoc eſt ſęua, in qua me laborante cõſtat impactos. Hoc interrogantis eſt. ecce ipſa reſpondet. ¶ Optato conduntur tyb. a.) Ego illis ineuitabilia obieci, illa eos ad optata duxerunt, in tantũ vt vlterius nec me timeant, nec minas ponti formident. per iſtiuſmodi comparationem oſtendit cumulũ doloris ſui: quũ cerneret inimicos ſuos ſuperatis tot diſcriminibus terrenis ac pelagi defendi placiditate fluminis & regis amicitia. ¶ Mars perdere gẽtem.) More ſuo ab exẽplis quoq; iras ſuas accẽdit, & inducit minores deos ad plenũ ſe defendiſſe. Atq; vt hoc grauius faceret, addidit cõparationẽ a ꝑſona ſua, dicens. Aſt ego ma. i.) Et ꝑſonas & delicta cõparat marti & dianæ. itẽq; eos, qui vtroſq; deos offenderant, & troianoꝝ perſonam. illorũ factum & troianorum etiam pœnam quoq;, quam mars & diana infixerant, confert cum conatibus ſuis, in alieno negotio leuiorem facit delinquentium cauſam, in ſuo grauiorem. alios quum iraſcerentur impleſſe vindictam ſe non tantum non potuiſſe, verũ etiam ſuperatam, Vincor ab ænea. ab vno ſcilicet & pro animo inimicæ, intelligamus ab homine humili atq; inertiſſimo, nomen enim pro conuitio poſuit. ¶ Quod ſi mea numina.) Quod ſi inquit, meum numen non valet exequi iniuriam ſuam, non dubitem implorare auxilia,

Iſta, quæ vbiq; ſunt. Dum hæc tractat, inuenit, quid pro tpe facere debuiſſet. ☞ Flectere ſi nequeo ſuperos, acherõta mouebo,) Quia non poſſum auxilio ſuperum implere, quod cupio, inferos mouebo: Tractat, in quo obeſſe troianis inferi poſſent. ☞ Non dabitur regnis.) Q̃m, inquit, ferũt lauiniæ nuptias æneæ deberi volentibus fatis, & troianis italiam, ſi hæc cõuelli non pñt, poſſunt tamen morarum impedimento differri. ☞ At licet amborũ populos excindere regum.) Magnum factioſæ inimicæ conſiliũ: quæ cum non poſſet regum concordia rũpere populos, diſpoſuit diſſipare. bis enim cõmiſſis excitatis in diſcordiã, neceſſe fuerat etiã regem ſuis partibus necti. ☞ Hac gener atq; ſ.) Hæc ſit merces coeuntium in affinitate, vt ſuorũ funeribus crucientur. ☞ Sanguine troiano & rutulo dotabere virgo.) Effuſio ſanguinis partiũ ipſa ſit virgo dos tua. ecce animus iratæ dum ſecum tractat, ad virginem ſeſe conuertit, quaſi ipſa cum troianis aut cum ipſo ęnea aliquid egiſſet. dos tua, inquit, conſtituitur in partium cęde. ☞ Et bellona.m.te.p.) Crudelitatis ſcilicet dea. pronubę dicuntur, quæ ſunt in obſequio nubentis. ☞ Nec face tantũ Ciſſeis.) Solent, inqt, troianorũ fœminę mali ominis vtero geſtare progeniẽ, ſicut ciſſeis incendij ſigno ꝓtulit paridẽ. Cur non contingat veneri ſimilem filium peperiſſe? ☞ Quin idẽ veneri alter. Funeſtęq; iterum.) Indicium ex paride captum eſt tunc magis perire troianos, quũ nectuntur vxoribus alienigenis, ciſſeis peperit paride, ſed iſtius natiuitatem præceſſerant ſomnia, quæ non exortum hominis, ſed ex incendijs futurum interitum nũtiarent. in hoc extremo ſit & veneris partus: vt renaſcens troia ante ipſas, quas præparant nuptias, conſumat. ecce & hic tractat virgilius eſſe quidem fatũ, quod licet ſuperari non poſſet, valeat tamen aliquo impedimento turbari non aũt prohiberi, licere ei, qui currentibus feliciter fatis obuius ire voluerit.

ASCENSIVS.

☙ Talibus Æneadę donis, dictisq; Latini, Sublimes in eqs redeunt, pacemq; reportant. Ecce autẽ Inachijs ſeſe ref. &c.) Docet lętos quidem rediſſe Troianos, cum donis, & pace optata: ſed Iunonẽ, quę tũc aberat, ęgre tantã ꝓſperitatẽ tuliſſe, cuius orationẽ, quã ſecum habuit, recitat. Dona. autẽ dicit ſic. ☞ Donis.) Propter equos. ☞ Dict.) Nã pacẽ reportãt. ☞ Fatis cõtraria.) Qui contrariis fatis naſcunt, imortaleis inter ſe inimicitias exercẽt: cõfirmat ẽt deos fatis agi. Dolet igit, ꝙ debuiſſent timere fata Iunonis Troiani: & nõ timuerunt: dolet quod ſuperiores euaſerint: & quidqd cogitare potuerit, vicerunt. ☞ Medi.a.) Per gladios, & ꝑ igneis nõ extremos, ſed medios: quibus nulla pñt eſſe grauiora pericula. ☞ At credo mea numina.) Nec feſſa ſum, odijs: nec quieui ſaturata. ☞ Mars perdere gentẽ.) Ab exẽplis iras ſuas accendit: & oſtendit minores deos ad plenũ ſe defendiſſe. Cõparat cauſas, delicta, & perſonas. ☞ Vincor ab Ænea.) Nomen proprium, pro cõuicio poſuit. q.d. ab vno eodẽq; inertiſſimo. ☞ At licet amborũ pop.a.) Magnum factioſe inimicitię cõſilium, vt diſſiparet populos: quũ regnũ concordiam nõ poſſet rumpere. Cõuertitur autẽ ad virginẽ, veluti ipſa cum Ænea aliquid egiſſet. Hęc ille. ☙ Ordo autem eſt. Æneadæ.i. ſocij, aut legati Æneæ: redeunt, ſupp. cũ talibus donis, & dictis Latini, ſublimes in equis: & reportant pacem.i. concordiã, & fœdus pacis conſeruandæ. Autem ꝓ ſed: ecce. q.d. præter opinionem, & de repente: coniux Iouis.ſ. Iuno: ſęua.ſ.i Teucros, referebat ſeſe ab Argis Inachijs.i. ab Inacho olim nobilitatis: & ipſa inuecta.i. dum inuehebat, tenebat.ſ. tãq; dña, & in ꝓpria regione exiſtẽs: auras.i. aerẽ lenẽ & ꝓſpexit lõge.i. ꝓcul aſpexit ex æthere, vſq; ab Pachinno ꝓmõtorio illo Siculo.i. Sicilienſi: Æneam lætum.ſ. de proſpera legatione: & claſſem Dardaniam ideſt Troianam, ad littus Italicum applicitam, & videt, ſupple eos: iam moliri ideſt cum mole extruere: tecta ideſt domos, & oppida, & fidere iam terræ: quod prius non fecerant, vnde, Semper obuerterãt pelago proras, & deſeruiſſe rates.i. naues ſuas: ſtetit.ſ. ſpedita: quia fixa acri dolore: tum.i. deinde. ipſa quaſſans ideſt frequenter cuncutiens: in ſignum vehemẽtis iræ: caput ſcilicet ſuum: effudit pectore hæc dicta: heu, exprobrantis modo particula: ſtirpem. ideſt progeniem: aut radicem generis iuiſam: & heu fata Phrygon, contraria noſtris fatis quia voluit imperiũ ſummum, traducere in Carthaginem: quod & feciſſet, niſi Romanum obſtetiſſet. Num.i. nunquid quaſi dicat videtur quod non: Ipſi, ſupple Phryges potuere occumbere, ideſt oppetere terram: ſed ignobilius eſt occumbere, ſupple in campis Sygeis: ideſt Troianis, ad promontorium, aut mare Sygeum. Num ipſi capti potuere capi, ſcilicet omnes: aut ſic capi: vt nullus elaberetur? Nũ ideſt nunquid: Troia incenſa cremauit viros? quaſi dicat non: quod tamen debuit facere: ſed ipſi inuenere viam per medias

acies,

acies, & per medios igneis: quod propter Æneam dicitur, qui de ſe dixit in.ij. Expedior, Dant tela locum, flammæq; recedunt. & credo, ꝙ, ſup. mea numina ideſt poteſtates meæ diuinæ: iacent tandem feſſa, ideſt defatigata: & ita ego quieui: haud ideſt non exaturata, ideſt ad plenũ ſatura odijs: ſicut Iuuena. dicit de Meſſala: quod laſſata viris: ſed non ſaturata receſſit. Cõmemorat autem Iuno, quæ pro exterminandis Troianis fecerit, vt triſtius ſit non effeciſſe, quod indignata dixit in.j. Me ne incœpto deſiſtere victam, &c. Quin etiam ideſt inſuper: ego infeſta.i. pernicioſa, & vim inferens: auſa, ſup. ſum: ſequi.i. inſequi, aut perſequi, ꝑ vndas, ſup. Troianos excuſſos: patria, ſcilicet ſua, & auſa ſumme opponere ipſis profugis: toto æquore, ideſt per totum æquor vbicunq; fuerint: vires & cœli.i. aeris. & id propter ventos Æoli, & maris, propter tempeſtates abſumptę, ſup. ſunt: in.i. contra, Teucros: quid Syrtes, ſup. profuerint mihi? q.d. nihil. quid Scylla? & quid Charybdis vaſta.i. valde ampla, & capax: hoc eſt vtrunq; illud periculum maris Siculi: quid pro fuit mihi? quaſi dicat etiã nihil: quia illi conduntur, ſupple in alueo Tybridis; optato, ideſt quem diu optauerunt: exiſtentes ſecuri.i. ſine cura: pelagi.i. de periculis maris, atq; mei ideſt de periculis & malis, quę ego inferre poſſim. Vt autem maior ſit indignatio, ipſam ſolam victam. ſicut in.j. exemplum oppoſitum ſumpſit a Pallade: ita nunc capit a Marte. & Diana, dicens, Mars valuit perdere ideſt interimere: immanem gentem ideſt valde magnum, & ferocem populum: Lapitheum.i. Lapitharum, populorum Theſſaliæ, ad quorum pugnam Bacchus cauſas dedit: vnde in Georgi. Bacchus & ad culpam cauſas dedit. Ipſe genitor deum, pro deorum.i. Iupiter conceſſit Dianæ in iras.i. vt vexaret per iram, immittendo aprũ Calydona: regionem illam antiquam.i. nobilẽ, & quæ cara eſſe debebat. Quod ſcelus tantum.i. quam pœnã tantam: aut Lapithis, ſup. merentibus: aut Calydone merente. q.d. neq; Lapithis merentibus neq; Calydone merente; & tamen ad libitum illorum numinum conceſſi. Aſt ego magna coniux Iouis: quæ infelix, quæ non effeci: potui nil linquere inauſum.i. quod non auderem: quę verti memet.i. meipſam, & propriam perſonã meam: in omnia.i. omnis conatus, tam dignos, q̃; indignos: vincor ab Ænea, quaſi ſi dicat ab vno viro, & eo ex adulterio progenito, atq; patriæ ꝓditore: quod ſi exprimeret, dedecus eſſet Æneæ: quod nunc in laudem eius dicitur: ꝙ ſi mea numina non ſunt ſatis magna: equidem, ideſt ego quidem, hoc eſt certe: haud.i. non: dubitem.i. verear: implorare.i. in auxilium meum ploratu illicere: quod vſq; eſt, ideſt quidquid numinis ſit: vbicũq; ſit etiã in inferno: quia ſi nequeo flectere ſuperos, ego mouebo.i. excitabo, aut ſollicitabo: Acheronta.i. inferos, Acheronta colentes. Et ſi dicatur, ne inferos quidem poſſe, quum fata obſtent: dicit eſto.i. vt concedã ita eſſe ꝙ non dabitur.i. concedetur, a fatis prohibere.ſ. Troianos: regnis Latinis, atq; ꝙ Lauinia manet.ſ. Ænee: ſed per inuidiam id non dicit: coniux immota, ideſt immutabilis: fatis.ſ. id volentibus. At, ideſt ſed: ſaltem licet.i. licitum eſt: trahere.i, protrahere: atq; addere rebus tantis, tam magnis, & tam lætis ac felicibus moras. At.i. ſaltẽ: licet excindere.i. bello exterminare, populos amborum regum.ſ. Æneæ, & Latini: aut etiam Turni: ſed nõ optat exciſionem populorum Turni: vnde potius dixero de populo Æneæ & Latini: vnde ſubdit Gener, & ſocer ſcilicet Æneas & Latinus: coeant ſcilicet in amicitiam, & fœdus: ac mercede ſuorum ſcilicet ſubditorum: vt vtriq; excidantur, o virgo.ſ. Lauinia: tu dotabere ſanguine Troiano & Rutulo: quia vtriuſq; effuſionem, quaſi loco dotis afferes; & Bellona, ideſt dea belli: manet, ideſt certe expectat te, vt ſcilicet ſit pronuba.i. auſpex: & præfecta nuptijs tuis: quibus ego præeſſe debeam: nec Ciſſeis.i. Hecuba, Ciſſei filia: & Priami coniux: prægnans.i. grauida olim: & fœta face.i. quæ ſe facem ſomniauit parere, quia tota Troia incenderet: dum Parin geſtaret: enixa eſt tantũ.i. intantũ: quantum.ſ. tu: aut tantum.i. ſolummodo, quia etiã tu: igneis iugaleis.i. incendia patriæ, ꝑpter cõiugia facta: quin idem partus, ſup. erit Veneri ſuus ſcilicet ꝓprius: quia per Venerem, Paris Helenã rapuit, qui partus fuit Ciſſei dos exitialis patriæ: & alter Paris.i. ſimilis Paridi. ſcilicet Æneas, raptor Lauinię, Turno deſponſatæ: vt Paris Helenæ, quę Menelao nupſerat: & tedę funeſtæ.i. quę ſint funeris cauſæ, nõ lætæ faces nuptiales, ſup. erunt: in Pergama.i. mœnia Troiana: recidiua.i. iterum in interitum reciſura: aut, re diuina.i. iterũ, quaſi ad vitam.i, exiſtentiam, reditura.

PIERIVS.

☙ Iam fidere terræ.) Antiqui plerіq; codi. ſidere terrę: legũt, vt eo ſignificato, cõſidere, ſępe dictum: quod enim proxime futurũ videbatur iam actu eſſe ſibi ꝓponit: ideoq; etiam illud eodẽ modo dictũ,

do dictũ,

do dictã, Moliri iam tecta videt. Priſcia.tamen fidere terrę, agnoſcit: perinde ac illud etiam, Fidere nocti. Odiis haud exaturata quieui.) In Oblongo illo peruetuſto Vaticanæ bibliothecę codi. exatiata: legitur: prçter differentiã: quam Corne. Frõto ponit. vt ſatiatus ventris, ſaturatus animi ſit. Contra quem Fla. Soſi pater ita, ſaturitas, in cibo tantum dicitur. In cæteris vero ſatietas. Sed Virg. Odiis haud exſaturata quieui: dixit, ſuperſtitioſa nimirum vtriuſque obſeruatione, quum & ſaturo, & ſatio: ſaturitas, & ſatietas, ad omneis ſenſus ptinere. M. Tullii, Sallu. Columellę, & alioꝝ authorum teſtimoniis comprobetur, quę ideo nõ appoſui, quod ea omnibus in promptu eſſe ſatis ſciebã. Toto me opponere Ponto.) In anti, aliquot cod. exponere, habetur: quaſi ipſa quoq; Iuno ſeſe periculis obiecerit. Sed, opponere, quod in pluribus habetur, omnino melius: & conatum aduerſus Troianos ingentem oſtẽdit. Quid vaſta charybdis? Sunt quidem anti. cod. in quibus dira charybdis, habeatur. Sed, vaſta, longe decentius dictum: idq; ex ſynæpeia Catulli, Quæ Syrtis, quę Scylla mihi, q̃ vaſta charybdis. Quod ſcelus, aut Lapithis tãtum, aut Calydone merente?) Priſcia. vbi non ſemper copulatiuas eoſdem caſus ſibi adiungere dixerit, teſtimoniũ hinc citat: vbi ſcriptum agnoſcat, Quod ſcelus, aut Lapithis tantum, aut Calydona merentẽ. Vtrunq; tamen melius, accuſatiuo, vel ablatiuo caſu, quibuſdã in cod. inueniri: vt ſit. conceſſit, verbum. Cui ſubiiciat per repetitionem, Quod ſcelus, aut Lapithas tantum, aut Calydona merẽtẽ? Vel in modo cõſequentiæ (vt iam paſſim legitur.) Quod ſcelus, aut Lapithis tantum, aut Calydone merente. Non dabit regnis eſto prohibere Latinis.) In Medi. codi. ita legitur, Nõ dabit eſto regnis ꝓhibere Latinis: forte mutatũ ab iis q trithemimerim breue auſugiebant. At licet amborũ populos excindere regũ.) In Med. cod. excidere, legitur. Sed, excindere, plus eſt.

in

Hæc vbi dicta dedit, terras horrenda petiuit, POETA
Luctificam Alecto Dirarum ab ſede ſororum,
Infernisq; ciet tenebris, cui triſtia bella,
Iræq;, inſidiæq;, & crimina noxia cordi.
Odit & ipſe pater Pluton, odere ſorores
Tartareæ monſtrum: tot ſeſe vertit in ora,
Tam ſæuæ facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Iuno his acuit verbis, ac talia fatur.
Hunc mihi da propriũ virgo ſata nocte laborẽ, IVNO
Hanc operam. ne noſter honos, infractáve cedat
Fama loco, neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ poſſint, Italos've obſidere fineis.
Tu potes vnanimeis armare in prælia fratres,
Atq; odiis verſare domos: tu verbera tectis,
Funereasq; inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes: fœcundum concute pectus:
Disiice compoſitam pacem, ſere crimina belli:
Arma velit, poſcatq; ſimul, rapiatq; iuuentus.

SERVIVS.

Luctificam Alecto.) Græcus accuſatiuus. Huius autem declinationis tres caſus vſurpamus, genitiuũ vt Alectus: nominatiuum & accuſatiuũ vt Alecto. Odit & ipſe pr̃ Pluton.) Venerationis eſt pf. Nã furię, Acherontis & Noctis filiæ ſunt. His acuit verbis.) Irritauit & inſtigauit eius inſaniã. Proprium.) Aut tibiãptum: aut certe perpetuũ, indefeſſum, vſq; ad finem ꝑducendum. Et ſciendũ ideo furiæ nihil pro præmio dari, qa pręſtat hoc ipſum furiæ, vt bella cõmoueat: & vt dicat defendiſſe Iunonẽ. Infracta.) Aut valde fracta: aut quæ fuit antehac ſemp infracta: Vt, Turn' vt infractos aduerſo Marte Latinos. Cedat fama loco.) Vincat. Cicero, Loco ille motus eſt, cum eſt ex vrbe depulſus. Ambire Latinum.) Amplecti, circum retinere. non ob ambitum dixit. Nam ambio ad illum dicimus, non ambio illũ. Tu potes vnanimeis.) A maiore ad minus. Verſare.) Vertere, & vſus eſt frequentatiuo ad vim augendam. Tibi nomina mille.) Facies: vt, Et ſine nomine corpus. Mille autẽ ſecundum Euripidem: in cuius tragoedia dicit furia non eſſe vnius poteſtatis, ſed ſe eſſe fortunam, Nemeſim, fatum, neceſſitatem. Ita Aſper. Fœcundum concute pectus.) Plenum malitiæ. Efficacia. Compoſitam pacem.) Quam ſuprà Latinus dederat. Crimina belli.) Cauſas. vt, Crimen, amor veſtrum.

DONATVS.

Hæc vbi dicta.d.) Horrendum, dixit ex cauſa ingentis iracundiæ vehementiſſime cõmotam, in tantum vt quiſquis eam cerneret ſine horrore eſſe nõ poſſet. magna enim vis eſt eorum, qui ſumma poteſtate poſiti cõmouentur. Dimiſſo ergo aere, quo vehebatur, venit ad terrã. Luctificam alecto.) Quę nihil aliud prçter luctus noſſet efficere, aut quæ faceret luctus. Dirarum ab ſe de.ſ.) Quanta congeſſit, vt oſtenderet exquiſitum malũ? & quo peius non eſſet. ſibi iunonem adhibuiſſe: Et reuera niſi talis volũtatem dolentis implere non poſſet. Et liceat ſufficere deberet, qđ luctificam dixit, & ex dirarum coetu, atq; ab ipſis tenebris euocatam. tñ addit alia, quibus aptam negotio demonſtraret. Cui triſtia bella. bellis aptatur quidquid triſte eſt. quando enim poſſunt eſſe bella non triſtia? & quæ ſemper iras cõmouent, quibus fuerat plena. & ęque ad excogitandas inſidias artifex: & crĩa noxia cordi. Omne quoq; noxiũ criminũ genus ſenſibus deteſtabilibus portans. Omnia, quæ dixit, in ea fuiſſe, monſtrata ſunt, cũ iunoni negotium gereret. Nec hæc ſola, quæ ſuperius dicta ſunt: verum etiam alia, quæ ſequentur quũ deteſtandis artibus abundaret, & eſſet iccirco odioſa, omnibus diſplicebat. Intulit ẽt illis, quibus placere debuerat. Plutoni ſcilicet & ſororibus ſuis. Oẽs enim nequitia & ſcelere ſuperauerat. Hæc tñ malis artibus redundabat: vt vno eodemq; momento, quas vellet mutaretur in formas: & quantis opus eſſet ſerpẽtibus pullularet. nihil ei gratiſſimũ erat, niſi quod luctus haberet & ſanguinem. vituperationem iſtius furiæ

riæ

rię virgilius ex perſona ſua poſuit: ſed vbi ad iunonem ventum eſt, animi ſui neceſſitati ꝑmota, quod damnabile in furia fuit, vertit in laudẽ. Quã iuno.h.a.v.) Acuebat hanc iuno verbis ſuis, & inſtructionibus peſſimis, vt mala natura perſuaſiõe loquentis deterior fieret. Hunc mihi da.p.v.) Nihil a te virgo quæritur alienum: nec laborabis prouidere, quod habes. Propriũ quippe eſt tibi, quod mihi eſt in tempore neceſſarium, primũ quod inde præferenda es, qꝛ te tenebrarum ſubſtantia genuit. opera ſola neceſſaria eſt. Cæterum implendis, quæ deſidero, aptam geris conuenientemq; perſonam. ecce iuno non vtitur arte poſcendi, nec ſubtilitatem quærit: nec petit aliquid fieri: ſed iubet verbis imperatiuis. Da, inquit, laborem hoc eſt impende. quid enim petere debuit maior, quę videndi, teneret pleniſſimam voluntatem: aut quid petere ab ea, quæ optabat inuenire, quod verteret? ſola igitur inſinuatio fuerat neceſſaria cauſæ, & ſumma deſignãda deſiderii, incipit dici laus in aperta vituperatione. ſi enim pro perſona furię. vt factum eſt, ſi remoueatur huic prædicationi perſona conueniens, erit execrabilis, in qua iſta conuenerant. dicitur ergo ſub ſpecie laudis vituperatio. deniq; locum prędicationis obtinuit, quia furiæ dicebatur. ſed neceſſario præmittitur cauſa, ꝓpter quam tantum malũ fuerat ab inferis euocatum. Ne.n.h.) Ventum eſt, inquit, ad eũ cardinem virgo: vt caſura ſit nominis mei omnibus reuerenda maieſtas: niſi his, quę contra eam fiunt, itum obuiam fuerit. Cedere loco, verbum eſt ex re militari ſumptum, nam in pugna, q loco ceſſerit, conſtat eum ſuperatum. Quod igitur ait iuno, ne noſter honos, infractaue cedat fama loco. ſignificat, ne victæ perdamus honorem noſtrum. his ſubiungit, perſonas omnes, & rem, & quid facto opus ſit, ſignans. non.n. tempus verbis prolixioribus occupari debuerat: in quo non verba, ſed facta quærebatur adhibenda. quippe rũpẽdis initiis celeritas fuit: ne in aliis quoq; concordia roboratis ſubſidiis, aut ſuperari non poſſet, aut difficulter euicta ſuccũbere. Non connubiis am.la.) Nolo, inquit, cũ troianis cõnubia fieri: nec latinum ſic circumueniri: vt his filiã tradat, ne ſit eis cauſa in italia remanendi. nolo affinitatis iure cõcordiam contra vota mea ſurgentem cõualeſcere. Redit rurſum ad laudem furiæ, repetens etiam illa, & ſenſibus eius inculcans, quæ cupiebat impleri. Tu potes vnanimes.) Magna quippe vis eſt naturalem diſſipare concordiam: & eos, quos vnus ſanguis idemq; vterus genuit, in exitium prouocare. Quod ipſum iccirco poſitum eſt, vt oſtenderetur alecto plus poſſe, q̃ iunoni fuerat neceſſarium. ſi poterat pulſo germanitatis affectu, non modo in diſſenſiones, verum etiam in bella fratres armare, multo validius potuit extraneos & incognitos in nouam coeuntes amicitiam diſſociare, atque diſſoluere. Atque odiis verſate domos.) Potes odia conſerere inter eos, quos vnum domicilii conſortium tenet: tantumq; immittere ſe

ditionum

ditionum pondus: vt parietes quoq;, atq; ipſa fundamenta verſantur. Tu verbera.t. Fu.q; in.ſ.) Verbera, inquit, & faces funereas, hoc eſt litium motiones & cauſas potes aliẽis tectis immittere, quæ vſq; ad interitum commanentium tendant. potes, ſemel poſitum, omnibus aptatur, quæ diximus. Tibi noīa.m.) Per nomina formas oſtendit, in quas conuerſa mutabat etiam quod poterat vocitari. id enim incipiebat eſſe, in quo dolebat forte conuerti. mille vero artes nocendi ſuppetebant: cui facile fuerat eſſe, quod vellet. Fœcundum concute pectus.) Scio pectus tuum nocendi artibus redundare. hoc ſi agitare volueris, profertur inde, quod mihi eſt neceſſarium, interea licet ſcelerum conflãdorum artificio furia redundaret, & noſſet, quid ageret. tamen Iuno vehementer in ſua cauſa ſollicita deſiderij ſummã iterum ac ſæpius ſuccincta breuitate commendat. Diſijce compoſitam pacem,) Magna ordinatio conſiliorum: primum fuit quippe, vt pacis fœdere ſtructa verteretur: vt via exteris inuentionibus pateſieret. ſere crimina belli. ad belli.n. certamen veniri non poſſet, niſi primo extitiſſet cauſa pugnandi. optimo tamen verbo dictum eſt, ſere: vt ex his, quæ eſſent ſata, alia furſum fœcundis exceſſibus pullularent: & aliud atq; aliud, quod ex ſeſe vindicare deberet, effunderent. Iuuentuſq; ipſa velit arma. plus eſt.n. in rebus pficiendis velle q̃; cogi. quia igitur voluntas in agendo prima eſt. effice, inquit, primo velit, dehinc poſcat: ſi nullus dederit, rapiat. ſcilicet vt non expectata viſione cuiuſquã volens ad arma cõcurreret. Rapere ſignificat, aliquid ſine autoritate iubentis inuadere. compleuit propoſitionẽ, qua dixit. quam Iuno his acuit verbis, nam laudando eam, & in officijs deteſtabilibus præferendo: quę etiam dando conſilia ad perficiendum mandata, armando naturam feram, fecit inſtruendo peiorem.

ASCENSIVS.

Hæc, &c.) Recitat quomodo Iuno ad furiã infernalẽ deſcendit, & ab ea auxiliũ petijt: eamq; docuit quid factum velit. Dona. ait ſic. Horren.) Ex cauſa magnæ iracundiæ vehementer cõmota. Deſcriptio aũt Alectus oſtendit eam eſſe aptã tanto negotio. Propr.) Ergo non laborabis: quia nihil peto alienũ a te. Da.) Non precatur: ſed imperat, vt ſit ratio perſonarum. Nomina.) Per nomina, formas oſtendit: in quas conuerſa ſe mutabat, qđ poterat vocitari. Fœcund. Nocendi artibus redundans. Sollicita autem in cauſa ſua, ſæpius rem commendat: ordinatum autẽ conſilium eſt. Primo enim fœdus vertẽdum fuit, vt via pateret ad bellum. Sere.) Vt ex ſatis alia, rurſus fœcunde pullularent. Velit.) Plus velle eſt, quam cogi. Velit primo, deinde poſcit: & ſi non detˀ, rapiat. nam rapit, qui ſine iubentis authoritate inuadit. Hæc ille. Ordo ẽ. Vbi.i. poſtquã: Iuno, ſup. dedit.i. loquuta eſt hæc: ipſa horrenda, qa inflata ira petiuit terras: & ciet.i. excitat: Alecto.i. furiã illam infernalem: luctificam.i. luctus facientẽ: ab ſede dirarum ſororũ.i. aliarum furiarũ, quæ ſunt Megera, & Tiſiphone: & ſup. a tenebris infernis.i. infernalibus: cui.ſ. furię: & ſi dicatˀ Alecto, bella triſtia.ſ. alijs, vt matribus, ſecundum Horat.j. Bellaq; matribus deteſtanda, &c. & irę, & inſidię, & crĩa.ſ. ſemina belli: aut crimina.ſ. ob quæ ſunt bella: & ideo noxia.i. nociua, ſup. ſunt cordi.i. ad cor. hoc eſt voluptatis & curæ. Et.i. etiã: ipſe pater.ſ. inferoꝝ: Pluton odit, & ſorores.i. reliquæ furię odere: monſtrum tartareũ.ſ. Alecto: tot.i. in tam multa ora: vertit, ſupp. ſe: &, vt monſtrum dicatur, tam ſęuę facies, ſupp. ſunt illi: & ipſa atra.i. nigra, & infeſta: pullulat.i. germinat tot colubris, quos loco capillorum fruticantes habet: quã.ſ. furiã, Alecto: p ſe tam perniciosam Iuno acuit.ſ. ad iram, his verbis: ac fatur talia hoc additum puto, qa abundat: o virgo, ſata nocte.i. filia noctis.ſ. Alecto: da mihi hunc laborũ ꝓprium, vel, qui tibi proprius, & tuæ naturę cõueniens eſt: vel, quem mihi propriũ.i. peculiarẽ: opto ita, vt nulli alteri eum impertias: & da.i. impende mihi hanc operã: ne honos noſter: ve, pro vel: fama, ſup. noſtra: cedat loco infracta.i. multum fracta: & in nihilum redacta: quia nullus me poſt hæc honoraturus eſt, ſi ab Ænea vincor: vnde in.j. Et quiſq; numen Iuno. adoret. Præterea, aut, ſupplex aris ĩponet honorẽ. q.d. minime: neu.i. neue: Æneadę poſſunt ambire.i. ambiendo adlicere cõnubijs.i. ad cõnubia, Latinum, & obſidere fineis Italos (ab obſido, tertiæ coniugationis) tu potes: arguit à facilitate: armare in prelia fratres vnanimes.ſ. prius, aut qui dẽant eſſe vnanimes (eſt autem accuſatiuus vnanimeis) & tu potes verſare domos.i. familias: vt parentes, & liberos maritum, & vxorem: odijs p odia: tu potes inferre tectis.i. in tecta: & domos verbera.i. flagella: aut flagellationes, & faces funereas.ſ. poſt verbera nomina.i. facies, & figuræ, q̃ variæ nominanˀ, ſupp. ſunt tibi mille: & mille artes nocendi ſunt tibi. concute.i. cõprime, vt exeant artes tuæ in opus pectus fœcundum.ſ. artibus nocendi, diſijce pacem cõpoſitam: ſere crimina.i. cauſas, & ſemina belli: vt.ſ. iuuentus velit: qđ animo fit, & poſcat: quod ore. & verbo rapiat ſimul arma: qđ manibus fit, & exit ad opus bonum ergo auxeſin facit.

PIERIVS.

Tot pullulat atra.) In vete. pleriſq; codi. pullulat ora, figurate poſitum inuenias: quãuis, atra, magis placeat eruditis. Eſt & illud more quodam ſuo ſcriptũ in Ro.co. Pollulat ora colobris: cuius ſcriptionis rõnem retulimus. His acuit verbis.) In anti. aliquot cod. dictis, legitur. Laborẽ,) ĩ Ro.co. laborũ, legiˀ: quippe hunc ex laboribus tuis: ſed eloquutio nõ placet. Caſtior.n. lectio. Hũc laborem.i. hanc operã, quod expoſitiue ſtatim ſubiũgit. Tu potes vnanimeis.) In anti. pleriſq; codi. vnanimos, legitur: & vnanimis, vtrunq; recte, ex proba grãmaticoꝝ diſciplina. Diſijce cõpoſitam pacẽ.) In ant. omnibus cod. quotquot legi. diſſice, ſ geminato, & vnico i, ſcriptum obſeruaui: & hic, & in alijs locis ea formatione, vt concitatius enunciaretur, quod in imperioſſus: in in auſſus, in odioſſus fieri ſolitum a veterib. oſtendimus. Arma velit. poſcatq; ſimul, rapiatq; iuuentus.) In anti. quibuſdam co. legere eſt, Arma velit, poſcatq; ſimul Troiana iuuentus. quod ſi admittendum ſit, magnitudo rei, quã petit, demonſtrabitur, ſi q placida nũc pace quieſcunt, & quibus iam certa laboꝝ requies p miſſa eſt, Arma velint poſcatq; ſimul. Quãq;, poſito, velle, & poſcere, tumultuantiũ furorẽ oſtẽdat: addito, rapiatq;. Nam & antiqua paraphraſis eſt, contra Troianos.

SERVIVS.

Exin.) Ordinis aduerbium. Gorgoneis.) Peſſimis, ſęuis: à Gorgone. Tacitum.) Pro tacite, ſed bñ. Obſedit.) Quaſi quæ inſidiabitur. Curæ irę q; coquebant.) Peruerſo ordine reſpondit. Nam ira in Troianos eſt: cura de nuptijs, & primo aduentum Teucrorum dixerat. Huic dea.) Figura perturbata. Nanque talis eſt ordo, Huic dea vnum anguem in ſinum coniecit, & vſque ad intima ſubdit pręcordia, quæ ſunt loca cordi vicina, quibus ſenſus percipitur. Anguem) autem iniecit partẽ ſui, id eſt furoris. Leuia). Pulchra. Attactu nullo.) Sine morſu, ſine ſenſu. Fallitque furentem.) Inijcit furorem ſine accipientis ſenſu. Furentem autem, vt furore teneatur. Nam nondum furebat.

POETA.

Exin Gorgoneis Alecto infecta venenis
Principio Latium, & Laurentis tecta tyranni
Celſa petit, tacitumq; obſedit limen Amatæ,
Quam ſuper aduentu Teucrum, Turniq; hymeneis
Fœmineæ ardentem curæq;, iræq; coquebant.
Huic dea cœruleis vnum de crinibus anguem
Conijcit, inq; ſinum præcordia ad intima ſubdit,
Quo furibunda domum monſtro permiſceat omnem.
Ille inter veſtes, & leuia corpora lapſus
Voluitur attactu nullo, fallitq; furentem,
Vipeream inſpirans animam: fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ
Innectitq; comas, & membris lubricus errat.
At dum prima lues vdo ſublapſa veneno
Pertentat ſenſus, atq; oſſibus implicat ignem,
Nec dum animus toto percæpit pectore flammam,
Mollius, & ſolito matrum de more loquuta eſt,
Multa ſuper nata lachrymans, Phrygijſq; hymeneis.
Exulibuſ'ne datur ducẽda Lauinia Teucris. AMATA

Tænia vittæ.) Tænia eſt vittarũ extremitas. Vdo ſublapſa veneno.) Hypallage in ſenſu. Veneno vdo.) Quod ẽ de vdo corpore. Nanq; ſerpentum vda ſunt corpora, adeo vt qua eunt, viam humore deſignent. Solito matrum de more locuta eſt.) Nõdum ad plenũ furebat. Vnde per muliebrem iracũdiã miſta aſperitate loquebatur. Nam hoc eſt matrum de more. Paulopoſt enim furore quatietur. Exulibuſue datur?) Propter diſſuaſionẽ figurate loqtur, exules vocans eos qui propria regna repetebant. Ducenda.) Abducẽda. Prædo.) Quaſi piratã dicit hoiem diu ĩ marimorantẽ. At nõ ſic Phrygius.) Legitur & an non, ſed hoc abſolutum eſt. Si autẽ at legeris, copulatiua particula eſt ad ornatũ ſolũ pertinẽs. Horatius,

At, o

O genitor?nec te miſeret natæq́ tuiq́?
Nec matris miſeret, quam primo Aquilone relinquet
Perfidus, alta petens, abducta virgine prædo?
At non ſic Phrygius penetrat Lacedęmona paſtor,
Ledeamq́ Helenam Troianas vexit ad vrbeis!
Quid tua ſancta fides, quid cura antiqua tuorum,
Et conſanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latini,
Idq́ ſedet, Fauniq́ premunt te iuſſa parentis:
Omnem equidem ſceptris terram, quæ libera noſtris
Diſſidet, externam reor, & ſic dicere diuos:
Et Turno, ſi prima domus repetatur origo,
Inachus, Achriſiusq́ patres, mediæq́ Mycenæ.

At o deorum quicquid in cœlo regit terras, & humanũ genus. ❡ Quid cõſanguineo.) Filius enim eſt Veniliæ Amatæ ſororis. ❡ Si gener externa petitur de gẽte Latinis.) De qualitate tranſit ad finem. Nam vult Turnũ extraneũ eſſe diſfinire per callidam argumentationẽ, quia imperio Latini non ſubiacet: cum oraculũ de Latinis omnibus cauerit. Poſtea etiã huic argumento alia ſubuenit argumẽtatione, Turnum Græcum eſſe ab Acriſio cõmemorans, per quod duas res agit latenter. Nam dicẽdo originem conſiderandam, docet & Turnũ Græcum eſſe ab Inaco Acriſio: & Æneam Latinum eſſe a Dardano. ❡ Premunt te iuſſa.) Vrgent, in hoc compellunt. ❡ Inachus Acriſiusq́ patres.) Danae Acriſij regis Argiuorum filia poſtquam eſt à Ioue vitiata, pater eam intra arcam incluſam præcipitauit in mare. quæ delata ad Italiam, inuenta eſt à piſcatore cum Perſeo, quẽ illic enixa fuerat, & oblata regij qui eam ſibi fecit vxorem: cum qua etiam Ardeam condidit, a quibus Turnum vult originem ducere.

DONATVS.

❡ Exin.) Hoc eſt ex eo momento. ❡ Gorgoneis alecto in. ve.) Alecto, cui venena ſupererant, diris infecta ſerpentibus gorgoneis, dixit, vt in eum modum mutata videretur, quo fingit̃ gorgona, & tales ſerpentes geſtare pro crinibus, quales illa portat in vertice. ❡ Principio latium.) Hoc mandatis non inſeruerat iuno. ſed faciendum ſuggeſſerat furiæ naturalis inuentio. dicit ergo, quid factum ſit: fuit, inquit, ad latini domum, nunc ipſius facti reddi incipit cã. ❡ Tacitumq́. Ob. li. A.) Non ſic petit domum regiã furia, vt regem ipſum aggrederet̃, aut falleret, ſed tacite limẽ Amatæ obſedit. Tacitum dixit, ſine ſtrepitu aliquo: quæ iam flebat fortunam filiæ, & optabat turnum potius ei iungi, q̃ phrygium virum. deniq́ cruciabatur animo, cura ſimul, doloreq́. Tacitũ limen etiam ſic poſſumus ſentire: vt non limen dixerit tacitum, ſed ipſam furiam tacitã obſediſſe, vt facilius neſcienti valerẽt obrepere. Facile etiam fuit nulla vi adhibita obtinere eius animũ, cui æneę iam coniunctio diſplicebat. Conſilium tamẽ probabile videbatur inuentam mulieris cumulare ſententiã: vt efficeret vis maior, ne cõmutaret mentem: & in aliam partem ſexus forſitan mobilitate tranſiret. ❡ Huic dea.) Furiam, poetę ſic fingunt. q᷑ angues pro crinibus habeat, & q᷑ eius miniſtri ſint, quum aliqua ei mala perficienda ſint. Nos tñ amatæ non anguem, ſed cõmotionem mentis immenſam debemus accipere: vt cõpoſita latini voluntate nuptię perturbarent̃. itaq́ licet hæc ita ſint, exponamus ſcdm poetam, quę dicta ſunt. huic, inquit, hoc eſt, Amatæ. deam furiam dixit, vt ſupra. deos enim deasq́ veteres putauerunt, qui eſſent alicuius virtutis, & homines poteſtate ſuperarent. ❡ Cæruleis vnum.) Quando vnũ ad perditionem harum rerum arbitrata eſt poſſe ſufficere. quid in euerſionibus poterat? quã tot etiam funerei angues armabant? ❡ Inq́ ſinum pręcordia.) Sinus dicit̃, qui poteſt aliquid excipere, & tenere. furia igitur in ſinum & præcordia anguem miſit ad ipſa intima. ſubiungit, cur hoc fecerit: ❡ Quo furibunda domũ monſtro permiſceat oẽm.) Idẽ, vt hoc monſtro per puellæ matrem totam domum miſceret, ſcilicet vt ſubuerſa omnium voluntate in vnam oẽm ſñiam reducerentur. & contraria ſentiendo, nihil contra iunonis vota pficerent. ❡ Ille ĩter veſtes.) Serpens inter veſtes, & mulieris leuiſſimũ pectus voluebatur. ❡ Attactu nullo.) Sic tamen, vt tactus eius non ſentirentur. ❡ Fallitq́ furentem.) Vt pulſo humani ſenſus vigore ad eam malignitatem redigeretur, qua fuerat, ſerpens. ecce addit pererrãtus ipſius ſerpentis ſpeciem. ❡ Fit to. co. Aurum.) Quum eſſet magnæ longitudinis coluber, ſic ſe collo amatæ inuoluerat tanquã aurum tortile. ❡ Fit longę teniavit.) In aurum tortile verſus eſt: in tenia, inquit, hoc eſt extremos vittæ. Vittæ ſignificatio oſtẽdit prolixitatem & longitudinem. nectebat igitur comas eius, vt vitta. ❡ Et membris lubricus errat.) A corporis partibus membra omnia generalitate concluſit, ne ille aliquam partem non videretur intraſſe. ❡ Ac dum prima lues.) Antequã eam furialis lues incendio robuſtiore inflammaret: antequã oſſa eius ac medullas venena pleniſſime poſſiderent: verba cum marito habuit, nec la-

chrymæ

chrymę deerant, quũ illa loqueretur, vt habitura ſermonẽ ſuper filiæ votis ac turni, matris officio fungi videretur potius q̃ furore pręcipitata neſciret, quid diceret. ❡ Exulibuſne datur ducenda lauinia teucris?) Apud maritum locutura de filię connubiis mater non debuit vti principijs. tunc. n. ſunt neceſſaria, quum apud extraneum ſumus verba facturi, vt attentum, beneuolum, docileḿq reddamus. In præſenti vero attentum cur faceret? quum latinus cauſam noſſet? beneuolum cur? quũ negotio filiæ vtpote pater non eſſet nociturus? docilem quomodo? quum ab eo ipſa ſciret: cauſam non inſinuatio negotij, ſed diſputatio ex inde exorta habere debuiſſet. Incipit igitur ab ipſis quæſtionibus deformans factum & perſonam mariti, improbans eius ſermones qui ſponte illi obtulerat filiam: ita tamẽ agit cum marito, vt ſuadere potiuſq́ reprehendere videatur. Conueniebat hoc quippe reuerentię maritali, & ei, quę imperandi cupida mollius apud eum loqui debuerat, qui principalem in filiam habuit poteſtatẽ, & hominis mentem a promiſſo diuellere cupiebat. oblitus, inquit, quid patribus in filiarum coniunctione conueniat, tota penitus pietate atq́ honeſtate reiecta, non petentibus vltro ingeris filiam? Nec ſaltem reſpicis ſub quo euentu ſis miſeram traditurus, naufragis, nudis, eiectis, & perpetuis erroribus actis: quibus ſedes nullæ & domicilium ſemper incertum: quid prodeſt habere pręcipuos, quos exilium ſempiternum fortuna damnauit. vellem id marite fieri, ſi conſilijs tuis commoda vel honeſta ſupperent. nihil eſt eorum: contraq́ ſunt omnia inhoneſta & dura. nullus poſtulat. pater ingerit. erit in naui thalamus filiæ, & omnis vita ducetur in fluctibus, gratia certe nulla coniugis & nullus decus vxoris. quis dignam iudicabit matrimonio ſuo, quam pater non tradidit, ſed obiecit? non iſta dabitur maritali conſortio: ſed infelicibus troianorum fatis, & fortunę iungetur. vbi patris officium? vbi ſacri huius nominis pietas? ſolent in his cauſis patres eſſe ſuſpenſi, etiam quum liberorum numerus maior eſt, & felicioris ſobolis beatitudo ſuppeditat, quo magis in vnicæ negotio filiæ debuit te facere neceſſitas cautiorem. Ducetur miſera, ducetur infelix, nunquam occurſura viſibus meis. fient non nuptię, ſed filię miſeranda tranſcriptio, ſi nuptię dicendæ ſunt, quæ non in augmentum generis noſtri, ſed in interitum proceſſuræ ſunt. orbitas iſta eſt, non probatio ſanguinis. & in hoc facto domus noſtræ ſolitudo perpetua. quis erit ille funereus dies, quo ſine ſpe reditus his terris miſeranda portabitur ęternis matrem lachrymis relictura? quod ſi te nõ peregrinorum, ſed exulum fauor in ſuum commodum traxit, incautum perfidę gentis antegeſtorum debueras exempla tractare: & recentem facinoris infandi recenſere memoriam. phrygius ille fuerat paſtor, quem in raptum regiæ coniugis nec pręſumpta temeritas, nec terrarum remota penitus deſperatio reuocauit. Tantum prædicto licuit, vt ignobilis ouium cuſtos lacædemona petens longe diſcretam regis coniugem leda regali genitam matre vexiſſet ad troiam: qd non audeant tales, quum ad ſolitum ſceleris pręmium ſine arbore peruenerint? quid inquam, non audeant, quibus inopinatum prædæ commodum non quęritur ſcelere, ſed manibus paternis offertur. o vnicum ſolatium ſenectutis. o liberorum meorũ poſt tot funera miſerandæ reliquię. nihil intererit inter luctus & vota: ſemper ego plãgam, ſemper lachrymas fundam. Lugeo mortuos, & ſub imagine votorum in filiæ luctus impellor, ęqua lance in orbitatem meam maritus & fortuna contendunt: & in hac parte mitior fortuna q̃ genitor. reliquis illa, quæ temperaret lachrymas meas: pater mihi infelici tollit? quod ſæuiens inimica dimiſit? non addam, quod euidenter apparet. neq́ enim incuſandi ſunt illi, qui proprium de ſe habuere medicum. non auſi ſunt poſcere, quod optimo iudicio patris impetrare non potuerant. quos putamus illius perfidi nunc eſſe tractatus? aliquid monſtruoſum exiſtimet genuiſſe, monſtrum alere, & monſtrum de forme nutrire. non ſe enim prælatum cæteris putat, ſed coniunctionem noſtram cunctos incolas horruiſſe. quid te arbitrabitur ille ſectatum? fidem? at nouit ſe ac vos eſſe fallax genus. qd

tam monſtro conſimile? quæ prudentia iſta eſt? fortuna illos olim indignata deſtituit. auxiliorum ſpes? conciderunt iſta cum troia. neq; enim ſperabo profuturos noſtris, qui propria perdiderunt. ſuperioris fortunæ reditus neſcio quando prouenire poſſit, qui per troianos reperiri non potuit. Nec mihi perſuadere poteſt, aliquem troiæ ſupereſſe felicem: quum euaſiſſe crimen ſit, & vixiſſe tormentum. quin potius ſi infelicium facienda comparatio eſt, meruerunt aliquid in aduerſis, quos in laboribus ſuis vltimum ſupplicium mature conſumpſit. Emiſſi ſunt iſti, vt iactatis per vniuerſos mundi cardines pœnas expenderent. nequis fieret reliquus, qui troianorum exitium miſeratiſq; neſciret. Venio nūc ad fidei partes, quæ ſemper apud te ſancta & inuiolabilis fuit. venio ad ſingulare inſtitutum animi tui, quo tuorum curam ſemper & vbiq; ſeruaſti. Recuſatur turnus, quem coniunctum tibi & ratio ſanguinis fecit, & dexterarum ſæpius repetita conuentio. ah putas nihil ſceleris admitti, quum nulla interueniente cauſa rumpitur fœdus? quod multi religionum nodi & numeroſa pariter vincula nexuerant.? Tradas tu dexteram proximo, & hoc non ſemel, ſed ſæpius facias, obſtringas cunctis tuam religionibus fidem, quas dijs fœderum teſtibus non ſine veneratione firmaſti: repēte quum læſerit nullus, deniq; nullus offenderit, ipſe primus excidij autor exiſtas? &, quod patri regiq; turpiſſimum eſt, ſententiam tuam contraria ſentiendo diſſoluas. certe ſi in hac cauſa deorum te reſponſa ſollicitant. ſi generum faunus prædixit externum: volo in hac parte parentis tanti iudicium lædas. compleantur iuſſa, ſic tamen ne ipſo patris obſequio intellecto, errore prolapſus lædas potius iubentem. & quem te officijs promereri credas, offendas. reſponſa ſemper magna cautela & plena intentione conſideranda ſunt. quippe dubijs inuoluta verbis & ancipiti ſyllabarum congregatione miſcentur. ne apud humanum ingenium diuina beneficia intelligendi facilitate vileſcant. conſideremus igitur, quid faciendum reſponſa prædixerant: video.n. ſententiam tuam te in his marite fixiſſe. externi. inquit, veniēt generi. videamus quid ſit externus. volo enim dicti ipſius definire rationem, & parentis tui mentem plena intentione colligere. cōſultus ille in negotio neptis quid poſſit prodeſſe, reſpōdit. Externo, inquit, trade filiam tuam. Externus eſt quiſquis a regno tuo & tua poteſtate diſcretus eſt. cui tamen ſit ſubſtantia congruēs & domicilium certum. Exules ſunt iſti, quos arbitraris externos. nec ille ſic dixit noſtræ filiæ conſulendum, vt talis virginem ſumat, qui ventos fugitiuus expectet. Habes externum cōſortium turni. quem ſi nobis aliquando affinem ratio temporis fecit: repetita tamen origo ſuperior, & eius numerati maiores, & p̃ria, quo nomine debeat appellari, euidenti ſignificatione monſtrabūt. Mutatio quippe terrarum originem naſcendi cōmutat. Inachus illi & acriſius maiores numerantur & mycenarum illum ciuitas tenet.

ASCENSIVS.

¶ Exin Gorg.) Oſtendit quomodo Alecto, quia inferius numen nihil reſpondens, ſtatim iuſſa Iunonis exequuta ſit: quæ ſciens, & concordiæ, & diſcordiæ, aptiſſimas eſſe mulieres potiſſimum potentes, ſollicitat primo Amatam regina. De qua te dicit Donatus ſic. ❡ Exin.) Ex eo momento Gorg. fuit, ea forma qua fingitur Gorgone. ❡ Tacitum.) Sine ſtrepitu: quoniam in mœrore iacebat, quum audiret filiam dandam Æneæ: vel ipſa tacita, vt facilius neſcienti obtemperet. ❡ Vnum.) Quia vnum, ad perditionē preſentium arbitrata eſt ſatis eſſe. ❡ Sinu.) Sinus dicitur, qui poteſt aliquid excipere, & tenere: vipeream animam: pulſa ſcilicet humana. ❡ Fit longe tæ. vit.) .i. vitta. ❡ Exuli. ne datur.) Non fuit vtendum principio. Nam nec beniuolus reddendus erat, q eſſet pater: nec attentus, qui de re eſſet ſollicitus: nec docilis, quū cauſam ſciret. Incipit ergo a q̄ōnib. deformans negotium: & ita agit cum marito, quem reuereri oportuit: vt ſuadere potius, q̄ reprehendere videatur. Sunt ergo argumenta. Nullus poſtulat: pater ingerit, erit in naui thalamus filię, quando datur ei qui perpetuis erroribus dānatus eſt. Omnis vita ducetur in fluctibus. Nulla cōiugis gratia, nullum decus vxoris, quā pater non tradidit, ſed abiecit non amplius viſuram. Ergo, non ꝓpagatio ſanguinis, ſed orbatio eſt: & domus noſtrę ſolitudo perpetua. Ante autem, geſta exempla ſunt perfidiæ ipſorum. Eſt autem maximum ſcelus, rūpere fidem Turno. Reſponſa deorum ſunt, quum maxima cautela conſyderanda, quia implicita ſunt, & inuoluta. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Exin ideſt ex eo momento ideſt ſtatim: Alecto infecta venenis Gorgoneis ideſt ſerpētib. quales Gorgones, pro capillis habere dicuntur, preſertim Meduſa: petit ideſt petijt, per ſyncopā, principio Latium, & excelſa ideſt ſublimia tecta, Latini tyrāni .i. regis: & obſedit limen tacitum ideſt ipſa tacens: aut obſedit tacitum. pro tacite: limen Amatæ .ſ. reginæ, coniugis Latini: dixit: petit, pro petijt: per ſyncopam dici, propter verbum, obſedit: quod pręteriti eſt temporis: quod ſi legatur, obſidit, in præſenti: poſſet & petit, præſentis eſſe, quam .ſ. reginam Amatam: ardētem. ideſt inflāmatam: ſuper. ideſt de: aduentu Teucrum, pro Teucrorum: & hymeneis. ideſt legitimis nuptijs Turni curæ: & iræ fœmineę ideſt quæ plurimum fœminis, dominari ſolebant: coquebant: dea ſcilicet Alecto: conijcit huic ideſt in hāc .ſ. reginam Amatam: vnū anguem de crinib. ſcilicet ſuis: cœruleis ideſt cœrulei coloris. habent enim furiæ pro crinib. colubros, quos in pectora conijciūt: & quia curę & iræ ſerpunt per venas, & conſumunt ſingula mēbra etiam medullas, & ſubdit in ſinum .i. ad intima pręcordia, in quib. eſt paſſionū ſedes, quo monſtro ideſt cuius monſtri ſtimulo: permiſceat .i. perturbet, & cōfundat: omnem domum .i. totā familiam. Ille .ſ. anguis: lapſus .i. labens: inter veſtes & corpora leuia .i. plana & non aſpera: vt ſunt mulierū corpora, voluit̃ .i. volubilitate ſua progredit̃: nullo attactu .i. quaſi nil attingens: & fallit .i. circūuenit: furentē .i. per ſe īſanientē mulierē: inſpirās .ſ. ei: animā .i. mentē, aut anhelitū vipeream .i. ſerpentinā, aut ingens coluber fit aurū tortile .i. intortū, vt torques, aut monile collo .i. ꝑ collū, aut depēdens de collo .i. & fit tænia .i. extrema pars lōgę vittę ideſt faſciæ ambientis caput muliebre: & innectit comas .ſ. Amatæ, in morē vittę, & ipſe lubricus .i. facile elabens ꝑꝑ pingue glabro corpori inſitū vt in anguillæ cute: errat .i. diſcurrit: libere mēbris .i. ꝑ mēbra eius: ac dū .i. donec: prima lues .i. nociua macula, ſeu īfectio ſublapſa veneno: vdo .i. de vdo corpore manēte, pertētat ſenſus .ſ. Amatę reginę: atq; īplicat oſſib. ignē .i. ardorē furoris. Nec dū .i. & non adhuc: & animus, ſup. eius nō ꝑcepit adhuc flāmam .ſ. furoris toto pectore: ipſa regina .ſ. loquuta eſt, mollius .i. leuius & mitius: de ſolito more matrū: lachrymās multa .i. multū: ſup nata .i. de negotio natæ: aut ꝑꝑ natā .i. filiā ſuā: & ſup hymeneis .i. nuptijs: Phrygijs .i. cum Phrygio Ænea cōtrahendis: & dicens, ſup. o genitor .i. o Latine, qui pater es: ne .i. an Lauinia .ſ. filia noſtra vnica, & regni hęres: dat̃ .i. vis ne, vt detur nuptū Teucris exulib. .i. a patria expulſis, nec miſeret te natæ .i. filiæ: nec tui, nec miſeret te matris .ſ. filię tuę: hoc eſt mei (inq̄t Amata) quā .ſ. matrē: ipſe .ſ. quē noīare non dignarer, gener noſter Æneas perfidus prędo linquet primo Aq̄lone .i. cū primo vento ꝓſpero: petēs alta .ſ. maria: & hoc virgine .i. filia nr̃a, quæ virgo eſt abducta. At, apertius eſſet, an niſi ſit, at q̄d dicā: nō .i. nōne: paſtor Phrygius .ſ. Paris. de quo in Achil. Stat. Soluerat Oebalio, claſſem de littore paſtor. Dardanus, qui in prima ætate expoſitus paſtor fuit. penetrat ſic Lacedæmona ideſt Lacænā illam ciuitatē in Sparta: ſed Amyclis abſtulit Helenam & vexit Helenā Ledeam .i. Ledæ, ex Ioue filiam, ad vrbeis Troianas? quaſi dicat apertiſſime: & ita docet, nō eſſe honeſtum filiam Troianis tradere. quia exulibus: nec tutum, quia perfidis: nec licitum, quia cōtra fidem. vnde ſubdit. Quid, ſup. reputabitur poſt hac, fides tua ſancta ideſt prius inuiolata: quid tua antiqua cura tuorum ideſt ſollicitudo quā habuiſti de tuis: & dextera .i. promiſſio fida data toties: Turno cōſanguineo ſcilicet filię nr̃ę: q̄a genitus eſt ex matertera eius. Et ſi dicat Latinus fata vetare probat, q̄ non: ſi bene intelligantur: q̄a & Turnus externus eſt cenſendus, quum ſit ab externis oriūdus: & contra Æneas internus habendus, quum ab Italis originem traxerit: dicit ergo, Si gener petitur Latinis de gēte externa: & id ſedet ideſt placet: & ea ſententia firma eſt: & iuſſa ideſt monita, & oracula Fauni parentis, premunt ideſt cogunt te ad hoc: equidem ideſt ego quidem reor omnem terram quæ diſſidet .i. diuiſim ſita eſt: exiſteris liberā noſtris ſceptris .i. quæ non eſt ſub noſtra ditione: eſſe, ſupp. externam: & diuos dicere .i. cenſere ſic. Et .i. īſuper: ſi prima origo domus .i. familiæ: repetatur Turno: Inachus, & Acriſius, ſup. inueniantur patres: & Mycenę medię .i. quæ ſunt in penitiore parte regionis, ſup. ſint Turno patria.

PIERIVS.

¶ Et leuia pe. lap.) In quibuſdā anti. codi. læuia corpora lapſus, legitur. Sed, pectora, receptum magis. ❡ Ac dum. (In co. aliquot anti. at dū, legitur: miſſum vero facio vno ſublaſa veneno, quod habetur in Ro. cod. quum, vdo, Ser. agnoſcat, cui reliqui veteres cod. adſtipulantur. ❡ Toto percępit pectore.) In Ro. co. quod minime diſplicet, toto concępit pectore, legitur: & ſi plus eſt, percępit. ❡ Exulib. ne datur ducenda Lauinia Teucris.) In anti. exſulibus, per xs, veteribus grāma. adſentientibus: pręterea totus verſus in nōnullis co. anti. ita legit̃. Exſulibus ducenda dat̃ Lauinia Teucris. In .vj. n. dubitatū eſt, vtrū Lauini, prima correpta poni debeat, eo loco. ita regna Lauini Dardanidis venient: quod nonnulli

nulli Latini, legere malunt. Siquis vero orationem abſq; ne, languere dixerit, poeta ipſe tradit Amatam initio mollius loquutam eſſe. Inemendate vero cod. aliquot, exulibus abducanda, legunt: nam colliſionem eiuſmodi in principio Virg. non admiſiſſet, qui vel parciſſime, vel fere nunquam ea vtatur, vel in medio, vbi plus licentiæ eſſe ſolet. Sed enim quantum pertinet ad ſyllabam, ſyllabam, in.j. Promiſſa Latini mœnia. & paulopoſt, Regnumq; ab ſede Latini. & a Tibullo, Ante oculos Laurens caſtrum Murusq; Latini. eſt prima nimirum breui poſitum: & apud Aſprũ grammaticum antiquo cod. Ducenda Lauinia legitur. ¶ At non ſic Phrygius.) In aliquot codi. An non habetur. Sed, At, magis placet eruditis.

SERVIVS.

¶ Sine more furit.) Sine exẽplo: & hoc iam contra decus eſt regium. ¶ Lymphata.) Percuſſa furore lympharum, ſicut Ceritos a Cerere dicim⁹. ¶ Turbo.) Catullus hoc turben dicit, vt hoc carmen. Hic turbo, vnde turbinis facit. Nã ſi turbonis ſit, erit à proprio nomine genitiuus: vt Horatius, Turbonis in armis. ¶ Impubéſq; manus.) Aut multitudo puerorum: aut à parte totum poſuit, vt pro manu puerum ipſum intelligas. ¶ Simulato numine Bacchi.) Talem patiebatur furorẽ, vt ſperaret ſe Liberi ſacra celebrare. Non enim ipſa ſimulabat, qđ eſt ſanorum. Nã & paulo poſt dicturus eſt, Alecto ſtimulis agit vndique Bacchi. ¶ Quò.) vt. ¶ Euohe Bacche.) Vox Bacchantis eſt. ¶ Tibi ſumere thyrſos.) Sumebant: & ſunt infiniti pro idicatiuis. ¶ Pampineas haſtas.) Pampinis tectas. ¶ Incinctæ pellibus.) Nebridarus ſcilicet. ¶ Piniũ ſuſtinet.) Facẽ pineam, vt fiebat in Liberalibus. ¶ Natæ turniq; canit hymenæos.) Hic aperte expreſſit dementiam. Nam cum cõſecrauerit filiã Libero, hymenęum canit eius ac Turni. Hymenęum autem, nunc carmẽ nuptiale dixit. ¶ Toruũ) Pro torue. ¶ Iò.) Vox clamantis: & eſt tragicus ſermo. ¶ Pijs animis.) Id eſt mẽnis. ¶ Crinales vittas.) Quæ ſolarum matronarum erant. Nam meretricibus non dabantur. Deſideratũ hic Donatus.

¶ His vbi nequidq̃ dictis experta, Latinum POETA
Contra ſtare videt: penituſq; in viſcera lapſum
Serpentis furiale malum, totamq; pererrat.
Tum vero infelix ingentibus excita monſtris,
Immenſam ſine more furit lymphata per vrbem.
Ceu quondam torto volitans ſub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent: ille actus habena
Curuatis fertur ſpatijs: ſtudet inſcia turba,
Impubeſq; manus, mirata volubile buxum,
Dant animos plagæ. non curſu ſenior illo
Per medias vrbeis agitur, populoſq; feroces.
Quin etiam in ſyluas, ſimulatoq; numine Bacchi,
Maius adorta nefas: maioremq; orſa furorem
Euolat, & natam frondoſis montibus abdit,
Quo thalamum eripiat Teucris, tedaſq; moretur,
Eu ohe Bacche fremens ſolum te virgine dignum
Vociferans: etenim molleis tibi ſumere thyrſos,
Te luſtrare choros, ſacrum tibi paſcere crinem,
Fama volat: furijſq; accenſas pectore matres,
Idem omnes ſimul ardor agit, noua quærere tecta:
Deſeruere domos, ventis dant colla, comaſq;.
Aſt aliæ tremulis vlulatibus æthera complent,
Pampineaſq; gerunt incinctæ pellibus haſtas.
Ipſa inter medias, flagrantem feruida pinum
Suſtinet, ac natæ Turniq; canit hymenæos,
Sanguineam torquens aciem, toruumq; repente
Clamat. ¶ Iò matres audite vbicunq; Latinæ, AMATA
Si qua pijs animis manet infelicis Amatę
Gratia, ſi iuris materni cura remordet:
Soluite crinales vittas, capite Orgia mecum.

circuitu magno: ille .ſ. turbo: actus .i. ipulſus: habena .i. ſcutica: fertur ſpatijs curuatis .i. q̃ per circuitũ percurrit: turba .ſ. puerorũ inſcia .ſ. cauſæ, q̃uo ſe in gyrum agat: ſtupet & manus .i. multitudo: ipubes .i. impuberum: mirata, ſup. eſt: buxum volubile .i. turbinẽ, ex buxo factum volubilẽ: quia torno raſile buxum. Et plagæ .i. pcuſſiones .ſ. dant turbini: animos .i. talem velocitatẽ, ac ſi aĩos haberet, niſi ſit pueri: dãt .i. accõmodãt: aĩos .i. totam intentionem plagę .i. percuſſiõi & flagellationi. Amata, ſup. regina, agitur p medias vrbeis, & per populos feroceis: nõ ſegnior .i. nõ tardior, curſu illo .ſ. q in turbine dictus eſt. Quin etiam .i. inſup: ipſa euolat .i. ex vrbe velociter currit i ſyluas: & hoc numine .i. ſacro furore: Bacchi ſimulato .i. ficto per ſimulationem (quia Bacchãtes mulieres, corripiebantur bacchico furore) euolat, dicit, adorta .i. ſubtiliter, & inſidioſe aggrediens, maius nephas: & orſa .i. inceptans maiorem furorem: & abdit .i. occulit: natam .i. filiam, montibus frõdoſis: quo .i. ideo, vt eripiat Teucris, & pcipue Æneæ: thalamum .i. nuptias: & moret .i. differat: tedas .i. faces nuptiales: fremẽs .i. cum fremitu clamans: o Bacche: heu ohe: vox eſt bacchantium, quæ ſic Bacchum adloquuntur: videtur aũt Bacche dici, a poeta, vt apoſtrophem faciat. quaſi ſit fremẽs .i. cũ fremitu: dicens ad te, o Bacche, heu ohe. & vociferans te ſolũ dignum, virgine .ſ. tali: etenim ſumere .i. ſumebat: tibi .i. in honorẽ tuum: thyrſos .i. haſtas pampinis inuolutas, & ideo molleis: & luſtrare .i. luſtrabat .i. recenſebat & circũſpiciebat: te .i. per te & furore tuo percita: choros .ſ. Bacchantium: & paſcere ideſt paſcebat tibi: crinem ſacrum. Aut ſic: etenim vociferabaẽ virginẽ ſumere tibi mollis thyrſos: luſtrare te .i. per te choros: & paſcere .i. nutrire tibi .i. in honorem tui, crinem ſacrum: aut paſcere crinem ſacrum tibi. Aut demum ſic. etenim fama volat Amatam ſumere, &c. & idem ardor .i. eadem vehemens cupido: agit ſimul oẽs matres accenſas pectore .i. in pectore, furijs. Quærere .i. ipſę quęrebant noua tecta hoc eſt deſeruere domos, ſcilicet proprias: & dant colla & comas ventis: vt .ſ. diffundant, vnde in .j. Dederatq; comã diffundere vẽtis. Aſt .i. ſed: alię .i. quædã ex ipſis complent æthera .i. ſummũ aerẽ vlulatib. tremulis .q. a tremẽtibus factis: & ipſę incinctę pellibus nebridũ .ſ. gerunt haſtas pampineas .i. pampinis, quę ſunt frondes vitiũ, inuolutas: hoc eſt thyrſos. Ipſa .ſ. regina, & caput bacchantiũ Amata: exiſtens feruida: ſuſtinet .i. ſeorſum tenet: inter medias .ſ. matronas: pinum flagrantem .i. ardentẽ facem ex pinu: ac canit hymeneũ .i. carmẽ nuptiale, natę: & Turni torquẽs ideſt reuoluens, aciẽ ſanguineã .i. oculos ſanguineos. & clamat repente toruum .i. torue. Io, etiã vox Bacchãtis: o matres Latinæ: vbicũq;, ſup. eſtis: audite ſiqua .i. aliqua gratia. Amatæ .i. mei, quę Amata dicor infelicis .i. diſfortunatæ: manet animis, ſup. veſtris, pijs .ſ. in me aut pijs ideſt maternis: hoc eſt, ſi cura iuris materni ideſt qđ matres habent in liberos, pro quib. tot ſuſtinuerim: remordet, ſup. conſcientias veſtras. Soluite vittas .i. retiola & faſcio-

ASCENSIVS.

¶ His vbi, &c.) Docet conſtantem in Latino fuiſſe animum: & dictis deorum peraudiẽtem: in Amata autem non exaudita grauiorem fuiſſe furorem, vt facile agnoſcas, vir quid mulieri præſtet. ¶ Nihil autem quum Dona. habeamus, paucis Ordinem conſequamur qui talis eſt. Vbi ideſt poſtq̃. Amata, ſup. experta Latinum ideſt quæ fecerat periculum, an poſſit mutare animum Latini: his dictis ideſt verbis præmiſſis: nequidquam ideſt fruſtra, quia videt, ſup. eum ſtare contra ideſt obſtare: q; pro &: vbi, ſup. malum furiale ideſt a furia immiſſi ſerpentis lapſum, ſup. eſt: penitus ideſt omnino: intus in viſcera .i. interiora præcordia amatæ: & pererrat totam .ſ. mulierem ideſt obſidet omneis vireis rationis eius: tum vero ideſt tunc maxime: & quaſi ad verum: ipſa infelix excita ideſt cõmota: monſtris .i. furijs ingentibus: furit .i. bacchatur: furẽs ſine more ideſt modeſtia, aut ſine exemplo: per vrbem immenſam ideſt valde magnam: exiſtens lymphata ideſt quaſi lymphata: hoc eſt, percita, aut percuſſa, furore nympharũ: hoc eſt, a nymphis: quæ & lymphę ſunt immiſſo. Qui enim deas nudas viderint incautas, crediti ſunt furore percuti. (De vino autem, aquis temperato, dicemus, quia dilutum eſt, non lymphatum) furit (dicit) per vrbem: ceu .i. tanquã: turbo ideſt lignum in formam pilę obuerſæ: vulgus, trocum putat: quum aliud ſit volitans ideſt velociter actus: quondam ideſt aliquando ſub verbere torto ideſt ſcutica: aut etiam ſub flagello ex canape torto: quẽ ſcilicet turbinem, pueri intenti ludo exercent .i. agitant: circum atria vacua ideſt ſpatioſa, & nullis obſtaculis oppleta: in gyro .i. circuitu

ſas.ideſt quibus crines implicantur: & capite mecum Origa ideſt ſacra Bacchi, quæ diſſolutis crinibus ſurentium ſimiles agebant mulieres.

PIERIVS.

¶ Turbo.) Turbonem, ait Soſipater Ca. a Virg. vocari, qui apud Tib. turbē eſt. Nãq; agor, vt per plana citus ſola verbere turben, vt obiter locum ēt apud eũ indicemus, eſſe vero qui paſſim: hic turbē dici debere putent: quia & homo, & tempeſtas, & buxum, eodē poſſint nō perhiberi. Sed hoc ſtulte dictũ, ajunt nonnulli. Nã alij ſic diſtinguunt. vt turbo, turbonis, ſi ꝓprium ſit hois nomen, cuiuſmodi apud Cor. Ta. inuenias. turbinis, ſi procellã voluerimus exprimere: aut in eo, inquit Plin. nominando, q eſt in luſu puerorũ. Sed Cęſar de analogia. ij. turbonē, nō turbinē, ēt in tempeſtate dici debere, ait. vt caro, caronis: non vt homo hois. ¶ Habena.) In anti. aliquot cod. habenis numero multitudinis. ſed, habena, magis placet. ¶ Stupet.) Sunt qui legant, ſuper inſcia turba ſed enim in Med. & aliquot alijs anti. co. legere eſt, ſtupet inſcia ſupra impubesq; manus: q̃q̃ &, impubis, recte, quorũ neutrum Priſcia. excludit. ¶ In ſyluas.) In cod. nõnullis peruetuſtis legere eſt, in ſyluis ſimulato noie Bacchi: vt Euolat abſolute ponat: &, in ſyluis, res geraſ, Sed. n. prior lectio mihi caſtior vr̃, remq; magis augere numinis vi intercedēte, niſi noie eo mō ſcriptũ ſit, quo Fonus in legibus, xij. tabu. ¶ Adorta ne. ma. orſa ſu.) In anti. qbuſdam exẽ. adorſa, legitur, vti ſuperius eſt obſeruatũ. Pręterea ēt in Ro. co. Maiorē exorſa furorē: abſq; particula copulatiua habeſ. ¶ Eu ohe Bac. fr.) Sunt in, Eu ohe, q vnam tm̃ adſpirationem notent: eãq; intericiant iter vltimas vocaleis duas. Sunt q ſtatuant in medio, duab. hinc inde vocalib. adnotatis Euhoc. Sunt qui ēt dictionē incipiant ab adſpiratione, Heuhoe apđ Cari. vna tm̃ in medio ſita adſpiratione ſcribiſ, euhoe. Sane apđ nos, œ, ex oi dip. Gręca factũ eſt. Nã qđ illi, εὐοῖ: nos, Eu œ, dicimus. Demoſth. in orone contra Creſiphontem, βάκχιχον τὶ τῶν φθιχμα ἐσὶ τὸ εὐοῖ quare potius eu œ ſpondeũ eſſe dicendum. Hora. ij. car. Eu oe. recēti mens trepidat metu. & alibi, Eu oe Bacche precor. Catul. Eu œ Bacchātes, Eu œ capita inflectentes. ¶ Te luſt. choro.) In pleriſq; vet. co. cum Ro. & Med. legiſ choros: nō tamē diſplicet, choro. ¶ Domos.) In codi. aliquot anti. domus, forma decli. quartæ, niſi mutatũ ſit, o, in, u, vt ſacerdos dei Brontontis. In anti. marmore in æde ſancti Martini in montib. ¶ Io. matres au. vbicũq; La.) Sunt qui ex Priſcia. legant, vbi quæq;: atq; ita in Medi. & anti. omnib. co. Vaticanæ bibliothecæ legere eſt. Verba vero Priſcia. ponere non pigeat, & matres audite vbiquęq; Latinę: pro, quęcũq;. Pōt tamen hic, & ibi pro vbicunq; accipi. Atq; ego crediderim ex hac Priſ. paraphraſi ſupra dictionem ſcripta credidiſſe multos: vbicũq;, pro vbiquęq;, reponendum eſſe: atq; ita legitima ſublata dictione, adulterinã inſertam. in por. quoq; vbiquęq;.



SERVIVS.

¶ Accuiſſe furores.) Vt ſuprà. Quam Iuno his acuit verbis. ¶ Conſiliumq; omnēq; domũ vertiſſe Latini.) Quod habuerat: vt filiam dã do Ænę, bella remoueret q̃ ſignificauerat fumus augurij. ¶ Actiſioneis Danæ.) Patronymicum eſt. Nam male putant

POETA

¶ Talem inter ſyluas, inter deſerta ferarum
Reginam Alecto ſtimulis agit vndiq; Bacchi.
Poſtq̃ viſa ſatis primos acuiſſe furores:
Conſiliumq; omnemq; domum vertiſſe Latini.

Protinus hinc fuſcis triſtis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur vrbem
Acriſioneis Danae fundaſſe colonis,
Præcipiti delata noto: locus Ardea quondam
Dictus auis, & nunc magnum manet Ardea nomen.
Sed fortuna fuit. tectis hic Turnus in altis
Iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Alecto toruam faciem, & furialia membra
Exuit, in vultus ſeſe transformat aniles,
Et frontem obſcœnam rugis arat, induit albos
Cum vitta crines, tum ramum innectit oliuæ:
Fit Chalybe Iunonis anus, templiq; ſacerdos,
Et iuueni ante oculos his ſe cum vocibus offert.
Turne tot incaſſum fuſos patiere labores? ALECTO
Et tua Dardanijs tranſcribi ſceptra colonis?
Rex tibi coniugium, & quæſitas ſanguine dotes
Abnegat, externuſq; in regnum quæritur hæres.
I nunc, ingratis offer te irriſe periclis,
Tyrrhenas i ſterne acies, tege pace Latinos.
Hęc adeo tibi, me placida quum nocte iaceres,
Ipſa palam fari omnipotens Saturnia iuſſit.
Quare age, & armari pubem, portiſq; moueri
Lętus in arma para, & Phrygios, qui flumine pulchro
Conſedere, duces, pictaſq; exure carinas.
Cœleſtum vis magna iubet, rex ipſe Latinus,
Ni dare coniugium, & dicto parere fatetur,
Sentiat, & tandem Turnum experiatur in armis.

tant Acriſioneis colonis. Sola enim venerat, non cum colonis. Pręcipiti delata Noto.) Intra arcã, vt diximus ſuprà. Magnũ tenet ardea nomẽ.) Bene alluſit. Nã ardea, quaſi ardua dicta eſt, id eſt magna & nobilis: licet Iginus in Italicis vrbibus ab augurio auis, Ardeam dictam velit. Illud nãq; Ouidij in Metamorphoſi fabuloſum eſt, incẽſam ab Annibale Ardeã, in hãc auem eſſe cõuerſam. Sciẽdum tamẽ ardeam per Antiphraſin dictam, quod breuitate pẽnarũ altius non volat. Lucanus, Quóq; auſa volare, Ardea ſublimis pẽnæ confiſa natãti. Mẽbra exuit.) Bñ Exuit. Nã dij cũ volunt videri, induunt ſe corporibus pp mortalium oculos, Nam incorporei ſũt. Albos cũ vitta.) Id eſt ẽ vittas albas. Ramũ innectit oliuę.(Aut coronã accipit: aut ramum illigat vittis. Qđ aperte in octauo oſtendit, Et vitta cõptos voluit prętẽdere ramos. Suprà ẽt, Pręferimus manibꝰ vittas. Iunõis anus, tẽpliq; ſacerdos.(Iunõis tẽpli anus ſacerdos. Fuſos patiere labores?) Probus de tẽpoꝝ cõnexione libellũ cõpoſuit, i quo docet qđ cui debeat accõmodari: ex quo itelligimus hanc, quã fecit, arduã eẽ cõnexionẽ. Nã patiere futuri tẽporis eſt. Fuſos) vero participium eſt ꝑteritũ. Eſt autem ſenſus, Patieris vt tot tui labores fundant incaſſum, Id eſt in irritum cadant. Incaſſum) autem tractum eſt à caſſibus, id eſt retibus. Tranſcribi.) Tradi. Sermo aũt hic tractus eſt de pecũia. Nã ſcribi, eſt dari. Horatius, Scribe decem Nerio, non eſt ſatis, adde cicutæ. Reſcribi, reddi. Horatius, Dictantis qđ tu nunq̃ reſcribere poſſis. Quæritur hęres.) De iure traxit. Vt non generũ, ſed hęredẽ diceret. Nam per coemptionẽ facto matrimonio ſibi inuicem ſuccedebant. Tyrrhenas i ſterne acies. (Vt, I, ſequere Italiã ventis. Sane notum eſt bello multum potuiſſe Tyrrhenos: & fuiſſe præcipue infeſtos Latinis. Vt, Hi bellũ aſſidue ducunt cũ gente Latina. Hęc adeo tibi me.) Addidit authoritatem, quia ſcit anui credi difficile. Adeo autem, valde ſcilicet iuſſit: vt, Adoleſcẽtem adeo nobilem. Lętus.) Alacer, feſtinus. Nam lætari non poterat, qui perdebat vxorem. Sic ſuprà in primo, Vela dabant lęti. Flumine pulchro.) Vt ſuprà, Hunc inter fluuio Tyberinus amœno. Cœleſtum vis magna iubet.) Aut per diffinitionem, ipſa Iuno eſt vis deorum: aut per augmentum, ſuaſit primo per ſe: deinde per Iunonem: poſtremo per omnium vim deorum. Turnum experiatur in armis.) Contra ſe, quem pro ſe probare non potuit.

DONATVS.

Suſcepit Alecto ſacerdotis perſonam: vt maiore autoritate loqueretur. Interea q̃, pulchre poſuit alecto toruam faciem, & furialia membra exuit. item induit albos cum vitta crines. nã exuit & induit ſic eſt: vt eſt illud quum veſtẽ permutamus, exuimus, quam habemus, & induimus alteram. Induit albos cum vitta crines. cito oſtendit & crines & vittam albos fuiſſe. Et iuueni ante ocu.) Recte cõmotę vultu apparuit obiurgans iuuenem, ꝙ in ſua cauſa tam ſegnis exiſteret: qui & cogitare deberet pericula ſua, & ætatis ſuffragio poſſet aduerſum ſe cogitata depellere. Turne tot in.) Poteris, inquit, pati tuos turne labores effundi? hoc eſt, non paulatim, ſed ſemel interire? funditur enim quidquid vno impulſu contentũ traditur terræ. Et tua dardanijs.) Et imperium iam tuis meritis debitum ad idignos & aduenas ſine labore tranſire? bis intelligẽdũ eſt, ſceptra tranſcribi. quod aũt ait tot labores, a quãtitate adiecit pondus dictioni. quod ait tua, laudis loco accipiendum. Dardanus vero pro cõuitio, vtpote qa ſua perdidiſſent, & inuadere cuperent aliena. Incipit aperire, qđ ſupra generaliter poſuit. Rex tibi coniugium.) Rex tuo ſemper auxilio & labore defenſus tibi tantorum meritorum viro indigno tãquam inerti coniugium, hoc eſt non rem ludicram aut leuem, ſed coniugiũ negat: Non dixit ſponſã, quo modo tanto affectu apud latinum aut amatam habebatur: quaſi iam illi iunxiſſet filiam ſuam. Et quæſitas ſan. do. Ab.) Ecce & in hac parte ſatiat, quod aſſerebat. dixit. n. turnum dotis quoq; eſſe poſſeſſorẽ. ac per hoc non ei ſpõſam negari & coniugem, quę pia non leui ſed periculoſo labore q̃ſiſſet. Externuſq; in re.) Quod erat iniuriarũ augmentum ſcilicet indignũ pręferre meliori. I nunc, in. of. te irri.) Quid profuit toties te laboribus obiectum, & periculis tuis ſtratos eſſe thyrrenos? quid italos otio texiſſe perpetuo? Hæc adeo tibi.) Deniq; quum hæc ſatis digne magnę iunoni diſplicuiſſent, iuſſit manifeſtari ei per me, nedum ſecurus noctem continuã dormiendo conteris, regnum ſimul & conſortiũ perdas vxoris. Dixit omnia, quę hominem regium ac fortem merito cõmouerent. Dixit laboribus eius gratiam non ſolum non relatam, verumetiam intolerabilem iniuriam factam: cuius indignitate merito doleret & iuno, irriſum ſcilicet, qui factum defendere deberet & poſſet. Dat etiam vincendi fiduciam, aſſerendo iunonem auxilio fore, cui cauſa diſplicebat: & quę ſuadebat vltionem: Dixit facilitatem totius effectus, quod cum peregrinis eſſet neceſſario confligendum. addidit etiam metum, ne ſi interueniret mora, firmatos a ratiõe fœderis vinculo ſuperare non poſſet. In pronominibus quoq; magnã vim dictionis oſtendit. Ait. n. ipſa tibi me hæc fari iuſſit: Ipſa.) Hoc eſt, quæ omnia põt, & cõmoda tua pertractat. Tibi,) Cõtra meritũ laborum irriſo, forti quoq; ac regio. tibi, qui male geſta poſſis propria virtute defendere. tibi ſuſcepto iam genero. Me.) ſacerdotem ſcilicet ſua, & templi venerandi cuſtodem. cuius fidem noſſet, & fidele miniſterium. cuius efficaciam in his, quæ curanda mãdaſſet habuit rite compertam. Hæc). Hoc eſt incongrua nec reſpondẽtia digniſſimo viro, in quibus ſit irriſiõis culpa, & mutatio fidei. Non immerito celeriter corrigẽda prope generaliter poſuit. hoc eſt clauſa ex parte ex ſpeciebus expreſſa. quod ipſum arte mira perfectum eſt, vt cõmoto intimaret ſententiam. fecit & omnium latinorum cum rege cõmunem cauſam: quum ſolus ipſe filiam troianis promiſiſſet, vt omnes ſimul vna odij ſocietate perfunderet. Quareq; age, & ar. pu.) Et diſpone pubem, quẽadmodũ producatur portis. age para, iubentis eſt: quis aũt ſuadet, vt quis lætus eat ad bellum? niſi qui ſpondet ſpem vincendi certiſſimam? quod ipſum, & ſi falſo promittebatur, non curabat furia exitum rerum, quæ propter turbanda omnia belli tantum quærebat initium. Et phrygios, qui flu. pu.) Suadebat inuadendos bello, qui venerant, atq; vt hoc ſecurus ageret turnus, deformat troianorũ perſonas, imbelles oſtendens. phrygij ſunt, inquit, hoc eſt quiꝰ ꝑ inertiam ſedes ſuas & patriam perdiderunt, delectantur amœnitate fluminis, qđ nõ facerent, niſi eſſent ſoluti & inertes. Pictaſq; exure carinas. notaſ, ꝙ pictura nauium luxurioſos ſeſe comprobarent & ad bellicum certamen infirmos. has igitur iubebat incendi, vt preſſis fugiendi vel euadendi ſubſidiũ negareſ. cœleſtũ vis iubet. debet audacius fieri, qđ ſuperna præcipit autoritas. qđ vero reginam deorum dixit præcepiſſe, ad omnes deos voluit pertinere, qui voluntati potioris non poterant contradicere. Nec dubites, inquit, accepta perficere: quum cæptis tuis affuturus ſit potentiſſimoꝝ numinũ fauor: & id iuno ꝑcepit magnę potentiæ, hoc eſt, q̃ plus poſſet q̃ dij cæteri. Rex ipſe latinus &c.) Quod ait rex ipſe. ſic intelligendum eſt. ipſe qui te fefellit. ipſe,

cui obſecutus es ſemper, ipſe, cuius imperium tua defenſione ſer
uaſti. ipſe, qui mobilis eſſe non debuit, ipſe, penes quem ſũmum
ſuper filiæ coniunctionem iudiciũ eſt. qui iniuriæ ſuæ autor eſſe
non debuit. Niſi tibi coniugem dederit, niſi conditionibus ſe pro
feſſus fuerit pariturum: qui beneuolentiam generi contemnẽdã
credidit, armati ſentiat, & irati virtutem.

ASCENSIVS.

¶ Talem inter, &c.) Poſtquam Alecto reginam, in furorem ver
terat, vt quæ ex ſexu imbecilliſſima erat, aggreditur Turnum ex
ætate, & conditione: quia amatorem, faciliter furore concuſſibi/
lem: ſed quo id facilius faciat, induit vultus ſacerdotis Iunonis.
De qua re Donat. ſic. ⸢ Induit.) Bene Iunonis ſacerdotis perſonã
ſumit, vt maiore authoritate loqueref. Pulchre aũt dixit, exuit,
& induit, veluti quum veſtitus, permutationem facimus. Exui/
mus enim noſtrum: &, induimus alienum. Abnegat cum tantis
periculis, & vxorem, & dotẽ quæſieris. ⸢ Externusq́ in regnũ.)
Dicit omnia quæ hominem fortem ad regnum mouere poſſint.
Dat præterea vincendi fiduciam, aſſerendo Iunonem affuturã:
cui cauſa diſplicebat. Addidit meritum, ne ſi cunctaretur, firma/
to arctiore fœderis vinculo ſuperare non poſſet. ⸢ Ipſa palam fa
ri.) Habet emphaſim, ipſa, quaſi dicat quæ omnia poteſt quæ
tuæ cauſæ fauet. ⸢ Tibi.) Cõtra, meritum laborum irriſio. Tibi
qui male geſta, poſſis tua propria fortitudine corrigere. Tibi: ſu/
ſcepto iam genero. ⸢ Me.) Sacerdotem ſuam, templi cuſtodem,
cuius fidem noſſet. ⸢ Phrygius.) Quaſi dicat imbelles: & inertes.
⸢ Pictas.) Nam luxurioſos hæc pictura denotat. ⸢ Cœleſtũ vis.)
Ergo debet audacius fieri. ⸢ Rex ipſe.) Qui te fefellit, cuius impe
Ordo. rium tua defenſione ſeruaſti. Hęc ille. ¶ Ordo autem eſt. Alecto,
furia illa infernalis: agit vndiq́. i. ex omni parte: reginam. i. Ama
tam: talem. i. tali furore, qualis dictus eſt: percitam inter ſyluas,
& iter deſerta ferarum ideſt inter loca deſerta ab hominibus, ſed
habitata a feris: agit (dicit) ſtimulis Bacchi. i. qualibus Bacchãtes,
in furorem inſtigari ſolẽt: poſtquam dea triſtis. ſ. Alecto: viſa eſt,
ſup. ſibi acuiſſe, ſatis primos furores, & vertiſſe conſilium & om
nem domum Latini: ipſa tollitur, ideſt aufertur: hinc. i. ab hac do
mo Latini: alis fuſcis, ideſt ſubnigris: & obſcuris: ad muros. ſ. vr
bis: Rutuli. ſ. Turni audacis, animoſi: quam vrbem, videlicet Ar/
deam: Danae Acriſioneis. i. Acriſij filia, dicitur fundaſſe colonis,
ſcilicet ſuis: quum. ſ. grauida, ex Ioue, & a patre, arca aquis expo
ſita, illuc annataſſet: vnde dicit, delata, ideſt de Argis illuc allata:
Noto. ſ. vento: præcipiti, id eſt præcipitanter impellente. Locus
dictus eſt quondam, Ardea aui. i. ab aue: & Ardea, manet nũc ma
gnum nomen. ſ. vrbis Arduæ: ſed fortuna fuit. ſ. quod nomen Ar
deæ, ciuitati Arduæ, imponeretur ab Ardea. Turnus carpebat iã
hic in altis terris: nocte nigra ideſt obſcura: dum neq; crepuſcu/
lum, neq; diluculum eſt: ſed media nox: vnde addit, quietem me
diam, quę. ſ. ad medium fere noctis, ſolet eſſe media. Alecto exuit
faciem toruam. i. terribilem, & ſæuam, qualis furiam decuit: &
membra furialia ideſt furiæ apta: &, ſup. transformat ſeſe, in vul
tus aniles. i. anui cõuenientes: & arat ideſt ſulcat, & corrugat: frõ
tem obſcœnam. i. obſitam ſitu: & fœdam rugis. i. laxis, pellibus
extantibus: &, ſup. induit: crineis albos ideſt canos: cum vitta. i.
redimiculo ſacerdotali: tum ideſt inſuper: ipſa innectit ramum
oliuæ. & fit. i. apparet eſſe Chalybe: anus. i. vetula, ſacerdos Iuno
nis: & templi ideſt ſacerdos templi Iunonis: & offert iuueni ſcili/
cet Turno, ſe ante oculos: cum his vocibus. i. verbis: Turne patie
re tot labores fuſos, ſup. eſſe. i. vt fundanf, incaſſum. i. in vanũ: &
patieris tua ſceptra tranſcribi. ſ. tradi: colonis Dardanis. i. a Troia
profectis, & a Dardano ortis. quaſi dicat merito non feceris. quum
tamen fiat, quia rex. ſcilicet Latinus: abnegat tibi coniugium, ſci/
licet Lauiniæ: & dotes quęſitas. i. partas: ſanguine. ſ. tuo, hoc eſt
ſudore bellico, aut conſanguinitate, vt iure conſanguinitatis eas
habeat: loquitur autem de regno, quod in dotem cedat, hęres ex
ternus; quęritur in regnum. O irriſe. i. quę irriſus es: aut qui irride
beris: I nunc, offer. i. obiice te periclis, pro periculis: ingratis. i. q̃
rem ingratã afferãt, niſi obſtiteris. Aut potius per ironiam dicit,
vt ſit ſenſus, quod Turnus, vt Lauiniã obtineat: pro Latinis bel/
la geſſerit cum Hetruſcis, & ſanguine ſuo dotes acquiſierit: qa vi/
tæ periculum ſubiit, i, ergo irriſe, offer te periclis ingratis. i. vnde
nullam gratiam conſequaris, ſed potius irridearis: i. i. vade) & ta
citam prohibitionem icludit huiuſmodi iuſſio) ſterne acies Tyr/
rhenas. i. Hetruſcas, apud Tyrrhenum mare: tege Latinos pace. i.
quam eis cũ Hetruſcis peperiſti. Ipſa Saturnia. i. Saturni filia, Iu/
no omnipotens, quia omnipotentis coniux: iuſſit palam me fari
tibi: hęc adeo. i. omnino: quum iaceres. i. requieſceres: quare. i. qua de
cauſa: quia. ſ. ipſa, quę omnipotens eſt, iuſſit: age (adhortandi ad/
uerbium) para exiſtens lætus, pubem armari: & moueri portis
in arma. i. exercitium armorum: & ſup. aggrede, aut propelle (nã
vt Troianos, exurere iubeat, non eſt veriſimile) duces Phrygios
ideſt Troianos, qui conſedere. i. ſedem ſimul ceperunt, animo reſi
dendi: flumine pulchro. i. ad flumen pulchrũ. ſ. Tyberim: & exure
claſſeis pictas. q. d. non ad bellum inſtructas, ſed ad delicias orna
tas, vt molles indicet Phrygios. Magna vis cœleſtum, pro cœle
ſtium ſcilicet aut ipſa Iuno, aut tota manus ſuperorũ: iubet, ſup.
vt id facias, & vt ipſe rex Latinus ſentiat, & experiatur tandem
Turnum, ſcilicet te in armis: ni. i. niſi, fatetur dare. i. quod conce/
dit coniugium: & parere. i. obtemperare: dicto. ſ. deorum: aut di/
cto ideſt pacto, & conuento inter vos.

PIERIVS.

¶ Conſilium, omnemq́ domum vertiſſe Latini.) Prętereamus
quod in pleriſq; codicibus eſt Conſilium, non enim id placet: le
gitur etiam, euertiſſe: ſed hoc quoq; minus proprium. ⸢ Locus Ar
dea quondam Dictus auis, & nũc magnum tenet Ardea nomẽ.)
Antiqui aliquot codices legunt, locus Ardua quondam, vt nõ te
mere dictũ a Seruio ſit. Bene adluſit, nam, Ardea, quaſi Ardua,
dicta eſt. Eſt & pro, tenet: manet Ardua nomen, in Mediceo, & ali
quot alijs antiquis codicibus. ⸢ Iã mediam nigra carpebat nocte
quietem.) Codices nonnulli peruetuſti legunt, Iã media nigra,
vt vtrunq; ſit noctis epitheton, alterum tẽporaneũ, alterum pro
priũ. In alijs inuenio, Iam media nigrã. Sed vulgata lectio magis
placet. ⸢ Alecto toruam faciem, & furialia membra Exuit, in vul
tus ſeſe transformat anileis.) In veteribus aliquot codicibus le/
gere eſt, furialia membra Exit, & in vultus ſeſe transformat ani/
lis. In aliquot alijs, quod minus placet, Exuit & vult⁹: abſq; in.
Sed illud mihi adridet, vt figuratum magis, Exit & in voltus.
Quanquã nõ improbo, Exuit: cuius antitheton ſubiũctum ſtatim
videam, Induit albos cum vitta crinis. ⸢ Rex tibi coniugium, &
quæſitas.) In antiquis aliquot codicibus non habetur, &: ſed id
librarij negligentia, & enim eo loco poſitum addit verſui graui
tatem. ⸢ Tyrrhenas, i, ſterne acies.) Veteres aliquot codices le/
gunt, Tyrrhenas & ſterne: vt, Theſtylis & rapido. Sed, i geminæ
tum, verbum longe venuſtius & elegantius. ⸢ Et dicto parere fa/
tetur.) In codicibus aliquot antiquis parere iubetur, legere eſt;
quod non ita receptum mihi videtur.

SERVIVS.

¶ Hic iuuenis vatẽ irridẽs.)
Caluit q. a iuuenis. Horatius,
Non ego hoc ferrem calidus
iuuenta conſule Planco. ⸢ Vi/
cta ſitu ſenectus.) Temporis
longinqtate, ex qua naſcitur
ſitus. ⸢ Veriq; effœta.) Caſſa
veritatis. ⸢ O mater.) Irriſio/
nis eſt, non honoris. ⸢ Falſa
vatẽ formidine ludit.) Quia
vatem. Nam eam defendebat
a bellis, ſi non ętas, ſaltem re/
ligio ſacerdotij. ⸢ Exarſit in
iras.) Cõmunis ſermo habet,
ardeo illa re: ſed figuratius, ar
deo in illam rem dicimus: &
eſt ſpecialis Cornelij elocu/
tio. ⸢ Oranti.) Loquenti. Vn/
de etiam oratores dicimus.
⸢ Tremor occupat artus.) Vi
cinitate ſcilicet furię. Nam tre
mor furoris eſt. ⸢ Tantáq; ſe
facies aperit.) Remoto anili
vultu quẽ finxerat, & quo ſe
induerat. Sic ſuprà de Venere;
Et vera inceſſu patuit dea.
⸢ Geminos erexit crinibus an
gues. Similes. Nam omnes
eam dixit erexiſſe, non duos.
⸢ Verberáq; inſonuit.) Pro
verberibus inſonuit. ⸢ Rabi/
do ore.) Habitum futurę ora
tionis oſtendit. ⸢ Reſpice.)
Multi hic diſtinguunt, & ſupe/
rioribus iungunt, vt ſit ſen/
ſus,

⸢ Hic iuuenis vatem irridens, ſic orſa viciſſim POETA
Ore refert. ⸢ Claſſeis inuectas Tybridis vndã. TVRNVS
Non, vt rere, meas effugit nuncius aures:
Nec tantos mihi finge metus: nec regia Iuno
Immemor eſt noſtri.
Sed te victa ſitu, veriq́; effœta ſenectus
O mater curis nequidq̃ exercet, & arma
Regum inter falſa vatem formidine ludit.
Cura tibi diuum effigies, & templa tueri:
Bella viri, pacemq́; gerant, queis bella gerenda.
⸢ Talibus Alecto dictis exarſit in iras.
At iuueni oranti ſubitus tremor occupat artus;
Diriguere oculi: tot Erinnys ſibilat hydris,

Tantaq; ſe facies aperit:tum flammea torquens
Lumina,cunctantem,& quærentem dicere plura
Reppulit,& geminos erexit crinibus angueis,
Verberaq; inſonuit,rapidoq; hæc addidit ore.
¶En ego victa ſitu,quã veri effœta ſenectus ALECTO
Arma inter regum falſa formidine ludit,
Reſpice ad hæc:adſum dirarum ab ſede ſororum:
Bella manu,letumq; gero.
¶Sic effata,facem iuueni coniecit,& atro POETA
Lumine fumanteis fixit ſub pectore tedas.

ſtus,Reſpice eam,quã dicis falſa deludi formidine.¶Adhęc,adſum.(Id eſt ad regum arma,& ad bella.Quomodo ergo dicis,quòd ſuperflue his ſerat rebus,ad quas veni?Alij Reſpice ad hæc legunt, vt ſit quaſi demõſtrantis,Reſpice,bella.& lethum gero.¶Facē iuueni coniecit.)Satis cõſiderate facem iuueni coniecit,q̃ cito exardeſcit & deſinit. Supra vero, Amatæ ſerpentem iniecit:quòd in mulieribus viget ſemper venenum.¶Atro lumine fumanteis coniecit tedas.) Atri luminis.Vt,Et pulchra faciat te prole parẽtem. Atro autem lumine,furiali,inferno.alias ratione caret ſub pectore, vbi fellis locus eſt,ideſt iracundiæ,

DONATVS.

¶Hic iuuenis va.ir.)Hic iuuenis,hoc eſt,qui ætatis & fortitudinis ſubſtantia confiſus eſſet,aniculæ dicta per ſomnium & verba fœminæ pro leuibus ducens, talia dedit reſponſa. Expreſſit vtriuſq; ętatis morem.nam ſenes vltraq; ſat eſt timidiores ſunt: & apud iuniores hæc ætas contemni conſueuit.deniq; & poeta hæc præmiſit.Hic,inquit,iuuenis.quippe non tantum ſpernuntur ſenes contempti a iuuenibus verũetiam ridentur.eo magis in pręſenti negotio,vbi mulier interueniebat,& anus. Cuius & ętas turno diſplicebat,& ſexus.Sic ergo incipit loqui. ¶Claſſes inuectas.) Claſſes,inquit,inuectas tybridis vndas. ¶Non,vt rere,meas effu.n.au.) Res,ait,veſtras olim mihi cognitas pro nouis attuliſti.nuntius.n.ad aures meas dudum attulit, & veniſſe naues,& fluuium tybridem ingreſſas.¶Ne tantos mi.fin.me.) Proinde ceſſa terrere nihil metuentem.¶Nec regia iuno.)Nam & iunonem reginam non immemorem noſtri ſcio,& quemadmodum facta mea cõmodumq; tueatur.¶Sed te victa ſitu.)Situs eſt corruptio ex humore & diuturnitate contracta,qđ deteriores fiunt ſpecies vno loco & prolixo tempore conſtitutæ.Ita & hanc victam ſitu poſuit,quaſi quæ ſenio eſſet & nihil agendo corrupta. Sic,inquit,ſunt ſenes. Nam hoc illis ſpeciale vitium eſt, neſcire quid agant,quidue loquantur.¶O mater.) Irriſio eſt aperta.nã primæuis familiare eſt ſenes irridere. Igitur religioſum nomen matris adiunxit,vt illa minus grauiter ferret,vnde multo acrius cõmoueri.Probatio aſſertionis turni ex pręſentibus ſumpta ſubiecta eſt.¶Sed te victa ſitu.&c.) Senectus tua,inquit.neſcit congrua & competentia ſectari:deniq; iuuenum te exagitat cura. & quum ſis vates,templiſq;,te dedicatam eſſe conueniat,vis ſcire, quid pugnaturi agãt,quidue armati diſponant. ¶Cura tibi diuũ eſ.) Repetendum eſt tibi officium,quod incauta deſeruiſti, ſerua deorum effigies,& numinum templa cuſtodi. ¶Bella viri pa.q; ge.)Accepta,inquit,talium dictorum iniuria,alecto facta eſt repente,quæ fuit.nõ enim difficulter cõmoueri potuit,in qua ſemper erat,quod quieta perturbaret:¶At iuueni oranti ſu.tre.o.a.) Quum hæc dixiſſet turnus,eodem temporis puncto cõtremuit, & iniurioſis vocibus ad deprecationem conuerſus,rogare cœpit iratam.¶Diriguere oculi.) Vſq; adeo perterritus fuit, vt oculi eius vigorem ſolitum pdidiſſent.¶Tot erinnys ſibilat hydris.) Quem enim tantorum multitudo ſerpentum non terreret? quæ minacibus ſibilis perſonans turbauerat intuentem?¶Tantaq; ſe fa.ap.) Creſcebant,quę metuentis formidinem cumularent. ¶Tum flammea tor.lumina.) Incipit exponere,quid ſit,tantaq; ſe facies aperit.tum,hoc eſt deinde quum oculis furiæ emitteret incendium. quum quid iracundiæ gereret, tortis in peruerſum oculis teſtaretur,orantem reppulit,& vehementiſſime deprecantem trudendo cõpeſcuit. ¶Geminoſq; erexit crinibus angues.) Quos habuit in illa turba ſerpentum potiores.¶Verberaq; inſonuit.) Ideſt flagella cõcuſſit, vt verberato aere,quid pati potuiſſet ipſe turnus,aduerteret.¶Rapidoq; hęc.a.o.) Quum commotionis ſuæ tot ſigna prodidiſſet,cõuenientem iratæ ſermonem protulit.i.inflatum,& qualem habere ſunt ſoliti, qui rabioſo furore fremeſcunt.¶En ego victa ſitu.) Peius obiurgare non potuit metuentẽ,q̃ vt ea illi ingereret,quæ ille meminerat protuliſſe.Senti nunc,inquit,anum delirantem.ſenti deſipientis per ſenium hebetata cõſilia,& actus longe a ſexu & merito ętatis alienos: quę ſim,nunc,quoniam ſuperioris formæ contemptor eſſe maluiſti, conſidera.¶Reſpice ad hæc.) Intuere diligentius, quid inter prætęrita præſentiaq; diſtet,ac te ne adhucuſq; pertinax intentio teneat,

neat, aut ne falli ſomnio,aut oculis putes,diſce, vnde veniam, quæ ſim, vel quibus germanitate coniungar, aut qua vigeam poteſtate. ¶Adſum dirarum ab ſe.ſo.) Iccirco poſuit in manu ſua eſſe bella & mortem:quia turnus ei obiecerat,ꝙ importune gereret virorum fortium curam, vel cuperet noſſe vtrum parati eſſe vellent,an bello contẽdere.¶Sic effata fa.iu.con.) Poſt indignationem talem & obiurgationem verborum tumentium, quale factum fieret, oportuit ſequi,ne ſine effectu diſcederet.debuit.n.proficere aperta violentia,vbi non potuit habere dolus locum.¶Et atro lu.fu.fi.ſub pectore tedas.) Poetica deſcriptio,qua ardẽtem facem ac fumantem iuueni dixit infixam. Cęterum ardorem quendam & cupiditatem mentis memorauit iniectam: at impatienter cuperet,quod ante contempſerat.Nec vacat,quod dixit, iuueni coniecit.Facile enim potuit velle,qui iuuentę ſubſidio effectus voluntatis furię valebat implere.dehinc annectit deſcriptionem hominis,quem vis maior accenderat.

ASCENSIVS.

¶Hic iuuenis,&c.)Docet animoſum Turnum verbis, vt putatur Chalybes non annuiſſe,ꝙ indecorum putarit a fœmina perſuaderi:quod Alecto,quæ ſe pro Chalybe gerebat, animaduertens,& ægre ferens,furiales vultus induit: & ſe furiam confeſſa, geminos in illum angueis iniecit,quibus in furorem actus eſt. Vnde quæ pauciſſima habemus Donati,verba ſunt. ¶Iuuenis.) Non mirum,ſi iuuenis,mulierem,& anum,in re bellica contempſit.¶O mater.) Irriſio eſt aperta.¶En ego victa ſitu.) Peius non potuit obiurgare metuentem,q̃ in illum regerere quę protulerat.¶Bella manu.) Quaſi dicat contra illud,Bella viri, pacemq; gerant. Hęc ille. ¶Ordo eſt.Iuuenis,ſcilicet Turnus,irridens, Ordo ideo irridens,quia iuuenis:hic ideſt ad hęc,ei⁹ dicta:vatem, ſcilicet Chalyben,ſacerdotem Iunonis:refert viciſſim ore, ideſt expreſſa voce:non per viſionem ſolam,ſicut Alecto forſan loquuta erat,quia aliter noctu videri non poterat:nam:vt viſiones interiores fiunt,ita & auditiones: viciſſim ſic orſa, ideſt ſermones exorſos. Nuncius,ideſt annunciatio,ſeu nuncium,aut (reuera) nuncius nuncians:claſſeis,ſcilicet externas:inuectas vndam Tybridis:non effugit meas aures:vt rere,ideſt opinaris ipſum effugiſſe,ideſt bene audiui,licet aliter putas.Et ita videtur Poeta hoc figmento,rem phyſicam expreſſiſſe:vt,ſcilicet ſub noctem, cura recuſauerit & quę interdiu timuerat,noctu appareant: ne finge mihi tantos metus, ideſt ne putes,quod propterea vſq; adeo formidem, vt cœpto deſiſtam:nec Iuno regia,quia regnorum dea aut ſuperum regina,eſt immemor noſtri:& ita non patietur me expelli:ſed,o mater,ſenectus victa,ideſt obſita:ſitu,ideſt mucore, turpiq; lanugine.i.quæ ſe a ſitu,& ſordibus, vindicare neſcit: & effœta,veri ideſt quæ delirat:nec quidquã veri amplius in ſe habet,exercet te:nequidquam,ideſt fruſtra,curis:& ludit ideſt illudit:te vatem,ideſt quum ſit vates:falſa,ideſt deceptoria,aut inani formidine:inter arma regum,ideſt quæ reges tractare decet. Cura,ſupple ſit,aut eſſe debeat tibi:tueri ideſt contemplari: effigies diuum:& templa diuum,ideſt diuorum:& permitte, ſupp. vt viri gerant ideſt adminiſtrent, & procurent bella,& pacem: queis,ideſt quibus:bella gerenda,ſupple ſunt. Alecto exarſit in iras,ideſt ſuccenſa eſt furore,talibus dictis.At ſubitus tremor,occupat,ideſt inuadit,iuueni oranti,ſcilicet Turno,ſic ore loquenti artus.i.membra:oculi,ſupple eius:diriguere ideſt rigide, & inſtanter, in diuerſa infixi ſunt: nihil tamen videntes,vt furioſis ſit:Erynnis ideſt furia,ſibilat tot hydris.i.ſerpẽtibus, ſeu anguibus:& tanta ideſt tam magna,& imanis facies ideſt factura, ſeu figura corporis ipſius:aperit.i.manifeſtat ſe: vt.ſ. ille trepidaret: tum.i.deinde:ipſa torquens.i.inuoluens:lumina flammea.i.ignitos,aut quaſi inflãmatos oculos:reppulit.i.reiecit:a ſe.ſ. Turnũ: cunctantẽ.i.hæſitantem præ ſtupore:& quærentem.i.molientẽ: dicere plura.i.multa:& ipſa erexit.i.excerpendo direxit in Turnum.Angueis gemineos.i.duos,ęquales:crinibus.i.capillis ſuis: & inſonuit ideſt ſonare fecit: verbera.ſ.quæ furiæ geſtant: & addidit hæc.ſ.ſequentia verba:ore rabido.i. furioſo. En.i. vide:an ſup.ego(vt dicis)ſim,ſup.illa:quã ſenectus victa.i. obſita: ita, vt ſe abluere nequeat:ſitu.i.immundo mucore,ex negligentia cultus

collectio: & effœta veri.i. quæ omne verũ enixa eſt, nec quidquã retinuit: ludit.i. illudit, falſa formidine inter arma regũ: reſpice.i. attende, quę ſim, & an ad me bella regũ nihil ptineãt: ego adſum ab ſede ſororum dirarum.i. reliquarũ furiarum, hoc eſt ab inferis adueni, & gero manu.i. in poteſtate habeo: bella, & letum.i. mortem: reſpice ergo ad hæc: vnde videtur id ſignificare quibuſdam indicijs. Ipſa effata, ideſt eloquuta ſic: coniecit iuueni.i. in iuuenem, qui idoneus eſt: ad incendium facem, ideſt incẽdium iræ: & fixit ſub pectore.i. in pręcordijs eius: tedas fumanteis, ideſt fumantes: atro.i. furiali inferno, & nociuo lumine.

PIERIVS.

❡ Claſſeis ſuectas Tybidis vndam) Romanus codex, Porcius, & aliquot alij veteres, legunt, Tybridis alueo. Sed vndã, pleriq; malũt. ❡ Bella viri, pacẽq; gerãt.) In antiqs oibus cod. quotquot habui, gerẽt, futuro tpe ſcriptũ obſeruaui: qđ multo magis placet, qa ex affirmatiuo mõ, ſentẽtia videt abſolutior: ſi, gerãt, maſueris, ſnia definitia eſt, ex morũ cõſuetudine. ❡ Subitus tremor occupat artus.) In antiquis aliquot excep. ſubito, aduerbium eſſe ſed epitheton receptius. ❡ Diriguere oculi.) In Ro. co. & in qbuſdã alijs, ſcriptũ ẽ, Deriguere, p de, ſignificat vero (vtcũq; legeris) induruere, quod eſt inſanię ſignũ. Inde apud Plau. in Menec. iterrogat medicus eũ, quẽ inſanũ eſſe credebat, Solent ne tibi vnq̃, oculi duri fieri? ❡ Tũ flãmea torquẽs Lumina.) In Ro. co. fumea. Sed enim hic, flãmea, lectio caſtior: niſi velimus ad pineã facẽ adludere, quã intorſerit: quæ alibi eodẽ modo circumſcribit a Virgilio, Nec fumea tedis lumina. Nã & Ouid. & eũ ſequutus Claudianus, fingunt furias ẽt facẽ geſtare. & iferius Virgilius ait, Sic effata facem iuueni coniecit, & atro Lumine fumanteis fixit ſub pectore tedas. Sed vtcunq; hæc accipiantur, placet hic de oculis dictum, vt in. v. Lumina flãmea: non ſine codicum varietate legi diximus. ❡ Rapidoq; hęc addidit ore.) In Romano, & paucis alijs, rabido, legitur per b. ❡ Falſa formidine ludit.) In Ro. codi. falſo, aduerbialiter ſcriptum eſt. Sed longe melius, falſa formidine: vt obiecta per verba eadem eludat.

Olli ſomnum ingens rupit pauor, oſſaq;, & artus
Perfudit toto proruptus corpore ſudor,
Arma amens fremit, arma toro, tectiſq; requirit:
Sæuit amor ferri: & ſcelerata inſania belli,
Ira ſuper: magno veluti cum flamma ſonore
Virgea ſuggeritur coſtis vndantis aheni,
Exultantq; æſtu latices furit intus aquai
Fumidus atq; alte ſpumis exuberat amnis,
Nec iam ſe capit vnda, volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem, polluta pace, Latinum
Indicit primis iuuenum, & iubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hoſtem,
Se ſatis ambobus, Teucriſq; venire, Latiniſq;,
Hęc vbi dicta dedit, diuoſq; in vota vocauit,
Certatim ſeſe Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formę mouet, atq; iuuentę,
Hunc ataui reges, hunc claris dextera factis.

SERVIVS.

❡ Fremit.) Cum clamore depoſcit. Bene autem. ❡ Amens,) quia in thoro requirebat. ❡ Scelerata inſania belli.) Nihil enim tam iſanum, quàm deſyderare id per quod poſſis perire. ❡ Virgea.) De virgis facta: vnde eſt flamma validior. ❡ Coſtis) autem, lateribus. Et bene antiquum reſpexit morem. nam ollas non ſuſpendebant: ſed poſitis circum circa ignẽ adhibebãt. ❡ Furit intus aquai Fumidus atq; amnis.) Nec immerito. Nam poteſt eſſe & alterius rei amnis. Vt, Fluuios videt ille cruoris. Hãc autem Diæreſim Tucca & Varus fecerunt. Nam Virgilius ſic reliquerat, Furit intus aquę amnis, & exuberat vt aquæ amnis: quod ſatis aſperum fuit. ❡ Nec iam ſe capit vnda.) Melius quàm ſi diceret, Nec iam vas vndam capit. ❡ Ergo.) Id eſt, quia ſic incẽſus eſt. ❡ Polluta pace.) Vel ſua vel Troianorum. ❡ Indicit.) Figurate verbum bellicum poſuit. ❡ In vota vocauit.) Quia nuncupatis votis bella ſumebant. ❡ Hunc decus egregium formę mouet.) Turni ſcilicet decus. Nam hoc dicit, alios pulchritudo Turni, alios nobilitas, alios virtus mouebat ad bellum. Nam hoc eſt.

DONATVS.

❡ Olli ſomnum in. ru. p.) Non vigilauit ſatiatus ſomno. ſed quies eius metu maximi terroris abrupta eſt. ❡ Oſſaq; & artus Perfudit.) Dehinc conſecutus eſt ſudor non ex laxamento vtili corpori. ſed quem excitatæ mentis cõmotiones extorſerant, & repentinus membrorum tremor: dehinc ille, qui ſpreuerat cunctos auditus. ❡ Arma amens fremit.) Contraria ſalutis ſuę omnia requirebat. quod eſt familiare his, qui non ſuo ſed dominantis trahuntur arbitrio. arma in ſtratis requirebat amentia. Arma poſita putabat in lecto, arma rurſum arbitrabatur in tectis. ❡ Ira ſuper.) Tantum contraria deſiderabat vt iraſceretur ſibi, q nondum iret ad bellum. neq; enim poſſet hæc velle, niſi primo eſſet multiplici ratione cõmotus. Inducitur hęc pars, vt illi inſtructioni reſpõdeatur, qua dictum eſt. Arma velit, poſcatq; ſimul, rapiatq; iuuentus. Vt autem demonſtraret quoq; ardores turni, ſubiecit ſimilitudinem, ex quo quanta vis furię fuerit, poſſit aduerti. ❡ Magno veluti. c. flã. ſo.) Hæc iam ſe capit vnda, volat vapor ater ad auras.) Ornatus carminum in parabolis ſimilitudinibuſq; conſiſtunt. qua cauſa, vt ardentes hominis æſtus oſtenderet, dixit. quẽadmodum ęneum vas aquis plenũ ſubiecto igni feruеſcit, & feruore quodam æſtuans vnda menſuram ſpeciei, qua continetur, excedit. & longius erecta fumoſis feruoribus fertur. ſic turnus incendio furię ſæuientis accenſus, neſciebat, quis eſſet, quidue vel vbi perquireret, virgeas flammas poſuit, quia ex tenui lignorum ſubſtantia & flamma torridior naſceretur, & ſonus ingens emitteretur. ❡ Ergo iter ad regem.) Aduerſus latinum moueri non debuit, quẽ ſocerum cupiebat: ſed dicta eſt cauſa, ppter quã fieri cõueniret.

ueniret. pulluetat, inquit, pacẽ. hoc eſt primus pacis iura violauerat. accedebat alia cauſa, quia hoc turnus nõ ſua voluntate, ſed impulſu furię cogebatur efficere. quippe ipſe dixerat, rex ipſe latinus, Ni dare cõiugium & dicto parere fatetur, ſentiat, & tandẽ turnũ experiatur in armis. Exequens igit iuſſa, iter diſponebat ad regẽ pollutę pacis reũ. qđ ipſum edixit ſuis, non quidẽ, oibus, ſed primis iuuentutis, hoc eſt ductoribus multitudinũ. q cãm noſſent, & ſcirent agenda. & pp quos eſſent iſta facturi. paret arma, ne reſiſtere hoſtis auderet, ſed tñ cõſideret, qđ ęmulus ſine certamine finibus italię non poſſet excludi: ſũmã interea cõſiliorũ in eo eſſe oſtendit, vt in vno. egreſſu & itali premerẽtur & teucri. ideo poſitum eſt. ❡ Se ſatis ambobus.) Ambobus dixit venire, quũ multoꝝ ſit numerus deſignatus, teucroꝝ ſcilicet & latinorum: & videtur eſſe vitioſum, vt q đ multorũ fuit duobus videatur appoſitum. Hũc locum ſic poſſumus exponere, vt non ſolum ambobus, hoc eſt latino & ęneæ prædixerit ſeſe venturum. verũ etiam latinis & teucris. ❡ Hæc vbi dicta dedit.) Quãtus cunctorum amor fuerit iuxta turnum, quantus vniuerſorum fauor, quanta iubentis autoritas, breuiter oſtendit. Mox enim vt ille prædixit, quid eſſet pro neceſſitate tẽporis faciendum, & dijs vota fecit, omnis iuuentus non expectans hortatus alienos, ipſa ſibi extitit hortamento. Ipſe impellebat ad bellum, qđ eſt proculdubio ſtudioſius, & in officijs præcipuũ, voluntate potius facere aliquid q̃ vi & cũ metu dicunt cauſæ, q̃ iuuẽtutis magis in arma cõmouerant. ❡ Hũc decus egre. f. m.) Vnuſqſq; pro ingenio ſuo dolebat iniuria turni: in quo fuerũt oia, quæ iprobari nõ poſſent, ętas primũ, & corporis forma, & fortia eius facta, hoc eſt pbata virtus in plurimis triũphis, & glorijs. Hæc ipſius fuerunt ppria, quæ diuerſi mirabant, & dolebant eſſe contẽpta. Ecce extra ipſum, ad eum tñ generis rõne pertinentia. hunc, inquit, ataui reges: q regibus gaudebat maioribus non debuit reijci, vt idignus. ſed ppoꝛ cęteris, & pręferri: & maxime is, qui virtutis ſuæ plurima exempla monſtraſſet.

ASCENSIVS.

❡ Olli ſõnũ, &c.) Docet Turnũ excuſſum ſomno & furore percitũ, arma requiſiuiſſe: & ilico, pricipibus iuuẽtutis expeditionẽ ad Latinũ iniunxiſſe, & oẽm apparatũ belli interea inſtruxiſſe. Vnde Dona. dicit ſic. ❡ Magno veluti) Ornatus poeticus, in parabolis ſimilitudinibuſq; maxie cõſiſtit. ❡ Polluta pace.) Aliter. n. aduerſus ſocerũ moueri ñ debuit. Pręterea ipellebat a furia. ❡ Primis.) Ductoribus, vt cãm ſcirent. ❡ Certatim.) Amor maximus, & fauor in Turnũ oſtendit. Hęc ille. ❡ Ordo eſt. Pauor ingẽs rupit.i. iterrupit: olli.i. tũc illi.ſ. Turno: de quo ſupior ſermo habitus eſt: ſõnũ, & ſudor ruptus.i. porro ruptus. aut porro erũpẽs ſeſe: toto corpe.i. p totũ corpus: pfudit oſſa, & art⁹.ſ. Turni: & ipſe amẽs.i.

captus



captus mente: fremit.i.cum fremitu expoſcit, arma: & requirit arma toro.i.in lecto adhuc exiſtens: aut, quia amés, putauit etiã in toro arma eſſe: aut de gladio intelligit, quem ſub capite reponere ſolebant: vt de Deiphobo in.vj.viſum eſt.& requirit arma tectis, i.per tecta: amor.i.cupido, ferri.ſ.habendi: ſæuit.i.crudeſcit: & inſania belli ſcelerata.i.quæ cum ſcelere ſæpe fit, ſæuit: & ira, ſup.ſæuit: ſuper.i.deſuper: veluti quum.i.quando: flamma virgea.i.virgis ſiccis nutrita: ſuggeritur.i.ſubminiſtratur, ſup.cum magno ſonore.i.ſtrepitu: coſtis.i.lateribus: aheni.i.vaſis æreí, vt cacabi, aut lebetis: vndantis.i.ebullientis: & latices.i.aquæ: exultant.i.extra frequenter ſaliunt: æſtu.i.propter feruorem. Et amnis fumidus aquai.i.inundatio aquæ bullientis, & vaporem, ac fumum emittentis, furit intus: & exuberat, ideſt vbertim exũdat alte ſpumis. (Sic legit Petrus Crinitus, cuius verba ſunt, libro De honeſta diſciplina.xviij.cap.ij. Fabius Quintilianus lib.inſtitutionum.j.ad Marcellum Victorium: vnde, pictai veſtis (inquit) & aquai, Virgilius doctiſſimus vetuſtatis inſeruit: ſed illud, aquai, inſerunt e nonnullis codicibus, indiligentes, ĩprudentesq; librarij. proq; eo ſubdiderunt, aulai: cum veteres omnino codices: & ille in primis, quẽ ex Gallia, Poggius in Italiam aduexit, aquai, retineat. Fuit autẽ cauſa librariis, adulterinam vocem pro vera ſubijciendi: q̃ nuſq̃ apud Virgilium legerant, aquai, quũ aulai: & pictai: legiſſent. Aulai in medio libabat pocula Bacchi Et alibi, Diues opum, diues pictai veſtis, & auri. Sed ego cogitans, nõ ab re factũ eſſe: vt in eandem

dem lectionem meliuſculæ fidei codices conſpirent: cœpi curioſius indagare an vſq̃ apud Virgilium potuerit eſſe aliquãdo hæc vox. Nec enim pauca quorundam inſcitia, vel imutata hactenus, vel detracta adnotauimus. Inueniſſe autẽ mihi videor, vel in Seruianis quidem commentarijs ad ipſum, vt nihil præterea dubitari debeat. Verſus igitur Virgiliani ſic in libro Æneidos. vij. leguntur, Sęuit amor ferri, & ſcelerata inſania belli Ira ſup magno veluti cum flamma ſonore Virgea ſubgeritur coſtis vndantis aheni, Exultantq́ æſtu latices, furit intus aquæ vis, Fumidus, atq; alte ſpumis exuberat amnis. Quo autem loco legimus aquę vis legẽdum eſt, aquai. ad hũc modum, Furit intus aquai, Fumidus, atq; alte ſpumis exuberat amnis. Cuius me lectionis, Honoratus Seruius admonuit, qui digreſim eſſe hic factam dicit, ꝙ ſi quis codices Seruianos paulo meliores nactus fuerit, facile in his, aquai, comperiet. Nã & in peruulgatis fere ſic habetur. Hanc digreſim, Tucca, & Varus fecerunt. nam Virgilius aliter ſcripſit. Quæ enim ſit hoc loco digreſis, niſi illud aquai reſtituatſ? Quin & hoc ipſum in Perſiano interprete (qui Cornutus dicitur) inuenias, quum Ennianum hoc exponit, Lunai portum pretium eſt cognoſcere ciues. Lunai (inquit) dictum eſt ſecundum antiquam declinationẽ, ſicuti Virgilius, Furit intus aquai. Quod etiam Benedictus Philologus (quum de Virgiliana emẽdatione ad eum ſcriberem) comprobauit: vir vnus ætate noſtra, qui de omni antiquitate ſit optime meritus, quum in ea illuſtranda, atq; excolenda, aſſiduo ſtudio, ac mirifica diligentia incumbat. Hæc ille. Angelus quoq; Politianus idem ſentire videtur, licet obſcure, nam capi. xliij. in Miſcellaneis, dicit, Et quod nunc mendoſe legitur, aquai: quaſi dicat: pro quo nunc legitur, aquæ vis.) Quod ſi quis adhuc legere volet, ordo erit: Et vis, ideſt violentia: aquæ. ſ. bullientis: furit, ideſt æſtuat, intus: atq; amnis fumidus. i. curſus: aut gurges aquæ fumantis, exuberat, ideſt ſuperabundat: ſpumis, ideſt per ſpumas: alte. i. in altum. Nec vnda capit iam, ſe. i. non amplius ſe continere poteſt intra ahenum: vapor ater. i. exhalatio fumoſa, volat ad auras. Ergo, quia ſic æſtuat Turnus: ipſe indicit. i. intus iubet: primis i. principibus iuuenum: iter, ideſt profectionem, & expeditionem ad regem Latinum: polluta pace, ideſt quia pax polluta erat: & iubet arma parari, & Italiam tutari. i. defendere contra externos: & detrudere hoſtem finibus, ideſt limitibus Italiæ: & dicit, ſe venire ſatis, ideſt ſufficientem, vt ſit nomen: aut ſufficiẽter ambobus, ſcilicet Teucris, & Latinis: vbi. i. poſtquã: Turnus, ſupp. dedit hæc dicta: & vocauit diuos in vota Rutuli. i. populi ipſius, exhortantur ſeſe in arma: certatim. i. cum certamine, & æmulatiõe gloriæ: quia decus egregium formæ, atq; iuuentæ. ſ. Turni: mouet hunc, ideſt quemuis ex Rutulis: & atauí. ſ. Turni: reges. i. maiores eius; mouent, ideſt inſtigant: hunc. i. quemuis alium: & dextera. ſ. Turni: claris factis. i. qua clara facinora edidit: mouet, ſup. hunc. i. alij, adiiciuntur in bella, illecti gratia, formoſitatis Turni: alij, generoſitate: alij, virtute eius.

PIERIVS.

❡ Olli ſomnum ingens rupit pauor.) In Ro. co. & in quibuſdam alijs legere eſt, Illi ingens ſomnum rumpit pauor. Sed vulgata lectio venuſtior habetur: &, Olli, agnitũ à Grãmaticis. ❡ Oſſaq́ & artus Perfudit toto ꝓruptus corpore ſudor. Et hic, Perfundit eodẽ pręſenti tpe. Alibi. n. adnotauimus rem geſtam per præſentis temporis formam enarrari, maioris eſſe vehementiæ, niſi putare voluerimus, n, illud in antiquis fuiſſe accentus notam. Præterea ſunt vetuſti codices, in quibus, prętuptus, legatur, ſed, proruptus omnino melius. ❡ Furit intus aquai Fumidus, atque alte ſpumis exuberat amnis.) Sane Seruius, aquai: repoſitũ à Tucca: & Varo aſſerit: quũ Virgilius, Aquæ amnis, ſcriptum reliquiſſet: vt in vulgatis eſt Seruij Cõmẽtarijs, ꝙ an ſit fide dignũ, alij viderint. Nam Probus Valerius, quum Virgilium quatuor locis tantum, diezeuxi vſum, ex æ, diph. in a, & i, aſſeueret: vnum ex his recenſet, Furit intus aquai. In antiquis vero codicibus omnibus quotquot verſare cõtigit, Furit intus aquę vis: ſcriptum animaduerti: neq; tot codices temere cõuenire crediderim. Præterea ſi Virgilius vſquã varietatis amator fuit, in hac pręcipue comparatiõe eam affectaſſe videtur. Aquam enim efferueſcentem dicere quum velit, modis circiter ſenis eandem ſententiam variauit. Mira eloquẽtię vis, & ſermonis copia, vbertasq́ facundiæ vere redũdantis, dũ enunciatur, Vndantis aheni, Exultant ęſtu latices, furit intus aquę vis, Fumidus, atq; alte ſpumis exuberat amnis, Nec ſe iam capit vnda, volat vapor ater ad auras. Quo circa quũ veteres codi. aquæ vis, legant: & vnum plus membrum in hac varietate, neq; id indecorum acquiratur, ſi aliter q̃, aquai, legendum ſit (Valerio enĩ libenter ſuas parteis integras relinquo) eo modo Virgilium crediderim ſcriptum reliquiſſe. Præterea ita habetur in Seruij Cõmentarijs manuſcriptis, quæ mihi Petreius Zancus iuuenis, vtraque lingua optime peritus, legenda dedit: quãuis vulgata, Aquæ amnis, habeant. ❡ Hunc decus egregium formæ mouet, atq; iuuentæ.) In codi. aliquot antiquis, iuuenta, legitur. Sed oĩno melius, decus formę: &, decus iuuentæ, legere. ❡ Hunc claris dextera factis.) In Mediceo codice, clari facti, ſcriptum eſt, cũ paraphraſi, virtutis. Sed melius videtur, claris factis: vt ſit hypallage; ꝓ, dextra clara factis.

SERVIVS.

❡ Animis audacibus iplet.) Affectione ſui inijcit omnibus magnanimitatem. ❡ Arte noua.) Dolo. ❡ Speculata locum, quo littore.) Pronomen pro nomine ponitur, non pro nominibus. Vnde noue iter duo nomina vnum pronomen poſuit, nam recte quo loco diceret, & hoc ſemel tantum fecit. ❡ Inſidijs curſuq;.) Curſu agitabat. Nam inſidijs circũuenimus. ❡ Canibus rabiem.) Studium mutauit in rabiem. ❡ Noto odore.) Ceruino. Solẽt enim ita inſtitui. Horatius, Venaticus ex quo Ceruinam catulus pellem latrauit in aula. ❡ Malorũ cauſa fuit.) Hoc eſt, Et primæ reuocabo exordia pugnæ. ❡ Animos accendit agreſtes.) Plus eſt, quàm ſi agreſtium diceret. ❡ Cornibus ingens.) Ingens & ad pręſtantem formã pertinet, & ad magnitudinẽ cornuum. ❡ Tyrrhidæ pueri.) Tyrrhi filij: & vt diximus ſupra, alludit ad nomẽ. Nam Tyrrhus dictus eſt paſtor, apud quem Lauinia peperit. ❡ Cui regia parent Armenta.) Magiſtrũ hũc pecoris vult fuiſſe,

Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Alecto in Teucros Stygijs ſe concitat alis,
Arte noua ſpeculata locum, quo littore pulcher
Inſidijs, curſuq; feras agitabat Iulus.
Hic ſubitam canibus rabiem Cocytia virgo
Obijcit, & noto nares contingit odore,
Vt ceruum ardentes agerent: quæ prima malorum
Cauſa fuit: belloq; animos accendit agreſtes.
Ceruus erat forma præſtanti, & cornibus ingens,
Tyrrhidæ pueri, quem matris ab vbere raptum
Nutribant, Tyrrhusq́; pater cui regia parent
Armenta, & late cuſtodia credita campi:
Aſſuetum imperijs, ſoror omni Syluia cura,
Mollibus intexens ornabat cornua ſertis,
Pectebatq́; ferum, puroq; in fonte lauabat:
Ille manum patiens, menſæq́; aſſuetus herili,
Errabat ſyluis, rurſusq; ad limina nota,
Ipſe domum ſera quamuis ſe nocte ferebat.
Hunc procul errantem rapidæ venantis Iuli
Commouere canes, fluuio quum forte ſecundo
Deflueret, ripaq; æſtus viridante leuaret.
Ipſe etiam eximiæ laudis ſuccenſus amore
Aſcanius, curuo direxit ſpicula cornu:
Nec dextræ erranti deus abfuit: actaq; multo,
Perq; vterum ſonitu, perq; ilia venit arundo.

fuiſſe, & ſaltuarium. Nam hoc eſt, Et late cuſtodia credita campi. Magiſter aũt eſt pecoris, ad quem omnia pertinẽt animalia. Cicero, Nominat hominẽ, quem magiſtrum pecoris eſſe dicebat. ❡ Syluia.) Bonũ puellæ ruſticæ nomen formauit. ❡ Pectebatq́ ferum.) Quadrupedem. Vt, In latus inque feri ꝙ velocitate pedum ferantur. ❡ Manum patiens.) Patiens illius rei dicimus. Vnde apparet vnum v cauſa metri eſſe detractum. ❡ Mẽſæ herili.) Noue dixit. nam herum non niſi dominũ dicimus: niſi forte ideo dixit, quia dat ei humanum ſenſum. Nã ait paulo poſt, Imploráti ſimilis. ❡ Errabat ſyluis.) Paſcebat, vt, Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ. ❡ Ipſe.) Ideſt ſua ſponte. ❡ Secũdo deflueret.) Secũdo, ideſt cum aqua. Vnde & aduerſo dicimus, contra aquam. Nã ideo deflueret dixit: & Secũdo ideo qa curſus fluminis poſt natantẽ videtur. ❡ Deus abfuit.) Alecto deum dicit: ſicut de Venere, Deſcendo, ac ducente deo. Nam vt diximus, numina vtriuſq; ſexus videntur ideo, quia incorporea

Saucius, at quadrupes nota intra tecta refugit,
Succeſſitq; gemens ſtabulis, queſtuq; cruentus,
Atq; imploranti ſimilis, tectum omne repleuit.

incorporea ſunt, & quod volunt aſſumunt corpus. Vt autem deum dicamus pro dea, nõ aperte ponitur, ſed in ſubauditione. ¶ Erranti.) Licet enĩ certum eſſet feriturum, tamen bene errantem dixit: quia nõ vſq; quaq; ſemper certus eſt ictus. Horatius, Nec ſemper feriet quodcũq; minabitur arcus. ¶ Perq; ilia.) Hoc ile & hæc ilia facit. Hinc & Iuuenalis, Vis frater ab ipſis ilibus? Nam quod Marulus Mimographus dixit, Tu Hectorem imitaris: ab ilio nunquã recedis: cum de guloſo diceret, alluſit ad ciuitatis nomẽ. Nã ab ili debuit dicere. Bene autem ea loca vulnerata dicit, quæ ſtatim mortẽ afferre non poſſent, vt domũ rediret, & eſſet cauſa bellorũ. Nam ſi ſtatim periret, aut ipſe, aut vulneris author lateret.

DONATVS.

¶ Dum Turnus rutulos.) Poſteaq; furia Turnũ excitauit in bellum, atq; ita, vt iam non ſolus, ſed cum ſuis deſideraret exire, reliquit bellica diſponentẽ, debuit enim etiam alterius partis quieta turbare: proinde euolauit aduerſus Teucros. vt his quoq;, quas poſſet inſidias, tenderet. ¶ Arte noua. ſ. l.) Nocendi artibus ex occaſione arripuit tempus, & locum, in quo Iulus feras inſidijs agitabat & curſu, curſus pertinet ad equos, & canes, inſidiæ autem ad rhetia. ¶ Hic ſubitam ca. r.) Ad naturalem rabiem canũ, quas feras perſequi fuerant ſoliti, nocitura furia adiecit augmentũ: ac ne animal opportune neceſſarium minus obuiũ canibus ſæuiẽtibus fieret, odorem cerui ad eorum nares peruenire perfecit: vt inuenirent ipſi, quẽ forſitan euentus fuerat ſeruaturus. ¶ Quæ prima la. c. fuit?) Hæc occaſio prætermittenda non fuit, quæ idonea videbatur, vt initio belli ꝑmã faceret cauſam. ¶ Belloq; animos. a. a.) Hoc eſt aſperos & imperitos animos primum excitatos in bellũ. nullus enim ſapiens ſic moueri potuiſſet, vt illi excitati ſunt, vt propter viliſſimi animalis iniuriã leuem, quę imprudentia pueri venantis defendi potuerat, proprium ſanguinem daret huius cerui, quoniã nouerat poeta nullũ meritũ fuiſſe, vel pretium. ex alijs proſequitur laudẽ, vt ipſi quoq; agreſtes pro naturali imperitia velut iuſte exarſiſſe videantur. Exequitur igitur, qualis ille fuerit ceruus, & huius formam, mores, manſuetudinemq; cõmendat. ¶ Ceruus erat for. p.) Duo habuit ſumma, formã corporis, & cornuum magnitudinem, quia ſublimior efficiebatur. Ecce nõ ipſius generis exequitur meritum, quod nullum fuerat, ſed magnitudinem eius, & pulchritudinem præſtantiæ, hoc ergo fuerat primũ qđ pulcher & magnus, quodq; ornatus arboreis cornibus. ¶ Tyrrhidæ pueri.) Hic verſus habet non paruam confuſionem, ſi perſonarum ratio lateat. Nonnulli enim ſic pronunciãt vt dicãt. Ceruus erat forma ꝑſtanti, & cornibus ingens Tyrrhidæ pueri, quod ſi ita remanſerit, reliquũ non apparebit, qui eum retraxerint vberibus matris, proinde perſonę cõſtituendę ſunt: vt intellectus fiat illuſtrior, dicimus Tyrrhum filios habuiſſe inter cæteros Tyrrhidem & Syluiam. Inuentores autem cerui fuiſſe pueros Tyrrhidę & gentẽ, hoc eſt homines Tyrrhidæ: nec miremur pueros dictos, quũ alio loco, qui iuuenes fuerunt, dicti ſunt pueri hoc modo, veſtra, inquit, munera vobis certa manent pueri. Ego ceruus per tyrrhidas pueros peruenit domum tyrrhi maioris, ibiq; nutriebatur inter filios eius. Non ſolum autem natis domini amabilis factus erat, verum & ipſi ſeni. Solent quippe parentes diligere, quę amare viderint liberos ſuos. ¶ Cui regia. p. Armenta.) Commendatus eſt ceruus retenta interim parte laudis, quam poſt demonſtrata tyrrhi merita poſuit. debuit. n. ipſe oſtẽdi, vel maxĩe in quo apud regẽ latinũ merito fuiſſet, q videbatur in cerui vulneratiõe cõtẽptus. Dignus, inquit, imiẽtus eſt, cui rex armẽta ſua cãpoſq; committeret. Quãti igitur meriti fuit procurator regis? cuius ſer. bẽdicã, Virgilius nec armentoꝝ numerũ nec camporum modũ voluit deſignare. vt rectorẽ illũ maiores cenſus ſub generalitate oſtenderet. melius aũt eſt propter cumulandam laudẽ tyrrhi, late pronũciare ꝙ ſtrictim. in altitudinẽ. n. multæ ſpecies intelligi poſſunt, ne vnus campus minuat ſtudiũ præferentis. In appellatione campi cõtinuatio intelligitur, & vna planicies. ſi enim camporum diceret, interpoſitos ſignificaret montis tumulos, qui multos campos efficerent: redit ad aliam partẽ laudis cerui. Nam ab his, quę communia ſint omnium ceruoꝝ, tranſit ad ea, quę propria ipſius fuerunt, quippe multi alij reperiri potuerunt, & grandes & cornibus ſatis ſuperq; ſublimes. ¶ Aſſuetum imperijs ſoror.) Facile ille ſecutus eſt hominum mores, nec feritatem perdiderat, quia hãc nondum fuerat conſecutus in ſyluis, vtpote raptus ab vberibus matris: ſed ſolam humani generis cognouerat lenitatem, eo vel maxime, ꝙ puellæ Syluiæ promptiore excolebatur affectu, nam pectebat ferum, ferum natura dixit, non moribus, lauabat in fonte, hoc eſt in aqua mundiſſima & eius ramoſa cornua ſertis intexebat. Ferum, quod ſemel poſuit, omnibus, quæ dicta ſunt, nos debemus aptare: vt ſit, pectebat ferum laudabat ferũ, coronabat ferum. Addidit nunc laudis eius augmentum, quod hæc ille ferebat patienter, nam totum quod puella faciebat, habuit gratum: & reluctari potuiſſet, niſi naturalem animalis ſenſum ſtudioſę virginis magiſteriũ permutaſſet. vt enim libenter vniuerſa perferret, didicerat obedire præceptis. non enim fruſtra poſitum eſt, aſſuetũ imperijs, quippe quis crederet ferum animalis genus & manu puellæ potuiſſe contingi, & pecti, & lauari in fonte, & coronis ornari? niſi hæc præmiſiſſet, ideo hæc facta, ꝙ ille ceruus iubenti parere primitus, & iuſſa complere, didiciſſet. ¶ Ille manum patiens.) Quæ fuerunt potiora laudis eius ad vltimum reſeruata ſunt, quòd errabat per ſyluas, & remeabat domum, nec confundebatur eius coniũctio, & ſi tenebræ noctis fuiſſent, intelligebat vnde exiſſet, & quo ſibi eſſet neceſſario redeundum. Huius quoq; facti, quoniam incredibilis relatio videri potuit, prætulit cauſam, qua illud fieri potuiſſe ſine dubitatione monſtraret, patiens, inquit, fuit manu, cur reuerti metueret, qui humanæ manus nullas metuebat inſidias, menſæ domini ſui cur formidaret acceſſum? vbi conſeruatio ſalutis eius tuta fuerat, & ſatietas Veneris? hæc igitur ille non faceret contra inſtitutum generis ſui, niſi illius naturam multis formis hominum benignitas permutaſſet. ¶ Hunc procul errantem.) Hunc ceruum ex more paulo longius à domini parietibus errantem rapidæ canes Iuli venantes commouerunt, vel natura, vel factione furiæ immiſſæ. ſupra enim dixit. Hic ſubitam canibus rabiem cocythia virgo Obijcit, & noto naribus contingit odore, Vt ceruum ardentes agerent. Hoc igitur, vt dictum eſt, faciebant canes quum ad vim naturæ acceſſiſſet, & rabies immiſſa per furiam, commouerunt eum in ripa fluminis oberrantem leuandi æſtus cauſa, fluebat quippe idem fluuius ſecundis lapſibus, & placido agmine, & delectationem præbebat aſpectu, & aprico frigore leuabat æſtuantis ardorem, requieſcendi autem præbebat occaſionem, & ipſam requiem gratioſiorem faciebat herbis virentibus affatim miniſtratis. Ordinatur ſenſus ſic. Hunc procul errantem rapidæ canes venantis Iuli commouere, ſecundo fluuio cum deflueret, ripaq; æſtus viridante leuaret. Dicta eſt cauſa, qua inuitabatur ceruus, vt fluuium peteret, defluebat lenis, hoc eſt non habuit ſtrepitus odioſos dormienti, & habuit ex placiditate gratioſum aſpectum: ſi forte eſſet iacenti vigilandum, & aura ex vndis arborumq; opacitate collecta, gratiaq; riparum viridantium reficiebat exceptos, & excluſis æſtibus ſubleuabat. Hæc ſunt, quæ aliquantum inuitauerant ceruum, quem venantes Iuli commouerant canes errantem, & venantes quod dixit, illic conſtituit omnem defenſionem Aſcanij. ſi enim ſuper eo apud prudentes ageret, diceret, agreſtem putaui, neſcij manſuetum, vtpote extra domos degẽtem, nec ipſius cauſa venatum proceſſi, ſed ferarum capiendarum ſtudio, quæ in ſyluis & in ripis fluminum reperiri conſueuerunt. Hæc quia iuſte dici potuerunt apud æquos iudices, data eſt opera labore furiæ, vt tales repente in iram conſurgerent, quibus æqua ratiõ reddi non poſſet, agreſtium ſcilicet infinita turba, ſæuorum quoque & imperitorum. ¶ Ipſe etiam eximiæ.) Ipſe etiam, inquit, vt in commotione & malo domeſtici animalis non ſoli canes errauerint, qui feras diſcernere impediente natura & furore non poſſent: verumetiam ipſe Aſcanius æſtimaſſet agreſtem, deniq; laudis amore captus, vt ſuam potius quàm canum faceret gloriam. ¶ Curuo direxit ſpicula cornu.) Vt ſagittæ volucris curſu fugam cerui præueniret, & ꝑmeret: arcum arripuit, & eiecit ſagittã. ¶ Nec dextræ. e. d. abfuit.) Non defuit deus, qui mittentis dexteram falli non ſineret. deum, quem debemus accipere? niſi euentũ, qui humanos actus aut implet aut deſerit. ¶ Actaq; multo Perq; vterum ſonitu.) Multo ſonitu ventrem cerui iliaq; penetrauit. ¶ Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit.) Quaſi ſciret, quod in periculo ſalutis ſuæ facere debuiſſet, notam confugit ad domum. Nota tecta, non ſolum, quo remeare conſueuerat accipiendum eſt, verumetiam quorum humanitatem longo tempore comprobaſſet: ecce & à tempore meritum cerui dixit, vtpote qui raptus ab vberibus matris ad formam talem, & tantæ magnitudinis cornua perueniſſet. ¶ Succeſſitq; gemens ſtabulis.) Aut ex dolore grauiſſimi vulneris gemẽs, aut ex gemitibus iudicans cladẽ ſuã, quã voce teſtari non poterat. ¶ Queſtuq; cruentus.)

cruentus.) Gemitus eius exiſtebant ſic, vt non ſolum dolere, verumetiam conqueri videretur, ad teſtimonium autem cladis acceptæ, monſtrabat & ſanguinem. ℾ Atque im.ſimilis.) Sic ſe, inquit, offerebat ſingulis. vt defenſorem putaretur inquirere. ℾ Tectum om.re.) Nullum domus reliquerat locum, quem non querelis impleſſet.

ASCENSIVS.

℄ Dum Turnus, &c.) Docet nunc ſemina, ſeu elementa belli, à furia ſeminata: quæ quidem fuerunt vulnera ceruo Tyrrhei, magiſtri armentorum regis, illata ab Aſcanio, procurante furia. Super quem locum hæc habemus Donati. ℾ Animos agreſtes.) Excitauit eos primum, qui facilius excitari potuerũt: propter imperitiã, & feritatem. ℾ Errantem.) His verſibus ponit excuſationem Aſcanio. ℾ Deus.) Ideſt euẽtus, qui humanos actus, aut implet, aut deſerit. ℾ Nota.) Quorum humanitatẽ diu comprobaſſet. Hæc ille.

Ordo. ℄ Ordo eſt. Interea, ſupp. dum Turnus implet Rutulos animis audacibus, Alecto concitat ſe alis Stygiis. i. infernalibus: in Teucros. i. volat ad Teucros, animo nocẽdi: ſpeculata noua arte. i. noua inuẽtione, & verſutia: locum quo pulcher Iulus agitabat, ſup. littore: feras inſidiis. i. per inſidias, & curſu. Ser. vult littore, poſitum pro loco. vt ſit ſpeculata locum, quo littore: ꝑ quo loco: ſed ſi cõſtruatur, vt præmiſimus, non ſit tanta licentia, nec enim rite dixeris, locum, quo loco: nam relatiuum pro antecedẽte, non cũ antecedente ponitur, niſi preponatur. dic ergo, ſpeculata locũ in littore quo: aut ſpeculata locum, quo in littore agitabat. i. venabatur feras: inſidiis. i. plagis inſidioſis: & curſu. i. perſequutione: virgo Cocytia. i. infernalis: à Cocyto fluuio ĩfernali, ſic dicta. i. furia Alecto: obiicit hic canibus rabiem ſubitam. i. ſubito prouenientẽ: & contingit nares. ſ. canum odore noto. i. ceruino, qualem ſectari ſoleant, vt ipſi canes ardentes. i. feruentes, & feſtiniſſimi: agerẽt. i. inſequerentur, ceruũ: quæ. ſ. res: aut quæ cauſa fuit prima. i. cauſa malorum ſ. ſubſequutorum: & accendit animos agreſtes. i. agreſtium virorum: bello. i. ad bellum. Ceruus erat forma præſtanti, & ingens cornibus. i. habens formam preſtantẽ, & cornua ingentia: ornatius dicitur, præſtanti forma, q̃ præſtãs forma: quomodo tamen & hiſtorici, & poetæ loquuntur, vt magis autem grammatice Ser. dici putat, præſtantis formæ. Vt autem ſit conformitas in loquutiõe, dicere potuiſſet, Ceruus erat forma pſtãs, & cornibus ingẽs, & neſcio, an ſic quoq; dixerit. Sed Seruius hoc ſubtiliter diſſoluit, ordinem talẽ aſtruens, Ceruus erat ingens forma, preſtanti & cornibus: quem. ſ. ceruum, raptum ab vbere matris. i. quum adhuc lacteret: pueri Tyrrhidæ. i. Tyrrhei, magiſtri armentorũ liberi, & Tyrrheus pater. ſ. eorum: cui armenta regia parẽt. i. cuſtodiæ, & gubernationi deputata ſunt: & cui cuſtodia campi eſt credita late. i. per latum circuitum: nutribant, pro nutriebãt: aſſuetum imperiis. i. domitum: & ſyluia ſoror. ſ. Tyrrhidarum: & filia Tyrrhei ornabat omni cura. i. ſollicitudine: cornua, ſup. eius cerui: aut cuius cerui cornua ſyluia ſoror ornabat: intexens. i. redimens, ſup. ea: fertis mollibus. i. ex herbis, & floribus: & pectebat ferum. i. qui natura ferus erat, aut quadrupedem: ſicut equum ligneum, ferum vocauit in. ij. In latus, inq; feri curuam compagibus aluum. (Non eſt autem Latinum, pectinare: quo vtũtur imperiti.) & lauabat, ſupple ipſum, in fonte puro. Ille patiens manum, pro manuum: & aſſuetus menſæ herili, ideſt heri, ſeu domini ſui Tyrrhei: errabat, ideſt libere deuagabatur, & paſcebatur ſyluis: & ipſe, hoc eſt per ſe, nullo cuſtodiente, nec dirigente: ferebat ſe domum ad limina nota, quamuis nocte ſera, ideſt quamuis aliquando ad ſeram vſq; noctem expectaretur. Canes rapidę, ideſt veloces Iuli: venantis commouere, ideſt excitauerunt ad curſum, hunc. ſ. ceruum: errantem, ideſt paſcentem: procul. ſ. à domo Tyrrhei: vt non debeat putari domeſticus, aut mãſuefactus, quũ, ſcilicet ipſe ceruus: defflueret, ideſt deorſum flueret forte riuo ſecundo, ideſt defluẽte, & cum defluxu eius: & quum leuaret æſtus ripa viridante, ideſt virente: & virides herbas habente. Ipſe etiam Aſcanius, ſuccenſus amore eximiæ laudis, qualem putauit tam præſtantem ceruum figere, direxit ſpicula, ideſt ſagittas: cornu, ideſt arcu cornu, in extremis habente curuo, ideſt incuruato. Nec deus, ideſt ſecundum Donatum, euentus: ſecundum Seruium autem ponitur pro dea, ſcilicet Alecto: quia numina: habẽt vtriuſq; ſexus participationem: & pro dea, poteſt dici deus: vt pro Iunone, aut Alecto, hoc loco: & pro Venere, in. ij. Deſcendo, ac ducente deo, abfuit. imo adfuit, ideſt auxilio fuit: dextrę. ſ. Aſcanij: errantis, ideſt neſcientis, qualem ceruum feriret: putantis videlicet, ſylueſtrem eſſe, & ita error eſt in Aſcanio, aut dextræ errantis i. qui alioqui erraſſet: & arundo. i. ſagitta arundinea: acta, ideſt directa: venit per vterum, & per ilia, ſup. cum multo ſonitu. i. ſtridore. At. i. ſed: quadrupes. ſ. ceruus: ſaucius, ideſt vulneratus: refugit intra tecta nota: & gemens, ſucceſſit ſtabulis: & cruentus. i. cruore perfuſus, atq; ſimilis imploranti. ſ. auxilium: replebat omne tectum, ideſt totam domum Tyrrhei: queſtu. i. querela. Rarum eſt queſtum, pro querela, ſingulariter reperiri: in pluralibus autẽ, datiuo, & ablatiuo facit queſtubus, non queſtibus: quod à quæſtu, & quæro, deducitur.

PIERIVS.

℄ Quæ prima malorum Cauſa fuit.) In Roma. codi. in Medi. & aliquot aliis anti. laborum, legitur. Eo enim vocabulo Virgil. aduerſa ſolet exprimere. ℾ Et late cu. cre. cam.) In Roma. codic. lati: ſed familiari vitio: nam, late, aduerbium omnino melius iudicatur. ℾ Pectebatq; ferum.) In codi. aliquot anti. potabat, legitur: quod non ita venuſtum videtur, neq; adeo cicurationi adcõmodatum. ℾ Ille ma. pa.) In cod. aliquot, manuum, vbi manifeſta ſynizeſis, ſub tractũ tamen, v, alterum plerique malũt: & ita codices emendatiores habent. Quanq; nihil prohibet, manũ, quarto caſu inſeruire participio. ℾ Rapidæve Iuli Commo. ca.) In codi. aliquot anti. rapidi, virili genere. Sed in Roma. atq; in Porcio, ſignificatione, & genere mutato, rabidæ, legitur: quod ideo placet, quia ſuperius rabiem canibus obiectã legimus. ℾ Ripaq; æſtus vi le.) Miſſum faciam. quod plerique cod. antiqui, lauaret, legunt: quũ magis omnino placeat, leuaret, id minime diſſimulauerim quod in cod. aliquot manu ſcriptis inuenitur, ripaq; æſtus vndante leuaret. nihil enim hoc diſplicet, quamuis, viridante, gratius, & laſciuius. ℾ Nec dextræ er. deus abfuit.) Hoc varie reperitur in codicibus antiquis ſcriptum. Nam, affuit, & afuit, & adfuit, & etiã atfuit, legitur. Vera tamen lectio, & antiqua magis, abfuit, eſt.

SERVIVS.

℄ Syluia prima ſoror.) Bene puellæ dat doloris impatientiam. ℾ Duros conclamat agreſtes.) Aut q ſemper duri ſunt: aut duros, qui cerui interitum non dolebant. ℾ Peſtis.) Furia. ℾ Torre.) Hic torris facit, vt hic fuſtis. ℾ Grauidi.) Grauis, propter nodos ſcilicet. ℾ Quadrifidam.) Quæ findi partes poſſet in quatuor. ℾ Cuneis coactis.) Satis ſignate coactis dixit. Exprimit autẽ antiquum morem. vt, Sed primi cuneis ſcindebant fiſſile lignũ. ℾ De culmine ſummo.) Bene culmine, quia de agreſtibus loquitur. ℾ Tartaream.) Aut terribilẽ, aut fortem ſecundum vſum. ℾ Nemus.) Locus haud lõge ab Aricia, in quo lacus eſt qui Speculum Dianæ dicitur.

Syluia prima ſoror palmis percuſſa lacertos
Auxilium vocat, & duros conclamat agreſtes.
Olli (peſtis enim tacitis latet aſpera ſyluis)
Improuiſi adſunt: hic torre armatus obuſto,
Stipitis hic grauidi nodis: quod cuiq; repertum,
Rimanti, telum ira facit: vocat agmina Tyrrhus,
Quadrifidam quercum cuneis vt forte coactis
Scindebat, rapta ſpirans immane ſecuri.
At ſæua è ſpeculis tempus dea nacta nocendi,
Ardua tecta petit, ſtabuli & de culmine ſummo
Paſtorale canit ſignum, cornuq; recuruo
Tartaream intendit vocem: qua protinus omne
Contremuit nemus, & ſyluæ intonuere profundæ:
Audijt & Triuiæ longe lacus: audijt amnis
Sulphurea Nar albus aqua, fonteſq; Velini:
Et trepidæ matres preſſere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina ſignum

Et notãdum quia vocem eius paulatim facit ꝓcedere: quod locorum indicat cõmemoratio. ℾ Triuię lacus.) Hic eſt qui Dianę Speculum dicitur. ℾ Sulphurea Nar albus aqua.) In via Flaminea eſt ciuitas Narnia in montibus poſita, quibus ſubeſt Nar fluuius, qui Tyberino cõiungitur. ℾ Fonteſq; Velini.) Vltra Interamnẽ ſunt in Sabinis. Nam vt diximus, vox furiæ paulatim proceſſit. ℾ Preſſere ad pectora natos.) Statius, Preſſitq; Palæmona mater. Item econtra, Nec natos auſæ deponere mrẽs. ℾ Ad vocem.) Buccinę. Vt, Senſit, & ad ſonitum vocis veſtigia torſit. Nam quicunq; ſonus dici vox poteſt. ℾ Auxilium caſtris effundit apertis.) Ideſt: ipſa in auxilium effundit. ℾ Direxere acies.)

Et

Dira dedit raptis concurrunt vndiq; telis
Indomiti agricolæ: necnon & Troia pubes,
Aſcanio auxilium caſtris effundit apertis.
Direxere acies non iam certamine agreſti,
Stipitibus duris agitur, ſudibus'ue præuſtis:
Sed ferro ancipiti decernunt: atraq; late
Horreſcit ſtrictis ſeges enſibus, æraq; fulgent
Sole laceſſita, & lucem ſub nubila iactant.
Fluctus vti primo cœpit quum albeſcere vento,
Paulatim ſeſe tollit mare, & altius vndas
Erigit, inde imo conſurgit ad æthera fundo.
Hic iuuenis, primam ante aciem ſtridente ſagitta,
Natorum Tyrrhi fuerat, qui maximus, Almon
Sternitur, hæſit enim ſub gutture vulnus, & vdæ
Vocis iter, tenuemq; incluſit ſanguine vitam.
Corpora multa virum circa, ſeniorq; Galeſus,
Dum paci medium ſeſe offert, iuſtiſſimus vnus
Qui fuit, Auſoniiſq; olim ditiſſimus aruis:
Quinq; greges illi balantum, quina redibant
Armenta, & terram centum vertebat aratris.

acies.) Ordinarunt in latitudinē. ¶ Præuſtis.) Præ, breuis fit propter ſequētē vocalē: quod in vna parte orationis factum tolerabile eſt, quia cōpoſitus eſt ſermo. ¶ Ferro ancipiti.) Vtrinq; noxio. Dixit autē aut gladios aut bipēnes. ¶ Seges.) Terra modo: vt, Quid faciat lætas ſegetes. Per Atram vero, ſerulem ſignificat, vt oſtenditur in Georgicis. ¶ Sole laceſſita.) Naturale enim eſt vt metallorū ſplendor plus fulgeat alia luce pcuſſus. ¶ Paulatim ſeſe tollit mare.) Sic bella dicit ſurrexiſſe paulatim, ſicut vētis flatibus ſenſim mare turgeſcit. ¶ Hic iuuenis.) Et puerū & iuuenem nonnunq̄ indiſcrete ponit Virgilius, vt hoc loco. Nam Almonem, quem modo iuuenem dicit, paulo poſt ait puerum. Mouet autem miſerationem ab ætate, cū dicit Iuuenis: à virtute, quod dicit primam ante aciē: vulneris etiā crudelitate. ¶ Almon.) Bene ruſtici nomē vſurpauit à fluuio. ¶ Hæſit enim ſub gutture vulnus.) i. Sagitta. Vt, Illum infeſto vulnere Pyrrhus. ¶ Vdæ vocis iter.) Hoc eſt vdum iter vocis. Non enim vox vda eſt: ſed per vdam arteriarum labitur viam. Vñ in febrientibus deficit. ¶ Corpora multa virū circa.) Conſtrata ſunt. Rhetorice viles trudit in medium: nobiles vero primo & vltimo cōmemorat loco. ¶ Dum paci medium ſe offert.) Reddit cām cur ſe nex bellis intererat. ¶ Ditiſſimus aruis.) Secundum antiquum morē. Horatius, Diues antiquo cenſu. ¶ Quina redibant Armenta.) Pro quinq;, ſicut bina. ¶ Et terrā centum vertebat aratris.) Duo dixit à Catone memorata, qui interrogatus qui eēt paterfamilias, reſpondit eum qui bene paſcit, & bene arat.

DONATVS.

¶ Syluia prima ſoror.) Ipſa prima cerui caſus ingemuit, quæ pectebat, ferumq; lauabat in fonte, quæ cornua eius ſertis intexerat & quod patienter hæc referret, habuit gratum, tantū conſuetudinis affectus potuit, vt hic etiā grauiores puocaret ad planctus, & humeros palmis proprijs verberaret. Ecce ad excitandū leui ex cauſa bellum, datur etiam puellæ perſona, quæ pro ſimplicitate putaret magnum ſcelus admiſſum: quia moriturus fuerat ex cauſa vulneris ceruus in auxilium repetendæ vltionis homines vocabat agreſtes, imperitos, & duros. hoc eſt animo feros, & ratione expertes atq; ad certamen robore corporis competenter aptiſſimos. ¶ Olli peſtis. e. t. l. aſpera ſyluis.) Quoniam natura ſæui, & p locorum aſperitate truces optatam puellæ ſumpſerant vocē: improuiſi repente venerunt, improuiſi ſunt, qui ſubito apparēt, nec videntur, dum veniunt, deſcribitur in armis ipſis hominum furor, & repentina cōmotio. ruebant, inquit, in hominum perniciē properantes non arte armati vel gladijs. Agreſtes quippe non vſum habuerunt pugnandi, ſed inferendæ violentiæ. ¶ Hic torre a. o. Stipitis hic. g. n.) Vnus, inquit, ferebat fuſtem ex incēdio ſublatum, alter ſtipitem impolitum & nodorum ponderibus prægrauatum, duorum ſpecialiter dicta ſunt arma, vt de exēplo potuiſſet intelligi, qualia omnis multitudo portaret. Quum igitur cunctos breui dictione concluderet, ait. ¶ Quod cuiq; re.) Poſtremo ſuccedebat furentibus in armorum vicem, quicquid præſens miniſtrarat occaſio. ¶ Vocat. a. tyrrhus.) Quum pro magnitudine commotionis ſuæ tyrrhus præſentem iuuentutem ſufficere non poſſe ſperaret, vltrō vocabat alia quoq; agmina, deſcribit etiam quomodo veniebant euocati, quanti, vel quales, vel vñ. ¶ Quadrifidam quercum cuneis.) Veniebat iuuenum manus, quæ ſcindebat cuneis quercum, immane ſpirans & crudelitatem in anhelitu etiam ſpondens, ſecurim vero ſecum vehens ad bellum, quæ ſcindendis roboribus operam dabat ſecuris rapta, oſtendit merā furentis inſaniam. ¶ At ſæua e ſpeculis.) E ſpeculis, hoc eſt ex ſummo. inde enim inferiora vel longe poſita facilius cernuntur, mire poſitum eſt, tempus dea nacta nocēdi. vnum eſt enim de tribus, quæ in omni actu poſſunt explicare, quæ cupimus. ſunt enim locus, tempus, perſona. Opportunitas igitur temporis, quoniā ol/
tentem

tentem poterat iuuare ſuffragio ſuo, eam nō amiſit alecto, quippe nocendi peritia callēs, amicum diſpoſitioni ſuæ tempus & efficax præterire nō paſſa eſt, deniq; eminentiſſimum tenuit locum, tectorum, ſcilicet ſtabuli. vt qcquid feciſſet, vel voluiſſet dicere, id nō ipſa ſed ſtabuli dñs facere vel dicere videretur. ¶ Et de culmine ſummo Pa. c. ſ.) Vt paſtorum congregatio fieret maior, de ſummo datum ſignū eſt cunctis paſtoribus notum. ¶ Cornuq;. r. Tartaream.) Emiſit triſtem vocem ex tuba: tartareā ideo, quia cū interuenerit, funera conſequuntur, & cædes. ¶ Qua protinus omne Co. n.) Quam luctuoſum fuit, quod emittebatur ex tuba? quando hoc accepto ipſa quoq; nemora tremuerūt? ¶ Et ſyluæ in. p.) Tantum profecit altitudo loci, vt exinde letalis ſonus etiā ad ſyluarum profunda perueniſſet, hoc eſt interiora, & penitus abſtruſa. ¶ Audijt & triuiæ longæ la.) Id eſt auernus, qui ſatis à latini ſtabulo fuerat remotiſſimus. ¶ Audijt animus. S. Nar. a. a.) Per locorum nomina expreſſa eſt longitudo regionum, ad quas dirus tubæ peruenerat ſonus. Iccirco autem dixit Nar ſulphurea aqua album fluere, quod currens colorem ſulphuris mōſtraret, eſt vero aqua eius alba quum hauritur velinus autem lacus eſt. ¶ Et trepidæ matres.) Fœminæ, quæ bellicum cani accæperant auribus, mox non ſibi plusq̄; liberis metuentes, continuerunt filios ſuos amplexibus pauidis, ſciētes quid mali etiam paruulis bella minarentur. Ad pectora, inqt, preſſerunt pignora ſua, vt oſtenderet poeta nimiū affectum maternæ ſollicitudinis, quaſi demum deinde diuelli nō poſſent. Certe etiam illud intelligi poteſt voluiſſe eas ſatiare corda ſua, anteq̄ illis vel earum liberis accideret interitus. ¶ Tum vero ad vocem celeres.) Superius ſyluia, inquit, prima ſoror palmis percuſſa lacertos Auxilium vocat, & duros conclamat agreſtes, poſtea dixit vocat agmina tyrrhus, & veniſſe aliquos. tertio furiā ipſam bellum tuba finitimis & longe poſitis nunciaſſe ſecutum eſt. Tum vero, hoc eſt tum magis in finitimos agricolas cœpiſſe concurrere. vt manifeſtaret, quanta virtute ſinguli auxilia conuocaſſent propter vltionem facti. ¶ Necnon & Troia pubes.) Hoc eſt Troianorum iuuenum multitudo. Troia, ſic pronunciare debemus, vt quum ipſa patria ſignificatur, duæ ſyllabæ fiant, quando aliquid ipſius, tres ſyllabæ numerantur, vt nunc prima ſit, tro. ſecunda, i. tertia a. ¶ Aſcanio auxilium.) In periculo regij pueri non paulatim proceſſerant ad auxilium, nec in partibus, ſed ſemel omnes Troiani effuſi ſunt. Quantum tuetur Virgilius Troianorum partes ab illa inuidia, ne in alieno regno poſiti improbitatis crimen incurrerent. procedebant, inquit, Troiani. non vt inferrent, ſed vt repellerent bellum, nec vt perſequerētur quēquā: ſed vt regis filium tuerentur: & ab agreſtium improbitate defenderent. ¶ Non iam. c. agreſti.) Ad id iam fuerat ventum, vt non lite inter paucos, ſed inter innumeros acie veris armis contēderet, ac bello. ¶ Atraq; late Horreſcit. ſt. ſe.) In tantū grauis horror apparebat armorum, vt nudatis gladijs, atq; eductis terra omnis ſine magno tremore videri non poſſet. ¶ Æraq; fulgent Sole laceſſita & lucem.) Repercuſſa æra Solis radijs tantum luminis cogebantur effundere vt ſolis ipſius lucem ſuperarent. ¶ Fluctus vbi primo.) Mittit ſimilitudinem, qua oſtendit augmenta calamitatis & belli, quemadmodum ſolet, inquit, inflari paulatim flatibus mare, & dum temperatis tumoribus fertur, excitatum maioribus incrementis vſque ad aſtra pertendit. ſic belli furor populorum congregatione creſcebat. ¶ Hic iuuenis primam.) Poſt caſum cerui, qui malis omnibus initium dederat, forte accedit, vt eiuſdem tyrrhi filius ſagitta ictus ante congreſſionem cecidiſſet, huic præter iniuriam hominis occiſi, adduntur merita, quæ duriorem dolorem commouerent. Primo quippe ait, Tyrrhi filius, & Tyrrhi merita ſuperius dicta ſunt. ſecundo ait, iuuenis, in quo mors acerba maiorem in/
ferre

ferre dolorem poſſet. tertio dixit eum inter filios tyrrhei notum fuiſſe maiorem, qui locus naſcendi vt maiorem affert parentibus gratiam, ita maiorem dolorem parit, ſi funere præuentus intereat, dicit iam quomodo, vel quo caſu perierit. ¶ Hæſit enim ſub.g.v.) Sic ſagitta percuſſus eſt, vt occluſo vocis trãſitu, nec ſpirare vltra, nec loqui potuiſſet. Itaq; interijt, vt ſolent interire, qui laqueo terminant vitam. ¶ Corpora.m.v.c.) Qui non fuerunt ſuperioris loci generaliter dicti ſunt. ¶ Seniorq; galeſus.) Indignũ iſtius hominis letum multis generibus demonſtratur. primo, ꝙ ſenior, ac per hoc & prudentiſſimus fuit. neque is, qui ad hoc veniſſet, vt affectu videretur prouocatus eſſe pugnandi, ſed ſuaſor potius pacis atque concordiæ, qui nollet bellorum cauſas vlterius creſcere. Iſte iuſtiſſimus fuit inter ſuos, & quia difficile eſt bonum eſſe, vnus dictus eſt, talis vnus inuentus, qui concordiã ſuaderet, qui dum exiſtimaret iuſtitiæ ſuæ improbos poſſe concedere, ſic inter pacem bellumq; proſtratus eſt, dixit interea publici commodi cauſas, propter quas naſcens bellum perſuaſione iuſta cupiebat extinguere. Dixit ipſius quoq; primatis facultatem, ditiſſimus, inquit, fuit in poſſeſſione agrorum, nec nouus diues, ſed olim locupletiſſimus, ac per hoc, qui nollet repentino malo ꝑdere, quæ longa quiete poſſederat, quinq; autem greges habuit ouium, & quina armenta, hoc eſt in ſingulis generibus animalium quina armentorum appellatio, boues, equos, & cætera huiuſcemodi ſignificat: quæ facile interire poſſent, perturbatis omnibus, & belli rabie confuſa republica, huius perſona & nece iniquitas omnis expreſſa eſt, quæ iuxta iuſtiſſimum ſenem non exiſteret, ſi rationem ruſtici furentes habere potuiſſent, in aratorũ numero non tantum armentorum copiam vel animalium, quæ iungebat, verũetiam fructus oſtendit, vt in omnibus diutiſſimũ cõprobaret, & reuera locupletiſſimi & iuſtiſſimi perſuaſio longe tai quin etiam fuerat neceſſaria, tali tempore, quo rebus publicis metueret, ac ſuis, quippe diuitibus detrimenta ſunt bella, cæterũ plebs non metuit quicq̃ belli tempore: nec aliquo damno percutitur, quoniam iam deeſt ei, quod perdat.

ASCENSIVS.

¶ Syluia prima.) Docet quomodo incœpta eſt diſcordia, & quomodo prima commiſſa eſt pugna. De qua re dicit Donat. ſic. ¶ Triuiæ lon. lacus.) Ideſt Auernus: qui à Latini ſtabulis eſſet remotiſſimus. ¶ Preſſere ad pectora.) Oſtẽdit maternũ affectum. ¶ Tũ vero.) Ad vocem primo dixit, Syluia auxilium vocat. poſtea dixit, Vocat agmina Tyrrheus, & veniſſe aliquos. Tertio, furia bellum finitimis tuba canit: & tum plurimi venere. ¶ Auxiliũ caſtris effudit.) Nã in periculo regij pueri, non paulatim proceſſum eſt: nec partibus: ſed ſemel oẽs. Tuetur autem Troianos ab inuidia, vt non ferant: ſed vt defendant iniuriam. ¶ Hic iuuenis.) Poſt cædem cerui, tulit ſors, vt maximus natorum: Tyrrhei occideretur. Mouet autem pathos, & ꝙ Tyrrhei filius, & ꝙ maximus natu: & ꝙ iuuenis. ¶ Senior.) Pathos ab ætate: item à cauſa, quod pacis medius. Cupiditas pacis oſtenditur ex diuitijs, quas in bello per-
Ordo. deret, erat anxius. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt. Syluia, ſcilicet filia Tyrrhei, quæ ceruum illum comere, & ornare ſolebat: ſoror, ſcilicet Tyrrhidarum, percuſſa palmis lacertos, ideſt percuſſos habens: aut percutiens lacertos palmis, vocat prima auxilium: conclamat agreſtes duros. ſ. ad laborem, & difficiles ad pietatem olli, ideſt omnes illi: tunc adſunt improuiſi. i. ſubiti: enim, pro q̃a peſtis. i. furia peſtifera: latet aſpera, ideſt nociua, & pernicioſa: ſyluis tacitis, ideſt ſecretis, aut ipſa tacens: & tacite furorem inſpirans: hic, ſupp. adeſt: armatus torre, ideſt ſtipite toſto: vnde dicit, obuſto, ideſt circunuſto vt durior ſit: hic. i. alius, ſup. adeſt, armatus nodis ſtipitis grauidi, ideſt ponderoſi, Ita facit telum. i. miniſtrat pro telo: cuiq;, ideſt cuilibet rimanti. i. diſquirẽti: telum, ſupple illud, quod repertum eſt, ſupple ei. i. quidquid inuenit, pro telo ſumpſit: vt in primo Furor arma miniſtrat Tyrrheus. ſ. ducis, loco fungens: vocat agmina. i. in agmen, conuocat diſperſos: vt ideſt ſecundum, ꝙ ipſe Tyrrheus: ſcindebat: forte. i. à caſu: quia caſuale: fuit quod tunc ſcindebat, quum ruſtici in arma ruerẽt: quercum quadrifidam, ideſt in quatuor parteis fiſſibilem: & hoc cuneis, ideſt inſtrumentis findendi: coactis, ideſt ſimul impreſſis: ſpirans. i. anhelans: immane. i. immaniter, hoc eſt valde grauiter: & hoc ſecuri rapta, ideſt vi recæpta: graphice admodum exprimit morem ruſticorum, ligna findentium. At dea ſæua. ſ. Alecto: nacta, ideſt quæ inuenerat tempus. i. opportunitatem: nocẽdi e ſpeculis, ideſt è locis altioribus, vnde illud ſpeculabatur petit ardua tecta ſtabuli: & canit ſignum paſtorale, ideſt quod paſtoribus cõuocandis datum erat ab antiquo more: de culmine ſummo, ſcilicet ſtabuli: & intẽdit. i. auget, & fortificat: vocem tartaream, ideſt infernalem: qua. ſ. voce, omne nemus contremuit: protinus. i. ſtatim, vel protenus, hoc eſt porro tenus. i. ampliter: & ſyluæ ꝓfundæ intonuere. & lacus Triuiæ. ſ. Auernus: lõge. ſ. poſitus: audijt. ſ. vocem Alectus: & Nar, amnis ille albus, aqua ſulphurea, ideſt habente ſulphuris odorem, & commixtionem: audijt & fontes Velini. i. qui poſtea Velini dicti ſunt: & matres trepidæ. i. præ anxietate trepidantes: preſſere natos. i. liberos ſuos: ad pectora. i. firmiter complexæ ſunt: quod anxietatis indicium eſt. Tum vero. i. maxime tunc: aut tunc quaſi ad verum agricolæ indomiti, ideſt effreni: concurrunt vndiq; telis raptis, exiſtẽtes celeres ad voces, qua buccina dira dedit ſignum necnon: &. i. etiam pubes Troia. i. Troiana: iuuentus effudit Aſcanio auxilium: caſtris apertis. i. patentibus ad exitum: & ipſi direxere acies: & nõ agitur iam. ſ. poſtquam collecti erant, hinc ruſtici, illinc Troiani certamine agreſti, ideſt vt in certamine agreſtium ſolet fieri, videlicet ſtipitibus: duris, ideſt induratis: ve, pro vel: ſudibus. i. perticis: præuſtis. ſ. loco ferri: ſed decernunt, ſcilicet vtri vincant, hoc eſt contendunt ferro ancipiti aut vtrinq; incidenti, aut formidando: & ſeges, ideſt terra: atra. i. nigra: horreſcit. i. fit horrida, & aſpera: late. i. ampliter, & in latum enſibus ſtrictis. i. denudatis: vnde vaginas in terram deijciebant, aut cadentes etiam enſes rubiginoſos: vnde ſegetem atram, dixit: accipiendo ſegetem pro terra: & æra. i. ærea arma, ſcilicet Troianorum: laceſſita. i. percuſſa: ſole. i. radijs ſolaribus: lucẽt. i. reſplendent: & iactant lucem ſub lumine: vt. i. quemadmodum: fluctus, ſup. lucem iactat: quum. i. quando, cœpit albeſcere primo vento: &, ſup. mare: tollit. i. erigit ſe paulatim: & erigit vndas, ideſt ꝓcellas, altius: & conſurgit. i. ſimul ſurgit: inde ad æthera, ſup. ab fundo imo, Almon iuuenis, q̃ fuerat maximus natoꝝ. i. filiorum Tyrrhei. biſſyllabũ eſt, habẽs diphthongon in ſecũda ſyllaba: aut per ſineręſim profertur Tyrrhi: ſternitur, ideſt proſternitur: hic. i. in hoc congreſſu, ante primam aciem: & hoc ſagitta ſtridente, qua. ſ. vulneratus erat: enim, pro quia: vulnus. ſ. infixum, à ſagitta hæſit. i. inhæſit, ſub gutture: & incluſit. i. intercluſit: iter, ideſt meatum vocis: vdæ, ideſt quæ per iter vdum efferri vult: aut quæ aerem, qui vdus eſt, deſyderat: & incluſit. i. ſuffocauit ſanguine: vitam tenuem. i. fragilem ſpiritum vitalem, qui tam faciliter ſuffocatur. Multa corpora virum, pro virorum: circa, ſup. ſternuntur: & Galeſus, ruſticus ille ſenior: ſternitur, ſupp. dum ipſe offert ſe mediũ paci. i. concordiæ faciendæ: exiſtens iuſtiſſimus vnus, qui fuit & ditiſſimus olim. ſ. ſua tempeſtate: aruis Auſonijs, ideſt regionibus illis Italię, q̃a quinq; greges balantum. i. ouium: & quina armenta. i. greges magnorum animalium: redibant illi. i. ad illius commoditatem: ex paſcuis domũ. ſ. & vertebat. i. arabat, aut ſulcabat terram, centum aratris: hoc eſt, bene pauit, & bene arauit: & ita & bonus, & diues, habitus eſt.

PIERIVS.

¶ Olli, peſtis enim.) Pleriq; cod. antiqui cũ Mediceo legũt, Illi. Sed puto hoc ex paraphraſi emanaſſe, quæ, Olli, vocabulũ vetus interpretaretur. ¶ Armatus obuſto.) Exẽplaria vetera Palatina legunt, abuſto. Sunt tñ alia, in quibus, aduſto, legere eſt, ſed obuſto nulli diſplicet, vt in Mediceo. ¶ Quod cuiq; repertum Rimanti telum ira facit.) In omnibus Vaticanæ bibliothecæ cod. repertũ eſt, habetur. Et pro, ira facit, in cod. aliquot ant. ira fuit, legitur: q̃d aliorum iudicio relinquimus. ¶ Vocat agmina Tyrrhus.) In cod. aliquot ant. legere eſt, Tyrrheus, eaq; de cauſa ſuperius in Ro. co. ſcriptum eſt, Tyrrhedæ, Sed enim pene vltima, ei, eſſe deberet. Eſt vero paſſim in obliquis, Tyrrhei, vt Orphei, Ilionei, eodem codice. ¶ At ſæua è ſpeculis.) In pleriſq; cod. manu ſcriptis, non habetur, e: ſed id male. ¶ Intendit vocem.) In Roma. codice: incendit: quod non æque placet pleraq; vero ita immutata ſunt in omnibus pene authoribus. quia, vt alias admonuimus, pleriſque in libris manu ſcriptis, c, & t, eadem pene forma notata reperiuntur. ¶ Syluæ intonuere.) In Romano codice, & quibuſdam alijs antiquis, ſyluæ inſonuere, legitur. Sed, intonuere, melius. ¶ Audijt & triuiæ longe lacus audijt amnis.) In anti. codi. pleriſque, Audit, vnico, i, vtroq; loco ſcriptum eſt, quod tamen pro duobus pronunciari debeat: vt antiquo marmore, filis, pro filijs, ſcriptũ obſeruauimus: & alia quædam huiuſmodi. Neque præterierim in Ro. codice, & quibuſdam alijs, audit & amnis, legi. Sed omnino magis placet, audijt, dactylus, vna dictione. ¶ Sulphurea Nar albus aqua.) In Ro. cod. Sulpurea, per p, ſcribitur: vt alibi etiam, Sulpura: ex quo patet ſulphur, aliquando per ph, ſcribi ſolitum, quum tamen dictio Latina ſit. Id enim Græce, θεάφιον & θέφιον dicitur. ¶ Raptis cõcurrunt vndiq; telis.) In veteribus aliquot codicibus, occurrunt: non ita proprie legitur. Sed dicã ne illud, curro, verbum, eandem olim habuiſſe pronunciationem: quæ nunc

in ore

In ore vulgi eſt. Concurrunt, enim in antiquiſſimis codicibus notatum animaduerti: ne credamus ſola illa, Toruom, Sæuom, & alia huiuſmodi, u in o, mutaſſe. ¶ Stipitibus duris agitur, ſubdibusve præuſtis.) Nonnulli, ſtypitibus, per y, primam ſyllabã ſcribunt: vt ἀπὸ τοῦ στύπου veniat: idem enim ſignificat. Quidam malunt per i Latinũ, vti etiã Stipare, per i: quãuis στύπιον: vñ verbum deductũ volunt per y ſcribatur: quæ apud nos in u trãſit, Stupam.n. dicimus. Eſt & illud animaduerſiõe dignũ: quãuis & hoc κατὰ πάρεργον apud T. Liuiũ lib. j. primę Decadis, deſyderari lectionẽ caſtam, Sudẽ præuſtam. Nã ita in codice vetuſto legimus: vt, Fecialis haſtã ferratam: aut ſudem pręuſtã, ad fineis eorum ferret. Vulgata.n. exemplaria legunt, haſtam ſecretam, aut ſanguineã. ¶ Et lucẽ ſub nubila iactant.) In codicibus aliquot antiquis, lumen, legitur. Sed, lucẽ, melius. In aliquot alijs, lucem ſub lumina, habetur cum paraphraſi, ſolis. Sed, nubila, ob antitheton magis receptum eſt. ¶ Cœpit quum albeſcere vento.) In Romano. ponto, legitur: hoc eſt prima parte põti: ſed magis placet omnino, vento, quo ſpirante criſpantur in ſpumas vndæ: & ita albeſcunt. ¶ Natorum Thyrri fuerat qui maximus Almon.) Veteres quidam codices verſum ita ſcribunt, Gnatorum Thyrrei fuerat q maximus Almo. dicitur vero, Almo, per o, finale: vt Plato, Solo. nullum enim nomen Latinum, on, literis finiri, ait Soſipater. Plinius quædam deſignat vſu recępta: vt Pluton, Xenophon, iuniores grammatici plura recępere. ¶ Hæſit enim ſub gutture vulnus.) In antiquis aliquot codicibus, exit, legitur: vbi, volnus, pro telo, ponetur: veluti ſuperius. Illũ infeſto volnere Pyrrhus Inſequitur. Eſt huic ſimile Tranſabit coſtas. de quo ſuo loco dictum, hæſit tamen, Medicei codicis lectio haud quaq̃ contemnenda.

Atq; ea per campos æquo dum Marte geruntur,
Promiſſi dea facta potens, vbi ſanguine bellum
Imbuit, & primæ commiſit funera pugnæ,
Deſerit Heſperiam: & cœli conuexa per auras
Iunonem victrix affatur voce ſuperba.
¶ En perfecta tibi bello diſcordia triſti: ALEC.
Dic in amicitiam coeant, & fœdera iungant:
Quandoquidem Auſonio reſperſi ſanguine Teucros.
Hoc etiam his addam: tua ſi mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus vrbes,
Accendamq; animos inſani Martis amore,
Vndiq; vt auxilio veniant: ſpargam arma per agros.
¶ Tũ cõtrà Iuno. ¶ Terrorũ & fraudis abunde eſt. POE.
Stant belli cauſæ: pugnatur cõminus armis: IVNO
Quæ fors prima dedit, ſanguis nouus imbuit arma.
Talia connubia, & tales celebrent Hymenæos
Egregium Veneris genus, & rex ipſe Latinus.
Te ſuper ætherias errare licentius auras,
Haud pater ipſe velit ſummi regnator Olympi.
Cede locis: ego, ſiqua ſuper fortuna laborum eſt,
Ipſa regam. ¶ Tales dederat Saturnia voces. POE.
Illa autem attollit ſtridentes anguibus alas,
Cocytiq; petit ſedem, ſupera ardua linquens.
Eſt locus Italiæ in medio ſub montibus altis
Nobilis, & fama multis memoratus in oris,
Anſancti valles, denſis hunc frondibus atrum
Vrget vtrinq; latus nemoris, medioq; fragoſus
Dat ſonitum ſaxis, & torto vertice torrens:
Hic ſpecus horrendum, & ſæui ſpiracula Ditis
Monſtrantur, ruptoq; ingens Acheronte vorago
Peſtiferas aperit fauces: queis condita Erinnys
Inuiſum numen, terras, cœlumq; leuabat.

SERVIVS.

¶ Æquo dum Marte.) Aperta contentione, bello manifeſto, nam ſic dicimus. Æquum autem pro æquali non poſſumus dicere, cum ſoli interempti ſint Itali. ¶ Promiſſi dea facta potens.) Honeſta elocutio Potens promiſſi. Promiſiſſe autem eam conſenſione intelligimus. Nam non promiſit. ¶ Imbuit.) Initiauit. Et bene. ¶ Sanguine.) nam põt bellum & à diſcordia vel à diſſenſione inchoare. ¶ Et cœli conuexa per auras.) Poteſt tamen eſſe Epexegeſis per auras, ideſt cœli cõuexa. Nec enim aliud ſunt auræ. Dicit etiã quidam Commentarius Conuecta legendũ vt ſit ipſa conuecta, quod difficile in exemplaribus inuenit. ¶ Victrix.) Voti compos. ¶ Affatur.) Iam cum ſuperba. Bene autem et in principio denegauit orationem, quaſi ad ſcelera feſtinanti: quam modo tribuit poſt bella cœpta. ¶ Bello diſcordia triſti.) Iuno enĩ belli popoſcerat ſemina. Hęc ipſa etiam bella perfecit. ¶ Dic in amicitiam coeãt.) Ac ſi dicat, Ita bella commoui; vt ne tuo quidem imperio poſſint in pacem redire. Et hoc eſt Affatur voce ſuperba. Alij dicunt, Ego inter hos bella cõmiſi: tu vicinos populos fœderibus iunge, & partibus fauere compelle: quod tamen ſi vis, ego faciã. vt hinc ſit, Ego ſiqua ſuper fortuna laborũ eſt, Ipſa regam. ¶ Certa voluñtas.) Si tua in hoc cõſentit authoritas. ¶ Inſani Martis amore.) Homeri epitheton. ¶ Spargam arma per agros.) Meminit ſui. Nam ſupra dixit, Sere crimina belli. ¶ Terrorum & fraudis.) Terror ex morte tot hominum: fraus vero ex cerui vulneratione. ¶ Stant belli cauſæ.) Manifeſtæ ſunt: vel placent, vt, Stat conferre manum. ¶ Egregium Veneris genus.) Ironicõs dictum eſt. vt; Egregiam vero laudem, & ſpolia ampla refertis. ¶ Ipſe Latinus.) Ac ſi diceret, quem Æneæ cauſa cogor odiſſe. Vnde & Amatæ nulla ſit mentio, quæ eſt Troianis inimica. Vrbanus tamen totum hunc locum per interrogationem vult accipi, Terrorum & fraudis abunde eſt? Stant belli cauſæ? Vt quaſi per gratulationem non credat, vt ſit Terentij illud, Quia plus cupio, minus credo. ¶ Super ætherias.) Quia dixerat, Cœli conuexa per auras. ¶ Attollit ſtridentes anguibus alas.) Honeſta volantis Periphraſis. ¶ Eſt locus Italię in medio.) Hunc locum vmbilicum Italiæ coſmographi dicunt. Eſt autem in latere Campaniæ & Apuliæ, vbi Hirpini ſunt, & habet aquas ſulphureas: ideo grauiores, quia ambiuntur ſyluis. Ideo autem ibi aditus dicitur inferorum, quod grauis odor iuxta accedentes necat: adeo vt victimæ circa hunc locum non immolarentur, ſed odore perirẽt ad aquã applicatæ: & hoc erat genus litationis. Sciendum ſane Varronem enumerare quòd loca in Italia ſint huiuſmodi. Vnde etiam Donatus dicit Lucaniæ eſſe, qui deſcribitur locus circa fluuium, qui calor vocatur, quod ideo non procedit, quia ait, Italiæ medium ſub montibus altis. Hoc niſi ad totam Italiam referas, non procedit: vt ſit, Eſt in vallibus Italiæ montuoſæ. Nam in hoc loco montes penitus non ſunt. ¶ Nobilis.) Notus: quod & ſequentia indicant. ¶ Amſancti valles.) Loci amſancti, ideſt omni parte ſancti: quem dicit & ſyluis cinctum, & fragoſum fluuio torrente. ¶ Hic ſpecus horrendum.) Hoc nomen apud maiores trium generũ fuit. Ennius fœminino poſuit: Horatius maſculino, Quę nemora, aut quos agor in ſpecus? Virgilius neutro, quod hodie in numero ſingulari tribus tantum vtimur caſibus. Hoc ſpecus, huius ſpecus, ò ſpecus. Pluralem tantum à genere maſculino habemus in omnibus caſib⁹. Hinc eſt, Inde foſſis ſpecubus. Quãquam antiqui codices habeãt hic ſpecus horrendus. ¶ Spiracula Ditis.) Aditus, à ſpirando, quod ibi hoſtiæ admotæ concidant & moriantur. Antiqui codices piracula habẽt: quæ dicta ſunt ἀπὸ τῶν περάτων: hoc eſt à finibus inferorum. ¶ Vorago.) Acherontis exæſtuatio. ¶ Condita Erinnys.) Alij condit legunt, & ſe ſubaudiunt. ¶ Cœlumq; leuabat.) Releuabat, recreabat.

DONATVS.

¶ Atq; ea per cãpos.) Dũ adhuc ex vtraq; pte æqua fortuna eſt. ¶ Promiſſi dea. f. p.) Glorioſa de malis alienis, vbi pmiſſum eſſe ctũ lęta pfecit. ¶ Vbi ſanguine bellũ Imbuit, & priæ.) Vbi occiſis talibus idoneas cauſas perpetrãdis ſceleribus dedit. ¶ Deſerit heſperiã.) Deſertis, inqt, terris, in qbus perfecto ſcelere ſuperflua voluit remorari, euolauit per auras ad Iunonẽ, relatura triumphos ſuos & mala populorũ. Expreſſit aũt moraliter animũ eius, quæ mãdata perfecerat, dicẽdo, Iunonem victrix affatur voce ſuperba. vnuſquiſq;.n. qui ſecũdis ſucceſſibus potioris iuſſa vel mandata perfecerit ſuperbus remeat: nec humili voce perfectionẽ rerũ, ſed elata renunciat. quod autem poſuit victrix, ibi oſtendit poeta, quemadmodum Alecto fuiſſet locutura, quæ in ſuis artibus vincendo floruerat. Victoriam quippe ſuperbia ſequitur, & tumores animorũ vehemẽter extollit. ¶ En perfecta tibi. b. d. t.) Locus iſte talis

talis eſt, qualis eſt. quo furiam Iuno à contrario laudauit ac prętulit, nam & ipſa Alecto inde ſe exiſtimat magnã, vnde bonorum iudicio damnari debuerat, ſed fecit hoc pro perſona ſua & eius q̃ lętaretur malis inimicorum. Ecce, inquit, quæ voluiſti, compleui bellum, diſcordiam, funera. Videamus, qd ſignificet, quod primo poſuit, En, non enim referentis eſt tantum, verumetiam demonſtrantis. Tanta enim fide geſta ſua referebat, vt hæc non ſolis auribus Iunonis, verumetiam ipſis quoque oculis ſubderet. Quod referebat verbis, oſtentationis fuit, quod monſtrabat, pleniſſime probationis. ¶ Dic in amicitiam co.) Quod fieri pro tua voluntate meo miniſterio debuit, factum eſt: polluti ſunt Troiani ſanguine latinorum: tanta ex eo extitit cauſa diſcordiæ, vt etiã ex voluntate tua concordia populorum reparari non poſſit. Ecce, quantum furia gloriatur, quantum ſeſe extollit, aſſerens diſſipatam pacem integrari non poſſe, etiam ſi ipſa Iuno ſatiata partium cædibus hanc velit in integrum reuocare. Ad perpetuitatẽ diſcordiæ pertinet, quod poſitum eſt à Troianis. Primum, illatã cædem Auſoniis, qui nouitatem ſuam funeribus inferendis commendandam eſſe crediderunt. ¶ Hoc etiam his addam. Accendamq́ꝫ animos inſani Martis amore.) Ecce ex cõſequẽtibus oſtendit, qua mente dixiſſet. Dic in amicitiam coeant. non enim poterat furia, quia nihil præter mala noſſet, & facere, & implere, ac ſuadere concordiam. Et Iuno vetus & pertinax inimica repente haud leui vltione ſatiari. Ergo Alecto glorians de eo, quod fecerat, quo apud Iunonem fieret gratior, adiecturam ſe, ſi illa permitteret, malis conflatis augmentum vltro pollicetur, dicẽs, hoc etiam his addam ſi altior tibi nocendi voluntas eſt, & vis fortius impleri, his quæ facta ſunt, addam, quæ non continet inſtructio tua, vt finitimæ quoque vrbes amore dimicationis accenſæ tota feſtinatione concurrant, & ne ſubſidium volentibus deſit. ¶ Vndiq; vt auxilio veniant.) Ne viderentur minus proſpexiſſe, quum mandatorum ſummam traderet furiæ, non admiſit oblata, ſed contra reſpondit. ¶ Terrorum &. fr. ab. e.) Satis, inquit, factum eſt animo meo, extat competens terror, & ſuperat fraudis inuentũ, quod turbandis rebus fuerat neceſſarium. ¶ Stant belli cauſæ.) Hoc eſt idonea belli fundamenta conſtructa niſi cauſarum quippe ſubſtantia bellum naſci non potuit, quoniam diſſenſiões oẽs, & diſſidia emergere atq; exoriri non poſſunt, niſi primitus extiterit, quod concordiã rumpat. ¶ Pugnatur cominus armis.) Plenũ bellũ eſt, quum venitur ad manus. ait. n. ſuperius poeta. Direxere acies, non iam certamine agreſti, Stipitibus duris agitur, ſudibus ve præuſtis. Sed ferro ancipiti decernũt, atraq; late Horreſcit ſtrictis ſeges enſibus, vt probaret plenum ſuſceptũ eſſe certamen, atq; vt in eo ipſo furię laudaret affectus, quoniam ipſa Alecto dixerat, Quãdoquidẽ auſonio reſperſi ſanguine teucros, Iuno huic loco reſpondit. ¶ Quæ fors prima. d. ſ. n. i. a.) Hoc eſt, quod optabile fuit, inde eſt datũ initiũ malis, vnde dari debuit. ¶ Talia connubia.) Talia, inquit, vota habere digni ſunt, qui faciunt, quod ſit votis meis animoq́ꝫ contrarium. ¶ Te ſuper æthereas.) Quod vltro Alecto obtulerat, ne videretur Iuno faſtidioſe reſpuiſſe, dixit duas cauſas. Superfluum eſt, inquit, quod rebus impletis adiicere quęris augmẽtũ, & te diutius hic remorari moleſtum eſt, non. n. hoc poteſt Iupiter æquo animo ferre, vt vlterius ſupera tenearis in luce. ¶ Cede locis.) Non dixit abi hinc, ſed cede propter Iouis perſonã, quę ex diutina cõmoratiõe furię poterat grauiter offendi, nec fuit iniuria, ſi diceret potior. ¶ Ego ſiqua ſuper fortuna.) Et ſi forte, inquit, aliqs ſupereſt labor, regetur opera mea. ¶ Tales dederat Saturnia voces.) Hęc locuta eſt Iuno. ¶ Illa aut at.) Illa hoc eſt Alecto auditis, quę neceſſario Iuno pręmulerat, relictis cœli regiõibus, alis delapſa eſt ad eam partẽ, qua remeare ad inferos poſſet. Incipit loci deſcriptio, per quẽ ire potuit ad infernũ. ¶ Eſt locus Italiæ in medio.) Dixit regionẽ, in qua eſſet locus & in q̃ eius parte, dixit etiam nomẽ amſancti, à fani vocabulo, ac nemoris; dixit ſitũ, quod in valle haberet. ¶ Dẽſis hunc frõdibus atrũ.) Denſitas, inqt, nemoris hũc fecerat tenebroſum, latera vero eius in anguſtias natura pduxerat. ¶ Medioq́ꝫ fragoſus Dat ſo. ſ.) Compẽdioſa deſcriptio, qua amnẽ ſimul & partẽ, ex qua fundebatur, & ſonũ cadentis aquę, & cãm, quę ſonũ ipſum faceret, indicaret: naſcebatur aũt medio eius loci copioſus amnis, dabant vnde ſonitum ſaxis illiſę, & inter ſaxa eadẽ verticibus rapidis torquebãtur. ¶ His ſpecus horrendũ.) Vel denſitate nemorũ, vel ſono torrẽtis, vel vmbra foraminis tenebroſi, vel inde magis horrendum, quia inferorũ ianua fuit, & ad ditem patrem, qui mulceri neſciret, iter infelicibus dabat: & rupta humo vſq; ad ipſum Acherontẽ profunda demerſio, quam obſidebat erinnys ſolam patentis hiatus terræ conſpiciens altitudinẽ; ex qua ſolum cœlum cernebatur, ac terra monſtrabatur, dixit, hoc eſt opinione non viſu, cæterum hæc nouerat nullus.

ASCENSIVS.

¶ Atq; ea per campos, &c.) Oſtẽdit quomodo peracto: ad quod miſſa erat negocio, Alecto iuſſa ſit, à Iunone ad inferos redire: recitans illarum inter ſe colloquium, & ad inferna deſcenſum. De qua re dicit Donatus ſic. ¶ Perfecta diſcordia.) Habuit rationem perſonarum. Nam laus eſt in furia, quod in aliis eſt vituperatio. Hoc etiam his addam, non ſolum gloriatur de eo quod fecit, ſed promittit ſe plura facturã. ¶ Dat ſonitum.) Compendioſa deſcriptio: in qua amnem, & partem ex qua funditur, & ſonũ cadentis aquæ, & cauſam ſonitus oſtendit. Hæc ille. ¶ Ordo aũt eſt. Atque Ord.
dum ea. i. eiuſmodi certamina, geruntur per cãpos: mare æquo. i. vbi æqualis fuit locus: quia campus planus, ſed non æqualis virtus, nec æqualis exitus: tunc aũt Mars dicitur æquus: qñ nõ plus fauere videtur per loci cõmoditatem vni parti q̃ alteri, licet virtute altera pars ſuperet; dea. ſ. infernalis Alecto, facta potẽs. i. cõpos: promiſſi. i. promiſſæ diſcordiæ: vbi. i. poſtq̃: imbuit, i. inchoauit: & de nouo intinxit bellum, ſanguine. ſ. fuſo: & cõmiſit funera primæ pugnæ: ipſa deſerit Heſperiam. i. Italiam: & ipſa victrix. i. voti compos: affatur voce ſuperba. i. magniloqua: Iunonẽ. ſ. dominam ſuam: affatur, dicit, per cõuexa cœli, & per auras: aut per conuexa cœli. ſ. per auras: niſi ſit legendum, conuecta. i. delata, remigio alarum, per auras cœli, affatur Iunonem, &c. En: quę vox iactantis eſt, & prę gaudio exultantis: diſcordia eſt perfecta tibi. i. ad nutum & commodum tuum bello triſti: qa & filiusfamilias & paterfamilias bonus, interempti erãt. ſ. Almon, & Galeſus: dic, vt, ſup. coeant in amicitiam, quaſi dicat, ſi vis vt in gratiam & concordiam redeant, id tute facias: quia mea nõ eſt pacem, ſed bella conficere. & dic, vt iungãt fœdera. q. d. vix etiam, ſi velis id poſſis quandoquidem ego reſperſi. i. cõtaminaui, & imbui Teucros, ſanguine Auſonio. i. Italico: fuerunt ergo Teucri victores: & ſi tua voluntas ſit mihi certa. i. explorata: ego addam etiam hoc. ſ. ego feram. i. inducam: vrbeis finitimas. i. in cõfinio ſitas, hoc eſt ciues vrbium finitimarum, in bellorum rumorib. ſ. finiſtris, & inimicitiæ plenis: & ego accendã animos. ſ. finitimos: inſano. i. valde magno, aut deteſtando: amore. i. deſyderio: Martis. i. belli: vt. ſ. ipſi veniãt vndiq;. i. ex omni parte: auxilio. i. in auxilium: & ego ſpargam arma per agros. Iuno, ſup. ait, tũ. i. tunc: contra. i. econuerſo, hoc eſt reſpondit ſic. Abunde eſt. i. ſatis vſq; ad abundantiam eſt terrorum. ſ. populorum concitatorũ: & fraudis. ſ. per te factæ cauſæ belli: ſtant. i. perfectę, & conſummatæ ſunt: quia pugnatur cõminus. i. quaſi conſerta, & commiſſa manu: de prope ſit armis. ſ. manu tentis: nouus ſanguis imbuit. i. de nouo intinxit, & humefecit arma, q̃ prima fors. i. alea, & fortuna belli dedit. Egregium genus. i. egregia progenies. i. excellens filius Veneris. ſ. Æneas: & id per ironiam, aut ſaltem inuidioſe: & ipſe rex Latinus celebrẽt talia cõnubia, & tales hymenęos. i. nuptias. Ipſe pater. ſ. Iupiter regnator ſummi olympi: haud. i. non: velit te errare. i. vagari: licentius. i. cum ampliori licentia: ſuper auras æthereas: cede igitur locis. ſ. tibi negatis: ego ipſa regam, ideſt geram, & gubernabo: ſiqua, ideſt aliqua fortuna laborum: ſupereſt, ideſt reſtat: adhuc. i. ſi in aliqua re adhuc elaborãdum erit, vt perficiatur inceptum bellum: Saturnia. ſ. Iuno, Saturni filia, dederat tales voces: autẽ pro ſed: illa, ſcilicet furia, ad quã loquuta erat: quæ exiſtens inferioris poteſtatis nihil reſpondit: ſed ſtatim attollit. i. ſubrigit, alas ſtridentes anguibus: & petit ſedem Cocyti. i. infernalis illius fluuii: linquens ardua. ſ. loca ſupera. i. quæ ſunt in regione ſuperna, reſpectu inferni. Locus eſt nobilis. i. famoſus, & multum notus, ſup. in medio Italiæ: ſub altis montibus. i. decliuo altorum montium: quæ ſunt in reliquis locis Italiæ: nobilis, dicit: &, pro. i. memoratus fama, ideſt per famam: in multis oris, ideſt multis regionibus: appoſitorie: valles Amſancti. i. loci, ſic dicti, quaſi ἀμφὶ. i. circum, hoc eſt vndiq; ſancti, latus nemoris: vrget hunc. ſ. locum: atrum, ideſt vmbroſum, denſis frondibus: vtrinq;. i. ab vtraque parte: & torrens. i. amnis rapidus: & fragoſus. i. cum fragore multo decurrẽs: exiſtens medio. ſ. vallis: dat ſonitum ſaxis. i. inter ſaxa: & vertice torto. i. confracto, ſpecus horrendum: & ſpiracula. i. hiatus, vnde expirare poſſit: Ditis, ideſt Plutonis: ſæui, ideſt immitis & magnis monſtrantur hic, ideſt apud hunc locum: & ingens vorago: Acheronte, ideſt fluuio bello infernali: rupto, ideſt vi ſe erumpẽte: aperit. i. referat hic, fauceis peſtiferas, graui odore peſtem afferentes: quis. i. quibus faucibus: Erynnis. i. furia infernalis Alecto: condita. i. abſcondita: exiſtẽs numen inuiſum. i. odioſum: leuabat. i. recreabat, & à triſtitia releuabat terras, & cœlũ, quæ eius præſentia prius degrauabantur.

PIERIVS.

¶ Coeli conuexa per auras.) Sunt, qui conuecta, legant. Sed id in exemplaribus non inueniri Seruius atteſtatur. ¶ En perfecta tibi belli diſcordia triſti.) In cod. aliquot antiquis legitur, belli diſcordia triſtis. Sed magis placet, bello triſti: quo medio, diſcordia perfecta eſſet. ¶ Dic in amicitiam coeãt.) In cod. aliquot antiquis legere eſt, Sic in amicitiam coeant: ironice. Seruius tamẽ, & alij, agnoſcunt, Dic, idq; late exponunt. ¶ Quandoquidem Auſonio reſperſi ſanguine Teucros.) In Ro. cod. legitur, Quando equidẽ. Sed, Quandoquidem, in alijs omnibus habetur. ¶ Et fraudis abunde eſt.) In Ro. cod. per apoſtrophem, abund' eſt, legitur: vt in t' eſt: & huiuſmodi pleraq; in antiquis marmoribus ſcribi ſolita adnotauimus. ¶ Talia cõnubia.) In antiquis omnibus co. quotquot habui, coniugia, legi: & alibi obſeruatum pro connubio, cõiugio, haberi in manu ſcriptis exemplaribus pleriſq;. ¶ Haud pater ipſe velit.) In antiquis omnibus cod. pater ille, vti etiã mutatũ ſuperius pronomen hoc adnotauimus, eo loco, Sic Iupiter ille monebat. ¶ Fortuna laborum eſt.) In pleriſq; cod. ant. eſt, non habetur. ¶ Italiæ in medio.) Ant. omnia exempl. legunt, Italiæ medio; abſq; in, ſuccurrit vero ad hoc ex Solino, quod Varro tradidiſſe fertur, Italiæ vmbilicũ in agro Reatino eſſe. ¶ Amſancti valles.) In Roma. cod. Amſracti, legitur inemendate. Nam Seruius, & alij veteres grammatici, Amſancti, agnoſcunt: cui quidem lectioni Claudianus etiã adſtipulatur. ¶ Medioq; fragoſus Dat ſonitum ſaxis, & torto vortice torrens.) In cod. aliquot antiquis, fragoſis, vt cũ ſaxis, iungatur: ſed longe magis placet, torrens fragoſus ſaxis, & torto vortice. In antiquis vero aliquot, vertice: quod vti dictum ſuperius, tantundem eſſe vult Aruſianus. ¶ Specus horrendum, & ſæui.) In antiquis pleriſq; non habetur, &: dictum vero per appoſitionem, ſæui ſpiracula Ditis, oſtendit verbum vnitatis numero poſitum, Monſtratur, in iſdem codi. Sed enim exemplaria pleraque, Monſtrantur, legunt numero multitudinis. ¶ Queis condita Erynnis.) In Medi. cod. condit, verbi voce ſcriptum eſt. Quam lectionem non ignorauit Seruius. ¶ Terras, coelo.) In aliquot ant. cod. terram, legere eſt vnitatis nu. &, leuauit, præterito tempore: quum tamen imperfectum Ser. agnoſcat.

Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum: ruit omnis in vrbem
Paſtorum ex acie numerus, cæſosq; reportant
Almonem puerum, fœdataq; ora Galeſi:
Implorantq; deos, obteſtanturq; Latinum.
Turnus adeſt, medioq; in crimine, cędis & ignis
Terrorem ingeminat, Teucrosq; in regna vocari,
Stirpem admiſceri Phrygiam, ſe limine pelli.
Tum quorum attonitæ Baccho nemora auia matres
Inſultant Thiaſis (neq; enim leue nomen Amatæ)
Vndiq; collecti coeunt, Martemq; fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deum peruerſo numine poſcunt.
Certatim regis circũſtant tecta Latini.
Ille velut pelagi rupes immota reſiſtit,
Vt pelagi rupes magno veniente fragore,
Quæ ſeſe, multis circum latrantibus vndis,
Mole tenet, ſcopuli nequicquam, & ſpumea circum
Saxa fremunt, lateriq; illiſa refunditur alga.
Verum vbi nulla datur cæcum exuperare poteſtas
Conſilium, & ſæuę nutu Iunonis eunt res,
Multa deos, aurasq; pater teſtatus inaneis,
¶ Frangimur heu fatis (inquit) ferimurq; procella. LATI.
Ipſi has ſacrilego pendetis ſanguine pœnas
O miſeri: te Turne nefas, te triſte manebit
Supplicium, votisq; deos venerabere ſeris.
Nam mihi parta quies, omnisq; in limine portus,
Funere felici ſpolior. ¶ Nec plura loquutus, POE.
Sepſit ſe tectis, rerumq; reliquit habenas.

SERVIVS.

¶ Extremam Saturnia bello imponit regina manũ.) quod ſupereſt, perficit. Et eſt tranſlatio à pictura quę manus complet, atq; ornat extrema. ¶ Fœdati.) Cruẽtati. ¶ Implorãtq; deos.) Ad auxilium & vltionem. ¶ Obteſtãturq; Latinũ.) propter cędem factam teſtem adhibent: & dicunt, authores rupti fœderis eſſe Troianos, cũ ipſi pacis iura temerarint. ¶ Et ignis.) Ipſo feruore ſeditionis. ¶ Teucros in regna vocari.) Subaudis Dicit, & Teucros iniurioſe, quaſi exules dixit & perfidos. ¶ Attonitæ Baccho.) Veluti Baccho. furia enim agebãtur. Et ſic eſt dictum vt, At medias inter cædes exultat Amazõ. ¶ Nemora auia.) Per nemora. ¶ Thiaſis.) Choreis. Neque enim leue nomẽ Amatæ.) Iuuenalis, Quæ non faciet quod principis vxor. ¶ Martemq; fatigãt.) Prælium cum clamore depoſcunt. ¶ Contra omnia fata.) Superius de Lauinia. ¶ Fata deum.) Propter oraculum Fauni. ¶ Peruerſo.) Irato. ¶ Velut pelagi rupes.) Cum Cicero ſeditionẽ fluctibus comparauerit: bene Virgilius eum qui reſiſtit ſeditioni, rupẽ vocauit. ¶ Mole tenet.) Hic diſtinguendum: vt. ¶ Scopuli.) nunc nominatiuus pluralis ſit. ¶ Cæcum cõſilium.) Fremitui populi bonum nomen impoſuit. ¶ Frangimur.) Permanſit in rupis tranſlatiõe. ¶ Sacrilego ſanguine.) Quia bellum ſumebant contra voluntatem deorum. ¶ Votisq; deos venerabere ſeris.) Quia religio rigida dicit, ſemel male cõmiſſa nulla ratiõe reuocari. Horatius, Dira deteſtatio nulla expiatur victima. ¶ Parta quies.) Scilicet vicinæ mortis beneficio. ¶ In limine portus.) Securitas omnis in promptu eſt. ¶ Funere felici ſpolior.) Exequijs tantum regalibus careo.

DONATVS.

¶ Nec minus.) Hoc verendũ eſt, vt ſit interea, non minus. ¶ Extremã ſa. b.) Recedẽte furia in eius curã Iuno ſuccedens complebat, quę illa forte ad ſatiandũ partium cladem imperfecta dimiſerat. dixerat. n. Iuno furiæ, vt recederet, & ſe promiſerat neceſſaria curaturũ. Iccirco dabat rebus extremã manũ, hoc eſt perfectionem. Extrema. n. dicitur in artibus manus, poſtquã nihil fit, & res inuenitur eſſe perfecta: deniq; ſequentia cõſyderanda ſunt, & inuenietur, quid ſignificet, manus extrema, quam Iuno imponebat, hoc eſt addebat. ¶ Ruit, inquit, omnis in vr. Paſtorum e. nu.) Paſtores, qui relictis agris congregati in aciem fuerant, relicta eadẽ acie in ciuitatis mœnia confluebant. Illic enim fuerat latinus, qui primus contra Iunonis fecerat voluntatem. ¶ Cæſosq; reportant Almonem puc.) Ad inuidiam facti portabant funus almonis pueri, qui vtiq; pro ætate nihil tale meruerat, & ferebant galeſi faciẽ indignis vulneribus fœdatam. ¶ Implorantq; deos.) Improbabant deos indignitatis iudices: quibus ſperabant diſplicere poſſe, quæ peregrini in ciues admiſerant. ¶ Obteſtanturq; la.) Hoc eſt, inuidioſis vocibus lacerabant, quod malorum omnium per Troianorum fœdus ipſe author videretur extitiſſe, hoc multitudo cõfuſa faciebãt, & vulgus. ¶ Turnus adeſt.) Ecce, inquit, etiam Turnus aderat, cuius maior fuerat cauſa: & idem geminabat terrorem, quem populus fecerat ſpondẽs omnia cædibus & incendio peritura. ¶ Teucros in regna vocari Stirpem admiſceri phrygiam, ſe limine pelli.) Huius comminationis Turnus exponebat cauſas, & doloris indignitatem claris vocibus teſtabatur, quòd Teucri vocarentur in regnum, & phrygij iungerentur Italiæ, ſe ſcilicet excluſo ex regiæ domus limine: Singula magnam vim tenent intellectus. nam Teucros, & phrygiam ſtirpem, pro conuitio poſuit. In regna vocari. Hoc eſt in honorem maximum poteſtatemq; regnandi, ac per hoc immeritis deferri ſummam rerum & fortiſſimorum, generi miſceri maculam phrygiorum, ſed videlicet multo meliorem genere ac fortitudine, iam generum regis, iam pleno aſſenſu ſuſceptum, ex ipſo regiæ domus limine excludi. ¶ Tum quorum attonitæ, &c.) Etiam illæ, quæ cum amata petierant ſyluas, venerant perſeuerantes in furore. hoc enim exigebat reginæ meritum, vt in cauſa filiæ mariti ſtudium ſententiamq; ſuperaret. ¶ Vndiq; collecti coeunt.) Adunabant collecti ex diuerſis & plurimis locis. ¶ Martemq; fatigant.) Et ardorem pugnæ totis nixibus cumulabant. ¶ Ilicet infandum cuncti.) Nitebantur omnes abrumpere omnia ſacrilegis mentibus, quæ conſtabat diuino iudicio atque arbitrio eſſe firmata. contra omnia, inquit, deum fata. contra omnia, propter apes, & incendij denunciationem, quod ex capite Lauiniæ conſtabat extitiſſe: Contra fata, hoc eſt, contra deorum ſententias, & Fauni reſponſa, peruerſo numine, bellum appetebant, in peruerſum

in peruerſum trahentes deorum iudicium, vt bello excludendos crederent, qui in Italiam fatorum ductu ratione conuenerant. ¶ Certatim regi circunſtant tecta latini.) Obliti regalis reuerentiæ in domo latini aſtabant violenter, & circum eam, quam omni religione venerari conuenerat, tumultuoſo conuentu grauiter perſtrepebant. ¶ Ille, velut pelagi rupes, &c.) Admirabilis comparatio. Latinus enim comparatur rupi, voces populi fluctibus, & tempeſtatibus. Conſenſus vocum, & clamor omnium algæ ictibus. Ille, inquit, hoc eſt latinus, vt pelagi rupes, ſcilicet ſaxum ingens conſtitutum in pelago immotum, reſiſtit, quum magno fluctuum percutitur verbere, mole tenet ſcopuli, immobile fit magnitudine ſua, & fruſtra vndarum clamoribus vrgetur. latera autem eius inefficaci verberatione pulſantur, & ſola alga non quatitur ictibus: ſed perfuſa tanguntur, ita & clamores vulgi magno quidem ſono veniebant ad latinum, ſed virtutem commouendi non habebant, ſcilicet vt alga, quę nullum habet impetum feriendi: nec quum corpori fuerit illiſa, ſentitur. ¶ Verum vbi nulla datur.) Vbi vidit latinus cæcum multitudinis furorem conſilio ſuperari non poſſe. ¶ Et ſæuæ nutu Iunonis eunt res.) Et res pro voluntate ſæuientis Iunonis non ſano tractatu currentis. ¶ Multa deos auraſq́ pater.) Multa verbis teſtatus eſt, deos, & ipſas aeris auras. quem enim alium adhiberet voluntatis ſuæ teſtem omnibus, qui aderant furore corruptis? ¶ Frangimur heu fatis.) Inter tot inſanos ſolus latinus integro conſilio fuit. ſolum enim non commutauerat Iuno, vel furia, & cum populorum ſæuiens agmen ſolus ſuperare nequiret, voluntatis ſuæ deos eſſe voluit teſtes, atque auras, ſe vacuum ab eo, quod gerebatur ſcelere, cupiens demonſtrare. Itaq; rupit in vocem iſtiuſmodi. Frangimur heu fatis, ferimurq́ procella. Frangimur, & procella, inquit, ferimur, perſeuerans in eo poeta, quod in latini comparatione ſuperius tenuit, quum rupem deſcriberet, & pelagi tumentis fluctus, & rabiem maris, & alga, & moles, arripuit, hic quoque per tranſlationem dicens frangi commoda imperij ſui, & ſpem publicam improuidis viſibus tanquam naufragio laniari. Signata ergo poſuit verba, conferens ea, quæ oriuntur in mari, & euidenter oſtendens. Nam frangitur nauis, & naufragio intent tempeſtatum, eiecta turbinibus, quibus, vt furenti populo, reſiſti non poteſt, & nauigia pereunt. ſic ipſe, quia tantum impetum populi inſanientis reuocare non potuit, frangimur, ait, nec malo valemus occurrere, ferimur procella, quia is quem procella vrget, ac portat, non quomodo vult, aut quo voluerit, fertur. Heu fatis, ſcilicet aduerſis, quia dixit, Ilicet infandum cuncti contra omnia bellum, Contra fata deum peruerſo numine poſcũt. ¶ Ipſi has ſacrilego.) Bene miſeros dixit, vt dolore viderentur errare. nullus enim ſciens ac ſanæ mentis cadit in foueam ſcelerũ. nullus peccat in deos, niſi is, quem dementia ante poſſederat, à generali increpatione ad ſpecialem tranſit. ¶ Te Turne nefas, te.t.ma. Supplicium.) Ipſe fuit omnibus cauſa peccandi. ¶ Votiſq́ de.ve.ſe.) Hæc Turno ſuadebat omittenda eſſe, & alia incœpta, nam, qui cito ab errato diſcedit, & male cœpta mature condemnat, poteſt mereri veniam, ſera vero erroris agnitio agnitori fauorem non poteſt prouocare. ¶ Nam mihi par.q.) Vt à periculis pelagi tuti ſunt, qui fuerint in portu: ſic ipſe tutum ſe futurum dicit, qui domus ſuę ſepto vſurus eſſet pro portu, etiam nũc perſeuerauit in eo genere tranſlationis, dicendo, portus mihi erit limen domus meæ, quod egreſſurus non ſum. ¶ Funere felici ſpolior.) Vnum ſe dolere teſtatur, quòd indigne eſſet moriturus, qui potuit habere felicẽ exitum vitæ. ¶ Nec plura.l.Sepſit.) Quia res magno furore turbatas, nec conſilio potuit, nec ſermone componere, condidit ſe parietibus proprijs caſibus relinquens habenas reip. quas contra maiorẽ vim nec gubernare potuit, nec tenere.

ASCENSIVS.

¶ Nec minus, &c.) Docet quomodo opera Iunonis conſummatum fuit bellum: & quo inuito Latino, belli portæ contra Teucros apertę ſunt, indicto.ſ. manifeſto bello. Dona. dicit ſic. ¶ Nec minus interea.) ideſt interea nõ minus. ¶ Extremam m.) Nam in artib. extrema manus eſt, quum amplius manus non reponitur, quia opus eſt perfectum. ¶ Obteſt.) Inuidioſis vocibus lacerant, ꝙ omnia mala per Troianorum fœdus euenerant. ¶ Teucros & Stirpem P.) Pro cõuitio poſuit. q.d. indignos ad maximas dignitates vocari. ¶ Contra omina.) Propter apes, & incendiũ. ¶ Contra fa.) i. ſententiam deorũ: & Fauni reſponſa. ¶ Circũſtãt.) Obliti regalis reuerentiæ. ¶ Deos & a.) Nam omnib. cõtra ſtãtib. quem alium ſuæ ſententiæ potuit adhibere teſtem. ¶ Fran.) Frangũtur commoda noſtri imperij: & ponit ſignata verba in tranſlatione. Nam frangitur nauis, & fluctibus inſtantib. interit. ¶ Miſer.) Dolet errore peccantium. Nullus enim ſciens, cadit in foueam ſcelerum. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt. Nec minus. i. & nihilominus, Ordo quãuis furia iam abſceſſerat regina Saturnia. i. Saturni filia, & regina deorum Iuno, impoſuit interea.ſ. dum Alecto abiret. bello extremam manum. i. perfecit, & conſummauit ipſum: omnis numerus paſtorũ ruit ex acie, in vrbem.ſ. Latini, hoc eſt in Laurolauinium: & reportant. i. referunt ex conflictu: cęſos. i. occiſos.ſ. Almonem: puerum. i. filium Tyrrhei: & ora Galeſi.ſ. ſenioris: fœdati. i. fœde interempti, dum ſe medium offerret paci: & implorant deos. i. deorum auxilium, contra violẽtiam illatã ab hominibus, quaſi fortioribus: & obteſtantur Latinum. i. in teſtem acti citant: Turnus adeſt: & ingeminat. i. multiplicat terrorem in medio crimine, & igni. i. calore, cædis. i. cum pugna, & iniuria recens facta eſſet: aſſerens. ſ. Teucros, à quibus tantam iniuriam acceperant vocari in regna: & ſtirpem Phrygiam, quæ mollis ſemper habita erat admiſceri.ſ. fortib. Latinis: & genti aſperę cultu: & ſe pelli limine.ſ. ſuo: tum. i. inſuper: ij, ſup. quorum matres attonitę. i. ſtupore & furore percuſſæ: Baccho. i. Bacchanalia celebrãdo: inſultant Thyaſis. i. choreis, ſup. per nemora auia. i. remota ab omni via: q ſ. multi erant: neq; enim. i. quia: non quia nomen Amatæ nõ erat leue. i. parui momenti inter matronas: ij (dico) collecti coeunt. i. conueniunt, vndiq;: & fatigant Martem. i. prælium: cum clamore depoſcunt, aut cum molimine quærunt cauſas belli: illicet. i. illic cuncti poſcunt: bellum infandum. i. deteſtandum: cõtra omina. i. portenta, in Lauinia viſa: & contra fata deum. i. oracula Fauni, & aliorum, melius legas cum Seruio, contra omina: q̃, contra omnia poſcunt, dicit: numine peruerſo. i. irato.ſ. Iunonis: & circũſtãt certatim tecta regis Latini: ille reſiſtit.ſ. petitionibus illorum: velut rupes. i. ſcopulus pelagi: immota. i. quæ aquis feritur: ſed non mouetur, vt (inquit) rupes pelagi, ſup. eſt: immota magno fragore. i. magna confractione, & colliſione aquarum veniente: quæ.ſ. rupes: tenet. i. ſuſtentat ſeſe: mole. i. magnitudine, & vi ſua: multis vndis circumlatrantibus, ideſt dum multę vndæ ſonitum latratui ſimilem, in circuitu faciunt: ſcopuli fremũt nequicq̃. i. fruſtra circum: & ſaxa ſpumea. i. ſpumis perfuſa: fremunt circum. i. per circuitum: & Alga. i. herba illa vilis: illiſa, ideſt abrupta, & auulſa violentia aquarum: refunditur lateri. i. ad latus: verum. i. ſed: vbi. i. poſtq̃: nulla poteſtas datur.ſ. Latino: ſuperare. i. qua ſuperet: conſilium cæcum. i. cæcorum, bella poſcentium: & res eunt. i. procedunt: nutu. i. ex voluntate Iunonis ſæuæ: pater.ſ. Latinus, veneratione dignus: teſtatus multa. i. multum deos: & auras inaneis. i. quas fruſtra teſtatus erat; inquit, heu, nos frangimur fatis, quæ.ſ. dixerant Lauiniam fore claram, ſed exitialem populo: & nos ferimur, i. impellimur: procella. i. impetu populi furentis: ô miſeri ipſi. i. vos: pendetis. i. perſoluetis: has pœnas, quas.ſ. nunc contra voluntatem deorum belligerando meremini, pendetis, dicit: ſanguine ſacrilego. i. veſtro, qui ſacrilegi eſtis: quod ſacra deorũ monita contemnitis. O Turne, triſte nefas. i. triſte ſupplicium: qa mors ignominioſa manebit. i. certe expectabit te: & tu venerabere. i. venerari voles deos: votis ſeris. i. nimium tarde ſuſceptis: nãquies, Cæterna: eſt mihi parta.ſ. vicinę mortis beneficio: & omnis portus. i. omnis ſecuritas vitę: eſt in limine. i. in promptu, & ꝓximo: ego ſpolior. i. priuor: funere felici. i. dũtaxat pompa regali: quam more feliciũ in pace moriens habere poſſem: nec. i. & non: & ipſe non loquutus plura: ſepſit. i. circũdedit, ſe tectis. i. recępit ſe in tecta ſua: & reliquit habenas rerum. i. abſoluit ſe à gubernaculo reipublicæ, quum videret nullum fere ſibi audientem.

PIERIVS.

¶ Medioq; in crimine cędis & ignis.) In Roma. codi. igni, legitur: quippe medio. Sed, cedis, & ignis, melius. ¶ Cõtra omina bellum.) In antiq. aliquot cod. omnino, legere eſt, Contra omnia: quam lectionem agnoſcit Seruius, quanuis ibi mutilus videatur, interpreteſq; auguria ſubaudiẽdũ aiunt. Sed vtcunq; illi, omnia, magis placet: & antiquorum exemplarium bona pars ita legẽdũ perſuadent. ¶ Certatim regis circunſtant tecta Latini.) In Mediceo, tecta tyranni, ſcriptum cum paraphraſi, Latini. Dubitarit forte aliqui, nugationẽ eſſe regis tyranni, atq; ideo paraphraſim admiſere. Verum hoc ego in medio relinquo. ¶ Ille velut pelagi rupes immota.) In antiquis nonnullis codicibus legere eſt, pelagi moles: propterea quod ſtatim ſubſequitur, vt pelagi rupes. Verũ huiuſmodi repetitio magno cum decoro, & venuſtate ſumma, facta mihi videtur: & probatiora omnia exemplaria, rupes, habẽt. Nam de mole ſtatim ſubijcit, quæ ſeſe multis circum latrantibus vndis Mole tenet ſcopuli, neqdq̃ & ſpumea circũ Saxa fremũt. Vbi Seruius tenet diſtinguendum, dicit vt, ſcopuli, nominatiuus ſit caſus. In antiquis tamen codi. diſtinctio eſt poſt dictionẽ, ſcopuli,

puli, vt legatur, mole ſcopuli. Sequitur vero abſq; &, in iiſdē codi. vetuſtis, nequidq; ſpumea circum Saxa tremunt. Sed copulatiua ea inſerta, multum habet venuſtatis, & gratiæ. ¶ Lateriq; illiſa refunditur alga.) Variat hæc lectio in cod. antiquis, aliis aſperſa, aliis infuſa, aliis aliter legentibus. Sed enim, illiſa, vulgata lectio magis placet. ¶ Cæcū exſuperare poteſtas Conſiliū.) In aliquot antiquis codicibus, expugnare. Sed, exſuperare, in pluribus habetur. ¶ Nutu Iunonis eunt res.) In Romano codice vna dictione legitur, euntes, quippe populos. Sed enim, eunt res, longe venuſtius, & figura apud authores frequentiori dictū videtur. ¶ Teſtatus inaneis.) In antiquis aliquot codicibus, teſtatur inanis, legitur. Sed alterum illud magis placet, vt cum verbo frāgimur connectatur. ¶ Ferimurq; procella.) In antiquis aliquot codi. procellis, eſt numero multitudinis: ſed procella, ſuauius. ¶ Omnisq; in limine portus.) Nonnulli veteres cod. abſq; particula, q;, omnis in limine, legunt: ſed, omnisq;, multo melius. ¶ Sepſit de tectis.) In Ro. cod. ſæpſit, cum diphth. veluti etiam, ſæpta, ſuperius adnotauimus. Eiuſdem enim analogiæ, ſæpe, ſæpes, & ſæpto.



SERVIVS.

¶ Mos erat.) Varro vult morem, communem conſenſum omnium ſimul habitantium, qui inueteratus conſuetudinē facit. ¶ Heſperio in Latio.) Hoc eſt in antiquo. Nam vt in primo diximus, duo Latia fuerunt. Vnde non fruſtra Heſperio addidit. Quod autem dicit hanc conſuetudinem antiquam

Mos erat Heſperio in Latio, quem protinus vrbes,
Albanæ coluere ſacrum, nunc maxima rerum
Roma colit: quum prima mouent in prælia Martem,
Siue Getis inferre manu lachrymabile bellum,
Hyrcanis've, Arabis've parant, ſeu tendere ad Indos,
Auroramq; ſequi, Parthosq; repoſcere ſigna.
Sunt geminæ belli portæ (ſic nomine dicunt)
Religione ſacræ, & ſæui formidine Martis:

tiquam fuiſſe, falſum eſt. Nam à Numa Pompilio primo inſtituta eſt: ſed carmini ſuo vt ſolet, miſcet hiſtoriam. Notandum ſane incōnexum eſſe hūc locum, ſi quis totius libri conſideret textū. Nam ſupra ait, Longa placidas in pace regebat. Item dicturus eſt, Ardet inexcita Auſonia, atque immobilis ante, & nunc dicit, Mos erat

Centum ærei claudunt vectes, æternaq; ferri
Robora, nec cuſtos abſiſtit limine Ianus:
Has, vbi certa ſedet patribus ſententia pugnæ,
Ipſe Quirinali trabea, cinctuq; Gabino
Inſignis, reſerat ſtridentia limina conſul,
Ipſe vocat pugnas, ſequitur tum cætera pubes:
Æreaq; aſſenſu conſpirant cornua rauco.
Hoc & tum Æneadis indicere bella Latinus
More iubebatur, triſteisq; recludere portas,
Abſtinuit tactu pater, auerſusq; refugit
Fœda miniſteria, & cæcis ſe condidit vmbris.

erat Heſperio in Latio. Supra etiam, Captiui pendent currus. Item, Tyrrhenas ſterne acies. Quæ ne ſint contraria, accipiamus Italiam primo caluiſſe bellis, medio tempore quieuiſſe: & ad antiquum ſtudium nunc reuerti, ſicut Romani bello flagrauere ſub Romulo, quieuere ſub Numa, ſub Tullo Hoſtilio priſtina ſtudia repetiuerũt. Hinc eſt qđ & ipſe Virgilius ait, Lõga placidas in pace regebat: nõ perpetua. Itẽ Deſuetaq; bello Agmina in arma vocat ſubito, ferrũq; retractat. Nã retractare, eſt repetere qđ omiſerat. Tale aliqd dicit de gñe Syllano Salluſtius. Nam volẽs oſtendere antiquos maiores eius conſulares fuiſſe, vicinos vero ignauiſſimos, Syllã vero florẽtiſſimum, ait, Igitur Sylla patritiæ gẽtis fuit familia, iam extincta maiorũ ignauia. ¶ Quẽ protinus.) Iugiter, deinde. nã nunc tpis eſt aduerbiũ. alibi loci: vt, Cũ protinus vtraq; tellus Vna feret. ¶ Maxima rerũ Roma.) ĩperij potita. ¶ Mouent in prælia Martẽ.) Nam moris fuerat indicto bello, in Martis ſacrario ancilia cõmouere. Vñ eſt in octauo, vtq; impulit arma. ¶ Lachrymabile bellũ.) Getarũ fera gens etiã apud maiores fuit, nã ipſi ſunt Myſij, quos Salluſtius à Lucullo dicit eſſe ſuperatos. ¶ Hyrcanis ve.) Gens eſt dicta à ſylua Hyrcania, vbi ſunt tygres. ¶ Arabis ve parãt, ſeu tẽdere ad Indos.) Venit ab eo quod eſt hic Arabus, nã ab eo quod eſt hic Arabs, ab hoc Arabe Arabibus facit: ſicut Hiberus. Vñ eſt in Lucano, Ocurrat Hiberis alter & Hiber. Nã Horatius dicit, vt diſcet Hiber, Rhodaniq; potor. Itẽ lectũ eſt Æthiopus: ſed tñ Æthiops dicimus. ¶ Auroraq; ſequi.) Ingẽti ambitu dixit ipſum ortũ diei ꝓ populis. ¶ Parthosq; repoſcere ſigna.) Hoc in honorẽ Auguſti poſuit: quo regnãte à Parthis repetita ſunt ſigna, quæ Craſſus perdiderat. Qui cũ auiditate ſua cõtra auſpicia bellũ ſuſcepiſſet, intercedẽtibus tribunis plebis captus cum filio eſt: & necatus infuſo in os auro, cuius amore pugnauerat. ¶ Sunt geminæ belli portæ.) Sacrariũ hoc Numa Pompilius fecerat circa imum Argiletũ, iuxta theatrũ Marcelli: quod fuit in duobus breuiſſimis templis. Duobus aũt propter Ianum bifrontẽ. Poſtea captis Phaleris ciuitate Thuſciæ inuẽtũ eſt ſimulachrum Iani cũ frontibus quatuor. Propter quod in foro trãſitorio conſtitutum eſt illis ſacrarium aliud, quod nouimus hodieq; quatuor portas habere. Ianũ ſane apud aliquos quadrifrontẽ eſſe non mirũ eſt. Nam alij eum diei dominum volunt, in quo ortus eſt & occaſus. Horatius, Matutine pater, ſeu Iane libẽtius audis. Alij anni totius, quẽ in quatuor tempora cõſtat eſſe diuiſum. Anni aũt eſſe deum illa res probat: quod ab eo prima pars anni nominatur. ¶ Relligione ſacræ.) Tremẽdæ, execrabiles. Nã & paulo poſt dicturus eſt. Triſteſq; recludere portas. ¶ Ferri robora.) Bene addidit ferri. Nam oẽ quod forte eſt, robur vocamus. ¶ Quirinali trabea.) Suetonius in libro de genere veſtiũ dicit tria eſſe genera trabearum. Vnũ dijs ſacratum, quod eſt tantum de purpura. Aliud regum, quod eſt purpureũ: habet tñ album aliquid. Tertiũ, Augurale de purpura & cocco. Quirinali ergo, regali. ¶ Cinctuq; Gabino.) Gabinus cinctus eſt toga ſic in tergũ reiecta, vt vna eius lacinia à tergo reuocata hominem cingat. Hoc aũt veſtimẽti genere vtebatur cõſul bella indicturus, ideo quia cũ Gabij Campaniæ ciuitas ſacris operaretur, bellũ ſubito euenit. Tunc ciues cincti togis ſuis ab aris ad bella profecti ſunt, & adepti victoriã. Vñ hic ortus eſt mos. ¶ Inſignis, reſerat ſtridentia limina cõſul.) Is q prior creatus eſt: licet ſimilem habeat poteſtatẽ. ¶ Ipſe vocat pugnas.) Tria ſunt, vt diximus ſupra, militiæ genera. Sacramẽtum in quo iurat vnuſquiſque miles ſe non recedere niſi præcæpto conſulis poſt ſtipendia completa, ideſt militiæ tempora. Coniuratio quæ fit in tumultu, Italico bello & Gallico, quando vicinum vrbis periculum ſingulos iurare non patitur: ſicut de Fabijs legimus. Euocatio: quod genus nunc tangit, nam ad ſubitum bellum euocabantur. Vnde etiam conſul ſolebat dicere, Qui rempublicam ſaluam eſſe vult, me ſequatur. ¶ Cõſpirant cornua rauco.) Nam & tubæ ſimul inflabantur. ¶ Fœda miniſteria.) Cruenta more ſuo.

DONATVS.

¶ Mos erat heſ. in l.) Obſeruationes oẽs aut legibus principum, aut hominum ſenſibus cõſtitutæ ſeruantur. Quidquid igitur obſeruare cunctis in cõe placuerit, perinde habetur, vt lex morem longo tẽpore cuſtoditum diuturnitas firmet, qui vſqueadeo cõmodus iudicatur, vt à conditoribus ad poſteros quoque tranſitũ faciat, hunc ipſum Virgilius refert fuiſſe morẽ, vſq; adeo cõmodũ publicis rebus, vt ex latio probatũ, Albanæ vrbes probatũ placidumq; retineat, quantum mos iſte laudatur? vt prolatus ex vno loco plurimis vrbibus eſſe cœperint curæ, obſeruationiq; perpetuæ? Magnũ eſt quippe, quod ab vno profectũ plurimis placet. deniq; hunc Albani coluere ſacrũ, nec pro leui ducentes cõſecratione quadã & veneratione pleniſſima tenuerũt, vt eſſet ſacrilegiũ, ſi fuiſſet aliqua temeritate mutatus, nunc maxima rerũ Roma colit, laudis adiunxit argumentũ, quũ in vrbe quoq; rerum oium domina conſentiente ſacer religioſusq; ſuſceptus habebatur, incipit dicere, qui ſit ipſe mos, vel quilibet ſit tẽporibus neceſſarius. ¶ Cum prima mo. in pr. ma.) Quum, inquit, parantur gentibus bella, & dixit, quæ eſſent ipſæ gentes, & ſub quibus cœli partibus morarentur, dixit, & qñ exiſtat ipſe mos, ſubiungit etiã moris ipſius ritum. ¶ Sunt geminæ belli portæ.) Duæ, inquit, portæ ſunt, ac quia belli tempore tantũmodo reſerantur, appellatæ ſunt belli portæ. ¶ Religione ſacræ, & ſæui formidine Martis.) Cum omni religione habentur propter martium numen. ¶ Centũ aerei claudunt vectes.) Dedit clauſtris ipſis maiorem vim à numero & q̃litate materiæ. ¶ Æternaq; ferri Robora.) Creſcit rei ipſius argumentum. Æneos vectes, dicit etiam roboribus ferreis portas ipſas clauſas atque firmatas. ¶ Nec cuſtos ab. li. ia.) Omnibus his clauſtrorum firmamentis additus non deeſt Ianus, qui geminã fronte circunſpiciens omnia non patitur furoris & ſcelerũ ianuas temere reſerari. ¶ Has, vbi certa ſedet patribus.) Vbi patribus vno conſenſu bellum geri placuerat, & omnium fuerat ſua ſententia. ¶ Ipſe quirinali trabea.) Cultu Romuleæ veſtis, & gabini cinctu inſignis conſul, harum portarũ reſerat fores: ſtridẽtia limina poſuit, vt in ipſa quoq; patefactione valuarum magnus ſtridoris errore miſſus terreat audientes. ¶ Ipſe vocat pugnas.) Idẽ ipſe conſul voce ſua vocat pugnas, hoc eſt dat iuuenibus pugnãdi poteſtatem. ¶ Sequitur. qu. cæ. pu.) Quũ ille permiſerit, ſequitur multitudo omnis, & cõſenſum cõmodat imperatis omnibus, & ſic iuuentus accepta poteſtate pugnandi cõfidẽter, quærunt bella, ſequitur. ¶ Æreaq; aſſenſu.) Continuo & cantus bellici Æneis cornibus emittuntur. ¶ Hoc & tum Æn. in b. la.) Secundum igitur veterem morem conueniebant latinum, & vehementer vrgebant, aperire portas belli, & illis bellum indicere, quos in amicitiam & affinitatem religionis ſecutus deorum & patris reſponſa ſuſceperat. Ergo mos fuit, vt ipſe portas aperiret, ſed ſi pugnandum eſſet contra inimicos & longe poſitos, vt ſupra dictum eſt, quum de ipſo more diſputaret: vel ſi bellum geri patribus placuiſſet. Cæterum iſtis inuitis numinibus ſine tractatu maiorum & firmata pace ſocium volebant fieri admiſſi ſacrilegij. ¶ Abſtinuit tactu pater.) Licet illi furore poſſeſſi præcipites fuerint in perniciem ſuam, & aduerſa cuperent: latinus tamen, qui eſſet publicus pater, apud quem religio generi fuit, & commodum filiæ, nolebat funeſtas fores luctuoſasq; contingere. ¶ Aduerſusq; refugit Fœda miniſteria.) Nolens ſe officijs triſtibus maculare, diſceſſit in tenebroſa loca, auerſus à conſpectu generorum ne cerneretur ab aliquo, aut ipſe videret illicita geri, & ea, quæ iudicio religioſo damnauerat.

ASCENSIVS.

¶ Mos erat, &c.) Docet (vt dixi) quõ inuito Latino indictum ſit Troianis bellũ, apertis Iani portis: quẽ morẽ, dicit antiquiſſimũ fuiſſe, tpe tñ Numæ, ſecundi Romanorum regis, primum inſtitutus videtur. Quoties aũt templũ Iani clauſum ſit, alibi diximus. De hac re dicit Donatus ſic. ¶ Mos.) Obſeruationes, aut legibus, aut aſſenſibus hominũ ſunt. Mos, lõgo tpe cuſtoditus, legẽ facit: quæ etiã ad poſteros tranſit: vt hic patet. ¶ Sacrum.) Quia nõ ꝓ leui duxerunt, quaſi putarent ſacrilegium cõmitti, niſi eſſet obſeruatus Roma: magna laus moris, quũ à principe terrarũ, populo ſeruetur. ¶ Centũ ærei.) Numerus, & materiæ qualitas, dat vim. ¶ Ianus.) Additur, ad robur portarũ deus, qui bifrons omnia circũſpiciat, ne furorum, & ſcelerum, portæ temere aperiatur. ¶ Sedit patribus.) Firma eſt omnium ſnia. ¶ Vocat p.) Dat pugnandi

poteſtatem

poteſtatem. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Mos.i.vetus inſtitutum: erat in Latio Heſperio.i.quod eſt in Heſperia, quem.ſ.moré ſacrũ: vrbes Albanæ coluere, protinus.i.iugiter, & cótinuo: poſtquã conditæ erant: & qué.ſ.moré: Roma maxima rerũ: colit.i.nunc: quũ hæc ſcriberet Poeta: quum.i.qũ: ipſi mouent Marté.i.deũ belli ſollicitant: in prima prælia.i.quando prima prælia cum nouis hoſtibus committuri ſunt: ſiue parant.i.intendunt inferre Getis, ideſt ferocibus, & animoſis illis populis in Scythia, qui aut Myſij, aut potius Tartari dicuntur. de quibus poeta alibi, Morté contemnunt laudato vulnere Getæ: & ideo addit, bellũ lachrymabile.i.cruentum, & ſæuum, quod matres multis lachrymis deteſtentur: manu.i.aut exercitu, aut cominus, & manu coſerta: ve, pro vel: Hyrcanis.ſ.populis, ad Hyrcaniam ſyluam habitantibus: & Arabis.ſ. populis Arabiæ: ſeu tendere ad Indos, & ſequi Auroram, quæ in Oriéte reſidet: & repoſcere Parthos ſigna.ſ.Craſſo & Bruto, ablata à Parthis, & Auguſto reſtituta: & ſunt q̃ vulgo vexilla, ſeu inſignia armorũ, dicuntur. Hæc aũt omnia ſpectant ad illud, núc maxima rerũ Roma colit: quia hæc omnia bella, temporibus Auguſti illata fuerant. q.d. ſicut nunc Roma ſeruauit illũ morem, dum dictis populis bella his diebus intulit: ita & Latini, & Albani, eũ ſeruauerant. mos autem hic eſt: Geminæ.i.duæ, aut pares portæ belli (ſic: ſubaudi, enim: vt ſit, ſic enim dicunt nomine.i.ſic enim nominant eas: & ſunt in téplo Iani.) ſunt.ſ.Romæ, núc, & olim, vt ſentit Laurolauinij, & Albæ: ſacræ.i.obſeruandæ, & exhorrendæ: religione.i.obſeruatione: & formidine.i.metu. vnde religio, à religanda mente, metu quodã deorum dicitur. Martis.i.belli, aut dei eius, ſæui.i.ferocis, atq; immanis. Centũ vectes ærei.i.obſtacula, ex ære, ne rubigine cõſumantur facta: & robora.i.repagula fortia: ferri.i.ex ferro: æterna.i.incõſumptibilia: claudũt, ſup. eas: nec Ianus cuſtos.ſ.portarum belli, quæ in templo ſuo ſunt: abſiſtit limine.i.ſemper adeſt. qui etiam (vt Liuius in.j. atteſtatur) Romę cuſtos fuerat, emiſſis ſubitis aquis. Vbi.i.poſtq̃: aut, quo tempore: hoc eſt, quando certa ſententia pugnæ.i.pugnandi, & belligerendi: ſedet.i.confirmata eſt: & placet patribus.i.ſenatoribus, ipſe conſul (loquitur enim de temporibus ſuis) inſignis.i.redimitus: inſigniter.i.pręter alios: trabea Quirinali.i.regali, quali Quirinus.i.Romulus, primus Romanorum rex vſus eſt: & cinctu Gabino.i.toga, in tergũ reiecta: & quaſi circũcingente altera extremitate: reſerat.i.aperit: has.ſ.portas belli: appoſitione, limina ſtridentia, quia æreas, aut ferreas portas ſuſtinentia. Ipſe.ſ.conſul, aut princeps reipublicæ: vocat.i.indicit: pugnas.i.ius pugnãdi: & pubes.i.multitudo iuuenum: cætera.i.reliqua: ſequitur tum.i.deinde: & cornua ærea, ideſt tubæ incuruæ: conſpirant.i.ſimul inflantur ſpiritu aſſenſu.i.ſono, aſſenſum ſignificante: rauco Latinus iubebatur.ſ.à patribus, & pube commota: præcipue per Amatã, & Turnũ: &.i.etiam: tũ.i.tunc.ſ.tanto, ante Auguſti tempora indicere Æneadis.i.Troianis, ſub Ænea militãtibus bella: hoc more ſ.qué Roma: tunc, quũ hæc ſcriberet Poeta, obſeruauit: & iubebatur recludere, ideſt aperire portas triſteis.i.triſtitiam, dũ aperiuntur per bellum, afferre ſolitas: quia templum Iani, tépore pacis claudebatur: & tempore belli, aperiebatur: vt.ſ. Ianus, ſolitũ auxiliũ conferret. Pater.ſ.ipſe Latinus, vir ſeuerus, & venerandus, ac promiſſis perſtans: abſtinuit tactu, ideſt noluit contingere portas, ad eas referandas: & aduerſus.i.repugnans votis populi: aut auerſus.i.indignatus: refugit.i.vitauit, & refutauit, ac reiecit à ſe miniſteria fœda: quia cõtra fœdus, & amicitiã, fidemq; Æneę datam, & condidit.i.abſcondidit ſe: vmbris cęcis.i.locis tenebroſis, in regia ſua, vbi videri non poterat.

PIERIVS.

¶ Mos erat Heſperio in Latio.) In codicibus aliquot antiquis legere eſt, Mos erat in Latio Heſperio: quod non æque placet. ¶ Hyrcanis ve, Arabis ve parant.) In Mediceo codi. & pleriſque alijs, per copulatiuã, ꝙ ſcriptum eſt, Hyrcaniſq;, Arabiſq;. Aduertendum vero, quod à genitiuo Græce, ἀράϐ, ἀράϐων, Latini nominatiuum, Arabus, faciunt: vt Elephantus, ab ἐλέφαντος: ita Delphinus, Abacus, Titanus: quanquã & Græco etiam declinatu interim delectemur. Agnoſcit Soſipater, Arabs, Arabis, & Arabus, Arabi, vtrunque poſitum à Virgilio. Cinnamuſq; (ait) in Propemptico Pollionis Belidis dixiſſe, vt Virgilium Arabis. Atque hæc ex Plinio ſubiungit, Es, numero plurali finita nomina, datiuo, bus, recipiunt: idq; commentatores iubent. Quid ergo ſi ſic declinauit, vt Plautus in Bacchidibus, Arabus. & in Penulo, Murrinus odor Arabus. Lucillius. xxv. Arabus Artemo. deniq; & C. Caſſius in epiſtola, quã de Dolabella ſcripſit Arabi mirifico animo erga nos fuerunt (inquit) Arabs. Maro, Omnis Arabs, omnes verterunt terga Sabæi. Florus ad Hadrianum, Quaſi de Arabe, aut Sarmata manubias. Hæc à magnis viris accæpta ideo libenter retuli, vt eorum calumnijs obuiam item. qui ſæpe incuſant me, nimis ad humilia nõnunq̃ declinare, videãtq; ſummos viros hæc eadem non iniurioſe pertractaſſe, quæ delicata noſtra ætas quodammodo faſtidit. ¶ Cinctuq; Gabino.) In pleriſq; codicibus antiquis inemédate legitur, Sabino: quũ Gabino, ſit omnino legendum. De quo cinctu, vt obiter locũ apud Liuium corrigamus, ita habetur in veteri codice Parrhaſiano: Sacrificium erat ſtatutũ in Quirinali colle genti Fabiæ, ad id faciendũ: C. Fabius dorſo, Gabino cinctu ſacra manibus gerens, quum de capitolio deſcédiſſet. Vulgata exéplaria habent, Gentis Fabiæ, genitiuo caſu, & pro C. Fabius dorſo, corrupta verba Claud. Fab. dorſum.

Tum regina deum cœlo delapſa, morantes
Impulit ipſa manu portas, & cardine verſo
Belli ferratos rupit Saturnia poſtes.
Ardet inexcita Auſonia, atq; immobilis ante:
Pars pedes ire parat campis: pars arduus altis
Puluerulentus equis furit, omnes arma requirunt:
Pars leueis clypeos, & ſpicula lucida tergent
Aruina pingui, ſubiguntq; in cote ſecures:
Signaq; ferre iuuat, ſonituſq; audire tubarum.
Quinq; adeò magnæ poſitis incudibus vrbes
Tela nouant, Atina potens, Tyburq; ſuperbum,
Ardea, Cruſtumeriq;, & turrigeræ Antemnæ.
Tegmina tuta cauant capitum, flectuntq; ſalignas
Vmbonum crates: alij thoracas ahenos,
Aut leueis ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc, & falcis honos, huc omnis aratri
Ceſſit amor: recoquunt patrios fornacibus enſes.
Claſſica iamq; ſonant: it bello teſſera ſignum.
Hic galeam tectis trepidus rapit: ille frementeis
Ad iuga cogit equos, clypeumq;, auroq; trilicem
Loricam induitur, fidoq; accingitur enſe.

SERVIVS.

¶ Morantes.) Bella differentes. ¶ Rupit Saturnia poſtes.) Acyrologiam fecit commutando Ennij verſum. Nam ille ait, Belli ferratos poſtes, portaſq; refregit. ¶ Immobilis ante.) Non ſemper, ſed ante hac. Poteſt tamen & immobilis à furia. Nam ante geſſit bella per fœciales, per patrem patratũ, ſed iure indicta. ¶ Tergét.) Ab eo quod eſt tergeo venit: & tergunt, à tergo tergis, quod de vſu penitus receſſit. ¶ Aruina.) Secundum Suetonium in libro de vitijs corporalibus, Aruina eſt durũ pingue, quod eſt inter cutem & viſcus. ¶ Adeo magnæ.) Valde magnæ. ¶ Atina potens.) Hæc ciuitas eſt iuxta Pontinas paludes: dicta à morbis, qui Græce ἄται dicuntur, quos paludis vicinitas creat. ¶ Tyburq; ſuperbum.) Aut nobile: aut per tráſitum tetigit illud quod cum aliquando à ſenatu auxilia poſcerent Tyburtes ſub commemoratione beneficiorum: hoc tantum à ſenatu reſponſum accæperunt, Superbi eſtis. ¶ Cruſtumeriq;.) Mutauit. Nam Cruſtumerium dicitur. ¶ Turrigeræ Antemnæ.) Bene muratæ. Antémnæ autem dictæ ſunt, ꝙ eas amnis præterfluit, quaſi ante amné poſitæ. ¶ Salignas Vmbonum crates.) Vt dicit Salluſtius de Lucanis, Qui de vimine facta ſcuta, recentibus detractis corijs, quaſi glutino adoleſcebant. ¶ Thoracas ahenos.) Quia apud maiores loricæ tantum pectora tegebát. vt Statius, Triplici ſeruantur pectora ferro: Pectora: nam tergo nullus metus. ¶ Lento ducunt argento.) Flexili argento ducunt: ideſt extendũt. Eſt autem ſpondaicus & reciprocus verſus. ¶ Claſſica iamq; ſonant.) Bene poſuit amphibologiam. Nam claſſicum dicimus, & tubam ipſam & ſonum. Claſſicum autem eſt flexilis tuba. ¶ Teſſera ſignum.) Symbolum bellicũ, quod ad pugnã exeuntibus datur: ſcilicet propter confuſioné: vt fuit in bello Marij, Bar deus: in Syllæ, Apollo Delphicus: in Cæſaris, Venus genetrix. ¶ Trepidus.) Feſtinus: more ſuo. ¶ Loricam induitur.) Dicimus & induor illa re, & illam rem.

DONATVS.

❡ Tum regina deum, &c.) Fecitq́ꝫ Iuno, quod non conueniebat deæ, vt relictis cœli partibus veniret ad terras, & panderet ſceleribus viam, atque in bello perituros vrgeret. Fecit tamen vt vetus & pertinax inimica. verebatur enim ne mora patefaciendarũ portarum furorem paratæ iuuentutis aut conſeneſcere faceret, aut penitus remoueri, animus quippe vulgi, vt repentinis motibus excitatur, ita mature langueſcit, & interueniente torpore conſumitur. ergo, quod latino diſplicuit, & refugit, ne faceret, fecit dea, & manu ſua impulit portas, quibus fiebat mora. Vt autem huius ſæuientis ardorem euidentius poeta monſtraret, non ſolum hanc dixit portas aperuiſſe, ſed euertiſſe poſtes ipſos à cardine, hoc eſt ab eo loco, in quo nexibus idoneis tenebantur: quaſi demum patentibus portis aliquod impedimentum potuiſſent poſtes afferre: ſi locis ſuis forte manſiſſent: in euerſione poſtium animus inimicæ conſiderandus eſt. quæ ſic belli reſerauerat cum ipſis poſtibus portas, vt vulſis ipſis, qui firmamenta præſtabant, iterum claudi non poſſent, & nunquam deſineret bellum, quanta autem vis Iunonis ſit, in facto ipſo expreſſo & euidenter oſtenſum eſt, nam, quas centum ærei clauſerant vectes, quas æterna ferri firmauerant robora, ipſa vnius manus impulſu innitens, non corporis virtute, ſed numine, ipſum quoque bifrontem cuſtodẽ authoritate maioris poteſtatis exuperans, & patefecit portas, & earum poſtes ſubuertit. Patefactio portarum, quid præſtiterit ſtudio Iunonis, incipit enumerari. ❡ Ardet inexcita auſonia.) Bene poeta memor fuit. ſupra enim dixit. Rex arua latinus & vrbes iã ſenior longa placidas in pace regebat, Ergo nunquam excitata in bellum auſonia, & ſemper otio pacis immobilis ardebat tunc furore bellandi. Sunt, qui aſſerant hoc loco contraria ſcripſiſſe Virgilium, vt quum ipſe dixerit ſub latino longam pacẽ fuiſſe, perindeq́ꝫ auſoniam bella neſciſſe, ipſa rurſum in deſcriptione veſtibuli domus eius oſtendit multa ex hoſtibus capta, currus, ſcilicet ſecures, & cætera: hæc non dicerent, ſi poetæ verba ſingula conſiderarent, vel certe tempora, aut per quos capta ſint, nam & ipſum latinum poſſumus intelligere, aliquãdo pugnaſſe, & poſt labores bellicos longam pacem habuiſſe, & captiuitatem armorum, ac triumphorum oſtentationem conſtitutam in veſtibulo domus ad latini maiores non ad ipſum latinum pertinuiſſe. Deniq́ꝫ longa illic memoria deſcripta eſt in vetuſtate imaginem & pici non latini numen regia illa retinebat, ſic poſitum eſt tectum augmentum ingens centum ſublime columnis, Vrbe fuit ſumma Laurentis regia pici. Quin etiam veterum effigies ex ordine auorũ antiqua ex cedro, Italusq́ꝫ, paterq́ꝫ Sabinus. Vitiſator curuam ſeruans ſub imagine falcem, Saturnusq́ꝫ ſenex Ianiq́ꝫ bifrõtis imago, aliiq́ꝫ, aborigine reges Martia qui ob patriam pugnando vulnera paſſi, & picus equum domitor, quæ res per maiores latini feliciter geſtæ procurare potuerunt. Ardet inexcita Auſonia, atque immobilis ante. Ecce quantum potuit factio Iunonis, ſic ardebat in bellum omnis auſonia, vt nulla pars eius remanſiſſet immunis & ſic ducebatur ardore bellandi, vt hanc nec ſe vocaret à periculis deſuetudo: ſubiunguntur ſpecies ipſe incenſarum mentium. ❡ Pars, inquit, pedes ire parat.) Alii pedeſtri arti certaturi, alii equis ſublimes petebant campum, omnes arma requirunt, nullus fuit qui arma non quæreret: inquiſitio armorum oſtẽdebat maiorem certandi cupiditatem. nullus enim quęrit armari, niſi qui deſiderio dimicationis impellitur, dicendo requirunt omnes arma, confirmat poeta longum interuentum pacis habendorum armorum curam corripuiſſe: quis enim habenda per otium diceret, quæ eſſent turbatis temporibus neceſſaria? ❡ Pars leues clypeos.) Erant tamen nonnulli, qui haberent ſcuta, & ſpicula olim pace currente, nec collecta aut polita, hæc tamen tergebant, vt ſplendorem reciperent, quo modo fulgor armorum plurimum hoſtibus terroris importat. ❡ Aruina, inquit, pingui.) Vt doceret, qua ſpecie fiat mundius ferrum. ❡ Subigitq́ꝫ in cote ſecures.) Et quod fiebat expreſſit, & quemadmodum fieret: ſubigentis enim more acuitur ſpecies multo ferro perfecta. ❡ Signaq́ꝫ ferre iuuat.) In deſiderium venerat, quidquid conſtabat omnibus eſſe contrarium. tanta enim vis inſaniæ fuit, vt aduerſa pro commodis optarentur. ❡ Quinque adeo magnæ.) Tantus bellandi amor ingeſſerat, vt plurimæ vrbes & magnæ poſitis incudibus nouandis telis, quomodo vetera eſſe deſierant, operam darent: numerum & magnitudinem ciuitatũ expreſſit. Quũ non de incudibus loqueretur, modum tacuit: vt infinita eẽt æſtimatio, ac maioris ponderis fieret, quod dicebat tantumq́ꝫ telorum fieri crederetur, quantum exigebat tot populorum cõfluens multitudo: ſubiũgit ipſarum vrbium nomina cum virtute ac potentia ſua, ne quaſi humiles non tantum parare viderentur, quantum fugientibus cateruis fuerat neceſſarium. ❡ Atina potens, tyburq́ꝫ ſuperbum.) Faciebant, inquit, alii, galeas, ſcutaq́ꝫ formabant, aliis humeris parabant munimenta, vt curandis præparata fructibus, & cunctorum ſaluti profutura in eas illi ſpecies mutarent, quæ adimerent vitam. Ecce quanta confuſio, & quantus in omnibus terror, quantaq́ꝫ laus Æneæ atque Troianorum, omne ferrum vertebatur in gladios, & parum fuit, quidquid inextimabilis fortitudo dictabat. Sic omnia culturarum ſubſidia conſumebantur, vt præſagio quodam omnium iam monſtraretur interitus, & appareret eos ad aruorum exercitium nunq̃ eſſe redituros. ❡ Recoquunt patrios fornacibus enſes.) Patrios, inquit, non ſuos, tanta enim pace vſi videbantur, vt armorum ſtrepitus, & tubarum clãgor omnibus eſſet incognitus. ❡ Claſſica iamq́ꝫ ſonant, it bello teſſera ſignum.) Teſſera dicitur nuncius, gerendum ſignificans bellum. ❡ Hic galeam tectis tre. ra.) Poſt claſſicorum ſonum, poſtq́ꝫ nuncium teſſeræ maior animorum feruor extiterat. Deniq́ꝫ alter galeam rapuit, non immunis à trepidatiõe, nam qui ſolam galeam rapuit, proculdubio amens fuit, quum non caput ſolum, ſed membra omnia tegere debuiſſet. Alter equos cogebat ad currum, ſpecies eſt iſta militiæ, vt curru pugnarent, quod ipſum multis locis expreſſum eſt: alius ſumebat ſcutum, induebatur lorica. alius, & gladio cingebatur. accingitur, dixit, munitur in ſingulis: multos intelligere debemus, aut omnes hoc feciſſe.

ASCENSIVS.

❡ Tum regina, &c.) Narrat quomodo Iuno, quæ bellum conſummare volebat, portas belli reſerauit, omnisq́ꝫ populus in arma ruit: qua occaſione, deſcribit varias ipſorum Latinorum armaturas, variaq́ꝫ in ipſis habendis ſtudia. De qua Dona. ſic. ❡ Impulit.) Iuno impulit, quod non decebat. Ergo oſtenditur pertinax inimicitia. Neque aperuit ſolum: ſed euertit poſtes à cardine. ❡ Ardet inexcita.) Ecce quantum potuit factio Iunonis. ❡ Quinq́ꝫ ad.) Numerum & magnitudinẽ exprimit. ❡ Vomeris.) Ecce qualis amentia vniuerſorum agreſtium fuit: vt inſtrumenta vitę profutura, in perniciem vitę verteret. ❡ Teſſera.) Significat nuncium gerendum, ſignificantem bellum. Hæc ille. ❡ Ordo eſt. Tum, id eſt tunc: quum Latinus nolens portas belli reſerare, aufugiſſet: regina deum, ideſt deorum, ſcilicet Iuno, delapſa cœlo, impulit ipſa, ideſt in propria (vt dicunt) perſona: non miniſterio inferioris numinis: manu, ſcilicet ſua (non conſtrues, ipſa manu: quia ipſa, quod corripitur, nominatiui eſt caſus) portas morantes, ideſt nõ apertas ſtatim, ſed quaſi cunctantes, & obſtantes: & ipſa Saturnia, ſcilicet Iuno: rupit poſtes belli, ferratos, ideſt ferro munitos: & hoc cardine, ideſt ſtipite, ſuper quem voluitur ianua, qui eſt quaſi cor ianuæ: verſu, ideſt inuerſo. Verſus eſt Ennianus, vt atteſtatur Seruius: in quo dicit Horatius, eſſe diſiecti membra poetæ, hoc eſt, licet metri ratio diſſoluatur adhuc in verbis ipſis eſſe vim poeticam. Auſonia, ideſt Italiæ pars, ab Auſone dicta: inexcita, ideſt non excita, hoc eſt non commota, ſed quieta, & immobilis ante ardet, ſcilicet ardore Martio, ſeu bellico: pars parat ire pedes, ideſt pedeſtris: pars, ideſt partim populus (reſpicit enim ad rem, non ad vocem) arduus altis equis furit, ideſt furenti ſimilis: vehitur campis, ideſt per campos: exiſtens puluerulentus, ideſt plenus pulueris, & vndiq́ꝫ perfuſus puluere. Omnes, ſcilicet tam pedites, q̃ equites, requirunt arma. Pars, ideſt ipſi partim: tergũt clypeos leueis, ideſt leuigatos, politos, & non aſperos: & tergunt ſpicula lucida, ideſt ferra ſpiculorum, quæ tergendo efficiunt lucida, ſeu lucentia: aruina, ideſt pingui quodam inter carnem & cutem, vnde dicit pingui: & ſubigunt, ideſt ſubigendo acuunt: ſecures in cote, ideſt lapide illo, ad acuendum apto: & iuuat, ſcilicet omnes: ferre ſigna, ſcilicet bellica. hoc eſt, vexilla: & audire ſonitus, ideſt clangores, quæ taratantara ab Ennio vocantur. Quinq́ꝫ vrbes adeo, ideſt valde magnæ: nouant, ideſt innouant, quia diu arma reliquerant: tela, ideſt arma inuaſoria, quæ de longe iniiciuntur, & hoc incudibus poſitis, ideſt diſpoſitis ad nouanda tela: hę autem vrbes ſunt, Atina potens, Tyburq́ꝫ ſuperbum: Ardea cruſtumeri, ideſt cruſtumerium: & antẽnę turritæ. i. turribus inſignitæ: & bene muratæ: quæ, ſcilicet vrbes cauant tegmina capitum tuta. i. ipſa tutantia, ſcilicet galeas, aut caſſidas, & flectũt crates ſalignas. i. ex ſalice, ligno molli, & tenaci, quod difficulter perforatur, & difficilius finditur: vmbonum. i. e quibus fiant vmbones. i. curuaturæ clypeorum: alii ducunt. i. obducunt, & ornant: thoracas ahenos, ideſt munimina pectorũ, ex ære facta, & ocreas. i. munimina crurum: leuia. i. polita, & non aſpera: ducunt, dicit. i. obducunt: argento lento. i. flexibili, & tenui: & eſt ſpondaicus verſus

Omnis,

Omnis honos vomeris, & falcis, & omnis amor aratri, ideſt omnium armorum agriculturæ: ceſſit, ideſt traductus eſt: huc, ideſt ad has vrbeis, vt fierent hæc arma: ipſi enim recoquunt. i. coquendo inſtrumenta ruſtica in fornacibus faciunt: enſeis patrios, ideſt quibus pro more patriæ in bello vti ſolent. Et claſſica, ideſt ſonitus tubarum, aut ipſæ tubę flexiles: ſonant iam. ſ. paratis armis, & inſtructis militibus: teſſera, ideſt ſymbolum bellicum: quod eſt, aut vox quędam inter pugnandum exprimenda, aut ſignũ aliud in veſte, aut geſtu quod omnibus ſub iuramento dabatur: it, ideſt procedit: bello, ideſt ad bellum: gerendum ſignum. ſ. diſcretionis ab hoſtibus: hic, ideſt quiſpiam ex Auſonijs: trepidus, ideſt feſtinus, & anxius, vt in bello tumultuario: rapit, ideſt arripit ad ſe: tectis. ſ. ſuis, ad quæ pendebat galeam. i. tutamen capitis: videlicet caſſida. Ille, ideſt alius: cogit, ideſt compellit: equos trementes. ſ. clangore bellico: ad, ideſt ſub: iuga, ideſt vt iuga ferant: aut, quia more veteri, nunc etiam de curribus decertabant: aut, ad vehenda arma bellica, & machinas: & induitur clypeum, & loricam trilicem, ideſt tria licia, ideſt treis ordines annulorum habentem: auro. i. quorum vnus ordo erat ex annulis aureis. Dicitur autem lorica, quia olim fiebat ex loris corio cocto: & accingitur enſe fido, aut cui confidit, aut qui virum fortem non deſerit.

Pierius.

PIERIVS.

¶ Lucida tergunt.) Quamuis cod. nonnulli, tergunt, legant, plures tamen & probatiores, tergent, legunt. & tergo, tergis, ex vſu penitus receſſiſſe, Seruius adfirmat. ¶ Aruina pingui.) In antiquo codice ſolita mutatione ex v digammo, in b mutam, Arbina ſcriptum eſt, perinde ac iubentius, pro iuuentius. In antiquis aliquot marmoribus notatum inſpicitur, ex longo tempore iubentutis, & ita iubentius Celſus, pro iuuentius. Iam vero bixit, pro vixit, ſexcenties notatum obſeruaui. Sed illud non prætereiim ob vitæ longioris memoriam, quod in æde D. Cecilię, trans Tyberim legitur

T. FIELLENIVS IANVARIVS
SE VIBO FECIT SIBI QVI
BIXIT ANNIS. LXXXXVIII.

¶ Vomeris huc, & falcis honos huc omnis aratri.) Vale. Prob. in artiũ inſtitutis, honos, habere vltimã natura longã tradit, hoc loco citato. ¶ Requoquunt.) In cod. alijs, recoquunt, ſecũda ſyllaba per c. In Ro. recocũt, vtraq; per c. Nã ſuperius diximus, referente Velio Longo, q literã, olim à multis excluſam fuiſſe, neq; à Nigidio Figulo vnq; in cõmẽtarijs ſuis poſitã teſte Victorino. Pręterea diximus placuiſſe alijs, quoties poſt c, ſequeretur u, ſemper q, adnotare, vt mequm, tequm, ſequm, ſcribendum procurarent. Quocirca, requoquunt, hi ſcriberent.

Pandite nunc Helicona deæ, cantusq́; mouete:
Qui bello exciti reges, quæ quenq; ſequutæ
Complerint campos acies, quibus Itala tantũ iam
Floruerit terra alma viris, quibus arſerit armis.
Et meminiſtis enim diuæ, & memorare poteſtis,
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis aſper ab oris
Contemptor diuum Mezentius, agminaq; armat.
Filius huic iuxta Lauſus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lauſus equum domitor, debellatorq; ferarum,
Ducit Agillina nequidq̃ ex vrbe ſequutos
Mille viros, dignus patris qui lætior eſſet
Imperijs, & cui pater haud Mezentius eſſet.
Poſt hos inſignem palma per gramina currum,
Victoresq; oſtentat equos, ſatus Hercule pulchro
Pulcher Auentinus, clypeoq; inſigne paternum
Centum angues, cinctamq; gerit ſerpẽtibus hydram:
Collis Auentini ſylua quem Rhea ſacerdos
Furtiuum partu ſub luminis edidit auras,
Miſta deo mulier, poſtq̃ Laurentia victor,
Geryone extincto, Tirynthius attigit arua,
Tyrrhenoq; boues in flumine lauit Iberas.
Pila manu, ſæuoſq; gerunt in bella dolones,
Et tereti pugnant mucrone, veruq; Sabello.
Ipſe pedes tegmen torquens immane leonis,
Terribili impexum ſeta, cum dentibus albis
Indutus capiti, ſic regia tecta ſubibat,
Horridus, Herculeoq; humeros innexus amictu.

SERVIVS.

¶ Helicona deæ.) Parnaſus mons Theſſaliæ diuiditur in Citheronem Liberi, & Heliconẽ Apollinis, cuius ſunt muſę. Eſt autem Homeri verſus. ἔσπετε νῦν μοὶ μοῦσαι ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι ὑμεῖς γὰρ θεαί ἐστε πάρεστε τε ἴστε τε πάντα ἡμεῖς δὲ κλέος οἶον ἀκούομεν οὐδέ τι ἴδμεν οἵτινες, ἡγεμόνες Δαναῶν καὶ κοίρανοι ἦσαν. ¶ Mouete.) Legimus & monete. ¶ Quibus arſerit armis.) Aut ſplenduerit: aut amore flagrauerit. ¶ Primus init bellũ.) Non mirũ ſi ſacrilegus & contemptor diuum contra piam gẽtem prior arma ſuſceperit. Et ſciẽda eſt poetæ affectatio. Nam ambleſiam nefas eſt dicere. Hic enim aliquos commemorat, quos in bello non inuenis. Item in ſequentibus aliquos inuenimus, quorum hic nullam fecit commemorationem. ¶ Tyrrhenis aſper ab oris.) Oriundo Tuſcus, non q nunc de Thuſcia venit, quem antea pulſum à ciuibus conſtat. ¶ Agminaq; armat.) Aut eorum qui eũ ſequuti fuerant: ſicut eius filium. Nec enim credibile eſt ſolum fugiſſe. Nã & Statius dicit, Vel quos mouet exul; & hæſit Tribubus aucta fides. Aut certe eorum quos Turnus dederat. Vt Adraſtus Polynici in Statio: qui ait, Ne partia moriens inglorius arma ſiret. ¶ Agillina ex vrbe.) De Cerete oppido. ¶ Nequicquam.) Quia in prælio perijt, nec patrũ recepit imperium. ¶ Patris qui lætior eſſet Imperijs.) Dignus qui haberet imperatorem potius, q̃ exulem patrem. ¶ Pulchro.) Forti: vt diximus ſupra. ¶ Pulcher Auentinus.) Auentinus mons vrbis Romæ eſt quem conſtat ab auibus eſſe nominatum: quæ de Tyberi aſcendentes illic ſedebant, vt in octauo legimus, Diarum nidis domus opportuna volucrum. Quidam etiam rex Aboriginum Auentinus nomine illic & occiſus & ſepultus eſt: ſicut etiam Albanorum rex Auentinus: cui ſucceſſit Procas. Varro tamen dicit in gente populi Romani Sabinos à Romulo ſuſceptos iſtum accepiſſe montem: quem ab Auente fluuio prouincię ſuæ appellauerunt Auentinum. Conſtat ergo varias has opiniones poſtea ſecutas. Nam à principio Auentinus dictus eſt ab auibus: vel à rege Aboriginum. Vnde hunc Herculis filium conſtat nomen à monte accæpiſſe, non ei pręſtitiſſe. ¶ Inſigne paternum.) Abſolute dixit. ¶ Centum angues.) Secundum Simonidem vt diximus. ¶ Collis Auentini ſylua.) In ſylua collis Auentini. Et dicendo Auentini, oſtẽdit iam ante ita eſſe nominatum. ¶ Rhea ſacerdos.) Adludit ad nomen matris Romuli, q̃ dicta eſt Ilia, Rhea, Syluia. ¶ Furtiuum.) Illicite conceptum, quippe à ſacerdote. Sic ait alibi, Et dulcia furta. ¶ Miſta.) μιγεῖσα Græce dixit. ¶ Mulier.) Compendioſe mortalem dixit. Conſequens namque fuerat, vt diceret Miſta deo mortalis. ¶ Laurentia arua.) Laurentum ciuitas plurimum potuit. Nam omnia vicina loca, eius imperio ſubiacuerunt. Vnde nunc ait Arua Laurentia: cum iuxta Tyberim armẽta Hercules pauerit. Secundum antiquum ſitum ante Albam & Romam, Tyberis Laurentini fuit territorium. ¶ Geryonæ.) Geryones rex fuit Hiſpaniæ: q ideo trimembris fingitur, quia tribus inſulis præfuit, quæ adiacent Hiſpaniæ, Balearicæ minori, maiori, & Ebuſæ. Fingitur etiam bicipitem canem habuiſſe: quia & terreſtri & nauali certamine plurimum potuit. Hunc Hercules vicit, qui ideo fingitur ad eum olla ærea tranſuectus, quòd habuit nauem fortem, & ære munitam. Sane ſciendum declinari hic Geryones huius Geryonæ. Vnde eſt, Ter gemini nece Geryonæ: vt Anchiſes Anchiſæ. Vnde vſurpauit Salluſtius, Geryonis dicens. Veniẽs autem Hercules, in quadam Campaniæ ciuitate pompam triumphi ſui exhibuit: vnde Pompei dicitur ciuitas. Poſtea iuxta Baias, caulas bubus fecit & eas ſepſit: qui locus Boaulia dictus. Nam hodie Boaule dicitur. ¶ Tyrinthius.) A Tyrinthia ciuitate Argis vicina, in qua nutritus eſt Hercules. ¶ Tyrrhenoq; boues in flumine lauit Iberas.) Admiratio, locorum longinquitate. ¶ Pila manu.) Pilum proprie eſt haſta Romana: vt geſſa Gallorum, ſariſſe Macedonũ. ¶ Dolones.) Dolo eſt aut flagellum, intra cuius virgam latet pugio. Aut ſecundum Varronem, ingens contus cum ferro breuiſſimo. Dolones autem à fallendo dicti ſunt, quòd decipiãt ferro, cum ſpe-

clem præſerant ligni. Et multi volunt per teretes mucrones, dolones dici: per veru Sabellũ pila ſignificari. ¶ Ipſe pedes.) Ad genus reſpicit, n.ĩ & Hercules pedes ſemper inceſſit, cum equos habuerit nobiliſſimos. ¶ Torquens.) Suſtinens. Vt, Axem humero torquens. ¶ Horridus.) Tremendus: non re vera horribilis.

DONATVS.

¶ Pandite nũc Helicona deæ.) Relaturus antiqtitatis memoriã, inuocat muſas, vt hac comprehenderet, nec habere culpam in eo videretur vtpote, qui eſſet cõfeſſus ignorare ſe multa, alia vero leui ac tenui & incerta relatione didiciſſe. Merito ergo inuocat muſas quoniam his occultum eſſe non potuit, quidquid tẽporis diuturnitas texerat, in ipſa inuocatione & complexione proprię petitionis poſuit ea, q̃ fuerat ſecuturus. q, inqt, bello exciti reges, hoc eſt, qui, quãti, vel quales, quę quẽq; ſecutæ cõplerint cãpos acies: oſtẽdit inæſtimabilẽ multitudinẽ cõueniſſe cũ regibus, qbus Itala tantũ floruerit terra alma viris, vſq; in illud, ſcilicet tẽpus, quo partium congreſſio parabatur: vult oſtendere bona longæ pacis nutriſſe egregios viros: belli aũt rabiem perdidiſſe, iccirco ſubiunxit, quibus arſerit armis. Et meminiſtis. n. diuæ, & memorate poteſtis, Ad nos vix tenuis famę perlabitur aura. Dixit cauſas deprecationis ſuæ, iccirco ait, hæc quæro, quia vetera ſolę poteſtis noſſe, ac ſolę narrare. Ad homines quippe vix aliquę geſtorũ partes leui relatione perueniunt. Catalogus iſte huic interpretationũ libro nõ fuerat inferẽdus. nihil. n. habet, quod artificioſe poſſet exponi, eſt quippe nominibus hominũ, gentium, fluuiorum, deoꝝ, terrarum, montium, herbarũ, prouinciarũ, ac fontiũ plenus & refertus, tñ ne qd libro decerpi videatur, dicemus aliqua eius vno libro, qui tertiusdecimus erit, cũ totius operis complexiõe dicturi, vt hiſtoriæ per duodecim libros ſparſę, & cętera, quę ſupradicta non ſunt, poſſint euidẽter apparere. ¶ Primus. i. be. tyr.) Ideo primus, quia aſper, ideo primus, quia contemptor deoꝝ illorum ſcilicet, quibus authoribus Æneas ad Italiam venit, & ei Lauinię cõiugiũ fuerat deſtinatum. ¶ Agminaq; a. Filius. h. i. l.) Imitatus ſtudium patris etiam lauſus agmina ducebat ad bellũ, quum non dicit quanta, plura voluit ſentiri, q̃ fuerant. ¶ Quo pulchrior alter Nõ fuit.) In comparatione pulchri corporis vnũ prætulit lauſo, poſtpoſuit aũt oẽs Italos. ¶ Lauſus equum. d.) In pulchro corpore nõ facile poteſt reperiri fortitudo, quæ quia fuit in lauſo laudatur, nam equitandi ſtudium & venandi illic eſſe conuenit, vbi fuerit virtus. at in lauſo maior, qa equos feros domare, & aptos humanis vſibus efficere, conſueuerat. ¶ Ducit agillina ne. ex. v. ſe. Mille viros.) Ideo nequicq̃, quia non erant euaſuri. ¶ Dignus patris.) Dignus, bis accipiendum eſt: dignus, qui teneret patris imperiũ. dignus, qui non diceretur Mezentio patre progenitus. Mezentius quippe à ſuis eiectus eſt propter crudelitatem inauditã: & pfanus fuit. Lauſus vero naturæ mitioris, & religioſus, & fortis. ¶ Poſt hos.) Ideſt poſt Mezentium & lauſum. ¶ Inſignẽ palma per gramina.) Venit, inquit, etiam Auentinus ad bellum: hic filius Herculis fuit: vehebatur curru cum ſigno palmæ, more ſcilicet triumphantis geſtans clypeum cum hydræ ſerpentibus, vt hoc genere demonſtraret gloriam patris, qui eam contriuerat tot capitibus venenatis armatam. ¶ Collis auentini, ſylua.) Auẽtinus quidem gloriæ cauſa hydram geſtabat in clypeo, vt hoc ſigno filium ſe Herculis demonſtraret: ſed ludibrium matris hoc genere prodebatur: nam hanc rheæ ſacerdotium præferentẽ ſtupro Hercules in Auentino monte appetiit: vnde Auentini tenuit nomen, qui furto conceptus, ac furto editus, atque nutritus relatione didicerat matris, quo eſſet authore ſuſceptus: teſtatur autem ſignũ, vt appareat tempus, quo admiſſum eſt crimen. tunc, inquit, quando geryone extincto per Auentinum Hercules iterfecit, & boues à flumine ibero pductas Tyrrhenis vndis abluit. Tali genere laudis Salluſtius plenus eſt, nam & ipſe multos collaudat, ac deprimit adiecta vituperatione. ¶ Pila manu ſæuosq; g. in. b. d.) Non ſignificat cum Auentino aliquos veniſſe. ſed, quum dicit genera armorum, & gerunt arma, & pugnant, oſtendit, non ſolum fuiſſe Auentinum, cuius genus & mores expreſſit. ¶ Ipſe pedes tegmen torquens, &c.) Præter ſignum Hydræ, quod gerebat in ſcuto, opertus fuit etiam Leonis pelle, exemplo patris incedens, vt terrorem videntibus immitteret; nec ſatis fuit aliqua arte vel ſubtilitate compoſitus, ſed cum ipſis dẽtibus, & rictu leonis horrebat, vt qui eum videret, Herculem putaret eſſe pręſentem.

ASCENSIVS.

¶ Pandite nunc Helicona deæ, cantuſq; mouete: Qui bello exciti reges, quæ quenq; ſequutę Complerint campos acies: quibus Itala, &c.) Quia rem à memoria remotam recenſendam ſibi noſcit, quam ſine Muſarum inſpiratione, exequi nequeat: ruſus facit inuocationem, petens ſibi arcana referari, vt ſciat quæ ſcribat, & cantus moueri, vt rite ſcribat. Sunt autem qui legant, cantuſq; mouete: & ſunt qui malint, Cantuq; monete, Qui bello, &c. vt in ordine conſtruendo dicam. Donati verba hoc loco ſunt. ¶ Pandite nunc Helicona deæ, cantuſq; mouete.) Relaturus antiquitatis memoriam, inuocat Muſas, ne ſiue vera, ſiue falſa referat, culpam habeat. & inuocando, proponit quid ſit narraturus. ¶ Primus init bellum Tyrrhenis aſper ab oris.) Primus, quia aſper. primus: quia contemptor eorũ deorum, quibus authoribus Æneas ad Italiam venit, & coniugiũ Lauinię factũ eſt. ¶ Lauſus equum domitor, debellatorq; ferarum.) Laudat Lauſum à fortitudine, quæ in pulchro corpore rara ſolet eſſe. ¶ Centum angues, cinctamq;.) Gloriæ cauſa hydram geſtabant: ſed ludibrium matris ex hoc apparebat. ¶ Tergum leonis.) Præter hydram, etiam leonis pellem aliud inſigne paternum geſtabat. Hęc ille. Ordo ¶ Ordo eſt. O deæ, ſcilicet poetarum, Muſæ, videlicet: pandite. i. reſerate, & aperite nunc: Helicona, ideſt montem illum Bœotię, in cuius nemore dicitur, natale ſolum, ſeu patria Muſarum: pandite autem, ad me venture. aut, pendite. i. recludite arcana, & ſecreta, quæ de regibus Italiæ illic repoſuiſtis: & mouete cantus. i. inſtigate me, vt canam, & cantu manifeſtem qui reges: aut monete. ſ. me: cantu. i. carmine, à vobis dictato: qui reges exciti. i. excitati, ſup. ſunt: bello. i. ad bellum: & quæ acies ſequutæ: quenq;. ſ. regum: complerint. i. compleuerint: campos, quibus viris tellus Itala. i. Italica: floruerit tantum. i. intãtum: & quibus armis arſerit, ideſt aut reſplenduerit, aut martio furore incẽſa ſit. Etenim vos diuæ, meminiſtis. i. memoria retinetis: & poteſtis memorare, ideſt recenſere, & narrando ad memoriam reducere: at, ideſt ſed: vix aura tenuis famæ. i. vix modicus, rumor, perlabitur nos. i. labẽdo venit ad nos. aut legatur, ad: vt. ſ. perlabitur ad nos vſq;. Incipit autem narrare, dicẽs, Mezentius, contemptor diuum: init primus, ideſt præcipuus: bellum exiſtens aſper. i. acer & ferox, in Latinos hoſtes: ab oris. i. regionibus: Tyrrhenis. i. Etruſcis: & armat. i. armis inſtruit: agmina. ſ. quæ duxit, Lauſus filius, ſupple eius, quo alter non fuit pulchrior, excæpto corpore Turni Laurẽtis, quum Lauſus eſſet Thuſcus: Lauſus (inquit) domitor. i. ad libitum gubernator: equum. i. equorum, & debellator ferarum: ducit iuxta hunc, ideſt iam dictum Mezentium, patrem ſuum: mille viros ſequutos. i. ſequentes eum: nequidq̃, quia ipſum interimendum tutati non ſunt: ex vrbe Agilina. i. Cerete oppido: exiſtens dignus, q eẽt lætior, ideſt beatior: patris imperiis. i. q pater illi imperator eſſet, non exul: aut qui pateretur imperia patris benignioris, qui, videlicet non eſſet contemptor diuum, & dignus, cui exul: haud, ideſt non: eſſet pater. i. vt is ſit, cui Mezentius non eſſet pater: ſed quis vir, probus, & pius: Auentinus pulcher. i. honeſtus, & decorus: ſatus. i. progenitus. Hercules pulchro. i. honeſto, & decoro: oſtentat poſt hos. ſ. Mezentium, & Lauſum, currum inſignem: palma. i. victoria: per gramina. i. quo in graminibus victoriã obtinuerat: aut oſtentat per gramina currum inſignẽ, palma, & equos victores. i. qui vicerant in curuli certamine: & gerit clypeo. i. in clypeo ſuo: inſigne. i. ornamentum: & (vt dicit) arma paternum. i. patris ſui, Herculis. ſ. centum angues, & hydram cinctam ſerpẽtibus, quẽ. ſ. Auentinum: Rhea ſacerdos. ſ. in illo loco, quum aduentaret illuc Hercules, edidit partu. i. peperit, & eduxit: ſub auras luminis. i. in hunc mundum: furtiuum. i. furtiue conceptum, ſup. in ſylua collis Auentini: & ita à loco in quo conceptus eſt, eum denominauit: edidit (dicit) mulier mixta. i. commixta: & quæ quum mulier eſſet, cõcubuerat: deo. ſ. Herculi: poſtq̃ Tyrinthius. ſ. Hercules victor: extincto. i. interempto: Geryone. i. rege illo Hiſpaniæ, q tria dicit̃ habuiſſe corpora: attigit arua Laurẽtia. i. Italica, iuxta Laurẽtum: & lauit boues. i. vaccas: Iberas. i. Hiſpanicas: flumine Tyrrheno. i. Etruſco, ad mare inferum. De hoc aduentu Herculis dicetur latius. viii. huius, vbi agetur de Caco ab eo interempto. Cuius. ſup. ſubditi: gerunt in bella, manu. ſ. ſua: pila. i. tela longa, quæ poſt Romanorum erant: & dolones. i. flagella doloſa: vnde dicit ſæuos. i. formidãdos, quia ſunt baculi, in quibus mucrones inciſi ſunt, vnde addit: & pugnant mucrone tereti. i. longo & rotundo, quo dira fiunt vulnera: & veru Sabello. i. quali Sabelli, ſeu Sabini, vti ſolebant. ſ. dolonibus, aut pilis. Ipſe. ſ. dux eorum, Auentinus: exiſtẽs pedes. i. pedibus, non equo incedens: ſicut & Hercules pater eius: & torquens. i. ſuſtinẽs, & inuoluẽs circũ ſe immane i. valde magnum: & terribile tegmen. i. tergum, aut pellẽ leonis: impexũ. i. villoſum: & implicitum: ſeta. i. duro pilo, & terribili, cũ dentibus albis: indutus capiti. i. ad caput vſq;, vel pro munimento capitis ſubibat ſic. i. in talibus armis: horridus. i. tremendus: tecta regia. i. domũ regis: innexus humeros. i. habẽs humeros innexos,

xoi, amictu Herculeo .i. Herculano, hoc eſt quaſi Hercules vti ſolebat. Beroal. aũt in Ser. dicit de verticibus Parnaſi, ſic. Authoritas Ser. quũ apud grammatiſtas, ac literatores, plurimum polleat: effecit, vt omnes minus eruditi in hunc errorem delaberentur, aſſerentes Cytheronem, & Heliconem, colles eſſe Parnaſi. Corrigendus itaq;, hoc in loco eſt error publicus, ex authoritate eruditiſſimorum geographorũ, qui grammaticis in locorum deſcriptione haud dubie merentur anteponi. primo igitur ſciendũ eſt, quod Parnaſus, mons eſt in Phocide regione: non autem in Theſſalia, vt Pli. in. iiij. & Strab. meminit. in. ix. ſub Parnaſo ſunt Delphi clariſſimi, in terris oraculo Apollinis. Helicon autem, & Cytheron, ſunt in Bœotia, vt Plinius, Strabo, Mela, Solinus, reliquiq; omnes teſtantur: & Muſis natale, in nemore Helicone ſcriptores aſſignant, qui & altitudine, & ambitu, non minor eſt Parnaſo. Quod autem Parnaſus biceps, & biuertex, a poetis nũcupetur: nõ ideo debemus accipere vertices, Cytheronem, & Heliconem: vt grammatici hallucinantur: ſed ipſius montis cacumina. Quum ergo curioſius inquirerem, quænam forent nomina duorum Parnaſi verticum: reperi apud Herodotũ in Vrania. vnum ex verticibus Parnaſi, nominatũ fuiſſe Tithorea. alterum Hyampeũ. quocirca Herodoti authoritatem ſequens, id credere malo, q̃ quod Cytheron, Heliconve, aut Nyſa, aut Cyrrha, aut Cyrphis: nanq; & id traditur fuerint vertices nũcupati. Cyrrha, & Nyſa, nomina quidẽ ſunt ciuitatum, ſed non collium: & Nyſa, nõ eſt in Parnaſo, ſed in Helicone. Cyrphis vero, rupes eſt, nõ cacumen. Libuit hæc pauca adnotare ſuper verticibus duobus Parnaſi, ad errorem manifeſtarium refellendum: qui a prioribus, recentioribusq; minus eruditis paſſim receptus eſt.

PIERIVS.

¶ Quæ quẽq; ſeq̃tutæ Complerint campos acies.) In antiq̃s pleriſq; codicibus, quemq;, per m: &, Complerũt: ſed quia, Floruerit, ſequitur: placet, Cõplerint: taceo, Compulerint: quod alibi legitur inemendate. ¶ Quibus Itala tantum Floruerit terra alma viris.) In antiquis omnibus exemplaribus legere eſt, quibus Italam iam tum Floruerit: quod mirifice placet, vt non modo, nunc dicat. Italiam viris florere: verum ab eo, iam tempore floreſcere cœpiſſe. ¶ Contẽptor diuum Mezzẽtius. (In antiquis codicibus: diuom. Cur vero, diuum contemptor, habitus ſit, cauſam ponit Macrobius: Eum quippe Rutulis imperaſſe, vt ſibi offerrent, quas dijs primitias offerebãt. Quoniam vero paſſim in Romano codice, Mezzentius, geminato zz, notatum inuenitur: & grammaticorum pleriq; ſcriptionis eiuſmodi rationem grauiter improbarũt, libuit inueſtigare, nunquid temere id a librarijs, an ex vſu temporũ factum eſſet. Quũq; vſum fuiſſe cõperiſſem, pro antiquiſſimi illius codicis authoritate tuenda, viſum eſt quod bona lectorum venia factum velim, aliquanto latius euagari. Nam veteres etiam grãmatici ſuper huius ſcriptionis ratione diu, multumq; decertarunt. Confidenter vero Terentius. Scaurus, eos dubio procul falli dicit, qui Mezzentium, per duo zz ſcribunt: ignorantes duplicem literam non debere geminari. Verum idem non inficiatur colligere quoſdam duplicem non eſſe eam. Negat etiam Valerius Probus, z dupliciter ſcribi poſſe: eadem obiecta rõne, quoniam duplex ſit. Quam tamen ſi quis aure ſynceriore voluerit explorare non eſſe forte duplicem inueniet ea ratione, q duplices pronunciatione ipſa quas contineant, intra ſe literas oſtendũt, vt ξ, & ψ, de quibus nemo dubitarit. Nam quũ dixit, proferimus c, quæ fuit dico, dicis: & s, quæ formã præterito dat, articulatim diſcernuntur, non aliter q̃ ſi quis, dicſit: vt in Longobardicis aliquot exẽplaribus, notatum eſt pronũciauecit. Ita in, finxit, g & s, audiuntur. Habet vero g, magnam cum c cognationem, vt apparet in negocio quodam, nec ocio factũ eſt. Ob quã ſcribendi rationẽ Valerius Probus ait, quoſdã exiſtimaſſe, x literam ſuperuacuam. Id vero quod de duplicium ſono quærimus, liquidius apparet in ψ: vt quum δίψαν Græce protulerimus, ſcriptum apud Latinos in eas literas reſoluetur, quæ auditu excipiebantur, p ſcilicet, & s. Eſt quædam nomine, Dipſas amnis. Hinc nonnulli, opſtitit, per p: non, obſtitit, per b, ſcribẽdum præcipiunt, quod eius pronunciationis ſonus ſit ψ. Sed enim eadem affinitate copulatæ ſunt, b, & p, qua c, itidem & g: itaq; ξ, nunc cs, nunc gs, vno, eodẽq; ſono videtur auribus inferre. ψ vero, nunc ps, nunc bs, repræſentare. Miſſas facio literas alias, in quas duplices ipſæ multipliciter reſoluuntur, quum de his tantũ, quæ auditu diſcernuntur, nũc ſermo ſit. Sed enim quũ, μάζω dicimus: aut φράζω, vel alia eiuſmodi, nullas in z pronunciatio diſtinctas literas, auribus quãtũlibet arrectis excipimus. Sed vnũ, eundẽq; ſonum ſimplicem, & eius literæ proprium: neq; vero quis huc, σδ, δωρμᾶσ, & φράσδω: vl μάσδω, vel κωμάσδω, obijciat, quæq; multa grammatici de quartæ coniugationis futuro, deq; præterito medio, & aoriſto ſecundo dicere conſuerunt, nihil enim horum in φράζω, μάζα, & κωμάζω, aurium ſenſu percipimus. Sed eſto cognoſcatur ex reſolutione vis duplicis z, quidem ſiquãdo in alias abeat literas: aut in c, aut in s, aut in g, reſolui videmus. Nam quod eam in geminum ſſ, reſolui dicunt, nondum liquet in c, quidem eam abire ex eo manifeſtum eſt, quod Zethum, & Cethum, pro Amphiõis fratre, promiſcue Græci ſcribere conſueuerunt, vt Martianus Capella ſe obſeruaſſe tradit. Quinetiam nomen idẽ per s notatum, Sethum, nonulli prodidere. Samne Smyrna, vnico s, quæ prius, vt idem Martianus author eſt, Zmyrna, z ante m prępoſita dicebatur. Cuiuſmodi inſcriptionis exempla, & nos in antiquorum monumentis obſeruauimus: Romæ enim in diuę Anaſtaſiæ antiquo marmore legitur, Caſſia. l. l. zmyrna nutrix. v. a. xxix. Et in campo floræ, Pomponia zmyrna teſtamento. Eadem porro ratione, ſmaragdum, & zmaragdum, ſcriptum animaduertimus: vt in Veientibus, in arce Caſtri noui, vrna vetus admodum indicat, ita inſcripta, DIS. MANIBVS OSSVIS ZMARAGDI. Et in hortis Ioannis Coritij, quos in ſo. Traiani academiæ Romano genio conſecrauit, antiquiſſimo lapide legere eſt, M. Æmilio: M. F. Aproniano, filio dulciſſimo: M. Æmilius Zmaragdus, & ſperata parentes. Quid vero Lesbia? nonne & Lezbia, per z, ſcribi ſolita eſt? Sane apud Marium Maphæum Volaterranum, Aquinatum antiſtitem monumentum eſt ſane q̃ antiquum in quo ſcriptum, Lesbiæ oſſa hic ſita ſunt. Ac ne nomen id aliud eſſe dubites, eodem marmore & Lezbia legitur, Sei nomen queris ſum Lezbia. Idem in Mezzentio crediderim eueniſſe, quod nomen gemino ss, aliquando ſcribi ſolitum, Velius Longus ait. quo loco ſunt, qui pro ss geminato: s, & z, c ſubſtituere malunt, quod mihi tantumdem eſt, quum ſupra oſtenderimus: ζ, & σ, pro eadem litera aliquando Græcis agnitas. Has vero qui mutarunt in zz geminatum tranſtulere, vel quum antiquitus, Mezzentius, duplicato zz, ſcriberetur, in geminum inde ss, vtrũq; z cõmutatum eſt. Quod vero minus z, ſit duplex, id ſatis, ſuper q; potuerit indicare, quod ante m, eadem ſyllaba præijci ſolita ſit ab antiq̃s, quæ ſi duplex fuiſſet, dubio procul reſilire coacta foret. Multo præterea repetiuntur exempla, tam apud Græcos, q̃ apud Latinos, in quibus z, vocalem præcedentem minime producat: qđ quidem facere non poſſet, ſi duplex eſſet. Id forte Latini neglexerunt, qui etiam in nõnullis, ipſa ſe geminatis, p̃cedentẽ vocalem corripuere: vt, Ponite ſpes. Sed enim Græci regulam eam religioſiſſime ſuſcepere. Quare Homerum, Aiunt nunq̃ ſcripturũ, ὑλήεσσα ζάκυνθος: ſi ζ duplicem agnouiſſet. Quod q̃a veritus Theocritus ſit, eum aiunt, ſubſequentem etiam vocalem, ob z literæ, ſſ duplicitatem, produxiſſe in hoc eodem noĩe κάλα πόλισ ά ζακύνθοσ. Verſum enim hunc ſpondaicum eſſe volunt. Sed etiam, vtrũ duplex litera vim habeat producendi vocalem ſubſequentẽ. an α litera dichrona, ſuapte vi, in zacyntho produci potuerit viderint eruditi, mihi ſane minime diſplicet eorũ ſententia, qui δια κύνθοσ, reſolutionẽ ſcriptum a Theocrito contendunt. Atq; ita facile perſuaſum habuerim eam minime duplicem eſſe literam, quæ id nequaq̃ pręſtet, quod eſt duplicium maxime proprium. Quantum vero pertinet ad eius naturam, z aliter ſonat ſimplex, aliter geminata: quæ ſi duplex eſſet, neq; quidẽ in dictionib' inarticulatis pronunciari poſſet geminata, ne dum in nominibus aliquid ſignificantibus, ex nõnullorum idiomatum vſu frequenter adeo geminaretur. Geminatas enim quas iſti ſemper duplices aiunt, ξξ, vel ψψ, nemo vnus vnq̃ expreſſit. At Mezzentius, geminato zz, etiam balbus nõ difficulter enunciarit. Sed quænam bone deus religio ſit, z, vel nõ eſſe duplicem, vel non ſemper duplicem aſſeuerare, cum peritiſſimorum hoium conſenſu, ne x, quidem ſemper duplex habeatur. quorum opinionẽ pleriq; ſequuti, longa annorum ſerie, s literam ſemiuocalem illi ſuppetias ferre iuſſerunt, vnde toties in veterum monũmẽtis, Vixit Alexsander auxsilium Capadosx & in Galbæ nũmis, Paxs inueniuntur. Sed quia huiuſmodi pleraq; nõnulli audent imperitiæ ſæculorũ adſcribere. Audiamus obſecro Probum in arte ſuper x, ita differentem. Nam & hoc monemus, quod pauci ſciunt. Siquidem non ſemper x litera duplex ſit accipienda quãdo ſubiecta ſyllabam cõformat: vtputa nox, & nocs: lex, & legs: felix, & felics, & cætera talia, ſiquidem tũc & ſonum duarum literarum contineat. At vero q̃n præpoſita ſyllabæ exiſtat, non duplex, ſed ſimplex eſt accipienda, vt puta maximus, anxius. Nunquid nam macſimus, aut ancſius, & cętera talia? & ideo, vt diximus, quoties x litera ſylla-

bæ exiſtat ſimplex, eſt ſupputanda, ſcilicet, s, & g s, literæ geminatæ, ſi vocalibus præponantur: nunquam ſonum ſyllabæ ſuſcitabunt. Hęc Probus. At quãto honeſtius hæc de z dici poſſunt, quę in Latinis, & Græcis nominibus ſyllabæ præpoſita fere ſemper exiſtat. In alterius vero linguæ nominibus, nunc ſubiecta ſyllabam conformet, nunc expreſſo & intelligibili ſono non aliter geminari ſentiatur, q̃ ſſ, in eſſe: ll, in tollo: rr, in horreo, & ſimilia. Nanq; ſoni diuerſitatem in z ſimplici, & in geminato nomẽ hoc oſtenderit, μάζα, pro pane dulciario: in quo vnũ quidem, z tantum, & id leniter enunciatum auditur. Si vero, mazza: quo vocabulo, vulgo, clauam appellant: & vtrũq;, z diſtinctũ, & vox plenior, & craſſior percipitur: non aliter quaſi teras, a tero, teris: &, Terrasq;, tractusq; maris, enunciaueris. Liceat vero mihi exempla quædam, ex ea, quę nunc in Italia viget lingua deſumere. Q đ & Adamantio, & Capro, & aliis, vbi de huiuſmodi aliqua re diſputandũ ſit, bona eſt venia cõceſſum. Neq; clariſſimi ætate ſuperiore viri Iouinianus Pontanus, & Hermolaus Barbarus, talia ſunt aſpernati. Quinimo illud forte non temere aſſeuerarim, z aliam apud Græcos literã, aliam apud Latinos eſſe: ſi quo apud Græcos, & quo apud Latinos ſono pronuncietur, diligẽtius animaduerterimus. Nãquum Gręci, νίζω, hoc eſt lauo, dicunt: aut φύζις, fuga: aut, ὑλίμμα ζακύνθου, aut ζάμμα oppidum: nõ aliter fere apud Latinos ſonat eius literę vox in ore Græcanico, q̃ ſi Niſo, ſimplici ſ, aut Phryſis, Sacynthus, Sama, ore Latino pronuncientur. Contra vero, ſi Gręcus Latinum hominem audierit pronunciantem, vel Liſiam, vel Aſpaſiam, ſi quem audierit, ſonum ſuæ linguæ literis ſcribere voluerit, λίζιαν dubio procul, & ἀσπάζιαν ſcribet. Siquidem, s, apud ipſos pleniori ſono, vibratiusq; pronunciatur, q̃ apud Latinos, apud quos ea litera neſcio quo pacto languidior videtur eſſe. Et vt Caper ait, in Etruria raro exprimitur ob exilitatem. Longe vero validius ſonat ſ, quum Gręci φύσιν dicuntur, q̃ quum Latini, confuſim. Ea aũt de pronunciatione loquor, quę viget ætatis noſtrę vſu. Nam q̃ fuerit in antiquis, tam Græcis, q̃ Romanis pronunciatio ignoratur prorſus, vſq; adeo tam apud illos, q̃ apud nos omnia peſſum iere.

Vel a priſtina illa Venere præualente barbarie degenerarunt. Audiui tamen Patauii, M. Muſurum, quũ Gręcas literas ſũma omnium admiratione profiteretur. Et iucundiſſima eius conſuetudine, quãdiu Romę vixit, in eodẽ contubernio, apud Clariſſ. principem Iulium Cardinalẽ Med. fruebar, Ianũ Laſcarin tanti nominis virum, & Venetiis, quũ regis Galliarũ orator eſſet, & Romæ colui, cum Baſilio Chalcondylo Demetrii F. dum in gymnaſio Romano Gręce profiteretur, familiariſſime vixi, omnes eo, quem dixi ſono, literas has pronũtiare memini. Noſtri vero quũ Latine loquuntur, z eo ſono pronunciant, quo Bononienſes, & Æmilia ferme tota, g, conſonantem quintam. Nam quod Latini, legere, dicunt: Bononienſes, lezere, proferunt: & Zeorzium, pro Georgium, & huiuſmodi reliqua. Deniq; idem in z, apud Latinos, ſonus, qui apud Hebræos in zain. Ea enim ſimpliciter ſcribitur: niſi quum daghes punctum, qui duplicẽ facit literam, admittit, quum ipſi interim, alias quaſdam literas oſtentent: quibus ſonus ille, nunc plenior, nunc incitatior, euibretur, ſuis modo punctis, modo notis quibuſdam, & apicibus diſtinctas: quas tamen oẽs, in vnum z, tam apud Latinos, q̃ apud Gręcos, abire neceſſe ſit. Quod, niſi Latinis concedatur, vt in aliquibus literis, Hebræos imitari valeant. Id impiũ ſaltem fuerit, nolle in Etruſcis nominibus, Etruſci nos vſum idiomatis imitari. Nomen Etruſcum, eſt Mezzentius. Conſonantes ea natio, tum reliquas, tum pręcipue z, geminare gaudet. Quod ſi, vt Velius Lõgus ait, Meſſentius ſcribi ſolitum ſit, s geminato. s vero vti ex marmoribus antiquis cõprobatum eſt, in z abire conſueuerit: nõ eſt mihi mirũ vtrũq; ſſ, in zz. totidem trãſmutata. Niſſa vrbs, vt author eſt Theodorus in orthographiæ pręceptis, ſſ duplicato ſcribitur. Eadem apud Etruſcos, & vniuerſos Italos, zz geminato, Nizza, paſſim & ſcribitur, & enunciatur, & pleraq; alia, quæ in Latinis dictionibus, vnica & ſimplici conſonante proferuntur: p geminatum zz, ſcriptitamus: & huiuſmodi pronunciatio æqs omnium auribus totius iam Italię lingua comprobata eſt. Neq; vero auſit quiſquam eam barbaram appellare linguam, quam nũc Itali viri omnes vt quiſq; maxime excellit literatura, ita maiori ſtudio oſtentare, ac poſteritati cõmendare affectant. Neq; minorem ex poematibus ea lingua conſcriptis gloriam ſibi ꝓponũt: q̃ ex Latinis, Græcisue literis, quas ſtudioſiſſime fuerint aſſequuti. Quiq; omnino politiores haberi volunt, tam facere ad literarum & bonarum artium ornamentũ idiomatis Italici cognitionem putant, q̃ Græcas literas ad Latinarum neceſſitatem. Sed quid a vulgo exempla mutuemur, quum ipſamet natura oſtendat, z in medio nomine, proferri non poſſe niſi geminatũ. Nã ſi Mezentius enunciaueris, adeo ſonus ille primæ, ſecundæq; vocali inhærebit, vt cui prorſus adcõmodata ſit, ea cõſonans ignores: quod Valerius Prob. non inficiatur, tametſi in ea eſt ſententia, vt z geminatum ſcribi non debeat. Aut igitur Mezen, vnicam eſſe ſyllabam dicendum erit: quod abſurdum eſt: aut, ſi diſtinguere velis, ſuum vnicuiq; vocali, z fuerit applicandum. Sed eſto noluiſſe Græcos, z, vnquam duplicari, dum ęquo forſan delicatius omnes pronunciandi veneres affectant, quos ideo noſtri eluſere, quod ſermo ille nimium mollis haberetur, & illecebris, adblanditionibusq; amantium præcipue conueniret: vel huiuſmodi ſit eorum lingua, vt in z, geminati pronunciationem flecti nequeat. Quid tum, nõ ideo poterunt Latini quidquã pronunciare, qđ Græci proferre nequiuerint? At qui tertias vtriuſq; numeri voces in verbis, nos per t proferimus: quod illis adeo eſt a natura negatum, q literam tam frequentem apud nos, tamq; concinnam neque forma, neque enunciatione quiſquã apud eos inuenerit: quare pro Quintus, kointos illi ſcribere coguntur, quod ad Græcorum morem ſcriptum in aliquot adhuc inſcriptionibus antiquis inſpicitur, vt in ęde D. Steph. Rotundi. Cointo Augu. lib. Afrum miniſtrat. Proinde nos h, inter literas, non illiteratorum hominum conſenſu recępimus, illiq; figuram literis, parem ordinem inter alias octauo loco adſignauimus, ſonumq; proprium & poteſtatem obtulimus, quam in, mihi: in, nihil: non nullisq; aliis huiuſmodi palam exercere poſſet, quum ea inter ac centuum apices apud eos pro nota cuiuſdam ſpiritus recenſeatur. Pręterea nos, nõ omneis Gręcorum literas admiſimus, nõ enim ἦτα, neque θῆτα, neq; φῖ, neq; χῖ, Latinorum quiſquam adnotauit. Sed has, quas illi denſas appellant, maluimus nos per duas potius literas explicare: ſi modo, h, in literarum collegium adſcitam non exigamus. ἦτα vero adiectione tantum temporis, ſub e Vocalis, figura expreſſimus, quid vero illud quod i, & u, literas vocales, conſonantes nõnunq̃ appellamus: & tot in dictionibus duplices etiam eſſe profitemur? An non licebit hoc facere Latinis, quia non ita Gręci faciunt? Denique quũ tam multa ſint, quę Latini diuerſa a Gręcorũ modis eſſe voluerũt, infirmũ mihi videtur argumentũ, ea de cauſa z, paſſim duplicem aſſeuerare: quia nunquã apud Græcos geminetur. At dicet aliquis, Latinam olim linguã neque k, neque y, neque z, recępiſſe, neq; harum vnquã mentionem apud Romanos extitiſſe: niſi poſtq̃ peregrina nomina ſonum hunc intulere: quſiq; omnia, quę literã z, admittunt, nomina peregrina ſint, tametſi ciuitate donentur, habitum ea, non naturam cõmutare. Sed de k, deq; y, alibi latius differuimus. Vt vero, quod nunc inſtat, agamus, Velius Longus author eſt, z, in Saliari carmine reperiri, ac perinde ſermoni noſtro non alienam. Quare quum ea litera vno modo habeat apud Gręcos, alio apud Etruſcos, & per Italiam vniuerſam. Apud Hebręos vero multipliciter & notetur & enuncietur, vt Græca quidem nomina, quę in Italiam commigrarũt, ad Græcorum normam ſcribenda cenſuerim: ita Etruſca & Hebræa ſuis legibus viuere permiſerim, neq; abſurdum vnquam iudicauerim Mezzentium, Etruſcum nomen, ad Etruſcæ: ſiue dicere malis Italicæ linguę cõſuetudinem notari, zz geminato: qui tam multa huius linguę vocabula, eo modo citra vllam offenſionem audiamus, & non grauate proferamus. Quod vero Diuom, per u, & o, in antiquis codi. habetur, non ignoro eſſe literatiſſimos viros, qui ſcriptionis huiuſmodi rationem haud quaquam admittere voluerint: quod Diuũ, aiunt per ſyncopam: ex dictione Diuorum, o, & r, medias literis expunctis, factum. Sed hoc nihil prohibet quin veteres illi ſuo iure facerent: qui terminationem eam, quæ per uu geminatũ eſſet, in omnibus formis abhorrebant: quare tam accuſatiuo, q̃ genitiuo caſu, Diuom, ſcriptitabant: ita euom, ſaluom, riuom, & diſtinctis etiam ſyllabis, ſuom maretium: & ſexcenta huiuſmodi, quorum exempla ex inſcriptiõibus antiquis paſſim toto opere diſpoſuimus. Et nos ita ſępe ſcribendum curauimus: quia ſæpiſſime ita ſcriptum in antiquis Virg. cod. offenderamus, & Fab. Quintilianum affirmare videbamus ad tempora vſq; pręceptorum ſuorum, ceruom, & ſeruom, & ſimilia, u & o, literis ſcripta: ea adiecta ratione, quod ſubiecta ſibi vocalis in vnũ ſonum coaleſcere, & cõfundi nequiret. Sed quoniã ſatis ſuperq; ſumus euagati, quod eruditorum quorundam amicorum gratię dedimus, tp̃s eſt vt ad inſtituti operis negocium reuertamur. (Filius huic iuxta Lauſus.) Codices aliquot antiq legunt, Filius huic fuerat Lauſus. Aliquot alii, filius hunc Lauſus iuxta. Alii, huc iuxta, quę quãuis ita multipliciter legantur, non tamẽ a vulgata lectione, q

eſt,

eſt, filius huic iuxta Lauſus: diſtedendũ eſt. ☞ Satus Hercule pulchro Pulcher Auentinus.) Sunt codices in quibus, Hercule forti, legatur. Obſeruatũ vero eſt alibi, Herculi nomẽ a fortitudine inditum. Nam Alcides, ἀπὸ τῆς ἀλκῆς: hoc eſt a robore, atque viribus, appellatus eſt. Puto vero ego, forti, loco hoc, Seruianã eſſe paraphraſim qui, pulchrũ, pro forti, poni dicit. Multũ pręterea venuſtatis: & decoris eſt in ea agnominatiõe: Satus Hercule pulchro Pulcher Auentinus: vt id deniq; ſit, quod Horatius ait, Fortes creantur fortibus. Eſt &, oſtendit equos, in aliquot antiquis. Sed longe melius: oſtẽtat. ☞ Furtiuũ partu ſub luminis edidit auras.) Antiqui pleriq; codices legunt, furtiuo partu: & oras: non auras, quãquã exemplaria itidem vetera nõ deſunt, in qbus, Ad ſublimeis edidit auras: legere eſt. Sed .n. ſub luminis edidit oras magis omnino placet: vt Lucretianũ illud ſapiat, Dias in luminis oras. Nam qui, auras, ſcripſere, forte ſequuti ſunt eorũ ſuperſtitionem, qui ollã, aulam: plora, plauſtra: & alia eodẽ modo ſcribere malebant. Atque, vt de mutatiõe huiuſmodi aliquid vlterius referamus, ſcimus oratã, ex Verrio Flacco, teſte Feſto, piſcis genus a colore auri appellari: quod veteres o, pro au, ponebant. Hinc Sergium, quod annulis aureis & gradibus vteretur, oratam appellatum. ☞ Collis Auentini ſylua.) In codi. aliquot antiquis, in ſylua, legitur. Magis vero Virgilianum videtur abſque præpoſitione dictũ. ☞ Boues in flumine lauit hyberas.) In codicibus aliquot antiquis, hyberos, virili genere legitur. Sed in vſu frequentiori eſt per fœmininũ dicere, vt reddidit vna boum vocẽ, & abſtractæq; boues, quum & tauros etiam abſtraxiſſet. ☞ Ipſe pedes tegmen.) Antiqua omnia exemplaria, tegimen, legunt: vt etiam in .iij. Conſertum tegimen ſpinis. Inferius tamen eſt, Tegmen habent capiti: κατὰ συγκοπήν. ☞ Terribili impexum ſeta.) In codicibus aliquot, implexũ, legitur: ſed, impexũ, magis receptum.

SERVIVS.

☞ Tyburtia mœnia linquũt) De Græcia tres fratres venerunt ad Italiã: Catillus, Coras, Tybur vel Tyburnus. Hi ſimul omnes vnam fecere ciuitatem: & eam de fratris maioris nomine Tybur appellauerunt: licet & alias fecerint ſinguli. Nunc ergo dicit duos ad bella veniſſe, dimiſſo in ciuitate ad cuſtodiam Tyburte vel Tyburno. ☞ Catillus.) Vnde mons Catilli: quẽ Catelli dicunt per corruptionẽ. ☞ Coras.) A cuius nomine eſt ciuitas in Italia. Deſcendunt centauri.) Ex hac comparatione eqtes eos fuiſſe ĩtelligimus. Quod tamen dicturus eſt poſtea, Nec nõ celereſq; Latini: Et cum fratre Coras, & virginis ala Camillę. Homolen, othrynq; niualem.) Montes Theſſaliæ. ☞ Ingens ſylua locum, & magno cedunt virgulta fragore.) Cedit ſylua, cedunt virgulta: cum vtiq; à minore ad maius venire debuerit. ☞ Nec Præneſtinæ fundator defuit vrbis.) De ciuitatibus totius orbis multi qdem ſcripſerunt: ad plenum tamẽ Ptolemęus Gręce, Latine Plinius. De Italicis etiam vrbibus Iginus plẽiſſime ſcripſit, & Cato in originibus. Apud omnes tamen ſi diligẽter aduertas, de authoribus conditarum vrbium diſſenſio inuenitur, adeo vt ne vrbis qdem Romæ origo poſſit diligẽter agnoſci. Nam Sallustius vicit, Vrbem Romã, ſicut ego accepi, cõdidere atq; habuere initio Troiani, & cũ his Aborigines. Alij dicunt ab Euandro: ſcd̃m quos Virgilius, Tũc rex Euandrus Romanæ conditor arcis. Alij à Romulo, vt En huius nate auſpicijs illa inclyta Roma. Si igitur tantæ ciuitatis certa ratio non apparet, nõ mirum ſi in aliarum opinione dubitatur. Vnde nec hiſtoricos, nec cõmentatores varia dicẽtes imperitiæ condẽnare debemus. Nam antiquitas ipſa creauit errorem: & pleriq; fundant, pleriq; augent, & ad ſe transferũt nomina: quã rem etiam non paruũ errorem afferre manifeſtum eſt. Vt ecce Laurentũ a Pico factum eſt. Vt, Laurentis regia Pici. Item a Lauinio Latini fratre & Lauinium dictũ. Item à Latino Laurentum. Item à Lauinia Laurolauiniũ. ☞ Nec Præneſtinæ fundator defuit vrbis.) Præneſte locus eſt haud longe ab vrbe, dictus ἀπὸ τοῦ πρίνου, id eſt ab ilicibus, quæ illic abundant. Ibi erant

Tum gemini fratres Tyburtia mœnia linquunt,
Fratris Tyburti dictam cognomine gentem,
Catillusq́;, acerq́; Coras, Argiua iuuentus,
Et primam ante aciem denſa inter tela feruntur:
Ceu duo nubigenæ, cum vertice montis ab alto
Deſcendunt Centauri, Homolen, Hothrynq́; niualem
Linquentes: curſu rapido dat euntibus ingens
Sylua locum, & magno cedunt virgulta fragore.
Nec Præneſtinæ fundator defuit vrbis,
Vulcano genitum, pecora inter agreſtia, regem
Inuentumq́; focis, omnis quem credidit ætas,
Cæculus: hunc legio late comitatur agreſtis,
Quiq́; altum Præneſte viri, quiq́; arua Gabinæ
Iunonis, gelidumq́; Anienem, & roſida riuis
Hernica ſaxa colunt: quos diues Anagnia paſcit,
Quos Amaſene pater: non illis omnibus arma,
Nec clypei, currusúe ſonant: pars maxima glandes
Liuentis plumbi ſpargit: pars ſpicula geſtat
Bina manu, fuluosq́; lupi de pelle galeros
Tegmen habet capiti: veſtigia nuda ſiniſtri
Inſtituere pedis, crudus tegit altera pero.
At Meſapus equum domitor, Neptunia proles,
Quem neq; fas igni cuiquam nec ſternere ferro,
Iampridem reſides populos, deſuetaq́; bello
Agmina in arma vocat ſubitò, ferrumq́; retractat.
Hi Feſcenninas acies, æquosq́; Faliſcos,
Hi Soractis habent arces, Flauiniaq́; arua,
Et Cymini cum monte lacum, lucosq́; Capenos.
Ibant æquati numero, regemq́; canebant:
Ceu quondam niuei liquida inter nubila cycni,
Quum ſeſe è paſtu referant, & longa canoros
Dant per colla modos: ſonat amnis, & Aſia longè
Pulſa palus.
Nec quiſquam æratas acies ex agmine tanto
Miſceri putet, aëriam ſed gurgite ab alto
Vrgeri volucrum raucarum ad littora nubem.

Pontifices & indigetes, ſicut etiã Romæ. Erant etiam illic duo fratres qui diui appellabant. Horũ ſoror dum ad focũ ſederet, deſiliens ſcintilla eius vterum percuſſit: inde dicitur cõcepiſſe. Poſtea enixa, puerum iuxta templũ Iouis abiecit: quem virgines aquã euntes iuxta ignem inuentũ ſuſtulerũt: quia à fonte haud longe erat. Vnde Vulcani dictus eſt filius. ☞ Cæculus) autem, ideo quia oculis minoribus fuit: quam rem frequenter efficit fumus. Hic poſtea collecta multitudine, poſtq̃ diu latrocinatus eſt, Præneſtinam ciuitatem in montibus condidit. Et cũ ad ludos, vicinos populos inuitaſſet, cœpit eos hortari vt ſecum habitarent: & pro gloria iactare ſe filium eſſe Vulcani. Quod cum illi non crederent, inuocato Vulcano vt eum filium comprobaret, omnis illius multitudinis chorus eſt flamma circundatus. Quo facto cõmoti omnes ſimul habitauerũt, & Vulcani filium eſſe crediderunt. Hinc eſt. ☞ Omnis quẽ credidit ætas.) Quaſi poſt dubitationem: & qa ſine dubio ætas varia in ſpectaculis fuit. Dicimus autem & hoc Præneſte: vt, Quiq; altum Præneſte viri. Et hæc Præneſtis, vnde eſt, Cum primam aciem Præneſte ſub ipſa Strati. ☞ Quiq; arua gabinæ Iunonis) Gabij diu in agris morati, tandem Gabios condiderunt. Vnde perite arua dixit, non mœnia. Sane illic Iuno religioſiſſime colitur. Eſt autem locus haud longe ab vrbe. ☞ Gelidumq; anienem.) Anio fluuius haud longe ab vrbe eſt: ſed hic euphoniam ſecutus eſt. Nam Ennius Anionem dixit iuxta regulam. ☞ Hernica ſaxa colunt.) Sabinorum lingua, ſaxa Hernæ vocantur. Quidam dux magnus Sabinos de ſuis locis elicuit, & habitare ſecum fecit ſaxoſis in montibus. Vnde dicta ſunt Hernica loca & populi Hernici. ☞ Diues Anagnia.) Aut fertilis: aut alludit ad hiſtoriã. Nam Antonius Auguſti ſorore contempta, poſtquam Cleopatram duxit vxorem, monetam eius nomine in Anagnia ciuitate iuſſit feriri. ☞ Quos Amaſene pater.) Aut paſcis: aut ſit Antiptoſis, quos paſcit Amaſenus. Eſt autem fluuius. ☞ Arma.) Scuta. ☞ Nec clypei.) Scuta maiora: dicti ab eo quod cælent corpus, id eſt ἀπὸ τοῦ κλέπτω. ☞ Fuluoſq; ludi de pelle galeros.)

Galerus genus eſt pilei, quod Fronto genere neutro dicit hoc galerum. ¶ Veſtigia nuda ſiniſtri Inſtituere pedis.) Atqui ipſe eſt in pugnantibus primus; ſed bene nudus eſt, quia tegitur ſcuto. Dextrum autem tectum conueniebat eſſe, quaſi ab armis remotum. ¶ Pero) autem, ruſticum calceamentū. Et traxit hoc a Gręciæ more, vnde huc tranſierant, vbi hoc calceamenti fuerat genus. ¶ At Meſapus equum domitor Neptunia proles.) Hic per mare ad Italiam venit. Vnde Neptuni dictus eſt filius, quē inuulnerabilē ideo dicit, quia nuſquam periit nec in bello. Ignem aūt ei nocere non poſſe propter Neptunum dicit, quia aquarum deus eſt. Ab hoc Ennius dicit ſe originem ducere; vnde nunc & cantantes inducit eius ſocios: & eos comparat cycnis. Domitor autem equorum, quaſi animalium a patre inuentorū. ¶ Hi Feſcéninas acies.) Feſcéninum oppidum eſt, vbi nuptialia inuenta ſunt carmina. Ducit autem originem ab Athenienſibus. ¶ Equoſq; Faliſcos.) Faliſcos Haleſus condidit. Hi autem immutato h in f, Faliſci dicti ſunt: ſicut febris dicitur, quæ antè hebris dicebatur: Formiæ, quæ Hormiæ fuerunt, ἀπὸ τῶν ὁρμῶν. Nā poſteritas in multis nominibus F pro H poſuit. Iuſtos autem dicit, quia populus Romanus miſſis decem viris, inde multa iura collegit: & nonnulla ſupplementa duodecim tabularum accepit. Nam ab Athenienſibus decem habuerunt tabulas. ¶ Hi Soractis habent arces.) Soracte, qui eſt mons apud Irpinos haud longe a Flaminia: de quo Horatius, Vides vt alta Stet niue cādidum Soracte. ¶ Flauiniaq; arua). Locus eſt in Italia Flauinium nomine. ¶ Et ciminí cum monte lacum.) Et lacus, & mons hoc nomine appellantur. Sane hoc fabula habet. Aliquando Hercules ad hos populos venit. qui cum à ſingulis prouocaretur ad oſtendendam virtutem, defixiſſe dicitur vectem ferreum quo exercebatur: qui cum terræ eſſet affixus, & à nullo potuiſſet auferri, eum rogatus ſuſtulit. Vnde immenſa vis aquę ſecuta eſt, quæ Ciminum lacū fecit. ¶ Lucoſq; capenos.) Vnde & porta Capena, quæ iuxta Capenos eſt, nomē accepit. ¶ Æquati numero.) Digeſti in ordinem. Hinc Sępe numero ſcripſi. Hoc eſt ordine, congruenter, ſicut decebat, rationabiliter. ¶ Liquida inter nubila.) Pura: ſed nihil tam contrarium nubibus. Nam liquidę non ſunt, vt in quinto diximus: vbi eſt, Liquidis in nubibus arſit arundo. Vnde nubes pro aere accipiamus poſitas. ¶ Et longa canoros dant per colla modos.) Secūdum Plinium qui ait in naturali hiſtoria cycnos ideo ſuauius canere, qa colla longa & inflexa habent: & neceſſe eſt eluctantem vocē per longum & flexuoſum varias reddere modulatiōes. ¶ Sonat amnis.) Caiſtrum dicit, qui cohæret Aſiæ paludi: quam cum ſignificamus, A longa eſt: cum ſit breuis ſi prouinciam ſignificare voluerimus, quod ſignificatur in Georgicis, vt, Atq; Aſia circū Dulcibus in pratis rimantur prata Caiſtri. ¶ Volucrum raucarum.) Raucum τὸ μέγα eſt, ſicut graue olens. Nam legimus, Grauiter ſpirantis copia Tymbrę. Sciendum tamen Virgilium ſecundum morem prouincię ſuę locutum, in qua bene canentes cycni rauciores vocantur.

DONATVS.

¶ Tum gemini fratres tyb.m.lin.) Geminos, aut ſimul natos, dixit, aut duos. ſicuti plurimis locis vſus eſt. hoc modo gemini a tenedo tranquilla per alta, horreſco referens immenſis orbibus angues. Item, huc geminas nunc flecte acies, & geminæ quū forte columbæ. & gemina ſuper arbore ſidūt. ¶ Catyllusq;, acerq; Coras. Catyllus, & Coras ab argis ducentes originem conuenerāt, pugnaturi tanta fiducia, vt ante primam aciem conſtituti, denſitatem non formidarent. ¶ Ceu duo nubigenę &c.) Sic ibāt. inquit, catillus, & coras elati ſuperbia, & fidētes virtute: itaq; apparebant, vt centauri venire putarentur, quum deſcendunt e verticibus montium, & his currentibus cedunt omnia, quæ fortaſſis occurrerent. ¶ Nec pręneſtinę fun.de.vr.&c.) In illo conuentu multorum regum & plurimarum gentium non defuit cæculus fundator vrbis prętneſtinæ: quem ex vulcano & ſebethide nympha genitum omnes vno conſenſu crediderunt: hac coniectura, quia in medio igni inuentus exuri non potuit: ¶ Hunc legio late co.agre.) Truci natura atq; aſpera & copioſiſſimum erat agmen: nam, quum dicit, late comitatur, infinitum in modum diffuſam multitudinem fuiſſe, ſignificat: ¶ Quiq; altum prętneſte viri, Amaſenus fluuius eſt. ¶ Non illis om.) Illis omnibus non fuerunt armorum cultus ex more bellantium. ¶ Hęc clypei, curruſue ſonant.) Alij enim iſporum, & complures plumbeis maſſulis pugnabant iacientes has p diuerſa: ¶ Pars ſpicula ge. Bina manu.) Alia pars fidebat ſpiculis binis. ¶ Fuluoq; lupi de pel.gale. Teg.ha.ca.) Pro galeis, velamen capitibus eorum fuit, rapta pellis ex lupo in capitibus. ¶ Veſtigia nu.ſini. Inſti.pe.) Vnum pedē, hoc eſt ſiniſtrum nudum habuerunt, dexterum tectum. ¶ At meſapus equum domitor, neptunia proles. Nec deerat etiam meſapus domandis equis vehementer inſiſtens, ideſt filius neptuni. ¶ Quem neq; fas.i.cu.) Hunc, ꝙ eſſet ex eodem genitus, nullus poterat igni vel ferro conſumere. ¶ Iam pridē reſides populos.) Idem ducebat agmen hominum, quos deſuetudo corruperat. ac per hoc non valebant belli ſubire certamen, vel maxime repentinis motibus excitatum, vſq; adeo trepidum agmen, vt ferrum formidaret attingere. ¶ Hi feſceninas acies.) Dixit loca, ex quibus diuerſi conuenerant: ¶ Ibant ęquati.) Reprehendit iſtos poeta. quia quum irent ad bellum, proculdubio in periculis rerum delectabat ire cōpoſitis in ordinem numeris, & regis feſta percurrere. ¶ Ceu quondam niuei.&c.) Hos cantantes, & ordinibus compoſitis in bella tendentis comparat poeta generi auiū, quę ſunt inertes, & nō confuſe volitant. & quoties pleno ventre fuerint, ſatietatē ſuam canoræ vocis gratulatione teſtantur. ¶ Nec quiſquā ęratas acies.) Non inuenietur, qui putet illum auium numerum aliqua poſſe ratione confundi. quum tendit ad littora. ſic enim conglobatæ tendunt, vt nubes.

ASCENSIVS.

¶ Tum gemini, &c.) Deſcribit reliquos qui cum Turno contra Æneā in bellum prodibant. Vnde Donatus. ¶ Tum gemini.) Geminos dicit vel ſimul natos, vel duos: vt alibi, Gemini a Tenedo. ¶ Liuētis plumbi.) Plumbeis maſſulis. ¶ Ceu.) i. quō, harum auium comparatione, oſtēdit hos inerteis, & delicioſos. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Tum. i. poſt prędictos: gemini. i. duo: & æquales fratres: quos ſi gemellos velit ſignificare, diceret, Tum fratres gemini, qa, ſi gemini ideſt gemelli, fruſtra adderetur fratres: qa omnes gemini. ſ. gemelli, vno partu editi, fratres ſunt: fratres igitur gemini ideſt duo. ſ. Catillus, & Coras, periit acer. i. ſtrenuus, appoſitorie. iuuentus Argiua ideſt quę ex Græcia illuc venerat. Fuerunt enim filij Amphiarai, qui apud Thebas periit, nati ex ſorore Adraſti: vt Pli. atteſtatur: linquunt mœnia Tyburtia. i. Tybur oppidum, a Tyburte, ſeu Tyburtio, eorum fratre denominatū, appoſitorie: gentem dictam cognomine ideſt cognomento: Tyburti fratris. ſ. ſui. Et ipſi fratres feruntur ſcilicet in equis: ante primam aciem inter denſa tela. Ceu ideſt quēadmodum, ſup. feruntur: duo centauri nubigine. i. ex nube geniti, ſub ſpecie Iunonis formata: quum. i. qn: ipſi linquentes ideſt deſerentes: Homolen, & Hothryn niuale. i. montes illos Theſſalię, niuibus oppletos: linquentes dicit, ſup. cum curſu rapido: dum. ſ. ingens ſylua: dat ipſis euntibus ideſt celeriter deſcendentibus locū, propter ventum quem ſecum ducunt, ſup. cū magno fragore. Nec fundator vrbis Prænestinę Cęculus. ſ. nomine, defuit: imo adfuit cum reliquis: quem omnis ętas ſcilicet continuata ad tempora Poetę: credidit genitū Vulcano ideſt a Vulcano: exiſtentem regem inter pecora agreſtia ideſt in agro paſci ſolita: & inuentū focis. i. locis, vbi ignis, cuius deus eſt Vulcanus, fouetur. Legio. i. certa multitudo agreſtis: quia agreſtium rex erat: comitatur hunc late: quiq;. i. & qui, aut quicūq;: viri colunt Præneſte. i. oppidum illud in Italia, altum: & qui colunt arua Iunonis Gabinę. i. a Gabijs ſummopere cultæ: & Aniené. ſ. fluuium: gelidum. i. frigidum: quia p ſyluas defluentem & ſaxa Hernica ideſt quæ Herne a Sabinis dicuntur: roſida. i. irrigata: riuis. ſ. præterfluentibus: &, ſupple illi, quos Anagnia, ciuitas illa: diues ideſt opulenta, paſcit: & quos: o Amaſene pater: quia deus eſt fluminis: aut ipſe fluuius vicinus ciuitati Priuernarum, ſup. paſcis. Arma non ſonant illis omnibus. i. non ferunt ſecum arma inuaſiua, vt cæteræ nationes: nec clypei ideſt arma defenſiua: ve, pro vel: currus quibus. ſ. commeatum, aut arma ferant, aut belligerentur: ſed maxima pars eorum ſpargit. ſ. e funda: iaciendo glandes. i. maſſulas, aut globulos plumbi: liuentis. i. liuorem inducentis, dum tangitur. (Quia filio Vulcani ſubditi ſunt, niſi nouitiæ ſint machinæ, quas colubrinas vocant: quadraret illis glandes iecisse, quia miniſterio ignis eiciunt.) pars. ſ. eorum: geſtat manu bina ſpicula. i. iacula in morem ſpicarū acuta: & habent galeros fuluos. i. quoddam genus pileorum coloris fului, quia de pelle lupi: tegmen. i. vt ſint veſtimentū: capiti. ſ. ſuo: & inſtituere veſtigia ſiniſtri pedis nuda. i. habēt ſiniſtros pedes nudos (tales enim, vt Macrobius recitat, dicit Euripides Ætholos inceſſiſſe: quod tamen reprehēdit Ariſtoteles, dicens, Dextrū pedem illis nudum fuiſſe.) pero. i. calciamentū: crudus. i. indigeſtū, & rude: tegit altera. ſ. veſtigia, hoc eſt dextera. At. i. ſed: Meſapus domitor equum. i. equorum: proles Neptunia. i. filius Neptuni, quia per mare in Italiā venit: quem neque fas: ſupp. erat cuiquā ſternere igni: nec ferro, i. qui neque ferro, neque igni extingui poterat: vocat ſubito in arma, populos reſides. ſ. ab armorū exercitio;

Ordo.

hoc

tio;

do: iampridem .i. iam a pluſculis temporibus: & agmina deſueta bello ideſt aliena a conſuetudine bellandi: & retractat .i. iterum tractat ferrum ideſt arma ferrea: hi ſcilicet populi, Meſapo ſubditi: habent ideſt habitant: arces Faſceninas ideſt Feſcenium, oppidum Italiæ: & Faliſcos, ideſt illos populos, æquos ideſt iuſtos, vt Seruius dicit: alij dicunt, ęquoſq;, Faliſcoſq;: quia ęqui etiam populi ſunt Italię: hi habent arces Soractis .ſ. oppidi Apollini ſacri, & arua Flauinia: & lacum Cymini, cum monte ideſt qui eſt iuxta montem: & canebant regem ſcilicet Meſapum. Ceu ideſt quemadmodum, ſup. canunt: quondam ideſt aliquando: cycni niuei ideſt candore niuali: quum referunt ſeſe a paſtu inter nubila liquida: & dant modos ideſt modulos: canoros ideſt bene ſonantes, more canentium, per longa colla: amnis ſcilicet iuxta quem canunt in Miſia: frequenter ſonat ideſt reſonat: & Aſia palus, ad differentiam regionis: pulſa, ideſt repercuſſa: a ſono cycnorum: ſonat, ſup. Nec quiſquã putet acies ex tanto agmine miſceri æratas ideſt æreis, aut ferreis armis tectas, hoc eſt qui dictos viros audirent canentes regem non putaret eos eſſe armatos, nec bellicos: ſed putaret nubem aeriam, ideſt in aere volantem: volucrum raucarum ſcilicet cycnorum: quorum vox dulciter rauceſcit: vrgeri ideſt depelli ab alto gurgite: quia quando vrgentur, & volare coguntur, canere incœptant: hoc eſt, qui eos videret, & non audiret, putaret cycnos, non homines ſe audire, tam ſuauiter concinunt, quãq̃ plurimi ſunt.

PIERIVS.

¶ Fratris Tyburti dictam cognomine gẽtem.) In Ro. co. Tyburni, legitur: quod non ignorauit Seruius. Aduerte vero, Tiburtia, per i, prima ſyllaba, non per y, ſcribi apud Gręcos: & ita in pleriſq; veterum monumentis obſeruaui. Eſt & vbi legas, Tiburtia limina. Sed, mœnia, omnino agnoſcitur ab eruditis, vt ad conditores fratres treis adludatur, quorum vnus tantum vrbi nomen dedit. ¶ Quos diues Anagnia paſcit.) In nõnullis codicibus, paſcis, habetur per apoſtrophé, vt conueniat cum ſequenti mẽbro, Quos amaſene pater. ¶ Nec clypei, currus ve ſonat.) In antiquis aliquot codicibus per, q;, copulatiuam: non per, ve, diſiunctiuã particulam legitur. Nec clupei, currusq;. Sed, currús ve, receptũ magis. ¶ Tegmen habet capiti.) In pleriſq; codicibus antiquis, habẽt, numero multitudinis notatum eſt. & quod ſuperius adnotauimus, tegimen: vt, regimen. Eadem proportione hoc quoq; loco ſcriptum inueni, tegimen: per proceleumaticum. ſed magis placet eruditis, tegmen, per ſyncopam. Sicubi enim proceleumaticus pes apud Virgilium inuenitur, ex ijs ille dictionibus conſtat, q̃ vocalium hiatum habeant: vel, vt ex figura aliqua, ſyllabæ duæ in vnam coire poſſint, vel ex duabus vocalibus altera conſonans fieri, vt in vocabulis, parietibus, & ariete, i, poteſt in conſonantem ſolideſcere, & in, genua labant: u, vt nonnulli putant, pari modo pro conſonante cenſeri. ¶ At Meſapus equũ domitor.) Meſapus varie ſcribitur in codicibus antiquis. Alijs, ſſ: alijs, pp, geminantibus: id quia nondum a veteribus Grammaticis obſeruatum, neq; in marmoribus vſq̃; a me lectum eſt: in medio relinquam. ¶ Nec ſternere ferro.) In antiquis aliquot exemplaribus, Nec ſiſtere, legitur. Sed, ſternere, malunt omnes.

Ecce Sabinorum priſco de ſanguine, magnum
Agmen agens Clauſus, magniq; ipſe agminis inſtar,
Claudia nunc à quo diffunditur, & tribus, & gens
Per Latium, poſtq̃ in partem data Roma Sabinis.
Vnà ingens Amiterna cohors, priſciq; Quirites,
Ereti manus omnis, oliuiferæq; Mutiſcæ:
Qui Nomentum vrbem, qui roſea rura Velini,
Qui Tetricæ horrenteis rupes, montemq; Seuerum,
Caſperiamq; colunt, Foruloſq;. & flumen Himellæ:
Qui Tybrin, Fabarinq; bibunt: quos frigida miſit
Nurſia, & Hortinę claſſes, populiq; Latini:
Quoſq; ſecans infauſtum intérluit Allia nomen.
Quàm multi Libyco voluuntur marmore fluctus,
Sæuus vbi Orion hybernis conditur vndis,
Vel cum ſole nouo denſæ torrentur ariſtæ,
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flauentibus aruis.
Scuta ſonant, pulſuq; pedum tremit excita tellus.
Hinc Agamemnonius Troiani nominis hoſtis
Curru iungit Haleſus equos, Turnoq; feroces
Mille rapit populos: vertunt fœlicia Baccho
Maſſica qui raſtris, & quos de collibus altis
Aurunci miſere patres, Sidicinaq; iuxta
Æquora: quiq; Cales linquunt, amniſq; vadoſi
Accola Vulturni, pariterq; Saticulus aſper.
Oſcorumq; manus, teretes ſunt Aclides illis
Tela: ſed hæc lento mos eſt aptare flagello:
Lęuas cetra tegit, falcati comminus enſes.

SERVIVS.

¶ Ecce Sabinorũ priſco de ſanguinę.) Vſurpat hoc Nã Clauſus Sabinorum dux: poſt exactos reges cum quinque milibus clientum & amicorum Romam venit: & ſuſcẹpt⁹ habitandam partem vrbis accepit: ex quo Claudia & tribus eſt & familia nominata. ¶ Priſco de ſanguine.) De antiquis Sabinis. ¶ Magnum Agmẽ.) Propter quinque milia clientum. ¶ Partem data Roma Sabinis.) Hoc de alia traxit hiſtoria. Nam poſt Sabinarũ raptum, & factum inter Romulum & Titum Tatiũ fœdus, recẹpti in vrbem Sabini ſunt: ſed hac lege vt in omnibus eſſent ciues Romani, excepta ſuffragij latione. nam magiſtratus non creabant. ¶ Amiterna cohors.) De Amiterno oppido. ¶ Priſciq; Quirites.) Id eſt Sabini. Priſci autem iõ, quia poſt fœdus Titij & Romuli placuit vt quaſi vnus de duobus fieret populus. Vnde & Romani Quirites dcti ſunt, qđ nomen Sabinorum fuerat à ciuitate Curibus: & Sabini à Romulo Romani dicti ſunt. ¶ Ereti manus ois.) Opidum eſt dictum à Iunone, id eſt ἥρας, quæ illic colitur. ¶ Oliuiferęq; Mutiſcę.) Hęc Trebeia poſtea dicta eſt, quã modo Tribulam dicunt: apud quã Annibal deleuit populum Romanum. Lucanus, Cannarum fuimus Trebiæq; iuuentus. ¶ Qui Nomentum vrbem.) Hoc ex ſua perſona dicit poeta. Nam ad tunc ciuitas Nomentana nõ fuerat, vt in ſexto ait, Hi tibi Nomentum & Gabios. Item hæc tunc nomina erant. Roſea rura velini.) Velinus lacus eſt circa Reate iuxta agrum qui Roſulanus vocatur. Varro tamen dicit lacum hunc à quodam conſule, in Narran vel Naren fluuium (nam vtrunq; dicitur) eſſe diffuſum: poſt quod tãta eſt ea loca ſecuta fertilitas, vt etiam perticæ longitudinem altitudo ſuperarit herbarum, qn etiam quãtum per diem demptum eſſet, tantum per noctes creſcebat. Quod virgilius ad ſuam prouinciam tranſtulit, dicens,

Et

Et quantum longis carpẽt armenta diebus, Exigua tãtum gelidus ros nocte reponet. ¶ Tetricæ horrenteis rupes.) Tetricus mons in Sabinis aſperrimus. Vnde triſtes homines, tetricos dicimus. ¶ Montemq; ſeuerum.) Proprium nomen montis eſt: ſicut agri, Roſeus. ¶ Caſperiamq; colunt.) Foruli & Caſperia ciuitates ſunt. ¶ Flumen Hymellæ.) Hymella fluuius eſt: & ſic dixit Hymellæ flumen, vt Butroti vrbem. ¶ Qui Tyberim fabarimq; bibunt.) Bene bibunt. nam Tyberis in Tuſcia oritur: ſed tranſit etiam per Sabinos. Vnde Bibunt, non poſſident dixit. Et ſciendum Turno dari auxilium à tractu Piceni Samnij Campaniæ, & pro parte Apulię: omnis vero Tuſcia ſuperior & Venetia Æneæ præſtat auxilium. Fabarim autẽ quẽ dicit, etiam ipſe per Sabinos tranſit, & Farfarus dicitur. Plautus. Diſſipabo te tanq̃ folia Farfari. Ouidius, Et amœnę Farfarus vmbræ. ¶ Frigida miſit Nurſia.) Picẽi ciuitas. Frigida aũt, aut reuera: aut certe venenoſa, nocens. Gracchi nanq; vbiq; in cõcionibus ſuis Nurſinos ſceleratos appellauerunt: & ſcimus amare Virgilium hiſtoriarum rem per tranſitum tangere. ¶ Hortinæ claſſes.) Hortini equites qui claſſes dicuntur. Vnde & eorum tubas, claſſica dicimus: & partes populi claſſes vocamus, quæ quinque fuerunt. ¶ Populiq; Latini.) Qui intererant Albani montis viſcerationi. ¶ Infauſtum interluit allia nomẽ.) Allia fluuius haud longe ab vrbe eſt: iuxta quem Galli, Brenno duce, decimoquinto calendarum Auguſtarũ die deleto exercitu poſt triduum deleuerunt ét vrbem excepto Capitolio. Sane Allia additum eſt l. propter metrum, vt reliquias. Lucanus bene poſuit, Quas Aliæ clades. ¶ Marmore.) Mari. ¶ Vel cum ſole nouo.) Prima ęſtatis parte. Nam proprie ſol nouus eſt octauo calendas Ianuarias: ſed tunc non ſunt ariſtæ. ¶ Hermi campo.) Hermus Lydiæ fluuius, qui

ſuperfluus

ſuperfuſus campis gignit fertilitatem. Vnde arenas aureas fingitur trahere. ¶ Lyciæ flauentibus aruis.) Prouincia eſt fertilis frugum. ¶ Hinc Agamemnonius Troiani nominis hoſtis.) Hũc Agamemnonis pleriq; comitem, pleriq; nothum filium volunt: qui cum veniſſet ad Italiam audito aduentu Æneæ, in bellum ruit, non amore Turni, ſed odio hoſtilitatis antiquæ. Vnde ait, Troiani nominis hoſtis. ¶ Rapit populos.) Raptim adducit. Etiã Campaniæ loca commemorat. Nam Maſſicus mons eſt vitibus plenus. Maſſica autem dixit, vt Menala. ¶ Aurunci miſere patres.) Iſti Grece Auſones noĩantur. ¶ Sidicinaq; iuxta ęquora.) Ab oppido quod Sidicinum dicitur. ¶ Cales linquunt.) Ciuitas eſt Cãpaniæ. Nam in Flaminia eſt, quę Cale dicitur. eſt & in Gallia hoc nomine, quam Salluſtius captam à perpenna cõmemorat. ¶ Amniſq; vadoſi Accola Vulturni.) Fluuius iuxta Cumas cadit in mare. ¶ Saticulus aſper.) Populus Campaniæ aſper moribus. ¶ Oſcorumq; manus.) Capſenſes dicit, qui antè Oſci appellati ſunt, quòd illic plurimi abundauere ſerpentes. ¶ Aclides illis Tela.) Aclides ſunt tela quædam antiqua, adeo vt nec vſquam commemorentur in bello. Legitur tamen quod ſint clauæ cubito ſeſmis factæ, eminentibus hinc & hinc acuminibus quibuſdã: quæ ita in hoſtem iaciuntur religatæ loro vel lino, vt peractis vulneribus poſſint redire. Putatur tamen eſſe teli genus, quod per flagellum in immenſum iaci poteſt. ¶ Læuas cetra tegit.) Scutum loreum quo vtuntur Afri & Hiſpani. ¶ Falcati cominus enſes.) Affectauit varietatem. Nam conſequens fuerat, Dextras armant gladij falcati. Falcatus autem enſis eſt harpe, qua vſus eſt Perſius. Lucanus, Harpen alterius monſtri iam cęde rubentem.

DONATVS.

¶ Ecce ſabinorum pri. de ſan.) Veniebat & lauſus ex gente priſca ſabinorum magnus ipſe, & magni agminis ductor. ¶ Claudia nũc a quo diſ.) A clauſo, qui ortus fuerat ab antiquioribus ſabinis, claudia gens diffuſa eſt, & tribus per omne latium, poſtquam ſabini admiſſi ſunt in participationem romani imperij. ¶ Vna ingens amiterna co.) Ex omnibus prędictis locis auxilia pugnatura confluxerant. ¶ Quam multi libyco.) Tot populi congregabãtur ad bellum, quot ſunt fluctus in mari, quũ vndis pelagi orion occidens mergitur. Conſtat enim in occaſu vel ortu ſiderum elementa turbari, aut quum ſol nouus exoritur ariſtas ſiccaturus in campo hermi, aut in armis lycijs. ¶ Scuta ſonant, pulſuq; pedum tremit excita tellus.) Illis euntibus ſtrepebant ſcuta, & pulſu pedum percuſſa terra contremiſcebat. ¶ Hinc agamemnonius). Ex alia parte veniebat originalis hoſtis haleſus, ortus ab agamemnone: quem conſtabat in troiæ excidio plurimum ſæuiſſe: Veniebat igitur curru vectus. ¶ Turnoq; feroces Mille ra. po.) Feroces populos, inquit, mille congeſſerat, qui ferrent auxilium turno: multitudinem numeri ait, & animo truces mille populi, hoc eſt mille gentes accipiendæ ſunt, non mille homines. ¶ Vertunt fe. bac. Maſſica qui ra.) Hoc eſt, vbi vites ſupereſſent florentes vini vbertate, hi raſtri vertunt humentia maſſica: ¶ Et quos de collibus altis.) Hos omnes congregabat fauor turni. ¶ Teretes ſunt acli. il. te.) Non teretes ſunt tela, ſed tela illis aclides ſunt teretes. ¶ Sed hæc len. m. eſt ap. fla.) Hoc enim genus teli flagello aptatur, vt iaci poſſit, & deſtinata percutere. ¶ Lęuas ce. te.) Læuas tegit cetra ſcuti genus. ¶ Falcati com. enſis.) Deſignando enſes, oſtendit dexteris manibus ferri: nec tamen rectos, vt mos eſt, ſed curuatos in modum falcis.

ASCENSIVS.

¶ Ecce Sabinorũ, &c.) Perpetuo tenore alios duces, populoſq; Italiæ deſcribit. Vnde, quum parum ſit difficultatis, nihil a Dõato allatum dicunt, quod ſit lectione dignum. ¶ Ordo itaq; eſt. Ecce quaſi dicat, quod mirabere, propter generis antiquitatem: Clauſus exiſtens de priſco, ideſt valde antiquo ſanguine Sabinorum, qui ſunt populi Italię, non longe a Roma: agens, ideſt conducens magnũ agmen: & ipſe exiſtens inſtar. i. in ſtatum, & valorem magni agminis: a quo & tribus, & gens, ideſt ꝓgenies: Claudia, ideſt Claudiorum: qui Romæ nobiles erãt. diffunditur, ideſt multiplicatur, diffundendo in diuerſas familias: per Latium. i. totam Italiam, poſtq̃; Roma data eſt. ſ. à Romulo, Sabinis in partẽ ideſt poſtq̃; Sabini donati ſunt ciuitate Romana. Ingens cohors Amyterna, ideſt ex Amyterno oppido: & Quirites Priſci. i. Sabini antiqui: & omnis manus. i. multitudo Ereti, ſcilicet oppidi: & Mutiſcæ. i. eius vrbis: non longe à Roma, que poſtea Trebula dicta eſt: oliuiferę, ideſt multum oliui, ac olearum ferentis: &, ſup. ĩi, qui colunt Nomẽtum vrbem, & rura Velini, ideſt illius lacus: roſea, pro eo quod eſt rorida, aut roſida. i. multo rore perſuſa: & ita fertilia, quaſi dicat, irrigua: & qui colunt rupes Tetricæ. ſ. regionis, vbi ſunt Tetrici montes aſperrimi, a quibus omnes rigidi, Tetrici nominantur: vnde addit, horrentis, ideſt rigidæ, & aſperæ: &, pro ideſt: montem Seuerum, ſcilicet Tetricum: & qui colunt Caſperiam ſcilicet vrbem: & Forulos, etiam oppidum: & flumen Himellæ, ſcilicet Himellam: & qui bibunt Tybrim ſcilicet fluuium: & Fabarim, etiam fluuium: qui ambo, Sabiniam trãſeunt: & ſupple. ĩi. quos Nurſia frigida, ſcilicet aut natura, aut moribus, quia venefica: mittit, & claſſes Hortynæ, & populi Latini: &, ſupple illi, quos Allia, infauſtum nomen, ſcilicet propter cladem Romanorum, apud eum fluuium factam: interluit ideſt intermedios adluendo fluit: ſecans, ideſt diuidẽs eos per medium: vna ideſt ſimul, ſupple venerunt: q̃; ideſt quantum, multi fluctus voluuntur: Marmore, ideſt mari Libyco: vbi ideſt quãdo, Orion ſæuus ideſt ſydus Orionis, ſęuum, & nymboſum: conditur, ideſt abſconditur: vndis hybernis ideſt hyemalibus: vel quot, ſupple ariſtæ ideſt ſpicæ aridæ: denſæ ideſt crebræ. torrẽtur cum ſole nouo ideſt recens orto: aut in principio æſtatis. aut, ſupp. in campo Hermi ideſt quem Hermus fluuius Lydię: irrigat: aut in aruis Lyciæ flauentibus ideſt ariſtis flauis: tam multa, ſupple & tot ſcuta ſonant, ſcilicet eorum, qui in bellum congreſſuri ſunt: & tellus eſt conterita pulſu pedum: quaſi ipſi peſſundata ſuccumbere timeat: hinc ideſt poſt hos: Haleſus, hoſtis nominis Troiani: Agamemnonius ideſt Agamemnonis, aut ſocius, aut nothus, ideſt filius naturalis: & non legitimus: iungit equos curru ideſt ad currum: rapit, ideſt raptim collegit: Turno, ideſt in auxilium Turni: mille populos ideſt viros feroces, qui vertunt raſtris. Maſſica, ideſt montes Maſſicos: felicia, i. feraces: fertileſq; Baccho, ideſt vino: &, ſup. illi, quos Arunci patres, qui ſunt de antiquiſſimis populis Italiæ: miſere, ſcilicet in auxilium Turni, iuxta æquora Sidicina ideſt ab oppido Sidicino dicta: &, ſup. ĩi, qui linquunt Cales, oppidum illud Campaniæ: & accola Vulturni: amnis vadoſi ideſt vadis pleni, & vadabilis, & pariter Saticulus, populus ille Campaniæ, in Italia: aſper ſcilicet moribus: & manus: ideſt multitudo Oſcorum, illorum populorum Italię, ſupple vna venit: Aclides ideſt tela, de longe iaci apta: teretes, ideſt in longum rotundę: ſunt illis tela, ideſt pro telis: ſed mos eſt, ſup. ipſis: aptare hæc, ideſt has Aclides, flagello lento ideſt dum lentum, & flexibile eſt: cetra, ideſt ſcutum loreum: quo tunc vtebantur Hiſpani, & Aphri: tegit læuas, ideſt ſiniſtras parteis corporum eorum. enſes falcati, ideſt incurui, ſcilicet harpæ, ſup. tegunt: cominus, ideſt de prope, quaſi cum manu conſerta, manus, ſup. dextras. Beroaldus in Seruium errantem in deſcriptione Trebiæ, & Mytiſcæ, dicit ſic. Quis non videt Seruium, in rebus interdum leuiſſimis impinguere: & toto (vt aiunt) errare cœlo? vel hoc potiſſimum in loco, quum dicit apud Trebulam: quæ dicta ſit & Trebia, ab Annibale victos eſſe Romanos: quod a fide hiſtorica penitus eſt alienum: nãque Annibal, apud Trebiam, fluuium Placentinum, maximo prælio vicit conſules Ro. Sempronium Longum, & Cor. Scipionem Aphricani patrem vt Liuius, Syluius, atq; Polybius apertiſſime, ac copioſiſſime narrant. & nemo vllo tempore hoc vnquam inficias iuit. Errat itaque euidenter Seruius, exiſtimans Trebiam idem eſſe quod Trebula: quum interuallo locorum, & diſſimilitudine ſignificationis disiungantur. Nam Trebia, fluuius eſt notiſſimus, iuxta Placentiam. Trebula vero, oppidum fuit haud procul ab vrbe Romana: vt author eſt Plinius. Et olim Trebulanis ciuitas data fuit a Romanis: vt ſcribit Liuius in. x. Trebulæ caſei laudatiſſimi conficiebantur Trebulani cognominati. de quibus ſic ſcribit Martialis in Xenijs, Trebula nos genuit, commendat gratia duplex: Siue leui flamma, ſiue domamur aqua. Trebiani fuerunt quoque populi contermini Trebulanis: ſed hi nihil ad Trebiam: vbi Annibal, Romanos profligauit. Nec verſus Lucani quidquam iuuerit Seruij opinionem: quum apertiſſime referatur ad Trebiam Placentinorum: perperam itaque allegatur a Seruio, qui altero quoq; loco, alterum Lucani carmen, parum diligenter, parumq; curioſe penſitauit: nanq; ſuper eo Maroniano verſiculo, Infauſtum interluit Allia nomen. ita ſcriptum reliquit: Alia: fluuius eſt: cui additur vnum l, propter metrum: vt reliquias. Lucanus bene poſuit, Quas Aliæ clades. non poſſum non vehementer admirari Seruium in errores, tam pueriles, tam manifeſtarios, tam crebro incidere. Exiſtimant enim Lucani verſum, referendum eſſe ad cladem Allienſem: quod q̃; ridiculum ſit, quiuis animaduertere poterit, qui librum Lucani ſeptimum diligentius introſpexerit: in quo carmẽ hoc legitur, Non iſtas habuit pugnæ Pharſalia parteis, Quas aliæ clades: cuius ſenſus eſt manifeſtiſſimus. vult enim oſtendere Lucanus omnes alias clades, quas Romani ſuperioribus tẽ-

poribus

poribus paſſi ſint non eſſe comparandas cum Pharſalica clade: q́ cunctas alias exuperat. & ita, aliæ, ſine controuerſia accipitur ꝓ pronomine. Seruius vero credidit, aliæ clades, accipi pro Allieſi clade, tanquam ab Alia fluuio deriuetur: cuius primam ſyllabam apud poetas ſemper productam reperi, quãuis Seruius reclamet Ouidium, Hæc erat in faſtis, cui dat grauis Allia nomen. Luca. Et damnata diu Romanis Allia faſtis. Syllius, Maior & honorificis ſeſe extulit Allia ripis. Sic a poetis omnibus ſequutis naturam nominis, nulla metrica neceſſitate cogente, Allia, ponitur prima ſyllaba producta: quemadmodum a Virgilio traditum. & per geminum ll, ab eruditis ſcribitur.

PIERIVS.

¶ Poſtq́ in partem data Roma Sabinis.) In antiquis aliquot codicibus legere eſt, Poſtq́; pars eſt data Roma Sabinis. Sed in partem vſus eſt ſuperius etiam Poeta noſter: In partem, prędamq;. ¶ Ereti manus omnis, oliuiferęq; Mutuſcæ.) In codi. aliquot antiquis, Heriti. Sed omnino, ἤρητον, Gręce ſcribitur. & quãuis, ἀπὸ τῆς ἥρας: in honorem cuius oppidum aiunt, deducatur: nuſq́; tamen in Græcis authoribus adſpirationẽ obſeruaui: parceq; in Latinis, & in antiquis Valerij Max. codi. prope viciniũ Sabinæ regionis, Eretum, ſcriptum eſt abſque adſpiratione: quam dictionem nonnulli ita deprauarunt, vt Fretum, ſcripſerint. Mutuſcę, quoque varie ſcribitur, ſed inemendate, veluti ſuperius in plerique codi. Lucoſq; Calenos: pro Capenos, inuenias. ¶ Qui roſea rura Velini.) Sunt quidem codices, in quibus Roſcida, legatur: ſed: roſea, agnoſcit Seruius a loci nomine. Legas tamen apud Plin. Sabini, vt quidam exiſtimauere, a religione, & cultu deorũ Seuini, appellari. Velinos incolunt lacus Roſcidis collibus, q́ dubio procul ad Virg. carmẽ reſpexiſſe videtur. ῥόσον tamẽ, agnoſcunt Græci: vnde Roſius, & Roſeus. Gentile nomen. Quare Seruius non imperite, Roſea, legit. ¶ Caſperulamq; colunt.) Ex antiquis codi. omnino, Caſperiam, legendum. ¶ Foruloſq;.) In antiquis aliquot, Ferulos, habes: ſed inemendate. Ita, Himillæ, pro Hymellæ. ¶ Fabarimq; bibũt.) Faburum, in antiquis aliquot codi. habetur: ſed apud plures, Fabarim, lectione authorum cõſenſu comprobata. ¶ Voluuntur marmore fluctus.) In pleriſque codi. antiquis pro Marmore, littore, ſcriptum inuenias. Sed in Romano, Marmore: ita in Mediceo, & aliquot alijs. ¶ Scuta ſonant, pulſuq; pedum tremit excita tellus.) In pleriſque antiquis codi. ſcriptum inueni, veluti prius in impreſſis legebatur: Scuta ſonãt, pulſuq; pedum conterrita tellus. Lectionem vero illam, Tremit excita tellus, quam nuper eruditiſſimi viri publicarunt: in Mediceo, & in Porcio tantum ex manu ſcriptis codicibus vidi. ¶ Oſcorumq; manus.) Male in quibuſdam antiquis codi. Thuſcorum eſt. ¶ Teretes ſunt Aclides illis Tela.) Aclidas quidem, teli genus, Commentatores tradunt: de quo tamen, nemo certum aſſeuerat. In quodã vero antiquo codice legimus, Alcides: quod apud Græcos, & telum, & cuſpidem ſignificare manifeſtum eſt. Forte tamen aliquis erit, qui de Aclide certius aliquid in medium ferat. Nobis enim ad plurima huiuſmodi perquirenda, ocium nõ fuit. ¶ Læuã cetra tegit.) In aliquot antiquis cod. lęuas numero multitudinis. Sed & læuam, vnitatis numero reperitur. Cetra, quoq; varie ſcribitur in vetuſtis exemplaribus. Nam & cętra, & ſcetra, reperitur. Sed melius ex Liuio, cetra: vnde cetrati milites.

Nec tu carminibus noſtris indictus abibis
Oebale, quem generaſſe Telon Sebethride nympha
Fertur, Teleboum Capreas quum regna teneret
Iam ſenior, patrijs ſed non & filius aruis
Contentus, late iam tum ditione premebat
Sarraſteis populos, & quæ rigat æquora Samus:
Quiq; Rufas, Batulumq; tenent, atq; arua Celennę,
Et quos maliferæ deſpectant mœnia Bellæ,
Teutonico ritu ſoliti torquere cateias.
Tegmina queis capitum raptus de ſubere cortex,
Æratæq; micant peltæ, micat æreus enſis,
Et te montoſæ miſere in prœlia Nurſæ
Vfens, inſignem fama, & felicibus armis:
Horrida præcipue cui gens, aſſuetaq; multo
Venatu nemorum, duris æquicola glebis,
Armati terram exercent, ſemperq; recenteis
Conuectare iuuat prædas, & viuere rapto.
Quin & Marrubia venit de gente ſacerdos,
Fronde ſuper galeam, & felici comptus oliua,
Archippi regis miſſu, fortiſſimus Vmbro,
Vipereo generi, & grauiter ſpirantibus hydris,
Spargere qui ſomnos, cantuq;, manuq; ſolebat,
Mulcebatq; iras, & morſus arte leuabat:
Sed non Dardaniæ medicari cuſpidis ictum
Eualuit, neq; eum iuuere in vulnera cantus
Somniferi, & Marſis quæſitæ in montibus herbæ:
Te nemus Angitię, vitrea te Fucinus vnda,
Te liquidi fleuere lacus.

SERVIVS.

¶ OEbale.) OEbalus filius eſt Telonis & Nymphę Sebethidis. Hæc autem eſt iuxta Neapolim. Sed Telon diu regnauit apud Capreas inſulam cõtra Neapolim ſitam. Filius vero eius patrijs non contentus imperijs, tranſit ad Campaniam: & multis populis ſubiugatis ſuum dilatauit imperium. ¶ Teleboum Capreas cum regna teneret.) Cum teneret. Capreas regna Teleboum. Nam Teleboæ Caprearum ſunt populi, quos Telon ſuo regebat imperio. ¶ Sarraſteis populos.) Populi Campaniæ ſunt a Sarro fluuio. ¶ Rufras Batulumq; tenent.) Caſtella Campanię. ¶ Arua Celénę.) Iunonis locus Campaniæ eſt Celéna, ſacer Iunoni. ¶ Et quos meliferę deſpectant mœnia Bellę.) Multi Nolam volunt intelligi: & dicũt iratum Virgilium nomen eius mutaſſe propter ſibi negatum hoſpitiũ: & ita aperte noluiſſe dicere, ſed oſtẽdere per periphraſim, Nã illic Punica mala naſcunť, vt nũc Bella pro Nola poſuerit. Alij volunt accipi, vt ſit Synalœpha, & legatur mœnia Abellę. ¶ Cateias.) Tela Gallica. Vnde & Teutonicũ ritũ dixit. ¶ Raptus de ſubere cortex.) Bene raptus, quia recens ſuberis cortex in quã vis formam tota flectitur facilitate. ¶ Montoſę Nurſę.) Ciuitas in montibus poſita. ¶ Inſignem fama.) Bene fama, quia occidetur: vt, Vfentemq;, Gyas cadit, & Tolumnius augur. ¶ Horrida præcipue cui gens.) Æquicolam gentem dicit. & morum & vitæ qualitate prędurã. Sane aliud pendet ex alio. Ideo erant horridi, quia venabantur. Ideo venabantur, quia habebant duras glebas, id eſt infertiles. Nam molles, feraces ſunt: vt in Georgicis docet, Et cui putre ſolum, nanq; hoc imitatur arando. ¶ Quin & Marrubia venit de gente ſacerdos.) Medea quando relictis Colchis Iaſonem ſecuta eſt, dicitur ad Italiam perueniſſe: & populos quoſdam circa Fucinum ingentem lacum habitantes, qui Marrubij appellabantur, quaſi circa mare habitantes: propter paludis magnitudinem docuit remedia contra ſerpentes. Quãquam alij Marrubios a rege dictos velint. Hi ergo populi Medeam Angitiam nominauerunt ab eo quòd eius carminibus ſerpentes angerent. Ab his nunc Vmbronem veniſſe dicit nõ regem, ſed ducẽ. Sunt aũt iſti Marſoꝝ ppli. ¶ Fronde ſup Galeã, & fœlici cõptus oliua.) Frondibus cõptus ſertę oliuæ. ¶ Vipereo generi.) Terrenis ſerpentibus. ¶ Grauiter ſpirãtib⁹ hydris.) Atq; ſerpẽtibus. Grauiter aũt ſpirãtibus, ſolo nocẽtib⁹ flatu. Lucanus, Añ venena nocent. ¶ Spargere.) Conficere: vt, Et ſpargere venẽa didicerũt. ¶ Arte leuabat.) Leuiores eẽ faciebat: vt. Nẽmq; leues q̃cũq; laborem. ¶ Medicari cuſpidis ictũ.) Medicor illã rẽ & illi rei ſicut modulor. ¶ Liqdi fleuere lacus.) Etiam alibi.

DONATVS.

¶ Nec tu carminibus.) Pulchre tranſit ad œbali narrationem. nam fecit quaſi alterius narrationis caput, non te, inquit, prætenbunt œbale carmina mea. ¶ Quem generaſſe telon.) Sic huius originem narrat, vt non probatum ſibi aliquid dicat. ſed opinione compertum. Dat tempora, vt fidem faciat auditis. ¶ Teleboum capreas &c.) ¶ Quum iam ſenibus ſenior regnaret capreas, hunc ex ſebethide nympha ſuſcepit. ¶ Patrijs ſed non & filius aruis Contentus.) Oebalus quum præuideret, quod ſibi dimiſerat pater, tenuit hæc loca, & per ea dilatauit imperium, quæ ſuperius dicta ſunt. ¶ Teutonico ri. ſo.) Hi oẽs imitati teutonas mittebant telorum ſpecies, quę cateię dicebanť. ¶ Tegmina quis ca. ra. de. ſ. co.) Vt loco galeaꝝ teg: rent capita, more ſuo tegmina de ſuberis cortice

dea procurabant. Æratæq; mi. peltæ. (Pro ſcutis peltas habuerunt ære fulgentes. Micat æreus en.) Mirandum non eſt ex ære fuiſſe gladium. Fertur enim veteres ſæpe æs pro ferro habuiſſe. Et te montoſæ &c.) Vfens quoq; partibus turni conſenſerat. fama inſignis, armis autem ſemper felicibus, hoc eſt inuictis. hæc gens fuit ſemper bellis intenta: neq; vnquam viuens de ſuo: vtpote quæ non delectaretur niſi noua præda. Quum & mar. venit de gen. ſacer.) Venerat etiam vmbro ex marrhuuiæ partibus ſacerdos redimitus oleæ frondibus tanquam de pacis otio & tranquillitate ſecurus. Hic tanta ſcientia floruit, vt ſerpentibus immitteret ſomnum, ac placaret ſæuientes, & curaret quicquid venenatis morſibus appetiſſent. his medebatur vel cantu vel manibus. Hunc autem conſtabat miſſu veniſſe regis archippi: fuit ipſe præter ſcientiæ nobilitatem, fortiſſimus. Sed non dardaniæ. &c.) Aut herbæ in regionibus repertæ marſorum. Te nemus angitiæ.) Doluerunt, inquit, exitum tuum loca, quorum incolis profuiſti frequentius.

ASCENSIVS.

Nec tu carminibus, &c. (Eandem rem proſequitur: de qua quum Donatus dicat nihil. Ordo eſt. Nec, ideſt & non: & Oebale: tu non abibis indictus. i. illaudatus (ſicut Hora. Prima dicte mihi ſumma dicende camoena.) noſtris carminibus, ideſt carmina noſtra, te quoque dicent: quem Telon, rex Caprearum, fertur generaſſe, ſup. ex nympha Sebethride: ſic a loco iuxta Neapolim dicta: tunc ſup. quum teneret Capreas regna Teleboum, pro Teleboarum, qui ſunt populi Caprearum: exiſtens iam ſenior. i. prouectioris ætatis. Sed filius. ſ. Oebalus: non contentus aruis patriis. i. paternis: premebat iam tum ditione. i. imperio: late, ideſt per latum, populos Sarraſtas ſeu, Sarraſteis: & æquora. i. plana, & æqua arua, quæ Sarnus, fluuius ille: rigat. i. irrigat. ſi textus eſt, qui rigat, ordo eſt &, ſup. premebat Sarnum. i. accolas eius: quos, ſcilicet Sarnus, rigat: æquora, ideſt arua adiacentia, quæ æquora ſunt: &, ſup. eos, qui tenent Rufas, & Batulum, caſtella illa Campaniæ: atque arua, Celennæ, ideſt illius loci, in Campania Iunoni ſacri: &, ſup. eos, quos mœnia Abellæ, ideſt Nolanæ: vt quidam volunt: ciuitatis maliferæ, ideſt afferentis multa mala: deſpectant, ideſt deorſum inſpectando vident: quia in altiore ſita ſunt loco: hi, ſup. ſoliti, ſupple ſunt: torquere cateias. i. tela Gallica, & Germanica: ritu Teutonico. i. more Teutonum: qui & Alemanni, & Germani dicuntur: queis. i. quibus populis: tegmina capitum, ſupple erant, cortex, raptus de ſubere, ideſt de arbore illa cuius cortex facile flectitur, & leuis eſt: & queis, ſupple: peltæ ideſt ſcuta breuia: æratæ ideſt ære munita: micant ideſt reſplendent: & queis, ſeu quibus, enſibus æreus micat: & o Vfens Nurſæ, montoſæ ideſt vrbs illa in montibus poſita: hoc eſt, ciues eius: miſere, ideſt miſerunt (media longa) in prælia, te inſignem fama, & armis felicibus ideſt quibus feliciter vti ſolebas: cui. ſ. Vfenti: gens. ſ. æquicola: horrida. i. aſpera cultu, & aſſueta multo venatu ideſt frequenti venationi: duris glebis. i. ad colendas duras glebas: præcipue ideſt ſupra cæteras genteis: qui, ſup. exercent terram: armati ideſt exiſtentes in armis: & iuuat ideſt delectat, ſup. eos, ſemper: conuectare prædas recenteis, ideſt recenter raptas: & viuere rapto ideſt ex rapina. Quin ideſt quetiam: Vmbro fortiſſimus, ſcilicet vir, exiſtens ſacerdos, de gente Marrubia, quæ iuxta Fucinum lacum habitans, a Medea originem traxiſſe fertur: venit ſupple in prælia: miſſu ideſt ex miſſione regis Archippi exiſtens comptus ſuper galeam: fronde, & felici oliua. i. frondibus felicis, & feſtæ oliuæ: qui ſolebat ſpargere ideſt conficere, aut infundere: generi vipereo. i. viperis: & hydris. i. ſerpentibus aquaticis: ſpirantibus ideſt efflantibus: grauiter ideſt ad grauamen eorum, in quos ſpirant ſomnos: cantu ideſt incantatione: & manu ideſt herbis potentibus: & qui mulcebat ideſt mitigabat, & ſedabat: iras ſcilicet viperarum, & ſerpentum aquatilium: & leuabat ideſt curabat, & tollebat: arte ſcilicet medica: morſus ſcilicet ſerpentinos; ſed non eualuit ideſt ad plenum nequiuit: medicari ideſt medice curare: ictum cuſpidis Dardaniæ ideſt teli Troiani, quo occiſus eſt, neque cantus ſomniferi iuuere eum: in ideſt contra, vulnera. & herbæ Marſæ. i. quibus gens Marſorum multum poteſt: quæ hodie quoque ſerpentibus dominatur: & dicit ſe de familia ſancti Pauli: quæſitæ in montibus, ſupple non iuuerunt eum: nemus Angitiæ, quod in illis regionibus eſt: Fucinus. ſ. lacus: vnda vitrea, ideſt habens aquam vitrei coloris: & lacus. ſ. alij: liquidi fleuerunt te, o ſacerdos. facit enim, vt commiſerationem excitet apoſtrophen ad eum.

PIERIVS.

Partis, ſed non & filius aruis Contentus.) In antiquis aliquot codicibus, ſed non iam, legitur. Batulumq; tenent, atque arua Celennæ.) In Roma. codice, Batalum: &, Celemnæ: pro Celennæ, legitur: vtrunque inemendate. Deſpectant mœnia Auellæ.) Anti. omnes codices quotquot habui, Mœnia Bellæ, legunt: quod vero & Abellæ, legi poſſit, rationem videris apud Seruium, tum etiam apud Strabonem. Abella legitur, vbi has hoc ordine ponit vrbeis, τῶν δὲ λατίνων ὁδοῦ, καὶ ἔτι σουέσσουλα, καὶ ἀτέλλα, καὶ νῶλα, καὶ νουκερία, καὶ ἀχέρραι, καὶ ἀβέλλα. Soliti torquere catelas.) Quia in pleriſq; codicibus, i, litera longiori forma notata eſt, ſupraq; aliarum faſtigia alte producta, factum eſt vt in Romano codice, & quibuſdam aliis, Catelas: inde, Catellas, notatum fuerit. illud enim, j longum, l literam, qua nunc ſcribentes vtimur, eſſe crediderunt: quod ideo dictum nolui: quia Longobardica manus ſæpe fallat in i literæ ſcriptione, niſi hoc aduerteris. Miſere in prælia Nurſæ.) In Ro. cod. Nyrſæ, per y ſcribit. vt Cymas, pro Cumas. Sunt & plerique codices, in quibus Nerſæ, per e, ſcriptum eſt: ſed Nurſæ, receptum. Duris æquicola glebis.) In pleriſque veteribus cod. æquicula, pene vltima per u notata eſt. nam eam terminationem, quæ eſt in, ola, plerunque per u, ſcribi animaduerti, vt epiſtula, quod non in veteribus tantum codicibus; verum etiam in antiquis monumentis non ſemel obſeruaui. Quin & Marrhuia venit de gente.) Veteres pene omnes codices, Marubia, legunt per b mutam. Romanus tamen, Marula, habet, Stephanus in iis, quæ compilauit ex Hermolao Bizantino μαρρυβὸν. ſed in Sabinis ponit, verum author ille adeo paſſim corruptus eſt, vt parce admodum ei ſit adhibenda fides. Neq; eum iuuere in vulnera cantus.) Antiqui plerique codices in vulnere, legunt ablatiuo caſu, dum vulneraretur: idem tamen ſignificat in vulnera. Quæſitæ in montibus herbæ.) Ita habetur in Mediceo. Sed in antiquis pleriſque aliis exemplaribus legitur, quæſitæ montibus, abſque, in: leue hoc fortaſſe videbitur multis: ſed iis, qui ſeſe ſtylo exercere gaudent penſitatione non iniucundum. Te nemus Angitiæ.) Antiqua aliquot exemplaria, Argitiæ, legunt. Sed, Angitiæ, melius ex Solino: vt etiam habetur in codice Porcio.

Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello
Virbius, inſignem quem mater Aritia miſit,
Eductum Ægeriæ lucis, Hymetia circum
Littora, pinguis vbi & placabilis ara Dianæ.
Nanq; ferunt fama Hippolytum, poſtquam arte nouercæ
Occiderit, patriasq; explerit ſanguine pœnas,
Turbatis diſtractus equis, ad ſydera rurſus
Ætherea, & ſuperas cœli veniſſe ſub auras,
Pæonijs reuocatum herbis, & amore Dianæ:
Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab vmbris
Mortalem infernis ad lumina ſurgere vitæ,
Ipſe repertorem medicinæ talis & artis,
Fulmine Phœbigenam Stygias detruſit ad vndas.
At Triuia Hippolytum ſecretis alma recondit
Sedibus, & nymphæ Ægeriæ, nemoriq; relegat,

SERVIVS.

Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello Virbius.) Theſeus mortua Hippolyte Phedram Minois & Paſiphæ filiam ſupereduxit Hippolyto. Qui cum illam de ſtupro interpellantem contempſiſſet, falſo delatus ad patrem eſt, quod ei vim voluiſſet inferre. Ille Egeum patrem rogauit, vt ſe vlciſceretur: qui agitanti currus, Hippolyto immiſit Focam: qua equi territi eum traxerunt. Tunc Diana eius caſtitate commota, reuocauit eum in vitam per Æſculapium filium Apollinis & Coronidis, qui natus erat exſecto matris ventre, ideo quod cum Apollo audiſſet a Coruo eius cuſtode eam adulterium committere, iratus Cordnidem, maturo iam partu, confixit ſagittis. Coruum vero nigrum fecit ex albo: & exſecto ventre Coronidis produxit Æſculapium, qui factus eſt medicinæ peritus. Hunc poſtea Iuppiter propter reuocatum Hippolytum interemit. Vnde Apollo iratus Cyclopas fabricatores fulminum confixit ſagittis. ob quam rem a Ioue iuſſus eſt Admeti regis nouem annis apud Amfriſum armenta paſcere diuinitate depoſita. Sed Diana Hippolytum reuocatum ab inferis in Aritia Nymphæ commendauit Ægeriæ: & eum Virbium,

Solus vbi in ſyluis Italis, ignobilis æuum
Exigeret, verſoq; vbi nomine Virbius eſſet:
Vnde etiam Triuiæ templo, luciſq; ſacratis
Cornipedes arcentur equi, quod littore currum
Et iuuenem monſtris pauidi effudere marinis.
Filius ardenteis haud ſecius æquore campi
Exercebat equos, curruq; in bella ruebat.

Virbium, quaſi bis virum iuſſit vocari: cuius nunc filiū cognomine dicit in bellū venire: adeo omnia iſta fabuloſa ſunt. Nam cum caſtus vbiq; inductus ſit, & qui ſemper ſolus habitauerit, habuiſſe tñ fingitur filium. Re vera autē, & vt ſupra diximus, Virbius eſt numen coniunctum Dianę, vt matri deum Attis, Mineruæ Erichthonius, Veneri Adonis. ⸿Quem mater Aritia miſit.) Ciuitas iuxta Albam. Mater autem propter Auguſtum dicit, qui fuerat ex Aricina matre progenitus: ac ſi diceret, quæ tanti author eſt generis. ⸿Ægeriæ lucis.) Nympha in Aricino nemore, quam amicam ſuam Numa eſſe fingebat, ad firmandam legum ſuarum authoritatem. ⸿Pinguis vbi & placabilis ara Dianæ.) Pinguis frequenti ſacrificio: placabilis autem, ac ſi diceret, non qualis antè fuit. vel illic vel apud Centauros humano gaudens cruore. quam hiſtoriam plene in ſecūdo diximus, cum Iphigeniæ incidit cōmmemoratio. ⸿Arte nouercæ occiderit.) Bene vim ſceleris expreſſit ſola nouercæ commemoratione. ⸿Pęoniis reuocatum herbis.) Aut medicinalibus: à Pæone medico deorum. qui Pæan ſecundum Doricos dicitur: ſecundum rationem, Pęon. Aut re vera herbam Pæoniam dicit, cuius Creta ferax eſt. ⸿Et amore Dianæ.) Amore, id eſt cura. ⸿Medicinæ talis & artis.) Quæ etiam fata diſſolueret. ⸿Pœonigenam.) Matre Pœona genitum. Alij Phœbigenam legunt, vt Probus. ⸿Relegat.) Commendat ab alijs ſegregatum. ⸿Solus.) In ſolis locis. Nam ſolus quomodo, qui filium dicitur ſuſcepiſſe? ⸿Ignobilis.) Non vilis, ſed ignotus. quamquam poſſit etiam ad illud referri, quod dicunt quibuſdam artibus hominum vitam vltra fata protendi: ita tamen vt ſolam habeant vitæ imaginationem. videntur enim omnia facere, nec faciunt. ⸿Verſoq; vbi nomine.) De re facto: vt, OEſtrum Graij vertere vocantes. ⸿Vnde etiam Triuiæ templo.) Exponit τὸ αἴτιον. Nam Callimachus ſcripſit αἴτια: in quibus etiam hoc commemorat. ⸿Haud ſecius.) Non ſegnius patre. Dicit autem tantæ eum fuiſſe audacię, vt nec paternæ mortis terreret̄ exēplo.

DONATVS.

❡ Ibat & hippolyti.) Homo in dimicationibus bellicis probatiſſimi generis. ⸿Inſignem, quem mater aritia miſit.) Ex aritina matre genitus nutrituſq; eſt in lucis egerię, iuxta hymetia littora, vbi dianæ ara conſecrata eſt. ⸿Nanq; ferunt.) Ferunt, inquit, quoniam audita relaturus eſt, vt quid fama ferebatur, videretur dicere, non quod ipſe plena cogitatione didiciſſet. ⸿Hippolytum poſtquam arte nouercę.) Fuit fama occiſum hyppolytum remeaſſe in lucem, remedio herbæ peonię, & dianę amantis auxilio. ⸿Tum pater omnipotens.) Iratus iuppiter rediſſe ab inferis vmbris mortuum, in eius authorē facti tenebras miſit, a quibus contra ſtatutam legem reuocatus eſt in lucem, qui reuocari non debuit. ⸿At triuia hippolytum.) Diana miſeratione reparati iuuenis hunc in ſecretum nemorum abdidit, egeriæ nymphæ commendans: vt illic latens ſua tranſigeret tempora, quem ne notiſſimi nominis appellatio proderet, dici virbium voluit. addidit argumentum, quo credi poſſet, quod fama narrauerat. ⸿Vnde etiam triuiæ.) Ideo, inquit, quia hippolytus equorum furore decerptus eſt, templo & lucis dianæ ſacratis, equi arcentur. ne in memoriam dianæ factum, quo hippolytus perijt, rediret. ⸿Filius ardentes.) Huius igitur filius non minore ſtudio eqs & curru acer ruebat in bellum.

ASCENSIVS.

❡ Ibat & Hippolyti.) Idem facit, commemorans videlicet omneis inſigneis. quos eo tempore in Italia fuiſſe, hiſtorici atteſtantur: vnde & Virbius, Virbij ideſt bis viri, Hippolyti filium, cum alijs exercitum ducit. Vnde, qa Dona. ſublatus eſt. ❡ Ordo eſt. Virbius, proles pulcherrima Hippolyti: ibat & ideſt etiam: bello. i. in bellum: quem ſcilicet Hippolyti filium Virbium: Aritia, ciuitas illa, iuxta Albam: mater ſcilicet generoſiſſimæ prolis: quia etiam Auguſti: miſit inſignem ideſt clarum, & nobilem: eductū lucis ideſt ſyluis incæduis: Ægeriæ ſcilicet nymphæ, amicę poſt modum Numæ circum littora Hymetia ideſt Hymeti fluminis: vbi ideſt ad quæ littora, eſt ara pinguis: quia frequenti ſacrificio imbuta: & Dianę placabilis ideſt mitis, & non gaudentis humano ſanguine Hippolyti, dixit prolem: nanq;, pro quia: ferunt ſcilicet plurimi: vnde fabuloſum indicat: fama ideſt ex fama, & relatione aliorum: Hippolytum, ſcilicet Theſei filium: veniſſe rurſus ad

ad ſydera æthera ideſt coeleſtia: quia ſunt etiam apud inferos ſydera: vnde in. vj. Solemq; ſuū ſua ſydera norunt. & ſubauras ſuperas coeli, reuocatum, ſcilicet in vitā: herbis Pęoniis ideſt medicinalibus: a Pæone medico dictus: aut, herbis, quæ Pæoniæ vocantur: & amore ideſt ꝓpter amorem Dianę. Horatius tamen dicit, neq; enim Diana pudicū Liberat Hippolytum reuocatum (dicit) poſtquā occiderit ideſt mortuus fuerit: arte ideſt fraudulenta inſimulatione nouercæ. ſ. Phędrę, & poſtquā explerit, pro expleuerit: ſanguine ideſt vita ſua: poenas patrias ideſt a patre, aut eius nomine, illatas: exiſtens diſtractus ideſt in diuerſa tractus: & diſſolutus equis turbatis. i. conſternatis Phocis, videlicet ab Ægeo, illis oſtenſis, vnde Hippolytus: licet prius ſit dictus, ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ λύω ideſt ab hippos, qui eſt equus, & equa: & lyo ideſt diſſoluo. ferunt (dicit) ſic interemptum, veniſſe rurſus ad ſydera ętherea ideſt coeleſtia & ad auras ſuperas; videlicet coeli: reuocatum ſcilicet in vitā, herbis Pæoniis ideſt medicinalibus, aut ſic dictis, & amore Dianę. ſ. amitę Æſculapij, qui eum reuocauit. Tum ideſt deinde: pater omnipotens ſcilicet Iupiter, ſummus deorum: idignatus ideſt ęgre, & indigne ferens: aliquem mortalem ſurgere ab vmbris infernis, ad limina vitę: detruſit ipſe quaſi dicat propria manu: repertorem talis medicinę & artis ſcilicet Æſculapium: Phœbigenam ideſt a Phœbo genitum: in vndas Stygias ideſt infernas: fulmine ſcilicet triſulco: quod Iouis telum eſt, ſicut tridens Neptuni. At. ideſt ſed: Triuia. ſ. Diana: alma ideſt ſancta, aut vitę eius altrix: recondit ideſt abſcondit Hippolytum, ſedibus ſecretis: ne ſcilicet a Ioue proſterneretur: & relegat ideſt relegatum a ſe commēdat: nymphę Ægerię, quę in Italia patriam habebat: & nemori ſcilicet Ægeriæ ſacro: vbi ipſe ſolus: & ita ignobilis. i. ignotus, & tanquam ignobilis: exigeret ideſt tranſigeret: æuum ideſt reliquum tp̄s vitę ſuę: in ſyluis Italis ideſt Italicis, aut ignobilis italis, exigeret ęuum in ſyluis: & vbi eſſet Virbius, quaſi vir bis effectus: nomine verſo ideſt traducto ab euentu: ſicut prius Hippolytus, quia equis ſolutus: vnde ideſt qua de cauſa: equi cornipedes ideſt corneos pedes habentes, quod commune eſt epitheton: arcentur ideſt depelluntur etiam: templo Triuiæ: ideſt Dianæ, treis vias habentis: in coelo videlicet: vbi Luna dicitur: in ſyluis terreſtribus, vbi Diana: & in inferno, vbi Proſerpina: & a lucis, ſacratis. ſ. Triuiæ: ideo (inquit) ꝙ, ideſt quia: ipſi equi pauidi ideſt conſternati: monſtris, videlicet Phocis: hoc eſt, vitulis marinis: effudere littore. i. per littus: currum. ſ. Hippolyti: & iuuenem. ſ. ipſum Hippolytum. Filius, ſcilicet Hippolyti, etiam Virbius dictus: de quo, videlicet, nūc loquitur: exercebat haud ſecius, ideſt nihilominus: aut non ſegnius, quāuis pater ab equis interemptus eſſet: equos ardenteis. i. acreis, & animoſos: ęquore. i. in ęquo loco, ſeu planicie campi. i. loci capacis & ampli: & ruebat in bella curru. i. cum curru, aut in curru, de quo depugnabat.

PIERIVS.

❡ Virbius, inſignem quem mater Aritia miſit.) Sæpius dictū in Roma. codi. familiarem eſſe mutationem ex i, in e, vt in veterum aliquot monumentis negligentia. In nūmis, Mauretania: & alia pleraq;. ita hoc loco & Verbius, & Aretia, ſcriptū eſt. ſed Verbius, non in hoc authore tantum, ſed in alijs quoq;, per e, ſcriptum obſeruaui: per i vero ſcribi debere, oſtendit analogia: quoniam, vt apud Adamantium eſt, eum virum bis factum eſſe memorant. Cauet vero author is, ne Viuius, litera media, per v digammon ſcribatur, quoniam bis numerus, per b mutam notetur: quum tamen eo loco, quod ſuperius attingimus: Fauium, non Fabium, contra noſtri temporis vſum præcipiat ſcribi. Quantum vero pertinet ad vrbem, in Strabonis codicibus, ἀρίτια μετὰ, τὸ ἀλβανὸν, per ιότα ſcriptum: quum ἀρίκιον τὸ πυρ' ῥωμαίων χώρα per ῖτα ſcribatur. Non prætedibo vero loco hoc, quod ad literę mutationem attinet: obſeruaſſe Quintili. vt ſibe, a Meſſala: ita quaſe, ſcriptum in multorum libris: comperiſſeq; ſe ex Pediano T. Liuium: ita his vſum, qui & ipſe eum ſequebatur: que nos (ait ille) i litera finimus. Quid vero illud apud Verrium, qui Scipionem Aphricanum, Pauli, F, redarguiſſe: per e literam enunciaſſe dicit. Contra vero Pertiſum, per i, cuius meminit Lucilius: quū ait, quo facetior videar, & ſcire plus ꝗ̄ cæteri. Pertiſum hominē non perteſum: dicens, ferum natura genus. ⸿Hymetia circū Littora.) In Roma. codice legere eſt, humentia circum Littora. ſed

malunt omnes Hymetria, ab Atticæ monte. Sed id quoq; obſeruandum eſt apud Grecos, geminato ττ ſcribi ὑμηττίαν nomē quod obſeruant τ, υ, natura producere. ¶ Phœbigenam Stygias detruſit ad vndas.) In antiquis codicibus, alibi, ad vndas, alibi in vndas, legitur. ¶ Exigeret, verſoq; vbi.) Plerique codices antiqui abſque particula, q;, legunt, verſo vbi: in qua dictione eruditioribus auribus iudicandū relinquo, quā venuſtius ſit legere. ¶ Solus vbi in ſyluis Italis, ignobilis æuum Exigeret, verſo vbi nomine Virbius eſſet.) Poſſe vero verſum ita nulla colliſione conſiſtere oſtendit: quod ſuperius legimus, Antiqua e cedro, Italusq;, paterq; Sabinus. & huiuſmodi pleraque apud hunc eundem Poetam. ¶ Vnde etiam Triuiæ templo.) Plures antiqui codices hīc, templo Triuiæ: quod eorum curę cōmendamus, qui ſpondeum duobus dactylis interiectum addere carmini maieſtatem agnoſcunt. ¶ Quod littore currum. Et iuuenem monſtris pauidi effudere marinis. In codicibus aliquot antiquis, quo littore, legitur neque obſtat Hippolytum in Attica, non in his regionibus fuiſſe dilaceratum: quando Poetis ea conceſſa licentia, vt & fabulas, & hiſtorias, nonnunquā ex commodo ſuo peruertant. placet tamē quod, vt ſit redditio cauſę. ¶ Haud ſecius æquore campi.) In antiquis pleriſque codicibus, ſegnius, legitur: quam lectionem Seruius agnoſcit, quum dicit, non ſegnius patre.

Ipſe inter primos præſtanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, & toto vertice ſupra eſt,
Cui triplici crinita iuba galea alta Chimęram
Suſtinet, Æthnæos efflantem faucibus igneis.
Tam magis illa fremens, & triſtibus effera flammis,
Quàm magis effuſo crudeſcunt ſanguine pugnę.
At leuem clypeum ſublatis cornibus Iò
Auro inſignibat, iam ſetis obſita, iam bos,
Argumentum ingens, & cuſtos virginis Argus,
Cælataq; amnem fundens pater Inachus vrna.
Inſequitur nymbus peditum, clypeataq; totis
Agmina denſantur campis, Argiuaq; pubes,
Auruncæq; manus. Rutuli, veteresq; Sicani,
Et Sacranæ acies, & picti ſcuta Labici:
Qui ſaltus Tyberine tuos, ſacrumq; Numici
Littus arant, Rutulosq; exercent vomere colles,
Circęumq; iugum, queis Iupiter Anxurus aruis
Præſidet, & viridi gaudens Feronia luco:
Qua Saturæ iacet atra palus, gelidusq; per imas
Quærit iter valles, atq; in mare conditur Vfens.

SERVIVS.

¶ Vertitur.) Id eſt agit. ¶ Et toto vertice ſupra eſt.) Statius, Et toto deſpectat pectore bellum. ¶ Ætnæos efflantem faucib⁹ igneis.) Nimios: quantos habet AEtna. ¶ Tam magis illa fremens, & triſtib⁹ effera flammis, Quàm magis effuſo crudeſcūt ſanguine pugnę.) Legitur in arte quod tā, magis, maxime, minus, minime, poſitiuo tantum iungantur: quod tamē tunc obſeruabitur, ſi ponantur ad augmentum iſtę particulę: tunc enim vitioſam faciūt eloquutionē. Cæterum ſi ad exęquationē poſitæ ſint, poſſunt vel comparatiuo, vel ſuperlatiuo, vel pro his gradibus ipſę inter ſe iungi. Hinc ergo eſt. ¶ Tā magis illa fremens, & triſtibus effera flammis, Quàm magis effuſo crudeſcūt ſanguine pugnæ.) Non enim ad prælationem poſitæ ſunt, ſed ad exęquationem. Maiores enim noſtri vitia non in dicto, ſed in ſignificatione eſſe voluerunt. Hinc eſt in Salluſtio, Ita q̄; quiſq; peſſime fecit, tam maxime tutus eſt. Nam & hic exæquatio eſt, non comparatio. ¶ Iò auro inſignibat.) Hæc Inachi filia Argiuorum fluminis fuit. Hanc amauit Iupiter: & dum cum ea eſſet, Iuno ſuperuenit. Timens ille ne deprehenderetur, Ionem mutauit in vaccam: & eam poſcenti dedit Iunoni, ne pellicem confiteretur: cui Iuno Argum oculatum omnibus membris Ariſtoris filium cuſtodem appoſuit. Quem cum Iupiter per Mercurium interemiſſet, Iuno eum in pauonem mutauit: Ioni vero immiſit œſtrum, quo diu exagitata ad Ægyptum venit, & Iouis voluntate in Iſin mutata eſt. ¶ Inſignibat.) Signo ſuo clarum eſſe faciebat, ſua pictura inſignem faciebat. ¶ Argumentum ingens.) Aut fabula, vt Cicero, Argumenta erant in valuis. Aut re vera argumentum quo ſe Græcum comprobare cupiebat. Hoc enim etiam Amata ſuperius dixit, Inachus Acriſiusq; patres, mediaq; Miſenæ. ¶ Cuſtos.) Ne reuerti poſſet in formam priorem. ¶ Pater Inachus.) Pater non tantum ipſius Iouis: ſed author originis Turni. ¶ Totis Agmina denſentur campis.) Qui oculis poterant ſubiacere. ¶ Denſentur.) Denſeo denſes dicimus, aliter non. ¶ Argiuaq; pubes.) Et hoc ad generis, vt ſupra diximus, pertinet probationem: quòd eum ſequebantur Argiui. ¶ Vetereſq; ſicani.) Bene Veteres: nam vbi nunc Roma eſt, ibi fuerunt Sicani: quos poſtea pepulerunt Aborigines. ¶ Sacranæ acies.) Dicunt quendam Corybantem veniſſe ad Italiam, & tenuiſſe loca quæ nunc vrbi vicina ſunt. Et ex eo populos ducentes originem, Sacranos appellatos. Nam ſacrati ſunt Matri deum Corybantes. Alij Sacranas acies Ardeatum volunt, qui aliquando cum peſtilentia laborarent, ver ſacrum vouerunt. Vnde Sacrani dicti ſunt. ¶ Picti ſcuta Labici.) Glaucus Minois filius venit ad Italiam: & cum ſibi imperium poſceret, nec acciperet: ideo quod nihil præſtabat ſicut eius pater præſtiterat zonam eis tranſmittendo, cum antehac diſcincti eſſent, oſtendit ſcutum, à quo & ipſe Labicus dictus eſt: & ab eo populi ἀπὸ τῶν λαβῶν, quam latine anſam vocamus. ¶ Picti autem ſcuta.) Id eſt in bello frequenter probati. Nam apud maiores virorum fortium picta erant ſcuta: econtra inertium & tyronum pura erant. Vnde eſt, Parmaq; inglorius alba. i. d eſt non picta. ¶ Qui ſaltus Tyberine tuos.) Non originem, vt diximus ſupra. ¶ Sacrumq; Numici Littus arant.) Aut iam tunc ſacrum. aut Prolepſis eſt. nam cōſecratus eſt Numicus poſt quā inuentum eſt illic cadauer Æneæ. ¶ Littus arant.) Littus fluminis: vt, Viridique in littore cōſpicitur ſus. ¶ Circæumq; iugum. Circa hunc tractū Campaniæ colebatur puer Iupiter, qui Anxurus dicebatur, quaſi ἄνευ ξυροῦ, id eſt ſine nouacula: quia barbam nunquam raſiſſet. & Iuno virgo quę Feronia dicebatur. Eſt autem fons in Cāpania iuxta Terracinam, quę aliquando Anxur eſt dicta. ¶ Et viridi gaudēs Feronia luco.) Non vacat quod addidit viridi. Nam cum aliquando huius fontis lucus fortuito arſiſſet incendio: & vellent incolæ exinde transferre ſimulacra, ſubito reuiruit. ¶ Qua ſaturæ iacet atra palus.) Secundum hanc lectionem re vera ſaturam paludem intelligimus. ſed alij aſturę legunt: quod ſi eſt, paludem pro flumine poſuit. Nam haud longe a Terracina oppidum eſt Aſtura, & eiuſdem cognominis fluuius. ¶ Quærit iter valles.(Satis ſignatis verbis expreſſit flumen anguſtum. Contra de Tyberino ait, In mare prorumpit.

DONATVS.

¶ Ipſe inter primos.) Ipſe, vbi ponitur, potioris meriti perſona ſignificatur, Deniq; ſequitur. ¶ Pręſtanti corpore. t. Verti. ar. te.) Ipſe turnus inter primos vertitur tenens arma, & toto vertice altior cęteris fuit. Poteſt etiam ſic intelligi, quod ait, ipſe. ſcilicet cum quo tanta auxilia veniebant. ¶ Cui triplici crinita iu. ga. al. chi. &c.) Dixit cauſam, vnde cęteris altior videbatur. habuit, inquit, galeam cum triplici iuba habentem informatam chimęrā. Item ad imagineꝫ veritatis expreſſam, vt ęthneos ignes euomere putaretur. ¶ Tum magis illa fremens. Habere videbatur in fremitu & in flammis, vt viſa crudelitate creſcere putaretur.) At leuem clypeum.) Deſcripſit caput, & galeam turni: dicit, quid habet in clypeo. Expreſſa illic fuit Io nōdum armata cornibus, iam tamē ſetis obſita, & bouis corpus oſtendens. nec argus illic defuit, qui cuſtos virginis appoſitus fuerat & inachus pater eius additus videbatur. Ornata auro vrna flumen quoddam effundens. ¶ Inſequitur nim. pe.) Ducem turnum ſequebatur peditum multitudo. ¶ Clypeataq; totis Ag. den. c.) Quanta multitudo ſcutata peditum fuit? quam quum latitudo campi non caperet, denſabatur. vt ſuſtineri potuiſſet. Argiuaq; pubes,) Omnes iſti ex diuerſis locis & regionibus congregati cum turno fuerunt.

ASCENSIVS.

¶ Ipſe inter primos præſtanti corpore Turnus, &c. Poſt reliquos, more ſuo, commemorat ducem, & principem exercitus videlicet Turnum, dicens. Ipſe. ſ. dux, & caput belli, Turnus pſtanti corpore. i. habens pręſtans corpus: a quo eum, plus q̄; ab animo, commendat: vertitur. i. agit: inter primos, id eſt primores, & principes viros, tenens arma: & eſt ſupra, id eſt pręeminet toto vertice.

vertice. Cui.ſ. Turno galea alta: crinita triplici iuba.i. habens quaſi pro crinibus triplicem iubam ideſt tricam capillorum: vt eſt iuba in equis; ſuſtinet chimeram, ideſt monſtrum chimeræ ſimile, pro inſigni, ſuperpoſitum efflantem faucibus igneis Æthneos.i. ſulphureos, & copioſos, quales ſũt Æthnei: ſic enim erat effigies chimeræ conſtructa, vt ex motu incenſo ſulphure, flammas emitteret: illa.ſ. chimera: tam.i. tanto magis, ſup. eſt fremens, & effera ideſt fremens, & indomita, ac terribilis ob id flãmis triſtibus: aut triſtis odoris, aut triſtitiam afferentibus, q̃.i. quanto. (Nam, pro eo quod eſt quãtum, iungitur q̃, poſitiuo: & id figurate.i. cum interrogatione admirationi conueniente, aut alia figura: & ꝓ quãto, vt hic: quod tñ rarum eſt, iungitur cõparatiuo: pro valde autem, ſuperlatiuo.) q̃ igitur, ideſt quanto magis pugnę crudeſcũt ſanguine effuſo. At.i. ſed, Io.ſ. Inachi filia, olim in vaccam mutata: inſignibat.i. inſigni decorabat: auro clypeũ leuem.i. politũ, & non aſperũ: cornibus ſublatis.i. depoſitis: Io (inquit) exiſtens, iã obſita ſetis.i. duris pilis: & iam bos, appoſitorie, ingens argumẽtum.i. fabula, aut approbatio ꝙ e Græcis oriundus eſſet: & Argus, vir ille oculatiſſimus: cuſtos virginis. ideſt iuuenculę, ſcilicet ei deputatus a Iunone: & Inachus pater, ſcilicet puellę, & totius generis Turni: fundens amnem.i. aquam: vrna cælata.i. ſculpta: quo ſignificabatur deus fluminis. Nymbus peditum, ideſt copioſus exercitus, puluerulentam nubem excitans: inſequitur.ſ. Turnum: & agmina clypeata ideſt clypeis munita: denſantur, ideſt condenſantur, & conſtipantur, totis campis: & pubes Argiua, ideſt iuuentus ab Argis oriunda: aut (reuera) Argiua: & manus Auruncę Auruncæ, ideſt exercitus Auruncorum, qui ſunt antiquiſſimi populi Italiæ: & Rutulum, ſcilicet populi, qui Argiui erant, a Rutulo denominati, ſed nunc Turno ſubiecti: & Sicani ideſt Siculi: veteres ideſt antiqui, qui inter primos Italiæ habitatores memorantur: & acies Sacranæ ideſt Sacranorum qui populi vicini erant ei loco, vbi nunc Roma eſt: aut Ardeates: & Labici. ſcilicet populi, a Glauco Labico denominati: picti ſcuta, ideſt habentes ſcuta depicta, ab armis ipſis victorum: qui arant, o Tyberine, tuos ſaltus ideſt flumini tuo vicinos: & littus ſacrum ideſt ſacram ripam, Numici.ſ. lacus, in quem Æneas ſubmerſus dicitur: & exercent vomere ideſt ſulcant colles Rutulos: & iugum Circeum ideſt a Circe denominatum: queis.i. quibus aruis: Iupiter Anxurus.i. ſine nouacula dictus, quia adhuc imberbis præſidet: & Feronia, ſcilicet Iuno, gaudens luco viridi: quia olim reuiruit poſtq̃ arſerat: imo combuſtus fuerat lucus ille qua, ſup. ꝑte, aut regiõe: atra palus Saturæ, illius regionis: iuxta Terracinam iacet ideſt ſita eſt: & Vfens, fluuius ille, non longe a Terracina, in Tyrrhenum cadens: gelidus ideſt frigidus: quærit iter, quia anguſtus eſt eius alueus in valleis imas: atq; conditur.i. abſconditur in mare, hoc eſt incidit in mare Tyrrhenum.

PIERIVS.

¶ Denſantur.) In anti. co. & denſantur, & denſentur, obſeruaui: vtrunq; recte, ex vſu veterũ. ¶ Iupiter Anxurus.) In antiq. ſane, Iupiter, vnico p habetur. In Romano, & aliquot aliȷs, Anxirus, In aliȷs pleriſq; Anxyris, per y, vt Græce ſcribitur. & Anxiris, per i, Latinum, ȷs, qui Græce neſciebant.

Hos ſuper aduenit Volſca de gente Camilla,
Agmen agens equitum, & florenteis ære cateruas
Bellatrix. non illa colo, calathis ve Mineruæ
Fœmineas aſſueta manus, ſed prælia virgo
Dura pati, curſuq; pedum præuertere ventos.
Illa vel intactæ ſegetis per ſumma volaret
Gramina, nec teneras curſu læſiſſet ariſtas:
Vel mare per medium, fluctu ſuſpenſa tumenti
Ferret iter, celeres nec tingueret æquore plantas.
Illam omnis tectis, agriſq; effuſa iuuentus,
Turbaq; miratur matrum & proſpectat euntem
Attonitis inhians animis, vt regius oſtro
Velet honos leueis humeros, vt fibula crinem
Auro internectat, Lyciam vt gerat ipſa pharetram,
Et paſtoralem præfixa cuſpide myrtum:

SERVIVS.

¶ Hos ſuper aduenit Volſca de gente Camilla.) Prudẽter poſt impletam cõmemorationem virorum tranſit ad feminas. Ita enim & de Troianis legitur, qui vltimum Amazonũ auxilium poſtulauerunt. Quæ res ab Homero præter miſſa eſt. Sane iam præſagiũ eſt infœlicitatis futuræ, quòd inter ipſa principia armantur & fœminę. ¶ Volſca de gẽte.) De Priuerno Volſcoꝝ oppido vt, Priuernum antiqua metabus cũ excederet vrbe. ¶ Florenteis ære cateruas.) Ennius & Lucretius florens dicũt oẽ quod nitidum eſt: hoc eſt ſecutus Virgilius. Aliter Acyrologia eſt. Lucretius, Florebat nauibus põtus. ¶ Calatis ve Mineruę.) Minerua & armorũ dea eſt, & lanificȷ: ſed Camilla animum ad arma ſola cõtulit. ¶ Curſuq; pedum.) Bene pedum adiecit, ne per equum eius gloria minueretur: quod ei obȷcitur, Quid tamen egregium, ſi fœmina forti Fidis equo? ¶ Ariſtas.) Primas ſpicæ partes, dictas ab eo quòd primę areſcant. ¶ Tingeret.) Mergeret: vt, Tingat equos. ¶ Iuuentus, turbaq; miraſ matrum.) Ante, ornatum eius: pòſt, arma dicturus eſt. Vnde Hyſteron proteron in reſpondendo eſſe voluerunt: vt, Ornatum matres, viri vero arma mirantur. Sed melior ſenſus eſt, ſi ſicut dictum eſt, accipiamus. Ea enim ſexus vterque miratur quæ ſunt poſita contra opinionem, vt mirentur fœminæ arma in muliere, viri ornatum in bellatrice. ¶ Inhians.) Stupore quodam in ore pateſacto. ¶ Lyciam pharetram.) Quaſi Lyciã. Vt legimus, Cretenſes egere ſagittas. ¶ Paſtoralem pręfixa cuſpide myrtũ.) Non haſtam myrteam, ſed ipſam myrtum. Statius, Lerneam iacit ille trabem.

DONATVS.

¶ Hos ſuper ad. vo. de gen. Camilla.) Super hos, inquit, qui e diuerſis locis conuenerant, venit & camilla bellatrix de volſcorũ gente. tantus fuit amor belli in omni italia. tanta aduerſus ęneã cunctorum conſpiratio: tãtus metus vniuerſis, vt etiam fœmina multitudinis, dux non dubitaret exiſtere, fiducia videlicet non ſexus ſui, ſed exercitationis. quum ipſa in eo ſexu eſſet, qui alienus eſſe debuerat a bello. Ducebat tamen maximi numeri iuuentutem, equitum, atq; peditum, armis competentibus inſtructã, viris ipſa non inferior. incipit aſſerere poeta, poſſe vſum ſuperare naturam. ¶ Non illa colo, calathiſue mi.) Deſpecto ad quod nata eſſet,

eſſet, & ſpretis lana & colo, manus fœmineas virili ſtudio mancipauit. ¶ Sed prælia virgo.) Aderat illa duris bellis, dixit qualibus, & non dixit eorum numerũ, vt cumularet virginis laudem ſubgenerali ſignificatione. dura, inquit, bella, in quibus maior crudelitas eſſet, & maximus labor. ¶ Curſuque pedũ præ. ven.) Fidebat illam non tam equorum mobilitate, quã pedibus ſuis tantum pernix, vt curſu pręuerteret ventos. ¶ Illa vel intactę.) Illa, ſi ſuper ſegetes, & ſuper medio maris curſu vellet exerceri, tanta leuitate mobilis corporis ferebatur, vt nec ariſtas læderet, nec plantis tangeret mare: vt non iam currere, ſed volare videretur. ¶ Illam omnis tectis ag. que ef. iu. Tur. que mi.) Euntẽ illam in medio agmine mirabatur multitudo omnis ac ſexus dõmibus & agris in aperta proſiliens. cui fœminæ, vel cui viro nõ miraculo eſſet in fœmineo ſexu martis habitare virtutem? ¶ Vt regius oſtro Ve. ho. le. hu.) Præter auſus ipſos, & omnia. quę laudantur, tenuit. laudatur etiam ipſe veſtitus, quem ornabat pretiũ veſtis, & ſubtilitas, velabat enim humeros eius taxatio veſtis ampliſſima. ¶ Vt fibula cri. Au. inter. Crinem eius non ars fœminea, ſed virilis fibula, militariſq; nectebat. Aurum illic oſtrumq; ſuberat. ſic tamen, vt reginæ eſſet totum, non quo illis delectare videretur, quæ tendebatur ad bellũ. ¶ Lyciam vt ge. ip. pha.) Inter cætera etiam illa mirabat multitudo ſpectantium, ꝙ incedens arma ſua ipſa portabat pharetram ſcilicet & haſtam myrteam pręfixo ferro grauiorẽ. quę tanti etiam ipſa roboris fuit, vt ad vſum paſtorum fortium parata videretur. Quæ ſupraſcripta ſunt pertinent ad extremam manum, quam, impoſuit iuno per furiam: perfectionẽ aũt ſignificat extrema manus. Hic igiſ dixit extremam manum, vbi perficiendis rebus intendebat opera. In vndecimo aũt libro induxit eam illã dixiſſe. Me ſine prima manu tentare pericula belli. huius eſt incipere pugnæ certamen. Tu pedes ad muros ſubſiſte & mœnia ſerua: ſequitur, vt reliqua turnus impleret præter iſta, quæ huius libro expoſitio continet. Etiam illud ſciendum, quod ſæpe iam diximus, laudes ęneę libros omnes continere. Sed in hoc plura eiuſmodi & maxima & mirandac omplexum. Nam vt venit ęneas idem ad italiã auſpicȷs diuinis ſuſceptus eſt blandientibus omnibus elementis, ſereno cœlo, placido mari, ventis ſilẽtibus, luce creſcente, ſole mũ

do, aurora fulgente, ſecundo fluminis curſu, etiam ipſis auibus lætis, nemoribus quoq; otium ſecuritatemq; ſpondentibus. Quo tempore emerſerunt apes genus animalis aſperum pro ſe, & aduerſus eos quos ſenſerint inimicos, generans mella & examinum īfinitam prolem. flāmatum eſt quoq; lauiniæ caput: ſed illud lumen potius q̄ incendium fuit. Reſponſum eſt vocibus vatum venturum virum admirabilem cui italiæ totius deberet imperium. Ecce aduentus eius non hoīes nuntii fuerunt, ſed dii. Conſultus faunus ſuper deligendo genero multos petitores reſpuit. ſpondens venturum cuius reuera coniugio lauinia deberetur. Occurrit eius felicitati ætas & orbitas regis. nam latinus rex & ſenex fuit & vnam filiam habuit. hic in eo præfertur æneas, qa niſi opportune veniſſet omnis italię futura proſperitas & res romani imperii protinus concidiſſet. Dein ab ipſo rege libenter exceptus eſt & vxor ei oblata potiusq̄ petenti conceſſa. Prælatus eſt ciuibus multis virtute, genere, pulchritudine corporis. fortunaq; præſtantibus. Huius felicitati inuidens iuno defectus ſuos euidenti dolore confeſſa etiam inferos mouet. vocauit furiam, hanc aduerſus homines, deorū voluntate munitam iunxit partibus ſuis. qua miniſtra apponitur mater eius per fraudem, quæ fidem promiſſę affinitatis euerteret, ſcilicet cum offerret alterū generum diuitem, regium atq; formoſum. Sed hęc non potuerunt latini mentem cōmouere. Excitatus eſt turnus in bellum. exciti reges innumeri, prouinciæ quoq; & gentes, aſperę, bellicoſæ, feroces & multitudinis fiducia truces. Adiicit octauo libro ad diomedem quoq; miſſum, ſed illum tanti nominis reuerentia territum auxilia pernegaſſe, æneam interea de reliquiis danaum (vt dictum eſt) atq; immitis achilli perditiſq; ex his naufragio plurimis, & interueniente luis contagio ne nōnullis extinctis relictis. quoq; in ſiciliæ partibus aliquantis cum paucis quos euander ei ex anguſta ſubſtantia dederat obtinuiſſe ipſam iunonem ſæuam & in exercendis inimicitiis infinitis temporibus perdurātem virtute, tolerantia, & felicitate ſuperatam. æneæ partibus (vt in duodecimo libro lectum eſt) facere compulſam. Illaq; oīa cum omni pſperitate adeptū, quæ nuntiauerunt dii & cecinerāt vates.

ASCENSIVS.

¶ Hos ſuper aduenit.) Vltimo dicit, Camillam virginem, bello nobilem Veniſſe in auxilium Turno: adludens videlicet ad Pentheſileam, Amazonum reginam, quę Hectori tandē in auxilium venerat. Quin verò per totū hunc locū dēſyderat Dona. ¶ Ordo eſt. Camilla. ſ. virgo: aduenit ſup. i. vltra hos: aut ſup aduenit hos ſcilicet iam dictos: de gente Volſca, quæ Italiæ eſt: agens agmen equitum: & cateruas florenteis. i. nitidas copias: & reſplendētes ęre. i. in armis ęreis, exiſtens bellatrix: quia illa non aſſueta, ſup. fuit manus fœmineas. i. non habuit manus fœmineas aſſuetas: colo. i. inſtrumento nendi, more cæterarum feminarum: ve, pro vel. calathis Mineruę. i. qualibus lanificæ, more Mineruę, vti ſolent, ad lanā, aut fila lanea reportanda: vnde Iuue. Calathiſq; pacta refertis vellera. ſed ipſa virgo. i. quum eſſet virgo, aſſueta, ſup. fuit pati dura prȩlia: & aſſueta præuertere. i. anteueniendo a pro flatu, impedire ventos curſu pedum. i. tam celeriter currere ſolita, vt ventos prȩuerteret. Illa ſcilicet nobiliſſima bellatrix: volaret. ſ. ſi vellet ideſt volare poſſet: per ſumma gramina ideſt herbam ſegetis intactæ. ſ. a pedibus eius: hoc eſt, nec læſiſſet teneras ariſtas curſu ideſt currendo ſuper eas: vel ferret ſcilicet ſi vellet iter ideſt incederet, ſuſpenſa fluctu tumenti ideſt per tumorem, erecto per medium mare: nec tingeret ideſt madefaceret: æquore ideſt aqua marina: plantas celeres ideſt celerrime percurrētes. Hæc omnia autem per hyperbolem poeticam dicta ſunt mira quoq;, ſed non tanta celeritas ab Homero, & a Papinio noſtro attribuitur Achilli: quem ſuper glaciem vna nocte concretā potuiſſet percurrere, Stati. in Achilleide docet. Omnis iuuentus. i. multitudo iuuenū, quæ per ætatē rerum iperitia, eſt effuſa. i. ſine ordine cū tumultu egreſſa, tectis & agris, & oīs turba matrum, quę ꝑ ſexū imperitæ, ac ſtupidę ſunt: miratur illā. ſ. Camillā: & proſpectat. i. porro aſpectat: euntē. i. pcedentē, greſſu virili ihians. i. auide intēta: animis attonitis. i. ſtupefactis: vt. i. quēadmodū: honos. i. honor: regius. i. regalis, & regibus debitus: vellet. i. veſtiat: oſtro. i. purpura: humeros. ſ. Camillæ: leues ideſt nō piloſos, nec aſperos: ſed ſucci plenos: & vt. i. quemadmodum, fibula internectat crinem auro. i. reticulo aureo, habente fibulam: & vt ipſa gerat pharetrā Lyciam, id eſt pulchrā, & bonam, vt Lycia dici mereatur: & vt gerat myrtum. i. arborem integram: paſtoralē, ideſt quæ paſtoribus vſui eſſe potuiſſet vmbra ſua, cuſpide præfixa. i. habentem cuſpidem ferream prefixam in morem haſtæ.

PIERIVS.

¶ Fluctu ſu. tu.) In aliquot vete. co. legere eſt, fluctus tumentis: quod minime placet. Non ſum vero neſcius eſſe aliquos vſque adeo naris ſupra modum emunctæ, vt quum quatuor illos verſus legunt: Illa vel intactę ſegetis per ſumma volaret Gramina, nec teneras curſu lęſiſſet ariſtas, Vel mare per medium fluctu ſuſpenſa tumenti, Ferret iter, celeres nec tingueret ęquore plantas. Adulterinos eos iudicent: vt qui a Virgiliana grauitate videātur alieni. Sed valeant tam ſeueri Cretici, quando in exemp. oībus anti. ea carmina reperiunt: neq; hyperbolica ea laſciuia indecora eſt, preſertim in virgine laudanda, quum tolleretur in Apollonio in Polyphemi agilitate deſcribenda, vnde locum Poeta noſter emulatus eſt: cuius verſus non appoſui, quia ſunt iam omnibus in promptu. ¶ Vt gerat.) Sunt anti. cod. vbi, ferat, ſcriptū eſt. Sunt qui, gerat, magis proprium velint. & alterum illud ex paraphraſi adiectum eſſe, eſt. & ipſa, pronomen: pro, illa, in antiquis exēp. verum alterum hoc recęptius.

SEPTIMI LIBRI. FINIS.

IN. VIII. ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Præparat octauo bellum, & quos mittat in hoſteis.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISCONS. ARGVMENTVM.

Dat belli ſignum Laurenti Turnus ab arce.
Mittitur de magni Venulus Diomedis ad vrbem
Qui petat auxilium, & doceat quę cauſa petendi.
Æneas diuum monitis adit Arcada regem
Euandrum Arcadia profugum noua regna petentem.
Accipit auxilium, hinc natum & ſocia agmina iungit
Euander, Pallas fatis comes ibat iniquis.
Iamq; habilis bello, & maternis lętus in armis,
Fataq; fortunaſq; ducum, caſuſq; ſuorum
Sortitus clypeo, diuina tentus in arte eſt.

ALIVD IN EVNDEM.

Vidit vt Æneas ſumma vi bella parati,
Arcadas, Euandrumq; ſenem ſibi fœdere iungit:
Dardanioq; duci ſociatur Ethruria tota.
Arma petit genitrix, dat Mulciber, in clypeoq;
Res pingit Latias, & fortia facta nepotum.

ACENSIVS.

PRæparat &c.) Arg. ordo eſt Poeta, ſup. prȩparat octauo. ſ. Æneidos libro. i. prȩparari deſcribit bellum, & ſupp. populos quos mittat in hoſteis. i. contra hoſteis. Maioris argu. ordo, Turnus. ſ. princeps exercitus: dat ſignum belli. i. vexillum pandit: ab arce Laurenti, ideſt Laurolauinii: qđ prius a Lauro, Laurentum dictum erat. Et Venulus: legatus ille, ſeu orator: mittitur ad vrbem Diomedis magni: quia cōtra Æneā viriliter ſtetit: Diomedes aūt, iam in Apuliæ habitabat: qui. i. vt is: petat auxiliū & doceat: quę cauſa, ſupp, ſit, petendi. ſ. auxilii, aut auxiliū: Æneas adit regem, ſcilicet Euandrum: Arcada. i. ex Arcadia profectum ad ea loca vbi nunc Roma eſt, monitis diuum. i. vt dii eum admonuerant: & prius per oracula & nūc in ſomnis. Euandrum dicit, profugū Arcadia. i. ab Arcadia profectum: & petētē noua regna quia pauloante venerat in Italiā, Æneas, ſup. accipit hinc. i. ab hoc rege auxiliū: & Euāder iungit hinc natū. i. filiū ſuū, cui Pallāti nomē erat: & agmina ſocia. i. ſocialia: Pallas. ſ. filius Euādri, ibat. ſ. cum Ænea, exiſtēs comes eius: fatis iniquis. i. nō fauentibus. qa occidendus eſt, exiſtens iam habilis, ideſt idoneus, bello, ideſt ad bellum gerendum: & lętus in armis maternis, ideſt quæ mater illi procurauerat. aut ſic & Æneas lætus armis maternis, ideſt quæ Venus ei procurauerat & ſortitus fata & fortunas, ducum prȩcipue Auguſti, & Antonii. & caſus ſuorum clypeo, ideſt deſcripta in clypeo: tentus eſt, ſcilicet cum admiratione: in arte diuina, ſcilicet Vulcani, qui artificioſe ea ſculpſerat, q̄ multo poſt futura erant.



P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER OCTAVVS.

Vt belli ſignum Laurenti
Turnus ab arce POET.
Extulit, & rauco ſtrepue-
runt cornua cantu,
Vtq; acreis concuſſit e-
quos, vtq; ĩpulit arma:
Extemplo turbati animi,
ſimul omne tumultu
Cõiurat trepido Latium,
ſæuitq; iuuentus
Effera, ductores primi Meſapus, & Vfens,
Contemptorq; deum Mezentius, vndiq; cogunt
Auxilia, & latos vaſtant cultoribus agros.
Mittitur & magni Venulus Diomedis ad vrbem,
Qui petat auxilium, & Latio conſiſtere Teucros,
Aduectum Æneam claſſi, victosq; penates
Inferre, & fatis regem ſe dicere poſci,

Virg.

SERVIVS.

Vt belli ſignũ Laurẽti Turnus ab arce Extulit.) Apud maiores nr̃os tria erant militiæ genera in bellis gerẽdis. Nã aut legitima erat militia, aut coniuratio, aut euocatio. Legitima erat militia eorũ, q ſinguli iurabant ꝑ republica ſe eſſe facturos: nec diſcedebant niſi cõpletis ſtipendiis, id eſt militiæ tẽpibus, & ſacramentũ vocabat. Aut certe ſi eſſet tumultus, id eſt bellum Italicũ vel Gallicũ, in qbus ex periculi vicinitate erat timor multus: q̃a ſingulos interrogare nõ vacabat: q fuerat ducturus exercitũ, ibat ad Capitoliũ, & exinde proferẽs duo vexilla, vnũ roſeũ, qḋ pedites euocabat, & vnũ cœruleũ qḋ erat equitũ (nã cœruleus color maris ẽ, a cuius deo equũ cõſtat inuẽtũ) dicebat, Qui rẽpublicã ſaluã eſſe vult, me ſequat. & qui cõuenissent, ſimul iurabãt. & dicebat

dicebat iſta militia cõiuratio. Fiebat ẽt euocatio. Nã ad diuerſa loca diuerſi pp cogẽdos mittebant exercitus. Modo ergo duo ſunt genera militię, cõiuratio & euocatio, q̃ppe ĩ tumultu. Sane incõgruũ non eſt qḋ ſignũ belli, id eſt vexilli eleuationẽ Turno dat, cum de rege Latino dixerit ſuprà, Rerũq; reliquit habenas. Belli aũt ſignũ generaliter dixit (nã multa ſunt) ſed vexillum ſignificat, qḋ eſt tractũ à velĩ diminutione, vt velũ vexillũ. ¶ Strepuerunt cornua.) Quę ſimul ſonabãt: vt Æreaq; aſſẽſu conſpirant cornua rauco. ¶ Vtq; acres cõcuſſit equos.) Hoc ad equites ꝑtinet. ¶ Vtq; impulitq; arma.) Hoc ad pedites. Eſt aũt ſacrorũ. nam is q belli ſuſceperat curã, ſacrariũ Martis ingreſſus primo ancilia cõmouebat, pòſt haſtam ſimulacri ipſius dicens, Mars vigila. ¶ Extemplo.) Aut ſubito. aut re vera ex ipſo templo

id eſt

Edoceat, multaſq; viro ſe adiungere gentes
Dardanio, & late Latio increbreſcere nomen
Quid ſtruat his cœptis, quem, ſi fortuna ſequatur,
Euentum pugnæ cupiat, manifeſtius ipſi,
Quàm Turno regi aut regi apparere Latino.

id eſt poſt diuina arma cōmota. ❡ Tumultu trepido.) Feſtino: more ſuo. ❡ Coniurat.) Nota de re bona coniurationem dici poſſe. Nam coniuratio τῶν μέσων eſt. ❡ Iuuētus effera.) Efferata per furiam. ❡ Meſapus & Vſens.) Bona electio perſonarum ad delectū habendum: vnus eques bonus. i. Meſapus mittitur: alter pedes egregius. ❡ Contéptórq; deū Mezentius.) Quid. n. iuſtius quàm ſacrilegus cōtra pios & præpararet bellum & gereret? ❡ Vaſtant cultoribus.) Abducendo cultores, vaſtos & deſertos efficiunt. ❡ Mittitur & magni Venulus Diomedis ad vrbem. (Diomedes poſtquā reperit ira Veneris à ſe vulneratæ, vxorem apud Argos turpiter viuere, noluit reuerti, ſed tenuit partes Apuliæ: & edomita omni montis Gargani multitudine, in eodē tractu ciuitates plurimas condidit. Nā & Beneuētum & Æquumtuticū ipſe cōdidit, & Arpos quæ & Argiripa dicit̃, ad quam nunc Venulus mittitur: non Arpinum, quā conſtat eſſe Cāpaniæ: vnde Cicero Arpinas. Sane ſciendum Apuliā vno dictam vocabulo: ſed huius partē quam Diomedes tenuit, Meſſapiā & Peucetiam à duobus fratribus dictam, qui illic imperarunt. itē, Dauniā à Dauno rege Apuliæ. ❡ Venulus.) Hunc fuiſſe cōſtat Argiuum. Nam Tyburs eſt, vt ille indicat locus, Prædam Tyburtū ex agmine raptam, Portat ouans. Conſiderate ergo hic ad Diomedem mitit̃, vt eum vel quaſi ciuis adduceret, vel citius poſſit mouere. ❡ Conſiſtere.) Iam eſſe cōditos, id eſt fundaſſe ciuitatē. ❡ Regem ſe dicere poſci. Vnde illud eſt, Expectate ſolo Laurentū. Et dicendo poſci, agit ſubtiliter. Nam ſi nō venit errore, ſed fato, oēm ſibi vtique eſt vendicaturus Italiam, ſine dubio & Diomedis imperium. ❡ Viro ſe adiungere gentes Dardanio.) Bn̄ non Æneę dixit, ſed viro Dardanio: vt nō ſit mirū ſi ſequebātur hoīem ſibi cognatione ſociatum, Vt, Hinc Dardanus ortus Huc repetit. ❡ Quid ſtruat his cœptis.) Cū hæc iam cœperit. Et participialiter dixit. ab eo qđ eſt incipio, cœptus facit. Hinc eſt cœptis. ❡ Quē ſi fortuna ſequat̃ Euētū pugnæ cupiat.) Si eū fortuna comitet̃, quē finem ſuę velit eſſe victoriæ, ipſum melius noſſe q iam antiquus eſt hoſtis. Vult aūt intelligi Æneam etiam contra Diomedem bella geſturum: non tantum propter præſens imperium, ſed & cauſa hoſtilitatis antiquæ.

DONATVS.

VT belli Signum laurēti turnus ab arce Ex.) Turnus hortamento furiæ & mandatis, ducibus & auxiliis fulctus, factus audacior primus prorupit in bellū, ſignūq; extulit, quo maiore furore bellandi cæteros excitaret. deniq; vt vexillum oſtendit, & rauco cantu ſtrepere cœperūt cornua, vt equos produxit, & arma impulit. extemplo turbati animi ſingulorum ſcilicet, qui viderant vel audierant. quibus ita geſtis alia mens virorū fortiū facta eſt. Et qm̄ ad id ventum eſt, vt non diſpoſitioni ſequenti tpe profuturę, ſed in præſens momentū facta procederēt, ſimul omne tumultu coniurat trepido latium. ſimul, inqt, & omne, hoc eſt vno tpe omnibus in vnū coeuntibus latium omne trepido tumultu cōiurat. trepidatio quippe cunctoꝝ talis extiterat, & talis tumultus, hoc eſt timor multus, vt in contrahenda coniuratione & tanta congregatione populoꝝ parui ſibi & adhuc impares viderentur: pindeq; deſperatio vniuerſos obſederat. Quo factum eſt, vt nullus imunis fieret a conſortio dimicandi. Ecce quantum æneæ meritis datur, quanta arte laudis eius & præconia cumulantur. Profitetur primus violentiam turnus & coniugium. qđ meritis obtinere non valuit, bello nititur quærere. hic quoq; partes ęneæ tutę reddūtur, ne peregrinus optimo ſtudio ſuſceptus & optatus cum omni beneuolentia gener in ſocios impius & aſper in ciues videretur extitiſſe, ſi prius arma ſumpſiſſet. Accedebat aliud, quod magis laudes eius extolleret, vt italia omnis, tot duces tot populi, tanta vniuerſoꝝ conſpiratio rebus ſuis cum ipſa ſubſidiorum mole diffideret: quum peregrinū naufragum, nouum, ac nullis in ea regione familiaritatibus fretū, cōtēdere armata multitudo debuiſſet. ❡ Sæuitq; iu. Effera.) Ferebat̃ iuuentus non rōne aliqua, ſed feritate, & iniectā per furiā furoris amentiam. ❡ Ductores primi Meſapus & Vſens &c.) Duces timidiores cæteris cogebant auxilia vndiq;. cogebant accipiendum eſt, nō cōgregabant, ſed inuitos vrgebant. deniq; ſequit̃. ❡ Et latos vaſtant cul. a.) Vt oſtenderet poeta tāto illos metuiſſe oppreſſos, vt ſolitudinē latis indicerent agris, nullo ſaltem relicto cuſtode. in ſignificatione latitudinis agroꝝ, intelligere poſſumus, quātus cultoꝝ numerus ad bellū videat̃ eſſe per tractus. Meſapus, & vſens, cōtēptorq; deum mezentius. nō fruſtra ſingolorū noīa poſuit, oñdit. n. excepto timore plebis ēt in ipſis ducibus, in quibus præcipua virtus exiſteret, maximū fuiſſe terrorē. Nam qui auxiliis cogendis operā dabant. & ne ipſos quidē inermes eſſe patiebant̃ cultores agroꝝ, proculdubio, q formidinem aīo gererent, euidētiſſime profitebant̃. Qđ autem etiam hoc loco contēptorē diuum mezentium poſuit, maximū troiani ducis inſigne in eo quoq; voluit demonſtrare, vt contemptor diuū mezentius aliqđ inueniret, quæ timeret. ❡ Mittitur & magni ve. dio. ad vr.) Tanta formido italoꝝ tenuerat mentes, vt conquirendoꝝ auxilioꝝ non inuenirent terminum nec caperent finē. deniq; ēt ad diomedem miſerant venulum, q auxilium poſcat. Et qm̄ petendi ars illa prima eſt, vt illud, qđ petendum eſt, oſtendat̃ ēt illi profutuꝝ, qui dederit mandata, ad ipſum defert ea, quibus & mulcere hoīem, & impetrare poſſet, quæ volebat. longe aūt fuerat diomedes, perindeq; neſciebat, quæ in italia gerent̃. facillimum videbatur eum ēt falſis terroribus ad dādum poſſe prouocari. Mandata igitur pro natura cauſæ hæc erant, quibus ſuaſoria poſſet impleri. primum vt aduectum ęneā claſſe narraret, hoc eſt vt de aduentu ęneę ignarus non fieret, quē in troia nouerat victum, eundēq; nauibus aduectum, vt ex hoc veꝝ eſſe conſideret, & arbitraretur, paruis opibus fulctum timendum pp belloꝝ incerta non eſſe. ❡ Victoſq; penates Inferre.) Secū vehere deos ſuos, quos ipſe diomedes in excidio troiæ contempſerat. Quum hunc aſſerit penates ſecum vehere, oſtendit eū his conſtituendis in italia ſedibus cogitare. ❡ Et fatis re. ſe di. po. Edo.) Referat etiam æneē dicere, q ſibi fatoꝝ rōne italia debeatur, licet hoc non adeo poſſet diomedem terrere. valebant ſuſpitione colligere, æneam in cā ſua de regno debito eſſe mentitum. addūtur ſupplementa terroris falſa, quæ inimicum veterem in magnā ſollicitudinem mitterent. ❡ Multaſq; vi. ſe ad. gē.) Hæc non fuerant facta, ſed iccirco veris admiſta ſunt, vt pro certis acciperent̃. ſed neq; ipſa diomedes poterat formidare, etiam ſi hæc pro veris accepiſſet. Diceret aduerſus eos pro futura, quos in Italia ſui æmulos inueniſſet. Multaſq; viro ſe adiungere gentes Dardanio, & late latio increbeſcere nomen. multas, inquit, gentes. maior metus iniiciebatur ex eo, q neq; numerum expreſſit, aut gentiū noīa. Dehinc dixit, adiungere & increbreſcere, imperfecto enī modo maior formido poterat exoriri, q auxilioꝝ & fauoris ęneę quotidie creſcebat effectus. nam ſi aliquid perfectum nuntiaret æſtimari poterat, & forte contēni. Duo igitur mandata portabat venulus. Vnum, qđ indicaret quæ gererent̃ in Italia. alterū, quod terreret. edoceat, non ſemel accipiendum eſt. quod iccirco in medio poſuit, ne turbaretur ex continuatione narratio, ſi in capite vel in fine conſiſteret. Ordinemus ergo omnia, vt intellectus fiat illuſtrior, & pp demonſtrandam petitionis cauſam, edoceat latio conſiſtere teucros: aduectum ęneam claſſi, victoſq; penates inferre, & fatis ſe regem dicere poſci. Per ſingula ergo, quæ dicta ſunt, ſubaudiendum eſt, edoceat. Item inferioribus aptādum, vt ſit, edoceat multas gentes viro dardanio ſe adiungere. Item edoceat late latio increbeſcere nomen. Hæc exempla docendi debemus imitari, quum aliqua ſcribimus. Odioſa eſt enim in his continuatio, quæ ſit melior, quum vnum verbum in medio poſitus ſuperioribus ſimul inferioribusq; reſpondet. Incipit pars alia mandatorum interponi, vt ſi impetrationem non concederet ex periculi ſui contēplatione poſtulatis diomedes annueret. ❡ Quid ſtruat his cœptis,) Manifeſtum eſt, inquit, quid eius cœpta ſignificent. manifeſtum, quem cupiat euentum, ſi fortuna conſentiat. dicit iam maioris met⁹ cām. ❡ Manifeſtius ip. Quā tu. re.) Ex apto ait, nō turno aut latino eſſe cupit infeſtius. quū cōſtaret nullas cās odii præbuiſſe. Sed illi, quē pp excidiū troiæ execrabilē habuit inimicum ēt huic parti, doceat, debet adiungi, qa, vt dictū eſt, ſemel poſitū oīa tenuit. Ponamus ergo in capite, edoceat. & cum ipſa dictione pcurramus oīa. Mittit̃ & magni venulus diomedis ad vrbem, qui petat auxilium, & huc doceat aduectum æneam claſſe, edoceat victos penates inferre, edoceat fatis regem ſe dicere poſci, edoceat multas gentes ſe adiūgere viro dardanio. quod addidit, dardanio, non vacat. Admonere enim voluit diomedem odii veteris, quod metuere debuit propter excidium troiæ: edoceat, latio increbeſcere nomen eius. edoceat, quid ferat. his conceptis, edoceat æneæ hanc eſſe ſententiam, vt ſi euentum pugnę ſequatur, fortuna proſperior ex aperto magis ipſi diomedi veterē

hoſti

hoſti redditurum vicem, q̃ latino aut turno nociturum.

ASCENSIVS.

VT belli ſignũ Laurenti Turnus ab arce Extulit, & rauco ſtrepuerunt cornua cantu, &c.) Poſtq̃ in. vij. deſcripſit eos qui in bellum contra Æneam congreſſuri erant, conſequens eſt vt in. viij. deſcribat, quomodo eis collectis in bellum ꝓgreſſum ſit: & quid contra tantã armorum vim Æneæ auxilij fuerit. Dixit ergo vexillo extenſo, & copijs coactis, Latiũ cõiuraſſe, quod & in Aulidæ Græci in Troiã fecerant. Dicitq; ad Diomedẽ miſſum ad auxiliũ ab eo petendum, q̃ res ſũmopere in gloriã vergit Æneę: quũ ijs vnus tot ducibus terrori fuerit. Vnde dicit Dona. ſic. Simul omne tumultu.) Simul & omne dixit. i. vno tpe, oĩbus in vnum coeuntibus. Coniurat.) Coniuratio autem totius Latij: & tumultus. i. timor multus: & cõcitatio tot populo ad laudes Æneæ pertinent. Inſeruit etiã Æneæ hic tumult⁹, ne peregrinus in hoſpites, & ſocius in fœderatos impius videat, ſi primus bellum moueat. Vndique cogunt Auxilia.) Non congregant, ſed vi cogũt timidiores. In qua re etiam, ipſi duces timorem ſuum oſtendunt. Contẽptor deum Mezentius.) Magna laus Æneæ, vt Mezentiũ contẽptorẽ diuum aliquãdo inuenerit, quem timeret. Hæc ille. Ordo eſt, ideſt poſtquam) nõ eſt autem legendum, At: quia ſequitur, vtque acreis concuſſit, &c.) Turnus extulit, ideſt expandit: ſignum belli, ideſt vexillum: ab arce, ideſt ſummo munimine: Laurenti, ideſt Laurolauinij: ex regia, ſcilicet Latini, & cornua ſtrepuerunt cãtu rauco, ideſt bellicũ cantatum eſt: vtq;, ideſt & vt, ideſt poſtquam: ipſe cõcuſſit. i. commouit, ſtrepitu cornuum: & clangore turbarum, equos acreis, id eſt vehementi ſpiritu fretos: vt. i. & vt. i. poſtquam: ipſe Turnus. ſ. impulit, arma. ſ. peditum: aut, arma Martis: aut potius, ĩpulit haſtam in hoſtium fineis, vt per fœciales fieri ſolebat poſtea, vt docet Liuius. animi, ſcilicet Italorum, qui cõuenerant, turbati ſunt, ſcilicet furore bellico; extemplo, ideſt ilico e veſtigio: & omne Latium coniurat ſimul tumultu trepido, ideſt ſicut in bello tumultuario fieri ſolet: & omnis iuuentus ſæuit, exiſtẽs effera, ideſt effrenis, & indomita: aut ferocient primi ductores. ſ. Meſſapus, & Vfens, & Mezentius, contemptor deum. i. deorum: cogunt. i. congregant, & in vnum conuenire cõpellunt: vndiq;. i. ex omni parte: auxilia, ideſt auxiliares copias: & vaſtant. i. vaſte ſpoliãt agros latos: cultoribus, ideſt Colonis. Et Venulus, orator ille Argiuus: mittitur ad vrbem Diomedis magni, ideſt qui cõtra Æneam ſtetit: & Venerem vulnerauit, ſcilicet ad Argiripam: qui, ideſt vt is petat, ſcilicet a Diomede, auxilium: & qui edoceat Teucros cõſiſtere. Latio. i. in Italia, Æneam. ſ. hoſtem Diomedis: aduectum claſſi. i. nauibus multis: & inferre. ſ. Latio: penates victos. ſ. a Græcis ſemel: & dicere ſe poſci regem. ſ. Latinorũ: fatis. i. per fata, quę id iuſſerunt: & multas genteis adiungere ſe viro Dardanio: & nomen. ſ. Æneæ: increbeſcere. i. crebrum fieri: late. i. ampliter: Latio ideſt per latium: & edoceat quid ſtruat. i. prætẽdat: his. ſ. tam magnis cœptis. q. d. non aliud, q̃ occupato regno reliquos omneis Italiæ habitatores expellere: & quem. i. qualem euentũ pugnæ, ſup. Æneas: cupiat. i. optet: ſi fortuna ſequatur, ideſt accidere velit: apparere manifeſtius ipſi. ſ. Diomedi, qui Troianos melius norat, q̃ Turno regi, aut Latino regi, quibus fraus, & factio Troianorum nondum perſpecta, ſed tamen audita erat.

PIERIVS.

Vtq; impulit arma.) Sæpius dictum eſt præpoſitionẽ, in, ſubſequẽte p, in pleriſq; codicibus antiquis, in m, minime mutari. Id quod nõ in Virgilianis tãtum exẽplaribus eſt. verum etiã in Horatianis, Cęſarianis, Ammiani Marcellini hiſtorijs, & alijs authoribus, qui vel Longobardicis, vel eius generis literis notati ſunt. In illis. n. lineis, præpoſitiones fere oẽs in dictionibus oĩbus incolumes habent, vt hoc loco, in pulit, p n. Neq; neſcius ſum Grãmaticos aduerſus hãc ſcriptionis rõnem reclamare, quod illius literę ſonus, ante p, nõ niſi m, ſonare poſſit. quũ neceſſariũ ſit, poſt eã particulã enũciatã, ſtatim occludere labia, ſecũda ſyllaba, ipu. Sed eſto vi naturæ, m, ſonus ipſius literę, ante p pronũciatæ, qd obſtat, vt & ſi aliter enunciatur, nõ tamẽ ĩtegra ſcribi poſſit, quũ alia pleraq; ſint, quæ aliter ſcribimus, aliter pronũciamus, vt obſeruat Velius Longus. Ac ne Græcorũ ſermonẽ in teſtimoniũ adducamus: qui t, quũ ſcribunt ante, n: d, tamẽ ꝓnunciãt, literæ illius remolita duricie. Iidem, γ, ante γ, κ, χ, ξ, notant. Sed. n. literæ, quę eſt n, pro γ ſcripto, ſonum exprimũt. Nolumus nos eos ſuperſtitioſius imitari, ideoq; angelus, nõ aggelos, ſcribimus: ancora, non agcyra, Anchiſes, nõ Agchiſes: Phalanx, non Phalagx, ea. n. ſic Græce ſcribuntur, ἄγγελος, ἀγχίσης, φάλαγξ, Sed m, tamen aliquando quum ſcripſimus, alterius literæ ſonum ꝓnunciamus, vt Quintiliano, & Velio longo teſtibus apparet. In multum ille, & illum ego. Quare me nihil offenderit, ſiquis in n, etiam eandem eſſe rationem aſſeruerit: &, in, præpoſitionem ſcribendo incolumen ſeruauerit, pronunciationis vero leges naturæ conceſſerit. Euentum pugnæ cupiat.) In aliquot antiquis cod. cupiet, legitur: ſed longe venuſtius, cupiat.

SERVIVS.

Talia per Latium.) Gerebãtur ſubaudis. & eſt formoſa Eclipſis. Cuncta videns.) Mente pertractans. Nam non videbat. Curarum fluctuat æſtu.) His verbis futurã præoccupat comparationẽ, quæ eſt Apollonij de verbo ad verbũ. Sole repercuſſum.) Aut vacat re. aut bene repercuſſũ: quia primo aquã ferit, inde poſtea tendit ad tecta. Radiãtis imagine lunæ.) Negãt oẽs Phyſici lumen lunæ aliud ex ſe reddere: & vituperatur hoc dicto Virgilius. quod tamẽ tolerabile eſt: quia non lunam, ſed imaginẽ dixit lunę, quam a ſole lumen accipere manifeſtum eſt. Laquearia.) Multi lacunaria legunt: nam lacus dicuntur. Vñ eſt in Horatio, Nec mea renidet in domo lacunar. Alituũ.) Pro alitum: ſed metri cauſa, vt diximus ſuprà, addidit ſyllabam. Sub ætheris axe.) Id eſt ſub aere. Seramq; dedit per membra quietem.) Tardam: quippe in bellicis curis. Tyberinus.) Bene tyberinus, quia ſuprà dixerat deus. Nam in ſacris Tyberinus, in Cœnolexia Tyberis, in poemate Tybris vocatur. Senior.) Atqui vbique eum flauum dixit: ſed ſenior aut propter ſpumas dictum eſt: aut ad reuerentiam pertinet. Sic Lucanus, de vrbe Roma adhuc florente, Turrigero canos effundens vertice crines.

Talia per Latium. quę Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat æſtu,
Atq; animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc:
In parteiſq; rapit varias, perq; omnia verſat.
Sicut aquæ tremulum labris vbi lumen ahenis
Sole repercuſſum, aut radiantis imagine lunæ,
Omnia peruolitat late loca, iamq; ſub auras
Erigitur, ſummiq; ferit laquearia tecti.
Nox erat, & terras animalia feſſa per omnes
Alituum, pecudumq; genus ſopor altus habebat,
Quum pater in ripa, gelidiq; ſub ætheris axe
Æneas triſti turbatus pectora bello,
Procubuit, ſeramq; dedit per membra quietem.
Huic deus ipſe loci fluuio Tyberinus amœno,
Populeas inter ſenior ſe attollere frondeis
Viſus: eum tenuis glauco velabat amictu
Carbaſus, & crines vmbroſa tegebat arundo.

Talia per latiũ.) Multi hic diſtinguũt, & finiunt. & faciũt caput, cum quodã tranſitu. & ſequunt dicentes. Quæ laome. he. Cuncta vi.) Nos hanc pronuntiationẽ propoſiti verſus ſic tradem⁹, addita ordinatione ſenſus quæ cuncta itaļia videns laomedontius heros per latiũ geri, magno curarum fluctuat ęſtu, & cętera, quę ſequunt: vt nulla ſit ſeparatio. cuncta videns, id eſt plane cõſiderans omnia, & ſibi comperta ac manifeſta. quod ait, cũcta, illud exprimere voluit. ex illis, quæ per diuerſa agitabat, nihil æneã latuiſſe. laomedontium dixit, aſtutũ, callidum, vigilãtem, & reſpõdentẽ virtutibus laomedõtis. Et reuera hęc prĩa ſollicitudo eſt in rõne bellorũ, vt vnuſquiſq; intelligat, qd hoſtes agat, quid innouetur. hęc igitur ęneas ſic nouerat, vt eadẽ ipſa nõ ſolũ audiſſe, ſed vidiſſe videretur. ita omnes actus diuerſę partis inueſtigando collegerat. Magno autem animi ęſtu & vehementi agitabatur, conſiderans totius italię factionem. ęſtus animi ex cauſa tranſlationis dicti ſunt. cęterum proprie maris dicuntur ęſtus, quum vltra naturam ſuã aliqua ex cauſa tollitur, aut inundat. Nec immerito igitur prudẽtiſſimus diuerſis cogitatiõibus & inæſtimabili cura huc atq; illuc propria cogitata tenebat. Videbat enim aduerſis omnem italiam ſtudijs cõſpiraſſe, miſſum quoq; etiam ad diomedem, quem nõ ſperabat auxilia negaturum. cõſiderabat

DONATVS.

Talia

ſiderabat opes ſuas, quę contra tantos ac tales ſtare non poſſent, vtpote quæ eſſent ſatis exiguę, & nullius extrinſecus ſubſidijs ſulctę. Hæc expoſuimus, capta coniectura ex præſentibus. cæterum poeta nullas cogitationum ſpeciales cãs aperuit, æſtimationi relinquens, quæ ille pro loco, pro tẽpore, pro perſona, pro cauſa voluere ſecum ipſe potuit. Nihilominus mira arte tractauit naturam animi, qui, quum diuerſis, vt mare cœperit æſtibus agitari, cito in alta rapitur, & cito reuocatur. mittit comparationem, vt vnuſquiſq; animi mobilitate, quam latentem in interiorem pectoris non poterat cernere, propoſito videret exemplo. ℾ Sicut aquæ tremulũ labris.) Aqua enim patentibus vaſis condita, & percuſſa ſolis aut lunę radijs, ſi habeat motum emittit ex ſeſe quodam lumen vagum atq; diſcurrens. & nunc tecta ipſa, nunc parietes omni celeritate percurrit. quod ipſum iccirco poſitum eſt, vt intelligatur, quanta mobilitate animus ęneę per diuerſas cogitationes videatur cucurriſſe. ℾ Nox erat, & terras animalia.) Nihil cogitantibus, & nulla cura diſtentis aderat noctis tempus, quod ſomnum ſuaderet, & requiem. ſed ęneę aliud aſſignat, vt ſe cerit, quod homo, & fecerit, quod ſollicito cõgruebat. Quum, inquit, cuncta animalia ſomnus habuiſſet, ac pleno otio requieſcerent, ſolus æneas per aliquantũ partem noctis peruigil fuit: ſed vbi vicit natura vigilantem, & reſiſtentem ſuperauit. non quæſita ſunt tecta, nec procuratus eſt ad delicias torus, neq; omne corpus traditum ſomno. ſed ſub nudo æthere, atq; in fluminis ripa: hoc eſt vbi pro ratione temporis & loci frigus ſupererat & pruina, procubuit ſuper, omne corpus quieti conceſſit, ſerum capiens ſomnum, hoc eſt tardum, quod procul dubio faciunt ij, quos ſollicitat ſalutis cura: nec voluit primo veſpere in lucem vſq; dormire. ℾ Huic deus ipſe loci.) Ecce felicitas cogitantis dormit, auxilia potiuſq; delicias quæſiturus. nam deus ipſe fluminis præſentis viſus eſt dormienti, non occultus aut dubius, nec alterutrũ fuit apparens. nam ipſo alueo fluminis inter populeas frondes & aq; virentis lapſus emerſerat. ℾ Eum tenuis glauco.) Ex ipſo habitu intelligebatur, qui eſſet, etiam ſi eum vidiſſet imprudens. habuit æneas, vltraquam ſperabat maximum meritum, quem leuabat ſomnus, leuabat & ſomnium.

ASCENSIVS.

ℂ Talia, &c.) Recitat quid contra Æneas egerit: & quomodo per Tyberinum deum admonitus ſit, ab Euādro auxilia petere: quę fictio opportuna eſt: aut, quia ad Tybrim caſtrametatus erat: vt illic excogitatus, quaſi a deo inſpiratū putetur: aut, quia viſa opportunitate ad Euandrũ perueniẽdi. & cognito, q; ſimili fato agitaretur, illic animũ cæpit. Vnde Dona. dicit ſic. ℾ Cuncta vidẽs. i.) nihil ex ijs quæ hoſtes agerẽt, illũ latuit. ℾ Laomedõtius heros.) Virtute & calliditate Laomedonti reſpondens. ℾ Æſtu curarũ.) Propter exiguas copias ſuas, & tantos hoſtileis apparatus. Hæc ille. ℂ Ordo eſt. Talia, ſup. gerebant: per Latiũ. i. per Italiã: in ea potiſſimum parte vbi Latium eſt: quæ cũcta. i. oĩa: heros Laomedontis. i. a Laomedonte, Troianoꝝ rege, denominatus pp virtutis, & animi ſimilitudinẽ: Æneas vidẽs. i. conſyderans: fluctuat magno æſtu. i. freto, & feruore curaꝝ: trãſlatio a mari. Atq; diuidit. i. in diuerſa vertit: aium, nũc huc. i. in hanc ſniam: nunc illuc. i. in illam ſniam: & rapit animum. ſ. in varias parteis: & verſat per oĩa. ſ. conſilia, aut quæ agenda erãt. Sicut lumen. i. radius ſolaris: tremulum. i. dubito motum: repcuſſum ſole. i. generatũ ex repercuſſione radiorum ſolis, ſupp. in labris. i. vaſis maiorib. ahenis. i. æreis: aquę. i. in qbus eſt aqua: aut repercuſſum imagine. i. effigie: lunæ radiantis. i. reſplendẽtis: quia (vt dictum eſt) Splendet tremulo ſub lumine pontus. Peruolitat oĩa loca late, dum enim aq; recipiens ſplẽdorem ſolis, aut lunę, mouetur radijs. Percutit nũc hanc partẽ vaſis, nunc illã: & erigitur iam ſub auras. i. in altũ: & ferit laquearia. i. connexiones trabiũ: aut tabulatoꝝ ſummi tecti: quia ſplẽdor ex aheno diffundit̃ in aera: & illinc in proximũ obiectũ, quod eſt ex aduerſo ſolis incumbentis. Nemo eſt, qui talem ſplendorẽ tremulũ non viderit: atq; ita nõ difficilis eſt huius exẽpli ratio. Nox erat, & ſopor altus. i. profundus: habebat. i. occupabat: aĩalia feſſa. ſ. exercitio diurno: per õmneis terras, genus. ſ. alituũ, pro alitũ. i. degẽtiũ in aere & pecudũ. i. degentiũ in terris: iam, ſup. quũ. i. quãdo. Æneas pater. i. vir, veneratione paterna dignus: turbatus pectora. i. habens pectora turbata: & bello triſti. i. oibus: & ẽt ipſi, quia pius erat, & prudens: ſciẽs ſine multa effuſione ſanguinis nõ poſſe geri: ſeq; ſuos amiſſuꝝ: quũ & Latinos ſuos cẽſeat, procubuit in ripa: & ſub axe gelidi ætheris. i. ſub dio: & dedit quietẽ ſerã. i. tarde conceſſam: per mẽbra. i. pp grauamẽ, & molẽ membroꝝ: aut dedit p mẽbra, quũ animũ nondũ quietũ haberet. Bene aũt dicit, ſeram: qa turpe Duci totũ ſomno pducere noctẽ. Ipſe deus loci. ſ. Tyberinus: ſenior. i. aſpectu venerabili: viſus eſt huic. ſ. Ænęe dormienti: attollere ſe amœno flumine. i. flumine, quod amœnũ erat inter frondeis populeas. i. populi arboris, ad ripã creſcentis, & potiſſimum ad Padi ripã: vnde, populifer dicit̃: ſed nihil vetat ad Tybridis ripam, ẽt populos fuiſſe, & ſub eis Æneã procubuiſſe. Carbaſus. i. genus lini, aut veli tenuis: velabat eũ. ſ. Tyberinũ, amictu glauco. i. coloris aquæ cõuenientis: & arundo vmbroſa. i. frondoſa: & ita vmbroſa tegebat crines ſ. Tyberini: quia eo ornatu vtitur, quem plurimum habet.

PIERIVS.

ℂ Sũmiq; ferit laquearia tecti.) Miror Seruiũ eos nõ *neglexiſſe*, q; lacunaria, legũt: quũ vel ex Horatij exẽplo, qđ appoſuit, ſyllabę repugnantiã viderit, & ſi multi poliſyllaboꝝ *rhum vſurpãt.*

SERVIVS.

ℂ Curas his demere dictis.) Habitum futuræ orõnis oſtẽdit. ℾ O ſate gente deum.) Alibi, Deũ certiſſima proles. ℾ Vrbem. Qui reuehis nobis.) Vt, Ilium in Italiam portans. Vrbẽ, ergo pro ciuibus poſuit. Reuehis autẽ pp Dardanum. ℾ Expectate ſolo Laurenti.) Dat effectum ẽt locis. Vt, Ipſę te Tityre pinus, Ipſi te fõtes, Ipſa hæc arbuſta vocabant. ℾ Hic tibi certa domus.) Qđ ſuperius ab Apolline popoſcerat, hoc nũc indicat Tyberis. Vt, Da propriã Tymbræe domum, da mœnia feſſis. ℾ Tumor omnis, & irę, Cõceſſere deum.) Aliqua hemiſtichia in Virgilio tã ſunt ſenſu imutata quã verbis: vt ecce hoc loco. Nãq; nõ poſſumus itelligere quieuiſſe oẽm tumorẽ & iras deoꝝ, cum & adhuc inimica ſit Iuno: & ad Troianoꝝ perniciem addãtur alia numina, vt Furia, vt Iuturna. Vñ mirè quidam concluſit hunc verſum dicens. Cõceſſere deum profugis noua mœnia Teucris.

Tum ſic affari, & curas his demere dictis.
ℾ O ſate gẽte deum Troianã ex hoſtibus vrbẽ TYBERI.
Qui reuehis nobis, æternaq; Pergama ſeruas,
Expectate ſolo Laurenti, aruiſq; Latinis,
Hic tibi certa domus, certi (ne abſiſte) penates,
Neu belli terrere minis: tumor omnis, & iræ,
Conceſſere deum.
Iamq; tibi, ne vana putes hæc fingere ſomnum,
Littoreis ingens inuenta ſub ilicibus ſus,
Triginta capitum fœtus enixa iacebit,
Alba ſolo recubans, albi circum vbera nati,
Hic locus vrbis erit, requies ea certa laborum.
Ex quo terdenis vrbem redeuntibus annis,
Aſcanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. nunc qua ratione, quod inſtat,
Expedias victor, paucis (aduerte) docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui ſigna ſequuti,
Delegere locum, & poſuere in montibus vrbem,
Pallantis proaui de nomine Pallanteum.
Hi bellum aſſidue ducunt cum gente Latina:
Hos caſtris adhibe ſocios, & fœdera iunge.
Ipſe ego te ripis, & recto flumine ducam,
Aduerſum remis ſuperes ſubuectus vt amnem.

Cris. Qđ ſi ita accepetimus, vt dicat Teucros conſtituere ciuitatẽ, nec ea numina q̃ irata ſunt vetant: nihil erit contrariũ. Nã & ipſa Iuno hoc dicit: Nõ dabit̃ regnis, eſto, phibere Latinis. Atq; imota manet fatis Lauinia coniux. Hic aũt ſenſus etiã ſi detrahas ſubauditionem, poteſt accipi à ſuperioribus: vt ſit, Tumor oĩs, & iræ, Conceſſere deum, vt, Hic tibi certa domus, certi penates. ℾ Littoreis ingens.) Licet poſſumus etiam de fluuio litus dicere: ponit tamen diſcretionem, vt hic, Sub ilicibus. paulo poſt, Viridiq; in littore conſpicitur ſus. Porcã autẽ ſe cum habuere Troiani, quam amiſſam in cãpania iuenerũt cum fœtu circa Laurẽtem agrum: quã ideo Æneas immolauit Iunoni, quia ipſa dicitur Terra. Vt, Cõiugis in gremiũ lętę deſcẽdit. Scimus autem hoc animal inimicũ eſſe frugibus: vt caprum vitibus, q Libero immolatur. ℾ Enixa iacebit.) Participio vtens tãgit hiſtoriam. ℾ Solo recubãs.) So-

Surge age nate dea, primiſq́; cadentibus aſtris
Iunoni fer rite preces, iramq́;, minaſq́;
Supplicibus ſupera votis. mihi victor honorem
Perſolues: ego ſum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, & pinguia culta ſecantem,
Cœruleus Tybris, cœlo gratiſſimus amnis.
Hic mihi magna domus, celſis caput vrbibus exit.

lò videt abundare. ¶ Ex quo.) Qua ratiocinatõe. ¶ Quod inſtat.) Quod ſolũ ex laboribus Euãdri reſtat factũ. cura enim Æneæ, pręſentis fuerat neceſſitatis. ¶ Arcades his oris, genus à Pallante profectum.) Euander Arcas fuit, nepos Pallãtis regis Arcadię. Hic cũ patrẽ ſuũ occidiſſet ſuadente matre Nicoſtrata (quæ etiam Carmentis dicta eſt, q̃a carminibus vaticinabatur) dimiſſa ꝓuincia ſua venit ad Italiã, & pulſis Aboriginibus tenuit loca in q̃bus nũc Roma eſt, & modicũ oppidũ fundauit in monte Pallatino. Hic aũt mons Pallatinus ſm Virgiliũ à Pallãte auo Euandri eſt dictus: ſm Varronẽ & alios, à filia Euãdri Pallantia ab Hercule vitiata, & poſtea illic ſepulta: vel certe à Pallante eius filio illic ſepulto. Alij à Ballatu Ballanteum volunt dictũ. Et exinde per Antiſticon Pallanteũ dictũ. Sed ſi à ballatu hoc nomẽ venerit, pa, longa eſt: ſicut ẽt Martialis ponit plerunq;. Si autẽ à Pallãte, pa, breuis ſit, vt eam ponit vbiq; Virgilius ſm ſuam opinionẽ. ¶ Genus à Pallante profectum.) Profectũ ad has oras genus à Pallante, non, à Pallante profecti. ¶ In montibus.) Vt diximus ſupra, ſunt in minoribus illis colliculis. ¶ Pallantis proaui.) Cõfundit nõia vt plerũq; ſolet. Nã auus fuit. ſic & illud dixit, Luco tunc forte parẽtis Pilumni Turnus. Et alibi. Pilumnuſq; illi quartus pater. ¶ Hi bellũ aſſidue ducunt cũ gente Latina.) Ducũt, aut gerunt, aut in longũ trahunt. Et bene pręſtandorũ auxiliorum exprimit cãm: ne magis Turno, q̃ſi Gręco fauere credantur. ¶ Fœdera iunge.) Legitur & Fœdere iunge. ¶ Recto flumine ducã.) Recto fluminis itinere: & ſic dixit, vt, Tũc ſe ad Caietæ recto fert littore portũ. Hoc eſt à littore non recedẽs. Sic ergo & nũc à littore fluuij non recedentẽ ſignificat. Eſt & alia expoſitio, vt recto flumine, edomito, frenato, & in tranquillitatem redacto intelligamus: quod ẽt fecit, vt, Mitis vt in morẽ ſtagni placidæq; paludis. vt ſit recto pręteriti tp̃is participium. ¶ Iunoni fer rite preces.) Sicut ẽt Helenus monuit. ¶ Mihi victor honorem Perſolues.) Bene ei adimit bellicã curã promittendo voti fore compotem. ¶ Strigentem ripas.) Radentem, imminuentem, nam hoc eſt Tyberini fluminis proprium, adeo vt ab antiq̃s Rumon dictus ſit, quaſi ripas ruminans & exedens, in ſacris etiã Serra dicebatur. Vnde ait nunc, Et pinguia culta ſecantẽ: in aliqua ẽt vrbis parte Taremũ dicitur, eo q̃ ripas terat. ¶ Cœruleus Tybris.) Altus, ꝓfundus. ¶ Cœlo gratiſſimus.) Pro his q̃ in cœlo ſunt. ¶ Hic mihi magna domus.) Scilicet circa exitum ſuum. Alij Romã dicũt Tyberini eſſe domiciliũ. ¶ Celſis caput vrbibus exit.) De Thuſcia, quam illis multũ cõſtat floruiſſe temporibus. Nam & Lucumones reges habebat, & maximam Italiæ ſuperauerat partem.

DONATVS.

¶ Tum ſic affari, &c. his. d. di.) Dubitari non põt, quantũ detur Ænee ſucceſſibus, vt affatibus diei præſentis omnis eius cogitationũ remoueretur acerbitas. cultus aũt ipſius numinis nõ maniter poſitus, dormiebat. debuit. n. dormiens euidenter cernere, q̃s eſſet, ne daret humanis erroribus, quod magni beneficij loco ſuerat præſtitum: hoc aũt ei demebat deus ipſe, quod eũ importunis cogitationibus vexari cognouerat. ¶ O ſate gente deũ.) Parũ fuit, quod venerat deus excuſſurus omne tædium cogitantis, dicit ei etiã laudem, quã ſi ſola dixiſſet, nec addidiſſet alia, ſufficerẽt, quæ ſub laudatiuo contextu poſuerat. Primum enim dixit, O ſate gente deum, cogitas, inquit, humana pericula nate ex dijs, nec reſpicis ſalutẽ tuam in hominũ manus venire non poſſe, quẽ intuetur natiuitas ſua incolumitate conſiſtens, & ſaluũ & integrum illibatumq; retinet. Pergama quoq; interiſſe, quis aſſerat? quũ tecum durent in tp̃a æterna manſura? Olim te ſperabat Italia, tenet præſentem, & optatis amplexibus fouet. Hæc dicendo, magnã ſpem futuris temporibus pollicetur. addit alia, vt animum æſtuantis maiore ſecuritatis ſponſione cõfirmet. ¶ Hic tibi, inquit, certa domus.) Quiſperatus veniſſe dictus eſt, magis magiſq; ſecurior redditur, q̃ illic habiturus eſſet ſedes, illic penates collocaturus, illũ nihil debere metuere, neq; illam ſollicitudinem ferre, q̃ crudeſcerent bella, & maiora pericula minarentur. ¶ Timor omnis, & iræ Co. de.) In leuitatem pleniſſimam verſum eſt, quod animorum timoribus ferebant numina, & in omnem placiditatem illorum durata, dudum iracundia commutata eſt, perindeq; ceſſit felicitati tuę, quicquid ſolebat eſſe contrarium. ¶ Iamq; tibi (ne vana putes. h. ſi. ſo.) Li.) Benignus monitor omnia ei adimit, quæ incertũ bellũ fecerant, nouerat quippe multos homines falli per ſomniũ, & ſomniare ſuperfluã, quod ne Æneæ accideret, dat ei dormiẽtis ſigna quę vigilans ꝓbaret in luce. hinc, inq̃t ſcies, veris te inſtrui, quũ prædicta in pręſenti ipſa occurrente veritate cognoſces. Quippe inter littoreas ſalices emerget ſus formæ maximę, cum fœtibus triginta. Nec immerito ingens, q̃ poſſet vno partu tanti numeri incolumes fœtus exponere. Fuit ergo vnum ſignũ à loco, & eius qualitate, alterum à genere aĩalis, & magnitudine. tertiũ, quod numerus in fœtu cõſiſteret. quartum, q̃ viſurus eſſet iacentẽ natis circũ vbera cõſtitutis. quintũ, q̃ albi oẽs, & vno colore cum matre, quid autem ſignificaret, hoc ipſum, quod prædicebatur, ipſe aperit, atq; ipſe diſponit, dicens. ¶ Ex quo terdenis vrbẽ. re. a.) Hoc, inquit, ſigno monſtratur Aſcanius cõditurus ciuitatem albam, atq; in ea per triginta annos regnaturus compleuit omnia, quæ adimendæ ſolicitudinis cauſa proſecutus eſt, dixit alia quoq;, quę tenerẽt futuri tẽporis ſpem, in tantum vt proſperitatem ipſam diceret, per Æneam ipſum ad Aſcanium quoq; venturam, cõfirmationis omnium fuit. ¶ Haud incerta cano.) Quod ſolet euenire, dum homines dormiunt. iſta, inquit, vera ſunt, & certo proferuntur authore. ¶ Nunc qua. r. q. i. Ex. vi.) Qui prædixerat futuri tẽporis bona, haud ambigua etiã de præſenti proſperitate pronunciaſſe videntur, & tamẽ nihil volens occulto remanere, addidit etiam hæc, quæ illum facerent lætiorem. Audi, inquit, nunc & quomodo pręſentia declines, auſculta, bene promiſit breuitatem, ne iandiu ſollicitum ſermonis prolixitate ſuſpenderet. ¶ Arcades his oris.) Promiſerat ſe paucis eſſe dicturum, & hoc tenuit, ſed ipſa pauca latum habẽt intellectum, nam nihil de neceſſarijs prętermiſit, vt ſolent efficere, qui cõpendio ſtudent conſtricti ſermonis. Dixit enim genus, nomẽ, & vnde videretur aſſumptum, quẽ ſecuti naſcerentur, & q̃ proximi eẽnt, ne tædio Æneæ foret tali tempore longinqua profectio, aperuit, vbi ciuitatem condidiſſent, & quo ea nomine vocaretur, & in cuius honorem tale vocabulum meruiſſet. Præuenit vero omnia, quæ opponi è contrario potuiſſent, dicturus quippe, inde poſſe auxilia prouenire, pręcepit deſperationẽ. poſſet enim dici, fortaſſis non ibunt. Atq; ideo dixit, illis nõnunq̃ cũ latinis cauſam extitiſſe bellandi, vt Æneas fideret certis, & ad illos pręſumpta intentione contenderet, deberet illos ei poſſe caſtris Troianis adiungi, quum vetus inimicitiarũ cauſa ſubſiſteret. Hęc erunt ſigna inſtructionis, quę doceret neſcientem. Iccirco autem dixit, Arcades nõ eſſe indigenas, vt Italos oſtẽderet peroſos habere peregrinos, & ipſos Arcades demõſtraret cõtra æmulos ſuos cũ peregrinis poſſe venire Troianis, cõſequens fuit etiã illam peruenire partẽ, q̃m nouus, ꝑinde incognita habẽs vniuerſa, potuit dicere. Nec hoĩes noui, nec loca, nec viã, qua duce ad eos ſecure perueniam. ¶ Ipſe ego te, inq̃t, ripis, & recto flumine ducã, Aduerſum remis.) dicit, q̃d fiat, & q̃uo fiat. hoc. n. cõueniebat ſtudio pleni fautoris. ergo, inquit, te ducam per amnem meũ, hoc collaturus meritis tuis, vt aduerſus vndarũ curſus remis ſuperes, & omni remoto luctamine ad deſtinata peruenias dicendo contra amnẽ etiam tendendũ, edocuit, in ea parte cõſtructos Arcades, quæ flumini caput, & originem dabat. Ne aũt eo ipſo terreretur Æneas, ille ipſi pollicitus eſt futurũ ducem, & difficilia omnia remoturum. ¶ Surge age nate dea.) Surge & age hortantis ſunt potiusq̃ iubentis. ¶ Primiſq; ca. aſtris.) Hoc eſt anteq̃ lucis exortus omnia aſtra remoueant. ¶ Iunoni fer rite preces.) Nouerat enim, vtpote deus, ipſam Troianis fuiſſe infeſtam: proinde placandam dicebat, & potentẽ deã pijs obſequijs leniendam. Ecce & iſte in ea ſententia eſt, in qua Helenus fuit: ſed opportunius hic ſuadet rogandam quoniã ſupra dixit, timor omnis, & iræ Cõceſſere deum ¶ Iramq; minaſq; Supplicibus.) Sola remanſit in tumore animi Iuno, quæ, placanda tibi eſt, vt cæteris ipſe quoq; animo promptiore conſentiã: & placandam Iunonẽ docuit, ſacrificiorũ obſequijs, & matutinum tempus oſtẽdit, diuinis honoribus cõuenire, vt fecit alio loco Æneas vbi dictum eſt. ¶ Vota deum. p. v.) Supplicibus, inquit, ſupera votis. Potentium quippe inimicitiæ obſequendo potiusq̃ reſiſtendo franguntur. ¶ Mihi vi. ho. Perſolues.) Quum ſenſeris beneficia mea, quum lætus de effectibus fueris, tunc mihi repræſentabis, quæ mereor propter hanc cauſam. Oportuit Æneam euidentius noſſe, quis ille eſſet, & ſciret, cui per tanta beneficia factus eſſet obnoxius: ſub qua occaſione & deum aduerteret monitorem, & fideret, quòd per eius amnem ad optata auxilia poſſet

ſet peruenite.[Ego ſum, inqt, pleno.q.ſ.cernis.) Nõ arroganter te‑tigit laudes ſuas, ſed neceſſario: debuit.n. Æneas multifario mõ, qs ille eẽt cõſilioꝝ bonoꝝ cõmodiſſimus demõſtrator euidẽter at‑tendere: vt cõſiderato tantorũ authore dictoꝝ, fideret vera eſſe, q̃ audiuerat, atq; auribus ſenſerat.[Hic mihi.m.d.) Hic ait; cõmo‑ror, hic domiciliũ habeo, hic dixit, vbi loquebat.[Celſis ca.v.c.) Originem, inquit, vero & caput inter celſas vrbes habeo.

ASCENSIVS.

Tunc ſic affari, & curas his demere dictis: O ſate gẽte deũ Tro‑ianã ex ho.&c.) Recitat orationẽ Tyberini ad Æneã habitã, quæ in gñe deliberatiuo verſatur: & oẽs numeros perſuaſionis habet. De qua re dicit Dona.ſic. [Ne vana putes.) Quia ſolent multi in ſomnis decipi, dat ſignũ: quo cognoſcat hoc ſomniũ veꝝ eſſe.[Ar‑cades.) Breuitate vtitur, ne tędio afficiat Æneã.[Genus.) Genus enim dicit, & nomẽ, & vrbẽ, & ſpẽ dat auxilij cũ hoſtibus. Illi ho‑ſtes ſint, & peregrini, quos iure oderint Latini.[Hic ego.) pollice‑tur homini ignaro viã ſe oſtẽſurum.[Iunoni.) Matutinũ tp̃s con‑gruũ ſacrificiis oſtẽdit. Docet potentũ iras ſupplicando potius q̃ repugnando, ſuperari.[Ego ſum.) Non arroganter, ſed neceſſario laudat ſuũ officiũ. Hęc ille.

Ordo. Ordo aũt eſt. Tũc. Tũc, ſup. viſus eſt: aut cœpit Tyberinus affari.i.adloqui Æneã: aut Tyberinus affa‑ri, pro affabatur tũc Æneã ſic: & demere.i.demebat: aut viſus eſt, ſeu cœpit demere curas his dictis.ſ.ſermonibus ſequentibus. O Ænea ſate.i.ꝓgenite: gẽte.i.gñe, ſeu ꝓgenie: deũ, pro deoꝝ: qui re‑uenis nobis.i.ad noſtrã gloriã, & vtilitatem: ex hoſtibus.i.Gręcis: vrbẽ Troianã.i.auſpicia nouæ Troię cõdẽdę: & ſeruas Pergama i.mœnia Troiana: æterna.i.indelebilia: aut in te, aut in ijs quæ ab eis orientur. ſeruas (inquit) expectate.i.optate, & deſyderate: ſolo Laurenti.i.regioni, vbi Laurentũ eſt, & Laurentes habitant: & ar‑uis Latinis, Latino ſubditis, qui externũ generũ expectabat. Certa domus.i.quã mutare non debebis: eſt tibi hic.i.in hac regione no‑ſtra: & penates certi, ſup. ſunt tibi hic: ne abſiſte.i.ne abſiſtas, hoc eſt ne diſcedas, nec ſtatuas te alio: neu.i.neue, hoc eſt vel ne: terre‑te, pro ne terrearis: minis belli.ſ.contra te moti: omnis tumor.i. inflatura, & irę deũ cõceſſere.ſ.vt Ser. vult: hic tibi certã domum, & certos penates: aut cõceſſere fatis tuis: aut iræ deum, pro deo‑rũ, in Troianos cõceſſere.i.ſedatę & mitigatę ſunt, licet Iuno ad‑huc moliatur in te: vt oẽs dij dicantur, quorum plurimæ ſunt vo‑ces: ac ſi dicam, omnis ſenatus tibi conſentit: licet vnus aut alter diſſentiat. Et ne putes ſomnũ fingere tibi hæc vana: ſus ingens ia‑cebit iam inuenta tibi.i.à te: ſub ilicibus.i.illis arboribus gland: fe‑ris, de genere quercuum: enixa fœtus triginta capitum, exiſtẽs al‑ba, & recubans ſolo: & nati.i.fœtus albi, ſup. iacebũt circũ vbera: hic locus.ſ.in quo iacebit: erit, ſup. locus vrbis.ſ.olim condendæ: quæ & Alba vocabitur. (Hæc omnia verba retulerat in.iij. Hele‑nus: ex oraculo, vnde fidẽ adhibere poteſt Æneas.) ea.ſ.vrbs, erit certa requies laborũ. Ex quo.i.qua ratione, quia requies laborum erit: aut ex quo.i.poſt cuius inuentionẽ, Aſcanius cõdet vrbem.ſ. Albam: clari cognominis.i.cognominandã ab alba ſue inuenta, & clara oraculorũ manifeſtatione: & hoc terdenis annis redeun‑tibus.i.quod in.j.dixit, Triginta magnos voluendis mẽſibus or‑beis Imperio explebit, regnumq; à ſede Lauini Trãsferet, & lon‑gam multa vi muniet Albam. Ego cano haud incerta: imo certiſ‑ſimis oraculis tibi prius ſignificata. Ego docebo nũc, paucis.ſ.ver‑bis: aduerte.ſ.animũ: qua rõne.i.via, & modo: expedias victor.i. cum victoria: id, ſup. bellum: quod inſtat.ſ.gerendum. Arcades.i. populi ex Arcadia: appoſitorie: genus profectũ.i.ortũ, aut deſcen‑dens, à Pallante.ſ.rege Arcadiæ, qui ſequuti regem Euandrũ: & q ſequuti ſigna.i.prodigia oraculorũ: delegere locum in his oris.i. regionibus: & poſuere in montibus.i.colliculis his: vrbem.ſ.Pal‑lanteam, de nomine Pallantis: proaui.ſ.Euandri: ea aũt vrbs mo‑dica erat fere, vbi nunc Roma eſt. Hi.ſ.populi, ducunt bellum aſſi‑duum cum gente Latina, cum qua.ſ.tibi gerendũ eſt: non ſociali‑ter, ſed hoſtiliter: quia oẽ Latiũ cõiurauit in te: adhibe hos ſocios, caſtris.ſ.tuis.i.exercitui tuo in caſtris degẽti. (Caſtra autem, ſunt munimina exercitus trãſportabilia, cũ tentorijs, & armis.) & iun‑ge.i.iniice: fœdera.i.pactum ſocietatis cum eis: ipſe.i.ego.ſ.deus fluminis, ducam te ripis: & flumine recto.i.nullo errore te circum‑uenturo, vt.ſ.tu ſuperes ſubuectus remis: amnẽ aduerſum.i.licet aduerſum, quia beneficio dei: faciliter etiã aduerſum.i.contra flu‑xum eius, ſuperauit.i.aſcendit. Age, adhortandi vox: ò nate dea ſurge, & fer.i.offer: rite.i.vt decet: preces Iunoni.ſ.aduerſarię tuę: quod & Helenus monuerat primis aſtris candẽtibus.i.quum pri‑mum aſtra deciderint, hoc eſt cum prima luce, & ſupera.i.euince votis ſupplicibus.i.ſuppliciter factis, iras, & minas.ſ.Iunonis: tu victor.i.poſtq̃ victor fueris, non ante perſolues mihi honorem, idest ſacrificium honorificum: ego ſum Tybris cœruleus.i.mari‑ni coloris, quem cernis ſtringentem.i.radentem: ripas.ſ.Tyberi‑nas: pleno flumine.i.ſum deus fluminis huius: & quem cernis ſe‑cantem, ideſt interfluentem: culta.ſ.arua: pinguia.i.opima: exi‑ſtens amnis gratiſſimus cœlo, ideſt ijs qui in cœlo ſunt. Magna domus.i.ingens domicilium: exiſtens caput.i.columen, aut de‑cus præcipuum: vrbibus celſis.ſ.Etruſcis, atque alijs ad Tybrim ſitis: exit, ideſt extenditur mihi. hic, ideſt in hoc fluuio: quia quan‑tus eſt alueus, tanta eſt illius domus: & ita dicit, exit, non ſtat: & hic quia vbiq; eſt, non hinc.

PIERIVS.

Expectate ſolo Laurenti.) In antiqs aliquot codicibus, Exſpe‑ctate: quamuis nõnulli adimant, s: quum opperiri ſignificat.[Ne abſiſte penates.) Inemendate legit, adſiſte. In pleriſq; codicibus etiã antiquis, quum abſiſte, dubio procul ſit legendum. Ait enim Tyberinus, tametſi tantus bellorum motus inſurgit. Ne tamen animum deſponde: ſed quod inſtat, audacter exequere.[Timor omnis, & iræ Conceſſere deum.) In veteribus omnibus codici‑bus quotquot habui, tumor, legitur: quod phyſice dictum eſſet. Effuſa enim bile, iecur intumeſcit: inde oritur excandeſcentia. Vn‑de apud Hora. Væ meum feruens difficile bile tumet iecur. Et ali‑bi Virg. Tumida ex ira tunc corda reſidunt. Deq; Meleagro apud Ouidium eſt, Tumida frendens Mauortius ira. Neq; tamen diſpli‑cet, timor: quia Iuno ea tot, quæ euentura erant metuens, vete‑riſq; memor belli tãtas exciuerat turbas. In timore, præterea tu‑mor eſt, vt Cornelius Fronto tradit: vt in metu, motus animi: in formidine, interdum ratio: in pauore, nil non puerile.[Iamq; ti‑bi, ne vana putes hæc fingere ſomnum.) In Ro.co. nec vana pu‑tes, legitur, quod minime diſplicet. Sed &, ne, recte.[Aduerſum remis ſuperes ſubuectus vt amnem.) In cod. aliquot mutato nu‑mero, aduerſum ſuperes remus. Sed concurſus ille ſyllabarum, Sum.ſũ, res, te, moleſtam præ ſe fert aſperitatẽ. In aliquibus aũt manu ſcriptis verſus hic non habetur.[Surge age nate dea.) In Roma.co. & quibuſdã alijs non habetur, age. In nonnullis altera manu ſuperadditum, quũ antea legeret, ſurge ò nate dea, ſed om‑nino, Surge age, magis placet. Miſſum facio, Gnate deũ: quod & ipſum in veteri habetur codice.[Supplicibus ſupera votis.) In Ro. quidem codice, votis, legitur. Sed in pleriſq; alijs, donis, vt idẽ repetatur quod in.iij. pręceptũ ab Heleno fuerat: tametſi Do‑natus, votis, agnoſcit vtroq; loco.[Ego ſum pleno quem flumi‑ne cernis.) In codicibus aliquot antiquis legere eſt, Ego ſum quẽ pleno gurgite cernis. Sed altera lectio magis omnino recepta.

POETA

[Dixit: deinde lacu fluuius ſe condidit alto,
Ima petens: nox Ænean, ſomnuſq; reliquit.
Surgit, & ætherei ſpectans orientia ſolis
Lumina, rite cauis vndam de flumine palmis
Suſtulit, ac talcis effudit ad æthera voces.
[Nymphę, Laurẽtes nymphę, gen9 amnib9 vñ ẽ: ÆNE.
Tuq; ò Tybri, tu ò genitor cum flumine ſancto,
Accipite Ænean, & tandem arcete periclis,
Quo te cunq; lacus, miſerantem incommoda noſtra
Fonte tenet, quocunq; ſolo pulcherrimus exis,
Semper honore meo, ſemper celebrabere donis:
Corniger Heſperidum fluuius regnator aquarum,

SERVIVS.

Nox Ænea ſomnuſq; reli‑qt.) Vt, Feſſos cũ ſole reliquit.[Vndã de flumine palmis Su‑ſtulit.) Quia dicitur nox ẽt ſo‑lo ſomno polluere. Vñ eſt, Et noctẽ flumine purgat.[Nym‑phę.) Hic diſtinguendũ, vt ge‑neralitatẽ ſequatur ſpẽlitas. vt in Georgicis, Mater Tyrrhene mater. Nam vitioſum eſt poſt ſpeciẽ genus inferre.[Tuq; ò genitor cũ flumine.) Sic enim inuocatur in precibus, Adeſto Tyberine cum tuis vndis. Ty‑berim vero alij à rege Abori‑ginum dictum volunt, qui iu‑xta dimicans interemptus eſt. Alij ab eo rege, quem Glau‑cus Minois filius in Italia in‑teremit. Alij, inter quos & Li‑uius, ab Albano rege qui in eũ cecidit.[Arcete periclis.) Hypallage eſt, pro à me prohibete pericula.[Quo te cũq; lacus tenet.) Lacus eſt quod‑dam latentis adhuc aquę recę‑ptaculum: dictus quaſi lacuna ex qua erumpens aqua efficit fontem: qui cum fluere cœpit, alueum facit. Vnde tria iſta di‑xit lacum, fontẽ, alueũ. Hoc enim

Adſis ò tandem, & propius tua numina firmes.
¶Sic memorat, geminaſq; legit de claſſe biremeis, POE.
Remigioq; aptat, ſocios ſimul inſtruit armis.
Ecce autem ſubitum, atq; oculis mirabile monſtrum:
Candida per ſyluā cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridiq; in littore conſpicitur ſus,
Quam pius Æneas, tibi enim tibi maxima Iuno
Mactat ſacra ferens, & cum grege ſiſtit ad aram,
Tybris ea fluuium, quam longa eſt nocte tumentem
Lenijt, & tacita refluens ita ſubſtitit vnda:
Mitis vt in morem ſtagni, placidæq; paludis,
Sterneret æquor aquis, remo vt luctamen abeſſet.
Ergo iter incœptum celerant rumore ſecundo,
Labitur vncta vadis abies: mirantur & vndæ.
Miratur nemus inſuetum, fulgentia longe
Scuta virum fluuio, pictaſq; innare carinas.
Olli remigio, noctemq; diemq; fatigant:
Et longos ſuperant flexus, varijſq; teguntur
Arboribus, virideſq; ſecant placido æquore ſyluas.

enim eſt. ¶Quocūq; ſolo pulcherrimus exis.) Quāq; multi hoc verſu ſupfuſionē eius velint ſignificari. Ideo aūt hoc dixit Æneas quia audierat, Hic mihi magna domus celſis caput vrbibus exit. ¶Semp honore meo.) Satis Æneas pie pollicetur, cū Tyberis verecūde popoſcerit. Ait nāq;, Mihi victor honorē pſolues. ¶Corniger.) Flumina ideo cū cornibus pinguntur, ſiue q mugitū boū imitatur murmur vndarum: ſiue q plerunq; in cornuū ſimilitudine curuatas cernimus ripas. ¶Heſperidū regnator aquarū.) Bene addidit heſperidum .i. Italicarum. Nā Eridanus rex eſt fluminum Heſperiæ, vt, Fluuiorū rex Eridanus. ¶Fluuius.) vocatiuus antiquus eſt, quia apud maiores in oī forma ſimilis erat noīatiuo. Sed mō aliter eſt in ſecūda tantum forma, nanq; ſi proprium fuerit nomen, & i ante us habuerit, us perdita facit vocatiuū: vt Terentius, Terenti: nullo excepto, ſi aūt appellatiuū ſit, in e mittit vocatiuum, vt pius pie, fluuius fluuie: excepto filius: nam fili facit. Plerunq; tñ poetæ Euphoniæ cauſa antiquitatem ſequuntur. ¶Et propius.) Legitur & proprius. Sed ſi proprius, familiarius: propius, citius ſignificat. Virgilius, Propius res aſpice noſtras. Cicero in Verrem. Nec quicquàm eſt propius factum, quàm vt illud exemplum de Adriano Syracuſas referretur. Et hoc eſt melius, nam ſtatim porca eſt conſpecta, & Æneas non dubitat de fide oraculi, ſed exponit celeritatem. ¶Tua numina.) Tua oracula & promiſſa. ¶Monſtrum.) Quia & ſubito & cum triginta porcellis eſt viſa. ¶Viridiq; in littore.) Fluuiali ſcilicet. ¶Cōſpicitur ſus.) Horatius. Et amica luto ſus. Sciendum tamen hoc eſſe vitioſum monoſyllaba finiri verſum, niſi forte ipſo monoſyllabo minora explicentur animalia. Vt, Parturient montes, naſcetur ridiculus mus. Gratiores enim verſus iſti ſunt ſecundum Lucilium. ¶Tibi enim.) Vacat enim, & tantum ad ornatum pertinet, integrum eſt ergo tibi, vt ex iteratione creſcat augmentum. Terentius, O Myſis, Myſis. ¶Maxima Iuno.) Quæſitum eſt quæ ſit Iuno maxima. Nam vt diximus, variæ ſunt eius poteſtates: vt Curetis, Lucina, Matrona, Regina. & dicunt Theologi ipſam eſſe matrem deum, quæ Terra dicitur. Vnde etiam porca ei ſacrificatur. Ergo perite elegit epitheton, vt maximam diceret. ¶Mactat.) Mactatio poſt immolationem eſt: vnde bono vſus eſt compendio. Sane Hyſteron proteron eſt in hoc verſu: Primum eſt, Cum grege ſiſtit ad aram: & ſic mactat, ideſt auget, perficit. ¶Quàm longa eſt nocte.) Inquantum longa eſt. Vt, Nunc hyemē inter ſe luxu quàm longa fouere. ¶Refluēs.) Velut in alueum ſuum recurrens, vt Æneas contra vndas pergens deſcendentis celeritate propemodum vteretur. ¶Æquor aquis.) Ipſius æqualitatem. ¶Rumore ſecundo.) Hoc eſt bona fama, cum neminem læderent. Aut certe dicit eos ante veniſſe quàm fama nunciaret venturos. Aut rumore pro rumone poſuit. Nam vt ſupra diximus. Rumon dictus eſt: vnde & ficus ruminalis ad quam eiecti ſunt Remus & Romulus: quæ fuit vbi nunc eſt Lupercal in circo. hac enim labebatur Tyberis, antequā Vertumnus factis ſacrificijs auerteretur. Quāuis ficum ruminalē alij à Romulo velint dictam, quaſi Romularem. Alij à lacte infantibus dato, nam pars gutturis ruma dicitur. Ergo ſi fuerit Rumone ſecundo, fauente fluuio intelligimus. ¶Labitur vncta vadis abies.) Deſcendentis celeritate prope conſcendit. Statius de diſco, Similiſq; cadenti Creſcit in aduerſum. ¶Mirātur & vndę.) Laus Troianorum per phantaſiam quandam ex vndarum vel nemoris admiratione veniens. ¶Noctem'q; diem'q; fatigant.) Vt, Syluas'q; fatigant, pro ipſi fatigantur. ¶Superant flexus.) Hic oſtēdit non eſſe alueum fluminis rectum. ¶Varijs'q; tegūtur arboribus.) Hoc eſt, Hunc inter fluuio Tyberinus amœno. ¶Secant placido æquore ſyluas.) Oſtendit adeo perſpicuā fuiſſe naturā fluminis, vt in eo apparerent imagines nemorū quas Troianæ naues ſecabant. Terētianus, Natura ſic eſt fluminis, vt obuias imagines nemorum receptet in lucem ſuam.

DONATVS.

¶Dixit. d. l. fl. ſe. c. a. Ima petēs.) Redijt ad ſedē propriam aquarū profundo ſubmerſus, quum ea compleſſet, quæ ad inſtruendū virū fuerant neceſſaria. ¶Nox Æneam. l. q. re.) Nihil celerius dici, vel deſcribi potuit, vt Æneam expergefactum, & noctem cōſumptam eſſe mōſtraret, tantūq; Æneā dormiſſe, quantum dei cōmotiōi ſufficere potuit: Potuit. n. fieri, vt ante lucem media nocte vigilaſſet, reddidit poeta totius noctis rationē, in pma parte, vigilauit Æneas occupatus curis ingentibus: dehinc, tranſacto non paruo ſpatio noctis eiuſdem dormijt neceſſitate naturali compulſus: quod ipſum videtur non ſine numine procuratum, vt diuinis affectibus iſtrui poſſet, & ſecurior reddi: fas enim non fuit, vt cū vigilante deus loqueretur: Dum igitur tantis rebus inſtruis, totū noctis tēpus effluxit: nec tranſacta eſt hora, qua Iunoni iuſſus fuerat vota perſoluere. ¶Surgit, & ętherei.) Qm̄ conſumpta fuerat nox, ſurrexit, & ſpectans ortū ipſum ſolis, hoc eſt intuens recentē vndam ipſius fautoris ſui, manibus ſubſtulit, & tales voces effudit claras. ſ. Æneas. ¶Nymphæ, laurētes.) Hic verſus diuerſas poteſt pronunciationes admittere. Dicimus ergo vnā ſic, Nymphæ laurentes, qm̄ ipſarum cauſa prædicabatur, & ipſe in tpe fuerant neceſſariæ. Secundo addēdū, Nymphę genus amnibus vnde eſt, vt Nymphę Italię vniuerſis amnibus genus dediſſe videatur. itē alia ſic, nymphę, laurētes nymphę, duplicatio nominis ſignificās poteſtatē cumulauit honorificentiā deprecātis. dehinc dicēdū genus amnibus vñ eſt. Tertia ſic, nymphę, & ſubſiſtēdū, vt incipiens generalitatē videatur ingreſſus. Dehinc correcta ea, ad ſpēm redeat dicens, laurētes nymphæ, qūo ipſæ cæteris fuerant præponendæ, quas rogabat, & quarū in pręſenti beneficiū ſenſerat. Ergo quum omnes habeant rationē ſuā, aut iudicio legētis eligenda eſt melior, aut ſequendæ ſunt omnes. ¶Tuq; ò tybri tuo. Accipite Æneā.) Genitorē, tybrim, aut honorifice dixit, aut ſuū, qm̄ ad ſimilitudinē paterni moris cōſulta eius accęperat. Interea videamus, cur prīo nymphas induxerit, & ſecundo loco noīauerit Tybrim, quē primo debuit venerari, hunc ſciendū eſt partē ſecutum laudatiuæ materię, in qua retinendū eſt, vt parētes eius præferantur, qui forte laudandus eſt, quū igitur ipſe iſta dixiſſet, nymphæ, genus amnibus vnde eſt, non fuit eius iniuria, qui ſecundo loco eſt poſitus: ipſius enim etiam illud fuit, quod primo laudatum eſt, colligitur deſiderium laudantis ſic, vos nymphæ, & tu Tybri tuo me alueo ſuſcipite: Tuo, quod dixit ad Tybrim pertinet, quia ipſius fuerat flumen. Accipite, autem ad omnes, quos rogabat. ¶Et tandem arcete periclis.) Et aliquando, inquit, liceat ſine periculo nauigare, & ab omni diſcrimine eſſe diſcretum. ¶Quo te cunq; lacus.) Quo te cunq;, bis accipiendum eſt, vt ſit quo te cunq; lacus tenes, & quocunq; fonte contineris: ſed horum alterum ad eius originē pertinet, alterum ad exitum. ¶Semper honore meo.) Siue, inquit, ad originem tuam Venero, ſiue te in alijs locis conſtitutum exeuntem reperiero, vel conditum lacu, celebrabo te donis ſemper, & ſemper honorabo muneribus, ſemper duplicatum, plenam pręſtitorum memoriam mōſtrat, Fons & lacus non ſunt eadem. Fons eſt, vbi eſt aquæ initium. Lacus, vbi fontis aqua colligitur, hoc ergo numini ſpondet, vbicunque te, inquit, inuenero, ſiue ex fonte naſcentem, ſiue in ſtagno collectum, ſiue fluentem per liberos exitus, venerabor te pro meritis tuis, & ſemper offeram vota: ſemper etiam illud videtur ſignificare, iugiter inferendis muneribus futurum obnoxium. Solent quippe liberari nexu, qui ſemel promittunt, & ſemel vota perſoluūt. ¶Corniger heſperidū.) Corniger ideo, qa nōnunq; flumina ſciſſa in ptes, tāq; in cornua diuidūtur, heſperidū fluuius, dignus q per Italiā fluat, regnator aquarū non ſuarū tantūmō ſed omnium fluminū, hoc dicendo voluit hunc ſtudio laudantis vniuerſis amnibus eē potiorē. ¶Adſis ò tandē.) Adſis viſibus meis, hoc eſt actus meos nū deſeras peto. ¶Et pla. nu. ſ.) Placidus mēte

placidus

placidus flumine ꝓpter iminẽtẽ nauigationẽ. ¶ Sic memo.&c.)
Magna breuitas & pulchra in breuitate deſcriptio. Naues elegit
duas: has inſtruit remis & aptas curſibus pſtat, & armat ſocios,
quos fuerat portaturus. Ideo elegit biremes, quo mõ cõtra vim
currẽtis fluminis maior conatus fuerat neceſſarius, vt reſiſtẽs in
aduerſum cõtrarius fluminis curſus poſſet ſuperari: ſocios iſtruit
armis, aut armis nauiũ hoc eſt velis, aut armis hoium, quia ſuſcę
pto tpe inermes nõ debuerãt ire. Sed melius eſt ſentire arma ho/
minũ, qm̃ ſupra dixit, remigioq́ꝫ aptat. In cõſequẽtibus aũt ꝓba
tũ eſt, quid ſit, ſocios ſimul inſtruit armis. Quippe ex naui rñſum
eſt Pallanti. Troiugenas & tela vides inimica latinis. Socios iccir
co armis inſtruxit, nõ vt faceret, ſed vt depelleret violẽtiã. ¶ Ecce
aũt ſubitũ.) Subitũ, inqt, & mirabile repente qppe occurrerat res
noua, & antea nõ viſa, nec poſtea: quod ergo ſubitũ fuit, cõmouit
intuentẽ, quod ſubiectũ eſt oculis fecit admirationẽ animi. Mon
ſtrũ dicitur, quod exoritur cõtra rationẽ naturæ. Icciрco exiſtit,
vt futurum aliqd monſtret, ſubiungit, quale mõſtrũ, vt mirabile
oſtẽdat. ¶ Candida per ſyluã.) Factũ eſt, quod futurũ prædixerat
Tybris: faciẽda erãt reliqua, qm̃ ſomnij veritas iam fuerat in ali/
quibus comprobata. ¶ Quã pius Æneas.) Pius, inqt, Æneas ma
ctat, quũ mactandi officiũ crudelitatẽ, potiusq́ꝫ pietatẽ ſignificet:
non ita piũ dixit, quaſi miſericordẽ: ſed pro loco ſupplicẽ numini
& religioſum ſacrificantẽ, nã & in primo libro piũ dixit, vt deoꝝ
cultorẽ aſſereret, & illũ miraretur deos oẽs aduerſos habuiſſe, &
ipſam Iunonẽ, deniqꝫ ſic poſuit. Muſa, inquit, mihi cauſas memo
ra, quo numine læſo. Quidue dolẽs regina deũ tot voluere caſus
Inſignẽ pietate virum, tot adire labores Impulerit. Quam pius
Æneas mactat, putamus eũ tacuiſſe de fœtibus, qa dixit, quã ma
ctat, & nõ dixit quos mactat. Põt conſtare de oibus dictũ, ſi ver/
boꝝ cõponatur ordinatio, eoꝝ ſ. quæ metrorum cauſa permixta
ſunt & ſic põt aliud vitiũ corrigi, ſi fiat ordinatio, ꝑus quippe di/
xit mactat, & ſiſtit: poſtea quũ primum ſit ſiſtere, ſᷓm mactare. Or
dinamus ergo ſic, quã pius Æneas, tibi.n. tibi maxima Iuno ad
aras cum grege ſiſtit, & ſacra ferens cũ grege mactat, cum grege
eni bis debemus accipe. ¶ Tybris ea fluuiũ, &c.) Tybris oẽm no/
ctẽ in quantũ fuerat longa fluuium lenijt, hoc eſt aquã verticibus
abundantẽ fluminis ſui. Supra.n. in ſeptimo libro ait, Verticibus
rapidis, & multa flauus harena, In mare ꝓrũpit: qui ne talis eẽt,
q̃ Æneę nauigaturo, placidum fecerat, qui faciendi habuit ptãtẽ
diuitem: prolixi poſuit hyemalem. ſ. ꝓbatur hoc ex eo qa Æneã
dixit ſub gelidi ætheris axe procubuiſſe, hoc eſt in loco pruinoſo
ex hyemis cã. ¶ Et tanta refluens ita. ſ. v. Mitis.) Sic mitis fuerat fa
ctus vnda refluente, hoc eſt repreſſa & retenta. ¶ Vt in morem ſta/
gni.) Tanta illius fluminis placiditas fuit, vt nec ſonum aliquem
mitteret cadentis vndę, & remotis tumoribus præberet faciẽ ſta
gni, ac tranquillę paludis. ¶ Ergo iter inceptũ celerãt. r. ſ.) Proſpe
ro aquarũ murmure, rumore ſecundo: Poteſt etiã ſic intelligi, vt
ideo Troiani peragẽdo ſpatio fluminis operã darent, ꝙ animati
fuerant opinionibus proſperis, & ad optimã ſpem properabant.
¶ Labitur vncta. v. a.) Naues ad vſum maris effectæ labebãtur in
vndis, hoc eſt in flumine, quod ad vicẽ vadorũ ſtrauerat Tybris.
¶ Mirantur & vndæ.) Vertenda, ordinatio eſt. Nemo.n. dicit, niſi
qui prius aliqd dixerit, vt ſit mirantur vndę, & nemus inſuetum,
dicũtur ipſa miracula. ¶ Fulgentia longe. Sc. v. &c.) Vñ & nemus
mirabatur, ſcuta & naues natare per fluuiũ. Pulcherrimum poeta
ex occaſione tenuit locũ propter Æneã factũ, vt cõtra totius anti
quitatis fidẽ loca illa & naues viderẽt, & armatos in naui. ¶ Olli
remigio.) Oſtẽdit, quãto ſpatio tpis perueniſſe viderentur, nocte
vna inqt & die remis fuerũt intenti & trãſierunt longos fluminis
flexus. ideo curuaturas & inflexiones tetigit: qa flumina oia recta
eſſe non poſſunt: per oẽm aũt illius nauigationis curſum ex placi
ditate vndarum ibi ſunt, & opacitate nemorum.

ASCENSIVS.

¶ Dixit, deinde lacu fluui9 ſe cõdidit alto, Ima petẽs, nox Æneã,
ſomnuſq́ꝫ, &c.) Poſtq́ꝫ deus euanuerat, & Æneas ſomno & viſio
ne leuatus ſurrexerat: ablutus ſacro flumine, vota ꝓceſq́ꝫ ſoluit:
& remigiũ ad Euãdrũ inſtruit: vidẽs fatalẽ ſuem, qua Iunoni ma
ctata, ad Euandrũ proficiſcitur. De hac aũt re Donatus ſic. ¶ Nym/
phę, Laurẽtes Nymphę, genus amnibus vñ eſt.) Põt ſic diſtingui
Nymphę Laurentes: qm̃ ipſę in tpe fuerant neceſſarię. Deinde po
ne, Nymphę genus, amnibus vñ eſt, poſſumus ẽt intelligere eſſe
publicationẽ. Tertia diſtinctio eſt, vt dicas, Nymphæ: vt gñaliter
proferatur. Deinde ad ſpẽm redeat, & dicat, Laurentes nymphæ:
quę erãt pręferendę. ¶ Tuq́ꝫ ò Tybri, tu ò genitor cũ flumine ſan/
cto.) Honoris cã. Vel, qa ſubit, vt pater cõſuluerat. ¶ Quo te cũqꝫ
lacus, miſerantem incõmoda noſtra Fonte tenet, quocunqꝫ ſolo
pulcherrimus exis, Semper.) Quocũqꝫ lacu, & quocunqꝫ fonte.
Alterũ, ad eius originem. Alterũ, ad exitũ pertinet. Fons eſt aquæ Fons.
initium. Lacus: vbi fontis aqua colligitur. ¶ Corniger Heſperidũ Lacus.
fluuius regnator aquarũ.) Vt oſtendat oibus fluminibus potiorẽ.
¶ Placidus.) Et mẽte & flumine propter nauigationẽ. ¶ Atqꝫ ocu/
lis mirabile monſtrum.) Ideſt quod eſt contra rationem naturæ.
¶ Mactat ſacra ferens, & cũ grege ſiſtit ad aram.) Prius, ſiſtit: dein
de, mactat. Ergo ordo eſt, Quam Æneas tibi ad aras cũ grege ſi/
ſtit, & cum grege mactat: vt intelligatur etiã fœtus mactaſſe. Hæc
ille. ¶ Ordo eſt. Dixit fluuius. i. Tyberinus, deus fluuij: aut ſi legi/ Ordo
tur, fluuij: vt ſit, dixit. ſ. Tyberinus: deinde condidit. i. abſcõdidit,
& immerſit ſe: alto. i. profundo: lacu. i. receptaculo aquarum flu/
uij, ſed quia paulopoſt, fluuium, pro deo ponet, ſequerer priorẽ
cõſtructionẽ: petens. i. adiens: ima. i. profundum: nox, & ſomnus
reliquit Æneam. i. oriente die expergiſcitur, ſurgit, & ſpectans lu/
mina ſolis ætherei. i. cœleſtis (quia etiã apud inferos, ſolem dixit
in. vj. Solemq́ꝫ ſuum ſua ſydera norunt.) orientia. ſ. cum ſole: ſu/
ſtulit. i. ſurſum tulit: rite. i. iuxta morẽ ſacrificandi: palmis cauis. i.
in concauitatẽ contractis: de flumine. ſ. Tyberino: vndam. i. aquã
recentem: ac effudit ad æthera tales voces. i. preces. O nymphę. ſ.
quæcunqꝫ eſtis: nymphæ (inquit) Laurentes. i. quæ præcellis fon/
tibus, & amnibus Laurentibus: vnde. i. à quibus: genus. i. ortus,
eſt amnibus. i. fluuijs circunſtantibus, hoc eſt quibuſcunqꝫ aquis
currentibus. Nymphæ enim, ſunt nymbi, & nubes, quæ aquas
producunt currentes. & tu, ò Tybri genitor, ideſt pater fluminis
huius, aut paterna veneratione digne: cum tuo ſancto flumine,
ideſt ſimul, & tu & flumen tuum ſanctum: accipite Æneam, ſcili/
cet me: & arcete tandẽ periclis, ſcilicet ingruẽtibus. Adludit ad hi
ſtoriam Coclitis, qui ſe de ponte ſublicio, cum ſimili fere cõpte/
catione, in Tybrim pręcipitem dedit: vt recitat Liuius. Quocũqꝫ
fonte lacus, ideſt vndecũqꝫ effuſus ſit lacus: qui te tenet, ideſt vbi
habitas: & quocunqꝫ ſolo. i. terra: tu exis, exiſtens pulcherrimus:
tu celebrabere, ideſt cum celebritate honorabere: ſemper meo ho
nore. i. mea honoratione, & veneratione: & donis, ſcilicet meis:
tu (inquit) celebrabere, exiſtens fluuius corniger, ideſt cornua ge
rens, ideſt ſimilitudinem cornuum in littoribus incuruis: regna/
tor, ideſt tenẽs regna, & principatum: aquarum Heſperidum, id/
eſt Italicarum: licet enim Padus, maior ſit: vnde prius in Georgi
cis, Fluuiorum rex Eridanus, &c. tamen propter Romam, & cæ/
teras vrbeis, Tyberis eſt regnator. Aut dicamus Æneam, nõdum
vidiſſe Padum: aut Padum non attingere potiorem partem Ita/
lię: & hoc modo cõſtruendo, non eſt opus dicere, fluuius, eſſe vo
catiui caſus. Adſis. i. auxilio ſis igitur: ò, optantis eſt: tandẽ. i. poſt
tãta marium pericula: & firmes tua numina. i. diuina munera no/
bis oblata: propius. i. familiarius: ipſe ſup. Æneas: memorãs. i. lo/
quens: aut potius loquutus ſic: legit de claſſe. i. omni ex numero
nauium. biremes. i. naues duorũ ordinum remorum: geminas. i.
duas, & pares. & aptat remigio. i. ad remigium. i. vt poſſint remis
agi: aut aptat remigio. i. remis aptam facit, & inſtruit ſimul ſocios
armis. Autem, pro ſed: ecce. q. d. de repẽte, & ex iprouiſo mõſtrũ
ſubitũ: atqꝫ mirabile. ſ. ſus: candida. i. penitus alba: concolor. i. eiuſ
dẽ coloris: cũ fœtu. ſ. triginta capitum, albo procubuit per ſyluã
& conſpicitur oculis. ſ. Æneę: in littore viridi. i. virenti, aut grami
neo: quã Æneas pius. ſ. in deos, etiam erga Iunonẽ inimicam ma
ctat: ſubito enim, ꝓ quia: mactat tibi: tibi (inquit) ò maxima Iu/
no, ferens ſacra. i. ſacrificans, aut offerens pro ſacrificio: & ſiſtit. i.
ſtare facit eam cum grege. ſ. ſucculorũ: ad aram. ſ. tibi extructam:
Tybris. ſ. deus fluuij: lenijt. ſ. lenem, & trãquillum efficit, ea nocte
q̃. i. quantum longa, ſup. fuit: fluuium. ſ. Tyberim: tumentem. i. in
flatum prius: & ſup. fluuius: refluẽs. i. ortũ petens fluxu ſuo: vnda
tacita. i. ſine murmure rediens: ſubſtitit. i. manſit: ſtans ita. i. vſq;/
adeo mitis: vt ſterneret. i. ſternendo ſe faceret: æquor. i. planiciem
aquis. i. in ipſis aquis: in morem. i. ad ſimilitudinẽ: ſtagni. i. aquæ
ſtantis: & paludis. i. aquę paluſtris: placidę. i. tranquillę, & nõ mo
tæ: vt. ſ. luctamen, abeſſet remo. i. vt non eſſet luctandũ remo, cũ
aquis aduerſis, & defluentibus, quũ nauis aſcenderet. Ergo. i. quia
vidẽt fluuiũ tam conuenientem: ipſi celerant. i. celeriter tranſigũt
iter. i. profectionem ad Euandrum: rumore ſecũdo. i. cum proſpe
ro murmure, aut bona fama, aut rumore. i. ſecreto ſermone inter
Troianos de felici profectione, aut rumore, pro rumone. i. Tybe
ri ſecũdo: quia refluo, vt ſit abies. i. nauis ex abiete facta: vncta. i.
picata: labitur. i. celeriter agitur: vadis. i. per vada Tyberis: rumo/
ne. i. ipſo Tyberi, ſecundo. i. iam refluo, & ita idoneo ad nauigatio
nem: vndę mirantur. ſ. tam celerem nauis aſcẽſum: & nemus in/
ſuetũ. ſ. videre talia: miratur ſcuta virũ. i. viroꝝ. ſ. fortiũ, fulgentia:
longe. i. de longe: & carinas pictas, quia Troiani omnia expolita
ſemper

ſemper habuerũt, vñ & molles iudicati ſunt: innare fluuio. ſ. Tyberi: olli. i. oẽs illi: fatigant remigio. i. remigando: noctẽ & diẽ. i. totá tempeſtatẽ, donec peruenerãt ad Euandrũ: & ſuperãt. i. tráſcẽdũt: longos flexus. ſ. Tyberis incurui: & teguntur varijs arboribus. ſ. in littore ſtantibus: & ſecãt. i. intercidũt curſu ſuo: æquore placido. i. per aquas Tyberis: ęquas. i. proſtratas: & tranquillas: ſyluas. i. vmbras arborũ virides: vt ſalignas in littore creſcentes, hoc eſt feruntur per medias arbores, q̃ oĩa afferuntur à poeta, ad hoc, vt veriſimile faciat in tãta cõiuratione Æneã potuiſſe ſaluũ cũ paucis ad Euandrũ perueniſſe. Nã propterea dicit, fluuium, fuiſſe refluum, & tranquillum à deo redditũ, ſtudio ſummo adnauigaſſe: occultos fuiſſe arboribus, & ſyluis frondoſis rumorẽ fuiſſe ſecundum, vt. ſ. ſiquis eos vidiſſet, nihil mali ſuſpicatus fuiſſet.

PIERIVS.

❡ Somnusq; reliquit.) In antiqs aliquot exẽplaribus, relinquit, per inſtans: vt conueniat cũ Surgit. ❡ Suſtulit.) In antiqs aliquot codicibus, Suſtinet, legitur. Et quod ſequitur, Taleis effundit, præſenti tpe, quod in vulgatis, effudit habetur. ❡ Tuq;, ò Tybri, tuo genitor cum flumine ſancto.) Tuo genitor, diſtinguendũ eſſet ex antiqs codicibus, in pronomen, & aduerbiũ vocandi. Corripereturq;, tu, ob ſubſequentẽ vocalẽ: quod nõ ideo appoſui, qa lectionem huiuſmodi probarẽ: ſed, vt codicũ tñ varietatẽ indicarem. Quidã, vt in pleriſq; alijs locis, q;, pticulã inſeruere. Hinc pleriq; codices habent, Tuq;, ò Tybri, tuq; ò genitor. tam iperite, q̃; abſurde. Perinde ac etiã xancto, pro ſancto, ſcripſere. Nã, s, ſimplex, in x mutare, quorundam mos fuit: vt habetur in veterum monumentis, Caſſius xecundus, & alia quædam hmõi. ❡ Quo te cunq; lacus miſerantem incommoda noſtra Fonte, tenet.) In Romano codice, tenent, legitur: vt, lacus, ſit pluralis numeri. Non enim adhuc proprium fontem, aut lacum nouit. ❡ Semper celebrabere donis.) In pleriſq; codicibus antiquis, venerabere, ſpecie Latino ſermoni inſolita. Celebrabere, autem omnino melius. ❡ Adſis ò tandem, & propius.) In Romano codice, & in Mediceo, Adſis ò tantum legitur. In aliquot alijs, Adſis & tandem propius. Sed omnino venuſtius eſt, ò tandem. ❡ Quam longa eſt nocte.) In codicibus aliquot antiquis non habetur, eſt: ſed enim figuratam illã priorem lectionem agnoſcit Seruius. ❡ Lenit & tacita.) In Ro. codice more ſuo, lenit, Vnico i: quod vel oblõga figura ſcribi debet, vt pro duobus accipiatur, ſicuti, Memor bñfici, vel, ſpondeus eſt, κατὰ συναίρεσιν. Sed magis placet, lenijt, dactylus. ❡ Ergo iter inceptũ celerant.) In pleriſq; cod. anti. peragunt, legitur: vtrũq; placet: ſed melius, celerant. In Med. celebrãt, quod cũ eo quadraret, quod ſequitur, rumore ſecundo. Quod vero aiũt interpretes, rumore ſecundo. i. bona fama, nihil ad Virgilianam ſententiam facere videtur. Nam rumor, hic ꝑ plauſu ponitur. ❡ Labitur vncta vadis abies.) In codicibus aliquot antiquis, vda: non, vncta, legitur. Sed, vncta, magis proprium: quo epitheto, alias etiam Poeta vſus eſt, ad pingẽdas naueis. Natat vncta carina. Quod vero ſubiunxit, vndas, & nemus mirari, ſecundum Pythagoræ diſciplinam dictum, qui putabat omnia ſpiritum vegetationis habentia, poſſe mirari.

Sol medium cœli conſcenderat igneus orbem,
Quum muros, arcemq; procul, & rara domorum
Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquauit: tum res inopes Euandrus habebat.
Otius aduertunt proras, vrbiq; propinquant.
Forte die ſolennem illo rex Arcas honorem
Amphytrioniadæ magno, diuisq; ferebat
Ante vrbem in luco: Pallas huic filius vnà
Vnà omnes iuuenum primi, pauperq; ſenatus,
Thura dabant: trepidusq; cruor fumabat ad aras.
Vt celſas videre rates, atq; inter opacum
Adlabi nemus, & tacitis incumbere remis:
Terrentur viſu ſubito, cunctiq; relictis
Conſurgunt menſis, audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat: raptoq; volat telo obuius ipſe,
Et ꝓcul è tumulo. ❡ Iuuenes quæ cauſa ſubegit PAL.
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit:
Qui genus? vñ domo? pacem ne huc fertis? an arma?
❡ Tum pater Æneas puppi ſic fatur ab alta, POE.
Paciferæq; manu ramum prætendit oliuæ.
❡ Troiugenas ac tela vides inimica Latinis, ÆNEAS
Quos illi bello profugos egere ſuperbo.
Euandrum petimus: ferte hæc, & dicite lectos
Dardaniæ veniſſe duces ſocia arma rogantes.

SERVIVS.

❡ Sol mediũ cœli cõſcẽderat igneus orbẽ.) Alterius. ſ. diei. ❡ Cum muros, arcẽq; ꝓcul.) Palatinũ vidit: nec ſitũ pręſentẽ conſiderare debemus. Tunc enim nullis obſtãtibus ædificijs & Tyberi ꝑ Lupercal (vt diximus) fluente, facile mons poterat videri Palatin9. ❡ Forte diẽ ſolẽnẽ illo.) εὐσυμβόλως, idest bono omine victori deo Troianis veniẽtibus ſacra celebrabãtur, bona ẽt vſus eſt œconomia. ❡ Amphytrioniadæ magno, diuisq; ferebat.) Satis ꝑite. Nã cuiuis deo ſacrificaretur, neceſſe erat poſt ipſum etiã reliquos inuocari. ❡ Ante vrbẽ.) Secundum antiquum ſitum. Tunc. n. breuis ciuitas fuerat. ❡ Pallas huic filius.) Pro, cũ hoc. ❡ Iuuenum primi, pauperq; ſenatus.) Totam oſtendit ętatẽ, nã per ſenatũ, ſeniores ſignificãtur. Paup aũt aut ad numerũ retulit (centũ enim ſub Romulo fuerũt) aut re vera pauper, per quod Romani imperij oſtendit parſimonia pro laude tũc habita. ❡ Tepidusq; cruor.) Fruſtra quidã cruorẽ, pecorũ: ſanguinem, hominum voluit. Nã Iuuenalis ait, Sanguis iret, & à magno ceruix ferienda magiſtro. Virgilius, Atq; atros ſiccabat veſte cruores. ❡ Celſas videre rates.) Quia dixit, Geminasq; legit de claſſe biremes. ❡ Inter opacũ Adlabi nemus.) Per nemus. vt, Hũc inter fluuio Tyberinus amœno. Et eſt honeſta elocutio, vt ſi dicas, Inter cœnã locutus ſum. i. per cœnã. ❡ Tacitis incũbere remis.) Pro ipſi taciti: hoc eſt ſine celeumate. ❡ Audax quos rũpere Pallas Sacra vetat.) Ne interruptione ſacrificij piaculum committeretur. Vñ etiã Helenus, ne qua inter ſacratos ignes in honore deorũ hoſtilis facies occurrat, & turbet omnia. Deniq; cum ludi Circẽſes Apollini celebrarentur, & Hannibal nũciatus eſſet circa portã Collinã, & vrbi ingrueret: oẽs raptis armis cõcurrerunt. Reuerſi poſtea cũ piaculum formidarent, inueneriit ſaltantẽ in circo ſenẽ quendã: qui cũ interrogatus dixiſſet ſe non interrupiſſe ſaltationẽ, dictum eſt hoc prouerbiũ. Salua res eſt, ſaltat ſenex. Audacẽ autem dicit vbiq; Virgilius, quoties vult oſtẽdere virtutẽ ſine fortuna. Vnde etiã Turnũ audacem vocat. ❡ Iuuenes quæ cauſa ſubegit.) Succincta & plena interrogatio: cui ꝑ ſingula rñdet Æneas. ❡ Qui genus?) Quo genere? ❡ Vñ domo?) De qua ciuitate? ❡ An arma?) Tropũ fecit metri cauſa. Nã conſequẽs erat vt diceret, an bellũ? ❡ Paciferęq; ramum prętendit oliuæ.) Ne moram faceret in reſpõſione. ❡ Tela vides inimica Latinis.) Bona cõciliatio. Nã audierat, Hi bellũ aſſidue ducunt cũ gente Latina. ❡ Quos illi bello ꝓfugos.) Sicut & vos. Et mouet cõciliationẽ ẽt ex ſimilitudine fortunę. ❡ Ferte hęc.) Hoc ad ramũ pertinet. ❡ Dicite.) ad verba.

DONATVS.

❡ Sed medium cœli.) Dixit omne tempus, quo nauigationis peractus eſt curſus: nunc horam dicit, qua ad locũ ventum eſt. Medium, inquit, cœlum ſol tenuerat, ipſa eſt ſexta hora, & quum iam non tegerentur nimia vmbra arborum, apparebant his muri ciuitatis, arx quoque, & rara domorum tecta, illo tempore adhuc rara, quo Æneas acceſſerat. Quæ nunc, hoc eſt quum Virgilius hæc ſcribebat. ❡ Romana potentia cœlo Æquauit.) Et hoc Æneæ virtutibus applicatur. felicitati enim Romanæ ipſe nuncium dedit: vt ex humili & parua fieret maior, & perueniret culmen eius ad cœlum. ❡ Ocyus auertũt proras.) Ocyus ideo, quia ad deſideratum peruenerant locum. ❡ Forte die ſolennem.) Non eſt vitium, quia dixit pauperq; ſenatus dona dabant. non enim ſenatus reſpondit pluraliter: ſed omnibus, qui illic tunc erat, vt res diuinas complerent. ❡ Tepidusq; cruor fumabat ad aras.) Eo tempore, quo Æneas venit ad auxilia poſcenda, læta omnia atq; ad diuinas res pertinentia gerebantur, in Herculis luco, qui extra vrbem fuerat conſtitutus. Nam hæc eadẽ die ſoliti fuerant Arcades anniuerſaria vota perſoluere: Amphytrioniadæ dixit, vt intelligeretur, de quo Hercule loqueretur quantũ: Feruntur enim fuiſſe & alij: nec tamen illi ſoli, ſed & cæteris dijs obſequebantur: ipſi tamen ſpecialiter, quomodo ipſius debita ſolennitas fuit. Ecce læti homines, ſacer locus, religioſus lucus arborum numeroſitate gratiſſimus. conuentus etiam nouorum hominum & religioſorum pacatiſſimus: pauperẽ ſenatum

Habemus accipe, & numero, & opibus: quo & ipſum regē pauperē dixit. Voluīt aūt qdā pauperē ſenatū numero tm̄ dixiſſe Virgiliū: q̄ſi fieri poſſet, vt regi paupi diuites obſequerētur. hi igiť aduenati illo die fuerūt: aderat & Pallas filius regis, vt deo cuius bñficia ſenſerāt, vota perſoluerēt oēs, & darent thura: q̄ quū fierēt, fumabat iuxta aras tepidus cruor, tepidus ideo, quia vicinæ fuerāt aræ ardentes: aut quia in cōtinenti fuerat effuſus, interea quanta dicta ſunt in narratiōe breuiſſima? Nam dicendo ſolēnē diem, & tempus deſignauit, quod obſeruari conſueuerat, & cauſam, quæ ſolennitatem ipſam fecerat. Rex arcas, & perſonam regis deſignauit, & gentis nomē, qua eſſet exortus: honorem amphitrioniadæ magno, & dei nomen cum omni honorificentia tetigit, & dicēdo honorem, oſtendit meritū pręceſſiſſe ei, cui honor anniuerſarius debebatur, diuis quoq; exhibebatur hic ipſe honos, quia ſpālis ſolennitas replicata propter Herculē, occaſionē prębuerat religioſis, vt deos quoq; alios iungerēt ante vrbē in luco: deſignatus eſt euidenter lucus, & qualitas eius expreſſa, proximitas quoque, q̄ non longe eſſet ſeparatus à mœnibus ciuitatis. Vna autem fuerat Pallas Euādri natus, nā tantis votis ſecerni nō debuit filius regis. In hac aūt deſcriptiōe, vt in oībus, non vacat qdquid conſtare dictū: nec ſuperfluum eſt, q̄ ibi fuiſſe ēt Pallantē dixit. hunc.n. dicturus eſt occurriſſe Troianis: vna fuerunt iuuenum primi propter obſequiū regis & numinis. Interfuit & pauper ſenatus, tunc pauper, quū per Euandrū regebatur. Dicitur iam, qd illic negocij gererent. Aris, inquit, imponebant thura, ſacrificia facta non dixit, ſed oſtēdit pręceſſiſſe hæc, quum effuſum cruorē aſſereret, tepidum, & fumantē. ¶ Vt celſas videre rates.) Quē non terreret talis aſpectus? venire ſubito, venire nauibus per inſueta, & contra naturæ morē tacitos remis incūbere? ¶ Cūctiq; relictis Cōſurgūt mēſis.) Omnes.n. tū cunctos ingruere periculū arbitrabantur: perindeq; vniuerſos, idēq; ſimul excitauerat error. ¶ Audax.q.r.p.) Audax dictus, nō temerarius, ſed propria virtute confidēs: perindeq; intrepidus: Pallas, inqt, ne perturbatio illa piaculū ſacris, aut offenſam inferret. Non erupto, quod eſſe continuū debuit, euolauit ꝓhibitis cæteris nec tñ inermem, ſed rapto telo feſtinantē in tanto metu rapuiſſe dixit gladiū, nō tuliſſe. ¶ Et procul è tumulo.) Ecce alia cautela. nā & gladio munitus fuit, & in tumulo cōſtitit, vt aliquanto ab his remotus eſſet, & illis altior, quos habuit in re incerta ſuſpectos. Quid.n. cōtra plurimos poſſet? ſi contrariā ſniam gererent, quid oēs timuerint, qui illis intererāt ſacris, dubiū eſſe nō poterit, ſi ſupraſcripta vel deſcripta tractētur. Dictū eſt quippe, hi bellū aſſidue ducunt cū gente latina, ſperaſſe, igitur intelliguntur obſeruare hoſtes Italos diem, vt extra vrbem in ſolēnitate ſacrorū conſtitutos Arcades inuaderēt. perinde, q ſe regē ac regis filiū, ſenatum oēm, & iuuenum ꝑmos vno tp̄e fuiſſent interempturi: Ergo, vt è tumulo loqueretur, habuit cōſiderationē ſui, nec totū ſe venientibus obtulit, fuit.n. quum venirent, incertum, & magis ſuſpectum, q̄ ſecurum. Ergo aliquāto longius poſitus locutus eſt hęc. ¶ Iuuenes, quæ cā.ſ.) Oratio non ſuperfluis in tāto metu ſed neceſſariis interrogatiōibus plena. Iuuenes, inqt, ab ætate tradēs poſt ſe illos inferre violētiā, quę, inqt, cauſa ſubegit? bene poſuit, ſubegit. Intellexit.n. magnā fuiſſe neceſſitatē ipſa parte veniendi, qua nulli tranſitus antea extitiſſet ad incerta.ſ. & incognita, quo tenditis? venerant.n. & ad oram fluminis defluxerant, ex eo oſtendentes ſe nō tranſituros fuiſſe, ſed deſcenſuros. Qui genus? vnde domo? honeſtum & exquiſitum locutionis genus: nō.n. quo eſtis ex genere, vel ex qua ciuitate exorti. Compendioſe.n. audito noīe ciuitatis augentis poterat noſſe, quo animo venirēt: & tñ addidit pacē ne huc fertis, an arma? bellum, inquit, fertis, an pacē? ¶ Tum pater Æneas.) Suffecerat ad indicandū ſecuritatē, ramum oſtendiſſe pacificę frōdis: quia multa ille quęſiuerat, quibus debuit ordine reſponderi, inter quæ intellexit ſollicitudinē iuuenis de conſpectu armorū. Iccirco præmiſſo ſigno pacis exorſus eſt. atq; ita oībus breuiter rńdit, vt ſecurū celerius faceret. ¶ Troiugenas, ac tela.v.i.l.) Troia, inquit, genuit nos, ac tela portamus nō vobis inimica, ſed latinis, hoc ſic accipiēdū eſt, quaſi dixiſſet illis ſumus inimici, qbus & vos: ac ne intuliſſe bellū ciuibus & indigenis videretur, ait. ¶ Quos illi.b.pr.e.) Superbū bellū dixit, qa eſt & iuſtū, Secundū aūt fuit hoc ipſum pugnare, ne meruiſſe videretur & ſcelus in ſe malis actibus ꝓuocaſſe, hoc genere tuitus eſt perſonā ſuā & deformauit inimicoꝝ, quibus, ait, nihil fecimus, bello vos ſuperbo egerunt, vt cōſuetudo eſt illis, oēs hoīes inſontes & bonos ſuperbis inimicitijs petere, hoc libenter audiebat Pallas inimicitiarum pręcedentiū cauſa, addidit profugos egerunt bello, vt illos oſtenderet duros, & iuxta peregrinos immites: & ſe demonſtraret in ꝓfugi appellatiōe nihil in alienis terris audere potuiſſe. ¶ Euandrū petimus.) Ad Euādrū, inquit, venimus. Ecce dixit aduentus ſui cām, quā ille q̄ſierat. ¶ Ferte hęc & dicite.) Ferte & dicite, pluralis eſt numerus, quū poeta ſolū aduocaſſe dixerit Pallantē, niſi qa fieri nō potuit in tāto metu ſolū iſſe pallantē filiū regis veniſſe. Lectos duces, & ad meritū eius pertinet, q fuerat rogandus, & ad terrorē, ſi contrariis votis exciperentur, & ideo lectos, vt non illi crederentur eſſe, qui venerāt. Dardaniæ veniſſe duces, extolli debet Dardaniæ, quia loco laudis eſt poſitum, ſocia arma rogantes, dixit aduentus ſui neceſſitatem.

ASCENSIVS.

¶ Sol mediū, &c.) Docet quō applicuerunt claſſem ad regiā Euādri, quę tūc humilis & modica erat, vbi nūc Roma eſt: ante cuius muros, dicit in aduētu Ænee ſacrificiū fieri Herculi, quo turbato ſ. nō itermiſſo, cōcurſum eē ad naueis ignotas: cognitoq; Æneæ dexteras datas. Vñ habemus hęc Donati. ¶ Pauper ſenatus.) Et numero, & opibus intellige. ¶ Audax.) Non temerarius, ſed propria virtute confidēs. ¶ Et procul.) Quū aſſiduum bellū gererēt, cum gente Latina: non mirū ſi anxie cuncta exploraret. ¶ O iuuenes.) Oratio neceſſariis, in tanto metu interrogationibus plena. ¶ Quo tenditis?) Quia ex deflexu videbat illos velle deſcēdere. ¶ Superbo.) Quia iniuſtū. ¶ Profugos.) Vt oſtendat iuxta peregrinos immites. ¶ Dicite.) Quia non ſolus in tāto tumultu venerat Pallas. Hæc ille. ¶ Ordo aūt eſt. Sol igneus.i. ignei coloris, aut ardēs, vt Ordo. in ſerenitate fieri ſolet: conſcenderat mediū orbē cœli.i. iam meridies erat, quo circa dicitur igneus: aut mediū orbem cœli.i. hemiſpherium noſtrū, tp̄e matutino oriens, & ignei coloris, in ſignum ſerenitatis futurę: quod magis placet: quia vult dicere, quum primū lux data eſt eos vidiſſe muros oppidi Pallantei: quum.i. qñ: ipſi, ſup. Troiani: vident procul.i. cū adhuc longe eſſent: & ita, qa eos offendebant rem ſacram tractātes: vero ſimile eſt de matutino loqui: & arcē: & tecta domoꝝ rara: quę.ſ. rara tunc tecta.i. rara domicilia, potētia Romana, ęquauit.i. ęquiparauit nūc cœlo. ita, vt Roma cœlū mereatur dici: vnde in Buco. Vrbem quā dicunt Romā, &c. ſed Euander.ſ. arcas: habebat tū.i. tunc, ſup. illic: res inopes.i. tenueis, & modicas. Ipſi aduertunt.i. applicāt: otius.i. celeriter: proras.i. priores nauiū partes: & propinquāt vrbi.i. ad vrbē. Rex Arcas.ſ. Euāder: ferebat.i. offerebat, forte illo die: nō ergo forte ferebat: ſed forte illo die ferebat, quo Troiani aduenerant ferebāt (dicit) Amphytrioniadæ.i. Amphytriōis filio putatiuo, videlicet Herculi Iouis, ex Alcmena, Amphytrionis cōiuge, filio: vnde addit magno.ſ. ſine exēplo: & diuis.ſ. reliquis, aut cœleſtibus dijs: honorē ſolēnem.i. ſacrificiū: ante vrbē.ſ. Pallanteam: in luco.i. ſylua incędua, Herculi cōſecrata: Pallas filius.ſ. Euandri: vna.i. ſimul cum patre: & oēs primi iuuenum.i. principes iuuentutis: & ſenatus pauper.i. patres, ſeu ſeniores, qui Gręce preſbyteri dicūtur: & tunc pauperes erant: dabant vna.i. ſimul, tunc thura: & cruor trepidus.ſ. ex mactatis hoſtijs fumabat: ad.i. iuxta, aras. Vt.i. poſtq̄: ipſi videre rates.i. naues: celſas.i. altas, adlabi iter nemus opacū.i. ſyluoſum: & incūbere remis tacitis.i. nihil murmuris facientibus, q̄ſi adoriri: & per inſidias inuadere vellent, terrētur viſu ſubito.i. ex inopinato orto: & cuncti conſurgūt.ſ. à ſacrificio menſis.ſ. deorū: ad quas ſolēnes epulas ponebāt relictis, quos Pallas audax.i. propria virtute confiſus: vetat rumpere.i. interrumpere: ſacra.i. ſacrificia: id.n. nefas putabatur: & ipſe.q.d. cum paucis relictis.ſ. cæteris: volat obuius.ſ. aduentantibus: telo rapto.i. quod primū inuenit accepto. Et procul.i. quū adhuc procul eſſet, quod à temeritate eum purgat: (quum enim aſſidue gereret bellum cū Latinis, imprudenter egiſſet, ſi in eos inſiluiſſet.) inquit è tumulo.i. colliculo: ò iuuenes, quia ſeniores manſerant in Sicilia: & tali expeditioni inutiles erant, quæ cauſa ſubegit vos tentare vias ignotas, quia inſuetas: quo tenditis? q genus.i. ſecundum genus, hoc eſt de quo genere.i. vnde.ſ. de qua domo: ne.i. an, affertis pacē, an arma i. bella? Æneas pater fatur tum ſic ab alta puppi: & ꝓtendit.i. præ ſeſe extendit, ramum oliuæ paciferæ.i. pacem afferre ſolitę: quod & columba à Noe emiſſa ſignificauit: fatur (inquit) dicens, tu vides Troiugenas.i. viros in Troia genitos: ac tela.i. arma, inuaſiua ſ. inimica, Latinis.ſ. quibus & vos inimici eſtis: quos.ſ. Troiugenas profugos.ſ. à patria ſua: illi.ſ. Latini: egere, laceſſiuere, aut expulere: ſuperbo bello, ideſt aſſumpto per ſuperbiā: nos petimus Euandrum.ſ. huius loci regem: ferte.ſ. vos omnes: hęc.ſ. pacis indicia, videlicet ramū oliuæ: & dicite, viros Dardaniæ.i. Troianæ patriæ: lectos, ideſt electos veniſſe.ſ. ad eum rogantes arma ſocia.i. ſocialia in Latinos.

PIERIVS.

¶ Quum muros, arcemq; procul & rara domorum.) In Oblongo codice peruetteri, & quibuſdā alijs, arces legitur numero multitudinis,

titudinis, vt referatur ad colleis ſeptem: vel ad illud, Septéq; vna ſibi muro circundedit, arces. Nam rara domorum teſta vident, quæ nunc Romana potentia coelo ęquauit. Eſt autem pro, & rara in Romano codi. & in Mediceo, ac. ⸢Euander habebat.) In Romano, & in Mediceo, Euandrus. Nam euãder, vocatiui caſus eſſe volunt, pro Euandre, κατὰ μετάθεσιν: reliqui tamen codices, Euander, habent nominatiuo caſu. Voluntq; alij, Euandre, in vocatiuo fieri κατὰ μετάθεσιν: vt illud, Nam tibi Tymbre caput, quod agnoſcit Probus. Soſipater tamen Cariſius ita ſcribit, Alexander, Teucer, dici debet. Sed & Alexãdrus, & Teucrus dici poſſunt. vt Virg. Teucrus, & Euandrus, ſecundum illam ſ. rationem, qua nomina Græca in os, exeuntia, Latine in us exire, Aurelio placet. Contra quam regulam à Græcis ἄγρος, idem à nobis ager, dicitur. Ideoq; , vt in his cæteris conſuetudo ſequenda eſt. Sed enim ſup hoc latius habetur libro iij. eo verſu, Teucrus Rhęteas. ⸢Forte die ſolennem illo.) In Romano codice, ſolenne, genere neutro legi͂t, quod minime placet. ⸢Pallas huic filius vna.) Quod in veteribus aliquot codicibus, Pallans, ſcriptum inueniatur: non eſt præter alicuius ætatis conſuetudinem. Nam præter ea, quæ alibi retulimus, in antiquis inſcriptionibus obſeruata Romæ apud Marium Melinum magnæ celebritatis Patricium, hoſpité olim meũ officioſiſſimũ in antiquiſſimi monuméti, titulo vidi, Pallans, per n ſcriptum. Eſt vero Cippus is pulcherrime elaboratus opere Corinthio, omniũ, q̃ ad hanc dié viderim laſciuiſſimo, cuius inſcriptiõis verba ſingula in hunc modũ habent.

VOLVSIÆ ARBVSCVLÆ
PALLANS. Q. N. A. FRVM.
CONTVBERNALI CARISSIMÆ. ET. SIBI.
In cuius baſi eſt, PREMISSV. DEC.

Alibi etiam nomen id hoc pacto ſcriptum in Veterum monumentis obſeruaui, preſertimq; ll duplicato, quod iam plerįq; nõ illiterati viri ſimplici l, ſcribere cœperunt. Sed enim non ſum neſcius veteres inſcriptiones huiuſmodi plerũq; variare: literamq; ipſam, n, non modo ſuperaddi ſolitam: verũetiam, vbi ex analogiæ ratione ſit adſcribenda, plerunq; reiici, vt alibi factum in nominibus, Infas, & Clemes, oſtendimus. Sed quãuis ita veteres ſcriptitauerint, Probus tamen Valerius nomen hoc in, as, terminari tradit. Et hunc locum citat vt, as longũ oſtendat. Qui ſi, ans, per n, & s, agnouiſſet, non hoc vſus eſſet teſtimonio. Alibiq; errare eos dicit, qui putant, Pallantis genitiuum à recto, Pallas, per n literam: & Palladis, à Pallas, abſq; n deduci, quas voces accentu tantum diſtingui monſtrat, quum Pallas, dea ſit oxytonon, Pallas, heros, paroxytonon. De terminatione vero eorũ nominũ quæ ſunt, infas, & Clemes, ſatis eſt libro. j. dictum. Huiuſmodi vero generis eſt etiam, prægnas: quod per æ, abſq; n, in antiquiſſimo codice Terentiano ſcriptum in Ecyra legi eo loco, Nã abducta à vobis, pręgnas fuerat filia. Sane apud Soſipatrum Cariſiũ, vbi vtrum partium, an partũ, genitiuo plurali, à pars partis dicẽdum ſit, quęritur: Plinij verba referuntur, dicentis conſuetudinẽ iam partium, proferre cœpiſſe, vt pręgnatium, & optimatiũ: vbi videtur etiam, prægnas, pręgnatis: vt optimas, optimatis, à Pli. agnitũ. Illud pro corollario addere viſum eſt, quod in eodé codice Terẽtiano, qui eſt in Bibliotheca Vaticana, qui ſubſequitur verſus, poſt eũ, quem pauloante citabamus. Neq; fuiſſe prægnatam vnq̃ ante hanc ſciui diem: abſq; dictione, pręgnanté notatus eſt, vt ita legatur. Nam abducta à vobis, prægnas fuerat filia. Neque fuiſſe vnq̃ ante hanc ſciui diem. Quam lectioné ex peritis nõnulli plurimũ approbarunt. Sed enim animaduertendũ, non eſſe locũ pyrrhichio in ſenario verſu, niſi bis ſynalępha ſcandere voluerimus, primo loco tribrachum ſtatuentes in hunc modum. Neq; fu. iſſun. q̃; an. te hanc. ſciui. diem. Verum hęc in medio relinquere conſilium eſt, quæ ſola ſibi longum oratiõis apparatum expoſcerẽt, tam multa apud [illegible] quoq; authorem ſunt iniuria temporum abeſactata. ⸢Adlabi nemus, & tacitis incumbere remis.) In Romano codice, & aliquot alijs, tacitos, legitur, quippe viros. nõ tamen diſplicet, tacitis remis. ⸢Quæ cauſa ſubegit Ignotas tentare vias?) In antiquis aliquot exemplaribus, Quæ cura, legitur: ſed, cauſa, magis placet. Ea enim ab Ænea refertur, eo verſu. Quos illi bello profugos egere ſuperbo. ⸢Quod genus.) In antiquis aliquot codicibus, Qui genus, non ineleganter poſitum. In aliquot alijs, Quis genus, quod alijs diligentius examinãdum relinquo. ⸢Dardaniæ veniſſe viros.) In Roma. cod. & aliquot alijs, duces, legitur: pro, viros. In pleriſq; vero codic. vel hæc, vel illa dictio abraſa diſcernitur. Sed enim, duces, omnino magnificentius eſt.

⸢Obſtupuit tanto perculſus nomine Pallas: POETA
⸢Egredere ò quicunq; es (ait) corãq; parenté PALLAS
Adloquere, ac noſtris ſuccede penatibus hoſpes:
⸢Accępitq; manu, dextramq; amplexus inhæſit. POE.
Progreſſi ſubeunt luco, fluuiumq; relinquunt,
Tum regem Æneas dictis affatur amicis,
⸢Optime Graiugenum, cui me fortuna precari, ÆNE.
Et vitta comptos voluit prætendere ramos,
Non equidé extimui, Danaum: quod ductor, & Arcas,
Quodq; à ſtirpe fores geminis coniunctus Atridis:
Sed mea me virtus, & ſancta oracula diuum,
Cognatiq; patres, tua terris dedita fama,
Coniunxere tibi, & fatis egere volentem.
Dardanus Iliacæ primus pater vrbis, & author,
Electra (vt Graij perhibent) Atlantide cretus,
Aduehitur Teucros: Electram maximus Atlas
Edidit: æthereos humero qui ſuſtinet orbes.
Vobis Mercurius pater eſt, quem candida Maia
Cyllenes gelido conceptum in vertice fudit,
At Maiam (auditis ſi quidquam credimus) Atlas,
Idem Atlas generat, coeli qui ſydera torquet,
Sic genus amborum, ſcindit ſe ſanguine ab vno.
His fretus, non legatos, neq; prima per artem
Tentamenta tui pepigi: meq; ipſe, meumq;
Obieci caput, & ſupplex ad limina veni.
Gens eadem, quæ te crudeli Daunia bello
Inſequitur: nos ſi pellant, nihil abfore credunt,
Quin omnem Heſperiã penitus ſua ſub iuga mittant,
Et mare quod ſupra teneant, quodq; adluit infra,

SERVIVS.

❡Tanto perculſus nomine.) Dardani ſcilicet commemoratione. ⸢Quicunq; es.) Hoc ad nomen Æneæ pertinet. Nam eſſe Troianos audierat. ⸢Dextramq; amplexus inhæſit.) Oſtendit virum & virtutis & hoſpitalitatis amatoré. ⸢Subeunt luco, fluuiumq; relinquunt.) Hypallage in ſenſu. ⸢Optime Graiugenũ.) Quantum ad Æneam pertinet. Græci neq; boni neque meliores ſunt. Ergo optime Graiugenũ ſuperlatiuus eſt pro poſitiuo. Nam, optimus malorum, nõ poſſumus dicere. Sup̃latiuus enim ſuo tantum iungitur generi. Sic ergo dixit vt Homerus, δικαιότατος κενταύρων idest iuſtiſſimus Centaurorũ, pro iuſtus. ⸢Cui me fortuna precari.) Antiquũ eſt. Nã modo, quẽ precari dicimus. Terẽtius, Credo qui mihi ſic oret. Itẽ, Facite vt vobis decet. Salluſtius, Locũ editiorem q̃; victoribus decebat, & eſt Græcũ vt εὔχετο ἀπόλλωνι. ⸢Vitta comptos ramos.) Vt in pacis petitiõe ramus oliuę cũ vittis offeratur, partim fabulæ, partim naturæ efficit ratio. Nam cum de nomine Athenaꝝ Neptunus & Minerua contenderent: & iuſſiſſet Iupiter, vt illius nomine diceretur ciuitas, qui munus melius obtuliſſet hominibus: equũ Neptunus, Minerua oliuam protulit, & ſtatim vicit. Vnde cum eius ramus alicui offertur, indicat eũ eſſe meliorem. Hinc eſt illud prouerbium, Herbam do, id eſt cedo victoriam. Quod Varro in Ætijs ponit, cum in agonibus herbam in modum palmæ dat aliquis ei, cum quo contendere non conatur, & fatetur eſſe meliorem. Vittas autẽ habet ramus oliuæ ideo, vt inertiam & imbecillitatem offerentis oſtendat. Scimus enim oues egere alieno ſemper auxilio. ⸢Voluit.) Hinc eum laudat quòd tantus eum vir rogare compellitur. ⸢Danaũ quòd ductor, & Arcas.) Nec quòd multitudinem haberes extimui: nec quòd eſſes Arcas: vt illuc hoc tendat, Geminis cõiunctus Atridis, idest Agamemnoni & Menelao cognatione cõiunctus. Et hoc ad laudem Euandri pertinet: qui qualitate morum meruit non timeri. ⸢Fores.) Pro fuiſſes. Et notandũ fores de p̃terito. ⸢Mea me virtus.) Hæc arrogatio ad honoré Euãdri pertinet. ⸢Sãcta oracula diuũ.) Tyberini ſcilicet. ⸢Dedita fama.) Diuulgata: vt, Dedit hic ſubito Troiana p agmina rumor. ⸢Fatis egere volenté.) Quod voluntatis



Accipe, daq; fidem, ſunt nobis fortia bello
Pectora, ſunt animi, & rebus ſpectata iuuentus.

voluntatis fuerat, egit neceſſitas fati. ¶ Dardanus Iliacæ primus pater vrbis, & author.) Reddit quod ait ſupra, Cognatiq; patres. Sane ſciendum Atlantes tres fuiſſe. Vnum Maurum qui eſt maximus. Alterum Italicum patrem Electræ: vnde natus eſt Dardanus. Tertium Arcadicum patrem Maiæ: vnde natus eſt Mercurius. Sed nunc ex nominum ſimilitudine facit errorem: & dicit Electram & Maiam filias fuiſſe Atlantis maximi. Nec prę ter rationem ait, & maximi: & Atlas idem generat. nam & ipſe habuit etiam horum nominum filias, id eſt Electram & Maiam. ¶ Vt Graij perhibent.) Vt veſtræ continent literæ. ¶ Candida Maia.) Splendidior enim eſt Maia inter Pleiadas, quæ eſt vna de Atlantibus, hoc eſt Pleiadibus. ¶ Cyllene.) Mons Arcadiæ, vbi Maia Mercurium eſt enixa. ¶ Fudit.) autem nõ iniurioſe dictum eſt. Vt in Piſonem, Quæ te belluam ex vtero nõ hominem fudit, ſed celeritatem parientis oſtendit: quod infantibus dicitur omen felicitatis afferre. Spectat etiam ad rationem phyſicam. Nam celer eſt vbiq; Mercurius: vt diximus ſupra. Ideo dicit eum etiam in ortu fuiſſe velocem. ¶ Neq; prima per artem Tentamenta tui pepigi.) Cum nullo ante pactus ſum vt te aut per arté aliquã, aut per legatos probarem, ſed intrepidũ me tibi cõmiſi. ¶ Tentaméta pepigi.) Experimenta pactus ſum. Nã geminum eſt hic prœteritũ ab eo quod eſt paciſcor; facit enim & pepigi & pactus ſum, ſicut placeo & placui & placitus ſum. Pago enim vñ multi venire volũt pepigi: nuſquã eſt lectum. ¶ Gẽs eadẽ, quæ te.) Sic agit vt & ipſe prę ſtare videatur. Nã & ſupra ait, Socia arma rogãtes. ¶ Daunia.) Rutula à Dauno. ¶ Crudeli bello.) Supra, Bello profugos egere ſuperbo. ¶ Nihil abfore credunt.) Sibi obfuturum nihil arbitrantur. ¶ Accipe, daq; fidem.) Ab vtili agit. Hoc eſt quod ait in decimo, Humanis quæ ſit fiducia rebus. ¶ Rebus ſpectata iuuentus.) Decennali prælio. Et bene promiſſionem rebus confirmat & teſtimonijs, quæ eſt verbis inualida.

DONATVS.

¶ Obſtupuit tãto. p. n. p.) Nec immerito. quis. n. nõ miretur ad illa loca veniſſe Troianos, percepta omni ſecuritate? ¶ Egredere ò quicunq; es, ait.) Quicunq; es, ad nomen hominis, non ad originẽ retulit gentis. Iam. n. q Troianus eſſet, nouerat pallas. ¶ Corãq; pa. Alloquere.) Quod mihi dicis, corã refer patri meo. Seruauit ſummum iudiciũ, & patri & regi, ne ipſe temere aliquid promitteret aut negaret. ¶ Ac noſtris. ſu. p. h.) Veni, inquit, ad domũ noſtrã iure hoſpitij. Ecce quod in poteſtate eius eſſe potuit, obtulit, humanitatẽ hoſpitij, aſſerens melius eſſe, vt quæ mandãda Æneas crediderat, ferret ipſe per ſe. Interea quũ dicit. tu loquere cum patre meo, regis ſe filium demonſtrauit. ¶ Accepitq; manu.) Scilicet deſcendẽtẽ de naui. ¶ Dextramq; a. i.) Hæc enim ſunt ſigna & pignora

gnora ſocietatis & amicitiæ, iungere dextras: ſed benignitaté meritum amplexus religio teſtatur. ¶ Progreſſi ſubeunt luco, fluuiumq́ relinquunt.) Conuerſum erit rectius. nã primo relictus eſt fluuius, ſecundo ventũ ad lucũ, vt ſit progreſſi relinquunt fluuium, & ſubeunt luco. ¶ Tum regem Æneas.) Æneam non fecerat humilem cauſa: nec ex eo, quia petebat auxilia, inferiorem ſe præbuit. Rex igitur cum rege familiare loquendi exordium ſumpſit, ea fiducia mẽtis ac ſimplicitate pectoris, vt amicum ſe veniſſe euidentius comprobaret. ¶ Optime graiugenum.) Hæc oratio ſatis artificioſa eſt, ſatisq́ ſubtilis. Laudat enim eum, à quo beneficium fuerat petiturus, & beneuolum facit, dicendo. Optime graiugenum, vt omnibus græcis ipſe melior videretur. nã inde optimus, ꝙ eſſet fortunæ melioris, ex eo, ꝙ Æneam ſupplicem videret, ſed hæc obliqua eſt querela, nam ſubtiliter inculat inimicum fortunæ iudicium, quæ græcũ addixerat Romanæ felicitatis authorem, ſimul aſſerit ſuum factum eſſe deterrimum, quo in eas anguſtias ductus eſt, vt ei, qui eſſet ex origine hoſtium, perindeq́ perſequendus foret, preces ſupplex funderet. melior es, inquit, omnibus græcis. plus eſt enim Æneam rogantem videre, ꝙ̃ viciſſe, magnæq́ felicitatis eſt indigentibus videre neceſſarium. ¶ Nõ equidem extimui.) Non, inquit, timui, quod natus es, vel ꝙ eſſes inter tuos potior. Quum multa congereret, primã poſuit virtuté ſuam: ſecundam illam ſententiã, quã Terentius tenuit dicẽs: Mihi ſpes omnis in memet ſita eſt. Multum.n. valet, qui non in aliena, ſed in ſua virtute fiduciam ponit. Addidit huic deorum fauorem, qui interueniens euentus bonos auxilio fortunæ conduplicat. ¶ Sed mea me virtus.) Hęc fuerunt, quæ contra forté virum & deorũ fauore munitum, nihil aduerſi ſinerent concitari. Addidit tertium, quo obtinere debuit, etiam ſi illa nõ eſſent, virtuté. ſ. & deorum reſponſa. ante oculos, inquit, habuit tutum fere aduentum meum, qui licet incognitus tendebam ad finem. Hoc genere oſtendit ſe non timuiſſe, ꝙ eſſet græcorũ ſtirpe progenitus rex arcas, ſe magis habuiſſe fiduciam, ꝙ Troianis quoq; rõne ſanguinis videretur annexus: in concluſione poſuit, tua terris dedita fama. Ceſſantibus quippe omnibus, quæ ſupradicta ſunt, maioré ſe aſſerit ipſius habuiſſe fiduciam, quod religioſum vel bonũ nouerant oẽs, & cuncti per terrarũ partes nomen eius & beneuolentiã pręferebant, cõiunxere tibi, & fatis egere volentem, ſignificat iuſſionis authoritaté, cui nec ipſe reniti potuit, nec debuit Euander reluctari. Poſtremo adiecit voluntatem, ne id, quod agebat, inuitus videretur ſuſcępiſſe, quaſi optaſſet etiam ipſe noſſe affinem, quem ſummo laudis pręconio oẽs populi præferebant. Tua, inquit, terris dedita fama: non famę reſpõdit plurali numero: ſed omnibus quę poſuit, anteꝙ̃ de fama aliquod diceret. Inducit poſt hæc expoſitionem & narrationẽ talem, qua Euandri ſe monſtret affiné: quomodo ſupradixit, cognatiq́ patres, hanc igitur rationem ſanguinis ſtemmate collato proſequitur ſic. ¶ Dardanus iliacæ.) Neceſſario poſuit, vt graij perhibent, vt teſtimoniũ græcorũ eſſet in confirmatione veritatis, & Euander homo gręcus ſuis potius ꝙ̃ Troianis teſtibus crederet. ¶ Aduehitur. t.) Continuus ſenſus eſt, ſic, Dardanus, inquit, natus ex Electra Atlãtis filia, ad Teucros venit, & ipſum primũ nouimus patré. Ecce oſtendit vnam originis parté, venit ad alterã. ¶ Vobis Mercurius. p. e.) Ne ſimilitudo nominis falſo vſurpari videretur, vel maxime quũ adderetur & ſignũ, quod idé etiam Atlas, qui Troianis originé per electram & Dardanũ dederat, cœli qui ſydera portaret, idé vero qui genuiſſet Maiam, & ex ea Mercuriũ nepoté ſuſcępiſſet. ¶ Sic genus amborum.) Hoc eſt Dardani & Mercurij. ¶ Scindit ſe. ſ. a. v.) Atlantis. ſ. qui vtriſq; partibus originé dederat, ſm prædictam rationé, conſtituamus tamé illuſtrioré intellectũ: Electra genuit Dardanum, & Maia Mercuriũ. Dardanus dedit Troianis principiũ, & Mercurius Arcadibus: perinde vnus auus eſt ambobus. Dardanus. ſ. & Mercurius. probant cognationis contextũ, redijt ad ea, quę paulo ante dimiſerat, quũ rationem ſanguinis redderet. ¶ His fretus.) His, inquit, fretus hoc eſt illis, quæ ſuperius dixit, hoc eſt virtute ſua, deorũ reſponſis, ſpe, & fama optima ipſius regis, nõ legatos miſi, nec ſniam tuam aliqua artis calliditate tacui. ¶ Memet ipſe.) Duplicatio eiuſdé pronominis addidit dictioni pondus. ¶ Meũq; obieci caput.) Plus ait feci, vt ad fores tuas ipſe rogaturus accederem. Exponit deprecationis ipſius cauſas, in his oſtendẽs, quid, & contra quos peteret: quod ipſum non tantũ ſibi profuturũ oſtendit, verũetiã ipſi, qui rogabatur, vt daret. ¶ Gens eadẽ, &c.) Quid tam pulchrum, tãq; egregiũ, & imperatori ipſi neceſſarium, ꝙ̃ in deformatione perſonæ hoſtium, ipſius partes primas ponere, q daturus videretur auxiliũ: vt in ipſa donatione & dare Troianis beneficium, & ſumere videretur, illud quoq; ꝙ̃ mire eſt poſitũ: crudeli bello, vt eum validius commoueret, ꝙ indignius vnius gentis violentiam ſuſtineret. quæ omniũ conſenſus merito præferebat. hic quoq; grande loquendi compendium tenuit, Euandri partes, ſuasq́ coniungendo: nam ſemel dicta vtrũq; cõtinet: gens, inquit, eadem: dicendo vnam gentem, extenuauit metum, qui poterat forſitan exoriri. addidit daunia, quaſi abiecta, humilis, & omni ignobilitate depreſſa: quæ te, te quod poſuit, ſignificat te, q ſic magnus & ab omni merito memorabilis, crudeli bello inſequitur. duo mala coniunxit, bellum, ſcilicet iniuſtum, & improbitatem hoſtium, quibus non ſuffecerat iniquitas facti, verumetiam perſequebãtur inſontes. Crudele bellum eſt, quod iniuſta ſubſiſtente ratione indicitur, deniq; & iuſtum aliquando dicitur, & iniuſtum aliquando dicitur, & iniuſtum perinde aſſerit, nec ſibi nec Euãdro eam gentem aduerſam eſſe debuiſſe, ſi ęquitatem gens eadem natura tradente ſumpſiſſet. ¶ Nos ſi pellant.) Idcirco demonſtrat expulſioné cogitatam, vt viam ſibi in aliam referet partem: quæ mare inferum ſuperumq́ complectitur. Debuit Euander his auditis præcauere, ne cum alijs etiam ipſe ſeruiret. ¶ Accipe, daq́ fidem.) Sume, inquit, auxilium, & da: quando, contra quem, auxilium peto, communis eſt hoſtis: poſſet dici, impares ſunt vires tuæ, & non tantum mihi poteris prodeſſe, quantum ego tibi, occurrit priori, & ait. ¶ Sunt & nobis. f. b. P.) Labori enim bellico & animi virtus & corporis ſubſtantia neceſſaria eſt. vt, inquit, vos fortes eſtis, ita & nos, ꝓbatio fortitudinis Troianorum robuſtius fuerat demonſtranda. hanc impulit, dicendo. ¶ Et rebus ſpe. iuué.) Inſignis eſt virtutis, inquit, quod factorum probauit effectus.

ASCENSIVS.

❡ Obſtupuit tanto, &c.) Docet beniuole accęptũ Æneã ad Euandrum adductũ, coramq́ eo diſertã habuiſſe orationé. Circa quẽ locum, habemus ex Donato verba hęc. ¶ Quicunq;.) Ad hominé non ad originé referas. ¶ Coramq́ parentem Adloquere.) Optime ſummum iudiciũ ſeruat parenti & regi. ¶ Vt Graij perhibẽt.) Vt hoc tuorũ teſtimonio probem. Idem. ¶ Atlas.) Ne ſimilitudine nominis falſo id vſurpare videretur. ¶ Obieci.) Quũ petiturus eſſem, quæ etiã tibi ſalutaria eſſent, non expaui. Nã cum gente tibi inimica, & crudeli, bellum gero. & dicendo, vnam genté, extenuat timoré belli. ¶ Accipe, daq́ fidé.) Sume auxiliũ, & da. ¶ Fortia Pectora, & animi.) Nam in bello, animi fortitudo, & corporis robur, requiritur. ¶ Spectata.) De qua iam tactũ eſt periculũ. Sic ille. ❡ Ordo aũt eſt. Pallas. ſ. filius Euandri: perculſus, ſeu percuſſus tanto nomine, ideſt tanti nominis cõmemoratione. ſ. Dardaniæ: ſciuit enim Dardanum ab Ioue ortum: obſtupuit. i. ob ſtuporem fixus hęſit: & ait, ò quicunq; es, egredere & adloquere parentem: coram, ideſt in præſentia eius: ac ſuccede hoſpes, ideſt iure hoſpitalitatis: noſtris penatibus. i. laribus: & excępit. ſ. Æneam e naui: manu, ſcilicet ſua: & amplexus dextram inhæſit. i. moram traxit in amplexu quod amoris indicium eſt: ipſi progreſſi, ideſt poſtquam proceſſerant: ſubeunt luco, ideſt ſubintrant lucum, vbi ſacrificia fiebant Herculi: & relinquunt fluuium: quod non vacat, quia poſſet lucus eſſe ad fluuium: ſed eſt hypallage, ſecundum Seruium. Tum, ideſt deinde: Æneas affatur regem, ſcilicet Euandrum: dictis amicis. i. amicabilibus. O optime Graiugenum, pro Graiugenarum. i. à Græcis, aut inter Græcos genitorum: cui, ideſt ad cuius honoré & gratiam: fortuna voluit me precari, ideſt humiles preces fundere, & ſupplicem eſſe. (Nam aliter diceret, quẽ me fortuna precari, &c.) & cui voluit me prætẽdere, ideſt vt prætenderem: ramos. ſ. oliuæ comptos: vitta, ideſt ſerta lanea, in ſignum (vt Seruius dicit) inertiæ. aut quia alienis opus habeam opibus. Equidem, ideſt ego quidem, hoc eſt certe non extimui: quod, ideſt quia: tu fores. i. eſſes ductor. Danaum. i. Gręcorum: & Arcas, ideſt ex Arcadia oriundus: & quod fores coniunctus geminis Atridis: à ſtirpe, ideſt origine generis: ſed mea virtus, quæ ſ. dijs placuit, & fiduciam mihi fecit: & ſancta oracula diuum. i. diuorum: & patres. i. maiores noſtri: cognati. i. de eadem ſtirpe nati: & fama tua dedita, ideſt diuulgata: & dimiſſa terris, ideſt ꝑ terras. (Nam ſicut dare, eſt dicere, & mittere: ita dedere, quaſi didere, in diuerſa dicere, & mittere.) coniunxere tibi me: & egere. i. impulere me: volentem fatis, ſcilicet ſic iubẽtibus (quia vt dixit Seneca, Fata, volentem ducunt: nolentem, trahunt. Quidquid autem fatale eſt, quantum ad fata eſt neceſſitatis: quia etiam inuito omni mortali fiet. Nam fata, viam inueniunt: ſed quantum ad libenter facientem, voluntatis eſt. & ita dixit egere, quantum ad fata: & volentem, quantum ad obedientem libẽter: vnde neceſſitatis eſt mori. Sunt tamen qui voluntarie moriuntur: ſuntq; qui coacti tantum.) docet autem, quomodo habeant cognatos patres,

Ordo

dicens, Dardanus primus, ideſt qui præcipuus (nã Teucer, prior erat) pater vrbis Iliacæ, ideſt Troianæ, & author Iliacæ vrbis: cretus, ideſt progenitus (vt Grai, ideſt Græci, quaſi dicat authores veſtri: perhibent, ideſt atteſtantur.) Electra Atlantide, ideſt Atlãtis ſed Itali, filia: aduehitur Teucros, ideſt ad eos, qui & Teucri tunc dicebantur: Atlas maximus (hoc poetice: nam non Mauritaniæ rex, ſed Italiæ, hanc Electram genuit. Poetarum autem eſt, omnia quæ vnius nominis hominibus attribuuntur, vni attribuere.) edidit, ideſt progenuit Electram: Atlas (inquit) qui ſuſtinet, ideſt ſurſum tenet, & portat humero: orbeis æthereos, id eſt cœlos: Mercurius eſt pater vobis, ſcilicet Arcadibus (nam Mercurius, ex Nicoſtrata Euandrum genuit: qui Mercurius: eſt, filius Iouis: qui pater Tantali: qui Atridarum progenitor.) quem Mercurium, Maia candida: quæ vna eſt ex eis, quæ in ſtellas ſeptem tranſlatæ dicuntur: fudit, ideſt progenuit in Cyllenes, appoſitorie: vertice gelido, ideſt mõte frigido in Arcadia. At ſi nos credimus quidquam auditis (bene dubitat: quia reuera, non idẽ fuit Atlas.) Atlas, imo idem Atlas qui torquet, tanquam iniquũ pondus, quod altius trudere conatur: ſydera cœli: generat, pro eo qđ eſt generauit: Maiam, ſcilicet matrem Mercurij: ſic quia nos ab Atlante, per Electram deſcẽdimus: & ab Ioue, per Dardanum: & vos, ab eodẽ Atlante deſcendiſtis per Mercurium: & per eundẽ, ab Ioue: genus amboꝝ. ſ. noſtrum: ſcindit ſe. i. diuidit, in diuerſos conſanguinitatis ramos, ab vno ſanguine. Ego itaq; fretus. i. confiſus: his. ſ. dictis, vt affinitate, & cauſa belli: & virtute mea non pepigi. i. nõ ſum pactus per legatos, neq; per artẽ. ſ. oratoriã, aut per ſcripta: prima tentamenta. i. ad amicitiã conciliandã pericula: ſed ipſe. i. egomet: obieci me, & meũ caput: & veni ſupplex ad limina ſ. tua. Quia eadẽ gens Daunia. i. Rutula: à Dauni filio ducta: quæ inſeqtur te bello crudeli. i. impie ſuſcæpto: contra videlicet profugum pacis amatorẽ: & nihil iniuriẽ molientem, ſi pellant nos. ſ. à finibus ſuis: credũt nihil abfore, ideſt abfuturum, ſeu defuturum eſſe: quin mittant ſub ſua iuga penitus omnem Heſperiam, ideſt Italiam: & quin teneant mare, quod adluit, ſcilicet Italiam: ſupra ideſt ab Orientali plaga. i. mare Adrianum: & quod adluit infra. i. ab inferiore parte. ſ. mare Tyrrhenum: accipe. ſ. à nobis: & da. ſ. nobis: fidem, ideſt ſanctam compromiſſionem: pectora ſunt nobis, ideſt nos habemus pectora fortia: bello, ideſt ad bellum gerendũ & iuuentus ſpectata. i. perſpecta, & explorata: rebus, ſcilicet bellicis: quia decennali bello vexata. Et ita oſtendit petitionem ſuam honeſtam, vtilem, & facilem.

PIERIVS.

¶ Obſtupuit tãto perculſus nomine Pallas.) Ne repetã amplius, Obſtipuit: eo me vertã quod, percuſſus, in antiquis codicibus habetur, à percutio. Quod vero iſti: percellere: vnde, perculſus, ad animum tantum ſpectare dicũt, apud Ouidium. v. Metamorphoſeos legas, Stipite q; media poſitus fumabat in ara Perculit. quod quidem nulli non videatur ad corpus pertinere. ¶ Egredere ò quicunq; es.) In Romano codice, ſententia non profertur per diſſolutum: ſed coniungitur cum, Obſtipuit, copulatiua particula adiecta hoc pacto, Et gradere, ò quicunq; es, ait. Sed enim, egredere, video magis eruditis placere. ¶ Coramq; parentem Adloquere.) codices pleriq; veteres, parente, legunt, ablatiuo caſu: vt ſit, corã parẽte. Sed mihi magis placet, parentem Adloquere, vt eſt in Romano codi. & alijs optimis. ¶ Accepitq; manu, dextramq; amplexus inhæſit.) In plæriſq; codicibus antiqs, Excæpitq; manu, dextraq;. & pro, amplexus, ſunt codices in quibus, implexus, legitur quæ lectio cũ dextra, ablatiuo conueniret. Sed enim, amplexus, plures fautores habet. ¶ Tua terris dedita fama.) Prẽteribo quod in antiquis aliquot codicibus, debita, legitur: quũ, dedita, in emẽdatioribus habeatur: quod Seruius etiam agnoſcit in codicibus emendatis: dumq; exponit, didita, diuulgata: vt illud, Diditur interea Troiana per agmina murmur. Lucretianum id quidam verbum, & in hoc ſignificato, ab vtroq; horum ſæpiſſime poſitum. ¶ Maximus Atlas.) In Romano, codi. maximus Atlans: de cuius ſcriptionis ratione pleraq; diximus in. j. Æneidos. Succurrit vero nunc marmor ſimili ratione inſcriptum, quod elegantia ingenia ſubiectum hic non aſpernabuntur.

ASPRENANS CALPVRNIVS.
TORQVATVS PATRI SVO.

Fuiſſe. n. in huiuſcemodi noie veram lectionem, Aſprenas, apud antiquiores, fatentur omnes: tum in æde diuæ Ceciliæ trans Tyberim, ASPRENATIS CÆSIANI: legitur, abſq; n, obliquo caſu. ¶ Cyllenes gelido conceptũ in vertice fudit.) In antiquis cod. partim Cyllene: partim Cyllenẽ, legit. Et, cõcæptũ vertice: abſq; in: quod nõ placet. ¶ Auditis ſi quidq; credimus, Atlas.) In codicibus aliquot antiquis, ſi cuiq; credimus Atlans, legitur. Sed, qđquam, magis placet. &, Atlas: abſq; n, ſcribi dictum. ¶ Tentamenta tui pepigi.) In antiquis pleriſq; codicibus, Temptamenta: per, mp, legitur: quam ſcribendi rationem, præter omnium fere codicum antiquorum cõgeriem: in aliquot etiã marmorũ inſcriptionibus obſeruaui: cuiuſmodi ea eſt: EIVS MONIMENTI PARTEM ALIENARE TEMPTAVERIT. Sed enim vbi ita ſcriptũ inuenitur: alia quoq;, præter eruditorum vſum inſpiciuntur. Nos itaq;, Tentamenta, ſcribamus: vt omnes fere notæ melioris homines, hodie ſcribunt. ¶ Me me ipſe, meũq; Obieci caput.) In anti. aliquot cod. memet, legitur: de primæ vero ſyllabæ quantitate vide Valeriũ Probũ: & obſeruatũ à grãmaticis, tutemet, eſſe dactylũ: quod eiuſdẽ eſt ꝓportiõis. Miſſum faciã, capud, per, d, in antiquo quodã codice paſſim notatum. Nã de literæ illius mutatione, ſatis ſuperius dictum. ¶ Quodq; adluit.) In anti. abluit: qđ non ita placet. Eſt enim hic, abluere: vel, alluere: quo frequenter vtitur Plinius in hanc ſententiam. ¶ Et rebus ſpectata iuuentus.) In codi. nõnullis anti. e rebus, legitur. Sed enim ſententia videt, &, expoſcere.

SERVIVS.

¶ Totũ luſtrabat lumine corpus.) Paterna in eo lineamenta cognoſcẽs. ¶ Lumine.) Pro luminibus: ideſt oculis. ¶ Pauca refert.) Non pauca, ſed paucis, ideſt breuiter. Hoc vult dicere, multa eũ dixiſſe, ſed paucis. ¶ Agnoſcoq; libens.) Poſtquam cognouit ex habitu corporis vera eſſe quæ dicebat Æneas, per Anchiſen eum laudat adulatione depoſita. Sane inter agnoſco & cognoſco ſuperfluo quidam volunt facere diſcretionẽ, vt cognoſcamus nouos, agnoſcamus antiquos ſed hæc à poetis metri neceſſitate variantur. Nam agnoſco propter Synalœpham dixit. ¶ Heſiones viſentem regna ſororis.) Vt diximus ſupra, Hercules euerſa Troia Heſionem Laomedontis filiam Telamoni ſuo comiti dedit: ex qua natus eſt Teucer. Priamus poſtea cum Salamina tenderet, ad viſendum regnum ſororis per Arcadiam iter fecit: & tũc ab Euandro eſt ſuſceptus Anchiſes. ¶ Viſentem regna.) Videre cupientem. ¶ Protinus.) Vno eodemq; tempore: hoc eſt dũ pergit, vidit Arcadiam. Nam non poſſumus ſimul intelligere: cum Salamina inſula ſit Arcadiæ in cõtinẽti. ¶ Mirabarq; duces Teucros.) Hos laudat: quo melior ſit ille quem præfert. ¶ Iuuenili ardebat amore.) Ineſt enim iuuenibus ſtudium acquirendarũ amicitiarum. Horatius, Animusq; virilis Quærit opes & amicitias. ¶ Phenei ſub mœnia.) Oppidũ Arcadiẽ. Homerus οἳ Φένεον τ' ἐνέμοντο, καὶ Ὀρχομενὸν πολύμηλον. Nec nos debet mouere, quod Euander de Palanteo ſic dicit Phenei ſub mœnia: cum ſciamus poetas vicinas omnes pro vna habere ciuitates: ſicut de Didone facit, quam nonnunq; Tyriam, aliquoties Sidoniã vocat. ¶ Ille mihi inſignẽ pharetram.) Ius hoſpitij

¶ Dixerat Æneas: ille os, oculosq; loquentis — POETA
Iandudum, & totum luſtrabat lumine corpus.
Tũc ſic pauca refert. ¶ Vt te fortiſſime Teucrũ — EVAN.
Accipio, agnoſcoq; libens: vt verba parentis,
Et vocem Anchiſæ magni, vultumq; recordor.
Nam memini Heſiones viſentem regna ſororis
Laomedontiaden: Priamum Salamina petentem,
Protinus Arcadiæ gelidos inuiſere fineis.
Tum mihi prima genas veſtibat flore iuuenta,
Mirabarq; duces Teucros, mirabar & ipſum
Laomedontiaden: ſed cunctis altior ibat
Anchiſes. mihi mens iuuenili ardebat amore
Compellare virum, & dextræ coniungere dextram,
Acceſſi, & cupidus Phenei ſub mœnia duxi.
Ille mihi inſignem pharetram, Lyciasq; ſagittas
Diſcedens, chlamydemq; auro dedit intertextam,
Frenaq; bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.
Ergo, & quam petitis, iuncta eſt mihi fœdere dextra.
Et lux quum primum terris ſe craſtina reddet,
Auxilio lætos dimittam, opibusq; iuuabo,
Interea ſacra hæc (quando huc veniſtis amici)

Annua, quæ differre nefas, celebrate fauentes
Nobiſcum, & iam nunc ſociorum aſſueſcite menſis.
[Hæc vbi dicta; dapes iubet & ſublata reponi POETA
Pocula, gramineoq́; viros locat ipſe ſedili.
Præcipuumq́; thoro, & villoſi pelle leonis
Accipit Ænean, ſolioq́; inuitat acerno.
Tum lecti iuuenes certatim, aræq́; ſacerdos
Viſcera toſta ferunt taurorum, onerantq́; caniſtris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumq́; miniſtrant,
Veſcitur Æneas ſimul, & Troiana iuuentus
Perpetui tergo bouis, & luſtralibus extis.

hoſpitij habet inter ſe remune rationem: ſed verecunde tacet Euander de ſuis muneribus. ¶ Auro dedit intertextam.) Legitur & intertextu. ¶ Frenaq́; bina.) Poetice. Nã duo debuit dicere Bina enim ſecundum Ciceronem non dicuntur, niſi de his quæ ſunt numeri tantũ pluralis, Nam Cicero per epiſtolam culpat filium dicens, male eum dixiſſe Direxi literas duas: cum literæ quoties epiſtolam ſignificant, numeri tantum pluralis ſint. Contra, epiſtolas binas non dicimus, ſed duas. ¶ Iuncta eſt mihi fœdere dextra.) Antiquis amicitijs per Anchiſæ hoſpitium. ¶ Quãdo huc veniſtis amici.) Siquidem amici iam veniſtis. Extraneos enim ad ſacra non licebat adhibere. Hos autem adhibet ad ſacra, quaſi antiquis iunctos amicitijs. Vnde infert, Et iam nunc ſociorum aſſueſcite menſis. ¶ Annua, quæ differre nefas.) Anniuerſaria ſacrificia ideo non differuntur, quia nec iterari poſſunt. Solenne autẽ hoc eſſe ipſe ait, Forte diem ſolennem illo rex Arcas honorem. Nam kalendaria ſiqua fuerint ratione dilata, poſſunt repeti: nec piaculum eoꝶ intermiſſione committitur. ¶ Dapes.) Epulæ deoꝶ propriæ, vt Iouis cœna. ¶ Sedili.) Bene ſedili. Nam in templo Herculis lectiſternium eẽ nõ licebat. ¶ Toro, & villoſi pelle leonis Accipit Æneam.) Aut ſuſcipit ad ſedendum: aut paſcit, vt, Illos porticibus rex accipiebat in amplis. Torum autem herbarum ſuper ſolium fuiſſe intelligamus, ne ſit ſedili contrarium. Cõgrue autem de leonis pelle dicitur coopertum, quaſi in Herculis ſacris. ¶ Tũc lecti iuuenes.) Non vacat Lecti. In ſacris enim Herculis nec ſerui intererant, nec liberti: adeo vt Appius qui ſacra hæc tranſtulit in libertos, & caruerit oculis, & intra annum omnem familiã perdiderit Pinnariorum. ¶ Certatim.) Ideſt ſtudioſe. ¶ Aræq́; ſacerdos.) Maximę ſcilicet. Nondum enim templum Herculis fuerat: ſed ara tantummodo, quam maximam dicit ex magnitudine fabricæ. ¶ Laboratæ Cereris.) Quæ eget laboris: vt mox, Et frumẽtis labor additus, vt mala culmos eſſet rubigo. Glandes enim ſine vllo labore naſcuntur. ¶ Perpetui tergo bouis.) Aut ſecundum Homerum intelligendum, qui dicit carnes dorſi apponi ſolitas honorabilioribus, vt ſit ſenſus talis, Poſuit ante eos magni bouis carnes eas, quæ apud maiores in honore fuerunt. Aut re vera perpetui. nam de hoc boue immolato Herculi, carnes carius vendebantur cauſa religionis: & inde alter redimebatur, qui ex illius pretio comparatus quaſi perpetuus eſſe videbatur. Tergo autem, poteſt à parte totum intelligi. ¶ Luſtralibus.) Aut pinguibus. Moris enim fuerat completo luſtro pingues victimas offerre cenſores. Aut certe de quinquennali boue, ideſt perfectæ ætatis. Nam Homerus dicit.

Τοῖσι δὲ βοῦν ἱέρευσεν ἄναξ ἀνδρῶν ἀγαμέμνων
ἄρσενα πενταέτηρον ὑπερμενέϊ κρονίωνι
Νώτοισι δ' αἶαντ' ἄρα διηνεκέεσσι γέραιρεν
ἥρως ἀτρείδης εὐρυκρείων ἀγαμέμνων
αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος, καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο.

DONATVS.

¶ Dixerat Æneas.) Æneas quum loqueretur, intuebatur Euander prius incognitum, & vocem eius ac ſingula corporis mẽbra conſiderabat. ¶ Tunc ſic.p.r.) Pauca enim dici conuenerat, ne fabulæ longiores ſolennitati ſolitæ eſſent impedimento. pauca debemus accipere, hoc eſt pauciora ꝙ̃ dici potuerunt. ¶ Vt te fortiſſime.t.) Magna mens recordantis, quum neſciret hominem, hoc eſt nomen eius, aut patrem, dicit ſe de vultu ac voce collegiſſe, ꝙ ex Anchiſa genitus eſſet. ait ergo, quum te audio loquentẽ, & vultum tuum libenter intueor cupiens te cognoſcere: nam plene colligere redeunte memoria puto, mecum Anchiſen loqui, & ipſum etiã nunc eſſe præſentem: ſubiungit geſta veteris facti, ex eo oſtenſurus cariorem futurum ſuſceptę ſocietatis affectum. quũ patris eius veterem notitiam replicat, & beneuolẽtiam eius repetit. Poterat enim Æneas quęrere, quo caſu emergente factum eſſet, vt habuiſſet ille Anchiſæ notitiam. Icirco ait. ¶ Nam memini heſiones vi.r.ſo.) Ecce felix memoria recordantis. nam & perſonas tetigit, & tempus, & cauſam, & perſonarum nomina, & locorum: & reuera miraculum fuit, vt loquens ſenior, & adoleſcentiæ ſuæ tempus aſſignans iſta omnia ſic tenaciter dixerit, quaſi proxime geſta viderentur. ¶ Mirabarq́; duces Teucros.) Laudaturus & prælaturus Anchiſen præfert omnes, & dicit Anchiſen fuiſſe præſtantiorem: nec eſſet occaſio præponendi, niſi incidiſſet pͥma comparatio, ſine qua laus eſſe præcipua non poteſt. procliue quippe eſt bonũ eſſe, meliorem vero arduum: Altiorem dixit, corporis forma, quoniam ſic poſuit. Sed cunctis altior ibat Anchiſes, hoc eſt incedebat. ¶ Mihi mens iuuenili ardebat amore.) Quanuis, inquit, adoleſcentis ætas prouectiori non congrueret, tamen, quoniam eſt ardor quidam iuuenibus, noſcendi potiores. ad eum acceſſi, & eius amicitiæ cupidus eum duxi ſub mœnia phenei, iunxi dexteram meam eius dexteræ, amicitiamq́; firmaui. At humanitati meæ officijs reſpondens. ¶ Ille mihi inſignem pha.) Dedit mihi, inquit, pharetram, ſagittas & frena aurea, & clamydem auro intertextam, quomodo ornauit ipſa munera, vt lęuia viderẽtur? pharetram dixit inſignem. ſunt enim pharetræ nullius meriti, ſagittas dixit lycias, vt illis regio ſua tribueret ornamenta, chlamydem auro ſplendentem. Frena, inquit, bina aurea, vt numero hæc laudaret, & qualitate materiæ. Ecce addit prædicationis ſupplementum, horum ait apud me propter dantis meritum fuit gratia, vt quum his per ſenium vti non poſſem, tradere filio meo, & in hodiernum vſq; diem perdurant. Eodẽ quodam modo perſeuerante dominio cum patris & filij vna perſona laudari munera meruerunt, propter has cauſas. debuit.n. Æneas probare libenter acceptam largitatem patris ſui, debuit & Anchiſes oſtendi bonus largitor in ſpeciebus pretioſis, & Euander non leue quidam accipere meruiſſe. ¶ Ergo, & quam petitis.) Ergo, inquit, propter præcedentem & præſentis temporis cauſam, profiteor me ſocietatem fœderis habere vobiſcum, & craſtina incipiente luce vos inſtructos opibus cum auxilijs dimittam, reſpondit quæſitis, & promiſſa non diſtulit in prolixum tempus, pollicens proxima luce ſe facturum, quod petitum fuerat, addens, quod Æneas non petit. Ipſe enim Euander more boni promiſſoris maius debebat efficere, quod fuerat præſtiturus, hinc auxilia promiſit, & victui neceſſaria, ne moram lucis alterius feciſſet, niſi intereſſet ſacra ſolennitas, & eiuſdem diei pars lucis Sole currẽte trãſacta eſſet. ¶ Interea ſacra hæc.) Reddidit cauſam dilationis in alteram diem. ſacra, inquit, quæ celebrari conſpicitis, nefas eſt differri, vel aliqua ratione prærumpi. ſunt enim annua, hoc eſt quę per ſingulos annos nouantur, & hunc habent diem, quo numini reddũtur, hæc quoniam amici veniſtis, celebremus pariter. erit enim quædam nouæ amicitiæ conſecratio, menſarum auſpicia ſub teſtificatione diei præſentis exordium ſumant, & ipſe nos primitus iungant, quæ tanto dicatæ ſunt numini. Nouemus, inquit, nouare eſt replicatione annua nouam ex veteri facere eam rem, quæ promiſſione frequentioris cultus poſſet abſcondi. ¶ Hæc vbi dicta.) Iubet, & reponi, non ſemel accipienda ſunt, iubet dapes reponi: iubet reponi pocula ſublata. ſublata, aut metus cauſa, quoniam ſubito venerant Troiani, aut ſublata, ſatietate interueniente. Deinde ipſe officio boni hoſpitis iunctus collocauit omnes in ſedili gramineo. Ecce non fieri præcępit, vt longęuus & rex, ſed ipſe per ſe humanitatis pleniſſima iura compleuit. Sedili, inquit, gramineo, quomodo in nemore conuiuium fuit, & ratio ritus ipſius ſedendi potius quàm accumbendi conſuetudinem fecerat. Teſtatur hoc ipſum etiam alio loco Virgilius, deniq; ſeptimo libro hanc tetigit partem quum diceret, hoc illis curia templum, hæ ſacris ſedes epulis, hic Ariete cæſo perpetuis ſoliti patres conſidere menſis. Ecce illis nobilibus quoq; non licebat accumbere, propter hoſpites igitur iuſſit reponi epulas, & pocula: ipſe vero collocauit omnes Troianos ſedilibus ſtructis ex gramine. ¶ Præcipuumq́; thoro, ſolioq́; inuitat acerno.) Vt ſedẽdi merito diſcerneretur Æneas, qui cæteris fuerat potior, & ſublimem ei locum dedit, & cultiorem ornatum. Leonis ergo pellem, quod conueniebat Hercules ſacris, egregiam quoq; ſellã, & materia precioſa perfectam, quæ eius dignitati congrueret, pręcipuum dixit ſingulare & ſolum. ¶ Tum lecti iuuenes.c.) Fuit quidem ciborum copioſa ſubſtantia: ſed bubula caro, panis & vinum. hæc portabant iuuenes, qui plurimum plurimis apponerẽt, aderat etiam ſacerdos ipſe propter epulas ſacras, ipſe quoq; aliquantum cum iuuenibus geſtans, nulla interea, vt apud regem, ambitiõe ſedebatur,

nullo veſtium adhibito cultu, caro portabatur manibus copioſa ſed bubula aſſa, ideſt non aliquibus impenſis excocta, panis non argento vehebatur, ſed caniſtris, vinum ſimiliter miniſtrabatur miniſtris nullo cultu adornatis. Hæc non ſimpliciter accipienda ſunt, nam ſicut infra mõſtratum eſt, ritus agrorum hic erat, neq; aliud in his ſacris aut alio modo exhiberi licuit, nec paupertati Euandri applicãda, ex qua inter pcipuos fuit. ¶ Veſcitur Æneas.) Etiam ſi Æneæ vel Teucris epulæ illæ diſplicebant: edebant tamen appoſita, vel quia aliud non fuit, vel quia ſacris intercrant, quæ omnia præter bubulam recuſabant, vt autem fuit integrum latus Tauri, ſic cum extis appoſitum, veſcitur Æneas ſimul & Troiana iuuentus Perpetui tergo bouis, & luſtralibus extis, quũ hoc pronunciamus, Æneæ nomen & Troianorum debemus extollere, quibus indigne appoſita eſt bubula aſſa, nec ſaltẽ aliquo iure condita: & reuera iniuria fuit, ſi tollamus e medio ſacrorũ morẽ, qui alia reſpuebat.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat Æneas, &c.) Proſequitur reſponſum Euandri, & beniuolentiam eius in Æneam, qui eum epulis ſolẽnibus accæpit. De qua re dicit Donatus ſic. ¶ Pauca.) Ne longior oratio ſolennia impediret. ¶ Inſignem pharetrã.) Mire, munera exornat: ne videantur leuia. ¶ Sublata.) Aut metus cauſa, aut ſatietate interueniente. ¶ Sedili.) Nam mos fuit non accumbendi, ſed ſedẽdi in his ſacris: vnde in. vij. Hæc ſacris ſedes epulis. ¶ Leonis.) Quod cõueniebat Herculis ſacris. ¶ Viſcera.) Nulla erat ambitio in eſcis: caro portabatur copioſa, ſed bubula. Male autem accæptus fuiſſet, ſi tollatur ſacrorum religio. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Æneas dixerat, i. finiuerat, ſermonem ſuum. Ille. ſ. Euander: luſtrabat lumine. i. viſu: hoc eſt, circũſpiciebat, & annotabat: iandudum. i. ab eo tpe quo loqui cœperat: aut quum primũ viderat: os, oculos, & totum corpus. ſ. reliquum: loquentis. ſ. Æneę: tum. i. deinde: refert. i. reſpondet: pauca. i. paucis: ſic. i. in talẽ formam: vt. i. quantũ libens: o fortiſſime Teucrum. i. Teucrorũ: ego accipio. ſ. hoſpitio: aut accipio. i. audio, & agnoſco te: vt. i. quantum. q. d. q̃ maxime recordor. i. ad memoriã refero: verba. i. formam dicendi: & vocẽ. i. modũ proferendi: & vultum parẽtis. ſ. tui, Anchiſę. Nam ego memini Laomedontiaden. i. Laomedontis filiũ. ſ. Priamũ: viſentẽ. i. euntem videre: regna (id in gratiam eius dicit: nam meretricio contubernio, tenebatur à Thelamone: non, legitimo matrimonio.) ſororis. ſ. ſuę, Heſionę: & petentẽ Salamina. ſ. patriam Thelamonis (declinatur autem hęc Salamis, vel Salamin: huius Salaminis, vel Salaminos: & eſt ciuitas in Achaia.) inuiſere, ptinus. i. perpetuo tenore, & eadem profectione (dicit autẽ, inuiſere: non, inuiſiſſe: quia, vt docet Agretius, memini, præſentis, nõ præteriti temporis, verbum poſtulat.) fineis gelidos Arcadiæ. i. tranſire Arcadiam: iuuenta. i. iuuenilis ætas: prima. i. incipiens: veſtibat, pro veſtiebat: mihi tum. i. tũc: genas. i. extrema maxillarum flore. i. lanugine: hoc eſt, barba tenui: & ego mirabar duces Teucros. ſ. qui cum Priamo venerant: & mirabar ipſum Laomedontiaden. i. Laomedontis filiũ: ſed Anchiſes. ſ. pater tuus: ibat. i. incedebat, altior cunctis. ſ. reliqs: Mens ardebat mihi iuuenili amore: quia iuuenes gaudent proceritate, & elegantia corporum compellare. i. affari cũ veneratione Virum: & coniungere dextræ. ſ. illius: dextram. ſ. meam: acceſſi. ſ. ad eum: & cupidus. ſ. eius amicitiæ, & cognitionis duxi. ſ. ipſum: ſub mœnia Phœnei. ſ. oppidi Arcadiæ: quod nomẽ forte pro Pallanteo poſuit. Ille diſcedens. i. quum diſcedere vellet: dedit mihi pharetrã inſignem, & ſagittas Lycias: & chlamydẽ. i. veſtem militarẽ: intertextam auro. i. filis aureis: (eſt aũt verſus ſpõdaicus) & dedit bina. i. duo, aurea frena: quę Pallas. ſ. filius meus, habet nũc. Ergo & dextra. i. fides: quã petis. ſ. à me: eſt iuncta mihi fœdere. i. pacto ſociali: & quum primum. i. vt, vel vbi primum lux craſtina reddet ſe terris: ego dimittã vos lætos auxilio: & iuuabo opibus. i. facultatibus, & diuitijs meis. Interea quando. i. quandoquidem: vos veniſtis huc. i. ad nos, ſacrificantes: amici: & ita non turbaſtis ſacra: celebrate nobiſcum fauentes hæc ſacra annua. i. quæ quotannis hoc die fiunt: quæ. ſ. ſacra: nefas, ſupp. fit: differre. ſ. in aliud tempus: & aſſueſcite iam nunc. i. ex hoc deinceps: menſis ſociorum. i. vobis ſociali fœdere coniunctorum: vbi. i. poſtq̃: hęc dicta, ſup. ſunt ab Euãdro: ipſe iubet dapes, & pocula ſublata. ſ. timore hoſtilis aduentus: reponi. ſ. ad menſas: & ipſe locat viros in ſedili gramineo: ex ceſpite. ſ. facto: & accipit Æneam pręcipuum. i. pncipem virum: toro. i. iubis intortis, & pelle leonis villoſi: & inuitat, ſup. eum: ſolio acerno. i. ex acere arbore facto: vnde fiebant & tabulæ: de quibus Martialis, Aurea qui dederit dona minora dabit. tum. i. deinde poſtq̃ conceſſum eſt: iuuenes lecti. i. egregij: & ſacerdos ære. i. ſacrificulus: ferunt. i. afferunt: viſcera taurorum toſta. i. carnes taurinas aſſas: & onerant. i. onerando apponũt, ſupp. è caniſtris. i. ſportulis, aut corbibus, ſeu calathis: dona Cereris laboratę. i. panis confecti artificioſe: & miniſtrant. i. Propinant: Bacchũ. i. vinum: Æneas, & Troiana iuuẽtus, veſcitur ſimul tergo bouis perpetui. i. vnde datur perpetuum epulum: qa eius ptio redimitur alter: aut ppetui. i. integri: & extis luſtralibus. i. purgatiuis, quæ ad expurgationem oblata erant.

PIERIVS.

¶ Accipio, agnoſcoq; libẽs.) In cõdi. aliquot antiqs, Aſpicio, adgnoſcoq;, legitur. Sed plures oĩno, Accipio, habent: vt, Illos porticibus rex accipiebat in amplis. ¶ Heſiones viſentem regna.) In Roma. codice Gręca pronunciatiõe ſcriptum eſt, Hiſione, prima ſyllaba per i: quo ſono, nunc ἦτα literã pronunciant: ἡσιόνη enĩ ſcribitur. Variatq; declinatio genitiui in antiquis codicibus. Nam in alijs, Heſiones, vt ἡσιόνης. In alijs, Heſionę, Latino declinatu: quin etiã, Heſione, per, e, ſimplex reperitur. Sed, Heſiones, oĩno doctioribus placet. ¶ Tum mihi prima genas veſtibat flore iuuenta.) In codicibus aliquot antiquis, veſtiebat, ſiue (vt Priſcianus putat) mediarum vocalium tranſpoſitione: quæ poſtmodum in ei, diphthongo cõtrahantur. Siue magis ex Lucillij ſentẽtia, ad, i, productam indicandam, ea diphthongus ſcribi ſolita ſit. Nam in, deico, &, ameiceis: &, periculeis: nulla ſyneręſis. Sed &, iuuenta, varie ſcribitur. In nonnullis enim codicibus, iuuentus, In alijs quibuſdam iuuentas, inuenitur: de quibus alibi dictum. ¶ Iuuenili ardebat amore.) In Romano codice, & in quibuſdam alijs, Iuuenali, legitur per, a: in pene vltima: quod etiam in aliorum authorum veteribus exemplaribus obſeruaui. Et agnatum à grãmaticis, alibi demonſtraui. ¶ Et dextræ coniungere dextram.) In antiquis aliquot codicibus legere eſt, dextram & coniungere dextræ. Sed quatuor ſyllabarum per e, prolatarum, ſonus, continuatioq; exilitatem quandam præ ſe ferunt ad faſtidium vſque. ¶ Acceſſi, & cupidus Phinei.) Phinei, multis modis corrupte legitur. Nam & Phænei, & Phœni, reperitur. Sed enim per e, Phenei, triſyllabum omnino legendum ex probatoribus exempla. Homerus ὁ φενεόν τ' ἐνέμοντο. ¶ Chlamydemq; auro dedit intertextam.) In Romano codice legere eſt, intertexto: ſed, intertextam, melius. ¶ Pallas.) Niſi placeat, Pallans: vt in pleriſque veterum monumentis notatum eſt. Et quia nomen id, n, non recipere tradit Probus: certe geminato ſaltem ll, ſcribendum erit. ¶ Auxilio lætos dimittam.) In hoc etiam nomine, Auxilio variatum. Nam ſunt qui, Auſilio, per ſ: ſunt qui per x: ſunt qui per vtrunque, x, & ſ, ſcribant. & ſuperius in monumentis veterum, Auxſilium, per x, & ſ, notatum obſeruauimus. Nos, Auxilium, ex vſu eruditorum emẽdatiore ſcribimus. Sed illud magis memouerit, quod in codicibus aliquot antiquis, Auxilio tutos, legitur: ſed, lætos, magis recæptum.

Poſtquam exempta fames, & amor compreſſus edẽdi
Rex Euãdrus ait. ¶ Non hęc ſolẽnia nobis, EVAN.
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram,
Vana ſuperſtitio, veterum'ue ignara deorum
Impoſuit, ſæuis, hoſpes Troiane, periclis
Seruati facimus, meritosq; nouamus honores.
Iam primum, ſaxis ſuſpenſam hanc aſpice rupem,
Diſiectæ procul vt moles, deſertaq; montis
Stat domus, & ſcopuli ingentem traxere ruinam:
Hic ſpelunca fuit vaſto ſubmota receſſu,

SERVIVS.

¶ Poſtquàm exẽpta fames, & amor compreſſus edendi.) Poſtq̃ & neceſſitati ſatiſſactũ eſt, & voluptati. ¶ Non hæc ſolennia.) Variat in vno pronomine. Non hęc ſolẽnia nobis, Has ex more dapes, Hanc tanti numinis arã. ¶ Vana ſuperſtitio.) Superſtitio eſt timor ſuperfluus & delirus. Aut ab anicul is dicta ſuperſtitio, qa multæ ſuperſtites per ætatem delirant, & ſtultę ſunt. Aut ſecundum Lucretium, ſuperſtitio eſt ſuperſtantium rerum, ideſt cœleſtium & diuinarũ, quæ ſuper nos ſtant, inanis & ſuperfluus timor. ¶ Veterũve ignara deorum.) Duo dicit, Nõ ideo Herculem colimus, aut quia omnem religionem Veram putamus, aut qa deos ignoramus antiquos. Cautũ enim fuerat & apud Athenienſes & apud Romanos, ne quis nouas introduceret religiões. Vnde & Socrates damnatus eſt: &

Semihominis Caci facies, quam dira tenebat,
Solis inacceſſam radijs, ſemperq; recenti
Cæde tepebat humus, foribusq; affixa ſuperbis
Ora virum triſti pendebant pallida tabo.
Huic monſtro vulcanus erat pater, illius atros
Ore vomens igneis, magna ſe mole ferebat.
Attulit & nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium, aduentumq; dei: nam maximus vltor
Tergemini nece Geryonis, ſpolijsq; ſuperbus
Alcides aderat, taurosq; hac victor agebat
Ingentes, vallemq; boues, amnemq; tenebant.

eſt: & Chaldæi & Iudæi ſunt vrbe depulſi. ¶ Nouamus honores.) Detraxit re: nam renouamus debuit dicere, quã particulam alibi addidit. vt, Fata renarrabat diuû. ¶ Suſpenſam hanc aſpice rupẽ.) Cacus ſecũdũ fabulas, Vulcani filius fuit: ore ignem ac fumum vomẽs, qui vicina omnia populabat. Veritas tamen ſm Philologos & hiſtoricos hoc habet, hunc fuiſſe Euandri nequiſſimũ ſeruum ac furem. Nouimus autẽ malum à Græcis Cacum dici; quem ita illo tempore Arcades appellabant, poſtea trãſlato accentu Cacus dictus eſt: vt Helene Helena. Ignem autẽ dictus eſt vomere, quod agros igne populabatur. Hunc ſoror ſua eiuſdẽ nominis prodidit. Vnde etiã ſacellum meruit, in quo ei per virgines veſtæ ſacrificabatur. ¶ Suſpẽſam rupẽ. ¶ Quaſi tam, iamq; lapſuram. ¶ Semihominis.) Feritate corrupti. ¶ Inacceſſam.) Participiũ ſine verbi origine, Accedor enim non dicimus: ſed tale eſt, vt placita, nupta, triumphata. ¶ Huic monſtro.) Bene mutauit caſum in quo inerat turpis ſignificatio. ¶ Et nobis.) Sicut multis, quibus Hercules profuit mõſtra purgãdo. ¶ Ætas.) Beneficiũ tpis: vt, Voluẽda dies, en attulit vltro. ¶ Maximus vltor.) Non tñ nr: ſed oium terrarũ. ¶ Tergemini nece Geryonis.) Hanc fabulã diximus illo loco, Poſtq̃ Laurentia victor Geryone extincto Tyrinthius attigit arua. ¶ Spolijsq; ſuperbus.) Atq; boues abduxerat: ſed ſpoliũ eſt quicquid de hoſtibus tollitur. vt, Addit equos & tela quibus ſpoliauerat hoſtem. Item, poſtq̃ illũ vita victor ſpoliauit Achilles.

DONATVS.

¶ Poſtq̃ exempta fames.) Caro illa ſi edẽdi delicias non habuit, habuit tamen famis excludendæ ſubſtantiam. Poſtq̃ igitur hoc factum eſt, & edendi faſtidium de ſatietate ſucceſſit, ex illis ſic cœpit loqui, moraliter poſitum, poſtq̃ exẽpta fames. nullus enim in conuiuio libenter fabulas conferit, aut audit alienas, niſi venter fuerit plenus. Longam quippe narraturus fuerat Euander fabulam, & ipſam non ſuperfluam, ſed natam ex eo, quod ipſo tempore gerebatur, debuit habere auditores animis liberis, & nulla ex cauſa ſuſpenſis, quod procuratum eſt auxiliorum prõmiſſis, & inedia excluſa. ¶ Non hæc ſolẽnia no.) Dum vult originem præſentium referre, ſacrorum ſimul & epularum genus excuſat. Sciebat enim quibus apparatibus tantus hoſpes excipi debuiſſet, ſi nõ obſiſteret lex inſtituta ſacrorum, & ſacra iſta, inquit, & epularum morem, & aram, quam cernis, non inanis vel rationis expers genſq; ſuperfluus ritus aut terror impoſuit patrum, nec falſis aut dubijs aſſertionibus ducimur, vt colamus incognita, aut minus probata perſequamur. Vidimus beneficia huius dei, & per ipſum non leuibus ſed ſæuis periculis ſumus liberati. Proinde hæc pro noſtra conſeruatione condidimus, tantaq; huic numini pro præſtitis debetur veneratio, vt quotannis nouentur iſta ſolennia, ne vllis obſcurari temporibus poſſint. Incipit iam reſpõdere propoſitis ſuis, & apertius referre, quid eſſet: ſæuis periclis ſeruati facimus. perindeq; cognoſcat non inaniter dictum, meritosq; nouamus honores. Nouare eſt vt ſupradiximus replicãdo vetera quandam facere nouitatem, & hoc modo excludere vetuſtatis inuidiam, quæ multa per deſuetudinem obſcurat, ac tollit. ¶ Iam primum ſaxis.) Anteq; factum diceret, quod æuo currente tranſierat, & ſola poterat relatiõe cognoſci, primum cœpit à teſte, vt ex eo, quod oculis ſubiacebat, fides accedere poſſet, auditis primũ, inquit, hoc eſt anteq̃ audias curſum rerum geſtarum, rupẽ hanc aſpice, quam ſaxis facit natura pendentem. Vidi ſcopulos ruinarum euerſione diſiectos, ſolitudo illic horrenda eſt memorabilis facti ſola durante memoria. ¶ Hic ſpelunca fuit.) Qualis enim ſemiferi prędonis habitatio eſſe debuit: niſi occulta, grandis, multa naturali opere ac tenebroſa? ¶ Facies quam dira tene.) Hæc etiam extrinſecus dira & horribilis, vſque adeo vt ſine tremore videri non poſſet, tanta autem immanitate fuit, vt hanc Solis radij nec tangerent, nec viderent. ¶ Semperq; recenti Cæde.) Hoc potuit leue æſtimari. nondum enim ſpeciem cædis dixerat, nec ſignificauerat, quorum illic ſanguis videretur effuſus, neceſſario igitur addit. ¶ Foribusq; affixa ſuperbis, &c.) Tanta illius monſtri feritas fuit, vt ſemper recenti cæde gauderet, ſemper humani ſanguinis vaporibus aleretur: nec id faciebat occulte, ſed ad oſtentationem propriorum ſcelerum cæſarum capita figebat in

foribus,

foribus, affixa vero tabo corrupta pendebant, fixum durabat, quod ſolidum in oſſibus fuit: corrupti vero carnis pẽdula remanebat. ¶ Huic monſtro vul.c.) Hoc, inquit, monſtrum Vulcanus genuerat: Vulcani incendia in pectus filij migrauerant, exibant de eius faucibus fumus, & flammæ, & quum ipſe cõtra naturam rerum non arderet, vrebat tamen, quod flatibus attigiſſet: nec defuit ſubſtantia corporis animæ ferali conueniens. Magnus fuit, & ad incutiendum terrorem altiſſimis greſſibus ferebatur, quis poſſit tolerare magnum corpore, & ratione feritatis tutum, ac vomentem Vulcani patris incendia? hæc iccirco ſunt poſita, ne inertię vitium teneret incolas, qui qualecunq; monſtrum vnum omnes non valuerunt ſuperare. acceſſus enim ad eũ, quis eſſe poſſet? cuius anhelitus flamma fuerat, & incendium vomitus? hoc genere Herculi creſcebat prædicationis augmentum, q̃ ſolus perfecit eius inſperatam necem, quam vniuerſi regionis illius homines tentare non auſi ſunt. ¶ Attulit & nobis.) Aduerſus monſtrum intolerabile, quum optaremus auxilium competens prouenire, oportunum aliquando tempus aduentum dei iſtius conceſſit, vt nobis quoq; prodeſſet in cæteris. Suſcipimus igitur hoſpitem, & optatum diu probamus vindicẽ. ¶ Nam maximus vltor.) Occiſo triformi monſtro, & vindicatis regionibus, quas pernicioſe poſſederat, tanti mali calamitas per nos victor Alcides, victor habuit tranſitum lætus ſecundis rebus & ſpoliorum pompa glorioſus: ducebat quippe ingentem numerum boum, in quibus fuit emolumentum & ſignum perfectæ victoriæ, hi boues paſtus & fœtus cauſa herboſam tenuerant vallem & fluminis ripam, loci & iſtorum armentorum iccirco incerta deſcriptio eſt & ſignificata innumera boum multitudo, quoniam caco ipſa dederant occaſionẽ furandi, vt occultus illicita gereret, & de multis periſſe aliquos, non poſſet intelligi.

ASCENSIVS.

¶ Poſtquam exempta, &c.) Poſtquam (inquit) ſedata eſt fames: nam prius ſilentium fieri ſolet, cum ſuo quiſq; intentus ſit negocio: ſermo habitus eſt ab Euandro de origine ſacrificiorum Herculi inſtitutorum: in qua enarranda, deſcribit reditum Herculis ex Hiſpania per Italiam, vbi Cacum, furem abigeum interemerat: occaſione cuius, ea ſacra illi perpetua inſtituta fuerant. Vnde dicit Dona. ſic. ¶ Poſtq̃ exempta fames.) Non libenter audiuntur ſermones, niſi venter ſatur ſit. ¶ Has dapeis.) Dum originem ſacrorum narrat, epulas etiam excuſat. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Poſtquã fames eſt exempta, ſcilicet epulis: vt in primo dixit: & amor, ideſt auiditas: edendi. i. comedendi: compreſſus, ſup. eſt ideſt ſedata eſt. Rex Euandrus: (Nam omnia Græca in ros, apud nos exeunt in rus, & in er: vt Teucrus, & Teucer: Euandrus, & Euander, & inde duplex eſt vocatiuus: non per metatheſim, vt dicit Alexander.) ait: Superſtitio vana, ideſt delira, & ſtulta religio, quem dicis ſuperſtitibus eſſe ſolet: ve, pro vel: ignara veterum deorum: non impoſuit nobis hæc ſolennia: & has dapeis. ſ. ſolenneis: ex more, ideſt quas ex more damus, & edimus: & hanc aram, ſcilicet maximam (ſic enim dicebatur) tanti numinis, ſcilicet Herculis, qui præcipuus eſt victorum deus: ſed, ſup. ò hoſpes Troiane: nos ſeruati. i. erepti: ſæuis. i. immanibus: periclis, pro periculis. ſ. imminentibus à Caco, facimus, ſupp. hæc ſolennia & nouamus. i. innouamus quotannis: honores meritos, ideſt quos Hercules meruit ſeruando nos. Aſpice iam primum. i. pro exordio declarationis meæ: hanc rupem ſuſpenſam ſaxis: & aſpice vt. i. quemadmodum moles. ſ. ſaxorum: diſiectæ, ſupp. ſtant. i. deuolutæ ſunt: & vt domus. i. ſpelunca, & habitatio montis. i. quam Cacus habuerat in mõte: ſtat deſerta. i. derelicta, ab habitatore interempto: & vt ſcopuli. i. eminentia ſaxa traxere ingentem ruinam. i. ruendo ingentẽ partem, ſecum traxerunt. Spelunca ſummota. i. ſepoſita, à frequẽtia hominum: vaſto. i. valde amplo receſſu: fuit hic. i. hoc loco: quam facies. i. effigies atq; ſpecies: dira, ideſt execrãda quaſi deorum ira producta, Caci, illius filij Vulcani: ſemi hominis. i. feritate corrupti: & habẽtis ſolum figurã humanã: tenebat inacceſſam i. non aditã radijs ſolis: & humus. ſ. fundi eius: tepebat ſemp recẽti cæde. i. ſanguine effuſo per cædem: & ora virũ, pro virorum: affixa foribus ſuperbis. i. tyrannicis & ſæuis: pendebat pallida triſti Ordo.

tabo.ſ.cruore ſmundo,& ſanie triſti aſpectu,Vulcanus erat pater huic monſtro.ſ.Caco:qui vomēs ore igneis atros.i.fumoſos,aut vaporoſos:vñ & fulgura ſũt:illius.ſ.patris ſui Vulcani:ferebat ſe, ſup.cũ magna mole.i.vaſto corpore Ætas.i.longa tēpeſtas, aut æuum illud:attulit aliqñ.i.tandem:&.i.etiam:nobis,ſicut,videlicet multis alijs:nobis (inquit) optātibus.i.qui anxie optabamus auxilium.ſ.Herculis:q;,pro.i.aduentum dei,cum quo nobis auxilium venit. Nã Alcides.i.Alcei nepos:aut virtute præditus,Hercules maximus vltor.ſ.monſtro℞:aderat ſuperbus.i.magnificus, & elatus:nece.i.cæde,& interemptione Geryonis,illius regis Hiſpani:ter gemini.i.tria corpora habentis:per quæ treis exercitus, trium inſularum,intelligi volunt:& ipſe victor,agebat huc.i.ad nos:aut,ad hanc regionem:tauros ingenteis.i.valde magnos: & boues.i.vaccæ eius:tenebant.i.occupabant:vallem.ſ.hunc,vicinã Tyberi:& amnem.ſ.hunc,videlicet Tyberim.

PIERIVS.

Et amor compreſſus edēdi.) Diximus in Romano codice,euenire ſæpius,vt dictiones,quæ per geminum ſſ,ſcribendæ forent: per n,& ſ,notatę ſint:vt hoc loco,comprenſus. Id ea de cauſa factum eſt,quod geminandarum conſonantium,diuerſus admodũ vſus apud veteres fuit:quadam enim ætate multa,quæ nos vnico ſ,nunc ſcribimus,geminato illi:vti ſuperius dictum eſt,ſcribebant,auſſus,imperioſſus,formoſſus,& ſimilia. Cõtra ſuere tempora,quibus,vt obſeruatum à Verrio eſt,cõſonantes minime geminarentur. Vbi vero quid gemina conſonãte ſcribendum occuriſſet,ſupra literam,quæ gemina ſcribenda erat,notam quandam ponere conſuerant. Amplius,Velius Longus Niſum authorem citat:qui,comeſe:& ſueſe:& alia huiuſmodi,ſimplici,s,ſcribēda cẽ ſuerit:ea ratione,quod iuxta productam vocalem conſonãs progredi non ſoleat:& ſ, preſertim quondã minime geminauerint. Quã vero notam,Victorinus,ſilichon appellat,geminandis conſonãtibus ſuperponi ſolitam huiuſmodi eſt figura,—:vt alibi monuimus. Quod apud eos,qui de ponderibus & menſuris ſcribũt, animaduerti. Poſterioris inde ſæculi imperitia factum eſt,vt crediderint notam eã cõpendiarię ſcripturę apicē eſſe,quē loco literæ,n ſolemus interdum adlinere, Hinc comprenſus,hoc loco & in alijs codicibus,imperionſus,& formonſus, quæ nonnunq̃ ſſ, geminato ſcribi conſuerunt,emanaſſe crediderim. Quanq̃ in,formoſus,circũflexum accentum,aut τὴν μακρὰν etiam,huic errori anſam dediſſe credi poſſit:vt alibi diſputatum eſt. Rex Euander ait.) Pauci admodum codices ſunt,in quibus,Euander, legatur: ſed in q̃plurimis,Euandrus:de quo ſuperius ſatis dictum. Quanuis Seruius in Geor.dicat,nomina,q̃ apud Græcos in,gros,tros, pros,cros,dros,exeunt:apud nos in er,terminari,& ſecundæ eſſe declinationis. Ex quibus duo tantũ nomina deſignentur,codrus, & congrus. Verum hæc latius ex Cariſio recitauimus li.iij. Vana ſuperſtitio,veterum ve ignara deorum.) In Romano codice, & quibuſdam alijs antiquis,legere eſt, veterumq;,& ita ſcriptũ eſt in Lactantij Firmiani codicibus,vbi lib.iiij.locum hunc exponit in hunc modum: Qui nouos ſibi ritus aſſumebant,vt deorum vice mortuos honorarent,quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos ſuperſtitioſos vocabant. Eos vero,qui publicos, & antiquos deos colerent, religioſos nominabant. Vnde Virgilius, Vana ſuperſtitio,veterumq; ignara deorum. Iam primũ ſaxis.) In peruetéri codice,iampridem,legitur: quod nonnullis minime diſplicuiſſe animaduerti. Diiectæ procul vt moles.) In Romano codice,Deiectæ,legitur:quod non æque placet. Dicturus enim rem ab Hercule geſtam,maius neſcio quid oſtendit, dicendo,moles diiectæ. Loquitur vero de fragmentis illis,quæ ab Auẽtini Vertice,& imis radicibus auulſit Hercules,vt ſibi adytum in antrum Caci patefaceret. Facies quam dira tenebat.) In Romano codice,& aliquot alijs peruetuſtis,tegebat, legitur: ſed,tenebat,receptum magis. Foribusq; affixa ſuperbis.) In aliquot antiquis exemplaribus, legere eſt, foribus ſuſpenſa ſuperbis. Sed,adfixa,neſcio quid atrocius oſtendit. In Mediceo abſque particula copulatiua,foribus affixa,legitur. Nam maximus vltor.) In codicibus nonnullis peruetéribus,maxumus heros,legitur. Sed magis placet,vltor:quod ex ijs titulis eſt,qui dis adſcribi ſoliti ſunt in veterum nummis:vt Ioui vltori. Et Mars vltor. Resq; ipſa geſta,titulum huiuſmodi expoſcere videtur.

At furijs Caci mens effera,ne quid inauſum,
Aut intentatum,ſceleris'ue,doli'ue fuiſſet:
Quatuor à ſtabulis præſtanti corpore tauros
Auertit:totidem forma ſuperante iuuencas.
Atq; hos,ne qua forent pedibus veſtigia rectis:
Cauda in ſpeluncam tractos,verſisq; viarum
Indicijs raptos,ſaxo occultabat opaco.
Quærentem nulla ad ſpeluncam ſigna ferebant.
Interea quum iam ſtabulis ſaturata moueret
Amphitryoniades armenta,abitumq; pararet,
Diſceſſu mugire boues,atq;,omne querelis
Impleri nemus,& colles clamore relinqui.
Reddidit vna boum vocem,vaſtoq; ſub antro
Mugijt,& Caci ſpem cuſtodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furijs exarſerat atro
Felle dolor,rapit arma manu,nodisq; grauatum
Robur,& aerij curſu petit ardua montis.
Tum primum noſtri Cacum videre timentem.
Turbatumq; oculis fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamq; petit:pedibus timor addidit alas,
Vt ſeſe incluſit,ruptisq; immane cathenis
Deiecit ſaxum,ferro quod & arte paterna
Pendebat,fultosq; emunijt obijce poſtes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius,omnemq;
Acceſſum luſtrans,huc ora ferebat & illuc,
Dentibus infrendens,ter totum feruidus ira
Luſtrat Auentini montem,ter ſaxea tentat
Limina nequidq̃,ter feſſus valle reſedit.
Stabat acuta ſilex,præciſis vndiq; ſaxis,
Speluncæ dorſo inſurgens,altiſſima viſu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum:

SERVIVS.

At furijs Caci mens.) Pro ingenti ſcelere, furijs nomen poſuit. Capitale enim crimen apud maiores fuit ante pœnã quadrupli. Auertit.) Erat ꝓprium Abegit:ſed reſpexit ad prędam quę auerti dicitur. vt, Raptas ad littora auertere prędas. Atq; hos.) Quoties maſculinum & fœmininum iunguntur, hæc diſciplina eſt, vt etiam ſi poſterius eſt fœmininũ,maſculino reſpondeamus. Verſisq; via℞ indicijs.) Hoc eſt veſtigijs,quòd auerſi trahebantur, ideſt contra naturam iniicientibus errorem indicijs. Ipſa (inquit) decipiebant indicia, quæ indicare conſueuerunt. Nam indicium ab indicando nomen accepit. Signa.) Et hic ꝓ veſtigijs. Omne querelis impleri nemus.) Non vt multi dicunt,quia cõſortes perdiderant:ſed q̃a vellebatur à paſcuis. Inſita enim eſt bobus auiditas edendi. Vñ eſt, Ite domum paſti, ſi quis pudor, ite iuuenci. Et colles clamore relinqui.) Cum clamore:vt, Atq; Ixionei vento rota conſtitit orbis,cum vento. Et hoc eſt melius,nã multi dicunt, Relinquebantur colles etiam clamore: hoc eſt tãtum receſſerant à collibus boues, vt nec Echo reſultaret,ſcilicet ad colles iam clamore non ꝑueniente,quod non procedit: quia hoc ſenſu illud excludit. Reddit vna boum vocem.) Si enim tam longe fuerunt,& nulla ratione recedētiũ boum mugitus colles derelictos ſed ret:quemadmodũ incluſi bouis eſt clamor auditus ab Hercule? Mugijt.) More ſuo, ꝓ mugiuit:vt, Audijt & Triuiæ longe lacus. Atro felle dolor.) Quo iraſcimur ſecũdum Phyſicos, vt ſplene ridemus. Perſius, Sed ſum petulãti ſplene cachino. Rapit arma manu, nodisq; grauatũ robur.) Duo dixit,ſagittas & clauam, & non vacat Que. Nam ſi armorum,Epexegeſis eſt. Nodis grauatum robur.) Grauatum autem,pro graue poſuit. Nam graue eſt per naturã ponderoſum:grauatũ,quod oneratur extrinſecus. Turbatumq; oculis.) Ea parte turbatum, quæ proditrix mentis eſt. alij oculi legunt,& accipiunt à ſuperioribus videre turbatũ oculi. Arte paterna.) Perſeuerat in fabula. Sane & alitur ferro, & alitur arte. Emunijt.) Sicut & munijt & mugijt, ꝓ mugiuit & pro emuniuit. Obice poſtes.) Hanc obicē dicimus. vt, Ecce maris magna claudit nos obice pontus. Dubitant enim multi vtrum ſit maſculinum. Tirynthius.) A Tirynthia in qua nutritus eſt ciuitate, vt diximus ſupra. Auentini montē.) Vt fontē Timaui,

Buthroti

Hanc, vt prona iugo læuum incumbebat ad amnem,
Dexter in aduerſum nitens concuſſit, & imis
Auulſam ſoluit radicibus, inde repente
Impulit, impulſum quo maximus inſonat æther,
Diſſultant ripæ, refluitq́; exterritus amnis.

Buthroti vrbem. ¶ Ter feſſus valle reſedit) Egens conſilij. Salluſtius, Feſſus in Pamphiliam ſe receperat. Nam corpore fatigatum dicimus, animo vero feſſum: quamuis hoc ſæpe cõfundat authoritas. ¶ Stabat acuta ſilex.) Pene omnes hunc ſilicem dixerunt. nam & Varro & Lucretius ita dicunt. Tanta tamen eſt Virgilij authoritas, vt perſuadeat nobis etiam hanc ſilicem dici. ¶ Dirarum volucrum.) Modo dirarum, non mali hominis dicit, vt ſunt bubones: ſed quæ humanis cadaueribus veſcebantur. Dixit enim foribus affixa ſuperbis Ora virum, triſti pendebant pallida tabo. ¶ Concuſſit.) Soluit, impulit. Satis ſignatis vſus eſt verbis. ¶ Refluitq́; exterritus amnis.) Rem naturæ vertit in fabulam, cum ruina rupis in ſe recurrere neceſſe ſit impetum fluminis.

DONATVS.

¶ At furijs Caci mens effera.) Quoniam tanta temeritas fuerat Caci, vt dolo vel fraude auerteret aliena, morem proprij furoris arripiens octo boues electos ex omnibus furto ſubtraxit. ¶ Atq; hos.) Arte Cacus ſcelerate cõtenderat, vt furtũ ingenioſa inuentione cõtegeret, nã retenta animaliũ cauda retrorſum nitẽs traxit in ſpeluncã, vt in peruerſum ducta veſtigia explorãtis intentionẽ plene confunderent. Quærenti nulla ad ſpeluncã ſigna ferebant. Proinde ſi quæreret quiſq;, deficientibus ſignis ad illam ſpeluncã peruenire non poterat. ¶ Interea cum iam ſtabulis.) Quid intelligimus boues doluiſſe ſe à locis vtilibus diſceſſiſſe, & ideo dictum diſceſſu mugire boues, aut amiſſione illorum, qui ſurrepti erant, melius eſt, vt amiſſos quæri viderentur. habent. n. quendam inter ſe etiam muta animalia quaſi familiaritatis affectũ, & ſeparatiõis iniuriam patienter ferre non poſſunt. Deniq; q̃d ex ea oneris portent, querula voce teſtantur, vſq; adeo hoc verum eſt, vt ipſe Virgilius dixerit. ¶ Reddidit vna. b. v.) Vt etiã hoc intelligi poſſit lingua ſua inter ſe muta animalia intelligi, nã bos quęſita reſpondit. hoc, quod dicimus, firmat locus ille, vbi in libro tertio idẽ poeta dixit, qui volucrum linguas ſentis. quod. n. apud nos abſtruſum eſt, & putamus ſonum eſſe non verba, intelligunt vates, vnde ſi poſſent enunciare, quid aues dicant, põt verum videri, quod ſecũ atq; inter ſe muta animalia loquantur, licet improprie dicantur, qui ſecum ipſa loquuntur ſm̃ naturam ſuam, & poſſunt eorũ dicta voce vaticinantis exponi. Reddidit vna boum vocem. Reddidit vocẽ, dixit, vt probaret ſicuti dictum eſt, quia quæſita reſpondit vna boum, hoc eſt vna ex ijs, quæ tenebantur incluſæ cũ tauris. ¶ Vaſtoq́; ſub antro Mugijt.) Nihil Caco profuit cuſtodia ſua, nihil fraus & ingenioſa inuentio doli, quibus indicia omnia quærentibus pernegauerat, clauſa prodidit factum, & ſpem Caci mugiendo fruſtrata eſt. Ecce fortuna regionis illius & cunctis omni proſperitate pleniſſima. Iam recedebat Hercules, nec boum intellexerat damna, euaſurus fuerat Cacus, ſi boues paululum tacuiſſent. ¶ Hic vero Alcidæ.) Cum hoc, inquit, Hercules cognouiſſet, iniuriam magis q̃; detrimenta conſiderans, exarſit præ iracundia. hoc enim præſtabat fellis immoderata commotio, deniq; non tulit ſed rapuit, nec paſſibus ſed veloci curſu aereum tetendit ad montem. Virtus Herculis in vtroq; ſignatur, nam rapere grauatum nodis robur quo vtebatur pro armis, & tanti montis ardua curſu tranſmittere plena virtutis & conſtantiæ demonſtratio eſt. ¶ Tum primum noſtri.) Timebatur antę aduentum Herculis Cacus, nec ipſe quenquam metuebat armatus magnitudine corporis, feritate naturæ, & flammarum incendio, ſed vbi ad Herculem ventum eſt, & eius virtutem auſis talibus approbauit, didicit timere, quod ante neſcierat. Incipit dicere rationẽ timoris ipſius ſignis magis q̃; alia ex cauſa compertam. Turbatus, inquit, oculis fuit, nec immerito, quum videret tantam potentiam dei. ¶ Fugit ilicet. o. e.) Et quum fuiſſet extrema deſperatione poſſeſſus, fugit vt vẽtus, & ipſam venti celeritatem mobilitate præueniẽs. ¶ Speluncamq́; petit.) Tria fuerunt ſigna timoris ipſius oculorũ perturbatio, qui quicquid animo gereret indicabant, fuga arctioris curſus neq; enim illud fugere fuerat ſed volare. nam metus inſuetus pedibus alas addiderat. tertium, ꝙ non ſe credidit campo aut patentibus locis, ſed in ſpeluncam fugit, quam putabat inexpugnabilem. ¶ Vt ſeſe incluſit.) Inter Herculẽ & Cacũ non plurimũ ſupererat ſpatij. Deniq; ille cũ ſe videret velocitate fortioris arctari, ingreſſus ſpeluncã non ſoluit cathenas, vt ſecurus, ſed rupit, vt timens. Celeriter. n. claudendę fuerunt fores, quæ ſpeluncæ interiora venienti negare potuiſſent, rupit cathenas ergo, nõ ſoluit, & deiecit

deiecit ſaxũ, quod ferro & paterna arte pendebat. Duabus rebus pẽdebat ſaxum, quibus ſpeluncæ illius aditus claudebat, ferro. ſ. & arte: ferro hoc eſt materia ipſa, arte vero fabrica cathenarum. quantus autẽ in illo fuerat metus, vt ſecuritati ſuæ putaret non poſſe ſufficere ſpeluncam continuis lateribus montis, & vertice ſatis tutam? niſi ſaxi tanti ponderis firmitate additis obicibus eam roboraſſet? ne quo caſu aut impelli poſſet, aut foribus euictis excludi? Vt igitur hæc omnia facta ſunt, & propter tuitionẽ ſuã metuens prædicta firmauit. Ecce furens animis aderat Tyrinthius, poſſet ſic carmen poeta componere vt celeritate Hercules Cacum videretur præueniſſe, ſed reſeruãda fuerat difficultas facti, vt talem haberet gratiã, quæ merito ſuo & nouari quotannis deberet, & ad poſteros quoq; magna cum veneratione trãſire, omnẽq; acceſſum luſtrans huc ora ferebat & illuc dentibus infrendens. Conſiderabat oculis oẽs acceſſus, & ſpatia montis illius, & quũ viſibus eius nihil quod tenere poſſet occurrit, magis magiſq́; agitabatur ira, & dentibus infrendebat, bene tranſtulit frendere. Frendere quippe aprorũ eſt, quum arrepto furore iraſcuntur, ac ſæuiunt, & acuũt dentes. ¶ Ter totum feruidus ira.) Ipſe mons Auentinus dicitur, ſed ornatius dictũ eſt, vt non ipſe, ſed ille nominaretur, cuius ſumpſerat nomen, quantus labor fuit tantæ altitudinis montem curſu tranſcendere, & huius altitudinem immenſam non ſemel ſed tertio circuire? Ter, inquit, fruſtra tentauit fores Caci, ter feſſus valle reſedit, fatigatus aſſidua circuitione montis. Aſſidua ſibi ſedendi refectione cõſuluit. Sedit igitur tractans & maximũ pudorem ſuſtinens, ꝙ iniuriam ſuam latente authore vindicare non poterat. ¶ Stabat acuta ſilex præciſis vndiq; ſaxis, Speluncę dorſo inſurgens.) Tractantis oculis animoq́; ſatis aſtuto grandis & in immẽſum deducta occurrerat ſilex, ſic laterum abſciſſione munita, vt in ea diris auibus & cõmanendi facultas & ſecuritas fida fœtibus educandis non deeſſet, diras aues poſſumus ſentire eas, quæ cadaueribus aluntur, vt ſunt vultures, & aliorũ generum, quę carne paſcuntur. ¶ Hanc, vt prona iugo.) In hoc facto non tantũ Herculis virtutẽ verũetiam prudentiam laudat. Suſpicione enim ex animi vigore collecta potuit exiſtimare illam ſilicem poſtrema ſpeluncæ contegere, atq; hac remota poſſe quod clauſum fuerat, reſerare. Fuit igitur à dorſo ſpeluncæ deuexa ſilex in ſiniſtram fluminis partem, qui montis radicibus inhærebat: & quia tot ſæculis, quum eſſet prona, non occidit, impellenda non fuit, vt alij putant, ſed reuocanda, vt laxatis nexibus ſolui poſſet à conſortio montis, & inde impulſu præcipitari. Itaq; cum in ſiniſtram partem incumberet, & reducta eſt in aduerſum, hoc eſt dextrum. aduerſum enim eſt incũbẽti, quod ſtat aduerſum quoq; ſiniſtro eſt dextrum, & læuũ dextro, vt albo nigrum, & lucidum tenebroſo. Ergo Hercules virtute & prudentia pollens à ſiniſtro in dextrum nixus, ſilicem adduxit, eiuſq; radices hoc conſilio ſoluit, & hanc in partem, quia iacebat impellendo reuocauit. Ita factũ eſt, vt caſus eius ſtrepitu & terrore vniuerſa cõpelleret, intantum, vt cõtremuerint fluminis ripę, ipſum vero flumen pigrefactis curſibus ſteterit, & ad originẽ ſuã ſit remeare compulſum.

ASCENSIVS.

¶ At furijs Caci, &c.) Proſequitur narrationem inceptam: quo modo. ſ. Cacus abigeus, etiã Herculis boues furatus, & ab eo interemptus: occaſionem prębuit ſacrificij ſolennis Herculi liberatori quotannis perſoluẽdi: cui. ſ. nunc Æneas intererat. De qua re dicit Donatus. ¶ Diſceſſu mugire boues.) Nam & bruta quendam familiaritatis affectum habent. ¶ Reddidit vna boum vocẽ.) Nã, & bruta, ſua voce affectũ exprimũt: vnde & in. iij. dixit, Qui volucrũ linguas ſentis. ¶ Cuſtodita.) Nihil profuit cuſtodia & aſtutia. ¶ Rapit.) Et non cæpit: nec paſſibus, ſed curſu, magis iniuriam quam damnum dolens. ¶ Timentem.) Hoc tria ſigna oſtendunt. ¶ Oculis.) Qui omnes animi motus indicant. ¶ Curſu.) Celerior ſolito: & quod in ſpeluncam, non in loca aperta, ſe contulit. ¶ Rupis.) Nam celeritas ſoluere prohibuit. ¶ Stabat acuta ſilex.) Non ſolum virtus, ſed etiam prudentia Herculis oſtenditur. Hæc ille.

¶ Ordo eſt. At. i. ſed: mens Caci effera. i. eminenter fera, aut extra rationis ſtatum elata: furijs. i. per furias auaritiæ: ne quid, ſceleris ve, dolive. i. vel ſceleris, vel doli: fuiſſet inauſum. i. quod nõ auderet: aut intentatum. i. quod nõ attentaret: auertit. i. abegit: auertendo à ſtabulis, ſcilicet armentorum Herculis, vbi ſtabant in paſcuis, quatuor tauros præſtanti corpore: & totidem iuuencas ſuperante, Ordo.

perante, ideſt præſtanti forma.i.habentes præſtantem,& excellentem formam:atq; occultabat ſaxo opaco.i.in ſpelũca,opaca ſaxo obtruſa:hos.ſ.tauros,& iuuencas,raptos.ſ.à ſe:& tractos in ſpelũcam:cauda,ideſt per caudam:& indicijs viarũ.i.veſtigijs : verſis, ideſt contra verſis:ita,vt quæ intrarant,exiſſe videantur:& auerſa,non aduerſa , putentur:ne qua.i.non aliqua : veſtigia.i.quibus inueſtigari poſſent indicia,ſ.ſet pedibus rectis,ideſt naturali ordine introgreſſis:& ita nulla ſigna ferebant,quærentem.ſ.Herculem ad ſpeluncam. Interea quũ Amphytrioniades.i.Amphitryonis filius putatiuus Hercules,moueret iam ſtabulis,ideſt à ſtatione ſua:armenta ſaturata,ſcilicet opimis pratis:& pararet abitum, ideſt profectionem in aliam regionem:boues mugire,ſupple cœperant,aut mugiebant:diſceſſu,ideſt propter diſceſſum,atq; omne nemus impleri,ſup.cœpit,aut implebatur:querelis,ideſt querulofis mugitibus:& colles relinqui.i.relinquebantur,ſupp.cum clamore : vna boum.ſ.incluſarum : & reddidit vocem.i.reſpondit:mugiendo ad mugitum aliorum diſcedentium:& , pro ideſt: mugijt ſub antro vaſto:& ipſa cuſtodita feſellit ſpem Caci.ſ.cuſtodientis,& obſeruantis ne mugirent:& ſperantis iam eas poſſidere ſecure.Vero,pro ſed:dolor exarſerat.i.inflammauerat:hic,ideſt modo quum talia fierent:Alcidæ.i.Herculi : furijs,ideſt propter furorem:atro felle,ideſt amara fellis commotione,aut atra bili, rapit arma manu:&,pro ideſt:robur grauatum.i.oneratum:nodis,ideſt clauam robuſtã,& nodoſam:& petit curſu ardua , ideſt ſublimitatem,& verticem montis aerij,ideſt alti,& in aera protẽſi:noſtri.ſ.ſubditi,& cohabitatores:videre tum,ideſt tunc,primũ Cacum timentem:quia nullum antea timuerat:& turbatum oculis.i.turbationem indicantibus:ipſe fugit,ideſt ſe proripit:exiſtẽs ocyor.i.velocior:Euro,ideſt vẽto illo Orientali:& petit ſpeluncã ſ.ſuam:& timor addidit pedibus alas : quia timentes , quaſi auolant:vt,ideſt poſtquam:ipſe incluſit ſeſe.i.ſeipſum:& deiecit,ideſt deorſum iecit:ſaxum immane,ideſt tam magnum,vt terrori eẽt & hoc cathenis,quibus.ſ.ſuſtentabatur,vt circumagi dum vellet Cacus,poſſet:ruptis,ideſt diſruptis:quod,ſcilicet ſaxum : pendebat.ſ.ſupra ſpelũcam:ferro,& arte paterna,ideſt Vulcani artificio: & emunijt,pro emuniuit:poſtes fultos,ideſt ſuſtentatos:obice.ſ. ferreo.Ecce.q.d.de repente:Tyrinthius.ſ.Hercules:aderat furens animis,& luſtrans,ideſt circunſpiciens,& indagãs:omnem acceſſum,ideſt aditum : ferebat ora huc,& illuc : infrendens dentibus: & ipſe feruidus ira luſtrat ter,totum montem Auentini , ideſt ab Auentino ſic dictum , qui vnus eſt ex ſeptem collibus Romæ . & niſi ſignificaret Auentinum eſſe nomen regis monti datum,diceret Auentinum montem,appoſitorie:& tentat.i.attentat:frangere,aut irrumpere:ter limina ſaxea:ſed ne quidquam,ideſt fruſtra: & ita ipſe feſſus reſedit,ideſt requieuit ſedendo:ter ſupp.in valle. Silex acuta,ideſt lapis illius generis aſper:ſtabat.i.eminebat in al-

tum:

tum:ſaxis.ſ.reliquis:præciſis vndiq;,ideſt circunquaq; : inſurgẽs dorſo ſpeluncæ , ideſt eminẽs ſuper dorſum ſpeluncæ,in qua erat Cacus : exiſtens altiſſima viſu,ideſt dum videbatur,aut ad videndum,appoſitorie,domus opportuna nidis volucrum dirarum.i. rapacium,& quæ humanis carnibus veſcuntur.Hercules dexter, ideſt ſtans à dextris:nitens,ideſt innitens:in aduerſum.i.ex aduerſa parte in aduerſam:concuſſit hanc ,ſcilicet ſilicem:vt.i.ſecundũ: quod ipſa prona iugo,ideſt in iugo montis:incumbebat ad amnem.ſ.Tybrim:læuum.i.à ſiniſtra fluentem : & ſoluit.i.diſſoluit, ſup.eam radicibus imis.i.radicitus,à fundo vſq; : quo impulſus æther maximus.i.ſummus,qui maximum occupat ambitũ:inſonat.i.multum ſonat:ripæ diſſultant.ſ.ex repercuſſione aeris : & amnis exterritus.i.quaſi exterritus:refluit.i.recurrit:ſed impeditus ſaxo,quod inciderat.

PIERIVS.

¶ At furijs Caci mens effera.) Non inficior in Ro.co.& quibuſdã alijs recẽtioribus codicibus,furijs,legi. Sed enim exemplaria pleraq; vetuſta cum Mediceo,& Porcio,furis,habent,quo vocabulo,q̃; maxima exprimitur ignominia:neq; enim ignorabat Virgilius q̃; ſeuere olim apud veteres furtũ puniri ſolitũ eſſet , quanq; læui de cauſa,vel vno verbo furti,q̃s augeretur,quippe ſi iumentum quis aliorſum duxiſſet,quã quo vtendum accepiſſet,aut longius q̃; quem in locum perueniſſet, Q.itẽ Scęuola declarante. Quod cui ſeruandum datum eſt,ſi id vſus eſt,ſiue quod vtendum accæperit ad aliam rem atq; adcęperat,vſus eſt furti ſe obligaſſe. Multaq; hmõi tum à Labeone,tum à Sabino examinata,quæ temporum illorum integritatẽ oſtendãt. Quare Ser.pro ingenti ſcelere, furis,nomen poſitum,ait, Hoc vero loco non tam epitheton illi monſtro proprium eſt,q̃; etiam inſeruire tempori videtur. ¶ Nequid inauſum,aut intemptatũ ſceleris ve,doliue fuiſſet.) Iuniores,intentatũ,ſcribunt. In Ro.cod.& in Mediceo,intractatũ,legitur. Nã,tractare,& contractare,de furibus ſæpe dictum obſerues. Solinus dum tractat ẽt ea,quæ conceſſerant in Arcadũ iura,duce Hercule oppreſſus eſt. ¶ Quærentem nulla.) In Roma.cod.& aliquot alijs, Quærentis,legitur,numero multitudinis . Non enim veriſimile eſt Herculem tantum quæſiuiſſe Sed oratio creſcit ex infinito. In Med. Quærente,per modum conſequentiæ ſcriptum cum paraphraſi , Hercule , quæ quidem ſtructura videtur ſubagreſtis. ¶ Sub antro Mugiit , & Caci ſpem.) In anti.pleriſq; cod. Mugit,per ſynæreſim ſcribitur : ſiue potius,j,oblongum fuerit pro gemino. ¶ Emunit obice poſtes.) In antiq̃s cod.obice , vnico,i,de quo plura Gellius. ¶ Aderat Tirynthius,omnemq; Acceſſum luſtrans.) In pleriſq; codicib.antiquis non eſt verſus hypermeter:ſed omnem Acceſſum,legitur. Magis tamẽ placet , oẽmq; Acceſſum luſtrans . ¶ Impulſu quo maximus inſonat æther.) In antiquis aliquot,intonat,habetur. Sed,inſonat,in pluribus.

At ſpecus,& Caci detecta apparuit ingens
Regia,& vmbroſæ penitus patuere cauernæ:
Non ſecus,ac ſi qua penitus vi terra dehiſcens
Infernas reſeret ſedes,& regna recludat
Pallida,dijs inuiſa:ſuperq; immane barathrum
Cernatur,trepident immiſſo lumine manes,
Ergo inſperata deprenſum in luce repente,
Incluſumq; cauo ſaxo,atq; inſueta rudentem
Deſuper Alcides telis premit,omniaq; arma
Aduocat:& ramis,vaſtiſq; molaribus inſtat.
Ille autem(neq; enim fuga iam ſuper vlla pericli eſt)
Faucibus ingentem fumum(mirabile dictu)
Euomit:inuoluitq; domum caligine cæca.
Proſpectum eripiens oculis glomeratq; ſub antro
Fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis,ſeq; ipſe per ignem
Præcipiti iecit ſaltu,qua plurimus vndam
Fumus agit,nebulaq; ingens ſpecus æſtuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit in nodum complexus:& angit inhærens
Eliſos oculos,& ſiccum ſanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra reuulſis

SERVIVS.

¶ Ingens regia.) Regia ſicut Cacus putabat: Sic eſt & illud dictum , Illa ſe iactet in aula Æolus. ¶ Penitus patuere.) Admiſſum lumen eſt vſq; ad ſecreta ſpeluncæ. Cauernas autẽ ſpeluncę per Tapinoſim dixit. ¶ Siqua vi.) Terræ hiatus non niſi ex terrę motu fit,qui quoniam aut motu aquæ inferioris naſcitur,aut crebris tonitribus,aut de concauis terris erũpentibus vẽtis:ideo ait Siqua vi. Quod autẽ dicit , Infernas reſeret ſedes:notandum eſt ẽt de impoſſibilibus fieri poſſe comparationẽ. ¶ Dijs inuiſa.) Superis ſcilicet. ¶ Trepidẽt immiſſo lumine manes.) Lucanus, Et ſubito feriere die. ¶ Inſueta rudentem.) Clamãtem. Et abuſiue dictum eſt,ſicut ſupra de leonibus:Et fera ſub nocte rudentũ . Nã rudere ꝓprie aſinorũ eſt. Perſius, Findor vt Arcadiæ pecuaria rudere dicas. ¶ Telis premit.) Oẽ quod iaci poteſt telum vocatur : di-

ctum

ctum ἀπὸ τοῦ τηλόθεν. Vnde Omniaq; arma addidit. ¶ Aduocat molaribus.) Aſperrimis ſaxis,non vnde molæ fiunt,& ſm Homerum dixit , κόρυθα δ' ἀμφ' ἄνεν ἀντ' ἐνβαλλόμεναι μυλάκεσσι. ¶ Per ig.) Per eam rem vnde ille ſperabat auxilium . ¶ Incendia vana.) Vana quantũ ad Herculẽ pertinet. ¶ Angit inhærens eliſos oculos , & ſiccum ſanguine guttur.) Angit guttur,bene dicimus : angit oculos non procedit. Ergo angit ad vnam rem pertinet . vt , Diſce puer virtutem ex me , verumq; laborem, Fortunam ex alijs. Nã fortuna nõ diſcitur. Vnde multi Eliſẽs legunt,& integer ſenſus eſt. Nam Eliſos ſolœcophanes facit: vt ſit ita , Angit guttur,& eliſos oculos facit. ¶ Sic cum ſanguine.) Per hoc iam exanime cadauer oſtẽdit. ¶ Abiurataq; rapinę.) Abiurare eſt rem creditam negare periurio ſed hoc iſti loco non congruit. Vnde modo abiuratas rapi-

nas

Abſtractæq́; boues, abiuratæq́; rapinæ
Cœlo oſtenduntur, pedibusq́; informe cadauer
Protrahitur, nequeunt expleri corda tuendo
Terribileis oculos, vultum, villoſaq́; ſetis
Pectora ſemiferi, atq; extinctos faucibus igneis.
Ex illo celebratus honos, lætiq́; minores
Seruauere diem, primus Potitius author,
Et domus Herculei cuſtos Pinaria ſacri.
Hanc aram luco ſtatuit, quæ maxima ſemper
Dicetur nobis, & erit quæ maxima ſemper.
Quare agite, o iuuenes, tantarum munuere laudum
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris
Communemq́; vocate deum, & date vina volentes:

nas contra ius retētas intelligamus. ¶ Informe cadauer.) Magnum, cuius formā nō ſit facile cōplecti: & cadauer eſt corpus nōdum ſepultum, q̄d careat honore ſepulturę. ¶ Nequeunt expleri corda tuendo terribiles oculos.) Nam poterant hoīes videndo cadauer, ſua corda ſatiare. ¶ Lętiq; minores.) Noue & ſatis licenter Minores dixit, cū ab ipſo Euādro Herculē cōſtet eſſe ſuſceptū: & minores nō dicamus, niſi quotiens graduum deficit nomen, vtputa filius, nepos, pnepos, abnepos, adnepos. Vbi iſti grad⁹ defecerint, merito iam dicimus minores: ſicut ēt maiores dicimus poſt patris, aui, proaui, abaui, ataui q; vocabulū. ¶ Primusq; potitius author: & domus Herculei cuſtos Pinaria ſacri.) Apud maiores raro aduenæ ſuſcipiebanť, niſi haberet ius hoſpitij. Incertū.n.erat quo animo venirent. Vnde etiam Hercules primo non eſt ab Euādro ſuſceptus: poſtea vero cum ſe & Iouis filium dixiſſet, & morte Caci virtutem ſuam probaſſet, & ſuſceptus, & pro numine habitus eſt. Deniq; ara eſt ei maxima conſtituta, quod Herculi Delphicus Apollo in Italia fore prædixerat. Cum ergo de ſuo armēto ad ſua ſacrificia boues dediſſet, inuenti ſunt duo ſenes Pinarius & Potitius: quibus qualiter ſe coli vellet, oſtendit: ſcilicet vt mane & veſpere ei ſacrificaretur. Perfecto itaq; matutino ſacrificio cum circa ſolis occaſum eſſent ſacra repetenda, Potitius prior aduenit, Pinarius poſtea extis iam redditis. Vnde iratus Hercules ſtatuit vt Pinariorum familia tantum miniſtra eſſet epulantibus Potitijs & complentibus ſacra. Vnde & Pinarij dicti ſunt ἀπὸ τῆς πείνης, id eſt à fame. Nam ſenem illum Pinarium conſtat alio nomine nuncupatum. Hinc eſt quod paulo poſt Potitij tantum facit cōmemorationem. Vt Primusq; Potitius ibat. Quod autem dicit. ¶ Domus Herculei cuſtos pinaria ſacri.) Non eſt contrarium. Nam cuſtos eſt miniſtra, vt in vndecimo, At triuię cuſtos iamdudum in montibus opis Alta ſedet, id eſt miniſtra. ¶ Luco templum enim nōdum habuerat Hercules: ſed aram tantummodo, vt diximus ſupra. ¶ Maxima.) Ingens enim eſt ara Herculis, ſicut videmus hodieq;. ¶ Porgite dextris.) Præbete inuicem pocula: & eſt Homeri, τοὺς μὲν ἄρα χρυσέοισι κυπέλλοισι οἱ δ' ἀχαιῶν δειδέχατ' ἄλλοθεν ἄλλος. ¶ Communem vocate deum.) Aut quia Argiuus eſt Hercules, vt ſupra dixit Æneas tam Græcos q̄; Troianos de vno ſanguinis fonte deſcendere: aut cōmunem dixit inter deos atq; homines. vnde mediusfidius dictus. Aut vtriuſq; naturæ mediū, id eſt inter mortalitatem & diuinitatem. Sunt enim numina aliqua tantum cœleſtia, aliqua tantum terreſtria, aliqua media: quos deos Apuleius Medioximos vocat, hoc eſt qui ex hominibus dij fiunt. Alij communem deum ideo dictum volunt, quia ſecundum pontificalem ritum idem eſt Hercules qui & Mars. Nam & ſtellam vnam habere dicuntur, & nouimus Martem cōmunem dici. Cicero, Martemq; communem. Virgilius, Et dijs cōmunibus aras. Item paulo poſt dat Salios Herculi, quos Martis eſſe non dubium eſt.

DONATVS.

¶ At ſpecus, & caci de.ap.in. Regia) Specus, inqt, regia, & cauernæ caci patuerūt, nō quo paria ſint iuncta, ſiqdem ſingula hēant rōnem ſuam. aliam quippe vim habet ſpelunca, aliā regia, aliā cauernæ. ſpelunca ſignificat longitudinē, & iteriorē receſſum: regia latitudinē. cauernæ vero coarctatas anguſtias mōſtrant. poeta ergo nō potuit, vt qui magnū dixerit, faceret minimum. Tollamus hunc cōflictū e medio aſſerentes reuera ſpeluncā fuiſſe, & p qualitate perſonā dictam regiam.ſ. vbi cacus impius ſcelera cōmittēdo habitaret regis animum gerens. Cauernas quoque ſic debemus accipere patuiſſe, vt non ſolæ latiores ſpeluncę partes, verū etiam anguſta eius patuiſſe videantur. naturalis enim ſpelunca æqualis eſſe non potuit, & tanta vis luminis eam prodierat, vt quicquid in ea fuiſſet abſtruſum, videre potuiſſet. comparatio inferorū ipſi ſpeluncæ cōueniens, quę vt inferi, necibus hominū redundabat. & tenebris denſioribus fuerat cæca. ¶ Non ſecus &c.) Vi terra dehiſcens, qa ſpeluncā maior vis fecerat. infernas reſerat ſedes, qa in ſpelunca ſolę fuerant tenebrę, & regna recludat palli da dis inuiſa. qa ſupradixit, ſolis inacceſſam radijs. baratrū poſuit pp altitudinem demerſam ſpeluncæ patefactæ. trepident imiſſo lumine manes. Sic fuit cacus, qui remotis in ſpelunca tenebris iſolitam & inimicam viderat lucē, vt ſūt inferi, qui aliqua violentia patiſiunt. ¶ Ergo iſperata deprēſum in lu.re.) Ergo, quem pdiderat lux, & cauum concluſerat ſaxum, pmebat alcides omni genere telorū, loco & virtute ſuperior. Ille tñ rudebat. inſueta. inſueta, quidē, qa nunq; ad tātam neceſſitatem venerat. Rudere dicunť feræ, conuenienter etiam hic rudere dictus eſt, quia ſemifer fuit. ¶ Et ramis vaſtiſque mo.in.) Quia rami arborum minores ad implendam caci necem perficere ſoli non poterant, inſtabat & molaribus magnis ſcilicet roboribus arborum, præruptiſque ſaxorum molibus. ¶ Ille autem.) Ille quum aduerteret diſcrimen præſens viuendi, vel fugiēdi ſpem nullam, vertit ſe ad ea, quibus putabat herculem teneri potuiſſe, fumo atq; flammis vniuerſa confundens. vt erepto hoſti proſpectu vitaret, quod videbat inſtare. ¶ Non tulit alcides animis.) His alcides magnanimus terreri nō potuit. ¶ Seque ipſe per ignem Præcipiti iecit ſaltu.) Tanto ad vltionem feruore properans caci contempſit incendia, quod per ea ſeſe intrepidus iecit. nec ipſam loci altitudinem metuens. ¶ Qua plurimus vndam.) Prudentis ſuſpicio illo tendebat, vbi caligo maior, denſior fumus, & incendia fortiora creſcebant. Dubitari enim non poterat illic latere deſperantem, vbi fortiores inſidiæ ſuperabant. ¶ Hic cacum in tenebris.) Quum non videretur in tenebris, per eas inſidias captus eſt, quibus ſe ſperauerat euaſurū. quum igitur inefficacibus flammis fruſtra contēderet, hunc hercules in nodum complexus extinxit, preſſis ſimul oculis, & gutture. magnum viri fortis īgenium. quoniam viderat eum fumū & flammas fundere, & inuentum in tenebris, ea parte corporis preſſit, qua ſe crediderat tutum. nam totum iuxta herculem irritum eſſet, quod aduerſus alios præualebat. hūc corripit, dictum eſt, in modum complexus. hæc ſpecies in imitationem venit in agone certantium. nam frequenter occurrit pars iſta certaminis, vt exempto brachio, ceruicem cum capite alter alteri comprehēdat, & occurrente alia manu colligatis digitis fauces gulamq; concludat. hoc igitur hercules fecit, vt fumiferas fauces, & ipſa quibus fidebat incendia, brachiorum virtute premeret: quo facto oculi fumus & flāma cum ipſa ſimul caci anima defecerunt. ¶ Panditur extemplo foribus domus atra reuulſis.) Extemplo, quum dicit celeriter patefactam ſignificat foribus reuulſis, auulſione etiam ſaxa, q ruptis cathenis præceps fuerat datus. quo facto omnis illa ſcelerum patuit domus: atq; ita, vt omnibus exinde ſecurus daretur acceſſus, & euntes cernerent, quod incognitū fuerat vniuerſis. ¶ Abſtractæq; boues.) Abſtractas mortuas vel occiſas ſignificat. abiuratæ rapinæ vt in ipſis bobus fuerant, aut in ſpeciebus alijs cœlo oſtenduntur, aut in lucem proferunť, aut ſideribus cum inuidia offeruntur, q inulta dimiſerant, quæ illicita cōmiſerat cacus. ¶ Pedibuſq; infor.ca.Per.) Vel quia hoc meruit, trahebatur: vel quia propter magnitudinem membrorum fieri non potuit. protrahitur, eſt porro trahitur. hoc eſt extra ſpeluncam informem inquit. in, non ad minuendam corporis formam poſitum eſt. informe enim vna pars eſt orationis, & ſignificat vltra ſolitam formam, vt iſta qualitate cæteras formas videretur excedere. exponit iam, quid ſit informe. ¶ Nequeunt expleri corda tuendo.) Ecce vnde informe, quia etiam mortuus oculorum terrifico omnes formidabat obtutu. vultus ipſe plenus ſceleribus apparebat, & illud gerens, quod viuus habuerat. Villoſa fuerunt pectora eius, vtpote ſemiferi. cunctis autem in omnia eius miraculo eſſent tam magis, quod anima eius incendia quoq; conſiderabantur extincta. ¶ Ex illo celebratus honos.) Ex illo tempore, quo his terris ſecuritas facta eſt, honores ei decreti ſunt, & celebratum dignis laudibus factum. Seruatum quoq; per minores, quod non fruſtra fuerat inſtitutum. ¶ Primuſque potitius autor,) Primus huic ritum potitius dedit, & pinariorum domus hanc aram cōdidit, qua nullā habemus potiorē, nec erit alia pręter ipſam. ¶ Quare agite o iuuenes,

tantarum

tantarum in munere laudum Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris, Cōmunem vocate deum, & date vina volētes.) Munus dicitur cura vniuſcuiuſq; rei perficiendæ impoſita cum neceſſitate faciendi. Ait ergo quoniam huic intereſtis muneri, & amicitiam noſtram ſacra ipſa iunxerunt, nobiſcum vocate cōmunem deum. Cōmunem bene poſitum, vt oſtenderet ſe per coniunctionem fœderum miſtum eſſe troianis. vel ideo communē, quia ſupra ex perſona æneæ oſtendit poeta troiæ & arcadiæ populos iiſdem parentibus genitos. & date vina volentes, ideſt arę vinum infundite, quum deum vocare cœperitis. addidit autem volentes, quia obſequia non accipiuntur, niſi plena volūtate fuerint perſoluta, aut ideo volentes, quia aliquando, ſicut infra poſitum eſt, inimicus troię hercules fuit, vt videatur hoc dixiſſe, qui inimicus veſter fuit. Erit iam amicus vobis, qui noſtri eſtis effecti. Ecce euandri etiam in hoc beneuolentia, vt iamdudum offenſum deum velit illis eſſe propitium.

ASCENSIVS.

❡ At ſpecus & Caci detecta apparuit ingēs Regia & vmbroſę penitus patuere cauer. &c.) Idem facit: vnde Dōa. ſic dicit. ┌ At ſpecus in.) Hoc loco, ſpelunca, ſignificat longitudinem, & iteriores receſſus. ┌ Regia.) Latitudinem. ┌ Cauernæ.) Coarctatas anguſtias, fuit ſpelunca: ſed pro qualitate perſonę dicta eſt regia. Cauernas autem, dixit patuiſſe. i. non ſolum latas parteis, ſed anguſtas. Regia, quia ibi Tyrānidem agitaret. ┌ Communem.) Vt per coniunctionem fœderum, ſe Troianis commixtum oſtendat. vel quia Troianis & Arcadibus, idem erat genus. Hæc ille. ❡ Ordo autem eſt. At. i. ſed ſpecus. i. ſpelunca: & ingens regia: ſecundū opinionem Caci: quia illic tyrannidem exercebat: detecta, ideſt diſcooperta & nudata, amoto ſilice aperuit, ideſt late patuit: & cauernæ vmbroſæ, ſcilicet prius: aut etiam tunc, quum ſol e latere eſſet: patuere penitus, nō ſecus, ideſt non aliter: ac. i. quā: ſi terra dehiſcens. i. hiatum faciens: & aperiens ſe penitus ideſt omnino intus: qua ideſt aliqua: vi. i. violentia, aut virtute: referet ideſt pandat, & aperiat, ſedeis infernas: & recludat ideſt aperiat (re, enim, cum verbo, ad clauſuram ſeu tecturam pertinente, cōtrarium notat: vt reſero, retego, reuelo, retexo: & ſic de conſimilibus.) regna pallida inuiſa diis ſcilicet ſuperis: q; pro &: ſi baratrum immane ideſt vorago inferni immanis: cernatur ſuper ideſt. deſup: & manes trepident lumine immiſſo, quia eis inſolitum eſt & cruciatum affert: vt in. v. Et me ſæuus equis oriens afflauit anhelis. Ergo. ſ. quia ſaxum deiecerat: Alcides. i. Hercules: premit. i. vrget: te, ſup. telis ideſt armis, quæ de longe iaci poſſunt, ſup. Cacū, deprenſum ideſt deprehenſum: in luce inſperata. i. quam non timuerat (nam ſperare, vſurpatur pro timere. Iuue. Quarta nam ſperātibus ęgeris. i. timentibus. & illud Virgilii, At ſperate deos, &c.) in ſpeluncam ingreſſuram: repente. i. ex improuiſo: & incluſum ſaxo cauo. i. ſpelūca ſaxea excauata: ſorte ſicut de antro Chironis, dicit Statius: quia pars exhauſta manu, partem ſua ruperat ętas: atq; rudentē inſueta. i. inſueto more: & ipſe Alcides aduocat. i. in auxilium vocat, arma quod de more fit, acriter pugnantibus, ēt ſi ſoli ſint: & inſtat armis. ſ. detractis arboribus: & molaribus. i. lapidibus tam magnis, vt ex eis molares fieri poſſent: vnde addit, vaſtis. i. valde amplis. Autem, pro ſed: ille. ſ. Cacus: neq;. n. i. nam non: vlla fuga. i. euitatio pericli pro periculi, non ſupereſt. i. nō reliqua eſt, hoc eſt, quia effugere non poterat, euomit faucibus ingentē fumū (mirabile dictu. i. q̄ res eſt mirabilis dictu) & inuoluit domum. i. ſpeluncam ſuam, caligine cęca. i. prohibente viſum eripiens oculis proſpectū. i. inſpectionē, q̄ porro, ſeu procul fiat, & glomerat. i. circūagit ſub antro noctem. i. nubē obſcurā: fumiferam, i. afferentē fumum: & hoc tenebris cōmixtis igne, Alcides nō tulit. i. paſſus non eſt animis. i. propter magnanimitatē ſuā, & iecit ſe pręcipiti ſaltu per ignē, ea ſup. parte qua fumus plurimus agit vndam. i. plurimum vaporis inundantis, & ſpecus ingens ęſtuat. i. efferuet, atra nebula. i. fumo, & corripit hic. i. in hoc loco in tenebris. ſ. vomentem incēdia vana. i. in vanum, quia nihil profutura, corripit inquam complexus: ſup. eum in nodū. i. per medium in morem nodi, & cingit. i. ſtringit guttur. ſ. Caci ſiccū ſanguine. i. ſine ſanguine, quia flammas reuomebat. inhęrens. i. fixus in eo manens: & elidens oculos, aut ſi eſt, eliſos ſic. i. & inhærens angit guttur, & oculos eliſos. i. elidendos eos, domus atra panditur. i. aperitur extemplo. i. illico, foribus. i. valuis reuulſis. ſ. a cardine ſuo, & boues abſtractę & rapinę abiuratę. i. contra ius detētæ, licet nō periurio, quia cum vi omnia auferret, non opus erat periurio, oſtendunt cœlo. i. veniunt in lucē, & reuelātur, & cadauer informe protrahitur pedibus, quaſi iure talionis, vt q aduerſas attraxerat boues, aduerſus extrahatur corda. i. aſtantiū, poſtq̄ reſciuerunt factū, nequeunt expleri tuēdo. i. inſpiciēdo terribiles oculos multum, ſupp, terribilem: & pectora villoſa ſetis. i. p villis, habētia ſetas. i. duriſſimos pilos, more ſuum: ſemiferi. ſ. Caci, quem prius ſemi hominem dixit: atq; igneis extinctos faucibus ideſt intra fauceis eius: honos. i. honorificum ſacrificium: celebratus, ſup: eſt: ex illo. ſ. tempore. i. poſt illud tēpus: & minores. i. iuniores: læti ſeruauere. i. obſeruauerunt: diem. ſ. illum: & Potitius, vir ille, ſup. erat primus author: & domus Pinaria, cuſtos. i. obſeruatrix: ſacri Herculei: (Seruius. hiſtoriam late recitat: & Liuius in j. ab vrbe condita. Sane quod dicit, minores: non de poſteris intelligeƐ, ſed de iunioribus: quum ſeniores, Potitius, & Pinarius primi eſſent: neque dictum eſt ex perſona poetæ, quum omnia ſint verba Euandri: verūtamen ſi de poſteris dictum velis, dicas Euandrum vatis filium, etiam ſpiritum vaticinii habere potuiſſe: vnde dicet, & erit quæ maxima ſemper ex dono prophetico.) domus ergo Pinaria, ſtatuit hanc aram luco. i. in luco hoc, q̄ ara dicetur ſemper nobis maxima: & quæ erit ſemper maxima. Quare. i. quāobrem, quum rite, ſuſcępta ſint hęc ſacrificia: o iuuenes. ſ. Troiani: cingite comas, ſup. veſtras: fronde. ſ. populea: in munere i. in officio tantaꝝ laudum: & porgite. i. porrigite: & p̄bete inuicē pocula. i. vaſa potoria: dextris. ſ. veſtris: & vocate. i. inuocate, deū cōmunem. ſ. Herculem, qui & Mars eſt: aut nobis cōmuniter colendum: & date volentes vina. i. libate illi volūtarie ſacrificiū vini & diuinitatem. Sunt numina aliqua tantum cœleſtia: aliqua tantū terreſtria, aliqua media. quos deos, Apuleius, mediocres vocat. Alii. cōem deum, ideo dictum volunt, quia ſecundum pontificalem ritum. Idem eſt, Hercules, qui & Mars. nam ſtellā vnam habere dicuntur, & nouimus Martem cōem dici: Cice. Martemq; deum cōem. Virg. Ipſe & diis cōibus. Item paulopoſt, *Dat ſalios Herculi*, quos Martis eſſe dubium non eſt.

PIERIVS.

❡ Infernas referet ſedes, & regna recludat.) In codicib9 aliquot antiquis, referat, & recludit, legitur, pręſenti tpe. Sed altera lectio cultior ab eruditorum collegio iudicatur. ┌ Trepident immiſſo lumine manes.) In Roma. codi. trepidentq;, legitur: quod & verſum, & ſniam replet, & numeroſius ſonat. ┌ Deprenſum in luce.) In codi. aliquot antiquis non habetur, in. ┌ Inſueta rudentem.) Sunt codices antiqui, in quibus, inſueta pauentem, ſcriptum eſt: ſed, rudentem, magis tumultum auget. ┌ Fuga iam ſuper vlla pericli eſt.) In pleriſque codicibus antiquis non habetur, eſt, verbū. id vero me nihil oſtendit adiectum. ┌ Qua plurimus vndam Fumus agit.) In antiquis aliquot codi. quo. ┌ Foribus domus atra reuulſis.) In cod. aliquot, recluſis, legitur: quod eſt admodum leue, tanto in conatu. Quare magis placet, reuolſis, vt in Romano, & aliquot aliis probatioribus habetur. ┌ Pocula porgite dextris.) In codicibus aliquot antiquis ſpargite, legitur: ſed, porgite, magis receptum.

SERVIVS.

❡ Herculea populus.) Herculi cōſecrata, q cū ad iferos deſcēdens fatigareƐ labore, dicitur de hac arbore corona ſcā caput velaſſe: vnde foliorum pars temporibus cohærēs, & capiti albuit ſudore: pars vero exterior pp inferoꝝ colorem nigra p̄manſit. Et honeſte ait, Pepēdit populus. i. corona de populo. ┌ Sacer impleuit dextrā ſcyphus.) Legitur in libris antiqs Herculē ad Italiam in

┌ Dixerat, Herculea bicolor quū populus vmbra POE.
Velauitq; comas, foliiſq; innexa pependit,
Et ſacer impleuit dexteram ſcyphus. ocius omnes
In menſam læti libant, diuoſq; precantur.
Deuexo interea propior fit veſper Olympo:
Jamq; ſacerdotes, primuſq; Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammaſq; ferebant.
Inſtaurant epulas, & menſæ grata ſecundæ
Dona ferunt, cumulantq; oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incenſa altaria circum

gens ligneū poculū attuliſſe, quo vtebanƐ in ſacris: qđ ne carie cōſumeretur, pice oblitū ſeruabatur, cuius magnitudinē ſignificat dicēdo, Impleuit dextrā ſcyphus. ┌ Deuexo Olympo.) Inclinato i noctē cœlo. ┌ Pellibus in morē cincti.) Aut in morem Herculis: aut certe ſacerdotum. ┌ Et mēſę grata ſecundę dona ferūt.) Quia vt diximus, vna carnis fuerat, altera pomorū. ┌ Cumulantq; oneratis lancibus aras.)

Populeis adſunt euincti tempora ramis.
Hic iuuenum chorus, ille ſenum: qui carmine laudes
Herculeas, & facta ferunt, vt prima nouercæ
Monſtra manu, geminosq́; premens eliſerit angueis:
Vt bello egregias idem diiecerit vrbeis,
Troiamq́;, Oechaliamq́;: vt duros mille labores
Rege ſub Euryſtheo fatis Iunonis iniquæ
Pertulerit: tu nubigenas inuicte bimembres
Hylæumq́;, Pholumq́; manu, tu Creſſia mactas
Prodigia, & vaſtum Nemeæ ſub rupe leonem.
Te Stygij tremuere lacus: te ianitor Orci,
Oſſa ſuper recubans antro ſemeſa cruento.
Nec te vllæ facies, non terruit ipſe Typhoeus
Arduus, arma tenens: non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circunſtetit anguis.
¶ Salue vera Iouis proles, decus addite diuis:
Et nos, & tua dexter adi pede ſacra ſecundo

PAL.

aras.) Id eſt reddit exta. ¶ Salij.) Qui tripudiantes aras circuibant. ¶ Laudes Herculeas, & facta ferunt.) Senes tantum voce laudes Herculis exequebantur: Iuuenes & geſtu corporis eius facta monſtrabant. ¶ Prima nouercæ monſtra.) Bene Prima. nã & alia oĩa Iunonis inſidijs pertulit. Fabula autem hoc habet, Hercules nat⁹ eſt cum Iphiclo Amphitrionis filio: ſed cum Iuno duos ſerpentes immiſiſſet Herculi, Iphiclus de cunis terrore lapſus ſuo vagitu excitauit parentes. qui cũ ſurrexiſſent, viderunt Herculem angentẽ manibus angues immiſſos ei nouercalib⁹ odijs. ¶ Eliſerit.) Præfocauerit. ¶ Troiamq́;.) Vt ſupra diximus, Troiã Hercules euertit propter negatos ſibi a Laomedõte equos diuino ſemine procreatos, & Eſionę nuptias, quam aceto liberauerat, necato eius patre Laomedonte. Sane Critici fruſtra culpant Virgiliũ, quòd pręſentibus Troianis laudari introduxit excidium, non reſpicientes quia hoc ratio fecit hymnorum, quibus aliquid ſubtrahere ſacrilegiũ eſt. ¶ OEchaliamq;.) Eurythus rex OEchaliæ Ionam filiam denegauit Herculi ante promiſſam, ideo quòd eum fuerat filius dehortatus, dicens ab Hercule & Megeram vxorem, & ex ea filios interẽptos, quod factum fuerat Iunonis inſtinctu. Vnde iratus Hercules ꝓpter nuptias ſibi denegatas, euerſa ciuitate interemit Eurythum & Ionem ſuſtulit. ¶ Mille labores rege ſub Euryſtheo.) Cuius aſperrima imperia ſuſtinuerat Hercules voluntate Iunonis. Nã hoc eſt quod dicit Fatis Iunonis, id eſt voluntate. ¶ Nubigenas.) De Ixione & Nube procreatos Centauros, vt ſupra diximus. ¶ Hylæumq;, Pholumq;.) Hylæum Theſeus interemit. Pholus vero Herculem ſuſcepit hoſpitio eo tempore quo ad expugnandos Centauros eſſet profectus. Lucanus, Hoſpes & Alcidæ magni Phole. Vnde apparet per poeticam licentiam nomina eſſe ꝓ nominibus poſita. ¶ Creſſia mactas prodigia.) Mactas bene ad leonem quem interemit refertur. Nam Cretenſem taurum non mactauit: ſed incolumem ad Euryſtheum perduxit. Vno tamen verbo vtrunq; ſæpe concluditur. aliquotiens vna pars: vt, Diſce puer virtutem ex me, verumq; laborem, Fortunam ex alijs. ¶ Nemeæ ſub rupe.) Nemea ſylua eſt vicina Thebis, in qua Hercules interemit leonem. Nemea autem anapęſtus eſt. nam & ne, & me breues ſunt. ¶ Stygij tremuere lacus.) Inferni, quo tempore deſcendit ad rapiendum Cerberum. ¶ Oſſa ſuper recubans.) Aut ad terrorem dictum eſt: aut certe illud eſt quod etiam ſupra diximus Cerberum eſſe terram. quæ corpora ſepulta conſumit. Nam inde Cerberus dictus eſt quaſi κρεοβόρος. Alij pueriliter volunt à Cerbero Amphiarai oſſa conſumi, qui hiatu terræ ſecundum Statium deſcendit ad inferos. ¶ Semeſa cruento.) Semenſum non dicimus, ſicut nec enſum. nam eſum facit & comeſum. ¶ Nec te vllæ facies.) Facies, id eſt ſpecies, more ſuo. ¶ Ipſe Typhœus arduus, arma tenens.) Et hoc poetice. nam ſi interemit Centauros, quemadmodum etiam gigantum interfuit prælio, qui ante innumeros annos fuiſſe dicuntur? ¶ Nõ te rationis egẽtem.) Liptotes figura. nam minus dixit, & plus intelligimus. hoc enim dicit, Prudentiſſimum te non circumuenit. ¶ Lernæus anguis.) Id eſt Hydra. ¶ Turba capitum.) Et eſt talis figura, qualis munera nec ſperno. ¶ Vera Iouis proles.) Nullus enim humano ſanguine procreatus tanta perficeret. ¶ Dexter adi.) Id eſt propitius. ¶ Pede ſecundo.) Omine proſpero.

DONATVS.

¶ Dixerat, herculea bi. q. po. vm.) Mox troiani vel quia occaſio fuit offenſis iamdudum ſatisfacere. vel quia non debuit reſpui, quod arcades magno cultu venerabantur, ne ex hoc læſi poſtulata non facerẽt. herculeis ſe hoc eſt populeis frondibus coronauerunt. ¶ Et ſacer impleuit de.) Sacer iccirco poſuit, quia quibus ſacrorum cura eſt, habent dicata numinibus vaſa, quibus obſequia diuina perficiunt. ¶ Ocius omnes.) Hoc eſt læti libant, quod eſt, & volentes. qui enim ſacra numinibus ſoluit, nec inuitus debet eſſe, nec triſtis. Omnes ergo infundebant vinum menſis, & id faciebant,

ciebant, quod æneas. ¶ Deuexo interea.) Poeta memor eſt ſui. hora enim ſexta, hoc eſt mediatis curſibus ſolis ſupra dixit æneam perueniſſe, nunc diẽ dicit peractis prope ſpatijs omnibus claudi. ¶ Iamq; ſacerdotes.) Sacerdotes, quorum primus potitius fuit secuti inſtitutum morem ibant accincti pellibus retinentibus in manibus faces. ¶ Inſtaurãt epulas &c.) Hanc ſecundam menſam lætitiæ nuntiam in ſpeciebus plurimis ferebãt ſacrorum. ¶ Cumulantq;. o. lã. ar.) Debuit enim repetito cõuiuio hoium etiam numini ſecundũ officium repreſentari vti honorificentiæ cauſa ſolemus. ¶ Tum ſalij ad cãtus.) Saliorum nomen genus miniſtroꝝ ſignificat. ¶ Populeis adſunt euin. tem. ra.) Dixit, qui dicerentur. dicit etiam quẽadmodum coronati veniſſent. tecta, inquit, habebãt corpora populeis ramis. ¶ Hic iuuenum chorus.) Patres ad cantus quærunt non turpes aut ab ipſis ſacrorum ſolẽnitatibus alienos, nec humiles, vt imperito ſermone cõpoſitos, ſed digeſtos cũ doctiſſimi carminis diſciplina honeſtatem quoq; cum dei veneratione teſtantes. hic ait iuuenum chorus ille ſenum. vſq; adeo religioſa parabantur, vt ſenes conſiſterent ex vno parte, quos non deceret niſi ſacra cantare, & iuuenes ex alia, qui ſuos maiores imitarentur. q carmine laudes herculeas, & facta ferant. Iam dictum eſt ipſius dei laudes fuiſſe, quod ſenes iuuenesq; cantabant quod generaliter poſuit, hoc eſt laudes, incipit ſpecialiter dicere. ¶ Vt prima nouercę. &c.) Hoc, inquit, fuit primũ in puero virtutis indicium, q ſerpentes ſingulos ſingulis manibus conſtrictis faucibus contriuit. hic multiformis eſt laus. quum mirandum eſt in puero nullum pauorem fuiſſe non timuiſſe in duobus anguibus maiorem violentiam rudem ſcilicet & inſuetum & inermem. tantam vero extitiſſe in ipſo facto induſtriam, tantamq; virtutem. vt ea parte tenerentur, qua hoſtem ſuum venenatis morſibus appetere potuerunt & occidere. eliſerit inde tractum eſt, quia venæ maiores gutturis liſę dicuntur, vnde eliſum dicimus quicquid ipſa ex cauſa fuerit mortuum. ¶ Vt bello egregias.) Nondum dixit quales & quantas, vt innumerę intelligantur & magnæ. ¶ Troiamque oechaliamque.) Hę non fuerunt ſolæ, ſed ſumptæ ex generalitate. vt ex his apparere poſſet, quales vel quantæ fuerunt alię. Multi hoc loco virgilium reprehendunt. q pręſentibus troianis triumphum actum de troia non debuerit ponere quaſi demum in hominum gratiam diuorum debeat veneratio mutilari. hoc genere minueretur ſolẽnis illa laudatio eius dei, cuius apud eos meritum in maximo atq; æterno honore fuerat conſtitutum. ¶ Vt duros mille labores.) A qualitate duros, a quantitate mille. ¶ Rege ſub Euryſtheo.) Nũquam enim nouerca expectat iuſtas commotionis cauſas: ſed nomẽ ſuum exiſtimat cauſam eſſe ſæuiendi. ſenſerat igitur hercules duo mala, nouercam implẽtem partes ſuas & euryſteum regem aptum iniquis iuſſionibus. ¶ Tu nubigenas. &c.) Quod ſemel dixit, manu mactas, ſæpius accipiendum eſt, vt ſit, tu nubigenas, hoc eſt cẽtauros, qui ex dimidio hoies, ex altero equi ſunt atq; alter dicitur hyleus, alter pholus mactas manu, vtpote inuictus, Tu minotaurum mactas manu: tu leonem vaſtum mactas manu: vaſtum dixit, & crudele, & magnitudine ſublime: ¶ Te ſtygij tremuere lacus,) Ideſt lacus, per quem ad inferorum interiora tranſit, & ianitor cerberus quem ad ſuperos duxit. ¶ Oſſa ſuper recubans.) In retrahendo cerbero illam dicit herculis mirabilem extitiſſe virtutem, vt tremuerit cuſtos foribus appoſitus ditis ſæuus ſemper, ſemperq; ſuper oſſa recubans: Oſſium ſignificatio ex parte crudelitatem cerberi oſtendit, qui tantum ſæuiebat, vt conſumpta carne ad oſſa erodẽda remaneret: Cruentorum autem ille eſt intellectus, qui eſt ſuperius in caci ſpelunca his verbis, ſemperq; recenti cæde tepebat humus, vt etiam cerberus ſemper recenti præda paſci videatur. ¶ Nec te vllæ facies.) Non terruerunt diuerſæ monſtrorum formæ: nec tibi formidinem typhoeus incuſſit ingentis corporis mole cõfidens, atq; armis inſtructus. ¶ Nõ te rõnis egẽtẽ.)

Cumq;

Cumq; tibi lernæus anguis quaſi nociturus occurrerit innumeris capitibus fidens, in illo extinguendo malo nec virtus tua, nec ingenij viuacitas defuit qui cum habuiſti naturalem induſtriam, cur quæreres alienam? ¶ Salue vera io. pro.) Par eſt iſta laudatiuæ materiæ, vt præferatur vnde ortus ſit, qui laudatur. Apparet, inquit, eſſe teucrum filium iouis dum paternę potentiæ factorũ nobilitate reſpondet. ¶ Decus addite, diuis.) Nec ideo factus es deus, vt ornareris ex alijs dijs: ſed vt illos acceſſione tuæ ſocietatis ornares. ¶ Et nos, & tua dexter adi.) Summa noſtræ deprecationis eſt, vt adſis nobis proſpere & ſacris tuis propitius intereſſe digneris.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, Herculea bicolor quũ populus vmbra, Velauitq; comas, folijsq; innexa pependit, Et ſacer impleuit de. &c.) Recitat quo ritu, & quo carmine, Herculea ſacra inſtaurata ſunt. De quare hoc ſolum eſt Donati. ¶ Secunda.) Ideſt proſpera. ¶ Ordo igitur eſt. Dixerat, ſcilicet Euander: quũ, ideſt quãdo: populus, ideſt arbor illa: bicolor, ideſt duorum colorum, ſcilicet ſubalbi. intrinſecus: & ſubnigri, extrinſecus: hoc eſt corona populea: velauit. i. cooperuit in morem veli: comas. ſ. eius: & cæterorũ vmbra Herculea. i. qua Hercules, refocillatus erat: hoc eſt, populea: & pependit innexa folijs. i. habens folia innexa, ſeu frondeis innexas: hoc eſt, implicatas, & iſertas: & ſcyphus. i. poculũ magnũ: ſacer. i. Herculi ſacrum: impleuit dextram. ſ. Euandri libaturi vina. Omnes. ſ. Arcades: & Troiani, qui ſacris intererant, libant ocius. i. celeriter: in menſam. i. ſecundum ordinem menſę, cui aſtabant, aut fundũt in menſam libantes: & precantur. i. inuocant diuos. Veſper. i. ſtella veſpertina: quæ & Heſperus, & Veſperus, & Veſperugo dicit: fit interea ꝓpior. i. vicinior: & hoc Olympo deuexo. i. coelo in noctem inclinato: aut, vt ſit datiui caſus: fit ꝓpior. i. appropinquat: olympo deuexo. i. deorſum vexo: hoc eſt, coepit occidere, & occaſum apparere: nã Veſper, videtur in occaſu: Lucifer, in ortu: & ſacerdotes ibant iã. ſ. more ſoléni. & Potitius, primus. ſ. ſacerdotũ: tincti pellibus in moré. ſ. ſacerdotum ſacrificantium: & gerebant flãmas, & inſtaurant. i. innouãt, & in ſtatũ priorem reponũt: epulas. ſ. ſolẽneis: & ferunt. i. afferunt: dona grata menſę ſecundæ, q̃ pomorũ erat: aut quia in ſacrificijs illis, binis menſis carniũ vtebãtur: altera ante hymnos: altera poſt hymnos: aut potiſſimum quia propter aduentũ Troianoꝝ duplicabant ſacrificia: vnde dixit, Inſtaurãt, &c. nihil enim de pomis meminit: vnde ſubdit, & cumulant. i. augmentant aras: hoc eſt, reddunt exta lancib. oneratis. i. oppletis, põdere, & onere magno. Tũ. i. deinde: Salij (qui ꝓprie, ſacerdotes Martis ſunt: poſtea Romę a Numa inſtituti). i. ſacerdotes, more Salioꝝ, cũ hymnis ſaltantiũ: adſunt ad cantus, & circũ altaria incẽſa: euincti tempora. i. habẽtes tempora euincta, ramis populeis. i. populi arboris, Herculi ſacræ: vnde in Bucoli. Populus Alcidę gratiſſima, &c. hic. i. alter: erat chorus. i. coetus, canentium, & trepidãtiũ iuuenũ: ille. i. reliquus, erat, ſup. chorus ſenũ, qui ferũt. i. efferũt, & extollunt carmine. i. hymno rhythmico: laudes Herculeas, i. Herculanas: aut ipſius Herculis: & facta, ſupp. Herculana. i. egregia facinora eius, videlicet: vt. i. q̃liter: ipſe premens. i. cõprimens: manu eliſerit. i. ſtrangulauerit: prima mõſtra nouercę. ſ. Iunonis: q; pro. i. angueis geminos. i. duos, & pares:) Id enim factũ Herculis, quod adhuc in cunis iacens geſſit, principiũ laborum eius fuit.) & vt. i. qualiter. ſ. Hercules, aut Alcides: diſiecerit, aut deiecerit: bello. i. expugnatiõe: vrbeis egregias ſcilicet. Troiã ſub Laomedonte: vnde in. ij. Satis vna, ſuperq; Vidimus excidia, & captæ ſuperauimus vrbi: & Oechaliam. ſ. vrbẽ, Euryſthei regis: & vt. i. qualiter: ipſe pertulerit. i. perpeſſus ſit: mille. i. valde multos, duros labores. ſ. alios, ſub Euryſtheo rege, qui eum iuſſu Iunonis ad talia impulit, ac miſit: fatis. i. volũtate Iunonis iniquæ: canentes, ſup. in hãc formã: tu, o Hercules inuicte, tu mactas. i. occidis manu: nubigenas. i. Centauros, ab Ixione, e nube genitos: bimẽbres. i. duplicium membrorũ: quia vmbilico tenus equina habebant membra. & ſuperna, humana. quod fictũ putatur, quia primi in equis conſpecti, talis formæ a longe vidẽtibus cenſebantur: nubigenas (inquit) Hyleum, & Pholum, gigãtes illos: tu, ſup. aufers prodigia. i. monſtra: Creſſia ideſt Cretenſia, videlicet taurum indomitum: & tu mactas leonem vaſtum ideſt valde amplum: ſub rupe Nemeę ſcilicet ſyluæ, in Peloponneſo: vt Beroal. docebit. Lacus Stygij tremuere ideſt tremuerunt te cum tremore: quum ſcilicet ad inferos deſcẽderat Pirithoum liberaturus: vnde Cerberum abſtraxit: vnde addit, ianitor ideſt cuſtos ianuæ: Orci ideſt inferni: omnia vrgentis. ſ. Cerberus: recubans ſuper oſſa, quia carnes deuorauerat: vnde & carniuorax dicitur: ſemeſa ideſt ſemi abſumpta, ſup. in antro: cruẽto ideſt cruore, & ſanie aſperſo, ſup. tremuit te. Nec vllę facies ideſt ſpecies, & figuræ monſtrorum, ſup. terruerunt te: ipſe Typhoeus. ſ. gigas, a Ioue fulmine proſtratus: non terruit, pro non terruiſſet, te: etiã ſi in bello giganteo affuiſſes: aut quem etiam affuiſſe cenſent, putantes eundem eſſe, Martem, & Herculem: Mars autem in bello giganteo fuit; ſed quomodo Alcmenæ filius dicitur, Mars? dicemus ergo poetice dictum. aut eundem Herculem prius fuiſſe: nõ enim labores Herculis, omnes vni cõuenire poſſunt. nec placet, ſi dicatur Typhoeus viſus, ſub Inarime mõte: aut (vt Ouí. vult) ſub Ætna: quia illic religatus iacet. hic autem dicitur, arduus tenens arma. Anguis Lerneus ideſt hydra (quã i Lerna palude exuſſit) circũſtetit te turba ideſt multitudine capitum. non egentem rationis. i. non exanimatum, nec confuſum animo: ſed prudentiſſimum, & circunſpectiſſimum. Igitur, o, ſup. Hercules: addite diuis decus ideſt ornamentum, ſalue, exiſtens vera ſoboles Iouis: & adi. i. aggredere in auxiliũ veniendo: pede ſecundo. i. proſpero; Nos, & tua ſacra. Beroal. de Nemea, dicit in Seruium ſic: Nemea, ſylua eſt in Peloponneſo, inter Cleonas, & Philiuntem: in q̃, Argiui, ſacra celebrare conſueuerunt, quę, Nemea cognominantur: vt authores ſunt Strabo, &c. Diodorus, Thebæ vero ſunt, i Boeotia, maximo interuallo, a Nemea ſylua diſiunctę.

PIERIVS.

¶ Et ſacer impleuit dextram ſcyphus.) In codicibus *aliquot* antiquis legere eſt, Et dextrã ipleuit ſanctus ſcyphus. *Sed vulgata* lectio receptior. ¶ Flãmasq; ferebant.) In codicibus *aliquot* antiquis, flammam, numero vnitatis. ¶ Euincti tempora.) In codicibus aliquot antiq. & vincti, legitur: quod nõ ita placet. ¶ Hic iuuenum chorus, ille ſenum.) Neque quidem placet quod in nonnullis codicibus, atq; ſenum, legitur: admiſſa Seruij diſtinctione. ¶ Diſiecerit vrbeis.) In vetuſtis aliquot codicibus, deiecerit, legitur. ſed maiorem vim & impetũ oſtendit, diſiecerit. ¶ Nemeę ſub rupe leonem.) In Romano codice, Nemęa, legitur. Sed enĩ Seruius, Nemeæ, legendum oſtẽdit: quia Nemæus, deriuatiuũ ſit. Apud Gręcos tamen vtrunque reperitur, ὁ νέμεαος, καὶ νεμαῖος: vt obſeruatum a grãmaticis. ¶ Semeſa cruento.) Eſt etiam in Romano codice, ſemenſa: pro, ſemeſa; errore illo familiari.

SERVIVS.

¶ Sup oĩa Caci.) Id eſt hoc factum laudant vltra omnia. Et ſic eſt dictum, Vt eſt, Et te ſuper oĩa dona Vnum oro. Et bene quãtum ad ipſos ꝑtinet, rem maiorem & vtilioré ſeruare poſt omnia. ¶ Obſitus æuo.) Ætate inuolutus, vt Terentius, Annis pãnisq; obſitus. ¶ Facilesq; oculos fert omnia circum.) Phyſici dicũt ex vino mobiliores oculos fieri. Plautus, Faciles oculos habet, id eſt mobiles vino. ¶ Capiturq; locis.) Delectat, id eſt vno loco diutius retinetur. ¶ Romanę conditor arcis.) Conditor Pallanteę, vbi nunc palatium eſt: quod non eſt re vera arx, ſed tenet rerũ omnium principatum. ¶ Hęc nemora indigénæ fauni.) Indigenę, id eſt inde geniti. Et ſciendum ſecundum Heſiodi theogoniam primo deos genitos, idẽ hemitheos, pòſt heroas, inde homines innocentes, vltimo ſceleratos: quem hic nunc ordinem ſeruat. ¶ Truncis, & rupto robore nata.) Hoc figmentum ortũ eſt ex antiqua hoĩum habitatione, q ante factas domos, aut in cauis arboribus, aut in ſpeluncis manebant: qui cũ exinde egrederẽtur, aut ſuam educarent ſobolẽ, dicti ſunt inde procreati.

¶ Talia carminibus celebrãt: ſuper omnia Caci **POE.**
Speluncam adijciunt, ſpirantemq; ignibus ipſum.
Conſonat omne nemus ſtrepitu, collesq; reſultant.
Exin ſe cuncti diuinis rebus ad vrbem
Perfectis referunt: ibat rex obſitus ęuo,
Et comitem Ænean iuxta, natumq; tenebat
Ingrediens, varioq; viam ſermone leuabat.
Miratur, facileisq; oculos fert omnia circùm
Æneas, capiturq; locis, & ſingula lætus
Exquiritq;, auditq; virum monumenta priorum.
Tum rex Euandrus, Romanæ conditor arcis,
¶ Hęc nẽora ĩdigenę Fauni, nymphęq; tenebãt, **EVAN.**
Gensq; virum truncis, & duro robore nata,
Queis neq; mos, neq; cultus erat: nec iungere tauros,

Aut componere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami, atq; aſper victu venatus alebat.
Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis:
Is genus indocile, ac diſperſum montibus altis
Compoſuit, legeſq; dedit, Latiumq; vocari
Maluit, his quoniam latuiſſet tutus in oris,
Aureaq; (vt perhibent) illo ſub rege fuere
Sæcula, ſic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paulatim, ac decolor ætas,
Et belli rabies, & amor ſucceſſit habendi.
Tum manus Auſoniæ, & gentes venere Sicanæ,
Sæpius & nomen poſuit Saturnia Tellus.
Tum reges, aſperq; immani corpore Tybris,
A' quo poſt Itali fluuium cognomine Tybrin
Diximus, amiſit verum vetus Albula nomen.
Me pulſum patria, pelagiq; extrema ſequentem
Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum
His poſuere locis, matriſq; egere tremenda
Carmentis nymphæ monita, & deus author Apollo,

procreari. ❡ Neq; cult⁹ erat.) Id eſt nullam ſui curam habebant. ❡ Componere opes.) Reſeruare, ordinare. ❡ Parcere parto.) De die, inquit, viuebant, nec inuenta ſeruabant. ❡ Rami, atq; aſper victus venatus alebat.) Cognato quodammodo victu alebant: aut venatu montium, aut arborũ ramis. ❡ Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo.) Hoc dicit ſecundum poeticũ morem. Nam Saturnus rex fuit Cretæ, quẽ Iupiter filius bello pepulit. Hic fugiẽs, ab Iano eſt ſuſceptus, qui regnabat in Italia: quem cũ docuiſſet vſum vinearum & falcis, in partem eſt admiſſus imperij, & ſibi oppidũ fecit: poſtea ſuum repetiuit imperiũ. ❡ Is genus indocile.) Pro indoctũ. nam indocile eſt quod penitus non poteſt diſcere: indoctum, quod nondum didicit. Hos autem dicit compoſitos: vnde apparet quia Indocile dixit pro indoctũ. Hoc aũt eſt quod dixit Ciceró in primo Rhetoricorum, Feros adhuc homines magni cuiuſdam viri oratione cõpoſitos. ❡ Legeſq; dedit.) Atqui dixit Aut vinclo, nec legibus æquã. ſed intelligamus Saturnum dediſſe leges, quibus adeò obtẽperauerunt, vt iam ita per naturam ſine legibus viuerent. ❡ Latiumq; vocari maluit.) Bene Maluit. nam & Saturnia dicta eſt: vt, Et nomen poſuit Saturnia tellus. Et Virgilius Latium vult dici, quod illic Saturnus latuit. Varro autem Latium dici putat, quod latet Italia inter pręcipitia Alpium & Apennini. ❡ Sic placida populos in pace regebat.) Vt merito aurea ſecula crederentur. ❡ Decolor ætas.) Vitioſa. In omni enim vitioſo corpore ineſt peſſimus color. Et alludit ad naturam metalli, quã cernimus diſcolorem: nec immerito ſuprà enim dixerat Aurea ſecula: ideo nunc dixit Ætas decolor. ❡ Tunc manus Auſonię.) Omnes terræ habitatores, aut indigenæ, aut aduenæ, aut conuenæ, indigenæ ſunt inde geniti, vt de Faunis dixit. aduenæ, de vno loco venientes: vt Saturnus. conuenę, de diuerſis, vt Auſones & Sicani. Sicani autem ſecundũ nonnullos populi ſunt Hiſpanię à fluuio Sicori dicti. Lucanus, Heſperios inter Sicoris non vltimus amnis. Hi duce Siculo venerunt ad Italiam, & eam tenuerunt excluſis Aboriginib⁹. Mox ipſi pulſi ab illis quos antè pepulerant, inſulam vicinam Italiæ occupauerunt: & eam Sicaniam à gentis nomine, Siciliã vero à ducis nomine dixerunt. quãquam Tucydides dicat de Sicilia Italum regem veniſſe: & ab eo eſſe Italiam appellatã. ❡ Immani corpore Tybris.) Hic Tuſcorum rex fuit, qui iuxta hunc fluuium pugnans cecidit: & ei nomen impoſuit. Alij volunt iſtũ ipſum regem latrocinatum eſſe circa huius fluminis ripas: & trãſeuntibus crebras iniurias intuliſſe. Vnde Tybris quaſi ὕβρεως dictus eſt, ἀπὸ τῆς ὕβρεως, id eſt ab iniuria. Nam amabant maiores, vbi aſpiratio erat, s ponere, vt ἑπτὰ, ſeptem, vel ſ, vt ἑλένη, ſelena. Alij vt ſupra diximus, volunt eos qui de Sicilia venerunt, Tyberim dixiſſe ad ſimilitudinem foſſæ Syracuſanæ, quã fecerunt per iniuriam Afri & Athenienſes iuxta ciuitatis murũ. Nam quod Liuius dicit, ab Albano rege Tyberino Tyberim dictum, non procedit: ideo quia etiam ante Albam Tybris dictus inuenitur. ❡ Albula nomen.) Antiquum hoc nomen à colore habuit. ❡ Me pulſum patria.) Aut, vt diximus ſuprà, propter parricidium: aut certe oraculorum neceſſitate compulſum. ❡ Pelagiq; extrema.) Per extrema pelagi actum. aut, vt dicit Donatus, per pelagus extrema ſequentem, aut Pelagi aduerbium. ❡ Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum.) Secundum Stoicos locutus eſt, qui naſci & mori fatis dant: media omnia, fortunæ. Nam vitæ humanæ incerta ſunt omnia. vnde Et miſcuit, vt quaſi plenum oſtenderet dogma. Nam nihil tam contrarium eſt fato ꝙ̃ caſus: ſed ſecundum Stoicos dixit. ❡ Egere.) Coegerunt, vt quaſi oſtẽdat inuitum. ❡ Carmentis nymphę monita.) Matris eius. Nymphę autem maritæ dixit. Nam Græce ſponſa νύμφη dicit. hæc autem non vere Nympha fuit, ſed vaticinatrix. ❡ Author.) Scilicet oraculorum.

DONATVS.

❡ Talia carminibus cę.) Talia, iquit, hoc eſt quorum ipſi non ſenſerant cõmodum venerationis cauſa laudabãt. ſuper omnia ſcilicet, quæ ſupra dicta ſunt, caci ſpelũcam adijciunt, ſpirantemq; ignibus ipſum. Ab his quæ hercules in alienis regiõibus geſſerat, ad caci ſpeluncam recte peruentum eſt. debuerant quippe ẽt ſui commodi meminiſſe, qui tanto malo per ipſius virtutem fuerant liberati. ❡ Conſonat omne nemus ſtrepitu, colleſq; reſultant.) Vbi ventum eſt ad ea, quę ſibi fuerant pręſtita, creuit omnium vox & laudationis affectus in tantũ cumulatus eſt, vt exultantiũ clamor emiſſus in nemore, ꝑueniret ad montes. reſultat, exultat, quod magno ictu illiditur, & tremit quaſi remiſſum. ❡ Exin ſe cuncti.) Vbi vota perfecta ſunt, receſſerunt omnes ex luco, & ad vrbem cœperunt remeare. quin & hora propinquantis noctis ad ſedem propriam reuocabat vniuerſos. ❡ Ibat rex obſitus ęuo.) Ibat, inqt, rex contra meritum poteſtatis: ac ne eſſet obſcurũ, quid ſit, ibat: non vehebatur, inquit, ſed ambulabat ſuis pedibus ſenex, qui & itineris laborem, quem longæuus ferre non poterat, remedio toleraret. Comitem ęneam iuxta natumq; tenebat Ingrediens. i. ambulans. duorum adminiculo innitens, ipſe medius. nã ex vna parte æneam, ex altera filium retinebat. ❡ Varioq; viam ſer. le.) Vnum fuit adiumentum, ꝙ itineris labor duorum auxilio iuuabatur. Acceſſerat aliud, quod veniebat ex varietate fabularũ: & vere nulla alia res ſic animum leuat, aut animi tædium reficit, vt ſermonis alterna collatio aut diuerſitas viſus. ſermonis varietas euandro datur, facilitas viſus ænee partibus applicatur. Deniq; ſequitur. ❡ Miratur, facileſq; oculos.) Illo fabulante, hoc eſt euandro, æneas circumferebat oculos admirans ea, quę forte cõſpexiſſet vnde deſcenderent. quid ſit intuentis facilitas, ipſe virgilius docet. Nam facilitas oculorum & confabulatio prouenit ex ſecuritate & lætitia animi. Iam enim auxiliorum promiſſum retinebat. Deniq; annixum eſt. ❡ Et ſingula lætus. &c.) Inde lætus, quia ſecurus de auxilijs fuerat redditus. Cæterum ſi hoc non eſſet, culparetur æneas, qui in tanta cura poſitus locis capiebatur, & veterum fabulas cupiebat audire. ❡ Tum rex euandrus.) Euander, quum aduertiſſet hominem origine veterum delectari, ne interrogando aut reſpõdendo tarditas oriretur die iam in occaſu conſtituto, ipſe vltro quaſi ſuper omnibus interrogatus plene exorſus eſt, oſtẽſurus ſingula & eorum originem narraturus, cœpit ſic. ❡ Hæc nemora idigennæ.) Iſta, inquit, nemora primitus fauni tenebant & nymphæ, & aliud virorum genus natũ ex arborum truncis aut robore. robore quod ait, aut genus ligni ſignificauit, aut arboris craſſitudinem. idigenę, inde geniti, hoc eſt in ipſis locis, quod poteſt & ad faunos & ad nymphas pertinere, vt omnes ſint indigenæ. dicto neceſſario ſubnectitur, quomodo ſe inter initia geſſerint. ❡ Quis neq; mos.) Omnes populi aut legibus tenentur, aut moribus leges imponũtur. Mos vero ex voluntate naſcitur incolarum, & eſt per regiones diuerſus, & perinde obſeruatur vt lex: iſti tam rudes fuerunt, tam aſperi, vt nec lege vlla nec aliquo more tenerentur: cultum quoq; neſciebant: q ſit cultus ipſe, poeta ponit. ❡ Nec iungere tauros.) Hoc eſt terras inuertere: & ſi fuiſſet ei opum magna ſubſtantia, neſciebant ea vti, eamq; elegantius ordinare. ❡ Aut parcere parto. Vel infuturum ſeruare, ꝑpter neceſſitatum varietatem. ordinationem more ſuo executus eſt. primo dixit nec, & in medio poſuit, norant: vt eſſet, nec norant tauros iungere, nec norant opes componere, nec norant parcere parto. Ac per hoc vſum hominum qui poſtea ſucceſſit nec eſſe ſcilicet, nec procurare vt eſſet, & ſi eſſe poſſet, ſeruare non nouerant. Componere opes, quid eſſet, ignorabant. Componere opes, eſt vti bona veſte, panem conficere, vel cibum accurate præparare. habere ſuppellectilem & cultum: poſſet dici ſi omnia genus

hoc hominum neſciebat, quomodo alebatur? ait ipſe. ¶ Sed rami, atq; aſ.vi.ve.a.) Paſcebantur his, quæ ſilueſtres rami naturaliter procreabant, & quæ illis laborioſa venatio dabat. ¶ Primus ab ethereo.) Primus, inquit, ſaturnus violentia iouis excluſus, non dixit filij, vt & hiſtoriam tangeret, & impietatem in patres non doceret, perditis cœleſtibus regnis ad has delatus eſt terras, atq; in his delituit. quo ex facto latium appellauit ſcilicet, ꝙ hic tutus latuiſſet, ideſt ſaturnus: Id genus indocile. Indoctũ, & qđ doceri non poſſet. ¶ At diſ.mon.al.Com.) Diſperſum, per mõtes vagum: Compoſuit, formauit humanis perſuaſionibus & inſtitutis. ¶ Legeſq; dedit.) Vſq; adeo ad humanitatem perduxit, vt etiam leges timere, & legibus ſeruire didiciſſent. Quanta ſaturni induſtria? qui tale hominum genus durum, indocile, aſperum, inhumanum inſtitutis melioribus ad humanum cultũ egregia magiſterij arte conuertit, & teneri legibus fecit? qui ſub legibus non fuerunt. ¶ Latiumq; vocari, Maluit.) Et ſaturnus hic potius latiũ dici voluit ꝗ̃ alibi, quoniam ibi tutus fugiens iouem latuerat. Aureaq́; (vt perhibent.) Sæcula, inquit quæ aureo nomine appellari conſueuerunt, fuerunt ipſo regnãte: ¶ Sic placida populos in pace regebat.) Additur ad ſaturni laudem. potuiſſent alijs modis & inſtitutis aſperis regi homines, ſed lenitate ſuperare ac pace potius frenare voluit ꝗ̃ poteſtatis imperio redigere in vnum diſperſos & vagos, & contra inſitam feritatem placide ſocietatis amore coniungere: populorum ſignificatione nominãtur omnes. populorum quippe appellatione multa naturę ac morum diuerſitas demonſtratur. quam regere ſine metu imminentium pœnaꝝ & legum felicitatis eſt plena. ¶ Deterior donec.) Deterior ętas & decolor illorum ſcilicet, qui fuerunt poſt ſaturnum. deterior dicitur, qui ex bono in contrarium mutatur, & fit malus. decolor vero, qui ex optimo colore & ſplendido in ſordidum aſpectum cõuertitur. Ætatem dixit aut ſuccedentium hominum, aut ſequẽtis tẽporis. bene autem addidit, paulatim. Longa enim beneuiuendi conſuetudo non potuit ſemel abrumpi. Recedente igitur imperio ſaturni felicitas ſeculorum eius inſueto ſtatu manere non potuit. ſucceſſerat enim ætas deterior, hoc eſt peſſima hominum ac temporis ratio, quæ homines a bene viuendi vſu in malam viuẽdi conſuetudinem verteret. hic virgilius bene vel male viuẽdi rationem non rectorum vult eſſe, ſed tẽporum. nam ſupra dixit, aurea ſecula extitiſſe: nunc dicit, deterior ætas ſucceſſit. Felix tamen eſt, cuius imperio naturæ curſus arridet. Infelix vero cuius adminiſtrationi temporũ iniquitas deputatur. Et belli rabies, & amor ſucceſſit habendi: quorum alterum ſine altero eſſe non poteſt: ſicuti multis locis plene tractatum eſt. habendi cupiditas ſine crudelitate & ſcelere non põt procurari. nam vbi quis animo hauſerit aliena, hæc crudelitatis & ſceleris adiumento conſequitur, crudelitas quoq; & perpetratio ſceleris ſine auaritia eſſe nõ poteſt, quia raro aliquis ſine lucro malus eſt. ¶ Tum manus auſonię.) Emergentibus, inquit, malis crudelitatis, & auaritię, quum diuerſarum gentium populi in hæc loca veniſſent, felicitas morum ſimul cum nomine præcipui rectoris oppreſſa eſt, & auſonia vocitari cœpit, quæ ſaturnia dicebatur. ¶ Tum reges &c.) Deinde cœperunt, inquit, reges ſuccedere. ſucceſſit & tybris grandis corpore, atq; animo ferus. ex cuius nomine fluuius dictus eſt tybris. ¶ Amiſit verum ve.al.no.) Et amiſſo albulæ nomine, tybris cœpit nominari. ¶ Me pulſum patria.) Etiam ſe memorat eſſe peregrinum, atq; id fuiſſe non hominum culpa, ſed fato atq; fortuna, vt genitalem patriam perdidiſſet. Ac ne eſſet vitium in eo, qđ dixit, me pulſum patria. nemo enim patrijs terris bonus excluditur: vel ne quæreretur præcedens cauſa, mox ſubiecit, fortunã feciſſe omnia, vt mutaret terras, & in arcadiæ partibus locaretur. addidit omnipotentem fortunam, & fatum ineluctabile, vt oſtenderet ſe nec fortunam virtute, nec fatum luctando ſuperare potuiſſe, perindeq; conſenſiſſe potioribus: ¶ Matriſq; egere tremenda.) Ex occaſione alia commẽdat originem ſuam, ꝙ dea ſit matre progenitus, & hanc exæquat appollini. ad hæc, inquit, loca perductus ſum poſt expulſionis factum, quum fortuna impelleret, truderet fatum, apollo pręciperet, mater vrgeret. In vocabulo matris, quantum pondus eſt? ſubebat mater & dea mater, quę filium contra pietatis meritum monere non poſſet, matris habens nomen, & pronuntiandi ſubſtantiam, ceſſit, ait, omnibus: & dubitationem, quę exiſtere potuit, horrendum iudiciũ matris abrupit.

ASCENSIVS.

¶ Talia carminib⁹, &c.) Recitat quomodo peracto ſacrificio, & re diuina, Euander Æneam e luco, in regiam ſuam perduxit: qui intereundum, ſingula loca diſquirit; eoq; tendit Euandri interrogati reſponſio, vt locus vbi Roma poſtmodum condita eſt, dijs ſemper gratus, acceptusq; fuiſſe demonſtretur. Recitat præterea Euander, aduentus ſui in Italiam cauſas. De quibus hoc ſolũ memoratu dignum ex Donato dicunt decerptum. ¶ Me pulſum.) Non ſua culpa patria caruiſſe, ſed fatorum demonſtrat: quæ, vt dicit, ſunt inſuperabilia. ¶ Matris.) Nam & mater, & dea, quę cõtra pietatis meritum mouere filium non poſſet. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt. Sacerdotes, & iuuenes, cæteriq; qui in ſacris intererant, celebrant ideſt celebria faciunt: carminibus talia ſcilicet facinora Herculis: & adijciunt ſuper omnia, ideſt poſt omnia, aut pręcipue. ſpeluncam Caci ſcilicet ab Hercule expugnatam: & ipſum ſcilicet Cacum: ſpirantem ideſt emittentem anhelitum, ſup. cum ignibus ideſt ſimul ignes: omne nemus conſonat. ſ. canentibus ꝑ ſonum Echus: & colles reſultant ſtrepitu ſcilicet ſaltantiũ & pſallentium. Exin, i. ex eo loco & tempore, omnes referunt ſe ad vrbem: rebus diuinis perfectis ideſt poſtq; res diuinæ eſſent perfectæ. Rex. ſ. Euander: obſitus ęuo. i. annoſus: ibat. ſ. in vrbem: & ingrediens, tenebat Æneam comitem, i. comitantem: & natum. i. filium ſuum Pallanta, iuxta. ſ. incedentem: & leuabat viam. i. onus itineris, & moleſtiam viæ: ſermone vario. i. de varijs rebus: vnde in Mimis Publij, Comes facũdus in via pro vehiculo eſt. Æneas miratur. ſ. omnia: & fert oculos facileis. i. mobileis & agileis, ac vagantes: faciliter circum omnia. ſ. quę occurrebant: & capitur. i. delectatur, & afficitur: locis ideſt amœnitate locorum: & ipſe lætus ideſt voluptate affectus: exquirit ſingula. i. ſingulas res: & audit. ſ. ab Euandro, abs quo diſquiſiuerat. monumenta ideſt veſtigia, & indicia relicta: ad memoriam veterum virum, pro virorũ priſcorum. Tum ideſt tunc: Euander rex conditor ideſt primus ædificator arcis Romanæ ideſt palatij: quod arcis loco habetur, propter rerum principatum: quãuis tunc Palanteum vocaretur, inquit, ſup. indigenæ ideſt inde geniti, & qui aliunde non aduenerant: vt Fauni, & nymphæ: tenebant hæc nemora ſcilicet dum ipſe illuc adueniret: & gens. i. genus, aut generatio: virum, pro virorum: nata robore duro: aut in robore ideſt in trũco arboris vetuſtate exeſo, & id ſecundum hiſtoriam: aut de robore, & id ſecundum fabulam, aut vulgi opinionem, quam ſæpe poetę ſequũtur. vt admirationem faciant: nõ quod ſic eſſe credant. Queis. i. quibus, viris, aut gentibus: neq; erat mos. i. conſuetudo conuiuẽdi ab antiquo inſtituta: neq; cultus. ſ. ſui, atq; agrorum erat: nec norant iungere tauros. ſ. ad iugum, vt arent, aut currum trudant: aut cõponere. i. cõgerere, & accumulare: opes. i. diuitias: aut parcere parto. i. acquiſito: hoc eſt: in diem viuebant, non cogitantes de craſtino: ſed rami, ſup. alebant eos. i. baccæ & acini ſylueſtres: & venatus aſper. i. difficilis exercitationis: alebat eos, ſup. victu. Saturnus vẽit primus. ſ. in Italiam: ab Olympo ęthereo. i. de cœlis, quum eius originem neſciant: aut ab Olympo, monte Cretę: æthereo. i. ſublimi: fugiens arma Iouis. ſ. filij ſui: & exul ademptis ideſt ablatis a filio regnis. i. ꝗ̃ poſſederat. Is. ſ. Saturnus: cõpoſuit ideſt cõgregauit: genus. ſ. hoĩum: indocile. i. indoctũ, aut difficulter docile: ac diſperſum altis montibus (Videmus ꝗ̃ manifeſtius fuerit illorũ error. Nam ſi Saturnus, primus deorũ fuerat, imo primus hominum: mirandũ quos populos in Italia inuenerat: quosue in Creta dereliquerat: ſed philoſophi non minus errantes, putauerũt e limo ſole calefacto, quaſi per putrefactionẽ vt nõnulla animalia procreantur, procreatos primos hoĩes.) & Saturnus dedit leges. ſ. his populis, quos illic offenderat: & maluit vocari Latiũ. ſ. ꝗ̃ ſuo, aut priſtino nomine: qđ illi erat: quoniam ipſe latuiſſet in his oris. i. regionibus: tutus. ſ. a filio: & ſecula aurea fuerunt (vt perhibent. i. vt plerique omnes atteſtantur) ſub illo reges. ſ. Saturno: regebat enim ſic populos in pace placida, vt. ſ. aurea cenſerẽtur ſæcula, donec ætas deterior. i. minus bona: & decolor. i. degenerans a colore auri: paulatim. i. perpaulũ, hoc eſt ſucceſſiue: &. i. ſimul: rabies belli, & amor habendi. ſ. diuitias, & opes: ac regna ſucceſſit. ſ. in locũ placidę pacis, & parſimoniæ, ac aſperi victus. Tum. i. deinde: manus Auſonia. i. ab Auſone, Vlyſſis filio denominata: & gentes Sicanæ. i. Siculæ: venere. i. venerũt, ſup. in Italiam: & tellus Saturnia. i. a Saturno primũ recta, & denominata: poſuit. i. depoſuit: nomen. ſ. vetus: accipiẽdo. ſ. nouum. vnde Itali, Oenotrij, Auſonij, Latini, Heſperij, Arunci, Sabini, Tyrrheni, Etruſci, Tuſci, & alijs multis nominibus, ꝑ diuerſis temporibus, & locis appellati ſunt. Tum. i. deinde, ſup. venere reges: & Tybris, ſup. præcipue; vt ſe paret, more ſuo, principem a cęteris: aſper. i. acer: imani. i. valde magno corpore, a quo nos Itali diximus: poſt. i. poſtea: fluuium cognomine. i. cognominatum: nam Tyberis, aut Tybris dicitur: Albula vetus. ſ. nomen: aut Albula vetus. i. fluuius antiquiſſimus, qui nunc Tyberis dicitur;

Ordo.

Comitis facũdi loco vehiculi.

Italorũ multa noĩa.

Albula

tur:& tunc ab albedine aquarum, Albula dicebatur: amiſit verũ nomen.i.nomen ei ex re conueniens. Fortuna omnipotentis.ſ.ſecundum Epicureos: de quibus Iuuena. Sunt qui in fortunæ iam caſibus omnia ponant. & fatũ ineluctabile, ſecũdũ Stoicos, qui dicunt contra fatum inanem eſſe luctam: poſuere his locis me pulſum patria.ſ.mea, oraculorum neceſſitate: nam paricidiũ non cõſiceretur: & ſequentem extrema.ſ.peſſima queq;, & duriſſima pelagi.i.q̃ in pelago pati ſolemus: vnde in.iiij. Viuo equidẽ, & vitã extrema per omnia duco. q;, pro &: monita matris.ſ.meæ: Carmentis nymphę.i. ſponſę, ac vatis nymphis ęquiparandæ: tremenda.i.reuerenda, & cum religione ſuſcipiẽda: & Apollo deus, author.ſ.monitorũ, & oraculorum matris: egere.i.cõpulere, ſup. me, ad hęc loca: aut ſubſidere his locis.

PIERIVS.

¶ Nec iungere.) In aliquot antiq. neque, particula ea ter repetita: Queis neque mos, neque cultus erat, neq; iungere tauro. Sũt tamen q, nec, monoſyllabũ, tertio loco malint. ¶ Aureaq; (vt perhibent) illo ſub rege fuerunt Sæcula.) Veteres codices fere oẽs legunt Aurea quæ perhibent.) Nempe, Sęcula, fuere ſub illo rege, quę perhibent Aurea. In aliquot vero codi. quod non ita placet, legere eſt, Aureaq; perhibent illo ſub rege fuiſſe Sęcula. Sed vulgata lectio, Aureaq́;, vt perhibent: magis doctis omnibus adridet. ¶ Tum manus Auſoniæ, & gentes.) In Rom. cod. Auſonia. Auſoniam vero putat Verrius, dictam ab Auſonio rege, Vlyſſis filio: ex Calypſo, qui primus partem eam tenuerit, vbi Beneuentum, & Cales. Deinde paulatim ſic dicta ſit tota Italia, quæ ab Alpibus includitur. Quod vero paulo infra non procedere ait Serui. quod a Liuio traditum eſt, Tybrin dictum, ab Albano rege Tyberino, ſuppetias Liuio: fert Varro, dũ is quoq; Tybrin, a a Tyberino Syluio, Albanorum rege, quod is in eo extinctus ſit, dictum aſſerit.

¶ Vix ea dicta, dehinc ꝓgreſſus, monſtrat & arã, POE.
Et carmentalem Romano nomine portam:
Quam memorant nymphæ priſcũ Carmẽtis honorẽ
Vatis fatidicæ, cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos, & nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Aſylum
Rettulit, & gelida monſtrat ſub rupe Lupercal,
Parrhaſio dictum Panos de more Lycei.
Necnon & ſacri monſtrat nemus Argileti
Teſtaturq́; locum, & letum docet hoſpitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam ſedem, & Capitolia ducit
Aurea nunc, olim ſyluestribus horrida dumis.
Iam tum relligio pauidos terrebat agreſtes
Dira loci, iam tum ſyluam, ſaxumq́; tremebant.
¶ Hoc nemus, hũc (inq̃t) frõdoſo vertice collẽ, EVAN.
Qui deus, incertum eſt, habitat deus: Arcades ipſum
Credunt ſe vidiſſe Iouem, quum ſæpe nigrantem
Ægida concuteret, dextra, nymboſq́; cieret.
Hæc duo præterea diſiectis oppida muris
Relliquias, veterumq́; vides monimenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit vrbem,
Ianiculumq́; huic, illi fuerat Saturnia nomen.

SERVIVS.

¶ Mõſtrat & aram.) Quam matri fecit extinctę. Eſt autẽ iuxta portam quæ primo à Carmento Carmentalis dicta eſt: pòſt Scelerata à Fabiis trecentis viris, qui per ipſam in bellum profecti, non ſunt reuerſi. ¶ Vatis fatidicæ.) Bene addidit Fatidicę. nam vatem & poetam poſſumus intelligere. Vnde ſolumplenum nõ erat. Ergo tale eſt, vt illud in Salluſtio, In tugurio mulieris ancillæ. Non quia mulieris, ſtatim & ancillæ. Si aũt ancillę, ſtatim & mulieris. ¶ Quæ prima.) Quæ poſtea ẽt Sibylla dixit. ¶ Nobile Pallanteum.) Futurum ſcilicet, ſicut & Æneades. ¶ Aſylũ Rettulit.) Poſtq̃ Hercules migrauit è terris, nepotes eius timẽtes inſidias eorũ quos auus afflixerat Athenis, ſibi primi Aſylum, hoc eſt templũ miſericordię collocauerunt, vnde nullus poſſet abduci. quod ẽt Statius dicit, vt, Herculeos fama fundaſſe nepotes. iõ ergo ait, Quem Romulus acer Aſylum. ¶ Rettulit.) Hoc eſt fecit ad imitationem Athenienſis Aſyli: quod ideo Romulus fecit, vt haberet aduenas plures, cum quibus conderet Romam. Iuuenalis, Et tamen vt longe repetas, longeq́; reuoluas, Numen ab infami gentem deducis Aſylo. ¶ Gelida monſtrat ſub rupe Lupercal.) Sub monte Palatino eſt quædam ſpelunca, in qua de capro luebatur, id eſt ſacrificabatur. vnde & Lupercal dictum nonnulli putant. Alii quòd illic lupa Remum & Romulum nutrierit. Alij (quod eſt veriſimilius) locum eſſe hunc ſacratum Pani deo Arcadiæ. Cui etiam mons Lycæus in Arcadia eſt conſecratus. Et dictus eſt Lycæus quòd lupos non ſinat in oues ſęuire. Ergo ideo & Euander deo gentis ſuæ ſacrauit locum, & nominauit Lupercal, quòd præſidio ipſius numinis, lupi à pecudibus arcerentur. ¶ Parrhaſio dictum panos de more Lycæi.) Ordo eſt, Monſtrat Lupercal Panos Lycæi dictum, de more Parrhaſio, id eſt oſtendit Leupercal Panos Lycæi dicatum ex more Arcadico. Nam Parrhaſia, Arcadia eſt. ¶ Dictum.) Dicatum, conſecratum. ¶ Panos Lycæi. Huius Panos, genitiuus eſt Græcus. & Panos Lycæi ſic dictum eſt vt Iouis Olympi, Apollinis Delphos. ¶ Sacri monſtrat nemus Argileti.) Sacri, execrabilis. Sane Argiletum, quaſi argilætum multi volunt à pingui terra: alii à fabula. Nam Euander Argum quendam ſuſcepit hoſpitio. qui cum, de eius cogitaret interitu, vt ipſe regnaret, Euãdro hęc non ſentiente ſocii intellexerunt, & Argum necarunt. Cui Euander & ſepulchrum fecit, & locum ſacrauit: non quod ille merebatur, ſed hoſpitalitatis cauſa. Bene autem in hac re Euander immoratur, & docet cauſas ne apud hoſpitem veniat in ſuſpitionem. Ergo Argiletum ab Argo illic ſacrato & ſepulto. ¶ Teſtatur locum.) Iurat non ſua culpa iura hoſpitii eſſe violata. ¶ Aurea nunc.) Nunc ad vtrũq; pertinet, & ad aurea, & ad Tarpeiam ſedem. nam Tarpeia ſedes dicta eſt à Tarpeia virgine. cũ n. Romulus cõtra Sabinos bella tractaret, & Tarpeio cuidam dediſſet arcem tuẽdam, eius Tarpeia filia aquatũ profecta in hoſtes incidit quam cum hortarentur ad ꝓditionẽ, illa pro præmio popoſcit ornatum manuũ ſiniſtrarum, id eſt armillas. Facta itaq; arcis proditione, hoſtes ĩgenioſa morte, promiſſa ſoluerunt. Nam ſcuta, id eſt ſiniſtrarũ ornatũ, ſuper illam iacientes, eam luce priuarunt: quæ illic ſepulta, Tarpeiæ ſedi nomẽ ipoſuit. ¶ Relligio.) id eſt metus ab eo ꝙ mentem religet dicta religio. ¶ Dira.) Magna: vt, An ſua cuiq; deus ſit dira cupido? ¶ Hoc nem⁹.) Bene vbiq; Nemus dixit. nã tunc ędificia non erant. ¶ Ipſum credunt ſe vidiſſe Iouẽ.) In hoc ſcilicet nemore. Sane ad illud alludit quod primi dicũtur Ioui tẽpla feciſſe: nec eni longe ſunt a monte Olympico, vnde eos dicit locum vidiſſe: & quod ipſi ſunt προσέληνοι, id eſt ante Lunam creati, vt Statius, arcades aſtris, Lunęq; priores, licet dicat Salluſtius primò Cretenſes inueniſſe religionem: vnde apud eos natus fingitur Iuppiter. ¶ Ægida concuteret.) Hic diſtinguendum. nam ęgida, id eſt pellem Amaltęę capræ, à qua nutritus eſt, ĩ ſiniſtra Iuppiter tenet. ¶ Dextra, nimboſq; cieret.) Et de dextra fulmina commoueret. nam mõ nimbos pro fulminibus poſuit, quę de dextra iacit. Ægidis autem concuſſio commouet pluuias. ¶ Diſiectis oppida muris.) Vnum Iani, aliud Saturni, iam tunc vetuſta. ¶ Monumenta virorum.) Hoc ſermone oſtendit etiam Saturnum virum fuiſſe.

DONATVS.

¶ Vix ea dicta dehinc.) Quaſi quodam tranſitu nouauit narrationem, ne continua pareret fœditatem. pulchre enim ambulãtis latini poeta interpoſuit moram, propter audiendi tædium. progreſſus ergo monſtrauit, & portam materni meriti teſtem, aram quoq;, vt ex hac probaret deam. ¶ Quam memorant nymphę.) Hanc arã vel hanc portam iccirco conſtituerunt, & ideo hoc nomine appellari voluerunt, ꝙ in his honor nymphæ videat̃ eſſe cõſtitutus. Interea ẽt hoc pertinuit ad ſupradictã morã, vt ambulans ſparſa per oẽm viam monſtret, non vno in loco cõgeſta, vt oẽ iter haberet fabulaꝝ diuerſaꝝ recreationẽ. quũ euander multa gereret, alioq; monſtraret, aut diceret, Vatis fatidicę, & deã dixit, & matrẽ, & fatidicã fuiſſe cõfirmat, hęc addẽdo. ¶ Cecinit q̃ pria futuros.) Ipſa, inq̃t, pria magnos futuros ĩ his terris ęneadas, & nobile pallanteũ cecinit. Ecce apertũ documentũ, quod deam & nympham & fatidicam euander habuit matrẽ: qđ ipſum potuit ęneas libenter audire: ꝙ dea, quę pria pronunciaſſet, futuros magnos æneadas. quod autem prima hoc ipſum dicta eſt ceciniſſe, hanc habet gratiam & fidem, ne præcedentia reſponſa ſecuta videantur.

deantur. ¶ Hinc lucu m ingentem,) Monſtrauit & lucum, qui poſtea a romulo aſyli nomen accepit: monſtrauit & lupercal ſub rupe gelida. Rupes dicuntur ſaxa compoſita & prærupta & erecta n atur aliter in altitudinem immenſam. Lupercal vero illud oſtendit, vnde luperci & lupercalia ſumpſerunt nomen. ¶ Parrhaſio dictum.) Parrhaſium montem eſſe memorant, & eius incolas parrhaſios dictos: vnde lycæum ferunt extitiſſe, cuius ex more cultores ſacra reddebant. panos vnde, ſingulari numero pan dicit; hunc enim arcades plurimum venerantur. ¶ Nec non & ſacri.) Teſtatur quem locũ, & letum docet hoſpitis argi. Monſtrauit lucum in quo interemptus eſt argus. ſacer hoc eſt crudelis & peſſimus. Vnde & ignis ſacer dicitur morbus, q hominẽ pernicioſe pſequitur. Vnde & auri ſacra fames, hoc eſt deteſtanda. Letum aũt ipſius argi & leti cauſam referebat euander. quõ argus ex hoſpite profeſſus ſit inimicũ, nec eundẽ euandrum pudebat hoſpitis auribus intimare alterius hoſpitis necem, pp quã reddebat̃ facti ratio, qꝫ mortis ſuæ ipſe extiterat cauſa, & vim pertuliſſet iuſtæ vltionis, qui iniuſtam parauerat violentiam. ¶ Teſtaturq; locũ.) Teſtimonium adhibens loci, vt probaret ſcelerati hominis mentem, q hoſpitalis immemor religionis, non amorẽ reciprocum, ſed hoſtilẽ animum ſcelerate ſuſcepit. ¶ Hinc ad tarpeiam ſedẽ.) Ad tarpeium ſcilicet montem. ¶ Et Capitolia du. Au. Nunc, ideſt quum hoc ſcribebatur a poeta. ¶ Olim ſyl. hor. du.) Erant tunc, inquit, in illo luco capitolia, non aurea, non culta, vt nunc. nõ magnifica, ſed ſilueſtribus dumis obſeſſa. quod dixit, duxit eum ad tarpeium montem, & capitolia dumis obſeſſa, fieri non potuit. vt ſenex, & qui alieno adminiculo niteretur maxime imminente iam veſpere iret ad montem, & ad loca, quæ ſentes occupaſſent. Ergo intelligendũ eſt poſſibile aliquod, poſſit ex ſubiectis cõprobari, vt monſtrando duxiſſe eum videatur, non ambulando ſcilicet, vt videret oculis procul, quo iri non poterat. ¶ Iam tum religio.) Dixit iam tum, hoc eſt, quũ eſſet locus ille humilis atq; deſertus, iam habuit numen. Eratq; illic quod terreret accedẽtes, & his incuteret horrorem maxime ruſticanis, qui pauore naturali omnia metuunt, & vniuerſa formidant. hoc genere oſtendit numen, quod in aureis capitolijs tẽporibus cæſaris habitabat̃. poſſe etiã tunc, quũ locus ipſe videretur abiectus, & conditorem melioris fabricæ numini iam illic habitanti detuliſſe, qđ fecit quum numen ſecutum eſſet ambitiõis inſignia. ¶ Hoc nemus. &c.) Hic manifeſtim fit, non illum circumiſſe loca ſingula, ſed demõſtraſſe, quum dicit, hoc nemus conſtitutum in frondoſo collis vertice. non enim illo aſcenderat. quis deus, ĩquit, inhabitet, incertum eſt: eſt illic tamen deus. ¶ Arcades ipſum.) Arcadibus illic apparuit, qđ oſtenderet deum in terra, & coniectura currente crediderunt iouem ſe vidiſſe præſentem. Dicit, vnde hoc ſuſpicari potuerint, vel certe conijcere. Tum, inquit, ſe vidiſſe arbitrati ſunt. ¶ Quũ ſæpe nigrantem Ægidia concuteret de.) Proinde quia iupiter pluuiam facit, iupiter tonat, iupiter fulmina emittit. Et tũc, quũ hoc fieret, viſus eſt: viſi ſunt ſibi deum vidiſſe in loco. inde crediderunt iouẽ illic gratiſſime cõmorari. ¶ Hęc duo pręterea.) Hæc duo oppida, quę ruinarum labem murorũ diſſipatione teſtantur, reliquiæ ſunt veterum conditorum. ¶ Hanc ianus pater.) Quum dicit, fuerat, oſtendit etiam nomina, quum oppidorum mœnibus abdita.

ASCENSIVS.

¶ Vix ea dicta.) Docet quomodo: deinde oſtẽdit loca, in quibus nunc eſt Roma: etiam tunc religioſa: & veneratione digna. Vnde dicit Donatus ſic. ¶ Cecinit quæ prima.) Magnum argumẽtum, quod dea fuerit, & fatidica. Quũ prima cecinerit Æneadas futuros magnos, & Pallãteum futurũ nobile. ¶ Lucum.) Qui poſtea a Romulo, aſyli nomen accæpit. ¶ Lupercal.) Vnde luperci, & lupercalia dicuntur. ¶ Argileti.) Ab Argo, qui ex hoſpite factus eſt inimicus: vnde non erat pudendum, ſi hoſpitem talem interemiſſet, qui hoſpitalis religionis oblitus fuiſſet. Ducit oſtendendo, nõ autem ambulando: nam ſenex, Ardua nõ aſcendiſſet, veſpertino tempore. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo eſt. Ea, ſcilicet quæ dicta ſunt: vix, ſupple erant dicta: &, ſup. Euander: progreſſus, ideſt procedens, aut poſtq; proceſſerat: monſtrat &, ideſt etiam: aram, ſcilicet dicatã Carmenti: & portam quã memorant, ideſt in memoriam reuocando nominant Carmentalem, Romano nomine, ideſt ſicut ipſam poſtea Romani nominarunt, appoſitorie, priſcum honorem Carmentis nymphæ: & vatis, ideſt poetrię, & cantatricis: fatidicæ, ideſt etiam vaticinantis, & fata enunciantis: aut ſi legendum eſt, qua, ordo eſt: qua, ideſt per quam portam memorant priſcũ honorem Carmentis nymphæ vatis fatidicę, quæ cecinit prima futuros. ſ. in Italia: Æneadas. i. viros ab Ænea oriũdos, magnos ſcilicet ſine cõparatione, vt ſunt Iulius, & Auguſtus, & prius Romulus: & Pallanteum, ſup. futurum: nobile. ſ. per acceſſionẽ Æneadarum. Et monſtrat, ſup. hunc: lucum. i. incæduam ſyluam, quæ ſacram: ingentem. i. valde magnum: quem Romulus acer. i. ſtrennuus, vindex in Amulium, & fratrem: rettulit. i. in moram aſyli Athenienſis effecit: aſylum. i. talem, vt ab eo nemo abſtrahatur: ſed immunitatem haberet, quam nunc Phanis ſacris, & terris vicinis conſecratis, Chriſtiana concedit religio: & monſtrat ſub rupe gelida Lupercal. i. locum ſic dictum. aut ab luenda capra, aut a lupa Romuli & Remi nutrice, vt docet Seruius: dictum. i. appellatum ſic: de more Parrhaſio. i. Arcadico: Panos. ſ. dei Arcadum (vnde in Bucoli. Pan deus Arcadia mecum ſi iudice certet.) Lycei. i. monte Lyceo, qui in Arcadia eſt, verſari ſoliti. Necnon, ideſt etiam, monſtrat nemus Argileti. i. illius loci: a leto. i. morte, Argi hoſpitis, ſic dicti: ſacri. i. ipſi hoſpiti. interempto conſecrati, in recompenſam vitæ: & teſtatur. i. obteſtatur: locum. i. loci conſecratione ſe immunẽ a leto hoſpitis: & docet letum. i. necem. hoc eſt cauſam, & formã necis: Argi hoſpitis. ſ. ſui: & ducit hinc ad ſedem Tarpeiam. i. quę poſtea Tarpeia dicta eſt, a Tarpeia virgine, & , ꝑ ideſt capitolia, a capite dicta: aurea nunc. i. quæ nunc. i. tpe noſtro (inquit Poeta) ſunt aurea: olim. i. iam, tunc horrida ſylueſtribus dumis: hoc eſt penitus inculta ab hominib. ſed ira. i. magna, & terribilis religio loci: tenebat iam tum. i. tunc tẽporis, agreſtes pauidos. ſ. rerũ diuinarum, quia ignotarum: ſtupor enim, & pauor, ex ignorantia ſæpe rerũ proueniunt: dum. ſ. maiora, aut magis verẽda, q̃ ignoramus, q̃; ſint putamus: & tremebant. i. religioſe obſeruabant iam tum: ſyluã & ſaxũ. i. rupem, vbi poſtea Tarpeia, arx, & capitoliũ erat, ſup. Euander (inquit) deus, ſup. aliqs: ſed, ſup. incertũ eſt quis deus, habitat hoc nemus: &, ſup. hunc collẽ: vertice frondoſo. i. habentẽ verticem frondoſum: Arcades. i. ij. qui mecũ ex Arcadia venerũt: credunt ſe vidiſſe, ſup. in hoc nemore, ipſum Iouem: vnde in capitolio poſtea Iupiter, & Minerua colebant̃: quũ. i. qñ: concuteret ſępe. ſ. ſiniſtra: Ægida. i. pellem Amalthęę capræ nutricis ſuę: nigrantẽ. i. ſubnigrã, aut de longe viſam: aut propter nubeis & tonitrua q̃ illic concitabat, nigrantẽ dixit: vñ addit, & quũ cieret. i. concitaret: dextra. ſ. manu: nymbos. i. nubeis ventoſas, quas ſępe tonitrua cõcomitantur. Præterea, tu vides hæc duo oppida. i. q̃ olim erant oppida: muris diiectis. ſ. nunc. i. reliquias & monumenta veterũ viroꝶ. i. q̃ antiquiſſimi viri reliquerant monumenta ſui. Ianus pater cõdidit hanc vrbem. ſ. q̃ nunc diruta eſt, & nomen fuerat huic. ſ. vrbi, a Iano conditę, Ianiculũ, Saturnus condidit hanc. i. aliam vrbem: & nomen fuerat. ſ. tunc illi. ſ. vrbi, a Saturno conditæ Saturnia.

PIERIVS.

¶ Nobile.) In Ro. co. legitur, nomine: veluti dixerat, Carmentalem Romano nomine portã. Sed omnino, nobile, magis placet, ob antiqua tot eo de loco monumenta. ¶ Et letum.) In codi. aliquot legere eſt, & mortem. Sed magis placet, letum: vt perſtet in nominis adluſione de Argileto. Quãuis non ignoro eſſe; qui ab Argola, quodam viro non ignobili, qui fuerit ibi ſepultus, locum dictũ velint. Alij ab argilla, quod ibi id genus terrę affatim fuerit. ¶ Iam tum ſyluam.) In Ro. ſyluas. In qbuſdam alijs, iamiam ſyluã. Sed, iam tũ, magis omnino placet. ¶ Vrbẽ.) In co. aliquot ant. arcẽ: non, vrbẽ, legas. quod eſt hiſtorię propius. niſi, vrbem, dictum ſit ad ampliationem, & honeſtiorẽ rei nuncupationẽ: ſiue ad id reſpexerit, quod Roma inde κατ᾽ ἐξοχὴν, vrbs, appellata eſt.

SERVIVS.

¶ Paſſimq; armenta videbant.) Quę poſt mortem Caci paſſim multo timore vagabantur. ¶ Romanoq; foro.) Romanum forũ eſt, vbi nunc roſtra ſunt, ¶ Lautis mugire carinis.) Carinę ſunt ędificia facta in carinarum modum, quę erant intra templum Telluris. ¶ Lautas) autem dixit, aut propter elegantiam ędificiorũ, aut propter Auguſtũ, q natꝰ eſt in carinis veteribus, & nutritus in lautis carinis. ¶ Victor Alcides ſubijt.) εὐφύμβολον, id eſt bonũ omen Æneę oſtẽditur. ¶ Aude hoſpes cõtẽnere

POE. Talibus inter ſe dictis, ad tecta ſubibant
Pauperis Euandri, paſſimq; armenta videbant,
Romanoq; foro, & lautis mugire carinis.
Vt vẽtũ ad ſedes. Hęc (inquit) limina victor EVAN.
Alcides ſubijt, hæc illum regia cæpit.
Aude hoſpes contemnere opes, & te quoq; dignum

Finge deo, rebuſq; veni non aſper egenis.
[Dixit, & anguſti ſubter faſtigia tecti POE.
Ingentem Æneam duxit, ſtratiſq; locauit,
Effultum folijs, & pelle Libyſtidis vrſæ.
Nox ruit, & fuſcis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequicquam exterrita mater,
Laurentumq; minis, & duro mota tumultu,
Vulcanum alloquitur, thalamoq; hęc cõiugis aureo
Incipit, & dictis diuinum aſpirat amorem.
[Dum bello Argolici vaſtabant Pergama reges VE.
Debita, caſuraſq; inimicis ignibus arces:
Non vllum auxilium miſeris, non arma rogaui
Artis, opiſq; tuæ: nec te chariſſime coniux,
Incaſſum ue tuos volui exercere labores,
Quamuis & Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ fleuiſſem ſæpe laborem:
Nunc Iouis imperijs Rutulorum conſtitit oris:
Ergo eadem ſupplex venio, & ſanctum mihi numen
Arma rogo, genitrix nato: te filia Nerei,
Te potuit lachrymis Tithonia flectere coniux.
Aſpice qui coeant populi, quæ mœnia clauſis
Ferrum acuant portis, in me, excidiumq; meorum.

contẽnere opes.) Bene Aude, quaſi rem arduam & difficilẽ. [Dignũ finge deo.) Compone te in ſimilitudinem numinis. [Non aſper.) Non aſpernator, id eſt faſtidioſus. [Anguſti ſubter faſtigia tecti ingentem Æneam duxit.) Ex contrarietate quæſitus ornatus. ait enĩ, Anguſti tecti ſubter faſtigia ingentem Æneam duxit. [Pelle Libyſtidis vrſæ.) Species pro genere. nam cuiuſlibet feræ poſſumus accipere. [Exterrita mater.) Iõ territa, quia mater. [Dictis diuinum inſpirat amorem.) Petitura pro filio de adulterio procreato, orationẽ ſuam ingenti arte compoſuit: quod & Vulcanus ipſe teſtatur dicens, Quid cauſas petis ex alto? Non enim aperta eſt eius petitio: ſed longo proemio ꝑuerſam amore mariti circũuenit mentem. Ergo quæſtionẽ hanc quæ naſcitur ex petitione Veneris ĩpudica, ſoluimus his modis: Primo ꝙ Vulcanũ amore circumuenit. Deinde quòd nacta eſt occaſionem eius temporis, quò mariti arma faciebat, quem fuiſſe ſciebat adulterum: per quod datur intelligi Vulcanum iam omnem ſuſpitionem & iram, quam habuit circa Venerem, depoſuiſſe, adeò vt arma etiã ipſi fabricaret adultero. Præterea Vulcanum vxorium fuiſſe teſtatur & ipſe Virgilius dicens, Tunc pater ęterno fatur deuinctus amore. Et Statius, vbi Martem Venus alloquitur: vt, At non eadem Vulcania nobis Obſequia, & læſi ſeruit tamen ira mariti. Nã quod dicit Donatus potuiſſe fieri, vt cum Anchiſa concumberet Venus antequam Vulcano nuberet: non procedit. Conſtat enim a principio Venerem vxorem fuiſſe Vulcani. [Debita.) Fataliter ad exitium deſtinata. [Miſeris.) Atqui honeſtum eſt miſeris ſubuenire. ſed hoc dicit, cur te fatigarem pro hominibus fati neceſſitate perituris? [Priami deberem plurima natis.) Scimus ꝙ Paridi tantum debuit: ſed hoc idem habet ad aliarum cõmemorationem perſonarum ne ex turpi cauſa Paridi debuiſſe videatur. [Æneæ fleuiſſe ſępe laborem) Bene poſt Pergama, poſt Troianos, Priami liberos, cum excuſatione cõmemoratio fit Æneæ. Dicit enim ſe eius infœlicitate commotam. [Iouis imperio.) Ne videretur impudens, ſi aliena regna depoſceret: & hoc latẽter dicere videtur, Faue huic, cui etiam Iupiter fauet. [Eadem.) Quæ nunc ſcilicet filui. [Arma rogo.) Hic diſtinguendum, vt cui petat non dicat: ſed relinquat itelligi. [Genitrix nato te filia Neri.) Thetis quę Achilli arma impetrauit. Et bonis vtitur comparationibus dicendo filia Neri, cum ipſa Iouis ſit filia. Item vxor Tithonia, cum ipſa ſit Vulcani. [Neri) autem, pro Nerei. Omnia enim quę in eus, exeunt hodie, apud maiores in es, exibant, vt, Nereus Neres: Tydeus Tydes. & genitiuum in eis mittebant: vt, Tydeis Nereis. Sed quia plerunq; s, in latinitate detrahitur, remanebat ei. hinc eſt filia Nerei, Immitis Achillei. Item in Salluſtio, Ad bellum Perſei Macedonicum, ſic aſper. [Tithonia coniux.) Aurora petiuit pro Memnone. [Clauſis ferrum acuant portis.) Dixit enim ſuperius, Quinque adeo magnę poſitis incudibus Vrbes. [In me.) Artificioſe arma petit etiam ſibi profutura. Nam à Græcis fuerat vulnerata. Vnde eſt, Equidem credo mea vulnera reſtant.

DONATVS.

[Quũ hęc inter ſe eſſent locuti. nõ. n. ſolus euãder locutus eſt, ſed æneas ẽt. nã ſupra dixit, & ſingula lætus exqritq;, auditq; virũ monimenta prioꝝ. Ad tecta ſubibant, inqt. Nõ ſubibant tecta, vt ingredi ſed iam vt ꝓpiores fieri viderent, pauperis euandri, huic euandri memoria ꝓdicabilis, ꝙ pauper & inde merito præficiẽdus. Quia magna eius gloria extitit in paupertate regnaſſe atq; in regni ꝑtãte poſitum, nec quæſiſſe nec auxiſſe diuitias. Sic tamen pauperem debemus accipere, nõ egeſtate oppreſſum, ſed congruentem regi non habuiſſe ſubſtantiam. deſcribit, quid ſit, qđ dixit paſſim, vel qualis fuerat ipſa paupertas. paſſim, inquit, boues errare videbãtur in foro, vt per locorum penuriam non eſſet diſcretio inter homines & boues, & vbi hominũ ſtrepitus eſſe debuerat, illic armenta lautis carinis mugirent. Carinarum fecit cõmemorationem, vt ſignificaret loci nomen. non vt veras naues in foro fuiſſe monſtraret, [Vt ventum ad ſedes.) Ecce aperitur, quod ſupradictum eſt, ad tecta ſubibant, vt nõ ad ipſa tecta, ſed prope ipſa oſtẽderentur veniſſe. nunc ergo ꝑuẽtum eſt ad ipſas ſedes: quo facto: [Hæc, inquit, limina victor Alcides ſubijt.) Quoniã non tanta merita fuerant euandri, vt per ſe laudari potuiſſent, vt factum eſt, quum latini regia præferuntur, quæ ſiuit euander ſuis laudem ex perſona herculis, & debemus noſſe qualemcunq; domum regis regiam dici poſſe. Regiã enim illam vſu hominũ oratius vocat, non quę dignitate aut magnitudine operis cętera præcedat, ſed in qua commaneat rex. Ait ergo hęc limina victor alcides ſubijt. perſonam herculis poſuit, meritumq; victoris, vtraq; humilibus tectis incongrua, & tamen quum aliud nõ eſſet, illum fuiſſe contentum, ac mentẽ potius hoſpitis, q̃ ipſius hoſpitis anguſtias tractauiſſe: Hæc illum reg. ce. Non ideo regiã dixit, ꝙ parietum eius aut cultus aliqua fuiſſet ambitio: ſed tantam illius dei voluit oſtendere beneuolentiam, vt magnum putaret, quo fuiſſet ingreſſus. [Aude hoſpes contemnere.) Quantum ęneę laudibus euander dedit? quale circa ipſum votum ſuæ mentis oſtendit? quando eum herculi, oſtendẽdo domum ſuam his vigere auſpicijs, vt lætos ſemper victores aſpiciat? Quod vero ait, aude hoſpes contemnere opes. oſtendit contemptum opũ eſſe difficilem: debere tamẽ eũ tolerare pauperiem, vbi de tẽporali hoſpitio non de diuturna habitatiõe tractatũ eſt. Et te quoq; dignũ finge deo. & ſic poſito factu, fac, quod deus fecit: rebuſq; veni non aſper egenis. ſic putatur poſitum, vt ad res egenas non aſpere veniret: ſed non ita eſt. non enim euander de egeſtate. ſed de paupertate fatebatur. pauper eſt enim, cui deeſt maior copia familiaris rei, & tamen aliquantum ſibi ſubſtantiæ eſt. egenarum autem rerũ ſignificatio miſerias exprimit, & mendicitatem plenam. Quid ergo aſſerimus euandrum dixiſſe? vt hoc non ſit, qđ ita diximus intelligendum. Ne aſper venias, inquit, aut offenſus ex eo, ꝙ ingrederis pauperis domum, ego enim ſi copioſus non ſum, nec abundans ꝓ merito tuo, non ſum tamen mendicus aut miſer. Quapropter quum dicimus, rebuſq; veni non aſper egenis. non bis debemus accipere, vt ſit non aſper veni, vſurus rebus non egenis. [Dixit & anguſti ſubter,) Ingentem dixit corpore & dignitate. locauit eum ſtratis, quo poſſet veſpere iam vergente dormire. dicitur iam quale ſtratum habuit pauper. [Effultum folijs & pelle.) Iacebat vir tantus folijs fulctus & pelle. hoc enim ſolum paupertas potuit exhibere, ne tamen in totum deprimeret, quod tanto viro prębuerat, pauper addidit. [Libyſtidis vrſæ:) Vt ex pretio beſtię aliquid ſtratis ipſis gratiæ potuiſſet accedere. [Nox ruit, & fuſcis tellurem amplectitur alis.) Deſcribitur non iam noctis initium: ſed nox ipſa plena, & tenebris denſior. [At venus haud animo.) In ordinatione verborum huius loci eſt intellectus. hac enim ceſſante fiet vt in periculo filij nec aĩo mota ſit venus, & tanto exiſtente tumultu coniurationis italiæ nequicquam videatur exterrita. Sic igitur currit ordinatio, & venus mater haud nequicquam animo exterrita min's Laurentum. Item aut nequicquam mota tumultu duro: Dedit ergo tantum ſolitudini maternæ, quantum debuit: quæ etiam ex leuibus cauſis ſunt ſuſpectæ pro natis. huius autem mentem nimius turbauerat terror, quum aduerſus æneam tanta ac tam dura pararentur. hæc poeta ſpecialiter commemorare non debuit. quoniam ſuperius dicta ſunt omnia, ſcilicet coniuraſſe omnem italiam, auxilia multarum gentium cateruatim congregata veniſſe,

cum turno etiam camillam acrem in dimicatiōe bellorum,& ve-
niſſe cum multitudine inſtructa. Miſſum quoq; ad diomedē ve-
terem troianorum hoſtem.⸿ Vulcanum alloquutur.) Filij quidē
victricum,ſed tamen maritum ſuum:tantum habens ſpei quan-
tum vxor poſtulans mereri de coniuge debuiſſet, tm̄ ponens in
deſperatione,quantū oſtendebat odium,qđ inter priuignos eſſe
conuenit,& victricos.hęc igitur venus tractans ſe apud victricū
pro priuigno inefficaciter locuturā; conſulto occaſionē tēporis
rapuit,vt extorqueret fraude,quod quidē alia rōne nō poterat.
Tēpori interea ſociauit & locū.perindeq; ꝑſonę vxoris loci & tē
poris ſuffragabatur occaſio.iccirco dixit.⸿ Thalamoq; hæc cō.)
Vt mater blandimēta & amplexus ac ſecreta lectuli ab eo qui po
terat nolle,alienus extorqueretur affectus,fieret alio modo poſ-
ſibile,quod odio cōdito perſonaꝝ repugnantiū poterat pernega-
re.⸿ Et dictis diuinum aſpirat amorē:) Perſuaſione dictorum in
ſpirabat,quod ſe humanis pectoribus diuino quodam dono con
ſueuerat inſerere.Diuinus amor,quē dat natura, quū naſcimur,
quo fit vt amemus parentes aut liberos,fratres,cōiuges,& cæte
ros.q nobis aliqua ſanguinis rōne iunguntur.Diuinus amor non
eſt in amicis & cæteris,quo voluntate diligimus aut cōmodi ali
cuius aut beneuolentię cā:hęc igitur loquēdi arte laborat. vt ta-
lem victricum redderet,quales eſſe debent patres in periculo fi-
liorum. Incipit ergo ductus ex alto principio loqui,ex eo oſten
dens,q̄ſ fit difficile priuignum victrici iuuari auxilio.Cæterum ſi
hoc non obſtaret,debuit vti fiducia coniugis,& ab ipſis rebus in
cipere.⸿ Dum bello argolici vaſtabant pergama reges Debita,ca
ſuraq;.) Dum pergama,inquit,reges & argi bello vaſtabant:&
arces incendio vaſtabant,dixit vaſta faciebant:quo alio loco di-
ctum eſt.Et campos, vbi troia fuit,vt ſic vaſtata noſceretur in ea
nullum fuiſſe ædificium:debita,hoc dicto aſtruit cauſam nō pe-
titi tunc auxilij ipſam fuiſſe,quia ducibus græcis fatorum ratio-
ne troiæ debebatur excidium.⸿ Non vllum auxilium mi.) No-
lui,inquit,tunc aliquid a te petere quoniā fatis aduerſantibus pe
rituros iuuare non poteras.⸿ Quāuis & priami.) Licet me,inq̄t,
arctaret affectus q̄ ſuccurrere debebam filijs primi.hoc propter
creuſam poteſt videri dixiſſe,quę filia priami fuit,& ipſius vene
ris nurus:dolerem quoq; vehemēter laboribus ęneę:nolui tuos
labores effundi.Ecce oſtendit ſe marito obſequentem, ac ſe hoc
genere commendat,q̄ in petendis beneficijs nec aſſidua fuit,nec
perinde odioſa.neq; hoc impetrandi diffidentia factum, ſed ne
troiani quum vulcani beneficijs interirēt.hoc idem illius quoq;
profecit partibus.ideoq; aſſeritur tunc tacitum: vt conſiliū fue-
rit ſiluiſſe,non deſperatio impetrandi.ſic enim prouocari ad lar-
giendum præſens beneficium vulcanus potuit, ſi verecundiā in
eo probaſſet vxoris, vt mariti operam non inaniter quæreret.
Non vllum auxilium miſeris non arma rogaui Artis opiſue tuę.
Arma voluit pertinere ad artem,auxilium vero ad opem ipſius
dei. Interea fatis aſtruit periſſe imperium troię,quod ipſius vi-
tio veneris conſtabat eraſum,vt inuidiam fatis tergeret, & vita-
ret cauſam filij ſui,ſecundam fecit,in qua maximū ſuſtinebat do-
lorem.quoniam quæ potiora ſunt melius collocantur in fine.
⸿ Nunc iouis imperijs.) Ecce neceſſaria inuentio,& vtilis ad per-
ſuadendum.qui enim iouis imperio italiam venire cōpulſus eſt,
non iuuabatur incaſſum.perindeq; conſtabat & illam opportu-
no tempore poſtulare,& illum nō efficaciter præſtiturū.⸿ Ergo
eadem ſupplex ve.) Eadem, hoc eſt,quę tunc tacui, nūc neceſſa-
rio & opportunius rogo. Genetrix nato,dicendo non hoīum ſed
neceſſitudinum nomina,maiorem miſerationem mouit, ac ſub-
tiliter dicere viſa eſt, Si vxor non eſſem,tamen q̄ mater pro filio
peto,etiam ſi extraneum rogarem mereri debueram: certe quan
tum fuit ſubtile remouere odioſa nominum victrici atq; priui-
gni:quaſi & illud dixiſſe videret. Ego vxor a te impetrem pro
filio meo,quod priuigno tuo nō fueras pręſtiturus. Arma, inq̄t,
rogo quibus & ille tutus eſſe poſſit,& quæ tibi ſit procliue præ-
ſtare.⸿ Te filia nerei&c.) Extranearum perſonarum datur exem
plum, vt quod illis facile pręſtitum eſt,facilius præſtetur vxori.
⸿ Aſpice qui coeant populi.) Epilogica dictio,quam icc irco ad fi-
nem diſtulit, vt melius partes miſerationis impleret: dicendo au
tem, qui populi,& quæ vrbes,multitudinem & feritatem gen-
tium,& vrbium magnitudinem in pronominibus duobus vo-
luit ſignificare.quod vero in perfectam ſpem dixit,coeant, illud
expreſſit,quod adhuc colligerentur,quæ res creabat maximum
metum,quum per dies ſingulos metuenda creſcebant.hoc idem
ſignificat & acuant.quicquid enim imperfectum eſt, plus habet
timoris,dum malorum ſperat augmentum. Addidit aſpice, pro
pter fidem dictis ſuis faciendam, vt probarent oculi eius,quę do
lentis animum mentemq; feriebant. Hæc omnia clauſis portis
fieri maiore metu affirmabant inſiſtentibus, qui gladios incluſi
acuebant, vt nullus ſciret quid gererēt,in perniciem meam meo-
rumq;,inquit, parari vniuerſa manifeſtum eſt. hæc magna arte
ſunt addita in me excidiumq; meorum. Iunxit enim negotio &
perſonam ſuam, vt magis magiſq; mariti mentem in ſuas par-
tes adduceret.nouerat quippe ipſe vulcanus apud ilium vulne-
ratam venerem diomedis auſu,quod cauere debuerat, ne iam in
italia fieret.

ASCENSIVS.

⸿ Talibus inter.&c.) Docet quomodo tandem ſuſcæptus eſt ho
ſpitio,& ad frugalitatē inuitatus,quaſi vero iam tunc loci illius
cultores,parſimonia,& frugalitate,rerumq; modicitate p̄ſtarēt,
quibus ſtātibus,res Romana poſtmodū diu creuit: donec ſęuior
armis luxuria incubuit: vnde dicit de paupertate Luca. Et mune-
ra nūdū intellecta deum.ſi enim paupertatis bona intellexiſſent
Romani,nō ſic eam abieciſſent. Seneca aūt pertractās hoc aureū
verbum, Aude hoſpes contemnere opes,& te quoq; dignū Fin- Regia.
ge deo.dicit,nullū dignum deo,niſi paupertatis amatorē. Dona.
ad hunc locū dicit ſic.⸿ Ad tecta.) Vt iam appropinquaſſe oſten-
dat:non aūt tecta,ne ingredi viderentur.⸿ Regia.) Quæcūq; do
mus,modo a rege habitetur,regia,iure dicitur. ⸿ Aude hoſpes.)
Multum tribuit Æneæ,quū Herculi cōparat. ⸿ Rebuſq; veni nō
aſper egenis).i.ne aſpere veni,rebus non egenis. Sum enim pau-
per,cui & ſi copia deſit,aliquantæ tamen ſubſtantiæ ſunt: ſed nō
ſum egenus. Ille enim,in miſeria eſt & egeſtate. Ergo,non bis re-
petendum.⸿ Libyſtidis vrſæ.) Vt ex pretio beſtię,aliquid gratiæ
illi ſtrato adderet.⸿ Vulcanum adloquitur.) Tantum habēs ſpei,
quantum vxor de viro concipere debet:& tantū deſperationis,
quantū odium inter victricum & priuignum eſſe cōſueuit. Ergo
illum fraude adoritur.⸿ Thalamo.(Vt inter ſecreta lectuli extor
queret,quod ille nollet.⸿ Diuinum.) Quem humanis pectorib⁹
dono inſerere conſueuit. Nam amor,qui eſt ex voluntate noſtra,
humanus eſt.⸿ Priami natis.) De Creuſa maxime intelligit. La-
borat autem, vt verecunde videatur petere: ne mariti auxiliū ina
niter rogaret,in rebus quæ moueri nō poſſent.⸿ Eadem.) Quæ Ordo.
tacui.⸿ Genitrix nato.) Maiorem miſerationem mouet nomini-
bus neceſſitudinum,q̄ſ mouiſſet nominibus proprijs.⸿ In me.)
Iunxit perſonam ſuam, vt magis moueret. Hęc ille. ⸿ Ordo eſt.
Æneas, Euander,& Pallas,ſubibant ad.i.iuxta:tecta.i. domicilia
Euandri pauperis: ergo & tecta tunc modica erant:& videbāt ar-
menta paſſim.i.fere per ſingulos paſſus,circa regiam Euādri mu
gire,ſcilicet tunc: foro Romano.i. vbi poſtea Romanum forum
fuit: ad roſtra.ſ.& carinis.i.ædificijs,ad modū carinarum factis:
lautis,ideſt mundis,& ſplendidis,quę erant ad viam ſacram: vbi
nunc ſunt diui Petri vincula: vt.i.poſtq̄: ventum,ſup.eſt: ab eis,
ideſt poſtq̄; venerant ad ſedes.ſ.regias,ideſt ad domicilia Euan-
dri: Euander,inquit, Alcides,ideſt Hercules: victor, ſcilicet mon-
ſtrorum, vt Gerionæ:& Caci:ſubijt.i.ſubintrauit,hęc limina: &
hęc,ſcilicet tam modica: regia,ideſt regis domus: cæpit, ideſt ac-
cępit,aut ſuſcępit,ſeu recæpit illum,ſcilicet tantum deum,& vi-
ctorem, Iouiſq; filium. Et ideo,o hoſpes Ænea,aude: quaſi rem
terribilem,& pręter hominum opinionem paradoxon,prędicat
contemnere opes,ideſt diuitias:& finge,ideſt effice,& compone,
ſeu oſtende factis: te quoque,ideſt etiam tē,dignum deo.i. qui ꝓ
deo habearis: quia deorum eſt,humanas opes contēnere: aut fin
ge te dignum deo,ideſt illius hoſpitio ſuſcæptus illi æqueris: &
veni non aſper,ideſt benignus,& placidus,faciliſq;: reb. egenis,
ideſt in res modicas: aut(vt Dona. vult) rebus non egenis. quā-
uis non luxurioſis, vt bis dicatur,non dixit,& duxit Æneam in-
gentem,ſubter faſtigia,ideſt culmina: anguſti tecti, ideſt modici
domicilij,& arcti,ſi ad dignitatē Æneę reſpexeris: facit ergo an-
titheſim: nam antitheta ſunt,ingentem,& anguſti,q̄ ornatum pa-
riunt,alijs nimis affectatū: vnde Perſius, Librat i antithetis, &c.
& locauit.i.conſtituit eum: ſtratis.i.lectiſternijs: effultū.i. ſuſten-
tatum: folijs.ſ.arborū:& pelle vrſæ Libyſtidis.i.ex Libya. Nox
ruit interea.ſ.dum cœnarent:& amplectitur.i.circūplectitur tellu
rem.i.terram: alis fuſcis.i.vmbris eius.ſ.telluris. At.i.ſed: Venus
mater.ſ.Æneę,exterrita: haud.i.non: nequidq̄.i.fruſtra: ſed gra-
ui de cauſa:& mota minis Laurentum.i. Laurentiū populorum:
& tumultu duro,ideſt difficili ſedatu: adloquit Vulcanum.ſ.ma
ritum ſuum:& incipit hic.i.hunc ſermonem, exorditur aureo.i.
ornatiſſimo thalamo,coniugis.i.mariti ſui:& aſpirat dictis.i.ver
bis ſuis: diuinū amorē.i.gratiā diuinitatis ſuæ. Dum .i. quandiu:
aut donec: ſeu quando reges Argolici.i.Gręci: ſed p̄cipue Argoli
ci: vaſtabant bello, Pergama,ideſt Troiam debita.ſ.ex fatis, igni-
bus

bus inimicis: & arces.ſ. Ilij: caſuras.i. quę cadere debebant, igni-bus inimicis: ego non rogaui miſeris.i. Troianis: vllum auxiliũ, ſcilicet abs te. & non rogaui arma tuę artis, & opis.i. facultatis: nec.i. & non: & ego, o clariſſime coniux, nõ volui exercere te: ve, pro vel: tuos labores incaſſum.i. fruſtra: quãuis ego deberẽ pluri-ma natis Priami, pręcipue Paridi, qui pro ea iudicarat, cõtra Mi-neruam, & Iunonem, & Creuſæ, q̃ Æneæ nupſerat: & quãuis fle-uiſſem ſæpe laborem durum.i. vix tolerabilem, aut diu duratu-rum Æneæ: qui, ſup. conſtituit.i. conſtitutus eſt nũc: imperijs Io-uis.i. per imperia, & voluntatem Iouis: oris.i. regionibus, Rutu-lorum, illorum populorum, Turno ſubditorum: ergo, quia nũc in ſummo periculo verſatur: & tamen illi ſuccurri poteſt, quia fa-ta non obſtant: ergo eadem: quæ.ſ. prius, nihil cõtra fata molita ſum: venio ſupplex.ſ. ad te: & o numen ſanctum.i. obſeruandum mihi: ego genitrix.i. mater: rogo.i. expeto: nato.i. filio meo, arma vt pia ſit petitio. Seruius tñ, q̃a marito triſti, eſſet ſubuenire filio vxoris ex adulterio cõcæpto: vult ordinẽ eſſe, Ego eadem rogo nunc, o ſanctũ mihi numẽ, arma nõ dicẽdo.ſ. cui, aut pro quo vſ: tñ ſatis inuere cui, quia p̃miſerat: & durũ Æneę fleuiſſem ſæpe la-borẽ: ſi tñ Seruiũ ſequamur qđ non placet. dicamus, filia Neri.ſ. Thetis: genitrix.ſ. Achillis: potuit flectere nato.i. filio ſuo Achilli, hoc eſt ad cõmodũ eius: te lachrymis.ſ. ſuis: & cõiux Tithonia.i. Aurora: potuit te flectere lachrymis: vt.ſ. Memnoni filio eius arma fabricares: vñ in.j. Nũc q̃bus Auroræ veniſſet filius armis. & alibi, Et nigri Mẽnonis arma. Aſpice q.i. q̃les ppli, coeant.i. cõgregent. Hic manifeſte docet: ſe p Ænea rogare: & q̃ mœnia acuant ferrũ i. arma: q̃a dictũ eſt, qđ q̃nq; vrbes: portis.i. ciuitatũ clauſis: vt in graui bello fit: i.i. cõtra me: & i.i. ad: excidiũ.i. deſtructionẽ meoꝝ

PIERIVS.

(Carinis.) In Roma. cod. legit, cauernis, errore fœdo. (Subter faſt. te. Ingẽtẽ Æneã duxit.) In co. aliquot ant. ſubeũt, legit. ſed, ſubter, lectio caſtior vr. alr, Ingentẽ Æneã duxit, ip̃ſectaerit oro. (Aſpirat.) In aliquot an. co. inſpirat. Sed &, adſpirat, iuenit: qđ nõnullis placet. (Opis ve.) In ant. aliquot co. opusue: vt ſit, Ar-ma, opusue artis tuæ. Nã nõ tã armoꝝ p̃ſidiũ, q̃ ẽt artificij viſen-dam pulchritudinẽ, admirabitur poeta, in armis ipſis. Eſt etiam, opiſq;, legere. (Imperijs Rutuloꝝ.) In Oblon. cod. & q̃buſdam alijs ant. imperio, vnitatis numero, legitur: qđ etiã apud Ser. ad uertas. Miſſum vero faciam, qđ in pleriſq; co. & hic, & alibi, Ru-tiloꝝ, ſecũda ſyllaba per i, notat. (Genitrix.) Ex anti. co. ſcriben-dũ, genetrix, media ſyllaba per e. vt alibi monuimus. (Nerei.) In co. aliquot ant. Neerei, legit. In nõnullis Neres. Super quo de-clinatu multa Ser. memorat. Priſ. vero in hmõi noibus, poſitũ, ait, datiuũ pro genitiuo. Quare, Nerei, ſcribẽdũ erit. Sed, Neri, p-nũciare non incõgruũ, facta ſyneręſi in ει, Græcã diph.



¶Dixerat, & niueis hinc atq; hinc diua lacertis **POE.**
Cunctantem amplexu molli fouet: ille repente
Accepit ſolitam flammam, notuſq; medullas
Intrauit calor, & labefacta per oſſa cucurrit:
Non ſecus, atq; olim tonitru cum rupta coruſco
Ignea rima micans percurrit lumine nymbos.
Senſit lęta dolis, & formæ conſcia coniux.
Tum pater æterno, fatur deuinctus amore.
¶Quid cauſas petis ex alto? fiducia ceſſit **VVL.**
Quò tibi diua mei? ſimilis ſi cura fuiſſet.
Tum quoq; fas nobis Teucros armare fuiſſet.
Nec pater omnipotens Troiam, nec fata vetabant
Stare, decemq; alios Priamum ſupereſſe per annos.
Et nunc, ſi bellare paras, atq; hæc tibi mens eſt:
Quicquid in arte mea poſſum promittere curę,
Quod fieri ferro, liquidò ve poteſt electro,
Quantum ignes, animæq; valent: abſiſte precando
Viribus indubitare tuis. ¶Ea verba loquutus, **POE.**
Optatos dedit amplexus, placidumq; petiuit
Coniugis infuſus gremio per membra ſoporem.
Inde, vbi prima quies medio iam noctis abactæ
Curriculo expulerat ſomnum: ceu fœmina primum
Cui tolerare colo vitam, tenuiq; minerua,
Impoſitum cinerem, & ſopitos ſuſcitat igneis,
Noctem addens operi, famulaſq; ad lumina longo
Exercet penſo, caſtum vt ſeruare cubile
Coniugis, & poſſit paruos educere natos,
Haud ſecus ignipotens, nec tempore ſegnior illo
Mollibus è ſtratis opera ad fabrilia ſurgit.

SERVIVS.

¶Cunctantem.) Scilicet de promiſſione, quam rem p amplexum ſuum imiſſo amore perſoluit. ¶Accepit ſolitã flãmam.) Alludit ad rem naturalẽ. Nãq; ideo Vulcanus maritus fingitur Veneris, qđ Venerium officium non niſi calore conſiſtit. Vnde eſt, Frigidus in Venerem ſenior. ¶Labefacta p oſſa.) Si oſſa labefacit, quãto magis aium? ¶Atq; olim.) Fere vt ſolet. nam non eſt aduerbium tpis. ¶Ignea rima micans.) Id eſt fulmen, cuius naturam expreſſit. Nanq; nubes vento coactæ pleruq; rũpuntur, & ex ſe fulmen emittunt. ¶Formæ conſcia coniux.) Intellexit ſe dolis & pulchritudine peruertiſſe mentẽ mariti. ¶Deuinctus.) Hoc ſermone oſtendit eum poſſe cuncta concedere. ¶Ex alto.) Argumentatione longe repetita. ¶Nec fata vetabant ſtare.) At qui ſupra ait, debita. Sed ſciendum ſcđm aruſpicinæ libros & ſacra Acherontia, quæ Tages compoſuiſſe dicitur, fata decem annis quadam ratione differri: qđ nunc dicit Vulcanus potuiſſe fieri. Ergo nõ eſt contrarium. nam fata differũtur tantũ, nunquã penitus immutantur: quod ẽt Iuno dicit, Atq; immota manet fatis Lauinia coniux, Attrahere atq; moram tantis licet addere rebus. ¶Si bellare paras.) Quia dixerat, In me excidiũq; meorũ. ¶Poſſum promittere curæ.) Quicqd in me curæ eſt, id eſt officij & ſolicitudinis. ¶Liquido electro.) Puro: & ſcđm Plinium in naturali hiſtoria, ſunt tria electri genera: vnũ ex arboribus, qđ ſuccinũ dř. aliud quod naturaliter inueniť. tertium qđ fit de tribus partibus auri & vna argenti: quas partes ẽt ſi naturam reſoluas, inuenies. Vnde errant qui dicunt melius eſſe naturale. Electri autem natura probatur veneno, quo recepto & ſtridorem emittit, & varios ad diſſimilitudinẽ reddit colores. ¶Animæ.) Venti, ἀπὸ τῶν ἀνέμων. Horatius, Impellunt animæ linthea Thraciæ. Vnde & aïa dicitur, quæ ſcđm aliquos ventus eſt. vt, Atq; in ventos vita receſſit. ¶Precando viribus indubitare tuis.) Id eſt dubitare. nã in vacat. & hoc dicit, Precum nimietas, poſtulationis ſignat dubitationem. ¶Coniugis infuſus gremio.) Hoc eſt, antè cõcubuit, & ſic quieuit. Probus vero & Carminius ꝓpter ſenſum Cacephaton, infuſum legunt, vt ſit ſenſus, Dormijt cum coniuge dormiente, id eſt petijt ſoporem infuſum etiam coniugis gremio. ¶Curriculo.) Tempore modo: aliàs loco: aliàs officio. ¶Colo.) Hunc ſequimur: nam huius coli dicimus, nõ vt Statius, huius colus. ¶Tenuiq; Minerua.). Et non filo tenui, ſed paruo pretio lanificij. Et alij hic diſtingunt, & ſubaudiunt mos eſt, aut placet. vt ſit ſenſus, Cui tolerare colo vitã, tenuiq; Minerua mos eſt, vel placet. & ſic inferunt. ¶Impoſitum cinerem, & ſopitos ſuſcitat ignes.) Vt ecõtra Horatius, Incedis per ignes ſuppoſitos cineri doloſo. Alij ſic legunt, Tenuiq; Minerua impoſitum: id eſt, cui hæc neceſſitas eſt fataliter data. ¶Noctem addens operi.) Per tranſitum oſtendit noctem eſſe partem diei. ¶Exercet penſo.) Fatigat, Terẽtius, Primo hæc vitam parce, ac duriter agebat, Hinc ergo traxit Virgilius vt diceret, Caſtum vt ſeruare cubile. ¶Ignipotens.) Vulcanus, vt diximus, ignis eſt: & dicitur Vulcanus quaſi volicanus, quòd per aerem volet. Ignis enim ex nubibus naſcitur. Vnde etiam Homerus dicit eum de aere pręcipitatum in terras: ꝙ omne fulmen de aere cadit: quod quia crebro in Lemnum inſulam iacitur: ideo in eam dicitur cecidiſſe Vulcanus. Claudus autem dicitur: quia per naturam nunq̃ rectus eſt ignis. ¶Ad fabrilia ſurgit.) Dura: & ex cõtrarijs epithetis fecit ornatũ, dicẽs, Mollibus è ſtratis ſurrexit ad opera fabrilia.

DONATVS.

¶Dixerat, & niueis.) Ecce quantum veneri profuit obſeruaſſe loci, tẽporis, & perſonæ rationem. non enim tantum cõmouerunt vulcanum veneris verba, quantũ neceſſitas ipſa poſcebat. deniq; poſuit cunctantem. ſed hoc non fuerat parum. Si enim nõ plene tamẽ vterq; cõmotus eſt. in huiuſmodi cunctationibus quid ſperandum ſit, Terẽtius docuit, qui ait. Dum in dubio eſt animus paulo momento huc vel illuc impellitur. Neceſſarium igitur aliquod fuit inuentum, vt dubitantem venus ab incerta ſententia celerius reuocaret. Fuit, inquit, in amplexus eius vxor, & inde magis obtentura, & pulchra hominem circũdedit brachijs niueis, delicatis, mollibus. fecit arte, qđ alio tẽpore atq; alio loco non poterat. Ille vero totis medullis ac membris ſic amoris calores accepit, vt nulla pars corporis eius non diſſoluta manſiſſet. Tantũ potuit fraudis inuẽtio, vt vis flãmę p omne corpus perq; corporis venas & medullas excurrens totũ extorqueret marito cunctanti, quod victricus negare potuerat, accedente ẽt notitia veteris affectus, quæ in concitandis animis plurimũ valet. ¶Non ſecus, atq; olim.) Poetarum more inſeruit comparationem vt oſtenderet qua vi per venas & medullas vulcani amoris incendia peruolauerint. quemadmodum, inquit, ſolent miſſa fulmina ruptis nubibus ire tota celeritate p nimbos. ¶Senſit læta dolis.) Triſtis antea de incerto. vbi maritum aduertit eſſe ſuperatum. ¶Et formę con.con.) Et illum victum eſſe forma potius q̃ verbis vxoris lætata non immerito eſt, dolos ſuos plenis effectibus profeciſſe. ¶Tum pater æterno.) Patrem dixit, qui loco fuerat ęneę profuturus: licet illum venus alia ratione vinxiſſet. ¶Quid cauſas petis &c.) Qua circuitione ait vti voluiſti verborum? dubitaſſe te de mariti voluntate oſtendiſti? Sic exorſus eſt, quaſi non ipſe eſſet, qui pauloante cunctabatur: ita ſe facilem prębet, & tanq̃ veneris non intellectus igenio bonum ſe ſatis & beneuolum pręſtat, quantum illum fecit libido ſubiectum? Si cõſiderares, inquit, eſſe te coniugem meam, & quid vxor de marito mereatur, aduerteres, non duceres ex alto principia, nec petitionem tuam circuitione munires. Diffidentis hoc ſignum eſt. nũquã enim inter coniunctas religione perſonas petitionem futurã ſermo laboratus anteuenit, niſi quum honeſtatis ratio non ſuppetit, aut deſtituitur meritis perſona poſcentis. Velim igitur eius diffidentiæ noſſe rationem, cuius erroribus ducta verborum ſuperfluis anfractibus impetrare contendis, quod ſummota poſſes loquacitate præſumere. ¶Similis ſi cura fuiſſet.) Reprehendo ſuperioris & præſentis temporis diffidentiam. procliuem ſe monſtrat effectum. ait quippe & tunc ſi ſuggeſſiſſes aliquid tuis fuiſſe neceſſarium, hos potuiſſem competenter armare. non enim futurum exitum rerum aliquis poterat noſſe. Dicendo & tunc, oſtendit ſe nihil in pręſenti negaturum. ¶Nec pater omnipotens.) Hic tractat poeta, fatorum vim quidem non poſſe ſubuerti: poſſe tamen imminens malum aliqua ratione differri. Et ſi peritura, inquit, fuerat troia, poſſet tamen aliquanto adhuc tempore perdurare. hoc iuppiter & fata poterant ſinere. Si etiam tunc diligentiã habuiſſes, & curam, vt in eo cõſtitueretur beneficij cõmodum, ſi quod celerius perijt, tardius interiret. ¶Et nunc ſi bel.pa.) Reſpõdit ad pręterita, & ad pręſentia benignior venit. Ita enim & ilico ſi bello cõprobat vtilem ſe troianis exhibere poſſe, ſi præſenti neceſſitati ſpondeat profuturꝰ. Si vere, inquit, bellare diſponis, & huius gerendæ rei tua fixa ſnĩa eſt. ¶Quicqd in arte.m.po.) Alterũ

pertinet ad firmitatem, alterum ad pulchritudinem: plurimum enim terrorem hoſtibus incutit etiam ſplendor armorum. Ecce plus promiſit, quàm petierat venus. debebat quippe poſtulanti ſola arma ex ferro promittere, hic addidit dicens faciam ex ferro, & quod vltra neceſſitatem eſt, electro ornabo, quod fecero. ☞ Quantũ ignes, ani. q; va.) Dabunt, inquit, mecum operam, ignes, & vẽti. animas quippe dixit ventos, quibus ignis animatur, vt fortius calefaciat ferrum. ☞ Abſiſte precando.) Abſiſte, diffidentiam tuam monſtrare, dum rogas. proinde quũ quicquid poſſum tuum ſit, remotis precibus vtere viribus tuis. Ea verba locutus optatos dedit amplexus. vbi verbis talibus plenos promiſit effectus iuit in amplexus vxoris. per amplexus cætera quoq; conſecuta intelligenda ſunt. ☞ Placidumq; petiuit Coniugis inf.) Significatio gremij diuerſitatem tenet. gremium.n. intelligitur nõ ſolum ſedẽtis ſinus, verumetiam quicquid homini ad requiem præſtiterit locum. Denique hoc ipſum et alio loco tetigit poeta, quũ de eadem venere & de aſcanio loqueret. At venus, inquit, aſcanio placidam per membra quietem Ingerit, & fotũ gremio dea tollit in altos Idaliæ lucos. gremium dixit ſinum, quẽ parauerat dormituro. Item, hæc oculis, hæc pectore toto hæret, interdum gremio fouet, hoc eſt reficit ſinu, quaſi eum qui pedibus ſuis perueniſſet ad patrem. Et coniugis in gremium late deſcendit, quia quum pluit, excipit terra quicquid de ſummo deſcendit. Ecce & hic cõiugis in gremium, memorat infuſum vulcanum: hoc eſt totum proiectũ in corpus vxoris. Bene poſuit infuſum in vxoris ſinum, qa ſupra dixit, Ille repente accepit ſolitã flammã, notisq; medullis Intrauit calor, & labefacta per oſſa cucurrit: infundit ergo qm̃ amoris liquefecerat calor. ☞ Inde vbi prima quies.) Vbi, inquit, medium noctis exactum eſt, & ſatiatus ſomno vigilauit, non dum cõpleto ſenſu, quo oſtenderet poeta vulcanum ſurrexiſſe ad conficiendam armorum fabricam, induxit in medio cõparationem, & fecit ſaltum. peractaq; eius deſcriptiõe redijt ad eundẽ. ☞ Cum fœmina pri. Cui tol. co. vi.) Quemadmodum ſolet fœmina labore & honeſtate lanificij neceſſitatibus domeſticis ſubuenire non tẽporibus lucis, caſtum ſeruatura mariti coniugium & paſtura liberos ſuos, non grauat̃ vigilare per noctẽ, conficere ad lumẽ ſtamina, & exercere famulas ſuas. ſic & vulcanus placiturus vxori mollia ſtrata deſeruit laborem præferens voluptati, vt inſtantiã vulcani armorum præparatiõe poeta deſcriberet. comparauit ei fœminam pauperẽ, quæ non tñ alimoniæ ſuæ verumetiã natorum ſollicitudine tangeretur, & caſtitatem mat tali toro debitã cuperet cuſtodire. huic famulas dedit, nocte vigilantes, quæ laborabant. Adijcit facti ipſius cãm in qua vera pauperies demonſtratur, caſtum vt ſeruare cubile coniugis, & poſſit paruos educere natos: melius exiſtimans lanificio & labore victum, qui nõ erat liberis paruulis, quàm corrupta & violata matrimonij fide conquere. Ecce quantum animus amoris, quantũ proficit artificiũ veneris, excitatur vulcanus noctis medio, relinquitur pulchra vxor, & blandi talis fœminæ deſeruntur amplexus: præponitur quieti labor, cœlo ſpelunca, & ſtrato molli contempto fabrilis artis difficultas elicitur. hoc enim deſiderabant ratio tpis & graues qſtus vxoris, vt ſubmota omni ſegnitie pfectis opportune armis gratior rediret ad coniugem. Deſcribitur locus, in quo vulcani fuerat officina.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, & niueis, &c.) Recitat quõ Vulcanus, Veneris illectus blanditijs & valido irretitus amore, ad fabricanda arma conſenſit. De qua re dicit Dona. ſic. ☞ Accæpit ſolitam flãmam.) Oſtẽdit plus profuiſſe loci, tpis, & perſonæ obſeruationẽ, quàm verba. ☞ Pater.) Qui loco patris Æneæ eſſet profuturus. ☞ Quid cãs?) Ita loquitur, quaſi non ipſe eſſet qui pauloante cunctabatur. ☞ Ex alto.) Longa circuitione verboꝝ. ☞ Nec pater omnipotens.) Non poſſe penitus ſubuerti, ſed poſſe differri fata, oſtẽdit poeta. ☞ Ferro.) Ad robur pertinet. ☞ Electro.) Ad pulchritudinem. Sed armorum ſplendor, vehementer terret hoſtes. ☞ Animæ.) Venti, qbus ignis animatur. ☞ Gremio.) Intelligimus gremium, non ſolũ ſedentis ſinum, verumetiã quidquid homini ad requiem præſtiterit locum. Ita alibi, Et fotum gremio dea tollit in altum. ☞ Famulas.) Pro manibus accipiamus, quibus vice famularum vtuntur pauperiores: quibus ad cõparandas famulas, pecunia nõ eſt. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Diua. ſ. Venus: dixerat, ideſt finiuerat orationem ſuam: atque fouet molli amplexu, lacertis niueis. i. candidiſſimis: hinc, atque hinc. i. vtrinq; circũplectentibus. Vulcanũ. ſ. cunctantem, ideſt dubitantem: an pro filio ex adulterio concepto obſequi deberet: ille. ſ. ſic cunctans Vulcanus: accæpit flammam. ſ. amoris, ſolitam. i. conſuetam illi: & calor notus. i. ſolitus. ſ. amoris, intrauit medullas: & cucurrit per oſſa labefacta. i. mollificata, & labentia: non ſecus. i. non aliter: ac. i. quàm: rima. i. fiſſura, aut per fiſſuram exiliens ignea. i. fulmen, quod per rimas nubium exilit: micans. i. reſplendens: percurrit lumine coruſco. i. tremulo: nymbos. i. nubes ventoſas. Coniux læta dolis. ſ. ſuis. i. artificioſa circũuentione, & conſcia formæ. i. confidens de forma ſua. ſenſit. i. percepit, Vulcanum amore captum & labefactũ. Tum. i. tũc pater. ſ. Vulcanus, Æneæ patris loco futurus: deuinctus. i. obligatus, Veneri æterno amore fatur, ſup. ſic. Quid. i. ad quid: petis cauſas ex alto: ideſt longe petitas, per circũloquutionem, & inſinuationẽ. Qui. i. quõ (aut quo, legatur) o diua. fiducia mei. i. quã prius habuiſti de me: ceſſit, ſupp. tibi. i. receſſit a te: ſi ſimilis cura fuiſſet, ſup. tibi. i. ſolicitudo de armis habendis: fuiſſet nobis fas. i. licitũ: quoque. i. etiam: tum. i. tunc, ſcilicet quum Argolici reges vaſtarent Pergama, armare. i. armis inſtruere: Teucros. i. Troianos: nec pater omnipotens. ſ. Iupiter: nec fata vetabant Troiam ſtare, ideſt diutius: & Priamum ſupereſſe, ideſt extare, per decem alios annos: quia tot in obſidione erant Græci. Et nunc, ſi tu paras bellare. i. bella gerere: atque ſi hæc. i. huiuſmodi mens eſt tibi: abſiſte indubitare tuis viribus. i. diffidere de tuis viribus, aut dubitare in tuis viribus precando. i. ſuppliciter orando: qui enim precat̃, ſignificat ſe non poſſe, niſi per eum quẽ precatur, abſiſte (inquit) indubitare: quidquid curæ. i. ſolicitæ diligentiæ pñt promittere in mea arte: & id quod põt fieri ferro: ve pro vel: electro liquido, ideſt puro. Et eſt verſus ſpondaicus: nam (vt Lãdinus docet) licet īueniatur apud Lucretium poteſtur, qui ait in. iij. Quod tñ expleri nulla ratione poteſt. tamen hoc loco non põt dici poteſtur: eo quod electrum, primã productam habet: ſcribitur enim per ητα quod ſemper producitur: ſic, ἤλεκτρον de quo per Politianũ ſtatim videbimus plura: & quantum ignes, & animæ. i. venti: valẽt, ſup. efficere in fabrili arte. Vulcanus, ſupp. loquutus ea verba, dedit amplexus optatos. i. quos plurimum iam inflãmatus optauerat: & infuſus gremio coniugis, petiuit placidum ſoporem: per membra. ſ. ſingula. i. poſt coitum placidæ dormiuit in gremio cõiugis: inde, ideſt deinde: vbi prima quies abacta. i. tranſacta, & abſumpta, iam medio curriculo noctis. i. per hoc quod mediũ curriculum noctis tranſierat: hoc eſt tps quo nox currit: ceu, ideſt veluti fœmina: cui primum, ideſt præcipuum eſt: tolerare. i. ſuſtentare: colo. i. nẽdo: & Minerua tenui. i. exercitio Mineruæ, hoc eſt textura tenui, vitam. ſ. ſuam, ſuſcitat cinerem impoſitum. ſ. ſuper ignẽ, & igneis ſopitos. i. coopertos cineribus, addens operi, ideſt operationi: noctẽ. i. partẽ noctis impartiens: & exercet penſo longo. i. fatigat ſtamine penſo: ideo ad pondus dato, aut lino, ſeu lanitio colo, impoſito ad lumina. ſ. lucernaꝝ, famulas, ſcilicet manus ſuas aut pauperculas ancillas: vt poſſit ſeruare cubile coniugis, ſcilicet ſui caſtum: ita vt non cogatur turpi qſtu vitam defendere: & educere, ideſt educare: & in matrimonium, aut aliam familiam docere: paruos natos, ideſt liberos ſuos. Si eſt cum fœmina primum, ordo eſt. Quum, ideſt quando: fœmina cui, &c. ſuſcitat primum, &c. ſed quia ſequitur haud ſecus, &c. dicerem ceu, vt reperi. Haud ſecus. i. non aliter, ignipotens. ſ. Vulcanus, deus ignis: nec ſegnior, ſcilicet quã fœmina dicta (Laurentius tamen Vallenſis, ſed meo iudicio, non recte ſentit ordinẽ eſſe: nec ſegnior ille tempore: ſed melior eſt) ſurgit illo tempore. ſ. quo fœmina ſurgit e ſtratis mollibus. ſ. vbi Venerẽ dereliquit ad opera fabrilia, quæ nimirum dura ſunt: & ita eſt antitheton in epithetis ſaltem.

Verba Politiani ſunt, Pudet referre quàm manifeſtum: ſed nondum tamẽ a quoquã quod ſciam, niſi nobis indicibus animaduerſum mẽdum Virgilianis codicibus inoleuerit lib. Ænei. viij. Quod fieri ferro, liquido poteſtur electro. Cęterũ in volumine illo, quod eſt in intima Vaticana bibliotheca mire vetuſtum: & grandibus characteribus perſcriptum, nõ poteſtur offendas: ſed põt vſitatius verbũ, quę ẽt verior eſſe lectio: vel inde probat̃, qd electrũ vbique prima ſyllaba longa, tam apud Græcos ponitur, quàm apud noſtros: neque quidquã interpretes ſuper verbo, poteſtur, alioquin nouo, inuſitatoq; loquunt̃. Haud tamen preterit me veteres hoc quoque protuliſſe, ſicut Pacuuium in Chryſe: ſicut ẽt Lucretiũ, quemadmodum & poteratur, lectum a Nonio Marcello eſt in Cecilianis annalibus. Sed & alter locus itidẽ vitio confimili laboret apud eundem Poetã, Sceptra Palatini. ſedẽq; petiuit Euandri. Quum in volumine eodẽ non petiuit, triſſyllabum: ſed, petit, diſſyllabum ſcriptũ inueniatur. Quod & metri vis cogit: alioqui prima ſyllaba Euandri, contra omnem vel rõnem, vel cõſuetudinem, breuis foret. Eſt vero in vtroq; verſu, ſpõdeus in qnta ſede. In verbo aũt petit, ſyllaba ipſa poſterior: vel quia ſit in fine, vel qa coaluerit vna ex duabus iure producta eſt. Martianus aũt

Ordo. (margin) — Poteſtur. (margin)

Capellaqꝫ, ſyllabam docet vbiqꝫ eſſe communẽ, quæ deſinat in t literã. ſicut in illo cernimus Virgi. Nam tibi Tymbre caput Euãdrius abſtulit enſis.

PIERIVS.

¶ Cunctantem amplexu molli fouet.) In Serui verbis aliqd deſyderatur: & vt illi etiam ſuppetias feramus, Nonius Marcellus locum hunc exponens ait, Cunctantem, dubitantem. Quare ita etiam apud Serui. legendum crediderim, Cunctantem, dubitantẽ. ſ. de promiſſione. Deeſt enim dubitantem, in Seruianis ſcriptis. ¶ Et labefacta per oſſa cu.) In plerisqꝫ codi. anti. calefacta, legi: ſed, labefacta, Seru. agnoſcit. Quæ phraſis Catulliana eſt, non ſi illam raræ labefactes munere veſtis. ¶ Tum pater æterno, fatur deuinctus amore.) In Roma. codi. & in quibuſdam alijs peruetribus, deuinctus, legitur: quod amoris proprium eſt, & vinculũ in myſticis ſignificationibus amorẽ denotat. Neminẽ enim facilius ad te trahas, & arbitrio colligaris tuo ꝙ amantem: poetæ vero paſſim amoris laqueos, & retia decantarunt: vt ſæpe apud Lucretium, Nam vitare plagas in amoris ne iactamur. Non ita difficile eſt, ꝙ captum retibus ipſis, Exire, & validos veneris perrumpere nodos. ¶ Quid cauſas petit ex alto? fiducia ceſſit Quo tibi diua mei?) Legitur vtroqꝫ loco, quid: vt repetitio ſit, Quid cauſas petis ex alto fiducia ceſſit, quid tibi diua mei? Sed, quo, aduerbiũ, ſecundo loco magis placet. illud aũt, quod eſt ex alto. Seru. exponit, argumẽtatione longe repetita. Nonius, ex vetuſto & antiquo interpretatur. ¶ Quod fieri ferro li. poteſtur ele.) Poteſtur, omnino in codi. aliquot antiquis reperitur: & in aliquot etiã duæ vltimæ literæ abraſæ ſunt. In Roma. tamẽ, & in quibuſdam alijs codi. ipſa vetuſtate venerabilius, põt, habetur. Quod magis placet, vt duo declinemus euitanda, poteſtur, illud poſt Lucretiana tempora iam obſoletum. & primam in dictione, electro, correptam: ꝙ natura longa eſt: vt, Sudãt electra myricæ. ἤλεκτρον enim Græce, per, η vocalẽ omnium porro conſenſu longã, ſcribitur. ¶ Placidũqꝫ petiuit Coniugis infuſus gre. per mẽ. ſo.) Sunt codi. admodum veteres, in quibus, infuſum, legitur, quod non æque placet. ¶ Ceu fœ. pri. Cui to. co. vi. tenuiqꝫ Minerua.) Quia ſequit̃ inferius, haud ſecus ignipotens, crediderunt nonnulli, Ceu fœmina, legẽdum. Sed enim codi. pleriqꝫ veteres, cũ ijs, qui apud me ſũt, quum nõ ceu, legũt: ſpectat enim comparatio ad tempus etiam ante Lucanum, quod & Volcanalia nũcupãt: quare addit, Nec tẽpore ſegnior illo. Sed hoc vtcunqꝫ placeat, non laboro. Quod vero ſuper tenuiqꝫ Minerua: tam multa congerantur ab interpretibus, in loci huius expoſitionẽ excogitata, aliter nõnulli codi. admodũ antiqui legũt, vbi, calathisqꝫ Mineruæ, habetur. Sed enĩ, tenuiq; Minerua, in Ro. co. eſt: in Me. & alijs quibuſdam: eãqꝫ lectionem agnoſcunt Aru. Meſſus, & Priſcia.

Inſula Sicanium iuxta latus, Æoliamq;
Erigitur Liparen, fumantibus ardua ſaxis:
Quam ſubter ſpecus, & Cyclopum exeſa caminis
Antra Ætnæa tonant, validiq; incudibus ictus
Auditi referunt gemitum: ſtriduntq; cauernis
Stricturæ chalybum: & fornacibus ignis anhelat:
Vulcani domus, & Vulcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens cœlo deſcendit ab alto:
Ferrum exercebant vaſto Cyclopes in antro,
Brontesq;, Steropesq;, & nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus iam parte polita
Fulmen erat, toto genitor quæ plurima cœlo
Deijcit in terras, pars imperfecta manebat.
Treis imbris torti radios, treis nubis aquoſæ
Addiderant, rutili treis ignis & alitis Auſtri.
Fulgores nunc terrificos, ſonitumq;, metumq;
Miſcebant operi, flammisq; ſequacibus iras.
Parte alia Marti, currumq;, rotasq; volucres
Inſtabant, quibus ille viros, quibus excitat vrbes:
Ægidaq; horrificam, turbatæ Palladis arma
Certatim ſquammis ſerpentum, auroq; poliban:
Connexosq; angueis, ipſamq; in pectore diuæ
Gorgona, deſecto vertentem lumina collo.
¶ Tollite cuncta (inquit) cœptosq; auferte labores VVL.
Ætnæi Cyclopes, & huc aduertite mentem:
Arma acri facienda viro, nunc viribus vſus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magiſtra:
Præcipitate moras. ¶ Nec plura effatus: at illi POE.
Ocyus incubuere omnes, pariterq; laborem
Sortiti: fluit æs riuis, auriq; metallum:
Vulnificusq; chalybs vaſta fornace liqueſcit.
Ingentem clypeum informant, vnum omnia contra
Tela Latinorum, ſeptenosq; orbibus orbeis
Impediunt. alij ventoſis follibus auras
Accipiunt, redduntq;: alij ſtridentia tingunt
Æra lacu. gemit impoſitis incudibus antrum.
Illi inter ſeſe multa vi brachia tollunt
In numerum, verſantq; tenaci forcipe maſſam.

SERVIVS.

¶ Inſula Sicaniũ iuxta latus, Æoliamqꝫ Erigitur Liparẽ.) Phyſiologia eſt cur Vulcanus in his locis officinã habere fingatur inter Ætneam & Liparem. ſ. propter ignẽ & ventos quæ apta ſunt fabris. Æoliã aũt ideo Liparem, qa vna eſt de illis ſeptem inſulis, in quibus Æolus imperauit. ¶ Antra Ætna tonant.) Magnitudinem ictuũ oſtendit, quibus etiã vicini montes reſultabãt: aut certe Ætnæa quaſi Ætnę dixit. ¶ Auditi referunt gemitus.) Per echo: & breuiter ſignificauit. ¶ Stricturæ chalybũ.) Strictura eſt terra ferri in maſſam coacta. Chalybes autem ꝓprie populi ſunt, apud quos naſcitur ferrum: vt, Ipſe ad Chalybes nudi ferrum viroſaqꝫ Pontus Caſtorea. vñ modo Chalybum poſuit ſtricturas, ꝓ ferri maſſis. ¶ Hoc tunc.) Id eſt huc tunc: & Hoc pro Huc poſuit ſcd̃m antiquũ morem. Nam antea Hoc aduerbiũ loci fuit, qđ nũc aboleuit. Nam crebro in antiquis lectionibꝰ inuenit̃, ſicut in epiſtolis probat Verrius Flaccus exẽplis, authoritate, rõne, dicens in aduerbijs pro u, o plerunqꝫ maiores ponere cõſuetos: & ſic pro huc, hoc veteres dicere ſolebant: ſicut ꝓ illuc, illo dicimus. Vnde etiã hoc, o longũ eſſe apparet, ſicut illo dicimus, qđ pro illuc ponit̃. ¶ Brontesqꝫ.) Quid facturi ſint, ex noĩbus docet. Nã Brõtes à tonitru dictus eſt, ἀπὸ τῆς βροντῆς. ¶ Steropes.) À fulgetra. ἀπὸ τῆς στεροπῆς. ¶ Pyracmõ) vero, qnũ quã à calenti incude diſcedit, ἀπὸ τοῦ πυρὸς καὶ ἄκμονος. Nã πῦρ ignis ẽ, ἄκμων incus. ¶ Nudus mẽbra.) Per hanc ẽt cæteros nudos fuiſſe ſignificat. ¶ Informatum.) In quandã formam deſignatum & cõpoſitum Dicit autẽ in fulmine partẽ non perfectam, partem iam politam fuiſſe. ¶ Toto genitor quę plurima cœlo.) Toto cœlo. i. ab omni parte cœli. Nã dicũt phyſici de ſexdecim partibus cœli iaci fulmina. ¶ Quæ) autẽ, qualia: vt, Hunc ego te Euryale aſpicio. i. talẽ. Ergo hoc dicit, Faciebant fulmen in eorũ ſimilitudinẽ: quæ Iupiter iacit toto cœlo, hoc eſt diuerſis partibus cœli. ſ. ſexdecim. ¶ Treis imbris torti radios.) Cõſtricti & coacti in grandinẽ. Statius, Siccos quos aſper hiatu Præſolidat Boreas. Et ſciendũ hoc eum velle oſtẽdere, toto anno iaci fulmen nã ꝑ his, Periphraſis tꝑa oſtẽdit anni totius, quæ & quatuor eſſe & ternos mẽſes hẽre manifeſtũ eſt. Vñ dicit, Treis imbris torti radios: hoc eſt grandinis quę abũdat per hyemẽ. ¶ Treis nubis aquoſę.) Hoc ẽ veris, quo tẽpore nimiæ ſunt pluuiæ. vt, Et ruit imbriferũ ver. ¶ Rutuli treis ignis.) Hoc eſt ęſtatis. ¶ Et alitis auſtri.) Id eſt Autũni, quo vẽtorum crebra ſunt flamina. Et prudẽter his noĩbus naturã exꝑmit fulminis: qđ neceſſe eſt vt per nubes naſcat̃ & vẽtos. ¶ Fulgores nũc terrificos. Quas fulgetras dicunt. ¶ Sonitũqꝫ metumqꝫ.) Per Sonitũ, tonitrua oſtendit: per metũ, fulgetras. Et hunc ordinem ſic poſuit vt hominibus videtur. Nam re vera prior eſt colliſio nubiũ, vnde ignis micat. Nos autem ideo prius fulgetras videmus ꝙ tonitrua audiantur, quia velocior oculorum ꝙ aurium ſenſus eſt. ¶ Sequacibus.) Perſecutricibus. Ægidaqꝫ horriferam.) Ægis proprie eſt munimentum pectoris æreum, habens in medio Gorgonis caput. quod munimentum ſi in pectore numinis fuerit, ęgis Vocatur: ſi in pectore hominis, ſicut in antiquis imperatorum ſtatuis videmus, lorica dicitur. ¶ Turbatæ.) Pro turbantis. nam timuit Homœoteleuton,

ton,& fecit ſupinum ſignificationem. Alij ad fabulam referunt, quia dicitur in bello gigantum arma perdidiſſe turbata, vt quaſi ipſa nunc reparet. cuius dicti nullus autor idoneus inuenitur. ¶ Squamis ſerpentum,auroq; polibant.) Ægida horriferam aureis ſquamis ſerpentum certatim polibant. Alij volunt re vera de corio ſerpentũ dicere arma eſſe leuigata. ¶ Connexoſq; angues.) Gorgonijsq; ſcilicet capiti. ¶ Deſecto vertẽtẽ lumina collo.) Aut ſua lumina circũferentem,& mortis indignatione quærentẽ quorum ſe interitu poſſet vlciſci. Aut certe intuentum lumina in ſaxa vertentem. Hoc autem caput ideo Minerua fingitur habere in pectore, quod illic eſt omnis prudentia quæ confundit alios,& imperitos ac ſaxeos comprobat. ¶ Tollite cuncta,inquit.) Vile eſt quod plerique dicunt propter arma Martis iratum eſſe Vulcanũ, preſertim cum & arment Mineruam & fabricent fulmina Cyclopes: & Vulcanus dixerit, Cuncta tollite. Ergo tollite,aut differte eſt,aut celerius terminate. ¶ Cœptóſq; auferte labores.) Quia dixerat, His informatum manibus iam parte polita Fulmẽ erat. ¶ Æmæi Cyclopes.) Vt Aetnæos fratres. ¶ Nunc viribus vſus.) Nunc eſt veſtrarum virium exercitium, id eſt, tempus eſt exercẽdæ virtutis circa arma viri fortis. ¶ Arte magiſtra.) Ambitioſius quàm ſi magiſtri diceret, rem perſonæ in artem tranſtulit: vt ſi dicas, opus eſt peritia medicinæ, nõ medici. ¶ Præcipitate moras.) Præcipitanter, id eſt feſtinanter abijcite. ¶ Nec plura effatus.) Sicut feſtinantem dicebat. ¶ Ocyus incubuere.) Quàm ille præceperat. ¶ Pariter.) Pari modo. ¶ Sortiti.) Diuiſerunt inter ſe laboris officium: vt, Sortiti remos. ¶ Vulnificusq; chalybs.) Populũ apud quos naſcitur, pro ferro poſuit. Et. ¶ Liqueſcit) dixit ꝓprie. Nam ferrum non ſoluitur, ſed molleſcit. ¶ Informãt.) Deſignãt. ¶ Ingentem) autem & magnitudine, & ſoliditate. Nam &. ¶ Clypeum) dixit, qui magnitudine corpus furatur. Vnde & clypeus dictus eſt ἀπὸ τοῦ κλέπτειν. & dicturus eſt. ¶ Septenóſq; orbibus orbes impediunt.) Id eſt veluti ſeptem ſcuta facta in vnitate connectunt. ¶ Accipiunt, redduntq;.) Iungendum. vno enim eodẽq; tempore partim reddunt, partim ventos accipiunt. ¶ Stridentia tingunt.) Tingendo ſtridere faciunt. ¶ In numerum.) In ordinem: vt, Tunc vero in numerum Faunóſq; ferâſq; videres Ludere. ¶ Forcipe.) Forfices ſunt quibus incidimus: forcipes quibus aliquid foruum tenemus, quaſi forui capiens. Nam foruum eſt calidum. Vnde & formoſos dicimus, quibus calor ſanguinis ex rubore pulchritudinem creat.

DONATVS.

¶ Inſula ſicanium iuxta latus &c. (Quid de tali loco exire potuit, vel ſonare? niſi fumus, ignis, & gemitus, ſtrepitusq; tundentium ferrum? Lipare, inquit, inſula fuit iuxta fines ſiciliæ, hoc eſt opportune proxima. Deinde alludit ex his quæ in eadem vertebantur. Aeolia illic erat, inquit, ſcilicet propter ventorum neceſſarium flatum, & ipſa in ſublime tollitur ſatis fumantibus, & in altitudinem ſuapte natura perductis. ibi cum artificis nixu in effectus celeres etiam natura certabat, quam ſubtus ſpecus & cyclopum exeſa caminis Antra æthnea tonãt. In locis enim vacuis & inanibus atq; concluſis nata vox, aut emergens ſtrepitus duplicatur. Deniq; non ſonant dixit, ſed tonant. validiq; incudibus ictus. Validi ictus, vtpote cyclopei, auditi referunt gemitum, incuſſi ictus audiebantur quum illiderentur: illiſi tamen non ſonitum ſed gemitum reuocabant. Magnitudo ſpeluncæ deſcripta eſt, propter multorum operum molem, & operantum cyclopeum vaſtitatem. Stridutnq; cauernis ſtricturæ chalybum, & fornacibus ignis anhelat. Ferrum quippe quum validum igni exarſerit, ſtridit, ignis autem quum aſſiduis ventorum flatibus verberatur, anhelitum quendam ſpirat, ac mittit. Vulcani domus ac vulcania nomine tellus. Aptus locus, in quo vulcanus commorari debuiſſet, & regio ipſa conueniens, quę non immerito vulcania diceretur. ¶ Hoc tunc ignipotens.) Augmentum illorum, quę ſuperius dicta ſunt. relictam coniugem formoſam, & blandam, ſtratum molle medio noctis deſertum, laborem delicijs prępoſitum. Vulcanus enim in tali negotio & vrgente tempore in ea cauſa, quæ vehementer vrgebat, vxore in periculo filij ſuſpenſa non miſit aliquem, ſed ipſe cœlo relicto perrexit. hoc eſt pronuntiandum, producenda eſt, o, vt aduerbium loci ſit, & fiat vitium, vt ſit hoc cœlo ideſt eodem in quo geſta ſunt, quæ ſuperius dixit. Cęterum ſi ſpeluncæ locum ſignificare voluiſſet, diceret huc deſcendit. ¶ Ferrum exercebant.) Quum veniſſet ad ſpeluncam, inuenit cyclopes in alijs operibus occupatos, quę res futuris rebus addidit gratiam. Inuentum eſt quippe vt propter ęneæ meritum poſtponi debuiſſet: verum quia ſupra dixit antra æthnea tonant, Dat clyclopibus nomina, quæ tonitruis & motibus cœleſtibus conuenirent. Brontes a rugitu, qui exiſtit quum fabricæ opus exercetur & velut tonitrua meditatur. Steropes propter ſcintillas, quæ in modum ſtellarum mittuntur, quum ardens maſſa contũditur. Et pyragmon nudus propter ignem, ſine quo duci in formas ferri ſpecies non poteſt. Quod ait, nudus, ad tres cyclopes intelligendum eſt pertinere. non enim vnus operam fabricis dabat nudus veſtitis alijs: ac per hoc nudus brontes, nudus ſteropes, nudus pyragmon, ferrum exercebant ſimul omnes. ¶ His informatum manibus iam par. po. Ful. erat. &c.) Omnium iſtarum ſpecierum deſcriptio ad laudem poſita eſt: inde enim creſcit æneæ meritum, quum ipſi neceſſaria diuinis pręponuntur operibus, & inde maior eius gloria eſt, quum ipſius primo perficienda mandatur tantorum deorum ſpeciebus ſine aliqua perfectione reiectis. Iccirco ſic vulcanus exorſus eſt, dicens. ¶ Tollite cuncta.) Cuncta, hoc eſt vniuerſa, quæ ſpeciatim ſuperius enumerauit fuiſſe in manibus cyclopum. Ecce quantus ardor perficiendi, quæ vxor poſtulauerat pro filio ſuo. Iubetur omnia remoueri, nec ſaltem perſona iouis excipitur, qui deorũ omnium retinet imperium. Quumq; alloqueretur cyclopes, & remouenda vniuerſa perciperet, & remotionis ipſius cauſas mutaret, & cogeretur edicere. non prius aliquid protulit, q̃ moneret attentius audienda, quę fuerat narraturus. Æthnæos cyclopes, laudis cauſa poſuit. hoc enim illi honore gloriabantur. Debuit quippe hoc genere etiam beneuolos facere, vt lenitas laudis autoritatem iubentis attolleret. ¶ Arma acri facien. vi.) Quam cito, & quid fieri oporteret, dixit? & tetigit licet ſub generalitate perſonam aſſerens acrem? vt in eo exprimeret, qualia arma fieri conueniret. Interea quum loqueretur, & remouenda vniuerſa mandaret, & remotionis ipſius cauſas afferret, quod ſecretum inter ſe & vxorem ſuam fuit breuitatis ratione ductus ſimul, & pudoris ſui cauſa, contexit. Turpe enim fuit dicere & ſatis prolixum, vxor mea petiit, vt filio eius arma faciam. Iccirco veni, ne animum ipſius lædam, ſi non fecero, aut tardius fecero. Omnia igitur expreſſit, nec venerem in eo, nec æneam nominauit, ne in cauſa priuigni, qui ei per naturalem malitiam carus eſſe non potuit, vxorem ſe magis oſtenderet, & probaret. Ait igitur eſt vir acer, cui volo arma fieri: virum dixit, qualem in themate poſuit dicens. Arma virumq; cano. virum enim etiam hoc loco dixit, non vt ſexum ſignificaret, ſed meritum eius, & corporis. Deniq; acri addidit vt oſtenderet dignum, quem ipſe vulcanus armaret, vt merito videretur dixiſſe cũcta, & omnes de medio cœptorum operum labores auferte. ¶ Nunc viribus vſus.) Tria poſuit, vires, manus, & artem. His enim ferrarium opus poteſt explicari. Pręcipitate moras.) In beneficijs quippe vel maximi belli pręſtandis non ſolum factum ſed & facti ipſius maturitas grata eſt. pręcipitate moras, ad omnia pertinet, hoc eſt & ad remotionem ſpecierum, & ad fabricam, & ad pulchritudinem armorum. Solet enim diligentia mora comitari, vbi enim volumus aliquid rectius fieri, neceſſe eſt, interueniat mora, quę ne fieret, pręuenit dicens, non tantum bene fiant, quæ iubeo, verumetiam cito. ¶ Nec plura effatus.) Tanta quippe neceſſitas demonſtrata eſt, vt neceſſaria potius ſtrictim q̃; ſuperflua plurimis dici debuiſſent, vel maxime, quum breuitas ipſa nihil ſubtraxerit cauſę, quum dictum ſit, fiant arma magiſtra arte, hoc eſt fortia & decora, & omni perfectione compleantur. ¶ At illi Ocyus incubue. om.) Hic oſtenſa eſt mandatorum memoria, & iubentis autoritas: omnes ſimul laborem aggreſſi ſunt, hoc eſt nullus ipſorum remãſit in mora, & cum omni celeritate incubuerunt. hoc enim maxime iter mãdata vulcanus dixerat curandum. quod ait, incubuere, oſtendit cyclopes opus iuſſum totis viribus aggreſſos. ¶ Pariterq; labo. Sor.) In hac enim arte, vt in alijs, diuerſa ſunt officia faciẽdi, quę in vnum dehinc collecta vnam ſpeciem reddunt: neceſſarium igitur laborem ſortiti ſunt, hoc eſt ſortis iudicio diuiſerunt. ¶ Fluit æs riuis,) Interfluit & liqueſcit plurimum differt. fluit enim qđ ſic ſoluitur vt currat effuſum. deniq; fluit, inquit, riuis ſcilicet vt aqua. hoc pertinet ad æs atque aurum: ferrum vero quoniam eſt materiæ durioris, liqueſcit, dixit, hoc eſt tantum mollitur, vt perdita duritie, quę eſt in eo. in liquorem vi caloris arctetur: vt neque conſtrictum ſit neq; fluere poſſit vt ſolutum. Ecce dixit quomodo laborem operis diuiſiſſent. alij, inquit, conflabant æs, alij aurum, alij ferrum molliebant. non enim fieri poterat, vt diuerſi generis metalla in vnam fornacem congererentur: ſed vt omnia vno tempore futuris ſpeciebus parata peruenirent. alij igitur alijs operam dabant: vnam interea fornacem, quam dixit vaſtam, ſic debemus accipere, vt vna ſingulis non omnibus pariter videaẽ fuiſſe deputata, perindeq; vt vna auri fuerit, alia ęris,

alia ferri. ¶ Vulnificuſq; cha.) Tunc vulnificus, quia præter fabricandos gladios parabatur. cæterum ſi erit in nauale opus aut ruſticum aut ſimile aliud, non erit vulnificus. ¶ Ingētem clypeum infor.) Hic ſimul ſunt omnes, vt informaret vna ſpecies maior. ¶ Vnum omnia cō. te. lati.) Expoſuit quod dixit, ingentē clypeū. poſſet geſtator occurrere etiam ſi latinis omnibus ſimul iacere tela contigiſſet. Sed hæc ex perſona poetæ debemus accipere. Cęterum neſciebant cyclopes, cui vel contra quem arma illa pararētur. poſtica igitur formam contextus eius conſequenter oſtenditur. ¶ Septenoſq; orbi. or. impe.) Quatuordecim circulis ſic clypei textam currebant ordinatis orbibus, vt ſeinuicem nectere & impedire viderent. Incipit rurſum exponere, qd fit, pariterq; laborem ſortiti. ¶ Alij ventoſis fol. au. Accipiunt, red. q;.) Non, ꝙ ventum habeant ſolles ventoſi dicti ſunt: ſed, ꝙ ventum admittant, vbi auras acceperint. cęterum ſi non moueantur, nullus ex ipſis ventus exiſtit. ¶ Alij ſtri. tin. Æra lacu.) Emittit quippe ſtridorem ferrum accenſum, quum in aqua fuerit miſſum.) Gemit impoſit. incudi. an.) Gemebat omne antrum crebro verberatis incudibus. ¶ Illi iter ſe. mul. vi bra. tol. In nume. &c.) In numerum tendebant, in numerum maxima verſabant, ordinatis ſcilicet vicibus ferendi atq; verſandi, ne ictus illiderēt ictibus, aut maſſam tempore importuno conuerterent: Quia incudibus dixit pluralem numerum tangens, & hic ſingulari numero poſuit forcipem & maſſam: reſponſum omnibus debet intelligi. non enim vnam maſſam plurimi tenebant aut verſabant: ſed qui ſingulis incudibus præerant aut tundebant in alueis: aut vnuſquiſq; maſſam, quam in opere habuit, forcipe verſabat.

ACENSIVS.

¶ Inſula Sicanū. &c.) Docet ergo, vbi Vulcanus fabricam, & officinam ſuam habebat: & quibus fabris vtebatur: & quo in opere tunc verſabatur, quū adueniret. Vnde, quia res facilis eſt, & nihil habemus Donati. ¶ Ordo eſt. Inſula. ſ. vbi dr Vulcani antrū: erigitur. i. eminet, & extenditur: exiſtens ardua ſaxis fumantibus. ſ. ex ardore intrinſecus prouenięte: erigit dicit inter latus Sicanū idest Siciliense latus, hoc eſt inter Ætnam, & Liparen. ſ. inſulam: Æoliam. i. quæ eſt vna ex Æoli regionibus: ſubter quam. ſ. inſulā arduam: ſpecus, & antra Ætnea. i. ſimilia Ætneis, & eis vicina: exeſa caminis. i. fornacibus, aut ipſis ignibus Cyclopū: tonant. i. vehementē ſonitum edūt: & ictus validi. i. vehementes auditi: in cudibus. i. quia ſuper incudes fiūt: referunt gemitū. i. ingentem ſonum, ex imo, & ſtricturæ. i. maſſæ teneræ iam compactæ chalybum. i. ferri chalybum, aut eis ſimilis, ſtridunt cauernis. i. per cauernas: & ignis anhelat. i. quaſi reſpirat, & anhelitū defeſſus emittit: fornacib⁹. ſ. fabrilibus: appoſitorie, domus. i. qui locus eſt domus Vulcani: & tellus eſt nomine. i. nominat Vulcania. Ignipotens. ſ. Vulcanus: deſcēdit tūc hoc. i. ad hanc dictā inſulam: ab alto coelo. ſ. de thalamo Veneris, per ſphæram ignis: & Cyclopes. i. fabri, ipſius famuli: vnū cyclum. i. oculū latum in fronte habētes. ſ. Brontes, & Steropes, & Pyracmon: nudus mēbra. i. habēs membra nuda (quæ noīa, ab officio ficta ſunt, vt Seruius docet. Heſiodus pro Pyracmone, Harpen ponit.) exercebant ferrū. i. fabricabant, & mulcebant ſe: exercentes in antro. ſ. Vulcani: vaſto. i. valde amplo: fulmen informatū. i. adhuc informe: & nondum perfectum formam habēs: ſed parte iam polita, erat his. ſ. dictis fabris, ſup. in manibus: quæ. ſ. fulmina: genitor. ſ. hoīum: deorūq;: Iupiter deijcit toto coelo, plurima in terras: & pars manebat imperfecta, quia nondū abſoluerant: ipſi addiderant. i. commiſcuerant. ſ. prius: treis radios imbris torti. i. cōſtricti, in grandinē: & treis radios nubis aquoſæ. i. in aquā reſolubilis: & treis radios ignis rutili. i. rutilantis, & reſplēdentis: & treis Auſtri. i. venti, hoc eſt aeris: & exhalationis alitis. i. volatilis: & miſcebant. i. cōmiſcebant, nunc. ſ. quū Vulcanus adueniret: fulgores terrificos, & ſonitū, & metū: poetice rem phyſicam deſcribit: & miſcebant operi, & flāmis ſequacibus. i. perſequutricibus: iras. i. vim proſternēdi, qualis eſt in iratis. Et ipſi inſtabant. i. inſtanter faciebant alia parte: quia prior, naturalis: hæc, artificialis erat Marti: vñ patet Veneris potētia, quę maritum ad hoc impellere potuit, vt adultero operam prętaret: & currus, & rotas volucres, qbus. ſ. in bello vtat. Et ipſi polibant, pro poliebant: certatim ſquāmis ſerpentū. i. in modum earū, quas habent ſerpentes, & auro. i. ſquāmis aureis: ægida horrificam. i. ſcutum terribile, appoſitorie, arma Palladis turbatæ. i. qn̄ turbatur: & polibant angueis connexos: & ipſam Gorgona. ſ. Meduſam, cuius capilli in angueis verſi erant: in pectore. i. q̄ penderet de pectore, diuæ. ſ. Palladis (bene aūt Marti, & Palladi, morem gerit: quia vterq; eſt, de natura ignis.) Gorgona (inquit) vertentem lumina. i. oculos, ex indignatione collo deſecto. i. enſe diuiſo. Et, ſup. Vulcanus inquit, o Cyclopes Ætnei: tollite cuncta. ſ. hęc: & auferte labores cœptos: & aduertite mētem huc. i. ad hoc quæ dicam: per qd' verbum, innuit rem artificioſam, & arduam velle fieri. Arma, ſup. ſunt facienda: viro acri. i. ſtrenuo: non dicit, cui: ne turpe ſit pro adulterino filio: ex cōiuge quidq̄; facere: ſed innuit poeta, per hoc, quantū poſſent blanditiæ mulierum in viros: qui niſi dedecus obſtet, vltra honeſtatem ſæpe morigerent. Vſus. i. vtilitas, & opus eſt nunc: viribus (alij legunt, viribus vſi: vt ſit, vos vſi, &c.) præcipitate, ſcilicet viris validis: & opus eſt nunc, manibus rapidis, ideſt raptim operantibus, vrgebat enim neceſſitas: & opus eſt nunc, arte magiſtra: vt, ſcilicet vtiliter cito, & ſcienter fiant. Precipitate. i. pręcipitanter abijcite moras. Nec Vulcanus, ſup. effat⁹ eſt plura: at illi, ſcilicet Cyclopes dicti: incubuere, ideſt operam dedere: omnes ocyus, ideſt valde cito, & ſortiti ſunt pariter laborem: æs fluit riuis, ideſt per riuos: & metallū auri. ipſum aurum fluit riuis: & chalybs. i. ferrum duriſſimū qd' chalybes temperant: vulnificus. i. vulnera facere ſolitum: liqueſcit. i. liquefit, fornace vaſta: & informant. i. valde formant, & artificioſe faciunt: clypeum ingentem. i. valde magnum: vnum. i. qui ſolus ſit contra omnia tela Latinorum: & impediunt. i. iplicant: ſeptenos orbeis orbibus, ſcilicet ſingulis. Alij. i. quidam ex illis: ergo plures erant, q̄; dicti tres: accipiunt ſollibus ventoſis auras ideſt ventos: & reddunt. ſ. acceptos, ideſt efflant, aut expellūt cōpreſſi. Alij, tingunt lacu. i. aqua in morem lacus ſtantis: æra ſtridētia: dum, ſcilicet intinguntur: antrum gemit incudibus impoſitis: illi. ſ. fabri, tollunt multa vi inter ſe in numerum. i. ſecundum proportionem rhythmicam, brachia. ſ. ſua: & verſant maſſam. ſ. illius, cōmixti ex ferro, ære, & auro: forcipe. i. inſtrumento, quo forum. i. calidum, capitur e fornace tenaci. i. fortiter tenenti: vñ a quibuſdam, tenella dicitur.

PIERIVS.

¶ Quā ſubter ſpe.) In vetuſtis aliquot exempla. Quam ſubtus, habetur. ¶ Stricturę chal.) Strictura (inquit Ser.) eſt terra, ferri in maſſam coacta. Nonius Marcellus locū hūc citat: exponitq;, ſtricturæ, ſunt ſcintillę, a ſtringenda vero acie, vocabulum ſtricturis impoſitū, ait Pli. lib. xxxiiij. ¶ Huc tūc ig.) Huc, quidē in pleriſq; vulgatis cod. habetur: ſed pleriq; veteres, hoc, legunt: quod Ser. agnoſcit, pro, huc, poſitum. Circūfertur vero epitaphium, quod extat Capuæ, in quo de more huiuſmodi ſcriptū ſit. Inferri hoc non licet, niſi quorum noīa ſcripta ſunt, & quibus cauero. ¶ Deijcit in ter.) Antiqua aliquot exemp. Deicit, vnico i, legunt. Longe vero plura, Deiecit, pene vltima correpta: eaq; dictio, pñti tpe, pluribus locis ita ſcripta, Deiecio, deiecis: non, deiicio, ſcribi aliqn̄ ſolitum oſtēdit: ac de mutatione quidē literæ, i, in e, ſatis ſupius diſputatum. Hoc vero loco, No. Marcellus, Deiicit, mittit, interpretatur. ¶ Fulgores nunc te.) In Ro. & oībus fere alijs veterib⁹ cod. Horrificos, legere eſt. Et vbi inferius habet, Ægidaq; horrificam ijdem oēs quot viderim codi. Horriferam, legūt, vno cōſenſu. ¶ Polibāt.) In aliquot anti. poleibant: de qua ſcribendi rōne, ſatis ſuperius diſputatum eſt. ¶ Deſecto ver. lu. col.) Sunt co. in qbus, diſecto, legatur. In aliqbus, diſiecto. In Roma. deiecto. Sed, deſecto, magis placet: vt in Med. eſt. ¶ Cœptoſq; au.) In cod. aliquot ant. certos, legitur: hoc eſt, qui quotidiana opera exercētur, qui olim inſtituti qui vobis pręcipue ſoliti. Nam alia q̄; ſoleāt excudere, nūc opera impetraturus eſt. Non tamē diſplicet, cœptos: vt co. aliquot etiam manu ſcripti legunt. ¶ Præcipitate mo.) In aliquot ant. moram. Sed numero multitudinis magis placet, quod maiorem oſtendit feſtinationem. ¶ Forcipe maſſam.) Sūt quidam cod. in quibus, forfice, legatur. Sed enim Ser. agnoſcit: forcipe: & vtriuſq; diuerſum oſtendit vſum. Cariſius, forcipe, loco hoc poſitum a Virgilio tradit: quāuis de forfice cum Seruio nō ſentiat. Quod vero exemplaria, maſſam, habēt, in Cariſij cod. eius loco, ferrum, legitur.

SERVIVS.

¶ Dū hæc properat.) Properāter facit: & ē honeſta elocutio. ¶ Æolijs.) Nā, vt dixim⁹, Vulcania vna eſt de ſeptē Æolijs. ¶ Lemnius.) Quia in Lēnū inſulam, vt diximus, cecidit, à Iunone ꝓpter deformitatem deiectus: quā aerē conſtat eē ex quo fulmina ꝓcreātur. Ideo aūt Vulcanus ex ſemore Iunonis fingitur nat⁹, quod

Hæc pater, Æolijs properat dum Lemnius oris,
Euandrum ex humili tecto lux ſuſcitat alma,
Et matutini volucrum ſub culmine cantus,
Conſurgit ſenior, tunicaq; inducitur artus,



Et Tyrrhena pedum circundat vincula plantis.
Tum lateri atq; humeris Tegeæum ſubligat enſem,
Demiſſa ab læua pantheræ terga retorquens.
Necnon & gemini cuſtodes limine ab alto
Procedunt, greſſumq́; canes comitantur herilem.
Hoſpitis Æneæ ſedem, & ſecreta petebat,
Sermonum memor, & promiſſi muneris heros.
Nec minus Æneas ſe matutinus agebat.
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congreſſi iungunt dextras, medijsq́; reſidunt
Ædibus: & licito tandem ſermone fruuntur.
Rex prior hæc.

quod fulmina de vno aere naſcũtur: quod ẽt Lucanus dicit, Fulminibus terræ ꝓpior ſuccẽditur aer, Pacẽ ſumma tenẽt. ¶ Volucrũ ſub culmine.) Põt & gñaliter volucrũ quarũuis accipi: põt & ſpecialiter, vt hirũdinũ. ¶ Tyrrhena vincula.) Tuſca calceamẽta. Et dicit crepidas quas primo habuere ſenatores, poſt equites Romani, nũc milites. ¶ Tegeæum enſem.) Arcadicũ gladiũ. ¶ Demiſſa ab læua pantheræ terga retorquens.) A ſiniſtro humero pellẽ demiſſam habuit, quã retorquẽs & in dextrã reuocãs partẽ ſe amiciebat. ¶ Gemini cuſtodes.) Hoc & in Homero lectũ eſt: & in hiſtoria Romana quæ ait, Syphax inter duas canes ſtans Scipionẽ appellauit. ¶ Sermonum memor.) Scilicet promiſſi auxilij. vt, Auxilio tutos dimittã opibusq́; iuuabo. ¶ Heros.) Hoc nomen non tantum præſentis eſt virtutis: ſed & præteritæ. Vnde eſt ꝙ Euandrum Heroem dicit, cum ſit virtutis emeritæ: plerunq; heros & generis eſt. ¶ Matutinus agebat.) Rẽ temporis ad perſonam tranſtulit. ¶ Licito tandẽ ſermone.) Tandem, quia amborum deſyderio nox fecerat moram.

DONATVS.

¶ Hęc pr̃ æolijs ꝓperat.) Ex Ænee victrico ꝑtẽ fecerat dolus vxoris. deniq; pr̃is ad plenũ dũ fungeretur officio, & ꝓficiẽdis armis inſtãter operã dabat. ¶ Euandrum ex humili tecto.) Scientia futurorũ attollens famã, & fata nepotũ, lætabatur futurorum neſcius, portans poſterorũ ſuorũ fata, & multorum curricula ſæculorum: atque hæc vno humero atque vno ſcuto quantum ad clypei rationem pertinet, quod ſub Ænea factũ aſſeritur, futura cõtinebat: ſed oĩa tẽporibus Cæſaris præterita ẽt facta numerabantur, quę futurorũ pręſcius Vulcanus in clypeo expreſſerat; poeta vero de rebus iam geſtis & ipſis triũphis

ceſaris docta & pcipua inuẽtiõe textõ ipſum deſcriptionẽq; cõplexus eſt, vt cæſaris præſentis geſta laudaret. Reliq̃ deſiderant.

ASCENSIVS.

¶ Hæc pr̃, &c.) Narrat, qd poſtero die ab Euãdro, Æneaq; dictũ & factũ ſit: & quo in colloquiũ venerãt. Vñ qa ſup reliquã huius libri ptẽ nihil extat Dona. ¶ Ordo eſt. Dũ pr̃ Lẽnius .i. in Lẽnũ inſulã pcipitatus .ſ. Vulcanus, fulminis, & fabro℞ pr̃: & Æneę pma affectiõe obſequẽs, pperat .i. pperãter facit: hęc .ſ. pius dicta: in oris Æoliis .i. qb⁹ Æolus pſidet: lux alma ſuſcitat Euãdrũ ex tecto humili: & cãtus matutini volucrũ .ſ. pcipue hyrũdinũ, ſm Heſiodũ: ſub culmine .i. q̃ ſub culmine nidificãt, ſup. ſuſcitãt Euãdrũ. Ipſe ſenior cõſurgit, & inducit̃ artus .i. hẽt artus inductos & veſtitos: nõ ſtaret verius, ſi legat̃, induit̃: tunica .ſ. iteriore: & circũdat vincula Tyrrhena .i. calceamẽta Tuſca: plãtis pedũ .i. q̃ ligabant, & muniebãt plãtas pedum. Tum .i. deinde: ſubligat enſem Tegeæum, ideſt Arcadicum, lateri, atq; humeris: ita vt ligatura, per latera depẽderet: retorquẽs terga pãtherę, illius aĩalis maculoſi: demiſſa .i. deorſum miſſa: ab lęua .ſ. pte. Necnon & canes gemini .i. duo, & pares: pcedũt ab alto limine .ſ. reſpectu canũ: ſed reſpectu regum erãt humilia limina: aut erãt alta p naturã, qa in colle ſita: & humilia per artificiũ: pcedũt (inqt) exiſtẽtes cuſtodes: & comitantur greſſum herilẽ .i. heri, ac dñi ſui .ſ. Euãdri. Et ipſe heros .ſ. Euãder: petebat ſedẽ .i. cubile: & ſecreta .i. locũ remotũ à turba, vt illic quietius colloqueretur: hoſpitis .ſ. ſui Æneæ: exiſtẽs memor ſermonũ, & muneris pmiſſi .i. auxilij. Nec minus .i. cõſimiliter: Æneas agebat .i. erigebat: ſe exiſtens matutinus .i. mane ſurgens: Pallas filius ibat comes huic .ſ. Euãdro: & Achates ibat comes olli, ideſt illi .ſ. Æneę: & ipſi cõgreſſi iungũt dextras: & reſidũt .i. ſedem capiunt, & cõſidẽt medijs ędibus: & fruuntur tandẽ .ſ. poſtq̃ amoti eſſent arbitri, & ſatellites: ſermone licito .i. quẽ non niſi fidiſſimis cõicare licebat. Rex .ſ. loci: Euander, ſup. dixit prior, hæc .i. ſequentia.

PIERIVS.

¶ Demiſſa ab læua.) Antiqui aliquot codi. à lęuo, legũt: vt ſubintelligatur humero. Sed, ab lęua, ſcilicet parte, vel manu, magis recepta lectio.

Maxime Teucrum ductor, quo ſoſpite nunq̃ EVAN.
Res equidem Troiæ victas, aut regna fatebor,
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires: hinc Tuſco claudimur amni:
Hinc Rutulus premit, & murum circũſonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos, opulentaq; regnis
Iungere caſtra paro: quam ſors inopina ſalutem
Oſtentat, fatis huc te poſcentibus affers.
Haud procul hinc ſaxo incolitur fundata vetuſto
Vrbis Agillinæ ſedes, vbi Lydia quondam
Gens bello præclara, iugis inſedit Etruſcis:
Hanc multos florentem annos, rex deinde ſuperbo
Imperio, & ſæuis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes, quid facta tyranni
Effera? dij capiti ipſius, generiq; reſeruent.
Mortua quin etiam iungebat corpora viuis,
Componens manibusq; manus, atq; oribus ora:
Tormenti genus: & ſanie, taboq; fluenteis
Complexu in miſero, longa ſic morte necabat.
At feſſi tandem ciues, infanda furentem
Armati circunſiſtunt, ipſumq;, domumq;:
Obtruncant ſocios, ignem ad faſtigia iactant.
Ille inter cædes Rutulorum elapſus in agros
Confugere, & Turni defendier hoſpitis armis.
Ergo omnis furijs ſurrexit Etruria iuſtis,
Regem ad ſupplicium præſenti Marte repoſcunt.
His ego te Ænea ductorem millibus addam:
Toto nanq; fremunt condenſæ littore puppes,
Signaq; ferre iubent, retinet longæuus Aruſpex,
Fata canens. O Mœoniæ delecta iuuentus
Flos veterum, virtusq; virum, quos iuſtus in hoſtem
Fert dolor, & merita accendit Mezentius ira,
Nulli fas Italo tantam ſubiungere gentem,
Externos optate duces. tum Etruſca reſedit
Hoc acies campo, monitis exterrita diuum.
Ipſe oratores ad me, regniq; coronam
Cum ſceptro miſit, mandatq; inſignia Tarcon,
Succedam caſtris, Tyrrhenaq; regna capeſſam,
Sed mihi tarda gelu, ſæcliſq; effœta ſenectus
Inuidet imperium, ſeræq; ad fortia vires.
Gnatum exhortarer, ni miſtus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret. tu, cuius & annis,
Et generi fatum indulget, quem numina poſcunt,
Ingredere ô Teucrum, atq; Italum fortiſſime ductor.
Hunc tibi præterea ſpes, & ſolatia noſtri,

SERVIVS.

¶ Nunquã Res equidem Troiæ victas.) Satis mature equidem dixit, ideſt ego quidem Troiam te viuo victam non arbitror, quantum eſt in opinione mea. ┌ Pro nomine tanto.) Pro tui nominis gloria. ┌ Et murum circunſonat armis.) Et breuitatem ſui oſtendit imperij, & hoſtilem neceſſitatem: ob quam ſe penitus exarmare non poterat. ┌ Amni autem claudimur Tuſco, iõ dixit: quia ipſe fuit Romani finis imperij. Iuuenalis, Et quæ imperij fines Tyberinum virgo natauit. ┌ Sed tibi ego.) Artificioſe ait, vt etiam quę monſtrantur auxilia, ipſius videantur eſſe. ┌ Ingentes autem populos.) non ſine cauſa dixit. nam Tuſcia duodecim Lucumones habuit, ideſt reges quibus vnus præerat. Vnde eſt, Gens illi triplex populi ſub gente quaterni. ┌ Quam ſors inopina.) Hoc beneficium caſus præſtat, q effic it vt eo tempore quæras auxilium, quo Tyrrheni ducem requirunt. ┌ Fatis huc te poſcentibus affers.) Perge illuc poſcentibus fatis, nam talis eſt ſenſus. Si legeris affert, ſimiliter iungit fortunam fato: vt ſupra vbi ait, Fortuna omnipotens & ineluctabile fatum. Si autem legeris affers: ſenſus erit talis, Fati neceſſitate fatum eſt vt venires: fortunæ beneficio vt illi ducem requirant. Legimus ergo & affert & affers. ┌ Saxo colitur fundata vetuſto. Antiquo opere: vt, Templa dei ſaxo venerabar ſtructa vetuſto. ┌ Vrbis Agillinæ ſedes.) Quæ nunc Cere dicitur. ┌ Lydia quondam gens.) Quondam inſedit, non quondam bello præclara, nam etiã tunc florebat. Sane etiam ſupra diximus, Mœoniam prouinciã eſſe, cuius dum breuitas duos fratres Lydum & Tyrrhenum ferre non poſſet, ex ſorte Tyrrhenus cum ingenti multitudine profectus partem Italiæ tenuit, & Tyrrheniam nominauit. Hi diu piraticam exercuerunt, vt etiam Cicero in Hortenſio docet, Cum captiuos nouis pœnis affligerẽt occiſorum, eos religantes cadaueribus: quod Virgilius dat Mezentio, ſciens eſſe lectum de gente Tyrrhenorum. Sane illo tempore Tyrrheni dicti ſũt: poſt Tuſci, ἀπὸ τοῦ θύειν. Lydij autem à Lydo rege fratre qui in prouincia remanſerat. ┌ Quid memorem infandas cædes.) Figura oratoria quæ Paralepſis vocatur. Cicero, Nam illa nimis antiqua prætereo. ┌ Effera.) Cruenta. ┌ Dij capiti ipſius.) Vt, Quod dij prius omen in ipſum Conuertant. ┌ Tormenti genus.) Exclamatio eſt inuenti ſupplicij, & deteſtatio. ┌ Saniæ, taboq;.) Sanies, mortui eſt: tabo, viuentis, ſcilicet ſanguinis. ┌ Confugere.) Confugiebat: & vt diximus, hiſtoricus ſtilus eſt. ┌ Defendier.) Defendi, ideſt defendebatur. Et vertit hiſtoriam, nã vt diximus, Turnus magis cõfugit ad Mezentium. ┌ Præſenti Marte repoſcunt.) Sine aliqua dilatione. ┌ Addam.) Aut dabo: aut re vera addam habentibus Tacontem. ┌ Longæuus aruſpex.) Argumento ætatis vult doctũ videri. ┌ Externos optate duces.) Votis ſcilicet. ┌ Hoc acies campo.) Quaſi iam in bellum parati. ┌ Regniq; coronam.) Inſigne: non re vera coronam quam Tuſci nunquam reges habuerunt, ergo ſpecies eſt pro genere. ┌ Mandatq; pro inſignia.) Aut mittit inſignia, ideſt omnia ornamẽta regalia. Aut re vera mandat inſignia .i. magna, vt Caſtris ſuccẽdam & capeſſam regna Tyrrhena. ┌ Sed mihi tarda gelu.) Occurrit tacitis quęſtionibus, dicens ſe nõ iſſe ,pter ætatẽ ſenilem: filiũ vero propter miſtũ genus per originem matris. Vnde Æneam dicit ire debere, cui ętas & origo regna cõcedunt. ┌ Sęcliſq; effœta

Pallanta adiungam, ſub te tolerare magiſtro
Militiam, & graue Martis opus, tua cernere facta
Aſſueſcat, primis & te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum robora pubis
Lecta dabo, totidemq́; ſuo tibi nomine Pallas.

ſoeta ſenectus.) Notandum dicta ſecula etiam in vno hoïe ſm eos qui dicũt ſeculum triginta annos habere. Nam alij volũt centũ & decẽ: alij mille annis putant ſeculũ cõtineri. ꝑ Inuidet imperiũ.) Bona elocutio, vt Liber pãpineas inuidit collibus vmbras. ꝑ Quẽ numina poſcunt.) Vt, Externos optate duces. ꝑ Italũ fortiſſime ductor.) ἀνυμβάλως iam ductorẽ Italię vocat Æneã. ꝑ Spes, & ſolatia.) Spes, quia multa ſibi de eius virtute promittebat pater: ſolatiũ, quia amiſſa coniuge, vnici filij vtebatur ſolatio. ꝑ Tolerare.) Quaſi rem aſperam & difficilẽ. ꝑ Miretur.) Imitetur. Lucanus, Miratoremq́; Catonis. Optima.n.ingenia neceſſe eſt vt ea quę mirantur imitẽtur. ꝑ Suo nomine.) Bene in omnibus filij gratiã facit, nam dicit, dat tibi Pallas milites ducentos ſuo nomine: ipſe vero à me accipiet ducentos.

ASCENSIVS.

☙ Maxime Teucrorum, &c.) In hac Euãdri oratione, oſtenditur paupertas, & beniuolẽtia eius: doceturq́; amici officiũ, quod eſſlagitat, vt quibus opibus poſſimus, amicos iuuemus: & ſi non ſatis amplis, conſilio ſaltem: vti Euãder facit, qui filium cũ quadringẽtis Arcadibus pollicetur, & ad Thuſcos ire cõſulit: quandoquidẽ illis opus eſſet duce externo, contra Mezentiũ tyrannũ & deorũ contemptorẽ: in quẽ, vt iuſtum, Etruſcorũ doceat odium, recitat nõnulla imanitatis eius facinora. Quia vero Donatus non extat.

Ordo. ☙ Ordo eſt. O maxime ductor Teucrorum, quo ſoſpite.i.exiſtẽte incolumi: equidem.i.ego quidẽ: nunq̃ fatebor res Troiæ victas, aut regna Troię victa.i.ſuccubuiſſe, aut penitus deleta: exiguę vires, ſup.ſunt nobis ad auxiliũ belli: pro nomine tãto.i.ꝑ tui nominis gloria, aut pro tanto debito: tracta metaphora à debitoribus, quoꝝ noĩa inſcribũtur. Nos claudimur hinc.i.ex vna parte amni: Tuſco.i.Tybri, qui per Etruriã fluit: Rutulus.ſ.populus ferox: ꝑmit.ſ.nos: ne limites augeamus hinc.i.ex altera parte: & circunſonat murum armis.i.facit arma ſua ſonare circũ muros noſtros: & ita opus ſibi ſignificat pręſidio: ſed ego paro.i.intẽdo, & meditor iungere tibi populos ingẽteis, & caſtra opulẽta regnis.i.per diuerſa regna: quia in Etruria erant duodecim reges, quos Lucumones appellabãt: quã ſalutem, vel ò quã.i.qualẽ ſalutẽ: vel q̃.i.ò quantã ſors inopina, oſtentat tibi ſalutẽ: tu affers te huc.i.ad has oras: fatis poſcentibus.i.opportuniſſime, aut iuxta oracula Etruſcis facta. Sedes vrbis Agillinæ, quæ nunc Cærete dicitur: fundata ſaxo vetuſto, colitur haud procul.i.non longe: hinc.i.ab his locis: vbi gens Lydia.i.quæ cũ Lydi fratre Tyrrheno ex Mæonia venerat, ꝑclara bello inſedit.i.ſedẽ cæpit, ſupp. in iugis.i.mõtibus Etruſcis. Mezentius rex.ſ.Etruſcoꝝ: tenuit hanc.ſ.gentem: florentẽ multos annos.i.poſtq̃ multos annos floruerat: deinde imperio ſuperbo, & ſæuis.i.violẽtis, & tyrannicis armis. Quid.i.ad quid memorẽ? q.d.fruſtra, quum notiſſimæ ſint: infandas.i.tam deteſtabiles, vt de eis fari non debeat: cædes.i.occiſiones: quid memorẽ effera.i. immania facta tyranni: quę, ſup.dij, reſeruent capiti, & gñi ipſius. Quinetiã.i.nã pręter cętera, iungebat etiã viuis corpora mortua: cõponens manibus.ſ.defunctorum: manus.ſ.viuẽtiũ: atq; oribus defunctorũ: ora.ſ.viuentiũ: & ecõuerſo. (vbi annotandũ, ꝙ etiam oribus dixit.) Tormẽti genus, exclamatio.q.d.ò quale tormenti genus: ſed non profert ò, quia pręciens nõ eſt, in quẽ exclamabat: & ipſe necabat ſic longa morte: fluẽtes ſanie.ſ.mortuoꝝ: & tabo.ſ. viuentiũ: in complexu miſero.i.tãdiu cogebat ſe complecti, dum viuorum ſanguis in tabem cõuerteretur, & defunctorum pus in ſaniem. At ciues.ſ.eius, feſſi tandẽ, circũſiſtũt armati, ipſum furentem infanda.i.infando more: & circunſiſtunt domũ.ſ.eius: & obtruncãt ſocios.i.complices eius: & iactãt ignẽ ad faſtigia.i.culmina domus eius. Ille.ſ.Mezentius, elapſus inter cædes.ſ.ſociorũ.i. dum ſocij, & complices eius cęderentur: cõfugere, ſup.cœpit: aut cõfugiebat in agros Rutuloꝝ.ſ.ad Turnum: & cœpit defendier.i. defendi, aut defendebatur armis: Turni hoſpitis.i.cui iure hoſpitalitatis erat deuinctus. Ergo, omnis Etruria, ideſt Tuſcia: ſurrexit.ſ. contra Mezentium: iuſtis furijs.i.tumultu iuſte ſuſcępto: & repoſcunt pręſenti Marte.i.bello regem.ſ.ſuum Mezentium, ad ſupplicium.i.tormentũ mortis. O Ænea, ego addã te ductorẽ his millibus. Nanq;, pro quibus: puppes.ſ.Etruſcoꝝ cõdẽſę, fremunt toto littore: & iubent ferre ſigna.ſ.bellica, hoc eſt vexilla. Aruſpex longęuus, & ergo peritus, & ſeuerus: retinet.i.imoratur eos, ne exeãt in bella: canens fata.i.volũtates deorũ ſibi reuelatas: ac dicẽs, ſup. ò iuuẽtus delecta.ſ.ad expeditionem præſentem, aut prius à Tyrrheno: flos & virtus veterum virum, pro virorũ: qui optimi habiti

biti ſunt: quia vt quiſq; vetuſtiſſimus, ita optimus eſt habitus: quos iuſtus dolor fert in hoſtem: & Mezentius accendit ira merita.ſ.contra ſe: nulli.i.non vlli: nõ eſt fas vlli Italo ſubiungere.i.ſubiugare: tantam gentem.ſ.Rutulorum & Latinorum: quibuſcum Mezentius nunc fœdus percuſſit: optate.i.deligite, duces externos. Acies Etruſca reſedit.i.quieuit hoc campo: vbi, ſcilicet erat: nec proceſſit exiſtens exterrita monitis diuum. Ipſe Tarcon, ſcilicet qui electus erat, eorum dux: miſit ad me oratores, ideſt legatos: quos vulgo, ambaſiatores vocant, & coronam regni cum ſceptro, ideſt virga regali: & mandat inſignia ſ.cætera, vt faſces lictorum: & reliqua, quæ Romani poſtea acceperunt ornamenta: vt.ſ.ſuccedant: caſtris.i.ad caſtra, veniam: & capeſſam, ideſt eam captum regna Tyrrhena.i.Etruriam, in quam Tyrrhenus venit ex Mæonia. Sed ſenectus tarda gelu, ideſt frigore imminuto, ſcilicet ſanguine: & effœta.i.viribus exhauſta: ſeclis, ideſt temporibus, & ſenio: inuidet mihi imperium, & vires.ſ. meæ: ſeræ.i.tardæ: ad fortia, ſup.gerenda, inuident mihi imperiũ ego exhortarer gnatum, ideſt filium meum: ni.i.niſi: ipſe mixtus, ſcilicet generi Italoꝝ: matre Sabella.i.ex Sabinis: traheret hinc.i. ex matre: partem patriæ.i.niſi pro parte materna eſſet Italus: tu cuius annis, quia floridus es: & generi, quia Phrygius, vtroq; parente. fatum indulget.i.indulgenter concedit, regnum Etrurię: & quem numina.i.deorum oracula: poſcunt.ſ.ad Etruriæ ductum: ingredere.i.procede in bellum. ò fortiſſime ductor Teucrũ, atque Italum.i.Teucrorum, atq; Italorum.i.qui & Teucros & Italos duces. (Reguntur autẽ genitiui, à verbali ductor: non, à ſuperlatiuo fortiſſime Italum, quia non erat Italus: quod ſi propter originem dicendus ſit Italus, fata eum non poſcerent.) Ego præterea iungã tibi hunc, ſcilicet Pallanta, filium noſtrum: appoſitorie, & ſpes, & ſolatia noſtri. (Valla diceret, noſtri: aut potius noſtra.) vt, ſup. aſſueſcat tolerare ſub te magiſtro, militiam, & graue opus Martis.i.bellum: & aſſueſcat cernere tua facta.ſ.egregia: & miretur.i.propter admirationem imitetur te ab annis primis: ego dabo huic equites Arcadas bis centum.i.ducentos: appoſitorie, robora.i.fortia corpora: pubis.i.iuuentutis: lecta.i.electa: & Pallas, ſup.dabit tibi: totidem ſuo nomine.i.alteros ducentos: & ita erũt quadringenti equites, qui pauci viſi ſunt cõtra tot inimicos: vnde ſubditur, Vix ea, &c.

PIERIVS.

☙ Premit, & murum circunſonat armis.) In codi.aliquot antiq. circunſonat arcens, legitur. In aliquot alijs, Arũis: vt non vnus nominetur hoſtis, ad maiorem timoris exaggerationem: ſeq; honeſtius excuſet, quod modico eum auxilio iuuet. Mihi autem, armis, vt in codicibus emendatioribus habetur, nequaq̃ diſplicet. ꝑ Taboq; fluentes.) In antiquo cod. fluenti quippe tabo, legitur. ꝑ Ille inter cædes Rutulorum.) In Vaticanis omnibus co. cædẽ, vnitatis numero legitur: non ita in pleriſq; alijs. ꝑ Nulli fas Italo.) In anti.aliquot cod. mutato numero legitur, Fas Italo nulli. Sed principium à ſpondeo, verſum omnino grauiorem reddit. ꝑ Mandatq; inſignia Tarcon.) In antiquo cod. Tarcho. Alibi vero ex C. Iulij Rom. & quorundam aliorum ſententia, nullum nomen Latinum, on, literis finiri monuimus: quãuis Plinius nomina quædam dicit, proprios gẽtis ſuæ vultus, formamq; apud nos etiam cuſtodire. De nominibus autẽ huiuſmodi, Fab. Quintilianus ait, vt Palęmo, Thelamo, & Plato (Nam ſic eum Cicero quoq; appellat) diceretur, retinuerunt: quia Latini, quod o, & n, literis, finiretur, non repperiebant. ꝑ Et generi fatum indulget.) In Med. cod. plurali numero, fata indulgent, ſcriptum eſt. ꝑ Hũc tibi præterea.) In aliquot antiq. legere eſt, Nunc tibi. Sed pronomen illud indicatiuum, longe plus ponderis & energiæ habere videtur, dicendo, Hunc Pallãta. Nam & in pronomine ipſo, & in proprio nomine, emphaſis eſt. ꝑ Primis & te miretur ab annis.) Sunt cod. antiqui, in quibus legere eſt, te imitetur, abſque ſynalępha. Sed oĩno, miretur, magis placet, quia plus eſt mirari, in quo rei, q̃ vix te aſſequi poſſe ſperes, magnitudo oſtẽtatur. ꝑ Arcades huic equites.) In antiq. & emendatis cod. Arcadas, per, as, ſcriptũ eſt, metro ita ſuadente. Nam accuſatiuus pluralis in, es, Latinus eſſet: & non niſi producta vltima poneretur. ꝑ Robora pubis Lecta dabo.) Antiqui aliquot cod. corpora pubis, legunt. Sed omnino longe melius eſt robora. ꝑ Totidẽq; ſuo tibi nomine Pallas.) In cod. aliquot ant. legere eſt, ſuo tibi munere Pallas. Sed enĩ Seruius, nomine, agnoſcit.

Seruius.

ſVix ea fatus erat:defixiq; ora tenebant
Æneas Anchiſiades,& fidus Achates
Multaq; dura ſuo triſti cum corde putabant,
Ni ſignum cœlo Cytherea dediſſet aperto.
Nanq; improuiſo vibratus ab æthere fulgor
Cum ſonitu venit,& ruere omnia viſa repente,
Tyrrhenusq; tubæ mugire per æthera clangor.
Suſpiciunt:iterum atq; iterũ fragor intonat ingens:
Arma inter nubem,cœli in regione ſerena
Per ſudum rutilare vident,& pulſa tonare.
Obſtupuere animis alij:ſed Troius heros
Agnouit ſonitum,& diuæ promiſſa parentis.
Tũ memorat.[Ne verò hoſpes,ne quęre ꝑfecto, ÆNE.
Quem caſum portenta ferant:ego poſcor Olympo:
Hoc ſignum cecinit miſſuram diua creatrix,
Si bellum ingrueret,Vulcaniaq; arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miſeris cædes laurentibus inſtant:
Quas pœnas mihi Turne dabis:q̃ multa ſub vndas
Scuta virum,galeasq;,& fortia corpora volues
Tybri pater:poſcant acies:& fœdera rumpant.

SERVIVS.

¶Triſti cum corde.) Propter breuitatem auxiliorum.ſ Cœlo aperto.) Sereno, vt Aperta ſerena proſpicere.ſ Improuiſo.) Nullum enim indiciũ pręceſſerat nubium. ſ Fulgor.) Fulgetra.ſ Cum ſonitu.) Tonitru ſcilicet.Et vt diximus ſupra,ordinem tenuit qui nobis apparet, vt fulgetras dicat pores , cum ſint ante tonitrua. ſ Ruere omnia.) Sic enim ſonat vt videatur ruina : alibi, Cœliq; ruina.Bene auté temperauit dicens.ſ Viſa repente: Tyrrhenusq; tubæ mugire ꝑ æthera clangor.) Tyrrhenum clangorem dixit tubæ : ideo quia apud Thuſcos tubam cõſtat inuentam eſſe.Ergo Tyrrhenus clangor,ſonus Tyrrhenarum tubarum.Et bene congruis ominibus arma nunciantur per ſonos tubarum.ſ Fragor intonat ingens.) Fragor eſt proprie armorum ſonus, quod autem dicit intonat,illuc ſpectat, Fulminat Æneas armis,& vult fragore tonitrua,ſplẽdore fulgetram imitari . Non autem mirum eſt à Venere allatis armis ineſſe fulgorem.Nam & Homerus dicit à Thetide oblata arma habere motum quendam & ſpiritum:quæ duo in aqua eſſe manifeſtum eſt . Thetidem autem nouimus Nympham.ſ Inter nubem.) Per nubem,more ſuo . Et dicit in ſerena parte cœli fuiſſe nubem,per quam arma portata ſunt.ſ Per ſudum.) Sudum eſt quaſi ſub vdum,ſerenum poſt pluuias,vt ver ſudum.ſ Agnouit ſonitum.) Hoc eſt quid ſonitus ſignificaret.ſ Diuę promiſſa parẽtis.) κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligamus Venerem ei promiſiſſe. ſ Hoſpes.) Et qui ſuſcipit,& qui ſuſcipitur,hoſpes vocatur,vt hoc loco Euander. Item ſupra,Hoſpitis Æneæ ſedem.ſ Ne quęre vero profecto.) Ambæ particulæ ad ornatum pertinẽt tantũ.ſ Portẽta.) Modo bona omina.ſ Ego poſcor Olympo.) Aut de Olympo poſcor , ideſt hæc ſigna cauſa mei fiunt : aut certe in Olympum poſcor.ſ Diua creatrix.) Rerum omniũ generaliter.ſ Heu.) Adeo de victoria fretus eſt,vt etiam hoſtium miſereatur , & hinc naſcitur ille ſenſus,Non hæc ò Pala dederas promiſſa parẽti. Itẽ Æneas,Hi noſtri reditus,expectatiq; triumphi,Hæc mea magna fides?ſ Fœdera rumpant.) Quę ſe facturum Latinus promiſerat. non enim erant facta.

POETA

quod ſignum aduentus numinis etiam in.iij.poſuit,& clangor Tyrrhenus.i.à Tyrrhenis, & Lydijs inuẽtus.ſ.tubæ,ſup. viſus eſt mugire per æthera. Æneas,ſupp.& Achates:ſuſcipiunt.i.auribus captant,clãgorem illũ:aut ad ſe capiũt,& rarum faciũt prodigiũ:& fragor ingens intonat iterũ,atq; iterũ i.frequenter:&,ſup. vident:arma rutilare.i.reſplẽdere,& micare:per ſudũ.i.ſerenũ,& ſeorſum ab vdo,regione cœli exiſtente ſerena:inter nubẽ.ſ.quã Venus aſſumpſerat:aut qui arma attulerat : & vident arma pulſa ſonare.i.ſonum tonitrui imitari : alij obſtupuere animis:ſed heros Troiꝰ.ſ.Æneas, agnouit ſonitũ : & dona diuæ parentis.ſ.Veneris:promiſſa.i. arma allata eſſe,q̃ Venus ꝓmiſerat: vbi tñ & qñ non conſtat ex Poeta,ſed multa & dicta & facta , inter matrẽ & filiũ eſſe poſſunt,quę ſcripta non ſunt, ſed promiſſa,dicẽs nũc,ſignificat ſatis Venerẽ aliqñ ꝓmiſiſſe.Tũ.i deinde:memorat.i.narrat: ac dicit,ò hoſpes vero.i.certe,& profecto:ne(inquit)q̃re:pro eo quod eſt,q̃ras,ſup.doceri:quẽ caſum.i.quẽ euentum,& rei exitũ: hæc portenta.i.prodigia,rem nouã portendentia:ferãt.i.afferant: ego poſcor.i.exigor:Olympo.i.de cœlo:aut potius in cœlũ.Diua creatrix.ſ.generabilium omniũ: Venus cecinit.i.quodam oraculo prędixit,ſup.ſe miſſuram hoc ſignum:ſi bellũ ingrueret:q;,pro.&. cecinit ſup.ſe laturam.i.allatura:auxilio.i.in auxiliũ meũ,per auras:arma Vulcania.i.à Vulcano,marito ſuo,fabrefacta.Heu,commiſerantis vox:ſicut illa Eſa.j.Heu ego cõſolabor ſuper hoſtibus meis,& vindicabor de inimicis meis.Quãtæ.i.q̃ magnæ cædes q.d.maximæ:inſtant.i.imminent: Laurentibus miſeris:quia Turnum ſortiti ſunt ductorem contra fata.Quas.i.qualeis pœnas,dabis mihi,ò Turne?q.d.grauiſſimas:ò Tybri pater,q̃.i.quantum: multa ſcuta virum.i.fortiũ interemptoꝝ:non qui ea abijcient,ſed qui cum eis abijcientur in fluuium:&galeas , & corpora fortia.i. robuſta dum viuerent: volues ſub vndas.ſ.tuas? Poſcant.ſ. Laurẽtes,quantũ velint:& eſt amara conceſſio:acies.ſ.exercitus inſtructi:& rumpant fœdera.ſ.quę cum Latino inijſſet Æneas,niſi Turnus omnia turbaſſet:cõmoto prius populo per furiam inſtinctu Iunonis,vt prius viſum eſt.

ASCENSIVS.

¶Vix ea,&c.) Docet Æneam ex tali reſponſo ſane perplexũ eſſe ctum, quum parum ſibi opis ab Euandro paratum videret:nam quid quadringenti contra tantam manum fortiſſimoꝝ bellatoꝝ? Verum conſolatũ aduentu matris , quæ illi Vulcania obtulit dona, videlicet arma radiantia,quibus & materno auxilio fretus nihil dubitabat in hoſtẽ progredi. Sed ne multis agam. ¶Ordo eſt. Euander,ſupp.vix erat fatus ea.ſ.quæ dicta ſunt:& Æneas Anchiſiades i.Anchiſæ filius : & Achates fidus.ſ.Æneæ comes:defixi.ſ. in terram:tenebant ora.i.vultus ſuos in terram,vt anxij,& cogitabundi facere ſolent:& putabant.i.voluiſſent.cum ſuo triſti corde.i.quũ hoc,ꝙ cor triſte habebant (nam niſi concomitantiã ſignificet,abundet:quũ non enim inſtrumentum denotat.) multa dura.i.aduerſa difficulter tolerabilia:ni.i.niſi.ſ.quæ fuiſſent dura:niſi Cytherea.i.Venus:dediſſet ſignum.ſ.aduẽtus ſui,aperto cœlo. Nanq;,pro quia:fulgor vibratus.i.vibrando concuſſus:ab æthere improuiſo venit cum ſonitu:& omnia ſunt viſa ruere repente: quod

PIERIVS.

¶Defixiq; ora tenebant.) Vetuſta quędã exempla legunt,intentiq;.Sed enim,defixi,magis placet:quod pręſe fert etiã ſtuporem quendã. ſ Fragor intonat ingens.) Antiqui plerię codi. Vaticaniq; omnino,cum Medi.& Porcio,increpat,legunt:quũuis,intonat,ea ratione Seruio placet:quod alibi dictum à Poeta , Fulminat Æneas armis . Quod vero paulopoſt ſeqtur,pulſa tonare.in anti.aliquot, ſonare,legere eſt.Sunt etiam vetuſti admodum codices,in quibus,fragor intonat aures,legatur.ſed hoc alioꝝ iudicio relinquemus.ſ Agnouit ſonitũ,& diuæ.) In Ro.cod.non habetur,&:vt per appoſitionẽ legas,diuæ promiſſa parẽtis : eruditis tamẽ auribus vulgata lectio,Sonitũ & diuæ,magis adblanditur.ſ Ne vero hoſpes,ne quęre profecto.) In cod.aliquot anti.legere eſt, Ne quære hoſpes,ne quęre profecto:vtraq; lectio & venuſta eſt & à Virgiliana phraſi nõ aliena.ſ Quam multa ſub vndas.) In Ro.cod.legere eſt,ſub vnda:quod non diſplicet , in loco enim voluenda ſunt.Sed,ſub vndas,ad locum omnino vehemẽtius eſt.

ſHæc vbi dicta dedit,ſolio ſe tollit ab alto,
Et primum Herculeis ſopitas ignibus aras
Excitat,heſternumq; larem,paruosq; penates
Lætus adit:mactat lectas de more bidentes.
Euandrus pariter,pariter Troiana iuuentus.
Poſt hinc ad naueis graditur,ſociosq; reuiſit,

SERVIVS.

¶Herculeis ſopitas ignibus aras.) Hypallage eſt,ideſt ſuſcitauit aras Herculeas , in quibus erant ignes ſopiti . ſ Heſternumq; larem.) Cui pridie ſacrificauerat , & eſt iteratio , nam male quidam externum legunt,ideſt extraneum. Poſt hinc

POE.

hinc ad naueis graditur.) Vnũ vacat , aut poſt , aut hinc : vt, Poſt hinc digrediẽs iubeo frõdentia capris , Tale eſt & illud , Primus ibi ante omnes. ſ Qui ſeſe in bella ſequantur.) In expeditionem & bellicam pręparationem . nam vt ſupra diximus ,bellum eſt tempus

Quorum de numero, qui ſeſe in bella ſequantur,
Præſtantes virtute legit, pars cætera prona
Fertur aqua, ſegniſq; ſecundo defluit amni,
Nuncia ventura Aſcanio, rerumq; patriſq;.
Dantur equi Teucris, Tyrrhena petentibus arua:
Ducunt exortem Æneæ, quem fulua leonis
Pellis obit totum, præfulgens vnguibus aureis.
Fama volat paruam ſubito vulgata per vrbem,
Ocyus ire equites Tyrrheni ad littora regis.
Vota metu duplicant matres, propiuſq; periclo
It timor, & maior Martis iam apparet imago.
Tum pater Euandrus dextram complexus euntis
Hæret, inexpletum lachrymans, ac talia fatur.
[O mihi præteritos referat ſi Iupiter annos, EVAN.
Qualis eram, quum primam aciem Præneſte ſub ipſa
Straui, ſcutorumq; incendi victor aceruos,
Et regem hac Herylum dextra ſub Tartara miſi,
Naſcenti cui treis animas Feronia mater,
Horrendum dictu, dederat: terna arma mouenda,
Ter leto ſternendus erat, cui tum tamen omneis
Abſtulit hæc animas dextra, & totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu diuellerer vſq̃
Nate tuo, neq; finitimis Mezentius vnq̃
Huic capiti inſultans, tot ferro ſæua dediſſet
Funera, tam multis viduaſſet ciuibus vrbem.
At vos ò ſuperi, & diuum tu maxime rector
Iupiter Arcadij quæſo, miſereſcite regis,
Et patrias audite preces, ſi numina veſtra
Incolumen Pallanta mihi, ſi fata reſeruant,
Si viſurus eum viuo, & venturus in vnum,
Vitam oro, patiar quemuis durare laborem.
Sin aliquem infandum caſum fortuna minaris,
Nunc nunc ò liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curæ ambiguæ, dum ſpes incerta futuri,
Dum te chare puer, mea ſola, & ſera voluptas
Complexu teneo, grauior ne nuncius aures
Vulneret. [Hęc genitor digreſſu dicta ſupremo POE.
Fundebat, famuli collapſum in tecta ferebant.

pus omne quo vel pręparatur aliquid pugnæ neceſſarium: vel quo pugna geritur. Prælium autem dicitur conflictus ipſe bellorum. Vnde modo bene dixit, Qui ſeſe in bella ſequantur, non in præliũ, nã ad auxilia petenda vadit, non ad pugnã. Quãq; etiam ſi diceret, qui ſe in prælium ſequantur: non valde ab re eſſe videbať. Hi enim equites, cum à Tarchonte accępiſſet Æneas auxilia, cum alijs Hetruſcis equitibus per terram miſſi, obuios ſtatim habuere bellãtes: & q̃ſi iam hinc recta pergere videntur in pręlium. Vnde etiam à Cymodocea nauigãti Æneæ dicitur, Iã loca iuſſa tenet forti permiſtus Hetruſco Arcas eques. [Segnis.) ſine remigio. Et reſpexit ad deſcendẽtes, de q̃bus ait, Remigio noctemq; diemq; fatigant, licet fuerit leniſſimus fluuius. [Rer.) quas geſſerat. [Patris.) Vbi eſſet. [Exortẽ Ænez.) Per id quod non eſt factum, quod factum eſt indicatur, per exortem autem, optimum & præcipuum ſignificat. [Pellis obit totũ.) Pellis oſtenditur magnitudo in hoc, quòd dicit totum obit. [Vnguibus aureis.) Aut quia vngues ipſi cum aruerint, auri imitantur colorem, aut q̃a ſolebant deaurari. Statius, Auro manſueuerat vngues. [Subito vulgata.) Cur ſubito: ipſe dicit: quaſi per paruam vrbẽ. [Ocyus.) Poſitiuus antiquus eſt, ideſt celeriter. nec enim poteſt eſſe comparatiuus vbi nulla eſt comparatio. [Vota metu duplicãt matres.) Bene duplicant metu, nam ineſt ſemper in matribus votũ. [Propiuſq; periclo It timor.) Periclo, ideſt ad periculum vicinus: aut certe It timor propius periclo, pro propior, nam matres quod timent, hoc putant liberis poſſe contingere. [Iam apparet.) Adhuc illis pergentibus iam pręlium cogitabatur à matribus. [Dextram complexus euntis.) Filij ſcilicet quia dixerat pater. [Hęret inexpletum.) Multi hic diſtinguũt, vt ſit, Inexpletus hęſit, & talia locutus eſt lachrymans, Alij legũt in expletus lachrymis. Honeſtius tamẽ eſt inexpletum lachrymans, vt ſit nomen pro aduerbio, ideſt inexplebiliter. [O mihi præteritos referat ſi Iupiter annos.) Et ò & ſi, optãtis ſunt: quæ nunc iunguntur, nam ſingula ante ponebantur. Vt, Si nũc ſe nobis ille aureus arbore ramus. Ergo vnum vacat quantum ad antiquitatem, & notandum votum de præterito fieri. [Qualis eram, cum primam aciem.) Aut vt ſim talis, qualis tunc eram quando iſta perfeci. Aut certe laudantis eſt, Qualis eram cum primam aciem Præneſte ſub ipſa Straui. [Scutorumq; incendi, victor aceruos. Hoc traxit de hiſtoria. Tarquinius enim Priſcus victis Sabinis in honorem Vulcani eorum arma ſuccendit quem poſtea ſecuti ſunt cęteri. [Cui treis animas.) Per tranſitum oſtendit illam Platonis & Ariſtotelis contentionem, qui dubitant vtrum quatuor, an tres animæ ſint in homine, φυτικὴ, αἰσθητικὴ, νοητικὴ, κινητικὴ. Hoc autem loco per tres animas magnum & perfectum indicat virum. Nam quantum ad fabulam pertinet, tres animas propter tria habuit corpora, attendendum eſt ſane hoc ſibi Euandrum vindicare quod fuit in Hercule. Nam vt ille Geryonem extinxit, ita hic Herylum occidit, inde eſt quod paulo poſt dicit, Neque finitimo Mezentius vnquam Huic capiti inſultans. Herculis enim mos fuit, vt etiam non rogatus laborantibus ſubueniret. Tunc enim ſicut & Varro dicit, omnes qui fecerant fortiter, Hercules vocabantur: licet eos primo. xliiij. enumerauerit. Hinc eſt quod legimus Herculem Tirynthiũ Argiuum, Thebanũ, Libym. [Feronia mater.) Nympha Campaniæ, quam etiam ſupra diximus, hæc etiam libertorum dea eſt, in cuius templo raſo capite pileum accipiebant. Cuius rei etiam Plautus facit mentionem in Amphitryone, Quod vtinam ille faxit Iupiter, vt raſo capite portem pileum. [Terna arma mouenda.) Figura poetica, nã trina debuit dicere. Arma enĩ numeri ſunt tantum pluralis; mouẽda autẽ vel cõtra ipſum vel ab ipſo. [Finitimo.) Aut ĩ finitimo: aut finitimo capiti. [Viduaſſet ciuibus vrbem.) Scilicet viris fortibus peremptis, & ꝓprie viduaſſet dixit, q̃a vrbs gñis eſt fœminini. Horatius abuſiue & ſatis incongrue in genere maſculino poſuit dicens, Viduus pharetra riſit Apollo. [At vos ò ſuperi.) Iam hinc quaſi pater loqtur. diuiſa enim eſt hæc allocutio, & vltima pars eius habet parentis affectum, quod & ipſe oſtendit dicens. [Et patrias audite preces.) Prima vero viri fortis eſt: vt, Qualis eram cũ primam aciem Præneſte ſub ipſa Straui. [Durare laborẽ.) Ipſius ſcilicet ſenectutis. Terẽtius, Senectus ipſa morbus ẽ. Durare autẽ eſt ſuſtinere. Horatius, Ac ſine funibus vix durare carinæ Poſſunt imperioſius æquor. [Infandum caſum.) Parẽtis eſt nolle memorare quod formidat. [Crudelem vitã.) Quę filio eſt ſuperſtes. [Sola, & ſera.) Quia vnus erat, & ſerius ſuſcęptus.

ASCENSIVS.

¶Hæc vbi dicta dedit ſolio ſe tollit ab alto, Et primũ Herculeis ſopitas ignibus aras Excitat, heſternumq; larem, paruoſq; penates Læt. &c.) Recitat quomodo Æneas, ſocios præmiſit ad Aſcaniũ, nauibus quibus aduectus fuerat: & quomodo ipſe cum Pallante poſt mœſtum vale diſceſſit ab Euandro, equos ad Etruſcos.

Ordo ¶ Ordo eſt. Vbi.i.poſtq̃: Æneas dedit, ideſt eloquutus eſt hæc dicta: ſuſcitat primum aras ſopitas, ignibus Herculeis.i.igneis Herculeos, ſopitos in aris Herculeis, ſcilicet per hypallagen: & larẽ, ideſt ignem: heſternum, ideſt pridianum: quo pridie eius diei, in ſacrificijs Herculis vſi erant: & ipſe lætus adit penates paruos, ideſt deos domeſticos, pro fortunæ tenuitate modicos: & mactat bidentes, ſcilicet oues: lectas.ſ.de grege: more.i.iuxta ritum: quia boues intacti, & oues lectæ, & ſues eximij mactandi erant rite ſacrificantibus: & Euander, ſupp. mactabat pariter: & iuuentus Troiana mactabat pariter cum Ænea, ſcilicet & graditur poſt, ideſt poſtea: hic, ideſt ex loco ſacrificij: ad naueis, ſcilicet vbi ſocij erant quibuſcum aduectus erat: & reuiſit ſocios, de quorum numero legit præſtantes, ideſt pręſtãtiores, & meliores: qui ſequantur ſeſe.ſ.eligentem Æneam ad bella: cætera pars.ſ.ſociorum: fertur aqua prona.i.deflua, & exiſtens ſegnis, quia ſine remigio: aut tardior ad bella defluit.i.deorſum fluit: amni.ſ.Tybri: ſecundo.i. à tergo ſequente, hoc eſt defluente vẽtura, ideſt vt veniat Aſcanio nuncia.i.annũciatrix: rerum.ſ.geſtarũ à patre, & patris. Equi dantur.ſ.ab Euãdro, vt promiſerat, auxilio lætos dimittã: opibuſq; iuuabo Teucris, petentibus arua Tyrrhena.i.qui cũ Ænea, & Pallante

lante in Etruriam profecturi erant. Et, ſup. Arcades miniſtri regis Euandri: ducunt, quia propter nobilitatem equi, & dignitatem Æneæ non incidebant: ſed ducebant ad manum Æneæ, ideſt ad Æneam, & ad vtilitatem eius, ſupp. equum: exortem. i. extra ſortem dandum, hoc eſt egregium, & non de communi ſorte: quẽ. ſ. equum: pellis leonis fulua. i. fului coloris: præfulgens vnguibus aureis. i. inauratis, aut aurei coloris: obit. i. circundat, & operit totum. Fama vulgata ſubito ideo ſubito, quia per paruam vrbem. ſ. Pallanteum: volat equites ire ocius, ideſt celeriter: ad littora regis Tyrrheni. i. ad Tarcontem: matres. ſ. Arcadum, qui cum Ænea profecturi erant: duplicant. i. duplicia faciunt: vota metu, ideſt ꝓpter metum. Et timor it propius. i. propior: periculo. i. ad periculum: & maior, ideſt euidentior: imago Martis, ideſt belli: apparet iam. ſ. quum abirẽt iuuenes. Aut imago Martis. ſ. dei, hoc eſt ſimulachrum eius: apparet iam maior, ideſt extenſius, & inflatius ſolito, in ſignum commotionis & iracũdiæ: ſed abſolutior ſenſus eſt, quod iam apparet maior apparatus belli. Tũ, ideſt deinde, Euandrus: nam vtrunque dicitur Euandrus, & Euander: complexus dextram. ſ. Æneæ: euntis, ideſt abire parantis: hæret, ideſt inhæret, aut adhæret ei lachrymans: inexpletum. i. inexplebiliter: ac fatur talia: ò ſi, ideſt vtinã: Iupiter referat mihi annos præteritos: hoc eſt, vt ſim talis qualis eram: quum, ideſt quando: ego ſtraui, ideſt proſtraui: primam aciem. ſ. Italorum, ipſum expellere: aut repellere volẽtium: ſub ipſa Præneſte. ſ. vrbe: & quum ego victor incendi. i. comburere feci, aceruos ſcutorum. ſ. proſtratorum hoſtium: & miſi hac dextra. ſ. manu mea: regem. ſ. Præneſtinorum: Herylum. ſ. nomine: ſub tartara. i. ad inferos: cui Feronia mater. ſ. eius: & dea Libertinorum in Hetruria: dedit naſcenti, ideſt quum naſceretur, ideſt naturam humanã ſortiretur, treis animas, quia erat tricorpor, ſicut & Geryones fuiſſe fingitur: horrendum dictu. i. quæ res eſt horrenda dictu: & à quo, ſupp. terna arma erant mouenda. i. admonenda: aut cui. i. in quem: tria arma erant mouenda. i. concitanda: ſed prior modus pręſtat: vnde ſequitur, & qui ſupple erant ſternẽdus, ter leto. i. morte. ſ. ſingulorum morte corporum cui hæc dextra. ſ. mea, nunc quidem inualida. Abſtulit tamen. i. nihilominus: tunc. ſ. quum ſolidum robur haberem omneis animas: quia de tribus dicimus, omnes, Ariſtotele teſte: & exuit, ſupp. corpora: cuius totidem. i. etiam tribus armis, quia ſingula ſingulis docet, quare id optauerit, dicens, ò gnate, ideſt quia ò fili, ego non diuellerer vſquã à tuo dulci complexu, ſemper in complexu tuo eſſem, & tecum proficiſcerer: neque Mezentius inſultãs. ſ. per irriſionem huic, ideſt meo capiti: finitimo. ſ. ſibi, hoc eſt irridens me, & vireis meas propter ſenium: dediſſet vnq̃ ferro tot ſæua funera. i. nunq̃ occidiſſet: ſeuienter tot bonos ciueis: nec viduaſſet, ideſt orbaſſet: vrbem. ſ. ſuam tam multis ciuibus. ſ. q̃ multis nunc viduauit. At, ideſt ſed vos, ò ſuperi: & tu, ò Iupiter, maxime rector diuum. i. diuorum ego quæſo, miſereſcite regis Arcadij, hoc eſt mei, qui rex ſum populi, & præcipue colentis: & audite preces patrias, ideſt quas ego pater pro filio effundo: ſi veſtra numina. i. diuinæ poteſtates: & ſi fata reſeruant mihi Pallanta. ſ. filium meum: incolumen. i. ſaluum redditurum: & ſi ego viuo viſurus. i. qui adhuc videam eum: & ſi viuo venturus. i. qui veniam in vnum. ſ. locum: cum ipſo oro, ideſt peto à vobis: vitam. ſ. ad id tempus duraturam: & patiar durare, ideſt duriter tolerare: quemuis, ideſt quemlibet laborem, aut quemuis laborem: durare, ideſt permanere: ſin. i. ſed ſi, ò fortuna, tu minaris aliquẽ infandum caſum: nõ audet propter malum omen dicere, necem filij, & mire innuit, bona à dijs dari: mala, à caſu obuenire: ò. i. vtinam. liceat. i. licitum ſit: & permittatur nunc abrumpere vitã crudelem. i. quæ crudelis eſſet, ſi appetat durare vſq; ad mortem filij mei. Nunc (inquit) dum curæ ſunt ambiguæ, ſcilicet inter ſpem, & metũ: & dum ſpes futuri eſt incerta: aut dum. i. donec: ſpes eſt incerta futuri. i. de re futura. Et dũ, ò chare puer, mea ſola & ſera voluptas: ego teneo te meo complexu: ne. ſ. nuncius: grauior. i. moleſtior, & durior, ſeu triſtior, q̃ facile pati poſſem: vulneret aureis. ſ. meas. Genitor, ſcilicet Euãder: fundebat hæc dicta, ideſt ex animo eloquutus eſt: hæc, ſup. in ſupremo digreſſu: famuli ferebant in tecta. i. in regiam ſuam: collapſum. i. poſtquam prę dolore conciderat: quæ triſtitia, tam vehemens mali fuit, nimirum ominis, vnde & Pallas caſurus eſt in prælio.

PIERIVS.

¶ Herculeas ſopitis ignibus aras Excitat.) In anti. plerifq; co. Suſcitat, legitur non inepte: quam lectionem agnoſcit Ser. ¶ Heſternumq; larem.) Placet Seruio, heſternum, cui pridie ſacrificauerat Improbatq; externum. Quod tamen & in Ro. co. & quibuſdam alijs peruetuſtis codicibus inuenitur. Sunt qui paruos penates, externos intelligant: quum ſolitus ſit Poeta, Æneæ penates, magnos deos appellare: vt eo loco, Feror exſul in altum cum ſocijs, Gnatoq; penatibus, & magnis dis. & per magnos penates iurat Aſcanius in. ix. dixerat tamen Euandrus, Cõmuneq; vocate deũ. de quo plura Macrobius. ¶ Euander pariter, pariter Troiana iuuẽtus.) In antiquis pleriſq; cod. Euandrus: per terminationem, us, ſcriptum eſt: quod hoc loco perplacet, quia ſic ὁμοιοτέλευτον euitatur: quæ tribus continuis dictionibus haberetur in er, ſi Euãder etiã legeretur. Quid vero veteres de nominibus huiuſmodi tradiderint, alibi recitatum eſt. ¶ Otius ire equites Tyrrheni ad littora regis.) Antiqui aliquot codices, ad limina, habent. Sed, littora: peritioribus placet. Nam inde nauibus in caſtra prouecti ſunt. Id etiam obſeruandum, quod Seruius ait, Otius, poſitiuum antiquũ eſt. i. celeriter. Nec enim poteſt eſſe comparatiuum, vbi nulla eſt cõparatio. At quo modo poſitiuũ cuius maſculinũ, otior, ſit: vt Fulminis otior alis. Quare dicendum potius comparatiuum eſſe pro poſitiuo, ita tamẽ, vt inſolitũ quiddam ſignificet. Ita ibi, Adloquitur Venus triſtior, q̃. ſ. ſolita ſit. ¶ It timor, & maior Martis iam apparet imago.) In Ro. cod. & timor, & maior. Sed id forte ſolito more. Sunt ẽt vetuſti codices, in quibus abſq; particula, iam ita legitur, Maior martis apparet imago. Noſtræ tamen ætatis ingenijs, iam, illud interpoſitũ magis adridet: quod neſcio q̃d addat carminis maieſtati. ¶ Hæret inexpletum lachrymans.) Nõ placet, quod in quibuſdã codi. antiquis, inexpletus, legitur: quantis agnitum veterum etiam temporibus. In aliquot alijs: in amplexus lacrimans, habetur. Sed inexpletum, agnoſcunt eruditi omnes. ¶ Quum primam aciem.) In antiquis codicibus primũ, legitur. Sed melius, primam aciem. ¶ Regem hac Herylum.) In Romano codi. Erulum, per u, more ſuo: vt, ſibulla, pro ſibylla: Thraſullus, ꝓ Thraſyllus: & alia huiuſmodi paſſim apud Tacitũ & aliquot alios. ¶ Neq; finitimus Mezentius vnquam Huic capiti inſultãs.) In antiqs aliquot codicibus, finitimo, legitur: vel mihi, vel huic capiti. &, Exultãs dediſſet funera, legitur &, vſquã, in codicibus aliquot antiquis: quod pertinet ad repetitiõis ornatũ, ſi cui ita legere placuerit.

Non ego nunc dulci amplexu diuellerer vſquam
Gnate tuo: neq; finitimo Mezentius vſquam
Huic capiti inſultans, tot ferro ſæua dediſſet
Funera, tam multis viduaſſet ciuibus vrbem.

Quo loco Seruius ait proprie, viduaſſet: dictũ à Virgilio: quia vrbs eſt, generis fœminini. abuſiue vero & ſatis incõgrue ab Horatio dictũ, Viduus pharetra riſit Apollo. Quia. ſ. putat ipſe viduã quaſi viro iduã dici. At qui ſunt ex grãmaticis, quorũ authoritas minime cõtemnenda eſt: qui, viduũ, a ve, & duitate, dictũ velint: ſicut veſanus, non ſanus. atq; ita non incongrue dixerit Hora. Viduus Apollo. ¶ At vos, ò ſuperi, & diuom tu maxime rector Iupiter Arcadij q̃ſo miſereſcite regis, Et patrias audite preces.) In anti. admodum codice lectio hæc variat in hunc modum.

Diuom tu maxume rector
Iupiter Arcadij quæſo reminiſcere regis,
Exaudiq; preces patrias.

Vulgata tamen lectio plures habet fautores: quia ſequitur, Si numina veſtra Incolumen Pallanta mihi, ſi fata reſeruẽt. apoſtrophe ad plureis. ¶ Si viſurus eũ viuo.) In codicibus aliquot antiqs viuom, legitur: quod nõ ita placet. Nã ad id, q̃d nõnulli obijciũt, recte, viuom, poſitum: quia præter vota vidit eum poſtmodum: ſed non viuum, reſpõſum fecerim, ſatis eſſe, quod iam dixerat, Si numina veſtra Incolumẽ Pallanta mihi, ſi fata reſeruent. Et quia nõ ſatis erat, deſyderio patris, filiũ eſſe incolumẽ: niſi & iucundiſſimo eius frueretur aſpectu, eiuſq; complexus peteret adiecit, Si Viſurus eũ viuo, & venturus in vnum. ¶ Patiar quẽuis durare laborẽ.) In antiquis pene omnibus codicibus, patior, eſt præſenti tẽpore: quod auget aſſenſum: & rem iam actu eſſe ſubinnuit, vel ad incõmoda ſenectutis reſpicit, quæ ꝑ ſeipſa morbus eſt, de qua Comicus ait, χαλεπὸν τὸ γῆρας ἐστ' ἀνθρώποις βάρος. ¶ Nunc nũc, ò liceat.) In antiquiſſimo codice Romano, & quibuſdã alijs, legere eſt Nunc ò nũc liceat. Quod quantam præ ſe ferat venuſtatem & elegantiam, nulli arbitror ambiguum eſſe. ¶ Mea ſola, & ſera voluptas.) In Mediceo, & in Porcio, tranſpoſitis verbis, legere eſt: Mea ſera & ſola voluptas: quod maiori cum orationis ortu, ſi diligenter inſpicias, factum animaduertes. Eſt vero hoc cuiuſmodi filiũ Homerus vocat, τηλυγετὸν, τηλυγιτὸν, καὶ μουνογένη. ¶ Complexu teneo.) In Romano codi. legere eſt per participium, Complexus. Dum te cõplexus. Sed enim, Complexu, omnino melius. ¶ Grauior ne nũcius aures Vulneret.) In codicibus antiquioribus ſcriptum eſt, Nũcius auris Volneret. Exponi

ponit vero Marcellus, grauior, triſtior. ¶ Famuli collapſum in tecta ferebant.) In antiquis codicibus, conlapſum, habetur: præpoſitione incolumi, inſtar eius inſcriptionis, quæ Romæ adhuc ſuperat in monumentis L. ſeptimi Seueri pij.

ARCVS

ARCVS CÆLIMONTANOS PLVRIFARIAM
VETVSTATE CONLAPSOS ET CONRVPTOS A SOLO SVA PECVNIA RESTITVERVNT.

Iamq; adeo exierat portis equitatus apertis,
Æneas inter primos, & fidus Achates:
Inde alij Troiæ proceres: ipſe agmine Pallas
In medio, chlamyde & pictis conſpectus in armis:
Qualis, vbi Oceani perfuſus Lucifer vnda,
Quem Venus ante alios aſtrorum diligit igneis,
Extulit os ſacrum, cœlo, tenebraſq; reſoluit.
Stant pauidę in muris matres, oculiſq; ſequuntur
Pulueream nubem, & fulgenteis ære cateruas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum
Armati tendunt, it clamor, & agmine facto
Quadrupedãte putrẽ ſonitu quatit vngula campum:
Eſt ingens gelidum lucus prope Cæretis amnem
Religione patrum late ſacer, vndiq; colles
Incluſere caui, & nigra nemus abiete cingunt:
Syluano fama eſt veteres ſacraſſe Pelaſgos
Aruorum pecoriſq; deo, lucumq; diemq;:
Qui primi fineis aliquando habuere Latinos
Haud procul hinc Tarco, & Tyrrheni tuta tenebant
Caſtra locis: celſoq; omnis de colle videri
Iam poterat legio, & latis tendebat in aruis.
Huc pater Æneas, & bello lecta iuuentus
Succedunt: feſſiq; & equos, & corpora curant.
At Venus æthereos inter dea candida nymbos
Dona ferens aderat, natumq; in valle reducta
Vt procul egelido ſecretum flumine vidit,
Talibus affata eſt dictis, ſeq; obtulit vltro.
¶ En perfecta mei promiſſa coniugis arte VEN.
Munera ne mox, aut Laurentes nate ſuperbos,
Aut acrem dubites in prælia poſcere Turnum.
¶ Dixit, & amplexus nati Cytherea petiuit, POETA
Arma ſub aduerſa poſuit radiantia quercu.

SERVIVS.

¶ Iamq; adeo exierat.) Adeo ad ornatum pertinet tantum. ¶ Ipſe agmine Palas In medio.) Hic enim mos fuit vt tyrones ponerẽtur in medio, & ambirent viri fortes exercitũ. Aut certe honoris eſt medium locum in exercitu tenere, vt ipſe alibi, Medio dux agmine Turnus. ¶ Conſpectus.) Conſpicuus, conſpicabilis. Nam pro nomine participium poſuit. ¶ Ante alios aſtrorum diligit ignes.) Venus in cœlo habet vnam propriam ſtellam quæ oriens Luciferum, occidens Veſperum facit. Inde Statius, Et alterno deprehẽditur. Venus in ortu. Habet et duas alias, vnam in ſigno Tauri, & vnam in Septentrione. Vnde etiam Taurus domus eſſe dicitur Veneris, Ideo dixit, Quẽ Venus ante alios aſtrorum diligit ignes. ¶ Sacrum.) Venerabile. ¶ Tenebras.) autem reſoluit propter iubar, quod ſola poſſidens aliquod efficiat lumen. ¶ Agmine facto.) Agmẽ proprie eſt exercitus ambulãs quicquid fuerit aliud, abuſiue dicitur. ¶ Prope Cæritis amnem.) Agylla ciuitas eſt Tuſciæ à conditore appellata, cui ex iuſtitia Romana aliud eſt inditum nomen. Nam cũ Romani euntes per Tuſciam interrogarent Agyllinos quæ diceretur ciuitas, illi vtpote Grę ci quid audirent ignorantes, & optimum ducentes ſi prius eos ſalutarent, dixerunt χαῖρε quam ſalutationem, Romani nomen ciuitatis eſſe putauerunt, & detracta aſpiratione eam Cære nominauerunt, vt dixit Iginus in vrbibus Italicis. Amnis, autem, Minio dicitur: vt, Qui Cære domo, qui ſunt Minionis in aruis. ¶ Late ſacer.) Hoc eſt non ſolum colebantur à ciuibus, ſed etiam ab accolis. ¶ Nigra.) Vmbroſa: more ſuo. ¶ Veteres ſacraſſe pelaſgos.) De his varia eſt opinio. Nã alij eos ab Athenienſibus, alij à Laconibus, alij à Theſſalis dicunt originem ducere, quod eſt propenſius. Nam multas in Theſſalia Pelaſgorum conſtat eſſe ciuitates. Hi primi Italiam tenuiſſe perhibentur. ¶ Aruorum pecoriſq; deo.) Publica ceremoniarum opinio hoc habet, pecorum & agrorum deum eſſe Syluanum. Prudentiores tamen dicunt eum eſſe ὑλικὸν θεὸν, hoc eſt deum τῆς ὕλης. Hyle autem eſt fex omnium elementorum, ideſt ignis ſordidior & aer, item aqua & terra ſordidiora, vnde cuncta procreantur: quam ὕλην, Latini materiam appellauerunt: nec incongrue cum materiæ ſyluarum ſint. Ergo quod Græci à toto, hoc Latini à parte dixerunt. ¶ Lucumq;, diemq;.) Hoc à Romanis traxit, apud quos nihil fuit tam ſolenne quàm dies conſecrationis. Hinc eſt illud, Noſtroſq; huius meminiſſe minores. ¶ Tarco & Tyrrheni.) Tarco Latinus nominatiuus eſt de Græco veniens ab eo quod eſt Tarcon: perdito ν, & ω commutata in o, vt ἀπόλλων Apollo, & πλάτων Plato. aliter verſus non ſtat. ¶ Tuta tenebant caſtra locis.) Hoc eſt & natura & induſtria munitiſſima. Sed nouimus caſtra per naturam munita eſſe non poſſe, niſi in collibus fuerint, quod ſi in montibus ſunt, quomodo procedit, Latis tendebat in aruis? Ne ſit ergo contrarium, intelligamus quod hodieq; videmus & legimus, hanc collium fuiſſe naturam, vt planicies eſſet in ſummo, in qua caſtra inerant Tarcontis. Quanquam multi velint, Celſoq; omnes de colle videri Iam poterat legio: ad Æneã referri, vt intelligamus venientes in collibus fuiſſe Troianos: Caſtra vero Hetruſca in campis. Quod ſi velimus accipere: quemadmodum procedit, Tuta tenebant Caſtra locis? ideſt per naturam locorum. ¶ Tendebat in aruis.) Vt, Hic ſæuus tendebat Achilles. ¶ Et bello lecta.) Quia ait ſupra, Qui ſeſe in bella ſequantur, Præſtantes virtute legit. Aut lecta: propria, quia delectus militum eſt. ¶ Feſſiq; & equos, & corpora curant.) Ingenti arte quod ſequebatur omiſit, redditurus in decimo. nanque ſi vellet dicere veniſſe Æneam, vidiſſe Tarcõtem, petiſſe auxilia, ſatis longum fuerat, & peribat illud quod ait ſupra, Toto nanq; fremũt condenſę littore puppes: cum & Hetruſcorum feſtinationi dicentis breuitas congruat. Verum hoc quod in iſto loco prętermiſit, reddidit in decimo, dicens, Nanque vt ab Euandro caſtris ingreſſus Hetruſcis, Regem adit, & regi memorat nomenq;, genuſq;. ¶ Ætherios nymbos.) per aerem numinum ſcilicet purgatiorem qui circa deos eſt, ἤδη νῦν σαι ἐκ αὐτοῦ παρὰ δῶρα φέρουσα. ¶ Reducta.) Secreta. ¶ Egelido ſecretum flumine vidit.) Egelido, ideſt nimiũ gelido: & eſt vna pars orationis, vt, Eduramq; pirum, ideſt valde duram. Et ſic dixit Secretum flumine egelido, hoc eſt prę ſidio fluminis: vt dicimus, ſecretus eſt monte vel ſyluis Latenter autem oſtendit Æneam non niſi flumine ablutum, numen videre potuiſſe. ¶ Obtulit vltro.) Ideſt deam confeſſa, vt in ſecundo dixit, & eſt ordo, Obtulit ſe, & locuta eſt. ¶ Promiſſa.) κατὰ τὸ σιωπώμενον: vt ſupra, Hoc ſignum cecinit miſſuram diua creatrix. ¶ Laurenteis ſuperbos.) Vt, Quos illi bello profugos egere ſuperbo. ¶ Acrẽ Turnum.) Fortẽ, & proprie apud nos acer eſt qui δεινὸς apud Græcos dicitur, nã fortẽ, & vehementem, & aſperum, & amarum poteſt ſignificare. ¶ Poſcere.) Prouocare. Cicero, Poſcunt maioribus poculis, ideſt prouocant.

ASCENSIVS.

¶ Iamq; adeo exierat portis equitatus apertis, Æneas inter primos & fidus Achates: Inde alij Troię pr. &c.) Docet: quo profecti ſunt ad Tarcõta: ſeu Latine, Tarcontẽ, Etruſcorum ductorem vtq; Venus Ænei Vulcania obtulit arma: ipſum cõplectens: atq; cohortans. Vnde: quia Donati nihil habemus. ¶ Ordo eſt. Equitatus. i. cœtus, aut claſſis equitũ: exierat iam adeo. i. pcipue iam. aut oino portis apertis. Exierat (inquit) videlicet Æneas, & Achates fidus. ſ. Æneæ comes, inter primos. Inde. i. deinde, ſupp. exierant alij proceres Troiæ. Ipſe Pallas conſpectus. i. conſpicuus in medio agmine: in, ſupp. chlamyde & armis pictis, quæ. ſ. à patre obtinuerat, ſup. exierat talis, qualis Lucifer: vbi. i. poſtq̃: ipſe perfuſus vnda Oceani. i. lotus, ſm opinionem vulgi, Oceano. i. Oriens, quem. ſ. Luciferũ: (eſt enim ſtella Veneris) Venus diligit ante alios igneis. i. fulgores aſtrorum: extulit cœlo os. i. conſpectum ſuum: ſacrum. i. venerabilem: & reſoluit tenebras, ſcilicet nocturnas, vñ Lucifer, q lucem afferat, dicitur. Matres pauidę ſtant in muris, &

ſequuntur

ſequuntur oculiſ.i.obtutu: q̃a pedibus ſtantes, nõ poterant, nubẽ puluereã.i.puluerulẽtã, ex puluere pedũ collectã: & cateruas fulgẽtes ęre.i.armis ęreis fulgẽtibus inter nubẽ illam. Olli.i.oẽs illi armati: tendũt per dumos.i.loca inuia.ſ.ea, qua proxima meta.i. proximũ compendiũ viarum, ſup.erat: clamor.ſ.ſe inſtigantium: it.i.diffunditur per aera: & vngula.ſ.equina, quatit campũ putrẽ: ſonitu quadrupedante.i.à quadrupedãtibus.i.quaternis pedibus, incedentibus eq̃s facto: & hoc agmine.i.ordine militariter procedẽtiũ.facto.i.inſtituto. Ingens lucus eſt prope amnẽ gelidũ.i.ſubfrigidũ propter ſyluam: Cęretis.i.vrbis Agillinæ: ſacer.i.venerabilis: late.i.in latũ relligione.i.obſeruãtia, & religioſo cultu patrũ.i. maioꝝ. Colles.i.monticuli: caui.i.habentes vallem interiacentẽ, includere, ſup.lucũ illũ: vndiq;.i.ex omni parte: & cingũt nemus abiete nigra.i.vmbroſa. Fama eſt veteres Pelaſgos.i.Græcos, qui in Italiã venerant: ſacraſſe.i.dicaſſe, Syluano, deo aruorum, & pecoris: & lucũ, ſupp.illum: & diẽ, ſup.ſolennẽ, & ſacrum. Pelaſgos (inquit) qui primi habuere.i.poſſederũt aliq̃n, fineis Latinos, Tarco. & Tyrrheni.ſ.populi: tenebant haud procul hinc.i.non longe ab hoc luco: caſtra tuta locis.i.munitione locorum: & oĩs legio.ſ. Tyrrhenoꝝ: poterat iam videri.ſ.ab Ænea: de colle celſo.i.arduo, & difficulter acceſſibili: ſed planiciẽ latam habente: aut, omnis legio Ænee venientis poterat videri à Tarconte de colle excelſo, vbi excubias fecerat: licet in valle munita, exercitũ haberet, & caſtra. Sed prior modus, quia placet Seruio, placet & mihi, eo quod ſequitur: & tendebat.i.tentoria habebat: ſicut in.ij. Hic Dolopũ manus, hic ſęuus tendebat Achilles.i.in aruis latis.i.late ſe extẽdentibus, in planicie collis. Pater Æneas, & iuuẽtus lecta.i.delecta, aut electa.bello.i.ad bellũ: ſuccedunt huc.i.ad hũc collẽ, vbi erat Tarcon: & ipſi feſſi curant.i.reficiunt & reparãt & æquos & corpora ſua.ſ.priuſq; ad Tarcontẽ accederent. At Venus dea candida.i.relucẽs: inter nymbos.i.nubem: ęthereos.i.lucidam, & quaſi cœleſtẽ: aderat, ferẽs dona.ſ.arma, à Vulcano fabrefacta: & vt.i.poſtq̃ ipſa vidit natum.i.filium: in valle reducta.i.inter duos colleis incluſa: vidit (dicit) procul.i.de longe: ſecretum.i.diuiſum ab exercitu aliorum: flumine egelido.i.multum & eminẽter gelido, niſi ſit nomen eius: affata eſt, ſup.eũ talibus dictis: & obtulit ſe.ſ.videndam cõſpectui eius: vltro.i.non requiſita. En munera perfecta, arte coniugis mei.ſ.Vulcani: promiſſa.i.quam ipſe mihi promiſerat aut quam me promiſeram tibi perfecta, daturam arma: aut quã mihi promiſſam dixi à marito: ſed hoc vltimum refellitur, & primum refellitur ex eo, q͂ Venus in oratione ſua nõ meminit promiſſionis. dicemus ergo, medium.ſ.Venerẽ, promiſiſſe Æneæ ſe laturã, arma perfecta, arte mariti ſui: vnde dictũ eſt, At Troius heros Agnouit ſonitũ, & diuæ promiſſa parentis. ne ò nate, dubites poſcere.i.prouocare, in p̃lia, Laurenteis.ſ.populos: ſuperbos.ſ.propter virtutẽ ſuam bellicam, aut propter ductores ſuos: aut Turnum acrẽ.i.ſtrenuum, ductorem eorum, & capitalem tibi inimicũ: Cytherea.i.Venus: à Cytheris montibus Cypri, dicta: dixit.i. finiuit, orationẽ: & petiuit amplexus nati.i.filij ſui: &, ſup.poſuit ſub q̃rcu aduerſa.i.e regione: & ex aduerſo ſita: arma radiantia.i. reſplendentia, & quaſi radios emittentia.

PIERIVS.

Sequuntur.) In pleriſq; vetuſtis codic. ſecuntur, notatum obſerues. Sed enim per q ſcribendum, Victorini ſententia eſt. Alij quidam q, in verbo, ſequuntur, & loquuntur, ita adamarunt, vt eorum etiam participia, ſecutus, locutus, per q, ſequutus, loquutus, ſcribere voluerint: præcipientes horum ſcriptionem ad originem referri debere. Tuta tenebant Caſtra.) In aliquot cod. antiquis legere eſt, cuncta tenebant Caſtra: quod ſi admittas, Seruij omnis ambiguitas tolletur. Nãq; omnis furijs ſurrexit, Ethruria iuſſis, quæ caſtra eo loco metata erat. Egelido.) In Ro. cod. hæc gelido: vt ſit. hæc.ſ.Venus: quod incomptũ videtur in alijs, & in alijs, e gelido, ſeparatim legitur. Placet vero vnica dictione, egelido, per compoſitionem particulæ, quæ valde ſignificat.

SERVIVS.

Deę donis.) Propter arma. Tãto lætus honore.) Quòd manifeſtam viderat matrem, & plenam numinis ſui. Interq; man⁹ & brachia verſat.) Iungendum eſt, vt intelligas Æneã manibus minora, brachijs maiora arma conſideraſſe, vtputa loricam & ſcutum: hęc.n.ſunt arma maiora, minora vero, galeã, gladiũ, ocreas. Verſat.) Cõſiderat. Vt: Huc illuc vincloꝝ imenſa volumina verſat. Rigẽtẽ, ſanguineã, ingentẽ.) Diſtinguẽdũ, propter plura epithetã. Solis ardeſcit radijs.) Irim Phyſica ratiõe deſcribit, quæ fit cum aquoſam nube ſolis ardor irradiat. Nec eſt incõgrua hæc comparatio, cum lorica de diuerſis metallis fieri plerunq; conſueuerit. Leueis ocreas.) Nitida tibialia. Recocto.) Sæpe purgato. Sic Homerus.

αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τεῦξε σάκος μέγα τε στιβαρόντε.
Τεῦξ' ἄρα οἱ θώρηκα φαεινότερον πυρὸς αὐγῆς.
Τεῦξε δ' οἱ κόρυθα βριαρὴν κροτάφοις ἀραρυῖαν.
Καλὴν δαιδαλέην, ἐπὶ δὲ χρύσεον λόφον ἧκε.
Τεῦξε δὲ οἱ κνημῖδας ἑανοῦ κασσιτέροιο.

Illæ deæ donis, & tanto lætus honore,
Expleri nequit: atq; oculos per ſingula voluit,
Miraturq;, interq; manus & brachia verſat
Terribilem criſtis galeam, flammasq; vomentem,
Fatiferumq; enſem loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem, qualis, quum cœrula nubes
Solis inardeſcit radijs, longeq; refulget:
Tum leueis ocreas electro, auroq; recocto,
Haſtamq; & clypei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumq; triumphos,
Haud vatum ignarus, venturiq; inſcius æui,
Fecerat ignipotens: illic genus omne futuræ
Stirpis ab Aſcanio, pugnataq; in ordine bella,
Fecerat, & viridi fœtam Mauortis in antro
Procubuiſſe lupam, geminosq; huic vbera circum
Ludere pendentes pueros, & lambere matrem
Impauidos, illam tereti ceruice reflexam
Mulcere alternos, & corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, & raptas ſine more Sabinas
Conſeſſu caueæ, magnis Circenſibus actis
Addiderat, ſubitoq; nouum conſurgere bellum
Romulidis, Tatioq; ſeni, Curibusq; ſeueris.
Poſt ijdem inter ſe poſito certamine reges
Armati Iouis ante aram, paterasq; tenentes
Stabant, & cæſa iungebant fœdera porca.

Non enarrabile.) Bene nõ enarrabile, cum enim in clypeo omnem Romanam hiſtoriam velit eſſe deſcriptam, dicendo Illic genus omne futurę Stirpis ab Aſcanio, pugnataq; in ordine bella: carptim tamen pauca cõmemorat ſicut in primo ait, Videt Iliacas ex ordine pugnas, nec tamen vniuerſa deſcripſit. Haud vatũ ignarus.) Futurorũ non inſcius. Venturiq; inſcius æui.) Nõ gui, ſed quę in æuo erant futura. Stirpis ab Aſcanio.) Vſq; ad Auguſtum Cæſarẽ. Mauortis in antro.) Poteſt accipi, & fecerat lupã Mauortis, & Mauortis in antro. Dicẽdo ait &: oſtẽdit multa alia fuiſſe depicta. Procubuiſſe.) Ideſt p̃ma parte ſe inclinaſſe: quod Græci προκλίνειν τίνα dicũt: vt inclinatiõe corporis vbera pręberet infantibus. Nã ſi procubuiſſe, iacuiſſe accipias, contrariũ eſt quod dicit, Ludere pẽdẽtes pueros. Sciendũ tamen eſt voluiſſe eũ geſtũ proprie exprimere, quẽ in ipſius lupæ cernimus ſtatuis. Geminos huic.) Re vera geminos modo: alias ſimiles. Sane totus hic locus Ennian⁹ eſt. Ludere.) Moueri. Terentius, Cõgrum iſtum maximũ in aqua ſinito ludere, ideſt moueri. Pendentes.) Ceſſantes. Vt, Pendent opera interrupta, minæq;. Matrẽ.) Quaſi matrem, cuius affectũ pueris exhibebat. Tereti ceruice.) Rotunda cũ longitudine. Vt, Incũbẽs tereti Damon ſic cœpit oliuæ. Mulcere alternos.) Nõ quod in pictura erat dicit: ſed id quod intelligimus factũ fuiſſe. Vt, Ter circũ Iliacos raptauerat Hectora muros. Et corpora fingere lingua.) Ideſt tergere. Cicero i Feſtiana, Spõgijs ſanguis effingebatur, ideſt tergebatur. Nec procul hinc Romam.) Congrue iuxta proprios conditores. Raptas ſine more Sabinas.) Raptas ſpectaculo ſine vllo exemplo. Cõſeſſu caueæ.) Cauea eſt vbi populus ſpectat. Magnis Circenſibus actis.) Magnis, quantũ ad paupertatẽ priſtinã pertinet. Nã legimus propter equorũ inopiã diuerſis eos tũc vſos animalibus. Raptæ aũt ſunt Sabinę Cõſualibus, hoc eſt menſe Martio. Conſus aũt deus eſt conſilioꝝ: qui ideo templũ ſub tecto habet vt oſtẽdatur tectũ eſſe debere conſilium, inde eſt quod & Fidei panno velata manu ſacrificabatur, quia fides tecta eſſe debet

debet & velata. Ideo autem dicato Conſi ſimulachro rapuerunt Sabinas, vt tegeretur initũ de rapto cõſiliũ. Iſte Conſus & eques Neptunus dicitur: vnde ẽt in eius honorẽ Circenſes celebrantur. Errant ergo qui dicunt magnis Circẽſibus, aut Megaleſiacis, aut Romanis quos conſtat fieri ante kalendas Ianuarias. Actis, autẽ, cum agerentur: quia non erat præſens à paſſiuo participium. vt, Et qua vectus Abas. ☞ Circẽſibus.) Circenſes dicti vel à circuitu: vel ꝙ vbi nunc metæ ſunt, olim gladij ponebantur quos circumibant, dicti Circenſes ſine adiectione ludorum, cum ita dicamus ludos theatrales, ludos gladiatorios, ludos Circenſes. ☞ Romulidis.) Hic datiuus pluralis venit ab eo quod eſt hic Romulida. ☞ Curibusq́ꝫ ſeueris.) Mire dixit ſeueris. Cum enim filias perdiderint Cetinenſes, Antennates, Cruſtuminij, & Sabini, cęteris quieſcentibus Sabini ſoli bella ſumpſerunt: qui interuenientibus poſtea triginta fœminis iam enixis de illis quæ raptæ erant, pax facta eſt: ex quarum nominibus Curiæ appellatæ ſunt in communem etiam mulierum honorem. Calendæ eis dicatæ ſunt Martiæ. Horatius, Martijs cælebs quid agam calẽdis? Iuuenalis, Munera fœmineis tractat ſecreta calendis. Nec enim aliter congruit Martias calendas eſſe fœminarum, niſi quia (vt diximus) fœminæ bella ſedarũt. Sane ſciendum omnes virgines raptas excepta Herſilia, quam ſublatam à marito, ſibi Romulus fecit vxorem. ☞ Poſito certamine.) Finito: vt, Ante diem clauſo componet veſper Olympo. ☞ Iouis ante aram.) Ante templum Iouis ſtatoris, quod fecerat Romulus poſtquam orans elatis armis meruit ne ſuus exercitus fugeret. ☞ Iungebant fœdera porca.) Fœdera, vt diximus ſupra, dicta ſunt à porca fœde & crudeliter occiſa: cuius mors optabatur ei qui à pace reſiliſſet. Falſo autem ait porca. Nam ad hoc genus ſacrificij porcus adhibebatur, ergo aut vſurpauit genus ꝓ genere. Vt, Timidi venient ad pocula damæ: cum has damas dicamus. Item ſupra lupam, cum artis ſit hic & hæc lupus. Aut certe illud oſtendit quia in omnibus ſacris fœminei generis plus valent victimæ. Denicꝫ ſi per marem litare non poſſent, ſuccidanea dabatur fœmina. Si autem per fœminam non litaſſet, ſuccidanea adhiberi non poterat.

ASCENSIVS.

¶ Ille deæ donis.) Cõmemorat quę arma Æneas à matre ſuſcęperat: & potiſſimũ clypei deſcribit ſculpturã, res Romanoꝝ pręcipuas vſqꝫ ad Auguſti tempora continentẽ: vnde & Auguſti egregia facinora, opportunitatem nactus cõpendio, ingenioſus Poeta percurrit: quam ob rem eſt explodẽda eorum opinio, qui poetam cõſtituiſſe dicũt, ad Auguſtum vſqꝫ perducere opus, & illius geſta recenſere. quod ſi eſſet, non hic & in. vj. tam diligẽter ea percurreret. Potuiſſet tamẽ, ſi ſuperuixiſſet Auguſtum, alio opere inſtar iſtius cecinisse: quod in Buco. & Georgi. pollicitus videtur.

Ordo. ¶ Ordo autẽ eſt. Ille. ſ. natus Veneris, Æneas: lætus donis deæ. ſ. matris: ſed potius, deę: q̃ſi, à mortali talia cõferri nequirent: & lętus tanto honore, quia mater ipſum ſuo complexu dignata erat: aut tanto honore, quantus eſt: tam inſignibus armis fulgere, nequit expleri. i. ſatiari, videndo: atqꝫ voluit oculos per ſingula. ſ. arma: & miratur, ſup. ea: & verſat inter manus & brachia, galeam. i. caſſidẽ terribilẽ: criſtis. i. habentem terribiles criſtas, & vomẽtẽ flammas: ſicut de galea Turni dictũ eſt: & enſem fatiferum, ideſt letiferum, aut mortiferum multis: & loricam. i. thoracem: rigentem. i. fere ſtantem & rigidam: ex ære. i. ſquámis æreis: ſanguineá i. ſanguinei coloris: & ſup. ingentem. i. valde magnam, ſup. talem: qualis, ſup. eſt: nubes cœrula. i. cœrulei coloris: quum. i. quando: inardeſcit. i. reſplendet: radijs ſolis. ſ. ex aduerſo incũbentibus, & arcum cœleſtẽ producentibus: & refulget lõge. i. refulgere videtur, pręcipue à longe ſtantibus: tum, ſup. miratur: & verſat ocreas i. munimina crurũ: leuis. i. polita, nõ aſpera, aut politas, & leuigatas, ſi ad ocreas refers, ſup. factas, ex electro, & auro recocto. i. iterum fuſo, & ita purgatiore: & haſtã, & tectum. i. texturam, & ſculpturam clypei: nõ enarrabile. i. difficile enarratu: declinatur ergo hoc textum, texti: pro re ipſa contexta. Ignipotens. ſ. Vulcanus: haud ignarus vatũ. i. vaticiniorũ, à vatibus editorũ: aut officij vatum non inſcius: qꝫ, pro, ideſt: nõ inſcius æui futuri: fecerat illic. i. in illo clypeo, res Italas, & triumphos Romanorum: & fecerat illic omne genus ſtirpis. i. progeniei futuræ ab Aſcanio: & fecerat in ordine bella pugnata. i. vt bellata. i. bello geſta erãt: & lupã fœtam. i. enixam: nuper procubuiſſe. i. prima parte ſe inclinaſſe: in viridi antro Mauortis. i. Martis. i. vbi erant Martis filij, Remus, & Romulus, & ab ea nutriendi: & geminos pueros pendentes circũ vbera ludere huic. i. in huius applauſum. ſ. lupæ: & matrem. i. quę tanquam matrem ſe gerebat. ſ. lupam: lambere, ſup. pueros. ſ. Remum, & Romulũ: impauidos. i. imperterritos: quo indicio, Martis filij ꝓbabãtur: nã pueri, naturaliter ſunt pauidi. Aut ordo eſt, & pueros impauidos lambere. i. dulciter ſugere: matrem. i. lupã, pro matre; & illam. ſ. lupam. reflexã ceruice tereti. i. rotũda in longum: mulcere. i. mitigare, aut placare lambendo alternos: vt catulos ſuos ſolent lupæ: quæ res, quum vna eſſet ſculpi, aut fingi nõ poterat. nam ſi alterum viſa eſt lambere, aut mulcere: non potuit alterum etiam mulcere: ſed ſic, ſculpta erat, vt lambiſſe viſa, alteꝝ ad alterũ feſtinaret: & fingere. i. tergere, & ſolidare corpora. ſ. infantum, lingua. ſ. ſua; quod vrſis proprium eſt. Nec. i. & nõ: & addiderat non procul hinc. i. ab hac ſculptura iam dicta: Romam: & Sabinas. ſ. virgines, & matronas raptas. ſ. à Romulo, & cohabitatoribus eius, poſtquam à finitimis coniugia impetrare non poterant: ſine more. i. exemplo, quia noua inuentione: dum enim conſualia Neptuno agerent. i. haſticos ludos, quæ haſtiludia nonnulli vocant, cõuocatis vicinis ad ſpectacula: vbi conueniſſent ſuam ſibi quiſqꝫ rapuit: vnde dicit, raptas conſeſſu caueæ. i. in loco concauo, vbi cõſederant in circuitu ſpectantes: & hoc magnis Circenſibus. ſ. ludis, qui idcirco fiebant actis. i. dum agi deberent: & addiderat nouum bellum cõſurgere ſubito Romulidis, & Tatio ſeni, & curibus ſeueris. i. inter Romulidas, ex Vna parte. & Tatiũ, ducem Sabinorum: & inter ciueis Curienſeis, quos Seueros vocat: quia cæteris quieſcentibus, iniuriam vlciſci voluerunt: & tria bella cum Romanis geſſerũt. Eſt autem hæ Cures, harum Curium, ciuitas olim Sabinoꝝ: vnde Numa Pompilius erat. Poſt. i. poſtea ijdem reges. ſ. Romulus, & Tatius: certamine poſito. i. ſedato inter ſe, ſtabãt armati ante aram Iouis: & tenẽtes pateras. ſ. quibus Ioui libabant: & iungebant. i. inibant: fœdera porca cæſa. i. icta, & percuſſa fœde. Nam qui fœdus percutientes, porcum inibant, dicebant antequam ferirent: Iupiter: populum. N. ſic ferito, vt ego hunc porcum ferio: tantoq́ꝫ magis ferito, quãto magis potes: pollesq́ꝫ, ſi. ſ. fœdus non ſeruaret.

PIERIVS.

¶ Miratur, interq́ꝫ manus.) In plerisqꝫ codic. anti. legere, Miraturq́ꝫ, interq́ꝫ manus. quod quidem mihi plurimum placet. ☞ Auroq́ꝫ recocto.) In Oblõ. cod. quẽ Põp. Lęti, delicias aiunt, auroq́ꝫ nitentẽ, legitur: vt ſit, Leueis ocreas electro, auroqꝫ nitentem, Haſtamq́ꝫ & clypei non enarrabile textũ. Sed magis placet, recocto: vt in reliquis oĩbus exẽplaribus habetur. ☞ Reflexã, Mulcere.) In Ro. cod. reflexa, eodẽ caſu cum ceruice, legitur. Sed reflexam, figuratum magis. operępretium vero eſt hmõi figuram plerisqꝫ in locis, tum ex marmore, tum ex ęre Romę ſpectare. Ambigas enim, vtrũ Virgilius à ſculptoribus an ſculptores à Virgilio, huius imaginis deſumpſerint exẽplar. Quod vero ſubſequitur, Et corpora fingere lingua: ſunt antiqui cod. in quibus lingere, ſcriptũ ſit. Sed enim, tingere: pro, tergere, agnoſcit Seruius, etiam M. Tullij Ciceronis vſu. ☞ Raptas de more Sabinas.) Sũt qui, de more, pręter morem, hoc loco teſte, dici velint. Sed enim ego, de, quidẽ illud in nonnullis antiquis codic. notatum obſeruaui. Paſſim vero raptas ſine more, ſcriptum animaduerti. Sed de paraphraſi ſumptũ puto. Quod vero ſequitur, Conſeſſu caueę dictio, Cõceſſu, corrupta plurimum eſt in cod. antiq. ☞ Et cæſa iungebat fœdera porca.) Quintilia. lib. viij. vbi de ornatu diſſerit: Quædam (ait) non tam ratione, quàm ſenſu, iudicantur: vt illud, Cæſa iungebat fœdera porca. Fecit elegans fictio nominis, quod ſi fuiſſet, porco, vile erat. Quod vero ait Seruius, falſo dictum à Virgilio, porca, quod ad hoc ſacrificij genus, porcus adhiberetur. Sueto. Tranquil. in vita Claudij, contra opinionem Seruij, Cum regibus fœdus in foro icit: porca cęſa, inquit. Tametſi Liuius quoqꝫ, porcum ſtatuit.

Haud procul inde, citę Metum in diuerſa quadrigæ
Diſtulerant (at tu dictis Albane maneres)
Raptabatq́ꝫ viri mendacis viſcera Tullus
Per ſyluas, & ſparſi rorabant ſanguine vepreis.
Necnon Tarquinium eiectum Porſẽna iubebat

SERVIVS.

¶ Citæ Metium in diuerſa q̃drigæ.) Donatus hoc loco cõtra metrũ ſentit dicẽs, Citæ: diuiſæ: vt eſt in iure, erecto, non cito. i. patrimonio vel hęreditate non diuiſa. Nam Citus cũ diuiſus ſignificat, ci, longa eſt. Ergo Citæ, veloces intelligamus. Quod aũt dicit Virgilius Metum: Metius Suffetius dictus eſt, quod nomen mutilauit cauſa metri. Nouimus aũt nominũ vel mutationem vel mutilationẽ cõceſſam poetis, ſic pro Polluce, Caſtorem:



Accipere, ingentiq́; vrbem obſidione præmebat.
Æneadæ, in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti ſimilem, ſimilemq́; minanti
Aſpiceres, pontem auderet quod vellere Cocles
Et fluuium v.nclis innaret Chlœlia ruptis.

pro Citheride, Lycoridem po uit: vt, Sed quæ legat ipſa Lycoris. Hic autem Metius Suffetius cũ apud Albanos ſummã rerũ teneret, à Romanis in auxilium cõtra Fidenates vocatus, iure ſocietatis venit qdẽ, ſed in ꝓlio ipſo ad hoſtes deſecit. Quod cernens Tullus Hoſtilius ait voce maxima militibus ſuis, ita vt etiã hoſtis audiret, Ne trepidetis, meo cõſilio factum eſt, vt

eſt, vt factioſe Meti⁹ Suffetius ad hoſtes trãſiret. Quo cõſilio & ſuis pene iam amiſſas vires reddidit: & effecit ne hoſtes crederẽt Metio. quẽ poſt victoriã captũ Tullus hoſtilius religauit ad binas q̃drigas, ita vt ab vnis q̃drigis traherẽtur manus, pedes vero ab alteris: qbus agitatis velociter, eũ crudeli morte diſcerpſit. Videns ergo poeta Romano nomini incongruã eſſe

eſſe vindictam, culpam in criminis retorquet authorē, dicens ex ſua pſona ad ipſum Metiū. ❡ At tu dictis Albane maneres.) Ideo etiā. ❡ Mendacis.) infert, vt tacitę queſtioni, & inuidiæ crudelitatis occurrat. ❡ Necnō Tarquiniū eiectum Porſenna iubebat.) Tarquinius ſuperbus habuit perditos filios, inter quos Aruntē: qui dū in caſtris eſſet, patre ſuo Ardeā obſidente: & ortus eſſet inter eū & Collatinum maritū Lucretiæ, de vxoribus ſermo, eo vſq; cōtentio proceſſit, vt ad probandos earū mores, arreptis equis ſtatim domos ſuas ſimul pficiſcerētur. Ingreſſi itaq; ciuitatē Collatinā vbi Lucretię domus, inuenerunt eam lanificio operā dantē, & triſtem propter mariti abſentiam. Inde ad Aruntis domū profecti cum vxorē eius inueniſſent cantilenis & ſaltationibus indulgētē, reuerſi ad caſtra ſunt. Quod Aruns dolens, cū de expugnanda Lucretiæ caſtitate cogitaret, mariti eius noīe epiſtolā finxit, & dedit Lucretię: in qua hoc cōtinebatur, vt Aruns ſuſciperetur hoſpitio. Quo facto, per noctē ſtricto gladio eius ingreſſus cubiculū cum Æthiope hac arte egit vt ſecū coiret, dicens, Niſi mecum cōcubueris, Æthiopem tecū interimā, tanq; in adulterio deprehenderim. Timens itaq; Lucretia ne caſtitatis famā amore deperderet (quippe quā ſine purgatione futuram eſſe cernebat) inuita turpibus imperijs paruit. Altero die cōuocatis propinquis marito Collatino patre Tricipitino, Bruto auunculo, qui tribunus equitum celerū fuerat, rem indicans, petijt ne violatus pudor, néve inultus eius eſſet interitus: & eiecto gladio ſe interemit, quem Brutus de eius corpore exertum tenens proceſſit ad populū: & multa cōqueſtus de Tarquinij ſuperbia, & filiorū eius turpitudine, egit ne in vrbē reciperetur authoritate qua plurimum poterat. nam vt diximus, Brutus tribunus equitum fuerat. Sed cum non ſuſciperentur, Tarquinius contulit ſe ad Porſennam regē Thuſciæ: qui pro Tarquinio cum ingentibus copijs capto Ianiculo, & illic caſtris poſitis, Romam vehemēter obſedit. Et cum per ſublicium pontē, hoc eſt ligneum, tranſire conaretur, ſolus Cocles hoſtilē impetum ſuſtinuit, donec à tergo pons ſolueretur à ſocijs, quo ſoluto ſe cum armis præcipitauit in Tyberim. Et licet læſus in coxa, tamen eius fluenta ſuperauit. Vnde eſt illud ab eo dictum cum ei in comitijs coxæ vitium obijceretur, Per ſingulos gradus admoneor triūphi mei. In tantam autem obſidionis neceſſitatem populus venerat, vt etiam obſides daret, ex quibus Cloelia inuenta occaſiōe trāſnatauit fluuium, & Romam reuerſa eſt. Redditaq; rurſus eſt, pacis lege eam Porſenna repetente: qui admiratus virtutem puellę dedit ei optionem, vt cum quibus vellet rediret. Illa elegit virgines vnde Porſenna hoc quoque miratus conceſſit: & rogauit per literas populum Romanum, vt ei aliquid virile decerneretur: cui data eſt ſtatua equeſtris, quam in ſacra via hodieq; conſpicimus. ❡ Eiectum.) Atqui facile poterat ſuſcipi. Sed ideo non eſt ſuſceptus, quia occidi non poterat religione impediente. rex enim etiā ſacrorum fuerat. Vnde poſtea alij facti ſunt conſules, alij reges ſacrorum. ❡ Porſenna.) Vnum n, addidit metri cauſa: vnde & penultimæ datus accentus eſt. Nam Porſena dictus eſt. Martialis, Hanc ſpectare manum Porſena non potuit. ❡ Æneadę.) Satis longe petitum epitheton. ❡ Illum.) Coclitem. Et modo Cocles in hoc homine de quo dicit, proprium eſt nomen. In alijs appellatiuum. nam luſcos, coclites dixerunt antiqui. Vnde & Cyclopas, coclitas legimus dictos, quòd vnum oculum habuiſſe perhibentur. ❡ Vinclis innaret Cloelia ruptis.) Atqui obſides non ligātur: ſed vincla pro cuſtodijs accipiamus. Aut certe vinclis ruptis pontis, ideſt iam ponte reſoluto.

ASCENSIVS.

Ordo. ❡ Haud procul, &c.) Percurrit cætera Romanorū geſta. ❡ Ordo eſt. Quadrigæ. i. equi quaterni trahentes currus: aut currus ipſi citæ. i. citati: & inſtigati: diſtulerant. i. diſtraxerant: haud. i. non procul: inde. i. ab iā dicta pictura: in diuerſa. i. in diuerſas parteis: Metum. i. Metium Suffetium, Albanorum principem, fidefragum: vt Liuius ad longum, & Seruius ſatis expreſſe recitat. Et quia hoc atrox factum videtur, docet Poeta, iuſtam eſſe vltionem, dicens: at. i. tametſi, hoc crudele videtur tibi. ò Albane. ſ. ò Meti, tu maneres. i. manere. i. ſtare deberes: dictis. i. promiſſis, & conuentis cum Romanis: & Tullus. ſ. Hoſtilius: raptabat. i. diſtrahere faciebat: viſcera viri Mēdacis. ſ. Metij, per ſyluas, & vepres. i. ſenteis, & dum rorabant: ſparſi. i. reſperſi: ſanguine. ſ. Metij. Necnon. i. etiam: Porſenna. ſ. rex Thuſciæ: cauſa autem metri adiecit n literam: nā Martialis, Porſena, media breui profert: iubebat. i. iubere Romanis videbatur: accipere. i. vt reciperēt: Tarquinum. ſ. ſuperbum: qui volunt ſecundam longam eſſe, ſcribunt Tarquinum, ſicut Metum: eiectum. ſ. propter ſuperbiam eius, & Lucretię, à filio violationē: & premebat vrbem. ſ. Romam: ingenti obſidione: Æneadæ. i. Romani: qui ab Ænea deſcenderant: & præcipue Brutus Collatinus & Tricipitinus: ruebant in ferrum. i. arma, pro libertate. ſ. tuenda, expulſis regibus. Tu aſpiceres illum. ſ. Porſenam, ſimilē indignāti, & ſimilem minanti, quod Cocles, Romanus ille, auderet vellere. i. diuellere, & interrumpere: ſecuri pontē. ſ. ſublicium, ingruentibus hoſtibus: & quod Chloelia, ſcilicet virgo Romana, cū alijs obſidibus data: innaret fluuium, ſcilicet Tybrim: & hoc vinclis. i. cuſtodijs arctis: ruptis. i. illiſis: aut, ruptis vinclis, ideſt ſic abnatantis, & cum ſummo periculo aufugientis, ac ſi in vinclis tenta fuiſſet. Hiſtorias recitat Seruius; quas & in Liuio facile eſt inſpicere, vnde breuior ſum.

PIERIVS.

❡ Citæ Metium in diuerſa quadrigæ Diſtulerant.) Antiqui omnes codices quotquot habui, Metum, legunt: dictione biſſyllaba: quam alibi vnico t, alibi geminato reperias: mutilatamq; eſſe dictionem cauſa metri Seruius ait. dum ipſe quoq; Metum, biſſyllabum agnoſcit. Sane Mettus, duplicato t, pluribus locis in veterū monumentis ſcriptum animaduerti, Placentiæ in diui Pauli templo: L. METTIVS, L. F. duobus t, notatum eſt: & Romæ in ædibus Pauli Placę legere eſt: Q. METTIO: & P. METTIO. tametſi non ignorem, & Metia, & Metius, vnico t, alibi notatum. vtcūq; vero primam in eo nomine ſyllabam produci volūt. Sed enim hic minime præterire poſſum: quod peruulgato errore in Liuianis codicibus, & alibi paſſim, Metius Suffetius. per ſ, priā litera ſcriptū eſt: quū dubio pcul, Fuffetius, per f, ſit ſcribendū. Ita enim apud Dionyſiū Halicarnaſſeum, & Græcos alios inuenias, φουφετιῶν Præterea, ſi qui noluerint Græcis adhibere fidē, oſtendit mihi Ianus Parrhaſius, vir vtraq; lingua eruditiſſimus, T. Liuij codicē vetuſtate venerabilem: in quo, Fuffetius, ſcriptū erat, prima litera per f, non per ſ. Quem quidē codicē noīa quædam ſpecioſa Vindicianus, Nicomachus Dexter, & Victorianus, ſe emēdaſſe adſcripſerūt. Idq; in Symmachorum gratiam feciſſe profeſſi ſunt. Ad hæc, & Nonij Marcelli vetuſtum codicem protulit: & alios quoſdā authores, in quibus eodē modo Metius Fuffetius, ſcriptum habebatur. Aiunt prӕterea Pomponium Lætum, totius antiquitatis virū obſeruantiſſimum, qui ſuperiori ætate in Romano gymnaſio primas obtinuit ſępius inclamitare ſolitū, Fuffetius, dicendū. ❡ At tu dictis Albane maneres.) Eodē ætatis vitio, quod ſępius adnotauimus, in codicibus aliquot legitur, Aluane, per u digammon: quo ſono huiuſmodi nomina, Hiſpani adhuc magna ex parte pronunciant. Id quod priori etiam ętate frequētiſſimo vſu receptum, Adamantiū compulit: vt albus, alba, albū: per b, mutā ſcribendum præciperet: diſcretionis gratia, vt aluus, ab albus, diſcerneretur: quæ nomina tunc corrupta, pronunciādi ratione confundebantur. Eſt vero hæc parentheſis & apoſtropha coniuncta ſimul, Haud procul inde citæ Metum in diuerſa quadrigæ Diſtulerant (at tu dictis Albane maneres) Raptabatq; viri mēdacis viſcera tellus: vt Quinti. obſeruat. ❡ Et ſparſi rorabāt ſanguine vepres.) Pomponius, fœminino genere, vepram, dixit: vt Nonius atteſtatur. Et apud Lucre. legitur lib. iiij. Nam ſæpe videmus illorum ſpolijs, vepres volitantibus auctas: quamuis ita dici debere neget Caper in Orthopeia. ❡ Necnon Tarquinum eiectū Porſenna iubebat Accipere.) In codicibus antiquis, Tarquinium quadriſyllabum eſſe diximus alibi, & poetarū teſtimonijs, ſecundam à principio ſyllabam eſſe breuē oſtendimus. Porſena quoq; vnico n, ſcribitur in antiquis pleriſq;: vt quę per ſe longa eſſe poſſit, vt in Murena, Aufilena, pene vltima. Tametſi iure ſuo. Hanc ſpectare manum Porſena non potuit, dixerit Martialis, non aliter ac illud etiam, Traducta eſt Getulis, nec cæpit harena nocētis: duabus ſyllabis eluxatis. Illud etiā aduertēdū, quod Seruius Lucretiæ ſtuprum, ab Arunte illatū ait, quum Liuium ſextum dicat. ❡ Pontē auderet q; vellere Cocles.) In antiquis oībus cod. quotquot habui, legi, auderet quia vellere. In vno ex antiquioribus, qui, auellere, notatum eſt puncto inter i, & a, librariorum inſcitia interiecto, quum forte, quia ſcriptum inueniſſent: ſed puto ego quia deſumptum ex paraphraſi: & q; antiquam eſſe lectionem.

In ſummo cuſtos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, & Capitolia celſa tenebat, Virgi.

SERVIVS.

❡ In ſummo cuſtos Tarpeiæ Mālius arcis.) In ſumma clypei parte. Et bona rōne vtitur in pictura, apta vnicuiq; rei loca diſtribuens. Ideo eni in ſumma clypei pte dicit factū eſſe Capitoliū, quia hoc arcē

Romuleoq́; recens horrebat regia culmo.
Atq; hic auratis volitans argenteus anſer
Porticibus, Gallos in limine adeſſe canebat.
Galli per dumos aderant, arcemq́; tenebant
Defenſi tenebris, & dono noctis opacæ.
Aurea cæſaries ollis, atq; aurea veſtis,
Virgatis lucent ſagulis, tum lactea colla
Auro innectuntur, duo quiſq; Alpina coruſcant
Geſa manu, ſcutis protecti corpora longis.
Hinc exultantes Salios, nudosq́; Lupercos,
Lanigerosq́; apices, & lapſa ancilia cœlo
Extuderat, caſtæ ducebant ſacra per vrbem
Pilentis matres in mollibus, hinc procul addit
Tartareas etiam ſedes, alta oſtia Ditis,
Et ſcelerum pœnas, & te Catilina minaci
Pendentem ſcopulo, furiarumq́; ora trementem,
Secretosq́; pios, his dantem iura Catonem.

vrbis eſſe manifeſtum eſt. Hiſtoria talis eſt, Bréno duce Senones Galli venerunt ad Vrbem: & circa Alliam fluuium occurrentem ſibi, deleuerunt exercitum omnem populi Romani. Aliaq́; die cum vellent ingredi ciuitatem, primo cunctati ſunt timentes inſidias, qa & patentes portas, & nullum in muris videbant. Poſtea paulatim ingreſſi cuncta vaſtauerunt octo integris menſibus: adeo vt ea quæ incendere non poterant, militari manu diruerent, ſolo remanente Capitolio: ad quod cum vtenſilibus reliqui confugerant ciues, qui tantum à Gallis obſidebátur, etiã id penetrare cupientibus: quos alij per dumeta & ſaxa aſpera, alij per cuniculos dicũt conatos aſcendere. Tunc Manlius cuſtos Capitolij Gallos detruſit ex arce, clangore anſeris excitatus, quem priuatus quidam dono Iunoni dederat. Nanque ſecundum Plinium, nullum animal ita odorem hominis ſentit. ¶ Pro templo.) Pro defenſione templi: nam, ante templum, non procedit: cum obſeſſus intra templum eſſet. Sic in nono, Ipſi intus dextra ac læua pro turribus aſtant. Terentius; Nam niſi hæc ita eſſent, pro illo haud ſtares Phædria. ¶ Tenebat.) Defendebat, & eſt militare verbum, vt etiam Salluſtius dicit. Vnde econtra victos, loco motos dicimus. Cicero, Loco illo motus eſt. ¶ Horrebat regia culmo.) Curiam Calabriam dicit, quam Romulus texerat culmis. Ad quam calabatur, ideſt vocabatur ſenatus, vocabatur & populus à Rege ſacrificulo: vt quoniam adhuc faſti non erant, ludorum & ſacrificiorum prænoſcerent dies. ¶ Atque hic.) In Capitolio. Et ſatis prudenter argenteum anſerem dixit, nam quaſi epitheton eſt coloris, & ſignificauit rem veram. Nam in Capitolio in honorem illius anſeris, qui Gallorum nunciauerat aduentum, poſitus fuerat anſer argenteus. ¶ Auratis porticibus.) Hoc ad tempus retulit florentis Romanæ reipublicæ. Nam illo loco vbi dixit, Horrebat regia culmo: ideo addidit Romuleo, vt incipiẽtis & pauperis adhuc imperij tempora deſignaret. ¶ Canebat.) Quaſi prædiuinabat. Nam canere, & dicere, & diuinare ſignificat. ¶ Arcemq́; tenebant.) Deeſt pene. Nam prope tenuerunt. ¶ Defenſi tenebris, & dono noctis opacæ.) Multi iterationem volunt. Alij dicunt tenebris propter cuniculos. ¶ Dono noctis.) Somno. Nam ſomnus noctis eſt donum. ¶ Aurea veſtis.) Hoc eſt barba. Vnde econtra inueſtes dicimus imberbes: vnde eſt, Tunc mihi prima genas veſtibat flore iuuentas. ¶ Virgatis lucent ſagulis.) Quæ habebãt in virgarum modum deductas vias. Et bene alluſit ad Gallicam linguam, per quam virgæ purpura dicitur. Virgatis ergo, ac ſi diceret purpuratis. ¶ Geſa.) Haſtas viriles. Nam etiam viros fortes Galli geſos vocant. ¶ Scutis longis.) Per hæc, corporum oſtenditur magnitudo. vt ſupra, Stabant tercentum nitidi in præſepibus altis. Per quod equorum magnitudinem expreſſit. ¶ Hic.) In eodem ſcuto. Et congrue ſacerdotes ſtatim poſt templa commemorat. ¶ Salios.) Qui ſunt in tutela Iouis, Martis, Quirini. Dicti Salij ideo quod circa aras ſaliunt & tripudiant. ¶ Nudosq́; Lupercos.) Cum in honore Panos Lupercaliorum ſolennitas celebraretur, pecora Romanorũ ſubito à latrõibus rapta ſunt. Illi proiectis veſtibus perſecuti ſunt latrones: quibus oppreſſis & receptis animalibus propter rem à nudis proſpere geſtam, conſuetudo permanſit vt nudi Lupercalia celebrarent. ¶ Lanigerosq́; apices.) Flamines in capite habebant pileum, in quo erat breuis virga deſuper habens lanæ aliquid. Quod cum per æſtus ferre non poſſent, filo tantum capita religare cœperunt. Nam nudis penitus eos capitibus incedere nefas fuerat. Vnde à filo quo vtebantur, flamines dicti ſunt, quaſi filamines. Verum feſtis diebus filo depoſito, pilea neceſſe erat accipere, quæ ſecundum alios ad oſtendendam ſacerdotij eminentiam ſunt reperta: ſicut columnæ mortuis nobilibus ſuperponuntur ad oſtendendum eorum columen. Alij dicunt non propter eminentiam dignitatis hoc factum: ſed quia cum ſacrificarent apud Laurolauinium, & eis exta frequenter aues de vicinis venientes locis abriperent, eminentia virgarum eas terrere voluerunt. Exinde etiam conſuetudo permanſit vt apud Laurolauinium ingentes haberẽt virgas, non breues vt in vrbe. ¶ Lapſa ancilia cœlo.) Regnante Numa Pompilio ſcutũ breue & rotundum cœlo lapſum eſt. Et cum aruſpices reſpondiſſent illic fore vrbis ĩperiũ vbi illud fuiſſet: diligentia Numæ, ne quandoq; ab hoſtibus poſſet auferri, adhibito Mamurio fabro multa ſimilia facta ſunt, & in templo Martis locata. Quod autem dicit ancilia, plurali vtitur numero ꝓ ſingulari. Nam vnum lapſum eſt. Ancile autem dicitur, aut quaſi vndiq; circunciſum: aut quaſi ἀμφίχειλον, ideſt vndiq; labrum habens. ¶ Extuderat.) Studioſe fecerat. ¶ Ducebant.) Deducebant. Hæc enim fuerat conſuetudo. ¶ Pilentis matres in mollibus.) Pilẽta ſunt vehicula, ſicut nunc baſternas videmus. Erant autem tũc Veneti coloris, non vt nunc ruſati, quibus niſi caſtę vtebãtur. Mollibus autem penſilibus: vt contra, Plumas penſiles dicimus, & molles ſignificamus. ¶ Hinc procul.) Bene longe à templis inferos facit. ¶ Scelerum pœnas.) Pro ſceleratorum. Et bene ait ſcelerum pœnas, in crimina enim perſonæ incidunt, non ipſarũ proprie ſunt crimina. Vnde & ſceleribus ſunt ſtatuta ſupplicia, quę in ſe incidẽtes homines obnoxios faciunt. ¶ Et te Catilina minaci Pendentẽ ſcopulo.) Hoc quaſi in Ciceronis gratiam dictum videtur. ¶ His dantem iura Catonem.) Vt & ſupra diximus, Cenſorium ſignificat, non Vticenſem qui contra Cęſarẽ bella ſuſcępit. Et ſupergreſſus eſt hoc loco Homeri diſpoſitionem. Siquidem ille Minoem, Rhadamantum, Æacum de impijs iudicare dicit, hic Romanum ducem innocentibus dare iura commemorat.

ASCENSIVS.

¶ In ſummo cuſtos.) Eandem rem proſequitur, vnde Ordo eſt. Manlius. ſ. vir ille Romanus, cuſtos arcis Tarpeiæ, ideſt capitolij à Tarpeia virgine poſtea denominati. ſtabat in ſummo, ſcilicet clypei: pro templo, ideſt pro defenſione templi Iouis capitolini: & tenebat, ideſt defendebat: capitolia celſa. i. ſublimia: & arcem Romanam: & regia recens, ideſt paucis annis antea conſtructa. ſ. Calabria domus: horrebat. i. horrida, & aſpera erat: cultu Romuleo. i. ſicut Romulus coluerat, & culmis cooperuerat. Atq; anſer argenteus, ideſt albus: aut (reuera) in clypeo argenteus, vt albedinem referret: volitans. i. volitanti, & alas clangenti ſimilis: hic. i. in capitolio: canebat Gallos, ſcilicet Senones adeſſe porticibus auratis, ideſt auro coopertis: in limine, ideſt in ingreſſu. Nam, ſupp. Galli, aderant per domos: & tenebant arcem. i. capitolium: & id quaſi nondum enim omnino tenebãt defenſi tenebris, & dono. i. indulgentia, & opportunitate: noctis opacæ. i. valde tenebroſæ: cęſaries. i. coma vento cedens: aurea, ideſt aurei coloris, vt fulua: erat, ſup. illis: atq; veſtis, ideſt barba: erat illis aurea: & lucent ſagulis, ideſt illis indumentis militaribus: virgatis, ideſt interciſis purpura, aut purpuratis: tum, ideſt inſuper: colla lactea. i. candidiſſima: innectuntur auro, ideſt indumẽto aureo: quiſq;, ideſt ſinguli, coruſcant. i. quatiunt: manu, ſcilicet ſua: deo Geſſa, ſeu Geſa, ideſt haſtilia: Alpina. i. ex Alpibus decerpta: protecti corpora. i. habentes corpora protecta: longis ſcutis: quia & ipſi longi erant. Et Vulcanus extuderat, ideſt ſtudioſe fecerat (ab extundo: nam excudo, & excudi, ſeu excuſi, mediam producunt. vt in ſexto. Excudent alij ſpirantia mollius æra.) Salios, ideſt ſacerdotes Martis, à Numa inſtitutos: exultantes, ſcilicet cum ancilibus & Lupercos, ſcilicet ſacerdotes Panos Lycei: nudos, ideſt qui nudi diſcurrebant: & apices. i. infularum: lanigeros, ideſt lanam gerentes: vnde & flamines, quaſi filamines dicti ſunt: & ancilia, ſcilicet ſcuta breuia circunciſa, lapſa cœlo, ſaltem vnum tempore Numæ, matres. ſ. matronæ Romanæ: caſtæ ducebant. i. deducebant: ſacra. ſ. Romana: per vrbem. ſ. Romanam: in pilẽtis. i. vehiculis ſic dictis: mollib. i. penſilibus, & molliter incedentibus. Et ſupp. Vulcanus addit procul hinc, ideſt longe ab horum ſculptura, etiam ſedeis tartareas. i. infernales. ſ. alta. i. ꝓfunda hoſtia: Ditis. i. Plutonis: & pœnas ſcelerum. i. ſceleratorum Romanorũ: & te, ò Catilina (cuius Salluſt.

Salluſt. deſcribit bellum, & quem Cice. vicerat: in cuius gratiam hæc dicta putant.) pendentem ſcopulo minaci. i. minanti: tibi aſſidue præcipitium, quod infertur iuſte per ambitionem rempublicam occupantibus vt Catilina conabatur: & trematem ora ſuriarum. ſ. infernaliũ: & pios. ſ. maneis Romanorum piorum, dum viuerent: & Catonem. ſ. maiorem, qui Cenſorius dictus eſt: dãtem his. ſ. pijs: iura. i. iuſta moderamina vitæ, ſicut in vita fecerat: quia Quę gratia currum, Armorũq; fuit viuis, quæ cura nitẽtis Paſcere equos eadem ſequitur tellure repoſtos. hoc eſt, eadem exercẽt apud inferos, quæ exercuerãt apud ſuperos: vt dictum eſt in. vj. Ad hoc autem ſupplicia noxiorum inducit, vt viuos à ſceleribus deterreat: vtq; non ſolum pijs præmia, ſed & impijs tormenta apud inferos parata ſignificet.

PIERIVS.

¶ Cuſtos Tarpeiæ Manlius arcis.) In Romano codice, Malius legitur, vnico l. Sed in Oblõgo, & alijs, Mallius, ll geminato, vt apud Catullum in codicibus emẽdatis. Sane, Manlius, per n, parciſſime habetur in antiquis his exemplaribus: & tametſi apud Liuium in veteri codice, Manlius, ſæpe legatur. Nec tamen mirum ſi aliter inueniatur vſquã, quum & antiquorum inſcriptiones in hoc nomine, perinde ac ẽt in alijs plurimũ varient. ¶ Romuleoq; recens horrebat regia culmo.) Per literarum tranſpoſitionem. In Roma. codi. Rumoleo, ſcriptum eſt: niſi à ruma, rumolum: quod aiunt, dictum velis. atq; inde, rumoleus, quod ego nuſquam alibi obſeruaui. Sed apud Aſprum in antiquo codice, Romolus, omnino ſcriptum eſt per o, in pene vltima, vt popolus, in duodecim tabulis. ¶ Atq; hic auratis volitans argenteus anſer Porticibus.) In quibuſdã codicibus antiquis, hinc legitur. Sed Seruius agnoſcit, hic: dum exponit, in capitolio. ¶ Galli per dumos aderãt.) In antiquo admodum codice, Olli per dumos: qa iam poſitũ erat, Gallos in limine adeſſe canebat. Cęterum ea repetitio tam nominis, quam verbi, mihi non parum venuſtatis & elegantiæ habere videtur, Gallos in limine adeſſe canebant: Galli per dumos aderant. ¶ Aurea cæſaries illis.) Hoc autem loco, ollis, in antiquis habetur exemplaribus. ¶ Hinc exultantes ſalios.) In antiquis aliquot, Hic exultantis: hic, hoc eſt in ſcuto, vel in hac parte. ¶ Ancylia.) In antiquis codicibus manu ſcriptis, ancilia, per i Latinum ſcribitur. Et eodem pacto in Antonini Pij nummis notatum eſt, vbi ſcuta tria oblonga ouali propemodum figura inſpiciuntur, cum inſcriptione, ancilia. ¶ Extuderat, caſtæ ducebant ſacra per vrbem, Pilentis matres in mollibus.) In Romano codice, extuderant, legitur, numero multitudinis. vt de Cyclopibus intelligatur. Sed magis placet, extuderat: vt omne opus ad Vulcanum referatur, vti ſuperius fecerat ignipotens, & paulo infra, Hinc procul addit. Et in emendatis Priſcian. codicib. extuderat, eſt: vbi ait, tundo, tutudi: cuius pene vltimam antiqui, modo producebant, modo corripiebant. Virgi. viij. Cœlo extuderat. Enni. in anna. Vireſq; calentis contudit crudelis hyems. Inſulſum vero illud eſt, quod apud interpretes legitur ſic, Matronas, nõ niſi caſtas, pilentis vſas. quũ caſta, ſit epitheton matronis adcommodatum. Præterea tangit hoc loco Virgi. hiſtoriã, quod matronis cõceſſum eſt: vt, Pilento ad ſacra, ludoſq; veherentur. Sed animaduertendum eſt, perperam in vulgatis exemplaribus Liuij, Plauſtro, legi pro Pilento: vt veteres codices habent. ita enim locus ille legitur, Honorem ob eam munificentiam ferunt Matronis habitum. vt, Pilento ad ſacra, ludoſq; carpentis feſto. profeſtoq; vterentur.

Hæc inter tumidi late maris ibat imago
Aurea, ſed fluctu ſpumabant cœrula cano,
Et circum argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis, æſtumq; ſecabant.
In medio claſſeis æratas, Actia bella
Cernere erat, totumq; inſtructo Marte videres
Feruere Leucaten, auroq; effulgere fluctus.
Hinc Aguſtus agens Italos in prælia Cæſar
Cum patribus, populoq;, penatibus, & magnis dijs
Stans celſa in puppi, geminas cui tempora flammas
Læta vomunt: patriumq; aperitur vertice ſydus.
Parte alia ventis & dijs Agrippa ſecundis
Arduus, agmen agens, cui belli inſigne ſuperbum
Tempora nauali fulgent roſtrata corona.
Hinc ope barbarica, varijſq; Antonius armis,
Victor ab Auroræ populis, & littore rubro,
Ægyptum, vireſq; orientis, & vltima ſecum
Bactra vehit, ſequiturq; (nefas) Ægyptia coniux.
Vnà omnes ruere, ac totum ſpumare reductis
Conuulſum remis, roſtriſq; ſtridentibus æquor.
Alta petunt: pelago credas innare reuulſas
Cycladas, aut montes concurrere montibus, altos.
Tanta mole viri turritis puppibus inſtant.
Stupea flamma manu, teliſq; volatile ferrum
Spargitur, arua noua Neptunia cęde rubeſcunt.

SERVIVS.

¶ Hæc inter.) Bene inter inferos & ſuperos mare factum dicit, qđ vt ſupra diximus, nos ab antipodibus diuidit, q inferi ſunt noſtri comparatione. ¶ Imago aurea.) Non eſt contrarium quod & cœruleam, & auream, & argẽteã maris eſſe dicit imaginẽ: quam ſcimus ꝑ vẽtorum qualitate mutari, & colores varios reddere, quod expreſſum in ſcuto fuiſſe ſignificat. ¶ Cœrula.) i. maria. ¶ Fluctu cano.) Omnis eni ſpuma alba eſt. ¶ In orbem.) In circuitum. ¶ Æſtumq; ſecabãt.) Naturalem rem oſtendit, nam ſemper mare turbatur cũ Delphini apparuerunt. ¶ Cernere erat.) greca figura. ¶ Leucatẽ.) In ꝓmõtorio Epiri eſt mons Leucate. ¶ Hinc Auguſtus agens Italos.) Cum de ſtatu reipublicæ eſſet longa contentio inter Auguſtum & Antonium & Lepidum, placuit vt totum Orientem teneret Antonius: Auguſtus Gallias & Hiſpanias cum Italia: Lepidus Aphricam, Siciliam, Sardiniam ad cauſam maioris fidei. Antonius ſororẽ Auguſti duxit vxorẽ. Profecti itaq; ſunt in prouincias ſuas. Sed Antonius in Ægypto captus ẽſt amore Cleopatræ, non vſquequaq; adeò vt ea dimiſſa contra Parthos proficiſceretur, quibus victus dum Cleopatræ cupiditate feſtinat, exercitum omnem frigore in Armenia perdidit. Ipſe tamen animalium cadaueribus paſſus cum paucis ad Ægyptum eſt reuerſus: vbi ei cœpit ſuadere Cleopatra vt ſe ſortiretur vxorem, derelicta ſorore Auguſti. quo facto Auguſtus vehementer accenſus contra eum cœpit bella moliri. Antonius re comperta collectis Orientis viribus prior cum vxore Cleopatra venit ad bellum. Conflictũ eſt nauali certamine circa Actium Epiri promontorium, vbi victi ſunt Antonius & Cleopatra, & in fugam coacti: poſtea occiſo Antonio illa ſibi ſerpẽtes adhibuit. Sed quia belli ciuilis triumphus turpis videtur, laborat poeta vt probet iuſtum bellum fuiſſe, dicẽs Auguſtum eſſe cum patribus, populoq;, penatibus, & magnis dijs. Contra cum Antonio auxilia peregrina & monſtroſa Ægypti numina: & re vera in exercitu Antonij omnes Barbari fuerunt, quod & Virgilius dicit Ægyptum vireſq; oriẽtis, atq; vltima ſecum Bactra vehit. Vnde etiam de hoc bello egit triumphum. Nec. n. ciuile putatum eſt, quod tantummodo Romano duce geſtum eſt, qui & ipſe Barbaræ ſeruiebat vxori: adeo vt prætoria ei caſtra cõcederet. Quorum qui potiebatur imperio, ipſe vocabat exercitum. Vnde eſt illo loco de Cleopatra, Patrio vocat agmina ſiſtro. Nam Antonius conſulare ſibi tantum detinuit imperiũ, in quo ſola eſt poteſtas iubendi. Ille enim ducit exercitum qui habet in poteſtate caſtra prætoria. ¶ Penatibus magnis dijs.) Alij vnum volunt eſſe: alij ſeparant. Vt magnos deos accipias Iouem, Mineruam, Mercurium, quos Æneas de Samothracia ſuſtulit. ¶ Tempora flammas læta vomit.) Naturaliter eni Auguſtus igneos oculos habuiſſe dicitur, adeo vt quidam eques Romanus interrogatus ab eo cur ſe viſo verteret faciem: dixerit, quia fulmen oculorum tuorum ferre non poſſum, ſicut ait Suetonius. ¶ Aperitur vertice ſydus.) Sydus in vertice, hoc eſt ſuper galeam. Nam ex quo tempore per diẽ ſtella viſa eſt, dum ſacrificaretur Veneri genitrici & ludi funebres Cæſari exhiberentur (cuius ſydus putatũ eſt Auguſto perſuadente) in honorem patris Auguſtus, ſtellam in galea cœpit habere depictam. ¶ Parte alia.) Non econtra: ſed in alia parte aciei. ¶ Ventis, & dijs Agrippa ſecundis.) Secundis dixit Auguſti comparatione. Nam hoc dicit Auguſtus, Nimio ventorum & numinum vtebatur fauore. ¶ Agrippa ſecundis.) Hoc eſt, Ille habuit primum fauorem, hic ſecundum. ¶ Nauali roſtrata corona.) Sextus Pompeius Pompeij filius in Sicilia piraticã exercuit,

cuit, contra quem primo cũm Agrippa pugnauit Auguſtus. Poſtea Agrippæ cura data eſt: qui eum deleuit, ob quod ei Auguſtus roſtratam dedit coronã, quia vicerat nauali certamine. ☞ Hinc.) A parte contraria. ☞ Victor ab Auroræ populis.) Quia vicerat Parthos, vt diximus. ☞ Littore rubro.) Erythreo mari quod eſt inter Ægyptum & Indiam. ☞ Et vltima ſecum Bactra venit.) Vltima, non quantum ad fines ſpectat orbis terrarum: ſed vltima in imperio Antoniano. Conſtat enim Bactrianos poſſe habere gentes innumeras. ☞ Nefas.) Exclamatio eſt: non in eo tantũ quod Ægyptiam Romanus duxerat: ſed etiam quod mulier caſtra ſequebatur. Quod in ingenti turpitudine apud maiores fuit. Vnde bellaturus Pompeius in Leſbo reliquit vxorem. ☞ Ruere.) Ruebant, ideſt veniebant cum impetu. ☞ Concurrere montibus altos.) Alij Altis legunt: vnum tamen eſt. ☞ Turritis puppibus inſtant.) Hoc de hiſtoria traxit, nam Agrippa primus hoc genus turrium inuenit, vt de tabulatis ſubito erigerentur, ſimul ac ventum eſſet in prælium, turres hoſtibus improuiſæ. ☞ Arua noua Neptunia cæde.) Noua cæde, magna, nimia. Nam non dicit re vera noua.

ASCENSIVS.

❡ Hæc inter, &c.) Peruenit tandem ad id quod primum prætendit: ad Auguſti.ſ. egregia facta deſcribenda: & potiſſimum, ad pugnam Actiacam deſcribendam: quæ illi: & gloriæ, & vtilitati plurimæ fuit. Nam in ea, M. Antonium Triumuirum: quem vnũ habebat tum collegam: nam Lepidus multo ante interierat: ſuperauit cum Cleopatra: Ægypti regina: quo deleto: ſolus rerum potitus eſt.

Ordo. ❡ Ordo autem eſt. Imago aurea.i. ex auro ſculpta: maris ſ. Actiaci: tumidi.i. inflati: ibat.i. ire videbatur, inter hæc.ſ. ſumma & infima: nam capitolium in ſummo, & regna Ditis, nimirum in imo erant: vnde & trium fratrum, eorũdemq́ ſummorum deorum regna deſcripſit: Iouis, in capitolio: Plutonis, in Tartaro: & nunc, Neptuni, in mari: ſed cœrula.i. aquæ marinæ: aut ipſa maria: ſpumabant fluctu cano.i. ſubalbo: & delphines.ſ. piſces clari.i. fulgentes: argento.i. ex ſplendore argenti: vnde erant, vertebant aut, verrebant caudis.ſ. ſuis: æquora.i. maria: circum.i. in circuitu in orbem.i. in gyrum, & circuitum rotundum: & ſecabant.i. diuidebant: æſtum.i. fretum, ſeu feruorem aquarum. Erat, ideſt contingebat, aut dabatur cernere in medio.ſ. maris: claſſeis æratas.i. bellicas: ære munitas: appoſitorie, bella Actia.i. quibus bella Actiaca poſtmodum geſta ſunt: & tu videres.i. videre poſſes: accipiẽdo ſecundam perſonam, pro qualibet.i. quilibet, videns clypeum, Videret Leucaten.i. montem illum in promontorio Epiri: feruere ſ. fulgoribus armatorum: aut Leucaten.i. mare vicinum: feruere claſſibus æratis, aquas ſulcantibus: &, pro ideſt: fluctus, ſcilicet iuxta Leucaten: effulgere auro, ideſt ſplendore auri: Vtrũq; per tertiam cõiugationem deduxit: à feruo, & effulgo, Cæſar Auguſtus erat, ſup. hinc, ideſt ex vna parte agens.i. impellens: Italos in prælia: & ſtans in celſa puppi, tanq̃ princeps exercitus, & claſſis cum patribus.i. ſenatoribus. cum populo.ſ. Romano: & cum magnis dijs.i. cum fauore magnorum deorum: quos præſentes ſculpſerat Vulcanus, tanq̃ Auguſti parteis tutantes: cui.ſ. Auguſto, tempora læta: quod boni exitus ſignum eſt: vomunt geminas flammas.ſ. oculorum, vt interpretatur Seruius. aut geminas, quia ab vtriſq; temporibus diffuſas: & ſydus patrium.i. patris eius, adoptiui.ſ. Iulij Cæſaris: de quo dictum eſt, Ecce Dionei proceſſit Cæſaris aſtrum: aperitur.i. aperte videtur. vertice.i. in ſummitate galeæ: Agrippa.ſ. affinis, & amicus Auguſti: arduus.i. ſublimis: erat, ſup. agens: agmen.ſ. Italorũ, ſup. in parte alia.i. à latere: & in alio quodammodo cornu: agens inquam; & ventis, & dijs ſecũdis.ſ. in fauore, & poteſtate: quia primum Auguſtus obtinuerat fauorem, & auxilium: cui.ſ. Agrippæ: tempora fulgent roſtrata.i. quaſi roſtris nauium ornata.ſ. corona nauali: quæ fiebat ex roſtris nauium victarũ: & dabatur victori, appoſitorie, inſigne.i. quę erant inſigne.i. ornamentum: ſuperbum.i. glorioſum, & magnificũ belli.ſ. naualis. Antonius.ſ. Marcus triumuir: vehit hinc.ſ. ex aduerſa parte: ope Barbarica.i. à Barbaris contracta: & armis varijs.i. variorum populorum: exiſtens victor, vehit (dicit) ſecum ab populis Auroræ.ſ. Parthis, & ab littore rubro.i. mari Erythreo, quod eſt inter Ægyptum, & Indiam: &.i. ſimul: Ægyptum.i. populũ, & potentiam Ægypti: & vires Orientis.i. populi Orientalis: & Bactra.i. Bactrianos populos: vltima.i. vltimos in imperio Antoniano Oriẽtẽ verſus: & cõiux Ægyptia.ſ. Cleopatra ſeqtur.ſ. exercitum, nefas.i. q̃ res nefanda eſt, & deteſtãda Romano viro: vnde per exclamationem dicit, nefas. Oẽs ruere.i. ruebãt: aut ruere videbãtur: vna.i. pariter: ac totũ æquor: ſpumare, ſupp. cœpit: aut viſum eſt, aut ſpumabat: conuulſum.i. ſulcatum: remis reductis.i. retrorſum ductis, vt fortius impingãt: & roſtris.ſ. nauium: ſtridentibus i. cum ſtridore aquas ſulcãtibus, ceu ſecãtibus: & ſup. oẽs petunt: alta.i. profunda maria: vbi.ſ. ſuperficies aquæ alta eſt, vt in medio mari: nã aq̃ ſpherica eſt, vt cętera elemẽta: tu credas.i. credere poſſis: ſi videas Cycladas.i. inſulas illas: reuulſas.ſ. à continentibus, aut à fundo ſuo: innare pelago.i. nare per pelagus: aut altos montes concurrere altis montibus, tãta.i. tã magna, mole.i. tãto molimine inſtãt viri puppibus turritis.i. propugnacula habentibus. Flãma ſtuppea.i. radicata in ſtuppa: ſpargitur manu.ſ. in alternas naueis: & ferrũ volatile.i. quod ad volatum affixum eſt: ſpargitur telis.i. cũ ipſis telis: & arua Neptunia.i. maria: madeſcũt.i. tinguntur: cæde noua.i. effuſione ſanguinis magna & inſolita.

PIERIVS.

❡ Sed fluctu ſpumabãt cœrula cano.) In antiqs pleriſq; codi. ſpumabat, vnitatis numero legitur, vt ſit, Cœrula maris imago ſpumabat fluctu cano. ☞ Actia bella.) In antiquis codi. fere paſſim legitur, Accia, c geminato, quod à ſimilitudine quadã inter c, & t, quæ eſt in literis Longobardicis eueniſſe puto: quũ Actia, per ct, ſit ſcribendum. Actia enim Acarnanię oppidum, ab Ambracio ſinu veniẽtibus, vbi templum Apollinis, & certamina gymnica, & equeſtria celebrabantur. vnde Apollo, & Actæus & Actiacus cognominatur. Arcadius in orthographia, ἄκτια (inquit) καὶ ἡ πόλισ, καὶ ἡ ἑορτὴ ἀλλ' ἡ μὲν ἑορτὴ βαρύνεται τὰ ἄκτια. Attius tamen (vti ſuperius comprobatum eſt) pro nomine proprio ab, Ati, duplicato t, etiam aſſerente Victorino in præcęptis de orthographia ſcribi debet, cui pleræq; veterum inſcriptiones adſtipulantur. ☞ Totumq; inſtructo Marte videres Feruere Leucaten.) Antiqui aliquot codices, extructo, legunt. Aliquot alij inſtructũ, per accuſatiuum quippe Leucaten. Sed enim pugnam inſtruit apud Latiniſſimos hiſtoricos ſæpe. Quare melius inſtructo Marte. ☞ Stans celſa in puppi.) In Roma. cod. & quibuſdam alijs, ſtat, verbi non participij forma legitur. Reſpicit enim rectum ſuũ, Auguſtus agens Italos: & quæ ſequuntur, q̃ ſi, ſtans, legas: ſubaudiẽdum, ſculptus erat. ☞ Arduum agmen agens.) In aliquot antiquis, arduos ea religione quam ſuperius contra Terentij Scauri ſententiam, nonnullos diximus obſeruaſſe. ☞ Varijsq; Antonius armis.) In codi. aliquot antiquis, varijs Antonius armis, legitur, abſq; particula, q;: vt ſit, armis varijs opera Barbarica. De habitu enim & ornatu hic agitur, quo ſinguli internoſcerentur. ☞ Ægyptum, viresq; orientis.) Sunt codices, in quibus, Agvptum, per v, ſcriptum inſpicitur: & ita notari ſolitum Auguſti temporibus qui ea litera etiam in Formæ ſuperlatiuæ nominibus delectabatur: inſcriptio declarat horologij quod in cãpo Martio erexit, in cuius baſi hæc adhuc inſpiciuntur.

ÆGVPTO IN POTESTATEM
POPVLI ROMANI REDVCTA.

Et quæ plurima huiuſmodi ſupra recitauimus. Sane vero in Hadrianis nummis vtroq; modo legitur, nunc, Æguptos, per v, vocalem Latinam: nunc, Ægyptos, per ὐ ψιλὸν Græcam. ☞ Sequiturq; nefas Ægyptia coniux.) Ita hic, Æguptia, in quodam antiquo codice. Coniux vero variat, & in veteribus codicibus, & in marmorum inſcriptionibus, vt alibi dictum. Quãtum vero pertinet ad ſententiam. D. Hieronymus, ad Oceanum De vita clericorum, locũ hunc citat, quia Virgilius nefas poſuit. Vxores enim (ait ille) caſtra nõ ſequebantur. Quãuis Romanis ciuibus matrimonia cum externis nõ permiſſa, Liuius dicit. Et ſuper hoc Seuerinus in topicis Ciceronis plura. ☞ Conuulſum remis roſtris ſtridentibus æquor.) In antiquis, conuolſum. De roſtris vero ſtridẽtibus, in. v. Æneid. multorum recitauimus opiniones: inſerendũ ne eſſet, quæ, an aliter legendum, quę non videntur nunc ad repetendum neceſſaria. ☞ Aut mõtes concurrere montibus altos. Tanta mole viri turritis puppibus inſtant.) Hæc quidẽ nõ tam hyperbole poetica eſt, q̃ ex hiſtoria locus ſumptus. Apud Florũ enim legas de naualibus Antonij. Sed numerũ magnitudo pẽſabat, quippe à ſenis in nouenos remorum ordinibus, ad hæc turribus, atq; tabulatis adleuatæ, caſtellorum & vrbium ſpecie: non ſine gemitu maris, & labore ventorum ferebãtur, quæ quidem ipſa moles exitio fuit.

Regina in medijs patrio, vocat agmina ſiſtro:
Nec dum etiam geminos à tergo reſpicit angueis,

SERVIVS.

❡ Patrio vocat agmĩa ſiſtro.) Cleopatra ſibi tantum aſſumpſerat, vt ſe Iſin vellet videri. Iſis autem, eſt genius Ægypti qui per ſiſtri motum quod gerit in dextra, Nili acceſſus & receſſus ſignificat, per ſitulam quam

Omnigenumq; deum monſtra, & latrator Anubis,
Contra Neptunum, & Venerem, contraq; Mineruam
Tela tenent: ſæuit medio in certamine Mauors
Cælatus ferro, triſteſq; ex æthere diræ,
Et ſciſſa gaudens vadit diſcordia palla,
Quam cum ſanguineo ſequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Deſuper: omnis eo terrore Ægyptus, & Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipſa videbatur ventis regina vocatis,
Vela dare, & laxos, iam, iamq; immittere funes:
Illam inter cædes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens, vndis, & Iapygæ ferri:
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum
Pandentemq; ſinus, & tota veſte vocantem
Cœruleum in gremium, latebroſaq; flumina victos.

quam ſiniſtra retinet, oſtendit fluentiam omnium lacunarũ. Iſis autem lingua Ægyptiorũ eſt terra: quam Iſim volunt eẽ. ¶ A tergo reſpicit angues.) Hoc eſt nondum videbat mortem futuram. ¶ Deũ mõſtra.) Ideo monſtra dixit, quia ſub Auguſto necdũ Romani Ægyptia ſacra ſuſcęperant. ¶ Latrator Anubis) Quia capite canino pingitur, hunc volunt eſſe Mercuriũ: ideo quia nihil eſt cane ſagacius. ¶ Contra Neptunum.) Homerũ ſequitur, qui deos dicit contra ſe pro diuerſis partibus habere certamen. ¶ Cęlatus ferro.) Aut in armis locatus: aut de ferro ſculptus, ſcilicet metallo ſibi congruo. ¶ Diræ.) Diræ proprie ſunt vltrices deæ, & bñ has intereſſe dicit prælio ad puniendum Antonium, qui matrimonij læſerat fœdus. ¶ Sciſſa diſcordia palla.) Ideo diſcordia, quia vnius ciuitatis erant, & bene Diram diſcordia ſequitur, quam Bellona comitatur. Nam per diſcordiam venitur ad bellum. Horatius, Ira, truces inimicitias, & funebre bellum. ¶ Actius hæc cernens.) Quem poſtea Actium nominauit Auguſtus. ¶ Vertebant terga Sabæi.) Omnes iſti populi Orientis ſunt. ¶ Iam, iamq;.) Scilicet audita te fugiendi. ¶ Inter cædes.) Inter ſuorum cadauera. ¶ Morte futura.) Omine mortis futuræ. ¶ Iapige ferri.) Vento qui de Apulia flans optime ad tarentum ducit. Horatius, Obſtructis alijs pręter Iapiga. ¶ Magno corpore.) Septemfluo. ¶ Vocantem cœruleum in gremium.) Hoc de hiſtoria eſt, nam legitur Cleopatram præſagio mortis futurę oblitam eſſe receſſus Ægypti petere: in quibus facile poterat bella reparare. De qua re ſe moriens dicitur increpaſſe. ¶ Latebroſaq; flumina.) Quia Nili origo neſcitur: licet Plinius dicat haud longe ab Æthiopia Maurorũ poſt maiorẽ Atlantem lacum eſſe ex quo erumpit. Quod videtur eſſe veriſimile ex belluarum ſimilitudine.

diſcordiæ, quas Bellona.i. bellum ſeqtur. vnde Hora. in epiſtolis, Ira truces inimicitias & funebre bellũ. Apollo Actius i. ſic poſtea dictus, quod Auguſto in Actiaco bello adiutoriũ attulit: aut ille votum fecerat, cernens hæc, ideſt hanc commotionem, & aleam belli: ita quod Mars eſſet medius, ideſt anceps eſſet victoria: ipſe intẽdebat arcum. ſ. ſuũ, quem iratus, tenet ſicut placidus plectrum. deſuper, ideſt ex alto. Omnis Ægyptus, & Indi, ſupple omnes: omnis Arabs, & omnes Sabei: qui populi Oriẽtales ſunt, vertebant terga eo terrore, ideſt propter eum terrorẽ: ipſa regina, ſcilicet Cleopatra: videbatur. ſ. in ſculptura, aut cælatura: dare vela ventis Vocatis. i. optatis, aut inuocatis ad celerem fugam: & immittere, ſcilicet velis: iam, iamq;. i. magis, & magis: funeis laxos, vt, ſcilicet plus venti ſuſcipiát, & fortius impellatur. Ignipotens. ſ. Vulcanus: fecerat illam pallentem inter cædes. i. cadauera ſuoꝝ: morte futura, ideſt omine mortis futuræ: quia tunc primum timere cœperat: & ſup. ferri. i. auehi: vndis. ſ. defluis: & Iapyge. i. vento illo, illi à tergo flante. Autem, pro ſed: fecerat, ſupple contra, ideſt econtrario: Nilum, ſcilicet fluuium Ægypti: mœrentem, ideſt dolentem: magno, ideſt ſeptemfluo: corpore. ſ. fluctus ſui: & pandentem ſinus. ſ. ſuos. i. vltima recęptacula, ad quæ doluit Cleopatra, non confugiſſe ad reparandum exercitum: & vocantem tota veſte, ideſt exterioribus idicijs ſuis: victos, ſcilicet Ægyptios, & reliquos Antonij ſocios: in gremium cœruleum, ideſt recœptacula maris: & in flumina latebroſa, ideſt occulta, aut de quorum origine dubitatur.

ASCENSIVS.

¶ Regina in, &c.) Oſtendit quomõ deſcripta eſt reliqua pars pugnę Actiacę in clypeo à Vulcano fabrefacto dicẽs. Regina. ſ. Cleopatra Ægyptiorum regina: exiſtens in medijs. ſ. bellantiũ: vocat ſiſtro patrio. i. tympano, aut cymbalo illo Ægyptio, quo Iſis vſa dicitur, agmina. ſ. ſuorum: necdum. i. & non adhuc: & non reſpicit adhuc geminos angueis: à tergo. i. qui eam perſequebantur à tergo, quibus. ſ. mors illi prætendebatur: hoc eſt, nondum videbat mortẽ ſibi imminentem. Nã gemini angues, mortem prętendere putantur: aut angues vocat, cornua exercitus Auguſti: Monſtra deum. i. deorum: omnigenum, pro omnigenorum. i. omnis generis. Nam & bruta colebát, vt canes, feles, crocodylos: & herbas, vt cepe, & porrum: vnde Iuuena. Quis neſciri voluit Bithynice: qualia demens Ægyptus portenta colat? & Anubis latrator ideſt qui colitur in ſpecie canis: monſtra ergo deorum omnigenorum. i. deorum Ægyptiorum: tenent tela cõtra Neptunum & Venerem, & contra Mineruam, qui ſcilicet Auguſto fauebát: Mauors. i. Mars, deus belli, ſæuit in medio certamine: aut, quia communis eſt deus: aut, quia belli deus vtroſq; animabat: exiſtens cælatus, ideſt inſculptus ferro, quod metallum Marti congruit, eo quod ferreus, & durus eſt: cælatus autẽ erat in clypeo, ſicut erat Auguſti tempore in bello: per imaginationẽ, ſcilicet & fictionem poeticam: & diræ. i. deæ vltrices: demiſſæ, ſcilicet ex æthere, ſup. vadunt ad vlciſcendum Antonium, qui matrimoniale læſerat fœdus: & diſcordia, ſcilicet Martis filia: aut potius, mater vadit. i. ingreditur: gaudens. i. læta: palla, ideſt chlamyde ſua. ſciſſa, ideſt diuiſa per factionem: quia ciuis in conciuem pugnabat: vnde in Buco. En quo diſcordia ciues Perduxit miſeros. Quam. ſ. diſcordiã: Bellona. i. dea belli. i. bellũ ipſum, ſequitur flagello, ideſt cum flagello: conſanguineo, ideſt cognato. Bonus & naturalis eſt ordo. nam Martis planeta, diras. i. fæuas iras concitat, vnde naſcuntur diſcordiæ,

PIERIVS.

¶ Et latrator Anubis.) In codi. aliquot antiquis, natator Anubis ſyllaba reclamante legitur: cum interpretatione ſuperaddita, ſagax. Natatores enim nonnunq̃; puerbiali ſchemate de ijs dici ſolet, qui abditiſſima quęq; perueſtigát: deq; remotiſſimis penetralibus aliquid indagando eruunt, quum de ſtupidis contra, & rerũ omnium ignaris dici ſoleat, Μήτε νεῖν μήτε γράμματα. Sed enim Virg. ænigmata huiuſmodi ſolitus eſt abhorrere. Quare latrator, omnino, tam ex probatioribus exemplaribus, quàm etiã ex Ouidij Synepeia legendum. Apud eum enim Metamor. ix. Cum qua, latrator Anubis. Anubis enim apud Ægyptios, canino capite figurabatur. Quæ vero multa de huiuſmodi pictura dici poſſent alterius eſſe negotij exiſtimamus. Sagax autem, etiam canis. ¶ Triſteſq; ex etheræ diræ.) In Roma. cod. & in Mediceo, diuæ, legitur. Sed, diræ, magis placet: quod agnoſcit Seruius. Tametſi, diuæ, cum epitheto, triſtes, periphraſis dirarum eſſe poſſit. ¶ Quem conſanguineo ſequitur Bellona flagello.) Legendum diſtinctis dictionibus, cum ſanguineo, quod inſcitia librariorum ſere paſſim corrumpitur. ¶ Accius hæc cernens arcum intendebat Apollo.) Actius hic legendum: vt ſuperius adnotatum. Eſt vero in Mediceo, tẽdebat, ſimplex verbũ. vt apud Hora. Neq; ſemper arcum tendit Apollo. ¶ Terrore Ægyptus & Indi.) In antiquis, Æguptus. Valerius vero Probus, Æguptos, per, os, agnoſcit: vbi huius carminis exemplo, Rectum in, os, quorundã nominũ corripi tradit. ¶ Omnis Arabs.) In cod. aliquot antiquis, Araps, per p, ſcriptum eſt: nempe qa ſonus literę ψ, in ps, exire videretur. Hinc Scaurus (vt alibi dictum) ait voluiſſe, nonnullos opſtitit, etiã per p, ſcribere. Sed enim ineſſe, b, mediam literam, in litera ψ, declarant obliqui caſus: vt ἄραψ, ἄραβος. Et tamen eam quam tangit Scaurus conſuetudinem, mutandi b, in p, ante s, quod ψ ſonaret, in pleriſq; veterum inſcriptionibus animaduerti, vt quã è regione Sacelli diui Euſtachij legiſſe me ſuperius oſtẽdi, AVT HANC ARAM APSTVLERIT. & ita in pleriſq; alijs locis. ¶ Et Iapygæ ferri.) In antiquis aliquot, Iapuge, vt eiuſmodi pleraq;.

SERVIVS.

¶ Triplici triumpho.) Tres enim Auguſtus habuit triumphos. Nam primo die triumphauit exercitus, qui Antoniũ vicerat. Secundo qui Dalmatas vicerat. Tertio ipſe cũ Alexandrino eſt ingreſſus triumpho.

At Cæſar triplici inuectus Romana triumpho
Mœnia, dijs Italis, votum immortale ſacrabat.

Maxima tercentum totam delubra per vrbem,
Lætitia, ludiſq; viæ, plauſuq; fremebant:
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aris
Ante aras terram cæſi ſtrauere iuuenci.
Ipſe ſedens niueo candentis limine Phœbi,
Dona recognoſcit populorum, aptatq; ſuperbis
Poſtibus: incedunt victæ longo ordine gentes,
Quam variæ linguis habitu, tam veſtis, & armis.
Hic Nomadum genus, & diſcinctos Mulciber Aphros,
Hic Lelegas, Caraſq;, ſagittiferoſq; Gelonos
Finxerat, Euphrates ibat iam mollior vndis,
Extremiq; hominum Morini, Rhenuſq; bicornis,
Indomitiq; Daæ, & pontem indignatus Araxes.
Talia per clypeum Vulcani dona parentis
Miratur, rerumq; ignarus imagine gaudet,
Attollens humero, famamq;, & fata nepotum.

pho. Ludiſq; viæ, plauſuq; fremebant. Hoc eſt capitalitij ludi celebrati ſunt. ¶ Candentis limine Phœbi.) In templo de ſolido marmore effecto, qđ allatum fuerat de portu lunæ qui eſt in Liguria. ¶ Dona recognoſcit populorum.) Aurum coronariũ dicit: quod hodieq; à victis gentibus datur. Imponebant autem hoc imperatores propter conceſſam vitam. Ideo ergo dixit Dona. nam ſi hoc eſſet: ſpolia diceret. ¶ Hic Nomadum genus.) Atqui Antonius Orientis habuit populos: ſed intelligamus has gentes. Africæ operas ſuas locaſſe: & ſimul cum Antonio ab Auguſto eſſe ſuperatas. ¶ Diſcinctos.) Vel habitum eorum oſtendit, qui vſq; in talos fluebat. Quod Plautus ridet in Penulo dicens, Quæ eſt illa auis? cum Afrum vidiſſet veſtem demiſſam trahentem. Aut diſcinctos dixit inhabiles militiæ. Omnes enim qui militant, cincti ſunt. Aut certe inefficaces: vt contra præcinctos, ſtrenuos dicimus. Horatius, Altius ac nos præcincti ſunt. Vnde & græce εὔζωνον appellatur: non qui bonam zonam habet, ſed qui eſt ſtrenuus. ¶ Mulciber.) Vulcanus, ab eo quod totum ignis permulcet. ¶ Lelegas.) Theſſalos. Lucanus de Theſſalis, Mox Lelegum dextra preſſum deſcendit aratrum. ¶ Caraſq;.) Caræ inſulani populi fuerunt piratica famoſi: victi à Minoe, vt & Tucydides & Salluſtius dicũt. ¶ Gelonos.) Populos Scythię. ¶ Euphrates ibat iam mollior vndis.) Sentiens quaſi ſe eſſe ſuperatum. Horatius, Minores voluere vertices. ¶ Morini.) Populi Galliæ in finibus qui Britanniam ſpectant. ¶ Rhenus.) Fluuius Galliæ. ¶ Bicornis.) autem, quia per duos fluit alueos: per vnum qua Romanum imperium eſt per alterum qua interluit Barbaros. ¶ Indomitiq; Daæ.) Populi Scythiæ. ¶ Araxes.) Fluuius Armeniæ quem pontibus niſus eſt Xerxes conſcendere. ¶ Parentis.) Nũc honoris. ¶ Rerum.) Futurarum: quæ nondum fuerunt. ¶ Famamq;.) Gloriã. ¶ Nepotum.) Poſterorum.

ASCENSIVS.

¶ At Cæſar tri. &c.) Commemorat præcipuos Cæſaris Auguſti triumphos, dicens, At Cæſar, ſcilicet Auguſtus: inuectus mœnia Romana, ſupple cum triumpho: triplici, ſcilicet de Antonio, de Dalmatis, & de Alexandrinis: ſacrabat. ſ. in ſculpturis clypei: dijs Italis votum immortale. i. quod perpetuo tempore permanſurum eſt in re perſoluta: per votum. ſ. ter centum: maxima delubra idest templa, per totam vrbem, aut potius per totum orbẽ: vię. i. compita, & triuia: fremebant. ſ. partam Victoriam, lætitia, & ludis, & plauſu chorus matrum, ideſt matronarum ſupplicũ, ſupple erat in omnibus tẽplis: & omnibus aris, ideſt ad omneis aras: & iuuenci cæſi, ideſt mactati ad ſacrificium: ſtrauere, ideſt ęquauerunt corpore ſuo terram ante aras: aut, cæſi ante aras, ſtrauerunt terram corpore ſuo. Ipſe. ſ. Auguſtus: ſedens, ſupple in limine niueo, ideſt de candido marmore facto: Phœbi, ideſt Apollinis: candentis, ideſt reſplendentis: recognoſcit, ideſt recenſet, & (vt dicũt) reuiſitat: dona populorũ, ideſt quæ populus in templa noua conferebat: & aptat, ideſt adiungit, & affigit ea: poſtibus, ideſt portis ſuperbis, ideſt magnifice extructis. Gentes victæ. ſ. ab Auguſto, incedunt longo ordine: quia tandem monarchiam obtinuit: vnde, Exijt edictum à Cæſare Auguſto, vt deſcriberetur vniuerſus orbis: ſecundum Lucam, quam, ideſt quantum: variæ, ſup. incedunt gentes: victæ linguis, ideſt loquelis: tam, ideſt intantum, ſupp. varię habitu, veſtis, & armis. Et Mulciber, ideſt Vulcanus: finxerat, ideſt ſculpſerat: hic, ideſt in hac parte: aut hinc, ideſt poſt hæc dicta. ſ. genus Nomadum, ideſt Nomadarum, populorum Aphricæ: & Aphros. ſ. reliquos: diſcinctos, ideſt minime accinctos, & imparatos ad bellum: & finxerat hinc Lelegas, ideſt populos illos, non Theſſaliæ, ſed Aſiæ: & Caras, ideſt eoſdem populos qui peculiari nomine, Barbari, vocantur: vt authoritate Beroaldina ſtatim comprobabimus: & Gelonos, populos Scythiæ: ſagittiferos, ideſt ſagittas, quibus plurimum valẽt in bella ferẽtes. Euphrates, fluuius ille Armeniæ: ibat iam mollior, ideſt lentior vndis. ſ. ſuis, quaſi demiſſis animis: quia ſe victum ſentiebat, ſi autem hæc ſculpſit Vulcanus, bene dici, meruit, non enarrabile textũ, & Morini, ideſt populi Gallię Belgicæ, qui Teruani, vulgo dicuntur, ad Britannos, quos in Bucolicis dicit, Penitus toto diuiſos orbe vergentes. vnde dicuntur hi, Extremi hominum: quia non longe ſunt ab Oceano: vltra eos tamen nunc ſunt Flandrini, & contermini, ſupp. ibant molliores: & Rhenus, ideſt fluuius ille, Galliam ab Alemãnia diſterminans: bicornis, ideſt duo cornua, aut duos alueos habens: & Daæ, populi Scythiæ, indomiti, ſcilicet ab alijs: aut difficulter domabiles: & Araxes, fluuius Armeniæ: indignatus pontem, ſ. quem Xerſes ſuper eum extruxerat: quia diſrupit eum, ſup. ibat mollior quia ſe quoque domandum ſentiebat ab Auguſto: Æneas miratur talia dona parentis, ideſt matris ſuæ, per clypeum Vulcani. Seruius dicit, parentis honoris eſſe, quaſi ſit ordo miratur per clypeum Vulcani parentis, ideſt patris loco, honorandi talia dona: & ipſe ignarus rerum, ideſt neſciens quas res ſignificarent. nondum enim erant: gaudet imagine, ideſt ſculpturis & cælaturis. i. rerum, quia pulchræ viſæ ſunt: gaudet (inquit) attollens, ideſt erigens humero: famam, ideſt gloriam: & fata nepotum, ideſt res futuras, haud dubie nepotibus, ideſt poſteris ſuis.

Verba Beroaldi in Seruium ſunt hæc: Sæpe admonuimus multa deprehendi in commentarijs Seruij, quæ ad geographiam pertinent: non ſatis exacte, nec adamuſſim penſitata: quæ virgulta cenſoria notari mereantur, quale eſt hoc. Nam Cares, non ſunt inſulani: vt ipſe autumat: ſed in continenti: & populi ſunt Aſiatici, iuxta Mœoniam, Lyciam, atque Ioniam collocati: vt Plinius, Strabo, & Mela, tradiderunt. Cariæ, toti imperauit olim Mauſolus: vt author eſt Victruuius in ſecundo. In Caria, fuit Halicarnaſſus, & Mauſoleum illud celebratiſſimum: quod inter ſeptem orbis ſpectacula, meruit annumerari. Nec Leleges ſunt in Theſſalia, vt incurioſe refert commentator. Sed Leleges, & Cares iidem ſunt populi: vt meminit Strabo in. vij. nonnulli geographi tradunt eos eſſe finitimos, atque in multis Cariæ locis ſepulchra Lelegũ. & monumenta Lelegia nuncupata oſtenduntur: & olim Ioniam Aſiaticam, Cares, & Leleges incoluerunt. Cares peculiariter, Barbari ſunt cognominati. Cæterum (vt ego arbitror) videtur exiſtimaſſe Seruius, Lelegas eſſe Theſſalos: quoniam verſu Lucani, quem ipſe allegat, oſtenditur Lelegas agrum Theſſalicum quondam tenuiſſe. At qui Lucanus ideo videtur hoc tradidiſſe, quoniam Leléges fuerunt populi errabũdi, & diuerſis in locis habitarunt. Nam, vt ſcribit Ariſtoteles in politicis, Acarnanum, Etolorum, Leucadiorũ, Leleges hæc omnia loca incoluerũt, & olim etiam Theſſaliam tenuerunt, ſed non ipſi Theſſali fuerunt. Ouidius, Caras, & Lelegas ita carmine coniunxit, ſicut & Virgi. quoniam videlicet ſunt inter ſe contermini. verſus Ouidi. ex libro. ix. Metamorphoſeon hic eſt: Caras, & armiferos, Lelegas, Lyciáq; pererrat. Scribit Plin. in. v. Miletum Ioniæ caput Lelegeida fuiſſe nominatam. Idem Seruius exiſtimat, Thermodoonta, fluuium eſſe Thraciæ: quum ſit Capadociæ: quæ regio eſt Aſiatica: vt Plinius Strabo, atq; Iuſtinus meminerunt: iuxta quem, olim Amazones conſederunt: quarum regina (vt author eſt Diodorus) in oſtijs Thermodoontis, vrbem condidit, Themiſcyram nuncupatam. Inde pugnas Amazonum Thermodoontiacas appellat Papinius in primo ſyluarum: & Propertius in tertio ſic ait, Qualis Amazonidum nudatis bellica mammis Thermodoonteis turba lauatur aquis.

Morini. Beroaldus. Cares. Leleges Thermodoõ

PIERIVS.

¶ Lætitia, ludiſq; viæ.) In Oblongo codice, luſu, legitur: quod non æque placet. ¶ Omnibus in templis matrũ chorus omnibus aris.) In antiquis omnibus codicibus quotquot habui, legere eſt, Omnibus aræ, quod longe magis placet. Aræ enim ad preces extruebantur. ¶ Incedunt victæ longo ordine gẽtes.) In codicibus aliquot antiquis, matres: non, gentes, habetur. Sed, gẽtes, rem facit ampliorem, & ſtatim ad earũ ſpecies deſcendit, genere iam poſito. ¶ Hic Numadum genus.) In antiqs pleriſq; codicibus, Numidum,

tmidam legitur. Quo pacto, gentem eam ab Romanis appellatam tradit Appianus: vt alibi diximus. ¶ Sagittiferosq; Gelonos Finxerat.) In Romano cod. Tinxerat. In aliquot alijs, Finxerat, vtrúq; librariorum negligentia. ¶ Indomitiq; Daci.) Nomen huius gentis varie ſcribitur in antiquis codicibus. Nam codices omnino ſunt, in quibus, *Daci*, ſcriptum habeatur. In aliquot, *Dacæ*. In Roma. cod. Dahe, aſpiratione interiecta, vñ factum vt etiam, Dache: veluti accidit in. nihil, alicubi notatum iueniatur. Sed. n. Dag, recipitur ab eruditis, qui ſunt Scythiæ populi. Hermolaus Byzantius, vt ex Stephani cõpendio legitur, *Δᾶοι συνθετικὸν ἔθνον, οἱ δὲ Νομάδες, λέγονται, καὶ Δᾶκοι μετὰ τοῦ κ.* In quo aduertẽdum eſt, impreſſos codices corruptos eſſe. Sed. n. & *Daci*, ex regione Dacia, iuxta Boryſthenem dicũtur, quos a Græcorum cõſuetudine in comœdijs, Dauos appellamus, pro ſeruorum nominibus. Eos Attici, *Δαοῦ* dicunt. Vergunt illi in Germaniam & ad Iſtri fonteis, vt idem author eſt Hermolaus. ¶ Talia per clypeum Vulcani.) In antiquis, per clupeũ Volcani. de cuius vtriuſq; ratione ſatis ſuperq; ſuperius diſputatum.

OCTAVI LIBRI.
FINIS.



IN.IX.ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Nonus habet pugnas, nec adeſt dux ipſe tumultu.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISCONS. ARGVMENTVM.

Atq; ea diuerſa penitus dum parte geruntur,
Iunonis monitu Turnus feſtinat in hoſtem.
Teucrorum in naueis Rutulis iaculantibus ignem,
Nympharum in ſpeciem diuino numine verſæ.
Euryali, & Niſi cœptis fuit exitus impar.
Pugnatur, caſtra Æneadæ, vallumq; tuentur.
Audacem Rutulum dat leto pulcher Iulus.
Fit via vi, Turnus Bitian, & Pandaron altum
Deijcit: & totis victor dat funera caſtris.
Iamq; fatigatus recipit ſe in caſtra ſuorum.

ALIVD IN EVNDEM.

Ad Turnum propere Iunonia mittitur Iris,
Inſtigatq; animos, acies mouet ille, Phrygasq;
Obſidet, in nymphas verſa eſt Æneia claſſis.
Euryalus, Niſusq; luunt nece prælia noctis.
Vi Turnus potitur caſtris, mox pellitur inde.

ASCENSIVS.

NOnus habet, &c.) In.viii.libro, intermiſſa narratione de Turno, actum eſt de Ænea. & de eius ad Euandrum profectione, & illinc reditu. In hoc autem.ix. reditur ad Turnũ: oſtenditurq;, q̃d abſente Aenea in caſtris Iulij actum ſit. Nam ſignificatum eſt in.j. Aeneam ieciſſe fundamenta nouæ Troiæ caſtrorum in morem. Vt vero totum argumentũ ſub oculos referamus verſiculorum id explicantium. ¶ Ordo eſt. Nonus, ſupple liber Aeneidos: habet pugnas, ſcilicet Turni, oppugnantis Troianos: nec ipſe dux ſcilicet Aeneas: adeſt tumultu, pro tumultui, aut ĩ tumultu, aut tumultuante exercitu. & hoc eſt Monoſtichon, ſeorſum legendum. ¶ Reliquum argumentum eſt. Atq; dum ea quæ dicta ſunt, geruntur ſcilicet ab Aenea parte penitus diuerſa ſcilicet a Turno & Aſcanio: Turnus feſtinat ſe in hoſtem ſcilicet exercitum Troianum, monitu Iunonis, quæ ad hoc Irim demiſit: & hoc Rutulis ſcilicet populis, Turni iaculantibus ignem in naueis Teucrorum. ipſe, ſup. naues, verſæ ſunt in ſpeciem nympharum: numine diuino. ſcilicet matris deum: quæ hoc illis procurauerat, quia ĩ Phrygio monte Ida, creuerant arbores vnde factę erãt. Exitus ideſt finis Euryali, & Niſi: fuit diſpar cœptis, ideſt inceptis, & principio quia in principio, victores: in fine victi erant. Pugnatur, ſcilicet a Turno: & Troianis: Aeneadæ tuentur, ideſt defendunt caſtra: & vallum, ideſt munitionem caſtrorum & tentoriorũ: Iulus pulcher dat leto.i. morti: Rutulum.i. quẽdam nomine Numanum, cognomento Remulum, audace, quia, Is primã ante aciem digna, atq; indigna relatu Vociferans, tumidusq; nouo pręcordia regno Ibat & ingentem ſe clamore ferebat. Via, ideſt irruptio in caſtra: fit vi, ideſt impetu Turni: Turnus deijcit, ideſt proſternit, Bitian, & Pandaron altum ideſt, ſublimem virum, vtrunq; Troianum: & ipſe victor dat funera totis caſtris ideſt per tota caſtra. Et ipſe Turnus fatigatus ſcilicet a cæde, & ſtrage, quam fecerat: recipit ſe in caſtra ſuorum ſcilicet caſtra Troianorum obſidentium.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER NONVS.

ATque ea diuerſa penitus dũ parte gerũtur POE.
Irim de cœlo miſit Saturnia Iuno
Audacem ad Turnum, luco tum forte parentis
Pilumni, Turnus ſacrata valle ſedebat:
Ad quem ſic roſeo Thaumãtias ore loquuta eſt.
¶ Turne quod optanti diuum promittere nemo IRIS
Auderet, voluenda dies en attulit vltro.
Æneas, vrbe & ſocijs, & claſſe relicta,
Sceptra Palatini, ſedemq; petiuit Euandri.
Nec ſatis, extremas Coryti penetrauit ad vrbeis,
Mydorumq; manum, collectos armat agreſteis.
Quid dubitas? nunc tẽpus equos, nũc poſcere currus:
Rumpe moras omneis, & turbata arripe caſtra.

SERVIVS.

ATq; ea diuerſa penitus dum parte gerũtur.) In hoc libro eſt mutatio omnium rerum. Nã & aliæ perſonæ, & loca alia ſunt, & aliud negociũ incipiť. Ab Aenea enim trãſit ad Turnum, à Tuſcia ad Ardeam, à petitione auxiliorũ ad bellũ: quem trãſitũ quidam culpẽt, neſcientes Virgiliũ prudenter iũxiſſe ſuperioribus negotijs ſequẽtia per illam particulã, Atq; ea diuerſa penitus dum parte geruntur. Scilicet dum offeruntur arma, dum dãtur auxilia. Sane formatus eſt iſte liber ad illud Homeri, vbi dicit per noctem egreſſos eſſe Diomedem & Vlyſſem cum capto Dolone caſtra penetrauerunt. nam partem maximã & œconomię & negotiorum ex inde habet. ¶ Diuerſa penitus.) Valde diuerſa, & lõgius remota. vnde paulo poſt dicit, Nec ſatis extremas Coriti penetrauit ad vrbes, Lydorũque manũ. ¶ Irim). Iris quaſi ἔιρω dicta eſt. nunc̃.n. ad conciliationem mittitur ſicut Mercurius, ſed ad diſturbationem. Et eſt miniſtra non tantum dearum, ſed & deorum & Virgilius hoc probat dicens, Aeriam cœlo nam Iuppiter Irim demiſit, germanæ haud mollia iuſſa ferentem. ¶ Audacem ad Turnum.) Fortem, ſine fœlicitate, ſicut de Pallante diximus. ¶ Parenteis Pilumni.) Pilumnus & Pithumnus fratres fuerunt, & dij horum. Pithumnus vſum ſtercorandorũ inuenit agrorũ: vnde & Sterglinius dictus eſt. Pilumnus vero pinſendi frumenti vnde & à piſtoribus colitur. Ab ipſo etiã pilũ dictũ eſt. ¶ Sacrata valle.) Ideo Sacrata, q̃a vt diximus, nunquã eſt lucus ſine religione. ¶ Sedebat.) Vt Aſper dicit, erat. quæ clauſula, antiqua eſt, & devſu remota. Secũdum Plautum ſedere, eſt conſilium capere, qui inducit ſeruum ſeruũ dicentem. Sine iuxta arã ſedeam, & dabo meliora conſilia. Sed ſcd'm augures, ſedere eſt augurũ captare, nanq; poſt deſignatas cœli partes à ſedentibus captanť auguria: qđ & ſuprà ipſe oſtẽdit latẽter inducens picũ ſolũ ſedentem, vt, Paruaq; ſedebat ſuccinctus trabea. Aut erat, aut conſilia capiebat, aut augurabať. ¶ Thaumantias.) Scd'm poetica, Thaumantis filia. Cęterũ ex admiratiõe hoc nomẽ accepit, quæ admiratio de ei' coloribus naſciť. ¶ Diuũ promittere nemo.) Nemo ꝓ nullus poſuit. & eſt Acyrologia. nam diuũ nemo non poſſumus dicere, cũ ꝓprie nemo ſit nec homo. ¶ Auderet.) Docet per tranſitũ multa interdũ tẽporis rõne prouenire, q̃ numina pręſtare nõ pñt: qđ etiam paulo poſt in Matris deũ petitione Iuppiter ꝓbat dicens, Cui tanta deo Permiſſa poteſtas. ¶ Voluenda.) Pro volubilis. ¶ Nec ſatis.) Quia occurrebat ab Euãdro eũ facile poſſe remeare. ¶ Coriti.) Montis Tuſciæ: quia vt diximus, nomen accepit a Corito rege, cuius cum vxore concubuit Iuppiter, vnde natus eſt Dardanus. ¶ Armat agreſtes. ¶ Ne ei formidinem inijciat, agreſtes eſſe commemorat. ¶ Et turbata arripe caſtra.) Aut arripe, & turba: aut turbata inuade per abſentiam Æneæ.

DONATVS.

ATque Ea diuerſa penitus dũ parte gerũtur. Quum hęc, inquit, diuerſa & longiori parte agerentur, hoc eſt, quũ armis cœleſtibus & auxilijs inſtrueretur æneas, quos actus habuerit turnus, poeta deſcribit. Vult.n. oñdere cõparatiõe facta, qualis æneas in cogitationibus belli, & qualis fuerit turnus. In prima quippe parte octaui libri competentem viro dardanio

danio ſollicitudinem dedit, deſcribens eum ſic tota mente fuiſſe ſuſpenſum, vt quum eſſet nox, & omnia ſilentio & ſomni requie tenerent, ſolus ipſe vigilaret ſub coelo & loco gelido conſtitutus procumbens in ripa fluminis non iacens, vbi ex vicinitate frigidarum aquarum acerrimum frigus & duriſſimũ fuit, tardiuſq; dormiſſe, non voluptatis, vt apparuit, cauſa. ſed vt cum eo deus ex occaſione loqui, eumq; ſecurum reddere, & firmare conſilio potuiſſet. Ecce & hic laborem maximum ſuſcepit. perrexit ad remotas penitus partes. ſ. venturus inſtructior. Interea propter eos, q ab intellectu manifeſto diuerſi ſunt, & putant diuerſam partem quaſi aduerſariorũ dixiſſe virgilium. Addamus exemplũ, vt oſtẽdamus diuerſa parte longius ſeparata ſignificare. Quippe in quinto libro ait, Quo diuerſus abis? iterum pete ſaxa Menęte, hoc eſt plurimum a meta & curſu neceſſario ſeparatus. Item in hoc libro ſic poſitum eſt, diuerſa in parte furenti, hoc eſt a troianorum caſtris longe diſcreta, turbantiq; viros perfertur nũtius hoſtes Feruere cæde noua, & portas prębere patentes. non. n. mitteret nuntius, niſi ad eum, qui longius ageret, & cum ſuis talia geri neſciret. Et in pręſenti probat poeta ipſe, quid ſit diuerſa parte. nam ſic induxit irim loquentẽ, vt ipſa exponat, quid ſit hoc ipſum, vt omnes ambiguitates excludat. ¶ Irim de coelo miſit ſaturnia iuno Audacem ad turnum.) Ecce quũ ea, quæ diximus ęneas gereret, quum cautiorem turnũ facere debuiſſet inimici ꝓpinquitas, nulla bellici certaminis tangitur cura. Sedere autẽ vel maxime hoc loco non tantum corpore verũetiam otioſum animo eſſe ſignificat. Volunt tamẽ aliqui quaſi tractatibus neceſſariis vacantẽ dici, ſed non ita eſſe multis documentis apparet. nam & illius quoq; inertia vult poeta per comparationem æneæ laudes extollere. deniq; vt ęneam ipſum prætulit a loco & frigore fluminis, ſic huic a loco obtrectationem conflat. ſedebat, inquit, & ſedebat in luco, vt amoenitas eum & opacitas nemoris delectaret: & tũc ſedebat, quum pro ratiõe ſuſpecti temporis diſcurſibus neceſſariis vacare debuiſſet. ſedebat in luco parentis pilumni, quaſi demum illum aut pilumnus mortuus, aut vallis conſecratio iuuare potuiſſet. Hunc igit̃ vſq; adeo poeta deſidem norat, & in periculo ſuo ſatis incautum, vt ipſi quoq; iunoni diſplicuiſſet. nam hæc fuit cauſa, vt ad eum irim mitteret: quæ torpentem ad aliqua facienda compelleret. quũq; hoc eſſet ſatis notabile, addit ei & crimen audaciæ. non enim hoc faceret iuno, ſi ille in periculo poſitus partes ſuas recte tractaret. Audacem ergo inconſultum & temerarium accipiendum eſt. nam qui tales ſunt, vt incerta ꝓ certis teneant, non poſſunt videri ꝓbatæ ſentẽtię. Ipſa quoq; iris reprehenſionẽ eius loquẽdo ꝓſequit̃, & incuſat ignauiæ: ¶ Turne, inqt, quod op. di. ꝓmi. ne. Auderet.) Turne, inquit, qui ſaluti tuę profutura tractare non noſti, vltro occurriſſe non ſentis, qđ optatum multiplicibus votis, etiam ſi fauerẽt numina, pręſtare nõ poſſent: non arripis, quod ſpõte detulit dies opportuna, dum ſe voluerit: ¶ Æneas vrbe, &c. Hęc dictio itellectum multiplicem tenet: habet enim ex vna parte exhortationem: terrorem vero & obiurgationem ex alia. nam, ꝙ dicit æneam longinquũ petiuiſſet tanto labore, vt vſq; ad euãdrum tyrrhenosq; peruenire potuiſſet. obiurgatio eius eſt, qui neſciebat inimici tractatus & res geſtas. Ille enim impigre vigilabat prouidens partibus ſuis. turnus ſedebat periculũ ſuum non cogitans, trahens otium quaſi qetis omnibus. Quod vero armari populus, & cogi dixit agreſtes ad bellum, iniiciendi terroris cauſa eſt. Exhortationis partes ſunt hę ꝙ relictis vrbe, nauibus, ac ſociis longinqua penetrauit æneas. monet igitur iris tempus eſſe, vt anteq; inſtructus veniat, inuadãtur pręſentes, quorum rector abſceſſit. quod ipſum cõfirmat cõſilio profuturorum, vt q ſecurus quum auxiliis venerit, ſuorum ſtragem funeraq; reperiat. Eoq; fiat, vt ſicut acceſſu duplicaturum ſe credebat exercitum, ſolos inueniat ſupereſſe, quos duxit. Rurſus ex eo iniicit metum. nam ſi beneficium eſt quod æneas videbatur abeſſe, apparet, id fieri non poſſe, quum inſtructior venerit. Ecce quanta æneæ prædicatio, ſolus abeſt, & troianorum omnium timetur interitus, quaſi demum ipſe omnes & defenſare poſſit, & tegere. Solius æneæ rurſum timetur aduentus, ne rebus integris redeuntis impetum turnus ſuſtinere non poſſit. Hæc, vt apertius exponantur, ipſa ſigillatim iris verba tractemus. Turne, cœpit à nomine, quaſi excitaret dormiẽtem, quod optanti diuum nemo promittere auderet. voluenda dies en attulit vltro, nihil interim ſpecialiter iudicandum, fecit attentum, ſimulq; commendat. qđ erat dictura. Magnum eſſe vtile, neceſſarium, & omni celeritate rapiendum. Attulit tibi, inquit, volubilitas dierum, quod ſi à numinibus multis precibus poſceres, nec conſequi poſſes, nec illi pręſtare valuiſſent. æneas, & magnum pondus in nomine, qui. n. metui, qui tueri ſocios, qui armis obtegere propria qui obſiſtere audentibus poſſet, vrbe, & ſociis, & claſſe relicta diſceſſit, atq; ita vt longinqua & procul remota tetenderit. Vnde magnum beneficium tuis quæſitum eſt commodis, quod abeſt, & omnia ſub tua ditione deſeruit. Vrbe, inquit, ipſa ſcilicet prima, in qua fuit virgo, quæ patre ac troianis oppreſſis potuit tolli. nam quid profuit facta vrbis commemoratio? niſi quia fuit in ea quod ſpecialiter æneas ferre potuiſſet ſociis, & claſſe relicta? ꝙ plena victoria potiri poſſit oſtendit, niſi interciperentur naues, & oĩs interiret exercitus. Diximus, quæ dimiſit ęneas, dicamus ad quæ perrexit. In his quippe & maior metus poteſt oſtendi, & obtinendi turno maior occaſio. Sceptra palatini, ſedemq; petiuit euandri: nec ſatis, hoc eſt, non eius intentioni ſufficit vſq; eo tetendiſſe, extremas coriti penetrauit ad vrbes, Lydorumq; manum, collectos armat agreſtes. Armat lydorum manum, armat collectos agreſtes, metus eſt. Sceptra palatini, ſedemq; petiuit euandri. Potuit leue & minus formidoloſum videri, quia ſciebat turnus, euãdrum non magnis opibus fulctum. Addit, extremas coriti penetrauit ad vrbes. nec dixit quas, nec dixit quãtas. In hac enim infima generalitate metus eſſe potuit maior. Lydorumq; manum, collectos armat agreſtes. manum dixit ſingulari numero, & collectos agreſtes plurali: proinde ſperanda ſunt hæc collecta atq; coniuncta. ne vitium per genera & per numeros faciant. Quid dubitas? dubitare timentis eſt ſignum. tanta, inquit, perſonæ & temporis occaſio non eſt deliberationibus differenda. non enim tractandum eſt, faciendum ne ſit aliquid, an non faciendum. iam dicit, quid faciendum ſit. ne ille capiendo conſilium perderet tẽpus. Nunc tempus equos, nunc poſcere currus, Rumpe moras omnes & turbata arripe caſtra. Iam, inquit, debes equos & currus petere, & arripere caſtra turbata. Turbata dixit, indiſpoſita & ſine rectore:

ASCENSIVS.

ATq; ea diuerſa penitus, &c.) In principio igitur. ix. libri, redit Poeta ad narrationem geſtorum Turni: interea dum Æneas in Etruria manum colligeret: dicitq; ad monitum ab Iride, miſſa a Iunone, ad deturbanda, imo expugnanda, ſi poſſet, caſtra Troianorum, interea dum Æneas abeſſet: quæ res ſummopere vergit in gloriam Æneæ. Nam ſicut Homerus in gloriam Achillis, docet, eo bellante, Gręcos victores: & ceſſante, victos fuiſſe: vt conſtaret, quanta eſſet eius vnius virtus: ita Maro in gloriam Æneæ trahit: ꝙ non niſi eo abſente eſſet Turno, expugnandi caſtrorum ſpes, atq; fiducia, etiã Iunone id exhortante: per quam quidam ambitionem intelligunt, quæ fere ad regna aliena inuadenda mortaleis inſtigat. Pediſſequa autem Iunonis, dicitur Iris: quia in inferiore regione regione aeris, quam Iuno repræſentat, tantum conſpicitur: vnde varietas colorum, in iride, & pauone, quaſi a Iunone produci videtur, quum ſine illuminato aere non conſpiciantur. Sed Donatum audiamus, cuius verba ſunt. ¶ Diuerſa.) A Troianorum caſtris remota. ſic in. v. Quo diuerſus abis? i. a me remotus. ¶ Sedebat.) In otio erat, & non tractibus neceſſariis vacabat: vt multi volunt. Vult enim Poeta, illius inertia laudes Æneę per comparationem extollere: & vt Æneam laudat a loco & frigore fluminis, ſic hunc vituperat, ꝙ in loco amœno otiaretur, quũ Æneas per laborem ſubiiſſet nemora. & longinquas parteis petiiſſet. Miſit ergo Irim Iuno, vt torpentem excitaret. ¶ Audacem.) Inconſultum, & temerarium. Iris vero, hinc hortatatur, illinc obiurgat. ¶ Turne.) Nomine excitat: & proponit occaſionem vtilem non omittendam. ¶ Æneas.) Magnum pondus in nomine. ¶ Nunc tempus e.) Monet, quid faciendum, ne ille in conſultando perdat tempus. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt. Atq; dum ea, ſcilicet quæ in. viij. narrata ſunt: geruntur, ſcilicet ab Ænea: & Euandro, ſupple in parte: penitus diuerſa, ideſt remota, a Troianorum caſtris: Iuno Saturnia, ideſt Saturni filia, & inimica Ænei: miſit Irim ideſt deam, arcus cœleſtis pediſſequam ſuam, de cœlo: ad Rutulum audacem, ideſt temerarium, & confidentem nimis, nec rebus ſuis proſpicientem ob temeritatem. Turnus ſedebat, ſcilicet otioſus forte: tum ideſt tunc: forte, ideſt quia fortuitum erat, ꝙ tunc in valle Pilumni parentis i. progenitoris. vnde poſtea, Cui Pilumnus auus: &c. Nam Daunus erat pater eius, ſacrata, ſcilicet illi: quia pro deo habitus eſt: & ita illi lucum conſecrauerant. Ad quẽ ſcilicet Turnũ, illic ſedẽtem, Thaumãtias, ideſt Iris, Thaumantis filia: loquuta eſt ſic ore roſeo. i. ſubrubro, & venuſto. Turne en dies voluenda, ideſt volubilis, ideſt tempeſtas ipſa: attulit vltro, ideſt non requirente te: id quod nemo. ideſt nullus diuum auderet promittere: quia contra

fatum

fatum videnſ,per oblatam occaſionẽ,Troiani,Italia poſſe de/pelli,& penitus deleri:qđ nullus diuũ auderet ꝓmittere: Æneas petit,pro petijt,ſeu petiuit: (Nã Politianus,vt in.viij.vidimus: docet verſum non ſtare,ſi legatur petiuit:ueráq; lectionẽ eſſe,petijt,per ſyncopam,aut coalitionem duarum vocaliũ in vnam ſyl/labam longam: vnde ſpondaicus eſt verſus:laborẽ. & molimen Æneæ depingens).ſceptra,& ſedem Euandri: Palatini.i.Palatiũ, & Palanteum oppidum tenentis:& hoc vrbe.ſ.noua,in morem caſtroꝝ extructa:& ſocijs,& claſſe relicta.zeugma ab inferiore. Nec ſatis,ſup.eſt Euãdrum petiſſe:penetrauit, ſup.inſuper:extremas vrbeis Coryti.ſ.mõtis Thuſciæ,aut quas Corytus rex olim tenuerat:&armat agreſteis collectos,appoſitorie:manum.i.exercitum: Lydorum.i.Tyrrhenorũ,qui ex Lydia oriundi ſunt. Quid dubitas.ſ.inuadere caſtra:aut quid quaſi dubitans immoraris?tẽpus eſt nunc poſcere.i.poſcendi, equos & currus: rumpe moras omneis: vnde dicit Lucanus, Tolle moras nocuit ſemper differ/re paratis·q;,pro &:arripe caſtra turbata,ideſt quæ facile turba/re potes:aut turbata,propter abſentiam: & diuturnam moram Æneę. Nõ fit ſynalęphe:turbataq; arripe:eſt tamẽ verior lectio q̃ & turbata arripe,&c.

Pierius.

PIERIVS.

¶ Sceptra Palatini:ſedemq; petiuit Euandri.) In Romano codice,in Mediceo,& in quibuſdam alijs,legere eſt, Palantini,a Pallãte,vno expuncto l,vt ſyllaba prima corriperetur.magis tamẽ video placere: Palatini,ſed hoc parui refert. Longe vero maioris momenti eſt,quod ſequiť:petiuit.ſed enim & pro,ſedem, regnũ in codicibus aliquot manu ſcriptis obſeruaui.quũ tamen & Ro/manus,& pleriq; alij codices,ſedem,legant. In Romano pterea codice,petit,pro petijt,more ſuo,vnico i ſcriptum eſt,vt verſus ſit ſpondaicus Nam,Euandri prima correpta nuſq; quod meminerim,obſeruaui. ¶ Lydorumq; manum,collectosq; armat agreſteis.) In codicibus aliquot antiquis legere eſt, Ludorumq; ma/nũ & collectos armat. In nõnullis: abſq; vlla copulatiua ſecũdo membro, Lydorũq; manum collectos armat agreſteis. ¶ Nunc tẽpus equos,nunc poſcere currus.) In Mediceo,& aliquot alijs currũ vnitatis numero legitur. ¶ Rumpe moras omneis, turba/taq; arripe caſtra.) Trochæus ille ex,turbata: vel,q;, particula, abſq; colliſione ſeruata,multis negotiũ faceſſit. Sed enim in codicibus omnib⁹ Vaticanæ bibliothecæ,in Mediceo,& aliquot alijs peruetenbus legi,Et turbata arripe caſtra:quam lectionẽ ab eru/ditis receptam iam animaduerti.

POETA

Dixit,& in cœlum paribus ſe ſuſtulit alis,
Ingentemq; fuga ſecuit ſub nubibus arcum.
Agnouit iuuenis,dupliceisq; ad ſydera palmas
Suſtulit, ac tali fugientem eſt voce ſequutus.

TVRNVS

Iri decus cœli,quis te mihi nubibus actã
Detulit in terras,vnde hæc tam clara repente
Tempeſtas?video medium diſcindere cœlum,
Palanteſq; polo ſtellas,ſequar omina tanta,
Quiſquis in arma vocas.

POE.

Et ſic effatus ad vndã
Proceſſit,ſummoq; hauſit de gurgite lymphas,
Multa deos orans,onerauitq; æthera votis.
Iamq; omnis campis exercitus ibat apertis,
Diues equum,diues pictai veſtis,& auri.
Meſſapus primas acies,poſtrema coercent
Tyrrhidæ iuuenes,medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens,& toto vertice ſupra eſt.
Ceu ſeptem ſurgens ſedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges,aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis,& iam ſe condidit alueo.

SERVIVS.

¶ Secuit ſub nubibus arcũ.) Hoc dixit vt, Ille viã ſecat ad naues. Et re vera arcus ipſe ẽ varijs coloribus ſectus. Bene aũt Sub nubib⁹,quia ſine nu/bis beneficio arcus nõ videť. ¶ Agnouit iuuenis.) Irim tã/tũ agnouit,non & à quo miſ/ſa eſſet,vtrum a Ioue an à Iunone. Hinc eſt qđ dicit, Quis te mihi nubibus actam Detu/lit in terras? ¶ Repẽte.) Item aliud augurium. Nã cũ Iris ſine nubibus non poſſit videri, poſt eius abſceſſum ſtatim eſt ſecuta ſerenitas. Clara aũt bene addidit,quia tẽpeſtas τῶν μέσων ẽ. ¶ Diſcindere cœlũ.) Chaſma dicit factũ,id eſt ſubitam aeris diſruptionẽ & quẽdam receſſum.per qđ vult videri chaſma tum Irim ſe recepiſſe. ¶ Mediũ) autẽ bñ dixit: nam eſt & ſũmum.vñ eſt, Sic vertice cœli Conſtitit. Nubes autẽ in medio ſunt. vbi omnia fiunt ſigna quæ dicit,id eſt Iris,ſerenitas,chaſma.nã ſi in ſummo fieret, nullus videre potuiſſet. Humani enim oculi altiorem & nimium ſplendorem ferre non poſſunt. Sane chaſma eſt(ita enim Plinius vocat) diſruptio & quidam cœli diſceſſus. ¶ Pallantesq; polo ſtellas.) Bene Pallan/tes,quaſi in alienũ tempus errore venientes. ¶ Omina tãta.) Scilicet cæleſtia. ¶ Quiſqs in arma vocas.) Vel Iuno, vel Iuppiter. ¶ Onerauitq; æthera votis.) Iterum atq; iterum eſt vota pollicitus. Locus autem iſte dictus eſt ſecundum augurũ morem,apud quos fuerat cõſuetudo,vt ſi poſt acceptum augurium ad aquã veniſſent,inclinati haurirent: exinde manibus & fuſis precibus vota promitterent. vt viſum perſeueraret augurũ, quod aquæ interceſſu diſrumpitur. Vnde etiam in duodecimo, viſum augu/rium quod aquę interceſſu diſrumpitur,firmum eſt: qa cygnus dimiſſus ab Aquila in fluuium cecidit, vt, Prædamq; ex vngui/bus ales Proiecit fluuio. Hinc videtur etiam Turnus minime potuiſſe liberari. ¶ Iamq; omnis campis exercitus ibat.) Intelliga/mus hunc exercitum primo confuſe in campos ruiſſe:poſt digeſtum in ordines,vt ſit ſequentium fluminum congrua comparatio:quæ flumina dicit poſt camporum inundationem in alueos ſuos reuerti.nam hoc vult dicere, vt de cãpis flumina in alueos ſuos redeunt,ſic digeſta eſt in acies militũ multitudo, quæ fue/rat antè diffuſa. ¶ Diues equũ.) Per genitiuũ frequentius vtimur hac figura,q̃ per ablatiuum. ¶ Coercent.) Cogunt, colligunt. ¶ Altus per tacitum Ganges.) Fluuius Indiæ eſt,qui ſecũdum Senecam in ſinu Indiæ nouem alueis fluit,ſecundum Melonem ſeptem:qui tamẽ & ipſe cõmemorat nõnullos dicere quòd tri/bus alueis fluat. Virgilius tamẽ Nilo eum iungens ſeptẽ alueos habere ſignificat. Hanc varietatem Donatus fugiens lõgum Hy/perbaton

perbaton facit,dicẽs, Ceu ſurgens ſeptem amnibus Nilus aut Ganges. ¶ Altus per taci/tũ.) Sanę bene addidit Per tacitum altus,hoc eſt per ꝓfundam altitudinem. nam licet creſcat,inter ripas tamen eſt, nec ſuperfunditur campis. vnde Aſper diſtinxit Altus ꝑ ta/citum. ¶ Pingui flumine Ni/lus.) Nilus dictus eſt q̃ſi νέαν ἰλὺν,hoc eſt nouũ limum trahens:quod volens exprimere dixit Pingui flumine.i.fluore: quæ res fœcundã efficit ter/ram. quod & ipſe in Georgicis oſtendit dicẽs, Liquuntur mõtibus amnes, Fœlicemq; trahunt limum. Item, Et viridem Ægyptum nigra fœcundant arena.

DONATVS.

¶ Dixit &in cœlum.) Vbi impleuit partes ſuas, obiurgauit turnum,terruit,inſtruxit,hortata eſt, & quid facere debe/ret,oſtendit. alis paribus remeauit ad cœlum. bene addidit paribus,niſi enim pari nixu volatum præſtare non poſſunt. nã ſi vna eſt debilis,incolumis vero alia,perinde ſunt,ac ſi ambæ vexatæ ſint. ¶ Agnouit iuuenis,) Duplices dixit,nõ duas. neq; enim vltra duas habuit,neq; habere potuit:ſed ambas ſimul erexit,qđ fuit ſignum plene agentis gratias. ¶ Ac tali fugien. eſt vo.) Eo iſtud tendit,vt oſtendat repentinam precẽ non meditatione collectã. deniq; tanta fuit celeritas ſubſecutæ vocis,vt fugiẽtis abſceſſum hoc eſt celeriter recedentis, vox turni fuiſſet ſubſecuta. Quã iocũda autem gratiarum actio eſt,quando iris ante inuenit,q gratias ageret,q̃ ipſam ad ſedem propriam reuenire potuiſſet? ¶ Iri de/cus cœli.) In breuitate iſta putamus exiguum,pro iris laudibus, deinde cum plene & nouo genere prædicationis expreſſiſſet. Voluit enim definire in laude ipſa,iris quid ſit. & in ipſa definitione totam complexa eſt laudem. iri, inquit, decus cœli. Ornare cœlũ, quanti eſt meriti? pulchritudinis quãtę? vbi tot ſydera ſuo quæq; ſplendore radiantia parent ſoli. & tamen quum iris extiterit,omnia illa cum ipſo ſole vincuntur. neq; obſcuratur radijs ſolis,ſed coloribus diuerſis pingit cœlum,& ipſum ſolem gratia fulgoris exuperat. Hęc pro voluntate dicta ſint eius, qui agebat gratias, nõ quo reuera ipſa ſit potior ſole. ¶ Quis te mihi nubi. act. Detu. in ter.) Intelligo,inquit,multum me meruiſſe de ſuperis, quod dimiſſis regionibus cœli, quorum es ornamentum, ad ter/ras mei cauſa venire potuiſti, ac mei cauſa viduare tuis orna/tibus,quod decorare conſueuiſti. ¶ Vnde hæc tam clara repen. Tempeſtas?) Hoc iam ad irim non pertinet. completo enim eo, quod ad ipſam loquebatur,diſputare cœpit de diuerſis motibus cœli. Vnde,inquit, hæc repentina tempeſtas? & cur clara hoc eſt ſine caligine aut nubis alicuius obtentu? ¶ Video medium

diſcedere

diſcedere cœlum, Bal. q. p. ſtel.) Cur reſcinditur ſine nubibus cœlum? cur reductis hiatibus aperitur? cur ſtellæ radijs ſolis ex more non cædunt? & rupta lege naturæ alienis temporibus in lucẽ venire non dubitant? Quum hæc tractarent, collecto eo q tot ſigna monſtrabant, incipit iudicare de oĩbus. ⁋ Sequar, inquit, omina tãta. Quiſquis in arma vocas.) In illis ſignis facile fuit iniam dicere, quia bellũ iam in manibus fuit. Et tñ iſte non tam futurorũ bellum dixit oſtendi, ſed euentus eius proſperos demonſtrari. Itaq; ait. ⁋ In căpũ vocor.) Sequor prouocantẽ, qm̃ læta nuntiantur & proſpera. fecit hoc qui potius dixit hoium more, vt ꝑ ſe intelligeret, quod rex exitus probauit aduerſum. Signa quippe illa conſtabant eſſe contraria: ſed turnũ gratioſa coniectura fallebat: quia putabat interitũ hoſtibus non ſibi portendi, & prouocãti iminere perniciem. Quia dixit ſequor omnia tanta, quiſquis in arma vocas, quũ ipſum cõſtaret priorem arma ſumpſiſſe. ⁋ Et ſic effatus ad vndã. ⁋ Pro. ſum. q. h. &c.) Fecit turnus, quę ſolẽt facere, qui dubia ſubituri ſunt: tunc vberius rogant, quũ numinib⁹ potiora perſoluunt, & maiorẽ ſibi fauorẽ ſuperum promerendo conciliant. ⁋ Iamq; oĩs campis.) Iamq;, celeritatis ſignificat executionẽ, eius qui ducturus fuerat exercitũ, oẽm ſemel effuſum. maiorẽ quippe multitudinem camporum maior potuit capacitas ferre. Căpis apertis dixit, in magnã latitudinẽ iacentibus, nullo ipedimẽto lignoꝝ aut ſpeciei alterius. Diues equum, diues pictai veſtis, & auri. pretium. n. & multitudo cultus in bello auget hoſti terrorem. Dixit ire exercitus, qua pergerent, qui cultus & q̃lis eorum eſſet inceſſus. nũc deſcribere incipit ea, quibus illa multitudo ducibus regeretur: ⁋ Meſſapus primas acies.) Dixit, q eſſet in prima exercitus parte, qui curaret poſtremam, vt conſtricta multitudo pergeret non vltra q̃ neceſſe eſſet effuſa. In medio vero turnum fuiſſe. Ptãs. n. maior in medio eſt: qđ quũ ſit & primis eſt poſita, & à poſtremis non longe diſiuncta. ⁋ Ceu ſeptem ſurgens ſe. am. al.) Poſt diſpoſitionẽ inſtructi exercitus dicit, q̃ leniter ſe habuerit vt militarẽ artem euidentiſſime demonſtraret. Silentio quippe fuerat veniendum, vt inſperati effuſos & incautos hoſtes inuaderent. Eccirco igitur, q̃a tacito agmine incedebat turnus, cõparationem dat poeta duoꝝ fluminum gangis & nili, quoꝝ ganges quum ſit copioſus & ſeptẽ diuiſus in flumina, ſemp lenis eſt: Nilus vero tunc magis mitis, quum ex maxima cãporũ latitudine in alueum redit, & inde actu molliori impellit. Deſcripta eſt pars turni, & ars ducendi exercitus demonſtrata. Videamus quales æneas receſſurus præfecerit ſuis.

ASCENSIVS.

⁋ Dixit, &c.) Recitat cõſequenter, qđo Turnus ab Iride excitatus, expeditionem in Troianos aſſumpſit. Vnde dicit Dona. ſic. ⁋ Dixit.) Nam obiurgata eſt. ⁋ Terruit.) Inſtruit, hortat⁹ eſt. ⁋ Decus cœli.) Quanta eſt laus ornare cœlum. & meritum, & pulchritudo. Per comparationem, oſtendit magno ſilentio iuiſſe Turnum. vt improuiſus opprimeret incautos: tñ ingens puluis, illos manifeſtauit. Hæc ille. ⁋ Ordo eſt. Iris, ſup. dixit. i. finiuit orationẽ ſuam, qua partes oratoris depleuerat: obiurgando, terrendo, inſtruendo, & hortãdo: & ſuſtulit. i. ſurſum tulit ſe in cœlum: alis paribus. i. pleno volatu: & ſecuit ſub nubibus ingentem arcũ fuga. i. ſimul quum fugeret. Iuuenis. ſ. Turnus: agnouit. ſ. Irim, fuiſſe ex arcu cœleſti: & ſuſtulit, ideſt extulit, & erexit, ad ſydera palmas: dupliceis. i. complicatas manus: ac ſequutus eſt fugiẽtem. ſ. Irim: tali voce. i. oratione. O Iri, decus. i. ornamentum cœli ꝑ ſpecimen colorum: qui detulit. i. demiſit te, actam nubibus. i. per nubeis in terras? vnde, ſupple orta eſt hæc tam clara tempeſtas repente ideſt ſubito? quia Iris ſine nube videri nequiuerat: quã ergo adueniens, attulerat nubem, eandem fugiens abſtulit & ſerenum reliquit cœlũ: ego video diſcindere. i. diuidere cœlũ mediũ aut cœlũ mediũ diſcindere, ſup. ſe. & Video ſtellas pallãtes. i. oberrantes, & diuagantes polo, ideſt per polũ: ego ſequar tãta omina. i. prodigia tua: quiſquis vocas. i. quicunq; es, qui vocas in arma: quia ſciuit Irim, non niſi nunciam & interpretem eſſe. Tum, ideſt deinde: ipſe effatus. i. loquutus: effata. i. auguralia verba, augurium acceptum ſignificantia: proceſſit ad vndam. ſ. fluentem: & hauſit de ſummo gurgite. i. puriſſimas, & defecatiſſimas lymphas, ideſt aquas: orans deos multa. i. multũ. aut multas res: & onerauit æthera votis. ſ. pollicendo, ſi victoriam cõſequat. Et id, ideſt poſt vota & preces Turni, & poſtquã ſuos admonuerat: oĩs exercitus, ſcilicet Turni in. vij. deſcriptus ibat iam apertis cãpis: exiſtens diues equum, ideſt equoꝝ: & diues veſtis pictai. i. pictæ: & auri Meſapus. ſ. equum domitor: Neptuni filius, ſupp. coercet primas acies: & iuuenes Tyrrhidæ. i. Tyrrhei, magiſtri pecorũ filij, coercent extrema, ſup. agmina, aut extremas parteis exercit⁹: Turnus dux. ſ. totius exercitus: vertitur. i. circũuoluitur, ſupp. in medio agmine: tenens arma. ſ. hoſtilia: & eſt. i. iminet: ſupra. ſ. reliquos toto vertice. Ceu. i. quemadmodum: Ganges, fluuius ille Indię, ex Caucaſo Oriens, ſurgẽs altus ſeptem amnibus: ſedatis, ideſt cõpreſſis: refluit per tacitum. i. tacite, poſtquam ſedati ſunt amnes: aut ceu Nilus, quũ refluit flumine pingui. i. per inundationem, arua vicina pingua faciens: & condidit ſe iam alueo. ſ. ſuo, ſup. in medio fluctuum, profluit impetuoſo, ſed ordinato agmine aquarum. Vult ergo comparatio Turnum ſic in medio numeroſi exercitus ſui ꝓceſſiſſe, vt nullus diuagaretur: ſed intra ordinem ſuum ſe quiſq; teneret, vt fluctus Gangis, dum ſeptẽ amnes quos recipit, ſedati ſunt: ita vt non cogatur effluere: & Nilus, dũ ſe intra alueos ſuos recepit. tunc. n. ordinato quaſi agmine vterq; fluit: ſed tamen adhuc impetuoſus fertur.

Ordo.

PIERIVS.

⁋ Dixit & in cœlum paribus ſe ſuſtulit alis.) In aliquot antiquis codi. pariter, habetur: vt ſentẽtia ſit, ſimul atq; ita loquuta eſt, abuolauit. ⁋ Dupliceisq; ad ſydera palmas Suſtulit ac tali.) In antiquis aliquot, duplicis ad: abſq;, q;. &, ſuſtulit & tali. Sed reliqua vtcunque legeris, facile tulerim. Auferri vero ex hoc loco, q;, particulam nunquam probauerim. ⁋ Video medium diſcindere cœlum.) Antiqua fere omnia exemplaria legunt, medium video diſcedere cœlum. Sed illud, medium video: aut, video mediũ: parui refert. Diſcedere vero proprie dicitur cœlum, in huiuſmodi ſignis, dum aperiri videtur. Vtitur eadem eloquutione M. Tullius in libro de diuinatione. Nam & cœlum diſceſſiſſe viſum eſt. Quẽ locum, vt ingenue (hoc eſt, more meo) loquar, mihi in memoriã redegit Io. Bap. Sanga, ciuis meus, in quo tam admirabilis quædam morum itegritas, q̃ ſtyli grauitas, & elegantia certare quodãmodo videtur, ſiue carmẽ, ſiue orationẽ velis. Cuius ego opera vſus ſum, dum antiquiſſimum illũ codicem Vaticanum notæ maioris euoluebam. Viſq; adeo ſtudium ille in hac re meũ ſemp approbauit, vt mecũ interdum labores hos tolerare non aufugerit. ⁋ Sequar omina tãta.) In pleriſq; codicibus vetuſtis, ſequor, præſenti tempore legitur. Quod magis placet, promptiorem. n. oſtendit animum ad obſequẽdũ. ⁋ Quiſquis in arma vocas.) In codicibus aliquot antiquis, vocat, ꝑſona tertia notatum eſt. Sed, vocas, non improbatur. ⁋ Onerauitq; ęthera votis.) Pleriq; veteres codi. manu ſcripti, onerauit æthera, abſq; particula, q;, legunt. Neq; deſunt grãmatici, qui figuram tueantur: vt eo loco facere contendunt, Cum clamore Gyas reuocabat, ecce Cloãthũ. & quod pauloante legebamus. Turbataq; arripe caſtra. Sunt q, æthera, per diæreſin legant: vt apud Ouidium, Tertia poſt illos ſucceſſit Ænea proles. Sed enim & eleganter, & abſolute, onerauitq; ęthera, poſitum vř: vt quæ neceſſaria fuerant ad augurium confirmandum, tribus inuicẽ colligatis membris efferantur. Ad vndã Proceſſit ſummoq; hauſit de gurgite lymphas, Multa deos orans, onerauitq; æthera votis. ⁋ Diues pictai veſtis, & auri.) Locus ex illis quatuor: in qbus ea diæreſi Virg. ſit vſus, vt notat Probus. ⁋ Aut pingui flumine Nilus Quum refluit campis, & iam ſe condidit alueo.) Profuerit interdum etiam, quę ſnĩam dilucidiorẽ reddunt interſerere, vt hoc loco qui doctiſſimis etiam ingenijs negotium faceſſit, quum videantur aduerſa, atq; inter ſe pugnantia cãpis refluere, & iam alueo ſe cõdere. Alludit vero hoc ad viſendę magnitudinis Coloſſum Nili, qui quãuis per arua longe, lateq; diffundi videreť, bona tñ corporis parte alueo demerſus eſſet. Eſtq; illud, & iam: pro, & ẽt. vt alio loco. in. Georg. exponit Comminianus: vbi, Inualidus: & iamq; tremens, & iam inſcius æui ſcriptũ ait, & iamq; atq; eſſe, iam, pro ẽt. Quã quidẽ ſnĩam ſaniorẽ eſſe oſtendit id, quod de Turno pauloante dixerat: Medio dux agmine Turnus vertiť arma tenens, & toto vertice ſupra eſt. Hic vero verſus totus in codicibus aliquot antiquis deſyderatur.

Hic ſubitam nigro glomerari puluere nubem
Proſpiciunt Teucri, ac tenebras inſurgere campis.
Primus ab aduerſa conclamat mole Caicus.
⁋ Quis globus o ciues caligine voluitur atra? CAICVS

SERVIVS.

⁋ Quis globus.) Id eſt quantus. admirantis enim eſt, non interrogantis. nec enim interrogat qui nuntiat. ⁋ Hoſtis adeſt, eia.) Hic diſtinguendum, vt eia militum ſit properantium clamor: & eſt Ennianum, qui ait, Eia machæras. Ergo eia ingenti clamore dicentes, ad portas ruebant.

Hic

Ferte citi ferrum, date tela, ſcandite muros:
Hoſtis adeſt. ¶ Eia ingenti clamore per omneis POETA
Condunt ſe Teucri portas, & mœnia complent:
Nanq; ita diſcedens præcæperat optimus armis
Æneas: ſiqua interea fortuna fuiſſet,
Neu ſtruere auderent aciem, neu credere campo,
Caſtra modo, & tutos ſeruarent aggere muros.
Ergo, & ſi conferre manum pudor, iraq; monſtrat,
Obijciunt portas tamen, & præcæpta faceſſunt,
Armatiq; cauis expectant turribus hoſtem.
Turnus, vt anteuolans tardum præceſſerat agmen
Viginti lectis equitum comitatus, & vrbi
Improuiſus adeſt: maculis quem Thracius albis
Portat equus, criſtaq; tegit galea aurea rubra.
¶ Ecquis erit mecũ iuuenes. qui primus in hoſtẽ? TVR.
En. ¶ Ait. Et iaculum intorquẽs emittit in auras, POE.
Principium pugnæ: & campo ſeſe arduus infert.
Clamorem excipiunt ſocij, fremituq; ſequuntur
Horriſono: Teucrum mirantur inertia corda,
Non æquo dare ſe campo, non obuia ferre
Arma viros, ſed caſtra fouere, huc turbidus: atq; huc
Luſtrat equo muros, aditumq; per auia quærit.

bant. Alij. Hoſtis adeſt, eia: legunt. ¶ Nanq; ita diſcedens præceperat.) Excuſatio Troianorum, ne portas clauſiſſe timore videantur. ¶ Optimus armis.) Peritus armorũ, dux egregius q & futura prouideret. ¶ Si q̃ interea fortuna fuiſſet.) Scilicet bellicus caſus. ¶ Pudor, iraq; monſtrat.) Licet eos hortaret̃ ira & pudor. ¶ Tardũ agmen.) Peditum dicit, qui eqtum cõparatiõe tardi ſunt. ¶ Vrbi.) Troiæ quã fecerat Æneas caſtrorum in morẽ. ¶ Maculis quem Thracius albis.) Noue albas maculas dixit, cum proprie macularum hæc ſit natura vt obſcuritate ſua album aliquid infuſcent. ¶ Criſtaq; tegit galea aurea rubra.) Duo ablatiui ſunt, & duo nominatiui, quos metrica rõne diſcernimus. Nam rubra criſta, longæ ſunt vltimæ, q̃a ablatiui ſunt caſus. Sane huiuſmodi verſus peſſimi ſunt. ¶ Principiũ pugnæ.) Hoc de Romana ſolẽnitate tractũ eſt. Cum enim volebant bellum indicere, Pater patratus, hoc eſt princeps fœcialium ꝓficiſcebatur ad hoſtium fines: & præfatus quædam ſolẽnia, clara voce dicebat ſe bellum indicere propter certas cauſas, Aut quia ſocios læſerant, Aut quia nec abrepta animalia, nec obnoxios reddiderant. Et hæc clarigatio dicebatur à claritate vocis. Poſt quã clarigationem haſta in eorum fines immiſſa, indicabatur iam pugnæ principium. ¶ Clamorem excipiunt ſocij.) Legitur & clamore. Si Clamore, ſenſus erit talis, Haſtæ iactũ ſocij clamore comitantur. Si Clamorem: intelligimus Turni eos clamorẽ excepiſſe, & cũ fremitu eũ ſequunt̃. ¶ Inertia corda.) Nõ re vera: ſed ſicut hoſtib⁹ videbat̃. ¶ Aditũq; p auia q̃rit.) Etiã per auia. Sane exprimit̃. Turni violẽtia. nã viã p auia nullus requit.

DONATVS.

¶ Hic ſubitam nigro.) Ibat quidem tacitis greſſibus exercitus Turni, ſed nihil procuratum ſilentium profuit, prodidit quippe quãuis tacitos puluis, & troianis ſemper abſente rege diligenti cura ſollicitis, quaſi quidam nuntius aduentum inſidioſi hoſtis indicauit. Videbant igitur atri pulueris nubem accedente multitudine glomerari, & tantæ lucis exceſſum tenebras campis incũbere. in imperfectis maior ſemper eſt terror. illud enĩ quod iam accepit ſtatim de perfectione poteſt habere diſpoſitum animum. illud vero quod adhuc in augmentis eſt & habetur incertũ, quẽadmodum euaſurum ſit, plus terret q̃ neceſſe eſt. deniq; malum illud, quod ſic per momenta creſcebat, vt primo in modum nubium glomeratio tetra. dehinc tenebræ nõ agrorum anguſta ſed campos obtegere cernerentur, addebant terrorem intuentibus. ¶ Primus ab aduerſa.) Aduerſa dixit, vnde videre poterat, qui contra veniebant. Primus caicus, q̃ eſſet longe ſuperior & vidit & nuntiauit dicens hæc, ¶ Quis globus o ciues.) In vna eademq; perſona diuerſi extitere tractatus. videntibus quippe troianis nihilq; ſuſpicantibus mali ſolum profuit, caicum vidiſſe, qui primus hoſtium intellexit aduentum: & tamẽ etiam ipſe ſic exorſus eſt, vt fateretur ſe primo dubitare, hoc eſt quod quaſi interrogans locutus eſt, Quis globus o ciues caligine voluit̃ atra? vbi nullus intellexit, nulluſq; reſpondit. ipſe rurſum confirmato animo ait. Ferte citi ferrum, date tela, ſcandite muros. ſubnectitur cauſa faciendi. hoſtis adeſt, atq; vt mature fieret, acceſſit hortatio, & dictum, eia. Hunc locum more ſuo poeta executus eſt, in his. n. quæ habent aliquam perturbationem, primo dicit faciẽda, dehinc adijcit rationem, propter quam debet fieri, vt in quarto libro, præcipites vigilate viri, & conſidite tranſtris, Soluite vela citi. Ecce dixit, quod pro rerum neceſſitate fieri debuiſſet, dehinc oſtendit iuſſionis ſuæ rationem. deus, inquit, æthere miſſus ab alto, Feſtinare fugam, tortoſq; incidere funes, Ecce iterum ſtimulat: hoc conſilium hanc tenet ſubſtantiam commodi. necdum prius referat cauſam, medium tempus celeritate hoſtis & velocitate præuentum neceſſaria non ſinat opportune diſponi.

Ait igitur, ferte citi ferrum. feſtinandum enim fuit hoſtibus in proximo conſtitutis. proximitatem quippe iſtam nuntiabat magnitudo pulueris, & nubes atra præbebat indicium. Date tela, nõ hoc idẽ qui dandum dixerat ferrum. ferrũ quippe alterius ſpeciei poteſt habere ſignificatiõem, & tela alterius. nam ſunt gladij, ſunt ſagittæ. certe & ſic accipi poteſt hoc dictum, vt ferrum primo videatur dixiſſe præparandum in hoſtes ſagittis & gladijs, tela vero in quibuſcunq; ſpeciebus, quæ occidere hominem poſſent, vt ſũt lapides, fuſtes, & cætera huiuſmodi, quibus repelli hoſtis queat, aut ſuperatus occumbere. cui quidem ſemel poſitum, nos omnib⁹ dictis aptemus, quo melior intellectus appareat: vt ſit, citi ferte ferrum, & citi date tela, & citi muros aſcendite. non enim in tanta perturbatione fuit ex illis aliquid, quod ſegnius curari debuiſſet. Ecce nouiſſima interuenit cauſa. hoſtis, inquit, adeſt. non dixit affuturum, ne daret occaſionem differendi, ſed iam adeſſe, vt præſens videretur vrgere. Nouiſſimum fuit eia, quod dictum hortantis eſt potius, q̃ iubentis: ¶ Ingenti clamore.) Congeſſerunt ſe omnes intra ſepta caſtrorum, & oppleuerunt portas & mœnia. Crimen potuit duci, & manifeſtum timoris indicium videri, quod veniente hoſte ſeſe clauſerint, potiuſq̃ inſtruxerint aciem. hoc genus obtrectationis ne viris fortibus inhæreret, purgat honeſta excuſatione virgilius, dicens. ¶ Namq; ita diſcedens.) Æneas, inquit, affuturus, qui tractare noſſet incerta bellorum, tale ſuis mandatum dederat, vt ſi aliqua emerſiſſet certandi neceſſitas, non auderent ſtruere aciem, non auderent campo committere, ſed ſolum aggerem tuerentur, & caſtra, quæ ſecuritatem illis plenam præſtare potuiſſent. Magnam interea exiſtimans eſſe victoriam, ſi ſuos remeans incolumes inueniret. ¶ Ergo, & ſi conferre ma. pu.) Duas illis virtutes dedit: vnam, ne imbelles viderentur: alteram, ne iuxta regis præcepta incumbentes ignaui viderentur. nam pugnare cupiebant: ſed mandatorum contemplatione reuocabantur, melius exiſtimantes pudorem ferre, q̃ contra regis præcepta reatum temeritatis incurrere. Quapropter munierunt portas firmis obicibus, & armati, quid hoſtis moliretur accedens, vigilanter ſpeculabantur. huius præcepti etiam caicum memorem fuiſſe verba eius oſtendunt. nam dixit, date tela, ferte ferrum, muros aſcẽdite, non dixit eamus ad campum, occurramus hoſti, & certamen pugnandi ſubeamus. ¶ Turnus vt ante volans.) Non tardum fuit agmen, aut tarde ambulabat: ſed comparatione tardum putabatur. Turnus enim vt cæteros præueniret, ductis ſecum equitibus viginti electis egreſſis itineri modum, quo congregata multitudo vel conſueuit ambulare, vel poteſt, celerius venit. Tanta maturitas fuit, vt ante vrbem improuiſus apparuiſſet: non iam itinere, ſed quaſi quodam volatu peruectus. Quum vero equũ eius deſcriberet, dixit, caput eius fuiſſe galeatum: quã galeam fulgentem auro & rubra fuiſſe memorauit: vt longe appareret regem fuiſſe, qui veniſſet. continuo autem ſuos hortatur ad initium belli. & haſtam primus miſit. hoc eſt quod ait. ¶ Et iaculum intorquẽs.) Iecit telum, lege ſcilicet obſeruata bellorum. nulli enim fas eſt mouere arma vel telum iactare priuſq̃ mittat qui ducit exercitum: non autem, vt aliquem feriat, ſed vt ſolẽnitatem compleat, & legẽ. Deniq; Turnus in auras iaculum nõ in hominem contorſit. Hyperbaton hic debet aduerti, cuius cauſa, quum pronũtiatur, totũ debet vno tractatu ſuſpendi, & illic finiri, vbi primo verbo reſpõderit ex fine. Cœpit. n. ſic, atq; ita ordinatur. turnus vt anteuolans venit. Et quis erit mecum iuuenes, & miſit telũ. ¶ Clamorem excipiunt ſocij.) Ecce quo loco rñdet vniuerſis, q̃ fecerũt, hyꝑbaton. Deſcripti ſũt actus rutulorum. Videamus, quid troiani poſt hæc non mouebantur. Denique ſequitur.

quitur. ▯ Teucrum mi.in.cor.) Pro animo ſuo rutuli quũ æneæ
conſulta mandataq; neſcirent, inertes teucros iudicabant, quum
illi prudentiſſimi regis ſui, præcepta ſeruantes non ſe crederẽt cã
po, ſed caſtra diligentius cuſtodirent. ▯ Huc tur.a.h.) Fremens
turnus, ꝙ contra ſpem hoſtis copiam non haberet. circuibat mu/
ros explorãs, qui ad eos exiſtere poſſet ingreſſus, quem negabat
caſtroꝝ firma cõſtructio. Deſcribit per parabolã, quõ turnus clau
ſos hoſtes & muroꝝ firmitate munitos non valebat iuadere.

ACENSIVS.

❡ Hic ſubitã, &c.) Docet quõ exercitus Turni ab Æneadis viſus
ſit: vtq; illi iuxta imperium Æneę, ſeſe intra caſtra tenebant. Itẽ,
vt Turnus primam haſtã in limites hoſtiles itulit. & Teucros in
apertum cãpum prouocare conatus eſt. De qua re dicit Dona.ſic.
▯ Quis globus.) Primo dubitauit, deinde cognouit eſſe hoſtes.
▯ Tela.) Etiam lapides & omnia miſſilia dici pñt. ▯ Nãq; ita diſce
dens prę.) Aliter enim timidi poterant videri Troiani, qui inſtru
cta acie non exirent contra hoſteis: Æneę preceptum propter in
certos fortunæ caſus ſapiens fuit. Ergo duas dedit virtutes: alte/
ram, ne imbelles viderentur: alteram vt regi parerent. ▯ Tardũ.)
Non ꝙ tarde ambularet: ſed cõparatione Turni. ▯ Iaculum.) De
dit principium pugnæ. Id enim ſignum fuit ante quod nulli lice/
bat arma mouere. Hæc ille. ❡ Ordo eſt. Teucri proſpiciunt hic.i.
hoc tempore quo Turni exercitus prodibat: aut hic.i.in hoc Tur
ni exercitu nubem ſubitam.i.de repẽte ortam: glomerari ideſt in
glomum, aut globos colligi: puluere nigro ideſt denſo, & ita vm
broſo: aut e terra: ac ꝓſpiciunt tenebras inſurgere campis ex pul/
uere.ſ.per aerem reſperſo: Caicus, vir ille Troianus: conclamat
primus ab aduerſa mole, ideſt ſpecula magna, ex aduerſo ſita. O
ciues, quis, ideſt qualis, aut quantus, quaſi dicat dij boni, q̃ ma/
gnus globus.i.cumulus incedentium, in globum collectorum:
voluitur ideſt cum molimine incedit: atra caligine ideſt cum nu
be puluerulenta, & nigra. Et quũ hoc dixiſſet, paulopoſt agnouit
hoſteis: & dixit, Ferte citi ferrũ.i.arma repulſiua: date tela, quę.ſ.
longe iaci poſſunt: ſcandite muros, quia ſup.hoſtis adeſt. Bene rei
præcipiti dat orationem congruã, ſublatis coniunctionibus: Teu
cri condunt.i.includunt ſe, per omneis portas: dicẽtes, ſup.eia.i.
ſe mutuo cohortando, ingẽti clamore: & complent mœnia ideſt
murorum ꝓpugnacula. Nam Æneas optimus.i peritiſſimus ar/
mis, ideſt de bello gerendo: diſcedens, ideſt quum diſcederet, prę
ceperat ita: ſiqua fortuna, ideſt inſultus hoſtilis: fuiſſet interea.ſ.
dum abeſſet neu.i.vel ne: auderent ſtruere, ideſt inſtruere aciem:
nec auderent credere, ideſt committere, ſup.ſe: campo.ſ. patenti,
& vtriſq; partibus equo: ſed, ſupple ſeruarent modo.i.duntaxat,
& ſolũmodo caſtra: & pro ideſt: muros tutos, ideſt munitos tu/
te: aggere.i.accumulatis terris, & vallo. Ergo & ſi, ideſt quãquã
pudor & ira, quæ duo plurimum (Homero teſte) ad bellum va/
lent: monſtrat, ideſt indicat eis: & cohortat̃ cõferre manum.ſ. cũ
hoſtibus inſultantibus: tamen ipſi obijciunt.ſ. hoſtibus, portas:
& faceſſunt, ideſt faciunt: pręcæpta, ſcilicet Æneæ: & ipſi armati
expectant hoſtem, ſupple in turribus cauis, ideſt propugnaculis
capacibus factis in extremitatibus caſtrorum. quæ in morem vr
bis extruxerãt: Turnus adeſt improuiſus.i.priuſquam ab eis, aut
videri, aut animaduerti poſſet: quia videbat ingentem globum
illum adhuc longe abeſſe: ſed adeſt Turnus vrbi, improuiſus.ſ. ſe
cundum quod ipſe anteuolans pręceſſerat: agmen tardum.i.tar/
de, id eſt militariter incedentem: aut tardum, quãtum ad ardorẽ
Turni: adeſt inquam comitatus.i. ſtipatus: viginti equitum.i.ex
equitibus, quos plureis q̃ viginti habebat: vnde genitiuo multi/
tudinis vius eſt Poeta: lectis.i. electis ex omnibus alijs: quem.ſ.
Turnum: equus Thracius, ideſt e Thracia: vbi dicti ſunt optimi
& ferociſſimi equi ꝓpagati ab equis Diomedis Biſtonijs, vt quos
Rheſus in Troiam inuehere cupiebat: albis maculis, ideſt habens
albas maculas: & quem galea aurea, ideſt ex auro facta: criſta ru
bra.i.habẽs criſtam rubrã tegit.ſ.a capite: & ait, o iuuenes, ecquis
erit, an erit, ſupple aliquis: qui primus in hoſtem, ſup.inſultet, aut
inuehatur mecum: & attorquens iaculum, ideſt haſtam, quam ſe
ciales Romani in fineis inimicorum, in pricipio belli inijcere po
ſtea inſtituerunt: emittit, ſupple ipſum iaculum, aut ipſam haſtas
in auras appoſitorie principium.i.quod factum erat exordium
pugnę: & ipſe arduus, ideſt eminens, infert ſe campo, quaſi expe/
ctaturus hoſtem, quem iniectione haſtæ prouocauerat. Socij ac/
cipiunt clamorem, ideſt acclamant, & applaudunt illi facto: & ſe
quuntur, ſcilicet Turnum: fremitu horriſono: & mirantur corda
Teucrum, ideſt Teucrorum: inertia.i.ignauia, & demiſſa ſm̃ Ru/
tulorum opinionem: quos latebat mandatum Aeneę.ſ.nõ dare,
ideſt ꝙ nõ darent, nec crederent ſe cãpo: ęquo.i. ęqualiter, vtriſq;
patenti, & vbi neuter altero munitior eſſet: & ipſos viros.i. quũ
viri ſint non ferre arma obuia: ſed fouere caſtra, ſicut gallinæ ni/
dum fouent: &, ſupple Turnus turbidus, ideſt cummotus ira: lu
ſtrat, ideſt circunſpicit: vagando huc, atq; huc.i. in diuerſos angu
los: muros.ſ.caſtrorum, aut vrbis, in morem caſtrorum extruc
tæ: equo, ideſt in equo, aut ſuper equum: & quęrit aditum.i.
acceſſum: per auia.i.loca inacceſſa.

PIERIVS.

❡ Ferte citi ferrum, date tela, ſcandite muros.) In Romano co/
dice, in Mediceo, & quibuſdam alijs, legere eſt, & ſcandite. In Ob
longo, aſcẽdite: quia, ſcilicet veriti ſint, tela, vltimam corripere,
quum nõnulli iudicauerint, ſ, in ſcandite, & ſimilibus, ſpiritũ eſſe
potius, quam literam, vt eo loco, Ponite ſpes. Sed enim quanuis
non negarim, ſ, aliquando ſolitam elidi, hoc tamen loco facere
poſitionem crediderim, potius q̃ vel & ſcandite vel aſcendite, le
gerim. Ipſa enim loquentis feſtinantia cum trepidatione, mem/
bra hæc diſſoluta expoſcere videtur. Quãuis ſint non ineruditi
viri, qui verſum dicant pleniorem, ac numeroſiorem, ſi, & ſcan/
dite, legatur. ▯ Ne ſtruere auderẽt acies.) In quibuſdam antiquis
codicibus, aciem, ſingulari numero legitur: quod poeticum ma/
gis eſt. Praeterea in Mediceo, & nonnullis alijs manu ſcriptis,
Neu ſtruere auderent aciem. quod in alijs, Ne, legitur. ▯ Et tu/
tos ſeruarent aggere muros.) In Oblongo codice, tuto aggere le
gitur. In alijs, tutos: quod tantundem eſt. ▯ Qui primus in ho/
ſtem.) In Mediceo codice, quis primus habetur. ▯ Et iaculum in/
torquens.) In aliquot manu ſcriptis codicibus, torquens, legas.
Sed in Romano, in Mediceo, & pleriſq; alijs, attorquens. Illud
vero minime placet, ꝙ pro, emittit in auras: euertit legit̃. ▯ Et cã/
po ſeſe arduus infert.) In Ro.codice, campis. Et pro, infert, ſunt
codices qui legant, affert: qđ non ęque placet. Addam & arduos
inueniri alicubi, de quo ſuperius ſatis dictum. ▯ Clamorem exci/
piunt ſocij.) In Romano codice, clamore, ſeptimo caſu legitur:
quod etiam ſuperius habuimus. Loquitur enim de ſociorum ad
clamatione, quæ fieri ſolet, quum regi adplauditur.

SERVIVS.

❡ Ad caulas.) Munimenta &
ſepta ouium. Eſt enim Græ/
cum nomen c detracto. Nam
Græci aulas vocãt animaliũ
receptacula. ▯ Nocte ſup me/
dia.) Vltra mediam noctem,
id eſt maiore eius parte trãſa/
cta. Et eſt bona eloquutio fa/
cta p Syllepſin. vt ſi dicas, Le
gi nocte ſuper media: id eſt vl
tra mediã noctẽ. Nulla.n. Syl
lepſis eſt quæ nõ & caſus mu
tet, & egeat ſubauditione. Vt,
Hanc ego nũc ignaram huius
qđcũq; pericli eſt. ▯ Sæuit in
abſentes.) Fantaſiã ſæuitiæ ex
preſſit: qa lupi ſic circa caulas
fremunt vt in ipſis animalib⁹
ſolẽt. ▯ Ex longo rabies.) Ab/
ſoluta

Ac veluti pleno lupus inſidiatus ouili,
Quum fremit ad caulas, ventos, perpeſſus & imbreis
Nocte ſuper media, tuti ſub matribus agni
Balatum exercent: ille aſper, & improbus ira
Sæuit in abſentes: collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, & ſiccæ ſanguine fauces,
Haud aliter Rutulo muros, & caſtra tuenti
Ignescunt iræ & duris dolor oſſibus ardet.
Qua tentet ratione aditus, & qua via clauſos
Excutiat Teucros vallo, atq; effundat in æquor.
Claſſem, quæ lateri caſtrorum adiuncta latebat,
Aggeribus ſæptam circum, & fluuialibus vndis,
Inuadit, ſocioſq; incendia poſcit ouantes,
Atq; manum pinu flagranti feruidus implet.
Tum vero incumbunt, vrget præſentia Turni

luta eloquutio, vt ſi dicas, Il
le fatigat̃ fame ex longo. ▯ Et
qua via clauſos.) Qua, ad/
uerbium loci eſt, non prono/
men: nam non ſtat verſus ſi
Via ſeptimus ſit, non nomina
tiuus. ergo Qua via: per quã
partẽ viæ vallo Troianos ex
cutiat. Legitur tamen Et quæ
via, & eſt ſenſus abſolutior.
▯ Facibus pubes accingitur
atris.) Armatur, inſtruitur.
▯ Piceũ fert fumida lumen.)
Sordidior enim ex tedis &
ignis & fumus eſt.

DONATVS.

❡ Ac veluti pleno lupus.)
Et hic hyperbaton eſt, nam
propoſito capiti reſpondet in
fine, vnde totum debet in

pronũciatione

Atq; omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos: piceum fert humida lumen
Tæda, & commiſtam vulcanus ad aſtra fauillam.

pronuntiatione ſuſpendi. Media enim pronũtiatiõis ſunt. Sic, inquit, turnus circuibat muros, quomodo lupus exagitatus fame & ouilia infeſtare contendit, nec poteſt aditum reperire. Ouilia ſunt loca, in quibus oues manent. aulas dixit, ambitum ipſum, quo tutæ aduerſus inſidias continentur: improbus, abruptus ſcilicet & immoderate ſæuiens. plus enim irarum accedit, quum in manus venire non poteſt, cui iraſcimur: quod ne fieret troiani conſulto præuenerant. ille autem quærebat, quo conſilio poſſet eos è turribus in planum fundere. arbitrabatur enim profuturum ſibi, quod hoſtis formidabat. ⸿ Claſſem, quæ la.) Non potuit feciſſe, quod fuerat primum, conuertit ſe ad aliud, ne in totum nihil profeciſſe videretur, occaſione quippe lædendi atq; nocendi, vtcunq; nauiũ vicinitas fecit. nanq; adhęrebant caſtris. Ex alia vero parte tutas reddebant circumfuſi aggeres, & vnda fluuialis. ſic tamen eas aggreſſus eſt poſcens incendia, quo facilius interirent. Ouantes ſocios dixit, ꝙ neſcientes conſilia troianorum pro victoria habuerunt: quia nullus egrediebatur è caſtris & nullo obſiſtente poſſent naues exurere. ⸿ Atq; manum pi.) Prior ipſe rapuit facem, vt cæteris audendi pręberet exemplum. Feruidum ſic dixit, facẽ ardentem manu corripuiſſe, quaſi & ipſe aliquo igne cœpiſſet ardere. ac per hoc alluſit feruidum dicens, quia ferebat facem. ⸿ Tũ vero in.) Hoc eſt tum magis cœperũt operam dare. ⸿ Vrget pręſ. tur.) Nihil verius, nihil ſecundum moralitatem dici expreſſius potuit. hoc ſolum ad implendos effectus ſufficit, vt præſens ſit, qui iubere potuerat. quin potius plus valet præſentia, ꝗ̃ iuſſio. ſi enim iubeas, & recedas. poteſt iuſſio negligi: præſens vero etiam quum nihil iubet tacita præſentia videtur vrgere, Vnuſquiſq;.n. præſentiæ neceſſitate magis magiſq; compellitur facere, qđ aduerterit eſſe faciendum. ⸿ Atq; omnes facibus.) Tantum rebus implendis animorum dabat turni præſentia, vt omnis exercitus facibus armaretur. iccirco deſtituerunt igne focos, & omnis in faces flamma migrauerat. ⸿ Piceum fert fu. lu.) Ipſe expoſuit, cur atris facibus dixerit. quum dicit, fumida teda fert ad aſtra piceum lumen, & ignis fauillas emittit ad ſydera.

ASCENSIVS.

❧ Ac veluti, &c.) Docet quomodo remanentibus Teucris intra caſtra ſua, Turnus eorum claſſem incẽdere conatus ſit. Vnde hoc ſolum affertur Donati. ⸿ Vrget præſentia Turni.) Plus valet præſentia eius qui poteſt iubere, ꝗ̃ iuſſio. Quũ autem dicit, Fumida tela: exprimit quare dixerit, facibus atris. Hæc ille. ❧ Ordo ẽ. Ac

Ordo. veluti quum lupus inſidiatus pleno ouili, fremit ad caulas, ideſt ouilia, aut ſæpta: perpeſſus ventos & imbreis: dum.ſ. expectat & captat aditum: ſuper media nocte, ideſt circa, aut vltra mediã noctem: ſed pro vltra diceret, ſuper mediam noctem. nunc autẽ dicens, nocte ſuper, videtur accipi pro ſub: vt ſit, ſub ipſa media nocte: agni tuti, ſcilicet per ſepta, & munimenta caularum: exercent ſub matribus balatum, quo ſcilicet lupũ irritant: vnde ille aſper & improbus.ſ. affectus: ira.i. furore: quia repellitur, aut ſecluditur: ſæuit.i. ſæuitiam ſuã acuit: in abſentes, ideſt ſecluſos a ſe: rabies edendi, ideſt fames rabioſa: collecta, ideſt contracta: ex longo. ſcilicet tempore: fatigat, ideſt torquet, & vrget ipſum: & fauces ſiccæ.i. non imbutæ ex longo tempore: ſanguine.ſ. prædarum, ſup. fatigant ipſum. Haud ideſt non aliter: iræ igneſcunt, ideſt ignitæ fiunt, & incenduntur: Rutulo ſcilicet Turno: tuenti ideſt inſpicienti muros: & caſtra, & dolor, ardet, ſupp. in duris oſſibus, ideſt medullas vſq; penetrans: cogitanti ſcilicet qua ratione ideſt via, & modo, tẽtet ideſt moliatur aditus: & qua ideſt per quam partem via ideſt ratio inuenta: excutiat Teucros vallo) non eſt dicendum, qua via, ideſt qua ratione: quia ſic via, quum ſit ſeptimi caſus, produceretur. Sed alij legunt, quæ via ideſt quæ ratio excutiat. Alij, qua vi: quod ego potiſſimũ dicerem, ſi authoritate iuuarer, quia opportunus eſt ſpondaicus verſus, in tanto molimine poſitus.) atque effundat ideſt effuſim venire cogat: in ęquor ideſt campũ ęquũ: & ſupple hoc cogitans. inuadit claſſem.ſ. Teucrorum: circunſæptam aggeribus, & vndis fluuialibus: quæ latebat adiuncta lateri caſtrorum: & poſcit ſocios ouantes.i. expoſcit a ſocijs ouantibus & lętis, & quaſi de imbellibus triumphantibus: ſicut in nõ ſatis ampla victoria, Romani fecerunt poſtmodum: incendia.i. vt immittant incendia, aut faceis incendia facturas: atq; ipſe feruidus implet manum.ſ. ſuam: pinu.i. arbore pingui, & reſinoſa: flagranti.i. ardenti: &, ſupple Rutuli: incumbũt.ſ. combuſtioni nauium: tum vero, ideſt pręcipue tunc: aut tunc ad verum: quia præſentia Turni vrget.i. inſtigat, ſupple eos. Atq; omnis pubes.ſ. Rutulorũ: accingitur facibus atris.i. fumoſis ex pice, aut nociuis, & infeſtis: & diripuere.i. admouerunt: foros.i. tabulata ſuperiora, aut diripuere focos.i. igneis: accipiendo continens pro contento. Tęda.i. arbor illa pinguis: humida: fert lumen piceum.i. quale ex pice fit: & Vulcanus, ideſt igneis: fert ad aſtra fauillam.i. flammulã: commixtam.ſ. fuligine picea.

PIERIVS.

❧ Igneſcunt irę, & duris dolor oſſibus ardet,) In antiquis omnibus codicibus quotquot inſpexi, abſq; particula, &, notatũ animaduerti. Igneſcunt iræ duris dolor oſſibus ardet. Et in mediceo pro, ardet: hæret, habetur. ⸿ Qua tentet ratione aditus, & ꝗ̃ via clauſos Excutiat Teucros vallo.) In Romano codice, & pleriſq; alijs, legere eſt, Et quæ via: quę lectio Seruio etiam videtur abſolutior. In aliquot alijs legitur, clauſo Excutiat Teucros vallo. ⸿ Atque effundat in æquor.) In Romano codice legere eſt, in Æquum: vt.ſ. ęquo omnes pede cõferre manus poſſint. nã Turnus, nũc iniquo pugnat loco, dum illi in caſtris aggeribus, & vallo clauſi obteguntur. Hic in aperto prouocat, mirabantur paulo ante Rutuli Teucrum inertia corda: non ęquo dare ſe campo. ⸿ Aggeribus ſæptam circum.) In Romano codice, clauſam: ſed enim ſæptam, magis placet, id vero per æ diphtongon ſcribitur.

Quis deus o Muſæ tam ſæua incendia Teucris
Auertit? tantos ratibus quis depulit igneis?
Dicite, priſca fides, facto, ſed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Æneas claſſem, & pelagi petere alta parabat:
Ipſa deum fertur genitrix Berecyntia magnum
Vocibus his affata Iouem. ⸿ Da nate petenti, CYBEL.
Quod tua chara parens domito te poſcit Olympo.
Pinea ſylua mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit ſumma, quo ſacra ferebant,
Nigranti picea, trabibuſq; obſcurus acernis:
Has ego Dardanio iuueni, quum claſſis egeret,
Læta dedi: nunc ſollicitam timor anxius vrget.
Solue metus, atq; hoc precibus ſine poſſe parentem;
Neu curſu quaſſatæ vllo, neu turbine venti
Vincantur: proſit noſtris in montibus ortas.
⸿ Filius huic contrà, torquet qui ſydera mundi. POE.
⸿ O genitrix, quò fata vocas? aut qđ petis iſtis? IVPI.
Mortalíne manu factæ, immortale carinæ

SERVIVS.

❧ Quis deus ò Muſę.) Quia res deorũ eſt & ardua, ideo per ſe eam non poteſt dicere. Hic autem gloria Turni latenter oſtenditur, cuius vis niſi à numinibus repelli non potuit. ⸿ Priſca fides facto, ſed fama perennis.) Omnis antiquitas difficile pura & icorrupta manat in poſteros. Hoc enim dicit, Factũ hoc licet priſcũ ſit, id eſt antiquum, tamen fama eius nõ eſt obliterata temporis vetuſtate. ⸿ Quo primũ.) Hoc eſt in initio. nõ enim ſecundo factæ ſunt naues apud Idã ab Ænea. ⸿ Formabat.) Id eſt formare cogitabat. nõ enim in Ida, ſed apud Antandrũ factę ſunt. ⸿ Alta pelagi.) Abſolutũ, Vt lata camporũ.) Ipſa deum fertur genitrix.) Figmentum hoc licet poeticũ ſit, tamen quia exẽplo caret, notaẽ a Criticis. Vñ lõgo pœmio excuſaẽ. nã ideo & priſca rõne religionis & Iouis bñficio dicit eſſe pfectũ vt naues mutarenẽ in nymphas: quo vel aliqua ex parte poſſit eſſe veriſimile. Berecyntia.) Mater deũ a monte Phrygiæ Berecynto, cuius vltima ſyllaba caret aſpiratiõe, quã addimus quotiẽs montẽ Deli Cynthũ dicimus. Eſt aũt tenuis iſta diſcretio, quibus noĩbus ſubtrahi debeat aſpiratio. Nã ecce, Ripęi montes Arcadię nõ ſcribunẽ cum aſpiratiõe: quã addimus, cũ Riphæos montes Scythię ſignificamus. ⸿ Da nate petenti.) Ac ſi diceret, Ei q iubere debuerat. ⸿ Domito te poſcit Olympo.) Videẽ hoc dicere, Pręſta ei cuius bñficio ſeruatus ad Olympi regna veniſti. Saturnus.n. cũ oẽs conſumeret filios, Iouẽ ſolũ eſſe non

Fas habeant? certusq; incerta pericula luſtret
Æneas? cui tanta deo permiſſa poteſtas?
Imò vbi defunctæ, finem, portusq; tenebunt
Auſonios, olim quæcunq; euaſerit vndis,
Dardaniumq; ducem Laurentia vexerit arua,
Mortalem eripiam formam, magniq; iubebo
Æquoris eſſe deas, qualis Nereia Clotho,
Et Galatea ſecant ſpumantem pectore pontum.
¶ Dixerat: idq; ratum Stygij per flumina fratris POE.
Per pice torrenteis, atraq; voragine ripas,
Annuit, & totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat promiſſa dies, & tempora Parcæ
Debita complerant, quum Turni iniuria matrem
Admonuit ſacris ratibus depellere tædas,

non potuit cælatũ matris auxilio. Domito ergo olympo, in tuas .ſ. leges per bñficium meum mundo redacto. ¶ Pinea ſylua mihi.) Congrue. nã pinus eſt i tutela Matris deũ. ¶ In arce fuit ſumma.) Hoc ẽ apud Gargara, q̃ dicta ſunt q̃ſi κάρα κρατὸς, ideſt caput capitis, altitudinis altitudo, κάρα eſt κεφαλή. Gargara autẽ ſunt montis Idæ cacumina. ꝓpter qđ dicit In arce ſumma. ¶ Nigranti picea.) Nigranti, vmbroſa: & picea arboris genus eſt, vñ pix deſudat. Harũ aũt ſcdm Plinium quinq; ſunt ſpẽs: ſicut etiã ſupra diximus. ¶ Has ego.) Nõ trabes. nã de acere naues nõ fiunt. Vnde melius arbores ĩtelligimus, referentes ad piceas vel pinos. Sane notandum trabes, nõ niſi iam cæſæ ſint & cõpoſitę, dici. ¶ Claſſis egeret.) Iuſta Æneæ petitio, & concedentis benignitas numinis excluſit piaculum. Nã his remotis ſacrilegium cõmitteretur. ¶ Timor anxius angit.) Aut perpetuũ eſt timoris epitheton; aut certe verum timorẽ voluit ſignificare, vt ſepararet ab eo qui ex cupiditate naſcitur proſperorum. vt, Exultantiaq; haurit Corda pauor pulſans. ¶ Proſit noſtris in montibus ortas.) Bona breuitate detraxit & his & eſſe. nam plenum eſt Proſit his ortas eſſe in noſtris montibus: quod fecit eloquutionis cauſa. ¶ Torquet.) Suſtinet, regit. ¶ Quo fata trahis?) Oſtendit fata poſſe aliquatenus trahi, non tamen vſquequaq;. Hinc enim dicit Quo, id eſt ad quã rem. ¶ Petis iſtis?) Id eſt pro iſtis. nam ſic dicimus, peto tibi, ideſt pro te. ¶ Fas habeant?) Ius: nec enim poſſunt æterna eſſe quæ ab hominibus facta ſunt. Horatius, Debemur morti nos, noſtraq;. Nam ſicut animi fata ſunt ĩmortalia, ita corporis pereunt. Salluſtius, Cæterum ſtudia oĩa noſtra ſicut anima, imortalia ſunt. ¶ Certusq; incerta pericula luſtret Æneas? Et hoc dicit, caſibus licẽtiã hæc petitio vult adimere. Nam Æneas forte qua homo eſt, nauigationis debet timere periculum: qđ perit ſi eius nauibus æternitas detur. ¶ Cui tanta deo permiſſa poteſtas?) Cui: ac ſi diceret nec regi quidem deorum. ¶ Defunctas.) Liberate. vnde, O tandẽ magnis pelagi defunctæ periclis. ¶ Portuſq; tenebunt.) Nautico vſus eſt verbo cum de nauibus diceret. ¶ Quęcũq;.) Hic oſtendit aliquas perituras eſſe. ¶ Euaſerit vndis.) De vndis exierit: cum venerit ad eũ locũ, de quo nauigatura iam non ſit. Alij legunt euaſerit vndarum periculum. ¶ Mortalem eripiam formam.) Bene dixit Mortalem. nec enim poteſt fieri vt eadem res & mortalis ſit, & immortalis. ante eſt vt deſinat eſſe mortalis. ¶ Qualis nereia Clotho.) Non dixit tales erunt, ſicut ſupra, Qualis mugitus fugit cum ſaucius aram Taurus. ¶ Per pice torrentis.) Ardentes. & eſt figmentum poeticum. ¶ Aderat promiſſa dies.) Promiſſum tempus aduenerat. ¶ Turni iniuria.) Scilicet quã inferebat. Et modo iniuria eſt ἀδίκημα, id eſt iniuſtitia. Hinc eſt apud comicos iniurius, qui audet aliqd contra ordinẽ iuris. Et bene iniuria. nã & cõtra neceſſitatẽ fati, & contra rationem foederis bella cõmouerat.

DONATVS.

¶ Quis deus o muſæ.) Intellectus in verborum ordinatiõe aperitur. Dicite o muſæ, quis deus à teucrorum nauibus tam ſæua auertit incendia? tãtos ignes quis depulit? quod dixit, à nauibus, manifeſtum eſt naues fuiſſe arſuras: vt fugæ ſubſidium troiani non haberent. huius, inquit, facti antiqua eſt fides, & poſſet vitio vetuſtatis intercipi, niſi illud fama propter admirationem ſuis poſteris tradendo perpetraſſet. Huius igitur autorem vult poeta libris ſuis inſerere, & vt maiore fide conſiſteret, vult videri muſis ſuggerentibus poſuiſſe veritatem. Incipit iam loqui, quod veluti muſæ rogatæ docuerũt. ¶ Tempore, quo primum.) Tẽpus, & locum, & perſonas, & rem poſuit, quibus maximam relationis fidem fecit. Tunc enim verum oſtenditur factum, quũ dr̃, quãdo extiterit, & vbi, & quibus innitentibus. itaq; memoriam tangit illius temporis, quo regreſſurus æneas, ex littoribus patriæ ſuæ nauigia præparabat, ſicut in prima parte tertij libri dictũ eſt. Claſſemq; ſub ipſa Antandro & phrygiæ molimur montibus idæ. non poſſet enim niſi nauibus fugere, quia ipſo tempore nõ fuerunt. Dixit tempus, dixit locum & ſpeciem facti, & dixit plena autoritate. Manifeſte enim conſtabat æneam nauigia

fabricaſſe,

fabricaſſe, vbi ad eam partem venit, quæ in coelo, & inter deos geſta dicebatur, ait. Ipſa deũ fertur genetrix berecynthia magnum Vocib⁹ his affata iouẽ. hæc quis audiuit? quis, quũ dicerentur, iterfuit? quis aſcẽdit coelum? vel quis inde, vt referret, deſcẽdit? Solas muſas poſſumus arbitrari inſinuaſſe virgilio, & quoniã mihi ſic poterat æſtimari fabuloſum, ait. Ipſa deum fertur genitrix berecynthia magnum vocibus his affata iouem. fertur, inquit, locuta ad iouem. incertum poſuit, quia verum ſciri non potuit. Hæc aũt fuiſſe memorantur verba poſtulantis. ¶ Da nate petenti.) Mixta dictio habẽs autoritatem matris, habẽs & poſcẽtis blandã vocẽ. Da, quũ ſit impatiuus modus, põt oſtẽdere fiduciã parentis. dixit nate, quod nomẽ ad impetrandi cãm ſatis abundeq; ſupererat. ſecurũ eſt petenti, vt facilius mereretur poſtulans, quæ iubere debuerat. Et hoc ipſum faciat, quaſi dicat nihil negandũ eſſe parẽtibus, quũ aliquid iubẽt, quanto magis, quũ rogant. Verũ quia ſunt parentes, qui nihil de liberis mereantur, addidit, cara. quod dictum vtranq; perſonam tangit, vt ſit da parenti quam diligis, & quæ te amat. Fecit ergo attentũ neceſſario ex abundanti, & beneuolum, quod non facit, niſi qui expediendi neceſſitate conſtringitur. debuit proculdubio principijs ſubnectere deſiderij ſummam, ſed non fecit. opportuit enim, vt rem arduam petitura primo cauſas infereret iuſte petitiones, vt mereri facilius poſſet, quod obſeruandum eſt, quoties in materijs talis locus occurrit. ſi. n. primo dixeris, quod petas, perturbas audientẽ petitionis forſitan iniqtate, quum iam non admittat cauſas aſſerentẽ ipſius deſiderij. quocirca incipit dicere, cur petat. & petitionis ſpeciem ſeruat ad finem. ¶ Pinea ſilua mihi.) Dum refert lucũ ſe habuiſſe, quod merito eius oſtẽdit, vt non tantum ipſe, verumetiam quicquid ex eo factum eſt iudicaretur dignum veneratione: habui, inquit, lucũ gratũ ex loci poſitione. nã fuit in ſumma arce, q conſtabat ex arboribus diuerſi generis, hoc eſt pini picę, & aceris, quæ merito ad fabricã nauium neceſſarię negari non poſſent. Lucus fuit dilectis arboribus per multos annos: cuius affectũ nutrierat diuturnitas tẽporũ, & dilectus iungit, cuſtoditus vſq; adeo honore pręſtans, vt hũc ſacris incolæ celebrarẽt. Ex eo igitur, quod meus debet habere ex mea maieſtate priuilegiũ, quod gratus ex amoenitate, ꝙ nullus vnq̃ manu contactus, quod ſeruatur tẽporibus multis, ꝙ incolarum iugibus honoratus eſt obſequijs. Ecce quanta præmiſit, vt quod deſiderabant mereri potuiſſent. ¶ Has ego dardanio iuueni.) Grãde pondus in vno nomine & ꝓnominibus duobus. dixit. n. has, hoc eſt quas ſacras habui, quas violauit nullus, quas per infinitos annos incolę venerati ſunt: quæ amoenitate & magnitudine ſua ingentẽ loco gratiã dabant. Ego, ideſt cui ſoli licuit iubere, qđ vellem. ego, q reliquis ſaltem debeo fauere troianis. Dardanio iuueni, pio, forti, religioſo. ¶ Quũ claſſis egeret Læta dedi. Quũ receſſurus de troia ſubſidium nauigandi nõ haberet. hoc. n. eſt bñficij ſummi, quum vrgeant neceſſaria, dare. quod dixit dedi, oſtendit ſe non petenti pręſtitiſſe. Addidit aliã gratiã, vt cum lætitia mentis id ſe aſſerat contuliſſe. Quod dixit, lęta dedi, ad accipientis meritum pertinet, vt beneficium digno videretur præſtitiſſe. Multis enim inuitis extorquetur, quod pręſtatur indignis. quod ait dedi, poteſt etiam ſic intelligi, non petenti libentius dedi. ſ. ille enim licet in magna neceſſitate poſitus auderet poſtulare, quod nouerat ſacrum, aut eſcindere quod ab incolis omnibus venerari conſueuerat. ¶ Nunc ſollicitam.) Permitte, ait, ſecuram impetrare precibus matrem tuam: quod te etiam non rogatũ conuenerat ſine mora præſtare. Venit ad ſummam petitionis confectis omnibus, quę pręmitti debuerant. ¶ Neu curſu quaſſatæ vllo.) Ideſt ne currendo quaſſentur: neue eas ventus ſuis turbinibus ſuperet. ¶ Proſit noſtris in mon. or.) Non debent eiuſdem eſſe meriti, cuius ſunt aliæ, quæ non ſacris ex lucis oriũtur. ¶ Filius huic contra.) Filius, cuius poteſtas eſt, & nollet datam omnibus lucem, q̃uis poſcente matre corrumpere, contra reſpondit, hoc eſt non eſt aſſenſus ei, quæ ſtudio magis quã ratione ducebatur. reddenda tamen ei ratio fuit, cur non poſſet impetrare, ne læſa diſcederet,

deret,& mereri tamen aliquid debuit,quod legibus datis non irrogaret iniuriam. Incipit igitur ſic.¶ O genitrix quo fa.vo.) Fiducia,inquit,veteris matris,atq; vt poſſibile impetres, facium nomen pietatis opponis:ſed in hac cauſa quo in regendi mundi neceſſitate conſtringor,nec poſſum cœleſtia iura conuellere,non ſolum quæ,aut à quo petas,verũetiam quid fieri velis,debes expẽdere.incipit iam tractare quale ſit,quod petatur.Et qui deſideriũ matris nolebat implere,vſus eſt inuẽtione mirifica:vt nõ arborũ ſacrarũ,quæ æternitatẽ merebantur,nec originis fabricæ,ſed nauium faceret cauſam.O genitrix quo fata vocas?aut quid petis.

¶ Mortali ne manu factæ?) Vis,inquit,mater fatorum curſum mutari?contrariis poſuiſti duo vtraq; fatorũ legibus nexa: vnũ, vt nauibus decernatur æternitas:alterum,vt æneas curſus ſubeat:incerta vtraq; impoſſibilia non interire neceſſe eſt,quod manus hominis fecerit?tantus autem eſt in diſcurſibus nauigationis euentus, vt ſi deus aliquis velit nauigare, ſecuritas illi ſponderi non poſſit.¶ Immo vbi defunctæ,) Faciam tamen,inquit, quod tuum mater exuperet poſtulatum,vt fiant pelagi deæ,quæ laborandi neceſſitate trãſmiſſa dardanium in italiam iuuenẽ curſu ꝓſperiori peruexerint?& ſit miraculo omnibus ſub alia forma naues incolumes eſſe ſub fluctibus,qbus perire conſueſſent: ſic hoc loco dixit defunctæ,quomodo in ſexto libro,O tandem magnis pelagi defunctę periclis.Alias enim defunctum mortuum dicimus:ſed in vtroq; vna ſignificatio eſt.defungi eſt enim complere.defungitur ergo,qui munus debitum cõplet.defungitur quoque,qui tpa ſua viuendo tranſmiſerit:perinde & naues defunctæ dici potuerunt,quæ æneam ad italiam cõpleta nauigandi neceſſitate vexiſſent. Mortalẽ eripiam formã,magniq; iubebo Æquoris eſſe deas,qualis nereia clotho.Et galatea ſecant ſpumãtem pectore pontum. Plus promiſit q̃ tenuerat poſtulare, vt ex mortalibus fierent deæ pelagi,& cęteris ęquarentur.¶ Dixerat, idq; ratum ſtygii.) Quoniam rem arduam promiſerat, futurum effectum iurando firmauit. Iurauit ergo firmum fore,quod dixit.& iurauit per ſtygem,cuius tanta poteſtas eſt,vt etiã ipſis diis credatur eſſe venerationi,vt ipſe virgilius etiam in ſexto libro poſuit, Cocyti ſtagna alta vides ſtygiamq; paludem,Di cuius iurare timent,& fallere numen.Ergo aderat pro.di.) Retulit, quod olim geſtum videret,redit ad cãm &ad præſentis tẽporis neceſſitatẽ. Venerat,inquit,dies promiſſi,& diſpoſitionẽ ſua fata compleuerant,hoc eſt & nauigiorum munus expletum fuerat.& æneas in italia fuit.reſtabat,vt naues depoſita forma mortali verterentur in deas.¶ Cum turni iniuria ma.) In obliuionem venerat deum matri,ſed interuenit iniuria,hoc eſt improba cogitatio, quæ illã cõmouere faceret,vt à nauibus ſacris,hoc eſt quæ ex ſacris arboribus ędificatæ fuerant,incẽdia & faces auerterent: ꝓinde nihil tale fieret,ſi nõ extitiſſet inimici violentia.

ASCENSIVS.

¶ Quis deus,&c.) Quia res difficilis eſt creditu: & præter opinionem interuenire,facit authoritatẽ Muſarum:ideo autem figmentum hoc interſerit,vt delectet nouitate,& decorum ſeruet. Nam ſi bello viuida,virtus fuit Troianorum,non eſſet decorum claſſem,ante oculos incẽſam videre,ſine defenſione vlla.Donati verba ſunt.¶ Tempore quo primum.) Veriſimilis fit res, quum tempus & locus exponitur.¶ Ipſa deũ genitrix.) Nullus homo hęc viderat,aut audiuerat:ſed Muſæ Poetam docuerunt. ¶ Da.) Imperatiua vox oſtendit parentis.¶ Nate.) Quod nomen ad impetrandum multum valet.¶ Chara.) Vt ſit de parente quam diligis,& quæ te amat. Rem autẽ arduam petitura, cauſas iuſtas inſerit.¶ Torquet qui ſydera mundi.) Cui eſt omnium rerum poteſtas:ſed tamen non debet aliquid prę̨ſtare contra fatum, vt illa petit ſcilicet vt & naues,& Æneas non ſint ſubiecti caſibus. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo eſt.O Muſæ,dicite,quis deus,q.d.mortalium neminem potuiſſe:auertit Teucris,ideſt a nauibus Teucrorum. (nam dum noſtra ardent,nos ardere dicimur:ſicut in.ii. Iam ꝓximus ardet Vcalegon.)incendia tam ſęua ideſt tam magna, & violenta:& quis deus depulit ratibus ideſt pepulit de ratibus, tantos igneis.dicite(inquit)quia fides eſt facto priſca, ideſt valde antiqua,& ita ſuboſcura & debilis:ſed fama eſt,ſupple perẽnis ideſt per annos durans,& ad nos vſque perducta. Incipit autem narrare,quaſi dictantibus Muſis.Tẽpore quo Æneas formabat primum in Ida Phrygia claſſem.ſ.ſuam:& parabat petere alta pelagi. Ipſa Berecyntia.ſ.Cybeles,quę in Berecynto colitur:genitrix, ideſt mater:deum ideſt deorum:fertur affata Iouem magnũ, ſcilicet ſine exemplo:his vocibus,o nate,da,ideſt concede:petenti, ſupple id quod tua chara parens,ideſt mater:poſcit te,ideſt requirit a te:Olympo domito,ideſt poſtquam cœli dominus effectus

es,

es,& voti compos,atque omnia potens. Incipit autẽ docere,q̃d velit ſylua pinea,ideſt in q̃ plurimæ pinus naſcũtur. dilecta mihi per multos annos fuit in ſumma arce,hoc eſt apud Gargara: lucus,ideſt incędua: vt ſit mihi lucus conſecratus: quo.i. ad quem lucum,ſup. Phrygii ferebant ſacra lucus:inquam exiſtens obſcurus,ideſt vmbroſus:picea,ſup.arbore: nigranti.i. ad nigredinem tendenti:& trabibus acernis.i.ex acere arbore precioſa.Ego lęta, ideſt lubens & volens dedi:has.ſ.arbores:iuueni Dardanio, ideſt Ænee:quum egeret claſſis:non ergo ſacrilegus erat,nec contemptor diuum:timor anxius.i.anxietatẽ afferre ſolitus: vrget nunc me ſolicitam,quia ſciuit claſſem Ænee appetendã ignibus,ſolue metus.ſ.meos,de pectore meo:atq; ſine.i.permitte:parẽtẽ.i.matrem tuam:poſſe hoc precibus.i.per preces:neu,ideſt neue: ipſæ vincantur quaſſatæ vllo.curſu:neu vllo turbine venti,proſit,ſupple ipſis ortas eſſe in noſtris montibus. Filius, ſcilicet Iupiter,q̃ torquet ſydera mundi,ideſt cui eſt rerum omnium poteſtas:cõtra,ideſt econtrario:loquitur,hoc eſt reſpondet huic, ſic. O genitrix,quo.ideſt in quã conditionem vocas fata:vt,ſcilicet cõtra fatorum ordinationem,corruptibiles arbores nõ corrumpantur: nã nihil tam fatale volunt,q̃ mortalia mori,& corruptibilia corrumpi: vnde fatum,pro morte vſurpãt,aut,quid petis iſtis:in datiuo,ideſt ꝓ iſtis,ſcilicet vilibus rebus,ac inſenſibilibus: petisne, ſupple vt carinę factę manu mortali:habeãt fas,ideſt ius,& permiſſum imortale,ideſt vt immortales ſint?&vt Æneas:incertus quia mortalis,& ſubmergibilis:luſtret.i.circunſpiciat,& experiatur pericula:exiſtens certus.i.tutus:eo quod naues tutæ eſſent? cui deo eſt tãta poteſtas permiſſa? q̃ſi dicat nulli pręterq̃ mihi. vnde animaduertit in Æſculapium,qui Hippolytum ab inferis reuocauerat. Imo,quaſi dicat quinimo id potius:faciã:vbi,ideſt poſtq̃:naues defunctę,ſ.munere nauigandi,& vehendi Æneam: ſicut de Ænea dictum eſt,O tandem magnis pelagi defunctę periclis:tenebunt finem,ſcilicet nauigationum:& pro.i. portus Auſonios:olim,ideſt aliquando,tempore futuro:poſt ſeptennaleis, ſcilicet errores:quæcunque euaſerit vndis, quia periit vna inter Syrteis,vt dictum in.j.eſt.& vexerit ducem Dardanium, ſcilicet Æneam,ſupple ad arua Laurẽtia:ego eripiam,ſupple ei, formã mortalem:& iubebo,ſup. omnes eſſe deas magni ęquoris,id eſt nymphas marinas:q̃les Clotho Nereia,ideſt Nerei filia, (Nereides,maris nymphæ,humanam habentes effigiem, quarũ noĩa ſunt Nyſee & Cymothoe. & Galatea (quæ nympha eſt marina. a lactis candore ſic dicta,quaſi lactis dea:quia γάλα, lac ſignificat. vnde ẽt galaxia & galatitites,gẽmæ ſunt colore lacteo.)ſecãt pectore pontum ſpumantem.i.mare ſpumãs:dixerat, ſcilicet Iupiter:& annuit,ideſt nutu ſignificauit:id ratum,ideſt firmum,& ſolidum eſſe:per flumina fratris Stygii, ideſt per Plutonis Stygẽ,dii cuius iurare timent,ac fallere numen:& per ripas torrentes pice:& atra voragine,ideſt per Stygias paludes,& tremefecit nutu totum olympũ.Ergo dies promiſſa,ideſt tempus exoluendi promiſſum aderat:& Parcę complerant,pro compleuerãt: tẽpora debita:quum.i.quando:iniuria.i. violẽtia iniuſta Turni:admonuit matrem.ſ.deorũ:depellere ratibus ſacris.i. ſacratis arboribus factis:tædas.i.faceis ex tędis factas.

Nereides. Galatea Galaxia Galathites. Deorũ iuim

PIERIVS.

¶ Priſca fides facto,ſed fama perẽnis.) In Ro.codice legere eſt, ſit fama perẽnis. Quia,d,ſępe vertit in,t. Maximeq;,ſet,pro,ſed, ſcribere ſolet.&,e,pro,i,& vice verſa,i,pro,e. Nam ſed, omnino agnoſcit Seruius.¶ Ipſa deũ fertur genitrix Berecyntia.) In Romano codice legitur, Ipſa deum genetrix fertur Berecynthia. Ac de,e,in pene vltima nominis huius,genetrix,fatis ſuperq; dictũ alias.¶ Nunc ſollicitam timor anxius vrget.) In omnibus Vaticanę bibliothecæ codicibus, & in Mediceo, in Porcio, & aliquot aliis,angit:non,vrget,eſt.¶ Ne curſu quaſſatæ vllo, neu turbine vẽti.) In Mediceo,in Porcio,& aliquot aliis codicibus antiquis, Neu curſu,legitur:eadem repetitiõe,qua etiam ſuperius in iiſdẽ codicibus obſeruauimus eo verſu,Neu ſtruere auderẽt aciẽ, neu credere cãpo.¶ Qualis Nereia Clotho.) In codicibus aliquot antiquis,quales,numero multitudinis legitur. In Vaticanæ bibliothecæ omnibus exemplaribus,Doto:non,Clotho,ſcriptum obſeruaui.quam lectionem in Valerii quoq; Flacci codicibus emendatis inuenias: Quam Panope,Dotoq; ſoror. licet profeſſores nonnulli,qui ætatem noſtram proxime præceſſere, Clotho, reponendum ex hoc Virgilii loco cenſuerint. Sed in Oblongo etiã codice,nome hoc altera manu deprauatum eſt:quũ Doto,prius ſcriptum eſſet.pręterea Homerus libro.viii. Iliados, quum Galatea,Doto,& Proto enumerat,atque alias complureis Nerei filias,quę mare incolunt,neq; cum iis Clotho recẽſetur, Ait enim

Δωτώ τε,

θυτώτε, πρωτώτε, φερουσάτε, δυναμένητε. Paulo vero infra, κὰι ἀγαλλέτη γαλατεία. Eadem ſunt apud Heſiodum in Theogonia, excæpto epitheto Galateę: quam formoſam Heſiodus vocat. Quumq́ nymphas eas, omnes numero quinquaginta recenſeat, quæ νήρηος ἀμύμονος ἐγένοντο. Clothus nuſquã mentionem

tionem facit. Quare & his rationibus, & veteribus fretus exemplaribus omnino legerim, Nereia Doto. Quod vero ſequitur, Et Galatea: in Romano codice, Aut, diſcretiua particula habetur. ¶ Admonuit ſacris ratibus.) In antiquis fere omnib⁹ codicibus, legere eſt, mutato numero, Admonuit ratibus ſacris.

SERVIVS.

¶ Noua lux.) Id eſt nimbus deorum, qđ ipſe paulopoſt dicit. ¶ Ne trepidate meas.) Pro ne feſtinetis. Et per hoc ſignificatur, ideo ad nauiũ defenſionem egreſſos non eſſe Troianos, quia numẽ vetuit. ¶ Ite deæ pelagi.) Alij hucuſq; volunt matrẽ deũ locutã. Alij iungunt Genitrix iubet. ¶ Obſtupuer animis Rutuli.) Timuerũt Rutuli, timuit Meſſapus numinis fili⁹, timuit Tyberis. Per hos aũt gradus, maior Turni deſignat audacia. Tale eſt & in quarto, At nõ infœlix animi Phœniſſa. ¶ Et amnis rauca ſonans.) Licet antiq́tas habuerit hic & hęc amnis: melius tñ eſt rauca ſonans accipere pro rauce, q̃ rauca amnis. ¶ Reuocatq́ pedẽ Tyberinus ab alto.) Nunc ipſum deũ territũ dixit: ſupra vndas fuiſſe perterritas & i ſe repreſſas. ¶ Animos tollit dictis.) Magnanimitatẽ ſuã cõprobat dictis. tale ẽ illud cõtrariũ, Turbatumq́ oculis. ¶ Hæc monſtra petunt.) Appetunt, vt, Reginam petit. ¶ Iupiter ipſe.) Scilicet qui oĩbus pręſtare cõſueuit. Vnde & Iupiter dictus eſt, quaſi iuuãs pr̃. ¶ Solitum ergo auxiliũ) nõ circa Troianos accipimus: ſed quod ipſe præſtare cõſueuit. ¶ Non tela neq; ignes expectant Rutulos.) Non expectant Troiani, vt Rutulorũ telis aut ignibus pereant: qui iam nauiũ amiſſione perierunt. ¶ Maria inuia Teucris.) Color eſt. Nã rem quã pro ſe Troiani putabant, in contrariũ vertit dicens, nauigationis auxilium & fugæ perdidiſſe Troianos, quos cõſtat pro fœlicitate habuiſſe nauigationis vitare diſcrimina. ¶ Rerũ pars altera. ¶ Humanę enim naturę duo elemẽta cõceſſa ſunt, mare & terra. ¶ Nil me fatalia terrent.) Tacitis occurrit quæſtionibus dicens, Si fataliter ſe veniſſe ad Italiam dicunt, iam venerunt, completa ſunt fata. & callide tacuit quod erat fatale. Troiani enim dicebant Italiæ ſibi regna deberi. Et eſt oratorum, quæſtiones ita proponere vt facile ſolutionis ſortiantur euentum. ¶ Si qua Phryges præ ſe iactant.) Quaſi & iſta configant. ¶ Sunt & mea cõtra Fata mihi.) Hoc falſum eſt quod dicit Turnus: ſed in arte rhetorica tunc nobis conceditur vti mendacio, cum redarguere nullus poteſt. Vt hoc loco eſt, quis enim vere poteſt ſcire Turno data ſint, nécne reſponſa? quia ſcit falſum eſſe quod dixit, argumentis probare dicta contendit, dicens eſſe ſceleratam gẽtem, raptam ſibi coniugem, in quo facto vtitur Græcorum exẽplo, qui rapta Helena gentem deleuere Troianam. ¶ Coniuge pręrepta.) Inuidioſe ſponſam, coniugem vocat. ¶ Nec ſolos tangit atridas iſte dolor.) Cur non in ſimilitudine criminis ſit pœnæ ſimilitudo? ſi culpa repetitur, ſupplicia quoq; geminentur. ¶ Penitus modo non genus omne peroſos Fœmineum?) Modo omne genus fœmineũ, non eos penitus peroſos eſſe decebat. Locutus eſt autem figurate. ¶ Foſſarumq́ morę.) Nõ tutela: ſed mortis dilatio. ¶ An non viderunt.) Legitur & at non. ſi an

Hic primum noua lux oculis effulſit, & ingens
Viſus ab aurora cœlum tranſcurrere nymbus,
Idæiq́ chori: tum vox horrenda per auras
Excidit, & Troum, Rutulorumq́ agmina complet:
¶ Ne trepidate meas Teucri defendere naueis: CYBEL.
Néue armate manus: maria antẽ exurere Turno,
Quàm ſacras dabitur pinus, vos ite ſolutæ,
Ite deæ pelagi, genitrix iubet. ¶ Et ſua quæq; POE.
Continuò puppes abrumpunt vincula ripis:
Delphinumq́ modò demerſis æquora roſtris
Ima petunt: hinc virgineæ (mirabile monſtrum)
Reddunt ſe totidem facies, pontoq́ feruntur:
Quot prius æratæ ſteterant ad littora proræ.
Obſtupuere animis Rutuli: conterritus ipſe
Turbatis Meſſapus equis: cunctatur & amnis
Rauca ſonans, reuocatq́ pedem Tyberinus ab alto.
At non audaci ceſſit fiducia Turno,
Vltrò animos tollit dictis, atq; increpat vltrò,
¶ Troianos hæc mõſtra petunt, his Iupiter ipſe TVR.
Auxilium ſolitum eripuit: non tela, nec igneis
Expectant Rutulos. ergo maria inuia Teucris,
Nec ſpes vlla fugæ: rerum pars altera adempta eſt,
Terra autem in manibus noſtris, tot millia gentis
Arma ferunt italæ, nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ ſe iactant reſponſa deorum.
Sat fatis, Venerıq́ datum eſt, tetigere quòd arua
Fertilis Auſoniæ Troes, ſunt & mea contra
Fata mihi, ferro ſceleratam excindere gentem,
Coniuge præreptа: nec ſolos tangit Atridas
Iſte dolor, ſolisq; licet capere arma Mycenis.
Sed periiſſe ſemel ſatis eſt. peccare fuiſſet
Antè ſatis: penitus modò non genus omne peroſos
Fœmineum. quibus hæc medij fiducia valli,
Foſſarumq́ moræ, leti diſcrimina parua,
Dant animos: an non viderunt mœnia Troiæ
Neptuni fabricata manu conſidere in igneis?

ſi an non, abſolutum eſt. ſi at nõ, iceptiua particula eſt ad ornatum pertinẽs. Horatius. At o deorum quicquid in cœlo eſt regit. Tale eſt, At nõ ſic Phrygi⁹ penetrat Lacedæmona paſtor.

DONATVS.

¶ Hic primum no. lu. ocu.) Bene poſuit hic primũ. debuerunt enim ante cõmutationẽ nauium oſtendi ſigna, ne caſus videretur, quod deorũ voluntate & arbitrio fuerat proceſſurũ. Primũ igitur facta eſt lux noua. lux eſt, quæ præter ſolitũ naſcit̃, & ab oriente parte nimbi curſus oſtenſus eſt. deinde idæi chori ſonus auditus. Debuit. n. in ipſo facto & beneficij autor intelligi. ¶ Tũ vox hor. per au.) Primo ergo ſigna poſuit quibus ſola coniectura colligi poſſet, quod p̃ id temporis gerebatur: deinde qđ ſignis ipſis acceſſiſſet. augumentum vt vniuerſis ſuſpitionibus excluſis ipſa veritas veniret i medium. nã vox horrenda ideſt non deformis ſed metuenda reuerẽter emiſſa eſt & tam clara, vt troianorum & rutulorũ agmina cõpleſſet. ¶ Ne trepiditate me.) Ceſſet, iquit, officium veſtrũ in defenſiõe nauium, nec manus veſtrę profuturis onerentur auxilijs. habent quippe defenſionẽ meam: nec poſſum pati perire, quod meum eſt. ¶ Maria ante exu. tur.) Pulchre ab eo loco, in quo gerebantur, arripuit impoſſibilitatem faciendi. Ante, inquit, p̃ueniet turno mare incendio, q̃ naues exurere, quas tuetur origo venerabilis. ¶ Vos ite ſolu.) Vos ait ſolutis vinculis pergite, & ne periſſe potius q̃ liberatę viderent̃ addidit, Ite deę, pelagi genitrix iubet. Oſtendit iuſſionis autoritatem dicendo, genitrix iubet. ¶ Et ſua quæq;, Continuo pup.) Rupta vincula vim periculi imminentis oſtendunt. nam ſi eſſet otium, ſoluerent̃ potius vincula eadem, q̃ rumperentur. ¶ Delfinumq́ modo.) Ipſe expoſuit, quid ſit, delfinumq́ modo, quum dicit, nauium roſtra primum ima ęquoris petiſſe, delphinos enim quũ vna maria petunt, primo mergunt ſui corporis partem, hoc eſt caput. ¶ Hinc virgineæ (mira. mon.) Red. ſe to.) Quot naues merſæ ſunt, totidem facies virgineas pelagus reddidit. ¶ Obſtu. ani. ru.) Quod dixit, obſtupuere, ad ſolos rutulos pertinet. Totidẽ, ideo, vt oſtẽderet reuera ipſas eſſe, quæ fuerant merſæ. ¶ Obſtu. ani. ru.) Vtpote qui talia probabant merita troianorum. Obſtupuere, non ad permutationem nauium pertinet tantummodo, ſed ad omnia, quę viſa fuerant, vel audita. Obſtupuerunt igitur ſimul vniuerſi, nec remanſit quiſquam, qui non admiratione teneretur. ¶ Conterritus ipſe Tur. meſſ. eq.) Territus eſt ipſe quoq; meſſapus, atq; equi eius viſu ipſo turbati ſunt. Ipſe, iquit, meſſapus, qui eſſet cõſtans inter ſuos, & fiducia virtutis intrepidus tantum perterrefactus eſt, vt equos ſuos tenere non poſſet, quos conſtabat cum domino eſſe turbatos. Qualem interea putamus terrorem fuiſſe, quum illa fierent, quando maieſtatis potentiam animalia etiam

muta ſenſerunt. ¶ Cunctatur & am. Rau. ſo.) Raucus ſomnus eſt vndę tardioris & paruæ: ¶ Reuocatq; pedem tyberinus ab alto. Retardatur etiam potentiſſimus tyberis: & ex his quę in fauoré nauium geſta ſunt, in fluctus maris non audebat exire. ¶ At non audaci.) At turno audaci non ceſſit fiducia. Omnes, inquit, facti nouitate occupauerat ſtupor, homines, equos, & flumen cũ ipſo deo ſuo. audacia tantũ turni immobilis manſit. Temerarij.n. non mouentur ex accidentibus, nec ſuccedentibus malis aliqñ frangũtur, ſic pereunt manifeſta grauiaq; pericula proleuibus & dubijs æſtimátes. ¶ Vltro animos tollit.) Ecce ſecundũ temeritaté ſuam intellexit factum, & intellectũ ipſum, q flere fortunã ſuã debuit, inſultanter exponit: quæ inſultatio ꝓficiebat ſuis, vt animis reſicerent ſed quos iudicio imoderatus fauor afflixerat. ¶ Troianos hæc mon. pe.) Cœpit nõ à principijs, ſed ab ipſa diſputatione, vt mature reficeret, quod ſi ſolũ fuiſſet, ſufficeret. quid.n. fuit in tpe neceſſarium? niſi vt ſciret exercitus illud quod geſtũ eſt malũ qui dé eē, ſed expectare troianos? Addidit alia, qbus aſtrueret expoſitioné ſuam: ¶ His iup. ip.) Solitum dixit non quod ſolitus eſſet præſtare iupiter, ſed quo troiani ſemper in fuga vti conſueſſent.) Non tela nec ig.) Vltro, inquit, iupiter præſtitit, quod nitendo cupiebamus efficere. quid enim fuit pro imbellium perſona neceſſarium, niſi vt fugiendi ſubſidiũ non habeant? quos formido turpis retinet incluſos? Deniq; arreptas faces deponite, & remouete, quæ tenetis incendia. Dijs iuuantibus factum eſt, quod ꝑ nos forſitan impleri non potuiſſet. ¶ Ergo maria inuia teu.) Votis noſtris optata ceſſerunt? tenemus hoſtem metu deſperationis oppreſſum. mare fugiendi ſubſidium negat. armis clauſimus terrã. quid ſupereſt remotis incertis, niſi certa victoria? hinc pergit ad cæteras materiæ partes, vt ab omnibus, quæ obiectari poterát, ipſe magis quaſi obiectis occurreret. Equidem primam quæſtionem noluit euidéter ponere. Potuit enim dici ſic, ſi occidiſſemus iſtos, quid faceremus in illos, qui cum ęnea venturi ſunt? huic ex occulto reſpondit dicens. ¶ Tot millia gétes Arma ferunt italę.) Hunc locum quũ pronuntiamus, ſeparare debemus tot millia, ſeparare gentes, ne coniuncta vitium faciant, ſi dicamus tot millia gentes. ſeparatione vero facta non ſemel intelligamus poſitum tot, vt ſit, tot millia, tot gentes arma ferunt: quod ipſum ſic intelligitur poſuiſſe, atq; dixiſſe. vt aſſereret, ſe nec illud metuere, qđ cum auxilijs ęneas ſperabatur eſſe venturus. Hinc tranſit ad aliã quæſtionem. potuit enim dici fruſtra contendimus contra eos, qui dijs & fatis volentibus ad italiam venerũt. Ait ipſe. ¶ Nil me fa. ter.) Nec illa me, inquit, terrent demum reſponſa, quæ cum fatorum voluntate ſe meruiſſe confingunt. phryges, pro conuitio poſuit. non enim potuit hoſtes ſuos ſine iniuria nominare. ¶ Sat fa. vene. da. eſt.) Noluit in eo perſeuerare, quod de reſponſis & fatis troiani mentirentur. Sed hæc pro veris collocat, & tanq; vera diſſoluit. Non hoc, inquit, ſolum aſſero, quod troiani mentiantur: ſed ſoluta iam ſunt, & ſi vera iactantur. Tetigerũt italiam, qd amplius quærunt fatis venerari? factum eſt, & illorum fata completa ſunt. aliam partem diſpoſitionis fatorum reſponſorumq; diuinorum, quoniam deſtruere non valebat, omiſit ſcilicet quod illis & veniendũ in italiam, & in ea regnãdum eſſet. Iccirco dixit certe debebatur troianis videre italiam, factum cõſtat, nihil iam præter eorum exitium ſupereſt. ¶ Sunt & mea con.) Fatis, inqt, illorum oppono etiam ipſe fata mea. non enim ſolis licet habere. fatum fuit ipſorum, vt terras italas tangerẽt. habeo & ipſe debitam meis virtutibus partem. ¶ Ferro ſceleratam ex. gen. Con. præ.) Effundam, inquit, ſceleratorum ſanguinem repetiturus armis coniugem, & habiturus eam non patris voluntate ſed iure victoris. ¶ Nec ſolos tangit atridas.) Admirãdum exemplum repetit. nam perſonæ eædem fuerunt, & ſimilis cauſa. aptum autẽ pro tempore, vt oſtenderentur facilius poſſe ſuperari, ſicut prio ſcelere. vt victos eſſe conſtabat, & ſedibus ſuis excluſos. Plus interea fuit, quod ipſorum & in ipſos proferebatur exemplũ. ¶ Sed perijſſe ſe. ſa. eſt, pec. fuiſ.) Aliud crimen annectit quo magis magiſq; troiani deformentur. Poſt primum quippe facinoroſum amiſſum, poſt vltionem facti debuit morũ prouenire correctio. ducuntur, inquit, peccandi conſuetudine & morem ſceleratorum pertinaci temeritate ſectantur. ¶ Penitus modo non ge.) Vel non interea, vt penitus quos exitium ſuum ad bonam vitam formare non valuit. ſupra poſuit, ſi qua phryges per ſe iactant, & in appellatione phrygum occultum conuitium dixit. Hic autem dum loqueretur, vehementer exarſit. quod ipſum intelligitur ex eo, quod in apertam iniuriam ruit, dicendo peroſum fœmineum genus, vt corruptionem ſexus ſui non aliqui ſed omnes rõne naſcẽdi viderentur habuiſſe. Probatio ex præſentibus fuerat colligenda, vt inertes, vt ſoluti dicerentur. ¶ Quibus hęc me. ſi. val.) Vſq; adeo, inquit, inertes ac ſtolidi, vt inde ſe arbitrétur ſuperiores ac fortes, ꝙ eorum exitium paruulum interſtitium valli & exigua mora foſſarum defenderet: ac ſi diceret, quantum inter ipſos putatis & mortuos intereſſe quos tuetur interim, quod põt faciliime ſuperari? Definit interea, quid ſit vallum, vel quãtum pręſtet ambitus foſſæ. hoc, inquit, pręſtant, vt paulo tardius moriantur. Deniq; hoc eſt, quod ait vallum, & foſſa leti parua diſcrimina, ipſis expugnatis, nihil ſupereſt morę, quin hoſtes intereant. ¶ An non viderunt mœ. tro.) Fiduciam gerunt, quia defenduntur foſſis & vallo poſt paulum morituri, quaſi non viderint illęſes muros mira fortitudine atq; admirabili magnitudine ſtructos, & neptuni diuinis manibus fabricatos in ignes conſediſſe? Non dixit incendio dirutos, ſed in flammarum ſubſtantiam eſſe conuerſos. Comparationem iduxit maioris ędificij & minoris, & illorum, qui hęc atq; illa condiderunt. & laudat perdita, & deprimit peritura. Proinde quum pronuntiamus mœnia troiæ, extollere debemus, vt fuerint magna, neptuni etiam nomen cum laude extẽdere. vt muros troiæ ille feciſſe videatur, qui integri eleméti habeat poteſtatem. Rurſum, quum dicimus conſidere in ignes, ita intelligamus, vt nullæ ipſorum reliquiæ poſt flammam ſupeſſe valuerint. Redigitur dehinc intellectus ad eum finem, qui ſi magna & dei manu conſtructa perdiderunt, multo facilius poſſent præſentia perdere, quę non fulcirentur tanto firmitatis ſubſidio, nec tali niterentur autore.

ASCENSIVS.

¶ Hic primum noua lux oculis effulſit, & ingens Viſus ab Aurora cœlum tranſcurrere nymbus, &c.) Docet ergo, quomõ naues Troianoꝝ, in nymphas mutatę ſint: & quomodo id prodigium, animoſus Turnus in ſuũ vertebat commodum: docens id ſibi a dijs factũ, ne amplius aufugerent Phryges. Eam aũt deorum eſſe voluntaté, probat ex ſimili. Nam ſicut vlti ſunt raptũ Paridis, ita & Æneæ vlturi ſint: quũ par ſit ratio. Purgat ꝑterea Turnus, oĩa quę Phryges de fatorũ oraculis ſibi pollicita adducere poſſent: ſeq; Græcis collatũ pręfert. De qbus omnibus dicit Donatus ſic. ¶ Hic primũ noua lux oculis effulſit, & ingens Viſus, &c.) Debuerunt ante coniurationé præire ſigna, ne caſu res facta videatur. Deinde, vox ſequitur, vt coniectura ſignorum firmetur. ¶ Maria ante.) Pulchre a loco in quo erant, poſſibilitatem ſumpſit. ¶ Totidem.) Vt appareret ipſas eſſe quæ fuerunt verſę. ¶ Increpat vltro.) Temeritas maxima, qui quũ factum intellexiſſet. debuit potius fortunã ſuam deflere. ¶ Auxilium ſolitũ.) Quaſi dicat q fugere ſemper ſoliti ſunt. ¶ Tot milia.) Separa. & deinde dic, Gétes Phryges: pro conuitio poſuit. ¶ Solos Atridas.) Siluerũt pœnas primarum iniuriarum in Atridas pulſi patria luent, & iſtarum in nos iam extorres, & ideo imbecilliores: eſt ergo mirũ exẽplum. Deprimit aũt oĩa illorum geſta apud Troiam: & ſe Gręcis pręponit, quod non fraude, ſed vi velit adoriri. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Ordo.
Lux noua.i. magna, & inſolita: effulſit primũ hic.i. in hac exuſtione nauiũ: aut hoc loco dicto: & ingens nymbus.i. lucida nubes: viſus eſt tranſcurrere cœlum.i. aeré: incipiens.ſ. ab Aurora.i. parte Oriẽtali. Et chori Idei.i. qui ſunt in tutela matris deoꝝ, ſup. viſi ſunt. Tũ.i. inſuper: vox horrenda.i. metuenda, & reuerenda, cum horrore quodã excidit per auras, & complet Troiã.ſ. nouã, i morem caſtroꝝ extructam: & agmina Rutulorũ.i. populoꝝ Turni. O Teucri, ne trepidate.i. ne cũ timore feſtinetis: defendere naueis meas.i. mihi, propter pinus ſacratas: ve, ꝓ vel: ne armate manus.ſ. ad defenſionem: dabit Turno ante.i. prius.i. citius, aut facilius exurere maria, q̃; ſacras pinus.i. naueis, ex pinib. ſacris mihi ædificatas: vos.ſ. adhuc naues, ite ſolutę: ite (inquit) deę.i. effectæ deæ pelagi: genitrix.ſ. deũ iubet. Et puppes.ſ. ipſæ naues, incipientes a puppibus, nymphæ fieri, abrũpunt vincula quæq;.i. q̃libet ſua ſ. vincula. ſeu retinacula: ripis.i. ab ipſis ripis: & petũt ima æquora: roſtris demerſis, more delphinũ, & totidem facies virgineæ: mirabile monſtrũ idest quæ res eſt mirabile monſtrũ: reddũt ſe.i. exhibent ſe, emergentes ex aquis: & ferunt ponto ideſt in mare: totidem littora (inqt) quot proræ æratæ, ſteterant prius ad littora: Rutuli obſtupuere animis, & ipſe Meſſapus.ſ. ductor exercitus: domitor equorũ, & filius Neptuni, q audaciſſimus eſſe debuit: cunctatur ideſt fixus manſit: exiſtens conterritus, & hoc equis turbatis. & amnis ſonans rauca.i. rauce: quaſi pręcluſa voce præ ſtupore: tranſlatio ab homine a lupis viſo, ſup. cõterritus cũctatur: & ipſe Tyberinus.ſ. deus, hoc eſt Tyberis: reuocat pedem ab alto ſ. mari.i. non audet influere Tyrrhenum mare in qđ ſe nymphæ ex nauibus factæ recęperẽt. At.i. ſed: fiducia.i. cõfidens virtus & animoſitas: nõ ceſſit.i. nõ amota eſt: Turno: audaci.i. a Turno audace:

dace:& tolliſt alios.ſ.ſuorũ obſtupeſcentium: vltro .i.inſuper:dictis.i.verbis cõſolatorijs.atq; increpat vltro.i.non ſolũ non turbatur,aut ſinit,eos turbari:ſed inſuper increpat , atq; redarguit turbatos,dicens, Hæc monſtra.i.prodigia:petunt.i. affectant in perniciẽ & vltionem eorum Troianos : quia ipſe Iupiter,quẽ.ſ. dicunt ſuæ profectionis authorẽ:eripuit his.i.eis auxilium ſolitũ: quia non poterunt amplius nauibus aufugere, vt hactenus auſu gerunt. Ipſi Troiani non expectant tela,neq; igneis Rutulos.i. Rutulorum manibus immiſſos,hoc eſt debent iam nõ expectare,ſed vereri.Ergo.ſ.quia naues ablatæ ſunt:maria,ſupp.ſunt inuia.i.inacceſſibilia Teucris.Nec vlla ſpes fugę,ſup.eſt eis reliqua. Altera pars rerũ.i.auxiliorũ,quæ in fuga collocabant,eſt eis adẽpta.i.ablata:terra autẽ,eſt in noſtris manibus.i.in potentia noſtra eſt,quidquid in terra noſtra eſt:nã tot millia gentis Italæ.i. Italicæ:ferunt arma.ſ.contra tam paucos:quod tamen, ob gloriã ſuã reticet.Reſponſa deorũ.i.oracula fatalia:ſi Phryges.i. Troiani:iactant qua.i.aliqua:pręſe nil terrent me.i.nihil moueor, quod fatale eis fuerit in Italiã peruenire.Nã fat.i.fatis:datum .i. cõceſſũ, eſt fatis.ſ.Troianorum:& Veneri.i.petitioni Veneris:quod.i. quia: Troes tetigere arua Auſoniæ.i.illius partis Italiæ, fertilis. Sunt &.i.etiam:mihi mea.i.mihi fauentia fata:contra.i.in contrariũ.ſ. excidere ferro.i.gladio:gentem ſceleratam.i.impiã, coniugij violatricem:& hoc,coniuge præreptą.i. quia mihi coniux Lauinia prærepta eſt.Nec iſte dolor.ſ.de raptu coniugis:tangit ſolos Atridas.q.d.etiam me tangit:nec licet.i.cõceſſum eſt a dijs: ſolis Mycenis.i.populis Menelai,capere arma.ſ. cõtra raptorem cõiugis. Et ſi dicantur Phryges ſatis puniti,propter raptum Helenæ a Paride factum:& ita,deos placatos dicit:quod non, quia ſi ſatis eſt perijſſe ſemel:fuiſſet ideſt eſſe debuiſſet:ſatis ante.i.prius , aut potius:peccare ſemel fuiſſet ſatis ante , fuiſſet (inquit)ſatis peccare eos peroſos:modo non penitus,omne genus fœmineum:quia,nõ ſe,qui potius fœminæ ſunt,quã viri dicendi:ſed alias: omneis fœminas vero ſimile eſt peroſos eſſe,quibus,ſup.eſt hęc.ſ.ſola fiducia: medij valli.i.quia vallum habent inter medium,quo a nobis eripiuntur:& quibus moræ.i.dilationes:foſſarum.i.quas foſſę faciunt:paruo diſcrimine.i.parua diſtantia:leti, ideſt a morte: dant animos,ideſt fiduciam:an non:aut at non,per ironiam : viderũt mœnia Troiæ,fabricata manu Neptuni conſidere in igneis,quaſi dicat maxime: vt veroſimile,ſic hæc parua caſtra,& vallũ modicum non poſſe diu ſtare.

PIERIVS.

❡ Lux oculis effulſit.) In Ro.co.& aliquot alijs,offulxit,& obfulſit,habe?. Sed, effulſit,recęptũ. ¶ Agmina cõplet.)Et cõplet, & cõplerant,per n:& ita reliqua ſcribuntur ꝑpoſitione incolumi, in antiquioribus quibuſdã codicibus.¶ Genitrix iubet.) In quibuſdã codicibus antiquis ita ſcriptũ inueni, Genetrixq; iubet,ſua quæq; Cõtinuo,&c.vt ſit, Vox excidit,ne trepidate.& q̃ ſequuntur,Genetrixq; iubet,vos ite ſolutæ,ite deę pelagi, Sua quęq; cõtinuo puppes abrũpunt vincula.Sed enim,genetrix iubet,ex perſona deæ magis placet.¶ Hinc virgineę mirabile monſtrũ.) Reddunt ſe totidẽ facies. In Ro.co.legere eſt,mirabile dictu.Sed,mõſtrum,magis placet.Quod vero ſequitur, Reddunt ſe totidem facies,in antiquis aliquot, Redduntur totidẽ,habe?.¶ Quot prius æratę ſteterant ad littora proræ.) Verſus hic non habetur prorſus in Romano codice,neq; in Mediceo,neq; quidem in pleriſq; antiquis,niſi ſubdititi?.Habet vero locum in.x.vbi nymphæ Æneę obuiam fiunt.Cæterum illud non omittendum,quod vbi inuenitur adſcriptitius,non, proræ:ſed,puppes,legi?. Prorę enim, pelago obuertun?:&,ſtant littore puppes. In Oblongo vero,codice,neq; prorę,neq; puppes:legitur:ſed,naues. Id autẽ loco ſuo examinabitur. Neq; tñ diſſimulandũ quod in codice Porcio verſus is,qui deſyderatur in alijs,inuenitur quidẽ:ſed nõ ea, ordine quo in vulgatis exemplaribus . Sed ita tranſpoſitus,ima petũt, hinc virgineæ mirabile mõſtrum, Quot prius, Æratę ſteterãt ad littora prorę, Reddunt ſe totidẽ facies,pontoq; feruntur. Quæ quidem ſtructura,ſi verſus ſit admittendus, longe vr̃ elegãtior. ¶ Turbatis Meſſapus equis.) Non placet qđ in Romano codice legi?, Turbatus pręterea Meſſapus, varie ſcribitur: nõnullis, vti dictum,ſſ:nõnullis,pp,geminantibus:neq; id cõſtãter, alijs etiam vtranq; conſonantẽ ſimpliciter ſcribentibus.¶ At non audaci ceſſit fiducia Turno.) In codicibus aliquot antiquis ad cappaciſmũ euitandum,tranſpoſitis dictionibus legi?,At non audaci Turno fiducia ceſſit.Sed enim,ceſſit fiducia Turno, verſum reddit ſublimiorem,validiorẽq;,q languefcere videatur,ſi,fiducia ceſſit,legas.¶ Expectant Rutulos.) In antiquis, exſpectant.Sed enim grãmatici quidam in hoc ſignificato adimunt,ſ:vt alibi dictũ. ¶ Rerum pars altera adempta eſt.) Neq; id placet,quod in Romano cod.legere eſt,dempta eſt:quũ aures magis impleat,adempta: quod forte factũ per apoſtrophen. ¶ Terra aũt in noſtris manibus.) Ita eſt in Romano codice, & in Oblongo,& in Mediceo, ſed in alijs quibuſdam antiquis legere eſt, In manibus noſtris. ¶ Tot millia gentes Arma ferunt Italæ.) Milia, vnico l,antiquiſſima veterũ conſuetudine ſcriptũ. In codicibus antiquis pleriſq;, gentis,legitur:quod genitiui caſus multi volunt eſſe, gentis Italæ.Sed mihi figuratũ magis vide?,gentis , legere:atq; ita neſcio quid elegantius pręſe ferre.¶ Sat fatis Veneriq; datũ eſt.) In Romano quidem codice,& in Mediceo,eſt,habe?. In alijs vero minime,perinde ac etiam in eo loco.Sat patriæ Priamoq; datum: abſq;,eſt,legi?:quod longe cõcinnius vide?.¶ Sed perijſſe ſemel ſatis eſt.) In codicibus nõnullis admodum vetuſtis legere eſt,Si perijſſe.& pro,peccare,peccaſſe.Nam ſi, Sed,legas,ratiocinium illud non nihil impetum cõcinnatę orationis remorari videtur, quæ nihilo ſerius tamen decurrit,dicendo,Si. In quo illud vnũ eſt negociũ,vt ad obiecta reſpondea?:neq; nunc per interpellationem,dũ res geritur,retardetur.Affirmatiua.n.omnis enũciatio moram trahit,quę in conditionali,vel coniunctiua properatur.¶ Penitus modo non genus omne peroſos Fœmineum.) In codicibus aliquot antiqſſimis,modo nec genus . Sed recte Seruius,nõ,aduerbium agnoſcit.Eſt & vbi,peroſum,lega?: ſed corrupte.Nam,peroſos,legẽdum:qđ duorũ infinitiuorũ : perijſſe: & peccare,ſuppoſitum eſt.¶ Quibus hæc medij fiducia valli, Foſſarumq; moræ leti diſcrimine paruo Dant animos.) In Ro.codice legere eſt, Foſſarumq; mora,& leti diſcrimine paruo Dant animos. In eodem,in Porcio,& alijs quibuſdam manu ſcriptis,diſcrimina parua,legitur per appoſitionem:qđ valde placet. ¶ An non viderunt.) In antiquis pleriſq; codicibus, At non,legitur: particula ea confutationibus,comparationibus,& redargutiõibus apta:vt,At nõ ſic Phrygius penetrat Lacedæmona paſtor.

SERVIVS.

¶ Vallum.) Vallum dicitur ipſa munitio.Nam valli fuſtes ſunt,quibus vallum munitur, Ipſe de ſuſtentaculis vitium, Primus vallos ſub tecta referre.¶ Nõ armis mihi Vulcani, non mille carinis.) Bene arma generaliter dixit. Nam ipſe habuit à Vulcano, ſed ſolum gladium:vt, Enſem quẽ Dauno ignipotens deus ipſe parenti Fecerat,& Stygia candentẽ tinxerat vnda . Per hoc autẽ quaſi latenter dicit ſe Achille eſſe meliorem , qui ſe Troianos etiã ſine diuinis armis ſuperare poſſe confidit. ¶ Addãt ſe protinus omnes.) Ne timere videatur auxiliorũ multitudinem,dicit incremẽta eſſe victoriæ.¶ Luce palã.) Propter tenebras & furta inertia. ¶ Quos diſtulerit Hector.) Bene ſolius Hectoris facta eſt cõmemoratio,vt oſtẽdatur ipſe perijſſe,qui potuit eſſe terrori,per quod vult Æneam nihil fortiter in bello feciſſe Troiano. ¶ Melior quoniam pars acta diei.) Id eſt maior,& prima.¶ Bene geſtis corpora rebus.) In eo tãtum quod hoſtes nõ auſi ſunt egredi.¶ Pugnam ſperate parati.) Scilicet contra Troianos,non à Troianis,ne videatur cõtra ſupradicta omnia nunc ſocijs inferre timorem.¶ Vigilũ excubijs.) Excubię, diurnę ſunt: Vigiliæ, nocturnæ. ¶ Centeni quenque.) Centurionum

Sed vos o lecti,ferro quis ſcindere vallum
Appareat?& mecum inuadit trepidantia caſtra!
Non armis mihi Vulcani,non mille carinis
Eſt opus in Teucros:addant ſe protinus omnes
Etruſci ſocios:tenebras,& inertia furta
Palladij,cæſis ſummæ cuſtodibus arcis
Ne timeant:nec equi cæca condemur in aluo:
Luce palàm certum eſt igni circũdare muros:
Haud ſibi cum Danais rem ſaxo,& pube Pelaſga
Eſſe putent,decimum quos diſtulit Hector in annum.
Nunc adeò,melior quoniam pars acta diei:
Quod ſupereſt,lecti bene geſtis corpora rebus
Procurate viri,& pugnam ſperate parati.
[Interea vigilum excubijs obſidere portas POE.
Cura datur Meſapo,& mœnia cingere flammis,
Bis ſeptem Rutuli,muros qui milite ſeruent,



Delecti: aſt illos centeni quenq; ſequuntur.
Purpurei criſtis iuuenes, auroq; coruſci
Diſcurrunt, variantq; vices, fuſiq; per herbam
Indulgent vino, & vertunt crateras ahenas.
Collucent igneis, noctem cuſtodia ducit
Inſomnem ludo.

ſcilicet, ex more Romanæ militiæ. nam ex numero militũ qui eos ſequuntur, gradus dignitatis apparet. ¶ Vertũt crateras ahenos.) Potant: & eſt hemiſtichium Ennianum.

DONATVS.

¶ Sed vos o lecti.) Ecce ſuorũ quoq; & hoſtiũ facit cõparationẽ. non. n. vocat. quod dixit in exhortatiõis primordio. vos o lecti, troianos. n. deprimit, qui eſſent ex reliquiis troiæ. perindeq; non lecti. ¶ Ferro quis ſcin. va. Ap. &c.) Dixit ſuos lectos, hoſtes vero trepidantes: quam trepidationẽ nõ facit niſi deſperatio ſalutis & certaminis metus. tertium addidit, ad incitanda hortamenta validiſſimum, quod ait, mecum. videbaẽ. n. de victoria ſecurus perſuadere militibus is qui ſocietatem faciendi fuerat ſubiturus. ¶ Non armis mihi vul.) Ecce oſtendit non magno labore opus eſſe, vt ſuperentur. non, inquit, faciam, quod greci, vt mille nauiũ ſubſidia componã: nõ exercitus tantos adducam, quantos illi tot nauibus vexerunt in interitum troiæ, nõ armis mihi vulcani, nec quero arma vulcani. hęc exprobatio eſt ipſius regis, quãſi diffidentia virtutis fuiſſet effectum, vt arma illi vulcania pararetur. ¶ Addãt ſe protinus om.) Deprimit omnia pro qualitate materię, vt pauorem ſuorũ penitus tergat. Nec arbitremini, inquit, eſſe difficile ſuperare troianos. Ego arma vulcani manibus fabricata nec quęro, nec timeo, nec mille nauibus ad longinqua tendẽdum eſt mihi. Veniant etruſci, congregentur vniuerſi ad eorum expugnationem. nulla doli tentamenta perquiram. nec faciam quod inertes græci. palladii pręſidium non vocabo: non eius cuſtodes occidam, non fabricabo equum, non eius vtero armatos abſcõdam: nihil inſidiarum metuant. ſuperabo hos ſola virtute. ſuperabo per lucem non me iuuabunt illorum ebrietates aut tenebræ, non capiam vino ſepultos aut ſomno. ¶ Luce palam cer.) Ego potius vigilantes aggrediar. mactabo ignauos ad eorumq; exitium ſolus mihi auxilio ignis eſt neceſſarius. ſic enim imbelles necari cõuenit, quos belladi vſus & fortitudo deſerunt. ¶ Haud ſibi cum danais.) Ecce hic quoq; græcorum victoriam tenuat, ſumpto a tempore argumento, dans crimini, quod poſt apparatus nauium mille, poſtq; innumera inſidiarum genera, decimo vix

anno obtinere valuerunt:& hoc quia interuenit caſu mors hectoris:qui eos vnus tãdiu impediuit,& diſtulit. Ex pſona igitur hectoris cuius vita tenuit teucros,quantũ ſuos refecit? quũ oſtẽdit potuiſſe troianos maturius tunc penituſq; ſuperari?ſi hector inter initia defeciſſet? ¶ Nũc adeo melior quoniã pars acta diei eſt.) Ex eo quod quolibet genere nauigia troiani pdiderãt,dixit illũ diem feſtũ,quod eius pars tantã lætitiã peperiſſet. ¶ Quod ſuper eſt læti be.geſt.cor.re.) Vnum,inquit,faciendum reſtat. quia oĩa pro voluntate prouenerunt,vt reficiatis veſtra corpora cum gaudio ſpei melioris,& animos veſtros iminenti iam certamini preparetis. ¶ Interea vigilum excubijs.) Recedendum pauliſper fuerat reficiendorum corporum cauſa:debuit cũ neceſſaria diſpoſitione diſcedere,ne aliquo caſu euaderent,qui tenebantur incluſi. data eſt igitur meſſapo cura huiuſmodi,vt vigilibus & vigilijs cuſtodiret portas,& omnes troianorum obſeruaret egreſſus, muros vero cingeret flammis.incipit dicere,quali diſpoſitione iuſſa curabantur. ¶ Biſſeptem rutuli.) Electi,inquit,fuerãt quatuordecim,qui centenis iuuenibus eſſent pręppoſiti,inſtructi armis & in ipſo armorum habitu ſatis ſuperq; perſpicui. Ordinatur ſenſus ſic. Electi bis ſeptem,qui rutulo milite ſeruent muros. ¶ Diſcurrunt,va.q; vi.) Sic enim vigilijs exercendis durari conſueuit,dũ viciſſim vigilando noctis tranſigitur tempus. ¶ Fuſiq; per herb. Ind.vi.) Velut de proſperitate ſecuri non reficiendis corporibus, vt turnus mandauerat,ſed onerandis vino atq; obruendis operam dabant.vſq; adeo vt vaſa exhauſta verterent:quæ res oſtendebat tantum bibitum,quantum fuit,non quantum naturali refectione ſufficeret. ¶ Collucent ignes.) Vtpote omnibus adhuc vigilantibus & nondum vino ſepultis ac ſomno. ¶ Noctem cuſtodia du. Inſo.lu.) Vigilabant,bibebant,ludebant.quæ omnia non refectioni proderant,ſed fatigationem pariebant.

ASCENSIVS.

¶ Sed vos o,&c.) Continuo proſequitur Turnus cohortationẽ ſuam.circa quam partem nihil habemus Donati. ¶ Ordo igitur

Ordo. eſt. Sed vos,o, ſupple viri:lecti, ideſt delecti ad militiam,aut inter delectos electi:quis,ſupple veſtrum:apparat ſcindere vallum ideſt caſtrorum Æneadum munitionem?& quis veſtrum inuadit mecum caſtra trepidantia ideſt aut fragilia, & infirma: aut Phrygum trepidantium metu? (Omnia mire dicta. Nam præſenti vtitur tempore,vt rem non gerendam,ſed iam non geri, fiducia quadam ſignificet.dicit,lectos:vt ſuæ virtutis admonitos faciat.dicit,mecum:vt ſe participem laboris doceat.dicit, ferro:vt inſtrumenti copiam monſtret.dicit,caſtra trepidantia:vt facilitatem rei indicet.)non eſt mihi opus ideſt non indigeo neceſſario in Teucros ideſt ad excidium Teucrorum: armis Vulcani, ſicut Achilli,opus fuiſſe legitur:cui Thetis,mater Vulcania procurauit arma:non eſt etiam opus mille carinis,tot enim vſi dicunt Gręci:vnde & in.ij. Non anni domuere decem,non mille carinę. Addant permittentis verbum,ideſt concedo,aut permitto: vt omnes Etruſci addant ſe ſocios Teucris:protinus,ideſt porro tenus, ideſt circũquaque, aut ſtatim: tamen,ſupp.ne timeant ideſt non opus eſt,vt timeant:vel admoneo,ne timeant tenebras,ideſt ne per tenebras adoriar:& furta inertia ideſt quæ inertibus, nõ ſtrenuis viris,conueniunt Palladij.i.quibus Vlyſſes cum ſocijs,Palladium ex arce Troiana ſuſtulit:vt in principio.ij.viſum. cuſtodibus ſummæ arcis,ſcilicet Ilij:cæſis,ideſt interemptis per iſidias. Non timeant,inquit,quaſi dicat,nos id nõ faciemus:nec nos cõdemur.i.abſcondemur,vt Græci:in aluo cęca.i.tenebroſa:equi.ſ. lignei. Certum eſt.i.deliberatum,& decretum eſt mihi: circundare muros igni.i.obſidere caſtra,& ea perſequi incẽdio.luce, ergo non per tenebras.& palam,ergo non per inertia furta. Ego faxo. ideſt fecero,aut faciam:vt,ſup.haud.i.non:putẽt rem, ſcilicet militarem.hoc eſt bellum eſſe ſibi cum Danais:& pube Pelaſga,quaſi dicat,imbelli,& ignaua,reſpectu noſtri:quos.ſ.Danaos, & Pelaſgos,Hector diſtulit.i.dimouit a victoria,& patria: aut extendit

dit in caſtris verſantes:in.i.vſq;,ad decimum annum. Nunc,o viri lecti,ideſt egregij:quoniam melior,ideſt maior,aut magis opportuna pars diei:eſt acta,ideſt tranſacta:adeo,ideſt omnino:qđ ideſt quæ res:ſupereſt ideſt reliqua eſt vobis facienda:aut quod, ſcilicet diei:ſupereſt,ideſt quantum huius diei reliquum eſt: procurate.i.reficite corpora veſtra: rebus geſtis bene,ideſt feliciter, quod contra portentum dicit:& vos parati,ideſt refecti: ſperate ideſt affectate,& appetite:pugnã,ſcilicet contra Troianos: aut licet Seruius aliter ſentiat:ſperate.i.cum ſpe expectate. pugnam.i. inuaſionem Teucrorum:nam non tam parui fecit Troianos,vt non putet ſe poſſe ab eis inuadi:fruſtra enim aliter excubias inſtituiſſet: vnde addit Poeta, Cura obſidere.i.obſidẽdi:ab obſido, non obſideo:portas,ſcilicet nouæ Troiæ,aut caſtrorũ Troianorũ:excubijs.i.cum excubijs:vigilum.i.agẽdi vigilias nocturnas: & cingere,ideſt cingendi:mœnia,ideſt vallum caſtrorum flammis,datur interea,dum,ſcilicet ſe reficiunt Meſſapo. Biſſeptem, ideſt quatuordecim: Rutuli delecti,ſupple ſunt:qui ſeruent,ideſt obſeruent.ne quid inferat,aut exeat, muros,ſcilicet caſtrorum: milite,ideſt manu,ſeu multitudine militum. Aſt,ideſt ſed:illi ſequuntur centeni iuuenes purpureis criſtis,ideſt habẽtes in galeis criſtas purpureas:& coruſci,ideſt fulgentes auro: ſequuntur inquam,quęq;,ideſt quẽlibet centurionum diſcurrunt & variant: vices.i.exercẽt ſe militariter:& ipſi fuſi per herbam indulgent vino:& vertunt.i.funditus ebibunt crateras (a nominatiuo,crateres,tertiæ declinationis:cuius ſingularis hic crater) ahenos ideſt æreos:igneis collucent.ſ.in caſtris,& cuſtodia.ducit ludo.i. ludẽdo:noctem inſomnem,ideſt ſine ſomno.

PIERIVS.

¶ Sed vos o lecti,ferro quis ſcindere vallum Apparat.) In codi. aliquot antiquis, Sed vos electi,legitur:quod nequaquã placet. Illud non ita repudiauerim,quod in Med.& alijs cod.pueterib⁹ habetur,ferro qui ſcindere vallum. Et in aliquot ex his apparet: non per interrogationem,ſed per enunciatũ:quãuis interrogatio non diſpliceat. ¶ Cæſis ſummæ cuſtodibus arcis.) In Ro.cod.cęſis latæ cuſtodibus arcis,legitur. In quibuſdã alijs,late,aduerbialiter,horũ vtrũq; fœdiorem oſtendit cædẽ: ſed epitheton, ſummæ,propriũ eſt arcis. Et Homericum eſt carmina repetere,quod nonnunq̃ Virgilius imitatur. ¶ Nec equi cęca cõdemur in aluo.) In Ro.cod.alueo. Vnde in qbuſdã alijs antiquis,cæco: ſed de,alueo,non admodum ſolicitus fuerim. Quod vero cæco, an cęca, legendum ſit, Attius quidẽ virili genere,aluum,poſuit:ſed Virgili.ait Nonius,fœmininum protuliſſe. ¶ Cum Danais rem faxo& pube Pelaſga Eſſe putent.) In codi. Medi.& aliquot alijs antiqs, eſſe ferant,legitur. ¶ Decimum quos diſtulit Hector in annum.) Legere eſt in antiquo codice.decumum,per u,in pene vltima. Et in antiquiſſimo codice Actionum in Verrem M. Tullij,ſemper decumas,notatum animaduerti.&, Agri Veientani decumas vouetas. Eſt ita paſſim apud Liuium in veteri cod.& quartionis decumi. Auguſti liberti monumentum alibi citauimus, ne quis hoc per librariorum imprudentiam ſcriptum putaret. Sed qa ætas illa in Auguſti gratiam ita ſcribere conſuerit. Cuiuſmodi exempla locis pluribus recitata ſunt. ¶ Pars acta diei.) In pleriſque codicibus antiquis,diei eſt,legitur:quod ſua me offendit exilitate, quum abſque ſubſtantiuo verbo concinnius omnino verſus hic enuncietur. ¶ Et pugnam ſperate parati.) Antiqui omnes codices quotquot inſpexi,ſperate parari,legunt. Quod etiam agnoſcit Seruius,quum dicit,contra Troianos,nõ a Troianis.ſ. parari pugnã. ¶ Cingere flãmis.) In anti.flãma. ſed magis placet,flammis numero multitudinis,vt negocium id multorũ opera procuratum indicet. ¶ Centeni quęq; ſequuntur.) In Romano codice,ſequuti,legitur. In reliquis,ſequuntur,& ſecuntur. ¶ Purpurei criſtis iuuenes.) Sunt codices in quibus, Purpureis criſtis, legatur, ſed figuratum magis, Purpurei:& huic ſimilis nominatiuus ſequtur,auroq;,coruſci,quãuis etiam dici poſſit, Coruſci purpureis criſtis,auroq;.

SERVIVS.

¶ Trepidi formidine.) Feſtini per formidinem. Nam nõ eſt iteratio. ¶ Pontes.) Qui fiunt in muris anguſtioribus. ¶ Propugnacula.) Pilas. Rectores iuuenum.) Legitur & iuueni: Si iuueni, Aſcanio: ſi iuuenum,magiſtros militum accipe. ¶ Sortita periclum.) Sorte diuiſa ad defenſionem pericli.

Hæc ſuper ẽ vallo proſpectant Troes,& armis
Alta tenent,necnon trepidi formidine portas
Explorant,ponteſq;,& propugnacula iungunt,
Tela gerunt,inſtant Mneſtheùs,acerq; Sereſtus,
Quos pater Æneas,ſiquando aduerſa vocarent,
Rectores iuuenum,& rerum dedit eſſe magiſtros,
Omnis per muros legio ſortita periclum
Excubat,exercetq; vices,quod cuiq; tuendum eſt

Virg.

pericli. ¶ Quod cuique tuendum eſt.) Exercet vnuſquiſque vices ad id quod accepit tuendum. ¶ Ida Venatrix.) A pleriſq; Ida mater Niſi accipitur,quia dixit venatrix. Nam ſi montem volueris accipere, abuſiue Idam venatricem dictam intellige pro venationibus abundantem. Nam venatrix eſt ꝓprie quæ

 venatur,

Niſus erat portæ cuſtos, acerrimus armis
Hyrtacides, comitem Æneæ quem miſerat Ida
Venatrix, iaculo celerem, leuibusq́; ſagittis:
Et iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum, Troiana nec induit arma,
Ora puer prima ſignans intonſa iuuenta.
His amor vnus erat, paritérq́; in bella ruebant.
Tunc quoq; communi portam ſtatione tenebant.
Niſus ait, ⸢Dii'ne hũc ardorẽ mentibus addunt NIS.
Euryale? an ſua cuiq; deus ſit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid iãdudũ inuadere magnum,
Mens agitat mihi, nec placida contenta quiete eſt.
Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerum?
Lumina rara micant, ſomno, vinoq́; ſoluti
Procubuere: ſilent late loca: percipe porrò
Quid dubitem, & quæ nunc animo ſententia ſurgat.
Æneam acciri omnes populusq́;, patresq́;
Expoſcunt, mittiq́; viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ poſco promittunt (nam mihi facti
Fama ſat eſt) tumulo videor reperire ſub illo
Poſſe viam ad muros, & mœnia Pallantea.

venatur, non quæ venationibus abũdat. ⸢Iaculo celerẽ.) Bene inducit Niſum optimũ eſſe iaculatorem: & hanc præmittit armorũ peritiam, qua plurimum potuit in Euryali defenſione. ⸢Troiana neq; induit arma.) Hoc eſt, qui nondum bellicoſa arma idũerat, id eſt acceperat. Et hoc dicit, Pulcher quidem erat, ſed nondum bellãdi peritus. ⸢Dii'ne hunc ardorem mentibus addunt Euryale? an ſua cuique deus ſit dira cupido?) Apud Plotinũ philoſophũ, & alios quęritur vtrum mentis noſtrę acies per ſe ad cupiditates & conſilia moueatur, an impulſu alicuius numinis. Et primo dixerũt mentes humanas moueri ſua ſponte: deprehenderunt tamen ad omnia honeſta impelli nos Genio, & numine quodam familiari, qđ nobis naſcentibus datur: praua vero, noſtra mente nos cupere & deſyderare. Nec enim poteſt fieri vt praua numinum voluntate cupiamus, q̃bus nihil malum conſtat placere. Vnde nunc ortus eſt ſenſus. hoc enim dicit Niſus, O Euryale, dii'ne noſtris mentibus cupiditates iniiciunt & deſyderia? an deus ſit ipſe mentis cupiditas? ⸢Mentibus addunt.) Bene addunt. Nam animus ſui natura prudens eſt: ſed ei additur vt aliquid impatienter deſyderet. ⸢Dira cupido?) Magna. ⸢Aliquid magnum.) Scilicet per hoſtis tranſitum. ⸢Mens agitat mihi.) Molitur. ⸢Quiete eſt.) Modo otio, non ſomno. nam in vigiliis fuerat collocatus. ⸢Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerum.) Ipſius deſyderii vult rationabiles eſſe cauſas. ⸢Somno, vinoq; ſepulti.) Alterum pendet ex altero. ⸢Porrò.) Hortantis eſt. ⸢Quid dubitem.) Id eſt cogitem. omnis enim cogitatio in dubitatione eſt ante ſententiam. ⸢Populuſque, patréſque.) Transfert in Troianos Romanam conſuetudinem vt ſolet plerunq;. Prius enim iubebat aliquid populus: poſtea confirmabat ſenatus. ⸢Reportent.) Portent. nam re, vacat. ⸢Si tibi, quæ poſco, promittunt.) Poſcere eſt ſecundum Varronem quotiens aliquid pro merito noſtro depoſcimus: Petere vero eſt cum aliquid humiliter, & cum precibus poſtulamus. Et bene quod Euryalum nolit ducere, latenter oſtendit. ⸢Mœnia Pallantea.) Vbi nunc credit eſſe Æneam.

DONATVS.

¶Hæc ſuper e vallo proſp. tro.) Hæc videntes troiani. facilis. n. fuit de ſummo proſpectus, quia ignis plurimis locis accenſus nihil occultabat. ⸢Et armis alta te.) Licet, inquit, ſecuri eſſent munitione valli. tamen armati vigilabant, tenentes altiora. neq̃d prę ter eorum aſpectus moliretur hoſtis, aut faceret. ⸢Nec non trepidi formidine por. Explo. pon. q;.) Nec non ſignificat ſed, & alta, inquit, tenebant armati, & portas firmabant ſatis intenti, ne has aliqua vis ſuperare poſſet & vincere. trepidos dixit cum timore diligentes nec immunes a ſollicitudine & etiam pro maiori cautela. tela gerunt. tanta eorum fuerat cura, vt firmatis omnibus tela etiam gererent, quaſi iam hoſtis infeſtus inſiſteret. ⸢Inſtant mneſteus.) Acer, in medio poſitum, & mneſteo poteſt applicari, & sereſto. ⸢Quos pater æneas.) Illis fuit omnis cõmuniter cõmiſſa res. p. vt ſi aliquid tentaretur aduerſi, regerent iuuenem, & omnia conſilio meliore firmarent. iuuenem aut aſcaniũ dixit, aut appellatione vnius iuuenis omnes intelligi voluit. Hæc ergo, vt tanta cura gererent, faciebat ductorum præferenda ſolertia, quibus docendi iubendiq; ſuas partes æneas dederat. ⸢Omnis per muros legio ſor. pe.) In conſuetudine vel maxime bellica nõ eſt conſimilis labor, nec periculum æquale. proinde viciſſim de ſorte diuiditur, quod fuerit pro temporis neceſſitate ſubeundum. ⸢Niſus erat portæ cu.) Quam cito dixit hominis nomen, locum in quo eſſet natus, quo genitus patre, quibus ſtudiis, qua natura, & qua arte polleret. Portę, inq̃t, niſus curandę cuſtos iudicio ſortis exciderat, natus in ſylua, p inde q; qui eſſet in labore nutritus, hyrtaco genitus patre; cõmemoratio paterni nominis ad explendam

dam poſita eſt laudem, & q̃a maiorum laus tunc proficit, quum is, qui laudatur, paternæ gloriæ nobilitatiq; rñdet. ait hunc acerrimum fuiſſe in exercitatione bellorum, vſq; adeo vt iaculo bonus eſſet, & ſagittis iaciendis aptiſſimus. tanta aũt induſtria florentiſſimus, vt dignus eſſet, qui ęneę tanto principi comitis officio fungeretur. Ecce plena inſtructio dicta eſt laudatiuæ materiæ. ⸢Et iuxta co. eu. qu. pul.) Cæteris troianis pulchrior fuit, pulcherrimꝰ tñ quum arma ſumpſiſſet. ⸢Ora puer prima ſignans intonſa iuuenta.) Definit tempus ætatis ipſius, & quia incongruum fuit incogniti hominis armorum numerũ dicere, ſigno corporis, quanti eſſet temporis, aperte ſignauit. Primam, inquit, barbam habuit nõdum plenam, nõdum tonſam. ⸢His amor vnus erat.) Magnũ familiaritatis exẽplũ, ſingulare quoq; ac notũ in diuerſis ætatibus affectum ſimilem exiſtere potuiſſe: & quia indiuiduo amore inuicem tenebant, quoties vſus eſſet, pares ibant ad bellum, nec expectabãt venire ad ſe hoſtes ſed vltro ruebant, in ea quæ eſſent neceſſario ſubeũda. ⸢Tum quoq; cõ.) Supra dixit de ſorte ſingulis curanda loca proueniſſe, qđ ipſum fuerat ad iſtorum felicitatem, vt nec ipſa ſors diuiſiſſe videatur, quos tanta familiaritas iũxerat. ⸢Niſus ait, dii ne hũc ar. m. add. Euryale?) Aĩorum, inquit, motus & cogitatiões maximas deus aliquis mouet: an ipſa ſibi mẽs hominis deus eſt? ⸢Aut pugnã.) Iãdudum, ait, deſiderio ducor maximo, aut pugnam magnis uiribus aggredi, aut aliquid glorioſe perficere. Ideoq; ſic animus agitatur, vt vno in loco ſtare non poſſit. & ecce occurrit occaſio, quæ eſt omni virtute rapienda. ⸢Cernis quæ rutulos.) Hoc eſt, quẽadmodum nos hoſtes contẽnant, vides. Nam illoꝝ negligentia ex quo naſcitur? niſi ꝙ nos arbitrant imbelles? ⸢Lumina rami.) Quod primũ ſignũ fuit ſoporati hoſtis. ⸢Somno vinoq; ſolu. Conti.) Quum eſſet coniectura de raritate luminũ, acceſſit & ſilentii, quod geminũ diuerſa parte procurauerat malum. ſ. ſomnus & vinum, quibus ſtrati conticuerant. ⸢Silent late loca.) In tanta locorum latitudine ſilentiũ vbique eſt & plenum. ⸢Percipe porro, Quid du.) Hoc eſt quid in animo meo tractando voluerim. ⸢Et quæ nunc animo ſen. ſur.) Quid decreuerim faciendum. Æneam acciri omnes.) Cogitationibus meis conſentit opportunitas & neceſſitas temporis. nam vno oẽs eodemq; cõſenſu tam patres q̃; ẽt populus ad æneam decreuerunt eſſe mittendum: cui rei virtus eſt neceſſaria, quæ tam egregium factum & aggredi poſſit, & implere. ⸢Si tibi, quæ poſco.) Si tibi, ait, me petente aliquid decernitur cõmodi. nam mihi ſufficit gloria, quę naſcetur ex facto: videor mihi poſſe me inuenire viam ſub illo tumulo hoc eſt per hoſtis tranſitum, qui pergendi ad euandrũ præbeat facultatem.

ASCENSIVS.

¶Hæc ſuper, &c.) Docet quã contra defenſionẽ pararẽt Teucri: vtq; Niſus de Ænea adeũdo ſolicitꝰ, Euryalum amicũ adloquutus ſit. Vnde dicit Donatus ſic. ⸢Iuueni.) Aſcanio. Aut, appellatione vnius, oẽs intellexit. ⸢Niſus. q̃; cito dixit, nomẽ pr̃is. locũ in quo natus, & quibus eſſet ſtudiis. ⸢Troiana induit ar.) Cæteris pulchrior pulcherrimus aũt, quum eſſet armatus. ⸢Dira cu.) Cogitatiões maximas, deus aliq̃s mouet, an ipſa ſibi mens deus eſt. Hæc ille. ¶Ordo eſt. Troes ꝓſpectãt hæc ſuper. i. deſup, e vallo, & tenẽt. i. defendũt, & protegunt: alta. ſ. ꝓpugnacula: armis. ſ. ſuis: necnõ. i. inſuper: ipſi trepidi. i. trepidantes, & feſtinantes: formidine. i. pp formidinem: explorant. i. ſcrutant portas: an. ſ. ſatis firmiter clauſæ, atq; munitæ ſint: & iungunt. ſ. portis: põteis. ſ. ligneos, quos ſurſum trahunt: & propugnacula. i. pinnas ferro munitas, quibus hoſtẽ arceant: & gerũt. ſ. ad muros: tela. i. iacula, & miſſilia, ac ſaxa: Mneſtheus, & Sereſtus acer. i. ſtrenuus vir (de his aũt in. v. in nauali certamine viſum eſt) inſtãt. ſ. operi id eſt inſtanter Ordo.

ter intendunt, quos.ſ.duos: pater Æneas dedit iuueni.ſ.Aſcanio (ſic enim Donatus legit, addẽs iuueni, pro eo quod eſt iuuẽtuti: etiam poſitum intelligi poſſe. Seruius quoq; iuueni legi poſſe aſſerit, & iuuenum.) & magiſtros rerũ.ſ.gerundarum ſi aduerſa, veluti hoſtiũ oppugnationes, & obſidiones: vocarẽt.i.exigerẽt.ſ.eorum accuratione, & præſidiũ. Omnis legio.i.exercitus Troianorum: excubat.i.extra cubiculũ degit, hoc eſt vigilat: per muros.i. in circuitu murorũ: ſortita.i.poſtq; per ſorteis quilibet quod obiret, accęperat: periclum, pro eo quod eſt periculum.i.locũ periculoſum: hoc enim pacto, nulla pōt eſſe inter milites querimonia: quia, qui maius periculũ obire coguntur, & difficiliorẽ prouinciã gerere, non inuidia cuiuſquã, ſed ſorte id factum agnoſcũt: & exercet viceis.i.viciſſim, & per viceis: quod tuendum.i.defendẽdum, & protegẽdũ eſt: cuiq;.i.quiſq;, quod ſuę protectioni deputatum eſt: & ne ſimul oẽs excubuiſſe putentur: quod diu durare nõ poſſet, addit, Exercetq; viceis, &c. Niſus Hyrtacides.i.Hyrtaci filius: acerrimus.i.maxime ſtrenuus: armis.i.in rebus bellicis: erat cuſtos portæ: quẽ.ſ.Niſum: Ida.ſ.mater eius, hoc nomine dicta: venatrix.i.venationi intẽdere ſolita, ſicut & Partheniæ virgines in Arcadia: aut Ida.ſ.mons ſyluoſus in Phrygia: venatrix.i.venationi conueniẽs, miſerat Æneæ comitẽ: celerẽ.i.expeditum: iaculũ.i.quia ſolum iaculũ portare ſolebat, & ita velociſſimo curſui intẽdere: & ſagittis.ſ.ex arcu mittẽdis: quum iaculũ manu mittatur: leuibus.i.non ponderoſis. Et Euryalus iuxta, ſupp. ipſum Niſum, erat ẽt cuſtos: quo alter Æneadũ, pro Æneadarum.i.inter Æneadas, non erat pulchrior: nec induit adhuc.ſ.arma Troiana, exiſtẽs puer: ſignans ora intonſa.i.imberbia, & leuia adhuc: prima iuuenta.i.in flore iuuẽtæ: & ita nondum habilis viſus fuit ad arma: ſed tunc primũ cœperat deputari armis: aut nec alter Troianorũ induit pulchrior arma Troiana, ita vt arma Troiana illũ maxime decerẽt, nam quomodo ſe quoq; inter labores Troiæ eruditũ diceret à patre, ſi fuerit eatenus inermis: vnus.i.vniformis: amor.i. dilectio vehemens: erat his.ſ.duobus: & ruebant pariter in bella. (Si in bella ruebant, qũo dicit Seruius, quod Troiana nec induit arma ſic intelligi, qđ nõdũ armatus fuerat. Illud ergo, nec, nõ determinat, iduit: ſed alter pulchrior: vt ſit: nec alter pulchrior &c.) & tenebant tum quoq;.i.ẽt tũc, portam: cõi ſtatiõe.i.deputati ad ſtandum pro portis in eodẽ loco. Niſus ait.ſ.ad Euryalum. O Euryale, adduntne dij: aut, ne.i.an dij: addunt mentibus noſtris, ſcilicet hunc ardorem.i.hunc vehemẽtẽ affectum ad aliquid noui, & inſoliti perficiendum: hoc eſt, an genij (quẽ nos angelum, ac ſpiritum nobis deputatum dicimus.) alicuius inſpiratione moueat: an cuiq; ſua dira, ideſt vehemens, & execrabilis cupido: ſit deus, ideſt principium motionis quod competit. vide Seruium egregie hunc locum proſequentem: hoc eſt, an ego inſpiratione alicuius boni numinis ad facinus magnum inſtiger: an prauitate propriæ mentis ad aliquid imprudenter gerendum mouear. Mens agitat, ideſt verſat, & meditatur mihi: iandudum, ideſt iam à pauco tempore, aut pugnam, aut inuadere aliquid magnum: nec ipſa mens eſt contẽta quiete placita, ideſt non poteſt quieſcere, etiam ſi quieſcere coner. Cernis, ideſt vides: quæ, ideſt qualis: & quanta fiducia rerũ habeat, ideſt teneat. Rutulos? Lumina, ſcilicet nocturnorum ignium, micant rara ipſi ſepulti.i.ſopiti, & obruti, ſomno, & vino: procubuere.i.procul extẽſi cubuerunt: loca ſilent late. Percipe porro, ideſt profundius: quid dubitem.i.cogitem: dicit Seruius. aut (reuera) quid dubitem.i.cum dubio formidem: & quæ ſententia ſurgat nunc animo.i.quid decreui (ſub obſcura, ſed opportuna obſcuritate eſt oratio. Nam in re quam palam enunciare erubeſcimus, ex induſtria obſcuri ſumus: ſicut hoc loco Niſus, q duo dicit: vnum, ſe dubitare: & alterum, conſtituiſſe: dubitare an populus & patres permittant Euryalum ad facinus inſolitum, & magnũ aſſumi in ſocium, quod ſe pro amicitia poſcere dicit: conſtituiſſe autem ad Æneã proficiſci per medium hoſtiũ.) Omnes, & populus, & patres, expoſcũt Æneam acciri.i.aduocari ad nos: & mitti, ſupp. aliquos: viro.i.ad virum, qui reportent.ſ.ab eo certa.i.quid nobis in hoc caſu agendum ſit. aut (ſecundũ Seruium) qui vult, re, vacare ſic: qui reportent, ideſt afferant: & portent viro.i.ad virum, ſcilicet Æneam: certa.ſ.noua, de rebus noſtris. Sed dubito, ſup. ſi.ſ. patres promittunt.i.pmittunt tibi: aut promittũt tibi.i.de te: q̃ poſco.i.cupio: promitti.i.te mecum proficiſci. Nam mihi.i.quantũ eſt de me: fama facti eſt ſat.i.ſatis ſcio, quod ex claritate geſtorum, merueris conceſſionem gerẽdorum. Aut potius fama facti.ſ.tui: eſt mihi ſat.i.ſatis.i.nihil diffido de te: cognoſco te ſatis virilem: ſed dubito de conſenſu patrum, dicit autem, quæ ſententia ſurgat, videor.ſ.mihi poſſe reperire viam ad muros, & ad mœnia Pallantea.i.ad Euandrum, vbi Æneam eẽ putabat: ſub illo tumulo.i.eundo ſub illo tumulo.i.colliculo, quẽ vides: hoc enim dicens, monſtrauit ille tumulum.i.tumorẽ quẽdam terræ, per noctem prominentem.

PIERIVS.

Et iuxta comes Euryalus.) In anti. aliquot exempla. & Niſum iuxta Euryalus, legitur. Troiana nec induit arma.) In antiquis aliquot co. neq; induit ſuauiori numero legiť. Somno, vinoq; ſepulti.) In Ro. cod. & aliquot alijs, legere eſt, ſoluti: non, ſepulti: vt, ſoluũt ſe ſomno: & Lyeus, eo quod ſoluat appellatus. Seruius ſepulti, quaſi ſine pulſu interpretatur. Sed & interius quoque codices omnes veteres, ſoluti, legunt in hanc ſententiam. Illud vero Ouidianum ex.ij. Faſtorũ, Vtq; videt comites ſomno, vinoq; ſepultos, ſunt qui, grauatos, legant. Æneam acciri omnes, populusq;, patresq; Expoſcunt.) In antiq. quodã cod. omnis: vt quadret cum viciniori, populus: quod non ita mihi ſatisfacit, quum dilatatio totius in parteis figura longe vetuſtior videatur. Quare omnes omnino magis placet: ſed enim, & populos. In veteri codic. nominatiuo ſingulari legitur. Quam dictionem ita ſcriptã in legibus.xij. tabularũ Victorinus adnotauit, vt alibi oſtendimus. Tumulo videor repperire ſub illo Poſſe viã.) In codicibus aliquot peruetuſtis, aperire, legitur: quippe, viã quæ clauſa erat hoſtium obſidione, neq; quidẽ timendum ſyllabæ, quia locus communis eſt.

Obſtupuit magno laudum perculſus amore — POE.
Euryalus, ſimul his ardentem affatur amicum.
Mẽne igitur sociũ ſummis adiũgere rebus — EVRYA.
Niſe fugis? ſolum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor bellis aſſuetus Opheltes
Argolicum terrorem inter, Troiæq; labores
Sublatum erudijt, nec tecum talia geſſi,
Magnanimum Æneam, & fata extrema ſequutus.
Eſt hic, eſt animus lucis contemptor, & iſtum
Qui vita bene credat emi, quò tendis, honorẽ. — POE.
Niſus ad hæc: Equidem de te nil tale verebar, — NIS.
Nec fas, non ita me referat tibi magnus ouantem
Iupiter, aut quicunq; oculis hęc aſpicit æquis.
Sed ſiquis (quæ multa vides diſcrimine tali)
Siquis in aduerſum rapiat caſus've, deus've,
Te ſupereſſe velim: tua vita dignior ætas.
Sit qui me raptum pugna, pretioq; redemptum
Mandet humo ſolita: aut, ſi qua id fortuna vetabit,
Abſenti ferat inferias, decoretq; ſepulchro,
Neu matri miſeræ tanti ſim cauſa doloris.

SERVIVS.

Summis adiũgere rebus.) Summum & extremum dicimus & laudabile. Bene igitur in re dubia ſermone vſus' eſt dubio, nam hoc dicit, Non debes me, nec à tua gloria, nec à periculis ſegregare. Genitor bellis aſſuetus.) Ipſe puer eſt necdum probatus. Vnde ſe & ab illis tẽporibus, & à patris virtute commendat. Argolicum terrorem.) Quem Græci inferebant. Sublatum.) Suſceptũ. Eſt hic, eſt animus.) Hic poteſt eſſe & aduerbium demonſtrantis, vt ſit, Eſt hic: ideſt in meo pectore: poteſt & ſic accipi vt dicas, Eſt hic animus lucis cõtemptor, hoc eſt, eſt iſte animus. Ergo hic, & produci pōt & corripi. Iſtũ qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.) Quo tendis, ideſt ad quem niteris: libenter emat vita, ideſt vitæ pretio. Nil tale verebar.) q̃le tu ſuſpicaris. Hæc.) Humana negocia: vel quæ loquitur. Mandet humo.) Multi hic diſtinguunt, alij iungunt mandet humo ſolita, vt commendet in terra. Solita autem fortuna.) quæ pijs inuidere conſueuit. Statius hinc trahens colorem ait, Inuida fata pijs, & fors ingentibus auſis Rara comes. Abſenti ferat inferias.) Hoc eſt cenotaphion faciat, & impleat honorem ſepulchri. E matribus.) E nobilibus: nam matres non niſi nobiles dicimus. Vnde & matronæ dictæ ſunt. Scimus autem non omnes mulieres in Sicilia remanſiſſe, nam legitur in vndecimo, Et mœſtum Iliades crinem de more ſolutæ. Ille autem.) Hunc locũ eſſe interruptũ oratione Niſi intelligimus. Vigiles ſimul excitat.) Qui vigiliarũ officiũ habebãt.

Seruantq;

Quæ te ſola puer, multis è matribus auſa
Perſequitur, magni nec mœnia curat Aceſtæ.
Ille aũt. Γ Cauſas nequicq̃ nectis inaneis: EVRYA.
Nec mea iam mutata loco ſententia cedit:
Acceleremus. Γ Ait, Vigiles ſimul excitat: illi POE.
Succedunt, ſeruantq́; viceis: ſtatione relicta
Ipſe comes Niſo graditur, regemq́; requirunt.

Γ Seruantq́; vices.) Hic diſtinguendum eſt: aliàs ſenſus non procedit. Γ Regemq́; requirunt.) Regis filium. vt, Magnum reginæ ſed enim miſeratus amorem.

DONATVS.

¶ Obſtupuit. m. l. p. a. Euryalus.) Euryalus etiam ipſe cupidus laudis, quum hæc accepiſſet, dictis ſuis amicum eſt affatus ardentem. Γ Me ne igitur ſociũ.) Et proſpera ſimul & aduerſa propoſuit, contra meritum, inquit, veteris amicitiæ conſilium Niſe capere potuiſti, & ſolidam facti gloriam tuis tantum titulis vſurpare, videlicet ſperás nihil poſſe in contrarium verti? quod ſi tu exploratę amicitię virum proſperis tuis non vis adiungere, ego te non deſeram in pericula pergẽtem, non vis tu glorioſus remeare cũ ſocio? ego veniam tecũ, ne pereas ſolus. Γ Non ita me genitor.) Erudire eſt nouitatẽ indoctá hoc eſt rudẽ facere docendo meliorẽ, tractum eſt hoc à veſtibus, quæ cum rudes ſunt nullam retinent gratiam & poſita rudimentorum illuuie arte ſuſcipiunt ſpecioſiſſimam formã, quam inter initia non habebant. Γ Magnanimum Ænea.) Non ſic ſum inſtructus à puero, nec tale magiſterium patris accępi, patre natus ſum bellis aſſueto, probauerunt virtutem noſtram labores patriæ: & ſi aduerſo Marte pugnatum eſt, nõ noſtrum ſed fortunæ vitium fuit, docuit me ille, aut cum ſocijs, aut pro ſocijs mori, rudimentis meis non defuit cauſa, qua viri fortis filius magiſterio tanti genitoris inſtruerer, ardebat infelix patria, vaſtabatur armis hoſtilibus, & laboribus paternis adiunctis, quum nondum ætas humeros meos lacertosq́; firmaſſet, aut faciendo quod poteram, aut videndo diſcebam. O pietas conſultiſſimi patris, adoleſcentem filium periculis vigentibus dabat: iam tum præcipuo magiſterio docens fluctuantem rempub. vniuerſis affectibus eſſe potiorem, quam putas me animi conſtantiam ferre? quando illis tẽporibus nec occumbere timui, nec armorum fragores expaui? hinc digreſſi cum rege ſubſidium quod extremis ſupererat fatis, pariter ſumus aggreſſi, quid tibi vnquàm diſplicuit in moribus meis? quando non vnum ſenſimus? quando in duobus pectoribus noſtris nõ ijdem fuere tractatus? Voluiſti aliquid, volui, ſi improbatum eſt aliquid, ſententiam tuam ſecutus, iſtam, quam recuſaſti, damnaui. Γ Eſt hic, eſt animus.) Noui ipſe quoque pro laude vitam ſalutemq́; contemnere, noui facinus magnum ſine magno periculo compleri non poſſe, quippe gloriæ pretium eſt, vitæ ſtatus necisq́; diſcrimen, talisq́; in ea parte conditio, vt aduerſi euẽtus & proſperi viros fortes in facto ſemper & vbiq; probent, ergo Niſe conſimile pretium, quo honorem ſummum comparare diſpoſuiſti, communi cedat amicitię, quod fortuna pſtiterit. Γ Niſus ad hæc.) Oſtendit obiectis ſe eſſe reſponſurum. Ille dixit Niſum male de amici voluntate ſenſiſſe, iudicaſſe timidum, aſſeruiſſe imbellem, idcirco ſolum ſe ire voluiſſe, hæc ipſa quæ ſuſpicione fuerant collecta, atq; cum ingenti inuidia expoſita non negat Niſus, ſed aperte confitetur, & doluit, oſtendere cupiens id ſe merito fidelis amicitię, & animo religioſo feciſſe: cuius rei, quoniam nullus teſtis extabat, & diſpoſitionem ſuam ſolum tractantis nouerat pectus, addidit iuſiurandum, vt deorum teſtimonio, qui ſoli humanæ mentis poſſunt noſſe ſecreta, confeſſionis puræ firmaretur aſſertio. Incipit igitur ſic. Γ Equidem de te. n. t. ve. Nec fas.) Hoc eſt, nil tale, quale tu dixiſti. Γ Nõ ita me referat.) Non ſeparandum eſt à ſequentibus, quum verſum ipſum pronunciare cœperimus. Tunc dicendum, ita me referat tibi magnus ouantem Iupiter. Nam ſi totum iungamus, erit maledictum potiusq̃; iuſiurandum. Γ Aut quicunq;. o.) Aut Iupiter, aut dei alterius numen, cui æquitas placet, ecce & ipſo iureiurando cõfitetur ſe ſolum ire voluiſſe, & in ea etiam tunc voluntate perſiſtere. quum enim dicit, ita me referat tibi magnus ouantem Iupiter, quid animo gereret ex aperto ſignauit huius rei tamen cauſa proſequitur non ex maleuolo ſtudio, ſed ex beneuolentiæ partibus prouenientem. Γ Sed ſiquis. q. m. v. d. t.) Sed quoniam hoc tempore & in tali cauſa minus ſpei ac plus timoris eſt diſceptationem meam vtriuſq; cõmodum continentem paucis aduerte. Tractaui quippe non illã tantũ ſed & perſonam tuam, perſonã quoq; tuę matris & meam. Stetit ante oculos meos periculũ facta, quod ęquo animo longęuus ferram: & ſi caſus aut deus me ſubiugauerit morti, relinquá te incolumẽ, cuius ætas dignior, & dignior vita, te, inquam, qui amiciſſimus repertum terræ cõmendes, aut funerationis cauſa præmio redimas, aut ſi neutrum fortuna præſtiterit, conſtituas honoris cauſa ſine funere tumulum, in quo inferias mihi ſoluas, & amici tui memoriá ſupremo honore teſtificeris. Certe non ero matri tuæ doloris cauſa, ne conſilia mea ictu ſæuientis orbitatis accuſet, meretur illa nõ decipi aduerſis caſib⁹ tuis, ipſa eſt, cuius affectũ nec ętas minuit, nec longæuus tot nauigationum labor afflixit, tantũ illa præcipuas matris partes impleuit, vt remanentibus apud Aceſtem tot matribus, laborẽ prætulerit ocio, & humanitatem ac diligentiam tanti hoſpitis ſpreuerit, quam putas illis temporibus eius intentionem fuiſſe? laborare proculdubio contra ętatis meritum maluit, q̃; diuelli à conſpectibus tuis. O pręcipuum ſtudium matris. O pietas in longã propaganda memoriam, quam nec labor terruit, nec ceſſantium traxit aut mutauit exemplum. Quanta materiam iſtam ſubtilitate, quanta arte concluſit, ſeruauit quippe ad finem perſonam matris & eius merita euidenter oſtendit. ſed ille animum gerens reipub. neceſſarium, priuatis prætulit, quod publicum fuit. Γ Ille autẽ. c. n. n. i.) Quá cito allegatiões omnes Niſi diſſoluit, dicẽdo inanes eſſe cauſas, quas ad excuſationem ſui putauit eſſe nectendas. ſi. n. reuera conſiderentur, reperientur omnes ipſæ cauſæ à profeſſiõe viri fortis alienę. ſupereſſe enim Euryalum voluit, ea videlicet cã ne in primis annis occumberet, quaſi domum optare vir fortiſſimus debeat, cui pulchrum eſt in campo potius q̃; in lectulo mori deinde ſepulturæ ſubnexuit aliam, qua non decuit moueri præcipientem. quando enim ſentiunt mortui commodum ſepulturæ? quando terræ beneficium? quando inferiarum ſuperfluas dapes? Tertiam poſuit matris cauſam, quam putauit validiſſimã Niſus, ſed ipſam quoq; Euryalus videretur tetigiſſe & tranſmiſiſſe pro leui cur enim illa grauius filij luctus exciperet? ſi illum in certamine perderet? quam conueniebat ad omnia animum tenere cõpoſitum? quæ viri fortis conditionem noſſet? quæ vtpote longæua tot bellorum incerta experiendo didiciſſet. Γ Acceleremus ait.) Ecce iam celeritatem ſuadet, vt oſtenderet ſtudio ſuo & diſpoſitionibus reipu. pro futuris moras non eſſe nectẽdas, in quo oſtendebat perſuaſionibus alijs ſententiam ſuã mutare nõ poſſe. Γ Vigiles ſimul excitat.) Si vigiles fuerunt, quomodo excitabantur? manifeſtum eſt nullam hic eſſe quæſtionem: vicibus enim ſeruatis, ea hora dormientibus alijs, qui fuerant vigilaturi, Niſus tunc & Euryalus vigilabant, proinde receſſuri excitabant alios, qui eſſent ex vigilum numero, quo facto dimiſſa ſtatione, ideſt dimiſſo officio, cui fuerant deputati, fuerunt pares, vt quærerent regem. Incertum enim fuerat qua in parte caſtrorum inueni re potuiſſent Aſcanium.

ASCENSIVS.

¶ Obſtupuit, &c.) Recitat riſum Euryali, & rurſus Niſi, ipſum à profectione ob matrem dehortantis, & tandẽ cõſentientis. Vnde Donatus hoc ſolum dixiſſe nobis permiſſus eſt. Γ Sed ſiquis.) Oĩa huc refert, quod in cauſa minus ſpei, & plus timoris ineſt. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Euryalus, perculſus magno amore, ideſt deſyderio laudum obſtupuit, ſcilicet nouitate rei: & affatur ſimul, ſcilicet quum ſtupeſceret: amicum. ſ. Niſum: ardentem, ſcilicet cupiditate gloriæ, & rei glorioſæ gerendæ. Igitur quia, ſcilicet te dubitare dicis, & rem aperire non audes ne. i. an: ò Niſe, fugis. i. refugis, & renuis: adiungere me rebus ſummis. ſ. quas gerere paras: mittã te ſolũ in tanta pericula? quaſi dicat, nequaq̃; id fecero: vel, visne, vt ego mittam te ſolum? quaſi dicat, id nõ recte velis: quia Opheltes genitor. i. pater meus, qui me generauit: aſſuetus bellis, ideſt vir ab ineunte ætate rei militari aſſuetus: non erudijt me ita. ſ. vt me ſocium fugere debeas: non erudijt (dicit) ſublatum, ideſt educatum: inter terrorẽ Argolicum, ideſt quem Argolici inferebant: & quum ad verum inſtituerentur in re militari, iuuenes. & inter labores Troię, ideſt quum Troia incœperat laborare, penuria bellatorum: nec ego geſſi tecum talia. ſ. vt fugias me: vnde etiam apparet, prius armatum fuiſſe: ſequutus tecum magnanimũ Ænea: & fata extrema. i. vſq; ad fatalem terram. Hic animus. ſ. meus, eſt: eſt (inquit) contemptor lucis. i. vitæ, præ gloria: aut animus eſt: eſt (inquit) etiam, ſup. hic. i. in hoc corpore meo: contemptor lucis. i. vitę: & qui credat iſtum. i. tuum, & à te, modo contemptum honorem: quo. i. ad quem: tendis. i. properas: bene emi vita. i. precio vitæ. Niſus, ſup. reſpondit: ad hæc. ſ. Euryali dicta. Equidem. i. ego quidem, ò Euryale: nil, ideſt non aliquid: ego non verebar de te aliquid tale. i. ſatis confidebam virtuti & animoſitati tuæ: nec Ordo.

fas,

fas, ſup. eſt me, de te quidq̃ dubitare: nõ, ſup. fas eſt ita. i. ſicuti verum: aut, quod ſentio, dico: magnus Iupiter referat, ideſt reducat me: ouantem. i. mediocri victoria lætantem. Iupiter, dicit, aut q cunq;, ſup. deus: aſpicit hæc oculis æquis. i. fauorabilibus: ex cuius. ſ. inſpirationibus, eam mentem conceperat. Sed ſiquis. i. aliqs: ſiquis (inquit) ve, pro vel: caſus, vel deus: quæ. i. qualia. ſ. pericula aut quæ. i. quas res: tu vides multa. i. plurimas: in, ſup. tali diſcrimine. i. periculo: quale eſt per medios hoſteis, viā captare: rapiat, ſupp. me (ſed id, timore mali ominis non profert) in aduerſum. i. rem aduerſam. i. in mortem: ego velim te ſupereſſe. i. ſuperuiuere poſt mortem meā: tua ætas eſt dignior vita. i. q̃ mea: qui veterior ſum, velim (inquit) te ſupereſſe: vt ſit, qui mandet humo ſolita. i. ſepeliat me raptum. ſ. morte: in pugna. i. inter pugnandum: & redemptum pretio, ſicut Achilles Hectoris corpus reddebat: aut ſi qua fortuna, vetabit id, videlicet me habere legitimā ſepulturam vt, ſupp. ſit aliqs, qui ferat mihi abſenti ferias. i. ſacrificium inferis placandis fieri ſolitū: & qui decoret. i. ornet me, in ſepulchro. ſ. inani: quod in neceſſitatis caſu, pro vero reputet. Neu, ego ſim miſeræ. i. miſerādo, matri. ſ. tuæ cauſa tāti doloris, q̃. ſ. mater tua: auſa ſ. mare, iterū ingredi: pſequitur te, ò puer, ſola è multis matribus ſ. Troianis, quæ in Sicilia manſerant: vt dictum eſt in. v. nec curat mœnia magni Acaſtæ. ſ. regis Siciliæ: à quo, Aceſta vrbs, Troianis addita, ædificata eſt. Aūt, pro ſed: ille. ſ. Euryalus, ſup. reſpõdet: tu nectis. i. ingeris, & implicas, aut inuoluis: nequidq̃. i. fruſtra: cauſas inaneis. i. nihil in me profuturas: quia non dimouear à ſententia mea. vnde addit, Nec mea ſententia cedit iam loco mutata. i. neq; mutabitur, neq; cedet à ſtatione ſua. Ipſe (ait) acceleremus, ideſt properemus, ad cõceptum facinus, habito commeatu à patribus: & excitat ſimul vigiles. i. qui officio vigilandi addicti erāt excitat autem, quia viciſſim dormiebāt: vnde addit, illi ſuccedūt: ſcilicet vigiliis: quas viciſſim, & ſucceſſiue agebant: & ſeruant viceis. i. officium vigilandi: ſtatione. i. proſtratione: relicta. ſ. à Niſo, & Euryalo. Ipſe. ſ. Euryalus, graditur comes Niſo: & requirūt regem. i. regis filium, Aſcanium. ſ.

PIERIVS.

Percuſſus amore.) Vt ſæpe dictum, veteres omnes codi. percuſſus, legunt, per ſ geminatū. Et fata extrema ſequutus.) Non placet, quod in Ro. cod. fama, legitur: quum, ſequutus extrema fata, ſit omnino caſta lectio. Quæ te ſola puer multis è matribus auſa Proſequitur.) In Ro. codi. multis à matribus, habetur: in quo, vel procul, aut diſſeparata, intelligendum eſſet. Sūt etiam cod. in quibus legas, multis è matribus vna. Sed enim eſt hoc ſuperfluū, quum iam ſola, dictum ſit. Magis vero me mouerit, quod verbū, Perſequitur, in antiquis codicibus aliquot, non, Proſequitur, notatum eſt. Tangit enim hoc, perſeuerantiam in ſequendo gnato. Regemq; requirunt.) In antiquis aliquot codicibus, reuiſunt, habetur.

Cætera per terras omneis animalia ſomno
Laxabant curas, & corda oblita laborum.
Ductores Teucrum primi, & delecta iuuentus,
Conſilium ſummis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quis'ue Æneæ iam nuncius eſſet.
Stant longis adnixi haſtis, & ſcuta tenentes
Caſtrorum & campi medio: tum Niſus, & vnà
Euryalus confeſtim alacres admittier orant,
Rem magnam, pretiumq; moræ fore: primus Iulus
Accepit trepidos, ac Niſum dicere iuſſit.
Tunc ſic Hyrtacides. Audite ò mentibus æquis NIS.
Æneadæ, neue hæc noſtris ſpectentur ab annis,
Quæ ferimus. Rutuli ſomno, vinoq; ſepulti
Conticuere: locum inſidijs conſpeximus ipſi,
Qui patet in biuio portæ, quæ proxima Ponto.
Interrupti ignes: aterq; ad ſydera fumus
Erigitur: ſi fortuna permittitis vti,
Quæſitum Æneam ad mœnia Pallantea,
Mox hic cum ſpolijs, ingenti cæde peracta,
Affore cernetis: nec nos via fallit eunteis,
Vidimus obſcuris primam ſub vallibus vrbem
Venatu aſſiduo, & totum cognouimus amnem.
Hic annis grauis, atq; animi maturus Alethes: POE.
Dij patrij, quorū ſēp ſub numine Troia eſt, ALE.
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Quum taleis animos iuuenum, & tam certa tuliſtis
Pectora. Sic memorās, humeros, dextraſq; tenebat POE.
Amborum, & vultum lachrymis, atq; ora rigabat.
Quę vobis, quæ digna, viri pro laudibus iſtis ALE.
Præmia poſſe rear ſolui? pulcherrima primum
Dij, moresq; dabunt veſtri: tum cætera reddet
Actutum pius Æneas, atq; integer æui
Aſcanius, meriti tanti non immemor vnq̃.

SERVIVS.

Cętera per terras omneis.) Exaggerat more ſuo vigilantum laborem. Conſiliū ſummis regni de rebus habebāt.) Lucilij verſus, vno tantum ſermone mutato. Nam ille ait, Cõſilium ſummis hominum de rebus habebant. Iam nuncius eſſet.) Iam, aut cito, aut cum nullum inuenirēt. Adnixi haſtis.) Oſtendit iam eos diurna ſtatiõe fatigatos. quod autem ſtant, & Romani moris eſt, & bellicæ neceſſitatis. Hunc autem ſtandi habitum & Salluſtius commemorat. vt, Feſſi arma ſua quiſque ſtantes incumbere. Caſtrorum, & campi medio.) In medio campi eſt ſtatio, qui campus caſtrorum medius fuit. Rem magnam, pretiumq; moræ fore.) Dicebāt ſe afferre rem magnam, cuius mora pretium poſſet afferre, ideſt pœnam. Terentius, Ergo pretium ob ſtultitiam fero, vt ſit ſenſus, Si tardius mittamur ad Æneā luemus hoſtium pœnas. Alij ſic intelligunt, ſcimus quidem aduētum noſtrum moram veſtris afferre conſilijs: verum huius moræ erit pretium, ideſt remuneratio. Nanque hoc offerebant quod illi cogitabant, vt diximus ſupra, Quiſve Æneæ iam nuncius eſſet? Accepit trepidos.) Feſtinos: more ſuo. Neue hæc noſtris ſpectentur ab annis.) Bene excuſat: quia ſcit de ætate puerorum poſſe dubitare, dicens nõ ex ſuggerentum perſona, ſed ſua vi conſilia ponderanda. Portæ, quæ proxima ponto.) Apparet, vt ſupra diximus, caſtra Troiana in Hoſtienſi fuiſſe. Siquidem nullus alter locus in Laurolauinati hinc fluuio cohæret, hinc pelago. Et nunc dicit, Portæ, quæ proxima ponto. Item paulo poſt dicturus eſt, Oppoſuere aciem, nam dextra cingitur amni. Interrupti ignes.) Supra aliter, Lumina rara micāt. Fumus frigitur.) Signum eſt ſopitorum ignium, quoties maior fumus erigitur. Fortuna.) Occaſione. Quæſitum.) Vt quæramus. Cum ſpolijs.) Hinc eſt quod ſupra Euryalo dixit, Me referat tibi magnus ouantem Iupiter: reſpiciens ad id quod poſſet fortiter facere. Nec nos via fallit.) Bene vbiq; cuncta cum amico communicat. Obſcuris primam ſub vallibus vrbem.) Nos in obſcuris vallibus poſiti vidimus primam vrbem, hoc eſt primam partem vrbis. Nam Pallatium in monte eſt, non in vallibus. Annis grauis, atq; animi maturus Alethes.) Salluſtius de Philippo, Qui ætate & cõſilio cæteros anteibat. Non tamē omnino Teucros delere paratis. Ac ſi diceret, Licet iraſcimini ad tempus, hinc apparet nõ velle vos penitus delere Troianos, q tales animos noſtris iuuenibus datis. Humeros dextraſq; tenebat.) Hoc ad affectum retulit: nec enim ſimul fieri poteſt. Intelligimus autē quod & ſingulos & membratim amplectebatur. Vultū lachrymis, atque ora rigabat.) Poetice iūxit, & modo vnum ſignificat, eſt autem iteratio. Interdū recipiunt diſcretionē. Pro laudibus.) Ideſt virtutibus: ab eo q præcedit id quod ſequitur. Dij, moresq; dabūt veſtri.) Ciceronis eſt tractū de Philoſophia, qui dicit ſufficere ad gloriam, benefacti cõſcientiam. Actutum.) Confeſtim, ſine dilatione: & eſt aduerbiū temporis. Integer æui.) Adoleſcens cui adhuc ætas integra ſupereſt. Vñ Ennius deos æui integros dicit, quibus multū æui ſupereſt. Meriti.) Præſtiti: vt, Merui quoq;. Item, Quiq; ſui memores alios facere merendo.

DONATVS.

Cætera per terras.) Dicendo cætera animalia quieta fuerāt, & per oēs terras ſomno laxabant curas, vult Troianos ſolos peruigiles fuiſſe, tractantes de ſumma regni hoc eſt de ſtatu, quia obſeſſi tenebantur, & incerti quid agerent, vel quis ad Æneā ire nūcius poſſet, cogitabant. oſtendit & hoīes dici poſſe aīalia. Laus interea exprimitur

exprimitur ducum, qui abſente rege tantum curæ ac diligétiæ dabat, vt vltra tempus vigilarent, tractantes regni cõmoda, & quid fieri in tanta neceſſitate congrueret, vel quis ad Æneá poſſet nuncius deſtinari. ❡ Stant longis ad. h.) Præter vigiliarum laboré nõ ſaltem ſedentes ſed ſtantes & tenentes ſcuta & longis haſtis adnixi, ecce & armorum geſtatio, quantum laboris imponebat vigilátibus, quos ſolum leuabat haſtarum auxiliũ, quibus innixi iuuabantur. Medio, bis accipiendum eſt, vt ſit, medio caſtrorũ, & medio campi, campum hic dixit nõ talem, quales ſunt in quibus bellicæ congreſſiones agitantur, ſed ſpatium intra caſtra conſtitutũ. Denique iccirco addidit caſtrorum medio, vt oſtenderet ſpatium, quod campi nomine appellauit intra caſtra fuiſſe cõſtitutũ. Campum ergo debemus accipere ſpatium intra caſtra, tractatibus neceſſariis deputatum. ❡ Tum Niſus & vna Euryalus.) Tum, inqt, hoc eſt eo tempore, quo illi vigilabant, qui ſtabant, quo æſtibus iactabantur, quo tractatibus publicis nõ occurrebat effectus. Opportune venerant ſimul Euryalus & Niſus, qui alacres orarent, ſe in illud conſiliũ admitti. Alacres, hoc loco non gaudentes, ſed feſtinantes debemus accipere. non enim conueniebat gaudium illi tempori, aut perſonis, aut loco. hoc verum eſſe ſequentia ꝓbant. Rem, inquit, magnam, pretiumque moræ fore. dicebant enim illi res magnas ſe ferre, & earum inextimabile pondus. & labi poſſe, ſi fieret mora, & merito fuerat properandum, dum in hoſtibus vinum fuit & ſomnus, & dum paratas fraudes noctis tempus poterat adiuuare, pretium ſignificare vtilitatem & multi authores dixerunt, & ex eo fit manifeſtius quia operæpretium dicitur, quũ ex aliquo actu quæritur commodum, ergo celeritatem rogabát, ne mora corrumperent parata conſilia, primus Iulus accæpit trepidos, ideſt turbatos cogitatione neceſſaria, & properatiõe, ac Niſum dicere iuſſit, debuit quippe deferri natu maiori, & ei qui per ætatem potuit ferre matura conſilia. ❡ Tum ſic hyrtacides.) Præclare in ipſis principiis poſuit, mentibus æquis, ne quis quum audiſſet, inuideret audientibus. ❡ Neue hæc no. ſ.) Ne arrepta ætatis noſtræ occaſione leuiter ſumant, quod eſt pro omnium ſalute ꝓſpectum, ætatis commemoratio facta eſt propter Euryalum, de quo ſupra dixit, ora puer prima ſignans intenia iuuenta. vult enĩ egregius amicus omnino gratiam inuenti cõſilii participare cum ſocio. ❡ Rutuli. ſ. v. q. ſ. Conticuere.) Bene poſuit, conticuere. potuit enim dici, & vnde ſcis eos dormire? ex eo, inquit, ꝙ tacét, dormiunt, quod autem vinum hoc feciſſet & ſomnus, viderant oés. ❡ Locum inſidiis con.) Hæc quoque ſigna conſtabant eſſe dormiétium. ater, inquit, fumus, non quo ſit aliquando albus, ſed vt craſſum copioſumque mõſtraret. Interea more ſuo Virgilius añ ipſius conſilii cogitationem poſſibilitatem præmittit effectus, tunc inuentionem ipſam dicit, ne contrariis interrogationibus relatiõis ipſius intentio rumperetur. ſi enim in prima parte diceret Niſus, ne tractetis vlterius, nos imus ad Æneam poſſet reſponderi, quõ ibitis, ſi circumfuſi ſunt hoſtes? hæc iſti inter initia non negarunt: ſed ſepultos vino eſſe aſſeruerunt ac ſomno, proinde pro abſentibus haberi debuerant, qui ad mortuorum vicem fuerunt ſtricti. ❡ Si fortuna. p. v.) Tetigit diſciplinam militarem citra potiorum quippe iuſſionem nulli licere abſcedere. fortunam, euentum debemus accipere, ſi permittis vt ſubeamus euentum, poſſumus tranſire per hoſtes ebrios & dormientes, præbebit nobis tranſitũ locus, qui patet in biuio portæ quæ proxima ponto. Pergemus quæſitum hoc eſt ad inquiſitionem Æneę ad pallanteam ciuitaté, erit argumentum proſperitatis iſtius, vt videatis redeuntes onuſtos ſpoliis, & peracta cæde victores. potuit dici, quomodo pergetis, qui viam nõ noſtis? huic parti occurrit, dicens. ❡ Nec nos via. f. e.) Ecce acceſſit huius rei aſſertio. ❡ Vidimus obſcuris.) Hic non quęrenda eſt veritas. eundi enim cupidi potuerunt in ſua aſſertione mẽtiri, aſſignauit dictionem porta hominum perturbatorum. ſupra enim dixit. Primus Iulus accæpit trepidos, hunc locum dicamus apertius. Audite ò mentibus æquis Æneadæ, neue hæc noſtris ſpectentur ab annis Quæ ferimus, principiorum curſus habet continuationem ſuam, ſed quando eſt ad alia ventum, exorta interruptio eſt. vbi enim cœpit dicere, quid hoſtes agerent, non coniunxit vniuerſa: ſed miſcuit, quæ ad actus rutulorum nõ pertinerent, & ad ea rurſus reuolutus eſt, & ſic compleuit interpoſita, ſed hæc confuſio facta ordinatione monſtrabitur, & inuenietur intellectus inſtructior. Rutuli ſomno vinoque ſoluti conticuere, interrupti ignes, aterque ad ſydera fumus Erigitur, hoc pertinet ad æſtus rutulorum, dicitur quid & qua via faciendum ſit, locũ inſidiis conſpeximus ipſi, qui patet in biuio portæ, quę proxima ponto, ſi fortuna permittitis vti quæſitum Æneá ad mœnia Pallantea, mox hic cum ſpoliis ingenti cęde peracta Affore cernetis, nec nos via fallit euntes. Vidimus obſcuris primam ſub vallibus vrbem Venatu aſſiduo, & totum cognouimus amnem. ❡ Hic annis grauis, atque a. m.) Maturi hominis & tantam ſollicitudiné gerentis qualis eſſe debeat reſponſio videamus. ❡ Dii patrii.) Profecta ad eos Alethæ actio gratiarum magnam niſi & Euryali continet laudem, nec immerito ſic exorſus eſt, deorum quippe beneficiũ eſt naſci homines magnanimos, fortes, vtiles, ac neceſſarios, quando, inquit, tales meruerunt habere Troiani, quid ſpei ſit, longe monſtratur. ❡ Sic memorans hu.) Hoc ſignum fuit gratias agẽtis etiam ipſis ante verba. ❡ Et vultum lachrymis.) Gratulationis fuerunt lachrymæ, & doloris, gratulatiõis ꝙ extitiſſent tales voluntarii, doloris vero, quia dixit omnino non tamé Teucros delere paratis. Recordatus eſt enim, quantos perdidiſſent magnanimos heroes Troiani. ❡ Quæ vobis, quæ digna.) Bene dubitauit, vt in ipſa dubitatiõe metuiſſe videretur, ne minus diceret, quàm illi merebátur. ❡ Pulcherrima primum dii.) Ecce tractatum ancipitem indicauit, quicquid, inquit, debetur meritis veſtris, reddent dii præſtantibus vobis recte honeſteque viuentibus. ❡ Tum cætera reddet. A. p. æ.) Actutum dixit, ſolutio enim reciproca eſt viciſſitudinis, proxima debuit promitti ipſius Æneæ, pro cuius ſalute tam dura incerta fuerant ſubituri. ❡ Atque in æ. Aſ.) Ne illi dicerent quanto tempore nobis poterit Æneas prodeſſe? Addidit ætatem pueri, ex quo plurima longo tempore ſperari potuiſſent: meriti tanti nunquam immemor futurus, hoc non tantum promittentis eſt, verumetiá optantis. hoc enim deſiderabatur, vt Æneas mature remearet.

ASCENSIVS.

❡ Cætera per ter, &c.) Docet quo ré ad patres, Iulumque, tunc de re cõicantes retulerint: vtque acceptiſſima ipſis fuerat pollicitátibus ꝓ talibus, auſis magna ꝑmia. Vñ dicit Dona. ſic. ❡ Vidimus.) Demõſtrat ré fieri poſſe. ❡ Dii.) Maturi hois matura oratio. Recte aũt incipit à diis quoꝝ fauore reſpublicę, taleis viros recipiunt: lachrymę aũt cõgratulationis fuerát, quod extitiſſent tales: ité doloris, quod recordaretur tot fortiũ viroꝝ tam amiſſoꝝ: quia dixerat, Non tamé omnino Teucros delere paratis. ❡ Dii.) Qui bonis fauent. ❡ Moresque veſtri.) Recte viuẽdo Æneas: & vt diuturniores ſit Aſcanius. Hæc ille. ❡ Ordo eſt. Cætera animalia laxabant Ordo.
ſomno, ideſt dormiẽdo curas omneis per terras, aut laxabant curas per omneis terras: ſed plus ad contentionem facit, ſi laxarent omneis curas, quum Teucri haberent plurimas: & corda oblita, ſup. erant laborum: ſed, ſup. ductores: primi, ideſt præcipui: Teucrum. i. Teucrorum: & iuuẽtus delecta, ſcilicet ad hoc, quum non omnes ad conſilium admittendi ſint, habebant conſilium, ſup. de ſummis rebus regni. i. de republica: quid facerent. i. facere deberét: ve, pro vel: quis eſſet iam, ſcilicet in tam arcta obſidione: nuncius Æneæ. i. qui talia nũciaret Æneę. Ipſi ergo ſtant adnixi, ideſt ſuffulti, quas in manibus habebant, longis haſtis: & tenentes ſcuta in medio caſtrorum: & campi. i. areæ, quæ erat in noua vrbe nondum ædificata: tunc Niſus & Euryalus alacres. i. læti, & præ ſe ferentes fiduciam: orant vna. i. pariter: admittier, ideſt admitti, ad conſilium: &, ſup. dicunt, aut promittũt rem magnam: & pretium moræ. i. differendi conſilii, fore, ſcilicet ex ipſorum admiſſione: Iulus accępit primus ipſos trepidos. i. feſtinos, & geſtiẽtes ac iuſſit. Niſum dicere. ſ. quod vellet. Tũc Hyrtacides. i. filius Hyrtaci, Niſus: ſic, ſup. orſus eſt: ò Æneadæ, audite, ſup. quæ dicam: æquis mentibus. i. æquanimiter: neue hæc q̃ ferimus, ideſt afferimus: ſpectentur, ideſt conſyderentur: ab annis noſtris. i. non iudicentur pro iuuenili ætate noſtra: quia iuuenes conſtat, raro eſſe Iuuenes, raro prudentes.
prudentes. Rutuli, ſcilicet qui vrbem hanc obſident, ſepulti. i. ſopiti, & immerſi: ſomno & vino procubuere. i. proſtrauerunt ſe: nos ipſi conſpeximus locum, ſup. aptum: inſidiis. ſ. Rutulis faciendis: qui. ſ. locus, patet in biuio portæ. i. quod tendit ad portam: quæ. ſ. porta, eſt proxima Ponto. i. mari Tyrrheno: ad portum. ſ. Hoſtiẽſem. Ignes. ſ. Rutulorum, ſunt interrupti, quod ſignum eſt dormire: & fumus ater erigitur ad ſydera: ſi vos ꝑmittitis vti fortuna, ideſt occaſione, fortuito nobis oblata, vos cernetis Æneam quęſitum, ideſt inueſtigatum à nobis (Serui. dicit, quaſi ſit ſupinũ, ideſt vt quæramus) ad mœnia Pallantea, affore mox hic cum ſpoliis, & hoc ingenti cæde peracta. ſ. ab ipſo nobiſcum: nec via fallit nos euntes. i. quando imus: nos vidimus vrbẽ. ſ. Pallanteam: primá. i. pro prima parte: ſub obſcuris vallibus. i. exiſtẽtes in obſcuris vallibus, & cognouimus totum amnẽ. ſ. Tyberinum: aſſiduo venatu. ſ. priuſquam obſidio eſſet: & bene dicit, venatoré Idæ venatricis filium: Alethes, vir ille, cuius conſilio. in. v. vſus eſt Æneas: grauis annis. i. ſenio, & maturus animis: aut ſi legatur, animi. i. q & animum cõſilio maturauerat, inquit, ſup. hic. i. ad hęc. Niſi ver/

ba ò patrij dij, ſub quorum numine.ſ.diuino nutu & protectus eſt ſemper Troia: tamen.i.tametſi, hactenus in ſummo periculo verſamur, tamen vos non paratis delere, omnino.i.penitus, ad vnū ſ.Teucros: quum.i.quādoquidem: tuliſtis.i.produxiſtis.(Approbat ergo primam partem, quam Niſus tetigerat, Dij ne hunc ardorem mentibus addunt. hoc eſt affectum bonum à dijs inſpiratū.) taleis animos, & tam certa pectora iuuenum: ipſe memorans ſic: tenebat humeros, & dextras amborum: quæras qui id fieri potuit? ſed ſi ambos ante ipſum poſitos intelligas, & ipſum à tergo illis incumbentem, atq; iniectis lacertis per humeros dextram tenuiſſe, vt in affectione amica ſolemus: nihil ſit ambiguitatis, niſi quia altior & maior dicatur Alethes ſenior. Atque rigabat vultū, ſcilicet eorum, aut potius ſuū: atq; ora, ſup. ſua lachrymis: &, ſup. dixit, ò viri.i.viriles animi: quæq; (inquit) p̄mia rear, poſſe ſolui vobis p̄ iſtis.ſ.veſtris: laudibus.i.virtutibus.q.d.ignoro: ſed dij, & veſtri mores.i.conſcia benefacti, & requies animi: dabunt vobis primum.i.præcipue, aut ſtatim: vt etiam velle bene agere cœperitis: pulcherrima.ſ.pręmia: quia ipſa virtus ſibi quodamodo præmium eſt, atque animæ vera merces: deus tum.i.inſuper: Æneas pius reddet actutum.i.confeſtim: cætera.i.q̄ præter conſcientiam requirenda ſunt munera ad ſuſtentationem. Atq; ſi forte Æneam cito moriturum timueritis: Aſcanius integer æui.i.integro æuo, non immemor.ſ.futurus vnq̄; tanti meriti.ſ.veſtri: reddet, ſupple cætera, q̄ dij, & pius Æneas non referent: quia ergo res ardua eſt, multis promiſſis afficiuntur.

Virt° ſibi ſufficiés pręmium.

PIERIVS.

¶Ductores Teucrum primi, & delecta iuuentus.) In codi. pene omnibus antiquis quotquot habui verſus legitur abſq; &, copulatiua particula, Ductores Teucrum primi, delecta iuuentus. Sed enim copula, hic omnino neceſſaria eſſe videtur, vt duces à militibus diſtinguat, & ordinum Romanorum mores vbiq; (vti ſuus eſt mos) tangat. ¶Conſilium ſummis regni de rebus habebant.) In codi. aliquot manu ſcriptis, Concilium legas: nempe quia &, Conſcilium, in veteribus exemplaribus reperitur: quod illi nomen ab eſſe conſcium deducebant. Nam conſilium, à conſulo eſt, & diuerſum quid ſignificat. Sed enim in altero illo ſignificato, ſcita plebis, & ſcire plebem, apud veteres inuenio: non conſcilium, aut quid huiuſmodi. Ea vero potiſſimum de cauſa conuenerant, vt quid vnicuiq; e republica videretur in medium conſulerent. ¶Quisue Æneæ iam, nuncius eſſet.) In antiquis aliquot exemplaribus, iſſet, legitur. Nam hoc etiam quærere poterant, nunciaſſetne adhuc quiſpiam Æneæ quid rerum gereretur? Sed quia dixerat Niſus, populum, & patres expoſcere mitti viros, qui certa reportarent. magis placet, eſſet, vulgata lectio. ¶Caſtrorum & campi in medio.) In cod. antiquis, in, præpoſitio non habetur. Sunt vero codices, qui legant, caſtrorum & medio campi. ¶Tunc ſic Hyrtacides.) In antiquis, tum: quod & alibi ſæpe pro, tunc, poſitum: vinoq; ſepulti. vti diximus alio itidem loco. In Oblongo, & aliquot alijs codi. ſoluti legitur. ¶Procubuere.) Superius quidem verbū hoc habetur: ſed hic veteres omnes codices, quotquot inſpicere licuit, excępto Mediceo, Conticuere, legunt: quod magis indicat eos ſomno laxatos, in quo nihil magis quàm ſilentium expetitur. ¶Quæ proxima pōto.) In antiquis aliquot cod. quæ proxima ponto eſt, vna plus dictione legitur. ¶Quæſitum Æneam ad mœnia Pallantea.) In antiquis, & mœnia, καθ' ὕστερον πρότερον. ¶Vidimus obſcuris primā ſub vallibus vrbem.) Cariſius, primam, pro, in primis, hic poſitum ait, atq; expoſitum Terentianum illud in Adelphis, ab Hellenio Acrone, in prima fabula. Ita & illud, Troię qui primus ab oris. pro, in primis. vbi Terentius Scaurus in commentarijs in artem poeticam lib.x. Non qui ante omneis (inquit) ſed ante quem nemo eſt. & addit, quo genere plures primi accipi poſſunt. ¶Atque animi maturus Alethes.) In Roma. codi. animis, legitur: quod non ita placet. ¶Quū taleis animos iuuenum, tam certa tuliſti pe.) In anti. fere omnibus exemp. talis animos iuuenum & tam certa tuliſtis, legitur: quod magis placet. ¶Quæ digna viri pro talibus auſis.) In cod. aliquot antiquis, pro laudibus iſtis, legitur. & id Seruius agnoſcit. In eo porro veteri codi. qui apud me eſt, ita etiam legebatur: ſed vtraq; dictio abraſa eſt, & talibus auſis, adſcriptum. Eſt vero hoc idem alibi, vbi Æneas Lauſi pietatē admiratur, qui ſeſe morti obiecerat pro ſalute patris: Quid tibi nunc miſerande puer pro laudibus iſtis? Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?

¶Imò ego vos, cui ſola ſalus genitore reducto, ASCA.
Excipit Aſcanius, per magnos Niſe penates,
Aſſaraciq; larem, & canæ penetralia Veſtæ
Obteſtor (quæcunq; mihi fortuna, fidesq; eſt,
In veſtris pono gremijs) reuocate parentem,
Reddite conſpectum: nihil illo triſte recępto.
Bina dabo argento perfecta, atq; aſpera ſignis
Pocula, deuicta genitor quæ cæpit Ariſba,
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta,
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Didò.
Si verò capere Italiam, ſceptrisq; potiri
Contigerit victori, & prędę ducere ſortem:
Vidiſti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus, ipſum illum clypeum, criſtasq; rubenteis
Excipiam ſorti, iam nunc tua pręmia Niſe.
Præterea bis ſex genitor lætiſſima matrum
Corpora, captiuosq; dabit, ſuaq; omnibus arma.
Inſuper id campi, quod rex habet ipſe Latinus.
Te verò, mea quem ſpatijs propioribus ætas
Inſequitur, venerande puer iam pectore toto
Accipio, & comitem caſus complector in omneis.
Nulla meis, ſine te quæretur gloria rebus
Seu pacem, ſeu bella geram, tibi maxima rerum
Verborumq; fides. ¶Contra quem talia fatur POE.
Euryalus. ¶Me nulla dies tam fortibus auſis EVRYA.
Diſſimilem arguerit, tantùm fortuna ſecunda
Aut aduerſa cadat, ſed te ſuper omnia dona,
Vnum oro, genitrix Priami de gente vetuſta
Eſt mihi, quam miſeram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Aceſtæ,

SERVIVS.

¶Excipit Aſcanius.) Id eſt ſubſequitur: & à poeta dictū eſt. ¶Canæ veſtæ.) Venerabilis, antiquiſſimę. ¶Obteſtor.) Adiuro. & eſt ordo, Immo ego cui ſola ſalus genitore reducto, Vos obteſtor per deos reuocate parentem. ¶Fortuna, fidesq; eſt.) Quicquid caſu, quicquid conſilio egero, vobis cōmittam. nam per fidem, conſilia ſignificat: per fortunam opes, & imperium, & cuiuſlibet rei poſſibilitatem. ¶Nihil illo triſte recępto.) Subaudis erit. ¶Deuicta genitor quę cæpit Ariſba.) At qui ſm Homerum Ariſba miſit auxiliū Troianis, & ab Achille ſubuerſa eſt. Sed accipimus aut ante bellum Græcorū Ariſbam à Troianis captam, & in amicitiæ fœdus admiſſam. Aut certe pocula hæc data ab Heleno, qui in Achillis bona per Pyrrhi ſucceſſerat hæreditatem. vt ſit, quæ cæpit, pro quæ accæpit. ¶Deuicta Ariſba.) Scilicet ab Achille. ¶Duo magna talenta.) Bene addidit magna. nam varium apud diuerſas gentes pondus eſt talenti. Vnde talentum poteſt & breue aliquid & magnum ſignificare. Nam vt ſupra diximus, ſecundū Plautum, talentum ſeptuaginta librarum eſt, qui cum dixiſſet debere centum quadraginta libras, paulo poſt intulit duo talenta, per iocum dicens, Debētur talenta tot, quot ego & tu ſumus. Item Homerus talentum breue quiddam oſtendit, quippe quod accæpit victus: cū victori leuia data ſint munera. ¶Ducere ſortem.) Statuere. Alij proprie ducere legunt, quod eſt ſortium: vt, Stat ductis ſortibus vrna. ¶Excipiam ſorti.) Præter ſortem dabo. ¶Inſup his.) Super hęc. ¶Cāpi, quod rex habet ipſe Latinus.) Mos fuerat vt viris fortibus, ſiue regibus pro honore daretur aliq̄ publici agri particula, vt habuit Tarquinius ſuperbus in campo Martio. quod ſpatium ab Homero τὸ τέμενος dicit̄. hoc ergo quod Latinus per honorem de republica habuit, ab Aſcanio intelligamus eē promiſſum. ¶Pectore toto.) Omni affectu rerum. ¶Verborūq; fides.) Et rēpublicā tibi cōmittā, & tecum cōicabo oē conſilium. ¶Me nulla dies tam fortibus auſis Diſſimilē arguerit.) Ab hoc officio & ab hac audacia acceſſu temporis inferior non probabor, qualiſcunq; fortuna comitetur. ¶Tantum.) Tātummodo hoc poſſum de me promittere, vt ſemper audeam, ſemper velim fortiter facere, nam hoc eſt quod dicit fortibus auſis Diſſimilē arguerit.) Tm̄ ergo

Hanc ego nunc ignaram huius quodcunq; pericli eſt,
Inq; ſalutatam linquo (nox, & tua teſtis
Dextera) ꝙ nequeam lachrymas perferre parentis:
At tu (oro) ſolare inopem, & ſuccurre relictæ.
Hanc ſine me ſpem ferre tui, audentior ibo
In caſus omneis. ¶ Perculſa mente dederunt POE.
Dardanidæ lachrymas, ante omneis pulcher Iulus
Atq; animum patriæ ſtrinxit pietatis imago.
Tum ſic effatur.

meum eſt promittere, ſiue proſpera, ſiue aduerſa fortuna committetur, nam aut diſiunctiua particula eſt, nō negātis aduerbium. ¶ Super omnia dona.) Vltra omnia dona. ¶ Priami de gente vetuſta.) De familia. Et bene eam etiam ex cognatione commendat. nam Aſcanius nepos eſt Priami p Creuſam. ¶ Miſeram.) Quæ ſic impatienter diligat filiū. ¶ Meū excedentem.) Vt, Ille meū comitatus iter. vult.n. intelligi ſui cauſa matrē ſecutā. ¶ Quodcunq; pericli eſt.) Syllepſis, nam ſubaudis periclum. ¶ Inq; ſalutatam linquo.) Inſalutatam, & eſt Tmeſis: vt, Inutilis inq; ligatus cedebat. ¶ Quod nequeā lachrymas perferre parentis.) Excuſat ne videatur crudelis. Vnde ſequitur matris eius tragicus & miſerabilis ille conqueſtus, Potuiſti linquere ſolam Crudelis, & talia. ¶ Inopem.) Modo auxilij egentē. ¶ In caſus oēs.) Vt ſupra, Fortuna ſecūda, aut aduerſa. ¶ Pulcher Iulus.) Incongruū epitheton pulchritudinis poſuit, cū res ſit in hoc loco religionis. ¶ Strinxit pietatis imago.) Pręſtrinxit, momordit, admonuit. Senſus autē eſt, aut poſtq; vidit illum ſic amare matrem, paternæ pietatis virtutem cœpit agnoſcere. Aut certe cœpit etiam ipſe ſic in pietatē moueri, vt eius cōſueuerat pater. Aut certe exemplo Euryali auidius cœpit amare patrem etiam ante dilectum.

DONATVS.

¶ Imo ego vos.) Excipit Aſcanius, primo debuerat poni. Eſt enī poetę perſona & deinde, imo ego vos cui ſola ſalus genitore reducto, quū hæc Aſcanius dicebat, ergo poſt Alethem excępit eos Aſcanius dicens, imo ego vos, Alethes duorum, liberalitatē pollicitus fuit Aſcanius, imo ego vos numerabo, & adiecit cām, propter quam faciebat obnoxium, cui ſola ſalus genitore reducto, tūc ſcio tutam fore vitam meā, quum remeauerit pater meus, proinde pro paterno reditu, & pro cōſeruatione ſalutis meæ: ego vobis meliora ſoluam, addidit & iuſiurandum, quo magis ſecuriores de promiſſis efficeret. ¶ Per magnos Niſe pe.) Hęc.n. pręcipua Troiani, quę colerent, habuerunt, penates deos, aſſaraci larem, & veſtam canā, hoc eſt antiquā & perpetuā. Obteſtari eſt ob aliquā cām deos teſtes adhibere cum iureiurando. ¶ Quęcunq; mihi.f.f.q.e.) Fortuna in euentu eſt factorum, fides autem in poteſtate, quæcunque, inquit, in me fuerit fortuna, hoc eſt, ſi melior me fortuna proſpexerit, & ſi qua in me fides eſt, hanc ſeruabo meritis veſtris. intantum, vt in veſtra ſit poteſtate, quid rependi vobis pro meritis debeat. ¶ Reuocate parentem, Reddite conſpe.) Hæc fuit deſiderij ſumma, hæc promiſſorum cauſa, vt rediret pater, & hunc filius reduci videret. ¶ Nihil illo triſte recę.) Hoc non ſolum ad Aſcanium pertinebat, ſed ad omnia iccirco poſuit, nihil futurum triſte, quum ille remeauerit. ¶ Bina dabo argento perfecta.) Bina dixit, non quatuor, ſed duo, vt bina manu lato criſpans haſtilia ferro, vt ſinguli ſingula pocula haberent, ſpecies autem numeris cum laude ſua poſita eſt. argento, inquit, perfecta atque aſpera ſignes pocula deuicta genitor quæ cœpit ariſba. non enim tollebatur poſt victoriam, niſi quod eſſet magni meriti. ¶ Et tripodas geminos.) Omnia vtriſque communia obtulit. ¶ Cratera antiquum.) Ex ipſa vetuſtate mirabilē. ¶ Quē dat ſydonia Dido.) Adduum eſt iſtius meritum ex perſona eius, quæ dederat, ſed & hoc, quia vnum fuit, commune ambobus datum eſt, dat ſydonia Dido, ſic poſuit, quaſi tunc non ab Aſcanio, ſed à Didone proficiſceretur, poſtea ab eo, qui dabat in præſenti futuri quoque temporis, ſeparata ſingulis munera pollicetur, & quæ eſſet largiturus, expreſſit, propter quam rem promiſerat, quęcunque mihi fortuna fideſq; eſt, hoc ipſum nunc exponit. ¶ Si vero, inquit, capere Italiam, ſceptriſq; potiri Contigerit.) Hoc eſt, ſi prædam nos ducere dij conceſſerint. ¶ Vidiſti quo Turnus equo.) Certus enim de adipiſcendo eſſe non poteſt, cui obſtat ſortis incertum. Iccirco dixit, excipiam, vt hæc iudicio potius hominis, quàm euentu ſumeret ſortis, hæc erunt Niſe præmia tua. ¶ Præterea bis ſex genitor.) Duodecim ex captiuis fœminas formoſas, quod ait, matrum, non ſolum mulieres intelligere poſſumus, quoniam ſic multis locis poſuit, verumetiam propter muneris laudem fœcundas, vt præter numerum & formam, inde quoque earum creſceret meritum, vt ex illarum etiam partu magna poſſent emolumenta conquiri. Vſqueadeo oſtenditur fœcunditatem tetigiſſe in appellatione matrum, vt de iſto intellectu non debeat dubitari. Mater enim dici non poteſt, niſi quam conſtat peperiſſe. Cum captiuorum non definit quantitatem, vt mulierum fecit. Intelligitur etiam ipſis duodecim promiſiſſe, vt in mulieribus ac viris idem numerus teneretur. ¶ Inſuper id campi.) Huius campi facere videtur commemorationem, quem tuendum latinus crediderat, campum magnum quippe futurum eſſe conſtabat, quod habuiſſet rex in poſſeſſione regis, ex aperto ſignificatur etiam latitudo terrarum. Interea mos poetæ ad imitationem retinendus eſt. vbi enim multa narranda ſunt, ne continuatio faſtidium pariat, hæc diuidit, interponendo aliquid tamen, quod non ſit alienum, nam in media enumeratione numerum interpoſuit. Excipiam ſorti iam nunc tua præmia Niſe. Quis non arbitraretur completam fuiſſe enumerationem ipſam? venit ad alia, redit præterea, quum poſſet continuare, & completis omnibus dicere, hæc erunt Niſe pręmia tua. ¶ Te vero mea quem ſpatijs propioribus ætas Inſe.) Multum enim valet ad confirmandum religionis affectum ętas ætati conueniens. Deinde ait. Te Euryale quoniam ætas noſtra prope æqualis eſt, ſic totis accipio ſenſibus meis, quoniam ſpes abhinc tuæ virtutis apparet, ſis mihi comes. ¶ Nulla meis ſine te quæretur glo.re.) Tempora omnia viuendi complexus eſt, dicendo, ſeu pacem, ſeu bella geram. Tertium enim non eſt. ¶ Tibi maxima rerum verborumq; fides.) Es enim tantus, vt tibi tuto committantur conſilia pacis ac belli. ¶ Contra quem ta.fa.Euryalus.) Nunquam, inquit, fiet vt dies aliqua mutet ſententiam meam, vel maxime in hac cauſa, in qua tanta gloria & tantus futurus eſt labor: nec erit quiſquam, qui me mutati conſilij teneat reum. ¶ Tantum fortuna ſecūda.) Solum illum abſit ne fortuna in nos vultum contrarium vertat, quod in noſtra non eſt poteſtate, ſed potius in ipſius fortunæ arbitrio. ¶ Sed te ſuper om.do. Vnum oro.) Vnum, inquit, ne poſt tanta, quæ fuerant, odio ſuſpectior fieret. Incipit iam venire ad ipſum vnum arte mirifica, commendat tantum eius perſonam, à quo ipſum vnum fuerat petiturus, nec in hac parte poeta morem ſuum deſeruit. Primo enim dicit à quo petat, deinde pro qua petat, tunc venit ad illud, quod ex neceſſitate poſcendum eſt. multum enim deſideriorum iuuant pręmiſſę cauſę, ſi ponantur primę, quàm poſtremę nectantur. Ponit igitur commendationem primam, quæ filij meritum nō teneret, haberet tamen ex ratione ſanguinis pondus, atque ita hanc arripit partem, vt ingratum ſe non eſſe de præteritis monſtret: & tamen adhuc ſibi aliquid afferat neceſſarium, in quo ipſe non auaritiæ ſed pietatis ſtudium comprobaret. ¶ Genitrix, Priami de gente ve.) Magna pondera verborum ſingulorum prępoſita ſunt eſt maternum nomen, quod religione tranſeat affectus cæteros, & maieſtate pietatis exuperet, ſequitur ſanguinis cauſa, ꝙ eſſet ex genere Priami, nec acceſſione noua ſed vetuſtatis ratione coniuncta. Ecce quot merita mater tanti viri, ei quoq; cui commendabatur affinis, atq; ex gente Priami interiore deſcendens, quid illa nō mereretur ab eo, pro cuius patre Euryalus tot incerta fuerat ſubiturus? Quid ille largiri non debuit conſorti ſanguinis ſui? quam non tantū generis ratio, verūetiā ipſa tuebatur antiquitas, quam decorabat filij meritum, quam Priami nomen ornabat, qui auus fuiſſet Aſcanij, hoc pertinebat ad ordinē generis, dicit iam ipſius non immerito præferenda, fruſtra quippe laus originis tangitur, niſi ipſe, qui laudatur, moribus optimis & probitate vitæ maioribus ſuis recte reſpondeat. ¶ Quam miſeram tenuit.) Hæc, inqt, tantū me dilexit, vt illam me recedēte de Troia, nec originaliter terrę retentaret affectus, nec cęterarū ceſſantiū tardaret exēplum hæc apud Aceſtē mei cauſa otium labori nō prętulit, contempſit delicias affluentiſſimi ciuis, ne deſereret filiū, hanc ergo, nūc videamus, quid ſignificare poſſit, hāc, inquit, quæ tantum laboris mea cauſa ſuſcępit, quę matribus cunctis tale monſtrauit exēplū, quæ noſtrorum tędiū non ſenſit errorum, quæ cōſtantiā ſeruauit vſq; ad ipſos effectus. Ego, quē conuenit reddere maternis affectibus religioſiſſimam vicem. Ego ſupra matrum nomen dilectus ab ea, Ego qui ingrati culpā declinare debueram, nūc ſollicitus. ¶ in tpe, quo hoſtis caſtra circundedit, quo etiam ſi abeſſem, debui curare præſentiā meā. ¶ Hāc ego nunc ignara huius.) Quod fuit maximi ſceleris, vt pegrina vt periculoſa petiturus non retuliſſet mihi, hu-

ius

ius facti inſerit purgationem, ne reum lęſa pietas retineret. ¶ Nox ait &c.t.t. Dextera.) Iureiurando adhibito cõfirmauit, ſe nõ impie facere, ſed quod lachrymas eius ferre non poſſet, quas futura fuerat, ſi filiũ in tali cauſa videret abſcedere, hoc exẽplo ſalutationẽ dicere poſſumus, non eam tantũ, qua matutinis horis vti conſueuimus, verumetiã illam, quã abeuntes relinquimus remanſuris. cauſa lachrymarũ matris ſi eam flentẽ cerneret, hoc vult oſtendere, iturum ſe non eſſe. vincere.n.eam neceſſe eſſet, quæ cruciatus ſuos effuſis fletibus approbaret, hoc genere quanta factus cõmendatio eſt: quum ſubtiliter dicitur, vt tu videas patrẽ tuũ, ego ſum matrẽ religioſiſſimam relicturus? ¶ At tu.o.ſ.in.) Inopẽ dixit nõ ſubſtantia familiaris rei exhauſtam, ſed minoris animi, quoniam conſtabat illã abſentiam filij ęquo animo ferre non poſſe. Hoc ita eſſe aliud quoq; probat exemplum, quo eſt dictum, iacuit inops animi. Ergo foue, inquit, mente inopem fœminam, foue deſertã, vt habeat ſolatium tuum, & abſentiã filij non ſentiat. ¶ Hanc ſine me ſpem ferre tui.) Securum me redde de partibus matris. Ego oẽs caſus intrepidus petã. ¶ Perculſa mente dederunt.) Licet moti eſſent omnes loquente Euryalo, plus tamen Iulus percuſſus eſt, nam eius animum exagitauit Euryali exemplum, & accedẽs charitas patris, quoniam ſimilis fuerat cauſa, & de parentibus agebatur, quippe alterum cruciabat patris abſentia: alterum mouebat, quod talem matrem fuerat relicturus. ¶ Tum ſic affatur.) Videamus Iuli reſponſum, cui dictum eſt. At tu, oro, ſolare inopem, & ſuccurre relictæ, & hanc ſine me ſpem ferre tui, audentior ibo in caſus omnes.

ASCENSIVS.

¶ Imo ego, &c.) Docet quomodo ſubſequutus ſit Aſcanius: & q̃ pie, atq; beniuole, vtrũq; & pręcipue, Euryalum affatus ſit: cuius ingenua clementia, atq; pietas, laudatur nimirum, quod Poeta maximopere prętẽdit domus Iulia, in quã Auguſtus per adoptionem aſſumptus erat. Habetur quoq; pientiſſima Euryali de matre cura. De quibus hęc ſunt Donati verba. ¶ Canæ veſtæ.) Dicit canã, antiquam, & perpetuam. ¶ Obteſtor.) Obteſtari autem, eſt ob aliquam cauſam deos teſtes adhibere. ¶ Victa Ariſba.) Nihil enim tollitur poſt victoriam, niſi quod ſit magni meriti. ¶ Inſuper.) Mos mirandus in Poeta: vbi enim multa narranda ſunt, ne continuatio faſtidium pariat, diuidit: interponendo aliquid, quod tamen non ſit alienum. ¶ Genitrix.) Magnum pondus in his verbis. Maternum enim nomen, omnis affectus tranſit. Præterea, q̃ ſit ex genere Priami, non acceſſione noua, ſed vetuſtate coniuncta. Laudauit ergo à genere: ſed quia fruſtra laus originis tangitˀ, niſi is qui laudatur, vita, & moribus, ſe maioribus ſuis dignum gerat, ponit ſuas virtutes: excuſat autẽ, quod ignarã relinquat: quia niſi illa cauſa interceſſiſſet, ſcelus nõ paruum commiſiſſet. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo eſt. Aſcanius excipit.i.ſermonem ex ore loquentis capit: quod indecorum hic non eſt, quia illius dictum approbat, & de ſe ſpondet, quod ille de ipſo, tanquã de alio ſpoponderat. excipit ergo ſic: Imo, ò Niſe, ego cui ſalus ſola, ideſt ſolum, & duntaxat eſſe poteſt, genitore reducto, obteſtor vos per magnos penates, ideſt deos domeſticos: per Larem, ideſt deum familiarem: Aſſaraci, ideſt domus Anchiſę: & per penetralia, ideſt ſacra templa: Veſtæ, ſcilicet deæ ignis, & caſtitatis: canæ, ideſt antiquæ, & ſane religioſe colendæ: ego pono, ideſt colloco: in veſtris gremiis, ideſt in complexu, & poteſtate veſtra: eam, ſupple fortunam, & fidem, quæcunque fortuna & fides mihi eſt.i.quidquid caſu, aut conſilio agendum eſt ego (inquit) obteſtor, ideſt adiuro vos per ſacra, teſtando, reuocate parentem, & reddite conſpectum, ſupple eius, nobis: quia nihil, ſupple erit nobis triſte, illo recæpto, ſcilicet in caſtra ſua: ego dabo vobis bina pocula perfecta argento, ideſt ex argento atque aſpera ſignis.ſ.inſculptis: quæ ſcilicet pocula: genitor.i.pater meus: cœpit.i.ab Heleno: Ariſba.i. illa ciuitate, deuicta ab Achille. Ita tamen non vergeret in laudẽ Ænęę; vnde mallem dicere, Ariſbam prius deuictam à Troianis, & eis confœderatam: poſtea iterum à Græcis expugnatam: & dabo tripodas.i.ſedes, quales ſunt tripodes Apollinis: geminos, ideſt duos, & pareis: & duo magna talenta auri, & cratera antiquũ: ergo & charum, & magni ponderis: quem Dido Sidonia dat.i.vobis, quia mihi ab ea datum eſt: vero, pro ſed. ſi cõtigerit mihi, aut patri victori, capere Italiã: & potiri ſceptris.i.regalibus inſignibus, & ita & regno: & dicere ſortem prędæ.i.conſtituere ſortem: ita, vt dux ſibi quoduis munus, extra ſortem recipiat: dicit autem ſe recæpturum equum Turni, vnde addit: Vidiſti quo equo, & in quibus armis, Turnus aureus, ideſt aureis armis inſignitus: ibat, ideſt equitabat heri, quum nos oppugnaret, & in campum prouocaret: ego excipiam.i.recipiam: ſorti.i.extra ſortem, illum ipſum clypeum: quem.ſ.Turnus habebat: & illas ipſas, ſupp. criſtas, ſcilicet galeæ eius: rubentes: q.purpureas: ò Niſe, iam nunc.i.ex hoc tempore tua pręmia: audacter pollicetur animoſus iuuenis. Præterea genitor dabit bis ſex.i.duodecim corpora: matrum.i.ancillarum fertilium: lectiſſima, ideſt maxime egregia, & eligenda. & dabit captiuos, ſcilicet liberos earum, aut potius biſſex captiuos, ſcilicet viros: & dabit omnibus ſua arma, & quia bona ſeruorum accedũt poſſidebis cum dominis etiam arma. Inſuper, ſup. dabit id campi quod ipſe rex Latinus habet. Vero, pro ſed: ò venerande puer.ſ.Euryale, quem mea ętas inſequitur: propioribus ſpatiis ideſt qui mihi in ætate vicinior es, & minus anteis, q̃ Niſus: ego accipio te toto pectore, ideſt perfecto amore: & complector te comitem, ideſt ſocium hoc loco: aut quia regis filius (reuera) comitem in omneis caſus: nulla gloria q̃retur meis rebus ſine te, ſeu geram pacem, ſeu geram bella: fides, ideſt commiſſio, & creditio rerum, & verborum: erit, ſup. tibi maxima. Contra quem Euryalus fatur talia. Nulla dies, ideſt tempeſtas: arguerit, ideſt probauerit cum reprehenſione: me diſſimilẽ, ideſt imparem, aut indignũ tam fortibus auſis: vt, ſcilicet mecum incœperis, aut nunc aggredior tantum.i.quod tantum de me polliceri poſſunt: quod, ſcilicet conabor efficere me dignum: cadat fortuna ſecunda, aut aduerſa.i.qualitercunq; euenerit, ſiue proſpere, ſiue aduerſe: ſed oro te vnum.i.vnam rẽ: ſuper.i.plusq̃ omnia dona. Genitrix de gente.i.progenie vetuſta Priami: eſt mihi.i.ego habeo matrem de genere nobili & antiquo ipſius Priami, ſicut & genitrix tua q̃ eius ſanguis & filia erat: quam miſeram.i.miſerandam: non tenuit tellus. Ilia.i.Troiana: excedentem mecum.i.vt me ſequeretur, nec mœnia regis Aceſtæ, ſupp. tenuerunt in Sicilia. Ego linquo nunc hanc.ſ.tam piam, tamq; nobilem matrẽ: ignarã huius pericli, pro periculi: quodcũq;, ſup.i.& inſalutatam.i.non ſalutatã: nox.ſ.hæc & tua dextera.i.virtus, eſt teſtis, quod nequeam perferre lachrymas parentis. ex pietate ergo relinquit inſalutatã, ſicut dominus dixit, non mater, ſed mulier, ecce filius tuus. At ego oro, tu ſolare inopem.i.miſeram, & conſolationis indigentem: & ſuccurre relictę.i.à me: ſine me ferre, ſ.mecum: hanc ſpem tui.i.de te: quia ego ibo audentior. (In verſu non fit abſumptio, nec correptio vocalis ante vocalem: quia ſentẽtiarum eſt diuiſio: & ita diſtinctio hiatum excuſat) in omneis caſus. Dardanidæ dederunt lachrymas: mẽte perculſa.ſ.miſeratiõe pueri: & Iulus pulcher ante omneis: ſup. lachrymas dedit: & imago pietatis patriæ.i.q̃lis eſt in Ænea patre: ſtrinxit.i.anguſtiauit: animũ, ſup. eius: & effatur tum.i.deinde: ſic.i.ad inſequentem modũ. Importune (dicit) pulchrũ nunc, niſi lachrymas innuat decoras.

PIERIVS.

¶ Cui ſola ſalus genitore reducto.) Mediceus codex, & aliquot alij, recępto, legũt. Sed id melius inferius, nihil illo triſte recępto. ¶ Si vero capere Italiam, ſceptriſq; potiri.) In aliquot veteribus cod. alio numero legitur: Si vero Italiã capere, ſceptriſq; potiri. Sed prior ille numerus, capere Italiã, magis placet. ¶ Criſtaſq; rubenteis.) In Ro.codi. comantis, legitur. Sed rubentis, placet, quia purpurei criſtis iuuenes ſuperius indicati ſunt. ¶ Inſuper id campi quod rex habet ipſe Latinus.) Varie legitur hic verſus. Nã codices nonnulli veteres, inſuper his campi quod, & quos. Alij legũt &, his campis, quod rex habet ipſe. Vtcunq; vero priores legatur dictiones duæ, placet, quod, legere. ¶ Ignaram huius, quodcũq; pericli eſt.) In Roma.codi. & aliquot alijs, pericli, abſq;, eſt, legitur. Sed hoc loco ſententia verbum id requirit, & verſum venuſtiorẽ facit. ¶ At tu (oro) ſolare inopem, & ſuccurre relictæ.) In codicibus aliquot manu ſcriptis, Hãc tu. Sed magis placet, At. ¶ Perculſa mente.) In antiquis omnibus codicibus, Percuſſa: vti ſæpe dictum. ¶ Tum ſic effatur.) In antiquis, & tum, & tunc, inuenio: &, adfatur, quod (vt mihi videtur) non ita congruit huic loco.

¶ Spondeo digna tuis ingentibus oĩa cœptis, ASCA.
Nanq; erit iſta mihi genitrix, nomenq; Creuſæ
Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parua manet, caſus factum quicunq; ſequetur:

SERVIVS.

¶ Nec patrum gratia talẽ parua manet.) Debet ab omnibus coli quæ talẽ creauit. ¶ Caſus factum quicunque ſequetur.) Satis cõgrue. Pręmia enim nõ debentur euẽtui, ſed voluntati. ¶ Per quod pater ante ſolebat.) Alij volunt ideo ante, qa abſens eſt Æneas, nam iurare poſſumus etiam per abſentis filij caput. Alij ad cũm religionis



ligionis trahunt, quę præcepit vt filii imitentur in omnibus rebus ſuos parentes: vt nunc quaſi imitatio ſit iuriſiurandi, vt dicat Aſcanius, Iuro per caput meũ ſicut pręſens pater ꝑ ſuũ caput iurare conſueuerat, quoties fidẽ ſuã cõfirmare cupiebat. Alii volũt ideo dictum ante, quia pontificibus per liberos iurare non licebat: ſed ꝑ deos tantũmodo, vt ſit, antequam pontifex eſſet Æneas. ¶ Reduci rebusq́ ſecũdis.) Mira arte moratur in proſperis, & ea iterat: tacet aduerſa, & magis intellectui & ſubauditiõi relinquit. Cũ.n. dicat, ſi nõ redieris, ait. ¶ Matriq́ tuę, generiq́ manebunt.) Hoc aũt ſecundũ morẽ Romanoꝝ dicit, apud quos ita præmia decernebantur illi, liberisq́ eius, vt darentur

Per caput hoc iuro, per quod pater ante ſolebat,
Quę tibi polliceor reduci, rebusq́; ſecundis,
Hæc eadem matriq́; tuæ, generiq́; manebunt.
¶ Sic ait illachrymãs, humero ſimul exuit enſem POE.
Auratum: mira quem fecerat arte Lycaon
Cnoſius, atq; habilem vagina aptarat eburna.
Dat Niſo Mneſtheus pellem, horrentisq́; leonis
Exuuias. galeam fidus permutat Alethes.
Protinus armati incedunt, quos omnis euntes
Primorum manus ad portas, iuuenumq́; ſenumq́;
Proſequitur votis. necnon & pulcher Iulus,
Ante annos, animumq́; gerens, curamq́; virilem,
Multa patri portanda dabat mandata. ſed auræ
Omnia diſcerpunt, & nubibus irrita donant.
Egreſſi ſuperant foſſas, noctisq́; per vmbram
Caſtra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio. paſſim vino, ſomnoq́; per herbam
Corpora fuſa vident, arrectos littore currus,

darentur liberis q̃ non potuiſſent accipere parẽtes. ¶ Lycaõ Cnoſius.) Cretẽſis. Et eſt laus ab artifice. hunc aũt gladiũ Euryalo datũ intelligimus. nam Niſus accępit pellẽ & galeam. ¶ Pellẽ, horrẽtisq́ leonis Exuuias.) τὸ αὐτὸ dixit: hoc eſt bis idẽ: vt, Bellũ etiã pro cæde boum ſtratisq́ iuuencis Laomedontiadæ. ¶ Galeam fidus permutat Alethes.) Alii enim ſunt explorantium, ſicut etiam Homerus oſtẽdit. ¶ Primoꝝ.) Genitiuus hic venit ab eo q̃d eſt hi primores, ſicut hi proceres: quorũ nominũ nominatiuus ſingularis non inuenitur, licet dicamus huius primoris. ¶ Votis.) Aut cũ votis: aut pro reditu vota faciẽtes. ¶ Et nubibus irrita donãt.) Vt, Ipſe ptẽ volucres diſperſit in auras. ¶ Caſtra

Inter lora, rotaſq; viros ſimul arma iacere,
Vina ſimul: prior Hyrtacides ſic ore loquutus.
[Euryale audendum dextra, nunc ipſa vocat res, NIS.
Hac iter eſt, tu, ne qua manus ſe attollere nobis
A tergo poſſit cuſtodi, & conſule longe.
Hæc ego vaſta dabo, & lato te limite ducam.

ſtra inimica.) Non tantũ hoſtilia, ſed & pernicioſa, nã cũ dolore dictũ eſt inimica: vnde. ſ. redituri nõ erant. quod ex ſequẽtibus comprobatur. dicendo. n. Multis in añ futuri Exitio: oſtẽdit pernicioſa eſſe caſtra, q̃ ipſis mortẽ fuerant allatura. ¶ Vina ſimul.) Vaſa. ſ. vini, in qbus vina ponũtur. ¶ Ore locutus.) Non eſt Periſſologia, nã ſm Homerũ, exploratores, quę volunt, plerunq; nutu ſignificãt. ¶ Audendũ dextra.) Quia audemus & curſu & animo. ¶ Hac iter eſt.) Per hoſtium cædẽ & audaciam noſtram. ¶ Hæc ego vaſta dabo.) De quibus dixit, Corpora fuſa vident.

DONATVS.

¶ Spondeo digna tuis in.) Quicquid ſcis, ait, conuenire meritis tuis, q̃quid arbitratus fueris te dignũ, ante ipſam petitionẽ tu tibi ſpondere ne dubites, atq; ita vt iam te laccæpiſſe confidas: nec te vlterius matris cura ſollicitet. quę. n. tua eſt merito efficitur & mea, tantusq; illius erit in animo meo religionis affectus, vt hoc ſolũ differat à mea matre quod Creuſa non dicitur. Merebentur quippe magnã gratiã, quę genuit talẽ, nec illi euentus facti ſed initium debitã honorificentiã dabit, & quod ſemel meruit, erit perpetuum. ¶ Per caput hoc.) Hęc quæ loquebatur, vt magis Euryalus crederet, iureiurando cõfirmauit, quod ipſum nõ quaſi incertus de ſalute patris dixit, ſolebat: ſed alio illũ more, & dehinc iurare conſueſſe, voluit demonſtrare. ¶ Quæ tibi polliceor re.) Nec ſolũ tibi, inquit, digna promittuntur, verum etiã matri tuæ & genitori tuo, hęc dicẽdo, & ſi rediſſet, promiſit beneuolentiã, & ſi non rediſſet, quod aduerſum fuit, reticuit, ne euidentius mala potius q̃ bona promittere videretur. ¶ Sic ait illachrymans.) Mox vt hæc Aſcanius dixit, detraxit ab humero ſuo cõditũ vagina gladium, quẽ pretulit authoris merito, & pretio eboris, quo fuit vagina ipſa perfecta. ¶ Mneſtheus pellẽ.) Mneſtheus, inquit, pellem leonis Niſo dedit. Alethes vero galeã permutat, hoc eſt dominiũ, quod in ea habuit, transferret. ¶ Protinus armati incedũt.) Quos omnis euntes, quũ pronũciamus, ſeparare debemus quos ois, & morã facere: dehinc dicere, euntes, qui fuerunt duo, ordinari aũt debet ſenſus ſic, quos euntes. i. Euryalum & Niſum, primorũ & ſenum & iuuenum ois manus hoc eſt multitudo ad portas votis proſequitur, optans. ſ. bona patrię eos proſequebatur, ad quos cura pertinebat & ſumma tractatuum publicoꝝ: Iuuenes, quibus adhuc fuerat laborandũ, & excitabantur exẽplo. Senes vero quicquid Niſus & Euryalus fuerant aggreſſi, admirabantur oẽs, ergo iſti votis proſequebantur duos, & ad incerta pergentes. ¶ Necnon & pu. i.) Egregiũ inuentum, vt à ceteris ſepararetur Aſcanius. eẽt enim magnũ poetę vitium, ſi hunc vniuerſis æquaſſet, q ſpẽliter in cã patris eſſe magis ſollicitus debuit. Et ſi puer, inquit, Aſcanius fuit, tñ ante ætatẽ congruã tangebatur viroꝝ cura, quã neceſſitas tpis requirebat, dabat multa mandata, quæ ferrentur ad patrem. ¶ Sed auræ Omnia diſcerpũt, & nubibus irrita donãt.) Ille quidẽ precipui filij partibus fungebatur. Sed totũ ibat in nubes & ventos. etenim mox hi duo fuerãt perituri. ¶ Egreſſi ſuperãt foſſas.) Tranſierunt foſſas, qbus tuti antea fuerãt, & peruenerunt ad loca ipſa, in quibus degebant inimici, quod fuit factu facillimũ iuuãte auxilio tenebrarum. caſtra, dixit militari more non cõſtructa parietibus, ſed locum, qui tenebat exercitũ. ¶ Multis tñ. a. ſ. Exitio.) Et ſi perituri fuerant, erat tñ ſolatiũ glorię, quia multos ante fuerant occiſuri. Inimica caſtra dixit, qm̃ illo contenderant, vnde nõ erant redituri, non ergo quaſi diuerſę partis caſtra dixit inimica, ſed ſpecialiter Niſo & Euryalo occaſionẽ peragendę cædis dederant, qui iacebãt pro mortuis, vtpote quos fatigauerat ludus, & ebrietas preſſerat, & poſſederat ſomnus. Ecce cõparatio regis, & regis ducum, & ducum exercitus, & exercitus geſtoꝝ. In Troianoꝝ parte & rutuloꝝ Æneas deſcribitur vigilans, & in peregrinis agens inter gentes incognitas. Turnus ſedẽs in luco nihil cogitãs, vtpote qui nihil prorſus fuiſſet aggreſſus, niſi eſſet impulſus ab ea, quę Troianis eſſet inimica, quæ q agerent cũm ſuã, & aliorum malo ipſum Æneã niterẽt extinguere: Exercitus vero Troianoꝝ mandata regis ſui recte cuſtodiens, vigilans, ſobrius, intentus, ac diligens: & ne tunc quidẽ aliquid concedens otio, quo hoſtis vinũ & ſomnus oppreſſerat. Rutuloꝝ vero copias nimius ſomnus ac temulenta vini vis belli tpe luxurioſas pronaſq; in ludum, tantumq; ad inſidias patẽtes impulerat vt duobus Troianis ſanguinẽ præbuiſſent, & colla, quos licet aduerſa tenuiſſent, auſus tamẽ memorabilis fuit, & interfeciſſe plurimos glorioſum, deſcribunt iam ludibria rutulorum. ¶ Paſſim ſomno vinoq; per. h. &c.) Paſſim dixit, nõ more dormiẽtium cũ ordinatione aliq̃, ſed vt quiſq; ſuperatus ebrietate cõtenderet non ſtratis iacere, ſed per herbã, vt non tam dormientium ſed mortuoꝝ funera putarentur. ¶ Arrectos ſit. c.) Non vt ſolet belli tpe currus paratos habentes ad ſignũ. ¶ Inter lora. r. q. v.) Vt nulla humani moris ordinatio videref. ¶ Simul arma iacere.) Nulla ſpecietũ diſcretio apparebat, cõfuderat ebrietas, q̃ ſolet ſobrioꝝ ſolertia ſeparare. ¶ Prior hyrtacides ſic ore. l.) Euryale, inquit, audere debet manus, quod opportuna monſtrat occaſio. ¶ Hac iter eſt.) Aperiẽda eſt per neces hoſtiũ via, atq; iſta parte pergendum. ¶ Ne qua manus ſe at. n. A tergo. p. &c.) Magna cautela & ſollicitudo ſatis ſuperq; laudabilis: conſtituti inter eos fuerãt, quos ad mortuoꝝ vicẽ ſtrauerat ſomnus, & vinum, tamẽ prouidus fuit Niſus, ne quis à tergo adueniens imprudentes inuaderet. ego, inquit, aperiã perfectis cędibus viã, tu proinde, & longius reſpice, ne à tergo opprimamur incauti, nõ metuebat Niſus ex pręſentibus aliquẽ, ſed ne venirent alij, vt mox factũ eſt, tum iam cædibus ſatiati, & ſpolijs onuſti diſcederent. Interea in ipſis mãdatis hominis longo vſu erudijt quã doctiſſimum magiſtrũ, longe, inquit, proſpice ne nos inſidiæ repentinæ opprimant, vt medium quod intereſſe ſpatium poſſet, euadendi conſiliũ, vel copiam daret, cæterum quid afferret commodi propius procurata conſpectio, quum prius hoſtes oppreſſurus eſſet improuidos, q̃ eius nunciaretur aduentus.

ASCENSIVS.

¶ Spondeo digna, &c.) Proſequitur orationem ſuam Aſcanius: donatq; proficiſcentes congruis donis. Vnde nihil extat Donati. Sed Ordo eſt. Ego, ò Euryale, ſpondeo. i. promitto. oĩa digna ingentibus ceptis tuis. i. & hæc quæ petis, & quęcunq; alia mereris per ingentia cepta tua. Nanq; iſta. i. tua genitrix: erit mihi genitrix. i. habebo eam, matris loco: & ſolum nomen Creuſæ. i. matris meæ: defuerit. i. deerit: aut ſi nomen defuerit, erit tua mater mihi, eo loco quo Creuſa fuerat: nec parua gratia manet talẽ partum. i. quod me peperit per amicitiæ noſtræ fœdera: quibus quũ ego effectus ſum alter tu, & tu alter ego: illius quoq; filij, ambo effecti ſumus. Seruius tamen, & Landinus accipiunt ſic, nec parua gratia manet. i. non parua remuneratio ſequetur. talem partum. i. quia te talem peperit: quicunq; caſus ſequetur factum. i. ſiue incolumis redibis, ſiue non. Ego iuro per hoc caput. i. meum: per quod pater. ſ. Æneas: ſolebat ante, id eſt prius, iurare. i. quod, ſup. hæc eadem, quæ ego polliceor tibi: reduci. i. reducto, & redeunti: & rebus tuis ſecundis. i. bene geſtis: manebunt. i. firma, & cõſeruata erunt. Ergo maneo, cum datiuo & accuſatiuo conſtruitur: vt, Nec partum gratia talẽ parua manet, & hic manebũt. matri tuę, & generi, ſup. tuo: Aſcanius ait ſic, lachrymans: & exuit ſimul humero. i. ab humero ſuo enſem auratum: bene, ab humero: nã quũ adhuc impuber eſſet Iulus, non potuit talẽ enſem lateri adcõmodare, ſed dependentẽ ab humero gerebat: quem. i. enſem: Lycaon Cnoſius. i. Cretẽſis: fecerat mira arte: atq; aptarat habilẽ. i. portatilẽ: vagina eburna. i. ex ebore facta: in qua ipſum Aſcanius gerebat, & Euryalo nũc dat: Mneſtheus dat Niſo pellẽ: &, pro. i. exuuias leonis horrẽtis. i. qua exuerat leonem horribilem. Alethes. ſ. ſenior ille, & fidus vir: permutat galeam. i. ſuam: quæ melior & aptior erat, forte quia nigra: dat Niſo, accipiens pro ſe Niſi galeã. Ipſi armati. i. pro expeditione: incedunt. i. proficiſcuntur protinus: quos omnis manus. i. multitudo, & iuuenũ, & ſenum, proſequitur. i. porro & longo ordine ſequitur: ad portas votis. i. cũ votis: & faciendo pro eorum reditu vota. Necnon. i. ẽt, aut inſuper: Iulus pulcher. i. decorus, & honeſtus iuuenis: gerens animum, & curam virilem, ante annos. ſ. maturos: dabat, ſup. ipſis multa mãdata: portãda. i. deferẽda: patri. i. ad patrẽ ſuum: ſed auræ. i. venti, diſcerpunt oĩa: & donãt nubibus omnia. ſ. mãdata: irrita. i. fruſtrata per eorũ necẽ. Ipſi egreſſi. ſ. caſtris, aut caſtra: ſuperant foſſas. ſ. ante caſtra factas: & petunt caſtra inimica. i. hoſtilia, & pernicioſa, hoc eſt ipſis nocitura, propterea quod illic diu imorati in hoſteis incident: per vmbras noctis. i. quia nox erat, & non videbantur: futuri tamen ante. i. priuſq̃ caſtra illa inimica eis ſint. i. pernicioſa: multis. ſ. Rutulis: exitio. i. ad exitium, & necem. Ipſi vidẽt corpora. ſ. Rutulorum, & potius corpora, q̃ Rutulos dicit: quia ſpiritus ſopitus, ſomno, & vino non apparebat. in eis fuſa. i. proſtrata: paſſim. i. quaſi per ſingulos paſſus, ſomno, & vino: per herbam, quia

Ordo.

Maneo.

quia lectos in caſtris non habebant: & vident currus.ſ.qbus depugnabant: arrectos.i.habẽtes temones arrectos: littore.i.ad littus: & vident viros, & arma ſimul: & vina.i.vaſa vini: aut (reuera) vina, quę pota euomuerant: iacere ſimul inter lora.i.habenas, & rotas.ſ.curruũ. Hirtacides loquutus eſt prior ore.i.non indicio, aut nutu ſolo, ſed expreſſa voce. ò Euryale audẽdum.i.audacter operandum eſt dextra. ipſa res.i. opportunitas, vocat nunc. Iter.i.ad Æneã eſt hac.i.per hoſtium cædem, & noſtram audaciam: tu cuſtodi.i.obſerua: ne qua.i.ne aliqua: manus.i.cuneus bellantiũ: poſſit attollere.i.erigere: ſe nobis.i.cõtra nos à tergo.ſ.noſtro: & conſule.i.proſpice: longe.i.de longe, & late. Ego dabo hæc.ſ.loca: vaſta.i.ſine obſtaculo peruia: & ducam te lato limite.i.aperiam tibi viam qua ſequaris, latam, & vaſtam.

PIERIVS.

¶ Caſus factum quicunq; ſequetur.) In antiquis pleriſq; codicibus, ſequentur, numero plurali habetur. In aliquot, factum caſus quicunque ſequitur: tranſpoſitis dictionibus. ⸢Hæc ait illachrymans.) In veteribus codicibus, ſic ait inlachrumans. ⸢Multa patri portanda dabat mandata.) In antiquis exemplaribus, multa patri mandata dabat portãda. Sed quanuis idẽ numerus ſit, quoquouerſum, atq; eadẽ pene vocalium & ſyllabarum vis, nitidior tamen ſtructura ea videtur, quę in vulgatis habetur exẽpla. Multa patri portanda dabat mandata. ⸢Noctisq; per vmbram.) Antiqui omnes codices, per vmbras, numero multitudinis legunt, quod nõ ita placet: quod huiuſmodi plurale manibus, aut defunctorum animis magis adcõmodari ſoleat. ⸢Inter lora, rotasq;.) In emendate legitur in nonnullis cod. Inter tela, rotasq;. ⸢Hæc ego vaſta dabo.) Pleriq; veteres codi. vna cũ Porcio legunt, Hęc ego vaſtabo. Cæterum ea lectio, quæ vulgatior eſt, vaſta dabo: magis omnino pluribus ſatisfacit, quanuis in nonnullis, ea abraſa lectione, vaſtabo, ſit inde repoſitũ. Seruius, hoc de corporibus, quæ fuſa iacebant intelligi vult: ſed nunquid potius de locis dictum exiſtimemus, quæ occupata, cluſaq; erant à cuſtodijs, eaq; vaſtaturum pollicetur, vt, Euryalum lato dein limite ducat.

SERVIVS.

¶ Sed nõ augurio potuit depellere peſtem.) Oſtendit per tranſitum fati neceſſitatẽ nulla peritia poſſe depelli. Eſt aũt Homericus verſus,

ἀλλ' οὐκ οἰωνοῖσιν ἐρύσατο κῆρα μέλαιναν.

⸢Temere.) paſſim, fortuito, negligenter. ⸢Premit.) Opprimit. ⸢Sub ipſis equis.) Circa ipſos. ⸢Pendẽtia colla.) Quaſi ebriorum. ⸢Singultãtem.) Cum ſingultu animam efflantẽ. ⸢Plurima luſerat.) Pro plurimum. ⸢Deo.) Vino, vel ſomno. ⸢Per ouilia turbans.) perturbans ouilia. Nã Tmeſis eſt. ⸢Mutumq; metu.) Scilicet pecus, nam male quidã accipiũt mutũ fremit, de leone, quod ſi dixeris, vacat metu. ⸢Incenſus & ipſe perfurit.) Exemplo Niſi. ⸢Sine nomine plebẽ.) Bene expreſſit & bellatoris peritiam, & tyronis inconſyderatam auiditatẽ. Nam Niſus reges interemit: Euryalus ſæuit in plebem. vt Saluſtius, Et inſolentia auidius male faciendi. Sine nomine autem dicit, ſine gloria, quorum per humilitatem non ſunt omnibus nota nomina. ⸢Rhetumq; vigilantem.) Hoc loco non tantũ Rheti timor, ſed & Niſi audacia comprobatur. ⸢Et multa morte recæpit purpuream.) Multi hoc diſtinguunt, vt ſit ſenſus talis, Eduxit gladium multo cruore purpureũ. Alij multa morte recæpit, vt ſit, Eduxit gladium cum multo cruore. & ſic inferunt, Purpuream vomit ille animam: ſecundum eos qui animam dicunt eſſe ſanguinem. ⸢Recæpit.) Eduxit, vt, Haſtamq; receptat Oſſibus hærentẽ. ⸢Vina refert.) Proprie, quę paulo ante potuerat. ⸢Hic furto feruidus inſtat.) Scilicet Euryalus, qui ſæuiebat latẽter: vt ſit furto, nocturno prælio. Nã fures ideo dicti ſunt ꝙ furuo, id eſt nigro tempore, furta committunt, aut re vera furto feruidus: quia Meſſapi galeam ſuſtulit, & Rhamnetis phaleras. ⸢Religatos.) Non ſolutos, ſed diligenter ligatos. Vnde addidit rę, ideſt conſuetudine militari optime ligatos. ⸢Lux inimica.) Proditrix. ⸢Pœnarum exhauſtum ſatis eſt.) Bene exhauſtũ, vt oſtendat eos auidos cædis fuiſſe, & cruoris hoſtilis. ⸢Via facta per hoſtes.) Vt hæc, Ego vaſta dabo, & lato te limite ducam. ⸢Euryalus phaleras Rhãnetis, & aurea bullis cingula.) phalerę ornamẽta equorum ſunt: & eſt ſermo græcus. ⸢Cingulum.) autem hominum, generis neutri eſt. Nã animalium, fœminino genere dicimus has cingulas. ⸢Tyburti Remulo ditiſſimus olim quæ mittit dona.) Conſuetudo erat apud maiores, vt inter ſe hoïes hoſpitij iura mutuis muneribus copularent, vel in præſenti, vel per internuncios. Senſus ergo nunc talis eſt, Cædicus quidam Tyburti Remulo cum eum ſibi abſens hoſpitio vellet adiungere, miſit phaleras & cingula bullis aureis, hoc eſt clauis inſignita. Remulus moriens nepoti ſuo cognomini hæc reliquit, qui poſtea victus à Rutulis eſt, & occiſus: poſt cuius mortem apud Rhamnetem Rutulum, ab Euryalo reperta ſunt hęc munera. Quòd autem dixit Tyburti Remulo, aut Tyburtino itelligimus hoc eſt de Tybure, vt ſit datiuus ab appellatiuo veniẽs hic Tyburs, aut Tyburti, hoc eſt filio Tyburti, ab eo quod eſt hic Tyburtus huius Tyburti, vt ſit Tyburti Remulus, ſicut Deiphobe Glauci. ⸢Suo moriens dat habere nepoti.) Remulo, quem ſupra auo cognominẽ diximus. Nã quoties aperte nõ ponitur nomen filij vel nepotis, cognominem eũ eſſe intelligimus auo vel pr̃i, quorum nomen aperte poſitum inueniemus, & econtra, ſi filij vel nepotis poſitum nomen fuerit, prætermiſſum autem parentum, cognomines eos eſſe intelligamus neceſſe eſt. ⸢Poſt mortem.) Scilicet Remuli, ſecundum ſupra dictum ſenſum. Nam Donatus dicit, poſt mortem

⸢Sic memorat, vocẽq; p̃mit, ſimul enſe ſuperbũ POE.
Rhamneten aggreditur, qui forte tapetibus altis,
Extructus, toto proflabat pectore ſomnum,
Rex idem, & regi Turno gratiſſimus augur,
Sed non augurio potuit depellere peſtem.
Treis iuxta famulos, temere inter tela iacentes,
Armigerumq; Rhemi premit, aurigamq; ſub ipſis
Nactus equis, ferroq; ſecat pendentia colla,
Tum caput ipſi aufert domino, truncumq; relinquit
Sanguine ſingultantem: atro tepefacta cruore
Terra, thoriq; madent: necnon Lamirumq;, Lamũq;,
Et iuuenem Serranum, illa qui plurima nocte
Luſerat inſignis facie, multoq; iacebat
Membra deo victus, felix, ſi protinus illum
Æquaſſet nocti ludum, in lucemq; tuliſſet.
Impaſtus ceu plena leo per ouilia turbans,
(Suadet enim veſana fames) manditq;, trahitq;
Molle pecus, mutumq; metu, fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cędes, incenſus & ipſe
Perfurit: ac multam in medio ſine nomine plebem,
Fadumq;, Hebeſumq; ſubit, Rhetumq;, Abarinq;,
Ignaros, Rhetum vigilantem, & cuncta videntem,
Sed magnum metuens ſe poſt cratera tegebat,
Pectore in aduerſo totum cui comminus enſem
Condidit aſſurgenti, & multa morte recæpit:
Purpuream vomit ille animam, & cum ſanguine miſta
Vina refert moriens: hic furto feruidus inſtat.
Iamq; ad Meſſapi ſocios tendebat, vbi ignem
Deficere extremum, & religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breuiter quum talia Niſus
(Senſit enim nimia cæde, atq; cupidine ferri.)
⸢Abſiſtamus (ait) nam lux inimica propinquat. NIS.
Pœnarum exhauſtum ſatis eſt: via facta per hoſteis
Multa virum ſolido argento perfecta relinquunt,
Armaq;, craterasq; ſimul, pulchroſq; tapetas,
Euryalus phaleras Rhamnetis, & aurea bullis
Cingula, Tyburti Remulo ditiſſimus olim
Quæ mittit dona hoſpitio, quum iungeret abſens
Cædicus: ille ſuo moriens dat habere nepoti:
Poſt mortem, bello Rutuli, prædaq; potiti.
Hæc rapit, atq; humeris nequidq̃ fortibus aptat.
Tum galeam Meſſapi habilem, criſtiſq; decoram
Induit: excedunt caſtris, & tuta capeſſunt.

tem Niſi & Euryali, bello potiti ſunt Rutuli: quod non procedit ſi diligenter aduertas. Sane ſciendum locum hunc eſſe vnum de duodecim Virgilij, ſiue per naturam obſcuris, ſiue inſolubilibus, ſiue emendandis, ſiue ſic relictis vt à nobis per hiſtoriæ antiquæ ignorantiam liquide non intelligantur. ¶ Nequicquã.) Non fruiturus: & eſt, nequicquam aptat: non, nequicquam fortibus. ¶ Galeam Meſſapi.) Non occiſi Meſſapi abſtulit galeam (nam dimicaturus eſt paulo poſt) ſed inuenit iacentem, & ſuſtulit. ¶ Criſtiſq; decoram.) Bene præmittit dicens decoram, nam eius ſplendore prodente, Euryalus capitur. ¶ Excedunt caſtris.) Rutulorum.ſ. nã ſupra dixit, Caſtra inimica petunt.

DONATVS.

¶ Sic memorat, v.q;.p.) Silentio quippe opus fuerat, ſi quiſquã hoſtium euigilaret, aut ſurgeret. ¶ Simul enſe ſup. &c.) Primo aggreditur gladio rhamnetem ſuperbum, exponit, cur iſtum ſuperbum dixerit, hoc eſt elatum ambitiõe diuitiarum. ¶ Qui forte tapetibus altis Ex.) Plena eſt iſtius rhamnetæ reprehenſio, quòd tali loco ac tali tempore multa veſte & vltra pacis delicias conſtructa dormiebat, toto pectore efflans ſomnum, perinde neſcius viuus iaceret an mortuus. ſpernebat enim quod nõ fecit niſi qui ſecurus facit, & otio conſtitutus eſt. Ecce quales vigiliæ rutulorũ, vt mactarentur & ſe trucidari neſcirent. ¶ Rex idem, & regi gra. au.) Augmentum dedecoris, & rex, fuit & augur, ſed quomodo regere alios poſſet, qui ſalutem ſuam tueri non potuit, aut quantum in arte auguriorum valuit, qui nec exitium proprium vidit, nec vitare cõtendit? ¶ Tres iuxta famulos.) Temere dixit, paſſim & incaute. ¶ Armigerumq; Rh. pr.) Hoc eſt necat, aurigamq; ſub ipſis nactus equis. quomodo enim reperiri debuit, qui deligendi loci oppreſſus vino arbitrium habere non potuit? vt cecidiſſe potius videretur, q̃ corpus ſuum ſpõte ad requiem tradidiſſe? ¶ Ferroq; ſecat pe.c.) Premit, in medio poſuit, vt ſit, premit famulos, premit aurigam. Parum autem fuit dixiſſe, temere inter tela iacentes, & aurigam ſub ipſis nactus equis, vt altiſſimam ebrietatẽ & grauiſſimam demonſtraret. addidit, ferroq; ſecat pendẽtia colla. ſecare eſt enim abſcindere cum mora, quæ mora proculdubio ex ſecuritate veniebat facientis, & ex patientis ignoratione, qui colla ſua necari neſciebat, quod ipſum quum plurimis fieret, nullus fuit, qui dolorem ſentiret aut ferrũ. ¶ Tunc caput ipſi au. do.) Conatus exeuntis animæ quoniam ſublato capite parere non poterant, ſingultibus ſanguinis monſtrabãtur. ¶ Atro tepefacta.c.) Tantus ex multis cadaueribus fuerat cruor effuſus, vt tepefacta & madida effecta fuerit terra ſimul ac tori, fœminino & maſculino neutrali genere occurrit, quod imitandum eſt, quum ad huiuſmodi locutionis fuerit ventum, vtraq; igitur maduerant ſanguine, vtraq; eius calore tepuerant, ad omnium necem reſpondit, dicendo. Atro tepefacta cruore terra toriq; madẽt. interea enim fuerant ſerui & auriga, ipſe autem dominus in toro. ¶ Nec non Tamirumq; lamumq;.) Quum dicit necnon, etiam hos Niſus intelligitur occidiſſe. ¶ Illa qui. pl.) Hoc eſt plurima parte noctis, perindeq; maiore, cuius fatigatio ebrietati coniuncta hominẽ nõ ſomno ſed quaſi ſepulturæ tradiderat. ¶ Inſignis facie.) Ebrium tantummodo vult iſtum oſtendere, quem ſomno oppreſſum, quod fuit peius, vt ſolo vino ſuperatus ſic iaceret, vt illi, qui ex vtroq; iacebant fuſi. ¶ Felix ſi protinus illum, &c.) Felix eſſet, ſi ludum toto tempore noctis æquaſſet: hoc eſt continuans perſeueraſſet in lucem. ¶ Impaſtus ceu plena.) Hoc eſt turbas dans, impaſtum dixit, eſurientem, feritatem quippe beſtię conduplicat fames, leoni comparauit Niſum, rutulos vero inertiſſimo animaliũ generi. ¶ Suadet enim ve.ſ.) Duo opportuna prædæ conficiendæ, leonis fames, & teneritudo animalis. accedebat enim timiditas pecoris natura veniens, quod neſcit clamare, dum petitur. Ecce quãta gloria Troianorum, quãtum rutulorum ludibrium comparatur, vt dictum ſit, Niſus leoni, & ouibus rutuli. ¶ Nec minor. e.c.) Quia multos cum nominibus ſuperius poſuit, iccirco hæc quum diceret, ſine nominibus commemorauit. hoc enim genere nõ paucos ſignificare potuit cęſos, vocabulorum enim enumeratio ſpeciem euidentem tranſire non poſſet, certe dixit & cauſam, quæ nõ admiſit dici nomina ſingulorum, ex plebe, inquit, fuerunt, quis põt nomina noſſe multorum, & eorum quorum nullũ appareat meritum? fabum tamẽ & hebeſum rhetumq;, abarimq;, ignaros: cũ his. ſ. qui ex plebe fuiſſe videbantur, ſubit, ad oẽs pertinet qui aſſerũtur occiſi, ignaros quoq; quod ait ad oẽs ſimiliter pertinet rheto excępto, quoniã ſequitur rhetum vigilantẽ & cuncta videntẽ. ¶ Sed magnũ metuens ſe poſt cratera tegebat.) Iſte tantũ occiſus eſt ſciens & cõſpiciẽs vniuerſa: obfuit timiditas ſua, qui quũ magnum hoſtẽ vltra modũ metueret ſeſe poſt craterã nitebatur abſcondere. Hic dubitatur quo debeat applicari, quod dixit magnũ metuẽs, ac magnum poſt cratera: ſed melius eſt magnũ hoſtẽ accipere. propter nimium timorẽ, q̃ magnũ quod occultari nõ potuit, deniq; inde occiſus, qa viſus eſt velut latẽs. ¶ Pectore in aduerſo totũ cui cominus enſem Cõdidit aſſurgẽti.) Et viſus eſt iſte, & tulit hoſtẽ venientẽ, & anteq̃ aſſurgẽs plene conſiſteret, in ipſo pectore plenum ictum mucronis ſuſcępit, quod factũ eſt ſurgẽtis impetu, & feruẽtis. nã impactis inter ſe duro & molli præualuit ferrum ſolidũ natura & rigore ſatis apteq; compoſitũ, huic intellectui ferarum, quũ percutiuntur congruit factũ, quę ſaltu ac pondere ſuo venientẽ adiuuant ictum. ¶ Et multa.m.r.Pur.) Vbi vidit hominẽ plena morte confectũ, reuocauit gladium, quia propter aliorum necem diutius in vnius morte retineri non debuit, quẽ iam conſtabat extinctum, põt, & ſic intelligi purpuream vomit ille animam, q̃m ſanguis eius colorẽ naturæ ſeruare nõ potuit, in purpurei coloris ſpẽm fundebatur, purpurea quippe nigra eſt cũ rubore, ſanguis igitur ex vini ammixtiõe corruptus & colori ſuo reſpondebat & vini, hunc intellectũ poeta ipſe monſtrauit dicẽs. ¶ Et cum.ſ.m.V.r.m.) Quantum interea bibitum fuit, vini ſuperfluẽs modus copiã ſuperauerat ſanguinis. ¶ Hic furto.f.i.) Hic tanto magis perficiẽdis cædibus operam dabat, quanto videbat occaſionẽ multiplicem ſuffragari, tantoq; perficiebãt furtiua victoria, quãto animus viri fortis rapiebatur ad gloriã. ¶ Iamq; ad.m.ſo.) Ipſe eſt, de quo ſupra dixit. Interea vigilũ excubijs obſidere portas cura datur Meſſapo. Vult ergo oſtẽdere: quarũ iſte geſſerit vigiliarũ ſibi cõmiſſarum curã, vt probet in parte rutulorum, & ipſius regis, ducũ, & totius exercitus ſummã fuiſſe inertiam. ¶ Ibi ignẽ Deficere ex.) Ibi, inqt, videre cœpit ignẽ, vt extrema ſui deficientẽ, hoc eſt ignis conſumi reliquias, quod fuit dormientum & temulentorũ ſignum. vbi.n. ignis fomenta non ſumpſerit ſuggerentis induſtria, continuo langueſcit, & perit. ¶ Et religatus rite.) Et equi omnibus liberi nexibus non errarent per gramina, ſi pręſto eſſet, qui alimoniam ex more ſuggereret. ¶ Breuiter, quũ.t.n.) Dixit factũ, & ſimul cãm facti ipſius oſtendit. Talia, inquit, breuiter locutus eſt Niſus reprehẽſurus.n. moras non debuit plurimis loq, ne multiloquio ea excluderet: dicit iamq; illũ ratio cogebat in verba, ſenſerat quippe non ſatiari Euryalũ cædibus, ſed magis accendi. ¶ Abſiſtamus ait.) Recedẽdũ eſt, inquit, quũ lux proxima ſit, quæ nos poſſet hoſtibus prodere: nec imerito dixit, inimicam lucem. ſi enim tenebræ profuerunt, vt glorioſa cœpta perficerentur, proculdubio obfutura fuerat lux, quæ nihil relinquit occultum. ¶ Pœnarum exhauſtum.ſ.e.) Recedendũ ſuadebat Niſus, ſed dicere Euryalus potuit, occaſionẽ talẽ non eſſe perdendam, qua hoſtes in maiori numero poſſent trucidari, hoc ne diceretur, por Niſus occurrit, ad neces ſtatum rei ſatis abundare, quod factũ videbatur. tranſitus, inquit, nobis per hoſtes fuerat neceſſarius, factus eſt, quid amplius quærimus? nec conſiderandũ eſt hoc tempore, non quid infligi amplius debeat, ſed quemadmodum vſque ad ipſum Æneam ſuſcęptum ingruatur officium: ne lux ingruens prodat, quos tenebræ tegũt. ¶ Multa virum ſolido.) Qui ſola gloria ducebantur, non capti ſunt rebus precioſis & magnis, nec voluerunt onerari pondere, qui expediti properare debuerant. ¶ Euryalus phaleras.r.) Contemptis, quæ ſuperflua pro tempore eſſe potuerãt, id abſtulit, quod ornaret virum fortem, & poſſet in neceſſitate bellica communire, rapuit igitur cingula occiſi rhamnetis ornata aureis bullis, quorum meritum vt appareret, ordo cõmemoratur originalium dominorum. Cœdicus, inquit, hæc miſerat Remulo, qui eſſet ex oppido Tyburti abſens abſenti ob confirmandam amicitiam & honorandam hoſpitij religionem. Ille autem, hoc eſt Remulus, moriens reliquit hæc nepoti, quę, & ipſe bello deiectus quum fuiſſet, tranſitum fecerunt ad rutulos, à rutulis nunc ad Euryalum. ¶ Hęc rapit.) Hoc eſt apte componit. qcquid enim portandum eſt ſi bene feratur leuius redditur. Omnia igitur impoſuit humeris nequicq̃ fortibus quia mox & ipſe fuerat periturus, poteſt & ordinari, Omnia humeris fortibus impoſuit nequicquam, quia hæc fuerat cum ſalutis diſpendio perditurus. ¶ Tum galeam Meſſapi habilem.) Hoc eſt criſtis inſignem, & capiti ſuo aptiſſimam. ¶ Excedunt caſtris.) His geſtis reliquerunt loca rutulorum, quæ fuerant eorum vitæ contraria, & tuta petierunt.

ASCENSIVS.

¶ Sic memorat, &c.) Oſtendit quam cædem Niſus, & Euryalus in caſtris Rutulorum: vino, ſomnoq; ſepultorum fecerint, & quibus ſe onerantes ſpolijs, ſe illinc amouerint. De qua re dicit Donatus. ¶ Temere.) Oſtendit hos ita vino fuiſſe oppreſſos, vt cecidiſſe, potius q̃ corpora, ad quietẽ tradidiſſe viderentur. ¶ Secat.)

Quod non ſit ſine mora. Hoc veniebat ex ſecuritate agentis, & ignoratione patientis, ex nimia ebrietate. ¶ Deo vi.) Oſtendit hūc, ſola ebrietate oppreſſum eſſe. ¶ Vigilantem.) Hic ſolo timore perit, qui nec clamare, nec ire contra auſus eſt. **Purpura.** ¶ Purpuream.) Purpura, nigra eſt, cum rubore: ſic ſanguis propter copiam vini, nigrior in eo fuerat. ¶ Inſtat. ſ.) Occaſio rei gerendæ, illum accendebat. Oſtendit autem hos, non motos eſſe pretio rerum, ſed gloria quæ abſtulerunt: ſolum ea quibus ornarentur. ¶ Nequidquam.) **Ordo.** Quia omnia in morte perditurus erat. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Niſus, ſupple memorat, ideſt adloquitur ſic: & premit vocem, ideſt ſubmiſſe loquitur, aut ſupprimit, & tacet: & aggreditur ſimul Rhamneten, ideſt Rutulum illum: ſuperbum, ſcilicet dum vigilaret, aut ſuperbe, & luxurioſe ornatum aggreditur: dicit, enſe, qui ſcilicet Rhamnes: extructus, ideſt eminenter locatus: ſorte, ideſt per ſortem, tapetibus altis: proflabat ſomnum, ideſt vapores, & exhalationes, vnde ſomnus producitur: pectore, ideſt ſtomacho toto. Idem, ſcilicet Rhamnes: erat, ſupp. rex: & augur gratiſſimus Turno: ſed non potuit depellere peſtem, ideſt perniciem: augurio ideſt arte augurandi, qua debebat ſua mala præuiſa cauere: &, ſupple Niſus: premit, ideſt opprimit: & interficit ſimul treis famulos iacentes temere, ideſt mixtim, & ſine ordine, aut ratione, inter tela: & premit armigerum, ideſt eũ qui ſolebat geſtare, quoadusq; pugnandum erat: arma Rhemi, illius viri: & aurigam, ideſt directorem curruum: nam illa tempeſtate de curribus pugnabant: nactus, ſupple ipſum: ſub ipſis equis, ideſt inter, aut circa equos: & ſecat ferro, ideſt amputat gladio, aut ſecuri colla, ſcilicet aurigæ pendentia: quia caput vino, ſomnoq; grauatum erat: & aufert tũ, ideſt deinde: ipſi domino, ſcilicet Rhamneti, caput: & relinquit truncum, ideſt corpus truncatum, & ſine capite: ſingultantē, ideſt quaſi ſingultando fluentem ſanguine atro, quia potu vitiato: & terra, & tori, ſcilicet herbacei: aut quia in tapetibus illic vnus iacebat, potuit & lectum illic habuiſſe: madent, ideſt humectantur: exiſtentia tepefacta: cruore, ſcilicet effuſo. Necnon, ideſt inſuper, ſupp. premit, ideſt opprimit Lamyrum, & Lamum, & Serranum iuuenem, qui luſerat plurima, ideſt plurimum: nomen pro aduerbio: illa nocte, ideſt ad plurimam partem noctis, exiſtens inſignis facie: & qui, ſupple iacebat: victus, ideſt proſtratus: membra, ideſt habens membra proſtrata, & recubantia: ideo, ſcilicet vini Baccho, hoc eſt ipſo vino: & felix, ideſt qui felix fuiſſet: ſi æquaſſet, ideſt ęquiparaſſet: protinus, ideſt porro tenus, & ampliter nocti: illum ludum, ideſt ſi luſiſſet noctem totã: & ſi tuliſſet, ideſt pertuliſſet illum ludum: in. j. vſq; ad lucem. Ceu, ideſt quemadmodũ: leo impaſtus, ideſt famelicus, & qui pabulũ non inuenit: turbans, ideſt perturbans: ouilia plena, ſcilicet ouium turbans, dicit enim, pro quia: fames veſana, ideſt male, aut parum ſana: ſuadet, ſupple lupo ouilia turbare, & mandit, & trahit: pecus molle, ideſt teneros agnos: & mutum metu. i. cui balatus ablatus eſt præ timore: &, ſupple leo: fremit ore cruento, ideſt ſanguine perfuſo: aut ſanguinis ſitiente. Nec cædes Euryali, ſupple erat minor, quàm, ſcilicet cædes Niſi, ideſt quam Niſus fecerat: vnde cædes hic accipitur actiue. Ipſe &, ideſt etiam: incenſus. ſ. ardore vindictæ: perfurit, ideſt perfectæ, & ad omneis numeros furit, ac ſubit. i. ſubaggreditur multam plebem ſine nomine. i. ignobilē: exiſtēs in medio, ſcilicet eorum: q;, pro &: hoc eſt & inter nominatos Fadum, & Hebeſum, & Rhetum, & Abarim ignaros: quia vino, ſomnoq; ſepultos. ſed Rhetum vigilantem, & videntem cuncta quæ. ſ. fecerant Niſus & Euryalus: ſed, ſupple ipſe metuens. i. formidine captus: tegebat. i. abſcõdere volebat ſe: poſt cratera. i. vas vinarium magnum: cui. ſ. Rheto: Euryalus, ſup. condidit. i. abdidit: cominus i. de propinquo, quaſi conſerta manu: totũ enſem. ſ. capulotenus, in pectore aduerſo: & recæpit. i. iterum ad ſe traxit, ſup. cum multa. i. dura morte. ſ. Rheti: quia educto mucrone ſtatim mortuus eſt, qui diutius ſuperuiuere potuiſſet ſi in vulnere enſem dereliquiſſet. Ille. ſ. Rhetus. vomit animam purpuream. i. ſanguinem, qui eſt ſedes animæ: & moriēs refert. i. regerit, & euomit vina mixta cum ſanguine. Euryalus feruidus. i. ex ſucceſſu: inſtat furto. i. furtiuę cędi. Et tendebat iam ad ſocios Meſſapi vbi videbat ignē extremum deficere. i. extingui: & videbat equos religatos. i. iterũ & diligentius ligatos: ad ſtipitem, ſcilicet circum quem paſcebãt: rite. i. ex more militari: aut ironicos dicit, religatos rite, quaſi dicat, ſolutos contra ritum militarem, quæ res illi animum dabat: quum. i. quando: Niſus (enim, pro quia: ſenſit. i. Euryalum ferri. i. efferri: nimia cæde, atq; cupidine. i. affectiõe cædendi.) ait (inqt) abſiſtamus: nã lux inimica. ſ. nobis, qui pauci ſumus, propinquat: ſatis pœnarum eſt exhauſtum: via eſt facta per hoſteis: &, ſup. hoc dicto, ipſi relinquunt multa arma virum. i. virorum: perfecta ſolido. i. integro, & impermixto argento: & crateras, ſup. perfectos ſolido argento: & tapetas pulchros. i. decenter acu pictos, aut intertextos: Euryalus rapit phaleras. i. ornamenta equorum Rhamnetis: & cingula aurea bullis. i. habentia bullas aureas, quæ Cædicus ditiſſimus, olim mittit. i. mittebat olim: dona, ideſt pro donis Remulo: Tyburti. i. Tyburtino: quum ipſe abſens iungeret ſe, ſup. illi hoſpitio, ideſt iure hoſpitalitatis. Ille. ſ. Remulus Tyburtinus maior: moriēs. i. quum moreretur: dat. i. concedit, teſtamento: & legat nepoti. ſ. ſuo: Remulo iuniori, nunc interfecto: habere, ſup. ea: poſt mortem Rutuli. ſ. alicuius viri fortis: potiti. ſ. his cingulis, bello, & pugna. Seruius dicit, inſolubilem difficultatē, ſed meo iudicio ſic ſoluitur: Cædicus, poſtq; à Rutulo quouis diuite & põpoſo, à ſe ſuperato bello publico, & ſingulari pugna, cingula illa abſtuliſſet, legauit ea Remulo Tyburtino: qui moriens. teſtamento legauit Remulo iuniori, nunc interfecto, vnde abſtulit Euryalus. Rapit ergo hæc, ſcilicet tam precioſa, & tam antiqua charitate obſeruata, & tanto ſudore parta: atque aptat, ſup. ea: nequidq;, ideſt fruſtra, & ſine vtilitate: quia non diu ea poſſeſſurus erat humeris fortibus. Tum. i. deinde: induit galeam Meſſapi: habilem. i. portabilem: & decoram criſtis: ſed pernicioſam, quia micantem vnde deprehendentur hunc autem abſtulit: non interfecto Meſſapo, qui poſtea pugnaturus eſt, ſed in tentoria eius illapſus: & inde conſilio Niſi reductus. Ipſi ergo excedunt caſtris: & capeſſunt. i. captum eunt: tuta. ſ. loca ſine hoſtibus, quę tuta putabant: ſed aduentante nouo equitatu, minime tuta inuenerunt: vñ inſequitur: Interea præmiſſi, &c.

PIERIVS.

¶ Armigerumq; premit Rhemi aurigamq; ſub ipſis.) Romanus Porcius, & pleriq; alii codi. anti. legunt, Armigerumq;. Remi pręmit. Nam Remus, primam corripit. Oui. interea creſcente Remo creſcente Quirino. Scribitur præterea paſſim abſq; adſpiratione. ¶ Necnon Lamyrumq;, Lamumq;.) In Ro. cod. & in Porcio, Lamyrum. In aliquot aliis, Lomurum, In Oblõgo, Limyrum, deniq; quot codices, tot nominis varietates. Omnes vero vno conſenſu, incipiunt ab l litera. ¶ Fadumq;, Hebeſumq; ſubit.) In anti. pleriſq; cod. Hereſum, legas. In nonnullis omnino perperam vtraque conſonante inſerta, Hereſum. nempe vt lectori liceret, q; mallet expungere, ſiue, Hebeſum, ſiue Hereſum, agnoſceret. ¶ Rhetumq;, Abarimq;.) In cod. nonnullis trãſpoſitis conſonantibus, Arabimq;, legere eſt. In aliquot aliis, Abratimq;. In nõnullis, Rhœcumq;, Fabrumq;. Sed de nomine Rhœcus, & Rhœtus, alibi dictum. ¶ Hic furto feruidus inſtat.) In Oblongo cod. Huic, inuenias ſcriptum, vbi ignem deficere. In codi. aliquot antiq. ibi ignem, vt ſit redditio cauſæ, cur ad Meſſapi ſocios tēderet. ¶ Poſt mortem bello Rutuli, pugnaq; potiti.) In Romano codice, prædaq; potiti, legitur. In aliis quibuſdam manu ſcriptis, pugna.

Interea pręmiſſi equites ex vrbe Latina,
Cætera dum legio campis inſtructa moratur,
Ibant, & Turno regi reſponſa ferebant,
Tercentum, ſcutati omnes, Volſcente magiſtro:
Iamq; propinquabant caſtris, muroq; ſubibant,
Quum procul hos læuo flectentes limite cernunt:
Et galea Euryalum ſubluſtri noctis in vmbra
Prodidit immemorem, radiiſq; aduerſa refulſit.
Haud temere eſt, viſum cõclamat ab agmine Volſcēs:
State viri, q̃ cã viæ? eſtiſq; qui? ue eſtis in armis? VOLS.

SERVIVS.

¶ Vrbe latina.) Non eſt contrarium illi loco, vbi ait, Sepſit ſe tectis, rerumq; reliquit habenas: q modo à Latina vrbe auxilia venire commemorat, Intelligimus enim Latinũ in principio diſcordiæ, & tumultus paululum ſe abſtinuiſſe: poſtea tamen nec ſuorũ copias, nec propria denegaſſe cõſilia, nam eum & cœtui, & fœderibus interfuiſſe dicturus ē. ¶ Legio campis inſtructa moratur.) Proprie. nam legiones peditũ ſunt: turmæ vero, equitum. ¶ Tercentum.) Quia Romani equites primo tercenti fuerũt. De ſingulis enim curiis deni dabantur, quas triginta fuiſſe diximus. ¶ Scutati oēs.) Non clypeati. nam clypei, peditum ſunt: ſcuta, equitũ. ¶ Volſcente magiſtro.) Proprie. nã magiſter equitũ dicitur. ¶ Muro.) Troianorũ. ¶ Læuo limite.) Reſpiciens ſitũ regiõis locutus eſt. ¶ Subluſtri noctis in vmbra.)

¶ Quóue tenetis iter? ¶ Nihil illi tendere contrà, POE.
Sed celerare fugam in ſyluas, & fidere nocti.
Obijciunt equites ſeſe ad diuortia nota,
Hinc, atq; hinc, omnemq́; aditum cuſtode coronant.
Sylua fuit late dumis, atq; ilice nigra
Horrida, quam denſi complerant, vndiq; ſentes.
Rara per occultos ducebat ſemita calles.
Euryalum tenebræ ramorum, onerosáq; præda
Impediunt, fallitq́; timor regione viarum.

vmbra.) Sublustris nox eſt habens aliquid lucis. Horatius, Nocte ſubluſtri aſtra nihil præter Vidit & vndas. ¶ Radijs.) Lunaribus. ¶ Haud temere.) Particula hæc modo non ſine cauſa ſignificat: aliàs fortuito, aliàs male, aliàs improuide, ꝗ pro loco intelliguntur. ¶ Nihil illi tendere contra.) Hoc eſt, illi contra nihil reſponderũt, nã tendo contra ſermonem tuũ, eſt reſpondeo tibi, tendo contra iter tuum, eſt occurro tibi. ergo nihil contra tendebant. i. reſpõdebant contra. ¶ Ad diuortia.) Ad diuerticula viæ militaris. Terẽtius, Vbi ad ipſum veni diuerticulum. Diuerticula autem ſunt ſemitæ tranſuerſæ, quæ ſunt à latere viæ militaris. ¶ Aditum coronant.) Melior eſt lectio abitum, ꝗ aditum. Cingunt enim ſyluam ne abeant, non, ne abire poſſint. ¶ Ducebat ſemita calles.) Legitur & lucebat, quod ſi eſt. ¶ Rara.) pro raro accipiendum eſt, vt ſit, Raro lucebat herbis, ſcilicet in aliquibus locis interuenientibus. Si ducebat intelligimus inter calles pecorum raram fuiſſe ſemitam, hoc eſt hominum viam. ¶ Euryalum impediunt.) Impedio te dicimus per accuſatiuum, & caſus mutari nõ poteſt niſi deferas verbum, vt dicas, impedimento mihi es. Sciendum ſane multas conferri in Euryalum excuſationes.

DONATVS.

¶ Interea præmiſſi equites.) Quoniam primo loco dixit, præmiſſi, hoc primum exponamus. veniebant enim equites veniebãt & pedites, ex vtroq; quum eſt exercitus, non poteſt vno duci itinere: quia humani greſſus generi equino comparari non poſſunt, ne igitur per armatos pedites, perindeq; oneratos tardarentur, equites primi erant præmiſſi ſimul: illi vero inſtructis ordinibus ſequebantur ex vrbe latina. Ecce dicitur, vnde miſſi, non ad ſolos equites fuiſſe, & oſtendit an pedites remanſiſſent. inſtructis enim ordinibus ambulabant, non ergo remanſerunt, ſed cum mora veniebant. iter enim peditum tardum eſt vel maxime armatorum: deſignat quantitatem præmiſſorum. Trecenti, inquit, fuerunt ſcutati omnes, non omiſit, quomodo eſſent muniti. Turno regi reſponſa ferebant, veniebant ad Turnum cum reſponſis: quæ iſta eſſent, vel cuius, & vtrum deorum an hominis, non dixit. Volſcẽte magiſtro. numeri enim militares ſine magiſtris eſſe nõ poſſunt totum dixit, & ſumma breuitate collectum. ¶ Iamq́; propinquabant ca.) Ipſi ſcilicet equites. ¶ Quum procul. h. læ.) Viderunt Niſum & Euryalum in ſiniſtram tranſitus partẽ ire flectentes. Quæritur quomodo per noctem videri potuerunt? ¶ Et galea Euryalum ſubluſtri no. in vmbra Prodi. imme.) Subluſtris vmbra eſt, quæ ſereno cœlo habet aliquid luminis. Talis igitur quum eſſet nox, galeæ ſplendor ſpargens ex ſe radios oculis exercitus veniẽtis refulſit, non ergo ipſi homines viſi ſunt, ſed eorum inditium arma fulgentia dederunt. Attulit hæc Niſo & Euryalo ex aduerſo euentus exoriens, vt ea hora illa egrederentur e caſtris rutulorum, qua venientes hoſtes prope ingreſſum fuerunt: attulit, & incuria Euryali malum, qui fulgentem galeam non abſcondit. ¶ Aut temere eſt viſum.) Quum hoc vidiſſet exercitus, non credidit eſſe tenendum. non enim vacuum eſſe potuit, quod ſplendor ille nunciabat. ¶ Conclamat ab agmine vol. Sta. vi.) Quaſi ipſos reuera conſpexiſſet, & ſic clamare cœpit, ſtate. ¶ Quæ cauſa viæ?) Totum ſumma breuitate quæſiuit, qui eſſent, quo armati tenderent, & quæ eos duceret cauſa. Ante omnia clamabat, vt ſtarent: quo facilius inſtruerent ignorantem. Quum vero clamaret volſcens, & iſta inquireret. Nihil illi, hoc eſt nullum dedere reſponſum, nec voluerunt conſiſtere, quoniam fuit illis inimica ceſſatio, & homini incertiſſimo non fuit ſermo reddendus, qui arbitratus eſt aut ſtari poſſe, aut emitti reſponſum ab his, qui euadendi diſcriminis cauſa, quærebant fugiendi ſubſidium. ¶ Nihil illi tendere contra.) Nutriebat fugientium ſpem qualitas loci, & noctis opportunum tempus, quæ ipſa in contrarium verſa ſunt. Inde quippe decepti ſunt: vnde ſe fore ſperauerant tutos. nam loca incognita ac denſiſſimis occupata tenebris noctis, inſtantis periculi metus ſic eorum conſilia confuderant, vt non diſcernerentur inter ſeipſos, & quam in partem tendere debuiſſent, turbati neſcirent. Interea conſiderandum eſt, quomodo iſtorum perſonas pro ætate, poeta diſcripſerit. alia enim dedit Niſo conſilia, qui nato fuerat maior: alia ex Euryalo, de quo ſupra dixit. Ora puer prima ſignans intonſa iuuenta. Niſus conſilium repperit, quo ad Æneam iri potuiſſet: Niſus ducere Euryalum noluit. Niſus dixit Euryalo, vt caueret, ne quis à tergo improuidentes inuaderet, Niſus dixit, abſiſtamus, nam lux inimica propinquat: Niſus, nihil tulit, quod poſtea fieret aduerſum. Niſus euaſit in ſylua, & impleſſet factum, ſi Euryali captiuitas non extitiſſet. Contra Euryalo ſpes magna, ſed puerile conſilium tantum feruens & immoderatum ac leue. Contra rutuli, quid fuerint moliti videamus. ¶ Obijciunt equites.) Potuerunt inter initia exiſtimari de numero fuiſſe rutulorum, quorum galea fulſerat, ſed cum volſcenti non fuiſſet reſponſum, intellectum eſt hoſtes eſſe potius ꝗ ſocios: proinde notitia locorum inſtructi clauſerunt cuſtodibus ſyluam, & omnia loca, per quæ euadi potuiſſet, tenuerunt. ¶ Sylua fuit late dumis.) Situs ſyluæ in tantum deſcribitur, vt nihil ſuperfluum teneat, hoc exigit breuitatis ratio: id enim ſolum habere debet, quod Niſo & Euryalo facere poſſet errorem: cætera vero deſcripta non ſunt, quæ negocio non congruebant, ſylua igitur occupata ſentibus fuit per immenſam latitudinem fuſis ilicibus nigris, ramoſis, & ſpiſſis. tenebroſa, vt præter obſcuritatem noctis alias atris frondibus ſuis tenebras adderet. Rara per occultos ducebat ſemita calles, difficilis tranſitus & plena inueſtigatione quæſitus inter anguſtos calles poterat repperiri. Callis quid ſit, ipſe poeta expoſuit: viæ quippe ſunt peranguſtæ inter dumos, quæ vix admittant tranſitum, duo igitur ſubſidia videndi ſcilicet atque gradiendi fugientibus negabantur, & ipſa deſcribendæ ſyluæ fuerat cauſa. per hæc enim ſeparati ſunt, qui non debuerant diſcerni, & vltimis ſupplicijs dari, incipit iam deceptionem ipſam dicere. ¶ Euryalum tenebræ ramorum.) Non præda impediunt, quoniam ſingularis numerus plurali iungi non potuit, ſed ramorum tenebræ, & præda impediebant fugere cupientem. accedebat etiam timor, eo ꝙ terrore ſimul & locorum ignoratione confuſus, quo iter tenderet, neſciebat.

ASCENSIVS.

¶ Interea præmiſſi, &c.) Poſt variam multiplicemq; ſtragem à Niſo, Euryaloq; editam, mutauit fortuna (vt ſolet) vultum: nam in hoſteis inciderunt ab vrbe Latinà. i. Laurolauinio ad Turnum miſſos, à quibus per galeam Euryali viſi, atque in fugam verſi ſunt, donec Euryalus equitibus circumſeptus, atque comprenſus eſt. In qua re, datur doctrina nõ omnia, quę pulchra aſpectu ſunt, continuo vtilia eſſe. Nam ſicut in .ij. dictum eſt, Chorebus iuuenis conſilium dedit, dicẽs, Danaum inſignia nobis Aptemus, quæ res illis pernicioſiſſima fuit: vnde ſequitur, Vadimus immixti Danais haud numine noſtro. Et hic Euryalus, per galeam relucentem agnitus, atque deprehenſus, & ſibi & Niſo, exitio fuit. De hac autem re dicit Donatus ſic. ¶ Subluſtri.) Vmbra noctis, quæ ſereno cœlo habet aliquid luminis. ¶ State.) Mira breuitate omnia interrogat. ¶ Sylua.) Breuis deſcriptio: & qua ea ſola continẽtur: quæ errorem Euryalo facere poſſint: huc ſeparati ſunt, quos diſcerni non oportuit. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Equites præmiſſi ab vrbe Latina, ſcilicet vt vna cum Turno obſidionem firmarent: nam totum Latium coniurauerat in Troianos: ibant, ideſt prodibant, & ferebant Turno regi reſponſa, ſuper ea re, an. ſ. vẽturi eẽnt Latini in auxilium contra Troianos. Ibant ergo interea dum cætera legio. ſ. peditum: moratur inſtructa, ideſt dum inſtruitur: campis, ideſt in locis capacibus, & amplis. Equites (inquit) tercentum omnes ſcutati: & hoc Volſcente, ſupple exiſtente magiſtro. ſ. equitum illorum. Et, ſupp. hi trecenti equites, propinquabant iam caſtris. ſ. ſuorum, aut Troianorum: & ſubibat muro. i. Troianorum vallo, pro mœnibus: & muro deſignato: quũ. i. quando: cernunt procul hos. ſ. Niſum, & Euryalum: flectentes. ſ. iter: læuo limite. i. per limitem. i. viam tranſuerſam à ſiniſtra parte: & galea. ſ. Meſſapi, criſtis decora: prodidit. i. manifeſtauit hoſtibus: in vmbra noctis ſubluſtri. i. parum lucis habente: prodidit (dico) Euryalũ immemorem. ſ. quia galeam abijceret fulgentem, & ita immemorẽ ſalutis ſuæ: & ipſa galea aduerſa. i. obiecta oculis equitum: refulſit radijs. ſ. fulgoribus emiſſis. haud temere. i. vix eſt viſum) qa temere, ſignificat fere: haud temere, fere nunquã: vt, Precox illud ingenium haud temere ad frugem peruenit, hoc autem loco vult Seruius ſignificare: haud temere. i. non ſine ratione: viſum eſt. ſ. à Volſcente hoc eſt putauit non temere factũ, quod illi armati fuge Ordo.

vent: aut haud.i.non: & temere.i.quaſi, hoc eſt quaſi non hoc eſt, vix eſt viſum.ſ.illos fugere: quum.i.quando, Volſcens clamat ab agmine. O viri, ſtate.i.ſiſtite curſum. q eſt cauſa viæ: ve, pro vel: q eſtis in armis: ve, pro vel: quo tenetis iter.i.quo tenditis? illi.ſ. Niſus, & Euryalus: nihil tendere.i.tendebant contra, hoc eſt nihil ei reſpondebant: ſed celerare.i.celerabant, hoc eſt celeriter arripiebant fugam in ſyluas: & fidere.i.confidebant: nocti.i.tenebris, per quas elabi ſperabant. Equites obijciunt ſe ad diuortia.i.diuerticula viarum, nota.ſ.ſibi quia Latini erant: hinc, atque hinc.i.vtrinq; & coronant.i.cingunt in morem coronę: omnem abitū.i.locum, per quem abire poſſent. Alij tamen legunt, aditū. Sylua fuit, ſup.illic: horrida.i.aſpera: late.i.ampliter, dumis: atq; ilice nigra.i.denſa, & obſcura: quam.ſ.ſyluam: ſentes denſi.i.ſpinæ denſæ conſitæ: cōplebant vndiq;.i.ex omni parte: ſed, ſup.ſemita.i.anguſta via, quaſi ſemis iter: ducebat.ſ.euntes illac: per calleis occultos.ſ.à ſpinis, & vepribus. Tenebræ ramorum, & onerosa præda.ſ.ſpoliorū impediunt Euryalum: & timor fallit.i.circūuenit eum.i.errare facit: regione, quia ignorauit regionem viarum. Et ita, vt dicetur, ab hoſtibus comprehenſus eſt.

PIERIVS.

¶ Volſcente magiſtro.) In Ro.co.in Med.in Porcio, & in aliquot alijs, Volcente, legere eſt: & ita paſſim, Volcēs, abſq; s, inter l, & c. ⸢Muroq; ſubibant.) Vetera aliquot exēp.muros, habent. ⸢Haud temere eſt viſum conclamat ab agmine Volſcens.) In cod.nōnullis Haud temere viſum: abſq;, eſt. Soſipater, vbi, temere, pro negligenter, poſitū ait: verſum ita citat: Haud temere eſt viſum conclamat ab agmine Volcens. nomine Volcens vti ſuperius adnotatum eſt, abſq;, ſ, in medio ſcripto. ⸢Omnemq; abitum cuſtode coronant.) In Ro.cod.in Oblongo, & in Med. aditum, legitur: quanuis meliorem lectionem, abitum, Seruius eſſe dicit: vt in Porcio, & pleriſq; alijs.

Niſus abit: iamq; imprudens euaſerat hoſteis:
Atq; locos: qui poſt Albæ de nomine dicti
Albani, tum rex ſtabula alta Latinus habebat,
Vt ſtetit, & fruſtra abſentem reſpexit amicum,
⸢Euryale infelix, qua te regione reliqui? NIS.
Quaue ſequar? ⸢Rurſus pplexū iter oē reuoluēs POE.
Fallacis ſyluæ, ſimul & veſtigia retro
Obſeruata legit, dumiſq; ſilentibus errat.
Audit equos, audit ſtrepitus, & ſigna ſequentum.
Nec longum in medio tempus, quū clamor ad aures
Peruenit, ac videt Euryalum, quem iam manus omnis
Fraude loci, & noctis ſubitò turbante tumultu
Oppreſſum rapit, & conantem plurima fruſtra.
Quid faciat? qua vi iuuenem, quibus audeat armis
Eripere? an ſeſe medios moriturus in hoſteis
Inferat? & pulchram properet per vulnera mortem?
Ocyus adducto torquens haſtile lacerto,
Suſpiciens altam lunam, ſic voce precatur.
⸢Tu dea, tu præſens noſtro ſuccurre labori NIS.
Aſtrorum decus, & nemorum Latonia cuſtos,
Siqua tuis vnq̄ pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, ſiqua ipſe meis venatibus auxi,
Suſpendi've tholo, aut ſacra ad faſtigia fixi:
Hunc ſine me turbare globum, & rege tela per auras.
⸢Dixerat, & toto connixus corpore ferrum POE.
Conijcit, haſta volans noctis diuerberat vmbras,
Et venit aduerſi in tergum Sulmonis, ibiq;
Frangitur, ac fixo tranſit præcordia ligno.
Voluitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, & longis ſingultibus ilia pulſat.
Diuerſi circūſpiciunt, hoc acrior idem
Ecce aliud ſumma telum librabat ab aure,
Dum trepidant, it haſta Tago per tempus vtrunq;
Stridens, traiectoq; hæſit tepefacta cerebro.

SERVIVS.

¶ Niſus abit.) Bene meminit velocitatis, quam ei in quinto dedit: vt, Primus abit, lōgeq; añ omnia corpora Niſus Emicat. ⸢Imprudens.) Scilicet remanentis Euryali. ⸢Albæ de nomine.) Vel porcæ, vel ciuitatis, vel regis Albani, cui ſucceſſit Procas. ⸢Infelix, qua te regione reliqui?) Se infelicem dicit, qui dolet: non illum ꝓpter quem dolet. ⸢Iter omne reuoluens.) Vrbanus huc uſq; verba Niſi vult eſſe: alij, poetæ dant, Rurſus perplexum iter omne reuoluēs. ⸢Signa ſequētum.) Militarem ſonum dicit, qui varius eſt, nam interdum canit, vt inſequantur eos qui fugiunt: interdum receptui. ⸢Nec longū in medio tempus.) Inter auditū ſonum & viſum Euryalū. ⸢Oppreſſum rapit.) Quē iam manus omnis rapit, nam male q̄dam. Videt, rapit. accipiunt, quod ſi admiſeris, vacat Quē iam manus omnis. ⸢Pulchrā properet per vulnera mortē.) Glorioſum enim eſt pro amico perire. Et pulchram ex perſona poetæ dictum eſt. ⸢Tu præſens noſtro ſuccurre labori.) Non dicit quæ præſens es, ſed præſens ſuccurre, ideſt ilico, ſtatim. ⸢Si qua.) Qua vacat & hic, & in ſequenti. ⸢Suſpendive tholo.) Tholus eſt proprie veluti ſcutum breue, quod in medio tecto eſt, i quo trabes coeunt: ad quod dona conſueuerunt ſuſpendi. Bene autem venatorem inducit numē inuocare ſyluarum. ⸢Turbare globum.) Sana petitio. Nam quia vincere impoſſibile fuerat, petit vt ſaltem perturbet telorum beneficio. ⸢Rege tela per auras.) Per noctern, in qua ſine auxilio numinis recti iactus eſſe non poſſunt. ⸢Ferrum Conijcit, haſta.) De ferro ad haſtam tranſijt. Conicit, pro coicit. nam coicit antiquum eſt. ⸢Aduerſi in tergum Sulmonis.) Tergum pro tergus dixit. Salluſtius, Tergis vincebant, pro tergoribus, vt intelligamus haſtam in ſcutum veniſſe, & illic eſſe colliſam: vt. ⸢Frangitur.) ſit colliditur. ⸢Fiſſo.) Scuti ligno etiam præcordia penetraſſe, aliter non procedit, nam ſi haſtam re vera fractam accipiamus, ratione caret quod dicit, Fiſſo tranſit præcordia ligno. Alij re vera in tergum volunt eſſe percuſſum, quod falſum eſt, nam quo modo ante fiſſum lignum eſt, & ſic præcordia penetrata? Sciendum tamen locum hunc vnum eſſe de his quos diximus ſupra. ⸢Hoc acrior idem.) Quod iacuerat, & quod ei proſpere primus ceſſerat iactus. ⸢Telum librabat ab aure.) Geſtus iaculantis exprimitur: duobus autem generibus manualia tela mittuntur, aut enim ab aure, aut à latere tela iaciuntur. ⸢Per tempus vtrunq;.) Congrue dicit telum pro tempus vtrūq; tranſiſſe. ait enim. ⸢Diuerſi circunſpiciunt.) hoc eſt huc & illuc ora circunferunt, per quā opportunitatem potuit telū tempus vtrunque tranſire. Aſper tamen dicit, per tempus vtrunq;, hoc eſt inter tempus vtrunque, vt econtra, Hunc inter fluuio Tyberinus amœno: ideſt per hūc. Quod ſi eſt, intelligamus eum in fronte eē vulneratum. ⸢Tepefacta cerebro.) Alibi, Et fixo ferrum in pulmone tepeſcit.

DONATVS.

¶ Niſus abit.) Niſus, qui nullo ponderis impedimento teneretur, adiutus & teneretur adiutus proſperitate fortuita omnia impedimenta dum neſcit, euaſit. ⸢Vt ſtetit, fruſtra abſentem reſpexit amicum.) Reſpexit, inquit, abſentem quaſi videri poſſet, qui non erat præſens. Reſpexit ergo, hoc eſt retrorſum aſpexit, & quum eum, cuius cauſa hoc fecerat, animaduertiſſet abſentem, fruſtra, inquit, reſpexit, quia, quem videre voluerat, non inuenit. ⸢Euryale infelix.) In hoc verſu diuerſa diſtinctio eſt. Infelix enim ſic in medio poſitum eſt, vt & Niſo & Euryalo poſſit adiungi, ſi Niſo ſic pronūciandum, vt dicamus Euryale, & hoc nomine ſuſpenſo conſequatur, infelix qua te regione reliqui? deinde accedat, quaue ſequar? vt inde magis infelix Niſus, quia neſcit, quum amicū perderet, vbi amicum deberet inquirere. Alia diſtinctio eſt, Euryale infelix, vt miſerationis videatur eſſe, quum perditum nominat, & ideo infelix, quia amici peritioris greſſus obſeruare non potuit, qua te regiōe reliqui. quaue ſequar? Inde quoq; infelix, qa ſic errauerat, vt inueniri non poſſet. Iudicium hic legentis eſt neceſſarium, vt ſequatur vtrunq;, aut deligat alterum, quod putauerit melius. Mihi tamen videtur ſecundum animum niſi tantum doluiſſe perditum, vt ſe potius infelicem diceret, quia tardius reſpexit. Deniq; addidit accuſationem ſuam dicendo, qua te regione reliqui? non dixit quam regionem reliquiſti: vt & inde infelix Niſus, quia neſcit, quum perderet & perditum tarde intellexit. ⸢Rurſum perplexum iter om.reuol.) Quem intellectum nobis dederit, caute conſiderandum eſt, vt plenius appareat infelicitas Niſi, nam rurſum

ſum cœpit repetere, quod cum maximo labore ſemel tranſiuit-
ti potuit, quantæ infelicitatis fuit vix viam repetere perplexam,
hoc eſt multis impedimentis obſeſſam? ſubire omnem reditus
molem? & remeare, vnde fuerit periculi contemplatione diſceſ-
ſum? repetere fallacem ſyluam, ſyluæ ſignificatione & latitudo
monſtratur & dumorum impedimentum. fallacem autem ideo,
quia quum nulla gradiendi facilitas eſſet in tenebris, in ea magis
ſupererant, quæ non regerent, ſed fallerent ambulantem: veſti-
gia vero conſiderare, & redeundo colligere quis potuit? quum
tali tempore ac loco videri non poſſent. Tamen quantarum mo-
rarum hæc fuit, & quantæ diligentię. ⸿Dumiſq; ſilen. errat.) Tan
tum valuit aduerſa natura loci, vt cum ipſa ſpectatione curioſa,
toto ſimul implicatus eſſet errore. ⸿Audit equos.) Tantum inter
ipſum & hoſtes ſupererat ſpatij, vt ad eius aures equorum ſtrepi-
tus & ſequentium hoſtium ſigna peruenirent. ⸿Nec longum in
me. tem.) Non plurimum temporis conſecutum eſt. ⸿Quum cla
mor ad aures Peruenit.) Clamor capti ſcilicet Euryali. ⸿Ac videt
Eu.) Videt dixit, aduertit. ⸿Quem iam manus omnis.) Capti Eu-
ryali defenſionem poeta proſecutus eſt, ne iners nec per imbecil-
litatem videretur factus eſſe captiuus. Captus eſt, inquit, Eurya-
lus, ſed illum locorum fraus hoſtibus dedit, & tumultus repenti
nus, & inimicum tempus tenebrarum, accedente multitudinis
violentia, quæ totam circundederat ſyluam. ⸿Et conantem plu-
rima fruſtra.) In ipſis tamen anguſtijs non ſibi defuit, conatus eſt
quippe multa pro ſe, ſed contra tot difficultates obtinere nõ val-
uit. Salluſtius quoque vbi ponit conatus eſt, nullos effectus con-
ſecutos oſtendit. ⸿Quid faciat?) Qua Niſus perdiderat euentũ pri
mæ inuentionis ſuæ, in deliberationem repente mutatus eſt: ſed
prima illa pars fuit æſtuantis, vt amicum incolumem vi aut ar-
mis ſi poſſet, eriperet: aut quia id contra multos impleri non po
terat, hoſtibus ſeſe ipſe quoq; ingereret ſubiturus glorioſam cum
ſocio mortem. ⸿Ocyus adducto torquens ha. la.) Deliberantis,
inquit, hæc fuit in illa neceſſitate ſententia. Cito reduxit cum ha-
ſtili dexteram. Cito ideo, ne locum mutarent, qui Euryalum de-
tinebãt, reductio autem manus idcirco fit, vt fortius exeat, quod
fuerit deſtinatum. Altam lunam intelligere poſſumus, aut ma-
gni luminis, aut in excelſa cœli parte conſtitutam. ⸿Tu dea, tu
præſens.) Iccirco, inquit, te rogo, quia dea & ſola es: præſens ſuc-
curre labori noſtro, generalis petitio, quam ſequentibus patefa-
cturus eſt. Prius enim vult connumerare obſequia iuxta cauſam
ſui patris, & ſua promiſſa nihilominus narrare. Amant enim nu-
mina laudari, quum rogantur. Tu es ait, aſtrorum ornamentum,
& decus cœli, tu nemorum cuſtos, & latonæ filia. ⸿Si qua tuis
vnquàm.) Bene addidit pro me, quoniam nullũ eſſet ex eo iſtius
meritum, ſi ille non pro filio feciſſet. ⸿Si qua ipſe meis venatibus
auxi, Suſpendiue tholo.) Ecce addidit etiam obſequia ſua, vt oſtẽ
dat ſe quoq; eius eſſe cultorem. Tholum ferunt eſſe medium te-
cti in rotunditatem collecti, ſubiungit prece completa petitionis
ſummam. ⸿Hunc ſine me tur. glo.) Non petit impoſſibile, quod
impetrare non poſſet, liberationem, ſcilicet ſuam, & ſocij Eurya-
li, ſed & vt turbaret ſaltem hoſtium congregationem, vt poſtea
factum eſt. ⸿Dixerat, & toto.) Toto corpore connixus, aut quia
paulo longius ſtabat, aut quia mittebat iratus. ⸿Haſta volans.)
⸿Expreſſum eſt hic beneficium deæ, & humanæ fortitudinis ro-
bur. haſtam enim rutuli Sulmonis ſcutum excipit, ibiq; frangitur
non haſta, ſed ſcutum, deniq; ſequitur, & fixo tranſit præcordia li
gno, diuiſo ſcuto atq; perfracto tranſit haſta per illius pręcordia,
qui tenebat. ⸿Voluitur ille vomẽs.) Ille, inquit, frigidus effudit
vomẽs ſanguinis calidũ flumẽ, de frigido ait fundebatur calidus
ſanguis, quoniam recedente eo, quid in corpore calidum eſt, quid
ſupererat, niſi vt frigus repente ſuccederet? ſingultus vero ſangui
nẽ ſequebantur. expirantis enim ſigna ſunt, quum vis maior ani-
mã viſceribus excludit, plena deſcriptio moriẽtis ex magno ictu
per plagam, qua eius fuerant perforata pręcordia, vomebat, vt
dictum eſt, calidum ſanguinis flumen, ipſe recedente calore frigi-
dus remanens ſingultus ducens animæ luctantis, quam in extre-
mos exitus cogebat exitium. ⸿Diuerſi circunſpiciunt.) Non om-
nes vnam partem intuebãtur, ſed alij aliam, volẽtes miſſi teli au
thorem, & mali tanti originẽ noſſe. ⸿Hoc. a. a. Ecce aliud ſumma
t. l. a. a.) Magna copia deſcribẽtis, magna varietas, ſupra dixit ad-
ducto lacerto miſſum telũ, hic dixit, ab aure librabat. Vbi igitur
primum iactum euentus conſecutus eſt, acrior factos parabat al-
terum ab ipſa aure. quanto enim retrorſum ducitur telum, tanto
ictus & longius vadit & fortior peruenit. ⸿Dum trepidant.) Dũ
rutuli vnius caſu cõmoti turbantur, percuſſus eſt etiam tagus, nã
per eius vtrunq; tempus tranſijt haſta.

ASCENSIVS.

⸿Niſus abit, &c.) Docet quomodo Niſus elapſus pernicitate ſua
ac pedũ qua plurimũ valere in. v. comprobatus eſt velocitate: tan
dẽ Euryalum abeſſe cognoſcẽs, eum requiſiuit: ac ſagittis, qui eũ
circunſtabant, turbauit. Vñ dicit Donatus ſic. ⸿Euryale infelix.)
Duplex eſt lectio. vel, infelix Euryale. vel, Euryale ego infelix, q̃
regione, reliqui, te: ſed magis ad ſe refert, cui labores, & pericula
iam peracta repetẽda ſunt. ⸿Fraude loci.) Iam liberat Niſum ab
inertia. ⸿Tu dea.) Vt poſſis. ⸿Aſtrorũ decus.) Laudat quã rogat,
vt beniuolũ reddat ſi: qua oſtẽdit meritum ꝙ nihil proficeret: niſi
pro ſe pater feciſſet. ⸿Tholo.) Tholum autẽ dicunt, medietatẽ te-
cti, in rotundum collecti. ⸿Et rege tela.) Petit aũt quod facile eſt:
non liberationẽ ſui, & ſocij, ſed turbationem globi. ⸿Summa li-
brabat ab aure.) Summa copia ſcriptoris. nam ſupra dixit, Abdu-
cto lacerto. Hæc ille. ⸿Ordo autẽ eſt. Niſus abit. i. aufugit: & ipſe **Ordo.**
imprudens. i. ignarus remanentis Euryali, euaſerat iam hoſtes: at-
que, ſupp. euaſerat: aut potius legamus, Adq;: vt ſit, Et vt ſtetit ad
locos, qui dicti ſunt poſt. i. poſtmodũ, Albani de nomine Albæ. ſ.
ſuis, aut ciuitatis: rex Latinus habebat tum. i. tunc quum hoc fie-
ret: alta ſtabula. ſ. equorũ, illic in pratis ſtare ſolitorum: vt ergo. i.
poſtq̃ ſtetit ad illos locos: & reſpexit. i. retrorſum inſpiciẽdo, ocu
lis quæſiuit: fruſtra, quia abſente amicum. ſ. Euryalũ: inquit, ſup. ò
Euryale infelix: aut, ò Euryale, qua regione ego infelix reliqui te:
ve, pro vel: qua ſequar, ſup. te. Inquit, ſup. reuoluẽs rurſus omne
iter: perplexum. i. implicitum, varijs circuitibus ſyluæ fallacis. ſ.
errore, & ambagibus ſemitarum: & legit ſimul retro. i. repetit ve-
ſtigia: obſeruata. i. memoriæ cõmendata: quia eadẽ redibat, qua
ipſe abiuerat. Idem in. ij. dictum eſt de Ænea, Creuſam repetẽte:
& erat dumis ſilentibus. i. inter dumos, vbi alta erant ſilentia. Au
dit equos, & audit ſtrepitus, & ſigna ſequentum. Nec longũ tem
pus, ſup. erat in medio: quum clamor. ſ. eoꝝ, qui Euryalum com-
prehẽderant: peruenit ad aureis. ſ. Niſi, ac videt Euryalum: quem
omnis manus. i. multitudo, rapit oppreſſum fraude loci: quia nõ
inuenerat ſyluas abitũ: & ſubito tumultu noctis turbante. ſ. eum
& conantẽ plurima. ſ. eluctari, aut hoſtem ferire: fruſtra, quia cir-
cumuẽtus à tot nil potuit. Quid faciat, ſup. dubitauit Niſus (& eſt
bona eclypſis, quæ nihil obſcuritatis, ſed plurimum cõmiſeratio-
nis habet: quaq; alibi, vt in. iiij. Geor. in dubitatione Orphei vſus
eſt.) qua vi, & quibus armis audeat eripere iuuenẽ: & an ipſe mo
riturus. i. certus mori: inferat ſe in medios hoſteis: & properet. i. ſe
ſtinet, & celeriter prouocet: pulchram mortem per vulnera. ſ. &
hoſtibus illata, & ab illis ſuſcępta. Ipſe torquens ocius. i. cito: ha-
ſtile, ideſt iaculum miſſile: & leue lacerto adducto, ſcilicet ad ſe, vt
fortius emittat: precatur ſic, voce, ſcilicet expreſſa: quum & men-
te precari poſſet: ſuſpiciens, ideſt ſurſum, ſeu ſuſum aſpiciens: lu-
nam altã. Tu, ò Latonia. i. Latonæ filia: Diana, ſeu Phœbe, aut lu-
na decus aſtrorum. ſ. nocturnorũ, & cuſtos nemorum: quia vena
trix, & dea. i. quę quia dea es: potes ſuccurrere pręſens. i. aut fauo-
rabilis, aut cito ſuccurrere potẽs: noſtro labori. i. laborioſo pericu
lo: ſi pater. ſ. meus, Hyrtacus nomine: tulit vnq̃ qua. i. aliqua: do-
na tuis aris. i. ad tuas aras: pro me. i. pro ſalute mea: & ſi ego auxi
meis venatibus. i. quæ ego cæpi: qua. i. aliqua dona: quia de vena-
tione Dianæ ſacrificare ſolebant: vnde in Buco. Setoſi caput hoc
apri tibi Delia puus: Et ramoſa Micon viuacis cornua cerui, &c.
ve, pro vel: ſi ego ſuſpẽdi, ſupp. aliqua: tholo. i. ad trabium in ædẽ
tua connexionem, ad quem dona ſuſpendi ſolent: aut ſi fixi, ſupp.
aliqua: ad faſtigia. i. ſublimitatem: ſacra. i. delubri, aut veſtibuli ſa-
cri: ſine. i. permitte: quod minus eſt, q̃ ſi dicat, da: quaſi ipſe poſſit
ſi illa non impediat: me turbare hunc globum, & rege tela per au
ras. Dixerat. ſ. Niſus: & connixus. i. connitẽs toto corpore conicit
ferrum. i. haſtile ferratum, haſta volans, diuerberat vmbras no-
ctis: & venit in tergum. i. ſcutum, tergore tectũ: Sulmonis aduer-
ſi. i. aduerſe ſtantis: &, ſup haſta frangitur ibi: ac tranſit præcordia
i. itima cordis cingẽtia: & hoc ligno. ſ. ſcuti: fiſſo. i. diuiſo, & ſecto.
Ille. ſ. ſulmo: voluitur. ſ. retrorſum: vomens de pectore flumẽ cali
dum. i. ſanguinẽ: exiſtens frigidus. i. moriẽs: & pulſat. i. trahit, Ilia
longis ſingultibus. Ipſi circunſpiciunt diuerſi. i. ad diuerſa loca: &
idẽ. ſ. Niſus, ſup. effectus: acrior. i. vehementior. hoc. i. per hunc ta-
lem euentum: ecce. q. d. præter opinionẽ ſtantium, ac præter ſpẽ
eius: librabat. i. librando: hoc eſt, circunrotando emittebat, aliud
telum: ab aure ſumma. i. deſuper, & longe educto brachio: dũ tre-
pidant. ſ. metu, & feſtinatione: haſta ſtridẽs. i. cum ſtridore: hoc eſt
impetu magno volans: ijt. i. tranſijt: Tago. i. illi viro: per vtrunq;
tempus. i. ab altero in alterum: & ipſa tepefacta cerebro traiecto,
hęſit. ſ. in eo. Nihil autem mirum, ſi haſta impetu pro parte fracta,
pro parte tranſijt.

PIERIVS.

¶ Qui poſt Albæ de nomine dicti Albani.) Albæ regi ſucceſſiſſe Procam, ait Seruius. Sed Liuius, cum Auentino ſucceſſiſſe, dicit. ¶ Suſpiciens altam lunam, ſic voce precatur.) In Roma.co.& aliquot aliis, legere eſt, altam ad lunam: quod nequaq̃ diſplicet. In Porcio, altam lunam. Et cuiuſmodi quidem lectio agnoſcitur à Priſciano, vbi tam, &: q̃, atq;: poetice nonnunq̃ poſtponi notat: aliter vero non: exẽplo hinc ex Virgilio citato, Suſpiciẽs altam lunam & ſic voce precatur. Plerisq; tñ eruditis placet magis abſque vlla copula carmen legi. Eſt &, ore precatur, in anti.aliquot cod. quod parui refert. ¶ Tu dea, tu præſens.) Seruius exponit, præſens, ilico. ſed cur non potius præſens, propitia, fauens: vt illud in Buco. Nec tam præſentis alibi cognoſcere diuos. ¶ Connixus corpore.) In Ro.co. coniſus. hac de geminatione quidem apud antiquos adeo rara, ſuperius dictũ. Quantũ vero pertinet ad x, vel s, in participii forma reponẽdas, Valerius Prob. ſentire videtur, eandem eſſe appellationẽ, in proprio nomine, in appellatiuo, & participio, Niſo, Hyrtaci filio: Niſo, participio: &, niſusq; ſmotus eandem. quare, conniſus, ex Probi ſententia ſcribendum. ¶ Frãgitur, ac fixo trãſit pręcordia ligno.) In vete.cod. vel fiſſo, legi: à findo, quod agnoſcit Seruius: vel lectionẽ abraſam, & modo, fixo: modo, fracto, aliena manu repoſitũ. ¶ Et longis ſingultibus Ilia pulſat.) In Ro.cod. pulſant. ſed melius vnitatis numero. ¶ Telum vibrabat.) In codi. plerisq; omnino vibrabat, legitur. Sed in emendationibus, librabat. ¶ Dum trepidãt, iit haſta Tago.) In cod.ant. it, omnino per ſynęreſin: ſiue, it, pſentis tẽporis omnino ſit: & vĩ ſubſequẽtis adſpirationis producatur: quod magnũ literatiſſimis viris negocium faceſſit, meliore tamẽ parte in eorũ ſententiã concedente, qui concíſionẽ factam ex, iuit, autumant: vt in Terentiano prologo, Exiſtimat: pro, exiſtimauit: quã lectionem Donatus agnoſcit. Licet apud Priſcianũ, in hoc citato verſu, neq; it, neq; iit, legatur: ſed, Volat haſta Tago per tempus vtrũq;, ſed & illud obſeruatione dignum, quod Cariſius monet tempora pluraliter tantum dici, quãuis Virgilius ſingulari ſit vſus, vt hoc loco.

Sæuit atrox Volſcens, nec teli conſpicit vſquam
Authorem, nec quò ſe ardens immittere poſſit.
¶ Tu tñ interea calido mihi ſanguine pœnas — VOLS.
Perſolues amborũ. ¶ Inquit, ſimul enſe recluſo — POE.
Ibat in Euryalum: tum verò exterritus, amens
Conclamat Niſus, nec ſe celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem.
¶ Me me, adſum qui feci, in me conuertite ferrum — NIS.
O Rutuli, mea fraus omnis: nihil iſte, nec auſus,
Nec potuit, cœlum hoc & ſydera conſcia teſtor:
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat, ſed viribus enſis adactus
Tranſadiit coſtas, & candida pectora rupit.
Voluitur Euryalus leto, pulchrosq; per artus
It cruor, inq; humeros ceruix collapſa recumbit.
Purpureus veluti quum flos ſuccíſus aratro
Langueſcit moriens, lapſóue papauera collo
Demiſere caput, pluuia quum forte grauantur.
At Niſus ruit in medios ſolumq; per omneis
Volſcentem petit, in ſolo Volſcente moratur:
Quẽ circum glomerati hoſtes, hinc cõminus, atq; hinc
Proturbant: inſtat non ſegnius, ac rotat enſem
Fulmineum donec Rutuli clamantis in ore
Condidit aduerſo, & moriens animam abſtulit hoſtis
Tum ſuper exanimem ſeſe proiecit amicum
Confoſſus, placidaq; ibi demum morte quieuit.
Fortunati ambo, ſi quid mea carmina poſſunt,
Nulla dies vnquam memori vos eximet æuo,
Dum domus Æneæ Capitoli immobile ſaxum
Accolet, imperiumq; pater Romanus habebit.

SERVIVS.

¶ Interea.) Donec ille inueniatur. ¶ Perſolues amborum.) Aut occiſorum: aut tuas & Niſi. Nam duos eos fuiſſe nouit, ſupra eni ait, State viri. ¶ Me me.) Subaudis interficite, & eſt interrupta elocutio dolore turbati. ¶ Nec potuit.) Validior argumentatio ex impoſſibilitate. vt, Quid Troes potuere? Item, Non ea vis animo: nec tanta ſuperbia victis. ¶ Tantum infelicem nimium dilexit amicum.) Cõtra illud, Cur ergo venit? dicit, Tantum amicum dilexit, vt cum nihil poſſet, tamen veniret. ¶ Voluitur Euryalus leto.) Aut ſeptimus eſt, aut datiuus: ſed ſi datiuus fuerit, figuratum eſt, id eſt in letum. vt, It clamor cœlo. ¶ Purpureus veluti cum flos ſuccíſus aratro Langueſcit.) Habetur ratio comparationis. videtur enim Euryalo Hyacinthum comparare, qui pulcherrimus fuit, & poſt mortem conuerſus in florem eſt. ¶ Laſſóve papauera collo Demiſere caput.) Homeri eſt & comparatio & figura. nam & ille ſic ait, vt multorum vnũ diceret caput. ¶ Volſcentem petit.) Appetit. Petitiones enim proprie dicimus impetus gladiatorum. Vnde Cicero, Quot ego tuas petitiones ita coniectas, vt vitari nullo modo poſſent, parua quadam declinatione concutiunt: & vt aiunt, corpore exceſſit. ¶ Proturbant.) Confodiunt. Vnde paulo poſt, Confoſſus. ¶ Non ſegnius.) Non ſecius quàm vulneratus. ¶ In ore condidit aduerſo.) Archaiſmos eſt, vt ſupra, Pectore in aduerſo cui totum cominus enſem Condidit. ¶ Placidaq; ibi demum morte quieuit.) Aut proprium eſt mortis epitheton: aut ex affectu pereuntis dictum eſt, qui cum amico moriebatur. ¶ Si quid mea carmina poſſunt.) Verecunde. ¶ Domus.) Familia. ¶ Capitoli immobile ſaxum Accolet.) In vrbe Roma Iouis templum non fuit, quod cum iam deuotum à Priſco Tarquinio vellet Superbus Tarquinius ędificare, cœpit auguriis captare qui mons huic templo eſſet aptiſſimus. Et cum in omnibus Tarpeius eſſet inuentus (in quo erant multa diuerſorũ numinum ſacella) actum eſt vt exinde ad alia templa numina euocarẽtur ſacrificiis, quo poſſet libere & ſine piaculo templum Iouis ædificare. Cumq; omnes dii libenter inde migraſſent, Terminus ſolus, hoc eſt limitum deus, abſcedere noluit, ſed illic remanſit. Tunc de hoc ſacrificatum eſt, & deprehenſum, q Terminus cum Ioue remanens æternum vrbi imperium cum religione ſignificaret. Vnde in Capitolio prona pars tecti patet, quę lapidem ipſum Termini ſpectat, nam Termino nõ niſi ſub diuo ſacrificabatur. Hinc ergo nunc dixit, Capitoli immobile ſaxum Accolet: quia Terminus non eſt reuulſus de loco.

DONATVS.

¶ Sæuit atrox volſcẽs.) Plus enim creſcebat iracundia eius, q author facti non apparebat, nec conſtabat vnde vltio debuiſſet expoſci. ¶ Tu tamẽ interea.) Quoniam latet, inquit, ſocius tuus. tu interim duorũ pœnas expendes. ¶ Simul enſe recluſo.) Dictio irati ſeruẽs ſatis & breuis. nõ enim in verbis ſed in facto vltio fuerat repoſcenda. Ibat igitur in Euryalum educto gladio & parato ad feriendum. ¶ Túc vero exterritus. a.) Quando ad amici necem ventũ eſt, latebras dolor vlterius ferre non potuit, in tantum vt ſe ipſum ſua perderet voce. Videamus nunc q̃lis vox perturbati eſſe potuit, & eius, quem ex cauſa maximi doloris amentem dixit eſſectum, quum ad ea reſpondere cogeretur, quæ dixerat volſcens, tu tamen interea calido mihi ſanguine pœnas perſolues amborũ. Niſus contra ait. ¶ Meme adſum, qui feci.) Deficientis vox fuit, propter nimium dolorem deniq; quod animo tenebat, non potuit ſemel effundere. ait ergo me: & quum deeſſet continuatio verborũ ſequẽtiũ, ait iterum me. tertio, vbi cœpit paulatim ſeſe colligere, adiunxit adſum qui feci, quarto, in me conuertite ferrum. Quum igitur hæc pronunciantur ſeparanda ſunt, ne coniuncta minuant intellectum. Magna ſubtilitate diſpoſitum, quod autem duplicatum eſt me, infra completum eſt adiectione, facta verborũ, quæ inter initia ſecuta non fuerant. ſi, inquit, malũ in vos admiſi, quęritis rutuli? pręſto ſum, audite confitentem, & ferrum retorquete in me ab exitio innocentis, me percutite, me pœnis, quibus volueritis abſumite. Me quippe authore & inuẽtore factũ cõſtat quicqd vobis inflictum eſt. Mea fraus omnis, inuentiones fraudis in perniciem veſtram conceptę meis conſiliis proceſſerunt nihil iſte nec auſus eſt, nec potuit. Cõſiderate eius ętatem, inuenietis eum nec aliquid audere potuiſſe, nec facere, probatur iſtius amẽtia, dũ putat hoſtes iuſiurandum inimici in tantis anguſtiis acceptare poſſe. ¶ Cœlum, inquit, & conſcia ſydera teſtor.) Hic quia potuit ei dici, ſi iſte reus non eſt, quid hic facit, vel cur tecum eſt? occurrit vltro, & ait. ¶ Tãtum infelicem ni.) Quod ait tantũ, corripi debet

pi debet in pronunciatione nō produci. vt ſit hoc ſolum deliquit, quia venit huc mecum, amicitia in felicis hominis ductus non odio veſtro. errant autem qui producunt tantū, & ſic intelligunt. quaſi niſus dixerit tantum me amauit quaſi multum, quod ſi ſolum eſt, non implet intellectum. vt excuſetur euryalus. Multum enim putauit intereſſe niſus inter reum facti & eū, qui interfuerit facto, nec tamen aliquid fecerit, quum ambos teneat vna ſententia. ſed hoc virgilius non approbans pro dolentis & turbati per amentiam perſona poſuit. vt quaſi hoc genere parceretur ei, qui diuelli ab amico non potuit. ❡ Talia dicta dabat.) Niſus quidem loquebatur, quæ prodeſſe euryalo potuiſſent. ſed hoſtis tenuit intentionem ſuam, & quātum iræ gereret animo in ictu, quo euryalum percuſſit, oſtendit. nam viribus omnibus adegit enſem per coſtas eius & pectus. ❡ Voluitur euryalus.) Duo genera comparauit funeri, purpureum florem toto corpori præter ceruicem & caput, papaueri ceruicem & caput, quia ſic inflectitur cum maturitate laſſatur, aut humoris onere prægrauatur. ❡ At niſus ruit in me.) Vicit hoſtium multitudinem niſus, & rupta circūſtantiū turba ad autorem ipſum peruenit occiſi, nihil de ſua morte formidans, qui moriturus irruerat, & poſt amici mortem petebat potiusq; vitabat interitum. ❡ Quē circum glomerati ho.) Proturbant eum, qui poterant & ferire, ſed obſeruabant potioris iudicium, nec temere audendum aliquid arbitrantur, vbi fuit excelſior poteſtate, qui arbitrio ſuo pœnam deberet exigere. ſed nō abfuit intentioni niſi perturbantium multitudo. ❡ Inſtat non ſegnius.) Quo magis inſtitit, nec deſeruit conſilium ſuum, rotauit enſem fulmineum. hoc eſt in morem turbinis miſit gladiū, quaſi iaceret fulmen. ❡ Donec rutuli cla. in ore.) Opportune iactus eſt enſis, fuit enim penetrandi facilius via, vt os clamantis ſimul feriret, & clauderet. O conſilium præſens deſiderans vltionem cōſortis occiſi manu propria ferire nō potuit. Impediebatur enim proturbantium turba, & tamē rotato enſe vindictam, quā deſiderabat, impleuit. ❡ Et moriens ani. ab. ho.) Hoc dicendo, oſtendit etiam niſum fuiſſe percuſſum, propter volſcentis exitium. cui glorioſa mors fuit: quia vindicato conſorte diem vltimū clauſit. ❡ Tum ſuper exanimum.) Et quum multum ſpiritum redderet, in animo habuit amicum indiuiduum. Deniq; cum ab eo nollet etiam mortuus ſeparari, ſuper ipſum maluit cadere, & ſuper cariſſimum funus animā flare. ❡ Fortunati ambo.) Exæquauit amborum fidem, exæquauit laudem. Euryalus enim noluit niſum relinquere in pericula pergentem. ecce & niſus, qui euaſerat ne amico exanimi ſuperſtitiſſet, properauit ad mortem. Et quoniam res fuit præclari exempli, digni inuenti ſunt, quorum per virgilij carmen memoria conderetur ad poſteros. Ideoq; facta apoſtropha, ait. ❡ Siquid mea car. poſ.) Ne videret arrogans in laude carminū ſuorū, dixit, ſi quid mea carmina poſſunt, hoc eſt, ſi digna fuerint carmina mea, quæ concelebret ſecutura poſteritas, ſemp ipſi eritis in laude. ❡ Dū domus æneæ.) Hęc dicendo, oſdit nihil fore perpetuū. & omnia ad vltimū finem eſſe ventura: tamē magna fuit gloria illoꝝ cum omnibus ſua quoq; durante memoria vno cum omnibus fine concludi.

ACENSIVS.

❡ Sęuit atrox, &c.) Recitat necem Euryali, & deinde Niſi, amicorum, miſerandam & memoria digniſſimam, quam neq; fraudādam pollicetur. Vnde dicit Donatus ſic. ❡ Sæuit.) Creſcit ira, quoniam author facti non apparebat. ❡ Purpureus.) Ad totum corpus refertur hæc comparatio. ❡ Papauera.) Papauer vero, ad ceruicem, & ad caput. ❡ Dum domus.) Oſtendit omnia vētura ad finem. Hæc ille.

Ordo. ❡ Ordo eſt. Volſcēs, ſcilicet equitū magiſter: atrox i. ferociens: ſæuit. i. ferocior efficitur: nec. i. quia non cōſpicit vſq; authorem teli, nec conſpicit quo ipſe ardens poſſit immittere, id eſt inferre ſe: & (inquit) tamen. i. tametſi, ſi non cōſpiciam authorem, nec quem punire merito debeam: tamē tu (ad Euryalum loquitur) perſolues interea. ſ. dum author teli latebit: mihi ſanguine. ſ. tuo calido: pœnas. i. ſumam de ſanguine tuo vindictam, & vltionem: amborum. ſ. Sulmonis, & Tagi interfectorum: & ibat ſimul. ſ. quum id diceret: in. i. cōtra: Euryalum enſe recluſo. i. euaginato: quia re, cum verbo ad, clauſuram: aut velamen ſpectāte, cōtrarium importat, Niſus exterritus: tum vero. i. maxime tunc: aut tūc primum ad Verum, conclamat, exiſtens amens. i. ſine mēte: quia illum ſaluare non poterat: vt ſe, & a quibus miſſus erat: & tamen immemor, & ſuæ, & reipublicæ ſalutis: nec potuit celare. i. occultarē ſe amplius, aut perferre tantū dolorē, quantus erat amicum, ante oculos interfici. Cōclamat igit, o Rutuli, me me. i. petite, & īterficite meme (inquit) qui feci. ſ. facinus, quo illi perierunt; conuertite ferrum in me, omnis fraus eſt mea: iſte. ſ. quem occidiſtis: nec auſus, ſup. eſt quidquam: nec potuit, ſup. quidquā: teſtor. i. in teſtimonium veritatis cito hoc cœlū: ſub quo. ſ. ſumus & ſydera cōſcia, ſcilicet facti.) Hęc eadem verba, vir quidā pius de morte Chriſti cōuertit, vno verbo mutato. ſ. pro, o Rutuli, Iudæi. dicens: Meme, adſum qui feci, in me conuertite ferrum, Iudęi, &c. Adclamat autem Poeta) Tantum. i. intantum: Niſus dilexit nimium amicum infelicem. ſ. Euryalum: aut tātū dilexit amicum infelicem nimiū ſed potius adhærerē priori expoſitioni, ne vitioſe cohęreāt duo epitheta. Ser. vult eſſe, Niſi verba vt ſit, Sed ideo venit, quia dilexit tantū amicū. ſ. me. ſuum nimiū infelicem, ipſe Niſus dabat talia dicta: ſed enſis adactus id eſt accuſſus viribus: adigit, ſupple. ſe, trans coſtas: aut tranſadigit, pro eo qđ eſt tranſit coſtas: & rupit pectora candida. Euryalus voluitur leto. i. per letum: hoc eſt, mortem proſternitur: & cruor it id eſt fluit per pulchros artus: & ceruix collapſa recumbit in humeros, veluti quum flos purpureus, videlicet Hiacynthus: quum id eſt quando: ipſe ſuccîſus aratro id eſt euulſus vomere: aut, falce reciſus: langueſcit id eſt flaccidus fit: moriens ſcilicet morte animæ vegetatiuę id eſt deficcari incipit: ve, pro vel: quum, ſup. papauera demiſere. i. deorſum miſerunt: caput collo laſſo. i: defatigato pōdere: quum. i. quādo: ipſa grauant forte pluuia. ſ. vehementius incidente. At. i. ſed: Niſus ruit in medios: & petit per omneis. i. prætericns alios omneis: ſolum Volſcentē. ſ. authorem mortis Euryali: & morat in ſolo Volſcente. ſ. iam reperto: quem. ſ. Niſum hoſtes circū glomerati, hinc atq; hinc id eſt vtrinq; proturbant id eſt confodiunt: aut potius, cum turba, & impetu, irruunt poſtea cōfoſſuri: &, ſupp. Niſus: inſtat. ſ. in perſequendo Volſcente: non ſecius id eſt non ſegnius: nec aliter, ac ſi proturbatus non eſſet: & rotat id eſt circūagit: enſem fulmineum id eſt in morem fulminis vibratum: donec condidit id eſt abſcondidit eum in ore: aduerſo Rutuli. ſ. Volſcentis clamantis. Seruius dicit improprium eſſe ſermonē: innuens dicendū eſſe: condidit in os aduerſum: ſed ſi intelligamus enſem prius in os aduerſum immiſſum, & quū illic eēt in eo cōditū, ſtet Latinitatis ratio: & ipſe moriēs. i. letaliter vulneratus: abſtulit animā hoſti. ſ. Volſcēti: & proiecit tum. i. deinde: poſt quā hoſtis ciciderat, ſe ſup amicum. ſ. Euryalum: exanimē. i. mortuum, in quo nō erat anima, exiſtēs cōfoſſus: & quieuit demum ibi morte placida id eſt placente: quia ibi. ſ. ſup corpus amici. ambo, ſup. eſtis (adloquit enim eos in ſecūda perſona, vnde conſtat ambo, etiā vocandi eſſe caſus: ſaltē: ſi quodāmodo collectiue ſumatur, vt ſit) O vos ambo fortunati, ſup. eritis, aut eſtis: ſi mea carmina poſſunt qđ. i. aliqđ ad felicitatē facere (qđ poſſe atteſtat Hora. dicēs, Cœlo Muſa beat, &c.) Nulla dies. i. nulla tempeſtas: eximet vnq̃ vos ęuo memori. ſ. veſtri: dū. i. quādiu: domus. i. familia Æneę: accolet īmobile ſaxū Capitoli, pro Capitolij. i. habitabit Romā: & dū pater. ſ. patratus. i. princeps Romanus: habebit imperiū. ſ. rerū oīum: quod æternū fore pollicitus eſt Iupiter in j. dicens de Romanis, His ego nec metas rerum nec tēpora pono Imperium ſine fine dedi, &c. de domo Æneę. i. Iulio Cæſare, naſcet pulchra Troianus origine, Cęſar Imperiū Oceano, famā qui terminet aſtris. Et dij pēates in. iij. loquētes de Italia, Hic domus Æneę cūctis dominabit oris, Et nati natoꝝ, & q naſcent ab illis. Verū iam ea domus extincta eſt. Nec tamē Niſi, Euryaliq; dom⁹ excidit memoria. hoc plus poſſunt carmina, q̃ arma.

Re.

Aīa vegetatiua

PIERIVS.

❡ Atrox Volſcens.) In antiquis codi. Volcens. vti dictū, abſq; ſ. Atq; ita ſcribendū inferius, Volcentem petit, in ſolo Volcēte moratur. ❡ Nihil iſte, nec auſus.) In Ro. neq; auſus: quod licet parui ſit momenti, elegantioris tamen ingenij viri numerorum huiuſmodi varietate delectari ſolent. ❡ Et ſydera conſcia teſtor.) Veteres omnes codices legunt, & conſcia ſydera: adiectiuo præiecto. ❡ Tranſadigit coſtas.) In Roma. codi. Tranſabit, legitur. & in aliquot alijs, Tranſadit: quod ab aliquot eruditis receptum video. In Porcio, & pleriſq; alijs manu ſcriptis, Tranſadigit, omnino ſcriptum eſt. Sed vſus loquendi eſt, vt adigo, ferrum, aut enſem enunciemus, non enſis adigit, & iam dictum eſt, Enſis adactus: quare vel, abit, vel adit, melius videtur. ❡ Et candida pectora rupit.) Rom. codex cum aliquot alijs, pectora candida epitheto quod miſerationem mouere poſſet, vltimo loco appoſito. ❡ Laxo ve papauera collo.) Antiqui pleriq; cod. laſſo. Porcius, Vitalianus, & aliquot alij, laſſo, habent. ❡ At Niſus ruit in medios.) In Oblongo, Ac. In quibuſdam alijs, Et. Sed enim locus ipſe exigere videtur, At. ❡ Proturbant.) In antiquis aliquot, Perturbant. Sed omnino melius, Proturbant. ❡ Inſtat non ſegnius.) In anti. cod. nō ſecius. Quod nōnulli etiā per, t, ſcribunt, ſetius, qđ nequaq̃ docti probāt. ❡ Capitoli im. ſaxum.) Quāuis in ve-

tuſtis

tuſſis eo. Capitolij, geminato i, ſcribatur: eo modo, quo Teren. Scaurus hmői genitiuos ſcribi præcipit. Hoc tamen loco, ne ſynalæpha ex tribus vocalibus diſtinctis fiat, Capitoli, vnico, i ſcribendű

bendű cenſuerim, facta ſynæreſi, vt prius erat in Porcio. Quæ vero Ser. de termino eadé fere apud A. Gel. habent. Lactā. tñ lib. cõtra Géteis. i. ſaxű hoc a Romanis cultű dicit, ꝑpter illius memoriã, quod pro Ioue obiectű eſt, Saturno deuorandű.

Victores præda Rutuli ſpolijsq; potiti,
Volſcentem exanimem flentes in caſtra ferebant.
Nec minor in caſtris luctus, Rhamnete reperto
Exangui, & primis vna, tot cæde peremptis,
Serranoq;, Numaq;. ingens concurſus ad ipſa
Corpora, ſeminecesq; viros, tepidumq;, recenti
Cæde locum, & plenos ſpumanti ſanguine riuos.
Agnoſcunt ſpolia inter ſe, galeamq; nitentem
Meſſapi, & multo phaleras ſudore receptas.
Et iam prima nouo ſpargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Iam ſole infuſo, iam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circundatus ipſe
Suſcitat, æratasq; acies. in prælia cogit
Quisq; ſuos, varijsq; acuunt rumoribus iras.
Quin ipſa arrectis (viſu mirabile) in haſtis
Præfigunt capita, & multo clamore ſequuntur,
Euryali, & Niſi.
Æneadæ duri murorum in parte ſiniſtra,
Oppoſuere aciem: nam dextra cingitur amnis
Ingenteisq; tenent foſſas, & turribus altis
Stant mœſti: ſimul ora virum præfixa videbant,
Nota nimis miſeris, atroq; fluentia tabo.
Interea pauidam volitans pennata per vrbem
Nuntia fama ruit, matrisq; adlabitur aures
Euryali, ac ſubitus miſeræ calor oſſa reliquit,
Excuſſi manibus radij, reuolutaq; penſa:
Euolat infelix, & fœmineo vlulatu
Sciſſa comam, muros amens, atq; agmina curſu
Prima petit: non illa virum, non illa pericli,
Telorumq; memor: cœlum dehinc queſtubus implet.
[Hũc ego te Euryale aſpicio? tún e ille ſenectæ — EVRY. MATER
Sera meæ requies, potuiſti linquere ſolam
Crudelis? nec te ſub tanta pericula miſſum
Affari extremum miſeræ data copia matri?
Heu, terra ignota, canibus data præda latinis,
Alitibusq; iaces: nec te tua funera mater
Produxi, preſſi'ue oculos, aut vulnera laui,
Veſte tegens: tibi quam noctes feſtina, diesq;
Vrgebam, & tela curas ſolabar aniles.
Quo ſequar? aut quæ nunc artus, auulſaq; membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te
Nate refers, quæ ſum terraq;, mariq; ſequuta?
Figite me, ſiqua eſt pietas: in me omnia tela
Conijcite, o Rutuli: me primam abſumite ferro.
Aut tu magne pater diuum miſerere, tuoq;
Inuiſum hoc detrude caput ſub tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.

SERVIVS.

❡ Præda rutuli, ſpolijsq; potiti.) Non ſolű ſuis armis eos exuerunt, ſed etiam illa ꝑda quę Rutulis fuerat antè detracta. ❡ Serranoq;, Numaq;.) Decima Antapodoſis, quę fit quotiens cõmemorantur ea quæ non ſunt antè prædicta. ❡ Tepidaq; recentem cæde locum.) Hypallage eſt, tepidű locum recenti cæde. Vñ multi legunt, Tepidumq; recenti Cęde locum. ❡ Spumanti ſanguine riuos.) Spumas tunc habet ſanguis cum effundit', nam poſtea conquieſcit. Vnde bene dixit, Spumanti riuos: quia præmiſit, Seminecésq; viros. ❡ Iam rebus luce retectis.) Suprà, Et rebus nox abſtulit atra colorem. ❡ Quisq; ſuos.) Scilicet comites. nã plenum eſt, Æratasq; acies. ❡ Acuunt rumoribus iras.) Quia duo auſi ſunt per eorű caſtra trãſire. ❡ Euryali, & Niſi.) Volunt nonnulli clamorem eſſe militű: ſed melius hoc à poeta dictű accipimus. nam Rutuli, eorum non nouerant nomina: vt ſit, Quinetiam capita Euryali & Niſi præfigűt in arrectis haſtis, & cum magno clamore comitantur. ❡ Cingitur amni.) Amne debuit dicere: nunquã enim bene in i, exeunt, niſi quę communis ſunt generis: vt docilis, agilis. Sed ideo auſus eſt ita ponere ablatiuű, quia vt ſupra diximus, apud maiores hic & hęc amnis dicebat'. ❡ Tenent foſſas.) Tuentur, defendunt. ❡ Nota nimis miſeris.) Hoc plus cõmouebãtur, quoniam etiam abſciſſi vultus, necdum etiam agnitionis amiſerant notas. ❡ Excuſſi manibus radij.) Bene Excuſſi, qua neſcienti: melius q̃; ſi diceret ꝓiecti. ❡ Fœmineo vlulatu.) Impatienti: vt, Fœmineo prædæ & ſpoliorű ardebat amore. ❡ Prima petit.) Ideoq; prima, q̃a ſolent in extrema neceſſitate ẽt mulieres muros aſcẽdere: vt, Ipſæ de muris matres. ❡ Nõ illa virű, non illa pericli.) Vnum pudoris ẽ, aliud ſalutis. ❡ Hűc) Talem. Et eſt cõqueſtio matris Euryali plena artis Rhetoricæ. nam pene omnes partes habet de miſericordia cõmouendaà Cicerone in Rhetoricis poſitas. ❡ Hunc te aſpicio?) A' qualitate cædis. ❡ Sera meæ requies?) Euander, Mea ſera & ſola voluptas. ❡ Potuiſti linquere ſolam). Ab intercepto ſolatio. ❡ Crudelis?) Qui potuiſti linquere ſolam cum pius eſſes. ❡ Affari extremum.) Anchiſes ſic. O ſic poſitum, Affati diſcedite corpus. Terentius, Quin igitur dum licet loquimini mecum Antipho? ❡ Nec te tua funera mater.) Id eſt funera. Nam apud maiores funereas dicebant eas ad quas funus pertinet, vt ſororem, matrem. nam præficæ, vt & ſupra diximus, ſunt planctus

planctus principes, non doloris. funeras autẽ dicebant, quaſi funereas ad quas pertinet funus. ❡ Funus lacerum tellus habet.) Dilaniatum cadauer. nam funus pro cadauere poſuit. ❡ Si qua eſt pietas.) Si qua eſt pietas in occidẽdo, in me ꝓbetur. ❡ Me primam abſumite ferro.) Vnuſquiſq; enim in propriæ ſalutis deſperatione, credit vniuerſa etiam poſſe conſumi. vnde eſt quod modo dixit Me primã. ❡ Inuiſum hoc detrude caput ſub tartara telo.) Inuiſum quidẽ eſt hoc & odioſum caput: verum eſt miſericordiæ genus, ſi me etiam iratus interimas. ❡ Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.) Hinc traxit illű colorem Iuuenalis, Quod facinus dignű tam longo admiſerit æuo?

DONATVS.

❡ Victores præda rutuli.) Victores dixit obtrectatiõis cauſa, qui putarent ſe aliquid magnum feciſſe. quia trecenti occiderant duos, cum & duo ac potius alter duorum iam ipſi tres peremiſſent. deniq; qualis victoria fuit? quam ſequebantur lachrymę perditorű, quod ipſum vt ſatiaret, ait. ❡ Volſcẽtem exanimum.) In caſtra dixit, vbi pars alia erat exercitus. qui troianos obſederat. ſpolijs, inquit, potiti, & hoc notabile. gloriabantur. n. pro magno exiſtimãtes, quia acceperunt ea, quę ſolus portabat euryalus. Intelligamus prædam fuiſſe in ſpeciebus, quas tulerat niſus. Spolia vero, quibus ipſe & niſus fuerãt induti vel armati. ❡ Nec minor in caſtris luctus.) Auctus eſt eorű luctus ex aliorum cędibus repertis in caſtris, quos primos & plurimos vna ſimul calamitas ſtrauerat. ❡ Ingens concur. ad ip. Corpo.) Vel quia videbatur plurimorum acerbitas funerum, vel quia volebant ſcire, quos quã toſue perdidiſſent. Tantum autem momẽti vnius clades inflixerat, vt omnes ſimul turbati calamitatum cauſæ tenerentur intenti. ❡ Seminecesq; viros.) Scelus recẽter admiſſum ex eo colligebant, q̃ nõnulli adhuc aliquam partem ſpiritus retinebant, & cæſorum ſanguis nondum amiſerat colorem, terraq; ipſa non nihil caloris ex cruoris effuſione reddebat. vnde magis ãgebantur dolentes, q̃a ſi aduerſa illos fortũa nõ ĩpediſſet, nihil emerſiſſet eiuſmodi, qd' plangerẽt aut lugerent. ❡ Agnoſcunt ſpolia inter ſe.) Agnoſcebat meſſapi galeã & phaleras ſudore largiſſimo recupatas. Intelligi põt ẽt ſic, vt adhuc moneat rutulorű ludibrioſa laudatio, vt trecenti armati receperint ſudore ingenti, quę ſuſtulerant duo. ❡ Et iã priã no.) Iã, inquit, cõſumpta nox fuerat, & appebãt oĩa,

quę

quæ occultauerant tenebræ. Turnus in arma viros armis circundatus ipſe ſuſcitat, ſuſcitat vtpote dormientes, nec poſſet alios in bellum conſtantius excitare, niſi etiam ipſe primo fuiſſet armatus. ¶ Æratasq; acies in prælia cogit. Quiſq; ſuos.) Rege procedẽte ad bellum, armatas acies vnuſquiſq; dux cogebat in prælia. ¶ Quin ipſa arreptis.) Ipſa capita, quorum alterum euryali fuit, alterum niſi haſtis infixa inſultationis cauſa monſtrabant. non ſibi troianis miſeranda, clamore magno eadem perſequentes. clamor iſte qualis fuerit ex perſona inſultantium poterit æſtimari. Ordinatur ſenſus ſic, ipſa capita euryali & niſi præfigunt erectis haſtis. Et magno clamore ſequuntur. Æneadæ duri.) Duros dixit durantes in labore murorum. ¶ In parte ſiniſtra Op. a.) Supra dixit cauſam, propter quam non egrediebantur, & foſſas tenebant turribus oppoſitas & aciem in læuam partem dextra enim muniebat amnis. triſtis interea dicitur cauſa mœſtitiæ. ¶ Simul ora virum.) Mouebant rutuli occiſorum capita, quæ troiani ex notitia agnoſcerent, & darent. ¶ Atroq; fluẽ. ta.) Quæ tabo corrupta agnoſci non poſſent, niſi ab his, qui ea penitus noſcunt. In eo aũt troianos dolor angebat, & ꝙ tales viros predidiſſent, & nihil fuiſſet æneæ nuntiatum. ¶ Interea pauida.) Poetica deſcriptio cæterum nuntium dicit ad matrem euryali perueniſſe: quo filium ſciret occiſum. ¶ At ſubitus miſeræ calor. Quum audiſſet filij mortem a ferali nuntio, corporis calor diriguit & reliquit oſſa eius torpẽtia. ¶ Excuſſi manibus.) Dolor enim vel maxime inſperatus ac repentinus neruos eius membraq; diſſoluerat. ¶ Euolat infelix.) Vtpote, quæ ante filium occiſum comperit, q̃ didiciſſet abſentem. ¶ Et fœmineo vlu. Sci. co.) Ecce quæ faciunt luctus, & ſubitus dolor amens, inquit, effecta eſt ex amentia inconſideratio ætatis & ſexus acceſſit. petebat deniq; muros curſu, capillis ſuſis, & maximos vlulatus attollens: ¶ Non illa virum.) Petebat imprudenter muros non cogitans illic viros conſiſtere vel ſe incurrere periculum poſſe. Quid enim detrimentum pudoris formidaret, aut mortem? quẽ poſt filium talem cupiebat extingui? Mirandum non eſt fœminam grauioris ætatis curſu muros potuiſſe conſcedere, quã mentis permutatio in amentia fecerat fortem, & plus audere q̃ deberet, aut poſſet. ¶ Cœlum dehinc queſtu.) Ecce etiam voce fortior facta eſt ex dolore: namq; querelis ſuis compleuit & cœlum. ¶ Hunc ego te eu. a.) Ad hoc, inquit, deducta eſt euryale infelicitas mea? ad hoc incolumes manſerũt oculi mei, vt poſt illum ætatis tuæ florem hũc te videam mater, hoc eſt occiſum, & triumphum præbentem hoſtibus duris. ¶ Tunc illa ſene. ſe. me. re.) Hoc eſt quod ſenectæ meę fuiſti ſolatio: quod ait ſeræ, probatur, cur ſerę, apparebat enim illum in prouectiori matris ętate ſuſceptum, quũ illa anus eſſet, euryalus vero prima ſignans intonſa iuuenta. Ergo recte dictus eſt ſerus acceſſiſſe materno ſolatio. ¶ Potuiſti li.) Plena accuſatio in pauciſſimis verbis. Nam quanti eſt ſceleris, matrem in periculis linquere? quanti eſt ſceleris, deſerere eam, quę alterius ſolamen non haberet. crudelis animi ſignum eſt, quod tam execrabile malum in filio eſſe nõ debuit. Poſſent ad hęc dici ex perſona filij. miſſus ſum vtpote miles, qui non fui in poteſtate mea. munus hoc militię, non volũtarium fuit. ad hæc illa ait. ¶ Nec te ſub tanta pericula miſ. Affa.) Non, inquit, accuſo abſceſſum tuum, miſſus es, nec tui iudicij fuit, quod maiorum tuorum imponebatur arbitrio, faceres tamẽ, quod fuerat poteſtatis tuæ, quod publicæ non officeret cauſæ: faceres quod reprehendere nullus auderet. Subiectus caſibus videres primitus matrem non leue ſubiturus incertum. Videres matrem tãta in pericula coniectus. dares loquendi liberum locum, miſceremus extrema colloquia. omnia hęc dolentis ſunt. Cęterum quid prodeſſet occiſo, aut eius matri? ſi hęc quæ dicta ſunt, extitiſſent. miſſum ſub tanta pericula, poſſumus etiam ſic intelligere, vt ſub iugatum periculis accipiamus. ſed illud eſt melius, quod ſupius dictum eſt, vt non ipſe voluntate, ſed impulſus eſſe videretur. nõ enim ſciebat mater, ꝙ euryalus ſeſe ſponte ingeſſerat. ¶ Heu terra ignota, Alitibuſq; iaces.) Addidit augmentũ, præter orbitatem quippe acceſſerat aliud, quod gemeret vehementer, quod iaceret inſepultus ignotis in terris, relictus, & canibus latinis, & auibus præda. Dolebat ergo propter mortis eius accidentia quæ magis orbatæ pectus validius vulnerabant. ſi enim ignotæ terræ non eſſent potuiſſet, exiſtere qui noti funus traderet ſepulturæ, q eriperet canibus & alitibus. vbicunq; eſt heu, ſeparari a cæteris debet, affectu. n. dolentis a verborum contentione ſecernendus eſt. Nec te hic quoq;, aliud enim fuerat dictura, & aliud ſubiecit dolentis more. ¶ In tua funera ma. Pro.) Nec tuum, inquit, funus ꝓſecuta ſum. ¶ Preſſiue oculos.) Hoc eſt, neque tuos oculos clauſi, vt moris eſt, aut vulnus laui, vt fieri ſolet, quomodo cecidiſti perfoſſus, aut veſte contexi, tranſit ad aliam doloris partem, illa, quæ ſe dixerat ſolatia perdidiſſe, euidenter enumerans. Proſequitur querelas ſuas miſera mater. Tui cauſa, inquit, vixi, & viuere optaui, ſolum habens in te & in lanificio ſolatium. quod nec in luce dimiſi, nec noctis occaſione deſerui. Iterum ad alium doloris rapitur modum. ¶ Quo ſequar?) Quo ſequar? quum omnia retineant hoſtes, aut quomodo ſine capite ac laniatum corpus inſpiciam? bene addidit lacerum corpus debuit enim mater, & potuit, quãuis truncum filij agens funus agnoſcere, ſi illæſum reperire potuiſſet: rurſum labitur in aliampartem. ¶ Hoc mihi de te.) Cur, inquit, non te video, quem ſecuta ſum mari? cur non te video, quem tantis in regionibus terrarum nõ dimiſi? ¶ Figite me, ſiq. eſt pie.) Senſus a contrario poſitus, vt plus dicatur quiſquis eam velit occidere. Si norunt, inquit, hoſtes aliquando miſereri: me quoq; occidite rutuli. In me omnia tela congerite. præſtabitis infelici beneficium, & vobis procurabitis vltionem. hic videndum eſt, cur dixerit, me. & rurſum poſuerit me. Ita eſt enim ac ſi diceret, me occidite, quę hoſtem veſtrum genui, quæ alui, quæ nutriui. cõuerti debet exitium in me: a quo hoſtis veſter exortus eſt, & viuendi ſumpſit exordium. ¶ Aut tu ma. pa. di.) Miſerere, inquit, iupiter, & me perime fulmine tuo. Sentio enim quia aduerſis ſuperis viuo. in nece mea probabitur pietas tua, ſi dolentis cruciatus abruperis, & deleueris leto, aliud quippe doloribus meis remedium non eſt, niſi vt mors adimat, quod odioſa vitæ diuturnitas dedit. hęc fuit orbatę mulieris vox abſciſa, & ꝑ multa diuerſaq; diſcurrens. Integritas enim ſenſus manere non potuit in ea, quam infelicis caſus repentina turbarat acerbitas. vſq; adeo vt multa impoſſibilia pro poſſibilibus videaſ poſuiſſe.

ASCENSIVS.

¶ Victores præda, &c.) Cõmemorat quomodo Rutuli ſeſe in caſtra recæperunt mœſti, quidem propter magiſtri ſui mortem: qui & mœſtos inuenerunt propter ſtragem a Niſo, Euryaloq; factam: quorum capita ita moti haſtis præfixa, in conſpectum Troianorum inferebant: vnde, infauſta fama auribus matris Euryali increpuit: quæ re cognita, miſerabilem edit lamentationẽ. Vnde dicit Donatus ſic. ¶ Victores) Irriſorie: tãquã qui magnum putarent, ſi trecenti duos vicerint quum duo, tres interemiſſent. ¶ Duri.) Durantes in labore. In matre autem Euryali, oſtendit quid poſſit dolor, quum oblita ſexus & ætatis tantum fureret. Deniq; accuſat eorum, quæ & ſi facta fuiſſent, nihil tamen profeſſent. ¶ Canibus date prẹda.) Non ſolum morte, ſed mortis accidentibus cruciatur. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Rutuli victores ideſt qui ſe victores iactabant quum potius victi cenſendi ſint: & potiti pręda ſcilicet rerum, quas exportaram: & ſpoliis, quæ e caſtris Turni extulerant ferebant, flentes Volſcentem exanimem, in caſtra ſcilicet Turni. Nec minor luctus, ſupple erat in caſtris: & hoc Rhamnete reperto, exangui ideſt ſine ſanguine: quia eum effuderat: hoc eſt, occiſo: & tot primis ideſt de primoribus peremptis: vna cæde ideſt vnius noctis occiſione, ſupple repertis ſcilicet Serrano, & Numa, cuius prius non meminit. Ingens cõcurſus, ſup. factus eſt, aut fit ad ipſa corpora: & viros ſemineceis, ideſt ſemi interemptos, & ad locum recentem: tepida cæde, pro eo quod eſt tepidum, recenti cæde. i. ſanguine recenter per cędẽ effuſo: & ad riuos plenos, ſanguine ſpumanti. i. impetuoſo, & cum ſpumis defluenti. Ipſi agnoſcunt inter ſe ſpolia ideſt quorũ fuerant, quę Niſo, & Euryalo abſtulerant ſpolia: & galeam Meſſapi nitentẽ: qua ſ. agnitus erat Euryalus: & phaleras recęptas. i. iterum, atque iterum (vt dictũ eſt) captas: & prius ab Euryalo aliis ablatas: & nũc rurſus a Rutulis, Euryalo: vnde bene addit, multo ſudore: Et Aurora prima, ideſt prima pars Aurorę: linquens cubile Tithoni. ſ. regis Oriẽtalis: croceum. i. crocei coloris: ſpargebat iã terras nouo lumine: & hoc iam ſole infuſo. ſ. in aerem: & rebus iã retectis i. denudatis, & apertis luce, quæ. ſ. occultę fuerant tenebris. Turnus ſuſcitat viros in arma, exiſtens ipſe. quod dicitur ipſemet, aut in propria perſona: circundatus armis. ſ. ſuis, & circũſtpantium: & cogit. i. cõpellit: acies æratas. i. ęre munitas, hoc eſt armis ęreis. cogit (dicit) quiſq;. i. quilibet, ſupp. ductorem. ſuos. ſ. ſubditos, & commiſſos: & acuunt. i. accendunt iras: variis rumoribus. i. vario murmure. Quin. i. quinetiã, prędigunt ipſa capita: Euryali, & Niſi, in haſtis arrectis: & ſequũtur, ſup. cum multo clamore: mirabile aut potius miſerabile. i. quæ res miſerabilis erat: viſu. i. ad videndum, aut dum videbantur. Æneadæ duri. i. aduerſa fortiter tolerantes, oppoſuere aciem in ſiniſtra parte murorum: nam dextra, ſup. pars: cingitur amni, videlicet Tyberi. Et tenent. i. tutantur, & defendunt ingenteis foſſas: & ipſi mœſti. i. ſeueri, & circunſpecti, ac mœſti, ꝓpter amicorum necem: ſtant, ſup. in: aut, pro aliis tue ribus:

Ordo.

ribus: & videbant ſimul, aut ſtant mœſti ſimul.i.ſtatim: dum videbant ora virum ideſt virorum: præfixa.ſ.haſtis ora (inquit) nota nimis miſeris ideſt ipſis miſeratione dignis, qui libenter ſuccurrere voluiſſent, ſi ſciuiſſent, & potuiſſent, aut miſere ſe affligẽtibus: & fluentia atro tabo ideſt ſanguine concreto, & corrupto. Fama nuncia ſcilicet malorum: volitans pennata ideſt quia pennata, ruit interea per vrbem pauidam: & allabitur ideſt lapſu peruenit, ad aureis matris Euryali. At calor ſubitus ideſt ſubito auſugiens: relinquit miſerę.ſ.matri oſſa. Radij.ſ.rotæ, qua nebat, aut ſi ſa ad textoriam artem voluebat: excuſſi, ſupple ſunt ideſt illico ꝓiecti de manibus, & penſa.ſ.lanam appenſam tenentia: reuoluta ideſt retrorſum voluta: aut in contrarium voluta ſunt. Ipſa infelix euolat ſcilicet e domo: & ipſa ſciſſa comam.i.habens comam ſciſſam, & manibus diſſectam: amens ideſt auerſa a mente, & ratione: petit prima ideſt ante alias matronas: aut petit ideſt ante volat prima agmina: ſed melior eſt prior ſenſus, petit prima, ſcilicet mulierum: agmina.ſ.virorum: curſu ideſt currendo, ſup. cum vlulatu fœmineo, ideſt vehementi, qualis fœminis eſſe ſolet: & præcipue in luctu vnigeniti, etiam in ſanctis literis celebrato. Illa non eſt, ſupple memor: virum ideſt virorum, hoc eſt quod nõ deceret inter viros ſic diuagari. Illa non eſt memor pericli.i. periculi: illa non eſt memor telorum quæ ſcilicet ancipitia ſunt, nec cuiquam inermi pereunt: & ipſa implet dehinc.i.poſtquam nati ora cõſpexit, cœlum queſtubus ideſt querelis (a queror Vnde u, ante bus, habet) dicens, ſupple o Euryale, reſpicio ego te hũc ideſt huiuſmodi detruncatum.ſ. & atro tabo manantem, tu ne illa ſera requies meę ſenectę potuiſti linquere, o crudelis, me ſolam? nec copia.i.facultas: eſt data ideſt facta: miſeræ matri.ſ. mihi: affari extremum ideſt extremo. ſeu ſupremo loco te miſſum ideſt quum mittereris ſub tanta pericula? Heu tu iaces præda ideſt exiſtens præda, data canibus Latinis: & alitib.i. auibus in terra ignota. Nec ego mater funera.i.quæ debebam eſſe funera tua ideſt pręfecta funeri tuo (& declinatur, hæc funera, huius funeræ: pro muliere ad quam funus pertinet. produxi.i.ad ſepulchrum, aut vſtrinam duxi te.ſ.quum efferreris: nec ego preſſi.i.occluſi: oculos.ſ. tuos: aut laui.i.& non laui: vulnera.ſ.tua: aqua calida, vt ſpiritus vitalis reuocari poſſet: tegens.i.cooperiens te, veſte.ſ.funebri: aut potius veſte, qua viuens gaudere poſſis. nam hodie quoq; in Italia, in charis veſtibus efferuntur, & ſepeliunť plurimi: quã, ſupp. veſtem: ego feſtina vrgebam.i.vrgenter contexebam, aut nebam tibi noctes, & dies: & ſolabar.i.lenibam. curas anileis.i.ſenectutis: tela.i.texendo telam: quo ſequar, ſup. te: aut quę tellus habet nũc artus.ſ.tuos, & membra auulſa: & funus.i.cadauer lacerũ. O nate, refers.i.reddis: hoc.ſ.ſolatiũ, aut beneficium de te, mihi.ſ. matri tuæ quæ ſum ſequuta, ſup. te: terra.i.per terrã: & mari.i.ꝑ mare. O Rutuli: ſiqua pietas eſt, ſup. in vobis: figite.i.trãsfigite me iaculis: & cõijcite in me omnia tela.i.omne genus teloꝝ: & abſumite me primam ferro.i.armis iuaſiuis: aut tu.ſ. Iupiter, magne pater diuum: miſerere: ſup. mei. Magna autem eſt miſeria vitę eius, quę pro beneficio mortẽ ſuſcipiat: & detrude tuo telo.ſ. fulmine triſulco: hoc.i.meum caput: inuiſum.ſ.ſuperis: ſub tartara.i. ad inferni tenebras: quando.i.quandoquidẽ: ego nequeo abſumere vitã crudelem.i.me crudeliter torquentẽ: aliter.i.alia via. Vbi lectum eſt, Canibus data pręda. Donatus legit, canibus date pręda vt ſit latinitas ſicut ibi, Salue vera Iouis ꝓles decus adite diuis. Et ordo, Heu tu o date præda canibus Latinis, & alitibus Latinis iaces in ignota terra. putem Poetã iuxta Donati lectionẽ ſcripſiſſe, quia maior eſt, vis in ſermõe, maiorq; venuſtas: ſed ratior latinitas, q̃ ſi, data præda, legatur.

PIERIVS.

¶ Volſcentẽ exanimũ.) In Ro.co. Volcẽtẽ exanimẽ. In alijs, exanimum: vtrunq; recæptũ a grãmaticis. ¶ Tepidũq; recenti Cęde locũ.) Ita qdem habeť in Ro.cod. ſed in Oblongo, & qbuſdam alijs, Tepidaq; recentẽ Cæde locũ, legitur, quã hypallagen figuram agnoſcit Seruius. In Porcio vna mutata dictione, eadem tamen eloquutionis figura, tepidaq; madentem Cæde locum, habetur. ¶ Iam rebus luce retectis.) Sunt antiqua exemplaria, in qbus, receptis, ſcriptũ ſit: quaſi res noctu auferri videanť, die vero reddi. Sed.n. retectis omnino recęptius. ¶ Murorũ in parte ſiniſtra,) In Ro.co. murorum parte, legiť: abſq;, in. ¶ Simul ora virũ præfixa videbant. (In Ro.co. in Oblongo, in Mediceo, & quibuſdam alijs peruetuſtis, mouebant, legere eſt: cum paraphraſi, cõmouebant, ex Seruij cõmentarij deſumpta. ¶ Pẽnata.) In Rom. co. pinnata. de qua ſcribendi rõne alibi ſatis dictum. ¶ Hunc ego te Euryale aſpicio.) Cice. in rhetoricis, octauus locus per quem aliquid dicitur eſſe factum, quod nõ oportuerit, hoc modo: Non affui, non vidi, non poſtremã eius vocem audiui, non poſtremũ eius ſpiritum excæpi. Item, inimicoꝝ in manibus mortuus eſt: hoſtili terra turpiter iacuit inſepultus, a feris diu vexatus cõmuni quoq; honore in morte caruit, qui loci oẽs hic a Virgilio tanguntť. Quantũ vero pertinet ad grãmaticen, Soſipater ſolœciſmũ notat tranſmutatione fieri, quum finitiua pronomina pro qualitatis ſignificatione ponunť, hoc citato verſu, Hũc ego te Euryale aſpicio pro talẽ. ¶ Tibi quã noctes feſtina dieſq; Vrgebam.) In Ro.cod. tibi qđ. Et, Vrguebã: in aliquot veteribus, Attiano more. ¶ Hoc mihi de te Nate refers, quæ ſum terraq; mari, Sequuta.) Exemplaria manu ſcripta magna ex parte ita legũt, Gnate refers, hoc ſum terraq;, mariq; ſequuta. quod dubio procul longe venuſtiorem ſententiam reddit. & eſt πάθος ab inani ſpe, qua inducta fuerat: vt, Gnatum terra, mariq; ſequeretur, felicitatis propoſita ſpe: nunc vero funus eius miſerabiliter intueatur. Nam illud, quæ ſum terraq;, mariq; ſequuta. ſubfrigidum neſcio quid habet.

¶ Hoc fletu cõcuſſi animi, mœſtuſq; per omneis POE.
It gemitus: torpent infractæ ad prælia vires.
Illam incendentem luctus Idæus & Actor
Ilionei monitu, & multum lachrymantis Iuli,
Corripiunt, interq; manus ſub tecta reponunt.
At tuba terribilem ſonitum procul ære canoro
Increpuit ſequitur clamor, cœlumq; remugit.
Accelerant acta pariter teſtudine Volſci,
Et foſſas implere parant, ac vellere vallum.
Quærunt pars aditum, & ſcalis aſcendere muros,
Qua rara eſt acies, interluceтq; corona,
Non tam ſpiſſa viris: telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Aſſueti longo muros defendere bello:
Saxa quoq; infeſto voluebant pondere, ſiqua
Poſſent tectam aciem perrumpere: quũ tamen omnes
Ferre libet ſubter denſa teſtudine caſus.
Nec iam ſufficiunt, nam qua globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem voluuntq;, ruuntq;:
Quæ ſtrauit Rutulos late, armorumq; reſoluit.
Tegmina: nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli: ſed pellere vallo

SERVIVS.

¶ Torpent infractę.) Antea infractæ, nũc tamen torpent. Vt, Turnus vt infractos aduerſo Marte Latios. ¶ Lachrymantis Iuli.) Puero dat lachrymas cui poteſt ſine pudore: viris fortibus, tantum dolorem. ¶ Sub tecta reponũt.) Homerice. Quod autem dicit Corripiũt, non iniurię eſt, ſed celeritatis, id eſt raptim tollunt. ¶ At tuba terribilem ſonitum.) Hemiſtichium Ennij. nam ſequentia iſte mutauit. Ille enim ad exprimendũ tubæ ſonum ait Taratantara. Et multa huiuſmodi Virgilius cum aſpera inuenerit mutat. Bene tamen hic electis verbis imitatur ſonum tubarum. ¶ Increpuit.) Et inſonuit, & ſegnitiem increpauit. ¶ Volſci.) Non mirum, quia dicit Volſcos, cum & Camilla de Volſcis ſit. vt, Et Volſca de gẽte Camilla. Nanq; pars aliqua, Tuſcię dat Turno auxilia, cũ Tuſcos dixerimus ſpecialiter Æneæ fauere. Item econtra pars Venetiæ auxiliũ præſtat Æneæ, quam Turni fuiſſe ſuperius diximus. ¶ Teſtudine.) Teſtudo eſt ſcutorũ connexio curuata in teſtudinis modum. Nanq; in armorum generibus milites ſumũt ab animalibus noĩa, vt. aries. Salluſtius, In modũ hirci militaris. ¶ Foſſas implere parant,) Vertit ordinem: nam antè eſt vt ipleať foſſa, tollantur valli: & ſic teſtudine accedať ad muꝝ. Quãq; poſſum᷑ intelligere ẽt ad foſſas eos facta veniſſe teſtudine. ¶ Effũdere cõtrà.) Proprie: tela.n. non iaciunť in ſubiecto, ſed fundũtur: & dicendo Oẽ genus telorum, oſtẽdit telum vocari oẽ qđ iaciť: Græci τὰ βέλη ἀπὸ τοῦ βάλλειν: ſicut latine tela, ἀπὸ τοῦ τῆλε, id eſt lõge. ¶ Aſſueti longo.) Docet vſum in hominibus plurimum poſſe. ¶ Infeſto voluebãt põder.) Infeſti ponderis. ¶ Hic ſufficiunt.) Diu iam nõ ſuſtinent.

¶ Armorũq;

Miſſilibus certant.
Parte alia horrendus viſu, quaſſabat Etruſcam
Pinum, & fumiferos infert Mezentius igneis.
At Meſſapus equum domitor, Neptunia proles,
Reſcindit vallum, & ſcalas in mœnia poſcit.

¶ Armorumq; reſoluit tegmina.) Hic oſtēdit armorum cōnexionē eē teſtudinē. Lucan⁹ de teſtudine, At poſtq; virt⁹ icertavirorum Perpetuā rupit deſſeſſo milite cratē, Singula continuis ceſſerūt ictib⁹ arma. ¶ Hetruſcā pinū.) Ipſe Hetruſcus.

mication certare: quia ſupra dixit, quærunt, & addidit pſ aditum, & ſcalis conſcendere muros. hoc ipſum quærūt, ad multas partes, non ad vnam ptinet, Deniq; ait. Parte alia horrendus viſu.) Horrendum dixit viſu trucem animo & corpore ingentem. Et fumiferos infert mezentius ignes. Ibat ergo mezentius, quem videre tantummodo magnus fuerat tremor. concutiebat pinum, non paruam facem ſed ipſam arborem pini fumiferam. pini dixit, quia hoc materiæ genus quū arderet, plurimum fumum emittit ex ſe. ¶ At meſſapus equum domitor.) Ecce alia pars, in qua fuit meſſapus neptunia proles, filius ſcilicet euerſoris troiæ & antiqui inimici, obtinuit vallū. Et quia ſola ſupererat turris, quę eſſet occupanda, ſcalas petebat, qbus ad ſūma eius poſſet perueniri. quāto iſtorum laudat inſtātia, tāto pſerunt troiani quos ingens manus ſuperare non poterat.

DONATVS.

¶ Hoc fletu con. ani.) Audientium. ſ. troianorum. ¶ Mœſtuſque per omnes It gemitus.) Quū talia dicerent, concuſſa troianorū omnium mens eſt & plena mœſtitia vniuerſorū ſenſus afflixit tātum, vt pugnandi officium cuncti reſpuerent virtutis torpente ſubſtantia. ¶ Illam incedentem luctus.) Luctus per ſe mali ſunt & graues. acerbiores vero fiunt, ſi hos quiſpiam aliquibus nutrimentis accumulet. quum igitur mater euryali lugendum caſum verbis accenderet, & affligeret audientis: ¶ Ideus & Actor Ilionei mo.) Quoniam apud iulum multarum rerum cōſideratio fuit. primo, quod ad patrem mandata perferri nequiuerant. deinde amiſſio tantorum virorum. cōmendatio euryali in cauſa matris, & fides promiſſa pergenti, Rapta igitur & miſſa ſub tecta eſt. ne vlterius virorum animos ſuis clamoribus frangeret: ¶ At tuba terribilē ſonitum.) Rutuli, qui ad hoc venerant, vt dimicant accēſi quoq; ex facto dederunt belli ſignum per tubā. tanto nixu & ferali cantu oppleta fuerunt vniuerſa: & remugit cœlum. Inter mugire & remugire hoc intereſt, mugit vnde mugitus primo proficiſcitur, remugit, quod mugitu alieno pcuſſum reddit auribus, quod accipit. ¶ Accelerant acta pa. teſtu. vol.) Poſt hoc ſignum venerūt volſci vno animo vnoq; conſenſu acta teſtudine. Teſtudo eſt, quæ coniunctione ſcutorum facta latentes ſubter tegit armatos: quæ tunc fit, quoties inferiora adeunda ſunt, & ſuperiorū metuit̄ violentia. in ſummo igitur fuerunt troiani. volſci autem pro rutulis facientes parabant foſſas implere, vel rumpere quo poſſent etiā ad turres parietes perducere. fecerunt idcirco teſtudinem, vt diſpoſita complerent. cui rei vt factum eſt, vna mentium conſpiratio fuerat neceſſaria, ne maiore troianorum vi teſtudo ipſa diſſoluta ſuccumberet. huic ſocietati animorū celeritatem quoq; coniunxerant: vt aggredientium tarditas expugnationem faceret fortiorem. ¶ Quærunt pa. adi.) Quærunt aditum diuiſis officiis, dicit iam quō quærebant. ¶ Et ſcalis aſcendere mu.) Alii cōſilio potiuſq; temeritate ducti voluerunt ſcalis appoſitis muros aſcendere per ea loca, quæ videbant nō multis defenſoribus inſtructa. Apparebant enim rari, & ſperabantur defenſioni murorum ſupereſſe non poſſe. ¶ Telorum effun. con.) Quum non enumerat genera telorum, reliquit intellectui latiſſimam ſuſpitionem, vt miſiſſe troianos arbitremur. quicquid hominem in inferioribus poſitum negare vel excludere potuiſſet: cuius rei magnam copiam extitiſſe mōſtrauit, quū dicit effundere, plus eſt q̄ mittere. & ille fundit cui magna eſt copia: nec mittendi metuit finem nimia exiſtente ſubſtantia. In eo quod dixit effundere etiam illa pñt intelligi, quæ mitti non poſſunt: ſed fuſa proficiunt, vt aqua calida, vt pix feruens, & ſoluta, vel oleum. ¶ Ac duris detru. con.) Hoc tūc fit, quum ſcalæ occupantur, & prope ad ſummū peruenitur, & fortiſſimis contis truditur aſcendens, ne deſiderata poſſideat. Vnde intelligendum eſt ſcalis vſq; ad troianos eſſe peruentum, quādo virtute res agebatur & contis. ¶ Aſſueti longo muros.) Faciebant hæc, vtpote illi, quos troiani belli prolixa calamitas fecerat doctiores. ¶ Saxa quoq; infeſto.) Præter illa, quæ ſuperius cōprehendit miſſa, vel potius effuſa, dicit nunc ea, quę teſtudinem quāuis firmam & fortem opprimere pondere vel diſſoluere potuiſſent. ¶ Cum ta. om. Ferre libet.) Troianis hęc inſtanter agentib⁹ conſtituti ſub teſtudine fortiter tolerabant ex ſummo deiecta, quærentes adipiſci victoriam. ¶ Nec iam ſufficiunt.) Iam tamen cœperant vinci, & expugnationem ſuperiorū ferre nō poſſe, poſſet hoc & de troianis intelligi, quod fundendo atq; mittendo defeciſſent. ¶ Nam qua globus im. in.) Hic confirmatur, quod troianorum defectio magis dicta ſit, q̄ rutulorum. nam quum minuta nihil proficerent, & virium extitiſſet magna defectio, ſuper congregatam multitudinem magnam molem trahendo atq; voluendo miſerunt troiani præcipitem. æſtimandū eſt, qd habuerit moles illa ponderis, q̄ quū ferri non poſſet, tracta in pceps vel inuoluta punit. ne aūt in dubiū veniret, pcipitatæ molis euentus dictus eſt. ¶ Quę ſtrauit rutu.) Sup quos quū tanta ruina concidiſſet, mox eos necauit, aut ſoluit: ¶ Nec curāt cœ. cō. ma. Am. au. ru.) Poſt factā de ſuis ſtragē vltra nō auſi ſunt rutuli teſtitudinē ſtruere, ſed remota fraude, atq; inſidiis bellicis cœperūt miſſilibus & apta dimicatione

ASCENSIVS.

¶ Hoc fletu, &c.) Docet quomodo dolore concuſſi, Teucri miſeram abduxerint Euryali matrē: vtq; totis viribus conati ſint Rutuli caſtra Troianorum expugnare, & Troiani eadem defendere. Nihil extat Dona. ¶ Ordo eſt. Animi, ſ. Troianorum: concuſſi. i. pculſi ſunt: hoc fletu. ſ. matris Euryali: & gemit⁹ mœſtus. i. mœroris index: it per omneis. ſ. Troianos: vires infractæ. i. nūq; fractę: ad prælia torpent. i. labaſcunt, quaſi fractæ hoc fletu: ſic in. ii. Captiq; dolis, lachrymiſq; coacti, Quos neq; Titydes, nec Lariſſęus Vlyſſes, Non anni domuere decem, non mille carinæ. Idæus, & Actor, Troiani illi (declinat̄ Actor, huius Actoris, penultima breui) corripiunt. i. ſimul rapiunt, & abducunt: illā. ſ. Euryali matrē incēdentem. i. excitantē luctus: corripiūt (inquā) monitu. i. p admonitionē Ilionei prudentis, & facūdi illius viri: & Iuli, multū lachrymantis. vt paternam in eo agnoſcas pietatem & clementiam, quam domus Iulia, quaſi hęreditariā obtinuit: & reponūt ſub tecta inter manus. ſ. adductā. At tuba. ſ. bellica: increpuit pcul ære canoro. i. cōcauo, Vt latius canat: ſonum terribilem. ſ. claſſicum, ac bellicum ſignum: clamor. ſ. virorum: ſequitur. ſ. tubæ clāgorem: & cœlum remugit. i. reboat, aut reſonat Volſci: qui. ſ. Volſcente magiſtro aduenerant Italiæ populi: accelerāt. i. celeriter inſultum faciunt: pariter. i. conſerta manu: & hoc teſtudine. i. coopertura, ex clypeis acta: ſicut teſtudo teſta ſua integitur. Et parant. i. nituntur: implere foſſas. ſ. vallorum: aceellere. i. deiicere: vallum i. munitionem caſtrorū, ex vallis. ſeu ſtipitibus factam. Pars. i. ipſi partim: quærunt. i. inquirunt, & indagantur aditum, & aſcendere muros ſcalis, ſupple ea parte, qua acies eſt rara: & qua corona. i. circūſtantium manus interlucet. i. per medium lucet: exiſlēs non tam ſpiſſa viris. i. habens interualla, per quę lux quędam apparebat. Teucri, ſup. parant: cōtra. i. ecōtrario: effundere omne genus telorum, ac detrudere. ſ. aſcendentes: contis, ideſt ſudibus: & pticis duris, ideſt iduratis, aut dure incuſſis: aſſueti, ideſt aſſuefacti, & experti: longo bello, ſcilicet decēnali, defendere muros: & ipſi voluebant quoq;, ideſt etiam: ſaxa pondere infeſto, ideſt vim inferente, & moleſtante, ſi qua, ſupple vi, aut ratione. i. vt quacunque ratione poſſint perrumpere aciem. ſ. hoſtium: tectam, ſcilicet clypeis, hoc eſt ſub teſtudine incedentem: quum tamen libet ſcilicet hoſtibus eorū, hoc eſt Volcis, & Rutulis: ferre ideſt tolerare: omneis caſus. i. aduerſa: aut potius omnia quæ cadunt, exiſtentes ſubter denſa teſtudine.) Nunc ſiquidem ſubter, accuſatiuo iūgitur. Perſi. Ilia ſubter C pcum vulnus habes. Olim com munis erat prępoſitio, ſicut & ſuper: quia ergo ſubtus erant, nec eſt mutatio loci, vſus eſt ablatiuo.) nec ſufficiunt iam. i. amplius. ſ. ſuſtinere vim Teucrorum: nam Teucri voluūt. i. deuoluūt, & ruunt ea parte: qua ingens globus. i. maximus cuneus hoſtium imminet: molem ingentem. i. fragmētum muri, aut rupis maximi pōderis, quæ ſtrauit late Rutulos, & reſoluit tegmina armorum, ex clypeis. ſ. facta: nec Rutuli audaces. i. licet audaces: curāt amplius contendere Marte cæco. i. nō viſi, nec plane videntes. ſed certant pellere miſſilibus. i. iaculis, & ſagittis: vallo, ideſt de vallo, vt illis pulſis ipſi conſcendant Mezentius, contemptor ille diuum, & imaniſſimus vir: vnde dicitur, horrendus viſu. i. horribilis, & horrori habendus, quaſſabat alia parte, pinum, Etruſcam. i. haſtā, ex ſolida pinu Etruſca: quia ipſe Etruſcus erat: & infert igneis fumiferos, ideſt pice, & reſina, aut ſulphure fotos. At Meſſap⁹ domitor equum. i. equorū: proles Neptunia, ideſt filius Neptuni: reſcindit, ideſt reſecat vallum: officio. ſ. paterno inīetus: vnde in. ii. Neptunus muros, magnoq; emota tridenti, Fūdamēta quatit. Fūdamēta

Ordo.

Actor.

Teſtudo.

Subter.

damenta enim Neptuno conſecrata dicuntur, eo quod ſit aquarum deus, ad quas fundamenta fere pertingunt: & poſcit. i. exigit a ſuis, ſcalas in mœnia, ideſt ad mœnia exuperanda & expugnanda, diſſecto prius vallo.

PIERIVS.

¶ Sub tecta reportant.) In Mediceo, i Vitaliano, & pleriſq; aliis antiquis codicibus, in tecta reponunt, habetur. In Porcio, ſubtecta reponunt: præpoſitiua ab is tantum particula variata. ⸿ Ac vellere vallum.) Male in Ro. co. pro, vellere, pellere, eſt ſumptũ ex inferiori verſu: vbi recte, Pellere vallo Miſſilibus certant, ſcriptum eſt. ⸿ Quum tamẽ omnes Ferre libet.) In mediceo, iuuat, ſcriptum eſt. ⸿ Subter denſa.) In cod. aliquot ant. ſupter, per p, legitur: & hic, & alibi. Reſcindit vallum.) In cod. admodum vetuſtis legere eſt, tranſcendit vallum. quia ſequitur, Scalas in mœnia poſcit. Magis tamẽ placet, Reſcindit: vt in pluribus manuſcriptis codicibus habetur. Nã ſi ad mœnia ſuccedendum erat, via prius aperienda fuit, reſciſſo vallo.

Vos o Calliope precor aſpirate canenti,
Quas ibi tum ferro ſtrages, quæ funera Turnus
Ediderit, quemquiſq; virum demiſerit Orco:
Et mecum ingenteis oras euoluite belli.
(Et meminiſtis enim diuæ, & memorare poteſtis.)
Turris erat vaſto ſuſpectu, & pontibus altis:
Opportuna loco, ſummis quam viribus omnes
Expugnare Itali, ſummaq; euertere opum vi
Certabant: Troes contra defendere ſaxis,
Perq; cauas denſi tela intorquere feneſtras.
Princeps ardentem coniecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri, quæ plurima vento
Corripuit tabulas, & poſtibus hæſit adeſis.
Turbati trepidante intus, fruſtraq; malorum
Velle fugam: dum ſe glomerant, retroq; reſidunt
In partem, quæ peſte caret: tum pondere turris
Procubuit ſubito, & cœlum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole ſequuta,
Confixiq; ſuis telis, & pectora duro
Transfoſſi ligno veniunt: vix vnus Helenor,
Et Lycus elapſi: quorum primæuus Helenor,
Mæonio regi quem ſerua Lycimnia furtim
Suſtulerat, vetitiſq; ad Troiam miſerat armis:
Enſe leuis nudo, parmaq; inglorius alba:
Iſq; vbi ſe Turni media inter millia vidit,
Hinc acies, atq; hinc acies aſtare Latinas:
Vt fera, quæ denſa venantum ſepta corona
Contra tela furit, ſeſeq; haud neſcia morti
Iniicit, & ſaltu ſupra venabula fertur:
Haud aliter iuuenis medios moriturus in hoſteis
Irruit, & qua tela videt denſiſſima, tendit.
At pedibus longe melior lycus, inter & hoſteis,
Inter & arma fuga muros tenet, altaq; certat
Prendere tecta manu, ſociumq; attingere dextras:
Quem Turnus pariter curſu, teloq; ſequutus,
Increpat his victor. ⸿ Noſtras'ne euadere demens TVR.
Speraſti te poſſe manus? ⸿ Simul eripit ipſum POETA
Pendentem, & magna muri cum parte reuellit.
Qualis vbi aut leporem, aut cãdenti corpore cycnum
Suſtulit alta petens, pedibus Iouis armiger vncis,
Quæſitum aut matri multis balatibus agnum
Martius à ſtabulis rapuit lupus, vndiq; clamor
Tollitur, inuadunt, & foſſas aggere complent
Ardenteis tædas alii ad faſtigia iactant.

SERVIVS.

¶ Vos ò Calliope precor.) Syllepſis p numeros. erat enĩ rectũ Vos muſę, aut te Calliope. ⸿ Aſpirate canenti. Fauete: vt, Aſpirat primo fortuna labori. ⸿ Oras euoluite belli.) Narrate nõ tm̃ initia, ſed etiã extrema bellorum. Nam oræ ſũt extremitates. ⸿ Et meminiſtis enĩ diuæ, & memorare poteſtis.) Differt meminiſſe ac memorare: cũ illud ſit memoriter tenere, Memorare vero exponere & narrare. Eſt autẽ Homeri ſententia.

ἔσπετε νῦν μοι μοῦσαι ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι.
ὑμεῖς γὰρ θεαί ἐστε, πάρεστέ τε ἴστε τε πάντα.

⸿ Turris erat.) Turres immõi eſſe ad munitionẽ ciuitatũ & in ſecũdo legimus: ſed hæ plerunq; mobiles ſunt, plerunq; fixæ. fixę, vt in ſecundo, Turres ac tecta domorum. mobiles, vt in duodecimo meminit, Subiitq; rotas, põteſq; inſtrauerat altos. ⸿ Opportuna loco.) Scilicet circa portas. ⸿ Cauas.) Patulas. ⸿ Opũ vi.) Põt & Hypallage eſſe, vt ſit Ope virũ. ⸿ Denſi.) Pro tela dẽſa. ⸿ Et flammã affixit lateri.) Affectate. Debuit enim dicere affixit aut facem, aut maleolũ, non flammam. ⸿ Quæ plurima vento.) Gliſcens, & magna facta per ventum. ⸿ Hęſit adeſis.) Non iam adeſis, ſed quos exedit adhęrẽdo. ⸿ Malorum velle fugam.) Honeſtiſſima eloquutio. ⸿ Peſte.) Incendio. vt, Et toto deſcendit corpore peſtis. ⸿ Vnus.) Subaudis & Alter. nam non procedit vnus. ⸿ Helenor & Lycus elapſi.) Scilicet ñ mortem, ſed turris ruinã. ⸿ Mœonio regi.) Aut proprium patris nomen eſt, aut cognominem eum filio intelligamus: quia vt ſupra diximus, cum ſilii vel patris nomẽ p̃mittitur, & aliud tacetur, cognomines eos eſſe itelligam⁹. ⸿ Furtim ſuſtulerat.) Ex ſtupro educauerat. hinc eſt, Et dulcia furta.

⸿ Vetitiſq; ad Troiam miſerat armis.) Secundum Donatum vetitis fato, ſed melius lege militari intelligimus, quia ſerui à militia prohibebantur. Vnde in Deiotariana purgat hoc Cicero, cum fuiſſet obiectum inter equites quos Deioratus miſerat Cæſari, vnum ſeruum fuiſſe. Virgilium autem nouimus trahere aliqua de hiſtoria. Seruos ſane nunq̃ militaſſe conſtat, niſi ſeruitute depoſita excepto Hannibalis tempore: cum poſt Cannenſe pręliũ in tanta neceſſitate fuit Vrbs Roma, vt ne liberandorum quidem ſeruorum daretur facultas. ⸿ Enſe nudo.) Id eſt ſtricto. ⸿ Parmaq; inglorius alba.) Quaſi tyro, vt diximus ſupra. ⸿ Lõge melior Lycus.) Ergo & Helenor bõus. ⸿ Inter.) Per: vt, Hunc inter fluuio Tyberinus amœno. ⸿ Prehendere ſaxa manu.) Quia tũc alti nõ erãt muri: ſed ad impetum tantũ repellẽdum, vt etiã Salluſtius oſtendit, Vbi Sertorium humeris ſublatũ per muros aſcẽdiſſe cõmemorat: ⸿ Curſu, teloq; ſecutus.) Nimiam eius oſtendit celeritatẽ, qui potuit telum miſſum conſequi. nam hoc dicit, Cũ præmiſſo telo ad hoſtem venit. Statius, Et miſſum curſu cõprehendere telum. ⸿ Reuellit.) In verbo vello, facit in p̃ticipio vulſus. ⸿ Qualis vbi aut leporẽ.) Pro q̃liter. Cõparatio Homerica.

ὤρμησεν δ' ὥς τ' αἰετὸς ὑψιπετήεις,
ὅς τ' εἶσιν πεδίονδε διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν
ἁρπάξων ἢ ἄρν' ἀμαλὴν ἢ πτῶκα λαγωόν.

⸿ Pedibus Iouis armiger vncis.) Quia dicitur de Aquila in bello Gigãtum Ioui arma miniſtraſſe, quod tamen fingitur. Nam vt ſupra diximus, Iupiter & Saturnus reges fuerunt. Sed Iupiter dum cũ patre Saturno haberet de agris cõtentionem, ortum bellum eſt. ad quod egrediens Iupiter, Aquilę vidit, augurium: cuius cum viciſſet auſpicio, fictum eſt quòd ei pugnanti tela miniſtrauerit. Vnde etiã à fœlici augurio natum eſt vt Aquilæ militum ſigna comitentur. ⸿ Quæſitum.) Qui requiritur: nam pręſens à paſſiuo non habuit: & eſt hyſteron proteron. nam poſt raptum requiritur. ⸿ Martius lupus.) Aut cruentus, aut Marti dedicatus. ⸿ Aggere.) Agger eſt cuiuſlibet rei coaceruatio, vnde foſſę, aut valles põt repleri.

DONATVS.

¶ Vos o calliope pi.) Quas ibi tũ ferro ſtrages, q̃ funera turnus. ⸿ Ediderit. qu. q.) Sub inuocationis contextu, quæ eſſet dicturus, oñdit, inuocãs velut vnã ſpẽliter muſam, & tãgẽs gñaliter ſub plurali numero vniuerſas. vt oẽs rogatę videantur. Obſeruãda ſunt ergo ſubiecta, vt colligi poſſit, vbi & quẽadmodũ propoſitis poeta rñderint. ⸿ Turris erat va. ſuſ.) Suſpectus eſt ſurſum aſpectus. q̃cq̃d. n. in ſummo ductũ eſt, videri nõ põt, niſi oculi fuerint in ſuperna porrecti. Ideo loco opportuna, quia muniebatur ex maxima parte vndis fluuialibus: ſicut ipſe virgilius ſupra dixit Claſſem quæ lateri caſtrorũ adiuncta latebat. Aggeribus ſeptam circum, & fluuialibus vndis. pontibus altis quia qđ altum

altum eſt, altos neceſſe eſt habeat pontes, quibus in cacumē eius eſſe poſſit aſcenſus. ¶ Summis quam viribus omnes.) Hanc turrim, quia troiani tutiſſime defendebant, omnes itali omni adhibita vi & opibus totis nitebátur euertere. ſed nec illi deerant ſibi deniq; ait. ¶ Troes contra de.ſa.) Nequis ad euerſionem turris accederet, hanc troes defendebant ſaxa mittēdo. ¶ Perque cauas denſi tela.) Denſitatem defenſorum faciebat timor, & plena virtutis inſtantia. ¶ Princeps ardentem con.lam.tur.) Principem dixit turnum, aut omnibus potiorē, aut qui ante oēs facē miſiſſet ardētē. ſed quum ſecutum eſt, ante omnes cōiecit, magis in eo accipiendum eſt principem, quia facem primus coniecerat. hęc igitur quoniam venti ſuffragio iuuabatur, quo incendia nutriunt, hæſit poſtib⁹, & hoc cœpit abſumere, facile enim ardere potuit, quod adeſum fuerat vetuſtate. ¶ Turbati trepidare intus.) Quum inimicis ignibus ſe peruri aduerterent, trepidi quid facerent cogitabant, quando fugiendorum malorum ſpes deerat. quoniā per omnia diſcurrebat incendium, & hoſtis tenebat, qua euadi potuerat. proinde aut flammis pereundum fuit, aut ferro. ¶ Dum ſe glomerant.) Dum ſe, inquit, in eam partem congerunt omnes, quæ interim carebat incendio. ¶ Tum pondere turris.) Bene addidit ſubito, quoniam ſi ſignum dediſſet liberari forſitan poſſent. ¶ Semineces ad terram.) Deſcriptio accidentium poſt caſum turris. præceſſerunt, inquit, homines & mox ruina conſequuta eſt. Inuenit ſemineces aliquos, alios ſuis telis, alios lignorum fragmentis infixos. ¶ Vix vnus.) Duo de tātis. ¶ Quorum primæuus helenor.) Superfluam originem helenoris refert. filius, inquit, fuit regis natus tamen ex ſerua, nutritus furtim, &, quod non licebat, ſeruus in militiam troianam datus eſt. hic igitur ſic effugit caſum turris, ſtrictum enſem & ſcutum retinens breuem. inglorium dixit, hæc mereri potuiſſe: quia caſu potius euaſerat, q̄ virtute corporis, aut ſubtilitate cōſilij. ¶ Iſq; vbi ſe turni.) Nihil profuit helenori, ꝙ ruinam turris euaſit, ait ꝙ nō interijt gladio ſuo, quem tenebat nudum. non enim euadere potuit millia hoſtium & cateruas incurriſſe, ad hoc deductus, vt turris caſibus liber teneretur inter arma captiuus. Is igitur vbi hoſtibus ſe circūdatū, nullamq; ſpem ſupereſſe fugiendi conſpexit, ruit in conſertos hoſtes ferarum more, quæ viuendi deſperatione ſe ingerunt ferro, & petunt mortem, quam vitare non poſſunt. ¶ At pedibus longe melior.) Dixit cauſam qua iter hoſtes & inter arma ad muros potuit peruenire. Pedibus melior, inquit, q̄ helenor, & his adiutus ad muros fuga facta peruenit. ¶ Altaq; certat Prendere tecta ma.) Vbi ad muros venit, cœpit niti, vt retineret tectorū tuta. aut ſociorum dextris tollereretur in ſūmum. ¶ Quem turnus pariter curſu.) Curſu, inquit, ſecutus & telo tantum cucurrit turnus, quātum cucurrit & telum. Magnā ibi laudem currētis expreſſit, quū dicit eum cum telo perueniſſe, quod iecerat. ¶ Increpat his victor.) Inſultantis voce vſus his comprehenſum increpare nō deſtitit. ¶ Noſtraſne euadere demens Spe.te.po.ma.) Quum breuis dictio, & ſuperfluis carens: quid enim multa ingerit verbis in eū, quem iam tenebat exitium, & ad cuius pœnam gladius debebat properare potius q̄ verba. cui ſatis ad cōuerſationē daret ſi pluribus loqueretur. Apparet, inquit, te eſſe dementem. quando ſperaſti te meas manus euaſurum, quādo hoc tibi prouenire poſſet, vt viueres: qui ſequentem turnum ratus es fugam tuam prouenire non poſſe. ¶ Simul arripit ip. Pen.) Ecce quantum profuit pernicitas turni. iam euaſerat lycus, iam tenebat tuta: deniq; quū eum pendentem rapuiſſet, cum muri parte, quam tenebat auulſus eſt, hoc factum eſt turno loquente, ne effectum perderet increpatio. hoc eſt quod ait, ſimul arripit ipſum Pendentem, vt turnum & locutum eſſe, & verbis factum ſociaſſe mōſtraret. ¶ Qualis vbi aut leporē.) Comparatio quomodo turnus rapuit lycū. quemadmodum ſolet, inquit, aquila vnguibus leporem tenere vel cycnum. ¶ Quæſitum aut matri.) Aut quomodo ſolet lupus agnum matri ſubripere. Aquila & lupus, quibus turnum cōparauit, animalia ſunt ſatis aſtuta, & ad rapiendum aptiſſima. lepus vero & cycnus ſemper prędæ ſubiecti, Et quos ſemper feritas tāta deſpiciat. hoc igitur factum quum turnus mira celeritate compleſſet. ¶ Vndiq; clamor Toll.) Quis enim non laudaretur propter tantum velocitatis effectum? ¶ Inuadunt, & foſſas ag.cō.) Occaſio eorum, quæ troianis acciderant, dedit rutulis inuadendi copiam, & congeſtione terræ foſſas implendi. ¶ Ardentis tedas.) Euectis enim foſſis facile vſq; ad ipſam turrim potuit peruenire. Quo factum eſt, vt vſq; ad ipſa faſtigia iactarentur faces, vt a ſummo ardens inferiora flammis & ruina deijceret.

ACENSIVS.

¶ Vos o Calliope precor aſpirate canenti. Quas ibi tum ferro ſtra ges,

ges, quę funera Turnus ediderit, quem, &c.) Quia rem maiorē q̄ quę humanis viribus geri poſſit. nec ſatis vero ſimilem dicturus eſt: Facit inuocationem Muſarum inuocans principem eaꝝ: Calliopem. i. pro omnibus: vnde & numerum mutat. Recitat autem inſtructus a Muſis ingentem pugnam: & propugnaculi cuiuſdam ruinam, quæ duos iuuenes ſecum traxit: quorum miſerabilem, licet diuerſum ſubiungit vitę exitum: tanta dicendi gratia, vt auditorem, ac lectorem penitus illiceat, non obtundat. Vnde Donatus nihil lectu dignum attuliſſe viſus eſt. ¶ Ordo igitur eſt. Ordo. O Calliope. i. o Muſa, bonæ vocis, quæ heroico carmini præes: ego precor vos. i. Muſas omneis: aſpirate. i. fauorem date, & inſpirate: canenti. ſ. mihi quas ſtrageis, & quæ funera Turnus ediderit: tum ideſt tunc, quum aſſilirent caſtra Troianorum: ferro ideſt telo, aut enſe ferreo: & quem virum quiſq; demiſerit. i. deorſum miſerit. aut dimiſerit ideſt in diuerſa miſerit: Orco. i. ad Orcum, hoc eſt inferum. Aſpirate (inquit) & euoluite mecum: ingentes oras. i. extremitates: hoc eſt, etiam extremas partes belli. Metaphora eſt ab annalibus, qui euoluūtur ab his qui res geſtas diſquirunt: quaſi vero oīa apud Muſas ſcripta ſunt: vnde addit. Etenim diuæ ideſt quia diuæ vos meminiſtis ideſt memoria tenetis hæc omnia: & poteſtis memorare ideſt recenſere: hinc patet, cur plurali vſus eſt: quia licet vnam nominet, ad omneis loquitur, dicens, non diua, ſed diuæ. Turris. ſ. quædam: erat ſuſpectu vaſto. i. vaſti ſuſpectus, aut habens vaſtum ſuſpectū ideſt ſurſum aſpectum. i. alta & ampla: & altis pontibus. i. ad quā aſcendebat altis pontibus. Opportuna loco. ſ. ad portas, quam, ſupp. turrim: omnes Itali certabant ſummis Viribus, expugnare ideſt euincere: & certabant ſumma opum ideſt auxiliorum, & facultatū ſuarum: euertere. i. funditus deijcere. Troes contra. i. ecōtrario, ſup. certabant defendere ſaxis: & ipſi denſi. i. frequentes certabant intorquere. ſ. in Italos: tela per feneſtras cauas ideſt patulas. Turnus princeps. ſ. exercitus, & eius oppugnationis: coniecit lampada ideſt facem ardentem: & affixit flammam. i. facem in qua erat flāma: lateri ſcilicet turris: quæ. ſ. flāma: plurima ideſt plurimum aucta: vento corripuit. i. ſimul inuaſit, & incendit tabulas & hæſit poſtibus adeſis ideſt quos edebat. Ipſi intus. i. qui intus erant turbati: trepidare. i. trepidabant: & velle ideſt volebant, aut velle cœperant: fruſtra ideſt in vanum: fugam malorum ideſt periculorum imminētium, hoc eſt obuerſionis cū turri: quum ipſi glomerant, ideſt in morem glomeris voluuntur: & reſidunt, ideſt ſe recipiunt: retro ideſt retrorſum in partem quę caret peſte. i. incendio: tum. i. tunc: turris procubuit. i. proſtrata eſt: ſubito. i. de repente: pondere. i. mole ſua, aut pondere ſubito. i. ex onere ſubito concurrentium: & omne cœlum. i. totus aer: tonat fragore. ſ. ruinę. Ipſi, ſup. Troes: veniunt ad terram. i. corruūt: ſemineces. i. ſemimortui, priuſq̄ terram contingerent: & hoc immani mole ſequuta. i. ſequēte eos. i. cadente: poſtq̄ ipſi cū altera parte ceciderant: & veniunt ad terrā confixi ſuis telis: quę. ſ. in manibus habebant: & transfixi pectora. i. habētes pectora trāsfixa duro ligno: vix vnus. ſ. Helenor: & alter, & ſup. ſ. Lycus elapſi, ſup. ſunt e ruina: quoꝝ Helenor primæuus. i. adhuc in primo æuo florens: quē ſerua Lycinia. ſ. nomine: ſuſtulerat. i. ꝓgenuerat, aut educauerat: regi Mœonio, aut noīe, aut patria: furtim. i. ex ſtupro conceptū: & miſerat ad Troiā armis vetitis. ſ. lege militari: quia ſeruilis conditionis, hoīes nō erant recipiendi ad legitimā militiā: & iō erat, ſup. leuis. i. celer, & expeditus: enſe nudo. i. habens ſolūmodo enſem: aut enſe nudo. i. ſtricto, & nudato, ſicut ſtabat in turri: & inglorius parma alba. i. nullo inſigni adhuc ornata, nec picta. eſt autem breue ſcutū veliti aptum. Et is. ſ. Helenor, vbi vidit ſe inter media millia. ſ. armatorū Turni: & vbi vidit acies Latinas aſtare hic & hinc. i. ab vtraq; parte: vt. i. quēadmodū fera, vt leo, aut ſus ſyluester, q̄ ſepta. i. circūdata denſa corona venantū. i. venatorū, furit cōtra tela: & inijcit ſe morti haud neſcia. i. certa mori: & fert ſaltu ſupra venabula. i. venatoꝝ tela: cuſpides videlicet: haud. i. nō aliter: ipſe Helenor iuuenis, vnde primæuus prius dictus eſt: moriturus. i. certus mori: irruit in medios hoſtes & tēdit, ſup. ea parte, qua videt tela denſiſſima. At. i. ſed: Lycus Longe melior. i. præſtantior: pedibus. i. curſu & velocitate pedū tenet. i. apprehendit: muros. ſ. nouę Troię: & fuga. i. fugiēdo, & inter hoſtes: & inter arma: & certat. i. cōtēdit: prēdere. i. accipere manu, alta tecta, & attingere dextras ſocioꝝ. Quē Turnus ſequutus, pariter curſu & telo victor. i. quū eſſet voti cōpos, & eū teneret: increpat. i. cū amaro crepitu alloquit: his. ſ. Verbis: o demēs, ſperaſtine te poſſe euadere noſtras manus? & ſimul. i. quū hoc diceret, accipit ipſum pēdentē: & reuellit ipſm cū magna parte muri exiſtens, ſup. talis, qualis armiger Iouis. i. aq̄la, q̄ Ioui fulmina ſubminiſtraſſe dicit, eo q̄

altiſſime

altiſſime volat:nec fulmine ſternitur,nec radijs ſolis viſus eius obtunditur,ſupple eſt:vbi ideſt quando:petens alta ideſt erigens ſe e terra:ſuſtulit ideſt ſurſum tulit:pedibus vncis ideſt incuruis vnguibus, aut leporem, aut cycnum ideſt holorem: corpore candenti ideſt habentem corpus candidum:aut qualis ſupple eſt:lupus Martius ideſt in tutela Martis habitus:aut acer,vbi rapuit a ſtabulis agnum quæſitum ideſt quęſibilem , aut qui tunc quęritur matri ſcilicet oui multis balatibus:ſic enim quęrit,vñ agnus, quia balatu matrem agnoſcit,dictus putatur.Clamor ſcilicet Rutulorũ:tollitur ideſt erigitur:vndiq; .i.ex omni parte : & ſupple Rutuli inuadunt,& complent foſſas aggere ideſt terra, quę aggeſta erat:& alij iactant ad faſtigia.i.culmina turrium,& propugnaculorum:tædas ardenteis.i.flammiferas.

PIERIVS.

¶ Et flāmam affixit lateri,quę plurima vēto Corripuit tabulas, & poſtib⁹ hęſit adeſis.) In Mediceo,affecit.ſed melius, Et flāmā adfixit:vt in alijs habet̃.¶ Vix vnus Helenor.Et Lycus elapſi,quorũ primęuus Helenor.) In aliquot anti.Halenor:ſed,Helenor,in plurib⁹.¶ Serua Lycimnia.) In antiquis aliquot codicibus, Lacymnia,legit̃, In alijs, Licinnia. Vſq; adeo ſæuitũ eſt paſſim in oĩa pene hoĩum,& locoꝝ nomina.¶ Quęſitum aut matri multis balatibus agnum.) In Rom.co.& in Porcio, matris, quippe balatibus,legitur:quãq;,matri, vulgata lectio non diſplicet.



SERVIVS.

¶ Ingenti fragmine montis.) Supradicti ſaxi exaggeratio eſt.¶ Lucetium.) Solũ hoc nomen eſt qđ dictum à Virgilio in nullo alio reperiat̃ author. Sane lingua Oſca Lucretius eſt Iupiter, dictus à luce quã dicitur hominibus preſtare. Ipſe eſt noſtra lingua dieſpiter, id eſt diei pater. Horatius, Namq; dieſpiter plerũq; per ſudũ tonãtes egit equos. ¶ Cænea, Turnus.) Turnus Ityn. Vt ait Lucilius, Bonum ſchema eſt quotiens ſenſus variatur in iteratione verborũ. ¶ Pro turribus.) Aut pro defenſiõe turrium. Aut ſic magni, vt turrim putares. ¶ Haſta

Ilioneus ſaxo, atq; ingenti fragmine montis
Lucetium portę ſubeuntem, igneiſq; ferentem:
Emathiona, Liger: Chorineum ſternit Aſylas,
Hic iaculo bonus, hic longe fallente ſagitta:
Ortygium, Cæneus: victorem Cęnea, Turnus:
Turnus Ityn, Cloniumq;, Dioxippum , Promulumq;,
Et Sagarim, & ſummis ſtantem pro turribus Idam:
Priuernum Capys, hunc primo leuis haſta Themillę

Strinxerat, ille manum proiecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergo alis allapſa ſagitta,
Et læuo infixa eſt lateri manus, abditaq; intus
Spiramenta animę letali vulnere rupit.
Stabat in egregijs, Arcentis filius armis,
Pictus acu chlamidem, & ferrugine clarus Ibera,
Inſignis facie, genitor quem miſerat Arcens,
Eductum Martis luco, Simęthia circum
Flumina, pinguis vbi & placabilis ara Palici,
Stridentem fundam, poſitis Mezentius armis,
Ipſe ter adducta circum caput egit habena,
Et media aduerſi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit harena.
Tum primum bello celerem intendiſſe ſagittam
Dicitur, ante feras ſolitus terrere fugaces
Aſcanius, fortemq; manu fudiſſe Numanum,
Cui Remulo cognomen erat, Turniq; minorem
Germanam, nuper thalamo ſociatus habebat:
Is primam ante aciem digna, atq; indigna relatu
Vociferans, tumiduſq; nouo præcordia regno
Ibat, & ingenti ſeſe clamore ferebat.

ſta Themillę.) Themillas Themillæ, vt Æneas Æneę. ¶ Leuis) aut haſta pro leuiter veniens. Vnde & Strinxerat dixit. i. paululum vulnerauerat. Vt, Tandem etiā magno ſtrinxit de corpore Turni. ¶ Demēs.) Qui ſcutum quo ſe tuebatur abiecit. ¶ Alis.) Pinnis. ¶ Læuo affixa eſt lateri.) Oſtēdit vulneris locū quem antè ſuppreſſerat. Sic in quarto, Infixum ſtridit ſub pectore vulnus. ¶ Spiramenta animæ.) Diffinitio pulmonū. ¶ Pictus acu chlamydē.) Id eſt Phrygiam habens chlamydē. ¶ Ferrugine clarus Ibera.) Ferrugo coloris genus eſt, qui vicinus eſt purpurę ſubnigrę. Ibera autem modo, nō Hiſpana, ſed pontica. nam Iberia pars ponti eſt, vt oſtēdit Horatius dicens, Herbáſq; quas Colchos atq; Iberia mittit Venenorum ferax. ¶ Gēitor quem miſerat Arcens.) Ordo eſt, Stabat arcētis filius Arcens in armis egregius. nam non congruit vt huius filij prætermiſſo nōiē, bis fiat patris cōmemoratio. ¶ Symæthia circū flumina.) Symethos fluuius eſt Siciliæ haud longe ab vrbe Catinenſi, circa quē ſunt Palici dei, quorum talis eſt fabula, Ætnam nympham Iupiter cum vitiaſſet, & feciſſet grauidam, timens Iunonem (ſecundum alios, ipſam puellam) cōmendauit Terrę, & illic enixa eſt. Secundum alios, partus eius poſtea cum de Terra erupiſſet, duo pueri, Palici dicti ſunt, quaſi iterum venientes. nam πάλιν, eſt rurſus. ἵκειν, eſt venire. Hi primo humanis hoſtijs placabātur, poſtea quibuſdam ſacris mitigati ſunt & eorum imutata ſacrificia. Ideo ergo Placabilis ara; quia mitigata ſunt eorum numina. ¶ Liquefacto tempora plumbo diffidit.) Plumbum enim iactū nimio rotatu & aeris calore diſſoluitur. Statius, Et arſuras cœli per inania glandes. ¶ Porrectum extendit arena.) Intelligimus eum cecidiſſe trans murum. dicendo autem multa, oſtendit corporis proceritatem. ¶ Minorem germanam. (Quia maior Nympha fuerat Iouis voluntate. ¶ Digna atq; indigna relatu.) Indigna, id eſt turpia & obſcœna. ¶ Nouo regno.) Aut noua regij generis affinitate: aut quia etiam ipſi per regis filiam portio debebatur imperij ingentem eſſe clamore ferebat.) Non erat ingens, ſed ſe eſſe clamitabat ingentem.

DONATVS.

¶ Ilioneus ſaxo &c.) Semel poſitum ſternit, ter accipiendum qm̄ tres a tribus dixit occiſos. Ilioneus quippe lucetium ſtrauit, emathiona liger ſtrauit, choriteum aſylas ſtrauit. Similiter intelligendā & portę ſubeuntem igneſque ferentem triū perſonis aptādum eſt, vt tres ad incēdendum portam acceſſerint. tres a tribus videantur occiſi. ¶ Hic iaculo bonus.) Ad iſtorum trium perficiēdum necem, vnum dixit vſum eſſe ſaxo, alterū iaculo, tertium ſagitta. ¶ Ortygium ceneus.) Subauditur occidit. ſed quærendum eſt, quid ſit, ſummis ſtantem pro turribus. poteſt enim intelligi, ꝙ ante turres ſtabat. ſed hic magis, quia de obſeſſis loquebaẜ & clauſis, pro defenſione turrium ſtantem, hoc eſt laborantē debemus accipere. ¶ Priuernum capis.) Primo, inquit, illum themillę haſta non grauiter percuſſerat. ¶ Ille manum proiecto.) Demēs hoc eſt incautus atque inconſideratus, proiecto ſcuto, quo aduerſus inſidias vel ſecuturam vim tutus eſſe potuerat, manum tulit ad vultus. ¶ Ergo alis elap. ſagit.) Et quum ſe opportunum dediſſet ad mortem, & vulnus cuperet manum contingere, & premēdo dolorem mitigare Sagitta ſequens ipſam eius manum lateri infixi, & vſque ad interiora vteri pertēdens letale vulnus ruptis omnibus, quæ animam tenent, commota mora difficultatis inuexit. hinc intelligitur, quia ictus haſtæ nihil letale percuſſerat. ¶ Stabat in egregijs Arcentis.) Huius nomen non dicendo & demonſtrando, patris videtur oſtendiſſe, quod recens etiam ipſe diceretur: & illud intelligi poteſt per partem: vt oſtenderetur iſte, cuius fuit nomen incognitum. Stabat, inquit, in armis egregius. ¶ Pictus acu clamy.) Ex acu habens picturas in clamyde. ¶ Et ferrugine cla. ibe.) A nomine loci addidit ſpeciei dignitatem: quomodo alio loco, tyrioque ardebat murice lena. ſed illic purpura ſignificata eſt cōfecta ex murice. hic autem ferruginem dixit aerij coloris. ¶ Inſignis facie.) Hoc eſt ipſe quoq; formoſus. ¶ Genitor quem miſerat Arcens.) Huncin bellum pater ſuus Arcens miſerat. ¶ Eductū mar. lu.) Educatum atq; nutritū in martis luco. ¶ Symæthia circum Flumina.) Dixit lucum, & cui deo videreẜ eſſe ſacratus, addidit & regionis & fluminis ſigna. hunc iuuenē notabiliter poeta deſcripſit, quaſi bellum aut tēpus, quo troiani in periculo tam graui fuerant conſtituti, non deſiderarent aut pulchros aut ocioſos, aut veſte cōſpicuos. ¶ Stridentem fundam &c.) Quanto enim contorta fuerit funda frequentius: tanto ictus pfectus ex ipſa fortius currit, & grauior peruenit: poſitis, inquit, haſtis mezentius, ad fundam ſeſe conuertit. Cur enim contra mortem ferro contenderet? & illud intelligi poteſt idcirco illū haſtas poſuiſſe, vt expeditior eſſet ad fundam. ſtridentē ait fundā, quia dū torquetur vt impetū colligat ſtridit. fundæ intortæ quanta vis fuerit, conſequenter oſtendit, ſubijciendo. ¶ Et media aduerſi.) Solent & lapides his mitti tormentis: ſed violentior eſt ſpecies plumbi, quum iacitur. hęc. n. emiſſa ſinu fundę dum fertur, aere diſſoluitur & veniens non ſolum pondere verum etiam liquore plumbeo quaſi ignis quicqd inuenit vrit, atque diſſoluit. Denique in huius faciem veniens, cū qui ſtabat non armis ſed veſte conſpicuus, vno ictu proſtrauit. ¶ Tum primum bello.) Ecce quanta neceſſitas, vt puer inter iuuenes auderet arma tractare. Poeta tamen quoniam impoſſibile videbatur pueri manu robuſtiſſimum iuuenem cecidiſſe, non ſe facit autorem. dicitur, inquit, factum, vt in auſpicijs aſcanij, qui feras ſagittis agitare conſueſſet numanum cecidiſſe, qui alio nomine etiam remulus diceretẜ, & ſorori turni, quę eſſet natu maior, nuptiarum eſſet ſorte coniunctus. Quū dicit thalamo ſociatꝰ habebat, oſtendit honeſtam coniugij ſocietatem fuiſſe contractam. Erigebat iſtum regalis puellę coniunctio, nouū regnum, & affinitas turni. ¶ Is primam ante aciem.) Indigna relatu, turpia debemus accipere: quæ non decuit grauem poetam & honeſtū inſerere carminibus ſuis. ¶ Tumiduſque nouo prę. re. Ibat.) Tanta iſte coniunctionis turni ſuperbia ferebatur, vt licenter ante aciem & temere ſtaret. Inde exiſtimans magnū, quia clamabat. eſt autem tale hominum genus, qui ſecūdis rebus efferuntur, vt q ſint, vel quales, nec ipſi diſcernāt. Incipit dicere, quæ eſſent relatu digna omiſſis deterioribus, quæ tanto carmini potuit nectere.

ASCENSIVS.

¶ Ilioneus, &c.) Proſequitur reliquam pugnæ partem, commemorans etiam eos quos Troiani ſtrauerunt. Inducitq; Numanum Remulum, qui Turni ſororem pauloante duxerat, Troianis inſultantem. Occaſione cuius, Aſcanius primum arma hoſtilia tractauit. Vnde dicit Donatus ſic. ¶ Dicitur ante feras.) Poeta quoniam impoſſibile videbatur pueri manibus cecidiſſe, robuſtiſſimum virum non ſe facit authorem. Hæc ille. Moris enim eſt Virgiliani, in rebus fictiuis, aut dubijs, addere particulam dicitur, fertur, vt perhibent, vt aiunt, vt fama eſt. Sed Ordo eſt. Ilioneus, Troianus ille, vir ſtrenuus, & facundus, ſternit ſaxo: atq;, pro ideſt: ingenti fragmine montis ideſt rupis ſaxoſę: Lucetium, Rutulum illum: ſubeuntem ideſt ab inferiori imminentem: portæ ideſt ad portam: & ferentem ideſt inferentem igneis: Liger. i. vt videtur Italus, quaſi Ligur, aut Ligus ideſt de Liguria ſternit: Emathiona ideſt Troianum illum, & id quidem vocabula indicant: ſed ſeries verborum poſtulare videtur, vt dicamus Liger ſcilicet Troianus ille, ſternit Emathiona ſcilicet Rutulum. nam is proprie ſternit, qui deſuper incumbit, vt Itali, non Rutuli: Aſylas Troianus, ſternit Chorineum Italum. hic ſcilicet Chorineus:

erat,ſupple bonus ideſt peritus,& vtilis iaculo:& hic ſcilicet Aſylas:bonus,ſupple erat:ſagitta fallente longe ideſt quum procul iacitur. Cæneus, Troianus ille ſternit,ſup. Ortygiũ Italum. Turnus,ſupple ſternit Cænea, victorem ſcilicet Ortygij:& Turnus.ſ. idem:ſternit Itin,& Clonium,& Dioxippum,& Promulum,& Sagarim,& Idam:ſtantem pro ſummis turribus ideſt pro defenſione ſummarum turrium:aut,ante ipſas ſummas turreis:aut ſic magnum,vt pro turri haberi & putari poſſit. Omnes autem qui a Turno ſternuntur, Troiani intelligendi ſunt. Capys, Troianus ille:ſternit,ſup. Priuernum, Rutulum illũ,leuis haſta Themillæ, ille illius Troiani:ſtrinxerat ideſt leuiter vulnerauerat:prio hũc ſcilicet quem Capys ſtrauit, Priuernum. Ille.ſ. Priuernus:demẽs ideſt maleſanus, & imemor ſalutis ſuæ:tulit manum ad vulnus ſcilicet factũ,a ſagitta Themillę & hoc tegmine.ſ.corporis,hoc ẽ clypeo protecto. Ergo,quia.ſ.inermis videbatur ſagitta.ſ.a Capy immiſſa:illapſa,ſup.eſt,alis:quia(reuera)pennarum plumis dirigitur:alis igitur ideſt pẽnis:& manus.ſ.quam ad vulnus tulerat:infixa eſt lateri læuo ideſt ſimul cum latere transfixa eſt: aut quaſi clauo lateri affixa eſt:& ipſa ſagitta abdita ideſt abſcondita intus:rupit.i.fregit: vulnere letali,ideſt mortifero: ſpiramẽta animæ.i.pulmonem,aut præcordia. Arcens, vir ille qui inter Troianos erat,& forte ab Aceſte comes datus, filius Arcentis: ſtabat in armis egregiis,pictus chlamydem,ideſt habens chlamydẽ pictã: acu.ſ.opera Phrygionũ:& clarus ideſt relucens:ferrugine.i. purpura ſubnigra: Ibera.i. Pontica:exiſtens inſignis.i.præter cęteros ſpectabilis facie,quem Arcens genitor miſerat:eductum,i. educatum:luco Martis.i. Marti deo ſacro,circum flumina Simethia.i. ideſt ipſum Simethum,fluuium in Sicilia,non longe ab agro Cathinẽſi: thinenſi:vbi,ſup.eſt ara Palici.ſ.dei pinguis.ſ. frequẽti ſacrificio: & placabilis.ſ.alia hoſtia,q̃; humana. Ipſe Mezentius egit armis poſitis.i.depoſitis:fundam ſtridentem ideſt cum ſtridore emittentem,glandem,aut lapidem:& hoc habena ſcilicet fundæ: qua ſcilicet tenebatur:abducta ter circũ caput,vt.ſ. fortius emittatur: & diffidit.i.diſſecuit tempora.ſ.Arcentis:aduerſi.i.ex aduerſo:ſtãtis media.i.per medium:& hoc plumbo.i.glãde plumbea: liquefacto.ſ.ex celerrimo impetu, & vehementi motu:ac extendit.ſ. Arcentem:porrectum.i.extenſum,quũ morte grauaretur,ſup.in media harena: Aſcanius ſolitus ante.ſ.illa tempora. terrere feras fugaceis:dicitur tũc,primum intẽdiſſe bello.i.more bellico,aut animo bellãdi,& hoſtili:ſagittam celerem.i.celeriter emiſſam:& dicitur fudiſſe manu.i.ſagitta e manu miſſa: Numanũ fortem.i. robuſtum:cui.ſ. Numano,cognomen erat Remulus:& ſup.q ſociatus:nuper.i.pauloantea:thalamo.ſ. matrimõiali: habebat germanam.i.ſororem Turni minorẽ:quia maior erat Iuturna, amica Iouis. Is.ſ. Numanus, Remulus: vociferans ante primã aciẽ, digna,atq; indigna relatu.i.quæ referantur:& tumidus.i. inflat præcordia.i.habens præcordia tumida,&inflata nouo regno:qa per ſororem regis,in partem regni aduenerat:ibat.ſ.conſpicuus: & ferebat ſeſe ingentem.i.egregium & præſtãtem: clamore.i. vociferatione & inclamatione ſua. Clamabat autem quæ ſequunt, Non pudet obſidione.

PIERIVS.

¶ Allapſa ſagitta.) In antiquis, adlapſa,per d,& per b,more veterum.&,ſagicta:quod eam a ſagaci ictu dictam, volunt. ¶ Et læuo infixa eſt lateri manus.) In antiquis aliquot, adfixa: quod nequaquam diſplicet.

Nõ pudet obſidione iterũ,valloq; teneri NVMANVS
Bis capti Phryges?& morti prætendere muros?
En qui noſtra ſibi bello connubia poſcunt.
Quis deus Italiam?quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ,nec fandi fictor Vlyſſes.
Durum a ſtirpe genus,natos ad flumina primum
Deferimus,ſæuoq; gelu duramus,& vndis.
Venatu inuigilant pueri,ſyluasq; fatigant:
Flectere ludus equos,& ſpicula tendere cornu.
At patiens operum,paruoq; aſſueta iuuentus,
Aut raſtris terram domat,aut quatit oppida bello.
Omne æuum ferro teritur,verſaq; iuuencum
Terga fatigamus haſta:nec tarda ſenectus
Debilitat vireis animi,mutatq; vigorem
Caniciem galea premimus,ſemperq; recentes
Conuectare iuuat prædas,& viuere rapto.
Vobis picta croco,& fulgenti murice veſtis,
Deſidiæ cordi,iuuat indulgere choreis:
Et tunicæ manicas,& habent redimicula mitræ.
O vere Phrygiæ(neq; enim Phryges)ite per alta
Dyndima,vbi aſſuetis biforem dat tibia cantum:
Tympana vos,buxusq; vocat Berecynthia matris
Idçæ:ſinite arma viris,& cędite ferro.

SERVIVS.

¶ Iterum.) Denuo. Nã iam tertio obſidentur:& iterũ, nõ niſi de duobus dicimus. ¶ Bis capti Phryges.) Semel ab Hercule,poſtea à Gręcis. ¶ Morti prætendere muros.) Emphaſis eſt. Morti enim ꝓ bello poſuit. Sic ſupra. Læti diſcrimine paruo. ¶ Noſtra cõnubia.) Aut quaſi Turni cognatus loquit:aut inuidioſe retorquet, & vult cauſam omnium eſſe cõmunem. ¶ Nõ hic Atridę.) Exaggeratio vituperationis. nam non tantum ſe Troianis, ſed etiam eorũ victoribus pręfert. ¶ Fandi fictor Vlyſſes.) Aut fallax,aut logodædalus, d eſt qui dolum cælat ſermonis ornatu. ¶ Durum à ſtirpe genus.) Italiæ diſciplina, & vita laudatur:quam & Cato in originibus, & Varro in gente populi Romani cõmemorat. ¶ Gelu duramus,&vndis.) Vndis gelidis: & eſt ἓν διὰ δυοῖν, vt, Hamis auroq;. Nã nemo qđ plus eſt prius dicit. Si.n.duo eſſent, antè aquã diceret,poſtea gelu. ¶ Venatu.)pro venatui.vt, Curru pro currui. ¶ Syluaſq; fatigãt.) Ipſi fatigantur in ſyluis:aut pro feris ſyluas poſuit in qbus ſunt ferę. ¶ Flectere ludus equos.) Aliorũ labor noſtræ pueritiæ ludus eſt. ¶ At patiens operum,paruoq; aſſueta iuuẽtus.) Hoc & in Georgicis laudat.nam magnę virtutis eſt in nimio labore paruis eſſe contentum. ¶ Terram domat. Bene bellico vſus eſt verbo:& ne à re militari diſcederet,nõ dixit terras colimus,ſed domamꝰ: ac ſi diceret,cũ hoſtes deſunt,terras ferro domamus. ¶ Verſa iuuencum terga fatigamus haſta.) Agriculturam ſine officio belli non gerimus, Eſt autem κακοσύνθετον & ὁμοιοτέλευτον. ¶ Nec ſenectus debilitat vires animi.) Bene Animi,quia non eſt auſus corporis dicere. Nec enim poteſt fieri, vt quãuis robuſtus ſenex vires habeat prioris ætatis,& ſuæ comparetur adoleſcentiæ. Nunc ergo licet dicat fortes eſſe etiam ſenes,bona tamẽ eſt vſus temperatione, vt diceret nihil animorũ vigori derogare temporis vetuſtatem. ¶ Vobis picta croco.) Vituperatio Troianorum, in qua vtitur argumẽtis quę in Rhetoricis cõmemorat Cicero. à gẽte, ab habitu, à geſtu, ab animo. ¶ Fulgenti murice.) Purpura. Hanc autem vitio & dedecori apđ maiores fuiſſe cõſtat. Iuuẽalis, Peregrina ignotaq; nobis. Ad ſcelus atq; nefas quæcũq; pu pura ducit. ¶ Deſidiæ cordi.) Vobis ſunt. ¶ Choreis.) Seruauit hoc loco naturam ſyllabæ,quam in ſexto metri cauſa corripuit. Vt. Pars pedibus plaudũt choreas,&carmina dicunt. ¶ Et tunicæ manicas.) Tunicæ veſtræ habent manicas.quod ẽt Cicero vituperat, dicens, Manicatis & talaribus tunicis.nã colobiis vtebantur antiqui. ¶ Et habẽt redimicula mitrę) Illud dicturus fuerat, Habetis in pileis redimicula: quod conuertit in vituperationem maiorem, dicens, Religatas habetis mitras.nam pilea, virorum ſunt:mitræ, fœminarum quas calaticas dicunt. Mitra autem proprie Lydorum fuit, vt, Mæonia mentũ mitra.quem habitum imitati ſunt Troiani. ¶ O vere Phrygiæ) Ipſos vituperat Phryges: ſed nunc ad maiorem iniuriam Phrygias non Phryges. ¶ Alta dindyma.) Montes matris deum. ¶ Biforem dat tibia cantum.) Biſonum imparem. Et ſeruauit eis tibiarũ ſuarum naturam. Tibię aut ſerranę dicuntur,quæ ſunt pares,& ęquales habẽt cauernas. Aut Phrygiæ,quæ & impares ſunt, & inæquales habent cauernas. Ergo biforem, diſſimilem, diſſonum. Nõ enim ſunt pari modulatione compoſitæ. Vt enim ait Varro, Tibia Phrygia dextra vnum foramen habet: ſiniſtra duo. quorum vnum acutum ſonum habet, alterum grauem. ¶ Buxuſq; vocat Berecynthia.) À mõte Berecyntho. Dicitur autem & hæc buxus & hoc buxũ. vt, Et torno raſile buxum. Vnde ſuperfluo quidam arborem generis fœminini eſſe volunt, cum hoc loco etiam de ligno generis fœminini habeamus exemplum. ¶ Et cedite ferro.) Aut ferrum relinquite: & eſt iteratio. Aut cedite ferro, id eſt cum viri non ſitis, abſcindite partem virorum.

¶ Non

¶Non pudet obſidione iterum.) Ideo iterum, quia obſeſſi fuerant in troia, & rurſum in praeſenti. ¶Valloque teneri?) Quod ſemel dixit iterum bis debemus accipere, vt ſit, iterum obſidione, iterum vallo. quid ſit iterum ipſe expoſuit dicẽdo. Bis capti phryges. ſed idcirco, inquit, non ſemel vobis hoc contingit, quia phryges eſtis. hoc gentis nomen pro conuitio poſuit, quaſi eneruati, molles, imbelles, ac foeminis proximi, & captiuitatibus crebris adiecti. Crimen enim fuit, quia iterum potuit quippe caſus fuiſſe in prima obſidione, ſed quum ſecundo quoque vallati ſunt. nec prima poteſt caſibus applicari, nec ſecunda obſidio. ¶Et morti prę. mu?) Nouum, inquit, inuentum inertię, quae ſibi murorum munimenta conquirit, non vt clauſos defendant, ſed vt obſeſſos abdicent. ¶En qui noſtra ſibi.) Singula habent vim ſuam. En, inquit, vituperantis demonſtratio eſt haec en qui, hoc eſt mendici, naufragi, diſſoluti. noſtra quaſi meliorum, atque nobilium bello cõnubia poſcunt. Volunt, inquit, bello alienum coniugium quęrere, qui in cauſa ſimili ſciunt ſeſe mactatos. ¶Quis deus italiam?) Quis deus iratus ſcilicet vos ad italiã morituros adduxit? ¶Quę vos dementia adegit. An dementia vos huc impulit? qua ſoletis ferri praecipites? ¶Non hic atridae, nec fandi fictor vlixes.) Inter nos, inquit, non ſunt atridae, nec vlyxes. primos gręcorum maculat, vt reliqui deteriores inueniantur. vlyxes enim mentiendi atque fallendi arte peritiſſimus fuit. Atridae quum ſummam tenerent imperii, helenam perdiderunt neſcientes, & tamen obtinuerunt aduerſum vos, & vicerunt. & victores, fecitſus, qui alios ſuperare non poſſent. ¶Durum a ſtir. ge.) Genus, inquit, noſtrum non arte aliqua fit durum, ſed naſcitur forte. ¶Natos ad flumina.) Vſque adeo noſtros liberos paramus ad laborem, vt mox natos deferamus ad flumina. Si hoc ſolum diceret, non tãta eſſet laudantis aſſertio, quanti enim laboris eſt vndam fluminis pati? Addidit. ¶Saeuoque gelu du. & vn.) Vt oſtenderet naturam fluminis frigidam, & interueniẽte gelu ſęuitiam ipſius fluminis duplicari. Apud nos, inquit, vnusquiſque quum naſcitur cum ipſo primae lucis exordio, labores quoq; duriſſimos auſpicatur. In vndas fluuiales & in glaciem miſſus, ne aliquando delicias etiam ſui neſcius ſentiat. ¶Venatu inui. pue.) Puerilis enim aetas ſuccedit infantiae. ad hanc, inquit, quum venerint, venationibus pueri tiam tranſigunt. Quod genus exercitii proficit bello. Illic enim diſcitur, quicquid pugnarum certaminibus eſt neceſſarium, equitatur, curritur, mittuntur haſtę, ſagictae iactantur, vſqueadeo hoc verum eſt, vt ſequatur, flectere ludus equos, & ſpicula tẽdere cornu. hi ſunt noſtrorum puerorum ludi, nec aliorum puerorũ more inanibus officiis occupantur. ¶Syluaſque fa.) Non ſyluas fatigant ſed latitudinem ſyluarum obeundo percurrunt. A pueritiae autem laboribus, & venandi ſtudio ad agrorum tranſeunt cultũ. Itaque ad omne genus laboris ſic producitur aetas eadem, vt a conſuetudine laborandi nihil repentinum videat, nihil ſentiat nouum. hoc eſt quod ait. At patiens operum, paruoque aſſueta iuuẽtus. Sic, inquit, aetatem iuuenum noſtri ſuſcipiunt, & laborare didicerunt, & paruis operibus viuere. ¶Aut raſtris ter. do.) Nunquam ſe patiuntur deſidia otioque corrumpi. Denique illorum virtute aut hoſtis domatur aut terra. ¶Omne ęuum fe. te.) Itaq; fit, vt vita omnis nunquam deſerat ferrum. ¶Verſaq; iuuen. ter. fatiga. li.) Et quum aratro proſcindimus terram, haſta iuuencus ducitur. haſta in opus vrgetur, vna atq; eadem ſpecies & ruri ſeruit & bello. Vertitur in hoſtem exercitatio agricolę, & ſic exagitat bouem, vt ſemper apud nos militet ruſticus. Et ne quiſquam improuiſus irruat, ſemper armatus eſt, ne tunc ſecurus animi quum iacet. ¶Omne aeu. fer. teri.) Nulla ętas noſtra eſt, quae neſciat ferrum, quum dixit omne aeuum, addidit aetatis ſenſum, vt confirmet omne ęuum ferro conteri. ¶Nec tarda ſene. Debi. vi. ani. mu. vigo.) Tardam ſenectutem dixit, non ꝙ tarde veniat. ſed ꝙ faciat homines tardos, hoc eſt ſegnes ad laborem ſubeũdum: nec ipſa ait ſenectus vires noſtras infringit animi, mutatq; vigorem. hoc eſt dicere ſenectutis aduentus nec vigorem animi minuit, nec de ſubtilitate corporis. ¶Mollem Cani. gal. premi.) Tantum poteſt laborandi vſus, vt nec ipſi ſenectuti parcamus. Tegitur canicies galea, nec tunc immune periculis caput eſt: quo debuit excuſari propter ſenium. ¶Semperq; recen. Com. iu. prę. & viue. rap.) Semper, inquit, non enim magnum eſt interdum aliquid agere laborioſum, inde eſt, quod ait recentes praedas. Qui enim ſemper venatur, aut pugnat, ſemper petitur praedarum nouitate: Et quia ſunt, qui inuiti laborem ſubeant, adiecit iuuat viuere rapto: Illa eſt, inquit, apud nos ratio melior vitae. ſi recẽti pręda paſcamur, & alienis opibus captis ducamus continuos dies. Caniciem galea premimus. tantus in nobis amor gloriae eſt, vt etiam cani procedamus ad bellũ. Nulla nobis ętatis occaſio eſt: nec a militiae muneribus quẽquam tarda ſenectus excludit: volũtas aggreditur omnia, & auſus omnes voluntate complentur. Senes noſtri nouerunt de campo redire cum palma, & quum victores ſudantem poſuerunt galeam, madentem monſtrant iuuenibus ſenectutem, neſcit apud nos ſenectus tardos efficere, quos iuuentutis finibus quum venit excluſerit, Vna temporum adaequatio eſt. nec imminentem metuimus ſenectutem: neque eius ſenes detrimenta ſentimus, ſola canorum ſigno diſcitur adueniſſe, Ipſe capitis candor non ſolum hoſtes, ſed ipſa quoq; vitia ſenectutis expugnat. imponit̃ ſenectuti galea, ne minorem faciat, quem glorioſum iuuenta tradente ſuſcepit. Interea ab ipſo obiurgationis initio comparatiuae materiae partes induxit. Completis, quę pro ſe facerent tranſit ad deformationem troianorũ. ¶Vobis, inquit, picta cro. & fulgen. muri. veſt. Deſi. cor.) Delicata enim veſtimenti ſpecies diſſolutionem animi & corporis parit. denique oſtendit corruptionem veſtitus multa initia comitari. Iuuat indulgere choreis.) Veſtitum veſtrum turpis ſaltatio ſequitur & foeminarum ſimiles eſtis. ¶Et tunicae ma, & hab. red. mit.) Vſq; adeo in vobis virorum nihil eſt, vt pro ſcutis ſit vobis manicata veſtis, & mitra pro galea. ¶O uerae phrygię (ne. enim ph.) Errat, inquit, quiſquis vos phryges & non phrygias vocat. nihil enim inter vos & veſtras mulieres diſtat. vnus vobis eſt cultus. vna debilitas corporis, vna diſſolutio mentis. Certamen vobis eſt maximum, vt turpitudinis ſtudio foeminas veſtras nitẽdo ſuperetis. ¶Ite per alta Dindęma &c.) Apparet qui ſitis, quum ea, quae colitis, recenſendo conuoluo. nec immerito enim Idęę matris ſacra ſectamini. Ite pſallite cum tympanis. habetis illic amoenitates ex buſſo. poteſtis vacare his, quae veſtrae perſonae moribuſq; conueniant. ¶Sinite arma viris,) Habetis, quae vos ipſa magis ſacrorum ſolemnitate corrumpant. patiamini viros arma tractare, & ferrum, quod viris paratum eſt, ac vobis non congruit, ponite.

ASCENSIVS.

¶Non pudet.) Hęc ſunt verba Remuli, Troianos vituperantis, ꝙ moenibus incluſi tenerent̃: & ſeſe obſidione iterum premi ſinerent. Dico iterum cũ textu: Nam licet Seruius velit denuo dici: quia non iterum ideſt ſecũdo, dũtaxat obſeſſi erant, ſecũdum eũ: ſed iam tertio, tamen, quia Troiani iuuenes erant: & quia prior obſidio magnę Troiae ab Hercule facta, non erat longa: ſed potius expugnatio, q̃; obſidio. Ideo placet iterũ, obſeſſos dici Troianos: licet iam bis fuerint capti. Sed Donati verba ſunt. ¶Phryges). Pro conuitio poſuit. q. d. ideo capti, quia Phryges. ¶En.) Vituperantis demonſtratio. ¶Qui.) Scilicet mendici, & exules. ¶Noſtra.) Quaſi meliorũ, & fortiorũ. ¶Bello.) Quũ ſciant in ſimili cauſa ſe victos. ¶Non hic A.) Inuenietis fortiores his, q tamen vos vicerũt. ¶Durũ.) Fortem. ¶A ſtirpe.) Non arte, ſed natura. ¶Flectere ludus equos.) Nõ enim inertibus ludis intenti ſũt. ¶Tarda.) Quę faciat homines tardos. Hęc ille. ¶Ordo aũt eſt. Ordo. O Phryges bis capti: non ideſt nõne pudet vos teneri: iterũ ideſt denuo aut rurſum obſidione & vallo? q. d. id merito fieri debere q̃uis non fiat: & nonne pudet praetendere ideſt obiicere: morti ideſt bello letifero muros, aut prętendere morti muros. i. habere ſolũmodo: a morte diſcrimen murorũ, quaſi ſi muros non haberent, omnes extincti eſſent. En, irridentis vox: q. i. quales? q. d. muliebris animi, q ſe intra muros claudant, poſcũt ſibi bello. i. virtute bellica: noſtra. i. nobis pacta, & debita connubia. Bene dicit noſtra: qa communis videt̃ iniuria, ſi enim regi impune auferatur coniux, aut ſponſa: vero ſimile eſt nullũ deinceps habiturũ propriam: qđ dicit Statius in Achilleide ſic, Quid maneat populos vbi tanta iniuria primos, Degraſſata duces? Quis deus. q. d. non bonus vobis: vnde addit: quę dementia adegit ideſt adire coegit vos: quaſi ſtolidum decus, Italiam. Non hic, ſupple ſunt: Atridae ideſt lenti illi bellatores: ſed tamen veſtri victores, nec Vlyſſes: fictor ideſt compoſitor, & exornator. fandi ideſt loquẽdi: q Gręce λογοδαίδαλος dicit̃, hoc eſt non confidimus in calliditate ſermonũ, ſed in virtute noſtra. Nos enĩ durũ genus a ſtirpe ideſt ab origine, & longa propagatione deferimus natos: primũ ideſt vt primũ liberi nati ſunt ad flumina: vt. ſ. illic indureſcant: & duramus ideſt induramus, ſaeuo gelu: & vndis. i. vndis gelidis, aut gelu. i. frigore vndarum: aut gelu etiam in aere & vndis. i. frigore aq̃rũ. Puerũ. i. quũ adhuc ſũt pueri: ipſi inuigilant venatu ideſt venatui, datiuus antiquus: aut vigilant. i. vigilantes & ſtrenui ſunt in venatu: & fatigant ſyluas. i. feras ſyluarũ: & plus eſt q̃; ſi dicat, fatigant̃ ſyluis flectere equos etiam, ſup. eis ludus: aut (vt Donat. accipit) ludus. i. exercitatio eorũ, dũ ludunt eſt flectere equos: &

tēdere ſpicula.i.ſagittas:cornu.i.ex arcu cornu munito, ſaltem in extremis angulis. At iuuentus.i.ea multitudo, quæ ad iuuentam peruenit: patiens operum.i.ſciēs pati opera & labores: & aſſueta paruo.i.frugalitati, & parſimoniæ intentat: aut domat terrā raſtris: aut quatit.i.concutit, vt eruat oppida bello: omne æuum teritur ferro, aut enim venabulis, aut raſtris, aut ſarculis, aut bellicis armis incūbunt, quinetiam dum agriculturæ inſudant armati ſunt. Nam nos fatigamus terga iuuencum.i.iuuencorum, hoc eſt boum aratoriorum. haſta ferrata.i.ferro munita, vt parati ſimus contra inſultus hoſtium etiam in agris: nec ſenectus tarda.i.tardificans corpus: debilitat vireis animi: mutatq;.i. & non mutat: vigoré.ſ.animi. (Refertur enim negatio pręcedens ad vtrūq; verbum ſequens.) Nos premimus caniciem.i.canos capillos, ſcilicet galea.i.ēt caneſcētes induimur galea: & iuuat ſemp cōuectare pdas recēter.i.recēter raptas: aut ex nemore, aut ex iuſto bello. Nam prius dixit, gētem Italicam ſine legibus æquā, & iuuat viuere rapto.i.ex his quæ ab hoſte, aut in ſyluis rapuimus. Veſtis picta croco & murice.i. purpura fulgenti: &, ſup. deſidiæ.i. ignauiæ: ſunt vobis cordi.i.ad cor & placitum veſtrū, hoc eſt placent vobis: & iuuat, ſup. vos indulgere.i.nimium intendere, & animū illaxare: choreis.i.tripudiis, & ſaltationib⁹: & tunicę, ſup. veſtrę: habent manicas.i.tegmina, ad manus vſq; protenſa, quę brachia impediunt: & mitræ, ideſt capitum indumenta potius fœminis, q̄ viris apta: habent redimicula.i.religaturas ad ornamentū ſpectātes: o vere.i.certiſſime: Phrygię.i.mulieres ex Phrygia: neq; enim Phryges.i.viri ex Phrygia: ite per Dyndima alta.i.monteis illos Phrygios, matri deum ſacros: vbi tibia dat vobis aſſuetis.ſ. ad ſonum tibiarum ſaltem, cantum biforem, ideſt binis, & diſparibus foraminibus emiſſum concētum: tympana, ideſt inſtrumēta muſica, habentia pellem extenſam: & Græce τύμπανον. & buxus, ideſt fiſtula ex buxo: buxus (inquit) & berecyntiæ, ideſt quę creſcit in Berecyntho monte: matris, ſcilicet deum: Idææ, ideſt Phrygię: vocat vos.ſ.ad choreas: finite.i. permittite: arma viris ſ.nobis: & cedite.i.diſcedite, aut date locum: ferro.i.armis ferreis quæ tractare neſcitis: aut cedite.ſ. virilia, & pudenda, more Gallorum.i.ſacerdotum Cybellis: ſed non procedit quia non ferro, ſed cultro lapideo, aut teſta, abſcindebant ea: vnde dicam, cedite.i.date locum, & diſcedite a ferro.

PIERIVS.

¶Et morti prætendere muros.) In codicibus aliquot antiquis, Marti, legitur. Sed enim, morti, pro bello poſitum ait Seruius. ⌈Sęuoq; gelu duramus.) In antiquis aliquot codicibus, duroq; gelu, habet. Sed, ſæuo, caſtior omnino lectio. ⌈Cōuectare iuuat prędas.) In Romano codice, in Mediceo, & peruetuſtis aliquot aliis, comportare, legitur. Sane, comportari, dicuntur, quæ pueniunt ex reditibus. Horatius, Si comportatis rebus bene cogitat vti. Ita de iis omnibus quæ ex agro in vrbem comportantur. cōuectare, tamē magis placet eruditis auribus. ⌈Tympana vos buxusq; vocant, Berecyntia.) In antiquis exemplaribus, vocat, numero ſingulari, vt cum viciniori ſuppoſito congruat. Eſt &, Verecynthia, per, u, digammon, in codicibus nōnullis: vt huiuſmōi pleraq; alia, Græcę conſonantis ſono. Male vero ſcribunt qui ſyllabæ pene vltimæ aſpirationem apponūt, quum, t, ſit apud Græcos Βερεκύντια. ⌈Et cedite ferro.) Seruius intelligi putat de cultris, quibus ſacerdotes deę Cybeles euirabantur. Atque ita, cedite, parete, interpretandum erit. Sed enim figuratius eſt dicere, ferro, hoc eſt bello. Neque indecora eſt illa eius ſententiæ per diuerſa vocabula repetitio, quam is fere negligit.

⌈Talia iactantem dictis, ac dira canentem POETA
Non tulit Aſcanius: neruoq; obuerſus equino
Contendit telum, diuerſaq; brachia ducens,
Conſtitit ante Iouem ſupplex per vota precatus.
⌈Iupiter omnipotens audacibus annue cœptis, ASCA.
Ipſe tibi ad tua templa feram ſolennia dona,
Et ſtatuam ante aras aurata fronte iuuencum
Candentem, pariterq; caput cum matre ferentem,
Iam cornu petat, & pedibus qui ſpargat harenam.
⌈Audiit, & cœli genitor de parte ſerena POETA
Intonuit lęuum: ſonat vna letifer arcus,
Effugit horrendum ſtridens elapſa ſagitta,
Perq; caput Remuli venit, & caua tempora ferro
Traiicit. ⌈I, verbis virtutem illude ſuperbis: ASCA.
Bis capti Phryges hęc Rutulis reſponſa remittunt.

SERVIVS.

¶Iactātem.) De ſuorum gloria. ⌈Dira canētē.) Ad iniuriā Troianorum. ⌈Ante Iouem ſupplex per vota precatus.) Atq; Apollinē debuit inuocare iaculaturus ſagittas. ſed dixim⁹ ideo Iouē inuocatū, q͏a oē initium: Ioui debetur: vt, Ab Ioue principiū muſę. Vnde nunc Aſcanius non quid faciat, cogitat: ſed primū facit, inde inuocat Iouem. ⌈Iupiter omnipotens.) Hoc epitheton interdum ad gloriā numinis ponitur, interdū ad cām dicentis. Nāq; hoc loco dicēdo Omnipotens, oſtendit eum ēt iis q per ſe minus valent, præſtare poſſe virtutē. ⌈Feram ſolennia dona.) Feram, de iuuenco non dicimus: ſed adducam. Intelligimus ergo eum alia dona ferre pmiſiſſe. Singulis enim numinibus certa ſunt dona quæ offeruntur. Vnde eſt, Strueremq; ſuis altaria donis, id eſt congruis. ⌈Et ſtatuam ante aras.) Aptam ſe daturum victimam oſtendit alibi, Eductus cornu ſtabit ſacer hircus ad aram. Quotiens enim victima reluctabatur, oſtendebat ſe improbari. Lucanus, Diſcuſſa fugit ab ara taurus. Iuuencum autem ſecundum Romanas ceremonias dixit. Nam Ioui de tauro non immolabatur, vt etiam in tertio diximus, niſi cum triumphi nomine ſue vel tauro fiebat: quod tamen ideo admiſſum eſt, quia non tantum Ioui, ſed & aliis diis qui bello præſunt, ſacrificabatur. ⌈Aurata fronte iuuencum.) Ita enim victima ornari conſueuerat. ⌈Candentem.) Candidum. Iuuenalis, Duc in Capitolia magnum cretatumq; bouem. ⌈Caput cum matre ferentem.) Æqualem matri, nondum patri. Iuuenalis, Quem iam pudet vbera matris ducere: qui vexat naſcenti robora cornu. ⌈De parte ſerena.) Vt non cauſæ ſit, ſed augurii. ⌈Intonuit læuum.) Proſperum. Vt enim etiam ſuprà diximus, quæ ſiniſtra nobis videntur, intuentibus cœlum illic dextra ſunt: non quòd ſiniſtra bona ſunt, ſed quòd dextra cœli, nobis ſiniſtra ſunt. ⌈Sonat vna letifer arcus.) Simul atq; auguriū. ⌈Et fugit.) Melius Effugit legitur. ⌈Perq; caput Remuli venit.) Figmenta hæc vulnerum non ſine ratione ponunt poetæ. Nam modo hunc ideo in capite dicit eſſe percuſſum, quia eum ſuprà vaniloquum introduxerat, & ſuperbum: quod vitio capitis euenit. Horatius, Attollens vacuum plus nimio gloria verticē. Sic Homerus, Therſitem à tergo vulneratū dicit vſq; ad pcordia. (nā ait μετάφρενον) quia eū ſtultū induxerat. Item de Achille dicit, πόδας ὠκὺς ἀχιλλεύς. Item, ποδάρκης δῖος ἀχιλλεύς: quē legimus in talo eſſe vulneratū. ⌈Virtutē illude.) Illudo tibi & inſulto dicimus. Nā illudo te, figuratū eſt. vt hoc loco. Itē. Inſulto te Salluſti⁹, Multos à pueritia bonos inſultauerat.

DONATVS.

¶Talia iactantē dictis,) Recte facit poeta verba obtrectātis abſcindens: neq;.n. expectādū fuit iraſcenti, vt ille adderet multo peiora. Loquentem igitur & adhuc deteriora meditantem non eſt vltra paſſus aſcanius. ⌈Neruoque obuerſus equino.) Quia primordia fuerunt, merito rogatus eſt iupiter, vt faueret. cætera deſcriptionem tenent ſagittam miſſuri. Stabat, inquit, tenens arcum habentem neruū equinum, latere vno retrorſum verſo ſagitta impoſita, brachiis in diuerſum adductis, huiuſmōi precem fundens. ⌈Iupiter omnipotens.) Hoc loco bene poſuit omnipotens: is enim poterat oīa, & illud valebat iplere, vt puer ſterneret fortiorem. ⌈Ipſe tibi ad tua tem. fer.) In obſequio iſtiuſmodi plenum debet officium exhiberi, quod oſtenditur & pbatur in ipſius hoſtiæ oblatione, ſignatum animal ſacris, ſi non macie vel ętate confectum fuerit. Hæc ergo aſcanius tetigit, feram, inquit, ad templa tua dona ſolēnia. noluit dona ipſa ſolēnia ſpaliter dicere, ne faceret moram. Adducam ad aras tuas bouem iuuenem, candidū, vaccam quoque matrem. non iuuenci matrē dixit a ſed quæ iam peperiſſet, vnde conſuetudo permanſit, vt vacca ſimul taurus auratis fronte & cornibus ioui capitolino mactent. Talem quoq; iuuencum ſpondet, non qui eſſet breuis, ſed q iam ſeſe poſſet agnoſcere. ⌈Audiit. Et cœli genitor de pa. ſe. Into. lę.) Audiuit iupiter cœli genitor, & de parte ſerena Intonit a ſiniſtro latere, non enim eſſet aliquod ſignum ſi de nubibus fragor exiret. Ea ſunt autem lęua quæ a læua parte nuntiantur: quia quod petentibus læuum eſt, id eſt præſtantibus dexterum. ⌈Sonat vna let. ar.) Arcus letifer, qui hoſti fatum portat aduerſum. ⌈Effugit horrendum.) Sagitta, quę fauore numinis ferebatur, per inimici caput temporaque tranſiit. ⌈I verbis vir. illu. ſuper. Bis cap. ph. hęc

hæc tu. reſpon. remit.) Hæc aſcanij verba ſunt. nūc, inquit, velim verbis ſuperbis troianis inſultes: talia bis captis phrygibus reſpōſum accipere meruiſti. hoc tantum aſcanius vel fecit, vel dixit.

ASCENSIVS.

¶ Talia iactantem. &c.) Recitat quomodo Aſcanius, implorato diuino auxilio, eoq; impetrato, Numanū iaculis ſuis trāsfixit: quo facto, docet diuinus Poeta, iactantiam, & vaniloquentiam multis obfuiſſe: quum tantum virum Ephœbus deiecerit. Donatus dicit ſic. [Ordo.] ⸢ Precatus.) Quia primordia erant belli, recte Iouē precatus eſt. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Aſcanius non tulit. i. non perpeſſus eſt, nec ferre, aut tolerare potuit: Numanum, ſupp. iactantem: talia. i. facinora ſua, & ſuorum dictis. i. verbis laudatorijs: ac canentem dira, ideſt execrabilia in Troianos: & ipſe obuerſus. i. controuerſus, vt fortius iaciat: neruo equino ideſt arcu corroborato neruo equino: contendit. i. toto conatu tendit in hoſtem: telum ideſt ſagittam: & ducēs brachia diuerſa ideſt in diuerſas partes ita vt arcus, lignum, & chorda, multum diſtraherentur: conſtitit ante Iouem ideſt in conſpectu Iouis quem ſuſpexit: precatus. i. precans: ſupplex ideſt ſuppliciter: per vota ideſt ſimul vouens, ac dicens: O Iupiter omnipotens: ſi, omnipotens: ergo &, arcipotens: vt, videlicet Iupiter poſſit ad omnia inuocari cætera numina, ad ea dūtaxat, quibus præeſſe dicuntur officia: vnde ſicut Phœbus a Ioue accipit diuinandi poteſtatem, iuxta illud in tertio huius, Quæ Phœbo pater omnipotēs mihi Phœbus Apollo Prędixit, &c. ita & ſagittandi: quocirca nunc Iupiter inuocatus annuiſſe dicitur: & tamen Phœbus, quaſi a Ioue miſſus, auxilio affuiſſe: quia ergo Iupiter omnipotens, & illa omnia rerū, debentur auſpicia: bene inuocat eum, quum Niſus, qui alias ſæpe in hoſtem tela miſerit, Dianam inuocauerit. Veneranda eſt autem in hac re Poetę noſtri religio, & pietas qui in omnibus egregijs facinoribus, docet, diuina numina imploranda admonens: & a nobis magnum aliquid conaturis imploranda. Iupiter igitur omnipotens, annuæ cœptis audacibus quia audaciæ erat, in ephœbo talem virum appetre: a quo ſi eum non ſtrauiſſet, graue periculum imminuiſſet. Ipſe ideſt egomet: feram, ideſt offeram, quum adductus fuerit iuuencus: ad, ideſt apud tua templa: dona ſolennia, ideſt taurum ſolēnem, hoc eſt ſtatuam ante aras: iuuencum candentem fronte aurata, & ferentem caput: pariter, ideſt pariformiter, & æque alte, cum matre, ſcilicet ſua: qui petat iam, ideſt laceſſat, & prouocet quāuis cornu: & qui ſpargat harenam pedibus, quod bonæ habitudinis & valitudinis, atq; animoſitatis indicium eſt. Poſſet verbum, feram, accipi pro eo qđ eſt, afferam: vt ſit, afferam dona ſolēnia ideſt quædam alia ſacrificia pręter iuuencum, ad tua templa: & ſtatuam: &c. Genitor, ſcilicet deorum, ac hominum Iupiter: audijt ideſt exaudiuit ſcilicet Aſcanium, & læuum cœli, intonuit de parte ſerena: ita, vt a Ioue ſignificandæ exauditionis gratia factum intelligat. nam in ſereno non ſit naturaliter tonitruum. Poſſet eſſe ordo, genitor cœli audijt, & intonuit. i. tonare fecit: læuum. i. læuam partem cœli: vnde rara ſiunt auguria, & prodigia: quia, quæ cœlum ſuſpicientibus lęua ſunt, ipſi ſuperis dextera: de parte ſerena ideſt vbi erat ſerenitas. Arcus. ſ. Aſcanij: letifer. i. mortem allaturus, Numano ſonat vna, ideſt pariter. Sagitta elapſa effugit. i. fugienti ſimilis, peruolat ſtridens horrēdum. i. horribiliter: & venit per caput Remuli. ſ. Numani: & traijcit ferro. ſ. quod ei affixum erat: tepora caua i. concaua, aut cerebri expertia: &, ſup. dixit (quia ſequitur hoc tātum Aſcanius). i. vade modo, & illude. i. irride virtutem: aut potius illude. i. ſimula per luſum: virtutem verbis ſuperbis. i. ſuperbe loquendo, quum nequiter agas. Phryges bis capti, remittunt Rutulis hęc reſponſa. i. ſic reſpondent temeritati eorum: fortiter ſ. agendo, & parum dicendo.

PIERIVS.

¶ Audijt.) In anti. per ſynæreſim, audit: de quo ſæpe alibi dictū. ⸢ Sonat vna letifer arcus.) In Roma. codi. nōnullisq; alijs legitur, fatifer. ⸢ Effugit horrendum ſtridens elapſa ſagitta.) Quāuis Seruius, Effugit, agnoſcat: vetera tamen exemplaria, Et fugit, legunt. & pro, elapſa, adlapſa, & allapſa, inueni. In Roma. vero codi. & in aliquot alijs, ipſa venerandis vetuſtate, adducta, ſcriptum animaduerti: in qua lectione ipſum iaculantis, & telum contēdētis, geſtum aſpicere videaris. Ouid. Viderat adducto tendentem cornua neruo. Loco tamen hoc nonnulli volunt, allapſa, melius eſſe. ⸢ Et caua tempora ferro Traijcit. I, verbis virtutem illude ſuperbis.) Eſt & hic quoq; vnus ex illis locis, qui tam varie legunt, quam varie ſunt veterum codicum manus. Nam in Roma. codi. Tranſadigit verbum ſcriptum habetur: facta nimium iniuria ſententiæ: ſi nequeas, I, verbis virtutem illude ſuperbis. integrū ſubiungere. Nam ſi tollas, i, verbum, totam eius ſententiæ venuſtatem tollas. In Oblongo cod. peruetéri, Traiecit. In aliquot alijs, Tranſiecit, ſed enim oblati etiam mihi ſunt codices peruetuſti, in quibus, Tranſiecit, ſcriptum videas. Quare aut hic aliquid ſimile verſibus illis ex legibus, Nec te comitem hic aſportare Creuſam, & Roſtriſq; ſtridentibus: aut, quod omnino placet, Traijcit, legēdum: vt, i verbis, ſubſequatur.

⸢ Hæc tātum Aſcanius. Teucri clamore ſequuntur, POE.
Lætitiaq; fremunt, animoſq; ad ſydera tollunt.
Ætheria tum forte plaga crinitus Apollo
Deſuper Auſonias acies, vrbemq; videbat
Nube ſedens, atq; his victorem affatur Iulum.
⸢ Macte noua virtute puer, ſic itur ad aſtra, APOLLO
Dijs genite & geniture deos: iure omnia bella
Gente ſub Aſſaraci fato ventura reſident:
Nec te Troia capit. ⸢ Simul hęc effatus ab alto POE.
Æthere ſe mittit, ſpirantes dimouet auras,
Aſcaniumq; petit. forma tum vertitur oris
Antiquum in Buten, hic Dardanio Anchiſæ
Armiger ante fuit, fiduſq; ad limina cuſtos.
Tum comitem Aſcanio pater addidit: ibat Apollo
Omnia longæuo ſimilis, vocemq;, coloremq;,
Et crines albos, & ſæua ſonoribus arma:
Atq; his ardentem dictis affatur Iulum.
⸢ Sit ſatis Æneide, telis impune Numanum APOLLO
Oppetijſſe tuis: primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, & paribus non inuidet armis.
Cętera parce puer bello. ⸢ Sic orſus Apollo, POETA
Mortales medio aſpectus ſermone reliquit.
Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.

SERVIVS.

¶ Hoc tamē Aſcanius.) Et dixit & fecit. ⸢ Animoſq;.) Aut ſuos, aut Aſcanii, per fauorem. ⸢ Nube ſedens.) Sicut ſolent numina. Iuno nec tu me aeria ſolā nunc nube uideres Digna indigna pati. ⸢ Macte.) Magis aucte affectatæ glorię. Et eſt ſermo tractus à ſacris. Quotiēs. n. aut tus, aut vinū ſup victimā fundebāt, dicebant, mact9 eſt taurus vino vel ture, hoc eſt cumulata hoſtia & magis aucta. ⸢ Noua virtute puer.) Aut magna: vt, Pollio & ipſe facit noua carmina. Aut re vera noua, q̄tū ad bellū. ⸢ Dīs genite.) Propter Venerē. ⸢ Gēiture deos.) Propter Iuliū Cęſarē & Auguſtū. ⸢ Iure oīa bella.) Merito. ⸢ Gente ſub Aſſaraci.) Sub gēte Romana. Aſſaracus. n. pr̄ ē Capyos, auus Anchiſæ. ⸢ Fato vētura.) Magna: hæc. n. bella ſunt grauia, quę fatali rōne puenīunt, vt Troiana & Thebana. ⸢ Nec te Troia capit.) Maioris es meriti q̄ ciuitas ī qua nūc es. Lucanus de Cæſare, Plus patria potuiſſe ſua. ⸢ Spirātes.) Vitales, quibus ſpiramus & viuimus. ⸢ Petit.) Nocidū petit ſine inſidijs dictum. ⸢ Fiduſq; ad limina cuſtos.) Æditumus fuit: quod, vt ſupra diximus, in ingēti honore apud maiores fuit. illic enim & epulabantur, & deos colebant. Cenſus etiam illic omnis ſeruabatur qđ & Plautus docet in Aſinaria, in qua inducit Sauriam ſeruum atrienſem in tota familia plurimum poſſe. ⸢ Sęua ſonoribus arma.) Strepitu terribilia. ⸢ Ardētem.) Deſyderio dimicandi. Vnde, Animoſq; ad ſydera tollunt. Melius Aſcanij intelligimus, ſicut Statius de Menęceo, Et laudibus implet honeſtis. ⸢ Æneide.) Patronymicum hoc nō vēit ab eo qđ eſt Æneas. Nam hic Æneades & ô Æneadę faceret. ⸢ Primā hanc tibi magnus Apollo.) Dicendo Primam hanc, pollicetur & aliam. Concedere autem ſe ideo dixit, quia ſagittarū deus eſt: & licet eum Iupiter iuuerit, Apollo tamen officium ſibi ſuū vindicat, quod dicit ſe conceſſiſſe, quia nō ꝓhibuit. Ea enim quæ ab alijs numinibus poſcimus, tūc implentur, ſi non aduerſent numina, quoꝝ propria ſunt quę poſcimus. vnde & in quarto Iuno ait, Adero, & tua ſi mihi certa voluntas. Hoc eſt, Quod in me eſt, iungam eos: reſtat vt & tuum velis impleri officium. ⸢ Paribus non inuidet armis.) Pari gloriæ. Nam vt Apollo puer occiſo

ciſo Pythone, vltus eſt matris iniuriam: ſic Aſcanius occiſo Numano, Troianorum caſtra iniuriasq; defendit. Paribus ergo armis, id eſt ſimilibus: non peritia, ſed genere victoriæ. ❡ Cætera.) Deinceps: & eſt aduerbium. ❡ Orſus.) Modo locutus. aliàs cœpit, quod magis eſt proprium, vt Sic Venus, at Veneris contra ſic filius orſus. ❡ Medio ſermone.) Ideo medio, quia non reſpondit Aſcanius.

DONATVS.

❡ Teucri clamore ſequuntur.) Commoti troiani ex felicitate facti tulerunt clamorem cum læto fremitu, & ſperantes tanto auſpicio meliora, plurimum gratulabantur. Ætheria tum forte plaga.) Iulus tam felici auſpicio ardebat ad gloriam, ſed apollo qui noſſet, quid in ſagittariũ arte argeretur, noluit illum vlterius animos tendere, nec quicq̃ dehinc audere. hunc igitur monebat dictis, & a certamine reuocabat. ❡ Macte noua vir.p.) Laudat aſcanium, & ne incipientis animum frangeret, eum quem a certamine reuocare cupiebat, extollit. ſufficiat te, inquit, i ipſis cœptis & in exordio placuiſſe, auctus es noui facti ſucceſſu. ſic peruenitur ad cœlum. Nec tibi erit hæc ſedes inſueta. nam dijs genitus & geniturus deos dignus es qui opinione factorum ad ipſa vſq; aſtra peruenias. ❡ Iure omnia bella Gente ſub aſſa.) Quum dicit geniturus es deos, & reſidet bellorum omnium timor, pacẽ fore perpetuam ſpondet, & ſpem pollicetur præſentis temporis & futuri. ❡ Nec te troia capit.) Erit tale meritum tuum, vt hinc non iam imperium, ſed fortiora conueniant. ❡ Simul hęc effa.) Loquutus eſt hęc ſed conſtitutus in nubibus etiã, quem audire aſcanius poſſet, qui præſentem affatus eſt. ſed quia aſtantis dei nomen puer vel cuiuſlibet ętatis alius ferre non potuerat. ❡ Ab alto æthere ſe mittit, ſpirantes dimonet auras.) Scilicet, quibus vectus ad terras venerat. ❡ Aſcaniumque petit.) Hoc eſt ad aſcanium venit. ❡ Formatum verti.oris Antiq.in bu.) Deligit eius hominis formam, qui antiquitatis & exercitationis longinquitate collectæ merito ſanum dare conſilium poſſet, & debuiſſet audiri. ❡ Hic dardanio anchiſæ armi.an.fu.) Armiger belli tempore, & quum eſſet anchiſes in otio fideliſſimus, ei fuerat cuſtos, & non ab eo diuellebatur. dicitur eius etiam aliud meritum, vt oſtendat amoris cauſa iuxta ipſius nepotem. ❡ Tum comitem aſcanio pa.ad.) Neceſſario iſtum fideliſſimum ſenem tali tempore filio addiderat pater, nepotem qualem anchiſæ auo in armis & in pace præbuerat. Ecce alta dicitur cauſa commendationis & fidei, quę apollinem fecerat talis viri ſumere perſonam. ❡ Ibat apollo Omnia long.ſi.) Ibat, inquit, deus latens ſub hominis forma, & mortalẽ ſuſtinens cultum, ac vocem. ❡ His ar.di.affa.) Solent ſecũdę res erigere homines etiã ętate prouectos: ſed quando ad pueri animum ventum eſt, ſic ardere cœpit, & proſperis ferri. vt alia quoque nõ dubitaret audire: ſed huncille, de cuius perſona tanta dona ſunt, ſic per ſua ſigna reuocabat, vt ſciret aſcanius animum ſuũ robuſtiori ætati ſeruandos. ❡ Sic ſatis æneidæ.) Sufficiat tibi, inquit, q ſis æneæ filius, ꝙ numanum telis tuis impune proſtraueris, viſus es magnum facinus aggredi: necemq; hominis cũ tua incolumitate complecti. ſufficiat, quod factum eſt. ❡ Primam hanc tibi ma.apol.) Imitatus es apollinis ſtudium. ipſius fauore, qđ voluiſti completum eſt, non inuidet cœptis tuis. Caue aliquid puer tentare poſterius ab eo, quod eſt primo caſu æneides, declinauit, & dixit vocatiuo ęneide. ❡ Sic orſus apollo.) Ipſe enim fuit, non butes & ſic compleuit dicta. etiam puerum inſtruxit mãdatis vtilibus, & oſtendit in effectu occiſi ſe potius adiutorem fuiſſe quã iouem. ❡ Mortales medio aſpectus) Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.) Hunc locum ſic pronuntiare debemus. ſi orſus apollo mortalis. hoc eſt conſtitutus ſub hominis forma: tunc dicendũ medio aſpectus ſermone reliquit, Anteq̃ ſermonẽ acciperet, medium ſermonẽ reliquit, & deſeruit humanos aſpectus & in auram tenuem repente diſceſſit medius ſermo, qui cõmunicatur cum alio vel medius, qui non impletur aliqua occurrẽte cauſa, quod intelligendum eſt in pręſenti. Multa enim dici potuerant ſed in corpore mortali deum diutius eſſe non decuit proinde vlterius videri noluit, & abſceſſit.

ASCENSIVS.

❡ Hoc tantum.) Proſequitur ea quæ facinus illud egregiũ Aſcanij ſubſequuta ſunt. Quomodo videlicet poſt applauſum Troianorum affatus ſit Aſcanium Apollo: cumq; ad virtutẽ cohortatus, atq; in Buten transfiguratus, vt armis abſtineret familiarius admonuerit: admonitumq; in forma dei aſcendens dereliquerit. De quibus omnibus hoc ſolum habemus Donati. ❡ In Buten.) Nã ætate, & lõga exercitatiõe dignus erat, cuius cõſiliũ multi facerẽt. ❡ Æneide.) Ab eo qđ in nominatiuo caſu Æneida. ❡ Apollo Mortalis.) Ideſt conſtitutus ſub hominis forma. Hæc ille.

❡ Ordo eſt. Aſcanius, ſup. dixit, tantum hoc. ſ. quod præmiſſum eſt, his. ſ. verbis, &c. Teucri ſequuntur, ſup. clamore. i. applauſu: & fremunt lætitia. i. præ letitia: & tollunt. i. extollunt, animos ad ſydera, ſupple tunc: quum. i. quando, Apollo crinitus (quod ꝓpter radios ſolis illi aſſignatur) videbat forte a plaga. i. regione ætherea. i. cœleſti: deſuper. i. a ſuperiore loco: acies Auſonias. i. Italoꝝ: & vrbem. ſ. Troianorum obſeſſam: ſedens nube. i. ſuper nubẽ, aut accinctus nymbo: ſicut numina ſolent, quæ aliter videri vix poſſint, atq; affatur Iulum victorem. ſ. Numani: his ſcilicet verbis, o puer, macte ideſt magis aucte: noua ideſt inſolita virtute: itue ſic ideſt per talia facinora: ad aſtra ideſt in numerum deorum: o genite dijs ideſt originem trahens a dijs & geniture deos ſcilicet Romulum, & Iulium Cęſarem, atq; Auguſtum pro dijs habendos: omnia bella ventura fato ideſt per fatalem præordinationem: ſub gente Aſſaraci ideſt illius principis Troiani: vnde Anchiſes originem traxit: reſident ideſt ſedabuntur in te: quia ſolus Aſcanius, ſuperſtes manſurus eſt, intereuntibus Latino, & Ænea. Seruius tamen legit, iure ideſt merito: vt ſit, omnia bella ventura fato reſident ideſt placabuntur: merito, ſub gente ideſt progenie Aſſaraci. Ego tamen priorem lectionem approbauero. Nec Troia ſcilicet hæc parua: capit te ideſt non eris ea contentus, imo nec Laurolauinio, quia ſecundum quoſdam, Albam condidit: & ipſe Apollo affatus hæc. mittit ſe ſimul ab alto æthere: & dimouet auras ſpiranteis. ideſt vitaleis, & petit Aſcanium: forma oris ideſt vultus: vertitur ideſt mutatur: tum ideſt tunc: in Buten ideſt virum illum: antiquum ideſt figuram, & ſimilitudinem eius: hic ſcilicet Butes fuit: ante ideſt olim, in ante acto tempore: armiger ideſt vt vulgo dicunt, ſcutifer: Anchiſæ Dardanio ideſt a Dardano orto, & Troiano nobili: & fuit fidus cuſtos ad limina ideſt æditũus, ſeu atrienſis: tum ideſt tunc temporis: aut deinde pater. ſ. Æneas addidit ſcilicet Buten: Aſcanio comitem ideſt cuſtodem, & pedagogum: & hic, ſupple erat ſimilis: longæuo ſcilicet Buti: omnia ideſt per omnia, & vocem: & colorem, & crineis albos. i. valde canos: & arma ſæua ideſt terribilia: ſonoribus ideſt ſonoritatibus: quas faciebat quum armatus incederet, atq; affatur: Iulum ideſt Aſcanium, ardentem ſcilicet deſyderio dimicandi: aut incenſum tali laude, aut Æneade ideſt filij Æneæ: ſatis ſit, ſupple tibi: Numanum oppetiſſe, ſupple terram ideſt occubuiſſe petendo mordicus terram: impune ideſt ſine vindicta: tuis telis. Dona. ſi vera eſt lectio, dicit, Æneidæ a nominatiuo Æneida deduci: quaſi ſit datiui caſus: ego cum Seruio dicam, Aenidæ vt αι diphthongus vertatur in i longum, a nominatiuo Aeneus: ſicut Achilleus, Achillides, interdum facit & putem eſſe vocatiui caſus: qa dicit, telis tuis. Magnus Apollo, concedit tibi hanc primam laudem: & non inuidet paribus armis ideſt quãuis ipſe ſit arcitenẽs: vnde in. iij. huius, At pius arcitenens: &c. Cætera ideſt per cætera: aut cæterum, o puer, parce ideſt abſtine bello Apollo orſus ideſt ordine loquutus ſic: exiſtens mortalis ideſt ſimilis mortali, & in forma mortali (ſic enim Dona. legit) aut relinquit aſpectus mortalis ideſt mortalium ſermone: quia conferendo dicit mediũ ideſt ad medium dũtaxat perducto: quia reſponſum non expectabat, quó ſine ſermo non eſt cõpletus: & euanuit procul ex oculis. ſ. mortalium: in auram tenuem. i. reſoluens corpus aerium, quod aſſumpſerat in elementum ſuum.

PIERIVS.

❡ Ab alto Aethere ſe mittit. ❡ In anti. aliquot, miſit, præterito tempore. ❡ Formatam vertitur oris Antiquum in Buten.) Plerique veteres cod. formam, legunt: cuiuſmodi lectio abraſa eſt ex Mediceo. Eſt & Antiqum, vnico u, legere: quod olim per c, ſcribebatur, Anticum, vt poſticum. ❡ Et crineis albos.) In Porcio, & quibuſdam alijs manu ſcriptis codi. crinis flauos, habetur. Sed qui, Dardanio Anchiſæ Armiger ante fuit. Albos iam capillos habere debebat. Qui vero Flauos repoſuere, forte aluos, corrupta ſæculi pronunciatione, quam emendare conatus eſt Adamantius, ſcriptum inuenerant, eiuſque abuſionis ignari, flauos, ſcribendum iudicarunt. Nam, albos, in codi. Delphio, & aliquot alijs antiquis, omnino legi. ❡ Sic ſatis Æneide.) In romano codice legitur, Aeneade, ſecunda ſyllaba a principio correpta, per abiectionem τοῦ ἰῶτα, ex diphthongo. In reliquis tamen exemplaribus, Aeneide, habetur, κατὰ συγκοπὴν vel, Aeneide, per diphthon. αι, integra dictione: vnde Aeneis, patronymicum fœmi. diphthongo ſoluta. Sed enim Priſcianus ait Virgilium authoritate ſua dixiſſe Aeneiden, quod ſecundum regulas, Aeneas, eſſe debuerat.



Agnouere deum proceres, diuinaq; tela
Dardanidæ, pharetramq; fuga ſenſere ſonantem.
Ergo auidum pugnę dictis, ac numine Phœbi
Aſcanium prohibent: ipſi in certamina rurſus
Succedunt, animasq; in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris:
Intendunt acreis arcus, amentaq; torquent.
Sternitur omne ſolum telis: tum ſcuta, cauęq;
Dant ſonitum flictu galeę. pugna aſpera ſurgit.
Quantus ab occaſu veniens pluuialibus hœdis
Verberat imber humum, quam multa grādine nymbi
In vada præcipitant, quum Iupiter horridus auſtris
Torquet aquoſam hyemē, & cœlo caua nubila rūpit.
Pandarus, & Bitias Idæo Alcanore creti,
Quos Iouis, eduxit loco ſylueſtris Hiera,
Abietibus iuuenes patrijs, & montibus ęquos:
Portam, quæ ducis imperio commiſſa, recludunt
Freti armis, vltroq; inuitant mœnibus hoſtem:
Ipſi intus: dextra, ac læua pro turribus aſtant
Armati ferro, & criſtis capita alta coruſci.

SERVIVS.

❡ Fuga.) Abſceſſu. ❡ Pharetramq; ſonantem.) Quia dixit ſuprà, Et ſæua ſonoribus arma. ❡ Dictis.) Propter auditam orationem. ❡ Numine.) Propter agnitum deum. ❡ Intendunt acreis arcus.) Pro ipſi acres. Vt enim & in primo diximus, arcum vnuſquiſq; habet pro viribus ſuis. ❡ Amētaq; torquent.) Pro tela amētis torquent. nam amentum: eſt lorum quo media haſta religatur & iacitur. ❡ Flictu.) Pro afflictu, ideſt ictu, nam detraxit more ſuo prępoſitionem. ❡ Pluuialibus hœdis.) Super Tauri cornua ē ſignū, cui Auriga nomen eſt: hunc cū Tauro vna clara ſtella coniungit. Retinet aūt Auriga ſtellas duas in manu, quæ Hœdi vocant: quoꝝ & ortus & occaſus tēpeſtates grauiſſimas facit. Oriunt autē cū Scorpio menſe

menſe Octobri. ❡ Iupiter.) Aer. vt Horatius, Manet ſub Ioue frigido venator. ❡ Mōtibus ęquos.) Iō, vel eius arboribus exęquādos. ❡ Ducis imperio cōmiſſa.) Aut quę ei cōmiſſa fuerat īperio abeuntis Aeneæ: aut, qđ eſt melius, q̄ īperio Aeneæ fuerat cōmiſſa Pandaro & Bithię, ne contrarium ſit quod dixit, Rectores iuuenū, & reꝝ dedit eſſe magiſtros. Ducis imperio cōmiſſa. Scimus quod Mneſtheo & alijs ducib⁹ imperauerat Aeneas ad petenda proficiſcens auxilia, ne portas aperirent. vt, Caſtra modo, & tutos ſeruarent aggere muros. Item legimus Mneſthea & Sereſtum ductores fuiſſe, & rerū magiſtros, non Pandarum & Bithiam. Vnde apparet, quia hunc locum male intellexit Donatus dicens, Cōmiſſam portam, id eſt creditam Pandaro

Quales aerię Liquetia flumina circum,
Siue Padi ripis, atheſin ſeu propter amœnum,
Conſurgunt geminæ quercus intonſaq́; cœlo
Attollunt capita, & ſublimi vertice nutant.

daro & Bitiæ, qui duces non erãt. Cornutus vero & meli⁹ ſenſit dicens, Portã quę ducis imperio cõmiſſa fuerat, hoc eſt clauſa, eam aperuerũt. Cõmiſſura enim dicit̃ tabularũ cõiunctio: ſicut Cicero in Fundaniana meminit. Ergo melius eſt vt cõmiſſam dicamus clauſam, q̃; creditam Pandaro & Bithiæ. ❡ Pro turribus.) Aut vice turrium, aut pro defenſione. ❡ Armati ferro.) Aut bene inſtructi armis: aut, vt Aſper dicit, ferrea corda habentes, id eſt dura & cruenta comitantes: vt Ennium ſit ſequutus qui ait, Succincti corda macheris. ❡ Liquetia flumina.) Iuxta Padum & Atheſim Venetiæ flumina. Eſt etiam fluuius Liquetius, quem nunc cõmemorat. Ergo liquetia, ꝓprium eſt nomen, non epitheton, ne incipiamus à generalitate ad ſpeciem reuerti, quod vitioſum eſt. vt ſi dicas, circa flumina naſcuntur arbores: & ſic inferas, circa Tyberim vel amnem. Sufficit enim dixiſſe circa flumina generaliter. Vnde apparet quia Liquetia legendum eſt, & non liquentia. ❡ Intonſaq; cœlo.) Hoc ad ſupradictas criſtas refertur. ❡ Geminę quercus.) Non quia tantum duæ naſcuntur, ſed ad iſtorum ſimilitudinem reſpe xit, id eſt quando ſimiles eleuantur quercus.

DONATVS.

❡ Agnouere deum proceres.) Dardanidæ, inquit, proceres prudentes & ſobrij agnouerunt deum locutum eſſe, non hominẽ, & inde magis q̃ arma diuina ſenſiſſent. ❡ Ergo auidum pugnæ dictis.) Ergo auidum pugnæ aſcanium, & ſua, & (quod potiſſimũ omnibus fuit) autoritate phœbi prohibebant, ne cui ſe certamini cõmitteret. ❡ Ipſi in cer. rur. Suc.) Vtpote quos aperta exempla certos ſecurosq; præſtiterant.) Vt clamor totis.) Emittebat̃ audax clamor per omnia murorũ propugnacula. ❡ Intendũt acres arcus.) Tanta tela mittebant̃, vt omnem obtegerent terrã. ❡ Tũ ſcuta cauæque Dant ſo. ſti. ga.) Quod terra ducitur telis obiecta, quod dicta galea & ſcuta percuſſa crebros ſonitus dabant, & bellantium animi, & miſſilium multitudo, & copioſa ſubſtantia ſignificatur. inducitur comparatio, vt oſtendatur, quanta vis teloꝝ fuiſſet, & quẽadmodũ reſonabant, quę percutiebant̃ telis. ❡ Quãtus ab occaſu veniens.) Tam crebra, inquit, fuerãt, quæ mittebãt certantes, atq; ita percuſſa reſonabant, q̃ denſę ſunt pluuiæ, quũ hædorum ſidus exiſtit, & quẽadmodũ crepitat grando, quũ denſis e nubibus funditur. ❡ Pandarus & bitias idęo.) Quia iſtos dixit in luco editos, in lucoq; nutritos. Longi, inquit, fuerũt, vt arbores, & duri vt montes. ❡ Portam quę ducis imperio cõ. recl.) Cõmiſſam ſibi iuſſu ducis portam, inquit, vt perpetuo clauſa teneretur. patefecerant ipſi arbitrio ſuo freti armis, hoc eſt fiduciã gerentes in armis plurimum poſſent. ❡ Vltroq; inuitant mœnibo.) Vt hoſtis occaſione irrumpendi decipi poſſet, & auderet intrare. ❡ Ipſi intus dextra, ac læua.) Stabãt iſti pro turribus: aſtãt hoc eſt non ante turres, aut pro ipſarũ defenſione tantũmodo, ſed ad vicem turriũ, quoniã ij excelſi fuerunt & fortes. vt iã non homines dextra ac læua, ſed turris aſtare videretur. Inducit̃ cõparatio ſtatiũ, & ꝓceritas mõſtrat̃. ❡ Quales aerię.) Sic illi ſtabãt reſeratã portã obſeruãtes, tantũq; fuerũt ꝓlixi in altitudinẽ imẽſam, vt viderent̃ arbores, q̃ creſcẽdo relinquũt flumina, & in altũ geminę producunt̃, atq; intonſis capitibus agitantur.

ASCENSIVS.

❡ Agnouere deũ proceres, &c.) Poſtquã Troiani Apollinẽ abeũtem certis indicijs agnouerant, acrius bellũ inſtaurant. duoq; Pãdarus & Bitias, viribus freti ſuis, portã vnã aperuerũt: & hoſtẽ, vt ĩgrederet̃ prouocauerũt: q̃ res, illis ĩfauſtũ peperit exitũ: multiſque

tiſque Troianis exitio fuit, vt ſequẽtia docebunt. Vñ id ſolũ eſt Donati. ❡ Pro turribus.) Ideſt vice turriũ. ❡ Ordo igit̃ eſt. Proceres, ideſt primores, & principes Dardanidæ, ideſt Troiani, agnouere deum. ſ. Apollinem: & ſenſere pharetrã. ſ. Apollinis ſonantem fuga. i. inter fugiendum, aut quũ fugeret. Ergo q̃ deũ agnouerant, ipſi prohibent. ſ. a pugna: dictis. i. monitis, ac numine, ideſt authoritate Phœbi. (Dixerat eñi cætera, parce puer) Aſcanium auidum pugnæ, & ipſi ſuccedunt rurſus in certamina & mittunt animas in pericula aperta. Clamor it, ideſt diffundit̃ per propugnacula totis muris, ideſt quæ erant in totis muris: & ipſi intendunt arcus acreis, ideſt robuſtos, aut ipſi acres intendũt arcus: & torquent amenta, ideſt tela amentis, hoc eſt loris, q̃bus mediæ allegantur & iaciuntur haſtę leues ſeu iacula. Omne ſolũ ſternitur, ideſt cooperitur telis: tum. i. ſimul, ſcuta, & galeæ cauę, quibus. ſ. repulſa erãt tela, nam aliter nõ ſparſa eſſent per terras, ſed infixa corporibus: ſictu, ideſt aſſictu: & pugna aſpera ſurgit, ideſt inſtauratur, ſed tanta quantus imber veniens ab occaſu: hœdis pluuialibus. i. Orientibus hœdis ſigno pluuiali, quod in Octobri oritur: verberat. ſ. impetu aquarum: humũ. i. terrã: & quã multa. i. quũ quãtũ multa grandine nymbi. i. nubes grandinoſę: pręcipitant, ſup. ſe aut pręcipites cadunt in vada. ſcilicet aquarũ. tunc, ſupple quum, ideſt quando: Iupiter, ideſt aer horridus: Auſtris. i. ſtatu Auſtrorum: torquet, ideſt deorſum impellit: hyemem ideſt tempeſtatẽ aquoſam: & rumpit, ſcilicet tonitru: caua nubila cœlo, ideſt per cœlum: Pandarus, & Bytias, maximi illi Troiani: creti, ideſt procreati: Alcanore Idęo. i. Troiano: quos Hiera ſylueſtris, ideſt in ſyluis verſari ſolita: eduxit, ideſt extulit: luco Iouis, ideſt Ioui ſacro: exiſtentes iuuenes ęquos, ideſt ęquales abietibus: patrijs, ideſt in patria illorum naſcentibus: & montibus, ſupple patrijs: recludunt, ideſt aperiunt portam: quæ erat cõmiſſa, ideſt coniuncta, & obſtruſa: imperio ducis, ſcilicet Ænee abeuntis: aperiunt (dicit) freti, ideſt adiuti armis: aut freti, ideſt confiſi armis, quibus hoſtem propellere ſperabant: & inuitãt mœnibus ideſt in mœnia: hoſtem vltro, ideſt ſine inſtantia eius. Ipſi aſtant intus dextra, ac læua, ideſt vtrinque: pro turribus, ideſt vice turrium: armati ferro, & coruſci: alta capita, ideſt habentes capita alta coruſca: criſtis, ſcilicet galearum: tales, ſupple quales: geminę, ideſt duæ, & pares: quercus conſurgunt aerię, ideſt valde altę: circum flumina Liquetia, ideſt ſic dicta in regione Veneta: aut, ſupple in ripis Padi: aut propter, ideſt iuxta Atheſim fluuium illum Venetiæ: amœnum, ideſt placidum aſpectu: & ipſe quercus attollunt, ideſt erigunt: capita intõſa, ideſt ramoſa: & frondoſa: cœlo, ideſt ad cœlum vſq;: & erit hiperbole: aut cœlũ verſus: & nutãt, ideſt tremere, & caſum minari videntur, vertice ſublimi, ideſt alto & ſuper limum longe extenſo.

PIERIVS.

❡ Dãt ſonitum ſictu galeę.) In Romano codice, & aliquot alijs adſictu, legitur, ex paraphraſi ſumptum. Nam Seruius agnoſcit, ſictu. In aliquot codicibus antiquis mutato numero legit̃, Dant ſonitum galeæ ſictu. ❡ Idęo Alcanore Creti.) Veteres aliquot codices, nati, hñt: ex paraphraſi lectione inculcata contextui. ❡ Pro turribus aſtant.) In veteribus nõnullis: inſtãt, legitur: ſed, adſtãt, melius. ❡ Liquentia flumina circum.) In Oblongo quidẽ codice, Liquetia, legitur. Vnde quidam arbitrati ſunt de fluuio nobili, in foro Iulij, dictum. Romanus tamen codex cum pleriſq; alijs, liquentia, legunt. Sæpe enim fit, vt poſito genere ſpecies ſubiungatur. Hinc addit, Siue Padi ripis, Atheſim, ſeu propter amœnũ.

Irrumpunt, aditus Rutuli vt videre patentes,
Continuo Quercens, & pulcher Equicolus armis,
Et præceps animi Tmarus, & Mauortius Hæmon
Agminibus totis aut verſi terga dedere,
Aut ipſo portæ poſuere in limine vitam.
Tum magis increſcunt animis diſcordibus iræ,
Et iam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum, & procurrere longius audent,
Ductori Turno diuerſa in parte furenti,
Turbantiq́; viros, perfertur nuncius, hoſtem
Feruere cæde noua, & portas præbere patentes

SERVIVS.

❡ Pulcher eqcolus armis.) Vt pulcher veſtib⁹. ſic pulcher armis: hoc eſt per arma. Et qđ erat armoꝝ, retulit ad perſonã. ❡ Præceps animi.) Figurate genitiuo iunxit. nam dicimus præceps furore. ❡ Agminibus totis.) Deeſt ab: & ſignificat eos primò fugatos eſſe, mox occiſos. Aut certe aliquos fugatos, aliquos interẽptos. ❡ Animis diſcordibus irę.) Hoſtilibus, ſcilicet Troianoꝝ, q a Rutulis diſcordabãt. ❡ Fratresq;.) Quos ſupra dixit portam tenere. ❡ Seſe primus agebat.) Hoc eſt icedebat. Vt, Seſe Palinurus agebat. Tract⁹ autem ſermo eſt à rõne phyſica. Nam agitur corpus animi iudicio. Vnde Terẽtius, Quò te agis? ❡ Sarpedonis alti.) Id eſt nobilis. ❡ Itala cornus.) Telũ de Itala cornu factum. ❡ Stomacho.) Gręcus ſermo eſt. ❡ Specus vulneris.) Poetica exaggeratio. ❡ Erymantha manu.) Id eſt gladio cominus ferit. Nam illi, de

quibus

Deſerit inceptum, atq; immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam, fratresq́; ſuperbos,
Et primum Antiphaten (is enim ſe primus agebat)
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Coniecto ſternit iaculo. volat Itala cornus
Aera per tenerum, ſtomachoq́; infixa ſub altum
Pectus abit: reddit ſpecus atri vulneris vndam
Spumantem, & fixo ferrum in pulmone tepeſcit.
Tũ Meropẽ atq; Erymãtha manu, tũ ſternit Aphidnũ,
Tum Bitian ardentem oculis, animisq́; frementem
Non iaculo (neq; enim iaculo vitam ille dediſſet)
Sed magnum ſtridens contorta phalarica venit
Fulminis acta modo quam nec duo taurea terga,
Nec duplici ſquamma lorica fidelis & auro
Suſtinuit: collapſa ruunt immania membra:
Dat tellus gemitum, & clypeum ſuperintonat ingens,
Qualis in Euboico Baiarum littore quondam
Saxea pila cadit: magnis quam molibus ante
Constructam iaciunt ponto. ſic illa ruinam
Prona trahit, penitusq́; vadis illiſa recumbit,
Miſcent ſe maria, & nigræ attolluntur harenæ,
Tum ſonitu Prochyta alta tremit, durumq́; cubile
Inarime Iouis imperijs impoſta Typhœo.

quibus ſuperius dixit, non manu occiſi ſunt, ſed miſſo iaculo. Ergo ad differentiam teli iacti, accipe manu, ideſt gladio. ¶ Ardentem oculis, animisq; frementem.) Et geſtu corporis, & mente commotum. ¶ Vitam dediſſet.) Pro reddidiſſet. ¶ Phalarica venit.) De hoc telo legitur, quia eſt ingens Turno factum, habens ferrum cubitale & rotunditatem de plumbo in modũ ſpheræ. In ipſa ſummitate dicitur etiam ignem habere affixum. Hoc autem telo pugnatur de turribus, quas phalas dici manifeſtum eſt. Iuuenalis, Conſulit an̄ phalas, delphinorũq; columnas, ergo à phalis dicta eſt phalarica: ſicut à muro muralis. Sane phalaricam Lucanus dixit, neruis mitti tortilibus & quadam machina. vt, Hunc aut tortilibus vibrata phalarica neruis Obruat. Virgilius vero ait, Turnum manu iaculari potuiſſe. Vñ apparet aut à Lucano ad auxeſim illi⁹ qui occidendus fuerat, eſſe dictum: aut à Virgilio ad laudem Turni, qui talem haſtam manu iaculatus eſt. ¶ Fulminis acta modo.) Amat tela cum impetu veniẽtia fulminibus comparare. ¶ Taurea terga.) Vſurpauit pro taurina. Alibi taurinis follibus. Vnde ſicut & Plinius dicit, deriuationes, firmas non habent regulas, ſed exeunt prout authoribus placet. Bene autem per tranſitum eius arma deſcripſit. ¶ Duplici ſquãma & auro.) Ideſt duplicibus ſquãmis aureis. Squammæ autem ſunt loricarum cathenæ in modum ſquammæ compoſitæ. Sane ſquãma & ſplendorem ſignificat, ſi à piſcibus veniat: & ſordes, ſi à ſqualore. Sed in Virg. ſplendorem vbiq; ſignificat. ¶ Et clypeum ſuperintonat ingens.) Aut ipſe ingẽs ſuper clypeũ intonat: aut ingens clypeũ ſuper ipſum tonat. Nam lectum eſt etiam hoc clypeũ vt probat Caper: quod magis debemus accipere. Nam Homerũ imitatus eſt q ita ait, ἀράβησε δὲ τεύχε᾽ ἐπ᾽ αὐτῷ. ¶ Euboico baiarum littore.) Bene Baiarum addidit, ne Euboicam inſulam intelligeremus, Vnde Chalcidenſes venerunt qui condiderunt Cumas, quæ ſunt Bais vicinæ. ¶ Prona trahit.) Ita enim ædificatur. ¶ Prochyta alta tremit.) Atqui hæc inſula plana eſt: ſed epitheton de præterito traxit. Nam, vt dicit Plinius in naturali hiſtoria, Inarimes mons fuit, qui terrę motu diffuſus, alteram inſulam fecit, quæ Prochyta ab effuſione dicta eſt. fundere enim eſt ἐκχύνειν. Prochyta ergo alta, quondam ſcilicet. ¶ Durumq; cubile.) Mortiferum, ad pœnam ſtatutum.

DONATVS.

¶ Irrumpunt aditus rutuli, vt videre patentes.) Non aditus irrumpunt, qui iam patebant: ſed irruunt rutuli, vt viderunt aditus porta patefacta. ¶ Continuo quercens, &c.) Hoc eſt temerarius. ¶ Et mauortius hæmon Agminibus.) Hi primo venerant, vt reſeratam portam violenter intrarent: ſed aut auerſi ſunt trudentum agminibus, aut limine in ipſo mactati nõ omnes intelligẽdi ſunt fuſi aut verſi, ſed aliqui ex his occiſi, aliqui in fugam verſi: quia fieri non potuit, vt ijdem dicantur occubuiſſe, ijdem abſcedẽdi quæſiuiſſe ſuffugium. ¶ Tum magis in. a.) Rutulorũ ſcilicet. ¶ Et iam collecti troes glomerantur eodem. Et conferre. m. &. pr. l. a.) Tanti facti exemplo animati Troiani denſabantur ad portam, remotaq; trepidatione omni, & egredi longius audebant & alios cominus prouocare. ¶ Ductori Turno.) Turnus, quum eſſet in longinqua parte, & turbaret viros vnus plures & magnos: nunciatur repente nouum aliquid extitiſſe, Troianos cędibus feruere & tanta duci animorum fiducia, vt portas aperirent. Ecce mortalitas nunciorum, qui aduerſis falſo addunt plurima, plurimaq; confingunt. vna enim patebat porta: ille ait, portas pręberе patentes, non multi adhuc venerant rutuli, nec plurimi occiſi, ille ait feruere cæde noua, ſit hoc hominum more, & veris malis multa deteriora commiſcent, quod nunciant grauius fictione falſorum. ¶ Deſerit inceptum.) Hoc comperto deſeruit, quod agebat, & dimiſit

dimiſit inceptum. Incepta ſępe diximus diſpoſitiones ſignificare, & inuentiones fixarum ſententiarum. ¶ Atque immani concitus ira.) Ira ſcilicet, quam maiore quàm fuerat aſſertione, nuncius excitauerat. ¶ Dardaniam ruit ad portã.) Non quæ propria eſſet Troianorum, ſed qua defendebantur incluſi. ruit, inquit, non venit, vt oſtenderet eius feruorem, qui ſuorum necem veniebat vlturus, & qui nolebat patentis portæ occaſionem perdere, ne iterum clauderetur. ¶ Fratresq; ſupbos.) Hic mora faciẽda eſt. Poſtea enim deſcribit, quid cum ipſis geſtum ſit, interuenerunt quippe alij, qui Turnum ab ijſdem fratribus auocarent. ¶ Et primum Antiphaten.) Primum igitur Antiphatẽ, qui ante fratres ſeſe obtulerat, coniecto iaculo ſtrauit. Superflue genus hoc deſcribit, licet nobilem ſignificare voluerit. ¶ Volat Itala cornus Aera per te.) Duo fuerunt, quæ velocitatem dabant telo, quod iecerat Turnus: vnum quod fuit cornus leuis & apta miſsibilibus: alterum ꝙ aeris tenuitas non impediebat volantis exceſſum. ¶ Stomachoq; infixa.) Specus dixit ſuſpenſuram pectoris in modum ſpeluncæ naturali ratione compoſiti, non vndam veram ſed in modum vndæ copiam ſanguinis fundebat ex vulnere. ¶ Et fixo ferrum.) Nõ potuit dici feruefcit: quia calor corporis cũ ſanguine diſcedebat, quo calefieri amplius non potuit. ¶ Tũ Meropem atq; e. m.) Et iſti de illis fuerant, qui primi furenti occurrerant Turno, magna diſtributionis varietas alios enim iaculo ſtrauit, alios manu, ſcilicet non iaculo, vt alios, ſed gladio. ¶ Tũ bitian ardentem oculis, animisq; frementẽ.) Iſte & oculis monſtrabat ferociam mentis, & quid intus gereret aſperitate animi teſtabatur. ¶ Non iaculo, &c.) Aduerſus nouam hominis formam nouam inuenerat Turnus ſpeciem, quam gentem corpore mollem valet euincere. non enim ille iaculo ſuperari poterat, miſit igitur phalaricam genus teli, quod omnia ſuperabat: quæ cum bitiæ corpus letali vulnere penetraſſet, putabatur fulmen de cœlo tranſmiſſum. Deſcribitur iam quantæ ſit virtutis phalarica perforauit duobus Tauri corijs procurata munimenta, & loricam duplici ſquamma conſertam. In primo libro dixit, Taurino quantum poſſet circundare tergo, hic, ſplendidius locutus eſt: duo taurea terga, non dixit taurina. ¶ Collapſa ruunt im. me.) Prænunciauit deſcriptionis aliquam partem. ¶ Dat tellus ge.) Illo, inquit, cadente cum tanti corporis põdere gemuit terra. Et clypeum ſuper intonat ingẽs. Magna clypei ſpecies magnum fecerat ſonitum, in tantum vt cœlum putaretur intonuiſſe. ¶ Qualis in Euboico.) Talem dat ſonitum pila, quamdiu conſtructã iaciũt ponto baiani littoris homines. ¶ Sic illa ruinã. p. t.) Dixit duas cauſas, quibus violentior voluebatur, & cum ingenti ruina peruenit. Vna eſt, quia ſaxis & impenſarũ admixtione congeritur, altera, quia vrgetur in pręceps, penitusq; vadis illiſa recumbit. Neceſſe enim eſt, vna petere, quæ magnis ponderibus cadunt, & tanto depreſſius, quanto fuerint grauiora. Ecce factũ ex facto. ¶ Miſcent ſe maria.) Pilę, inquit, caſu multa alia contremuerunt.

ASCENSIVS.

¶ Irrumpunt aditus Rutuli, &c.) Docet (vt dixi) quomodo Rutuli prouocati irruperunt: vñ magna ſtrages vtrinq; ſequuta eſt: non ſine magno eorum, qui portas temere aperuerũt malo: nam ambo ſucceſſu temporis interempti ſunt, cum alijs quamplurimis: vt ex ordine patebit. Quæ quia nihil habemus Donati. ¶ Ordo talis eſt. Rutuli. i. populi ipſius Turni: irrũpunt. i. irruptionem faciunt: vt. ſ. primum: aut vt. i. poſtq;: videre aditus. ſ. portarum: patentes. i. apertos: continuo. i. ilico: Quercens, & Equicolus, pulcher armis. i. habens pulchra arma: aut potius pulcher in armis. i. quum eſſet armatus: & Tmarus præceps animi. i. pręcipitans animum ſuũ. i. inſtabilis animi: & Hæmon Mauortius. i. bellicoſus

Ordo.

& Marti

& Marti ſimilis (abſumitur, s, cum vocali, ſicut, m, abſumi ſolet: quum dicitur, Tmarus, & Mauortius Hęmon. aut igitur omittenda eſt coniunctio, &: aut Martius, non Mauortius, legendum eſt. Sed quia alibi eandem videtur feciſſe abſumptionem, vt inter ſe coiiſſe viros, & decernere ferro: ideo hic quoq; eam eſſe cenſeã.) omnes autem dicti, aut verſi, ſup. ab agminibus totis: dedere terga. ſ. fugæ: aut poſuere vitam: in ipſo limine. i. introitu portæ iræ. Increſcunt, ideſt intus creſcunt, & augmentantur: tum, ideſt tunc magis animis diſcordibus. i. differẽtibus: quia alii expugnare, alii propugnare pretendebant: & Troes collecti iam glomerãtur eodem. i. ad eundem locum, quo hoſtes: & audent iam conferre manum, & procurrere longius. ſ. extra portas. Nũcius perfertur Turno ductori furanti in diuerſa parte. i. ab hac, vbi porta erat aperta: & turbanti viros. i. ad Turnum ductorem, &c. hoſtem feruere noua. i. magna, & inaudita caede, & præbere portas patentes: & ita ipſe deſerit inceptum: atq; concitus. i. concitatus: immani. i. ſæuiſſima ira: ruit. i. præcipitanter currit: ad portam Dardaniam. i. quã Dardanidæ aperuerant: aut ad portam Troianam: & ad fratres ſuperbos. ſ. Pandarum: & Bitian: & ſternit primum Antiphaten, nothum. i. filium naturalem. & illegitimum: vulgo, baſtardum, vocant: Sarpedonis, illius viri Troiani: de matre Thebana. ſ. ex Thebis Thraciç, ſternit (dicit) iaculo coniecto: & ſternit primum enĩ: pro quia: is primus agebat ſe ſubaudi obuiã: cornus Itala. i. Italica: à Turno emiſſa: hoc eſt, telum ex cornu factum: volat per aera tenuem: & infixa ſtomacho abit ſub pectus altum. i. profundum, aut eleuatum: ſpecus. i. foramen factum, reddit vndam atri vulneris ſpumantem: & ferrum fixum in pulmone, tepeſcit. ſ. ibidẽ. Tum. i. deinde: poſtq; ſtrauerat Antiphatem ipſe ſternit manu ſua Meropem, atq; Erymantha: & ſternit tum ſup. ſternit Bytian ardentem oculis, & frementem animis, nõ dicit ſternit iaculo: neq; enim. i. nam non. Nam ille non dediſſet vitam iaculo. i. non potuiſſet letaliter vulnerari iaculo, ſed phalarica. i. telum illud: contorta. ſ. brachiis Turni: venit ſtridens magnum. i. magnopere: acta modo. i. per modum fulminis: quam. ſ. phalaricam, nec duo terga: taurea. i. taurina, ſup. ſuſtinuerunt: nec lorica fidelis ſquamma: & auro. i. ſquamma aurea duplici. i. habens duplicem ſquammarum, aurearum ordinem: ſuſtinuit. i. ſurſum tenuit: ita vt non penetraret, quia penetrauit omnia: & ideo immania membra collapſa. i. ſimul labentia: ruunt. i. corruũt. Tellus dat gemitum, & ipſe ingens. i. valde magnus, tonat ſuper clypeum, ſuper quem. ſ. cecidit: aut ſi auerſus cecidit: & etiã hoc clypeum dicitur. ℭ Ordo eſt. Et ingens clypeum tonat ſuper. ſ. ipſum corpus proſtratũ. Qualis i. qualiter, pila. i. colũna ſaxea. i. lapidea: cadit quondã. i. aliquando (nam cecidit tẽpore Poetę, vnde & Hora. in arte, Debemur morti nos noſtraq;: ſiue receptus terra Neptunus claſſes Aquilonibus arcet regis opus, ſterilisq; diu palus, aptaq; remis Vicinas vrbeis alit, &c. Excluſit autem illinc partem maris Iulius: ſed præualuit mare, etiam Auguſti tempore.) in littore Baiarum Euboico. i. ab Euboicis Chalcidenſibus in Italia, iuxta Baias habitato: quam. ſ. pilam cõſtructam: ante. i. prius magnis molibus, ſup. fluctus: aut procellæ iaciunt. i. deiiciunt: ponto. i. per pontum: illa. ſ. ſaxea pila: prona. i. inclinata ad terram: trahit ruinam ſic. ſ. vt Bytias cecidit: & illiſa penitus. i. pene intus, ſeu intrinſecus: vadis. i. per vada, aut ad vada recumbit. i. proſternitur, & harenæ nigræ: aut q̃a profundę, aut quia paludoſæ attolluntur. i. eriguntur: tum. i. deinde: Prochyta. i. inſula illa, ante Miſenum promontoriũ auulſa, olim ab Inarime inſula alta. ſ. olim, antequã per effuſionem planificata eſſet: tremit, ſup. cum ſonitu: aut tremit alta. i. altum: diffuſo. ſ. ſonitu ab alto: & Inarime altera ĩſula vicina, abs qua Prochyta (vt dixi) vi aquarum abſciſſa eſt: impoſta. i. impoſita, & pro pœnitentia (vt dicunt) aſſignata Typhœo. ſ. giganti, contra deos pugnare auſo: impoſta (inquit) imperiis. i. per imperia Iouis, appoſitorie, durum cubile: aut impoſita, vt ſit illi, durum cubile. Quia phalarica, argutius à Landino deſcribitur. adde & eius verba quæ ſunt: Phalarica (ait Amianus) appellata eſt, à Phalari tyranno: vel quod phalas. i. turres, ictu diruat: eſt autem haſtile miſſile: & teres præterq; ad extremum, vbi prominet ferrum tripedale, ſtupa circundatum. & pice, & ſulphure, circumlitũ addito aliquando bitumine & oleo non emittitur, niſi cõcępta flamma: vt quum per aerẽ defertur, fulmen videatur, lędit ictu & igni. Phalarica.

PIERIVS.

ℭ Continuo Quercens.) In antiquis aliquot codic. Querquens, habetur. ℙ Et pulcher Equicolus.) In anti. partim, Equiculus, partim Aquiculus, legitur. ℙ Et præceps animi Tinarus.) In antiquis aliquot Tmaros. ℙ Aut verſi terga dedere.) In codici. nonnullis, auerſi terga dederunt: Sed enim, aut, neceſſarium videtur, vt ſententia & ordo conſtent. ℙ Aut ipſo portæ.) Neque id placet, quod ipſi, in nonnullis veteribus habetur exemplaribus. ℙ Troes glomerantur eodẽ.) In Romano codice legere eſt, in vnum: ſed melius, eodem, hoc eſt ad eandem portam, quam Pãdarus & Bytias recluſerant. Fuit vero in vnum, paraphraſis. ℙ Aera per tenuem.) In pleriſq; cod. tenerum. Sed &, tenuẽ: &, aeri: &, auræ: ſæpe additum inuenias. ℙ Reddit ſpecus atri vulneris vndam.) Quamuis pleriſq; codi. vulneris, legatur. & Seruius, Specus vulneris agnoſcat, exaggeratione Poetica. Sunt tamen alii codi. antiqui in quibus, ſanguinis vndam, legas. ℙ Tum ſternit, Aphidnum.) In cod. Ro. Achidnum. In Oblongo, afidnum, per f Latinum, in aliis, Afidum. in aliis, aphidnum. deniq; tot varietates, quot pene codices. ℙ Et clypeum ſuperintonat ingens.) Dubitare videtur Ser. an *clypeum* ingens, dicendum ſit genere neutro: vt cum Homerica ſententia cõgruat, ἀράβησε δὲ τεύχε᾽ ἐπ᾽ αὐτῷ: quod alibi *Virg.* expreſſit, Sonitũ ſuper arma dedere. Sed. n. *Liui. li. iiii. de bello Macedonico*, Clypea argentea decẽ, ait, quod tñ imaginibus intelligi, eo loco nõnulli volunt, aſſerit ad hæc Nonius Marcellus, clypeũ vtroq; gñe pro ſcuto, Virg. poſuiſſe, vt eo loco, ardẽtes clypeos. & hic, clypeum ſuperintonat ingens. Clypeum. n. ingens indubitato, legit Nonius: quo genere & Licinius vſus eſt. Diximus vero clariſſimos olim viros, tam in genere, q̃ in ſcriptione differentiã poſuiſſe: aliterq; clypeũ: aliter, clipeũ: aliter, clupeũ, ſignificare: cuius rei cura ſit penes eos: qui nunc ẽt & hoc & huiuſmodi alia diligentiſſime perquiſiuere, quorum doctiſſimos libros ſpero breui in lucem prodituros. ℙ Qualis in Euboico.) In Roman. talis. ſed id ex paraphraſi. ℙ Conſtructam iaciunt ponto.) Antiqui omnes cod. hoc numero legunt, Conſtructam ponto iaciunt, ſed magis placet interiectus dactylus. ℙ Penituſq; vadis illiſa recũbit.) In anti. aliquot cod. legitur, vndis inliſa. Sed, vadis magis placet. Adludit autem Poeta ad portus Lucrini reparationem ab Auguſto factam, quum ædificatus à Iulio Cæſare corruiſſet.

Hic Mars armipotens animum, vireſq; Latinis
Addidit, & ſtimulos acreis ſub pectore vertit,
Immiſitq; fugam Teucris, atrumq; timorem,
Vndiq; conueniunt, quoniam data copia pugnæ
Bellatorq; animo deus incidit,
Pandarus, vt fuſo germanum corpore cernit,
Et quo ſit fortuna loco, qui caſus agat res,
Portam vi multa conuerſo cardine torquet
Obnixus latis humeris, multoſq; ſuorum
Mœnibus excluſos duro in certamine linquit.
Aſt alios ſecum includit, recipitq; ruentes
Demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, vltroq; incluſerit vrbi
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo noua lux oculis effulſit & arma
Horrendum ſonuere, tremunt in vertice criſtæ

SERVIVS.

ℭ Stimulos acreis.) Sæuiendi ſcilicet, nam ſunt & timoris & libidinis ſtimuli. Notanda quoque proœconomia quę id agit vt veriſimile ſit Turnum victorẽ euaſiſſe è caſtris. ℙ Vndiq; conueniunt.) Illi ſine dubio quibus Mars iniecit audaciam, inuenta opportunitate irruperũt caſtra Troiana. ℙ Duro in certamine linquit.) Sine ſpe euadendi. ℙ Aſt alios ſecum includit.) Statius, Par operi iactura lucro, nanq; hoſte, recępto Excluſere ſuos. ℙ Vltro.) Inſuper. ℙ Demẽs.) Hoc ex affectione ſua poſuit poeta. Alibi, Sed tum forte caua dũ perſonat æquora concha Demens, & cantu vocat in certamina diuos. ℙ Dotalis regia Amatæ.) Tibi data per dotem. Et bene Amatæ, quæ illum ſola generum eſſe cupiebat. Sane notandum quia id agit vt oſtẽdat ſe non per imprudentiam Turnum incluſiſſe, ſed illum per temeritatẽ ſibi minime ꝓfutura caſtra penetraſſe. ℙ Olli ſubridens.) Magnam confidẽtiam virtutis oſtendit. ℙ Priamo narrabis Achillẽ.) propter illud Sibyllæ. Alius Latio iam partus Achilles. Et dictum eſt vt illud, Degenerẽq; Neoptolemum narrare memẽto. ℙ Rudem nodis.) Non leuẽ, nec pulchram, ſed fortem. ℙ Cortice crudo.) Viridi. Nam haſtæ torrẽtur. ℙ Vulnus Saturnia Iuno detorſit veniens.) Plerîq;, ſed non

Sanguineæ, clypeoq́ micantia fulgura mittit.
Agnoſcunt faciem inuiſam, atq; immania membra,
Turbati ſubito Æneadæ: tum Pandarus ingens
Emicat, & mortis fraternę feruidus ira
Effatur. ⸢Non hæc dotalis regia Amatæ, PANDA.
Nec muris cohibet patrijs media Ardea Turnum,
Caſtra inimica vides, nulla hinc exire poteſtas.
⸢Olli ſubridens ſedato pectore Turnus. POETA
⸢Incipe, ſiqua animo virtus, & conſere dextram TVR.
Hic etiam inuentum Priamo narrabis Achillem.
⸢Dixerat: ille rudem nodis: & cortice crudo POETA
Intorquet ſummis adnixus viribus haſtam.
Excæpere auræ: vulnus Saturnia Iuno
Detorſit veniens: portæq́; infigitur haſta.
⸢At non hoc telum, mea quod vi dextera verſat TVR.
Effugies: neq; enim is teli: nec vulneris author.
⸢Sic ait: & ſublatum alte conſurgit in enſem, POETA
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Diuidit, impubesq́; immani vulnere malas.
Fit ſonus: ingenti concuſſa eſt pondere tellus.
Collapſos artus, atq; arma cruenta cerebro
Sternit humi morientes: atq; illi in partibus æquis
Huc caput, atq; illuc humero ex vtroq; pependit.

non idonei cōmentatores, dicūt eſſe hoc loco occiſum Turnum: ſed cauſa œconomia gloriam à poeta Æneæ eſſe ſeruatam: quod falſum eſt. Nam ſi veritaté hiſtoriæ requiras, primo prælio interemptus eſt Latinus. Inde vbi Turnus Æneā ſuperiorem vidit, Mezētiū implorauit auxilium. Secundo prælio Turnus occiſus eſt: & nihilominº Æneas poſtea nō comparuit. Tertio prælio Mezentium occidit Aſcanius, hoc Liuius dicit & Cato in Originibus. ⸢Telum.) Hoc loco telum, gladium dixit à longitudine. Vnde & muſtela dicitur, quaſi mus longus. ⸢Telū autem pro gladio poſuiſſe illud ſignificat, quod infert paulopoſt, Conſurgit in enſem. ⸢Is.) Talis, par, ſimilis. ⸢Alte conſurgit in enſem.) Genus feriendi Gallicanum. Salluſtius, Regreſſi ad faciliores ictus loco cedebant.

DONATVS.

❡Hic Mars oipotēs.) Turni factum cæteris audendi fiduciam dedit. ⸢Et ſtimulos acri ſub pectore vertit.) Et quaſi quibuſdam ſtimulis rurſum imbelli certamen accendit. ⸢Immiſitq; fugam teucris.) Contra Troianis iniecit metū, & ex eo fugam: non enim fugit, niſi qui ſtare formidat, & diffidet præſentibus. ⸢Vndiq; conueniunt.) Cauſa conueniendi dicitur, quoniam data copia pugnæ, quę antea non fuit. ⸢Bellatorq; a. d. i.) Totum in vnū conuenerant troianorum timor, & fuga, & Turni ex proſpera dimicatione ſucceſſus: Data quoq; regnandi copia, & belli gerendi ardor, quem armipotens deus vniuerſis ingeſſerat. ⸢Pandarus, vt fuſo.) Pandarus quum cōſiderando cognoſceret, in fratris interitu partem ſe auxilij perdidiſſe, & virum interiſſe, qué putabat inuictum, caſibus quoq; multis ſubiacere, quę homines agūt, & ſuam mutatam eſſe fortunam. ⸢Portam vi multa.) Hoc fecit, vt emendaret factum ſuum, quod aduerſa corruperant. ⸢Multosq; ſuorum.) Portam claudere q̄ congeſti hoſtes oppleuerant, quantæ fuit virtutis? fecit tamen quod exigebat neceſſitas, excluſis aliquot ſuis & ad perniciē traditis, receptis vero nonnullis hoſtiū: quot & commodum eſſet, cōtrarium poſuit, quia aut occidi illic potuerunt, aut præualere. ⸢Demens, qui rutulum.) Niſi illū multa aduerſa turbaſſent, plenam potuiſſet procurare victoriam: ſi irrumpentem Turnum cum cæteris recępiſſet, cum. ſ. qui vltro venerat vt periret. ⸢Immanem veluti.) Ecce vitium eius, qui non vidit Turnum plurimum inter cæteros eminentem, quod ſi feciſſet, eſſet tale, quale ſi clauſiſſet cum paruis pecoribus Tygrim. ⸢Continuo noua lux oculis.) Tanta fuit inter cæteros diſſimilitudo Turni, vt illum forma corporis & armorum qualitate quiuis poſſet agnoſcere. Deniq; agnouerunt Æneadæ facile, qualem nunq; viderant: & licet turbati, quis eſſet, intellexerunt. ⸢Turbati ſubito Æneadæ.) Reſipiens Pandarus vidit, quem ante nequiuerat noſcere: & in ira perditi fratris poſitus gratulatus hoſtem ablatum ad pœnam, ſic inſtituit loqui. ⸢Non hæc dotalis re. a.) Sic, inquit, fretus audacia conſiſtis, ac ſi te amatæ regia habeat: ſiocularíter hoc dixit, quoniam amata illum vehementiſſime diligebat, aut quaſi, inquit, teneat ciuitas patris, in qua otioſus eſſe conſueſti: noli me res vlterius. ⸢Caſtra inimica vides.) Tenent te obſeſſum caſtra, quæ inimicus intraſti, nec aliquem tibi exitum tribuunt. ⸢Olli ſurridens.) Diuerſos animorum motus ſingulis dedit. Pandarum dixit ſublato animo, quòd Turnum teneret in ſepto caſtrorum, & quòd eſſet fratris amiſſione confectus, dedit ei ſuperbum quoq; ſermonem, Turno patientiam tribuit, deniq; ſine tumore mentis reſponſum dedit, huiuſmodi ſermone. ⸢Incipe ſiqua a. v.) De fiducia fortitudinis vrbanum potius q̄ contumelioſum reddidit in reſpondendo ſermonem. Iocatus etiam ipſe de nominibus, vt Pandarus fecit, ſi, inquit, aliquatenus tua virtute confidis, iniicere, ego te ad Priamum mittam, vt in Italia alterum Achillem nuncies inueniſſe. ⸢Dixerat.) Hoc de Turno ſit dictum. ⸢Ille.) Hoc eſt pandarus. ⸢Rudem nodis.) Incompoſitam ſcilicet & impolitam, quam ſola fortitudo maxima potuiſſet emittere. ⸢Excepere auræ.) Haſta ipſa auras potius, q̄ hominem verberauit. ⸢Vulnus Saturnia Iuno Detorſit.) Quippe auxilio Iunonis detortum eſt vulnus à Turni corpore: portæq; magis infixa: ictus quàm validus fuit, vt exceptum auris portæ figeretur. ⸢At nō hoc telum.) Verba ſunt Turni loquētis ante ictum, hoc inquit telum, tu non effugies, quod magna vi verſat dextera mea: neq; eius ictum poteris euitare. non enī hoc tu mittis, vt inefficaciter currat. tale enī veniet q̄lis ego ſum, cuius manu portatur, & regitur. ⸢Sic ait, & ſublatū.) Ecce qua ratiōe ait, effugi ictū tuum, declinare tu nō poteris meum. quando enim telum miſſile eſt, poteſt declinari vigilantibus oculis, & corporis mobilitate, quum vero ventū fuerit ad manum, atq; enſe pugnatur, ictus nulla pōt ratione fruſtrari, & tunc vera virtus oſtenditur, timētis eſt certare haſtis, & telum longius mittere, Turnus igitur, vt ſe oſtenderet virtute potiorē, gladio magis vſus eſt, nec timuit tantum hoſti propior fieri, vt cōſurgere in enſem poſſet, & ferire, quod non facit, niſi q propriæ virtuti confidit. Itaq; vt manum, inquit, erexit. ⸢Mediam ferro gemina.) Totū hoc quod factum deſcripſit, licet exponi non debeat, quia planum eſt: tamen melius apparebit, quū fuerint inſpecta ſequentia. ⸢Fit ſonus.) Sonus, quem ipſe ictus fecerat & ruina proſtrati. Pondus autem ſenſit terra, quę ſuſtinebat occiſum. ⸢Collapſos artus.) Impleuit terram funere proprio, & diſſoluto cerebro ac ſanguine ſuo arma quoq; perfudit. ⸢Atq; illi partibus ęquis.) Hęc eſt oīs deſcriptio mortis pandari: medio, inqt, capite ictum teli veniētis excępit, & per frontē ac faciē plaga deſcēdēs ſingulas partes ſingulis humeris dedit, ecce propter quam cauſam ſupra poſuit. ſic ait, & ſublatum alte conſurgit in enſem. hominis. n. longi, & eius, cuius forma arboribus luci comparata eſt, caput & faciē vno ictu in duas partes ſeparare non poſſet, niſi in enſem conſurgens altior eſſet effectus, vt deſcendens plaga facilius compleret hominis necē. Tanta autem facti celeritas fuit, vt aduerſus conſiſtentes pandarus venientem mortem vitare nequiuerit.

ASCENSIVS.

❡Hic animum Mars armipotēs, &c.) Proſequitur reliquam pugnæ narrationem: docetq; Turno vireis arte infuſas: imitatus in hoc Homerum, qui deos, bello Troiano ſe immiſcuiſſe frequenter atteſtitur. Faciensq; veroſimile, Turnum tantam vim belli ſumſiſſe: quocirca etiam Teucris animos ablatos dicit, vt non ſua ignauia, ſed deorum violētia in fugam verſi cenſeantur: ſic enim abunde purgantur. Nam (vt in. ij. dictū eſt) nihil inuitis fas quenquam fidere diuis. Docet prætérea portam à Pandaro, qui eam temerarie patefecit: inconſulte clauſam, excluſis videlicet cōſocijs, & incluſo Turno. De quibus omnibus nihil decerptum eſt ex Donato. ❡Ordo igitur eſt. Mars armipotens, ideſt armorū, & bellorum deus: addidit hic, ideſt hoc loco & tempore: Latinis, ſcilicet Turni populis: vires, ſcilicet animorum, & corporum: quia geminat victoria vireis: & vertit, ideſt vertendo pungit (tractum à virga quæ dum vertitur, boues ſtimulantur) ſub pectore. i. præcordijs: ſtimulos acreis, ideſt vehementis furoris, & iræ: & immiſit Teucris fugam. i. animum fugiendi: q; pro, ideſt timorem atrū. i. pernicioſum, & deteſtabilem, atq; ignominioſum: quia ſicut rem laudabilem, claram & illuſtrem dicimus, ita vituperabilem, atrā, & obſcuram. Latini, ſup. conueniunt vndiq;, ideſt ex omni parte a quoniam copia. i. copioſa facultas: pugnæ, ideſt pugnandi: data, ſupple eſt, ideſt facta & conceſſa: & deus bellator. i. Mars: incidit animo. i. in animum eorum: hoc eſt omnem accæperūt animum, ſeu cupiditatem bellādi. Pandarus vt, ideſt poſtquam: cernit germanum Ordo.

manum.ſ.Bytiam:corpore fuſo.i.cuius corpus erat fuſum,aut habentem corpus fuſum.& vt cernit.i.conſyderat & videt: quo loco.i.in quo ſtatu,& qua cõditione ſit fortuna: quia videt eam ad Latinos,relictis Teucris defeciſſe:& qui.i.qualis caſus:agat res.ſ.bellicas.torquet.i.applicat,& claudit,torquendo multa vi:portã conuerſam.i.quam cõuertebat ad poſteis ſuos vt claudatur:torquet inquam obnixus.i.obnitẽs humeris latis:& linquit multos ſuorum.i.ex ſuis cõmilitonibus,excluſos mœnibus.ſ.nouæ Troię:aut caſtrorum Troianorũ,ſub certamine duro:qa inuito Marte,qui quos Latinis addidit,Teucris abſtulerat animos. Aſt.i.ſed includit alios ſecum:& recipit ruẽtes.i.præcipitanter accurrẽtes,vt recipiantur,exiſtẽs demens:qui.i.vtpote,qui non viderit regẽ Rutulum.i.Rutulorum:aut qui & ipſe Rutulus erat,hoc eſt Turnum,in medio agmine.ſ.Troianorum:ruentium,ſcilicet ad portas:& ita irrumpentem.i.vi intrantẽ.& qui incluſerit vrbi.i.in vrbẽ:vltro.i.vltra id quod deberet facere:quia quam debebat ſumma vi propulſare,ignarus recæpit,atq; incluſit:veluti,ſup.includeret Tygrim immanẽ.i.ferociſſimam:inter pecora inertia.i.arte repugnandi,aut ſe defendendi carentia:vt ſunt oues,& capræ:quas,vt decorum ſtyli ſeruet,periphraſticos tantum, & non expreſſe ponit,ne in re tam ſublimi,humillima nominet,ſicut alibi pro ciconia,dixit,Candida venit auis,&c.Continuo.i.ſtatim, vt recæptus,atq; incluſus eſt:lux.i.fulgor,noua.i.inſolitus & vehemens:effulſit.i.emicuit:oculis.ſ.Turni:& arma,ſupp.eius:ſonuerunt horrendum.i.horrende, aut horribiliter:criſtæ.ſ.ipſius galeæ,de qua dictum eſt:q̃ magis illa tremens, tanto magis effera flammis:ſanguineæ.i.ſanguinei,quia ignei coloris: & mittit clypeum.i.in clypeũ:fulmina micãtia.i.radios in morem fulminis reſplendentes:Æneadę.i.Ænei ſubditi.ſ.Troiani turbati: ſubito i.ex re ſubita,aut de repente: agnoſcunt & faciẽ inuiſam.i.quam odio habebant,aut talem cui inuideri poſſet:quaſi inuiſibilem,ſi in ea ſignificatione diceretur:atq; membra immania,ideſt valde magna & terribilia,quæ res in gloria cedet Æneæ,qui talem vincere poterit: tum,ideſt tunc:Pandarus ingens, ideſt valde magnus,& ſine exemplo:emicat,ideſt emiuet,& extra alios tollitur & feruidus,ideſt feruens,& incenſus:ira mortis fraternæ.i.concępta:propter necem fratris eius.ſ.Bytiæ:effatur,ideſt palam,& clara voce loquitur.Hæc non eſt regia dotalis Amatę,ideſt quam Amata Latini coniux in dotem tibi cum filia ſpopondit. nec Ardea.ſ.ciuitas patria:Turni media.i.medio ſui:cohibet,ideſt continet:Turnum.ſ.mediũ in ea:vt ſit media,pro medium:muris patrijs.i.intra quos natus eſt.tu ò Turne,vides caſtra inimica nulla poteſtas exire.i.exeundi hinc:eſt,ſup.tibi.Turnus ſubridens olli, ideſt tunc illi:pectore ſedato,ideſt tranquillo,inquit,ſupple incipe.i.ini mecum certamen,aut duellum: ſiqua.i.aliqua virtus eſt animo:& confere dextram,ſcilicet mecum,tractũ à luctatoribus:tu narrabis Priamo.ſ.apud inferos,quo te mittam:ſicut Pyrrhus in ſecundo.Referens ergo hæc:& nuncius ibis Pelidę genitori illi mea triſtia facta,Degeneremq; Neoptolemũ, narrare memẽto, narrabis ergo Priamo,Achilli ſimilem:inuẽtum,etiam hic,ideſt in hac noua Troia:dixerat,ſcilicet Turnus,ille.ſ.Pandarus: annixus.i.annitens,ſummis viribus:intorquet.ſ.in Turnum,licet non peruenit in eum vſq;:haſtam rudem nodis:& crudo.i.impolito cortice.Auræ.i.aer,& ventus,accępere.ſ.haſtam. Iuno Saturnia detorſit.ſ.de Turno:vulnus.i.haſtam,veniens.ſ.in Turnum, niſi Iuno depuliſſet.Aut ſic,Auræ accæpere vulnus.i.læſæ & vulneratæ ſunt,hoc eſt transfixæ:& non Turnus:qa,ſupp. Turnus ait, tu non effugies hoc telum.i.quo cõminus concertatur enſem,videlicet:quod.ſ.telum.i.quem enſem:mea dextera verſat.i.vibrat & tractat:enim.i.nam,author teli,nec vulneris eſt is.i.talis.ſ.q̃lis tu es.Ait inquam Turnus ſic:& cõſurgit.i.erigit ſe:in enſem ſublatum.i.ſurſum erectum,& diuidit ferro.i.enſe ferreo:frontẽ.ſ.Pandari:mediam inter gemina.i.ambo tempora.i.extremitates concauas capitis:& diuidit malas.i.maxillas: impubes.i.imberbes: vulnere immani.i.ſæuiſſimo:ſonus fit.ſ.ex ictu:& tellus concuſſa eſt ingẽti pondere.ſ.corporis cadẽtis.Ipſe enim Pãdarus moriẽs: ſternit humi.i.ſuper humum,artus.ſ.ſuos collapſos: atque arma cruenta.i.fœdata:cerebro.ſ.effuſo:atq; caput pependit illi in partibus æquis.i.æqualibus: ex vtroq; humero: huc atq; illuc.i.in vtranq; partem,tam dexteram,q̃ ſiniſtram.

PIERIVS.

¶ Qui caſus agat res.) In Roma.& in Med.qs:vt Grammaticorum præcæptionibus fieret ſatis. Nam,quis, cum s,dici volunt grammatici,authore Soſipatro,quum in quærendo,vt, Quis te nate dea. In inferendo autem,qui,ſine,s:vt, Ille vides pura iuuenis qui nititur haſta.Eſt enim præpoſitiuum,quis:ſubiunctiuum, qui.Quod tamen authores non obſeruarunt:vt Attius,qui nam Tantalidarum internitioni modus ſit.& Virg.Qui caſus agat res. Hæc Cariſius.¶ Lux oculis effulſit.) In Ro.cod.offulſit:vt ſuperius.¶ Clypeoq; micantia fulgura mittit.) In Ro.Mediceo,& in Porcio,fulmina:& verbũ,mittit,numero variat. ¶ Siqua animo virtus.) In Romano animi, Sed magis placet,aio.¶ At nõ hoc telum.) Miratur Seruius,telum,pro gladio poſitum.Sed enim & apud oratores inuenitur. In rhetori.ad Heren.lib.j.Aiax in ſylua poſtquam reſciuit quæ feciſſet per inſaniam,gladio incubuit, Vlyſſes interuenit,occiſum conſpicatur,corpore telum cruentum educit.¶ Verſat.) Eſt in Mediceo,librat,pro verſat,ſcriptum.¶ Neque enim is teli,nec vulneris author.) In Romano codice in Porcio, & aliquot alijs ſcriptum,neq; enim es,vt ſit ideo nõ effugies:qa tu non es author teli,neq; volueris.Tua eni euitari poſſunt,mea autem minime.¶ Gemina inter tempora.) Codices nõnulli veteres legunt,media inter tempora,figurata eloquutione. Mediam frontem inter media tempora.¶ Atq; illi in partibus æquis.) Antiqui codices omnes quotquot vidi,legunt abſq;,in,atq; illi partibus æquis.

Diffugiunt,verſi trepida formidine Troes.
Et ſi continuo victorem ea cura ſubiſſet:
Rumpere clauſtra manu,ſocioſq; immittere portis,
Vltimus ille dies bello,gentiq; fuiſſet.
Sed furor ardentem,cædiſq; inſana cupido
Egit in aduerſos.
Principio Phalarin.& ſucciſo poplite Gygen
Excipit:hinc raptas,fugientibus ingerit haſtas:
In tergum(Iuno vires,animumq; miniſtrat.)
Addit Halyn comitem,& confixum Phegea parma:
Ignaros deinde in muris,Martemq; cientes,
Alcandrumq;,Haliumq;,Nemonaq;,Prytanimq;,
Lyncea tendentem contra,ſocioſq; vocantem
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat,huic vno deiectum comminus ictu
Cum galea longe iacuit caput,inde ferarum
Vaſtatorem Amycum,quo non felicior alter
Vngere tela manu:ferrumq; armare veneno:
Et Clytium Æoliden,& amicum Cretea Muſis,
Cretea Muſarum comitem,cui carmina ſemper
Et citharæ cordi,numeroſq; intendere neruis:

SERVIVS.

¶ Bello gentiq; fuiſſet.) Duo dicit. Et bellum finiri potuit omnibus interemptis,& gens penitus fuiſſet extincta occiſo Aſcanio: à quo Romani ducunt originem. Ideo Bello, gentiq; dixit,quia bellum plerunq; finitur gente ſuperſtite, vt in bello Troiano contigit. ¶ Cædiſq; inſana Cupido.) Excuſat Turnum cur non à porta fugatis Troianis penitus deleta ſint caſtra.¶ Principio.) Intra caſtra,poſt Troianorum fugam. ¶ Succiſo poplite Gygẽ excipit.) Ordo eſt, Excipit & ſuccidit poplitem, nam ante fuit vt eum circumueniret inſidijs. Poples autẽ, po correpta eſt, ſicut in Sereno legitur:ſed producitur poſitione. ¶ Hinc.) Nec loci eſt, nec temporis.ſed ordinis, ideſt deinde. Raptas autem, de hoſtilibus cadaueribus. Nam quod dicit Donatus,ab armigero:non procedit, nec enim lectum eſt. ¶ Iuno vires animũq; miniſtrat.) Ne ſit incongruum vnum tot occidiſſe, dat Iunonis auxilium. Horatius in arte poetica, Nec deus interſit, niſi dignus vindice nodus Inciderit. ¶ Alcandrumq;,Haliũq;,Nemonaq;,Prytanũq;.) Homeri verſus, tantum coniunctione mutata. ἄλκανδρον θ' ἅλιόν τε νόημονά τε πρύτανίν τε. Vnde apparet non ad hiſtoriam,ſed ad ornatum poematis hæc nomina pertinere. ¶ Tendentem contra.) In ſe facientem impetum.¶ Cum galea longe iacuit caput.) Ad exprimendam celeritatem præterito vſus eſt tempore.Potuiſſe autem caput cum galea longe iaci,præmiſſa loci altitudo ſignificat. Ergo eum cominus percuſſum intelligamus, ſed tantã vim ictus fuiſſe vt longe caput excuteret. ¶ Felicior.) Peritior.Nãin vngendis telis nõ eſt felicitas,ſed pitia. Sane nec vngo,nec vngentum v recipit,

Semper equos,atq; arma virum,pugnasq́; canebat.
Tandem ductores,audita cæde ſuorum,
Conueniunt Teucri,Mneſtheus,acerq́; Sereſtus,
Palantesq́; vident ſocios:hoſtemq́; receptum,
Et Mneſthe⁹.[Quo deĩde fugā?quo tēditis,inqt, MNE.
Quos alios muros?quę iam vltra mœnia habetis?
Vnus homo,& veſtris ò ciues vndiq; ſeptus
Aggeribus,tantas ſtrageis impune per vrbem
Ediderit?iuuenum primos tot miſerit Orco?
Non infelicis patriæ,veterumq́; deorum,
Et magni Æneæ ſegnes miſeretq́; pudetq́;?

dpit,excepto vno noīe vt vnguen.Vñ eſt,Et pingues vngui ne ceras.¶ Ferrūq; armare veneno.)ſpecioſe dictū armabat ferrū,quo nos armare cōſueuimus.¶ Amicum Cretea muſis.) Poetā lyricum , & tale eſt ſchema per repetitionē,vt ſequitur,Pulcherrim⁹ Aſtur , Aſtur equo fidēs.¶ Numerosq; intēdere neruis.) Rhythmos facere intētione neruorū. Nā nunc ſunt Rhythmi , vt , Numeros memini,ſi verba tenerē. Ergo hoc dicit,Secundū cordas verba cōponebat. ¶ Audita cæde ſuorũ.) Seruat τὸ πρέπον.i.decorū: ne præſentibus ducibus Turnus tot ſtrages feciſſe videat̃.¶ Quo deinde fugā?) Aut vacat Deinde,vt tandē,gentium locorum.Aut intelligimus mente eū tractaſſe,q̄ de campis milites ſolēt ad caſtra confugere:& ſic dixiſſe,Quo deinde?ſcilicet de caſtris:quo fugitis vlterius?& hoc eſt melius.Vnde & ſequitur, Quos alios muros?& ſic eſt dictū poſt cogitationē,Quo deinde?ſicut Terentius dixit, Quid igitur faciam?¶ Vnus homo.) Ac ſi diceret mortalis. Et bona attenuatio eſt,cum ſupra dixerit, Rutulum in medio nō agmine regem.¶ Infelicis patriæ.) Troiæ,in qua nunc ſunt.¶ Veterumq; deorum.) Penates ſignificat,quos ſemper coluere Troiani.) Miſeretq;,pudetq;.) Sic Pallas,Nunc prece,nunc dictis virtutem accendit amaris.

DONATVS.

¶Diffugiunt verſi.) Troiani oēs tali exēplo perterriti fugiunt. ¶ Et ſi continuo.) Occiſis illis,qui valebant obſiſtere,ſi victorem Turnum cōgrua cura tetigiſſet: vel maxime,quia fugerāt cæteri, vt perruptis clauſtris portaq; patefacta ſuos admiſiſſet : eodē die omnis Troianorū gēs fuiſſet abſumpta,& plenus belli terminus proueniſſet,Cur hoc non ſit factū,ſubnectitur.¶ Sed furor ardentem.) Impedijt hoc cōſiliū furor,qui humanas mētes à tractantibus cōmodis proturbare cōſueuit.raptus eſt.n.vt inſequeretur fugientes,& nō vidit,quod prodeſſe plus poſſet.¶ Principio phalarum.) Locus iſte intellectus duplicē rationē pōt admittere.Aut enim haſtas ſublatas hoſtibus ingerebat,aut alias raptas in eos iaciebat,qui fugerant,excipiebant aūt iactus oēs in terga,quę dederant hoſti . ¶ Iuno vires animumq;.m.) Vbi erexit laudibus Turnum,ibi eū plena vituperatione deiecit. Nihil enim propria virtute faciebat,ſed Iunonis iuuabat̃ auxilio.¶ Addit halyn comitē.) Deinde addit comitem Halyn & hegeum,qui neſcij,quid eſſet cū alijs geſtum,pugnā in muris nouare nitebantur.¶ Alcandrumq;, haliumq;,&c.) Poſt multos quos pſtratus comites dedit , lynceū aggreſſus eſt,qui ſocios vocauit ad bellum,ſed quum iſtum animantē cæteros & hortantem obuium habuiſſent,occiſione aggeris ſublimior factus caput eius è ſummo percuſſit,& vno ictu abſciſum longius facit iacere cum galea,quod dixit,cum galea longe iacuit caput,virtutem ferientis oſtendit,nā non longe cum galeæ pondere iacuiſſet,niſi magna fortitudine virium fuiſſet excuſſum.¶ Inde ferarum Vaſt.) Iſte venator fuit,qui vt facilius feras occideret,ferrum armabat venenans vnguentis.¶ Et clitium Æoliden.) Hoc eſt Æoli filium.¶ Et amicū cretea mu.) Amicitia muſarum qualis vixit , ex ſequentibus docet . ¶ Cretea mu.co.) Non tantum amicus muſarū fuerat, verum etiam comes.¶ Cui carmina ſe.Et ci.c.) Non vnam tantúmodo muſicæ artē nouerat , ſciebat cōponere carmina,nouerat citharæ ſtudium & loqui per neruos.Ea quippe moderatione tendebat , vt humanā vocē ſonis & numeris teſtarentur.¶ Semper equos.) Hoc laudis augmentū eſt, vt ſcientiā muſicam nō ad turpes cantus,ſed ad virorū fortia facta conuerteret.Denique ait,equos , aut arma canebat,aut bella. ¶ Tandē ductores.) Nō ſoli ſed inter cęteros ipſi pręcipui.¶ Palantesq; videt.) Cōtrariū neſcio qd,vt clauſo hoſtio cū inſiſtere debuiſſent,atq; hic necare,fugere potius,q̄ cū hoc certare maluiſſent.¶ Et Mneſtheus.) Mneſtheus ſuos obiurgans,deinde,ait,hoc eſt, vt vidit fugiētes,cōfeſtim loquutus eſt iſta.ſic,inquit , fugitis quaſi vos exitio fuga poſſit eripere,vellē tñ noſſe,quo ſnia veſtra cōtendit. Ille,ait,pręſens periculū fugit,q receptaculi pōt habere ſubſidiū.Vos quo tēditis?quę vobis præter illius loci munimēta ſunt?qui occurrerēt fugientibus muri?quæ talia Turris Palantes excipirēt?hoc eſt,quod ait . ¶ Quos alios muros?) Incipit iam factum ipſorum excutere,& dum cōſiliū incōmodū reprehēdit, quod inconſulte timerēt, viam,qua ſequi debeant,ſubtiliter monſtrat.
¶ Vnus

¶ Vnus homo.) Vnus,inquit,homo multos hoīes captiuos liberos non vna cæde,ſed plurima & nulla vltiōe repetita iuuenes electos & nobiles ac tāti muneris ſtrauerit?& hoc fecerit p vrbē?in q̄ facilius aduñata multoꝝ manu potuit ſterni?ſolus valuit plures occidere?¶ Nō infelicis pa.) Nō,inqt vobis venit in mētē infelix patria? quā reparare debemus?nō dij Troię cōſiderant,quos vultis addicere?nō Æneæ cōpilatio abſentis,q nobis ſpem ſuam filiumue cōmiſit?Segnes vos eſſe nō miſeret aut pudet?miſeret,pertinet ad deos & patriam pudet,ad Æneā,patiemini vnū ſocij,feretiſue incluſum poſt tot virorū taliū cędem vnum ex his locis potes ſemittere,qui ſubueniat inopi,quis iuuabit incluſum? Expergimini aliquando ſententia viros,vt quos irrūpendo hoſtis contempſit veſtram noſcat virtutem.

ASCENSIVS.

¶Diffugiunt verſi,&c.) Docet exemplis,quę ſit alea belli,quum etiam vnum hoſtem intra mœnia ſua clauſum,fugerint Troes:& Turnus immemor ſalutis & victorię,non meminerit portas aperire,atq; ſocios recipere:quos ſi recępiſſet,gentē Troianam delere potuiſſet . Deſcribit præterea,primorum bellatorum reſiſtentiam & Cretei vt varietate opus placeat , etiam in muſica peritiā & Mneſthei acrem increpationem.De quibus omnibus hoc tantum recæptū eſt Donati.¶ Semper æquos.) Laus hominis , quod tantum muſicam,nō ad turpeis actus,ſed ad res egregias adhiberet.¶ Miſeret.) Pertinet ad deos.¶ Pudet.) Pertinet ad Æneā Hęc ille . ¶Ordo eſt.Teucri verſi.ſ.in fugam:formidine trepida.i.res Ordo.
in quibus eſt,vt mentes Teucrorum præ anxietate trepidas faciēte:diffugiunt.i.in diuerſa fugiunt:& ſi ea.i.talis cura.i.ſollicitudo aut prouidentia:ſubiſſet.i.ſubiuiſſet , continuo.ſ.vt diffugerunt: victorē.i.mentē,victoris.ſ.Turni:rūpere clauſtra.i.clauſuras portarū,manu.ſ.ſua:& immittere portis.i.in portas,vt ſit datiui caſus:aut,per portas,vt ſit ablatiuus,per locum ſignificās:ſocios.i. commilitones:ille dies fuiſſet vltimus:bello.ſ.cum Troianis gerendo:& genti.ſ.Troianę,quam more Aſcanij deleuiſſet : ſed furor.ſ.Martius,& inſana cupido:cædis,ideſt occidendi : egit.i.im- Poples.
pulit eum,in aduerſos.i.obſtantes ſiqui erant. Ipſe igitur,excipit, ideſt medio mortaliū tollit,principio Phalarim,& Gygē,poplite ſucciſo.i.cui poples prius ab eo ſucciſus erat.Eſt autem poples po- Poplex.
plitis,non poplex poplicis , poſterior pars cruris , ſupra ſuras ex aduerſo genuum,vbi eſt neruorū eminentia,& ipſe ingerit hinc.i. deinde,aut ex hac nece; fugientibus.ſ.Troianis:haſtas raptas.i.q̄s rapuit de terra elapſas fugientibus:ingerit inquam in tergū,quia terga dedere. Iuno miniſtrat vires & animum (vt veriſimile ſit, vnum tot potuiſſe Iunonis atteſtatur auxilium Turno præſens fuiſſe) addit igitur,proſtratis:Halyn comitem,ideſt ſocium mortis:& Phegea confixum,parma.i.ſimul cum parma:deinde,ſupple addit;aut occupat (vt ſequitur) in muris.i.intra muros ignaros.i.ignorantes,quod ipſe Turnus intra mœnia eſſet:& cientes, ideſt aduocantes:ſocios.ſ.excluſos.Addit inquam Alcandrum,& Halium,& Nemona,& Prytanim(alij tamen,Prytanium,legūt: legendo autem vt Ser.Prytanim,erit ſpōdeus in quinto) & ipſe dexter.i.expeditus bellator , potius q̄ à dextera veniens,connixus ab aggere,occupat gladio vibranti:i.euaginato & micanti:nā dum gladius molli bractea quatitur,vibrare dicitur. *Lyncea*.i.virum illum (à nominatiuo Lynceus.) tendentem contra.i.facientem impetum:& vocantē ſocios,caput iacuit hinc deiectum cum galea:longe.ſ.à trunco,vno ictu : cominus.ſ.facto , hoc eſt quaſi coniuncta manu. Inde,ſup.occupat:Amycum,virum illum (media breui , & proprium.) vaſtationem ferarum,ideſt interfectorem faciendo ſyluas,abactis,aut ſublatis feris vaſtas:quo ,ſcilicet Amyco:alter non erat felicior.i.magis idoneus , aut cum maiore felicitate & dexteritate ſolitus , vngere manu.ſ.tua tela:& armare veneno ferrū,quo.ſ.nos armamur:&,ſup.occupat Clycium Æo- Lyrica
liden.i.Æoli filium:& Cretea,amicum Muſis.i.Philomuſum,& materia
poetam lyricum(habet autem mediam longam,quia adiectiuū hic,eſt amicum.) Cretea (inquit) comitem Muſarum , cui carmina,& cithara erāt,ſup.ſemper:cordi.i.voluptati,& ad cor:& intēdere numeros neruis.i.neruos numeris , vt ſit hypallage:aut intendere numeros.i.facere rhithmos:neruis.i.ad crepitum neruorum.

rum. Qui, ſupple canebat ſemper equos: atq; arma virum.i.viro‑rum: & pugnas.i.lyricus erat: vnde Horatius in arte, Muſa dedit fidibus diuos pueroſq; deorum. Et pugilem victorem, & equum in certamine primum. Ductores Teucri.ſ. Mneſtheus, & Sereſtus acer.i.ſtrenuus: conueniunt tandem cæde ſuorum audita: & vi‑dent ſocios pallantes.i.temere oberrantes: & hoſtem.ſ. Turnum: receptū.ſ.in mœnia. Et Mneſtheus inquit deinde, aut quo deinde i.deinceps & poſthac: quo (inquit) tēditis.i.dirigitis: fugam.i.vos fugientes: quos muros alios, & quæ mœnia vltra.ſ.iſta habetis? q.d.nullos, & nulla. O ciues, vnus homo: &, ſup.is ſeptus.i.circun‑uallatus vndiq; veſtris aggeribus: ediderit.i.permittatur ne ede‑re: impune.i.paſſim: & ſine vindicta: per vrbem.ſ.veſtram: tantas ſtrageis: & miſerit.i.permittetur: mittere Orco.i.ad Orcum.i.infe‑rum: tot primos iuuenum.i.principes iuuentutis? q.d.indignum eſſe. Vnde addit: Non.i.nonne: ò ſegnes.i.ignaui, & inertes: miſe‑ret, ſup.vos infelicis.patriæ, quæ penitus exterminatur, & deorū veterum.i.quos antiqua religione coluiſtis: non.i.nonne: pudet, ſup.vos: magni Æneæ.i.tantum dedecus facere Æneæ tanto vi‑ro: aut non.i.nunquid pudet, ſupp.vos, magni Æneæ.i.nunquid ideo non reſiſtitis, quia Æneas vobis pudori & dedecori eſt? q.d. id non decere, ſed prior conſtructio placet.

PIERIVS.

¶ Cædiſq; inſana cupido.) In veteribus aliquot exemplaribus infandua. ┌ In tergum.) Ro.codex, tergus, habet. Quam lectionē hoc citato verſu Flauius Soſipater agnoſcit aduerſus eos qui pro dorſo, tergū tergi facere Tergus vero tergoris ꝓ pelle contende‑bant. Nam & terga boum dictum à Virgilio reperit, quū tergum tantum hominis eſſe contenderent. Exēplis vero Virgilianis im‑punitas etiam illis datur, qui putant tergum hominis, tergus ve‑ro pecoris nominari. Nam & tergora diripiunt coſtis. Et alibi ve‑nit in tergum aduerſi Sulmonis, legitur. ┌ Et confixum Phegea parma.) Veteres omnes codices, confixa, legunt parma. Sed, con‑fixum, figuratius eſt.

POETA

┌ Talibus accenſi firmantur, & agmine denſo
Conſiſtunt: Turnus paulatim excedere pugna,
Ft fluuium petere, ac partem, quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum, ceu ſæuum turba leonem
Quum telis premit infenſis: at territus ille,
Aſper, acerba tuens retro redit: & neq; terga
Ira dare, aut virtus patitur, nec tendere contra,
Ille quidem hoc cupiens, potis eſt per tela, viroſq;.
Haud aliter retro dubius, veſtigia Turnus
Improperata refert, & mens exæſtuat ira.
Quin etiam bis tum medios inuaſerat hoſteis,
Bis conuerſa fuga per muros agmina vertit:
Sed manus è caſtris propere coit omnis in vnum,
Nec contra vireis audet Saturnia Iuno
Sufficere: aeriam cœlo nam Iupiter Irin
Demiſit: germanæ haud mollia iuſſa ferentem.
Ni Turnus cedat, Teucrorum mœnibus altis.
Ergo nec clypeo iuuenis ſubſiſtere tantum,
Nec dextra valet, iniectis ſic vndiq; telis
Obruitur, ſtrepit aſſiduo caua tempora circum
Tinnitu galea, & ſaxis ſolida æra fatiſcunt,
Diſcuſſæq; iubæ capiti, nec ſufficit vmbo,
Ictibus, ingeminant haſtis. & Troes, & ipſe
Fulmineus Mneſtheus. tum toto corpore ſudor
Liquitur, & piceum (nec reſpirare poteſtas)
Flumen agit, feſſos quatit æger anhelitus artus.
Tum demum præceps ſaltu ſeſe omnibus armis
In fluuium dedit, ille ſuo cum gurgite flauo
Accæpit venientem, ac mollibus extulit vndis.
Et lætum ad ſocios abluta cæde remiſit.

SERVIVS.

¶ Ceu ſæuum turba leonē.) Senſus hic eſt, Haud aliter Tur‑nus retrocedēs petebat fluuiū ac ſolet leo preſſus multitudi‑ne: nec terga præbere, propter iram vel pudorem: nec poſſe, licet cupiat in venantes impe‑tum facere. ┌ Nec contra vires audet Saturnia Iuno.) Atqui fauente numine debuit etiam contra multitudinē poſſe: ſed ſi Iupiter vetuit. ┌ Haud mol‑lia iuſſa ferentem.) Melius ꝙ̄ Homerus, hunc locū exequu‑tus eſt. Saluo.n.ſenſu vitauit & fabuloſa & vilia. Nā ille ipſas minas exeqtur. ┌ Ergo.) Quia numinis eſt deſertus auxilio. ┌ Telis obruit.) Lucanus eun‑dem ſenſum per declamatio‑nē dicit, Telorū nymbo peritu ra & pondere ferri. ┌ Vmbo.) Scutum. Nā à pte totū ſignifi‑cat. ┌ Et piceum (nec reſpirare ptās) flumē agit.) Ordo eſt, Su dor Piceum flumen agit: hoc eſt ſordidum, quia ſine reſpira tione pugnabat. ┌ Tū demū.) Poſtꝙ̄ aliter ſe euadere poſſe non vidit. ┌ Omnibus armis.) Cum minus eſt. ┌ Ille ſuo cū gurgite flauo.) Hyſterologia eſt, cum ille eū excæpit. Nō.n. procedit cum ſuo gurgite, ꝗ̄ſi poſſet fieri vt eum ſine ſuis fluentis exciperet. Sane quæ‑rūt multi quū Tyberis Æneæ faueat, cur liberauit Turnum. Sed ſoluitur iſta ratione. Nam ob hoc Turnum dicit eſſe li‑beratum, vt maior Æneæ gloria ſeruaretur.

DONATVS.

¶ Talibus accenſi fir.) Ecce quantum cōmoda hortamēta value runt: metuētes dudum in plenā conſtantiam repēte mutati ſunt, & agmine dēſo cōſiſtūt. Cōgregatiq; vnanimes, q ſibi fugā cōſul‑uerāt, recuperata mētis fiducia cōſtiterūt. ┌ Turnus pau.e.p.) Vbi aduertit Turnus fugiētiū mutata eſſe cōſilia, & eos plena fiduciæ obſtinatiōe cōſtitiſſe, ipſe quoq; fugiēdi tractatū cōſulto ſuſcipiēs tendebat ad eā ptē, q̄ vndis circū fluētibus cingebatur. Ac ne hoc ipſum Troiani, vt piret in gurgite merſus, aut occūberet ferro, Pa rabola ſuccedit, vt oſtēdat q̄lis tūc fuerit Turnus, q̄les vero Tro iani. ┌ Ceu ſæuū.t.l.) Exquiſitum parabolæ genus & ſpēs, ſed loco perſoniſq; cōueniēs. Quū.n. Turnus viſo euidēti periculo ceden do vellet excedere, terga dare nō audebat, ne opportunū ſe præ‑beret ad cædē, inſiſtere nō poterat pugnæ, ne in ea plurimis ſupe ratus occūberet. Inuenit poeta tale aïalis genus, quod virtute ac feritate pſtās talē naturæ habet morē, vt cū in multoꝝ inſidias ve nerit, cedēdo ſe potius tueatur, ꝙ̄ terga vertendo. Et quod intelli gat, ſe in aduerſum niti, ſi in cōfertos impetum faciat, & tū tāta fiducia agat, vt melius pu tet per tela & per hoſtes exire, ꝙ̄ videri ceſſiſſe. ┌ Haud aliter retro.) Sic, inqt, fecit igit Tur nus: ſic ira non vacuus retror‑ſum veſtigia referebat. ┌ Quin ēt bis.t.m.) Et tū, inquit, quū ſenſim cederet, bis ēt tum ho‑ſtes Troianos inuaſit: tantūq; ſolius ipetus potuit, vt ſimul oēs bis in muros aufugiſſent. ┌ Sed manus e caſtris.) In vnū oīs multitudo cōuenit, vt vnū reſiſti potuiſſet, quātū dat Tur no vt Troiani pro defenſione tm̄ ſimul vndiq; congregaren tur vniuerſi. ┌ Nec contra vi‑res.) Tāta aduerſus Turnū illa vis potuit, vt Iunonis quoq; ꝓ Turno auxilia defeciſſent. Ecce hic poſt maximā laudem deprimit Turnus. vult.n. non Turni fuiſſe, quod potuit, ſed eius, quæ fauebat Turno, de‑niq; vbi deficit Iuno, ibi defi‑cit & Turnus. ┌ Aeream cœlo nā Iupiter.) Miſit, inquit, Iu‑piter ad Iunonē ſororē ſuam ſub terrificatiōe duriſſima. At‑que vt hæc proferri ocyus, & facilius poſſent, irim deſtina‑uit inſtructam mandatis haud mollibus grauiter ſe cōmoue‑ri poſſe ante denūcians, ſi Tur nus ſe nō abſtinuiſſet è caſtris Troianorum. ┌ Ergo nec cly‑peo iuuenis.) Inſiſtētibus teu cris & Iunone ceſſante, nec clypeo tantis telis valebat co currere, nec dextra pugnare. ┌ Iniectis ſic vndiq;.t.) Tanta vis te‑lorum iaciebatur in Turnū, vt illū obruerent potius, ꝙ̄ ferirent. ┌ Strepit aſſiduo.) Circum caua tempora non hominis ſed galeæ, quæ Turni tēpora cōtegebat, ſtrepebat igitur, & tinnitum dabat percuſſa ictibus crebris. ┌ Et ſaxis ſolida æra fatiſcunt.) Æs quan‑uis ſolidum quo formata fuerit galea, durior ictibus, multo am‑plius ſaxis euictum in rimas plures vi maiore verſum eſt. ┌ Diſ‑cuſſæq; iube ca.) Criſtarum quoq; omnis ornatus & iuba capiti eius excuſſa ſunt. ┌ Nec ſufficit.v.Icti.) Quomodo enim vnū ſcu‑tum tot millibus telorum omni ex parte veniētiū valebat occur‑rere? aut tantū ponderis ſuſtinere? ┌ Ingemināt.h.&.t.&.i.) Neceſ ſe.n.fuerat, vt cū oibus faceret, quod hortatu ſuo videbat vniuer ſos efficere, ipſe qppe alios ſegnes & debiles reddit, q quod iuſſe‑rit cōicare non curat, & laborātibus cunctis ſolus ceſſat otioſus, inſiſtebat igitur ēt ipſa, vt Turnus aut truderet mœnibus, aut ar‑matus ire cogeretur in gurgitē: aut iaculis peremptus occūberet. ┌ Tum toto corpore.ſ.) Ibat ſudor ex Turni corpore piceum flu‑men oſtēdēs: nec fuit ſpūm reſumēdi aliqđ ſpatiū. ┌ Feſſos.q.æ.)

Fatigata

Fatigata hoīs mēbra anhelitus debilior reddebat, ægrũ anhelitũ dixit, quia ægros facit & debiles. ¶ Tum demũ præ.) Hoc eſt aut oium virtute, aut cum armis oibus, qm̄ armatum eſſe cõſtabat. ¶ In fluuium dedit.) Nõ timuit ſe pręcipitẽ dare, qui ſciebat ſe in vndas eſſe venturum. Melius quippe certũ periculum fuit ei ſubire, q̃ quod eſſe potuiſſet incertũ. ¶ Ille ſuo cum gurgite.) Contra ſpem oium & ſuã, Turnus excęptus eſt: & q̃a altitudine gurgitis vel maxime armatus premi potuerat, virtute magis vndæ collectę ſuſpenſus eſt. ¶ Et lętũ ſo.) Atq; ita factum eſt, vt fluuius eum placide accępiſſet, atq; ablutũ remiſiſſet ad ſocios, non q̃ fluuius hoiem exceperit aut remiſerit. Sed ipſe Turnus elatus ac è fluuio facile egreſſus ad ſocios ſe retulit.

ASCENSIVS.

¶ Talibus accẽſi fir. &c.) Docet quõ tandẽ Turnus ſe in Tyberim pręcipitẽ dedit, ſaluusq; ſocijs redditus poſtq̃ variã ediderat ſtragem. Vñ hoc ſolũ habemus ex Donato. ¶ Talibus accenſi.) Oſtẽdit quantũ cõmoda hortamenta valent. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Troes, ſup. accẽſi: talibus.i. verbis Mneſthei: firmantur.i. firmi, & cõſtantes efficiuntur: & cõſiſtunt.i. ſimul ſtant, aut circunſtant Turnum agmine dẽſo: Turnus, ſup. cœpit excedere: aut excedere.i. excedebat paulatim pugna.i. è cõflictu: & petere.ſ. cœpit, aut petebat: fluuium.ſ. Tyberim, ac partẽ.ſ. vrbis, quæ cingitur amni, hoc eſt dexteram Teucri incũbere.i. incumbebant: aut cœperunt incũbere: hoc.i. tanto acrius, ſup. cũ magno clamore: & glomerare.i. circunducere manum: ceu.i. quẽadmodum: quum.i. qñ: turba.i. multitudo populi: præmit telis infenſis.i. inferentibus vim: leonẽ ſęuũ.i. ferocẽ: ac ille.ſ. Leo territus: tuens.i. inſpiciens: acerba.i. acerbe redit: retro.i. retrorſum: & neq; ira, aut virtus patitur dare terga.i. verti in fugam: nec patitur tẽdere cõtra.i. impetum facere in tantam multitudinẽ: nec, ſup. ille cupiens quidẽ.i. licet cupiat, hoc.ſ. tendere cõtra: eſt potis.i. põt per tela, & per viros.i. propter tela, & viros, quibus impeditur: aut nõ eſt potis tẽdere cõtra per tela, & per viros: cupiẽs quidẽ hoc.i. licet hoc cupiat: haud.i. nõ aliter: Turnus dubius.ſ. quid faceret: refert retro.i. retrorſum: veſtigia improperata.i. non properata, ſed maturata: nã quũ interdũ inſiliret, nõ aufugit properãter: & mens, ſup. eius exęſtuat.i. efferuet, & excãdeſcit ira. Quinetiã.i. inſuper: ipſe inuaſerat tum.i. tunc, bis hoſteis medios: & conuertit bis agmina.ſ. Troianorũ: cõuerſa fuga.i. per fugam: per muros.i. per lõgitudinẽ murorum: ſed ois.i. tota manus.i. armatorum multitudo: coit.i. cõgreditur, ꝓpere.i. feſtinanter: in vnum.ſ. globum. Nec Iuno Saturnia, audet ſufficere.i. ſubminiſtrare vireis: contra.i. in contrariũ, cõtra Troianoꝝ.ſ. impetum. Nã Iupiter demiſit cœlo Irim aeream.i. in aere verſari ſolitã ad arcum pluuialẽ: ferentẽ.i. afferentẽ: aut deferẽtẽ, germanæ.ſ. Iouis, hoc eſt Iunoni, quę de ſe in.j. dixit, Aſt ego quæ diuũ incedo regina, Iouisq; Et ſoror & cõiux, &c. Iuſſa.i. mãdata: haud mollia.i. non læuia, ſed aſpera: & magni momenti.ſ. interitũ Turni: ni.i. niſi. Turnus cedat.i. excedat: mœnibus Teucrorum altis.i. aut ſublimibus: aut nobilibus: & dijs ſuperis charis, quia fataliter conſtructis. Ergo quia.ſ. Iuno retraxit manũ, & ita auxilio deorũ deſtitutus erat, iuuenis.ſ. Turnus: nec valet ſubſiſtere.i. ſuſtinere: tantũ.i. tantã vim, clypeo nec dextra, ſic.i. vſq; adeo, aut in tantũ obruitur ipſe telis iniectis vndiq;: galea.ſ. Turni ſtrepit circũ tempora caua. tinnitu.i. crepitu, qualem æs reddere ſolet: aſſiduo.i. ſine intermiſſione durante: & æra.i. arma ærea ſolida.i. firma & fortia: fatiſcunt.i. affatim hiſcunt: & aperiuntur ſaxis.ſ. iniectis in ea: & iubę.i. galeæ criſtę aut ornatus in morẽ iubæ dependentes, diſcuſſæ ſunt capiti.i. à capite, nec vmbo.i. curuatura clypei ſufficit ictibus, & Troes.ſ. gregarij: & ipſe Mneſtheus.ſ. ductor, & egregius vir fulmineus.i. in morẽ fulminis impetũ faciẽs: ingeminat.ſ. ictus: haſtis.ſ. iniectis: tum.i. deinde: ſudor liquitur.i. defluit: toto corpore.ſ. Turni: & agit.i. impellit: flumen piceum.i. craſſum, & ſubnigrũ, q̃lis eſt ſudor inter arma: nec poteſtas.i. facultas eſt reſpirare, pro eo quod eſt reſpirandi anhelitus: æger.i. ſaucius & defatigatus: quatit.i. cõcutit, & trahit: artus feſſos.i. fatigata membra. Tum demum.i. & tunc deniq; ipſe, pręceps dedit ſe ſaltu.i. ſaltendo, ſup. cum omnibus armis: in fluuiũ.ſ. Tyberim. Ille.ſ. fluuius, accæpit cum gurgite ſuo flauo.i. ſimul, dum à gurgite ſuſcipere/tur: vt & deus, & fluuius eũ ſuſcępiſſe intelligatur, nam vitioſum fit, ſi cũ inſtrumento pręponatur: accæpit ergo eum venientẽ: ac extulit eum vndis mollibus.i. molliter & lente defluẽtibus: & miſit lætum ad ſocios, cæde.i. ſanguine ex cæde ſuperfuſo: abluta.ſ. aquis Tyberinis: Bene diſſoluit Seruius quæſtionẽ de fauore Tyberis. Sed dicere poſſemus Tyberim vtriſq; fauere poſſe: quanuis ipſi inter ſe capitales fuerint hoſtes.

PIERIVS.

¶ Turnus paulatim excedere pugna.) In Romano codice Pugnæ, legitur. Sed, pugna, melius iudicant eruditi viri. ¶ Et partem quæ cingitur amni.) In Romano codi. & aliquot alijs, vnda, pro amni, habetur. ¶ Demiſit, germanæ haud mollia iuſſa ferentem.) In codicibus aliquot antiquis, legere eſt, Miſit germanæ haud, abſq; vlla Synalæpha, quod nequaquam placet. ¶ Accæpit venientem.) In antiquis pleriſq; codicibus, fugientẽ, repoſitum ab ijs, qui fugæ dedecus noluerint Turno illatum. Sed enim fuga, & fugere, non ſemper in opprobriũ: ſed pro celeri curſu ſæpiſſime ponitur. Sumpta vero Hæc figura nimirũ ex hiſtoria Coclitis, Qui reſciſſo à tergo Põte Sublicio cum armis ſe in fluuium dedit, incolumisq; ad ſuos enatauit.

NONI LIBRI FINIS.

IN. X. ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Occidit Æneæ decimo Mezentius ira.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISCONS, ARGVMENTVM.

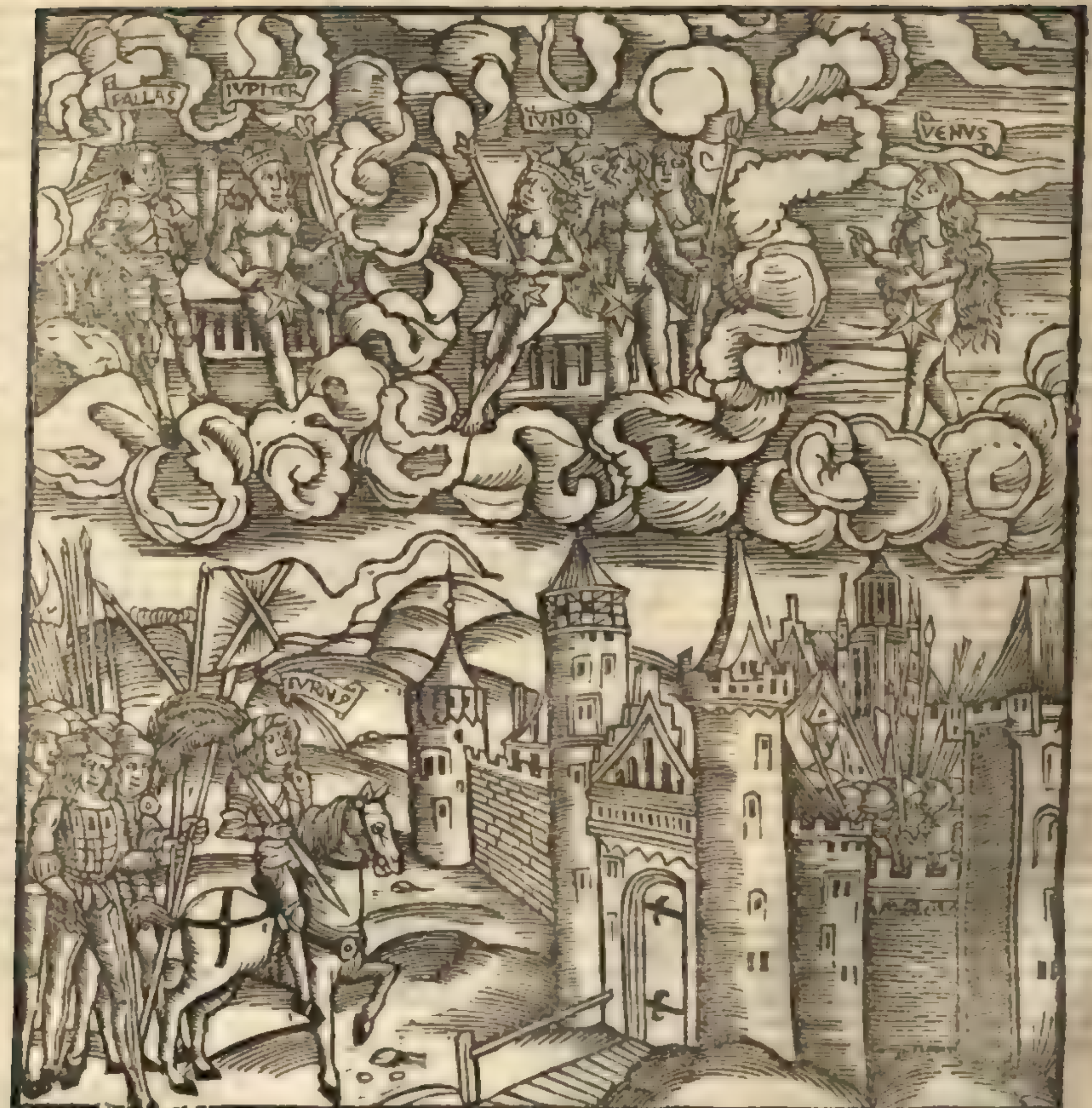
Concilium diuis hominum de rebus habetur.
Interea rutuli portis circum omnibus inſtant.
Aduenit Æneas multis cum millibus heros.
Mars vocat, & totis in pugnam viribus itur.
Interimit Pallanta potens in prælia Turnus.
Cæduntur'q; duces, cadit & ſine nomine vulgus.
Subtrahitur pugnæ Iunonis numine Turnus:
Æneas perſtat Mezenti cæde piatæ
Et Lauſum inuicta perimit per vulnera dextra.
Mox vltor nati Mezentius occidit ipſe.

ALIVD IN EVNDEM.

Placat & vxoris dictis, & iurgia natæ
Iupiter. auxilijs inſtructus Troius heros
Aduenit, occurrunt Rutuli, atq; in littore pugnant.
Occidit à Turno Pallas, victorq; ſuperbus
Æneæ eripitur: Mezentius interit acer.

ASCENSIVS.

Occidit Æneæ, &c.) Hoc monoſtichõ ſeorſum à ſequenti argumẽto legẽdũ eſt: eius aũt ẽ Ordo Mezẽtius occidit.i. cadit in mortẽ: decio.ſ. Æneidos libro ira.i. ꝓpter irã, & furorẽ: q̃a.ſ. Pallas, Euãdri filius, interemptus erat. Hæc aũt ꝑticula, ira latã cõplectit̃ libri decimi materiã, nã longa eſt indagatio, q̃ fuerint illius cãiræ. ¶ Conciliũ diuis hoīum, &c.) In decimo libro, acre, & totis viribus geritur bellũ: iam.ſ. rebus oibus diſpoſitis: & p̃miſſo deoꝝ cõcilio, quod arduitatẽ indicat futuri negocij: ſed ne lõgior ſim. ¶ Ordo eſt. Cõciliũ.i. cõgregatio, & cõuẽtio: aut cõſilium.i. conſultatio: habetur diuis.i. à dijs, aut īter deos, de rebus hominũ.i. humanis: Rutuli circũſtant interea.ſ. dũ dij cõſultãt: & Æneas aduẽtat oibus portis.i. ad omneis portas. Æneas heros i. vir heroica virtute, & gñoſitate ꝑditus: aduenit cum multis millibus.ſ. Etruſcorũ. Mars vocat.ſ. i certamẽ & itur ſ. vtrinq; i pugnã totis virib⁹. Turn⁹ potẽs in ꝑlia.i. robuſtus ꝑliator: iterimit.i. occidit: Pallãta.ſ. filiũ Euãdri: & duces.ſ. diuerſi: vtriuſq; ꝑtis cęduntur.i. occidũt: & vulgus ſine noĩe.i. nobilitate & fama.i. ignobile cadit. Turnus ſubtrahit̃.i. clanculũ ꝑ ſubtilitatẽ & calliditatẽ pugna.i. ab ipſa pugna. numīe.i. diuina ꝑtãte. & nutu.i. volũtate Iunonis. Æneas ꝑſtat.i. ꝑſeuerat ĩ pugna, aut ſupſtat cęde.i. nece: Mezẽti, ꝓ Mezẽtij: piata.i. purgata: & ꝑimit ꝑ vulnera.i. letaliter vulnerat: dextra inuicta.i. q̃ nunq̃ victa fuerat: Lauſum.i. filiũ Mezẽtij, quem ꝓus laudauit, forte in cõmẽdationẽ auunculi ipſius Romuli Nã (vt dixit Ouidius) Iliacum Lauſo de Numitore ſati. adludit.n. ad noĩa futura, vt eorũ antiquitatẽ probet Mezẽtius: ipſe vltor.i. vindex: nati.i. filij ſui Lauſi: occidit.i. oppetit, & in necem cadit: mox.i. pauloposſt: & ita docet̃ anceps, & formidoloſa belli alea.



P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER DECIMUS.

PAnditur interea domus oĩpotẽtis Olympi, POE.
Conciliũq; vocat diuũ pater, atq; hominum rex
Sydeream in ſedem, terras vnde arduus omneis,
Caſtraq; Dardanidũ aſpectat, populosq; Latinos.
Conſidunt tectis bipatẽtibus, incipit ipſe.
Cœlicolę magni, quia nam ſententia vobis IVPI.
Verſa retro? tantumq; animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
Quæ contra vetitum diſcordia? quis metus, aut hos,
Aut hos arma ſequi, ferrumq; laceſſere ſuaſit?
Adueniet iuſtum pugnæ (ne accerſite) tempus,
Cum fera Carthago romanis arcibus olim

SERVIVS.

PAnditur interea domus omnipotentis Olympi.) Secundum poeticum morem hoc dicit, factus eſt dies: quia dicunt poetę matutino tempore aperiri cœlũ, noctu vero claudi. Vnde eſt illud, Ante diem clauſo compo net veſper Olympo. Nam & paulo poſt deſcripturus eſt noctem. vt, Iamq; dies cœlo cõceſſerat: vt intelligamus aliũ diem eſſe conſumptũ: & nunc eum more ſolito noctis prætermiſiſſe deſcriptionẽ. Quãquam panditur cœlum, etiam ſimpliciter poſſumus accipere quouis tempore, ſcilicet ad numina cõuocanda: quod & melius eſt, qa ait interea, ideſt dum hæc geruntur. nã interea particula ꝑterita negocia coniungit futuris. Sydereã in ſedem.) In aſtriferum circulũ. non enim omnes circuli aſtriferi ſunt, ſed ſolus ſupior. Vñ arduus omneis.) Vt, Etiam fumis erat cum Iupiter æthere ſummo Deſpiciens mare veliuolũ. Caſtraq; Dardanidum aſpectat, populosq; Latinos.) Poſt generalitatem intulit ſpeciem, conſequens enim eſt vt omneis terras videns, cernat etiam caſtra Troiana. Bipatentibus.) Phyſice dixit, nam cœlum patet ab ortu & occaſu. Eſt autem ſermo Ennianus tractus ab hoſtijs, q̃ ab vtraq; parte aperiuntur. Vnde & modo bipatentibus, apertis intelligimus. Cœlicolæ magni.) Orationis iſtius intentio hoc agit vt ab odijs Troianorum Iuno reuocetur. Quia nã.) Cur Ennianus ſermo eſt. Verſa retro?) Mutata. vt, Quæ te genitor ſententia vertit? Certatis.) Aut contra vos, aut contra ſententiam meã. Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.) Prohibueram Italiã contra Troianos bella ſuſcipere. Atqui dixit in primo, Bellum ingens geret Italia, quod ita

Exitium magnum, atq; Alpeis immittet apertas,
Tum certare odijs, tum res rapuiſſe licebit:
Nunc finite, & placidum læti componite fœdus.

Ita ſoluitur: aut quia cum vno deo aut dea aliter loquitur. Vñ eſt in ꝑmo, Hic tibi fabor eni, quando hęc te cura remordet. Aliter vero cũ omnibus dijs, vtilitatis cauſa propter remouendam contentionẽ eorum & diſſenſionem. Aut certe quia ait in primo, Ternaq; tranſierint Rutulis hyberna ſubactis. Illic enim dixit Æneã in Italia cõtra Rutulos tantum eſſe pugnaturum. Nũc autem omnis eſt Italia in bella commota Iunonis inſtinctu, quod & Alecto promiſit, vt, Finitimas in bella feram rumoribus vrbes. Et Iuno pollicita eſt ſe magis eſſe facturam: vt, Ego ſiqua ſuper fortuna laborũ eſt, Ipſa regam. ¶ Abnueram.) Prohibueram, vt contra, annuit, permittit & conſentit ſignificat. ¶ Quæ contra vetitum diſcordia.) Prohibitionẽ meam. Et ſic dixit vetitum vt æquum, vnde eſt, Et ſeruantiſſimus æqui. Sane ſub commotione omnium deorum maxime ſolam tangit Iunonem, cuius odia inſequebantur, hoc etiam bello Troiano, quod etiam ſequentes Iouis allocutiões manifeſtius indicant. ¶ Ferrumq; laceſſere,) Pro ferro ſe laceſſere. ¶ Ne arceſſite tempus.) Nolite bellorum tempora præoccupare. Et bene ſatisfacit vxori cum prohibitione. Significat autem bellum Punicũ ſecundum, quo Annibal ingreſſus Italiam apud Cannas, vicum Apuliæ, oẽm populi Romani deleuit exercitum. ¶ Olim.) Quandoq;. ¶ Alpeis immittet apertas.) Emphaſis eſt. nõ enim dixit per Alpes immittet exercitum: ſed ipſas Alpes: quas pateſecit, nõ ſibi tantum, ſed omnibus gentibus, quæ ſecundum Catonem & Liuium muri vice tuebantur Italiam: quas Annibal poſt bella Italiæ Hiſpaniæ, quæ quatuordecim annis confecit, aceto rupit. Iuuenalis, Et montem rupit aceto. Deniq; loca ipſa quæ rupit, Apenninæ Alpes vocantur. ¶ Res rapuiſſe licebit.) Clarigationem exercere, hoc eſt per feciales bellum indicere. Nam Ancus Martius cũ videret populum Romanum ardentem amore bellorum, & plerunq; inferre bella gentibus, nulla iuſta extante ratione, & exinde pericula creari, miſit ad gentem Equiculanam, & accepit iura fœcialia, per quę bellum indicebatur hoc modo, ſicut etiam de Albanis retulit Liuius. Nam ſiquando homines aut animalia ab aliqua gente rapta eſſent populo Romano cum fœcialibus, ideſt ſacerdotibus qui faciendis præſunt fœderibus, proficiſcebatur ẽt pater patratus, & ante fines ſtans clara voce dicebat belli cauſam: & nolentibus res raptas reſtituere, vel authores iniuriæ tradere, iaciebat haſtam, quæ res erat pugnę principium, & ſic licebat more belli res rapere. Clarigatio autẽ dicta eſt aut à clara voce qua vtebatur pater patratus: aut ἀπὸ τοῦ κλήρου, hoc eſt ſorte, nam per bellicam ſortem inuadebant agros hoſtium. Vnde & κληρονόμοι dicuntur Græce qui iure ſortiuntur bona defuncti. ¶ Placitum.) Mihi ſcilicet.

DONATVS.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi.) Lucẽ authores nonnulli dixerunt, tũc pandi, quum exoritur dies: tunc claudi, quũ finito die tp̃s noctis accedit, & ne longius iſtius aſſertionis documenta requirantur, ipſius Maronis conſentientis in hæc dicta repetamus. Hic.n. ait panditur, vt oſtenderet diem veniſſe: alio aũt loco dixit. Ante diem clauſo componet veſper Olympo. Hoc ipſum firmatur ex eo, quod cœlo etiã portas, aſſignant. quod.n. habet portas, apitur, & clauditur: nec aliud officium põt eſſe portarũ, niſi vt clauſę ingreſſum denegent: aut quũ patent, veniẽtes admittant. Vnam referunt portam, qua ſol exoritur: alteram: quę illũ excipit occidentem. Quũ igitur dies exactis noctis tẽporibus aduenitſſet, & cœlũ eſſet patefactũ, conciliũ deorum fieri Iupiter iuſſit, & in vnũ cõgregari vniuerſos. Illic enim deos ſedere conuenerat, vbi tenebantur & ſydera, nec illud vacat, quod dixit, diuum pater atq; hominum rex, quoniã id dicere fuerat neceſſariũ. Qui enim deos atq; homines vna poteſtate retinebat, debuit omnes ęquo moderationis arbitrio gubernare, & illic habere concilium, vbi dij præſentes eſſent: & vnde oẽ humanũ genus videri potuiſſet: non tamen exæquauit homines & deos, nam diuũ dixit patrẽ, hominum aũt regem: quæ officia æquitate & moderatione conſiſtunt. Cauſa aũt contrahendi cõcilij fuit, vt obiurgatione conuenienti omnes deos, & Iunonẽ ipſam oblique Troianorũ æmulatione compeſceret, quam per iram ſupra ſecreto commouerat, vt Troianorũ hoſtem fouere deſineret. ¶ Conſidunt. t. bip.) Bipatentibus dixit propter duas portas, quarũ ſupra ſecundũ poetam ipſum reddidimus rationẽ. ¶ Incipit ipſe.) Ipſe. ſ. diuum pater, & hoĩum rex. ¶ Cœlicolæ ma.) Omniũ fecit cauſa, quia in fauorẽ Iunonis oẽs erant Troianis infeſti: & in contentu publico ſororem ſuam eandemq; coniugem ſpẽm exprobationis

bationis volebat exponi. ¶ Quę nam ſententia vo.) Qui cœlum, inquit, incolunt, & inde magni ſunt, & qui omniũ populorum retinent principatũ, iuſti eſſe debent, & in vna manere ſententia: non moueri & non vti perfidia. At vos contra mobiles reſcindẽtes, ea, quæ ſemel ad placitum dicta ſunt, irreligioſi in regem, & iniqui in homines, quale ſtudium veſtrum eſt, quod neq; ego probo, & mortalibus diſplicet: addit etiam, tantumq; animis certatis iniquis? Ecce vt iniquitatis ipſius exprimeret vim, ait. Vt ſi faciendum aliqd quãuis contra fas fuiſſet, modus tamen imprudentiæ aliquãdo deberet imponi. Summa ergo obiurgationis ipſius hoc modo colligitur. Facitis quod deorum perſonæ non congruat, non ſtatis in vna ſententia, non regitis homines æquo iudicio: ſed innocentibus iſtis infeſti: coeundi vobis licentiam vendicatis facientes contra ſententiam meam. Et quod eſt inter omnia notabilius, longis temporibus in errato perſiſtitis. ¶ Abnueram bello Italiã.) Hunc locum, qui exponunt, volunt ipſum Iouem reprehendentẽ alios eſſe mentitum. aſſerunt enim aliud ſecreto in primo libro filiæ eſſe confeſſum: aliud vero in præſenti concilio ſimulare, quod abſit à poeta noſtro, vt talem inducat, quem in deorum & in hominis habere poteſtatem multis locis aſſeruit. Et vera ille dicebat: nec ab illis diſſimilia, quæ prædixerat filiæ. Sed ſi primo libro propoſita congrue intelligerentur, ad errorem præſentis loci legentium non veniret intentio. Quid enim in primo libro futurum prædixerat, bellum ingens geret Italia? & hic dixit, Abnueram bello Italiam concurrere Teucris, huic primum error exoritur, quod ſeparant bellum ingens geret Italia. Cæterum ſi contextam Iouis rationem aduerterent, nunquam fallerentur. Illic enim & perſonam inuenirent geſturam bellum, & contra quod ideſt, futurum manifeſtius præuiderent. Nos tamen ab illis omiſſa repetamus vt intellectus deducatur in lucem. Parce, inqt, metu citherea, manent immota tuorum Fata tibi condes vrbem, & ꝓmiſſa lauini Mœnia, ſublimẽq; feres ad ſydera cœli Magnanimum Æneam. neque me ſententia vertit. Hic tibi (fabor enim) quando hæc te cura remordet longius euoluens fatorum arcana mouebo. Hæc ad ea pertinent, quibus venus poſſet mature ſecurior reddi: in quo ipſe Æneæ nomen non omiſſit, huic nomini vbi iungendum eſt bellum ingens geret Italia, ſubtractis his verſibus, qui narrationem continuam diuiſerunt, hoc eſt, neque me ſententia vertit, hic tibi (fabor enim) quando hæc te cura remordet, Longius euoluens fatorum arcana mouebo. Hoc ergo ſubtrahendum eſt, de hinc iungenda ſunt cętera, & vt integretur narratio futurorum: vt ſic ſublimem feras ad ſydera cœli magnanimum Æneam: & ſequatur, bellum ingens geret Italia, ideſt non Italia geret ingens bellum, ſed ipſe Æneas bellum ingens geret Italia. Deducta hic in præpoſitione, fecit ex poetica licentia, ſed vbi addẽda eſt, vt ſit, bellum ingens geret in Italia, populoſq; feroces contundet, ipſe ſcilicet Æneas, moreſq; viris, & mœnia ponet ipſe Æneas. Ecce dicit & quanto tempore regnaturus. Tertia dum latio regnantem viderit æſtas, Ternaq; tranſierint rutulis hiberna ſubactis. Hæc proculdubio ad Æneæ non ad prouinciæ perſonam pertinent. ſi enim Italia fuerat bellum geſtura, quem intelligimus percepta victoria potuiſſe regnare, non eſt igitur diuerſum, nec fefellit Iupiter quẽquam, dicendo, abnueram bello Italiam concurrere Teucris. Prædixerat enim in primo libro futurum bellum in Italia, atq; hoc bellũ Æneam feris & indomitis adhuc gentibus illaturum. Hic dicit, hanc fuiſſe diſpoſitionem, ne Itali belli vim Troianis inferrent, quod reuera nõ fieret, ſi Iunonis tergiuerſatio quieuiſſet: quã Iupiter oblique pulſat, & quaſi neſcius authorẽ facti perquirit. Deniq; ſic poſuit. ¶ Quæ cõtra vetitum di.) Non, vt dictũ eſt, quæſiuit vt neſcius, quo authore iſta viderentur admiſſa: ſed reprehendit: & quum omnes deos obiurgat, ipſam Iunonem inſolentiæ crimine aſpergit & notat. ¶ Adueniet iuſtum pugnę.) Veniet, inquit, iuſtum tempus: quo in hoſtes populi Romani odia exercere debeatis: tunc. ſ. quum fera Carthago cum Gallis vrbis arcibus cœperit imminere: tunc vobis licebit facere, quæ volueritis, & aliena diripere. ¶ Nunc finite.) Nunc, inquit, horum diſſenſione poſita amate concordiam. Iccirco poſuit, veniet iuſtum pugnæ tempus, vt ex hoc oſtẽderet, quod contra Troianos gerebatur iniuſtum fuiſſe.

ASCENSIVS.

Panditur interea, &c.) Quẽadmodũ ꝓmiſimus in hoc. x. li. ſicut cõſummatiſſimus eſt numerorũ denarius, ita ad conſummationẽ perducentur belloꝝ pręludia, ſummis.n. viribus

ribus vtrinq; cõcurretur, pręſentibus videlicet ducibus. Cæterũ, quia vbi tantũ eſt rerũ, vitæq; periculum, non ſine cõſilio inchoã dum eſt: quia (vt dicit Sallu.) Priuſq̃ incipias cõſulto, & vbi conſulueris mature facto, opus eſt: ideo ex more Homerico, in dijs agit rerum humanarũ officia: docetq; Iouẽ conſilium concitaſſe deorũ, illicq; inter Venerem & Iunonẽ, ſummũ fuiſſe certamen: cuius quum Iupiter modum non inueniret, pollicetur ſe equum vtriſq; fore: nec alterum pluſq̃ alterũ adiuturum, vt. ſ. cognoſcamus quanto pręſtantior ſit Turno Æneas, quẽ ſine numinis ſuffragio facile vicerit. Tota ergo fictio Poetæ, in Æneę gloriam tendit: vtq; ex paradoxo Stoicorũ, doceat deis ipſis res humanas curæ eſſe. Habemus ergo poſt deorum conſiliũ Iouis, contentionẽ ſane argutam. Meminerimus aũt ab Egnatio legi, Omniparentis Olympi: non omnipotentis, idq; ſequemur. Donati verba ſunt. ¶ Coelicolæ.) Omniũ facit cauſam, quoniam fauore Iunonis, oẽs contra Troianos erant: nominatim autem, vxorẽ ſuã carpere noluit. ¶ Sententia ver.) Oſtendit non decere deos mutari, aut iniuſtos eſſe. ¶ Abnuerã bello Italiã c.) Nõ eſt cõtra id quod dixit in. j. Bellum ingens geret Italia: nã Æneam dixit geſſurum bellum in Italia: non, Italiam geſturam. Quum aũt omnes deos obiurgat, Iunonem inſolentiæ reprehendit, Venus aũt nacta eſt tẽpus congruum querelis: quia vidit Iouem fauentem Troianis. Hæc ille.

¶ Ordo eſt. Domus Olympi omnipatentis. i. coelum: panditur. i. aperitur: interea. ſ. orto ſole: & pater diuũ. i. deorum, & rex hominum. ſ. Iupiter: vocat concilium. ſ. deorum. i. deos ipſos concitat, & conuocat: in ſedem æthercam. i. ſuper æthera: vnde. i. de qua ſede: ipſe arduus aſpectat omneis terras, & caſtra Dardanidum, pro Dardanidarum. i. Troianorum, à Dardano Iouis filio ortorum, & populos Latinos. i. Italicos, Turno fauentes, ſup. dij: cõſidũt. i. ſimul ſedem capiunt: tectis bipatẽtibus. i. vtrinq; patẽtibus, & ſuperne, & inferne: aut ab ortu, & occaſu. Ipſe incipit. ſ. concionem. O coelicolæ. i. dij ſuperi: coelum colentes magni. i. maximi numinis, ſummæq; poteſtatis: quianam. i. quãobrem: ſententia. i. decretum: & ſtatutum fatale, quod ſemel ſenſiſtis: eſt vobis verſa retro. i. retrorſum, hoc eſt reuocatum eſt: & non procedit, nec ſortitur effectum: & quianam. i. cur: certatis tantum. i. intantum: animis iniquis. ſ. cõtra placitum & decretum molientibus. Abnueram. i. nolueram: & contra nutum. i. voluntatem meam, erat Italiã concurrere bello: Teucris. i. cũ Troianis: voluit tñ Teucros bellũ gerere in Italia. Nã in. j. dixit, Bellũ ingẽs geret Italia. ſic aũt Dona. ſoluit difficultatẽ. Sed malim dicere Iouẽ in. j. dixiſſe Veneri, non qđ approbaret, ſed quod futurum ſciret: ſicut, ſi licet ꝓphana ſacris aſtruere. Chriſtus Petro dixit, Ter me negabis. aut de Iuda, Vnus veſtrũ me traditurus eſt. nõ indicans quod voluit, ſed quod futurũ nouit. Quę. i. qualis, eſt, ſup. iſthæc diſcordia: cõtra vetitũ. i. ꝓhibitionẽ meã qs metus. i. quę religio ſuaſit: aut hos. i. Teucros: aut hos. i. Rutulos, ſequi arma: & laceſſere ferrum. i. laceſſere ſe ferro: aut ferrum lacerum efficere nimia pugna. Tp̃s iuſtũ. i. debitum & legitimum pugnę: adueniet. ſ. olim, ſpõte ſua: ne accerſite. i. nolite prouocare: olim. ſ. cũ fera, Carthago imitteret arcibus Romanis. i. in arceis Romanas: magnũ exitium. i. excidiũ, & cladem multorũ ciuium, atq; immittet Alpeis apertos. i. Alpinos populos, aut eos quos per Alpeis traduxit Annibal, mõtem qui fregit Aceto: vt dicit Iuue. Licebit. i. licitum erit: tum. i. tunc: certare odijs: & licebit tum. i. tunc: rapuiſſe res. i. rapinas facere: finite. i. definite nunc: & vos læti. i. cõcordes, & fauẽtes: componite foedus placitum. ſ. mihi, qui nolo Italiam concurrere Teucris.

PIERIVS.

¶ Panditur interea domus omnipotentis Olympi.) Quia ſunt, qui parum probant epitheton omnipotentis Olympo applicatum, quod Iouis eſt peculiare. hi, omnipatentis, quod omnibus, vel ab omni parte pateat, legendum exiſtimarunt. Neque deſunt, qui, omniparentis olympi, legendum autument, eamq; lectionem etiam Iouianus Pontanus, vir literatiſſimus videtur agnouiſſe, Alij non olympi, ſed olympiæ, quippe domus in antiquis exemplaribus contendunt inueniri. Nos tam noua, q̃ vetera illa Vaticanæ bibliothecæ exemplaria perſcrutati, atque alia, atq; alia vndecunq; nacti ſcriptum paſſim animaduertimus, omnipotentis. Similiter in. xij. Rex Omnipotentis olympi. Nam olympum Cleantes Deorum omnium maximum indicauit. Ita, olympi, non, olympia, paſſim ſcriptum eſt. pręterea Quintilianus verſum hunc quinq; continuis conſtare dactylis ait, dubio procul, ſex dicturus, ſi, olympia, reperiſſet, neque idem taciturus Priſcianus, quum in duodecim carminibus verſum hunc quinque dactylos habere dixit. ¶ Conciliũq; vocat diuom pater.) Sunt codices antiqui, vbi, conſilium, ſcriptum inueniatur. Malunt tamen grammatici pro congregatione cõcionis aut ſenatus, concilium, per, c, ſcribi. ¶ Quianam ſententia vobis verſa retro.) Superius in eo verſu, Heu quianam tãti cinxerunt æthera nymbi, Pontanum diximus in libro de poeticis numeris, Heu quinam, cõtendiſſe legendum, in vetuſtiſſimo tamen Vaticanæ bibliothecæ codice, & in pleriſq; alijs, quianam, legiſſe me profeſſus ſum, veluti etiam hoc loco habetur, quem ſermonem Ennianum eſſe aſſerit Seruius. Et Valerius Probus: quianam, aduerbium conſtare ait tribracho. Eoq; aduerbio vſum Virgilium adiungit, heu quianam tanti cinxerunt. ſed enim ne illa Pontanum in omni doctrinarum genere ea ætate facile principem ſomniaſſe putem. Vetuſti neq; quidem pauci numero, Mediceus, Porcius, Vitalianus, & plerięq; alij codices faciunt, in quibus, quænam ſententia, legitur: atque ita facile etiam, quinam nymbi, reperiri credam. ſed enim hoc aliorum ſit iudicium. Illud tamen ego diſſimulare non poſſum, quod ſuper hoc loco Pomp. Feſtus ex Verrij Flacci dictatis exſcripſiſſe ſe ꝓfeſſus eſt quianam, pro quare, & cur, poſitũ & apud antiquos, vt Neuius in carmine Punici belli, Summe deorum regnator quanam genus iſti, & in Satyra, quianam Saturnium populum pepuliſti. Ennius libro. vij. quianam dictis noſtris ſententia flexa eſt, atque hic Ennianus ſermo, quem citat Seruius. ¶ Adueniet iuſtũ pugnæ, ne accerſite tempus.) Impreſſi quidem omnes codices cum aliquot ex antiquis legunt, accerſite, ſed enim Romanus & hic & alioi, verbum hoc in hanc ſententiam, arceſſite, ſcribit. & ita in Mediceo, & in Porcio, & aliquot alijs antiquis exempl. notatum obſeruaui. neque id in codicibus tantum Virgilianis, verum etiam apud Teren. eodem modo legi in antiquiſſ. co. manu ſcriptis, vbi in Andria vulgata habent exemp. vbi voles accerſe. Vetera quæ diximus legunt, arceſſe. ita in Adelphis, pro, vt vxorem accerſas, abi: in his, arceſſas, habetur: ſane, accerſo, & arceſſo. Teren. Scau. vnum idemq; verbum putat, quod d, quam ipſe libenter in, c, mutat, eadem litera ſubſequẽte, in hmõi compoſitionib. nonnũq; etiam in, r, tranſire ſoleat. Nõnulli differentiam eſſe noluerũt, vt arceſſo, ab eo verbo ſit, quod eſt arceo. Accerſo vero, ab eo quod eſt cio: vtcunq; vero ſcribatur ad eandẽ pertinere ſignificationẽ. Cariſius vero, eos errare ſcribit, qui accerſo, ex eo quod eſt arceo ductum putant, ſicut arceſſo, intereſſe enim ait, quod arceſſere eſt accuſare. Accerſere autem vocare. ¶ Et placidum læti compo. foedus.) Non eo inficias, placidum, per d, in veterib. aliquot cod. reperiri, prout in impreſſis, vulgatiſq; omnib. habetur. Roma. tamen codex, atq; Mediceus, placitum, per t, legit: quam lectionem agnoſcere videtur Ser. quum exponit, mihi ſcilicet.

¶ Iupiter hæc paucis: at non Venus aurea cõtrà POE.
Pauca refert.
¶ O pater, ò hominũ diuumq; æterna poteſtas, VE.
(Nãq; aliud quid ſit, quod iam implorare queamus?)
Cernis vt inſultent Rutuli, Turnuſq; feratur
Per medios inſignis equis, tumiduſq; ſecundo
Marte ruat: non clauſa tegunt iam moenia Teucros.
Quin intra portas, atq; ipſis prælia miſcent
Aggeribus murorum, & inundant ſanguine foſſæ.
Æneas ignarus abeſt: nunquam'ne leuari
Obſidione ſines? muris iterum imminet hoſtis
Naſcentis Troiæ, necnon exercitus alter;

SERVIVS.

¶ Iupiter hęc paucis.) Habet perſonarum cõſiderationem; vt ſuperioribus perſonis det breuiloquium: econtra inferiori poteſtati prolixam orationẽ. Vnde ait de Venere. ¶ At non Venus aurea contra Pauca refert.) Itẽ Dido quaſi regina paucis locuta eſt. vt, Tum breuiter Dido. ¶ O pater, ò hominum.) Et Titianus & Caluus, q themata omnia de Virgilio elicuerunt & deformauerunt ad dicendi vſum, in exẽplo controuerſiarũ has duas poſuerunt allocutiones, dicentes Venerem agere ſtatu abſolutiuo cum dicit Iunoni, Tu cauſa fuiſti periculorũ his quibus Italiam fata conceſſerãt: Iunonem vero niti ſtatu relatiuo, per quem oſtendit Troianos non ſua cauſa laborare, ſed Veneris. ¶ O pater.) Generaliter pater accipe, non tantũ Veneris. nam ſupra ait, Diuum pater, atq; hominũ rex. Et bene in principijs fauorẽ ſibi arte conciliat. ¶ Hominũ, diuũq; æterna poteſtas.) Hũc locum Probus quęrit: ſed dicit vnam tem

Atq; iterum in Teucros Ætolis, ſurgit ab Arpis
Tytides: equidem credo mea vulnera reſtant,
Et tua progenies mortalia demoror arma.
Si ſine pace tua, atq; inuito numine Troes
Italiam petiere, luant peccata, neq; illos
Iuueris auxilio: ſin tot reſponſa ſequuti,
Quę ſuperi, maneſq; dabant: cur nunc tua quiſquàm
Vertere iuſſa poteſt? aut cur noua condere fata?
Quid repetam exuſtas Erycino in littore claſſeis?
Quid tempeſtatum regem, ventoſq; furenteis
Æolia excitos, aut actam nubibus irim?
Nunc etiam maneis (hęc intentata manebat
Sors rerum) mouet, & ſuperis immiſſa repente
Alecto, medias Italum bacchata per vrbeis.
Nil ſuper imperio moueor: ſperauimus iſta,
Dum fortuna fuit, vincant, quos vincere mauis.

item ſm Phyſicos, alteram ſm Mathematicos, nam diuũ poteſtas eſt, quia ipſe eſt æther q elementorum poſſidet principatum: hominum vero, quia bona Iouis irradiatio honores hominibus tribuit. Æternam autem poteſtatem adiecit propter aliorum numinũ diſcretioné. Nam legimus & Apollinem depoſuiſſe diuiná poteſtatem, & Herculem vel Liberum patrem non ſemper deos fuiſſe. ¶ Nãq; alíud quid ſit.) Ac ſi diceret, cũ pene omnes dij in fauoré Iunonis conceſſerint. Nanq; enim coniunctio oſtendit eam hanc habuiſſe cogitationé. ¶ Implorare.) Implorare eſt auxilium cum miſeratione depoſcere: qua ratione bene dicimus, Imploro te vt miſero feras auxilium cõtra. Imploro te ad diem feſtum: non procedit. ¶ Cernis.) Ad augendam inuidiam ait cernis, ac ſi diceret, non eſt opus narratione, cũ Troianorum miſerias ipſe conſpicias. ¶ Inſultét Rutuli.) Propter illud, Interea Rutuli portis circum omnibus inſtant. Inſultare autem, eſt inimicis irridere per cauillationé. Exultare vero, gloriari & lætum eſſe. ¶ Per medios.) Suos. ſ. ¶ Inſignis equis.) Propter illud, Viginti lectis equitum comitatus. nam caſtra non eques irrumperat. ¶ Secundo Marte.) Ad illud reſpicit. Hic Mars omnipotens animum viresq; Latinis Addidit. ¶ Ruat.) Irruat. ¶ Clauſa Mœnia.) Magna inuidia. Scimus enim vltimum eſſe præſidium in caſtra confugere, & hoſtilem impetum plerunq; differre: ſicut factum eſt in bello Troiano. Modo ergo dicit ademptam eſſe etiã hanc aram miſericordiæ, ſiquidem intra muros hoſtis inſultat. ¶ Quin.) Quinetiam. ¶ Ipſis.) In ipſis. ¶ Aggeribus.) autem muniméibus, ſed abuſiue. Et in muris ideo, quia ſupra dixit, Ignaros deinde in muris, Marteḿq; cientes. ¶ Aggeribus.) Agger proprie dicitur terra illa quæ vallo facto propius ponitur: ſed abuſiue & muros & munimẽta omnia aggerem dicimus, ſicut modo. ¶ Aggeribus mœrorum.) pro munimentis. Mœrorum pro murorum antique. Nam veteres pleraq; eorum quę nos per v dicimus, per œ diphthongum pronunciabant, hinc eſt mœrorum, pro murorum. Et ecõtra punio pro pœnio, quod verbũ à pœna venit, hinc eſt, Et Punica regna vides: cum Pœnas vbiq; legerimus, hoc auté facit orthographia Græca, nam quã nos v habemus, illi diphthõgon habent o v: & ideo putauerunt poſſe pro hac littera, licet non eadem, diphthongum poni. ¶ Inundát.) Impleri, & inundare faciunt. ¶ Leuari obſidione fines?) liberari & oblique per Iouem inuidiam commouet Iunoni. ¶ Ætolis ſurgit ab arpis.) Atqui nõ eſt venturus. Vnde accipiamus Venerem non quaſi deam loqui, ſed quaſi vnam de Troianis, vt in primo, Vnius ob iram Prodimur. Item, Cœli quibus annuis arcem. ne futura ignorare videatur. Ætolis autem Arpis ſic dixit, vt Cumas Euboicas, nam de Ætolia Diomedes venit qui Arpos in Apulia collocauit. ¶ Mea vulnera reſtant.) Vt poſſim iterum vulnerari. ¶ Demoror.) Expecto, ſuſtineo. ¶ Si ſine pace tua.) Si ſine tua beneuolentia: vt, Orantes pacem, veniamq; precãtes. Item, Exorat pacem diuum, ergo pace, beneuolentia, ſuffragio. Dicendo autem, Si ad Italiam ſine deorum voluntate venerunt, dent pœnas: oſtendit ſtatim eé abſolutũ. ¶ Inuito numine Troes.) Syllepſis per genus eſt. ¶ Luant peccata.) Luant, ideſt abſoluant. Dicimus autem & luo pœnam, melius & luo peccatum, nam peccatum ſoluitur pœna. Qui enim crimine tenetur obnoxius, pœna eum liberat à pſtina obligatione. Contra, luo pœnam ſi dixeris: non procedit quare pœna ſoluatur, tamen authoritas illa licenter confundit more quo ſolet poni, vel à ſequenti quod pręcedit, vel à præcedenti quod ſequitur. ¶ Neq; illos iuueris auxilio.) Conceſſiuus eſt iſte modus ſecundũ Probum, nanq; in artibus non inuenitur. Fit autem quoties tædio contentionis quaſi videmur concedere, quod tamé nolumus fieri, nam id agit hoc loco Venus, vt Iupiter magis præſtet auxilium. ¶ Reſponſa ſecuti.) Hoc eſt, Si non ſolum prohibiti nõ ſunt, ſed eis etiam conceſſum eſt. ¶ Superi.) Vt Apollo. ¶ Manes.) Vt Creuſa & Anchiſes. ¶ Quiſquàm.) Verecũde: quia apud maritum contra vxorem agit. ¶ Exuſtas Erycino in littore claſſes.) Argumẽtum eſt vtrum habeat voluntatem nocendi quæ nocuit. Erycino autem in littore ſecũdum opinionem ſuam dixit. Nam alij apud Caietam dicunt exuſta nauigia: vnde & Caieta dicta eſt. ¶ Actam nubibus Irim.) Impulſam, ſcilicet vt perſuaderet matribus nauium incendium. Aut ſecundum arté Rhetoricam, rem vnam in duas diuiſit, nam per Irim naues exuſtę ſunt. Sed melius eſt (vt ſit iteratio) ad Turnum miſſam intelligere, nec nos moueat ordo cõuerſus. Solent enim grauiora in principijs & in fine ſecundum arté Rhetoricá poni. ¶ Nubibus.) Per nubes. ¶ Sors rerum.) Ideſt regnum, ná per ſortem inter ſe fratres mundi regna diuiſerunt: quæ Iuno pręter inferos in Troianorum perniciẽ mouerat. ¶ Superis immiſſa.) Ac ſi diceret, non iam Troianis, ſed dijs. Reſpexit auté ad illud, Et cœli conuexa per auras. ¶ Bacchata per vrbes perſurit.) Et bene bacchata per vrbes, qa per ſimulationé ſacrorum Liberi patris, matres egerat in furoré. ¶ Super imperio.) De imperio. vt, Multa ſuper Priamo rogitans. Eſt aũt verecunda petitio & obliqua, per quam magna Ioui inuidia cõmouetur. ¶ Superauimus iſta.) Abſolute dixit.

DONATVS.

¶ Iupiter hæc paucis.) Ideo pauca viſa ſunt, quia inducturus eſt Venerem non paucis elocuturam, deniq; ait. ¶ At non Venus.) Inuenit enim opportunum tẽpus, quo Iupiter agebat iam Troianorum partes, qui cauſam querelarum fuerat auditurus. Inuenit, inquit, locum. vt quicquid doloris olim conditum retinebat, effunderet. Auream Venerem magis animo, quàm corpore debemus accipere, quum triſtis eſſet, & refertur ad dolores eius quæ in conuentum deorum proceſſura fuerat. Nec illo tempore de excolenda pulchritudine poterat cogitare. Ordinatur ſenſus ſic, at Venus aurea non pauca contra refert. Aurea igitur hoc eſt animo bona, & innoxia intelligenda eſt: nec pauca ideo, quia in conuentu tanto omnia ſimul, vt fecit, debuit effundere, quæ prodeſſent filio, & Troianis opportune potuiſſent, ex occaſione libertatis, cuius forſitan non habuiſſet copiam poſteritas. ¶ O pater, ò homi. diuumq;.) Officijs præeuntibus inuidioſæ cõuentionis patrem dixit, aut ſuum, vtpote filia, aut deorum omnium vt dea. addidit hominum & diuum æterna poteſtas, vt oſtenderet, nec hominum quenquam nec deorum debere niti aduerſus ea, quæ vellet ille, qui haberet æternam poteſtatem. Et æternitatem poteſtatis neceſſariæ adiecit. Poſſunt enim contemni, quibus aliquando ſua poteſtas tollitur. ¶ Nanq; aliud quid ſit.) Magnum doloris commouit effectum, quando ad id memorat fortunam Troianorum eſſe perductã, vt eius malis nullo iam poſſit remedio ſubueniri. Deniq; ſub tali inuidia ſubnexuit, Cernis vt inſultẽt rutuli, Turnusq; feratur per medios inſignis equis tumidusq; ſecundo Marte ruat? Quid, inquit, vel quale beneficium pro perditis petam facere. ſi aliquid ſpei ſupereſſet? Iam perfecta victoria triumphant rutuli: & quod eſt omni calamitate deterius, victis inſultant, Turnusq; ipſe inter medios vehitur tutus. Quod ait, quòd Turnus feratur per medios inſignis equis, & portatur intelligi poteſt, quoniam equorum facta cõmemoratio eſt, & ſuperbia feratur, quoniam de victoria loquebatur: quem ſecundæ res erectum ſublimemq; perfecerãt: deniq; ſequitur. Tumidusq; ſecundo Marte ruat? Ecce, vnde ferebatur: quoniam fauore Martis vtiliter commodeq; pugnauerat. Compleuit partes Turni, & eius proſperitatem proſecuta eſt, incipit contra enumerare ſuorum aduerſa. ¶ Non clauſa tegunt.) Quam ſpem habere poſſunt, qui munimenta perdiderũt, defenſionemq; caſtrorum? ¶ Quum intra portas.) Augmentum malorũ eſt, quod muris perditis conſtabat exortum: vt intra muros, murorumq; aggerem hoſtis impune certaret, & vinceret: in tantum vt cæſorũ ſanguis foſſas impleſſet. Nec me quiſquam fingere aliquid putet. Malorum meorum teſtes ſunt oculi tui. & tuis conſpectibus infortunia miſerorum cuncta monſtrantur? geritur adhuc quod infelix gemo, & inſultat qui inſontibus intulit bellum, quod dicit clauſos fuiſſe, & victa per vim quæ illos defendebant, oſtendit incitatos eos fuiſſe, & ab aliquibus fuiſſe prouocatos: mõſtrabat Venus vniuerſa,

non quia illi ſubiecta non viderēt:ſed vt illis cōſideratis tandem miſeratio naſceretur. Hāc partē aſtruebat poeta quum diceret, terra vnde arduus omnis. Caſtraq; Dardanidū aſpectat, populosq; latinos: vt facilis eſſet probatio Veneri eorum.ſ.quæ inter ſuos ac rutulos gerebantur. Cernis ad omnia pertinet, quę Venus cōquerens enumerabat: vt ſit cernis vt inſultēt rutuli, cernis vt Turnus feratur per medios inſignis equis? cernis vt tumidus ſecūdo Marte ruat? & ſic cætera, quibus poteſt aptari quod ſemel dictum eſt, cernis. Quod ait per medios inſignis eqs feratur. Inde erat mentis acerbitatis morſus, vt in medio Troianorū poſitus ſalutis periculum non timeret: quin potius gloriaretur, & inſignis incederet. ¶ Æneas ignarus.a.) Hæc, inquit, omnia Ænea geruntur abſente: vt oſtenderet etiam ipſum ab his actibus alienum. ¶ Nunq; ne le.) Nō dabitur malis Troianorum finis, nec releuatio aliqua? neq; aliquando erunt ab obſidiones liberi? obſidionis Troianę facit cōmemorationem præſentis, deniq; ſequitur. ¶ Muris iterum imminet.h.) Perit, inquit, antiqua Troia, nec alteram renaſci admittitur. Receſſit græcorum exercitus. Qui tandem perdidit patriam alter imminet, ne recidiua conſurgat. ¶ Atq; iterum in Teucros.) Non ipſe ſed ad ipſius ſimilitudinem alius. ¶ Equidem credo.) A Diomede enim dicitur vulnerata: ac per hoc ſi ſperabatur alius emerſurus in Diomedis vicem, quid ſupererat, niſi vt humanis manibus Venus iterum læderetur? Quod dixit mea vulnera ipſa expoſuit, quid in ꝓnomine debeat intelligi, addēdo. ¶ Et tua progenies.) Pronominis vim alterius pronominis ſubſtātia patefecit. Nam quod dixit, mea vulnera hoc, expoſuit dicendo, & tua progenies. Si, inquit, contemptum fuit in me meritum meū in primo vulnere: vel nunc nihil tale debet exoriri, quia filia tua ſum? ¶ Si ſine pace tua.) Secura hæc dicebat, nihil enim factū eſt, niſi ex eius voluntate. certe, inquit, ſi contra ſententiam tuā Troiani fecerunt in eo, quia venerunt ad Italiam, nec intercedo nec rogo, noli iuuare improbos, ſed contumaces extingue, cur illi nō mereantur interitum, ſi te inuito aliquid auſi deteguntur. ¶ Sint tot reſponſa ſecuti.) Pro peccato habent, quia per dicta toties & tot deorum reſponſa ſectati ſunt, & monita ex infernis partibus data. ¶ Cur nunc tua quiſquam.) Quis, ait, iſte potior te eſt, cui licet tuam abolere ſententiam, aut noua fata conſcribere? Duo illicita poſuit. vertere enim non debuit, quod oportuit eſſe perpetuum, & nihil ſtatui nouum contra inſtituti veteris formam. Vertere nullam ſpem reparandæ rei ſignificat, quo verbo vero vſa eſt in primo libro dicens. Quæ te genitor ſententia vertit? Quod enim habet aliquid, & vertitur totum perdit, & nullæ in eo reliquiæ manent. ¶ Quid repetam exuſtas.) Per omiſſionem enumerat, quicquid Troianis inflictum eſt. In hoc autem & locum commemorauit & factum. ¶ Quid tempeſtatum regem.) Naufragiū tangit, quod deſcriptum eſt in primo libro. ¶ Aut actam nubibus Irim?) Quę ad exurendas naues matres Troianas accendit. ¶ Nūc etiam manes.) Nunc hoc eſt recenti tempore commouit manes. id enim ei remanſerat ſolum, quod nondum in Troianorum excierat necem. huius partis grauiter exaggerat factum. Commouit, inquit, cœlum, maris fluctus & ventos miſerandis immiſit, poſtremo quod tertiæ ſortis intentatum remāſerat, inferos quoque cum iſta luce commiſcuit. ¶ Et ſuperis immiſſa.) Viderunt ſuperi, quod videri non licuit, Alecto furiam ipſis quoque inuiſam per medias vrbes Italas atque in luce impune bacchantem. ¶ Nil ſuper imperio moueor.) Nec arbitreris me verbis præſentibus imperium quærere. Cur enim de imperij poſſeſſione contendam? cui non finitur viuere, potuerunt ſperari, quum poſſent. Vincant non qui vincendi habent iuſtiſſimas cauſas, ſed quibus iniquitas fauet. Vincant, quibus victoriam cedere voluiſti, illorum tibi pars præponenda viſa eſt. Sint ſuperiores non merito ſuo ſed arbitrio tuo.

ASCENSIVS.

¶ Iupiter, &c.) Subinſert orationē Veneris, Iunonem acerrime incuſantis, quod in Æneā, Æneæq; ſocios, grauius iraſcatur. Vn dicit Donatus ſic. ¶ Alecto.) Cōmouerat ſuperos, vētos, fluctus, terras, homines: reſtabāt aūt inferi: ſed & hos, nuper mouit. Quia nihil extat Donati. ¶ Ordo eſt. Iupiter hæc.ſ.eloquutus eſt, paucis, ſup. verbis: at.i.ſed: Venus aurea.i.formoſiſſima: refert contra Ordo. i.econtrario, hoc eſt reſpondet non pauca.i.multa. O pater.ſ.omnium: nam iuuans pater, interpretatur Iupiter: & quia deum & deorum, hominumq; regem adloquitur, generaliter accipiendū, recte cenſet Seruius, ò æterna poteſtas hominum: & diuū.i.diuorum.i.qui ęternum habes imperium in homines, & deos omneis (facit autem parentheſim, quaſi Iupiter dicat, quid me compellas grata: ad hoc enim reſpondet: in eo ſolo eſſe ſpem ſalutis, dicens. Nanq;.i.ideo te adloquor: nam quod aliud.ſ.numen, aut auxilium ſit vſquā.ſ.alibi q; in te: quod queamus implorare.i.plorantu efflagitare: aut depoſcere? q.d.nullum.) Tu cernis, vt.i.quemadmodum: Rutuli inſultent.i.ob victoriam partam inſolentiores effecti: & vt.i.qualiter, Turnus feratur per medios.ſ.Rutulos: exiſtens inſignis equis: & vt ipſe tumidus.i.inflatus: Marte ſecundo.i.bello, proſpere peracto, fauore Martis: ruat.i.pręceps vehatur: mœnia clauſa.i.tametſi clauſa: non tegunt.i.protegunt iam Teucros: quin.i.quinetiam, vel inſuper: ipſi.i.Rutuli, miſcēt prælia intra portas: & in ipſis aggeribus murorum.i.mœnium, aut murorum: & foſſæ.ſ.ſub aggeribus factæ: inundant ſanguine.ſ. Troiano: Æneas.ſ.princeps eoꝝ, & protector: abeſt ignarus.ſ.tantæ cladis. Sines.i.permittesne, nunq;, aut vnquā (Nam duæ negationes ſic ſitæ, non plus interdum faciunt q; vna) eos, ſupp. leuari.i.liberari, obſidione.ſ.qua opprimuntur, & aggrauantur: vnde leuari dixit. hoſtis imminet iterū muris Troiæ: naſcentis.i.reædificari cœptæ: necnon.i.& etiam: alter exercitus, ſup. imminet muris: ſicut exercitus Græcorū imminuit muris veteris Troiæ: quos & euertit: atq; Tytides.i.Tydei filius Diomedes: ſurgit iterum in Teucros.i.in pernicię Teucrorum: ab Arpis Ætolis.i.ab Ætolo Diomede: in Calabria ędificatis: equidē.i.ego quidē, credo, quod ſup. mea vulnera reſtant.i.quod iterum vulnerabor à Diomede, ſicut ante Troiam ab eo vulnerata ſum: & ego progenies tua.i.à te genita: demoror, ideſt expecto futura arma: mortalia.i.à mortali mihi inferenda. Si troes petierunt Italiam, ſine tua pace.i.beniuolentia, & ſuffragio: aut (reuera) pace, & reconciliatione: quia & Iupiter illis offenſus fuiſſe videtur: ex eo quod dictum eſt in ij. Ferus omnia Iupiter Argos Tranſtulit, atque numine inuito.i. diuina voluntate tua refragante: luant.i.permitto vt luant.i.abluant: & purgent peccata.ſ.ſua per pœnitentiam: aut dent pœnas ꝓ peccatis: neq; iuueris.i.ꝑmitto vt non iuues illos auxilio: ſin.i. ſed ſi: ipſi ſequuti tot reſponſa quæ ſuperi: & manes, ideſt inferi dabant. cur quiſq; (intelligit de Iunone) poteſt nunc vertere, ideſt inuertere, & in perniciem mutare: tua iuſſa.i.quæ iuſſiſti: hoc eſt, cur cedit Troianis in perniciē, tuis paruiſſe mandatis? aut cur qſq; pōt cōdere noua facta. Quid.i.ad quid? q.d.fruſtra, quū manifeſtū ſit, repetā claſſeis exuſtas: in littore Erycino.i.iuxta Erycem, in Sicilia, vbi Venus tēplum habet, & præcipue colitur. q.d. in conſpectu meo, & in regno meo. Quid, ſup. repetam: regē tempeſtatum.ſ.Æolum: excitū.i.excitatum, & cōmotum ad nocēdū Troianis: & vētos furētes excitos.i.euocatos Æolia.i.ex Æoli regia, aut Irim, actā nubibus, quę.ſ.Turno dedit, obſidendę vrbis nouę conſilium. Ipſa, ſup. Iuno, quam non nominat: quia coniugē Iouis mouet, ēt nūc maneis.i.inferos: vnde ipſa in. vj. Flectere ſi nequeo ſuperos Acheronta mouebo. hęc ſors rerum.i.infernalium: manebat.ſ.antea: intētata.i.non ſolicitata. Alecto.i.furia illa infernalis. immiſſa ſuperis.i.ad ſuperos, bacchata, ſupp. eſt per medias vrbeis: Italum.i. Italorum. Ego nil.i.nullo modo: moueor.i.afficior: ſuper imperio.i.promiſſione facta de imperio in.j. His ego nec metas rerū nec tēpora pono Imperiū ſine fine dedi. Erat autē in fatis imperium olim per Teucros, in Italia fore: quod & Iuno prius ſibi notū ſignificauit. Nos ſperauimus iſta.ſ.inania pollicita dum fortuna fuit.ſ.talis, vt ſperare poſſimus: vincāt, ſup. illi, quos tu mauis vincere.i.ſint voti compotes: & rerum potiātur, dummodo Troiani non penitus deleantur.

PIERIVS.

¶ O pater, ò hominū, diuūq; ęterna poteſtas.) Romanus codex, vna cum Porcio, & alijs quibuſdam legunt, Rerumq; æterna poteſtas. Probus grammaticus horum vnum ſm Phyſicos. Alterū, ſm mathematicos eſſe dicit. Circa res vero phyſicas verſatur inueſtigatio. ¶ Aggeribus mœrorum.) Prætereo, adgeribus, & atgeribus, vt habetur in exemplaribus antiquis. Illud miſſum non faciam. Multos authoritatem Seruij ſequutos, mœrorum, per œ diphthongum ſcriptitaſſe. Nam omnino eſſe quædam nomina, ait Probus, quæ, u, literam in œ literas conuertant: vtputa murorum, mœrorum, & cætera talia. In Romano tamen codice, in Mediceo, in Porcio, & plerifq; alijs manu ſcriptis, murorum, per u, notatum. Plura vero ſuper hoc videris apud Seruiū. ¶ Et inundant ſanguine foſſæ.) Antiq codices plerifq; legunt, foſſas, vt Rutuli ſit ſubiectum. Quam lectionē agnoſcere videtur Serui. dum ait, inundant, implent, & inundare faciūt, dicturus nimirum, implentur: ſi foſſę plurali nominatiuo legiſſet. ¶ Cur nūc tua quiſq; Vertere iuſſa poteſt.) Ita quidem ſcriptum eſt in antiquo codice Vaticanæ bibliothecę. Sed in Romano, iura: non, iuſſa, legitur. In Oblōgo autem, & aliquot alijs, Flectere iuſſa: quod à plerifq; doctis viris iam receptum eſt.

Si nulla eſt regio, Teucris quam det tua coniux
Dura:per euerſæ genitor fumantia Troiæ
Excidia obteſtor,liceat dimittere ab armis
Incolumen Aſcanium,liceat ſupereſſe nepotem:
Æneas ſanè ignotis iactetur in vndis,
Et quancunq; viam dederit fortuna,ſequatur.
Hunc tegere,& diræ valeam ſubducere pugnæ.
Eſt Amathus,eſt celſa mihi Paphos,atq; Cythera,
Idaliæq; domus:poſitis inglorius armis
Exigat hic æuum,magna ditione iubeto
Carthago premat Auſoniam:nihil vrbibus inde
Obſtabit Tyrijs:quid peſtem euadere belli
Iuuit?& Argolicos medios fugiſſe per igneis?
Totq; maris,vaſtæq; exhauſta pericula terræ,
Dum Latium Teucri,recidiuaq; pergama quærunt.
Non ſatius cineres patriæ inſediſſe ſupremos,
Atq; ſolum,quò Troia fuit?Xanthum & Simoenta
Redde oro miſeris:iterumq; reuoluere caſus
Da pater Iliacos Teucris.¶ Tum regia Iuno. POE.

SERVIVS.

¶ Côiux dura.) Hic diſtinguẽdum,ne incipiát eſſe duo epitheta,Dura fumantia excidia, quod cõtra arté fit,nulla interpoſita cõiunctiõe.¶ Nulla aũt regio.) inuidioſe dixit. vt ſupra, Cũctus ob Italiá terrarũ clauditur orbis:cũ à ſola arceãtur Italia.¶ Per euerſę genitor ſumãtia Troiæ.) Cũ dicimus, Rogo te p deos:hoc videmur dicere, Memineris religionis curæ eſſe petitioné meá:ſicut in primo expreſſit, At ſperate deos memores fandi atq; nefandi. Cũ aũt dicimus, Rogo te per miſerias meas, videmur dicere, Memineris ab eo te rogari q miſerias pertulit: vt qui rogatur, ad miſericordiá, miſeriarum cõmemoratiõe flectatur: ſicut eſt nũc in Veneris petitione. Nam ideo ſic rogat, vt commemoratiõe infelicitatis Troianæ impetret miſericordiam. Alias ſtultũ eſt, cum adiuratur Iupiter per excidia Troianorum. ¶ Incolumẽ Aſcanium.) Ideo Venus pro Ænea non petit hoc loco, non quia pro eo nõ moueatur: ſed aut quia ſcit eum celerius moriturum: aut quia ſoli Aſcanio debetur imperium, vt, Cui regnum Italiæ, Romanaq; tellus Debentur. ¶ Amathus & Paphos.) Cypri inſulæ ciuitates ſunt Veneri conſecratæ. ¶ Cythera.) Inſula Veneri conſecrata. Dicimus autem hæc Cythera, ſicut hæc Solyma, hæc Artaxata. Idalium, ciuitas Cypri. ¶ Inglorius.) Sine triumphis, immemor gloriæ. ¶ Inde.) Ideſt ab Aſcanio Tyrij nihil timebunt: & verum eſt. nam Scipio vaſtaturus eſt Aphricam. ¶ Quid peſtem euadere belli Iuuit?) In fine iam agit miſerabiliter, ſicut egit & in principijs. Nam hoc præcipit ars Rhetorica vt epilogi & principia pari argumentatione tractentur. Peſtem autem, incendium ſignificat: vt, Et toto deſcendit corpore peſtis, cum de nauibus loqueretur incenſis. ¶ Fugiſſe per ignes?) Exprimit quid ſit peſtẽ belli euadere. ¶ Recidiuaq; pergama.) Renaſcentia. Tractus autem ſermo eſt ab arboribus quæ alijs ſectis repullulant, ergo illud ſolum recidiuum dicimus quod poſtea renaſcitur, vnde modo recidiua dixit, quæ renouantur ab his qui ſunt ſuperſtites Troianis periculis. ¶ Cineres patriæ inſediſſe.) Propter illud, Dulceſq; meorum Relliquias colerem. ¶ Atq; ſolum, quo Troia fuit? Xãthum & Simoenta Redde oro miſeris.) Ambiguum eſt vtrum dicat, redde nobis re vera antiquam Troiam: an redde nobis terras in Italia ad ſimilitudinem Troiæ. Nouimus enim hanc fuiſſe conſuetudinem, vt aduenæ patriæ imaginem ſibi redderent: vt, Effigiem Xanthi, Troiamq; videtis. Bene ergo Venus medio vſa eſt loquendi genere, vt vtrunq; ſignificaret, & antiquæ Troię redditum, & imperium Italiæ, quod Troianis Iupiter ad ſimilitudinem Troię fore promiſerat, & magis hoc eſt, quod latenter deſyderat atq; petit. ¶ Iterumq; reuoluere caſus.) Si ad Troiam vis referre, ſic dic, Nobis redde Troiã per naufragia & pericula, ideſt patiamur denuo quæ pertulimus, duntaxat nobis Troia reddatur. Si vero ad Italiã vis referre, ſic intellige, Redde nobis Italiam, & libenter repetimus ea quæ in Troia pertulimus.

DONATVS.

¶ Si nulla eſt regio.) Dum imperſonaliter loqtur, & oblique malorum ipſorum pulſat authorem nimia doloris neceſſitate compulſa eſt, vt ad eius ſpecialé deſignationẽ deſcẽderet, viá tãta ſubtilitate conſilij, vt ipſum Iouem nonnullus pudor confunderet. non enim dixit Iuno hæc ſoror tua, ſed vxor tua commiſit, vt eẽt criminis mulieri cui nefas eſſet contra mariti venire ſententiam, ſi tantum, inquit, dura eſt vxor tua, vt omnes terras deneget Teucris. ¶ Per euerſæ ge.) Vnum ſaltem liceat deſiderare, quod ſit miſeris in tãta calamitate ſolatio, & ſit fas remeare Troianis, eamq; iterum patriam, per cuius excidium iuro. Æquius eſt his videre quotidie quam plangant, q̃ perire illic, vbi ſub falſa promiſſione verſantur. ¶ Liceat dimittere ab armis In.aſ.) Plurimum, inquit, arbitrabor me meruiſſe de patre, ſi ſuperſit innocens nepos, ſi ei rutulorũ arma contingat euadere. ¶ Æneas ſane igno.) De Æneæ partibus tacco, ferat ille fortunam ſuam, iactetur etiam nunc per
ignota

ignota pelagi: & qa iniquitas æquitati ſucceſſit, incerta pro certis expreſſit. ¶ Hunc tegere & diræ.) Faciam, inquit, ſine crimine pro filio meo, quod poſſum eumq; ſubtraham à bello. Ecce indicat conſilium ſuum. ¶ Eſt Amathus, &c.) Si viq; ei commorari nõ finitur, deget in meo, & materno iure cuiuſquam moleſtia non afficietur habebit remota nemorum abdita & ſyluarum. ¶ Poſitis in.a.) Et quia inuident virtuti eius & gloriæ, erit illic pcul à bello diſcretus, illic omne æuum ſine dimicatiõe conſumet. Et ſi minus accedit ex cauſa virtutis triumphorum, erit tamẽ in otio ſolatium doloris tanta emulatiõe caruiſſe. ¶ Magna ditiõe iubeto.) Oſtẽdere voluit per Æneá premi poſſe Carthaginem, ſi obtineret Italiam: ſine ipſo vero non poſſe, ſi hoc vis, inquit, aut hoc tuis ſenſibus placuit: iam iube, vt Carthago præferatur Italiæ: non obſiſtet vrbibus Tyrijs filius meus, ſi ſemel arma poſuerit. Carthaginis nomen abiecte pronũciandum pro perſona & affectu loquentis. Italiæ vero cum laude. alteram enim depreſſit quam indignam iudicauerat regno: alteram extulit, cui perpetuum deberi imperium ipſo Ioue referente didicerat, hinc oſtẽdit, quia omnis cauſa odiorum Iunonis pter ſtatum Carthaginis fuerat ſuſcepta, non propter Troianorũ aut ipſius Æneæ aliquam culpam: ſed ne naſceretur ex Troianis, qui fatorum ſuffragio ipſam Carthaginẽ perderet. ¶ Quid peſtẽ e.b.iu.) Quid profuit euaſiſſe bellum, quod florẽ Troianę iuuentutis extinxit? Quid mediũ tranſiſſe per flammas? honeſtius dictũ eſt, q̃, ſi poneretur per medias flãmas, medium tranſiſſe per flammas, hanc habet proprietatem, quia vallatus incendijs cum difficultate euaſit. Addidit tertium, maris ac terrarum vaſtarum, hoc eſt deſertarum diſcrimina, quę inferiora nõ eſſent incendio & bello, horũ vis accępta quantitate augmẽtum parit, quum dicit tot. Leue.n. videretur, non frequenter ſed ſemel eſſet effectum, & oĩa iſta perpeſſos aſſeruit, quum quærerent latium, quo ire iubebantur, & pergama reparare. ¶ Non ſatius cineres patriæ.) Nõ melius fuiſſet remanſiſſe in cineribus patriæ, & in ſolo genitali reſediſſe, q̃ labores tot & pericula ſine commoditate ſuſcępiſſe? ¶ Xãthum & ſimo.) Neceſſarium poſuit redde. ipſius enim iuſſu fines regionum ſuarum Troiani dimiſerant: ipſe reddere debuit, quod iubendo ſuſtulerat: aut id quod pollicitus fuerat, dare. Magnum, inquit, meis præſtabis beneficium, ſi patriam antiquam illis reddideris, ſed non vere, ſed propter inuidiam dicit. Ideo ſequitur. ¶ Iterum re.c.) Et ſi hoc putatur iuſtum, iterum in labores redeãt & periculis rurſum ſtudio deteriore ſubdantur: vt oſtenderet iniquum eẽ, negari præſentia iniquiſſimis fatis & ad ea, quæ per tot annorum ſeriem vix euaſerant, reuocari.

ASCENSIVS.

¶ Si nulla eſt.) Proſequitur Venus cœptá orationẽ, orans vt ſi in Italia Æneas regnare non poſſit, ſaltẽ non occidatur, ſed incolumis, ad Veneris regna cõmeare permittatur. Dona.ſic. ¶ Tua cõ.) Oblique hactenus in eam loquuta eſt nũc doloris neceſſitate compellitur, vt eam nominet. ¶ Ignot.vn.) per ignota maria cõtinuet errores. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Si nulla eſt regio quã coniux tua dura.ſ. Troianis. Iuno det.i. permittat Teucris: aut ſic, ſi nulla regio eſt Teucris, quam tua coniux dura det. aut, quã det tua cõiux, ne videlicet videatur vituperare coniugẽ, coram coniuge: ego, ò genitor: obteſtor.i. obſecro per dura excidia Troiæ euerſæ: fumantia.ſ. adhuc: & id inuidioſe dictum, quum poſt ſeptenniũ non amplius fument, liceat dimittere ab armis Aſcanium incolumẽ.i. ſanum: & illæſum: & liceat ſupereſſe nepotem.ſ. meum, quia nepos erat Veneris: aut generaliter accipiẽdo.i. pnepotẽ tuum: & iactetur ſane Æneas vndis ignotis.i. per vndas ignotas, ſicut hactenus iactatus eſt: & ſequatur viam quacunq; fortuna dederit: valeam i. permittar valere: tegere.i. protegere, hunc.ſ. Aſcanium: & ſubducere pugnæ diræ: Amathus ciuitas illa Cypri inſulæ: eſt mihi.i. ego habeo eam. Et Paphos, eiuſdẽ inſulæ: ciuitas celſa.i. ſublimis: Ordo.

eſt mihi.ſ.ſacra:atq; Cythera,ſupp.ſunt mihi:& domus Idaliæ.i. ipſius Idalij,ciuitatis Cypri,ſup.ſunt mihi:iubeto,vt,ſupp.Aſcanius:exigat hic exiſtens inglorius.i.non glorioſus, nec inclytus: ſed ignobilis exigat inquam.i.ad extremum vſq;,agat æuum armis poſitis.i.depoſitis,ſup.in ditione magna.Et iubeto,vt, ſupp. Carthago:præmat.i.opprimat,ditione magna Auſoniam;quod factura eſt,ſi domus Æneæ ab Italia propellitur: vnde in.j.Hoc regnum dea gentibus eſſe Si qua fata ſinant,iam tum tenditq;,fouetq; Progeniem,ſed enim Troiano à ſanguine duci Audierat tyrias olim quę verteret arces,&c.Nihil obſtabit inde.i.ab his locis mihi ſacris vrbibus Tyrijs,& præcipue Carthagini.q.d.Iunonē, nullam ad domum Æneæ perſequēdam habere cauſam:niſi quo regnum Italiæ Tyrias auerteret arces:vt in.iij.huius dictum eſt. Quid iuuit,ideſt profuit:euadere,pro euaſiſſe:peſtem belli,ſcilicet Troiani:& fugiſſe per medios igneis: Argolicos.i.ab Argolicis,Troiæ imiſſos,& quid,ſup.iuuit:tot pericula maris,& vaſtæ terræ:exhauſta,ſupp.eſſe.i.exhauſiſſe, dum Teucri quærunt Latium:& Pergama recidiua.i.iterum caſura,quaſi dicat,nihil.Seruius videtur legere,recidiua.i.renaſcētia. Non.i.nonne.q.d.multo ſatius.i melius,& ſalutarius fuit:inſediſſe.i.inhabitaſſe,aut reſidēdi cauſa occupaſſe:cineres ſupremos patriæ.ſ.Troiæ,atq; inſediſſe ſolum,vbi Troia fuit:redde,oro, iterum miſeris.ſ.Troianis,Xanthū,& Simoenta.i.fluēta illa Troiana:& ò pater,ego oro da miſeris Teucris reuoluere iterū caſus.Iliacos.i.Troianos:hoc autē dicens,amaritudine oppreſſa videtur defeciſſe Venus:vnde ſequitur,Acta furore,&c.

PIERIVS.

¶ Æneas ſane ignotis iactetur in vndis.)Et ſane,& vndis.In pleriſq; omnino codicibus habetur.Sed Romanus codex antiquiſſimus: & qui apud me eſt,Æneas procul ignotis,legunt:atq; etiā pro,vndis oris.In veteribus aliquot exemplaribus inueni: & eſt conceſſio amaritudinis plena. Æneas procul ignotis iactetur in oris, dum tantum liceat mihi Aſcaniū in vrbibus meis,aut Amathunte,aut Papho,aut Cytheris incolumem ſeruare.Magis tamē placet,vndis:vt adludat obiter ad futuram Æneæ mortem,vt in iiij.Cadat ante diem,mediaq; inhumatus harena.¶ Et diræ valeā ſubducere pugnæ.) In antiquiſſimo codice, duræ, Sed in alijs omnibus,diræ.¶ Eſt Amathus,eſt celſa mihi Paphos,atq; Cythera.) In expoſito Palatino codice legere eſt,Amathus eſt celſa Paphos,atq; alta Cythera:cui lectioni ſecretior ille codex, maioribus literis perſcriptus,nōnihil adſtipulatur,quamuis in eo ſint literæ aliquot inuerſæ.Adiuuat etiam id quod inferius Iuno,eadē argumenta retorquens, ait, Sunt alta Cythera. Sunt vero codices antiqui,vbi Amathos ſcriptum ſit.Sed enim,ἀμαθοῦς,Græce dicitur,& eodem modo proferunt Latini:eiuſdem diphthongi,ου,ſeruato ſono.¶ Exigat hic æuum.)Antiqua pleraq; exemplaria,Exiget,indicandi qualitate legunt,non in depoſcendi figura.Nam illud,Magna ditione iubeto Carthago præmat Auſoniā ſeparatum eſt membrum per conceſſionem. ¶ Et Argolicos medios fugiſſe per igneis.) In Roma.cod.in Mediceo in Porcio, & nonnullis alijs antiquis,medium,legitur:quod multo magis placet.¶ Recidiuaq; Pergama quærunt.) Recidiua quidem in multis habetur exēplaribus,tam recētibus, q̄ vetuſtis:tractum ſermonē de arboribus, quæ alijs ſectis repullulant,ait Seruius.Qui quidē longe eruditius mihi videtur expoſuiſſe alibi, poſt caſum reſtituta,eo verſu, Et recidiua manu poſuiſſem Pergama victis,vt enim à cado,cadiuus:ita,à recido,recidiuus:quod ſi à cędo,ſeco, deduceret,ſecunda ſyllaba produci deberet,his tamen ita diſputatis,& codex Romanus,& alter peruetus qui apud me eſt,rediuiua,legunt.quod non ita proprie dictum nonnulli putant.Sextus tamē Pompeius,vbi,rediuiuum,eſſe:ex vetuſto,renouatum,exponit:exēplū ex Cicerone citat libro.j.in Verrē.Vtrum exiſtimatis minus operis eſſe,vnam columnam efficere ab integro nouā, nullo lapide rediuiuo.Ita enim eſt in antiquo Pompeij codice.

Acta furore graui.¶ Quid me alta ſilentia cogis IVNO
Rumpere,& obductum verbis vulgare dolorem?
Ænean hominum quiſquam,diuumq; ſubegit
Bella ſequi:aut hoſtem regi ſe inferre Latino?
Italiam petijt fatis authoribus eſto,
Caſſandræ impulſus furijs:num linquere caſtra
Hortati ſumus?aut vitam committere ventis?
Num puero ſummam belli,num credere muros?
Tyrrhenam'ue fidem,aut gentes agitare quietas?
Quis deus in fraudem?quæ dura potentia noſtra
Egit?vbi hic Iuno,demiſſa'ue nubibus Iris?
Indignum eſt Italos Troiam circundare flammis
Naſcentem,& patria Turnum conſiſtere terra,
Cui Pilumnus auus,cui diua Venilia mater.
Quid face Troianos atra vim ferre Latinis?
Arua aliena iugo premere,atq; auertere prędas?
Quid ſoceros legere?& gremijs abducere pactas?
Pacem orare manu,præfigere puppibus arma,
Tu potes Æneam manibus ſubducere Graium,
Proq; viro nebulam,& ventos obtendere inaneis:
Et potes in totidem claſſem conuertere nymphas.
Nos aliquid Rutulos contra iuuiſſe,nefandum eſt.
Æneas ignarus abeſt,ignarus & abſit.
Eſt Paphos,Idaliumq; tibi,ſunt alta Cythera.
Quid grauidam bellis vrbem,& corda aſpera tentas?
Nos'ne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
Conamur?nos,an miſeros qui Troas Achiuis
Obiecit?quę cauſa fuit conſurgere in arma,
Europamq;,Aſiamq;,& fœdera ſoluere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter?
Aut ego tela dedi?foui'ue cupidine bella?
Tunc decuit metuiſſe tuis:nunc ſera querelis
Haud iuſtis aſſurgis,& irrita iurgia iactas.

SERVIVS.

¶ Alta ſilentia.) Iuno vbiq; ſilens inducitur. Vnde ei oratio niſi ex nimia neceſſitate nō datur.hinc eſt,Acta furore graui.Statius,Iunonem tacitam furibunda ſilentia torquēt. Et notandum quia ſigillatim dicta Veneris hac oratione ſoluuntur.¶ Silētia cogis rumpere.) Silentium rumpere,eſt non tacere.Vnde apparet vſurpatiue dictum eſſe,Compoſito rumpit vocem,ideſt loquitur, nā vocem rumpere,ſilere eſt:ſilētium rumpere,loqui.¶ Obductum dolorem.)Celatum, & diuturna iam cicatrice coopertum,nam obduci dicūtur vulnera,quæ cicatrice claudūtur. ¶ Æneam hominum quiſq;.) Celat quæ facta ſunt, & quæ non ſunt facta,commemorat. Nam non Æneas ſed Turnus Iunonis inſtinctu bella commouit. Vtitur autem replicatione rerum obiectarum,poſt enim ſeqtur reſolutio.¶ Eſto.) Modo aduerbium concedentis eſt, nam græcum eſt. Illo autem loco verbum eſt, Eſto nunc ſol teſtis.¶ Caſſandrę impulſus furijs.)Bene furijs plurali numero, quod de vaticinantibus non dicitur,vt videātur merito eſſe decepti q Caſſandræ inſanienti crediderunt quod falſo dicitur à Iunone, ſicut ex verbis probamus Anchiſæ,qui ait,Vt quem tum vates Caſſandra moueret.¶ Vitam committere ventis.) Id eſt incertis & inanibus rebus. ¶ Num puero ſummam belli.) Exaggeratio eſt ab ætate. ¶ Tyrrhenamq; fidem.) Inire ſocietatem cum inimicis gentibus Turno: aut certe diſrumpere fœdera quæ Turnus cum Tyrrhenis inierat. Sciendum ſane Turnum auxiliorum cauſa ad Mezentium confugiſſe. ¶ Gentes quietas.) Nam licet vellent in bella prorumpere, tamen erant quietæ, propter illud oraculum,Externos optate duces.¶ Quis deus in fraudem?) Ideſt in periculum. ita enim in iure lectum eſt,Fraudi erit illa res, ideſt periculo. ¶ Quæ dura potentia noſtra.) Ad illud reſpicit, Si nulla eſt regio Teucris, quam det tua coniūx Dura. ¶ Nubibus Iris.) Propter illud,Aut actam nubibus Irim.¶ Indignū eſt Italos Troiam circundare flammis.) Rhetoricum eſt. Nam quoties aliqua non poſſumus ſoluere,paria opponimus: qđ nunc Iuno facit, nam negare non poteſt, nec ſoluere: quia obſidentur Troiani, Vnde dicit,Hoc indignum eſt, Troianos obſideri,aliena eos matrimonia præripere dignum eſt. Sic in Bucolicis,Dic quibus in terris īſcripti nomina regum. ¶ Pilumnus auus.)Comparat genus Turni cum Ænea, dicens ēt auum eius eſſe deum. Item ad Veneris obtrectationem dicit. ¶ Cui diua Venilia mater.) Nā Venilia Nympha eſt. Pilumnum autem Turnū auum ideo dicit, vt à vicino, nobilis

nobilis genere eſſe videatur, ſicut eſt Æneas. Nam paulo poſt dictura eſt ipſa Iuno, Pilumnusq; illi quartus pater. ¶ Atra face.) Sæuo bello: & eſt belli diffinitio. Nõ enim facibus Troiani pugnauerant. ¶ Auertere prædas.) Inuidioſe: cæterum nihil rapuerant. ¶ Legere.) Furari: vnde & ſacrilegi dicuntur qui ſacra legunt, ideſt furantur. Alibi, Vel quæ ſublegi tacitus tibi carmina nuper. ¶ Gremiis abducere pactas?) Ideſt ſponſas. Nam ante vſum tabularũ, matrimonii cautiones ſibi inuicem emittebant, in quibus ſpondebant ſe conſentire in iure matrimonii, & fideiuſſores dabãt. Vnde & admiſſum eſt vt dicamus virum à ſpondendo ſponſum. Cæterum proprie ſponderi, puellæ eſt, ergo ſponſus non quia promittitur, ſed quia ſpondet & ſponſores dat. Sane exaggeratio eſt nimia in eo quod ait, Gremiis abducere: tanquã iam vxores. ¶ Præfigere puppibus arma.) Propter illud, Scuta virũ fluuio pictasq; innare carinas. Scilicet quando ad petenda nauigauit auxilia. ¶ Pacem autem orare.) Propter, Centũ oratores Auguſta ad mœnia regis Ire iubet. ¶ Proq; viro nebulam.) Ad opprobrium pro viro dixit, non pro filio rem inanem oppoſitam, dicit autem quando eum Venus à Diomede liberauit, vel Neptunus ab Achille: qđ Veneri imputatur, quia in eius gratiam factum eſt. ¶ Ventos inanes.) Vacuos: & eſt nebulæ definitio. ¶ Et potes in totidem claſſem conuertere Nymphas.) Licet hoc Mater deum fecerit, tamen hoc Veneri imputatur, quia eius gratia factum eſt: vt in illo loco, Quas tum Philomela dapes, cum Progne fecerit: ſed ꝓpter Philomelam. Aut certe quia Venerem dicunt eſſe matrem deum. ¶ Æneas ignarus abeſt.) Ea quæ ſoluere non poſſumus, irridemus: vt hoc loco, ſic in Bucolicis præmiſit, Diuini opus Alcimedontis, poſtea per irriſionem ait, Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit. ¶ Grauidam bellis vrbem.) Alibi, Populosq; feroces Contundet. Vrbem autem prouinciam dicit, quo modo, Italiam quæro patriam. ¶ Noſne tibi fluxas.) Status relatiuus, per quem oſtendit Venerem magis Troianis fuiſſe cauſam periculorum. ¶ Fluxas.) Molles, quæ poſſent etiam ſine inimicis perire. Res fluxas: fluxam rempublicam. ¶ Fœdera ſoluere furto?) Legitur in hiſtoriis quòd Troiani cum Græcis fœdus habuerunt. Vnde etiam Paris eſt ſuſceptus hoſpitio, & ſic commiſit adulterium. Ergo fœdera ſoluere, eſt furto amicitias adulterio diſſipare, nam furtum eſt adulterium: vnde eſt, Et dulcia furta. Et euerſi Ilii hæc eſt vera cauſa, nam Fœdera quæ inter Græcos & Troianos fuerunt, ita ſoluta ſunt. Hercules cum expugnato Ilio filiam Laomedontis Heſionam Priami ſororem Thelamoni dediſſet profecti ſunt legati cum Priamo, & eam minime repetere potuerunt, illis dicentibus ſe eam habere iure bellorum. Vnde commotus Priamus miſit Paridem cum exercitu vt aliquid tale abduceret: aut vxorem regis aut filiam, qui expugnata Sparta Helenam rapuit. Hinc ergo Virgilius vtrunq; tangit: & iſtam hiſtoriam quam modo diximus, & propter iudicium Paridis, quanuis fabula ſit illa res, & à poetis compoſita. ¶ Qui Troas Achiuis.) Atqui de Venere loquitur: ſed quia dei Arſenothelis ſunt, vt diximus ſupra, ideo ſic dixit, nam in ſubauditione ponuntur ea quæ non poſſumus dicere aperte. ¶ Dardanus.) Non præter iniuriam Æneę hoc poſuit, quia Dardanus dicitur. Nam perite dubium nomen elegit, qui contumeliam cõmunicaret Æneæ. ¶ Spartam expugnauit.) Hoc de hiſtoria eſt, vt diximus. Nam ſollicitata Helena cum Parim ſequi voluiſſet, egreſſus ille ciuitatem obſedit: qua euerſa Helenam rapuit: vnde & recipi meruit à marito. ¶ Tela dedi.) aut amori, aut bello. ¶ Decuit metuiſſe.) Optima eſt elocutio, nam vtrunq; præteriti eſt tẽporis. Si enim dixeris, Decet metuiſſe: incongruum eſt, quia decet pręſentis eſt metuiſſe præteriti. ¶ Sera.) Pro ſero. ¶ Iactas.) Ventilas.

DONATVS.

¶ Tum regia Iuno. A. f. g.) Furorem dicendo, oſtẽdit iniuſte cõmotam atq; excitatã vehemẽter. vbi. n. furor interuenit, verũ animi iudicium ceſſat. Furorẽ igitur Iuno collegit, primũ ex ea cauſa, quod in conuentu deorũ omniũ dolebat ſe eſſe cõfuſam: quod mira arte egerat Venus, vt quum eſſet contra Troianos, omnium deorum in fauorem Iunonis ſtudium ſuſceptũ, Iunonẽ peteret ſolam, quo cæterorum aſſenſum ſuis partibus quęreret, quod ꝑuenire nõ poſſet, niſi diſſimulatio fuiſſet adiecta. Accuſare autem aut oẽs, aut plures quid prodeſſet? quũ authore deiecto, nihil eẽt ſtudii veteris in cęterorum ſenſibus remanſurum? hinc igitur Iunonis mentem furor inuaſerat: quia ſolam Veneris timebat inuidiam accedentẽ, eo quoq; iri obuiã cœptis ſuis, quę inique ſuſcęperat, conſiderabat ipſum etiã Iouẽ ęquitate victũ pro Troianorum partibus facere, cur non faceret? cui auſus ſuos nõ permittebatur implere cur non faceret, quæ liberius Veneris voce gemebat ſe eſſe contemptã? quid tamen dicat, cõſiderandũ eſt. ipſius. n. reſponſione obiectorũ purgatio erit, & in Veneris & in Troianorum perſonam omne criminationis reuocabitur pondus. Ecce quantũ profuit Veneri non pauca dixiſſe: quia multa paucis dici non poterant. Occaſione quippe arrepta conſilii argumentorum veterũ collecta congeries ſemel deberet effundi, quæ penitus æmulam mitteret in furorem. ¶ Quid me. a. ſi. co. Ru.) Dixit principium ex perſona ſua, quã ſciebat graui inuidia laborare, aſſerens, quã non habuit verecundiam, & grauare ex eo cupiẽs Venerem: quæ ſe dicebat prouocari in colloquium publicũ, & cauſam dicere, quæq; monſtrare ſe cupiebat modeſtam, & perſonã Veneris prouocantis impudentem. Quid, inquit, me prouocas loqui? quid vrges in publicum proferre? quod verecundo ſilentio diutiſſime preſſi: q; profecto adhuc ſenſibus retinerẽ, niſi eſſet crimen, impudenter obiecta non refutaſſe reſponſo, quod ait me hoc videtur tetigiſſe, verecundam, me iniurias diſſimulantem, me inimicam nulli. Rũpere quoq; non inaniter poſitum eſt, hinc monſtrat velut cõpulſam loqui ſe, & coactam reſpondere. Rumpitur quippe quicquid magnam violentiam ſenſerit, & non emergit ex alto pectoris, niſi quod vi cogentis excluditur. Obductus vero dolor eſt, quem tegit patientia diſſimulantis, commẽdata in principiis perſona ſua, & diuerſæ partis nonnullis calumniis aſperſa, omiſit narrationẽ, quia hanc ipſam ſcientibus ingerere fuerat vitioſum, & ob ipſas quæſtiones magis fuerat proponendum. In his quippe & purgari ſe poſſe arbitrabatur Iuno, & Troianos ſibi potius non aliquẽ aliquando nocuiſſe poterat demonſtrare. ¶ Ænean hoſtem quiſ.) Nititur colorare cauſam malam, Æneas quippe non mouit bellum: ſed exiſtentibus inimicis affuit ſibi, nec latini ſe hoſtẽ profeſſus eſt, ſed his, qui inſtinctu ipſius Iunonis primi ſumpſerũt arma. ¶ Italiam petiit. f. au.) Et hic ſubauditur eſto. Et quia hoc negare non potuit, quod verũ eſſe conſtabat: nõ auſa eſt improbare: quin potius conſenſit: & hoc nititur alio genere pręgrauare. ¶ Nũ, inquit, linquere caſtra Hor. ſ.) Ad vtrũq; pertinet. i. caſtra & nauigationem. Ecce argumentum Iunonis contra Veneris inuentum. Veneris enim conſilium fuit, non accuſare plurimos, hæc nititur miſcere ſibi alios, omnesq; connectere, vt vnam omnium faciat cauſam: ne ſola eſſet in obiectorum inuidia. Nunquid nam nos, inqt, eum ſumus hortati caſtrorum tuta dimittere, & committere animam ventis, & reuera maximum ſignum temeritatis & reprehẽſione dignum, quod primo loco credidit obiiciendum: ſed id retorquendum in eam, quæ hominem quietum in extremam neceſſitatem compulit, vt ſatius eſſet petere incerta propter expeditionem neceſſariam, quam cum ipſa caſtrorum defenſione conſumi. ¶ Num puero ſum. bel.) Et his omnibus aptandum eſt, hortati ſumus, recte poſſet videri: hoc quoque obiectum eſt. Si Æneas reuera ſummam belli aut defenſionem murorum commiſiſſet illi ætati, quæ ne ſibi prouidere conſilio poſſet, nec periculum virtute propellere: ſed hoc Æneas non fecerat. Diſpoſitio enim affuturi talis extitit, qualis in nono libro deſcripta eſt ab ipſo Virgilio inter Æneæ laudes hoc quoque enumerante hoc modo. Namque ita diſcedens præceperat optimus armis Æneas ſiqua interea fortuna fuiſſet, Neu ſtruere auderent aciem, neu credere campo, ſed tutos ſeruarẽt aggere muros, & alio loco, iſtat Mneſtheus, acerq; Sereſtus, Quos pater Æneas ſiquando aduerſa vocarent Rectores iuueni & rerum dedit eſſe magiſtros. Ecce nihil credidit puero, ſed ipſum magis cum omnibus faciendi conſiliis idoneis & robuſta exercitatione florentibus viris perpenſa prouiſione commiſit. Tyrrhenos vero non exciuit quietos in bellum: ſed iuſta ex cauſa cõmotus eos nauigaturus inuenit, iiſdemq; ſe tum diſiunxit, quos ipſe Turnus ſuſcipiendi bellum fecerat ſuis partibus inimicos, nec bellum geri cum hoſtibus iuſſit: ſed venientibus obiectu aggeris & defenſione turris obſiſti. Obiicit Iuno velut maleſta Æneæ tacet facti cauſas, quod ipſa conflauerat. ¶ Quis deus in fraudem?) Nunquid nam inquit hæc Iuno fecit, aut iris? & conſtabat hæc Iunonem feciſſe per furiam, & per irim excitaſſe Turnum, quum otioſus patrio ſederet in luco. ¶ Indignum eſt Italos, &c.) Per comparationem nititur leuare partes ſuas, & grauare partem aduerſam. Comparat enim perſonam ſuã & Veneris, Æneæ, & Turni, factum ſuum, & factum Veneris, geſta Æneæ, & geſta Turni. Ait ergo indignum eſſe arbitraris Italos aſſiſtere commodis ſuis, & naſcentem Troiam flammis circundare? Nunquid indignum etiam illud eſt, vt Turnus terras ſibi patrias vindicet originalibus auis regibus maioribus natus, ac diuina matre progenitus? Hoc verum aſſerebat Iuno: ſed tacuit de Æneæ genere, quoniã pilumno Iupiter non fuerat conferendus nec Veneri venilia, ſed obiecit incẽdium Italis paraſſe Troianos.

Sed hoc falſo cōpoſuit. Et arua aliena iugo premere, non fuit verū: nā hoc voluiſſe Troianos probari nō poterat: atq; auertere prædas, quomodo hæc audere potuerant, qui rogantes venerant ad latinum? eligere aūt ſocios aut gremijs pactos adducere, quando Æneas probatur voluiſſe? quū nec petiſſe diceretur, nec vxorem duxiſſe: ſed latini habuiſſe promiſſum, & vltro oblata affinitatis iura, quando aūt poſt acceptam pacē Troianos poterat monſtrare, arma ſponte ſumpſiſſe, quod eſſet prouocatus ad bellū. Poſt hæc, quę falſis conſtruxerat, dicit vera, vt ex his daret omnibus fidē. ¶ Tu potes Æneam.) Tibi vis, inquit, licuiſſe, vt Æneam manibus eriperes hoſtiū, artificioſe poſuit, nam ſi diceret, tibi licuit liberare filium. Recte vbiq; fecerat mater: quod vero de conuerſis in nymphas nauibus obiectandum credidit, nō Venus ſed deum curauerat genitrix. ¶ Nos aliquid contra ru.) Scelus ait putas admiſſum, ꝙ ex aliqua parte adiuuimus rutulos, bene extenuauit, quod ipſa præſtitit, dicendo in inuidia ſumus, quia aliquid ꝓ rutulis fecimus: vt intelligatur ex eo, tu plurima & magna contuliſti: ſed non fuerunt perſonæ conſimiles, nec pares ſubſtantiæ cauſarum, Venus pro filio, pro voluntate fatorum, ſecundum deorū reſponſa, quæ ſuperi & manes addiderant, in cauſa iuſta affuit nō tantū alijs ſed ſibi. Iuno vero pro alieno in cauſa iuſti odij contra fata contra omnia, quæ ſupra dicta ſunt, rutulos fouebat, & Turnum, ¶ Æneas ignarus.a.i.&.a.) Obijcis, inquit, mihi Æneæ peregrinantis abſentiam, & quidem nihil horum ſciat, atq; vtinā ſemper in erroribus degat: nihilq; geſtum factumq; cognoſcat. ¶ Eſt paphos, id.t.) Habes loca voluptuaria, amœna. delicioſa, conuenientia filio tuo, quid quæris tentare, quod prouocatum ferre nō poſſis, adhuc perſeuerat, quaſi Troiani mouerint bellum, grauidā bellis vrbem & corda aſpera tentas? Quid quæris tentare, vbi bella congeſta ſunt? & moueri eos, qui ſunt natura feri: quæ non facile ſedari poſſunt, quum fuerint moti. ¶ Nos ne tibi fluxas.ph.r.) Quæ fortia fuerunt ſeruauit ad finem: & in quibus Venus ipſa potuit ſpecialiter deformari, quereris ait, & Troianorum mala grauiter ingemiſcis, atq; in me aggerēdum exiſtimas, quod tuorum eſt criminum. Ego ne perdidi imperium Troiæ? ego ne illa quæ græcis miſeros Troianos obiecit, quaſi dolens miſeros vocat: q̄bus atrox fuerat inimica, vt perſonā Veneris grauiſſimo inuidiæ pondere prægrauaret. Troiani, inquit, nō perdidiſſent imperium phrygię ſi luxurioſi non fuiſſent, ſi non te duce alienū matrimonium inuaſiſſent: ſi nō illorū diſſolutis moribus tuis ſceleris iunxiſſes augmentū. ¶ Quæ cauſa fuit.) Deniq; ait, diſcutiamus cauſam tūc belli amoti, tu inuenieris in crimine. tu enim viam & fontem adulterio conficiendo præbuiſti, nam quæ fuit cauſa alia, ex qua ad expugnationem tot vrbium veniretur? tu virorū manus armaſti, quo in facto cupido tuus non amores ſolitos ſed bellorū faces accendit. Cauſam mali aurei & iniuriam Paridis in ſenſibus gerit: & huius cōmemorationem ſuppliciter facit, vt oſtendat excidium Troiæ nullo deo e diuerſo veniente, ſed ſolo facto Veneris extitiſſe, fœdera ſoluere, eſt furto matrimonij iure honeſtos nexus, & vincula turpi cōuentione diſſoluere. ¶ Tunc decuit metuiſſe tuis.) Præpoſtero, inquit, tempore tuorū te ſollicitudo cōmouit, tunc fieri decuit pro Troianis aliquid, quū illorū durabat integritas, iam ſerū eſt, quod agis, q̄ per te illis inflicta ſunt, emendare cōtendis, quid tibi clamores, aut iurgia, quę fruſtra iactitas, prodeſſe poſſint? vt perdita referas, aut amiſſa recuperes?

ASCENSIVS.

❡ Tum regia Iuno.) Acta furore graui recitat reſponſionem Iunonis ſane artificioſam, vt & Seruius & Dona. edocēt. Donati verba ſunt. ¶ Acta.) Furore, ergo iniuſte commota. Oſtendit Iuno ſe inuitam cogi. Nā nihil rūpitur, niſi magna violentia, Æneam nititur colorare falſa: nam Æneas bellū non mouit, ſed inſtinctu Iunonis Latini. ¶ Num puero?) Hoc quoq; falſum eſt. Nam ſenioribus rem reliquit, & pugnam committere vetuit. ¶ Cui pilumnus a.) Per comparationē Æneæ, & Veneris, & ſui, & Turni, extollit cauſam ſuā: & deprimit aduerſariorum. ¶ Nos aliquid.) Extenuat factum ſuum. Verum Venus affuit cauſæ, cui dij & fata fauebant. ¶ Me duce.) Quę grauiora ſunt argumenta, in fine ſeruat. Hæc ille. ❡ Ordo autem eſt. Tum.i.deinde: poſtq̄ conticuit Venus: Iuno regia.ſ.coniux: acta.i.impulſa, & ſtimulata graui furore: inquit, ſup. quid.i.ad quid: cogis me rumpere.i.interrūpere: alta ſilentia.i.alto, hoc eſt imo pectore recondita: quæ rumpuntur dum loquimur, eſt ergo, quid me cogis prologui, quæ ſilere mallem, q̄ in te quidq̄ dicere & quid cogis me vulgare.i.vulgo manifeſtare: verbis.i.aperto ſermone: dolorē obductum.i.celatum, & abſtruſum? q.d. id non facis cum tuo cōmodo: nam vt te falſo conqueſtā probem dic mihi an quiſq̄ hominū & deum ſubegit.i.

Ordo.

compulit Æneā ſequi bella aut inferre ſe hoſtem regi latino? q.d. quia iniuſtum eſt externū velle propellere indigenas: & ita ſi receptus non eſt abijſſe debuit ſine bello, & ne Venus dicat eadem fata quę coegerunt in Italiam venire: cogere & bellum inferre, purgat hoc dicens. Eſto, ideſt concedatur, & ita ſit, ꝙ petijt Italiam fatis authoribus, ideſt fatorum authoritate. (Noue autem dicuntur fata authores ſicut ſydera teſtes) impulſus videlicet: furijs, ideſt inſano vaticinio Caſſandræ, ſcilicet filiæ Priami: num, ideſt nunquid: nos ſumus hortati linquere.i. vt linquat caſtra: aut committere.i. vt committat: vitam vētis, ideſt incertis & inanibus rebus: aut ideo ventis: quia niſi vento tyberis: fuiſſet renauigabilis factus, fuiſſet ab hoſtibus deprehenſus. vt.ſ. nūc phyſice dicat quod prius poetice. Nam ſic poſſumus intelligere aquas tyberis effectas nauigabiles non numine tybris dei ſed vi ventorum, ab inferiore contra flantium & impedientiū curſum. Num etiam hortati ſumus ipſum cōmittere puero.ſ. Aſcanio ſummā.i. pręcipuā adminiſtrationem belli? quod etiam non fecerat Æneas ſed oratorie ꝓ ſe ſumit Iuno quæ vero ſimilia ſunt. Nam nihil patri illo charius num etiam hortati ſumus: ſed mire Iuno de ſe loquens maſculino vtitur genere, non quia de eo dictum ſit: Nec dextræ erranti deus abfuit, ſed quia dicendo hortati ſignificat ſe multos deorum habere fautores & conſentaneos: num ergo hortati ſumus: credere.i. committere puero muros aut agitare.i. prouocare & laceſſere fidem tyrrhenam.i. ſocietatē & fœdus quā & quod inter ſe habent & gentes quietas.ſ. ante Æneæ aduentum. Quis deus egit.ſ. impulit eum in fraudem.ſ. faciendam Turno: aut quę dura potētia noſtra egit ſupp. eum in fraudem? quaſi dicat, nullus & nulla vbi ſup. fuit hic.i. ad has res faciēdas Iuno Iris demiſſa nubibus? quaſi dicat, nuſq̄ interfuit nec conſuluit & loquitur de ſe tanquā de alia in tertia perſona? q.d. ea quā tantopere accuſas non interfuit his Ænee tui facinoribus turpibus & negligētiæ ignauæ. Indignum eſt.i. res indigne ferēda: Italos circundare Troiā naſcentem flammis & Turnum conſiſtere.i. perſtare: aut conſtituere turnum in terra patria: cui.ſ. Turno pilūnus.ſ. deus: eſt auus & diua venilia.ſ. nympha eſt mater. q d. qa indignū eſt regem e ſuo regno deturbare: dignum & iuſtum eſt alterius regni: inuaſores etiam flammis propellere & iniquas ſedes exurere. Quid ſupp. cenſeres iuſtum ne an iniuſtum: Troianos ferre.i. ꝙ Troiani inferunt Latinis vim.i. Violentiam face atra.i. iniqua & pernicioſa: & premere iugo, ideſt ſeruitute arua aliena atque auertere prædas.i. deprædari agros auertendo pecora & armenta? quid ſup. cenſes legere, ideſt ſuffurari ſoceros: & abducere gremijs.i. ex gremio ſponſi pactas.i. ſponſas: & inuidioſe de re vna pluraliter loqtur. Quid ſup. eſt aut cenſes eſſe orare manu.i. indicijs manuum: præferendo.ſ. ramum oliuę: pacē.i. concordiam: & pręfigere puppibus arma.i. bellū minari ac ſtatim inferre? q.d. id merito indignū cenſeat, deniq; ſi vis Æneā eripere: ſcis quo pacto id facias: quia tu potes id enim feciſti vt in ſecūdo, Deſcēdo, ac ducēte deo flāmam inter, & hoſtes expedior, &c. ſubducere.i. clā abducere Æneā manibus graium.i. gręcorū & obtendere.i. contra tendere & pſentare pro viro i. quem virū eſſe iactas, nebulā.i. rem inanē & fœdam: vnde nebulones dicti ſunt: id aūt fecit in congreſſu cū Diomede vbi vulnerata eſt Venus, & pōt obtendere ventos inanes pro viro, nephandū eſt.ſ. ſm iniquū iudicium tuū aut Ironia eſt aut interrogatio: eſt ne nephandū nos cōtra.i. ecōuerſo iuuiſſe aliqd.i. in aliquo rutulos. q.d. minime. Æneas inqs abeſt ignarus abſit ignarus. q.d. qd tum poſtea aut q̄ iniuria ſi abeſt à terra aliena. Eſt tibi paphos & idaliū ſunt alta cythera ciuitates & loca cypri molliſſima. q.d. abduc Æneā tuū illuc: nā quid.i. ad qd: tentas.i. laceſſis: vrbē.ſ. Laurolauiniū: grauidā bellis.i. q̄ olim multa bella geſſit: & corda.ſ. virorū aſpera.i. acria & ſtrēnua dura tibi: & tuis futura. Conamur ne nos vertere.i. euertere fundo.i. funditus: tibi.i. in perniciē tuā res phrygiæ. fluxas.i. fragiles. q.d. nō: vnde addit: nos ne, ſupp. id conamur: an, ſupp. is videlicet Paris qui obiecit achiuis.i. græcis, troas miſeros.i. miſeratiōe dignos, aut imbelles quæ cā fuit Europā, ſupp. ꝓpter gręcos: & aſiā propter phryges cōſurgere in arma & ſoluere furto.i. per raptū furtiuum, Helenę: fœdera. q.d. nulla. Expugnauit ne, ſup. adulter Dardanius.i. phrygius.ſ. paris: ſpartā i. ciuitatē ſpartanā amyclas noīe me duce. q.d. non, ſed te: aut dedi ego tela.ſ. amoris aut belli: & foui ne bella cupidine.i. amore aut cupiditate. q.d. nō decuit te metuiſſe tuis.i. pro tuis tum cum hęc faceres: tu aſſurgis.ſ. cōtra nos: ſera.i. nimis tarde q̄relis haud iuſtis.i. iniquis: & iactas iurgia irrita.i. non profutura.

PIERIVS.

❡ Italiam petijt fatis authoribus.) In cod. nōnullis admodū vetuſtis legere eſt. Italiā fatis petijt authoribus. Quod nōnulli putarunt,

tarunt,t,literã poſſe reddere ſyllabam cõem,quũ eiuſmodi ſcanſionis ratio cęſurę debeatur,vt apud Oui.vij.metamorphoſeos, diſſimilemq; animũ ſubijt Æeta relictus,quod imperite nõnulli deprauarũt,qui,ſubijt pater æta relictus. Legendũ cenſuere.ignari nomẽ ...in eam formam contrahi non poſſe, aliquot & his codicibus qui,petijt authoribus habent.petit.vnico,i,ſcribũt. ſed id longiore linea notatũ, vt duorũ vicem ſubeat,vt,inferis. choriambici dimenſione vnico,i,notatum in antiquo lapide legi,

gi,quẽ,c,curtius,c,l,antiochus pater,& ardula naſt mater Baſſo filio poſuerunt,ita enim eſt.

DEBVIT,HOC, NATVS NOBIS
PRÆSTARE DVOBVS VT, CINERES
PATRIOS DEDERET INFERIS.

¶ Pacem orare manu præfigere puppibus arma.) In aliquot antiqs codicibus legere eſt,ei pfigere,quod hoc loco videt̃ emphaſin habere. ¶ Fouiq; cupidine bella.) In antiq.fere omnibus fouiſ ve.legitur non inepte.



SERVIVS.

¶ Orabat.) Loquebat̃. Vnde & oratores dicimus. nã rogabat ſi dixeris,nõ procedit, qa magis conuitiabat̃. ¶ Aſſenſu vario.) Quia pars Veneri fauebat,pars Iunoni. ¶ Ceu flamina pria, Cũdeprẽſa fremũt ſyluis,& cæca volutant Murmura.) Nõ tẽpeſtatis facit cõparationẽ,ſed ſigni tempeſtatis futuræ. Quadam eni arcana ratione fit vt ſit murmur in ſyluis ante ventorũ aduentum.Vnde ait, Cęca murmura:quoꝝ ratio nõ apparet:vt, Cæciq; in nubibus ignes Terrificant aios. Sic in Georgicis, Continuo ventis ſurgentib⁹, aut

Talibus orabat Iuno,cunctiq; fremebant — POE.
Cœlicolę,aſſenſu vario:ceu flamina prima,
Quum deprenſa fremunt ſyluis,& cæca volutant
Murmura,venturos nautis prodentia ventos,
Tum pater omnipotens,rerum cui ſumma poteſtas.
Infit,eo dicente deum domus alta ſileſcit,
Et tremefacta ſolo tellus,ſilet arduus æther,
Tum zephiri poſuere,premit placida ęquora pontus.
[Accipite ergo animis,atq; hæc mea figite dicta, — IVP.
Quandoquidem Auſonios cõiungi fœdere Teucris,
Haud licitum eſt,nec veſtra capit diſcordia finem,
Quæ cuiq; eſt fortuna hodie,quam quiſq; ſecat ſpem,
Tros,Rutulus ve fuat,nullo diſcrimine habebo,
Seu fatis Italum caſtra obſidione tenentur,
Siue errore malo Troiæ,monitiſq; ſiniſtris,

aut freta ponti Incipiunt agitata tumeſcere, & aridus altis Mõtibus audiri fragor. ¶ Tremefacta ſolo tellus.) Loquente Ioue ſtupor elementorum oſtenditur per naturæ mutationem. Nam & quicquid in æterno motu eſt, quieuit: & cõtrà, terra mota, eſt ſemp immobilis. Vnde Horatius, Et bruta tellus. ¶ Accipite ergo animis.) Totus hic locus de primo Lucilij tranſlatus eſt, vbi inducunt̃ dij habere conſiliũ,& agere primo de interitu Lupi cuiuſdam ducis in republica: poſtea ſentẽtias dicere. Sed hoc qa idignũ erat heroo carmine,mutauit. Et induxit primo

Nec Rutulos ſoluo, ſua cuiq; exorſa laborem,
Fortunamq; ferent. rex Iupiter omnibus idem.
Fata viam inuenient, ſtygij per flumina fratris,
Per pice torrenteis, atraq; voragine ripas.
Annuit: & totum nutu tremefecit olympum. POE.
Hic finis fandi: ſolio tum Iupiter aureo
Surgit, coelicolæ medium quem ad limina ducunt.

primo loquentē Iouē ſic ſtertuptis fœderibus, cuius orōnē interrupit Venus. poſt ſecuta ſunt Iunonis verba, quibus redarguit Venerē. Vñ nūc Iupiter illud quod omiſerat, reddit, dicens, Ergo qm̄ pace eſſe non finitis, ea quæ dicturus ſum accipite. Quandoq dem.) Bene dicēdæ iniæ ordinem ſeruat. nam ſicut & in Salluſtio, & in Philippicis legimus, antequam dicatur ſententia, eius præmittitur ratio: quod hodieq; in vſu eſt. Haud licitum eſt.) Et licuit dicimus, & licitum eſt: ſicut & placuit, & placitum eſt. Terentius, Vbi ſunt cognitæ, placitæ ſunt. Quæ cuiq; eſt fortuna hodie.) Specialiter Iupiter pro Troianis agit, ſed hac arte, vt videatur totum pro Iunone loqui: & re vera verba pro Iunone ſunt, ſed altius intuens deprehendit Troianorum fauorem. Nam dicendo nulli fauebo, & in eo ſtatu fore res in quo ſunt hodie, ſignificat ſe fauere Troianis, quorum ducis aduentu ſtatim victoria conſequetur. Et vult nihil valere quæ aut Venus conqueſta fuerat de abſentia Æneæ, aut Iuno de Turni parentibus dixerat, in eius ſcilicet commendationem. Secat.) Sequitur, tenet, habet: vt, Ille viam ſecat ad naues. Vnde & ſectas dicimus, habitus animorum & inſtituta philoſophica circa diſciplinam. Fuat.) Id eſt fuerit: futuri temporis verbum defectiuum. Seu fatis Italum caſtra obſidione tenentur.) Siue malo fato Italorum obſidentur caſtra Troiana, ſiue Troiani malo errore, & ſiniſtris monitis ad Italiam venerunt: neminem abſoluo. Vnde propter Amphibologiam ſic diſtingue, Italum. & infer, Caſtra obſidione tenentur, ſcilicet Troianorum. Ipſi enim obſidentur, non Itali. Soluo.) Abſoluo. nam Aphæreſim protulit. Monitis ſiniſtris.) Propter Caſſandræ, impulſus ſutiq;. Exorſa rerum.) Initia, actus hodiernæ diei. Laborem, fortunamq;.) Periculum, & felicitatem. Fata viam inuenient.) Scit enim hoc eſſe fatale, vt Æneas imperet in Italia. Stygij per flumina fratris.) Hypallage eſt, Per ſtygia fratris flumina. Et bene etiam iureiurando dicta cōfirmat. Totum nutu tremefecit Olympum.) Homeri eſt. μέγα δ' ἐλέλιξεν ὄλυμπον.

DONATVS.

Talibus ora.iu.) Talia iuno fundebat ex ore. Cunctiq; fremebant Cœ.) Hoc citius prouenit in cōuentu multoꝝ, vt alij aliam facinoris ducantur in partē, quod fiebat illo tēpore. Deniq; alij fauebant iunoni, alij veneri. Ceu flamina prima.) Comparationem murmuris fecit, quod inter deos videbatur exortum. nam fuit tale, qđ eſt initium venti, quo in ſyluis fremit futura nautis nuntians augmentū flatuū: quippe pp præſentiam regis verecundiā leui ſtrepitu ſignificabant. quid pro ſua quique parte ſentirēt. Tum pater omnipotens,) Hoc eſt fari incipit. ſtudio partiū ducebantur dij: ſed ille, qui primam conſulendi habuit ptātem, non tacito vt alij murmure, ſed autoritate plena, totius iuſtitiæ ac veritatis aſſertor cœperat loqui. Eo dicente de.do.&c.) Locuturo Ioue ſilentium præbuerant oēs dij præſentes, cœlum, terra, mare, ac venti. Accipite ergo animis.&c.) Iupiter quū ſtudia partium plena conſtantia ſedare non poſſet, ſniam pro altera noluit ferre: ſed vtraſq; ſic dimiſit: vt nulla ſuperior abſcederet: ea videlicet cā, vt nec filiam lęderet nec vxorē. Qñ, inquit, veſtra diſcordia nullis concludi terminis pōt: dimitto fatis & troianos & rutulos: dabunt cui voluerint, & quā decreuerint viam. Tunc ꝓbabitur, quis fiducia meliore contendat. erunt apud me oēs æquales. docebit exitus rerū, quis fatoꝝ voluntate, quis audaciæ temeritate nitatur. Rex iupiter omnibus idē. Stygij per flumina fratris.) Hoc ſe ſeruaturū iurauit iupiter per ſtygiam, cuius alio loco poeta cōmemorationē fecit, dicens per cuius iurare timēt, & fallere numen. Hic finis fandi.) Finē verbis ipoſitū ad oīum pſonā pertinere intelligendū eſt. nā nullus dehinc aliqd dixit. Solio tum iupiter aureo Surgit coelicolæ mediū quē ad limina ducūt.) Et ſolio ſolū ſediſſe monſtrauit. & ſolū ſurrexiſſe ſoluto conſilio, quē mediū oēs dij deduxerunt ad ſedē ſuā, hoc eſt ad eā cœli ptē, in qua cōmorari & aſſiduus eſſe conſueuerat. Quod dixit mediū, poſſumus intelligere, vtpote potiorē: aut medium, quia vtriq; parti fuit in iudicando cōmunis.

ASCENSIVS.

Talib⁹ orabat Iuno.) Poſt Veneris orationē & Iunonis rñſum cōcludit Iupiter equū fore vnde dicit Dona. Infit: nam cū ſibi ptās decernēdi ſit aperte loquitur. Accipite: non potuit ſedare partes, ſed ſic dimiſit: vt neutram pręferret ne aut filiam aut vxorem lęderet ſeq; ęquum omnibus pollicitus eſt. Hæc ille. Ordo eſt. Iuno orabat.i. cauſas ſuas defendebat talibus ſcilicet verbis & cuncti coelicolæ fremebant vario aſſenſu quia alij Veneri alij Iunoni aſſentiebātur: ceu ideſt quemadmodum cum flamina.i. flatus ventorū fremūt prima.i. primū deprenſa.i. percępta ſyluis.ſ. longe ſonantibus & volutant ideſt euoluunt murmura cæca ideſt ignota prodentia ideſt ſignificantia nautis ventos venturos. Pater omnipotens.ſ. Iupiter cui, ſupple eſt ſumma poteſtas: infit.i. loquitur. Alta domus deum.i. deorum hoc eſt coelū: ſileſcit eo loquente.i. cū ipſe inciperet loqui & Tellus tremefacta, ſupp. eſt ſolo ideſt per terrā: ęther arduus.i. ſublimis ſilet & zephiri poſuere, ſupple ſe.i. ſedati ſunt: tum.i. tunc pontus ideſt deus ponti aut ipſum mare: p̄mit ideſt cohibet ne aſſurgant æquora placida ideſt aquas maris ęq̄s & tranquillas. Ergo: quia.ſ. nulla eſt in vobis concordiæ via & tāto odio concertatis. Accipite ſcilicet auribus hoc eſt audite & figite hæc mea dicta animis.ſ. veſtris.i. memores ſitis aut intelligite Quādoqdē haud.i. non eſt licitū.i. permiſſum eſt pp odia veſtra, Auſonios.i. Italos cōiungi Teucris.i. Troianis fœdere.i. per fœdus: nec.i. quia non: quia veſtra diſcordia nō capit finem: ego nullo habebo diſcrimine.i. differentia quacūq;, ſupp. an fuat.i. ſit ttos.i. Troianus: ve pro vel Italus quæ,i quęcūq; fortuna eſt hodie cuiq;.ſ. pugnatorū ſiue proſpera: ſiue aduerſa.i. cuilibet p̄mittam ſua fortuna vti: & quā ſpem quiſque ſecat.i. perfectam ſequitur & tenet confiſus viribus & virtuti ſuę.i. permittam & virtute valere. Seu.i. ſiue caſtra.ſ. Troianoꝝ tenenť obſidione.ſ. obſidenť fatis.i. fatali pernicie & malo exitu, Italum.i. Italorum ſiue malo errore Troię.i. Troianoꝝ & ſiniſtris.i. ſiniſtre datis Vt male intellectis monitis.ſ. deorum nec ego ſoluo.i. libero & indēnes facio Rutulos. cuiq;.i. cuilibet rutulo: & phrygi: ſua.i. propria: ſine numinis ſuffragio aut meo impedimento ferent.i. obtinebūt aut ſortientur: laborem & fortunam.i. & laborem & fortunam libere ſortientur. Iupiter rex eſt omnibus idem.i. eiuſdem auxilij. Fata inuenient viam.i. perueniendi ad id quod in fatis eſt. Iuro ſupple ita fore. (Nam vt dicamus. annuit per flumina & cætera non tam cohæret) per flumina fratris ſtigij.i. plutonis. aut per flumina ſtygia quę ſunt fratris.ſ. plutonis. Per ſtygiam autem paludē non audent dij peierare: vt in.vj. dictum & iuro ſupple par ripas ſcilicet ſtygij fluminis torrentes.i. abūdantes & feruentes pice & voragine atra.i. nigra aut obſcura quia ſulphurea & fumoſa, Annuit.ſ. Iupiter (inquit poeta).i. nutu ſe aſſentire & approbare qđ dixit ſignificauit & tremefecit totū olympum nutu.i. annuendo. finis fandi ſup. fuit hic.i. per hoc iuramentū Iouis. Iupiter ſurgit. tū.i. deinde: ſolio aureo.i. ſede de auro ſolido facta: quā coelicolæ ducunt medium.i. exiſtentem in medio qui eſt principū locus: ad limina.ſ. cœleſtis throni.

Ordo.

PIERIVS.

Rerum cui ſūma poteſtas.) In Ro.cod. prima ptās. Tum zephyri poſuere.) In anti. aliquot & zephiri. Accipite ergo aīs.) Antiqui aliquot codi. adcipite. ſcribunt incolumi propoſitione. ſed enim antiquiſſimum eſt. accipere. cc. geminato ſcribere. ſiquidem velius lōgus ait Lucilium inſtituiſſe, accipio & accurrere geminato. cc. notare. Quæ cuiq;, eſt fortuna.) Non placet, q̄cūq;, vt in vetuſtis aliquot codi. habeť. Tros Rutulus ve fuat.) In aliquot anti. cod. Rutulus ne legiť. Fata viam iuenient.) In Med. cod. inueniant. ſcriptū eſt imperatiue, vt ſit ſententiæ perlatę pronunciatio non tamen expungendum eſt. inuenient quum id quoque ſuam habeat orationis maieſtatem.

Interea Rutuli portis circùm omnibus inſtant
Sternere cęde viros, & mœnia cingere flammis,
At legio Æneadum vallis obſeſſa tenetur,
Nec ſpes vlla fugæ: miſeri ſtant turribus altis

SERVIVS.

Portis circum omnibus inſtant.) Portis omnibus circum, ideſt circum circa ſuſi. Nam modo circum, aduerbium loci eſt. Vallis.) Intra vallos, vallos, ideſt fuſtes foſſarum, qui valli vocantur. Nam munitio ipſa, vallū diciť neutraliter: & hoc dicit, Tenebantur Troiani ītra vallos, quos ipſi poſuerāt, ne eorū caſtra facile irrūperent

Nequidquàm:& rara muros cinxere corona,
Iaſius Iambraſides, Hicetaoniuſq; Tymœtes,
Aſſaraciq; duo, & ſenior cum Caſtore Tybris
Prima acies: hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus & Hemon Lycia comitantur ab alta
Fert ingens toto connixus corpore ſaxum.
Haud partem exiguam montis Lyrneſius Agmon.
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Meneſtheo.
Hi iaculis, illi certant defendere ſaxis:
Moliriq; ignem, neruoq; aptare ſagittas.
Ipſe inter medios Veneris iuſtiſſima cura,
Dardanius caput ecce puer detectus honeſtum:
Qualis gēma micat, fuluum quæ diuidit aurum,
Aut collo decus, aut capiti: vel quale per artem
Incluſum buxo, aut oritia terebyntho
Lucet ebur: fuſos ceruix cui lactea crines
Accipit, & molli ſubnectit circulus auro.
Te quoq; magnanime viderunt Iſmare gentes,
Vulnera dirigere, & calamos armare veneno
Mœonia generoſe domo: vbi pinguia culta,
Exercentq; viri: Pactoluſq; irrigat auro.
Affuit & Mneſtheus, quem pulſi priſtina Turni
Aggere murorum ſublimem gloria tollit.
Et Capys, hinc nomen Campanę ducitur vrbi.
Illi inter ſeſe duri certamina belli
Contulerant, media Æneas freta nocte ſecabat,
Nanq; vt ab Euandro caſtris ingreſſus Etruſcis
Regem adit, & regi memorat nomenq;, genuſq;,
Quid've petat, quid've ipſe ferat: Mezentius arma
Quæ ſibi conciliet: violentaq; pectora Turni
Edocet: humanis quæ ſit fiducia rebus
Admonet, immiſcetq; preces: haud fit mora Tarchon
Iungit opes, fœduſq; ferit, tum libera fatis
Claſſem conſcendit iuſſis gens Lydia diuum
Externo commiſſa duci, ænea puppis
Prima tenet. roſtro Phrygios ſubuecta leones:
Imminet Ida ſuper profugis gratiſſima Teucris,
Hic magnus ſedet Æneas, ſecumq; volutat
Euentus belli varios, Pallaſq; ſiniſtro
Affixus lateri, iam quærit ſydera, opacæ
Noctis iter, iam quæ paſſus, terraq;, mariq;.

irrūperent Rutuli. Vallum.n. nō modo obſidentiū, ſed obſeſſorum debemus accipere. ¶ Nec ſpes vlla fugæ.) Fuga miſerrimū & vltimum præſidium eſt: tñ etiā hoc carebāt. ¶ Imbraſides.) Imbraſi fili⁹. ¶ Hicetaoni⁹.) Icetaonis fili⁹. Ex varietate ſyllabarū quæſiuit ornatum. Nam patronymica aut in des, aut in ius exeunt, quibus & vti poſſumus. Quæ.n. in on terminanē, ad nos tranſire nō pōt. ¶ Senior cum Caſtore Thybris.) Poſſumus & ſolū Thybrim ſenē accipere: poſſumus & Caſtorē, ſi legamus, Et ſenior cum Caſtore. Nam Amphibologia eſt. ¶ Prima acies.) Hoc ē magni viri: & eſt diffinitio eorū qui in prima acie fuerunt. vñ laudis magis eſt qd' dicit, Prima acies. Ordinis enim eē nō pōt, quia res in muro agitur. ¶ Germani Sarpedonis.) Aut inter ſe germani filij Sarpedonis: aut Sarpedonis fratres. ¶ Alta.) Nobili. ¶ Lyrneſius.) Id eſt Phryx. Lyrneſos.n. ciuitas eſt Phrygię, vñ fuit Briſeis. ¶ Meneſtheo.) Non Mneſtheo. Nam Mneſtheo de quo paulo pòſt dicturus eſt, legendū nō eſt, ne verſus non ſiet, ſed Meneſtheo: ita tamen vt meminerimus in vltima ſyllaba eſſe Synæreſim ꝓpter rectam ſcanſionē. ¶ Hi iaculis.) Rutuli ſcilicet. ¶ Illi certant.) Troiani. ¶ Veneris iuſtiſſima cura.) Quia illi debebatur imperium. ¶ Caput detectus.) Sine galea: quaſi non pugnaturus, nā audierat, Cætera parce puer bello. Erat aūt iter duces quaſi dux. ¶ Honeſtum.) Pulchrum. Terentius, Ita me dii bene ament, honeſtus eſt. ¶ Micat.) Scilicet Aſcanius: fulget q̄liter gēma. ¶ Aut collo, aut capiti.) Figurate. nam colli vel capitis erat cōe. ¶ Oricia terebyntho.) Oricos ciuitas eſt Epiri, iuxta quā naſciē terebynthus nigrū lignū hñs, folia ī buxi ſpēm. Retulit aūt cōparationē ad candidū vultū, qui erat crinibus cinctus. ¶ Magnanimæ.) Gētes.ſ. ¶ Iſmare.) Modo nomē eſt ꝓpriū. nam Iſmarius appellatiuū facit à monte Iſmaro Thraciæ. ¶ Vulnera dirigere.) Aut vulnus pro ſagitta poſuit. Vt, Inſequiē infeſto Vulnere Pyrrhus: aut acerrime expreſſit ineuitabiles ſagittas, dicens eum vulnera, nō tela dirigere. ¶ Mœonia.) Lydia, quæ antè Mœonia vocabatur. ¶ Pactoluſq; irrigat auro.) Pactolus & Hermus Lydiæ flumina ſunt, aurū ſicut Tagus trahentia. ¶ Et Capys: hinc nomen Cāpanæ ducitur vrbi.) Iſte quidē dicit à Capy dictam eſſe Cāpaniam. Sed Liuius vult à locis campeſtribus dictā, in quibus ſita eſt. Sed cōſtat eam à Tuſcis conditā viſo falconis augurio, qui Tuſca lingua Capys diciē. Vnde eſt noīata Cāpania. Tuſcos autē oēm pene Italiam ſubiugaſſe manifeſtū eſt. ¶ Contulerant.) Nocte interueniente peregerunt: & eſt explanatio rerum, quas Æneas geſſit poſtquā eſt profectus ab Euandro ad petenda auxilia dum inter ſuos & Turnum bella gerebantur. rem enim antè omiſſam breuiter exeqtur. ¶ Quid've petat.) Scilicet auxiliū. ¶ Quid've ipſe ferat.) Viciſſitudinē auxilij. vt ſuprà, Accipe, daq; fidem. ¶ Mezētius arma.) Quę ſibi conciliet. Inijcit latenter timorem, ne forte poſſit collectis auxilijs in regna remeare, à quibus fuerat antè depulſus. ¶ Violentaq; pectora Turni.) Superbia: vt, Quos illi bello profugos egere ſuperbo. ¶ Humanis quæ ſit fiducia rebus.) Latenter hoc dicit, Noli te putare fixam eſſe & ſtabilē fœlicitatem. magna eſt enim rerū varietas, inuicem accipientis auxilia. ¶ Admonet, immiſcetq; preces.) Partim rogat, partim admonet hoc ſolatiū eſſe vitæ humanæ tutiſſimū, ſi vel mutua dētur auxilia, vt in ꝓſperis poſiti etiā ſubiecta conſyderent: & eſt ſuperioris verſus expreſſio. Nam edocet qd peteret, & quid eū ſolicitabat. Admonet vero vel cauſa Mezentij, vel qa inſtabilis eſt & vaga fortuna. ¶ Tarchon.) Hoc nomē vbiq; Gręce pōit excepto vno in loco: vt, Haud ꝓcul hinc Tarcho: & Tyrrhenu. qd' metri cā fecit. ¶ Libera fatis.) Exēpta fatali neceſſitate, qua pugnare non poterant ꝑp illud, Externos optate duces. ¶ Prima tenet.) More viri fortis in pricipijs eſt. Alibi, Princeps ante oēs denſum Palinurus agebat Agmen. ¶ Roſtro Phrygios ſubuecta leones.) Vult pro iugo roſtrū nauis fuiſſe. Leōes aūt ſingulos, in ſingulis nauis partibus fuiſſe depictos. Sane notaē à Creticis Virgilius hoc loco quemadmodū ſic cito dixit potuiſſe naues Ænee fieri. quod excuſat pictura, quā ſolā mutatā debemus accipere. ¶ Gratiſſima.) Propter illic facta nauigia. ¶ Euentus belli varios.) Licet haberet fortiſſimū militē, cogitabat tñ incerta bellorū. ¶ Noctis iter.) Aut per quę nox decurrit: aut quæ intuentes nautę iter peragunt noctibus. ¶ Iam.) Modo. Vt Iāq; hos curſu, iam præterit illos.

DONATVS.

¶ Interea rutuli.) Reditus eſt iſte narrationis: qua poſt finem noni libri, conſilij deſcribendi cauſa dimiſerat. Deniq; ſi hęc ſubtrahantuē, quæ venus iuno, ac iuppiter elocuti ſunt, continuabantur omnia, quę de caſtrorum expugnatione dicebanē. Dixit igitur, quę rutuli molirentur laborantes.ſ. propter inferendum caſtris per flammas excidium, & procurandam hominū necē. quum enim inter deos prædicta gererentur, bellantium ſtudia non quieuerāt: ſed erat acrius ex parte rutulorū quod ijs fortuna promptior apparebat. Dicit iam quod cōtra in troianorum peſtes periſſe viderentur. At legio ęneadū val. obſeſ. tene.) Quantū valet foſſa, vt interiores muniat, tantū ſi capiantur obſidio, inuenietur eſſe contraria: vt.n. in interiora neminem ſinit, ita occupata armis hoſtilibus quēq; exire non patitur. quod dicitur, troianis profuit ad defenſionē. hoc eſt obeſſe cœperat volētibus euadere. ¶ Miſeri ſtant tur. al.) Stabant, inqt, in altis turribus: defendebantur earū altitudine: ſed fruſtra ſtabant.n. vtpote, qui eſſent pauci, & qui aduerſus plurimos vltra aliqd audere non poſſent: Ecce ineuitabilia duo. nec cōſiſti.n. ſine pernicie potuit, iminentibus ex oī ꝑte īmoderatis incēdijs, & adēpta ſpe fugę: q̄ periclitātibus ſolet eſſe ꝑſidio. quū tenebanē obſeſſi. ꝑinde ſola illis deſperatio reliq̄ fuit. & rara muros cinxere corona. Tm̄ illos diuerſi caſus aſſumpſerant, vt rari viderentur in muris. Ecce exprimit, qd ſit rari. dicēdo.n. ſingulos, & nomina ſpecialiter enumerando, raritatē ipſam euidenter expreſſit. ¶ Iaſius imbraſides &c.) Qualis hæc acies fuit, prima in fronte cōſtituta, quā fecerant hoies quoq;

¶ Hos

¶ Hos germani ſat.tm.) Comitabatur hos iſti, ſed poſteriores intelligendi ſunt: quãti tñ etiam iſti fuerint, videamus. Dubiũ eſt.n. vtrũ ſeparatim ſine nominibus poſiti videantur germani ſarpedõis, & extra fuerint, clarus et hemon. an ipſi ſint ſaperdonis fratres. aut enim quattuor fuerunt, aut duo, aut omnes ſeptem fuerunt. aut quinq; ſoli, & hi duo in ſecũda. ¶ Fert ingens toto connixus cor.) Quã cito dixit, cuius eſſet filius, & frater? Ferebat, inquit, totis viribus non iam ſaxum, ſed partem non exiguam mõtis, habens originalem virtutis ſubſtantiã, nec patre inferior aut fratre. ¶ Hi iaculis, illi certant defendere ſaxis.) Non euidenter dixit, qui ſunt hi, qui ſunt illi: ſed ex genere telorum intelligi poſſũt. Illi enim pugnabant ſaxis, qui fuerunt in edito: illi vero iaculis qui conſtituti videbantur in plano. ¶ Moliriq; ignem, ner.q; ap. ſag.) Troiani vno telorum genere nitebantur: rutuli vero pluri mis. habuerunt quippe ſubſtantiam iaculorum ignis & ſagittaꝝ: & fuit multitudo, quæ officia diuerſa cõpleret. ¶ Ipſe inter medios.) In illa neceſſitate rerum aſcanius quoq; certantibus fuit admixtus, pueriles annos animi virtute præueniens. nudum habens caput, hoc eſt ſine galea, vtpote non pugnaturus, quoniam prohibitus fuit reſponſo, quod dictum eſt. cætera, parce puer bello. Inducitur comparatio vt oſtendatur, quomodo fulgebat idẽ aſcanius. ¶ Qualis gẽma micat.) Queãdmodum, inquit, medio ex auro micat gemma, aut ornatur caput, aut collũ. vel quemadmodũ ebur lucet buſſo, aut terebyntho incluſum. in aſcanij laudẽ tanguntur etiam illi, quibus fuit admixtus. Aſcanius quippe cõparatur gemmæ & ebori, circunſtãtes autem troiani auro & buſſo & terebyntho. redit ad laudem aſcanij. ¶ Fuſos ceruix cui lact. cri. Acci.) Fuſos habuit in ceruicem crines, circulo tamẽ aureo tenebantur. molle aurum ad ſpeciem futuram rettulit, non ad ipſam materiam: vt productum magis q̃ ſolidum fuiſſe videatur: ne oneri magis eſſet puero, q̃ decori. ¶ Te quoq; magnanimę vi. iſma.gen.) Hoc eſt armare veneno, vt duobus caſibus iferat mortem ferro, quod penetret hominis corpus, & ſi letalem plagam inferre nequiuerit, vitam percuſſi veneno cõſumat. Laudauit & regionem, vnde eſſet ortus: vt ad eius laudem etiã originalis terræ prædicatio conueniret. ¶ Affuit & mneſtheus.) Mneſtheũ laudauit ex facto virtutis: capym vero a merito ciuitatis. ¶ Illi inter ſeſe duri.) Illis inter ſe certantibus ęneas in otio non fuit. agebat quippe nauigationem hoc etiam tempore noctis intentus. hunc locum quum pronuntiamus, ſic debemus diſtinguere, vt æquora aſſignemus media, nõ noctem. hoc modo media ęneas freta, & faciamus morã. & ſic dicamus, nocte ſecabat, vt oſtẽdat regis properantis inſtantia & labor, qui nec noctem metuebat, nec medium maris. ¶ Nãq;, vt ab euandro.) Longus cõtextus eſt eorũ, quę æneas cum tarchone dicebatur egiſſe. ſed idem, ſi per partes exponatur, poterit facilius aduerti. Tria enim dixit, memorat, edocet, admonet. Interea, quod primo poſuit, vſque ad finẽ pertinet. ſed ipſa tria interim conſideremus: memorat nomẽque genuſque. memorat quid petat, memorat quidue ipſa ferat, edocet turni violenta pectora. Edocet quę ſibi arma conciliet: admonet, quæ ſit humanis rebus fiducia, miſcebat & preces. Diximus quæ ſingulis aptentur: quæ vero ars in petitione ſit ſeruata, videamꝰ. Intimauit regi primo perſonam ſuam. hoc eſt indicauit, qs eſſet, & quãtus. Oportuit enim tarchonem noſſe, cum quo vel cũ quali iuncturus eſſet amicitiam, indicauit & genus, ne ignobilem putans ſe ſpernendum, potiusq̃ ſuſpiciendum duceret. In editione autem generis nõ dubitamus eum aſſeruiſſe, ꝙ ioue auo eſſet & venere matre progenitus. dehinc ſubiecit, quid peteret, vel quid ipſe ferret. Facilius enim poſtulata impetrat, qui ſe oſtendit oblata viciſſitudine profuturum. Hic intelligẽdũ & petitum a tarchone auxilium & inuicem ab ęnea promiſſum. Petebatur enim tarchon, vt contra turnum & mezẽtium ſpeciales inimicos ſuos auxilia prerogaret. quo in facto cõſiderare debuit, ſibi ſe potius daturum q̃ alteri: & arripiendum tempus, vt troianis laborãtibus & defenderent tyrrhenum, & ſecuri in poſterum redderent. Mezentius arma, quæ ſibi conciliet. Oſtendebat quantũ ſibi armatorũ populoꝝ mezentius iungeret: vt hoc facto aduerteret etiam ſe poſſe opprimi violentia plurimoꝝ, ſic rutulis cõtra troianos obtinere cõtingeret. violentaq; pectora turni edocet. Conſideraret quoque turni perſonã violentã, hoc eſt quæ nihil cogitaret nihilque reſpiceret, niſi quod eſſet quietis rebus & placidis inimicum: quod ipſum apertis firmare rõnibus potuit? nã qui tyrrhenorũ hoſtem mezentium ſuſceperat fugientem inimicitias etiam ſuã fuerat ex aperto confeſſus. humanis quæ ſit fiducia rebus admonet. Poſt terrores iniectos quibus rex non immerito commoueri debuerat, humanas quoq; neceſſitates non ſine ratione propoſuit. ne diceret tarchon, ſufficit mihi ſi mezentius vel turnus emerſerit, quę ſint ipſa humana, dicendum eſt. Adiuuare laborantem ex fortiore ſubſtantia, atque aduerſa alterius & incerta releuare. glorioſum eſt, ſi potior ei manum porrigat quem neceſſitas premit. hac fiducia homines viuere, vt accidentia mala opibus & auxilijs ſubleuentur. Immiſcetque preces. Poſt omnem petendi artem preces quoque ſubnexuit, vt ſupplicatio mereretur, quæ ſuperiora fortaſſis impetrare nõ poſſent. haud fit mora, tarchon iungit opes, fœduſq; ferit. Ecce quantum poſuit neceſſaria inter eos. Mox factum eſt, quod tenebat vtrũq; deſiderium. iunctæ ſunt opes, firmatum eſt fœdus. Iungere opes, eſt opes opibus nectere: quoniam tarchon & dabat auxilium, & ſumebat. ¶ Tum libera fatis. &c.) Perfecto fœdere libera nexibus reſponſi gens lydia claſſem conſcendit externo cõmiſſa duci, per diuina præcepta. In octauo libro meminerat ſe poeta dixiſſe. Retinet longæuus aruſpex Fata canens, & plura quæ ſequuntur. Ecce felicitas æneæ non ſuo duci ſed externo commiſſi ſunt, nec ſua ſed deorũ voluntate, qui tantum ex peregrinis partibus virum venturum eſſe prædixerant. ¶ Æneia pupis Firma te.) Primo loco, inquit, nauis mouebatur, in qua ęneas fuit habens in roſtro leones iunctos. quod erat ſignum tutelę matris deuꝫ, ida quoq; in ſuperiore loco fuit expreſſa, propter originem materiæ, ex qua fuerat facta: & ad troianorum ſolatium, vt patrium montem ſecũ habere viderentur poſiti in regionibꝰ alienis. ¶ Hic magnus ſe. ęn.) Hic, hoc eſt in naui, quę idam habuit & leones. magnũ hoc loco ęneã dixit magni cõſilij magnarũq; cogitationũ. ¶ Secumq; volutat.) Ecce dixit cauſam, vt oſtenderet cur dictus ſit æneas magnus. Primo qa ſedebat eo tẽpore, quo ſecurus de auxilijs eſſe debuit, & quo omnes homines quieti fuerãt, ipſum quoq; dormire aut reficiẽdi corporis cauſa pro vigilijs ſcilicet ſuſcęptis debuiſſe, ſed voluebat ingentes pectore curas. Dixit alteram tractatus partẽ, ꝙ etiam ſumptis auxilijs bellorum cogitabat incerta. ergo, quod ait magnus, ad animum eius retulit. Quẽ enim non curis omnibus ſoluerent auxiliorum impetrata ſubſidia? & tamen cũ ipſis ſine cura non fuerat iudicans in euentu magis quã in multitudine hominum conſtitutam eſſe victoriam: vtpote quę pẽderet ex caſibus: ſperare debere proſperum, & timere cõtrarium. his quũ animo iactaretur ęneas. ¶ Pallas Siniſtro affixus la.) Quia conuenientia ſingulis dedit. æneam quippe induxit ſedentem. ac ꝑ hoc etiã noctis tempore negotioſum, pericula ſua ſecum & futuri tẽporis incerta tractantem. pallantem verborũ gnarum tacito quęrentem, quæ vacuis omni cura conuenirent. ductum ętatis ratione, & cupiditate noſcendi ſydera, in quas terrarum ducerent partes. videbat enim ipſis ducibus ire nauigia, & in ipſis quaſdã vias & itinera demonſtrari, quærentem quoq; audire, quaſi a vacuo, quæ in terra, quæ in fluctibus aduerſa pertuliſſet affixus, inquit, ſiniſtro lateri. Affixum debemus accipere aut ratione amoris, aut cupiditate inquirendi, atq; noſcendi, ſiniſtri lateris locus icirco poſitus naſcitur, quaſi duo fuerint. Opportunum non fuit ſedere ad dexteram potioris, ſi illic fuit etiam achates, de tribus potior iudicari conuenerat, quomodo ſedere debuiſſet. Medius enim æneas fuerat conſtituendus, vtpote qui eſſet duobus potior, ſecundi meriti dextro lateri apparendus pallas: quoniam filius regis fuit, & eius tantum beneficium videbatur extitiſſe, tertius ſiniſtro lateri deputandus, qui erat duobus inferior: quęrentem induxit pallantem ſuperflua, quæ ipſa illo tempore ab ipſa perſona, ſi maturi hominis affuiſſet intentio, non debuerant q̃ri. deniq; noluit cõprehendere æneę rñſum, vt oñderet eum magis neceſſarijs cogitationibus non puerilibus q̃ſitis fuiſſe diſtrictũ.

ASCENSIVS.

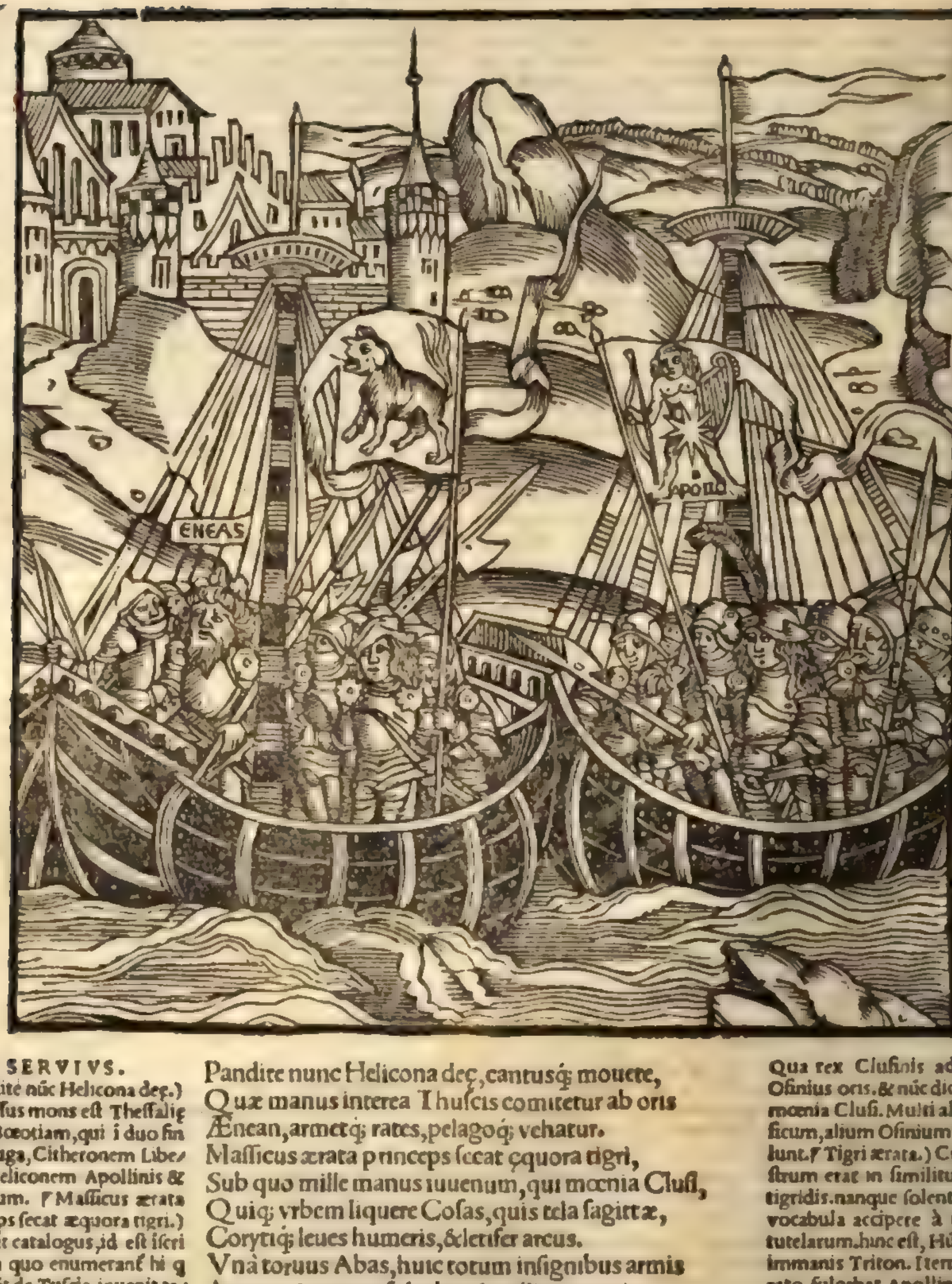
¶ Interea Rutuli.) Redit ad hiſtoriã demiſſã ĩ fine noni docetq; qd Rutuli, poſtridie q̃ Turnus ſic elapſus erat ꝑ flumẽ egerũt. & qd contra Troiani addens Ænee aduentũ cũ Etruſcorũ auxilijs. Occaſionẽ quoq; nactus in grãm Iuliæ domus deſcribit decus & ornamentũ Iulia pugna vt monitus erat ceſſantis, vnde dicit Donatus ſic. Interea: redit ad narratiõem quã poſuit in fine noni libri. Stabant vtpote qui pauci aduerſus plurimos nõ auderent. Caput detectus: non pugnaturus: qa ꝓhibuerat deus. Mneſtheus & capis alteꝝ laudat a facto alteꝝ a merito ciuitatis. Nocte ad laudẽ Æneę. Et re.me. tria dixit memorat, edocet, admonet. Memorat ergo nomẽ & genus & quid petat: & qd ferat edocet. Turni violẽta pectora: quę arma cõciliãt. Admonet q̃ ſit humanis rebꝰ fiducia. Nomẽ vt cognoſcat. Genus: ne ab ignobili putet ſe rogari. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Rutuli inſtãt iterea. ſ. dũ ſic ſuperi cõſultãt oibus portis. circũ. i. circũ circa ſeu ꝑ circuitũ: ſternere. i. vt ſternãt cęde. i. occiſiõe viros. ſ. Troiãos viriliter reſtãtes & cingere Moenia.

nia.ſ.novæ Troię ſeu caſtrorũ:flammis.i.facibus ardẽtibus.Aſt.i.ſed legio ideſt manus Æneadum tenetur obſeſſa ideſt obſidetur vallis,ſcilicet Rutulorum:nec vlla ſpes fugæ ideſt fugiendi:eſt, ſupple ipſis,ipſi miſeri ſtãt, ſupple in altis turribus nequidquã,ideſt fruſtra,quia congredi non audẽt:& cinxere muros corona ideſt multitudine in coronę formam ſtante:rara ideſt minime denſa, ſcilicet Iaſius Imbraſides ideſt imbraſi filius & Timetes Icetaonius ideſt icetaonis filius:& duo aſſaraci,ſcilicet maior & minor & Tybris ſenior:cum Caſtore:ſtabant,ſupple prima ideſt præcipua acies.Ambo germani ideſt fratres Sarpedonis,ideſt illius viri Troiani ſcilicet & ideſt ſimul Clarus ſcilicet nomie & Hęmon (Corripitur autem clarus in priore quia proprium eſt vt ſit differentia ab appellatiuo: vt Amycus & amicus contra Ruſticus corripitur vt ruſticus)comitantur hos.ſ.iam prædictos:ab Lycia.ſ. patria ſua alta ideſt ſublimi. Agmon Lyrneſius ideſt ab Lyrneſo oppido phrygiæ oriundus:connixus , ideſt connitens toto corpore fert ingens ſaxum appoſitorie:haud exiguam ideſt non paruam nec exilem ſed magnam partem montis exiſtẽs,nec minor gẽitore ſuo Clytio ſcilicet nomine nec Mneſtheo fratre.Hi ideſt quidam ex Troianis.certant deſcendere iaculis ideſt alij ſaxis.aut forte hi.ſ.Rutuli certant iaculis:quæ foris immittebant: & illi.ſ. Itali certant defendere ſcilicet ſe ſaxis.& moliri ideſt cum mole & conamine eijcere ignem ſcilicet e phalaricis:& aptare ſagittas: neruo ideſt arcui neruis obducto.Ecce ipſe puer Dardanius, ſcilicet Aſcanius iuſtiſſima cura veneris:quia ſciuit illi regnũ deberi. micat inter medios.ſ.Troianos detectus caput honeſtũ.i. habens caput honeſtum.i.pulchrũ & præ ſe ferens honeſtatem:detectũ: quia prohibitus erat ab Apolline dicente.Cætera parce puer.micat inquã exiſtẽs talis qualis gẽma q̃ diuidit aurũ fuluũ.i.q̃ eſt in medio annuli aurei:aut aliter auro circũdata exiſtens decus.i.ornamentũ aut collo.ſ.in monili:aut capiti.i.in corona vel quale.i. qualiter ebur lucet incluſum per artem.i.artificioſe:aut buxo aut Terebyntho arbore.ſ.nigra oricia.i.in orico ciuitate epiri hoc eſt circum eam plurima naſcenti,cui.ſ.Aſcanio.i.ad cuius decorẽ ceruix lactea.i.coloris lactei:accipit crines fuſos,ideſt diffuſos : hoc eſt Cęſariem:& circulus.i.torques ſi ad collum reſpicis aut potius redimiculũ capitis ſubnectat.ſ.capillos o Iſmare gentes magnanimę.ſ.inter quas verſabaris (& quia ſimilis ſimili applaudit ipſe quoq; per hoc magnanimus reputatur) viderũt quoq;,ideſt etiã te dirigere vulnera.i.tela quibus directis vulneraſti multos: & armare calamos.i.Arũdines hoc eſt ſagittas leues veneno vt.ſ. vel leui ictu interimant.o Iſmare inquã.generoſe.i.alti & magni generis:domo.i.de domo Mæonia.i.Lydia vbi & viri exercẽt.i. voluũt arua pinguia.i.opima feracia:& pactolus.ſ.fluuius irrigat auro.i.fluctibus auriferis.Mneſtheus.ſ.ductor ille fortis affuit & ideſt etiã cũ alijs quẽ priſtina.i.pridie illius diei parta gloria.Turni pulſi.i.de Turno pulſo:aggere murorũ:tollit.i. extollit ſublimẽ.i.elatũ & magnanimũ:& Capys Troianus.ſ.ille aderat. hinc pro vnde.i.a quo nomẽ vrbis campanæ dicitur.ſ.in Italia capua

Capua dicta vñ nomine illi.ſ.Rutuli & Itali contulerant, ideſt commiſcuerãt inter ſe certamina duri belli:&,ſupp.Æneas ſecabat media nocte, ideſt etiam media nocte:freta,ideſt maria.Naq;,&c.Redit ad narrationem de geſtis Æneæ poſtq̃; ab Euandro diſceſſerat quæ prętermiſit in fine octaui.Naq; pro quia vt,ideſt poſtq̃; ipſe Æneas ingreſſus,ſupple eſt ab Euand.caſtris Etruſcis,ideſt in caſtra Etruſca aut Etruſcorum ipſe adit regem,ſcilicet Tarcontem & memorat,ideſt recenſet regi,ſcilicet Tarconti,nomẽ,ſcilicet ſuum ſignificans ſe nobilem:& genus ſignificans ſe generoſum & externum vt dux merito ſit ipſis Etruſcis quibus vates externum prædicabant expetendum.& memorat,ve pro vel,qd petat , ideſt ſimul quid petat:vel quid ferat,ideſt ſimul qd afferat:quia petijt & attulit auxilium quia vtriq; alteri auxilio eſſe poterat:quum neuter ſine altero ſufficeret,quæ,ideſt qualia arma. Mezentius,ſcilicet ſæuiſſimus Ethruſcorum hoſtis & ab eis propter ſæuam Tyrannidem expulſus conciliet,ideſt comparet & aſciſcat ſibi,quaſi dicat potentiſſima Latini & Turni regum auxilia:& edocet violẽta pectora Turni & admonet quæ fiducia ſit rebus humanis:hoc eſt fragilem eſſe humanam conditionem cum etiam iuſti ab impijs opprimi ſoleant niſi viriliter reſiſtant immiſcet preces , ideſt ſimul precatur vt in commune,ſcilicet cõſulant.Mora haud , ideſt nõ fit,ideſt nulla fit mora:&,ſupple aut dum Tarcon,ſcilicet nunc Ethruſcorũ rex,iungit opes , ideſt facultates & copias ſuas & ferit,ideſt percutit fœdus.ideſt pactum ſocietatis & amicitiæ percuſſo fœde porco:tũ:ideſt deinde:gens Lydia,ideſt ex Lydia oriunda libera fatis,ideſt exẽpta fatali neceſſitate conſcendit claſſem iuſſis diuum,ideſt vt dij iuſſerant:habito,ſcilicet externo duce vnde addit commiſſa,ſcilicet duci externo,ſcilicet Ænęę vnde puppis Æneia,ideſt in qua Æneas vehebatur tenet pria,ideſt primas partes in nauigando ſubiunctos in roſtro:leones phrygios, ſcilicet qui erant inſignia phrygum & potiſſimum Hectoris. Ida, ſcilicet ſylua gratiſſima teucris profugis, ideſt,cum primum profugerent,quia illuc conuenerant:imminet,ideſt ſic depicta eſt vt imminere videantur:ſuper,ideſt deſuper Æneas magnus,ſcilicet præter cæteros ſedet hic.i.in hac puppi & volutat ſecum varios euentus belli:& Pallas,ſcilicet filius Euandri affixus lateri quærit iam ſydera.i.nomina & naturam ſyderũ noctis opacę.i.q̃ apparebant in nocte opaca:& q̃rit iam,ideſt aliquando:quę,ſcilicet mala & aduerſa Æneas,ſcilicet ſit paſſus & terra & mari , quæ inq̃t Donatus q̃ões minime neceſſariæ erant ſed puero cõueniebãt: cum Æneas maiora ſecum volutaret.

PIERIVS.

❡ Iaſius imbraſides.Romanus codex,aſius legit.Nam , Iaſius, Quadriſſyllabi forma eſt, Vt Iaſion, Vt apũ Ouid. Iaſonia ceres quod imperite quidam legunt, Iaſona flaua ceres. In aliquot vero alijs antiquis omnino codicibus Iaſius legitur. Sane quidem Homerus Aſiũ iter Troianos proceres recẽſet,ſed apud eũ hyrtaci non imbraſi ille filius appellatur.❡ Et ſenior cum caſtore tybris.) In Roma.cod.thymbris,legitur,quod ne forte ridiculum videatur,ſciendum eſt dictionem , quæ tybris eſt apud Latinos θύμβριν.apud græcos dici vt apud heſichium & ſtephanũ.theocritus καλὸν κατὰ θύμβριος ὕδωρ a qua ſyracuſanos fluuium hunc noſtrũ.appellaſſe indicat ſeruius in tertio Æneidos,ſed ibi, vt plerũq; alibi corrupt⁹,ſed ne de nomine tantũ proprio.thymbrim,dici debere putet.pro Romano fluuio thymbrim, quoque ſcriptũ in antiquiſſimo cod.Virgiliano oſtendit mihi angelus colotius.❡ Et clarus & hemon Lycia comitatur ab alta.)Bona codicum pars ex ijs preſertim qui vulgati ſunt, vnum tantum ꝓpriũ nomen ponere videntur vt ſarpedonis fratres innominati ſint, & his comes & hemon accedat,claruſq; ſit epitheton.Romanus vero cod.vna cum veteribus pleriſq; alijs legunt.& clarus,&,hemon,lycia comitantur ab alta vt nomina hęc fratrum ſarpedonis fuiſſe noris,clarum quippe,hęmonemq;,clarus enim pro nomine proprio ſiue hominis,ſiue inſulæ primã corripit, atq;, &, ſiue q monoſyllabũ eſt in principio pedis,ſiue q cęſura trithemeris,ſiue quod ſequitur adſpiratio,produci poteſt, In aliquot etiã exemplaribus antiquis legere eſt,ida comitantur ab alta, non lycia,nẽpe quod epitheton monti.potius q̃ prouinciæ congruat, ſed enim Seruius alta pro nobili poſitũ ait, Plurib⁹ enim de cauſis Lycia nobilis.❡ Lyrneſius acmon.) Antiqua exemplaria,acmon,per,c,ſcribunt.ſunt vero omnino adeo cognatę literę,c,& g,vt vix pronunciatione diſtingui intelligantur,eſt & illud in quibuſdam codicibus antiquis,quod ſæpe,c,pro,ſ,ponitur,quia poſteriora tempora figuram,ſ,literę ſi græce ſcriberent, ad ſimilitudinem,c,literæ latine delinearunt, Quare non mirum ſi etiã lyrnecius,pro lyrneſius,ſcriptũ inueniat.❡ Nec fratre meneſtheo,) Seruius omnino Dactylum vult in quinta ſede,meneſtheoq;. Interiecta vocali,e,inter,m,&,n,omnino legendum contendit,neque deſunt vetuſti codices qui eodem ſcribant modo , antiquiora tamen exemplaria verſum ſpondaicum faciunt,dũ,mneſtheo. legunt, vltimę enim duæ ſyllabæ in vnam coeunt , κατὰ συνίζησιν.❡ Aut oricia terebyntho.) Multi Oricia, per,c, ſcribendum curarunt.vulgatiora exemplaria per,θ,orithia, verum oricus per ωμεγα,ciuitas eſt ionio ſinu,& oricæ paludis in epiro,ſua in Europa mentionem facit hecatæus , & ab vtroque nomine oricius deducitur, Quę dicta volui,q ſunt q orithon per,θ.& ita orithia ſcribendum libris iam editis autumant , Sed & Terebinthum per,y,in pene vltima male ſcribunt,que ιωτα eſt apud græcos. In quo omnia corrigenda ſunt exemplaria latina . Pręteriui vero de induſtria,quod in quibuſdam veteribus codi. coricia legitur,quum oricia in longe pluribus legatur. ❡ Et molli ſubnectit circulus auro.) In cod.nonnullis admodum vetuſtis ſubnectens legitur.❡ Pactoluſq; irrigat auro.) In Roma.codi.non ſine dulci aurium pruritu Pactolos.legitur. In aliquot alijs , Pactolus & irrigat. Sed pactoluſq; vel pactoloſq; irrigat . plurimum codicũ conſenſu comprobatur. ❡ Aggere murorum.) Mœrorum , hoc loco ſcriptum eſt in Roma.cod. In alijs murorum.❡ Tum libera fatis.) In Roma.cod.& Oblongo fati, ſingulari numero Genitiuo caſu legitur,quod minime contẽnendum eſt.❡ Roſtro phrygios ſubuecta leones.) In Mediceo,in Porcio, & alijs pleriſq; cod.antiquioribus ſcriptum obſeruaui . Subiuncta , quod longe venuſtius eſt. Pretereo autem lectionem eam quę ſubiecta legit, quod non ita placet.



Pandite nunc Helicona deę, cantusq́; mouete,
Quæ manus interea Thuſcis comitetur ab oris
Ænean, armetq́; rates, pelagoq́; vehatur.
Maſſicus ærata princeps ſecat ęquora tigri,
Sub quo mille manus iuuenum, qui mœnia Cluſi,
Quiq́; vrbem liquere Coſas, quis tela ſagittæ,
Corytiq́; leues humeris, & letifer arcus.
Vnà toruus Abas, huic totum inſignibus armis
Agmen, & aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli iuuenes, aſt Ilua trecentos
Inſula, inexhauſtis Chalybum generoſa metallis,
Tertius ille hominum, diuumq́; interpres Aſylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui ſydera parent,
Et linguę volucrum, & præſagi fulminis ignes:
Mille rapit denſos acie, atq; horrentibus haſtis.
Hos parere iubent Alpheæ ab origine Piſæ,
Vrbs Hetruſca ſolo, ſequitur pulcherrimus Aſtur,
Aſtur equo fidens, & verſicoloribus armis.
Tercentum adijciunt, mens omnibus vna ſequendi,
Qui cęrete domo, qui ſunt minionis in aruis,
Et Pyrgi veteres intempeſtæq́; Grauiſcæ.

SERVIVS.

¶ Pãdite nũc Helicona deę.) Parnaſſus mons eſt Theſſalię iuxta Bœotiam, qui i duo fin ditur iuga, Citheronem Liberi & Heliconem Apollinis & muſarum. ¶ Maſſicus ærata princeps ſecat æquora tigri.) Licet ſit catalogus, id eſt ĩſcriptio, in quo enumerant̃ hi q venerũt de Tuſcia, inuenit tamen aliquã varietatem quòd hos cum nauibus veniſſe cõmemorat, cũ in ſeptimo Turni pręſidia per terram veniſſe cõmemorauerit. Sane ſciẽdũ amare Virgilium Italis ducibus dare nomina vel fluuiorum vel montium. Vt ergo ſupra Almonẽ, & Auentinum commemorauit: ſic nunc Maſſicũ dicit. Nam Maſſicus mons ẽ, vnde & vinum Maſſicum dicitur. Plerique tamen nolunt Maſſicum eſſe proprium nomen, ſed appellatiuũ, dicentes Oſinium eſſe Maſſicum regẽ. Nam paulo pòſt dicturus eſt, Qua rex Cluſinis aduectus Oſinius oris. & nũc dicit, Qui mœnia Cluſi. Multi aliũ Maſſicum, alium Oſinium eſſe volunt. ¶ Tigri ærata.) Cuius roſtrum erat in ſimilitudinem tigridis. nanque ſolent naues vocabula accipere à pictura tutelarum. hinc eſt, Hũc vehit immanis Triton. Item, Et aurato fulgebat Apolline puppis. Tigri autem ſecundum regulam dixit. nam Græca nomina quæ genitiuum ſingularem in dis mittunt, in eo tantum & in datiuo creſcunt: in accuſatiuo & in ablatiuo paria ſũt nominatiuo, vt Tigris, tigridis, tigridi, tigrim, tigris, tigri. Iſis, iſidis, iſidi, iſim, iſis, iſi. Si aliter inuenerimus, abuſiue dictum eſt. Vt in Lucano, Ocyor & cœli flammis, & tigride fœta. ¶ Mœnia Cluſi.) Pro Cluſii: nam Cluſium dicitur. & eſt dictum per Synæreſim: ſicut Nec cura peculi, pro peculij. Cluſium aũt oppidũ

pidum eſt iuxta Maſſicum. ¶ Coſas.) Ciuitas Tuſciæ, quæ in numero dicitur ſingulari ſecūdū Salluſtium. Vnde apparet eſſe vſurpationem. ¶ Coritiq;.) Coriti proprie ſunt arcuum thecę: dicuntur tamen etiam ſagittarum, quas & pharetras vocamus. ¶ Toruus.) Terribilis. ¶ Fulgebat.) Scilicet puppis aurato Apolline. ¶ Armis.) Exercitu. ¶ Populonia.) Ciuitas Tuſcię. Matrem autē eorum qui venerant dixit alibi, Inſignem quem mater Antia miſit. ¶ Expertos.) Peritos. nam expertes ſunt ignari. ¶ Ilua.) Inſula adiacens Tuſciæ. ¶ In exhauſtis Chalybum generoſa metallis.) Quanto exhauſta fuerit, tanto generoſior. Ergo in exhauſtis, non eſt vna pars orationis. Nanque Plinius ſecūdus dicit cum in alijs regionibus effoſſis metallis terrę ſunt vacuę, apud Iluam hoc eē mirum quòd ſublata renaſcūtur, & rurſum de hiſdem locis effodiuntur. Varro & aliud dicit, naſci quidē illic ferrū, ſed in ſtructuram non poſſe cogi niſi tranſuectum in Populoniam Tuſciæ ciuitatem. ¶ Interpres hominum, diuumq;.) Interpres medium eſt. nam & deorum interpretator & hominum, quibus diuinas indicat mentes, interpres vocatur. Et notandum quod ait Nigidius Figulus, has artes ita inter ſeſe eſſe coniunctas vt alterum ſine altero eſſe nō poſſit. Vnde his quos perfectos vult probare Virgilius, omnium diuinandi artium pręſtat ſcientiam, vt hoc loco. Item ſuprà Heleno de quo ait, Troiugena interpres diuum, qui numina Phœbi, Qui tripodas Clarij lauros, qui ſydera ſentis. Nigidius autem ſolus eſt poſt Varronem, licet Varro præcellat in theologia, hic in cōmunibus literis: nam vterque vtrunque ſcripſerunt. ¶ Fibrę.) Iecoris extremitates. ¶ Patent) autem, perititiſſime agnoſcuntur: quod ad omnia referendum eſt ad fibras, ſydera, voces auium, & fulmina. nam ſi videntur, tantum accipias, cuius poſſunt videri: nec tamen intelligi. Item voces auium non vidētur, ſed agnoſcuntur auditæ. Nec parent, obtemperāt, procedit. nam quomodo ſydera, vel fibræ, vel aues, vel fulgura poſſunt obtēperare? ¶ Rapit.) Raptim ducit. ¶ Denſos acie.) In acie cōſtrictos & coniunctos. ¶ Alpheæ ab origine Piſæ.) Alpheus fluuius eſt inter Piſas & Elidem ciuitates Arcadiæ, vbi eſt templum Iouis Olympici: ex quibus locis venerunt qui Piſas in Italia condiderunt, dictas à ciuitate priſtina. Vnde addidit. ¶ Vrbs Hetruſca ſolo.) cum præmiſiſſet Alpheæ ab origine Piſæ. ¶ Equo fidens.) Eques optimus. ¶ Verſicoloribus armis.) Depictis, per quod bellicoſus oſtenditur. ¶ Tercentum adijciunt.) Accedunt, & conſentiunt eius voluntati. vnde ait. ¶ Mens omnibus vna ſequendi.) Id eſt coniurati ſunt. ¶ Qui Cærete domo.) Ac ſi diceret, qui ſunt domo Carthagine. Cęre autem vt & ſuprà diximus, etiam Agylina dicitur. Nec videatur contrarium quod ait, Ducit Agyllina nequicquam ex vrbe ſecutos: quaſi & Turno & Æneæ præſtet auxilium. nam illi Lauſum fugientem ſecuti ſunt: hi vero cōmuni odio in Mezentium arma commouerunt. ¶ Minionis.) Fluuius eſt Minio. ¶ Et Pyrgi veteres.) Hoc caſtellum nobiliſſimum fuit eo tempore, quo Tuſci piraticam exercuerunt. nam illic metropolis fuit. ¶ Intempeſtæq; Grauiſcæ.) Grauiſcarum oppidum, alij intempeſtum dicunt ventis & tempeſtatibus carens: quod nulla poteſt ratione contingere. ¶ Intempeſtas ergo, grauiſcas accipiamus peſtilentes. & ſecundum Plinium in naturali hiſtoria & Catonem in Originibus, vt in tempeſtas intelligas ſine temperie, id eſt tranquillitate. nam vt ait Cato, ideo Grauiſcę dictæ ſunt, quòd grauem aerem ſuſtinent.

DONATVS.

¶ Pandite nunc he. deæ.) Inuocatio iſta tenet ſummam rerum, & ſpeciem propoſitionis: nec aliud lector ſperare deberet, q̄ iſti continent verſus. Dicturus eſt enim, quæ manus, hoc eſt qui populi vel quanti cum ęnea ex thuſciæ littoribus nauigauerint. ¶ Maſſicus ærata prin.) Et quo nomine vocaretur dixit, qui ductor fuerat nauis, & eadem quæ diceretur, & qualis eſſet, expreſſit. ¶ Sub quo mille manus iuuenum.) Nō mille manus, vt ſiant quingenti homines, ſed manus hoc eſt multitudo hominum mille. ¶ Qui mœ. Cluſi, Quiq; vr. li. coſas,) Nomina ciuitatum poſuit, & genera armorum. ¶ Vna toruus abas,) Abas nauigabat in alia auratum habens apollinis ſimulacrum. Toruum accipere poſſumus, aut oculis diſtortis, aut contracto vultu. ¶ Sexcentos illi de.) Compēdioſe locutus eſt. nam omnes dixit expertos belli, hoc eſt qui haberent vſum peritiamq; certandi probatiſſimam, quam aſſidua exercitatione cepiſſent. ¶ Inexhauſtis chaly. gene. metal.) Propter vſum armorum habuit occaſionē, q̄ ex eo fuiſſent loco, in quo metalla ferraria exercebantur. ¶ Tertius ille hominū,) Thuſcū fuiſſe auruſpicē dixit, à quo audierant, externos optate duces. Ecce & hic thuſcū dicit oībus generibus inſtructū, vt oſtendat in thuſcia hæc genera bonum ſupereſſe, cœli qui ſydera parent, & cætera ſupradicta oſtendunt nihil ei fuiſſe occultū. ¶ Mille rapit denſos acie.) Piſę nomē eſt ciuitatis, quæ & ipſa auxilia dederat. ¶ Vrbs ethruſca ſo.) Et ipſa, ingt, ciuitas in ſolo fuit ethruriæ conſtituta. ¶ Sequitur pulcherrimus aſtur,) Verſicolor eſt quæ dum vertitur mutat colorē. ¶ Tercentum adijciunt.) Nō dum dixit, qui adijciunt. ¶ Mens oībus vna ſe.) Qui ſunt iſti, qui adijciunt, & quibus vna eſt mēs ſequēdi? ¶ Qui Cærete domo.) Dixit locorum nomina, in quibus iſti cōmorabantur.

ASCENSIVS.

¶ Pandite nūc helicona deæ.) Recitat hoc loco quos Æneas ex ethruria ſecū aduexerat ſocios: quę res q̄a nimis priſca eſt non ſine numinis peragitur inuocatiōe, dicit aūt Donatus ſic. Pandite, hęc inuocatio tenet ſūmam rerū & ſpeciē propoſitionis. Toruum aut oculis diſtortis, aut cōtracto vultu. Verſicolor. Qui dū vertitr mutat colorem. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. o deæ. i. o vos muſæ: pandite. i. aperite & reſerate nobis nunc helicona. i. montē illum vobis ſacrum: & mouete. i. excitate nobis mouēdo pręcordia cantus. i. carmina rerū occultarū. ſ. quę manus comitetr. interea. ſ. dum ſupradicta fierent Ænea ab oris thuſcis. i. ab ethruria: & q̄ manus armet rates, & vehatur pelago. Maſſicus vir ille vnde mons vitifer dictus eſt, & princeps. ſ. ſuorū: ſecat. i. ſulcat: ęquora tygri. i. naui a velocitate ſic dicta ęrata. i. ęre munita ſub quo. ſ. maſſico ſup. erat manus. i. multitudo mille iuuenum: qui liquere. i. liquerunt diſcedentes mœnia cluſi. i. cluſij oppidi iuxta maſſicū montem campaniæ Italicæ, & q liquere Coſas vrbem ethruriæ, qs. i. quibus tela. i. arma inuaſiua quę longe iactantr ſup. erant ſagittę, aut q̄bus ſagittæ erant tela, & coriti. i. arcuū & ſagittarū thecæ leues. i. portabiles erant ſup. humeris. i. ab humeris dependētes: & arcus letifer. i. mortem afferre inimicis ſolitos. Abas thuſcus ille, toruus. i. terribilis & torua fronte vna. i. ſimul ſup. incedebat. totum agmen erat ſup. huic. i. hic habebat totū agmen ſuū armis inſignibus. i. habens inſignia arma aut inſignitum armis: & puppis fulgebat huic Apolline. i. ſigno Apollinis aurato. i. auro obducto. Populonia, ideſt ciuitas illa thuſcię mater, ideſt patria & alumna dederat illi ſexcentos iuuenes, expertos. i. peritos belli: aſt. i. ſed Ilua, ideſt inſula illa adiacēs thuſciæ dederat ſup. trecentos, inſula inquit exiſtens generoſa, ideſt nobilitata & clara metallis chalybum. i. duriſſimi ferri quale habent & indurant chalybes inexhauſtis, ideſt nunq̄ exhauſtis e fodinis ſuis, quin ſuperſit ſemper qd̄ exhaurias: Tertius ille, i. clariſſimus interpres hominum & diuū ideſt diuorum, ſcilicet Aſylas: cui fibræ. i. venæ iecoris pecudū. i. ouium parent ideſt obedire videntur eo q̄ quęcunq; dixerit eas ṕnotare eueniant, hoc eſt qui peritiſſimus eſt haruſpex. cui ſydera cœli parēt. i. qui peritiſſimus eſt aſtrologus, & cui parent linguæ volucrum. i. qui optimus eſt augur. & cui ſupp. parent ignes fulminis pręſagi. i. ſagacis portendentis futura. i. portentorū optimus interpres: tertius inquam (nam verbum nondū poſuit) rapit mille. ſ. iuuenes aut viros denſos acie, ideſt agminatim incedentes, atq; denſos haſtis horrentibus. i. aſperis & horrorem incutientibus: Piſæ. ſ. in Italia hodie quoq; ſic dictæ alphęę: ab origine ideſt q̄ traxerunt originem & denominationem a Piſis iuxta alphæum fluuiū arcadiæ: appoſitorie vrbs ethruſca ſolo. i. ſitu & loco iubent parere, ſcilicet ductori ſuo aſilæ: hos, ſcilicet dictos mille, Aſtur pulcherrimus ſequitur, ideſt quartus eſt in ordine, aſtur inquit fidens equo, & armis verſicoloribus, ideſt varie depictis, tercentū ſup. viri adijciunt ſe, ſcilicet aſtori: vna, ideſt vniformis volūtas ſequēdi erat ſupple omnibus: q ſunt domo, ideſt familia aut patria cęrete, ideſt ex cęrete. i. vrbe agilina, & q ſunt in aruis minionis. ſ. illius fluuij & pygri ideſt paruū oppidum ſeu caſtellū in thuſcia: veteres, ideſt ab antiquis tempuribus ethruſcorū piratica nobiles, & grauiſcæ intempeſtę, ideſt peſtilentes ſupp. adijciunt ſe aut quid ſimile.

PIERIVS.

¶ Quiq; vrbem liquere coſas.) Vſurpationem eſſe dicit Ser. vrbem Coſas, quū apud Sallu. ſingulari numero dicatr. Aruſianus inter elocutionū exempla hoc obſeruat. Vrbem ſingulari numero, & nomen plurale coniunctū. ¶ Vna toruus Abas.) In Roma. toruos, & ita pleraq; alia, q̄ cōſulto diſſimulauimus, ne delicatis quorūdā aurib° faſtidio eſſemus, Sexcētos illi, adeo varia eſt ſcribendi rō ſi omnia conſectere, vt nullū pene verbū inuenias vno modo ſcriptū qd̄ alia aut alia, ętas aliter non ſcripſerit Sexcētos q̄dem nemo non per x, notat. Sūt tamen antiq codices, in q̄bus id nomen per ſ, notatū inuenias Seſcentos, quū tamen ætates q̄dam alię, ſ, in, x, mutare gauderēt. Vt in noīe. Xecūdus, fieri ſolitū ſupius īdicauimus. ¶ Qui cęrete domo.) Nō referā loco hoc codīcū varietates quū oīno caſta lectio ſit. Cęrete domo, ea elocutiōe

qua dictum alibi Qui genus vnde domo. Quaq; dixit Horatius, Vnde domo Quis, ita in vltimá ſcena pænuli Plautini. Domo Carthaginenſes, ſunt & quod Romæ apud Zampolinos oſtendit mihi Antonius Valla theanen. antiqua inſcriptione notatum. D. peruſia, qđ ſignat. Domo peruſia, Atq; in iiſdé ædibus.
Polingenuos

POLINGENVOS DOMO
BONDINCOMACVS.

¶ Ex quo locus apud Plinium examinãdus de oppido Bondinco in padi hoſtio. ꝩ Intempeſtęq; grauiſcę.) In Ro. codice Gabiſcę legitur. Librariorum imperitia. Grauiſcas enim quod grauem aerem ſuſtineant dictas aiunt.

Non ego te Ligurum ductor, fortiſſime bello
Tranſierim Cycne, & paucis comitate Cupauo,
Cuius olorinæ ſurgunt de vertice pennæ,
Crimen amor veſtrum, formæq; inſigne paternæ,
Nanq; ferunt luctu Cycnum Phaethontis amati,
Populeas inter frondes, vmbramq; ſororum
Dum canit, & mœſtum muſa ſolatur amorem,
Canentem molli pluma duxiſſe ſenectam,
Linquentem terras, & ſydera voce ſequentem.
Filius æquales comitatus claſſe cateruas,
Ingentem remis Centaurum promouet. ille
Inſtat aquę, ſaxumq; vndis immane minatur
Arduus, & longa ſulcat maria alta carina.
Ille etiam patrijs agmen ciet Ocnus ab oris
Fatidicę Mantus, & Thuſci filius amnis,
Qui muros, matriſq; dedit tibi Mantua nomen,
Mantua diues auis: ſed non genus omnibus vnum,
Gens illi triplex, populi ſub gente quaterni:
Ipſa caput populis, Thuſco de ſanguine vires.
Hinc quoq; quingentos in ſe Mezentius armat.
Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infeſta ducebat in æquora pinu.
It grauis Auleſtes, centenaq; arbore fluctum
Verberat aſſurgens: ſpumant vada marmore verſo.
Hunc vehit immanis Triton, & cœrula concha
Exterrens freta, cui laterum tenus hiſpida nanti
Frons hominum præfert, in Piſtrin deſinit aluus.
Spumea ſemifero ſub pectore murmurat vnda.

SERVIVS.

¶ Cupauo.) O Cupauo: & declinatur Cupauo ſicut Cicero, Cato. ꝩ Nãq; ferunt luctu Cycnum Phaethõtis amati.) Phatheon Clymenes & Solis filius fuit, qui cum doleret ob iectũ ſibi ab Epapho rege Ægypti quòd eſſet nõ de Sole, ſed de adulterio ꝓcreatus: duce matre vẽit ad Solem, & popoſcit. vt ſi vere eius eſſet filius, petenda præſtaret. Quod cum Sol iuraſſet ꝑ Stygiam paludem ſe eſſe facturum, petijt ille vt ei⁹ currus agitaret. Sol poſt iuſiurandum negare nõ potuit. Acceptis itaq; curribus Phaethon, cum orbitã Solis exceſſiſſet, & cœpiſſet mundus ardere à Ioue fulminatus, in Eridanum cecidit q & Padus dicitur. Huius interitum ſorores flentes Phetuſa & Lampetuſa deorũ miſeratione in arbores commutatę ſunt: vt hic dicit, in populos: & in Bucolicis, in alnos. Fuit etiam Ligus, Cycnus noíe, amator Phaethõtis: qui cum eum fleret extinctum, ĩ auem ſui nominis verſus eſt. Cuius nunc filium Cupauoné dicit habere cycni pennas in galea ad formæ p̃næ inſigne monſtrandum. ꝩ Crimen amor veſtrum.) Phaethontem amatum à Cycno aut pie, aut turpiter accipiamus neceſſe eſt. Si turpiter, talis eſt ſenſus, Crimé eſt veſtrũ o Cycne & Phaethon, quòd ſic amaſtis: hoc vobis poteſt tantũ obijci. Alij veſtrũ, pro tuum accipiunt: & ad ſolũ Cycnum referunt. vt, Vos o Calliope præcor: Si pie amauit, ſecundũ Aſperũ Crimen erit cauſa, vt alibi, Et crimine ab vno Diſce omnes, vt ſit ſenſus, ò Phaethontiades ſorores, & ò Cycne cauſa veſtrum, id eſt veſtrę mutationis amor eſt. ꝩ Vmbramq; ſororũ.) Ambitioſe dictum, pro inter arbores de ſororibus factas. Et eſt vnum de his quę habet Virgilius ĩmutabilia & ſua propria. Tale eſt, Sinuatq; alterna volumina crurũ. Item, Cũ primũ ſulcos æquant ſata. ꝩ Muſa.) Carmine, cithara, cantilena. ꝩ Canentem ſenectam.) Qui canenté ſenectam mollibus tranſegit in plumis. ꝩ Sydera voce ſequenté.) Cum cantu cœlum petentem: vel quod eſt, re vera relatus in ſydera, ſicut videmus in ſphęra. ꝩ Æquales comitatus claſſe cateruas.) Per naues habés diſtributas æqualiter cateruas. ꝩ Ocnus.) Is eſt quem in Bucolicis Bianorem dicit. vt, Nãq; ſepulchrum incipit apparere Bianoris. hic Mantuam dicitur condidiſſe, quam à matris nomine appellauit: nam fuit filius Tyberis & Mantus Thyreſię Thebani vatis filiæ, quæ poſt patris interitum ad Italiam venit. Mantus genitiuus Græcus eſt. nam ſi latine declinaueris, Mantonis facit, ſicut in plauto Ionis legimus. ꝩ Diues auis.) Maioribus prępotens. Sed non genus omnibus vnum.) Quia origo Mantuanorum & à Tuſcis venit, qui in Mantua regnabát: & à Venetis: quia in Venetia poſita eſt quę & Gallia Ciſalpina dicitur. ꝩ Gens illi triplex, populi ſub gente quaterni.) Quia Mantua tres habuit tribus, quę in quaternas curias diuidebantur, & ſingulis ſinguli Lucumones imperabant, quos tota in Tuſcia duodecim fuiſſe manifeſtum eſt: ex quibus vnus omnibus præerat. hi auté totius Tuſciæ diuiſas habebant quaſi præfecturas, ſed omnium populorum principatũ Mantua poſſidebat. Vnde eſt, Ipſa caput populis. ꝩ Tuſco de ſanguine vires.) Robur totum à Lucumonibus habuit. ꝩ In ſe armat.) Odio ſui in arma cõpellit. ꝩ Patre Benaco velatus arundine glauca Mincius, infeſta ducebat in æquora pinu.) Benacus lacus eſt Venetię, de quo fluuius naſcitur Mincius iure ergo dux Venetus fluuiũ prouincię ſuæ depinxit in naui, qué Bẽaci filium, quia ex ipſo habet originé, dicit. ꝩ Grauis.) Fortis: vt, Ferit enſe grauem Tymbreus Oſirim. ꝩ Centenaq; arbore.) Nõ ait remis, ſed arborib⁹ ad exprimẽdam nauis magnitudinem, quæ plures habuit remorũ ordines. Vnde ait Lucanus, Et ſũmis lõge ferit ęquora remis. ꝩ Marmore.) Mari. ꝩ Cærula.) Cęrula freta, non cærula concha. Nam verſus non ſtat. ꝩ Hiſpida.) Horrida, ſetoſa. ꝩ Frons hominẽ præfert.) Modo frontem, primã partem hominis ĩtelligere debemus. nam hoc dicit, A capite vſq; ad ima latera, hominis monſtrabatur effigies.

DONATVS.

¶ Non ego te lygurũ duct.) Non ego te, inquit, cygne cupauo, qui es lygurum ductor & in bello fortiſſimus prætaribo carmine meo. Genus eſt tranſitus ꝑꝑ odioſam noium cõtinuationé, quæ in cathalogis ſemꝑ eſt: hunc aũt merito ſuo nõ eoꝝ, quos ducebat voluit carminibus ſuis cũ laude inſerere. Erant enim pauci. hic igitur fortiſſimus fuit omnium lygurum. quod quum dicitur, oſtenduntur etiam illi fortes, qbus prælatus eſſe videbatur. hoc in iſtis laudauit, quod alio loco. Exigui numero, ſed bello viuida virtus. Vẽit iam ad ipſius ducis cultum. ꝩ Cuius olorinæ.) Olorinas pennas dixit fuiſſe in eius galea hoc eſt cygni: more ſuo virgilius vult inducere fabulam cygneã: vt in cathalogo ſeptimi libri de hipolyto fecit. Inter tædia quippe tot nominum, quibus ipſi homines, montes, loca, & flumina ſignificantur, aut fortes, aut cætera. immiſſa narratio legentem ſubleuare debet, & erigere audientem. ꝩ Crimen amor veſtrũ.) Trãsfigurationem factam pro pœna poſuit. pœna autem ſine crimine eſſe non potuit. pater autem ex feruenti amore præcedente factus eſt auis. cuius facti ipſe amor fuit cauſa, & ſic amoris eſt crimen. ꝙ vero ille pennas habuerat ex cycneo hoc ipſius fuerat ornamentum, & ſignum originis ſuæ. ꝩ Nanq; ferunt luctu.) Fabularum veterum perindeq; incertarũ ſe autorem non vult poeta conſtituere. ideo ſic cœpit, vt diceret ferunt: ꝙ ſi falſitas exiſteret, alij potius mendaces habeantur. Amici, inquit, duo fuerunt phaethon & cycnus. ſed quũ phaethon actus eſſet in morté, dolens cycnus caſum familiaris ſui, dum inter populeas frõdes miſerabile defiet', ſic in auem albam tanquam canentem ſenectam verſus eſt. & relictis terris volatu iuuante contendit ad ſydera. Dum vult pheathõtis & cycni fabulam dicere, etiam ſororũ phaethõtis eiuſdem exitum demonſtrauit. quũ enim flerent fratrem, in arbores populeas verſæ ſunt. bene aũt poſuit. linquentem terras, quaſi hoc voluntate feciſſe. inuiſas ergo terras reliquit: in quibus amicum vlterius videre non poterat. Voce autem petens ſydera: quaſi inuidiam faciens illis, quibus auctoribus ille perierat. ꝩ Filius æquales co.) Filius eius, hoc eſt, quem ſupra, cum p̃enis cycneis deſcripſit, ducebat cateruas æquales, aut ætate æquales, aut armorum cultu. ꝩ Ingentem remis Cen. pro.) Nauim, quæ centaurus dicebatur, & ingens fuerat, promouebat. ꝩ Ille Inſtat

quę,

aquæ). Hominis deſcribit leuitatem, qui quia pondere & magnitudine ſua nauis tardius agebatur, putabat iraſcendum mari, & vndis ictu ingentis ſaxi minus eſſe tendẽdas. ¶ Ille etiam patriis ag.) Ocnus, inquit, filius fuit mantus, & thuſci amnis: fatidicam dixit, quæ fata hominum reſponſis aperiret. ¶ Qui muros, ma. dedit tibi mantua no.) Hic, iquit, & muros dedit mantuæ. & de matris nomine mantuam nominauit: ¶ Mantua diues auis,) Inuenit occaſionem poeta, qua aliquid diceret de patria ſua: mantua diues auis. hoc eſt generoſis & præcipuis maioribus fulcta. Ipſis tamen auis non vnum genus omnibus fuit, ſed ex diuerſis originibus adunatum. ¶ Gens illi triplex.) Sed tribus gentibus populi quaterni fuerãt, hoc eſt duodecim. ¶ Ipſa caput populis.) Ipſa ciuitas tamen omnibus fuerat caput. Hinc quoq; dicta eſt mantua, ex eius populis. ¶ Quingentos in ſe mezen. ar.) In ſe, aduerſum ſe armat mezentius. Pulchra locutio. Hi enim vt aduerſus mezentium armati vaderent, ipſe perfecerat. Plurimum hic ſibi virgilius applicat, ꝙ romano ductori etiam mantuæ auxiliũ prorogauit: ¶ Quos patre benaco.) Quos quingentos naui portabat mincius natus ex benaco, habens arundinibus velata tempora, eo more, quo pinguntur flumina: ¶ It grauis auletes,) Nõ ipſe auletes grauis: ſed nauis, in qua fuerat ſatis põderoſa. deniq; centum non iam remis ſed arboribus agebatur. Cætera deſcriptionem tenent pelagi, quum verberatum remorum ictibus ſpumat. ¶ Hũc vehit immanis triton.) Forma maxima pro magnitudine ipſius nauis formatus. ¶ Et cærula con. Ex terrens fre.) Conſtitutus in concha exterrens freta cærula. ¶ Cui laterum tenus.) Vſq; ad latera proferebat humani corporis formam, hiſpidã tamen, hoc eſt aſperam. Reliqua pars eius in beſtiam marinam mutabatur. & ſub ſemifero pectore fluctus ſpumare videbant.

ACENSIVS.

¶ Non ego, &c.) Eandem rem proſequit enumerãs videlicet populos & ductores qui cum Ænea in thuſcia venerant: vnde dicit Dona. Ocnus filius fuit Mantus qui muros dedit vrbi & de matris nomine illam vocauit, Armat in ſe: armat quia cauſam præbuit qd illi in ſe armarent. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. O cycne ductor ligurum. i. populorũ in Italia inferiore ad eam q̃ nunc Longobardia dicitur partem fortiſſime, ideſt qui es fortiſſimus bello. i. in bello: ego non tranſierim. i. nolim tranſiſſe te. ſ. indictum & o Cupauo comitate. i. qui comitatus es paucis ego non tranſierim ẽt te, de cuius vertice ſurgunt pennę olorinę: quia cycnus in holorẽ verſus eſt: crimen veſtrũ. ſ. o Cycne & Phaethon eſt amor. i. quia nimium inter vos amaſtis: & inſigne eſt paternæ formæ ideſt ex forma paterna ſumptum. Aut crimen veſtrũ. ſ. o cycne & cupauo eſt amor, peccauit enim cycnus nimis amando phaethõta, & cupauo ſe paternis plumis ornando ob amorem tamen patris. namque ferunt, bene ferunt dicit, quia res fabuloſa eſt: cycnum luctu ideſt propter luctum nimium phaethontis amati: dum canit inter frondes populeas. ſ. ad padum naſcentes. vnde ab Ouidio populifer dicitur in eas autem finguntur ſorores phaethontis verſæ: vnde addit appoſitorie: & vmbram ſororum, ideſt arborum in qua ſorores phaethontis transfiguratæ dicunt & dum ſolatur muſa. i. cantu ſuo amorem mœſtum. i. quia cauſa mœſtitiæ erat, ferunt inquam duxiſſe ſenectam canentem. i. albicantem & caneſcentẽ (a caneo non a cano) molli pluma qualem. ſ. holores ſeu cycni habent linquentem terras & ſequẽtẽ voce, ideſt cum cantu ſonoro ſydera, ideſt ſublimem aerem. Filius. ſ. cycñi cupauo nomine comitatus cateruas. i. habens in comitatu cateruas æquales claſſe. i. diſtributas per proportionẽ nauium, promouet remis ingentem centaurũ. i. nauem ſic dictam. Ille inſtat. i. inſtanter incũbit aquæ: & ſaxum immane. i. valde magnum minatur vndis. i. in ipſis vndis aut per vndas & ipſe arduus ſulcat alta maria lõga carina. Ille etiam. ſ. nobiliſſimus Ocnus filius mantus. ſ. nymphę fatidicę. i. vaticinantis: & amnis tuſci ſcilicet tyberis: qui o Mantua dedit tibi muros & nomen matris ciet ideſt excitat agmen ab oris patriis. i. a regionibus patriæ ſuæ. Mantua inquit diues auis ideſt maioribus & ędificatoribus aut fundatoribus, Gens ſup. fuit illi triplex. i. tres habuit tribus & populi ſup. fuerunt ſub gẽte quaterni ideſt in ſingulis tribubus quatuor curiæ. Ipſa. ſ. Mãtua ſup. fuit caput populis. ſ. illis ter quaternis. i. omnes illi populi in Mãtua progeniti ſunt: vires ſup. erant de ſanguine thuſco. i. ex eo illi. xii. populi robur & authoritatem traxerũt: quia ex duodecim lucumonib⁹. i. regibus Thuſcię originẽ habuerunt. Mezẽtius. ſ. tyrãnus armat in ſe. i. contra ſe quoq;. i. etiam hinc. i. ex his populis Mantuanis: qngentos. i. quinquies centũ armatos: quos Mincius ideſt fluuius iuxta Mantuam fluẽt: patre Benaco. i. habens originem ex benaco lacu: velatus arundine glauca. i. glauci coloris ducebat in æquora pinu. i. naui ex pinu facta infeſta. i. vim hoſtibus inferente, hęc & ſcd̃m Seruiũ in naui eius erat mincius hoc mõ depictus. Nam vt per Mincium fluuium qui in Padum incidit & ille in mare adrianũ eos nauigaſſe putemus, non eſt veroſimile nec ratio loci patitur. Auleſtes vir ille grauis ideſt fortis & robuſtus it. i. progreditur & aſſurgens. i. deſuper incũbens verberat fluctum centena arbore. i. remis centũ ſimul aquas feriẽtibus & ita vada ſpumant ſcilicet propter celeritatem & ictus repentinos & violentos & hoc marmore, ideſt aqua marina verſo. i. inuerſa palmulis remorũ Immanis triton. i. ſic dicta nauis vehit hunc. ſ. auleſtem & concha cœrula exterrens freta ſup. vehit hunc, Seruius tamen dicit non dicẽdũ eſſe cœrula concha ſed cœrula freta ideſt cœrulei coloris propter verſum dicit: ſed ſi concha intelligat nominatiui caſus & regat a verba vehit: non erit malus verſus ſiue dicet concha cœrula ſiue freta cœrula, cui. ſ. naui aut conchę nanti ideſt dum nat frõs hiſpida. i. piloſa aut horrida & hirſuta tenus laterum ideſt vſq; ad latera præfert hominem ideſt figuram & formam humanam aluus ſpumea. i. ſpumoſa: deſinit in piſtrim. i. mõſtrum illud marinum: & vnda murmurat ſub pectore ſemifero. i. ſemi indomito: hoc eſt cuius facies præcipue humana erat ſed cætera in piſcem deſinebant.

PIERIVS.

¶ Tranſierim cycne.) Siue cicne, ob cognationem. Sed enim nomen hoc in antiquis exemplaribus aliter ſcriptum inueni. Siquidem in eo codice, quem Pomponii lęti delicias fuiſſe dicunt, & in vetuſtis aliis pleriſq; qui apud me ſunt, atq; etiam in aliquot aliis vaticanæ Bibliothecæ legitur Cinere. In Romano cumare Cycne vero & cygne diuulgatorũ eſt exemplariũ: Non enim hic ligurum ductor cycnus. Sed inſignis cycni geſtamine inducit ob eius cycni memoriam, qui luctu phaethontis canẽtem molli pluma duxiſſe ſenectam fertur. ¶ Olorinæ ſurgunt de vertice pẽnæ.) In Romano codice pinnæ. Vt adſolet. In aliquot aliis. Chriſtæ, notatum eſt, ſed Chriſtæ, paraphraſin fuiſſe crediderim. ¶ Ille ẽt patriis agmen ciet ocnus ab oris.) In antiquo ſatis exemplari legere eſt. Quinetiã patriis, hemiſtichiũ vero reliquũ duabus tranſpoſitis dictionibus, in vno ex antiquioribus, qui ſunt, in vaticana Bibliotheca legitur. patriis ocnus ciet agmen ab oris, eſt & vbi legatur. ognus, per, g, vti cycnus & cygnus. ¶ Quos patre benaco.) In Romano codice venaco, more ſuo ſcriptũ eſt per, v, digãmon. Quinetiã adamantii martyrii regula eſt, vt in iis, quę vtrũ per, b, mutam, an per, v, digammon ſcribenda ſint quęrit. Siue, producta fuerit prima ſede collocata. Si quidem maſculini vel neutri generis exiſtant, per, v, ſignari vt venator, velum. Veretrum, τὸ μόριον. venabulum, & ſimilia. Si vero fœminina ſint tantummodo quorum origo a maſculino venire non cernitur per, b, mutam ſcribi debere. Beſica, Belua, beſtia. deſignat tamen quæ duarum fuerint ſyllabarum, ex quibus, beta, τὸ τεῦτλον, poliſyllaba ſequatur. quare qui, venaco, ſcripſere Adamantii ſententiam ſecuti ſunt. Sed enim, quam ponit ille, Beſica nemo nũc per, b, ſcribit, ſi latine, a vento vero eam deduci tradit Caper, & veſica ea de cauſa dicta eſt a nonnullis. Sunt prȩterea multa alia, quæ nunc aliter ſcribimus & enunciamus, quam Adamantius præcȩperit vernam eſt, per, v, ſcribimus & enunciamus, pro ſeruo dominato, quem ille, vti ſuperius diximus, tum differenciæ cauſa, tum Etymologiæ per, b, ſcribi prȩcipit, larua etiã τὸ δάκρυον, per, v, ſcribimus, ille per, b, mauult larba non aliter ac herba, tuba, turba. Similiter nos nȩuus, per, v, ille per, b, nebus. vt cibus, rubus contra vero, nunc omnium mos latine ſcribentium eſt, vt labor. Balbuſq; per, b, mutam ſcribantur, ille lauor, vt fauor, & feruor, ſcribit & baluum. vt curuum, ſȩuum toruum, per, v, digammon, Sed vtrum nos, an ille melius, incompertum eſt mihi, quum videam nõ ſolum inſcriptiones tam multas a noſtri temporis vſu variare, verum etiam opinatiſſimorum hominum ſententias ſuper hac ſcribendi ratione latas. Sed enim optimum factu iudicauerim ita ſe ad vſum accommodare, ne dum doctiores eſſe volumus, deriſui habeamur. Sequamur vero. M. Tullii. Ciceronis exemplum, qui quum pleraq; aliter ꝙ in vſu forent, enuncianda cognoſceret, libentiſſime tamen ceſſit conſuetudini. Neq; vero nos tam multa ex marmoribus. ex nomiſmatis, ex tabulis æneis, ex diuerſorum grammaticorum ſententiis, ex veteribuſq; codi. congeſſimus, vt omnia ea ſuſcipiẽda cenſeremus, ſed, vt quos grammaticorum vulgus nunc errores appellat, non imperitia, ſed temporum vſu eueniſſe commoneremus. ¶ Centenaq; arbore fluctum verberat.) In Ro. codi. fluctus, plu. nu. ¶ In piſtrim deſinit aluus.) In antiquioribus. Piſtrin, de quo dictum.

SERVIVS.

¶ Terdenis.) Triginta accipiamus naues fuiſſe, non vt quidam volunt ſingulos duces tricenas habuiſſe nō enumeratorū militū nō conuenit numerus, preſertim cū ſequatur. ¶ Subſidio Troiæ.) Id eſt paruo auxilio. Nā apud maiores bella nō ambitu, ſed virtute cōſtabant. ¶ Phœbe.) Lūa: ſicut Sol Phœbus. Itē & Titā Sol, & Titanis Luna. Deſcribit aūt noctē mediam. & dicit finitum diem ſcd'm Romanū ritum. Nec Lunæ ſit ſine cauſa cōmemoratio. Nā aliter videri Nymphę non poterant. ¶ Clauūq; regit.) Iam ei & in quinto dedit gubernandi peritiam. ¶ Medio in ſpatio.) Inter nauigandum. ¶ Cybelle alma.) Mater deum dicta Cybele, ἀπὸ τοῦ κυβιστᾶν τὴν κεφαλὴν: quod ſemp Galli p furorem, motu capitis comā rotantes, vlulatu futura pręnuntiabant. Lucanus, Crinēq; rotātes Sanguinei populis vlularunt triſtitia Galli. Cybelle autem Bacchius eſt. nam Cybele Anapeſtus: Vt, Hic mr̄ cultrix Cybele. ¶ Quot prius.) Subtraxit Tot. ¶ Doctiſſima Cymodocea.) Poetice: ſicut etiā mutatio ipſa cō fingitur. Nam ſtultiſſimum eſt quod ait quidam, ideò doctiſſima, quia Ilionei nauis fuit. ¶ Dorſo eminet.) Peritia natandi oſtenditur. ¶ Subremigat. ¶ Subnatat. ¶ Vigilāſne deum gens.) Verba ſunt ſacrorum. nam virgines veſtæ certa die ibant ad regē ſacrorū, & dicebant, Vigilā'ſne rex? vigila. Quod Virgilius iure dat Æneæ, quaſi & regi, & quem vbiq; & pontificem & ſacrorum inducit peritum. ¶ Deum gēs.) Propter, Dijs genite, & geniture deos. ¶ Pinus) hoc loco, ſecundum quartam declinationem dixit: in Bucolicis iuxta ſecūdam: vt, Menalus argutumq; nemus, pinoſq; loquentes Semper habet. ¶ Nos ſumus.) Loquitur per diffinitiones. ¶ Perfidus.) Qui poſt fœdus bella commouit. hinc Latinus, Ipſi has ſacrilego pendetis ſanguine pœnas. ¶ Inuitæ.) Ac ſi diceret, malueramus tibi potius ſeruire, q̄; in Nympharum numina cōmutari. ¶ Teq; per æquor quærimus.) Hæc nobis vagandi eſt cauſa vt te inuenire poſſimus. ¶ Refecit.) Aut re vacat: aut quia antè in ipſis forma fuerat nauium. ¶ Et dedit eſſe deas.) Græca figura: vt, Donat habere viro. ¶ Iam loca iuſſa tenet.) Vt & ſupra diximus, hoc κατὰ τὸ σιωπώμενον accipiendum eſt. nam intelligimus eum equites miſiſſe per terram. ¶ Ne caſtris iungant.) Aut ſe ſubaudis: aut iungant pro iungantur. ¶ Craſtina lux, mea ſi non irrita dicta putaris, ingenteis Rutule ſpectabit cædis aceruos.) Spectabit, eſt vera lectio: & ordo eſt, Si mea dicta irrita non putaris, craſtina lux ingenteis aceruos cædis videbit. nam male quidam Spectabis legunt, & ad lucem referunt: quod non procedit. nullus enim ſic loquitur, ò Ænea, ſi quæ dico minime credis, ò lux craſtina ingēteis cædis aceruos videbis.

Tot lecti proceres ter denis nauibus ibant
Subſidio Troiæ: & campos ſalis ære ſecabant.
Iamq́; dies cœlo conceſſerat, almaq́; curru
Noctiuago Phœbe medium pulſabat olympum.
Æneas (neq; enim membris dat cura quietem)
Ipſe ſedens, clauumq́; regit, veliſq́; miniſtrat,
Atq; illi medio in ſpatio, chorus ecce ſuarum
Occurrit comitum, nymphæ, quas alma Cybelle
Numen habere maris, nymphaſq́; è nauibus eſſe
Iuſſerat: innabant pariter, fluctuſq́; ſecabant,
Quot prius æratæ ſteterant ad littora proræ.
Agnoſcunt longe regem, luſtrantq́; choreis:
Quarúmq; fandi doctiſſima Cymodocea,
Pone ſequens, dextra puppim tenet, ipſaq́; dorſo
Eminet, ac læua tacitis ſubremigat vndis,
Tum ſic ignarum alloquitur, vigilaſ ne deum gens
Ænea? vigila, & velis immitte rudenteis.
Nos ſumus Idææ ſacro de vertice pinus,
Nunc pelagi nymphæ, claſſis tua: perfidus vt nos
Præcipites ferro Rutulus, flammaq́; premebat,
Rupimus inuitæ tua vincula, teq́; per æquor
Quærimus: hanc genitrix faciem miſerata refecit,
Et dedit eſſe deas, æuumq́; agitare ſub vndis.
At puer Aſcanius muro, foſſiſq; tenetur
Tela inter media, atq; horrentes Marte Latinos.
Iam loca iuſſa tenet forti permiſtus Hetruſco
Arcas eques, medias illis opponere turmas,
Ne caſtris iungant, certa eſt ſententia Turno.
Surge age, & aurora ſocios veniente vocari
Primus in arma iube, & clypeum cape, quē dedit ipſe
Inuictum ignipotens, atq; oras ambijt auro,
Craſtina lux, mea ſi non irrita dicta putaris,
Ingenteis Rutule ſpectabit cędis aceruos,

DONATVS.

¶ Tot lecti proceres.) Omnes, iquit, populorū enumerationum principes triginta nauibus pergebant: vt troiæ auxilium ferrent, non dixit troianis, ſed troiæ: quoniam hominum conſeruatione patria ipſa videbat auxiliū ſumere. quam troiani reparare nitebātur. Propterea tanti ac tales: per immenſa ſpatia maris ſecabant fluctus primo troię ſcilicet ſubſidio. ¶ Ianq; dies cœlo.) Poſt finitum diem, poſt noctis tempus, quod illuſtrabat radijs, lunaq; tenuerat medium cœlum, ſupradixit. illi inter ſe duri certamina belli Contulerant, media æneas freta nocte ſecabat: hic dicit. Iamq; dies cœlo cōceſſerat. quū ſemel dictū ſatis fuiſſet, non hoc idem dixit: ſed ſupra deſcripſit initium noctis, qđ agebatur. qđ venire non poſſet, niſi diei luce conſūpta. Fuit, inqt, nox. de Lūa tacuit. non dū quippe emerſerat. ſecūdo loco ait receſſiſſe qdem diem, & interceptam ipſius lucem venientibus tenebris, q̄s ſuperueniens illuſtrauerat luna: quę mediū tenuerat cœlū. Hæc igitur fuerat cā repetēdę deſcriptionis. ſ. diei cōſumpti: quoniam aliud dederat prima pars noctis, aliud ſequēs: poteſt & ſic, nauigabat æneas iam die conſumpto. quū nox ageret, & luna mediū cœlum tenuiſſet, eius tamen viri non quieuerat cura. Sedebat qppe ac vigilabat, & gerebat nauim, & velis neceſſariū præbebat temperamentū: vt hoc eſſet, quod in eo poeta laudauit, cōtinuationē diei & noctis non fatigaſſe laborantē. deniq; ſequtur: ¶ Æneas.) Sed hic mora facienda eſt, & ſic dicendum. ¶ Neq; enim mē. dat cu. quie. Ipſe ſedēs. &c.) Virt⁹ vt dictū eſt æneæ deſcribitur. quū enī eſſet nox, & luna iam mediū cœlum tenuiſſet, q̄m in tanta cura ſomnis teneri nō poterat ſedebat. ecce duplex labor. & nō dormire illo tp̄e, & ſedere. accedebat his, q̄ vigilās & ſedēs nō fuit otioſus, alijs duobus muneribus ſeruiens. nam & gubernacula tenebat, & velorum ſinus arte moderabat. ordinat ſenſus ſic. Ipſe æneas ſedens clauūq; regit, veliſq; miniſtrat. neq;.n. mēbris dat cura quietē. Ipſa enim fuit cā vigilandi: quoniā nauigationis & futura belli ſollicitudine diſtētus dormire non poterat. ¶ Atq; illi me. in ſpa.) Medium ſpatium & maris poteſt eſſe, & in terris. quod inter eius nauim & cęteras fuit. ¶ Chorus ecce ſuarum oc.) Comitis dixit nauis, quæ cū ipſo ſemp fuerat. (Chorus eſt numerus collectus ex plurimis. dicit iam, quæ eſſent in ipſo choro. ¶ Nymphæ quas alma cybelle Nu. ha.) Hoc poeta non pro nouo poſuit. vt quaſi incognitam fabulam inſcijs lectoribus indicaret, ſed cōmemoratis functus officio, replicat geſta. Ipſas, inquit, dico nymphas ad æneam veniſſe: quas mr̄ deū ex nauibus fecerat: quibuſq; imortalitatem conceſſerat. Innabāt pariter, fluctuſq; ſecabant. Sic ipſę nymphæ natantes veniebant, vt nulla præcederet alias. ¶ Quot prius æra. ſte. ad littora pro.) Littora appellauit per partem maris, q̄ abluebat prorā. ¶ Agnoſcunt lon. reg, lu. q; cho.) Quū primum venerunt ad finem, prę, quę æratæ fuerant, cognouerunt regem. recte poſuit, cognoſcunt longe regem. Inter lunam. n. & obſcuritatem noctis & pelagi ab alio rex non facile potuit agnoſci. choreis dederunt ſignum matris deum. vt inde iam ſciret ſua eſſe, non maris. ¶ Quarum quæ fandi docti. cymo. Po. ſe.) Ecce quanta potentia deū matris fecit, ex ligneis nymphas & deas ire iuſſit in fluctus. effecit vt loq poſſent, & eloquentię doctrina pollerent. Cymodocea tamen, quę cæteras anteibat arte loquendi, poſteriorē nauis tenuit partē. In iis enī gubernacula ęneas retinebat & velorum ſinus certo moderamine temperabat. Tenebat igitur puppim manu dextra: ¶ Ipſaq; dorſo Eminet.) quum ex hac cauſa vndis nō tegeretur, & dorſum eius appareret:) Ac læua tacitis ſub. vn.) Lento motu ſiniſtra manus ac ſine vndarum ſtrepitu ſub remigabat: ſubremigare eſt non plenis conatibus remigare. ¶ Tum ſic ign. allo.) Neſciebat enim geſta illic, vbi reliquerat ſuos. ¶ Vigilas ne de. gens Ænea?) Mirum orationis principium: recte enim dubitauit, quę loquebatur: quia tempus fuit petendi ſomni, & dormire non debuit

buit

buit:quia gubernandæ nauis gerebat officium. vigilas, inquit, an dormis ænea? qui genus à numinibus ducis. in nomine vna laus eſt, altera in generis ratione. ¶ Vigila, & velis immitte rudentes.) Perſeuera, inquit, & conſenti flatibus: quia proſperis ſucceſſibus nauigas. & habenas nauigij currentis ne retine: ne felicitatis tuæ ſucceſſus obiecta tarditatis impedias. Hoc eſt vna diſtinctio: eſt altera vt ſic pronuntiemus. Vigilas ne deum gens, vt ſuppreſſo interim nomine diuini ſanguinis diceret ꝑſonam: atq; vt melius oſtẽderet, notam loqui perſonam, addidiſſe nomen eius, ænea vigila. Si, inquit, vigilas. perſeuera in eo, & habenas oẽs velis immitte. Exhortatio iſtiuſmodi fuit in duplicationem eiuſdem dicti, vt cætera attentius audiret. Illud vero non erat in totum dubitantis, quod poſt incertam vocem ſubſecutum eſt, ænea vigila. Videtur enim remouiſſe, in quo dubia fuit, dicendo, ęnea vigila: quia gubernans nauim dormire non debuit. ſequitur perſonæ loquẽtis euidens demonſtratio. vt æneas noſſet, quæ omnium nomine loquerentur, in quo ipſa geſta poſſet apertius noſcere. ¶ Nos, ait, ſu. idæ. ſa. de ver. pi.) Quid apertius iſta narratione? qua dictum eſt, quę eſſent, & vnde? ¶ Nunc pelagi nym. cla. tua:) Et quę naues tuę fuimus, nymphę maris ſumus effectæ. i perſpicua breuitate totum dictum eſt. ſed quando æneas id crederet, potuiſſe fieri, niſi ſubſecuta cętera ignorantem docuiſſent, tantum numinis valuiſſe potentiam, vt poſſibile fieret, quod humana mẽs nõ auderet admittere? Nos ſumus idææ ſacro de vertice pinus, Nũc pelagi nymphæ claſſis tua. Dum dici cõuenerat. poſuit tertiũ, & quod tertium ſecundũ ordinauit, nam primo arbores fuerãt, naues poſtea: tertio loco nymphæ. ſed in hac ordinatione non errauit poeta. ſplendidius quippe voluit loqui. nec ordinationẽ ipſam loquendo cõfudit. quid enim dixit, arbores fuimus dudum. nũc nymphę ſumus effectæ, quæ fuimus naues tuę. ornatius dictũ eſt, q̃ dicere, & arbores fuimus, de hinc naues, poſtremo nymphæ. duo, quæ æneas nouerat, ſtrictim dixit. ſciebat enim vñ pinea ſumpſiſſet, & qd fabricaſſet ex ipſis. quẽadmodũ vero nympharum in faciem verſæ ſint, neſciebant. Hanc igitur partem latius refert: breuitate quippe inſtitui plene non poterat, qui nouo & incredibili exemplo geſta non nouerat: ¶ Perfidus vt nos Præcipites.) Quærimus: Inimici nomẽ noluit dicere. ſed pro ipſo cõuitioſa duo poſuit. dixit enim perfidum, dixit rutulũ. præmebat nos, inquit, hoſtis, atq; vtinam alquanti meriti. vrgebat ferro, vrgebat & flãmis. vt naufragium de nobis efficeret: aut abſumptas ignibus in cineres verteret. ſed hęc pręuenimus fugiendo, melius exiſtimantes abrumpere vincula tua, quã ad interitum remanere: te per æquor quęrimus. quã difficile eſt, quærere vnũquẽque per mare, in quo tanta latitudo eſt? nec ſciri qua in parte reperiri valeat? quantus amor oſtenſus eſt tanto labore ſuſcepto? ¶ Hanc genetrix faciem.) Ad tantam deſperationẽ venimus, vt quod vides, non noſtro ingenio & diuina miſeratione mereremur. Genitrix enim, hoc eſt deum mater, hanc nobis impoſuit formam, ac ex mortalibus ĩmortales effecit: Æuumq; agi. ſub vnd.) A' contrario poſitum. naues enim merguntur, vt pereant: iſtę merſæ ſunt, vt euaderent nymphæ. Aſſignata perſona ſua, & edito caſu, quo nymphę eſſe potuerunt, incipit referre, quid agatur. vt appareat, quare dixit, & velis immitte rudentes. ¶ At puer aſcanius.) Primam cauſam immiſit aſcanij oſtendens ſpem oſtẽdenſq; metum. ſpem, ne eadem aios eius frangeret. metum vt feſtinaret auxilium ferẽs: neq; adhuc incolumis fuerat, vt patereť obſeſſum. ſciat hoc ipſum monſtrans, quomodo ſpes, quomodo eſſet metus. ex parte ſpei ſunt murus & foſſa, quibus muniebať aſcanius, ex parte autem metus puerilis ætas, in qua conſtitutus fuit. ¶ Tela inter media.) Inter ipſum tamen & mortem nõ plurimum dicebat intereſſe diſcriminis. debuit igitur properare, anteq̃; ad ei⁹ interitum hoſtis auidiſſimus perueniret. ¶ Iam loca iuſſa tenet.) Directionem iſtorum poeta non deſcripſit. ſed hinc intelligiť facta, hos igitur nuntiat, ea iam loca tenuiſſe. quę in mandatis habuerant. ¶ Medias illis op. tur.) Vnum proſperum dixit, quia ꝑuenerãt ſui, dixit cõtrarium, quia turni diſpoſitio fuit medios opponere, qui eos caſtris ſuorum non ſinerent iungi. Hoc genere oſtendit oẽs in periculo eſſe, quum alij ſubuenire non poſſent. ꝓpterea celeritatem ſuadebat. vt ante æneas veniret, q̃; turnus cogitata perficeret: potuit quippe æneas adueniens & clauſis & venientibus ſubuenire. ¶ Surge age.) Hortatur vt ſurgat: ſed ſedentẽ excitat, non dormientem. ſurge age non eſt iubentis, ſed vrgentis ad gloriam. ¶ Et aurora ſocios veniente vocari.) Et aurora, inqt, veniẽte. hoc eſt ante q̃; plena redeat lux in arma cõuocari ſocios primus præcipe. primum admonet facere, quę res vincendi fiduciam promittebat. ¶ Et clypeum cape.) Conſternabuntur hoſtes, inquit, ſi te primum viderint incipere aggrediq; certamen, atq; armis diuinis inſtructum. ¶ Craſtina lux,) Ecce prædicit, & futura. vt vere appareat dea. ſi non ait mea dicta cõtempſeris, & monita mea inania tenueris. Probabis quantas de rutulis ſtrages videbit craſtinus dies.

ASCENSIVS.

¶ Tot lecti proceres, &c.) Expõit numerum nauium quibus vehebantur Æneas & Etruſci, docetq; Æneã obuias habuiſſe nymphas ex nauibus ſuis factas & ab eis qd faceret admonitum. Vnde dicit Donatus ſic. Iãq; dies: laus Æneæ quod die nocteq; continuata nauigatio illum non defatigaret: ſedebat ergo & vigilabat, & cum plura cogitaret, tamen & temone nauẽ regebat, & velis. ¶ Agnoſcunt.) Nã propter nocturnas tenebras: alij non facile cognoſcerent. ¶ Vigilas), recte dubitat, nã tempus ſomnũ curę vigilias ſuadebant. ¶ Surge, ſedentem excitat non dormientẽ.) Aurora anteq̃; plene veniat lux. ¶ Spectabis aceruos, pędixit futura, vt dea appareret. ¶ Tollit. a, audierat a nympha etiam. Aduerſa, ergo non lætabatur: ſed quia plura nunciabantur proſpera attollebat animos. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Tot proceres ideſt primores, & vt dicunt capitanei (quia proceres ſunt eminentiæ trabiũ pondus ędificij ſuſtinentes) ibant nauibus terdenis ideſt triginta, quæ non ſingulis, ſed omnibus erant ſubſidio ideſt ad ſubſidium ideſt paruum auxilium Troiæ. ſ. nouæ & ſecabant ære. i. nauibus ęratis aut roſtris nauiũ ęre munitis, cãpos ſalis. i. maris hoc eſt aquas marinas, metaphora ab aratione: & dies diſceſſerat: iam cœlo. i. ab hemiſpherio noſtro: & phœbe. i. luna alma. i. rerũ altrix q̃ cũ eius incremento creſcunt pulſabat olympum mediũ. i. aſcenderat ad mediũ vſq; cœli: curru noctiuago. i. ꝑ noctẽ vagari ſolito. nam licet luna interdiu quoq; currat: tamen facta eſt vt preeſſet nocti erat. ergo mediũ noctis Æneas (enim pro qz, quia cura nõ dat membris quietẽ. i. quia dormire non poteſt) ſedẽs. ſ. ad gubernaculũ ipſe. i. propria manu & miniſterio: regit. i. dirigit clauum ideſt gubernaculum & miniſtrat velis ſup. ventos aut miniſteriũ exhibet vt ſit abſolute dictum. Atq; ecce chorus. i. multitudo coincedentiũ: ſuarum comitum. i. nympharum ex nauibus quas ab Troia eduxerat factarũ, occurrit illi in medio ſpacio. ſ. curſus ſui: qua tranſire debebat chorus inquit: appoſitorie nymphæ. i. quæ erant nymphę quas alma Cybele. i. mater deum iuſſerat habere numen. i. diuiuã poteſtatẽ maris: & eſſe nymphas ſup. verſas e nauibus. i. quę prius fuerant naues ipſæ igitur occurrentes innabãt pariter: & ſecabãt. ſ. pectore ſuo: pariter ſup. fluctus exiſtẽtes ſup. tot quot puppes ęratæ ſteterant prius ad littora. i. ripas tyberis iuxta troiana caſtra. Ipſe agnoſcunt longe. i. a longe regẽ. ſ. ſuum olim Æneã & luſtrant. i. circũ eunt choreis. ſ. ductis quarum ea q̃ ſup. erat doctiſſima fandi. i. eloquẽtiſſima naturali facũdia (nõ. n didicerat) cymodocea. ſ. noïe ſequẽs pone. i. de prope ſed a tergo. tenet puppim. ſ. Æneę dextra. ſ. ſua: & ipſa eminet dorſo ac ſubremigat. i. more remigãtis natat leua. i. ſiniſtra manu. vndis tacitis ideſt nulla vi agitatis & alloquiť tũ. i. deinde poſtq̃; puppim tenebat Æneã ignarũ. ſ. miraculi facti & quod in nymphas mutatę eſſent naues ſuę. O Ænea gens. i. genus & progenies: deũ. i. deorũ vigilas ne? vigila o Ænea & immitte rudentes. i. chordas velis. Nos pinus idæę. i. quæ fuimus quondã pinus idææ de vertice. ſ. idę, ſacro. ſ. matri deum tua claſſis ideſt quę fuimus tua claſſis ſumus nũc nymphæ pelagi vt. i. poſtq̃; rutulus. i. Turnus: perfidus: quia abſentẽ perſequitur ac fœdus violat, pręmebat nos ferro & flamma: nos inuite rupimus pręcipites tua vincula. i. retinacula & quęrimus te ꝑ ęquor genitrix. ſ. deũ cybele: miſerata. ſ. cõditionem noſtrã: aũt miſeras refecit hãc faciẽ. i. figurã ſeu formam noſtrã hoc eſt transformauit nos: aut ſi genitrix deũ natura eſt reuera refecit eas quas prius pinus fecerat: & dedit. i. cõceſſit eẽ deas: & agitare æuũ. i. lõgiſſimum tp̃s aut ęternam vitã: ſub vndis. i. inter vndas verſantes. At. i. ſed puer. i. filius tuus adhuc puer. ſ. aſcanius tenetur. i. protegitur muro & foſſis: iter media tela. ſ. hoſtiũ: atq; iter latinos horrẽtes marte. i. bello martio. Eques arcas. i. ex arcadia profectus aut euandrius permixtus iam hetruſco. ſ. mil. quos ſimul per terras in auxiliũ miſiſti id. n. κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligiť feciſſe. tenet. i. occupat loca iuſſa. i. quę iuſſiſti vt caperenť ab eis ſi forte obſeſſa eſſenť caſtra. certa ſñia. i. deliberatio eſt Turno. i. turnus decreuit opponere illis turmas medias ne iũgant ſup. ſe caſtris Age (adhortãdi aduerbiũ ſurge) & iube ꝓmus ſocios vocari in arma aurora ſurgẽte. i. vt primũ aurora ſurget: & cape clypeũ quẽ ipſe ignipotẽs. ſ. vulcanus dedit iuictũ. i. inuincibilẽ: atque ambit oras. i. extremitates auro, Lux craſtina. i. dies craſtinus ſpectabit ingẽtes aceruos. i. ingentẽ ſtragẽ: cædis rutulæ. i. cadauerũ Rutulorũ occiſoꝝ ſpectabit inquit ſi non putaris. i.

putaueris mea dicta irrita.i.friuola & inania & ꝓ irritis habēda, q̄a ſi fidē adhibebit inſtruet aciem ſuā & Rutulos inuadet: quos inuaſurus non erit ſi irrita habuerit eius monita.

PIERIVS.

¶ Spumas ſalis ęre ſecabant.) In aliquot anti.cod. ruerant legi-tur, verſu aliunde repetito. ¶ Iamq; dies cœlo diſceſſerat.) In antiquis exemplaribus, quod valde placet conceſſerat legitur, quā tūs. diſceſſerat non improbem. ¶ Quot prius ęratę ſteterāt ad littora proræ.) verſum hunc ſuperius abundare diximus, neque in veteribus codicibus, niſi adſcriptum inueniri. hic vero congruū habet locū. Cæterum in oblongo codice, non proræ, ſed naues ſcriptum eſt. In aliquot alijs, puppes, legit, quod ideo placet, q̄a vt ī eo loco ſuperiore dicebamus, proræ pelago obuertuntur, ſtāt littore puppes. ¶ Tunc ſic ignarū adloquitur.) In Romano codi. ignauū, librarij omnino indiligentia ſcriptum eſt. ¶ Rūpimus inuitæ tua vincula.) In codi. aliquot antiquis omnino, rūpimus, habetur, ſed in Mediceo, & pleriſq; alijs, rupimus, ꝑterito tempore. ¶ Primus in arma.) Sunt codices antiqui. vbi pronus in arma. ſit ſcriptum, ſed, primus caſtior lectio. ¶ Quem dedit ipſe inuictū ignipotens.) In codi. aliquot antiquis legere eſt. quem dedit ingens, ſed, ipſe magis placet, & pondus habet.

¶ Dixerat, & dextra diſcedens impulit altam, POE.
Haud ignara modi, puppim, fugit illa per vndas
Ocyor & iaculo, & ventos ęquante ſagitta.
Inde alię celerant curſus, ſtupet inſcius ipſe
Tros Anchiſiades, animos tamen omine tollit.
Tum breuiter ſupera aſpectans conuexa precatur.
¶ Alma parens Idæa deum, cui Dindyma cordi: ÆNE.
Turrigeræq; vrbes, bijugiq; ad frena leones:
Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusq; adſis pede diua ſecundo.
[Tantùm effatus, & interea reuoluta ruebat POE.
Matura iam luce dies, noctemq; fugarat.
Principio ſocijs edicit, ſigna ſequantur,
Atq; animos aptent armis, pugnæq; parent ſe,
Iamq; in conſpectu Teucros habet, & ſua caſtra,
Stans celſa in puppi, clypeum tum deinde ſiniſtra
Extulit ardentem. clamorem ad ſydera tollunt
Dardanidæ è muris, ſpes addita ſuſcitat iras.
Tela manu iaciunt, quales ſub nubibus atris
Strymoniæ dant ſigna grues, atq; æthera tranant
Cum ſonitu, fugiuntq; notos clamore ſecundo.
At Rutulo regi, ducibusq; ea mira videri
Auſonijs, donec verſas ad littora puppes
Reſpiciunt, totumq; allabi claſſibus æquor.
Ardet apex capiti, criſtiſq; à vertice flamma
Funditur, & vaſtos vmbo vomit aureus ignes.
Non ſecus ac liquida ſiquando nocte cometæ POE.
Sanguinei lugubre rubent, aut Syrius ardor,
Ille ſitim, morboſq; ferens mortalibus ægris
Naſcitur, & læuo contriſtat lumine cœlum.
Haud tamen audaci Turno fiducia ceſſit
Littora præripere, & venientis pellere terra.
Vltro animos tollit dictis, atq; increpat vltro.
[Quod votis optaſtis, adeſt perfringere dextra, TVR.
In manibus Mars ipſe viri: nunc coniugis eſto
Quiſq; ſuę, tectiſq; memor, nunc magna referto
Facta patrum, laudes vltro occurramus, ad vndā,
Dum trepidi, aggreſſiq; labant veſtigia prima,
Audentes fortuna iuuat.

SERVIVS.

¶ Haud ignara modi.) Moderationis, q̄ppe q̄ fuerat nauis. ¶ Inde aliæ celerant curſus.) Inde aliæ Nymphæ nauiū curſus celeriores efficiūt, ſicut fecerat Cymodocea. ¶ Inſcius.) Rerū quas audierat. nā credere ex apto non poterat. ¶ Omine.) Augurio ꝓmiſſæ victoriæ. ¶ Alma parēs Idęa deū.) Alma ꝓprie eſt tellus, ab eo q̄d nos alat: abuſiue ēt alijs numinibus hoc epithetō datur. Terrā autē conſtat eſſe matrem deū. Vnde & ſimulacrū eius cum claui pingitur. nā terra aperitur verno: hyemali clauditur tēpore. ¶ Dindyma.) Mons Phrygię. ¶ Turrigeręq; vrbes.) Ciuitates turritæ. Vñ & cum corona turrita Mater pingit deum. ¶ Ad frena leones.) Iō hoc fingit, q̄d omnis feritas mīnæ ſubiacet affectioni, & ſubiugata eſt. ¶ Propinques.) Familiare efficias: vt, Et ꝓpius res aſpice nr̄as. ¶ Phrygibuſq; adſis.) Ac ſi diceret cultoribus tuis. ¶ Tantū effatus.) Breuiter vt ſupra ait, ꝑp lucem iam maturam, id eſt plenam. nam non crepuſculum, ſed lux matura deſcribit. ¶ Reuoluta.) Aperta: ſicut contrà inuolutū dicimus eſſe q̄d clauſum ē. ¶ Ruebat) aūt, oriebatur: vt, Et ruit Oceano nox: & eſt in ſenſu hyſteron proteron. prius.n. nox fugatur: ſic dies orit. ¶ Socijs edicit.) Secundū edicta Nymphę. ¶ Signa ſequant.) Vel teſſeræ, vel turbaꝝ, vel ſigna militaria. ¶ Qualis ſub nubibus atris. (Id eſt altis. ¶ Strymonię vero grues a fluuio Thraciæ Strymone, iuxta quē habitant. Hęc aūt cōparatio nō ad teloꝝ pertinet iactum, ſed ad Troianorum clamorem.

Τρῶες μὲν κλαγγῇ τ' ἐνοπῇ τ' ἴσαν ὄρνιθες ὥς
ἠΰτε περ κλαγγὴ γεράνων πέλει οὐρανόθι πρό,
αἵ τ' ἐπεὶ οὖν χειμῶνα φύγον καὶ ἀθέσφατον ὄμβρον
κλαγγῇ ταίγε πέτονται ἐπ' ὠκεανοῖο ῥοάων.

¶ Fugiuntq; notos.) Aut quoſuis ventos frigidos. nam etiam grauem ſignificant tempeſtatem futuram: vt in Georgicis legimus, Aut illum ſurgentem vallibus imis Aeriæ fugeres grues. Aut re vera notos: horum enim calorem fugiunt, cum reuertuntur in Thraciam. ¶ Allabi claſſibus æquor.) Cum claſſibus labi ardet apex capiti. Ex ſequentibus intelligimus Æneæ armorum fieri deſcriptionem. nam dicturus eſt, At non audaci Turno fiducia ceſſit: quāuis talia arma conſpiceret. Si tamen primam reſpicias connexionem, quaſi de Turno videtur dicere: quod non procedit. ¶ Apex.) Coni altitudo hoc loco. Eſt autem Homeri & locus & comparatio.

παμφαίνονθ', ὥς τ' ἀστέρ' ἐπεσσύμενον πεδίοιο
ὅς ῥά τ' ὀπώρης εἶσιν. ἀρίζηλοι δέ οἱ αὐγαὶ
φαίνονται. πολλοῖσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ,
ὅν τε κύν' Ὠρίωνος ἐπίκλησιν καλέουσι
λαμπρότατος μὲν ὅ γ' ἐστί, κακὸν δέ τε σῆμα τέτυκται
καί τε φέρει πολλὸν πυρετὸν δειλοῖσι βροτοῖσιν.

Hoc autem iſte violentius poſuit: quòd ille ſtellæ tantum facit comparationem: hic, ēt ſtellæ peſtiferæ, reſpiciens q̄s clades Rutulis ſit illaturus Æneas. ¶ Cometæ ſanguinei lugubre rubent.) Pro lugubriter. Cometę autem Latine crinitæ appellantur. Et Stoici dicunt has ſtellas eſſe vltra triginta duas: quarum nomina & effectus Abienus, qui iam bis ſcripſit Virgilij fabulas, memorat. Plinius etiam ſecūdus dicit. Cometas ſtellas eē naturales quæ apparent certis tēporibus. Item hoc quoque cōmemorat cometas fieri de planetis quinque: vnde interdum bona. interdum peſſima ſignificant. nam ſi de Venere aut Ioue fiant, optima ꝓnuntiant: ſi de Marte aut Saturno, deteriora. Nam Mercurialis ſemꝑ talis eſt, qualis ille cui cohæret. Vnde & miniſter deoꝝ fingitur: hinc eſt q̄d mō ait, Cometæ ſanguinei lugubre rubēt, id eſt noxij. ¶ Sirius ardor.) Sirius ſtella eſt in ore canis: quę vt in tertio diximus, quātū in ipſa eſt, peſtifera eſt: ſed pro qualitate adiacētium aut vincitur: aut maioribus vtitur viribus. hinc eſt q̄ cum certo tempore oriatur, nō ſemper ē noxia. ¶ Læuo.) Noxio. Quod autē ait. ¶ Cōtriſtat lumine cœlum.) cū de ſtella loqueretur quā armis ſplendentibus comparauit, bene hoc Statius ad ipſa arma tranſtulit dicens, Armaq; in auro Triſtia. ¶ Quod votis optaſtis, adeſt.) Magna eſt perſuadentis ars, vt quod cupit fieri, in præiudicium trahat. Sic hoc loco: quia vult Turnus vt optent pugnam eius ſocij. hāc eos dixit ſemper optaſſe. ¶ Perfringere dextra.) Fortiter facere. & bene eſt verbo vſus militari. ¶ In manibus.) Non iam in votis, ſed in manibus res eſt. ¶ Eſto.) Pro ſit: tertia perſona eſt. ¶ Referto facta patrum.) Alij hic diſtingunt, vt ſit, Referat modo vnuſquiſq; facta patrum & laudes. Et ſecutus Salluſtium hoc dixit: quia ait Hiſpanorum fuiſſe morem, vt in bella euntibus iuuenibus parentum facta memorarentur à matribus. Alij diſtinguunt nunc magna referto facta, vt duas res dixerit, Nunc vnuſquiſq; & ſuorum factorum meminerit, & laudis parentum.

Donatus.

DONATVS.

❡ Dixerat, & dextra.) Quod nauis fuiſſet aliquando, altam nauim diſcedens impulit dextra ſua, modũ ſeruãs. quo ſciebat tuto concitari nauigia: non enim debuit plus fieri propter periculum, nec minus propter tarditatẽ. accedens igitur ipſius loquentis ad iumentum, quantũ profuerit, ſequentia probant. ait enim Fugit illa per vndas: Quum nauis fluctibus portaretur, non videbatur currere, ſed volare: ❡ Ocyor & iaculo.) Atq; ita volabat, vt velocior eſſet iaculo & ſagitta, quæ ventorum flatibus ſolet æquari: ❡ Inde aliæ celerant curſu.) Quid enim prodeſſet, ſi ſola nauis, in qua æneas fuit, celerius tenderet, cæteris lento actu remanentibus? Ibant ergo omnes celeres omni tarditate ſubmota. ❡ Stupet inſcius ipſe Tr.an.) His auditis & viſis obſtupuit æneas ipſe. ❡ Animos tamen omi.) In ipſo tamen ſtupore conſtitutus, quãquam geſta neſciret, tamen omnia ad omen trahens, animos tollit. conſiderabat quippe diuina omnia fauere partibus ſuis. nõ dixit, lætus effectus eſt, quoniam audierat & aduerſa atq; formidoloſa fuiſſe, tamen melior ſpes ſubleuatis animis erectis fuit. ❡ Tũ breuiter ſupera.) In neceſſitate enim non debuit pluribus loqui. ſupera autem aſpectans precatur: quia non nymphis agendæ ſũt gratiæ: ſed illi, a qua bona illa profecta eſſe videbantur. ❡ Alma parens id.de.) Tria poſuit, quibus fauorem eius in ſuas ꝑtes magis ac magis adduceret. alma idæa parens deum. augmentum dehinc laudis adiecit: ❡ Cui dyndima cordis.) Summam dehinc petitionis annectit dep̃catione ac laude concluſa. ❡ Tu mihi nunc pugnæ princeps.) Quæ, inquit, prima actus meos fouere cœpiſti, tua auguria iſta proſperitate plena confirma & ſecundis acceſſibus meos meorumq; conatus attolle. ❡ Tãtum effatus,) Cum fine verborum eius lux clarior cœperat fieri. ❡ Principio ſocijs edicit.) Edicere, eſt cum autoritate aliquid curandum iubere. Quod igitur multorum præceptorum fuit, ſubacto ſermone collegit: vt ſequerentur ſigna, cõponerent animos, & hos pugnę & ingruenti certamini prępararent. Hoc enim volebat efficere: quod cimodocea docente præceperat: quum diceret, ſurge age & aurora ſocios veniente vocari Primus ad arma iube. & clypeum cape, quem dedit, ipſe inuictum ignipotens, atq; oras ambiit auro. ❡ Iamq; in conſpectu.) In quibus fuerant ſui, & ipſi videri potuerant. ❡ Stans celſa in puppi.) Ad altitudinem nauis acceſſit æneæ quoq; ſatis eminens forma. nam, quum conſtaret, multo altior eſt factus ratiõe loci, & corporis proceritate. ❡ Clypeum tũ de.ſini.Extu.ar.) Ecce multiformi altitudini acceſſit augmentũ. Erexit quippe ſiniſtram manum cum clypeo. ardentem, addidit, vt ex altitudine & clypei ardentis flãma facilius occurreret oculis troianorum properantis aduentus. ❡ Clamorem ad ſyde.tol. Dar.) Erecti ſunt, qui iacebant, & gaudium, quod ex aduentu regis ſui cœperant clamoribus teſtabantur: tantum potuit ſpei melioris hortatus, vt iraſcerentur hoſti, quos metus pauloante deiecerat. ❡ Tela manu iaciũt.) Deniq; & tela audebant iacere. ❡ Quales ſub nubibus atris.) Quemadmodum ſolent graues è medio atrarum nubium libertate ſuam volantes nuntiare lætitiam: ſic troiani gratulantes exclamauerant. ❡ At rutulo regi,) Quia rutuli in plano fuerant, neſciebãt cauſam gaudij troianorum & admodum mirabantur. vnde illis eſſet repentina lætitia. ❡ Donec verſas ad lit.pup.) Dum rutuli cauſas cupiunt noſſe lætitiæ, troianorum repente viderunt per totum æquor naues ad littus accedere. moraliter poſitum eſt, totumq; allabi claſſibus æquor. Turbatis quippe repentino terrore plus apparebat, q̃ teſtabatur fides rerum. cæterum quando fieri potuit, vt per totum æquor nauigia haberentur? ❡ Ardet apex capiti, Ipſe quoq; æneas in ipſa venientum multitudine videbatur. apice capitis ardenti, & coruſcus vmbone: ita vt ex eo non fulgur, ſed flãma videretur exire. ❡ Nõ ſecus ac liquida.) Quia ſcutum & alia, quę ęneas liberalitate vulcani meruerat, in multorum exitium fuerant facta, comparãtur his ſydera, cometes & ſyrius: quæ quando oriuntur, morbos ferunt hominibus & interitum plurimorum: Hęc dicuntur & imperij commoditatem portendere. quod ait lęuo lumine, tale eſt quale illud, quod ait. Nam lux inimica propinquat: vt oſtenderet lumen non ſemper eſſe optimum: ſed aliquando extoriri contrarium. Nam cometes & ſyrius tanto ſunt perniciofiores, quãto fuerint luce maiore perſpicua: ❡ Haud tamen audaci.) Quum cõtraria partibus ſuis turnus aſpiceret, non perdidit eo viſu conſtantiam: ſed audacia, qua ſemper eſt vſus, conſilium tenuit: vt ante caperet terram, ne ęneas, vel qui cum eo erant nauibus exponerentur. Inducitur dictio hominis audacis, & eius qui nollet ſuos trepidatione confundi, aſſerẽtis prodeſſe potius, quod potuit videri contrarium. ❡ Quod votis optaſtis.) Tandem, inquit, ſocij. quod

quod cupiebatis effectum eſt hoſtem habetis in manibus. exercete dextras. ipſe mars attulit, quos cædatis. propterea ſic cœpit, quia ſi alij turri ac foſſa defendebant, & muri iſti fuerant in aperto in manibus mars ipſe viris. Quiſquis virilem, inquit, animum gerit, fidat manibus ſuis, & præſentis occaſionem temporis non omittat. Dehinc opportune primam cõiugum poſuit cauſam: vt vnuſquiſq; cogitans aduerſa certaminis, quid pati vxor hoſtibus dominantibus poſſit, animo pręuidente tractaret. Et eiuſmodi ludibria virtutis auxilio pręueniret, tueretur quoq; omnia ſua, quę domi habuiſſet, ne inimicorum cõmodis cederent, quę longi tẽporis congeſſerat labor. debere ante oculos ſtare laudes & facta maiorum, ne degneres inuenti eſſe ac ſuorum clariſſima facta veterum tunc amitterent. augenda eſt magis per poſteros illorũ gloria fortitudinis nixu, q̃ inertia ceſſantis minuenda. Perficiendæ gloriæ debuit conſilium dare, qui audendi diſſuadebat effectum, ſimul etiam aperire profutura conſilijs ſuis. tunc enim excitare potuit animos ſingulorum, ſi facilitatem in aggrediendo, & ex congreſſu cõmodum præuiderent: atq; vt id properanter fieret, addidit. ❡ Dum trepidi egreſſiq;.) Vltro occurri deſcenſuris debuit, ne firmitatis poſt parua momenta greſſibus veſtigiorum reſumerent firmitatem. Præſtat, inquit, labantes aggredi q̃ excluſo pedum languore firmatos. ❡ Audentes fortuna iuuat.) Non iuuat fortuna torpentes: ſed audentibus adeſt: nec deſerit audentes ad gloriã, ſed auſus egregios optatã ꝑducit ad palmã.

ASCENSIVS.

❡ Dixerat &c.) Docet quomodo poſt diſceſſum nympharũ precatus matrẽ deum a ſuis viſam claſſem appulit, & quomodo ea recognita Turnus ſuos in aduentãtes cohortatus ſit, de q̃bus omnibus dicit Dona. ſic. Alma parens Idæa: ex ijs tribus noĩbus captauit beniuolẽtiam. Edicit: eſt edicere cum authoritate aliquid curandum iubere. Dardanidę e muris oſtendit quid poſſit ſpes: nam qui metu fugiebant nunc ſpe in hoſtes inſurgunt. At Rutuli: hi enim in plano conſtituti videre Æneam non poterant Totũ ad littora. Moraliter quidem nã repentino turbatis motu omnia maiora videntur. Hæc ille. ❡ Ordo eſt Dixerat .ſ. Cymodocea nympha.i. finiuerat ſermone & diſcedẽs impulit dextra puppim altam: haud ignara.i. perita: modi.ſ. impellendi: hoc eſt moderationis illa.ſ. puppis impulſa fugit per vndas ocior.i. velocior: &.i. ſimul iaculo.i. ſagitta emiſſa & ſagitta æquante.ſ. velocitate volatus ventos Inde aliæ.ſ. nymphæ, celerant.i. celeriter peragũt curſus nauium: ipſe Anchiſiades Tros.i. Troianus Æneas inſcius.ſ. vnde tanta eſſet celeritas ſtupet & tamen.i. licet inſcius ſtupeat ipſe tollit.i. extollit: omine.ſ. viſo & audito animos.ſ. ſuos: & aſpectans connexa ſupera.i. cœleſtia precatur tum.i. deinde breuiter ideſt paucis verbis. O alma parens.i. mater, deum.i. deorũ Idæa ideſt quæ in Ida monte phrygio præcipue coleris cui dyndima ideſt mons ille in phrygia: & vrbes turrigerę.i. ciuitates turritæ: & leões bijugi.i. biniiugo currus tui ſubaucti: ad frena.i. habenas quibus aguntur: ſunt cordi.i. ad cor & voluptatem tu ſupple ſis mihi nunc princeps.i. auſpex & pręſens pugnę ſicut Iuno ꝓ gręcis: vnde veteriſq; memor Saturnia belli, Prima quod ad Troiã pro charis geſſerat argis &c. tu propinques ideſt familiare facias & propius aduenire augurium.ſ. portentum hoc: & o diua adſis phrygibus.ſ. tui cultoribus, pede ſecundo ideſt dextero & fauorabili, Ipſe effatus ſup. eſt: tantum.i. id ſolum & dies ruebat interea reuoluta.i. rediens per reuolutionem: & hoc luce ſup. exiſtente iam matura & fugarat noctem: cum ſup. Æneas edicit ideſt manifeſte præcipit ſocijs vt ſup. ſequant̃ ſigna.i. vexilla: atq; aptent animos.i. irritent eos: armis.i. ad arma: aut arma tractãdo & parent ſe pugnę & Æneas habet iam Teucros & ſua caſtra in cõſpectu.i. vt poſſit caſtra ſua conſpicere & a ſuis conſpici: ſtans in puppi celſa: tum.i. tunc deinde, ideſt continuo extulit ſiniſtra ſup. manu: clypeum.ſ. a Vulcano factum ardentem.i. radiãtem. Dardanidę tollũt e muris clamorem ad ſydera: & ſpes.ſ. victorię viſo rege: addita.i. quæ acceſſerat: ſuſcitat iras.i. animoſitatem qualis eſt in iratis & iaciũt tela manu exiſtentes tales quales grues ſtrymoniæ.i. Thracię: dant ſigna.ſ. auolatus, ideſt cũ quali clamore auolant ſub nubibus atris.i. caliginoſis: atq; tranant ęthera.i. ſublimẽ aerem cum ſonitu & fugiunt notos ideſt ventos pluuioſos ſup. cum clamore ſecundo.i. eas ſequente quaſi celerius volẽt ante faciem venti quæ vox aeri immiſſa afferri poſſet aut ſecundo.i. lęto vnde ſequitur. At, ideſt ſed ea.ſ. ſigna lętitię videri ſupp. cœperunt aut videbantur mira: regi Rutulo.ſ. Turno & ducibus auſonijs donec reſpiciunt puppes.ſ. Æneę & ſociorum eius verſas ad littora & dum reſpiciũt totũ ęquor allabi, ſcilicet ad littora claſſibus ideſt cum nauibus ipſis. aut propter, claſſes allabentes: Apex

Ordo.

i.ſummitas galeæ Æneæ ardet.i.reſplendet:capiti.i. in capite ei⁹ & flamma funditur criſtis.i.a criſtis a vertice.i. deſuper,& vmbo ideſt curuatura clypei:aureus,ideſt ex auro facta vomit ignes.i. fulgores vaſtos.i.valde amplos.Non ſecus.i.non aliter ac ſupple ignes vomunt:cometæ ſanguinei.i.ſanguinei coloris & ſanguinis effuſionem portendentes.ſi rubent lugubre.i. lugubriter quãdo.i.aliquando:liquida.i.humida.&ſublucida nocte:aut ſi ille ardor ſyrius.i.illius ſtellæ ardentis naſcit̃:ferens.i.afferens aut inferens mortalibus ęgris.i.miſeris & ęgre viuentibus morbos.ſ. varios:& contriſtat cœlum.i.aerem:lumine leuo.i. ſiniſtro , hoc eſt inimico.tamen.i.licet ſic animatos videret in caſtris & accedentes e nauibus fiducia.i.bene ſperandi & fidendi virtus:nõ ceſſit.i.non amota eſt nec abiit aut diſceſſit Turno audaci.ſ. ſine felicitate:non ceſſit dicit præripere.i.quo minus præripiat: aut fiducia præripere.i.p̃ripiendi littora & pellere.i.pellendi,aut quo minus pellat terra.i.a terra,venientes.ſ.ad eam hetruſcos. Nã ſupp. tollit.i.erigit & effert vltro.i.inſup animos.ſ.ſuorum dictis.i.verbis cohortatorijs:atq; increpat.i.cum increpatione cohortat̃ vltro.i.inſuper vltra id quod timere potuiſſet:increpat aũt dicens. Id ſup.quod optaſtis votis.ſ.perfringere.i.fortiter agere:&hoſtẽ cõterere dextra.ſ.veſtra:nam ipſe Mars.i. poteſtas pugnandi:eſt viris.i.virilibus bellatoribus:in manibus.i.in promptu:nũc quiſque.ſ.veſtrum eſto memor coniugis ſuæ &tecti.i.domus.(Sic.n. apud Liuium fere in concionibus ante pugnã admonet ſuos ductores ipſi)referto.ſ.qſq;.i.facito vt referat.i.repręſentet nũc fortia facta patrum.i.maiorũ ſuorum & laudes patrum ſuorum:occurramus vltro.i.prius q̃ nos inuadant:ad vndam.ſ. tyberis:dũ i.quãdiu ipſi trepidi ſupple ſunt & prima veſtigia:labant,ideſt titubant & vacillant:egreſſis,ideſt primum e naui egredientibus: fortuna iuuat audientes quæ res in bello ſæpe probata eſt:& ſolet pro prouerbio dici.

PIERIVS.

❡Supera aſpectans cõuexa.) In nõnul.cod.anti.ſpectans legit̃. Sed magis placet,aſpectans.❡Clypeum tum deinde ſiniſt. extulit ardentem clamorem ad ſydera tollunt Dardanidæ.) In anti. pleriſq; codi.clypeũ cũ,& quom,legit̃,hoc eſt,quom inde.extulit clypeum Dardanidæ clamorẽ tollunt, Altera tamen lectio p̃ diſſoluta mẽbra magis poetica eſt.❡Dardanidæ muris.) In Roma.co. dardanidæ,muris.abſq;,e,particula legit̃ aduerbialr̃,reliqua exẽ.e muris,habent,eamq; lectionem:agnoſcit Probus.vbi fieri ſynalœpham ait,quum diphthongus in ſimplicem longã cadit,hoc exemplo.❡Ardet apex capi.) In Ro.cod.capitis, legitur, Sed enim magis placet,capiti datiuo caſu.❡Criſtiſq; a vertice flãma,fund.) confuſus nimium ordo,niſi vetera ſuccurrerent exẽplaria,vt antiquiſſimum illud Romanis literis perſcriptũ,in quo legere eſt,Criſtiſq;,ac vertice flamma funditur,ita etiã in mediceo. In aliquot alijs veteribus,criſtis ac vertice legitur,abſq;,q;, Vtrumlibet ex his magis placet q̃ a vertice.❡Et vaſtos vmbo vomit aureus ignes.) In anti.nõnullis codi.æreus legitur. Sed aureus rem magnifice magis amplificat,& inferius , vbi Æneas cõgreditur cum Mezentio,idem habetur.Sed ſubſonet aureus vmbo.Sciendum vero in eadem dictione eadem eſſe lectionis varietatem apud Liuium lib.viij.de bello macedonico,&.xij. Clypea aerata ab Ædd.cur.P.Claudio,&.P.Sulpitio Galba ſunt poſita, quod in emendatioribus exemplaribus,aurata,legitur.❡Littora præripere.) In antiquioribus codi,legitur,littora pręcipere. Id vero ſignificat,capere ante locum,quod in hiſtoriis frequens , & apud Liuium lib.ij.tertiæ decadis,vbi paſſim legitur de Annibale effugium mediante. Dum ipſe longius ſpatium fuga præriperet.Antiquiores,codices habent,præciperet.Et eodem modo libro primæ decadis ſexto,vbi legitur.Nobiles homines in poſſeſſionem agri publici graſſari,nec,niſi anteq̃ omnia pręripiant,diuiſus ſit,locum ibi plebi fore. In antiquo codice . Niſi antequam omnia pręcipiant.ſcriptum eſt. ❡In manibus mars ipſe viris.) Romanus codex,& alia quædam vetera exemplaria viri,legunt vocandi caſu.Sed neque diſplicet,viris.hoc eſt^{ijs}, qui viri erunt, mars fauebit.)Dum trepidi,egreſſiſque Labant veſtigia prima.) Romanus codex,& plerique alij veteres admodum legũt. Dum trepidi egreſſiq; labant veſtigia,quod magis figuratum eſt . Alij quidam codices manu ſcripti.greſſuſq;,legunt. Sed vulgatã ego lectionem non damnarim,

❡Hæc ait,& ſecum verſat quos ducere contra. POETA
Vel quibus obſeſſos poſſit concredere muros,
Interea Æneas ſocios de puppibus altis
Põtibus exponit:multi ſeruare recurſus
Languentis pelagi,& breuibus ſe credere ſaltu,
Per remos alij,ſpeculatus littora Tarchon,
Qua vada non ſperat,nec fracta remurmurat vnda,
Sed mare inoffenſum creſcenti allabitur æſtu ,
Aduertit ſubito proras,ſocioſq; precatur.
❡Nũc o lecta manus validis incumbite remis, TAR.
Tollite,ferte rates,inimicam findite roſtris
Hãc terram,ſulcumq; ſibi premat ipſa carina.
Frangere nec tali puppim ſtatione recuſo,
Arrepta tellure ſemel❡quæ talia poſtquam POETA
Effatus Tarchon,ſocij conſurgere tonſis,
Spumanteſq; rates aruis inferre latinis,
Donec roſtra tenent ſiccum,&, ſedere carinæ
Omnes innocuæ,ſed non puppis tua Tarchon,
Nãq; inflicta vadis dorſo dum pendet iniquo,
Anceps,ſuſtentata diu,fluctuſq; fatigat,
Soluitur,atq; viros medijs exponit in vndis.
Fragmina remorum,quos & fluitantia tranſtra
Impediunt,retrahitq; pedes ſimul vnda relabens.

SERVIVS.

❡Verſat quos ducere cõtra.) Cogitat quidem,ſed nõ facit: ne diuiſo exercitu vtrobiq; vincantur.qd̓ ſequentia indicant. Nã paulopòſt dicturus eſt,Et rapit acer totã aciem in Teucros.❡Cõcredere.) Con vacat.❡Pontibus . Scalis nauium.❡Lãguentis.) Tranqlli. ❡Breuibus.) Vadis. ❡Per remos.) Id eſt ſcaphis. ❡Nõ ſperant.) Legitur & ſperat, quod & melius eſt.Nam dum vada eſſe non ſperat,incidit in ea. ❡Tollite,ferte.) Ad celeritatẽ dictum eſt.❡Findite roſtris.) Militari ſelle dictum eſt:vt ẽt terra ipſa quodãmodo ſentiat hoſtis aduentũ.❡Statione.) Statio eſt portus tpalis . nam portus eſt vbi hyematur . ſed mõ ſtatio ſiccũ littus ſignificat:hoc.n.dicit, Potiar terra, & nauem frangere nõ recuſo. ❡Innocuæ.) Innocuus eſt, cui nõ nocet̃. Innoxius, q nõ nouit nocere . ſed hoc poetæ plerũq; confundunt. ❡Dorſo iniquo.) Dorſum ẽ durior arena,quæ remeãtibus fluctib⁹& euntib⁹ denſat̃,& in modũ ſaxi indureſcit:qd̓ à nautis puluinus vocat̃. ❡Iniquo.) Sibi nocẽti.❡Fluctuſq; fatigat.) Subaudis eã. Nam fluctus noĩatiuus eſt ſingularis.❡Exponit in vndis.) Iõ in vndis,non in vndas:quia in ipſo loco res agit̃,nec eſt mutatio.

DONATVS.

❡Hæc ait,& ſecum.) Quum hæc locutus eſſet,elegit,quos ſecũ contra duceret : hoc eſt contra eos,qui nauibus vehebantur : & quos obſidioni conſeruandæ dimitteret. Metui enim neceſſario debuit:ne dum omnes intenti littus obſeruare contenderent,vis vtrinq; emergens mediũ agmẽ opprimeret. ❡Interea æneas.) Deſcenſus eorum , qui cum ęnea venerant, varie breuiterq; deſcribitur.& in ea deſperatione oſtẽditur,quã præuiderat turnus. Æneas, iquit, alios appoſitis põtibus exponebat, multis ambulandi deſuetudine trepidis:quoꝶ greſſum natura ſua infirmauerat mare. vſq; adeo vt relabentis vndas & languentis pelagi, hoc eſt placidi metueret : qua cauſa obſeruabant earum reditum,ne remeãtes in altum traherent exire cupientes. Tãta fuit cõſtãtia greſſus, vt metueretur etiã placidi æquoris motus.❡Et breuibus ſe cred. ſal.) Alij breui ſaltu ſeſe iactabant propter infirmitatem pedum : alij vero deſcendebant per remos. ❡Speculatus littora tarchon.) Tarchonis impatiens virtus quum in deſcenſum oras aduerteret , viſum eſt ei,vt per eam partem littoris vaderet,qua omnis tranqllitas fuit:nec vnda illidebatur in ſaxa:nec aliqua venientem vada terrebant. Repente igitur proras obuertit:deprecans ſocios ad officia virtutis implenda.plurimum enim ad effectum proficit,quum prece vtitur,qui iubere potuerat. ❡Nunc o lecta manus &c.) Magnum ardorem viri fortis inducit,& eius,qui ob intentionem pugnę ipſa naufragia non dubitaret admittere , in eoque,vt omnino auferret,ipſe eſſet hortator,ipſe p̃poneret , quæ in contrariũ venire potuiſſent & ipſe rñderet. Quis.n. reſciret in vado ceſſare remigia debuiſſe?qs ignoraret frangi potuiſſe nauigia?vbi altitudo pelagi deficiens ſola ipſis nauibus pericula demonſtraret?

monſtraret? Incumbite, inquit, iuuenes remis. Potuit dici quõ in cũbemus, & deeſt inimica ſubſtantia, quæ naues ab inimica terra ſuſpendat. Ille rñdentis aĩo ait, Tollite, ferte rates: vt fortitudo præſtaret hoĩum id quod loci natura nõ poterat. ℾ Inimicũ findite roſtris.) Et ſi erit, inquit, in nauium amiſſione detrimẽtum, proueniet tñ nomen maximum, ꝙ inimicã terram ſcindimus roſtris. ℾ Frãgere nec tali puppim.) Certe quid vltra nauibus opus eſt, qñ terras, quas quærebamus inuenimus? ℾ Quę talia poſtꝗ̃ Effatus. Quę quum tarchon fuiſſet effatus, & talia dixiſſet, quibus vltra rñderi non poſſet. ℾ Socij conſurgere tran.) Nitebantur remis ſocij, vt contrario more naues nõ in fluctus, ſed in terram ſurgerent. In hoc facto non ſtultitia ſed vltionis reportandæ cupiditas probabatur. Quippe cõſecuta victoria totum, qđ pro ea videbat̃ amitti, potuit reparari, ſi eſſet neceſſarium. ℾ Donec roſtra tenent ſi.) Iam peruenerunt in ſiccum roſtra: & quod fuerat inſperatum, proſpere ventus adiuuat, vt oẽs illeſæ conſediſſent. quod dixit innocuæ, non ꝙ ipſe cuiq̃; non nocuiſſent dixit, ſed ꝙ ipſis nihil contigiſſet aduerſi. ℾ Sed non pup.t. Tarchon:) Oẽs, inquit, euaſerunt excepta ea, in qua fuerat tarchon. Incipit caſum eius narrare. ℾ Nãq; inflictæ vadis.) Hoc eſt infecta iniquis littorum locis. ℾ Dorſo dum pen.ini.) Dorſum dixit locũ editum, in quem acta conſcenderet: inquitas dicta eſt, quæ veniẽtem nauim ſeruare vel ſuſtinere non potuit: ℾ Anceps, ſuſtentata diu.) Quũ diu nutabunda nunc in vnam partẽ, nunc in aliam iungeretur. ℾ Soluitur, atq; viros.) Repente diſſoluta eſt, & in vndis adhuc poſita. viros, quos portabat, effudit. ℾ Fragmina remorũ,) Quũ ſe vndis liberare niterentur, impediebãtur naufragij partibus, & vnda retrorſus ducta nitentium greſſus & veſtigia reuocabat.

ACENSIVS.

℃ Hæc ait: & ſecum verſat quos ducere cõtra. Vel &c.) Poſt Turni concionẽ docet, quõ Tarchontis cohortatione appulſa ſit claſſis Æneia ad littus vnde eſt hoc ſolũ Dona. Verſat quos ducere. In tanta deſperatione: nec cõſiliũ nec vim animi amiſit. Hæc ille.

℃ Ordo eſt Turnus ſup. ait hæc: & verſat.i.cogitat & diſquirit ſecum.i.in animo ſuo quos poſſit ducere contra.ſ.aduentantes hoſtes vel qbus poſſit cõcredere.i.quaſi fidei cõmittere muros.ſ.caſtrorũ: obſeſſos. Interea.ſ.dũ hæc ageret Turnus, Æneas exponit ſocios de altis puppibus: põtibus.i.per ſcalas, multi ſeruare.i.ſeruabant: recurſus.i.refluxus pelagi languẽtis.i.tranqlli ac non impetuoſi: & credere.i.credebãt ſe breuibus.ſ.vadis: ſaltu.i.ſaliendo in ea alij credere ſup.cœperãt aut credebant ſe breuibus ꝑ remos i.auxilio remorũ, Tarchon.i.Ethruſcorum rex & ꝓcipuus ductor ſpeculatus.i.cõſpicatus & vidẽs littora: ſup. ea parte: quæ nõ ſperat.i.timet vada.i.fundũ vadorum per quem vadere licet ſed nõ nauigare: nec vnda fracta.ſ.nimio impetu immurmurat ideſt vehementem ſonum edit hoc eſt vbi neq; defectus neq; nimia vis eſt aquarũ ſed mare allabitur, ſcilicet ad littus: inoffenſum, ideſt non offenſum nec impeditũ: æſtu creſcenti, ideſt exuberanti, ipſe aduertit ideſt applicat ſubito proras, ideſt anteriores partes quæ aquas proruunt: & præcatur ſocios O manus ideſt multitudo armatorum: lecta ideſt electa: incumbite nunc validis remis tollite ideſt erigite: ferte, ideſt trãsferte ad littus: rates & findite roſtris, ſcilicet nauium hanc inimicam terram: & ipſa carina ideſt capacitas ſeu venter nauis: premat ſcilicet premendo faciat ſibi ſulcum nec ego recuſo frangere puppim tali ſtatione, ideſt ad breue tempus portu & hoc tellure ſemel arrepta ideſt ſi ſemel tellurem arripuerimus quæ talia ideſt talis modi verba: poſtquam Tarchon eſt effatus: ſocij conſurgere ſupp. cœperunt aut conſurgebant tõſis.ſ.remis: & inferre ideſt inferebant aruis latinis ideſt in arua latina: rates ſpumantes ideſt ſpumis aquarum nimio impulſu excitatis reſperſas donec roſtra ideſt anteriores partes prorarum tenent ſiccum: & carinæ. ideſt ventres nauium: ſedere.ſ.ſuper fundum exiſtentes omnes innocuæ ideſt ſine nocumento. ſed o Tarcho tua puppis non ſup. ſedit inocua: nãq; ipſa inflicta vadis dũ pendet anceps.i.vacillans dorſo.ſ.ſcopuli: iniquo.i.nimis alto: & ipſa ſuſtentata dudum fluctus fatigat, ſupple eam: ipſa ſoluitur ideſt finditur: atq; exponit viros in medijs vndis quos ſupple viros fragmina remorum, & tranſtra ideſt ſumma tabulata nauium: fluitantia ſcilicet per aquas; impediũt, & vnda relabens trahit ſimul pedes quæ res eos ſaluauit.

PIERIVS.

℃ Multi ſeruare recurſus languentis pelagi.) Sunt cod. ant. in quibus legat̃. receſſus. Sed curſus, & recurſus in hoc ſignificato ĩ vſu eſt frequẽtiori. ℾ Qua vada nõ ſperat.) Roma. cod. cũ Oblõgo & aliquot alijs legunt. Qua vada nõ ſpirãt, vt illud in primo Geor. feruetq; fretis ſpirãtibus ęquor. In vno ex ijs, q, ſpirãt, legunt, paraphraſis ſupaddita, criſpant̃. Sed magis placeret. In verticẽ. defidunt. Quin ẽt in aliquot ex ijs, q apud me ſunt, legere eſt, Qua vada nõ ſpumãt. Ser. ſpetat, melius eſſe putat, qđ maiorẽ viri ferociã oſtẽdit, ridiculũ, qđ in ipreſſis aliquot co. ſpectat, legitur. ℾ Fran. nec tali puppim ſta. re.) Rom. co. Medi. & alij qdem peruetuſti legunt, puppes, numero multitudinis. Quod oſtendit eum paruifacere nauis oẽs, quotquot agebat, dũmodo ſemel arripiat tellurẽ, & hoc quoq; magis ac magis hominis ferociã, ardorẽq; pugnãdi indicat. ℾ Et fluitã. trãſt.) Non placet qđ in anti. ali. codi. legitur eſfluitantia. Nam ſñia, & illud expoſcit. ℾ Retra. pe. ſimul vn.) In co. aliquot anti. pedẽ legitur figurate.

SERVIVS.

℃ Omen pugnæ.) Salluſtius, Pugnam illã pro omine belli futuram. Ideò ergo omen, qa ſicut nunc, ſic vbiq; vincet Æneas. ℾ Inuaſit agreſtes.) Quia dixit, Et latos vaſtant cultoribus agros. ℾ Therõe.) Hoc nomen in Pindaro lectũ eſt tantũ. ℾ Tunicam ſqualentẽ.) Splendentẽ loricã. ℾ Haurit.) Ferit modo ſignificat. ℾ Et tibi Phœbe ſacrum.) Oẽs qui ſecto matris ventre procreantur, ideo ſunt Apollini conſecrati, quia deus eſt medicinæ, per quã, lucem ſortiuntur. Vnde Æſculapius eius fingitur filius: ita enim eum procreatum ſupra diximus. Cæſarum etiã familia ideo ſacra retinebat Apollinis, quia q primus de eorũ familia fuit, exe cto matris ventre natus eſt. Vnde etiã Cæſar dictus eſt licet varia de ethymologia huius nois dicant̃, vt diximus ſupra. ℾ Qđ licuit paruo.) Legitur & Cui licuit. ℾ Vſq;.) Tã diu, donec. ℾ Ecce Pharon.) Legit̃ & Pharo, vt, It clamor cœlo vt ſit datiuus ab eo qđ eſt Pharus. Si aũt Pharo legeris, figuratũ eſt. nam de noiatiuo tranſit ad datiuũ dicens Clamãti. ℾ Infœlix noua gaudia Cydon.) De Cretenſibus accipimus ꝙ in amores puerorũ intẽperantes fuerunt. qđ poſtea in Laconas, & in totã Græciam tranſlatũ eſt, adeò vt & Cicero dicat in libris de republica opprobrio fuiſſe adoleſcentibus, ſi amatores nõ haberent ꝓpter quod poeta Cydonem inducit amatorẽ. Nouimus autẽ Cydones Cretenſes dici. Sane Cydon quando nomẽ eſt ꝓprium, Cy naturaliter ꝓducit. ſi appellatiuum, corripit cy. vt, Parthus ſiue Cydon telũ ĩmedicabile torſit. Tñ Statius ẽt in ꝓprio corripuit. vt, Hęc regi ꝓmiſſa Cydon, hæc lampe dabamꝰ. qđ fecit abutens licentia, qua vtimur in noibꝰ ꝓprijs. ℾ Flauẽtẽ malas.) Flauẽtes malas hñtẽ, prię ætatis. ℾ Noua gaudia.) Quę tunc primũ amare cœperat. ℾ Stratus.) Deeſt pene. ℾ Miſerãde.) Pro miſerandus. Nã pro noiatiuo vocatiuũ poſuit: vt cõtrà, Socer ar-

Nec Turnum ſegnis retinet mora, ſed rapit acer
Totam aciem in Teucros, & contra in littore ſiſtit.
Signa canunt: primus turmas inuaſit agreſteis
Æneas omen pugnæ, ſtrauitq́; Latinos,
Occiſo Therone, virum qui maximus vltro
Ænean petit, huic gladio, perq́; ærea ſcuta,
Per tunicam ſqualentem auro, latus haurit apertum:
Inde Lycam ferit, exectum, iam matre perempta,
Et tibi Phœbe ſacrum: caſus euadere ferri
Cui licuit paruo, nec longe Cyſſea durum,
Immanemq́; Gyam, ſternenteis agmina claua,
Deiecit leto: nihil illos Herculis arma,
Nil validæ iuuere manus, genitorq́; Melampus,
Alcidę comes, vſq; graueis dum terra labores
Præbuit, ecce Pharon voces dum iactat inertes,
Intorquens iaculum, clamantis ſiſtit in ore.
Tu quoq; flauentem prima lanugine malas
Dum ſequeris Clytiũ infœlix noua gaudia Cydon:
Dardania ſtratus dextra, ſecurus amorum,
Qui iuuenum tibi ſemper erant: miſerãde iaceres,
Ni fratrum ſtipata cohors foret obuia. Phorci
Progenies, ſeptem numero, ſeptenaq́; tela
Conijciunt, partim galea, clypeoq́; reſultant
Irrita: deflexit partim ſtringentia corpus

Alma Venus:& fidum Æneas affatur Achaten.
[Suggere tela mihi(non vllum dextera fruſtra ÆN.
Torſerit in Rutulos)ſteterant quæ in corpore Graium
Iliacis campis:[tum magnam corripit haſtam. POE.
Et iacit:illa volans clypei tranſuerberat æra
Mæonis & thoraca ſimul cum pectore rumpit:
Huic frater ſubit Alcanor,fratremq́; ruentẽ
Suſtentat dextra:traiecto miſſa lacerto,
Protinus haſta fugit,ſeruatq́; cruenta tenorem,
Dexteraq́; ex humero neruis moribunda pependit.
Tum Numitor,iaculo fratris de corporeo rapto,
Ænean petijt:ſed non ei figere contra
Eſt licitum,magniq́; femur perſtrinxit Achatæ.

ma Latinus habeto.licet illic poſſit accipi. Socer arma Latinus habeat.nã habeto & ſecũdæ & tertiæ pſonę eſt. tñ etiã alibi noĩatiuũ pro vocatiuo poſuit.vt, Corniger Heſperidũ fluuius regnator aquarũ. ¶ Stipata cohors.) Vnanimiter ventẽs. ¶ Septenaq́; tela.) More ſuo,pro ſeptem, vt bina pro duobus. ¶ Deflexit partim ſtringentia corpus alma Venus.) Male ait Donat⁹ hoc loco antedictoꝝ oblitum eſſe Virgiliũ,ꝙ poſt Iouis prohibitionẽ bellis facit numina intereſſe,nõ reſpiciens Iouem magis deos hortatum eſſe in fœdera,q̃ à bellis prohibuiſſe. Nam & paulopòſt tam Iuno q̃ Iuturna bellis intererunt. ¶ Achaten.) Omnia nomina quæ in tes exeunt,vocatiuum in a mittunt, vt Achates Achata , Thimœtes Thimœta. ¶ Suggere tela mihi.) Ordo eſt, Suggere tela mihi: quę in campis Iliacis in Græcorum ſteterant corporibus.nullum.n. mea dextera in Rutulos ſine cauſa iaculabitur telum eorũ, quæ iam ſunt cæde hoſtium comprobata . ¶ Tranſuerberat.) Scindit. ¶ Traiecto miſſa lacerto.) Quæ fuerat miſſa retroacto lacerto. ¶ Protinus.) Iugiter,continue. ¶ Tenorem.) Currendi modum. ¶ Moribunda. Morienti ſimilis. Quod ita eſſe etiam Salluſtius oſtendit,qui ait, Quaſi Vitabundus per tramites & ſaltuoſa loca exercitum ductare. Nam Iugurtha non vitabat legatum,ſed ſe eum vitare ſimulabat.nam quia nomen eſt,ideò ſignificat ſimilitudinem,nõ paſſionem. Quod ſi participialiter diceretur,à paſſiuo veniret.Omnia enim à paſſiuo participia,in dus exeunt. Moribunda,ſimilis morienti.non enim participialiter aliquid ſignificat,ſed noĩs habet ſignificationẽ.noĩs aũt ſignificatio ſimilitudinem habet,non paſſionem. Quādo dico Moriturus eſt: vere moriturus eſt. Moribundus autẽ,non vere,ſed ſimilis morienti eſt. vnde & Salluſtius dicit, Quaſi vitabundus. ¶ Fratris de corpore rapto.) Si diceret fratrum de corpore,ſpecioſius eſſet:quod ideo omiſit,quia haſta Alcanoris tãtum vulnerauerat manũ, in Meonis vero hæſerat corpore. ¶ Femur) dicimus: quia lectum eſt,& declinatur huius femoris. Illius vero ablatiui nõ inuenitur noĩatiuus, Lætus Eripit a femine.licet Caper in libris enucleati ſermonis dicat femẽ , ſed nõ ponat exemplum.ergo aut hoc femur aut hoc femen.Nam femus non dicimus penitus.

DONATVS.

¶ Nec turnum ſegnis reti.mo.) Quum hoc turnus vidiſſet, nulla mora potuit retineri. ¶ Sed rapit acer totam aciẽ in teu.) Quãta fuit auiditas,vel quãta caſus emergentis occaſio?quã ne amitteret turnus,omnes ſuos eo conceſſit elegit:vbi impedientibus pelagi vndis,e diuerſo venientes facilius ipſe & cautius expugnare poſſet. ¶ Signa canunt.) Signorum hortante cantu itum eſt in certamen. ¶ Primus turmas inuaſit a.) Primum poſſumus accipere,non tantum primo incipientem , verumetiam ſine aliorum ſocietate,magnę enim laudis inſtar eſt,ipſe vnus in exitium plurimorum. ¶ Strauitq́ latinos:) Occidit plurimos:quum non dicit nomina,nec exprimit quantos : intelligendum eſt multos eſſe proſtratos:& vbi dictum eſt,agreſtes turmas fuiſſe, nullus proculdubio ineſſe potuiſſet. ¶ Occiſo teron.) Hunc cum nomine poſuit,ꝙ fuiſſet cognitus & magnæ virtutis.quantum autem fiduciæ extitiſſet,ſequentia probant. ¶ Virum qui maximus.) Illorum ſcilicet,qui ſtrati ſunt,aut rutulorum. ¶ Vltro æneam petit:) Talis occiſus eſt,qui non dubitaſſet vltro ire in æneæ perniciem:ſed hunc facile occiſum dicit nobilitate potioris , qui ab alio nõ poſſet occidi miram.n.ſenſit ænee virtutem. ¶ Hunc gladio &c.) Fuit quędã difficultas in perforandis munimẽtis eius: ſed oĩa potiori virtuti ceſſerunt.Deniq; ꝓbata eſt fortitudo congredientis.non.eũ eminus ſagitta ꝑcuſſit,aut iaculo, qđ faciunt, qui formidant hoſtis acceſſum: Res gladio geſta eſt.tanta fiducia & ſecuritate ferientis,vt rupto munimẽto ærati veſtitus plenus ictus per temerarū hoĩs latus exiſſet : ¶ Inde.) Hoc eſt deinde. ¶ Lycaon ferit.) Propter deſcriptionũ varietatẽ & faſtidiũ legentis immittuntur fabulæ non neceſſarię deſcriptioni belli: Dicit.n. quõ iſte natus ſit,quõ nutritus. Iſtum,inquit,non edidit incolumis mater:ſed ipſa occiſa exectus venit in lucẽ, conſecratuſq́; eſt phœbo,vt adiumento numinis in iuuentã produci potuiſſet.ſed

quum

quũ ad æneam veniſſet conſecratus & iuuenis deceſſit. Itaque illi,cui paruo licuit ferri caſus euadere.ſ.quum matris exanimis vtero editus eſſet, fortiſſimi herois ferrum iam iuuenis vitare nõ potuit. hoc loco ius fatoꝝ ex aperto monſtratur.medicorum ferrũ,qđ iſtum profuit euaſiſſe? quid apollinẽ habuiſſe ꝓpitium? iuuenis interijt,qui non dum natus nõ potuit perire cũ matre. ¶ Nec longe cyſſea durũ.) Non longe,inquit,a lichę ſunere deiecit morti ciſſea & gyam claua pugnantes , & q iam plurimos proſtrauiſſent. ¶ Nihil illos herculis ar.&c.) Supra dixit lichę,nõ profuiſſe apollinis numen.iſtis quoq; arma herculis. virtutẽ propriam & meritum paternum auxiliari nequiuiſſe. Iccirco enim herculis iſigne geſtabant:quia eorum melampus pater in tantum herculis laboribus fuerat iunctus,vt quicquid ille eſſet aggreſſus,nũq̃ iſte neſciret. Quo facto arbitrabant̃ per meritum patris inuictos ſe eſſe manſuros.& ad exẽplum virtutis herculeæ ſe periculo non futuros obnoxios. ¶ Ecce pharon voces dum ia.iner.) Pharon , inqt, non ferro in certaminibus bellicis , ſed clamoribus irritis exiſtimans eſſe certandum,dum inertia perſonat,ore ipſo ictum iaculi venientis excepit. ¶ Tu quoq; flauentẽ.) Fecerant hyꝑbata obſcuritatẽ.multa enim voluit vno ſenſu colligere : & maxime ea, quæ ſemel poſita non ſemel accipienda ſunt.ſcribit enim per apoſtropham cydonẽ occidi potuiſſe ęneæ gladio,dum amores turpiſſimos ſequeretur,qui eſſe iuuenum ſolent.viderat enim adoleſcentem clytium flaua lanugine malarum,hoc eſt iam non puerũ nec tamen iuuenem plenum:quem dum ſecurus ſequit̃ amoris ardore poſſeſſus : qui amor execrabilis iuuenibus ſceleſtiſſimis ſolet ineſſe quo nihil naturæ magis repugnare videtur , nihilq; deo grauius , quod plurimorum miſerabiles exitus oſtendunt: nec poeta aliud hic innuit , q̃ eos qui fœdiſſimum hoc ſequunt̃ vitium,tandem infelix pati exitium,dum igitur hoc ſequitur ſalutis ſuę immemor factus eſt.Apparet autem hunc notari virgilij carminibus,non quia adoleſcentis amore captus eſt, qđ tunc licitum fuit:ſed quia illo loco atq; illo tẽpore de ſalute potius q̃ de libidinis morbo fuerat contendendum.Et quia iuuentutis ſtudium flagitioſum in aliam quoq; ętatẽ inhoneſta continuatione protexerat:deniq; hic reprehenſionem ipſam euidẽtius aperuit, vbi poſuit noua gaudia,& qui iuuenũ tibi ſemper erat. Nouum enim fuit,vt maturioris ætatis auderet,quod iuuenũ fuit. tu aũt ait iuuenta tranſacta in eiuſdem turpitudinis amore mãſiſti.ordinatio iſtius loci talis eſt.tu quoq; cydon infelix & miſerande,qui dum clytium flauentem prima lanugine malas ſequutus noua amorum gaudia ſequeris.qui amores eſſe ſceleſtorũ iuuenum ſolent.iaceres ſtratus dardania dextra.ecce dicitur,cur non ſit occiſus. ¶ Ni fratrum ſtipata cohors.) Oſtendit cydonem libidini etiã tum deditum,quũ ſalutis pericula tractarentur caſu potius æneę manibus q̃ propria virtute liberatum.nam eo momento tẽporis,quo ęnea perſequẽte poterat interire,emerſere filij phorci & denſati ſunt,ſimulq́; collecti. ¶ Septẽ numero,) Periculũ in his etiam manifeſtum.quis.n.vnanimes cõgregatos & tanti numeri non timeret,vno ictu ſeptem tela iacientes? Conſilium igit̃ fuit contẽnere interim cydonis necem: vt hoſti collecto in cateruam reſiſteretur primitus , in quo maior vis periculi fuit. & ſi fuiſſet euentus,magna poſſet de pluribus victoria prouenire. ¶ Partim ga.cly.) Veniebant quidem ictus omnium in ęneæ ſcutum & galeam:ſed lædendi corpus nulla proueniebat occaſio . dicit cãm, quę magis faciebat tela irrita. ¶ Deflexit partim ſtri.cor.) Aderat enim mr̃ filio & potentia numinis ſui venientiũ teloꝝ ictus violẽtiáq; frãgebat.ne corpus eius aliquatenus lęderẽt. ¶ Fidũ ęneas af.ac.) Æneas cũ vidiſſet cõſtipati cunei turbã magno aduerſũ ſe teloꝝ numero certare atq; cõtẽnere,alloquutus eſt achatẽ fidũ ſibi & cõprobatũ in oĩbus: vt tela in eos iacienda ſuggerat,erat.n. maiore vt vis maior excludẽda. ¶ Suggere, inqt, tela mihi &c.) Quaſi ꝯſuetudinẽ hẽrẽt illa tela feriẽdi,ſic ait,ſuggere tela mihi, q̃ ſteterũt in graioꝝ corpore,quũ pugnaret̃ in troia, q̃ſi ſic poſſẽt ſtare in corꝑibus rutuloꝝ.ſcio.n.hæc dexterã meã nõ fruſtra eſſe miſſurã. ¶ Tũ m.co.h.Et iacit.) Magnã haſtã poſſe iacere,quantas

virtutis

virtutis eſt.⁋ Illa volás.) Thorax dr̃ induměttũ, quo bellator vſq; ad pectus munit, haſta igit miſſa ab Ænea & ſcutũ & thoraca pectus Mæonis perrupit.⁋ Huic fr̃ ſubit Alcanor.) Quũ Mæon caderet, occurrit Alcanor, qui exciperet cadentẽ, & ſuſtẽtaret, ſi poſſet. ⁋ Traiecta miſſa lacerto.) Alcanoris morte hoc modo deſcripſit. quum.n. cõtineret dextera ſua illũ, qui ceciderat: alia haſta humerũ eius percuſſit, qua cauſa abſciſſis neruis pepẽdit manus ſic ſeparata à corpore, vt mortẽ ſuam teſtaretur & interitũ plenũ.⁋ Tum numitor iaculo.) Numitor, inquit, eodem rapto iaculo, quo debilitatus fuerat frater, Æneã petit.⁋ Sed nõ & figere.c.) Magna comitis fides, qui dimicaturo ita fuerat iũctus: vt deſtinatũ in Æneã telum ipſe proximitatis occaſiõe ſuſcepiſſet, deniq; licet in Ænea videretur eſſe fruſtratũ, femur tamen Achate percuſſit: quod non fieret niſi protegendi officio ei fuiſſet infixus.

ASCENSIVS.

¶ Nec Turnũ ſegnis retinet mora, &c.) Docet quomodo totis viribus cõcurſum eſt educente videlicet Turno, totas copias in aduentantes hoſtes, quæ res fere ſumpta eſt ex applicatione græcorum ad littora Troiana qui à Troianis & potiſſimum ab Hectore duriter accępti ſunt. Recitat ergo variam ſtragem: de qua re hoc ſolum eſt Donati Thorax: indumentum quo bellator vſq; ad pe-

Ordo. ctus munitur. Haec ille. ¶ Ordo eſt. Nec mora ſegnis, i. quę ſegnes facere ac ſegnibus eſſe ſolet, retinet Turnum: ſed ipſe acer. i. ſtrenuus rapit. i. celeriter adducit totam aciem in. i. cõtra Teucros: & ſiſtit. i. exercitũ ſtatuit: cõtra. i. ex aduerſo aut contra aduẽtantes: in littore. Et ſup. tibicines aut cornicines: canũt. i. canẽdo faciũt ſigna. ſ. ineundi prælij. Æneas inuaſit primus turmas agreſtes. i. agricolarum, aut agros vaſtantium appoſitorie omen pugnæ. i. quæ res erat omen pugnæ portendens indigenas ſuperandos cũ agreſtes ſuperentur: & ſtrauit latinos occiſo Terone. i. poſtq̃ occiderat Theronem eorum ductorem: qui exiſtens maximus virum. i. virorum petit. i. aggreditur Æneã vltro. i. nõ laceſſitus, cum tamen ſi ſaperet, ab eo merito declinaret. & ſup. Æneas haurit. i. ferit aut exhaurit: huic. ſ. Theroni. latus apertũ. i. poſtq̃ apparuerat gladio & per ſcuta ęrea & per tunicã ſqualentẽ. i. relucentem in morem ſquamarum ſerpentũ auro. i. ſquamis aut hamis aureis. Seruius dicit haurit. i. ferit: ſed quia addit apertum quod non ferit ſed exhaurit extrahendo ſanguinẽ: ego potius acciperem in natiua ſignificatione. Inde. i. deinde ferit Lycham exectum. i. per ſectionẽ exemptũ iam matre perempta, quę res Cęſarũ familię competit, & ſacrum. i. conſecratũ tibi ò Phœbe: quia arte medica cõualuit: vnde domus Iulię fautor inducitur Apollo, vt in bello actiaco viſum in clypeo Vulcani. Cui. ſ. Lychę, licuit. i. permiſſum & datũ eſt paruo. i. cũ adhuc in vtero eſſet matris: euadere caſus ferri. i. necẽ per ferrum quam nunc incurrit ſenior. Nec. i. & non, & deiecit nõ longe. ſ. ab eis iam dictis cyſſea virum illum durum. i. fortem & robuſtum: & Gyam immanem. i. valde magnum & ferocem deiecit dico læto. i. morte eos ſternentes claua. i. baculo nodato quali vſus eſt Hercules agmina. ſ. phrygum & ethruſcorum: arma, Herculis i. qualibus Hercules vbiq; victor vſus erat nil. i. in nullo iuuere. ſ. eos & manus valide nil iuuere eos: nec Melampus genitor. ſ. eorum & comes Alcidæ. i. Herculis: vſq;. i. ſemper dum. i. donec: terra præbuit. ſ. Herculi labores graues. ſ. ad domanda varia terrarũ monſtra. Ecce. q. d. pręter opinionem: dum Pharon iactat. i. iactanter effutit: voces inertes. i. friuola & inania verba: Æneas ſup. intorquens iaculum ſiſtit. i. plantat & ſtatuit ipſum clamanti. ſ. pharoni in ore. i. cum iam eſſet in ore aliter diceret in os. Tu quoq; ò cydon infelix dum ſequeris Clycium. ſ. puerum aut adoleſcẽtem flauentem. i. habentem flauentes malas. i. maxillas prima lanugine. i. rara quia pria barba appoſitorie noua gaudia. i. nouas amorum voluptates tuas: iaceres ò miſerande ſtratus dextra Dardania. i. ipſius Æneæ Dardani exiſtens ſecurus amorum. i. non amplius curans de amoribus quia amores iuuenum erant tibi ſemper. ſ. dum viueres iaceres inq̃ ſtratus ni. i. niſi cohors fratrum appoſitorie progenies phorci. i. cohors filiorum Phorci qui inter ſe erant fratres: foret. i. eſſet obuia. i. obuiam veniret: ſtipata. i. condẽſata mutuo compreſſu: qui ſup. erant ſeptem numero & cõiciunt tela ſeptena. ſ. vno impetu quia ſinguli ſingula: quæ ſup. tela reſultant. i. retrorſum ſaltunt repercuſſa irrita. ſ. effecta: partim galea. ſ. Æneæ & partim clypeo & Venus alma deflexit partim: ſtringentia. i. leuiter cõtingentia corpus. ſ. Æneæ & Æneas ſic. ſ. oppreſſus affatur Achatem. ſ. arcigerum ſuum fidũ: vt in primo fidus quę tela gerebat Achates: affatur autem dicens. Suggere. i. ſubminiſtra aggerendo mihi tela: dextera ſup. noſtra. i. non vllum: non torſerit fruſtra in Rutulos vllum ſup. telum eorum quæ ſteterãt in corpus graium in campis iliacis. tum. i. deinde corripit magnam haſtam & iacit ſupp. eam: illa volans tranſuerberat æra clypei Mæonis & rũpit ſimul thoraca. i. munimen pectoris cũ pectore: Alcanor frater. ſ. eius ſubit. i. ſuccurrit huic. ſ. Mæoni & ſuſtentat dextra fratrem ruentẽ haſta miſſa. ſ. ab Ænea fugit. i. propellitur ꝓtinus i. continuo: lacerto. i. brachio traiecto, & cruẽta ſeruat tenorem. i. currendi modum & dextera moribũda. i. iamiã moritura pepẽdit neruis. i. ꝑ neruos ex humero. Tũ. i. deinde Numitor petit Æneã iaculo rapto de corpore fratris ſed nõ eſt licitũ. i. permiſſum ei figere contra. i. econuerſo. ſ. in corpus Æneę & perſtrinxit. i. leuiter vulnerauit femur. i. coxam magni Achatæ cuius fere cum honorificentia meminit Poeta.

PIERIVS.

¶ Perq; ærea ſcuta.) In Ro. co. in Mediceo, & in eo qui apud me eſt, ſuta legitur, quod nequaq̃ diſplicet, quũ pulchra ſit loricæ periphraſis, à ſuo ſuis, eodem vero vocabulo, ſed forma alia vſus eſt etiam in quarto, Georgicon. corticib. fuerint tibi ſuta cauatis. ⁋ Inde Lycham ferit exectum iam matre perempta.) In Ro. cod. & aliquot alijs exſectum integris partibus. Miſſum facio codicẽ antiquum, in quo exemptũ, legitur, ea enim paraphraſis fuit, quę cõtextui mox inſerta eſt. In Oblõgo peruetere exẽplari, & ſectum legitur quod neſcio quid leporis habere videtur, &, particula copulatiua geminata, & ſectũ iam matre perempta, & tibi phœbe ſacrum, in quod illud etiam animaduertendũ in nonnullis co. anti. ſatum, non ſacrũ, legi, quod non æque placet. ⁋ Caſus euadere ferri, cui licuit paruo.) Haud temere i co. ali. anti. ſcriptũ crediderim. Quod licuit ea quippe de cauſa ſacrum. Quod paruo licuit ferrũ euadere, quum maternus vterus exſecaretur. ⁋ Nil il. her. ar.) In anti. co. nihil, & ꝓ nil valide, nec valide legitur. ⁋ Ecce pharon voces dum iactat iner.) Ro. codex, & Oblongus. Pharo, abſq; n, ſcribunt, vt Plato. Solo, & hmõi pleraq;, quæ apud latinos abſq;, n, litera proferri, debent. Cuius rei manifeſtum vſum videas apud Statium Papinium. Stimulatq; Agamẽno volentes. Sane, c. Iulius Ro. quem Soſipater ſcriptorem diligentiſſimum appellat, dictum à Virgilio notat, Exultat Amazon. Quanuis nullum nomẽ latinum, on, literis finiatur, & ideo Rhodum, & Delum accuſatiuo dicamus. Quædam tamen eſſe inquit. Plin. Secundus, quæ ad nos vſque proprios gentis ſuæ vultus, formamq; cuſtodirent vt Pluton, Xenophon, de quo alibi. ⁋ Steterant quæ in corpore graium.) In antiquis aliquot cod. ſteterunt legitur, vt illud, obſtipui ſteteruntq; comæ. ⁋ Meonis.) In antiq. cod. pleriſque cum diphthon. Mæonis. ⁋ Cum pectore rumpit. ⁋ In Romano codice, rupit eſt præterito tempore. In alijs Rumpit. ⁋ Traiecto miſſa lacerto, Protinus haſta fugit.) Seruius, traiecto retro acto exponit. At cur non potius transfoſſo, vt haſtæ impetu lacertum intelligamus traiectum? quum ſubſequatur, dexteraq; ex humero neruis moribunda pependit.

SERVIVS.

¶ Hic curibus.) Hoc eſt tunc. Et eſt ordo, Tũc fidens primęuo corpore aduenit Clauſus Curibus: qui erat de Curibus, vt Verres Romulia. Aut fidens Curibus. vt, Ecce ſabinorũ priſco de ſanguine magnũ Agmẽ agens Clauſus. ⁋ Rigida.) Tenens eã, nõ vibrans & iaciens. ⁋ Boreę de gente ſupma.) Aut originẽ ducẽtes à Zeto & Calai, qui filij Boreæ & Orythiæ Nymphæ fuerũt: vt De gente, de genere accipiamus. Aut certe in Hyperboreis mõtibus natos: vnde eſt origo vẽti Boreę. ⁋ Iſmara.) Thraciæ ciuitas à mõte Iſmaro. ⁋ Expellere tendunt.) Loco ſe inuicem mouere contendunt. ⁋ Limine.) Id eſt littore. ⁋ Magno æthere.) Ideſt aere in magno. nam venti in ęthere nõ ſunt, ſed in aere: ſicut ſupra, Atq; ęthera tranãt cum ſonitu pro aere. ⁋ Obnixa omnia cõtra.) Mare mari, nubes nubibus, vẽti ventis. Legitur

Hic Curibus fidens primęuo corpore, Lauſus
Aduenit, & rigida Dryopen ferit eminus haſta
Sub mentum grauiter preſſa, pariterq; loquentis
Vocem, animamq; rapit traiecto gutture. at ille
Fronte ferit terram, & craſſum vomit ore cruorem.
Treis quoq; Threicios Boreæ de gente ſuprema,
Et treis, quos Idas pater & patria Iſmara mittit,
Per varios ſternit caſus. accurrit Haleſus,
Auruncæq; manus: ſubit Neptunia proles,
Inſignis Meſſapus equis: expellere tendunt

Nunc hi, nunc illi, certatur limine in ipſo
Auſoniæ: magno diſcordes æthere venti
Prælia ceu tollunt animis, & viribus æquis.
Non ipſi inter ſe, non nubila, non mare cedit:
Anceps pugna diu, ſtant obnixi, omnia contra.
Haud aliter Troianæ acies, aciesq; Latinæ
Concurrunt, hæret pede pes, denſusq; viro vir.
At parte ex alia, qua ſaxa rotantia late
Intulerat torrens, arbuſtaq; diruta ripis,
Arcadas inſuetos acies inferre pedeſtres
Vt vidit Pallas Latio dare terga ſequaci,
Aſpera quis natura loci dimittere quando
Suaſit equos, vnum quod rebus reſtat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris,
Quo fugitis ſocij? per vos, & fortia facta, PAL.
Per ducis Euandri nomen, deuictaq; bella,
Spemq; meam, patriæq; quæ nunc ſubit æmula laudis:
Fidite ne pedibus, ferro rumpenda per hoſtes
Eſt via, qua globus ille virum denſiſſimus vrget,
Hac vos & Pallanta ducem patria alta repoſcit.
Numina nulla premunt, mortali vrgemur ab hoſte
Mortales totidem nobis animæq;, manusq;.
Ecce maris magno claudit nos obice pontus.
Deeſt iam terra fugæ, pelago Troiam ne petemus?

tur & obnixi: vt referatur ad ventos. ⸿ Hæret pede pes.) pro pedi. Nam Antiptoſis eſt: & eſt Homeri verſiculus. ἀσπὶς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνήρ. ⸿ Arcadas.) Accuſatiuus eſt pluralis, cuius vltima ſyllaba ideo breuis eſt, quia nominatiuus pluralis in es terminatur: vt hi Arcades, vt delphines delphinas. ⸿ Latio ſequaci.) Pro Latinis. alibi, Inuadũt vrbẽ ſomno vinoq; ſepultam. ⸿ Dimittere quãdo.) Siquidẽ. Et eſt Romanæ militiæ, nã in locis impeditis equos comitibus dabãt, & pedeſtri certamine confligebãt. ⸿ Quo fugitis? Hoc amare dictũ eſt, nam preces ſequuntur. ⸿ Deuictaq; bella.) Finita, exhauſta. nã hoſtis vincitur, non bellum. ⸿ Fidite ne pedibus.) Datiuus eſt pedibus, nã fido tibi dicim⁹. ⸿ Hac vos & Pallanta ducem patria alta expoſcit.) Hoc vult patria vt per cædes hoſtium reuertamur. ⸿ Numina nulla pmũt.) Argumentatur à facili dicens nõ contra deos, ſed cõtra mortales bella tractamus. ⸿ Ecce maris.) Quod eſt efficax, in fine poſuit, nam dicit eos quo fugiãt non habere, cũ terra teneatur ab hoſtibus: mare aũt pedibus tranſire nõ poſſint: caſtra vero ingredi turpiſſimum ſit. Aut certe ẽt hoc impoſſibile, ſi ab hoſtibus obſidentur vt quidam volunt, intelligentes Et rapit acer totã aciẽ in Teucros. ſ. quã deducebat cæteris relictis. ⸿ Magna claudit nos obice pontus.) Modo vſus habet vt hic obex dicamus: vnde quidam Magno obice legunt. Antiqui etiam hæc obex dicebant, ſecundum quod eſt magna obice. Hinc eſt quod nonnulli vitant generis dubietatem, & legunt Magni, ſcilicet maris. Caper tamen in libris dubij generis probat dici & hic obex & hæc obex: quod vt diximus, hodie de vſu receſſit.

DONATVS.

¶ Hic curibus fidens primæuo.) Dum illi cum Ænea certant, ſuperueniens clauſus comitantibus viris dryopẽ haſta eminus miſſa ſub mẽtũ percuſſit: hoc eſt ſuperiorẽ gutturis partẽ. ⸿ Pariterq; loquẽtis Vocẽ, &c.) Neceſſe. n. fuerat vtrũq; ſimul auferri, quum ea pars corporis clauſa eẽt, qua vox habuit exitũ, & qua ſubſidiũ vitæ reperiebat ingreſſum. Traiecto gutture, hoc fecerat ictus fortior ferri: quod per illius guttur plena virtute trãſierat. ⸿ At ille.) Hoc eſt idem ipſe, per cuius guttur tranſierat ferrũ. ⸿ Fronte ferit terram.) In faciẽ hunc aſſerit cecidiſſe, quando terram frõte percuſſit, craſſum autem cruorem vomebat, vtpote ex parte adhuc viui, & ex parte iam mortui. In viuis quippe corporibus nõ congelaſcit ſanguis. In morientibus vero conſtringitur, recte igitur craſſum dixit, quod vomebat ille. ⸿ Tris quoq; threicios.) Compendio vſus eſt, vt omnes ſimul poneret, & eorum exitus ſub generali ſignificatione tranſiret. ⸿ Occurrit haleſus Auruncæq; manus.) Cur iſti occurrerent dicitur. expellere, inquit, tendũt. ⸿ Nũc hi, nunc illi.) Ad hoc cateruatim congrediebantur, quos altera pars nitebatur retinere ſolidũ terræ, altera ne fieret prohibebat. ⸿ Certatur li. in. ſ. Au.) Bene dixit limine prouinciæ finem maris, & initium terræ. ⸿ Magno diſcordes æ. v.) Sic, inqt, illi æquis viribus inter ſe contendebant, quomodo nonnunq; venti animo pares & nixu ſe inuicem conantur excludere. ⸿ Non ipſi inter ſe.) Non ſibi cedentibus ventis ea quoq; non cedunt, quæ ipſi flatibus ſuis ſæuiendo cõmouerint, nam nubila, ac mare, dum tradebantur alijs, & è diuerſo alijs ſiſtebantur, non cedebant vno in loco. ⸿ Haud aliter Troianæ acies.) Ipſa eſt enim dimicatio fortior, quum nõ miſſilibus ſed gladijs res geritur, hanc dimicandi obſtinationem vna cauſa faciebat, quod victoria parturo, in eo conſtabat, vt illi contingerent terram, aut illi eam tangere non ſinerent. ⸿ At parte ex alia.) In alio littoris loco deſcribit exitum habuiſſe torrentem aduexiſſe dirutas arbores, & ſaxa eo infinita traxiſſe. Arcadas vero equites nec equos inter hæc agere, nec pedeſtri contra morem ſuum pugna certare valuiſſe, proinde in fugã cœpiſſe cõuerti & terga hoſtibus dare. hoc. n. in aduerſis eſſe ſubſidiũ ſolet, vt ſalus fugiẽdo ſeruetur, quæ dimicando non poteſt defenſare pallantem, quum hæc vidiſſet, nunc rogare eos, nõ obiurgare cœpiſſe, ne deſerta gloria paterentur anteponi fugã, & victoriam hoſtibus linquerent. ⸿ Quo fugitis ſocij?) Tenuit omnia quæ morientes reuocarent, deditq; ordinationem pulcherrimam dictis ſuis. Ait, quippe primo in loco quo fugitis? hoc eſt dicere, ad quam tenditis partem: quum omnia teneãt hoſtes per vos. nihil. n. vnicuiq; eſt tam carũ, quàm ipſe ſibi eſt: addidit, & fortia facta hortari ad aſſuetum certamen vnumquenq;, & ſemper inefficax cõtra commoduum ſuum ſatis ad implendos perſuaſionis effectus exẽpla propria virtutis cuipiam demonſtrare. Poteſt enim rurſum vincere, qui laboribus ſuis tenuit aliquando victorias, & ne facta glorioſa ludibrijs poſterioribus obruat, operã dare per ducis Euandri nomen, vt cogitantes merita ſua curarent, ne ducis ſui nomen etiam item triumphos & glorias flagitijs militaribus macularent, vltimo loco cõmẽdauit tyrocinia ſua dicẽs. Spemq; meam patriæ, quæ nunc ſubit æmula laudis, æmulus aliquando inuidus, vt æmulus exceptum triton, aliquando imitator, vt hoc loco, & ſimillimus intelligendus eſt. Proinde, quum dicit patriæ laudis, oſtendit imitatorem ſe paternæ virtutis, non inuidum, in iſtis verbis huiuſmodi intellectus retinendus eſt, vt eum ponamus ex aperto dixiſſe, pater meus dux inſignis veſter multa bella virtute confecit, glorioſus remeauit ex omnibus, ergo filius eius, & nunc primum ductor veſter effectus, cui cum paternis triumphis certamen eſt primum non ſimilis redibit? dicit iam qd facto opus ſit. ⸿ Fidite ne pedibus.) In certaminibus, inquit, bellicis ſpes omnis in dextera magis eſſe q̃ in pedibus debet. ⸿ Ferro ru. p. ho. Eſt via.) Et nunc, inquit, ſi viam in patriam quæritis, rumpatur iſta per hoſtium globos, & accedentiũ ſtrages perferat, iter virtus, vt decet, inueniat, ſic conuenit vos redire cum nouo duce, ſic intrare patriã, vt qualis ſolet glorioſus incipiat. ⸿ Numina nulla premunt.) Hęc ſupplementa ſunt perſuaſionis, nullum inuidet audentibus numẽ: vna nobis & hoſtibus naſcẽdi moriẽdiq; conditio eſt, manus totidẽ gerimus, animæ ſunt quot illis, & nobis. Cur metuã pares? cur metuã mecũ ſimul naturę ſubiectos. ⸿ Ecce maris magna.) Clauſit nos mare, negatur fugientibus terra: inueniat virtus quod neceſſitas negat, vt qui nauigare non poſſumus, Troianorum caſtra fuſis hoſtibus teneamus.

ASCENSIVS.

¶ Hic curibus, &c.) Proſeqtur reliquã pugnę partẽ de qua re cũ ppter facilitatẽ nihil dicat Dona. ¶ Ordo eſt Lauſus fidẽs pmæuo corpe. i. qa erat in prĩo flore ætatis aduenit hic. i. mõ curibus: aut lauſus pmęuo flore aduenit hic fidẽs ĩ curibus. i. ſabinis quos è curibus eduxerat: & ferit eminus. i. de lõge q̃ſi emiſſo telo è manu Dryopẽ. ſ. Rutulum. Haſta rigida. i. dura & difficulter flexibili, aut quã rigide tenuit & pſſa. i. ĩpreſſa & ĩpulſa grauiter. i. violẽter Dryopi. ſ. ſub mẽtũ. & rapit piter vocẽ & animã loquẽtis. ſ. Dryopis: & hoc gutture, ſup. eius traiecto. At. i. ſed ille. ſ. Dryops ferit. i. cõcutit terrã fronte & vomit ore cruorẽ craſſum. Et ſup. Lauſus ſternit quoq;. i. ẽt tres threicios. i. thracios viros: de ſupma. i. vltima gente. i. gñe aut progenie boreæ. ſ. venti Traciã per flãtis aut dei illius venti & ſternit tris quos, Idas pr̃ mittit. ſ. in auxilium & tris quos Iſmara ciuitas illa Thracię patria. ſ. illorum mittit, ſternit inquam per varios caſus. i. vario euentu & vario genere mortis. Haleſus occurrit. i. in occurſum properat & manus aurũcæ. i. aurũcorum qui ſunt antiquiſſimi Italiæ populi copiæ ſup. occurrunt: & Meſſapus proles Neptunia. i. filius Neptuni, ſubit. i. ſubſequitur Ordo.

quitur

quitur in auxilium veniēs: exiſtēs inſignis.i.inſigniter inſtructus equis q̄a prius dictus eſt domitor equorum ipſi tendunt.i.contēdunt aut prętendunt expellere.ſ.aduerſarios ſuos nunc.i.aliq̄n hi i.vnius partis nūc illi.i.alterius partis:certatur.ſ.ab omnibus aut ab vtriſq; p̄tibus:in ipſo limine.i.littore & ingreſſu auſonię.i.eius partis Italię ab Auſone dictę:ceu.i.quēadmodū venti diſcordes magno.i.ſpacioſo ęthere.i.aere tollūt.i.erigunt & cū elatiōe exercent animis & viribus ęquis.i.ęqualibus & ſup.ipſi vēu nō cedūt inter ſe.i.alter alteri:& nubila non cedunt quę.ſ.ab vtriſq; eqs viribus impelluntur:& mare.i.aqua maris non cedit,& pugna ſup. cōmittitur diu anceps.i.incertę victorię & ſtant ſup.venti obnixi cōtra omnia aut omnia.ſ.elementa ſtant obnixa.i.obnitētia contra.i.ex aduerſa parte Acies Troianæ:& acies Latinæ concurrunt haud.i.naturaliter pes.ſ.vnius aduerſarij hæret.i.coniungitur pede.i.pedi:& vir hæret exiſtens denſus viro.At.i.ſed vt.i.poſtq̄; Pallas.ſ.filius Euandri vidit.i.cōſpexit arcadas inſuetos inferre acies pedeſtres.i.pedeſtri pręlio certare:dare terga:latio.i.latino populo.ſequaci.i.perſecutori:vidit dico:ex alia parte:qua torrens, id eſt amnis impetuoſus intulerat ſaxa rotantia.i.obuoluta late: & arbuſta ſup.erant diruta ripis.i.cum ripis aut in ipſis ripis:quis.i. quibus arcadibus:quando.i.quandoquidem aſpera natura loci.i. q̄a inacceſſibilis videbatur ſuaſit.i.perſuaſit dimittere equos:ipſe accendit virtutem.i.animoſitatem eorum:nunc.i.aliquando prece:& nunc dictis amaris.i.increpatiōibus:quod vnum.i.quę vna & ſola res reſtat.i.reliqua eſt:rebus egenis.i.conſilio & ope egentib. Accendit autem dicēs.O ſocij quo fugitis:obſecro ſup.aut obteſtor per vos & fortia facta ſup.veſtra in alijs pręlijs (Solent enī duces milites ſuæ virtutis admonere vt ſimilem exhibeāt) & per nomē.i.famam & gloriam,Euandri ducis.i.qui vos duxit & per bella deuicta.i.cū victoria geſta & per ſpem meā.i.quæ eſt de me, aut quā habeo de vobis quæ ſpes mea ſubit nunc æmula.i.imitatrix:laudis patriæ.i.paternæ hoc eſt patris mei Euandri: vel quia tantū de me incipit deſperari:quantū de patre partum eſt gloriæ, aut quia tantum de vobis ſperare incipio quantum pater ſolebat: per hæc ergo obſecro:ne fidite.i.cōfidatis:pedibus.i.nolite ſpem in fuga collocare. Via eſt rumpenda.i.debet rumpi,& ſic aperiri: ferro.i.armis ferreis.per hoſtes.ſ.medios:hac.ſ.parte qua ille globus virum.i.virorum vrget denſiſſimus.i.frequētiſſimus,hac repoſcit.i.exigit & requirit patria alta.i.nobilis:& inclyta facta,vos & Pallanta.i.me ducem.ſ.veſtrum. Nulla numina.i.nullæ diuinæ poteſtates,premunt.i.opprimunt nos,quia nos vrgemur ab hoſte mortali.i.qui pōt mori vti nos. Totidē animę,& manus ſunt nobis mortales quot.ſ.hoſtibus. Ecce.i.ſi neſcitis animaduertite: quia pontus.i.mare.claudit nos magno obice.i.obiectu,& obſtaculo maris,& ita:terra deeſt iam fūgę.i.non eſt quo fugiamus,locus,petetis ne Troiam pelago.i.per pelagus.

PIERIVS.

❡Viribus hic fidens primæuo corpore Lauſus,aduenit.) In hoc membro cod.tam impreſſi,q̄; manu ſcripti:tam veteres,q̄; noui multipliciter variant. In omnibus tamen venerandę antiquitatis codic.pars illa prior eodem conſenſu legitur, hic curibus fidens, quod etiā Seruius ſubmonuit. Deinde Lauſi nomen ad hanc vſq; ætatem quorūdam omnino veterum codicum ad ſenſum admiſſum eſt:quum, Clauſus,à quo gens claudia deriuarit,ſabinorum ductor alibi nominetur à Virgilio, ecce ſabinorum priſco de ſanguine magnū agmen agens Clauſus & hic vetera quędam exemplaria. Clauſus habent. Sed interim eorum ſtuporem prætereamus,qui Numitorem Curibus populis clauſum ſtipatūq;, quod iuuentuti primæuę fideret Æneam telo petiſſe interpretātur. Sane vero quod, Aduenit, in impreſſis codici.omnibus legitur,neq; non in aliquot ex vetuſtioribus: in Oblongo illo Pomponianis delicijs. Aduolat, habetur. ❡Occurrit haleſus.) In antiquis, obcurrit halæſus diphthon.æ.in media ſita ſyllaba,quæ tamen raro in codicibus antiquis habetur.ſed ita Græci ſcribunt huiuſmodi nomen ἀλαίσοσ abſq; etiā aſpiratione. ❡Stāt obnixi omnia cōtra.) In antiquis oībus exempla.preſertim Vaticanis tribus legere eſt. Stant obnixa oīa contra,reliqui fere oēs abraſi,in quibus, obnixi,adulterina lectione repoſitum. Nam obnixa cum Seruij quadrat interpretatione dicentiſq;, Mare mari,nubes nubibus, venti ventis. Neq; vero parum me mouerit Aruſiani meſſi obſeruatio, dum Is elocutionis modum, quo obnixus contra illa dicimus, hoc exemplo probat:ſtant obnixi omnia contra, vbi de ventis dubio procul intelligit,ſi,omnia,ſit præpoſitionis appoſitum. Dici vero & obnixus huic rei ex Georgicon tertio. & Æneidos duodecimo comprobatur, arboris obnixus trunco. ❡Dimittere quando ſuaſit equos.) In antiquis aliquot, demittere, legitur, Nam dimittere, in diuerſas partes mittere ſignificat, & dimiſſus ſenatus, quia alius alio domū quiſq; ſuam reuertens ingreditur. Iuniores tamen grāmatici volunt Demittere, deorſum mittere ſignificare, neq; vnq̄; accipitur pro relinquere. ❡Patrię quę nunc ſubit æmula lau.) In Ro.co.& pleriſq; antiq.codici.laudi datiuo caſu legiť. ❡Qua globus ille virum denſiſſimus vrget.) In Ro.co.quo & vrguet.attiano more habeť. Ita inferius mortali iurguemur ab hoſte. ❡Ecce maris magno claudit nos obice pontus.) Magno virili genere in impreſſis omnibus codicibus legas. In antiquis vero, magna, fœminino genere idq; recæpiſſe Serui.videtur, quum dixit. Quidam magno obice legunt.aitq; nōnullos ad euitandam ambiguitatem legere malle, magni.ſ.maris, vſq; adeo vates, ſummus loquendi, ſcribēdiq; artifex, ſub ferulam, ſi deo placet, reuocatur à Grāmaticis, qui nolūt amplius hic & hęc obex dici, vt veteribus dicere conceſſum, eſt.eſt & illud adnotandum.obice, vnico, i, in antiquis codicib.ſcribi. ❡Deeſt iam terra fugæ pelago Troiam ne petetis.) Pelago impreſſa oīa legunt exemp.quū tn̄ in vetuſtiori.omnibus fugę pelagus, legatur, quod alij viderint, prætera pro, petetis, petemus, perſona prima in pleriſq; codi.habetur. In aliquot ex ijs, qui apud me ſunt.petamus, quod figuratius.

SERVIVS.

❡Denſos prorũpit in hoſtes.) Vt eos hortaretur exemplo. ❡Fatis iniquis.) Exitum præoccupauit futurum. ❡Magno pondere.) Magni pōderis.vt, Ære cauo clypeum, pro æris caui. ❡Recęptat.) Ideo frequētatiuo vſus eſt, quia hærentem haſtam oſſibus auellere facile non poterat. Ergo recęptat, ex frequenti concuſſione diuellit. ❡Quē non ſup occupat.) Quē non deſuper occupat.ideo aūt deſuper, quia Pallas ad euellēdam haſtam fuerat inclinatus. ❡Nam Pallas ante ruentē dū furit.) Ordo eſt, nam eundem Pallas ante excipit, ideſt dolo interimit. Ille enim incautus fuerat furens ꝑpter crudelem mortē ſodalis. vn̄ & incautus fuerat. ❡Tumido ĩ pulmone.) Et naturaliter tumido, & quia furebat. In pulmone aūt recōdit, Archaiſmos eſt, pro in pulmonē. ❡Rhœti de gēte vetuſta Anchemolum.) Hæc fabula nuſq̄; inuenitur in authoribus. Abienus tamen qui totum Virgiliū & Liuium iambicis ſcripſit, hanc cōmemorat, dicens Græcam eſſe. Rhœtus ergo Marrubiorum rex fuerat in Italia, q Anchemolo filio Caſperiā ſupduxit nouercā: hāc priuignus ſtuprauit. Quo cognito cum eū pater perſequeretur, & ad pœnam vocaret, fugiens ille, ſe ad Turnū contulit. ❡Suis.) Etiam ſuis. Lucanus, Et amiſſum fratrem lugētibus offert. ❡Diſcrimina.) Differentias. ❡Tymbre.) Pro Tymber, metri cā Metaplaſmū fecit. ❡Euādrius abſtulit enſis.) poſſeſſiuum eſt modo nū patronymicū. ❡Semianimeſq; micant digiti, ferrumq; retractāt.) Ennij eſt.vt, Oſcitat in campis caput à ceruice reuulſum. Semianimeſq; micant oculi, lucēq; requirūt. Quem verſum ita trāſtulit ad ſuū carmē Varro & Tacenus.

❡Hæc ait,& medius dēſos prorumpit in hoſtes. POE.
Obuius huic primum fatis adductus iniquis
Fit Lagus, hunc magno vellit dum pondere ſaxum,
Intorto figit telo, diſcrimina coſtis
Per medium qua ſpina dedit, haſtamq; recæptat
Oſſibus hęrentem, quem non ſuperoccupat Hisbon,
Ille quidem hoc ſperans: nam Pallas ante ruentem
Dum furit, incautum crudeli morte ſodalis
Excipit, atq; enſem tumido in pulmone recondit.
Hinc Helenum petit, & Rhœti de gente vetuſta
Anchemolum, thalamos auſum inceſtare nouercæ.
Vos etiam gemini Rutulis cecidiſtis in aruis,
Daucia, Laride, Tymberq; ſimillima proles
Indiſcreta ſuis: gratuſq; parentibus error.
At nunc dura dedit vobis diſcrimina Pallas.
Nam tibi Tymbre caput Euandrius abſtulit enſis:
Te deciſa ſuum Laride dextera quærit,
Semianimeſq; micant digiti, ferrumq; retractant.

DONATVS.

❡Hęc ait,& medius.) Magni ſuaſoris functus eſt p̄tibus, primus in hoſtem

in hoſtem contendit: & nõ extremos agminis, ſed medium agmẽ irrumpit. debuit enim primus conſertos inuadere, qui diuerſæ partis globum ſuadebat eſſe rumpẽdum. ☞ Obuius huic primũ.) Dicendo fatis iniquis obuius fit Lagus, oſtendit periturũ, deniq; ſubiunxit eius interitum. ☞ Hunc, inquit, magno ve.d.po.ſa.) Scilicet, quod in Pallantem mitteret, vellit recte poſuit, quia terra retinebatur. ☞ Intorto figit telo.) Vt pronus fuit nitens ſaxum vellere, quod in Pallantem iaceret, ſic percuſſus eſt intorto iaculo, vt perioſſis ſpina eius & hoſtis vltima diſcrimina recepiſſet. ☞ Haſtamq; recepit oſ.hæ.) Quanta ictus illius vis fuerit, hoc genere oſtenditur, quum haſta vix reducta ſit, quæ proſtrati oſſibus penitus inhæſiſſet. ☞ Quem non ſuper oc.Hi.) Et Hiſbon occiſus eſt, ſed non ſuper occiſi alterius cecidit corpus. ☞ Ille quidem hoc ſperans.) Ille idem hiſbon ſperabat hoc ſibi euenire poſſe. ☞ Nã Pallas ante ruentem.) Quum hiſcon ſodalis orbitate perculſus amẽs fureret, Pallas ruẽtem & incautum excipit, & in eius pulmonem tumidum, enſem recondit, ſic feriuntur huiuſmodi ſecuris percuſſoribus, quo reciproca diſcrimina non timentur illis aliorſum intentis. ☞ Hinc Helenum petit, &c.) Origines ſingulorum & crimina vel certe alia iccirco addidit poſtea, non quo ſint locis & tempori neceſſaria: ſed ne ſolis nominibus longus narrationis contextus horreſcat. ☞ Vos etiam gemini.) Duos quoq; fratres dicit manu Pallantis cecidiſſe, dauco patre vno editos partu, ita ſimiles vt ipſorum etiam parentum intentionem grato errore confunderent, fato quinetiam pari illorum quippe, vt vno eodemq; momento prouenit exortus ita vtrunque vnus exitus, & viuendi finis abſumpſit, nunc vtriuſq; interitum propter laudem victoris ſpeciali deſcriptione ſignauit, hoc modo. ☞ At nũc dura dedit vo.diſ.pal.) Naſcendi quidem vnum, inquit, vobis extitit tempus, pares veniſtis in lucem, ſimiles corpore, viuendi quoq; conditione coniuncti, ſed genus leti diuerſum vobis Pallas influxit, & ſeparatiõe ſuppliciorum dura fecit in ipſa morte diſſimiles. Dicit iam quõ diuerſum in ambobus ſupplicium fuit. ☞ Nã tibi tymbre caput.e.ab.e.) Alter caput alter dexterã perdidit: ſed abſciſa dextera corpus vñ auulſa fuerat, quęrere videbatur. ☞ Semianimeſq; micant digiti.ſ.q;.re.) Morientes illius digiti mouebantur recuſantes ferrum, quod tenere non poterant. Tractare eſt ferrum tenere & pugnare: retractare autem reijcere & recuſare. Hæc fuit ſupplicij diuerſitas, vt vnus pœnam dederit capite, alter abſciſa obierit dextera.

ASCENSIVS.

☙ Hęc ait &c.) Eandẽ rem proſequitur & potiſſimũ in hanc partem oſtẽdit egregiam virtutẽ Pallantis. Cũ vero nihil habeamus Donati. ☙ Ordo eſt. Pallas ſup.ait hęc.ſ.ante dicta & ipſe medius Ordo.
prumpit in hoſtes denſos. Lagus.i.Rutulus ille adductus iniquis fatis.i.ipſum ad mortẽ vrgẽtibus fit obuius primũ.i.primo loco huic.ſ.Pallanti dum ſaxũ magno põdere.i.magni ponderis vellit i.pſternit hunc.ſ.Lagũ ipſum infigit coſtis diſcrimina.i.cicatrices telo intorto.i.introrſum torto per mediũ, ſup.ea parte qua ſpina dedit coſtis diſcrimina & recæptat.i.frequenti conamine recipit haſtam hærentem oſſibus: ſuper quem hiſbon non occupat.ſ.qa nõ potuit ille.ſ.hiſbon quidẽ.i.certe ſperans hoc.ſ.poſſe occupare Pallanta: nã Pallas excipit ante.i.prius ipſum ruentẽ exiſtentẽ incautũ: dũ furit crudeli morte ſodalis.ſ.ſui: atq; recondit enſem in pulmone tumido.i.inflato. Et ipſe petit hinc.i.poſt hos Stelenum & Anchemolum de vetuſta gente Rheti.ſ. Marrubioꝝ regis. Anchemolũ inq; auſum inceſtare.i.per inceſtum polluere thalamos nouercæ.ſ.caſpiæ. Vos etiã gemini.ſ.fratres cecidiſtis in aruis Rutulis: ò Laride & tu Tymber proles Daucia.i.ipſius Dauci ſimillima.ſ.inter vos: proles inquam ſimillima & indiſcreta ſuis parentibus qui ſup.error eſt gratus parentibus. At.i.ſed Pallas dedit vobis diſcrimina.i.differẽtias mortis: dura.i.difficilia toleratu, imo intolerabilia: nam ò Tymbre enſis Euandrius.i.quem Euandri filius tractat: abſtulit tibi caput & O Laride dextra abſciſa quęrit te ſuum.ſ.fautorẽ & adiutorem: & digiti ſemianimes.i.ſemiuiui adhuc palpitantes: micant.i.viciſſim ſe mouent & retractant ferrũ.i. arma quæ deteſtantur.

PIERIVS.

☙ Hic magno vellit dũ põdere ſaxum.) In Ro.co. vellit magno. Sed quod ibidem, cum, pro, dum poſitum eſt non placet, lege vero, hunc, accuſatiuo caſu. ☞ Hinc helenum petit.) In anti.pleriſq; codi. ſtelenum, habetur, vnde Librarij, ſ, & , t, in adſpirationẽ conuertere. In Roma. vero cod. ſtenelum legitur, ſed abſque aſpiratione. Id vero nomen apud græcos per.θ: notatur. σθένελον.

SERVIVS.

☙ Tuentes.) Modo videntes: alibi defendentes. ☞ Dolor, & pudor.) Sic de Mezentio, Æſtuat ingens vno in corde pudor, miſſoq; inſania luctu. ☞ Fugientem Rhœtea.) Præter fugientem. ☞ Hoc ſpatium, tantumq; moræ fuit Ilo. Subaudis ad mortem, Ili hoc ſpatium fuit ſolum, & hæc ſola mora quo minus Ilus periret. ☞ Teuthra.) Ab eo quod eſt hic Teuthras Teuthræ, quomodo Æneas Æneæ. ☞ Tyren.) Ab eo quod eſt hic Tyres. ☞ Optato.) Ideſt ex voto. Per æſtatem enim venti frequenter optantur, & quaſi contingere videntur ex voto. ☞ Extenditur vna.) Sicut duces diuerſis locis commiſſa prælia continuauerũt. ☞ Acies Vulcania.) Ideo abuſus eſt: quia comparatio ad bellum pertinet, nã de igne dicere aciem, ſatis incõgruum eſt, ergo acies Vulcania, vis ignis, quæ late per campos effunditur. ☞ Victor.) Cui vota proceſſerunt, voti compos, id eſt ἐπιτυχών. ☞ Ouanteis.) Abuſio eſt, nõ ꝓprietas. ☞ Coit omnis in vnum.) Vnanimiter omnes fortiter faciunt. ☞ Sed bellis acer.) Sed modo incœptiua particula eſt, vt in Salluſtio ſæpius, ſicut at interdũ: nã non eſt cõiunctio ratiocinãtis. ☞ In ſua colligit arma.) Poſt ſcutũ ſe clauſit. Alibi, Et ſe collegit in arma. ☞ Elatam in iugulum.) Iugulo ſuo vulnus minantem. Fata canens.) Quaſi diuinus. Alij Cauẽns legunt, ſecundum quod non ſtatim & diuinus: nam & ab alijs audita cauere potuerat. ☞ Canentia lumina.) Aut Hypallage eſt, pro ipſe canens, aut phyſicam rem dixit. Dicuntur enim pupillæ mortis tpe albeſcere. ☞ Iniecere manum parcæ.) Traxerunt debitũ ſibi. Et ſermone vſus eſt iuris. nã manus iniectio dicit, quoties nulla iudicis authoritate expectata, rem nobis debitam vindicamus. ☞ Da nũc Tybri pater.) Vicinũ inuocat numẽ, circa cuius ripas bella tractantur: ſic ſupra, Tu dea: tu præſens noſtro ſuccurre labori. ☞ Tua quercus.) In tuis ripis creata. ☞ Audijt.) Modo exaudijt, & ad effectum deduxit. Paulopoſt tantum audijt. Vt, Audit Alcides iuuenem. ☞ Dum texit.) Dum ſpoliat. Nã tempus præſens eſt, non præteritum, ab eo quod eſt tego. Sic Plautus, Ego hũc hominẽ detexam pallio.

Arcadas accenſos monitu, & præclara tuentes
Facta viri, miſtus dolor, & pudor armat in hoſtes.
Tum Pallas biiugis fugientem Rhœtea præter
Traiicit, hoc ſpatium, tantumq́; moræ fuit Ilo,
Ilo nanq; procul validam direxerat haſtam,
Quam medius Rhœteus intercipit, optime Teuthra
Te fugiens, fratremq́; Tyren, curruſq́; volutus
Cædit ſemianimis Rutulorum calcibus arua.
Ac velut optato ventis æſtate coortis
Diſperſa immittit ſyluis incendia paſtor,
Correptis ſubito medijs extenditur vna
Horrida per latos acies Vulcania campos:
Ille ſedens victor flammas deſpectat ouanteis.
Non aliter ſocium virtus coit omnis in vnum:
Teq́; iuuat Palla: ſed bellis acer Haleſus
Tendit in aduerſos, ſeq́; in ſua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaq́; Demodocumq́;:
Strymonio dextram fulgenti diripit enſe,
Elatam in iugulum: ſaxo ferit ora Thoantis:
Oſſaq́; diſpergit cerebro permiſta cruento.
Fata canens ſyluis genitor cælarat Haleſum,
Vt ſenior leto canentia lumina ſoluit,
Iniecere manum Parcæ: teliſq́; ſacrarunt
Euandri: quem ſic Pallas petit ante precatus.
☞ Da nũc Tybri pater ferro, quod miſſile libro, PAL.
Fortunam, atq; viam duri per pectus Haleſi,
Hæc arma, exuuiaſq́; viri tua quercus habebit.
☞ Audijt illa deus, dum texit Imaona Haleſus, POETA
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.

DONATVS.

☙ Arcadas ac.m.) Arcades, q, vt ſupra meminit, pedeſtri pugna certare nõ noſſent, Pallãtis voce ac ſatis dolorẽ ſimul & ratione

ratione pudoris accenſi ſunt, vt hoſtem, quem dudum timuerat, perſequerétur. ecce quantum proficiunt hortamenta verborum, quum viros timiditas frangit, quantum erigit ſegnes alienæ virtutis exemplum? audiendo ducem, & adoleſcentis intuendo certamina? ipſi quoq; quaſi ſubita inſtructi anteire in hoſtem & repēte gloriam quærere didicerunt. ¶ Tum Pallas biiugis.) Haſtā miſerat Pallas, vt illum percuteret: ſed eodem momento biiugis trāſibat rhœteus, quo factum eſt vt medius ipſe excepiſſet ictum in alterius eiectum interitum, teuthra accipiendum eſt, vt veteribus placuit, velut ſcutum. ¶ Curruq; volutus Cedit.) Percuſſus, inqt, reuolutus eſt curru: & quum adhuc partem aliquam ſpiritus retineret, ſpacium terrę, quod eius pedibus ſubiacebat, calcibus cedere videbatur. ſemianimes enim ſic faciunt, dum aliquem adhuc dolorem ſentiunt. ¶ Ac velut optato.) Quemadmodum ſolet, inquit, voto prouenire paſtori, vt adiuuentur voto incendia, quæ per agros ſparſerit, addidit & æſtatis tempus, quo nullum impedimentū ex humore incendijs fouendis accedit. ¶ Correptis ſubito medijs.) Et incenſa repente medietate ſyluarum, atq; conſumpta, extenditur per immenſam latitudinem flamma. Quia de prę lijs & dimicatione loquebatur, aciem Vulcaniam dixit flammas, quæ per ſyluas diſperſę comparabantur. ¶ Ille ſedens victor.) Paſtor autem ſedens & gaudens votis ſuis incēdia ſuffragari, dominari videtur & triumphare, flammas in eorum exitium, quę ipſæ deſiderauit, progredi. ¶ Non aliter ſocium.) Compleuit parabolam. ſic enim vota Pallantis iuuabantur ſociorum accedente conſenſu. ¶ Sed bellis acer haleſus.) Sic enim audet, qui propria virtute confidit, vt ire non vereatur in plurimos, & contrauenientes. ¶ Seq; in ſua co.ar.) Totum ſe ſcuto communit propter vim plurimorū. ¶ Hic mactat la.ph.q;.de.q;.) Illo in loco tres iſtos mactauit, ecce propter quod dixit bellis acrem ſeq; in ſua arma collectum, vt & fortem oſtenderet in dimicatiōibus, & peritum, vnus & ſolus quot mactauit? nam & hoc verbum ad exprimendam virtutem hominis additum eſt, quippe tale eſt, mactat, quale fuit, quum ſacra Æneas redderet, nam ſic poſitum eſt ibi, maxima Iuno, mactat ſacra ferens: vt oſtenderet ad vicem animalium mutorum: quæ in ſacris ſine reluctatione mactantur, inertes occiſos, nec ſolum hic, ſed multis locis inuenimus, mactat ſimiliter poſitum: quum occiſi pecora ſignificantur. ¶ Strymonio dextram.) Strymonius elata manu, quum vellet gladium in haleſi iugulum figere, præuentus ab eo ipſam dexteram perdidit. ¶ Saxo ferit ora thoantis, Oſſaq; diſperſit.) Non inſidijs oppetitus eſt, ſed tantum iners fuit, vt veniens ſaxum in faciem ſuam non præuidiſſet, quo ictu omne eius comminutum eſt caput, vt cum oſſibus cerebrū, ſanguiſq; commixta ſint. ¶ Fata canens genitor.) Cognito pater, quid haleſo filio inimica fata portarent, ſyluis abſconderat, ne iuuentum perimerét. ¶ Vt ſenior leto.) Sed quum ſollicitum ſenem longa ætas traxiſſet in mortem, deficiente pia cuſtodia deſtituto, intulerunt fata violentiam, quam parauerant & Euandri telis tradiderunt iugulandum. ¶ Quem ſic Pallas.) Facta eſt hic nonnulla obſcuritas, quia iunxit petit, & precatur: quaſi vtrunque ad deprecationem pertineat: quod non ita eſt. Petit enim telo, dictum eſt, non verbis, ſic, inquit, eum fecit telum appetens eius ſalutē emiſſis antea precibus, vt futuro facto diuinum ꝓuideret auxilium. Quantum huic virtutis datur, vt occidi non poſſet, niſi percuſſor eius deularetur auxilio. ¶ Da nunc Tybri pater.) Rogat Pallas regionis ſuæ deum, vt duo præſtaret, quæ mortem facerent inimici, fortunam, vt perueniet ictus, & viam hoc eſt aditum plagæ, quomodo ſupra dixit, ſeq; in ſua colligit arma. Proinde corpus tectum penetrari non poterat. ¶ Hæc arma exuuiaſq;.) Arma, quibus ille ſecurus dimicat, quibuſq; munitus eſt, conſecrabo arbori tuæ: hoc eſt armis atq; exuuijs eius trophæum ſuſpendam in luco tuo. ¶ Audijt illa deus.) Illa ſcilicet, quæ tenuit deprecatio, ecce iam præſtatur via, vt eſſet occaſio feriendi. ¶ Dum texit imaona ha.) Quia extrema illi fata debebantur, quæ cautus ac diligens precatus erat pater, quum alium cupit à morte defendere, ſe ipſum nudato pectore opportunū tradidit morti. Ecce præſtitum eſt Pallanti, quod deprecatione complexus eſt, vt videretur nudū hominis pectus, & via, qua perire potuiſſet, & fortuna, vt ictus haberet effectum.

ASCENSIVS.

¶ Arcadas accenſos.) Commemorat ſtragem quam cum ſuis edidit Pallas: vnde Donatus. Arcades vehementer mouetur virtus alieno exemplo maxime ducis. Petit telo & precatur verbis. Hæc ille. Ordo. ¶ Ordo eſt. Dolor & pudor mixtus armat in hoſtes Arcadas accenſos monitu viri, ideſt viriliter agentis Pallantis, ſcilicet & tuentes, ideſt inſpicientes præclara facta viri. Tum, ideſt deinde cum videret ſuos animatos: Pallas traijcit, ſcilicet haſta Rhœtea præter fugientem biiugis, ideſt binis equis tractis. Hoc ſpacium & tantum moræ, ideſt dilationis à morte fuit Ilo: namque ipſe Pallas direxerat Ilo, ideſt in Ilum procul, ideſt de longe haſtam validam quam Rhœteus medius, ideſt in medium occurrēs intercipit, ideſt intercurrens in ſe capit, rhœteus inquit fugiēs te ò teuthra optime. i. peritiſſime: & fugiens fratrem, ſupp. tuum: Tirē, ſcilicet nomine: & qui ſemianimis. i. fere examinatus. & volutus deiectus curru cædit calcibus, ideſt pedibus ferit: arua Rutulorum. Ac velut paſtor immittit ſyluis, ideſt in ſyluas: incendia diſperſa: & hoc ventis coortis, ideſt ſimul ortis: æſtate, ideſt per æſtatem & æſtiualem æſtum optato. i. ex voto. aut ſic: immittit optato, ideſt voto ſeu dedita opera incendia diſperſa ventis coortis æſtate, ideſt tempore ſiccitatis: acies vulcania. i. ignea hoc eſt copia flammarum: extenditur vna. i. ſimul ſubito. i. de repente: & hoc medijs. i. obſtantibus correptis, ideſt ſimul arreptis: exiſtens horrida per latos campos: ille, ſcilicet paſtor qui optato incendia immiſit: ſedens victor. i. voti compos deſpectat, ideſt deſuper aſpicit per quod ſignificatur ſedere in loco editiore flammas ouantes ideſt more ouantium ſalientes & crepitantes omnis virtus ſociū, ideſt ſociorum Pallantis: coit. i. conuenit & cōglobatur in vnum ſcilicet conſenſum & locum & iuuat te ò Palla: ſed haleſus Rutulus ille acer bellis. i. ſtrenuus bellator tēdit in aduerſos. ſ. Arcadas & colligit ſe in ſua arma. i. circunuoluit & munit ſe ſcuto ſuo hic, ſcilicet Haleſus aut hic, ideſt modo vbi ſe in hoſtes iniecerat mactat. i. occidit ſumpta metaphora à ſacrificijs. Lacona virum illū à nominatiuo hic Lacon: & pharetra: à nominatiuo phares: ſicut Darhes darheta facit: & demodocum & diripit ſtrymonio (quod hic proprium videtur nam ſi Thracium dixeris nimis confuſa eēt locutio (dexteram, ſcilicet manum enſe fulgenti, ideſt reſplendenti dexteram dixit elatam, ideſt extēſam in iugulum, ſcilicet ipſius haleſi & ferit ora thoantis ſaxo, ideſt lapide: & diſpergit oſſa. ſ. capitis: permixta cerebro cruento. i. cruore commixto aut cruoris pleno Genitor. i. pater haleſi etiam haleſus nomine ſecundum regulam Seruianam canens. i. pronoſticans ei fata aut potius cauēs ideſt euitans fata. i. fatalem neceſſitatem quæ haleſo necem minabatur cęlarat. i. occultauerat aleſum ſyluis: ſed vt. i. poſtquam ipſe ſeuior, ſcilicet pater ſoluit. i. diſſoluit leto, ideſt morte lumina canentia, ideſt pupillas albicantes inſtante morte: aut ipſe canēs ſenio: parcæ. i. deæ fatales & fatorum diſpenſatrices: iniecere manum. i. vendicarunt ſibi & traxerunt ſibi debitum & ſacrarunt. i. addixerunt telis Euandri vt. ſ. illis mactetur: quaſi ſacer. i. execrabilis: quem Pallas petit precatus ante. i. priuſq; petat. i. aggrediatur eum ſic: ò thybri pater: da ferro quod miſſile. i. vt emittatur ego libro, ideſt diſtrictum teneo. fortunam. i. proſperum contactum atq; viā per pectus duri Haleſi: q̄rcus tua. i. tibi ſacra: hoc eſt tholus aut poſtis tuus habebit hæc arma & has exuuias viri. Deus. ſ. tybris audijt. i. exaudiuit illa. ſ. vota & verba Pallantis: & ita dum Haleſus texit, ideſt protexit imaona, ſcilicet conſociū ſuum: ipſe Infelix dat. i. exponit, telo arcadio. i. ab arcade, ſcilicet Pallāte miſſo pectus inermum. i. ſine armis diſarmatum: dicitur etiam hic & hæc inermis & hoc inerme.

PIERIVS.

¶ Miſtus dolor & pudor armat in hoſtes.) In Ro. co. pro pudor legitur, furor. Sed. n. pudor magis placet, quia viderūt Iuuenem Pallanta ſtrenue facientem, à quo tam acriter reprehenſi fuerant. ¶ Fratremq; tyren.) In Ro. co. tyrin. qa. ſ. κτα nūc aliter ꝓnunciatur apud latinos. aliter apud græcos. τύρην enim eſt à nominatiuo τύρης. ¶ Ac velut optata vētis Æſtate cohortis.) Optata quidē in vulgatis codi. habetur. Sed enim antiqui omnes, quotquot habui, optato, legunt aduerbialiter, quod admittere videtur Seruius, dū, interpretatur, ex voto. Sed eius quoq; exēplaria paſſim corrupta ſunt. Hoc vero ita legendū, Optato. i. ex voto, per ęſtatē enim. Venti frequēter optantur, & quaſi cōtingere vidētur ex voto. quod ſi optata, legas, nihil ad Seruij paraphraſin, ſed cōtrariū ſenſum habebit, vt æſtas optetur ventis ſurgētibus. Quare, optato, omnino mihi legendum videtur. ¶ Non aliter ſocium virtus coit omnis in vnum.) In Oblongo numerus ita mutatus, nō aliter virtus ſocium coit. ¶ Dextram fulgenti diripit enſe.) Non in antiquo tātum codice Romano: verum etiam in quibuſdam alijs peruetuſtis hoc legitur, deripit, per, e, ſignificat enim hoc ſeparationem, ſed aliud quid, in diripere. ¶ Oſſaq; diſpergit.) Inſtanti tempore legitur in vulgatis exemplaribus. In antiquioribus vero omnibus, quos præ manibus habuimus. Diſperſit præterito. ¶ Fata canēs ſyluis genito cœlarat Alœſum.) In codicibus nō nullis, Fata cauens, legitur quod non ita Seruio ſatisfacit. ¶ Haleſus.)

ſus.) In aliquot antiquis alæſus, per, æ, diphthōgum vt ſuperius dictum, & abſq; vlla adſpiratione. ¶ Da nunc tybri pater.) In Roma.co. familiari errore, tybre, ſcriptum eſt. ¶ Dum texit imaona.) In aliquot antiquis imæona, per, æ, diphthongum legitur. Sed in pluribus, imaona. Sed neque placet, abantum, vt in Romano legitur, quum abas abantis declinetur, quare abantem, rectius.

At non cæde viri tanta perterrita Lauſus.
Pars ingens belli ſinit agmina, primus Abantem
Oppoſitum interimit, pugnæ nodumq; moramq;.
Sternitur Arcadiæ proles, ſternuntur Etruſci:
Et vos ò Graijs imperdita corpora Teucri.
Agmina concurrunt ducibusq;, & viribus æquis,
Extremi addenſent acies: nec turba moueri
Tela, manusq; ſinit. hinc Pallas inſtat & vrget:
Hinc contra Lauſus: nec multum diſcrepat ætas,
Egregij forma, ſed quis fortuna negarat
In patriam reditus: ipſos concurrere paſſus,
Haud tamen inter ſe magni regnator olympi.
Mox illos ſua fata manent maiore ſub hoſte.
Interea ſoror alma monet ſuccurrere Lauſo
Turnum, qui volucri curru medium ſecat agmen,
¶ Vt vidit ſocios, tempus deſiſtere pugnæ: TVR.
Solus ego in Pallanta feror, ſoli mihi Pallas
Debetur: cuperem ipſe parens ſpectator adeſſe.
¶ Hæc ait: & ſocij ceſſerunt æquore iuſſo. POETA
At Rutulum abſceſſu iuuenis, tum iuſſa ſuperba
Miratus, ſtupet in Turno, corpusq; per ingens
Lumina voluit, obitq; truci procul omnia viſu.
Talibus & dictis it contra dicta tyranni.
Aut ſpolijs ego iam raptis laudabor opimis,
Aut leto inſigni: ſorti pater æquus vtriq; eſt.
Tolle minas. fatus medium procedit in æquor,
Frigidus, Arcadibus coit in præcordia ſanguis,
Deſiluit Turnus biiugis, pedes apparat ire
Cōminus: vtq; leo, ſpecula quum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem prælia taurum,
Aduolat: haud alia eſt Turni venientis imago,
Hunc vbi contiguum miſſæ fore credidit haſtæ,
Ire prior Pallas, ſi qua fors adiuuet auſum
Viribus imparibus, magnumq; ita ad æthera fatur.
¶ Per patris hoſpitiū, & mēſas quas aduena adiſti, PAL.
Te precor Alcide, cœptis ingentibus adſis,
Cernat ſemineci ſibi me rapere arma cruenta:
Victoremq; ferant morientia lumina Turni.
¶ Audijt Alcides iuuenem magnumq; ſub imo POE.
Corde premit gemitum, lachrymasq; effundit inanes.
Tum genitor natum dictis affatur amicis.
¶ Stat ſua cuiq; dies: breue, & irreparabile tēpus IVPI.
Omnibus eſt vitæ: ſed famam extendere factis:
Hoc virtutis opus. Troiæ ſub mœnibus altis
Tot nati cecidere deum: quin occidit vna
Sarpedon mea progenies: etiam ſua Turnum
Fata vocant: metasq; dati peruenit ad æui:

SERVIVS.

¶ At non cæde viri tanta perterrita Lauſus.) ſubaudis eſſe. ¶ Nodumq;, moramq;.) Bene addidit Moram, ne nodū alium acciperemus. Nam Nodus, ꝓpriè eſt denſa peditum multitudo: ſicut turma equitū vt lectum eſt in diſciplina militari. Nodum ergo ꝓ difficultate accipe, quæ vix poſſit reſolui. ¶ Graijs imperdita corpora Teucri.) Quos Græci perdere nequerunt. Teucros aūt accipimus, quos ſecū duxit Æneas. nam ait, Quorum de numero qui ſeſe in bella ſequātur Præſtantes virtute legit. Alias non ꝓcedit paulopoſt erupturi ſūt qui obſidentur in caſtris. ¶ Extremi addenſent acies.) Lucanus, Quantum pede p̄ma relato Cōſtringit gyros acies. Denſeo aūt ſecundæ coniugationis eſt. ¶ Nec turba moueri tela, manusq; ſinit.) Lucanus, Gladiosq; ſuos cōpreſſa timebat. ¶ Maiore ſub hoſte.) Sub hoſtilitate. Nā ſub diuerſis hoſtibus pereūt. ¶ Æquore iuſſo.) Pro ipſi iuſſi: & eſt vſurpatum participiū. Nam iubeor non dicimus: vnde pōt venire iuſſus. Sic ergo hic participium vſurpauit, vt Horatius verbum, dicens, Hęc ego ꝓcurare & idoneus imperor & non inuitus. Ergo ſatis licenter dictum eſt, adeo vt huic loco Probus hic correptum à, longū poſuerit. ¶ Tum.) Deinde. ¶ Tyranni.) Regis ſupbi. ¶ Aut ſpolijs ego iam raptis laudabor opimis, Aut leto.) Dilemma: & eſt cornutus ſyllogiſmus, argumētū quod eſt ab vtraq; p̄te firmiſſimum, & cōcludit aduerſariū. ¶ Spolijs opimis.) Quæ dux duci detrahit, vt diximus ſupra, opima ſunt ſpolia. ¶ Frigidus Arcadibus coit in p̄cordia ſanguis.) Præſagio mortis futurę. ¶ Specula cum vidit ab alta.) Hoc ad currus altitudinē ſpectat: leo ad Turni violentiā atq; feritatē, & eſt ordo, Vtq; leo aduolat: talis eſt turni imago venientis. ¶ Contiguum.) Poſtq̄ vidit eū veniſſe intra iactū teli. ſ. vt poſſet feriri. ¶ Ire p̄or Pallas.) Subaudis voluit. ¶ Fors.) Fortuna, ꝓpter illud, Audentes fortuna iuuat. ¶ Te p̄cor Alcide.) Supra contra inferiorem hoſtem, fluminis implorauit auxilium: nunc contra hoſtem maiorem viribus, deum inuocat virtute pręſtātē. ¶ Cernat ſemineci.) Ad illud quod ait Turnus, Cuperem ipſe parens ſpectator adeſſet: hic dicit, Ipſe ſuum cernat interitum. ¶ Victoremq; ferant morientia lumina Turni.) Donatus dicit meminerint: ſed melius eſt ſuſtineant, quaſi pondus & pœnam. nec enim meminiſſe poſſunt oculi. ¶ Lachrymasq; effundit inanes.) Oſtendit euentum futurum. ¶ Stat ſua cuiq; dies.) Sectis philoſophorū poetæ ꝓ qualitate negociorum ſemper vtuntur: nec ſe vnq̄ ad vnam alligant, niſi quorum hoc ꝓpoſitū eſt, vt fecit Lucretius, qui Epicureos tantū ſecutus eſt. Scimus autem inter ſectas eſſe contrarias opiniones. Vnde fit vt in vno poeta aliqua cōtraria inueniamus, non ex ipſius vitio, ſed ex varietate ſectarum. Illud namq; quod ait in quarto, Sed miſera ante diem, Epicureorum eſt, qui caſibus cuncta concedunt. Nunc quod dicit, Stat ſua cuiq; dies, Stoicorū eſt, qui dicunt fatorum ſtatuta ſeruari. Sane prudēter fecit vt fluxam & vagā opinionē Epicureorum daret homini (nam illud ex perſona poetæ dictū) hanc aūt validam daret Ioui. nam Stoici & nimiæ virtutis ſunt & cultores deoꝝ. ¶ Stat.) Fixa eſt. ¶ Dies.) Tempus vitę nam fœminino vſus eſt genere. cum enim maſculino vtimur, re vera diē ſignificamus. ¶ Breue tempus vitæ.) Quia quandoq; finitur: ipſe paulo poſt, Rhœbe diu res, ſi qua diu mortalibus vlla eſt, Viximus. Item Cicero, Quid eſt enim hoc ipſum diu, in quo eſt aliq̄d extremū? ¶ Omnibus eſt.) magna conſolatio quę oſtēdit nō eſſe dolenda cōia. ¶ Sed famā extendere factis.) Cōtra illud quod occurrebat vitanda eſſe ardua ſi breuis eſt vita: dicit iō amandas eſſe virtutes, vt vitæ breuitas fama & gloriæ meritis poſſit augeri. ¶ Opus.) Officium. ¶ Nati deum.) Vt Achilles Thetidis, Memnon Auroræ, Aſcalaphus Martis. ¶ Sarpedon.) Secundū Virgilii declinationem, vt, Notum Sarpedōnis alti: Vltima habebit accentū in nominatiuo. ſm Homerū, qui & Sarpedontos & Sarpedonos facit, & vltima & penultima. ¶ Etiā ſua Turnum.) Multi Etiā legūt vt ſit Ecce: & pertinet ad conſolationem. ſic ait, Periturus eſt ille q vincit. ¶ Metas.) Fines. vt, His ego nec metas rerū, nec t̄pa pono. ¶ Peruenit.) Bene ad exprimē dum celerem mortis aduētū, præterito vſus eſt tempore.

DONATVS.

¶ At non cæde viri.) Nec Lauſum terruit iſtius cædis exemplum, aut agminis multitudo licet cecidiſſet vis tantæ fortitudinis, in cuius ſalute pars ingens fuerat belli, hoc eſt ſecuritas. ¶ Primus abantem.) Lauſus occiſit abantem, qui pugnæ tanquam obex oppoſitus impedimentorum nexus tenebat & moras propter deijciendum iſtum, qui moras & impedimenta præſtabat, ne cæteri crederentur, dixit agmina prætermiſſa: illo autem occiſo, patuiſſe in cæteros viā & omnes morarum nodos vnius interitu diſſolutos, deniq; ſequitur. ¶ Sternitur ar. p.) Cum Arcadibus atq; etruſcis ſternebantur & Troiani, q ilienſis belli calamitates euaſerāt. ¶ Agmina cōcurrūt.) Cōcurrere eſt, agmia currēdo miſcere. Itē cōcurrere eſt pugnare aduerſus

aduerſis aliam, & pati pugnantem. In nullo, inquit, fuerat motus, quum in exercitibus fuit æqualis virtus & in ducibus fortitudo conſimilis. ¶ Extremi denſant acies.) Qui in extremo agminis fuerant, denſabant ſe. qui enim denſi cõſtiterint, melius tuti ſunt. ¶ Nec turba moueri Tela manuſq; ſinit.) Tanta fuit multitudinis conſtipatio, vt nec manus quiſquam nec tela mouere potuiſſet. ¶ Pallas hinc inſtat & vr.) Inſtat & vrget, & ad Pallanté pertinet, & ad Lauſum, magna autem libra ętates eorum deſcripſit, primo non dixit quot eſſet annorum, quum natales vtriuſq; non nouiſſet: nec dixit ætatum ipſarum definitam diſtantiam, nec qs alterum numero præiret. tantorum inter ætates, inquit, amborum non plurimum fuit. ¶ Egregia forma.) Ad omnes pertinet laus iſta formę, & talis intelligi poteſt, qualis Euryali fuit: de quo dixit, & pulchro veniens in corpore virtus. ¶ Sed quis.) Hoc eſt ſed quibus. ¶ Fortuna negarat.) Ambo enim mox fuerant morituri, quod futurum icdirco prædixit poeta, quum non liceret aliter propter ordinationem carminis ſui. ¶ Ipſos con paſ.) Quum pro ſuis partibus ſtarent, non permiſit Iupiter inter ſe confligere. ¶ Mox illos.ſ.fa.) Seruabantur enim, vt ſub hoſte maiore procúberent. alterum enim Turnus, alterum Æneas occidit. ¶ Interea ſoror al.mo.) Dum alia gererentur, iuturna admonuit Turnũ, vt lauſo ſuccederet, qui turbidus illo tempore volucri curru mediũ agmen ſecabat. Volabat, inquit, curru & tanti agminis nullo tenebatur impedimento. Ita cedebant omnia properãti. ¶ Vt vidit ſocios.) Vidit, bis accipiendum: vt ſit, vidit ſocios, vidit & tempus, vt ad ſocios, inquit, venit & vidit, quid ageretur, ſcilicet, ꝙ in præſenti eſſet, Pallas tempus opportunum nactus vt conquieſceret pugna. ¶ Solus ego in pal.ſe.) Soli mihi Pallas debetur. ¶ Cuperem ipſe pa.) Solus, inquit, ibo in Pallantem. ſoli enim mihi eius debetur interitus, ego ab ipſo debitum ſupplicium petam: atque vtinam pater eius præſens eſſe potuiſſet, vt videret orbitaté ſuã, videret quem Troianos ſuſcipiendo contempſit. Loquitur quaſi iam ſperata perfeciſſet, vellem, ait, ipſe parens. Ipſe non dubium eſt, quanta ſignificet, ipſe amator, ſcilicet hoſtis mei, ipſe, qui aduerſario meo procurauit auxilia: ipſe, qui tantum fauit inimico, vt etiam filium, quem vnicum habuit, in augmentum auxiliorũ daret. Si ſpectator adeſſet ipſe, probaret virtutem meam, ipſe ſuis oculis cerneret orbitatem ſuam, & omne generis ac poſteritatis ſuæ nomen extinctum, ipſe non audiret interitum filij ſed cerneret, vreretur videndo funus ſuum, & pœnas animo & corpore daret. Hic quoque Virgilius firmat grauiora eſſe mala, quæ perpetrantur apud videntes, aliquanto vero leuiora, quæ audiuntur. ¶ Hæc ait & ſocij.) Cum iuſſionis fine præcepta completa ſunt, ceſſerunt omnes ſocij, vt pateſieret ſpatium. ¶ At rutulum abſceſſu iuuenis.) Authoritatem iubentis ac ſuperbiam miratus eſt Pallas, quam probauit in abſceſſu rutulorum. ¶ Stupet in Turno.) Et hoc magis in Turno ſtupuit, quod ſic obſequenter auditus eſt. ¶ Corpuſq; per ingens, &c.) Inimicis oculis ſingula inimici membra perpendebat. ¶ Talibus & dictis.) Vt oſtenderet Pallas verbis Turni ſe non eſſe deterritum, ſic contra reſpõdit. ¶ Aut ſpolijs ego.) Quia dixit, contra dicta tyranni talibus reſpondit, exponit in reſponſione Pallantis, quid ſit contra eius ſententiam. Turnus quippe in eo ponebat ex morte Pallantis gloriam ſuam, vt pater eius orbitatis ſupplicia penderet. Quod igitur pro magno habuit Turnus, Pallas reſpõdendo vacuauit, dixit enim duo quæ ſperantur in pugna, facere pro partibus ſuis, atque ex his quod euentus afferret laturum æquo animo patrem, quæ auté ſint duo ipſa cum ſuis commodis differit, aut occidam te, inquit, & habebo de morte tua maximam ſpoliorum & victoriæ gloriam, aut ſi aduerſa occurrerint, ero inſignis inter cæteros viros fortes, quos conditio fortunæ aduerſantis inuenit. Certe, inquit, quicquid acciderit feret pater meus, qui ſcit eſſe glorioſum vincere, & non indecorum occumbere in campo dimicantem, quippe ille genuit virum fortem, & vtriq; fortunæ commiſit paratum animum ad omnes euentus geretis, quapropter fruſtra ſpargis minas, ac vanos maneſq; terrores. ¶ Fatus medium procedit in æquor.) Qui in medium campum procedit, quum ſeparatus à ſuis porro accedit, oſtendit, ſe nihil metuere. ¶ Frigidus arcadibus coit in præcordia ſanguis.) Quum hoc Pallas feciſſet, obriguit ſanguis ſociorum eius, & recedens ex toto corpore ad ſingulorum præcordia reuocatus eſt, hoc vult dicere, quòd prope exanimes ſtarent. videbant enim impar fore certamen. ¶ Deſiluit Turnus biiugis.) Tanta in Turno fuerat ſpes vincẽdi certa, vt relictis curru & biiugis, quibus fidebat, pedes cominus certare maluiſſet. ¶ Vtq; leo ſpecula.) Picta per parabolam ſpecies, ꝓ perſonis, & facto. ſic enim Turnus deſiluit biiugis, quomodo leo aduolat, quũ in campo viderit Taurũ ꝓlia meditantem. Turnum comparat leoni, pallantem tauro, vt ex hoc iam prǫuideri poſſit cuius dicturus ſit proueniſſe victoriam, adiecit meditantem ꝓlia, quia & Pallas tunc primum belli certamina cœperat meditari. ¶ Hunc vbi contiguum.) Pallas vbi ꝓceſſit, vt dictum eſt, & ſe à ſuis progrediendo diſcreuit, & medium quod inter ſe & Turnum remanſerat ſpatium ratus eſt ictui poſſe ſufficere, & hoſtem iaculo poſſe contingi, ire voluit prior, ne forte virtute imparem aliqua ratione iuuare poſſet fortuna, proinde fundendam credit precem, vt fauore rogati numinis faceret quod humana virtute, & adhuc parua complere non poterat. ¶ Per patris hoſpitium.) Non illum conuenit vt deum, ſed cõuenit vt hoſpitem patris. recepiſſe enim hoſpitio venientem ſolum, incognitum peregrinum ſuſcępiſſe domi ac omnem humanitatem præbuiſſe, communicaſſe menſas, vbi omnis religio amicitiaq; firmatur, quanti eſt meriti? quaſi illud diceret, quod in euidenti eſt noſcere, & ſi deus factus es meritis tuis, fuiſti tamen aliquando homo, fuiſti hoſpes patris mei, fuiſti conuiua habes vbi vicem reddas: poſt deprecationis neceſſarium contextum ſubnectit ſummam petitionis ſuæ. ¶ Cernat ſeminecis.) Videat, ne moriens Turnus ſibi rapere arma ſanguine ſuo perfuſa, & antequã mors plena eius oculos claudat, victorem ferat, quem crediderat periturum. ¶ Audijt Alcides iuuené.) Audiuit Alcides rogantem, & in quo fatis obſtantibus prodeſſe perituro non poſſet, ingemuit & fleuit, effudit inanes lachrymas, ait, quæ periturum iuuare non poſſent. ¶ Tum genitor natum dictis affatur ami.) Dolentem filium Iupiter conſolabatur dictis ſuis, vult Virgilius pro loco oſtendere, nullum deum contra fatorum ſententiam aliquid poſſe præſtare, quum nec Hercules prodeſſe poſſet Pallanti, nec Iupiter cuiquam ſubuenire. ¶ Stat ſua cuiq; dies.) Inducit ex generalitate conſolationem pertinentem tamẽ ad ſpecialem cauſam. Vnicuiq; ait ſtat ſua dies, hoc eſt decreta & ſemel adſcripta. Breue & in reparabile tempus omnibus eſt vitæ, atq; hoc ipſum viuendi tempus anguſto clauditur fine, & quum fuerit lapſum non poteſt reparari. ¶ Sed famam extendere factis Hoc. vi.o.) Proinde quia vita hominum breuis & ſine reparatione & humana induſtria reperit, vt virtus extendat memoriam, quæ alio genere inuidente natura nõ valuit dilatari, ab exemplis auget conſolationẽ, & à maiori ad minus. ¶ Troiæ ſub.m.al.) Si, inquit, aliquid mutari poſt potuiſſet, tot deorum filij non morerẽtur in Troia. ¶ Quin occidit vna Sar.) Hęc ꝓbatior aſſertio fuit quũ ipſe Iupiter, qui diuina oĩa humanaq; moderatur, & regit: dicit, ſe filio ſuo ne periret in Troia ꝓdeſſe nequiſſe, ac ꝑ hoc ait, nec Sarpedon illic occũberet filius meus, ſi fatorũ curſum ipſe mutare potuiſſem. ¶ Et iam ſua Turnũ.) Per occaſioné leti pallãtis oſtẽdit ẽt Turnũ, iam fatis vrgentibus peritturũ, quũ eũ dicit ad vitæ ſuæ metas perueniſſe, quaſi hoc genere ſolaretur dolenté, ſi interfector pallantis mox eſſet ſecuturus occiſum.

ASCENSIVS.

¶ At nõ cęde &c.) In hac ꝑte recitat poeta egregia Lauſi & Pallãtis facinora: & Turni cũ Pallante cõgreſſum & primo q̃ cõgreſſuri habebãt verba, de qbus eſt hoc Donati. Cuperẽ ipſe pater. Ipſe ſ. q amat, ipſe q inimicis meis auxilia ſubminiſtrat: ipſe à quo miſſus eſt cõtra me. Spectator qa grauiora ſunt q̃ vidẽtur, q̃ʒ quæ audiuntur. Quod leoni Turnũ & tauro Pallanté cõparet: iam euentũ res demonſtrat. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. At. i. ſed lauſus. ſ. egregius iuuenis ille filius Mezentij appoſitorie ingens pars belli: nõ ſinit i. non ꝑmittit, agmina. ſ. rutulorũ perterrita ſupp. eſſe aut ꝑterreri tanta. i. tam vehemẽti cęde: viri. ſ. aleſi: aut potius cæde tanti viri legendũ eſt: nã vt tanta agmina conſtruamus non patitur metrũ: ſed ſup. ipſe ꝑmus. ſ. irrũpens. interimit abantem Troianũ illum: de quo in primo. Et qua vectus abas &c. oppoſitũ pugnæ. i. qui ſuſtentaret onus ingruentiũ pugnatorũ oppoſitum dicit appoſitorie, nodũ, & moram. i. vt ſit & nodus. i. connexio peditum: & mora. i. obſtaculũ moram facturũ ingruere volentiũ. Proles. i. iuuentus & pubes arcadię. i. ex arcadia ꝓfecta quę duce pallãte venerat ſternitur. i. ꝓſternitur & occiditur & hetruſci q cũ tarchonte venerant in auxiliũ Æneæ ſternuntur. ſ. à lauſo: & vos ò teucri corpora imperdita. i. non ꝑdita graijs. i. à græcis ſup. ſternimini ab latinis & rutulis Agmina concurrunt & ducibus & vribibus ꝑqs. i. habentia vires & duces æquales. Extremi addenſent. i. condenſant acies. i. nec turba. i. multitudo compreſſa: ſinit. i. patitur tela & manus moueri. i. tam denſe conſtipant vt nõ poſſint brachia mouere ad feriendum: Pallas. ſ. filius Euandri: inſtat & vrget hinc. i. ex vna parte: & lauſus. ſ. filius Mezentij: inſtat & vrget: hinc. i. ex alia parte: contra. i. ex aduerſo, nec ætas. ſ. amborum diſcrepat. i. diſtat multum, & ſup. ſunt ambo egregij forma. i. habent egregiam formam: Ordo.

mam:ſed ſupp.tales:quis.i.quibus fortuna negarat reditus in patria:tamen regnator magni Olympi.ſ. Iupiter haud.i.non paſſus ſupp.eſt,ipſos cõcurrere inter ſe:ſed illos manent.i.expectãt mox i.paulo poſtea:ſua.i.propria fata.i.moriendi genera:ſub hoſte maiore:qa Pallas ſub Turno moriturus eſt:lauſus ſub Ænea, Soror alma.i.diua & nympha.ſ. Iuturna:monet,interea Turnum.ſ.fratrem ſuum:ſuccurrere Lauſo:qui.ſ.Turnus ſecat medium agmen i.quod oppoſitũ iuenit curru volucri.i.velociter acto:vt.i.poſtq̃ ipſe vidit ſocios.ſ.contra Pallanta certantes : ait ſupp.tempus eſt deſiſtere pugnæ.i.à pugna:quia ego ſolus feror in Pallanta. Pallas.i.de pallante victoria,debetur mihi ſoli:ego cuperem,vt ſup. ipſe parens.ſ.Euander adeſſet ſpectator, Turnus inquam ait hæc. & ſocij ceſſerunt.i.diſceſſerũt,ęquore.i.à campo æquo & plano, iuſſo.i. quod eis iuſſerat derelinquere . At.i.ſed , iuuenis.ſ.Pallas miratus abſceſſu.i.per abſceſſum rutulũ.i,rutulorum.i.quia rutuli iam cito parebant:ſuperba.i.magnifica iuſſa.ſ.Turni ipſe ſtupet in Turno & voluit lumina.i.viſum,aut oculos per ingens corpus ſ.eius & obit.i.circũit aut circumuagaſ oia.ſ.quæ Turnũ contingebant viſu truci.i.truculento & immiti & ipſe it.i.ingreditur & procedit contra dicta tyranni.i.ſuperbi regis,talibus.ſ.verbis:aut ergo laudabor iam ſpolijs opimis.i.de ꝓncipe hoſtilis exercitus, quę Ioui dicari ſolebant : raptis.i.detractis : aut laudabor leto.i. morte inſigni.i.clara & glorioſa pater.ſ.meus Euander:quem ſpectatorem optas eſt æquus.ſ.indifferens vtriq; ſorti.i.ſeu vincam, ſeu vincar dũmodo glorioſe & ita nihil triſte ſpectaret in me . Ea autem erant Lacędemoniorum præcæpta:vt aut vincãt aut fortiter cadant, Tolle i.amoue minas & ipſe fatus.i.locutus ſic ꝓcedit in ęquor mediũ.i.in planiciem,ſanguis frigidus,ſ.præ timore coit.i.congelatur arcadibus in præcordia.i.ad vicina cordis , vbi ſunt paſſionum ſedes . Turnus deſiluit.i.ſaliuit de biiugis.i.Bigis & apparat.i.diſponit ire pedes.i.pedeſtris cominus , ideſt vt dicit de prope:quaſi conferta manu.Et vt.i.quẽadmodũ leo cum vidit ab alta ſpecula.ſ.montis aut rupis:taurum ſtare procul in ſupple campis meditantem.i.animo agitantẽ prælia.i.ſe exercẽtẽ ad pręlia, & in cornu iraſcentẽ ipſe aduolat.ſ.ad ipſum taurum:haud.i. non alia,imago.i.ſpecies & ſimilitudo eſt Turni venientis.ſ.contra Pallanta. Vbi.i.poſtq̃ Pallas credidit hunc.ſ.Turnũ,fore i.ſtatim futurum eſſe cõtiguum haſtę miſſę.i.poſſe ab haſta cõtingi, ire ſupp.voluit prior:aut ire cœpit prior ſi.i.ſi forte fors adiuuet qua.i.aliqua via auſum.i.audentem:quia dictum eſt audẽtes fortuna iuuat, adiuuet dicat,dicit auſum.ſ.contendere:viribus imparibus.i.lõge inferioribus, & fatur ita ad magnũ æthera.i.ad deos cœleſtes & potiſſimum ad Herculẽ.ò Alcide.i.Hercules ego præcor te per hoſpitium patris.ſ.Euandri qui te hoſpitio accæpit : & per eas menſas quas tu adiſti aduena.i.cum ex Hiſpania externus & ignotus primum aduenires vt ſupple adſis,ideſt auxilio ſis ingentibus corpeis,ſcilicet meis cernat ſupple Turnus me rapere ſibi ſeminecí,ideſt ſeminecto aut necato,arma cruenta , ideſt cruore ſuo perfuſa : & lumina Turni morientia ferant.i.ſuſtineant aut pati cogãtur . victorem.ſ.me Alcides.i.Hercules audijt iuuenem ſ.Pallãta: & pręmit ſub imo corde magnum gemitum,quia exaudire non potuit: & effudit lachrymas inanes.i.non impetraturas, Tum genitor.ſ. Iupiter affatur gnatum.ſ.Herculem,dictis amicis i.amicabilibus. Cuiq;.i.vnicuiq;:ſtat.i.cõſtituta eſt:ſua.i.propria dies.i.tempus vitæ,vnde Iob conſtituiſti terminos eius qui præteriri nõ poterunt,tempus vitę:etiam lõgiſſimę:eſt omnibus breue & irreparabile.ſ.poſtq̃ ſemel elapſum eſt,ſed extendere famã factis.i.promereri claris facinoribus æternam famã hoc eſt opus virtutis.i.ad virtutem pertinens:quod à noſtris dicitur:non refert quãdiu ſed q̃; bene vixeris . Tot.i.valde multi (non enim dicit quot) gnati.i.filij deum.i.deorũ vt Achilles. Mẽnon, Aſcalaphus, Sarpedon ceciderunt.i.occubuerunt ſub altis mœnibus Troię qn ideſt quinetiam Sarpedon mea progenies.i.generatio mea:aut filius meus:cecidit vna.i.pariter cum alijs, etiam Turnum vocant, i.expectant ſua.i.debita fata:quia & ipſe occidetur:ſed ab Ænea, vt in fine operis patebit & peruenit.ſ.fere ad metas ęui dati.i.ad periodum vitæ conceſſæ.

PIERIVS.

¶ Oppoſitũ interimit pugnę.) In Ro.cod.vtraq; orationis parte integra. Interemit ſcribitur pene vltima correpta,nõ enim præteritum eſt. ¶ Monet ſuccurrere Lauſo.) ſuccurrere paſſim in vulgatis eſt codicibus. In pluribus vero manu ſcriptis,preſertimq; vaticanis,ſuccedere ſcriptum animaduerti. Neq; tamẽ nuſq̃; ſuccurrere legitur. ¶ Tempus deſiſtere pugnæ.) In Ro.cod.pugna eſt auferendi caſu. ¶ Et ſocij ceſſerunt æquore iuſſi.) In Mediceo & antiquis aliquot exẽplaribus iuſſo,legitur,quod figurate dictũ agnoſcit Seruius. ¶ Tum iuſſa ſuperba.) In Oblongo codice,peruetuſti dicta , ſed iuſſa magis placet . ¶ Miratus ſtupet.) Quidam codices antiqui,miratur,habent,quod non ita placet . ¶ Meditantem prælia taurum.) Duo exemplaria antiquiora Vaticanæ bibliothecæ legũt,meditãtẽ in pręlia. ¶ Cernat ſeminecí ſibi me rapere Arma cruenta Victorem ferant morientia lumina Turni.) In Oblongo cod.cernant numero multitudinis legitur cuius ſuppoſitum erit. Lumina morientia,in quo etiam, mortalia, ſcriptum eſt , ſed vt alterũ illud non improbarim,ita hoc minime recęperim,quũ, morientia magis faciat ad ſententiam. ¶ Lachrymasq; effudit inanes.) In aliquot antiquis codicib. lachrumasq; effundit immanis.ſed effudit,præteritum magis placet,poſito audijt. ¶ Tot nati cecidere deum.) In anti.gnati.ex Valerij frontonis diſtinctione. ¶ Etiam ſua Turnum fata vocant.) In codicibus aliquot , manent,legitur,ſed vocant,magis placet,quia magis facit ad conſolationem,ſi pœna non differatur, & vocant inſtare ſignificat.

¶ Sic ait,atq; oculos Rutulorum reijcit aruis POETA
At Pallas magnis emittit viribus haſtam:
Vaginaq; caua fulgentem diripit enſem:
Illa volans.humeris ſurgunt qua tegmina ſumma
Incidit,atq; viam clypei molita per oras.
Tandem etiam magno ſtrinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans iacit:atq; ita fatur,
¶ Aſpice nũ mage ſit noſtrũ penetrabile telum. TVR.
¶ Dixerat.ac clypeum tot ferri terga,tot æris, POETA
Cum pellis toties obeat circundata tauri:
Vibranti cuſpis medium tranſuerberat ictu,
Loricæq; moras, & pectus perforat ingens:
Ille,rapit calidum fruſtra de vulnere telum:
Vna,eademq; via,ſanguiſq;,animuſq; ſequuntur.
Corruit in vulnus:ſonitum ſuper arma dedere:
Et terram hoſtilem moriens petit ore cruento:
Quem Turnus ſuper aſſiſtens,ſic ore profatur
¶ Arcades hæc (inqt) memores mea dicta referte TVR.
Euandro:quale meruit Pallanta remitto.
Quiſquis honos tumuli,quicquid ſolamen humandi eſt
Largior.haud illi ſtabunt Æneia paruo

SERVIVS.

¶ Rutulorum reijcit aruis.) Reſpiciendo fecit partem feliciorem.vt, Aſpice nos hoc tantum,quippe quod enim Iupiter videt , admodum iuuat. ¶ Reijcit.) Re naturaliter breuis eſt , & eam pro longa poſuit. Sic alibi, Reijce,ne maculis iſuſcet vellera pullis,quod licet poſſit excuſari : quia cum facit reieci,inter duas vocales i, poſita producit ſuperiorem, vt dicamus longam eam eſſe ſpe qua per declinationem lõga futura eſt:tamẽ quia in hac re argumentum magis eſt q̃ ratio,dicamus ectaſim factam quæ poetis plerunque conceditur. ¶ Fulgentem diripit enſem.) Ne iacto telo iermis eẽt. ¶ Viam molita.) Hoc eſt cum difficultate quęſiuit: per quod & ſoliditas clypei, & minus firmus haſtæ iactus oſtenditur. ¶ Num mage ſit.) Legitur & Magis eſt, vnus tamen ſenſus eſt. Sed ſi Mage legamus, propter metrum dictum eſt pro magis: ſicut etiam pote,ꝓ potis . Perſius, Qui pote vis dicam nugaris cum tibi caluę? Quod adeo in vſum venit vt etiam in proſa inueniatur. Cicero in frumẽtaria, Mage condemnatum hominẽ in iudiciũ adducere non poſſe. ¶ Penetrabile.) Pro penetrale dicitur,nã quod penetrat, penetrale dicitur. quod aũt penetratur,penetrabile . ¶ Cuſpis ingens.) Ita accipiendum eſt,ne incõgruũ ſit ſi de puero dixeris , ingens pectus . Sane cuſpidem abuſiue pro haſtæ mucrone poſuit. ¶ Et pectus perforat.) Hic ſubdiſtinguendum eſt : vt ingens (vt ſupra diximus) ad ſuperiora poſſit referri . ¶ Animuſq; ſequuntur.) Pro anima:nã animus , cõſilij eſt: anima , vitæ. ¶ Referte Euandro.) Pot & hic diſtingui:poteſt & ſupra referri , vt ſit Euãdro remitto qualem meruit filium. ¶ Solamen humandi eſt.) Quia ſolatium eſt viuentium humare defunctos. ¶ Stabunt.) Conſtabunt. ¶ Paruo.)

Hoſpitia, ¶ & læuo preſſit pede talia fatus POETA
Exanimum, rapiens immania pondera baltei,
Impreſſumq; nefas, vna ſub nocte iugali
Cæſa manus iuuenum fœdè, thalamiq; cruenti:
Quæ bonus Eurytion multo cælauerat auro,
Quo nunc Turnus ouat ſpolio, gaudetq; potitus.
Neſcia mens hominum fati, ſortiſq; futuræ,
Et ſeruare modum, rebus ſublata ſecundis,
Turno tempus erit, magno cum optauerit emptum
Intactum Pallanta, & cum ſpolia iſta, diemq;
Oderit, at ſocij multo gemitu lachrymiſq;
Impoſitum ſcuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atq; decus magnum rediture parenti,
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert,
Quum tamen ingentes Rutulorum linquis aceruos.

¶ Paruo.) Non paruo periculo. ¶ Baltei.) Poteſt & Synæreſis eſſe baltei: põt & hypermetrus verius eſſe, nam ſequẽs à vocali inchoat. Balteus aũt, in nũero ſingulari maſculini eſt tantũ generis. Iuuenalis, Balteus & tunicæ & criſtæ. In numero vero plurali, & neutri. Itẽ Iuue. Quoties rumoribus vlciſcuntur baltea. ¶ Impreſſumq; nefas.) Inſculptum Danidum nefas. Dona. tamẽ dicit impreſſum, coactũ: quod à patre cõpulſæ ſunt facere: quarũ fabula talis eſt, Danaus & Egiſtus Beli filij fuerũt: ex his, Danaus quinquaginta filias habuit, & Egiſtus totidem filios. Danaus coactus à fratre vt filias ſuas iuuenibus eius traderet in matrimonium, in ipſos nuptiarũ dies gladios virginibus dedit, quibus illæ ex pręcępto patris ſpõſos ſuos interfecerunt excepta Hypermeſtra quæ Lyceũ ſeruauit. ¶ Bonus eurytion.) Laus ab artifice; vt, Mira quę fecerat arte Lycaon. Item, Diuini opus Alcimedontis. ¶ Neſcia mens hominũ.) Quia propter hunc periturus eſt balteum, quem nunc ſe ſuſtuliſſe lætatur. ¶ Sublata.) Elata. ¶ Magno cũ optauerit.) Scilicet ꝓtio. Sic alibi, Et magno mercentur Atridę, & eſt ſenſus talis, Erit tempus quo Turnus optabit quouis ꝓtio redimere, ne ipſe Pallãtem occidiſſe videatur. ¶ Multo gemitu.) Cum multo gemitu. ¶ O dolor, atq; Decus.) Hos duos verſus plerique à poeta dictos volunt. Alij à ſocijs qui reportant cadauer. Dolor aũt propter hæc, Te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert. Decus, propter hoc, Cũ tamen ingenteis Rutulorum linquis aceruos.

DONATVS.

¶ Sic ait atq; oculos rutulorum reijcit aruis.) Et dictis finẽ fecit, & ad arua rutulorum reiecit oculos ſuos. quid. n. prodeſſet videre eum? cui nõ potuit ope aliqua ſubuenire? ¶ At Pallas magnis.) Simul duo facit ad necem Turni neceſſaria, haſtam miſit, & eduxit vagina gladium, vt ſi haſta optatum tenuiſſet euentũ, mox illo parato mucrone plenum de hoſte ſuppliciũ reportaret. ¶ Illa volans, humeri.) Haſta, quum volaret, ſic cecidit, vt per ſummas oras clypei, quæ tegebat humeros Turni, poſt aliquantulas moras viam in corpus hoſtile reperiret, non ſolum traiectis munimẽtis, verumetiam vulnerato ipſo, qui ſe plurimum præferebat. ¶ Hic Turnus ferrum præfixum robur acuto In Pallanta diu librans iacit, atq; ita fatur.) Turnus, vbi ex vulneris cauſa violentior factus eſt, haſtam diu librans in pallanta iecit. Contemplatus diu vbi Pallantem opportunius ferire debuiſſet, ſimul hæc proſecutus eſt verbis. ¶ Aſpice num mage ſit noſtrum penetrabile telum.) Proba, inquit, exitio tuo, cuius magis ſit penetrabile telũ, hoc eſt tuum, an meum. ¶ Dixerat, at clypeum.) Haſtam dixit in ſcutum Pallantis fortiſſimo ictu proueniſſe, atq; vt melius probaret hoc ipſum, ſcuti firmitatem prius voluit noſci, quum multa, inquit, ſcutum terga habuiſſet, ęris & ferri, corioq; eſſet circundatum plurimo, ſic tamen perfoſſis omnibus & loricæ diſſolutis impedimentis pectus Pallantis quaſi nihil obſtitiſſet plena virtute pręruptum eſt, quum in medio poſuit nos ponamus in capite, & in medio, & erit nulla confuſio, quum clypeũ, quem Pallas geſtabat, tot ferri terga tot æris, ambirent: quum pellis tauri toties ora eius circundaret: ſic tamen euictis omnibus ingens pectus haſta veniens patefecit. ¶ Ille rapit calidum.) Exiſtimans pallas ſe ſibi auxilio fore, rapuit infixum telum corporis ſue, ratus idipſum ſaluti retinendæ profuturum: ſed id factum eſt fruſtra, nam educto telo mox anima cum ſanguine effuſa eſt. ¶ Corruit in vul.) Non reuolutus eſt moriens, ſed in faciem concidit. ¶ Sonitum ſuper ar. de.) Quum ille corrueret, non ſolum eadem corpus eius, verumetiam ſcutum maximum ſonum dedit. ¶ Et terram hoſtilem.) Ecce vbi apertius demonſtratus eſt, quia in faciem cõcidit. Occiſus. n. premebat hoſtilem terrã, cruento ore, inquit, qa vnuſquiſq; vulnere letali percuſſus etiã per os ſanguinẽ fundit. ¶ Quẽ Turnus. ſaſ.) Hoc eſt ſuper quẽ aſſiſtens Turnus. ¶ Arcades, hæc.) Inſultans Turnus & victorię ſucceſſu ſuperbior factus, tenete, inquit, Arcades memoria verba mea, & retenta ad Euandrum ferte, remitto ei filium ſuum, non qualem ipſe optauit, ſed qualem meruit. ¶ Quiſquis honos.) Fieri non potuit, vt hoſtis & Euandro & Pallanti infenſus ꝓ maleſactis beneuolentiam redderet, vnde ſub imagine humanitatis, dum ſponte patri reddit occiſum, etiam patrias pœnas conatur exigere. ſupra enĩ profeſſus eſt, quid animi gereret, nam dixit, ſolus ego in Pallanta feror, ſoli mihi Pallas debetur, cuperem ipſe parens ſpectator adeſſet: quod, quia factum eſt, alio genere cupiebat impleri, vt qui cadentem filium ſpectare in campo non potuiſſet, in ſedibus ſuis poſitus videret occiſum. Leuius enim vt ſupradictum eſt, dolemus, ſi audiantur mala, grauius vero, ſi videantur. addidit, qualem meruit pallanta remitto, vt euidentius appareret nõ beneuolum illum gerere animum: ſed amari hoſtis durum immaneq; commentum. ¶ Haud illi ſtabunt.) Paruis opibus rex, quæ ſunt Troianorum fœdera, quod factum eſt, mox probabit ſtare non poſſe. Hoc dictionis genere potuit intelligi, ꝙ ſpem gereret etiam Euandrũ perſequendi ſcilicet ſuperatis Troianis, & auxilijs, quę Æneæ fuerant iuncta.) ¶ Et læuo præſſit pe.) Et talia locutus læuo pede corpus defuncti Pallantis preſſit rapiens ei grauiſſimi ponderis balteum: expreſſit ornatum retrahentis balteũ ſupra. ſupra balteũ enim iacebat defuncti corpus, nec extrahi potuit niſi manus intentis iuuiſſet pedibus, auxiliũ habuit ſpecies ipſa, etiam proprium pondus, quod veniebat ex auro, vnde apparuit duplicem cauſam fuiſſe rapiendi, vnam propter inſigne victoriæ, alteram propter ſpeciei meritũ, quod augebat auri taxatio, & artis induſtria. ¶ Impreſſumq; nefas.) Impreſſa in auro fuit admiſſi ſceleris fabula cõtinẽs hæc. ¶ Vna ſub nocte.) Magnum in hoc facto ſceleris fuit exemplum: quod vſq; adeo poetæ diſplicuit, vt acerbitatem eius diuerſis exprimat rebus. A numero, vna, inquit, à tempore ſub nocte, ab affectu iugali religioni coniuncti tanti extiterit vis, ait ergo, qui ſperaret, nocte vna & prima, qua ad cõiunctionem matrimonij perficiendam dulcior nulla eſt, ſcelus in ſponſum & iuuenes virginũ manu complere potuiſſe. Quis hoc non nefas appellet? quis ſcelus tam inſigne gentibus referat? tot valentes ætate fœmineis turpiter interemptos inſidijs, deceptos reuerentia thalami & circumuentos illic vbi amores pij non odia execranda virtutum? ¶ Quę bonus Eurytion.) Cælatura, nomen eſt artis, quæ illic interuenit, vbi ſubſtantia ineſt minor, vt latitudinem non multa ſpecies, ſed ꝓducta in tenuiorem laminam veſtiat, in balteo iſto regali & cælaturæ opus concurrerat: ſed plurimo ex auro non vt in operibus ex paruo reiecta, deniq; ipſa Turno extitit cauſa rapiendi, ꝙ arte præſtaret & pondere. ¶ Quo nunc tur.) Hoc, inquit, Turnus ſpolio arbitrabatur factũ ſe eſſe glorioſum, & lætabatur eo, ignarus ſuæ ſortis & fati, ꝙ iam vrgeretur in mortem, quum in rebus ſecundis & in altitudinem proſperam repente ſublatis debuerit ſeruari modus, & aduerſæ quoq; fortunæ conſiderare conditionem. ¶ Turno tempus erit.) Gaudebat in præſenti futuri neſcius exitus ſui, non proſperis rebus ſuis ſed inde magis, vnde lætabatur aduerſis. Faciebat hunc mentis errorem imprudentia futurorum, cæterũ imminebat iam tempus, quo idem Turnus Pallantem optaturus eſſet incolumem, ſumptibus magnis & ingẽti pretio reuocatum: quo ſpolia ipſa diemq; oderit, ipſumq; momentum, quo rapta ſunt, fuiſſet oſurus. Hæc proponendo pronunciabat poeta euaſurum fuiſſe Turnum, ſi Pallanta non preſſiſſet, aut balteo ipſius non fuiſſet accinctus. Interea ſi quæramus cauſam deſcriptæ fabulæ, quæ auro baltei tenebatur impreſſa, nulla alia coniectura occurreret, niſi quia & ipſe Turnus in cauſa non conceſſarum nuptiarum fuerat moriturus. ¶ At ſocij multo gemitu.) Verus hic dolor expreſſus eſt, quum funus pallantis multo gemitu atq; vberioribus lachrymis frequentes proſecuti ſunt ſocij. ſcuto, inquit, referunt, quantus fuerat dolor? vt quo defendi incolumis ſolet, portaretur occiſus? ¶ O dolor, atq; decus.) Duo propoſuit: vtriſq; reſpõdit. Dolor enim ad perſonam patris pertinet, decus vero ad memoriam mortui, qui dixerat, aut leto inſignis, & qui ſcierit gloriæ dari, ſi aduerſo vulnere cadat in bello vir fortis, deniq; ſequenti dictione ipſe aperit poeta, quid afferet dolorem: quidq; decus oſtendat. ¶ Hæc, inquit, te prima dies bello dedit,

lo dedit, hæc eadem aufert.) Pars iſta pertinet ad dolorem ingemendum enim fuit optimę ſpei iuuenem eodem die oppreſſum, quo auſpice eſt dimicationem ingreſſus, ecce dicuntur partes gloriarum, propter maiorum conſolationem, & vt oſtēdatur decus eius. ┌ Quum tamen ingentes.) Et ſi, inquit, acerbum eſt, ꝙ cecidiſti, dum fortiter facis, ſic tamen incurriſti vltimum fatum multis hoſtibus in aceruum ſtrage facta conteĉtis, addidit aceruos ingentes, vt cumularet laudem quæſitam in aduerſis ex aceruorum numero infinito & magnitudine generaliter poſita.

ASCENSIVS.

℄ Sic ait.) Recitat Pallantis necem à Turno illatam & ab eodem eiuſdem rapta ſpolia balteum videlicet eximium cadauere ſepulturæ conceſſo, In qua re & generoſitas & infelicitas Turni ſignificatur. Nam ob rapta ſpolia interficiendus eſt veniam alioqui exoratus à pio Ænea, hoc autem ſolum recæptum eſt Donati. Vna ſub nocte iugali. huiuſmodi cælatura triſte augurium detulit Turno futurum, ſcilicet vt ipſe nuptiarum cauſa eſſet periturus. Hæc ille.

Ordo. ℄ Ordo eſt. Iupiter ſupple ait ſic, ſcilicet ad Herculem & reiicit oculos aruis, ideſt ad arua rutulorum: hoc eſt ſimul inſpexit ad rutulos eis præſentem victoriam annuens. Signandum autem quòd reiicit primam habet communem cum naturaliter ſit breuis: vnde Priſcianus proceleumaticum ponit ibi Reiice capellas. Nam licet, ii, geminetur tamen non eſt vera poſitio At, ideſt ſed Pallas emittit haſtam magnis viribus & diripit enſem fulgentem, vagina caua, ideſt quam cauam dereliquit Illa, ſcilicet haſta volans, ideſt poſtquam volauerat: incidit ſupple in eam partem qua ſumma, ideſt ſuprema tegmina, ideſt munimenta humeri ſurgunt: atque molita eſt viam per oras, ideſt extremas circunferentias clypei: & ſtrinxit, ideſt abſtulit non nihil tandem, ſcilicet poſt varia molimina & conatus de magno corpore Turni. Turnus hic, ideſt modo ſic contactus: iacit, ideſt proiicit librans, ideſt dirigens diu, robur præfixum ferro acuto, ideſt haſtam ex robore: aut robur ipſum cui erat ferrum acutum præfixum, ideſt in parte anteriori fixum, iacit dico in Pallanta atque fatur, ideſt ſimul loquitur, ita, ideſt in hunc modum. Aſpice, ideſt attende. nun, ideſt nōne: aut an ne: noſtrum telum ſit mage, ideſt magis penetrabile, ideſt penetratiuū dixerat, ſcilicet Turnus ac cuſpis, ideſt acies haſtæ tranſuerberat ictu vibranti, ideſt per haſtam vibrantem iliato, & perforat moras, ideſt impedimenta loricę, hoc eſt munimenta pectoris: vt thoraca quibus moræ fiebant & perforat ingens pectus, ſcilicet Pallantis, vel quia egregium habuit in pectore animum: vel quia etiam corpus præſtans. Ille, ſcilicet Pallas capit, ideſt celeriter extrahit: telum calidum, ideſt haſtam calefactam ſanguine: de vulnere, ſcilicet ſuo & ſanguis & animus, ideſt anima ſequuntur, ſcilicet telum vna & eadem via, ideſt per vulnus. Corripit præter morem ſecundam ſyllabam in dictione eadem: vt (ſicut grammatiſtæ dicunt) ſubitam ſanguinis effuſionem depingeret, ſicut ille. Non eodem curſu reſpondent vltima primis, ſubitam rerum mutationem per correptionem mediæ ſyllabæ in dictione eadem ſignificauit. Ipſe Pallas corruit in, ideſt ſuper vulnus quod in pectore habuit: & arma dedere ſuper, ideſt deſuper ſonitum, & ipſe moriens, ideſt cum ſentiret anguſtias mortis ne ſcreatum aut gemitum viro forti indignum emitteret petit ore cruento, ideſt opetiit moriendo terram hoſtilem, ideſt quam occupauit hoſtis. ſuper quem Turnus aſſiſtens inquit. O Arcades vos memores referte Euandro, ideſt ad Euandrum hæc mea dicta, ego remitto Euandro, aut dicite, quia remitto ei filium ſupp. talem qualem meruit, ſcilicet remitti à me, hoc eſt mortuum qui ad me occidendum miſſus erat. Ego largior, ideſt de largitate mea, & non ex merito ipſius dono ſupple totum honorem: quiſquis, ideſt quicunque honos eſt tumuli, ideſt ſepulturæ & ſupple totum illud quicquid, ideſt quæcunque res. ſolamen humandi, ideſt ſepeliendi quod ſolamen eſt viuis non defunctis. hoſpitia Æneia, ideſt iura hoſpitalitatis cum Ænea contracta ſtabunt, ideſt conſtabunt ei haud paruo, ideſt nō modico ſed magno, & ipſe fatus talia preſſit, ideſt obuoluit exanimem, ideſt extinctum Pallanta, ſcilicet pede leuo, ideſt ſiniſtro rapiens immania pōdera baltei quo, ſcilicet ornatus erat Pallas, & nefas, ideſt nefandum facinus Danai, dum, ſcilicet ſup. erat impreſſum, ideſt inſculptum, ſcilicet manus, ideſt multitudo iuuenum, ideſt quinquaginta filiorum Ægypti cæſa, ideſt occiſo, ſcilicet à Danaidibus, ideſt à filiabus Danai: fœde, ideſt turpiter & inhoneſte, quia contra iura conſanguinitatis & affinitatis: ſub nocte iugali, ideſt quamprimum iuncti erant cum nouis nuptiis, & thalami cruenti, ideſt cruore aſperſi: ſup. erant inſculpti in balteo quæ, ideſt quas res, eurycion, ſcilicet ſculptor bonus, ideſt artificioſus cælauerat, ideſt inſculpſerat: multo. i. denſo auro vnde immania pondera prius dixit quo, ideſt cuius baltei ſpolio: Turnus ouat, ideſt exultat nunc & gaudet potitus, ſcilicet eo: ſed mens hominum eſt ſup. neſcia fati. i. præordinationis diuinæ, quia ſæpe læta Principia infelicem ſortiūtur exitum: vnde irridet Plinius thraces, qui calculis albis dies bonos numerabāt: neſcientes: qui dies reuera futuri ſunt boni. & ſortis aut ſortis futuræ: & neſcia ſublata, ideſt elata & ſublimata rebus ſecundis, ideſt proſperis, ſeruare modum, ideſt menſuram, ſcilicet in eis. Tempus erit, ideſt adueniet Turno cum, ideſt quando ipſe optauerit emptum magno, ſcilicet precio, ideſt care emiſſe Pallanta intactum, ideſt ꝙ non tetigiſſet eum, & cum oderit iſta, ſcilicet pernicioſa ſibi, quibus nunc exultat ſpolia, & diem: ſcilicet qua ab ea abſtulit. At, ideſt ſed ſocii frequentes referunt ſupple cum multo gemitu & lachrymis: Pallanta impoſitum ſcuto, ſcilicet ſuo. O Palla rediture, ideſt qui rediturus es (acclamatio eſt poetæ, aut ſociorum lamentatio) parenti ſcilicet Euandro dolor atq; magnum decus, ideſt exiſtens dolor quia hæc dies dedit prima bello te, & hæc eadem aufert te. ſ. bello per mortem, & exiſtēs magnum decus quia licet aufert te, aufert tamen cum linquis ingentes aceruos. i. magnam ſtragem rutulorum. ſ. à te occiſorum.

PIERIVS.

℄ Fulgentem diripit enſem.) In Roma. codi. deripit. more ſuo, vti ſuperius. ┌ Humeris ſurgunt qua tegmina ſumma.) In nonnullis vaticanæ bibliothecæ cod. & in iis, qui apud me ſunt. Humeri. habetur genitiuo caſu, quod magis placet: & pro, ſumma, prima legitur in Roma. cod. ┌ Tot ferri terga tot æris. Cum pellis toties obeat circundata Tauri.) In antiquis nonnullis cod. reperitur. Cum, ſiue quom, non tot, hoc pacto, dixerat At clypeum quom ferri terga tot æris. quom pellis toties obeat circundata tauri. Sed omnino melius: vt in vulgatis. ┌ Vibranti cuſpis mediū tranſuerberat.) In aliquot vibranti medium cuſpis, mutato numero. ┌ Ille rapit calidum fruſtra de vulnere telum.) In Roma. legitur, de pectore. ┌ Sanguiſq; animuſq; ſequuntur.) In Roma. cod. & aliquot aliis ſanguis animuſq;, abſq; particula copulatiua priori loco. Sed enim ea repetita in ſimilibus plena venuſtatis eſt, niſi verſum etiam elangueſcere anima deficiente velimus. ┌ Corruit in vulnus.) In Oblongo codice peruetuſto Concidit, legitur. ſed corruit, maiorem habet vim. ┌ Quem Turnus ſuperaſſiſtens.) In Roma. codice verſus integer, his additis dictionibus. Sic ore profatus. Alii nugas alias addidere. ┌ Exanimum.) antiqui codices libentius Exanimem, ſcribunt per, e, vt obſeruatum ſæpe. Sed vtrunq; recæptum à grammaticis. ┌ Quæ bonus Eurytion multo cælauerat auro.) Eurytion, paſſim in codicibus impreſſis habetur. Sed in antiquis, Eurytides. vno omnium conſenſu poſitum eſt, epitheton vero illud. Bonus, in manu ſcriptis exēplaribus variat, nam Oblongus codex. Mediceus, & aliquot ex iis, qui apud me ſunt, clonus, habent, Romanus vna plus litera. clonius, alius codex peruetuſtus, comus, Sed quum Eurytides ſit Patronymici forma, Clonus, quod in codicibus emendatioribus habetur, pro nomine proprio mihi magis placet. Legēdum igitur. Quæ clonus Eurytides. ┌ O dolor atque decus magnum rediture parenti.) In Romano codice. Parentis, quippe dolor & decus. Sed omnino magis placet parenti, acquiſitiuo caſu.

SERVIVS.

℄ Certior author.) Ideſt nuncius verus. ┌ Tenui diſcrimine leti.) Modico mortis interſtitio, per quod magna Pallantis virtus oſtēditur: quo interem pto omnis eſt in fugam conuerſus exercitus. ┌ Verſis.) Fugatis. ┌ Latum limitem ardēs agit per agmen.) Ideſt facit. ſic melius, melius, ꝗ̄ ſi dicas, latum per agmen. Ergo ſic intelligamus, aut per ordinem, aut per Hypallagem. Nā & ſupra ſic ait, Hæc ergo vaſta dabo, & lato te limite ducam. ┌ Pallas, Euāder i ipſis omnia ſunt oculis.) Erat rectum, Pallas, Euander, menſæ quas aduena primus tunc adiit, dextræq; datæ, In ipſis

Nec iam fama mali tanti, ſed certior author
Aduolat Æneæ, tenui diſcrimine leti
Eſſe ſuos, tempus verſis ſuccurrere Teucris,
Proxima quæq; metit gladio, latumq; per agmen
Ardens limitem agit ferro, te Turne ſuperbum
Cæde noua quærens, Pallas, Euander in ipſis
Omnia ſunt oculis, menſæ, quas aduena primus



ſpſis omnia ſunt oculis. Sed pe rite ſciſſa eſt narratio, per quã animus Æneæ pturbatus exprimitur. ⁋ Inferias quos immolet vmbris.) Inferiæ ſunt ſacra mortuorum quæ inferis ſoluũtur. Sane mos erat in ſepulchris virorum fortium captiuos necari: quod poſtq̃, crudele viſum eſt, placuit gladiatores ante ſepulchra dimicare qui à buſtis cineribus buſtuarii appellati ſunt.
ὅδ᾽ ἐπεὶ κάμε χῆρας ἐναίρων,
ζωοὺς ἐκ ποταμοῖο δυώδεκα λέξατο κούρους
ποινὴν πατρόκλοιο μενοιτιάδαο θανόντος.
⁋ Captiuo ſanguie.) Pro captiuorum: vt, Captiui pẽdẽt currus. Itẽ, Captiuaq; veſtis Congeritur: & eſt vt diximus, ſpecioſus ornatus. ⁋ Mago.) Datiuus eſt vt ſupra, Illo nanque pcul. ⁋ Subit.) Subſedit. ⁋ Per patrios

Tunc adijt, dextrę q; datæ, Sulmone creatos
Quatuor hic iuuenes, totidem quos educat Vfens
Viuentes rapit, inferias quos immolet vmbris,
Captiuoq; rogi perfundat ſanguine flammas,
Inde Mago procul infenſam quum tenderet haſtam,
Ille haſtu ſubit: ac tremebunda ſuperuolat haſta,
Et genua amplectens effatur talia ſupplex.
⁋ Per patrios manes, & ſpes ſurgentis Iuli MAGVS
Te precor, hanc animam ſerues, natoq;, patriq;.
Eſt domus alta, iacent penitus defoſſa talenta
Cælati argenti: ſunt auri pondera facti,
Infectiq; mihi: non hic victoria Teucrum
Vertitur: haud anima vna dabit diſcrimina tanta.
⁋ Dixerat. Æneas contra cui talia reddit, POETA
⁋ Argẽti, atq; auri, memoras q̃ multa talenta, ÆNE.
Gnatis parce tuis: belli commercia Turnus
Suſtulit iſta prior, iam tum Pallante perempto:
Hoc patris Anchiſæ manes, hoc ſentit Iulus.
⁋ Sic fatus, galeam læua tenet, atq; reflexa POETA
Ceruice orantis capulo tenus abdidit enſem.

patrios manes, & ſpes ſurgẽtis Iuli.) per eas pſonas rogat, pter q̃s pcatur. ⁋ Penitus defoſſa talenta.) Multi eñi diuitias ſuas obruebant. Vñ Horatius, Quid iuuat imenſum te argẽti põdus & auri Furtim defoſſa timidũ deponere terra? Sane melius iſoſſa diceret, q̃ defoſſa: ad qd eſt metri neceſſitate cõpulſus. Nã fugit dubiã ſyllabã. Hic eſt locus Homeri.
ζώγρει ἀτρέος υἱ᾽, σὺ δ᾽ ἄξια δέξαι ἄποινα,
πολλὰ δ᾽ ἐν ἀντιμάχοιο δόμοις κειμήλια κεῖται
χαλκός τε, χρυσός τε, πολύκμητός τε σίδηρος.
⁋ Non hic victoria Teucrũ vertitur.) Lucanus, Non pondera rerum, Nec momenta ſumus. ⁋ Gnatis pce tuis.) Qui in Virgilium ſcripſit declamatiões, de hoc loco hoc ait, Improbe es q aut regi dones, aut filios exhęredes. Parce aũt eſt ſecun dum

Nec procul Æmonides, Phœbi, Triuiæq; ſacerdos,
Inſula cui ſacra redimcibat tempora vitta,
Totus collucens veſte, atq; inſignibus armis.
Quem congreſſus agit campo, lapſumq; ſuperſtans
Immolat, ingentiq; vmbra tegit: arma Sereſtus
Lecta refert humeris, tibi rex Gradiue trophæum.

dum antiquos ſerua, vt apud Lucilium & Enniũ inuenitur, Gnatis parce tuis. Atqui ſupra dixit, Gnatoq; priſq;: quomodo ait gnatis? Non eſt contrarium, nam liberos etiam vnũ dicimus filium, adeo vt Terentius etiam filiam liberos dixerit: vt in Hecyra, Qui illum dignum decreuerunt ſuos cui committerẽt liberos, vbi pater de filio ad vxorem loquitur. Ergo vſurpauit reſpiciens ad liberos, vt gnatos de vno diceret. ¶ Cõmercia.) Viciſſitudines, & ignoſcendi facultatem. ¶ Nec procul ęmonides.) Hoc nomen licet poſſit eſſe patronymicum quia in des exit, vt dicamus Æmonis filius: tamẽ melius eſt vt id proprium eſſe dicamus, quia nuſq; aliud nomen eius aut pręmiſſum eſt aut ſecutum. ergo ſimile eſt patronymico vt ſit Æmonides ſicut Thucydides. ¶ Inſula.) Faſcia in modum diadematis, à qua, vittæ ex vtraq; parte dependent: quę plerunq; lata eſt, plerunq; tortilis de albo & cocco. ¶ Inſignibus armis.) Aſper ſic legit, & vtitur Salluſtij exemplo, qui ait, Equo atque armis inſignibus. Probus vero, inſignibus albis dicit legendum, vt veſtes albas accipiamus quę ſunt ſacerdotibus congruæ: ſicut Statius de Amphiarao dicit. ¶ Campo.) Per campum. ¶ Immolat.) Quaſi victimam, vt ille conſueuerat, nam hoc verbo ad ſacerdotis nomen alluſit. ¶ Ingẽtiq; vmbra tegit.) Aut magnitudine corporis ſui obumbrat eius cadauer. Aut ingenti vmbra .i. morte tegit: vt, In æternam clauduntur lumina noctem. Aut ingenti vmbra tegit, ſecundum vſum accipiendum eſt .i. inſultatione eum opprimit & adumbrat. ¶ Sereſtus.) Sereſtos duos intelligamus, vnũ in caſtris & vnum cum Ænea. Nam Troiani nondum erupere de caſtris, vt intelligamus eum quem ſupra dixit. Ergo duo ſunt, nec mirum, cum ipſe dixerit quod exẽplo eſſe poſſit, Aſſaraciq; duo. ¶ Lecta refert.) Proprie dixit, nam ſpolia quæ aptantur trophęis, legi dicuntur .i. eligi. ¶ Trophæum.) Declinatio latina eſt: vnde penultima habebit accentum, in numero plurali, quia trophæa dicimus ſicut Græci, nec aliquid inde mutilamus, erit in antepenultima accentus, ſicut apud Græcos.

DONATVS.

¶ Nec iam fama mali.) Hoc malum non fama, quæ ſolet nunciare nonnunq; pro veris falſa: ſed certus author & nũcius ad Æneã fideliter venit tanta maturitate, vt ipſam quoq; famam celeriter preuerteret, addebat ille nuncius. ¶ Tenui diſcrimine.) Hoc eſt inter ipſos & mortem modicum remanſiſſe moræ diſcrimẽ. ¶ Tempus verſis ſu. te.) Tempus eſſe ſuggerebat, quo verſis ſuis Æneas idem ſubuenire debuiſſet, bene temperauit verſis tempus ſuccurrere, quaſi qui ſuadebat ſubueniendum, vt eſſet metus & ſpes. facile enim extingui poſſent, ſi nullus ſuccurreret vtpote verſis, facile vero euadere interueniente maturo auxilio, quum non ad plenum fuerint ſuperati. ¶ Proxima quæq; metit. g.) Quid faceret, q properabat ad ſuos? cui dictum fuerat ſubueniendi tempus vrgere, & hoſtibus in medio poſitis tranſire non poterat? quæ igitur proxima fuerãt, metit gladio. Metere dicimus ſecare falcibus ſegetem, quæ quum abſcinditur, nõ reſiſtit, & ferro tota facile ſubſecta eſt, & iſte cædebat medios non occidendi affectu, quũ properabat: ſed ardore tranſeundi, iccirco addidit, latumq; per agmẽ ardens limitem agit ferro. Quantæ fuit virtutis pro infinita bellantium latitudine aperire cęſorum funeribus viam, & incolumẽ tranſire per medios? ¶ Te Turne ſuperbum.) Occidendus fuit ante omnes, qui illo tempore cauſas tãti doloris influxerat, bene poſitum, quærens, quum enim inter plurima, quod magis neceſſarium eſt, quæritur, negliguntur cætera, & remouentur in partem vt ad id perueniatur inueſtigando & ſcrutãdo, quod neceſſitatem inquiſitionis inuexit. Quærebat igitur Turnum occiſi Pallantis cauſa, & hunc de nouo hoc eſt exquiſito ſupplicij genere cupiebat inuenire. ¶ Pallas, Euander in ipſis Om.) Voluebat Æneas omnia in animo ſuo: ante eius oculos ſtabant vniuerſa. Primus Pallas, quem bellis immaturum miſerrimus crediderat pater, ætas adoleſcentis & ſpes, vel q vnicus ſeni. Euander pater. ſ. orbatur filio, pater in occidua ętate decęptus, beneuolus hoſpes, humanus, vtilis, cõmodus largitor auxiliorum: in dando facilis, in prouidẽdo pręcipuus, menſæ quas aduena primos tunc adijt, dextręq; datę, cõicatio mẽſarum, quas ei exhibuit in Herculeis ſacris, quas adijt primus, ad quas venit incognitus, quibusq; aduena quũ veniret, exceptus eſt. Horũ quanta religio, quantũ menſis cęteris potior, quarum reuerentiã humanitas hominis & dei pręſentis teſtimonium duplicauerat? iunctarum etiam dexterarum fides, iura initæ ſocietatis amicitiæq; ſine difficultate ſuſcęptæ? Hæc oia diuiſit, ne continuata fœdarẽt dictionis ornatum, & interpoſuit, in ipſis omnia ſunt oculis nos hoc ipſum ponimus in capite, vt ordinatio illuſtriorem faciat intellectum, hoc modo, in ipſis oia ſunt oculis, Pallas, Euander, menſæ, dextræq; datæ: vt hæc ſunt omnia, quæ ille ponebat ante oculos ſuos, & pro pręſentibus recenſebat. ¶ Sulmone creatos Quattuor.) Sulmonis filios quattuor, & vfentis totidem hoc eſt quatuor, ſicut viui fuerant, rapuit. in octo hominibus non adductis ſed raptis, quanta Æneæ virtus oſtenditur? quantũ obſequium propter honorandam memoriam mortui? hoc iccirco faciebat, vt hoſtium nece manes placaret occiſi, & captiuorũ ſanguine regis filij perfunderet flammas. ¶ Inde mago procul.) Poſtea q; illos rapuit viuos, haſtam miſit in magonẽ: ſed quum illa altior euaderet, ille per aſtutiam humilem ſe fecit, & ſuperuolante iaculo ictum, quẽ fuerat excępturus, euaſit. ¶ Et genua amplectens ef. t. ſu.) Et quum tranſmiſſa haſta Æneam in totum euadere non potuiſſet, ad genua eius cum huiuſmodi prece confugit. ¶ Per patrios manes.) Duo deprecatiõis commoda tenuit, patris memoriam, & ſpem, filij ſurgentis, alterum, quod conſecratum eſſe apud Æneam debuit pium, petiturus autem pro ſe etiam filij ſui nexuit cauſam, propter quem viuere cupiebat, recte ſimilibus perſonis principia petitiõis induxit, ſi peperceris, inquit, mihi ſeruabis me & filium meum, perindeq; non vnum, ſed duos. Ecce rogabat eũ, cui filius eſſet, & noſſet quomodo poſſet exoriri detrimentum, ſi filius perderet patrem: vel quid boni, ſi liberari meruiſſet. Verum ne ſolæ preces impetrationem obtinere non poſſent, promittit & præmium. ¶ Eſt domus alta.) Hoc eſt locuples & magnarum diuitiarum: magna ars dicẽdi, vt promiſſurus pretium pro conſeruatione ſanguinis ſui primo in loco oſtenderet eẽ docendi ſubſtantiam. fruſtra enim promittitur, vbi non ſuppetit, quod impendi poſſit, aut debeat in eo ipſo, quum dici potuiſſet, ſed non tanta facultatum copia eſt, quæ redemptionem congrua largitione poſſit implere, addidit. ¶ Iacent penitus de.) Et obrutũ dixit, vt magnam materiæ oſtẽderet copiam, & ab arte duxit laudem, vt pulcherrimũ demonſtraret. ¶ Sunt auri pondera. ſ. Inſe.) Hoc eſt in ſpeciebus & maſſis, de modo ac pondere nihil dixit, vt generalitas tantum coniecturæ tribueret, quantum forſitan depoſita non haberent. ¶ Hon hic victoria Teucrum.) Rationabilis perſuaſio & complexa omnes partes, quæ ad optatos poſſent exitus prouocare. prima humanitatis fuit. ſequens, quæ ſponderet ex diuitijs affluentibus commodum, quid ergo, ſi parcere, & ſumere incommodum fuit? occurrit deprecans & ait, victoria tua non vnius nece conficietur, nec in vno conſiſtunt, quæ è diuerſo metuẽda ſunt. ¶ Dixerat.) Finẽ ille ſuis precibus fecerat. ¶ Æneas contra.) Quum dicit, contra, oſtendit, non eſſe preces rogãtis admiſſas. ¶ Argẽti atq; auri me.) Admiranda rẽſio pro perſona eius qui eo tempore nulli decreuerat eſſe parcendum, propter Pallantis vltionem, & commodum victoriæ ſuæ. Illud enim, quod promittebatur, ad victores cum ipſa victoria erat tranſiturum, proinde ſic incœpit, diuitias tuas parce liberis tuis, hoc ſerua. inde enĩ parci dicuntur, qui non multum erogant, quia, quod habuerint ſeruãt, nam & ſalem parcum Virgilius idem dixit alio loco, quia tradita ſibi cuſtodit, ait enim, Vt parco ſale contingunt, hyemiq; reponunt. ¶ Belli commertia Turnus.) Humanitatem, inquit, poſcis, quæ inter partes ſolet aliquãdo præſtari: ſed iſtam mihi tuus ille ſuſtulit Turnus, & inhumanitatem plenam morte Pallantis docuit, ſæuire non erat meum, ſed fuit miſereri promptiſſimum mihi, ſed magiſterio partis veſtræ didici, quod mihi non dedit natura naſcenti: factus ſum, quod non eram, & in contrarium eſt, quod aliquando præſtabam. ¶ Hoc patris Anchiſæ.) Magis hoc factum placebit manibus patris mei, placebit & filio. Ex hoc enĩ facto ad vtrunq; peruenit gratia, ſi orbitas Euandri vindicetur, & interitus Pallantis. ¶ Sic fatus galeam leua tenet.) Vbicunq; ponit enſem vſq; ad capulum in corpus hominis verſum, tractum ſignificat facientem. ¶ Nec procul æmonides.) Non longe à Mago æmonides apparuit, quem dicit phœbi & triuiæ fuiſſe ſacerdotem, quẽ quis eſſet prodebat habitus capitis, vittas quippe geſtabat, quas non niſi ſacerdotes habere conſueuerunt, fuit idẽ etiã armis & veſte conſpicuus. ¶ Quem congreſſus agit. c.) Exagitatũ & lapſum immolauit, pulchre nõ occiſum ſed immolatum dixit alludens ex officio à nomine ſacerdotis. ¶ Ingentiq; v. te.) Quia

dixit

dixit Æneam ſuper lapſum conſtitiſſe, dixit iacentis corpus percuſſoris ſui vmbra cõtectum. ⁋ Arma ſereſtus Lecta rc.) Ecce ſi arma, inquit, ſuſtulit ſereſtus non cupiditate quæſtus, ſed vt armati bellorum deo trophæa oſtentatione ſacraret: vtpote quia ſupradictum eſt. Totus collucens veſte atq; inſignibus armis, perindeq; digna, quæ viderentur in templo, atq; ita temerarius, qui immemor officij ſui Apollinem dianamq; deferens, proceſſit in campum, morte pœnas exoluit, & templum dei bellatoris ſui exſpolijs ornauit.

ASCENSIVS.

⁋ Nec iã fama mali.) Docet qũo Æneas audita morte Pallãtis & fuga ſuorũ accelerauit obuios quoſq; interimẽs. in quorũ mortis cõmemoratiõe aliquantiſper imoratur poeta. Dona. aũt ſunt verba. Metit ſicut qui metit facile ſecat ſegetes & obſtãtia mouet: ſic Æneas facile cędebat qui obſtabãt. ⁋ Quatuor ſulmone creatos: mira virtus hois qui tãta facilitate tot viuẽtes hoſtes rapiat. Hæc ille. ⁋ Ordo eſt, Nec iam fama. i. rumor incertus tãti mali: ſed au-
Ordo. thor. i. nuncius certior aduolat Æneę. i. ad Æneã ſuos. ſ. Æneę ſocios eẽ ſup. in tenui. i. modico diſcrimine. i. differentia & diſtantia mortis. & tps ſup. eſſe, ſuccurrere pro ſuccurrendi: teucris verſis. ſ. in fugam, & ita ipſe metit. i. quaſi metẽs falce herbas interſecat & amputat proxima quæq;. i. quæcunq; proxima erant aut prima occurrebant, & ipſe ardens. i. furore excandeſcens & cæde feruẽs agit ferro limitem latum per agmen. ſ. hoſtium quęrens ò Turne te ſuperbum. i. ſuperbientem: noua. i. inſolita & magna cæde. ſ. Pallantis. Pallas. Euander mẽſę quas ipſe aduena. i. cũ adueniret adijt tunc primus, & dextræ. ſ. amicitiæ & fidei datæ. ſ. Euãdro & ab eo receptę: omnia. ſ. hęc ſunt in oculis videlicet Æneæ. i. hæc omnia conſiderat & animo cõplectitur. Ipſe capit in hmõi ardore: quatuor iuuenes creatos ſulmone, & totidẽ quos vfens educat. i. tollit hoc eſt ẽt quatuor filios vfentis: capit dicit viuẽtes. i. viuos nõ occidens adhuc eos quos. i. ideo vt eos immolet, vmbris. i. manibus præcipue Pallantis inferias. i. vt ſint ſacra mortuorũ, & ſup. quorum. ſ. vt eorum hoc eſt vt perfundat, flãmas rogi. i. pyrę incenſæ, in qua Pallas concremabitur, ſanguine captiuo. i. captiuorum. Inde. i. deinde ipſe contenderat mago. i. in magum virũillũ procul. i. de longe haſtã infenſam. i. valde offenſam aut inferẽtem vim. Ille. ſ. magus vidẽs haſtã venientem ſubit. i. ſubinfert ſe ac appropriat ſub haſtam: aſtu. i. fraude & verſutia, ac haſta tremebunda: ex forti. ſ. impulſu ſuperuolat. i. volat ſupra ipſum nec contingit: & ipſe magus ſupplex amplectens genua in quibus. ſ. ſedes miſericordiæ eſt. affatur. ſ. Æneam talia. Ego precor te per manes patrios. i. patris tui Anchiſæ. vnde laus eſt Æneæ ꝙ hoſtes de eo ſolliciti ipſius genus didicerant, & per ſpes Iuli ſurgentis. ſ. ad gloriã & imperiũ, vt ſup. ſerues nato. i. filio vnico & patri. ſ. mihi hãc animã. ſ. meã qua ablata etiã filius prę dolore moriturus eſt, domus alta eſt ſup. mihi Talẽta. i. magna pondera: argenti cælati. i. ſculpti vt in poculis iacent. ſ. mihi defoſſa penitus. i. pene intus in hac. ſ. alta domo: & pondera auri ſacri. i. tam mundi vt ſacri aut execrabilis (ſicut in tertio, Auri ſacra fames) & infecti. i. nondum effigiati nec ſignati victoria teucrum. i. teucrorum non vertitur. i. immutatur nec trãsfertur hic. i. in hac re, hoc eſt ſi me ſaluas vna anima. i. vnius hominis vita: non dabit tanta diſcrimina. i. tantas differentias vt ea ſalua victi cenſerentur: quia ea extincta victores ſint. Dixerat. ſ. magus, cui Æneas reddit contra. i. reſpondet talia, parce. i. conſerua tuis natis. i. liberis talenta argenti & auri, quę tu memoras multa. Turnus ſuſtulit prior iſta. i. iſtiuſmodi cõmercia belli, vt. ſ. caput auro redimas: vbi ille & vitam & aureum balteũ abſtulit Pallanti iam tum Pallante perempto. i. ſimul ac Pallãta interemit, Manes patris Anchiſæ ſup. ſentiunt hoc. i. vt ſimiliter faciã, & Iulus ſentit hoc, ipſe fatus ſic tenet galeã leua: atq; addit enſem capulo tenus. i. vſq; ad capulum. i. manubrium quo capitur ſup. in ceruice reflexa. i. incuruata orantis. ſ. magi. Nec procul ſup. abeſt. Hemonides vir ille ſacerdos Phœbi. i. Apollinis & triuiæ. i. Dianæ cui infula & faſcia redimibat tempora. i. coronam capitis: vitta ſacra. i. ſacerdoti conſecrata: adeſt inquam: collucens totus veſte. ſ. inſignibus albis quem. ſ. Hemonidem Æneas cõgreſſus. i. congrediens, ipſe agit. i. fugat & perſequitur: campo, & quem immolet ſuperſtans lapſum. i. ſtans ſuper lapſum, & tegit. ſ. cadauer eius ingenti vmbra. ſ. ſui, inclinans ſe ex aduerſo ſolis ſuper eum collucentem, vt dictum eſt, ſereſtus. i. Troianus alter ab eo, qui in caſtris adhuc erat verum non ſereſtus, ſed ſegeſtus dictus eſt in caſtris eſſe, refert humeris arma. ſ. illa inſignia lecta. i. collecta trophęum. i. in trophęum & vt ſuſpendat trophęum tibi ò gradiue. i. mars. Nam thracum lingua, gradiuus dicitur.

PIERIVS.

⁋ Tempus verſis ſuccurrere teucris.) In Romano codice hoc ẽt loco, ſuccedere, legitur, vti ſuperius, ſuccedere Lauſo. ⁋ Menſę ꝗs aduena primus tunc adijt.) In Romano codice, primum, in alijs quibuſdam, primas, idem tamen facit primus, ſed figurate. ⁋ Inde mago procul infenſam quum tenderet haſtam.) Varia verſus huius lectio eſt apud codices antiquos. Impreſſi vero vulgatiq; omnes conueniunt in epitheto, infenſam. Sed in Romano infeſtam eſt, præterea cum tenderet. vulgo legitur. Sed in Romano, contorſerat, Oblongus vero, atq; aliquot alij eadem forma, vnica dictione, contenderat, tu vero videris, ſiue, cum. tenderet, ſiue per interpoſitionem: Procul infenſam contenderat. Legi placeat vtrum mago ſit datiui caſus. vt Serui. putat. ⁋ Capulo tenus abdidit enſem.) Romanus codex, Mediceus, & aliquot alij admodum vetuſti legunt, applicat enſem. ⁋ Nec procul æmonides.) In codi. aliquot antiquis huic nomini aſpiratum eſt. ⁋ Infula cui ſacra redimibat tempora vitta.) Roma. ille codex ſecretior ſacro legit, pro ſacerdoti. Pręterea ſunt, qui redimeibãt. per ei. in pene vltima ſcribãt: quod ego nuſquã in his codi. antiquis obſeruaui. Sed recte fieri, ex frequenti ſcriptione huiuſmodi, quæ in antiquorum monumentis paſſim inſpicitur: & ex Lucilij inſtituto ſuperius oſtendimus. ⁋ Tibi rex gradiue Trophæum.) In compluribus ex his veteribus codicibus tropæum, abſque aſpiratione legitur: & ita ſcribendum eſſe cenſent plerіq; viri doctiſſimi: eiuſq; inſcriptionis vſus in veterum monumentis non vno apparet loco.

Inſtaurant acies Vulcani ſtirpe creatus
Cæculus, & veniens Marſorum montibus Vmbro.
Dardanides contra furit, Anxuris enſe ſiniſtram,
Et totum clypei ferro deiecerat orbem,
Dixerat. ille aliquid magnum, vimq; affore verbo
Crediderat, cœloq; animum fortaſſe ferebat,
Caniciemq; ſibi, & longos promiſerat annos.
Tarquitus exultans contra fulgentibus armis,
Syluicolæ Fauno Dryope quem nympha crearat,
Obuius ardenti ſeſe obtulit: ille reducta
Loricam clypeiq; ingens onus, impedit haſta.
Tum caput orantis nequicqaum, & multa parantis
Dicere, deturbat terræ, truncumq; repente
Prouoluens, ſuper hæc inimico pectore fatur.
Iſthic nunc metuende iace: non te optima mater
Condet humi, patriòue onerabit membra ſepulchro:
Alitibus linquere feris: aut gurgite merſum
Vnda feret, piſceſq; impaſti vulnera lambent.
[Protinus Antheũ, & Lycã, pria agmina Turni,

SERVIVS.

⁋ Inſtaurãt acies Vulcani ſtirpe creatus Cęculus.) κατὰ τὸ σιωπώμενον. Nam ante fuſas accipimus, ex eo quod dixit Inſtaurant. ⁋ Vulcani ſtirpe creatus.) Notandũ ſtirpem de patre dictã, cũ ſemper de lõga generis ſignificatione dicatur. ⁋ Dardanides.) Patronymicũ à maioribus. ⁋ Dixerat ille aliquid magnum.) Prouerbialiter dictum eſt, ac ſi diceret, nõ mirum ſic occiſum eſſe eum, qui ſibi plurimum arrogabat. ⁋ Cœloq; animum fortaſſe ferebat.) Forte exæquauerat cœlo, vt de Ænea, Drances qbus cœlo te laudibus æquẽ. ⁋ Syluicolæ Fauno Dryope quem nympha creauit.) Faunus hoc loco quidã ruſticus intelligendus eſt: non deus, ſicut ſupra Anxyrus, quem legimus Iouẽ nonnulli etiam nympham nõ deam volunt, ſed Gręce ſponſam dictam, ne incredibile ſit ex duobus numinibus ꝓcreatum eſſe mortalem, quãquam hæc numina ſecundum Ariſtotelem aliqñ moriantur. ⁋ Ille reducta.) Ideſt lõga. vt, Interea videt Æneas in valle reducta. Et intelligimus protẽta haſta Tarquiti arma eſſe impedita. Alij reducta, retroacta dicũt quod nõ ꝓcedit. ⁋ Iſtic, nũc.) Sarcaſmos eſt hoſtilis irriſio. Eſt autem Home. verſus.
ἐνταυθοῖ νῦν κεῖσο μετ᾽ ἰχθύσιν, οἵ σ᾽ ὠτειλὴν
αἷμ᾽ ἀπολιχμήσονται ἀκηδέες.
⁋ Patrio ſepulchro.) Etiã hinc apparet Faunum hoiem fuiſſe. ⁋ Impaſti.) ita auidi, vt ſemper credantur impaſti, ſicut de Harpyis dixit, Et Pallida ſemper Ora fame. quaſi ſame. ⁋ Auſonidum.) Pro Auſonidarum: ſi-

Perſequitur, fortemq; Numam, fuluumq; Camertem
Magnanimo Volſcente ſatum, ditiſſimus agri
Qui fuit Auſonidum, & tacitis regnauit Amyclis,
Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt,
Centenasq; manus, quinquaginta oribus ignem,
Pectoribusq; arſiſſe: Iouis cum fulmina contra
Tot paribus ſtreperet clypeis, tot ſtringeret enſes.
Sic toto Æneas deſæuit in æquore victor,
Vt ſemel intepuit mucro, quin ecce Nyphei
Quadriiuges in equos, aduerſaq; pectora tendit,
Atq; illi longe gradientem, & dira frementem
Vt videre, metu verſi, retroq; ruentes,
Effunduntq; ducem, rapiuntq; ad littora currus.

cut deum pro deorum. nã Auſonidum à genere fœminino venit, vt hæc Auſonis, hę Auſonides. Auſonidarũ vero venit ab eo quod eſt hæc Auſonida huius Auſonidæ. ⸿ Tacitis regnauit Amyclis.) Inter Caietam & Tarracinam oppidum conſtitutum eſt à Laconibus, qui comites Caſtoris & Pollucis fuerunt: & ab Amyclis ꝓuinciæ Laconicę ciuitate ei indictũ nomẽ eſt Lacones. Itaq; iſti cum ſm Pythagoreã ſectã à cæde omnium animaliũ abſtinerent (Vñ Iuuenalis à cunctis animalibus ſe abſtinuit) q tanq̃ hoiem, & ex vicinis paludibus natas ſerpentes occidere nefas putarent, ab iiſdẽ interempti ſunt. Vnde Amyclas tacitas dicit, ideſt Pythagoreas, nã Pythagorica virtus eſt quinquẽnale ſilentium. Eſt & alia expoſitio, Cũ frequenter falſo nunciarentur hoſtes, & inani terrore ciuitas quaſſaretur: lata lege cautum eſt, ne quis vnquã hoſtis nunciaret aduẽtum. Poſtea cum vere hoſtis veniret nullo nunciante, ex improuiſo ciuitas capta eſt. Vnde tacitæ Amyclæ dictæ ſunt, quod periere ſilentio. Hinc eſt quod ait Lucilius, Mihi neceſſe eſt loqui: nã ſcio Amyclas tacendo periſſe. ⸿ Ægæon qualis.) Ipſe eſt & Briareus. ⸿ Ignem pectoribus arſiſſe.) Aſper dicit ignem hunc animę, intelligendum calorem, venientem ex ferocitate, vt ſit, Cum vim ſuæ crudelitatis efflaret. Alii ignem hunc fulminis volunt, vt ſit dictũ quemadmodum in primo, Illum expirantem transfixo pectore flammas. Sane notandum ignem arſiſſe, cum igni alia res ardeat. ⸿ Sic.) Vt non vnam putares manum, nanq; ad hoc pertinet comparatio, vt intelligamus eum multitudinis vice dimicaſſe. ⸿ Intepuit mucro.) Nimia. ſ. cæde. ⸿ Quadriiuges.) Propter Homœoteleuton noluit dicere quadriiugos, & contulit ſe ad aliam declinationem, nã & quadriiuges & quadriiugos dicimus, ſicut inermes & inermos, exanimes & exanimos. ⸿ Atq; illi.) Equi ſcilicet. Nam ad ſuperiora retulit: quod ſciendum eſt eſſe vitioſum, interpoſuit enim Aduerſaq; pectora. ⸿ Longe gradientem.) Longis gradibus incedentem: & eſt militaris inceſſus.

DONATVS.

⸿ Inſtaurant acies.) Duo iſti, quum viderent Æneam ſic ſæuire, in multorum necem inſtaurabat acies, quę fuerant Ænea turbante confuſæ. ⸿ Dardanides contra. ſ.) Quis enim nõ moueretur in immenſum modum iri obuiam nixibus ſuis? ⸿ Anxuris enſe ſiniſtram.) Æneas hoc viſo, quum fureret, anxuris ſiniſtram manum amputauit gladio, quæ abſciſſa cum ipſo, quod geſtabat, cõcidit ſcuto. ⸿ Dixerat ille aliquid ma.) Reprehendit hũc Virgilius, quia contra conditionem generis humani, quod futurorum eſt neſciũ, fidebat promiſſi ſpe: ſibiq; ceſſurum effectum credebat, quod ad caniciem & longos annos peruenire potuiſſet. In eo autẽ ad cœlum ferebat aíos, ꝙ ſolus eſſet maiore ſenectute victurus. ⸿ Tarquitus exultans contra.) Huius nomen dixit, & genus, & quemadmodum ingentem animum gerens, ſeſe obtulit ardenti, quaſi Æneam certamine ſuperaturus. ⸿ Ille reducta Loricã.) Clypeo & lorica impediẽtibus, omne quum corpus hoſtile ferire nõ poſſet. ⸿ Tum caput orãtis nequicq̃.) Caput orantis fruſtra & parantem multa addere, conuerſa intentione ſua prouoluit terræ, & truncum reddidit. ⸿ Super hæc inimico pectore fatur.) Expreſſit irati perſonam: nam illum perdito capite ꝓuoluit, hoc eſt impulit, quaſi caſurus non eſſet, addidit & verba poſt factum, qualia furens promere debuit, & victor inimicus effundere, breuiter dicit. ⸿ Iſtic nunc metuende iace.) Sic, inquit, iacere meruiſti, qui te talem arbitratus es, vt timeri debuiſſes. ⸿ Non te op. m. Cõ. h.) Meruiſti, inquit, capitis ſupplicium, erit tibi alia pœna, poſt mortẽ funus tuum nõ proſequetur mater tua, nec humabit exanimẽ, nec ſociabit oſſibus patriis pater, hęc addidit & alia, quę iſta ſint, dixit. Alitibus linquere feris, quum, inquit, terra nulla te contexerit, aues te feræ conſument, aut ſi in gurgitem fueris merſus non latebis, portabit te quippe vnda ſublimem, & piſcium famem opportuna præda ſatiabis. ⸿ Protinus anthęum.) Non anthęus & lycas ſoli primi, hoc eſt virtute præſtantes fuerunt in Turni exercitu, ſed & cæteri, quos poſtea nominauit, & tamen cũ ad Æneam veniſſent, virtuti eius armisq; ceſſerũt, deniq; perſequebatur eos hoc quod dixit, perſequitur, nõ ad vnum ſed ad omnes pertinet, vt illorum neminem viuum dimiſiſſe videatur. ⸿ Ægęõ q̃lis.) Morem ſuum etiam hoc loco poeta ſeruauit, vt eius, qđ incredibile fuerat & fabuloſum, nõ ſe proferret authorẽ. Qualis, inquit, egæon fuiſſe perhibetur, quem dicunt centum brachia habuiſſe, & totidẽ manus, brachia & manus, non vnum idemq; ſignificãt, nam brachia vult eſſe ab humeris vſq; ad eam partẽ, quæ in digitos diuiditur, manus vero digitos ipſos. Ora quoque quinquaginta, acer omnibus ſolitũ incendia mittere, arſiſſe autẽ quinquaginta pectoribus Iouis incendiis, quum contra contenderet. Quinquaginta gladiis & ſcutis. q̃nquaginta, quod dixit, ad omnia pertinet. Proinde non ſemel accipiendum eſt, vt ſit, Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt, Centenasq; manus dicũt, quinquaginta oribus ignem dicũt, pectoribusq; arſiſſe dicũt. atq; tot paribus clypeis, gladiisq; contra Iouis fulmina certaſſe dicunt. ⸿ Sic toto Æneas deſęuit in æquore victor, Vt ſemel intepuit mucro.) Completa eſt parabola per Æneæ perſonam, dum dicit eum ſic in hoſtes ſæuiſſe per campos, & in tanta multitudine extitiſſe victorem, quaſi habuiſſet centum brachia, & manus centum, gladios quinquaginta, & ſcuta quinquaginta, & ignem, quo cunctos incenderet. Tantũ aũt cęſorum aſſeruit numerum cecidiſſe, vt gladius eius ſanguinis calore tepuiſſet. ⸿ Quin ecce Nyphei.) In equos nyphei aduerſa tendit brachia, ſcilicet vt hunc cum equis appeteret. ⸿ Atq; illi longe gra.) Equi, inquit, vt Æneam viderunt ſic frementem, vt nihil ei poſſet obſtare, quanuis eſſent muta animalia, lõge intellexerunt eius vim ſe ferre non poſſe, qua cauſa fugerunt ad littora effuſo domino, effuſum intelligere debemus etiã occiſum, quia de nece eius perfecta nihil dictum eſt.

ASCENSIVS.

⸿ Inſtaurat, &c.) Proſequitur reliquã Æneæ potiſſimũ virtutẽ. Solum aũt hoc habemus Donati, Caniciẽq; ſibi irridet qui futurorũ ſcientię confidunt Metuende, qui te metuẽdũ arbitratus es. Ordo.

⸿ Ordo igitur eſt. Cæculus creatus ſtirpe. i. de genere, imo vt iactabat de ſemine Vulcani, & vmbro veniẽs. i. qui venerat tp̃s pro tpe à montibus marſorũ. ſ. populorũ in Italia olim inſtaurant. i. reficiunt & in ſtatũ priorẽ redigunt: acies. ſ. fuſas ab Ænea, aut ſocii eius, Dardanides. i. nepos (accipiẽdo pro omni deſcendente à Dardano) Dardani. ſ. Æneas, furit cõtra. i. econtrario: & deiecerat enſe. i. gladio ſiniſtram. ſ. manũ, anxuris. i. illius viri: & deiecerat ferro totũ orbẽ clypei. Ille. ſ. anxur dixerat aliqđ magnum. i. magnificũ, & crediderat vim. i. efficaciã afferri verbo, & ferebat. i. efferebat & extollebat fortaſſe cœlo. i. ad cœlum vſq; animũ, & promiſerat ſibi caniciẽ, & longos annos cũ. ſ. inter dicendum, & cogitandũ traiiceretur, quo facto monet nos poeta: iactantiæ fugere vitiũ, & fragilitatis humanæ memores facit. Tarquitus exultans contra. i. ex aduerſo cõtra Æneam: armis fulgẽtibus: quem. ſ. Tarquitum dryope nympha crearat. i. ꝓcreauerat Fauno ſyluicolę. i. ſyluas colẽti, obtulit ſeſe ardẽti, obtulit dico exiſtẽs obuius. i. obuiam veniens Æneæ ardenti: ille. ſ. ardens Æneas impetit, impetuoſe petit loricam & ingens onus clypei, aut impedit haſta reducta. i. longa. Tum. i. deinde deturbat terræ. i. ad terrã caput. ſ. Tarqti, orãtis nequicq̃. i. fruſtra multa, & parãtis dicere multa, & ipſe prouoluẽs. i. porro voluẽs truncum tepentem. i. ſemicalidum, fatur hæc ſupp. i. inſuper pectore inimico. i. hoſtili animo: aut fatur ſuper pectore inimico. ſ. Tarquiti, ſicut gemina ſuper arbore ſidũt & frõde ſuper viridi. O metuẽde. i. qui te metuendum putabas iace nũc iſtic: mater optima non cõdet te humi ve pro vel nõ onerabit. i. accumulabit mẽbra. ſ. tua ſepulchro patrio. i. aut in patria aut patris tui, vt Faunus mortalis intelligatur ſecundũ Ser. ſed videor mihi pro hoc neſcio quid argutius intelligere, nam ex Fauno deo & nympha procreatum dixit, poeta ex perſona ſua quæ res Æneam latuit. non enim tam pius in deorum progeniem petulantius inſultaſſet: vnde vt eum ex mortalibus creatum ſe putare doceat, dicit eum ſepeliendum ſepulchro patris. Tu linquere i. linqueris. pe. longa in futuro indicatiui verbi paſſiui: feris alitibus aut alitibus ferisq;. ſ. terreſtribus, aut vnda feret te merſum gurgite. ſ. vaſto. & piſces impaſti. i. famelici & ieiuni lambent vul

nera.ſ.tua: Æneas perſequitur protinus.i.cõtinuo poſt ſtragẽ Tarquiti, Antheũ, & Lychã, prima agmina Turni.i.qui ſuſtẽtabãt prima agmina, & Numam fortẽ & Camertem fuluũ, ſatũ.i.progenitum magnanimo volſcẽte. Qui fuit ditiſſimus auſonidũ pro auſonidarum agri. Alter genitiuus: vtpote pluralis, regitur ex natura gradus, alter ex natura vocabuli, & q regnauit amyclis tacitis.i.ſectã pythagoreã tenẽtibus ob quã perierũt. Qualis.i.q̃liter Ægęõ ſ.gygas alio vocabulo Briareus dictus cui.ſ.Ægęoni dicunt ſupp. fuiſſe centũ brachia & manus centenas.i.centũ & cui dicũt ignẽ.i. animę calorẽ vehementem arſiſſe qnquaginta oribus & quinquaginta pectoribus ſup.deſęuit tũc cum ſtreperet.i.ſtrepitũ faceret, tot paribus clypeis, & cũ ſtringeret.i.euaginaret, tot enſes, contra arma Iouis.i.fulmina in bello gigãteo, ſic Æneas victor deſęuit i.multũ ſęuit in toto ęquore, vt.i.poſtq̃ mucro.ſ.eius: intepuit ſemel, ſanguine.i.poſtq̃ ſemel concitatus eſt ad irã qn.i.quinimo: ecce.q.d.de repente, ipſe Æneas tẽdit in equos quadriiugos: & in pectora aduerſa. Atq; pro &, vt.i.poſtq̃ illi.ſ.equi videre longe.i. de lõge Æneam ſup.gradientẽ, & frementem dira.i.dire verſi, & retro ruentes metu.i.prę timore: effundunt ducem.i.Niphęũ & rapiunt currus ad littora.ſ.tyberina.

PIERIVS.

¶ Truncumq; repente prouoluens.) Oblõgus codex atq; etiam alter publico expoſitus vſui, neq; nõ Mediceus, repẽtem habent. Romanus quoq; huc tendit, q̃uis literis tranſpoſitis, petentẽ, ibi ſit. ⸢Nũc te optima: potius nõ.) In aliquibus vero cod. deeſt, te. ⸢Protinus Antheum & Lycam.) In Oblongo codice, lyncam, eſt vna plus litera. Romanus Lucã, habet, quod ridiculum forte cuipiam videbitur. Sed enim in aliquot aliis quoq; codicibus eodẽ modo, Lucam, ſcriptum inueni. Neq; quod, y, in, v, mutatum ſit: vt in plerisq; aliis factitatum: ſed quia, Lucam, eadẽ pene forma: qua Lucagus apud Virgi. latinam eſſe dictionem crediderim, prima producta, quę corripitur in Lyca, vt ibi, Inde Lycam ferit & ita apud Ouidium ſemper. Sic etiam reliqua eiuſdẽ analogię. Lycaon. Lycurgus. Nos vero frequenti nũcupatione Elephãtos comperimus Lucas boues appellatos à Lucania vbi primum eos viderint Romani quare Luca Romanum eſt vocabulum. Quod vero ſequebatur ſatis corrupte, prima agmina Turnũ, ex antiquioribus exemplaribus recte iam ſcribi coeptũ eſt, Turni. ⸢Magnanimo volſcente ſatum.) In antiquis cod. vel, s, vel, c, tantum inuenias ſcriptũ, volſente vel volcente, quod ſuperius adnotatum eſt. ⸢Æneas deſęuit in ęquore victor.) Sunt cod. antiq, in quibus: nõ in ęquore, ſed, in agmine legatur. Sed.n. magis placet, in ęquore, q̃a multo plus dicit. ⸢Quin ecce nyphęi.) In antiquis aliquot, nipęi, abſq; adſpiratione, & per, i, latinum. Sed nyphęi frequentius. ⸢Quadriiuges in equos.) In cod. aliquot antiquis, quadriiugos, legas. ⸢Rapiuntq; in littore currus.) Ro. codex cum altero expoſito Vaticanæ bibliothecæ legunt, ad littora currum, vnum enim currum agebat nyphæus. In quibuſdã aliis codicibus manu ſcriptis non contemnendæ vetuſtatis legere eſt. Rapiuntq; ad littora curſus. Sed magis placet, currus, aut currum: quia facta eſt mẽtio effuſi ducis.

Interea biiugis infert ſe Lucagus albis
In medios, fraterq; Liger, ſed frater habenis
Flectit equos, ſtrictum rotat acer Lucagus enſem.
Haud tulit Æneas tanto feruore furenteis.
Irruit, aduerſaq; ingens apparuit haſta.
Cui Liger.
⸢Nõ Diomedis equos, nõ currũ cernis achillis, LIGER.
Aut Phrygiæ campos, nunc belli finis, & æui
His dabitur terris. ⸢Veſano talia late POETA
Dicta volant Ligeri, ſed non & Troius heros
Dicta parat contra, iaculum nam torquet in hoſtem
Lucagus vt pronus pendens in verbera telo
Admonuit biiugos, proiecto dum pede læuo
Aptat ſe pugnæ. ſubit oras haſta per imas
Fulgentis clypei, tum læuum perforat inguen.
Excuſſus curru moribundus voluitur aruis.
Quem pius Æneas dictis affatur amaris.
⸢Lucage nulla tuos currus fuga ſegnis equorum ÆNE.
Prodidit, aut vanæ vertere ex hoſtibus vmbræ:
Ipſe rotis ſaliens iuga deſeris. ⸢hæc ita fatus, POE.
Arripuit biiugos, frater tendebat inermes
Infelix palmas: curru delapſus eodem,
⸢Per te, per qui te talem genuere parentes, LIGER.
Vir Troiane ſine hanc animam, & miſerere precantis,
⸢Pluribus oranti Æneas haud talia dudum POE.
Dicta dabas: ⸢morere & fratrẽ ne deſere frater. ÆNE.
⸢Tum latebras animę pectus mucrone recludit. POE.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquę, vel turbinis atri
More furens, tandem erumpunt, & caſtra relinquunt,
Aſcanius puer, & nequicquam obſeſſa iuuentus,

SERVIVS.

¶ Biiugis.) Erit noĩatiuus hic biiugus: nã biiugibus faceret, ſi eſſet tertiæ formæ, ab eo q̃d eſt hic biiugis huius biiugis. ⸢Non Diomedis equos, nec currum cernis Achillis.) Duos obiicit, à q̃bus ẽ victus Æneas nec tamen vſquequaq; nã eorum impetus euitauit. ⸢Dicta parat.) Poteſt legi, Edicta parat contra. ⸢Pronus.) Pendẽs. Pronus nomen eſt. nã & cõparatur, vt pronior. Si aũt participium eſſet, fieret vitioſa locutio ſine interpoſitione coniunctionis. ⸢Proiecto.) Extento. Vt, Proiectaq; ſaxa Pachini. ⸢Lucage nulla tuos currus fuga ſegnis equorum Prodidit, aut vanæ vertere ex hoſtibus vmbræ.) Hęc allocutio cõtraria eſt ſuperiori. hoc.n. cõtinet, Obiecisti mihi quod ſim & à Diomede & ab Achille cõuerſus in fugã. Tu vero ò Lucage nec equorũ tarditas prodidit: quod mihi cõtigit cũ à Diomede occiſus eſt Pãdarus, qui in eodẽ curru dimicabat, nec aliqua vmbra equi tui ſunt territi. quod factũ ſępius in Homero legiẽ: ſicut paulo poſt, Turnũ cogit imago Bella deſerere. Põt tñ & ad illud referri, quo tpe cum ab Achille nube caua Neptunus eripuit, vt in quinto cõmemoratur. ⸢Ipſe rotis ſaliẽs.) Sarcaſmos eſt: nã per irriſionẽ dictũ eſt. Ille.n. vulneratus ceciderat. ⸢Curru.) A parte totum ⸢Sine.) Permitte, relinque, parere, & συγχώρησον. ⸢Latebras animæ pectus.) Diffinitio pectoris. ⸢Edebat.) Quaſi ad ſpectaculum. Vnde & munerum editores vocantur.

DONATVS.

¶ Interea biiugis.) Interea ſignificat ad alia tranſitum, vt continuatio interrupta narrantis, legẽtis tædium releuet, remoueatq; ex varietate faſtidium, & alia ſimiliter propter hanc cauſam inuẽta ſunt, vt velut quandam nouitatem narrationis inducant, biiugis albis, inquit, lucagus, & eius frater liger vno curru vecti ſeſe intulerunt, hoc eſt ingeſſerunt ſe Ænęę. Expoſuit autem ipſe quid officii ſinguli gererent in curru conſtituti. Liger, inquit, regebat equos, Lucagus autẽ pugnabat. ⸢Haud tulit Æne.) Æneas iſtos impune ſæuientes pati nõ potuit. tanta enim fiducia veniebant, vt ſicuti ſupra dictum eſt, mediis ſeſe inſerere hoſtibus non timerent. ⸢Irruit, aduerſaq; in.) Quod dixit irruit, celeritatem facti ſignificat, deniq; conſecutum eſt, apparuit. mox enim vt irruit, apparuit, nam repentinũ & inſperatum fuit, q̃d Æneas effecerat, contenta quippe haſta ingens ipſe geſtator ſubitus ante biiugos ſtetit. ⸢Cui Liger. Non Diomedis equos.) Ter intelligẽdum, quod ſupra dictum eſt, cernis, vt ſit, non Diomedis equos cernis, aut Achillis curr⁹ cernis, aut phrygię campos cernis. ⸢Nunc belli finis, & æui.) Elegit eorum nomina, qui inter græcos præcipui fuerant, & hæc non pro merito ſuo, ſed iniurioſe ſignificauit, vt & illos & Æneam obtrectatione perfunderet: q̃ſi ipſe cum equis ſuis eẽt omnibus potior, non iſti, inquit, Diomedis equi ſe, aut Achillis, quos euadere potuiſti, nec in phrygiis campis cõſtitutus es: & hoc pro conuitio poſitũ, quaſi in quibus naſcerẽtur imbelles. Ecce & terrarum fecit comparationẽ, quaſi ipſę proferent fortes, ipſę debiles faciant, & melius, inquit, factum eſt, vt nobis occurreres, vt ſalus tua ſimul cum iſto bello terminum ſumat. ⸢Veſano talia la.) Huiuſmodi verba ligeri fundebat veſana mẽte, vtpote qui iam fatis vltimus trahebatur in mortem. ⸢Sed non & Troius heros.) Sed iaculũ parauit, nec voluit referre cõuitia, quæ animum lacerare non vitæ diſcrimen inferre potuiſſent: ſed haſtã iecit, quę ipſum hoĩem cũ ſuis verbis extingueret, compleuit ſapiẽtis bellatoris laudẽ: qui illo tẽpore atq; illo loco non ventoſis verbis ſed ferro debuit, & nec operã hoſtiũ dare. ⸢Lucagus

gus vt pronus.) Lucagus, qui pugnandi tenebat officiũ, dũ equos admonere nititur telo, & ſeſe ad certamẽ habitu ſpecioſo compoſuit, dum vnum pedem reducit, alterũ porrigit, læuo inguine ſub imas clypei partes ictum haſta eũtis excępit. ¶ Excuſſus curru moribũdus.) Nam quomodo potuit eximi curru, qui fulmineo ictu fuerat petitus, niſi inde illum vis facti excuteret morientem? iacit autem moribundus in campo, qui ſuperbia ferebatur in curru. ¶ Quem pius Æneas.) Ecce conſilium viri fortis confecto certamine & vnius interim procurata morte ipſe quoq; amaris viſus eſt verbis, egreſſus pręter pietatis ſuæ modeſtiam, quum iniurioſis vocibus eſſet prouocatus: tractatus etiam q̃, etiam in hac parte præcipuus? vt illum primo peteret, quem videbat armatum. Ipſius enim mortem interitus facile ſequebatur: alterius, qui nõ arma, quibus fideret, ſed habenas tenebat equorum. ¶ Lucage nulla tuos.) Loquebatur quaſi cum eo, qui poſſet aliquid audire vel ſentire poſt mortem, quod ipſum non imprudenter ſed inſultãtis animo faciebat. Lucage, inqt, nihil eſt, ꝙ equos peccaſſe cauſeris. illi non erant ſegnes, nec eos aliqua ſefellit imaginatio, hoc eſt dicere, nihil te prodidit, niſi inertia tua. ¶ Ipſe rotis ſaliens.) Verbis ſuis in iocum voluit iungere dicẽs, eum non excuſſum muro ſed quaſi voluntate excidiſſe, excuſſum vbicunq; ponit, maiorẽ vim interueniſſe ſignificat, vt eſt illud, Excutitur, ꝓnusq; magiſter voluitur in caput, deſcribebatur enim magna fluctuum vis & æſtus intolerabilis pelagi. ¶ Hæc ita fatus Arri.bi.) Aliter inermem, aliter petijt armatum. vbi enim lucagus fuit, eminus haſta pugnatũ eſt, quum autem Liger nudatus eſſet fratris auxilio, ipſos equos Æneas tenuit, quibus fugiendo ille poſſet euadere. ¶ Frater tendebat inertes.) Fratre occiſo & cum ipſis armis ſuperato, ac retentis equis, quorũ auxilio & fuga Liger potuerat liberari, quid ſupererat? niſi vt ipſe quoque pœnas pro conuitijs daret? quod ipſum quum vidiſſet, relicto curru infelix ſeſe conuertit ad preces, tendens ſupplices manus eo facilius, quia illas nulla occupauerãt arma, quocirca inermi parci potuiſſet, niſi infelicem linguæ proteruitas decepiſſet. ¶ Per te, per qui te talem, &c.) Cõuitia neceſſitas in obſequium vertit: & laudare cœpit eum cuius pauloante vituperatio dicebatur. ¶ Pluribus orãti Æneas.) Offenſis quippe conſtitutus non potuit, ad miſerationem breui contextu deprecatiõis adduci: ſed dicturus fuerat plura, Æneas vero non paſſus actus ſuos immeriti hominis multiloquio diutius detineri, occurrit neceſſario ſermone, & quid doleret, breui elocutiõe teſtatus eſt. ¶ Haud talia dudum Di.d.) Preces, inquit, tuas maledicto priori damnaſti, nec talem te prębuiſti iam dudũ, vt hoc impetrare ſalutis tuæ beneficium mærearis. ¶ Morere, & fratrem ne.d.fr.) Potius moriendum eſt tibi, ne fratrem deſeras frater. decet enim ei te mortis ſorte cõiungi, quod aduerſum me viſus otio venire potuiſti. ¶ Tũ latebras animæ.) Definit, quid ſit pectus: in quo, inquit, anima latet, & tuta eſt, quo patefacto proditur, & interempta cõſumitur, quum igitur hęc Æneas dixiſſet, oẽm cõmotionem ſuam in ictu, quo ligerum perdidit, euidenter expreſſit, aperiendo ingenti plaga pectus eius, animamq; fundẽdo. ¶ Talia per campos edebat.) Sic, inquit, Ænee furentis actus & geſta ducebantur, ſic per campos edebat funera: vt torrentis ſæuiunt vndæ, vt turbinibus mos eſt, quum immenſo furore raptantur. ¶ Tandem erumpunt, & caſtra.r.) Ecce quantum valuit Æneæ præſentia, quantam fiduciam dedit obſeſſis illius aduentus, non iam parietibus detinetur, non clauſos ſeſe patiuntur vlterius, exeunt tandem, & relictis caſtris vno impetu omnes feruntur in campum, arbitrantes proculdubio Æneæ præſentiam meliorem partem obtinere caſtrorum, & melius tutos fore in aperto campi, q̃ ſi parietibus tenerentur, & vallo. Huius viri tanta fiducia ducebantur, vt non ſolum iuuenes hoc feciſſe viderentur: verumetiam Aſcanius puer, quos omnes fruſtra obſederant rutuli.

ASCENSIVS.

¶ Interea biiugis, &c.) Subinſert ſtragẽ Ligeris & Lucagi q poſt vanam iactantiã ab Ænea quoq; proſternuntur: additq; teucrorum ex caſtris ſuis tandẽ eruptionem, vnde Donatus, Achillem & Diomedem non vult laudare, ſed illos cum Ænea deprimit in phrygijs.q.d. in quibus verſabantur imbelles. Non di.p. nam prudens non norat lingua: ſed manu vtendũ in bello. Hęc ille. ¶ Ordo eſt. Lucagus

Ordo.

Lucagus infert ſe in medios.ſ. pugnantiũ biiugis.ſ. equis albis: & Liger frater.ſ. eius ſup. infert etiã ſe, ſed frater.i. Liger flectit equos habenis.i. aurigãdi fungitur officio: & lucagus acer.i. ſtrenuus bellator rotat.i. circumagit enſem ſtrictum.i. nudatum: Æneas haud tulit.i. non eſt perpeſſus ſup. eos furentes tanto feruore, & irruit ſup. in eos & apparuit.i. cõſpectus eſt eis haſta aduerſa.i. ex aduerſo inferenda, Cui liger ſupp. ait. Tu non cernis equos Diomedis: quãuis à Diomede fere ſuperatus fuiſti, & non cernis currũ Achillis à quo etiam licet non omnino victus fuiſti: aut campos phrygiæ e quibus.ſ. euaſiſti, ſed ſup. vides equos & currum eorũ qui te in hoſtili terra nunc interficient: vnde addit finis belli, & æui dabitur tibi his terris, Talia dicta volant.i. effluunt aut, effluuntur ligeri vano.i. vaniloquo late, ideſt diffuſe, quia, vox alte loquẽtis longe diffunditur, ſed Troius heros.ſ. Æneas non parat, &.i. etiam contra, ideſt in contrarium dicta, ideſt non reſpondet illi verbis vanis nam torquet iaculum, ideſt haſtam quæ iaci poſſit in hoſtẽ, ſcilicet lucagum. Lucagus vt, ideſt poſtquam ipſe pendens pronus in verbera: telo.i. cum iniecto: admonuit.i. inſtigauit: biiugos ſcilicet equos: dum ipſe aptat ſe pugnæ, & hoc pede læuo proiecto.i. extento: haſta.ſ. Æneæ ſubit per oras.i. extremitates. imas.i. inferiores, clypei fulgentis.i. deinde haſta perforat inguen.i. partem pudẽdam aut femur leuum.i. ſiniſtrum. Ipſe Lucagus excuſſus curru voluitur moribundus aruis.i. per arua. quẽ Æneas pius ideſt q̃, q̃ pius affatur tamen dictis amaris: propter arrogantiam videlicet, eius O lucage (ſed quomodo eius nomen nouit Æneas qui eum nunquã prius viderat: dicemus vel ſocios eum morientem ſuo compellaſſe nomine, vel ipſum pro ſe interpellaſſe nomine expreſſo) nulla fuga ſegnis equorum.i. quia equi non proceſſerint ꝓdidit tuos currus: vt.ſ. meos: aut vmbræ vanę.i. apparitiones fantaſticę: non vertere tuos currus ex hoſtibus. Ipſe.i. tu ipſe ſaliens rotis.i. curru, deſeris iuga.ſ. equorum: ipſe fatus hæc arripuit biiugos.ſ. equos albos. frater.ſ. liger infelix, tẽdebat. inermes palmas: delapſus.ſ. ſponte ex timore tamen eodẽ curru.ſ. quo frater deſiderat, tendebat inq̃; palmas dicẽs. O vir Troianę oro ſuper te & per parentes tuos qui genuere te talem, ideſt tam inclytum & victorioſum: ſine.i. permitte hãc animam.ſ. in corpore: & miſerere.ſ. mei precantis. Æneas ſup. reſpondit oranti.i. orare volenti pluribus, ſcilicet verbis. Tu haud, ideſt non dabas dudum.i. pauloante: talia dicta morere, & frater ne deſere, ideſt ne deſeras fratrem.ſ. Lucagum: tum, ideſt deinde poſtquam ſic locutus erat. recludit, ideſt aperit latebras animæ, ſcilicet pectus mucrone, ſcilicet ſuo. Victor Dardanius, ſcilicet Æneas edebat, ideſt exhibebat talia funera per campos furens, more aquę torrentis: vel turbinis atri, ideſt denſi & caliginoſi. Aſcanius puer. & iuuentus, ſcilicet cætera obſeſſa nequicquã.i. fruſtra erumpunt tandem & relinquunt caſtra, ſcilicet ſua.

PIERIVS.

¶ Cui liger.) Quanuis non parum venuſtatis & elegantiæ videatur habere lectio abſque eo carminis imperfecti principio, cui liger, ea tamen duo verba paſſim in antiquis codicibus reperimus, quare illa præterire religio eſt. ¶ Nec currus cernis Achillis.) In aliquot cod. antiquis, currum, Sed hic magis placet, currus numero plurali ad amplificationem poſitum. ¶ Iaculum nam torquet in hoſtem.) Exemplaria pleraq; ex ijs, quæ fuere nobis præ manibus. In hoſtes: numero multitudinis legunt. Vna enim lucagus, & liger impetum faciunt in Æneam: cuius vno tantum ictu alter moribundus voluitur: alter delapſus veniam implorat. ¶ Arripuit biiugos, frater tendebat inermes.) In codicibus aliquot peruetuſtis, inertis, legitur. id tam & ſi non ita placebat, quia tamẽ tam multis in exemplaribus inueniebamus, duximus adnotandum. ¶ Talia per campos edebat funera victor Dardanius torrentis aquæ.) Probatiores illi codices vaticanæ bibliothecæ, & aliquot alij, ductor Dardanius, legunt, quod mirifice placet, vt inferius habebimus, ſæuæ iamq; altius iræ Dardanio ſurgunt ductori. Sunt etiam cod. in quibus non Dardanius, ſed, Dardanus & torrentis aquæ legatur. Illud ſimplicius, hoc figuratius eſt. ¶ Vel turbinis atri more furens.) In Romano codi. fremens legitur, ſed hoc loco, furens melius eſt, vt furens immiſſis vulcanus habenis, de clade enim hic loquitur, non de ſtrepitu.

SERVIVS.

¶ Vt rebare.) Vt arbitrabaris verum eſt quod Troiani Veneris virtute nituntur: & dictum eſt per Ironiã, nam ſuperfluo quidam hanc orationem ſimpliciter dictam voluẽt, vt re vera dicat Iupiter per ſe nil poſſe Troianos, quod falſum eſt: adeo vt Iunonis orõ ad Ironiam, non ad ſimplicia verba reſpondeat. ¶ Nec te ſententia fallit.)

Iunonem interea compellat Iupiter vltro.
O germana mihi, atq; eadem gratiſſima cõiux. IVP.
Vt rebare, Venus (nec te ſententia fallit)
Troianas ſuſtentat opes, non viuida bello

Dextra viris, animusq; ferox, patiensq; pericli.
¶Cui Iuno ſubmiſſa, Quid o pulcherrime côiux POE.
Sollicitas ægram, & tua triſtia dicta timentem? IVNO
Si mihi, quæ quondam fuerat, quâq; eſſe decebat,
Vis in amore foret: non hoc mihi nanq; negares
Omnipotens, quin & pugnæ ſubducere Turnum,
Et Dauno poſſem incolumem ſeruare parenti.
Nunc pereat, Teucris pio det ſanguine pœnas:
Ille tamen noſtra deducit origine nomen,
Pilumnusq; illi quartus pater, & tua larga
Sæpe manu, multiſq; onerauit limina donis.
¶Cui rex ætherei breuiter ſic fatur olympi. POETA
¶Si mora præſentis leti, tempusq; caduco IVP.
Oratur iuueni, meq; hoc ita ponere ſentis:
Tolle fuga Turnum, atq; inſtantibus eripe fatis:
Hactenus indulſiſſe vacat. ſin altior iſtis
Sub precibus venia vlla latet, totumq; moueri,
Mutari ve putas bellum: ſpes pacis inaneis.
¶Cui Iuno illachrymás: qd, ſi, qđ voce grauaris: POE.
Mēte dares, atq; hæc Turno rata vita maneret? IVP.
Nunc manet inſontem grauis exitus, aut ego veri
Vana feror: quod vt o potius formidine falſa
Ludar, & in melius tua, qui potes orſa reflectas.
¶Hæc vbi dicta dedit, cœlo ſe protinus alto POETA
Miſit, agens hyemem nymbo ſuccincta per auras:
Iliacamq; aciem, & Laurentia caſtra petiuit.

fallit.) Hoc per Parentheſim dictum eſt. ¶Viuida.) Fortis: vt, Sed bello viuida virtus. ¶Cui Iuno ſummiſſa.) Et humilis: & quia intellexit obliq̃ Troianorum accuſatione impugnari ſuum pudorem, etiā ipſa reſpondet oblique. ¶Triſtia.) Seuera. Terētius, Triſtis ſeueritas ineſt in vultu, atq; ī verbis fides. Item contrà Virgilius, Furias amnemq; ſeuerum. ¶Quin.) Vt non: nā affirmatiua particula eſt. ¶Nunc pereat, teucriſq; pio det ſanguine pœnas. ἐπιτικῶς eſt. Nam non agit vt pereat: ſed magis fauet eius ſaluti. Quod autem dicit pio ſanguine Æneæ, eum latenter exæquat, q vbiq; inducitur cultor deoꝝ. ¶Ille tamen.) Quāquā moriturus eſt, tamen à nobis originem ducit. ¶Noſtra.) Diuina. ¶Quartus pater.) Abauus: nec eſt contrarium illud, Cui Pilumnus auus. Potuit enim fieri vt & auus eius & abauus à Pilumno Pilumni nominarentur. ¶Si mora præſentis leti.) Ex Iouis cōceſſione quali arte egerit Iuno cognoſcit, ſcilicet vt Turnus poſſet euadere. ¶Caduco.) Morituro.
¶Ponere.) Facere. Sic Lucilius Homerū ſecutus, q ait, ἄλγ᾽ ἔθηκεν, id eſt fecit. ¶Hactenus indulſiſſe vacat. Hic ingenti arte locutus eſt. nam dicendo vacat, oſtendit ſuprà hoc breue ſpatium vlterius bonam ſtellarū irradiationem Turni fata differre nō poſſe. Vnde non ait indulſiſſe libet, ſed vacat: ac ſi diceret vndiq; iam in mortem tenditur Turnus, hoc tantū vacat ſpatiū. Hinc eſt qđ & ſuprà ait, Metaſq; dati peruenit ad æui. ¶Venia vlla.) Bñficium quod te ſperat mereri. ¶Qđ voce grauaris, negas fato. Vox enim Iouis fatum eſt. Statius, Et vocem fata ſequuntur. hoc autem dicit, Vtinam quę negas voce, id eſt fato, mente præſtares. Nam ſi Iouis vox fatum eſt, pōt aliquid fando fati ordinem cōmutare. Grauaris autem, negas, grauiter fers. & hac elocutione nō niſi ꝑ accuſatiuum vtimur: vt ſi dicas, Aggrauor aduētum tuum, id eſt grauiter fero, grauor præſentiam tuam. nā & ipſe ſic dixit, Quæ grauaris. aliter non dicimus in hac ſignificatione. Similiter etiam accuſatiuo caſu vtimur, cum volumus facere abſolutam elocutionem: & per gerundij modum aliquid dicere: vt, Petendū mihi eſt equum codicē, byrrum. Hinc Virgilius, Pacē Troiano ab rege petendum. nā ſi dixeris petendus eſt codex: iam non per Gerūdij modum, ſed participialiter loqueris. ¶Rate.) Firma, perpetua. ¶Veri vana feror.) Sum veritatis ignara. ¶Nimbo ſuccincta.) Nubibus: quia præmiſit Agens hyemē: quod niſi eſſet, ſplendorem acciperemus qui eſt circa corpus deorum.

DONATVS.

¶Iunonem interea compellat iupiter vltro.) Quum hæc agerētur, aut hæc cerneret iupiter, talia iunoni, dixit verba.) O germana mihi, Duobus vocabulis mero dei affectu venientibus cōpellendam iunonem credidit iupiter, ſcilicet ꝙ vxor eſſet & ſoror. quid enim his carius, q̃ iungi connubio, & rōne ſanguinis ſociari? ¶Vt rebare, venus.) Non, ait, videris tibi te ſelli ſententia tua, qua arbitraris, venerem fouere troianos? ipſa pugnātes ſubleuat, an eorum virtus & vigilans animus, & qđ in rebus gerendis eſt maximū, ad diſſimulandos labores conſuetudo tolerandi? ¶Cui Iuno ſubmiſſa.) Iccirco ſubmiſſa, ne pro cōmodo animi ſui, fratris ac mariti mentem ab æquo & vero potuiſſet auertere. humilem quippe eſſe decet vnūquēq;, vbi petendi beneficij neceſſitas adeſt, ſubmiſſa tamen nō corpore, ſed mente, ac voce accipiendū eſt, nec reſpexiſſe, quæ eſſet, vel apud quē verba faceret, ſed quid eſſet petitura. Intelligebat. n. iniuſtum deſiderium ſuum, & inde germanæ & coniugis fiduciam non habebat. exiſtimabat ſe tantum humilitate ſermonis impetrare poſſe, qđ petitionis ſuæ cōtemplatione mereri non poterat, cui vera obijciant, oculiſq; ſub iecta.

iecta. ¶Quid o pulcherrime con. Sol. æg.) Magna ſubtilitas iunonis in ipſo principio, & ſatis artificioſa. aſſerit enim ſe anxiam ex caſibus rutulorum. & ſe fingit iouem timere magis maritum q̃ fratrē: & quum ille & ſororem dixiſſet, & coniugem, illa mariti tātūmodo perſonam interpoſuit, quæ eſſet mulieris maximæ autoritatis. ideoq; fingit intētionem ſuā, vt ſentiret iupiter, illam rutulos fouere potuiſſe, niſi martialis vigoris reuerentia prohiberet. ægrā, inquit, animo. & ægritudinē ipſam dictis tuis marite conduplicas: pulcherrimū dixit, non corpore, ſed præſtantem animo, & vera benignitate pectoris īſignē. Debuit. n. verborū officio flectere, quem iam troianoꝝ videbat eſſe fautorē. Et tua triſtia dicta, id eſt imperioſa. & quæ prohibentes habeant minas. meminerat. n. vt in nono libro poſitū eſt, irim ab ipſo ad ſe miſſam cū mandatis haud mollibus, vt fautorem rutulorū deſereret. ſic. n. poſitus nouimus aereā cœlo iam iupiter irim demiſit germanæ haud mollia iuſſa ferētem. Hic turnus cedat teucroꝝ mœnibus altis. eo autem impetraturam ſe magis credebat optata, ſi oſtenderet auxilia ſua prohibētibus mariti iuſſionibus quieuiſſe. ¶Si mihi, quę quondā.) Blāda obiurgatio: ait. n. Si ſic me amares vt ſoles, & huc uſq;, vt fieri decuit, ſupioris tēporis integer duraret affectus. ¶Non hæc mihi.) Mihi quum dixit, quam dilexit antea. mihi vxori tuæ. mihi timēti iuſſa tua. verum quia dici potuit, impoſſibilia & illicita obtinere cōtendis. dixit iouē omnipotētē, nec hoc ei iupiter poſſet obijcere. Qui. n. omnipotens eſſe diceretur, facile debuit vxori, quæ vellet, officioſe præſtare. & quę illa cuperet, licita & illicita cōcedere. ¶Quin & pugnę ſub. tu.) Ecce aperuit, quod dicebat occulte. Niſi te, inqt, timerē, & iuſſa tua reuerentia pleniſſima cuſtodirē. ſi vincere illicitū ē turno: illū tñ & certamini ſubducere potui, & incolumen patri ſeruare. Quantum ponderis ex humanitate veniens hoc dictionis genus cōplectitur? q̃ religioſum videtur ſeruare filium patri? ¶Nunc pereat,) Hoc inuidioſum eſt. non. n. ad hoc dixit pereat, ꝙ reuera cū vellet interire, & in eo magis cōcitauit inuidiā, quia dixit, teucriſq; pio det ſanguine pœnas. Quū dicit teucros, & pio ſanguiue, hoc videtur ſenſiſſe, aut ſi hoc putatur iuſtum pereat innocens, & conſequatur ſcelerati victoriā. ¶Ille tamen noſtra.) Ne indigno videretur poſtulare beneficiū, ad ipſius quoq; turni cōmendationem multa congeſſit. dignus eſt, inqt, qui habeat beneficia ſua, primū noſtrā originē ducit, hoc eſt deoꝝ. pilumnuſq; eſt illi quartus pater antiqua & veteri origine. vult oſtendere iſtius maiores a numinibus traxiſſe ꝓſapiam. nam dicti ſui, quo ait noſtra deducit origine nomen, vult reddere rationem ſubdendo filium vſq; ille quartus pater vt hanc per multos oſtenderet cucurriſſe: & tua larga ſæpe manu, multiſq; onerauit limina donis, ornauit eū alioꝝ meritis, ornat & ꝓprijs. Ornamenta q̄ppe maioꝝ fruſtra vnicuiq; iungunt, niſi adijciant ꝓpria & larga manu & multoꝝ largitio exonerauit, oſtenderunt plenum fuiſſe cultorē. accedente ēt eo, quod ſæpe id feciſſe videbatur. ille eſt enim deuotione inſignis, qui feruenter & copioſe obſequitur dijs. ¶Cui rex ætherei.) Propter moram, quæ gerundis rebus fieri non debuit, breuem orationem inducit. Sic igitur breuiter cœperat iupiter loqui. ¶Si mora præſentis leti, tempuſque caduco Oratur iuueni, meq; hoc ita ponere ſentis. Tolle fuga turnum, atq; inſtantibus eripe fatis.) Ne videretur iupiter totum denegaſſe poſcenti, concedit, quod fatorum curſum vexare non poſſet, vt vxoris poſtulata non læderet. patior, inquit, vt illum interim ingruenti iam ſubtrahas morti, quem caducū eſſe manifeſtum eſt. Caducū dicitur quicquid imaturo tēpore cadit,

ac deperit, vt ſunt arborum fructus, quorum pars appellatur caduca, quæ in vſus hominum non venit. propterea quod non adepta propriam maturitatẽ, proſternatur, ac pereat. Inde tráſlatũ eſt, vt caduci dicantur homines, qui in pueritia aut iuuenta moriuntur. Hic tractat poeta dilatari poſſe aliquantũ hominis mortẽ, vitã vero ꝑpetuam eſſe nõ poſſe. ait ergo, ſi moras vis interponi, vt aliquãto tardius cadat, q iam fuerat periturus. ¶ Hactenus indul. va.) Id eſt hucuſq; poteſt illæſa fatorum lege præſtari. ¶ Sin altior iſtis.) Sin vero plus aliqd ſperas ac ſub precibus tuis latet aliud, quod cõcedi nõ poſſit. & putas aut poni bellũ poſſe, aut mutari pactionibus, vana duceris ſpe, quia fieri neceſſe eſt, quod fatis definientibus cautũ eſt. Spẽ paſcere, eſt quaſi aliquo cibo promiſſis inanibus optata nutrire. ecce bonus largitor beneficij & moras promiſit, & quemadmodũ procurari poſſent, poſſibili conſilioꝝ remedio demonſtrauit, vt fuga ſubtraheret aliquãtũ, quẽ ingruẽtis leti premebat acerbitas. ¶ Cui iuno illachrymans.) Præeuntibus verba lachrymis ſic iuno rñdit. ¶ Quid ſi, quod voce grau.) Quantum, inquit, diſtat inter petitionẽ meam, & promiſſionem tuã? cur nõ ſtudio tñ tuo præſtatur, vt turno rata maneat vita, hoc eſt firma, ac ſtabilis, & inconcuſſa radice ꝑdurans. nũ nihil ei prodeſt, quod rectius viuit? aut ego veri vana feror, ideſt neſcia eorum, quæ geruntur, & diſpoſitiones tuas mendacio tegis. vt me falſa formido diſcruciet. & tũc in melius tua dicta cõuertas, ac turni fata lætifices. cõpleuit partes ſuas iuno. tentauit omnia, & ſic abſceſſit adhuc ſperaret iouem aliqd melius ꝑ inducta petitione facturum. ¶ Hæc vbi dicta dedit.) Vbi iuno hæc dixit e cœli ꝑtibus deſcendit ad terras, & perexit eo, vbi troiani & itali fuerãt cõſtituti.

ASCENSIVS.

¶ Iunonem interea compellat &c.) Interſerit poeticũ figmentum ne merã hiſtoriam ſecutus non poeta cẽſeatur: vt decorum ſeruet: nam ſine deorum itercesſione difficile eſſet diſſoluere nodum quo in tãtis odijs impediri potuit Æneę cum Turno concurſus quẽ impeditum dicit arte Iunonis, quæ falſa imagine Æneę in nauẽ fugientis allexit & aduexit. De qua re hoc ſolum extat Dona. Submiſſa humilem eſſe decet quẽ neceſſitas ꝑcandi vrget. Hæc ille. Ordo aũt eſt. Iupiter compellat. i. allocuturus cõuenit vltro. i. nõ requiſitus cum tñ requiri debebat Iunonẽ. ſ. coniugẽ & ſororẽ ſuã: o germana atq; eadem coniux gratiſſima mihi: vt rebare. i. arbitrabaris (nec ſentẽtia tua fallit te.) Venus ſuſtẽtat opes. i. facultates, & copias troianas. hoc ꝑ ironiã dicit ac ſi dicere velit, vides quod nõ ſuffragio nec auxilio Veneris: ſed ꝓpria virtute freti ſuperẽt Troiani nã modo ſuperiores ſunt qui cũ Ænea aduenerunt: atq; inſuꝑ igruunt e caſtris recẽtes bellatores quoꝝ vim Rutuli ferre nequibunt, nec Turnus Æneę excãdeſcentis: & dextra viuida. i. fortis bello. i. in bello aut ad bellũ. non ſup. eſt viris, & animus ferox & patiẽs pericli. i. piculi nõ eſt viris, aut nõ ſuſtẽtat viris opes troianas, ſed Venus. q. d. vides quod ſua virtute nullo adiuti ſuffragio vincant. Nihil ergo Veneri imputandũ eſt nec mihi, qui iuraui hodie, me oĩbus ęquum fore, cui, ſup. reſpondit. Iuno ſummiſſa. i. humilis o pulcherrime coniux qd ſollicitas. i. magis ſollicitas facis, & tẽtas, aut afficis nouo cruciatu: ne ęgrã ſ. animo quia videntem quod maxime diſplicet: virtute. ſ. Troianos ſuperiores eſſe, & timentem tua dicta triſtia. i. ſeuera & fatalẽ neceſſitatem afferentia. Si mihi foret in amore ea vis. i. vehemẽtia, aut potentia in te, quæ fuerat quõdã & quam eſſe decebat. ſ. tũc, & nunc quoq; decet: nanq;. i. certe, aut nãq; ſi mihi, &c. tu omnipotẽs. i.

potẽs. i. cum omnipotens ſis, nõn negares mihi hęc. ſ. quæ peto, quin. i. quominus poſſem ſubducere. i. clã ſubtrahere pugnæ Turnũ, & ſeruare incolumẽ Dauno parenti. i. patri ipſius Turni, Neceſſe eſt, vt de victoria deſperet Iuno, cum nõ victoriam, ſed ſalutẽ Turni petat, nunc. ſ. quia amor noſter extinctus eſt: nec mea apud te qcq; poſſunt preces, pereat. ſ. Turnus: & det Teucris pœnas ſanguine pio. i. ſuo, te pie colẽtis. Tamẽ. i. nihilominus ille deducit nomen noſtra origine. i. a ſtirpe deorũ: & pilumnus. ſ. deus eſt illi quartus pater, & ipſe onerauit ſæpe larga manu, & multis donis tua limina. Cui. ſ. Iunoni rex olympi ætherei. i. cœleſtis: qa ſunt olympi montes in terris, fatur ſic breuiter. Si mora. i. dilatatio, leti. i. mortis pręſentis. i. iminentis, & ſi tẽpus. ideſt ſola ꝑis extẽſio, oratur iuueni. ſ. Turno caduco. i. mortali, & caſuro, licet ex deorũ ſit ſanguine oriundus, & ſi ſentis me ponere. i. conſtituere hoc ita. i. talem modũ tolle. i. amoue ab oculis Æneę, Turnum fuga. i. per fugam, atq; eripe eum fatis inſtantibus. i. vrgentibus, vacat. i. reliquum eſt: & nõ occupatũ a fatali neceſſitate indulſiſſe. i. quod indulſerimus: hactenus. i. ad hanc vſq; gratiam, quę eſt ei modicã moram necis concedere, ſin. i. ſed ſi vlla venia. i. gratia, & indulgentia altior. i. maioris momenti latet ſub iſtis precibus, & ſi putas totum bellũ. i. ſummam belli, hoc eſt finalem victoriã ſup. poſſe moueri vel mutari, tu paſcis. i. nutris, & foues ſpes inanes. Cui. ſ. Ioui Iuno illachrymans ſup. ait, qd ſup. mali eſſet, aut iniuriæ. q. d. nihil, aut quid ſup. facere, aut dicere tibi poſſem. q. d. neſcio, ſi tu dares mente. i. nutu & voluntate. ea ſupp. quæ grauaris ſup. dare voce. i. fato, quod voce concedis, atq; ſi hęc vita maneret Turno. rata. i. firma, & cõſtans. nunc. ſ. quia fata urgent, nec ea mutare uis grauis. i. moleſta, & ignominioſa mors: manet. i. certe expectat inſontem, ſcilicet Turnum, aut ego feror, ideſt ducor uana, ideſt inanis ac imperita: ueri, ideſt ueritatis quin, ut. i. utinam ego ludar, ideſt illudar & decipiar potius formidine falſa, & tu qui potes reflectas tua orſa. i. ſtatuta fatalia exorſa, aut a parcis cõtexta ſub ordine quo eueniant, ubi. i. poſtq; Iuno uidẽs ſcilicet Iouem immutabilem, ubi: ideſt poſtquam ipſa dedit hęc dicta, ipſa miſit. i. demiſit protinus. i. ſtatim, ſe cœlo alto, agens. i. impellens ante ſe hyemem. i. tempeſtatẽ uentoſam, qualis in hyeme eſſe ſolet, exiſtens ſuccincta nymbo. i. condenſa nube in cœlũ collecta, & petiuit per auras & aciem Iliacã: & caſtra laurentia. i. laurentium populorum.

PIERIVS.

¶ Cui Iuno ſubmiſſa.) In Romano codice. & Iuno ſubmiſſa legitur. Quin & pugnæ ſubducere Turnum,) In codicibus nõnullis. Turnum ſubducere pugnæ, legitur. tranſpoſitis dictionibus. ¶ Cui Iuno illachrymans.) In Ro. cui Iuno lachrymans. ¶ Quid ſi, quod voce grauaris.) In antiquis aliquot exemplarib⁹ legere eſt, quid ſi quæ voce grauaris. ¶ Turno rata vita maneret.) Rata fere paſſim legiť: id Seruius admittit. Sed in Romano codice data vita, habetur quippe qui ſuo fato, non ferro violenter moreretur. placet vero magis omnino, rata. ¶ Quin o potius.) Nõnulli, quin vt potius, ſcripſere. Exẽplaria vero tria palatina, & aliquot ex iis, quę apud me ſunt, quod vt potius, legunt: quãuis in eorũ vno deſit, o, hinc aliqui: vt verſui ſuccurrerent quin, illud: pro qd, poſuere. ¶ Iliacãq; aciẽ, & laurentia caſtra petiuit.) Nõ placet qd in codicibus aliquot antiquis, tecta, pro caſtra: legitur: quãuis de vrbe poſſit intelligi. In aliquot vero aliis codicibus legere ẽ mutato numero. Iliacãq; aciem petit, & laurentia caſtra.

Tum dea nube caua tenuem ſine viribus vmbram,
In faciem Æneæ (viſu mirabile monſtrum)
Dardaniis ornat telis, clypeumq;, iubaſq;,
Diuini aſſimulat capitis: dat inania verba,
Dat ſine mente ſonum, greſſuſq; effingit euntis:
Morte obita quales fama eſt volitare figuras,
Aut quæ ſopitos deludunt ſomnia ſenſus,
At primas læta ante acies exultat imago,
Irritatq; virum telis, & voce laceſſit.
Inſtat cui Turnus, ſtridentemq; eminus haſtam
Conijcit: illa dato vertit veſtigia tergo.
Tum vero Ænean auerſum vt cædere Turnus
Credidit, atq; animo ſpem turbidus hauſit inanem.
¶ Quo fugis Ænea? thalamos ne deſere pactos: TVR.

SERVIVS.

¶ Nube caua.) Erit nominatiuus hæc nubes. nã nubs nõ dicimus, qd ait Liuius Andronicus, q primus edidit fabulã latinã apud nos. ¶ Iubaſq;.) Propter eqnã caudã, quæ eſſe ſolebat in galeis, vt, Criſtaq; hirſutus equina. ¶ Diuini capitis.) Hoc ex ꝑſona poetę dcm̃ eſt ituẽtis futura. nã poſt mortẽ in numeꝝ referẽ deorum. ¶ Inania.) Nec à mẽbris, nec a mẽte veniẽtia. ¶ Obita.) Sũpta, ſuſcepta & cõpleta. ¶ Exultat.) Exultare eſt gaudere: & ꝑ ſe plenũ eſt. Nã inſultare, ẽ irridere inimicos: & dicimus inſulto tibi: licet Sall. dixerit, Multos ab adoleſcentia bonos inſultauerat. Quãuis poſſit illic alia eſſe ſignificatio, multos bonos inſultauerat, hoc eſt in ipſos ipetũ fecerat. ¶ Irritatq; virũ telis.) Ideo hac arte ait Iuno, & imagine decipit Turnũ: quia ſi ei ex aperto fugam ſuaderet, more viri fortis ille præponeret mortem, quum præſertim ipſe in ſequentibus dicat, Vſq; adeo ne mori miſerum eſt? ¶ Turbid⁹.) Elatus, arrogantia tumens. ¶ Tellus quæſita per vndas.) Sic alibi. En agros, & quam bello Troiane petiſti Heſperiam metire iacens. ¶ Vociferans ſequitur.) Sequens clamabat.

nam

Hac dabitur dextra tellus quæſita per vndas.
¶Talia vociferans ſequitur, ſtrictumq; coruſcat POE.
Mucronem: nec ferre videt ſua gaudia ventos.
Forte ratis celſi coniūcta crepidine ſaxi
Expoſitis ſtabat ſcalis, & pōte parato:
Qua rex Cluſinis aduectus Oſinius oris.
Huc ſeſe Æneæ trepide fugientis imago
Conijcit in latebras, nec Turnus ſegnior inſtat,
Exuperatq; moras, & pontes tranſilit altos:
Vix proram attigerat: rupit Saturnia funem,
Auulſamq; rapit reuoluta per æquora nauem.
Illum autem Æneas abſentem in prælia poſcit,
Obuia multa virum demittit corpora morti.
Tum leues haud vltra latebras iam quærit imago,
Sed ſublime volans nubi ſe immiſcuit atræ,
Quum Turnū medio interea fert æquore turbo.
Reſpicit ignarus rerum, ingratusq; ſalutis,
Et duplices cum voce manus ad ſydera tendit.
¶Omnipotens genitor, tāton̂ me crimine dignū TVR.
Duxiſti? & tales voluiſti expendere pœnas?
Quo feror? vnde abij? quæ me fuga? quem̉ve reducet?
Laurentis'ne iterum muros, aut caſtra videbo?
Quid manus illa virum, qui me, meaq; arma ſecuti?
Quosq; (nephas) omnes infanda in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumq; cadentum
Accipio? quid agam? aut. quæ iam ſatis ima dehiſcat
Terra mihi? vos o potius miſereſcite venti,
In rupes in ſaxa volens vos Turnus adoro,
Ferte ratem, ſæuisq; vadis immittite ſyrtis,
Quo neq; me rutuli, neq; conſcia fama ſequatur,

nam antè dixit, & ſic eſt ſecutus. ¶ Nec ferre videt ſua gaudia vētos.) Prouerbium eſt, venti ferunt gaudia, id eſt lætātur incaſſum. Sic ſuprà, Sed auræ omnia diſcerpunt. Itē, Partem menti dedit, partem volucres diſperſit in auras. ¶ Forte ratis.) Deſcriptio per Ecbaſim facta: non enim à ſuperioribus pendet, ſed antedictis adiungitur: vt, Inſula Sicaniū iuxta latus. Has autem deſcriptiones eſſe raras & aptas cōuēit: ſicut ēt Horatius docet in arte poetica dicens, Purpureus late qui ſplendeat vnus & alter Aſſuitur pānus. Sunt.n.ornatui. ¶ Crepidine ſaxi.) Crepido eſt abrupti ſaxi altitudo. Sane hoc loco Antiptoſis facta eſt pp metrū. Cōiuncta ergo crepidine, pro crepidini: ſicut Hæret pede pes, pro pedi. ¶ Oſinius.) Ipſe eſt quē ſuprà Maſſicum dixit. Ergo (vt diximus ſuprà) ſi Oſinius ꝓpriū eſt, Maſſicus appellatiuū: licet poſſit fieri vt duo noīa vnius ſint, vt ē Numa Pōpilius, Alexander Magnus. ¶ Cluſinis oris.) Tuſciæ ciuitate. ¶ Trāſilit altos.) Hoc ſermone feſtinantis celeritas indicat. ¶ Rūpit Saturnia funē.) Ne dephenſo dolo ad bellū rediret. ¶ Illum aūt Æneas abſentem in prælia poſcit. Sic melius, quā ſicut nonulli volunt. Vrbanus nāq; ſic legit, Ille aūt Æneā abſentem in prælia poſcit: vt, Obuia multa virum dat corpora morti. De nautis in naui inuentis intelligamus: qđ non ꝓcedit. nam abſens dicitur qui recedit: quod nunc Turno congruit, nō Æneæ, qui intereſt prælijs. ¶ Medio.) Ad medium. ¶ Turbo.) Vis venti. ¶ Ignarus rerum.) Artis, per quam euaſerat. ¶ Omnipotens genitor.) Duo Antonomaſia pro vno ꝓprio: vt, Tritonia Pallas. ¶ Tantón'.) Pro Tantóne. & conſtat mutilatas partes orationis accentum in eodem loco habere, in quo etiam integræ habuerunt. nam μόρια, ideſt minores particulæ, vt que, ve, ne, ce, quotiens iunguntur alijs, partibus, ante ſe accentū faciunt, quaſlibet ſit ſyllaba quę præcedit, ſiue breuis ſiue lōga: vt, Muſaq;, Huiuſce, Illucce, Tantóne, Adduce, Deduce: & hęc mutilata ſimiliter proferūtur, ſcilicet ſub eodem accentu. ¶ Quémve reducet? Qualem: vt, Hunc ego te Euryale aſpicio? & quaſi neſcius ſui eſt in tanta rerum permutatione. ¶ Laurentis'ne.) Quaſi deliberatio eſt. ¶ Quid manus illa virum?) Syllepſis per genus. nam à manu, id eſt multitudine, ad viros tranſitum fecit. ¶ Pallentes video.) Intelligimus eum non longe à terris fuiſſe. nam quod ait ſuprà, Medio fert æquore: vt diximus, ad medium accipiendum eſt. Aut quia medium dicitur omne quod eſt inter finem & initium: vt, Interea medium Æneas iam claſſe tenebat. ¶ Gemitumq; cadentum Accipio.) Hic apparet de Ænea dictum, Obuia multa virum demittit corpora morti. ¶ Ima terra.) Dolet ſibi etiam infelicium vota ſublata: ſiquidem in mari conſtitutus optare hyatum non poteſt terræ. Imam autem terram, prudenter dixit, quæ continet maria. ¶ Miſereſcite venti.) Pro petentis qualitate, nonnunquā ēt mors videtur eſſe miſeratio, vt hoc loco. Item ſuprá, Figite me, ſi qua eſt pietas. ¶ Adoro.) Ad vacat: & eſt metri cauſa additum. ¶ Syrtis.) Vbi arenoſa ſunt loca, ſyrtes vocantur. Ergo immittito me ad ſæua vada ſyrtium: aut arenoſa loca, aut re vera ad ſyrtes, id eſt mundi extrema, quo me nec fama comitetur.

DONATVS.

¶ Tum dea nube caua.) Inuenit iuno conſiliū, quo ſecundū promiſſum iouis turnū e pugna ſubtraheret, finxit inanem hoīs formā. finxit arma, qualia fuerant, qbus ęneas vtebaꝛ. Hæc vmbra induit ornauitq; caput eius galea prorſus, vt qui eā vidiſſet, ęneā

eſſe

eſſe arbitraretur. dedit ei aliquantulū vocē, & ſi inaniter, licebat dare tñ velut viuentis hominis ſonū. Quod ait in faciē ęneę, nō in ſimilitudinem debemus accipere. ¶ Morte obita quales.) Talis illa vmbra fuerat, quales dicunꝛ eſſe poſt mortē, aut quales videntur dormiētibus, quū ſopitis ſenſibus eluſi fallunꝛ. cognito & ꝓbato iunxit incognitū, & qꝫ ꝓbari nō poſſit. ſi.n. ſolum pp exprimēdā ſimilitudinem poneret, qđ fertur eſſe poſt mortē, qđ illud eſſet nō poſſet itelligi, quū icolumes hoc ſcire nō poſſint. ſociauit huic aliud exēplū ſomniorū. ſ. quę omnibus nota ſunt. vt exinde appareat qđ eſſe dicitur poſt depoſitā vitā. ¶ At primas læta ante acies.) Ideo lęta, ideo exultās, vt ꝓuocaret in iracūdiam turnū. Deniq; ſeqtur.) ¶ Irritatq; virū telis,) Vt lætitiā hoſtis & exultationē voce & irritatu telorū tanq; ad verā pugnā toto turnus animo armaretur. Irritare prorſus dicimus feras ꝓuocare ide ſumptū eſt, vt & hoīes irritari dicanꝛ, quū in aliquā partē aſperitatis vrgenꝛ. hoc igiꝛ agebat vmbra illa, vt turnū non ipſa ſed æneas ꝓuocare videreꝛ. ¶ Inſtat cui turnus.) Sumpſit audaciā turnus, qui tot modis fuerat prouocatus, & verū exiſtimans hoſtē iecit haſtā. ſed hoc eminus fecit. congredi.n.cominus non audebat. ¶ Illa dato vertit.) Illa, inqt, hoc eſt vmbra mox in fugā verſa eſt. ¶ Tū vero æneā.) Licet ante æneā putaſſet turnus, in quē haſtā miſerat. tñ magis ipſum eſſe credidit, quē fugiſſe præuiderat. Illa dato vertit veſtigia tergo more, inquit, timētis in fugā verſa eſt. Tū vero æneā aduerſum vt cedere turnus credidit, atq; animo ſpē turbibus hauſit inanē. Ipſe fuit vanus error is enſibus turni, vt crederet æneā terga vertiſſe. Quo factum eſt, vt vana ſpe ductus ſuperbā iret in vocē dicens. ¶ Quo fugis ęnea, thalamos ne deſere pactos. Quid, inqt, fugis ęnea? expecta, vt ſeruata pactorū fide optatā ducas vxorē. ¶ Hac dabiꝛ dextra.) Ego tibi mea dextra dabo terram, quā diu quæſiuiſti per maria. ¶ Talia vociferans.) Clamabat, & ſequebatur fugientem, gaudebat quoq; & ſtrictum gladiū portabat, vtpote paratus ad feriendū: nec intelligebat omnia hęc in ventos exire, hoc eſt inania eſſe & vacua, quæ clamabat. ¶ Forte ratis celſi con.) Vmbra illa quū fugeret, habuit fortuna ꝓcurante opportunitatem nauis, quam poſſet aſcendere, vel maxime quæ habuit ſubſtantiam pontis: nā ſtabat iuxta crepidinem ſaxi. crepidinem accipere poſſumus partem ſaxi, quæ reſpicit mare. Nam huic ſaxo colligatus fuerat funis, qui nauim tenebat. ¶ Qua rex cluſinis.) Hac naui cluſini finibus vectus aduenerat oſinius. ¶ Huc ſeſe trepida.) Huc in nauim contendens velut æneæ imago trepidantis ſeſe latebris dedit. ¶ Nec turnus ſegnior inſtat.) Turnus in aſcendēdo nō fuit ſegnis. nam ſuperatis omnibus moris pontem tota celeritate tranſcendit. ¶ Vix proram attigerat.) Statim, inquit, vt turnus nauis tetigit proram. ¶ Rupit ſaturnia funem.) Quod dixit, rupit, funem, non ſoluit. & auulſam, inquit, non ſimpliciter ſeparatam a ſaxo, oſtendit magnam interueniſſe neceſſitatem. Adhibenda quippe facto fuerat vis, quo citius fieret, quod fuerat neceſſariū, anteq; turnus aduerteret inane eſſe quod geſſerat, & rediret. vbicunque poeta poſuit rumpere, oſtendit maiorem neceſſitatem. denique ait in libro tertio, atq; ab littore funem rumpite, ne interueniēte ſoluendorū vinculorum mora manibus cyclopum nauigia tenerētur. itē quū fugam caci in octauo libro deſcriberet, ait, ruptiſq; immane catenis deiecit ſaxum. ſi enim ſoluere voluiſſet velocitate præuentus herculis, pœnas facilius daret, ſi ſpeluncæ occu

paretur

paretur ingreſſus.tale eſt & rapit.nã & hoc quoq; celeritaté facti ſignifi. at.ſi.n.paulatim nauis in altũ duceref,& aſcédédi & exibédi repperiſſe turnus remediũ poſſet. Nunc rapta eſt, vt ante in altũ perueniret, q̃ ſentiretur nexibus libera, quaſi inhæſiſſet ſaxo, ſic dixit auulſam. auellitur.n.quod ſine vi non põt ſeparari. ❡ Illum auté æneas.) Verus æneas abſentem ignorans turnum quærebat, & petebat in prælia. ❡ Obuia multa virũ.) Quũ quæreret turnum, qcũq; illi obuiã fuerũt, morti ſunt traditi. ❡ Tum leuis haud vltra.) Leuis vmbra, quæ æneam ſimulauerat fugientem, cõpleto eo, quod fuerat neceſſarium, vlterius latebras non quęſijt: ſed ſe nubibus miſcuit & eo, vnde venerat, remeauit. ❡ Quum turnum medio.) Interea commotum pelagus turbine trahebat longius turnũ. ❡ Reſpicit ignarus rerum.) Pro aduerſo exiſtimans turnus, q̃ pro ipſius fuerat ſalute perfectum: & geſtorum pro ſe neſcius, tetendit manus ad ſydera, & hæc gemebundus effudit, quo in facto potuiſſet ingrati crimen incurrere, niſi geſta neſciret. ❡ Omnipotens genitor tanto.) Hoc cine tibi iupiter placuit? hac me pœna dignum eſſe duxiſti? hęc vt diceret, oſtéditur intellexiſſe fraudem, quã paſſus eſt. Incipit enumerare omnia, quæ illi pœnas animi afferebant. ❡ Quo feror? vnde abij.) Neſcio, inquit, quo feror. vnde tamen receſſerim, ſcio. ❡ Quæ ne fuga, quæue reducet?) Qualis ſum, quũ fuiſſe videor, qualis ad eos, quos deſerui, rediturus ſum. ❡ Laurentis ne iterum muros,) Si rediero, qua fronte iterum videbo muros & caſtra laurentũ, vnde fugitiuus abſceſſi? ❡ Quin manus illa virum,) Quid, ait, dicent illi, qui armis meis ſuas opes fortunamq; iunxerunt? quos prodidi deſerendo, quot fugiendo decepi, quos dimiſi ad necẽ? ❡ Et nunc palantes video.) Moralitatem tenuit. nã quũ in incertis relinquimus quẽquam, vel ad incerta dirigimus. cuius mala ſperamus euenire poſſe q̃ bona. Videre ſe cadentes dicit, & gemitus audire pereuntiũ, & totum tñ ab oculis & auribus longe eſt: cernebantur hæc animo, & animi audiri putabantur: quũ imaginationes ipſę ſenſibus tractantis occurrerent. ❡ Quid agam. &c.) Deſiderabat recipi hiatibus terrę, & in fluctibus eam requirebat. quæ non erat, & cuius copiã non habebat. ❡ Vos o potius miſe. ven.) Ecce intellexit ipſe fruſtra ſe deſiderare terræ diuortia: & apoſtropha ad ventos facta rogare ſupplicium cœpit & pœnam pro beneficio poſtulare. ❡ In rupes in ſaxa. &c.) O vota aduerſa, proſperis naufragia optantur, vt ſit perire beneficiũ. miſereri eſſe dicitur, vt nauis feratur in rupes, & collidatur in ſaxa. nõ quo reuera interire cõmodũ videretur: ſed lucis tædio & ludibrijs caruiſſe, pulcherrimũ: certe ſi malũ, iquit, putatis eſſe, quod poſco: tñ quia hoc cupio pro bono, quod iudicatis eſſe cootrariũ volenti mori: miſericordiã portat, qui ei procurauerit mortem: aut ſi me malueritis contra mea vota ſeruare, date ſyrtes ſæuas, & ſyrtium vada. illic trahã infelicé vitã, quo nullus ſequi valeat, & vñ opinio nominis mei ad meos omnes venire nõ poſſit.

ASCENSIVS.

❡ Tum dea nube caua &c.) Docet qũo abductus fuerat Turnus aſtutia Iunonis, cui quia conceſſum erat Turnum abducere fuga abducit eum fugantem vt putabat, & non fugiẽtem, vnde quia nihil extat Dona. ❡ Ordo eſt. Dea. ſcilicet Iuno ornat, ideſt effingit nube caua. i. ex aere: vmbrã tenuem. i. ſimulachrũ corporis ſine viribus. i. robore in faciẽ. i. facturã, & ſimilitudinem Ænę, appoſitorie mõſtrum mirabile viſu. i. dum videtur. ornat dico telis Dardanijs. ſ. dans ei tela Dardania & aſſimulat clypeum & iubas capitis diuini. i. eius qui in deũ eſſet aſſumendus, & dat verba inania. i. fictitia, nec a membris nec a mente venientia: ſed ex aere facta ſubtili quadã compoſitione vocis, & dat ſonum ſine mente. i. ſine conceptu mentis, & effingit greſſus. i. modum incedẽdi euntis. ſ. Æneæ quales figuras. i. qualia ſimulachra, eſt fama volitare ſcilicet per vmbras iſernas morte obita. i. ſuſcępta & cõpleta. aut ſup. qualia fama eſt volitare ſõnia. i. inſõnia & fantaſmata quę deludunt ſenſus ſopitos ideſt ſopore ægro oppreſſos. De qbus Hora. velut ęgri ſomnia vanæ Finguntur ſpecies: at. i. ſed, imago. ſ. Æneæ læta. i. geſtiens exultat ante primas acies & irritat virum ſcilicet Turnum telis: & laceſſit. i. prouocat voce. i. verbis contumelioſis. Cui Turnus inſtat ideſt inſtanter iminet & conijcit eminus. i. de longe quaſi e manibus, haſtam ſtridentẽ. ſ. p aera ex celeri motu. Illa. ſ. imago vertit ideſt obuertit per fugam veſtigia: & hoc tergo dato. ſ. inſequenti. Vero pro ſed Turnus tum. i. tunc aut tum vero. i. tunc maxime & ad verum: vt ideſt poſtquam credidit Æneam cedere. i. locum dare: atq; poſtquã Turnus turbidus ſcilicet pp inſperatum euentũ: hauſit animo, aut turbidus animo hauſit inanem ſpem, vociferabatur ſup. O Ænea quo fugis ne deſere pro ne deſeras. thalamos pactos. ſ. cum latino de Lauiniatellus quęſita per vndas. ſ. maris. ſ. Italia. vnde Italiam quęro patriam: dabitur hac ideſt mea dextra: quia interfectum ſepeliendũ dabo. Ipſe vociferans talia ſequif. i. ſimulachrum Ænę, & coruſcat. i. vibrat Mucroné ſtrictum. i. euaginatum nec videt ventos ferre ſua gaudia ideſt ſe ſaniter gaudere. Ratis ideſt nauis ſtabat forte quia pręter ſpé Turni coniuncta crepidini ideſt ad crepidinem ideſt eminentiam abruptam ſaxi celſi. i. rupis altis ſcalis expoſitis. i. habens ſcalas expoſitas vt per eas fieret cõgreſſus & regreſſus põte. i. tabulato parato. ſ. ad introitũ: qua ſcilicet rate aut naue Oſinius Rex. ſ. maſſicus dictus aduectus ſupp. erat oris. i. ab oris cluſinis. i. cluſio thuſciæ ciuitate. imago Ænę fugientis trepide. i. feſtinanter: alij tamen habent imago Æneæ fugientis trepida ideſt quæ trepidabat, conijcit ſeſe huc. i. ad hanc ratem in latebras, nec Turnus inſtat ſegnior. i. tardior: ſed ſup. perſequitur in nauem vſq; & exuperat moras ideſt impedimenta quæ moras facere poſſent: & tranſilit ideſt celeriter tranſcurrit altos pontes. Ipſe. ſ. Turnus attigerat vix proram: cum ſup. ſaturnia. ſ. Iuno. rupit funem. i. retinacula: & rapit nauem auulſam. ſ. a littore: per ęquora reuoluta. i. remenſa. i. quæ reuoluebantur: & remetiebantur tempus præteritum participij pro præſenti: quia illo in paſſiuo caremus. Autem pro ſed, Æneas poſcit in. i. ad prælia. i. concertationem in eũdem illum. ſ. Turnum, abſentem, & demittit morti. i. ad mortem & interniciem multa corpora virum. ſ. Rutulorum. obuia. i. occurrentia, tum. i. deinde poſtquam Turnus intrauerat nauem auulſam: imago leuis. i. inanis & ſine corpore vero haud. i. non quærit iam vltra. i. vt dicunt vlterius: latebras. i. latibulas: ſed volans ſublime. i. in ſublime immiſcuit ſe atrę nubi. i. reſoluta eſt in atram nubem, cum turbo. i. impetus ventorũ fert interea Turnum in medio ęquore: ipſe ignarus rerum neſciens. ſ. quod propter ſalutem ſuam id egerit Iuno: & ingratus ſalutis. i. non habens gratam ſalutem procreanti, reſpicit. i. attendit quo illatus ſit, & tendit ad ſydera manus duplices. i. complicatas. tẽdit dico cum voce. i. ſimul precans ac dicens o genitor omnipotens ſ. Iupiter tanton. i. tanto ne: hoc eſt an duxiſti. i. reputaſti & cẽſuiſti me dignum tanto crimine. i. dedecore ꝓpter crimen proueniẽte, aut tam nefando facinore: ſed exponit dicẽs. & voluiſti ne me expendere tales. i. tam contumelioſas pœnas quas. ſ. putat ſe non expenſurum ſine crimine. quo feror: vnde abij quę. i. qualis fuga ſup. aufert me, ve pro vel quem. i. qualẽ reducet. ſ. fuga me. i. qualis poſt fugam rediturus ſum. videbo ne iterum muros laurẽtis ſ. ciuitatis hoc eſt Laurolauinij aut videbo ne iterum caſtra. Quid ſup. faciet aut de me dicet illa manus. i. ille exercitus virum. i. virorũ qui ſecuti ſunt ſup. me & mea arma. ve pro vel: quos omnes nefas. i. quę res nefanda & deteſtanda eſt: reliqui in morte nefanda. & quos ego video nunc Palantes. i. oberrãtes quaſi oues ſine paſtore amiſſo. ſ. duce & accipio. ſ. auribus: hoc eſt audio gemitũ cadentum. i. occumbentium, quid agam? aut quæ terra ſatis ima dehiſcat. deorſum hyatum faciat mihi o vos vẽti miſereſcite potius: quia. ſ. terra deeſt, ego Turnus volens adoro vos. i. cum adoratione iploro, ferte ratem in rupem, & in ſaxa. i. ſcopulos. hoc ẽ rumpite ratem & ſubmergite me, & imittite me ſęuis vadis. i. p vada ſęua: ſyrtis. i. in ſyrtis & breuia, hoc eſt ad extrema maris loca quo. i. ad quas ſyrtes neq; Rutuli ſequantur me: neq; fama cõſcia. ſ. talis dedecoris ſequatur me.

PIERIVS.

❡ Iritatq; virũ telis.) Impreſſi codices omnes, irritat, r, geminato ſcribũt, ſonet vt de nare canina litera, irito, tamen ab ira ẽ. ❡ Oſinius.) In cod. aliquot antiquis, oſirius, legitur: inſolitũ nomen. Vix proram attigerat rupit ſaturnia funem. In veteribus codicibus pene omnibus rumpit, inſtãti tempore legitur. Res enim narraf in ipſo actu. ❡ Auulſam rapit reuoluta per ęquora naué.) In antiquis omnino auolſam. Sed etiam in nonnullis, aduulſam per, ad, quod ad ſe traxiſſe ſignificat. Scribe vero, nauim, per. i. ex antiquis codicibus. ❡ Tũc leuis haud vltra.) In antiquis codicib. tum leuis. ❡ Manus ad ſydera tendit.) In antiquis pleriſq; codic. tollit, habetur. ❡ Tanton me crimine dignum.) Erudite qdé Seruius, tanton, ſcribendum ꝓcurauit: Sed enim eiuſmodi ſcriptionis vſum parciſſime inueni in veteribus exẽplaribus, in aliquot, vbi habebaf, Lectionem eam nonnulli Cultro etiam ipetere auſi ſunt. Priſcianus tamen vbi de, ne, particula agit, eam frequentiſſime ait interrogatiuam eſſe, Vt illud Hectoris Andromache Pyrrhin, connubia ſeruas? & in decimo, tanton, me crimine dignum. ❡ Quæ me fuga qué ve reducet.) Romanus codex, & alij nõnulli, reducit, legunt pſenti tempore. De regreſſu enim ſuo in patriã loquitur. Eſt etiã in quibuſdã codicibus manu ſcriptis. Quæ me fuga, quo ve reducet. Hoc eſt quo nũc fugio? Quo vero pacto reuertar?

uertar?Sed enim Seruius agnoſcit,quẽ hoc eſt qualem.& hæc caſtior eſt lectio,apud plures.⸿ Infanda in morte reliq.) Vetuſtiora pleraq; exemplaria infanda morte legunt,abſq; in, præpoſitione,quã elocutionis figurã ſępiſſime apud Virgiliũ inueneris.⸿ Accipio.) Vetuſtiſſimum eſt,adcipio, ſcribere. Sed,vti ſuperius dictum,

ctum,primus omnium Lucillius,c,in hoc verbo geminauit,teſte Velio longo.⸿ Aut quæ iam ſatis ima dehiſcat terra mihi.) In Romano codice,dehiſcet futuro tempore legitur,Sed dehiſcat,figuratius & elegantius.⸿ Terra mihi vos o potius.) In Mediceo legere eſt,terra mihi o vos o potius, aduerbio exclamationis repetito.

Hæc memorãs,animo nunc huc,nũc fluctuat illuc,
An ſeſe mucrone ob tantum dedecus amens
Induat,& crudum per coſtas exigat enſem:
Fluctibus an iaciat medijs,& littora nando
Curua petat,Teucrumq; iterum ſe reddat in arma.
Ter conatus vtranq; viam:ter maxima Iuno
Continuit,iuuenemq; animo miſerata repreſſit.
Labitur alta ſecans,fluctuq;,æſtuq; ſecundo,
Et patris antiquam Dauni defertur ad vrbem.
At Iouis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucroſq; inuadit ouantes.
Concurrunt Tyrrhenæ acies:atq; omnibus vni,
Vni,odijſq; viro,teliſq; frequentibus inſtant.
Ille velut rupes,vaſtum quæ prodit in æquor,
Obuia ventorum furijs,expoſtaq; ponto,
Vim cunctam,atq; minas perfert cœliq;,mariſq;,
Ipſa immota manens:prolem Dolicaonis Hebrum
Sternit humi,cum quo Latagum,Palmumq; fugacẽ:
Sed Latagum ſaxo,atq; ingenti fragmine montis
Occupat os,faciemq; aduerſam,poplite Palmum
Succiſo volui ſegnem ſinit:armaq; Lauſo
Donat habere humeris,& vertice figere criſtas,
Necnon Euantem Phrygium,Paridiſq; Minanta
Æqualem,comitemq;,vna quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit,& face prægnans
Ciſſeis regina Parin creat:vrbe paterna
Occupat:ignarum Laurens habet ora Minanta.
Ac velut ille canum morſu de montibus altis
Actus aper,multos Veſulus quem pinifer annos
Defendit,multoſq; palus Laurentia:ſylua
Paſtus arundinea,poſtq̃ inter retia ventum eſt,
Subſtitit,infremuitq; ferox,& inhorruit armos:
Nec cuiquam iraſci,propius've accedere virtus,
Sed iaculis,tutiſq; procul clamoribus inſtant.
Haud aliter,iuſtæ quibus eſt Mezentius iræ,
Non vlli eſt animus ſtricto concurrere ferro:
Miſſilibus longe,& vaſto clamore laceſſunt.
Ille autem impauidus partes cunctatur in omneis,
Dentibus infrendens,& tergo decutit haſtas.

SERVIVS.

⸿ Mucrone induat.) Aut κατaχρηστικῶς dixit induat, pro feriat:aut Hypallage eſt, pro mucronẽ ſuo induat corpore. Si.n.induere,eſt veſtire: non mucrone corpus induit. ſed induitur mucro corpore.i.tegitur & veſtit.⸿ Crudũ.) Crudelem,cruentũ.⸿ Animi miſerata.) Pro aio miſerata. Nam figurate locutus eſt,ſicut, O pſtans animi,pro aio, & illius rei,pro illa re. ⸿ Ad vrbem.) Ardeã:&ideo ſic lõge ne ex pinquo ſtatim rediret: & vt eũ affectus retineret parentis. ⸿ At Iouis interea monitis.) Nouimus ſacrilegũ eſſe Mezẽtiũ,Iouẽ ẽt adhortatũ eſſe alios deos,vt à bello deſiſterent:&dixiſſe,Rex Iupiter oĩbus idem.quõ ergo procedit, At Iouis interea monitis?Dicimus primò Iouẽ iuſtitię fauere,nõ partibus:qđ ſi eſt,iure Mezentiũ in locum Turni facit venire:vt iuſtũ prælium inueniat,ne vna ſit penitus ps a ducibus deſtituta. Qđ autẽ dicit, ſacrilegum Iupiter admonere nõ debuit: nõ admonet vt vincat,ſed vt poſſit perire. Illud ẽt fruſtra queritur queadmodum numini ſacrilegus obtẽperare potuerit,cum Mezentium nõ aperte Iupiter moneat, ſed ei inſpiret tale deſyderiũ. Vñ eſt,Dí'ne hunc ardorẽ mentibus addunt Euryale?an ſua cuiq; deus ſit dira cupido? ⸿ Monitis Mezentius ardens Succedit pugnę.) Ab eo qđ eſt hæc monita,hic venit datiuus.nã & hos monitus dicimus. Vnde Perſius, Hos pueris monitus patres infundere lippos. ſed à quarta declinatione nec ſingulari datiuo vtimur,nec plurali.nã vnũ nomen eſt de his quæ licet duplicẽ habeant declinationẽ,tñ aliquibus eorũ caſibus propter aſperitatẽ non vtimur:vt, Lauru laurubus, cu huius laurus & ab hac lauro dicamus.⸿ Cõcurrunt Tyrrhenæ acies.) Quę ſpecialiter odio Mezentij in bellum ruebãt.⸿ Prodit in æquor.) Extendiť.hinc Iuuenalis, Quæ pelago occurrunt medio,longeq; relinquunt Italiam.⸿ Ponto.) Contra pelagus.nam datiuus eſt. ⸿ Cœlique mariſque.) Sicut Mezentius odiorum & telorum totius exercitus.⸿ Fugacem.) Velocẽ modo.⸿ Latagũ Occupat os.) Pro Latagi os occupať.& eſt Gręca figura in Homero frequens, vt ſi dicas ἔκρουσεν ἀχιλλέα τὸν πόδα, id eſt Achillem percuſſit pedem,pro percuſſit Achillis pedem.⸿ Poplite palmum.) Ea parte qua plurimum poterat.⸿ Donat habere.) Græca figura. vt,Argenti magnum dat ferre talentum. ⸿ Ciſſeis.) Hecuba filia Ciſſei,ſecundum Euripidem in Hecuba πολύδωρος ἑκάβης παῖς γεγώς τῆς κισσέως. ſecundum alios Dymantis.Quod autem ait.⸿ Face prægnans,)hæc ratio eſt:quia antequam pareret,facem ſe peperiſſe vidit in ſomnijs.⸿ Vrbe paterna occubat.) Subaudis Paris.Quod vt non diceret,metri eſt neceſſitate compulſus.⸿ Ignarum Laurens habet ora Minanta.) Scilicet caſus

ſui;

ſui:vera tamen eſt lectio ignarum.i.ignoratum, qui neſciretur:& eſt ſupina ſignificatio, ſicut in quarto, Liquitque volatile ferrum Neſcius,pro qui neſciebatur.⸿ Actus.) Coact⁹ in retia.⸿ Defendit.) Texit,vt, Hic mihi dum teneras defendo à frigore myrtos. ⸿ Veſulus.) Mons Liguriæ eſt iuxta Alpes. Liguria autẽ cohæret Tuſciæ,de qua fuerat Mezentius.vnde ſatis congrua ẽ cõparatio.⸿ Multoſq;.) Pro multóſve. non.n. eſt vicina palus Laurentia monti Veſulo, vt poſſit vnus atque idem apte intelligi.⸿ Paſtus.) Pro paſtũ. nam ſuprà ait, Quẽ.ergo Antiptoſis eſt.⸿ Laurentia.) Pro Laurens:nam recta deriuatio hæc eſt.⸿ Inhorruit armos.) Id eſt,pro armis inhorruit. Aut certe in armos horruit,& erexit ſetas. ⸿ Tutis clamoribus.) Præter periculũ.⸿ Iuſtę iræ.) Propter illud, Mortua quinetiã iungebat corpora viuis, Cõponens manibuſque manus.⸿ Cũctať.) Diſponit ſe per oẽs partes.⸿ Tergo.) Scuto.vt,Et venit aduerſi in tergum Sulmonis.

DONATVS.

⸿ Hęc memorans,) Quũ hęc animo volueret,& animo fluctuaret. apto verbo vſus eſt, fluctuat alluſit enim quomo in fluctibus fuit, vt mẽte quoque fluctuare videreť, huc atque illuc vertẽs tractat⁹ ſuos omnes inſtabiles,& vagos:incipit dicere qui ſint ipſi tractatus,& quantas ſint in ſpecies ſub incerto diuiſi. aliquando enim parabat ſeſe percutere gladio,& ferro abolendũ decernebat dedecus ſuũ.aliquando,vt iret in fluctus,& nando perueniret ad littora. ſed hoc armis efficere non valebat, non enim natare poſſet armatus,inermis autem quomodo veniret ad terras?ſi arma reijceret armis hoſtium pleno ardore feruẽtibus?⸿ Ter conatus vtranq; viam.) Quoties voluit aggredi alterum de duobus,toties iuno ardores animi iuuenilis oppreſſit. quid enim prodeſſet morti eſſe ſubtractum?ſi ſe in mari perimeret, aut necatus in pelago ferretur ad terrã?⸿ Labitur alta ſecãs.) Ecce quãtũ potuit iuno,quũ diuerſos tractatus excutit turnus & deliberationis ſñiam,exiſtẽtibus atq; occurrẽtibus cõtrarijs ſingere vel ordinare nõ permittitur. Nauis ſine rectore,ſine arte,ſine ſuffragio proſperante ventorũ ad antiquã vrbẽ ſecundis lapſibus venit. Cõpletum eſt qđ apud iouẽ proſecuta eſt iuno.ait.n. quin & pugnæ ſubduceretur,num & danno poſſem incolumen ſeruare parenti?⸿ At iouis interea monitis.) Inimicum ſuis aſſerit iouẽ,vt mezentium virtute acrẽ,natura callidũ,& in armis ardentem teucris immitteret certaminis ſucceſſu feliciori gaudentibus.⸿ Cõcurrũt tyrrhenæ acies.) Omnibus,inqt,odijs ac frequẽtibus telis vni viro oẽs inſtabãt.⸿ Ille velut rupes.) Ille ſic oib⁹ reſiſtebat imobilis,vt oppoſita pelagi fluctibus rupes,q̃ pducta ĩ mare vĩ cœli ac minas pfert,manẽs fixa virib⁹ ſuis.⸿ Prolẽ dolicaonis

chaonis hebrū ſternit humi. Incipiunt deſcribi hi, quos mezētius occidit. primum ſtrauit hebrum dolichaonis filium. ¶ Cum quo latagum.) Occupat latagū ſaxo, & faciē eius aduerſam occupat. niſi enim bis intelligatur occupat, nō erit locutio integra, nec plena deſcriptio. Ingenti fragmine montis: & virtutem voluit monſtrare geſtantis, & ſaxi pondus oſtendere. quū dicit ingenti fragmine. fragminis ſignificatio oſtēdit ſaxum illud, quaſi quoſdam gladios habuiſſe, vt illiſum in illius faciē & acuminibus crebris necem hominis cōpleret & pōdere. palmūq; fugacē, nō occiſum dixit, ſed ſucciſo poplite, ne vlterius fugeret implicat⁹. ¶ Armaq; lauſo Donat.) Scutum & galeam detractā hoſti dono dedit filio ſuo. nō. n. numini, cuiquā hæc ſeruare potuit, aut conſecrare, qui deos contēnere perpetua obſtinatione didicerat. ¶ Nec non euantem phrygium,) Etiā iſti intelliguntur occiſi. ¶ Vna quem nocte theano In lu. ge.) Ludit inter duorum noīa, & natiuitates, ac parentes, & mortuos. occidit. n. mezentius duos euantē, & minanta, qui paridis aliquando fuiſſet æqualis & comes, & theano & Amyco dicit hunc natum: paridem vero ex ciſſeide poſteaq; facē ſe peperiſſe ſomniauit, qui paris in vrbe paterna occubat, ideſt in troia. minanta autem laurentes exceperunt cadentem. ¶ Ac velut ille canum.) Quēadmodū, inquit, morſum canū montibus aper excluſus, quē veſulus mons pineis arboribus denſus multos per annos defendit, ac tenuit: aut palus laurenti cum ſylua aluit, atq; nutriuit. ¶ Poſtquā inter retia ventū eſt. (Quēadmodū aper inter retia poſitus ſubſtitit, & armos excutit, ac dentibus frendit, & nullus audet propius accedere, ſed iaculis ex longinquo miſſis inſiſtit. ita quos mezentius facta cum iuſto dolore agebant: quāquā illi omnes infeſti incurrerent: non tñ audebant certare cominus: ſed quod tutū fuit, miſſilibus ex longinquo iactis, & clamore certabant: ille vero non mezentius ſed aper, ad ipſum enim remeauit, vt parabolam clauderet, omnes partes obſeruans haſtas excutit, & propellit.

ACENSIVS.

¶ Hæc memorans &c.) Docet quo Turnus delatus eſt, & in eius locum ſuffectus Mezentius, de qua re argute diſſerit Seruius, nihil autem Donatus. ¶ Ordo igitur eſt, Turnus memorans hæc. ſ. dicta, animo quia ſolus erat, aut memorans. hæc fluctuat ideſt per modum fluctus agitur animo, nunc huc ideſt in hanc ſententiam, nunc illuc. i. in illam. An ipſe amens induat. i. feriat ſeſe mucrone. i. gladio ſuo. ob tantum dedecus, & exigat. i. extra agat enſem crudum, per coſtas ideſt pertrāſeūdo coſtas. an iaciat ſeſe medijs fluctibus ideſt in medios fluctus, & petat nando littora curua: & reddat ſe iterum in arma Teucrum ideſt teucrorum, ipſe conatus ſupp. eſt ter vtramq; viam ideſt ſe interficere, & inſtructus dare, ſed Iuno maxima cōtinuit ter, & ipſa miſerata animi pro aio ſuo iuuenem. ſ. Turnum repreſſit. ſ. eum, & animum eius ab inſtituto, Ipſe igitur Turnus, labitur ideſt celeriter cum deſcenſu nauigat, ſecans æſtu & fluctu ſecundo, alta. ſ. maria, & defertur ad antiquam ideſt nobilem vrbē dauni patris. ſ. eius, hoc eſt ardeā, At ideſt ſed Mezentius ardens ideſt accēſus furore Martio ſuccedit interea pugnę monitis. i. per internam admonitionem Iouis & inuadit Teucros ouantes. ſ. de victoria nō triūphali, quia Dux aberat, Acies tyrrhenæ ideſt hetruſcæ: concurrunt atque inſtant omnibus odijs vni. ſ. Mezentio, & inſtāt frequentibus telis vni viro. ſ. eidē Mezētio ille. ſ. Mezentius velut. i. quēadmodū rupes. i. ſcopulus abruptus q̄ prodit. i. protenditur in ęquor obuia furijs. ideſt vehemēti impetui vētoꝝ: & expoſta pro expoſita: ponto. i. mari perfert. i. ad finē ſuſtinet vim. i. violentiā cunctā: atq; minas ſup. cunctas & cœli & maris. manens ipſa. i. in ſe imota: illa dico ſic ſe habens: ſternit humi. i. ſuper humum, Hebrum prolē. i. gnatum Dolichaōis: cū quo. i. in cuius ſocietate: ſternit Latagū & Palmum fugacē. i. fugere ſolitum ſed ipſe Mezentius ſternit ſup. latagum ſaxo, atq; occupat ingenti fragmine montis. i. quod ſaxum erat ingēs fragmē montis: os & faciē aduerſam ſup. eius hoc eſt latagi: & ſinit. i. permittit, palmum volui. i. occumbere ſegnē. i. lētum, & hoc poplite ſup. eius hoc eſt neruo poſt genua. (Et dicitur hic poples itis. nō poplex ſcis) ſucciſo. i. interciſo, & donat Lauſo ſ. filio ſuo, habere humeris. i. ad ornatum humeroꝝ: arma. ſ. palmi & latagi, & donat figere vertice. i. ſuper caput ſuum in cono galeę criſtas. ſ. palmi &c. necnon. i. & etiam ſternit ſup. Euantem virum illum phrygium. i. Troianū, & Minātа (a nominatiuo minas antis, vel tos.) æqualem. i. coęuum ac cōtemporaneum & comitē Paridis quē Theano. ſ. mater (vt ſit hæc theano huius theanus) dedit in lucem. i. edidit, & peperit. Amyco genitori. i. patri & regina Ciſſeis. i. ciſſei filia: Hecuba. ſ. pǵnans. i. grauida face. i. ſomniās ſe facē habere in vtero: creat. i. procreat vna. i. eadem nocte: parin.

ſ.Priami

ſ. Priami filium, vna dico nocte qua theanō minanta creauit, qui ſup. Paris occubat. i. ſepultus iacet vrbe paterna. ſ. Troia, ora. i. prouincia laurens. i. quæ eſt iuxta Laurolauinium: in agro Laurenti: habet minanta ignarum. ſ. caſus ſui aut ignarum dicit ꝓ ignotum ac velut: ille. ſ. nobilis aper. i. ſus ſilueſter act⁹. i. pulſus de altis mōtibus, morſu canum. i. quem canes minati erant quem. ſ. aprū veſulus mons ille liguriæ pinifer. i. ferens pinus in vertice: defendit ideſt protexit multos annos. i. per annorum multorū ſpaciū. q; pro, vel quem ſup. palus Laurentia. i. laurens defendit ſup. paſtus pro paſtum, vt Seruius vult ſylua harundinea. i. inter harūdinem paludis, poſtq̄; ventū eſt inter retia. i. poſtq̄; ſentit ſe interclusum retibus aut ſi figuratas locutiones vitare velis dic, Ac velut aper actus, de montibus altis morſu canum, quem Veſulus pinifer defendit multos annos, q; pro vel, aut pro & palus Laurētia defendit multos. ſ. annos, ille ſupple exiſtens paſtus ſylua harundinea, poſtq̄; ventum eſt inter retia, ſubſtitit. i. manſit ſtās, & infremuit: quia neq; progredi, neq; regredi, datur exiſtēs ferox, & īhorruit armos. i. anteriores humeros, & dorſum, horrentes. i. rigentes ſetis, nec cuiq̄;. ſ. venatorum eſt virtus. i. fortitudo iraſci. i. more iratorum irruere, aut accedere propius: ſed inſtant ꝓcul iaculis, & clamoribus tutis, aut quibus ſe tutabant, aut quibus nihil imminet periculi, quia procul. Haud. i. non aliter non vlli ſup. eoꝝ quibus Mezentius eſt iræ iuſtæ. i. ad iram iuſtam, eſt animus. i. audientia concurrere ferro ſtricto: ſed ſup. laceſſunt. i. ꝓuocant eum longe. i. de longe miſſilibus, ideſt iaculis, & clamore vaſto. i. valde ample diffuſo. Autem, pro ſed ille. ſ. Mezentius, impauidus, ideſt imperterritus, cunctatur. i. diſponit ſe in omnes partes, frendens dentibus, & decutit haſtas tergo, ſcilicet ſuo, hoc eſt ſcuto, tergore munito, aut de dorſo ſuo.

PIERIVS.

¶ An ſeſe mucrone ob tantum de. amens in.) Multa Seruius ſuper hac elocutione, qui mucrone, ablatiuo caſu legitur. Sed enim Roma. codex, mucroni. In acqrendi ponit caſu. q. d. det ſe in mucronem. Magis tamen placet Hypallage. quum in alijs pleriſq;, mucrone, legatur. In Priſciani tamē cod. Mucronem, accuſatiuo caſu legitur, eiuſmodi conſtructionis alijs etiam exemplis poſitis ait enim, Coronatur illam rē, & illa re. quo modo etiam induit Hor. Magna coronari contēnat olympia. Virgilius. Induit albos cum vita crines. Et. an ſeſe mucronem ob tantum dedecus amēs induat. Apud Cæſarem tamen cum ablatiuo caſu dictū inuenies. vt in bello Veneto, Acutiſſimis ſtipitibus induebātur. ¶ Et crudū per coſt. exi. en.) In Romano codice durum, legas. qđ forte non diſpliceat, in aliquot alijs. crudum per coſtas dirigat, Sed exigat, omnino receptius. ¶ Iuuenemq; animo miſerata recepit.) Variant exemplaria, dum quædam, animo, quędam, animi, legunt. In quibuſdam vltima ſyllaba vitiata ſubdititiaq;. Sed enim arruſianus Meſſapus in exemplis Virg. elocutionum, animi, genitiuo caſu agnoſcit vna cum Seruio. q̄ lectio eſt codicis Medicei. ¶ Ipſa immota manens.) Manēs participij vox. In Romano codice eſt & in Mediceo. & quibuſdam alijs. In Oblongo, manet, verbū. ¶ Necnon euantem phrygium paridiſq; Minanta. Æqualem, comitemq; vna quem nocte Theana, In lucem genitori Amyco dedit, & face prægnans Ciſſeis regina parin creat. vrbe paterna occubat, Ignarum, Laurēs habet ora minanta.) In his verſibus illud obſeruaui. In Romano codice mimanta, per, m, ſecunda ſyllaba ſcribi: non per, n, vt in vulgatis pleriſque codicibus. habetur. Inde theano. per vocalem quartam, nō per primā. Græce enim θεάνω, Si quis vero quæſierit quid ſibi velit ſtructura illa duriuſcula vrbe paterna occubat, ignarum laurens habet ora minanta. Sciat is ignarum ab Aulo Gellio legi paſſiuo ſignificato, quē ipſum hunc Virgilianum locum, & Plauti, & Sallu. authoritate, ſubfulcit, dū nonnulla recēſet nomina: Quæ in dextrū lęuumq; latus veſtigia torquēt. Quoniā vero in vetuſtis aliquot cod. & occubat & ignarum. Vtrāq; dictionem ſubdititiam priore abraſa lectione perſpicias. nōnulli. qui & ingenio. & eruditione valent codicum caracteribus obſeruatis ſuſpicati ſunt. Ignarū. adulterinam eſſe dictionem, & ex duabus vnam effectā. Ac, ſi legeretur. vrbe paterna occubat hic. carū laurens habet ora mimāta, & ſententiam candidiorem futurā, & elocutionem elegātem. Hic, quippe Paris de quo dictum, occubuiſſe, Seruius etiā agnoſcit. carum vero mimāta ipſi paridi. cui & æqualis. & comes fuerat. Sed eni non ego hæc ita aſſeruerim, vt cōtra Au. Gellij authoritatem ſtare velim. Qui preſertim apud Ouid. eādem huius nominis formā obſeruauerim, libro Meta. vij. Iāq; aderat Theſeus proles ignara parenti. Quod minus aduertētes interpretes, ignota, ibi legendum putauere. Sed enim quo minus omnia poſſimus aſſequi, id etiā,

facit

facit quod multa toto opere relicta ſunt îperfecta, vel ipſo Virgilio, de ſe teſtimonio. Quare non ego quicq; ſuccenſuerim culpiã: qui nõnulla cõniuentibus oculis prętereunt. Vt ea quoq; tã multa, q̃ in ſubſequenti comparatione perquiruntur, ac velut ille canum. vbi vnum ex duodecim locis obſcuris, eſſe grammatici volunt. ⸿Et vaſto clamore laceſſunt.) In Oblongo codice magno: ſed plus eſt vaſto.

Venerat antiquis Coriti de finibus Acron
Graius homo, infectos linquẽs profugus hymenæos:
Hunc vbi miſcentem longe media agmina vidit
Purpureum pennis, & pactæ coniugis oſtro:
Impaſtus ſtabula alta leo ceu ſæpe peragrans
(Suadet enim veſana fames) ſi forte fugacem
Conſpexit capream, aut ſurgentem in cornua ceruum,
Gaudet hians immane, comasq; arrexit, & hæret
Viſceribus ſuper accumbens: lauit improba teter
Ora cruor.
Sic ruit in denſos alacer Mezentius hoſtes.
Sternitur infœlix Acron, & calcibus atram
Tundit humum expirans, infractaq; tela cruentat.
Atq; idem fugientem haud eſt dignatus Oroden
Sternere, nec iacta cæcum dare cuſpide vulnus.
Obuius aduerſoq; occurrit: ſeq; viro vir
Contulit, haud furto melior, ſed fortibus armis.
Tum ſuper abiectum poſito pede nixus, & haſta
Pars belli haud tẽnẽda viris, iacet altus Orodes.
⸿Conclamant ſocij lætum Pęana ſecuti. POE.
Ille aũt expirans ⸿Non me quicũq; es inulto: ORO.
Victor, nec longum lętabere: te quoq; fata,
Proſpectant paria, atq; eadem mox arua tenebis.
⸿Ad quem ſubridens miſta Mezentius ira. POE.
⸿Nũc morere: aſt de me diuũ pater, atq; hoĩum rex ME.
Viderit. ⸿Hoc dicens, eduxit corpore telum. POE.
Olli dura quies oculos, & ferreus vrget
Somnus, in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaſpen,
Partheniumq; Rapo, & prædurum viribus Orſen,
Meſſapus Cloniumq;, Lycaoniumq; Ericaten:
Illum infrenis equi lapſu tellure iacentem:
Hunc peditem pedes, & Lycius proceſſerat Agis,
Quem tamen haud expers Valerus virtutis auitæ
Deijcit: Atronium Salius, Saliumq; Nealces
Inſignis iaculo, & longe fallente ſagitta.

SERVIVS.

⸿Coriti de finibus.) Corit⁹ eſt & ciuitas Tuſcię, & mons, & rex pater Dardani. Vñ nunc ad quoſuis põt referri. ⸿Grauis homo.) Oriundo quidem Græcus, ſed qui nunc de Tuſcia veniſſet ad bellum. ⸿Miſcentem.) Perturbantẽ. ⸿Purpureũ pennis.) Bene galeatũ: vt, Purpurei criſtis iuuenes. i. pulchri. ⸿Veſana fames.) Alibi, Et male ſuada fames. ⸿Fugacem.) Velocem. ⸿Surgentem.) Creſcentem, cornibus eminentem. ⸿Comaſq; arrexit.) Naturale enim eſt vt irati leones erigant iubas. ⸿Lauit.) Ab eo quod eſt lauo lauis. nam hoc verbum & primę eſt coniugationis, & tertiæ, à qua nũc ait lauit. Item Horatius, Lauit amne crines. Itẽ, Neq; dulci mala vino lauere. ⸿Infracta.) Aut valde fracta, aut re vera infracta. ⸿Oroden.) Iſtum Oroden virum fortem itelligimus in fugam neceſſitate conuerſum. Nam ipſe paulopòſt dicturus eſt ad hortandos ſocios. Pars belli haud tẽnenda viri, iacet altus Orodes. ⸿Furto.) Inſidijs. ⸿Haud tẽnenda viri.) Aſper viris legit. ⸿Altus.) Magnus. vt, Sic pr̃ ille deũ faciat, ſic altus Apollo. ⸿Pęana ſecuti.) Pęan ꝓprie Apollinis laus eſt: ſed abuſiue ẽt alioꝝ dr̃. vñ Pindarus opus ſuũ, quod & hominum & deorũ laudes cõtinet, Pęanas vocauit. ⸿Nec lõgum lętabere.) Duo dixit: nec diu lætaberis, nec me indefẽſo. Homeri aũt more morienti dedit ſcientiã futurorũ: veluti Patroclũ morientẽ Hectori mortẽ prædicere.

ἄλλο δέ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν,
ὄυθην ὀυδ' ἀυτὸσ δηρὸν βέῃ, ἀλλά τοι ἤδη,
ἄγχι παρέστηκε θάνατοσ, καὶ μοῖρα κραταιὴ.
χερσὶ δαμέντ' ἀχιλλῆοσ ἀμύμονοσ αἰακίδαο.

Et Hectorem Achilli.

φράζεο νῦν μή τοι, τι θεῶν μήνιμα γένωμαι
ἤματι τῷ ὅτε κέν σε πάρισ, καὶ φοῖβοσ ἀπόλλων
ἐσθλὸν ἐόντ' ὀλέσωσιν ἐνὶ σκαιῇσι πύλῃσιν.

⸿Longum.) Pro longe, nomen pro aduerbio poſuit. ⸿Subridens.) Per iracundiam ridens loquitur. Vnde & illud per irriſionem dictum accipitur. ⸿Aſt de me diuum pater, atq; hominum rex Viderit.) Id eſt viderit vtrum Mezentio poſſit nocere ille, quem vos deorum & hominum creditis eſſe rectorem. ⸿Eduxit corpore telum.) Quo facilius poſſet perire. Lucanus, Non eget ingeſtis, ſed auulſis pectore telis. ⸿Dura quies.) Blande, cõtraria: ſic dictũ eſt & ſomnus ferreus. Eſt aũt Homeri comparatio.

ὣσ ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον.

⸿Cædicus Alcathoum.) In hoc loco eſt confuſio in aliquibus nominibus. nam quis ſit Troianus, quis Rutulus, ignoratur. ⸿Rapo.) Rapon dicitur ſicut Tarchon. ſed metri cauſa detraxit n, vt poſſit Synalœpha fieri: ſicut ſuprà, Haud procul hinc Tarcho. ⸿Infrenis equi.) Caſu equi aſperrimi, qui frenorum ſperneret regimen. Infrenos autem etiam homines dicimus: vt, Hinc Numidę infreni cingunt. Dicimus autem & infrenis, & infrenus:

frenus

frenus: ſicut inermis & inermus. ⸿Proceſſerat agis.) Cõtra Meſſapum dimicaturus: quod nequiuit, efficere. nam à Valero antequã ad Meſſapum perueniret, occiſus eſt. ⸿Haud expers.) Nõ ignarus virtutis parentum. ⸿Iaculo, & longe fallente ſagitta.) Iactu longe fallentis ſagittę. nã ἓν διὰ δυοῖν dixit. vt, Hamis auroq; trilicem. Itẽ, Moleq; & montes.

DONATVS.

⸿Venerat antiqs.) Nihil horũ ad bellorum pertinet cãm: ſed, vt ſæpe iam dictũ eſt, reficiendo lectori proficiunt. vel ne deturpetur dictio, ſi puris ac ſolis nominibus cõparat. Iſte igitur qñ bellandi ducebatur affectu, vt græcus ſe veteribus hoſtibus iungeret, magiſq; intentus eſſet in ꝑlium, q̃ in nuptias nouas. ⸿Hunc vbi miſcentẽ.) Etiam parabolæ propter ornatũ dictiõis interponunt, ne horreſcat totũ, ſi nomina ſola iungãtur, quũ igitur græcum iſtũ longe conſpexiſſet mezẽtius, adigit cauſam, quæ fecerat, vt lõgius appareret. habuit inquit purpureas pẽnas, & vxoris veſte perindeq; fœminea conſpicuus fuit: quũ in talibus inertia potiusq; virtus oſtendatur. mox in eum irruit mezentius auiditate tãta, quãta exuriẽs leo in ceruũ aut capreã fertur. in duo ſcilicet aĩalium genera, q̃ nec pugnare ſciunt, nec habẽt aliquã in reſiſtendo virtutẽ. cętera ad põpã deſcriptionis ptinent, vt leonis auiditas oſtendat, q tunc gaudet, quũ eius ora copia nimia cruoris horreſcũt: licet illius cã, qui veſte ac pẽnis cõſpicuus fuit, mezẽtius aduolaſſet. iñ cum per acies ad eũ ꝑuenire potuiſſet, multos ex ea occaſione proſtrauit. ⸿Sternit̃ ĩfelix Acron.) Bene dixit, infelix, vtpote qui derelicta otioſarum deliciaꝝ parte perrexit ad certamẽ martiũ, qđ implere nõ poterat. & inde infelix, q nec nuptijs nouę cõiugis potiri potuit, nec ſalute. ⸿Et calcibus atrã Tũdit hu. ex.) Expirans tundebat calcib⁹ terrã. ſic. n. faciũt occiſi tundẽdo terrã pedibus, dolorẽ mõſtrantes, quẽ interim ſentiũt, quũ alia rõne nõ poſſint. ſanguine aũt ꝓprio tela infracta cruentabat. infracta non fracta debemus accipere. alias enim infractum ſatis fractũ ſolet ſignificare. ⸿Atq; idẽ.) Hoc eſt mezentius. ⸿Fugientem haud eſt di.) Non dignum arbitratus eſt oroden ſternere fugientem. quanta. n. gloria eſſe potuit auerſum ferire? ⸿Nec iacta cæcum.) Aut non videnti letale vulnus inferre? quid igitur fecit? ⸿Obuius, aduerſoq; occurrit.) Vicit eius fugam, & ei aduerſus apparuit, qui pauloante poſterior fuit. ⸿Seq; viro vir Contulit.) Virtute melior, q̃ furto, contulit manum, & aperto certamine ſuperauit eum, qui ſe fugientem ſperauerat euaſurum. ⸿Tum ſuper abiectum.) Huius mors magnum ſuæ parti attulerat detrimentum: Perierat enim, in quo pars maxima victoriæ fuit, & per quem in magna pugnandi deſperatione pars aduerſa eſſe potuerat, & qui maiorem partem belli valeret implere, orodes, altus aliquando dicitur ſublimis. alti ſignificatio plenã tenet laudem. deniq; in laude vrbis romæ exprimenda, quum nihil fortius poeta repperiſ-

ſet

ſet, ait, atq; altæ mœnia romæ. Lætum autem clamoré ſocij dabant, q̄ Vir tantæ fortitudinis pede atq; haſta mezentiū premebatur. ¶ Ille autem expirans.) Qualiſcúq; es, inquit, hoc eſt quantūuis te arbitrare fortiſſimū, mortis meæ non euades vltioné, nec erit longi temporis lætitia tua. nam te quoq; cōfeſtim videbunt iſta arua proſtratū. hoc ideo poſitum eſt, quum dicantur diuinare morientes. deniq; expiranté oſtendit hęc locutum, & eiuſmodi dicta probauit exitus rerū: quippe ęneæ manu mox interemptus occubuit. ¶ Ad quē ſubridens miſta mezentius ira.) Mezétius, quum hæc audiuiſſet, iratus eſt propter maledicta, & ſubriſit. quod proferebatur ab eo, qui ſuum videret interitum. ſubridere non plenum ridentis affectum demonſtrat. ¶ Nunc morere.) Interim, inquit, tu morere. nec cures vlterius, quid mihi Iupiter infenſus præparet. ¶ Hoc dicens, edu. cor. te.) Quum hoc diceret eduxit telum e corpore hoſtis, quo eius perfecerat necem. ¶ Olli dura quies oculos.) Illius oculos ferreus ſomnus vrgebat, & quies ſęua non ventura iterum, aut iterum receſſura: ſed quæ in æternam noctem reduceret, quod penitus clauſerat. ¶ Cœdicus alchatoum ob.) Semel poſitum obtruncat, non ſemel accipiédū eſt, ſed hoc modo, cœdicus alchatoum obtruncat, ſacrator hidaſpem obtruncat. Meſſapus clonium lycaoniumq; ericatem obtruncat: ſed hoc fœditatis vitandæ cauſa prætermiſſum eſt, vt intelligatur potiusq̄ legatur. ¶ Illum infrenis equi.) Diuerſis modis hos dicit occiſos, alterum quippe fuit pedeſtri congreſſu, alterum iacentem, quum eſſet iſrenis equi dorſo deiectus. ¶ Et lycius proceſſerat.) Et hic deijcit & ad ſaltum pertinet, & ad nealcem. Subnectit diuerſitatem necis eorum. ¶ Inſidijs iaculo,) Inſignis erat nealces, inquit, iaculo ac ſagitta.

ASCENSIVS.

¶ Vene. an. &c.) Docet igiť quã ſtragé Mezentius edidit: & primum mortem Acronis deinde Orodis, vñ nihil eſt. Donati. ¶ Ordo eſt. Acron hō graius. i. græcus venerat de ſedibus an. coriti. ſ. vñ Dardanus ortus venerat dicit profugus. i. patriā fugiens. linquens hymenæos. i. nuptias infectos. i. imperfectos vbi. i. poſtq̄ Mezentius ſup. vidit hunc miſcentem. i. turbanté media agmina: exiſtenté purpureum. i. purpurei coloris aut purpuratū. i. ornatū pénis. ſ. cum plumis & oſtro. i. purpura coniugis pactę. i. deſponſatæ ipſe Mezentius ſupp. ceu. i. veluti: leo impaſtus. i. famelicus: peragrans. i. circūiens ſæpe ſtabula alta, ideo ſæpe enim pro ga: fames veſana. i. veniã pariens, ſuadet. ſ. ludo. i. incitat lupū: ſi ſup. talis leo: cōſpexit forte capreā. i. caprā ſylueſtrem: fugacem ideſt aſſidue fugienté aut ceruū. ſ. iunioré ſurgenté in cornua. i. cui cornua incipiunt ſurgere aut ſcd'm cornua ſeu vt cornua creſcétem, ipſe hyans imane. i. immaniter gaudet: & erexit. ſ. prius, comas, & hæret. ſ. modo viſceribus: ſuper accūbens. i. accumbens quaſi deſuper: & cruor teter. i. immundus & dirus lauit. i. imbuit & polluit: ora improba. i. famelica & improbe deuorantia. Sic Mezentius ruit alacer in medios hoſtes. Acron infœlix. ſ. quod cum tali congredi debebat ſternitur: & expirans. i. emittens ſpiritū tundit calcibus. ſ. p̄ dolore & indignatione: humum atrã. i. pernicioſam & inimicã, & cruentat tela infracta. i. quæ cadendo infregit, aut q̄ nunq̄ fregerat. Idem. ſ. Mezentius: haud. i. non dignatus eſt ſternere Orodé fugienté. i. quãdiu non puſillanimitate ſed neceſſitate coactus fugeret: nec dignatus eſt dare vulnus cæcū. i. improuiſum cuſpide iacta. ſ. a tergo: ſed ipſe obuius occurrit & ipſe vir cōtulit ſe viro aduerſo. i. ex aduerſo occurrenti, & non profugienti: exiſtens haud. i. non melior. i. peritior furto. i. inſidijs aut aſtu ſupple, q̄ Orodes: ſed armis fortibus. i. multa virtute agendis. Tū. i. deinde poſtq̄ quia melior erat, eū proſtrauerat ipſe nixus. i. innitens pede poſito ſuper abiectū & innixus haſta poſita ſuper abiectū. ſ. Orodem. inquit o viri ingens pars belli nō tennéda. i. contenenda ſed magnifaciéda nobis vñ ſperetis: quia Orodes altus: iacet. ſ. proſtratus. Socij ſecuti ideſt ſubſequentes & approbantes dictum eius conclamant pæana. i. canticum laudis lætum ideſt in ſignum lætitię: Autem pro ſed: ille. ſ. Orodes expirans inquit: ſupple quicunq; es tu, nō es victor me inulto, ideſt vltio fiet de morte mea in te: nec tu victor lętabere longum. i. per longum tépus: nã paria facta. i. ſimiles exitus mortis proſpectant quoq;. i. etiam te. atq; tenebis mox eadē arua. i. proſterneris etiam in his aruis: adiquē Mezentius ſubridens ira mixta. i. cum amaritudine quadam: dixit ſupple tu morere nunc. q. d. mors tua tibi certa &ineuitabilis eſt: aſt pater diuum atq; Rex hominum. i. quē vos talé putatis (Ipſe enim contemptor diuum id non cenſuit: aut ſi cenſuit fide: negauerat tamen factis) viderit de me. i. an mihi nocere poſſit quod tibi ſaltem negatum eſt. ipſe dicens hoc eduxit telum corpore ideſt extraxit Quies dura & ſomnus ferreus ideſt ſopor mortis qui vt ferrum durus eſt vrget olli ideſt tunc illi: & lumina clauduntur in noctem æternam, Cędicus, vir ille vt veroſimile eſt hetruſcus obtruncat alcathoum: Sacrator obtruncat hydaſpem & Rapo partenium, qui arcas videtur & orſen prædurum ideſt valde durum viribus. Meſſapus. ſ. equorum domitor obtrūcat & Clonium & Lycaonium & Ericatem. obtruncat dicit illū, ſcilicet priorem, hoc eſt Clonium iacentem tellure, ideſt ſuper terram, lapſu equi infrenis, ideſt aſperrimi frena recuſantis, & ipſe pedes, ideſt pedeſter obtruncat, hunc, ideſt Lycaonium, peditem, & Lycius, proceſſerat, ſcilicet contra eum, argis, ideſt ab argis, quem, ſcilicet Lycium Valerius haud. i. nō expers ideſt particeps virtutis auitę, ideſt aui, & maiorum ſuorum, deijcit. i. proſternit. Salius, ſcilicet Troianorum optimus ad curſum, vt in. v. viſum eſt, deijcit Atronium, & Nealces inſignis, ideſt valde expeditus iaculo, & ſagitta, longe fallente, ideſt ex improuiſo inuadente deijcit ſup. Salium.

PIERIVS.

¶ Comaſq; arrexit.) In aliquot antiquis, comas arrexit abſque particula copulatiua: ſed ea appoſita magis implet. ¶ Viſceribus ſuper accumbens lauit improba. Teter ora cruor.) Exéplaria quędam peruetuſta legunt. Super incūbens. In Ro. lauat, in reliquis lauit, quod ſecutus eſt Balbus. Lauitur patrios vbi victos ad amnes. Lauo enim lauas, & lauo lauis. Probus, & alij literati agnoſcunt. ¶ Poſito pede nixus.) Nixus per, x, omnia tam vulgata, q̄ manu ſcripta notant exemplaria, Probus, vt alibi dictum id, participium eiuſdem formæ dicit eſſe. cum Niſus proprio nomine, ¶ Pars belli haud tēnenda viris iacet Altus Orodes. Conclamant ſocij.) In Mediceo codi. viri, legitur, cum Paraphraſi, quæ vocandi caſum innuat. ¶ Proceſſerat Agis.) In codi. aliquot anti, ages, legitur, In aliquot etiam. Hargis, ſed agis recæptum. ¶ Deijcit, atronium Salius.) Pro Atronium, At tronium in quibuſdam codicibus inueni, Sed atronium in caſtigatioribus. ¶ Saliumque Nealces, inſignis iaculo, Et longe fallente ſegitta.) In Romano codice pro, inſignis, inſidijs, legitur, Mox quæ fuerint inſidię ſubiungit, Iaculo, & longe fallente ſagitta, ſed inſignis iaculo omnino recæpta lectio eſt & ſagicta, per, ct, quam diximus a ſagaci ictu dictam.

SERVIVS.

¶ Cædebant.) Legiť & cędebant. i. in terga vertebãt: ſcd'm quod Ruebant, inſequebanť ſignificat. Si autem cædebãt, ideſt occidebant: Ruebant, eſt cadebant. ¶ Iram miſeratur inané.) Generaliter dicit oém Iram bellicam. vbi enim tam inanis iracundia eſt, quàm in bello, vbi vt pereamus iraſcimur? ¶ Pallida Tiſiphone.) Non ipſa dea, ſed effectus furiæ, hoc eſt inſania. ¶ Orion, Cū pedes incedit medij p ma xima Nerei Stagna.) Orion (vt ēt in prio diximus) OEnopionis regis filius fuit, & conceſſus à Ioue, Mercurio, Neptunóque ſuſceptis hoſpitio. Hic venator immenſi corporis fuit, qui quodam tempore ſuſceptus à rege, cum vellet eius filiam vitiare, ille iratus ei oculos ſuſtulit. Cæcus itaq; Orion cū conſuleret quémadmodum oculos poſſet redpere, reſpōſum eſt ei poſſe lumina reſtitui ſi p̄ pelagus ita contra Orientem pergeret, vt loca luminū radijs ſolis ſemper offerret. Quod ille efficere ita potuit. nam cum audiſſet ſtrepitum Cyclopum Ioui fulmina fabricantium, ſono ad eos ductus, vnum de his humeris ſuis ſuperpoſuit, & eo duce oraculi p̄cepta cōpleuit.

Iam grauis æquabat luctus, & mutua Mauors
Funera, cedebant pariter, pariterq; ruebant
Victores, victiq;, neq; his fuga nota, nec illis.
Dij Iouis in tectis iram miſerantur inanem
Amborum, & tantos mortalibus eſſe labores.
Hinc Venus, hinc contra ſpectat ſaturnia Iuno.
Pallida Tiſiphone media inter millia ſæuit.
At verò ingentem quatiens Mezentius haſtam
Turbidus ingreditur campo, q̄ magnus Orion,
Quum pedes incedit medij per maxima Nerei
Stagna viam ſcindens, humero ſupereminet vndas,
Aut ſummis referens annoſam montibus ornum,
Ingrediturq; ſolo, & caput inter nubila condit.
Talis ſe vaſtis infert Mezentius armis.



plectit. Non autem incongrue fingitur ire potuiſſe p mediũ pelagus, quaſi filius pro parte Neptuni. Hęc autem cõparatio pertinet ad ſolam corporis proceritatem. ¶ Nerei ſtagna.) Epitheto eleuauit Tapinoſim more ſuo. ¶ Imperterritus.) Prima ẽ compoſitio, non ſecunda. nam hoc eſt per territus, quod & territus: & tunc eſt vera compoſitio cũ ſermonis natura corrũpitur. ¶ Spatium emenſus, quãtum ſatis haſtę.) Specioſa locutio. ¶ Voueo.) Conſecro, & dico. ¶ Prædonis corpore raptis.) Prædones ſunt qui populandam alienã inuadunt prouinciam. Alibi, Perfidus alta petens abrepta virgine prædo. ¶ Trophæum.) Dictum ἀπὸ τοῦ τρέπεσθαι, ideſt ab hoſtium conuerſione. vnde qui hoſtem fugaſſet, merebat tro

phęum.

Huic contrà Æneas, ſpeculatus in agmine longo,
Obuius ire parat, manet imperterritus ille,
Hoſtem magnanimum opperiens, & mole ſua ſtat,
Atq; oculis ſpatium emenſus, quantũm ſatis haſtę.
Dextra mihi deus, & telum quod miſſile libro, MEZ.
Nunc adſint. voueo prædonis corpore raptis
Indutum ſpolijs, ipſum te Lauſe trophæum.
Æneæ, [dixit, ſtridentemq; eminus haſtam POE.
Iecit: at illa volans clypeo eſt excuſſa, proculq;
Egregium Anthorem latus, inter, & ilia figit,
Herculis Anthorem comitem, qui miſſus ab Argis
Hęſerat Euandro, atq; Itala conſederat vrbe.
Sternitur infelix alieno vulnere, coelumq;
Aſpicit, & dulceis moriens reminiſcitur Argos.
Tum pius Æneas haſtam iacit, illa per orbem
Ære cauum triplici, per linea terga, tribusq;
Tranſijt intextum tauris opus, imaq; ſedit
Inguine: ſed vires haud pertulit, ocyus enſem
Æneas, viſo Tyrrheni ſanguine, lætus
Eripit à femore, & trepidanti feruidus inſtat,

phęum. qui autem occidiſſet, triumphum, ἀπὸ τοῦ θριαμβεύειν, ideſt ab exultatione. Sciendũ ſane Lauſo propriã ideò nihil profuiſſe pietatẽ, q̃d in eum pr̃ mente ſacrilega munera transferebat deorũ, & ei occiſorum ſpolia deuouebat. ¶ Anthorẽ.) Erit noĩatiuus hic anthores, quomodo Diores. nam ſi Anthor fuerit noĩatiuus, metri ratio non p cedit. oĩa. n. Græca nomina in or terminata, in obliquis caſibus corripiunt o. Vt Hector Hectoris, Neſtor Neſtoris, Caſtor Caſtoris. ¶ Alieno vulnere.) Telo, q̃d in Æneã fuerat deſtinatũ. ¶ Coelũq; aſpicit.) Vt, Alto quæſiuit coelo lucẽ. Item, Hauſit coelũ, mentemq; recepit. Naturaliter. n. morientes cupiunt ſatiari vltimo lucis aſpectu. ¶ Dulceis moriẽs reminiſcitur argos.)

Inter phyſica ſigna moriturorum, etiam hoc legitur patriæ aſpectum deſiderare perituros. ¶ Linea terga.) Lino enim tegebantur ſcuta, vt poſſet inhærere pictura. ¶ Ima haſta.) Hypallage, pro imo inguine. ¶ A' ſemine.) Vt etiam ſuprà diximus, ſecundū Caprum erit nominatiuus hoc ſemen: licet nuſquam lectum ſit, vt etiam ipſe commemorat.

DONATVS.

℄ Iam grauis æquabat luctus,) Luctus & funera iam grauis mars, & grauis exitus dimicationis æquabat. Paria quippe detrimenta vtriuſq; partis extabant. dicit iam quomodo æqualia. ¶ Cędebant pariter.) Quum ex vtraq; parte caderēt viri, & alternis vincerent, atq; alternis vincerentur nullus vertebatur in fugam & auerti non nouerat, tanta cupiditas obtinēdi in partibus fuit. ¶ Dij iouis in tectis.) Hoc eſt in cœlo poſiti. ¶ Iram miſerantur ina. Ambo.) Dij de ſuperna parte hæc cernentes miſeratione ducebantur, & dolebant ſic tantos errare, vt propter inanem cauſam iracundiæ cateruatim caderēt tales ac tam multi, & ad mortem licet natos vi potius interire q̄; lege. ¶ Hinc venus.) Strages tantę erant ſub oculis veneris & iunonis, quę partium ſtudijs ducebantur. tiſiphone autem furia illis de ſummo ſpectantibus inter virorum diſcordātium millia ſæuiebat. pallidam dixit, ꝙ pallidos faciat, quos furore commouerit, aut ipſam vere pallidam, in qua ineſſet perpetuus furor. ¶ At vero ingentem qua. mezen. haſtam.) Mezentius ingētem haſtam turbidus commouebat in campo ambulans. Parabola immittur, vt oſtendatur, quomodo turbidus ambulat in campo. ¶ Quam magnus orion.) Quia magnus eſt, inquit, orion, quum per medium mare ipſe facit viā, & ambulans humeris ſuis vndas excedit. ¶ Aut ſummis referēs anno. monti. or.) Aut ſi per terras ire maluerit, annoſam perindeq; ingentem ornum arborum ſummis e montibus referens, caput habet in nubes vſq; porrectum. ¶ Talis ſe vaſtis.) Sic ibat mezentius cum armis ingentibus. ¶ Cui contra æneas.) Contra hunc æneas parabat ire obuius, quū eum longe vidiſſet multitudini permixtum. ¶ Manet imperterritus.) Mezentius autem, quum videret æneam magno animo venientem manebat imperterritus & virtute ſua confiſus, ſtabat. ¶ Atq; oculis ſpatium emen.) Atq; ita ęſtimato oculis ſpatio, quo in corpus hoſtis peruenire haſta potuerat.) Dextra, inquit, mihi deus,) Quia omnibus locis contemptor diuum dictus eſt, perſeuerat in eo, nec dū aliquem rogat aſſerens ſibi nullum eſſe neceſſarium, vbi eſſet dextera ſua, & haſta, quam gerebat, qua iam multos occiderat. Contrarium eſt huic, omnes deos imbellibus prodeſſe non poſſe ſi ſua virtute non fidant. Iſte hoc videtur dixiſſe. deus mihi eſt dextra mea, cur alterius adminiculum quęram? deus mihi eſt telum meū, quo poſſum inimici ſanguinem fundere, cū aliquē rogem? ſunt alij ſupplices, qui non habent proprium, quo tuti eſſe in periculis poſſint, & hoſtem ſuperare certando. ¶ Voueo prædonis cor. rap.) Solent viri fortes, quum aliquem virū memorabilem fundunt, dijs aliquibus & marti vel maxime trophęa muneris & gloriæ cauſa conferre. & quum id faciunt deligere arboris truncum, eiq; occiſi arma ſuſpendere, vt tantum armati hominis ſpeciem mentiantur. Mezentius, qui deos ſuos dixit eſſe haſtam & dextram ſuā, atq; omnes ſemper & vbiq; cōtempſit, cui ſe collaturum ſpondet, quæ ſe ſperabat ęneæ ſuperato poſſe detrahere trophæum, ait te faciam lauſe, induam te ſpolijs, quę ęneę rapuero, & ad vicem inanis numinis tibi conſecrabo melius, quicquid dederit hoſtis occiſus. ¶ Dixit, ſtrid. q; emi. ha. Ie.) Vbi hęc dixit, ſtridentem haſtā eminus iecit: quod ait eminus, oſtendit metuentem. nullus enim ex longinquo iacit telum, niſi qui cū hoſte congredi cominus timet. ¶ At illa volans clypeo.) Miſſa haſta dū volat obiectu clypei occurrētis excuſſa eſt: & quę ęneā perimere nō potuit, in authoris corpus, quū is proximus ſtaret, excuſſa peruenit, atq; eum inter ilia & latus vulnere letali cōfixit. dicit autem, quis fuerit anthor, & vnde, & cuius meriti. ¶ Herculis anthorem co.) Anthor eſt, q merito virtutis fuiſſet herculis comes miſſus ab argis ad euandrū & amicitiam cum eo iunxerat, & in vrbe itala eſſe maluerat, q̄; ad ſuos reditū procurare. ¶ Sternitur infelix alie. vulne.) Huius exitum poeta nō inaniter gemuit. nō. n. vir [illegible]tus in cōgreſſione ceciderat, quod optabile eſt magis. Sternit̄, inquit, infelix. vnde īfelix? quia alieno vulnere fuerat ſtratus. ¶ Cœlūq; aſpicit.) Quaſi inimicū morte ſua deoꝝ iudiciū reprehēdēs. ¶ Et dulcē moriens reminiſcit̄ argos.) Veniebant argi in mentē morięti quaſi hoc vel alio genere apud ſuos nō eſſet moriturus, ſi remeaſſet, aut a ſuis in totū non receſſiſſet. ¶ Tum pius æne. ha. ia.) Si piū hoc loco miſericordē voluerimus accipere, quū non ꝑ eo poſitū reperietur? qd poete faciemus omnia circūſpecte ordinantię

nantię? Qūo, ait, pius, qui hoiem q̄uis inimicū uolebat occidere? pioꝝ. n. officiū eſt execrari hominis necē, & miſereri potius, quā ſeueritatē ratio tpis flagitat. conſiderata igitur mezentij perſona contēptoris diuū, & eius qui fruſtra haſtā miſerat, vtpote, q nullo numine iuuabatur: poterimus ſcire, qua rōne hoc loco ęneam dixerit pium, qui ſitiebat hominis necē & eius ſanguinē volebat effundere. accipiamus æneam pium officioſum in ſacris deorum omnium antiſtitem, numinumq; cultorem. Et hoc exemplo diſcamus, quid ſacrilegi & quid religioſi mereamur. Sternitur, vt infra poſitum ſit, contemptor diuū, & deorū cultor abſcedit de cōgreſſione ſuperior, ſpoliaq; rapta mezentio conſecrat marti, q colebat deos & interijt, q pro deo habuit dextram & haſtā ſuam, & improuidus ſpolia ꝓmiſerat filio. hoc ita eſſe & pium religioſum illuc cōplet exemplū ſecūdo conditum libro, Ait. n. impius ex quo titides ſed. n. ſcelerūq; inuētor vlyxes Fatalē ingreſſi ſacrato auellere tēplo Palladiū cęſis ſummę cuſtodibus arcis Corripuere ſacram effigiem, manibuſq; cruētis Virgineas auſi diuæ cōtingere vittas. Itē in octauo. Quā pius ęneas tibi. n. tibi maxima iuno Mactat ſacra ferens. ecce oſtendimus piū religionis contēplatione dictum Si. n. impij dicti ſunt, qui in deos tam nefanda commiſerant, merito pij appellandi ſunt, qui integro ritu deorum cultus obſeruant. ¶ Tum pius ęneas.) Hoc eſt triplici ęre firmatū. ¶ Per linea terga.) Accipiunt. n. ſcuta lineam texturam, quū fiunt. ¶ Tribuſq; tranſijt in tex. tau. op.) Tranſijt, inquit, & opus roboratum tribus corijs taurorum. ¶ Imaq; ſedit ingui.) Peruenitq; ima pars ferri ad inguinē, ſeditq; illic conſumpto impetu. ¶ Sed vires ha. pertu.) Nec vires plenas pertulit, ſicuti firmitate impedita. & licet necem hominis impedire nequiſſet, vulnus tamen intulit tale, quod debilem redderet. ¶ Ocyus enſem Æneas niſo tyr. ſan. læt. Eripit a femi.) Æneas lætus effectus, quum hoſtis ſanguinem vidiſſet, eduxit gladium, & animo feruenti inſiſtebat, vt vulnerati plenam perficeret necem.

ACENSIVS.

℄ Iam gfa. &c.) Recitat poſt mortē dubiū Æneæ & Mezentij, concurſum eiuſdē Mezentij vulnus: vnde qa nihil putat̄ Donat' argutiarum attuliſſe. ℄ Ordo eſt. Mauors. i. mars; grauis. i. durus vtriſq; ęquabat iam luctus & funera mutua. i. mutuo illata: ipſi cedebāt. i. occidebāt pariter. i. pariformiter ab vtraq; parte: & ruebant. i. cadebāt pariter (Melius eſt pp antitheſim dicere cadebant q̄; cedebant ēt quia dicturus eſt neq; his fuga nota neq; illis: quę ſi ceſſiſſent nota fuiſſet) ruebāt dicti victores. ſ. prius & victi neq; fuga eſt nota his. i. vnius partis viris, neq; illis. i. alterius. dij miſerantur. i. cū miſeratione aſpiciūt in tectis Iouis. ſ. in cœlo exiſtentes: aut in aere ſummo irā. ſ. mortaliū inanē. i. nihil contra fatorū ſeriē profuturam: amboꝝ populorum & miſerantur tātos labores eſſe mortalibus, Venus ſpectat hinc. i. ex vna parte. ſ. Troianos verſus, & Iuno Saturnia. i. Saturni filia ſpectat cōtra. i. ecōtrario. hinc. i. ex oppoſita parte. Tiſiphone. i. furia infernalis. hoc eſt furor bellicus, & inſania mentiū pallida. i. pallorē inducens ſęuit. i. graſſatur inter media millia. ſ. pugnantiū. At vero. i. ſed ad verum aut ꝓcipue. Mezētius quatiens ingentē haſtā: ingreditur cāpo. i. per campū: exiſtēs turbidus ſup. tam magnus, q̄; magnus Orion venator, ille maximus cū incedit pedes. i. pedeſter: p maxima ſtagna. i. ſtagnātes gurgites, nerei. i. maris medij ſcindēs. i. interſecās viam & ſupereminet humero vndas. ſ. maris aut q̄; magnus ſup. incedit referēs. i. reportans montibus ſummis ornū. i. talē arborē annoſam. i. vetuſtam & annis plenā: & cū ipſe igreditur ſolo. i. ſuper terrā: & condit. i. abſcōdit caput inter nubila. i. nubes. Talis infert ſe Mezentius ſup. cū armis vaſtis. i. valde amplis Æneas contra. i. ecōtrario: ſpeculatus ſup. ipſum in longo agmine: parat ire obuius huic. ſ. Mezētio ille. ſ. Mezētius manet iperterritus. i. minime perterritus opperiēs. i. expectās hoſtē magnanimū. ſ. Æneā viribus ſuis innitēs & confiſus & ſtat. i. cōſiſtit: ſua mole, i. q̄ſi illis terrorē incuſſurus, ac emenſus oculis ſpaciū ſup. tantū quantum ſup. ſit haſtę inquit ſup. dextra. & telū miſſile: qđ ego libro. i. concutio nūc: ſint mihi deus. i. loco numinis: nō ego diuinū auxiliū implorat: ſed in ſuis viribus ſpem ponit: ego voueo. i. cōſecro & dedico teipſum o Lauſe (q filius eius erat) trophęū. i. cōuerſi & victi hoſtis inſigne. indutū ſpolijs raptis ſupp. de corpore ꝓdonis. ſ. Æneæ alienā terram inuadētis. dixit. ſ. Mezētius. i. perfecerat votū & iecit eminus. i. e manu hoc eſt de longe haſtā ſtridētē. ſ. ex celeri motu at. i. ſed illa. ſ. haſta volans eſt excuſſa clypeo. ſ. Æneę a Vulcano fabricato: & figit. i. trāſfigit procul. ſ. ſtantē Anthorē. i. argiuum illū: egregium. i. excellentē virum fixit dico: inter latus & ilia: Anthorē dicit comitem Herculis qui miſſus ab argis ciuitate in pelopōneſſo hæſerat. i. adhæſerat Euandro: atq; cōſederat. i. ſi-

ſimul

mul ſedẽ & habitationẽ acceperat: in vrbe Itala.ſ. Pallantea vbi poſtea Roma dr̃ extructa. ipſe Anthores iſfœlix ſternit vulnere.i. telo alieno.i. quod alteri putatũ eſt inferri: & aſpicit cœlũ & moriens reminiſcitur argos.i. patriã ſuam dulces (In ſingulari dicit hoc argos in plurali hi argi) tũ.i. deinde Æneas pius.ſ. ꝑpetuo epi theto: nã locale nõ eſt, iacit haſtã illa.ſ. tranſijt per orbẽ.ſ. clypei: cauũ.i. concauũ triplici ære.ſ. confectũ: & per terga linea.i. lino tecta ſcuta: & per opus intextum tribus tauris.i. trium taurorũ tergoribus: & ipſa ima.i. ad imum deducta ſedit.i. manſit hærẽs inguine.i. ad inguen: ſed haud pertulit.i. non ſuperauit vires.ſ. armorũ & corporis, Æneas lętus ſanguine tyrrheni.i. Mezẽtij viſo: eripit ocyus enſem a femore.i. qui ad femur pẽdebat (Seruius a fœmine legit ſed puto primam longã) & ipſe feruidus inſtat trepidanti.ſ. Mezentio ex violento impetu Æneæ.

PIERIVS.

¶ Fuga nota, nec illis. (In ant. neq; qd' repetitum venuſtius vr̃. ¶ Telũ quod miſſile libro.) In Oblongo vibro. Sed.n. hæc dictio ſæpe cõfuſa alijs ẽt locis, reperit. ¶ Egregiũ anthorẽ.) Sunt q nomini adſpirationẽ addant, In Romano tñ codice & qbuſdã alijs antiquis abſq; adſpiratione notat. Nõnulli ẽt anctorem ſcribũt, c, litera ſuperflua. Quãuis ita ẽt ſit in Capri codicibus de Elegantijs, vbi procul & longe, & ꝑpe ſignificare dixit. Inepte vero quidam

dã & hic & ibi auctorẽ ſcripſere. Inuerſa, n, littera. Citat porro ꝑbus locũ, Herculis antorem comitẽ. Vbi nomẽ antores ita declinari dicit vt Diores. ¶ Illa ꝑ orbẽ aere cauũ triplici, per linea terga, tribuſq; tranſit intextum tauris opus: miſſum facio: aere cauo.) In Roma. codi. non.n. ita placet vt, cauũ. Illud non ꝓterierim, vbi, ꝑ linea terga: in alijs codicibus hr̃. In Romano ter linea terga legi, qd' maxime placet. Sunt ẽt codices: in qbus non linea: ſed lignea legit. Vbi ſuperius de Sulmonis ſcuto Trãſfixo a Niſo, dictum eſt. Fiſſo tranſit præcordia ligno. Scuta enim Viminum textu, vel bracteolis ligneis primũ contexuntur, mox tergorib⁹ ſuper inductis, laminis etiam æris vel Auro vel argento muniuntur. ¶ Eripit a femore.) In Mediceo & antiquis alijs exemplaribus, A femine legitur, & femen noĩatiuum agnoſcit Seruius ex Capro: & ita legẽdum eſſe grãmatici veteres aſſeuerãt, C, Iulius Romanus Tibullũ citat qui fœmini dixerit eo verſu. Implicuitque femur fœmini, non femori: quaſi ſit hoc femen huius feminis. Femen enim nominatiuo vt ſemẽ nondum legimus (ait is) a veteribus adſertum. Sane vero & Soſipater hoc Virgiliano verſu, fœmine, agnoſcit: cuius hęc ſunt verba. Hoc femur huius femoris. Sed frequentius huius feminis huic femini dictum, & femina q̃ femora. Ideo Tibullus hoc ipſum erudite cuſtodit: cum dicit. Implicuitq; femur femini. & Virgilius eripit a femine.

Ingemuit chari grauiter genitoris amore,
Vt vidit, Lauſus, lachrymæq; per ora volutæ.
Hic mortis duræ caſum, tuaq; optima facta,
Siqua fidem tanto eſt operi latura vetuſtas,
Non equidem, nec te iuuenis memorande ſilebo.
Ille pedem referens, & inutilis, inq; ligatus
Cedebat, clypeoq; inimicum haſtile trahebat.
Proripuit iuuenis, ſeſeq; immiſcuit armis:
Iamq; aſſurgentis dextræ, plagamq; ferentis
Æneæ ſubijt mucronem, ipſumq; morando
Suſtinuit, ſocij magno clamore ſequuntur,
Dum genitor nati parma protectus abiret:
Telaq; conijciunt, proturbantq; eminus hoſtem
Miſſilibus: furit Æneas, tectuſq; tenet ſe.
Ac velut effuſa ſi quando grandine nymbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis & agricola, & tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice ſaxi,
Dum pluit in terris, vt poſſit ſole reducto
Exercere diem, ſic obrutus vndiq; telis
Æneas, nubem belli dum detinet, omneis
Suſtinet, & Lauſum increpitat, Lauſoq; minatur.
¶ Quò moriture ruis? maioraq; viribus audes? ÆNE.
Fallit te incautum pietas tua. ¶ nec minus ille POE.
Exultat demens. ſæuæ iamq; altius iræ
Dardanio ſurgunt ductori: extremaq; Lauſo
Parcæ fila legunt: validum namq; exigit enſem
Per medium Æneas iuuenem, totumq; recondit.
Tranſilit & parmam mucro, leuia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neuerat auro:
Impleuitq; ſinum ſanguis: tum vita per auras
Conceſſit mœſta ad manes, corpuſq; reliquit.

SERVIVS.

¶ Lachrymæq; per ora volutæ.) Nõ viri fortis, ſed filij eſt cõſiderata perſona. ¶ Optima facta.) Alij legunt optime. ¶ Hic.) In hoc loco, vr̃ bello. nam aduerbium eſt. ¶ Siqua fidem tanto eſt operi.) Tanto operi, non de ſuis carminibus dicit: (nec enim ſibi arrogaret) ſed tanto operi, ideſt pietati & virtuti tuæ. nam hic eſt ſenſus, Ego quidem facta tua o Lauſe & mortem ex pietate venientem nõ ſilebo: ſi tamẽ crederet vetuſtas ex ſcelerato homine pium filium ꝓcreatũ fuiſſe. ¶ Inque ligatus.) Pro illigatus: & eſt Tmeſis cũ Hyſterologia. ¶ Inimicum haſtile.) Cuiuſdam quaſi picturæ pompa deſcribit. ¶ Iãq; aſſurgẽtis dextrę.) Iãq; ſubijt mucronem Æneæ dextre aſſurgentis, ad plagam ferentis. ¶ Morando ſuſtinuit.) Morã iniciendo eius impetũ luſit. ¶ Dum genitor nati parma.) De hiſtoria eſt. nã Scipio Africanus cum eſſet annorũ vix decẽ & ſeptẽ, patrem ſuum defendit i bello, nec ceſſit viginti ſeptem confoſſus vulneribus. ¶ Pręcipitant.) Pręcipitãtur. ¶ Dum pluit.) Hic diſtinguendũ. Nam ſi iũxeris. ¶ Dũ pluit in terris,) erit Archaiſmos. debuit enim dicere i terras. tamen ſciẽdum eſt Hemiſtichium Lucretij hoc eſſe, qd' ita, vt inuenit Virgilius, tranſtulit. ¶ Exercere diem.) Hypallage eſt, pro ipſi per diem exerceri. ¶ Nubem belli dum detinet.) Bellantum impetum ſuſtinet donec deferueat. Et bene tranſlationem fecit à vicina cõparatiõe. ¶ Fallit te incautum pietas tua.) Qđ credis idcirco me pium tibi veniam poſſe cõcedere: quia & ipſe pietatis intuitu dimicas pro patris ſalute. Tua autẽ pietas, prudenter eſt additum: quaſi non à parente deſcendens. ¶ Fila legunt.) Proprium fuerat Rũpunt: tñ Legunt, eſt aut tranſeunt, aut colligunt, vt, Littoraq; Epiri legimus. ¶ Exigit enſem per medium.) Poetica deſcriptio eſt. nam re vera fieri non potuit, vt gladius & tranſiret per corpus iuuenis, & abſconderetur in corpore iuuenis. nam exigit enſem, ẽ ex eo agit trãs corpus. ¶ Parmã.) Id eſt leuia arma, non clypeum. ¶ Minacis) aũt nõ Lauſi. non.n. ipſe minatus fuerat. Ergo ordo eſt, Mucro minacis, Æneæ.ſ. ¶ Vita ꝑ auras Conceſſit mœſta ad manes.) Id eſt anima. Et abuſiue dictum eſt. nã ad inferos ſimulachrum pergit, non aĩa.

DONATVS.

¶ Ingemuit cari graui. geni. amo. Vt vi. lau.) Huius caſum lauſus ingemuit. tetigit enim eum paternus dolor. & quid mœſtitię iterius gereret vberrimis lachrymis indicauit. videbat enim, quid paterno corpori iam eſſet inflictum, & qd perficiendæ necis eius cauſa hoſtis acerrimus præpararet. ¶ Hic mortis duræ caſum.) Duram mortẽ ad ætatem retulit, adoleſcentis facta vero deputauit laudi, quum in defenſiõe patris occubuit. & qa tale exemplum trãſire ad poſteros debuit, ait poeta. nõ ſilebo facta tua, memorãde iuuenis. confido enim & futurũ in laude maxima, ſi libri mei habuerint fidem. ¶ Ille pedem referens.) Quum ſe mezẽtius cõſideraret debilẽ redditum, atq; ex eo vltimam ſibi ſupereſſe fortunã, referre pedẽ nitebatur, & nexibus vulneris in pedibus paulatim cedere. prudenter autem faciebat, ne auerſus nudaret terga, ſed retrorſum ſedens præſens vitaret exitium. trahebat interea infixam haſtam clypeo, nec carere ea poterat, quam ſenſerat inimicam: ¶ Proripuit iuuenis.) Seſe his accipiendum, vt fit, prorîpuit iuuenis ſeſeq; immiſcuit armis. Quod quia duplicare odioſum fuit, vt ſuperiori ſimul inferiorîq; ſeruiret. ¶ Iamq; aſſurgentis dextræ pla. q;. ferẽ. Æneæ ſub. mu.) Expoſuit, quod dixit, proripuit iuuenis ſeſe. Iã æneas paratus fuerat, vt periret. deniq; iam leuauerat dextrã, & feriſſet, ni ille celerius ictum venientem præuidẽs patris corpus iugulumq; texiſſet. ¶ Socij magno clam. ſeq.) Egregiũ factum filij ſecuti ſocij clamoribus miſſilibuſq; hoſtem terrebant expellentes procul eius acceſſum donec ſubtraheret, qui ex cã vulneris ſa

luti ſuæ nō valebat aſſiſtere. ¶ Vrit æneas, tectuſq; te. ſe.) Quid enim facere potuiſſet tot obſidentibus, niſi aduerſus multitudinis vim ſeſe contegere? Furebat tamen, ꝙ plenam de tanto hoſte victoriam reportare non poterat. ¶ Ac velut effuſa.) Quemadmodum quum è nubibus grandinis nimbi, funduntur, cedunt cāpis aratores & agricolæ, & contra maiorem vim arte ſibi viator conſulit. dicit iam artis ipſius induſtriam. ¶ Aut amnis ripis.) In lateribus quippe amnium inueniunt loca, quæ hominem tegāt, aut exeſorum laterum receptaculis. ¶ Aut alti for. ſa.) Hoc eſt aut ſuffugij ſaxei fornicis vitat, quod aliter non pōt tolerare. Fornices dicunt curuaturæ, quę arcus aut cameras faciunt, ſiue ſint naturales, ſiue hominum manu perfectæ. ¶ Dum pluit in terris.) Hunc locum, quum pronuntiamus, ibi moram facere debemus, vbi dixit, dum pluit, & ſic addere in terris, vt poſſit ſole reducto exercere diem, vt ruſticus vel viator fugiens grandinem tandiu ſe abſcondat, quandiu pluit. reducto vero ſole exeat de latebris, & in terris exerceat diem ſcilicet, vt operet. ruſticus, & viator reliquum itineris, aggrediatur, ac repetat. Cęterum ſi ita pronūtiamus, vt pluit in terris, velimus eſſe, fiet vitium nō poetæ ſed male pronuntiantis. pluit enim in terras dicimus, non pluit ī terris. ¶ Sic obrutus vn. te. Æne.) Sic, inquit, ſe æneas tuebatur aduerſus nubem belli, quia in parabola grandinē infra poſuit. quę non exiſtit niſi contractis vndiq; nubibus. Iccirco eadem, & nubem belli dixit, & detinet, & lauſum increpitat, omnem vim telorum quum depelleret, nihilominus increpat lauſum, hoc eſt frequentibus vocibus arguebat, & tēdebat minas his verbis: ¶ Quo moriture ruis?) Bene, inquit, pro patris ſalute ſuccederes, ſi mecum æquo marte certare potuiſſes, non victurus ſed moriturus ruis in prælium. audes quod implere nō potes: extremę demētię eſt, dum cupis egregij filij probare pietatem, ſic & ipſa eadem incautum & improuidum deceptura eſt. hoc eſt quod ait: ¶ Fallit te incau. pie. tua.) Traductus errore dementiæ, dum ęneam metu duci imprudenter exiſtimat, exultare potius maluit ſaluti ſuæ magis & vitæ contrarius. ¶ Sæuæ iamq; altius ire Dar. ſur. du.) Supra dixit, furit ęneas, tectuſq; tenet ſe. habuit ergo iracundiam, quod mezentij necem non ſinebat implere. ſed quum lauſus inſultaret elatus dementia, ira ſuperior cumulata eſt. ¶ Cōuenerāt autem duo, ira æneæ ſæuientis, & imminēs terminus lauſi. ¶ Validum namq; exigit enſem.) Expreſſit irati percuſſoris mentem, & facilitatem cædis oſtendit. nam qui potuit adire medium, q̄ opportunum habuit, quē feriret. qui vero totū gladium condidit, q̄tum fuerat ira creſcente cōmotus? ¶ Tranſijt & parmā mucro.) Tranſijt, non ſemel accipiendum eſt, vt ſit tranſijt parmam, tranſijt leuia arma, non ſolida, pp ætatem minacis, quaſi ad terrorē compoſiti: & tunicæ cōmemorationem facit, vt oſtenderet pulchre potius veſtitum q̄ armis fortioribus tutum. deniq; nō ſcutum habuit, ſed parmam. non loricam ſed auro claram veſtē. neuerat, inquit, nō fecerat, quod primo fit ante texturā. hoc poſuit, vt perfectam ſpeciem demōſtraret. q̄o enim poſſet in vſum venire hominis, niſi neuiſſent aurum & texuiſſent. deſcriptione peracta, percuſſi ſubnectit & morientis imaginem. ¶ Impleuitq; ſinum ſan.) Quia medium iuuenē dixit eſſe percuſſum, hoc eſt ſupra cingulum. addit eius ſanguinem ſinum morientis impleſſe. ¶ Tum vita per auras Conceſſit.) Vnde ait ſanguis effuſus eſt, receſſit & vita.

ASCENSIVS.

¶ Ingemuit chari, &c.) Priuſquam mortem Mezentij inferat præmittit mortem. Lauſi, quem quia allocutus eſt Mezentius præſentem fuiſſe conſtat, vnde vero ſimile eſt laudatum vbique iuuenem patri ſuccurrere conatum, quam rem hoc loco deſcribit Poeta, At cum nihil approbatum ſit Donati. ¶ Ordo eſt. Lauſus ſcilicet filius. Menzentij: vt ideſt poſtquā vidit ſcilicet talia: ingemuit grauiter ideſt amare amore ideſt propter amorem & pietatem genitoris chari ſcilicet Lauſi: quāuis tyrannus eſſet & lachrymæ volutę ſcilicet ſunt per ora. ſ. Lauſi. Equidem ideſt ego quidem: non ſilebo, caſum ideſt fortunatum euentum durę mortis: quia contra imparem dimicandum erat: aut patrem ante oculos permittendum occidere, & tua optima ideſt laudatiſſima facta: o iuuenis memorande ideſt memoria digniſſime: ſi qua ideſt aliqua vetuſtas, eſt latura fidem ideſt credulitatem tanto operi ſcilicet tuo: nec ſilebo te o iuuenis memorāde. Ille ſ. pater. Lauſi Mezentius ſedebat referens pedem, exiſtens ſcilicet inutilis: inq; ligatus ideſt & illigatus & trahebat clypeo ideſt ſimul cum clypeo haſtile inimicum ideſt quo ab inimico vulneratus erat iuuenis. ſ. Lauſus proripuit ideſt porro rapuit ſeſe ſupple & immiſcuit ſeſe armis dextrę iam aſſurgentis ideſt ſe erigentis vt deſuper feriat: & ferentis plagam & ſubijt mucronem Æneæ: & ſuſtinuit ideſt ſuſpenſum & impeditum tenuit, ipſum morando ideſt impediēdo ſocij ſcilicet Lauſi, ſequuntur ſup. cum magno clamore, dum ideſt donec genitor abiret protectus parma ideſt ſcuto nati ideſt filij: & coniiciunt tela, & proturbant ideſt porro diſturbant: hoſtem. ſ. Æneam eminus ideſt de longe quaſi e manu iaciendo tela, vnde addit, miſſilibus ideſt per miſſilia & furit ideſt ferocit: & tectus ſcilicet clypeo contra tela: tenet ideſt cuſtodit ſe: quod prudentis viri eſt, qui non tam vt hoſtem inuadat q̄ vt ſe protegat accurrat Ac velut ſi nymbi ideſt nubes ventoſę præcipitant ſupple ſe quādo ideſt quādoq; & hoc grandine effuſa ideſt violenter deorſum miſſa, quaſi peluibus effuſa: omnis arator diffugit campis, & omnis agricola diffugit campis, & viator latet ſup. in arce tuta: aut ripis amnis ſcilicet alicuius aut fornice ideſt incuruatura ſeu circūferentia, aut teſtudine (eſt enim fornix proprie illa incuruatura arcualis quę eſt in pontibus portis & aliq̄bus ædificijs teſtudinatis: quale erat theatrum olim in cuius fornicibus & in murorum ciuitatis fornicibus, quia olim proſtabant publice meretrices ſeu proſtitutæ: ideo fornix pro lupanari & fornicor pro mœchor accipitur) dum ideſt quādiu pluit in terris. ſ. apricus vt poſſit exercere diem ideſt exerceri in die ſole reducto: ſic. i. eodē modo vt agricola ſerenitatem expectans grādine obruit. Æneas eſt ſup. obrutus telis. ſ. inimicorum: dum ideſt interea dum detinet ideſt immoratur: nubem belli ideſt bellātum impetum: quorum leuatę in caput eius manus, quaſi nubem grandinoſam præſentabant ſuſtinet omnes ſcilicet ingruentes: & increpitat ideſt cū crepitu redarguit Lauſum: & minatur Lauſo: dicens ſcilicet quo ruis o moriture: & cur ſupple audes maiora viribus? ego legerē potius audens vt ſit quo ruis o moriture & audens maiora viribus ideſt q̄ ſint vires tuæ: tua pietas ſcilicet in patrem: fallit te incautum: quia conaris quod efficere non poteris: nec ille demens ſcilicet Lauſus, non minus exultat ideſt inſultat in Æneam, quæ res effecit ꝙ pius pium occidit, & irę ſęuæ ideſt magnæ & diræ ſurgunt iam altius ideſt profundius aut intenſius: ductori Dardanio ſcilicet Æneæ: & parcę ideſt deæ fatales legunt ideſt occant Lauſo extrema fila ideſt extremum orſum aut contextū vitę námque Æneas exigit. i. extra agit & educit enſem validum. i. fortē & ponderoſum: p medium iuuenē. i. per dimidium iuuenis: & recōdit. i. iterum aut diligentius condit ſeu abſcondit in corpore iuuenis: totum. ſ. enſem: & mucro minacis. ſ. Æneę tranſit & . i. etiam parmam & arma. ſ. iuuenis. & tranſit mollē tunicam quā mater ſ. Lauſi neuerat ſupple. Lauſo: auro molli ideſt flexibili & ſubtili & vt dicunt nobili: & ſanguis ſcilicet effuſus impleuit ſinum ſcilicet Lauſi: tum ideſt deinceps: vita ideſt anima Lauſi conceſſit. i. cōmigrauit exiſtens mœſta, conceſſit dico per auras ad manes. i. ad inferos & reliquit corpus.

PIERIVS.

¶ Si qua fidē tāto eſt operi latura vetuſtas.) In antiquis aliquot exēplaribus, tanto operi, abſq; eſt, nulla facta colliſione legitur. Nam o ēt alibi apud Virgilium non in græcis tantū dictionibus, ſed ēt in latinis libera euaſit ab eliſione. Vt eo loco, mygonia generoſe domo, vbi pinguia culta. Quodq; alibi citauimus, antiqua e cedro Italuſq; paterq; Sabinus. Neq; tamē diſplicet, tāto eſt operi, quod etiā pleriq; vetuſti codices habent. ¶ Proripuit iuuenis.) In Ro. co. prorupit legitur, quod ideo quadrare videtur, quia ſequitur. Seſeq; immiſcuit armis. ¶ Iāq; aſſurgētis dextrę plagāq; ferētis Æneę ſubijt mucronē.) In ātiquiſſimo codice Romano, adſurgētis dextram accuſatiuo caſu legitur. Vt ſit ordo, ſubijt dextram Æneæ iam aſſurgētis, & mucronē ferētis plagam. Dicet rēto Mezentius inferius, vt pro me hoſtili pateret ſuccedere dextræ, quē genui. ¶ Nubē belli, dum detinet omneis, ſuſtinet.) In vulgatis quidē omnibus exēplaribus, & aliquot antiquis, detinet, legitur, hoc eſt moratur. Sed enim lectio illa mihi caſtiſſima videtur, quā in antiquiſſimo codice Romano reperi, nubē belli, dū detonet, omnē ſuſtinet, pulcherrima metaphora, & conflictui maxime cōmoda. quia pſertim dixerat nubē belli. Et alibi dixit, fulminat Æneas armis, pręterea Seruius lectionē hanc vr agnouiſſe, dū exponit, dum detonet. donec deferueat. Supius vero illud, dum pluit. In eodē Romano codi. uu, geminato, pluuit, ſcriptum eſt. Inde pluuia. Sed hoc idē in alijs quoq; authoribus. antiquiſq; codicibus obſerues. ¶ Tranſilit & parmam mucro.) In Ro. & in Oblongo, tranſilit, habetur, eſt tamē & tranſilijt. In antiquis aliquo. codicibus. ¶ Leuia arma minacis.) Quidā antiq codices legūt, minantis, Romanus duabus mutatis dictiōibus, media, arma. minaci, legit. Sed omnino mos eius librarij fuit. ſ. nonnunq̄ ſupfluam ponere, nonnunq̄ ob negligētiam pterire.

Seruius

At verò vt vultum vidit morientis,& ora,
Ora modis Anchiſiades pallentia miris,
Ingemuit miſerans grauiter,dextramq́; tetendit,
Et mentem patrię ſubijt pietatis imago.
Quid tibi nunc miſerande puer,pro laudibus iſtis?
Quid pius Æneas tanta dabit idole dignum? ÆNE.
Arma quibus lętatus,habe tua,teq́; parentum
Manibus,& cineri(ſi qua eſt ea cura)remitto.
Hoc tamen infœlix miſeram ſolabere mortem:
Æneæ magni dextra cadis.Increpat vltro POE.
Cunctantes ſocios,& terra ſubleuat ipſum
Sanguine turpantem comptos de more capillos.
Interea genitor,Tyberini ad fluminis vndam
Vulnera ſiccabat lymphis,corpusq́; lauabat
Arboris accliuis trunco:procul ærea ramis
Dependet galea,& prato grauia arma quieſcunt.
Stant lecti circu'm iuuenes:ipſe æger,anhelans
Colla fouet,fuſus propexam in pectore barbam,
Multa ſuper Lauſo rogitat,multosq́; remittit,
Qui reuocent,mœſtiq́; ferant mandata parentis.
At Lauſum ſocij exanimum ſuper arma ferebant:
Flentes ingentem,atq; ingenti vulnere victum.

SERVIVS.

¶ Pro laudibus iſtis.) Quia & contra fortiorē,& pro patris ſalute dimicare conatus eſt:ideo enim pluraliter laudibus dixit. Pius Æneas tāta dabit indole dignum.) Propter vitandā arrogantiam tertia perſona vſus eſt. Indoles aūt,eſt proprie imago q̄dam virtutis futuræ. Quibus lætatus,habe tua.) Moris enim fuerat vt cum his rebus hoīes ſepelirent̃ quas dilexerant viui. Si qua eſt ea cura remitto.) Aut more illo dixit, quo ſolet,ſepulturā ad ipſa cadauera nō pertinere : licet vmbris ſicut in ſeptimo legimus, profit,vt, Siq̄ eſt ea gloria ſignēt. Itē de Palāte, Vano mœſti comitant̃ honore. Aut certe ſiq̄ eſt ea cura Mezētio,id eſt patri ſacrilego, qui ſuperos inferosq́; contēnit. Æneæ magni dextra cadis.) Sic alibi, Nomē haud leue patrū manibus,Hoc referes telo cecidiſſe Camillæ. Cōptos de more capillos.) Antiquo.ſ.quo viri ſicut mulieres cōponebāt capillos:qđ veꝝ eſſe & ſtatuę nōnullæ antiquoꝝ docent, & pſonę,q̄s in Tragœdijs videmus ſiles in vtroq; ſexu,q̄; tūꝑtinet ad ornatū capitis. Interea.) Dū hęc gerunt̃. Et oīno ſic eſt apud poetas Interea,ſicut eſt apud Sall. Eodē tpe. Vulnera ſiccabat lymphis.) Noue & phyſice locutus eſt.nā cū aqua oīa infundant̃,ait ſiccari vulnus. Fluxus.n.ſanguinis aquaꝝ frigore continet̃. Lauabat.) Inclinatione recreabat. Procul.) Mō iuxta ſignificat: vt, Serta ꝓcul tm̃ capiti delapſa iacebāt. Grauia arma quieſcunt.) Bn̄ grauia: vt galeā,arma,ſed leuia intelligamus. Et talis eſt figura, ſicut illa Sallu. Leonē atq; alias feras.ergo & leo fera. Quieſcunt autē quaſi in terra poſita:qm̃ galea quæ pēdebat,poterat & moueri. Colla fouet.) Suſtinens ſe arboris trūco. Fuſus ꝓpexam i pectore barbā.) Barbā in pectus fuſam hn̄s. Archaiſmos eſt qđ ait in pectore,pro in pectus.vt alibi, Medijs effuſus in vndis: pro, In medias vndas. Multa.) Pro multū.ſicut, Et pede terrā Crebra ferit,pro crebro. Super arma ferebant.) Supra ſcutū: vt, Supra impoſitū clypeo referunt Palanta frequentes.

DONATVS.

¶ At vero, vt vultū vidit mo.) Æneas, vt vidit vultū morientis, miris modis pallore cōfuſus,ingemuit grauiter plena miſeratione cōmotus,& tetēdit dextrā. Cur hoc fecerit,multis īterpoſitis dr̃ interea ad miſeratiōis cām. vt oſtēdat ex qua cā miſeratio ipſa videat̃ extitiſſe. mentē ipſius,inqt,cōmouit rō pietatis,qa fuerat pr̃,& patri religioſe ſeruiuerat.neq; fugiebat eū,qd filij parētib⁹, qd parētes dēant liberis. Quid tibi nūc miſerāde puer.) Deliberabat æneas,qd cōferret mortuo,cui ſalutē volens pſtare nō potuit. Volui te,inqt,puer miſerāde ſeruare.inuidiſti,ne facerē,quid nūc pſtabo tibi? quē viuū ſeruare cōtendi. qd reſtat pietati,qđ cōferat ei.ſ.cuius morte gaudere nō poſſū: ętatis tuæ inde finis non pōt accedere titulis meis:nō poſſū gloriari de puero, & de eo,q mori potius voluit: q̄; patrē videre cōfectū. ferre nō pōt aius,vt armis tuis trophæa cōponā. Arma qbus lætatus habe tua.non.n. cōuenit hęc alicui deo collata ſuſpēdere. teq; parētū manibus,& cineri(ſi q̄ ē ea cura)remitto. Remitto te,inqt,vt porteris ad tuorū ſepulchra maioꝝ.pſtabo hæc manib⁹ tuis,ſi tn̄ aliqđ bn̄ficium ſentiūt mortui,vt hūanitas mea vel⁹ occiſo ꝓficiat. Veꝝ qa ex morte tua nihil acqri pōt gliæ meę,accedat tuæ,ꝙ te magnus æneas occidit. Eſt qppe memorabile in aduerſis ſolatiū nomē meritūq; victoris,& ea cecidiſſe dextra,q̄ multi viri fortes abſumpti ſunt: Increpat vltro Cū.ſo.) Quū accederēt & venirēt rutuli,vt proſtratū tollerēt, vltro eos obiurgabat,tāq̄; tardos & negligentes: Et terrę ſub.ip. San.tur.) Subleuabat iacētē,comas ſuas ex more ad pulchritudinē cōpoſitas terrę puluere & ſanguinis ſui vbertate turpātē. Interea geni.ty.ad fl.vn.) Truncus dr̃ ꝓprie robur arboris,qđ relinqtur ſine ramis & capite. hoc tn̄ loco integræ arboris truncū dixit,ptē.ſ.q̄ in imo ramis eſt vacua. Iſtud ita eē ex cōſequētibus ꝓbat. Ipſe, igr, grauiter vulneris & ſalutis ſuę deſperatiōe defeſſus ſuſtentabat arboris trunco: Procul ęrea ra.De.ga.) Galea aūt eius ramis ſuſpēſa pēdebat.tāgendo truncū & ramos ꝓculdubio arborē itegrā ſignificauit cuius imæ pti ſe mezētius dabat,q̄ ramos non hēbat: Et prato gra.ar.qeſcunt.) Galea, qa nō magni pōderis fuit,pēdebat ex arbore. arma, quia grauia fuerūt, prato repoſita qeſcebāt. Stant læcti cir.iu.) Qui ſolarent̃ ægrū & debilē tuerent̃: Ipſe ęger anhe. Col. fo.) Adiutus arboris trūco reficiebat colla,q̄ fuerāt dolore laſſata. Fuſus ꝓpexā in pec. bar.) Hoc ex abūdantia eſt poſitū. Multa ſup lau.ro.) Conſiderans ex aduerſis ſuis,quā tā vim ꝑtuliſſet ęnea certāte, tractās quoq; filij pſonā,ætatēq; cōſiderans,q̄rebat plurimū,qd ageret lauſus,& plurimos mittebat,ac ſępe, q reducerent iprudētē,ac mœſti patris mandata pferrent: mœſti merito,vtpote q ex vulneris cā ſatis ſaucius,de filij eſſet magis magiſq; ſalute ſollicitus. At lauſū ſocij.) Miſſi aūt veniebant flentes,nō reducentes viuū, ſed ſuper arma portantes occiſum.

ASCENSIVS.

¶ At vero vt vul.) Cōmemorat quō Æneas pius miſeratus mortē Lauſi,cadauer eius honeſta ſepultura donandū cū armis notis cōceſſit. Vn̄ cū nihil ſit Dona. ¶ Ordo eſt. At vero.i.ſed potiſſimū vt.i.poſtq̄; Anchiſiades.i.Anchiſę filius Æneas vidit vultū.i.effigiē faciei:moriētis.ſ. Lauſi, & vidit ora ipſi⁹ Lauſi pallātia miris modis:ipſe miſerans.i.miſeratiōe affectus ingemuit grauiter,& tetēdit.i.extēſam & ſuſpēſam tenuit ne amplius ꝑcuteret,dextrā.ſ.ſuā: aut potius tetēdit.i.extēdit Lauſo & porrexit dextrā,& imago prīę pietatis.i.quā erga patrē habuerat:ſubijt.i.cōmouit mentē Aeneę. Quid o puer miſerāde.i.digne miſeratiōe. qd pius Aeneas dabit tibi ꝓ iſtis.ſ.tuis laudibus.i. laudabilibus auſis dignū tāta indole.i inoliţa ad virtutē nā,q.d.neſcio. veꝝ habe tua arma qbus lætatus,ſup.es in vita,& ego remitto te mā̄ibus & cineri.i. antiq̄ ſepulturę,& buſto parentū.i.maioꝝ tuoꝝ ſi qua.i.aliq̄ eſt ea cura.ſ.aut manibus tuis aut patri,tn̄ tu ſolabere.i. ꝓ cōſolatione accipies mortē miſerā.i.miſerandā. Hoc.i.ꝑ hoc qđ.ſ.cadis dextra Aeneæ magni: qa glorioſum vr̃,non niſi a magno ſuparī. Aeneas increpat vltro ſocios cunctātes.i.imorātes leuare Lauſum,& ipſemet ſubleuat.i.ſurſū leuat ipm̄:turpātē.i.fedātē ſanguine.ſ.ſuo capillos cōptos de more. Genitor ſup. Lauſi: videlicet Mezētius ſiccabat interea lymphis.i.aquis vulnera.ſ.ſua ab Aenea illata.ad vndā fluminis Tyberini & lauabat corpus exiſtēs accliuis.i.accūbēs trunco arboris.galea ærea ꝑ ēdet ꝓcul ramis.ſ.arboris illi⁹: & arma grauia qeſcūt.i.iacēt prato.i.in prato: iuuenes lecti.i.egregij ad corporis tutelā lecti ſtāt circū. Ipſe ęger.i.ſaucius fouet.i.reficit colla.ſ.laſſa,anhelās.i.crebro reſpirās,fuſus.i.hn̄s fuſā in pectore.i.ꝑ pectus.barbā ꝓpexā.i.multū & ꝑ oīa pexā: & ſup. rogitat multa ſup.i.de Lauſo.ſ. filio & remittit multos q reuocent.ſ. ipſum a pugna,& q ferant.i.efferāt mādata parētis mœſti.i.dolētis ꝙ filiū in tali diſcrimine dereliquerit. At.i.ſed ſocij flētes ferebant Lauſum exanimē.i.mortuū & ſup.ſocij auferebāt flentes ipſum ingentē atq; victū ingenti vulnere, validū nāq; exigit enſem per medium Aeneas iuuenem,totumq; recondit.

PIERIVS.

¶ Ingemuit miſe.gra.) Quidā antiq codi.legūt,ingemuit grauiter,miſerās dextrāq; tetēdit. Vulnera ſiccabat lymphis, corpuſque leuabat Arboris accliuis trūco.) Exēplaria cōplura. Romanū Oblōgū,& q̄dā alia,legūt,lauabat,qppe qa pfectū eſt. Vulnera ſiccabāt lymphis. Sed.n.nō deſunt codices veteres,in qbus leuabat, legat̃,& eā lectionē agnoſcit ſeruius. Qua vero rōne leniret mēbra,tā vulneribus,q̄; certamine fatigata ſubiūgit. Arboris accliuis trunco. Id qđ in antiqs,adcliuis ſcribit̃,qđ Ser.exponēs iclinatio

ne recreabat, ait. ⁋ Procul ęrea ra. dep. gal.) In Ro. cod. ramo. vn⁹ eni ſatis erat ad ſuſtinẽdã galeã. ⁋ Stant lecti cir. iuue.) In aliquot anti. codi. ſtãt circũ lecti ꝓceres, legit. Sed hæc maieſtas in negocio bellico nõ vr̃ cõgruere: q̃re melius iuuenes. ⁋ Propexã i pe. bar.) Malũt nõnulli ꝓpexã. Sed ꝓpexã, In antiquorib⁹ l͞r. ⁋ Multosq; remit.) In Ro. codi. legit, multũq; remittit. Sed magis placet, multos, quod neſcio quid vehementius habet, quum & inſtantiam, & iterationem nunciorum oſtendat.

Malunt

Agnouit longe gemitus præſaga mali mens:
Caniciem immundo deformat puluere, & ambas
Ad cœlum tendit palmas, & corpore inhæret.
⁋ Tãtáne me tenuit viuẽdi nate voluptas? MEZEN.
Vt pro me hoſtili paterer ſuccedere dextræ,
Quem genui? tuáne hæc genitor per vulnera ſeruor
Morte tua viuens? heu nunc miſero mihi demum
Exilium infelix, nunc alte vulnus adactum.
Idem ego nate tuum maculaui crimine nomen,
Pulſus ob inuidiam ſolio, ſceptriſq; paternis:
Debueram patriæ pœnas, odijſq; meorum:
Omneis per mortes animam ſontem ipſe dediſſem.
Nunc viuo: neq; adhuc homines, lucemq; relinquo:
Sed linquã. ⁋ ſimul hæc, dicens, attollit in ægrum POE.
Se femur: & quãquã vis alto vulnere tardat,
Haud deiectus equum duci iubet: hoc decus illi,
Hoc ſolamen erat, bellis hoc victor abibat
Omnibus: alloquitur mœrentem, & talibus infit.
⁋ Rhœbe, diu (res ſi qua diu mortalibus vlla eſt) MEZ.
Viximus: aut hodie victor ſpolia illa cruenta,
Et caput Æneæ referes, Lauſiq; dolorum
Vltor eris mecum: aut aperit ſi nulla viam vis,
Occumbes pariter: neq; enim fortiſſime credo
Iuſſa aliena pati, & dominos dignabere Teucros.
⁋ Dixit, & exceptus tergo conſueta locauit POE.
Membra, manuſq; ambas iaculis onerauit acutis,
Ære caput fulgens, criſtaq; hirſutus equina.
Sic curſum medios rapidus dedit: æſtuat ingens
Imo in corde pudor, miſtoq; inſania luctu,
Et furijs agitatus amor, & conſcia virtus:
Atq; hic Æneam magna ter voce vocauit.
Æneas agnouit eum, lętuſq; precatur.
⁋ Sic pater ille deum faciat, ſic altus Apollo, ÆNE.
Incipias conferre manum,

SERVIVS.

¶ Ad cœlũ tendit palmas.) Increpans deos, quaſi ſacrilegus. Et ſciendũ vno eodemq; tpe nõ eum potuiſſe & inhærere corpori, & manus ad cœlũ leuare: licet poeta iſta cõiũxerit. ⁋ Corpore ihæret.) Aut ĩhęret corpore ſuo Lauſo: aut certe Hyſterologia eſt: vt ſit, hęret i corpe. Melius tñ eſt vt ſit Antiptoſis, ꝓ corpori: vt, Hæret pede pes, pro pedi. ⁋ Per vulnera ſeruor.) Aut re vera Per vulnera, q͞a per totũ corpus mucro trãſierat. aut iuidioſe vulnera ait ꝓ vulnus, ſicut Terẽ. Nõ perpeti meretricũ cõtumelias? cũ de Thaide loqueret. ⁋ Nunc demum exiliũ infœlix, Nunc alte vulnus adactũ.) Solatio. n. viuentis filij vtrũq; fuerat añ tolerabile. ⁋ Idẽ ego.) Qui nũc cãtuſ mortis ſui, qui feci vt exulis & ſacrilegi filius eſſe diceteris. ⁋ Pulſus ob inuidiam.) Excuſat, ne merito expulſus eſſe videat. ⁋ Omneis ꝑ mortes.) Per oĩa mortis genera. i. per diuerſa ſupplicia. ⁋ Vis alto vulnere tardat.) Alti vulneris violentia. ⁋ Alloquit mœrentem.) Triſtem. Hæc. n. aĩalia ſecũdum Homerum cum ſint triſtia, indicant dominoꝝ mortem futuram. Eſt autem Homeri comparatio.

Τὸν δ᾽ ἄρ᾽ ὑπὸ ζυγόφιν προσέφη πόδας αἰόλος ἵππος Ξάνθος. ἄφαρ δ᾽ ἤμυσε καρήατι, πᾶσα δὲ χαίτη Ζεύγλης ἐξεριποῦσα παρὰ ζυγὸν οὖδας ἵκανεν.

⁋ Rhœbe diu (res ſiqua diu mortalibus vlla eſt.) Hoc loco notant Virgiliũ Critici, qd' homini ſacrilego dedit prudentẽ ſniam: quã rem rõ naturalis excuſat. ea. n. quæ per nãm mouent animos, in quãuis pſonã cadunt. Illa vero ſunt tñ prudentũ, quæ non niſi cõſilio & rõne deprehendũtur. Vnde & Teren. ſeruis dat plerũq; prudẽtiſſimas ſnias qdem, ſed quę per nãm offerunt cunctis: vt, Ne qd nimis. ⁋ Spolia illa cruenta.) Arma Æneæ Lauſi cruore perfuſa. Vnde intulit, Et caput Ænee: per quod etiã ſpolia Æneæ intelligimus. nam Lauſo nihil detraxerat. Dixit. n. Arma quibus lætatus, habe tua. ⁋ Aut, aperit ſi nulla viam vis.) Aut ſi nullã oñdit fortitudo rõnẽ. ⁋ Neque. n. fortiſſime credo.) Qd' dignaberis habere dños, Teucros ſ. ignauos. nã hoc ĩtelligimus ex eo qđ dixit. ⁋ Equo fortiſſime.) Plerũq;. n. ex alterius pſonę Vituperatione vel laude, qd de alia dicat, agnoſcimus: vt hoc loco Troianos vitupatos ex eq laude cognoſcimus. Itẽ alibi cõtrà, Et nũc ille paris. ſ. adulter. nã illo loco ex pſona Paridis vituperat Æneas. ⁋ Exceptus tergo.) Equo ſe prębente ſuſceptus: quod fieri plerunq; conſpicimus. ⁋ Iaculis onerauit.) Auiditas ſæuiẽtis exprimitur ſæpius.

DONATVS.

¶ Agnouit longe gemitũ.) Quũ venientum gemitũ ſollicitus accepiſſet, anteq̃ nati funus cerneret, oculis ſuis, qd mali accidiſſet, agnouit. præuidet qppe aĩus pręſagio mala, & qd futuꝝ ſit, infelici cogitatione denũtiat. ⁋ Caniciẽ im. de. pul.) Bene poſuit, imundo puluere, eſt. n. & mundus. ⁋ Et ambas ad cœl. ten. pal.) Verus viuentis eſt dolor, quũ mortui funus amplectitur. non eſt vlla in amplexu funeris delectatio: ſed quędam medicina plangentis:

⁋ Tanta

⁋ Tanta ne me tenuit vi. na. vo.) Huncine habuit exitum mors mea & optatũ viuendi deſideriũ, hũc ordinẽ tenuit, vt infelix pr̃ per filij iteritum ſeruaret? O miſer ordo moriendi. viuo ego, quem priorẽ cõuenerat mori. & interijt, qui ſupereſſe debuerat patri ſeruor ĩfelix ꝑ filij interitum, & letum cariſſimi pignoris impudentibus oculis cerno. Ego iſta miſerrimus feci, & malũ oẽ, quod ętatis tuę fata diripuit, ego cõflaui: Non te ſinerem cũ tanto hoſte certare, & ab impari pugna te cautior reuocarẽ. O hoium miſeranda cõditio pñtiũ cæca, neſcia futuroꝝ. ſi hoſtilẽ impetũ virtutẽq; neſcieras, facere te debuerat mea calamitas cautiorẽ. pergis nõ defenſurus patrẽ, ſed pro prẽ moriturus. cui adhuc ſeruor infelix. cui nõ viuẽdi voluptas, quæ in te tũmõ fuit, ſed luctus accreuit & pœna. Hæc eſt ſortis meæ plaga deterior, hoc pnicioſiſſimum vulnus, quod nullũ tpis ſpatium nulla põt medicina ſanare. Inſedit altius, & tota penitus interna poſſedit. nihil dolore eſt vacuũ. ⁋ Idẽ ego nate tu.) Nec me fugit maleggeſta mea & obrutã multis criminibus vitã nomen tuũ & innocentiã maculaſſe. Incipit iam cãs criminari qbus filij ſui ſalus videret oppreſſa. ⁋ Pulſus ob iuidiam ſo.) Excluſus, ait, patrio regno per inuidiã quũ dicit inuidiã, vult oſtẽdere non ſe meruiſſe, quę paſſus eſt: ⁋ Debueram patrię pœ.) Aut ſi iuſte petebar ad pœnã, tradere me ſupplicijs debui. Duo latera tetigit, aut nihil aduerſi de ciuibus merui, aut ſi digna repetebant, contentum eſſe conuenerat. non. n. viuendũ fuit cum odio cunctorũ ciuium. ⁋ Omneis per mor. ani.) Conſentirem aduerſis meoꝝ ſtudijs, & me, qua vellent, pœna cõficerent. ⁋ Nunc viuo, neq; ad. ho.) Nunc, inquit, viuo, qui olim debueram mori. viuere. n. non debui, qui vniuerſis ciuibus meis qualibet rõne diſplicui: neq; adhuc hoies & lucẽ ipſam relinquo. Deliberabat, & per incerta conſilia rapitur. fixit ſniam, & extremis tandem aliquando conſenſit dicens, ſed linquã. faciẽ, inquit, ſerus, qd' olim differendo non feci. ⁋ Simul hæc di. attol. in æg. ſe femur.) Cũ ipſo vltimo verbo ſniæ, qua iudicauit ſibi eſſe moriẽdũ, in ęgrum ſe extulit femur: ⁋ Et quãquã vis alto vuln. tar.) Et licet tarderet alti vulneris violentia, haud deiectus tamen, neq; in totum debilitatus animo equũ duci iubet, vt eo veheretur debilis, quo vti ſolitus fuerat, quum floreret. ⁋ Hoc decus illi.) Ipſe ornamentũ dño fuit, ipſe ſolatiũ, ipſius auſpicio remeauit bellis ex oĩbus victor. ecce non ſolum corporis, veꝝ equi quoq; auxilium flagitabat. talis ẽt fuit, qui ad vltionẽ duci debuiſſet. non. n. tam vincere mezẽtius cupiebat q̃ filij interitum vindicare. tali ergo equo vti voluit, qui nõ niſi cũ palma remeare conſueuiſſet. ⁋ Alloquitur mœrentem.) Quaſi mala domini etiam ipſe ſentiret. ⁋ Et talibus infit.) Et hunc talibus verbis affatus eſt. ⁋ Rhœbe diu.) Qui videbatur triſtis, ſentiebatur poſſe dominum audire loquentem. diu eſt, inquit, quod viximus rhœbe, ſi tamen durat aliquid mortalibus diu, & diu dici poteſt, quod clauditur fine: ⁋ Aut hodie victor ſpe

illa

illa crue. Et ca. æn. re.) Proſpera ſimul & aduerſa propoſuit, quæ habent hæc incerta bellorum: ſed tñ deſiderio nõ viuẽdi, ſed vindicandi filium. Hæc primo conſtituit, quæ cupiebat impleri: ſecutumq; eſt, qđ poterat eſſe cõtrariũ. quũq; hoc ipſum diceret, addidit ſolatium ipſius euentus aduerſi: aut remeabimus, inqt, glorioſi poſt factum, & filii mei vindicabimus mortẽ, aut erit nobis periiſſe beneficium. ⁋ Neq; n. fortiſſime credo Iuſ. alie.) Neq; n. dignum eſt, vt in ptãtem hoſtiũ venias, & ſeruias teucris. pſperũ vt diximus poſuit, & aduerſum: ſed falſa ſpe in altero ductus eſt, in altero præſagium protulit. Nã qui fieri potuit vt ęneæ manus debilitatus euaderet, qui pualenti corpore tam grauiter potuit vulnerari? Aliud tñ quod pręſagii loco cõplexus eſt, accidit. nam vtriq; in ſcđo certamine ceciderunt: ⁋ Dixit & exceptus tergo.) Non dixit, aſcendit. quũ hoc facere nõ potuit. ſed exceptus eſt, inquit, vt oſtẽderet ex ſuperiore locu in equi tergo eſſe ſuſceptum. ⁋ Manuſq; ambas iaculis one. acu.) Quantũ timorẽ pcedẽtis expreſſit? qui quũ ſe aduerteret viribus paruis, ambas manus telis multis & acutis onerauit: quaſi ceſſante ſubſtantia dimicãtis, telorũ vigor aut numerus hoſtẽ ſuperare potuiſſet: ⁋ Aere caput fulgens.) Quid debili toto prodeſſe poſſet, aut fulgens galea, aut ſetoſa in capite criſta? ⁋ Sic curſum in medios.) Equi curſum in medios dedit, nõ ſuũ: ⁋ Æſtuat ingẽs Imo in cor. pu.) Expoſuit, cur dictum ſit, curſum rapidus dedit. duob⁹. n. animi motibus ęſtuabat. pudoris, quia inuenerat fortiorẽ, & cuius virtutẽ in vulneris atrocitate perſenſerat: & luctus, qa talẽ pdiderat filiũ. ⁋ Atq; hic ęneam.) Debuit nõ prouocare eũ, cuius virtutẽ ſenſerat, & timere potius, quẽ exẽplo ſuo pbauerat fortiorem: ſed cur metueret cui æquis votis aut vincere optabile fuit, aut perire? Vocauit igiť æneã magna voce, & ter hoc fecit. oñdit magnã in ſe poſt vulnus acceptũ animi pſeueraſſe cõſtantiã, nec de ſuis aliquid conatibus diminutũ. ⁋ Æneas agnouit eũ.) Mox vt ęneas vidit mezẽtium venientẽ, & vocẽ toties clamantis audiuit, intellexit quæ cã debilem reuocaſſet ad cãpum. ſciebat. n. dolore perditi filii hoſtẽ venire compulſum. quæ res attulerat gratulationẽ maximã, vt in cõgreſſu pficeret, qđ ipediẽtibus multis primo cõplere nõ potuit: remiſit tñ ẽt ipſe reſponſum, ne timorẽ aliquẽ ſilentio teſtaretur. ⁋ Sic pater ille deũ faciat.) Iccirco ait, ĩcipias cõferre manum. qa haſtis ſupra certatũ eſt, & inde videbať euaſiſſe, quia plurimorũ defenſus auxilio certamen vulneratus effugerat. accedente ẽt eo, quia apparebat eum non collaturum manum, qui equo potius fideret, non ſuis viribus.

ACENSIVS.

⁋ Agnouit longe gemitũ.) Docet quõ audita morte Lauſi rurſus in arma ruit moriturus Mezẽtius, & quõ iterum cum Ænea cõgreſſus ſit De qua re hoc ſolũ eſt Donati, Dixit, &c. Non. n. poterat aſcendere: ſed ex ſupiori loco ſe in equo cõpoſuit. Hęc ille. ⁋ Ordo eſt. Mens. ſ. Mezentii pręſaga mali. i. pręſagiens malũ, quia ſagax eſt mens hoium ad percipienda mala. i. incõmoda potius q̃ bona, agnouit longe. i. cum adhuc longe eſſent gementes: gemitum. ſ. ſocioꝝ, hoc eſt cãm gemitus quæ mors Lauſi erat & deformat, ideſt ſedat caniciem. ſ. capilloꝝ aut Barbę: multo puluere, & tendit ambas manus ad cœlum: nõ precaturus, ſed execraturus deos & inhæret. ſ. Lauſo, corpore. ſ. ſuo, aut hæret in corpore Lauſi. O nate tenuite me tanta voluntas. i. cupiditas & deſideriũ viuẽdi, vt paterer te quẽ genui ſuccedere dextræ hoſtili pro me. q. d. id quidem non decuit, ſeruorne, ideſt ſaluor ne ego genitor per hæc tua vulnera, viuens tua morte? q. d. id quoque indecẽs. Heu dolentis interiectio: exilium, ideſt expulſio e patria mea, eſt mihi nunc demum, cum. ſ. tui carendum eſt, Infœlix, ideſt durum & intolerabile, ſicut ſunt infœlicia, ideſt quę infœlicitatem afferunt vulnus, ſcilicet doloris eſt adactum. ſ. in præcordia: nunc alte. i. pfunde. ⁋ Idem ego.) Qui, ſcilicet cauſa mortis fui, maculaui crimine meo, ideſt tyrannide, tuum nomen. i. gloriam tuam q fuiſſes filius regis habitus: aut qui iniqui patris optimus filius ob ſcelus paternum nomen amiſiſti. Ego pulſus ſolio, ideſt ſede regali: & ſceptris, ideſt inſigni regali, hoc eſt regno meo: ob inuidiã meorum, ideſt quia mei mihi inuidebant: debueram pœnas patriæ. ſ. cui iniuriam intuleram & ipſe, ideſt ego dediſſem, ideſt dare debuiſſem odiis paternis, ideſt odia quæ de me patre tuo erant: p omnes mortes, ideſt omne genus moriendi, animam ſontem. i. culpabilem & noxiam. Nunc viuo, qui, ſcilicet mori debui, nec. i. & non relinquo adhuc homines, ideſt ſocietatem hominum: & lucem, ideſt vitam aut lumen cœli: ſed linquam, ſcilicet ſtatim, & ipſe dicens hoc attollit, ideſt erigit ſe in femur egrum, ideſt ſaucium: & quãqui vis alto vulnere, ideſt violentia alti, ideſt profundi vulneris prius ſuſcepti: tardat, ſcilicet ipſum aut quamquã vis plagæ, ſcilicet tardat ipſum alto vulnere. tamen ſupp. ipſe haud. i. non deiectus. ſ. animo: iubet equum, ſcilicet ſui m Rhœbum nomine: duci, ideſt adduci, hoc decus, ſcilicet equi, erat illi, & hoc ſolamen, ideſt ſolatium erat illi, aut potius ſic decus, ideſt honeſtamentum erat illi: hoc, ideſt per hunc equum & ſolamen, ideſt ſolatium erat ei hoc, ideſt per hunc equum & ipſe abibat, ideſt euadebat omnibus bellis victor: hoc, ideſt per hunc equum quẽ ſupple Mezentius alloquitur, mœrentem, ideſt triſtem, quia dominum ſuum triſtem ſentiebat Rhœbe nos viximus diu: ſi qua vlla res eſt mortalibus diu (videtur alterum abundare aut qua aut vlla: ſed coniuncta maiorem vim habent) aut tu victor, ſcilicet mecum, referes, ideſt reportabis hodie, illa ſpolia crueta, id ſt ſanguine perfuſa, ſcilicet Lauſi, & aliorum interfectorum: aut cum ſanguine ipſius perfuſa erunt, & caput Æneæ: & eris mecum vltor dolorum Lauſi, ideſt quos pro Lauſo patior, aut ſi nulla vis, ideſt violentia & virtus aperit viam, ſcilicet ad tantam victoriã. tu occumbes pariter, ideſt mecũ: enim pro quia o fortiſſime: ego credo ꝙ tu neq;, ideſt nõ dignabere pati iuſſa aliena, ideſt alia q̃ mea nec teucros dominos, ſcilicet tuos effectos, dixit, ſcilicet Mezentius & ipſe exceptus tergo, ſcilicet equi ex loco ſuperiori, nã aſcendere non potuit, locauit membra aſſueta, ſcilicet ipſi equo, & onerauit ambas manus acutis iaculis: fulgens caput, ideſt habens caput fulgens ære, ideſt galea ænea, & hirſutus criſta equina, ſcilicet in galea poſita ipſe rapidus, ideſt celer, dedit ſic, ſcilicet ornatus & inſtructus curſum in medios, ſcilicet hoſtes, ingens pudor quia videlicet filium occidere permiſerat, & vulneratus abſceſſerat, ęſtuat. i. ebullit in imo corde, ideſt in præcordiis & inſania: luctu, ideſt mœrore mixto & amor, ſcilicet in filium agitatus furiis, ideſt erynni, & virtus conſcia, ideſt cuius ſibi conſcius erat ſup. æſtuant in imo pectore, atque vocauit hic, ideſt in hoc ſtatu, & loco Æneam ter voce magna: quod & animi & roboris magni indicium eſt. Æneas agnouit eum, ideſt vocem eius quam iã in cõgreſſu audierat & ipſe lęt⁹ ptecať. Ille. ſ. optimus maximus pr deum. ſ. Iupiter faciat ſic, Apollo altus. i. ſublimis & cœleſtis faciat ſic, vt ſup. incipias cõferre manum. i. concertare mecũ.

PIERIVS.

⁋ Caniciem immundo deformat puluere.) Exemplaria omnia vetuſtiora, quæ verſauimus, multo deformat puluere, legũt: qđ miſeriam auget. Sed immundus proprium eſt epitheton pulueris. Deſumpta vero eſt ex Homero ſententia: vbi de Achille, occiſo Patroclo hæc, miſeriarum ſigna deſcribuntur. ἀμφοτέροισι δὲ χερσὶν ἑλὼν κόνιν αἰθαλόεσσαν χεύατο κὰκ κεφαλῆς. quod ita ẽt Catullus expreſſit. Caniciẽ terra, atq; iſuſo puluere fœdãs. ⁋ Vt pro me hoſtili paterer Succedere dextrę Quẽ genui.) In antiquis Priſciani codicibus hoc citato verſu. Succũbere, p ſuccedere, habeť. Quum tñ reliqui oẽs Virgiliani codices, quos inſpexi. Succedere, legãt. ⁋ Heu nũc miſero mihi demum exiliũ infœlix.) In vetuſtis pleriſque codi. exitiũ, eſt: qđ nõ æque placet, Ait. n. ſe facile tolerare exilium potuiſſe, dũ in tali nato conquieſceret, quo erepto: exilium demũ infelix eſſe. Quia vero ſeqtur, Nunc alte volnus adactũ. Recte ẽt legi põt exitiũ, infelix, quũ oĩno filiũ ſequi decreuerit, neq; eo perempto velit ſupuiuere. Inde in Æneã dicit. Hæc via ſola fuit, qua pdere poſſes. Infelix autẽ qđ videat ſe dediſſe cãm cædis. Infelix, quod fruſtra ſe morti ſubtraxerit, quum eam nunc vltro appetere cogať. ⁋ Aiam ſontem ipſe dediſſem.) Aliquot exemplaria, dediſſe, legunt vt conueniat cũ verbo debuerã. ⁋ Et quãq; vis alto vulnere tardat.) In vetuſtis codicibus quibuſdã legitur, q̃q; ſe alto volnere tardet. Sed. n. Seruius vis: agnoſcit. ⁋ Alloquiť mœrentẽ & talibus infit.) In codicibus aliquot antiquis, adloquiť mœrẽtem: ac talia fatur. ⁋ Sic curſum in medios rapidus dedit.) In antiquiſſimo codice Romano legere eſt. Sic curſu in medios rapidus redit. ⁋ Aeſtuat ingens imo in corde pudor.) Multa quidẽ exemplaria vetera, vno in corde, legunt. ſed, imo, magis placet, In Mediceo aũt codice nõ pudor, ſed dolor, habeť. Sed neq; tacebo q̃uis ineptum mihi videať, In codicibus aliquot manu ſcriptis legi, nõ, pudor ſed puer, quo itidem mõ iiſdemq; dictionibus peccatũ eſt in eo Propertii verſu. ſi puer es, alio traice tela tua. Quũ legendũ ſit. Si pudor eſt, alio traice tela puer. ⁋ Et furtis agitatus amor & conſcia virtus.) Carmen hoc non habeť in antiquiſſimo codice Romanæ notæ. Sed locũ habet in. xii. libro, vbi poeta de Turno loqtur, vt loco ſuo dicetur. Neque tamen incongruum eſt idem carmen in diuerſos vſus diſponere, veluti alterum iſtud. Vitaq; cum gemitu fugit indignata ſub vmbras, & Camillę ex Turno adcommodauit. ⁋ Aeneas agnouit eum.) In antiquis cod. eſt, adnouit enim, per interpoſitionem dictum.

┌Tantum effatus,& infeſta ſubit obuius haſta. POE.
Ille autem┌quid me erepto ſæuiſſime nato MEZ.
Terres?hæc via ſola fuit,qua perdere poſſes,
Nec mortem horremus,nec diuum parcimus vlli:
Deſine,iam venio moriturus,& hæc tibi porto
Dona prius.┌dixit,telumq; intorſit in hoſtem, POE.
Inde aliud ſuper,atq; aliud figitq;,volatq;,
Ingenti gyro:ſed ſuſtinet aureus vmbo:
Ter circum aſtantem læuos equitauit in orbes,
Tela manu iaciens,ter ſecum Troius heros
Immanem ærato circũfert tegmine ſyluam.
Inde vbi tot traxiſſe moras,tot ſpicula tædet
Vellere,& vrgetur pugna congreſſus iniqua,
Multa mouens animo,iam tandem erumpit,& inter
Bellatoris equi caua tempora conijcit haſtam.
Tollit ſe arrectum quadrupes,& calcibus auras
Verberat,effuſumq; equitem ſuper ipſe ſecutus
Implicat,eiectoq; incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cœlum,Troesq;,Latiniq;.
Aduolat Æneas,vaginaq; eripit enſem:
Et ſuper hęc.┌vbi nunc Mezentius acer?& illa ÆNE.
Effera vis animi?┌contra Tyrrhenus,vt auras POE.
Suſpiciens hauſit cœlum,mentemq; recepit.
[Hoſtis amare,qd increpitas?mortẽq; minaris? MEZ.
Nullum in cęde nephas,nec ſic ad prælia veni.
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lauſus.
Vnum hoc per(ſiqua eſt victis venia hoſtibus)oro:
Corpus humo patiare tegi,ſcio acerba meorum
Circũſtare odia,hunc oro defende furorem:
Et me conſortem nati concede ſepulchro.
[Hæc loqtur,iuguloq; haud iſci⁹ accipit enſem: POE.
Vndantiq; animam diffundit in arma cruore.

SERVIVS.

¶ Infeſta haſta.) In vulnus parata,ideſt portẽta.┌Qua ꝑdere poſſes.) Deeſt me.nã hoc dicit,niſi extincto filio nulla ſe rõne potuiſſe ſupari.┌Nec diuum parcimus vlli.) Quia Æneas inuocauerat deos.vt, Sic pater ille deum faciat, ſic altus Apollo.┌Deſine.) Scilicet mortem minari: qm̃ libẽter moriturus adueni.┌Vmbo.) Scutũ:nã à parte totũ intelligimus.┌Læuos equitauit in orbes.) Sc'd'm artẽ militię.nã eques ſtans facillime ſuperatur à pedite. In læuam aũt partẽ ideò circumibat, vt Æneæ dextrã partẽ circumueniret,quę vtiq; nuda erat.┌Pugna iniqua.) Pedes cõtra eqtem.┌Multa mouens.) Vtrũ in ipſum,an in equũ telũ torqueret:quo vulnerato Mezẽtius carebat effugio.┌Inter tempora.) Id eſt in frontem.┌Bellatoris equi.) Per quem bellum geritur.aliter hominẽ dicimus bellatorem, qui bellum gerit.┌Implicat.) Impedit.┌Cernuus.) Cernu⁹ equus dicitur qui cadit in faciem,q̃ſi in eam partem quam cernimus. Vnde & pueri quos in ludis videmus ea parte qua cernunt ſtãtes,cernui Vocantur: vt etiam Varro in libris theatralibus docet.┌Clamore incendunt cœlũ.) Implẽt. Et abuſiue dixit.┌Troesq;.) Gaudio.┌Latiniq;.) Dolore.┌Hauſit cœlum.) Hoc eſt aerem. Lucretius, In hoc cœlo qui dicit̃ aer.& hoc dicit poſtquã reſpirauit,& mentẽ recepit, poſt turbationẽ ex equi venientẽ ruina.┌Hoſtis amare.) Aſpere.Et eſt Homeri de telo dictum,qđ hic ad hoĩem trãſtulit. Ille.n.ait,πικρὸν ὀϊστόν.┌Nullũ in cæde nefas.) Mori viro forti nefas nõ eſt:nec ego ſic vt Vincerẽ veni:hoc eſt,cũ voluntate procũbo.┌Hæc pepigit mihi fœdera Lauſus.) Hoc eſt,nõ cum hoc pacto à te Lauſus receſſit,vt vitã requiram. Fœdera autem pepigit,per tranſlationẽ dixit:id eſt ſic nõ pugnauit Lauſus,vt vllum mihi vitæ relinqueret deſyderiũ.┌Venia.) Beneficium.vt,Orantes veniam.┌Nunc(oro)defende furorẽ.) Inimicorum iram & poſt fata ſęuire cupientem.Defende autem eſt prohibe:vt,Dum teneras defendo à frigore myrtos: Et bene petit ab Ænea,quòd eum ſcit vltro concedere,vt probauit in filio:petit autem non de eius pietate dubitans,ſed timens irã ſuorum.┌Haud inſcius.) Liptotes figura eſt.nõ.n.dixit nõ ignarus, ſed expectans oĩbus votis:vt, Munera nec ſperno:id eſt libenter accipio. In hac aũt figura plus cogitat̃,q̃ dr̃.┌Vndantiq; animã diffundit in arma cruore.)Ordo eſt, In arma vndanti cruore animã diffundit,cuius ſedem pleriq; ſanguinẽ volunt eſſe. & ſic eſt dictum vt, Vna eadẽq; via ſanguis animuſq; ſequuntur.

DONATVS.

¶ Tantũ effatus,& infe.ſub.ob.ha.) Magnam animi ac virtutis fiduciam mõſtrat,qui in hoſtem primus tela cõtendit. qđ ęneas non dubitauit perficere pergens obuius cum infeſto ictu haſtæ. ne habens tanti equi ſubſidium iterum verteret̃ in ſugam.┌Ille aũt).ideſt mezentius,inquit.┌Quid me erepto ſæuiſ.na. Ter.) Orbatũ filio fruſtra territas pr̃em.magis.n.poſt illius exceſſũ cupio mori,q̃q̃ me ipſe cupis occidere.ſed in hanc ꝑtẽ ſæuitiã tuã potius contendis exercere,q̃ formidoloſis verbis terres, cui votũ eſt,poſt filiũ mori.Odi hanc lucẽ, in qua incolumẽ natũ meũ videre nõ poſſum.inueniſti viã,qua mezentiũ perderes: alia enĩ ſuperare non poſſes.tunc vita mea cõſumpta eſt,quũ caderet lauſus.tunc perij,quum funus eius infelicibus oculis vidi.non horreo mortem,quin potius amo.Hęc enim dabit finem doloribus meis.hęc mihi miſericors filium reddet, & manibus eius patrẽ miſerũ benigna coniunget.nihil eſt ſæue hoſtis, qđ me vlteri⁹ terreas.mors mihi beneficium eſt, cuius minaris aduentũ.non parco dijs,quos ipſe veneraris,& colis,nec ſuperſtitioſis precibus rogabo, quos contẽno.habes ęmulos ſtudii tui. ſi religioſus es, feri ſacrilegum.ſi pernicioſus hoſtis macta captiuũ. ſileat iam ꝓteruitas linguæ, & ſermo, quo te plurimũ iactas, terminũ ſumat.Vna eademq; mihi ſententia eſt, moriturus potiusq; victoriam quæſiturus aduẽto.ſume tñ morituri munuſculum,& antequã id fiat, q'd prouenire iam cupio,excipe haſtas meas, vt iraſcaris,& ferias.┌Dixit, telumq; intorſit in ho:) Poſt hæc,quę dixit, iacere haſtas plurimas cœpit circumiens ęneam ingẽtibus gyris, ne auerſum ferire potuiſſet:┌Sed ſuſtinet au.um.) Occurrebat æneas oĩbus telis,& hæc excipiebat ſcuto,ecce probatũ eſt qua cã mezentius ambas acutis telis onerauerat manus.Tecta.n. nõ mittebat,niſi hoc conſilio primitus præparaſſet. Ille igit̃ multa tela mittebat,figebat multa,ſed hæc ſcuti ambitus ſuſtinebat,excipiebantur reſiſtẽtis arte,nullũ veniebat ĩ corpus.┌Ter circũ adſtantem.) Quũ ęneas vno in loco conſiſteret, ter mezentius læuos ĩ gyros circũit ſtantẽ,manu dirigens tela.┌Ter ſecũ troius her. Im.ær.cir.) Quoties mezẽtius circuit æneam gyris,toties heros troius occurrit ſcutũ obijciens.qđ iaculis iam fuerat infinitis inſertũ,& ſiluę faciẽ ꝓferebant.┌Inde vbi tot trax.mo.) Vbi tantæ tractę ſunt morę, vbi pudebat tm̃ teloꝝ numerũ ſcuto portare,tantaq; eſſent,vt hęc velli aut iam portari non poſſent.& quũ vrget̃ iniquo certamine.iniquũ certamen iõ fuit,quia mezentius,equi ꝑſidio & ſummo pugnabat.ęneas vero in plano poſitus maiore laboris pondere grauabat̃:┌Multa mo.aio.) Multa,quę facere deberet,ipſe cõferens ſecum,tandẽ reperto conſilio erumpit in factum.arte.n.opus fuit,vt ipſa peteret̃ cauſa,quæ iniquitatem certaminis faceret deniq; moris abruptis.┌Inter bellato.equi.) Magno hoc conſilio factum eſt.nouerat.n.mezentiũ iccirco equi auxilium petiuiſſe,quia ipſe debilis fuit.recte igit̃ ęneas de equi prima pernicie cogitauit. Ipſo.n.occiſo,nõ magni laboris fuerat,ad ipſius equitis interitũ peruenire.┌Tollit ſe arre.qua.) Hoc eſt erectis primo per aera pedibus,primis poſterioribus ſtetit.┌Et calcibus au.Ver.) Intelligit̃ hoc mutato ſchemate poſterioribus pedibus feciſſe,& cũ dolore ꝑnicioſo turbaret̃, obſequiũ ſolitũ & portandi cõſuetudinẽ perdidiſſe.┌Effuſum equi.ſu.ipſe ſe.) Aut ruina corporis ſui equus dñm implicauit:aut quia ſic deiecit, vt ille ſe explicare nõ poſſet.┌Eiectoq; incũ.cer.ar.) Pręter letale, qđ exceperat,vulnus,alius ei caſus acceſſit.vt eiecto armo cecidiſſet.Cernuum dicunt,qualẽ ipſe virgilius demonſtrauit, porrecto vno pede hoc eſt altero ex primis,reliquis vero collectis:capite quoq; in terram coarctato:huic acceſſerat malo, ꝙ armum etiã perdiderat:vt nec ipſe reparatione aliqua iuuari potuiſſet.┌Clamore inten.cœ.) Quis enim non miretur, aut conſiliũ viri fortis.aut facti ipſius & fortunæ euentum?┌Aduolat æneas.) Celeritate q̃ppe opus erat,anteq̃ ille ſe forte colligeret,aut iterũ ſubueniret̃ à ſocijs.┌Vaginaq; eri.en.Et ſu.h.) Et aduolat, & eripit,totũ ad celeritatẽ demonſtrandã pertinet. Vtrũq; ſimul factũ intelligit̃,& ſuper terrorem educti gladii hæc addidit inſultantibus verbis.┌Vbi nunc me.acer,& illa Effera.) Quam breuis dictio

ctio eius, qui ſe præparabat ad exigendã pœnã? quo nunc, inquit, Mezentii fortitudo diceſſit? quõ ſimul tua feritas tecum periit? quid profuit ſic vixiſſe, aut male meruiſſe de ſociis? quid deos tota temeritate cõtẽpſiſſe? Hęc Virgilius nõ ſpãliter poſuit, ne lõgũ faceret dictiõis tractum, quẽ breuem eſſe cõuenerat: tamẽ in eo, quod dixit, effera vis animi tui vbi eſt? poſſunt ẽt illa: q̃ diximus, & multa alia cõiecturaliter colligi. ❡ Cõtra tyrrhenus.) Ecce propter quã cãm Æneas properauit, recępit ſenſum Mezẽtius, ſed iã ſub gladio poſitus, qd auderet? quid faceret iacẽs, qd debilis, quid oppreſſus? potuit tñ loqui, & locutus eſt, quę neceſſitas exigebat. ❡ Hoſtis amare, quid increpitas?) Duo mala & hoſtẽ eſſe, & amarum dixit. Hoc gñe & gladio ſtricto, & inſultationi rñdet, deniq; ſequitur, quid increpitas? quõ hoc ad inſultationẽ & verba pertinet, morteq; minaris, ſi occiſurus es, inquit, iam feri, qd verbis ꝓtrahis moriturũ? ſæuitia eſt hoſtẽ diu cruciare ſub gladio, ſæuitia eſt verbis amaris appetere. ❡ Nullum in cęde nefas.) An nunquid iccirco dextrã gladiũq; ſuſpendis, ꝙ exiſtimas nefas eſſe ſi ferias? nullum crimen eſt, ſi hoſtis, tuis quod parabat, excipiat. ❡ Nec ſic ad pr. v.) Nõ ſic, hoc eſt nõ ea intẽtiõe repetiui certamẽ, vt vincerẽ, ꝓbatio huius dicti addẽda fuerat. iccirco adiecit. ❡ Nec tecũ. m. h. pe. m. f. lau.) Lauſus me perire voluit. Lauſus tecũ pactum meæ mortis induxit, nõ rogo, quũ nõ libet ſupereſſe poſt filiũ, non rogo, quod mereri contrariũ eſt: vnũ tñ peto, quod victi ſemper impetrare cõſueuerũt, & quod ipſe ſponte pſtitiſti filio meo. ❡ Corpus humo patiare tegi.) Verebatur eni ne ciues ſui veteris ac iuſti odii memores funus execrabile p mẽbra diſcerperent: & quod viuo nequiuerunt, redderẽt mortuo. deniq; quũ peteret, ſepulturam addidit. ❡ Scio acerba meoꝝ Circ. o.) Ecce oſtẽdit, quid timeret, nouerat qppe, ſe nihil de ſuis pręter acerba odia meruiſſe. grauiter. n. ſperabat moueri poſſe, quod grauiter lęſerat. ❡ Hunc oro defende fu. Et me conſortẽ nati.) Conſortem me feciſti filio, vno vtrũq; gladio perimens, vni nos ſepulchro pulſo meorum furore cõcede. ❡ Hæc loquitur.) Hoc eſt hęc Mezentius precando, loquitur. ❡ Iuguloq; haud inſcius accipit enſem.) Probauit Mezentius quod libẽter quęſiuerat mortẽ, ſciens deniq; pbuit ingulũ, ſciens impetum mucronis excępit. ❡ Vndantiq; animã diſ. i. ar. c.) Quo facto cruorẽ in arma diffudit, & animam naturæ reſtituit.

ASCENSIVS.

❡ Tñ effatus, &c.) Cũ Mezẽtii morte hũc decimũ claudit, oſtendens vim Mezentii & victoriã Ænee, de qua hoc ſolũ eſt Donati. Corpus humi patiare tegi. Verebatur. n. ne ciues ex veteri odio in eius cadauer nimis ſęuirent. Hæc ille. ❡ Ordo eſt. Æneas effatus ſup. eſt tantũ. i. id ſolũ quod pmiſſum eſt, & ſubiit obuius. ſ. Mezẽtio. Haſta infeſta. i. vim inferẽte. Aũt pro ſed, ille. ſ. Mezentius inqt quid. i. ad quid ò ſæuiſſime. i. moleſtiſſime aut imaniſſime, terres me. i. minaris mihi, nato erepto. i. poſtq̃ eripuiſti natum. Hęc ſola via fuit qua poſſes perdere. ſ. me. q. d. ſaluo nato, qa viuere voluiſſem, nunq̃ me interficere potuiſſes. Nunc aũt qa inuitus viuo forte me perdere poteris: nec horremus. i. nõ expaueſcimus mortẽ, nec parcimus. i. nõ concedimus vlli diuũ pro diuorũ: define. ſ. terrere, aut minari, nã venio moriturus, & porto tibi prius hæc dona. i. infeſta tela dixit. i. finiuit ſermonẽ, & intorſit telũ in hoſtẽ: inde. i. deinde figit aliud, ſup. telũ ſuper. i. inſuper, atq; aliud & volat
ingenti

Ingenti gyro, ſed vmbo æreus. i. curuatura clypei Ænee fortis q̃ſi ex ære: ſuſtinet. i. ſuſtẽtat. ſ. vim teloꝝ, ipſe Mezentius equitauit in orbes. i. gyros lęuos. i. ſiniſtros aut obliquos ter circũ. i. Æneã aſtãtẽ: iaciẽs manu tela: & heros Troius. ſ. Æneas circũfert ter ſecum immanẽ ſyluam. i. congeriem telorum infixorũ, tegmine. i. clypei ærato. inde. i. deinde vbi tædet. ſ. Æneam traxiſſe tot moras. i. tantum diſtuliſſe mortem Mezentii, aut tot impedimẽta obiecíſſe, & vellere. i. auellere & reiicere tot ſpicula. ſ. à Mezentio miſſa, & vbi ipſe vrgetur cõgreſſus pugna iniqua. i. inæquali cũ ipſe ꝑpedes cõtra equitẽ ingreſſus eſſet: ipſe mouẽs. i. agitans multa animo. i. conſiderans multa quõ. ſ. ſe contra hoſtẽ munitum teneret, & tñ illũ vinceret, & cõcludit equũ ipſius prius interficiendũ, erũpit. ſ. in pugnã tandẽ. i. poſt multam cunctationẽ & hæſitationẽ: coniicit haſtã inter tẽpora caua: equi bellatoris. i. belligeri, aut q & ipſe depugnare ſolebat, quadrupes. ſ. equus tollit ſe arrectũ, & verberat auras calcibus. i. poſteriore parte pedũ: & ipſe ſecutus ſuper equitẽ effuſum. i. excuſſum implicat. ſ. ipſum, & ipſe cernuus. i. pronus & inclinatus incũbit. i. inclinat ſe armo. i. humero erecto, Troes & latini incẽdũt cœlũ clamore Æneas aduolat. i. celeriter accurrit, ad lapſum. ſ. & eripit enſem vagina, & ait ſuper. i. inſup hęc. ſ. verba vbi ſup. eſt nũc ille acer. i. ſtrenuus Mezẽtius, vbi ſup. eſt nunc illa effera. i. imanis vis animi. Cõtra. i. ecõtrario tyrrhenus vt. i. poſtquã, ipſe ſuſpiciẽs. i. ſurſum aſpiciẽs: hauſit. ſ. oculis cœlũ: aut mẽte anhelitũ, & recępit mentẽ. ſ. ſaniorẽ. O amare hoſtis qd increpitas & minaris mortẽ, nullũ nefas. i. nulla deteſtatio indigna viro forti, eſt ſup. in cæde. i. occiſione paſſiua. i. licet occidar, nec ego veni ad pręlia ſic. i. vnico iaculo mutatus, nec Lauſus. ſ. filius meus pepigit mihi tecũ: hæc. i. huiuſmodi fœdera. i. cõmercia bellica, vt. ſ. mihi parcas, ego oro hoc vnum. i. ſolum per eam veniam quæ eſt hoſtibus, ſi qua venia eſt hoſtibus victis, vt ſup. patiare corpus. ſ. meũ tegi humo. i. ſepeliri: ego ſcio odia meorũ circũſtare acerba. i. immitia in me, ego oro defende hunc furorem. i. ne propter hunc. furorem inſepultus deſtituar: & concede me ſepulchro cõſortem nati. ſ. Lauſi. i. eiuſdem ſortis cum eo. Ipſe Mezẽtius loquitur hęc & ipſe haud inſcius. i. ſciẽs & videns, accipit enſem. ſ. Æneæ iugulo. ſ. ſuo. i. gutture: & diffundit animam in arma. ſup. cum cruore vndanti. i. vndatim effluenti.

PIERIVS.

❡ Quid me erepto ſæuiſſime nato terres) In antiquis aliquot codicibus legere eſt, terreas, quod quãuis ex ſententiæ congruitate ſit elegantiſſime dictum, quo pacto tamen verſui cõſultum ſit, videndum. Id quidẽ, ſiquis admittere voluerit, aut Synizeſin figuram eſſe dicat oportet, aut Amphimacrum loco dactili poſitũ, quod Virgilium etiam alibi feciſſe à Terentiano moniti comperimus, neq; id Valerius Probus inficiari poteſt. Sed enim, vt, quid ſentiam, dicam. Grammaticorum adhuc nemo loci huius meminit tam inſignis, non tacituri profecto, ſi quid illis, tale ſuboluiſſet: quare, terres, regerim: vt longe plura habẽt exemplaria. ❡ Deſine iam venio moriturus.) In anti. quod magis placet, nam, venio legitur. contra tyrrhenus vt auras. In aliquot codicibus &, legitur: quod non ita placet.

DECIMI LIBRI FINIS.

IN. XI. ÆNEID. LIB. MONOSTI.

Vndecimo victa eſt non æquo Marte Camilla,

IN EVNDEM MODESTINI IVRISCONS. ARGVMENTVM.

Conſtituit Marti ſpoliorum ex hoſte trophæum:
Exanimẽq; patri natum Pallanta remittit.
Iura ſepulturæ tribuit: tempuſq; latinis.
Euander patrios affectus edit in vrbe,
Corpora cęſa virum paſſim digeſta cremantur.
Legati referunt. Diomeden arma negaſſe.
Drances & Turnus leges æquante Latino
Concurrunt dictis. Æneas imminet vrbi.
Pugnatur. vincunt Troes. cadit icta Camilla.
Deinde duces caſtris donec ceſſere, minantur.

ALIVD IN EVNDEM.

Occiſis proprium pars vtraq; reddit honorem.

ASCENSIVS.

VNdecimo victa eſt.) Monoſtichi huius ordo eſt. Camilla, ſcilicet virgo bellatrix, victa eſt, ideſt victa deſcribitur vndecimo, ſcilicet libro Æneidos, Marte non æquo, aut quia per fraudem in pedes ex equo prouocata eſt, aut quia omni occumbenti Mars iniquus eſt. ❡ Ordo autem argumenti maioris eſt. Æneas ſupple conſtituit. Marti trophæum, ideſt inſigne hoſtium verſorum, ſpoliorum, ex hoſte, ſcilicet raptorum, & remittit patri, ſcilicet Euandro Pallanta exanimum, ideſt mortuum, & tribuit Latinis, ſcilicet oratoribus: iura ſepulturæ, & tempus, ſcilicet ſepeliendi duodecim, ſcilicet dierum: Euander edit, ideſt exprimit, in vrbe ſua affectus patrios, ideſt paternos in filium: corpora virum, ideſt virorum cæſa, ideſt occiſorum digeſta, ideſt in diuerſos rogos geſta: cremantur, ſcilicet à ſuis: legati, ſcilicet Latinorum ad Diomeden miſſi, referunt, ideſt reportant pro reſponſo, Diomeden negaſſe, ſcilicet latinis contra Troianos: arma, ideſt auxilia bellica, Drances, ſcilicet: vir ille facundus, & Turnus concurrunt, ideſt contendunt dictis, ideſt ſermonibus, Latino æquante leges, ideſt pręſidente eorum contentioni, quaſi pro tribunali Æneas imminet, ideſt ingruit interea vrbi,

vrbi, ideſt in vrbem Latini pugnatur, ſcilicet vtrinque & ſupple, Troes vincunt, & Camilla icta, ideſt percuſſa ab Arunte,

Supplicibus Calydone ſatus negat arma Latinis
Cum Drance alterno iurgat certamine Turnus.
Æneas equitem pręmittit, & obuia virgo
Excipit. extincta Rutuli dant terga, Camilla

runte, cadit, ideſt occumbit: duces minantur, ſcilicet mutuo donec ceſſere caſtris, ſcilicet Troianorum ante vrbem ſitis.



P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER VNDECIMVS.

OCeanum interea ſurgẽs au
rora reliquit.
Æneas (quãq̃ & ſocijs da
re tempus humandis
Pręcipitãt curę, turbataq́ꝫ
funere mens eſt)
Vota deum primo victor
ſoluebat Eoò,
Ingẽtem quercum deciſis
vndiqꝫ ramis
Conſtituit tumulo, fulgentiaq́ꝫ induit arma,

SERVIVS.

OCeanum interea ſurgẽs aurora reliquit.) More ſuo prætermiſit noctis deſcriptionem, quã tranſiſſe indicat pręſens ortus diei: & hoc eſt vnde Horatius ait, Nec verbum verbo curabis reddere fidus interpꝭ. Quę enim naturalia ſunt, omnibus patent. ¶ Æneas, quanquam & ſocijs dare tempus humandis.) Cõſuetudo Romana fuit vt polluti funere, minime ſacrificarent. Si tamen contingeret, vt vno eodemq́ꝫ tempore & funeſtaretur quis, & cogeretur operam dare ſacrificijs, laborabat vt ante ſacra compleret, q̃̃ funus agnoſceret. Vnde etiam Horatius Puluillus in Capitolij dedicatione cum ab inimicis ei filius extinctus nunciaret, ait, Cadauer ſit: nec voluit funus agnoſcere donec tẽpla dedicaret. Secũdum quem ritum etiam Æneas inducitur ante operam dare ſacrificijs: & ſic ad ſociorum & Pallãtis ſepulturam reuerti. ¶ Præcipitant curę.) Vrgẽt. Longã enim dilationem ſepultura non patiẽ. ¶ Turbataq́ꝫ funere mens eſt.) Funere Pallantis. κατ' ἐξοχήν. nã hæc eſt conſuetudo apud poetas, vt à plebe ſegregent duces. Sic paulopoſt ait, Interea ſocios ĩhumataq́ꝫ corpora terrę Mãdemus. & intulit, Meſtãq́ꝫ Euãdri primus ad vrbem

Mezentij ducis exuuias, tibi magne trophæum
Bellipotens, aptat rorantes ſanguine criſtas,
Telaq; trunca viri, & bis ſex thoraca petitum,
Perfoſſumq; locis, clypeumq; ex ære ſiniſtræ
Subligat, atq; enſem collo ſuſpendit eburnum.
Tum ſocios (nanq; omneis eum ſtipata tegebat
Turba ducum) ſic incipiens hortatur ouanteis.
¶ Maxima res effecta viri, timor omnis abeſto, ÆNE.
Quod ſupereſt: hæc ſunt ſpolia & de rege ſuperbo
Primitiæ, manibusq; meis Mezentius hic eſt.
Nunc iter ad regem nobis, murosq; latinos:
Arma parate animis, & ſpe præſumite bellum.
Ne qua mora ignaros (vbi primum vellere ſigna
Annuerint ſuperi, pubemq; educere caſtris)
Impediat, ſegnesq; metu ſententia tardet.
Interea ſocios, inhumataq; corpora terræ
Mandemus, qui ſolus honos Acheronte ſub imo eſt.

vrbem Mittatur Pallas. Sic dictum eſt, Relliquias Danaum, atq; immitis Achilli. Itẽ, Forſitan & Priami fuerint quæ fata, requiras. ¶ Primo victor ſolebat Eoo.) Anteq̃ luctũ ſubiret & funeſtaretur. Primo autem Eoo, ſubaudimus tempore. nã Græce ἠὼς dicitur, quã nos Auroram vocamus. Homerus. ῥοδοδάκτυλος ἠὼς: quod nomen Latini traxerunt per deriuationem, vt diceret, Et lætus Eois Eurus equis. Item, Eoasq; acies. Sane, vt etiã ſupra diximus, in hoc ſermone prima ſyllaba naturaliter producitur, ſed cum opus fuerit, corripitur: aut licentia nominis ꝓprij, aut quia eam vocalis ſequitur. ¶ Conſtituit tumulo.) In colle: quia trophęa nõ figebantur niſi in eminentioribus locis. Salluſtius de Pompeio, Deuictis Hiſpanis, trophæa in Pyrenæis iugis conſtituit. Ex quo more in vrbibus figebantur trophæa in arcubus exædificatis. Ideo autem nunc trophæum ponit Æneas, quia necdum plenam eſt victoriam conſecutus: ſed occiſo Mezentio fugauit exercitum. plenæ enim victoriæ, vt ſupra diximus, triumphus debetur. Et perſoluit vota vel propter tanti ducis interitum, vel quia fas erat etiam de primitijs ſacrificare. ¶ Tibi magne Trophæum Bellipotens.) Hoc per Parentheſim dictum eſt. ¶ Aptat.) Apte locat, & congrue. ¶ Telaq; trunca viri.) Perfracta: ita enim in trophæis poni conſueuerunt. Iuuenalis, Et fracta de caſſide buccula pendens, Et curtum temone iugum, victæq; triremis aplauſtrę. ¶ Et bis ſex thoraca petitum, perfoſſumq; locis.) Duodecim vulneribus appetitum: quia, vt ſupra diximus, totius Tuſciæ populus in duodecim partes fuit diuiſus: vt, Gens illi triplex populi ſub gente quaterni, qui ſingulis Lucumonibus parebant. Moris autem fuit vt interemptos duces omnis vulneraret exercitus. Sicut etiam de Hectore Homerus commemorat.

οἳ καὶ θηήσαντο φυὴν καὶ εἶδος ἀγητὸν
ἕκτορος. οὐδ᾽ ἄρα οἵ τις ἀνουτητί γε παρέστη.

Vnde eſt, Quæ circũ plurima muros Accępit patrios. ¶ Clypeũq; ex ære.) Figuratius, q̃ ſi æreum diceret. ¶ Enſem collo ſuſpendit eburnum.) Vaginam eburneam. Sane ebur, eboris facit, non eburis: ſicut murmur, murmuris. Vnde quia in ꝑncipalitatis declinatione varietas inuenitur, etiam deriuatio varia eſt, nam eburnus facit ab eo quod eſt ebur: eburneus ab eo quod eſt ebor eboris. ¶ Maxima res effecta viri.) Occiſo tãto duce: ſimul etiam trophęi oſtenditur cauſa. ¶ Abeſto.) Abſit: nam tertia perſona eſt. Quod ſupereſt.) De reliquo: & eſt abſoluta elocutio. ¶ Et de rege ſuperbo primitiæ.) Aut hoc dicit, primitiæ iſtę quas fecimus, non de plebe ſunt, ſed de rege ſuperbiſſimo. Aut certe ſuperbum regem Turnum accipiamus, nam de ipſo legimus, Ac Rutulum abſceſſu iuuenis cum iuſſa ſuperba Miratur: vt ſit ſenſus, Hæc ſpolia & hanc primam belli partem ſuperbo Turno ſuſtulimus. Nã hoc epitheton proprium Turni eſt, quod ei Virgilius pro ingenti ſcelere dat. Apud maiores enim ſuperbia ingens facinus fuit, adeo vt Tarquinius pro multis ſceleribus ſuperbi nomen accęperit. ¶ Mezentius hic eſt.) Talis. vt, Hunc ego te Euryale aſpicio? ¶ Murosq; Latinos.) Iam campeſtri ſuperauimus prælio: reſtat vt etiam obſidione vincamus. Credit enim quod ſibi iam aperte nullus occurrat, nec inaniter. nã & paulopoſt dicturus eſt Turnus, Furta paro belli Et in duodecimo Latinus, Vix vrbe tuemur Spes Italas. ¶ Arma parate animis.) Aut Hypallage eſt, ꝓ armis parate aĩos, aut certe eſt mutanda diſtinctio, vt ſit, animis & ſpe pręſumite bellũ, mente pręoccupate. vt ſupra Turnus, Et pugnã ſperate parari. Bene autẽ ait Præſumite, quaſi rem iam ſui iuris, vt ei deberi videatur iam certa victoria. ¶ Vellere ſigna annuerint ſupbi.) Ne in mora ſitis, cum captatis auguriis ad bellum exire cœperimus. Vellere aũt ꝓprie dixit, quia romana ſigna figebantur in caſtris: & cum ad bellũ eundum fuiſſet, captatis augurijs auellebãtur è terra, nã alibi ea figi non licebat. Sed inter auguria etiã hoc habebãt, ſi auellentẽ facile ſequerentur, adeo vt cũ filio in Arabis Parthico bello ſit Craſſus occiſus, qui iturus ad pręlium auellere ſigna vix potuit. ¶ Interea ſocios.) Donec tempus obſidionis adueniat. ¶ Qui ſolus honos Acheronte ſub imo eſt.) Propter, centum errant annos, volitantq; hæc littora circum. Et bene Acheronte ſub imo, quia hęc res ad vmbras tãtum pertinet. Nam apud prudentes homines nullius momenti ſunt iſta.

DONATVS.

OCeanum interea ſurgẽs aurora reliquit.) Initiũ diei dicit veniſſe, & eam horã, qua non dũ ſole exorto pręcedens iam apparet aurora. ¶ Æneas q̃q; & ſo. d. te. h. Prę. cu. t. q. ſ. m. e. &c.) Duo habuit Æneas quæ faceret, humare occiſos. & dijs vota perſoluere. alterum. n. propter humanitatẽ fuerat curandum, alterum ꝓpter venerationem deorum, quibus iuuantibus multa proſpere geſſerat, debuit impleri. ſed quia diuina obſequia cæteris omnibus ꝑponẽda magiſterio ſuo Virgilius monſtrat. & ipſum Æneam in deoꝝ cultu vult oſtẽdere peritiſſimum, ſic cõſilia eius aſſignat. Licet enim Æneam ipſum tangeret cura humandi eos, quos bella deiecerãt, hanc tamẽ deorum cauſam non omiſit: ſed diſtulit negociorũ ordinẽ veris tractatibus tribuens. Oriẽte q̃ppe aurora anteq̃ quidq̃ noſtrorum actuum moueamus, pręteritorum recte geſtorũ vota ſoluenda ſunt, & futurorum vel præſentium poſcenda ꝓſperitas. ¶ Ingentem quercum.) Illic enim templum tum erat nullum, cuius faſtigio captiua arma ſuſpenderet, aut infigeret foribus. Elegit igitur oſtentationis cauſa tumulum multo alijs ditiorem: hic conſtituit ingentem quercũ amputatis vndiq; verſum ramis, ne brachia arboris geſtandis indumentis obſtarent. Ingentẽ vero ideo, vt geſtandis omnibus, quæ magni ponderis fuerant idonea perduraret. Omnia hæc laudes Æneæ teſtantur, q̃ erga deos pius, q̃ humanitatis memor, q̃ virtute præcipuus, q̃ in tractantibus primus, q̃ peritus in ſacris, & quidquid de hoſtibus manu eius occiſis præferendi genere dicitur, ipſius laudibus applicatur gloriæ. tunc enim apparet nomen meritumq; victoris, ſi dicatur potẽs, qui ſuperatus aſſeritur, conſecrandi quoq; trophæi cauſam quam putamus fuiſſe? niſi quę tangeret deorum venerationẽ, Debuit. n. armis eius votum ſolui numinibus, qui ſacrilega mẽte deos ſemper & vbiq; contempſit. ¶ Fulgentiaq; indu. ar. Mezenti du. exu.) Mezenti, quum pronunciamus, nomen ipſum debemus extollere, vt in appellatione herois tanti intelligantur & facta victoris, fulgentiaq; induit arma Mezenti ducis exuuias, vt induto ſtipite cernerentur, quibus Mezentius floruit. ¶ Tibi magne Trophæum Bellipo. Eſſentq; tibi addi.) Bellipotens mars, quorum te dominum cum cæteris numinibus contempſit, quantæ gloriæ inſtar extitit in morte Mezenti cecidit quippe totius exercitus dux, cecidit, q in Turni claſſibus magnæ ferebatur eſſe virtutis. cecidit, totius crudelitatis author, & ſcelerum princeps peremptus eſt ſub Ænee certamine, quem omnis ſuorũ multitudo iuſtis odijs excitata necare non potuit, extinctus eſt, quẽ ſibi Turnus credidit neceſſariũ, vindicatus eſt Euander: vindicati tyrrheni, quibus impune tot ſupplicia, & tot ſtrages inflixerat: inuẽtus Æneas, cuius occumberet manu, qui ſpreuerat ſemper deos. ¶ Aptat rorãtes. ſ. c.) Scilicet adhuc ſtillantes ſanguinem: eo enim momento mactatus eſt. ¶ Telaq; trunca viri.) Trunca, hoc eſt ſine domino: hæc aũt tela accipiẽda ſunt, quę ſcuto Æneas excęperat, atq; infixa fecerãt ſylua: & quę adhuc portabat Mezentius. itẽ poſſunt trũca intelligi, quę nec hoſtis necem perficere, nec dominũ tueri valuerũt. ¶ Et bis ſex thoraca pe.) Quantum vis fuit iſtius, qui duodecim plagis occidi non potuit? conſtat. n. dehinc iugulo confoſſum dediſſe terminũ vitæ. aptat dixit, apte componit. Et hoc ipſum aptat, non ſemel accipiendũ eſt, aptauit. n. criſtas galeæ, aptant tela, aptant & thoraca. ¶ Clypeumq; ex ęre ſiniſtre Subligat.) Subligat, & ſuſpẽdit ſimile factum pulchre verbis diſſimilibus variauit, ſed ſcutum ſic apparebat, quaſi teneretur, tamen etiam ipſum pendebat ſiniſtræ ſubligatum: haſtam quoque conſtituit, quam viuo adhuc lauſo Mezentius miſerat. ¶ Tum ſocios (nanque omnis eum ſtipata tegebat Turba ducum) ſic incipiens hortatur ouantes.).

Tum,

Tum,hoc eſt perfectis diuinis rebus ſocios ſuos incipit alloqui,illic.n.cum ducibus affuerunt frequentes cum plena lętitia,ꝙ tam pernicioſo hoſte caruiſſent,& in quo ꝑs Turni fuerat debilis reddita. Interea quanta occaſio loquendi lætis rebus & ſocijs vel maxime potioribus in vnum collectis:ſociorũ ſignificatio nõ ſolum Troianos,ſed eos,q in auxilio venerant, debet intelligi & q illis certaminibus interfuerũt.⸿ Maxima res effecta viri.)Occiſo,inqt,Mezẽtio maxĩa pars belli cõfecta eſt,reliqua nõ ſunt metuenda,qdquid.n.ſupereſt belli,perempto iſto ꝓelium perfectũ eſt,nullus cõgreſſionẽ metuat,in qua Mezentius nõ eſt,ac ne forte dubitetis occiſum,ipſe iſte eſt,de quo primitias feci:ipſe eſt,qui pẽdet in arboris trũco.Talis eſt redditus manibus meis,qualem videre maluiſtis,cætera dijs fauẽtibus nõ dubito poſſe cõpleri.quale.n.dedit iſte initiũ ſucceſſibus meis,talẽ reliqua ſortiẽtur effectũ,primitię ꝓprie dicũtur, quæ offeruntur dijs de fructibus nouis aut fœtibus gregũ.⸿ De rege ſuperbo.)Sic,inquit,merentur occidi,q in regni poteſtate cõſtituti opprimũt potiusq̃; ſubleuant ſuos,qd de ſe ſpõdebat Æneas,cõiectare fecit,alienũ eſt,cui aliena mala tã grauiter diſplicebãt.⸿ Nunc iter ad.r.n.)Dixit geſta,& agẽda prępnunciat.nũc,inquit,nobis ad regem dirigẽdũ eſt iter, & ad ipſam ciuitatem,quæ refugium eſt inimico,ſolum ſupereſt,vt conficiatur plena victoria:arma ſint inanimis veſtris, armaq; tractentur ſperate gerundum nobis eſſe certamẽ,& ſpem paratã eſſe vincendi:& dictis,quę neceſſario fuerant proferẽda,reddit rationẽ,oſtẽdẽs,quid fuerit cauſę,vt iſta ꝓdiceret.⸿ Nequa,inquit,mora ignaros,&c.)Hoc,inquit,propterea ante tempus dixi,ne vos meæ diſpoſitionis ignaros turbaſſet repẽtina cõmotio,& opportunã faciendi celeritatẽ mora aliqua ex timore corrumpat:nec tunc conſilia capiantur,quũ vires requiruntur & facta. ⸿ Interea ſocios.) Interea,inqt,hoc eſt dum vacui certamine ſumus,noſtros ſocios ſepulturę mandemus:hãc.n.mortuis pręcipuã honorificentiã ſuperſtites debẽt,hoc exigũt manes in hmõi incertis ſolet poeta nõ interponere authoritatẽ ſuam:ſed dicere fama eſt,aut dicunt,aut perhibent,& alia hmõi:vt ſi falſa reperta fuerint,non aſſerẽtis ꝓfeſſione teneantur:ſed audita narrantis, hoc aũt loco quũ Æneæ perſonam loquẽtis induceret,ait,qui ſolus honos Acheronte ſub imo eſt,quod ipſum nõ dubitantis ſed ex aperto firmãtis eſt.ſi.n.eſſet incertus,dicere debuit:qui ſolus honos eſſe apud inferos fertur.hoc fieret,ſi non eſſet Æneæ perſona:aut quũ ipſum inducit,qui hęc apud inferos ꝓbauit,& vidit,recte confirmat exire mortuos e ſepultura,qppe in ſexto libro dictũ eſt.Hęc omnis,quã cernis inops inhumataq; turba eſt, portitor ille charon,hi quos vehit vnda ſepulti,Nec ripas dat͂ horrẽdas & rauca fluenta.Trãſportare,priusq̃; ſedibus oſſa quierunt,Centũ errant annos, volitãtq; hęc littora circum.Tum demũ admiſſi ſtagna exoptata reuiſunt. Hoc Æneas ſybilla exponẽte cognouerat.item palinurus hoc rogauit,vt quia inter inſepultos errabat,repertum ſepulturæ mandarẽt. Quod te,inquit,per cœli iucundum lumẽ,& auras,per genitorẽ oro,per ſpem ſurgẽtis Iuli,Eripe me his inuicte malis,aut tu mihi terram Inijce.Ecce dicta eſt cauſa,propter quã dixi,qui ſolus honos Acheronte ſub imo eſt.

ASCENSIVS.

❡ Oceanum interea.ſ.a.reliquit.) In hoc vndecimo vt dictum eſt libro varie tractantur res bellicę primumq; pius Æneas votũ de ſpolijs ipſius Mezentij ſuſpendit trophæum:vnde Donatus.Vota deum.p.Recte dijs conſecrat eius arma qui deos ſemper cõtẽpſit. Bis ſex quãta vis fuit iſtius qui.xij.plagis occidi non potuit: nam in aperto iugulo perijt.Nunc.i.a.r.non enim vult tunc eſſe conſultandum de bello cum prælium erit gerendum. Hæc ille.

❡ Ordo eſt.Aurora ſurgens interea.i.dum gererentur quæ dicta ſunt,& quę facta eſſe manifeſtum eſt,nam confecto prælio Æneã ſe cum ſuis in caſtra recępiſſe,& cuſtodiam adhibuiſſe notorium eſt:dum hæc fierent aurora ſurgens reliquit oceanum,ideſt mare quod totum circuit terræ orbem Æneas quãquã curę præcipitãt, ideſt præcipitanter vrgent dare tempus humandis ſocijs.ſ.interemptis,& quanquam mens ſupp.eius eſt turbata funere.ſ.Pallantis præcipue tamen ſup.quia neceſſitas vrgebat ipſe victor ſoluebat primo eoo.i.cum primo ortu ſolis, purgatus.ſ.flumine viuo vt in ſecundo dixit,vota deum.i.quæ dijs pro victoria habẽda vouerat & cõſtituit quercum ingentem.i.valde magnam ramis vndiq; deciſis.i.habentẽ ramos vndiq; deciſos tumulo.i.in colliculo, & induit.ſ.quercum arma fulgentia.i.radiãntia, appoſitorie exuuias.i.quæ fuerunt exuuię.Mezenti pro Mezentij ducis:alia appoſitio tibi ò bellipotens.ſ.Mars trophæum.i.ſpolia detracta duci,& ad tuam gloriam ſuſpenſa aptat.i.ipſe,apte locat criſtas.ſ.galeæ Mezentij rorantes.i.diſtillantes,ſanguine.ſ.Mezentij:& tela viri trunca.i.truncata,& thoraca.i.munimen pectoris petitũ.i.laceſſitum,& perfoſſum bis ſex.i.duodecim locis,& ſubligat ſiniſtrę.i.ad ſiniſtram partẽ clypeũ ex ære,& ſuſpendit collo.i.ad collum aut ſuũ aut Mezẽtij : nam ſunt qui velint clypeũ & enſem de Ænea dici : ſed verſus à Mezentio intelligemus vt eius arma ad truncũ arboris ſic ſuſpẽſa dicamus:qũo ea dum viueret gerebat: ad ſiniſtrã ergo clypeum ſuſpẽdit & ad collũ enſem eburnum habentẽ capulum eburnum aut vaginam eburnã.i.ex ebore factã. Tum.i.deinde Æneas hortatur ſocios ouantes.i.exultantes & iubilantes præ gaudio ſic.i.in modum ſequentẽ ſocios dicit : nanq; omnis turba ducũ tegebat eum ſtipata.i.denſe circunſtans,hortatur inq̃; ſic.O viri res maxima eſt effecta : quia primã victoriam, & eam inſignẽ cõſecutus erat omnis timor ſup.eius quod ſupereſt.ſ.de reliqua belli parte:abeſto.i.abſit poſt hac:hæc ſunt ſpolia & primitiæ.i.primæ exuuiæ:de rege ſuperbo.ſ.Turno aut Mezẽtio,& Mezẽtius eſt hic.i.hmõi.ſ.victus & occiſus meis manibus. Iter ſup.eſt aut reſtat nobis nũc ad regem ſup. Latinum & ad muros Latinos parate arma animis.ſ.veſtris & præſumite.i.præaccipite ſpe bellũ ne qua.i.ne aliqua mora impediat vos ſup.ignaros.i.improuiſos & imprudẽtes vbi primum.i.ſtatim poſtq̃;:vel vt primum:ſuperi annuerint.i.nutu conceſſerint : vellere.ſ.à loco ſuo vbi fixa erant ſigna.ſ.bellica:hoc eſt vexilla, & educere pubem.i.iuuentutem ſeu tyrones hoc eſt nouos milites caſtris.ſ.ſuis,& ne ſententia,tardet vos ſegnes.i.pigros & ignaros quia imparatos tardet dico:metu.i.formidine.Mãdemus interea terrę ſocios & corpora inhumata.i.corpora inhumatorum ſociorum qui.ſ.humandi honos eſt ſolus ſub Acheronte imo,ideſt apud inferos,quia ſine ſepultura non traducũtur ad inferos,ſed centum errant annos vt in.vj.dictum eſt.

PIERIVS.

❡ Quanq̃; & ſocijs,dare tempus humãdis.) Sunt qui,& particulam ſummoueant,& quãq̃; ſocijs,legẽdum velint.Verum ſententiæ numeriq; concinnitas,& veterum omnium codicum conſenſus caſtiorem eſſe lectionem iudicat,quãquã & ſocijs,& ita prius erat in Mediceo,nũc,& inde abraſum.⸿ Annuerint ſuper.)Romanus codex familiari quodam errore librarij,adnuerent legit i,litera in,e mutata,ſed adnuerint vera lectio.⸿ Qui ſolus honos acheronte ſub imo eſt.) Pleraq; vetera exemplaria ſub imo,abſq; verbo eſt,legunt,nempe,quia verbum id quibuſdam tantum pũctis in codicibus manu ſcriptis nouari ſolitum,fefellerit,melius enim ſub imo eſt.

SERVIVS.

❡ Egregias animas.) Ingenti arte laudat,potius q̃; miſereatur extinctos,vt pręſentiũ animos in bella ſuccendat.⸿ Quẽ non virtutis egẽtẽ.)Ennij verſus eſt.⸿ Funere merſit acerbo.) Immaturo.trãſlatio à pomis.⸿ Qui parrhaſio euãdro.) Arcadico à ciuitate Arcadiæ, quam Donatus vult à Parrhaſio dictã:quod ꝓcedit,ſi Parrhaſio nomen eſt Græcum:ſi aũt Latinum eſt,ſtulte ſenſit.nam Græcum nomẽ latinã etymologiã non recipit.⸿ Ibat.) Procerat.⸿ Alũno.) Alũnus eſt,qui Grece τρόφιμοσ dicit͂ : quod nomẽ quia latinũ nõ eſt,vt ab eo quod eſt nutritor,inueniamus eũ q nutritus eſt,trãſiit ad nomẽ aliud,& alumnũ dixit.

Ite(ait)egregias animas,quę ſanguine nobis
Hanc patriam peperere ſuo,decorate ſupremis
Muneribus,mœſtamq; Euandri primus ad vrbem
Mittatur Pallas,quem non virtutis egentem
Abſtulit atra dies,& funere merſit acerbo.
⸿ Sic ait illachrymãs,recipitq; ad limĩa greſſum, POE.
Corpus vbi exanimi poſitum Pallantis Acœtes
Seruabat ſenior,qui Parrhaſio Euandro
Armiger ante fuit:ſed non felicibus ęque
Tum comes auſpicijs charo datus ibat alumno.
Circùm omnes,famulumq; manus,Troianaq; turba,
Et mœſtæ Iliades crinem de more ſolutæ.

⸿ Iliades crinẽ de more ſolutę.)Has Ænęę ancillulas intelligimus. nã oẽs honeſtas matres,hoc eſt mulieres nobiles in Sicilia remãſiſſe dixit,exceptã Euryali mr̃e:de q̃ legim9, Quæ te ſola ꝑ tantis è matribus auſa Perſequitur.⸿ Vt vero Æneas foribus eſſe extulit altis.)Naturale.n.eſt vt intermiſſa lamẽta repetantur,cum aliquis notus adueneret.Sic in Statio,

Vt verò Æneas foribus ſeſe intulit altis,
Ingentem gemitum tunſis ad ſydera tollunt
Pectoribus, mœſtoq; immugit regia luctu.
Ipſe caput niuei fultum Pallantis & ora
Vt vidit, leuiq; patens in pectore vulnus,
Cuſpidis Auſoniæ, lachrymis ita fatur obortis.
Téne (inquit) miſerande puer, cũ lęta veniret, ÆNE.
Inuidit fortuna mihi, ne regna videres
Noſtra, neq; ad ſedes victor veherere paternas?
Non hæc Euandro de te promiſſa parenti
Diſcedens dederam, quum me complexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuenſq; moneret,
Acreis eſſe viros, quum dura prælia gente.
Et nunc ille quidem ſpe multum captus inani,
Fors & vota facit, cumulatq; altaria donis.
Nos iuuenem exanimum, & nil iam cœleſtibus vllis,
Debentem, vano mœſti comitamur honore.
Infelix nati funus crudele videbis.
Hi noſtri reditus, expectatiq; triumphi,
Hæc mea magna fides: at non Euandre pudendis
Vulneribus pulſum aſpicies: nec ſoſpite dirum
Optabis nato funus pater. hei mihi quantum
Præſidium Auſonia. & quantum tu perdis Iule,

Statio, Ingreſſis ducibus denuo deflet Archemorus. ¶ Niuei fultum Pallantis.) Late patet hoc epitheton. referri enim poteſt & ad candorem priſtinæ pulchritudinis, & ad pallorem ex morte venientem, & ad frigus quod proprie mortuorum eſt: vt, Corpuſq; lauant frigentis & vngunt. ¶ Leui in pectore.) Pulchro, puerili, nõdum ſetoſo. ¶ Tene, inqt.) Iteratio eſt: nam ſupra dixit, Lachrymis ita fatur obortis. Sicut in quinto poſuit, Et fidam ſic fatur ad aurẽ. Et paulo poſt intulit, Dic ait. Sane ſciendum hanc elocutionem talem eſſe, qualis illa eſt vbi defletur Euryalus, nã locis omnibus commouet miſerationem, ab ætate, à tempore, à vulnere, à ſpe parentis. ¶ Cum læta veniret inuidit fortuna.) Ac ſi diceret, quãtum noceret aduerſa, cum læta talem intulit caſum. Videtur autem dolere, ꝙ queri nõ poteſt de fortunæ crudelitate, quæ ei vno eodemq; tempore & tanta cõtulit beneficia, & tale intulit damnum. ¶ Tene inuidit fortuna mihi.) Vt, Liber Pampineas inuidit collibus vmbras. ¶ Diſcedens dederam.) κατὰ τὸ σιωπώμενον hoc intelligimus. Nam abſcedens nuſquã eſt Euandrum allocutus Æneas. ¶ Cum dura prętia gente.) Subaudimus fore. ¶ Fors & vota facit.) Forte etiam vota ſuſcępit, põt & vnũ eſſe Fors, ideſt forſitan. ¶ Cumulatq; altaria donis.) Et ſacrificat & ſuſcipit vota. Naturaliter autem queritur de errore mentis humanæ. ¶ Nil iam cœleſtibus vllis Debentem.) Viui enim, ſuperorum ſunt: mortui ad inferos pertinent. Vt in duodecimo. Vos ò mihi manes Eſte boni, quoniam ſuperis auerſa voluntas. Superis autem debemus omnia donec viuimus, ideo quia vt dicunt phyſici, cum naſci cœperimus, ſortimur à Sole ſpiritum, à Luna corpus, à Marte ſanguinẽ, à Mercurio ingeniũ, à Ioue deſyderium, à Venere cupiditates, a Saturno humorẽ: quę oĩbus ſingulis reddere vidẽtur extincti. ¶ Vano Mœſti comitamur honore.) Inani, vt ſupra diximus, quantum ad viuos pertinet. ¶ Hi noſtri reditus) Tales ſunt: vt, manibuſq; meis Mezentius hic eſt. ¶ Hæc mea magna fides.) κατὰ τὸ σιωπώμενον: quã de reditu Pallantis ꝓmiſerat patri. ¶ Pudẽdis vulneribus.) A tergo illatis: & eſt cõſolatio. ¶ Nec ſoſpite.) Antiptoſis, pro ſoſpiti: & hoc dicit, Si fuiſſet vulneratus à tergo, ipſi ei optares interitum.

DONATVS.

¶ Ite, ait, egregias animas,) Conſultorẽ talẽ q̃ libenter à circunſtantibus putamus auditum? quum ſic nominaret eos, quos belli certamẽ aſſumpſerat? qui proprio, inquit, ſanguine gloriam nobis & libertatẽ pepererũt, ſupremam merentur honorificẽtiam, hoc eſt exequiarũ pompam, & funerum ſepulturam, hæc dicẽdo audientium animos erigebat. ſi enim illi iam pepererant, patriam qui perierant viui ſecuritate parta læti eſſe debuerant. prætereà vnuſquiſq; ſe aut caſurum imminẽti bello, aut præterito cadere potuiſſe conſiderans libenter audiebat pia & religioſa & humana tractantẽ. Patriam dicimus pro libertate poſitam, ideo quia quũ quis ex ſeruo liber efficitur, ciuitatẽ dicitur Romanã cõſecutus, & hęc bellorũ conditio eſt, vt victi libertas intereat, & efficiatur dñs is, qui victoriã fuerit conſecutus. Iccirco poſitũ eſt, hic, & ſic ceciderunt tot ac tales, tamẽ abſtulit vltimus dies inflicta clade hoſtibus nobis vero ex maxima parte ꝓcurata victoria, & erepta periculis omnibus libertate, põt & ſic intelligi, q ſanguine nobis hanc patriã peperere ſuo: vt ſic mortui videantur firmata penes Troianos poſſeſſiõe Italię. ¶ Mœſtamq; Euãdri.p.a.v.) Gñaliter loquebatur de mortuis, potuit fieri, vt quibus mãdabatur ſepulturę curatio, iſtũ quoq; aut exurerẽt flammis, aut terrę mandarẽt, hunc igitur à cęteris ſeparat. regales.n. nunq̃ cõfuſę ſepulturę iunguntur, eo accedebat, ꝙ orbatus filio pater vel mortuũ ſuſcipe debuit ſi nõ quit videre victorẽ. ¶ Quẽ nõ. vi. eg. Abſtulit.a.d.) Eſt in aduerſis ſolatiũ, ſi mors ipſa habeat excuſationẽ, iſte quõ excuſatur? non, inquit, vt imbellis cecidit ſed rapuit eũ vltimus dies, debebat.n. miſer ĩ ipſo flore iuuẽtutis occumbere. ecce abſtulit gloriã Turno, qui eum in congreſſione proſtrauerat, quũ dicit eũ fataliter iteriſſe. ¶ Sic ait illachrymãs.) Mox, vt Æneas ſepeliendorũ curã, & trãsferendi pallãtis ſollicitudinẽ poſuit recipit ſe ad limina.i.ad locũ, in quo iacebat funus, quod ſeruabat acetes ſenior. Hic Virgilio fatoꝝ iniquitas diſplicet. ſeruabat.n. longæuus infeliciſſimũ iuuenis funus, & obierat, qui per ętatẽ ꝓdeſſe rebus publicis potuit, incolumis vero fuerat, q Euãdri comes tot ęuaſerat bella & Euãdri filius iacebat occiſus, ſed nec ipſa pr̃is & filii paria eẽ auſpicia potuerũt, nã quoties acete comite Euander iuit ad bellũ, vtriſq; toties laurea triũphiq; ceſſerũt, prexit cũ miſerrimo pallãte nõ reducturus incolumẽ, ſed reportaturus extinctũ, ò diſpar pugnãdi cõditio, ò fortuna diuerſis fauoribus currẽs, alter iter arma & gladios põt in ſeniũ durare, cũ ſocio alterius dies vna & pugna expectauit ad mortẽ. Poteſt ẽt ſic intelligi. Corpus vbi exanimi pallantis poſitũ acetes ſeruabat ſenior, quia iuuenes tenebat ſollicitudo pugnãdi, quapropter vel quia ſenex perindeq; vacuus, vel qa viuenti appoſitus à patre recte funus ſeruabat occiſi. ¶ Circum oẽs.ſ.m.q;.ma.) Serui dñi ſui caſum, & Troianæ mr̃es infelicẽ iuuenem plena miſeratione plangebant, crinibus ſparſis. ¶ Vt vero Æneas fo.) Supra dixit, recipitq; ad limina greſſum vt ſignificaret primũ ingreſſum loci, in quo pallas iacebat exanimis nunc monſtrat eam partẽ, atq; id membrũ, vbi reuera funus expoſitũ plangebatur: vt, inqt, fores interiores ingreſſus eſt. ¶ Ingẽtem gemitũ.) Moralitatẽ vt multis locis fecit, ac pene omnibus, etiam hoc loco euidẽter expreſſit, nam grauius mugiunt, & plangunt, vbi affuerit, quẽ maior eã doloris exagitat, vt igitur Æneas ingreſſus eſt, tanti omnium gemitus & planctus emiſſi ſunt, vt etiam primas fores & ipſam regiam grauis luctus impleſſet. Regiam primum ingreſſus eſt. nam, quum latini veſtibulũ deſcriberet, ſic dixit. Tectum auguſtum ingẽs, cẽtum ſublime columnis, Vrbe fuit ſumma Laurẽtis regia pici. Ipſe caput niuei fulctum pallantis, & ora, vt vidit: Mortui corpus noua arte laudauit. Augẽt enim dolorẽ, quæ poſſunt in defuncto laudari. tantę, inquit, pallas pulchritudinis erat, vt eum nec mors ipſa deformare valuiſſet, non pallebat, ſed niueus apparebat, quæ res augebat dolorẽ religioſi viri. quum in vno caſu multa fieret extincta, ſpem iuuenis, vota patris & pulchritudinem corporis. ¶ Leuiq; patens in corpore vulnus Cuſpidis auſoniæ.) Vt vidit, non ſemel accipiendum eſt, vt ſit, vt vidit caput fulctum niuei pallãtis, vt vidit ora, vt vidit leuis patẽs in corpore vulnus cuſpidis auſoniæ, non vacat locus iſte, quo plaga atq; eius magnitudo ſignificata eſt, nam in ſubiectis pro ſolatio eſt poſitus, illum nõ pudẽdo vulnere, ſed glorioſo interiſſe. ¶ Lachrymis ita.f.ab.) Vbi verus eſt dolor & penitus ſenſibus manet, lachrymę non meditatione plancturi cogũtur exire, ſed ſpõte ante verba fundũtur, inde Æneæ locuturi vocẽ præuenerunt veri fletus, & gemitum copioſæ lachrymæ præceſſerunt. ¶ Te ne, inquit, miſerande puer.) Quod dixit, te, vim ꝑmiſſi pronominis ipſe rurſus expoſuit. te, inquit, miſerabilẽ puerum. te, qui viuere debuiſti, vt noſtra regna conſpiceres, pleno affectu dixit noſtra, quaſi cõia eſſet habiturus cum eo, ſi illum incolumẽ fata ſeruaſſent. te, quẽ conuenerat ſoſpitẽ patri & victorem paternis ſedibus reddi: cur triũphos meos mecũ nõ potuiſti partiri? ſi mihi fortuna portabat dimicanti ſuffragium, cur morte tua fœdabat titulos meos? cur gratulationẽ tantã rumpebat tuo interitu? amica fuit, vt ſucceſſibus meis optatis lætitiã dimicanti conferret, an magis inimica dum fauet, ipſa præſtitit ipſa rurſus inuidet, cur tu obiectus es perfide? cur tu potius occurriſti fallaci, puerum iccirco intelligitur dixiſſe vt victoris minueret gloriã. Alio

enim

enim loco iuuenẽ dixit:ipſum quoq; intelligitur excuſaſſe,quaſi diceret,non ſe iactet,qui te puerum vicit.¶ Nõ hæc Euandro,&c. Quid faciam tuo patri?cui diſcedens non triſtia ſed læta promiſi, ille me amplexus eſt diſcedentẽ officiis beneuolis pręmonens,& cautiorẽ monendo reddens.hi,inquit,habent imperium magnũ, hoc eſt quod viribus magnis & ingẽtibus nititur,ibis contra fortes exitus,eſto cautus,diligens,eſto ſuſpectus.quid.n.ille nõ metueret,qui tot bellis doctior redditus vno tempore bellorũ incertis amicum ſimul cõmittebat & filium,& metuens hæc adderet, fortes eſſe hoſtes,& cũ dura gente nobis certandũ eſſe? acres eſſe viros,ad virtutẽ reuocandum eſt,duram gentem,immitem intelligendũ eſt,hoc eſt,quæ miſereri neſciret.non enim hoc idem bis potuit dici,vt ſolius virtutis facta dupliciter commemoratio videatur:vt duo illi mala cauenda prædiceret,quę vehementer fuerant metuenda.quis enim feret hoſtem,in quo magna ſit virtus, & qui facile obtinere poſſet, & victo non norit ignoſcere? Vbiq; Italorum fortitudo laudatur, vt labore eius victoriæ felicitas eniteſcat.¶ Et nũc ille quidem.) Spes inanis eſt,quum ſperat vnuſquiſq;,quod non eſt,vel optat incolumem,quem mortẽ conſtat oppreſſum.¶ Fors & vota facit.) Fonſitan,inquit, nunc hoc eſt, quum iam Pallas exanimis iaceret,ꝓces numinibus Euãder fundit,& exhibet munera.¶ Nos iuuenem exa.) Ecce iuuenem dixit, quem aſſeruit ſuperius puerum,vt oſtẽderet patrem grauius doliturum,differt quippe inter dolorem cauſas,ſi quis iuuenem filium amittat,an puerum.in altero enim ſpes incerta,in altero ꝓbata ingemiſcit.¶ Et nil iam cœleſtibus vllis.) Et ille,inquit,forſan votis inanibus vacat:& nos irrita mortui curamus obſequia. quid.n.proficit deos rogare pro mortuo, aut defuncto præſtare quod neſcit?¶ Infelix nati funus.) Ab his,quæ cum mortuo locutus eſt,ad eius partem,quaſi præſens eſſet,& quaſi quæ dicebantur,audiret,ſeſe conuertit.dum te,ait,inanis fallit ſperata proſperitas,videbis infelix,quod crudelius plãgas.¶ Hi noſtri reditus.) Hinc crudelior ad te orbitas tua perueniet,hinc erit immanior luctus,quia dum promiſſa mea ſperas poſſe compleri,dum te exceęturum exiſtimas triumphos,& glorias meas,non filii reditum, ſed inſperatum funus excipies.Omne hoc eo tendit,vt oſtendantur grauiora eſſe aduerſa,quę contra ſpem bonam repente naſcũtur,meditata contra leuius poſſe tolerari.¶ At non Euãdre.) Pro perſona Euandri conſolationis remedium repperit. qui enim ad ſenium duxit,exercitum nouerat virorum fortium,mortem eſſe glorioſam ſi aduerſis vulneribus cadant:ludibrioſam cõtra,ſi pudendis,hoc eſt ſi dorſo ſuſcęptis occũbant:quod in morte Pallantis non fuit,quia virtutẽ teli veniẽtis pectore potiusq̃ tergo ſuſcępit,ecce ventũ eſt ad illud,quod ſupra perſtrinxit,quũ diceret,leuiq; patens in pectore vulnus,cuſpidis auſoniæ,vt in illo non ſolum amicitię pignus perditũ,verum etiam ſpem magnã præliandi doleret extinctam.nam qualis poſſet exiſtere,plagæ qualitate compertum eſt.¶ Nec ſo.di.Opt.) Artificioſe poſitũ,vt nõ Æneæ culpa eſſet,ꝙ occiſus eſt Pallas:ſed præſagio patris putaretur oppreſſus.ſic.n.Euander proficiſcente filio ad incerta bellorum locutus oſtenditur,vt ſuſpectus nimiũ optaſſe potius mala,q̃ timuiſſe videretur.ait igitur,nunc nec pudebit pulſum videre filiũ,nec habebis vlterius,cui putes aduerſa, verba ipſa Euandri hoc loco ponenda ſunt,vt oſtendamus,Æneam recte ita dixiſſe,at vos ò ſuperi & diuum tu maxime rector Iupiter,Arcadii quæſo miſereſcite regis,Et patrias audite preces,ſi numina veſtra Incolumem Pallanta mihi ſi fata reſeruant.Si viſurus eũ Iuno,& venturus in vnũ Inuita,moriar,patior quẽuis durare laborem. Sin aliquẽ infandum caſum fortuna minaris, Nunc nunc ò liceat crudelẽ abrumpere vitam,Dum cura ambigua,& dum ſpes incerta futuri, Dũ te care puer mea ſola,& ſera voluptas Complexu teneo grauior,ne nuncius aures Vulneret.Ecce,vt dictum eſt,dũ nimia eſt pater pietate ſollicitus, ſic filio interitũ, quẽ accidere metuebat, incautus optauit.¶ Hei mihi quãtũ pręſi.au.) Et præſens tẽpus tetigit & futurũ,ſuamq; perſonã,& Euãdri & Pallantis quoq;,pieręat.n.Pallas,Euãder vero ſenex non diu ſperabatur eſſe victurus. Ita efficiebatur,vt neq; Æneas Euãdri vlterius ſperaret auxiliũ, neq; Iulus Pallantis,quem conſtabat extinctum.

ASCENSIVS.

¶ Ite ait.c.) Sicut in.vj.oſtenſum eſt in piis operibus fuit Æneas primus quocirca & nunc ſummam de mortuis habet curã & maximopere de remittendo Pallante à Turno interfecto:cuius miſſionem deſcribit poeta:vnde eſt hoc ſolum Donati.puerum dixit Pallanta.vt victoris minueret gloriam nam alibi iuuenem dixerat.Hoc ille.

Ordo. ¶ Ordo igitur eſt.Æneas ſupp.ad ſocios ſuos ait:ite decorate ſuprẽis.i.vltimis muneribus.i.officiis animas egregias quæ peperere.i.acquiſiuere nobis:ſuo ſanguine hãc patriam.i.regionem:& facite ſup.vt Pallas mittatur primus.i.primum & primo loco ad vrbem Euandri mœſtam.ſ.ꝓpter mortem futuri regis: quem.ſ.pallanta dies atra.i.funeſta & inimica tempeſtas abſtulit & merſit.i.oppreſſit funere acerbo.i.acerbe tolerando:non egentem.i.plenum & abundantem virtutis.Æneas illachrymans ait ſic,& recipit greſſum ad limina.ſ.caſtrorum:vbi Acetes ſenior ſeruabat corpus pallantis exanimi.i.mortui & anima carentis:poſitum.i.repoſitum qui.ſ.Acetes fuit ante.ſ.q̃ pallãti armiger.i.miniſter qui arma gereret Euandro parrhaſio.i.arcadico, ſed ibat [illegible] i.tunc datus comes charo.i.prædilecto alumno.i.filio.ſ.pallãti auſpiciis.ſ.incboandi ominibus & fortunis:nõ æque felicibus vt ſup.patri armiger fuerat.Omnis manus.i.multitudo famulũ pro famulorum & turba Troiana & iliades.ſ.ancillæ in caſtris degentes:ſolutæ crinem mœſtæ.i.ipſe mœſtæ habentes crinem in ſignũ mœſtitiæ diſſolutum:de more.ſ.patriæ & ſacrificii:ſup.erant aut ſtabant circum.i.in circumitu. Vero pro ſed,vt.i.poſtquã Æneas intulit ſeſe foribus altis,ipſi tollunt.i.erigunt ad ſydera ingentem gemitum & hoc pectoribus tunſis.i.percuſſis:& regia.ſ. Æneæ in caſtris immugit.i.intrinſecus mugit, &,reboat aut reſonat luctu mœſto.i.mœſtitię indice:ipſe.ſ.Æneas vt.i.poſtq̃ vidit caput pallantis niuei.i.albiſſimi fultum.i.ſuſtentatum:quia ſe ſuſtinere exanimum non potuiſſet,& vt vidit ora ſup.eius:& vidit vulnus patens.i.amplum & late apertũ in pectore.ſ.eius cuſpidis Auſoniæ i.quod cuſpis Auſonia intulerat: ipſe fatur ita lachrymis obortis i.de repente præter opinionem ortis & ſup.inquit(nam aliter vacaret)ò puer miſerande.i. miſeratione digne inuidit ne fortuna mihi te cum ipſa veniret læta.ſ.parta victoria & obtento regno: vt iam futurum breui ſperat inuidit dicit:ne videres regna noſtra & ne veheretere.i.veharis aut votereris victor: ad ſedes paternas? q.d.iniquum eſſe ego diſcedens.i.cum diſcedere vellem:non dederam parenti tuo Euandro:hęc.i.huiuſmodi promiſſa de te.i.de incolumitate & eruditione tua cum.i.quando ipſe Euander complexus me euntem.i.abire volẽtem mitteret ſup.me in magnum imperium,& ipſe metuẽs.ſ.tibi moneret viros.ſ.quibus cum bellandum eſſet:eſſe acres.i.ſtrenuos & prælia ſup.eſſe cum gẽte dura.i.aſpera & laboris toleratiua:& ille.ſ.pater tuus Euander:quidem.i.certe:captus ſpe inani: facit fors.i.forte:&.i.etiam vota ꝓ ſalute & læto reditu tuo,& cumulat.i.cumulatim onerat altaria donis.ſ.oblatitiis:ſed ſup.cum ipſe de ſalute eius ſolicitus ſit nos mœſti comitamur.i.comitãtes afficimus iuuenem exanimum.i. extinctum & mortuum,& nil debentem.i.non obnoxium ꝓ ſalute & vita conſeruanda: vllis cœleſtibus.ſ.diis,quia iam in regione inferorum eſt:honore vano.i.nihil defuncto profuturo O Euãdre (à nominatiuo Euandrus nam græce Euandros dicitur)infelix.i. disfortunate tu videbis funus nati,crudele.i.crudeliter affectũ: ſunt ne,ſup.hi.i.hmõi noſtri reditus:& triumphi expectati.i.multum optati & eſt ne ſup.hæc mea magna fides:qua.ſ.promiſeram te incolumẽ reducendum.q.d.minime.At.i.ſed ò Euandre tu nõ aſpicies pallanta filium tuum pulſum vulneribus pudendis.i.in tergum ſuſcęptis: nec tu pater optabis dirum funus.i.crudelem mortem nato ſoſpite.i.exiſtente incolumi vt.ſ.faciũt viri magnanimi quando audiunt filios aut in fugam turpem verſos,aut facinus deteſtabile perpetraſſe,hei mihi quantum præſidium.i.munimen & defenſaculum perdis ò auſonia aut ſup.perdit auſonia:& quãtum perdis tu ò Iule.q.d.maximum cum talem iuuenẽ amicum amittas:qui & tibi & patriæ ſummo futurus ſit præſidio,& à teneris annis amicitia deuinctus.

PIERIVS.

¶ Corpus vbi exanimi poſitum pallantis Acetes.) In veteribus quibuſdam codi.legere eſt,corpus vbi exanimum,vti etiam ſuperius.Exanimumq; auro corpus vendebat Achilles.Sed lõge melius eſt.Exanimi pallantis:quia poſitum corpus ſatis habet,abſq; alterius adiectiui inculcatione.¶ Circum omnes famulumq; manus.) In antiquis codic.omnis legitur, vt ſit omnis manus, turbaq; omnis.¶ Et mœſtę iliades crinem de mo.ſo.) In vulgatis codi.mœſtæ,nunc paſſim legitur. Sed in antiquis omnibus, quotquot habui,mœſtum legi.Eſt enim & in habitu mœſticiæ ſignificatum.Vt non videatur incongruum dicere,ſolutæ mœſtum crinem.¶ Fors & vota facit.) Sunt aliquot codices,in quibus,forſit vota facit,legatur,quam lectionem Seruius non improbat,dum forſit. Vnum eſſe poſſe dicit. Sane Horatius ſermone primo ea vſus eſt dictione. Quia non vt forſit honorem iure mihi inuideat quiſq̃.Sed enim Priſcianus hic,fors,agnoſcit,neque vno tantum loco carmen citat, aitq; nominatiuum eſſe, atque pro aduerbio poſitum à Virgilio. Illud non ſubticebo,ſcriptum eſſe alicubi ẽt,

fors,

ſors, & Verum hoc inuſitatum eſt. ſ Et iuuenem exanimum.) Vtrunque legitur & exanimum, & exanimem, vti paulo ante dictum grammaticis adquieſcentibus. ſ Expectatiq; triumphi.) In Roma.codice, exoptati, legitur: quod non æque placet, quuis non defuturi ſunt, qui locum ex Terentio tueantur, quod ille dixerit, teneo teneo ne te Antiphila, maxſe animo exoptata meo. Sed enim ibi quoq; expectata, legitur in antiquis codicibus, & maxime oium emẽdatiſs. ſ Nec ſoſpite diu optabis nato funus pater.) In Mediceo, durum, habetur. Hei mihi quantum præſidium auſonia. In antiquis aliquot codicibus, heu habetur, grammatici malunt, hei.

ſ Hæc vbi defleuit: tolli miſerabile corpus POE.
Imperat, & toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui ſupremum comitentur honorem:
Interſintq; patris lachrymis, ſolatia luctus
Exigua ingentis, miſero ſed debita patri.
Haud ſegnes alij crates, & molle pheretrum
Arbuteis texunt virgis, & vimine querno:
Extructosq; toros obtentu frondis inumbrant.
Hic iuuenem agreſti ſublimem in ſtramine ponunt:
Qualem virgineo demeſſum pollice florem,
Seu mollis violæ, ſeu languentis hyacinthi,
Cui neq; fulgor adhuc, nec dum ſua forma receſſit,
Non iam mater alit tellus, viresq; miniſtrat.
Tum geminas veſtes, oſtroq;, auroq; rigentes
Extulit Æneas, quas illi læta laborum
Ipſa ſuis quondam manibus ſidonia Dido
Fecerat, & tenui telas diſcreuerat auro.
Harum vnam iuueni ſupremum mœſtus honorem
Induit, arſurasq; comas obnubit amictu:
Multaq; præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat: & longo prædam iubet ordine duci.
Addit equos, & tela quibus ſpoliauerat hoſtem.
Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret vmbris
Inferias, cæſo ſparſuros ſanguine flammas:
Indutosq; iubet truncos hoſtilibus armis
Ipſos ferre duces, inimicaq; nomina figi.
Ducitur infelix æuo confectus Acetes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc vnguibus ora,
Sternitur, & toto proiectus corpore terræ.
Ducunt & Rutulo perfuſos ſanguine currus.
Poſt bellator equus, poſitis inſignibus, Æthon
It lachrymans, guttisq; humectat grandibus ora.
Haſtam alij, galeamq; ferunt (nam cætera Turnus
Victor habet) tũ mœſta phalanx, Teucriq; ſequũtur,
Tyrrheniq; duces, & verſis Arcades armis,
Poſtq̃ omnis longè comitum proceſſerat ordo,
Subſtitit Æneas, gemituq; hæc addidit alto.
ſ Nos alias hinc ad lachrymas eadẽ horrida belli ÆNE.
Fata vocant: ſalue æternum mihi maxime Palla,
Æternumq; vale. ſ Nec plura effatus ad altos POE.
Tendebat muros, greſſumq; in caſtra ferebat.

SERVIVS.

ſ Hæc vbi defleuit.) Hoc eſt, poſtquam hęc cum lachrymis dixit. Flere enim eſt cum voce lachrymare. Vnde habemus in ſexto, Continuo auditæ voces, vagitus & ingens: Infantumq; animæ flentes in limine primo. ſ Toto lectos ex agmine.) Troianos, Tuſcos, Arcades. ſ Exigua.) Quauis eni magna ſint, orbitati patris pdeſſe nõ poſſunt. ſ Pheretrũ.) Græce φέρετρον dicitur. Vnde per diæreſim phertron pheretrum facit: nam latine capulus dicitur. Vnde ait Plautus, Capularis ſenex, ideſt vicinus capulo. Et dictus eſt capulus, eo quod corpus capiat. ſ Vimine querno.) Sũt aliquæ duræ deriuationes, tamen eis ſic vtimur, vt quernum vimen. Itẽ colurnum veru. vt, Pinguiaq; In verubus torrebimus exta colurnis. Ficulnum lignum. vt Horatius, Olim truncus eram ficulnus inutile lignum. Item, Aprugnum callum. ſ Obtentu frondis inumbrant.) Veluti cameram quandam capulo ramorum extenſione fecerunt. ſ Agreſti ſublimen ſtramine.) Hoc eſt ſuper frondes ponunt. Nã hic reddit quod omiſerat dicẽs, Extructosq; thoros: nec addens vnde. ſ Demeſſum.) Participium eſt veniens ab eo quod eſt metor. Sane ab eo quod eſt meto, præteritũ perfectum meſſui facit. ſ Sua forma receſſit.) Propria pulchritudo. ſ Oſtroq; auroq; rigentes.) Vnum que vacat: & eſt additum hiatus cauſa. ſ Læta laborum.) Figura eſt, lætus illius rei. Nam modo dicimus lætus labore. ſ Diſcreuerat.) Depinxerat. ſimul amantis affectus oſtẽditur. ſ Harũ vnã.) De duobus, & horum alterum & horum Vnum poſſumus dicere. nam artigraphi hoc tantum vetant, ne de duobus aliũ dicamus: quod de multis proprie dicitur. Sane figurate dixit, Veſtem induit, vt, Exuuias indutus Achillis: cum in vſu ſit, Induit illa re. vt, Indutosq; iubet truncos hoſtilibus armis. ſ Arſurasq; comas obnubit amictu. ſ Harum vnam induit iuueni, altera caput eius velauit, nam ſupra duas veſtes dixit eſſe prolatas. ſ Obnubit autem, velauit: tranſlatio à nubibus, quibus tegitur cœlum. Vnde & nuptiæ dicuntur, quòd nubentium capita velentur. ſ Laurentis præmia pugnæ.) Mittit præmia quæ de præda Laurentis pugnæ ſuſtulerat. Nam præda eſt quæ eripitur: pręmium quod offertur. ſ Equos & tela, quibus ſpoliauerat hoſtem.) Vel Pallas vel Æneas. Nam ambigue poſitum eſt. Spolia autem cum proprie illa ſint quibus hoſtis ſpoliari poteſt, vt lorica, veſtis, abuſiue iam ſpolium dicitur quicquid hoſtibus tollitur. Vnde eſt, Poſtquam illũ vita victor ſpoliauit Achilles. ſ Vmbris inferias.) Proprie: nam inferiæ ſunt ſacra mortuorum. ſ Cæſo ſanguine.) Pro cęſorum. Vt ſupra, Captiuoq; rogi perfundat ſanguine flammas. ſ Ipſos ferre duces.) ſuos ſcilicet, qui illis mille pręerãt. Melius tamen eſt, Iubet truncos ferre ipſos duces, ideſt ducum ſpolia. vt trophæa, ductes ipſos dixerit. Sic ſupra, Manibusq; meis Mezentius hic eſt. ſ Inimicaq; nomina figi.) Pro inimicorum, dicit autem affixos trophæis titulos cum nominibus occiſorum. ſ Ducitur infelix æuo cõfectus Acetes.) Quaſi qui conſternatus nimio dolore ire non poterat. Et bene ex rerũ permutatione expreſſit doloris magnitudinẽ dicens, ita doluiſſe Aceſtem, vt pene carens humano ſenſu per ſe ire non poſſet, & equum ita ſenſiſſe interitum domini vt in humanum migraret affectum. nam & lachrymabat & ſpõte ſequebat̃ cadauer. ſ Fœdans.) Ideſt vel cruentans vel lacerans. ſ Terræ.) In terra. ſ Poſitis inſignibus.) Sine phaleris. Quod autem dicit equũ lachrymare, non mirum eſt, cum Homerus etiam diuinantem induxerit.

καὶ λίην σ᾽ ἔτι νῦν γε σαώσομεν, ὄβριμ᾽ ἀχιλλεῦ.
ἀλλά τοι ἐγγύθεν ἦμαρ ὀλέθριον· οὐδέ τοι ἡμεῖς
αἴτιοι, ἀλλὰ θεός τε μέγας καὶ μοῖρα κραταιή. Et paulo poſt. ἀλλὰ σοὶ αὐτῷ
μόρσιμόν ἐστι θεῷ τε καὶ ἀνέρι ἶφι δαμῆναι.

Equos autem Achillis inducit Patroclum lugentes.

ἵπποι δ᾽ αἰακίδαο μάχης ἀπάνευθεν ἐόντες
κλαῖον, ἐπεὶ δὴ πρῶτα πυθέσθην ἡνιόχοιο
ἐν κονίῃσι πεσόντος ὑφ᾽ ἕκτορος ἀνδροφόνοιο.

ſ Æthon.) Nomen equi, quo & Auroræ equus vocat̃. ſ Nã cætera Turnus victor habet.) κατὰ τὸ σιωπώμενον & alia eũ ſuſtuliſſe intelligamus, non tantũ baltheum: vt legimus ſupra. ſ Phalanx.) Lingua Macedonum, legio. Quod aũt ait mœſta, Arcadas intelligimus. Vnde infert. ſ Teucriq; ſequunt̃, Tyrrheniq; duces.) Et hoc eſt quod ait ſupra, Et toto lectos ex agmine mittit Mille viros. ſ Verſis Arcades armis.) Lugentũ more mucronẽ haſtæ, non cuſpidẽ cõtra terram tenentes. Scuta etiã inuertẽtes, ꝓpter numina illic depicta, ne eorũ ſimulachra cadaueris polluerentur aſpectu, vt nõnullis fruſtra placet. nam lugẽtũ mos, eſt prioris habitus imutatio. ſ Alias hinc ad lachrymas.) Ad aliam ſepulturam. ſ Salue ęternum mihi maxime Palla, æternũq; vale.) Varro in libris logiſtoricis dicit, ideo mortuis ſalue dici: non ꝙ aut valere aut ſalui eſſe poſſint, ſed quòd ab his recedimus, eos nunq̃ viſuri, hinc ortum eſt, vt etiam maledicti ſignificationem interdum obtineat, vt Terentius, valeant qui inter nos diſſidiũ volunt. hoc eſt ita à nobis diſcedant, vt nunquã ad noſtrum reuertantur aſpectum. Ergo cum mortuo dicitur Vale, non etymologia conſideranda eſt, ſed cõſuetudo, ꝙ nullis vale dicimus, niſi à quibus recedimus.

Donatus.

DONATVS.

¶ Hæc vbi defleuit.) Quum talia dixiſſet, & tanta, tolli iam præcipit funus, & in eius pompam viros mille ex omnibus lectos iubet exire, qui ſupremum comitentur honorem. ¶ Interſintq́ꝫ patris la.) Dictæ ſunt cauſæ, propter quas hoc faciebat, vna quippe fuerat, quæ regale funus competenter efferret, quod obſequij genus ſupremum dicitur ideo, quia poſtea nullum eſt: altera ꝓpter ſolatium & lachrymas patris, vt aut ipſi dolorem mœrentis lenirent perſuaſionibus ſuis: aut ex congregatione tantorum leuaretur animo intelligẽs in tanta neceſſitate bellorum filij ſui cauſam fuiſſe potiorem, propter quàm tot lecti fuerãt viri: & Æneam ſaluti propriæ Pallãtis obſequiã prætuliſſe. ¶ Et ſolatia luctus Ex.) Non iccirco hæc fiebant, vt infectus internis ſenſibus dolor, & illud inſanabile malum his generibus penitus tergeretur, neqꝫ enĩ iſta ingentibus luctibus æquari potuerant: ſed vt magnus dolor exiguo ſaltem ſolatio præſentium leuaretur, debitum hoc & mortuo fuerat munus, & infelici patri cõuenerat exhiberi. ¶ Haud ſegnes alij crates.) Humanitate ſimul & regis iuſſione cogentibus non erant ſegnes: hoc eſt properantes aggredi cœperant neceſſaria, alij parabant crates, quibus ſolennia portarẽtur, & molle pheretrum, quo funus ipſum ferri potuiſſet, arbuteis texunt virgis, & vimine querno, dixit lignorum genera, quæ præbuerat locus, aut funeris ratio: vel quia ligna ipſa in virgas creſcunt, & molles & longas. ¶ Extructosq́ꝫ thoros.) Hæc quæ contexuerant virgis, inumbrabat frondis obtentu, hoc eſt tegebant frõde, & inumbrabant interiora, quæ ramis mollibus frõdibusq́ꝫ contexerant, quã pulchre poſuit, inumbrant. non enim illis aut penitus adempta lux fuerat, aut ad plenum tenebrarũ craſſitudo congeſta. ¶ Hic.) Hoc eſt in pheretro. ¶ Iuuenem agreſti ſub.) Agreſti ſtramine, hoc eſt quod agro herbis detractis ſternitur, ſuper hoc igitur poſuerũt ſublimem. ¶ Qualem virgineo.) Duo genera ſunt violarum crocei coloris, & purpurei, quod ex his comparauerit Pallanti, hyacinthi cõmemoratione monſtrauit. eſt enim coloris etiã ipſe purpurei, inducitur igitur funus Pallantis retinens adhuc viui hominis ſpeciem. Itaqꝫ iacens in ſtramine talem habuit colorem, qualem habet flos violæ, vel hyacinthi, quum lãguet abſciſus, & quũ illi adhuc naturalis permanet fulgor: & tamẽ vires ſolitas mater iam denegat terra. ¶ Tum geminas veſtes.) Dicturus Æneam veſtem funeri contuliſſe, dicit eius pretium & meritum, duas, inqt, protulit veſtes ſpeciebus precioſis & pulchris ornatas. ¶ Quas illi læta laborum, &c.) Quot veſtium enumerata ſunt merita? has, inquit, fecerat Dido, ecce vnũ manu ſua & labore proprio augmẽtum laudis, quum manibus ſuis & labore proprio perfecerat: illa, ſcilicet, quæ fuiſſet regina & haberet per quas hæc faceret fecit tamen Æneæ, quem dilexerat plurimũ vt verum & plenũ amantis demonſtraret affectum. Sydonia Dido fecerat, non fruſtra loci facta commemoratio eſt, quum enim dicit ſydonia, vult oſtendere faciendi artem ac ſubſtantiam non defuiſſe. Illic enim ſuppeditant ſpecies, quibus pretioſæ veſtes conficiuntur, & artis ſtudiũ plene ſuperfuit, & tenui auro diſcreuerat texturam ipſam. Pictura quippe non poteſt exprimi, niſi interpoſitis filis ſpeciei alterius facta fuerit aliqua ſeparatio, quantum laudatur author? qui confecit, quantumqꝫ perferuntur ſpecies, quibus illæ confectæ ſunt: tantum creſcit libertatis Æneæ religioſus affectus, & eius meritum, cui partem mediam fuerat collaturus, magnum hic Æneas amorem demonſtrauit exhibitum Pallanti. donauit tanti prætij ſpeciem reginæ manu confectam, donatam ſibi ab ea, quæ firmitatem manſuram coniunctionis per munera & meritum roborare cupiebat, cuius laborem operis illa non ſenſerat: fecerat enim libens, fecerat læta, non quemadmodum faceret, ſed cui faceret cogitans. ¶ Harum vnam iuueni.) Tantæ igitur fœminæ tantum munus duarum veſtiũ cum defuncto diuiſit, mœſtus, non quia dabat, ſed quia impendebat exanimi. eſſet. n. notum ſi rem tantã Pallas incolumis ſumeret. quid. n. proderat contuliſſe? quod nec ſentiret mortuus, & cũ eo mox eſſet arſurus? Dabat mœſtus honorẽ ſupremum: non mœſtus, quia dabat, ſed quia nouiſſima honorificẽtia fuit. Optabat. n. ſoſpitẽ, vt plura ſentienti conferret ac ſæpe. Arſuraſq́ꝫ comas obnubit amictu. Texit comas eius hac veſte, neqꝫ eas vidẽret ardentes. Arſuraſq́ꝫ comas obnubit amictu. Tantæ. n. pulchritudinis fuerunt, atqꝫ honoris tanti, vt has nõ niſi aurũ & oſtrũ deberet incendere. ¶ Multaq́ꝫ præterea la. pr. p. Ag.) Vbi munus Æneæ & tanti pretij dixit, ſpecialitatẽ tenuit, vbi vero ad ea venit, quæ fuſis Italis rapta ſunt, interpoſuit generalitatẽ: Poſt talem. n. ſpeciẽ non debuit ſpeciatim inferiora coniungere, multa dixit Laurentis præmia pugnæ. eorum. ſ. quæ ſuperatis in bello detracta noſcebãtur armatis. Multa dixit, exaggeratq́ꝫ, ipſa multarum ſpecierũ ſignificãt copiam. Longo aũt ordine prædam duci iubet, ne in globũ collecta ambitionẽ funeris ac pompæ minueret. Addit equos, & tela, qbus ſpoliauerat hoſtẽ. Et hæc quædã in intellectu colligendo confuſio, dubium quippe eſt, cuius dixit equos & tela, vtrũ ẽt ipſa hoſtibus retracta videantur, an quibus ipſe viuus videretur, meliorẽ arbitror intelligendi rationem, vt ẽt hæc hoſtiũ fuerint, quum captiua vel maxime conueniebãt pompæ funeris, & de hac re ẽt tũ loquebatur: & quæ ꝓpria ipſius Pallãtis fuerãt: ſequi vt factũ eſt debuerint, nõ captiuis ſpeciebus adiũgi. ¶ Vinxerat & poſt terga manus.) Miſit & captiuos, atqꝫ vt eorum conditio & fortuna euidẽtius appareret, vinciri præcepit ea ratione, vt rogi Pallantei flammas ſuo ſanguine ſpargerent. ¶ Indutosq́ꝫ iubet trun.) Duces iubet trophæa portare cũ nominibus occiſoꝝ. ¶ Ducitur infelix. æ. con. ac.) Acetes quoqꝫ ducebatur nõ ea cauſa, qua alij: ſed ꝙ eſſet luctu atqꝫ ætate confectus: vt trahi potiusq̃ ambulare videretur. Ibat autẽ infelix ſenex in exequijs iuuenis, ibat tunc infelix, qui cũ Euandro felix remeare conſueuerat. ¶ Pectora nunc. ſ. pu.) Sternitur plus eſt, q̃ ſi diceret cadit, deniqꝫ ſequitur toto proiectus corpore terræ. Contunderat aũt pugnis os ſuũ, & pectus verũ dolorẽ in cruciatibus ſui pectoris indicans, quẽ ſenectus auxerat, & cumulauerat luctus. ¶ Ducũt, & rutulo.) Currus. ſ. eoꝝ, quos ex rutulis Pallas ipſe deiecerat. ¶ Poſt bellator equus.) Tanta acerbitas funeris fuit, vt etiam mutũ animal amiſſionẽ dñi ſentiret & fleret, ibat igitur non inſignis neqꝫ phaleratus, vt ſolet, vt ipſe quoqꝫ animo lugere videretur, & corpore, flebat cum hominibus equus, & bellator gemere videbatur ꝙ ad rogum domini potiusq̃ ſolitũ ducebatur ad campũ. Quũ hominũ dicãtur ora, ora dixit etiã cũ lachrymis humectaſſe. huic enim non ſolam faciẽ verũ etiã humanũ attribuit ſenſum, qui occiſum dominum ſentiebat & flebat. ¶ Haſtam alij, galeamq́ꝫ fer.) Cætera ſunt cingula, quæ Turnus occiſo ſuſtulerat. ¶ Tum mœſta phalanx.) Iſti oẽs funeri obſequebantur, non tamẽ ſic, vt vſqꝫ ad Euandrũ tenderent: ſed vt de proximo remearẽt: Verſis armis nõ ſolum arcadibus, ſed omnibus applicandum eſt. Non. n. ſoli Arcades ſic incedebant: ſed oẽs qui ex diuerſis gentibus fuerant cõgregati: vt ſit phalanx mœſta, quæ fuit congeſta ex Teucris tyrrhenis & Arcadibus, ibant verſis armis non bellantis ſed lugẽtis more. ¶ Poſtq̃ omnis longe co. pro. or.) Vbi longe preceſſerunt funeris deductores, ijdem illi, qui vſque ad Euandrum fuerant deſtinati, Æneas ſubſtitit ſatis exiſtimans eſſe, quod pro neceſſitate rerũ fuerat factum. redeundum. n. fuerat propter bellum, & curã reliquorum funerum peragendam. Poſt ingẽtes igitur gemitus hæc addidit. ¶ Nos alias hinc ad lach.) Nec deſerendũ eſt bellum, quod ꝓpter hæc videtur eſſe dilatum, quã pulchre poſuit nos? ne videretur ſolus ab obſequio funeris regis decedere: ad, non ſemel accipiendũ eſt: vt ſit nos hinc ad alias lachrymas fata vocãt, & ad alia incerta bellorum. ¶ Salue æter. m. m. pa.) In æternũ ſalue, in æternũ vale, & in æternum maxime, quaſi illum merito tantæ virtutis inter illuſtres & ꝑmos eẽt habitura memoria: vel ipſe Æneas nullũ ſic eſſet animo retẽturus. Æternumq́ꝫ vale, & ſalue, ſupremam compleuit defunctorũ ſalutationẽ, quæ inuenta eſt ideo, qa poſt eam videri non poſſunt. ¶ Nec plura effatus.) Qui enim celerius remeare cogebatur, non debuit plurimis loqui.

ASCENSIVS.

¶ Hæc vbi defleuit.) Recitat pompam funebrẽ cum qua Pallas ad patrem remiſſus eſt, duce Acete eius armigero, de qua re ſolã eſt Donati. Quibus ſpoliauerat hoſtem. Ambigue dictũ vel quibus vſus fuerat dum hoſtes interimeret: vel quibus victor hoſtes ſpoliauit. Vltima tamẽ ſententia melior eſt. Hoc ille. ¶ Ordo eſt. Ordo.
Vbi. i. poſtq̃ Æneas, ſup. defleuit. i. cum fletu dixit hæc ipſe imperat corpus. ſ. pallantis miſerabile. i. miſeratiõe dignum: tolli. i. erigi, & leuari, & mittit mille viros lectos ex toto agmine. i. oĩ exercitu qui comitentur. i. comitando exhibeãt honorẽ ſupremum. i. vltimũ videlicet funebrem & qui interſint lachrymis patris exiſtentes exigua ſolatia luctus ingẽtis: ſed debita patri miſero. i. miſeratione digno, ſcilicet Euandro. Alij. i. aliq ex ipſis: haud ſegnes i. gnaui & ſtrenui: texunt. i. contexunt crates. ſ. ſuper quas feratur cadauer & feretrũ. i. capſam qua feratur, molle, quia virgis arbuteis & vimine. i. virgulto flexibili, querno. i. q̃rcu detracto, & inumbrant. i. oppacant toros. i. lectos funebres: extructos. ſ. ad tale munus obtentu. i. circũtenſione & circumpoſitione frondis, ſcilicet funebris, & ponũt iuuenem, ſcilicet Pallanta: ſublimem, ideſt altum hic. i. ſuper huiuſmodi toros ſtramine agreſti. i. ſuper ſtramentum agreſte. ponunt dico iuuenem talem qualem tellus iam non alit. ſ. amplius exiſtẽs mater, vel tellus mater. ſ. prius iam nõ alit. ſ. amplius florẽ demeſſum. i. decerptum pollice virgineo: florem

rem dicit ſeu viole mollis ſeu hyacinthi languẽtis: cui, ſcilicet flori. i. à quo neq; fulgor. i. rutilantia: neque ſua. i. debita & propria forma receſſit adhuc: ſed tellus mater non alit iam, ſcilicet amplius & ſup. non miniſtrat, ſup. ei iam. i. amplius vires, Tum. i. deinde, Æneas extulit. ſ. ex ſcrinijs ſuis veſtes geminas. i. duas rigentes. i. denſe contextas vt ſtare poſſint: oſtro. i. purpura & auro: q̃s, ſcilicet veſtes ipſa Dido ſidonia. i. ex phœnicia: læta laborum. i. de laboribus aut laborũ, ſcilicet ſucceſſu aut exercitio, fecerat olim, ideſt cũ eius amore capta eſſet ſuis manibus, ſcilicet proprijs: non ancillarum: nec mercennariarum: & diſcreuerat, ideſt diſtinxerat telas. i. tegmina, tenui. i. textili auro. Ipſe mœſtus induit iuueni. i. ad honorem eius: vnam harum, ſcilicet veſtium appoſitorie ſupremum honorem. i. quæ res erat illi ſupremus honor ab Ænea impenſus: & obnubit. i. velat amictu. ſ. congruo comas arſuras. ſ. rogo funebri, Præterea ipſa aggerat. i. accumulat, & apponit multa præmia. i. ſpolia victorum præmia, pugnæ Laurentis. i. obtenta in pugna, quę in agro Laurenti facta iam erat, & iubet prędã. ſ. iuuenum quos Pallanti inferias rapuerat vt prius dictum eſt duci longo ordine. i. pompoſe: addit equos, & addit tela quibus. ſ. aut Pallas aut ipſe Æneas ſpoliauerat hoſtẽ, aut tanq̃ inſtrumento aut potius tanq̃ materia circa quam: & Æneas vinxerat, ſcilicet pauloante manus, ſcilicet iuuenum poſt terga, ſcilicet ſua iuuenũ dicit, quos mitteret vmbris. i. ad manes & vmbras infernales inferias. i. ſacrificia inferorũ ſparſuros flammam. ſ. rogi funebris, ſanguine. ſ. ſuo, & iubet ipſos duces ferre truncos indutos. i. ornatos & accinctos armis hoſtilibus. i. ab hoſtibus detractis, & iubet nomina inimica. ſ. hoſtium quorum trophæa conſtituturi erant figi ſcilicet ad truncos. Acetes. ſ. armiger olim Euandri: & nunc cuſtos Pallantis, infelix. i. qui ſine culpa ſua talem dolorem referre cogebatur ducitur. ſ. cum funere: quia confectus æuo. i. ſenio decrepitus: fœdans. i. cruentãs aut dehoneſtans, nunc. i. aliquando, pectora. ſ. ſua pugnis & nũc. i. aliquando ora. ſ. ſua vnguibus dilacerando. ſ. ea ipſe ſternitur & proiectus ſupp. eſt terrę. i. ſuper terram: aut ſi eſt datiuus: ad terram toto corpore. ſ. ſuo: quia amens & impos viriũ effectus diriguit nec ſe continere potuit, & ſup. ductores ducunt &. i. etiã currus perfuſos ſanguine rutulo. i. rutulorũ, Æthon equus. ſ. Pallantis cognominis equo auroræ bellator. i. belliger quondã: it poſt. ſ. hæc omnia, lachrymans & hoc inſignibus. i. phaleris & cęteris ornamentis poſitis. i. depoſitis: & humectat. i. rigat ora grandibus guttis. ſ. lachrymarũ. Alij ferũt haſtam & galeam. ſ. pallantis (nam Turnus victor habet cætera. ſ. ornamenta, vt baltheũ & paludamentũ) tum. i. deinde phalanx. i. ordinata multitudo arcadum. ſ. mœſta, & teucri, ſup. mœſti ſequũtur, & duces tyrrheni, & arcades armis verſis. i. obuerſis in ſignum luctus: poſtq̃ omnis ordo comitum præceſſerat longe. i. longo ordine: Æneas ſubſtitit & addit, ſcilicet ad prius dicta: hæc. ſ. ſequentia, ſupp. cum alto gemitu: eadem horrida fata belli quæ. ſ. abſtulerant Pallanta: vocans nos hinc. i. ab his lachrymis: ad lachrymas alias. i. alijs impendendas: aut de alijs habẽdas: ò Palla mihi ſalue æternum: & vale æternum, nec. i. & non, & ipſe effatus non plura tendebat ad altos muros, ſcilicet nouę Troiæ: q; pro, ideſt ferebat greſſum in caſtra, ſcilicet ſua.

PIERIVS.

¶Et toto lectos ex agmine mittit.) Romanus codex ex ordine, legit: ſed plus eſt, ex agmine. ¶Obtẽtu frõdis inumbrant.) Oblongus codex peruetus, obumbrãt, legit, in alijs inumbrant, vulgata lectio. ¶Sublimem in ſtramine ponunt.) Antiqua omnia exemplaria, quotquot habuimus, ſublimem ſtramine, legũt, abſq; pręppoſitione, quę tñ pluribus placet interiecta, Vt quę neſcio quid numeroſius efficiat. ¶Auroq; oſtroq; rigentes.) Ita legitur omnino in veteribus aliquot exemplaribus. Sed enim vulgata lectio magis placet, oſtroq;, auroq;, vt epithetõ, rigẽtis, vicinius ſit dictioni, quæ cauſa ſit rigiditatis. ¶Cæſo ſparſuros ſanguine flammas.) Romanus codex, flammam, vnitatis numero legit. Et aliquot alij codices ſparſurus, ſingulari numero recto caſu legunt, vt ſuppoſitũ ſit verbi mitteret. Sed longe melius eſt, ſparſuros. ¶Inimicaq; nomina figi.) In Romano codice, fingi, legitur, quippe, vt res aliquanto amplior effecta, maiorem Euandro conſolationem afferret, quum in geſtarũ rerum narratione, multa veris vulgo ſuperaddi ſoleant, & ex commodo fingi. Sed alienum eſt mendacium à viro fortiſſimoq; & ſapientiſſimo, qualẽ Virgilius Æneam paſſim oſtentat. Quare longe magis placet eorum ſententia, qui affixos trophæis titulos occiſorum aiũt. ¶Comitum proceſſerat ordo.) Romanus codex, & Oblongus, & omnes deniq; antiquiores præceſſerat, legunt, vt in antiquarum aliquot impreſſionum codicibus habebatur. Qui funus enim ducunt, pręcedere ſolẽt, ſubſequi vero, qui lugent. Sed procedere in ſimilibus admodũ vſitatum eſt, Ter. funus interim procedit ſequimur. ¶Salue æternũ mihi maxime Palla.) Romanus codex vocatiuum hunc nominatiuo ſimilem facit, Pallas: ſed nomina in, as, definentia, quæ genitiuo creſcente per, nt, pronunciantur, neq; ſynæreſin patiuntur, vocatiuũ facere ſolẽt extrema genitiui abiecta, thoantis, ò thoan, laodamãtis, ò laodaman. Poetę tamen hmõi vocatiuũ abſq; n, litera proferre libẽtius ſolent, vt ò laodama, ò polydama, ſic ò palla.

SERVIVS.

¶Oratores.) Legati: à perorãdo pro republica noiati. ¶Vrbe Latina.) Pro latini, ideſt de Laurolauinio. ¶Velati ramis oleæ.) Nõ coronati (nec enim lugẽtes decebat) ſed inſtructi, & ornati, ideſt in manibus oliuæ ramos ferentes. ſic Homerus. σέμματ᾽ ἔχων ἐν χερσὶν ἑκηβόλου ἀπόλλωνος. Velati autem, ornati: vt illo loco ſignificat, Victori velatum auro vittiſq; iuuencum: cum vittis non aut velentur aut coronentur victimæ, ſed ornẽtur. ¶Veniamq; rogãtes.) Beneficium. ¶Ferro quæ fuſa.) Fuſa modo, iterempta: aliàs fugata, ſed diſcernuntur epithetis: vt ſi dicas, ferro fuſus, aut metu fuſus. ¶Redderet.) Oſtendit iam campos eſſe in Troianorum poteſtate. ¶Et æthere caſſis.) Vacuis. vnde & retia, caſſes dicimus, hoc autem bene addidit, q̄ victi poſſunt innouare certamen. ¶Haud aſpernãda.) Iuſta, non contemnenda, Sepulturæ enim beneficium generaliter debet̃ vniuerſis. ¶Inſuper addit.) Accumulat verbis beneficiũ, dicens pacem ſe etiam viuis velle præſtare, pacem autem ideo defunctis, q̄ ait, Nullum cum victis certamẽ, & mortuorum pax, ſepultura eſt. Vnde elegit verbum vtriſq; aptũ. ¶Quęnã.) Quanta & qualis. nã admirantis eſt: nec enim dubitat cum ipſe dicat Indigna. ¶Implicuit.) Inuoluit inuitos. ¶Nec veni.) pro nec veniſſem: tempus eſt pro tempore. ¶Nec bellũ cũ gente gero.) ſed cũ Turno: per quod eorum captat fauorẽ. ¶Huic morti.) δεικτικῶς, q̄ſi oſtendat eos iacentes. ¶Si bellũ finire manu.) Hoc eſt interẽptione. poteſt enim & pace finiri. ¶Vixet.) Pro vixiſſet: & ẽ Syncope. ¶De⁹, aut ſua dextra dediſſet.) Victoria vel vita: quia duplici ratione conſiſtit victoria, aut virtute, aut voluntate fortunæ. ¶Miſeris ciuibus.) Quaſi aliena culpa pęuntibus. ¶Obſtupuere ſilentes.) i. obſtupefacti ſunt, & ſilere cœperũt. ¶Tũ ſenior.) Cui ab ętate præſtabatur authoritas. ¶Odijs, & crimine Drances infenſus iuueni Turno.) Aut per ſuũ crimẽ, ideſt inertiam, quã ſemper virtuti cõſtat eſſe cõtrariam. Aut

Iamq; oratores aderant ex vrbe Latina,
Velati ramis oleæ, veniamq; rogantes,
Corpora per campos, ferro quæ fuſa iacebant
Redderet, ac tumulo ſineret ſuccedere terræ:
Nullum cum victis certamen, & æthere caſſis:
Parceret hoſpitibus quondam ſoceriſq; vocatis.
Quos bonus Æneas, haud aſpernanda precantes,
Proſequitur venia, & verbis hæc inſuper addit.
¶Quę nam vos tanto fortuna indigna Latini ÆNE.
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem'ne exanimis, & Martis ſorte peremptis
Oratis? equidem & viuis concedere vellem.
Nec veni, niſi fata locum, ſedemq; dediſſent:
Nec bellum cum gente gero: rex noſtra reliquit
Hoſpitia, & Turni potius ſe credidit armis.
Æquius huic Turnum fuerat ſe opponere morti.
Si bellum finire manu, ſi pellere Teucros
Apparat, his decuit mecum concurrere telis:
Vixet, cui vitam deus, aut ſua dextra dediſſet.
Nunc ite, & miſeris ſupponite ciuibus ignem.
¶Dixerat Æneas. olli obſtupuere ſilentes, POETA
Conuerſiq; oculos inter ſe, atq; ora tenebant.
Tum ſenior, ſemperq; odijs, & crimine Drances
Infenſus iuueni Turno: ſic ore viciſſim
Orſa refert. ¶O fama ingens, ingentior armis DRAN.

Vir Troiane, quibus cœlo te laudibus æquem?
Iuſtitiæ ne prius mirer, belli'ne laborum?
Nos verò hæc patriam grati referemus ad vrbem:
Et te, ſiqua viam dederit fortuna, Latino
Iungemus regi: quærat ſibi fœdera Turnus.
Quin & fatales murorum attollere moles,
Saxaq́; ſubuectare humeris Troiana iuuabit.
¶ Dixerat hęc: vnoq́; oẽs eadem ore fremebant. POE.
Bis ſenos pepigere dies: & pace ſequeſtra
Per ſyluas Teucri, mixtiq́; impune Latini
Errauere iugis: ferro ſonat alta bipenni
Fraxinus: euertunt actas ad ſydera pinus,
Robora, nec cuneis, & olentem ſcindere cedrum,
Nec plauſtris ceſſant vectare gementibus ornos.

Turni crimine, q̃tot viris mortis cauſa extiterat. ¶ Orſa refert.) Cœpta verba. ¶ O fama ingens, ingentior armis.) Fruſtra ait Donatus hoc nomẽ de his eſſe quæ non recipiũt comparationem, nam quia augmẽtum recipit, & cõparatur, alia illa ſunt nomina in quibus eſt dubitatio vtrum cõparentur, vt eſt perfectus quod ſi velis cõparare, incipit perfectus nõ eſſe perfectus. ¶ Cœlo te laudibus æquẽ?) Pro his qui in cœlo ſunt. i. dijs: vt, Cœruleus tybris cœlo gratiſſimus amnis. ¶ Iuſtitiæne prius mirer, belline laborum?) Figura græca. Miror illius rei, & regno illius rei, vt θαυμάζω ἐκείνου, καὶ ἄρχω ἐκείνου. Inde Horatius ait, Et qua paupere Daunus agreſtium regnauit populorum, pro agreſtibus populis. ¶ Si qua viam dederit fortuna.) Bene cum exceptione pollicetur, dicens, Si voluntatem noſtram fortuna comitetur. ¶ Fœdera Turnus.) Vel cõiugij, vel amicitiarum. ¶ Fatales moles.) Quia audierat, Niſi fata locum ſedemq; dediſſent. ¶ Saxa Troiana.) Ambitioſe ait, quaſi Troianis fataliter debita. ¶ Pepigere dies.) Pacti ſunt. nam ab eo quod eſt paciſcor, & pepigi & pactus ſum facit: ſicut ab eo quod eſt parco, & parſi & peperci. ¶ Pace ſequeſtra.) Media. Nam ſequeſter eſt medius inter duos altercantes, apud quem aliquid ad tempus ſe ponitur. Pacem ergo ſequeſtram, inducias dicit, ideſt pacem temporalem, & mediam inter bellum præteritum & futurum. ¶ Miſtiq; impune Latini.) Apud maiores magna erat cura fidei, adeò vt inter Porſennam & Romanos factis induciis cum ludi Circenſes in vrbe celebrarentur, ingreſſi hoſtium duces curuli certamine contenderent, & victores coronarentur. ¶ Ferro bipenni.) Ad epitheton tranſtulit nomen proprium, nam bipennis per ſe plenum eſt, & ſecurim ſignificat. vt, Crebriſq; bipennibus inſtant. ¶ Robora.) Modo genus ligni eſt, nam eſt inter ſpecialia nominatũ. ¶ Plauſtris gementibus.) Sub pondere ſonantibus.

DONATVS.

¶ Iamq; oratores aderant.) Ecce cõtendit euentus fruſtra Æneã properatũ reditum habuiſſe: nã quum remearet ad caſtra, veniebant ex vrbe latina miſſi, qui rogarent & veniam poſcerẽt prę ferentes ſigna pacis & fœderum in frondibus oleę. hæc. n. conſequi cupiebant, deniq; quid ferrent quid optarent etiã taciti ſignificare cupere videbantur. Ita eorũ deſideriũ oſtendebatur aſpectu, & nunciabatur oleæ ramis, quibus fuerãt coronati, aduẽtus quoq; eorũ dehinc alia ſubijcitur cã. ¶ Corpora per cãpos fer. qu. ef. iac.) Quantũ additur Ænee virtutibus? quum ipſe enim ſuorũ ſepulturam curari pręceperit, quum mitteret Pallantem nullũ rogandũ cenſuit, nec me tuit quenquam. Ecce latini rogantes inducũtur poſcentes veniam, vt poetæ qui primi arma ſumpſiſſent, & rei tenerentur vſurpatæ per temeritatem violentiæ etiam illud impetrare cupientes, vt corpora ſepulturæ mandari permitteret, quę per omnes campos videbantur eſſe proſtrata augmentum actum eſt laudi, quum ij qui dicebantur occiſi, latos campos oppleſſent, & ille, qui reſiſtentes ſtrauerat, ſepeliri ſaltem iuberet exanimes, ac ſineret tumulo tegi, non dixit tumulus, ne cęſorum minueret numerum. quum enim pauci ſunt, poſſunt ſinguli ſuo quiſq; tumulo tegi, quum vero magnus ſepeliendorum eſt numerus, vna ſimul congerie & aggere vno clauduntur. ¶ Nullũ cum victis cer.) Vtebantur argumẽtis ad perſuadẽdũ neceſſarijs, ne duraret odiũ quo occidi meruerũt, certandũ non eſſe cũ mortuis, nec imputandũ corporibus, q̀ animę deliquerunt, parcendũ his hoſpitij contemplatione, quod aliquando iunxiſſet, ſoceriſq; vocatis, nõdũ enĩ fuerat iunctus lauinię, ideo vocatis. Ecce expreſſit poeta quãtum religiõis hoſpitibus quãtũ ſoceris debeatur, q̀ ex hoſpite gener videretur eſſe ſuſcęptus. ¶ Quos bonus Æneas.) Bonus, quia poſtulata cõceſſit, & multo melior, quia addidit ſponte, quę legatorũ vota cumularẽt. Quũ dicit Æneã bonũ, iam debemus intelligere non negaturũ, quę fuerant quęſita, ſuadebat quippe ẽt petitionis ipſius qualitas, quæ ſperni non debuit, quum vero dicit, & verbis hęc inſuper addit, confirmat illũ eſſe admodũ bonum. Illius. n. reuera bonitas plena eſt, q petita pręſtat, & plusq̃; ſunt poſtulata largitur. Iam hic pro Ænee reſpõſione ſpectãda ſunt duo: vnum, quod precibus aſſenſus eſt: alterum q̀ ipſe deſiderata cumulauit. Loqui igitur ac reſpondere incipit ſic. ¶ Quæ nã vos tanto.) Sortem, inquit, veſtram latini & miror, & doleo & ſic vos iplicuit fortuna bellandi deſiderio, vt nõ amicitiã noſtrã ſed vobis aduerſa ſecteriini. Martis inq̃t, ſorte perẽptis, excuſatio eſt adhibita, vt nũ Troianorũ vitio, ſed conditione belli, quod ipſis authoribus motũ eſt, videantur extincti. nulla eſt. n. culpa, ſicuti & Terẽtio placet, vlciſci aduerſarios: aut qua via te captẽt illi, eadẽ ipſos capi, deniq; & viuis lenitatẽ ſpopõdit, ne ſimiliter pereant. Beneuola obiurgatio vſq; adeo vt quod delicti ipſorum fuit, diceret eſſe fortunæ, Nõ arguit, non accuſat, ſed magis eorũ defenſioni adhibet adiumẽtũ. ſ. n. qui fidebat ſuos fore ſaluos potiusq̃; perditos cupiebat eſſe à peritia mea partẽ, qua cõijcere potuit, adhuc eos in eodẽ errore verſare: Vos, inq̃t, ſuperfluã petitis mortuis p̃cẽ, hoc indicat ẽt nunc vos velle pugnare: quod ipſum vobis potiusq̃; mihi cõtrariũ eſt. Equidẽ & viuis cõcedere vellẽ. Quãcito oſtẽdit ſepulturã mortuis ſe velle p̃ſtare quũ dicit, & viuis concedere vellẽ. magis, inquit, vellẽ & viuis præſtare b̃ficiũ pacis: quia beneuolentiã meã exanimes ſentire non p̃nt. ¶ Nec veni. n. f. l. ſe. q. de.) Hęc dicendo, oſtẽdit cęſos pœnas dediſſe amiſſi ſacrilegij. Qui. n. cõtra eũ fecerunt, qui dijs & fatis volentibus ad Italiã venit, deos potius expugnare, q̃; hoiem voluerũt. Hoc mõ etiã iſtos oſtendebat daturas eſſe ſupplicia, ſi duraſſent, & manendo ducerẽt in erroris ſui ſnĩa aduerſa. Nec veni, niſi fata locum ſedẽq; dediſſent. Nõ inuaſi alienũ imperiũ ſponte in hæc loca: ſed fatis vrgentibus veni, eã mihi & locũ & ſedẽ iſtarũ deputauere terrarũ, cur tenere p̃hibeor, quod mihi ſnĩa diuina & decreuit & tradidit? ¶ Nec. b. c. ge. g.) Cõmendat ſe populis & in vnius perſonã oẽm belli congerit cãm. nolo, inquit, ęſtimetis ex his, quæ aduerſus me geſta ſunt in oẽs vos eſſe cõmotum, ſolius regis hęc culpa eſt, qui ſuſcępti hoſpitis iura violauit & ſoluit, & Turni prætulit parti, nihil horũ latinus effecerat: ſed q̃a hoc negocio prodeſſe nõ potuit, fingitur, ne vnuſquiſq; amiſſam forte cõſideras metueret pacis cõmoda, vtilitateq; ſectari, quę ſolet de authoribus malorũ pœnas exigere. Omne, inq̃t, malũ non veſtra ſed regis culpa contractũ eſt: in cuius fuerat poteſtate p̃ferre meliorẽ. ipſe. n. me Turno poſtpoſuit, per eũ ratus eſt melius defendi poſſe cõmoda ſua. ¶ Æquius huic Tur. fue.) Qui ſi haberet integrũ in diſceptatione conſiliũ, ęquius fuerat Turnum morti ſupponi in negocio ſuo, q̃; alium periclitantis caſibus iungi. ¶ Si bellũ finire manu.) Cum ſit ſuſcęptum duorũ cã certamẽ: duo tantum pugnare debuimus, cur periclis noſtris adiuncti ſunt cęteri? ¶ Vix & cui vitã deus.) Probaret mox rerũ exitus fortiorẽ. ¶ Nunc ite, & miſe. f. c. i.) Supradixit fortuna indigna: in fine vero beneuolẽtiæ ſatiauit affectum, dicendo, miſeris, dicendo ciuibus. Miſer poteſt dici, quem innoxium premit aliena fortuna: bene ergo hic miſeros dixit, qui nõ in ſuo ſed in negocio Turni perierant: ciues vero recte appellauit, vt oſtẽderet ſe ita iam originẽ ducere, & eo redactũ cum ſuis, vnde Dardanus fuit, & oratores intelligerent Æneam. cuius animum potius tenerent, q̃; læſi probarẽt. ¶ Dixerat Æneas.) Admiratione tantæ leuitatis quum plusq̃; optauerant, ſeſe aduerterent conſecutos, ſtupefacti ſunt, nec reperire valuerunt, deberent in reſpõſione complecti, & conuerſi inter ſe diu ſiluerunt, vnam retinentes intentionẽ luminum, eo more, qui deliberantibus familiaris eſt. ¶ Tum ſenior.) Ex illis omnibus, qui aderant, & admirationis ſtupore fuerant fixi, ſolus drances, vel q̀ eſſet ætate fortior cæteris, & exercitatior cunctis: vel q̀ odiſſet iugiter Turnum, arrepta temporis occaſione, quæ grauaret eum, quem peroſum habuit, ita reſpondit. ¶ O fama ingens.) Multa collegit, vt oſtenderet beneficia Ænee gratanter audita. Hoc enim & præmiſſa laus, & gratiarum actio euidenter oſtendit. non, inquit, immerito tibi tantas animi corporiſq; virtutes fortuna conceſſit: habes deniq; tui corporis famam, quæ te beneuolum, fortem, prudentemq; teſtatur: quia in parte quum ſine admiratione laudari non poſſis: tum magis illa præferenda ſunt, quibus in bello præſtas, & te ipſum maiore ſubſtantia felicitatis exuperas in laboribus inde feſſus, & dimicandi

micandi ratione præcipuus, addit in vltima parte laudis, & genitalis meritum ſoli, dicens, vir Troiane, quaſi diceret talem generare potuit ſola Troia. ¶ Quibus cœlo te la. æq.) Quum laudibus cœlo merearis ęquari, vbi eſt virtus omnis & vera iuſtitia. ¶ Iuſtitię ne prius mirer.) Quid potius mirari debeo? inquit, iuſtitiam tuam admirandam, an belli inclytos tuos labores & incomparabiles? cum in vtroq; mea verba aut ſenſus tua merita aſſequi nequeant? quaſi diceret, tantum iuſtitia & bellorum exercitatione viges, vt nunquam te ſatis laudare poſſim. ¶ Nos vero hæc patriam.) Quæ locutus es, vel quæ beneuolus præſtitiſti, grati referemus ad noſtros, atq; operã dabimus, vt ſuperioris erroris noſtri culpa ſubmota redeat rex latinus in concordiam tuam: ſitq; digniſſimo tibi firma religione coniunctus, Turnus vero ſi matrimonio iungi vult, aliud ſibi quærat, ac iungat: interea quũ hæc diceret Drances, addidit. ſiqua viam dederit fortuna, quod non eſt dubitantis, ſed hoc magis intelligitur polliceri, vt idipſum, qđ ſpondebat, quacunq; via poſſet, efficeret: Multas enim occaſiones poteſt reperire ac præſtare fortuna, vt iuuet audentes. Poteſt & ſic intelligi, iungemus te regi, ſi adhuc nobis non inuideat fortuna, quæ ſocietatem primam inimica æmulatiõe diſſoluit. Hoc ideo, vt oſtenderet culpam contracti belli fortunæ fuiſſe, nõ Italorum: quia hoc & Æneas ſupra complexus eſt. ¶ Quin & fatales mu. at. mo.) Tantum exhibebimus obſequij, vt quum muros, vel quid aliud volueris extruere, collo noſtra ſaxa iam Troiana libentiſſime perfereremus parati ſimus: nec erit oneroſum nobis, qđquid cenſueris faciendum. ¶ Dixerat hæc.) Talia, inquit, dixerat drances. ¶ Vnoq; ea. om. o. fre.) Eadem, quæ verbis ſuis complexus fuerat drances, quaſi vno ore omnes profitebantur ſe eſſe facturos. ¶ Bis ſenos pepigere dies.) Ita peractis omnibus receſſerunt: vt per duodecim dies ſepeliendorum funerum cauſa pax ſequeſtra teneretur. ſequeſtra pax eſt: quæ ſi interponitur, non terminet, ſed differat bellum. ¶ Per ſyluas Teucri.) Tantum valuit interpoſitæ pactionis fides, vt diuerſarum partium viri per ſyluas miſcerentur impune. ¶ Ferro ſonat al. bi. Fraxinus.) Alta fraxinus icta ferro, hoc eſt ictu ferreo percuſſa reſonabat. ¶ Euertunt actas ad ſy. p.) Actas ad ſydera, hoc eſt in tantam altitudinem porrectas, vt ſydera pulſare potuiſſent, hi omnes euertendis arboribus operam dabant. ¶ Robora nec cuneis.) Alij inſiſtebant roboribus ſcindendis, alij portãdis, ordinatur ſenſus ſic. Nec ceſſant robora, vel cedrum, aut ornos plauſtris imponere, ac transferre: aut cuneis ſcindere, ſed non omnes idem faciebant: nam diuiſerant opera.

ASCENSIVS.

¶ Iamq; oratores aderant, &c.) Deſcribit aduentum oratorum ab latino miſſorum petentium veniam corporum defunctorum ſepeliendi, quam eis lubens conceſſit Æneas, addens etiam viuos in gratiam recipere voluiſſe, quæ res oratoribus perplacuit vſq; adeo vt pollicitarentur ipſum regi ſuo latino reconciliaturos. De quibus omnibus habemus hoc ſolum per Donatum Miſeris: qui non in ſuo: ſed in Turni negocio perierant. ¶ Pace ſe. ſequeſtra pax eſt quæ ſic interponitur vt non tollat ſed differat bellum. Poſtq̃ ma. vel pro mulieribus poſuit: vel matres eorum qui cæſi fuerant. Hæc ille. ¶ Ordo autem eſt. Iamq;. i. & iam oratores, ideſt caduceatores quos & vulgus ambaſiatores vocat aderant ex vrbe latina. i. regis latini, velati in ſignum pacifici aduentus: ramis oleæ. i. arboris oliuæ quę etiam tempore Noe pacis indicium per columbam attulit: & rogantes veniam, ideſt gratiam & cõceſſionem petitionis cuiuſdam. ſ. vt redderet corpora quæ iacebant fuſa. i. proſtrata ferro. i. armis ferreis per campos: ac vt, ſup. ſineret, ideſt permitteret ſup. ea ſuccedere tumulo terræ. i. humationi aſſerentes: ſup. nullum certamem, ſupp. eſſe debere cum victis. ſ. omnino: quia iam defunctis: & cum caſſis, ideſt priuatis æthere. i. aura vitali, & vt, ſup. parceret hoſpitibus. ſ. latinis vocatis quondam ſcilicet antequam Turnus fœdus inter latinum & Æneam diſturbarat. Quos. ſ. oratores præcantes haud aſpernanda. i. licita & honeſta Æneas bonus: proſequitur venia. i. cõfert eis veniam: & verbis. ſ. amicis aut addit inſuper verbis hæc. O latini quænam. i. qualis fortuna indigna, ideſt aſpernanda implicuit. i. illaqueauit vos tanto bello, vtpote qui fugiatis nos amicos, ideſt amicitiam noſtram. Oratis ne pacem exanimis, ideſt defunctis & peremptis ſorte Martis. i. quam Mars ſibi vendicat, hoc eſt bellica? Ponitur autem ſecũdo loco tribrachus tis eq. aut pauſe gratia tis longe equiualet. Equidem. i. ego equidem vellem concedere. &. i. etiam viuis ſcilicet pacem: nec veni. ſ. in Italiam, ideſt non veniſſem: ni. i. niſi fata dediſſent. ſ. mihi locum & ſedem. ſ. firmam nec gero bellum, ſcilicet volens & lubens cum gente, ſcilicet latina: rex, ſcilicet latinus reliquit noſtra hoſpitia. i. iura hoſpitalitatis inter nos contracta: & credidit ſe potius armis. i. virtuti bellicę Turni æquius. i. iuſtius & conuenientius fuerat Turno, ſcilicet violatori pacis: opponere, ideſt obijcere ſe morti, ideſt periculo mortis per bellum: ſi apparat, ideſt prætendit finire bellum manu, ideſt concertatione dextræ ſuæ: & ſi apparat pellere Teucros, ſcilicet ab Italia decuit, ſupple eum concurrere hic, ideſt in hoc campo mecum telis. Is, ſupple noſtrum vixet: pro vixiſſet cui deus aut ſua dextra dediſſet, vitam: nunc quia res ſe aliter habent: ite & ſupponite miſeris ciuibus. ſ. qui excoluerunt quæ non rapuerũt ignem. ſ. quo crementur priuſquàm cineres in vrnam condantur. Æneas dixerat, ideſt finiuerat ſermonem ſuum: olli. i. & tũc omnes illi, obſtupuere ſilentes, ideſt cum ſilentio: & conuerſi tenebant inter ſe oculos atq; ora, quaſi dicat tacite dicerent ecce qualem virum repellere conati ſumus. Tum, ideſt deinde Drãces ſenior. i. prouectioris ætatis. ſ. q̃; cæteri: aut ſenior, ideſt grandæuus. & infenſus. i. moleſtus & infeſtus ſemper Turno iuueni, odijs & crimine, ſcilicet Turni q̃ pacem ruperat: aut crimine, ſcilicet inuidiæ: aut crimine, ideſt cauſa odiorum legitima: refert viciſſim ore: quia prius indicijs & geſtibus retulerant omnes: orſa, ideſt exordia ſermonis ſui viciſſim, ideſt per viciſſitudinem poſtquam elocutus erat Æneas ſic. O vir Troiane: ingens fama. i. per famam: & ingentior, ideſt longe maior armis, ideſt effectu ipſo, quibus laudibus æquem. i. ęquiparẽ, & æqualem cenſeam te cœlo. i. cœleſtibus dijs, quaſi dicat neſcio. & addit: mirer ne, ſupple in te prius. i. principalius iuſtitiæ, ſcilicet laudem à ſuperiori, nam nouum eſſet ſi nihil ſubaudias dicere mirer huius rei, &c. ne pro an: ſupple prius mirer in te laborum belli ſupple laudem vero. i. pro certo nos grati referemus hæc. i. humanitatis tuæ indicia ad vrbem patriam. ſ. Lauro lauinium & ſiqua, ideſt aliqua fortuna. i. fortuita occaſio dederit viam. i. modum & rationem: nos iungemus, ideſt conciliabimus & cõfœderabimus te regi latino, quęrat Turnus ſibi fœdera quin &. i. quinetiam: hoc eſt inſuper iuuabit, ideſt delectabit, ſupp. nos: attollere moles murorum fatales, ideſt fataliter promiſſas & iuuabit ſubuectare, ſcilicet ad conſtructionem murorum. ſaxa Troiana, ideſt ad Troiæ nouæ conſtructionem. humeris, ſcilicet noſtris: Dixerat hæc, ſcilicet Drances & omnes, ſcilicet reliqui oratores fremebant hæc eadem vno ore. i. pari cõſenſu. & ipſi pepigere. i. pacti ſunt bis ſenos, ideſt. xij. dies: & Teucri & latini mixti impune. i. paſſim & ſine punitione aut malo: errauere, ideſt libere diuagati ſunt: iugis, ideſt in ſummitatibus ſub vertice montium: per ſyluas: & hoc pace ſequeſtra, ideſt interuẽtu pacis ſequeſtræ quæ inducias ad tempus concedit: fraxinus, ideſt arbor illa alta ſonat ferro bipenni, ideſt ſecuri duas pinnas habenti: &, ſupple ipſi euertunt pinus: actas. i. extenſas ad ſydera: nec ceſſant ſcindere, ideſt findere cuneis: robora, ideſt ligna querna, & cedrum olentem. ſ. præcipue vt fetorem cadauerum expellat: nec ceſſant vectare. ſ. ad pyram conſtruendam. ornos. i. tales arbores: plauſtris gementibus, ſcilicet præ magnitudine ponderis.

PIERIVS.

¶ Veniamq; rogantes.) Romanus codex, pręcantes, legit: vt etiã inferius eſt. Quos bonus Æneas non aſpernanda precantes proſequitur venia. ¶ Et æthere caſſis.) Mediceus codex, & aliquot alij, aere, legunt, de inferiori enim & ſpirabili hac aura loquitur. ¶ Pacem ne exanimis.) Romanus codex, Mediceus, & antiquiores pleriq; alij legunt pacem me exanimis, quod mirifice placet. Habet enim emphaſin pronomen illud, pluſq; in receſſu præſtat, quàm fronte polliceatur. ¶ Equidem & viuis concedere vellem.) In antiquis aliquot codicibus, mallem, legitur: quod magis explet oratorum vota, magiſq; ſibi eos conciliat, vellem, tamẽ receptũ. ¶ Nec veni niſi fata loc. ſedemq; dediſſent.) Fieri per modos ſolœciſmũ cõminianus ait, hoc loco citato. Nec veni, pro nec veniſſem, indicatiuus p̃ coniũctiuo. Indignatur vero Fab. Quintilianus huiuſmodi elocutionum ſpecies nunc ſolœciſmi, nũc barbariſmi nuncupatiõe appellitari vbi ait, exempla barbariſmi quidam fere in iactationem eruditionis ſumere ex poetis ſolent, & authores: quos prælegunt, criminantur. ¶ Æquius huic Turno fuerat ſe opponere morti.) Antiqua omnia exẽplária, quotquot verſare contigit, Turnum, accuſatiuo caſu legunt, vt ordo ſit æquius fuerat Turnum opponere ſe huic morti. Nam & Seruius. Huic morti legit δεικτικῶς quaſi iacentes oſtendat. ¶ His decuit mecum concurrere.) In Romano codice, & aliquot alijs ad cuiuſdam cacophoniam, quæ in pede quarto fieret, cum con, ſcriptum eſt tranſpoſitis dictionibus, his mecum decuit concurrere telis. ¶ Olli obſtupuere ſilentes.) In veteribus codic. pene omnibus ſcriptum obſeruaui, illi obſtupuere. ¶ Iuſtitiæ ne prius mirer

belli ne laborem.) Sane Seruius. Miror genitiuo iunctum, græca ait figura, θαυμάζω ἐκείνου, καὶ ἄρχω ἐκείνου, vt apud Hora. agreſtum regnauit populorum. legitur, In Roma. tamē cod. & aliquot aliis peruetéribus poſita hæc ſunt in caſu ſeptimo, iuſtitia ne prius mirer belli ne labore, in quo illud etiā obſerues, iuſtitia, per t, in pene vltima ſcribi, vt ex antiquis inſcriptiōibus, & nomiſmatis approbauimus: ſed eſt & vbi, belli ne laborē eſt, vbi iuſtitiam, & laborem, Accuſatiuo caſu legas. Neq; mirum lectionem hāc ita nunc variare, quum variæ ſuper ea fuerint olim etiam grammaticorum ſententiæ. Nam Priſcianus, vbi ait, coniunctionē dubitatiuam, vel interrogatiuam ſimiles caſus exigere, locum hūc Virgilii citat, in quo ſcriptum ſecus aſſerit, neq; preceptioni hmōi poetam paruiſſe, qui ſcripſerit ablatiuo caſu, iuſtitia ne prius mirer, mox genitiuū adiecerit, belli ne laborum, quippe propter ancipitē dictionum conſtructionē, quod vtrūq; bene dicatur, miror iuſtitia, & iuſtitiæ, inueniri tamen in codicibus etiam iuſtitiæ, genitiuo caſu, idq; aptius eſſe, non inficiatur, quod & alibi cōfirmat grecę conſtructionis exemplo poſito, θαυμάζω τῶν πόνων. ¶ Ferro ſonat alta bipenni fraxinus.) In aliquot antiquis codicibus acta, legitur: quod minime placet, quia ſtatim ſequitur, euertunt actas ad ſidera pinus. Si quid vero immutandum fuerit ex lectiōe vulgata, placeret, icta quod in antiquiſſimo codice obſeruaui.



Et iam fama volans tanti prænuncia luctus,
Euandrum, Euandriq; domos, & mœnia complet:
Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, & de more vetuſto
Funereas rapuere faces: lucet via longo
Ordine flammarum, & late diſcriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia, iungit
Agmina, quæ poſtq̃ matres ſuccedere tectis
Viderunt, mœſtam incendunt clamoribus vrbem.

SERVIVS.

¶ Quæ modo victorem latio pallāta ferebat.) Bene Modo. Vno enim eodemq; die & fortiter fecit & periit: vt, Hæc te prima dies bello dedit, hęc eadem aufert. ¶ Arcades ad portas ruere.) Eos dicit qui intra ciuitatem ſunt. ¶ De more vetuſto.) quia antea per noctem cadauera pro funere ferebātur cum faculis. ¶ Rapuere faces.) Raptim & feſtinanter tulerūt. ¶ Diſcriminat.) Diuidit. Vnde & diſcrimen capitis muliebris dicitur. ¶ Incendunt.) Implēt vt, Clamore incendūt cœlum Troesq; Latini. ¶ Vis vlla.) nec ætatis imbecillitas, nec ſeueritas regia. ¶ Pheretro pallante repoſito.) Ideſt poſito Pallantis pheretro. Nam Antiptoſis eſt. ¶ Non hęc ò Palla dederas promiſſa parenti, Cautius vt

ſęuo

At non Euandrum potis eſt vis vlla tenere,
Sed venit in medios, pheretro Pallanta repoſto,
Procubuit ſuper, atq; hæret, lachrymansq; gemensq;:
Et via vix tandem voci laxata dolore eſt.
¶Non hæc ò Palla dederas promiſſa parenti, EVAN.
Cautius vt ſæuo velles te credere Marti.
Haud ignarus eram, quantum noua gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine poſſet.
Primitiæ iuuenis miſeræ, belliq; propinqui
Dura rudimenta, & nulli exaudita deorum
Vota, precesq; meæ: tuq; ò ſanctiſſima coniux
Felix morte tua, neq; in hunc ſeruata dolorem.
Contra ego viuendo vici mea fata, ſuperſtes
Reſtarem vt genitor: Troum ſocia arma ſecutum
Obruerent Rutuli, telis animam ipſe dediſſem:
Atq; hac pompa domum me non Pallanta referret.
Nec vos arguerim Teucri, nec fœdera, nec quas
Iunximus hoſpitio dextras, ſors iſta ſenectæ
Debita erat noſtræ: quod ſi immatura manebat
Mors natum, cæſis Volſcorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros cecidiſſe iuuabit.
Quin ego non alio digner te funere Palla,
Quàm pius Æneas, & q̃ magni Phryges, & quàm
Tyrrheniq; duces, Tyrrhenumq; exercitus omnis.
Magna trophæa ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoq; nunc ſtares immanis truncus in armis,
Eſſet par ætas, & idem ſi robur ab annis,
Turne. ſed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, & hæc memores regi mandata referte,
Quod vitam moror inuiſam, Pallante perempto,
Dextera cauſa tua eſt, Turnum gnatoq; patriq;,
Quam debere vides (meritis vacat hic tibi ſolus,
Fortunæq; locus) non vitæ gaudia quæro,
Nec fas, ſed gnato manes perferre ſub imos.

ſęuo velles te credere Marti.) Duplex expoſitio eſt: aut enim hoc dicit, Non mihi talia promittebas vt crederem te cautius dimicaturum, vt intelligamus proficiſcentem Pallantē promiſiſſe patri victoriam, cædem hoſtium, plurima ſpolia. Qui enim hęc cogitat, cautelę obliuiſcitur auiditate vincēdi: aut certe Non, pro nempe accipiamus. vt in Terentio. Nō tu hūc rus hinc produxe aiebas? Ideſt nonne, pro nēpe, vt nunc ſit ſenſus, Nēpe mihi dederas promiſſa diſcedens, quia cautius fueras dimicaturus. ¶In armis.) Apud armatum, cuius conſilium cupiditas victoriæ plerunq; cōturbat. ¶Vota, precesq; meę.) Supra, Fors & vota facit. ¶Felix morte tua.) Ea re felix qua cæteri dolent. ¶Viuendo vici mea fata.) Diu Viuendo. Vt in Bucolicis, O Lycida viui peruenimus. Vici aūt mea fata .i. naturalē ordinem vita longiore ſuperaui, nanq; hic ordo naturalis eſt, vt ſint parentibus ſuperſtites filij. Fata ergo generalia dixit, referēs ſe ad naturalem ordinem, non ad fatū propriū. Nam fata ſuperare nemo hominum pōt. Vnde multi ſic diſtingunt, Cōtra ego viuēdo vici vitā .ſ. filij. Nam hoc eſt, Superſtes reſtarē vt genitor, vt mea fata, per exclamationem dictum ſit. Sciēdum tamen etiam irrationabilia dolētibus dari. ¶Reſtarē.) Eſſem. ¶Dediſſem.) Reddidiſſem. ¶Pōpa.) Exequiis. ¶Nec vos arguerim.) Exonerat eorum pudorem, ne videantur ei cauſa orbitatis fuiſſe, dicens ſibi hoc fataliter debitum. ¶Senectæ.) Deeſt ætatis: nam ſenecta ætas dicitur. Salluſtius, Senecta iam ætate. Per ſe autem plenum eſt, ſi ſenectus dicamus. ¶Ducentem in Latium Teucros cecidiſſe iuuabit.) Lucrum quodammodo putat, impendiſſe pro amicorum felicitate filium, qui morti fuerat acerbo funere fataliter debitus. ¶Nō alio digner te funere Palla.) Latenter hic Æneæ oſtenditur pietas qui in amici funus tanta contulit, vt patet amplius præſtare non poſſet. ¶Tu quoq; nunc ſtares immanis truncus in armis.) Sicut iſti duces de quibus hæc ſunt trophæa, nam ſupra ait, Indutosq; iubet trūcos hoſtilibus armis ipſos ferre duces. ¶Eſſet par ętas.) Vel mea, vel filij, nam ad vtrunq; poteſt referri. ¶Teucros qd demoror armis?) Ab armis: & hoc videtur dicere, Dimittendi ſunt Troiani, vt morte Turni ſatisfiat doloribus meis, quod etiam poſteriora ſignificāt. ¶Meritis vacat hic tibi ſolus, fortunęq; locus.) Nihil eſt aliud quod poſſit vel virtus tua, vel fortuna pręſtare (nā his rebus victoria cōtingit) niſi vt occiſo Turno, & vindices filiū, & patrē cōſoleris orbatū. ¶Sed gnato manes perferre ſub imos.) Ac ſi diceret hanc ſolam eſſe cauſam, quæ eum cogat ad vitæ patientiam, vt filio Turni nuncietur interitus.

DONATVS.

¶Et iam fama volans.) Quum Troiani & Latini hæc agerent, iam mortem Pallantis ad Euandrum, atque eius domos, & totam vrbem fama nunciusq; peruexerat, occiſum eſſe aſſerens Pallantem, quæ fama apud latinum ferebat eſſe victorem, quàm grauis fuerat luctus accipiendus de eo cuius ante momentum victoriæ nunciabantur & gloriæ? Egregiam moralitatem hoc loco ſeruatam debemus aduertere. nanque, vt fit, feralis nuncius ad aures Euandri primo peruenit: dehinc ad domos eius, poſtremo ad omnem ciuitatem. ¶Arcades ad portas ruere.) Proprie dixit, ruere. feſtinabant enim commoti inſperato malo, vt irent obuiam funeri, nec ambulare iam ſed in modum ruētium congeri videbantur ad portas. ¶Et more vetuſto.) Ruere & rapere plenam ſignificant feſtinationem, funereas faces idcirco dixit, quia ſunt votorum. ¶Lucet via longo Ordine flammarum.) Diſcriminare eſt ſpeciem à ſpecie immēſa ſeparare. Ecce vna fuit facies terræ interfectis, tamen facibus videbatur in partes eē diuiſa. ¶Contra turba phrygum.) Quum dicimus contra turbam phrygum veniēs, moram debemus interponere, & ſic dicere plangentia iungunt agmina, vt non ſoli phryges ſed & Arcades phrygibus mixti agmina iunxiſſe videbantur, cæterum turba iungunt agmina, faceret mala diſtinctio vitium, quod poeta non fecit. ¶Quæ poſtquā matres.) Quæ agmina, poſtquam viderūt matres intra portas. ¶Mœſtam incendūt clamoribus vrbem.) Matrum ſignificatione vel mulieres generaliter accipere poſſumus: vel eas, quarum filij cum Ænea perrexerant: vt ſimilitudine caſus cōmotæ, & propter regis filium dolere viderentur, & ſuorum periculum tractare cum animo. ¶At nō Euandrum.) Quū grauis eſſet apud cæteros luctus tum magis animum patris, mētemq; percuſſerat, deniq; non illum tardauit doloris violentia, non ætas cohibuit, corpus ſenectute defeſſum: nec expectauit donec filij corpus baiulis curādis perueniret: ſed ipſe occurrens in medios venit. ¶Pheretro pallante repoſto.) Atque ita, vt Pallas iacebat depoſito pheretro procubuit Euander ſupra, & inhæſit ipſi corpori cum gemitibus & fletu. ¶Et via vix tandem.) Tantus fuerat dolor infelicis patris, vt vix, & interpoſito tempore loqui potuiſſet, dolor diſtulerat, vnde reddidit vocem, vox enim qua loqui poſſet, dolore loquendi præſtitit laxamentum. ¶Non hæc ò Palla.) Magnus error dolentis, obiurgat mortuum, quaſi non emendaret male geſta, aliqua ratione potuiſſet: & cum mortuo interrogationibus loquitur, quaſi audire exanimis poſſet, aut geſta narrare. non talis, inquit, extiterat fili promiſſio tua: nec ſic abieras, vt talis infelicem remeares ad patrem, circunſpectum te promiſeras fore, & omni cautela ſuſpenſum, quo abierunt iſta? quis te caſus præcipitem dedit? vt mandatorum mei, timoris oblitus duram improuidus properaris in mortem? In certaminibus belli redundant copioſa diſcrimina, tantumq; illic procliue eſt mori, quantum ſupereſſe difficile eſt. ¶Haud ignarus eram.) Prior, inquit, ipſe peccaui, primus conſilium perdidi, meos inter initia tractatus inimica fortuna confudit, ignorationis excuſatione defendi non poſſum, debui miſer cauere, quod noueram. Per hæc quippe ad hanc infelicem ſenectam mihi tranſitus fuit. ſciebam, quid poſſet nouitas rerum, & inexperta pericula quemadmodum decipiant rudes exemplis præcedentibus noueram, ſolam gloriæ viam tractant, & ſolo laudis amore raptantur: Cumq; ſic aguntur improuidi, incognitam diſcriminum partem vitare non poſſunt. O iuuenis mei duræ primitiæ, & incaſſum fuſæ cunctis numinibus preces: nec filius mandata retinet patris: nec voto ſupplicis deorum fauor accedit. Vbi ſunt illa, quæ pro incolumitate filij miſerandus exolui, cur ſurdis auribus iuuenis metuenda commiſi? Sera cautio eſt, poſt orbitatem meam tractare, quæ tunc integris rebus curari conuenerat, nihil dicerem filio, nullam deo precem ſupplicans funderem: non ſoluerem vota: tenerem miſerum iuuenem, fauerent dij omnes tutiori conſilio, nec vo-

tis aliquibus, nec precibus inuitari. ¶ Tuq; ò ſanctiſſima coniux.) Gemui aliquando vxor mortem tuam, quum ſic conſtaret felicia perdidiſſe: ſola es, cui profuere contraria, mors tibi beneficium fuit, non vides noſtræ prolis interitum, nec ruinam noſtri generis plangis. ¶ Contra ego viuendo.) Totum dicit in contrarium verſum, vt mori commodum fuiſſet ei, vixiſſe tormentum, deceſſiſti ſuperſtitem filium relinquens, contra ipſe miſerrimus viuo non filium ſed filij funus amplectens: viuo poſt eum, ante quem debueram mori. ¶ Troum ſocia arma ſecutum.) Sic peccaui, quia fœdera iunxi cum Teucris, ego debui rutulis pœnam, ego debui ſolus extingui, & dare animam volens, finiret cruciatus meos vltimus dies, mihi fierent iſta, tu plangeres ſenem, me tolerabilius videret patria cecidiſſe, quam te. ¶ Nec vos arguerim teucri.) Præſentes Troianorum aliqui ne arbitrentur, cauſari Euádrum, quòd per illorum amicitiam Pallantem perdidiſſet. iccirco ait, non arguerim vos Teucri in cauſa orbitatis meæ, nihil mihi amicitia veſtra nocuit, nihil datæ dextræ attulerunt, quod poſteritatem meam funditus verteret, & menſarum communicatio nullam partem infelicitatis infixit. ¶ Sors iſta ſenectæ.) Debebantur hæc diuturno ſeni fatis inimicis aduerſa. Vixi vt duram exciperem meæ fortunæ ſententiam. Compleuit illa inuidiam ſuam, non poſſum animis veſtris aſcribere, quod vos certum eſt accidere noluiſſe. ¶ Quia ſi immatura.) Nititur probare Troianis, quòd nō ipſos occiſi filij afferat cauſam. Si, inquit, immatura mors debebatur filio meo, vtinam de volſcis facta prius victoria cecidiſſet, eſſet quippe occiſi glorioſa memoria, ſi manu eius Teucri ducerentur in latium. ¶ Quin ego.) Nihil addam ad pompam funeris tui. nihil enim factum eſt minus, quàm conuenerat fieri. Oſtendit Æneas officia ſua: eadem quoque cum Tyrrhenis complere Troianos. ¶ Tyrrhenumq; exercitus omnis.) Hęc ad conſolationem pertinent. Eſt enim quoddam in doloribus temperamētum, quo acerbitas ipſa minuatur. Leniebatur igitur doloris ipſius aſperitas, quod & ſi mortuus Pallas videbatur, virtutis tamen eius multa monſtrabantur, & magna: Ibat quippe tyrrhenorum exercitus cæſorum trophæa portans: & in illa multitudine fuerat nullus, qui pallanteæ virtutis teſtem non geſtaret in ligno. ¶ Tu quoque ſtares.) In hoc, inquit, trophæorum numerum etiam tu eſſes Turne, ſi ætas filij mei ætati tuæ congruiſſet, aut robur corporis eius tuo robori membriſq; conueniret: Recte in doloribus ſuis deformationē inſerit Turni, & quaſi ita peragit cauſam, vt quod ille præferebat in ſeſe, id iſte facta victoris & victi comparatione deiiceret. Si vna, inquit, vos eademq; ætas, & robur corporis habuiſſet, trophæo tuo iſtorum numeris cumulares: atque ille viueret, ac de tuo quoque interitu triumpharet. ¶ Sed infelix Teucros.) Ipſe reprehendit multiloquia ſua, quæ dolore cogente vrgebatur effundere: & reuera quum in patre breuis eſſe deberet ſermo, ipſe quoque non miſit breuitatem, ſed iccirco videtur multa dixiſſe, quia multas partes tetigit, multaſq; perſonas: quæ ſi ſeparantur, inuenietur breuem in ſingulis habuiſſe ſermonem. Dixit quippe non hæc ò Palla dederas promiſſa parenti, tu quoque ò ſanctiſſima coniux, & contra ego viuendo vici mea fata. Item nec vos arguerim Teucri. rurſum redit ad filij perſonam dicens, Quin ego non alio digner te funere Palla. Dehinc ad Turnum fecit apoſtropham. Tu quoque nunc ſtares immanis truncus in armis, ſi eſſet par ætas & idem robur in annis Turne: tandem igitur intellexit diutius ſe vagari non debere per multa, ne tantos & electos ex omnibus numeris viros, atque vltioni tuæ neceſſarios, ſuperfluo morarum ſpatio retineret. Quid, inquit adhuc demoror Teucros? quia ſi infelicitatem meam ſit illorum, leuatura præſentia, pergant potius, & repetant arma. hoc eſt dicere, quòd hic vacui remorantur, eant, dimicent, & orbitatem meam vltione compenſent. ¶ Vadite, & hæc memores.) Vadite, hoc loco hortantis eſt potius, quàm iubētis: & mandata mea regi perferte, ¶ Quod vitam moror.) Quod viuo poſt pallātis mortem, ſolam eſſe cauſam, vt eius mortis authorem perſequatur fortis dextera tua. Intelligis enim te hoc debere meritis, vt per te contingat Turnum videre proſtratum, hoc Pallas exigit, hoc ego infeliciſſimus pater. Erat commodum vixiſſe poſt filium, ſi ſub armis tuis Turnus occumbat, & lachrymas meas interitus eius conſumat, & tergat. ¶ Vacat hic tibi ſolus.) Reddendæ viciſſitudinis locum ſolum iſtum fortuna tibi ſeruauit, expecto euentum atque exitum necis hoſtilis. ¶ Non vitæ gaudia quæro.) Neque enim delectatione lucis iſtius viuo: aut fas eſt ſupereſſe orbatum tali filio patrem: ſed vt nuncius ad inferos pergam, ac pallanti referam optatam ab hoſte ſumptam eſſe vindictam. Viuant, quibus iocundum eſt viuere, viuant qui non habent in vita, quod plangant, viuant, quibus deſunt tormenta, quæ viuentes excrucient: mihi tantum optata ſuccedant, vt filio referam confoſſum virtute hoſpitis Turnum, ego illius interitum ei nunciem, cuius cauſa mori potius malo, quàm miſerabilem vitam iugibus ſeruare tormentis. Quod dixit ſupra meritis vacat hic tibi ſolus fortunæq; locus: non ab eo, quod eſt meritum, & merita declinauit, ſed ad perſonas retulit, ab eo quod eſt his meritis, vt fœminini generis ſit, & faciat has meritas perſonas, aut maſculini generis, & ſit, his meritis hominibus, non tamen generis neutri, vt hæc merita, & his meritis dixiſſe videatur. Terentius ſic. Quid meritis huic dicto reſponſum eſt, crucem.

ASCENSIVS.

¶ Et iam fama, &c.) Proſequitur lamentationem, & vt in argumento dictum eſt affectus paternos Euandri in Pallanta filium vnigenitum. Vnde cum nihil receptum ſit Donati. ¶ Ordo eſt. Et fama (ſcribitur etiam phama nam, & à græco & latino deduci poteſt, ſed obſeruatum fere eſt, vt quoties poetice pro perſona ponitur, filia videlicet terræ per ph ſcribatur) volans: quia in rebus aduerſis vnde in quarto. Fama malum quo nō aliud velocius vllum Mobilitate viget, vireſq; acquirit eundo, exiſtens prænuncia tanti luctus. quantus, ſcilicet eſſe ſolet in nece vnigeniti regis, replet iam Euandrum, & domus, & mœnia Euandri, ſupple luctu aut ſermone de morte Pallantis, fama dicit, ſupple ea que ferebat idest afferebat, modo, ideſt paulo ante, Pallanta victorem ſupple eſſe, latio, ideſt in agro Latino quia multos priuſquam occumberet ſtrauit, eaq; res ad Euandrum ſubito perlata eſt. Arcades ruere, ideſt ruebant, aut potius cœperunt ruere, ideſt effuſim currere ad portas, & rapuere more vetuſto, ideſt ex antiquo inſtituto, faces funereas, ideſt funeribus aptas, via lucet longo ordine flammarum, & diſcriminat, ideſt diuidit diſcrimina ponens: agros late, ideſt in latum. Turba phrygum, ideſt Troianorum ab Ænea cū funere miſſorum, veniens contra, ideſt ex aduerſo, iungit agmina plangentia, quæ, ſcilicet agmina plangentia poſtquam matres ſcilicet arcadum, viderunt ſuccedere tecto, ideſt ad tectum regiū, ipſi incendunt vrbem mœſtam clamoribus, ideſt vlulatibus. At, ideſt ſed vlla vis non eſt potis, ideſt non poteſt tenere *Euandrum*: ſed venit in medios, ſcilicet pompam ducentium, & procubuit ſuper Pallanta, & hoc feretro, ideſt capulo quo ferebatur repoſto, ideſt repoſito, aut feretro, ſupple cum Pallante repoſito procubuit, ſuper, ideſt deſuper, atque hæret ſupple in eo, & lachrymans & gemens, & via, ideſt meatus & arteria, eſt vix, ideſt cum difficultate laxata tandem, ideſt poſt multam moram, dolore .i. propter dolorem nimium conſtricta voci, ideſt ſermoni, & ſupple dixit. O Palla tu non dederas parenti, ſcilicet mihi hæc, ideſt huiuſmodi promiſſa, ſed ſupple vt velles credere cautius, ideſt prudentius ſæuo Marti, ideſt bello te. Ego haud ignarus eram, ideſt bene ſciebam, quantum noua gloria, & prædulce decus primo certamine poſſit in armis, ideſt apud armatum cuius (inquit Seruius) conſilium cupiditas victoriæ plerunq; conturbat. Primitiæ, ideſt auſpicia aut principia iuuenis, ſcilicet cuiuſcunq;, aut tua ò Palla; ſunt ſupple miſera, ideſt infelicia, & rudimenta, ideſt eruditiones belli propinqui, ideſt ad bellum propinquum à iuuene rite gerendum ſunt ſup. dura, ideſt difficilia eruditori, & nulli, ideſt non vlli & vota & preces meæ nō ſunt exauditæ vlli deorum & tu ò coniunx, ſcilicet mater Pallantis, ſanctiſſima, ideſt cuius vita integerrima hac caruit moleſtia, felix ſupp. es tua morte, ideſt quo mortua es neque ſeruata in hunc dolorem Ego contra, ideſt econtrario vici mea fata, ideſt tempus vitæ fatale, viuendo, ſcilicet vltra illud quod profuerit, non vltra id, quod fata inſtituerunt vt ego ſuperſtes .i. ſuperuiuens gnato, reſtarem, reliquus eſſem genitor .i. cum ſim genitor, quem, vt prius natū ita prius deceſſiſſe decuit, & quē ſup. ſecutum arma ſocia troum .i. troianorū, rutuli obruerēt .i. obruere debebant, telis .ſ. ſuis ipſe .i. ego dediſſem .i. dare debuiſſem, animam .i. vitā, atq; hæc pompa referret .i. referre deberet domū me non Pallanta. nec ò teucri ego arguerim .i. reprehēſos velim vos nec fœdera .ſ. veſtra aut vobiſcū icta, nec dextras q; iunximus hoſpitio .i. nec fidem iure hoſpitalitatis mutuo datā & acceptā. Iſta ſors .i. hoc infortuniū, & miſera conditio debita erat noſtræ ſenectæ .ſ. ætati, hoc eſt fataliter nobis pſcita: quod ſi mors immatura .i. præcox & ante debitos annos veniēs manebat .i. certe expectabat natū .i. filium iuuabit .i. delectabit meipſum ducentē teucros in latiū: cecidiſſe .i. oppetiſſe & hoc millibus volſcorū cæſis .i. occiſis ab eo. ante .i. prius q; caderet: quin .i. quinetiam ò Palla ego non digner .i. dignū cenſeam aut faciā te alio funere .i. pompa funebri, q; ſup. dignatur pius *Æneas*, & q; dignatur phryges magni .i. magnifici, aut in magnum imperiū vocati, & q; duces tyrrheni.

rheni.& q̃ omnis exercitus tyrrhenum pro tyrrhenorum ſup.dignantur.Nam ferunt.ſ.tecum:magna trophæa.i.ſpolia,ab hoſtibus ſuperatis,aut in fugam verſis detracta,eorum.ſ.quos tua dextera dat pro dedit leto.i.morti.tu quoq;.i.etiam tu ô Turne ſtares nunc immanis truncus.i.detruncato capite, aut alijs mẽbris in armis.ſ.tuis,ſicut in Mezẽtij trophęo viſum eſt,ſi ſup.par ętas eſſet.ſ.mihi,& fuiſſet filio,& ſi idem robur eſſet ab annis.i.ſi Pallas non fuiſſet iunior q̃ vt tecum contenderet,& ſi ego nõ eſſem ſenior.Sed quid.i.ad quid ego infelix demoror.i.detineo teucros armis.i.ab armis.i.cur eos non remitto,vt Turnum cædant,vadite ô Teucri,& vos memores referte regi.ſ.veſtro Ænẹę:hęc mandata,tua dextera eſt cauſa quod ego moror.i.ſuſtineo vitam inuiſam.i.moleſtam & odioſam mihi.Pallante perempto.i.dicite regi veſtro.Euander dicit quod nõ amplius vellet viuere,niſi dextera tua eſſet in cauſa.quam.ſ.dextram:tu vides debere,& nato, & patri,Turnum.i.necem Turni:hic ſolus locus vacat.i.reliquus eſt tibi,& fortunę,meritis.i.merendi de Euandro.i.dicite quod ſolũmodo vnus eſt bene de me merendi locus,reliquus.ſ.vt Turnum occidat.ego non quæro gaudia vitę.i.voluptatẽ in viuendo amplius:nec fas ſup.eſt me gaudia vitæ,quærere perempto filio:ſed quęro ſup.i.deſydero perferre.ſ.nunciũ nece Turni,ad imos manes.i.ad inferos,vbi ſunt manes Pallantis.

PIERIVS.

❡Euandriq; domos,& mœnia complet.) Impreſſores pleriq; librarij complet.vt ſonorius eſſet,poſuere. Antiqua tamen omnia exemplaria,replet,legunt, vti etiam in vulgatis prius codicibus habebatur.❡Quæ poſtquam matres ſuccedere tecto viderũt.) In codici.aliquot antiquis, ſuccedere muris,legitur, In Mediceo & pleriſq; alijs tectis numero multitudinis.❡Procubuit ſuper atq; hæret lachrymanſq;,gemenſq;.)procubuit.pręterito tempore, non ſine quorundam codicum veterum teſtimonio ſcribi video. Romanus tamen:procumbit,præſenti tempore legit,quod prius in vulgatis etiam habebatur,placet vero,procumbit,quia ſubſequitur,atq; hæret.eodem tempore,remq; ipſam actu eſſe,magis mouet.❡Et via vix tandem voci laxata.) In Roma.codice vocis, quod non ita placet.❡Nec vos arguerim teucri.) In codicibus aliquot antiquis.arguerem,græcanica figura legitur,nec tamen diſplicet, ſplicet,arguerim.❡Sors illa ſenectæ debita erat noſtræ.)Antiqua omnia exemplaria. iſta legunt, vt olim etiam imprimi ſolitum. ❡Cecidiſſe iuuabit.) In Romano codice,iuuaret, eadem figura, qua arguerem ſuperius dictum notabamus, quippe ꝓiuuare potent.❡Tyrrheniq; duces tyrrhenumq; exercitus omnis.) Quum ita legerent vulgati omnes codices.q; particula duplicata, putabam hunc quoq; verſum ex ijs eſſe,qui communes ſcanſionis regulas tranſgrediuntur, Poetis interdum laſciuire volentibus.Poſtea vero quam veteres omnes codices,quos pręmanibus habui conſentire in vnam eandemq; lectionem animaduerti:iam nonnullorum ſuperſtitione repudiata,legendum aſſeruerim,tyrrheniq; duces tyrrhenum exercitus omnis,abſq; ea particula,quiuis ea deſyderari videatur.❡Magna trophæa ferunt.) In antiquis aliquot,tropęa,& in Romano,& aliquot alijs,ferant,quod luculentius videtur.❡Eſſet pars ætas,& idem ſit robur in annis.) Legendum.Et idem ſi robur,ex antiquiorum omnium codicum lectione.Quibus addam robor, vtraq; ſyllaba per o,ſcribi ſolitum in antiquis aliquot codicib.Neq; deſunt veterum grammaticorum obſeruationes,robor,in eorum ordinem redigẽtium,quæ,or,finiunt,vt marmor,æquor,& ita ſemper apud Soſipatrem Cariſiũ obſeruaui,in codice Iris Lõgobardicis ſcripto.De hoc vero Quintilianus ait,ebur,& robur,ita dicta,ac ſcripta,in ſummis authoribus in o,literam ſecundæ ſyllabæ transferunt quidam,quia ſit roboris,& eboris.Addit & alios fuiſſe,in q̃bus Antonius gniſo memoratur,qui non ſolum robur,ebur,murmur,verum etiã ex his robura,ebura,marmura,& ſcriberent,& enunciarent, quum tamen ipſe literarum citet affinitatem, ob quam ita robur roboris dicamus, veluti etiam limes limitis.❡Turnum natoq;,patriq;, quam debere vides.)Alias ex Victorino,gnato,legendum oſtendimus,g,litera prępoſita quod vocabulũ Fortunatianus tã poeticum exiſtimat,vt minime oratori adcõmodatũ putet.Huic vero ſcriptioni Cariſium ſubſcripſiſſe loco præcipue teſte manifeſtũ ait enim ille,vbi de figuris.Prothesis eſt,quũ primæ parti dictionis,aut litera adijcitur,aut ſyllaba,litera,vt Turnum gnatoq;,patriq;,ſyllaba,vt retulit,toties apud Catullum,cuius hoc loco verſum,concitũ rettuli gradum.Cariſius ex poemate de Vere,quod deſyderamus,citat,vt illis etiam ſit reſponſum,qui ferre gradum latine dici negant.

POETA

❡Aurora interea miſeris,mortalibus almam
Extulerat lucem,referens opera,atq; labores.
Iam pater Æneas,iam curuo in littore Tarchon
Conſtituere pyras:huc corpora quiſq; ſuorum
More tulere patrum:ſubiectiſq; ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accenſos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos,ter mœſtum funeris ignem
Luſtrauere in equis,vlulatuſq; ore dedere.
Spargitur,& tellus lachrymis,ſparguntur & arma,
It cœlo clamorq; virum,clangorq; tubarum.
Hinc alij ſpolia occiſis direpta Latinis
Coniiciunt igni,galeas,enſeſq; decoros,
Frenaq;,feruenteſq; rotas:pars munera nota
Ipſorum clypeos,& non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora morti,
Setigeroſq; ſues,raptaſq; ex omnibus agris
In flammam iugulant pecudes:tum littore toto
Ardenteis ſpectant ſocios,ſemuſtaq; ſeruant
Buſta:neq; auelli poſſunt,nox humida donec
Inuertit cœlum ſtellis ardentibus aptum.
Nec minus & miſeri diuerſa in parte Latini
Innumeras ſtruxere pyras,& corpora partim
Multa virum terra infodiunt,auectaq; partim
Finitimos tollunt in agros,vrbiq; remittunt,
Cætera confuſæq; ingentem cædis aceruum,
Nec numero,nec honore cremant,tunc vndiq; vaſti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam cœlo dimouerat vmbram:

SERVIVS.

❡Extulerat lucem.) Aſinius Pollio inducit vbiq; Virgiliũ in diei deſcriptione ſermonem aliquem ponere aptum pręſentibus rebus,vt hoc loco: quia funerum & ſepulturarum res agitur,dixit extulerat. Item in quarto, quia eſt nauigaturus Æneas,& relicturus Didoné, dicit: Tithoni croceũ linquens aurora cubile,quod licet ſuperfluum ſit,in multis tamen locis inuenitur.❡Miſeris mortalibus.) Qui ſunt ſubiecti tot caſibus.Homerus, δειλοῖσι βροτοῖσι.i. miſeris mortalibus, non timidis.❡Opera atque labores.)Hoc opus & hæc opera tunc dicimus quando negociũ ipſum quod geritur ſignificamus.ſi autẽ fœminino genere dixerimus operas, ipſas perſonas quæ aliquid faciunt ſignificamus,ſicut cuſtodia dicitur quæ cuſtodit,vt,Cernis cuſtodia qualis.nam vt hi qui cuſtodiũtur,cuſtodia dicitur, vſurpatum eſt.Vnde male eſt ĩ vſu,cuſtodię audiũtur.❡Cõſtituere pyras.)Pyra eſt lignorum cõgeries.Rogus,cum ardere cœperit dicitur. Buſtum vero iam exuſtũ vocatur.Quẽ ordinem ſeruat poeta, dicens, Conſtituere pyras.Itẽ, Subiectiſq; ignibus atris Ter circũ accenſos decurrere rogos.Itẽ poſtea, Semuſtaq; ſeruant Buſta.❡More tulere patrũ.)quia apud varias gẽtes,diuerſa fuerunt genera ſepulturæ. Inde eſt quod alij obruuntur, alij exuruntur,alij proprias remittuntur ad patrias:alij per diẽ, vt nunc iſti:alij per noctem,vt ſupra Pallas.Et peritè has varietates Virgilius poſuit.Nam Heraclętus qui omnia vult ex igne conſtare,dicit debere corpora in ignem reſolui. Thaleſius qui confirmat omnia ex humore ꝓcreari,dicit ob ruẽda corpora,vt poſſint humore reſolui.❡Ignibus atris.)At qui ignes atri non ſunt,ſed epitheton traxit de negocio,vt atris diceret,hoc ẽ funebribus: vt paulopoſt,Mœſtum funeris ignem.i. funebrem. nam mœſtus eſſe non poteſt ignis. ❡Conditur in tenebras altum caligine cœlum.) Ideſt aer fumi obſcuritate cõpletur.❡Cincti fulgentibus armis.) Fruſtra hoc epitheton notant Critici,quaſi circuneuntes rogos alia arma habere debuerunt. Cincti.i.inſtructi.❡Decurrere rogos.) Pro circum rogos currere.Bene autem ait Decurrere,non Decucurrere.Nãq; verba quæ in pręterito perfecto primã ſyllabã geminãt,vt curro cucurri,tendo tetendi,cum compoſita fuerint, geminare

Mœrentes altum cinerem:& confuſa ruebant
Oſſa focis:tepidoq́; onerabant aggere terræ.

non poſſunt,nã decurri & detendi dicimus, non decucurri neq; detetendi:exceptis tamẽ duobus,do & ſto. ¶ Clãgorq́; tubarum.) Ante enim mortui ad tubã deducebantur. Vñ Perſius, Hic tuba cãdelæ:tandemq́; beatulus alto cõpoſitus lecto. ¶ Hinc alij ſpolia occiſis direpta Latinis.) Secundum ſuæ gentis ritũ: alij hoſtilia arma, alij peremptorum cremabant. Feruenteſq́; rotas.) Nimio ſcilicet curſu. alibi, Volat vi feruidus axis. Horatius, Metaq́; feruidis euitata rotis. ¶ Et non felicia tela.) Quibus ſe defendere nequiuerunt. ¶ Mactantur corpora morti.) Aut in morte, aut Morti ipſi deæ. Statius, In ſcopulis mors ſæua ſedet. Lucanus, Ipſamq́; vocatam quam petat e nobis tibi mortem coge fateri. Circa autem, ideo quia vt Homerus dicit, in morte Patrocli circa corpus extincti, tam homines quàm pecora immolabãtur. Vnde eſt in ſexto, Oſſaq́; lecta cado texit Corinæus aheno. Homerus ἐν τοῦ ψ, ad Patrocli pyram.

ἐν δὲ τίθει μέλιτος καὶ ἀλείφατος ἀμφιφορῆας
πρὸς λέχεα κλίνων, πίσυρας δ' ἐριαύχενας ἵππους,
ἐσσυμένως ἐνέβαλλε πυρῇ μεγάλα στεναχίζων.
ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπεζῆες κύνες ἦσαν.
καὶ μὲν τῶν ἐνέβαλλε πυρῇ δύο δειροτομήσας.

¶ Raptas.) Raptim aduectas. nã poſt inducias rapere nõ poterãt: aut certe raptas, belli.ſ.tempore. ¶ Stellis aptum.) Coniunctum. ¶ Nec minus.) Etiã. ¶ Innumeras ſtruxere pyras.) Hoc loco multis rebus oſtẽdit immẽſam cædẽ factam eſſe Rutulorum. ¶ Finitimos tollunt in agros.) Qui enim e longinquo venerant, referri nõ poterãt. ¶ Vrbiq́; remittunt.) Deeſt vnicuiq́;, & meminit antiquę conſuetudinis, nam ante etiã hoĩes in ciuitate ſepeliebantur. Quod poſtea Duelio conſule ſenatus prohibuit, & legauit ne quis in vrbe ſepeliretur. Vñ Imperatores & virgines Veſtæ, quia legibus non tenentur, in ciuitate habent ſepulchra. Deniq́; etiã nocentes virgines Veſtę licet viuæ, tamen intra vrbẽ in Campo ſcelerato obruebãtur. ¶ Nec honore.) Quia nec numero, nã aliud verbũ pendet ex altero. ¶ Cõfuſa ruebãt Oſſa focis.) Aut quia dixit multos crematos. Aut ſi ad honoratorum cadauera referas, vt ſupra diximus, Confuſa propter ſimul animalia concremata. ¶ Ruebant.) De cineribus eruebant. ¶ Tepidoq́; onerabãt aggere terrę.) Hypallage, hoc eſt oſſa tepida.

DONATVS.

¶ Aurora interea miſeris mo.al.) Multis locis poeta luceſcentes dies deſcribit: de noctibus tacet, cõſulẽs breuitati dictiõis, quæ legentibus familiaris eſt. quid.n. opus erat conſligi ſermone, quod ex diei nouo ortu ꝓbare potuit extitiſſe? orta igitur fuerat lux alma quidẽ, hoc eſt illuſtris & clara, ſed iportuna hominibus: quoties.n. exiſtit, refert opera, & labores, nec ſinit in otio eſſe mortuos. ¶ Iam pater Æneas.i.) Confecta narratione interpoſita, quæ ad funus Pallãtis pertinebat, redit ad ordinatã diſpoſitionẽ, vt cæterorũ quoq́; deſcribat exequias. Æneas, inquit, & Tarchõ in ipſo lucis exortu ſtruxerant pyras, hoc eſt loca, quibus incendi funera potuiſſent. ¶ Hic corpora quiſq; ſuorum.) Suorũ corpora, an ſuorum patrum more incertum eſt: ſed melius eſt ſic intelligere, vt ſuorum corpora vnuſquiſq́; tuliſſe videatur ſecundũ patrũ ſuorũ morem, quãuis etiã ſic poſſit intelligi, vt ſuorum non ſemel accipiatur.ſ. vt ſuorum corpora ſingulæ partes tulerunt ad rogos patrum ſuorum more: quod ſi ita placet intelligi, conſequens eſt, vt in exportandis funeribus diuerſus partiũ fuerit mos, atque aliter Teucri, aliter tyrrheni vexiſſe videantur. ¶ Subiectiſq́; ig.at.) Nõ natura ſua ignis fuerat niger, ſed ex viridibus lignis emiſſo ingẽti fumo fruſtatus, vſqueadeo, vt cœlumq́; quoq́; videri non poſſet. Hæc quippe craſſitudo tenebroſa confuderat. ¶ Ter circum accenſos.) Rogos omnes ſune eorũ more ſacrorum ter circumiere currentes, & inſidẽtes equis ter eos luſtrauere. ¶ Vlulatuſq́; ore de.) Et hoc ter factum intelligendum eſt. ¶ Spargitur & tellus lachrymis, ſparguntur & arma.) Hoc faciebat doloris immanitas. quis enim non moueretur amiſſione inflicta tantorum? ¶ It cœlo clamorq́; virum, cl.q́;.tu.) Alterum pertinebat ad gemitus animi, alterum ad exequias bellatorum. ¶ Hic alij ſpolia occiſis.) Tradebant igni, quæ rapuerant hoſtibus, & dicit quæ. ¶ Galeas, enſeſq́; deco.) Addidit etiam in quibus ſpeciebus fuiſſent. ¶ Ipſorum clypeos, & non felicia tela.) Quia dominorum vitam non defenderant, feruentes rotas accipere poſſumus aut veloces ſatis, aut adhuc feruentes ex curru. Ex tritura enim axis & rotæ magnus feruor exoritur. In his ſpeciebus, licet eſſent multæ ob pulchritudinem ſeruandæ, tamen promiſcue omnes mittebantur in flammam. Hoc enim exigebat memoria defunctorum, vt quæ occiſis latinis deſtraxerant, cum ipſis funeribus verterentur in cinerem. ¶ Multa boũ circa.) Circa multa hominũ funera, multa boum corpora mactantur. ¶ Setigeroſq́; ſues, raptaſq́; ex omni.a.) Quo circa diſtinguendũ eſt, multa boũ circa mactantur corpora morti, & ſeparatim pronunciandum, ſetigeroſq́; ſues, & raptas ex omnibus agris in flammam iugulant pecudes: vt ſingula diuerſis animalium generibus aptentur: Et ſit ſicut eſt, plena locutionis integritas. Boues intelligamus eſſe mactatos, iugulatã vero porcorũ & pecudũ multitudinẽ in flammã poſitam. ¶ Tum littore toto.) Perfectis rite ſolẽnibus ſtabant ſpectantes ſocios per omne littus ardentes. ¶ Semuſtaq́; ſer. Buſta.) Buſta ſunt loca, ĩn quibus iam corpora arſerunt. Primo enim pyræ dicuntur, & rogi: vbi vero arſerũt, buſta vocãtur. Spectabant ergo donec ſemiuſta hoc eſt non plene vſta pleniſſima conſumerentur. ¶ Nec auelli poſ.) Hoc eſt recedere inde non poterãt, donec ignis partes expleret. ¶ Nox humida donec.) Vſq́; eo ardentia funera ſeruauerũt, donec die cõſumpto nox veniret. ¶ Nec minus & miſeri.) Vbiq́; miſeros dicit latinos & hic vel maxime, quũ eorũ curabãt exequias: qui in aliena cauſa innocentes perirent: ipſi quoq́; ſimiliter perituri: diuerſa in parte, in parte.ſ.ſeparat. ¶ Innumeras ſtru.py.) Dicendo innumeras, oſtendit eos multo maiori clade eſſe affectos, q̃ fuerant alterius partis aſflicti. ¶ Et corpora partim Multa.) Stragem de iſtis factam, q̃ late deſcribit? poſuit innumeras pyras: & quam non poſſet flãma oẽs exurere, multos, inquit, congeſta corpora mole terræ mandabant: alios portabãt ad finitimos agros: alios ad vrbẽ demitebant, imitati exemplũ Æneæ in Pallãtis cõ: quanta fuit copia corporũ? vt hęc locus ferre nõ poſſet? Cęteros, quũ multi fuerint, non facili cognitiõe diſcerni potuerunt. hoc ſecto vaſti agri hoc eſt latiſſimi vndiq́; atq́; ex oĩbus partibus collucebãt. ¶ Tertia lux gelidã.) Primam lucẽ deſcripſit, & tertiam, compendio etiã ſecundam extitiſſe ſignificans. ¶ Mœrẽtes.) i. triſtes, quis enim in curatione tot funerum triſtis non exiſteret? ¶ Altum cinerem, & co.ru. Oſſa focis.) Separata oſſa atq́; exempta cineribus tepido aggere, quoniã tanta vis fuit incendij, vt eius vim etiam exemptum triduum non valuiſſet excludere.

ASCENSIVS.

¶ Aurora inter.&c.) Extulerat lu.&c. Recitat quomodo per inducias & pacem ſequeſtram mandata ſint ſepulturæ interfectorum vtrinq́; corpora. de qua re nihil extat Dona. ¶ Ordo autem eſt. Aurora extulerat interea, ſcilicet dum hęc apud Euandrum fierent: mortalibus miſeris, quia lucis egentibus, & conſeruationis, & ſuæ virtuti. ſi derelinquatur pereuntibus lucem almam, ideſt altricem, & conſeruatricem vtrinq́; vitę, ideſt referens opera, ideſt exercitia, atque labores. pater Æneas &, Tarcon, ſcilicet Hetruſcorum rex conſtituere in littore curuo pyras, ideſt ſtrues lignorum vt incendantur in formã ignis aſcendentis extructas, quiſq́;, ideſt quilibet tulere huc.i. ad has pyras corpora ſuorum.ſ. amicorum notorum neceſſariorum, aut familiarium more patrum.i. ex vetere patrum inſtitutione, & traditione, & hoc ignibus atris, i. funebribus aut fumoſis futuris ſubiectis.i. ſub pyras, cœlũ conditur altum.i. alte & profunde in tenebras: caligine.ſ. fumi: aut q̃a non niſi noctu incendebantur pyrę & ſup. teucri & hetruſci atq́; Arcades cincti armis.ſ. gladijs fulgentibus: decurrere.i. decurrerunt ter circum rogos.i. congeries lignorum, accenſos, quia tunc rogi ſunt cum incenſi, & luſtrauere, ideſt circumierunt more luſtrantium in equis ter ignem funeris mœſtum, ideſt mœſtitiam afferentem. & dedere ore vlulatus, ideſt eiulatus lamentabiles: & tellus ſpargitur, ideſt conſpargitur lachrymis, & arma ſupple eorum ſparguntur lachrymis, Clamor virum pro virorum & clangor tubarum, it, ideſt diffunditur cœlo.i. ad cœlum hinc.i. deinde alij coniiciunt igni.i. in ignem ſpolia direpta latinis occiſis, arma dicit videlicet galeas, & enſes decoros, & frena, & rotas.ſ. curruũ feruentes.i. feruide actas pars.i. partim: aut alij ſupp. coniiciunt in ignem: munera nota ipſorũ.i. arma ipſis occiſis nota & chara q̃a viui illis oblectati erant, videlicet clypeos.i. arma defenſiua & tela non felicia.i. quibus infeliciter vſi erant, cum non ꝓſtrauerint, ſed proſtrati ſint. Multa corpora boum mactantur morti.i. deæ morientium circa.ſ. corpora vrenda aut per circuitum, & iugulãt in flammam.ſ. proijciendos ſues ſetigeros.i. apros: & pecudes raptas ex omnibus agris tum, ideſt deinde: ipſi ſpectant, ideſt proſpectant toto littore, ideſt per totum littus, ſocios ardentes: & ſeruant buſta ſemuſta, ideſt ad dimidium exuſta. (Buſtum autem dicitur quaſi bene vſtum: & eſt vbi vſtorum cineres quaſi in vrnam quę ab vrẽdo quoq́; dicitur conduntur) neq́; poſſunt auelli donec Buſtum q̃d & vñ

nec nox humida inuertit cœlũ apertum.i.cõiunctum ſtellis ardẽtibus, ideſt donec nox ingruit. Nec minus.i.& nihilominus miſeri latini ſtruxere in diuerſa parte innumeras pyras: & infodiunt multa corpora virum.i.virorum partim terræ, ideſt in terrã ſupquam iacebant, & tollunt partim corpora auecta in agros finitimos & remittunt ſup.partim: vrbi.i.ad vrbem ſup.eorum qui illic oriundi erant: nam cremant cętera ſcilicet corpora, & ingentẽ aceruum cædis.i.ſtragis cæſorum confuſe.i.cõmixte: quia ignobilium & plebeiorum: nec numero.i.& ſine numero, ideſt nõ numerando eorũ corpora nec honore, ideſt & ſine honore, ideſt ſine odoribus & inſignibus. Agri vaſti collucent tunc certatim, ideſt cum certamine vtriuſq; partis: ignibus crebris. Tertia lux.i.ſolis dimouerat cœlo vmbram.ſ.terræ gelidam.i.noctem humidã & ſubfrigidam cum ſup.ipſi mœrentes ruebant.i.diruebãt altum cinerem & oſſa confuſa focis.i.vſtrinis & onerabant ſup. ea aggere terræ tepido: quia ipſa erant tepida.

PIERIVS.

¶ Stellis ardẽtibus aptum.) Sunt codices aliquot antiqui, in quibus adſpiratum eſt huic vocabulo, haptum, nẽpe quia παρὰ τὸ ἅπτω dictũ crediderint, atq; haptum ita incenſum, aut inflãmatum ſignificare, vel ſi ἀπὸ τοῦ ἅπτομαι, quod coniungere, cõpaginare, & coaptare ſignificat, nihilominus adſpirationẽ admittere. Sed enim eã latini nõ vſquequaq; recępere, vt oĩbus ĩis adſpirent, quibus græci ſolent. ¶ Ingẽtem cædis aceruum.) In Ro.co. legere eſt, ingentem ſtragis aceruum. In aliĩs, cædis.

Iam vero in tectis prædiuitis vrbe latini
Præcipuus fragor, & longe pars maxima luctus.
Hic matres, miſeræq; nurus, hic chara ſororum
Pectora mœrentum, puerique parentibus orbi
Dirum execrantur bellum, Turniq; hymenæos:
Ipſum armis, ipſumq; iubent decernere ferro:
Qui regnum Italiæ, & primos ſibi poſcat honores:
Ingrauat hæc ſæuus Drances, ſolumq; vocari
Teſtatur, ſolum poſci in certamina Turnum.
Multa ſimul contra varijs ſententia dictis
Pro Turno, & magnum reginæ nomen obumbrat:
Multa virum meritis ſuſtentat fama trophæis.
Hos inter motus medio flagarante tumultu,
Ecce ſuper mœſti magni Diomedis ab vrbe
Legati reſponſa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum impenſis operum, nil dona, nec aurum,
Nec magnas valuiſſe preces: alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Troiano ab rege petendum.
Deficit ingenti luctu rex ipſe Latinus:
Fatalem Ænean manifeſto numine ferri
Admonet ira deum, tumuliq; ante ora recentes.
Ergo concilium magnum, primosq; ſuorum
Imperio accitos alta intra limina cogit.
Olli conuenere, fluuntq; ad regia plenis
Tecta vijs: ſedet in medijs rex maximus æuo,
Et primus ſceptris haud læta fronte Latinus.
Atq; hic legatos Ætola ex vrbe remiſſos,
Quæ referant, fari iubet: & reſponſa repoſcit
Ordine cuncta ſuo, tunc facta ſilentia linguis:
Et Venulus dicto parens, ita farier infit.

SERVIVS.

¶ Prędiuitis.) More Gręco epitheton incongruũ huic loco poſuit. ¶ Longe pars maxima luctus.) Valde: & hoc eſt melius quam qđ legat. ¶ Lõgi. Hic matres. Quia ſcit hæc nomina ad aliqd ptinere, non addidit deflebant filios, aut maritos, aut frẽs. ¶ Iubent.) Volũt, expoſcũt. ¶ Ingrauat.) Maiorẽ inuidiã cõcitat. ¶ Teſtatur.) Teſtificatur ẽt legatorũ fidem qui cum eo fuerant. ¶ Obũbrat.) Subaudis Turnũ: tuetur: defendit: & eſt tranſlatio ab arboribus. Hoc autẽ dicit, Amor reginę ad fauorem popularem plurimum proderat Turno. ¶ Meritis ſuſtentat trophæis.) Quia multos occiderat, vt etiam ipſe dicturus eſt. ¶ Ecce ſuper.) Inſuper, ad cumulationẽ malorũ. ¶ Mœſti.) Hoc ſermone eos nihil egiſſe ſignificat. ¶ Magna Diomedis ab vrbe.) Legit & magni. ¶ Nil dona, nec aurũ.) Ordinem legatiõis exequitur dicẽs, inaniter perfecta oĩa eſſe quæ poſſent efficaces legati pficere auro, precibusq;, pmiſſione. ¶ Pacem troiano ab rege petendũ.) Sicut etiã ſuprà diximus, cum per gerũdij modum aliquid dicimus, per accuſatiuũ elocutionem formemus neceſſe eſt. Lucretius, Æternas qm̃ pœnas in morte timendum. Itẽ Sallu. Caſtra ſine vulnere introitũ. nam caſtra accuſatiuus pluralis eſt, q multis errorẽ facit, vt videatur eſſe noĩatiuus: quia neutra triptota ſunt, & ſimilis eſt nominatiuus accuſatiuo. ¶ Rex ipſe Latinus.) Qui aut conſolari debuit, aut defendendæ reipublicæ aliud inire conſilium. ¶ Fatalem Æneam manifeſto numine ferri.) Non pernicioſum omnibus Æneã. ¶ Manifeſto numine.) Id eſt manifeſto deorũ iudicio ad Italiã veniſſe, numina ira teſtatur: quã cognoſcimus tantoꝝ cęde ſociorũ. ¶ Alta itra limina cogit.) Quęritur cur ad priuatam domum cõuocetur ſenatus, qui non niſi ad publica & augurato condita loca cõuenire conſueuit. Sed ſcimus domũ Latini augurato conditã, & eandẽ tam tẽplũ fuiſſe quàm curiã, nãq; in ſuperioribus legimus tectum auguſtum; id eſt augurio conditum. Item paulò pòſt, Hinc ſceptra accipere, & primos attollere faſces Regibus omen erat, hoc illis curia templum. Merito ergo ad domum regis, quaſi ad locũ publicum conuocatur ſenatus. nam vt ait in ſeptimo, Tali intus templo diuum, patriaq; Latinus Sede ſedens. Idcirco etiam in Palatij atrio, quod augurato conditum eſt, apud maiores conſulebatur ſenatus: vbi etiã arietes immolabantur. quod (vt in ſeptimo diximus) Virgilius ad Latini tranſtulit domum. Multi dicunt perite Virgilium nec templi nec curiæ hoc loco feciſſe commemorationem: ſed tantum dixiſſe intra tecta regia, vt oſtenderet conſilium quod initur, nõ eſſe cõplendum: qa nec rite eſt inchoatum. Et eni quæ dicet Latin⁹, effectu carebũt. ¶ Olli.) Illi, ſecũdum Enniũ. ¶ Fluunt.) Feſtinanter incedũt. ¶ Et primus ſceptris.) Primus inter ſceptriferos. nãq; apđ maiores, oẽs duces cum ſceptris ingrediebantur curiã. Poſtea cœperunt tantũ ex cõſulibus: & ſignũ erat eos fuiſſe cõſules. ¶ Ætola ex vrbe remiſſos.) Quã condiderunt hi q de Ætolia venerunt, Grææcię pũincia. Vnde Diomedes habuit ſocios de tribus eius ciuitatibus, quas habet Ætolia, Pleuron, Olenon, Calidona. Sic ergo Ætola dixit ex vrbe: vt, Et tandem Euboicis Cumaꝝ allabit oris. ¶ Et rñſa repoſcit.) Mire ait repoſcit. Antè enim rex ſolet à legatis vniuerſa cognoſcere, & ſic eos pręſente populo iterum oĩa iubere narrare. Vnde eſt, Ordine cuncta ſuo. Nam nihil licet prætermittere. Vnde & ſuperflua narrari conſueuerunt.

DONATVS.

¶ Iam ve.in te.) In tectis latini prædiuitis, & in vrbe. in eni bis debemus accipe. duo, ĩnqt, gerebãt in duobus locis, præcipuus fragor, & lõge pars maxima luctus. Singula ſingulis locis dedit, fragorem tectis latini, in quibus agebatur conſilium, & luctum ciuitatis. Fragor eſt fractæ ſonitus vocis, qui naſcitur tunc, quum multi turbantur. Fragor igitur fuit in latini domo non leuis: ſed maxima pars luctus propter ſalutis communis cauſam, & propter latini diuitias. Longe autem, hoc eſt valde pars maxima luctus in ciuitate. Fecit comparationem propterea, quia & troianis inflicta fuerat clades, non enim ſine amiſſione aliquorum potuerunt ſuperiores exiſtere: ſed in latinoꝝ parte lõge maximus fuerat luctus. hoc eſt pluſq̃ grauiſſimus. Interea quum tres gradus ſunt, inuenit́ iſta cõparatio ipſe ſuperlatiuo ſuperior. exponit iam per partes, q̃lis eſſet luctus, vel per quas pſonas cucurriſſet: ¶ Hic matres.) Scilicet, quæ perdiderant filios: ¶ Miſeræq; nurus:) Quaꝝ mariti ceciderant: ¶ Hic cara ſoroꝝ Pect.mœren.) Quæ gemebant interitũ fratrum: ¶ Puerịq; paren.or.) Ideſt, qui perdiderant patres: ¶ Dirum execrant́ bel.tur.himen.) Omnes in vna ſententia conſtituti execrabantur belli acerbitatem, & nuptias turni. Bellum quippe nullum exiſteret, ſi turni pro nuptijs improbitas quieuiſſet. Deſcriptio in bellis ſexus ætatis tantum ponderis habet ad exprimẽdam partem luctus longe maximam, vt oſtendatur extincta omni iuuentute ſolos, qui conſilio intererant, & mulieres tantum ac pueros ſupereſſe. ¶ Ipſum armis, ipſumq; iubent decernere fer. Qui reg.ita.) Oẽs iuſtis vocibus exclamabãt, vt in cã ſua ipſe vel ferro dimicationis ſubiret incertum, qui primatum ſibi vindicaret & regnũ. ¶ Ingrauat hæc ſæ.dran.) Ipſe eſt, qui ęneæ dixerat. Et te, ſi qua viam dederit fortuna, latino Iungemus regi, quærat ſibi

ſibi fœdera turnus. Ecce inuenit viam, quam dedit cupienti fortuna. nociturũ quippe vrgebat naturalis feritas, iuſta quoq; cauſa, occaſio temporis, & vniuerſorũ vnus idemq; conſenſus adiuuabat ardentem. facile.n. poterat obtinere, quod ſi ante cuperet implere nõ poſſet. Qñ enim perſuaderet inuitis? qua arte, quoue ſermone ſingulorum aĩos concitaret in odium turni? Ecce oĩa compendio tenuit. ¶ Properanſq; grauabat Toni.od.) Ne quo caſu inuidia tanti fremitus debilitata langueſceret: ¶ Solumq; vocari Teſta.) Grauabat cãm turni conſentiendo cæteris. cæterum ꝓ voto ſuo eadẽ dicebat eſſe facienda, quæ ex illis audierat. Grauabat ergo confirmando, quod ſenſerant alij. ¶ Multa ſimul contra.) Erant in illa cõgregatione nõnulli, qui turni fauore ducerent̃. faciebat hoc reginæ gratia, cuius nomẽ vmbra quadã illã extenuabat inuidiam, & eundẽ virum ſuſtentabat aliquantulum ſuperioris temporis fama, & numerus trophæorum obumbrat & ſuſtẽtat. magnam in turni partibus deſperationem monſtrat. nam obumbrat nihil validum ſignificat. ſuſtentat autem nullum ſubſtantiam ſecuritatis admittit. nam vbi aliqd eſt, quod per ſe ſtare non poſſit, adminiculis ad tempus fulctum ſuſtentat̃, & regitur: quæ ſi detracta fuerint, cadit & deſertum auxilijs terræ proſternitur. ex quarum conflictu & vario ac diuerſo ſententiaꝝ metu magnus fragor oriebatur: ¶ Hos inter motus.) Inter hos, inquit, motus. quos ſupra deſcripſit, eorũ ſcilicet, qui ex publicis cladibus fuerant fracti: accreuit aliud malum, quod cumularet clades inuentas. flagrante, inquit, tumultu. flagrat quidquid vi maioris doloris accenditur. ecce ſuper. Ecce nonnullis in locis, quid ſignificet, expoſuimus. nam inopinatum nuntiat malum & graue ſatis ac vehemens, Vt ecce autem a tenedo gemini tranquilla per alta. Et ecce autem elapſus pyrrhi de cęde polytes: & Ecce furens animis aderat tirinthyus. nunc quoq; non dubitatur non iam noua adue ſa vel ſola, ſed illis, quę iam fuerant, vel quę tractatus habuit, deteriora ſuperueniſſe. nõ enim vacat, quod dixit ecce ſuper, quũ cladibus tantis non remedium, ſed augmentum videretur allatũ. Magna mœſti diomedis ab vrbe legati reſponſa ferunt. qđ tam infeliciſſimum, q̃ ab eo & ex ea vrbe expectatum periſſet præſidium. vnde plena fiducia ſperabatur eſſe venturum. negat diomedes auxilium vetus, & pertinax troiani nominis, inimicus negat magna fulctus opulentia: veniamq; laborantibus & in tanto tumultu conſtitutis pro armorum auxilijs. verba & legatio inefficax redit belli tẽpore, non vires adducens, ſed inanes fabulas portans triſtis. Præterea, vt etiam tacita, quid mali ferret euidenter vultus ſui teſtimonio demonſtraret. ¶ Nil omnibus actum Tanto. impen. ope.) Referebant legati omnia, quæ humanitate vel cõmodo flectere homines ſolita eſſent, eſſe contempta. Primum dona, quæ meritum procurare debuiſſent, & offerentes gratos efficere. Dehinc aurum quod humanũ ingenium etiã nulla interueniente odij cauſa ſæpe tranſducit. Vim dicti huius ſiquis volet aduertere, conſideret hoſtem veterem nõ eſſe permotum. vnde corrupti q̃ plurimi patrias ſuas cum ciuibus vendiderunt. vnde fides caſtitatis abrupta: vnde ſoluta amicitia: vnde affinitatis iura violata: vnde prodita imperia ipſo in plurimis teſtante virgilio. ¶ Dixit quippe,) Vendidit hic auro patriam. Et quum de polydoro loqueretur, hęc poſuit. Fas omne abrumpit, polydorum obtruncat & auro vi potit̃. in pygmalionis & ſichei fabula hoc modo aſſeruit, aurum fuiſſe cauſam ſceleris perpetrandi. Ille ſicheũ Impius ante aras, atq; auri cæcus amore. Clam ferro incautũ ſuperat. Poſtremo, vt aurum aſſereret ſcelerum cauſam, ita concluſit. Quid non mortalia pectora cogis auri ſacra fames, vt oſtẽderet vniuerſas criminum formas auiditate auri eſſe ſuſceptas, & incitari poſſe, ſi auri prouocentur ardore. Hæc æneæ laudem ſpectant, vt diomedes non aurum contempſiſſe, ſed ipſum ęneam timuiſſe videatur. Nec magnas valuiſſe preces, nouiſſimo loco poſuit magnarum meritum precum, non quo maior eſſet impetrãdi ſpes verbis ſupplicibus, q̃ in corruptione materię: ſed vt oſtenderet contempto præmiorum & munerum cõmodo, gratuitum officium etiam fuſis precibus facilius pernegari: ¶ Alia arma latinis Quæren.) Hæc fuit ſumma reſponſi. qui enim nihil petẽtibus præter conſilium dederat, non debuit plurimis loqui, quippe ne in totum beneficio vacuo reuocaret, mandatis inſtruxit, vt aliũde auxilium quærerent: aut ab eo poſcerent pacem, quẽ nũ poſſent ſuperare certamine. ¶ Deficit ingenti luctu.) Præclare ipſi latino dedit luctus maximam partem. In omnibus enim bellis regum eſt periculum maximum, quum ipſorum cauſa pugnatur: conſiderabat iſte ſtatum imperij ſui ſpem filię patriſq; reſponſa, contra quæ fuerat factum. ¶ Fatalem ęneam manifeſto numine ferri Admonet.) Inueniebat æneam reuera diuinis nutibus regi. probari autem hoc ipſum ex eo, ꝙ irata numina propter contemptum diſpoſitionis ſuæ pro tantis, quorum buſta & tumuli ſub oculis erant, pœnas exegiſſent: firmabat hæc diomedes in actus, quem conſtabat ſalutem ſuam odio veteri, donis, auro & precibus prætuliſſe: ¶ Ergo conſilium ma.) De ſumma reip. tractaturus, quũ præſentia diſcrimina viderẽtur, cõſilium nõ leue vt in leuibus cauſis fieri ſolet, ſed pro negotij qualitate magnum, latinus contrahere geſtiens, primos quoq; non honore ſolum ſed conſilio etiam & authoritate præſtantes, neq; alienos ſed ſuos: quorum tractatibus inſtrui fideliter poſſet, iuſſit acciri, poterat enim id facere, qui cogebatur neceſſitate publica, & qui regiæ poteſtatis culmine ferebatur. Alta, inquit, intra limina cogit. Interiorem domus ſignificat partem, cum dicit. alta intra limina. Oſtendit poeta ſe immemorem ſui, & deſcriptione veſtibuli regiæ domus ſe dixiſſe in curiam ſolere congregari. ſed tali tempore, & in tali cauſa non ille locus fuerat neceſſarius: qui pacis more conſilijs proſperis celebrari conſueuerat: ſed multo ſecretior & ſuſcipiendę præter ſolitum multitudini ſatis aptiſſimus. Certe quum concilium, non curia ingrueret. non loci ſolẽnitas, ſed capacitas fuerat neceſſaria. Cogit, inquit. in eo quod dixit cogit, duplex poteſt intellectus occurrere, videtur eñi ideo dictum cogi, quia regis imperio non ſponte veniebant: poteſt videri & cogit quum concilio habendo multitudo hominum cõmuni neceſſitate hominum vrgente congregabatur. ¶ Olli conuenere, fluuntq; ad regia plenis Tecta vijs:) Moralis deſcriptio. venerant, inquit, acciti & plenis vijs, hoc eſt vicis confluebant ad latini regia multitudo inæſtimabilis: vt non hominum congregatio, ſed vndarum in tecta ipſa defluere videretur. faciebat hoc periculorum communium moles, & humana curioſitas. vocatis enim patribus intelligebatur eſſe aliquid magnum, & magis pro temporis ratione ſuſpectum, ꝙ prudentum conſilia flagitaret. ¶ Sedet in medijs.) Dixit duas cauſas, quarum merito latinus vniuerſis extrinſecus ſtantibus ſolus adeſſet in medio: & ętate, inquit, pręcedebat omnes, & poteſtate regali. aduerſa omnia etiam tacitus nuntians mœſtitia contractę frontis & ſui vultus aſpectu. ¶ Atq; hic legatos.) Nouerat latinus aduerſa relaturus, & hęc putauerat ipſe ad cunctos afferre. ſed aliter multitudini, quæ fauore turni ducebatur, perſuaderi non poſſet, quod de ænea ſentiebatur, niſi ex ipſis audiſſet, qui ab vrbe diomedis fuerant regreſſi. Ait igitur, atq; hic, hoc eſt in illa congregatione conuentus legatos ętola ex vrbe remiſſos. Remiſſos, vt oſtenderet diomedem quoq; ad vicem legationis ſuæ, legationem aliam per eos, qui miſſi fuerant remiſiſſe. ſic ergo audiendi fuerant, vt miſſi. ſic rurſum, vt remiſſi: vt officium duplex, & duplicis muneris ſarcinam ſuſtinere viderentur. vnam quippe legationem peruexerant mandantibus italis, retulerant alteram ex ſententia diomedis, qui dixit, alia arma latinis quærenda, aut petendam pacem ab ænea quę referebant, fari iubet. Loqui.n. in conſpectu publico nõ poſſent, niſi rex primo iuſſiſſet, quę referebant, hoc eſt qualia reportent, & cuius ſpei quantęq; ſubſtantię. Et reſponſa repoſcit, ordine cuncta ſuo. Præuenit legatos, ne vſi relationis compendio ſupprimerent ea, quæ ſopiendo bello fuerant neceſſaria: quanto enim ex aduerſis relationibus deijciebatur animus populi: tanto proficere poterat, quod optimo ſtudio pro ænee partibus cupiebat impleri. ¶ Tum facta ſilentia linguis.) Curioſitatis hoc fuit, & regalis reuerentiæ. nam quum rex iubet aliquem loqui, eadem iuſſione cæteris inducit ſilentium: Accedebat ad publicã, ꝙ vnuſquiſq; erat in propria ſalute ſollicitus: iccirco ſilentium præbebat, vt quid ſibi ſpei ſupereſſet, poſſet audire. ¶ Et venulus dicto parens.) Atq; ita venulus, qui potior legatis cæteris fuit, iuſſis obtemperans ſic inſtituit loqui.

ASCENSIVS.

¶ Iam vero in tectis &c.) Deſcribit ſtatum domus latini in qua variæ de bello habitæ ſunt ſententiæ, alijs Turnum accuſantibus, alijs propter amatã Reginam protegentibus: docetq; aduentum legatorum quos ad Diomeden qui turpitudinem cõiugis ſuę fugiens in Apuliam profugerat latinus, diffidens iam armis, & auſpicijs Turni legauerat: docetque ad reſponſa per eos recitanda varie concurſum. Circa quam rem ſunt verba Donati. Ecce, ſuper mœſti, Ecce inopinatum pronunciat malum hæc dictio & graue ſatis ac vehemens. Neq; aurum. quod quidem etiam qui nullo odio commoti ſunt: in præliũ excitat, & ad iniurias vt probauit in Pygmalione & in Polimneſtore Alta ad limina interiorem partem domus intelligit, & non curiã quam deſcripſerat, in qua de rebus lętis agebatur. Olli cõuenere, oſtẽdit quã cupide propter magnitudinem periculi omnes concurrerent.

cõcurrerent. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Iam vero.i.iam ad verum aut præcipue ingens fragor.i.cõcrepitus obſtrepentium & murmurantium, erat ſup. in tectis appoſitorie: vrbe latini prædiuitis.i. habẽtis latã familiã vnde ingens oriebaſ fragor: non eſt ergo ipertinens vt Ser. vult epitheton: qa alterum pẽdet ex altero, ideo.n.ingens erat fragor: & longe maxima pars luctus erat in tectis & vrbe latini: quia prædiuitis.i.præter cæteros diuitis, & latam familiam & multos ciues habẽtis, Nam matres quæ liberos lugebãt, & miſeræ nurus quæ maritos ac ſponſos lugebant, & chara pectora ſororꝗ mœrentum.i. mœrentium propter necem fratrum, & pueri orbi parentibus: execrantur, ideſt cum execratione deteſtãtur hic bellum dirum, ideſt cum deorum ira accæptum: & hymenæos.i.auſpicia nuptialia Turni, & iubent, ideſt volũt & expoſcũt aut cẽſent: ipſum Turnum, ſcilicet decernere ſup. debere armis & ipſum decernere ferro: ipſm inquam qui poſcat ſibi regnũ Italiæ & primos.i.regales honores Drãces.ſ. hoſtis ipſius Turni, & ideo ſæuus ingrauat.i.in malũ Turni augmẽtat & grauiora hoc eſt maioris momẽti facit hæc, & teſtaſ.i.affirmat ex legatione ſolũ Turnum ſcilicet vocari, ideſt ꝓuocari ab Ænea in ſingulare certamẽ & ſolum Turnum poſci, ſcilicet ab Ænea in certamine Simul, id eſt pariformia, multa ſententia varijs dictis pro Turno contra.ſ. Drancen facit & magnum nomen.i.magna authoritas, amatæ.ſ. reginæ obumbrat ideſt quaſi vmbra ſua ꝓtegit Turnum: & multa fama ſuſtentat ideſt contra aduerſarios & deprimentes ſuſtẽtat protegit virum.ſ. Turnum, trophæis: meritis, ideſt claris facinoribus per quæ trophæa figere meruerat, Ecce.q.d. de repẽte & præter ſpem, legati mœſti, ferunt.i. afferunt a magna vrbe Diomedis quam.ſ. in Apulia conſtruxerat: ſuper.i. inſuper: hoc eſt medio tumultu flagrante.i. ardente inter hos motus.ſ. in vrbe concitatos: ferunt autem reſponſa.ſ. nihil actum ſup. eſſe: omnibus impenſis tantoꝗ operum.i. tam ſumptuoſæ legationis. dona nihil valuiſſe nec aurum valuiſſe: nec magnas preces valuiſſe.ſ. apud Diomeden contra Ænean: & alia arma quærenda ſup. eſſe latinis: aut (vt Seruius legit) petendum ſup. eſſe.i. petere oportere, pacem ab rege Troiano: quia non dicit arma quærendum ſed quærenda: credo conſimiliter per gerundiuum nomen dicat, pacem petendam vt ſit, & ferunt pacem petẽdam ſup. eſſe a rege Troiano.ſ. Ænea. Ipſe Rex latinus: deficit.ſ. viribus & quaſi exanimus defuit: ingẽti luctu.i. præ dolore: ira deum.i. deorum: hoc eſt pugna infelix quæ dijs iratis videtur commiſſa admonet Æneam fatalem.i. fatis conceſſum: ferri.i. duci ad regnum Italiæ: manifeſto numine, ideſt nutu deorum id manifeſte indicante: & tumuli, ſcilicet occiſorum recentes ante ora ſup. id admonent. Ergo quia, ſcilicet ita perſuaſum habet cogit magnum concilium, ideſt conuocatorum cœtum, & primos ſuorum, ideſt primores & ꝓceres: accinctos, ideſt aduocatos: imperio, ideſt mãdato regio. intra alta limina.ſ. regiæ domus, Olli, ideſt omnes illi qui vocati erant conuenere.i. comparuerunt, & fluunt.i. confluunt: hoc eſt celeriter accurrunt vijs plenis.i. opplẽdo vias ad tecta regia, rex.ſ. latinus; maximus æuo.i. annoſiſſimus & primus ſceptris.i. intra ſceptra tenentes: aut ſedet primus in medijs: vt.ſ. omnes audire poſſet: ſupp. cum ſceptris.i. inſigni regio: fronte haud læta, ideſt mœſta & triſti. Atque iubet, hic ideſt in hoc loco & tẽpore, ideſt cum ſic ſederet legatos remiſſos, ſcilicet a Diomede: ex vrbe Ætola, ideſt quã Ætoli hoc eſt ex Ætolia profecti conſtruxerant in Apulia. fari quæ referant, ideſt reportent a Diomede & repoſcit.i. exigit reſponſa, ſcilicet Diomedis cuncta ſuo ordine, ideſt vt cuncta reciteñ ſuo ordine: tum.i. deinde ſilentia facta ſunt linguis: & Venulus.ſ. princeps legationis parens.i. obediens. dicto.i. mandato regio: infit.i. incipit: fari ita.i. ad inſequentem modum.

PIERIVS.

¶ Et longe pars maxima luctus.) In Romano codice, longi, habetur quippe luctus, quam lectionem improbat Seruius, quẽ bona inde librariorum pars ſequuta eſt. ¶ Ingrauat & ſæuus Drances.) Ex codici. antiquis, ingruat hæc, omnino legendum, & ſi placeat, ſæuos, ex Romano. ¶ Solum poſci in certamina Turnũ.) Quãuis poſci in certamina. Vetera aliquot habeant exemplaria, minime tamen diſplicet, quod in antiquiſſimis aliquot legitur, in certamine. Æneam quippe iam paratum in campo opperiri, vt Turnus in duellum icto fœdere deſcendat. Nam quod alibi, ſolũque, duci, quippe Æneæ vocari Turnum legitur, nequaquam placet. ¶ Hos inter motus medio flagrante tumultu,) Vetera omnia, quæ verſauimus exẽplaria: medio inflagrante, legunt, vti prius ĩprimi cœptum fuerat. ¶ Ecce ſuper mœſti, magni Diomedis ab vrbe, legati reſponſa ferunt,) Et magni, & magna, legi Seruius atteſtatur, idque impreſſores in diuerſum egit, magni vero Diomedis, Legitur in Oblõgo codice, ſed in Romano & aliquot alijs vetuſtate ipſa venerabilibus codicib. magna, habetur, & meo quidem iudicio magnificentius videtur legatos, veniſſe ab vrbe magna, quod ipſius etiam Diomedis amplitudinem oſtẽdit, & eius opes. Magnus vero eſſe poſſet Diomedes rebus geſtis, & præclaro nomine, exiguis tamen opibus. Sed ſi dominus magnæ vrbis ſit, dubio procul etiam potentem eſſe cõfitendum. ¶ Aut pacem Troiano ab rege petendum,) Librarij porro omnes chalcographi Seruij grammatici authoritatem ſecuti, petendum, figura gerundij ſcribendum curauere, vt pœnas in morte timẽdum, apud Lucretium, & caſtra introitum, apud Salluſtium. Cæterũ codex Roman. anti. & alter peruetus in vaticana bibliotheca repoſitus, & plerique alij minime contẽnendi, legunt, pacem Troiano a rege petendam, figura participij. Sed vtrum ex his magis placeat, non laboro. ¶ Fatalem Æneã manifeſto numine ferri, Admonet ira deum,) Seruius. fatalem, loco, hoc, omnibus perniciosum ſignificare dicit. Sed cur non obſecro potius exponamus: fatis certo aduectum. Argumentoque eſſe, nos dum Æneæ reſiſtimus, grauem deorum iram concitaſſe. Tot mortalium ſtrages immiſſas. pugnarique a nobis infeliciter manifeſtum, quia contra deorum imperia arma ſumpſerimus, mihi enim religio eſt, Æneam tam inhoneſto epitheto notatum aſſeuerare. ¶ Alta intra limina cogi.) Intra limina, paſſim legitur, idque & Seruio, & alijs negotium faceſſit. Cæterum in antiqu. codi. Roma. intra mœnia legitur, vt adluſio ſit ad veterum mores, qui vicatim habitabant. Nõ tamen diſplicet, limina, neꝗ ea quæ ſuper hoc Seruius comminiſcit. ¶ Sedet in medijs rex maximus æuo, et primus ſceptris haud læta fronte latinus.) In antiquis omnibus exempla. legere eſt, & maximus æuo & primus ſceptris, & ita recte in antiqoribus erat editionibus priorum impreſſorum.

¶ Vidimus o ciues Diomedẽ. Argiuaꝗ; caſtra, VENV.
Atꝗ iter emenſi caſus ſuperauimus omnes,
Contigimusꝗ; manum: qua concidit Ilia tellus.
Ille vrbem Argiripam patriæ cognomine gentis.
Victor Gargani condebat Iapygis agris.
Poſtquam introgreſſi, & coram data copia fandi,
Munera præferimus, nomen patriamꝗ; docemus,
Qui bellum intulerint, quæ cauſa attraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido ſic reddidit ore.
[O fortunatæ gentes, Saturnia regna DIOME.
Antiqui Auſonij, quæ vos fortuna quietos
Sollicitat? ſuadetꝗ; ignota laceſſere bella?
Quicunꝗ Iliacos ferro violauimus agros.
[Mitto ea, quæ muris bellãdo exhauſta ſub altis,
Quos Simois premit ille viros) infanda per orbem
Supplicia, & ſcelerum pœnas expendimus omnes.

SERVIVS.

¶ Vidim⁹ o ciues Diomedẽ.) Aut Diomedem legẽdum, vt ſit Latinus accuſatiuus, & admittiſ Ecthlipſis, vt, Multum ille & terris iactatus & alto. Aut ſi Græcum accuſatiuũ facere voluerimus, Diomede legatur, vt poſſit fieri Synalœpha: ſicut, Euryale infœlix q̃ te regione relinqui? Si autem Diomedẽ dixerimus, nec Latinũ eſt, nec Græcũ: aliter nec verſus conſiſtit. Nunquam.n. Ecthlipſis ſit per n literam. Tñ melius eſt vt Diomede legaſ, vt ſit Græc⁹ accuſatiuus. noia eni Græca in ης exeũtia, quæ genitiuũ in εος mittunt, ꝓ plenam elocutionẽ, cum eundẽ caſum per Synæreſim in ους miſerint, accuſatiuũ in η mittant neceſſe eſt: iõ quia cũ naturã ſuã ſeruant, accuſatiuum in vocalẽ mittunt, nõ in cõſonantẽ: & debet Synæreſis plenitudinis ſeruare rõnem. Vt ecce ὁ διομήδης, plena declinatio eſt: τοῦ διομήδεος, τῷ διομήδεϊ, τὸν διομήδεα. Per Synæreſim aũt facit τοῦ διομήδους, τῷ διομήδει, τὸν διομήδη. Ergo hic accuſatiuus ideo in e, exit, non in en: quia cum integrum eſt hoc nomẽ in εος exit: & creſcit eius genitiuus. Si enim ἰσοσύλλαβος ſit nominatiuus, accuſatiuum in ην mittit: nec habet ſ in genitiuo, vt βουκολίδης, βουκολίδου, βουκολίδην. nã Diomedes ideò in genitiuo s habet, quia & cum integrum eſt, & διομήδεος facit, habet:

Vel priamo miſeranda manus, ſcit triſte Mineruæ
Sydus, & Euboicæ cautes, vltorq́; Caphareus:

habet s conſonantē. ¶ Caſus omneis.) Itineris.ſ. Et bñ vtilitatem ſingulaꝶ reꝶ generalitate vitauit, ne diceret Flumina latrones. ¶ Qua cōcidit Ilia tellus.) ὑμφατικῶς dixit, ꝓ vrbs Ilia. nā terra non concidit, ſed ciuitas. ¶ Argiripam.) Diomedes fuit de ciuitate quæ Argoſippion dicitur: de qua Homerus ἄργος ἱππόβοτον. Horatius, Aptum dicet equis Argos. Hic in Apulia cōdidit ciuitatē, quam patriæ ſuæ noīe appellauit, & Argoſippion dixit. quod nomen poſtea vetuſtate corruptum eſt, & factum vt ciuitas, Argiripa diceretur: quod rurſus corruptum, Arpos fecit. ¶ Gargani condebat Iapygis agris.) Iapygia pars eſt Apuliæ, in qua eſt mons Garganus: qui per Calabriam vſq; in Adriaticū tenditur mare. Lucanus, Apulus Adriacas exit Garganus in vndas. Gargani autē Iapygis figura eſt. pro Gargani Iapygij. & hæc eſt Iapygia Apuliæ, à qua & Lapyx ventus eſt nominatus. nam Iapidia Venetiæ regio eſt ab oppido dicta. vnde eſt, Tunc ſciat aerias Alpes & Norica ſi quis Caſtella in tumulis & Iapidis arua Timaui. ¶ O fortunatę gentes.) Qui habitatis regna Saturnia, ideſt, o viri ſemper pace gaudentes. nam legimus, Aurea, vt perhibent, illo ſub rege fuerunt Sęcula, ſic placida populos in pace regebat. Et bene hoc laudat, quod eis perſuadere deſiderat, ¶ Antiq auſonij.) Quia q primi Italiā tenuerunt, Auſones dicti ſunt. ¶ Quietos.) Quibus eſt amor pacis à maioribus traditus pp regnum Saturni. ¶ Ignota laceſſere bella.) Scilicet Troianorum: nō oia generaliter bella. Nā legibus, Captiui pendent currus, curuæq; ſecures. ¶ Suadet.) Vobis ſubaudis. nā vos à ſuperioribus nō pōt ſubaudiri, qa nō te, ſed tibi dicimus ſuadeo. ¶ Violauimus.) Quaſi ſacra. Nā violare de religionibus dicimus. Et ingenti arte dixit, ne aut victoriā ſuā ſileat, aut nō ꝓcedendo contra eos, quos vicit, cōfiteatur ignauiam, dicens nō eſſe cōtra eos pugnādum, quos vincere ꝑniciofiſſimū eſt. ¶ Quos Simois premit ille viros.) Id eſt toto orbe celebris. Alibi in primo, Vbi tot Simois correpta ſub vndis Scuta viꝶ, galeaſq;, & fortia corpora voluit. ¶ Sceleꝶ pœnas expendimus oēs.) Id eſt luimus omnes pœnas, q̄ ſunt ſtatutę ſceleribus. Alij ſceleris ois legunt. nam oēs non poteſt ad Græcos referri, quia non omnes pertuliere ſupplicia. ¶ Vel priamo miſeranda manus.) Etiam Priamo. vt, Carmina vel cœlo poſſunt deducere lunam. Eſt autem Pacuuij qui dicit, Si Priamus adeſſet, & ipſe eius cōmiſereſceret. ¶ Scit triſte Mineruæ Sydus. (Fabula hoc habet, ꝓpter Caſſandræ ſtuprū, Græcis iratā Mineruā: vel quòd ei victores ꝑ ſupbiam ſacrificare noluerunt. Vñ eos redeuntes grauiſſima tempeſtate fatigatos ꝑ diuerſa diſperſit. Horatius, Cum Pallas vſto vertit iram ab Ilio. Re vera autē cōſtat Græcos tēpeſtate laboraſſe æqnoctio vernali, qñ manubiæ Mineruales. i. fulmina, tēpeſtates grauiſſimas cōmouent. Vnde perite dicendo Sydus, vtrunque complexus eſt. Nā ſydus & tempeſtatē ſignificat: & re vera ſydus. Hæc autē numina q̄ inter ſydera non videmus, licet ſua ſigna propria non habeant, cū alijs poteſtate ſunt ꝑmiſta: vt Ophiucus ipſe eſt Æſculapij: Gemini, Apollinis & Herculis eſſe dicunť. Sic Mineruę Aries eſſe dignoſcitur. ¶ Vltorq; Caphareus.) τὸ αὐτὸ eſt cautes Euboicæ. Nam Eubœa inſula eſt in qua mons Caphareus, circa quem Græci periere naufragio. Vltor autem ideo dixit, quòd Nauplius Palamedis pater dolens filium ſuum factione interemptum, vt in ſecundo cōmemorauimus, cum videret Græcos tempeſtate laborare, montem Caphareum aſcendit: & elata facula ſignum dedit vicini portus. Qua re decepti Græci inter aſperrimos ſcopulos naufragium pertulerunt.

DONATVS.

¶ Vidimus o ciues diomedem.) Mira arte venulus tuetur pſonam ſuam, & fideliter impletam legationem magno nixu conatur oſtendere. quis enim crederet conuentum cōtra veteres amicos diomedē auxilia negare potuiſſe? quæ res quū ſatis impoſſibilis eſſet, nec illud potuit admitti viſum illū, vel vſq; ad illius ſedē euicto labore peruentum. quapropter omnibus quæ fuerant ſuſpecta, prouidenter occurrit dicendo. Vidimus o ciues diomedē: addidit quoq; vidimus, & caſtra graiorum. potuit.n. fieri, vt diomedem legatio ipſa in alienis regionibus repperiſſet. Iccirco & ipſum præſentem, & copias, quas daret, ſi vellet, præſto, ait, iuuentas, vt oſtenderet voluntatem ſolam, non etiam iuuentutis ſubſidia defuiſſent? affectu vero legationis implendæ ſic animatos, vt caſus omnes, & viaꝶ longiſſimos tractus aſſereret eſſe tranſmiſſos. Noluit caſus longioris itineris ſpecialiter dicere, quū generalitas tanta complectatur, quanta ſibi æſtimatio voluerit vindicare, & cōmendando laborum merito ipſa potiuſquā ſpecialis enumeratio cōgruebat: Accedebat ad hęc, ꝙ mora nō erat facienda vere neceſſarijs, & mature perueniri debuerat ad ea, quæ populus cupiebat audire. Contigimus, inquit, & manum qua concidit ilia tellus. ſolēnitatē ſalutationis mutuæ oſtēditur tetigiſſe, vt tenuiſſe ſe aſſereret manum, qua ipſa troianę regionis terra monſtrareť eſſe ſubuerſa: qui poſt hoc factum crederet auxilia nō datuꝶ, qui dexteras iunxerat. Hęc oia propter fidē rerum congeſſit dicendo, vidimus, vidimus & caſtra graiorū, & ad hęc magno labore peruenimus, & contigimus manum, qua concidit troia, vt oſtenderet ad impetrationem auxiliorum non legationis ſollicitudinem, ſed diomedis defuiſſe conſenſum. dehinc adhibetur maior fides ex actibus diomedis, quo magis conſtaret viſum. ¶ Ille vrbem argiripam.) Quis non crederet viſum diomedem, quum & actus eius legatio cauta diligenſq; narraret, & adiungeret plurima, quæ fidem facerent vniuerſis. nam & condi patriam, & nomen eius, & vnde id nomen traheretur & fortunā condentis dixit. ¶ Poſtq̄ introgreſſi. Introgredi eſt hoc loco, ꝙ introgreſſi fuerunt ad diomedē gradiendo, vt dexteras iungerent: & factum eſt, quod eſt ſignum ſuſceptę amicitiæ, vt in octauo congreſſi iungunt dextras, medijsq; reſidunt ſedibus. Ergo poſtq̄ introgreſſi, inquit, ſumus. ¶ Et coram da. c. o. ſan.) Et data eſt poteſtas cum præſente loquendi. ¶ Munera præferimus.) Præcedere enim obſequium & commoditas munerum debuit, vt ſecuturus ſermo aures diomedis gratanter intraret. ¶ Nomen, patriamq; docemus.) Diximus, qui eſſemus, & vnde, q bellum intulerint. ſubtilitatem narrat, qua vſus eſt apud diomedem, vt diceret troes bellum intuliſſe, quod non fuerat factum. de forma re quippe eos licet, falſo conuenerat, ꝙ in ſuis ſedibus, victiq;, ꝙ peregrini, ꝙ naufragi ciues bello per inſolentiam prouocaſſent. ¶ Quę cauſa attra. arp.) Quanta breuitas relationis quam ſic proferri conuenerat? vel quia alia vrgebant, vel quia ſciētibus loquebatur? nam narrare vnicuique quod nouit, ſatis vitioſum eſt. Interea ſemel poſitum docemus, ſæpius debemus accipere. vt ſit, nomen docemus, patriā qui bellū intulerint docemus, quę cauſa attraxerit arpos. ¶ Auditis.) Hoc eſt acceptis, quę diximus arbitrabanť cōtinuo eum poſtulata facturꝶ. ¶ Ille hæc.) Exponamus quā vim iſta duo pronoia tenerent. ille troianorum. ſ. hoſtis antiquus. ille, ad quem magno labore peruentum eſt. ille, quem fidebamus deſiderata facturum. ille, qui nec muneribus, nec gratia, nec deprecatione cōmotus eſt. hæc, hoc eſt. inſperata atq; contraria a perſona ſua, & inimicis ſuis potiusq̄ nobis largis & ſupplicibus profutura. ¶ Placido ſic red. o.) Quin placida eſt mens, nec aliqua commotione turbatur, qualis ſermo proferri poſſit, non dubitatur. non poteſt enim de placido aliquid exiſtere turbulentum. quod magis pro negotij qualitate fuerat neceſſariū: ac per hoc dicendo, placido ore, nuntiat diomedem longe alia dicturum, q̄ legatio poſtulauerat. ¶ O fortunatæ gentes). Quia ſatis durum & inhumanum fuerat, manum non porrigere pugnaturis. cauſam ipſam voluit tollere propter quam petebatur auxilium. Cur enim daret? qui ſuaſurus fuerat non eſſe pugnandumť in quo ſe beneuolum docet. cum tutiore conſilio errantes reuocat ad ſalutem, plus collaturus q̄ rogabatur efficere. non igiť vt inhumanus negat poſtulata: ſed petitionem ipſam conſilio regit: atq; ita certandi affectum diuerſa perſuaſione frangēdo, nec dat auxilium, nec decipit deprecantes: magiſque fore commodū monſtrat, ſi legati remeantes ad vos quærenda potius aſſerant fœdera, quam putarent laceſſendos quos ſuperare non poſſent. cœpit ergo a latinarum gentium laude partibus miſerationis ammixtis, nam præfert ipſarum fœlicitatem, & dolet erroribus perituram. ſolet, iquit, bonos curſus retinere felicitas veſtra. hūc locum ſic debemus accipere, diomedem ingreſſum, vt felicitatē ipſam non aliquibus hominibus vel temporibus, ſed ipſis gentibus fatorum voto in perpetuū datam videatur aſſerere. deniq; is a ſaturni regno vſq; ad pręſentē diem replicat geſta, nihilq; iā dudum oſtendit extitiſſe conſilijs ſcilicet ītegra pacis obſeruatione currentibus. reprehēdit ergo latinoꝶ tractatum, ꝙ relicto veteris pacis cōmodo, ad funeſtam & ſuis partibus inimicā bellādi cupiditatem ſ[p]ua diſpōne traſducti ſunt hoc deterius, ꝙ laces ſerent eos, quoꝶ virtutem fatūq; neſcirent. Interea perſiſtit in eo, & admirari ſe euidēter oſtēdit, quo illoꝶ felicior fortuna migraſſet, vnde e contrario aduerſa ſucceſſiſſent. renitentis vox iſta videtur eſſe, at nō eſt, ſed potius obiurgantis. nouerat quippe ex his, quę petebanť. intelligat illos affectum retinere pugnandi. nā qa auxilium petit, procuidubio quid cogitet, vel quid paret, oñdit.

Iſta

Iſta tamen obiurgatio beneuola magis q̄ iniurioſa eſt, nō enim decuit aſpere reprehendi, quos ſine affectu optati deſiderij fuerat remiſſurus. cōpletis breuiter principiis, probandū fuit incōmoda poſtulari. qđ ipſum tanta virtute aſtruit, vt hoc non diſputatione fabuloſa ſed exemplis ſuis & veritate cōfirmet. quid aūt ponderis habeat deſuaſio ab eo propoſita, qui paſſus eſt, haud difficile eſt noſſe. Suſcepit igitur hanc partem, & hoc primum dicit, cuius fiducia ducebant. ❡ Quicūq; iliacos.) Reor, inquit, vos didicıſſe fama currente me bello acerrimo in aſia certauiſſe: & forſitan hac ducti ratione veniſtis: ſed procliue eſſet aduerſus veteres inimicos largiri ſubſidium: non illud bellum, ſed ſacrilegium fuit quippe violationem illam non debellationem regionū troiȩ tunc fuiſſe cunctorum, qui ſcelerata arma ſumpſimus diuerſa, & vniuerſo orbi cognita ſupplicia docuerunt. poſſet hoc videri euētus attuliſſe non deorū iudiciū. hoc ne diceretur occurrendo praeuenit. ait enim quicūq;, vt oſtenderet in omnes cucurriſſe vindictam, qui in troia pugnauerant. quod factū non caſus attulit, ſed irrogata atq; inflicta dijs vltoribus poena: nam ſi eſſet euentus, nec interirent alij, nec in reliquos eſſet diuerſis vltionum generibus vindicatum: iliacos ferro violauimus agros, non ſolum ciuitatem vult ſacratam fuiſſe numinibus, ſed omnes agros ad eam pertinentes. Mitto ea, quae muris bellando exhauſta ſub altis, quos ſimois premit ille viros. ſtrictum tranſijt, quod adſcribi potuit fortunae bellorum. non, inquit, de illis aliqđ dicam, qui pugnando conſumpti ſunt: non eorū meritū tangam, qui ante ipſos muros proſtrati iacuerunt. non memorem quales quantoſue ſimois premit. Infanda per vrbē ſupplicia, vt ſcelerum poenas expendimus omnes. Confirmationis verba ſunt iſta quaeſita ideo, vt probaretur legatis nec leues poenas poſt excidiū troiae cōſecutos graecos ſed infandas, nec vno in loco, ſed p totum orbē, nec aliquoꝝ id malum fuiſſe, ſed oium. tantus in hac relatione terror eſt, vt omne criminū genus incurrere videatur, quiſquis troianos bello pulſauerit. poſtremo ſic orbi ſuū ſuorūq; exemplum vult videri propoſitum, vt oēs ſcirēt, qđ conſeq eos poſſet ſi aduerſus troianos vlterius arma ſuſciperēt. huius loci ordinatur ſenſus ſic. quicūq; iliacos ferro violauimus agros infanda per orbē ſupplicia & ſcelerum poenas expendimus oēs. omnes ad homines pertinet non ad poenas, vt ſit oēs nos ſcelerum poenas expēdimus. media quippe ſic poſuit quaſi non dicta, qui in troia pugnauerāt. potuerunt quippe, vt dictum eſt, contraria diſputatione diſſolui. cum victoria bello quȩſita vacua eſſe luctibus non pōt: tamē ēt, ſic latini deterrentur ab effectu bellandi, cꝫ & in ipſo bello interire poſſunt, & poſt finem belli ſi extiterint, nulli eſſent euaſuri ſupplicium. ❡ Vel priamo mi. ma.) Admodum dicit ſaeuitum in teucros, quū graeci nec priamo pepercerunt, & regi, & ſeni. incipit iā enumerare, quae ſummatim propoſuit, vt oſtendat, qui quae paſſi ſunt, & in quibus locis, vel per quos illis ſupplicia inflicta ſint. ❡ Scit triſte miner. ſy.) Quo aiax perijt & ſocij. ❡ Et euboicae cautes.) Vbi ſimiliter plurimi naufragio laniati ſūt. ❡ Vltorq; caph.) Vltorem dixit caphareum cum tam aſperum littus pereuntibus praebuit. vt veluti irati aīo cunctos peſſundediſſe videat.

ACENSIVS.

❡ Vidi. In hac parte recitatur reſpōſio Diomedis quā oratorib⁹ latinis dederat, & in qua mira cōtinetur Æneȩ laus vtpote quae ab eo qui quondā hoſtis erat, fiat, id. n. glorioſum eſſe ſignificauit Dido in primo dicens. Ipſe hoſtis teucros inſigni laude ferebat. De qua re cum totus deſyderetur Donatus. Ordo eſt. O ciues nos vidimus Diomeden aut Diomede ſecundum grȩcam declinationem vt Seruius docet & caſtra argiua. i. caſtella ab argiuis in Italia conſtituta atq; nos emenſi iter ſuperauimus omnes caſus. ſ. itineris. i. perfecimus legationem noſtram: & contigimus manum ſ. Diomedis qua. i. per quam tellus ilia, ideſt regio iliaca concidit, ideſt deſolata eſt & ruinam fecit ilium. nā ipſe Diomedes cū Vlyſſe Palladium ſuſtulit: eūdemq; Æneas fortiſſimū appellauit dicens in primo. O Danaum fortiſſime gētis titide, &c. Ille, ſcilicet Diomedes ad quem legati ſumus victor. i. voti compos: condebat in agris gargani. ſ. montis, iapygis pro iapygij, hoc eſt ab iapygia quae eſt apulia in mare adriaticum protendentis: vrbem argirippam cognomine, ideſt cognomento gentis patriae. ſ. ab Argoſippo ciuitate quae poſtea Argirippa denominata dicitur ab eqs Hipolyti: & vtrūq; nomen formatum ab argos & hippos quod eſt equus & equa. Fuit aūt triplex argos theſſalicum, Achaicū, in peloponneſo & aetolicū, vnde prius dixit argiuaq; caſtra: Iapyx aūt fuit filius Dȩdali a quo plurima pars Apuliae iapygia dicta ē. Poſtq̄ nos introgreſſi ſup. ſumus & copia. i. facultas fandi corā. i. in praeſentia eius data ſup. eſt nobis. nos prȩferimus munera. & docemus nomen. i. nobilitatem & genus noſtrū & patriam & docemus qui. ſ. vir intulerit nobis bellum, quia antiquus ipſius hoſtis Æneas, & quae cā attraxerit ſupp. nos arpos, vbi. ſ. ipſe erat in apulia, Ille auditis. ſ. nobis reddidit haec ore placido. i. benigno: o gentes fortunatae, regna ſaturnia. i. in quibus Saturnus olim regnauit cum Iano & aurea condidit ſȩcula. Auſonij antiqui q. ſ. primi Italiam tenuiſtis: quȩ. i. qualis. q. d. nimirū inimica fortuna ſollicitat vos, & ſuadet ſup. vobis laceſſere. i. ꝓuocare, bella ignota. i. incognita quȩ ſi noueritis longe fugeritis, qa nos quidem victores ſumus ſed nos oēs quicūq; violauimus ferro. i. deuaſtauimus agros iliacos. i. Troianos expendimus. i. perſoluimus & luimus per orbem. i. per varias partes mundi: ſupplicia infanda. i. q̄ effari nequeā prȩ magnitudine, aut quae effanda nō ſunt prȩ turpitudine, & expendimus poenas ſcelerū. i. de ſceleribus in Troianos cōmiſſis: exiſtentes manus. i. multitudo armata: miſeranda vel. i. ēt Priamo. mitto. i. ꝑtermitto & dicere nolo ea quȩ exhauſta. i. tranſacta ſunt bellando ſub altis muris. ſ. Troiȩ, hoc eſt quot ſtrages de nobis illic editae ſint quāuis fuerimus victores: & mitto. i. omitto dicere: quos viros Simois ille. ſ. notiſſimus fluuius Troiȩ: prȩmat. ſ. obrutos aquis. i. īmerſos contineat. q. d. plurimi ſuccubuerunt prius q̄ vinceremus & victores oēs infanda ſupplicia expendimus. Sydus. i. aut cōſtellatio ſeu tempeſtas verna, cui Minerua dominatur, aut aries ſydus Mineruae qa ei addicit: triſte. i. inimicum & triſtitiam afferens ſcit ſup. quales poenas dedimus: vt in primo dictū eſt de Aiace Oilei filio: & cautes euboicȩ. i. quȩ ſunt in euboea: hoc eſt caphareus vltor. ſ. iniuriȩ Mineruȩ illatȩ aut nauplio ꝓpter mortem Palamedis vt in ſecūdo dictum eſt: ſcit aut ſciunt quas poenas dedimus: quia plurimi illic naufragium paſſi ſunt & alij in diuerſa exilia acti.

PIERIVS.

❡ Vidimus o ciues Diomeden argiuaq; caſtra.) Qui videbāt. Diomedē, vltimā producere, Diomeden, latino declinatu ſcribēdum ꝓcurarunt, vt colliſioni locus eſſet. ſed. n. obſeruaui ego in antiqs codicibus pleriſq; Diomede, legi, graeco declinatu. διομήδεα διομήδη ἀττικῶς. quam lectionē Seruius ēt agnoſcit. ❡ Gargani cōdebat Iapygis agris, (In antiquis aliquot codicibus, aruis, legitur, quod vero Seruius iapygiam ab iapydia diſtinguit, quid alij tradunt auctores oſtendimus eo verſu, Et iapydis arua timaui, huc addemus iapygiam ex Strabone, vocatā eſſe ab iapyge Daedali filio, quem de cretenſi muliere ſuſceperat. ❡ Poſtquā introgreſſi, & corā data copia fandi.) In Ro. cod. legere eſt poſtq̄ congreſſi, ſed, introgreſſi, quod agnoſcit a peritis, magis placet. ❡ Ferro violauimus agros,) In Roma. codi. populauimus, legitur, ſed cur, violauimus, ſit legendū, non leuem Seruius rōnem affert, populauimus vero forte ſumptū ex paraphraſi. ❡ Quos Simois premit ille viros,) Romanus codex atq; ēt Oblongus, & Mediceus, & aliquot alij, premat, legunt, elocutionis modo non inuenuſto, & ita prius in vulgatis exemplaribus habebatur.

SERVIVS.

❡ Atrides Prothei Menela⁹.) Agamēnon & Menelaus vno quidē fataliter fuerāt ſupplicio deſtinati. nāq; Atreus & Thyeſtes fratres fuerunt in ſe inuicē ſaeui, adeò vt Thyeſtes cū Merope fratris vxore concūberet. quod dolens Atreus, liberos eius epulandos ei appoſuit. Sed cū Thyeſtes poſt cognitū facinus requireret vltionē, ei Apollo rñdit poſſe alio ſcelere

Militia ex illa diuerſum ad littus adacti,
Atreides Protei Menelaus adusq; columnas
Exulit, Æthnaeos vidit Cyclopas Vlyſſes.
Regna Neoptolemi referam? verſoſq; penates
Idomenei? Libycó ve habitantes littore Locros?
Ipſe Mycenaeus magnorum ductor Achiuum
Coniugis infandae prima intra limina dextra
Oppetijt, deuicta Aſia ſubſedit adulter:
Inuidiſſe deos, patrijs vt reditus oris,

ſcelere illius facinoris vindicē naſci, ſi cū Pelopeia filia cōcūberet. Quo facto nat⁹ eſt Ægyſthus fatalis in Atrei geminam ſobolē. Sed Iupiter Menelai fata miſeratus eſt ꝓpter Helenȩ iugale cōſortiū: & eū per diuerſa errare maluit, quā Ægyſthi manibus interire. Hic errans ad Ægyptum vſque peruenit, vbi Protheus deus marinus regnauerat: cui aliqñ rapta à Theſeo Helena dī

Coniugium optatum, & pulchram Calydona viderem
Nunc etiam horribili viſu portenta ſequuntur,
Et ſocij admiſſis petierunt æthera pennis
Fluminibuſq; vagantur aues (heu dira meorum
Supplicia) & ſcopulos lacrymoſis vocibus implent.
Hæc adeo ex illo mihi iam ſperanda fuerunt
Tempore, cum ferro cœleſtia corpora demens
Appetij, & Veneris violaui vulnere dextram.
Ne vero ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris vllum poſt eruta bellum
Pergama, nec veterum memini lætor ve malorum.
Munera, quæ patrijs ad me portaſtis ab oris,
Vertite ad Æneam: ſtetimus tela aſpera contra,
Contulimuſq; manus, experto credite, quantus
In clypeum aſſurgat, quo turbine torqueat haſtam,
Si duo præterea tales Idæa tuliſſet
Terra viros, vltro Inachias veniſſet ad vrbes
Dardanus, & verſis lugeret Græcia fatis.
Quicquid apud duræ ceſſatum eſt mœnia Troiæ:
Hectoris, Æneæq; manu victoria Graium
Hæſit, & in decimum veſtigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo inſignes præſtantibus armis,
Hic pietate prior. coeant in fœdera dextræ,
Qua datur: aſt armis concurrant arma, cauete.
Et reſponſa ſimul quæ ſint rex optime regum
Audiſti, & quæ ſit magno ſententia bello.

dr̃ cõmendata. Vnde quidam dicunt, qđ ad eã petendã Menelaus ad Ægyptum profectus ſit poſt bella Troiana. Sunt q volunt nec raptã eſſe à Paride Helenã: ſed altã cãm Troiani belli fuiſſe, Illã ſ. qđ Herculẽ quærentẽ Hylam ſuſcipe noluerunt. Qui aũt volunt eã raptã à Paride, hoc dicunt, qđ recepta à Protheo, ꝑ Theſeum ad Menelaũ trãſitũ fecerit, & ſic eã Paris rapuerit. Scđm qđ vt ſuprà diximus, Menelaus ad Ægyptũ Iouis voluntate ꝑuenit. ſ. ne ab Aegyſtho poſſet interimi. Quod autẽ ait Prothei colũnas, rõne nõ vacat. Nã colũnas Herculis legimus & in põto & in Hiſpania. Hunc autẽ Protheũ fortiſſimum & inuictũ cõſtat fuiſſe. Nouimus autẽ qđ oẽs fortes, Hercules dicebantur. vnde vr̃ hoc affectaſſe Virgilius, vt pro finib⁹, Prothei colũnas diceret, q̃s habuit Hercules: vt oſtẽderet eum etiam Herculẽ dictum. ¶ Aduſq; colũnas Prothei.) Vſq; ad fines Aegypti: hoc eſt vſq; ad Pharõ ante inſulã, nunc partem Alexandriæ. Lucanus, Nunc clauſtrum pelagi cœpti Pharon, inſula quondam In medio ſtetit illa mari ſub tempore vatis Protheos, at nunc Pellæis eſt ꝓxima muris. Prothei autem, Latinus eſt genitiuus conſtrictus per Synæreſim. Aduſq; autẽ ſic eſt dictum, quẽadmodum. Siculo proſpexit abuſq; Pachino. Nã cum prępoſitio præpoſitioni nunq̃; cohæreat, Aduſq; & abuſq; licenter admiſſum eſt. ¶ Exulat.) Proprie: nã exulare dicuntur q extra ſolum eunt. Sane ſciendum quia quo tp̃e Menelaus iuit ad Ægyptum, perdidit Canobum gubernatorem, à quo vicina ciuitas nomẽ accepit, q̃ hodieq; mutata lr̃a, Canopos noĩatur. ¶ Cyclopas.) Grecæ declinationis accuſatiuus eſt: vñ Græcum habebit accentum. nã Latine cyclopes diceret: ſed ſic verſus ſtare non poterat. ¶ Regna Neoptolemi referã? Subaudis euerſa.) Quod ex ſuperioribus intelligitur. Pyrrho autem qđ contigerit, manifeſtũ eſt. Nã vt in tertio legimus, cum vellet ducere Hermionem, Oreſti antè deſponſatam, ab eo eſt inter aras Apollinis interemptus. Vñ eſt, Et ſcelerꝫ furiis agitatus Oreſtes Excipit incautũ, patriaſq; obtruncat ad aras. ¶ Verſoſq; penates Idomenei?) Idomeneus rex Cretenſium fuit: qui cum tempeſtate laboraret, vouit ſe ſacrificaturum de re quę ei primum occurriſſet. Caſu cum ei filius primus occurriſſet, & eum, vt alij dicunt, ĩmolaſſet: vt alij, ĩmolare voluiſſet: ob crudelitatẽ regno à ciuibus pulſus eſt. Vnde eſt, Fama volat pulſum regnis ceſſiſſe paternis Idomenea ducem. Alij dicunt quòd abſcedens cuidam ſuum cõmendauerat regnum, q per eius abſentiam occupauit impium & reuerſum pepulit. Ergo verſos penates, aut reuerſos & funditus dirutos accipiendũ: aut certe in aliena iura cõuerſos. ¶ Libycó ve habitantes littore locros?) Vt etiam in tertio diximus, Locri ſocij Aiacis Oilei fuerunt Epizephyrij & Ozoli. Sed hi tempeſtate diuiſi ſunt, adeò vt Epizephyrij tenerent Brutios, de quibus ait in tertio. Hic & Naritij poſuerunt mœnia Locri. Ozoli vero deferentur Pentapolim, de q bus nunc queritur, dicens, Libycó ve habitantes littore Locros? ¶ Deuicta Aſia ſubſedit adulter.) Legitur & deuictam Aſiam. Qđ ſi eſt ita, intelligimus vt ſubſedit, ſit dolo poſſedit. Vnde & ſubſeſſores dicũtur, qui inſidiis tauros interimunt: & hoſtium dolos ſubſeſſas vocamus. vt ſit ſenſus, Ab Agamẽnone deuictam Aſiã adulter Ægiſthus factione poſſedit. Melius tamen eſt vt deuicta Aſia legamus: ſecundum quod ſubſedit, erit remanſit: vt, Extremus galeaq; ima ſubſedit Aceſtes. vt ſit ſenſus, Aſia propter adulterium pertulit bella, quæ remanente adultero finita eſſe nihil ꝓfuit. vt cum indignatione ſit dictum, Dum primum adulterium vindicatur, aliud ruſus emerſit. ¶ Prima inter limina.) In ipſo limine ĩperij, ideſt in littore: qa ſecundum Homerũ Clitemneſtra

Agamemnoni

Agamemnoni occurrit adlittus: & illic eũ ſuſceptum ſubmiſſo adultero inter epulas interemit.

ἀλλά μοι αἴγισθος τεύξας
θάνατόν τε μόρον τε
ἔκτα σὺν οὐλομένῃ ἀλόχῳ
οἶκόνδε καλέσσας
δειπνίσσας ὥς τίς τε κατ-
έκτανε βοῦν ἐπὶ φάτνῃ

Quod & Iuuenalis tangit, dicens, Quippe ille dies authoribus vltor Patris erat cęſi: media inter pocula Alij autem dicunt quod in ipſo regreſſu, id eſt prima die, qua domus ſuę limen igreſſus eſt, cõſilio Aegiſthi ab vxore veſtem accepit clauſo capite: qua implicatus adulteri manibus iterijt. ¶ Inuidiſſe deos.) Stheneli filius Cylabarus Aegialem aliã Diomedis vxorem eſſe cognouit adulterio: quo comperto Diomedes reuerti noluit, ſed i Apuliæ partibus condidit ſibi ſedes, quod Veneris dolo dicitur eſſe perfectum, quam in bello Troiano vulnerauerat. Vñ ait, Inuidiſſe deos. ¶ Pulchrã calydona viderẽ.) Vnam de ſupradictis ciuitatibus quibus iperauit. ¶ Nunc ẽt horribili viſu.) Hoc loco nullus dubitat fabulæ huius ordinem à Virgilio eſſe conuerſum. Nam Diomedis ſocios cõſtat in aues eſſe cõuerſos poſt ducis ſui iteritum, quẽ extinctum ipatienter dolebãt hę aues, hodiéque latine Diomedeę vocant. Gręci eas erodios dñt. Habitant autẽ in inſula Electride ſiue Febra, q̃ eſt haud longe a Calabria in cõſpectu Tarẽtinæ ciuitatis. Quinetiã de his auibus dr̃, qđ Gręcis nauibus lætæ occurrant: Romanas, id eſt Latinas vehementer fugiant, memores originis ſuę, & quòd Diomedes ab Illyricis interemptus eſt. ¶ Portẽta.) Re vera. n. portentum eſt, hoies in aues eſſe conuerſos. ¶ Et ſocij amiſſi.) Legunt nõnulli & Admiſſis pennis. ſed melius eſt amiſſi. ¶ Lachrymoſis vocibus.) Dolẽtes vel ſuam mutationẽ, vel regis interitum. nãq; hoc tangit latenter. ¶ Speranda.) Pro timenda: vt, Hunc ego ſi potui tantũ ſperare dolorẽ. ¶ Cœleſtia corpora.) Martis & Veneris numina vulnerauit in bello. ¶ Veneris violaui vulnere dextram.) Artificioſe agit. nam ſciens ea quæ dicunt in fine, animis inhęrere: ſuos caſus vltimos memorat. Perite etiã Venerẽ tm̃ vulneratã à ſe dicit, Martis ſupprimens nomen, quod ei poterat eſſe glorioſius: vt videatur omnia q̃ pertulit, odio Veneris pertuliſſe, cõtra cuius filium nunc vocat ad pugnam, vt negans etiam nunc paria formidare videatur. Dextram autẽ ſecundũ Homerꝫ dicit, qui ait ἐπὶ καρπῷ. ¶ Tales impellite pugnas.) Quarꝫ eſt periculoſa victoria. ¶ Nec mihi cũ teucris vllum poſt eruta bellum Pergama.) Ne ei obijciatur illa cõiuratio, quã apud Aulidem Græci inierunt, dicit in Troiæ excidio ſacramentum cõiurationis eſſe cõpletũ. Nãq; in Troiam, nõ in Troianos coniurauerant Gręci. huc enim ſpectat quod dicit, nullum ſe cum Troianis habere bellum poſt dirutã Troiã. ¶ Nec veterũ memini, lætór ve malorum.) Nec meminiſſe volo victoriarum mearum, quarum nullus obliuiſci conſueuit: nec lætor Troianorum malorꝫ, pro Troianis malis, quæ nobis bellantibus pertulerunt. non enim poteſt de ſuis malis dicere, cum & mala ſua nullus obliuiſcatur: & ea ipſe paulò antè memorauerit. Lætor autem malorum, figura Græca eſt: ſicut Horatius, Agreſtium regnauit populorum, pro Agreſtibus populis. ¶ Munera quæ patrijs ad me portaſtis ab oris. (Hinc iam ſuaſio eſt & conſilium: nam finita eſt auxiliorum negatio. Vnde & paulò pòſt Venulus ita diuidit dicens, Et reſponſa ſimul quæ ſint rex optime regis Audiſti, & quæ ſit magno ſententia bello, ſcilicet Audiſti. Et quemadmodum negauerit auxilia, & quod nobis dederit de pace conſilium. ¶ Stetimus tela aſpera contrá: Contulimuſq; manus.) Id eſt & cominus, & e lõginquo inter nos bella tractauimus. ¶ Quãtus in clypeũ aſſurgat.) Aut quãtus ẽ quotiẽs in ho-

ſtem

ſtē pgens erigit ſcutū: aut pugnādi executus eſt genus. Qui.n.ſcripſerunt de arte militari, dicūt ſūmū genus eſſe dimicādi, quoties calcato vmbone aduerſarij ſe in hoſtilē clypeū erigit miles, & ita cōtra ſtātis vulnerat terga. ❡ Si duo pterea.) Hoc eſt alios duos. ❡ Dardanus.) Pro Dardanius populus: & poſuit principale pro deriuatiuo: ſic Homerus, τόνδ' ἔκτανε δάρδανος ἀνήρ. ❡ Ceſſatum eſt.) Tardatū & mite: qa nō habet quos iputet Troianis triūphos, vult eis excidij tarditatē p victoria cedere. ❡ Hæſit.) Tarda eſt. ❡ Veſtigia rettulit.) Retro acta eſt, & repulſa. ❡ Hic pietate prior.) Id in Æneа plus laudat, quod Latinis pacē petituris eſt vtile, vt eū ſe credāt facilius poſſe exorare. ❡ Prior.) Præſtantior, melior. ❡ Qua datur.) Qua pōt, quacūq; rōne permittitur.

DONATVS.

❡ Militia ex illa.) Ideſt, poſtquam de troia diſceſſum eſt. ❡ Diuerſum ad lit.ada.) Quia dicitur, non venit, quo vult: ſed eo, quo neceſſitas ipſa compulerit. quid vero ſit diuerſum littus, ipſe enumerando exponit. nam eſt longe ab altero ſeparatum. ❡ Atrides prothei.) Iſti oēs non ſoli, ſed cum ſocijs ſuis hæc perpeſſi ſunt. ❡ Ipſe mycenæus magnorum ductor achiuum.) Dicendo perſonam potioris voluit demonſtrare, quod non intelligeretur. mycenęus, inquit, & magnorum ductor achiuum, ideo magnorum, quia accedebat ad laudem ducis eorum meritum quos regebat. ❡ Coniugis infandæ pri.in.limi.dex.) Indignitatem & acerbitatem rerum multis modis oſtendit, vt ille vir ortus ex vrbe inclyta mycenarum, qui achiuorum nobilior ductor eſſe cōmeruit, vxoris nefariæ manu in ipſo domus ſuæ primo limine, qđ poſt decēnale bellum victor ingredi cœperat, incongruo vitæ fine interceptus eſſet & qui euaſiſſet virtutis merito tot tantaq; pericula inde nactus eſſet interitum, vnde ſperabat affectum, vt interiret vxoris ictu, qui troianorum manus euaſerat. Tāta fuit vis diuinæ ſententiæ in eum, qui violauerat troiam, vt adulteriū coniugis pateretur, & dextera mactaretur vxoris, euaderet reus, & poſt impunitatem admiſſi adulterij teneret & regnum. ❡ Inuidiſſe deos.) Venit ad ea, quæ ſpecialiter paſſus eſt. vt non tantū loca extra verumetiam patriam ſe aſſereret perdidiſſe. bene iūxit duo exempla intra ſe contraria, perit innocens maritus, & qui peruenerat ad patriam & domum ſuam, in primo limine mactatus eſt nefariæ vxoris manu, & per mariti cædem euaſit pœnam, quam propter admiſſum adulterium etiam metuebat: ipſe cōtrario cōqueritur vxorem optimam ſe videre nequiſſe. nec ad patriam remeare potuiſſe. duo, inquit, mihi inuiderunt dij, quæ videre cupiebam, vt ingrederer domum, & in ea viderem deoꝝ penatium veneranda altaria, viderem coniugem omni laudis genere perferendam. hoc quoque iccirco inſertum eſt, vt inane non eſſet, ꝙ cūdebat nouam ciuitatem. perdiderat enim ſuam, ad quam dolore amiſſæ coniugis pulchræ remeare noluerat. pulchram cōiugem non tantum corpore verumetiā honeſtæ pudicitiæ & vitę debemus accipere, vt duobus exēplis malæ vxoris & bonæ plene videatur eſſe reſponſum. ❡ Nunc etiam horribili viſu.) Nec definūt, inquit, mala mea. nam multis portentis exiſtentibus aduerſa ſupereſſe nuntiantur: & ſocij mei amiſſo humano corpore in aues ſunt repente conuerſi ſaluo ſcilicet hominum ſenſu, vt ſine perpetuis cruciatibus non ſint. de portentis potuit eſſe ſimulatum: ſed huic parti iunxit veritatem. vt vtramq; oſtenderet verā. denique hanc ſatiat dicēdo, fluminibusq; vagant̄ aues (heu dira meorum ſupplicia) & ſcopulos lachrymoſis vocibus implent. Initiū fuit humani remanentis ſenſus, ꝙ in alitum forma, vti hoīes flerēt ꝙ errarēt per flumina, & ſedes illis eſſent in ſcopulis. Interea dum non valuit cōtinuare dolorem ſuū, interpoſuit, heu dira meorū ſupplicia: vt inde magis facti indignitas creſceret, ꝙ iram eſſent paſſi. ❡ Hæc adeo ex illo.) Multi ſentiunt vulcanum & venerem violatos eſſe diomedis manu. ideoq; virgilium dixiſſe cœleſtia corpora hoc ſi eſſet etiam vulcani nomen poſuiſſet. ego tamē ſic arbitror intelligendum, & puto hoc eſſe melius, vt quod habet poeta, ſentiatur, potiusq; id tenere, quod dictum nū eſt, magisq; redeundum ad dicendi artē, iunctumq; eſſe veritati mēdaciū: vt ſacrilegij cōmiſſi in venerē ex generalitate cumularet̄ inuidia: q̄ſi non ſolā, ſed aliquot deos violauiſſe videret̄. generalitate īterea poterat fides accedere: ex eo ꝙ cōſtabat venerem telo diomedis eſſe percuſſam. Hęc adeo ex illo mihi iam ſperanda fuerunt Tēpore, quū ferro cœleſtia corpora demens Appetij. Ipſe ſe arguit, ipſe ſe defendit, accuſat quippe factum ſuum, & iure commotos deos aſſerit. quis.n. dubitet deberi ſuperis pœnas, quum ferro & humanis manibus appetuntur. defendit tñ hoc ipſum extenuando, & aſſerit veniam dari debuiſſe, ꝙ non ab eo, qui eſſet integræ mentis, ſed dominante dementia conſtaret admiſſum. pōt enim

haberi

haberi pro innocentibus, qui furore impulſi in ſua voluntate peccauerint. ex illo mihi iam ſperanda fuerunt, tempore. ſperanda quidam quaſi metuenda intelligunt, quum vere ſperāda virgilius intellexiſſe videatur. nam qui aliquid criminis vel ſceleris admiſerit, conſideratione habita facti ſperat ſine dubitatione ſuppliciū. quod fuit reo diomedi manifeſtiſſimum: vel maxime in ea cā, in qua diuinum corpus mortali manu violauerat. ❡ Ne vero ne me ad ta.impe.pu.) Quum dicit ad tales pugnas, oſtendit ſe auxiliū dare potuiſſe, non contra troianos, ſed ſi contra alios poſtulaſſet. ❡ Nec mihi cum teucris.) Quod arbitrati ſunt latini māſiſſe odiū vetus in animo diomedis, hoc ipſe aſſerit eraſum ex ſenſibus ſuis poſt excidium troiæ. ex quo, iquit, ſuperauimus troiam, & opes eius euertimus, omnes inimicitias cum affectu pugnandi depoſui vſqueadeo vt malis eius gratulari non audeam hoc eſt, quod ait. ❡ Hoc veterum memini.) Vt vere probaret non ſe lætari, oſtēdit nec memoriam quidem facti ipſius in ſuis ſenſibus remāſiſſe. ❡ Munera, quæ patrijs.) Qui auxilium non dabat, inſtruit legatos conſilio: vt meliori vna conſulerent. negat quod petebant, ac ne ſpreuiſſe pro vilibus munera videretur, aſſerit hæc talia eſſe, quibus placari poſſit hoſtis, & nomen hoſtile deponi: facilius eū ſic ſuperari poſſe, ſi cum eo ſic ageretur, q̄; ſi prouocaretur in cāpum. ❡ Stetimus tela aſpera contra, Contulimusq; manus.) Metuendum certamen eius probabat ex ſeſe. qualis, inquit, ille ſit in armis, non audiui, ſed probaui oculis meis. congreſſi quippe pariter ſumus, vidi hominis, & expendi virtutem. ❡ Experto credite.) Sunt qui ſic iſtum locū exponant, quaſi diomedes ſe dicat expertum, cuius eſſet ille virtutis, ſibique credendū, quod dixiſſet, ſtetimus tela aſpera contra, contulimuſque manus. meliorem tamen dico eſſe intellectum, ſi diomedes legatis ita dixiſſe videat̄, experto credite, vt, quæ dicebantur, ipſe experiundo comprobauerit, & ex eiuſdem ęneæ bellicis actibus colligerent, quantus eſſet, aut qualis: quaſi diceret, hoc, quod vobis refero, veſtris oculis probare poteritis, quum videritis eum, quantus aſſurgat in clypeum, quo turbine torqueat haſtam: turbinis, vis, quæ fit ex repentino tempore ęſtatis exortu. q̄; violenta ſit, q̄; fortis, omnibus notum eſt. Turbinis rurſum, quo pueri vtuntur, quanta mobilitas & volubilitas quāta ſit nec hoc vniuerſis incognitum eſt. Ex appellatiōe igitur turbinis cognoſci potuit, qualis eſſet ęneas in certaminibus bellicis: ideo non nomē accipi debet experto ſed aduerbium vel maxime, qui etiā illud, quod dixit torqueat, non præteritum, ſed præſens tempus oſtendat. hoc eſt non illud quo in troia pugnatum eſt, ſed quod gerebat̄ in italia. ❡ Si duo præterea. Hoc eſt præter ipſum. ❡ Tales idęa tuliſſet Terra viros.) Vt tres eſſent cum ipſo. ❡ Vltro inachias.) Dardani appellatione gentem non vnum hominem dixit. dardanus enim ęneę temporibus, & illis, quibus in troia pugnatum eſt, iam fuerat mortuus: pōt tamē & ſic videri dixiſſe, ꝙ ſi aſia tales tres viros habere potuiſſet, dardanum primo gręcis potuiſſe inferre perniciem: & cōuerſa conditione fatoꝝ gręcia plangeret, quod ingemit troia. ❡ Quicquid apud duræ.) A tpis ratione ſumpſit probationis argumentum. ait enim, vt in annum decimum differretur nr̄a victoria, ęneę virtus & hectoris fecit. ❡ Ambo animis, ambo inſignes pręſtantibus armis. Hic pietate prior.) In exercitatione armorum & virtutis robore æneas atq; hector pares fuerunt: ſed ęneas prior pietate. Multum laudauit ęneam aſſerendo eum meliorem eſſe, q̄; fortis eſſet, pręſtās pietate, quum vtrumq; in vno hoīe fuiſſe ſatis difficile eſt. qđ alteꝝ venit ex ſubſtantia corporis, alteꝝ ex animi lenitate. fortis eſt, inquit, ęneas, ſed cito flectit̄ pietate. vtrūq; iō dedit, vt legati & qđ metuerēt, hērent, & qđ ſperarent pro cōmodo ſuo poſſent quippe dicere, quid ſi non nobis ignoſcit, nec concedit pacem. virtute igitur amicitię ęquauit, æneam vero, vt dictum eſt, prætulit pietate. quia hæc fuit ſecundū diomedis conſilium legatis neceſſaria. hectori negauit hanc partē profuiſſe. ſęuus vbi æacidę telo iacet hector. Illum quippe ſæuum nō forte dixit, vt alij volunt, ſed nulli hoſti parcētē: q̄ſi diceret, ſi hector eſſet rogādus, nō tale vobis conſiliū datuꝝ, qa ſæuus fuerat, pindeq; vobis rogata p̄ſtare nō poſſet. Cōcludit pſuaſionē ſuā dicēdo. ❡ Coeant in fœdera dextrę.) Quærite, ingt, qbuſcūq; pactis & remedijs pacē: vitare piculū belli. danda fuerunt ob ipetrationē pacis pmia, & pces cū omni ſupplicatione fundēdę: Iō qua datur, dixit. nam & ſupra ait. Munera, q̄ patrijs ad me portatis ab oris Vertite ad ęneam, quo loco & pcum partes vr̄ tetigiſſe. munera enim huiuſmodi ſine pcibus offerri non poſſunt. ❡ Et reſponſa ſimul.) Simul neceſſario poſuit. non enim ſola reſponſa retulerat. dixit enim labores itineris ſuperatos: & cætera, quæ ſuperius dicta ſunt, & quæ eſſet eius de bello ſententia.

ſnia

ſibi eſt, qua profertur quicquid de vna quaque reſentimus, & pnũtiamus. ecce quanta de æneæ virtutibus laudant. animi eius bona laudant, & corporis, & fortuna proſperior etiã ab hoſte pfertur: denique in alienis terris potior inuenitur, turbat italia, & potius contracta coniuratio. diomedes non audet auxilia largiri aduerſus ipſum, & vbi de victoria ſua gratulari debuit, pœnas ſuos dediſſe teſtatus eſt. ſuadet quoque concordiã & in alieno periculo conſilium contradere formidat, in eius cauſa etiã dona renuũtur, & auri cupiditas contẽnitur, quo fides, quo ſolet omnis etiã neceſſitudo corrumpi. laudes animi eius & corporis proſequitur inimicus, & fatetur metum, qui putabatur extitiſſe ſuperior. præponitur deorũ & fauni & latini iudicio cũctis petitiõibus gener, & prælatus ciuibus cunctis ipſe dignior iudicatus: iuuenis odia deuicta ſuccumbunt, factioniſque eius commenta ſoluuntur. excitatum in eius perniciem mare, nihil commotũ ſæpe valuit cœlum, nec profuit ab inferis reuocatam furiam. Contra omnia obtinuit felicitas viri, & virtuti eius ceſſit, qui ſuperauit ilium, & nõ tantum victoriam ſe in eo quæſiſſe, ſed piaculum admiſiſſe teſtatus eſt. Hæc loci cauſa dicta ſunt. cæterum per omnes libros quã materiam ſcripſit, poeta euidenter oſtendit, totum enim carmen, vt inter initia diximus, laudatiuum eſt: vt ille, de quo dixit, Naſcetur pulchra troianus origine cæſar, digno autore videret eſſe progenitus, quum pio, forti, & felici principe romanum imperiũ conſtaret exortum.

ASCENSIVS.

¶ Militia ex illa, diuerſum ad littus abacti, Atrides Protei &c. Proſequitur reliquam partem reſpõſionis Diomedis qua recitat pœnas quas ipſi græci dederint. vnde Donatus. Munera quæ patrijs, qui auxilium non dat, dat cõſilium. Hic pietate prior: vt facile ſit impetrare pacem. Hoc ille. ¶ Ordo autem eſt. Nos abacti ſumus ad diuerſum littus, ſcilicet longe a patria noſtra: ex illa militia, ſcilicet infauſta quam geſſimus apud Troiam: Menelaus Atrides, ideſt Atrei filius habitus quãuis non ſit: exultat ad vſque. i. vſque ad columnas Prothei. ideſt ad Pharon ac fines Ægypti: quo Iouis voluntate ne ab Ægyſto occideretur peruenit: Vlyſſes vidit Cyclopas Æthneos. i. in Æthna Siciliæ monte habitantes vbi a Polyphemo Cyclope intercæptus erat vt in tertio viſum eſt: Vultis ſup. aut ad quid referã regna. Neoptolemi, ſcilicet Pyrrhi ab Oreſte occiſi, & penates, ideſt deos domeſticos Idomenei Regis Cretenſiũ verſos, ideſt euerſos ipſo pulſo, ve pro vel; locros ſocios Aiacis Oilei. ſ. ozolos: habitantes ſup. in littore libyco, ſcilicet iuxta pentapolim, quaſi dicat fruſtra de ijs dicã cum maiora ſint dicenda. Nã ipſe Myceneus, ſcilicet dominus ductor magnorum Achiuum pro Achiuorum, ſcilicet Agamemnon: oppetijt. ſ. terram, ideſt occiſus eſt. dextra coniugis, ſcilicet Clytemneſtræ, inſandum. i. quæ res infanda eſt intra prima limina. i. cum primum domum ſuam ingrederet adulter. ſ. Ægyſthus ſubſedit. i. remanſit inhabitãs, Aſia, quia Troia deuicta, quaſi dicat Aſiã potuit vincere ſed non adulterum pellere. Et vultis ſup. vt referam deos inuidiſſe ſup. mihi. i. noluiſſe quaſi per inuidiã, vt ego redditus oris patrijs viderem cõiugium optatum. i. caſtum cũ priſca cõiuge, & Calidona. ſ. ciuitatem meã: pulchrã. i. impollutam adulterio coniugis. q. d. fruſtra id fieri cum notoriũ ſit, multo aliter eueniſſe: qa pp adulterium coniugis auditum, coactus erat patriam ſuam fugere, & alienas terras petere. Nunc et. i. inſuper portenta ſequuntur ideſt perſequuntur me viſu ideſt viſione & monſtro horribili, & ſocij amiſſi. i. quos amiſi, petierunt æthera pennis. i. auolauerunt in aues quæ Diomedeę dicunt, mutati, ſed vt Seruius dicit poſt mortẽ Diomedis, de quibus dicit Lãdinus ſic, Ariſtoteles in libro de mirabiliũ auditu ait, Diomedẽ ab Ænea occiſum & loca in qbus imperauerat occupata. Interfecto illi honores diuini in inſula ab eo Diomedæa appellata, & tẽplum cõſtitutum eſt: eius aũt ſocij in aues conuerſi Iſulam illã incolunt Diomedeæque a Latinis a Græcis Erodij vocant: Græcis illuc adnauigantibus læte applaudunt cæteros oẽs infeſtant, Sunt q dicant hoc idcirco ita fictum eſſe q magna celeritate nauigantes Pyraticam exercebãt, & ſolis græcis parcebant. Theodontius aũt author eſt, illas ſingulis annis aquã roſtris in templum illud inferre & ſic luſtrare, Solinus vero ſcribit has aues nuſque alibi niſi in inſula Diomedea apparere, quæ a regione Cãpaniæ eſt. Formã aũt iis eandẽ, quę fuſcis eſſe, colorẽ candidũ, igneos oculos, roſtra dentata, ac gregatim volitare duobus ducibus altero q a fronte agmen ducat altero qui a tergo vrgeat. Præterea eas in cauernulis a ſe effoſſis nidificare duplici relicto aditu: vno ab oriente, quo egrediant, altero ab occidente quo regrediant, Grecis veluti conciuibus applaudere: reliquis inimicari. Quotidie ædem celebrant alijs madidis, quibus excuſſis aquã illam luſtrant. Refert Strabo qd in Venetis oris Diomedi diuinos ſtatuunt honores & candidum equũ illi imolant. In fine aũt. vj. lib. & multa alia refert de Heroe. & duas eſſe inſulas in mari ppinquo Luceriæ Diomedeas appellatas quarũ altera habitet, Altera ſit deſerta: & in qua Diomedẽ quidã diſparuiſſe aiunt comiteſque in aues eſſe cõuerſos. Quæ hodie quoque manſueſcant: & humanã quodãmodo vitam agere, & erga benignos manſuetudine vti a malignis & ſceleratis refugere. Hæc ille. Sed ad Ordinẽ redeo. Et ſocij aues. i. in aues verſi vagant fluminibus, id eſt per flumina & iplent ſcopulos vocibus lachrymoſis q ga præ dolore cõtinuo dicere non potuit interpoſuit. Heu dira. i. execrabilia & procurata deorum ira ſupplicia meorum. ſ. ſubditorum aut ſociorum. Hæc. ſ. dicta mala fuerunt mihi adeo. i. oĩno ſperanda. i. timenda ex illo tpe cum ego demẽs appetij ferro. i. vulneraui: corpora cœleſtia. ſ. ipſius veneris, & cũ ego violaui vulnere. i. vulneraui dextram Veneris. ſ. Æneam ptegẽtis vt ſcribit Homerus, vero pro ſed ne me inquit impellite. i. ne impellatis me ad tales pugnas. ſ. contra deorum gentem & Veneris filium Æneam nec vllum bellum ſup. eſt aut erit mihi cum Teucris: poſt pergama eruta, ad me eruenda oẽs ſe in Aulide iureiurando aſtrinxerant Græci, nec ego memini ve pro vel lętor veterum malorum. i. non recordor cum voluptate & delectatione malorum quę Teucris ĩtulimus vertite ad Aeneam munera quæ portaſtis ad me ab oris patrijs: nos ſtetimus cõtra aſpera tela. ſ. Æneæ, & cõtulimus. ſ. cũ eo manus credite experto. ſ. mihi qui periculum feci: quãtus. i. q̃ magnus & grauis aſſurgat in clypeum vt. ſ. deſuper irruat: & quo turbine. i. quo ipetu cũ gyro ipſe torqueat haſtam. ſ. quam ipellit. Si idæa tellus idęa. i. phrygia: tuliſſet. i. produxiſſet duo (vbi nũc dicimus duos) viros tales: pręterea. i. pręter hos, aut ſic prętera. i. inſup ſi idæa tellus tuliſſet duos viros tales ipſe Dardanus. i. populus Dardanius, aut ipſe Æneas veniſſet vltro ad vrbes inachias. i. argolicas quas inachus olim poſſederat: & Græcia lugeret fatis verſis. i. imutatis ita vt quę modo victrix eſt victa eſſet. Quicqd ceſſatum eſt. ſ. ab expugnatione apud mœnia, Troię duræ. i. difficulter expugnabilis. Victoria graium. i. græcorũ: hæſit. i. imorata eſt manu Hectoris atque Æneæ & rettulit. i. extendit veſtigia. i. dilata eſt in decimum annum: ambo. ſ. tam Æneas q̃ Hector inſignis animis atque armis pręſtatib'. i. magnanimitate & virtute bellica pares erant: qd' fere Homerus quoque prędicat comparans Aeneam Hectori: ſed ſup. hic. i. de quo loquor. ſ. Æneas prior. i. pręſtantior ſup. eſt pietate. & ideo dextrę ſup. veſtrę coeant in fœdera. i. feriãt fœdus cum Ænea & ineant pacem ſup. ea via qua datur. i. quacũque ratione poteſtis aſt. i. ſed cauete, arma ſup. veſtra concurrant armis. i. cum armis. ſ. illius: hæc erant verba Diomedis quę nunc refert Venulus cõcludẽs, o rex optime. ſ. latine tu audiſti & ſimul quæ reſponſa ſup. ſint nobis data aut quę. i. qualia ſint reſpõſa Diomedis & quæ ſententia ſit ſup. Diomedi magno bello. i. de bello hoc magno, quia ſuadet vt pacem ineamus.

PIERIVS.

¶ Militia ex illa diuerſum ad littus adacti,) Antiqua omnia, quę verſauimus exẽplaria, abacti, legunt. Vt antiqiores et habent impreſſiones. Ordo. n. eſt, abacti ex illa militia ad diuerſum littus. ¶ Libycove habitantes littore locros.) Vetera oĩa, quæ legimus exemplaria, libycone, legunt, per interrogatiuam particulã, non per diſiunctiuam. ¶ Deuicta aſia ſubſedit adulter.) Ita prorſus eſt in impreſſis codicibus, & aliquot veteribus. Longe vero aliter in antiqſſimo codice Vaticano, vbi eſt, deuictam aſiã poſſedit adulter. Sed enim, poſſedit, ex paraphraſi, contextui eſt inſertum. Subſidere enim, ex inſidijs occupare ſignificat. vel dolo poſſidere, vt, ſubſidere regnum chalcidos euboicę, apud Lucanum. Præterea Aruſianus Meſſus inter elocutionum exempla, ſubſedit, agnoſcit, & accuſatiuo caſui recte iungi dicit, vt ſubſedit illam rem. Locumque hunc Virgilianum citat. deuictam aſiam ſubſedit adulter. Quod vero alio ſignificato, deuicta aſia ſubſedit Seruius magis approbare videtur, hoc eſt reliquus fuit in inſidijs. Nõ negat idẽ Aruſianus vtrũque eleganter dici, & vtraque figura vſum eſſe Virgilium, galeaque ima ſubſedit Aceſtes. hoc eſt relictus eſt. Ita poſtea quam Agamemnon bellum difficillimũ confecerat, ſubſedit adulter, qui eum interficeret. ¶ Patris vt redditus oris.) In dictione, oris, antiqua variant exemplaria. In Oblongo enim, oris. In Romano in Mediceo, & aliquot alijs, aris. Nõnulli codices ipſi quoque admodum veteres, argis, habent, de ſe enim loquitur Diomedes. ¶ Et ſocij amiſſi petierũt ęthera pennis.) In aliquot antiquis codi. admiſſis pẽnis, legi. Vtroque vero modo Seruius non negat inueniri. Sed amiſſi. omnino eſt in probatioribus, pinnis vero in Rom. de more ſuo. In Med. alliſi, eſt quod alij viderint. ¶ Ex illo

mihi

mihi iam ſperanda fuerunt.) in nõnullis codic. antiquis, ſuperanda, legitur, quod non ita placet, ſperãda, vero caſtior omnino lectio eſt, & elocutio ipſa figuratior, vt illud ſperare dolorẽ. ⁋ Poſt eruta bellũ pergama.) In Romano co. & aliquot alijs, diruta, ſed eruta, nõ diſplicet. ⁋ Munera q̃ patrijs ad me portaſtis ab oris.) In Roma. codice, in Mediceo, & aliquot alijs, quod delicatius ſonat, portatis. præſenti tempore ſcriptum eſt. ⁋ Si duo preterea tales. C. Iulius Romanus in libello de analogia rectam ponit declinationem, hos duo, Attius in epinauſimache Martes armis duo cõgreſſos crederes. Ter. in adelphis. tu illos duo pro re tollebas tua. vbi bellenius Acron, pro duos ait amat enim bellenius, ambos, duos, dici, per. ſ. ⁋ Victoria Graium heſit & in decimum veſtigia rettulit annum.) In Oblongo codice victoria tantum, legere eſt pro, graium, quam lectionem nuſq̃ alibi reperi, preterea vetuſti quidem codices, in decimum, cuiuſmodi rationem ſcripturæ non in plautinis tantum codi. inueni, verum etiam, vt alibi adnotauimus in Ciceronianis, decumum, maritumum. In monumẽtis autem veterum plerũq; vt illud.

D M
QVARTIONIS. DECVMI. AVG. LIB.
EVPHEMIANT. A. MANV. FIDELIS.
CONLIBERTVS. FRATRI.
B M

⁋ Et reſpõſa ſimul q; ſint rex optime regum audiſti.) In Ro. co. in Med. & qbuſdam alijs antiqs, nõ regum, ſed regis, legit vnitatis numero, vt ſit ordo, o rex optime audiſti q̃ ſint reſponſa regis Diomedis & que ſit eius ſnia. Adulatio enim illa, optime regum quæ inferius in drance quadrat, nunc importuna videretur.



SERVIVS.

⁋ Per ora turb.) Per ora turbatorũ. ⁋ Clauſo gurgite.) Saxoꝝ obiectione pcluſo. ⁋ Præfatus diuos.) More antiquo. nã maiores nullã orationẽ niſi inuocatis numinib⁹ inchoabãt: ſicut ſunt oẽs orones Catonis & Gracchi. nã generale caput in oĩbus legimus. Vnde Cicero p irriſione ait, Si quid ex vetere aliq̃ orone, Iouem ego optimũ maximũ. Et Demoſthenes i orone cõtra Aeſchinem, πρῶτον μὲν ὦ ἄνδρες ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις. ⁋ Antè equidẽ ſumma de re ſtatuiſſe Latini.) Latenter arguit Turnũ, qđ ſibi non obtẽperauerit, vt fœdus fieret: in ſeptio ſcilicet, vbi ait, Te Turne nefas, te triſte mãebit Supplicĩũ. nam modo hoc tẽpus reuoluit. ⁋ Vellem ſtatuiſſe. Olim eſt qđ volui, his malis terminũ

POETA

⁋ Vix ea legati, variusq; per ora cucurrit
Auſonidum turbata fremor, ceu ſaxa morantur
Cum rapidos amnes, clauſo fit gurgite murmur,
Vicinęq; fremunt ripæ crepitantibus vndis.
Vt primum placati animi, & trepida ora quierunt:
Præfatus diuos, ſolio rex infit ab alto.

LATI.

Ante equidẽ ſumma de re ſtatuiſſe Latini
Et vellem, & fuerat melius, non tempore tali
Cogere concilium, cum muros obſidet hoſtis.
Bellum importunum ciues cum gente deorum

Virg. TTT

Inuictiſq; viris gerimus, quos nulla fatigāt
Prælia, nec victi poſſunt abſiſtere ferro,
Spem ſiquam accitis Ætolum habuiſtis in armis,
Ponite, ſpes ſibi quiſq;, ſed hæc quam anguſta, videtis.
Cætera qua rerum iaceant perculſa ruina,
Ante oculos, interq; manus ſunt omnia veſtras.
Nec quēquam incuſo, potuit quæ plurima virtus
Eſſe, fuit: toto certatum eſt corpore regni.
Nunc adeo quæ ſit dubiæ ſententia menti
Expediam, & paucis (animos adhibete) docebo.
Eſt antiquus ager Thuſco mihi proximus amni,
Longus in occaſum, fines ſuper vſq; Sicanos,
Aurunci, Rutuliq; ſerunt, & vomere duros
Exercent colles, atq; horum aſperrima paſcunt.
Hæc omnis regio: & celſi plaga pinea montis,
Cedat amicitiæ Teucrorum, & fœderis æquas
Dicamus leges, ſociosq; in regna vocemus.
Conſidant ſi tantus amor, & mœnia condant.
Sin alios fines, aliamq; capeſſere gentem
Eſt animus, poſſuntq; ſolo decedere noſtro:
Bis denas Italo texamus robore naues:
Seu plures complere valent, iacet omnis ad vndam
Materies, ipſi numerumq; modumq; carinis
Præcipiant: nos æra, manus, naualia demus.
Præterea, qui dicta ferant, & fœdera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, paciſq; manu prætendere ramos,
Munera portantes eboriſq; auriq; talenta,
Et, ſellam regni, trabeamq;, inſignia noſtri,
Conſulite in medium, & rebus ſuccurrite feſſis.

terminum dare. Vellē aūt ſtatuiſſe ſic dixit, vt vellē feciſſe. & cōpēdioſa elocutio cū q̄rimur nō eſſe factū qđ fieri debuit. ⁋ Bellū īportunū.) Cōcepit grauē iracūdiā, & ſic ī hęc verba ꝓrupit. Importunum aūt, eſt qđ caret portu. i. gete, vbi nullus eſt portus. Nā hoc quodāmodo dicit, in naufragium fertur iſta contentio: q̄a ſuprà audierat periculum eſſe ēt ſuperare Troianos. ⁋ Cum gente deo℞.) Qui à dijs originē ducunt. ⁋ Inuictis.) Atqui ſuprà legimus, Bis capti Phryges. Sed inuictos ideò dicit, quia ſeqtur, Nec victi poſſunt abſiſtere ferro. ⁋ Poſſunt autē abſiſtere,) mire ait. ac ſi diceret. Etiam ſi velint à bellis diſcedere, natura non patitur. ⁋ Accitis.) Euocatis, adiūctis. ⁋ Spes ſibi quiſq;.) Subaudis Sit. Ideſt, Vnuſquiſq; ī ſeipſo tantū ſpē habeat. ⁋ Cætera.) Abſolute dixit: ideſt exercitū, auxilia, vires imperij: quę, q̄a ſic videtis afflicta, quid reſtat. niſi vt pacē petamus? ⁋ Ante oculos, iterq; manus ſūt oia veſtras.) Ac ſi diceret, nō egēt narratiōe. Inter manus πρόχειρα. ⁋ Nec quēquam incuſo.) Incuſatio hæc oſtēdit obliquam eſſe in Turnum orationē Latini. ⁋ Fuit.) Exhauſta & conſumpta eſt. ⁋ Toto certatum eſt corpore regni.) Imperij omnibus viribus. ⁋ Dubiæ menti.) Meę. ſ. cogitāti. ⁋ Eſt antiquus ager tuſco mihi proximus amni.) Hoc loco Donatus errauit dicēs, agrum quē Latinus donatu℞ ſe diſponit, eſſe in Cāpania iuxta Vſentem fluuium, cuius terras vicinas Tuſci aliquando tenuerunt: vt inde dictū ſit, Tuſco mihi proximus amni. Agit ēt hoc argumento, quod illic eſt locus, qui hodieq; Pinetum vocat̄. Sed conſtat illa loca omnia eſſe cāpeſtria, nec procedit quod dicitur, Celſi plaga pinea montis. Vnde ſequenda eſt potius Liuij Siſennæ & Catonis authoritas. Nam pene omnes antiquę hiſtoriæ ſcriptores in hoc conſentiunt. Cato enim in originibus dicit Troianos à Latino accepiſſe agrum, qui eſt inter Laurentum & caſtra Troiana. Hic etiam modum agri cōmemorat, & dicit eū habuiſſe iugera. DCC. ⁋ Tuſco mihi proximus amni.) Tyberino. ⁋ Longus in occaſum.) Ea parte qua in occidentem tenditur, longior. ⁋ Fines ſuper vſq; ſicanos.) Vſq; ad fines quos Siculi aliquando tenuerunt, id eſt vſq; ad ea loca in quibus Roma nunc eſt. hæc enim Siculi habitauerunt. Vnde eſt, Et gentes Venere Sicanæ. ⁋ Aurunci rutuliq; ſerunt.) Subaudis à ſuperioribus. ⁋ Mihi.) Nam & ſupra ait, Eſt mihi antiquus ager. Ergo ſuū agrū pollicetur, aut quem tanquam ſtipendiarium habebant Rutuli & Aurunci, aut ad quem colendum quaſi regi operas dabant. Vnde ſuperfluum eſt quod ait Donatus, nō potuiſſe fieri vt præſente Turno ager Rutulorum à Latino donaretur Æneæ. ⁋ Duros exercent colles.) Extenuat agri meritum, quo vile videatur eſſe quod donat. hinc etiam eſt, Atq; horum aſperrima paſcunt. Et ſupra, Aurunci Rutuliq; ſerūt, id eſt nec operis ſuis excoluit. ⁋ Cedat amicitiæ.) In pretium concedat amicitiarum. ⁋ Æquas dicamus leges. Vt pari inter nos ſocietate verſemur, Id eſt, vt ſit neuter inferior. ⁋ Socioſq; in Regna vocemus.) Non ſtipendiarios, vt in quarto, Cuiq; loci leges dedimus. ⁋ Poſſuntq; ſolo diſcedere noſtro.) Scit eos ad Italiam fataliter veniſſe. nam audit à Fauno, Externi venient generi. Et ab Ilioneo, Sed nos fata deum veſtras exquirere terras, Imperijsque egere ſuis. Tamen propter Turnum ſimulat ignorantiam, vt ſe etiam circa eum æquū præſtare videatur. Multum eſt autem quod ait. ⁋ Poſſunt. Iacet oīs ad vndam materies.) Iterum extenuat. ⁋ Naualia demus.) Naualia dicimus loca vbi naues ſunt. Sed modo de Græco tranſtulit.

lit. Et Naualia poſuit pro trabibus, de q̄bus naues fiunt. nā Homerus νηὸν dicit nauale lignum. ⁋ Prima de gente.) Et ex numero & ex nobilitate legato℞ intelligitur negotij magnitudo. ⁋ Et ſellam regni, trabeamq; inſignia noſtri.) Bene Noſtri. Romano℞. n. imperatorū inſigne fuit ſella curulis & trabea. nā diadema velut alia℞ gentium reges non habebāt. Et ſciendum ſellā curulē à curru dictam, ꝙ hi tm̄ ea vtebātur, qui triumphali curru vecti fuiſſent. Sicut ēt palmata dr̄ toga, quam merebātur hi qui reportaſſent de hoſtibus palmam. ⁋ In mediū.) In cōmune. vt, In mediū quęrebant ipſaq; tellus.

DONATVS.

❡ Vix ea legati.) Mox. vt ea legati dixerunt. ⁋ Variuſq; p ora cucurrit Auſo. turba. fre.) Et turbati ſunt oēs, qui aderant varia ſentientes. ⁋ Ceu ſaxa morantur.) Sic, inquit, fremebant vniuerſi, conceſſerat concilij peragendi neceſſitas, vt fractus obiectu ſaxo℞ rapidorum amnium curſus & coactus in gurgitē ſolet vicinitatē riparū emittere per fragores & ſtrepitus. ⁋ Vt primum placati animi.) Poſteaq̄; ſiluerunt omnes, qui diuerſis aio℞ motibus fuerant excitati. ⁋ Præfatus diuos.) Hoc eſt primum ad deos locutus. ⁋ Et ſolio rex inſi. ab al.) Locuturus ad populum, orationem futuram dijs primo cōmēdauit & alto ſolio inſidens ſic inſtituit loqui. hoc. n. exigebat longęui regiſq; perſona, vt ſedens loqueretur. quare & illud dixit ex latini eiuſdem perſona in libro ſeptimo, dij noſtra incœpta ſecundēt, Auguriūq; ſuum, & ſic legationi reſpōdit. Dabitur troiane quod optas. ⁋ Ante equidem ſūma.) Legitur & velle, quū prius ait ſtatuiſſe, vt audientum perſonam per totum latinus reuocauerit, non adſum, & ſi ante debuiſtis & velle, & ſtatuere, q̄; nunc cupit is definire. ⁋ Et fuerat melius.) Ex iſtius perſona dat hominibus poeta conſilium, quod in rebus dubijs aſperiſq; ſectentur: aſſeritq; quod reuera probandum eſt. vitanda eſſe anteq̄; veniant mala, neq; expectanda, dum ſerpant. quid enim melius? quid tutius? quid poteſt reperiri pręſtantius, q̄; vt tractatus cōmode ſalubriterq; voluantur? & integris adhuc rebus atq; in ſuo ſtatu manentibus præuideatur? quemadmodum ingruentia mala declinētur, & plus metuatur dimicationis incertum, q̄; fidatur ſolis proſperis rebus: tractandumq;, ne pareat tēpus: vt prolixiore die, dum ſuffragatur otium, & procul eſt hoſtis, vtiles exitus tractatus inueniat. ad hæc noſcenda non fuit ſegnis latinus. præuenit quippe oia, atq; in ipſis exordijs belli, quid mali futurum eſſet, oſtēdit. homines quinetiam deoſq; teſtatus eſt, ſe ab eo ſcelere, quod gerebat̄ alienum, illos omnes & turnum ni quieuiſſent grauiſſimum interitum ſecutu℞. deniq; in libro ſeptimo complexus eſt iſta: vt puta, qui ſciret quid oſtenderint apes, quid nuntiaſſent infinita portenta, quid vatis fauni reſponſa ceciniſſent: quantū valuiſſet cuſtoditæ beneficium pacis, & regni ſui temporibus longo æuo ſeruata trāquillitas. Vox eius eſt, Frangimur heu fatis, ferimurq; ꝓcella, tipſi has ſacrilego pēdetis ſāguīe pœnas, O miſeri, te turne nefas, te triſte manebit Supplicium votiſq; deos venerabere ſeris. Nā mihi parta quies, omniſq; in limine portus. Hæc poſſet latinus iterum cōmemorare, ſi obiurgationem tempus admitteret. In hac enim inſultatio potiuſq; commonitio potuit æſtimari. Vtitur miti & tranquilla oratione. perturbatos enim multitudinis animos non poſſet in eas quas tunc quoq; non potuit partes adducere. niſi parentis animo & ſermonibus vteretur pro cauſa ſadentibus. Subtili tamen vtitur increpatione, ꝙ tunc non eſſet auditus.

dictus.nunquã,inquit,de ſumma reip.rectius in deſperatione tractat:quaſi diceret,tũc potuit,quum ego prohibebã bella, & vos rapti aduerſo furore nec audire nec auerti ab iniquo conſilio voluiſtis. Proueniſſet igitur melius,ſi iſtud ab initio fuiſſet affectũ, quum omnia eſſent in noſtra poteſtate.nunc hæret hoſtis mœnibus noſtris,& inter nos & ipſum ſolum muri diſcrimen eſt.cogimus conſilium,quid rebus perditis in obſidione facturi conſiliũ nitimur reperire?cum ab his,quæ cõmoda eſſe poſſent,nos exactum in contrarijs tẽpus excluſiſſe noſcatur?Quid ꝓderit clauſis inane quod gerimus?in quam nitimur partem? qui pugnare non poſſumus?nec audemus?& quorũ afflicta penitus ſubuerſaque fortuna eſt?〈Bellum importunũ.) Cõceſſit oĩa, quæ diſſuaſioni congruebant.Bellum,ait,importunũ gerimus. importunũ eſt,qđ defenſionis non habet portum, & quod nõ inuenit periculorũ rõne ſuffugium. Quũq; bella omnia aut iuſta aut iniuſta dicantur,huic tale nomen impoſuit,quo vniuerſi terrent̃. exponit iam ipſe,cur dixerit importunum bellum , & ob quã cãm culpa ſceleris eius purgari non poſſit. Cum gente,inquit,deorum,quæ põt inueniri defenſio?quũ in troianis eorum pulſentur violenturque maiores.tantũ poeta troianis attribuit,vt ſacrilegij crimẽ admittat,ſiquis eos bello crediderit laceſſendos . inuictiſque viris gerimus.quod ſi contẽnendos crederent deos & pœnam pro admiſſo ſcelere non timerent,ſcirent cũ his ſibi eſſe certamen,quos prouocare crimen eſſet,& de quibus victoria negaret̃.quos nulla fatigant prælia,nec victi poſſent abſiſtere ferro: quia potuit dici tandiu duremus,donec illi deficiant,aut cedãt. Prior occurrit, aſſerens eos nec laſſari poſſe certando,nec vinci.& tãdiu, inquit, in labore perſiſtunt,donec victoriam conſequantur,& obtineant gloriam:hoc eſt dicere,nõ diſcedunt de cãpo niſi ad plenũ ſuperiores extiterint.〈Spem ſiquã accitis.) Adhuc facit cõmemorationẽ auxiliorum a diomede negatorũ , vt oſtendat ẽt ipſum timuiſſe,& eius exemplum eſſe retinendũ deficientibus aũt ſubſidijs debere vnumquẽq; gerenda curare per ſeſe.quia dici potuit, ſi auxilia deneganda ſunt, aderimus nobis noſtra virtute:iõ dixit ſpes ſibi quiſq;:ſed & hoc ademit eis ſubdendo.〈Sed hæc quam anguſta videtis.) Et ſi,inquit poſſet prouenire,vt ſua quemq; virtus defenderet a periculis belli,iam nõ põt.videtis enim afflicta oĩa,& probatis oculis veſtris,ꝙ aliorum ruina res noſtrę noſcãtur oppreſſę.ſi,inquit, aſſertioni meę fides non adeſt,quid agatur,probate ipſi luminibus veſtris . quæ maior confirmatio eſſe potuit?quam vt ipſe eſſe teſtis,cui veritatem neceſſe fuerat oculis proprijs comprobari?〈Nec quẽquam incuſo.) Sub imagine iſtius laudis omnes probantur in orationis fine. deſperationem, ĩquit,incuſo.fecit quippe vnuſquiſque,quod debuit. impleuit veſtra virtus officia ſua,& omne regnum in arma conuerſum eſt, quaſi diceret.quid faciemus pauci,& feſſi? qui quũ totius regni viribus recenti virtute certantes,nec obtinere potuimus,& afflicti diſceſſimus?hæc dicendo,& illud ſatiauit,ſpẽ non eſſe addendi aliquos ex proprijs viris:quum vniuerſos,quos latini regebat imperium,congregauiſſet furor armorum:hoc eſt, toto certatũ eſt corpore regni.quod alio loco ait.ſimul omne tumultu coniurat trepido latium.〈Nunc adeo quæ ſit dubi.ſen.men.) Venit ad ea,quę fuerant pro rerum & temporis neceſſitate facienda : hæc non vacue cõmendat.ſciebat enim ſe anxijs loqui etiam audiendo aduerſa fractis animis intereſſe.His igitur ſpondet breuitatẽ, & eos facit attentos,quum calamitatis ipſius remedia fuerat ꝓbaturus.ordinatio ſenſus talis eſt.nunc adeo quæ ſit ſententia dubiæ menti,hoc eſt in deliberatione conſtitutæ,expediam,& docebo vos paucis,vos tamen animos adhibete.nunc non ſemel accipiendum eſt,vt ſit nunc expediam,nunc docebo,nunc animos adhibete,nunc hanc habet hoc loco virtutem.quũ in rebus vrgẽtibus profutura omnibus & cunctis vtilia proferuntur.〈Eſt antiquus ager,) Conſilij huius duplex reperitur eſſe tractatus . fuit quippe vna pars eius,ſi cõmorari troes in italia maluit. altera,ſi abſcedere in vtraq; aſſerit,ſe velle eſſe liberalem.quod ſciret hoſtes ſine cõmodo ſuo,non eẽ receſſuros ab affectu pugnandi, vt pote qui eſſent ſupiores:ſpecies autẽ,quas ſedare velle dicturus eſt,ſic extenuat,vt ſine detrimento dari poſſint,& ſumi pro magnis.cur ergo non fieret,quod non lęderet dantem?& libẽter accipiens ſumeret.Eſt mihi,inquit,antiquus ager:hoc eſt ꝓprius & olim ſine qõne poſſeſſus.agrũ quũ dicit,oñdit,nullis ſurculis cõſitum.thuſco mihi ꝓximus amni. In longinquis regionibus incognitus cunctis,perindeq; ob longinquitatẽ inutilis regno. vſque adeo ignotum vult eſſe vniuerſis ex ſupradicta cã,vt ipſe indicet, vbi ſit,& in qua parte terraꝝ,& qualis iſte diffuſus eſſe videatur. 〈Aurunci,rutulique ſerunt.) Quæ eſſent æquæ fœderis leges, ipſe

ipſe expoſuit:ait enim:〈Socioſq; in regna vo.) Vt in ſocietatem recepti nec potiores italis eſſent,nec inferiores ciuibus.〈Conſidant,ſi tantus amor,& mœnia condant.) Si regio illis iſta placuit,iſtorum amore locoꝝ ducuntur.& hic conſidere volunt,cõſidant,mœnia condant,dixit vnã tractatus ſui & ſententię ꝑtem, vt accipiant agros conſidant,ciuitatem ſibi,ſi voluerint,cõdant. ſubnectit alteram,hoc modo.〈Sin alios fines.) Sin vero illorum animis ſederet tranſire ad alia,atq; alias gentes,& populos occupare:pro cõmodo ad longinqua pergentis,texamus viginti naues,vel ſi maiorem numerũ cõplere poſſunt,impigre præparemus. Incipit dicere hoc ipſum factu eſſe faciliimum,& poſſe ſine detrimẽto cõpleri.〈Iacet oĩs ad vn. Materies.) Qđ ait,iacet, oſtendit ſpeciei ipſius ex abundantia vilitatem:nec abſcindendi aut exportandi laborem eſſe neceſſariũ,quũ ad ipſum littus eſſe videretur omnis materies,hoc eſt omne genus lignorũ,qđ nauium fabricis congruit:〈Ipſi nu.q; mo.q; cari. Præci.) Ipſi iubeant quantæ prępararentur,& quales.dicendo pręcipiant,oſtẽdit ſe de potioribus loqui.〈Nos ęra,manus.) Quę ſunt neceſſaria perficiendis nauibus nos miniſtremus,æra.i.& manus, & naualia.aliqua ſpecialiter poſuit ex his , quæ fabricandis nauibus, ſunt neceſſaria.aliqua vero generaliter tenuit,ne plurimum temporis contereret.longa.n.eſſet ſpecialis in omne opus enumeratio,aut multa viderent̃,quæ perquirerent explicatiõis effectus. Et quid opus fuit,ſingillatim perſequi oĩa?quũ eſſet vniuerſis audientibus cognitum?quid eſſet parandis nauibus neceſſarium. 〈Pręterea,qui dicta ferant.) Oratorum centenarium numeꝝ, & eorũ,qui eſſent inter italos nobiliores,conſtituit mittere.hoc.n. põt videri ab ænea didiciſſe:qui ad eum centũ legatos miſit:plurimum.n.negotijs proficit,ſi ꝑ eius effectum plurimi mittant̃, & magni.decreuerat igitur latinus centum legatos ad æneã mittere,quæ dicta ferant,hoc eſt,qui ad eum perferant,quæ ſupradicta ſunt de agro dando,de condendis mœnibus, & nauibus conſtruẽdis.〈Et fœdera firment,ipſe.n.fuerat cã mittendi,vt remoto bellandi affectu firmæ pacis otia tenerent̃.〈Paciſq; manu ꝑten.ra.) Et præferant ramos pacis in manibus ſuis. Pacis rami ſunt decerpti de arboribus oliuaꝝ,& plurimi locis poſitum eſt.q iccirco quaſi prænuntij monſtrantur, vt adhuc tacente legatiõe, quid velit,vel quid ſit petitura,prænoſci poſſit,& libenter audiri.〈Munera portantes.) Hæc ad cõmodum familiaris rei & vtilitatem.〈Et ſellam regni,) Hęc ad meritum & honorẽ regiæ poteſtatis;deniq; iccirco addidit,regni inſignia noſtri,vt aptaret ſellam & trabeã ſolis eẽ regibus attributã.miſſa ſunt iſta , vt alia augerent opes,oſtenderent alia dignitatem.ecce aius optantis pacem miſit,munera,& regalis ꝑtãtis inſignia:vt ex his intelligeret ęneas latini voluntatem,& italorũ ſe in regnũ eſſe ſuſceptũ.〈Cõſulite in medium,) Conſulere eſt in mediũ conſilio reperire , qđ oĩbus proſit.pulchre concluſit.ſi,inquit,quæ dixi non videntur eſſe faciunda,vos in cõmuni periculo prouidete,quid feſſis rebꝰ valeat ſubuenire.clauſit orõnem ſuam. De turni tñ vel æneę aut de filiæ nuptijs nihil dixit:feruentibus.n.cunctis bellorum cãm nominare non debuit.fuit.n.ipſi latino inuidioſa,& non decuit, vt filiam quoq; per legatos offerret.dedit tamen cęteris viã tractandi de ipſa,dum rogandum ęneam dicit, & placandam muneribus. Ex his quippe potuit aduerti, quid ille ſentiret de nuptijs filiæ.

ASCENSIVS.

❡ Vix ea le.&c.) Cõmoto ex tali relatione populo conſultat Latinus de pace ineunda cũ Ænea,& mittendis ad eum centũ oratoribus cum muneribus,& cõditione pacis,quæ eſt vt ſi omnino manere velit habeat locũ edificãdę vrbis,& recipiatur in partẽ regni : ſin abire velit,habeat claſſem impenſis latini reparatã, & cõmeatum opesq; ad profectionẽ neceſſarias, de hac autẽ re dicit Dona.ĩportunum,qđ defenſionis nõ habet portum & qđ periculorum non inuenit rõnis ſuffragium. Cũ gente deorũ,cauſa quare importunũ ſit. Quæ enim põt inueniri defenſio : Nec victi poſſunt abſiſtere ferro,ꝗa potuiſſet dici tã diu durabimus vt ſuccumbant. Hoc ille addit ꝙ centũ oratoꝝ numerũ ab Ænea latinus didiciſſe videat̃,tot.n.miſerat Æneas ad eũ vt in ſeptimo viſum eſt. ❡ Ordo autẽ eſt. Legati vix ſupple retulerãt.ſ.quę prædicta ſunt & varius fremor cucurrit per ora. Auſonidum.i. auſonidarum turbata.ſ.ꝗa pectora erant de conditione belli , aut per ora turbatorũ,ceu.i.quẽadmodum murmur ſit gurgite.i. impetu aquarum clauſo.i.pręcluſo obiectiõe ſaxorum:cum,ideſt quãdo ſaxa morantur ideſt immorantur amnes rapidos ideſt impetuoſos:& cum ripæ vicinę fremunt vndis crepitantibus ſcilicet ex confractione, vt primum ideſt vbi primum animi placati ſup.

fuerunt, & ora trepida.i.trepidantia timore & ita quierunt ideſt quieuerunt, Rex.ſ. Latinus infit.i.incipit loqui ab alto ſolio, præfatus.i.prius allocutus diuos, o Latini.ſ.populi: equidem.i. ego quidem, &.i.ſimul vellem, & fuerat melius.i. præſtantius ſtatuiſſe de ſumma re.i. de ſalute reipu. ante.i. priuſq; ad hunc ſtatum perueniret, & ſup. non cogere.i.compellere in vnum aut congregare conſilium.i.multitudinem ad conſilium conuocatorũ, ſup. tunc cum hoſtis obſidet muros, quaſi dicat cum ſerum eſt: o ciues nos gerimus bellum importunum, ideſt cõtra id quod oportebat, & non ſuo tempore ſuſceptum cum gente deorum.i.a dijs oriunda, & cum viris inuictis. quos nulla prælia fatigãt.i.laſſant, ſaltem non defatigant nec victi.i.q̃uis ſuperati: non tamen poſſunt abſiſtere ferro ideſt ẽt quando vincuntur & inferiores ſunt viribus adhuc rebellant ſi vos habuiſtis quam.i. aliquam ſpem in armis Ætolum ideſt Ætolorum] qui cum Diomede in Apuliam venerant: ponite.i.deponite ſup. eã & quiſq; ſup. ſit tibi ſpes i.ſperet in virtute ſua, & non in auxilio alieno, ſed videtis quã anguſta ſit hæc.ſ.ſpes, quam in ſe quiſq; locet. cætera.ſ.præter ſpem qua ruina rerum iaceant perculſa.i.ad quam ruinam mineant, aut quomodo iam labefacta ſunt omnia ante oculos veſtros & inter manus veſtras.i.videtis & tractatis res bellicas, & ita noſſe poteſtis in quam fragili ſint ſtatu. Nec ego incuſo.i.arguo, aut damno quẽq; virtus, quæ aut q̃ potuit eſſe plurima, fuit.i.quicquid virtutis erat impartitũ eſt, & exhauſtũ, quia certatũ eſt toto corpore regni. Nunc adeo.i.ad id oĩno deueniens expediam.i.expedite & paucis dicã quæ ſentẽtia ſit mẽti dubiæ.i.quid ſentiã in hac re dubia faciendũ & adhiberęãios ego docebo paucis.ſ.quid ſentiam. Ager antiquus.i.diu a meis nõ inouatus.q.d.inutilis mihi, eſt mihi proximus amni thuſco.i.tyberino, longus.i.longe protẽſus in occaſum.i.occidentem verſus vſq; ſuper fines: ſicanos.i.ſicilieſes i.ad Siciliã, quem ſup. agrum Aurunci.i.antiqſſimi illi populi Italię & Rutuli ſerunt.q.d.ſine cõmodo meo, & exercent vomere duos colles atq; paſcunt.i.paſcuis deputant & depaſcũt p greges ſuos aſperrima.i.incultiſſima horum.ſ.colliũ omnis hęc regio, & plaga.i.regio pinea.i.pinis conſita, montis celſi.i.alti cedat.i.concedat amicitiæ Teucrorum aut cõuertatur ad amicitiã Teucrorum obtinẽdam, & dicamus.i.afferamus eis æquas leges fœderis vt neq; victi plane, neq; victores cenſeant & vocemus ſocios in regna.i.in partẽ regni, conſidant.i.ſimul ſedẽ capiant manſuri, & cõdant mœnia ſi tantus amor ſup. conſidẽdi in Italia eſt ſup. ipſis, ſin.i.ſed ſi animus eſt ſup. eis, capeſſere.i.ire cæptũ alios fines, & aliam gentem & ſi poſſunt.ſ.fatis pmittentibus, decedere noſtro ſolo, texamus.i.ędificemus & conſtruamus naues bis denas.i.viginti, tot.n.a Troia primũ exierãt: robore.i. ligno roboris ſciſſilis: Italo.i.in Italia creto.ſeu.i.ſi valẽt cõplere plures.ſ. naues. texamus ſup, eas oĩs materies iacet ſup. parata ad vndã.ſ. tyberinã ipſi.i.ad nutũ, & libitum pcipiant numerum & modũ.i.formã carinis.ſ.ędificãdis nos demus ęra.ſ.ad roſtra facienda, manus.i.operarios: atq; naualia.i.trabes & loca atq; cætera ad cõſtructionẽ nauium neceſſaria. Præterea placet centũ oratores latinos de prima i.pricipali & nobiliſſima gẽte.i.progenie: ire.i.pficiſci ad Æneã.ſ. qui ferant.i.afferant & dicant dicta & firment ſup. cũ eo, fœdera ideſt pacis pacta, & placet centum oratores latinos ptendere manu ramos pacisq;.i.oliuę paciferę, portantes munera & talẽta.i. pondera, & auri, & eboris. & ſellã.ſ.curulem & trabeã.i. veſtẽ auguralẽ inſignia noſtri regni, O ciues ſupp. conſulite in mediũ.i.in rẽ cõmunem & nõ ad ſuum quiſq; cõmodũ. & ſuccurrite rebus feſſis.i.debilibus & extenuatis belloq; depreſſis.

PIERIUS.

¶ Clauſo ſit gurgite murmur.) In codicibus aliquot antiqs legere eſt tráſpoſito verbo. ſit clauſo. In aliquot alijs it clauſo Gurgite murmur. vt etiam verbo reſpondeat cõparatio. cucurrit fremor, ita ẽt, it murmur, ſed & fit murmur, vt fit gemitus, non eſt pręter vſum. ¶ Et trepida ora quierunt.) Nõ placet, qđ in codicibus aliquot antiquis rabida legitur, quod in ſexto recte eſt. ¶ Cogere conſilium cum muros obſidet hoſtis.) In Ro. co. adſidet, legitur. In Mediceo. aſſidet. vt proximius iminere periculum oſtẽdat, plerunq; enim ſine periculo obſidemur, & in veteri exẽplari, quo Donati cõmentaria continẽtur, adſidet habetur, eſt etiam in aliquot cod. cõcilium, ſed grãmatici hic, conſiliũ malũt. ¶ Nec victi poſſunt abſiſtere ferro,) In Oblongo cod. decedere ferro, legitur, quam lectionem ſi admittas, dicẽdum erit, aut victi ferro, aut decedere ferro, quippe ſibi temperare, ne arma reſumerent, q bus ſe victos negarent, ſed enim abſiſtere, haud quãq; diſplicet. ¶ Spem ſiquam accitis.) In Roman. codi. adſcitis, quod parui refert. ¶ Cætera qua rerum iaceant perculſa ruina.) In quodam antiquo cod. quæ iaceant: legitur, ſed magis placet, qua ruina, vt digito velut intento ruinam indicans, magis moueat, ſunt etiã vetuſti cod. qui, percuſſa, legant, ſed, perculſa. omnino melius, quia vt nonnulli volunt conſternationem etiam animorum cõtinet. ¶ Centum oratores prima de gẽtes latinos Ire placet.) In pleriſq; cod. antiquis, prima de gente latini, legitur: ſed oratores latinos, caſtior lectio. ¶ Munera portantes eboriſq;, auriq; talenta.) In antiquis cod. legere eſt, auriq;, eboriſq;, nempe vt reſpondeat eorum ordini, quæ ſtatim ſubijciuntur, talenta, & ſellam, vt ſit, auri talẽta, & eboris Sellam. Tam & ſi Ser. aurum, ebur, & ſellã diſtincta internoſcit munera. Mihi vero Virg. ad ea dona reſpicere videtur, quæ Romani regibus mittere conſuerunt, ſellam eburneam, pateras aureas, tunicas, clamydes, Pallas pictas, & alia veſtimenta purpurea, vt ad ſiphacẽ, togam, & tunicam purpureã, ſellam eburneã, & paterã ex quinq; auri pondo factã, olim miſſa. Ptolemeo regi, togã tunicam purpuream cũ ſella eburnea. Cleopatræ reginæ Pallam pictam cum amiculo purpureo portata, quę darentur. Quare lectionem ita pũctis diſſitam eſſe placet, vt munero portantes auriq;, eboriſq;, vno legatur mẽbro, Inde qđ ex auru quidq; ex ebore conſtaret, ſubijciatur. Talẽta, & Sellam, Quãuis etiam nihil offendat, ſi legatur. eboriſq;, auriq;. Talenta, & Sellam. Cuiuſmodi χιασμὸν & Hermogenes apud Demoſthenem, & alij apud Home. & Theocritum inter elocutionis ornatus obſeruarunt, id ita figurantes.

Eboris	Auri,
Talenta	Sellam.

SERVIUS.

¶ Obliqua inuidia.) Hoc eſt qui non ex aperto ĩpugnabat Turnum: ſed eũ reipublicę ſimulata defenſione lacerabat. ¶ Largus opum.) Abundans opibus, diues: non qui multa donaret. ¶ Nõ futilis author.) Non inanis. nã futilis, vas qđdã ẽ lato ore, fundo anguſto, quo vtebãtur in ſacris veſtæ. quia aqua ad ſacra hauſta ĩ terra non ponitur: qđ ſi fiat, piaculũ eſt. Vnde excogitatum eſt vas quod ſtare non poſſet: ſed poſitum ſtatim effunderetur. Inde & homo cõmiſſa nõ retinens, futilis dr. contrà, nõ futilis, bonus in cõſilijs, nõ inanis. ¶ Seditione potens.) Præpotens, non in mouenda, ſed in comprimenda ſeditione. ¶ Incertũ de patre ferebat.) Non ignobile, ſed penit⁹ ignoratũ.

Tum Dráces idem infenſus, quẽ gloria Turni   POE.
Obliqua inuidia, ſtimuliſq; agitabat amaris:
Largus opum, & lingua melior, ſed frigida bello
Dextera, conſilijs habitus non futilis author,
Seditione potens: genus huic materna ſuperbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat:
Surgit, & his onerat dictis atq; aggerat iras.
¶ Rem nulli obſcurã, noſtræ nec vocis egentẽ   DRAN.
Conſulis o bone rex, cuncti ſe ſcire fatentur,
Quid fortuna ferat populi, ſed dicere muſſant.
Det libertatem fandi, flatuſq; remittat:
Cuius ob auſpicium infauſtum, moreſq; ſiniſtros
(Dicam equidem, licet arma mihi, mortẽ q; minetur)
Lumina tot cecidiſſe ducum, totamq; videmus
Conſediſſe vrbem luctu idum Troia tentat
Caſtra, fugæ fidens, & cœlum territat armis.
Vnum etiam donis iſtis, quæ plurima mitti
Dardanidis, duciq; iubes: vnum optime, regum

ratum. ¶ Onerat dictis.) Hoc ſermone oſtendit eũ ẽt ex oratione grauatũ Latini. ¶ Rẽ nulli obſcurã.) Callide & oratorie agit: & in oĩbus adulatorie rñdet dictis Latini. ſuprà enĩ ille dixerat, Ante oculos, interq; manus ſunt oĩa veſtra. Sanè quaſi prędictũ oratorẽ exprimit: quia ſuprà de eo dixit, Et lingua melior. ¶ O bõe rex.) Bene addidit bone, & auxit epitheto dignitatem. Rex enim mediũ eſt: nã & bonus eſſe & peſſimus poteſt. ¶ Muſſat.) Modo verent̃ ſignificat. aliàs dubitant: vt, Muſſat rex ipſe Latin⁹ Quos generos vocet. Interdum ſuſurrant: vt de apibus dicit. Et ꝓprie muſſare, eſt obmurmurare, & muto eſſe vicinũ. ¶ Flatuſq; remittat.) Aut ponat ſupbiam: aut nr̃os flatus remittat.i.nobis

Adijcias: nec te vllius violentia vincat,
Quin gnatam egregio genero dignisq́ꝫ hymenæis
Des pater, & pacem hanc æterno fœdere iungas.
Quod ſi tantus habet mentes, & pectora terror:
Ipſum obteſtemur, veniamq́ꝫ oremus ab ipſo:
Cedat ius proprium regi: patriæq́ꝫ remittat.
Quid miſeros toties in aperta pericula ciues
Proijcis? o Latio caput horum, & cauſa malorum
Nulla ſalus bello: pacem te poſcimus omnes
Turne, ſimul pacis ſolum inuiolabile pignus.
Primus ego inuiſum quem tu tibi fingis, & eſſe
Nil moror, en ſupplex venio: miſerere tuorum:
Pone animos, & pulſus abi: ſat funera fuſi
Vidimus, ingentes & deſolauimus agros.
Aut ſi fama mouet, ſi tantum pectore robur
Concipis: & ſi adeo, dotalis regia cordi eſt:
Aude, atq́ꝫ aduerſum fidens fer pectus in hoſtem,
Scilicet vt Turno contingat regia coniux:
Nos animæ viles, inhumata, infletaq́ꝫ turba
Sternamur campis: etiam tu, ſi qua tibi vis,
Si patrij quid martis habes, illum aſpice contra,
Qui vocat,

bis reſpirare cõcedat. ❡ Cuius ob au.) Inuidioſe Turni auſpicijs imputat, quòd tantus perijt exercitus: ac ſi diceret, Si malis tuis oibus non egrederenť, poſſent forſitan ſuperare virtute. Sanè ſciendum hunc exprimere qcqd verecũde celauit Latin⁹. ❡ Moreſq́ꝫ ſiniſtros.) Cõtrarios: quia in principio, Latino obtẽperare noluit. ❡ Lumĩa ducũ.) Ideſt proceres. vt, O lux Dardaniæ. ❡ Conſediſſe vrbẽ luctu.) In luctũ eſſe demerſam. ❡ Fugæ fidens.) Illud reſpicit qđ bella deſerit, Iunone faciẽte. Fugæ aũt figurate dixit, pro, Fuga fidens. ❡ Cœlũ territat armis.) Dictũ qdẽ, Virgilij grauitati nõ congruit: ſed perite Dranci hæc data verba ſunt, q tumida vti orõne induciť. Vnde ei paulò pòſt Turn⁹ dicit, Quæ tuto tibi magna volãt. Item, Ventoſa in lingua, Itẽ, Proinde tona eloqo. Deinde dicimus Drancem librare ſe ad orõnem Latini. vnde nunc dicit, Et cœlum territat armis. quia audierat, Bellum importunum, ciues cum gẽte deorum. ❡ Mitti Dardanidis, dicique.) Mitti aurum: & cætera dici de nauibus vel agro. ❡ Egregio genero, dignisq́ꝫ hymenæis. Ergo Turnus videtur ĩdignus. ❡ Æterno fœdere iungas.) Natæ ſcilicet coniunctione. nam munera & contẽni poterant: generis vero coniunctione in ęternũ pacis fœdera firmabanť. hoc aũt dicto latenter etiam latini pudorẽ exonerat: q Turno etiã ſuam promiſerat filiã, dicens cauſam reipublicæ præponderare debere, & propter pacem ciuium Turno Æneam nec eſſe præferendum. ❡ Terror.) Terror eſt proprie qui alijs infertur: vt ſi dicas, ille habet terrorem: id eſt timẽdus eſt. Vnde & terribilis dicitur. Metus autẽ eſt quem habent timentes. Sed nunc vſurpatiue terrorem pro metu poſuit. Nam hoc dicit, Quòd ſi tãtum Turnum timemus. ❡ Veniamq́ꝫ oremus ab ipſo: Cedat.) Aſper hic diſtinguit. ❡ Quid miſeros totiẽs in aperta pericula ciues Proijcis?) Quaſi viles & abijciendos. ſed ingenti pondere vniuerſa verba ſunt poſita. ❡ Latio.) Non vni ciuitati. ❡ Caput.) Principium. Et eſt antiquum. Terentius, Nam ſi hic mali eſt quicquã, hem illic eſt huic rei caput. ❡ Nulla ſalus bello.) Plus eſt quàm ſi ſpes diceret. ❡ Pacem te poſcimus omnes.) Te poſcimus, qui ſolus es cauſa bellorum. nam Æneas iam pacem promiſit. ❡ Solũ inuiolabile pignus.) Ideſt Lauiniam. Et hoc eſt quod ait ſuprà, Pacem hanc æterno fœdere firmes. ❡ Inuiſum quem tu tibi fingis.) Bene quem tu fingis, ne ei tanquã inimico minime credať. & hoc dicit, Non ſum quidem inimicus: ſed ſi velis eſſe, non recuſo. nam hoc eſt. ❡ Et eſſe nihil moror. fuſi.) Fugati. ❡ Deſolauimus agros.) Vel dum occiduntur, vel dum coguntur ad militiã. nam legimus, Et latos vaſtant cultoribus agros. ❡ Dotalis regia cordi eſt.) Hoc eſt regnum Latini. Sic alibi, Non hæc dotalis regia amatæ. ❡ Scilicet vt Turno contingat regia coniux.) Hæc cũ quadam irriſione dicuntur. ❡ Inhumata, infletaq́ꝫ turba.) Atqui ſepulti ſunt omnes qui in bello perierant, vt legimus ſupra. Sed hoc factum eſt Æneæ beneficio, qui ſepulturæ eorum reddidit ſocios. Ergo quantum ad Turnum pertinet inſepulti ſunt: nam campos ſua poteſtate retinebat Æneas. ❡ Etiam tu.) Eia. Nam eſt hortantis aduerbium hoc loco. alias Adhuc ſignificat, & eſt temporis. vt etiam currus, etiam arma. Apud maiores. ❡ Etiam) conſentientis fuerat. quod tamen in his recentibus idoneis authoribus non inuenitur. ❡ Vis.) Virtus.

DONATVS.

❡ Tũ drances idẽ infenſus &c.) Drances, inqt, idẽ iõ, qa & ſupra de ipſo dixerat, Ingrauat hęc ſęuus drãces, ſolũq́ꝫ vocari Teſtať, ſolũ poſci in certamina turnũ. quũ idem drances turno fuerit infenſus, & hunc vrgebat inuidia gloriæ eius, obliq̃ tñ nec in apertam profeſſionẽ ducta, q́ꝫ fuiſſet ſeditioſus & diues, quẽq́ꝫ extollebat materna nobilitas, nec reuocabat hũc à natura ſua pudor, aut frangebať q̃uis potentis ludibrium matris, quæ illũ incerto patre protulerat, ſurgit: ecce diuerſum pſonarũ meritũ: rex loquutus eſt ſedens, iſte vero ſurrexit, vt loq poſſet, & oneraturus turnũ ſic inſtituit loq: expſſit poeta hoiem ſæuũ & factioſum. quo. n. pria odia excitare laborando non potuit: nunc qđ facile fuit, augere nitebatur inuenta, ne perderet occaſionem tẽporis: & opportunitatẽ regiæ voluntatis amitteret: vel ne exiſteret qſquam, qui latini ſtudium pro æneæ partibus ad vtilitatem turni cõuerteret. Interea quũ hyperbaton poſſit quandam obſcuritatem intellectui dare. ordinatio ſenſus addenda eſt ſic. Tum drances idem infenſus, quẽ melior gloria turni obliqua inuidia ſtimuliſq́ꝫ agitabat amaris, ſurgit. & his onerat dictis, atq́ꝫ aggerat iras. Medij verſus de genere de fortuna, de moribus, de artificioſa eloquentia, & q́ꝫ eſſet imbellis, iccirco videntur interpoſiti, vt conſtaret illũ verſuti animi ſuperbia quoq́ꝫ materni ſanguinis largiendo atq́ꝫ loquendo, quæ vellet, explicare potuiſſe. ❡ Rem nulli obſcurã.) Ex facto & verbis probat poeta, quod dixit. Aſſeruit enim drancem inimico turno propterea q́ꝫ virtuti eius inuideret. quũ ipſe drances eſſet imbellis, ſupbus propter nobilitatẽ materni ſanguinis, & propter ſubſtantiã rei familiaris verſutus, callidus, eloquens, ſeditioſus. ecce primus & ſolus loquitur, & non conſultorũ negotij publici, ſed vnius hois inimicus. & quum nullum habuiſſet cũ cæteris tractatum: loquitur quaſi inſtructus ab oibus: atq́ꝫ vt accederet dictis eius maior autoritas ex omnium ſe memorat veniſſe conſenſu. Magnum quippe inuentũ eſt. quod licet ab vno exortum eſſet, cuncti approbant & vniuerſi cõfirmant: occultauit priuatas inimicitias, ne non publicũ ſed ſuum negotiũ agere videretur: aperuit tamẽ odium, quod obliqua exercebat inuidia. idoneũ quippe nocẽdi inuenerat cãm. rem, inquit, omnibus manifeſtam locutus es. ecce quaſi omnes idem vellent, atq́ꝫ idem ſentirent, ſic exorſus eſt. Laudat ſententiam regis, & hanc, quod melius fuerat, laudando confirmat. non enim debuit poſt regis arbitriũ ipſe quoq́ꝫ tanquã de cauſa indicans loqui: pręferendo tñ atq́ꝫ approbando plus agit, q̃ volebat impleri: vſq́ꝫ adeo, inquit, rex optie tantum cunctis placet ſnĩa tua, vt laudari potius debeat, q̃ de ea tractari. ſic conſulunt, quibus imperio poteſtas eſt, & nomẽ regale cõmittimus & qui bene cõmiſſam ſibi rẽp. regunt, boni regis officium cõples, nulli contra publicum cõmodum præſtãdo gratiam, nullumq́ꝫ metuendo. quod ipſum probatur ex eo, quia id ſenſiſti, quod nos cuncti ſcire fatemur. ❡ Sed dicere muſſant.) Sed metuunt loqui, & mala noſtra preſſi formidine contegunt: ne diceretur, cur ſolus quæris? & illi tacent? iccirco ait, volunt loqui vniuerſi, ſed timent. ❡ Det libertatem fandi.) Satis inuidioſa ſeditio, & altiſſimis dolis inſtructa. fingit enim ſe metuere, & omnẽ in turnum inuidiam congerit. quumq́ꝫ eum aſſerit plurimũ poſſe, & ab omnibus metui, odia ei maiora conquirit: det, inquit, libertatem fandi, flatuſq́ꝫ remittat, quaſi nulli fas eſſet loqui, aut anhelare ſaltem, niſi voluiſſet turnus, & rogatus præcepiſſet. Incipit iam erũpere in ea, quæ olim proferre cupiebat: vt compleret, quæ apud æneam ſe profeſſum eſſe meminerat, dixerat quippe. & te ſi qua viam dederit fortuna latino Iungemus regi, quærat ſibi fœdera turnus, vtitur igitur occaſione oblata fortunæ, & opportunitatem temporis retinet, qua meliorem aut talem poſtea repperire non poſſet: & quaſi ſub metu poſitus nõ obliquas iam ſed apertas inimicitias profitetur. Cuius, inquit, ob auſpiciũ infauſtum, deteſtabile ſcilicet atq́ꝫ funeſtum. vbi loqui cœpit in ſeditionibus excitandis artifex, interpoſuit aliud, quo mouerentur vniuerſi, & vnuſquiſq́ꝫ ſalutis ſuæ commodum tractans, qdquid de turno aſpere ageretur, libenter acciperet, & audiret. dicam equidem, licet arma mihi mortemq́ꝫ mineť. quod ait mihi, hoc intelligi poteſt. mihi, quia commodum publicum ſalutemq́ꝫ

cunctorum quæro, interitum parat procul dubio, & paribus aliis & fortunę ratione ſequentibus. dirum ſpondet ſua deſperatione ſupplicium, lumina tot cecidiſſe ducum, totamq; videmus conſediſſe vrbẽ luctu, dum troia tentat caſtra. Hoc eſt quid faciemus cæci? qui ſpei noſtrę tot pdidimus lumina, & nõ aliquã partẽ noſtræ vrbis, ſed totam ciuitatis faciem luctib⁹ videmus oppſſam. Colligitur totũ ſic, infauſta turni auſpicia quantas inflixerint clades, vident omnes, & gemunt: nihil eſt, quod non luctibus redũdet, & lachrymis periere tot duces, lumina. ſ. cæterorum, periere plures de multis, periere meliores. faciendo totius ciuitatis commemorationẽ, ad omnes, qui concilio intererant dolorẽ funerũ pertinere monſtrauit: vt reuera non odii ſui cauſam, ſed publicũ tueri commodum videretur. quis enim in illa multitudine fuit? qui non doleret amiſſum? quum alii patres, alii filios, nonnulli fratres aut propinquos vel familiares fidiſſimos gemerent. dum troia tentat caſtra fugę fidens, & cœlũ territat armis. & hoc dicebat inflictũ, dũ ille troiana caſtra tentaret, & nõ iã hoĩes, ſed cœlũ pulſare cõtẽderet. tentat, inquit, nõ expugnat. deniq; addidit, fugæ fidens. tentare quippe eſt ad vnam quãq; rem diffidenter accedere. videbatur ergo turnus tentaſſe certamen, & euaſiſſe fugiẽdo. Proinde deſertiones & crimina obiectat: quia in decimi libri parte dictus eſt auſugiſſe. tenere cœlum videt, qui in armis exultat, & cum nullo congredit. Proprietas tamẽ illa eſt dicti, vt troiani cœlo cõparati videãtur: ꝙ non poſſent mortalium aggreſſione terreri troia caſtra, ſic pronuntiare debemus, vt troia nõ duas ſed tres ſyllabas faciat tro. i, a, ſeparatim, & vocales. i, & a, ſeparatim: caſtra quoq; non ſolum parietes, ſed exercitum dictum debet intelligi. huius loci ſenſus ſic ordinatur, licet arma mihi, mortemq; minetur, cuius ob auſpiciũ infauſtũ, moreſq; ſiniſtros Lumina tot cecidiſſe ducum totamq; videmus Conſediſſe vrbẽ luctu, dum troia tentat Caſtra, fugæ fidens, & cœlũ territat armis. ℣ Vnũq; ẽt domus iſtis.) Dixit placuiſſe omnib⁹ ſniam regis: ſed addidit drances, quod ille conſulto & verecũde tranſmiſerat. finis enim bello poſſet accedere, ſi tolleretur cauſa certaminum. ait igitur vnum, quod tantam habuit perſuadendi conſtantiã, vt hoc rurſum neceſſario reperiſſet. qui, inquit, troianis miſiſti multa, multaq; mandaſti, adde vnum, quod poteſt fœderum ſacramenta firmare, quũ magnum fuit, quod nitebatur efficere, vt facilitatem oſtenderet. vnum dixit, vt ex quãtitate numeri extenuatio naſceret, quaſi nec difficile nec graue, ſed vnum diceret eſſe faciendum, & reuera vnum fuit, ſed maximum, & quod omnẽ negotii ſubſtantiam cõtineret: nec te vllius violentia vincat. ſuppreſſo nomine turnũ tetigit, qui in eo, quod drances fuerat ſuggeſturus, poterat lædi. ℣ Quin gnatam egregio genero,) Laus vnius dicta eſt, & in ea alterius obliqua vituperatio. quum enim egregius dicitur, cui munera mittebantur, & affinitati latini digne cõueniens: alter nomini egregius iudicatus eſt, & minus cõueniẽs, qui regis filiam duceret. dicebat autem pleniſſime rebus publicis profuturum, ſi hoc fieret: remota cauſa bellãdi, pacem plena ęternitate manſuram. Patris, inquit, officium eſt, vel maxime in cauſa coniunctionis filiæ prouidere. ꝙ ſi in cæteris melius & perpenſius ſciret deligere digniorem, non erat quis hoc fecerit. in paterno quippe pectore primum ſibi locum liberorũ debet pietas vendicare. ℣ Quod ſi tantus habet.) Redit ad inuidioſam dictionem: aut ſi tanto, inquit, ducimur metu, tantaq; in nobis turni formido eſt. ipſum rogemus, & ab ipſo deprecemur, quod poteſt prouenire per te. dicit quomodo id turnus poſſet pręſtare. ℣ Cedat.) Cedere eſt locum dare meliori. ℣ Ius proprium regi.) Et patiat regem ac patrem vti iure ſuo, & ſinat propria libertate definire vniuerſa, ac ſequi, quod ſibi commodum tractando perſpexit: ℣ Quid miſeros toties.) Magnum factioſi hominis inuentum, vt relicto eo, qui ſummam malorum tenebat ad eum ſeſe conuerteret, quem volebat opprimere. ℣ Quid, ait, miſeros,) Miſer eſt, q quum ſit innocens & alieni impetum fati poſſit effugere, cogitur tamen infelicis hominis extremam communicare fortunam. qđ vero toties dixit, hoc fuit quod iam non poterat tolerari, vt qui iniuſte atq; incommode pugnare ſæpe compulſus eſt, & contrarium meruit, rurſum cogeretur exire in aperta pericula. eſt quidem viri fortis incertum pugnę non timere. ſicuti enim in eo ſperantur aduerſa, ita poſſunt etiam ſecunda melioribus prouenire ſucceſſibus. in pericula autem manifeſta vnumquẽq; improuidum ruere ſumma dementia eſt. Ciues, inquit, proiicis, nomen ſanctum & religioſum, quod ille habuit vile, & quod non ſinebat euadere multos ſæpe innum roſq; perdendo. nouiſſimum fuit, proiicis, omni ſcilicet iniquitate deterius. proiicitur enim, quod vile eſt, quod neceſſarium non eſt, quod quum perierit nõ adſcribitur incommodis: ſed iſte plus ſentitur dixiſſe, proiicis, ꝗ ipſis in pericula manifeſta coniectis, turnus expectatur qui alieni imperii in otio remanere conſueſſet. Erumpit iam in aperta cõuitia, fiduciam gerens omnium, quos artificioſa dictione fecerat ſuos: O latio caput horum & cauſa malorum. Malorum omniũ, quæ latium premunt, quæ præceſſerunt, tu es, inquit, caput & cauſa. hoc vere obiectum eſt. per ipſum enim turbatum eſt latiũ, ꝙ latinus cum troianis fuerat collocutus: ℣ Nulla ſalus bel.) Si pugnatũ vlterius fuerit, nulla iã ſperanda eſt reliquis vita, & quę ad id deducti ſumus, vt ſpes remanſerit nulla. ℣ Pacem te poſc. om. Turne:) Omne, inquit, quum à ſolo dicatur, non ab omnibus pacem te poſcimus, non vt hanc daret, ſed vt cedendo pateretur illi coniugem dari, quem conſtabat eſſe potiorẽm: ℣ Simul pacis ſo. in. pig.) Et recedas ab affectu eius, per quã nobis poteſt æternæ atq; inuiolabilis pacis ſubſidium procurari. ℣ Primus ego, inuiſum.) Ego, inquit, primus, & quem tu tibi fingis eſſe inuiſum, ecce ſupplex tibi ſum, & te pro ſalute omnium rogo. magna nocendi calliditas, ſupplicem ſe efficit inimicus, vt hoc modo deſiderata perficiat, atq; vt maiorem inuidiam compleat, rogat omnium nomine: ℣ Miſerere tuorum.) Tangat te aliquando tuorum miſeratio, & infelicibus parce, ne intereant reliqui, dum te adhuc inconſideratus error exagitat. ℣ Pone animos,) Conſilium dare debuit, qui quærebat in tanta neceſſitate beneficium. deſeruerat, inquit, inconſideratio tua. & quod hauſiſti animo vel extructus exclude, victus es: tuæ iam acquieſce fortunæ: prouiſurus etiam tibi, ſi cedendo efficias, quod perſeuerando vitare non poteris. ecce & beneuolũ ſe fingit, dum ipſius quoq; ſaluti vult eſſe veluti conſultum, quem perſequebatur odio, & quem cupiebat oppreſſum: ℣ Sat funera fuſi Vidi.) Satis ſit, ꝙ cæſorum cadaueribus plena ſunt omnia. quanta mala in noſtros exercita, nõ accepimus referente fama, ſed videmus. ℣ Ingentes & deſolauimus agros.) Benẽ poſuit deſolauimus, quia de agris hoc eſt de ſolo, querebatur, quod factum fuerat deſertum. addidit etiam ingentes, vt non parua ſed ingens atq; immenſa poſſeſſio nudata videretur, viduataq; cultoribus. deſolare quippe eſt auferre agricolam ſolo. alio loco virgilius multo euidentius hoc ipſum poſuit, quũ diceret. ductores primi meſſapus & vfens, Contẽptorq; deum mezentius vndiq; cogunt Auxilia, & latos vaſtant cultoribus agros. Non ſolam camporum voluit monſtrare ingentem ſolitudinem factam, ſed per immenſum agrorum modum ingentem hominum multitudinem eſſe mactatam. ℣ Aut ſi fama mouet.) Aut ſi erubeſcis cedere, & te tui nominis exagitat fama, tantumq; in te bona exiſtimas ſupereſſe virtutis, & ſi adeo dotalis regia cordi eſt: & ſi tantum cordi tuo regalis coniugii cupiditas fixa eſt, vt auelli non poſſit. ℣ Aude, atq; aduerſum.) Si aliquam virtutis tuæ fiduciam geris. aude, & certamen cum ſolo ſolus aggredere, atq; otio te præſtanti virtute confiſus hoſtem pete. ℣ Sc licet vt turno.) Neceſſario poſita in fine exclamatio eſt, quæ propoſita conditione certaminis, & duri poſt certamen exitii, teneret vniuerſos in ſocietatem voluntatis ſuæ. hoc loco nomen turni, vt abiecti & humilis debemus accipere: pro animo eius, qui iratus & vt inuidus loquebatur. talis luctus eſt iſte, qualis eſt. troianas vt opes & lamentabile regnum eruerint danai. nam & illic nomen gentis grecorum, pro conuitio poſitum eſt. Contingat regia coniux, mori pro republica, pro patria, pro penatibus, pro vxore, pro liberis, pro parentibus glorioſum eſt. Iſte vero & perſonam deformauit, & cauſam deſeruit, idoneam non eſſe exiſtimans quæ merito poſſet exigere auxilium publicum. vt, ille, inquit, quam non poteſt regiam conſequatur vxorem. ducere vxorem ſpeciale vnius eſt votum. & commodum facti ad vnum ſpecialiter non ad populum pertinet. quum igitur non publica, ſed priuata ſit cauſa, cur dimicet, cui pericula ſunt aduerſa, & ſecunda non profunt. nos item innoxii, & extra negotium poſiti, regnoq; ꝓprio neceſſarii aiæ viles. non vere viles dixit, ſed pro vilibus ſternemur campis, per oẽs cãpos iacebimus fuſi. Inhumata infletaq; turba. non hñtes ſolatium lachrymarũ aut beneficiũ ſepulturæ. Quam vim habet humationis detrimentũ, aliis locis poeta perdocuit. Vno, quũ euryalum mater doleret occiſum. alitibus, inquit, linquere feris, aut gurgite merſum Vna feret, piſceſq; impaſti vulnera lambent, Heu terra ignota canibus data pręda latinis Alitibuſq; iaces, nec te tua funere mater Produxi, preſſiue oculos aut vulnera laui Veſte tegens. Hæc ſi omittantur ad corporis iniuriam pertinent. altero aſſeruit, qui mali accedat etiam animæ eius, qui humatus nõ ſit. non. n. fluuiũ tranſit infernum, ſicut in ſexto lib. lectum eſſe meminimus, loquẽte ſibylla ad ęneã, & docente hoc mõ. Hæc oĩs, quã cernis, inops inhumataq; turba eſt,

ba eſt, Portitor ille charon: hi, quos vehit vnda ſepulti, Nec ripas datur horrendas & rauca fluenta Tranſportare, priuſq; ſedibus oſſa quierunt. Centum errant annos, volitantq; hæc littora circum. Hæ ſunt inhumatorum pœnæ, vt eorum corpora lanientur, & diuerſis ſubiaceant beſtijs, & eorum animæ quum ad inferos venerint, fluuium ſoleniter tranſire non poſſunt. Hæc paulo amplius euagati, quia locus ſinebat, tradidimus latius. Cæterū amaritudo drances hoc ſenſit, vt perituros ſi adhuc pugnaretur diceret vniuerſos, nec ſuper futurum aliquem, qui cęſos ſepeliret, aut plangeret. ❡ Etiam tu ſiqua tibi vis.) Si tu fiduciam geris roboris & generis tui, illum debes intueri ſolum, quem habes in tua cauſa contrarium.

ASCENSIVS.

❡ Tum Drances. Poſt concionem latini addit ſententiam Drācis qui admonuit Lauiniam quoq; cum cæteris donis Æneæ cōcedendam: aut Turno ſi eam ſibi vindicare velit cum Ænea ſingulari certamine congrediendum eſſe, vñ Donatus ſic dicit, Ciues proijcis, homines omni charitate ampleƈtendos. vt tē vilem abijcis. In aperta, manifeſta, quod non fortis eſt, ſed temerarii. Supplex magna nocēdi caliditas, qua inimicum ſumma inuidia oneret. Animos quandam feruentem cōſiderationem, Deſolauimus agros: nam de ſolo certabatur quod factum eſt deſertum. Scilicet vt Turno, neceſſario poſita eſt in fine exclamatio, vt demonſtret cauſæ priuatæ ipſius Turni non eſſe admiſcēdum publicum periculum, Hæc ille. ❡ Ordo eſt. Tum ideſt deinde poſtquam conticuit Latinus, idem Drāces. ſ. de quo prius meminit, infenſus ideſt multum offenſus, & moleſtus Turno quem gloria Turni agitabat inuidia obliqua. i. occulta, & non aperta: & ſtimulis. i. punctu ris inuidię latentis amaris, ideſt acribus, & moleſtis, exiſtens largus. i. largiter diues. opum, & melior, ideſt abundantior lingua, ideſt ſermone facūdo, ſed dextera ſupple eius, erat ſup. frigida bello, ideſt ad bellum tarda, & inutilis, quę res vſu venire ſolet, nam raro pręter cęteros diſerti boni ſunt bello, nam & bene dicere, & fortiter agere raro in vnum coeunt. habitus author non futilis. i. non inanis nec profuſus verborum, conſilijs. i. in conſilijs dandis potens ſeditione, ideſt per ſeditionem, aut ad ſeditionem concitā dam valens. Nobilitas materna dabat huic genus ſupernum, ſed ferebat. i. efferebat incertum. i. penitus ignotum de parte, quia neſciebatur quis eius eſſet pater: vnde pulchre fingitur loquacitatem a matre, non virtutem a patre habuiſſe. Surgit (tunc tandem verbum affert, nam ordo eſt tum Drances ſurgit) & onerat, ſcilicet Turnum his dictis atq; aggerat, ideſt accumulat iras. O bone rex tu conſulis rem nulli obſcuram. i. omnibus manifeſtariā nec egentem noſtræ vocis. i. declarationis, cuncti populi fatenť ſe ſcire quid fortuna ferat. i. pacē petendam eſſe, ſed muſſant. i. nō audent dicere, ideſt palam mutire: ſed intrā dentes murmurāt, & in aures fidas ſuſurrant, det libertatem fandi, atq; remittat. flat⁹. i. ventoſas minas, det dico is ob cuius auſpiciū, & mores ſiniſtros, ideſt prauos & infauſtos nos videmus tot lumina ducum cecidiſſe, & totam vrbem conſediſſe luctu, ideſt in luctu. Quia vero Latinus dicere poſſet ſi Turnus libertatē dicendi adimeret Drancī non ei tantam audaciam in eum inuehendi interſerit per parentheſim equidem, ideſt ego quidem dicam, ſcilicet quod verū eſt & quod reipu. conducere ſentio, licet minetur mihi arma & mortem) ob cuius dicit auſpicium nos videmus vrbem conſediſſe. i. demerſam eſſe luctu dum ipſe fidens fugæ, quia putabatur ꝑ fugam ereptus pugna tentat quaſi congredi non audens caſtra troia. i. troiana, & territat cœlum. i. multum minatur armis. O optie regū, q tā bene tuis conſulis adijcias iſtis donis, quę tu iubes mitti, & dici plurima Dardanidis etiā. i. adhuc vnum, adijcias inquit vnum. ſ. donum, nec violentia vllius vincat te quin. i. quominus & vt nō o pater des genero egregio, & hymenæis dignis. ſ. Ænegę externi generi, & deorum prolis, gnatam. i. filiam tuam Lauiniā, & quin iungas hanc pacem. i. concordiam ęterno fœdere. ſ. affinitatis matrimonialis: ꝙ ſi tantus terror. i. metus de Turno: habet mentes & pectora noſtra, ideſt ſi tantum ipſum timemus, vt nō audeamus quod reipub. conducat facere. Obteſtemur ipſum Turnum. i. obſecremus ipſum per ſalutem patriæ, & oremus ab ipſo veniam. i. hanc gratiam vt. ſ. cedat, ideſt concedat regi proprium ius: quod eſt ex ſententia facere & remittat, ideſt cōcedat hoc patriæ, ideſt propter ſalutem patriæ quid o caput, & cauſa horum, ſcilicet tātorum malorum Latio, ideſt Italię, hoc eſt o Turne, ꝓijcis toties ciues miſeros in pericula aperta? Nulla ſalus eſt, ſup. bello & nos oēs poſcimus te o Turne. i. exigimus a te pacē, & poſcimus ſimul pignus pacis. ſ. Lauiniam ſolum inuiolabile. i. q̄ ſola eſt inuiolabile pignus pacis. Ego quē tu fingis tibi iuiſum. i. odioſum & infenſum, & ſup. qui nil moror. i. non recuſo eſſe. ſ. inuiſus tibi dum reipu. conſulam. en ego primus venio ſupplex miſerere tuoꝝ, & pone animos. ſ. magnos & elatos & abi. ſ. ab iſtituto, pulſus. ſ. a fortiori nos fuſi. i. fugati & proſtrati vidimus ſat funera. i. ſatis funerum & deſolauimus. i. vaſtos dereliquimus agros ingētes, aut ſi fama. ſ. nominis tui mouet. i. incitat te ad audiendum, & ſi concipis. q. non habes quidē: ſed ſi concipis pectore tantum robur. i. tantam fortitudinem. & ſi regia dotalis. i. quæ tibi in dotem detur cū Lauinia eſt adeo. i. vſq; adeo cordi. i. placito tuo. i. tātum tibi placet, aude atq; tu fidens fer pectus in hoſtem. ſ. Æneā, aduerſum. ſ. i. ſcire licet cur id facias, vt. ſ. coniux regia contingat Turno. Aut ſic per amaram irriſionē. Scilicet. i. nōne ita dignū eſt ꝙ vt regia coniux cōtingat Turno, nos animæ viles, & turba inhumata & infleta ſternemur campis. i. ſtrati ſiamus turba inhumata & infleta ēt. i. ſed & tu ſi qua vis eſt tibi & habes qd. i. aliquid Martis. i. animi virilis & bellicoſi patrij. i. patris tui hoc eſt q̄lis ē in patre aut in patria tua eſſe ſolet, aſpice cōtra. i. ex aduerſo illū. ſ. Ænean, qui vocet. i. prouocet te ad ſingulare certamen.

PIERIVS.

❡ Non futilis author.) Antiqui aliquot codices, actor, quod non placet. ❡ Incertum de parte ferebat.) In Romano codice, ferebāt numero multitudinis legitur: vt id ad famam referatur, Sed Donatus, ferebat ſingulare agnoſcit. ❡ Fugæ fidens.) Quamuis Seruius, fugæ, figurate pro, fuga, dictum aſſerat.) In Romano tamē codice, fuga, eſt. At fugę, in antiquiſſimis eſt Donati commentarijs. Fido enim datiuum caſum minime reſpuit, teſte Priſciano, hoc eodem citato verſu, quod verbum tamen ablatiuo etiam iūgi probat. ❡ Quę plurima mitti Dardanidis duciq; iubes.) Romanus codex Mediceus & alter peruetus in Vaticana bibliotheca & aliquot alij, dici, legunt. Idq; Seruius admiſiſſe mihi videtur, dū ait, mitti aurum, ebur, & ſellam. Dici de nauibus vel agro, qđ. ſ. conſilium ſit initum, & quod optio ad Ænean pertineat. Idē eſt in veteri Donati Commentario. ❡ Et pacem hanc æterno fœdere iungas.) Romanus codex, & aliquot alij legunt, firmes, iuncta enim ſemel fuerat, ſed non firma fuit, huic igitur errori conſulit occurrendum, quāquam id etiam huic ſentētiæ fatis facit, quod dictum eſt. Æterno fœdere. ❡ Sternamus campis.) Ti. Donatus futuro indicatiui, ſternemur, legit, adiecta paraphraſi, ꝑ oēs campos iacebimus fuſi, locumq; hūc eodem tempore repetit in duodecimo, & ita ſcriptum eſt in codice Mediceo.

Talibus exarſit dictis violentia Turni, POETA
Dat gemitum, rumpitq; has imo pectore voces.
❡ Larga quidē ſemper Drāce tibi copia fandi, TVR.
Tunc cum bella manus poſcunt: patribuſq; vocatis
Primus ades: ſed non replenda eſt curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant: dum diſtinet hoſtem
Agger murorum, nec inundant ſanguine foſſæ.
Proinde tona, eloquio ſolitum tibi, meq; timoris
Argue tu Drance, tot quando ſtragis aceruos
Teucrorum tua dextra dedit: paſſimq; trophęis
Inſignis agros: poſſit quid viuida virtus,
Experiare licet: nec longe ſcilicet hoſtes

SERVIVS.

❡ Imo pectore voces.) Moſ ſuo habitū futurę orōnis oſtēdit. ❡ Larga qdē ſemp Drance tibi copia fandi, Tum cū bella manus poſcunt.) Sunt multa ſua vi optima, quæ qm̄ per ſe nō pñt vituperari, ab accidentib⁹ vituperanť: vt hoc loco. qm̄ eloquentia per ſe eſt optima, eam culpat ex tpe, dicēs, Tunc incūbis eloquētiæ cum manus bella depoſcūt. ❡ Patribuſq; vocatis Primus ades.) Bella penit⁹ ignorās atq; formidans, primus es inter ſenes ad dāda cōſilia. ❡ Magna volant.) Homerus ἔπεα πτερόεντα προσηύδα. ❡ Diſtinet.) Arcet, repellit: & ꝓprie extra tenet. nā dis ſeparantis eſt. vñ & diduco & diſtraho dicim⁹. ❡ Meq; timoris argue tu Drāce. vt, Cantādo tu illum? Arguo autē genitiuum regit: vt arguo te cędis, inſidiarum: & eſt de Gręco. nam ita dicunt, κατηγορῶσι φόνοιο, ἐλέγχω καὶ φόνου ἢ κλοπῆς. ❡ Qn̄.) Siquidem. Et per irriſionē in illum confert laudes. ❡ Inſignis campos.) Nobilitas, clarificas. nam verbū eſt iſignio, ſeddicit ex authoritate ei⁹ de-

Quætendi nobis, circunſtant vndiq; muros.
Imus in aduerſos? quid ceſſas? an tibi Mauors
Ventoſa in lingua? pedibuſq; fugacibus iſtis
Semper erit?
Pulſus ego? aut quiſquam merito fœdiſſime pulſum
Arguet, Iliaco tumidum qui creſcere Tybrim
Sanguine, & Euandri totam cum ſtirpe videbit
Procubuiſſe domum, atq; exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias, & Pandarus ingens,
Et quos mille die victor ſub Tartara miſi
Incluſus muris, hoſtiliq; aggere ſeptus.
Nulla ſalus bello: capiti cane talia demens
Dardanio, rebuſq; tuis: proinde omnia magno
Nec ceſſa turbare metu, atq; extollere vires
Gentis bis victæ, contra premere arma Latini.
Nũc & Myrmidonũ proceres Phrygia arma tremiſcũt,
Nunc & Tytides, & Lariſſeus Achilles:
Amnis & Adriacas retro fugit Aufidus vndas.
Vel quum ſe pauidum contra mea iurgia fingit
Artificis ſcelus, & formidine crimen acerbat.
Nunquam animam talem dextra hac (abſiſte moueri)
Amittes, habitet tecum, & ſit pectore in iſto.

bere ſolam, quòd de bello cogitat virtutis ignar⁹. ❡ Iſtis.) ἀπαντικῶς. ❡ Pulſus ego?) Quia ille dixerat, Pone aĩos & pulſus abi. & agit coniectura. nã hoc vult intelligi nõ poſſe dici, merito pulſum eũ qui inſequẽdo bella deſeruit. aperte aũt hoc dicit, poteſt merito credi, quòd pulſus ſit is cuius tot extant trophæa. ❡ Cũ ſtirpe.) Occiſo.n. Palante, interijt ei⁹ cũcta poſteritas. ❡ Bitias.) Bis ſubaudis. ❡ Ingens) à conſequẽtibus. ❡ Mille.) Finitus numerus pro infinito. ❡ Aggere ſeptus.) Vt, Veſtris o ciues vndiq; ſeptus Aggerib⁹. ❡ Nulla ſalus bello (capiti cane talia demens Dardanio.) Quotiẽs argumentũ nõ poſſumus ſoluere, aut cõtraria abiectione, aut riſu, aut maledictio, vt hoc loco, aduerſario reſpondemus. ❡ Cane.) Pro diuina. ❡ Proinde.) Itaq;: Et ẽ ordo, Nulla ſalus bello, ꝓinde oĩa magno ne ceſſa turbare metu. cætera per Parentheſim dicta ſunt. ❡ Atq; extollere vires Gẽtis bis victæ: cõtrà premere arma Latini.) Hæc eſt virtus eloquẽtiæ. Arma aũt Latini inuidioſe dixit. nã debuit mea dicere. ❡ Myrmidonũ proceres.) Græcorũ principes. Dicit aũt Patroclũ & Achillẽ. nam licet ipſi aliunde fuerint, tamen Myrmidonibus imperauerunt. hæc autẽ ponit inter impoſſibilia, & vtitur Græco ꝓuerbio, ἄνω ποταμῶν ῥέουσι πηγαί. Sic Horatius, Et ante Padus matutina lauerit cacumina. Et ſic eſt modo dictum, vt in quarto, Nunc Lyciæ ſortes, nunc & Ioue miſſus ab ipſo. ❡ Retro fugit Aufidus vndas.) Apuliæ fluuius cadens in Adriaticũ pelagus. ❡ Vel cũ ſe pauidũ contra mea iurgia fingit.) Contra illud quod ait, Det libertatem fandi, flatuſq; remittat. non hoc dicit, Timorẽ ſuum naturalẽ inuidioſe in meam cãm retorquet, vt meæ præſentiæ, nõ illius naturæ, quod timet, eſſe videatur. hoc eſt enim quod planius iterat dicens, Et formidine crimen acerbat. ❡ Artificis ſcelus.) Nam ſceleratorum eſt ſimulare formidinem. ❡ Habitet tecũ, & ſit pectore in iſto.) Peſſima & vilis anima habitet in membris congruis. nam talem vilem & peſſimam accipimus, quam nefas eſt perire ea dextra, quæ viros fortes tantum conſueuit occidere.

DONATVS.

❡ Talibus exarſit dictis. Dat gemi. rump. q; has imo pecto. vo.) Ardens ante magis exarſit in drancem talibus dictis maledicis ſcilicet & iniurioſis: quod ægre portabat, euomuit. Rupit, inquit, vocem, & imo pectore gemitũ dedit. Gemitus inde veniebat, quia vim drancæ ferre non poterat præſentibus tantis, & rege. quod tamen locus & tempus admiſit & præſentia tanti conuentus in vocem rupit, quamdiu patiens oppreſſerat dolor. ❡ Larga quidẽ ſemper.) Præpoſtera es, inquit, drance eloquentia tua. nam quũ neceſſitas viros in arma compellit, tu cõcurris ad verba, & te delectat rhetorum mos, quia murorum munimento ſecurus es. nõ ſic docuit ars militaris, vt ſermone vincatur, nec verbis debemus vti pro iaculis. Interea dum patres aliquid, tractare deſiderant, primus aduentas, & tunc lingua placere contendis, quum tempus non loquaces ſed armatos expoſcit. ❡ Sed non replenda eſt cur. verb.) Docebo te, inquit, ſua temporibus dare. Pacem quærit loquacitas tua, quam putas eſſe, quum non ſit. Fallit te conuentus iſte maiorum, fallunt te murorum ſepta, quæ à nobis pauluſum ſeparant hoſtes. non ne vides per foſſas ſanguinem fundi? ❡ Proinde tona elo.) Tona, inuidioſe poſuit, quaſi cœleſte regnũ portaret in lingua: vt nõ iam loqui, ſed tonare videretur ſolitus, tibi talis ſemper fuiſti. nihil tibi niſi loquacitas ſubeſt. Loquere antequã totum tibi adimat clangor tubarum, fortium virorum ſtrepitus, & fragor armorum. ❡ Meq; timoris Argue.) Accuſa, inquit, timorem meum. ſed tu ſolum drance gloria mea es, qui non noſti pugnantes. Triumphos tuos & ſtrages in hoſtem tuis manibus factas elatus enumera. oſtende agros, quos tua virtus trophæis effecit ingentes. Hæc omnia inſultanter proſecutus eſt,

quaſi

quaſi diceret, ſi nihil egi pugnando. quis tãtas ſtrages troianis intexit? an tu q nũq; pugnæ vidiſti certamẽ? ❡ Poſſit quid vi. vir. Ex. li.) Hoc iõ, quia drances obiecerat fugæ fidẽs. Aude atq; aduerſum fidens fer pectus in hoſtẽ, ẽt tu ſi qua tibi vis, ſi patriũ quid martis habes, illũ aſpice cõtra, qui vocat. Et latinus in oratione ſua dixerat. Non ſpe tali cogere cõcilium cum muros aſſidet hoſtis. Ad omnia iſte varia ordinatione reſpondit. Poteſt, inquit, comprobari facilius, quia quanta virtute confidat. haud procul eſt hoſtis, & muros obſeruat. Hoc ita dixit, quaſi obfidium fretus ſua virtute contẽneret, quod apud illos graue videbat. ❡ Imus in ad aduerſos?) Vſus eſt verbo drances qui dixerat, Atq; aduerſũ fidens fer pectus in hoſtem. ego, inquit, ibo in hoſtem aduerſus ſecundum voluntatem tuã: ſed tu quoq; veni mecũ, vt videas ac probes, q̃lis ſim, quid ceſſas? ❡ An tibi mauors Ventoſa in lingua.) Quid eſt, quod ad campum non audes exire, & potes? quia bellatoris officiũ cõples, ſi loqueris, aut fugias. ecce obijcit ei, quia ipſe magis fugax eſt, nec aliquando concertat: Drances quippe dixerat de turno, quod fugæ fiduciam gereret. ❡ Plus ego.) Supra enim dictum eſt, pone animos, & pulſus abi: huic obiecto ita reſpondit. ❡ Haud quiſq; merito fidiſſi. pul.) Magna pompa verborum propria extulit geſta: ſed veris falſa permiſcuit. nam tybrim humano ſanguine cumulatum dixit. quod contra naturam eſt rerum, & non potuit eſſe poſſibile. dehinc aſſeruit omnem ſe euandri penitus eraſiſſe ꝓgeniem: quum non plures occidiſſet, qui ſolum peremerat pallanem: licet in vno ſpes omnis euandri generis fuiſſet conſtituta. de arcadibus autem quantos occiderat? vt tantum ſibi crederet arrogandum? Quis, inquit, dicit me turpiter pulſum? quum ponere ante oculos cœperit tyberim maxima fluẽtem celeritate & præcipiti, ſuperbum verticibus inundaſſe, atq; auctum eſſe troianorum ſanguine: quos hac dextera effudi, atq; mactaui: domum quoq; euandri & omnem ſpem poſteritatis eius extinctam virtute mea, atq; exercitum iuuentutis arcadiæ in trophæa infinita cõuerſum: vltra modum extulit laudem ſuam. Hoc autem ſuadet reſpondendi neceſſitas, in vno ſolo non eſt, qui euandri poſteritatem ſubuerterat. Vnicus quippe fuerat pallas, & euander iam ſenex, pater nouæ ſobolis eſſe non poterat: ❡ Haud ita me experti bitias.) Iſtorum necis vera relatio eſt. Hos autem ideo dixit ingentes, ne abiectos & humiles ſuperaſſe videretur. Ingens, bis accipiendum eſt. vt ſit bitias ingens, & pandarus ingens. ❡ Et quos mille die.) Hoc partem habet veri, partem aliam falſi. nam vere multos occidiſſe dictum eſt. non tamẽ mille. ❡ Incluſus muris hoſtiliq; aggere ſeptus.) Et vici, inquit, iſtos & ſub tartarũ miſi: hoc eſt bitiam pãdarum & mille alios, quos ſe aſſeruit vna die occidiſſe. Interea his addidit, quod egregium factum laudis cumulo poſſet augere. incluſus muris, hoſtiliq; aggere. ac perfeci, inquit, hæc ſeptus hoſtili aggere & muris inimicis incluſus: põt videri, ideo iſta dixiſſe, vt ex his oſtenderet quæ feciſſet liber in cãpo, q multifaria clauſus expedire ſe potuit, & victor exire. ❡ Nulla ſalus bello:) Verba repetit drance. ❡ Capiti cane ta. dem. Dar.) Proinde, quia hæc canis, ceſſa turbare terroribus oĩa, & laudare eos, qui non vinci conſueuerunt: Bis victos, dixit vt oſtenderet in illis nullã eſſe virtutem. qui enim ſemel vincitur, poteſt euentum aduerſum imputare fortunæ. qui vero non tantum primo congreſſu, verum etiam ſecundo ſuperator, ipſum ſe fatetur ſuis partibus, & commodis deſuiſſe. ❡ Contra premere arma lati.) Extollis imbelles: & deprimis bellatores, illos ire in ferrũ dicis, & latinos commemoras certamina formidare, quibus acre bellorum ſtudium eſt, & amor ſine trepidatione pugnandi. Laudis loco latini dixit: propterea quia alio loco, poſitum eſt. belloq; frementẽ italiam regere. ❡ Nunc & myrmi. pro. Nunc & tydi.)

Dic

Dic nunc tu, qui contraria firmare contendis, videre arma latinos, & tremere metu phrygum, duci myrmidonum nomẽ. Húc & tydides & nunc Diomedes in Italia contremit, quos ſuperauit in Troia, & lariſſæi Achillis. Et ſi Achilles ſupereſſet, etiam hunc diceres timuiſſe, & qui hæc falſis roborare contendis: hic aufidũ fluuium immenſum & magnum retro poſſe refluere, & quòd in vndas adriatici maris formidet exire. Ecce hic ſubtiliter tangit, qđ legati ad Diomedem miſſi nullum viderint, & falſa profeſſi fuiſſent. ¶ Vel quum ſe pauidum.) Certe ait quale illud ſcelerati commentum eſt, timorem fingere, accuſationes duras exercere. ¶ Nunquam animam talem.) Eſto ſecutus drance, parcam tibi licet merearis interfici, nunquam enim dextra mea imbelles occidit, ſit magis tecum anima tua, habitetq́; in tuo pectore. melius enim de te ſupplicium dabitur votis meis, ſi diutius viuas, & pœnas iugiter liuoris expendas.

ASCENSIVS.

¶ Talibus, &c.) Subinfert riſum Turni multum in Drancẽ commoti, qui tamen prudenter & callide reſpõdet, nã cum inficias ire nequiret oĩa dicta Drancis, perſonã vituperat, docetq́; importunam eius facũdiam nec vſq; quaq; verã, nam ſe fugiſſe pernegat, oſtẽditq́; paratum in hoſtes prodire multamq́; ſtragem edidiſſe: nec per ſe ſtare quo minus ſit pax cum non illator ſed defenſor ſit iniuriæ: deinde confutatio Drance ad latinum placide reſpondet, vt in ſequentibus videbimus Donati autem verba ſunt, Violentia Turni, Ante ardens magis exarſit. Oſtendit aũt Drancem vti præpoſtera eloquentia cum eo tempore manibus & nõ verbis ſit vtẽdum. Iliaco tumidum tybrin ſangui. Magna pompa infert ſua facta. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. Violentia Turni exarſit.i.excanduit talibus dictis.ſ.ipſius Drãcis: dat gemitum.i.ingemuit & rumpit aut rupit: ſed rũpit verius vt prius exarſiſſe ẽt rumpere intelligatur, vnde dixit dat nõ dedit gemitũ rumpit ergo.i.violẽter exprimit pectore imo.i.alto ſtomacho & ex intima intẽtiõe & ſumma indignatione has voces. O Drance ſeu Drances, larga.i.abundans & torrens copia fandi fuit, ſup. ſemper tibi.i.tunc cum bella poſcunt manus.i.operationes non verba & patribus vocatis ades primus ſ.in conſultando: ſed curia non eſt replẽda verbis quæ Verba volant.i.effutiuntur tibi tuto.i.extra periculum poſito magna.i.ampullata & inflata: dum.i.interea dum agger murorũ diſtinet.i.diuiſum & ſeorſum à te tenet hoſtem: nec foſſe inundant, ideſt adhuc ſanguine.ſ.in oppugnatione interemptorum. Proinde, ideſt ideo tona, ideſt alte ſona eloquio ſolitum, ideſt q̃ res eſt ſolita tibi aut tona ſolitum, ideſt rem ſolitam tibi.ſ. verboſam ſine re: & ò Drance tu.ſ.qui meticuloſiſſimus es nec vnq̃ quicq̃ pulchri geſſiſti, argue me.ſ.qui ſemper audẽtiſſimus habitus ſum timoris.i.meticuloſitatis.q.d.id iniuſte & inepte facis. Nã dic mihi, quãdo tua dextera dedit tot aceruos ſtragis.i.ſtratorũ hoſtium, & quãdo dedit, ſup. tot aceruos ſtragis.i.ſtratorũ hoſtium: & quãdo dedit, ſup. tot agros inſignis.i.inſignitos paſſim trophæis.ſ.à te in fugã verſorũ, aut ſpoliatorũ, ac ſup. mea dextra.q.d.id nõ poteris dicere. Et ſi dicas tibi nõ fuiſſe facultatẽ cum hoſte dimicãdi vt mihi licet.i.licitum eſt tibi, vt ſupp. experiare: qđ virtus.ſ.tua viuida poſſit.ſ.nec hoſtes quærendi ſunt nobis longe: quia circunſtãt vndiq; muros ſ.ciuitatis noſtræ, Imus in aduerſos? & cum illum videret imparatum inquit quid ceſſas.i.differs exire in hoſtẽ: an mauors.i.mars hoc eſt animoſitas bellica erit tibi ſemper in lingua ventoſa.i.vaniloqua, & iſtis.ſ.tuis pedibus fugacibus.i.aſſidue fugere ſolitis. Pulſus ego.i.dicis ne q̃ ego pulſus ſum, aut ò fœdiſſime.i.nugator arguet quiſq̃ merito.i.p merito & iuſte pulſum.i.in fugã verſum cum.i.quãdo videbit tybrim tumidum.i.inflatũ & craſſum creſcere ſanguine Iliaco.i.Troiano & cum videbit totam domũ Euandri procubuiſſe cum ſtirpe.i.propagine, quia vnicum filium interemerat, aut cum videbit arcadas exhauſtos.i.effetos & euacuatos ita vt nihil amplius poſſint armis Bitias & Pandarus ingens.i.troiani illi duo maximi qui aperientes portas caſtrorum, ſtabãt turribus, & à Turno interempti ſunt, vt in nono viſum eſt: & mille, ſupp. viri quos ego victor incluſus muris & ſeptus.i.circundatus aggere hoſtili miſi ſub tartara.i.ad inferos die.ſ.vno.i.ſpacio vnius diei experti ſunt me haud.i.non ita.i.talẽ vt pulſum dicas. Et q̃, ſupp. dicis. Nulla ſalus bello, non eo inficias ſed tu demens.i.qui qđ iuſtũ ſit non conſideras: quia bellũ non eſt imputandũ defenſori: ſed prouocatori qualis eſt Æneas: qui pactã mihi è gremio auferre contẽdit, & ideo cane.i.prædica talia capiti Dardanio.i. Æneæ, & rebus tuis quibus.ſ.nulla ſalus eſt per bellũ: quia eas protegere non audeas proinde.i.& ideo quia ſine rõne loqueris: ne.i.non ceſſa turbare oĩa magno metu atque extollere vires gẽtis bis victæ.i.ſub Laomedõte, & ſub Priamo, & premere.i.deprimere & vilipendere cõtra.i.ecõtrario arma latini. Proceres.i.primi ductores myrmidonũ.i.illorũ populorũ theſſaliæ hoc eſt Achilles & Patroclus tremiſcunt nunc.ſ. ſm iudiciũ tuum, arma phrygia quæ tamen ſuperauerunt Tytides.i.Diomedes Tydei filius & Achilles lariſſeus.i.theſſalus ex Lariſſa theſſaliæ oppido tremiſcunt, nũc phrygia agmina.i.non vereris dicere victos victoribus eſſe terrori & ſi tibi qui vires troianas nimiũ extollis credere vellimus perſuaderes: qa aufidus amnis fluuius ille apuliæ rapidiſſimus oĩa aufindens & ſecum trahens, retro fugit, ſup. vndas adriacas.i.fugit retrorſum præ timore linquens mare adriaticũ, vel.i.ẽt cum ſcelus artificis.i.ipſe ſceleſtus artifex fingit ſe pauidum cõtra mea iurgia.i.fingit ſe non audere verũ dicere, & acerbat crimẽ formidine.i.innuit crimẽ meum multo maius eſſe ſi auderet: qui.n. cum timore loquuntur credũtur de re minus loqui q̃ ſit. O Drance abſiſte moueri.i.conturbari, tu nunq̃ amittes talem.i.tam vilẽ & meticuloſam animam dextra hac, ideſt mea qua tam egregia geſſi.q.d.indignus es, qui tam nobili dextra occidaris, & ergo habitet anima tua tecum tanquã indigno ergaſtulo, & ſint in iſto.ſ. tuo tam vili pectore.

PIERIVS.

¶ Larga quidẽ ſemper Drãce tibi.) In codicibus aliquot antiquis Larga quidem Drance ſemper tibi, quod parui refert. ¶ Dum diſtinet hoſtem agger murorum.) Seruius quidem, Diſtinet agnoſcit. Sed in veteribus codicibus aliquot. Dum detinet hoſtis aggere murorum. Vbi ſubaudiendum eſſet.ſe, vel quid huiuſmodi, vt accingunt operi, ſuperius. Apud Priſcia. quoq; in antiquis codicibus variat ipſa lectio, alijs detinet. alijs diſtinet. legentibus. Sed reliquum eodem exemplo legitur. hoſtes agger murorum: quod in vulgaris exemplaribus hoſtem, ſingulari habetur numero. ¶ Nec inundãt ſanguine foſſæ.) Apud Pricianum foſſæ accuſatiuo caſu legitur. Inundo enim ait ille modo abſolutam, modo actiuam habere ſignificationem inuenitur. Virgilius. Dum det hoſtes agger murorum, nec inundant ſanguine foſſæ. Eſt enim, Hoſtes replent foſſas, vel inundare faciunt foſſas. ¶ Tona eloquio ſolitum tibi.) In pleriſque codicibus antiquis, ſolito legitur. Sed ſolitum receptum, elocutione admodum eleganti. ¶ Circumſtant vndique muros.) In codicibus aliquot circundant, ſed circunſtant, magis receptum. ¶ Nunc & myr. Proceres phyr. Arma tremiſcunt.) vt alibi ſæpius obſeruatũ in Romano codice in Mediceo, & veteribus pene omnibus. Tremeſcunt legitur media ſyllaba per, e, vocalem ſecundam notata. Eadem enim analogia tremor, pauor, calor. Tremebam, pauebam calebam. Tremeſco, paueſco, caleſco, bam in ſco, mutata. ¶ Et formidine crimen acerbat.) In Oblongo codice, in Mediceo & quibuſdam alijs admodum vetuſtis. aceruat, legitur per v, digammon. forte, vt foritem argumenti ſpeciem, qua plurimum vtuntur oratores innuat. Sed enim acerbat per. b. mutam cum ſtatio Virgilij metaphraſte conuenit. Facinusq́; relatu aſperat Iliacum. & apud Claudianũ. Crimenq́; feri rectoris acerbat. Præterea Tibe. Donati paraphraſis. acerbat, legendum oſtendit: tam & ſi ætatis vitio, v, conſonantem. b. literæ ſono proferentis. Aceruat in eius antiquo codice ſcriptum eſt, ait vero. Quale illud ſcelerati commentum, videlicet timorem fingere accuſationes duras exercere. Durum enim cum acerbo congruere videtur. Vt mollia etiam mitia nuncupamus.

SERVIVS.

¶ Conſulta reuertor.) Conſultor eſt qui cõſulit: cõſultus qui conſulitur: cõſultum vero res ipſa de qua quis cõſulitur. ¶ Si nullã noſtris vltra ſpem ponis in armis.) Inſinuatiõe vtitur, ideſt callido & ſubtili aditu ad perſuadẽdũ. vult n. dicere melius eſſe interire, quã pacẽ rogare, quod quia aperte nõ audet dicere, latẽter paulatim ad hoc ſerpit. Nãq; inter principiũ & inſinuationem hoc intereſt, q̃ principiũ eſt aperta rei enũciatio. Inſinuatio aũt, vt diximus, eſt callida & ſubtilis oratio. ¶ In armis.) Aut meorũ, aut Latinorũ omniũ gñaliter. ¶ Si tam deſerti ſumus.) propter Diomedem

Nunc ad te, & tua magne pater conſulta reuertor,
Si nullam noſtris vltra ſpem ponis in armis,
Si tam deſerti ſumus, & ſemel agmine verſo,
Funditus occidimus, nec habet fortuna regreſſum:
Oremus pacem, & dextras tendamus inermes.
Quanq̃ ò, ſi ſolitę quicquam virtutis adeſſet,
Ille mihi ante alios, fortunatusq́; laborum,

Egregiuſq; animi, qui ne quid tale videret,
Procubuit moriens, & humum ſemel ore momordit.
Sin & opes nobis, & adhuc intacta iuuentus,
Auxilioq; vrbes Italæ, populiq; ſuperſunt:
Sin & troianis cum multo gloria venit
Sanguine, ſunt illis ſua funera, parq; per omneis
Tempeſtas: cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies, variuſq; labor mutabilis æui
Rettulit in melius: multos alterna reuiſens
Luſit, & in ſolido rurſus fortuna locauit.
Non erit auxilio nobis Ætolus & Arpi:
At Meſſapus erit, felixq; Tolumnius, & quos
Tot populi miſere duces: nec parua ſequetur
Gloria delectos Latio, & Laurentibus agris.
Eſt & Volſcorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, & florenteis ære cateruas.
Quod ſi me ſolum Teucri in certamina poſcunt,
Idq; placet, tantumq; bonis communibus obſto:
Non adeo has exoſa manus victoria fugit,
Vt tanta quicq̃ pro ſpe tentare recuſem.
Ibo animis contra, vel magnum præſtet Achillem,
Factaq; Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet: vobis animam hanc, ſoceroq; Latino
Turnus ego, haud vlli veterum virtute ſecundus,
Deuoueo: ſolum Æneas vocat? & vocet, oro.
Nec Drances potius, ſiue eſt hæc ira deorum,
Morte luat: ſiue eſt virtus & gloria, tollat.

Diomedem qui ſolus negauit auxilia. ¶ Neq; habet fortuna regreſſum.) Omnia quæ ſibi poſſunt obiici ponit, ſed cũ ſolutionibus ſuis, nam & fortuna non eſt immutabilis: & qui ſemel pellitur, iterum in prælium poteſt reuerti: & ab auxilijs nõ ſunt penitus deſtituti, & in eorũ exercitu eſt adhuc plurimum ſpei. Eſt autẽ ſyllogiſmus. ¶ Quãq; ô, ſi ſolitæ quicquã virtutis adeſſet.) Nõ ſe inertiæ arguit: ſed q̃ritur de virtute omiſſa per negligentiã. O autẽ, dolentis eſt exclamatio, & intelligimus immoderatã eſſe illic eius orationem. nã exarſit dolore, quia aperte nõ potuit dicere morientium potius eẽ, q̃ hoſtes rogandos: quod tamen dixit cõferens ſe ad alias perſonas, & laudans eos qbus contigit perire ne iſta conſpicerent. ¶ Ante alios.) Melior oĩbus præferendis. ¶ Fortunatusq; laborum.) Sicut, Læta laboꝝ: & eſt Græcum, εὐτυχῶν τῶν πόνων. ¶ Tale videret.) Vel hoſtes rogare: vel, quod latenter inſinuat, tradi alteri ſibi ante deſpõſatam. ¶ Semel ore momordit.) Cito, confeſtim: ideſt qui tota mortis celeritate conſumptus eſt. Vulnerati aũt ſolent vel terrã vel arma mordere, ne dolorem eorum indicent gemitus. Lucanus de Pompeio, Timuit ne quas effundere voces Vellet, & æternam fletu corrumpere famam. ¶ Vrbes Italæ.) Quia Diomedes peregrinus fuerat, nam hoc dicit, Habemus robur Italum, non Græcum militem, inertem & diſſolutũ. ¶ Superſunt.) Superabundãt, adſunt vltra quam bella depoſcũt. ¶ Sin & Troianis cũ multo gloria venit Sanguine.) Mire agit poſt confirmatas partes ſuas, Troianoꝝ vires imminuens. Quid.n. proderat dixiſſe q ſupereſſent Latinis auxilia, ſi etiam Troianorũ integræ vires eſſe ꝓbarentur? ¶ Cum multo gloria venit Sanguine.) Ac ſi diceret, Non eſt iudicanda victoria, quæ per immenſa detrimenta cõtingit: & hoc eſt vnde laudat Salluſtius duces qui victoriam incruẽtato exercitu reportauerunt. ¶ Sunt illis ſua funera.) Ideſt Troianis. Legitur & illi: & aut Æneæ intelligimus, aut aduerbium loci eſt pro illic: vt in ſecundo, Patet iſti ianua leto, pro iſtic. ¶ Parq; per omneis tempeſtas.) Sic alibi, Quanta per Idæos ſæuis emiſſa Mycenis Tẽpeſtas ierit cãpos, nã bello crebro comparat tempeſtatẽ. ¶ Indecores.) Decor decoris facit, ſicut author authoris: decus decoris, ſicut pectus pectoris, ſimiliter facit & in compoſitione, indecor indecoris, indecus indecoris. Ergo in neutro, co, breuis eſt, in maſculino producitur. Vnde apparet Syſtolẽ feciſſe Virgilium, nam indecores nominatiuus pluralis eſt à maſculino, ab eo quod eſt indecor, nam non poteſt hic indecus dici: neutrum enim in us terminatum, maſculinum ex ſe nõ facit. Aut certe dicamus indecores, declinationem eſſe, cuius nominatiuus ſingularis non inuenitur. ¶ In limine primo.) Quaſi in ipſo initio & aditu infelicitatis, & ad illud reſpexit quod ſupra dixerat, Et ſemel agmine verſo Funditus occidimus. ¶ Multa dies.) Illi rei vehementer incumbit, quia dixerat, Neq; habet fortuna regreſſum: dicens fortunam tam labores quàm felicitatem pro temporum qualitate mutare. ¶ Dies.) Tempus. ¶ Luſit.) Decepit: vt, Quid natum toties crudelis tu quoq; falſis Ludis imaginibus? ¶ Et inſolido rurſus fortuna locauit.) Subaudis multos: & eſt ſenſus, In ſolidum reuocauit oppreſſos, & paulo ante derelictos: luſit vero: & decepit felices. ¶ Nõ erit auxilio nobis Ætolus, & Arpi.) Redit ad rem: quia occurrebat, Sed negãtur auxilia. Ætolum aũt dicendo, eius vires ex Græcæ gentis commemoratione debilitat. ¶ At Meſſapus erit, felixq; Tolumnius.) Bene duo iunxit quæ quæruntur in bello, fortitudinem, & felicitatem. Nam de Meſſapo iam legimus, Quem neq; fas igni cuiquam, nec ſternere ferro. Vtrunq; autem contra Diomedẽ dixit, quẽ dicendo Græcum, inertẽ ſignificauit. Infelicitatem autẽ eius ſupradicta legatorum verba teſtitur. ¶ Nec parua ſequetur gloria.) liptotes figura. minus enim dixit q̃ voluit. nam hoc ſignificauit, Latina pubes celerrime victoriam adipiſcitur: quam Græci vix poſt decennium ſunt adepti. ¶ Eſt Volſcorum egregia de gente Camilla.) Vt in ſeptimo, ſegregat eam à virorum multitudine, & quoniam à ſexu non poteſt laudat ex gente. ¶ Quod ſi me ſolum Teucri in certamina poſcunt.) Quia audiuit, Illũ aſpice contra Qui vocat, etiam vtitur ductu, nam oblique ꝓmittit ſe ſingulari certamine dimicare velle, cum nolit. Similiter etiam in duodecimo ait, dicẽs irriſorie, Sedeant ſpectentq; Latini. ¶ Tantumq; bonis cõmunibus obſto.) Et intantum obſum commodis publicis, vt niſi ſolus dimicauero, concidat vniuerſa reſpublica. ¶ Nõ adeo.) Non multum, nam verecunde dicit aſſuetam manibus ſuis eſſe victoriam. ¶ Tanta ꝓ ſpe.) Vt ſolus dicatur ſeruaſſe rẽpublicam. ¶ Ibo animis contra.) Ac ſi diceret, Deſunt corporis vires. ¶ Vel magnũ pſtet Achillẽ.) Et pſto illũ .i. melior illo ſum: & pſto illi dicimus. Cicero in Cæſarianis, Tãto ille ſuperiores gloria vicerat, quãto tu oĩbus pſtitiſti. ¶ Vulcani manibus paria induat arma.) Bene addidit Paria nã & Æneas habuit arma Vulcania, licet poſſumus dicere quod hoc Turnus ignoret: non tamen hoc valde idoneum cõprobatur. ¶ Vobis animam hanc, ſoceroq; Latino. Bene ſibi & fauorẽ conciliat, populi & à ſoceri nominis preiudicio Latini implicat voluntatẽ. ¶ Vlli veterũ virtute ſecundus.) Dicimus & ſecundus illi, & ſecundus ab illo. ¶ Nec Drãces potius ſiue eſt hæc ira deorũ, morte luat: ſiue eſt virtus & gloria, tollat.) Senſus obſcure quidem dictus, ſed facilis & qui de via nũq̃ recedit. Nã ita irati de inimico dicere cõſueuimus, Abeat, nec bonis meis nec malis rebus interſit: nolo ſit aut meæ pticeps gloriæ, aut mihi inuidiã ex infelicitatis cõmunione cõmoueat. Sicut nunc de Drance dicit, Siue eſt hæc ira deorũ, morte luat, ideſt, Si pereundum eſt iracundia deoꝝ, nolo inuidiã ſuſtinere, ſi Drances forte pariter moriatur. Si vero me virtus & gloria comitabũtur, nolo ignauus felicitatis alienæ ſit particeps: ſi dum meis pugnat auſpicijs, forte ſuperaret.

DONATVS.

¶ Nunc ad te, & tua ma. pa.) Ex oratiõe turbulenta, quã pro ratiõe perſonæ protulit, ad mitẽ atq; humilẽ repẽte conuerſus eſt: vel quia cũ rege inſtituerat loqui, vel cũ eo, quem ſocerũ ſibi eſſe cupiebat. Plus tamen oſtendit, ſe ſocero deferre, q̃ regi, dicendo, Magne pater, alioqui diceret magne rex. In ipſa tamen tranquillitate ſermonis eſt quædam conſiliorũ talium atq; diſpoſitionum occulta vituperatio, nunc ad te ait magne pater redeo, & ad conſulta tua: patrẽ videtur dixiſſe, quaſi honorificẽtiæ loco, vtpote, qui loquebatur vt gener, vt oſtẽderet, quod diximus, plus ſe ſocero deferre, q̃ regi. Sed alia loquẽtis intentio eſt. ſumma enim diſpoſitionum Latini diſplicebat Turno; deniq; poſt appellationẽ patris ſecuta propoſitio eſt: qua oſtendit ſe de illius conſilijs tractaturũ: vt oſtẽderet improuidum patrẽ, ergo appellatiõe magni patris irriſionẽ induxit obliquam, quaſi diceret, qualis pater es, qui nõ recte conſulis filiæ tuæ? qualis pater, cui ſuaſum eſt facile, vt amiſſa affinitate ciuis, nudo, peregrino, naufrago filiam tuam dare feſtines? ¶ Si nullam noſtris.) Quatuor poſuit cum varietate mirifica, quæ tamen latini & cæterorum deſperationem deſtruere potuiſſent. Si, inquit, armis noſtris ſpes nulla eſt. Si omnia nos ſecunda deficiunt, & ſic concidimus, vt ſurgendi facultas vlterius

tius non ſit, & fortuna noſtra ſic abijt, vt remeare non poſſit, aut nolit. ¶ Oremus pacem.) Oremus indignū & depoſitis armis tendamus vacuas manus. Hæc nō ſic pſequitur, vt fiant: ſed vt oſtēdat concilij illius quaſi iners fuiſſe tactū. Diſputat quippe repetito certamine ſuperari poſſe contraria, non ſic, inquit, pugnatū eſt, vt defectio grauis videatur extitiſſe: nec ſic concidit dimicatiōis conuentus, vt exhibeat vrgente deſperatione ſuccumbi: poteſt iterū, vnde abijt, felix redire fortuna, orandam videlicet pacem, & inermes dexteras eſſe tenendas, ironicos poſitum, quaſi reuera oranda eſſet pax, & adijcienda his generibus virtus: & quę in hoſtis iugulum armatæ tendi debuerant, inertes ad eorum genua dexterę verterentur. ¶ Qnāq; ò ſi ſolitæ.) Multi totum iungunt, & quod generaliter optauit, & quod cœpit ſignare per ſpecies: quod fieri ditionis natura nō patitur. Proinde ſeparatum eſt, quod ait, quāquam ò ſi ſolitæ quidquam virtutis adeſſet. Hoc enim optātis eſt illud vero, quod ſecutum eſt, hoc fuit, quod optabatur. Ille mihi ante alios. ille, inquit, vel maxime cui profuijt, quod fortiter cecidit, ne tale dedecus cerneret, qui fuerat felix magni animi, & in laboribus patiens. Laudat fortunam viri fortis, & non dicit nomen, omnes tamen Mezentium ſentiunt, qui cum ſua felicitate procubuit, nec ad illa concilij ludibria referuatus eſt, vt ſumeret premia, qui non vicerat, & qui vinci potuerat, rogaretur. Qui nequid tale videret procubuit moriens. Sic poſitum eſt, quaſi nō victus cecidiſſet, ſed volūtate ſua. Hoc ideo, vt victoris minueretur gloria, & præueniſſe talium conſiliorum turpitudinem crederetur, qui neceſſitate potiusq̄ voluntate conciderat. ¶ Sint & opes nobis.) Affuit partibus ſuis, & ea qbus grauabatur extenuationis artibus releuauit, inducta, ſcilicet comparatione. Nos, inquit, ſi priores opes perdidimus, habemus alias, primum intactam iuuentutem: iuuentus intacta eſt, quæ dum interfuit bellis perinde q; robore integro & ab omni certaminum fatigatione diſcreta monſtratur, ſunt & auxilia multarum vrbium multorumq; populorum, totum falſum afferebat, cæterum ſi verum eſſet, oſtenderet expreſſe vrbium nomina, & vocabula gentium, vel hominum demonſtraret. Hæc fuerunt pro partibus Turni, dicit iam alterius partis incommoda grauia ſatis & pernicioſa, vt parem oſtendat vtriuſque partis extitiſſe fortunam, ſi conſtat, inquit, etiam Troianis non ſine infinitorum cæde, gloriam proueniſſe ac perdidiſſe infinitam iuuētutem, quam illorum putamus extitiſſe victoriam? Vicit ille, qui ex congreſſione belli ſine clade diſceſſit. At iſti & amiſerunt ſuos, & pari certaminum tempeſtate ſubuerſi ſunt, quæ quum ita ſint, cur in ipſis initijs deficimus? & ante ſonitum tubæ grauiter contremiſcimus? Et ante ſolitus eſt, vtcunque releuare malorum apertorum inuidiam, & vera falſis obruere, nam non æqua vtriuſque partis calamitas fuit, nam in ipſis vis grauior magis & non initium fuerat belli, quando iam conſtabat ſæpe & male pugnatum: tremorem autem non repentinum fore ex tubarum clangoribus, ſed vſitatum & ex aduerſis malis antiquum. Interea quia potuit in mendacio conuinci, addidit etiam iſta conſentiens ſubtiliter veris. ¶ Multa dies variusq; labor.) Certe, inquit, ſi aduerſo euentu pugnauimus, detrimenta ſuperioris temporis futuris poſſumus ſucceſſibus reparare: Ludit enim homines fortuna, & ſuperiores deijcit aliquando, & erigit aliquando deiectos. Multa dies hæc præſtat, & indeſeſſa laboris inſtantia: venient meliora poſterius, & noſtra commoda prouentu meliore firmabunt, reſpondet & illi parti, qua Diomedes dictus eſt auxilia denegaſſe. ¶ Non erit auxilio nobis.) Inde, inquit, conſilio & mente defeciſtis, quia Diomedis ſocietas vobis prodeſſe noluit. ¶ At Meſſapus erit.) Qui vere fuerant, hos proprijs nominibus deſignauit: quos falſo aſſerebat, generaliter tetigit, quos velut tot populi duces miſerant: non, inquit, parua ſequetur gloria, quos habemus ex ciuibus lectos latio & Laurentibus agris. Laudis loco eſt poſitum, vt natura fortes intelligantur, quos Italia generat: quorum præcipui, qui meruerant deligi, hæc falſa afferebat, ſed his adiunxit veritatem, vt totum videretur eſſe credibile. ¶ Eſt & volſcorum.) Ecce poſitum eſt nomen quia plena laude præferre non potuit, applicat, & per quæ poſſet iure meritoq; laudari. Volſcorum, inquit, de gente eſt, quaſi apud volſcos non tantum viri verumetiam fœminæ fortes eſſe videantur. Egregia de gēte. In magno quippe populorum numero ſunt nonnulli, qui cæteros nobilitate præueniant. Agmen agens equitum, creſcit laudis augmentum, meruiſſe enim exercitum ducere, quantæ eſt felicitatis? & florentes ære catervas, ne ignobilibus applicata videretur, nec eorum quantitas definitur, vt æſtimatio incerti numeri fidem veritatis excedens ducis meritum cumularet, plena volſcorum prædicatio. Multi, inquit, fuerunt inſtructi equis, & fortes, atque armis ſplendidos ac refulgentes, qualis illa gens fuit, quam fortes viri? quando fœminæ ipſorum & ire ad bellum non dubitant, & præficiuntur armatis. ¶ Quod ſi me ſolum teucri.) Conſenſus iſte non ex voluntate Turni, ſed ex neceſſitate veniebat, nam verba eius ſic prolata ſunt, vt volentem potius demonſtrarent. ſi, inquit, ſolus petor, qui cum Ænea congrediar, & hoc putatis conducere commodis veſtris, vt ex vnius fortuna pendeat vtilitas veſtra, & ego impedio, quod prodeſſe omnibus poteſt, cupiens vobis pro voluntate veſtra eſſe conſultum, conditionem propoſitam non recuſo, ne autem de ſe diffidere videretur, ait. Nō adeo me deſeruit fortuna proſperior, vt recuſem, quod mihi afferre poſſit decus & gloriam. ¶ Ibo animis contra.) Ibo magis obuius, nec expectabo dum veniat, oſtēdam cunctis totum poſſe, qui plenis animis peragenda ſuſcæperit. ¶ Vel magnum præſtet Achillem.) Licet ille Achillem virtute præueniat: licet ille Vulcani donis armetur, ibo contra prouocaturus potius ſegnem, quàm expectaturus hoſtis arbitrium. Paria arma, inquit, quia & ipſe habuit aliqua, quæ Vulcanus fecerat. ¶ Vobis animam hanc.) Qualitas iſta verborum miſerationem potius ſignificabat, quàm pugnaturi audaciam. Ego, inquit, vobis & ſocero deuoui animam meam, licet comparatione virtutis ſecundus veteribus non ſimilem nec ſe veteribus æqualem fecit, quaſi cum arrogantia diceret ſe eſſe meliorem. ¶ Solum Æneas vocat.) Verba repetit drance, quia ſupra dixit, illum aſpice contra qui vocat: reſpondit ipſe. ¶ Et vocet oro.) Opto, inquit, & rogo vt Æneas me vocet ſolum. vtraque enim conditio pro me eſt. Si vicero, erit gloriæ meæ, ſin alius certaminis exitus fuerit, ſequetur memoriam meam ingens fama, quòd ceſſantibus vobis ſolus certare contendi. ¶ Nec drances potius.) Vnum tantum non dicat drances, quia ipſius cauſa aut occubui, aut vici, ne ue ex aduerſis meis gaudeat, aut ex proſperis aliquam ſibi vendicet partem. ſ. ne dicat, ego hūc in periculū, miſi, aut impulſu meo factum eſt, vt certaret & vinceret.

ASCENSIVS.

¶ Nunc ad te,) Poſtquam acerbe reſpondit dictis Drancis reuertitur ad dicta latini, ad quæ placide reſpondet, non tamen ſi Donato credimus ſine ironia quadam: vnde Donati verba ſunt, Nunc ad te. Ex turbulenta oratione ad mitem redit. Magne pater. occulta ironia eſt, quaſi dicat quomodo magne pater qui nō recte conſulis filiæ tuæ. Ille mihi ante. Multi de Mezentio intelligūt. Procubuit moriēs, quaſi intelligat non victum: ſed ſua voluntate cecidiſſe. Deuoui qualitas iſta verborum miſerationē potiusq̄ pugnaturi audaciam demonſtrat. Hæc ille. ¶ Ordo eſt. O magne pater. ſ. latine, ego reuertor. i. venio (nam nondum fuit) ad te, & ad tua conſulta. i. concilia aut res de quibus conſultum eſt. Si nullam ſpem ponis vltra. i. poſt hac in noſtris armis & ſi nos ſumus tam deſerti derelicti ab auxilio deorum & hominum propriaq; virtute deſtituti, & ſi nos occidimus. i. occubuimus: funditus. i. penitus ad fundum vſq;, aut fundotenus agmine. i. exercitu noſtro verſo. ſ. in fugam ſemel: neq;. i. & non & ſi fortuna non habet regreſſum. i. reditum cum fauore ad eum, vnde diſceſſerit, oremus pacem. ſ. ab hoſte noſtro, & tendamus. i. protendamus ei dextras inermes. i. imbelles aut victas aut dedititias quāquā ò, ideſt vtinam (voluit multa dicere vtpote vtinam ſit mihi iterum cum hoſte congrediendi poteſtas, ſic in quinto. quanquam ò ſuperent qbus hoc Neptune dediſti) Si quicquam virtutis ſolitæ adeſſet, ſup. nobis: ille, ſup. cenſeretur, ideſt haberetur mihi. i. à me ante alios, ſcilicet præſtans, & fortunatus laborum. ſ. executione: aut laborum pro laboribus: & egregius animi. i. habēs egregium animum, qui ne videret quid tale. ſ. deditionem hoſti factam: pcubuit moriēs & momordit ſemel. i. vno impetu, humum ore. i. mordicus, hoc eſt morſu terram petens, ne viro forti vocē emitteret indignam: hoc eſt vtinam potius q̄ dedititius fiam, & me hoſti ſubdam, aut illum rogē ego occubuerim fortiter ſicut Mezētius, & lauſus occubuerunt. Sin, ideſt ſed ſi, &, ideſt ſimul ſpes ſint nobis & iuuentus adhuc intacta eſt nobis, & ſi vrbes Italæ & populi Italiæ ſuperſunt nobis ad hunc auxilium, ideſt qui nobis auxilio ſint. Sin i. ſed ſi gloria. ſ. victoriæ venit Troianis cum multo ſanguine, ſcilicet ſuorum effuſo, & ſi illis ſunt ſua, ideſt propria, & merita funera & ſi par tempeſtas fuit: ſupp. per omnes cur nos indecores, ideſt contra decus agentes deficimus in primo limine, ideſt in principio belli cum iam ſemel dūtaxat bellatum ſcit, aut tremor occupat artus ante tubam, ideſt priusquàm per tubam pvocaremur in arma. Dies, ideſt tempeſtas varia, & varius labor, ideſt conatus & caſus: æui, ideſt vitæ noſtrę mutabilis rettulit multa in melius i. meliorem exitum quam incœpta ſint fortuna reuiſens alterna.

ideſt alternatim modo hos, modo illos, luſit.i.illuſit & depreſſit multos, & locauit rurſus.i.iterum.ſ.iam illuſos: in ſolido.ſ.ſtatu Ætolus.ſ.Diomedes cum ſuis non erit nobis auxilio.i.ponamus quod non auxiliabitur nobis, & arpi.i.populi arpenſes non erunt nobis auxilio: at.i.ſed Meſſapus.ſ.filius Neptuni, & Diomede pręſtantior atq; felicior erit, ſup. auxilio nobis, & Tolumnius felix.ſ. ī bello, & nō felix vt Diomedes erit nobis auxilio, & duces quos tot populi miſere.i.miſerunt ſupp. erunt nobis auxilio, nec parua, īmo magna gloria ſequetur delectos latio.i.in ea Italiæ parte, & agris laurentibus.i.ſine externo milite ſuperabūt, eſt.ſ. auxilio nobis Camilla.ſ.virgo bellatrix, de egregia.i.pręſtanti gente Volſcorum.i.illoꝝ populorū Italię agens agmen.i.dux equitū, & agens cateruas.i.copias coadunatas, florentes ære.i.armis æreis, quod ſi teucri poſcunt me ſolum in certamina.ſ.ſingularia, vbi ignauiā teucrorum notat cum multi vnū petant: aut oēs letentur periculum à ſe in ducē coniectum, & ſi id placet.ſ.tibi ò rex, & ego obſto tm̄.ſ.quantū Drances dicit bonis cōibus.i.paci concordiæ, ac ſaluti reip. victoria non exoſa has manus non fugit adeo.i.vſque adeo, & ideo intantum has manus.i.nō tam diſfortunatus hactenus in bello fui, vt recuſem tentare.i.anniti, & conari (qua in re extenuat vires ſuas & latenter ſe Ænea inferiorem fatetur) quicquam.i.quantum libet difficile pro tanta ſpe.ſ.pro rebus cōibus, ibo contra.ſ.Æneam, aut obuiam Æneæ, animis, quia de viribus corporis veretur, vel.i.etiam ſi præſtet.i.exhibeat, aut ſuperet viribus magnum Achillē, qui.ſ.Hectora vicit, & licet ille induat arma paria.ſ.armis Achillis, facta manibus Vulcani: qualia Æneas re vera habuit, licet id ignoraret Turnus, ſed ſciuit Achillē habuiſſe arma Vulcani manibus facta quæ illi Thetis mater exornauerat. Ego Turnus: haud ſecundus vlli.i.non inferior vllo veterum virtute, licet forte felicitate deuoueo, aut vt Dona. legit deuoui.i. morte addixi, vobis.ſ.ò Latini, & Latino ſocero.i.ꝓ ſalute veſtra. Si ſup. verū eſt, vt tu dicis Drance ꝙ Æneas vocat me ſolum: ego oro.i.opto & bene volo vt vocet.i.ſine eum vocare paratus ſum: ſed nihil ad te: nolo nomen tuū interponas hoc eſt nec, ſupp. oro aut volo: vt Drances luat morte.ſ.hoc diſcrimen belli potius.ſ.q̄ ego ſiue hęc eſt ira deorū.i.ſiue dijs iratis & nobis aduerſis bellare occœpimus: ſiue hęc eſt virtus & gloria.i.ſiue ex hoc bello maneat q̄q̄ per virtutem gloria Drances non tollat, ſupp.i.ea nolo Drāces aut ſuccumbat aut vincat vbi ſolus Turnus vocetur quia pręſtātius geret Turnus q̄ ipſe onus belli. Et ita de ſe & de drance pręſente quaſi de alio in tertia perſona loquitur, vti moris eſt quoties in noīe aut noſtro aut eius ad quem loquimur ſiue dignitate ſiue indignitate pondus eſt.

PIERIVS.

¶ Nunc ad te & tua magne pater cōſulta reuertor.) In Romano codice & aliquot alijs antiquis, magna, legitur: quippe conſulta, quia de ſumma belli & pacis agebatur. Sed omnino magne pater Tib. Donatus legit. Vt vero quantum amiſerimus deteſtabili eius facinore, qui tam docta cōmētaria mutilauit, aſpicere vnuſquiſq; poſſit: quæ ſuper hoc loco ille ſcripſerit apponere non grauabor, Nunc ad te, & tua magna pater conſulta reuertor. Ex oratione turbulenta, quam pro ratione perſonæ protulit, ad mitem atq; humilem repente conuerſus eſt, vel quia cum rege conſtituerat loqui, vel cum eo, quē Socerum eſſe cupiebat. Plus tamē oſtēdit ſe Socero deferre, q̄ regi, dicendo, magne pater, alioqui diceret, magne rex. In ipſa tamen tranquillitate ſermonis eſt quędam conſiliorum Latini, & diſpoſitionum occulta vituperatio. Nunc ad te, ait, Magne pater redeo, & ad conſulta tua, pater, videtur dixiſſe, quaſi honorificentiæ loco: vtpote qui loquebatur, vt Gener vt oſtenderet, quod diximus plus Socero deferre q̄ regi. Sed alia loquentis intentio eſt. Summa enim diſpoſitionum diſplicebat Turno. Deniq; poſt appellationem patris ſequuta eſt propoſitio, quo oſtendit ſe de illius conſilijs tractaturum, vt oſtenderet improuidum patrem. Ergo appellatio magni patris irriſionē induxit obliquam, quaſi diceret. Qualis pater es, qui non recte conſulis filiæ tuæ, qualis pater, cui ſuaſum eſt facile vt miſſa affinitate ciuis, nudo, peregrino, naufrago, filiam tuam darē feſtines, hæc Ti. Donatus, neq; pauciora deſunt in locis alijs toto opere, vbi ſuper ingenioſiſſimi poetæ artificio ſit latius declamandum. Quod vero hęc habuerimus, benignitate Camilli Portij factum eſt, qui integra huius Authoris commentaria in duos vltimos Æneidos libros mihi videnda officioſiſſime conceſſit, plura daturus, niſi ꝑ bibliotaphos quoſdam ſuppreſſa eſſent reliqua. ¶ Nec habet for. Re.) Pluribus in antiquis exemplaribus neque. ¶ Dextras tendamus inermes.) In Ro. codice, in Mediceo, & alijs veteribus, inertis legit̄. Quāuis vero inertis. In Donati etiam cōmentario legatur, eius tamē ſnīa, inermes, legendū oſtēdit, vel inertis idē ſignificare. dū ait, orandū videlicet pacē, & inertes dexteras eſſe tradēdas ironicos poſitū, quaſi re vera oranda eſſet pax, & adijcienda ignauis virtus, & quæ in hoſtis iugulū armatæ eſſe debuerāt, inertes ad eorum genua dexteræ verterentur. ¶ Et humum ſemel ore momordit.) In Ro. co. ſimul, habetur, ac ſi dicat, ſimul atq; procubuit, humū idētidē momordit. eſt apud Ser. interpretatio, Cito, Confeſtim.i.qui tota mortis celeritate conſumptus eſt. Videtur tamen, ſemel, quid eruditius præ ſe ferre, neque id diuerſum quicq̄ ab hac ſententia ſignificat, hic vero poeta laudat fortunam viri fortis, ait Donatus, & non dicit nomen, omnes tamē Mezentium ſentiunt, qui cum ſua felicitate procubuit, nō prætereibo in antiquis aliquot codi. memordit, augmento ſyllabico per, e, Græcorum more poſito, de qua geminatione plura Gellius. ¶ Sunt illis ſua funera.) In Romano co. legere eſt, ſuntq; illis, Et id quidē longe venuſtius. ¶ Variusq;, labor mutabilis ęui.) In Roma. cod. & aliquot alijs. Varij. legit̄, vt ſit varij æui. in aliquot belliq;, labor, ſed omnino melius, variusq; labor ¶ Quod ſi me ſolum teucri, in certamina poſcunt.) In antiquis aliquot exemplaribus. Quod ſi me teucri Solū. habetur, ſtructura aliquāto elegantiore. ¶ Turnus ego haud vlli veterum virtute ſecundus deuoueo.) In antiquis codicibus, deuoui, eſt pręterito tempore, quod agnoſcit Donatus.

Illi hæc inter ſe dubijs de rebus agebant
Certantes, caſtra Æneas, aciemq; mouebat.
Nuncius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magniſq; vrbem terroribus implet.
Inſtructos acie Tyberino à flumine Teucros,
Tyrrhenamq; manum totis deſcendere campis.
Extemplo turbati animi, concuſſaq; vulgi
Pectora, & arrectæ ſtimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poſcunt, fremit arma iuuentus:
Flent mœſti muſſantq; patres, hic vndiq; clamor
Diſſenſu magnus vario ſe tollit in auras.
Haud ſecus atq; alto in luco cum forte cateruæ
Conſedere auium: piſcoſóue amne Paduſæ
Dant ſonitum rauci per ſtagna loquacia cycni.
[Immo (ait) ò ciues arrepto tempore, Turnus, TVR.
Cogite concilium, & pacem laudate ſedentes.
Illi armis in regna ruunt. [Nec plura loquutus POE.
Corripuit ſeſe, & tectis citus extulit altis.
[Tu Voluſe armari Volſcorum edice maniplis TVR.
Duc (ait), & Rutulos equites Meſſapus in armis;

SERVIVS.

¶ Caſtra Æneas, aciemq; mouebat.) Ideſt ducebat exercitū vt, Nos caſtra mouemus. Lucanus, Brundusium decimis iubet hanc attingere caſtris, ideſt decima deductione. ¶ Fremit arma iuuētus.) Hoc eſt fremebāt arma: & militaris vox eſt. ¶ Muſſant.) Modo queritur. ¶ Diſſenſu vario.) Alij enī Turni, & alij Drancis dicta probabant. ¶ Piſcoſove amne Paduſæ.) Paduſa pars eſt Padi. Nā Padus licet vnus ſit fluuius, habet tamē fluenta plurima, è q̄bus eſt Paduſa, quæ quibuſdā locis facit paludem, quę plena eſt cygnorum. ¶ Per ſtagna loquacia cygni.) In quibus habitant cygni loquaces. Rauci autem, τῶν μέσων eſt, nam modo canoros ſignificat: aliàs voces peſſimas. Iuuenalis, Rauci Theſeide Codri. Sicut venenū & de bono & de malo dicitur vt odor malus & bonus vocatur. ¶ Arrepto tempore.) Inuēta opportunitate. ¶ Sedētes.) Pigri, vt, imuniſq; aliena ſedens ad pabula fucus. ¶ Armari edice.) Figura eſt, Dic vt armētur. Edice autem plenus eſt imperatiuus, nam ab omniū coniugationum infinito, detracta re ſyllaba, ſit īperatiuus: vt amare, ama: docere, doce: legere, lege: audire, audi. Quū autem Fac vel Dic dicimus, Apocopen verba patiuntur. ¶ Maniplis.) Ars quidem exigebat vt Ma haberet accentū, Ni longa quidē eſt: ſed eſt ex muta & liquida: quod quoties fit, tertia à fine ſortitur accentum, vt latebræ, tenebræ, tamē in hoc ſermone vt ſecūda à fine habebat accētū vſus obtinuit. ¶ Maniplis.) Signiferis: quia ſecundum antiquum morē in legione erant triginta: legio autem habebat ſeptē cohortes, ſexaginta

POETA

Et cum fratre Coras latis diffundite campis.
Pars aditus vrbis firment:turreſq; capeſſant:
Cętera,qua iuſſo,mecum manus inferat arma.
¶ Ilicet in muros tota diſcurritur vrbe.
Concilium ipſe pater,& magna incœpta Latinus
Deſerit,ac triſti turbatus pectore differt.
Multaq; ſe incuſat,qui non acceperit vltro
Dardanium Ænean,generumq; aſciuerit vrbi.

ginta centurias,licet in his rebus acceſſu temporis ducum varietas ſemper mutauerit militiæ diſciplinã. ¶ Equites Meſſapus in armis, Et cum fratre Coras latis diffundite campis.) Equites in armis, id eſt armatos,nã figura eſt. Meſſap⁹ autẽ vt diceret, vitauit ὁ μονοτέλευτον.nam vitioſum erat Voluce,Edice,Meſſape. Ergo Meſſapus aut antiquus vocatiuus eſt, vt, Heſperidum fluuius regnator aquarum. Item, Socer arma Latinus habeto,aut certe nominatiuus eſt pro vocatiuo:quãquam poſſit etiam nominatiuus eſſe,vt ſit, Meſſapus & Coras equitem diffundite, pro diffundant,melior tamen eſt ſenſus ſuperior. ¶ Cum fratre Coras.) Scilicet cum Catillo:nam legimus, Catillusq;,acerq; Coras. ¶ Qua iuſſo.) Pro qua iuſſero:& eſt antiquum. ¶ Ilicet.) Confeſtim, ilico:quod ne diceret,metri neceſſitas fecit.nã Ilico dicimus. ¶ Magna incœpta.) Quia de pace cogitabat quæ impleri non potuit. ¶ Multaq; ſe incuſat.) Pro Multũ.Et eſt Græca figura. ¶ Generũq; aſciuerit vrbi.) Propter vrbem. Lucanus de Catone, Vrbi pater eſt,vrbiq; maritus.Gener autem ideo dicit:quia ad augendum genus adhibetur.

DONATVS.

¶ Illi hæc inter ſe.) Reprehenſio eſt latinorum, & Æneæ maxima laudum prædicatio.tempore enim,quo dubia tractabantur, hoc eſt incerta,quum euentum in ancipiti habent,quum deberet celeriter ſtatui,quid omnibus recte conduceret,illi trahebant nõ tractatibus publicis ſed priuatis tempus,alij dicendo, audiendo alij.caſtra Æneas mouebat,non parietes caſtrorum ſed exercitus copias,non iam paſſim aut confuſe ſed ſtructa acie atque ordinibus ita ac ſi hoſtis adeſſet ex more compoſitas. ¶ Nuncius ingenti.) Subitus nuncius per regia tecta ruit cũ ingenti tumultu. ¶ Magniſq; vrbem terroribus implet.) Moraliter nuncium deſcribit. Primo domum regis,dehinc magnis terroribus impleſſe ciuitatem.Duplici autem ratione ad domum latini primo peruenerat, vel quia rex ante omnes ſuper rebus inſtrui debuit, vel quia illic fuerant primi omnes conſilij peragendi cauſa congeſti,quo facto tota vrbs maiore deſperatiõis horrore affecta eſt,ſubnectitur qd nuncius ille apportaſſet. ¶ Inſtructos acie ty.à flu.) Vſq;adeo verus ille nuncius fuerat,vt quã in infinito modo eſſet hoſtilis exercitus,& quam inſtructus,& ex quibus populis videretur eſſe collectus,& qua vel quam lata terrarum deſcenderet parte referret & diceret.Creſcebat autem metus,quòd iam omnes campos cœpiſſet opplere.Quis non crederet ad bellum venire cõgeſtos? qui faciem pugnæ infinito modo & ordinum digeſtione monſtrabãtur? In his,quæ vt oſtẽdi,maioris metus cauſa proponuntur maiorẽ vim habent infinito modo, vel generaliter dicta,vel inchoatiuo expreſſa,vt hoc loco.nam deſcendere cum nihil oſtẽdat iam eſſe completum,ſignificat adhuc eſſe,quod deſcendat,ac per hoc metum eſſe maiorem,quum infinitum appareat,& quãtum adhuc ſuperſit,neſciatur:hoc & generalitas præſtat,dicebatur quippe venire teucros,venire tyrrhenos,& non ſaltem vel æſtimatus numerus reperiebatur,nam ſi ſic poneretur,deſcenderunt,impleuerunt,hoc ſolum putaretur,quod oculis ſubiacebat. ¶ Extemplo turbati animi.) Inſperatus nuncius cunctos motu vario diuerſoſq; turbauit,ſtatim quippe confuſa ſunt atque concuſſa vulgi pectora,terrorq; ipſe iunxit augmentum,concuſſa,inquit,ſunt vulgi pectora.plus eſt enim concuti,quàm turbari, & arreptæ ſtimulis haud mollibus iræ,animorum perturbatio & concuſſio pectorum ira omnes accenderat. ¶ Arma manu trepi.poſ.) Videbantur arma poſcere,ſed hoc non ſine trepidatione faciebãt. ¶ Fremit arma iuuen.) Fiducia iuuentutis nonnulli ducebantur, vt armati contenderent. ¶ Flent mœſti.) Hæc enim maiores rei publicę ſolicitudo tangebat,qui potiores in ciuitate fuerant, & quibus fuit genus ac ſubſtantia potior.Flebant iſti quum pro loco ſuo ipſi periculis proximi eſſent atque detrimentis. ¶ Hic vndique clamor Diſ.va.) Diſſenſus varius fuit in illo cœtu,quum diuerſi vtpote in maxima multitudine diuerſis animorum æſtibus mouerentur: nec multus ille,aut ſine fletibus patrum fuerat mœror,ſed ex latini domo clamor ac voces referebantur ad cœlum. ¶ Haud ſecus, atq; alto in luco.) Facta eſt comparatio auium minutarũ & potiorum ſecundum naturã ſuã deſcriptarum. Minores quippe ſeparatim ſe in luci arbores congerunt,atq; illic ſtrepunt,cycnos,qui ſunt fortunæ potioris paduſa facilius colligit,propter piſcẽ, quẽ de

de eius flumine capiũt. ¶ Imo ait, ocius.) Magna obiurgatio turni verbis pauciſſimis dicta.Quid trepidatis,inqt,habetis tp̃s otioſum? ſedete potius, & bona pacis quietemq; laudate, dũ illi armis optata poſſideãt. ¶ Nec plura locut⁹ Corripuit ſeſe.) Nõ locutus eſt plurimis,quia obſtabat neceſſitas pręſens,& multis loq nõ debuit,qui in alijs multiloquium reprehẽdebat,quapropter quum non plura dixiſſet,ſeſe proripuit:& extra tecta citus exijt:mature enim hoſti debuit & properanter occurri. Cœpit iam dare mãdata,& diſpoſitiõibus cõmodis ſuos potiores inſtruere. ¶ Tu voluſe armari.) Aiunt manipulum dici ducentorũ militum numerũ ſub vno rectore conſtitutũ. Iſte igitur multos manipulos mãdat armandos,& producendos in campum. ¶ Duc ait, & rutulos.) Scilicet vt manipuli & rutuli iſto curante regerentur. ¶ Equites meſſapus in ar.) Compendioſe locutus eſt,qui feſtinabat aggredi certamen,vt Meſſapus & coras fraterq; eius per campos equites funderent. ¶ Pars aditus vrbis firment.) Aditus vrbis portæ ſunt vel minores ingreſſus,qui muniendi fuerant omni cura,ne hoſtis intraret, propter meliorem vero tuitionem turres quoque cuſtodiendæ. ¶ Cætera,qua iuſſo,mecum manus inferat arma.) Cætera manus,id eſt cætera multitudo mecum conſtituta, ferat arma,quo iuſſero. ¶ Ilicet in muros.) Metu omnes exciti,quia extremum timebatur excidium, concurrebant ad muros ex omni ciuitate ipſam ſaltem defenſuri,ſi poſſent. Ilicet ignis edax ſumma ad faſtigia vento Voluitur,exuperant flammæ & furit æſtus ad auras. Aſſumptum fertur ex veteri conſuetudine, ſicuti retro meminimus,ex more iudicum,nam quum actus ſuos expleſſent hac voce per præconem vtebantur,vt dicerent,ilicet, hoc eſt ire licet,vt vniuerſi, qui aderant, obſeruationis ſollicitudine ſoluerentur. ¶ Conſilium ipſe pater.) Impediente ratione temporis, quo tantæ cladis nuncius venerat,differt latinus conſilium deſertis magnis incœptis, hoc eſt actibus, commotus metu, ſcilicet inſtantis extitit. Incœptum diſpoſitionem animi ſignificare, & in primo libro ex perſona Iunonis expoſuimus. ¶ Multaq; ſe incuſat.) Nunc iungit ipſius incuſationis multiformem cauſam. ¶ Qui non acceperit vltro Darda.) Qui nõ vltro ſuſcęperit in affinitatem neceſſarium virum,commodumq; non tantum ſibi verumetiam ciuitati,vltro ideo dixit, quia habere gratiã potuit ex voluntatis ratione,quod videbat futurum eſſe ex neceſſitate,incipit fieri,quod mandatis complexus eſt Turnus,vt portæ neceſſarijs præſidijs firmarentur.

ASCENSIVS.

¶ Illi hæc inter ſe,&c.) Recitat quomodo dum Latinus conſultaret:Turnusq; & Drances contenderent,Æneas motis caſtris vrbi imminebat,quæ res vbi reſcita eſt varijs rumoribus commouit vrbem,Turno copias colligente,& ducibus cum exercitu inſtructis ſeſe ad pugnam parante, Latino vero concilium re infecta dimittente,vnde nihil extat Donati. ¶ Ordo autem eſt. Illi.ſ.Turnus & Drances,aut Latini omnes agebant hæc certantes,inter ſe de rebus dubijs.i.conſultabant,& diſſertabant dum ſupp.Æneas mouebat caſtra & aciem.i.inſtructam multitudinem populorũ. Ecce,quaſi dicat,ex improuiſo nuncius ruit.i.præcipitater currit, tumultu.i.tumultuoſe,aut cum tumultu,per tecta regia.i.per regiam Latini & implet vrbem magnis terroribus nũcius.ſ.teucros inſtructos acie:& manum tyrrhenam.i.exercitum hetruſcorum: deſcendere totis campis à flumine tyberino,vbi prima caſtra locauerant.Animi.ſ.populi & potiſſimum vulgi turbati,ſupp.ſunt: extemplo.i.ilico è veſtigio,& pectora vulgi ſunt concuſſa.i.attonita & perplexa,& iræ,id eſt furores:ſunt,ſupple arrectæ.i.accenſæ ſtimulis haud mollibus.i.puncturis duris & difficilibus toleratu,ipſi trepidi poſcunt arma manu.i.ſimul poſcunt & quęrunt, iuuentus fremit.i.cum fremitu efflagitat arma,patres.i.ſeniores mœſti flent & muſſant.i.taciti intra ſe murmurant,& queruntur: magnus clamor tollit:hic,id eſt modo vndiq;,id eſt ex omni parte ſe in auras vario diſſenſu quia alij à Turno:alij à Drance diſſentiebant,tollit dicit ſe in auras haud ſecus.i.non aliter atq;,ſupp.ſe voces in auras tollunt cum cateruæ.i.conuolatus auium vt ſturnorum conſedere.i.ſimul ſedem cæperunt forte in alto luco: aut q̃ cycni rauci.i.canori cũ raucedine quadã dant ſonitũ per ſtagna loquacia.i.ſtridula & ſonora cycnorum voces referentia,ſupp.in amne paduſę.i.illius partis aut vt dicũt brachij padi:piſcoſo.i.piſcibus Ordo.

ſtibus abundanti. Immo Turnus ait tpe arrepto.i.opportunitate inuenta: quia nactus erat occaſioně audacter increpãdi aut ſic: immo ait Turnus ò ciues cogite cõciliũ tempore arrepto: ſed prior ſnia pręſtat nam non cohortatur Turnus vt ciues rapiant opportunitatem: ſed ipſe eam rapuit Turnus igitur ait arrepto tẽpore.i. poſtq̃ ex ſubito aſſultu Æneę oportunitatẽ habuit cõcilij diſſoluẽdi ait immo ò ciues cogite cõciliũ.i.conſultate & laudate pacẽ ſedẽtes, & eſt modus imperãdi qui vim prohibitiuã habet nã vult dicere non eſſe modo tps conſultandi: ſed bellandi aut ſaltẽ ſe defendendi. Nam illi.ſ.ſæuiſſimi graſſatores & hoſtes ruũt armis in regna.ſ.noſtra. Nec locutus plura, corripuit ſeſe & extulit ſeſe altis tectis, & ait ad Voluſum volſcũ: tu voluſe edic.i.impera & pcipe maniplis, p manipulis.i.manipularibus hoc eſt ſigniferis militibus: armari.i.vt armẽtur. & duc, &.i.ẽt Rutulos: Meſſapus p eo, quod eſt, & tu Meſſape, & Coras cũ fratre.ſ.Catillo diffundite.i. diffuſe reducite equites latis cãpis.i.in latos cãpos: aut ſic Meſſapus & Coras cũ fratre diffundite pro diffundant: latis cãpis equites: nã ſi vocatiui eẽnt diceret Meſſape & Cora cũ fratre quod autem in tertia perſona de eis loquatur indicant ſequentia: vnde nõ abſurde legeretur diffundant vt ſit ſpõdaicus verſus: ſed nihil per me immutatum volo. pars.ſ.ciuium aut militũ: firment.i.muniãt & obſtruãt aditus vrbis, & capeſſant.i.captũ eant vt teneãt & defendant turres.ſ.murorũ cętera manus.i.armata multitudo: inferat mecum: quod fortis ducis verbũ eſt. Nã & Alexãder magnus & Cæſar non dixerunt ite ſed eamus in hoſtem inferat ergo mecum.i.vt ego, arma qua iuſſo pro iuſſero, illic &.i.illic ſtatim: diſcurritur tota vrbe.i.ab omni parte vrbis in muros: ipſe pater Latinus deſerit concilium.i.cœtum procerum, & magna incœpta.ſ. de pace tractanda: ac differt.ſ.in aliud tps exiſtens turbatus triſti pectore, & incuſat.i.arguit ſe multa.i.multum, ſe dico, qui.i.quia ipſe non accęperit.ſ.in generum & regnũ: Ænean Dardanium.i.à dardano ortum & eſt acciuerit vrbi.i.ad vrbem aut in vrbem ſuã generum.i.maritum filiæ & regem futurum.

PIERIVS.

¶ Inſtructos acie.) In Oblongo, Inſtructosq́. Sed omnino, q́, vacat. ¶ Extemplo turbati animi. ¶ In antiquiſſimo cod. Romano legere eſt. Turbati animo, Sed turbati animi, neſcio qd minus habet. ¶ Diſſenſu magnus vario.) In antiq̃s omnibus, ſtructura hæc eſt. Clamor diſſenſu vario magnus ſe tollit in auras. ¶ Dant ſonitũ rauci per Stagna loquacia cycni.) Legere quidem eſt in codicibus antiquis loquacia, & non inelegãtem figuram, boniſq́ Poetis familiarem, ea lectione Seruius agnoſcit. Antiqui tamen aliquot codices, linquentia, Aliquot alij, ſtagna ſonantia, legunt. Sed id forte ſumptum ex aliqua paraphraſi. ¶ Illi armis in regna ruunt.) In antiquis aliquot exemplaribus, ruant, habetur: ſed fatẽdi modo: vt rem pſentẽ intento quaſi digito indicet, magis mouet. ¶ Ac triſti turbatus pectore differt.) Antiqua omnia exẽplaria, quotquot legi, Triſti turbatus tẽpore, habẽt. Sed, pectore, magis probatur.

SERVIVS.

¶ Præfodiunt alij portas.) Ideſt ante portas, foſſas faciunt: quæ res nimiam indicat deſperationem. ¶ Bello dat ſignum rauca cruentum Buccina.) Bene bello dat. nam buccina inſonans, ſolicitudinem ac bella denunciat. Sic in ſeptimo, Qua buccina ſignum Dira dedit. Prælium autem tubæ indicant: vt, At tuba terribilem ſonitum procul ære canoro Increpuit. ¶ Vocat labor vltimos omnes.) Omnes ad laborem vltima neceſſitas cõuocat. ¶ Necnõ ad templum.) Secundum Homerum qui inducit in ſumma deſperatione matres ad templa concurrere, vt victoria quæ non poteſt viribus, poſſit deorum fauore conquiri. Sic enim monet Helenus.

Ἕκτορ ἀτὰρ σὺ πόλινδε μετέρχεο, εἰπὲ δ' ἔπειτα
μητέρι σῇ καὶ ἐμῇ, ἡ δὲ ξυνάγουσα γεραιὰς
νηὸν Ἀθηναίης γλαυκώπιδος ἐν πόλει ἄκρῃ
οἴξασα κληῗδι θύρας ἱεροῖο δόμοιο,
πέπλον ὅς οἱ δοκέει χαριέστατος ἠδὲ μέγιστος
εἶναι ἐνὶ μεγάρῳ, καί οἱ πολὺ φίλτατος αὐτῇ,
θεῖναι Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἠυκόμοιο.

¶ Subuenitur.) pprie, Matronæ.n.pilentis vehebantur ad templa pergentes: vt, Pilentis vehebantur matres in mollibus. ¶ Dona ferens.) Peplum.ſ.vt dicit in primo: ideo dimiſit hoc loco. Nam Homeri locus eſt de Hecuba peplum ferente, hoc modo.

ταὶ δ' ἄρ' ἀόλλισσαν κατὰ ἄστυ γεραιάς,
αὐτὴ δ' ἐς θάλαμον κατεβήσετο κηώεντα
ἔνθ' ἔσαν οἱ πέπλοι παμποίκιλοι, ἔργα γυναικῶν.

Et paulopoſt,

τῶν ἕν' ἀειραμένη Ἑκάβη φέρε δῶρον Ἀθήνῃ
ὃς κάλλιστος ἔην ποικίλμασιν ἠδὲ μέγιστος,

¶ Oculos deiecta decoros.) Sicut, Oculos ſuffuſa nitentes. ¶ De limine.) Ad preces feſtinantium mulierum oſtenditur deſiderium.

Præfodiunt alij portas, aut ſaxa, ſudesq́
Subuectant: bello dat ſignum rauca cruentum
Buccina: tunc muros varia cinxere corona
Matronæ, puerıq́: vocat labor vltimus omnes.
Necnon ad templum, ſummasq́; ad Palladis arces
Subuehitur magna matrum regina caterua,
Dona ferens, iuxtaq́; comes Lauinia virgo,
Cauſa mali tanti, atq; oculos deiecta decoros.
Succedunt matres, & templum thure vaporant,
Et mœſtas alto fundunt de limine voces.
¶ Armipotens belli præſes Tritonia virgo, MATRO.
Frange manu telum Phrygij prędonis, & ipſum
Pronum ſterne ſolo, portisq́; effunde ſub altis.
¶ Cingitur ipſe furẽs certatim in pręlia Turnus: POE.
Iamq́; adeò rutulum thoraca indutus, ahenis
Horrebat ſquamis, ſurasq́; incluſerat auro,
Tempora nudus adhuc, lateriq́; accinxerat enſem,
Fulgebatq́; alta decurrens aureus arce,
Exultatq́; animis, & ſpe iam pręcipit hoſtem.
Qualis vbi abruptis fugit præſepia vinclis
Tandem liber equus, campoq́; potitus aperto:
Aut ille in paſtus, armentaq́; tendit equarum:
Aut aſſuetus aquæ perfundi flumine noto
Emicat, arrectisq́; fremit ceruicibus alte
Luxurians: luduntq́; iubæ per colla, per armos.
Obuia cui Volſcorum acie comitante Camilla
Occurrit: portisq́; ab equo regina ſub ipſis
Deſiluit, quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis: tum talia fatur.

¶ Armipotens belli pſes Tritonia virgo.) Antonomaſia ſunt pprie, hæc autem omnis oratio verbum ad verbum de Homero tranſlata eſt, πότνι' Ἀθηναίη ἐρυσίπτολι δῖα θεάων. ¶ Præſes autem belli.) Ideſt q̃ præeſt omnibus bellis, cuius nutu ſemper bella tractantur. ¶ Frange manu telum.) Aut tua manu, aut in eius manu tela confringe. Homerus, ἆξον δὴ ἔγχος Διομήδεος. ¶ Et ipſum pronum ſterne ſolo. Homerus, ἠδὲ καὶ αὐτὸν πρηνέα δὸς πεσέειν. ¶ Portisq́ effũde ſub altis.) Homer. Σκαιῶν προπάροιθε πυλάων. Bñ autem ſub ipſis portis, quaſi ad quas feſtinabat Æneas. Vnde eſt & illud, Perfodiũt alij portas. ¶ Cingitur ipſe furẽs certatim in prælia Turnus.) Oeconomica omnis hæc eſt. Nam Turnus ideo cum mora armatur, & intecto capite circa arcẽ incedẽs admonet ſingulos vt à Lauinia poſſit videri, & vt ſit maior cauſa dimicãdi dum ſponſę placere contendit. ¶ Furens.) Amore Lauiniæ, quam videbat. Quod etiam ſequens indicat comparatio. nã dicturus eſt, Aut ille in paſtus armẽtaq́ tendit equarum. ¶ Cingitur in prælia.) Vt præliari poſſet, vt ſi dicas, lego in aduocationem, ideſt vt aduocatus eẽ poſſim. ¶ Iãq́ adeo.) Aut vacat Adeo: aut certe ſic ſignificat, vt ſit ſenſus, Adeo ſic præparatur in prælia, vt & iam vniuerſa pręter galeam arma portaret. ¶ Thoraca indutus.) Omnia quæ in ax exeunt Græca maſculina, in obliquis caſibus a, producunt, vt thorax thoracis, pirax piracis, Nã fœminina corripiunt, vt climax climacis: ſed ad latinum nõ tranſeunt. Phalanx vero & aliter exit, & peregrinum eſt etiam apud Græcos. ¶ Alta decurrens aureus arce.) Illic enim & Amata fuerat & Lauinia. Homerus.

κνημῖδας μὲν πρῶτα περὶ κνήμῃσιν ἔθηκε
καλὰς ἀργυρέοισιν ἐπισφυρίοις ἀραρυίας.
δεύτερον αὖ θώρηκα περὶ στήθεσσιν ἔδυνε.
ἀμφὶ δ' ἄρ' ὤμοισιν βάλετο ξίφος ἀργυρόηλον

¶ Armipotens

χάλκεον,

χάλκεον, αὐτὰρ ἔπειτα σάκος μέγα τε στιβαρόν τε
εἵλετο, τοῦ δ' ἀπάνευθε σέλας γένετ', ἠΰτε μήνης
¶ Spe iam præcipit hoſtem.) Mente præoccupat hoſtis aduentum ¶ Qualis vbi abruptis fugit præſepia vinclis.) Etiam hæc cōparatio Homeri eſt verbum ad verbum tranſlata.

ὡς δ' ὅτε τις στατὸς ἵππος ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ,
δεσμὸν ἀπορρήξας θείῃ πεδίοιο κροαίνων
εἰωθὼς λούεσθαι ἐϋρρεῖος ποταμοῖο,
κυδιόων· ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται
ὤμοις ἀΐσσονται· ὁ δ' ἀγλαΐηφι πεποιθὼς
ῥίμφα ἑ γοῦνα φέρει μετά τ' ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων.

¶ Potitus.) Venit ab eo quod eſt potior potiris. nam vt etiam ſupra dixi, verbum hoc, modo tertiæ, modo quartæ inuenitur eſſe coniugationis. ¶ Arrectiſq; fremit ceruicibus alte. ¶ Alte arrectis ceruicibus fremit, non alte fremit, aut alte luxurians. ¶ Ad terram defluxit.) Dicendo defluxit, artem & quandam moderationem deſcendendi ſignificauit, quæ eſt etiam in aſcendendo apud huius rei peritos.

DONATVS.

¶ Præfodiunt alij portas, aut ſaxa, ſudeſq; Subijciunt.) Hæc fuerunt munimenta portarum, vt ſaxis & ſudibus firmarentur. ¶ Bello dat ſignum.) Quum enim hoc factum fuerit, ilico conſeritur bellum. ¶ Tum muros varia cinxere corona.) Imbellis ætas & ſexus cinxit muros corona varia, varietatem fecerat mulierum, puerorumq; diuerſitas, at hos mixtos potiuſquàm ſeparatos debemus accipere, vt pueri cum matribus ſtetiſſe videantur. ¶ Vocat labor vltimus omnes.) Non quo aliquid efficere potuiſſent, oppleuerant muros: ſed quum vltimo labore hoc eſt periculo ſuis parietibus truderentur. ¶ Necnon ad templum.) Cum hæc agerentur, ſubuehebatur regina tendens ad templum & arcem Mineruæ ferens dona. Subuehebatur dixit, non ambulabat, quia defecerat animo, nec portabatur in totum, quia vtcunque iter faciebat pedibus ſuis. Ibat, inquit, ad templum ſed continebatur vtrunque, vt peruenire potuiſſet. ¶ Iuxtaq; comes Lauinia virgo.) Legitur & cauſa malis tantis, quia multa acciderant mala: cum ea, inquit, & Lauinia pergebat, quæ fuerat malorum omniū cauſa, ſi enim nuptiarum eius controuerſia non extitiſſet, tot nunquam fuiſſent aduerſa. ¶ Oculos deiecta decoros.) Deiecerat Lauinia oculos, vel propter inuidiam temporis, vel propter virginalem verecūdiam. Potuit, inquit, habere fiduciam erigendi oculos, quum pulchri eſſent: ſed premebatur cōſcientia. ſciebat enim ſe eſſe malorum omnium cauſam, & quid virgini conueniret eunti per publicum nouerat. ¶ Succedunt matres. ¶ Ingreſſæ ſunt matres, vbi fuerat dea. ¶ Et templum thure vaporant.) Quaſi plurima ſpecies thuris fauorem numinis multo maiorem in tanto periculo prouocare potuiſſet, ſic officioſis manibus altaria cumulabant vt vapore ipſo templi partes vniuerſi tepuiſſent. ¶ Et mœſtas alto fundunt de limine voces.) Quidquid mœroris animo retinebant, flebilibus vocibus teſtabantur plangentes præterita, & futura metuentes: hoc magis dolore cōcuſſæ, ne in Æneæ connubium Lauinia perueniret, nam iccirco cum ea ad Mineruę templum matres multæ congeſtæ ſunt. fundunt, inquit. Tale eſt fundunt, quale eſt, templum thure vaporant, quaſi precum copia extorquere poſſet numini, quod breuitas nequibat implere. affectus hic expreſſus eſt fœminarum, quæ videbant ſtudium ſuum in Turni ſucceſſibus defeciſſe, & putabant adiumento numinis ac turis copia & multiloquio precum fieri poſſe, quod prouenire cupiebant. ¶ Armipotens præſes.) Tria poſuerunt, quibus beneuolam redderent, quæ tamen tempori ac perſonæ congruerēt. bellum enim gerebatur. debuit rogari, quæ in armis plurimum poterat, & omnibus bellis præeſſe conſueuerat, quæ autem in cauſa virginis fuerat roganda. Subiungitur ſumma petitionis & ductionis genere, quod perſonæ mulierum conueniret. ¶ Frange manu telum.) Tria quæſita ſunt, vt frangeretur telum, quod manu portabat phrygius prædo phrygius & prædo deportationis cauſa ſunt poſita. Cęterum Æneam debuerant dicere. volunt enī ex facto Paridis omnes Troianos eſſe raptores & caſtitatis violandæ grauiſſimos inimicos, nomen Æneæ ſuppreſſum eſt, & dicta ſunt ea, quæ habere morſum inuidiæ potuiſſent. Et ipſum pronum ſterne ſolo. vt confuſus atque ſuperatus in faciem caderet. hoc eſt enim pronum cadere, vt præcipitatus in caput vultum terræ collidat. Portiſq; effunde ſub altis: vt eo loci fundatur iaceatq; exanimis; vnde ab omnibus fœminis è muris turribuſq; ac portis conſpici poſſet. ¶ Cingitur ipſe furens.) Furens Turnus ipſe quem maior tangebat neceſſitas belli, quem exagitauerant latinī dicta, & nimia conſtantia drancæ inimici parabatur inſtructione bellica furore potiuſquàm conſilio prouocatus. Ducebatur enim ſpe magna vincendi, vt poſt victoriam Lauiniæ nuptias obtineret, & vltionem congruam in perniciem exerceret: certatim dixit inſtanti properatione. ¶ Iamq; adeo rutulum.) Armari iſtum generaliter dixit: vadit nunc ad ſpecies armorum & corporis membra. Iam, inquit, thoracam ſumpſerat, thoracis munimen adhibetur, vt virum fortem à ſcapulis contegat vſque ad ventris vltimam partem. Squamma eſt, quæ currente ſubtilitate artis ſic cōponitur, vt ſerpentis imitetur exuuias. ¶ Suraſq; incluſerat auro Tempora nudus adhuc.) Poſt munimenta quippe totius corporis inducitur galea, tempora nudus, genus eſſe locutionis ſimilibus locis oſtendimus. ¶ Lateriq; accinxerat enſem.) Sumpſit alia, quibus muniret corpus ſuum, enſem vero, quo perimeret inimicos, lateri ſuo apte ſuſpendit. ¶ Fulgebatq; alta decurrens aureus arce.) Veniens ab arce totus aureus apparebat. ¶ Exultatq; animis & ſpe iam præripit hoſtem.) Sic animis exultabat, vt hoſtem iam ſe ſuperaſſe confideret, additur comparatio, quæ carmina conſueuit ornare. ¶ Qualis vbi abruptis.) Præſepia quidem propter alimoniam grata ſunt animalibus: ſed diuturna retinentia vinculorum illis admodum grauis eſt. proinde præſepia fugiunt, quum poſt excluſam inediam deſiderium libertatis accedit, vt penſetur luxuriādo captiuitas, & ruptis vinculis tædiorum nexus nodiq; ſoluantur. ¶ At ille impaſtus.) Hoc in paſcua, armētaq; tēdit equarum, aut ventris aut libidinis cauſa raptatur. ¶ Aut aſſuetus aquę.) Aut certe feſtinat ad flumen, cuius aqua lauari conſueuit. ¶ Emicat.) Ipſe exponit, qd ſit emicat. ¶ Arrectiſq; fremit ceruicibus.) Hoc erat emicare, placere ſibi omni parte membrorum, dum arrectis ceruicibus ſe in altum erigit: dum per colla eius, perq; armos ludentes comæ funduntur, hoc ad corpus, ad animum vero fremit, & luxuriatur pertinet. ¶ Obuia cui volſcorū acie.) Deſilire celeritatis habet & fortitudinis ſignificationem, deſcēdere vero tarditatis, vbi Turnum vidit ſtantem ante portas, vt honorificam ſeſe mōſtraret, mox equo deſiluit. ¶ Quā tota cohors imi.) Defluxit, hoc eſt ex alto ad plana peruenit: deferre enī Turno vniuerſi debuerant imitati factum reginæ. ¶ Tum talia fatur.) Quæ ſint vel qualia videamus.

ASCENSIVS.

¶ Præfodiunt, &c.) Docet quomodo ex præcepto Turni latini & rutuli varijs ſtudijs ciuitatem munierunt, vtq; regina cum Lauinia cæteriſq; nobilibus fœminis ad templum Palladis vt eam exorarent perrexerint. Itē quomodo Turnus armatus iamiamq; exiturus obuiam habuit Camillam virginē ac bellatricē egregiā: de quibus omnibus eſt hoc ſolum Donati. Dona ferens Putabant mulieres poſſe donis & precibus fauorem à dea impetrare. Hæc **Donatus**
ille. ¶ Ordo eſt. Alij .i. aliqui ex ciuibus aut præſidio vrbis, præfodiunt portas .i. foſſas fodiunt ante portas, quod ſummæ deſperationis indicium eſt, aut ſubijciunt ſaxa & ſudes .i. ſtipites: buccina rauca .i. rauce ſonans dat bello .ſ. ineundo ſignum cruētum .i. durum: & cruoris effundēdi indiciū, tum .i. deinde, matronę & pueri (quia labor vltimus .i. ſummus & maximus vocat oēs .i. omnis ſexus & ætatis) cinxere muros varia corona .i. cetu in morē coronæ circunſtante. Necnon .i. & etiam regina .ſ. amata ſubuehitur .i. ſurſum vehitur ad templum & ad ſummas arces Palladis & hoc cum, ſupp. magna caterua .i. comitiua matrum .i. matronarum ferēs .i. afferēs aut offerēs dona .ſ. Palladi apta: hoc eſt peplū, & Lauinia virgo ſubuehitur, ſup. comes .ſ. matri iuxta .i. ꝓpe ipſam exiſtēs .ſ. cauſa tanti mali .ſ. quantum bellum afferebat: & ideo deiecta .i. habēs deiectos hoc eſt deorſum in terram iactos oculos matres ſuccedunt .ſ. tēplo & vaporant tēplū thure & fundūt mœſtas voces de alto limine .ſ. tēpli. O tritonia .i. Pallas virgo exiſtēs præſes belli armipotēs .i. habens poteſtatē ſuper arma & bella frange manu .ſ. tua .i. irritum fac: telum prædonis .i. prędatoris phrygij .i. Troiani .ſ. Æneæ qui Turno coniugē & reginam pręripere & prędari conatur, & ſterne ipſum .ſ. prædonem pronum .i. inclinatum ſolo .i. ad terram & effunde .i. eminenter funde ex equo .ſ. aut euacua vires eius: ſub altis portis .ſ. noſtris. Ipſe Turnus furens in prælia cingitur .ſ. armis ſuis certatim .i. cum certamine ipſum armantium: & iam adeo ipſe indutus thoraca .i. munimēto pectoris: rutulum, ideſt quali rutuli vtuntur: horrebat ſquāmis ahenis, ideſt æreis integumentis in modum ſquāmarum piſcium factis: & incluſerat .ſ. prius ſuras .ſ. ſuas .i. poſt tybias partes crurum: hoc eſt crura ſua: auro .i. ocreis aureis, & ipſe exiſtens nudus adhuc tempora, ideſt habēs tempora adhuc nuda, hoc eſt non dum galeatas quia armiger galeam vſq; ad prælium ferre ſolet: accinxerat lateri enſem: & ipſe aureus, ideſt aureis armis inſtructus fulgebat decurrēs alta arce, ſcilicet regię qua Lauiniā videre ſperabat, & exul
tat

tat animis & præcipit,ideſt præoccupat aut ante cõgreſſum capit non re:ſed ſpe : hoſtem.ſ.præcipuum Æneam exiſtens talis qua‑lis equus liber tamen & potitus campo aperto : fugit præſepia, ſcilicet ſtabulorum vinclis abruptis:ille,ſcilicet equus tendit , id‑eſt petit impaſtus,ideſt prius quàm paſcatur.armenta,ideſt gregẽ equarum:aut potius ſic tendit in paſtus,ideſt paſcua & armenta: aut aſſuetus perfundi flumine noto aquæ:emicat,ideſt fremit cer uicibus arrectis alte luxurians , ideſt petulanter & laſciue decur‑rẽs: & iube,ſup.eius ludunt per colla,& per armos.Cui.ſ.Turno ſic decurrenti.Camilla occurrit obuia:& hoc acie volſcorum co‑mitáte & ipſa,Regina.ſ.volſcorum deſiluit ab equo:ſub ipſis por tis.i.ante ipſas portas:quam tota cohors.ſ.Volſcorum imitata.i. inſequens defluxit.i.molliter deſcendit ad terram : equis relictis, tum ideſt deinde vbi pedes Turnum conuenerat fatur,ſcilicet Ca milla.talia qualia ſequuntur.

PIERIVS.

¶Tunc muros varia cinxere corona.) Veteres codic.tũ , legunt. ⸢Cauſa mali tanti atq; oculos deiecta decoros.) hoc quoq; loco atq;,illud,dictionum omnium importuniſſimum,virgiliani car‑minis candorem deturpauit , quum non inuenuſſe prius in anti‑quis codici.legeretur.vt cauſa mali tanti oculos deiecta decoros, abſq; ſynalœpha,vt Hanc ſine me ſpem ferre tui,audentior ibo, & illud,externo commiſſa duci Æneia puppis,ac huiuſmodi ple raq; inuenio tamen ſcriptum in Roma.& alijs quibuſdam codic. antiquis,cauſa malis tantis,non quod hac emendatione verſum ſuſtentare arbitrarentur , ſed quia apud Donatum ita legi videa‑tur,quia multa acciderant mala,cum ea inquit,& Lauinia perge‑bat,quæ fuerat malis omnibus cauſa,ſi enim nuptiarũ eius con‑trouerſia non fuiſſet,tot nunq̃; extitiſſent aduerſa , ſed quãuis ita Donatus interpretetur,non facit tamen hoc, vt lectio ea,mali tan ti,ſtare nõ poſſit.⸢Et mœſtas alto fundũt de limine voces.) Anti qua aliquot exemplaria,de pectore,legunt,ſed cur.de limine , le‑gendum ſit,non ineptam affert Seruius rationem.⸢Armipotens belli præſes.) Dictionum,ordo in antiquis eſt codi.armipotẽs,pꝛæ‑ſes belli tritonia virgo.⸢Rutulum thoraca indutus.) Codices an‑tiqui ſunt,in quibus,inductus,habetur, inducere autẽ , & Plinio, & Suetonio tranquillo induere eſt . ⸢Campoq; potitus aperto.) In antiquis aliquot,potitur,eſt,verbi voce,quam lectionem,ſi di ligenter aduertas,Seruius etiam agnoſcit,dum docet,vnde poti‑tur pene vltima breui , & vnde hoc ea producta deſcendant.

⸢Turne,ſui merito ſiqua eſt fiducia forti, CAMIL.
Audeo,& Æneadum promitto occurrere turmæ:
Solaq; Tyrrhenos equites ire obuia contra.
Me ſine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros ſubſiſte,& mœnia ſerua.
⸢Turnus ad hęc,oculos horrẽda ĩ virgine fixus. POE.
⸢O decus Italiæ virgo,quas dicere grates, TVR.
Quas ve referre parem?ſed nunc(eſt omnia quando
Iſte animus ſupra)mecum partire laborem.
Æneas(vt fama fidem,miſſiq; reportant
Exploratores)equitum leuia improbus arma
Præmiſit,quaterent campos:ipſe ardua montis
Per deſerta iugo properans aduentat ad vrbem.
Furta paro belli conuexo in tramite ſyluæ,
Vt biuias armato obſidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe ſignis:
Tecum acer Meſſapus erit,turmęq; Latinæ,
Tyburtiq; manus:ducis & tu concipe curam.
[Sic ait,& paribus Meſſapum in pręlia dictis POE.
Hortatur,Sociosq; duces:& pergit in hoſtem.
Eſt curuo anfractu vallis,accommoda fraudi,
Armorumq; dolis:quam denſis frondibus atrum
Vrget vtrinq; latus:tenuis qua ſemita ducit,
Anguſtęq; ferunt fauces,aditusq; maligni.
Hanc ſuper in ſpeculis,ſummoq; in vertice montis
Planicies ignota iacet,tutiq; recęptus,
Seu dextra,lęuaq; velis occurrere pugnæ,
Siue inſtare iugis,& grandia voluere ſaxa.
Huc iuuenis nota fertur regione viarum,
Arripuitq; locum,& ſyluis inſedit iniquis.

SERVIVS.

¶Sui merito,ſiqua eſt fiducia forti.) Si vnuſquiſq; fortis ha bet aliquam confidentiam ex conſcientia fortitudinis ſuę,& ego audere non dubito. Forti autem bene dixit : nam fortis communis eſt generis. Hęc au tem hoc vult dicere nõ ſexum conſiderandum eſſe , ſed ro‑bur.⸢Occurrere turmę.) Equi tatui:nam partem ꝓ toto po‑ſuit.⸢Quas dicere Grates.) Se cundum theoricam diſciplinã dicit ſe verba inuenire nõ poſ‑ſe , quibus eius exprimat lau‑des:cum dixerit,O decus Ita‑liæ.Sic alibi,Quibus cœlo te laudibus æquem ? Cum præ‑miſerit,O fama ingens,ingen‑tior armis Vir troiane . ⸢Sed nunc.) Ordo eſt,Sed nũc me‑cum partire laborẽ . nam per Parentheſim dictũ eſt.⸢Quan do iſte animus eſt ſupra oĩa.) Ideſt,ſiquidem es magna:par tire autem ideò,quia illa dixe rat,Sola quæ Tyrrhenos equi tes ire obuia contrà.⸢Quate‑rent campos.) Ad camporum perturbationem.⸢Furta paro belli.) Inſidias.Salluſti⁹,Gens ad furta belli peridonea . ⸢Bi‑uias fauces.) Fauces dicuntur itinera inter duos mõtes,loca anguſta & peruia:dicta à fau‑cium ſimilitudine . ⸢Collatis excipe ſignis.) Coniunctis du‑cibus quos cõmemoraturus eſt.⸢Tyburtiq; manus.) Catil lus & Coras.⸢Ducis & tu concipe curam.) Sicut ego,nam nõ di‑cit ſicut Meſſapus aut alij,ne ei facere iniuriam videatur.Cõcipe autem,ſimul cum illis ſume.Con enim eſt cõiunctiua particula. Vnde & conuocari de plurimis dicimus.⸢Valles.) Metri neceſſi‑tate cõpellimur vt Vallis dicamus Statius,Vallis in amplexu ne‑morum ſedet,nam plenum eſt Valles,ſicut nũc Virgilius poſuit, quod ita eſſe diminutio indicat:nam vallecula,vt vulpes vulpe‑cula facit.Ergo in es,vel in is,quando vſurpatiue,quãdo natura‑liter exeant nomina,ſola diminutio indicat.ea autem quæ in es, exeunt longa ſunt omnia , ſi in genitiuo non creſcunt , vel labes, valles,vulpes,nã ſi creſcunt,breuia ſunt,vt miles militis . ⸢Quo ſemita ducit.) Legitur & Qua.⸢Aditusq; maligni.) Proprie Ob‑ſcuri: vt, Sub luce maligna.⸢Ignota.) Scilicet Æneæ.nam de Tur no dicturus eſt,Huc iuuenis nota fertur regiõe viarum.⸢Tutiq; recęptus.) Male quidã Receſſus legunt,nã Recęptus dicitur,quo ſe cito exercitus recipit . Vnde & ſigna recęptui canere dicun tur.⸢Seu dextra,leuaq; velis occurrere pugnæ.) Siue ꝑ val les,ſiue per mõtis radices,in‑certum eſt enim qua ſit ventu rus Æneas . ⸢Arripuitq; lo‑cũ.) Raptũ tenuit . ⸢Inſedit.) Proprie.nam Inſidere eſt do‑loſe aliquem expectare. vnde & inſidię nominatæ ſunt.

DONATVS.

¶Turne , ſui merito.) Omne poteſt videri,quod Camilla ĩ ipſo portæ limine excępit ex‑euntem ducens auxilia equi‑tum,accedẽre etiam eo,quod ei vltro pollicebatur operam ſuam: verum ne arrogãns eẽt, ſi diceret,quia fortis ſum , au‑deo prima Troianorum cœ‑ptis occurrere:poſuit ĩ medio dubitationem , vt nec Turni ſpem frangeret,nec ipſa aliqd ſuper altum duxiſſe videretur ait ergo, Turne . Cœpit à no‑mine.loquebatur.n.regina cũ rege,in quo ſi fortunæ partes inſpici placet,nõ errauit,ſi ani morum,recte etiam ſic nomẽ dixit,ſignum eſt quippe meræ beniuolentię,cum orationem futuram nomen ante venit.Si qua eſſe poteſt fiducia,inquit, in fortibus,ſpondeo me Tro‑ianis ire obuiam poſſe.Ecce ſi‑gnum primum audacię,vt nõ diceret expectaturam ſe,dum venirent : ſed occurſuram im‑minentibus tyrrhenis.Ecce & occurſuram ſeſe cõfirmat,& id ſolam eſſe facturam.ait eni.⸢Me ſiue prima manu.) Permitte , vt ego primas belli partes excipiã. ⸢Tu pedes ad muros ſubſiſte, & mœnia ſerua.) Vel quia pars eſt aliquanta victorię in conſeruatione ciuitatis, vel quia intra ipſam Lauinia & ſoceri fuerunt, debuit diligentius & cautius defenſari. Fuit igitur magnum conſilium fœminæ,vt ſuperaret ipſa tyrrhẽ nos,troes cũ Ænea,atq; Arcades,ac ſi ad muros accederent,Tur num inuenirent præſentem.⸢Turnus ad hæc oculos.) Horrendã dixit,quę ſine reuerentia videri non poſſet. Quũ,inquit, tales ani mos Turnus vidiſſet in virgine,ſtetit oculis fixis : placebat enim non tantum conſilium ſuum, verumetiam inſigne conſtantiæ,ad hæc ergo,quæ illa dixerat,ſic ipſe inſtituit loqui.⸢O decus Italię virgo.) Ecce dictio prolata in neceſſitate belli.vno enim verſu & dimidio laudem proſecutus eſt virginis,aſſerens eam ornamen‑tum eſſe totius Italiæ,& gratias in præſenti agit,atq; relaturum gratiam

gratiam ſeſe ſpondet & in generalitate breui totum comprehenſus eſt, quicquid exiſtimari poſſet, aut loqui. ☞ Sed nunc eſt oĩa.) Huius verſus ordinatio talis eſt. Sed nunc, quando ſuper omnia eſt iſte animus. ☞ Mecum partire labo.) Quia video te, inquit, animi virtute omnia ſuperare, nolo omnem laborem, ſed eius partem volo ſuſcipias: hoc ideo dixit, quia audentem ingentia nõ debuit onerare q̃ plurimis, laus miſſa eſt ꝓ perſona & ſexu, quia inconueniens fuit in fœmina corporis laudare virtutem. Laudationem eius ad animi bona conſultius reuocauit, quo virorum fortium exempla transferat. Incipit iam ipſe dicere cõſilia, & audentem inſtruere. ☞ Æneas vt fama fidem.) Vbi hæc vidit Turnus tanta animi feruere virtute, cœpit ei diſpoſitionum ſuarum ſecreta committere, relatio tamen ipſa nõ fabuloſa fuit, ſed tempori neceſſaria, loquitur, inquit, forma fidem rerum, res noua fuit vt fama loqueretur aliquando, quod credi debuiſſet, dicit iam vnde potuit fieri, vt fama illa veridica probaretur. Miſſiq; reportãt exploratores, quod dixit fama, hoc aſſerunt, inquit, & qui exploratum miſſi ſunt, perindeq; non creditum eſt temere, quod fama, pertulit: quia confirmatur aſſeueratione multorum, & eoꝝ, quorum officium eſt nihil nunciare, niſi quod ſit plena veritate ſuffulctum. nam inde hoc tractum eſt exploratorum nomen, quia explorata ferũt, hoc eſt comperta atq; diſcuſſa. Fidem bis debemus accipere, fidem attulit fama, fidẽ attulerunt exploratores. ☞ Equitum leuia im.ar.) Improbum dixit, ne inimicum ſuum ſine laceratione prætermitteret: vel inde improbum, quia bellũ prior repetebat. Leuia arma, hoc eſt expeditos equites præmiſit ad hoc ſolum, vt iaculis verberent campos oſtentationis cauſa, & propter tegendam fraudem, non tamen vt certamen inciperent. Proinde nullum aſſerebat eſſe terrorem, quando ille exercitus ad hoc venerat, vt ad præludendum potius quàm ad certamen exercendũ veniſſe videretur. ☞ Ipſe ardua montis Per de.iu.) Ipſe per montis deſerta & ardua ſuperans, hoc eſt ad ipſum cacumen aſcendẽs, tranſcenſo montis iugo ad vrbem venire diſpoſuit. Completa relatione diſpoſitionum partis diuerſæ, in qua oſtendit laborẽ Camillæ non fore oneri, ſuum vero vbi ipſe Æneas eſſet, futurũ eſſe maiorem: conſiliorum propriorum incipit partes intrare. ☞ Furta, inquit, paro belli.) Furtum belli eſt, quum non aperto certamine, ſed dolis & fraude ad victoriam tenditur. ☞ Deuexo in tramite ſyluæ.) Hoc erat furtũ belli, cui natura loci ſuffragabatur: qua Æneas cũ exercitu iter fuerat habiturus. Inducitur partis ipſius plena deſcriptio. Vtilitas enim conſilij apparere nõ poſſet, niſi noſceretur primo poſitio mõtium formaq; terrarum: ſed vitioſum fuit extendi narrationem eo tempore, quo celerius & dici omnia & fieri neceſſitas exigebat. Hanc tamen, quum oportuit exprimi, propter demonſtrandos Turni tractatus in inferioribus poſuit. ☞ Tu tyrrhenum equitem collatis excipe ſignis.) Hãc partem Camilla ipſa popoſcerat: ſed vt audacior redderetur, addidit eis, per quos ſecurior iret ad bellum. ☞ Tecum acer Meſſapus er.) Et ducẽ laudauit acrem dicendo, & turmas latinas affectu laudantis expreſſit. ☞ Tyburtiq; manus.) Ducis ſic medium eſt, vt ſine pronunciantis culpa vel ſuperioribus vel inferioribus poſſit aptari, quippe ſi dicatur tyburtiq; manus ducis, inepte dicitur, ſi ducis & tu concipe curam nõ erratur. Laudauit omnes, ne inertes ardẽti iunxiſſe videretur. ☞ Sic ait, & patribus.) Magna dictio, quæ nec repetit dicta, nec moram rebus vrgentibus fecit. ☞ Et pergit in hoſtẽ.) Completis, quæ fuerant tanta in neceſſitate mandanda, perrexit ad bellum. ☞ Eſt curuo anfractu vallis, &c.) Hæc eſt loci lata deſcriptio, melius poſita ex poetæ, quàm ex Turni perſona, in qua nihil aliud eſt, niſi quod pro vtilitate faciat inſidiantis: vt probare poſſet, quod dixit accommoda fraudi, armorumq; dolis. Vallis eſt, inquit, inter duo latera vſque ad radices montium preſſa curuo anfractu, hoc eſt flexuoſa, hanc tanta denſitate ligna ſylueſtria ramis ac frondibus veſtiebant, vt fidelis latebras dolis præſtare poſſet, & hoſtibus auferre proſpectum. quod alterum proueniebat ex multitudine arborum: alterum ex occaſione vmbrarum, quæ fundebantur ex frondibus. Coartata vero vtrinq; latera anguſtum intra ſe aditum tranſeuntibus parabant, nec ſinebant ire confertos, aut euagari ſi vellent, ingreſſus atq; egreſſus ſatis maligni, difficiles, atque contrarij, gradientibus. Hanc ſuper, ideſt ſuper hanc & ſpeculis, ipſe exponit quid ſit in ſpeculis dicendo, ſummoq; in vertice montis, De ſummo quippe ſpeculari quis poteſt, & longius videre. Ignotam planiciem dixit, quæ nulli eſſet cognita, aut quæ in imo conſtitutis ſuſpicioni eſſe nõ poteſt. Hęc opportune poterat ſuſcipere venientes atque occaſionem dare vel occurrendi hoſtibus dextra vel læua, vel ſaxa pernicioſa voluendi. Tutos ergo reddebat altitudo montis, & cõſtituta in ſummo planicies. dextra, inquit, ac læua, alteram vel vtranq; intelligere non poſſumus, niſi per eum, qui in illa planicie forte conſiſterit. Ipſe enim quum ſeſe conuerterit, læuum dextrumq; commutat. Sed poeta ſic læuam dixit, & dexteram, vt hanc aut illam intuens faceret. ☞ Huc iuuenis nota.) Vt oſtenderet loci difficultatem, multis generibus impeditam adiri non poſſe niſi ab his, qui eius aditus aut ſemitas noſſent. dixit Turnum eo peruolaſſe, vtpote qui iret ad cognita. Fertur dixit, vt celeritatem oſtenderet feſtinantis. velociter enim præueniendi fuerant Æneæ tractatus, ne ex parte Turni doli ac fraudis periret occaſio.

ASCENSIVS.

☙ Turnæ ſui merito, &c.) In hac parte habetur oratio Camillæ virginis ad Turnum: animum ſuum præſtantem & beniuolum explicantis: conſiliumq; de intercipiendo Ænea dantis: Turniq; honorifica ad eandem reſponſio. Deſcribitur præterea locus quidam inſidijs aptus. Sed cum nihil hic extet Donati. ☙ Ordo eſt. Ordo. O Turne (inquit Camilla) ſi qua.i. ſi aliqua fiducia ſui.i. bene fidei ſperandi de ſe eſt forti, ſcilicet cuicunq; ſiue viro ſiue mulieri, ego audeo & promitto occurrere turmæ Æneadum.i. Æneadarum ad vrbem ingruentium, & ego ſola audeo ire obuia contra equites tyrrhenos (Graphice exprimit poeta animum mulierum quæ ſi ſemel ad virilia opera tranſierint vltra viros audent, nihil vero audacius viragine bellatrice: vñ de Pentheſilea audetq; viris concurrere virgo. Sine.i. permitte me tentare manu prima pericula, ideſt experimenta aut tentamenta ſeu præludia belli, tu ſubſiſte, ideſt in inſidijs remorare, exiſtens pedes.i. pedeſter ſine equo ad muros.ſ. ciuitatis huius, & ſerua.i. cuſtodi mœnia Turnus fixus oculos.i. habens oculos fixos in virgine horrẽda.i. aut armis terribili aut veneratiõe colẽda, ſup. ait ad hęc.ſ. eius dicta. O virgo decus.i. ornamentũ Italię, quas grates.i. gratias parẽ.i. intendam & coner dicere ſup. tibi.ſ. verbis, ve pro vel quas parem referre.i. re ipſa exhibere & reddere? q.d. neſcio, ſed nunc (quãdo.i. quãdoquidem iſte.ſ. tuus animus eſt ſupra omnia.i. vincit omne genus beneficij quod in te conferre poſſem aut quia ſine pari magna es) Partire.i. cõdiuide mecum laborẽ. Æneas (vt.i. quemadmodum fama ſup. facit fidẽ.i. credulitatẽ, aut vt fama & exploratores miſſi reportant fidẽ.i. credulitatem & certificationẽ) improbus.i. improbandus & deteſtabilis graſſator, & prędo pręmiſit leuia arma equitum.i. velites hoc eſt equites leuis armaturę: qui ſup. vt quaterent.i. cõturbarent campos.i. eos qui in campis hoc eſt locis planis & capacibus ſunt, ipſe ſuperãs iugo.i. per iugum. q.d. collum, hoc eſt partem montis iuxta verticem, ſuperans inq; ardua deſerta.i. loca inuia & inacceſſa fere aduentat ad vrbẽ. Ego paro.i. prætendo furta belli.i. ipſum excipere aut adoriri inſidijs, vt.i. poſtq̃ ego obſidam.i. obſidebo, ſed à tertia coniugatiõe à ſido deduxit, in tramite.i. via qua tranſmeatur, ſyluæ.i. cui in ſylua eſt connexo.i. ſub rupe, aut vertice ſuſpenſo. obſidam inquit milite armato fauces.i. exitus ab ijs qui in ſylua ſunt, aut introitus ingredi volentibus biuias.i. in duas vias diuiſas, tu excipe.i. per inſidias cape & adorire, ſignis collatis.i. coniunctis ducibus.ſ. Meſſapo & Tyburto equitem tyrrhenum.i. tyrrhenum equitatum, aut tyrrhenos equites, Meſſapus acer.i. ſtrenuus & vehemens bellator erit tecum, & turmæ latinæ ſup. erunt tecum. & manus.i. exercitus Tyburti ducis ſup. erit tecum, & tu concipe curam.ſ. totius turmę ac equitatus. Turnus ait ſic atq; cohortatur Meſſapum in pręlia, ſcilicet obeunda, & ſocios, ſcilicet eius aut ſuos duces, ideſt ductores aliorum, hortatus dicit, ideſt admonet & animat in prælia dictis paribus.ſ. ijs quibus Camillam hortatus eſt, & ipſe pergit in hoſtem quo facto oſtendit ſe egregium ducẽ qui primus quod admonuit fecit Valles (ſic enim dicitur in nominatiuo ſingulari ſicut & vallis, vt apes & apis) accõmoda fraudi & dolis armorũ, Valles & vallis in noiandi caſu. ideſt armatorum eſt in anfractu, ideſt loco circumfracto.i. angulo, curuo.ſ. poſt rupem quem.ſ. anfractum, aut quam vallem, latus atrum.i. obſcurum vrget.i. ꝓmit & coarctat vtrinq;, ideſt ab vtraq; parte, frondibus denſis, quo.i. ad quem aut qua.i. per quã viam, ſemita tenuis ducit & fauces anguſtæ, ideſt meatus arcti ferunt.i. conferunt & conducunt, & aditus, ideſt acceſſus maligni.i. obſcuri, aut nimis arcti ſup. ferunt. Planicies ignota.ſ. Æneæ, aut occulta, iacet ſuper hanc.ſ. vallem in ſpeculis, ideſt loco apto ſpeculationi, & in ſummo vertice montis, & recęptus turi.i. recęptacula q̃ te tuta recipiant ſup. iacent vtrinq;: ſeu, ideſt ſiue velis occurrere pugnæ.i. in pugnã dextra.i. à dextra parte, ꝙ vel ſeu, aut vel, leua.i. ſiniſtra, ſiue velis inſtare, ideſt inſiſtere, iugis.i. per iuga & voluere.ſ. deſuper, ſaxa grandia, ſcilicet in aſcendentes hoſtes. Ipſe iuuenis.ſ. Turnus fertur regiõe viarum.i. per regionem viarum nota.i. notã ſibi, huc.i. ad hanc vallem, & arripuit.i. occu-

pluit locum, & inſedit. i. inſidias facturus locum cepit, ſyluis iniquis, quia videre permittunt & non videri.

PIERIVS.

¶ Occurrere turmę.) Romanus codex, turmis, habet: nũero multitudinis Seruius, turmæ ſingulari numero videtur agnouiſſe. Apud Donatũ vero, turmis, eſt plurale. ¶ Oculos horrẽda in virgine fixit.) Legẽdum omnino, fixus, ex antiquis exẽplaribus. ¶ Per deſerta iugo ſuperans aduẽtat ad vrbẽ.) Romanus codex. & antiqui aliquot alij, iugo ꝓperans, legunt. Quãq; &, ſuperans, in Mediceo, & in aliquot alijs antiquis habetur. Eſt &, aduẽtat in vrbẽ. hoc eſt aduerſus vrbẽ, vel in vrbẽ immiſſo exercitu. Sed ad vrbẽ, magis placet. Idq; agnoſcit Donatus, perinde ac etiam, ſuperans, ait enim ipſe per montis deſerta: ardua, ſuperãs, hoc eſt ad ipſum cacumen aſcẽdẽs, tranſcenſo montis iugo ad vrbẽ venire diſponit. ¶ Tyburtiq; manus ducis & tu cõcipe curam.) In antiquis aliquot codicibus, tyburni, ſcriptum obſeruaui. quod alio loco ſuperius adnotatum eſt, & dictionẽ ducis, varie punctis diſſitam, quũ nonnulli legant, tyburniq; manus ducis. aliqui, ducis & tu concipe curam. Ac tyburni quidẽ apud Donatum etiam habetur. quantum vero pertinet ad diſtinctionem, ante vel poſt dictionem, ducis, ad cis, adlinendam. Ait ille, ducis, ſic in medio eſt, vt ſine pronunciationis culpa, vel ſuperioribus, vel inferioribus poſſit aptari. Quippe ſi dicatur, tyburniq; manus ducis, recte dicitur. Si, ducis & tu cõcipe curam, non erratur, laudauit oẽs, ne inertes ardenti iunxiſſe videretur. ¶ Vallis accõmoda fraudi.) In aliquot antiqs exemplaribus, valles adcõmoda, legitur. & valles, nominatiuũ à valle agnoſcere videtur Probus, quãuis in vulgatis eius codi. neſcio quid deſiderarim, quum ibi de ijs loquatur, quæ terminant in, pes, longam: vt puppes, rupes, vulpes, quare videris: an ita ſit legendũ, pes, producta: latina: vel græca tertiæ ſunt declinatiõis, pis, facient genitiuo. Puppes puppis: vt valles vallis. ita rupes rupis, vulpes vulpis, aſpes aſpis. vel alia prorſus dictio, ſubſtituenda. ¶ Tennis qua ſemita ducit.) In antiquo codice Ro. & aliquot alijs, quo ſemita ducit, legit᷑: quã lectionẽ agnoſcit Seruius. ¶ Tutiq; receptus.) In veteribus pleriſq; codicibus, receſſus, habetur. Sed receptus, huic loco magis cõuenit, vt. ſ. oſtẽdat non tantũ ad erumpendũ & inuadendum hoſtẽ locum eſſe cõmodũ, ſeu dextra lęuaq; velis occurrere pugnæ, verũ etiã quo tuto ſe recipere poſſint, Atq; inſtare iugis, & grãdia voluere ſaxa, ſi forte eueniat. vt maiore hoſtũ vrgẽte vi repellantur, aut loco deijci tententur.

SERVIVS.

Velocem interea ſuperis in ſedibus Opim,
Vnam ex virginibus ſocijs, ſacraq; caterua,
Compellabat, & has triſteis Latonia voces
Ore dabat [graditur bellum ad crudele Camilla, DIA.
O virgo, & noſtris nequicq̃ cingitur armis,
Chara mihi ante alias, neq; enim nouus iſte Dianæ
Venit amor, ſubitaq; animum dulcedine mouit.
Pulſus ob inuidiam regno, vireſq; ſuperbas,
Priuerno, antiqua Metabus quum excederet vrbe,
Infantem fugiens media inter prælia belli,
Suſtulit exilio comitem, matriſq; vocauit
Nomine Caſmillæ mutata parte Camillam.
Ipſe ſinu præ ſe portans, iuga longa petebat
Solorum nemorum, tela vndiq; ſæua premebant,
Et circunfuſo volitabant milite Volſci.
Ecce fugæ medio ſummis Amaſenus abundans
Spumabat ripis, tantus ſe nubibus imber
Ruperat, ille innare parans, infantis amore
Tardatur, charoq; oneri timet, omnia ſecum
Verſanti, ſubito vix hæc ſententia ſedit.
Telum immane manu valida quod forte gerebat
Bellator, ſolidum nodis, & robore cocto,
Huic natam, libro & ſyluestri ſubere clauſam
Implicat, atq; habilem mediæ circunligat haſtæ,
Quam dextra ingenti librans, ita ad æthera fatur.
[Alma tibi hãc nemorũ cultrix Latonia virgo META.
Ipſe pater famulam voueo, tua prima per auras
Tela tenens ſupplex hoſtem fugit, accipe teſtor
Diua tuam, quæ nunc dubijs committitur auris.
[Dixit, & adducto contortum haſtile lacerto POE.
Immittit: ſonuere vndæ: rapidum ſuper amnem
Infelix fugit in iaculo ſtridente Camilla.

¶ Velocem interea.) Licet Interea particula negocia ſemp̃ prętеritis futura coniungat: tamen abruptus eſt & vituperabilis tranſitus, habet autem tales tranſitus & in ſuperioribus libris, & in ſequenti præcipue, vbi Iupiter appellat Iunonẽ. ¶ Opim.) Opim quando dicimus, Nympham ſignificamus ſi autem dicamus Opem, auxilium intelligimus. Terẽtius, Iuno Lucina fer opem, ſerua me obſecro. Opes vero numero plurali, cenſus accipimus, nam ops, terra eſt vxor Saturni, quam Græci Rheam appellant. ¶ Triſtes voces.) Habitum futuræ orationis oſtendit. ¶ Ore dabat.) Pleonaſmos eſt. ¶ Bellũ ad crudele Camilla.) Vno verbo exitum rei docuit. ¶ Noſtris nequicquam cingitur armis.) Noſtris, quibus vtraq; gaudemus, vt etiam ipſa habeat cauſam doloris & maioris iracundiæ. ¶ Neq; eni nouus iſte Dianę venit amor.) Firmiores enim antiquiores amicitiæ ſunt. Terentius, per amicitiam, quæ incœpta à paruulo cum ætate adcreuit. Similiter Iuuenalis, Ille excludatur amicus Iam ſenior, cuius barbam tua ianua vidit. ¶ Pulſus ob inuidiam.) Scilicet crudelitatis. nam ſequitur, Neq; ipſe manus feritate dediſſet. ¶ Antiqua.) Nobili vrbe, nã hoc Priuernum dicitur. ¶ Iuga longa.) Ideſt longe poſita, remotiora. Salluſtius, Et Metello procul à gente longa ſpes auxiliorum, ideſt longe poſita. ¶ Solorum nemorum.) Deſertorum. Terentius, Venit meditatus alicunde ex ſolo loco. Item ipſe, Nonne hinc deportarier in ſolas terras? ¶ Fugæ medio.) Dum fugit, inter fugam. nam figuratũ eſt. ¶ Charoq; oneri timet.) Anacreon φορτὸν ἔρωτος, ideſt onus amoris. ¶ Vix hæc ſententia ſedit.) Ideo Vix, quia naturale eſt vt quoties multa cogitamus, vix aliquid comprobemus. Vnde vera diſtinctio eſt, Omnia ſecum verſanti ſubito, hæc ſententia ſedit. ¶ Et robore cocto.) Aut antiquam haſtam fuiſſe ſignificat, nam multi temporis aliquid, recoctum vocatur. Horatius, Plenumq; recoctus Scriba ex quinque viro coruum deludet hiantem. Item Perſius, Vtra male vetus præ grandi ſubere coctum. Aut re vera cocto robore. haſtæ enim igni plerunq; durari cõſueuerunt. ¶ Huic.) Scilicet telo natã implicat. ¶ Libro.) Liber dicitur corticis pars quæ ligno cohæret. alibi, Alta liberaret in vlmo. Vñ & liber dicitur in quo ſcribimus, q̃a ante vſum chartæ vel membranæ de libris arborum volumina compaginabantur. ¶ Ipſe pater famulam voueo.) Bene Ipſe pater, quia authorandi poteſtatem niſi patres non habent. ¶ Voueo.) autem conſecro in tuum miniſterium. Vnde & Camilla dicta eſt, licet ſupra & à matre dixerit eſſe nominatam. Sed illud poetice dictũ eſt: nam Camilla, quaſi miniſtra dicta eſt, miniſtros enim & miniſtras impuberes, Camillos & Camillas in ſacris vocabant. Hinc & Camilla dicta. Vnde & Mercurius hetruſca lingua Camillus dicitur, quaſi miniſter deorũ. ¶ Sonuere vndæ.) Hic diſtinguẽdum. ¶ Infelix Camilla.) Non eo tempore quo euaſit, ſed nunc infelix plerũq; enim epitheta p̃ſentis temporis ſunt licet & peractis negocijs: vt in ſecundo, Infelix dũ regna manebant, Sæpius Andromache ferre incomitata ſolebat.

DONATVS.

¶ Velocem interea ſuperis.) Diana in cœlo poſita vnam ex virginibus, quas ſocias habuit quæ opis dicebatur, compellauit hoc eſt alloquuta eſt. Triſtis poſitum eſt, & remanſiſſe putatur incertum, an triſtes latonia virgo voces daret, an triſtis voces: dictum hoc melius aduerti non potuit, niſi morem poetæ retinentes, quem vbiq; ſeruauit, bis intelligamus triſtis: vt qualis anima fuit talia habuiſſe videatur, & verba proinde triſtis latonia voces triſtes emittebat. ¶ Graditur bellum ad crudele Camilla.) Et perſonam tetigit ſimul & cauſam: nam & quæ iret, & quo pergeret dixit, & futuri certaminis aduerſa monſtrauit. quippe ideo crudele bellum aſtruxit, non quo ſit aliquando non crudele, ſed ex quo ſignificaretur camillam non eſſe redituram, deniq; addidit, fruſtra eam diuinis armis inſtructam: vtpote cui ad conſeruationem ſalutis nõ eſſent pro futura, oſtendit poeta omni occaſione nullum deum opitulari cuiquam poſſe, quum vita hominis in vltimum cogitur

tur finem, deniq; alio loco nec ipſum Iouem filio ſuo ſarpedoni profuiſſe teſtatus eſt, hic ergo, quum poterat opis dicere, nihil eſt in hac cauſa metuendum, quoniam Camilla armis tuis defenditur, præuenit dicens: it ad bellum ex quo euadere non poteſt: neque ei proderit, quòd armis noſtris accincta eſt, ſigna dedit morituræ, non tamẽ nominauit, quod non valebat auertere. Noſtris, inquit, armis ſagittis, ſcilicet, quibus cũ Diana ſociæ virgines vtebantur. ¶ Chara mihi an.al.) Subtilis & honeſta comparatio. voluit enim alias multum ſibi caras eſſe, & Camillam cæteris multo cariorem: nec dixit carior, aut cariſſima, & tamen ipſam omnibus prætulit. ¶ Neque enim nouus iſte dianæ Ve.am.) Hęc fuit præcipui amoris gratia, quòd cæteris antiquior videbatur. Parit enim maiorem vetuſtas affectum, & beneuolentiæ meritũ temporis diuturna continuatione conduplicat, ſi hęc ſola fuiſſet amoris cauſa, ſatis abundaret ad incutiendum dolorem, cõgerit alias, vt probari poſſet, vnde illa carior ante alias haberetur ¶ Pulſus ob inui.reg.) Et caput incipit fabulæ, & ipſum primo virginis patrem, in quo reprehendi potuit, magna laude proſequitur, purgatq; eius perſonam. eſſe enim crimen poſſet, ſi cauſa non diceretur excluſi. male quippe mereri de ciuibus, & quod eſt deterius, vniuerſis notabile ſatis eſt, quomodo igitur iſte defenditur? pulſus eſt, inquit, regno: non pellitur quiſpiam, niſi interueniente violentia: violentiam non niſi eius iniuſtitia generat, qui meruit excludi, deniq; addidit ob inuidiam, vt oſtẽderet nullum expulſionis ſuæ præbuiſſe materiem: ſed illam vim ſuperbia potius ciuiũ & ſtudio æmulationis exortam. ¶ Priuerno antiqua metabus cu.ex.vr.) Ecce alia defenſio innocentiæ, vt ceſſiſſe potius malis & plurimis, quàm ob aliquod crimen iuſte videretur eiectus. ¶ Infantem fugiens. ¶ Magnam patris & multis modis aſtruit pietatem, quid enim, dum fugeret violentos, effecit? non aurum aut opes curauit, nõ ſaltem vitæ ſubſidia requiſiuit, eripuit filiam bello perditi regni ſolatium in ipſius ſalute conſtituens, infantẽ aduexit, magnum onus aggreſſus non corporis ſed ætatis, portabat enim talem, quæ adhuc fari non poſſet, & cui deeſſet nutricis auxilium, media inter prælia belli, ſic & alio loco ait. Illum ego per flammas & mille ſequentia tela. Eripui his humeris, medioq; ex hoſte recępi. Duo præcipui exempli, eripuiſſe, & portauiſſe, magnum alterum fuit, in quo portatus eſt ſenex debilis & ingentis corporis, & ideo tolerandus, quia pater: in altero, hoc eſt præſenti infans & ſine adminiculo nutricis vt dictum eſt, quæ non eſſet ferenda in fuga: & quæ requieſcendi gratia ſtratis, quæ deerãt reponi non poſſet: in qua tamen compẽſatio teneretur perditæ poteſtatis & familiaris rei, gratum in aduerſis paternis põdus, quod eo grauius, quia ſatis minimum fuit. quantæ enim ſollicitudinis ingruebat cura portare eam, quæ per ætatem periculis eſſet innumeris proxima? ¶ Matriſq; voc. Nomine caſmillæ.) Matris huic addidit nomẽ aliqua inde ſubtracta particula, vt Camilla potius, quàm Caſmilla diceretur, habiturus in exilio comitem itẽ filiam in appellatione infantis dulciſſimæ nomẽ vxoris. ¶ Ipſe ſinu præ ſe portans.) Diligentius hanc præ ſe portabat pater, quaſi adeſſent nutrices, quibus mos eſt infantes tergo geſtare, petebat autem ſolitudines nemorum, ne in manus perſequentium veniret cum filia ſua. ¶ Tela vndiq; ſæua pre.) Hoc eſt circumfuſo, quod eſt vndiq; tela ſæua, quæ necem inſontibus ferrent: nec tamen ipſa fuerant ſæua, ſed homines, qui ea portabant, omnis autem fugientẽ preſſerat deſperatio multis vndiq; armatis perſequentibus. ¶ Ecce fugæ medio.) Vbi ecce ponitur, eſt aliquid noui, vt plurimis locis expoſuimus, nam hoc loco deceptionẽ dicit occurriſſe torrentis. antequã, inquit, tuta fugiendo retineret, ad amaſenum fluuium venit, quem ſic repleuerat aquæ, vt ſummas eius ripas operuiſſent, nõ ꝙ ita perpetuus flueret: ſed quia ipſo tempore ſic pluuias caſus attulerat, vt congeſtum agmẽ vndarum opportunum tranſitum pernegaret. ¶ Ille innare parans.) Quum contra armatorum ciuium violentiam ſolum natandi ſubſidium ſupereſſet, obſtabat cariſſimi oneris cura. quomodo enim filiam præ ſe ferret, quum in eam corporis partem incumbendũ eſſet, qua potuit ferri, a dorſo vero, quomodo? quæ etiam modico hauſtu necari potuiſſet? aut impulſu præcipitis vndæ paternis viſceribus rapi? ¶ Omnia ſecum Ver.) Generalitas iſta intellectum latiſſimum tenet. Tantum enim pater aduertitur pro filiæ ſalute tractaſſe, quantum vnuſquiſq; potuerit coniectando colligere: addidit ſecum, in locis enim deſertis, quem habere conſiliarium poſſet? aut qui in tali cauſa patre cautior valuit reperiri? ¶ Subito vix hæc.) Ideo vix, quia occurrebant tractanti contraria: ideo vix quia, vt quod faciendũ tractando reperierat, id non temeritas ſed neceſſitas ingruens attuliſſe videretur, quũ dicit vix hæc ſententia ſedit, oſtendit etiam ipſam, quum diſpliceret temporis vrgente deſperatione, placuiſſe: non quo eſſet tuta aut certi euentus: ſed quia alia ſupereſſe nequiuerat, melius quippe fuerat incertis filiam credere, quàm retinendo infeſtis hoſtibus reſeruare. in incerto enim prouenire etiam proſperum poteſt, in aperto vero diſcrimine ac deſperatiõe pleniſſima nihil præter aduerſum. ¶ Telum immane manu.) Opportunitas duplex ac pręſentibus conſilijs congruens, nam & telum magni roboris fuit, & portator ipſe fortiſſimus. non enim tractari maxima ſpecies poſſet, niſi ei congrueret virtus plena geſtantis, obtulerat autem fortuna æſtuanti ſubſidium, quo inuentum potuiſſet impleri. neq; enim illud telum ipſius tẽporis fuit, aut præſentis neceſſitatis cauſa ferebatur: ſed ſtudio bellatoris iugiter atq; ex more ſeruato. ¶ Solidum nodis.) Ipſius haſtæ materies firma naturalibus nodis & ad fortitudinem artis quoq; ingenio roborata. Conſilij textum & inuentionem metabi non ante factum poeta retulit, ſed dum fit, quod admirabiliter fecit, ne dũ refert inuentam, & conſilij ipſius facta perſequitur. Vnam rem iterum diceret, quod eſt ſatis ſuperq; vitioſum. ¶ Huic natam.) Huic hoc eſt telo forti & ſolido, filiam ſuam, quam toto patris & caſus ſui ratione liberare cupiebat. ¶ Libro & ſyluestri ſubere.) Circumſpectum patrem cauta pietas fecerat, nam ex arborum cortice librum fecit quo infantem clauderet. Teneris enim membris neceſſarium adminiculum fuit, quo cõtineri poſſent & ad vlteriorem ripam integra peruenire, mediæ autem haſtæ iccirco implicatam nexuit, ne in vnam partem grauior optatum ſpatium tranſire non poſſet, habilem dixit bene compoſitam & prudenter aptatã. ¶ Quam dextra ingenti lib.) Quod fuit piiſſimi patris, & quod in poteſtate, habuit, fecit: euentum vero, quem in manu nõ habuit, credidit de cœlo poſcendum, tendẽs in altum dexteram, qua portabat infantem, recte dixit ad cœlum, quod deorum omniũ templum eſt, & rogatur, qui in tempore fuerit neceſſarius. ¶ Alma tibi hanc nem.) Dolentis & perturbati dictio, & eius, quem hoſtilis iam premebat exercitus, nõ potuit eſſe prolixi ſermonis: dicebat tamen concinnam laudem eius, quam rogabat præferens eã ſuis meritis & maternis. Suis hoc modo, ꝙ virginitatis honore polleret, ꝙ procul eſſet à luxurioſis voluptatibus, & delegerit ſyluas, in quibus eſſet aſperitas dura. Commemoratione vero materni nominis auxit laudem, vt alio loco priamidẽ poſuit & alia: quæ nata es, inquit, ex latona, quia laudantis vox eſt, & laudis partes in ſola appellatione nominis poſuit, nos poſſumus ſentire, quæ potuerunt apertius dici, nam & regalis fuit, & magna, & gemino partu felicior mater, vtpote quæ Apollinẽ Dianamq; peperiſſet, præcipuos, ſcilicet deos, & exercitatos in iaculis & ſagittis, in ꝓnominibus videamus, quantum ſit pondus. Tibi ait, quæ ex latona naſci meruiſti, tibi ſorori Apollinis, tibi quæ maieſtate numinis fulcta es: tibi cui ſeruire debeat filia mea, tibi, quæ potes ſeruare periclitantem. Videamus quid ſignificet hanc, hoc eſt quam in periculis poſitam non reliqui hoſtibus meis, quam ſolã habeo quæ eſt ſolatium calamitatum & exilij mei, quam fiducia tui cõmitto incertis, vt euidentiſſimam fugiat mortẽ. Ipſe pater famulam voueo, qui donandi & vouendi habeo poteſtatẽ. ſic, inquit, tibi hanc voueo, vt deſinat mea eſſe filia. Æquius. n. patri videbatur, vt viueret, eſſetq; in obſequio deæ, quàm cum ipſa libertate acerbo periret interitu, quod autem dixit, voueo, non de futuro locutus eſt, ſed de præſenti, & perfecto. In promiſſione quippe poſt euentũ proſperum poſſet mutare ſniam: poſt tranſlatum vero donum nihil cogitare, quod admitteret fraudẽ. ¶ Tua prima per auras.) Quum haſta eam teneret innexam, ſic locutus eſt, quaſi ipſa haſtam ſuis manibus regeret. ¶ Tela tenens ſupplex.) Quæ te verbis meis rogat, & tibi eſt ſupplex, non quemquã perſequitur, ſed infeſtos cupit euadere. ¶ Accipe teſtor Diua tuam.) Teſte te tibi tranſcribitur, iudicio meo accipe non promiſſam, ſed traditione perfecta iam tuã. ¶ Quæ nũc dubijs com.au.) Nõ temeritatis eſt, quod aeris incerto cõmittitur, ſed fiducię nominis tui, ſerua iam tuã, ſerua tuo nomini potẽtięq; cõmiſſam. ¶ Dixit, & addu.) Tanto. n. fortius aliqd iacitur, quanto magis manus retrorſum fuerit ducta, deniq; ſubnexuit. ¶ Sonuere vndæ.) Vt aquã quoq; ipſam mittẽtis vim fortitudinẽq; ſenſiſſet, contortũ accipiendũ eſt, oculoꝝ & animi ſollicita deſtinatiõe libratũ. ¶ Rapidum ſu.am.) Infelicẽ recte poſuit nõ ideo, qa fugit, & euaſit hoſtes: ſed quia illa ętate tot pericula ſuſtinere cõmeruit. Primo oĩum infelix, ideo ꝙ in ipſo ſuæ natiuitatis exordio in ſedibus patris amiſſam ẽt matrẽ orare nõ potuit, ꝙ adhuc infans exercitũ ciuiũ habuit inimicum: quod cũ ingẽti eius periculo patriã perdidit pater: opes quoq; & regnãdi potentiã, vel ꝙ ſine adminiculo nutricis euecta eſt in ſolitudines & longinqua terrarum, ꝙ occurrẽte inundatione torrẽ

tis ad ipſam mortem plena deſperatiōe perducta eſt.dehinc quod in ipſo iactu diuerſis potuerit periculis premi,nā & cadere in vndas cū iaculo potuit:& ſi tranſiſſet terræ collidi,certe q̄ periculo ſum fuit haſtę iactu liberari quę auſpicio humanæ necis facta eſt, non ſalutis.Omnis hæc deſperatio eo tendit,vt Metabi & Camillæ appareat meritum,& Dianę potentia.Infelicē aūt ſummatim vult eſſe Virgilius,quod inde euadit,vnde potuit mori.

ASCENSIVS.

¶Velocem interea,&c.) Facta digreſſione deſcribit ſtudiū & genus Camillæ.Vnde Donatus.excuſat exilium Metabi q̄ non ſua culpa ſed inuidia.i.ſuperbia ciuium ſit pulſus,& fugiēs non opes ſed filiam eripuerit,hac cauſa Dianę fauorem meruit.Telū immane,quia bellator.Nā opus fuit ingenti telo & bellatore.i.viro forti ad rem perficiendam.Hæc ille.¶Ordo eſt.Latonia.i.Latonę filia Diana compellabat.i.allocuta eſt interea.ſ.dum hæc à Turno fierent,in ſedibus ſuperis.i.in cœlo opim.ſ.nympham venatricē,& ideo velocem,vnam ex virginibus ſocijs.ſ.Dianę & ex caterua ſacra.i.de choro Dianæ ſacrato,& dabat ore.i.eloquebat,has voces triſtes.i.triſtitiæ indices.O virgo.ſ.opi.Camilla gradit̄ ad bellum crudele,quia fatis ipſi per id mortem minātibus,& cingitur noſtris armis.i.ſagittis.nequicq̄.i.fruſtra,quia illis ſe defenſura non eſt exiſtens mihi chara.i.dilecta,ante alias.i.plus q̄ aliæ mortales.ſ.nec.i.& non etenim pro quia iſte.i.de quo me loqui audis, amor non venit Dianæ.i.mihi nouus.i.recēs & pauloante hac inceptus,& ſup.non mouit.i.affecit animum dulcedine ſubita,q.ſ.cito perire poſſet ſed ſup.antiqua & inueterata.Et docet quomodo.Nam Metabus pater Camillæ cum.i.quando ipſe pulſus ob inuidiam non ob demerita,& ob vires ſuperbas.ſ.ciuiū aut ęmulorum regno priuerno.i.priuernati aut pulſus regno.ſ.ſuo excederet priuerno appoſitorie vrbe antiqua.i.nobili & q̄ diu regnauerat,ſuſtulit.i.furtum & in humeris tulit inter media prælia belli fugiens.i.cum fugeret ſup.Camillam infantem ſ.adhuc comitē i.vt eſſet comes exilio.ſ.ſuo,& vocauit ſup.eam Camillā nomine matris Caſmillæ.ſ.nomine.& hoc pte mutata,qa ablata.s.litera,a prima ſyllaba.Ipſe.ſ.pater portans.ſ.filiā ſinu.ſ.ſuo hoc eſt inter brachia,præ ſe.i.ante ſe petebat longa iuga nemoꝝ ſolorum.i.deſertorum tela ſæua.i.ſæuorum hoſtium ipſum perſequentium præmebant ſup tunc eum vndiq̄.i.ex omni parte,& volſci.ſ.priuernates,volitabant.ſ.circa eum milite.ſ.ſtipendiario circunfuſo vt ſic non ſit euadendi locus.Ecce.q.d.præter opinionem & expectationem Metabi,Amaſenus.ſ.amnis aut fluuius ſpumabat abūdans.i.ſuperfluens ſummis ripis ſup.in medio fugæ.i.cum metabus exiſtens in medio fugæ peruenıſſet tranſiturus ad eum,quia tantus.i.tam copioſus imber.i.præceps pluuia omnia imbuēs ruperat.i.diſſoluerat ſe nubibus.i.per nubes ruptas deſcenderat.Ille.ſ.pater,parans innare.ſ.in Amaſeno amore infantis.i.vt ſaluet infantem,tardatur.i.impeditur amore infantis,quia noluit eam derelinquere,& timet oneri caro.ſ.filiæ quam in ſinu gerebat.hęc ſententia.i.ſequens ſedit.i.placuit & cordi fuit vix.i.cum difficultate ipſi verſanti.i.agitanti ſecum.i.in animo ſuo omnia.i.omnes modos ſe & filiam ſeruandi,ſubito,ideſt præcipitanter,Accipit ſup.

ſup.(nam antecedens ponitur ſine verbo)telum immane.i.valde magnum quod ipſe bellator gerebatur forte manu valida exiſtēs ſolidum.i.integrum & durum nec poroſum aut cauernoſum ſed firmum nodis.i.quia nodoſum erat,& robore cocto.i.igni aut fumo indurato,& ipſe implicat.i.implicando illigat,huic.ſ.telo hoc eſt haſtæ,natam.i.filiam ſuam Camillam,clauſam libro.i.interiore cortice,& ſubere.i.ligno leui quod faciliter ſupernatat qđ nunc in crepidis videmus & ſandalijs:ſylueſtri.i.è ſyluis rapto:quia cū præter ſpem auctus eſſet,amnis non attulerat ipſum ſed inuenerat,atq̄ circūligat.ſ.natam habilem.i.portabilem per aquas,mediæ haſtę.i.ad mediā haſtā,quam.i.haſtam,ipſe librans.i.iaciendā verſans fatur ita ad æthera alma virgo latonia.i.latonæ filia Diana,cultrix nemorum.i.habitatrix ſyluarum,ipſe.i.ego pater.i.qui maximam habeo in eam poteſtatem,voueo.i.dico & conſecro tibi hanc.ſ.filiam meam famulam.i.miniſtram,ipſa tenens per auras.i.expoſita aeri:tua tela.i.iacula tibi ſacra,fugit ſupplex,hoſtē ſ.populum perſecutorem accipe ò diua teſtor.i.obteſtor tuam.i.tibi deuotam & dedititiam:quæ cōmittitur nūc auris dubijs.i.de quibus dubitandū eſt an incolumem redituræ ſint.Dixit.ſ.Metabus.i.finiuerat iam preces,& immittit.ſ.in auras haſtile cōtortū.i.impulſum,lacerto,ideſt brachio adducto.Vndæ.ſ.Amaſeni ſonuere.ſ.ex impulſu,& ipſa Camilla infelix,ſcilicet futura,aut infelix,quia ad exitium matus reſeruata,fugit ſuper amnem rapidum.ſ.Amaſenum in iaculo ſtridēte.i.alligata iaculo ſtridenti,ad quod eam alligauerat pater tectam ſubere vt ſi forte in amnem incidiſſet nec ad vlteriorem ripam iacta fuiſſet:à ſubmerſione per haſtā & ſubere protegeretur.

PIERIVS.

¶Vnā ex virginibus ſocijs ſacraq̄ caterua.) Romanus codex pręter q̄ impreſſa omnia exemplaria & aliquot alia manu ſcripta legit,vnā ex virginibus ſacris ſociaq̄ caterua.Sed altera lectio magis placet eruditioribus ingenijs.¶Triſtis latonia voces ore dabat.) Romanus codex triſti ore legit,cui aliquot etiam alij manu ſcripti non ſunt diſſimiles.Seruius tamē triſtis voces mauult,triſtis & donatus,qui dubitari ait,vtrum triſtis latonia,an voces triſtis dicendum ſit,ait vero morem poetæ retinendum,quē vbiq̄ ſeruauerit,bisq̄ intelligendum triſtis,vt qualis anima fuit talia habuiſſe videatur & verba,dicendum itaq̄,*triſtis latonia*,voces triſtis emittebat.¶Nomine caſmillæ mutilata parte Camillam.) Vnde caſmillæ nomen quod nonnulli cōmenti ſunt,deſumptum ſit,In nullo adhuc veterum codicum deprehendi.In aliquot aūt omnino antiquis,Quaſmillę ſcriptum inueni,in aliquot alijs abſurdiora quædā.Sed.n.antiquiora illa exemplaria quæ præcipue ſequimur,caſmillæ legunt,quodq̄ nonnulli codices,mutilata habēt,vetuſtiores pene omnes mutata ſcriptū oſtendunt.Non tamē diſplicet,mutilata,quia Donatus ait,matris huic addidit nomen aliqua tamē ſubtracta particula,vt Camilla potius q̄ caſmilla diceretur,Habiturus in exilio comitem itē filiam,& in appellatiōe infantis,dulciſſimæ nomē vxoris.¶Amaſenus abūdans.) In antiquis codicibus,habundans,cū adſpiratione ſcribitur,veteribus eam nonnullis verbis applicare ſuetis,quo ea incitatius enunciarentur.

At Metabus,magna propius iam vrgente caterua,
Dat ſeſe fluuio,atq̄ haſtam cum virgine victor
Gramineo donum Triuiæ de ceſpite vellit.
Non illum tectis,vllæ non mœnibus vrbes
Accæpere,neq̄ ipſe manus feritate dediſſet:
Paſtorum & ſolis exegit montibus æuum.
Hic natam in dumis,interq̄ horrentia luſtra
Armentalis equæ mammis:& lacte ferino
Nutribat,teneris immulgens vbera labris.
Vtq̄ pedum primis infans veſtigia plantis
Inſtiterat,iaculo palmas onerauit acuto,
Spiculaq̄ ex humero paruæ ſuſpendit,& arcum:
Pro crinali auro,pro longæ tegmine pallæ,
Tygridis exuuiæ per dorſum à vertice pendent.
Tela manu iam tum tenera puerilia torſit,
Et fundam tereti circum caput egit habena:
Strymoniamq̄ gruem,aut album deiecit olorem.
Multæ illam fruſtra Tyrrhena per oppida matres

SERVIVS.

¶Non illum tectis,non vllæ mœnibus vrbes Accæpere.) Non mirū hunc à nulla ciuitate ſuſceptum,nam licet Priuernas eſſet,tamē quia in Thuſcorū iure pene omnis Italia fuerat,generaliter in Metabū omnium odia ferebantur,nā pulſus fuerat à gente Volſcorum, quæ etiam ipſa Hetruſcorū poteſtate regebatur:quod Cato pleniſſime executus eſt.Vnde & iſta,Multæ & illam fruſtra Tyrrhena per oppida matres Optauere nurū:quod nō pcederet niſi inter eos eſſent iura connubij.¶Non mœnibus vrbes Accæpere.) Nō tectis,non mœnibus:hoc eſt nec in ciuitates,nec in priuatā admiſſus eſt domū.Et ſic iſte etiam in prio ſeparauit,Vrbe,domo ſocias.Sciendum aūt mœnia abuſiue dici

dici oīa publica ædificia:vt,Diuidim⁹ muros,& mœnia pandimus vrbis,nam ꝓprie Mœnia,ſunt tātum muri dicti,q̄ſi munia à munitione ciuitatis.¶Manus dediſſet.) Conſenſiſſet:& hoc dicit,Etiam ſi qui eū voluiſſent ſuſcipere,ille tamē eorū conſortia morum feritate fugiſſet.¶Paſtoꝝ & ſolis exegit montibus ęuum.) Et paſtorum æuum exegit in mōtibus ſolis.i.paſtorali vſus eſt vita.¶Armentalis equæ.) Indomitæ.Vnde ſequitur,Et lacte ferino.¶Veſtigia plātis iſtiterat.) Signa pedum p̄mis plātis expreſſerat,nā hæc ſunt veſtigia, imagines pedū:vt,Semeiam prædā & veſtigia prima relinquens.¶Palmas onerauit.) Onus enim eſt quicquid teneris iponit̄ manibus.¶Pro longæ tegmine Pallæ.) Palla ꝓprie

Optauere nurum: ſola contenta Diana,
Æternum telorum, & virginitatis amorem
Intemerata colit, vellem haud correpta fuiſſet
Militia tali, conata laceſſere Teucros,
Chara mihi comitumq; foret nunc vna mearum.
Verum age, quandoquidem fatis vrgetur acerbis,
Labere nympha polo, fineſq; inuiſe Latinos,
Triſtis vbi infauſto committitur omine pugna.
Hęc cape, & vltricem pharetra deprome ſagittam,
Hac quicunq; ſacrum violarit vulnere corpus,
Tros, Italuſue, mihi pariter det ſanguine pœnas.
Poſt ego nube caua miſerandæ corpus & arma
Inſpoliata feram tumulo, patrięq; reponam.
¶ Dixit, at illa leues cœli demiſſa per auras POE.
Inſonuit, nigro circũdata turbine corpus.

prie eſt muliebris veſtis deducta vſq; ad veſtigia. vñ ait Longæ, ſic ſupra, Pallam ſignis auroq; rigentem. ¶ Strymoniamq; gruẽ.) i. Thraciã, à fluuio Strymone. Sane ſciendũ poſſe dici hic & hęc grus. ¶ Olores.) Latine ita dicimus, nã cygni Gręce dicũtur. ¶ Multæ illã fruſtra.) Anteq̃ rẽ diceret pręiudicauit ſic Salluſtius, Falſo queritur de natura ſua genus humanũ, nã anteq̃ diceret q̃ritur, dixit Falſo. ¶ Matres.) Inter matrẽ, & matremfamilias hoc intereſt: quod Mater, eſt præter illã ſignificationẽ, quæ eſt ad aliqd, quæ tantum cõuenit in matrimonium: Materfamilias vero illa dicitur q̃ in matrimoniũ conuenit per coemptionẽ. nam per quandam iuris ſolennitatem, in familiam migrat mariti. ¶ Æternum.) Æterne. nã nomẽ eſt ꝓ aduerbio. ¶ Conata.) Cum conaretur. ¶ Fatis vrgetur acerbis.) Oſtendit etiam deſyderia ex fati neceſſitate deſcẽdere. ¶ Cõmittitur omine pugna.) Pro cõmittetur. ¶ Hæc cape.) Generaliter dixit arcum, pharetram, vt ſequentia indicant, nam dicit, Et vltricẽ pharetra deprome ſagittam. ¶ Vltricem.) Nomina in x terminata ablatiuũ ſingularẽ in e, mittunt: genitiuum vero pluralẽ in um, exceptis his quæ ſunt omnis generis: vt felix, nam & ab hoc felici, & horum felicium facit. Lucanus Felici non fauſta loco tentoria ponens, quod receptum eſt ideo quia genitiuus pluralis à nominatiuo plurali minor eſſe nõ debet, ſed aut par, aut maior vna ſyllaba, & quia à neutro facit felicia, felicum dicere nõ debemus, ne propter alia genera huic præiudicemus, nanq; ab eo quod eſt felices, vt felicium dicamus, ratio patitur: vna enim creſcit ſyllaba ab eo quod eſt felicia, vt felicum dicamus non procedit, ne minor ſit genitiuus nominatiuo plurali. Similiter & vltricium & victricium dicimus: licet in his neutrum genus in numero ſingulari non inueniatur. ¶ Violarit vulnere corpus.) Quia dixerat ſacrũ. ¶ Tros, Italus ve mihi.) Si ſimpliciter accipimus, ſic intelligimus Siue eam Troianus interemerit, ſiue aliquis de Æneæ auxiliis, namq; alij volũt Aruntẽ de Turni eſſe partibus, & indignatum fœmineum ſexum plus in bello potuiſſe, q̃ viros, quã rem hic dicit perſtrinxiſſe Virgilium: & re vera ſic vbiq; loquitur, vt incertum ſit Aruns de cuius partibus fuerit. Vnde eſt & illud, Da pater hoc noſtris aboleri dedecus armis. ¶ Pariter.) Similiter, vno modo: & eſt antiquũ. ¶ Miſerande corpus.) Hæc œconomia, præiudicia nominãtur, quoties negocij futuri exitus tollitur, vult enim nos de Camillæ cadauere nihil vlterius expectare, ſicut fecit in p̃io, Tu faciem illius noctẽ non amplius vnam Falle dolo. Quod pręmiſſum, ſuſtulit cõmemorationẽ quando vel Cupido receſſerat, vel Aſcanius ſit reuerſus. ¶ Arma Inſpoliata.) Aut indetracta, aut ipſius inſpoliatæ. ¶ Nigro circundata turbine corpus.) Quia ad mœrorẽ luctumq; deſcendit. Contra in octauo, vbi ad lætitiã deſcendit Venus, claro eam nymbo circundatam dicit: vt, At Venus æthereos inter dea candida nymbos.

DONATVS.

¶ At Metabus magna.) Quum ſubiaceret oculis metabi periculum euidentiſſimum fluminis, & aliud vrgeret à tergo, aggrediẽdum alterum fuit, vt alterum vitaretur, verum quia ex altera parte manifeſta pernicies imminebat: in alteram vero nõ deerat ſpes optata tranſeundi, dedit ſe fluuio conſentiens. ſ. aquę, vel maxime quia vlterior pars iam retinebat infantem, dat ſeſe fluuio, non ſolum illud ſignificat, quòd in fluuium ſeſe coniecit, verumetiam, qua arte fluminis impetum natando tranſijt: dedit ſe fluuio conſentiens aquæ vt dictum eſt, vt paulatim in obliquum tendens amnem turbidum perſecaret. ſi enim contra amnis impetum niteretur, & laborare plurimum & maiorem vim ſuperare nõ poſſet: arte ergo & ſubtilitate completum eſt. ¶ Atque haſtam cũ virgine.) Quũm haſtam miſſam ſupra poeta deſcriberet, non dixit, quali euentu peruenit, ſed quia nouerat diſpoſitionem ſuam pater, miſit hanc partem, vt in euulſione eius, & præſens factum & præteritum demonſtraret, haſtam, inquit, cum virgine, vt hoc quoque palam fieret, quòd ita vti haſtæ fuerat colligata peruenit. Virginem dictam voto patris & ſpe accipiendum eſt, nõ ætatis puellæ dictante ratione, victor gramineo de ceſpite vellit, victor dictus eſt, non quòd aliquos in certamine deiecisset: ſed quòd euadendo cum filia ciues ſuperaſſet infeſtos. Ceſpite vellit gramineo, ceſpes omnis ex congregatione plurimarum herbarum & aggeſtione commixta pulueris ſolidatur, plus tamen ſi ſtat ex gramine, quod eſt natura duriſſimum, eo igitur fauore numinis dilata eſt haſta, vbi fortius fixa conſiſteret: ne è laxatis terræ morſibus lapſa ipſi perniciem inferret infanti: quid vero fortiter illiſerit ceſpiti, vno verbo monſtratum eſt, quod eſt, vellit. nam non vellitur, niſi quod habet aliquam difficultatem, & extorquetur magis quàm euellitur loco, donum triuiæ de ſceſpite vellit. Melius dictum eſt, donum triuiæ, quàm ſi dixiſſet, filiam ſuam vellit. conſecrata enim in alterius poteſtatem & naturam tranſierat, vel maxime traditiõe perfecta. ¶ Non illum tectis.) Noluit ire ad aliquam ciuitatem, aut in priuatorum tectis aut mœnibus publicis propter cauſam fugæ & filiam nutriendam hoſpitari, vel quia pudebat eum ſolum videri poſt regnum ſeruientem ſordibus & cunis infantis. ¶ Neque ipſe manus.) Nec conſenſiſſet feritate paſtorum vitam ducere, hoc eſt viuere paſtorum more, qui ferarũ more ſolitudine ac ſyluis tranſigunt vitam. ſequitur. ¶ Et ſolis exegit montibus æuum.) Et omnem vitam ſuam in ſolitudine montium ac deſertione tranſegit, quod imitatus eſt metabus. Poteſt & ſic intelligi, ſolis montibus, vt nullo tempore vitæ ſuæ reliquerit montes propter prædictas cauſas pudoris, ſcilicet & timoris. ¶ Hic natam.) Duo propoſuit, locum & perſonam. reſpondit loco, vt oſtendat, quid ſit hic, vel quem laborem pertuliſſet ille in montibus nutriens filiam vagientem. ¶ In dumis.) Ecce non tantum deerant ſtramina, quæ iacenti ſubdi potuiſſent, verumetiam dumi ſupererant, qui nocerent. ¶ Interq; horrentia luſtra.) Quũ ſint luſtra, in quibus feræ cubitant, merito metuenda adiecit, horrentia, vt illa oſtenderet ferarum fuiſſe maiorum, quibus acrior natura eſt, nec minus etiam illud expreſſit, quid ſit, ſolis montibus, vtpote qui eſſent ſine homine, beſtiarum immanium cauſa. Venit iam ad perſonæ rationem, vt demonſtraret quemadmodum in tam dura vaſtitate regionum puella nutrita eſſet. ¶ Armẽtalis equæ, inquit, mammis & lacte ferino Nutribat.) Alebat filiam non humano lactæ, quia deerat, ſed ferino, duplex ratio eſt cur equam dicere voluit feram, vna, quia in illis locis cum feris degebat indomitis: altera, quia equinum genus veteres ferum dicebant, quia nondum humanis vſibus ſeruiebat, ſed hoc loco ferinum lac debemus accipere eius, ſcilicet animalis, quod eẽt aſperum, & locis regionibuſq; reſpondens. ¶ Teneris immulgẽs vbera labris.) Hoc vult poeta moſtrare, quòd etiam in hac parte metabo tanta alendæ filiæ difficultas occurrerat, vt niſi ipſe per ſe labris puellæ vberaq; ſeruata moderatione mulxiſſet, alimonia ad eam peruenire non potuiſſet. Hoc ideo pater ſollicitus faciebat, quia, quod fuit ei grande & aſperum, tenera adhuc infantis labra ſuſtinere non potuerant; nec fauces admittere copiam, quam præbebat, armentale animal ideo poſuit, ne in totum videretur agreſte, ac ſi mulgeri non ſineret, expreſſit obſeſſum multis periculis & caſibus fatum, nunc ad eam acceditur partem, vt palam fiat poſſe naturam conſuetudine commutari, nam quum eſſet fœmina & amplitudine generis potens eam locorũ qualitas & vſus viuendi ſic ſolidam reddidit, vt omne quod ſibi natura dederat, reſpueret. ¶ Vtq; pedum primis.) Mox vt ſtare potuit pedibus ſuis, inſtruit eam pater portare, quod iaceret, neque enim fuit in illis locis fœmina, quæ incipienti lanam monſtraret, aut telam. Docuit eam pater, quod præbebat locus, non quod ſexus exigebat, & perſona diſcentis. ¶ Spiculaq; ex humero.) Vt portaret manibus ferrum miſſile, & humeris arcum & pharetram ſuſtineret. ¶ Pro crinali auro.) Ad eorum vicem, quibus ſe aptare fœminæ conſueuerunt, venantium iuuenum ſumebat ornatum, nam pro auro, quod addi capitibus virginum ſolet, proq; Palla tygridis pellis per dorſum fundebatur à vertice. ¶ Tela manu iam tũc.) Tantum proficiebat in eo, quod producebatur ſtudio, vt iam tela iaceret manu, & lapides ageret funda. ¶ Strymoniaq; gruẽ.) No-

uerat iam in illa ætate deſtinata percutere, denicq; ictibus ſuis aut gruem deiecit, aut cycnum. Pulchre ac ꝓprie poſuit, deiecit. aues enim in volatu percuſſæ non capiuntur, ſed cadunt. capi enim dicuntur, quum viſco aut retibus tenentur, aut laqueis. ❡ Multæ illam fruſtra.) Iam felici rumore ita percrebuerat, vt multas illā matres nurum fruſtra conſtaret optaſſe, quum nō dicit quorum quantorumue oppidorum, nec ipſarum definit numerum matrum, plus vult intelligi, quoniam generalitas latitudinem intellectus ſemper & vbicq; complectitur, dicendo autem fruſtra, cito oſtendit nullam nuptias eius impetrare potuiſſe. Matres hoc loco, nō vt alibi mulieres, propter deſignationem ſexus debemus accipere: ſed veras matres. nulla enim nurum quærit, aut poſtulat, niſi quæ ſit mater adoleſcentis. ❡ Sola contenta Diana Æter. telo.) Pulchre amaſſe eam dicit, ſed non illam partem amoris eē ſectatam, quę eam ab armorum ſtudio ad vſum domeſticum vel lanarum penſa reuocaret, aut quæ virginitatis honores auferret. me, inquit, diana prætulit cunctis, me perpetuitatem intemerati pudoris deligere maluit, & non telas amare ſed tela. ❡ Vellē haud correpta fu.) Nō ſic Dianę Camilla diſplicet, ꝙ trāſducta ſit amore bellandi: ſed ꝙ auſa ſit bello prouocare Troianos: tale procul dubio crimen admittens, quod nec ipſa poſſet Diana defendere, aut proprio ſubleuare præſidio, quod potuit laceſſere, hoc fuit in offenſione grauiſſimum, venire quippe ad bellum, quum deſit cauſa bellandi, culpæ eſt maximę, & prouocare felices extremæ dementiæ. Teucrorum nomen cum ingenti poſuit laude, nam illis & virtus cum felicitate ſupererat, & ijs fato ac dijs volentibus regnum Italiæ debebatur. Et Lauiniæ matrimonium totum nouerat Diana per potētiam numinis, & ſciebat ſacrilegium eſſe, ſi quis cōtra teucros arma ſumeret, aut belli certamē intraret, quod vero ait, conata, oſtendit in audendo difficultatem & auſus huiuſmodi non ſecuturos effectus. conatus enim ſecundum Salluſtianum etiam morem, cœpta ſignificat, non tamen impleta. ❡ Cara mihi comi. q; ſo.) Si hoc, inquit, nō feciſſet, poſſet adhuc mihi cara & comes eſſe cū cæteris. Hęc dicendo oſtendit mox eſſe perituram: ſed quod fuerat luctuoſum, amātis animo nominare nō potuit. ❡ Verum age.) Quia potuit dici, cur nō ſubuenit periclitanti? aut eam non ſubtrahis bello? ad hoc reſpondētis partibus functa, extremis, inquit, fatis vrgetur, nullo pōt auxilio ſubleuari, qa neceſſe eſt fieri, quod fatorū ratione debetur. ecce nec tunc ſaltem felix Camilla, nam perit in armis, quæ tot pericula & innumeros caſus, quum adhuc vagiret, euaſit. Verum age, cœperat dicere, verum age, & iterū dictis hortari: ſed vbi hoc dixit, interpoſuit cauſam mittendi, & tunc redijt ad ea, quę mandabat, nos iungamus, quod poeta neceſſaria ratione ſeparauit, & ordinemus ſenſum. ❡ Labere nympha polo.) Perſequamur nūc ſingula, vt dictorum vim referemus. Verum age labere nympha. Iubentis eſt age, tamen etiam hortātis, miſcere enim debuit cum authoritate beneuolentiam, vt impleretur facilius, quod volebat. ❡ Labere nympha polo.) Et relicto interim cœlo labere ad eas Italiæ partes, in quibus infelix geritur bellum quo Camilla peritura eſt. ❡ Hæc cape.) Hæc tecum, inquit, porta. Verum quia incertum fuit, quę tradita viderentur. totum enim generalitas obſcurauerat, ſubiecit ea, quibus oſtenderet data. ❡ Et vltricem pharetra deprome ſagittam.) Magna breuitas, & compendioſa dictio, in qua pars dicitur traditorum, & tamē intelligitur totum, quam dicit enim deprome ſagittam, & non nominat pharetram, oſtendit euidentius quæ dediſſet, arcus quoque non eſt facta commemoratio, ſed tamen intelligitur datus, nanque dixit. ❡ Hac quicunque ſacrum.) Sacrum, inquit, violarit vulnere corpus, & de morte tacuit, ne omen quanuis peritură facere videretur. Ideoq; violarit, poſuit, quaſi leuiter læſerit, nec dixit quicunq; eam occiderit. ❡ Poſt ego nube caua.) Solatia ſunt iſta fati extremi, quæ quum fiunt viuorum potius officia probant, nihil ſentiētibus mortuis. quid enim conſequeretur Camilla, ſi percuſſor eius interiret? quid ſentiret, ſi arma non perderet? quid haberet commodi, ſi funus occiſæ ferretur ad patriam? ſed hæc iccirco commemorauit, ne in totum ei, propter quam dolebat, defuiſſe videretur. ❡ Dixit.) Hoc eſt compleuit Diana, quæ voluit. ❡ At illa leues.) Leues dixit remota ſegnitia properantē ad ea implenda, quę Diana mandauerat. ❡ Cœli demiſſa per auras Inſo.) Quidquid de ſummo fuerit emiſſum, neceſſe eſt, vt det ſonitum, & ventū ſibi ex aere conciliet: ſed huic Dianę auxilio magis videtur eſſe procuratum, vt facilius perueniret ad terras, & deuenientem cerneret nullus:

ASCENSIVS.

❡ At Metabus, &c.) Docet Diana, q̄ reliqua egit metabus quomodo videlicet ſe in amnē immiſit, & receptā filiā in ſyluis educauit. Admonetq; opim, vt quicunq; lætaliter vulnerauerit Camillam morte ſua illius necē luat. De quibus nihil habemus Donati. Sed ordo eſt. At. i. ſed metabus. ſ. volſcorum rex & pater Camillę, magna caterua. ſ. hoſtiū vrgēte iā propius dat ſeſe fluuio. i. in fluuium, atq; ipſe victor. i. voti compos, vellit de ceſpite. i. terra herboſa, in quam haſtam infixerat, vellit dicit. i. auellit haſtā cum virgine. i. ad quam Camilla erat alligata, haſtam dicit appoſitorie, donum triuiæ. i. Dianæ gramineum, ideſt de gramine auulſum, vrbes vllæ. i. quæcunq; in Italia eſſent, non accæpere, illum ſ. Metabum, tectis. i. priuatis hoſpitijs, & non accępere mœnibus, ideſt publicis hoſpitijs, aut tota vrbis capacitate nec ipſe dediſſet manus. i. nō ſeſubdidiſſet, recipere volentibus, feritate. i. præferitate ſua, & exegit æuum paſtorum. i. more paſtorum in mōtibus ſolis. i. deſertis. Ipſe nutribat hic. i. in ſolis montibus natam. i. filiā ſuam in dumis & inter luſtra. ſ. ferarum, horrentia. i. aſpera, & inculta mammis equæ armentalis indomitæ, & quæ gregatim inter armenta verſabatur, & pro. i. lacte ferino. i. equæ ferę, immulgens vbera. ſ. equę labris teneris. i. in labia tenera Camillę, vtq;. i. & poſtq; infans. ſ. Camilla inſtituerat veſtigia pedum ꝑmis plantis. i. ſignauerat veſtigia ꝑmo ingreſſu, ipſe onerauit palmas. i. manus eius iaculo acuto. i. ſagittis aut telo venabulo, & ſuſpēdit paruæ. i. ipſi cū adhuc eſſet parua ſpicula. i. iacula acuta, ſeu tela & arcū, ex humero. ſ. prominentia, & exuuię tygridis. i. pellis tygridis deuictę, & ab ea abſtractę vt exuuię ab hoſte detrahi ſolēt, pēdēt illi à vertice per dorſum ꝓ auro crinali. i. loco reticuli aurei, quo virgines crines ſeu capillos ſuos alligant: & pro tegmine. i. veſtitu ſeu cooperimento Pallę. i. veſtis muliebris, longę. i. ad talos vſq; demiſſę. Ipſa torſit iam, tum. i. cū adhuc eſſet infans, manu. ſ. ſua, tela puerilia. i. pueritiæ apta. & egit circū caput fundā. i. inſtrumentum effundēdi atq; iaciendi lapidē habena. i. loro quo habetur. i. tenetur, tereti. i. rotūdo in longum, & deiecit gruem ſtrymoniā. i. threiciā, in ſtrymone thraciæ palude verſari ſolitam, vel illi ſimilem, aut olorē album, aut quia omnis adultus albus eſt, aut iam adultū, quia recēs nati ſunt coloris picei, quē griſſeū vocant. Multæ matres. ſ. familias & nobiles matronæ optauere fruſtra qa nolebat nubere, illam. ſ. Camillam nurum. i. filiorum ſuorum coniugem, per oppida tyrrhena. i. q̄ habitant in diuerſis oppidis tyrrhenis: ſed, ſupple ipſa contenta ſola Diana. i. me & prę́ſidio meo colit amorē æternum. i. æterne duraturum, aut colit æternū. i. æterne ſeu æternaliter, amorem telorum. ſ. venatoriorum & virginitatis exiſtēs intemerata. i. intacta & incorrupta. Ego vellē ꝙ ſup. haud. i. non fuiſſet correpta. i. ſimul cum alijs rapta & implicita, militia tali. ſ. quam latini contra fata gerunt, conata. i. dum conaretur laceſſere. i. ꝓuocare & moleſtijs afficere, teucros. i. Troianos. Quis ſup. ipſa foret. i. eſſet mihi nunc chara, & vna comitum mearum: verū age (adhortandi vox) quandoquidē ipſa vrgetur fatis acerbis. i. immaturis, & ineuitabilibus: ò nympha. ſ. opi. labere. i. leniter deſcende polo. i. cœlo, & inuiſe. i. intrinſecus viſita, & ſcrutare fines. i. limites latinos. i. latinorum vbi ipſa triſtis cōmittitur. i. ſtatim committetur pugnæ, omine. i. cum omine infauſto. i. infelici: quia interimenda eſt. (Potius dixero vbi ipſa triſtis. ſ. propter infelicem rei exitum ſicut contra læti inducti ſunt teucri ꝓpter futuram lætitiam vt in primo. Vix è conſpectu ſiculę telluris in altum, Vela dabant læti. qua cōmittitur infauſto omine triſtis pugnæ, qa tunc non diceretur, cui cōmittatur) Age inquit, cape hæc ſ. tela, & deprome hæc pharetra. i. de pharetra hanc ſagittam vltricem. i. vindicatricem necis eius, quicūq; violauerit vulnere. i. vulnerauerit, corpus ſacrum. i. mihi dicatū, tros. i. ſiue ſit Troianus, ve ꝓ vel Italus. ſ. tyrrhenus, det pariter. i. pari forma, pœnas ſanguine. ſ. ſuo fuſo. Ego feram. i. afferam aut inferam tumulo. i. in tumulum. poſt, ideſt poſtea q̄ interfecta fuerit, & vindictā feceris, corpus & arma inſpoliata. i. nō ablata per ſpoliationem, caua nube. i. exiſtēs tecta in nube concaua, & reponam. i. reſtituam patriæ ſcilicet ſuæ vnde exultat dixit, ſcilicet Diana: at. i. ſed illa. ſ. Opis nympha leuis. i. celer aut agilis inſonuit per auras cœli, aut per auras cœli: leuis. i. cito credentis, circundata. i. circum induta corpus ideſt habens corpus aſſumptum turbine nigro, quia ad rem lugubrem deſcendit.

PIERIVS.

❡ Iaculo palmas onerauit acuto.) Romanus codex. Oblongus, Mediceus, pluresq; alij peruetuſti, palmas armauit, legunt, quod nō ſine proprietate dictum eſt, & in Donati codice reperitur. Sed enim Seruius onerauit, agnoſcere videtur, dum ait. Onus eſt quicquid teneris manibus imponitur. ❡ Quandoquidē fatis vrgemur acerbis.) In antiq́s aliquot codicibus legere eſt fatis vrgemur iniquis. Sed vtcūq; placuerit, acerbis aut iniq́s, non laboro, ſane vrgemur:

gemur: perſona prima mihi videtur etiã Seruius agnouiſſe cũſcripſit. Oſtendit et deſideria ex fati neceſſitate defendere. Cæterũ qđ Seruius ad deſyderiũ refert, cur non potius ad amorẽ, & ſympathiam quandã referamus? vt. ſ. vrgemur fatis acerbis dixerit, vti q̃ pati, cũ ea, calamitate affici ſibi videretur, quæq; Camillæ aut acerba, aut iniqua imminebant, ea diana impendere ſibi exiſtimabat. ✔ Tros Italuſve.) In Roma. cod. legere eſt, tros Italuſq;, & eodem mõ etiam ſuperius, ſed ve diſiunctiua melius. Illud quoque animaduertendum, quod vulgata quædam exẽplaria. Hanc quicunq; legunt, antiqua, hac, habent, ſcilicet ſagitta. In aliquot aliis, ac, particula coniunctiua vt ſit mandati ſumma, Hæc arma cape, ſagittam deprome, ac quicunq; ſacrum violarit vulnere corpus, det ſanguine pœnas.



At manus interea muris Troiana propinquat,
Hetruſciq; duces, equitumq; exercitus omnis,
Compoſiti numero in turmas, fremit æquore toto
Inſultans ſonipes, & preſſis pugnat habenis
Huc obuerſus, & huc, tum late ferreus haſtis
Horret ager, campiq; armis ſublimibus ardent.
Necnon Meſſapus contra, celereſq; Latini,
Et cum fratre Coras, & virginis ala Camillæ
Aduerſi campo apparent, haſtaſq; reductis
Protendunt longe dextris, & ſpicula vibrant:
Aduentuſq; virum, fremituſq; ardeſcit equorum.
Iamq; intra iactum teli progreſſus vterq;

SERVIVS.

✔ Hetruſciq; duces.) Hetruria dicta eſt, q̧ eius fines tenebãtur vſq; ad ripam Tyberis. Et quaſi ἑτερούρια, & per ſyncopam ἑτρούρια. Nam ἕτερος eſt alter, & ὅρος finis vocat. Roma enim antea vnam tantũ Tyberis ripam tenebat. Iuuenalis, Et quæ imperii fines Tyberinũ virgo natauit. ✔ Cõpoſiti numero.) Ideſt rationabiliter: vnde & ſępenumero dicimus, ideſt frequenter & rationabiliter. hinc eſt, Tum vero in numerum, ideſt in rationem & rhythmũ. vnde & metra, numeros dicimus. vt, Numeros memini, ſi verba tenerem. Sane modo generalis eſt deſcriptio equeſtris certaminis: paulo poſt deſcedit ad ſpecialem, ſicut fecit in quinto & de curſoribus & de nauali certamine. ✔ Horret ager.) Terribilis eſt. Eſt aũt verſus Ennianus vituperatus à Lucillio dicente per irriſionẽ debuiſſe eũ dicere Horret & Alget. Vñ Horatius de Lucillio, Non ridet

Subſtiterat,ſubito erumpunt clamore,frementesq;
Exhortantur equos,fundunt ſimul vndiq; tela
Crebra,niuis ritu:cœlumq; obtexitur vmbra.
Continuo aduerſis Tyrrhenus,& acer Aconteus
Connixi incurrunt haſtis,primiq; ruinam
Dant ſonitu ingenti,perfractaq; quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt:excuſſus Aconteus
Fulminis in morem,aut tormento ponderis acti,
Pręcipitat longe:& vitam diſpergit in auras.
Extemplo turbatæ acies,verſiq; Latini
Reijciunt parmas,& equos ad mœnia vertunt.
Troes agunt,princeps turmas inuaſit Aſylas.
Iamq; propinquabant portis:rurſusq; Latini
Clamorem tollunt,& mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt,penitusq; datis referuntur habenis.
Qualis vbi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terras,ſcopulosq; ſuperiacit vndam
Spumeus,extremamq; ſinu perfundit arenam,
Nunc rapidus retro,atq; æſtu reuoluta reſorbens
Saxa fugit,littusq; vado labente relinquit.
Bis Thuſci Rutulos egere ad mœnia verſos:
Bis reiecti armis reſpectant terga tegentes.
Tertia ſed poſtq̃ congreſſi in prœlia,totas
Implicuere inter ſe acies,legitq; virum vir:
Tum verò & gemitus morientū,& ſanguine in alto,
Armaq;,corporaq;,& permiſti cæde virorum
Semianimes voluuntur equi,pugna aſpera ſurgit.
Orſilochus Remuli(quando ipſum horrebat adire)
Haſtam intorſit equo,ferrumq; ſub aure reliquit,
Quo ſonipes ictu furit arduus,altaq; iactat
Vulneris impatiens arrecto pectore crura:
Voluitur ille excuſſus humi.Catillus Iolam,
Ingentemq; animis,ingentem corpore,& armis
Deijcit Herminium,nudo cui vertice fulua
Cæſaries,nudiq; humeri:nec vulnera terrent:
Tantus in arma patet.latos huic haſta per armos
Acta tremit,duplicatq;,virum transfixa,dolorem.
Funditur ater vbiq; cruor:dant funera ferro
Certantes,pulchramq; petunt per vulnera mortem.

verſus Ennij grauitate minoris. ¶ Campiq; armis ſublimibus ardent.) Reſplēdent. ¶ Celeresq; Latini.) Alludit ad militiam Romanā:nanq; & equites habuit Romulus,vt illo diximus loco,Tercentum ſcutati omnes Volſcente magiſtro, quos celeres appellauit, vel à celeritate,vel à duce Celere,q dicitur Remū occidiſſe,in cuius gratiæ vicē à Romulo fieri tribunus equitum meruit. ¶ Ala Camillæ.) Eqtatus.Alæ aūt dicuntur equites, ꝙ alarū vice pedeſtrē exercitū tegunt. ¶ Intra iactum teli.) Vnde poſſet haſta emiſſa in hoſtē venire, hinc traxit Statius vt diceret, Quale q̃ter iaculo ſpatiū ter arundine metas. Et Enniana eſt oīs hęc ambitioſa deſcriptio. ¶ Præcipitat.) Pro præcipitatur. ¶ Reiiciunt parmas,& equos ad mœnia vertūt.) Reijciunt,retro agunt. Sane nūc fugiunt non timore, ſed lege pſ ſiandi. Salluſtius, More equeſtris prælij ſumptis tergis ac redditis. ¶ Mollia.) Domita, domitorum.ſ. ¶ Superiacit vndam.) Super ſcopulos vndam iacit,nam more ſuo dedit,verbo detractā nomini ꝓpoſitionem. ¶ Sinu.) Curuatiōe & flexu vndarū. ¶ Extremā.) aūt ad illud pertinet quod ait ſupra, Pœnitusq; datis referūtur habenis. ¶ Æſtu reuoluta reſorbēs Saxa,fugit.) Æſtus ꝓprie eſt maris īcerta cōmotio. ¶ Vado labente.) Hypallage,pro labens ipſe per vadū. ¶ Et ſanguine in alto.) ἐμφατικῶς cædis oſtēditur magnitudo. ¶ Haſtā intorſit equo.) Figurate.nam intorqueo in equum dicimus: vt, In latus, inque feri curuā compagibus aluum Contorſit. ¶ Sub aure reliquit.) Ex vulneris genere fulgentem ipſum intelligimus eſſe percuſſum. ¶ Voluitur ille excuſſus humi.) Humi voluitur.nā Excuſſus per ſe plenum eſt. ¶ Deiicit Herminiū.) Nomē hoc de hiſtoria Romana eſt, nam cū Coclite contra Thuſcos Lartius & Herminius ſteterunt tēpore quo pons ſublicius rūpebatur, vnde & eū plurimū laudat, ac ſi diceret, Talis,qualis ille fuit. ¶ Tantus in arma patet.) Tantū patebat in vulnere.i.in hoſtilia tela totus patebat. ¶ Per armos.) Abuſiue,nam proprie Armi quadrupedum ſunt.

DONATVS.

¶ At manus interea.) Reliquum eſt hoc ſuperioris deſcriptionis, quam imperfectam dimiſit,vt Camillæ fabulam diceret, q̃ ſubtracta,ſi prima pars atq; iſta iungatur,nō erit diuiſa narratio.ſupra.n.dixit,Nuncius ingenti per regia tecta tumultu & creuit magnisq; vrbē clamoribus implet inſtructos acie tyberino à flumine teucros Tyrrhenāq; manū totis deſcēdere campis,hic dicit,at manus interea muris Troiana ꝓpinquat,Tyrrheniq; duces equitumq; exercitus omnis. Vt appareat integrari poſſe narrationē, ſi Camillę fabula ſubtrahatur,veniebant igitur ſic muris propinquātes,vt ceſſante officio nuncij videri poſſent in ęqualitate camporū,vſq; adeo manifeſti,vt quieſcerent,& quēadmodū inſtructi accederent ſingulorū non negaretur aſpectibus. ¶ Necnon meſſapus contra.) Quam pulchra q̃; diuerſis ornatibus ſingulorū exercituum facta deſcriptio? Ibat Troianorū manus & cæterorū equitum digeſta per turmas,premebant equi & preſſis habenis frenorum impatientes reſiſtebant mutātes terga huc & illuc omnis autem ager armis ardebat, haſtis in ſublime porrectis, at in altera

parte videbantur illi, quos cū Camilla dimiſerat Turn9,meſſapus,ſcilicet & Latini, cæteriq;,quorum,ſuperius meminit,omnes ibant cum impigra celeritate,vt hoſtem ad patriā venire non finerent:haſtas geſtantes dextris retrorſum adductis:ſpiculaq; vibrātes,magna ſubtilitas dicentis & eloquentiæ copioſa ſubſtantia,vt in deſcriptionibus partium nihil diceret ſimile ibant prædicti duces venientibus obuij,& contra muros poſiti,quid agerent in campo facillime videbatur. Ibant vibrantes ſpicula ita crebro motu,vt ea iam crederentur eſſe miſſuri. ¶ Aduentusq; virum.) Aduentus,non ad patriam,ſed inter ſe. Sequitur enī. ¶ Iamq; intra iactū.) Progreſſus iam vterq; exercitus fuerat,& icc irco creſcebat fremitus equorum,& animis ferebantur: quia qui ſunt ex vſu bellorum, ſciunt quando ſibi certandum ſit,ſciunt,quādo arripi poſſit initium belli. Vbi ergo tantum inter vtrunque exercitum remanſit ſpatij,vt tela vtrinque miſſa peruenire in alteros poſſent,ſubito erumpunt clamore,furentesq; exhortantur equos,hortamenta vocis icc irco adhibētur,vt excitentur etiam inuiti. Iſti hortabantur, qui iam furentes erant & in belli certamen exire cupientes, talis eſt & vox,quæ mittitur,antequā certamen initietur, vt hortamento ſit ſingulis,& plurimū in auſus validos impellat armatum. ¶ Fundunt ſimul vndiq; tela.) Ecce quantum poteſt ante certamen clamor.nō enim incaſſum emittitur,inde quippe naſcuntur incrementa virtutis,& neceſſitas plena pugnandi,inde timidis pauor accedit,inde fortibus vires augentur, non ergo miſſa ſunt tela,ſed fuſa,vt niues:nec ab vno aut ex vna parte,ſed ſimul ab omnibus,veniebant autem niuium more,prębebat hanc ſpēm candor ferri,& telorū diffuſa congeries. ¶ Continuo aduerſis.) Hoc dictū eſt more bellantiū,nā primi aliqui audaciores erūpūt:quos cæterā pubem ſequi cōueniat. Tyrrhenus igitur & acōteus cū ſingulis ex diuerſis partibus eruperāt haſtis tāto impetu atq; ictu,vt ruinę more cecidiſſent,deniq; ait. ¶ Primiq; ruinam.) Expreſſum eſt eorū factum,qui ſibi fuerant obuij. Equi, inquit,ipſorum colliſis inter ſe pectoribus magnum emiſerant ſonitū,quo facto excuſſus eſt ancoteus fulminis in morem,aut tormento ponderis acti. Quum pectus pectori fuiſſet illiſum,quum aconteus excuſſus dicitur ſimilitudo fulminis data eſt, aut certe ponderis alicuius,quod truditur argumento violentiaq; tormenti. ¶ Præcipitat longe.) Impleuit partes excuſſi dicēdo,longe fractus eſt,in tantum vt habuiſſet ſpatium moræ,quo in aere cōcluderet vitam, & ante moreretur quàm ruina corporis ſui premeret terram, tyrrhenum periſſe impulſu ruinæ deſcriptæ intelligendum eſt. ¶ Extemplo turbatæ acies.) Ecce poſt duorum congreſſum, vt diximus, omnes cū ingenti perturbatione motæ ſunt acies. ¶ Verſiq; latini.) Latini maiorem metum apud ſe eſſe fugiēdo teſtati ſunt,nā & reiecerant parmas & equos conuerterant,vt murorū ſibi firmitate cōſulerent. ¶ Troes agūt.) Agi dicūtur pecudū greges,quū de loco trahūtur ad locū,quātū igitur in latinis militię dedecus fuit,vt non tm̄ ferri,verū agi more mutorū aīalium & ipelli viderentur. ¶ Princeps tur.in.a.) Primus inuaſit turmas.

quis.n.metueret fugiētes? ¶ Iam propinqua.) Vbi iam latini proximi eſſe cœperant portis, reſumpta audacia & proprio intellecto dedecore, repente ad pugnam cum clamore conuerſi ſunt. ¶ Hi fugiunt.) Hoc eſt troiani. ¶ Penituſq; datis re.ha.) Debuerāt etiam celerius remeare in campum, ne locorū conditione aut aliquibus inſidijs caperentur: vel maxime recurſu inſperato decepti. ¶ Qualis vbi alterno.) Proprijs & ſignatis verbis expreſſa cōparatio, qua oſtenderetur alternus impetus, ſpatium, & alterna receſſio. nam reuera ſic ex alto impellitur mare: vt properātes fluctus in vltimas arenas vſq; tendant: atq; idē explicatis lapſibus eodem, vnde venerant, referantur linquentes ſaxa, quæ fuerāt ſupergreſſi. ¶ Bis tuſci rutulos.) Quod id factum ſit tuſci, inqt, bis rutulos egerunt ad mœnia: bis reiecti ſunt, ita tamen cauti, ne inſequens hoſtis auerſos opprimeret, aut feriret. qua cauſa reſpectabant hoc eſt retrorſum attendebant, & ſcutis terga propria tuebantur. Par fugientium numero putatur eſſe cōditio. bis.n. fugati ſunt rutuli, bis tuſci: ſed in eo rutulorum turpius factum deprehēditur, quia ſcutis terga contexerant, ne auerſi cęderentur. ¶ Tertia ſed poſtquā.) Tertio certamine ad verum ac potiorem conflictū ventum eſt. nam & confuſæ ſunt partes, & vnuſquiſq; vir virum ſibi, cū quo certaret, facta prius exploratione, deligebat. quales putamus electos, niſi eos, qui poſſent facile ſuperari? nullus.n. deligit à quo poſſit occidi. ¶ Tum vero.) Ideſt quādo ad tertiā congreſſionem acceſſum eſt, & ad id ventum, vt ſinguli cū ſingulis congrederentur. ¶ Et gemitus morientum.) Quando non dictū eſt, qui magis in plurimis cæſi ſint, intelligēdum eſt, cladē illam partium fuiſſe nō partis. ¶ Orſilochus remuli.) Cœpit ſpecialiter in aliquibus oſtēdi, quid ſit, legitq; virum vir. nam orſilochus remulum cum vellet occidere, ne temere fortiorē peteret, dolo efficere cōtendit, quod implere non potuit. haſta igitur caput eq ſub aure percuſſit tanto impetu, vt ferrum perſeueraſſet in vulnere. ¶ Quo ſonipes ictu.) Ne remaneret obſcurum, qd' dixit arduus, addidit. ¶ Altaq; iactat vulneris impatiēs arrecto pecto. crura.) Quum inimicum telum & dolorem ferre non poſſet, percuſſus ſonipes erigebat in ſublime ſuum pectus, & crura poſterioribus tantū pedibus nitens. ¶ Voluitur ille ex.hu.) Vſq; ad hāc partem deſcriptus eſt, vt oſtenderetur prouolutus ad terram. vox autem eius cōſecuta intelligitur, potiuſq; videretur: voluitur ille excuſſus humi: non terrę excuſſus voluitur, ſed in terrā venit, quū dorſo equi fuiſſet excuſſus. ¶ Catillus iolā.d.) Deijcit, & ad iolā pertinet, & ad herminium, quos catillus occidit. Herminium laudat, quem aſſeruit ingētem fuiſſe, animo, armis, & corpore. Hęc laus in honorem victoris poſita eſt, qui talem valuit ſuperare. indicia ſubnectit virtutis eius, & animi. ¶ Nudo inquit, cui ver.ſul. Cæ.) Hæc fuit probatio nudi capitis, quia capilli eius patebant in tm̄, vt eorum color quoq; flauus cerneretur. ¶ Nudiq; humeri, nec vul.ter.) Incedebat etiam nudis humeris, nullum gerens vulnerum metum. ¶ Tantus in arma patet.) Quātum audax & nudus ex ea corporis parte, qua facillus potuit peti, tantum ad expediēdam mortem opportunus & patens: ¶ Latus huic haſta per armos.) Latitudinis non incaſſum facta cōmemoratio eſt. Facilius enim præbet vulneribus locum, qui ampliſſimi corporis ſpatiū dederit. Fuit igitur occaſio occidendi talem, qui per temeritatem nudus ibat ad bellum, & ad excipiēdum vitę meritum afferebat lati corporis molem. ¶ Fundit.) Neceſſario poeta confugit ad generalitatem, ne & ſibi prolixitatis morā, & legentibus tędiū pareret. qū.n. tam ingentis pugnæ & tantorū populorum cędes ſpeciali deſcriptione percurrerent? quo in genere dictiōis nihil amplius poteſt ſentiri, q̄ legitur. generalitas vero, qa nullis terminis clauditur, infinitam habet æſtimationem. tantaq; poteſt eſſe, quantā eam valuerit oſtendere, qui tractarit. concluſio ergo iſta melior fuit, quæ narrationi veluti quendam faceret finem, & initium alteri daret. multum quippe adiuuat legentis animum diſſimilitudo quæſita per tranſitum, & in ipſa continuatione referentis procurata varietas. vtraq; tamē aliquid ſimile referēti neceſſaria eſt. ſed neutra debet eſſe ſeparata ab altera. ſpecialitas qppe habet deſcriptionum moram: generalitas quippe affert celerem relationibus finem: & dum nihil tangit nihil videtur emittere. videamus tamen, quid ſit poeta in ipſa generalitate complexus. Funditur, inquit, ater vbique cruor. oſtenditur in latitudine diffuſi vtriuſq; exercitus vna ſimul animorum pręſumptiōe pugnari. ¶ Dant fu. ſer. Cer.) Neceſſe enim fuerat interire q̄ plurimos, vbi ſolum fuerat ferrum. ¶ Pulchramq; petunt per vuln. mor.) Pulchra mors eſt eius, qui in acie cadit, & dum cominus cōcertat, occumbit. eſt enī turpis mors eius, q fugiens perit. appetebāt ergo oēs ſine trepidatione diſcrimen, & ex cōtrario euentu inſignē exitū vitæ.

ASCENSIVS.

¶ At manus interea, &c. (Narrat quomodo exercitus Ænee ad vrbem aduenit. & quomodo acceptus eſt ab latinis qui iam exierant de qua re cum nihil ſit Donati. ¶ Ordo eſt. At.i. ſed manus Troiana ideſt exercitus Troianus paratus manu concertare, propinquat muris interea.i. dum Opim demittebat Diana: & duces hetruſci, ſupple appropinquant, & omnis exercitus equitum propinquant (nam collectiue aut conceptorie loquitur) compoſiti numero ideſt ſecūdum numerum debitum in turmas. Sonipes, ſcilicet equus inſultans fremit toto æquore.i. campo ęquo & plano, & pugnat.i. facit pręludia pugnæ, aut potius obluctatur & repugnat, habenis preſſis, ideſt compreſſis ne in hoſtē ruat, obuerſus.i. obtractus huc & huc ideſt modo in hanc partē modo in illam cum maluiſſet in hoſtē progredi, & Ager ferreus.i. armis ferreis armatorum coopertus: horret.i. aſper & rigidus eſt, late ideſt per latum haſtis.ſ. extenſis, & campi ardent.i. reſplendent armis ſublimibus.i. ab altis viris geſtis aut capite poſitis. nam per hoc ſignificat armatos etiā altos & ſublimes fuiſſe. Necnō.i. & etiam Meſſapus.ſ. domitor equorum filius Neptūni & Turni partes ſequens, & latini celeres.i. agiles & expediti in bello, & coras cum fratre.ſ. Catillo, & Ala.i. equitum cornu, Camillæ virginis apparent contra.i. econtrario, & ex aduerſa parte ſupple in campo, exiſtentes aduerſi, ideſt ex aduerſo ſtantes, & portendunt.i. extēdūt & ante ſe tendunt longe haſtas, ſcilicet ſuas dextris reductis.i. reducibilibus, ita vt educere, & reducere poſſint & vibrant, ideſt quatiunt, ſpicula.i. tela in morem ſpicarum acuta, & aduentus virū pro virorū fremitus equorum, ardeſcit.i. feruet & furore rapitur impatiens moræ. Et iam vterq;.ſ. exercitus, ſubſtiterat.i. reſtiterat progreſſus itra iactum teli.i. vt telo iacto contingere ſe mutuo poſſent, & ſupp. vterque aut vtrique erumpunt.ſ. ex ſtatione ſua in pugnā clamore ſubito, & exhortatur equos furentes, ſcilicet ſponte ſua martio furore ſuccenſos, & fundunt ſimul tela crebra ritu.i. ad morē niuis.ſ. ex aere decidētis, & cœlum obtexit.i. obtegitur vmbra.ſ. telorum. Videt alludere ad eum q dixit, Sub vmbra igitur melius pugnabimus. Tyrrhenus & Aconteus acer, viri illi aduerſi quia ex aduerſo venientes & diuerſis fauētes prior Ænee & poſterior Turno, incurrunt cōtinuo.i. ſtatim haſtis.i. in haſtas mutuas & ipſi primi dant ruinā deiecti.ſ. mutuo impetu ſup. cum ingenti ſonitu & rumpunt pectora quadrupedantum.ſ. equorum quaternis pedibus currentium perfracta pectoribus.ſ. mutuo occurrentibus, Acōteus excuſſus.i. equo in morē fulminis aut pōderis.i. lapidis aut glādulæ acti tormēti.i. machina bellica, præcipitat ſup. ſe, aut præcipitat longe, & diſpergit vitā.i. ſpiritus vitales in auras. Acies.ſ. latinorum ſunt turbatæ.i. attonitę, extēplo.i. ilico vt viderunt Acōtea excuſſum & ipſi verſi.ſ. in fugā reiiciunt.i. retro agūt, nō abiiciūt parmas.i. ſcuta ſua leuia, & vertunt equos ad mœnia troes agunt.i. proſequunt ſic arte fugientes, & Aſylas Troianus ille priceps.i. principiū tenēs: inuaſit turmas ſ. equitū latinorum, & iam ipſi ppinquabāt portis, & latini verſi.ſ. in proſequentes, tollunt.i. edunt, clamorē.ſ. vehementē, & reflectunt colla.ſ. equorum mollia ideſt faciliter flexibilia, & ad hoc inſtituta, ac domita & hi.ſ. qui prius inſecuti erant fugiunt, & referūt.ſ. latini in hoſtē habenis penitus datis. ideſt cōceſſis equis. Qualis, i. qualiter pontus.i. mare quoduis reſluum, vbi.i. quando, procurrēs alternis.ſ. fluctibus, aut alternatim. ruit gurgite.i. impetu vaſto. nunc.i. aliquando ad terram, & ſuperiacit vndam ſcopulos.i. iacit vndam ſuper ſcopulos. (Prior enim accuſatiuus regitur virtute verbi, poſterior virtute præpoſitiōis) exiſtēs ſpumeus, ideſt ſpumoſus ex feruenti agitatione & profundit ſinu.i. curuatione, & fluxu vndarum: vndam extremā, ideſt profundiſſimam, aut remotiſſimam & fugit nunc, ideſt aliquādo retro, ideſt retrorſum reſorbens æſtu, ideſt feruore, & impetu, ſaxa reuoluta, ideſt quę reuoluit, & relinquit littus, vado labente.i. declinante in minutis aquis aut per hypallagen, & habēs per vadū relinquit littus. Thuſci.i. hetruſci egere rutulos verſos.ſ. in fugam, ad mœnia, & ipſi reiecti.i. repulſi bis armis, ſcilicet rutulorum, reſpectant ideſt retroſpiciunt tegentes terga, ſcilicet ſua, quod non faciunt qui timore percuſſi in fugam vertuntur, ſed poſtq̄ ipſi congreſſi in tertia pręlia: implicuere inter ſe totas acies, & vir legit, ideſt elegit cū quo pugnet virum, tum vero, ideſt maxime tunc &.i. ideſt ſimul gemitus morientium ſup. auditi aut facti ſunt & arma. & corpora & ipſi equi ſemianimes, ideſt ſemineces permixti cæde virorum voluuntur in ſanguine alto.i. profundo & denſo pugna ſurgit, ideſt inſtauratur aſpera: quia neutris cedentibus. Orſilochus tuſcus ille, intorſit equo Remuli haſtam, equo dicit, nam horrebat.i. formidabat adire, ideſt inuadere & petere, lācea, ipſum, ſcilicet orſilochum,

lochum, & reliquit ferrũ ſub aure, quia iam in fugam verſum habebat: quo ictu ſonipes. ſ. equus, furit exiſtens arduus. i. erecta ceruice, & iactat crura alta pectore arrecto, exiſtens impatiẽs vulneris. i. impatienter ferens vulnus. Ille. ſ. orſilochus, excuſſus. ſ. ab equo voluitur humi. i. per humum. Catillus frater. ſ. corę deijcit Iolam & herminium ingentem, animis, & ingentẽ corpore & armis. Cui. ſ. Orſilocho cæſaries erat ſupple fulua ſupple in vertice nudo, & cui ſupp. humeri erãt nudi nec licet humeri, & caput nudi erant. tamen ſupple vulnera, ideſt tela quibus vulnera fiũt nõ terrent ſupp. eum tantus, ideſt tam vaſtus & immanis patet in arma. i. contra tela quæ inferri poſſent. Haſta tremit acta huic. i. in hunc aut ad huius perniciem, per armos. i. humeros latos, & ipſa transfixa. i. ad ſecundum humerum penetrans duplicat viro dolorem, Cruor ater funditur vbiq;, & ipſi certantes dant. i. edũt & efficiunt funera ferro. i. armis ferreis & petunt pulchram. i. honorabilem mortem per vulnera.

PIERIVS.

¶ Haſtaſq; reductis protendunt lõge dextris.) Antiqua pleraq; exẽplaria, prętendunt, legunt, qui quidẽ geſtus eſt intertandi haſtam in cataphracto milite. cuſpide ad feriendũ ꝑtenſa. Sed enim quia de iaculatione loquitur melius eſt. Protendunt, quia in iaculatione manus reducitur protẽſa haſtæ longe maiori parte, ne ſi capias a medio cuſpidẽ verſus, manus diffracto ęre ictum faciat elangueſcere, impulſumq; moretur. Eadẽ elocutione dictum ab Ouidio, Protẽtaq; forti tela tenẽt dextra lato vibrantia ferro. Donatus vero hic duo agnoſcit. & quod haſtas geſtarẽt, dexteris retrorſum adductis: & quod ſpicula vibrarẽt pergebant, inquit, paratis haſtis & dextris, vt hoſtes petere viderẽt, ibant vibrãtes ſpicula, ita crebro motu, vt ea iam crederent̃ eſſe miſſuri. ¶ Cõtinuo aduerſi tyrrhenus, & acer aconteus, connixi incurrũt haſtis.) In Ro. co. & aliquot alijs antiquis, aduerſi legitur: neq; obſtat qđ cõnixi haſtis ſubſequatur, quod iſti abſurdum putauerũt. Hoc vero videtur agnouiſſe Donatus, dũ ait, cõtinuo aduerſi cũ ſingulis ex diuerſis partibus ẽruperant haſtis, quãuis idẽ dicat, ſi aduerſis haſtis legamus. ¶ Præfractaq; quadrupedãtũ pectora pectorib⁹ rũpunt.) In Ro. codice, in Mediceo, & quibuſdã alijs peruetuſtis, ꝑfracta, legitur. Ex quo impetus equorũ vehemẽtiſſimus oſtẽdit̃. Quod vero ita pectora pectoribus ruperint, aduerſos eos incurriſſe demonſtrat. Eſt & quadripedãtũ, ſecunda ſyllaba ꝑ, i, tertiam vocalẽ, de qua plura alibi. ¶ Princeps turmas inuaſit aſylas.) Antiqua omnia q̃ verſamus exẽplaria, inducit, legũt, quod a verbo, inuaſit, forma diuerſiſſimũ eſt, Donatus quoq;, inducit, agnoſcit. ait enim Primus aſylas induxit turmas in medios quis enim metueret fugiẽtes? Eſt & inducere in hoſtem ſępius apud hiſtoricos. ¶ Nũc ruit ad terras.) In codicibus aliquot antiquis, ruit ad terrã ſingulari numero legitur. ¶ Legitq; virũ vir.) No. Marcellus legit hoc loco pro acceſſit poſitũ ait, vt in. ij. Georgicõ, Primi lege litoris orã. Donatus pro delegit mauult ait enim vnuſquiſq; vir virũ ſibi, cũ quo certaret, facta prius exploratiõe deligebat. Quales peramus electos, niſi eos, q poſſunt facile ſuperari. Nullus enim deligit a quo poſſit occidi. ¶ Quo ſonipes ictu furit arduus.) In antiquis aliquot codicibus, ferit, legitur, ſed impfecta eſſet oratio, quare furit. lõge melius. Eſt & illud aduertẽdũ, quod vbi vulgata exẽplaria legunt, altaq; iactat crura, vetera q̃dã, acta, hñt. ¶ Duplicatq; viri trãsfixa dolorẽ.) Romanus codex, Mediceus, & aliquot alij perueteres legũt, duplicatq; virũ trãsfixa dolore, hoc eſt duplici virũ dolore cumulat. Qua forma dixit Ouidius, duplicataq; vulnere cęco eſt. ſunt qui nõ inepte repoſuere, duplicatq; virum trãsfixa dolorẽ, vt ſit, trãsfixa virum duplicat dolorẽ, pulchro & figurato elocutionis modo, Quã tamẽ ſecundo loco retulimus lectionẽ in pluribus inuenies exemplaribus. ¶ Dãt funera ferro.) In Mediceo, vulnera, cũ decora, q̃ſequit̃, repetitiõe, pulchrãq; petunt per vulnera mortẽ. Quod ſi funera legas dari, repetitio erit ſiniæ, q̃ non ita decora videatur. Eſt vero illud etiam, quod in alijs, at medias inter cædes in eodẽ Mediceo, ac medias inter acies legitur, Sed omnino plus eſt dicere, inter cædes.

At medias inter cædes exultat Amazon
Vnum exerta latus pugnæ, pharetrata Camilla:
Et nunc lenta manu ſpargens haſtilia denſat.
Nunc validam dextra rapit indefeſſa bipennem.
Aureus ex humero ſonat arcus, & arma Dianæ.
Illa etiam, ſiquando in tergum pulſa receſſit,
Spicula conuerſo fugientia dirigit arcu.
At circum lectæ comites, Larinaq; virgo,
Tullaq;: & æratam quatiens Tarpeia ſecurim,
Italides, quas ipſa decus ſibi dia Camilla
Delegit, paciſq; bonæ, belliq; miniſtras.
Quales Threiciæ cum flumina Thermodoontis
Pulſant, & pictis bellantur Amazones armis:
Seu circum Hippolyten, ſeu cum ſe Martia curru
Pentheſilea refert, magnoq; vlulante tumultu,
Fœminea exultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem poſtremum aſpera virgo
Deijcis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eumenium Clytio primum patre, cuius apertum
Aduerſi longa tranſuerberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens riuos cadit, atq; cruentam
Mandit humum, morienſq; ſuo ſe in vulnere verſat.
Tum Lyrim, Pagaſumq; ſuper, quorum alter habenas,
Suffoſſo reuolutus equo, dum colligit, alter
Dum ſubit, ac dextram labenti tendit inertem,
Præcipites, pariterq; ruunt, his Addit Amaſtrum
Hippotaden, ſequiturq; incumbens eminus haſta,
Tereaq;, Harpalycũq;, & Demophoonta, Chromimq;.
Quotq; emiſſa manu contorſit ſpicula virgo,
Tot Phrygij cecidere viri, procul Ornitus armis
Ignotis, & equo venator Iapyge fertur,
Cui pellis latos humeros erepta iuuenco

SERVIVS.

¶ Exultat Amazon.) Suſpendendum exultat, vt Amazon intelligas q̃ſi Amazon. nã Camilla Volſca fuerat ſicut i primo, Dederatq; comã diffũdere ventis Venatrix, ideſt quaſi venatrix. ſ. ¶ Indefeſſa.) Infatigabilis. Et oĩa ei Amazonũ arma tradit, q̃s Titianus vnimãmas vocat. nã hoc eſt Amazon quaſi ἄνευ μαζοῦ. ¶ Spicula fugientia.) Pro ipſa fugiens. ¶ At circũ lectæ comites.) Subaudis Dimicãt: qđ ẽt ſequẽs Amazonũ indicat cõparatio, quæ inducunt̃ circa reginã bella tractantes. ¶ Larinaq; virgo.) Noĩa hęc nobiliſſimarũ ſunt Italiæ fœminarũ. ¶ Italides.) Pulchra deriuatio nõ vera: nam verũ eſt Italæ. Italus aũt, vnde eſt Italides, magis eſt patronymicũ, q̃; deriuatiuũ, ſicut Belias, vñ eſt Belides. ¶ Quas ipſa dec⁹.) Et ad electas, & ad ipſam põt referri. Decus aũt ſi ad Camillam, nobilitas, pulchritudo. ſi ad delectas, ornamẽtũ. i. quas ſibi elegit ornamentum. i. ad ornamẽtum. ¶ Dia Camilla.) Generoſa: εὐγενὴς. nã Græcũ eſt, cui⁹ nois etymologiã pleriq; volunt venire ἀπὸ τοῦ Διός: qđ ſi ſic eſt, dicemus diſſentire deriuationẽ à principalitate. nã dia, di, ꝑducit, cum Διός: corripiat: ſicut ecõtra, cũ lux ꝑducat, lucerna lu corripit. ¶ Paciſq; bonæ, belliq; miniſtras. Cognomen paci epitheton dedit vt eã bonam diceret, cũ bellum ecõtra ſit peſſimũ. nã ſine dubio & belli ſęui diceret, ſi rõ verſus admitteret. ¶ Quales Threicię.) Tanais fluuius eſt qui ſeparat Aſiã ab Europa, circa quẽ anteà Amazones habitauerunt. vñ ſe poſtea ad Thermodõta fluuiũ Thraciæ tranſtulerũt. qđ ẽt Salluſtius teſtat̃, dicẽs. De in cãpi Threiſſi, quos habuerũt Amazões, ab Tanai flumine incertũ quã ob cãm digreſſę. ¶ Thermodoontis.) Plenũ Thermodoon, ſed per Synæreſim Termodon facit. Vnde don circũflexum habebit accẽtum. Græca. n. noĩa neceſſe ẽ vt circũflectant̃ quotiens fit Synereſis exigẽte metri neceſſitate. Ergo ſi ſit Thermodoõ, do habebit accẽtum acutum: qđ ſi Thermodon fecerit, & i finalẽ transfertur, & mutatur accentus. nam circũflexus fit. ¶ Pulſant.) Ennius, Ad muſas quæ pedibus pulſatis Olympum. ¶ Bellant̃.) Pro bellant. nã ſolent verba proverbis poni. Vñ nunc paſſiuã declinationem ſub actiua poſuit ſignificatione: ſicut in Georgicis, Et placidam paci nutritor oliuã: futurum tẽpus à paſſiuo poſuit, pro pñti ab actiuo. Nam nutritor pro nutri poſuit. Vnde eſt econtrà, Nox humida cœlo Præcipitat. ¶ Hippolyten.) Hæc Amazonum fuit regina, cui victæ Hercules Baltheum ſuſtulit. ¶ Martia.) Aut bellicoſa,

Pugnatori operit, caput ingens oris hiatus
Et malæ texere lupi, cum dentibus albis,
Agreſtiſq; manus armat ſparus: ipſe cateruis
Vertitur in medijs, & toto vertice ſupra eſt.
Hunc illa exceptum (neq; enim labor agmine verſo)
Traijcit, & ſuper hæc inimico pectore fatur.
Syluis te Tyrrhene, feras agitare putaſti? CAMIL.
Aduenit qui veſtra dies muliebribus armis
Verba redargueret: nomen tamen haud leue patrum
Manibus hoc referes, telo cecidiſſe Camillæ

bellicoſa, aut Martis filia. ¶ Quem telo primū deijcis?) Homericum eſt, interrogationem ad ipſum referre qui deſcribitur, cum muſæ interrogari conſueuerint: vt, Vos ô Calliope p̄cor aſpirate canēti. ¶ Aſpera virgo.) Epitheton ad officium belli reſpiciens: aliàs incōgrue virginē aſperā dicimus. ¶ Euneum.) Quia Latina eſt declinatio, ideo ne accepit accētū. nam Statius qa grece declinauit, Græcū accentū poſuit, dicēs, Nunc Euneon antè, Et nunc antè Thoas. ¶ Longa abiete.) Haſta abiegna. Nā arborem pro haſta poſuit. ¶ Suffoſſo.) Caſuro. nam ſuffoſſi equi dicuntur quos vulgo inceſpitatores vocant. Alij Suffuſo legunt, id eſt præcipiti & iam cadenti. ¶ Dum ſubit.) Scilicet dum ſe ad ſuſtentationem ruentis inclinat: & vult vtrunq; tanta celeritate eſſe percuſſum, vt vnum ictum putares. Inde eſt enim, Pręcipites pariterq; ruūt. ¶ His addit Amaſtrum.) Adiungit. ¶ Armis ignotis.) Nouis, incōſuetis. ¶ Iapyge.) Appulo equo. ¶ Pellis erepta iuuenco.) Id eſt lorica. nam ꝓprie Lorica, eſt tegmen de loro factum: quo maiores in bello vti conſueuerant. ¶ Agreſtiſq; manus armat Sparus.) Bene Agreſtis: nam Sparus eſt ruſticū telum in modum pedis recuruum. Salluſtius, Sparos & lanceas, alij præacutas ſudes portare. ¶ Vertitur in medijs.) Id eſt agit: nam Græce ἀναςρέφεται dixit. ¶ Toto vertice ſupra eſt.) Statius de Capaneo, Et totū trāſcēdit corpore bellum. ¶ Hunc illa exceptū.) Fraude circūuētum, vt Æmulus exceptū Triton. ¶ Traijcit.) Vis iactus oſtēditur. ¶ Syluis.) Pro in ſyluis, & eſt Archaiſmos, caſus ꝓ caſu. ¶ Muliebribus armis.) Vſus obtinuit vt inuptas, virgines: nuptas, mulieres vocemus. Nam apud maiores indiſcrete virgo dicebatur & mulier: vtrūq; enim ſexū tantum ſignificabat, vt ecce hoc loco dicit armis muliebribus, cum Camillam innuptam fuiſſe manifeſtum ſit. Itē in Bucolicis legimus, Ah virgo infoelix, cum Paſiphaen conſtet ex Minoe ante amorem tauri filios ſuſcepiſſe. Terentius in Hecyra, etiam mulierē poſt partum, virginē vocat. Nam vitium eſt oblatum virgini olim ab neſcio quo iprobo. ¶ Nomen tamē haud leue, patrum manibus hoc referes telo cecidiſſe Camillæ.) Irriſio eſt amaritudinis plena. nam ſi voluerimus ſimpliciter accipere, vt ita ſit dictum quēadmodum ſupra, Æneæ magni dextra cadis: incipit cōtrarium eſſe ſuperioribus. Vnde melius eſt vt perſeueremus in ſenſu: & ita ſit dictum, Magnā re vera gloriam laturus eſt ad manes parentum, quem fœminea tela ſuperarunt.

DONATVS.

¶ At medias inter cædes.) Quanta iſtam laude poeta proſequitur? vt inter virorum cædes, & funera inęſtimabilis numeri ſola exultaret, quaſi ludicris & non veris dimicationibus īterēſſet. qđ autem exerto bracchio & nudo latere fuiſſe deſcripta eſt. & ſignū audaciæ fuit, & prędicta eſt cauſa, qua poſſet occidi. More enim ſuo virgilius, ſi vti ſæpe iam dictum eſt, nihil ſuperfluum ponit in diſtributionibus ſuis. deniq; infra dictum eſt, illic eam percuſſam, vbi nudum corpus præbebat ad excipiendum interitū vitę. pharetram dixit interea, vt genus armorum oſtenderet, quibus illa pugnare conſueſſet. per pharetrā intelligendum eſt, illam & ſagictas habuiſſe. ¶ Et nunc læta manu ſpargens.) Hoc fuit exultare, vt vteretur telis, quibus vellet, & quando vellet: nec tñ frangeretur labore aliquo, mittendo haſtilia, vt ſecuri feriendo. ¶ Aureus ex humero ſo. ar.) Hic cōpleuit, quod ſuperius dixit, pharetrata camilla ecce & arcū aureum eā dixit habuiſſe, & dianæ arma, quæ fuerunt in ſpecie ſagittarū. ¶ Illa etiā, in tergum.) Illa in tātū arcu fidebat, & ſpiculis vt etiā debuiſſet timeri, quū fugeret. nā cōuerſo arcu retrorſum nō fruſtra iactabat ſpicula. amazon dicta eſt nō nata, ſed facta in hoc magis laudabilis, quia quod aliæ naſcendo valuerunt, hæc potuit implere meditando. ergo laudis affectu amazon dicta eſt, vt imitādo talis eſſet, quales ſunt amazones, quos adiuuat ſtudiū gētis, & origo præclara naſcēdi. ¶ At circū lectæ co.) Fuerunt cū ea lectę comites. nō ideo lectas dixit, vt apud dianam reprobę remāſiſſe viderent: ſed, ꝙ omnes lectas habuiſſet. ¶ Larinaq; vir. &c.) Qđ de vna dixit, virgo, ad omnes pertinet. oēs. n. virgines fuerant intentę, quæ obſequebātur miniſterio eiuſdem deę. ¶ Italides. Nec tibi merito tales, vtpote quæ eſſent ex italia. ſic hoc loco laudare virgilius italiā voluit, q̄ſi nulla terra meliores ꝓferre poſſit, aut tales. ¶ Quas ipſa de. ſi. di. ca.)

Tātū

Tātū camilla ad dianę animū accedebat, vt apud ſocias ſuas ꝓ dea haberetur. deniq; quū iret ad bellum, has ſibi eſſe comites voluit: ꝙ eſſent ornamēto in pace, & miniſtræ in certaminibus belli. pōt & ſic intelligi: vt bello & paci ornamento eſſe viderent, vt ſic in vtroq; viderent, vt vtrūq; ornarēt. & hoc arbitror melius. ipſa ē. n. pura ſocietatis & vera religio: vt nullū tp̄s diſſimiles faciat, quos fœdera ſuſcepta cōiunxerint. pulchrum eſt. n. ſeruare ſocietatem, & eius cōmodū cuſtodire. nullam iſtarum dicit belli geſſiſſe certamen, ſe aſſeruit miniſterio fuiſſe bellādi. ne exponeretur camilla de ſocijs, ſi impares eſſent in eā certaminum: aut ipſa, quæ laudabatur, eſſet inferior, ſi exercitatione illę præſtarent. tamen ipſarum præſentia non vacua fuit, quū vt dictum eſt, miniſterio iuuabant operaq; bellantem. ¶ Quales threicię.) Tales, inquit, apparebant italę virgines, quales ſunt amazones verę, quum aliquos pulſant bello, aut ipſę pulſantur, aut cum ſe poſt victoriā refert pentheſilea curru vecta, & vlulatibus lætis ſuperiorem ſe plena gratulatione teſtatur. ¶ Quē telo primum.) Confecta comparatione, redit ad camillam, admirans in ea feriendi celeritatem, & effuſorū inæſtimabilem numerū. nam diſcerni nō poterat, quē primo loco, quē poſtremo mactaſſet. tanta quippe pugnandi ars & celeritas fuit, vt neq; ordo neq; numerus occiſorum dici poſſet, aut colligi: aut quot humi morientia corpora fundis? morientia dixit, non mortua, vt oſtenderet tantā fuiſſe celeritatem cædis, vt innumeri eſſent fuſi: nec tantum adhuc aliquis animam reddidiſſet. ¶ Euneū clytio primū patre.) Quum ipſe laudantis ſtudio dixiſſet, diſcerni non poſſe, quem telo primū, quem poſtremum camilla dimicans deieciſſet, quātaq; morientiū corpora reliquiſſet, ne ipſe ſibi hoc genere videretur indixiſſe ſilentium, aut in generalitate camillæ glorias minuiſſe, tangit ſpecialiter de fortiorib⁹ aliquos: vt ex ipſis appareat quomodo cæteri fuerint fuſi. Primo, inquit, euneū ſtrauit e clytio patre progenitum, cuius apertum aduerſi longa tranſuerberat abiete pectus. huius, inquit, pectus, quū aduerſus veniſſet, lōga haſta tranſuerberauit. ecce laus prima bellātis, pręuentus eſt hoſtis, anteq; potior fieret: præuentus eſt, non inſidijs ſed velocitate certantis: neq; enim videre venientem plagā potuit, quia veniebat aduerſus tranſuerberationis vim. Intellectus ille eſt, vt non ictum leuem vt cautus, ſed imprudens ac neſcius totum receperit pectore. Ferientis hæc laus eſt, quę ſic direxit haſtam, vt præuidendo caueri non poſſet. ¶ Sanguinis ille vomens riuos ca.) Ex ingenti enim pectoris plaga totus ſimul ſanguis effuſus eſt. ¶ Atque cruentam Mandit humum.) Cadentes enim repentino ictu mordent, qdquid fortaſſis occurrerit. iſte igitur mordens terram, & crebris hoc morſibus faciens, vertebat ſe, & in ſuo ſe cruore voluebat. hoc dicendo oſtendit eum tā grauiter percuſſum, vt illic caderet, vbi confoſſus eſt. quod vero aſſidue voluebatur in vulnus, & terrā mandebat, quā rigabat cruor, apparebat eum aliquem adhuc ſenſum doloris habuiſſe. ¶ Tum lirim pega. q; ſuper.) Addidit lirim & pegaſum. ¶ Quorum alter habenas Præcipites pariterq; ruunt.) Cum liris lapſu equi deceptus habenas colligere niteretur, amiſit tuitionem corporis ſui. Pegaſus, quū lapſo auxiliū ferret, & inermem dextrā lapſo porrigens diſcrimen imminens vterq; vitare nō potuit, ſic factū eſt, vt pariter necarentur. ¶ His addit amaſtrum hip.) Amaſtrū quoque hippotadis filium ſtrauit haſta percuſſum: addiditq; his, qui ſupradicti ſunt ſtrati eſſe. ¶ Tereaq; arpalicumq;.) Etiam ad hos pertinet, quod dictū eſt, addidit. hoc oſtendit repetita coniūctio. ¶ Quotq; emiſſa manu.) More ſuo plurimos generalitate collegit, cum laude pugnantis. nam quāta tela coniecit, tot phrygios ſtrauit. hęc fuit ſubtilitas dimicamētis, vt nullus ict⁹ eſſet inanis. tot phrygij cecidere viri, aut vere phrygij, aut pro phrygibus pugnantes. ¶ Procul ornitus armis Ignotis.) Quomodo ignotis armis & equo venator iapyge fertur. quomodo ignotis armis incipit dicere. ¶ Cui pellis latos humeros.) Agreſtem ornitum dicit bello interfuiſſe armatum pro qualitate perſonæ. deniq; pro lorica corium bubulum habuit: quo dorſum eius humeriq; tegebantur. caput autem eius ad galeę vicem operuerat: caput lupi cum dentibus ſuis. dimicātis vero manum ſparus armabat, nulla artificis ſubtilitate compoſitus. Sparū dicūt regiōis

more

more fuſtem nodoſum, quo ruſtici vtũtur, quum eunt ad bellũ. Ipſe bellator interea tali equo vectus diſcurrebat inter cateruas, vt nõ equo ferri videretur ſed vento, & quũ eſſet in multitudinis medio ſolus altior apparebat. ☞ Hũc illa exceptũ.) Hũc ideſt talibus armis inſtructũ, & tanti equi velocitate confixũ. illa hoc ẽ, q̃ noſſet vſum belli meliori peritia, exceptũ eũ fugientẽ cũ cæteris percuſſit, q̃uo dixit exceptũ? excipe q̃ppe dicũtur, q contra veniunt, vt in venabula feræ, niſi hoc intelligi voluit exceptum ſeparatũ electione animi, & ad pœnã deſtinatũ ex omnibus, quum noua ſpecie incederet, & ſolus altior fuit. erat autẽ facile talẽ diſcernere, q̃a auerſo agmine terga prębuerat. Ferro traiicit, inquit, hoc eſt ſi neſcium percuſſit, vt omne ferrum per corpus eius eundo traſiſſet. ☞ Et ſuper hæc ini. pe. fa.) Aperit cauſam poeta oſtendens, cur eum camilla in tanta multitudine fugientium ſpecialiter perſecuta eſt. temerarius enim bello ſeſe miſcuerat, & eius inertiam armorum qualitas demonſtrabat. debuit igitur belli ſentire virtutem, qui arbitratus eſt non emerſurum quẽquam, a quo poſſet occidi. ergo animi ſui cõmotionem camilla & iracũdiam pectoris his vocibus fudit. ☞ Syluis te tyrrhene feras.) Neſciens camilla, q̃ ornitus diceretur, gentes cũ nomine argui, in quo graue voluit eſſe conuitiũ: deniq; ſic exorſa eſt. Apparet, inquit, tuæ vanitas gentis. ratum quippe te conſtat non contra hoies ire, ſed feras: & non in campum aut bellum: ſed in ſyluas venandi voluptate contẽdere. ☞ Aduenit, qui ve. dies.) Aduenit dies, qui armis mulieribus veſtra redargueret verba. tales vos vel nunc eſſe cognoſce, quos mulieres occidant. ☞ Nomẽ tamen haud leue.) Ipſe per iracundiam factum ſuum depreſſit dicendo magnũ eſſe dedecus armis muliebribus viros occũbere. ipſa iterum, quum veneris, inquit: ad parentum tuorum manes comitabitur te magni nominis fama: eriſque diſſimilis cæteris, q̃ camillæ dextra dicaris occiſus. hęc non ſe expugnat, ſed duo admirabiliter tenuit. ait. n. habes maximum crimen q̃ fœmina tibi intulit mortem: laudẽ vero meliorem, q̃ camilla.

ACENSIVS.

¶ At medias.) Recitat pugnam & variã ſtragem Camillæ cuius deinceps vſq; ad necem eius erit p̃cipua narratio. Nihil aũt extat Donati. ¶ Sed ordo eſt. At. i. ſed Camilla pharetrata. i. pharetris iſtructa exerta pugnæ. i. ad pugnam gerendam, vnũ latus. i. habẽs mãmillam alterius lateris exertam, & abſciſſam, aut exuſtã, Amazon. i. quaſi Amazon, more Amazonidum: exultat inter medias cædes: quas. ſ. faciebat auiditate muliebri, & ipſa ſpargens manu nunc. i. aliquando, haſtilia lenta. i. flexibilia, denſat. i. condenſat & multiplicat ſup. ea. & ipſa indefeſſa. i. non defatigata, rapit nunc. i. aliquãdo dextra. ſ. manu bipẽnem. i. ſecurim duas pinnas habentem, validam. i. fortem & ad pugnam multũ valentem. Arcus aureus. i. inauratus ſonat ex humero. ſ. eius & arma Dianæ. i. ſagittę ſonant ſup. illi ex humero. illa. ſ. egregia bellatrix ſic receſſit q̃ñ. i. aliquãdo pulſat in tergum. i. retrorſum: diripit arcu conuerſo. ſ. in hoſtem vnde ipſa quodammodo aduerſa abibat ſpicula fugientia, ſcilicet cum ea donec emiſſa erant. At, ideſt ſed, comites, ideſt cõſodales Camillę, ſcilicet Larina virgo & Tulla, & Tarpeia quatiẽs ſecurim æratam. i. ære munitam: Italides. i. in Italia ortę fœminæ lectæ. i. electæ aut delectæ ad hoc munus errant ſup. circũ, ſcilicet Camillã, quas. ſ. Italides aut Italidas ipſa dia Camilla delegit. i. delegerat ſibi decus. i. ornamẽtum, ſpecimen, & miniſtras pacis bonę. i. decentis & honeſtę ac vtilis, nam nõ omnis pax bona eſt. ſi quis enim opprimitur iniuſte, nec reſiſtit dũ poteſt, & debet pacẽ fouet non bonam. & miniſtras belli exiſtentes ſupple tales quales Amazones Threiciæ. i. in confinibus Thraciæ olim reſidentes cum. i. quando pulſant flumina Thermodoontis, ideſt fluentis Thraciæ & bellantur ideſt belligerant. armis pictis ſeu. i. ſiue. circum Hippolytem. ſ. reginam ſuam. ſeu circum ſup. Pentheſileam cum ipſa Pentheſilea, martia ideſt bellicoſa aut Martis filia refert ſe. ſ. e pugna. curru. ſ. de quo pugnauerat. & agmina fœminea exultant magno tumultu ideſt tumultuoſe. peltis ideſt breuibus ſcutis. lunatis. i. in formam lunularum inciſis. O virgo ſ. Camilla aſpera ideſt acris & ſtrenua. quẽ deiicis telo primũ, & quem poſtremum, quaſi dicat, tot deiicis vt neſciam quem primum quemve poſtremum dicam, aut quot corpora morientia fundis humi ideſt per humum quaſi dicat innumera. Ipſa ſup. nam ad tertiam perſonam tranſit deiicit primum Eumenium pater Clycio. i. cui Clycius erat pater. cuius aduerſi. i. ex aduerſo illatis. ipſa tranſuerberat pectus apertum. i. nudatum abiete, ideſt haſta abiegna longa. Ille, ſcilicet Eumenius vomẽs riuos ſanguinis, cadit, ſcilicet occiſus. atq; mandit, ideſt mordicus oppetit. humum cruentam. & moriens verſat ſupple ſe ſub ſuo vulnere. Tũ ideſt deinde ſup. deiicit ſuper. ſ. Eumeniũ, Lyrin, & Pegaſum quorum alter, ideſt prior, ſcilicet Lyris reuolutus equo ſuffoſſo ideſt caſuro, aut eo ignorante transfoſſo. dum colligit habenas ſcilicet equi alter ſcilicet poſterior hoc eſt Pegaſus. reuolutus dum ſubit ideſt ſuccurrit. ac tendit, ideſt extendit, ac porrigit labenti. ſ. Lyri dextram inertem, ideſt ignauam, alter dico, & alter ruunt pariter præcipites, & ſup. Camilla: addit his Amaſtrum hippotadẽ. i. hippotæ filium: & ipſa incumbens eminus. i. de longe, haſta ſequit̃. i. perſequitur, aut inſequitur Terea, & Harpalicum, & Demophoõta, & Chromin hoſtes illos vt videt̃ ex ſequẽtibus phrygios: q̃a ſequitur, & tot viri phrygii cecidere quot ſpicula contorſit virgo emiſſa manu. ſ. Ornitus tyrrhenus ille fertur procul armis ignotis. i. nouis & incõſuetis aut ignobilibus, & equo hyapige. i. appulo. exiſtens venator. i. quo venari ſolitus erat Cui. ſ. ornito pugnatori. i. bellatori pellis erepta iuuẽco. ſ. lorica ex loris iuuenci cõſerta 'opit. i. tegit, & velat latos humeros, & cui ingẽs hyatus. i. rictus oris lupi. i. lupini, & malę. i, maxillæ lupi, cũ dentibus albis: texere, ideſt cooperuerũt caput, & cui ſparus. i. telum illud agreſtis. i. ruſticũ armat manus, ipſe. ſ. pugnator Ornitus vertit̃. i. agit i mediis cateruis. ſ. ſuis aut Rutulorũ, & eſt ſupra. ſ. oẽs. i. eminet, toto vertice. Illa. ſ. Camilla traiicit hunc. ſ. talem ac tm̃ virum exceptũ ſ. cum in ſe irrueret. n. pro quia, quia neq;. i. nõ ſup. erat labor agmine verſo. i. quia agmen prius erat verſum in fugam, & ita ipediebatur ornitus & a fuga & ab impetu, & fatur ſuper. i. inſuper aut ſuper ipſum proſtratum ſtans: pectore inimico. i. animo hoſtili. O Tyrrhene. ſ. Ornite putaſti. i. putaſti ne te agitare feras. i. venari ſupple in ſyluis, dies. i. tempeſtas aduenit: qui redargueret armis muliebrib⁹, ideſt a virgine tractatis, verba veſtra, ſcilicet omnium tyrrhenorum ſuperba, & magniloqua: tamen tu referes. i. quaſi pro victoria reportabis, manibus. i. ad manes patrum. i. maiorum tuorum, hoc nomen. i. hanc famam & laudem non leue. i. graue & magni momenti, ſcilicet cecidiſſe, ideſt q̃ cecideris & occiſus ſis, telo Camillę, ideſt meo cuius nomen tam inclytum eſt, vnde potius dixit telo Camillæ in tertia perſona q̃ telo meo. Eſt enim in ipſo nomine pondus.

PIERIVS.

¶ Haſtilia denſat,) In aliquot antiquis codicibus, *denſet, ſecundæ coniugationis* habetur. Sed vtrunq; agnoſcunt grammatici. ☞ Nunc validam dextra rapit indefeſſa bipennem.) In antiquo codice manu ſcripto legere eſt, nunc validam rapit in dextrã nõ feſſa bipennem. Sed quum indefeſſa agnoſcat Seruius, vulgata illi lectio potior. ☞ Aureus ex humero ſonat arcus.) In Roma. codi. legere eſt, ex humeris ſonat, vt duobus, ſſ, continenter pronũciatis, quodam velut ſibilo maior ſonitus excitetur, qualẽ Homerus ficto ex voce verbo mira expreſſit fœlicitate. ἔκλαγξαν δ᾽ ἄρ᾽ ὀϊστοὶ ἐπ᾽ ὤμων χωομένοιο. Sed aduertendum apud Donatum ſcriptũ eſſe. Aureus ex humeris erat arcus & arma Dianæ. Omnino enim paulo infra, Aureus ex humeris ſonat arcus, & aurea vati caſſida. vbi de ornatu Clorei ſacerdotis loquitur, habebimus. ☞ Quas ipſa decus ſibi dia Camilla.) In Roma. codi. dura, legitur vt illud. Durum a ſtirpe genus. Sed enim Seruius admittit epitheton, dia, quod in Mediceo & aliquot aliis antiquis codic. Diua, ſcriptum inuenias, Quo ſuper loco Donatus ait. Tantum Camilla ad Dianæ animum pertinebat, vt apud Socias ſuas pro dea haberetur. ☞ Paciſq; bonas belliq; miniſtras.) Bonas. quidẽ in codicibus aliquot antiquis habetur. Sed enim cum Mediceo plures atque iidem probatiores, bonę, legunt. idq; Seruius agnoſcit. Donatiana tamẽ paraphraſis ad eam lectionem, quæ, bonas, habet accuſatiuo caſu, reſpicere videtur. Sic enim eſt. Denique cum iret ad bellum has ſibi eſſe comites voluit, quod eſſent ornamento in pace, & miniſtræ in certaminibus belli. Poteſt & ſic intelligi, vt bello & paci ornamento eſſe viderentur: & ſic in vtroque obſequerentur. Vt vtrunque ornarẽt, & hoc eſſe arbitror melius. Ipſa enim eſt pura ſocietas, & vera religio. Vt nullum tempus diſſimiles faciat. quos fœdera ſuſcepta cõiunxerint. Pulchrũ eſt enim ſeruare ſocietatem, & eius cõmodum cuſtodire. Nulla iſtarum dicit belli geſſiſſe certamen, ſed aſſeruit miniſterio fuiſſe bellanti. Nec exponeretur Camilla de ſociis, ſi impares eſſent in cauſa certaminum, aut ipſa quæ laudabatur eſſet inferior, ſi exercitationes illæ præſtarẽt, tamen ipſarum pręſentia non vacua fuit, quum: vt dictum eſt, miniſterio iuuabant, operaq; bellantem. ☞ Quales threicię quum flumina thermodoontis.) Romanus quidem codex, & plerique alii veteres vno exemplo legunt, thermodoontis, verſu Adonio. Nam quę ſuper hoc nomine grãmatici de accentu loquuntur, in cauſa fuere, vt Thermodoontis pentaſyllabum, abſque ſynæreſi legi poſſe arbitrarẽtur. Sed enim

ſecunda ſyllaba, quod forte minus animaduerterunt, ωμεγα eſt. θερμωδων quæ corripi non poteſt, niſi more Dorum id in ομι/κρὸν vertenimus cõius vero eſt thermodontis, κατὰ χρόνον di/metro ſpondaico proferre, quod quidem apud Ouidium aperte factum inuenias. Et tu fœmineæ thermodon cognite turbæ. Põ/tanus tamen, thermodoontis, videtur accæpiſſe, non vno loco, pari ſyllabarum numero cum hipocoonus, vt in libro de poeti/cis numeris. In libro vero, de adſpiratione latinos ait vltimum, o, reſoluere, quia vox ea bene aliter locari non poſſet in verſu he roico, putauit ille quidem ſecundam nominis huius ſyllabam eẽ breuem. ꝩ Seu cum ſe Martia curru pentheſilea refert.) Sunt qui nomen panthaſilea, per, a, prima ſyllaba ſcribant, quum ta/mẽ codices tam Virgiliani q̃ etiam aliorum authorum vna cum Græcis eam, e, vocalem ſecundam ſtatuant, quare illud librarij adſcribendum. Quod vero Virgilius Pentheſileam martiam ap/pellarit, non ea tantum cauſa eſt, vt bellatricem ſignificet, quod alibi fecit, Sed quod, vt ex trogo Iuſtinus tradit de Amazonib⁹. Ne ſucceſſibus deeſſet authoritas, genitas ſe a Marte prędicabat. ꝩ Eumenium Clytio, primum patre.) Proprium hoc nomen, Eu menium, alio atque alio modo. In alijs atque alijs codicibus ſcri bitur. Sed vt quæ abſurda videntur miſſa faciam. Romanus co/dex. Oblongusq́, Mediceus, & aliqui alij manu ſcripti eodem exemplo, eunæum legunt, & in Donati cod. eodem eſt modo. ꝩ Moriensq́ ſuo ſe in vulnere verſat.) Codices plerique veteres, ſuo ſe volnere legunt, abſque in, præpoſitiua particula, quæ qui/dem hoc loco non ſine iniuria ſententiæ detrudi poteſt, operę p̃/cium autem eſſe iudicaui quę ſuper hanc ſententiam Ti. Donatus commentatus eſt adponere. Atq; eructam mordet humum mo/riensq́ ſuo ſe volnere verſat. Cadentes enim repentino ictu mor dent, quod fortaſſis occurrerit. Iſte igitur mordẽs terram & cre/bris hoc morſibus faciens vertebat ſe, & in ſuo ſe cruore volue/bat. Hoc dicendo oſtẽdit eum tam grauiter percuſſum, vt illic ca deret, vbi confoſſus eſt. Qui vero aſſidue voluebatur in volnus, & terram mandebat. quam rigauerat cruor: apparebat eum ali/quem adhuc ſenſum doloris habuiſſe. ꝩ Tum Lyrin Pegaſum.) In antiquis Lirin, latinis literis ſcriptum eſt. In Romano in Oblon go & aliquot alijs, pagaſum, per, a, prima ſyllaba, quod ab erudi tis recæptum video. Inuenies & alio modo ſcriptũ, ſed in re par/ui momenti ſatis eſt recęptiora indicaſſe. ꝩ Demophoonta chro/minq;.) Romanus & Oblõgus codex, chronũ, legunt, & aliquot ex accuratioribus. ꝩ Procul orphitus, armis ignotis.) In Roma/no codice, ornytus, per, y, in pene vltima παρὰ τὸ ὄρνυμι quod impetum facere ſignificat. Nam ſi ab aue fit, t, literę adſpiraretur. In donati quoque commẽtarijs, ornutus habetur, y, litera in, v, more veterum mutata. ꝩ Ipſe cateruis vertitur in medijs, & toto vertice ſupra eſt.) In, codicibus aliquot antiquis. Ipſe cateruas vertitur in medias, legitur. Sed quum ſententia de eo ſit, qui con tineatur in loco, non autem in quempiam feratur, magis placet Ablatiuo caſu, quod in pluribus habetur exemp. ꝩ Manibus hoc referes, telo cecidiſſe Camillæ.) In Medi. cod. laſciua admodum adnominatione legitur, Manibus hoc referes manibus cecidiſſe Camillæ. Sed telo, reliqui omnes agnoſcunt.

ꝩ Protinus Orſilochũ, & Butẽ, duo maxia Teucrũ POE.
Corpora, ſed Buten aduerſum cuſpide figit
Loricam, galeamq́; inter, quà colla ſedentis
Lucent, & læuo dependet parma lacerto.
Orſilochum fugiens, magnumq́; agitata per orbem
Eludit gyro interior, ſequiturq́; ſequentem.
Tum validam perq́; arma viro, perq́; oſſa ſecurim
Altior inſurgens, oranti & multa precanti
Congeminat vulnus, calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, ſubitoq́; aſpectu territus hæſit
Appenninicolæ bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata ſinebant.
Iſq́; vbi ſe nullo iam curſu euadere pugna
Poſſe: neq; inſtantem reginam auertere cernit:
Conſilio verſare dolos ingreſſus, & aſtu,
Incipit hęc. ꝩ quid tam egregiũ, ſi fœmina forti AVN.
Fidis equo? dimitte fugam, & te comminus æquo
Mecum crede ſolo, pugnæq́; accinge pedeſtri:
Iam noſces ventoſa ferat cui gloria laudem.
[Dixit: at illa furens, acriq́; incenſa dolore, POE.
Tradit equum comiti, paribusq́; aſſiſtit in armis
Enſe pedes nudo, puraq́; interrita parma.
At iuuenis viciſſe dolo ratus, auolat ipſe,
Haud mora, conuerſisq́; fugax aufertur habenis,
Quadrupedemq́; citum ferrato calce fatigat.
ꝩ Vane Ligur, fruſtraq́; animis elate ſuperbis, CAMIL.
Nequicquàm patrias tentaſti lubricus artes:
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
ꝩ Hæc fatur virgo, & pernicibus ignea plantis POE.
Tranſit equum curſu, frenisq́; aduerſa prehenſis
Congreditur, pœnasq́; inimico à ſanguine ſumit.
Quàm facile accipiter ſaxo ſacer ales ab alto
Conſequitur pennis ſublimem in nube columbam,
Comprenſamq́; tenet pedibusq́; euiſcerat vncis:
Tum cruor, & vulſæ labuntur ab æthere plumæ.

SERVIVS.

¶ Sedentis.) Equitis. Sane eũ ex vicino intelligimus eẽ per cuſſum. ꝩ Interior.) Siniſte/rior, breuiore. ſ. circulo. ꝩ Con geminat.) Hic diſtinguẽdum eſt. Nam nemo dicit ſecurim vuln⁹ cõgeminat, ſed ſecuris. ꝩ Incidit huic.) Figurate, p, in hanc incidit. Terẽtius, Ego in eum incidi infœlix locum, vt neq; mihi amittendi, neq; retinendi ſit copia. ꝩ Apennini colæ bellator fili⁹ auni.) Quia Liguria maiore parte ſui i A/pennino eſt cõſtituta. Ligures aũt, omnes fallaces ſunt, ſicut ait Cato in ſecũdo Originum libro. ꝩ Filius auni.) Aunus. ſ. nam vt ſupra diximus, cuꝫ di ctis parentibus filiorum nomina ſupprimunt, eos patri cogno mines intelligimus: vt, Tibur ti Remulo ditiſſimus olim. ꝩ Verſare dolos igreſſus.) Tra ctare. vt, Seu verſare dolos, ſeu certę occũbere morti. ꝩ A/ſtu.) Malitia. Nã proprie aſtu tos, malitioſos vocamus. vñ in Terentio, poſtq̃ de dño di/xit ſeruus Aſtute: ille irat⁹ ait, Carnifex quę loqtur? Cicero, Ita fit vt iſta rõ exiſtimetur aſtuta: meum tñ hoc conſiliũ neceſſarium. ꝩ Dimitte fugã.) Equi celeritatẽ, cui fidis, relin que. ꝩ Vẽtoſa ferat cui gloria fraudem.) Hæc eſt vera & an tiqua lectio: vt ſit ſenſus, Pe/des congredere: iã cognoſces cui inanis iactãtia afferat pœ/nam. Nã fraudẽ, veteres pœ/nã vocabãt: vt etiã in antiquo cognoſcitur iure. Salluſtius in Catilinario, Diem ſtatuit an/tequã ſine fraude liceret ab ar mis diſcedere. Si autem legerimus, erit ſenſus. Agnoſces cui ina/nis gloria afferat laudem. Ventoſa autẽ gloria, eſt quã Gręci κενο δοξίαν vocant. ꝩ Paribusq́ aſſiſtit in armis.) Pedes, ſicut etiam illum congreſſurum putabat. ꝩ Pura parma.) Tunc enim primũ in bella deſcenderat. ꝩ Fugax.) Fugiens. Nam no/men eſt pro participio: nõ. n. fugacem poſſumus accipere: quẽ ſupra legimus bellatorẽ. ꝩ Vane Ligur:) Aut fallax, aut inaniter iactans. nam vanos, ſtultos, poſteriores dicere cœ perunt. vnde tractum eſt etiã in Neotericis. Iuuenalis, Sic libitũ eſt vano, qui nos diſtin xit, Othoni. Quid aũt hoc lo/co Vane ſignificet, cõſequẽtia demõſtrãt, Fruſtraq́; animis elate ſuperbis. ꝩ Lubricus.) Fallax, mobilis. ꝩ Pernicibus ignea plantis.) Modo veloci/bus: alìàs perſeuerãtibus. Nã pernix interdum velox: inter dum perſeuerẽs ſignificat, vt ipſe in Georgicis, Et inter du/ra iacet pernix iſtrato ſaxa cu/bili. ꝩ Tranſit equum curſu.) Nunc hoc icredibile eſſe vide retur, niſi præmiſiſſet in ſepti mo, Illa vel intactæ ſegetis per ſũma volaret Gramina, nec teneras curſu læſiſſet ari/ſtas. ꝩ Aduerſa.) Oppoſita. ꝩ Accipiter ſaxo ſacer ales ab alto:) Sacer ideò, quia ẽ Mar ti cõſecratus: aut auibus exe/crabilis: vt, Auri ſacra fames. Aut quod verius eſt. nomen Græcum expreſſit. nam ἱέραξ dicitur, hoc eſt ſacer: ἱερεύς. n. ſacerdos vocatur. Cur autem Gręce ita dictus ſit ratione nõ caret: quæ nota eſt ſacrorum peritis. ꝩ Cõſequitur pẽnis.) Noua laus Camillæ: ſiquidẽ accipiter columbam ſequiť, ipſa hoſtem præcedit. ipſa ẽt auium comparatio eſt ſum/pta ex contrario. nam æquius vir accipitri, Camilla comparare/tur columbæ. ꝩ Tum cruor, & vulſæ labũtur ab ęthere plumę.) Ecbaſis eſt, id eſt excurſus.

¶ Donatus.

DONATVS.

¶ Protinus orſilochum,) Laudatur iſte, vt camillę meritum creſcat, quę tales occidit. Dicitur iam quomodo occiderint ſingulis. ¶ Sed buten aduerſum cuſ. fi. Lori.) Iſte eques fuit, hoc indicat, quia dixit ſedētis loricam habuit galeam, & parmam. quum his oībus munitus adiri non poſſet. Sequentis camillę viuacitas partem qua hoīem penetraret, inuenit. nam quum læua humeri ꝑte parma tegeretur inter loricæ fines & galeæ, caro quæ feriri poſſet, apparuit, atq; ita fixus eſt cuſpide. Superfluum fuit mortuum dicere, quū deſignatione ictus & loci intelligi valeat, quid ſit conſecutum. ¶ Orſilochū fugiens,) Fugiens, inquit, fraude potiuſq̃ timore: neq; vt periculū declinaret. ſed vt deciperet imprudentē. nam, qui vere fugit recto & longo contendit itinere. iſta vero in orbē fugiebat interioribus gyris. hæc fuit fraus, quę illam fecit ſequētem ſequi. ¶ Tum validam.) Ecce quantū profuit dolus, quę fuit prima, quum gyris interioribus fugeret, tātum potior facta eſt, vt non eminus neq; haſta ſed ſecuri potuerit ferire, circumuētum ita inſtanter oppreſſum, vt ſecundo quoq; ictu, quū in caſſū multa conferret, in precē monſtretur eſſe conuerſus. quo autem corporis loco ictus exceperit inde apparet: oppreſſus ꝗppe quū ſeſe ſcuto cōtegeret, illa exurgēs altior & ſcutū ipſum & caput rogātis vno ſecuris ictu atq; alio repetito perfregit. ¶ Incidit huic.) Incidit, hoc eſt in manus eius iprudēs deuenit filius incolę montis apēnini, ipſe tantū bellator. ¶ Haud ligurū extremus.) Ille inter ſuos non de inferioribus fuit, & fraude certabat q̃ diu ei fata vitā largita ſunt, & camilla non vidit. ¶ Is vbi ſe nullo iam curſu eua.) Quando ſic ſe aduertit oppreſſum, vt reſiſtendi fiducia non eſſet: nec ſpes vlla fugiendi ſuppeteret: vertit ſe ad ſolitum morem, vt declinaret dolo, quod alia rōne non poterat: his igitur inſtituit loqui. ¶ Quid tam egregium.) Præfers, inquit, & ſuperbia vani tumoris attolleris, quia equus te fortiſſimus portat: & non tua ſed ipſius virtute præſumis. quando enim poteſt vlla virtus eſſe in fœmina? ¶ Dimitte fugam.) Quapropter ſi aliquam tui fiduciam geris, petamus campum, & æqua conditione certemus. ſit iuſtum inter pares pugnæ certamen, atq; appareat virtus propria magis q̃ aliunde quæſita. ¶ Iam noſces, ven. ſe.) Experiēdo cognoſces, quis debeat iure meritoq; laudari, & quis per inanem iactantiam velit eſſe, quod nō eſt. ventoſa gloria eſt, quę in verbis eſt non in re. & eſt vt ventus, qui tranſit per aera, nec apud aliquem aut aliquo in loco conſiſtit. ¶ Dixit at illa furens.) Mox vt ille audacia verba conſumpſit, camillę dolor & furor excitus eſt. commota igitur tradidit equum comiti ſuæ, & vt fuit armata ſic ſtetit. ¶ Enſe pedes nudo.) Quia cito & ſtetiſſe eam dixit pedibus ſuis, & nudum gladium habuiſſe paratū ſcilicet ad feriendum. pura parma hoc eſt expedita & ſine pōdere. ſtetit autē nullo conditionis impedita aut turbata terrore. ¶ At iuuenis viciſſe do. ra.) Iuuenem dixit non laudantis ſtudio, ſed vituperantis. nam fœmina quū interrita conſtitiſſet propoſitis conditionis acquieſcens, mox iuuenis gnarus, ꝙ ſuperari poſſet, an fugit pro victoria retinens, quia ſubſidio fugæ declinauerat mortem: conuerſis ab ea habenis, cuius præſentiam cupiebat euadere. ¶ Quadrupedemq; citum.) Parū fuit fugiſſe, ac fiduciam habuiſſe quadrupedis, quū iret velociter. vrgebat quoq; quāuis celerem calce ferrato. faciebat hoc mortis metu quam ſe putauerat euaſiſſe. ¶ Vane ligur, fruſtraq; ani. ela. fu.) Solent, inquit, ligures eſſe fallaces: ſed tu nō tantum fallax, ſed & vanus inuentus es non tibi proderit inflata loquacitas, & elatum ſolitis tumoribus pectus: euadendi tibi nō erit ſpatium, fruſtra te pater iſta perdocuit. tenebo q̃uis lubricū, tenebo mobilem, tenebo te fallacem. totum, quod noſti, camilla fruſtrabitur, nec te vnquam patri remittet incolumen. oſtendiſti artem, ſed quę aduerſus eam illam obtinere non poſſit. ¶ Hęc fatur virgo.) Vt ſupra cum vituperatione poſuit. at iuuenis viciſſe dolo ratus, ſic hoc loco cum laude ait, Hęc fatur virgo. nam cōparat, quid iuuenis, quid fecerit virgo. ¶ Et pernicibus ig. plan.) Ille, vt fugeret, equi curſu confiſus eſt. hæc vt ſequeretur fugientem, vſa eſt pedibus ſuis. fuit enim igneis plantis, hoc eſt vltra hominū morem & fœmineū ſexū ſatis aptis ad curſum. ecce ꝙ equi auxilio iuuenis eſſe nō potuit. ſuꝑauit virgo pedibus ſuis. & ipm quoq; equū velocitate tranſijt, plus faciens, quā ſi aduerſum ſtatiſſet in terrā. deniq; quaſi rediēs in faciem fugiētis impacta eſt, ibiq; retentis frenis, ne rurſus aliam verteret in fugā cōgreſſione ex aperto ꝑfecta, pœnas ſumpſit. ex eo parabola ſubnectitur, vt egregiū factum imagine ꝓpoſita cōparationis ornet. ¶ Quia ſa. acci.) Camillæ laudē pleniſſime in lib. ſepti. ꝓſecutus eſt. ſed hic omni occaſione laudationis accumulat. ſic, inquit, illa ſecuta eſt, fugientē ſtrauit, quō accipiter colūbam inter nubes poſitā cōprehendit, & vnguibus laniat. magna aūt virtus eſt ſequi fugientem. ſtrauit quippe, qui ſequiť de interſtitio venit, & qui fugiēdo ꝓcedit, ac ſequentē metuit. addit fugæ maiorē neceſſitatem, vt poſſit euadere: ꝓinde laudandus eſt, qui ſeq potuerit fugientē. plus camilla, quæ tranſijt equū curſu, & de inimico pœnas exegit. ¶ Tū cruor & vulſę.) Hoc ad ornatū deſcriptionis pertinet. cæterū camillę facto ſatis remotū eſt. ſacrum dixit alitem, aut ſacrū ꝓp augurium neceſſarium, aut execrabile auibus, ac ſatis metuendū. ſicuti & auri ſacra fames dicta eſt, quia ipſius cauſa omnib⁹ opportuna perpetrandis ſceleribus via eſt.

ASCENSIVS.

¶ Protinus Orſilochū, &c.) Proſequitur reliquam Camillæ pugnā, & quā fecit ſtragem, vñ quia pro facilitate nihil receptū eſt ex cōmentarijs Donati. ¶ Ordo eſt. Nam Camilla fixit ꝓtinus. i. cōtinuo poſt Orniti necem. Orſilochū & Buten, duo maxima corpora teucrū pro teucroꝝ. i. duos teucros maximis corporib⁹ ſed fixit Buten aduerſo. i. ex aduerſo ſtantem, cuſpide inter loricā & galeam, ſupple ea parte qua inuenit. i. offendit colla ſedentis. ſ. de equo, & qua parma. i. ſcutum dependet lacerto leuo. i. ſiniſtro, & figit, ſup. Orſilochum fugiens. i. cum fugam ſimularet, & eludit eum gyro. i. crebra reuolutione & recurſu, agitata per magnum orbem. i. circuitum exiſtens interior, & ſequitur ſequentem, quia vterq; alterum ſequebatur tum. i. deinde poſtq̃ deprehenderat eum: ipſa inſurgens altior, ſup. incutit aut figit viro. i. orſilocho, ſecurim validam. i. robuſtam per arma, & oſſa viro dicit orāti & precanti multa, & congeminat vulnus. i. plagas multiplicat: qui, ſupple rigat ora, ſup. ſua cerebro calido. i. recēter effuſo, filius Auni illius viri, vnde & ipſe Aunus dictus crediť apēninicolæ. i. Apēnini montis Italiam intercipiētis cultoris & habitatoris: incidit huic. i. hanc in virginē, & ipſe territus ſubito aſpectu hęſit. i. manſit ſtans ſuſpenſus exiſtens bellator haud. i. non extremus. i. nō viliſſimus nec abiectiſſimus ſed īter primos ligurum. i. illorum populorum in parte inferioris Italiæ dum. i. donec fata ſinebant. i. permittebant eum fallere. i. vti fallacijs & aſtutijs in bello. Iſq;, ideſt & is. ſ. Aunus filius auni, vbi cernit ſe nullo. i. non vllo: non poſſe euadere vllo curſu: neque poſſe auertere reginam. i. regis filiam Camillā ipſe ingreſſus. i. conatus verſare. i. agitare & tractare dolos conſilio. i. prouidentia & aſtu. i. vafreitate & calliditate incipit hæc. i. ſic loqui cœpit. Quid, ſupple eſt aut eſſe putas tam egregium: ideſt excellens facinus: ſi tu fœmina fidis ideſt cōfidis equo forti, ſcilicet quo auehi poſſe ſperas. Dimitte fugam, ideſt equum fugæ præſidium & ſpem: & crede. i. cōmitte te mecum. i. vti me ego cōmitto: ſolo equo. i. terrę æqualiter vtriq; ad certamen congruę, & accinge, ſup. te pugnę pedeſtri. i. quæ fit a peditibus. Tu noſces iam. i. ſtatim cui. i. vtri noſtrum gloria ventoſa. i. auiditas laudis ferat: fraudem, ideſt pœnā aut perniciem vel cui gloria ventoſa ferat. i. afferat laudem, ideſt cedat in laudem: cum id faciat quod iactauerat. Dixit, ſcilicet Aunus ligur. at, ideſt ſed illa, ſcilicet Camilla furens, ſcilicet ira hoc eſt incenſa acri dolore, tradit equum comiti, ſcilicet ſuæ vni ex ſupradictis & aſſiſtit ideſt aſtat cōgredi parata, ſup. in armis paribus, quia pedes. i. pedeſtris enſe nudo ideſt nudato hoc ē euaginato aut nudo, ideſt ſolo ſine alijs armis inuaſiuis, & aſſiſtit interrita. i. nō territa parma pura, ideſt nondum depicta aliquo inſigni, aut pura. i. ſola ſine alio munimento. At, ideſt ſed iuuenis, ſcilicet Aunus, ratus. i. arbitrans: viciſſe, ideſt votum obtinuiſſe: dolo. i. per dolum haud. i. non mora, ſupple ſit, & ipſe auolat & aufertur fugax. i. fugiens vel vt fugax habenis conuerſis. ſcilicet ad nutum, hoc eſt facta plena poteſtate, & fatigat calce ferrata. i. ferreo calcari munita. Quæras quomodo aunus aut equo ablatus aut calcaribus vſus dicatur: q̃a ſi & ipſe eques erat inepte improperauerit Camillæ quod equo fideret, & non eſt veroſimile, quod in equum Camillę comiti traditū tam cito conſcenderit aut ſaltē calcaribus vſus ſit. Vnde dicemus Aunum quoq; in equo fuiſſe: ſed id improperaſſe Camillę: quod equo forti & inſigni fideret, quaſi fugitura ſtatim ſi vinceť: quo circa ſimulabat, & ipſe velle deſcendere: ſed cum virginē deſcēdiſſe priorem videret: ſtatim in equo aufugit. Sane Calx pro parte pedis maſculinum eſſe ſolet: multi tamē textus habent ferrata calce nō ferrato: vt etiam fœmininum eſſe cēſeatur. O ligur inquit virgo, ſcilicet Camilla, vane. i. inanis & mentiens in facto & verbo, & elate fruſtra animis ſuperbis, ſcilicet quod ſic viceris per fraudem euadēs: tu lubricus. i. difficulter ſeruabilis ſed vt anguilla lubrica elabi ſperans tentaſti nequicquā, ideſt fruſtra artes patrias, ideſt patrię tuæ: ſed videtur de parte loqui quia ſubdit nec fraus perferet te incolumē Auno, ſcilicet patri fallaci. Virgo, ſcilicet Camilla fatur hęc, ſcilicet dicta. Sed quæras quomodo

Auni

Auni nomen nouerit.& patris eius fraudem niſi quia multe illã fruſtra tyrrhena per oppida matres optauere nurum, vnde & in liguria verſata dici poſſet & illic Aunum nouiſſe, qui erat haud liguru͂ extremus.i.nobiliſſimus bellator.filius Auni,& ipſa ignea, i.agilis & ardens vt ignis tranſit equum curſu.i.currendo plantis pernicibus.i.ſane velocibus & celeribus. Et ipſa aduerſa.i.tam q̃ſi ex aduerſo veniens,& oppoſita equo quem præuerterat: congreditur.ſ.Aunũ:frenis prehenſis,& ſumit pœnas de ſanguine inimico.ſ.Auni,ſup.tam faciliter:q̃.i.quantũ facile.i.faciliter:accipiter ales ſacer.i.Marti cõſecratus,cõſequitur ab alto ſaxo,pẽnis.i.celeri volatu alarũ colũbã ſublimem.i.in ſublimi volanti in nube,& tenet.ſ.colũbam cõprehenſam:& euiſcerat pedibus vncis.i.vnguibus:tum.i.deinde cruor & plumæ vulſæ:labũtur ab ęthere.ſ.vbi columbam deprehendit & euiſcerauit.

PIERIVS.

¶ Sed Buten aduerſum cuſpide figit.) Vt prætercam, fixit, pterito tempore, quod in pleriſq; codicibus habetur. Eo ine conuertam, quod maioris alicuius momenti eſſe videatur. Antiquus admodum codex. Aduerſa, legit, ſed de cuſpide dictum: hoc parum mihi ſatis facit. Romanus codex,& Oblongus. Pomponianę deliciæ, vna cum Mediceo. Auerſum: legunt. Quod ideo mihi adridet: quia iocari videtur Poeta in diuerſa feriendi ratione deſcribẽda. Vnum enim Camilla iam auerſum,& fugam arripiẽtẽ in collo ſauciauerat. Orſilochum vero cõtra eluſit, ſimulata fuga. Quẽ quidem de fuga locum Virgilius ex Horatiorum pugna deſumpſit. ¶ Tum validã perq; arma viro perq; oſſa ſecurim Altior inſurgens.) Romanus codex,& aliquot alij, exſurgẽs. habet, quod agnoſcitur a Donato. Sed inſurgens: in pluribus eſt exemplaribus. In Mediceo illud etiam diuerſum, quod valida ſecuri caſu ſeptimo legitur. Tum valida perq; arma viro perq; oſſa ſecuri: vt pote inſtrumento, quo ipſa altior inſurgens. oranti & multa precanti congeminat vulnus. ¶ Euadere pugna.) Vulgata quidẽ exẽplaria, pugna, caſu ſeptimo legunt. Sed oblongus codex, pugnã, habet accuſatiuo caſu. Vtrũq; elocutionis modũ admittunt grãmatici. Sed Romanus Mediceus,& aliquot alij pueteres, pugnæ ſcriptũ oñdũt græcanica elocutiõe ἀποφεύγειν τοῦ πολέμου. Sed quia nuſq̃ ego alibi figuram huiuſmodi apud authores reperi: quod meminiſſe poſſim, in medio hoc relinquam. ¶ Pugnęq; accinge pedeſtri.) In antiquis pleriſq; codicibꝰ ablatiuo caſu poſitum eſt. pugnaq; adcinge pedeſtri. Alibi tamẽ adcingũt omnes operi, dictum acquiſitiuo caſu. ¶ Ventoſa ferat cui gloria laudẽ.) Romanus codex, fraudem, habet: quum tamen pleriq; alij veteres, laudẽ, legant Seruius a Romano codice ſtat, qui fraudẽ, verã eſſe lectionem putat, curq; ita ſit legendum, quaſdam affert rationes. Contra Ti.Donatus, laudem agnoſcit, hac paraphraſi. Experiundo cognoſces: quis debeat iure, meritoq; laudari. Vtra potior ſit ſentẽtia: quum non veteres tantũ codices, verũ & opinatiſſimi grãmatici diuerſa tradant: aliorum arbitrio iudicandũ re-

liqui.

liqui. Eſt etiam in Mediceo. Feret. Finitiuo modo, vt qđ certius afferat. Sed ferat, in pluribus habetur. ¶ Acriq; ingens a. dolore.) In Romano codice in Oblongo, in Mediceo,& pleriſq; alijs antiquis, accenſa,& adcenſa legitur. ¶ Paribusq; aſſiſtit in armis.) Oblongus quidem codex. Aſſiſtit, habet. Sed cum Mediceo Porcius vitalianus, atque Delphius,& pleraq; exemplaria manuſcripta. Paribusq; reſiſtit in armis, legunt. ¶ Aduolat ipſe.) Hic abuolat. omnino, vel auolat, vt in Mediceo legẽdum. Tam & ſi aduolat, in antiquis aliquot codicibus reperiatur. ¶ Quadrupedẽq;.) In antiquis aliquot codicibus. quadripedẽq;. vt, obſeruatum ſæpius per.i. ſecunda ſyllaba. ¶ Ferrato calce fatigat.) ferrato, virili genere in impreſſis codicibus aliquot iueni: parcius in manuſcriptis. Qui plurimum habent. Ferrata calce. genere fœminino: vti eſt in Mediceo,& ita ſcripſiſſe Virgilium Nonius Marcellus atteſtatur. Quãuis Plautus & Varro Calcem maſculino genere dicere maluerint. Pręterea quæri dicit Probus, qua de cã Virg. nomẽ hoc fœminino genere pronũciauerit: factumq; iõ ait, qm̃ quæcũque noia Romana dũtaxat inaialia, nominatiuo caſu, numeri ſingularis, x, litera terminantur,& monoſyllaba eſſe reperiunt̃, hęc fœminini generis eſſe pronũciantur. Ad hæc. Fl. Soſipater. Calx. ait, ſiue qua calcamus, ſiue qua ædificamus fœmi. geñ. eſt, vt & Virg. ait. Ferrata calce fatigat. ¶ Vane ligur.) Antiqſſimus codex maioris notę Mediceus,& pleraq; vetera exẽplaria. Ligus, legũt per s,& p, us, Ligus liguris: vt lepus leporis,& vetus veteris declinari ait Fl. Soſipater. ¶ Fruſtraq; animis elate ſuperbis.) In codicibus aliquot antiquis. Armis elate ſuperbis legitur. qđ qdem hic nihil aliud ſignificaret: q̃ alto equi dorſo, cui Ligus ipſe plurimum fiebat, ſed oĩno melius. animis, vt ad procaciora ea verba reſpondeat: quibus Camillam in certamẽ prouocauerat. ¶ Inimico a ſanguine ſumit.) Romanus codex Mediceus,& alij pleriq; veteres legunt, inimico ex ſanguine. quæ præpoſitio magis huic loco vr̃ conuenire. ¶ Quã facile accipiter ſaxo ſacer ales.) Ea conſuetudine. quæ fuit ex accipio verbo præpoſitionẽ integram notare, priuſq̃ Lucilius, cc, geminare inſtituiſſet, aliquot inde ætatibus repetita, adcipiter, per d,& atcipiter, per, t, alterius ætatis abuſu ſcriptum alicubi reperitur. alitem enim eam ita nuncupatam aiunt, quod ad aliarum auium capturam genita ſit. manifeſte vero Virgilium accipitrem virili genere protuliſſe locus hic oſtẽdit, quum tamẽ Lucretius fœminino dicere maluerit. accipitres ſomno in leni ſic pręlia pugnaſq; edere ſunt perſectantes viſæ, atque volantes. quem locũ ne quis, vt pleraq; alia corrupta ſunt, viſi, reponendo vitiare auſit, ſciant accipitrem fœminino genere ſcriptum a Lucretio, Nonij Marcelli teſtimonio. ¶ Tũc cruor & vulſæ labuntur ab ęthere plumæ.) In Roma. codice abſq; copulatiua particula, ſed adaucta, per ad placitam prępoſitionem, verbi ſignificatione. euolſæ legitur, ſentẽtia non ſine iniuria mutilata, quare magis placet quod in alijs,& volſę, legitur, quod vero in vulgatis, tunc, eſt, tum in veteribus pleriſq; reperitur.

At non hæc nullis hominum ſator, atq; deorum
Obſeruans oculis, ſummo ſedet altus Olympo:
Tyrrhenum genitor Tarchontem in pręlia ſçua
Suſcitat,& ſtimulis haud mollibus incitat iras.
Ergo inter cędes, cedentiaq́; agmina Tarchon
Fertur equo, varijſq́; inſtigat vocibus alas,
Nomine quenq; vocans, reficitq́; in pręlia pulſos.
¶ Quis metus, o nunq̃ dolituri, o ſemper inertes TAR.
Tyrrheni, quæ tanta animis ignauia venit?
Fœmina palantes agit? atq; hęc agmina vertit?
Quò ferrum? quid've hæc geritis tela irrita dextris?
At non in Venerem ſegnes, nocturnaq́; bella:
Aut vbi curua choros indixit tibia Bacchi,
Expectare dapes,& plenæ pocula menſę.
Hic amor, hoc ſtudium, dum ſacra ſecundus aruſpex
Nunciet, ac lucos vocet hoſtia pinguis in altos.
¶ Hęc effatus, equũ in medios moriturus & ipſe POE.
Concitat,& Venulo aduerſum ſe turbidus offert,
Direptumq́; ab equo dextra complectitur hoſtem,
Et gremium ante ſuum multa vi concitus aufert.

SERVIVS.

¶ Nõnullis.) Id eſt nõ negligentibus. Nam Liptotes figura eſt. vult enim dicere, nõ leuiter Iupiter intuebatur iſta certamina. ¶ Inſtigat vocibus alas.) Alias incitat: & irritat ad reditũ. primũ.n. eſt vt fugere deſinant: pòſt vt in hoſtes ĩpetũ faciant. ¶ Nomine quenque vocãs.) Per hoc extrema neceſſitas indicat̃. ¶ Quis metus?) Qualis, quantus: q vos etiã fœminã timere cõpellit? Vñ paulò poſt, Quæ tãta animis ignauia venit? Fœmina palantes agit. ¶ O nunquã doliturі.) Id eſt ſtulti. Stultus.n. eſt quiſqs iniuria nõ mouet̃. Et bene nunq̃: ſiquidẽ antea ſæuitiã Mezentij iam pertulerunt, nec ſe vlti ſunt. Nũc præbent terga mulieri: & ne hinc quidem cõmouentur dolore. ¶ Atq; hæc agmina vertit?) ἀϑροιστικῶς, id eſt multitudinẽ tantã. ¶ Irrita.) Inertia: q nos

nos vlciſci minime valent. ¶ At nõ in Venerẽ ſegnes.) Latenter dicit hoc, Fugitis mulierẽ, qa armata eſt: aliàs primi ad hũc curritis ſexũ. ¶ Nocturnaq́; bella.) Coitum. Alibi, Et ſi quando ad pręlia ventum eſt. ¶ Curua tibia.) Symphonia, chorũ. Bacchi aũt iõ, qa apud veteres ludi theatrales nõ erant niſi in honorẽ Liberi patris. ¶ Expectate.) Pro expectatis: modum pro modo poſuit. ¶ Secundus aruſpex.) Pro ſecunda ſacra, ideſt proſpera: ſicut econtrario Homerus μάντι κακῶν, ideſt malorũ diuine. ¶ In altos lucos.) Illic enim epulabant̃ ſacris diebus. ¶ Moriturus & ipſe.) Moriturus aio, nã moriturus nõ eſt. Quod autẽ ait & ipſe, aut ad Camillam. aut ad Venulum reſpicit. ¶ Turbidus.) Terribilis. ¶ Direptumque ab equo dextra complectitur hoſtem.) Hoc de hiſto-

ria

Tollitur in cœlum clamor, cunctiq; Latini
Conuertere oculos, volat igneus æquore Tarchon
Arma, virumq; ferens, tum ſumma ipſius ab haſta
Defringit ferrum, & partes rimatur apertas,
Qua vulnus letale ferat: contrà ille repugnans
Suſtinet à iugulo dextram, & vim viribus exit.
Vtq; volans alte raptum cum fulua draconem
Fert aquila, implicuitq; pedes, atq; vnguibus hæſit:
Saucius at ſerpens ſinuoſa volumina verſat,
Arrectiſq; horret ſquamis, & ſibilat ore,
Arduus inſurgens: illa haud minus vrget adunco
Luctantem roſtro, ſimul æthera verberat alis.
Haud aliter prædam Tyburtum ex agmine Tarchon
Portat ouans. ducis exemplum, euentumq; ſecuti
Meonidæ incurrunt, tum fatis debitus Aruns
Velocem iaculo, & multa prior arte Camillam
Circuit: &, quæ ſit fortuna facillima, tentat.
Qua ſe cũ nq; furens medio tulit agmine virgo,
Hac Aruns ſubit, & tacitus veſtigia luſtrat.
Qua victrix redit illa, pedemq; ex hoſte reportat,
Hac iuuenis furtim celeres detorquet habenas.
Hos aditus, iamq; hos aditus, omnemq; pererrat
Vndiq; circuitum, & certam quatit improbus haſtã.

gla tractũ eſt. ¶ Nã Caius Iulius Cæſar, cum dimicaret in Gallia: & ab hoſte raptꝰ equo eius portaret armatus, occurrit quidã de hoſtibꝰ qui eum noſſet, & inſultans ait, Cecos Cæſar: qđ Gallorũ lingua dimitte ſignificat. & ita factũ eſt vt dimitteretur. Hoc autẽ ipſe Cæſar in Ephemeride ſua dicit, vbi propriã cõmemorat fœlicitatẽ. ¶ Exit.) Euitat: vt, Atq; oculis vigilantibus exit. ¶ Ducis exẽplum, euentũq;.) Scilicet virtutẽ & fœlicitatẽ. ¶ Mæonidæ.) Lydij: vt, Mæoniæ delecta iuuẽtus. ¶ Arte.) Fraude, dolo: vt, Arte pelaſga. ¶ Qua ſe cũq; furens medio tulit agmine virgo, Hac aruns ſubit.) Vt etiã ſuprà diximus, ita poeta loqtur vt in aliqbus locis det ſuſpitionem qđ Aruns de Turni partibꝰ fuerit. nãq; & cũ Camilla ĩpetũ fecit, & cũ ipſa rurſus recedit: qđ niſi de ſocio nõ procedit. Donatus etiã dicit eſſe manifeſtũ ſignum ſociũ fuiſſe: quòd Appollinem Soractis inuocat motis: de quo, Turno veniſſe conſtat auxilia. licet poſſit fieri vt alterius loci inuocet numẽ. Itẽ ad argumentũ vocat, Patriam remeabo inglorius vrbẽ: quod etiã de hoſte ꝓcedit. Nam ſuperare fœminã, nullã cõſtat eſſe virtutem. ¶ Circuitum.) Proprie. Nam circũire, inſidiantium eſt: vnde eſt, Nec gregibus nocturnus obambulat. ¶ Certam haſtã.) Ineuitabilẽ. Vnde contrà, Et incertam excuſſit ceruice ſecurim, id eſt infirmam, vitabilem.

DONATVS.

¶ At non hæc nullis.) Interea iupiter, ad quẽ cura hoĩum deorũq; pertinet, nõnullis oculis, quę gererent, attendens. ¶ Tyrrhenũ genitor tarc.) Suſcitat, pulchre poſuit, quaſi cum ſuis otioſe dormientem, alijs duro marte pugnantibus. ſuſcitabať ergo ſtimulis acrioribus ad bellum, vt illis fieri ſolet, qui alto ſomno preſſi facilius euigilare non pñt. ¶ Ergo inter cędes.) Quũ cecidiſſent alij, cęteri vero inſtantibus cederẽt, tarchon diſcurrebat ꝑ vniuerſos, equo celeri vectus pulſos reuocabat ad bellũ, non blãdis verbis, ſed ad obiurgationẽ neceſſarijs. ¶ Noĩe quẽq; vocans.) In hortationibus oĩbus plurimum valet noĩum cõmemoratio incitatur eni. ad capeſſendam gloriã, cuius nomẽ ab aliquibus ſatis eſt notum. deniq; ſequiť. ¶ Reficitq; in prælia pulſos.) Ecce quantũ ꝓfuit cauſæ, & quãti refecti ſunt commemoratione noĩs proprij. ¶ Quis metus, o nũquam do.) Imitatus eſt Iouẽ, qui eũ ſtimulis haud mollibus excluſit in campũ. nam ipſe quoq; acriora ſuis ingeſſit. quis, inquit, metus veſtras mentes pectoraq; poſſedit? quid tales exiſtitis, vt dolituros vos exiſtimet nullus ſemper ne inertẽ ducetis vitã, & nunq̃ tendetis ad ea quę ſtrenuis & virtuti cõueniat? Cur ignaui? cur miſeri. quis hoc malũ vobis inimicus inuexit? Cœpit iam ipſoꝝ enumerare ludibria, vt pudore confuſi tandẽ ſe intelligerent viros. ¶ Fœmina palantes agit.) Vna, inqt, fœmina obtrectationẽ ſumpſit a numero, & ſexu. addidit. ¶ Atq; hæc agmina vertit.) Demõſtrantis hoc dictũ, quantũ obiurgatioĩ ipſi pondus adiecit? quanto, inquit, agmine ſitis cõgregati, intuemini oculis veſtris, & tñ vos vna agit fœmina, & dare terga compellit. ſignato vſus eſt verbo, agit. agi. n. dicunť inertia aĩalia, quoties de loco ad alteꝝ ducunť, aut in venationibus ad voluptatem venantis terroribus minores feræ per diuerſa agitantur. ¶ Quo ferrum?) Certe ſi vobis inertia placet, cur nõ deponitis ferrum? cur non exoneratis dexteras gladijs? ¶ Proijci debet, qđ fruſtra portatur? ¶ At non in ve. ſe.) Scio tñ vos in alijs fortes: ſed tunc quũ venereum veniť ad bellũ, & nocturna certamina. ¶ Aut vbi curua choros.) Aut tũc minus ſegnes eſtis, quũ vobis ſaltatio turpis & chorus ſono tibię canentis inducitur. ¶ Expectare dapes.) Amatis illa, quæ virtutis gloriã negant, exquiſitas. ſ. ac delicioſas dapes, & vltra neceſſitatẽ naturæ igeſta, vſque ad ebrietatem pocula. ¶ Dum ſacra ſecundus aruſpex.) Tandiu, inquit, vina conſumetis, donec aliqđ vobis ꝓſperum de ſacris aruſpex nuntiet: aut pingius

pinguis hoſtia temulentis ingeratur ad cibum. ¶ Hæc effatus, equũ in me.) Cito dixit, quid et ipſi immineret, cui cęteri diſplicebant. obtulit ſe, inquit, venulo aduerſũ. debuit enim prior aliquid audere, q oium hortator extiterat. ¶ Dereptumq; ab equo.) Occurrit venulo: ſed ab equo ſedẽtem rapuit, inimicis eũ cõplexibꝰ retinens, ac præ ſe portãs. hoc factum quũ nõ admitteret fidem, & incredibile fuit, poſſe dorſo equi diripi armatũ, addidit difficultatem dicẽs, multa vi concitus aufert: vt maiore virtute atq; impetu venientis id fieri potuiſſe legẽtes approbent, & facilius credant. ¶ Tollitur in cœ. cla.) Tyrrhenorũ. ſ. voce, qui factum mirabantur. ¶ Cunctiq; lati. Con. ocu.) Vt cernerent, qđ nunq̃ viderant. ¶ Volat igneus ęq. tar.) Totum mirabile fuit. ſ. q rapuerat virum, q ꝑ campos volitans regebat quadrupede curſum, q tenebat arma, & ſecum vehebat armatum. ¶ Tũ ſumma ipſius.) Cumulat his augmentis tarchonis laudem, deſcribens certamen quoq; eius, quod inter tot difficultates nõ dubitabat exercere. primum quippe prælio ſtrenuus, & cõſilio bonus. renitenti ſuſtulit ferrũ, defringens eam partẽ haſtę, qua tenebatur infixus, ne ſpem ẽt ipſe gereret in reluctatione feriendi. dehinc rimari cœpit hoc eſt attentius quærere eam corporis partẽ: qua non læderet hoiem vulnere, ſed necaret. ¶ Contra ille repugnãs.) Suſtinet enim occurſu neceſſario a iugulo dextrã. ¶ Et vim viribus exit.) Nec venulo, conſiliũ defuit. ſuſtinebat. n. occurſu neceſſario imminentem iugulo hoſtilem dextrã. tarchon quęrebat inſtantius, qua hoſti tale vulnus inferret. venulus cõtra, eam tuebatur corporis partẽ, qua poſſet occidi. Interea dum cõtrarijs nituntur: vi effudit venulũ, qđ aduexerat inimica violẽtia. & hoc memorabile, nam tñ fuit euaſiſſe, quantũ feciſſe glorioſum. ¶ Vtq; volans &c.) Pulchra inuentio ad ornatũ parabolæ iſtius appoſita, draconis & aquilæ. ſunt. n. in ſuo genere fortiſſima quia nec raperet tarchon, niſi quia fortiſſimus fuit: nec euaderet venulus, niſi quia inferior non fuit. deſcriptio quoq; adiecta certantiũ, vt inde ꝓbaretur, quale extitiſſet inter tarchonẽ venulũq; certamen. tenebat dracõnẽ aquila ſũmo in aere ſuſpenſum inhærens vnguibus & roſtro ſimul. renitebať ille ſinuoſis flexibus, ſibilis quoq;, & venantẽ formidine capitis tenebat inſtantẽ. ¶ Haud aliter prædam.) Poſt parabolã rñdet ſuperioribus. ¶ Ducis exẽplũ, euẽ. q; ſecu. Mæon. incur.) Hos non tñ animarunt tarchonis dicta: ſed exemplum magis & facti euentus: in quo auſpicium cęteris fuit, & fiducia dimicandi. ¶ Tum fatis debitus aruns.) Fatis debitus aruns. i. fatis camillæ: & ipſe quoq; vltimis fatis obnoxius velocem camillam circumit iaculo, occaſionem quæritans feriendi. ¶ Qua ſe cũq; furens.) Sequebať inſciam tacitus, & ad ipſas ibat partes, in quas illa tendebat. dixit aũt cãm, qua perfectum eſt, vt illa exploratas aruntis nõ ſentiret inſidias. ferebať, inquit, ſtudio belli & furore certaminũ. ¶ Qua victrix redit illa.) Ideo furtim, quia iuuenis fœminam non audebat prouocare cõgreſſu. ¶ Hos aditus, iamque hos adi.) Quacũque abibat, vel quacũq; habuit tranſitum, & quoſcũq; illa circuitu obibat, obſeruabat iſte, opperiens caſum, quo poſſet circũuenire fortiorem. haſtam aũt manu frequentius agitabat. hoc. n. hoĩs ſuggerebat improbitas. hoc eſt concepta impatienter cupiditas feriendi. ſic eni pergebat crebro cõmouens haſtam vt videreť ſibi iam ĩplere poſſe, qđ cœperat.

ACENSIVS.

¶ At non hæc nullis.) Docet quomodo Tarchon Ethruſcorum præcipuus ductor, Ioue annuente in prælia excitatus ſit: quam ſtragem ediderit ſuos cohortatus: addit præterea quomodo armis inſidiatus ſit Camillę. vtens apta comparatione de qua Donatus: Aquilæ comparatio aptiſſima. Vt enim & aquila & ſerpens fortiſſimi ſunt ita illi duo fortiſſimi erant itidem mira perſpicacitate,

ſpicacitate, vt illi ſunt. Hæc: ille. ¶ Ordo eſt. At, ideſt ſed ſator hominum atque deorum. ſ. Iupiter, obſeruans hæc. ſ. quæ Camilla geſſerat: nonnullis. i. certis & diligentibus oculis, ſedet altus, ſupple in ſummo Olympo, & ipſe genitor ſuſcitat. i. excitat occulta inſpiratione (vnde patrem dicit quaſi prædominatorem in horoſcopo eius honor enim vt Home. iquit ab Ioue eſt. ad quem per egregia facinora peruenitur) Tarchontem tyrrhenũ. i. tyrrhenorum ductorẽ in ꝓlia ſæua, & incitat iras ſtimulis haud mollibus, i. duris & acribus. Ergo quia incitatus Tarchon, fertur equo inter cędes & agmina cedẽtia. i. terga dantia, hoc eſt iter occiſos aut fugientes, & inſtigat alas. i. equites laterales, varijs vocibus. i. cohortationibus vocans. i. compellans, quemq;. i. quẽlibet nomine, ſcilicet proprio: & reficit. i. inſtaurat in prælia: pulſos, ſcilicet prius dicens o Tyrrheni nunq̃ dolituri. i. ſemper toleraturi tãtam ſtragem. tantumq; dedecus, & ſemper inertes. i. ſine arte, aut acrimonia & induſtria, quis metus, ſupple iſte tantus & q̃ ignauia tanta venit animis. ſ. veſtris: fœmina. ſ. vna agit. i. fugat vos palantes. i. oberrantes vt ſtolida pecora: atque vertit. ſ. in fugam: hæc. ſ. tanta agmina: quo. i. ad quid & ad quẽ vſum: ve ꝓ vel, quid. i. ad qd gerimus (ſuam perſonam cõmiſcet conciliandi animorum gratia) dextris. ſ. noſtris, hæc tela irrita: i. inutilia nobis: cũ fugiamus omnes vnam fœminam. at. i. attamen non ſegnes, ſupple eſſe ſoletis in Venerem. i. nõ ſoletis ſic fœminas fugere: rem Veneream cum eis habituri: vt nunc vnam fugitis rem Martiam tractantẽ, & non ſegnes ad bella nocturna quæ cum puellis geruntur in cubiculis, aut vbi tibia Bacchi curua. i. obliq̃ indixit choros. ſ. bacchãtium expectare. i. obſeruare dapes, & pocula mẽſę plenę. i. qualia ſolẽt ꝓpinari in cœna opipara & plena: quia hic. i. in hac re eſt vobis amor, & ſtudiũ eſt vobis hic: dum. i. donec aruſpex ſecundus, i. ſecunda & proſpera enunciaturus: nunciet ſacra. ſ. ſecunda: ac dũ ideſt donec hoſtia pinguis: vocet, ſupple vos i lucos altos, vbi ſacris diebus epulabantur poſtea Romani: ipſe effatus hæc cõcitat equum in medios. ſ. hoſtes moriturus, &, ideſt etiã ipſe. i. tali animo ac impetu, vt qui mori parati ſunt, atque ipſe turbidus. i. commoto animo, infert ſe Venulo. i. illi latino aduerſum. i. ex aduerſo & complectitur dextra, hoſtẽ direptum ab equo, & cõcitus multa vi aufert, ſupple ipſum ante ſuum gremium: clamor tollit̃ in cœlum. ſ. a Tyrrhenis: & cuncti latini conuertere oculos. & Tarchon igneus. i. ardens, & agilis, vt ignis volat æthere. i. q̃ſi in ęthere ferens. ſ. ſecum arma, & virum. ſ. Venulũ, tum, iſteſt deinde deſtringit ferrum ab haſta ſumma ipſius Venuli aut potius Tarchontis, & rimatur, ideſt ſcrutatur partes apertas, ideſt nudatas qua. ſ. parte, ideſt per quas partes ferat, ideſt inferat vulnus letale. i. morſiferum. Contra. i. econuerſo. ille. ſ. Venulus repugnãs. i. obluctãs ne occidatur: ſuſtinet. i. ſeorſum tenet, dextram. ſ. Tarchontis, a iugulo. ſ. ſuo, & exit. i. euitat, viribus. ſ. totis vim. i. violẽtiã, quã hoſtis inferre poterat. Et vt aquila fulua volans alte, cum. i. quando fert draconẽ raptum a ſe. ſ. & implicuit pedes. ſ. in draconẽ, atq; hęſit vnguibus. At. i. ſerpẽs. ſ. quem modo draconẽ dixit ſaucius, ideſt vulneratus ab vnguibus, verſat volumina ſinuoſa. ſ. colligẽdo, & contrahẽdo ſe in ſinus, & anulos ſuos, & horret. i. fit horridus & aſper ac rigidus ſquammis. ſ. eius arrectis. i. rigentibus, & ſibilat ore inſurgẽs arduus. i. deſuper, Illa. ſ. aquila vrget haud minus. i. nihilominus, immo plus, roſtro adunco. i. incuruo. ſ. ſerpentem luctãtẽ. ſ. vt euadat, & ſimul ipſa verberat alis æthera. Haud aliter. i. penitus ſic, portat Tarcho ouans. i. exultãs, ꝓdam Tyburtum pro Tyburtinorum, ex agmine. ſ. toto, Meonidæ. i. Lydij ex meonia profecti, ſecuti. inſequẽtes exemplum & euẽtum. ſ. proſperum ducis. ſ. Tarchontis incurrunt ideſt impetum faciunt, cũ, ideſt quando Aruns deditus fatis. i. deſtinatus fataliter ad mortẽ circuit Camillã velocẽ, exiſtens prior. i. peritior & melior iaculo, & multa arte. i. ſubtilitate honeſta & tentat quæ fortuna. ſ. adociẽdi Camillam ſit facillima ideſt maxime oppurtuna. Quacunq; ſcilicet via virgo furens tulit ſe medio agmine ideſt per medium agmen. hac ſcilicet via Aruns ſubit ideſt clam & ſucceſſiue ſubſequitur, & ipſe tacitus luſtrat ideſt obſeruat veſtigia ſcilicet eius. Et Qua ideſt quacũq; via, illa. ſ. Camilla victris redit, & reportat pedẽ ex hoſte, hac. i. per eandẽ viam iuuenis, ſcilicet Aruns detorquet furtim ideſt clam & ſecrete, habenas celeres ideſt q̃bus ipſe celeriter vtebatur, & pererrat ideſt circuit, & luſtrat iam ideſt interdum hos aditus. i. acceſſus ad Camillam, & iam hos. i. alios, & perrat: circũuagatur more errantiũ vndiq;. i. ex omni parte: oẽm circuitũ. ſ. quem Camilla fecerat, & ipſe iprobus. i. improbãdus: quia nimium auidus, & inſidioſus quatit haſtam certã. i. ineuitabilem, quam miſſurus eſt in Camillam.

PIERIVS.

¶ Tyrrhenum genitor Tarcontẽ.) Ro. codex, Mediceus, & plerique alij veteres, tarconem, legunt abſq;, t, &, tarco, abſq;, n, finali litera rectum ponũt, quamuis apũ grecos τάρχων τάρχοντος dicitur, idq; per, χ, denſam literam. ¶ Et ſtimulis haud mollibus incitat iras.) In Roma. cod. & in Oblongo, inicit, habetur, quod non diſplicet, tam & ſi, incitat, nõ improbarim, quod ex luſu poetico duo verba eiuſdem originationis eodem verſu poſita, non nihil habeant venuſtatis, ſuſcitat & ſtimulis haud mollibus incitat iras. ¶ Quidue hæc geritis tela irrita, dextris.) In Roma. co. in Oblongo, & pleriſq; alijs antiquis legere eſt, quidue hec gerimus tela, quod maiorem quandam vim ad eos excitandos habet, facitq; obiurgationem ęquioribus auribus exaudiri, quum ſe quoque admiſceat cumulcio, neminemq; eſſe obiurgationi & opprobrio non obnoxium indicet. ¶ Expectare dapes.) Impreſſorum plurimi, expectare, modo perpetuo ſcribẽdum curauere, vt ſit, non ſegnes expectare, Eaq; lectio in ali. omnino cod. anti. inuenitur. In omnibus vero vaticanę bibliothecæ, in Mediceo, in Portio, in vitaliano, & pleriſq; alijs, expectate, legitur, imperãdi modo quod Seruius agnoſcere videtur, dum exponit, pro expectetis, niſi quis infinitiuum more gręcorũ pro imperatiuo poſitum dicere velit. non elidi vero, ſ, literam ex eo verbo, dictum alibi. ¶ Et Venulo aduerſum ſe turbidus infert.) In Ro. cod. & in Mediceo offert, atque in ali. alijs, quod omnino Dona. agnoſcit, dum ait. Obtulit ſe venulo aduerſum, debuit enim aliquid prior audere, qui omnium hortator extiterat. ¶ Arduus inſurgens illa haud minus vrget adũco luctantem roſtro.) In cod. ali. anti. Arduos, legitur, quã terminationẽ Cariſius. in his prętertim nominibus, quæ in, us, purum exeunt, nequaquã admittere voluit, de quo plura alibi. Quod vero, adunco, In Ro. co. legitur. In oblongo, obunco, eſt, vt etiam ſuperius. In Mediceo. & ali. alijs, abunco, per, b, vtrũq;. In reliquis pleriſq; abraſa litera nihil certi proponit. ¶ Ducis euentum exemplumq; ſecuti.) In anti. co. exẽplũ euentumq;, par enim eſt rem prius aggredi. q̃ quid inde eueniat, ſpectare poſſis. ¶ Qua ſe cũq; furens medio tulit agmine virgo.) In anti. ali. cod. qua ſe cunq; ferens, legitur, quod nõnullis & honeſtius, & decorũ magis, videtur. Sed enim furens Ti. Dõa. agnoſcit, dum ſic ait. Dixit autem cauſam, qua perfectum eſt, vt illa explorãtis Aruntis non ſentiret inſidias. ferebatur inquit ſtudio belli, & furore certaminum. ¶ Hos aditus iamq; hos aditus oẽmq; pererrat Vndiq; circiturn.) In anti. cod. hos aditus iamq; abitus, legitur, quod eius diligentiã oſtendit, vt non adire velit, q̃ ꝓuiderit, qua ſit etiam abeũdũ, abitus porro Dona. agnoſcit. Sed de Camilla dictũ intelligit. Quacũque abibat, vel quacũque habuit trãſitum, & quoſcũque illa circuitus obibat, obſeruabat iſte operiẽs cauſam, quo poſſet circũuenire fortiorem.

Forte ſacer Cybele Chloreus, olimq; ſacerdos,
Inſignis longe Phrygijs fulgebat in armis,
Spumantemq; agitabat equum, quem pellis ahenis
In plumam ſquamis, auro conſerta tegebat.
Ipſe peregrina ferrugine clarus & oſtro,
Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu:
Aureus ex humeris ſonat arcus, & aurea vati
Caſſida, tum croceam chlamydemq;, ſinusq;, crepantes
Carbaſeos, fuluo in nodum collegerat auro
Pictus acu tunicas, & barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, ſiue vt templis pręfigeret arma

SERVIVS.

¶ Sacer Cybele.) Nã montẽ ꝓ numine, qd̃ in eo colitur, poſuit. Et bõa occaſio ad mortẽ Camillę, vt ſacerdotẽ maioris numinis conet̃ occidere: ꝑ qd̃ quaſi exauthoratur Dianę fauor, interueniente maioris numinis iracũdia. ¶ Quẽ pellis ahenis i plumãſquamis, auroq; conſerta tegebat.) Cataphractũ eũ fuiſſe ſignificat. Cataphracti autẽ eqtes dicunt̃, q & ipſi ferro muniti ſunt, & equos ſilr munitos hñt: de quibus Salu, Equis parla operimẽta erãt, quæ lintea ferreis laminis in modũ plumæ adnexuerãt. Nũc autẽ pro linteo pellẽ poſuit: & ęneas ſq̃mas, ęreas laminas intelligimus. In plumã vero, eſt in ſimilitudinẽ plumæ: vt, Exciſum Euboicæ latus ingẽs rupis in antrũ, id eſt i antri ſimilitudinẽ. Sane ſciendum quod ipſos equites cataphractos dicimus. Salluſtius, Et ſequebãtur equites cataphracti. ¶ Spicula torq̃bat lycio cortynia cornu.) Creten

Troia, captiuo ſiue vt ſe ferret in auro
Venatrix, vnum ex omni certamine pugnæ
Cęca ſequebatur, totumq́ incenſa per agmen
Fœmineo prædæ, & ſpoliorum ardebat amore.
Telum ex inſidijs quum tandem tempore capto
Conijcit, & ſuperos Aruns ſic voce precatur.
⸿Sũme deum ſancti cuſtos Soractis Apollo ARVNS
Quem primi colimus, cui pineus ardor aceruo
Paſcitur, & medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus veſtigia pruna:
Da pater hoc noſtris aboleri dedecus armis
Omnipotens, non exuuias, pulſę've trophęum
Virginis, aut ſpolia vlla peto: mihi cætera laudem
Facta ferent, hæc dira meo dum vulnere peſtis
Pulſa cadat, patriam remeabo inglorius vrbem.
⸿Audijt, & voti Phœbus ſuccedere partem POE.
Mente dedit, partem volucres diſperſit in auras,
Sterneret vt ſubita turbatam morte Camillam,
Annuit oranti: reducem vt patria alta videret,
Non dedit, inq́ notos vocem vertere procellæ.
Ergo vt miſſa manu ſonitum dedit haſta per auras,
Conuertere animos acres, oculosq́ tulere
Cuncti ad reginam Volſci. nihil ipſa nec auræ
Nec ſonitus memor, aut venientis ab æthere teli,
Haſta ſub exertam donec perlata papillam
Hæſit, virgineumq́ alte bibit acta cruorem.

ſes ſagittas Lycio arcu dirigebat: qđ, vt ẽt ſuprà diximus, ad ornatũ pōi cõſueuit. ⸿Caſſida.) Pro caſſis: nam accuſatiuum poſuit ꝓ noïatiuo. ⸿Pictus acu tunicas, & barbara tegmina crurũ.) Pictus tunicas, pictus crurũ barbara tegmina, Id eſt habebat veſtem Phrygionis arte pfectã. Sane armoꝝ longa deſcriptio illuc ſpectat, vt in eoꝝ cupiditatem merito Camilla videaẜ eſſe ſuccẽſa. ⸿Fœmineo.) Impatiẽti, irrõnabili: vt, Fœmineę ardentẽ curæq; iræq; coquebant. ⸿Sũme deũ.) Ex affectu colentis dẜ. nã Iupiter ſũmus eſt. ⸿Sancti cuſtos Soractis Apollo.) Soractis mons eſt Hirpinoꝝ in Flaminia collocatus. In hoc aũt mõte cum aliqñ Diti patri ſacrũ perſolueręẜ (nã manibus conſecratus eſt) ſubito venientes lupi exta rapuerunt: quos cũ diu ſequerenẜ, delati ſunt ad quãdã ſpelũcã, halitũ ex ſe peſtiferũ emittentẽ, adeò vt iuxtà ſtãtes necaret. Exinde eſt orta peſtilentia, q̃ fuerant lupos ſecuti: de qua rñſum eſt poſſe eam ſedari ſi lupos imitarenẜ, id eſt rapto viuerẽt. Quod poſtq̃ factũ eſt, dicti ſunt ipſi populi Hirpini Sorani. Nã lupi Sabinoꝝ lingua Hirpi vocanẜ. Sorani vero, à Dite: nã Ditis pr̃ Soranus vocatur: quaſi lupi Ditis pr̃is. Vnde memor rei Virgilius Aruntẽ paulò pòſt cõparat lupo: quaſi Hirpinũ Soranum. ⸿Pineus ardor.) Ignis περίφρασις. ⸿Aceruo.) Pyra, coaceruatione lignorum. ⸿Freti pietate.) Iſte quidẽ hoc dixit: ſed Varro vbi expugnator religionis ait, quũ quoddã medicamentũ deſcriberet, Vt ſolent Hirpini q ambulaturi per ignes, medicamento plãtas tingũt. ⸿Multa pruna.) Inter prunas. Pruna aũt quãdiu ardet dicẜ. Horatius, Prætextã & latũ clauũ, prunæq; bathyllũ. Cum aũt extincta fuerit, carbo noïatur. Terentius, Tam excoctã atq; atram reddã, quã carbo eſt. Nam pruna à perurendo dicta eſt. ⸿Exuuias, pulſæ've trophæũ.) Exuuias occiſæ, pulſæ trophęũ. Et proprie. nã vt ſuprà diximus, hoſtibus occiſis triumphabãt, depulſis figebãt trophęa. ⸿Partem mente dedit, partẽ volucres diſperſit in auras.) Bona moderatio Apollinis inter ſacerdotis preces, & volũtatem ſororis. ⸿Nihil ipſa nec auras, nec ſonitus memor.) Hęc eſt antiqua lectio. Nãq; apud maiores trahebatur interdũ à Gręco genitiuus ſingularis. Hinc eſt & paterfamilias & materfamilias: quæ duo tãtum noïa remãſerũt. nã nec huius auras dicimus, nec huius cuſtodias ſecundũ Salluſtium, qui ait Caſtella, cuſtodias theſaurorum: pro cuſtodiæ. Et ita enim etiã Aſper intelligit: licet alij cuſtodias accuſatiuum velint. Sane paterfamilias qñ dicimus, familias indeclinabile eſt. Si autem paterfamiliæ dicere voluerimus, iam non erit nomen: ſed locutio, & familię erit datiuus. Nã pr̃ mihi eſt dicimus. Terentius, Natura tu illi pater es, conſilijs ego. Multi tñ volunt in numero plurali nomen vtrunq; declinari, vt dicamus hi patresfamilię, horum patrumfamiliarũ. ⸿Papillã exertam.) Nudam. Sane mamilla eſt omnis eminentia vberis: papilla vero breue illud vnde lac trahitur.

DONATVS.

❡ Forte ſacer cybele choreus.) Hoc eſt vere conſecratus, & cuius deuotionem probaſſet antiquitas cybele. i. loco in quo cybele colebatur. ⸿Inſignis lon. phry. ful. in ar.) Admirabilis fuit, & hunc phrygia arma fulgere faciebãt ẽt tunc, quum longius degeret. Poſt generalitatem dicit per ſpecies quõ lõge fugiebat. nã ipſe eſt verus fulgor, & plenus, q lõge poſitus appet, & cerniẜ. ⸿Spumãtẽq; agi. eq.) Nõ. n. ſpumãt equi, niſi q plurimũ currũt. ⸿Quẽ pe. ahe. in plu.) Et tetigit ſpẽm, & quõ ſcã eſſet, oñdit. Pelle ait fuerat tectus: ornata ahenis ſquamis, & auro fulgentibus: ſq̃ma eſt proprie ſerpẽtis & piſcis, quã facit cõpoſitio nãlis. nã & ordinibꝰ digeſta eſt, & viaꝝ plurimarum impreſſione diſtincta. qđqđ igitur in hanc ſimilitudinẽ ſubtilitatis artificiũ fingit, ſquama dicẜ. hæc fit ex minutis laminis inuicẽ ſe retinẽtibus, quæ ſpẽm faciant ſquamæ, & ſint tali digeſtione cõpoſitæ, vt eſt i auibus pluma: vbi cũ vna alterã premit, naſcẜ in aſpectu gr̃a, & aium compoſitio ipſa delectat, ac paſcit &c. ⸿Ipſe peregrina.) Ipſe, inqt, vt ab equo ad hoiem tranſitũ faceret. ipſe ergo eques peregrina ferrugine clarus fuit. cuius ſit meriti iſta ferrugo oſtri, indicat additamentũ. non. n. ſpecies ſpeciei coniungitur: niſi vtraq; ſibi æquo merito & honore reſpõdeat. proinde q̃ oſtro ſcimus nihil eſſe gratius, ferrugineam peregrinam hoc eſt ex melioribus regionibus aduectam, quæ oſtro meruit iungi, maioris pretij debemus accipere. habuit aũt ſpicula, quæ lycio cornu hoc eſt lycio arcu torquebat. cornu hoc loco ligni genus dixit, non alicuius aïalis. ⸿Aureus ex hum. erat ar.) Totus ad pulchritudinẽ decoremq; cõpoſitus. ⸿Tum croceam cla. q; ſi. q; cre.) Iſtius clara fuerat, & carbaſo in colore tamen croceo verſo. hãc clamydem, quo expeditior eſſet, aureis nexibus i nodum habuit collectam. ⸿Pictus acu tunicas.) Nomine artis, qualis eſſet tunica, demonſtrauit. nam huiuſmodi veſtes acu pictæ dicunẜ. tegebantur aũt crura eius barbarico opere tegminibus factis, & hoc nomen eſt artis. nam qui hanc exercent barbaricarij dicunẜ exprimentes ex auro & coloratis filis hoïum formas, & diuerſorũ animalium & ſpecierum imitatam ſubtilitate veritatem. ⸿Hũc virgo.) Hũc, inquit, pulchre pretioſeque veſtitum virgo leuitate excuſat, quæ ætatis elata ſuperbia ſiue vt glorias de troianis factas templis oſtenderet: ſiue vt ipſa talibus ſpolijs vteretur, quo pulchrior venatrix iret ad ſyluas, ſic vnum ſequebatur quaſi in tanta bellantium multitudine ſolus eſſet in cãpo. Faciebat hoc non iuuenis amore ducta, ſed veſtium. Cœca, inquit, ſequebaẜ. quõ ſequebatur ſi cœca. non cœca, quaſi extincto lumine, ſed cupiditate ſpoliorũ nihil videns pręter ipſum, quod inſidianti Arunti proderat ad ea, quæ cupiebat implere. ⸿Telum ex inſidijs &c.) Tandem, quia aut diu obſeruabat per diuerſa percurrentẽ, & non temere adire debuit, quam timebat. aut quia cupienti tardus eſt exitus expeditionis, etiam ſi tota maturitate proueniat. telum igiẜ captato tpe atque inuento ex inſidijs quum ex aperto non auderet, contendit, ne periret obripiendi occaſio, qua illa intẽta in arũtis necem nec cogitabat alia nec videbat. ⸿Et ſupos armis ſic vo. pre.) Tam difficile fuit camillã ſterni hoſtili manu. vt ad eius procurandum exitium, & occaſio quærenda tpis duceretur, & loci deorum fauor ſuppliciter inuitandus. ⸿Summe deum ſan. cuſt. ſora. apo.) Neceſſe fuit eum laudari ſupplici voce: a quo implorabatur auxilium. dixit ſũme deum, plena laus eſt eius, qui ſũmus aſſeritur, perindeque quo nullus ſit potior. qui ſanctũ ſoractẽ tueris ac protegis. poſt laudem numinis dixit ſoractem ſanctum. ſanctum enim efficitur, quicquid aliquod amauerit numen. incipit iam cõmendare merita ſua: quãuis hoc quoq; ad dei ipſius pertineat laudem, qui cum tanta reuerentia meruit coli. quem primi, inquit, colimus. hoc eſt electi. cui incenditur ingens aceruus ex teda. atque ita vt nunquam deficiat, ſed ſemper alatur. Hoc genus ignis ideo in deprecatione poſitum eſt, quia naturali ſucco tanq̃ oleo violentius accenditur, & accenſum diu perdurat. tantaq; , inquit, apud nos fiducia eſt numinis tui, vt premamus ignem nudis veſtigijs, nec lædamur. Poſt laudem quam deſiderijs præferri conuenerat, poſt commendationem ſuæ petitionis, adijcit ſummam. ⸿Da pater hoc noſtris.) Grande, inquit, præſtabis beneficium, ſi noſtrorum armorum dedecus aboleatur & pereat. quales enim viri dici poterant, quorum audebat fœmina miſceri certaminię

faminiequam vincere fuit crimen, & ab ea ſuperari flagitiū? ¶ Nō exuuias pulſæue tro. Vir.) Quia dici potuit, ſingulare fœminam virtuti eſt crimen: cur tu eā perire deſideras manibus tuis? iccirco ipſe hęc præueniens dixit: nō quæro aliquā gloriā ex illius nece nec exuuias eius nec tropheū aut ſpolia referre cōtēdo. ¶ Mihi cætera laudē facta ferent.) Si laudari cupio, habeo alia quæ mihi afferant laudē. ¶ Hæc dira meo.) Sine gloria, inquit, volo remeare ad patriam meā, dūmodo iſta peſtis intereat. accedet hoc ſolū titulis meis, non aliquid feciſſe fortiter, ſed virorum armis tale dedecus ſuſtuliſſe. ¶ Audiit, & voti.) Oīa quidem phœbus audiit: ſed admiſit aliqua alia reſpuit. videamus præſtita, & excluſa tractemus. ¶ Sterneret vt ſubita.) Pręſtitit deprecanti, vt camillā ſubita morte proſterneret: vt autē incolumis ipſe remearet, non admiſit. & hanc precum partem procellis dimiſit & ventis: ¶ Ergo vt miſſa manu.) Mox vt haſta coniecta eſt, & ſonitum dedit, volſci omnes animo in reginam, oculiſq; conuerſi expectabant, qd ille ſonus aut euentus afferret. ¶ Nihil ipſa nec aurę.) Ipſa iterea, quam aliæ cupiditates occupauerant, nec ſtridorem aeris audiit, nec audiit de ſummo veniens telū: nec aliquid peruerſi vidit aut ſenſit. ¶ Haſta ſub exertam.) Tandiu nec vidit haſtam nec ſenſit, donec eam ſub papilla percuteret, & totum eius biberet ſanguinem quanta fuit animi ejus occupatio? vt niſi lætaliter percuſſa haſtam veniſſe neſciſſet? completa eſt camillę deſcriptio, ne ſuperfluū quid poeta dixiſſe videatur. aut. n. at medias inter cædes exultat amazon Vnum exerta latus. ecce ipſa parte interiit, quam habuit nudā. dehinc dicta eſt pharetram, arcum, ſecurim, atq; haſtam habuiſſe. his omnibus vſa eſſe monſtrata eſt.

ASCENSIVS.

❡ Forte ſacer Cybele.) In hac parte deſcribit necem Camillę ab Arunte illatā, dum ardentior, atq; incautior Chlorea ſacerdotem Cybeles inſequitur. Incertum aūt dixit ſupra Seruius cuias eſſet Aruns cū alii Turni partiū eſſe dicant & inuidia motū in Camillam telū intorſiſſe: q̄ Ioānæ puellæ inſigni frācię pauloante hęc noſtra in tempora necis cauſa fuiſſe perhibetur. Alii vero priuernatē cenſeant: quibus potius aſſentior, nam ſi Rutulum cenſuiſſet poeta inuidiæ cām non tacuiſſet, volunt autem tam Seruius q̄ꝫ Donatus Cybelem eſſe locum in quo Cybele colebatur. Poſſet tū & dici numē ipſum vt declinetur Hæc cybele huius cybeles. Donati verba ſunt, Cybele, Locus eſt ī quo cybele colebaſ. Squāma, ſerpentis & piſcis: quam facit cōpoſitio naturalis. Nam & ordinibus digeſta eſt, & viarum plurimarum īpreſſione diſtincta. Quicquid igitur in hanc ſimilitudinē facit artifex ſquama diciſ, Hęc fit ex minutis laminis inuicem ſe retinētibus, & ita digeſtis, vt eſt in auibus pluma. Peregrina. q. d. ex melioribus regionibus aduecta, cornu ligni ſpecies eſt Barbara nomen artis indicat, nā hanc qui exercent Burburicarii dicuntur: qui auro & variis filis hominum & aliarū rerum figuras exprimūt acu pingentes. Tandem, Quia diu inſectatus fuerat. Teda, hoc lignū naturali ſucco veluti oleo violentius ardet Primi electi. Hæc ille. ❡ Ordo eſt. Choreus ſacer. i. conſecratus & ſacerdos olim Cybele aut illi loco aut deæ fulgebat forte. ſ. cum Camilla occurreret longe. ſ. viſis exultēs inſignis in armis Phrygiis. i. troianis, & agitabat equū ſpumātem. i. ferocem & animoſum, quē. ſ. equum: quia Chloreus cataphractus erat miles: pellis inſerta in plumā. i. in morem plumarum ſquamis ahenis, & auro. i. aureis tegebat. i. cooperiebat. i. habebat ꝓ cooperimēto tegmen ex pelle, cui inſertæ erant ſquamę æreæ, & aureę in morem plumarū ac ſquamarum piſciū ſe mutuo tegētes. Ipſe. ſ. Chloreus eques, erat, ſupple clarus ferrugine. i. ſuboſcura purpura, peregrina. i. externa ī Geor. dixit ferruginem iberam. a loco & clarus. i. inſignis oſtro. i. purpura, torquebat ſpicula Cortinia, ideſt ſagittas Cretenſes, cornu. i. arcū lycio. Arcus aureus. i. inauratus, & cornu munitus, vnde cornu pro arcu poſuit, nam ſi corneus erat: nō poterat aureus eſſe, nec ſi aureus corneus, habebat ergo in extremis cornu, & erat fere auro tectus, ſonat. ſ. Chloreo vati ex humeris, & caſſida. i. caſſis aut galea, ſupple erat vati aurea (Sępe a genitiuo tertię fit nominatiuus ſecundæ, vt a delphinos hic delphinus, & ab elephātos hic elephantus, & ab arabos hic arabus &c. Et nōnunq̄ꝫ ab accuſatiuo tertiæ nominatiuus primæ. vt ab accuſatiuo hanc caſſida, nominatiuus hæc caſſida, & ab accuſatiuo hanc caſſida, nominatiuus hęc caſſida, & ab accuſatiuis hunc cratera, ſtatera, pāthera, hæc cratera, ſtatera, pāthera) tum. i. īſuper ipſe collegerat auro fuluo in nodum. ſ. collecto: chlamydem croceam. i. crocei coloris, & ſinus carbaſeos. i. ex carbaſo factos, hoc eſt laxas veſtes per ſinum diffluentes, crepantes quia auro fuluo in nodum eas collegerat, vn̄ quia auro rigebāt crepitabāt, pict⁹ tunicas. i. hīs tunicas pictas acu. ſ. phrygionum (qui burburicarii & gallice brodeurs dicuntur) opera, & pictus barbara tegmina crurum, ideſt habens tegmina barbara, hoc eſt externa picta acu. Ex varietate autem veſtium ſignificat eum ſimul & ſacerdotali habitu ornatum, & armis munitum. nam duplices veſtes illi præter arma ſignificat fuiſſe: Virgo cęca. i. excęcata auiditate, demēs quę ſacerdotem Cybelis perſequi auderet, & incauta ſequebatur per totum agmen hunc, ſcilicet Chlorea ſacerdotem, vnum, ideſt ſolum ex omni certamine pugnę. ideſt inter omnes in pugna certantes. ſiue vt ipſa præfigeret tēplo. ſ. Dianæ arma Troia. i. Troiana (eſt autem Troia trium ſyllabarum) ſiue vt ipſa venatrix ferret ſe in auro captiuo. i. in veſtibus ac ramis aureis ab hoſte detractis, & ipſa ardebat fœmineo, ideſt vehementi & impatienti amore prędę & ſpoliorum (poſſet dici ardebat per totum agmen, aut ſequebatur per totum agmen, ſed concinnius ſequebantur) prædæ propter aurum aut virum, & ſpoliorū propter exuuias. Aruns vir ille coniicit ex inſidiis, ſupple ipſi Camillæ cunctanti, ideſt moram trahenti, & hoc tempore capto. i. opportunitate, dum cunctaretur capta, & precaretur ſuperos, pręcipue Apollinem arcitenentem, ſic voce, ſcilicet expreſſa, & mente pręcari poſſet, O Apollo ſumme deum, ideſt deorum, quantū ad nos qui te pręcipuum colimus, cuſtos Soractis, ſcilicet montis Hirpinorum ſancti, ideſt tibi conſecrati, quem nos colimus, primi: ideſt pręcipui, & qui paſcitur, ideſt aggeritur, ardor pineus. i. incenſum ex pinu, aceruo, ideſt aceruatim, vel ad aceruū, & ſtruē lignorum, ideſt quibus tibi ingentem pyram extruimus, & nos cultores. ſ. tui freti, ideſt cōfiſi & muniti pietate, ideſt religione noſtra præmimus veſtigia, ideſt plantas pedum, multa pruna, ideſt carbone plurimo per medium ideſt incedimus illæſi per mediū ignem, ſuper prunas: da o pater omnipotens hoc dedecus. i. qđ a virgine ſuperamur tot viri: aboleri noſtris armis: ideſt hoc telo, ego non peto exuuias virginis. ſ. cęſe, ve pro vel trophæum virginis pulſæ, ideſt detractum a virgine in fugam verſę, nec peto vlla ſpolia. Cætera facta. i. quæ poſt hac facturus ſum: ferent. i. afferēt mihi laudem. i. nolo ex hac re laudem: ſed ſolum dedecus vitare, & animo morem gerere meo, dum. i. dūmodo. hæc dira peſtis. ſ. Camilla vt peſtis multos interimens, cadat pulſa meo vulnere. i. telo, aut vulnere, a me illato, remeabo. i. repetam inglorius. i. ſine gloria, vrbem patriam. ſ. vt videtur Soracte. Phœbus audiit. ſ. preces Aruntis, & dedit partem voti. i. deſyderii eius ſuccedere mente. i. ſecundum mētem & voluntatem eius, & diſperſit partē voti in auras volucres, ideſt irritam habuit. Nam annuit, ideſt aſſenſus eſt oranti, ſcilicet Arunti, vt ſterneret morte ſubita, Camillam turbantem, ſed non dedit. i. non conceſſit, vt patria alta videret ſupple Aruntem reducem, ideſt reductum aut reuerentem, & procellę vertere vocem. i. preces quantum ad eam partē, in notos. i. ventos quoſlibet nymboſos. Ergo vt, ideſt poſtq̄ꝫ haſta miſſa manu. ſ. Aruntis, dedit ſonitum per auras, acies, ſcilicet Volſcorum conuertere animos. ſ. ad ſtridorem haſtę, quaſi munere impulſæ, & cuncti Volſci tulere. i. direxere, oculos a dreginam. ſ. Camillam, ipſa autem nihil memor ſupple fuit, nec auras pro aurę, nec ſonitus. i. ſtridoris, aut teli venientis ab æthere. i. altiore aere. quaſi vi phœbea impulſi donec haſta hæſit ideſt infixa eſt perlata ſub papillam ideſt mamillæ partem, quæ lactantibus immittitur, exertam ideſt abſciſſam, vt ſit habilis ſagittationi, & ipſa acta alte. i. profunde, bibit cruorē virgineum, ideſt tincta eſt, aut imbuta cruore Camillę virginis.

PIERIVS.

❡ Forte ſacer Cybele Chlore⁹ olimq; ſacerdos.) In codicib⁹ aliquot antiqs, Sat⁹ cybele, legitur, ne ſacer & ſacerdos, quā aiūt nugationem, facerēt. Sed quāuis. Sacer pluribus ſcriptū ſit in exemplaribus, quum tamē Dōatus legat, cybelo, vt in Mediceo habetur codice, hoc eſt loco, in quo cybele colebatur, de quo ſuperius dictū eo verſu. Hinc mater cultrix cybeli, mihi minime diſpliceret, ſatus cybelo. ¶ Auroq; inſerta regebat.) exēplaria fere omnia vetuſtiora legunt auro conſerta. Nam particula, q;, importune omnino videbatur adpoſita. ¶ Licio cortynia cornu.) & cortynia per, c, & cortygia per g, indifferēter ſcribi poſſe oſtendimus alibi. ¶ Aurea vati caſſida.) Seruius accuſatiuū ait pro nominatiuo poſitum. Valerius Probus contra Virgilius, inquit, hęc caſſida declinauit, exemplaq; referūtur a Cariſio cum hoc ipſo aurea vati caſſida. Ex Propertio. Aurea cui poſtq̄ꝫ nudauit caſſida frontē. ¶ Telum ex inſidiis cū tandem tempore capto coniicit.) Veteres quidem aliquot codices, conicit legūt, idq; vti mos vnico, i, Sed lōge plures concitat, & ita ēt in eo legitur, cui ſubiecta ſunt Donati q̄ vidimus commentaria. Nā & oraturus eſt prius, & opem Apollinis multis precibus iploraturus, deinde miſſurus haſtā, quare

multo poſt ait, ergo vt miſſa manu ſonitũ dedit haſta per auras. ¶ Mihi cætera laudẽ facta ferent.) In antiquis pleriſq; codicibus non ſine iudicio ſcriptũ obſeruaui, ferát, per loquendi modũ in-definiti. ¶ Patriam remeabo inglorius vrbẽ.) In omnibus codi. antiquis quotquot legi, patrias remeabo inglorius vrbis. nume-ro multitudinis ſcriptum inueni, quod tñ in medio relinquimus. ¶ Nihil ipſa nec auræ nec ſonitus memor.) Auras, antiquã eſſe le-ctionẽ, Seruius aſſeuerat, genitiuũ a græco ſermone mutuo ſum-ptũ vt pater familias dicit. & apd Salluſtiũ caſtella cuſtodias the-ſaurũ, pro cuſtodię. vetera tñ hęc exemplaria, q̃ præ manibus ha-bemus, auræ, legunt latina ſpecie. ſed vnum ẽt non, pteribo, eſſe codices aliquot, in quibus, nihil illa, neq; auræ, ſcriptum ſit.

¶ Nihil

SERVIVS.

¶ Dominã.) Reginam: vt, Hi dominã ditis thalamo deducere adorti. ¶ Virginis audet.) Sic fuerat cõſternatus, vt etiã vulneratam timeret. ¶ Occiſo paſtore lupus.) Bene paſtori reginã cõparat. nã reges ipſi, paſtores vocant, Homerus, ποιμένα λαῶν. ¶ Caudã pauitantẽ.) Quæ timorẽ indicat: pro, ipſe pauitãs. ¶ Turbid⁹.) Modo timidus: ſuprà terribilis: vt, Venulo aduerſus ſe turbidus infert. ¶ Mucro.) Hinc apparet mucronẽ eſſe cuiuſlibet teli acumen. ¶ Frigida letho.) Alii telo legunt, & intelligunt. ¶ Vulnere. Partiri curas.) Subaudis conſueuerat. ¶ Hæc ita fat.) Vnum abundat. nã ſuprà ait, Alloquitur. ¶ Potui.) Abſolute: vel pugnare vel viuere. ¶ Succedat pugnę.) Aius bellatricis oſtenditur, quæ nõ ſe dolet lucẽ, ſed bella relinquere. ¶ Nõ ſponte fluens.) Non ſpõte vt ſuprà, Portiſq; ab equo regina ſub ipſis Deſiluit: quã tota cohors imitata relictis Ad terrã deflu xit equis. ¶ Paulatim exoluit ſe corpore, vitaq; cũ gemitu fugit in dignata ſub vmbras.) Seruat hoc vbiq;, vt iuuenum aĩas à corporibus dicat cũ dolore diſcedere, quòd adhuc ſuperſtites eſſe poterant: qđ ẽt de Turno dicturus eſt. ¶ Immẽſus clamor.) Troianoꝝ.ſ.q exultabant. ¶ Crudeſcit.) Crudelior fit cæde multorũ.) Multatã.) Debilitatam, dãnatã.

Concurrunt trepidæ comites, dominamq; ruentem
Suſcipiunt, fugit ante omnes exterritus Aruns,
Lætitia, miſtoq; metu, nec iam amplius haſtæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius, q̃ tela inimica ſequantur,
Continuò in montes ſeſe auius abdidit altos
Occiſo paſtore lupus, magnoq; iuuenco,
Conſcius audacis facti, caudamq; remulcens
Subiecit pauitantem vtero, ſyluaſq; petiuit.
Haud ſecus ex oculis ſe turbidus abſtulit Aruns,
Contentuſq; fuga, medijs ſe immiſcuit armis.
Illa manu moriens telum trahit. oſſa ſed inter
Ferreus ad coſtas alto ſtat vulnere mucro.
Labitur exanguis, labuntur frigida leto
Lumina, purpureus quondam color ora reliquit.
Tunc ſic expirans Accam ex æqualibus vnam
Alloquitur, fida ante alias quæ ſola Camillæ,
Qui cum partiri curas, atq; hæc ita fatur.
¶ Hactenus Acca ſoror potui, nũc vulnus acerbũ CAM.
Conficit, & tenebris nigreſcunt omnia circum.
Effuge, & hæc Turno mandata nouiſſima perfer,
Succedat pugnæ, Troianoſq; arceat vrbe.
Iãq; vale ¶ Simul his dictis linquebat habenas POE.
Ad terram non ſponte fluens, tum frigida toto
Paulatim exoluit ſe corpore, lentaq; colla
Et captum leto poſuit caput, arma relinquens,
Vitaq; cum gemitu fugit indignata ſub vmbras.
Tum verò immenſus ſurgens ferit aurea clamor
Sydera, deiecta crudeſcit pugna Camilla.
Incurrunt denſi, ſimul omnis copia Teucrum
Tyrrheniq; duces, Euandriq; Arcadis alæ.

DONATVS.

¶ Concurrunt trepidæ comites,) Trepidas recte poſuit, quę ad huc neſcirent plenã vim cauſæ: ¶ Fugit ante oẽs.) Ante oẽs, hoc eſt oibus alijs dimiſſis. ¶ Lætitia, miſtoq; metu.) Lætus fuit, qa arreptum compleuerat deſiderium. metuebat autẽ, nequis vltor emergeret: vel ne illa ſic icta eſſet, vt viueret: vſq; adeo ipſa fuit potior cauſa fugiendi, vt ſecutũ ſit: ¶ Nec iam amplius haſtę Credere.) Non. n. credebat ipſo vulnere moriturã: ¶ Ac velut il. pri.) Parabolam ſumpſit eius aialis, quod ſit audax ad faciendũ & facti temerarium, timidũ ſane poſt factum. nã habet naturalẽ induſtriam: vt vbi, quid ſe aduerterit admiſiſſe, qđ poſſit aut debeat vindicari, fugam per ſolitudines petat. hoc aruns imitatus aufugit: & ſeſe, vt facilius latitaret, cæterię cõmiſcuit. ¶ Illa manu moriens.) Non dixit, educit aut rapit. hoc enim eorũ eſt, qui non dũ vrgentur in mortem. trahit, inquit, vt defectu ipſo oſtenderet morientem. ¶ Oſſa ſed inter Ferreus ad co.) Cupiebat telum extrahere: ſed infixum oſſibus ferrũ altius tenebat: ¶ Labitur exãguis,) Recedente per lapſum ſanguine, oculi quoq; morientis labuntur in mortẽ. ¶ Purpureus quõdã.) Deficiente in vultu eius colore purpureo, emergebat pallor iſelix. ¶ Tum ſic ex.) Quũ vltimum iam ſpiritũ redderet, elegit vnã ex æqualibus quæ acca dicebat, atq; huic extrema verba cõmiſit. dixit cãm, qua affectũ eſt, vt cũ ſola loqueret. ex æqualibus, inquit, quia hoc ei fuit cõe cũ cæteris. addidit aliud, quæ eſſet ipſius fida ante alias, quæ ſola camillę, augmentũ laudis, qa ſola audire meruit, qđ alię neſciebant. & fidei ſecretis ſola poterat reſeruare, qui cũ partiri curas, relationẽ curarum animi releuationem ac ſollicitudinis vult eſſe virgilius. pro inde camilla tam carã habuit accã, vt qdquid aio gereret, quod ageret, ſenſim huic ſemper narraret: & cũ ea narrando diuideret, curas, etiam conſilia & tractatus debemus accipere: ¶ Atq; hæc ita fat. Quo factum eſt, vt hæc ei intimaret, ac diceret: ¶ Hacten⁹ acca ſoror potui.) Vſq; adhoc tp̃s, inquit, acca ſoror aliquid potui: Quid benignius, quid his dictis dulcius? quã in ſalutis fine poſita noie ſuo appellaret? quã chariſſimã præter cæteras habuit? Quid religioſius, q̃ ſororẽ dicere? & pbatam fide germanitatis honore pręferre? ¶ Nunc vulnus acer. Con.) Ad cõmemorationẽ ſuperioris tp̃is, quo potẽs in certaminib⁹ & nobilis fuit, tranſit ad præſentẽ caſũ, quo vrgebat in finem. quippe dicendo conficit, oñdit eiuſmodi eſſe, cui ob retinendã ſalutẽ nullo poſſet remedio ſubueniri: verum ne illa diceret, quale cũq; iſtud eſt auxilio medicinæ ſanabitur, hoc ipm̃ ſatians addidit. ¶ Et tenebris nigre. omnia circum.) Vſq; adeo, inquit, conficit, vt tenebræ occurrere cœperint oculis meis, quod eſſe non dubium eſt principium mortis. Infert iã, quę fuerit cauſa loquendi, ne ignaram deciperet, cui pleniſſimã ſpopõderat fidem: ¶ Effuge.) Properatum iter fugam dixerunt veteres noſtri: ideoq; fugitiuis hoc appoſitum nomẽ eſt, quia currunt tãtummodo, ergo fugitiuorum, inquit, more celerius perge: ¶ Et hęc turno manda. nouiſſi. per.) Nouiſſima mandata ideo, vt ſciret iam non ſupfuturam, quæ alia poſſet iterum iterũq; mandare: ¶ Succedat pugnæ.) Licet in ipſa morte conſtituta, habuit in animo cõmodum turni. in primis quippe nihil fuerat curandũ, niſi vt vrbẽ non inuaderent inimici. in qua latinia degebat, quæ fuit totius certaminis cauſa: deniq; hoc ei conſiliũ & inter initia tractatus dedit. hoc etiã nunc mandat ſeruandũ. ſupra enim dixit, tu pedes ad muros ſubſiſte, & mœnia ſerua: prima erit gloria, parſq; maxima victorię, ſi ad vrbem nõ ſinatur hoſtis accedere. ſciat me ille ſuſceptas partes non voluntate reliquiſſe, ſed morte: quocirca ſuccedat in ſollicitudine mortuæ, & ante oĩa vrbem à troianorum inuaſione defendat. ¶ Iamq; vale:) Quum vlterius loqui non poſſet, extremo verbo ait, Iam vale. ¶ Simul his dictis linque. hab.) Quia vrgebatur pleno exitu animæ, & habenas iam reliquerat, & inulta fluebat in terram: ¶ Tum frigida toto.) Paulatim recedente calore corporis, paulatim frigeſcebat: ¶ Lentaq; colla, & ca. le. po. ca.) Mors quippe ſoluit omnia, quę vigorem corporis regunt: ¶ Arma relinquunt.) Ceciderunt & arma, quum & hęc vlterius tenere non poſſet: ¶ Vitaq; cum gemitu fu. indig ſub vm.) Indigne referens, q̃ ſic periſſet, relicta vita in tenebras gemebũda perrexit: ¶ Tum vero immenſus.) Quum ſupradixerit, concurrunt trepidæ comites, & incertum fuiſſet, quid illud vulnus afferret. hic vbi animam reddidit, dictum eſt, Tum vero, hoc eſt tunc magis vſq; ad cœlum perueniebant vlulatus, & voces miſſę cũ fletibus: ¶ Deiecta crudeſcit pugna camilla.) Quum deficiente tantæ exercitationis fœmina bellum moliri debuiſſet, tunc exaſperatũ

eſt

eſt magis, vt mors eius penſari poſſet vltione. aſperatũ eſt quoq; ex alia parte, quia ſpes creuerat magis magiſq; vincendi, vbi camilla nõ fuerat. ¶ Incurrunt denſi ſimul om. co. teu.) Incurrũt, dictum eſt, in vnum locum currunt, atq; ex congeſta multitudine facti ſunt denſi, teucri ſcilicet, tyrrheni, & arcades. quũ mors camillæ ſpem certam vincendi monſtrauiſſet, perindeq; acerbitatem cumulauiſſet belli.

ASCENSIVS.

¶ Concurrunt trepidæ comites.) Recitat fugam Aruntis, & morientis vltima verba Camillæ, vnde nihil habemus Dona. ſed Ordo eſt, Comites. i. ſociȩ belli Larina, Acca, & reliquæ concurrunt trepidȩ. i. trepidantes aut feſtinȩ, & ſuſcipiunt. ſ. inter vlnas dominum. i. reginam. ſ. Camillam ruentem. i. cadentem. Aruns exterritus. ſ. tanto facinore fugit ante oẽs. i. oĩbus dimiſſis lætitia & metu mixto. i. habẽs lȩtitiam admixtã metui, quia lȩtus erat de morte, ſed metuebat vltionem, nec audet iam amplius credere, ideſt cõmittere ſe haſtȩ virginis, nec audet amplius occurrere telis virginis. ſ. Camillæ vulneratæ letaliter, ſed necdum mortuæ. Ac velut ille. ſ. ſæuiſſimus lupus conſcius audacis facti occiſo paſtore, aut magno iuuẽco abdidit ſeſe continuo in altos montes priuſq; tela inimica ſequantur, exiſtẽs auius. i. ſine via hoc eſt nullã viam tenens: ſed qua datur fugiens & remulcens caudã. ſ. geſtiendo prȩ gaudio ſubiecit eam vero pauitantem. i. mixto timore, & petiuit ſyluas, haud ſecus. i. non aliter Aruns turbidus. i. turbatus metu & lætitia, abſtulit ſe ex oculis. & contentus fuga. i. non attendens ad protectionem ſui. ſed ſoli fugæ intentus, immiſcuit ſe medijs armis. Illa, ſcilicet Camilla moriens trahit, ideſt extrahit telum manu. ſ. ſua, ſed mucro ferreus. i. acumen haſtæ ſtat inter oſſa ad coſtas, alto. i. profundo vulnere, & ita ipſe exanguis labitur. i. decidit, & lumina. i. oculi labuntur frigida leto. i. morte. hoc eſt morientia, color quondam. ſ. dum viuens valenſq; eſſet purpureus reliquit ora. ſ. eius, ipſa expirans. i. efflatura animam alloquitur tunc ſic Accam vnam ex ȩqualibus. i. coæuis & ſodalibus quæ. ſ. Acca erat ſola fida Camillæ ante alias: qui cum. i. cum qua partiri, ideſt partiebatur curas, ideſt ſolitudines animi, atque fatur hȩc ita. O Acca ſoror ego potui hactenus, ideſt ad hanc vſque horam ſed, ſup. vulnus acerbum conficit, ideſt interimit me nunc, & oĩa nigreſcunt. ſ. circum me tenebris, ideſt caligine mortis effuge, perfer Turno hæc mandata nouiſſima. i. vltima a me habẽda: vt ſup. ſuccedat pugnæ. i. ad pugnam & arceat. i. depellat Troianos vrbe, ſcilicet Laurolauinio, & tu iam vale & ſimul his dictis linquebat habenas, ſcilicet equi fluẽs ad. terram non ſponte, ſicut prius cum Turno obuiam veniret, tum, ideſt deinde ipſa frigida exoluit ſe paulatim toto corpore, ideſt animam exhalat aut exoluit ſe officio vitæ, quo perfungi debebat, & poſuit, ideſt inclinauit, colla lenta, ideſt ceruicem flexibilem, & caput captum, ideſt interceptum leto, ideſt morte relinquens arma. & vita, ideſt anima q̃ viuebat, fugit cum gemitu ſub vmbras, indignata, ſcilicet quod ante diem cogebatur exire, nondum perfecto munere vitȩ. Tum vero, ideſt ſed tunc maxime clamor immenſus: ſurgens. i. oriens: ferit ſydera aurea, ideſt extenditur ad ſydera vſque, Pugna crudeſcit, ideſt fit crudelior & ſæuior Camilla deiecta, ideſt deorſum iacta, quia omnis copia Teucrum pro teucrorum, & tyrrheni duces & alæ Euandri Arcadis, ideſt milites leues quos Euander Arcas cum pallante filio ſuo miſerat. incurrunt. ſ. in Volſcos & cæteros hoſtes ſimul, ideſt pariter, & vno impetu exiſtentes, denſi. i. ſtipati, & agminatim irruentes.

PIERIVS.

¶ Lætitia mixtoq; metu.) In Romano codice Mœſtoq; metu, legitur vt lȩtitiæ ſit antitheton, ſed enim mixto longe caſtior eſt lectio. ¶ Magno iuuenco.) In antiquis exemplaribus, magnove, quod ſi diligentius animaduertas, lõge melius eſt. ¶ Se turbidus abſtulit Aruns.) In antiquis pleriſq; codicibus & hic & alibi arrõs, per, o, ſcriptum eſt, paſſimq;, r, geminato. Sed probus notat Aruns aruntis per, u. ¶ Labitur exanguis.) Pleriq; codices antiq, exanguis, ſcribũt dictione nihil quicquã corrupta, vti ẽt exſoluit, & expirans, & ſimilia. Dona. legere vr. Labitur & ſanguis, labuntur frigida leto Lumina addita paraphraſi, recedente per lapſum ſanguine, oculi quoque morientis labuntur in mortem. ¶ Qui cũ partiri curas.) Tam & ſi placet, qui cum, dicendum tamẽ vetera pleraq; exemplaria, qua cum legere. ¶ Troianoſq; arceat vrbe.) In antiquis pleriſq; codicibus vrbi, per, i, legitur. Sed melius per ablatiuum ſunibus arceret. Eſt ẽt in Mediceo abſq; copulatiua, Troianos arceat vrbe. ¶ Arma relinquens.) In Ro. cod. & aliquot alijs reliquit, verbi indicatiui, non participij voce, vt tria ſint mẽbra. Poſuit caput, arma reliquit. Vitaq; cum gemitu fugit indignata ſub vmbras, quæ ita Donatus ẽt diſtinguit. ¶ Incurrunt dẽſi.) Romanus codex & aliquot alij peruetuſti, concurrunt, legunt. Sed Donatus, incurrunt agnoſcit, ait. n. in vnum locum currunt, atq; ex congeſta multitudine facti ſunt denſi, Teucri. ſ. Tyrrheni & Arcades. ¶ Euãdriq; arcadis alæ.) Romanus codex Mediceus, & alij pleriq; legunt, Arcades alȩ. nominatiuo caſu vtrũq;. Triſti multatam morte Camillam. In codicibus aliquot veteribus omnino, mulctatã per, ct, ſcriptum eſt. In pluribus abſque, c, multatam. Et in vetuſto, T, Liuij codice paſſim, multã, multare & multatitium, & ſimilia abſq;, c, litera ſcripta ſunt.

At Triuiæ cuſtos iamdudum in montibus Opis
Alta ſedet ſummis, ſpectatq; interrita pugnas:
Vtq; procul medio iuuenum in clamore furentum
Proſpexit triſti multatam morte Camillam,
Ingemuitq;, deditq; has imo pectore voces.
¶ Heu nimium virgo nimium crudele luiſti **OPIS**
Supplicium, Teucros conata laceſſere bello.
Nec tibi deſertæ in dumis coluiſſe Dianam
Profuit, aut noſtras humero geſſiſſe pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina relinquet
Extrema iam in morte, neq; hoc ſine nomine letum
Per gentes erit, aut famam patieris inultæ.
Nam quicunq; tuum violauit vulnere corpus,
Morte luet merita. ¶ Fuit ingens monte ſub alto **POE.**
Regis Dercenni terreno ex aggere buſtum
Antiqui Laurentis, opacaq; ilice tectum.
Hic dea ſe primum rapido pulcherrima niſu
Siſtit, & Aruntem tumulo ſpeculatur ab alto.
Vt vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
¶ Cur (inquit) diuerſus abis? huc dirige greſſum, **OPIS**
Huc periture veni, capias vt digna Camillæ
Præmia. tũne etiam telis moriere Dianæ?
¶ Dixit, & aurata volucrem Threiſſa ſagittam **POE.**
Deprompſit pharetra, cornuq; infenſa tetendit:

SERVIVS.

¶ At Triuiæ cuſt.) Miniſtra. ¶ Teucros conata laceſſere.) Propter illud, Bellũ ĩportunũ gerimus cum gẽte deo℞. ¶ Coluiſſe Dianam profuit.) Non deam incuſat, ſed fato℞ neceſſitatẽ: cõtra quã nec numinis opitulatur auxiliũ. ¶ Sine nomine.) Sine gloria. ¶ Famam patieris inultæ.) Nec inuindicatæ ignominiam ſuſtinebis: quod ẽt Dido dolet dicẽs, Et moriemur inultæ: Sed moriamur ait. ¶ Monte ſub alto.) Vt, Monte ſub aerio. Apũd maiores, nobiles aut ſub montibus, aut in domibus ſepeliebãtur. vñ natũ eſt vt ſup cadauera, aut pyramides fierent, aut ĩgẽtes locarentur colũnȩ. ¶ Vana tumentem.) Plenũ αὐτοσε ſ(?)a. ¶ Digna Camillæ p̃mia.) Sic in ſcđo, Perſoluant grates dignas, & prȩmia reddãt Debita. Itẽ alibi, Et hæc tibi porto Dona. prius. ¶ Tũ ne ẽt telis moriere Dianȩ?) Cum ĩgẽti amaritudine dictũ eſt. nã etiam ei genus iuidet mortis. Quod aũt ait tũ ne etiam, ad Niobes numeroſam pertinet ſobolẽ. ¶ Cornuq; infenſa tetendit.) Cornu accuſatiuus ẽ ſingularis, ac ſi diceret, Arcũq; infenſa tetendit. nã horum dubio℞ caſus ex ſimilibus vel ſynonymis cõprobant. ¶ Coirent inter ſe capita.) Homerica eſt iſta deſcriptio. ¶ Teli ſtridorẽ.) Home. λίγξε δ' βιὸς. ¶ Audijt vnà Aruns, hȩſitq; ĩ corpore ferrum.) Celeritas iaculantis exprimitur. Statius quũ iam percuſſum dixiſſet, extinctum ait, Necdum certi tacet arcus Amyntæ. ¶ Ignoto camporum in puluere linquunt.) Faciente numinis iracundia eſt relictus, vt nec ſepulturam poſſet mereri.

DONATVS.

¶ At triuiȩ cuſtos iam.) Opis quam diana præceperat, camillȩ mortem congrua vltione pẽſare, ſedebat in altis mõtibus pugnas obſeruans, vt arũs poſſet occidi. ¶ Spectatq; inter. pu.) Hoc, ĩquit, faciebat interrita. quid. n. metueret, q̃ aberat procul, & ſedebat in ſũmo? Hȩc aũt illi montium altitudo p̃ſtabat, vt ſequuta eſſet, & facilius neceſſaria exploraret

Et duxit longe, donec curuata coirent
Inter ſe capita, & manibus iam tangeret æquis,
Lęua aciem ferri, dextra neruoq́; papillam,
Extemplo teli ſtridorem, auraſq́; ſonantes
Audijt vnà Aruns, hæſitq́; in corpore ferrum.
Jllum expirantem ſocij, atq; extrema gementem
Obliti ignoto camporum in puluere linquunt.
Opis ad ętherium pennis aufertur olympum.

raret ex edito, & diſpoſitam Aruntis necem valeret implere. ¶ Vtq; procul medio.) Vbi vidit Aruntem cum cęteris fu rere, & occiſæ crudelis interitus animo dolentis occurrit, ingemuitq;, & tales dedit voces. ¶ Heu nimiũ virgo.) Vox huius dolentis laudem continet troianorum. poeta enim in Camillæ morte non incertum belli vult eſſe, ſed pœnam. nec illud quod accidit euentui deputat, ſed confirmat eſſe ſupplicium: quaſi diceret poſſes vincere, nec pœnas grauiſſimas peperti, ſi troianos non vltro prouocaſſes in bellum. ¶ Hęc tibi deſertæ.) Quid profuit ſolitudinẽ te paſſam eſſe ſyluarum? quid dumos toleraſſe? quid tractaſſe arma? qd dianã tota veneratione coluiſſe? Omnibus locis dicit poeta deorũ cultum fruſtra eſſe? neq; vnquam auxiliari deos cuiquã poſſe, quum ad fatalem neceſſitatẽ fuerit ventum. ¶ Non tamen indecorem.) Conſolationis verba ſunt iſta, quę mortui nec audiunt nec poſſunt vlla ratione ſentire. in aduerſis tuis, inquit, nõ erit tuũ inferius meritum, quo perire potuiſti, aut inultę p pplos leti tui nuntius perget. perinde accedit titulis tuis nobilis fama, q te diana ſi a morte ſeruare non potuit, tamẽ defendit occiſam. ¶ Nam quicũq; tuum) Nam quicũq; corpus tuum ferro credidit violandum, congruam luet tuis meritis pœnam. Violare eſt ſacrum aliquid violenter appetere: ſed hic nõ ſolum corpus violatum eſt, verumetiã quoq; ſalus extincta. quod crimen cumulauit potius poeta, q̃ minuit. nam quum violare non liceat vulnere, vbi erit aruntis cauſa, qui ſacram virginem violauit, & perdidit? ¶ Fuit ingens monte ſub alto.) Hunc locum ordinatio magis exponit. Fuit, inquit, ſub alto monte ingens buſtum terreno ex aggere, hoc eſt congeſta terra compoſitũ tectum opaca ilice dercenni laurentis regis antiqui. In deſcriptione breuiſſima & locũ deſignauit & eius ſitum, & quid eſſet, & cuius oſtẽdit: ſed hæc deſcriptio non eſt ſuperflua, pertinet quippe ad cauſam. nam talis opi fuerat neceſſarius: vnde videret ex occulto arũtem, & ipſa a quo quam videri nõ poſſet. timidus. n. & cautus propter conſcientiã facti niſi per iſidias circũueniri poterat. iſte igitur locus aggeſtione terræ editus fuit: ſed hunc obſcurabat altitudo ſublimior mõtis & arbor, quæ omnem contexerat ramis. dicta eſt interea terrenę aggeſtionis cauſa: ſed hęc buſtum, inquit, fuit regis dercenni. propter magnitudinem vero arboris ſeruatæ meritum ait, antiqui, vt & nobilitatem mortui demonſtraret, & temporis prolixi ſpatium quod infinita incremẽta arborea deſumpſerat. Fuit ergo ſub alto monte, vt obſcuratum proceritate eius plenis aſpectibus videri non poſſet, opaca ilice contectum. vbi & latere opis poſſet, & de ſummo cuncta proſpicere. dixit, antiqui, dixit laurẽtis totum laudis cauſa, tanto enim maioris arbuſta veteres faciebant, quanto potior habebatᷣ defuncti memoria. ¶ Hic dea ſe primum.) Opis moras omnis celeritate præueniens, hunc tenuit locum. pulcherrima loco iſto debemus accipere nõ corpore ſed cõſilio bonam, quæ prouidet talem ppter explendas inſidias locũ. ¶ Et arũtem tumulo ſpe. ab alto.) Hoc eſt, qđ ſupra expoſuimus inſidiãti opportunam fuiſſe altitudinem tumuli, quæ fuiſſet ante cõſulto deſcripta, quæremus hanc, quũ opis in alto confediſſe diceretᷣ: quæremus & arborẽ, quę obſcurabat inſidiantẽ. ¶ Vt vidit fulgẽ. ar.) Vt hunc vidit armorũ ſplendore fulgentẽ, & mox perituro gaudio tumidũ. ¶ Cur, inquit, di. abis?) Dolentis vox iſta eſt, & inde magis cõmotę, q exultantẽ de camillæ morte corruẽtem vidit, & alieno lętum exitio, quũ ipſe ſuum mox affuturum nec intelligeret, nec videret. Hæc tñ loquebatᷣ ſecum: vtpote in ſũmo poſita: & pp inſidiarum effectum latens. ſ. non vt aruns audiret: ſed vt cõminationẽ verborũ ſatisfaceret ęſtibus ſuis. locuta eſt ergo quaſi ad pñtem, & tanq̃ pñtem inſultanter appellat. qđ, ait, in diuerſa tendis? diuerſum eſt, qđ eſt lõge remotũ ab altero, & ſubſidio prolixioris ſpatij obſcuratᷣ: & tegitᷣ. Huc dirige greſſum, huc periture vẽi, magis huc veni, quo facilius pereas. capias vt digna camillę præmia. vt camilla tibi rependat p meritis præmiũ. ¶ Tu ne ẽt te. mo. dia.) Debes vocari telis ei9, quã in camillę morte credidiſti contẽnendã. ¶ Dixit, & au.) Quũ dicit infenſa, aliquid magnum per cõmotionẽ magnã, & qđ modũ artis excedat factura mõſtratur. prompſit igitᷣ ſagittã & hanc neruo aptatã tetendit recuruo cornu. pertinet. n. ad artẽ iaciendiq; arcus oĩs curuatᷣ in finibus. ¶ Et duxit longe.) Ipſam. ſ. ſagittam cum neruo donec curuata coirẽt iter ſe capita. tanto. n. ſagitta longius ac for

tius

tius volat, quantum retrorſum dum tenditur reuocatᷣ. arcus quoq; ipſe maiorem impetum pręſtat, ſi capita eius adducta iungantur. ¶ Et manibus iam tangeret æquis.) Ipſe eſt modus ſagittę mittendæ, nec eẽ amplior poteſt, vt arũdo aptata neruo atq; in dexteram partẽ vſq; ad papillã reducta perueniat, & ſiniſtrę manus digitos tenentis arcũ ferri ſpẽs tangat. ¶ Extemplo teli ſtridorem, (Prætermiſit poeta q ſagitta miſſa ſit: quę res pficit cõpendio narrantis. qđ. n. non eſt dictum, poteſt ex his, quæ cõſequuta ſunt, noſci. non. n. percuteretᷣ aruns, ſi ſagitta non eſſet eiecta, cuius volatus mox vt aeris ſtridorem cognouit, ineptus eſt: ¶ Illũ expiran.) Quid infelicius huius morte? cuius cadauer colligẽdũ nec ſocij curauerunt? denique tanta eius obliuione ducti ſunt: vt eum pro alieno in campis in puluere & ignotis linquerint terris: quod fuit vltionis augmentum, vt remanſiſſet nudus feris etiam opportunus alitibus inſepultorum cã. ideo oĩ ſupplicio eſt grauior, quia ſcđm ipſum virgilium habebat aliã apud inferos pœnã. ¶ Opis ad ęthereum.) Pennas celeritatem debemus accipere. qđ. n. morateᷣ in terris vlterius, quę mandata perfecerat.

ASCENSIVS.

¶ At Triuię cuſtos.) Redit ad narrationẽ necis Arũtis ab opi interfecti ſagittis Dianæ. Circa quẽ locum dicit Donatus ſic. Pulcherrima. Bonam conſilio hic intellige. Cur inquit hęc loquitᷣ ſecum ex dolore. Tu ne etiã, indignatur quod telis Dianæ ſit periturus. Ignoto cãporũ in pul. lin. Quod fuit vltionis argumẽtũ vt ſocij illius obliuiſcerentᷣ. Hæc ille. ¶ Ordo ẽ. At. i. ſed opis. ſ. nympha cuſtos Triuię. i. triuia. i. Diana cuſtodiæ deputata ſedet iam dudum. i. ab eo tpe quo a Diana demiſſa erat alta. ſ. vt melius pſpiceret quis Camillã occideret in montibus ſũmis, & ipſa interrita. i. non territa ſpectat. ſ. deſuper e loco tuto pugnas. ſ. aliorũ, & vt. i. poſtq̃ ipſa proſpexit procul Camillã mulctatã. i. afflictã triſti: qa inſidioſa morte, in medio iuuenũ furentũ clamore, ipſa ingemuit, & dedit has voces, ſup. ab imo pectorᷣ. Heu o virgo tu luiſti. i. perſoluiſti ſuppliciũ nimium, nimium inquit crudele conata laceſſere. i. prouocare teucros bello Nec profuit tibi deſertę. i. ſolitariæ coluiſſe Dianã in dumis, aut geſſiſſe humeris pharetras noſtras. i. venatorias, tñ tua regina. ſ. Diana non linquet indecorem, ideſt ſine decore iam in tua extrema morte neq; hoc letum, ideſt hæc mors tua erit. i. diuulgabitur per gentes ſine noĩe. i. ignobile imo glorioſum erit aut tu nõ, ſup. patieris famã inultę. i. vltio fiet de te. Nam quicũq; violauerit tuũ corpus, is, ſup. luet. i. purgabit illud ſcelus morte merita. i. indecora qualẽ meruit, quia inſepultus relinquetᷣ, Ingens buſtum. i. ſepulchrum cõtinens cineres corporis combuſti regis Dercẽni ſic dicti, fuit ſub mõte alto factum ex aggere terreno. laurentis. ſ. ſoli antiqui. i. nobilis, tectum ilice opaca. i. ramoſa & vmbroſa Dea pulcherrima. ſ. conſilio. i. prudẽtiſſima, ſiſtit ſe primũ, niſu. i. conatu rapido. i. celeri, hic. i. ſub hac ilice & ſpeculatur aruntem ab alto tumulo, vt. i. poſtquam vidit ſup. ipſum fulgentem armis ac tumentem vana. i. ſuperbientẽ in vanũ, & ſup. inquit cur abis diuerſus. ſ. a nobis, Dirige greſſũ huc o periture veni huc. i. ad me vt capias pręmia Camillæ. i. pro Camillæ morte: digna. ſ. te, inuidet tamen ei tam glorioſum genus mortis dicẽs. Moriere. i. morieris ne. etiam tu. ſ. qui viliſſimus es. telis Dianę quę nobiliſſima eſt dea dixit. ſ. opis, & ipſa Threiſſa. i. ſimilis threiſſæ. ſ. harpalicæ aut alteri venatrici, deprompſit pharetra aurata ſagittam volucrem, & ipſa infenſa. i. multũ offenſa arunti tetendit cornu. i. arcum & duxit. ſ. cornu, longe. ſ. a chorda, donec capita. ſ. arcus extremitates curuata coirent inter ſe, & ipſa tangeret iam manibus æquis. i. æqualiter extenſis, aut annitentibus, leua. i. ſiniſtra manu aciem ferri. ſ. ſagittæ cuius ferrum peruenerat ad ſiniſtram, qua arcũ tenebat, & tãgebat dextra & neruo. i. chorda ex neruo facta, papillã. ſ. mamillæ ſuę. Arũs audijt extemplo. i. ilico vna. i. ſimul & ſtridorẽ teli & auras ſonãtes. & ferrũ hęſit in corpore. i. nihil morę fuiſſe vr. Socij obliti. ſ. dea id pcurante, illũ expirãtẽ. i. efflantẽ aĩam, atq; gemẽtẽ extrema. i. mala: videlicet mortis, relinquũtᷣ ſup. eũ in ignoto puluere cãporũ, & ſup. opis auferᷣ pennis. i. alis aſſumptis, ad Olympũ æthereũ. i. cœleſtem, vnde demiſſa erat dicente Diana Labere nympha polo.

PIERIVS.

¶ Noſtras humero geſſiſſe ſagittas.) In codicibus aliquot antiquis geſtaſſe, legitᷣ qđ frequentiã, & habitũ oſtendit. Sed in pluribus,

rum geſtiſſe pharetras, eas.n. ab humero ſuſpendi ſolen. ¶ Tua te regina relinquet.) In Ro.co. reliquit. præterito tempore: quia iā Diana præcauerat, quid agendum eſſet. In aliquot alijs, relinquit, eſt præſenti tempore, vt oſtendat eam adeſſe. Quidam futurū malunt.

lunt. ob ſynchroniam, Erit, Patieris. ¶ Neq; hoc ſine noīe.) In antiquis aliquot, nec ſcribitur: ſed multo dulcius eſt neq; hoc. pferre. Eſt &. numine, in Mediceo. Digna Camillæ pręmia.) In Ro.co, Camilla, legitur ablatiuo caſu, ſed genitiuo melius.

Prima fugit domina amiſſa leuis ala Camillæ,
Turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas,
Diſiectiq; duces, deſolatiq; manipli
Tuta petunt, & equis auerſi ad mœnia tendunt.
Nec quiſquam inſtanteis Teucros, letumq; ferenteis
Suſtentare valet telis, aut ſiſtere contra:
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
Quadrupedumq; putrē curſu quatit vngula campū.
Voluitur ad muros caligine turbidus atra
Puluis, & è ſpeculis percuſſæ pectora matres
Fœmineum clamorem ad cœli ſidera tollunt.
Qui curſu portas primi irrupere patentes,
Hos inimica ſuper miſto premit agmine turba:
Nec miſeram effugiunt mortem, ſed limine in ipſo,
Mœnibus in patrijs, atq; inter tuta domorum
Confixi expirant animas. pars claudere portas,
Nec ſocijs aperire viam, nec mœnibus audent
Accipere orantes. oriturq; miſerrima cędes
Defendentum armis aditus, inq; arma ruentum.
Excluſi ante oculos, lachrymantumq; ora parentum
Pars in præcipites foſſas, vrgente ruina,
Voluitur immiſſis pars cæca & concita frenis
Arietat in portas, & duros obice poſtes.
Ipſę de muris ſummo certamine matres
(Monſtrat amor verus patriæ) vt videre Camillam,
Tela manu trepidæ iaciunt, ac robore duro
Stipitibus ferrum, ſudibusq; imitantur obuſtis
Præcipites, primæq; mori pro mœnibus audent,

SERVIVS.

¶ Turbati fugiunt Rutuli.) Hoc ad Camillæ pertinet laudem: qua amiſſa ſmutant fata bellorū. ¶ Acer Atinas.) Armis. ſ. fugit tamē. ¶ Deſolatiq; manipli.) Deſerti ſigniferi: qd eſt nimis diſcriminis. nāq; vbiq; dux præcipit vt frequenter circa ſint milites: ſicut in Salluſtio legimus. Manipli autē dicti ſunt ſigniferi, qa ſub Romulo pauper adhuc Romanꝰ exercitus haſtis fœni manipulos illigabant: & hos pro ſignis gerebāt. Vnde hoc nomē remanſit. ¶ Laxos arcus.) Nō intentos: ſed iā ſolutos. ¶ Fœmineū clamorē. ¶ Impatientē. nam iam dixerat matres, ꝓ quod muliebrē clamorē poteramus accipere. ¶ Miſerā mortem.) Quia ſeqtur, Limine in ipſo. ¶ Mœnibus in patrijs.) Scilicet vbi ſe iam tutos eſſe credebant. ¶ Aperire viam.) Ideſt dare aditū. & bono locutus eſt ambitu. Nā cum portis via & aperitur & clauditur. ¶ Oriturq; miſerrima cędes.) Sic in ſecundo vbi intulit, Armorum facie & Graiarū errore iubarum. ¶ Defendentū.) Ideo defendentum & Ruentum: quia ad maſculinum retulit. & hi defendentes facit, qđ & de fœminino dicimus. Si autem de neutro loqmur, defendentium dicamus neceſſe eſt: quia hæc defendentia facit: & vt ſuprà diximus, genitiuus pluralis à nominatiuo plurali non debet eſſe minor. Quòd ſi forte minorē eum aliquādo inuenerimus, metri neceſſitas facit: & incipit etiam pathos eſſe, non declinatio. ¶ Præcipites foſſas.) In quas quis poteſt præcipitari. ¶ Cæca.) Irrationabilis, quę in clauſas portas more arietis ruebat: id eſt bellici machinamenti. ¶ Summo certamine.) In extremo diſcrimine, vt ſuprà, Vocat labor vltimus omnes. ¶ Trepidæ.) Licet trepidæ, tn̄ oblitæ ſexus tela iaculabantur. ¶ Pręcipites.) Aut feſtinę, aut in mortem ruētes. ¶ Primæq; mori pro mœnibus audent.) Nimiū doloris eſt: vt, Me primam abſumite ferro.

DONATVS.

¶ Prima fugit domina.) Omnes, qui per ipſam regebantur, in fugam verſi ſunt. ¶ Turbati fugiunt rutuli.) Laudem ſimul dicit camillæ, & eorum vituperationem, qui in turni partibus fuerant, quid enim turpius, ꝙ perdito auxilio vnius fœminæ verſos eſſe omnes in fugam ē eos quoq; qui magni ferebantur & fortes ē nihil q; illis tutum pręter muros ciuitatis fuiſſe? ¶ Nec quiſquam inſtantes.) Nec valuit quiſq; tenere teucros inſtantes, aut his reſiſtere. deniq; languebant metu, & ipſos arcus non manibus paratos ad necem hoſtis, ſed laxos ferebant humeris ſuis. ¶ Quadrupedumq; putrem cur. qua. vn. cam.) Vrgente maiore inſequentiū ui, ipſi equos vrgebant, vt quadrupedum curſu ſatis ſcilicet properato in patriam redirent. ¶ Voluitur ad muros.) Quū nihil adhuc è muris expectātium ſubijceretur aſpectibus, impediēte pulueris nube, tamen aperta coniectura res aduerſæ credebantur: quando caligo denſiſſima omnes verſos pręcedebat ad patriam. Matres interea, quæ ſuam ſuorūq; intellexerāt talē fœmineis vocibus hoc eſt luctuoſis & triſtibus coelum oē ſyderaq; pulſabant. ¶ Qui curſu por.) Aliquot, inqt, in hoc caſu obfuit celeritas ſua, quippe qui primi ingreſſi ſunt portas, & ſe pericula oīa crediderant euaſiſſe, in ipſis iterieꝛe liminibus. nam cū ſequētibus turbę multitudo congeſta per vnum aditum oēs ſimul intrare nō poſſent, oēs ſimul ſequentiū ruina eſt obruta. ¶ Nec miſeram effu. mor.) Non mortem illi effugerant, ſed repererant ſugiendo: eoq; deteriorem, qa non fuit illa glorioſa ſed miſera. Incipit dicere, qn̄ miſera. ¶ Sed limine in ipſo.) Quāta clades illo tpe atq; illo loco īfelices oppſſitꝰ vt liberati congreſſionibus campi in portis, in patria, inter parietes ſuos, qbus tum eſſent defenſi, quæ debuerant ſuis vel ſuorū gladijs defendi, iterijſſent. ¶ Pars claudere portas.) Tanta funerum cōgeries ipſo portarum iacebat in limine: vt nec aditꝰ fieri ſocijs venientibus poſſet: neq; eſſet tutum rogantes excipere. ¶ Oriturq; miſerrima cędes.) Quia miſerum ſpectaculum fuit? ciues cædi à ciuibus ſuis, & prohiberi ſinu patriæ, quum tam graue diſcrimē ingrueret, occidi ab his qui defenſionis auxiliū prębere debuerant. ¶ Excluſi ante ocu.) Flebant parentes & gemebāt, quum viderent excludi liberos ſuos, & a ciuibus ſterni: Pars in præcipites fo.) Excluſi ab ingreſſu portarū plurimi ante plangentiū oculos parentum altas præcipitanſ in foſſas & per ingentem metū ipſi ſibi quærebant exitiū qđ declinare nitebanſ. ¶ Immiſſis pars cæca.) Sic alios cæcauerat metus, vt equorū impetum tanq̄ aries colliderenſ in portas. claudēdarū portarū hæc neceſſitas fuit, atq; his metus, ne hoſtis dū fugientes pſequitur obtinendæ ciuitatis cū liberū reperiret ingreſſum, ęquius.n. fuit excludi aliquos, plurimos liberari cum patria. Cæca, inquit, pars quæ nō videret clauſas portas, & aliorū in ipſis portis exitium. ¶ Ipſæ de muris.) Mulierū turba in ſuperiore murorū parte conſtituta gladios, quos ferebat, abiecit imitata duris & aduſtis ſtipitibus ferrū. Audaciā vero illis dederat patrius amor, & ſyncerum & verum exēplum camillæ, quæ in aliena cauſa dum obtinere niteretur, cecidiſſe ꝓbatur, quo magis decuit iſtas, vtcūq; certare pro patria & ante ipſas turres occumbere.

ASCENSIVS.

¶ Prima fu.) Ordo ē. Ala Camillæ leuis. i. agilis & incōſtans, fugit prima, amiſſa domina. i. regina, Rutuli turbati. i. cōſternati fugiunt, & Atinas acer. i. q̄uis acer, fugit tn̄, & duces diſiecti. ſ. a ſtatione ſua in diuerſa diffugia, & manipli. i. vexilliferi deſolati. i. derelicti ſine conſolatione, petunt tuta, ſcilicet receptacula vrbis, & ipſi aduerſi. i. obnitentes, aut potius auerſi a facie hoſtium, tendunt equis ad mœnia. ſ. vrbis, nec quiſq; valet ſuſtentare telis teucros inſtantes. & ferentes. i. inferentes letum. i. necem aut quiſquā non audet. ſiſtere. i. firmare greſſum & ſtare. contra. ſ. inſurgentes teucros, ſed referunt humeris languentibus. i. laſſis, & laxis amiſſo animo, arcus laxos. i. non amplius tentos, & vngula quadrupedū. ſ. equorum quatit, ideſt cōcutit & carpit curſu campum putrem. i. reſolutū in puluerem, puluis voluiſ ad muros atra caligine. i. denſa nube, & matres percuſſę pectora. i. habentes pectora ꝑcuſſa, tollunt, ideſt extollunt e ſpeculis, vnde ſpeculabātur accurſum, & fugam ſuorum, clamorem fœmineū, ideſt eiulatū, & plāctum muliebrem ad ſydera cœli. Turba inimica. ſ. hoſtiū pſequentiū, premit agmine mixto. i. confuſo ſupbos qui primi curſu. i. incurrendo, aut qui rupere primi curſu. i. impetu portas patentes, nec effugiunt mortē miſeram. i. miſerādam, ſed ipſi cōfixi in ipſo

limine,ſcilicet vrbis in mœnibus patriis,atq; iter tuta.ſ.tecta,aut recæptacula domorum expirant.i.efflant animas,quaſi non vulnere,ſed laſſitudine deficiētes,pars claudere,ideſt claudebāt portas nec audent aperire ſocijs viam.nec accipere orantes.ſ.ſocios, & cædes miſerrima oritur,ideſt ſurgit,& fit,cædes dicit defendētū,ideſt defendētiū aditus,ſcilicet vrbis armis atq; ruentum.i.cadentiū in arma.ſ.quę tenebant cōtra hoſtē,excluſi.ſ.ante oculos & ora parentū lachrymātum.Pars.ſ.excluſoꝝ,voluitur in foſſas.ſ.vallorum aut mœnium præcipites ideſt pcipitium pbentes, & hoc ruina.i.irruptione irruentum vrgēte,aut ruina.i.calamitate vrbis vrgente.i.inſtante,& pars cæca.i.improuida,& cōcita.i.feſtina.frenis imiſſis.ſ.equis qui cōcitati vno ipetu ad portas ferebanť,arietat.i.more arietum capitibus ſuis aut equorum inſultū facit:in portas.ſ.clauſas,& in poſtes duros obice.i.propter obicē & repagulum dure obſtantes. Ipſe matres)quia amor verus patriæ monſtrat.i.indicat ita faciendū eſſe) vt.i.poſtq̃ videre Camillam.ſ.extinctam:ipſe trepidæ.i.feſtinę iaciunt ſummo certamine de muris,manu.ſ.ſua tela.i.iacula ac ſaxa,& imitantur ideſt effingunt ferrum robore duro, & ſtipitibus & ſudibus obuſtis, exiſtentes præcipites ideſt præcipitanter in mortem ruentes, & audent mori primæ ideſt etiam priusq̃ Viri,aut ſine exemplo p mœnibus,aut legamus patriæq; mori pro mœnibus audent,qa non poterant primæ mori.

PIERIVS.

¶ Et equis auerſi ad mœnia tendūt.) In Oblongo cod.in Mediceo, & aliquot alijs anti.legere eſt,aduerſa ad mœnia tendūt.Sed vulgata lectio longe caſtior,qppe,equis auerſi.¶ Quadrupedūq; putrem curſu quatit vngula campū.¶ In Ro.co.legere eſt, q̃drupedoq;,Putrē curſu quatit vngula campum,Quā lectionē, Donatus agnoſcit.ait enim.Vrgēte maiore inſequētiū vi, ipſi equos vrgebant,vt quadrupedo curſu.i.ſatis pperato,in patriam tēderent.

rent.¶ Et e ſpeculis pcuſſę pectora matres.) In anti.aliquot codicibus,e muris legitur,vt ſit adnominatio quædam puluerem ad muros volui,& e muris matres tollere clamorem ad ſidera.Sed enim quia generalius eſt.e ſpeculis dicere,ea lectio magis huic loco quadrat,crediderim vero lectionem alteram,e muris de paraphraſi aliqua deſumptam.¶ Nec miſe.effu.mortem.) In Oblon.co.noctem habes.Sed omnino magis placet mortē legere, quod plus habet violentiæ,& agnoſcitur a Dona.¶ Atq; inter tuta domorum confixi expirant animas.) In Ro.cod.legere eſt.intra in reliquis fere paſſim.inter.quodq; ſæpius apud Liuium,intra muros.vulgata legunt exemplaria.in veteri cod.ſcriptum.inter muros,obſeruaui.cōtra vero apud Martialem li.j.ad Coſmum,vbi vulgati codices legunt.hunc Quē ſæpe vides inter penetralia noſtrę Pallados.Et templi limina Coſme noui.veteres nōnulli co. manu ſcripti legunt.intra penetralia.Sed vtrūq; de hoc Grāmatici decernant,illud potius animaduerſione dignum putarim qđ in plerisq; cod.anti.non tuta,ſed tecta Domorum legi.Ea tamen lectio,quæ eſt.tuta domorū.longe figuratior. ¶ Monſtrat amor verus pat. vt videre Camillam.) In Roma.co.amor verſus,legitur,vt intelligamus eas non prius tale aliquid aggreſſas niſi vt videre Camillam.Tunc enim ait amorem verſum ad patriam defendendam,quū bellum aduerſus ēt mulieres geri viderent, qđ pro mulieribus ſuſceptum prius arbitrabanť.Si vero cuipiā magis placeat,verus amor,ea quoq; ſentētia & pulchra eſt,& de humanæ vitę moribus ſumpta.¶ Primæq;,mori pro mœnibus audent.) In Ro.cod.ardent.legitur.vt ſit inter eas contētio laudis, amorisq;,perinde ac ſi pmium illi propoſitum eſſet,quæ prima moreretť.Seruius ad dolorem ex Camillę obitu concæptū refert vt illud.Me primā abſumite ferro.neq; vero diſplicet.primæ audent.ea ſentētia,vt tunc primū audere viſæ ſint,quū ſexū quoq; ſuum in bello fortiter occubuiſſe conſpicerent.

SERVIVS.

¶ Sæuiſſimus iplet nūtius.) Vt etiam ſuprà diximus, nuntius eſt qui nuntiat:nuntium, quod nuntiatur:ſecūdum qđ nūc nec de fœmina, nec de re quæ nūtiatur, pcedit nūtius. Vñ multi volūt aliū nunciū intelligi:Accam vero poſtea veniſſe.ſed melius eſt vt nūtius de Acca dictum ītelligamus. Nouimus enim poni aliq̃ in ſubauditiōe q̄ ex apto dicere non debemus:vt, Nec dextre erranti deus abſuit:cū neceſſe ſit vt aut Iunonē aut Alecto intelligamus. Itē Salluſtius, Prima qui forte venientes exciperet,cū de inſidijs loqueretur,quas numeri pluralis tm̄ eſſe pluſquā manifeſtum eſt. ¶ Delatas volſcoꝝ acies.) Falſum eſt:tm̄ enim fugerāt.ſed vim exprimit nūcij, cui⁹ mos eſt plus quàm habet veritas, nūtiare.¶ Ingruere.) Impetū facere:vt, Ingruit Æneas armis.¶ Ille furens (nam ſæua

Interea Turnum in ſyluis ſæuiſſimus implet
Nuncius,& iuueni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volſcorum acies,cecidiſſe Camillam,
Ingruere infenſos hoſtes:& marte ſecundo
Omnia corripuiſſe,metum iam ad mœnia ferri.
Ille furens(nam ſęua Iouis ſic numina poſcunt)
Deſerit obſeſſos colles,nemora aſpera linquit.
Vix è conſpectu exierat,campumq; tenebat,
Quum pater Æneas ſaltus ingreſſus apertos,
Exuperatq; iugum,ſyluaq; euadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi,totoq; feruntur
Agmine:nec longis inter ſe paſſibus abſunt.
At ſimul Æneas fumantes puluere campos
Proſpexit longe,Laurentiaq; agmina vidit:
Et ſæuum Ænean agnouit Turnus in armis,
Aduentumq; pedum,flatusq; audiuit equorum.
Continuoq;,ineant pugnas,& prælia tentent,
Ni roſeus feſſos iam gurgite Phœbus Ibero
Tingat equos,noctemq; die labente reducat.
Conſidunt caſtris ante vrbem,& mœnia vallant.

Iouis ſic numina poſcunt.) Duplici rōne eū inſidias reliq̃ſſe commemorat:dolore nimio,& numinū voluntate: quod vtrūq; iō egit,ne capi poſſet Æneas.¶ Apertos.) Vacantes inſidijs.¶ Sæua Iouis ſic numina poſcunt.) Homerus Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή. ¶ Ambo ad muros.) Vt Turnus tuereť,vt obſideret Æneas.¶ Fumantes puluere cāpos.) Veluti fumantes caligine pulueris. ¶ Sæuum.) Fortem.vt,Sæuus vbi Æacidæ telo iacet Hector.Item, Nec minus interea maternis ſæuus in armis.¶ Hibero.) Oceano, occiduo,ideſt Hiſpano.Hiſpaniam aūt,Hiberiam ab Hibero flumine cōſtat eſſe nominatam.¶ Conſidunt caſtris.) In ſua quiſq; digreſſi.¶ Mœnia vallant.) Hinc probatur qa & qui tuentur & q obſident,vallare dicuntur.

DONATVS.

¶ Interea tur.) Implere eſt ad plenū aliquid intumere.¶ Et iuue. ingen.fe.ac.tu.) Tumultū interpretati ſunt veteres timorē multū eſſe.Vñ nō tm̄ ad turnū aduerſa puenerant:verumetiā alia, quæ illi molem magnā maximi timoris afferrent.quid dicebat acca,vel quē maloꝝ ordinem dabat.¶ Deletas vol. aci.) Dixit in plurali acieꝝ numeꝝ,vt oēs volſcos affirmaret extinctos.hic erat verus tumult⁹, qui ſine falſitate eſſe nō poterat.non enim reuera oēs volſcos dimicatiōis aduerſus euētus aſſumpſerat. ¶ Cecidiſſe camillam.) Sic ſcđo loco caſū camillæ poſuit,quaſi oppreſſis illis integrę res eſſe potuiſſent,ſi camilla vixiſſet:erigenda pronūtiatio eſt in camillæ noie: illic eſt.n.maior turni deſperatio,q camillæ auxiliū perdidit.¶ Ingruere infeſtos hoſtes.) Addebat iminere hoſtes & ſucceſſibus pſperis oia tenuiſſe.¶ Metum iā ad mœ. fer.) Illū.ſ.metum, quē fecerat hoſtis aduētus,iā iminere ciuitati.vñ reuera affirmabat retēta iam cętera,qñ ſola mœniū ſuparet captio,cuius caſū talē idigne magis metuere debuit turnus,quia intra eam lauinia fuit.neceſſario verbo vſa eſt ferri:impel.ebať.n.pſperitate ſucceſſus & ibat hoium more, ſed ferebať fortunæ ſuffragio.¶ Ille furens.) Ille hoc eſt turnus, vel quia aduerſis cognitis furebat,vel quia conſilia oia & tractatus vtiles infeſto ioue pdiderat,colles,quos obſederat & aſpra nemorum deſeruit,tenuitq; deſtinatione mentis,vt ſaltem patriā tueretur ac muros.¶ Vix e conſpectu exierat,) Hoc eſt,mox vt reliquerat fauces,& ad cāpum venerat.¶ Quum pater ęneas.) Ipſę ſunt fauces,ipſi mōtes,atq; ipſa ſylua,& ipſę anguſtię,q̃s cū camillæ cōſilio turnus obſederat,vt ęneā cum ſuis copijs igreſſurū ſuffragio loci,q aperto marte non poterat,aggrederet́ & fundaret.ſed ęnec proſpera fortuna,& fato infelicis turni perfectū eſt, vt pp vrbis ſtatum obſidionem defereret turnus,& troianorum numerus,qui dudum fuerat obſeſſus,liber ſecuruſq; tranſiret. ¶ Sic ambo ad muros.) Alter defendendæ ciuitatis cauſa,alter capiēdæ,nū longis inter ſe aberāt paſſibus:nā locoꝝ paſſuū ſignificatio

catio oſtendit minus fuiſſe, quàm mille paſſus: ſi enim plus eẽnt millia dicerentur. ☞ Ac ſimul Æneas.) Hoc eſt quod dixit, nõ longis paſſibus: nam & videbat hoſtes, & equorum flatus audiebat, quod ait longe vidit, priorem vidiſſe accipiendum eſt, ſed & Turnus & rutuli ſimiliter videbant. Hoc enim præſtabat æqualitas campi. ☞ Continuoq; ineant pugnas.) Fuit quidem occaſio pugnandi, collectis in vnum omnibus: ſed conſumpta luce & imminentibus tenebris pugnari nõ potuit, quid ergo factum eſt. ☞ Confidunt caſtris.) Caſtra dici vbicũq; exercitus etiam ſine ædificiis, quod multis locis diximus, & hic euidenter apparet, nam quum dicit ante vrbem confidunt, & moenia vallant, oſtendit ſolos homines non etiam aliquam molem fuiſſe caſtrorum.

ASCENSIVS.

❡ Interea Turnum in ſyluis ſæuiſſimus, &c.) Recitat quomodo nunciatum eſt Turno in ſyluis vbi Ænean obſeruabat aut congruum irrumpendi tempus Camillam occiſam, & volſcos in fugam verſos, tempuſq; ſubueniendi rebus feſſis inſtare, & reliqua quæ textus habet. ❡ Ordo eſt. Nuncius ſæuiſſimus, ideſt res nunciata grauiſſima, aut nuncius, ideſt nuncians, ſiue mas ſiue foemina, nam de Acca haud dubie loquitur, vtrunq; ita ſignificat nuncius, & qui nunciat, & quod nunciatur: nuncium vero vnum. Vnde recte ſentit Seruius: licet id Valla non recte improbet. Poſſumus autem per conceptionem implicitam in maſculino loqui, vt venit ad Turnum nuncius, cum de Acca loquatur. Nuncius igitur aut res nunciata, aut qui nunciat videlicet Acca implet interea Turnum in ſyluis vbi, ſcilicet inſidias tẽdebat, & pro, ideſt Acca fert iuueni, ideſt ad iuuenem aut fert, ideſt refert & dicit iuueni, ſcilicet Turno, ingentem tumultum, acies volſcorum eſſe ſupple deletas.i.de ſtatione ſua amotas, & in fugam verſas, Camillam cecidiſſe.i.occiſam eſſe hoſtes infeſtos ingruere. aut irruere, i.impetum facere, & irrumpere infeſtos.i.infeſtantes & moleſtãtes, & corripuiſſe omnia.ſ.loca, & Turni auxilia & hoc Marte ſecundo, ideſt præſente, & fauente, & metum iam ferri ad moenia, ideſt timeri iam etiam vrbi. Ille ſcilicet Turnus furens.ſ.Martio furore, nam numina Iouis.i.fata ſæua, ideſt irreuocabilia & tamen duriſſima Turno, poſcunt ſic vt, ſcilicet furore percitus, ſingulare certamen non retractet, deſerit colles obſeſſos, & linquit nemora, aſpera, ideſt difficilia acceſſu & ipſe vix exierat è conſpectu.i.quantum conſpici poſſet, & tenebat campum, ſcilicet planum, cum pater Æneas, ingreſſus, ſcilicet ex ſyluis ſaltus apertos i.nullis arboribus tectos, exuperat.i.tranſcendit iugum.ſ.montis, & euadit, ideſt exit ſylua opaca, ideſt dẽſa frondibus. Et ſic ipſi ambo feruntur ad muros rapidi, ideſt veloces, & ſupple cum toto agmine: nec abſunt inter ſe longe paſſibus.i.non multis paſſibus diſtant, forte Maro fecit. Nec multis inter ſe, aut nec longis inter ſe paſſibus abſunt.i.diſtant, ſed qui nolunt, s, literam ſicut, m, abſumi apud hunc poetam immutauerunt, ſicut & alia nonnulla. Ac ſimul.i.ſtatim poſtquã Æneas proſpexit longe campos fumantes puluere.i.veluti fumantes obſcuros puluere, & vidit agmina laurentia.i.laurentium ſeu latinorum, &.i.etiam Turnus agnouit Ænean ſæuum.ſ.ipſi Turno qui in deos, & ſuos pius erat aut quem Turnus iudicauit ſæuum, aut ſæuum non ſemper, nec vbiq;: ſed in armis, & audiuit aduentus pedũ.i.pedes aduentãtiũ, aut ſtrepitum pedum aduentantiũ, & flatus equorum, & ineãt.i.iniiſſent continuo pugnam.ſ.ſingularem, & tentent prælia: ni.i.niſi Phoebus.i.ſol roſeus.i rubeus ſub occaſum tingat iam equos feſſos: ſecundum opinionem, vulgi, flumine ibero.i.mari ſeu oceano occiduo hoc eſt Hiſpano, & reducat.ſ.per diſceſſum ſuum occaſionaliter noctem die labente.i.occidente. Quia igitur ingruente nocte dimicare non poſſunt, ipſi conſidunt.i.ſimul locum capiunt caſtris.i.in caſtris ſuis, ac tentoriis ante vrbem, & vallant.i. circundant Vallo moenia. Alii ne hoſtes ingrediantur: alii ne egrediantur nec commeatum recipiant.

PIERIVS.

❡ Ingruere infeſtos hoſtes.) Antiqua omnia exemplaria: quæ præ manibus habui, infenſos, legunt, quod Turni dolorem mirum in modum exaggerat, quum ĩtelligat eos hoſtes, quos odio maxime proſequatur, ita victoria exultantes ferri. ☞ Ille furens iam ſæua Iouis ſic numina poſcunt.) Interpoſitio hęc variis modis in variis habetur exemplaribus. Hinc nonnulli, iam ſæua legere maluerunt. In Romano, in Mediceo, & quibuſdam aliis codicibus peruetuſtis, Et ſæua, legitur, quod etiam Seruio receptũ eſt, dum ait, Turnum duplici ratione inſidias reliquiſſe, dolore quippe nimio. id enim ſibi vult furens, & numinum, voluntate. Quod ſi. Nam, legas, aut iam alterum eſſet redditio cauſæ, alterũ acciperetur expoſitiue. Sed enim hoc vtcũq; legatur parui refert, illud minime parui faciendum eſt, quod in Romano codice, Sic numina pellunt, non autem, poſcunt, legere eſt. Sed omnino vulgata lectio receptior eſt. ☞ Syluaq; euadit opaca.) In aliquot antiquis cod. inuadit, legitur, At ſimul Æneas. In Oblongo codice, Ac ſimul. In Romano. Tum pater Æneas. Inemendate quidem, & ſentẽtia mutilata. ☞ Tingat equos.) In antiqs ex inſtituto Attii, tinguat, u, poſt, g, notata, ſcriptum eſt.

LIBRI VNDECIMI FINIS.

IN.XI.ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICON.

Duodecimo Turnus diuinis occidit armis.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISCONS. ARGVMENTVM.

Turnus iam fractis aduerſo Marte Latinis,
Semet in arma parat: pacem cupiente Latino.
Foedus percutitur paſturis & omnia victis:
Hoc Turni Iuturna ſoror confudit, & ambos
In pugnã populos agit ementita Camertem,
Æneas, volucri tardatur membra ſagitta.
Anxia pro nato ſeruauit cura parentis.
Vrbs capitur: vitam laqueo ſibi finit Amata.
Æneas Turnum campo congreſſus, vtrinq;
Circunfuſa acie, vita ſpoliauit, & armis,

ALIVD IN EVNDEM.

Troianis, Rutuliſq; placet coniungere foedus:
Id Rutuli rumpunt: nato Venus alma medetur:
Dictamo: Rutuliq; luunt periuria victi.
Cogitur Æneæ Dauni concurrere proles.
Pallantea necem miſero dant cingula Turno.

ASCENSIVS.

Duodecio Turn^9, &c. Duodecimũ librũ cõcludit poeta morte Turni, in qua ſummam nactus eſt Æneas gloriã ſummaq; potitus victoria. Quocirca, vt in Hectore tracto finiuit. Iliada Homerus ne ſi procederet, cõgeret ignobilẽ Achillis mortẽ deſcribere, ita & in Turno victo componit, atq; concludit Æneida ſuam Maro noſter ne & Æneæ triſtem obitũ memorare cõpellatur, vbi.n.ad ſummã gloriã eius, quem laudare volumus puẽtũ eſt, illic ſtãdũ eſt. Prẽterea vti ſępe diximus: mors vltima linea rerũ eſt, quocirca & morte fere libros concluſit. Adde q̃ ſenis libris vigenos quaternos Homeri exeq conſtituit. Nam ſex prioribus odyſſeam, ſex poſterioribus Iliada exprimit. quocirca errant, qui decimũ tertiũ Æneidos aut vſque ad Auguſtũ ſcripturum fuiſſe dicunt. ❡ Sed ordo eſt. Turnus occidit ab ob & cado, ideſt ſuccumbit armis diuinis.ſ.Vulcani aut Æneæ in deum indigetem transferendi, aut fatalibus, quia diis ita volentibus duodecimo ſup. Æneidos libro. Et hoc monoſtichon.eſt. Turnus fractis iam latinis, qui antea infracti erant Marte aduerſo, parat, ideſt diſponit ſemet, ideſt ſemetipſum in arma latino cupiẽte pacem. Foedus concutitur, ſcilicet inter latinum & Ænean, & victus, ideſt vter eorum vincatur paſſurus ſupple ſit omnia, ſcilicet mortẽ & Lauiniæ ac regni amiſſionem. Iuturna, ſcilicet nympha ſoror Turni, confundit hoc, ſcilicet foedus conſilio Iunonis & agit ambos populos in pugnam, ementita, ideſt expreſſe mentita hoc eſt ſimulãs ſe maniſeſte Camertẽ. Æneas tardatur membra, ideſt habet membra præcipue coxam, tardata ſagitta volucri ab incerto authore miſſa Cura parentis.ſ. Veneris anxia pro nato.i.filio ſeruauit ſupp. eam aut ſanauit dictamo herba, vrbs capitur & Amata.ſ.regina finit ſibi vitam laqueo, ideſt ſuſpendit ſe, Æneas cõgreſſus, ſcilicet cum Turno campo, ſcilicet patenti, & hoc acie circunfuſa vtrinq;, ideſt ab vtraque parte ſpoliauit Turnum vita & armis præcipue Baltheo Pallantis.



P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER XII. ET VLTIMVS.

Turnus vt infractus aduerſo marte Latinos
Defeciſſe videt, ſua nunc promiſſa repoſci,
Se ſignari oculis: vltro implacabilis ardet,
Attollitq; animos, Pœnorum qualis in aruis
Saucius ille graui venantum vulnere pectus,
Tum demum mouet arma leo, gaudetq; comanteis
Excutiens ceruice toros, fixumq; latronis
Impauidus frangit telum & fremit ore cruento.
Haud ſecus accenſo gliſcit violentia Turno,
Tum ſic affatur regem, atq; ita turbidus infit.

SERVIVS.

Turnus vt infractos.) Poſtquam Turnus in bello defeciſſe videt Latinos antea ſemper infractos, nanque ita maior eſt ſenſus, quàm ſi infractos, valde fractos acceperis. ¶ Sua nunc promiſſa repoſci.) Quia dixerat, Ibo animis contra, vel magnum praeſtet Achillem. ¶ Se ſignari oculis.) Propter illud, Ante ora Latini, In te oculos referunt. ¶ Vltro.) Aut inſuper, aut antequam aliquis expoſcat. ¶ Saucius ille.) κατ᾽ ἐξοχὴν. Ille leo. Ideſt princeps ferarum: ſaucius autem pectus, ideſt ſaucium pectus habens: Et bene alia verba interpoſuit, quia ſaucius pectus & ſonabat aſperrime, & imperitis poterat ſolœciſmus videri. ¶ Graui vulnere.) Forti, vt, Ferit enſe grauem Tymbreus Oſyrim. ¶ Tum demum.) Nouiſſime, ideſt poſtq̃ fuerat vulnere laceſſitus. Haec enim leonum natura eſt, vt niſi laceſſiti iraſci nequeant. i. irritati, & prouocati. ¶ Mouet arma.) Vires ſuas experitur, nam arma ſunt vniuſcuiuſque rei poſſibilitas. Vnde eſt, Et querere cõſcius arma. i. dolos. ¶ Latronis.) Modo venatoris, & eſt Graecum, nam λατρεύειν dicunt obſeq, & ſeruire mercede. Vnde latrones vocantur cõducti milites, moris aũt erat, vt hos imperator & circa ſe haberet, & prios mitteret ad oẽ diſcrimẽ. vnde nunc dicit latronis telo fixum leonem, quia etiam venatores operas ſuas locare conſueuerunt. Varro tñ dicit hoc nomẽ poſſe habere etiam latinã etymologiã: vt latrones dicti ſunt quaſi laterones: quòd circa latera regum ſint, quos nunc ſatellites vocant. vna tamen eſt ſignificatio, licet diuerſa ſit etymologia.

[Nulla mora ī Turno, nihil eſt qđ dicta retractēt TVR.
Ignaui Æneadę, nec quæ pepigere, recuſent,
Congredior, fer ſacra pater, & concipe fœdus.
Aut hac Dardanium dextra ſub Tartara mittam
Deſertorem Aſię: ſedeant, ſpectentq; Latini,
Et ſolus ferro crimen commune refellam.
Aut habeat victos, cedat Lauinia coniux.

mologia. Plautus in Pyrgopolinice aperte oſtēdit ꝙ ſint latrones, dicēs, Rex me ſeleucus miſit ad cōducēdos latrones. [Impauidus frangit telū.) Lucanus, Per ferrum tanti ſecurus vulneris exit. [Fremit ore cruento.) Licet os habeat ſuo cruore ꝓfuſum. Sane ipſa comparatio exitū oſtendit futurū. Nam etiam Turnus ruet in mortē ferocitate cōpulſus, ſic in quarto indicat futurū exitum reginæ, dicēs, Qualis cōiecta ceruæ ſagitta. [Gliſcit.) Creſcit, vnde & glires dicti ſunt quos pingues efficit ſomnus. [Turbidus.) Plenus terroris & perturbationis. Sane notandū. [Affatur, atq; infit.) nā iteratio eſt, qua frequēter eſt vſus: licet nōnulli dicāt tēperare hoc interpoſitā coniunctionē. [Retractent.) Repetāt & reuoluant. [Congredior.) Statius vbi Polinicē oblique inducit loquētē, Nō me vllius domus anxia culpet, Expectent ve truces obliquo lumine nati. Vnde etiā ſupra ait poeta, Se ſignari oculis. [Deſertorē aſiæ.) Exulē: vt, Exulibuſne datur ducēda Lauinia Teucris? vnde eſt pręmiſſa illa excuſatio, & in tota ſecūdi œconomia, & in q̄rto vbi dicit, Me ſi fata meis paterentur ducere vitā Auſpicijs, & ſpōte meas cōponere curas, Vrbē Troianam primum, dulceſq; meoꝝ Relliquias colerem. [Sedeant, ſpectentq; Latini.) Ductus eſt, vt diximus ſupra. Pollicetur enim ſe ſingulari certamine dimicare velle cū nolit. nam dicens, Sedeāt, ſpectentq; latini: Latenter eos ignauiæ arguit, ꝙ ſolus omnibus quieſcentibus dimicet: quam rem plenius ſequens indicat verſus, Et ſolus ferro crimen cōmune refellam. i. cōmune fugæ ac timoris dedecus ſolus meis virtutibus comprimam.

DONATVS.

TVrnus vt infractos aduerſo Marte latinos. Defeciſſet vi.) Sæpe diximus libroꝝ capita à cōtinuę narratiōis cōtextu non eſſe diſcreta: ſed habere trāſitū quendam, quē habent dictiones etiam in medio. Finibus igitur vndecimi libri, qui rutuloꝝ certaminis aduerſa continet, caput duodecimi reſpōdet. Proinde latinos, quos dixit non ſolos debemus accipere, qui ſub latino agebāt: ſed eos, quoq; qui fuerunt in partibus Turni, nā ſic dictum eſt Camillæ morte omnes eſſe turbatos: vt primum volſci in fugam verſi viderentur, ecce mixti fuerant non latini ſoli: ſed etiam alij congregati ex plurimis gentibus. Infractos nōnulli in duabus partibus orationis ponunt aſſerentes, in aliquādo minuere, & augere aliquando: Hic tamen cōſtat non negari fractos, ſed potius valde fractos oſtendi. quod ipſum, vt pleniſſime roboretur, infractos in vna parte orationis ponere debemus, vt eſt infiexum. Infracti, inquit, fuerant Latini pugnando, infracti ſentiendi ſunt animo, ſcilicet & viribus, vtpote qui aduerſo Marte pugnaſſent, & deteriora metuerent. Infracti ergo qui nollent congredi, & qui pugnare non poſſent. Vſqueadeo valde fractos dixit, vt ſequatur. defeciſſe videt, deficere eſt enim non tantum laxari verū etiam à cōmodo, vniuſcuiuſq; rei diſcedere. Quod hoc loco ſentiendum eſt, defeciſſe, pro Turno iam nolle pugnare, & affectum certaminū quod vlterius ferre non poterant, releciſſe. [Sua nunc pro. repo.) Ex eo, ꝙ diſerto bello omnes ſimul ad ciuitatis tecta cōtenderunt, intellexit Turnus, quid de ſumma belli vniuerſi ſentirent, colligens ex ratione geſtorum, repoſci pollicitationē ſuā, quæ dixit, quod ſi me ſolum teucri in certamina poſcunt, Idq; placet, tantumq; bonis communibus obſto, non adeo has exoſa manus victoria fugit, Vt tanta quicquam pro ſpe tentare recuſem Ibo animis cōtra. Hoc ipſum quia nouerat, negari nō poſſe, quod in celebritate conſilij, in cauſa publica & vel maxime ſua, in conſiectu ac rege præſente, ipſe ſeſe profeſſus eſt ſubiturum. [Vltro Impla. ar.) Ardebat iracundia & obſiſtente ratione tēporis ipſam iram lenire vltione non poterat. [Attollitq; animos.) Debuit enī vltro velle, quod recuſare non poterat. debuit enim inuitus velle, quod abnuentibus cunctis ad ipſius periculum fuerat rediturum. [Pœnorum qualis.) Pœnorum, inquit, hoc eſt afrorum, quorum regionibus leones magni naſcuntur, & recte leoni comparatur rex. Habet enim ille inter omnes feras maximum principatum, vt habebat inter ſuos Turnus, ſed comparatur vulneratæ beſtiæ & infixo venabulo fruſtra ſæuiēti: ſic enim defectu omnium quaſi lętali plaga percuſſus fuerat Turnus, eo magis ardeſcens, quia nec effugere præſens periculum poterat, nec inuidiam concitatæ ſeditionis aliqua vltione defendere. [Gaudetq; comantes Excutiens ceruī. to.) Sic, inquit, attollebat animos poſitus in ſuis calamitatibus Turnus, vt ſpeciem videretur habere gaudentis,

tis, ne deſperatione extrema directū quiſquam ſentiret aut crederet, quod ipſum in leone accipiendum eſt, quia poſt infixum letale vulnus, & mouere adhuc dentium arma poterat, & toros iratus excutere. gaudere vero, hoc eſt habere ſolatium, quod telum ipſum & venabuli haſtam frangeret quaſi hoc ſolum ad vltionem morituri ſufficeret. Gaudet, multi pro ſæuit, accipiunt: quia gaudere non poteſt, qui ſic vulneratur, vt pereat: quum gaudere & ſæuire longe diuerſum ſit: gaudere ergo proprie intelligamus, quia gaudium eo pertinet, quia moriturus leo, & mouere toros adhuc poterat, & inimica tela confringere. Latronem dixit venatorem, qui intellectus ex ſuperioribus venit. Dictum eſt enim, venantium vulnere ac per hoc oſtendit poeta latronem dici poſſe non ſolum eum, qui inſidiatur ſaluti hominum, verumetiam eum, qui aduerſus feras portauerit ferrum. [Haud ſecus accenſo.) Iracundia enim impunitatis deſperatione nutritur, & creſcit: hoc eſt, quum exitum defenſio non habet, & victa torpeſcit. [Tum ſic affatur regem.) Ad oſtendendum alloquium Turni, ſuffecerat dixiſſe: tum ſic affatur regem, hoc eſt ad regem fatur: additum eſt, atque ita turbidus infit, vt ante ſciretur, qualis dictio proceſſura eſſet ardentis, & eius, cuius mentem contraria vniuerſa cōfuderant. [Nulla mora in Turno.) Iam, inquit, non afferam quam memorant commodis moram. nihil eſt, quod quiſquam de Turno queratur vlterius, nullum retractetur faciendi, non faciendiue conſiliū. Ignaui Æneadæ taceant: & conditionem placidam non recuſent, congrediendum eſt mihi, habent etiam nunc conſenſum meum. Fiat quod votis omnium placuit, non metuo aduerſa, & proſpera libenter amplector. [Fer ſacra pater.) Vnum tantum, quod inchoandis rebus deeſt, fiat pater ex partibus tuis, firmentur ſacris interuenientibus fœdera: ego cætera cumulabo certando. [Aut hac Dardanium.) Quod contrarium votis ſuis neceſſitate protulit, & conſtrictus non voluntate ſuſcępit, id ſe nolle oblique confeſſus eſt. ait enim vterq; caſus, quem promittit exitus pugnæ, facit pro partibus meis. aut enim deijciam mea dextra Dardanium Aſiæ deſertorem, tria conuitia congeſſit, à genere, à loco, à facto, A genere, quòd eſſet Dardanius quaſi origine ignobilis & imbellis: à loco, quòd aſianus, quaſi ex corrupta & diſſoluta prouincia, à facto, quòd deſertor regionis ſuæ, & proditor deſerendo. Sedeant autem, ſpectentq; Latini, & ſolus ferro crimen commune refellam, aut habeat victos, fuit artificioſum & tale, quod oſtenderet metuentem. aſſeruit enim crimen eſſe quàm maximum, ſedere tantos, & alterius virtute defendi, aut factum multorum vnius fortunæ committi: vt vtroq; metu perterriti, non paterentur in vnius ſorte omnium periclitari fortunam, in cuius victoria habere dedecus poſſent, aut contra ſubiugari ſeruitio: commune, inquit, crimen refellam, quia omnium dedecus fuit, quòd Troiani tenere Italiam nitebantur: & his eſſent ſeruituri, & quibus poſſent impetrare vt per hoc oſtenderet æmulos ſuos ſuam non alienam cauſam deſeruiſſe. Hunc, vt diximus, metum iccirco propoſuit, vt probaret aſſertionem ſuam, ait quippe, aut vincam & habebo quo victor increpem meos, aut vlciſcar de inertibus mortuus, vt his cum quibus pugnare noluerunt, ſint indigno ſubiecti: cedat Lauinia coniunx, nouiſſimum poſuit, quod fuerat ipſi quoque Latino contrarium: vt de filiæ nuptijs nō ipſe ſed certaminis exitus iudicaret, & in ipſum oblique hoc dictum eſt, ſcilicet, quaſi ſi ipſe Turnus cecidiſſet digno perdito inuitus ſoriturus eſſet indignum.

ASCENSIVS.

TVrnus vt infractos aduerſo Marte latinos Defeciſſe videt.) In principio huius duodecimi & vltimi à Virgilio quidem editi libri Turnus videns latinos defeciſſe, & in fugam verſos nihilq; reſtare niſi vt certamē cum Ænea ineat aut loco cedat, ſtimulo amoris & generoſitate animi ad id compulſus pollicetur contra Æneam ſtare, & omnem belli aleam in ſuū caput recipere, quo circa comparat eum leoni poeta qui tunc maxime iraſcitur cum laceſſitus eſt & euadendi viam pręcluſam videt. Habentur prętereà Turni ad Latinum verba quibus Æneam multifariā licet paucis vituperat vt ingenioſe notauit Dona. cuius hęc ſunt verba. Infractos valde fractos. Latinos. Non ſolum eius gentis milites. Sed omnes qui eſſent in exercitu Turni comparat leoni. Qui in beſtias imperium habet, vt Turnus in ſuos, ſed vulneratо,

nerato, & qui victi ſint nõ põt. Deſertoré aſię. Tria cõuitia: à loco, q̃ aſianus. q. d. ex corrupta ꝓuincia, à gñe q̃ eēt Dardanius, quaſi rebellis, à facto q̃ eſſet proditor. Cõe, nã cõe dedecus eſt, q̃ Troiani Italiã teneant. Hęc ille. Contra quę ſentit Seruius ſtatim in ꝑncipio dicens, infractos intelligi nõ fractos olim, ſed nũc defeciſſe. Quia vero infringere eſt interdũ intrinſecus, & multum frãgere, Ideo poſſent latini infracti dici aduerſo Marte. Verũtamẽ meo quidẽ iudicio mẽs poetę eſt, quã hoc ordine explicabo. Vt ideſt poſtquã Turnus videt. i. cõſiderat latinos infractos. i. nõ fractos quantum ad propriã virtutẽ, & fortitudinẽ defeciſſe, tñ Marte aduerſo. i. quia Martẽ & cęteros deos aduerſos habuerant, & vidẽs ſua promiſſa (quibus. ſ. promiſerat ſic, ibo animis cõtra vel magnum ꝓſtet Achillẽ) repoſci. i. exigi iuſte a ſuis victis, & ſe ſignari oculis. ſ. oĩum alloqui nõ audẽtiũ, ſed tacite id petentium miſerabili con ſpectu ipſe vltro. i. nondũ requiſitus nec prouocatus expreſſe ardet. i. excãdeſcit exiſtens implacabilis, & attollit aĩos exiſtẽs talis qualis. ſ. ferociſſimus vtpote iubatus leo, exiſtens in aruis pœnorum. i. punica regiõe, ſaucius pectus. i. habẽs pectus ſaucium graui vulnere venantum. i. venatorum telo, mouet tum demũ. i. primũ poſtq̃ vulneratus eſt, arma. ſ. naturalia, hoc eſt iram excitat arrectis iubis, & gaudet. ſ. de futura pugna, excutiens. i. erigens & rigere faciẽs, ceruice toros. i. villos comantes. i. criſpãtes & fruticantes, & impauidus frangit telũ latronis. ſ. venatoris q a latere aut e latibulis adortus eſt eũ fixũ. ſ. in pectore ſuo, & fremit ore cruẽto: haud ſecus. i. non aliter: violentia gliſcit. i. creſcit Turno accenſo. ſ. per irã & affatur tum. ſ. poſtq̃ ſic excanduit, regem. ſ. Latinum atq; ipſe turbidus. i. plenus terroris, & perturbationis, infit. i. ſic loqui incipit. O pater. ſ. latine, nulla mora ſupp. eſt in Turno. i. paratus ſum quod exigunt ignaui teucri ſingulare obire certamẽ nihil eſt. i. nulla eſt rõ, q. i. cur Æneade ignaui. i. inertes & ſine induſtria ſuũ periculum in caput regis ſui reiicientes, retractent. i. reuocent per aliũ contractum, dicta. i. quæ prius dixerunt: nec recuſent. ſ. pacta quę pepigere. i. pacti ſunt nobiſcum. Ego cõgredior. i. paratus ſum congredi: fer ſacra. i. ſeri porcum ad fœdus percutiẽdum: vnde addit, & cõcipe fœdus. ſ. cũ Ænea dimicãdi ea lege vt ſi victus ſit abeant teucri. ſi in victor habeat cum regno Lauiniã: nã aut ego mittã ſub tartara. i. occidã hac dextra. ſ. mea deſertorẽ aſię. i. patriæ ſuæ er orlis per proditionẽ, deſertorem Dardanium. i. à Dardano ortum. ſ. Æneã, ſedeãt & ſpectent Latini. q. d. ſint ignaui & reſides quãtũlibet, & ita eos ignauiæ dãnat vt non permittãt ſingulare certamẽ, & ego ſolus refellã. i. abolebo, crimen cõe. i. cõe dedecus quod eſt ab externo omnes à ſedibus pelli, aut iniquas leges ſuſcipere, aut ſupp. Dardanius deſertor aſię habeat victos. ſ. omnes in me vno q morte mea libertatem mihi pepereo, & cęteris ſeruitutem, & Lauinia cedat. i. concedatur illi deſertori aſię coniux. Quibus oĩbus quantum poteſt à duello dehortatur.

PIERIVS.

Edat Lauinia coniux.) Quam diuerſitatem codicum in ſeptimo habuimus eo verſu, exſulibus ne datur ducenda Lauinia teucris, quum nonnulli veriti primam in Lauinia ſyllabam eſſe longam verſum hoc dictionum ordine ſcripſiſſent. Exulibus ducenda datur Lauinia teucris, eadem nunc itidem offertur. Nam qui ſuperius legerant, ducenda Lauinia, eodem hic modo legendum arbitrati, cedatq; Lauinia, ſcribere inſtituerant. Bona tamen eruditorum pars abſq; particula copulatiua libentius legit. Syllabam vero eam communem à poetis poni, exemplis alibi oſtẽdimus.

POETA. Olli ſedato reſpondit corde Latinus.

LATI. O præſtans animi iuuenis, quantũ ipſe feroci
Virtute exuperas, tanto me impenſius æquum eſt
Conſulere, atq; omnes metuentem expendere caſus.
Sunt tibi regna patris Dauni, ſunt oppida capta
Multa manu, necnon aurumq́; animusq́; Latino eſt.
Sunt aliæ innuptę Latio, & Laurentibus agris,
Nec genus indecores, ſine me hęc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis, ſimul hæc animo hauri,
Me natam nulli veterum ſociare procorum
Fas erat, idq; omnes diuiq; hominesq; canebant.
Victus amore tui, cognato ſanguine victus,
Coniugis & mœſtæ lachrymis, vincla omnia rupi.
Promiſſam eripui genero, atq; arma impia ſumpſi.
Ex illo, qui me caſus, quæ Turne ſequantur
Bella vides, quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna, vix vrbe tuemur
Spes Italas, recalent noſtro Tyberina fluenta
Sanguine adhuc, campiq; ingentes oſſibus albent.
Quo referor toties? quæ mentem inſania mutat?
Si, Turno extincto, ſocios ſum accire paratus,
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid conſanguinei Rutuli quid cætera dicet
Italia? ad mortem ſi te (fors dicta refutet)
Prodiderim, natam, & connubia noſtra petentem?
Reſpice res bello varias, miſerere parentis
Longeui, quem nunc mœſtum patria Ardea longe
Diuidit. haud quaquam dictis violentia Turni
Flectitur, exuperat magis, ægreſcitq; medendo.
Vt primum fari potuit, ſic incipit ore.

SERVIVS.

Sedato corde.) Quia de turno ait, Atque ita turbidus infit. O prȩſtans animi.) Et prȩſtans virium, & præſtans viribus dicimus. Sane magnȩ moderationis eſt hæc oratio, nam & laudat Turnum, quaſi virum fortem: & tamen eum à ſingulari certamine dehortatur. dicens enim Præſtans animi, latenter oſtendit eum inferiorem eſſe virtute. Expendere caſus.) Ne ex abrupto de eius virtute deſperare videaſ, caſuum varietatem ſe timere cõmemorat. Sunt tibi regna patris Dauni, ſunt oppida.) Si propter regnum dimicare diſponis, habes paternum: ſi ꝓpter gloriam, multos virtute ſuperaſti. Quod autem dicit. Necnon aurumq; animusq́; latino eſt.) Varie exponitur. nanq; alij dicunt, habes regnũ paternum, habes oppida: etiã à me habes aurum & promptum animum ad danda omnia præter filiam. Alij vero ſic intelligunt, ſi propter opes & vxorem dimicaturus es, hæc non ſolus habeo. cuicũq; enim Latino eſt & aurum & animus promptus in generum: vt Latino non de ſe dicat, ſed cuicunq; de Latio. Latio & laurentibus agris.) Et in ciuitate, & in omni regno Latinorum. Nec genus indecores.) Quia iſte regis filiam petebat. Sine me hæc.) Hoc loco intelligimus Turnum dolore voluiſſe in verba prorumpere. Haud mollia fatu.) Ideſt aliqua vera, nam aſpera ſunt, quæ cum veritate dicuntur. falſa enim, plena ſolent eſſe blanditijs. Animo hauri.) Omni attentione percipe. Nulli veterum ſociare procerum.) Generaliter dicit prohibitum eſſe dari Lauiniam cuilibet Latino, vt Turnus ſolatiũ aliquod habere poſſit doloris. Diuiq; hominesq; canebãt.) Propter Faunum & vates. Victus amore tui.) Hoc eſt propter te, propter tuum amorem. Sane inter tui cauſa feci, & tua cauſa feci, hæc diſcretio eſt: vt tui cauſa tunc dicamus, ſi aliquid ipſi ad quem loquimur, præſtiterimus: vt puta tui cauſa te defendi, Tua vero cauſa tunc, cum alteri aliquid alterius contemplatione præſtamus, vt tua cauſa tuum hominem defendi. Cognato ſanguine.) Quia Venilia mater Turni, ſoror eſt Amatæ. Vincla omnia rupi.) Et religiõis & fœderis. Promiſſam eripui genero.) Verum eſt. nã Ænee per legatos promiſerat filiam, cui poſtea intulit bellum, licet multi dicant ante, eã Turno fuiſſe ꝓmiſſam: quod falſum eſt. Nam latinus nunq̃ eam Turno ante promiſit. Nã nec Faunum cõſuleret, ſi eam Turno ante ꝓmiſiſſet, ſed tantum eum eſſe generum Amata cupiebat: quod ẽt legimus, Quẽ regia coniux Adiungi generũ miro properabat amore. Qui me caſus.) Excuſat Turnũ, vt nõ ipſius eſſe videatur, q̃ victus eſt: ſed ſuum, quia auſus eſt cõtra generum bella ſuſcipere. Primus.) Præcipuus. Bis magna victi pugna.) Semel cũ eſt occiſus Mezentius: iterum cum interiit Camilla. Albẽt.) Vſurpauit verbũ albeo albes. Inſania mutat.) Inſania enĩ eſt illuc reuerti, vñ vix euaſeris. Tollo.) Finio, remoueo: vt, Tollite cuncta, inq̃t. Fors dicta refutet.) Parẽtheſis plena abominationis. Natã, & cõnubia nr̃a petentẽ?) Iniquiſſimũ eſt eũ morti tradere, q tuã affinitatem exoptat. Reſpice res bello varias.) Ne eum ignauiæ videatur arguere, admonet caſum: vt ſupra. Atq; omneis metuentem expendere caſus. Mœſtum patria ardea lõge Diuidit.) Lõge mœſtum, ideſt valde mœſtum, nam lõge diuidit, nõ procedit. non. n. Ardea à Laurento

à Laurento longo valde diſſidet ſpatio.¶ Ægreſcitq; medendo.) Inde magna eius egritudo creſcebat, vnde ſe ei Latinus remediũ ſperabat afferre. Medẽdo aũt, dum ei medetur. Nam gerũdij modus eſt à paſſiua ſignificatione.¶ Vt primum fari potuit.) Nimius enim dolor vel iracundia intercluſerat eius vocem: ſic de Euandro, Et via vix tandem laxata dolori eſt.

DONATVS.

¶ Olli ſedato.) Et hic modũ futurę orationis oſtendit, maturũ, tẽperatum conſilio rectiore conceptũ: ſedato, inquit, corde: quia de Turno dixit, atq; ita turbidus infit, aſſignauit igitur orationẽ turbidi iuuenis: proſequitur ſapientis & ſenis.¶ O prę ſtans animi iuuenis.) Ex latini perſona neceſſarium cunctis inducit poeta tractatum. comparat.n. mala iuuẽtutis & ſenectutis bona. iuueni, inqt, quantum eminet corporis virtus, tantum in oẽs caſus inconſulta temeritate raptatur. ſola meliorũ in ſpe iuuenis ducitur, totum ſore proſperum putat, nec in euẽtu factorum præuidet quidquam, vel metuit aduerſum. In ſene minor corporis virtus ſed maior cõſulendi ſubſtãtia, omnia expedit, & ante oĩa incerta pertractat, longiq; temporis caſibus eruditus tuta inuenit voluẽdo cõſilia: abeſt à ſene temeritas cuius mala aut in alijs vidit, aut ipſe aliqñ perſenſit. Cauendum exiſtimat prudentior ſenex, tempusq; vel maxime formidat & locũ, & magis vbi mors media eſt, ferrũq; tractatur, redeamus igitur ad præpoſitam ſpeciem, & quid artis habeat exponamus.¶ O præſtans ani. iu.) Laudat eius iuuentutẽ, & animum præfert, qui ſuaſurus fuerat, ne pugnaret: Ideo, quia ſi inter initia diceret, ſe armis eius diffidere, proptereaq; ſe eſſe inferiorem, cætera non libenter audiret, ſenſerat tamen eum metuere ſingulare certamen: & hoc diſſimulato finxit laudem, ac diſſuaſionem ſuam aſcribit incertis, quo id hominis more non propter iniuriam, & id conſulentis animo potiusq; obtrectantis facere videretur.¶ Quantum ipſe feroci vir. exu.) Satiat hoc ipſum, quod in Turno laudabat: & quum ſufficere deberet, præſtans animi iuuenis, addidit quantum ipſe feroci virtute exuperas, vt apertiore dicto erigeret audientẽ, tanto me impenſius æquum eſt, conſulere, atque oẽs metuentem expendere caſus. Præſtas, inquit, virtute bonus, ſed ſolet virtus ipſa nõnullis caſibus decipi: proinde decet me prouidere cõmodis tuis, & in eam partem improuidum ducere, quæ ſit cæteris cautior, nõ eſt quippe inane, quod metuo. ſeruat enim metus cõſulentes, & quos temeritas decipere potuit, interire non patitur.¶ Sunt tibi regna patris dau.) Quis erit, inqt, nouus fructus, etiã ſi optime valueris? Scio.n. ſpe duci aliqua pugnaturũ, vt cõquiras, imperium habes patris, quod ad te poſſit ſine cuiuſdã inuidia & ſine periculo tuo iure legibusq; trãſire: ſed latitudo te delectat imperij, habes multa oppida, quæ aliorũ labor cæpit, & plurimorũ ſubiugauit induſtria, ſi ſuffragium meum diuitiasq; deſideras vtrunq; tuis partibus ſpondeo. Si vxorẽ quęris non ſolum filiam meã Italia genuit, denicq; plures ſuppetunt intactę, nec facultatibus diſpares, nec diſſimiles ſanguine, quid igitur per ſalutis diſcrimen obtinere contẽdis? quod habes in promptu, & potes via tutiore cõquirere? ecce quãta ſubtilitate inſtruxit furentẽ, & volentẽ in gladios ruere, quanto circuitu venit ad eam partẽ, qua diceret, non potes accipere filiam meam, propter quã pugnare cõtẽdis, nec tñ apertius aut abrupte hoc ipſum protulit: ſed dicendo habes alias, eas deniq; præferẽdo oſtẽdit ipſe, aliã ſe gerere volũtatẽ.¶ Sine me hęc Hau. m. fa.) Quãdo ad cãm venit, quæ Turnum excarnificare potuiſſet, ſi permittis, inquit, dico, & remota circuitiõe remotaq; ambage res non leuiter tranſeundas verbis aperio. facile.n. ſperabat eum à certamine auocari poſſe, ſi euidẽtius ſciret, q; cõiunctionẽ Lauiniæ poſt quẽlibet euentũ nõ eẽt habiturus. Hęc ſunt, quę dixit, haud mollia, quia nõ erat molle tractare de votis filię, & illi durũ eſſe poterat, quod cõtra ſpem fuerat cogniturus. Ad hoc pertinet, & ſine me, vt q̃ſi ex illius permiſſu diceretur, quod nolebat audire. Simul hoc animo hauri, ꝓpterea adhibitum eſt, qñ difficile fuerat admittere in animum eã negari ſibi, pro cuius amore volebat & mori.¶ Me natam nulli.) Agit cãm ſuam apud eum, quẽ à coniunctione ꝓpria ratione potius reddita q̃ authoritate patris volebat excludere. nuptias, inqt filię meę nunq̃ vt patres cęteri, habui in ꝑtãte mea, harũ.n. ſibi iudicium numina vindicarũt nõ occulte nec dubie, nã & ipſa oſtenderunt, qd vellent, qđue eſſet curãdũ, & vatũ oĩum cõſenſus edocuit, Hoc iccirco dicitur, vt illud oẽ, quod negabat, aſſereret non ſuę ſed eorũ eſſe ſnię: ac per hoc ſibi adſcribendũ nõ eſſe in quo paternum ceſſaret arbitrium: verũ aũt latinum dixiſſe, idq; omnes diuiq; hoieſq; canebãt manifeſtum eſt, nã ſeptimus liber oſtẽdit, & vatẽ hoc locutum eſſe & faunũ, interea dum aſtruit excuſationẽ ſuam, ẽt ipſi Turno ingerit metum, ne vlterius illicitum quærat, addens iam datas eſſe pœnas, quod contra vetitũ eſſet admiſſus, & ſi in errato duraretur, futuras eſſe peiores. Ait enim.¶ Victus amore tui.) Feci etiam in hac parte cõtra vetitum cognati ſanguinis contẽplatione permotus, vt te diligerem generũ, qui marito filiã dare iubebat externo. Non vacat, quod dixit, cognato ſanguine victus: qui.n. volebat dare, debuit cognatũ aſſerere.¶ Cõiugis &. m. la.) Et hic addendũ eſt victus cũ his, inquit, accederẽt miſerabiles fletus vxoris, quam pro tuis cõmodis triſtẽ vlterius videre non potui, feci victus, quod mulier voluit, non quod ſuperum pręcepit authoritas.¶ Vincla omnia rupi.) Quum à iuſſione cœleſtium ſtatutorũ conflictum animi mei omnia iſta traxiſſent, nexus omnes religionis abrupi. quid.n. aduerſus homines facerẽ violenter? qui violaueram deos. exponit iam qđ ſit, vincla omnia rupi. primum, inquit, promiſſam eripui genero. Quia grauia iſta ſunt, quorum reatibus ſe memorat etiam humanis legibus implicatũ? decedere enim de fide, & negare promiſſum in tali cauſa graui non decet virum, regem quoque, cuius in omnibus cauſis plena expectaretur authoritas, & fallere eum, quẽ delegerant numina afferre nexibus vim, rumpere, quod religionum fœderibus fuerat colligatum. eripere eam, quæ ex cauſa promiſſi alieni eſſet iuris affecta, quanti ſit ſceleris manifeſtum eſt. Tantũ hoc loco Virgilius contractibus tribuit, vt hos etiam ſola promiſſione velit eſſe firmatos, vt traditio virginis executio ſit promiſſi, ex qua naſcitur coniunctionis effectus. vſqueadeo hoc verum eſſe cõtẽdit, vt generum diceret, cui non dederat filiã ſuam.¶ Atque arma impia ſumpſi.) Ecce trepidum ſe dicit extitiſſe, & armaſſe manus impias ferro, merito impias cõtra filię virum, quẽ in ſocietatẽ familię ꝓmiſſi honeſtate ſuſcępiſſet, omnia hęc dicta ſunt pro cauſa & pro perſona eius, cui hęc ingerebantur, nam multa compoſuit latinus dicta vel facta, & hęc veris admiſcuit, vt ẽt ipſa pro certis acciperentur, nã nec ſic Turnũ amauit, vt generum, nec in negocio eius ſuaſu victus eſt coniugis, aut fletus admiſit vxoris, ſed ſimulauit iſta, vt Turno potius cõſulere in ſalutis periculo videretur, q̃ eundem ipſum à cõiunctione filiæ reuocare.¶ Ex illo, qui me caſus.) Cõiecturale tenuit argumẽtũ, & illud proſequitur, q; ꝓ vero poſſet admitti. Mala, inquit, quæ mihi acciderunt & tibi, Turne conſidera. hæc enim iudicabis pœnam eſſe admiſſi ſceleris, & ꝓ violata deorũ maieſtate ſupplicium, nec vlla ipſius rei probatio neceſſaria eſt, quum omnia ſubiecta ſint oculis tuis, quæ paſſus ſum noſti, quæue ipſe adhuc patiaris, intelligis.¶ Bis magna victi pu.) Si ſemel eſſet male pugnatũ, daretur hoc euentui, bis pugnatũ eſt & fortiter quidem atq; vt obtineri debuiſſet victoria niſi offenſa numina proſperitatem omnem in aliam partem facta noſtrorum cæde auertiſſent, atq; vtinam malis ipſis veniſſet finis, minus aũt vigent, ac vt noua & pertinaciter continuata perdurant, ſequuntur indefeſſa miſeros, & ſpem noſtram deterius premunt, quid iam ſperatur proſperi, quum extra vrbem perierũt omnia? & vix tueamur, quæ retinemus incluſa. argumentum iſtiuſmodi, qua arte, à tempore, à numero, & ab accidentibus duxit? à tempore ſic, ex illo, qui me caſus, quæ Turne ſequantur Bella vides. Cur, inquit, ex illo tempore mala exorta ſunt? quo fides eſt mutata Troianis? A numero, toties. ab accidentibus vero aſſeruit coniecturæ partibus intentionem ſuam. tranſit ad ea, quibus mala ipſa comprobet tolerari non poſſe.¶ Recalent noſtro tyberina fluenta Sanguine.) Tanta, inquit, ſtrages funerum fuit, vt Tyberini fluminis gelidos curſus & magnos etiam nunc cæſorum ſanguis tepidos fecerit. Tyberina fluenta inuidioſe dixit, quum ingentia eſſent & gelida vehementer, admixtione tamen humani ſanguinis calẽtis ſuperata tepuerint ſanguine Troianorum potius quàm noſtrorũ, aut, quod admitti facile potuit, vtriuſque partis fuiſſe. Campiq; ingentes oſſibus albent. Eorum, ſcilicet, quorum ſanguis apparebat in flumine, omnis miſeratio facti non expreſſa eſt, niſi quod camporum ſpatia non anguſta ſed lata, nec vnius campi ſed plurimorum, ſic vna facile humana oſſa contexerant, vt nihil niſi albũ oculis intuẽtis occurreret.¶ Quo referor toties?) Magna ſeſe cõmotione animi reprehendit & vera, qua ſimul Turnum terret, & quaſi eius cõmoda ſe tractare ſignificat. ſed ego, inqt, in quas aduocor partes? vt deſeram ſana conſilia, aut qua inſania incontrarium ducor, aut trahor. ſi enim extincto Turno paratus ſum tenere Troianos, cur non hoc ipſum ſublata pugnãdi crudelitate perficio? vt illius ſalus maneat, & tua, & luctuoſi certaminis nõ emergat aduerſum? adhuc ſubtilitatẽ loquendi retinet, nec euidentius vult aperire, quid ſentiat: & tamen per ipſam verborum caliginem potuit videri, quod dictorum ſubtilitate tegebatur. illud enĩ quidquid fuerat, intelligi potius voluit, q̃ euidentius noſci, quod ſi nollet Turnus, ſibi recedẽdo conſulere, daturus eẽt latinus ipſe

malis omnibus finem, quod hoc eſt, quod fateris Æneę partes cũ traditione filiæ ſecuturum? quæ fuit cauſa pugnandi? ¶ Quid conſanguinei rutu.) Adhuc propter vim reſpõſi, quod dictum eſt, externi venient generi, perſeuerat, vt rutulos affines ſuos & conſanguineos dicat. quid, inquit, conſanguinei mei rutuli? quid cæteræ Italiæ partes dicent? ſi te tali certamini cõmiſero, in quo minus ſpei eſt & plus timoris. Cæteram Italiam de ea parte videtur dixiſſe, quæ procul fuit ab ea, qua bellum gerebatur. qui enim præſentes erant, nouerant cauſam, & nihil ſecus de latino poterant loqui, quia omnes vno conſenſu dixerãt, ſolos debere pugnare, qui nuptias Lauiniæ, perquirebant, ſi igitur, ait, te permiſero ſolum cum ſolo pugnare: & ad mortem te, quod fortuna prohibeat, res ipſa perduxerit, quid dicent, qui neſciunt cauſam, quia prodidi te & affinem & petitorem filiæ meæ? Hic locus niſi cautius pronunciatus fuerit, intellectum integrum nõ dabit. latinis enim vbi neceſſitatem paſſus eſt nominãdi triſte illud, quod in Turno metuebat, ne omen afferret pugnaturo, interpoſuit, fors dicta refutet, vt quod dicturus fuerat de morte Turni, nec audiret fortuna nec faceret, ergo quum pronũciamus, ſic debemus diſtinguere, quid conſanguinei rutuli? quid cætera dicet Italia? ſi te petentem natã & noſtra connubia ad mortem prodiderim? fors dicta refutet, hoc eſt fors dicta refutet, quod eſt in vſu vulgi, quod non faciat deus, nam triſte aliquid nominaturi optant primo, ne accidat, ne omen afferre videantur. Optimo verbo vſus eſt, prodiderim, qppe oſtendere voluit non vno genere fieri proditionem. quapropter definit, quid ſit prodere. non enim reuera ille ſolus eſt proditor, qui auro venditat patriam aut exercitum decipit, aut necandum hoſtibus aliqua fraude tranſcribit. Proditor etiam ille eſt, inquit, qui furentem patitur ire in mortem, neque eum reuocat ad ſalutem, quo magis Latinus reum ſe apud ſuos detineri poſſe aſſerebat, ſi affinem ſuum eundemq; filiæ petitorem imparem ſatis propoſitis conditionibus implicaret. Ergo fors dicta refutet, & prodiderim, oſtẽdẽdæ beniuolentiæ cauſa ſunt poſita: vt quod Latinus dicebat aduerſum, id non optantis animo, ſed monentis protuliſſe videretur atque eo genere, vt dictum eſt, demonſtraret beneuolentiam ſuam, quum caſum mortis luctuoſum ac triſtem etiam in ipſo dicto ſe doceret horrere: proinde, fors dicta refutet, vt fortuna non admitteret, & recuſaret omen dicti: quo latinus licet occulte, Turni nominauerat mortem, hoc & Terentius in andria poſuit alijs verbis expreſſum. Ait enim, ſi eueniat, quam dij prohibeant, diſceſſio, prius optauit, ne accideret, & ſic protulit, quam optabat, ne fieret. ¶ Reſpice res bello varias.) Reſpice, & ad animum & ad oculos pertinet: ſed hic ad animum ſolum, vt varios caſus belli animo conſideraret, & cederet. ¶ Miſerere parentis Longæui.) Miſerere, inquit, patris tui, ne quum ſe aduerterit orbatum in ſenectute, perindeq; ſine te tutum eſſe non poſſe, ipſe quoq; de fatis vltimis cogitet. Miſerere, inquit, ne decipias patrẽ, ne decipias ſenem, hoc ipſum miſerere, quàm optimi patris dictũ eſt? nouerat quippe ex caſibus orbitatis ſuæ, quid mali eſſet, perdere filios preſertim iuuenes ſenem, quos iam non poſſet in alijs reparare, quem nunc mœſtum patria ardea longe diuidit. Mortem, inquit, tuam quàm grauiter laturus ſit, ex eo coniecta, qui quòd incolumis abes ab eo, q; longe diſcretus es, quo animo nõ potes ferre. ¶ Haud quaquam dictis.) Loquebatur Latinus, ſed animus Turni non tantum non frangebatur perſuaſione commoda, verumetiam quaſi quibuſdam ſtimulis vrgebatur in furiã, potius medicina loquentis quàm reuocatus ab intentione ſua, fiebat quippe, vt ille commotione deterior, vt ſolet, non proficiente medicorum opera, iret in deterius, quod dolet, aut ſæuit. ¶ Vt primum fari potuit.) Vt fari potuit, hoc eſt nõ quando voluit ſed quando potuit, quia expectabat latinum, vt quæ dicebat, loquendi fine concluderet. dicendo quando, potuit loqui, tunc locutus eſt: etiam illud accipi poteſt, Turnum etiã ante Latini dicta rumpere noluiſſe: ſed hæc, quum inuitus acciperet, toleraſſe ſilentio propter perſonæ reuerentiam.

ASCENSIVS.

¶ Olli ſedato reſpondet corde latinus.) In hac parte habetur reſponſio latini ad Turnũ ipſum cohortãtis vt derelicta Lauinia ad patrem reuertatur aliã cõiugẽ ſibi expoſtulaturus quãdoquidem filiam ſuam dijs exhortantibus tam Æneæ deſponſauerit. Ex infelicitate præterea belli contra deorum monita ſuſcæpti dehortatur à bello amplius cõmittendo ſed non flectitur dictis violentia Turni, de quibus omnibus hæc ſunt verba Donati. O prẽſtãs enumerat bona, ac mala iuuẽtutis, & ſenectutis. In iuuene enim quãtum eminet vis corporis tantum in omnes caſus inſulta temeritate capitur, Sola meliorum ſpe ducitur. Totum fore pſperum putat. Nec aduerſa puidet in ſene vis corporis minor, conſilij maior Omnia expẽ. abeſt ab eo temeritas, cuius mala: aut in ſe expetus eſt, aut in alijs videt. O prẽſtans animi, Laudat eius virtutem cum perſuaſurus eſſet, ne pugnaret, ne putaret ꝙ illi deficeret. Oſtẽdit deinde nuptias filiæ nunq; fuiſſe in ſua poteſtate ſed in deorũ numine, Oſtendit ſua cauſa omnia feciſſe. Hæc ille. ¶ Ordo eſt Latinus reſpondit olli. i. tunc illi. ſ. Turno corde ſedato. i. tranquillo & pacato aio, ò iuuenis prẽſtans. i. prẽſtantis animi, aut potius præſtãs animi. i. q animũ prẽſtas ad q̃uis rẽ obeundã, quãtũ ipſe. i. tu q iuuenis es, exuperas. i. excedis me ſenẽ, virtute feroci. i. martia, & bellica fortitudine tanto impẽſius. i. diligẽtius impẽdẽdo maiorem operã, æquum eſt me. ſ. puectiorem ætate cõſulere. i. proſpicere reipu. & me metuentẽ expendere. i. examinare, & pẽſitare oẽs caſus. i. aleas belli, & dubios rerum euẽtus. Regna patris. ſ. tui Dauni videlicet noie ſunt tibi. i. tu habes ea, & multa oppida capta manu. ſ. tua ſunt tibi. necnõ. i. & ẽt, animus. ſ. liberalis, & bñficus erga te, & aurũ ſup. eſt latino. i. iuuabo te opibus meis ad alias nuptias. Aliæ nuptiæ. i. virgines nubiles præter Lauiniam ſunt latio. i. & in agris laurẽtibus nec indecores genus. i. nõ habentes genus ſi dicat indecor hoc eſt inhoneſtũ: ſed (per liptotẽ) nobile & honeſtum ſine me aperire. i. manifeſtare tibi: dolis. i. fraudibus, & ambagibus verborũ, ſublatis. i. de medio latis, haud mollia. i. res non molles aut leues ſeu friuolas. fatu. i. dum fantur aut ad fandũ ſed graues, & magni momenti, & hauri. i. accipe ſimul hæc animo. i. animaduerte, & pondera hęc quæ dicam Nulli. i. nõ vlli fas non erat. i. non erat fatis permiſſum me ſociare natã. i. filiam, vlli procorum veterum. i. eoꝝ qui prius eã coniugẽ petierãt qui multi erant in latio, & oẽs hoies. i. augures, & aruſpices, & omnes diui vt Faunus, & portenta deoꝝ, canebãt. i. vaticinabãtur, & quaſi oraculo dicebant id. ſ. ꝙ non erat fas ego tamẽ victus amore tui, & victus ſanguine cognato. ſ. ſanguini cõiugis. ſ. amatæ, & victus lachrymis cõiugis mœſtę, rupi omnia vincula. i. obſtacula aut fœdera cum alio icta, vnde ſequitur ego eripui genero. ſ. Æneę promiſſam. ſ. filiam. & ſumpſi arma impia quia contra generum violato iure hoſpitalitatis: dijs iratis. O Turne tu vides, qui caſus, & quæ bella ſequantur. i. perſequantur me, ex illo. ſ. tempore, aut facto. i. poſt illud tempus, & factum, & tu vides quantos labores tu patiare primus. i. præcipuus. Nos victi bis magna pugna, vix tuemur. i. ptegimur vrbe. i. mœnibus vrbis aut in vrbe tu vides ſpes Italas, ſed potius per acclamationem dixero: ſpes Italas dictum vt ſit, ò ſpes Italas quo, vos iam recidiſtis? fluenta tyberina. recalent. i. rurſus (quia ſecunda pugna, cõmiſſa) calent adhuc ſanguine noſtro. i. Italo. hoc eſt noſtrorum effuſo. & campi albent ingẽtibus oſſibus. ſ. noſtroꝝ qui inſepulti derelicti ſunt. Quo. i. in quã ſententiam: ego referor. i. reducor, & conuertor toties, hoc eſt cur ſemel non auſim dicere quod ſæpe ſenſi, quæ inſania mutat mentẽ, vt. ſ. quod recte deliberauerim, exequi non audeam: ſi ego ſum paratus accire. ſ. Troianos, ſocios. ſ. regni, Turno extincto. i. poſt quam Turnus fuerit extinctus, cur ego nõ tollo potius ipſi Turno incolumi certamina. i. cur non dirimo litem. Quid rutuli conſanguinei. ſ. Lauiniæ per amatam, ſupp. dicent? quid cætera Italia i. gẽs Itala dicet ſi ego prodiderim. i. proſtituerim & expoſuerim ac porro dederim ad mortem te petentem natam. i. filiam noſtrã, & noſtra connubia, quia vero mali ominis veteres ſemper fugerunt occaſionem poſtquam ad mortem dixerat ſubiungit per parentheſim: fors. i. bona fortuna, & bonus euentus refutet. i. irrita faciat dicta. i. ne habeant efficaciam quibus dixi ad mortẽ, &c. Reſpice. i. conſidera res varias. i. dubias, & incertas, bello. i. quæ ſunt ſemper bello, aut in bello, miſerere parentis. ſ. Dauni, longeui. i. ſenioris quẽ. ſ. parentem tuum ardea patria. ſ. tua, diuidit. i. ſeparat nunc à te mœſtum. i. triſtem longe. i. multum. ſ. prõpter periculũ & abſentiam tuam Hæc latinus. addit poeta. Violẽtia Turni haud i. non flectitur quicquã. i. quouis modo, aut in quauis re., ſed ſup. ipſa exuperat. i. ſupexcreſcit magis, & egreſcit. i. fit egra magis aut Turnus fit magis ęger, medendo. i. dum illi medetur, aut mederi conatur, & vt primũ. i. vbi primũ, aut cũ primũ potuit fari. i. eloq quod diu propter nimiã cõmotionem ac turbationem nequiuit ipſe incipit ſic ore. i. expreſſe loqui vt ſequentia continent.

PIERIVS.

¶ Quantum ipſe feroci virtute exuperas, tanto me impenſius æquum eſt Cõſulere.) Quantum & tãto, vulgata eſt lectio, & aliquot veteꝝ etiam codicum teſtimonio comprobata: ſententiæq; optime quadrat: neq; non elocutioni. In aliquot tamen exemplaribus legere eſt. Quoniam ipſe feroci virtute exuperas. Vt latinus abſq; alia dictorum dilutiõe, probabilis cauſæ ſuæ ſtatim anſam arripiat per conceſſionem eoꝝ, quæ validiſſima Turnus ſibi propoſuerat.

poſuerat. Quippe qui totius accuſatiõis & cauſæ cardinẽ ibi verti verebatur, vt certaminis detrectator ab oĩbus haberet. Itaq; nullam dixerat in ſe morã eſſe paratũſe iam congredi. Nolle, quod Drãces obiectauerat, latinos cędibus exponi, ſolũſe iam ꝓ ſalute oĩum quaſi deuotũ, totã certaminis molẽ impetũq; oẽm ſuſtentaturũ. Ait itaq; Latinus. Qm̃ ignari nõ ſumus, te ferocitate, & virtute p̃ſtare adeo, vt ex cõfeſſo alios exſuperes, tãto me tñ impenſius ęquũ eſt cõſulere. Sed vti ꝓfatus ſum, prior lectio cõcinnior videt. Operępreciũ vero eſt oratiõis artificiũ perpẽdere, q̃ ſniam ſuã his pręcipue locis corroboret. Ab vtili & recto, quũ caſus impẽdere Turno demõſtrat, quos parẽdo poſſit euitare poſſeq; eũ alias ſibi vxores quęrere. A prudẽtia, quũ bonoꝝ, malorũq; rõne ꝓpoſita, quod ſequendũ ſit, aperit. Ab iuſtitia & religione, quum ꝓmiſſa Æneæ de filia ſeruari oporteat, & eã contra Turno ſociare, fatis prohibeatur. Idq; hoĩes, dijq; canant. Addit & argumentũ à laudabili, quum rutulorum & Italię vereatur obloquia, cõcluditq; per cõmiſerationem, quum diſiunctio à neceſſarijs & familiariſſimis deploraẽ. Necnõ animus aurũq; latino.) In antiquis porro codicibus latino eſt, legitur. Nõnulli vero hoc numero legũt, necnõ aurũq; animusq; latino eſt, quod in veteribus pleriſq; cod. habeẽ. Promiſſam eripui genero atq; arma ipia ſumpſi.) Imperite ſimul ac importune fecerunt, qui huic verſui poſt dictionẽ genero, vel, q;, vel, atq;, intruſere. Nã, modo hoc, mõ illud paſſim habetur in codicibus vulgatis, & in aliquot ẽt antiq̃s. Quũ tñ in Ro. cod. vetuſtiſſimo. & in Mediceo, & in Porcio, & aliquot alijs abſq; vlla cõiunctiua particula ſic nõ inuenuſte legaẽ. Promiſſam eripui, genero, arma impia ſumpſi. Atq; ita ẽt legebatur in Oblongo codice, ſed imperitus neſcio qs infirmitati carminis timens, quę illud intruſit, inde alij, atq;, repoſuere. Sed quãto venuſtius & elegãtius tria illa mẽbra diſiunctim enunciãtur. Vincla oĩa rupi. Promiſſam eripui genero arma impia ſumpſi, quo in loco ſyllabę timere fatuitatis eſt, & imperitiæ. Quantos primus patiare labores.) Roman⁹ codex & pleriq; alij veteres vno exẽplo legunt, patiere, vt futuri mali metu magis abſterreat. Magis tamen placet, patiare, vt in Oblõgo & in Portio legitur, q̃a q̃ p̃ſentia ſunt negari nõ poſſunt. Hinc Donatus ait, quę paſſus ſum noſti. quę ve ipſe adhuc patiaris, intelligis. Quo referor toties.) In Ro. codi. legere eſt. Quo refero toties. Hoc eſt quanã obſecro de cauſa hæc eadẽ toties in conſultatione pono, vt illud, monſtra deũ refero. Sed. n. quia ſequitur. Quę mentẽ inſania mutat, de inſtabilitate ſententię ſermo eſt, quæ ab rege adeo aliena eſſe debet, vt prouerbio receptũ ſit. in ijs, quæ veriſſima eſſe contendimus, fidẽ regiã atteſtari. Ait itaq;, quo referor toties, quaſi verſum exprimat Horatianũ. Mea cur pugnat ſnia ſecũ? Quæ petij ſperno: repeto quod nuper omiſi. Eſt & illud adnotatione dignũ, quod, motat nõ, mutat. In cod. aliquot manu ſcriptis legitur, quod maiorẽ argueret inſtabilitatẽ. Sed mutat magis facit ad decorum, & in pluribus habetur ex antiquis exemplaribus. Si Turno extincto ſocios ſum accire paratus.) Non negarim in antiquis aliquot. cod. adcire, ſcriptum eſſe. Sed longe plures ſunt qui cum Ro. cod. adſcire legunt, ab adſciſco. Hor. adciſcet noua. Et apud. M. Tulliũ ſæpe ciuis adſcitus, apud Liuium. In ciuitatẽ adſciti. Vt primũ fari potuit ſic incipit ore.) Antiqua omnia exemplaria, quotquot euolui, tam in vaticana bibliotheca, quam ẽt aliunde conquiſita, vno exemplo legunt, ſic inſtitit ore, ab inſiſto quod Turni violẽtiæ, q̃ flecti non poterat, optime quadrat. Erat & in antiquo Mediceæ bibliothecæ cod. inſtitit. ſed vltimæ duę ſyllabæ ab imperito aliquo abraſæ fuerunt, veſtigio tamen mediæ adhuc integro permanente.

Quã pro me curã geris, hãc p̃cor optĩe pro me — TVR.
Deponas, letumq; ſinas pro laude paciſci.
Et nos tela pater, ferrumq; haud debile dextra
Spargimus, & noſtro ſequitur de vulnere ſanguis.
Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem
Fœminea tegat, & vanis ſeſe occulat vmbris.
At regina noua pugnæ conterrita ſorte — POE.
Flebat, & ardentem generum moritura tenebat.
Turne, ꝑ has ego te lachrymas, ꝑ, ſiqs Amatæ — AMA.
Tangit honos animum: ſpes tu nunc vna ſenectæ,
Tu requies miſeræ, decus, imperiumq; Latini
Te penes, in te omnis domus inclinata recumbit,
Vnum oro, deſiſte manum committere Teucris.
Qui te cunq; manent iſto certamine caſus,
Et me Turne manent, ſimul hęc inuiſa relinquam
Lumina, nec generum Æneam captiua videbo.
Accæpit vocem lachrymis Lauinia matris, — POE.
Flagrantes perfuſa genas, cui plurimus ignem
Subiecit rubor, & calefacta per ora cucurrit.
Indum ſanguineo veluti violauerit oſtro
Siquis ebur, vel miſta rubent vbi lilia multa
Alba roſa, tales virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitq; in virgine vultus:
Ardet in arma magis, paucisq; affatur Amatam.
Ne quæſo, ne me lachrymis, ne ve omine tanto — TVR.
Proſequere in duri certamina martis euntem,
O mater: neq; enim Turno mora libera mortis.
Nuncius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer, quum primum craſtina cœlo
Puniceis inuecta rotis aurora rubebit.
Non Teucros agat in Rutulos, Teucrũ arma quieſcãt
Et Rutulum, noſtro dirimatur ſanguine bellum:
Illo quæratur coniux Lauinia campo.

SERVIVS.

Quam pro me curam geris, hãc precor optime pro me Deponas.) Bis quidem ait pro me, ſed diuerſa affectiõe, nãq; hæc dicit, Quã pro ſalute mea ſolicitudinem geris, hanc pro mea fama & gloria quæſo derelinquas. vir fortis enim glorioſam mortem præponit ſaluti. Debile ferrũ.) Sic in ſecundo, Telumq; imbelle ſine ictu Coniecit. Noſtro de vulnere.) Quod nos inferimus, & indubie eſt locutus. Longe illi dea mater erit.) Contra illud, Sed matris auxilio vtitur. Noua ſorte.) Ideſt magna, nam nouum nõ eſt quod fuerat ante ꝓmiſſum, magnã autem ſortem vocauit ſingulare certamen. Per ſi qs Amatæ tangit honos animum.) Si quod te regina rogat tuã commouet mentem, & ſi quẽ honorem habes Amatę. Sic in ſeptimo, Si qua pijs animis manet infelicis Amatæ Gratia. In te omnis domus inclinata recumbit.) Totum digeſſit ante per ſpecies: & ſic contulit ſe ad generalitatem. & eſt à ruina tranſlatio. Manũ committere teucris.) Ab omni cũ bello non tantum à ſingulari certamine dehortatur. Et me Turne manent.) Mire agit nam quia ſcit virum fortem ſuam mortem facile poſſe cõtemnere, deterret eum, dicens ſe ſimul eſſe morituram, vt qui periculum non timet, formidet inuidiam. Accæpit vocem.) Ordo eſt, Accæpit vocẽ matris Lauinia. Flagrantes perfuſa genas.) Ideſt lachrymis genas perfuſas habens. Statius, Et gemitu mœſtos imitata parentes. Ignẽ ſubiecit rubor.) Hypallage eſt, ꝓ, cui ignis animi ſubiecit ruborem, mouebatur autem, intelligens ſe eſſe tãtorum cauſa malorũ. Sic ſupra, Cauſa mali tanti atq; oculos deiecta decoros. Violauerit oſtro ſi quis ebur.) Homeri cõparatio. vñ & violauerit tranſtulit. Ille enim ait, ὡσ δ' ὅτε τίσ τ' ἐλέφαντα γυνὴ φοίνικι μιήνῃ. Miſta rubent vbi lilia multa alba roſa.) Aut vbi multa alba lilia miſta rubent roſa, ideſt roſæ coniunctione. Naturaliter enim omnis candor vicinum in ſe trahit ruborẽ. Illum turbat amor.) Inuenit occaſionem qua Turnus magis moueretur in bellum. Neq; enim Turno mora libera mortis.) Duplex hoc loco eſt expoſitio. aut enim ordo eſt, Ne q̃ſo mater me lachrymis, ideſt tanto mortis omine proſequaris ad duri Martis certamina proficiſcẽtem. neq; enim Turno mora libera eſt non eundi poſt iam promiſſum ſingulare certamen. Aut certe hoc dicit, Noli me mater euntem ad bellũ ominoſis lachrymis ꝓſequi: neq; enim Turno mora libera mortis, ideſt, neq; enim eſt in poteſtate mea morã inferre venientibus fatis, ac ſi diceret, Si iminent fata, ſum periturus: ẽt ſi minime ad bella proficiſcar. Sciendum tñ locũ hunc vnum eſſe de inſolubilibus duodecim, quę habẽt obſcuritatem, licet à multis ꝓ captu reſoluatur ingenij. Cum primũ craſtina cœlo Puniceis inuecta rotis.) Hoc loco auiditas pugnaturi exprimiẽ. Sane nunc nõ dicit oriri diem, ſed deſignat t̃ps quo vult vt vterq; ad ſingulare

lare certamen procedat.⁋ Noſtro dirimamus ſanguine bellum.) Bene ſe cõmendat omnibus hoc dicto: ſiquidem ſuum ſanguinẽ pro omni bello dicit poſſe ſufficere.

DONATVS.

❡ Quam pro me curam geris.) Facis, inquit, quod bonus conſultor & egregius parens, vt feras pro me, quem diligis, curam. melius tamẽ pro me facies, ſi eiuſmodi ſolicitudinem deponas, ecce & ipſe ſubtilis eſt, nam quia dictis eius, qui totũ habuit in poteſtate, apertius reſiſtere non poterat, vtitur ſuadentis & deprecantis officio, definiens quid ſit vtile. ait igitur, vtile eſſe arbitraris, vt vitam meam mortẽ omni cautela formidans, ſine me optime pater ſubire, quod metuis. Præſtabat quippe de campo referri mortuum, quam ipſam cædendo maculare virtutem. quod, ait, optime, & poſtea patrem appellauit, loqui voluit, vt gener, quod dixit ſine me, perſonam ſuam vt inferioris impleuit, vt ſiquid eſſet in ea cauſa faciendum, fieret expoſitoris arbitrio. Occurrit his generibus illi parti, quæ grauior fuit, quam ad obtinendum latinus tenuerat, & profuturũ aſſeruit, quod ille putabat aduerſum. Incipit alterius lateris inferre tractatum.⁋ Et nos tela pater.) Non ſolius hoſtis, inquit, acutũ eſt ferrum, nec ſolus ille nouit ferire congreſſu. Tela ſunt, quę etiam ipſi portamus: tela, quę gerimus, quę quum ſint ſatis apta certamini, tunc magis hoſtibus inimica, quũ forti deſtinatione patiuntur, dextra mea tantum in certaminibus vrget, vt ſpargat tela: Spargere oſtentationis eſt, quaſi ſimul multa iactare, & ſimul quamplurimos ſternere: nouimus ſic hoſtẽ petere, vt ictum noſtrum plaga ſequatur & ſanguis, hoc dicto illud cupit adſtruere, ꝙ toties feriat, quoties miſerit ferrum, ne aliquãdo fruſtretur, ſed ſemper quẽ proſternat, inueniat. Noſtro, ait, vulnere non ſui corporis ſed hoſtilis, hoc eſt ad vulnera, quæ fecerit dextera mea.⁋ Longe illi dea ma. e.) Quem, inquit, timebo q̃ tũc tutus eſt, quum ingenio matris & muliebri intentiõe defenditur obtenta. ſ. in nubes & ſubſidio tenebratũ tantum in manus meas ille perueniat negabit impelli virtus mea opera matris & cunctarum fraudum ludibrioſa cõmenta.⁋ At regina noua.) Nouam dixit ipſi amatæ non incognitam omnibus, & quaſi nunquam in aliis certaminibus viſam, ſortem accipere debemus genus conditionemq́ꝫ pugnandi, quum igitur regina diſpoſitionem futuri certaminis Latini & Turni tractatibus accæpiſſet, omni diſpoſitione permota.⁋ Flebat, & ard. ge.) Pręcedẽtibus vocẽ lachrymis retinere generũ nitebatur ardẽtẽ, & incẽdium iuuenis fletus vbertate reſtringere. Moritura, inquit, agebat cõmunem cauſam, & cõiunctum cũ ſuo periculũ depellere cupiebat, decreuerat quippe illũ euentũ certaminis ſequi, qui excepiſſet & Turnũ.⁋ Turne per has ego te lach.) Habent ſingula virtutem ſuam cõmemorationẽ primo nominis nonnullum veri amoris mõſtrat affectum. Per has lachrymas, non referentis eſt vox, ſeſt demonſtrantis. maior quippe oculorum, q̃ꝫ aurium fides eſt. Cæterum ſi dolorẽ mentis afferret, quum in occulto eſt, dubitare de ea poſſet, remaneret incẽrtus. Lachrymę vero doloris nunciæ, doloris iudices, doloris teſtes, & tunc maxime certiores, quũ vocẽ ac verba pręueniũt. Lachrymę probãt, quid geratur interius, & oſtẽdũt cordis animiq́ꝫ tormẽta. Ego, inquit, te, hoc eſt ego, quæ te plurimis prætuli ego, quæ te vt prima generum. vt dixit, te optimum, te dignum filiæ virum ſi animi tui reciprocam mereor vicem, admitte, quid dicam.⁋ Spes tu nunc vna ſene.) Tu idem vna ſpes miſeræ ſenectutis meæ tu ſingularis requies: nec eſt alia præter te.⁋ Decus imperiumq́ꝫ.) Ornamentum noſtri nominis & generis tu es: in te omne pondus noſtræ poſteritatis incumbit. hoc ideo, quia quod inclinatum eſt, in auxilio ſuſtinetur alterius mox cadet, ſi ſubtrahatur, quod fertur & regitur. ergo cauebat hæc, ne cum Turno caderet quod non ſine adminiculo eius poterat perdurare. Hæc dicendo oſtendit, ſe illud ſuaſuram, ne ſe ſingulari pugnæ committere, atq́ꝫ vt hoc melius comprobaret, puro affectu deſcendere, cauſæ Turni ſuam quoq́ꝫ coniunxit, dicens.⁋ Vnum oro deſiſte.) Vnum ſcilicet quod fuerat ſolum, & in quo omnis ſecuritas fuit. ecce cautior Latino mulier, apud quam maior fuerat metus. nam quum id ageretur, ne ſolus Turnus cum ſolo Ænea pugnaret, hæc dicebat, cum teucris omnibus non eſſe certandum.⁋ Qui te cunque manent.) Ne funeſtum aliquid nominaret, aut triſte, generaliter dixit, quicunq́ꝫ caſus ſubnexuit tamen, quid metueret. ait enim.⁋ Simul inuiſa relinquam.) Ecce Turni metuit mortem, nã quomodo poſſet Æneã videre generũ, niſi Turnũ primo vidiſſet extinctũ?⁋ Accępit vocẽ.) Lauinia, inquit, vocẽ matris lachrymãtis accępit, & virginalis verecũdię ſigna ipſius vultus ſui pmutatiõe monſtrauit. nouerat. n. propter ſe illa omnia geri, & ſponſiõe media mortis duos pernicioſa obſtinatione contendere.⁋ Cui plurimus ig. Sub. ru.) Calor. n. plurimus cõcitat ruborem in vultu, & frigus facit ẽ diuerſo pallorem.⁋ Indum ſanguineo.) Per admirabilem parabolam Lauinię vultus oſtẽditur. Talis enim fuit, qualis eſt ebur, quod natura candidum oſtro conſtratum grata varietate diſtinguitur: aut quum alba lilia roſarum rubori miſcentur.⁋ Illum turbat amor.) Cui ſuadebatur, ne ſe cõmitteret pugnę, videndo materiam calamitatis ſuæ magis magisq́ꝫ inflammatus eſt. Agitabatur enim amore virginis & aſpectu diuturno: nec iam verbis à certamine poterat reuocari: ſed magis ĩpellebatur in pugnã: vtpote qui obſtruſis auribus virginis in contrariam partem trahebatur, reſpondit. qui enim tanti mali neceſſitate raptabatur in bellum, & propoſita conditione in campum cogebatur exire, non debuit plurimis loqui.⁋ Ne quæſo, ne me lachrymis.) Quæ ſalutem meam incolumem cupis, & manibus proſperis hortari debes in bella pergentem, quidquid. n. illic geritur, triſte eſt, & nõ debet omnibus quoq́ꝫ triſtioribus onerari, fundis lachrymas, & lugentis ſpecie proſequeris pugnaturum, non conueniunt iſta noſtræ perſonæ vel tempori: lęta debent occurrere oculis meis, vt lętum poſſis videre redeuntem, multũ premunt humanos actus, ſi dura ſint omina, multum vero ſubleuant, ſi fuerint læta.⁋ Neq́ꝫ enim Turno.) Sic ante euentum pugnæ lachrymas fundis, quaſi ſit libera poteſtas aduerſis, non eſt mater liberum viuere, non eſt liberum mori.⁋ Nuncius hæc Idmon.) Tantum ſibi arrogauit, vt prior mandaret, & prior certamen indiceret, atq́ꝫ hoc ipſum cum ſuperbia ſua & cum iniuria melior, dicens phrygium, quia ſic ſuperius dixit, deſertorem Aſiæ, dicens etiam, quod non eẽt Æneæ placiturum, vt ſoli pugnarent.⁋ Quum primum cra. coe.) Quum dies, inquit, cœperit exoriri, & adhuc rubebit aurora, veniat ſolus ad campum, non ducat in rutulos quenquã, conquieſcat omnis exercitus, atq́ꝫ omnibus initio conſtitutis noſter ſanguis afferat cunctis certaminibus finem, & qui vxorem Lauiniam cupit, illo eam requirat in campo.

ASCENSIVS.

❡ Quam pro me &c.) Recitat animoſi Turni reſponſionẽ: & ad eam Amatæ reginæ muliebrem, & affectuoſam præcationẽ: Lauiniæ ad hæc pudorem, & venuſtatem qua Turnus vehemẽtius inflammatus, Amatã, rurſus affatur ſignificans ſe cõſtituiſſe omnino cum Ænea certamen. De qua re nihil eſt Donati. Ordo autẽ eſt. O optime ſubaudi pater aut rex, ego precor deponas pro me i. pro honore meo ſeruando, & pro animi mei voluntate, hanc curam quã geris pro me. i. pro ſalute mea, & vita ſeruãda, & ſinas. i. permittas me paciſci, ideſt in pactum cõmittere vitam pro laude o pater. &, ideſt etiam nos non ſoli troes ſpargimus manu, ſcilicet noſtra tela, & ferrum. i. tela ferrata. haud debile. i. fortia & robuſta, & vi multa nitentia, & ſanguis ſequitur de vulnere. i. telo noſtro aut de vulnere à nobis, illato. Mater. ſ. Venus dea, erit illi. ſ. ſęuiſſimo & iniquiſſimo hoſti Æneæ. longe. i. procul, quæ. ſ. dea tegat. i. protegat eum fugacem. i. frequenter fugere ſolitũ vt à congreſſu Diomedis, nube fœminea. i. velamẽto fœminis apto, & occultat. ſ. mater dea ſeſe. i. ſeipſam vmbris vanis, ideſt inanibus, & mentitis, aut nihil profuturis quia & ipſa id faciens vulnerata eſt hæc ſupp. Turnus dixit. At. i. ſed regina. ſ. Amata conterrita ſorte pugnæ, noua. i. inſolita, & magna quia non ſolitus erat cum tali viro congredi Turnus licet fortiſſimos quoſq́ꝫ interemerat, flebat, & ipſa moritura. i. ſimilis morituræ, aut certa mori ſi retineri nollet, aut quæ capta vrbe moritura eſt: tenebat. i. complectebatur aut retinebat, generum, ideſt quem generum eſſe cupiebat. ſ. Turnum ardentem. i. excandeſcentem, & vehementer incẽſum ad pugnam tenebat autẽ his verbis. Turne ego oro te vnum. i. vnam rẽ, per has. i. meas lachrymas, & ſup. honorẽ. i. obſeruantiã, & venerationẽ amatæ: ſi quis honos amatæ tangit animũ. ſ. tuũ, vt debet nã tu es nũc vna. i. vnica, & ſola ſpes ſenectæ. ſ. noſtræ, & tu es requies vnica miſeræ. ſ. amatæ, decus, & imperium latini eſt, ſup. penes te. i. in tua poteſtate, & omnis domus latini, inclinata. ſ. ad ruinã, & deſolationẽ: recumbit in te. i. repoſuit ſpem in te, & fulcitur per te. Oro igitur vnũ, videlicet deſiſte cõmittere. i. conſerere manum teucris. i. cum troianis quia, ò Turne quicunq́ꝫ caſus manent. i. certe expectant te in iſto certamine, manent: &. i. etiã me, ego relinquam ſimul. ſ. cũ mortẽ tuam audiero, hæc lumina inuiſa. i. hanc vitã mihi moleſtam, nec ego captiua videbo Æneam generum. ſ. meum Lauinia. ſ. virgo filia Latini, & Amatæ, perfuſa genas flagrantes. i. igneo rubore præ pudore ardentes. i. habens eas perfuſas lachrymis. accæpit, ideſt hauſit & intellexit vocem matris. ſ. ſuæ: cui. ſ. Lauiniæ, rubor. i. pudor ruborem generans plurimus. i. abundantiſſimus, ſubiecit ignem. i. ardorem aut igneũ colorem, & ſ. ignis, hoc eſt calor naturalis qui formam generat, cu

currit.i.diſperſus eſt per ora calefacta.ſ.per ruborem, virgo dabat ore.i.facie ſua tales colores, veluti.i.quéadmodũ aut quales dantur, ſi qs violauerit.i.miſcuerit, ebur indum.i.indicũ quod albiſſimum eſt, oſtro ſanguineo.i.purpura ſanguinei coloris: vel vbi lilia alba rubent mixta multa roſa, Amor turbat illum.ſ.Turnum, & figit vultus in virgine poſtq̃.ſ.ſemel in eam oculos coniecerat, & ardet magis.ſ.q̃ prius in arma.i.ad arma tractanda in certamine cum Ænea, & affatur Amatam.ſ.reginam paucis.ſ.verbis. O mater quæſo ne:ne inquit ꝓſequere me lachrymis. ve pro vel ne proſequere.i.ne ꝓſequaris tãto omine.i.indicio triſtis exitus, me euntẽ.i.proficiſcentẽ in certamina Martis duri.i.rigidi & inexorabilis, neq;.n.mora.i.dilatio mortis.ſiquidẽ moriendum eſt Turno libera.i.etiam ſi differre mortem quam mihi lachrymæ tuæ portendũt velim, tamen non poſſem fatis vrgentibus.q.d.ſentio me inſtigatum neſcio quo numine ad congreſſum, & hoc ſenſu legendũ eſt refer, vt ſit, & ideo ò Idmon refer nuncius.i.nũciãs &c. Aut ideo non eſt Turno mora libera mortis, quia conſignata eſt illi dies. Nam Idmon nuncius refert tyranno phrygio.ſ.Æneæ mea dicta haud placitura, cum.i.vbi aurora craſtina conuecta rotis puniceis.i.roſeis rubebit primum, coelo.i.per coelum, aut aerẽ non agat Teucros in rutulos ſed arma Teucrum pro teucrorũ, & rutulum pro rutulorum quieſcant, & ſup. dirimamus.i.abſcindamus & finiamus noſtro ſanguine bellũ: Lauinia q̃ratur illo campo.i.per tale certamen coniux.ſ.victoris.

PIERIVS.

❡ Quiſ te cunq; manẽt iſto certamine caſus.) In Ro.cod. pleraq; nomina quartæ declinationis. quibus in caſibus, us, vltimam ſyllabam producunt, uu, geminato ſcribi ſolent, vt hoc loco, caſuus, & alibi curruus. Ex Attij quidem, vt alias diximus, inſtituto, id quod adhuc in aliquot antiq̃s inſcriptionibus obſeruauimus, vt exortuus vorſum, Sed enim hoc, vt ſciretur, non vt ad imitandũ proponeretur à me dictũ eſt. ❡ Siquis ebur vel miſta rubent vbi lilia.) In antiquis fere omnibus exẽplaribus legere eſt, ſiquis ebur aut mixta, qui vel repoſuere pręiectę ſyllabę timuerũt, quũ ignorarent eũ quoq; locũ eſſe cõem. ❡ Teucrum arma quieſcãt & Rutulum. Noſtro dirimatur ſanguine bellum.) In Ro.co. in Oblongo vaticano, in Porcio, in pleriſq; alijs antiquis legere eſt teucrũ arma quieſcant & rutuli. Oratione non inuenuſte variata. In Mediceo vltima ſyllaba eſt aliena manu corrupta, quum omnino rutuli, prius fuiſſe appareat. Quod vero in exemplaribus vulgatis, dirimatur, tertia perſona paſſiui legitur, in omnibus his antiquis, dirimamus, prima plurali actiua voce ſcriptum obſeruaui.

SERVIVS.

[Hæc vbi dicta dedit, rapidusq; in tecta receſſit, POE.
Poſcit equos, gaudetq; tuens ante ora frementeis,
Pilumno quos ipſa decus dedit Orithyia,
Qui candore niues anteirent curſibus auras.
Circunſtant properi aurigæ, manibusq; laceſſunt
Pectora plauſa cauis, & colla comantia pectunt.
Ipſe dehinc auro ſqualentem, alboq; orichalco
Circundat loricam humeris, ſimul aptat habendo
Enſemq;, clypeumq;, & rubræ cornua criſtæ:
Enſem, quem Dauno ignipotens deus ipſe parenti
Fecerat, & Stygia candentem tinxerat vnda.
Exin, quæ in medijs ingenti adnixa columnæ
Ædibus aſtabat, validam vi corripit haſtam,
Actoris Aurunci ſpolium, quaſſatq; trementem.
Vociferans. [Nũc ò nunq̃ fruſtrata vocatus TVR.
Haſta meos, nunc tempus adeſt, te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da ſternere corpus
Loricamq; manu valida lacerare reuulſam,
Semiuiri Phrygis, & fœdare in puluere crines
Vibratos calido ferro, myrrhaq; madentes.
[His agitur furijs, totoq; ardentis ab ore POETA
Scintillę abſiſtunt, oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti quum prima in pręlia taurus
Terrificos ciet, atq; iraſci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco, ventosq; laceſſit
Ictibus & ſparſa ad pugnam proludit arena.

❡ Poſcit equos, gaudetq; tuens ante ora frementeis. Solẽt enim ex equorum vel mœſtitia, vel alacritate euẽtum futurũ dimicaturi colligere. ❡ Pilumno quos ipſa decus dedit Orithyia.) Ait Horatius in arte poetica, Nec quodcunq; velit, poſcat ſibi fabula credi. Vnde Cretici culpant hoc loco Virgilium, dicentes incongruũ eſſe figmentum. Nanq; Orithyacũ Atheníenſis fuerit filia Terrigenæ, & à Borea in thraciã rapta ſit, quéadmodũ potuit Pilumno, qui erat in Italia, equos dare? ❡ Decus dedit.) Ad ornamẽtum: vt, Quas ipſa decus ſibi Dia Camilla delegit. Sane is verſus σπονδειάζων eſt, nam thyi diphthongus eſt Græca. ❡ Qui candore niues anteirẽt, curſibus auras. Homeri verſus verbum ad verbum, λευκότεροι χιόνος θείειν δ' ἀνέμοισιν ὁμοῖοι. ❡ Properi aurigæ.) Feſtini, veloces: & erit nominatiuus hic properus, aurigas autem pro agaſonibus poſuit. nã aurigę proprie ſunt currus regentes. ❡ Alboq; orichalco.) Apud maiores orichalcũ precioſius metallis omnibus fuit nãq; ſicut Lucretius dicit, Cũ primum hoĩes ſyluas incendiſſent, nullarum adhuc rerum periti, terra caſu fertilis omnium, ex incendij calore deſudauit metalla: inter quæ orichalcũ precioſius viſum eſt, quod & ſplendorẽ auri & æris duritiem poſſideret. Nam primum de auro ſecuris facta diſplicuit cauſa mollitiei: ſimili ratione & argenti contemptus eſt vſus: mox orichalcum placuit, donec veniretur ad ferrum. Vnde etiam ſęcula ita dicuntur fuiſſe diuiſa. Orichalcum autẽ fuiſſe precioſum etiam Plautus docet qui ait in Milite glorioſo, Ego iſtos mores orichalco contra comparem. Alboq; orichalco. Auri, ſcilicet comparatione, nam album non eſt. ❡ Circũdat loricam humeris.) Nõ armatur hoc loco, ſed explorat vtrum arma apte & congrue eius membris inhæreant. ❡ Aptat habendo.) Ad habendum, vt congrue poſſint inhærere. ❡ Cornua criſtæ.) Ideſt comas, quas Græci κέρατα nominabant. vnde & κείρειν dicunt tondere. Cornua autem ſunt proprie cincinni. ❡ Deus ipſe parenti fecerat.) Ac ſi diceret, non per miniſtros. Statius, Plurimus ipſi ſudor ibat. Et notandum quòd affectate variauerit, vt Æneæ vno loco arma deſcriberet: Turni vero hic haſtam & gladium & loricam. In octauo autem ſcutum & galeam. ❡ Exin.) Deinde. nam ordinis eſt aduerbium. ❡ Ingenti adnixa columnæ.) Haſtæ per columnã exprimitur magnitudo: ſicut in ſeptimo equorũ. vt, Stabant trecenti nitidi in pręſepibus altis. ❡ Stygia vnda.) Quaſi immortalẽ fecerat. ❡ Vi.) Virtute. ❡ Actoris Aurunci ſpoliũ.) Vel Actori detraxerat Turnus: vel quod Actor cuidam alteri. nã ambigue poſuit. ❡ Quaſſatq; tremẽtem.) Quaſſat, & tremere facit. ❡ Vociferans.) Hæc ſcilicet quæ dicturus eſt. Plerũq; enim ita clamor oſtenditur, vt ſtatim ipſius clamoris verba ſubdãtur. ſic ſupra. Toruumq; repente Clamat io matres. Sane nũc ita ad haſtam, quaſi ad aliquam perſonam loquitur, & ei intellectum & auditum dat, ſicut Cicero verba reipublicæ. Sed ille ait, ſi poſſet fieri. Turnus vero quaſi ad virũ ſentientem loquitur: nec immerito. nam eum inducit furẽtẽ, vt, His agitur furijs, totoq; ardẽtis ab ore Scintillæ abſiſtũt, oculis micat acrib⁹ ignis. ❡ Vocatus haſta meos.) Inuocationes & preces. Nam appellatio eſt à verbo quæ ſemper aut in io exit, aut in us. Si in io exeãt, tertiæ eſt formæ. Si in us quartæ: vt ab eo quod eſt lego, aut lectio, aut lectus facit. Sed hoc nos dicimus, quod εὐφωνότερον ſicut nunc ab eo quod eſt voco, vocatus fecit non vocatiões. ❡ Te maximus Actor.) Subaudimus, antea gerere cõſueuerat. ❡ Turni nunc dextra gerit.) Eius qui eſt ſupra maximum quaſi Actorem. ❡ Da ſternere.) Figura græca: vt, Donat habere viro. Itẽ, Dat ferre talentum. ❡ Lacerare reuulſam.) Vt laceratã reuellam. Laceratam autem propter illud, Et bis ſex thoraca petitum Perfoſſumq; locis. ❡ Vibratos calido ferro. Criſpatos calamiſtro. nam calamiſtrũ eſt acus maior, quę calefacta & adhibita intorquet capillos. Vnde etiam Cicero calamiſtratam comam appellat frequenter, quæ ẽt vituperationi eſt. Vnde econtra ad laudem eſt poſitum ab Horatio, Hic & incomptis Curiũ capillis. ❡ Myrraq; madẽtes.) Vnguẽtatos. ❡ Oculis micat acribus ignis.) Homeri eſt ὄσσε δ' οἱ πυρὶ λαμπετόωντι ἐΐκτην. ❡ Terrificos ciet.) Hinc apparet mugitus nõ tantũ dolentũ eſſe, ſed etiã iraſcentum. Ciet modo dat, ſicut in tertio legimus, Lachrymasq; ciebant. Nã proprie Ciere, eſt alterĩ aut dolorem aut lachrymas cõmouere. ❡ Ad pugnam proludit.) Pręmeditatur. Cicero, Si mecum in hac proluſione nihil fueris, ideſt pręmeditatione certaminis.

DONATVS.

¶ Hæc vbi dicta dedit.) Vbi hæc dixit, & ingreſſus eſt domũ, ꝓduci equos iuſſit, quod autẽ illos vidit frementes, gratulatus eſt. arbitrabatur enim ex eorum fremitu omne optimum pugnę, cui fuerant neceſſarij, hos equos ad ornatum orithya dederat pilũno auo eiuſdẽ Turni. ⁋ Qui candore niues.) Anteirent cõmune eſt poſitum, & colori quippe reſpondet & curſui, vt ſit anteibant illi niues candore, anteibant curſibus ventos. ⁋ Circunſtant ꝓperi au.) Circundederant eos miniſtri ſui, & veluti quibuſdam verberibus futurum certamen ſentientibus denunciabãt. Caua enim manus non dolorem facit: ſed excitat certaturum. ⁋ Et colla comantia pectunt.) Norunt etiam equi, quid futurum ſit, cum eriguntur hortatibus, aut componuntur, vt placeant. ⁋ Ipſe dehinc auro.) Illa equis fiebant, ipſe quoq; ſumebat munimenta corporis ſui, & primum quidem humeros ſuos lorica circundabat, quæ auro & orichalco fuit ſplendida. ⁋ Simul aptat habendo.) Vt bene haberi poſſet & ferri: aptat hanc diligenter. ⁋ Enſemq; clypeumq;.) Ad hæc quoque pertinet, quod dixit, ſimul aptat habendo. quod enim bene portatur, & apte fertur, geſtantem releuat, quia leuis redditur. ⁋ Enſem quem dauno igni.) Laudauit equos ex occaſione illius, qui dederat pilumno. Laudat & gladium, quia illum Vulcanus ſuis manibus eidem fecerat pilumno, & ſtygia candentem tinxerat vnda. Conſecrationem quandam enſis oſtẽdere voluit factã, q̃a ſtygia vnda fuerat tinctus, vt quaſi inuictus haberetur, & quẽcunque vulneraſſet, celerius interiret. ſimul etiam docuit certis neceſſariam partem, nam modus eſt certus, quo candens ferrum aquæ frigidæ mergitur, vt ex vtroque temperatum nec deſiliat ſatis durum, nec rurſum inefficax fiat, ſi plurimum fuerit molle. ⁋ Exin.) Hoc eſt exinde. ⁋ Quæ in medijs ingenti annixa.) Et haſtam laudat, & magnitudinem ſuam, & Turnum qui hanc poterat virtutis tractare ſubſtãtia. haſta laudatur, quia tam magna fuit vt ingentis columnæ adminiculis ſtare poſſet, & regi, quod ſit, ne curuatæ haſtæ vſum neceſſarium perdant. hanc, licet eſſet pro ſua magnitudine ponderoſa, rapuit Turnus. Tanti etiam ipſe roboris fuit, vt illam non tolleret, ſed corriperet. Corripere eſt aliquid ſine conatu ac difficultate comprehendere, hanc igitur alijs grauem & ſatis oneroſam Turnus rapuit pro leui rediturus ad laudem haſtæ, & quod de ea minus dixerat, complet. ⁋ Actoris, inquit, aurunci ſpolium.) Occiſo Actori aurunco fuerat detracta digna ſcilicet, quæ reportatam de fortiſſimo viro victoriam teſtaretur. ⁋ Quaſſatq; trementem Vociſe.) Hanc frequentius commouens his allocutus eſt Turnus voce, ſcilicet clara, quia multis animi neceſſitatibus fuerat excitatus. Trementem proprie dixit. q̃cquid enim longum eſt nõ ſecundum longitudinem validum tremit, quum fuerit motum. ⁋ Nunc ò nunquam fru. vocatus.) Haſta, inquit, fortis, haſta ominis boni, quam quoties inuocaui, ſenſi commodam, & cum qua ſuperior remeaui de campos. ⁋ Nunc tempus adeſt.) Quum grauior hoſtis occurrit, & dura pugnandi conditio: nunc adeſt tempus, vt vltra ſolitum morem fauorem tuę virtutes & felicitatis oſtẽdas. ⁋ Te maximus actor.) Nec prioris domini meritum te deprimere conuenit, nec præſentis. non, inquit, ceciderunt merita tua: nec poſt illius actoris maximi exceſſum te portat inferior, ſubijcitur petitionis modus. ⁋ Da ſternere corpus, Loricamq;.) Colligit petitioni ſummam in eas aſſerens difficile non eſſe, quod poſtulabat, fecit autem hoc, vtpote qui fuerat, cæterum haſta verba eius nec ſentire poterat, nec audire: vſus eſt tamen ſuaſoris partibus dicens, quid cuperet prouenire. Præſta, inquit, vt ſternamus hoſtem nec metuas eum, qui vir corpore eſt & animo fœmina: deniq; gerit crines muliebri more compoſitos criſtatus ferro candenti & madidus myrrha: Turpemus igitur, quod ille cum fœminis diligit, ſternamus campo funus eius, & multo puluere turpemus vnguenta, & q̃dquid ad virorum infamiam ars ludibrioſa cõpoſuit, obſcuret terra tenuis, & arena cõfundat, pereat, cui diſplicet eſſe, quod natus eſt, pereat, qui non ſe virum cupit apparere ſed fœminam: pereat criminoſum ſtudium, quod contra naturam rerum nititur, vt maculato ſexu, quem indigne ſortitus eſt, fœminas potius contendat ſuperare, q̃ viros. ⁋ His igitur furijs.) Quãdo enim ſanis eſſe ſenſibus poſſet, cuius ante oculos ſtabat forma virginis, & roſeus candorẽ ⁋ Lotoq; loquentis ab ore.) Aſſiſtunt, hoc eſt exire non ceſſant. ⁋ Oculis micat acribus ignis.) In his ſigna iſta videri ſunt ſolita, q̃ conceptę iracundiæ congruos exitus inuenire non poſſunt. ⁋ Mugitus veluti.) Similitudo inducitur, vt oſtendatur Turni inanis & nulli commodo profutura conſtantia. quemadmodum, inquit, Taurus vanos ciet mugitu terrores, & iratus incumbit in cornua, luctaturq; cum arboris trunco, ventoſq; ſibi exiſtimans inimicos auras pedibus verberat: & adhuc procul à periculo diſcretus verum proludit ad bellum: Proludere eſt ludendo imaginẽ quandam veritatis oſtendere.

ASCENSIVS.

¶ Hęc vbi dicta, &c.) Docet quomodo ſe Turnus inſtruxit ad pugnam armauitq; armis inſignibus, vnde eſt hoc ſolum Donati. Stygia vnda, conſecrationem quandam enſis oſtendit. Corripit, quaſi dicat, ſine conatu extulit, quãuis tanta eſſet, vt adminiculis columnæ egeret. Hoc ille. ¶ Ordo eſt. Vbi. i. poſtq̃. Turnus dedit hęc dicta. i. verba præmiſſa, & ipſe rapidus. i. feſtinus receſſit in tecta. i. in domicilium ſuum priuatum. Ipſe poſcit. i. exigit equos, & gaudet tuens. i. inſpiciens eos frementes. i. animoſe geſtientes, ante ora. ſ. ſua, quos. ſ. equos, ipſa Orithya. ſ. Orithei regis Athenarum filia, & vxor Boreæ qui ex equabus Erichthonij ſecũdũ Homerum ſub forma equi admiſſam generauit equos velociſſimos, & cãdidiſſimos, vnde Orithya ad Pilumnum atauũ Turni equos propagatos dono miſerat, aut ſi non miſerat, quia tamẽ ipſa ſobolem conſeruauit, & educauit, vnde ad Pilumnum hi equi peruenerant per emptionem aut cõmutationem, aut alia quauis via dicitur ipſa eos miſiſſe ſeu dediſſe ſicut in Geor. India mittit ebur, q̃a India producit elephantes. Nihil eſt ergo quod critici merito notent, cum remotiſſimi Reges ſe mutuo donent. Sed ad ordinẽ redeo quos ipſa Orithyia dedit Pilumno. i. Atauo Turni, decus. i. ꝓ decore, & inſigni dono qui. ſ. equi anteirent. i. ſuperarent candore niues, & curſibus. i. velocitate auras. i. vẽtos. Aurigæ. i. Agaſones, circunſtant properi. i. properare, & vrgere parati, & laceſſunt. i. prouocant ad curſum, & animoſitatem: pectora. ſ. equorum plauſa. i. palpata, manibus cauis. i. concauis, & pectunt colla comãtia i. fruticantia, & piloſa, Ipſe. ſ. Turnus dehinc. i. poſtq̃ equos viſitauerat circundat humeris. ſ. ſuis loricam ſqualentem. i. per modũ ſquamarum piſcium relucentem auro. i. ſquamis aureis, & Oricalcho. i. illo genere metalli albo. ſ. reſpectu auri. i. paulo pallidiore, & ſimul aptat habendo. i. vt habeatur, aut habiturus, & habilẽ facit enſem, & clypeum, & cornua rubræ criſtæ in galea. i. poſita. Enſem inquit, quem ipſe deus ignipotens. ſ. Vulcanus fecerat Dauno parenti. ſ. ipſius Turni, & quem candentem. i. cum ipſum temperaret tinxerat vnda ſtygia qua. ſ. incõſumptibile effecerat, exin i. exinde, hoc eſt poſtea aut deinde ipſe corripit. i. celeriter rapit vi i. virtute, & extulit haſtam validam. i. valde fortem & magnam quæ ſtabat ſupp. in ędibus annixa. i. incumbens ingenti columnę, quaſi parua eam ſuſtentare non potuiſſet: aut ideo ingenti dicitur quia cum ipſa eſſet ingens ad paruam ſaltem in longitudine ſtare non potuit appoſitorie: ſpolium Actoris Aurũci. i. de gente auruncorum qui antiquiſſimi populi Italiæ ſunt, aut quia Actor alios, aut quia ipſe Actora ſpoliauerat: hoc hemiſtichium aſſumit Iuuena. in deriſionem Othonis qui ſpeculum muliebre ferebat, ſicut Turnus haſtam Actoris, & ipſe quaſſat, ideſt quaſſando trementem facit haſtam, vociferans. i. exclamans, ò haſta nunq̃ fruſtrata. i. quæ ſemper perfeciſti meos vocatus. i. inuocatiões, & deſideria mea ad quæ te vocaui, maximus Actor geſſit, ſup. aliquando te, & dextera Turni gerit nunc te. Tempus adeſt nunc ſup. quo tui egebo, da igitur ſternere corpus. ſ. Æneæ & lacerare manu valida, loricam reuulſam. ſ. à corpore phrygis. i. Troiani. ſ. Æneæ ſemiuiri. i. mollis & effœminati, & da ſedare in puluere crines, ſcilicet eius, vibratos calido ferro. i. calamiſtratos, & madentes. i. delibutos, myrrha. i. vnguento ex myrrha facto, Turnus agitur his furijs, vt. ſ. haſtam alloqueretur quaſi rationem habentem, & ſcintillæ. i. ſigna ardoris abſiſtunt. i. diffunduntur ab ore toto ardentes, & ignis micat. i. coruſcat, oculis acribus. i. acrimoniæ ĩdicibus veluti. i. quemadmodum cum taurus ciet. i. excitat in prima prælia. i. ad primum inſultum faciendũ mugitus terrificos. i. ad terrorem faciendum: aut tentat iraſci in cornua. ſ. obnixus. i. obtinens trũco arboris, & laceſſit, ideſt dilacerat ventos ictibus. ſ. cornuũ, aut proludit, ideſt facit præludia, & attentamenta ad pugnam, harena ſparſa. ſ. pedibus, vnde in Bucolicis. Iam cornu petat & pedibus qui ſpargat harenam.

PIERIVS.

¶ Circunſtant properi aurigæ.) Veteres aliquot codices, propere, legũt, ſed inemẽdate. Aliquot alij. pueri aurigæ. vt in Oblõgo. Vaticano. Serui. cũ pleriſq; veteribus exẽ. properi, mauult. Interpretatur enim feſtini, veloceſq;. ⁋ Manibuſq; laceſſunt pectora pulſa cauis.) Nõ negarim pulſa, In veteribus aliquot exẽpla. inueniri. Sed. n. longe magis placet, quod in ijs probatioribus quæ ſequimur, plauſa, legitur, à doctis omnibus lectio plauſibiliter recępta, vt in Georgi. & plauſæ ſonitum ceruicis amare. ⁋ Actoris aurũci.) In Roma. cod. in portio, & aliquot alijs antiquis. aurũci,

legitur,

legitur, vt alibi, aruncos ita ferre ſenes, tam & ſi pleraq; vetera exẽplaria. Arrunci, r, geminato ſcribũt, ſed male. Nã & Liuiani codices antiqui vna cum his Virgilianis notæ melioris, Auruncos ſcribũt. ⸿ Semiuiri phrygis.) In codicibus aliquot antiquis, phrygij, legitur. Sed omnino, phrygis, Gẽtile nomẽ melius, q̃ poſſeſſiuũ. ⸿ Myrrhaq; madentes.) In Romano codice & aliquot alijs, murra, per, v, vt etiam in antiquis Dona. co. Idq; abſq; aſpiratione cuius rarus apud veteres vſus fuit de litera vero, y, dictum ſæpius. ⸿ Scintillæ abſiſtũt oculis micat acribus ignis.) In Romano codice exiſtunt, legitur, quod ex paraphraſi deſumptum crediderim, quum exemplaria reliqua, abſiſtunt, legant. eſt & antiquus admodum codex, in quo numerus ita mutatus. Abſiſtunt ſcintillæ oculis micat acr. ignis. ſane vero Donatus abſiſtunt agnoſcit, & exire non ceſſant interpretatur. ⸿ Mugitus veluti cum prima in prælia taurus terrificos ciet.) Romanus codex atq; aliquot alij peruetuſti, cum primum in prælia, legunt eodem omnino ſignificato. Nã & prima in prælia, initio pugnæ ſignificat. ⸿ Atq; iraſci in cornua tentat. In Rom. co. & antiquioribus alijs aut iraſci, legitur. Sed in Geor. quoq;. Atq; habet eo loco atq; iraſci in cornua diſcit. ⸿ Ventoſq; laceſſit ictibus & ſparſa ad pu. pro. ha.) Antiqui oẽs. co. aut ſparſa legunt. Hinc fit vt nõ grauate alterum. Aut, ſuperius admittam. Nam in Geor. Tota natura tauri deſcribitur, huic vero comparationi vel hæc, vel ille geſtus, ſatis, ſuperq; eſt. Aduerte vero, proludere Donato eſſe imaginem quandam veritatis oſtentare, ludendo.

Nec minus interea maternis ſæuus in armis
Æneas acuit martem, & ſe ſuſcitat ira,
Oblato gaudens componi fœdere bellum.
Tum ſocios, mœſtiq; metum ſolatur Iuli,
Fata docens, regiq; iubet reſponſa Latino
Certa referre viros, & pacis dicere leges.
Poſtera vix ſummos ſpargebat lumine montes
Orta dies: quum primum alto ſe gurgite tollunt
Solis equi, lucemq; elatis naribus efflant.
Campum ad certamen magnæ ſub mœnibus vrbis
Dimenſi, Rutuliq; viri Teucriq; parabant,
In medioq; focos, & dijs communibus aras
Gramineas, alij, fontemq;, ignemq; ferebant
Velati lino, & verbena tempora vincti.
Procedit legio Auſonidum pilataq; plenis
Agmina ſe fundunt portis: hinc Troius omnis,
Tyrrhenuſq; ruit varijs exercitus armis,
Haud ſecus inſtructi ferro, quam ſi aſpera Martis
Pugna vocet: necnon medijs in millibus ipſi
Ductores auro volitant, oſtroq; decori,
Et genus Aſſaraci Mneſtheus, & fortis Aſylas,
Et Meſſapus equum domitor, Neptunia proles.
Vtq; dato ſigno ſpacia in ſua quiſq; receſſit:
Defigunt tellure haſtas, & ſcuta reclinant.
Tum ſtudio effuſæ matres & vulgus inermum,
Inualidiq; ſenes, turres, & tecta domorum
Obſedere: alij portis ſublimibus aſtant,

SERVIVS.

⸿ Sæuus.) Fortis: more ſuo. Et ingentem moderationem dat Æneæ, quippe quem inducit laborantem, vt poſſit in irã moueri, cum Turnũ ita dicat furere, vt nec Latini conſilijs, nec Amatæ precibus poſſit obedire. ⸿ Acuit martẽ.) Irritat ſe ad futura certamina. ⸿ Componi fœdere bellũ.) Finiri. Vt, Ante diem clauſo cõponet veſper Olympo. ⸿ Tum ſocios, mœſtiq; metum ſolatur Iuli.) Intelligimus hos ipe ſingularis certaminis pro ducis ſalute eſſe turbatos. ⸿ Latino certa referre viros.) κατὰ τὸ σιωπώμενον: etiam Latinum ad Æneã legatos miſiſſe intelligimus. Nã ſupra Turnus tñ dixerat, Nũcius hęc Idmõ Phrygio mea dicta tyranno. ⸿ Pacis dicere leges.) Quas paulo poſt i ipſo fœdere eſt dicturus Æneas. ⸿ Lucemq; elatis naribus efflant.) Ennianus verſus eſt ordine cõmutato. Ille enĩ ait, Funduntq; elatis naribus lucem. Et ſciendum nuſquam diem ſic patenter deſcripſiſſe Virgilium. ⸿ Campum ad certamen.) Totus hic de fœderibus locus, de Homero tranſlatus eſt, vbi Alexander cũ Menelao ſingulari certamine eſt dimicaturus. ⸿ Dimenſi Rutuliq; viri.) Inter ſe per certa ſpatia diuidentes, quę quiſq; loca purgaret: & hoc loco Fauni lucum euertere Troiani. Vnde eſt, Sed ſtirpem Teucri nullo diſcrimine ſacrũ Suſtulerant, puro vt poſſent concurrere campo. ⸿ Focos.) Quicquid ignem fouet focus vocatur, ſiue ara ſit, ſiue quid aliud in quo ignis fouetur. ⸿ Et dijs communibus aras.) Dij communes ſunt, vt alij dicũt, Mars, Bellona, Victoria: q̃ hi in bello vtriq; parti poſſunt fauere. Vt autem altioris ſcientiæ hominibus placet, dij communes ſunt qui ἄζωνοι dicuntur, ideſt qui cœli certas partes non habent: ſed generaliter à cunctis coluntur. vbiq; enim eos eẽ manifeſtum eſt: vt Mater deũ, cuius poteſtas in omnibus zonis eſt. Nam ideo & Mater deum dicitur, q̃ cũ omnibus, eius eſt communis poteſtas. Alij cõmunes deos volunt, Solem, Lunam, Plutonem, Martem. Hi enim apud omnes homines inueniuntur, & ſunt in omnibus terris. Prior tamen ſenſus eſt ſimplex, & magis aptus negocio. ⸿ Aras gramineas.) Romani enim moris fuerat ceſpitem aræ ſuperimponere, & ita ſacrificare. Gramineas aũt ideo, quia & de bello res agitur, & marti ſacrificatur, cui gramẽ eſt conſecratum: quod ſecundum Plinium in naturali hiſtoria ex humano cruore procreatur. Gramen autem herbæ ſpecies eſt, licet omnis herba gramen vocetur: ſicut robur, omne lignũ, cum ſit & ſpecies. ⸿ Fontemq; ignemq; ferebãt.) Fontem pro qua poſuit, à toto partem. Sane ad facienda fœdera aqua & ignes adhibentur, vñ ecõtra, quos arcere volumus à noſtro conſortio, eis aqua & igni interdicimus, ideſt rebus quibus conſortia copulantur. ⸿ Velati lino.) Atqui Feciales & Pater patratus per quos bella per fœdera confirmabantur, nunq̃ vtebantur veſtibus lineis. Vnde dicimus errore factũ vt linea veſtis contra morẽ adhiberetur ad fœdera, quæ firma futura non erãt. Scimus enim hoc vbiq; ſeruare Virgilium, vt rebus quibus denegatur exitus, det etiã infirma principia. Sic in Thracia ciuitatem condẽs Æneas, quam mox fuerat relicturus, contra morẽ Ioui de Tauro ſacrificauit. Sic ſenatum ad priuata Latinus conuocat tecta, quando eius nõ erũt firma cõſilia. Sic paulo poſt in augurio liberatus cygnus in fluuium concidit, quia Turnum Rutuli, licet rupto fœdere, liberare nõ potuerũt. Caper tamẽ & Iginus hoc loco dicunt lectionem eẽ corruptam, nam Virgilium ita reliquiſſe confirmant. ⸿ Velati limo.) Limus autẽ eſt veſtis q̃ ab vmbilico vſq; ad pedes teguntur pudenda poparũ. hæc autem veſtis habet in extremo ſui purpuram limam, ideſt flexuoſam: vnde & nomen accepit, nam limũ, obliquum dicimus. vnde & Terẽtius Limis oculis dicit. i. obliquis. ⸿ Et verbena tẽpora vincti.) Verbena pprie eſt herba ſacra, ſumpta de loco ſacro Capitolij, qua coronabantur Fœciales & Pater patratus fœdera facturi, vel bella indicturi. Abuſiue tñ iam verbenas vocamus omnes frondes ſacratas, vt eſt laurus, oliua & myrtus. Terentius, Ex ara hinc ſume verbenas. Nam myrtum fuiſſe Menãder teſtatur, de quo Terẽtius tranſtulit. ⸿ Legio Auſonidũ.) Pro Auſonidarum, quod venit ab eo quod eſt hic Auſonida. ſicut hic auriga. Nã Auſonis generis fœminini eſt: vnde Auſonidũ facit, quod vt diceret, metri eſt neceſſitate compulſus. ⸿ Ruit.) Cũ impetu venit: quod apud Gręcos eſt ὥρμησεν. ⸿ Inſtructi ferro.) Bona œconomia, & rei futuræ pręparatio. ruptis enim fœderibus in bella deſcendent. ⸿ Vulgus inermum.) Senum. ſ. ac matrum, ſicut ipſe commemorauit.

DONATVS.

⸿ Nec minus interea.) Interea, hoc eſt, quũ prædicta Turnus gerit, ac loquitur, mandata eius ad Æneam nuncio pręferẽte peruenerunt, quo facto acuere bellum cœpit. Acuere bellum eſt ad eius rigorem aliquid addere, vt crudeſcat potiusq; accedẽte remiſſione torpeſcat. ſatis lętus, quia offerebatur, quod oĩbus votis optabat. Illũ aũt ſuſcitabat ira nullo hortante vel vrgẽte extrinſecus. Ipſe ſibi fuit hortamẽto, hoc dicitur, vt oſtẽdatur optaſſe. non. n. in factũ niſi inuitus impellitur. hic, quia optatũ nũciũ ſumpſerat, ipſe ſe excitabat ad bellũ: gaudebat nihilominus per interpoſitã pactionẽ fœderis futurum q̃ſum certaminũ finẽ. ⸿ Tum ſocios, m. q; me. ſo. iu. Fa. do.) Suſpẽſos ſocios, & filij ſui metũ ſolamine releuabat oſtẽdẽs fatorũ ſuffragio ſe eſſe tutiſſimũ, perindeq; ſuã futurã eſſe victoriã. ⸿ Regiq; iubet reſ.) Futurũ inter ſe Turnũq; certamẽ iubet ad regẽ Latinũ tota maturitate perferri, vt ipſe, qui ſummã teneret ptãtẽ pacis, leges diceret. Ecce quãtũ Ænęę dedit, vt ipſe cõſolaretur futuros in ocio, q̃ fuerat pugnaturus, ipſe gau/

deret vniuerſis de euẽtu belli ſuſpẽſis, aſſerẽs nihil fieri ſine fato, fata aũt ipſa pro ſuis partibus facere tã vero de victoria ſecurum eſſe, vt iã pacis leges deſideraſſet audire. ┌ Poſtera vix ſummos.) Quia Turnus cõſtituerat, vt luceſcẽte die ꝓxima pugnaret, mox vt exoriri cœperat lux, campũ parabat exercitus partiũ dimẽſiõe currẽte, vt latitudinis totius ſpatia ex ęquo ſinguli ꝑuenirẽt. ┌ In medioq; focos.) Propter cõſecrationẽ fœderis aras ſtatuebant ex gramine, & parabãt focos in medio: qa adhuc incertũ fuit quam partẽ eſſet ſecutura victoria. Parabatur aũt ante vrbẽ ſpatiũ certaturis, vt de muris imbelliũ oculis ſubiaceret duoꝝ certamẽ & fortunę iudicium. ┌ Alij fontẽ ignemq; fer.) Ferebant alij ſacris neceſſaria, ipſi quoq; nõ alieno cultu veſtiti vel ornati. ┌ Procedit leg. au.) Pilata dixit, pilis armata, pilũ aũt genus eſt teli, plenis vero portis agmina ſe fundebant, eoꝝ.ſ. qui ſecuri fuerãt facti de alieno certamine, qui dudũ fugientes muroꝝ petiuerunt tuta, & euidentem euaſerant mortẽ, nunc quia omnis aberat metus nullo cogẽte certatim ſeſe fundebãt in aperta campoꝝ. ┌ Hinc Troius omnis Tyr. q; ru.) Varijs armis, quia diuerſaꝝ terraꝝ viri nõ ſimilia arma portabant, ſic aũt inſtructi pergebant, quaſi eſſent cõtinuo pugnaturi. Cauta prouiſio, vt ferro inſtructi pergerent, ne cõmutata fide inuaderentur ab hoſtibus. ┌ Nec nõ.) Hoc eſt, ſedet. ┌ Medijs in millibus ipſi.) Quia generaliter ductores dixit, incipit ſingulorum nomina percurrere, & eoꝝ cultus ſpãliter dicere. ┌ Et genus aſſaraci mne.) Vtriuſque exercitus duces ſignificauit. ┌ Vtq; dato ſigno.) Vbi ſeparati ſunt, in ſua ſpacia receſſerunt. ┌ Defigũt telluri ha.) Hoc.n. facere debuerãt, qui nõ ad pugnandũ venerãt, ſed ex/pectaturi pugnantes. ┌ Tum ſtudio effuſæ matres.) Ecce ventũ eſt ad eam partẽ, vt oſtendatur qua ex cã capus prouiſus ſit ante ciuitatẽ conſtitutus. Aetas, inquit, imbellis & ſexus, ſimul effuſus eſt, ſtudio.ſ. ducta, mulieres, ſenes, & pueri. alij muros, portas alij, alij tenuerant turres, ac tecta, viſuri de ſummo certantes, & euentum circa alterum probaturi fortunæ, hoc eſt quod dictum eſt, ſtudio effuſos. volebant.n. noſſe quæ diximus manante fauore, quo alij fauebant Æneæ, alij Turno, vt in populo quippe vnuſquiſq; non iudicio gereretur, ſed libidine ſuæ voluntatis.

ASCENSIVS.

❡ Nec minus, &c.) recitat q̃ſo Æneas quoq; ad pugnã ſe excitauerat, ſtãs ſęuus.i. non ſolũ magnus ſed ẽt terribilis: quia in armis maternis. Nã licet natura pius eẽt in deos: erat tñ ſtrenuus & acer debellator hoſtium. Quia tñ innatã habuit pietatẽ, ipſe acuit martem & ſe ſuſcitat ira. Recitat præterea q̃ſo cõuenerant reges & ꝓceres cum toto corpore exercitus ad fœdus feriendũ: circa quem locũ dicit Donatus aras propter conſecrationẽ fœderis. Cõibus: quia adhuc incertũ erat quo eſſet peruentura victoria. Plenis portis: quia ſecuri erant facti de alieno certamine. Varijs quia diuerſarum terrarũ erant viri. Hæc ille. ❡ Ordo aũt eſt. Nec minus.i. nihilominus q̃ Turnus: Æneas ſęuus.i. magnus & iplacabilis in Turnum in armis maternis.i. per matrem à Vulcano obtentis. acuit interea martẽ.i. furorẽ bellicum, & animam bellandi, & ſuſcitat.i. excitat ſe.ſ. ad pugnam ira.ſ. quam excitat memoria iniuriæ illatę gaudens bellũ componi.i. finiri fœdere oblato, i. per fœdus oblatum.i. vt ſingulariter certet cũ hoſte, Tũ.i. deinde ſolatur ſocios, & metum Iuli mœſti.ſ. ob periculum in quod pater ſe immiſſurus erat ſolatur inquã docens fata.i. fatale eſſe quod in Italia regnabit & iubet viros referre Regi latino certa rñſa, & dicere leges.i. conditiões pacis.ſ. ineundę. Dies poſtera.i. poſtridie eius diei orta, vix ſpargebat mõtes ſummos lumine.i. vix illuxerat dies cũ.i. quando.ſ. equi ſolis, tollunt.i. extollunt & erigunt ſe primi alto gurgite.ſ. maris in quo ſe tingere & recreare à ruſticis putãtur, & efflant lucem.i. claritatem diei naribus elatis.i. erectis adortum. Congrue equorum ſolis ardentium meminit in deſcriptiõe diei, in equo equis cõcurſuri ſunt bellantes, & ſup. viri Rutuli, & Teucri dimẽſi.i. dimetiẽtes & per certa ſpacia inter ſe diuidentes campum ad certamen.ſ. aptum: ſub mœnibus magnæ vrbis quia regales parabant in medio.ſ. campi, & focos, & aras dijs communibus.i. fecialibus, & vt dicunt neutris, ideſt neutri partium plusq̃ alteri fauentibus, & ita ad fœdus conciliandum idoneis, aut qui azoni.i. ſine certa zona, & circulo ſunt aut dijs belli præſidibus, ſed prima expoſitio pręſtat aras gramineas.i. ex ceſpite factas, aut verbenis ſtratas. Alij.i. aliqui ex eis qui non erant intenti ad aras extruendas. ferebant.i. afferebant fontem, & ignem, velati limo, ſcilicet contra morem, quia infelicem exitum habituri, aut velati limo.i. veſte ſuffemorali, & vincti tempora.i. habentes tempora vincta verbena.i. herba, aut fronde ſacra, legio auſonidum pro auſonidarum, ꝓcedit.ſ. in campum, & agmina pilata.i. pilis hoc eſt telis quibus poſtea Romani vſuri ſunt vtẽtia fundunt.i. effundũt ſe plenis portis.i. quantos portæ effundere poſſunt omnis exercitus Troius.i. ex Troianis collectus & tyrrhenus.i. ex tyrrhenis, ruit hinc.i. deinde varijs armis.ſ. inſtructus, aut cum varijs armis. inſtructi.ſ. ferro. haud ſecus.i. non aliter q̃ ſi aſpera pugna martis voces.ſ. eos ad certamen ad quod vocãdi ſunt, licet modo ad fœdus percutiendum exierant. Necnon.i. & etiam ipſi ductores volitant in medijs millibus exiſtentes decori auro & oſtro.i. aurata purpura. ductores dicit videlicet, & gẽnus.i. progenies Aſſaraci.i. duo filij eius, & Mneſtheus & Aſilas fortis. & Meſſapus (q de parte Turni erat) domitor equum.i. equorum proles.i. propago aut progenies Neptunia.ſ. ipſius Neptuni vterq;.i. & poſtq̃ quiſq; receſſit in ſua ſpacia ſigno dato: ipſi.ſ. milites ſtantes vtrobiq; defigunt.i. deorſum infigunt haſtas telluse.i. in terra, & reclinant ſcuta: quia non dimicaturos ſe putabant. Tum.i. deinde matres effuſę ſtudio.i. videndi, & vulgus inermum.ſ. pueroꝝ, & ſenes inualidi, obſedere turres ac tecta domorũ, & alij aſtant portis ſublimibus.i. ad portas ſublimes.ſ. vrbis.

PIERIVS.

❡ Et pacis dicere leges.) In Oblongo codice vaticano, diſcere legitur. Sed Serui. agnoſcit dicere, quas leges paulopoſt Æneas in fœdere dicturus eſt, dicere Dona. etiam agnoſcit. Sed in eo diuerſus abit à Seruio, quod ait. Iubet ad regem Latinum tota maturitate perferri vt ipſe qui ſummam tenet poteſtatẽ, pacis leges diceret. ┌ Defigunt tellure haſtas.) Oblongus cod. vaticanæ Bibliothecę atq; Mediceę vetuſtus alter. Tellure quidẽ caſu ſeptimo legũt. Sed Romanus, & antiqui pleriq; alij, telluri, acquirendi caſu. Arustanus tamen in exẽplũ, quod defigo illa re ablatiuo caſu dicatur eleganter, locum hinc citat, quippe dictũ à Virgilio, defigunt tellure haſtas. ┌ Turres & tecta domorum.) In antiquis aliquot exemplaribus, ac tecta habetur. In aliquot, & parũ quidẽ hoc, ſed eruditis ingenijs nõ ingratum. ┌ Alij portis ſublimibus aſtant.) In Ro. cod. & aliquot alijs inſtat habetur. Sed longe plures. Adſtant, vel aſtant habent.

At Iuno ex ſummo, qui nunc Albanus habetur,
Tum neq; nomen erat, neq; honos, aut gloria monti,
Proſpiciens tumulo, campum ſpectabat, & ambas
Laurentum Trouumq; acies, vrbemq; Latini.
Extemplo Turni ſic eſt affata ſororem
Diua deam. ſtagnis quæ fluminibusq; ſonoris
Præſidet, hunc illi rex ætheris altus honorem
Iupiter, in erepta pro virginitate ſacrauit.
┌ Nympha decus fluuiorũ, aio gratiſſima noſtro IVNO
Scis vt te cunctis vnam, quæcunq; Latinæ
Magnanimi Iouis ingratum aſcendere cubile,
Prætulerim, cœliq; libens in parte locarim.
Diſce tuum, ne me incuſes, Iuturna dolorem:
Qua viſa eſt fortuna pati: Parcęq; ſinebant
Cedere res Latio, Turnum, & tua mœnia texi:
Nunc iuuenem imparibus video concurrere fatis

SERVIVS.

❡ Diua deã.) Aut Hypallage eſt, pro dea diuã. Nam deos, æternos dicimus: Diuos vero qui ex hominibus fiũt. Aut bene dixit de Iunone diuam, reſpiciẽs etymologiã. Nã in Horatio legimus, Sub diuo moreris victima nihil miferãtis Orci.i. ſub aere, quẽ conſtat eſſe Iunonẽ, Deus autem vel dea, generale eſt oĩbus. Nam quod Græce δέος, Latinẽ timor vocatur. Inde deus dictus eſt q͞d omnis religio ſit timori. ┌ Stagnis quæ, fluminibuſq; ſonoris p̃ſidet.) Iuturna, fons eſt in Italia ſaluberrimus iuxta Numicũ fluuium, cui nomen à iuuando eſt inditum. Cum.n. naturaliter oĩs aqua noxia ſit extraneorũ corporibus, hic omnibus ſaluberrimus fons eſt, de hoc aũt fonte Romã ad oĩa ſacrificia aqua afferri conſueuerat. ┌ Nympha decus fluuiorum.) Sic ſupra, Nymphæ genus amnibus. vñ eſt, Animo gratiſſima noſtro. Homerus, ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ. ┌ Cũctis prætulerim.) Liptotes figura per contrariũ. plus enim dicit, & minus ſignificat, nãq; alias oẽs eſt perſecuta: huic vero libenter indulſit. Et dicit ſe hanc oĩbus prętuliſſe: quaſi ẽt alias in honore habuerit. Tale eſt & illud Salluſtianum, Mare ponticum dulcius q̃ cætera: cum nullum dulce ſit. Sane ſciendum non immerito finxiſſe Virgiliũ, Nymphæ, ideſt parti ſuæ

Parcarumq́; dies, & vis inimica propinquat.
Non pugnã aſpicere hanc oculis, non fœdera poſſum.
Tu pro germano, ſi quid præſentius audes,
Perge, decet forſan miſeros meliora ſequentur.
❡ Vix ea, cũ lachrymas oculis Iuturna profudit, POE.
Terq́;, quaterq́; manu pectus percuſſit honeſtum.
❡ Non lachrymis hoc tempus, ait Saturnia Iuno, IVN.
Accelera, & fratrem, ſiquis modus, eripe morti.
Aut tu bella cie, conceptumq́; excute fœdus:
Author ego audendi. ſic exhortata reliquit
Incertam, & triſti turbatam vulnere mentis.

ti ſuæ indulſiſſe Iunonẽ. ❡ Ingratum cubile.) Quod gratiã caſtæ non præſentat vxori Iupiter. Nam cum Iupiter multas vitiaſſe diceretur, nihil tamẽ à Iunone de Iuturna detractũ eſt, ſed potius auctum eſt. Animaduertendum autem verſum hunc ſine cæſura eſſe. Nam Heptimemeris, quã habere creditur, in Synalœpham cadit: vt, Magnanimi Iouis ingratum aſcendere cubile. Terẽtianus de hoc, Rarum concedã fieri, non poſſe negabo. ❡ Cœli in parte.) In parte diuinitatis, nam locum numinum pro honore poſuit. ❡ Qua viſa eſt fortuna pati.) Quatenus, inquãtum permiſit. & ſic ait, Qua viſa eſt, vt ſupra, Coeant in fœdera dextrę, Qua datur. Sane latenter oſtendit fauorem numinum ſine conceſſione fatorum non poſſe procedere. ❡ Cedere res latio.) Feliciter cuncta procedere. ❡ Video concurrere.) Pro concurſurum eſſe. licet, quaſi dea, bene præſenti vſa ſit tempore, quę etiam futura cernebat. ❡ Nõ pugnã aſpicere hanc oculis.) Quoniam numina quoties morituros viderint eos, quibus fauent, ab his recedũt. Sic Statius Apollinẽ inducit Amphiaraum deſerentẽ, vbi eum vicinum eſſe morti cognouit. ❡ Præſentius audet.) Efficacius, vehemẽtius. nam decet germanã illicita etiam pro fratris ſalute tẽtare. ❡ Forſan miſeros meliora ſequẽtur.) Forte poſſit fatorũ ordo mutari. ❡ Terq́; quaterq́; manu pectus percuſſit honeſtum.) Quia ſolã doloris audiuerat cauſam, nihil quẽadmodum fratri poſſet mederi, nã paulo poſt audiet, Aut tu bella cie, cõceptumq́; excute fœdus. ❡ Non lachrymis hoc tempus, ait, Saturnia.) Non flendi, ſed ſubueniendi tempus eſt. Statius, In matrum cõſolatione accenſos flebitis ignes. ❡ Conceptũq́; excute fœdus.) Placitum animo, prædeſtinatum vt fiat. ❡ Author ego audendi.) Nomina in tor exeuntia, fœminina ex ſe faciunt, quæ in trix terminantur, ſi tamẽ à verbo veniãt, vt ab eo quod eſt lego, & lector, & lectrix facit: doceo, doctor, & doctrix. Si aũt à verbo non venerint cõta ſunt, nam ſimiliter maſculina & fœminina in tor exeunt, vt hic & hæc ſenator, hic & hęc balneator, licet Petronius vſurpauerit, balneatricẽ dicens. Tale eſt Vt hic & hæc author: ſed tunc cum ab authoritate deſcendit, vt hoc loco. Quum autem venit ab eo quod eſt augeo, & auctor & auctrix facit, vt dicas auctor diuitiarum, Vel auctrix patrimonij. ❡ Reliquit incertã.) Quia licet dederit ei conſilium, dicendo tamen forſan, eam reliquit incertam.

DONATVS.

❡ At Iuno ex ſummo.) Iuno è ſummo tumulo montis, qui tũc nec honorẽ habuit, nec nomen, aut aliquam gloriã, nunc vero ex nomine albæ albanus dicitur, aſpectabat partes, & ipſam latini ciuitatem, aſpectabat ad omnia pertinet, vt ſit, aſpectabat campũ, aſpectabat acies vtriuſq; partis, aſpectabat latini vrbẽ. ❡ Extẽplo Turni ſic eſt aſ. ſor.) Diuã, deã varie dicere voluit, certũ hoc eſt diua, ꝙ eſt dea: dicendo ſtagnis & fluminibus ſonoris, & ſtagni naturam breuiter ſcripſit, & fluminum. Stagna quippe non ſonãt, quia ſtant, & flumina ideo ſonant, qa ſemper currũt, & præcipitata ſonitum mittunt: ſonoris ergo nõ ſtagnis & fluminibus accipiendũ eſt, ſed fluminibus ſolis. Quũ igitur diſpoſitiones partium & cuncta, quę gerebantur, de ſummo proſpiceret Iuno, quia ſciebat imparem Turnũ, metuens ne ipſius morte ipſa quoq; cum ſuis conatibus caderet, adhibuit in Turnũ, ꝙ ipſa quoq; eſſet dea, & Turni germana, perindeq; quæ mandata implere deberet, & poſſet. ❡ Hunc illi rex æthe. al. ho.) Quia veriſimile eſſe nõ poterat alterꝫ ex germanis fratribus eſſe mortalem, alteram vero deam eſſe potuiſſe: dicta eſt cauſa, quæ Iuturnam ex mortali fecerat deam: & ipſa turpis: nam acquiſitũ honoris meritũ ſummi dedecoris fuit: in quo & dantẽ & accipientẽ poeta pariter notat, dicens hunc honorem veris dijs conuenientem, illi impudicæ. ſ. & tanto dedecori obnoxię, rex ętheris altus, apud quẽ honeſtas omnis & caſtitas eſſe debuerat, vtpote, qui eſſet cœli rector, & ſiderum pro mercede illicitii ſtupri & flagitioſę libidinis pmio ſacrauit, & dedit. Hæc obtrectatio eo pertinet, vt Turnus ex ſorore tali maculam potius haberet, q̃ aliquã dignitatẽ. ❡ Nympha decus fluuiorꝫ.) Simulata dictio & nõ ex animo ſed ex tẽporis neceſſitate compoſita. qñ. n. fieri põt, vt vxor pellicẽ libenter cõpellat, aut amet? Procedebãt tamen iſta veluti blando ex animo, non vt aliqs inter duas purus monſtraretur effectus, ſed vt excogitata per Iunonis dolũ in Tur

no perficeret. Nympha, inde cœpit beneuolam facere, vnde potuit eſſe ſuſpecta, ne contra voluntatem Iuno habere videretur, ꝙ eam ſtupri merito conſecrauerat Iupiter, addidit decus fluuiorum in eo exprimens, quid ſit nympha: quaſi per quam meliorem gratiam habeant flumina animo gratiſſima noſtro q̃ ſuperlatiuo vſa eſt gradu oſtendit ſe amare & alias, ſed plus iſtam, & hoc tamen ſubtilitate compoſuit, vt cætera. Tunc enim, ꝙ amaretur Iuturna, poterat credere, ſi illa diceret ex ſuis eſſe, vt omnes liceret pellices, in eo tamẽ iſtam potioris eſſe meriti, ꝙ animo eius vehementiſſime placuiſſet ſcis, vt te cunctis vnam quæcunq; latinæ Magnanimi Iouis ingratũ aſcendere cubile Prætulerim, cœliq; libens in parte locarim, iſte ſenſus ordinatur ſic, ſcis, vt te cunctis vnã prętulerim cunctis, quæcunq; latinæ magnanimi Iouis ingratũ aſcendere cubile, cœliq; libens in parte locarim, ꝓbatiõis loco poſuit, ſcis, vt ex eo cõfirmari poſſet, quantũ eã plus amaret q̃ alias, plus faciens vt ſuoꝝ præſtitorum ipſam adhibeat teſtem. ſcis, inquit, quaſi diceret, ceſſat probatio aſſertionis meæ, quãdo, quæ dico, bene tibi ſunt cognita, quẽadmodũ te dilexerim ſemꝑ, & prætulerim cæteris, quas Italia genuit, quasq; tecum noſti illicitos cum Ioue habuiſſe concubitus, in tantum, vt tibi in regionibus cœli libens fecerim partẽ. Ecce vt ſe melius cõmendaret Iuturnæ rerũ affectus attendens ſuũ eſſe mentitur, ꝙ volente Ioue cœli conſortiũ Iuturnas cõmeruit: addidit etiã ſe id libenter feciſſe. multa. n. ab inuitis fiũt aliqua neceſſitate cogẽte. nõ vacat, quod Iuno ſuũ eſſe confingit, quod Iuturna in cœlo eſſe cõmeruit, aut ꝙ pellicem peroſam ſimulat nõ habere. In eo quippe ſubtilis cõminatio demõſtrata eſt. poſſet. n. offenſa tollere, quod diſſimulando cõtempſerat, duas igitur neceſſitates habuit Iuturna, qbus facere cogebantur, quod Iuno cupiebat. vnam, quia pro fratre alteram, quia nec peroſa fuit. & magis putabat diligi ſe ab ea, q̃ poterat adiſſe vehementer. Interea videndũ eſt ne nos aſſertiõis diuerſitas turbet. ſupra. n. dixit, hunc illi rex ætheris altus honorẽ Iupiter pro virginitate ſacrauit, ſequenti vero loco ait ex perſona Iunonis, ſcis vt te cunctis vnã quęcũq; latinę Magnanimi Iouis ingratum aſcẽdere cubile, Prætulerim, cœliq́; libens in parte locarim, poeta ex perſona ſua dixit, quod fuerat verũ, Iouẽ pro ſtupri mercede conſecraſſe Iuturnam, quando aũt ad perſonam Iunonis ventum eſt, inductum eſt mendaciũ propter affectus, quos cupiebat impleri. non. n. illa Iuturnam vere diligebat, aut fratrẽ, ſed agebat cãm ſuam, ne in aduerſo euentu certaminis Turni, ipſa cũ ſuis conatibus caderet: peractis ꝑncipijs ad ipſam negocij inſinuationẽ venit, in qua & quid ageretur, & quid conueniret fieri, apertius monſtrat. ❡ Diſce, inquit, tuum, ne me incuſes Iuturna do.) Quæ agebat negocium ſuum diſſimulata vtilitate propria fingit totum cauſa fieri Turni, & Iuturnę. prędico, inquit, fratrẽ tuum ad ſummum ſupplicium eſſe venturum, ne quum id factũ fuerit, dicas te amore meo iuuari nequiſſe, ecce addidit ẽt hic veluti beneficia ſua hoc modo. ❡ Qua viſa eſt fortuna pati.) Non enim tegitur, niſi quod non põt ſtare viribus ſuis, hic quoq; aſſerit poeta fatalẽ neceſſitatem cuius vis ope ſuperari non poſſet. ❡ Nunc iuuenem imparibus.) Noluit dicere ex aperto Æneã fuiſſe fortiorem dixit imparibus telis, vt heros troius magis armoꝝ genere q̃ viribus proprijs eſſet obtenturus. Addidit diẽ fatis vltimis debitũ, vt quicquid ad Æneæ gloriã ex morte Turni redũdare potuiſſet, auferretur ei, & eſſet magis fatorũ, quod fortioris dextra fuerat proceſſurum. ❡ Non pugna aſ. ha. ocu.) Oculi, inquit, mei dura fugiunt, & ſæua videre non poſſunt. Hoc ideo, ne Iuturna diceret, tu auxiliare per te, quia plurimũ potes, illa ait, nec tale genus fœderis oculi mei videre poſſunt, nec tale certamen, nõ placet mihi concordia partium, quam tui fratris firmabit interitus, funditur ſanguis inſontis, & vnius procurabit morte, quod vehemẽter horremus. Finxit hęc cogitari pro Turno, nec ſibi aliquid profuturũ, ſi fœdera turbarentur, & omne conſiliorũ cõmodum in Iuturnę partẽ plena argumentatione transfundit, vt illa pro fraterna vtilitate faciẽs procuraret vtilia, neſciaq; Iunonis ſtudio prouenturum eſſet qcquid in ea cauſa labor poſſet acquirere. Nos iſta hæc, quæ licet dicta non ſint & tamen apparent, debemus conſiderata inimicę perſona colligere, vt idcirco pugnam ipſam videatur horruiſſe,

ruiſſe, ne victorem cerneret: quē per infinita tempora ac innumeros caſus nō valuit ſuperare, & hoc quoq; videndū eſt, illā ipſam ſic de Æneę Turniq; partibus loqui, vt pręferat Turnū & Æneā cupiat eſſe deiectū: nunc, inquit, iuuenem imparibus video cōcurrere telis, Parcarumq; dies & vis inimica ꝓpinquat. Iuuenis eſt noſter, & poterat vincere, ſi equis armis contēderet, aut nulla ingrueret maior vis, aut vltima illū fata nō premerent: quanta virtus dicentis? vt quod Æneę eſt propriū, ex aperto id in aliā partē obtrectantis ęmulatione duceretur? ¶ Tu pro germano.) Si ꝓ fratris ſalute inuentiones profuturas extendas, nō poteris reprehendi. quapropter perge, hoc eſt incipe prouidere, quod ꝓſit: vt eius mortē penitus repellas aut differas, hoc quoniā potuit dici, quid proderit hęc exhiberi morituro? vltro addidit. ¶ Forſan miſeros me. ſeq.) In deſperatiōe, inquit, vltima magis debet quæri quod proſit, nec deſerēdus eſt auxiliādi labor, fortaſſis. n. mutabitur in melius fortuna, dum ſęuit, & erit felix, qui fuerat miſer, vt in integrum redditus aliquid boni, quod non ſperat, inueniat. Huic loco etiam ſnīa illa conſentit, multos alterna reuiſens Luſit, & in ſolido rurſus fortuna locauit. ¶ Vix ea quū lachrymas.) Pulchra ratio dictionis, vt ante Iuturnā diceret lachrymas effudiſſe, & contudiſſe pectus, & crines diſſipaſſe, ꝙ̄ Iuno compleret. ſic. n. poſt animum dolentis expreſſit, vt medium ſermonem, quo triſtia de fratre cognouerat, lachrymę rumperent. hunc locū, quum ꝓnunciamus, ſic debemus diſtinguere, vt dicamus vix ea, hoc eſt ſtatim, ꝙ ea dicta ſunt, & ſic ſequatur, cætera de lachrymis & verberibus pectoris, hæc quum vidiſſet Iuno, talia ſubiunxit. ¶ Non lachrymis hoc tempus ait.) Quū aliud, inquit, præſens exigat tempus, & id agatur, ne veniatur ad lachrymas. Præpoſterum eſt Iuturna, quod plangis, debentur hęc non periclitanti ſed mortuo, ſubueniatur igitur tuo fratri, dū viuit & fiat mature, quod pro illius ſalute faciendū eſt, ne tractatus noſtros mala pręcipitata pręueniant. Cōmodum ſatis ire obuiā dubiis & eoꝝ curſus obiectu prouiſionis abrumpere, totum poteſt cōſilioꝝ ratio ſi in ſuis temporibus agenda iungantur. Proinde ne te fraterno dolore confuſam prouidendi conſiliū deſerat, quid tibi curandū ſit, paucis aduerte, ſubtrahendus eſt ꝙ̄ primum morti, & hic omnis opera cōſumenda, vt imminens certamen effugiat, aut ſi iſtud nulla vi explicare potuerit, trudatur inimicum fœdus è medio, & confuſæ acies belli furore miſceantur, eueniat forſitan aliquid boni, ſi ab vnius malo in oēs fuerit belli refuſa cōgreſſio, huic ne faciēdi diffidentia concurreret, ſubiecit. ¶ Autor ego aud.) Audebis, inquit, oīa hęc me authore & fauore meo cōplebis. ¶ Sic exhortata reliquit Inc.) Iuno quidem exhortata eſt Iuturnā, & abiit: ſed illa ſic vulneratione mentis habuerat, vt integri cōſilii ſubſtantiam perdidiſſet, incertam dixit relictam eſſe Iuturnam, vt eſſet, quod ſperaret, & quod metueret, non deeſſet, ne de ſecuritate fieret negligens, aut de deſperatione remiſſior.

ASCENSIVS.

¶ At Iuno ex ſummo.) Cōmemorat quō Iuno fatorū non ignara videns diē fatalem Turno adueniſſe alloquitur Iuturnam ſororem Turni, & nympham: admonens vt fœdus quauis ratione diſturbent, quia ſi per fœdus Turnus cum Ænea congrediatur occidendus ſit. Recitatq; Iuturnę reſponſionē. Vnde Dona. Animo

Ordo. gratiſſima noſtro: ſimulata verba pro tempore. nam pellex nunquam placet vxori. Hoc tantum ille. ¶ Ordo autem eſt. At. i. ſed, Iuno proſpiciens, ex ſummo tumulo q habetur. ſ. nūcupatus nūc. i. tēpore noſtro (inquit poeta) Albanus, ſed neq; nomē neq; honos neq; gloria erat tūc mōti ſpectabat campum, & ambas acies ſ. Laurētum & Troum. & vrbem Latini, & affata eſt extēplo. i. illico ſororē Turni. ſ. Iuturnam, ſic. i. in hæc verba affata eſt inquam exiſtens diua. i. dii. ſ. aeris domina, deā. ſ. nympham quæ præſidet ſtagnis & fluminibus ſonoris. i. quæ eſt præſes fontis præſtantiſſimi. Iupiter altus rex ætheris ſacrauit illi hūc honorem. ſ. vt nympha ſit pro virginitate erepta. i. reponens eū pro vitio illato affata eſt inquam ſic, ô nympha decus fluuiorum gratiſſima noſtro animo, tu ſcis vt. i. qualiter ego prętulerim te vnā. i. ſolam cunctis. ſ. pellicibus latinis: quęcunq; latinę aſcendere. i. aſcenderunt ingratum. i. eis minime profuturū cubile Iouis magnanimi, & vt ego locarim. i. locauerim libens te in parte cœli. i. donauerim te cœlo diſce ô Iuturna tuum dolorem. q. d. res tua potius ꝙ̄ mea agitur ne incuſes. i. culpes me ꝙ non tibi ſignificauerim, ego texi. i. protexi Turnum & tua mœnia. i. vrbem tibi gratā: ſupp. eatenus qua. i. quatenus fortuna eſt viſa pati, & id ſm Epicurum, & parcæ. i. deę fatales, hoc eſt fata ipſa & id ſtoicę ſinebāt res cedere. i. feliciter ꝓcedere, latio. i. populo latino, nunc autē video iuuenem. ſ. Turnū concurrere. ſ. cū Ænea ſatis imparibus. i. Æneæ plusꝙ̄ ipſi fauentibus, & dies parcarum. i. periodus vitę à parcis cōſtituta, & vis. i. fatalis neceſſitas inimica. ſ. Turno cui mortem minatur, propinquat. i. inſtat. Ego non poſſum aſpicere oculis hanc pugnam: nec poſſum aſpicere oculis, fœdera. i. hæc, tu ſi audes quid. i. aliquid præſentius. i. dexterius, & fauſtius pro germano. i. fratre tuo perge. i. perſeuera, & perage id, quia decet, forſan meliora ſequentur miſeros. i. bello bis iam victos, Iuno ſup. vix. i. fata eſt ea. i. quę ꝓmiſſa ſunt cum Iuturna profudit. i. porro fudit: lachrymas oculis ſ. ſuis, & percuſſit ter, & quater. i. conſummate & perfecte, pectus honeſtum. i. pulchrū, & Iuno Saturnia. i. Saturni filia ait hoc tempus non. ſ. cōgruit lachrymis, accelera. i. feſtina & eripe fratrem. ſ. Turnum morti. i. à morte, ſi quis modus eripiendi, ſupp. eſt ſupp. reliquus aut tu cie. i. concita bella, & excute. i. reiice abs te fœdus conceptum. ego. ſ. quæ diuum incedo regina Iouiſq; & ſoror & coniux ſupp. ero, aut eſſe volo auctor audendi Iuno exhortata. i. multum hortata Iuturnam: reliquit. ſ. Iutur. incertā. ſ. quid agat & turbatam triſti vulnere mentis.

PIERIVS.

¶ Tum neq; no. e. nec ho. aut gloria mō.) In Oblong. Vaticanæ Bibliothe. Nec honos nec gloria. In Roma. Neq; gloria, in vulgatis. Neq; honos neq; gloria. In antiquo Med. & quibuſdam aliis, Nec honos aut gloria, quę lectio modo recipi cœpta eſt, plurimū vero, tunc, per, c, finalem ſcriptum inuenias. ¶ Proſpiciens tumulo campum ſpectabat.) In codi. aliquot anti. legere eſt, adſpectabat. In aliquot aliis eiuſdē figuræ, aſpectabat, quod præcipue notatum eſt in Donati commentariis hoc pacto. Aſpectabat ad omnia pertinet, vt ſit, aſpectabat campum, aſpectabat acies vtriuſq; partis, aſpectabat & latini vrbē. ¶ Nympha decus fluuiorum animo gratiſſima noſtro.) In Ro. codi. & aliquot aliis manu ſcriptis chariſſima, habetur. pleraq; tamē vetera exemplaria, gratiſſima, legūt. idq; mauult Ser. & ita ex Homero legēdum autumat, & in Donati cōmentariis gratiſſima legitur. ¶ Diſce tuum. ne me incuſes.) In aliquot antiquis exemplaribus, nec me incuſſes, legitur, vt occurrat obiectioni quæ eſſe poterat, cur non præcauiſti quæ Iouis es & ſoror & coniux, Noli ait me incuſare, quæ nihil prætermiſi, quod ꝓ Turni & latinorum tutela fieri potuerit, enumerādo quæ fecerit. Donatus tamen, ne me, agnoſcit, quod in bona veterum codicum parte etiam legas. ¶ Qua viſa eſt fortuna pati.) Aruſianus meſſus in lib. de Virgilianis elocutiōibus hoc loco agnoſcit, quoad, exponitq; quoad, pro donec, Sane Seruio, qua placere videtur, ſi modo codex incorruptus eſt, Aruſiani vero lectio per ſynęreſin erit, figuram in Virgiliano carmine frequētiſſimam. Probus Valerius tamē, quod hic monoſyllabum mauult, nempe κατὰ κρᾶσιν ex. Quo ad cadit vero ſub idem examen Terentianus locus, Munus noſtrum ornato verbis quoad poteris. Nam eo quoq; loco. Quod poteris à Terentio ſcriptum volunt, vt alibi in adelphis. Iſtam quod potes conſolere. Sed in anti. cod. loco hoc. Quam potes ſcriptum inueni. Tamē Hellenius Acron, quod agnoſcit, authore Cariſio, pro inquantum poteris. ¶ Vix ea cum lachrymas oc. iu. pro.) In cod. aliquot anti. tum lachrymas, legitur, quod procedere videtur ad Ti. Donati ſententiam, qui diſtinguēdum ait, vix ea, hoc eſt ſtatim quod ea dicta ſunt, & ſic ſequantur cætera de lachrymis. ¶ Aut tu bella cie.) In anti. aliquot legere eſt, at tu, bella cie. Te enim decet hoc pro ſalute fratris facere, minuſq; obnoxium erit reprehēſiōi. ¶ Author ego audendi.) Inualuit ætate noſtra mos, vt author, per th, ſcribatur, quod nōnullis perſuaſum fuit nomē id παρὰ τὸ αὐθέντου deduci, quorū opinioni veterum grāmaticorum ſententia refragari videtur, Nā apud Valerium Probum ita legas. Auctor à verbo augeo fœminino ſignificato auctrix facit. Si non venit à verbo eo, ſed ſignificat principē, etiam fœminino genere auctor facit. Sicut Virgilius ex perſona Iunonis. Auctor ego audēdi. Princeps, non quę augeam atq; alibi in arte de hoc ipſo loco ita diſputat. Quęritur quare Virgilius de Iunone auctor ego audendi, & non auctrix pronunciauerit, hac de cauſa, quoniam quæcunq; nomina à verbis anomalis venire intelliguntur, hæc autem deficiunt, aut certe anomale pronunciantur, Hinc quom & hoc nomen à verbo anomalo oriri reperiatur. i. ab audeo, facit enim ſpecie perfecta auſus ſum, & ideo hoc nomen fœmi. generis anomalum facere pronunciatur. Vtrunq; vero per. ct. ſcribit, non taciturus, ſi quā in ſcriptione differētiā agnouiſſet. Cariſius quoq; qui ineptiſſimum putat latino nomini gręcum etymū dare, nulla de mediis cōſonantibus mentione facta, victor inquit, inſtitor, & Tutor ac ſimilia pro cōmunibus accipienda, Auctor ſiquidem propterea dicitur, quod augere generauit, Auctricem dicemus, quod pariter augere poſſit, cū vero ad auctoritatem referatur pro cōmuni accipiēdum. Neq; deſunt

ſunt

ſunt qui quũ vtriuſq; nois etymon Latinũ agnoſcant, ita tamen diſtinguant, vt auctor ab augeo per, ct, notetur, ab audeo vero autor abiq; c, quaſi, d, litera in, T, ſibi cognatam tantum tráſeat. Vetera vero oia exemplaria, quæ vidimus auctor vtroq; ſignificato per, ct, notatũ oſtẽdũt. Nihil vero hic moror notas quaſdam antiquarũ inſcriptionũ Valerio Probo adſcriptas, tam eoꝝ qui tráſcripſerunt, q̃ ĩpreſſoꝝ negligentia corruptas, atq; ẽt eorũ qui manũ in alienã meſſem inijcere auſi ſunt, multaq; arbitratu ſuo ĩterpretari, impudẽtia vitiatas. Quũ anteacta ſęcula Auctor, & auctoritas, per, ct, ſcripſiſſe tot veterũ, quę paſſim extant monumẽta declarent, cuiuſmodi aliqua retuliſſe non videatur importunum, ea vero in primis occurrũt q̃ omnibus maxĩe ſunt in prõptu, tabula ænea in baſilica lateranen, in qua verba hæc ita notata leguntur. VTIQ. CVM EX VOLVNTATE AVCTORITATEVE IVSSV MANDATVVE EIVS. & quę ſequunt. Alibi vero in eo monumento, quod ꝓximis diebus abiectum eſt ex ponte Aurelio. EX AVCTORITATE IMP. CÆS. DIVI NERVÆ FILII NERVÆ TRAIANI AVG. GERMANICI. Quũ vero & hæc & hmõi pleraq; peruestigarẽ, vir bene literatus Mariangelus accurſius aqlianus, opportune mihi in hortis Columnẽſiũ ad. DD. Apoſtolos hĩc inſcriptionẽ in vetuſto lapide notatã oſtendit. EX AVCTORITATE TVRCI APRONIANI. V. C. PRÆFECTI VRBIS. RATIO DOCVIT VTILITATE SVADENTE CONSVETVDINE MICANDI SVMMOTA. Et quæ ſequuntur, nunc minime ad cõmemorandum neceſſaria. Vbi vero Iulius. ij. Pont. Max. ꝑtorij, quod, ad diui Blaſij inſtituerat, fundamẽta magnifico apparatu iecit. Ant. Lęlius ciuis meus antiquã indicauit inſcriptionẽ in ipſa Tyberis ripa pulchris characteribus ita notatã. EX AVCTORITATE IMPE. CÆS. VESPASIANI AVG. P. M. TRIB. POT. IIII. IMPE. X. P. P. COS. IIII. V. Cenſor, Caius Calpetanus, Rancius Quirinalis Valerius Ceſtus, cura torr. ripar. aluei. Tyberis terminauer. Et quæ inde notæ punctis interceptæ ſunt. Quo vero maiorẽ Lęlio gratiã debeo non grauatus eſt vir ingenij & eruditiõis elegãtiſſimę, podagra ẽt eũ miſerabiliter affligẽte ad recẽter erutũ lapidẽ viſendũ me deducere. In quo quidem illud me maxime ſollicitũ habuit, quod verba q́ ex dictionẽ terminauer. ſequerbãtur ita detrita, manca, curtaq; erat. vt qd nã ſibi vellent, nihil quicq̃; certo elicere poſſem. Notarũ tñ ductibus obſeruatis, ita ſcriptum exiſtimaui, licet alij aliter excerpſerint.

R. R. PROX. CIPP. PED. XXIIII.

Cuiuſmodi inſcriptionem alteram alibi egomet ab artificum iniuria vindicaui, monumentum quippe in foſſa, quam Iulius, II. circum molem Hadriani ducere inceptauerat, quum ego molẽ ipſam inhabitarem, effoſſum eſt in hæc verba modumq;.

IMP. CÆSAR DIVI. F. AVGVSTVS PONTIFEX MAXIMVS TRIBVNIC. POTEST. XVII. EX. S. C. TERMINAVIT R. R. PROX. CIPP. PED. XIIIS.

Quia vero multos fore puto, qui vel anxie quęſituri ſint, quid in huiuſmodi monumentis ſibi velint primæ notæ illæ punctis diſſitæ. RR. prox. cipp. ped. Non ab re me facturum exiſtimo, ſi hac quoque in parte ſtudioſorum, qua fieri poteſt curioſitatẽ iuuero. Sunt qui Romanæ Ripe proximum cippum pedes, interpretentur. Sed in ijs, quæ ſub nomine Valerij Probi publicatæ ſunt, notarum interpretationibus, expoſitum vidi, Ruderibus recolligendis. T. Phædrus, quum Horatij poeticen interpretaretur eo loco. Seu curſum mutauit iniquũ frugibus amnis doctus iter melius. Vbi ad id adluſit Horatius. Quod Aug. Tyberim, vt apud Suetonium eſt completum olim ruderibus, & ædificiorum prolapſiõibus coarctatum laxauerit, ac repurgauerit. In Cipporum inſcriptionibus, vltra quos cautum eſſet, ne quid inde aggeraret. Is ruderibus Retectis, duo illa. R. R. interpretabatur, & nũc demum ita Valerius emendari cœptus. Sed vt ad nomẽ, de quo quęſtio erat, reuertamur, ex ijs quas recitauimus grãmaticorũ veterũ ac diligentiſſimorũ ſententijs, ac eruditi ſęculi, & tot ætatũ vſu, auctor, latinã locutionẽ Valerio Probo. Flauio Soſipatro Cariſio, & alijs agnitã, per, ct, ſcribẽdum docti vniuſcuiuſq; iudicio adſtipulante cenſuerim.

SERVIVS.

¶ Interea reges.) Longũ Hyperbatõ, nam ordo eſt, Interea reges procedunt caſtris. cætera enim per parentheſim dicta ſunt: nec eſt Ecliplis, cũ ſenſus in oĩbus congruat. ¶ Ingẽti mole.) Pompa, habitu. nam mõ hoc ſignificat. ¶ Solis aui ſpecimẽ.) Vt etiã in ſeptimo diximus, Latinus ſm Heſiodũ in θεογονίᾳ, Vlyſſis & Circes filius fuit, quã multi etiam Maricam dicunt, ſecundũ quẽ nunc dicit, Solis aui ſpecimen. Nam Circe, Solis eſt filia. Sane ſciendũ Virgiliũ in varietate hiſtoriæ, ſua et dicta variare. Sed de Vlyſſe, vt etiam ſupra diximus, temporum nos rõ credere nõ ſinit. ¶ Bigis it Turnus.) Quoties vtimur nominib⁹ tantum pluralis numeri, & vnum volumus ſignificare, ita dicimus, vnas bigas, vnas quadrigas, vnas ſcalas. Salluſtius, Hi poſtquam in vna mœnia conuenere. ¶ Romanæ ſtirpis origo.) Hoc ad laudem Auguſti reſpicit. ¶ Magnæ ſpes altera Romæ.) Male quidam Magna legunt. ¶ Puraq; in veſte ſacerdos.) Impolluta & pura dicitur veſtis, qua feſtis diebus vti cõſueuerant ſacra celebraturi. ¶ Setigeri fœtũ ſuis.) More Romano: vt, Cęſa iungebãt fœdera porca. nam Homerus aliud genus ſacrificij cõmemorauit, dicens.

κήρυκες δ' ἄρα ἄστυ θεῶν φέρον ὅρκια πιστά ἄρνε δύω, καὶ οἶνον ἐΰφρονα καρπὸν ἀρούρης ἀσκῷ ἐν αἰγείῳ. φέρε δὲ κρατῆρα φαεινὸν κῆρυξ Ἰδαῖος ἠδὲ χρύσεια κύπελλα.

Nõ præter rationem eſt quod ait, Fœtum ſuis. Item, Intonſamq; bidẽtem. Id eſt breuem adhuc. Nam in rebus quas volebant finiri celerius: ſenilibus etiam decreſcentibus animalibus ſacrificabãt, in rebus vero q̃s augeri & firmari volebant, de minoribus & adhuc creſcẽtibus ſacrificabãt. ¶ Dat fruges manibus ſalſas.) Far & ſal, q̃bus rebus & cultri aſpergebantur & victimę. Erant aũt ꝓbationes vtrum eſſet animal aptũ ſacrificio. Obliquum etiam cultrum à fronte vſq; ad caudam ante immolationẽ ducere conſueuerant. Nã hoc eſt qđ dicit, Et tempora ferro Sũma notant pecudum. ¶ Eſto nunc ſol teſtis.) Bene primum inuocat deum, quẽ orientẽ intuens vidit. Nam ait, Illi aſſurgentẽ conuerſi ad lumina ſolẽ. Eſto autem multi volunt tertiã eſſe perſonam, id eſt ſit mihi Sol teſtis: quia ſequitur, Et hæc terra: vt elocutionem factam per nominatiuum intelligamus, Sed hoc non procedit, quia ſequentia vocatiuum habẽt, vt, Et tu Saturnia Iuno. Itẽ, Tuq; inclyte Mauors. Vnde per vocatiuum eũ omnia dixiſſe intelligamus: in hoc vero tãtum ad nominatiuum feciſſe tráſitum.

POETA

¶ Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadriiugo vehitur curru: cui tempora circum
Aurati bis ſex radij fulgentia cingunt,
Solis aui ſpecimen: bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato criſpans haſtilia ferro.
Hinc pater Æneas Romanæ ſtirpis origo,
Sydereo flagrans clypeo, & cœleſtibus armis,
Et iuxta Aſcanius, magnæ ſpes altera Romæ,
Procedunt caſtris, puraq; in veſte ſacerdos
Setigeræ fœtum ſuis, intonſamq; bidentem
Attulit, admouitq; pecus flagrantibus aris.
Illi ad ſurgentem conuerſi lumina ſolem,
Dant fruges manibus ſalſas, & tempora ferro
Summa notant pecudum, pateriſq; altaria libant,
Tum pius Æneas ſtricto ſic enſe precatur.

ÆNE.

¶ Eſto nunc ſol teſtis, & hæc mihi terra precanti,
Quam propter tantos potui perferre labores:
Et pater omnipotens, & tu Saturnia Iuno
Iam melior, iam diua precor, tuq; inclyte Mauors,
Cuncta tuo, qui bella pater ſub numine torques:
Fonteſq; fluuioſq; voco, quæq; ætheris alti
Religio, & quæ cœruleo ſunt numina ponto:
Ceſſerit Auſonio ſi fors victoria Turno,
Conuenit Euandri victos diſcedere ad vrbem,
Cedet Iulus agris, nec poſt arma vlla rebelles
Æneadæ referent, ferro've hæc regna laceſſent.
Sin noſtrum annuerit nobis victoria Martem:
Vt potius reor, & potius dij numine firment:
Non ego, nec Teucris Italos parere iubebo,
Nec mihi regna peto, paribus ſe legibus ambæ
Inuictæ gentes, æterna in fœdera mittant.
Sacra, deoſq; dabo, ſocer arma Latinus habeto,

Imperium ſolenne ſocer, mihi moenia Teucri
Conſtituent, vrbiq́ dabit Lauinia nomen.

tum. Et hęc mihi terra precã/ti.) Licet etiam hic poſſet eſſe vocatiuus. nam δεικτικῶς eſt dictum, Hæc terra eſto mihi teſtis: ac ſi diceret, ò Italica terra teſtis eſto. Et huic eſt Homeri ſimile iuramentum.

Ζεῦ πάτερ Ἴδηθεν μεδέων κύδιστε, μέγιστε,
ἠέλιός θ᾽ ὃς πάντ᾽ ἐφορᾷς, καὶ πάντ᾽ ἐπακούεις,
καὶ ποταμοὶ καὶ γαῖα, καὶ οἳ ὑπένερθε καμόντας
ἀνθρώπους τίνυσθον, ὅτις κ᾽ ἐπίορκον ὀμόσσῃ,
ὑμεῖς μάρτυροι ἐστὲ, φυλάσσετε δ᾽ ὅρκια πιστά.

Quam propter.) Propter habet accentũ, quia eſt poſtpoſita præpoſitio, vt Gręci περὶ βασιλέως, cõtra dicãt βασιλέως πέρι. Iam melior, iam diua precor.) Ac ſi diceret, Non Saturnia, ideſt iam minime nocens, ſed Troianis propitia. Torques.) Suſtines, regis. Quęq́ ęthernis alti Relligio.) Poſt ſpecialia intulit generalitatẽ. Ceſſerit Auſonio ſi fors.) Si forte: & bñ dubitat de hoc. Contra cum ad ſuum peruenerit nomen, dicet, Vt potius reor, & potius dij numine firment. Sane ratione non caret ꝙ primo de victoria Turni loquitur, poſt deſcẽdit ad ſuam. ſcit. n. in augurijs prima poſterioribus cedere. Rebelles.) Homo rebellis dicitur: res ipſa, rebellio, nõ rebellatio: ſic Suetonius. Annuerit nobis victoria Martem.) Hypallage: pro Si noſter Mars annuerit victoriam. nam Martem victoria comitatur. Inuictæ.) Quaſi inuictæ. Et bene ſibi conciliat populum, nam ſine dubio vna cum rege vincetur. Sacra deosq́ dabo.) Magna fuit apud maiores ſacrorũ cura, ſicut diximus ſupra, vnde nunc Æneas id agit, ne pereant. Et re vera conſtat ſacrificia nunc Latinis tradita coluiſſe Romanos. Latinis habeto.) Aut antiquus vocatiuus eſt. Aut Habeto tertia perſona eſt. Sane ſciendum quia crebra ſoceri cõmemoratiõe ſibi fauorem Latini conciliat. Item dicendo, Mihi moenia Teucri Conſtituent: popularem gratiam captat, quia ſupra dixerat Drances, Saxaq́ ſubuectare humeris Troiana iuuabit.

DONATVS.

Interea reges.) Hic diſtinguendum eſt, ne fiat per numeros vitium: de omnibus. n. dictũ eſt, qui procedebant ad confirmationẽ foederis: ſperandum vero: vbi ſinguli deſcribuntur. Ingenti mole latinus Quadriiugo vehitur curru.) Nõ quod quattuor iuga haberet, dixit, quadriiugo: ſed ꝙ quattuor iunctis animalibus diceretur. Cui tempora circũ Aurati, &c.) Primo loco latinus ꝓceſſit quadriiugo curru, tempora fulgentia cingebat corona, quum duodecim radijs auratis tanto micans fulgore, vt non ipſe ſed ſol videretur exiſſe. Bigis it tur. in al. Bina manu.) Qui ad certamen exibat, expeditior proceſſit duos habens equos & duo haſtilia. Hinc pater Æneas.) Ex alia, inquit, parte Æneas tanta dignitate habitus & inceſſus, quam habere debuit Romani generis pater, & romani imperij conditor, flagrabat ſydereo clypeo & armis coeleſtibus, quaſi manibus coelũ portaret, & ſydera. Et iuxta Aſcanius.) Quantę iſtorũ felicitatis fuit? ibat conditurus romanũ imperium, & romanorum genus, ibat Aſcanius quoq́ qui condita patris fuiſſet aucturus. Procedunt caſtris.) Hęc eſt cauſa, ꝓpter quam diximus ſuſpendendũ & ſeparandũ: interea reges. hic enim ꝙ ſingulorũ regum deſcriptio ſeparauit, redditur ſibi & fecit. Interea reges.) Explanatur, qui reges. Latinus, inqt, Turnus, Æneas Aſcanius, non dum quidem rex Aſcanius, ſed deſtinatus ad regnũ & patri interim in ipſo proceſſu coniunctus. Puraq́ in veſte ſa.) Pura, colore albo nec purpuræ variata picturis, qui ſacrorũ ritus ſcrupuloſius intuentur, puram veſtem malunt contagionę omni & criminum macula liberam & immunem. Setigeri foetũ ſuis.) Foetum porci dixit non foetum porcæ patrẽ magis volens nominare q̃ matrem. Illi ad ſurgentem.) Deſcripſit omnia, quę ad ſacrorum ritum pertinebant, docuit, quæ gerantur in huiuſmodi ſacris, hoc eſt quum foedera ſanciuntur. Tunc pius Æneas.) Pium hoc loco non miſericordem, vt alibi & iuxta parentes religioſum, ſed quia ſacris intererat, deorum cultorem debemus accipere. Eſto nunc ſol teſtis.) Eſto precanti ſol teſtis: eſto precanti teſtis terra: vt eſto, bis accipiatur, teſtis bis, precanti bis, mihi bis, duos teſtes adhibuit præſentes, terram, in qua ſtabat, & orientem ſolem. Quam propter tantos po.) In animo habuit præcepta Heleni, quibus dixit, Iunonis magnæ primum prece numen adora, Iunoni cane vota libens, dominamq́ potentem Supplicibus ſupera votis. Ait ergo iam melior, non eſt melior niſi qui primo fuerit bonus, quod dicitur, ſemper malam Iunonem ſenſit, nec aliquando habuit bonam, quomodo dixit iam melior? ſatiatum voluit eſſe, quod petebat, nec voluit dicere, exhibe te nobis ex mala bonam, ſed qualis potes eſſe, quum iam bona meliorem te oſtendere volueris & probare. Iam diua precor, talem te exhibeas peto, qualẽ eſſe conuenit deam, vt ſit miſericors & nulli contraria. Iam, quod dixit, huc videtur habere intellectum, debes iam nõ eſſe aduerſa, quia tenemus Italiã. Tuq́ inclite mauors.) Nec illum prætermiſit, quem propter præſentẽ neceſſitatem debuit habere propitium, & qui omne bellorum genus haberet in poteſtate. Fontesq́ fluuiosq́ voco.) Vſus eſt ꝗppe his cum relicto mari deflexiſſet ad tyberim, vſus etiam quum ad Euandrum pergeret. Quæq́ ætheris alti Relligio.) Recte interpoſuit generalitatẽ, amplexus eſt quippe in ea omnes religiones, nequam neſcius præteriret. Coeli igitur deos terræ ac maris vna deprecatione connexuit: nec omiſit aliquem, qui omniũ fuit antiſtes & cultor, incipit iam dicere cõditiones foederis, quas nulli fas eſſet violare vel ſoluere. Ceſſerit auſonio.) Poſuit primo non patrem Turni, ſed quod ſuos ſeruare cõgrueret. qui enim paria exacturus fuit de parte diuerſa, ſuam prior debuit ſuorumq́ vincire perſonã. In eo tamen & ſuis prouidet, & filio ſuo, ne poſt aduerſum forſitan certaminis exitum, aliquid ipſi quoq́ paterentur aduerſi. ſi, inquit, Turnum ſecuta proſperitas fuerit, redeãt Arcades ad ſua, cedat filius meus iſtius finibus terræ, neq́ vnquam Troiani vllo Italos prouocent bello. Si noſtrum annuerit, &c.) Dedit obſeruandam legem parti aduerſæ, & ſe alia ſuosq́ cõſtrinxit. Si vero, ait, me victorem certaminis exitus fecerit, quod magis volo & cupio prouenire, atque numina poſco, nolim ſeruiant Troianis Itali, nec Italis troiani ſint pares ſed ſint vnanimes, ſint vna ac perpetua ſocietate concordes, nec mihi regnum vendicabo, quod eſt ſoceri, hoc ſolum Italis imponam, quo lætentur & creſcant. dabo deos, dabo ſacra. Quid tam honeſtum? quid tam commodum, quàm deos noſcere & diſcere venerationem? Adhuc de commodo ſuo & de fructu victoriæ nihil dixit, totum regi, totum ciuibus ſeruans. Hoc vt credibile fieret, venit ad partes ſuas. Solam. inquit, palmam & gloriam quæro, cæterum manentibus cunctis in ſuo ſtatu mei mihi ciuitatem condent, non trudam quenquam ſedibus ſuis, nec alieni iuris ſedes inuadam, ciuitati ipſi nomen Lauinia dabit: nullus me victorem ſentiet, quum omnis mihi ſit cauſa cum Turno: quam libẽter auditus eſt quum non tantum meos non ſe aſperum futurum polliceretur, quibus authoribus conflatum eſt bellum: verumetiam quos hoſtes habuit retenturum, ſed aſſereret cum Troianis æquales futuros eſſe, & in eo monſtrauit ſe beneuolum ſacra illis promittẽdo, munus ſcilicet optandum cunctis, & venerabiliter excipiendum. Deferendo autem ſocero & latinis quantum ſibi fauorem omniũ iunxit? In eo vero plenam monſtrauit reuerentiam, quum illum & patris nomine appellauit & ſoceri. Habeto inquit, pater arma, habeto ſocer imperium. hoc eſt enim imperare habere mouendorum armorum poteſtatem, quum neceſſitas fuerit: & pacem tenere, quam procurauerit labor & fortunæ ſuffragium. Sic poſuit ſocer latinus habeto arma, vt gentis ſit magis locutiõis quàm declinationis interitus. Mihi vero citra laborem ciuium, citra cuiuſquam impenſas mei mihi conſtituent vrbem, & hæc Lauiniæ decorabitur nomine.

ASCENSIVS.

Interea reges, &c.) Docet quomodo reges icturi foedus conuenerant, & prĩo quibus verbis Æneas vſus eſt. Vnde quia nihil extat Donati. Ordo eſt, Reges. ſ. Latinus & Æneas procedunt interea caſtris, nam ſupp. Latinus vehitur, ingenti mole, curru quadriiugo. i. quaternis equis tracto, cui. ſ. latino bis ſex, ideſt. xij. radij aurati. i. fulgentes vt aurum circuncingunt tempora fulgentia. i. reſplendentia appoſitorie, ſpecimen. i. decus & ornamentum, ſolis; aut ſecundum Heſiodum qui dixit. Vlyſſis & Circes; quę eſt filia ſolis filium, vt ideſt poſtquam Turnus criſpans manu bina haſtilia lato ferro. i. habẽtia latum ferrum in bigis. i. biiugis equis albis. ſ. inuectus. Pater Æneas origo ſtirpis Romanæ. Nã ab eo domus Iulia orta eſt; flagrans, ideſt ardens, & reſplendens clypeo ſydereo, aut ſyderibus ornato, vt more ſyderum ſplendente, aut diuino artificio fabricato, aut coelitus hoc eſt per aerem demiſſo, vnde addit, & armis coeleſtibus, ideſt coelo demiſſis aut coeleſtiũ opera factis ſupp. vehitur hinc. i. ex hac parte, & Aſcanius ſpes altera magnæ Romæ vehitur ſupple iuxta. ſ. patrem. Hæc verba magnæ ſpes altera Romæ dicitur Cicero protuliſſe in laudem Virgilij, cum eius venam auream accæpiſſe quæ nunc conuertit in laudem Iuli propter domũ Iuliam vt dixi. Ratio tamẽ temporis videtur refragari cum Cicero prius ceſus fuerit. Hæc autem omnia per parentheſim inſerta videntur. Nam Ordo eſt. Reges. ſ. Latinus Ordo.

& Turnus

& Turnus ex vna parte, & Æneas, & Aſcanius ex altera. ꝓcedunt interea caſtris, & ſacerdos.ſ. fecialis, attulit in veſte pura.i. īpolluta & ſacrificiis apta fœtum ſuis ſetigeri.i. porcum ꝓcreatum a ſue ſetigero.i. ſetas gerenti, & bidentem intonſam.i. ouē biennem adhuc creſcentem vt fœdus diu duret, & admouit pecus.ſ. quod feriret, aris flagrantibus.i. incēſis. illi.ſ. q fœdus percuſſuri ſunt reges conuerſi ad lumina ſolis ſurgentis.i. ad orientem dant manibus fruges ſalſas.i. molam cũ ſale, & notāt ſummā.i. ſuprema tēpora.i. vertices pecudum, ferro.i. forcipe & libant.i. ibuunt ad futurũ ſacrificiũ altaria.ſ. in honorem deoꝝ cōmunem extructa, pateris.i. vino e pateris ſupfuſo. Tũ.i. deinde, Æneas pius.i. religioſus deoꝝ cultor precaẽ ſic vt.ſ. ſequitur enſe ſtricto.i. habens enſem ſtrictũ.ideſt euaginatũ ĩ manu. O ſol eſto mihi precāti teſtis, & o terra.ſ. Italica propter quam ego potui perferre tantos labores eſto mihi p̄canti teſtis, & tu o pater oīpotens ſcilicet Iupiter & tu Saturnia.i. Saturni filia, coniux.ſ. Iouis o diua.ſ. Iuno iam melior.i. clemētior ſolito precor.i. qđ precor, aut vti precor, & tu o Mauors ideſt Mars inclyte.i. clare, & glorioſe qui tenes & qui torques.i. ſuſtines, & quo vis impellis cuncta bella numine.i. nutu & diuina voluntate ſeu poteſtate, ego voco.i. inuoco ſup. vos: vnde aptior eſſet conſtructio ſi legeretur & Saturnia teq; inclyte Mauors &c. & voco.ſ. in teſtimonium, & fontes & fluuios.i. deos fontium & fluuiorum, & queq;.i. quecũq; religio.i. cultus deoꝝ eſt ętheris alti.i. quicunq; dii in ęthere religioſe coluntur, & numina quæ ſunt ponto cœruleo.i. mari cœrulei coloris.i. obteſtor omnia numina cœli, maris, terrę, & inferiorum, ſi fors.i. forte victoria ceſſerit Turno Auſonio conuenit: ideſt conueniēs eſt mihi & placet nos victos diſcedere ad vrbem Euādri, & Iulus.ſ. filius cui regnũ Italiæ ſciebat deberi, cedet agris, nec Æneadę rebelles.i. rebellantes referent poſt vlla arma, ideſt nunquam deinceps rebellabunt, ve pro vel non laceſſent ferro, ideſt armis hęc regna.ſ. pro quibus certamus quę ſunt latini. Sin, ideſt ſed ſi victoria annuerit nobis noſtrum martem.i. felicem exitum belli noſtræ virtuti, & fatis debitum, aut per hypallagen ſi noſter mars annuerit nobis victoriam, vt ego reoẽ potius.ſ. futuꝝ, & vt ſup. dii firmēt, ideſt confirment potius numine.i. nutu, & diuina voluntate ſua, ego nō iubebo nec Italos parere.i. obedire Teucris vt dedititios, nec peto mihi regna.i. dominiũ hoc eſt ſolus dominari, ſed ambę gentes inuictę.i. quaſi inuictæ ſint mittant ſe in fœdera æterna.i. indiſſolubilia: legibus paribus.i. equis neutri pluſquam alteri indigentibus, ego dabo ſacra & deos, ideſt fungar iure pōtificio Latinus ſocer habeto.i. vt habeat concedo arma.i. ius armorum qđ ciuile vocamus: & ſocer habeto imperium ſolēne.i. ſolidũ & toto anno duraturum. Teucri conſtituent mihi mœnia, & Lauinia dabit vrbi nomen.

PIERIVS.

¶ Bigis it Turnus in albis.) Vulgata quędā exemplaria Biiugis legunt. Sed bigis, oīno legendũ ex anti. codi. & Seruii interp̄tatiōe Eandē lectionē Dona. agnoſcit, curq; bigis veheref Turnus rōnē. adiicit. Qui ad certamen exibat, expeditior ꝓceſſit, duos habens equos & duo haſtilia. Quod vero exēplaria quædā vetera. In altis legunt minime placet. Quia longe plura ſunt q̄, Albis, legunt, id qđ dictum eſt ad factionis colore ſubindicandum. ¶ Setigeræ fœtũ ſuis.) Vulgata quidē exēplaria pleraq;, Setigeræ fœmi. genere. legũt. In antiquis quotquot legi, Setigeri, virili genere ſcriptũ eſt. Sunt vero ex eruditis qui ſetigerę magis ꝓbent. Sed. n. Ti. Dona. apte Maſculinũ agnoſcit genus, ait. n. fœtum porci dixit, non fœtum porcæ, patrem volens magis noiare q̄ matrem. ¶ Illi ad ſurgentis conuerſi lumina ſolis.) Exemplaria pleraq; vulgata, ſurgentis ſolis, oīno legunt, caſu poſſeſſiuo. antiqua vero oīa quęcũque hēre potui, ita hñt, Illi ad ſurgentē conuerſi lumina ſolē. In quo ſtructura cōcinnior: & elocutio figuratior. ¶ Et hęc mihi terra p̄canti.) In Ro. cod. in Mediceo & pleriſq; aliis manu ſcriptis, vocanti, ſcriptũ. Nēpe qđ ſatis erat ꝓximiore verſu dixiſſe, p̄caẽ, Sed. n. Donatus oīno, p̄canti, legit, vt vulgata hñt exēplaria. ¶ Et tu Saturnia cōiux.) Romanus qdem codex, & quidā alter vaticanæ bibliothecæ manu ſcriptus, coniux, cũ antiquioꝝ īpreſſionũ exēplaribus legunt. In Oblongo, Pōponii læti delitiis, in Mediceo & pleriſq; aliis Saturnia Iuno, legiẽ. quod plauſibiliter magis acceptum eſt ab eruditis, q̄uis, poſito Ioue, cōiux nō indecore additũ videreẽ. Sed Donatus quoq;, Iuno, lectionē agnoſcit. ¶ Cedet Iulus agris.) Vetera q̄dam exēplaria, cedat, hñt. Quædā ēt, cedet, ob ſyncroniam.ſ. quod ſeq̄tur. Referent, & laceſſent. In Dona. tñ Paraphraſi omnia hæc dicta videnẽ ꝑ imperādi modũ. In Mediceæ bibliothecæ antiquo codice, vltima ſyllaba tota abraſa eſt & ſupne. d. &. adſcriptũ. Vnde, cedet, priorem lectionē fuiſſe cōiicias. ¶ Sin noſtrũ adnuerit nobis victoria martē.) Antiqua exēplaria pleraq;, Si nr̄m, legunt, Sed. n. orationis ordo: vt, ſin, legaẽ. Expoſcit, eaq; lectio In Mediceo & ꝓbatioribus aliquot codicibus. ¶ Et potius dii numine firment.) In vetuſtiſſimo quodam exemplari legere eſt, & proprius dii numina firment. In Romano quoq;, numina ſcriptũ eſt. Sed, numine vulgata lectio magis recepta. ¶ Æterna in fœdera mittant) In Oblongo codi. mittent, eſt affirmatiuo modo, de futuro, boni ominis cauſa, & pariter ſequitur. Sacra deoſq; dabo.

¶ Sic prior Æneas. ſequitur ſic deinde Latinus, POE.
Suſpiciens cœlum: tenditq; ad ſydera dextram.
¶ Hęc eadem Ænea, terrā, mare, ſydera iuro, LATI.
Latonæq; genus duplex, Ianumq; bifrontem,
Viuq; deum infernam, & diri ſacraria Ditis:
Audiat hæc genitor, qui fœdera fulmine ſancit.
Tango aras, medioſq; ignes, & numina teſtor,
Nulla dies pacem hanc Italis, nec fœdera rumpet,
Quo res cunq; cadet, nec me vis vlla volentem
Auertet, non ſi tellurem effundat in vndas
Diluuio miſcens, cœlum've in Tartara ſoluat.
Vt ſceptrum hoc (dextra ſceptrum nā forte gerebat)
Nunquam fronde leui fundet virgulta, nec vmbras,
Quum ſemel in ſyluis imo de ſtirpe reciſum
Matre caret, poſuitq; comas, & brachia ferro,
Olim arbos, nunc artificis manus ære decoro
Incluſit, patribuſq; dedit geſtare Latinis.
¶ Talibus inter ſe firmabant fœdera, dictis POE.
Conſpectu in medio procerum: tum rite ſacratas
In flāmam iugulant pecudes, & viſcera viuis
Eripiunt, cumulantq; oneratis lancibus aras.

SERVIVS.

¶ Terrā, mare, ſydera iuro.) Ornatior elocutio, & crebra apud maiores, q̄ ſi velis addere p̄poſitionē vt dicas. Iuro p maria, p terras. ¶ Eadē aũt bñ dixit. nā p mari, ille fōtes poſuit, p ſyderibus Solē. ¶ Latonæq; genus duplex.) Ac ſi diceret, vtrũq; ſexũ Latonię ſobolis. Et bñ in fœderibus duplicia inuocat numina, qa in vnũ duo coituri ſunt populi. ¶ Ianũq; bifrontē.) Rite inuocat: qa ipſe faciēdis præeſt fœderibus. Nāq; poſtq̄ Romulus &, Titus Tatius in fœdera cōuenerunt, Iano ſimulacrũ duplicis frōtis effectũ eſt, q̄ſi ad imaginē duorũ populoꝝ. Legimus tñ Ianum ēt quadrifrontem fuiſſe. Vnde Martialis ait, Et lingua pariter locutus omni. Nā oīs de duobus nō dicimus. ¶ Vim.) Duritiē, inexorabilitatē. ¶ Sacraria ditis.) Sacrarium ꝓprie locus ē in tēplo in quo ſacra reponuntur: ſicut donarium, eſt vbi ponunẽ oblata: ſicut lectiſternia dicuntur, vbi hoies in templo conſueuerunt ſedere. ¶ Qui fœdera fulmine ſancit.) Confirmat, ſancta eſſe facit: qa cum fiunt fœdera, ſi corruſcatio fuerit, confirmātur. vel certe quia apud maiores aræ non incendebantur, ſed ignem diuinum precibus eliciebant qui incendebant altaria. Sancire autem ꝓprie eſt ſanctum aliqd, id eſt conſecratum facere, fuſo ſanguine hoſtiæ: & dictum ſanctũ, quaſi ſanguine conſecratum. ¶ Si tellurem effundit in vndas.) Hypallage, pro, Si vndas effundat ĩ terras. Diluuio miſcēs.) Aquæ ſuperfuſione vniuerſa perturbans. ¶ Vt ſceptrum hoc.) Homeri locus verbum ad verbum.

ναὶ μὰ τόδε σκῆπτρον, τὸ
μὲν οὔ ποτε φύλλα καὶ ὄ-
ζους,
φύσει ἐπεὶ δὴ πρῶτα τομὴν
ἐν ὄρεσσι λέλοιπεν,
οὐδ' ἀναθηλήσει, περὶ γάρ
ῥά ἑ χαλκὸς ἔλεψε
φύλλα τε καὶ φλοιόν, νῦν
αὖτέ μιν υἷες Ἀχαιῶν
ἐν παλάμῃς φορέουσι δι-
κάσπολοι, οἵ τε θέμιστας
πρὸς Διὸς εἰρύαται· ὁ δέ τοι
μέγας ἔσσεται ὅρκος,

¶ Dextra ſceptrũ nā forte gerebat.) Per parēthеſim dictum eſt. Vt aũt ſceptrum adhibeatur ad fœdera, hæc ratio eſt, q maiores ſemper ſimulacrum Iouis adhibebant: quod cum tædioſum eſſet, præcipue quando fiebant fœdera cum longe poſitis gentibus, inuentũ eſt vt ſceptrum tenentes, quaſi imaginem ſimulacri

redderēt

redderent Iouis. Sceptrum.n.ipſius Iouis eſt proprium. Vnde nunc tenet Latinus ſceptrum, non quaſi rex:ſed quaſi Paterpatratus. ¶ Imo de ſtirpe.) Ideo genere maſculino vſus eſt, qa de arboribus loquitur. Nam de hominibus genere fœminino dicimus: vt, Heu ſtirpem inuiſam. dixit tamen, ſed vſurpatiue. Horatius de arboribus: vt, Stirpeſq; raptas, & pecus & domus matre caret.) Vel terra: vt, Antiquam exquirite matrem: vel arbore: vt, Parua ſub ingēti matris ſe ſubijcit vmbra. ¶ Ære decoro.) Ideſt orichalco. ¶ Dedit geſtare latinis.) Vt, Dat ferre. ¶ Talibus inter ſe firmabant fœdera dictis.) Latinus & Æneas. Turnum autem non inducit iurantē, quia dux eſt, qui rege pñte rege non habet ptātem. Et imitatus eſt Homerum qui poſt iuſiurandum Menelai, Alexādrum quaſi feruidum & adoleſcentem inducit excluſum, & Priamū adhibitum ad fœderis confirmationem. ¶ Rite ſacratas.) Rite expurgatas ſolēnitate, quā diximus ſupra.

DONATVS.

¶ Sic pater æneas ſequi.) Idcirco ſuperna aſpiciens, cœlum, quia templum in campo non fuerat. ¶ Hæc eadem ænea ter.) Vt oſtenderet latinus ſe fidem plenam interpoſitis pactionibus ſeruaturū: & ego, inquit, ænea per deos ipſos iuro, per quos ipſe iuraſti: & elementorū omnium numina pariter inuoco. ¶ Tango aras, med. q; ig.) Nihil enim aliud habuit in pręſenti niſi aras & ignes, quæ cōtingi manu potuerunt. numina autem inuocabat, vt teſtimonio eſſent firmantibus fœdera. ¶ Nulla dies pa. hanc ita.) Dicēdo, quo res cūq; cadent, oſtendit ſe medium inter duos, eiq; ſe ſeruaturum fidem, qui poſſet alterum ſuperare. ¶ Nec me vis vlla vo. Auertet.) Non me auertet ab iſtius fœderis fide, nec vis vlla nec voluntas mea, hoc eſt non mutabo in cōtrarium ſententiā meā, nec ſi vis irruat maior, quæ me hoc ipſum velle compellat. ¶ Nō ſi tellurem.) Non, inquit, rumpant iſtam pacem, & exponit quid ſit maior, nec ſi miſceatur terra cum pelago, aut cœlum ad inferos decidat: ¶ Vt ſceptrum hoc.) Magnum impoſſibile etiam hic poſuit, vt enim ferebat ſceptrum, ait, quomodo hoc ſceptrū, qd' mihi regēdorum latinorum cauſa datum eſt, ex quo à matre abſciſſum, & nec virgulta iam poteſt nec frondes emittere, ſic ego non mutabor nec mouebor à præſenti fœdere: imo de ſtirpe reciſum, ſi iungamus, faciemus, ſtirpem genere maſculino contra ipſius virgilij ſniam, qui omnibus locis ſtirpem fœminino protulit genere, Vt ſtirpis achilleæ faſtus: & heu ſtirpem inuiſam. & hic quoq; non multo ſupra hinc pater æneas romanæ ſtirpis origo. Hunc ſcrupulum, qui declinare voluerit, ſic pronuntiare debet, & ſic intelligere, vt quod dictum eſt, imo, ſeparet̄: vt ab imo abſciſſum, hoc eſt ab inferiore arboris parte, & a ſtirpe. ¶ Talibus inter ſe.) Quum vero ſuper dicta cōmunis ac firma voluntas conceſſiſſet, fiebat conſequenter, quod ptinebat ad ſacrificiorum ritum. In flammam fundebatur ſanguis animalium, & anteq̄ morerent̄, extrahebant̄ eorū viſcera, & aris imponebant̄.

ASCENSIVS.

¶ Sic prior Æneas.) Recitat verba Latini ad fœdus faciēdū quo fere celebrato cœperūt Rutuli timere partibus Turni vt ſequētia docebūt, hoc aūt loco cū nihil extat Dona. ¶ Ordo eſt Æneas prior ſup. locutus eſt ſic. i. quēadmodū pręmiſſum eſt, Latinus ſeqtur deinde ſic ſuſpiciēs. i. ſurſum aſpiciēs cœlū, & tendit dextrā ad ſydera. O Ænea iuro hęc eadē. i. quæ iuraſti terrā mare ſydera, & Latonę genus duplex. ſ. Apollinē & Dianā, hoc eſt ſolē & lunam, & Ianū bifrontē. i. bicipitem & vim deū. i. deorū: infernā. i. quę eſt apud inferos, & ſacraria. i. repoſitoria ſacrorū, aut loca execrabilia ditis. i. Plutonis. diri. i. imanis & imitis genitor. ſ. Iupiter hominū & deorū pater qui ſancit. i. ſancte conſtituit & ſtabilit fœdera fulmine. i. punitione fulminis ſi violent̄ audiat hæc. ſ. quæ dicturus ſum ego tāgo aras & ignes medios. i. cōſocios & teſtor numina. ſ. deorū, nulla dies. i. nullū tēpus rumpet Italis hāc pacē nec rūpet hæc fœdera quocūq;. i. in quēcūq; ſtatū res cadēt. i. accident, nec vlla vis. i. violētia auertet me volentē. ſ. hæc fœdera firma & rata eſſe non. ſ. auertet vlla vis ſi. i. tametſi effundat tellurem. i. terrā in vndas miſcēs. i. cōfundens ea elemēta diluuio. i. inundantia aqrū oīa diluuentium ſicut olim, ve p vel, ſi. i. tametſi ſoluat. i. diſſoluat aut reſoluat cœlū in tartara, quæ duo maxime diſtant. Vt. i. quēadmodū hoc ſceptrum (nā gerebat forte ſceptrum dextra) nūquam geret virgulta. i. nō amplius pullulabit aut germinabit frōde leui. i. molli & tenera, nec fundet vnq̄ vmbras cū reciſum ſemel in ſyluis de imo ſtirpe caret mr̄e. ſ. ſua hoc eſt arbore aut terra, & poſuit. i. depoſuit comas. i. frondes, & brachia. i. ramalia ferro, ideſt cultro, quod ſup. fuit olim arbos. i. arbor virēs, & manus artificis: incluſit nūc ſup. ipſum ęre decoro. i. orichalco ipſum decorante & dedit patribus latinis geſtare. i. fecit ipſis geſtabile. hoc eſt non prius diſſoluetur hoc fœdus q̄ hoc ſceptrum reuiuiſcet & frondebit. Reges ſup. Æneas, & Latinus firmabant̄ inter ſe fœdera talibus dictis: in medio conſpectu procerum. tum. i. deinde iugulant. i. mactant in flammam pecudes ſacratas. i. expurgatas rite i. ſcḋm ritum, & cerimonias ſacrificantiū, & excipiunt viſcera. i. inteſtina aut exta hoc loco viuis. i. adhuc viuentibus, & cumulāt. i. cumulatim opplent aras lancibus oneratis. i. plenis & pōderoſis.

PIERIVS.

¶ Vimq; deum īfernā diri ſacraria ditis.) In antiqs porro oībus exēp. ſcriptum obſeruaui, duri, & apud Ser. tale aliqd obſeruādū exponit duriciē inexorabilē, pro Vimq; deū infernā. Ditē vero flecti indocilē ait Claudianus, quod congruit duro. ¶ Tango aras mediosq; ignes.) In Ro. co. in Medi. & aliquot alijs antiqs legere ē, tāgo aras medios ignis, abſq; particula copulatiua. Hoc loco Dona. ait. Medios dicit, quia nihil aliud habuit in pñti, niſi Aras & Ignes, quæ cōtingi manu potuerint. Numina aūt inuocabat vt teſtimonio eſſent firmātibus fœdera. hęc ille. Qui vero nolūt Virgiliū paſſim fari, ideo medios dictum aiunt, q ignis inter humanā diuināq; naturā medius ſit: quia materię applicatus ad ſublimiora ſpōte fert̄, ſedēq; ſibi ſupiori loco debitā affectat. nullūq; ita ſit cōmodius internunciū, quod res noſtras ad deorū aures & oculos pferre poſſit. ¶ Cœlum've ī tartara ſoluat.) In Ro co. ſcriptū eſt cœlūq;. ſed ſingula hæc diſtincta Ti. Dona. ponit. Pręterea ī veteri co. quodā, in tartara vertat, hē, qḋ forte ſumptū ex paraphraſi. Nā ſoluat, lōge plura legūt exēplaria. ¶ Cū ſemel ī ſyluis imo de ſtirpe reciſum.) Quia Grammatici ſolliciti ſunt de nōis genere quærūt q; nōnulli. Imo ne ſtirpe, an Ima dicēdū ſit. Et viſum Seruij eſt fœmi. gene. dici de hoībus, virili vero de arboribus, quāuis Hora. Stirpeſq; raptas dixerit. Ea mihi viſum eſt apponere quæ ſup hoc Dona. ait. Si iugamus, inqt is, faciemus Stirpem genere Maſcu. contra ipſius Virgilij ſniam, qui oībus locis ſtirpē fœminino ptulit genere. Vt Stirpis Achilleæ faſtus, & Heu ſtirpem inuiſam, & nō multo ſupra, hinc Pater Æneas Romanæ ſtirpis origo. Hunc ſcrupulum q declinare voluerit, ſic pnunciare debet, & ſic intelligere, vt quod dictum eſt. Imo, ſeparet̄. Vt ſit ab imo abſciſſum hoc eſt ab inferiore arboris parte.

At vero Rutulis impar ea pugna videri
Iandudum, & vario miſceri pectora motu.
Tum magis, vt propius cernunt non viribus æquis,
Adiuuat inceſſu tacito progreſſus, & aram
Suppliciter venerans, demiſſo lumine Turnus,
Pubenteſq; genæ, & iuuenili in corpore pallor.
Quem ſimul ac Iuturna ſoror crebeſcere vidit
Sermonem, & vulgi variare labentia corda,
In medias acies, formam aſſimulata Camerti,
Cui genus a proauis ingens, clarumq; paternæ
Nomen erat virtutis, & ipſe acerrimus armis:
In medias dat ſeſe acies haud neſcia rerum,
Rumoreſq; ſerit varios, ac talia fatur.
¶ Non pudet o Rutuli cūctis pro talibus vnā IVTVR.

SERVIVS.

¶ Videri & miſceri) īfiniti ſūt p indicatiuis. ¶ Propius.) Diligētius: vt, Propius res aſpice noſtras. ¶ Nō viribus eqs.) Eos congreſſuros ſubaudis. ¶ Inceſſu tacito.) Pro ipſe tacitus, Hypallage eſt. ¶ Cui genus à pauis ingens.) Cuius authoritatē commēdabat, & origo maiorū, & paterna virtus, & ppria fortitudo. ¶ Pro cunctis talibus.) Qualis etiā Turnus eſt & attendit ſenſum ſuperiorem, vbi ait Turnus, & ſolus ferro crimen cōmune refellam. ¶ An viribus eqs nō ſumus?) Bene addidit Viribus. Nam legimus in Salluſtio, Memorare poſſumus quibus in locis populus Romanus ingentes hoſtium copias parua manu fuderit. Virg. Exiguis nūero ſed bello viuida virtus. ¶ Enomneis.) Ne occurreret, Sed eſt in caſtris alter exercitus. ¶ Fataliſq; man⁹.) Troianorum. ſ. q fataliter ad Italiam venerant, vt ſit iteratio. ¶ Hetruria autem infenſa.) pro Hetruſci, qui etiam Turno inimici ſunt propter Mezentium. ¶ Deuouet aris.) Quia ait ſupra. Nobis animam & aram ſuppliciter venerans. Item ſupra, Vobis animam hanc ſoceroq; Latino Deuoui. Nam ipſa iterat verba.

ba. Viuuſq; per ora feret.) Tanq; de viuo oẽs loquent. Lẽti.) Otioſi: vt, Nos patriã fugimus, tu Tityre lentus in vmbra.

Obiectare animam ? numerone, an viribus æqui
Non ſumus ? en omnes, & Troes & Arcades hic ſunt,
Fataliſq; manus, infenſa Etruria Turno:
Vix hoſtem alterni ſi congrediamur: habemus.
Ille quidem ad ſuperos, quorum ſe deuouet aris,
Succedet fama, viuuſq; per ora feretur:
Nos patria amiſſa dominis parere ſuperbis
Cogemur: qui nunc lenti conſedimus aruis.

DONATVS

At vero rutulis.) Superꝫ erat, vt iuraret & turnus: ſed rutulis conditio ipſa iam cœperat diſplicere. Multo ante enim videbant impar futurũ eſſe certamen, & in eum fuerant perducti tractatus, vt animoꝝ diuerſis ſententiis mouerentur: qui eſſe poſſent mixti pectorũ motus, æſtimationi legentium poeta cõmiſit, vt plus ſentiamus, q̃ potuit dictione concludi. Tum magis, vt propriꝭ.) Quod ſuſpitionibus rutuli colligebant, cœperant de proximo oculis approbare. Adiuuat ingreſſu tacito.) Apparebant in turno ſigna oĩa, quæ imparis diffidentiam comprobarent. Primo ingreſſus eius hoc eſt ambulatio tacita, & progreſſus. i. ad vlteriora ſegnior acceſſus. Ecce his ſignis colligebat animi eius corporiſq; defectio. Laſſos quippe tacitos habuit greſſus, dum vix pedem mouebat, & vix reponebat alterum, vt progrederet vlterius. Fuit alterum diffidentiæ ſignum, quod aram venerabat oculis deiectis ad terram. Tabenteſq; genæ,) Tertium ſignum tabentium genarum fuit. nam repentina in acie fuerat deformatus. quartum palloris. qui i iunone eſſe nõ debuit, ſi deeſſet & metus? Quem ſimul ac Iuturna ſoror.) Ecce opportunitas arripiendi perficiendiq; conſilii. vbi enim vidit iuturna vtiles per populum in turnũ tractatus increbeſceret, & nõnullis contraria ſentientibus perturbari, quæ cõmoda cæteris eſſe potuiſſent. In medias acies.) Ne ſententiarum diuerſitas & vtrãq; partẽ facilis mobilitas vulgi contra turnum conualeſceret, vſa eſt iuturna cõſilio ſatis tpi neceſſario. vertiſe in camertis formam notæ nobilitatis ab auis & proauis, ac retro maioribus ornati, paternis quoq; meritis ac ſuis neceſſario poſuit: fruſtra ſunt enim ornamenta generis, ſi propria vniuſcuiuſq; defuerint, quũ autem non deſunt, tunc vtuntur omni gloria & ſe inuicem mutuo decore perfundunt. Hoc fuit in camerte: & ideo eius ſuſcepta perſona eſt, vt ſuadentis ſermo & generis autoritatem præferret & ſuam. ſi. n. ab imbelli procederet iſtiuſmodi perſuaſio, diceretur, & in hoc periculo quum nõ habes partem, non potes conſilium dare? Ergo quia & genere nobilis fuit & præſtans ipſe virtute, aſſumpta eſt & perſona talis hoĩs, quia facile poſſet audiri: Non pudet o rutuli.) Exhortatio eſt quum quadã obiurgatione, in qua modum cõſeruat: ne imperioſa ſatis aut iniurioſa turbaret aĩos vulgi: & qđ cœperant velle, non facerent. Licet enim pſona eſſet appoſita, quæ pp generis amplitudinem & virtutis ſuę meritũ poſſet audiri, poſſet tamẽ contendi, ſi ad verboꝝ iniuriam tẽderet. Fuit ergo tẽperata dictio neceſſaria, vt factum eſt. difficile quippe eſt a bono & ſecuritate vitæ tranſduci quẽquã, vt euidentẽ ſubeat mortẽ. at his viſum eſt facile pſuaderi poſſe, quum iam licet dubiꝭ in certamen aĩum duxiſſent. Huic loco cõſentit terentiana ſnĩa, qua dictum eſt. dum in dubio eſt aĩus paulo momento huc vel illuc impellit. habuit ergo hãc occaſionẽ iuturna cõuerſa in camertis formã, vt primũ ſe inſereret mediꝭs. qui. n. in medio agmine loquit, facile põt à circũfuſis audiri, quũ medio vicini ſint oẽs. Incipit ſic. Non pudet, hoc arguentis eſt. Quod vero addidit: hortantis, qđ tertio dixit rutuli, animantis effectum, & indicium laudantis impleuit. Et turpe, inquit, & pernicioſum nobis eſt ò rutuli vnũ pugnare in multos. aliena aũt ope defendi tanti ac talis pudoris nõ ferenda iactura. ſtultitia vero ſingularis in vnius aĩo, potius quã in multoꝝ ſpem collocari vincendi. Subire autem tale fœderis factum, vt cũ nota viuendum ſit, ſi valuerimus vincere, aut ſeruiendũ ſit perpetuo, ſi fuerimus ſuperati. Ego ciues probare non poſſum, quo ex ore, vel qua mente, quaue infami patientia ſedeam in alieno certamine ſpectans periculũ meum. Faciant hęc, qui, ſibi adeſſe non pñt, faciant impares numero, aut virtute diſſimiles. Quid quærimus aliena ope defendi? quum id quod ex illius ſperamus auxilio, facilius poſſit ꝓpriis laboribus prouenire? Conſiderate, qui ſitis & quales rutulorum nomen, & facta quanta vbiq; prædicatiõe laudentur. nihil interea è diuerſo exiſtit, quod aliquem incutiat motum non numero præcedit hoſtis, aut robore. quidquid opinio formidoloſum ſparſerat, pręſto eſt, & ſubiectum oculis veſtris totum, quod habet pars vtraq; ſubſtantiæ, prodidit campus, quod contra fidem rerum onerauerat fama terroribus. Troiani adſũt, videntur arcades, in conſpectu ſunt, quoꝝ fatales apparẽt, & hoc eſt totum, quod infenſa etruria in turnum potuit. Proinde ſi regis exemplo ſingulare placuerit ſubire certamen, nõ erit, qui nobis oĩbus pugnaturus occurrat: nec me arbitremini vtilitatem turni cõmodumq; tractare. Felix ille eſt, & habet etiã in ipſis aduerſis poſitam laudẽ, perueniet ad deorũ conſortium, qui diis teſtibus pugnaturus eſt. Ille quidem ad ſuperos.) Erit illius per omne æuum magnificum nomen, cumq; illius corpus viuẽdi finis extinxerit, fama tamen manebit incolumis. nos vero ſequitur proditio, regis crimen, & grauiſſima ſęuiendi conditio. Cumque ipſa ſeruitus intoleranda per ſe ſit, cõſiderate qualis ingruat, quę proficiſcitur a plurimis, & imponit inſuetis, imponit indignis. quis dominos feret, quos victoria dederit ſuperbos? iratos, offẽſos? Quod moderamen poterit ſperari ſeruitiꝭ? qualeſue ipſi futuri ſunt, quos ſecundarum rerũ elatura ſuperbia eſt, & poſt inimicitiarum vires ſecuta dominationis autoritas. non iam exigentur iuſta de ſeruis ſibſequia; ſed de addictis hoſtibus pœnæ. Mori potius ciues placeat, q̃ ſeruire victori. patria, inquit, amiſſa hoc eſt perdita libertate. Liber. n. habet patriam, quam nõ habet ſeruus, vſq; adeo qui plenam ſumpſerit à domino libertatem ciuitatem romanam dicitur conſecutus.

ASCENSIVS.

At vero &c.) Recitat quomodo Iuturna videns Rutulos diffidentes viribus Turni de iniqua cõditione fœderis querulos in ſpẽ Camertis fœdera diſrumpere cohortata ſit circa quam rẽ potiſſimũ circa mœſtitiã Turni dicit Dona. ſic, Inceſſu tacito, q̃tuor ponit ſigna timoris. Primum eſt ingreſſus tacitus, dum. ſ. vix pedem mouebat, Alteꝝ, q aram venerabat oculis deiectis, Tertiũ tabentiũ genaꝝ ex macie repentina. Quartum palloris, Hæc ille.

Ordo aũt eſt. At vero. i. ſed certe ea pugna videri. i. videbat iãdudum. i. iam paulo ante impar. i. inęqualis: cũ Æneas fortior, & robuſtior videret q̃ Turnus, & pectora miſceri. i. miſcebant aut miſceri cœperũt vario motu. i. cõmotione varia. Tum magis. i. & tunc magis, vt. i. poſtq̃ cernũt ꝓpius. i. attẽtius & diligẽtius ſup. videri. i. videbant Æneas, & Turnus nõ viribus æquis. i. nõ hẽre vires ęquas. i. æquales Turnus ꝓgreſſus iceſſu tacito. i. ipſe tacẽs, & cogitabundus, & venerans arã ſuppliciter vultu demiſſo, adiuuat. ſ. talẽ opinionẽ, & de ipſo exiſtimationẽ. & geñ. ſ. eius pubentes. i. adhuc molli barba, & tenui lanugine tectæ, & pallor in corpore iuuenili ſupple adiuuant exiſtimationem talem. Quẽ ſermonẽ. ſ. de Turno ſimul, ac. i. ſtatim poſt, Iuturna ſoror. ſ. Turni vidit crebreſcere. i. crebriorẽ fieri, & magis ac magis diffũdi, & corda vulgi labentia. i. vacillantia, variare. ſ. ſermonem, aut ſnĩas de Turno aliis dicẽtibus victurũ aliis vincendũ eſſe, ipſa aſſimulata formam. i. per formã Camerti. i. illi viro ſtrenuo, cui. ſ. Camerti, genus erat ingens. i. magnũ & generoſum & nomẽ virtutis paternæ, erat clarum, & qui ſup. ipſe. i. ipſemet, aut in ꝓpria, vt dicunt pſona ſup. erat acerrimus. i. maxime ſtrenuus armis, dat ſeſe ĩ medias acies, dat inquit ſeſe in medias acies, haud neſcia. i. perita reꝝ, ſerit varios rumores, ac fatur talia. o rutuli cuncti, aut potius o rutuli nõ pudet vos cũctos obiectare. ſ. piculo, & aleæ belli vnã aĩam. i. vnius hoĩs vitã pro talibus. i. tam arduis. ſ. negotiis in quibus. ſ. certat pro libertate patriæ. An non ſumus æqui. i. æquales Troianis numero an viribus, en oẽs troes, & oẽs arcades qui. ſ. obuerſari nobis poſſint ſunt hic. i. in hoc paruo exercitu, & manꝰ fatalis. ſ. Troianoꝝ, qui fataliter in Italiam ſe veniſſe iactant. & Etruria infenſa Turno. ſ. pp ſocietatẽ Mezentii, ſup. eſt hic, Nos vix habemus ꝑ hẽamus alterni. i. alternatim. vt dũ alter habeat, alter non habeat, hoc eſt pro dimidio exercitu hoſtẽ. i. duplo plures ſumus: ſi congrediamur. ille quidẽ. ſ. turnus ſuccedet fama ad ſuperos. i. merebitur immortalitatem, & trãsferetur ad ſuperos, quorum aris ipſe deuouet, ideſt morti addicit. & ſacrificat ſe. nos ſup. aũt cogemus patria amiſſa, ideſt poſtquam amiſerimus patriam parere, ideſt obedire, & obtemperare dominis ſuperbis, ideſt tyrannis phrygiis de victoria ſupbientibus. nos inquit qui conſedimus. i. reſides locũ cæpimus lenti. i. otioſi. & ignaui, ſup. in aruis i. campis vbi illi congreſſuri ſunt.

PIERIVS.

At vero Rutulis impar ea pugna videri iãdudum & va.) Antiquiores aliquot codices. Rutuliſq; impar. legunt. Nam, q̃ præiectum alteri copulatiue &. venuſtam reddit orationẽ. Adiuuat

inceſſu

Inceſſu tacito.) vetera quidem exemplaria multa cũ vulgatis. Inceſſu legunt. In oblongo tamen vaticano, ingreſſu, ſcriptum eſt. Incedere enim quũ plerunq; ſit maieſtatis, & venerabile neſcio quid præ ſe ferat locum hic habere non videt. vbi omnia perquiruntur, quæ timorem in Turno manifeſtum indicent. Præterea Seruius quoq; ingreſſu, agnoſcere videtur, ſi, diligenter iſpicias. Haud quaquam vero obſcure Donatus. ingreſſu, legendũ oſtendit, dum ait. Apparebant in Turno ſigna omnia, quæ imparis diffidentiam cõprobarent. Primo ingreſſus eius, hoc eſt ambulatio tacite, & ꝓgreſſus, hoc eſt: ad vlteriora ſegnior acceſſus. Ecce his ſignis colligebatur animi eius corporiſq; defectio, laſſos quippe tacitos habuit greſſus, dum vix pedem mouebat & vix reponebat alterum: vt ꝓgrederetur vlterius. Fuit alterum diffidẽtiæ ſignũ, quod aram venerabat oculis deiectis ad terrã. Et (vt reliqua perſequamur) Tertiũ ſignũ tabentiũ genarum fuit, nã repentina macie fuerat deformatus. Quarto palloris. qui in iuuene eſſe nõ debuit. ſi deeſſet & metus. ¶ Et aram ſuppliciter venerans.) Sunt qui, ad aram: legunt: vt ſit progreſſus ad aram. Sed.n. exẽplaria vetera, & aram, habent: vt ſit. & aram ſuppliciter venerans. Vnũ enim vti dictum ex Donato, de quatuor ſignis, quæ timorẽ indicabant, fuit ea veneratio demiſſo lumine præſtita. ¶ Pubenteſq; genas. Antiquus codex Mediceę Bibliothecę in Pubentes. primã literam abraſam, & alio atramẽto in, p, notatã oſtendit. Sed quę ſubſequit vocalis a, eſt, & ea quidẽ incolumis conſeruata, ſed. v. vocali quinta ſuperne adſcripta. Vt quod prius tabentes, legebat: in Pubentes. ſit imutatũ. Sed & alij codices pleriq;, tabentes, legunt: & quod Tib. Donatus tertiũ ſignum tabentiũ genarũ fuiſſe dicit, nullã dubitationẽ reliquam facit, quin lectio caſtior ſit. Tabenteſq; genas. ¶ Nõ pudet o rutuli cũctis pro talibus vnam obiectare aiam.) Ro. codex, & Oblongus Vaticani Mediceuſq;, & nõ nulli alij veteres, pro cunctis talibus, legunt. Quam lectionẽ Seruius agnoſcit, dum ait, tales latinos reliquos: qualis eſt Turnus. ¶ Numero ne an viribus æqui nõ ſumus.) In codicibus aliquot manu ſcriptis, ęquæ, habes: quia dixerat vnam animam ita ęquę aiæ, quod nõ ꝓbatur. in aliquot alijs, viribus ęqs, ſed ęqui. vulgata lectio oino caſtior. ¶ En oẽs & troes & arcades hi ſunt.) In antiquo codice ſcriptũ eſt. En oẽs hi troes & arcades hi ſunt. q. d. inimici noſtri, qui ſedibus ſuis expulſi, terram alienam inuaſere: ne ꝑ fœdus initum, eos iam amicos effectos exiſtimarent: & ideo certare nollent. Seruius, hic ſunt, cũ vulgata lectione legit, ne in caſtris alteꝝ exercitum eſſe ſuſpicarent, quæ lectio magis placet oino, quia propoſitũ eſt. Numerone: an viribus æqui nõ ſumus. Mediceus codex, & aliquot alij peruetere eadem ſnia lectione paulo ſecus ſcripta, ita legunt, En oẽs & troes & arcades hi ſunt. vt ſuſpendatur. En oẽs inde ſubijciatur. & troes & arcades hi ſũt, quos. ſ. ante oculos habetis. & nõ alijs vſquam. In Ro. autẽ codi. legere eſt. Et troes & arcades hinc ſunt fatalisq; manus & in aliquot alijs codicibus, fatales numero multitudinis habet. Quod ita forte quis interpretetur, & troes & arcades hinc ſunt, in latinis quippe caſtris tam ſtrenui, tamq; præſtantes virtute viri habentur, quales & troes & arcades feruntur. vel potius diſtinguendum, vt dicas, En oẽs & troes & arcades mox de ſuis hinc ſunt fataleſq; manus infenſa Etruria Turno. hoc eſt Latino quoq; nomini fauent fata, ne eos tñ fatis fretos huc veniſſe pſuaſum habeatis. Et qđ magis excitare aíos poſſit. Etruria, quę infenſa Turno eſſe conſueuit, nobiſcum militat, ꝑ eos, qui Mezentium ſecuti erant. vt ita ſit riſum ad id, qđ propoſitũ erat, eſſent ne æqui viribus. de numero vero ait. Vix hoſtem alterni, ſi congrediamur, habemus. Cæteꝝ crediderim ego, n, literã in Ro. codi. ſuperfluam eſſe, vt ſæpe alibi in eodẽ reperitur. Eamq; oino caſtiorem eſſe lectionẽ, quæ vel, hic, aduerbium vel hi, pronomen demõſtratiuũ ſcriptũ oſtendit: preſertim quom Ti. Donatus ita locum hunc interpretetur. Conſiderate qui ſitis, & quale Rutuloꝝ nomen, & facta quanta vbique prædicatione laudantur. Nihil interea e diuerſo exiſtit, quod aliquem incutiat metum. Non numero ꝓcedit hoſtis, aut robore: quicquid opinio formidoloſum ſparſerat, præſto eſt, ſubiectum oculis noſtris. Tum quod habet pars vtraque ſubſtantię, prodidit campus, quod contra fidem rerum onerauerat fama terroribus. Troiani adſunt, videntur Arcades, in conſpectu ſunt, quos fatales appellant, & hoc eſt totum, quod infenſa Etruria Turno potuit.

¶ Talibus incenſa eſt iuuenum ſententia dictis, POE.
Iam magis, atq; magis: ſerpitq; per agmina murmur.
Ipſi Laurentes mutati, ipſiq; Latini,
Qui ſibi iam requiem pugnæ, rebuſq; ſalutem
Sperabant, nunc arma volunt fœduſq; precantur
Infectum, & Turni ſortem miſerantur iniquam.
His aliud, maius Iuturna adiungit, & alto
Dat ſignum cœlo, quo non præſtantius vllum
Turbauit mentes Italas, monſtroq; fefellit.
Nanq; volans, rubra fuluus Iouis ales in æthra,
Littoreas agitabat aues, turbamq; ſonantem
Agminis aligeri, ſubito cum lapſus ad vndas,
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus vncis.
Arrexere animos Itali, cunctæq; volucres
Conuertunt clamore fugam (mirabile viſu)
Ætheraq; obſcurant pẽnis, hoſtemq; per auras
Facta nube premunt, donec vi victus, & ipſo
Pondere defecit, prædamq; ex vnguibus ales
Proiecit fluuio, penituſq; in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore ſalutant:
Expediuntq; manus, primuſq; Tolumnius augur:
¶ Hoc erat, hoc votis, inquit, qđ ſæpe petiui. TOL.
Accipio, agnoſcoq; deos, me me duce ferrum
Corripite o Rutuli, quos improbus aduena bello
Territat inualidas vt aues, & littora veſtra
Vi populat: petet ille fugam, penituſq; profundo
Vela dabit, vos vnanimi denſate cateruas,
Et regem vobis pugna defendite raptum,

SERVIVS.

¶ Fœduſq; precantur infectum.) Rogant vt pro non facto ſit, ne piaculũ videant admittere. ¶ Et alto dat ſignũ cœlo.) Vt religio alia religione ſoluat. ¶ Præſentius.) Efficacius. ¶ Mõſtroq; fefellit.) Bene fefellit. nã q; hoc auguriũ nec oblatiuũ eſt, nec impetratiuũ, ſed imiſſum factione Iuturnę, qđ carere fide indicat ſedes negata. Nam vbicũq; firmum introducit auguriũ, dat ei firmiſſimã ſedem: vt, Ipſa ſub ora viri cœlo venere volãtes, Et viridi ſedere ſolo. Itẽ, Ante ſiniſtra caua monuiſſet ab ilice cornix. In hoc aũt augurio liberatũ cygnũ cecidiſſe in aquã dicit, quã inſtabilẽ eẽ mãifeſtum eſt. ¶ Littoreas agitabat aues.) Paluſtres. Nã littus dr̃ ois terra aquis vicina. vt, Viridiſq; in littore conſpicitur ſuis. ¶ Excellẽtẽ.) Magnũ, ſicut in exercitu magnus eſt Turnus. ¶ Cõuertunt clamore fugã.) Redeũt cũ clamore, ſicut in exercitu ſolet fieri. ¶ Auguriũ ſalutãt.) Venerant. Et ꝓprie. nã ſalutari dicimus deos. Terẽtius, Hinc deos domum ſalutatũ pergã. ¶ Expediuntq; manus.) Dimicare ſe velle ſignificant. hęc enim eſt conſenſio militaris. Lucanus, Elataſq; alte quæcũq; ad bella vocaret Promiſere manus. ¶ Qđ ſæpe petiui.) Quaſi impetratum vult videri hoc augurium. ¶ Accipio, agnoſcoq; deos.) Mo-

do

do quaſi de oblatiuo loquit. nam in oblatiuis augurijs in poteſtate videntis eſt vtrũ id ad ſe ꝑtinere velit, an refutet & abominetur. Ergo nũc dicit ſe auguriũ libenter amplecti, & agnoſcere circa ſe fauorem deorum. ¶ Quos iprobus aduena territat.) Interpretat augurium: & cõfirmat id ad pñs negotium pertinere. ¶ Littora veſtra.) Bona iteratio. nam ſupra ait, Littoreas agitabat aues. ¶ Vi populat.) Antiq;. nã veteres & populo & populor dicebant. nunc tñ populor dicimus. populo aũt de vſu penitus receſſit. ¶ Penituſq; profundo vela dabit.) Vt ſupra de aquila, Penituſq; in nubila fugit. ¶ Denſate cateruas.) Sicut, Cygni hoſtemq; ꝑ auras Facta nube premunt.

DONATVS.

¶ Talibus incẽ. eſt iu.) Quia iuuenes fuerãt, hoc eſt fortes, facile quaſi quodã flatu exhortationis incenſi ſunt. ¶ Iã magis atq; magis:) Magis, ingt, & hoc idẽ duplicauit, ga volẽtis cohortatio ipulerat. ¶ Serpitq; per agmi. murmur.) Et paulatim procedebat ĩ ſingulos inutile fœderis murmura atq; in vniuerſa agmina vadendo creſcebat: ¶ Ipſi laurentes mutati.) Laurentes poſſemus accipere ipſos, qui in ciuitate morabantur: latinos vero, qui confluxerant ab illis locis. Ipſi igitur qui dixerant, ſcilicet vt turno contingat

regia

regia coniux, nos animæ viles, inhumata, infletaq; turba Sternemur campis. etiam tu, ſiqua tibi vis, ſi patrij quid martis habes, illum aſpice, contra qui vocat. Ipſi mutati ſunt in eam ſniam quam præmiſerant: ⁋ Qui ibi iam requiem.) Intantum mutati ſunt, qui iam ſperabant otium & plenā requiem: qui iam ſalutis ac rerum fiducia tenerentur, arma cuperent, recuſarent fœdus, & miſeratione turni pleniſſima tenerentur. ⁋ His aliud maius.) His hoc eſt illis, quæ ſuperius locuta eſt: vel quos loquendo cōmoue rat, præſtantes adiungit, & monſtrum tam magnū, & ita ad cām præſentis tpis compoſitum, vt oium fefellerit ſenſus. ⁋ Nāq; volans rubra.) Inuentum artificioſe cōpoſitū, primo, vt alitem maſculum immitteret, ſi enim fœmina eſſet, non tangeret æneæ pſonam, deinde ait iouis ales, vt turbandū fœdus nec perficiendū eē etiam iupiter videretur oſtendere. agitabat ille littoreas aues innoxias. ſ. nec importunas cuiquam. rubra in æthra, cœlo mundo & ſereno. aurora. n. tunc vigore integro ſplendet, quū nulla nube fuſcatur. dedit ei auium multitudinem, quæ ſignificaret exercitū: dehinc ad vndas lapſum dixit, maioremq; cycnū pedibus ſubſtuliſſe, vt inter minores perſonas aliqua potior putaretur, hunc ait cycnum ſubito vncis pedibus rapuit. Ecce in ipſo etiā monſtro æneæ perſona potior inuenit. nam nihil eſt hoc genere alitis fortius, vtpote, qd erigitur corporis forma, & roſtro vnguibuſque armatum eſt, perindeq; quidquid tenuerit, laniet. dehinc qa pertinet ad iouem, tutum eſt ſemper: nec alicui periculo ſubiacet: exercitus ipſe iners imbellis per littoreas aues oſtendebat. nam nihil eſt illis opportunius ad prædam, cycno quoq; ineptius nihil, qui tam facile potuit capi quando cum cæteris auibus volare nō valuit. deinde potuit teneri vnguibus, quod ipm ſine ſanguine vulneribuſq; nō fuit. ⁋ Arrexere ani. ita.) Quum eſſent ex omine publico tractatu ſuſpenſi, conuerterunt in aues intentionem ſuam, ne quid pro ſuis partibus in illa expectatione colligerent. ⁋ Cunctæq; volucres Conuertunt.) Hæc pars aliquid potuit ſignificare pro turno. nam volucres cunctæ denſatæ in cateruam atq; inſtantius perſecutæ raptorē adegerunt remittere vnguibus prædam, quod ille fecit pondere ſuperatus, & impreſſione perſequentium: Perdito autem pōdere fugit in nubila, hoc eſt eo, vnde venerat, remeauit. ⁋ Tum vero augurium rutuli cla. ſal.) Tm̄ illud augurium dubitantes hortatū eſt, armauitq; in prælium. vt omnes vna voce quaſi felix ſignū futuri exitus, ſalutarent, armarent manus, & bellū, quod dudū abiecerant, quærerent. ⁋ Primuſq; tolūnius augur. ⁋ Hoc erat, hoc votis, inquit.) Non ſoli falſi ſunt alij, ecce iuit in errorē & ipſe, q auguriorū ſcientiā profitebat. q petiui, inquit, accipio fauentibus dijs, quos p votorū obſequia & ritus ſacrorū in meas partes adduxi, meme duplicando, hortādi cumulauit affectū. ⁋ Me duce ferrū Cor.) Hoc eſt me primo ferrū corripiente etiā vos manus armate miſeri. Incipit iam exponere errores potius augurij, q̄ veritatē, vt hoc genere cōfirmaret animos vulgi. ⁋ Quos iprobus aduena bello Territat.) Quēadmodū vidiſtis improbitate vnius alitis, cæteras inoxias agitari, atq; vt illæ affuerunt potiori oēs, & eum eripuerunt vniuerſę vnanimes: ita & vos cōgregati fugate hoſtē, & regē veſtrū eripite manibus inimici fugiat ille, & altum nauigium petat, nobis ſufficiat noſtrum liberaſſe captiuum.

ASCENSIVS.

⁋ Talibus &c.) Docet quomodo verbis Iuturnę ī forma camertis loquētis ex augurio per eandē fallaciter idueto violatū eſt fœdus per Tolūnium augurē aſſentientibus iuuenibus. Vnde Don. Primuſq; Tolūnius. nō ſolū Rutuli ſed ēt Tolūnius augur augurio deceptus eſt. Hoc ille. ⁋ Ordo eſt. Snia iuuenum incenſa eſt. ſ. ad diſrūpendū fœdus talibus dictis. ſ. Iuturnæ ſub ſpē Camertis accenſa eſt inquā iam magis atq; magis, & murmur ſerpit per agmina. ſ. fœdū eſſe Turnū ſolū p oium libertate dimicare, ij, ſupp. qui ſperabant. i. optabant ſibi iā. i. pauloante requiē. i. intermiſſionē aut abolitionē pugnæ & ſalutē rebus volunt. i. expetunt nunc arma. i. bella; & precant fœdus infectum. i. vt ſit non ſcm̄ aut annihilatum, & miſerant iniquā ſortē Turni, qui. ſ. ſolus cōtra fortiorē ſe dimicaturus ſit. Iuturna adiungit his aliud maius. ſ. portentum & pro. i. dat ſignum. i. prodigium ſeu augurium, alto cœlo. i. in aere, quo. ſ. ſigno vllum. ſ. aliud non turbauit præſtantius i. efficacius mētes Italas. i. Italicas, aut Italorum, vel ſic quo nō vllū. i. nullum ſignū exiſtēs pſtātius. i. magis idoneū ad hoc turbauit mentes Italas, & fefellit mōſtro. i. monſtratione falſi augurij, ſeu auſpicij. Nā ales Iouis. i. aquila fuluus. i. fului coloris, volans in ęthra. i. in aere, rubra. alta & rubeſcente agitabat aues littoreas i. in littore verſari ſolitas, & turbā ſonantē. i. ſonoram, & canorā ſ. agminis aligeri. i. auiū cū. i. quando ipſe ales Iouis lapſus ſubito ad vndas, rapit iprobus. i. iprobe & imaniter pedibus vncis. i. incuruis, hoc eſt vnguibus, cicnum. i. olorē excellentē. Itali. ſ. id videntes arrexere aios, & cūctę volucres cōuertūt fugā clamore. i. redeunt, vt fugerent cū clamore mirabile viſu. i. quæ res erat mirabilis viſu. i. ad vidēdum aut dum vi, & ſup. volucres oēs obſcurant. i. occultant æthera. i. ſuperiorem aerē, & premunt hoſtem, ſ. aquilam, cui Æneam cōparat, & Turnum cycno a ſuis eripiendū per auras, ergo nube. i. dēſitate alarum multaq; facta. ſ. ab auibus in æthere, donec. ſ. ales victus, ſupp. fuit, vi. i. violentia, & defecit ipſo pondere. i. arduitate negocij, & donec ales proiecit fluuio. i. in fluuium, pdam. ſ. cycnū ex vnguibus. i. quā habuerat prius īter vngues ſuos, & fugit penitus in nubila. i. obſcurū aerem. Tū vero i. tunc pęcipue, aut ad ver, aut ſed tunc maxime Rutuli ſalutant i. venerant & blande affant ratum ſaluumque eſſe cupiunt augurium. ſ. per Iuturnā fraude oblatum, & expediūt manus. i. ad pugnā aptant, & Tolumnius augur, inquit, primus hoc erat in votis. i. quod ſæpe petiui & deſideraui. Ego accipio. i. ratum habeo, & agnoſco deos, ideſt voluntatem & fauorem deorū erga nos. O Rutuli corripite ferrū, meme, geminatio affectū exprimit duce, ideſt ductore & auſpice. O Rutuli iquit quos aduena. ſ. Æneas improbus. i. improbandus, vt augurium indicat territat bello, vt aues inualidas. i. imbelles, & populat. i. populatur, & depredat, vi. i. violentia nō iure, noſtra littora. i. extremas oras quaſi paulo poſt fugiturus, ille. ſ. improbus aduena petet fugā ſicut aqla petiit, & dabit penitus vela pfundo. ſ. mari ſicut aquila penitus in nubila fugit vos igit denſate cateruas. i. acies collectas vnanimi pugna: ſicut cunctæ volucres hoſtē p auras facta nube preſſerūt, & defendite vobis. i. ad vtilitatē veſtrā, regem raptum. ſ. Turnū, qui p hoc fœdus in manibus prædonis eſt eripiēdus a vobis per fœderis diſruptionem. Pōt etiā ordo eſſe, defendite vnanimi pugna regem raptum vobis, ideſt in damnū veſtrum.

PIERIVS.

⁋ Talibus incenſa eſt iuuenum ſnia dictis,) In antiqs aliquot codi. accenſa, legit, quā lectionē Donatus ēt agnoſcit. ⁋ Quo nō prę ſtantius vllum turbauit mentes Italas,) Antiqui aliquot co. præſentius, legunt vt illud. Præſentemq; viris intentant omnia mortē. In Mediceo, præſtātius, qdem ſcriptum eſt: in dictionum ſeq̄la. Sed ſuperne vetus hęc lectio pōtius addita. ⁋ Rubra fuluus Iouis ales in æthra,) In antiquis pleriſq; fuluos. vti etiā ſuperius. Viuoſq; per ora feretur. de quo ſcriptiōis modo ſatis alibi dcm̄, Id præterire non poſſum. quod Ti. Donatus artificioſe cōpoſitū ait, primo vt Alitem maſculinum imitteret: ſi. n. fœmina eſſet, nō tangeret. Æneæ perſonam. Deinde ait. Ales Iouis, vt turbandum fœdus, nec pficiendum, & Iupiter videret oſtendere. ⁋ Mirabile viſu,) Antiqui aliquot codices vna cum Mediceo. Miſerabile, legunt. Sed vulgata lectio acceptior eruditis. ⁋ Donec vi victus & ipſo pondere defecit,) In antiqs pleriſq; codi. deficeret, habetur. Magis tm̄ placet, defecit, vt vulgata habent exēplaria, non ſine veterum aliquot codicum aſſenſu. ⁋ Me me duce ferrū corripite o Rutuli, Quos improbus Aduena Bello ter.) In Rom. cod. legere eſt. O miſeri. non o Rutuli, ſubiecta vero ſtatim ratio cur miſeri, quos. ſ. improbus Aduena bello territat, inualidas vt aues, & littora veſtra vi populat. In Mediceo, & aliquot alijs antiquis. O rutuli ſcriptum eſt Ti. Dona. O miſeri, agnoſcit, dicit enim. Et vos manus armate. O miſeri, hoc eſt dolendi. ⁋ Et littora veſtra vi populat,) Sunt aliquot antiqui cod. vbi noſtra legatur. Sed oino veſtra melius. ⁋ Dēſate cateruas,) In Romano cod. Denſete, legitur coniugationis ſecundæ, vt ſuperius. deſent. ſed hic aures offendit tam exiliate vocalis tenuiſſimę ter continenter poſitę: q̄ etiā ſono ipſo elangueſcentis.

⁋ Dixit, & aduerſos telum contorſit in hoſtes POE.
Procurrens, ſonitum dat ſtridula cornus & auras
Certa ſecat, ſimul hoc ſimul ingens clamor, & omnes
Turbati cunei, calefactaq; corda tumultu.

SERVIVS.

⁋ Et aduerſos telū contorſit ī hoſtes.) Hoc loco ab Homeri œconomia receſſit. Ille. n. īducit Mineruam pſuadētem Pādaro, vt iacto in Menelao telo fœdera diſſipet. hic vero dicit ipm augurē telum ſpōte torſiſſe, & occidiſſe vnum de nouem fratribus: quod ptinet ad œconomiam. Neceſſe enī erat vt ſſes ex vnius morte commoti bellum mouerent. Si enim vilis aliquis interire poterat

Haſta volans,vt forte nouem pulcherrima fratrum
Corpora conſtiterant contra,quos fida crearat
Vna tot arcadio coniux Tyrrhena Gilippo:
Horum vnum ad medium,teritur qua ſutilis aluo
Baltheus,& laterum iuncturas fibula mordet,
Egregium forma iuuenem,& fulgentibus armis
Transadigit coſtas,fuluaq́; extendit arena.
At fratres animoſa phalanx,accenſaq́; luctu,
Pars gladios ſtringunt manibus,pars miſſile ferrum
Corripiunt,cæciq́; ruunt,quos agmina contra
Procurrunt Laurentum,hinc denſi rurſus inundant
Troes,Agilliniq́;,& pictis Arcades armis.
Sic omnes amor vnus habet decernere ferro.
Diripuere aras,it toto turbida cœlo
Tempeſtas telorum,ac ferreus ingruit imber:
Craterasq́; focosq́; ferunt.fugit ipſe Latinus,
Pulſatos referens infecto fœdere diuos.
Infrenant alij currus,aut corpora ſaltu
Subijciunt in equos,& ſtrictis enſibus adſunt.
Meſſapus regem,regisq́; inſigne gerentem
Tyrrhenum Auleſten,auidus confundere fœdus,
Aduerſo proterret equo:ruit ille recedens,
Et miſer oppoſitis à tergo inuoluitur aris
In caput,inq́; humeros:at feruidus aduolat haſta
Meſſapus,teloq́; orantem multa trabali
Deſuper altus equo grauiter ferit,atq; ita fatur.
Hoc hēt,hęc melior magnis data victīa diuis. MES.
Concurrunt Itali,ſpoliantq́; calentia membra. POE.

poterat eius mors ob fœderis religioné forte conténi. Sonitum dat.) Id eſt facit. Certa.) Ineuitabilis.vnde icerta, eſt infirma & vitabilis. Haſta volans.) Minus eſt Nāq;. Horum vnum.) Ordo eſt, Transadigit vnū coſtas. & figurate dixit Vnū, pro Vnius. Teritur qua ſutilis aluo baltheus.) Rē phyſicā dixit.oīa enim qbus vtimur non nos terunt,ſed ea nos terimus,vt annulum, veſtem. Aioſa phalanx.) Quaſi phalans, id eſt legio. Cæci.) Salutis improuidi. Inundant.) More vndę fluūt. Sic omneis amor vnus habet.) Sic,ideſt dum paulatim ſuis inuicē ſubueniūt,oēs in bellum coacti ſunt.Sic Salluſtius. Diripuere aras.) Deiecerunt,diſſipauerunt. Ferreus imber.) Permāſit in trāſlatione,qa dixerat Tempeſtas telorū. Ferunt.) Auferunt.nā Aphęreſis eſt,vt ténere,ꝓ cōtemnere. Pulſatos diuos.) Id eſt violatos, læſos fractis fœderibus. Infrenāt alij currus.(Ideſt equos,ſic alibi,Neque audit currus habenas. Subijciunt in equos.) Super quos iaciunt.ſed ꝓprie nō eſt loquutus,magisq; cōtrariæ. nā Subijcere eſt aliquid ſubter iacere. Regiſq; inſigne regentem.) Id eſt diadema habētem. Auidus cōfundere fœdus.) Legitur & Auidum.ſed melius Auidus:quia Meſſapus Turno fauebat,qui erat impar ad ſingulare certamen. Altus equo.) Equi magnitudinē latēter oſtēdit. Hoc habet.) Hoc eſt lethali percuſſus eſt vulnere. Terētius, Certe captus eſt,habet. Sane Sarcaſmos eſt,de loci qualitate inuentus.nā quia ſuper aras cecidit,ait, Hæc melior magnis data victima diuis.

DONATVS.

Dixit,& aduerſos.) Primus.n.eijcere telum debuit, qui dixit me me duce corripite ferrū o miſeri. Sonitū dat ſtri. cor.) In ſtridore.n.telū volare per aera nō potuit. Et auras certa ſecat.) Hoc eſt ſi volabat, vt percuteret quenq;. Simul hoc,ſimul ingens cla.) Mox,vt ille hoc fecit, ſecuti cæteri veluti periti hoīs factum oēs turbati ſunt, vt caluerunt ardore bellandi. Haſta volans.) Illa.ſ.quam miſerat auguris manus. Vt forte nouē pulcherrima fra.) Ex vna atq; eadē matre perindeq; ſibi inuicē cari,vtpote qui iiſdē eſſent parentibus geniti,ſtabant, inquit, congeſti.Dicta eſt cā,vñ ſibi inuicem cari,in qua laudatur caſtitas matris, quæ fidē ſeruās marito hos peperit. Horum vnum ad mediū.) Horum,inquit,vnum percuſſit haſta directa non in vnum ſed in nouem.Veniens enim in plurimos fruſtrari non potuit.addit ad occiſi meritū,ꝙ egregius fuit,hoc eſt ꝓcerus & pulcher,& ſpecioſe armatus.Deſignauit etiam locū,in quo ictus occubuit, letalem.ſ.ne ſi eſſet vulnerati leuior cauſa non tanto dolore moueret animos fratrum.Illic,inquit,veniētē ictum excipit, vbi cōuenienti a balthei capite mordacis fibulæ iunctura concordat.ne hoc ipſum remaneret incertū.addit trāſadigit coſtas vt oſtēderet latus eius fuiſſe transfoſſum. At fratrés animoſa phalanx.) Et animum habebant ad vltionē pronū,& germanitas cogebat & luctus, vt cōgrue mouerentur,eo vel maxime,quia tam plurimi fuerunt,vt in illoꝝ numero facies exercitus appareret.ecce deſcribuntur ardētes ex luctu:& ꝙ illoꝝ numerus copioſus eſſet, dicitur,quę fecerint diuerſi. Pars gladios ſtringunt.ma. Quum ſoli octo eſſent,ſic deſcripti ſunt,quaſi latioris numeri.dixit eni pars gladios rapuit,pars miſſilibus telis manus armauit,cadens ī bellū ſine reſpectu diſcriminis ſui. Quos agmina cōtra pro.laurē.) Factū eſt per iuturna,ꝙ iuno mandauerat.nā & bellum conflatū eſt,& fœdus excuſum, in tantū vt vna omnes pugnandi ſententia tenuiſſet,& toto amore quęreret,ꝙ conſtabat eſſe contrariū,

oīs.n.pugna ſine ſanguine ipſius victoris non pōt explicari decernere aūt ferro, qd eſt niſi apertum ſubire diſcrimē? Diripuere aras.) Cœcati furore certandi diripiebāt aras, non cōſiderantes in ipſa diſſipatione deos magis offendi, ꝙ gramina qbus fuerant iſtructę.iam.n. ipſarū conſecratio cucurrerat iurantibus ęnea & latino:miniſtratis aūt per ſacerdotes rite ſolēnibus. It toto turbida cœlo Tem.) Volabant tela ſtridentia in tēpeſtatis modum,& imbriū morem. Craterasq; focosq; ferunt.) Auferebant quæ dudū neceſſaria ſacris attulerant. Fugit ipſe latinus Pul.refe. infœ.di.) Latinus vero religioſus & grauis, fugiebat ad tuta referens deos pulſatos, ne deteriora paterenť. nulla iterea fœderis pactione perfecta,poteſt intelligi pulſatos,quū aræ diriperentur, poteſt intelligi pulſatos in eo,ꝙ ꝓlati ad confirmationē fœderis contēpti ſunt. Infrenant alij currus,) Quia ſpes fœderis multos ab armorū cura diſſoluerat alio rerū exitu excitati,alij infrenabāt currus,alij ſaltu in equos facto expeditiores aderāt eductis gladijs & paratis ad necē. Meſſapus regē.) Meſſapus auleſtē regem tyrrhenū habentē inſignia equo obuius ꝓterrebat. Cupiebat.n.firmari fœdera, ꝗ fuerāt cōfuſa. Ruit ille recedens, Et miſer.) Quū retrorſum auletes cederet meſſapo ꝓterrente,nō ſe auertens ne terga hoſti nudaret,deceptus eſt araꝝ obiectu non viſo:illic qppe in caput inq; humeros inuolutus cōcidit. Ac feruidus aduolat haſta Meſſapus.) Feſtinādū.n.fuit,ne ille ſeſe colligeret,& tāti caſus periret occaſio. Telo orātē multa tra.) Multa orantē trabali telo grauiter percuſſit. trabale telū eſt forte,vt ſunt trabes.quomodo autem grauiter ferierit, ipſe poeta deſcripſit.graue,inquit,& forte ſatis habuit telū,quod facile potuit dimitti cū pondere,quia ex ſummo deſcendit,quū ille equo portaretur. Atq; ita ſatur.) Qui.n.infeſtus venerat,& habuit fortunę ſuffragium,gratulationis ſuę vocem miſit,ꝙ inſultaret exanimi. Hoc habet.) Hoc eſt bene ſe habet res. Hæc melior.) Nunquid interrupti ſunt actus noſtri? ſacrificandū numinibus fuit meliore victima, vota ꝓſoluimus. Cum ioco meliorem victimam dixit, quia in aram cecidit,& illic occiſus eſt. Cōcurrunt itali.) Auiditatem hic italorum expreſſit,& nobilem auaritiam, qui ante ad detrahenda ſpolia cōuolaſſent, ꝗ funus obruiſſet occiſi.

ASCENSIVS.

Dixit.) Docet quō augur Tolūnius ſecutus fallax auguriū primus fœdus diſſoluit. Ordo eſt.Dixit.ſ.tolūnius augur,& cōtorſit telū.i. haſtā aut iaculū in hoſtes aduerſos ꝓcurrens, cornus.i. haſta cornea, ſtridula:i.cū ſtridore ꝑtrāſiens aerē dat ſonitū, & ipſa certa.i.ineuitabilis ſecat.i.interſecat auras, & hoc, ſup.fit ſimul, & ingēs clamor fit ſimul,& oēs cunei.i.acies militū in morē cuneoꝝ collectę turbati ſunt & corda,ſup.oīa calefacta,ſup.ſunt tumultu. Haſta volās, vt.i.ſcdm ꝙ nouē pulcherrima fratrū cōſtiterant.i.ſimul ſteterāt forte.i.a caſu cōtra.i.ex aduerſo,quos tot nouē fres, vna coniux tyrrhena.i.hetruſca,fida.i.fidelis marito ſuo crearat.i.ꝓcreauerat. Gilippo.ſ.marito ſuo arcadio.i. arcadi,haſta igiť volans adigit vnū hoꝝ.ſ.nouē fratꝝ ad mediū.i.circa vmbilicū trans coſtas.ſ.eius, qua.ſ.ꝑte Baltheus ſutilis.i. cōſutus teriť.i. abſumiť aluo.i.iuxta aluū,& qua fibula mordet iuncturas lateꝝ: adigit dico vnū hoꝝ exiſtētē iuuenē egregiū forma,& armis fulgētib⁹,& extēdit.i.extēſū ꝓſternit eū harena fulua,at.i. ſed fres phalāx.i.ꝗſi phalāx aioſa accēſa.i.acrior facta,luctu.i.dolore fris occiſi,pars.i.ꝑtim ſtrigūt.i.euaginát & denudát gladios,& ps.i.ꝑtim corripiūt manibus ferrū miſſile.i.iacula ferrea,aut ferrata,& ipſi

cæci.i.excæcati & perciti furore, ac ſalutis improuidi ruunt,ſ.in hoſtem,cōtra quos agmina Laurentum.i. Laurētium ac latinoꝝ, procurrunt. Troes inundant.i.more vndarū irrunt hic.i.hoc loco,& tempore,cum talia fierent rurſus.i.iterū denſi.i. ſtipati,& ſe mutuo comprimentes,& agilini.i.miſſi ab Agilia vrbe, & arcades pictis armis.i.habentes arma picta,& inſignita, vt nobiles bellatores. Vnus,ideſt vniformis amor habet omnes ſic.i. intantum decernere ferro.i.periculū facere: vtri fortiores ſint armis, aut vnus amor hēt oēs decernere ferro,ſic.i.vt paulatim ſuis inuicē ſubueniant. Ipſi diriguere.i.diſſipauerunt aras.ſ.ad fœdus ſertendū extructas,& tēpeſtas.i.grādo hoc eſt grādinis aut niuis ſimilis ꝓcipitatio telorū,it turbida toto cœlo.i. per totū cœlum hoc eſt turbans & obſcurans totum aerē,ac &.i.imber ferreus.i. ferratorum teloꝝ ingruit.ſ.toto cœlo. Et ipſi rutuli ferunt,ideſt auferunt,& ſecum ferunt,crateras,i.pocula vinaria,& focos.i.in qbus fouebatur ignis ſacrificijs aptus. Ipſe Latinus.ſ. rex fugit.ſ. a tumultu belli referens diuos pulſatos,ideſt læſos, & repulſos fœdere infecto,ideſt non conſummato. Alij infrenāt currus,ideſt equos,aut ſubijciunt,ideſt ſurſum iaciunt corpora in equos.i.ſaliunt ſuper equos,& adſunt.i.pſto ſunt enſibus ſtrictis.i.nudatis. Meſſapus vir ille filius Neptuni,auidus cōfundere fœdus proterret,ideſt procul aut ab interiore parte terret Auleſtē tyrrhenorū regē &.gerētem inſigne regis.ſ.diadema proterret inquā equo aduerſo.i.ex aduerſo obiecto,ille.ſ.Auleſtes,recedens.i.recedere parans,ruit.i.præceps cadit & voluitur miſer a tergo.i. retrorſum ſ caput,& in humeros aris oppoſitis.i.quia iuenit aras oppoſitas, ac Meſſapus feruidus.i.ardens aduolat haſta,& ipſe altus equo, ideſt in equo alto ferit grauiter deſuper.i.a ſuperiori loco ſupple ipſum Auleſtem orantē multa,ferit dico telo trabali.i.inſtar trabis,aut trabe ꝓ haſta ſumpta,atq; Meſſapus faſ ita,hoc habet.ſ. Auleſtes,hoc eſt letali percuſſus eſt vulnere,hæc eſt melior victima data magnis diuis q̄.ſ.porcus,qui ſuiſſet in fœdera cęſus. Itali concurrunt & ſpoliant.ſ.inſignibus regalibus membra calentia.i.adhuc tepida & palpitantia.

PIERIVS.

Telum contorſit in hoſtes.) In anti.aliquot,coniecit,ſed id ex paraphraſi. Fuluaq; extēdit arena.) In Roma.codice in Oblongo vaticanis in Medic.in eo,qui apud me eſt,& aliquot alijs vno exēplo legitur,effundit,Harena.quod magis mouere pathos videtur,quia maiorem præ,ſe fert vulneris vehemētiā. Hæc melior magnis data victima diuis.) Cum ioco dictum ait Donatus meliorem victimam,quia in aram cecidit,& illic occiſus eſt.

Obuius ambuſtum torrem Corineus ab ara
Corripit,& venienti Ebuſo,plagamq; ferenti
Occupat os flammis,illi ingens barba reluxit,
Nidoremq; ambuſta dedit:ſuper ipſe ſecutus
Cæſariem læua turbati corripit hoſtis,
Impreſſoq; genu nitens,terræ applicat ipſum.
Sic rigido latus enſe ferit,Podalirius Alſum
Paſtorem,primaq; acie per tela ruentem
Enſe ſequens nudo ſuper imminet:ille ſecuri
Aduerſi frontem mediam mentumq; reducta
Diſijcit,& ſparſo late rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos,& ferreus vrget
Somnus,in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Æneas dextram tendebat inermem
Nudato capite,atq; ſuos clamore vocabat.
[Quo ruitis?quæ ve iſta repēs diſcordia ſurgit? ÆNE.
O cohibete iras,ictum iam fœdus,& omnes
Compoſitæ leges,mihi ius concurrere ſoli,
Me ſinite,atq; auferte metus,ego fœdera faxo
Firma manu. Turnum iam debent hęc mihi ſacra.
[Has inter voces,media inter talia verba, POE.
Ecce viro ſtridens alis allapſa ſagitta eſt,
Incertum qua pulſa manu,quo turbine adacta:
Quis tantam Rutulis laudem,caſus'ne,deus'ne
Attulerit,preſſa eſt inſignis gloria facti:
Nec ſeſe Æneæ iactauit vulnere quiſquam.

SERVIVS.

Torrē.) Erit nominatiuus hic torris,& ita nūc dicimus, nam illud Ennij & Pacuuij penitus de vſu receſſit,vt hic torrus huius torri dicamus. Nidorē.) Mō pudorē. Ferre⁹ ſomn⁹.) Homerus. χάλκεος ὕπνος. Nudato capite.) Scilicet vt poſſit agnoſci. Sane q̄ritur quēadmodum Nudato dixerit,cū ſupra eum nuſquā tecto induxerit capite. nā nudatum eſt quicquid fuit antè coopertum. Nudum vero dicitur,quod tectum antè non fuerat. Ergo aut Nudato pro Nudo accipiamus,vt ſit ꝓ nomine participium: aut dicamus tectū eū habuiſſe caput cum deſcendit ad campum. Nā legimus, Sidereo flagrans clypeo,& cœleſtibus armis. Suos clamore vocabat.) Vtrūq; exercitum iam ſuum vocabat, vt talis fuerit eius clamor, Cur in vos inuicem ruitis?mei? Repens.) Aut ſubito, vt ſit aduerbium,ideſt repente: vt, Sole recens orto. Aut repens diſcordia, pro repentina. Faxo.) Faciā. Incertū qua pulſa manu.) Hoc loco adhuc quidem quaſi dubitat:tn̄ intelligimus à Iuturna imiſſum quēdam qui vulneraret Æneam. Quod aūt paulò pòſt Iuno dictura eſt de Iuturna, Nō vt tela tn̄,nō vt cōtēderet arcū:minime eſt mirandū.nā ſcimus vnicuiq; imputari qd' alter in eius fecerit grām,ſicut eſt, Et potes in totidē claſſes cōuertere Nymphas. Æneam aūt vulneratū ab hoīe indicat Iupiter paulò pòſt dicens, Mortali non decuit violari vulnere diuum.

DONATVS.

Obuius ambuſtū.) Chorineus Ebuſo iam obuiā venienti, plagamq; ferenti obuius factus,quū ſe aduerterit manus hoſtis perniciose incidiſſe rapuit ex ara fuſtem ardentē, eūq; ori venientis obiecit. Illi ingens barba.) Duæ fuerūt occaſiones. vna ignis ſūpti ex ara,altera & occurrit facies,quę barbæ fomite exceptū nutriret incendiū. Super ipſe ſecutus Cæſa:) Poſteaq; flāma turbauit hoīem,eiq; eripuit aſpectū,aduolauit ille,ipſi cuitq; eius comas lęua,& nitens genu ſuperatū ad terrā vſq; pduxit,ipreſſitq; lateri eius rigidū gladium,hoc eſt ſatis acutū. Podalirius alſum Paſto.pri.q; acie per te.ruen.En.ſeq.nu.) Podalirius,dum alſum paſtorem ſequitur,propterea q aufus eſſet in prima acie verſari, ille ex aduerſo veniens inimici ſui mediā frōtem ſecuri percuſſit tāto pōdere,vt vſq; ad mētū eius diſtenderet:qd' ipſum factum eſt arte ferientis q poſt inflictam cædē reduxit dexteram. veniens.n.ſecuris intulit plagā,& reducta geminauit, quod fecerat. Poſt tantā autē vim conſecutus ſanguis cæſi arma perfudit. Olli dura qes ocu.) Eſt.n.quies alia non dura,& non ferreus ſomnus,& nox non æterna, qbus q vtuntur ad tps,incolumē retinent vitā. At pius ęneas.) Quū illic hæc non ſine ſacrilegij crimine gererent, troianæ vero partes reſiſtendi ſtudio ducerenſ,emerſit idem ipſe æneas pius.i.deoꝝ cultor nudo capite,atq; inermi dextra, vt cognoſceretur a ſuis:aut ne ipſe quoq; reatus particeps eēt,ſi fuiſſet armatus. Locutus eſt aūt ad ſuos clamore magno, ne ſecuti hoſtiū deſperationē ipſi quoq; ſacrilegij ſceleribus implicarenſ. Quo ruitis.) Aliud eſt ire,aut tēdere, aliud ruere. Ruere eſt incōſulte aliqd aggredi. cadētis.n.more decipiſ.nō.n.qūo vult cadit, q ruit.dr̄.n.caſus violētia nō ꝓpria voluntate. Queue iſta repens diſ.ſur.) Vel quos vos trahit ſurgens repētina diſcordia,& incautos decipit in pniciem veſtrā perniciose ſerpendo? Multa ſubiacebant,quę poſt dici potuerūt:ſed tps nō fuit, vt in ſupfluis moraref.reuocari.n.a ſceleribus debuerant, quos ſacrilegij conſiderabat effectos eſſe participes. Cęterū dicere potuit,o ciues,o ſocij,aut o miſeri vel incōſiderati,& alia,aut bona aut iniurioſa. Dixit ergo o tm̄modo,& ne vagaretur longius ad ipſam rem,quæ neceſſario fuerat dicenda peruenit. O cohibete iras.) Perfectum,inquit,iuſiurandū eſt,& impletum,leges dictæ pacis & belli:quib⁹ ſolus ipſe obnoxius teneor,me ſolū fœdera nexuerunt,me pugnare pmittite:nec vllus vos exagitet metus,virtute mea firmabuntur geſta,quę ſacrilegorū temeritate fuit læſa, ſacra neceſſe eſt turni ſupplicijs expiari. quanta in duobus diuerſitas?in turno metus,in ænea conſtantia:in turno diffidentia in ęnea eminens virtus,& procul excluſa formido. Poſtremo, quæ turnus horreſcit ac timet,æneas exoptat, & ſecurus amplectitur. Has inter voces,) Prope aderat,vt impleretur iunonis dictum. ſupra enim ait, forſan miſeros meliora ſequentur. ecce interierat ęneas non cuiuſpiam virtute,ſed caſu.nā dum a certamine reuocat ſuos:dū nudo capite atq; inermi dextra loqtur icertū,

captatus inſidijs ſagitta percuſſus eſt:huius autem latere autor maluit,q̄ ſeſe de tanti herois aduerſo iactare.

ASCENSIVS.

❡ Obuius ambuſtum.) Docet qua reliqua ſubſecuta ē pugna,& quomodo vulneratus eſt Æneas. Circa quā partem dicit Donatus. Olli dura quies,quia ē quies nō dura,& ſomnus nō ferreus, & nox non ęterna, Ruitis, aliud eſt ire, aliud tendere, aliud ruere. Hæc ille. ❡ Ordo eſt. Corineus vir ille vt videtur, Troianus obuius.i.obuiam veniens corripit ab ara torrem.i. facē ambuſtū.i. circumuſtam,& occupat.i.impedit Ebuſo veniēti,& ferenti.i.iſerenti, aut inferre volenti plagam.i.vulnus os flāmis ignis barba reluxit illi.ſ.Ebuſo,& ipſa ambuſta.i.circūuſta dedit nidorem.i.ſe torem, ipſe.ſ.Corineus ſecutus ſuper.i.inſuper corripit.i.celeriter rapit læua.i.ſiniſtra manu cæſariem.i.comam hoſtis.ſ. Ebuſi turbati.ſ.flāmis,& ipſe nitēs.i.annitēs genu impreſſo, applicat ipm terræ,& ferit.i.percutit, ſic.ſ.applicito terræ enſe rigido latus. Podalirius etiam de parte Æneæ ferit Alſum paſtorem,& ſequens, i.perſequens enſe nudo ipſum timentem ſupple in prima acie,p tela.i.per medium telorum ſupereminet.i.eminēter ſuper ipſum incūbit, ille.ſ.ſupereminēs. Podalirius. aut potius Alſus, nā ſi Podalirius enſe ſequebatur non procedit, q̄ ſecuri percuſſerit, videt ergo hoc dicere, quod Alſus, vbi fugere amplius nō poterat, reſtans inſequentem ſecuri percuſſit, quod genus armorum paſtori congruit. Ille ergo reſtans.ſ.Alſus, diſijcit ſecuri reducta.i.retrorſum ducta, vt fortius feriret frontem mediam,&mētū aduerſi.i. oppoſiti:& contra ſtantis, & rigat arma, ſcilicet ipſius interfecti cruore ſparſo.i.ſparſim effuſo. Dura quies,& ſomnus ferreus.i. durus,& iperturbabilis vrget, ideſt premit olli, ideſt tūc illi oculos,& lumina ſup.eius claudunt in noctē.i.caliginē ęternā. At.i. ſed pius Æneas tendebat.i.extēdebat dextrā inermē, exiſtēs capite nudato, pro eo, qd̄ eſt nudo, aut nudato ad hoc, vt agnoſceret, potuiſſ:t.n.orto tumultu galeam ſuſcæpiſſe, atq; vocabat ſuos.i. nuncupabat eos, clamore.i.ſimul clamans, Quo ruitis.i. præcipitanter tenditis, quæ ve iſta diſcordia ſurgit repens.i.de repente, aut repentina nam a repo prima ſecundū naturam produceret, o cohibete iras: quia fœdus eſt iam ictum.i.percuſſum,& oēs leges.i.conditiones pacis aut fœderis ſunt cōpoſitæ: ius ſupple eſt mihi ſoli cōcurrere.ſ.cum Turno, ſinite me ſolū ſup. concurrere, atq; auferre metus, quos.ſ.iſertis, ego faxo.i.faciā fœdera firma ideſt ſtabilia manu.ſ.victo hoſte capitali, hæc ſacra.i.ſacrificia violata, debēt mihi Turnū.i.caput Turni aut vitā eius. Ecce.q.d. p̄ter ſpem,& ex iprouiſo, ſagitta allapſa eſt viro.i.in virū, ſtridens alis i.plumis pēnap, allapſa dico eſt inter has.ſ.tam pias voces, atq; inter media talia verba, icertū ſup. eſt qua manu pulſa, ſup. fuerit, aut allapſa ſit,& quo turbine.i.ipetu aut tormēto adacta, qs vel caſus vel Deus attulerit Rutulis tantā laudē vt.ſ. Æneas vulneratus ſit, gloria iſignis facti eſt preſſa.i.ſuppreſſa ignorato authore, nec qſq̄ iactauit.ſ.vnq̄ poſtea ſe vulnere Æneæ.i. q̄ vulnerauerit Æneā. Vñ putat Iuturnæ in ſpecie Camertis monitu factū.

PIERIVS.

❡ Ille ſecuri aduerſi frontem mediā mentūq; reducta Diſijcit.) In Ro.co. Diſcidit Legitur. Secare.n.ſecuris eſt & ſcindere. Sed in Oblōgo in Medi.& aliquot alijs. Diſſidit in vno ſimplici,ſ,in altero,ſſ,geminato ſcriptum. ❡ In æternā claudunt Lumina Mor.) Quāuis in codic.aliquot antiquis, mortē, legat. Legendū tñ eſt, noctē, vt in emendatioribus habet. Quā lectionē ēt Donat. agnoſcit. ❡ Quę ve iſta Repens diſcordia.) In codi.aliquot ant. quoue. legitur, ſed p̄batiores, quæue hñt. Sunt ēt in q̄bus non repens, ſed Recens, habeat. Repēs aūt agnoſcitur a Seruio. Et repentina diſcordia eſt in Donati paraphraſi. ❡ Me ſinite atq; auferte met⁹, ego fœder. faxo.) In co.aliquot antiq̄s, atq;, nō habet. Sed abſq; ſinalepha legere eſt. Me ſinite auferte metus. Idē apertiſſime eſt iiij. Ænei. Quid ſtruit aut qua ſpe inimica i gēte moratur? Pręterea In Ro.codi. Metuus Attiano more ſcriptū eſt, vocali, q̄ longa ē debuerat geminata. Sic in nomē clatura quadā antiquo lapide, a Curru. Curruus, pro currus, legitur.

Turnus vt Ænean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosq; duces, ſubita ſpe feruidus ardet.
Poſcit equos, atq; arma ſimul, ſaltuq; ſuperbus
Emicat in currum,& manibus molitur habenas,
Multa virum volitans dat fortia corpora leto,
Semineces voluit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit haſtas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mauors clypeo increpat, atq; furentes
Bella mouens, immittit equos: illi æquore aperto
Ante notos, zephyrumq; volant, gemit vltima pulſu
Thraca pedum, circumq; atræ formidinis ora,
Iræq;, inſidięq;, dei comitatus aguntur.
Talis equos alacer media inter prælia Turnus
Fumantes ſudore quatit,(miſerabile) cæſis
Hoſtibus inſultans: ſpargit rapida vngula rores
Sanguineos, miſtaq; cruor calcatur arena.
Iamq; neci Sthenelumq; dedit, Thamyrinq;, Poliiq;,
Hūc congreſſus & hūc, illum eminus: eminus ambos
Imbraſidas, Glauci, atq; Laden, quos Imbraſus ipſe
Nutrierat Lycia, paribusq; ornauerat armis,
Vel conſerre manum, vel equo præuertere ventos.
Parte alia media Eumedes in prælia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis,
Nomine auum referens, animo manibusq; parentem,
Qui quondam, caſtra vt Danaum ſpeculator adiret,
Auſus Pelidæ pretium ſibi poſcere currus.
Illum Tydeides alio pro talibus auſis
Affecit pretio, nec equis aſpirat Achillis.
Hunc procul vt campo Turnus conſpexit aperto
Ante leui iaculo longum per inane ſecutus
Siſtit equos bijuges,& curru deſilit, atq;

SERVIVS.

❡ Molitur.) Regit:& eſt Acyrologia. nā proprie Molitur, ē parat. ❡ Hebri.) Fluuij Thraciæ. ❡ Sanguineus mauors.) Gaudēs ſāguine. αἱμοχαρὴς. ❡ Clypeo icrepat.) Sonat. Alibi arguit: vt, Increpat vltro Cunctātes ſocios. ❡ Vltima.) Hoc eſt toto: ſi enim gemit vltima, omnis ſine dubio. ❡ Miſerabile cæſis.) Id eſt miſerabiliter. Nomen pro aduerbio. ❡ Ipſe nutrierat.) Solent enī plerūq; filios alijs dare nutriēdos parentes. ❡ Auſus pelidæ pretium ſibi poſcere currus.) Difficilis Hypallage. nam hoc vult dicere, Qui vt Achillis equos poſſet accipe, ire auſus eſt ad caſtra Gręcorum. Ordo enim nō procedit, qui vt iret, auſus eſt petere. ❡ Affecit pretio.) Modo pœna. nā pretiū eſt τῶν μέσων. Terentius, Ergo pret ū ob ſtultitiā fero. Vñ & Græci τιμωρίαν. pœnā vocāt, ἀπὸ τῆς τιμῆς, quod ē pretium. ❡ Nec equis aſpirat Achillis.) Aſpirat apud maiores accedit ſignificat. Cicero, Nunquā aſpirauit ad curiam: Sed hic figurate dixit, Aſpirat equis pro ad equos, ideſt occiſus eſt, nec ad equos Achillis acceſſit. Melius tamen eſt vt de Diomede intelligamus, vt ſit ſenſus, Diomedes occidit Dolonē, qui equos Achillis eſt auſus petere: quos nec ille qui eum vicit, popoſcit. ❡ Dextræ mucronem extorquet.) Quaſi proœconomia eſt, vt non eum ſuo interimat gladio ne agnoſcat *quod Metiſci* eſt: & iā nunc ſuū requirat, quo facto perire poterat ſequēs fracti gladij œconomia. ❡ En agros.) Quos victore Ænea te accipere poſſe credebas: inde.n. Sarcaſmos facta eſt. Nā conſuetudo erat vt Victores imperatores, agros militibus ſuis darent, vt in hiſtorijs legimus. Item in Lucāo, An melius fierent piratæ magne coloni, ❡ Sternacis equi.) Ferocis, qui facile ſternit ſedētē. ❡ Edoni Borę.) Thraciæ. nā Edon mōs eſt Thracię. Sane ſciendum hoc loco erraſſe Donatū, qui dicit Edonis eſſe legendum, vt do breuis ſit ſecundū Lucanum qui dicit, Edonis Ogygio decurrit plena Liæo. Nāq; certū eſt Syſtolen feciſſe Lucanū. Vnde Edoni legendum eſt, vt ſit hic Edonus huius Edoni. Statius & Virgiliū & artē ſecutus ait, Triſtius Edonas hyemes Hebrumq; niualem. non Edonias. ❡ Æ geo.) Mari ſcilicet, ſicut ſequētia indicant. ❡ Sequiturq; ad littora fluctus.) Nā male ait Donatus montem eſſe, vnde flat Boreas, cū certū ſit eū de Hyperboreis montibus flare.

DONATVS.

❡ Turnus, vt ęneā.) Vidit. nō ſemel accipiendum eſt, vt ſit, vidit ęneam cadentem, vidit turbatos duces. cōpendioſa narratio, in q̄ ēt non dicta poſs intelligi



Intelligi.nō.n.deſcripſit enea cedentē ex agmine,aut duces turbatos:ſed quaſi iā dixiſſet, ſic turnū aſſeruit hęc vidiſſe. ¶ Subita ſpe feruidus ardet.) Huius mali occaſiōe arrepta turnus ardere cœpit,vt vulnerato inſiſteret,q cōgredi ante nō audebat.Poſcere igitur equos cœpit atq; arma,& exultantiū more quaſi ſupior eſſet effectus,gratulabatur de hoſtis aduerſo.¶ Emicat in currū.)Emicat in currum,hoc eſt dū ſe iactat,tranſcēdit in currū luxuriās,& habenas equoꝝ tēperabat manibus ſuis ſuſcepto rectoris officio. ¶ Multa viꝝ volitans.d.)Exiſtimās turnus letali vulnere æneā eſſe ꝑcuſſum,ingētiꝗ lætitia ferebat,vſq; adeo vt ī alioꝝ necē ſāuiret,quaſi de cōfecto potiore ſecurus.multos īterea fortes viros ſtrauerat, multos dimittebat ſemineces ꝓterebat alios curru equoꝝ.ſ.pedibus,& rotaꝝ īpulſu,nōnullis quū fugerēt haſtas īgerebat an ſuas raptas haſtas ingeſſerit hoſtibus,an hoſtibus raptas.i.ſublatas,incertū

Semianimi,lapſoq́; ſuperuenit,& pede collo
Impreſſo,dextra mucronem extorquet,& alto
Fulgentem tinxit iugulo,atq; hæc inſuper addit.
¶ En agros,& quam bello Troiane petiſti: TVR.
Heſperiam,metire iacens,hæc præmia,qui me
Ferro auſi tentare,ferunt:ſic mœnia condunt.
¶ Huic comitem Aſbutē,cōiecta cuſpide mittit. POE.
Chloreaq́;,Sabarimq́;,Dareraq́;,Therſilochumq́;,
Et ſternacis equi lapſum ceruice Timœten.
Ac velut Ædoni boreę cum ſpiritus alto
Inſonat Ægæo,ſequiturq́; ad littora fluctus:
Qua venti incubuere:fugam dant nubila cœlo.
Sic Turno quacunq; viam ſecat,agmina cedunt,
Conuerſæq́; ruunt acies,fert impetus ipſum,
Et criſtam aduerſo curru quatit aura volantem.

certū eſt,melius eſt tñ,vt ſuas rapuiſſe & hoſtibus ingeſſiſſe videaſ.¶ Qualis apud geli.) Quēadmodū,iqt,ſolet mars ſanguineus,non ipſe ſanguineus,ſed ꝑ quē ſanguis effunditur.oīs.n.pugna ſine ſāguine eſſe nō pōt.Apud hebri,inqt, flumina:ipſe fluuiꝰ hebrus dr, & dixit hebri flumina,vt illū appareat ꝑ multa ora effūdi. clypeo increpat.ſtrepit.n.ſcutū,quū forte pugnaſ,qacōcuſſum ſonat,vł quēadmodum equos furentes mars dimittit ꝑ campū:illi vero accepto ꝑiāte curſu ꝑueniunt ventos.Terra aūt pulſata crebris vngularū ictibus gemit,& vltima pedū thraca cōtremiſcit,& illic ſine metu atq; ira nihil eſt ac ſine inſidiis nihil.¶ Talis equos alacer.)Sic & turnus agebat equos ſuos fumantes ex ſudore,vt ardere putarentur interius.¶ Miſerabile cæſis hoſt.) Tantas faciebat cædes cum inſultatione plena,vt actus eius ſic ſine miſeratione videri non poſſent.¶ Spargit rapida vngu.) Nimietatem

faſi ſanguinis expreſſit, vt q currētes quaſi quoſdā rores ſanguineos ſpargerent angulis ſuis. ¶ Mixta cruor.) Diuerſitatē quādā fecit in deſcriptiōe copioſi ſanguinis, vt pars eius equoꝝ pedibus ad vicē roris ſpargeretur, vngulis premeretꝰ altera. ¶ Iāq; neci.) A generali deſcriptione cæſoꝝ ad ſpecialē tranſitū fecit aſſignans vno in loco tres datos neci, ſtelenū, tamirū, pholūq;. ꝙ tm̄ ſemel poſuit, dedit, nos tribus aptemus, trāſit ad alioꝝ necē. ¶ Hunc cōgreſſus.) Nō hunc & hunc cōgreſſus occidit, ſed cōgreſſus dedit neci hunc & hunc, dicit iam qūo illum eminus, alterum cōminus hoc eſt vnū gladio, alteꝝ haſta deiecit. ¶ Ambo imbraſidas.) Imbraſi filios glaucū & laden cōgreſſus eſt, illum eminus, alterum cōminus neci dedit. Qđ.n.ſupra dixit, iamq; neci ſtelenumq; dedit, hamarymq;, pholumq;, etiā ad imbraſi filios ꝑtinet, glaucū, & laden: quoꝝ primo dixit, necē eſſe perfectā, & dehinc eoꝝ p̄rem nominauit. ¶ Quos imbraſus ipſe.) Dixit noīa ipſorum, deſignauit & numeꝝ, patris & regionis ipſoꝝ nomen oſtendit. & quēadmodum ſunt nutriti atq; armis paribus muniti viderentꝰ. Exponit iam, qđ ſit, paribuſq; onerauerat armis. vel cōferre manū, vel equo pręuertere ventos. ipſa erant paria arma, vt ambo noſſent cōgredi pedeſtri certamine, ambo ex equo pugnare. ¶ Parte alia media.) Dicitur origo iſtius, & ꝓpter plenā perſonæ cognitionē parentum quoq; eius repetitꝰ fabula. Ipſius enim geſta narrantꝰ. filius, inqt, fuit dolonis eumedes. eumedes nepos ſummi viri, & in bello probatiſſimi nō minore virtutis robore patri progenit*. Hic dolon tanta cōſtantia fuit, vt belli troiani tempore in caſtra graioꝝ ſibi pro laboris cōmodo decerneretꝰ achillis currus. ¶ Illum tydides.) Hoc ꝓmiſſum nec aggreſſus eſt, nec impleuit. Rapuit.n.eius vitā diomedes, & cōſilia eius virtutis autoritate præuertit. eūq; docuit ſpolia nō quærere fortioris. ¶ Hunc procul.) Hoc eſt cū eo meden iuniorē. ¶ Vt campo turnus.) Hunc turnus quum ꝓcul vidiſſet. fuit.n.lōgius videndi procliuis occaſio, quū hanc daret ęqualitas diffuſa cāpoꝝ, auiditate feriendi ꝓuocatus iaculo potius celeri, q̄; manibus tenuit. Potuit.n. maturius fieri, vt per inane volitans haſta ipſius aduentum turni præueniret, & vinceret. ¶ Siſtit equos biiuges.) Ecce quantum ꝓfuit miſſi celeritas iaculi, ſi ad eum turnus cū ſuꝑuenit, iam lapſus, iam ſemianimis fuit. ¶ Et pede collo Im.) Quæ quūita eſſent, p̄ſſit pede collum eius ad terrā, & ſuo illum gladio iugulauit. Iratum voluit turnum oñdere, vt morienti ēt gladium alta ſecaret in iugulum. Cæteꝝ ſi hoc feciſſet, moreretꝰ ex p̄rio vulnere: vſq; adeo cōmotum exp̄ſſit, vt ſequerentꝰ & verba, q̄ congruerāt facto. ¶ Atq; hęc inſup ad.) Vera iſultātis vox, habes, inqt, troiane, qđ votis tuis ꝑuenire cupiebas. iaces in agris heſperiæ, & ſpatio corporis tui q̄ lati ſunt potes metiri, ſi velis. hunc hn̄t exitum, q me ꝓuocāt bello, & tale ſibi domicilium cōdunt. ¶ Huic comi.bu.) Butē eumedi comitē mittit cōiecta cuſpide.i.miſſa. ¶ Cloreaq;, ſibarimq;.) Comitē huic mittit, ad ſingulos ꝑtinet, quoꝝ cōplexus eſt noīa. Oēs, inqt, haſta deiecit, thymetes autē ſternacis equi ceruice deceptus eſt: qđ ſit ſternacis eq, ex facto colligere poſſumus. eius.n.genibus fixis ꝑ ceruicē lapſum eqtem fudit. ¶ Ac velut edo.bo.) Parabola inducta eſt oſtēdens turni diſcurſus & geſta. Vt ſolet, inqt, boreæ vēti flatu fortiſſimo pelagus cōmoueri, ac dare ſonum, & fluctus in littora voluere, & in eā partem vrgere ipetus ſuos, qua incubuerit ventus: ſic cedebāt turno agmina, q̄cunq; tendebat.

ASCENSIVS.

¶ Turnus vt Æneā.) facit poeta in gloriā Æneę. qđ Hom. in gloriā Achillis, nam ſicut Hom. propter raptā Briſeida inducit Achillē iratum a bello deſiſtere eoq; deſiſtente, Græcos oēs in fugam verti, q prius victores fuerant, ita poeta noſter inducit Æneā propter vulnus illatum a bello deſtitiſſe, vt eo abſente cæteri a Turno cæderentꝰ pateretq; quanta fuerit vnius virtus quo bellante ſui victoriam obtinebant, ceſſante fugiebant. docet ergo ſtragem quam Turnus edebat de qua hoc ſolum eſt Dona. Sāguineus, nō ipſe, ſed qui aliis ſanguinē effundit. Ordo eſt. vt ideſt poſtq̄ Turnus vidit Æneā cedentē ex agmine, & vidit duces turbatos.i.cōſternatos animo, ipſe feruidus.i.incenſus & feruefactus ſpe ſubita.i.ſubito orta. Poſcit equos atque arma ſimul, & ipſe ſuꝑbus.i. elatus emicat ſaltu.i.ſaliendo eminenter peruenit in currum.ſ.vnde depugnaret, & molitur.i.cum molimine regit habenas, manibus.ſ.ſuis & ipſe volitans.i.percurrēs celeriter dat leto, ideſt morti, multa fortia corpora virum ideſt Virorum.ſ.fortium, & voluit.i.proſternit, & ſuppeditat, multos ſemineces.i.ſemioccifos. aut proterit curru agmina, aut ingerit fugiētibus haſtas raptas.i. celeriter correptas, vnde addit comparationem dicens. Qualis Mauors ideſt Mars ſanguineus.i.ſanguinem effundens, aut ſanguinolentus, cum.i.quando ipſe concitus.i.feſtinus, icrepat ideſt crepare facit, ac reſonare clypeo.ſ.ſuo flumina hebri.i.illius fluuii in Thracia, Martis patria gelidi.ſ.niuibus, & glacie horrētis, atq; cum ipſe mouens bella immittit equos furentes.i.incenſos Martio furore, illi.ſ.equi iam immiſſi, volant æquore, aperto, ideſt ꝑ æquor, hoc eſt campum ęquū, & planum, apertum ante notos, & zephyros, ideſt rapidiſſimos vētos. Thraca.i. Thracia vltima.i. tota, ita ꝙ ad vltimam vſq; oram gemit pulſu pedum.ſ. equorū & ora atrę.i.pernicioſæ formidinis & iræ. & inſidiæ appoſitorie comitatus, ideſt quę res comitatus eſt dei.ſ. Martis aguntur, ideſt impelluntur circum.i.per circuitum, Turnus alacer.i.lætus, & celer exiſtēs talis.ſ.qualis Mars, quatit inter media p̄lia, equos fumantes inſultans hoſtibus cęſis miſerabile.i.miſerabiliter, vel q̄ res miſerabilis eſt, vngula.ſ.equorum tepida.i.tepefacta i ſanguine fuſo, ſpargit rores ſanguineos, & cruor calcatur mixta harena. Et Turnus dedit iam neci.i.occidit Sthelenum, & thamyrim, & polum illos tres Troianos, dedit dicit neci, cōgreſſus.i.cōminus, hunc.ſ.Sthelenum, & hūc.ſ. Thamyrim, & illum.ſ. Pholum eminus.i.de lōge, q̄ſi e manu miſſo telo, & dedit neci ambos (legitꝰ & ambo more vetuſto) imbraſidas.i.filios Imbraſi.ſ.Glaucū atque Ladē, quos Imbraſus ipſe.i.ꝓpria ope nutrierat, ſup. in lycia, & onerauerat.ſ.ab infantia armis paribus, vel conferre manū i.inuadere, vel præuertere ventos equo.i.celeriter effugere. Eumides proles antiquę.i.nobilis aut annoſi dolonis p̄clara.i.inclyta bello, fertur alia parte.ſ.a Turno, in media prælia, referēs auū nomine, quia & auus eius Eumedes dictus erat, & parētē animo i.animoſitate, & manibus.i.rebus p̄clare geſtis, qui auſus ſup. fuerat quondam poſcere ſibi currum Pelidæ.i. Achillis Pelei filii ꝑtium.i.in pretium, & mercedē vt ipſe ſpeculator adiret caſtra Danaum.i.Danaorum, hoc eſt græcorum vnde ſignificatur Troianus fuiſſe, ſed ſup. Tydides ſeu Tytides.ſ.Diomedes Tydei filius, affecit eum pro talibus auſis alio pretio, quia occidit eum exceptum inſidiis nec.i.licet victor dolonis, aſpirat.i.auſus eſt aſpirare equis Achillis, ideſt ad equos Achillis habendos, vt.i. poſtq̄ Turnus proſpexit procul hunc ſup. in cāpo aperto, ſecutus ſup. eum ante.i.prius iaculo leui.i.miſſili per lōgum iane, ideſt per lōgum ſpatium aeris, qui inanis putatur, ſtetit, ſcilicet poſtea.i. ſtare facit, equos biiugos & deſilit curru, ideſt & ſalit de curru atq; ſuperuenit ſemianimi & elapſo, & pede impreſſo collo, ideſt poſtquā impreſſerat collo eius pedem ſuum: extorquet.i.vi expellit mucronem dextra ideſt quem habebat in dextra, & tinxit.ſ. mucronem extortum, fulgentem, ſcilicet prius alto iugulo.ſ. occiſi, atq; addit inſuper hæc, ſcilicet verba, O Troiane, en metire iacēs ideſt iam proſtratus, agros, & heſperiam quam petiſti bello.i.per bellum, hæc.i.huiuſmodi ferunt.i.auferunt ſup. a me, illi qui auſi ſup. ſunt tentare.i.laceſſere, & prouocare me bello, & ipſi cōdunt ſic moenia.i.proſternuntur exāgues, & ipſe mittit.ſ.ad inferos cuſpide coniecta, Butē.i. Troianum illum, comitem huic.ſ. Eumedi & Chlorea, & Sibarim, & Dareta, & Therſilocum, & Timoetem lapſum ceruice.i.de ceruice, aut per ceruicem, equi ſternacis.i.ferocis, & facile aut aſſidue ſternere ſoliti, inſidentes dorſo ſuo. Ac veluti cum ſpiritus.i.flatus, boreæ.i.illius venti, Edoni.i. Thracii ab edone monte Thracię flantis, inſonat ęgeo.ſ.mari, & fluctibus ſcilicet ęgei maris ſequitur ad littora qua.i.quacūq; parte venti.i. flatus boreæ, incubuere ſup. ea dant nubila fugam coelo ideſt per coelum. hoc eſt aerem ideſt quemadmodum nubes, & procellæ aquaꝝ diffugiunt a facie impetuoſiſſimi venti, ſic cedunt agmina Turno quacūq; ſecat.i.interſecat viā & acies ruunt conuerſæ.ſ.in fugā ipetus fert ipſum.ſ. Turnum & aura quatit criſtam.ſ. illā eſferam flammis volantem.i.celeriter agitatam: curru aduerſo, ideſt ex aduerſo veniente.

PIERIVS.

¶ Proterit aut ruptas.) In Romano. & in aliis, aut, hoc vero loco Dona. ait. An ſuas raptas haſtas ingereret hoſtibus, an hoſtibus raptas.i.ſublatas: incertum eſt, melius tn̄ vt ſuas rapuiſſe, & hoſtibus ingeſſiſſe videatꝰ. ¶ Sanguineus mauors clypeo increpat.) In Ro. codi. intonat, ſed increpat. Seruius agnoſcit, & Dona. atq; ita legitur in Mediceo & pluribus aliis. ¶ Circūq; atrę formid. ora.) In Ro. codice, atra, quippe ora. legitꝰ. Sed magis placet, atræ formidinis, vt i aliis pleriſq; habetꝰ. ¶ Thamyrimq; Pholumq;.) Et thamarim, & thamuꝝ, & thamyrum, in diuerſis codi. legitꝰ. Quin etiam, taurō, in aliquot antiquis exēplaribus habetꝰ. Sed.n. θάμυριν apud græcos nomen eſt propriū adagiūq; fertur. θάμυρις μαίνεται. Furit thamyris, de iis, qui cum intellectu polleant delirare tn̄ in operibus videantꝰ, eundem porro thamyrin, & thamyran græci dicūt. ¶ Eminus ambos.) Eſt &, ambo, vt ſi duo p̄terea tel. id. tul. Cuius declinationis varias obſeruatiōes ex antiqs grāmaticis

matiɔis alibi recitauimus. ❡ Imbraſidas glau. atque Laden.) Oblongus cod. hymbraſide. & hymbraſus, habet per, y, & hyaden, non Laden, in quam lectionem multa conueniunt exemplaria, licet in Mediceo aliena manu, laden. factum ſit, prima litera contacta. In aliquot aliis. caden, legitur, In Romano, embraſidas, & embraſus. Sed enim ἴμβρασος græcis ὄνομα κύριον. Ergo imbraſidas, melius puto. ❡ Vel equo ꝑuertere vētos.) In veteribus aliquot exemplaribus, equis, plur. nume. ❡ Media eumedes in ꝑlia fertur.) In Mediceo qdem, & alio, qui apud me eſt antiquo codice. eumedes, legit̃. In aliis pleriſq; veteribus, eumenides, vna plus ſyllaba. ❡ Nomine auũ referēs.) In peruetere codice, auom, habetur vt in vterum inſcriptionibus, cuiuſmodi ea eſt, quam in hortis Colotianis inſpeximus.

M. CAESONIVS. PRIMVS. AVOS.

❡ Et auonculo. ſuperius ex æde Diui Baſilij protulimus, Præterea Terentius Scaurus, q reliquas id genus ſcriptiões reijcit auos & auom, non excludit. ❡ Cāpo Turnus conſpexit aperto.) In Romano codice legere eſt, proſpexit, vt commendatio etiam ſit ab acumine viſus: qui in bellicis negocijs obeundis eſt magno vſui. ❡ Fulgentē tinxit iugulo.) In Mediceo. & antiquis pleriſq; codicibus, tingit, præſenti tempore legitur: vt reliqua, quæ ꝑcedunt, quæq; ſubſequuntur verba, eadem periodo contenta. ❡ Huic comitem butem. (Quamq̃ βούτης. inter nomina propria locū habeat, a quo Butadæ propagatæ familiæ celebrantur, antiqua tamen exemplaria pleraq; omnia, aſbutem, hic legūt. Nā butes ſuperius. occiſus eſt, vbi legitur. Protinus Orchilochū, & Butē. Aſbuten deniq; hoc loco Dona. agnoſcit in itegris cōmētarijs. ❡ Chloreaq; Sibarimq; Daretaq;.) In cod. aliquot vulgatis, ſabarim, legitur. In nõnullis antiquis habarim, eſt & vbi, ſabarim legas. Sane. h. littera vt alibi latius nunc in, ſ, tranſit. vt ſaba pro haba, nūc in, ſ, vt exſibeant, pro exhibeant, quod aquilę antiquo cernit̃ monumento pro foribus ædis. S. Marie de Rodio.

EX. QVORVM. VSVRIS. PER. SINGVLOS. ANNOS. CONVIVIVM. DEDICATIONIS. EXSIBEANT.

Quare minime mirū lectioné hāc ita variare. ſed hęc. vt pui momēti ꝑtereamus. ❡ Ac velut edoni boreæ.) In antiqs cod. fere oībus, edonij, geminato, i, ſcribit̃: vbi neceſſe ē p ſynezeſin vltimas illas duas in vnā coire ſyllabā. Nam Do. ωμάγα eſt.

SERVIVS.

❡ Inſtantem Phegeus.) Aut ſibi, aut omnib⁹. ❡ Ad currū.) Pro currui ſe obiecit. ❡ Citatorum.) Aphæreſis, pro concitatorum. ❡ Bilicem loricam.) Li longa eſt, & accentum habet: ſicut bifidum, Fi producitur: quia & fila & licia dicimus. ❡ Deguſtat corpus.) Id eſt leuiter tangit. vnde contrà de alto vulnere ait, Virgineumq; alte bibit acta cruoré. ❡ Procurſu.) Impetu: & eſt vna pars orationis ꝓcurſus. ❡ Sæuit.) Scilicet, quia nō poteſt in bella procedere. ❡ Enſe ſecent lato vulnus.) Animum viri fortis expreſſit. ❡ Iapix.) Aptum nomen medico. nam ἰᾶσθαι Græci dicunt curare. ❡ Augurium citharamq; dabat.) Vera lectio eſt dabat. nā nō dedit. Sanè per citharam, ſcientiam indicat armoniæ. ❡ Vt depoſiti.) Deſperati. nam conſuetudo erat vt deſperati, ante ianuas ſuas collocarent̃, vel vt extremum ſpiritum redderent terrę, vel vt poſſent à tráſeūtibus forte curari, q aliquádo ſiſi laborauerant morbo. Cicero, Ægram & prope depoſitā reipublicæ partem. ❡ Ptātes herbarū.) Vim, poſſibilitatem. nā in herbarum cura nulla ē ratio. vñ ét ait, Mutas artes, licet alij mutā artē, tactum. venę velint. Alij mutas artes, muſicę cōparatiõe. ❡ Vſumq; medendi.) ἐμπειρικὴν ſciam, hoc eſt medicinā, in vſu, non in rõne conſtantē. ❡ Inglorius.) Comparatione ſagittarum, armoniæ & diuinitatis. ❡ Pęonium in moré.) Medicinalem: à Pæone. Nam Doricæ linguæ eſt Pæan: naturale eſt Pęon. ❡ Nulla viam fortuna regit.) Nullus euētus rõné præſtat. ❡ Nihil author Apollo.) Medicinæ inuētor. Nam Æſculapius pręeſt medicinæ, quam Apollo inuenit: qui in Ouidio de hac re ait, Inuentum medicina meum eſt. ❡ Propiusq; malum.) Ex fuga ſcilicet Troianorum. ❡ Stare. (Plenum eſſe.

Non tulit inſtantem Phegeus, animiſq; frementem,
Obiecit ſeſe ad currum, & ſpumantia frenis
Ora citatorum dextra contorſit equorum.
Dum trahitur, pendetq; iugis, hunc lata retectum
Lancea conſequitur, rumpitq; infixa bilicem
Loricam, & ſummum deguſtat vulnere corpus.
Ille tamen clypeo obiecto conuerſus in hoſtem
Ibat, & auxilium ducto mucrone petebat:
Quem rota præcipitem & procurſu concitus axis
Impulit, effuditq; ſolo, Turnuſq; ſecutus
Imam inter galeam, ſummi thoracis & oras,
Abſtulit enſe caput, truncumq; reliquit arenæ.
Atq; ea dum campis victor dat funera Turnus,
Interea Ænean Mneſtheus, & fidus Achates,
Aſcaniuſq; comes caſtris ſtatuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuſpide greſſus.
Sæuit, & infracta luctatur harundine telum
Eripere, auxilioq; viam, quæ proxima, poſcit:
Enſe ſecent lato vulnus, teliq; latebram
Reſcindant penitus, ſeſeq; in bella remittant.
Iamq; aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iaſides, acri quondam cui captus amore
Ipſe ſuas artes, ſua munera lætus Apollo
Augurium, citharamq; dabat, celereſq; ſagittas.
Ille, vt depoſiti proferret fata parentis,
Scire poteſtates herbarum, vſumq; medendi
Maluit, & mutas agitare inglorius artes.
Stabat acerba fremens, ingentem nixus in haſtam
Æneas magno iuuenum, & mœrentis Iuli
Concurſu, lachrymiſq; immobilis: ille retorto
Pæonium in morem ſenior ſuccinctus amictu,
Multa manu medica, Phœbiq; potentibus herbis
Nequicq̃ trepidat, nequicquam ſpicula dextra
Sollicitat, prenſatq; tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam fortuna regit, nihil author Apollo
Subuenit, & ſæuus campis magis ac magis horror
Crebreſcit: propiuſq; malum eſt. iam puluere cœlum
Stare vident, ſubeunt equites, & ſpicula caſtris
Denſa cadunt medijs, it triſtis ad æthera clamor
Bellantum iuuenum, & duro ſub Marte cadentum.

DONATVS

❡ Nō tulit inſtātē phegeus.) Non tulit, hoc eſt, non eſt paſſus phegeus hoiem ſic ferri, atq; ita ſæuire ipune in oés. ❡ Obiecit ſeſe ad currū.) Mira hoís virtus & ſingularis audacia, vt iret ad currū, nec metueret ſuperioréhoſté. Impetum quoq; equorū currentiū frangeret, & torqueret in aliā partē. ❡ Dū trahit̃.) Ex eo, ꝙ vnus currus vnū habeat iugum, ſic exponunt pleriq;, q̃ſi pluralē numerū pro ſingulari porta poſuerit: nos contra ſentim⁹. qui. n. ora citatorū dextra detorſit equoꝝ, proculdubio frenos tenuit, non iugum, & nō iugo pēdebat, ſed iugis, hoc ē frenis iunctoꝝ equoꝝ: vt hoc ei ad virtuté accedat, ꝙ biiuges pleno ictu currētis nitebātur vincere. recte etiā trahitur dixit, vt partē potiorē daret virtuti equoꝝ citatorū, ꝑterm vero fortitudini retinentis. q. n. pendens trahebatur euicerat aliquid: ſed duorum equorum vim ad plenum ſuperare non valuit. non minor etiam locorum laus quæ impedita frenis & hoís pondere, durabant tamen, & trahebant perſeuerantem. ❡ Hunc lata retectū Lancea.) Quū traheretur, inquit, pendens lancea ingenti de ſummo percuſſus eſt: & quia difficultas feriendi inter equorū capita fuit, & ictui loricæ robur fortioris obſtabat: letale vulnus infigi nō potuit. deguſtauit tñ eius ſanguinem ferrū. ❡ Ille tamen clypeo.) Ille excepto licet leui vulnere in ipſum hoſtē cœperat tendere obiiciens ſcutū, & fidens auxilio gladij, quē ſtrictū tenebat, hoc eſt paratū ad feriēdū. ❡ Quē rota præcipitē.) Hūc, q ſcutū obiiciebat, rota & axis quū procurrerét, dederūt præcipitem, quod facile fieri potuit, vbi fuit periculum duplex, aliud qppe axis & rotarū incurrit, dum haſtam vitare cōtēdit. Plus. n. diſcriminis ſperabatur e ſūmo, & ipſe fuerat feriendus, qui valebat occidere. Dum igitur ſu-

periora reſpicit, ſicut dictũ eſt, impulſu axis & rotę proſtratus ẽ. procurſu, quod ait, vna pars eſt ſententiæ, quaſi porro tenens curſum. hunc ꝓcurſum, vt melius exprimeret, addidit, cõcitus axis: vt apertius oſtẽderet, qd eſſet ꝓcurſus. ¶ Turnuſq; ſecutus Imá in.ga.) Mox, inquit, vt ille prouolutus iacuit, illico ſecutus eſt turnus, & inter loricæ fines, & galeæ, caput eius gladio abſcidit, relinquens arenæ truncũ corporis. ¶ Atq; ea dũ campis.) Dum hæc ageret turnus, & tot funera victor daret in cãpo, æneas vel troiani cũ eo quid agerent, dicitur. Mneſtheus atq; achates, inquit, & aſcanius licet adhuc puer ſciens tamen qd patri vel maxime vulnerato deberetur, ſtatuerunt eum cruentũ ex vulnere auxilio haſtæ mouentem greſſus. vbi percuſſum deſcribit, non oſtendit poeta vulneris locum: ſed quum hic dicit, Alternos longa nitentem vulnere greſſus, intelligere poſſumus ſagittã pedi eius inhæſiſſe. ¶ Sæuit.) Non ſęuiebat ex vulnere: ſed ꝙ tardaretur ex bello. Denq; ſequitur. ¶ Et infracta luctatur arun.) Ecce impatiens animus viri fortis nõ expectauit, vt ordine medicinæ ſagitta extraheret̃ ex vulnere. moras. n. nõ ferebat, quæ fuerãt properanti cõtraria. manu, inquit, propria arundinẽ cupiebat infringere, ferrũq; ipſum eripere. Eripere eſt nõ retrahere paulatim, ſed ſemel rapere: quod fieri ſine magno corporis malo nõ potuit, vt q properabat ad cũpũ maioris curę cauſa, annecteret. ¶ Auxilioq; viã,) Quia ſagittã nõ poterat rapere, cũ hamis iterius teneret̃, dicebat proxima eſſe auxilio viã. i. facilius eſſe, & celerius prouenire poſſe remedium, vt lato enſe ſecent vulnus. ¶ Teliq; latebras.) Quoniam illo tpe odioſas habuit moras, totum qd volebat effici, moras afferri nõ cõpendium potuit. nam ſagittam rapere, & lato enſe penitus ſecare latebram teli, augmentũ vulneris fuit: ex augmẽto ipſo maior dolor & longi tpis cura. totum igit̃ properanti vt dictum eſt cõtrarium fuit. ſed totum redigit̃ ad aĩum viri fortis ardẽtis in bellum: qui dolores oẽs fidebat poſſe ſe tolerare & vincere ſuſtinendo, ſi ſagitta caruiſſet. ¶ Iamq; aderat phœbo.) Ante alios, plus dilectus q̃ alii: non. n. ſolũ apollo diligebat. ¶ Iaſides.) Iaſi filius. ¶ Acri quondã cui captus amo.) Hunc iapigẽ qd amplius quẽ pręcęteris apollo diligebat, voluit diuerſis artibus erudire. Potuit. n. vtpote q innumeras nouerat, ſuas, inquit, artes, ſua munera: quidqd artium nouerat, optauit illi cõferre, vt ſcientia ſimul dei gauderet, & munere, haberetq; diuinum bñficium, ſi doctrinã numinis pleniſſimã retineret. Lætus apollo multis locis, hoc & in nono libro poſitum eſt, magnã eſſe gratiã dãtis, ſi lętus aliqd pſtet. illic. n. dixit. Has ego dardanio iuueni cũ claſſis egeret læta dedi. nonnunq̃. n. damus aliquid inuiti perindeq; non lęti, quũ ad dandum neceſſitate aliqua non amore cõpellimur. apollo autem lætus hoc fecerat, quia multum dilexerat iapigem, vt æneam mater deum. Incipit enumerare quibus artibus apollo abũdaret, augurium & citharam, & celeres ſagittas, ſciam quoq; colligendoꝝ futurorum, & muſicã, artemq; cordaꝝ, & quemadmodum ſagittæ dirigant̃, vt deſtinata feriant. ſed ille hoc magis ſequi maluit, vt depoſiti hoc eſt iam morituri vel mortui patris ſui poſſet fata in longum ducere, & in aliud tp̃s differre. Laudat iapigem, & reuocandi patris cã hanc artem, quam ꝓpter alios maluit ſequi, ſcire quã vim ſingulæ herbæ habebant, & qu'ẽadmodũ homines curentur. qm̃ repetita longã narrationem faciunt, mira vſus eſt arte referendi, vt magnũ vitium vitaret: Induxit. n. apollinem magiſtrũ fuiſſe iapigis. verum quum artium genera ꝑcurreret, quæ dilectiſſimo filio tradebantur, non oẽs enumerauit eẽ propoſitas, ne cum veniſſet ad eas, quas iapix cæteris prætulit, neceſſe eſſet iterum eas dicere. Alias igitur traditas dixit, alias vero pręlatas cæteris: vt oſtenderet etiam ipſas apollinẽ docuiſſe. Iapix. n. eas non habuiſſet præclaras, niſi quia & ipſas phœbo docente cognouerat, ſecutus eſt ergo non illa, quæ placere auribus poſſent, & cordarum ſonis mulcere animos vulgi, vel quę bellorum periculis miſcerent̃, aut futura prædicerẽt: ſed quod ꝓdeſſe poſſet morituris, aut mortuis, & ſubuenire laborãtibus. Maluit, inquit, has artes ſine periculo ſequi, nullã petẽs ex inutilibus gloriã. Multas artes dixit, quas ille habuit prælatas, propter illas, in quibus vox expectatur, aut ſonus. valere autẽ proferendi fati artẽ, non hoc tãtum loco virgilius aſſeruit, ſed alibi multo melius. nam hic dixit poſſet fieri. in ſeptimo autẽ libro factum eſſe, & probaſſe perſcribit dicens. nãq; ferunt fama hippolytum poſtquã arte nouercæ occiderat patriaſq; explerat ſanguine pœnas, Turbatis diſtractus equis, ad ſydera rurſus Aetherea, & ſuperas cœli veniſſe ſub auras, Pæonis reuocatũ herbis, & amore dianæ. ¶ Stabat acerba fremens.) Rediit ad narrationẽ, quã interpoſita dimiſit iapigis fabula. ſtabat, inqt, acerba fremens. dolebat. n. belli potiusq̃ vulneris cauſam, & plurimis circũfuſis ac filio lachrimãtibus ipſe immobilis, hoc eſt a vulnere ac fletu omniũ cõſtantię firmitate diſſimulans, & hoc quod ſtabat, magnę fuit virtutis animi. nã in cauſa poſito pede ſedere debuit aut iacere potius q̃ ſtare. inde debilis eſſe poſſet addidit ingenuis haſtę adiumentũ, quæ laborantẽ iuuare potuiſſet, & tanti herois pondus congrue ſuſtinere. ¶ Ille). ideſt iapix. ¶ Retorto Pęonium in morẽ.) Quũ æneas ſtaret & fremeret, flerẽt pñtes, & filius lachrymas funderet, iapix operã nauare cœpit, vt medicas adhibens manus curaret heroẽ, & reſtitueret bello. Accinxit ſe iapix more pæonio, hoc eſt medicorum & alia faciẽs manu, alia herbarũ cupiens leuare remedio. quarũ vim phœbo docente cognouerat. ſed quũ hæc properans ageret nõ ſequebatur effectus. Fruſtra. n. trepidabat, fruſtra tentabat ſagittam, & preſſam forcipe fruſtra nitebatur extrahere. Longe prorſus fuit fortuna quæ iuuaret inſtantẽ longe, apollinis doctrina. ¶ Et ſæuus campis.) Ex vna parte non proficiebat cura. ex alia malum belli creſcebat, & apertum diſcrimen eſſe cœperat proximum. ¶ Iam puluere cœlum.) Talis apparebat puluis, vt cœlũ portare videret̃. ¶ Subeunt equites,) Equites iam erant tantum proximi, vt ſpicula, quę mittebant in media caſtra deſcenderent. Ibat autem triſtis clamor ad cœlum, eorum. ſ. qui cernebant eui dens malum, & eorum audiebant gemitus, qui cadebant. omnis aderat deſperatio, & apparebat, quid tempus afferret, ni fuiſſet æneæ ſubuentum. quanta ei laus his generibus dicitur. ſolus abeſt ex cauſa vulneris, & alios extrema ꝑtulerunt, alios iam ipſe vrget interitus.

ASCENSIVS.

¶ Non tulit, &c.) Proſequitur reliquã Turni victoriã, & quã edidit ſtragẽ: abſente Ænea, cuius vulneris grauitatẽ, & difficilẽ curationẽ ope humana non procedente ſubinfert. Sed cũ nihil extet Donati. Ordo eſt. Phegeus Vir. ille Troianus, nõ tulit. i. nõ eſt perpeſſus. Turnũ ſup. inſtantẽ. ſ. aut ſibi aut aliis, & frementẽ animis. i. ferocientẽ, ſed ſup. obiecit ſeſe ad currum, & detorſit dextra ſua manu, frenis. i. cõtrahẽdo frena ora equoꝝ citatorum pro concitatoꝝ ſpumantia. ſ. ex impetuoſa agitatione. Lancea lata. i. latũ ferrum habens conſequitur hunc. ſ. phegea: retectum. i. nudatũ, interea. ſ. dum trahitur videlicet ab equis & pendet iugis. ſ. equoꝝ, & lancea infixa rũpit loricã trilicẽ. i. tribus liciis ſeu ordinibus ſquamarã cõſtantẽ, & deguſtat. i. modicum mordet ac ſauciat, corpus ſummum. i. ſupficiem corporis, hoc eſt cutem vulnere tamẽ. i. nihilominus quãuis leuiter vulneratus ille. ſ. Phegeus ibat conuerſus in hoſtẽ. ſ. Turnũ, clypeo obiecto. ſ. cõtra ictus, & petebat auxilium. ſ. contra hoſtem ipſm impediendo, mucrone ſtricto. i. nudato aut euaginato quẽ rota. ſ. currus & axis concitus. i. concitatus procurſu. i. procurrẽdo, impulit præcipitẽ, & effudit ſolo, & Turnus ſecutus. ſ. cadentem abſtulit ipſi caput enſe. i. gladio percutiẽdo. ſ. inter imam galeã, & oras. i. extremitates ſummas, ſummi. i. ſupremi thoracis, hoc eſt ſecando ceruicem vbi ima pars galeę fere coniungit̃ loricę ſeu thoraci, q̃uis thorax in pectore proprie ſit, & reliquit truncum. i. trũcatum, & mutilum corpus ſup. in harena. Atq; interea dum Turnus victor dat ea funera campis. i. per cãpos Mneſtheus & Achates fidus qui. ſ. nunq̃ dereliquerat ducẽ, & Aſcanius comes. i. ſocius laboris ſtatuere Æneã cruentũ ſcilicet ex vulnere, ſup. in caſtris. ſ. ſuis nitentem. i. molientem, & cum labore facientem, greſſus alternos. i. alternatim & longo interuallo factos, cuſpide longa cui. ſ. ipſe longus incumbebat aut qua fulciebatur. Ipſe ſup. ſæuit. i. ſæue iraſcitur, & indignat̃ ꝙ ſuis adeſſe non poſſet, & luctatur. i. conatur eripere telum cuſpide infracta. i. intrinſecus fracta, & poſcit. ſ. a pręſentibus viam. i. modũ & rationem ſanãdi q̃ proxima. i. pſentiſſima aut viciniſſima eſt auxilio. i. ad auxilium, aut poſcit auxilio. ſ. i. auxilium, viam quę prima eſt, videlicet vt ſecent enſe lato vulnus, & recidant, ideſt ſcindendo aperiant, penitus, ideſt pene intus & funditus, latebram teli, ideſt vbi telum latebat, & remittant ſeſe in bella. Iamq; ideſt & iam aderat, ſcilicet auxilio, Iapis Iaſides, ideſt Iaſi filius dilectus Phœbo, ideſt Apollini ſummo medicoꝝ principi ante alios, ideſt ſuper cæteros, cui, ſcilicet Iapi ipſe Apollo captus quondã acri, ideſt vehementi amore dabat, ideſt offerebat lætus, ideſt lubens & gaudens ſuas artes, & ſua munera, ideſt officia ſcilicet augurium, ideſt peritiam diuinandi & cytharam, ideſt artem muſicam, & ſagittas celeres, ideſt artem ſagittandi. Ille ſcilicet Iapis vt proferret, ideſt extẽderet, & porro teneret fata ideſt mortem, parentis ideſt patris ſui, depoſiti ideſt deſperati a medicis, & ita depoſiti, quis forte aduenerit, qui ſanet in via offendat, maluit ſcire poteſtates herbarũ, & vſum medẽdi, & agitare ideſt ſectari aut exercere artes mutas. i. occultas, & gloriam non afferẽtes. vñ addit exiſtẽs inglorius. i. ſine gloria reſpectu muſices, & rei bellicæ, æneas

Æneas ſtabat fremẽs acerba.i.acerbe,nixus.i.annitẽs in haſtã ingentẽ ſupp.in magno concurſu iuuenũ & Iuli.ſ.adoleſcentis,aut ideo ſeorſum nominat vt egregiũ ſignificet, Iuli ergo mœrẽtis.ſ. pp dolorẽ patris,& belli periculũ & ſtabat imobilis.i.imutabilis lachrymis.ſ. Iuli & alioꝝ. Ille.ſ. Iapis,ſenior,& iõ peritior & expertior.ſuccinctus amictu retorto.i.retrouerſo,ĩ morẽ Pœoniũ i.medicinalẽ,trepidat.i.trepidanter tẽtat multa.i.multas res,manu medica & herbis phœbi.i.quas phœbus docuerat aut quibus ſol virtutẽ influit,vnde addit potẽtibus.ſ.ad medicinalẽ virtutẽ, trepidat dicit nequicq̃.i.fruſtra & nihil per hoc efficiẽs,& ſollicitat.i.tẽtat nequicq̃.i.fruſtra,educere dextra.ſ.manu ſpicula.i.telũ acutũ infixum,& prenſat.i.frequẽter capere tentat ſed fruſtra,forcipe tenaci,ferrum.ſ.teli.Nulla fortuna.i.nullus euentus inopinatus aut ꝑter artẽ regit.i.dirigit viam.i.ꝑſtat rõnẽ.Apollo author.ſ.artis illius nihil.i.nõ,aut in nullo ſubuenit.i.auxiliatᷣ, & horror ſæuus crebeſcit.i.fit creber magis ac magis cãpis.i.ꝑ campos vbi Turnus ſtragẽ faciebat,& malũ.i.periculũ Turno iminẽs:eſt propius.i.vicinius & vidẽs cœlũ.i.aerẽ ſtare.i.dẽſum ac plenũ eſſe [illegible] puluere,equites ſubeũt.i.appropinquant,& ſpicula.i. miſſilia tela,cadunt denſa.i.denſe,aut frequẽtia,medijs caſtris.ſ.i media [illegible]ſtra imiſſa,clamor triſtis.i.lamẽtabilis,iuuenũ bellantũ & cadentũ ſub duro marte,it.i.diffundiᷣ ad ethera.i.ad ſũmũ aerem.

PIERIVS.

❡ Ora citatoꝝ dextra contorſit equoꝝ.) In Med.& oĩbus his venerandæ antiquitatis cod.detorſit ſcriptũ obſeruaui quod magis placet,& agnoſcitur a Donato,qui ſic ait.Mira hominis virtus,& ſingularis audacia,vt iret ad currũ,nec metueret ſuperiorem hoſtem,impetum quoque equorum currẽtium frãgeret,& torqueret in aliam partem,ea eni eſt paraphraſis verbi eius,detorquet. ❡ Dum trahitur pendent iugis hunc lata retectum Lancea cõſequitur.) In codi.aliquot antiquis legere eſt.Pendetq; iugis hic. Sed enim ſententiam Donatus latius explicauit:quæ quoniam ſuperiori adnexa eſt adnotationi,ea quoq; videtur ad verbum adſcribenda.Ex eo quod vnus currus vnum haberet iugũ,ſic exponũt pleriq;,q̃ſi pluralem numerũ pro ſingulari poeta poſuerit. Nos contra ſentimus,qui enim ora citatorum dextra detorſit equoꝝ, dubio procul frenos tenuerit,non iugum,& nõ iugo pendebat, ſed iugis,hoc eſt frenis equorum iunctorum,vt hoc ei ad virtutẽ accedat,quod biiuges pleno ictu currentes nitebatur vincere.Recte etiam,trahitur,dixit,vt partem potiorẽ daret virtuti equoꝝ citatorum.partem vero fortitudini retinentis.Qui enim pendẽs trahebatur,euicerat aliquid,ſed duorum equorum vim ad plenum ſuperare non valuit,non minor etiam equorũ locus qui impediti frenis,& hominis pondere,durabant tamen,& trahebant perſeuerantem.Sunt etiã antiqui codices,qui pro retectũ,legant, relictum.Quod vero nõnulli dicunt retectũ.i.qua parte exarmatus erat,nõ procedit,quia ſtatim ſequitur rumpitq; infixa bilicẽ loricam. ❡ Ibat & auxiliũ ſtricto mucrone petebat.) In veteribus aliquot cod.legere eſt,auxiliumeducto mucrõe. In aliquot alijs, ducto a mucrone,alij malunt,ducto mucrone,legere abſq; vlla pręꝑpoſitiua particula,vt habetur ĩ Mediceo,& aliquot alijs. Sed enim Donatus,ſtricto,legit,dum ait,fidens auxilio gladij,quem ſtrictum tenebat,hoc eſt paratum ad feriendum. ❡ Impulit effunditq; ſolo.) In aliquot veteribus exemp.effundit eſt pręſenti tẽpore.Male vero ſuperiore verſu in exẽplaribus pleriq; diſtincta ꝑpoſitiua particula & nomine legiᷣ,pro curſu cõcitus axis.Quũ dubio procul ꝑcurſu,vnica dictiõe legẽdũ ſit.vel Seruio ſubmonente,id quod ita Donatus adnotauerat,procurſu,quod ait, vna pars eſt orationis,quaſi porro tenens curſum.Hunc procurſum, vt melius exprimeret,addidit,cõcitus axis,vt apertius oſtenderet,quod eſſet procurſus. ❡ Trũcũq; reliquit arena.) In aliquot antiquis codicibus,relinquit eſt,pręſenti tpe.Eſt & in pleriſq;,harenæ,caſu acquiſitiuo,quod agnoſcit Donatus. ❡ Aſcaniuſq; comes caſtris ſtatuere cruentum.) In Ro.codi,Aſcaniusq; puer,nõ comes legitur,eãq; caſtiorem lectionem eſſe didicimus ex Ti.Donato ita ſcribẽte,Mneſtheus,atq; Achates(inquit)& Aſcanius,licet eſſet puer,ſciẽs tamen quid patri,vel maxime vulnerato deberetᷣ,& quę ſequunᷣ. ❡ Phœbo ante alios dilectus iapis.) In antiquioribus his cod.iapyx,per,y,&,x.ſcriptum habetur.Alij volunt medici nomen a vento diſtingui ſcriptiõe,huiuſq; nominis obliquos caſus in,c,Donatus mittere videtur.iapicis,iapici, q ꝑ ꝑ proferuntur in vento.Horatius.præter Iapyga. ❡ Lachrymiſq; immobilis.) In Mediceo codi.& aliquot alijs antiquis, abſq; copulatiua particula legere eſt,lachrymis imobilis. ❡ Prenſatq; tenaci forcipe ferrum.) In antiquis aliquot.codicibus, preſſat,legitur. In Roma.forfice.Sunt enim qui forfices & forcipes ita diſtinguant,vt forfices eſſe ſarcinatorum velint a faciendo. Quæ vero ferrum calidum capiant forcipes.tonſoꝝ,quod pilũ ſecent,forpices.Sed enim inepta hæc eſſe Cariſius monet ex Lucilio qui etiã Medicoꝝ forcipes dicit, L.xix.Scalproꝝ forcipiũ millia.xx. Item paulopoſt.forcipibus dentes vellere.Sed Virgi.in.vij. Verſantq; tenaci forcipe ferrum,quod in codici.alijs maſſam, ſcriptum eſt. ❡ Iam pul.cœ.ſtare vi.ſubeunt equites.) In antiquis pleriſq; codicibus,ſubeuntq; equites,legitur,quod numeroſius eſt.

SERVIVS.

❡ Indigno dolore.) Qui fuerat natus ex vulnere idigne illato.ſ.ꝑ inſidias. ❡ Dictamũ.) Hęc herba licet vbiq; naſcaᷣ, tñ melior eſt in Creta. ❡ Pubetibus caulem folijs.) Hoc eſt adultis.ſic in quarto,Pubẽtes herbę.Et eſt reciproca iter herbas & hoies trãſlatio.nam & pubertatem herbaꝝ,& florem iuuentutis vocamus. ❡ Faciẽ circũdata.) À parte totũ corpus accipimus. ❡ Fuſum amnem.) Pro aqua.À toto partẽ:ſic ſuprà Fontemq; ignẽq; ferebãt. ❡ Ambroſię ſuccos.) Ambroſia eſt cibus deorum. nam nectar potant. ❡ Panaceam.) Genus herbę. Sciendũ tamen Lucretium panaceam vbiq; ſalem dicere: vnde poſſumus etiam hoc loco ſalem intelligere.nã omnẽ pellit dolorem. Sed melius herbã,q aĩt odoriferam. ❡ Quippe dolor.) Quaſi dolor: cuius natura hęc eſt, vt adhibito remedio ſtatim recedat. Nam dolor cõſequens res eſt, non pricipalis: vnde ſublata cauſa ét ipſe ſtatim recedit.hinc ait qppe.nam infuſa aqua, inhęrens laxare cœperat telum, quod antea inferebat dolorem. ❡ In priſtina.) In vſum priorem. ❡ Maior agit deus.) Apollo, inuentor ſcilicet medicinæ. ❡ Verumq; laborem.) Quẽ per me ipſum ſuſcipio:nõ qui ex aliorum virtute imperatoribus aſcribi conſueuit. ❡ Fortunam ex alijs.) Subaudimꝰ.Opta. neque enim fortũa dicitur.& eſt Zeugma non integrum. ❡ Inter pręmia.) Ad præmia.Cicero,Dico te priore nocte aduenifſe inter falcarios,id eſt ad falcarios. ❡ Matura adoleuerit ætas.) Adoleſcendo matura eſſe cœperit.

Hic Venus indigno nati concuſſa dolore,
Dictamum genitrix cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulem folijs,& flore comantem
Purpureo,non illa feris incognita capris
Gramina,cum tergo volucres hæſere,ſagittæ.
Hoc Venus obſcuro faciem circũdata nimbo
Detulit:hoc fuſum labris ſplendentibus amnem
Inficit,occulte medicans,ſpargitq́; ſalubris
Ambroſię ſuccos,& odoriferam Panaceam.
Fouit ea vulnus lympha longæuus Iapis
Ignorans,ſubitoq́; omnis de corpore fugit
Quippe dolor,omnis ſtetit imo vulnere ſanguis.
Iamq́; ſecuta manum nullo cogente ſagitta
Excidit,atq; nouæ redière in priſtina vires.
[Arma citi properate viro,quid ſtatis:] Iapis — IAP.
Cõclamat,primusq́; animos accẽdit in hoſtes. — POE.
[Non hæc humanis opibus,non arte magiſtra — IAP.
Proueniunt,neq; te Ænea mea dextera ſeruat,
Maior agit deus,atq; opera ad maiora remittit.
[Ille auidus pugnę,ſuras incluſerat auro — POE.
Hinc atq; hinc,oditq́; moras,haſtamq́; coruſcat.
Poſtq̃ habilis lateri clypeus,loricaq́; tergo eſt,
Aſcanium fuſis circũm complectitur armis,
Summaq́; per galeam delibans oſcula,fatur.
[Diſce puer virtutem ex me,verumq́; laborem, — ÆNE.

DONATVS.

❡ Hic venus indigno.) Admiranda dicentis inuentio, vt tali tempore & in tali cauſa in tanta deſperatione omnibus quoq; & ipſo aſcanio lachrymantibus, trepidãte medico, & ipſius medicinæ deficiente ſubſtantia, affuiſſet mater, q̃ ſolatiũ filio & remedium ferret:quã ipſam poſteriorem fecit, vt emineret filij meritũ,& mr̃is affectus.ait igiᷣ. Hic venus indigno nati concuſſa dolore.nõ quo ſit aliqs dolor di

Fortunam ex alijs: nunc te mea dextera bello
Defenſum dabit, & magna inter præmia ducet.
Tu facito mox, quum matura adoleuerit ætas,
Sis memor, & te animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Æneas, & auunculus excitet Hector.

gnus filioꝝ: ſed quia pro aio parentū indignū eſt, quidqđ filij fuerint paſſi. nō tulit hæc cām filij ſic inefficaciter trahi, admodū quippe videbatur incongruum, & illum ſic teneri vulneris cauſa, & impune periculum creſcere. Itaq; dictæa Ida ſuſtulit ſuis manibus caulē dicta, cognomen eſt idæ. vt alio loco dicit, dictæa negat tibi iupiter arua. quod ait, manu carpit, & matris animū expreſſit, vt ipſam diceret opa ſua ꝓcuraſſe, qđ ſanare filiū potuiſſet, & non ferro ꝓpter remediū, ſed manu aſſereret ſublatā. dubium.n. nō eſt certo modo, & ſuo more ac tēpore eſſe detrahenda terris: quę aliqbus ſunt procuranda remedijs: vt ipſe alio loco virgilius dixit: Falcibus & meſſe ad lunā quęruntur ahenis Pubētes herbæ. Ecce & illic falcibus dixit ahenis, & ad lunam, & meſſis tpe. in pñti vero ait. Manu caulē carpit, thirſum ipſum.ſ. quo erigebatur, vt emitteret florē, deinde ipſum florē aſſeruit eſſe purpureū, & comantē. non.n. vnus aut ſingularis eſt, vt ſunt roſę aut lilia, ſed quaſi in comas purpureo flore diffunditur. ❡ Non illa feris incognita. ❡ Tanta, ingt, naturalis vis eſt in feris capris hoc eſt capreolis, vt quū tergis forte ſagittas exceperint confugiant illico ad hanc herbā: comedant eā, & ſagittis ſimul & vulneribus careant. quāta ſigna iſtius data ſunt ſpeciei? quippe & regio expreſſa eſt, in qua naſcitur, & nomen editum montis, & ipſius nominis. deinde, quum ad deſcriptionem pręDicti graminis accederet, caulē, inquit, facit, & comantē florē & colore purpureo. Tolli eū ad vſus remedioꝝ procuratū eſſe oſdit. huius virtutē caprę ferę prodiderunt. nā ipſa curanť, qm̄ nouerūt eā, & naturali induſtria ipſæ ſibi proſunt, quū ſagittis appetunť. Gramē appellabit nouo vſurpationis genere, alia dicēs folia: cæterū vero nomine dictami in regione ſua diciť appellari. vnde nonnulli ſic exponunt hunc locū, vt aſſerant virgilium dixiſſe dictamum genetrix cretea carpit ab ida. quod vſq; adeo nō eſt, vt ſi ſequentia coniungas, fiat vitium. Dictami.n. caulem dicere debuit, nō dictamum caulē. melior eſt ergo ſuperior, manu carpit caulem, a dictæa ida: cuius herbę nomen qa non dixit ſigna eius, infinita protulit, vt poſſet ſcire, quæ eſſet. ❡ Hoc venus obſcuro.) Venus obſcurata nimbi caligine, atque ita, vt videri a nullo potuiſſet, hoc detulit, & eodem ipſe aquam infecit, quam iapix ſtudioſe ſplendentibus labris infuderat, vt foueret vulnus, & addidit alias ſpecies, vt omnium ſucco & in vndas transfuſa virtute medicabilis liquor ex ſimplicitate fieret. ❡ Fouit ea vulnus lym.) Ignorās geſta veneris iapix, ea lympha vulnus fouit. ❡ Subitoq; ois decor. ſu.) Pulchre dixit, fugit dolor. Fugit.n. qui ſenſerit fortiorem, & oi celeritate diſcedit. dolore vero fugiente ſanguis fluens ex imo vulnere ſtetit. Excluſumq; eſt perinde, ꝙ fuerat inimicū, & ſucceſſit quod retinendo vigori corporis fuerat neceſſariū. ❡ Iamq; ſecuta manum.) Si nullo cogente quomō ſecuta manum? Hoc ne claudicet, ſic intelligendū eſt, vt ſagitta nō manu tenentis ſecuta videatur ſed fouentis. ❡ Atq; nouæ rediere in priſtina vires.) Fugiente dolore facta eſt nouitas virium, & redijt totum, quidquid inflictū vulnus excluſerat. nouas vires multi non tales quales abſceſſerant, ſed multo meliores exponunt. ſed quid in ſequentibus dicemus, quibus ait. rediere in priſtina vires. nouas ergo poſt fugatū dolorē ſeparatas intelligamus. multum enim fuit. ex debilitato talis eſſet redditus, qualis fuerat antea q; vulnus eſſet inflictum. ❡ Arma citi properate viro.) Hoc viſo, quum iam iapigen admiratio tenuiſſet, clamare cœpit, date arma viro forti, date inquit quamprimum. qua voce & ſanitatem proueniſſe nuntiauit, & fugatā dudum hominis remeaſſe virtutem. quę vox ęneā ipm optatum excitauit in bellum. non ſibi tamē plurimum dedit, vt hoc ipſum diceret factum opera ſua: addidit quippe alia, quibus nec ſibi arrogaret aliquid, & æneam ipſum meliori ſpe propriæ felicitatis accenderet. ❡ Non hæc humanis opibus.) Non pudenda confeſſio, quoniā iapix profitebatur nō illam hominis ſed diuinam fuiſſe medicinam. in eo nec ſibi aliquid dempſit, & æneæ merita ſtudio melioris prædicationis cumulauit. ❡ Ille auidus pugnæ.) Ille hoc eſt, qui iamdudum etiam cum ipſo vulnere ardebat, in bellum, conſecuta ſanitate, corporis ſui magis magiſque properans ſuras auro incluſerat: ❡ Hinc atq; hinc.) Ita vt nihil earum appareret. ❡ Oditq; moras.) Hic mos eſt properantis. tardum putare etiam, ſi quod faciendum eſt, celeriter fiat. ❡ Haſtāq; coruſcat.) Haſtam ſic tenebat, vt cœlum coruſcare putaretur: ❡ Poſtquam habilis lateri clypeus, loricaq; tergo eſt.) Poſtquam bene ſibi aptauit clypeum lateri, & loricam tergo. habi-

lis

lis bis accipiēdū eſt: vt ſit poſt quā habilis clype⁹ eſt, & poſt q; habilis lorica eſt. ❡ Aſcaniū fuſis.) Non dixit eā ſibi galeā induiſſe, & hic dicit, p galeā oſculabať filiū ſuū. Ergo aut more ſuo hoc ꝑtermiſit, aut ex oſculis per galeam datis, intelligamus eum etiam ipſam ſumpſiſſe, aut vulneratum ſic remāſiſſe cum galea: aſcanium vero non fuſis armis complexum, ſed circumfuſis, vt ſcuto amplexus ſit. quem cōſolari oſculis, & verbis cupiebat inſtruere. aut amplexus armati, ne omen eſſet deponere ſcutum, & manibus nudis filium amplecti ipſo ſcuto, quum ad ſe colligit quo & ſe defenſurus fuerat & ſecuro filio quæſiturus imperium. Interea, quia viderat eum flentem, & lenijt oſculis animum pueri, & ne vltra eſſet de paterna ſalute ſuſpectus, dictis quoq; compoſuit: ❡ Diſce, inquit, puer virtutem ex me.) Diſce, non tantum ad virtutem pertinet, verumetiam ad laborem quoq; & fortunam: vt ſit diſce virtutem, diſce laborem, diſce fortunam. ſed diuiſit, hęc alia aſſcribens perſonæ ſuæ, alia alijs. Ex me, inquit, fili velim diſcas, q; ſit commodum ſtudiū ſectari virtutis, quanta animi patientia labores duri tolerandi ſint, & tolerando ſuperandi. quantum autem ad aduētum fortunæ attinet, ſub cuius vi homines periclitantur incerti, opto ex alijs diſcas. ❡ Nunc te mea dextera bel.) Facit eum de pręſentibus ſecurum; defenſionem pleniſſimam ſpondens, & ex victoria commodū: ❡ Tu facito mox.) Citius enim præteritorum pueri immemores fiunt: quę res neceſſario ſuggerebat, vt geſta præſentis temporis ad perpetuitatem memoriæ cōmendarentur. facto æneas, ingt, quum fueris maior, memoriter voluas, quæ videris puer. ❡ Et te animo repe.) Et quum tuos animo cœperis enumerare maiores, patrem atq; auunculum imitari contendas, hoc eſt tuorum potius, & ex cæterorum exemplis.

ASCENSIVS.

❡ Tum Venus &c.) Narrat ſanationem Æneæ opera materna factam eiuſq; armationē, & in prælium properationem, vnde nihil eſt Donati, ſed ordo talis. Tum.i. deinde poſtq; ſummū immineret periculum. Venus genitrix.ſ. Ænee, & genitorum oium per influentiam concuſſa indigno dolore nati.i. filij ſui Ænee carpit ab Ida.ſ. ſyluoſo monte Cretea.i. cretenſi ad differentiā Idæ phrygię, dictamum.ſ. herbam illam appoſitorie caulem.i. thyrſum & coſtam per medium herbarum protenſam, folijs puberibus.i. abundantibus, & maturis, ac ſucci plenis, & comantem flore purpureo. Illa gramina ſcilicet dictami: non ſunt incognita feris capris, ideſt capreis, alij legunt ſed minus apte feris captis, ſcilicet ferro cum, ſcilicet ſagittæ volucres.i. veloces hæſere tergo.i. dorſo earum venus circūdata faciem, ideſt habens faciem circundatam nymbo obſcuro.i. velamēto aereo ne agnoſceretur dedit hoc, ſcilicet dictamum, & inficit.i. miſcet hoc, ſcilicet dictamo, amnem, ideſt aquam fluentē, fuſum.i. reſperſum labris ſplendentibus.ſ. de ſe, ſed nunc nymbo tectis medicans.i. temperans per artem medicinæ, occulte & ſpargit ſuccos ambroſiæ.i. herbæ qua dij dicunť veſci, ſalubris.i. ſalutē afferētis, & panaceā.ſ. herbā odoriferam. Iapis longęuus.i. longiæui medicus, fouit vulnus.ſ. Æneæ, ea lympha.i. aqua ſic temperata ignorans.ſ. ꝙ talis eſſet, & omnis dolor fugit.i. aufugit, & euanuit quippe.i. vtpote dolor hoc eſt quaſi dolor & non vulnus fuiſſet ſubito.i. ilico de corpore.ſ. Æneæ, & ois ſanguis ſtetit imo vulnere.i. non emanauit, nec effluxit, & ſagitta ſecuta iam manū.ſ. chirurgici, nullo cogente, excidit, atq; vires nouæ.i. magnæ, rediere in priſtina.i. in vſum priſtinū aut in membra priſtina. Iapis cōclamat.i. ſtatim, vt hoc vidit clamat, o vos Teucri ſup. ꝓperate.i. feſtinanter afferte citi.i. feſtini viro.ſ. Æneæ, arma: qd ſtatis? & ipſe primus accendit aios.ſ. Teucroꝝ in hoſtē, dicēs.ſ. Hæc non ꝓueniunt opibus.i. facultatibus & ꝑtātibus humanis, & non ꝓueniunt arte magiſtra.i. magiſterio artis medicinę, neq; o Ænea mea dextera ſeruat te, ſed de⁹ maior.ſ. Venus, aut Apollo inuentor medicinæ agit.i. hāc curam, atq; remittit.i. iteꝝ mittit te ad opa maiora. Ille.ſ. Æneas auidus pugnæ, incluſerat.ſ. priuſq; aduenerant qui ipſum armarent ſuras.i. poſteriora tibiaꝝ, hoc eſt a pte totū crura ſua, auro.i. ocreis aureis, hinc atq; hinc.i. ex vtraq; parte, & odit.i. odio ꝓſequitur moras.i. dilatiōes, coruſcat.i. quatit & vibrat haſtā. Poſtq; clype⁹ habilis.i. portabilis & aptus eſt lateri, & lorica tergo.i. poſtq; armatus erat cōplectitur Aſcanium armis circūfuſis, & delibās per galeā ſumma oſcula.i. prębens oſcula ſūmis labris fatur.i. inquit. O puer diſce virtutē & veꝝ laborē ex me, & ſup. opta fortunā ex

alijs

alijs.ſ.fœlicioribus me,mea dextera dabit nũc te defenſum.i.de/ſendet nunc te bello,& ducet inter magna p̃mia.i,participem magnorum p̃miorum quia regni. Tu facito mox vt cum ætas adoleuerit matura.i.adoleſcẽdo cœperit eſſe matura ſis memor,& vt, ſup.&.i.ſimul pater Æneas,& Hector auũculus excitet te repetẽtem animo.i.conſiderantem & memoria repetentem exempla/ria tuorum,ſcilicet parentum.

PIERIVS.

¶ Tum Venus indigno nati concuſſa dolore.Dictamum genitrix cretea carpit ab ida. Puberibus caulem folijs.) Ex antiq̃s partim exempl.partim ex veterum grammaticorum obſeruatiõe hi verſus ita leguntur. Tũ venus indigno gnati concuſſa dolore, Ipſa manu genetrix dictęa carpſit ab ida,puberibus caulem folijs.carpſit quidẽ in plerisq; antiquis exẽpl.vt eadẽ ſit ſynchronia cũ altero p̃terito,quid ſequit̃,detulit,ſed enim donatus carpit p̃ſenti tempore legit,& ita in veteribus cod.nõnullis,q apud me ſunt, habetur. Idem dictæa agnoſcit,dum ait,itaq; a dictæa ſubſtulit ſuis manibus caulẽ.Dicta porro cognomen eſt idæ,vt alio loco. Dictęa negat tibi Iupiter arua. Sed enim Dicta ipſe quoq; mons eſt cretę,cuius callimachus mentionẽ facit.Quod vero ipſa manu genetrix,pro,dictãnum genitrix,legatur,lectionem hanc Ti. Donatus agnoſcit,cuius hæc eſt interpretatio. Quod ait,manu carpit,& matris animũ expreſſit,vt ipſam diceret opera ſua p̃curaſſe,quod ſanare filium potuiſſet,& nõ ferro propter remediũ, ſed manu aſſereret eſſe ſublatum. Dubium.n.nõ eſt certo modo, & ſuo modo,ac tempore eſſe detrahenda terris,q̃ aliquibus ſunt procuranda remedijs,vt ipſe alio loco Virgilius dixit. Falcibus & meſſę ad lunam quæruntur ahenis.vbi & modũ & tempus expreſſit. In p̃nti vero ait,manu,& inferius. Quanta ſigna iſtius datã ſunt ſpeciei,cuius nomen omiſſum eſt. Quippe & regio expreſſa eſt,in qua naſcitur,& nomẽ editũ montis,& ipſius nominis ſignum.deinde quũ ad deſcriptionẽ prædicti graminis accederet, caulem (inquit) facit,& comantẽ florem colore purpureo. Et iſerius gramen appellauit nouo vſurpationis genere alias dicẽs folia. Cęterum vero nomine dictãnum in regione ſua dicitur appellari. Vnde nõnulli ſic exponunt hunc locum, vt aſſerant Virgiliũ dixiſſe dictãnum genetrix dictæa carpit ab ida. Quod vſq; adeo admittendum non eſt,ne ſi ſequentia coniungas,fiat vitium. Dictãni enim caulem dicere debuit,non dictãnum caulem, Melior eſt enim ſuperior lectio. Ipſa manu carpit caulem a dictęa ida,cuius herbę nomen q̃a nõ dixit,ſigna eius infinita protulit, vt poſſet ſciri,q̃ nam eſſet. Hæc Donat. apud quẽ dictãnum ,p,m,&,n, ſcriptũ inueni,prout etiam δίκταμνον.in exẽplaribus gręcorum manu ſcriptis, Theophraſti quippe,& Dioſcoridis pene omnibus obſeruatur. Et in antiquiſſimę traductionis dioſcoride,quem literis longobardicis ſcriptum oſtendit mihi Florẽtię vir clariſſ.nic. Scõberges campanus archiep̃s,dictãnu.paſſim ſcriptum erat. In quod illud p̃cipua fuit obſeruatione dignum:quod,quũ phraſis alioqui,& latina eſſet,& recte græcorum vocabulorum vim & proprietatem exprimeret,formę tamen quas nos in,um,vel em,terminamus,plurimũ illic abſq; ,m,notatę ſũt,hoc modo. Dictãnu multi dicunt puleiu agreſte. Sed nec florẽ,nec ſemen habet,ita illud. Eſt aũt alterum dictãnu de creta adlatu. Que quãuis ita ſint, plurimum tamen delectant ob ſermonis puritatem,& venerãdę memoriam antiquitatis. Vt vero ad donatũ reuertamur,q̃uis ille,vti dictum,de lectione ſentiat iure ſuo, antiqua tamen exemplaria,quæ legimus omnia,eam lectionem oſtendunt, quã ipſe improbat. Papiniusq; his exemplis p̃pior accedere videtur,vbi ait. Dictamni florentis opem.quod Vir.florem comãtem dixerat. Et Priſcianus,vbi agit de conſtructione,partium orationis, Dictãnum genetrix vr̃ agnouiſſe,diuerſaq; genera,& diuerſos numeros Virgi.hoc loco authoritate ſua κατὰ τὴν ἀλλοιότητα cõfudiſſe. Quod vero neq; florẽ,neq; ſemẽ dictãno eſſe Dioſcorides, & plerisq; alij tradunt. Virgi. Theophraſtum ſequi vr̃.qui flores in dictãno ponit,vel quod vni,& deteriori cuidam ſpeciei.q̃ vulgo naſcitur,proprium eſt,toti dedit generi,vt deſcriptionẽ hãc laſciuius exornaret. Quia vero vergiliana ſn̄ia de dictãno,eiuſq; vi cũ Tulliana conſentit,viſum eſt ex tertio de natura deorum hæc ſubiũgere. Dictãnum herba eſt,quã caprę ſagittis venenatis percuſſæ quęrere dicunt̃.quã quum guſtauerunt ſagittæ excidunt a corpore. Alia Pli.libro naturalis hiſtoriæ quinto & vigeſimo. ¶ Hoc fuſum labris ſplendentibus amnẽ inficit occulte medicans.) In codicibus aliquot antiquis legere eſt,labris pendentibus. Sed.n.cũ hic labrum pro vaſe poſitum ſit,quod olim id lauabrũ dicebant, magis placet.ſplendentibus,hoc eſt nitidis,& depurgatis,vt oĩa cũ decoro fiant. Ait vero Ti.Dona.in huius loci paraphraſin, Venus aquam infecit,quam Iapis ſtudioſe ſplendentibus labris iſtuderat,vt foueret vulnus. ¶ Sparſitq; ſalubris ambroſię ſuccos.) Antiqui aliquot cod.ſpargit,legunt,inſtanti t̃pe, vt cum, inficit, conueniat. Sed in pluribus, ſparſit,præteritum. ¶ Omnis ſtetit imo vulnere ſanguis.) In Roma.codice,& aliquot alijs ant.cod. in particula iteriecta,imo in volnere,habetur. ¶ Nũc te mea dextera bello Defenſum dabit.& magna inter premia ducet. In codici.plerisq; veteribus. Magna inter pręlia,legitur. Sed præmia,videtur agnouiſſe Ti.Donatus,dum ait. Facit eum de præſentibus ſecurum defenſionem pleniſſimam ſpondens,& ex victoria commodum. Nam qui poſſit pręlia commodum ſignificare non video. ¶ Tu facito mox cum matura adoleuerit ætas.) In antiquis aliquot exemp.legere eſt, Maturo. Sed vulgata lectio magis accęptã eſt. ¶ Et auũculus excitet Hector.) In antiquis aliquot exemplaribus,auoncolus,prout in veterum monumẽtis ſcriptũm eẽ ſuperius non vno oſtendimus exemplo.

[Hæc vbi dicta dedit,portis ſeſe extulit,ingens POE.
Telum immane manu quatiens,ſimul agmine denſo
Anteus,Mneſtheusq; ruunt:omnisq; relictis
Turba fluit,caſtris:tum cæco puluere campus
Miſcetur,pulſuq; pedum tremit excita tellus.
Vidit ab aduerſo venientes aggere Turnus,
Videre Auſonij,gelidusq; per ima cucurrit
Oſſa tremor.prima ante omnes Iuturna Latinos
Audijt,agnouitq; ſonum,& tremefacta refugit.
Ille volat,campoq; atrum rapit agmen aperto.
Qualis vbi ad terras abrupto ſydere nymbus
It mare per medium,miſeris heu pręſcia longè
Horreſcunt corda agricolis:dabit ille ruinas
Arboribus,ſtragemq; ſatis,ruet omnia late:
Ante volant,ſonitumq; ferunt ad littora venti.
Talis in aduerſos ductor Rhœteius hoſtes
Agmen agit:denſi cuneis ſe quiſq; coactis
Agglomerant,ferit enſe grauem Tymbræus Oſyrin,
Archetium Mneſtheus,Epulonẽ obtruncat Achates,
Vfentemq; Gyas,cadit ipſe Tolumnius augur:
Primus in aduerſos telum qui torſerat hoſtes.
Tollitur in cœlum clamor,verſiq; viciſſim

SERVIVS.

¶ Anteusq;, Mneſtheusq;.) Seruauit τὸ πρέπον. neceſſe n.erat vt vulnerato duce,multi cũ eo in caſtra remanerent. ¶ Miſcet̃.) Mõ cõfundit̃: alibi p̃turbat̃.vt, Miſcet agẽs telis nemora inter frondea turbã. ¶ Aggerẽ Turnus.) Eminẽtia.de via aũt aggerẽ nõ poſſumus dicere,niſi viæ aggerem dicere voluerimus.i.viæ coaceruationem,quã hiſtorici viã militarẽ dicunt: vt, Qualis ſæpe vię deprenſus in aggere ſerpẽs. ¶ Atrũ rapit agmẽ.) Pulueris nube coptũ. ¶ Abrupto ſydere.) Magna tẽpeſtate. Alibi, Sorbet in abruptũ fluctus. Itẽ, Scit triſte Mineruę Syd°. ¶ It mare p medium: miſeris.) Statius planius de hoc ſenſu, Deflent ſua dãna coloni, Et tũ oppreſſos miſerant̃ in æquore nautas. ¶ Ruet.) Eruet,& euertet. Alr̃ dictũ eſt, Ruit alto à culmine Troia. ¶ Talis.) Taliter,ſi ſi mõ. Sic paulò pòſt, Similis medios Iuturna p hoſtes. ¶ Rhœteius.) Troianus à p̃montorio Troiæ. ¶ Cuneis ſe quiſq; coactis Agglomerãt. Defent̃,vt cuneatim dimicẽt, ſcilicet in cuneorum modum cõpoſiti. ¶ Tollitur ĩ cœlum clamor.) Occiſo eo qui author fuerat fœderis diſrũpẽdi, exortus eſt clamor:& ſtatim ſecuta fuga Rutulorum: vt, Verſique viciſſim Puluerulenta fuga Rutuli dant terga p agros. ¶ Nec tela ferentes inſequit̃.) Ideſt nec fugientes, nec contra ſtãtes dignat̃ occidere. Et magna Ænę oñditur pietas, qui nec vulneratus iraſcit̃: vt velit contra legem fœderis in bella moueri. ¶ Virago.) Dicitur mulier quæ virile implet officiũ. ¶ Peruolat.) Per magnas ędes volat. Nã more ſuo verbo dedit detractã nomini p̃poſitionẽ. ¶ Vacuis.) Magnis: vt, Vacua atria luſtrat Saucius. ¶ Nec conferre manũ.) Cũ Ænea.nẽ alios p̃ſequit̃. ¶ Auia.) Ab ea.ſ. parte qua vẽiebat Æneas. ¶ Tortos orbes.)

Puluerulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipſe neq; auerſos dignatur ſternere morti,
Nec pede congreſſos, nec equo, nec tela ferentes
Inſequitur, ſolum denſa in caligine Turnum
Veſtigat luſtrans, ſolum in certamina poſcit.
Hoc concuſſa metu mentem Iuturna virago,
Aurigam Turni media inter lora Metiſcum
Excutit, & longe lapſum temone relinquit:
Ipſa ſubit, manibusq; vndanteis flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemq;, & corpus, & arma Metiſci.
Nigra velut magnas domini cum diuitis ædes
Peruolat, & pennis alta atria luſtrat hirundo
Pabula parua legens, nidiſq; loquacibus eſcas,
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna ſonat, ſimilis medios Iuturna per hoſtes
Fertur equis, rapidoq; volans obit omnia curru:
Iamq; hic germanum, iamq; hic oſtendit ouantem,
Nec conferre manum patitur: volat auia longe.
Haud minus Æneas tortos legit obuius orbes,
Veſtigatq; virum, & disiecta per agmina magna
Voce vocat. quoties oculos coniecit in hoſtem,
Alipedumq; fugam curſu tentauit equorum:
Auerſos toties currus Iuturna retorſit.
Heu quid agat? vario nequicq̄ fluctuat æſtu:
Diuerſęq; vocant animum in contraria curæ.

orbes.) Obliquas & implicatas vias. ¶ Veſtigatq; virum.) Inquirit: tranſlatio à canibus. ¶ Diſiecta per agmina.) Diſſipata aduentu Æneæ. ¶ Heu quid agat?) Oē aduerbiū verbo cohæret. Vnde heu & atat & ſimilia, quia verbo cohærere non poſſunt, ſeparatam fecerūt aliam partem oratiōis, ſcilicet interiectionem: quam ſola latinitas poſſidet.

DONATVS.

¶ Hæc vbi dicta dedit,) Ingens. ſ. animo & corpore. ¶ Tela manu qua.) Minantis hoc fuerat ſignum, plena fiducia pergētis ad pugnam. ferre autem telum inæſtimabilis magnitudinis, & id vna māu tractare quantū fuit inſignis virtutis? ¶ Simul agmine dēſo,) Procedente ęnea in campum oibus bellandi ſtudium creuit. tātumq; illius fiducia fuit, vt nullus dubitaret exire. proceſſerūt deniq; duces, nec aliquis remanſit in caſtris. ¶ Tū cæco puluere cam.) Neceſſe .n. fuerat globū pulueris creſcere, quē maioris numeri cō mouebat exercitus. ¶ Pulſuq; pedū tre. ex. tel.) Tantus ipetus pergentium fuit, vt eoꝝ pedibus pulſata contremiſceret terra: ¶ Vidit ab aduerſo.) Bene dixit primo turnum vidiſſe venientes, vel quia in aggere contra poſitus fuerat: vel quia in cauſa ſua debuit eſſe circūſpectus. ¶ Videre auſonii.) Qui paulo ante pro victoribus ferebantur, ęnea ex cauſa vulneris impedito, vt viderunt agmen, in ſe verſum ferri, intellexerunt in illa multitudine ēt ęneam ipſum fuiſſe pręſentē. quo facto non iam pauor, vt metus, ſed tremor oīs eos inuaſerat. ¶ Prima ante alios.) Iuturna, quā ſpecialis pro ſalute fratris ſollicitudo tangebat, prima vidit, prima audiuit, prima cognouit, prima contremuit, & fugit. qđ ic circo fecit, ne videret exitum turni vel eius copias ſterni. ¶ Ille volat.) Tanta æneas celeritate ferebať vt non ambulare: ſed volare videreť. ¶ Cāpoque atrum ra. agm. aper.) Cāpoq; aperto atrum agmen rapit. atrum ideo, quia ſordibus pulueris fuerat oneratū. cāpum apertū dixit, quia cęſis hoſtibus vel metu ſparſis, vacuus videbatur & patens. rapiebat ideo, qa volantem ſupra deſcripſit, vt mactantibus hoſtes non occurreret reſiſtentium mora. ¶ Qualis vbi ad terras.) Quanta vis eſt nimbi, quę conflatur ex magna pluuiaꝝ copia, cui licet ire per mediū mare. ¶ Miſeris heu pręſcia lon.) Nō .n. prius fluctus pelagi ſcindit niſi ante eraſerit campos. deniq; ſequiť. ¶ Dabit ille ruinas Arb.) Satis dixit diuerſis ſeminibus terræ mandatis. ¶ Ruit omnia late.) Hoc eſt late proſternit. ¶ Ante volant, ſo. que ſe. ad litto. ven.) Torrens .n. poſt ſtrages & arboribus & ſatis illatas, quū propinquare in mare cœperit, pręcedit eum ſonitus aquarum. & anteq; ipſe perueniat, ſigna eius volantes afferunt venti: ¶ Talis in aduer.) Quemadmodum agmen aquaꝝ torrentibus præcipitatur, & vrget in mare non ſine eoꝝ pernicie, per quæ forte tranſierit. ſic quum agmine ſuo ęneas in rutulos ferebať infeſtus. ¶ Denſi cun. ſe quiſque coactis Agglo me.) Multum enim valet plurimorum in vnum arctata congeſtio. proinde vnuſquiſq; ſe ſtipabat in cuneum, ne opportunus fieret morti: ¶ Ferit enſe grauem.) Obtruncat, ad omnes percuſſores pertinet, mneſtheum, achaten, gyan. ¶ Cadit ipſe tolumnius augu.) Quo ait ipſe poterat dubitare, quid ſignificaret. ideo hoc ipſum prius expoſuit poeta. cecidit ipſe augur tolumnius, q mittēdo telum primus turbauit fœderis pacta. ¶ Tollitur in cœlum clamor.) Quis enim non excitaretur in vocem, augurem ipſum nec vitare potuiſſe pœnam? nec præuidere ſupplicia? ¶ Verſique viciſſim Pulueru. fuga ru. (Non congeſti affuerant, ſed ſparſi fugiebant, quæ res indicabat oppreſſos magna virtute. Tendebant autem ad agros indicantes exiſſe, nō eſſe credituros. ¶ Ipſe neq; aduerſos.) Ipſe æneas indignum exiſtimabat mactare obuios, aut equo pede congreſſos occidere; ſed nec illos inſequebať, qui veniebant telis armati. Dicit iam qua cauſa id fiebat. ¶ Solum denſa in cali. tur. Veſtig. lu.) Nouerat enim & prudenter conſiderabat ſolum eē vincēdum, qui ſolus eſſet pugnādi cauſa. ſeruandam eſſe plebē victoriæ ſuæ, nec vlterius cędendam. ¶ Hoc concuſſa metu.) Vbi ſenſit iuturna hoc agere ęneam vt ſolius turni interitum quæreret, redijt ad aliā partem mādatorum iunonis, quum fratrem in confuſionē fœderis liberare nō potuiſſet, cœpit hunc infeſto hoſti velle ſubtrahere, ne iuuentus occūberet. ſic enim illa dixerat, nō lachrymis hoc tempus, accelera, & fratrē, ſiquis modus, eripe morti, aut tu bella cie, conceptumq; excute fœdus. Ergo vt dictum eſt, quoniam fruſtra fuit, fœdera diſſipaſſe, cœpit niti ſubtrahere periclitātem: quod fieri ſine fraude nō potuit: iccirco remouit aurigam fratris, & in remoti locū ipſa ſucceſſit: ¶ Cūcta gerēs.) Facile enim, in quam vellet formam, tranſire potuit. ¶ Nigra velut magnæ.) Fœtibus ſuis alimonia quęritans, vt ſalutem incolumen retineant. ¶ Et nunc porticibus va.) Nigram hirundinem pro dolentis perſona etiam quæ ſit domeſtica, vt iuturna de eadem domo, & familia, qua turnus, lugentis poſuit hirundinis quoq; non inaniter comparationem induxit. ¶ Similis medios iutur. per ho.) Volebat iuturna ſic turnum oſtendere, vt gaudere potius q̄ rebus ſuis diffidere videretur. nec tamen hunc cōmittebat congreſſibus, & longe ad ea illum ducebat loca, quę non conſtaret bello. ¶ Haud minus ęneas.) Quantum iuturna ſe parabat à congreſſibus fratrem: tantum æneas cōpendioſis orbibus præbebat ſe obuium, & præueniebat errantem: nec iam occulte, nam hūc per tot ſparſos exercitus voce magna ꝓuocabat: ¶ Quoties oculos coniecit in ho.) Quoties viſo hoſte æneas ire obuiam voluit, toties iuturna currus in alias partes īflexit. ¶ Heu quid agat?) Cogitabat quid ageret, dolens, & ſine aliquo effectu remedij diuerſis ęſtibus agitabatur. ¶ Diuerſęq; vocant animū.) Quidquid voluendo tractabat, totum contrarijs tractatibus efficiebatur infirmum.

ASCENSIVS.

¶ Hæc vbi, &c.) Cōmemorat, vt p Æneā inſtaurata pugna, Troiani duces animoſiores effecti multos ꝓſtrauerint. Ænea ſolum Turnū inueſtigante quē Iuturna aurigā eius mentita ſemp ab occurſu auertit. vñ nihil quoq; extat Dona. Sed ordo eſt. Vbi. i. poſtq̄ Æneas dedit hæc dicta, ipſe extulit ſeſe altis portis. ſ. caſtrorū, quatiēs manu, telū īmane. i. haſtam terribilē pręmagnitudine, & ſimul. i. vna cū eo, & Anteus & Mneſtheus & oīs turba ruit relictis caſtris, agmine denſo. i. ſe cōſtipante. (Seruius legit Anteuſq; Mneſtheus, quę vera mihi vř lectio vt Ante* ſit diſſyllaba dictio hñs in fine diphthongon quę in accuſatiuo diſſoluiť, vt in primo Antea ſi quē, I actatū vēto videat) tum. i. deinde cāpus miſceť. i. confundiť puluere cæco. i. excęcante. & tellus excita. i. commota pulſu pedū tremit. Turnus vidit ab aggere aduerſo. i. ex oppoſito ſito, vbi ipſe erat, venientes. ſ. teucros cum Ænea, & auſonij videre. ſ. venientes & tremor gelidus. i. frigus & horrorem incutiens, cucurrit per ima oſſa. ſ. Auſonioꝝ. Iuturna audijt & agnouit ſonū prima ante oēs latinos. i. priuſq; aliquis latinoꝝ, & ipſa tremefacta refugit. Ille. ſ. Æneas q cā timoris erat, volat & rapit. i. ſecum trahit raptim, agmen atrū pp puluerē campo aperto. i. per campū apertum. Qualis nymbus. i. ventoſa, & pluuioſa nubes, ſupp. eſt vbi it ꝑ medium mare ad terras, & hoc ſydere abrupto. i. magna tempeſtate diſſoluta. Corda pręſcia longe. ſ. calamitatis futurę, heu dolētis interiectio, horreſcūt. i. horrore rigeſcūt. agricolis miſeris, ille. ſ. nymbus (vt dicunt agricolæ) dabit ruinas arboribus. i. proſternet arbores, & dabit ſatis ſtragē. i. proſternet ſata, & ruet.

ru et.i.eruet & euertet omnia late. Talis.i.taliter aut talis exiſtés, ductor rheteius.i.Troianus.ſ.Æneas à rheto promontorio Troiano denominatus, agit agmen in hoſtes aduerſos, & ipſi denſi agglomerant.i.condéſant, quiſq; ſe, & hoc cuneis.i.aciebus in moré cuneorum coactis.i.in vnum compulſis. Tymbreus vir ille phrygius à loco dictus, ferit enſe oſyrim graué.i.grauatum aut pondere aut ſenio, & Mneſtheus.i.Troianus ille ferit Archetiũ, & Achates obtrũcat Epuloné, virum ſic denoĩatum. Bona alluſio in vocabulis. Nã Achates curam ſignificat, quę nimirum epuloné.i.guloſitatem obtruncat, & gyas Troianus ille, obtruncat aut occidit Vfentem. Ipſe Tolumnius augur, qui torſerat ꝓmus telum in hoſtes aduerſos cadit.i.occumbit, & ſupp. ex eius caſu, clamor tollitur in coelũ. & rutuli verſi viciſſim, quia prius teucros in fugã verterãt, dant per agros terga puluerulenta, fuga.i.per fugam celeriter excitatam ipſe.ſ.princeps belli.ſ.Æneas neq; dignatur ſternere morti.i.ad morté aduerſos.i.quos obuios, & aduerſos offendit, nec inſequitur congreſſus æquo.i.æquali pede, nec ferentes tela.i.licet animoſos offenderet, qui viriliter reſiſterent, tamen non dignatur eos proſternere ſed luſtrás.i.circunſpiciés veſtigat.i.inquirit ſolum Turnum ſup. in caligine denſa, & poſcit ſolũ.ſ.Turnũ in certamina, ſic.n.fœdera exigebant, Iuturna virago.i.virile iplens officium cõcuſſa menté.i.habés mentem cõcuſſam hoc metu excutit.ſ.ab equis Metiſcum aurigam Turni inter media lora, & reliquit lõge lapſum temone.i.de temone, vel reliquit lõge à temone.i.ligno oblongo, quo currus cõnectitur, & dirigitur ipſum lapſum, Ipſa ſubit.ſ.officium gubernãdi, & flectit manibus habenas vndantes.i.laxas, & abundantes gerens.i.præ ſe ferens cuncta, & vocé & corpus, & arma Metiſci. Velut.i.quẽadmodum cũ hirundo.i.volucris illa nigra ſaltẽ pro principali parte quãuis ventrem albis maculis diſtinctũ habeat, peruolat magnas ædes.i.domos domini.i.heri diuitis, & luſtrat.i.circunuolat pénis.i.alis atria alta, legens.i.colligens, pabula parua.ſ.muſcas, & culices, & eſcas.ſ.paruas, nidis loquacibus.i.in qbus ſunt pulli garruli, & ſonat nũc porticibus, & nunc circum ſtagna humida, ſimilis.i.ſimiliter, Iuturna fertur equis per medios hoſtes, & ipſa volans obit.i.circũit omnia curru rapido.i.raptim acto, & oſtendit germanum.i.fratrem ſuum Turnum, ouantẽ iam hic.i.in vno loco, & iam hic.i.in alio loco, nec patitur ſup. eũ, cõferre manum.ſ.cum Ænea, & volat auia.i.ſine via, & ordine, lõge.ſ.ab Ænea, Æneas haud minus.i.eodẽ modo, obuius.i.vt obuius ſit, legit.i.peragit orbes.i.circuitus tortos, ideſt obliquos, & veſtigat, ideſt inquirit virum, ſcilicet Turnum, & vocat, ſcilicet ipſum magna voce per agmina deiecta & quoties coniecit oculos in hoſtem, & tentauit, ideſt ſimulauit fugam, curſu equorum alipedum.i.quaſi alatos pedes habẽtium, toties retorſit Iuturna equos auerſos, ſcilicet ab ipſo Ænea, Et ita Æneas fluctuat nequicquã, ideſt fruſtra, vario æſtu, ideſt feruore irarum, heu dolentis vox dubitans, ſcilicet quid agat, ideſt agere debeat, quia nõ potuit habere occurſum aduerſam, & curæ aduerſæ vocant animum in contraria.i.nunc hoc nunc illud attentauit, vt congreſſum habeat.

Achates quid denotet.

PIERIVS.

¶ Hæc vbi dicta dedit, portis ſeſe extulit altis. Telum immane manu quatiens.) Non deſunt quidem antiquorum codicũ exemplaria, in quibus, altis, ſcriptum reperiatur. Sed enim Mediceum, & plura, atque ex his probatiora ſæpius reperta. non, altis, ſed, ingens, legunt, vt, ſi ad telum referatur, cum Homerica ſententia faciat. βρίθυ, μέγα, ςιβαρὸν. Sed enim Ti.Donatus, &, ingés, agnoſcit, & epitheton adcommodat Æneæ, dum ait, ingens, animo, ſcilicet & corpore. ¶ Vidit ab aduerſo venientes aggere Turnus.) In Roma.cod. & in iis, qui apud me ſunt, non omnino contemnendi, atq; in aliquot aliis manu ſcriptis, agmine, legitur. Sed enim Ti.Donatus dubio procul aggere, videtur agnouiſſe. ¶ Ipſe neq; aduerſos dignatur ſternere morti. Nec pede congreſſos nec equo nec tela ferentes inſequitur.) Aduerſos, vulgata fere omnia exemplaria legunt, neque deſunt antiqui codices, qui lectioni adſtipulentur. Romanus tamen codex & Oblongus pomponianæ delitiæ legunt auerſos. Quodq; ſubſequitur, nec pede congreſſos, nec equo. Antiqua fere omnia, quæ verſamus, exemplaria, legũt. Nec pede congreſſos æquo, in quo tria pugnarum genera, tres ferientium geſtus animaduertas. Aut enim eos, qui terga dant occidimus, & hoc exprimit, auerſos, aut æquo reſiſtẽtes marte hinc ait, nec pede egreſſos æquo, aut eminus ferientes, hoc illud eſt. Nec tela ferentes inſequitur horum ſic pugnãtium nullum ille dignatur ſternere morti. Sed ſolum denſa in caligine Turnum veſtigat luſtrans. Donatus vero, aduerſos admittit, dum obuios exponit mecum vero ſentit in altero, diem ſubiungit, Aut equo pede congreſſos occidere. Quod vero legitur denſa in caligine. In Ro. codice, denſo eſt, virili genere cõtra grammaticorum præceptionem. ¶ Hoc concuſſa metu mentem Iuturna virago.) In Oblongo codice, hinc legitur, hoc eſt hac de cauſa, hęc, quod minime placet. ¶ Rapidoq; volans obit omnia curru.) In antiquis aliquot codicibus curſu ſcriptum eſt. Ea lectio in Mediceo ſuperne adnotata. In reliquis curru habetur. ¶ Iamq; hic germanum, iamq; hic oſtendit ouantem.) Hoc loco, vbi vana ſunt, quæ fiunt, magis placet, quod in Romano codice legitur oſtentat. ¶ Et diſiecta per agmina magna voce vocat.) In Mediceo, & aliquot aliis codicibus non, magna ſed longa ſcriptum eſt, addita ſuperne dictione magna vt fieri ſolet, pro paraphraſi. ¶ Auerſos toties currus Iuturna retorſit.) In antiquo admodum exemplari, toties curruus, legitur. uu, geminato, attiano, vti etiã ſuperius notatum dicebamus.

Huic Meſſapus (vti læua duo forte gerebat
Lenta leuis curſu pręfixa haſtilia ferro)
Horum vnum certo contorquens dirigit ictu.
Subſtitit Æneas, & ſe collegit in arma,
Poplite ſubſidens, apicem tamen incita ſummum
Haſta tulit, ſummasq; excuſſit vertice criſtas.
Tum verò aſſurgunt irę, inſidijsq; ſubactus
Diuerſos vbi ſenſit equos, currumq; referri,
Multa Iouem, & læſi teſtatus fœderis aras,
Iam tandem inuadit medios, & Marte ſecundo
Terribilis, ſæuam nullo diſcrimine cædem
Suſcitat, irarumq; omnes effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine cædes
Diuerſas, obitumq; ducum, quos æquore toto
Inq; vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu
Iupiter æterna gentes in pace futuras?
Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes
Pugna loco ſtatuit Teucros) haud multa moratus
Excipit in latus, & qua fata celerrima, crudo
Tranſadigit coſtas, & crates pectoris enſe.
Turnus ęquo deiectum Amycum, fratremq; Diorem
Congreſſus pedes, hunc venientem cuſpide longa,

SERVIVS.

¶ Huic.) Pro in hũc: & eſt ordo, Huic dirigit. ¶ Se collegit in arma.) Ita ſe texit vt nulla parte poſſet feriri. ¶ Apicem tamé Incita.) Galeæ eminentiá, quá Græci conum vocant, in qua eminẽt criſtæ. ¶ Multa Ioué, & læſi teſtatur fœderis aras.) Licet haberet iuſtã cauſam iracundiæ, q effugiebat Turnus, & ipſe appetebatur inſidiis: nõ tamé ante prorupit ille in bellum, q̃ Iouis fidé & læſa fœdera teſtaretur. ¶ Nullo diſcrimine cædé ſuſcitat.) Indiſcrete obtruncat vniuerſos, qbus ante pari pepercerat mõ. ¶ Irarum habenas.) Poteſtatem, facultatem: vt, Et præmere, & laxas ſciret dare iuſſus habenas. Et hic moderate locutus eſt. Nam Ennius, Effundit irarum quadrigas, dixit. ¶ Quis mihi nũc tot acerba deus?) Ac ſi diceret nec muſa nec Apollo ſufficiunt. Statius, Maior ab Aoniis ſuméda audacia lucis Mecum oés audete deę. ¶ Inq; vicem.) Inuicem. Nanque, vacat. ¶ Tantón' placuit concurrere.) Apoſtropha ad Iouem. Sane tantón' on circũflectitur. Nam cum per Apoſtropham, Apocopem verba patiũtur, is qui in integra parte fuerat, pſeuerat accentus. ¶ Ruentes Teucros.) Quos Turnus inſequebatur mucrone. ¶ Crudum enſem.) Modo durum, alias crudelé. ¶ Et crates pectoris.) Donatus ſuperfluam vult eſſe cõiunctionem: & vt ſit Epexegeſis, adigit enſem per coſtas, ideſt pectoris crates, vbi celerius fata complentur. Et hoc eſt quod ait ſupra, Haud multa moratus. ¶ Amycum, fratréq; Dioren.) Hi duo duces ſunt etiã ſupra memorati, vt Nunc Amyci caſum gemit, nunc acris Orontis. Item, Et nunc tertia palma Diores. Vnde ad terrorem populi, eorum capita religant in curru. ¶ Curru.) autem aut ſeptimus eſt, aut datiuus antiquus ſecundũ regulã ne ſit maior à nominatiuo plurali. ¶ Mœſtum Onyté.) Naturaliter triſtem, ſeuerum, quem Græci

Hunc mucrone ferit, curruq́; abſciſſa duorum
Suſpendit capita, & rorantia ſanguine portat.
Ille Talon, Tanaimq́; neci, fortemq́; Cethegum,
Treis vno congreſſu, & mœſtum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matriſq́; genus Peridiæ:
Hic fratres Lycia miſſos, & Apollinis agris,
Et iuuenem exoſum nequicq̃ bella Menœten
Arcada, piſcoſæ cui circùm flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperq́; domus, nec nota potentum
Munera, conductaq́; pater tellure ſerebat.

Græci ἀγύλασον dicunt mittit autē locū ſupra memoratis. Sane Onyten Donatus dicit aut gentile eſſe, aut patronymicū, vt nomē eius ꝓpriū ſit Echionius. Sed hoc non ꝓcedit, quia neque patronymicū in tes exit neque Onytes à qua gēte veniat vſquā lectū eſt. Proprium ergo eſt: & ſequēs verſus erit, Nomen Echionium. i. Thebana gloria, per Periphraſin. Nā Echionij ſunt Thebani à rege Echione. Vñ male quidā legūt Nomine Echioniū. ¶ Matriſq́; genus Peridiæ.) Periphraſis: hoc eſt filium Peridiæ. ¶ Lycia miſſos, & Apollinis agris.) Vacat et. nā per Epexegeſim Lycia arua, Apollinis dixit. vt, Nunc Lyciæ ſortes. ¶ Exoſum nequicquam.) Sic ſupra, Inijcere manum Parcæ. Nam per tranſitum oſtēdit eum vrgentibus fatis ad bella deductum: quæ nequicquam ſemper vitare cupiebat. Hūc autem Menœtem oriundo Arcada fuiſſe intelligimus, ſed habitaſſe circa Argos. nā Lerna palus eſt Argiuorum, in qua eum dicit ſolitum fuiſſe piſcari, nam hoc ſignificat. ¶ Piſcoſæ cui circum flumina Lernæ Ars fuerat, Pauperq́; domus.) Hic & hæc pauper dicimus, nam paupera vſurpatum eſt. Sic Plautus, Paupera eſt hæc mulier. Sed hoc hodie non vtimur. Ea enim nomina quæ ablatiuo ſingulari in e exeūt, ſi fœminina ex ſe faciūt, ſimilia faciūt: nec. n. heteroclita eſſe poſſunt. i. alterius declinatiōis. vt puta, quia ab hoc hoſpite facit, hic & hęc hoſpes dicamus neceſſe eſt. Lucanus, Hoſpes in externis audiuit curia tectis. Ab hoc leone, hic & hæc leo: ab hoc latrōe, hic & hęc latro: ab hoc fullone, hic & hæc fullo: ab hoc nepote, hic & hęc nepos. Nā vt neptis dicamus propter ſucceſſionis diſcretionē admiſſum eſt. Sciendum tamē hoſpita, paupera, leæna, vſurpata à poetis. ¶ Potentum munera.) Obſequia, quæ pauperes diuitibus loco munerum ſoluunt.

DONATVS.

¶ Huic Meſſapus vti læua.) Meſſapus Æneæ forte loco proximus fuit. Huic ex duobus ferratis haſtilibus vnum certo ictu cōtorſit. Certus ictus eſt, q ſic deſtinatur, vt feriat. ¶ Subſtitit Æne.) Hoc artis erat, aptū ſunderetur ictus, quē hoſtis dixerat certum. Subſedit, inquit, poplite, & ſe ſcuto cōtexit. ille. n. altius miſerat, vt caput feriret, aut pectus, & quoniam pro volūtate hoſtis altitudo corporis fuerat neceſſaria, humilē ſe ille cōtrario procurauit. ¶ Apicē tamē incita ſum.) Ecce vis mittētis, & ex alia parte declamantis ingenium. ſi. n. ſtans remanſiſſet, inueniſſet haſta, quē ſterneret: quod ipſum ex eo apparuit: quia in ipſa depreſſione corporis galeæ ſummam perdidit partē. ¶ Tum vero aſſu. ir.) Tum vero, ideſt tum magis irarum creuit augmentum. ¶ Inſidijſq́; ſub.) Furebat enim ꝙ contrarijs luderetur inſidijs. ¶ Diuerſos vbi ſentit equos.) Vbi vidit aliorſum duci equos & currum. ¶ Multa Iouem.) Propter fidem iuſiurandi, quod cum latino perſecerat, ſolum quærebat Turnum, quem ſine crimine ſacrilegij poſſet occidere: ſed quum videret ſibi eius copiam denegari, teſtatus Iouē, & cæteros deos, per quos iurauerat ſe in bellum neceſſitate potius quàm voluntate compelli. ¶ Inuaſit tandem me.) Tandem ideo, quia diu expectauit. ne finis belli per Turni ſolius necem potuiſſet exire. medios, inquit, ſecundo Marte inuadit terribilis. Magna viri fortis conſtantia non dubitauit medios inuadere, vbi à circunfuſis poſſet interfici. Ecce & feliciter pugnat vallatus inimica multitudine, & inter tot ac tales terrori omnibus fuit: quanta laus eſt non timere, & ab omnibus metui. ¶ Sæuam nullo diſcrimine cæ.) Supra dixit, ꝙ ſolum Turnum ad necem quæreret, ac cæderet nullum. nunc ait, quoniam illud non prouenit, aliquando tamen commotus, paſſim atque confuſe ſternebat quoſcunq́; repperiſſet, nullum eligens ad mortē, nullumq́; proſternens, tantum conſenſerat iracūdiæ ſuæ, vt nullis iam retineri nexibus poſſet. ¶ Quis mihi nunc tot ac. de.) Deus, inquit, nūc eſt neceſſarius, ſed quid ſit iſte inuenire nō poſſum, quo iuuare valeam complecti quātos duces Turnus, quātos Æneas occidit. ¶ Tāton pla. cō. mo.) Neceſſaria exclamatio poetæ admirantis deorum iniquitatē. qui patiebātur in alternam perniciē gētes tēdere in æternam vēturos perpetuamq́; cōcordiam. ¶ Æneas rutulū ſucronē.) Interpoſitū eſt, ea prima ruentes pugna loco ſtatuit teucros. quum properarēt, inquit, in hoſtium cędem Troiani, ibi cōſtiterunt, vbi Æneas rutulum Sucronem occidit. nam nō multa mora interpoſita excępit eum in latus, ex qua vero parte corporis peti expeditius potuit, ipſa eum percuſſit. nam per latus & coſtas tranſfecto enſe eum ꝓſtrauit. Interpoſitum diximus, ea pria ruētes pugna loco ſtrauit teucros quo facto diuiſum cōſtat vnū ſenſum, nos iſto ſubtracto, integremus, quod interpoſita diuiſerunt. Æneas rutulū Sucronē haud multa morantem. Exigit in latus, & qua fata celerrima crudum Tranſadigit coſtas, & crates pectoris enſem. Hic iungendum eſt, ea prima ruentes pugna loco ſtatuit teucros, & erit compoſitio directa verborum. ¶ Turnus equo deiectum am.) Multa ſemel hic dicta ſunt: ſed nō ſemel accipiēda: quippe Turnus equo deiecit amycum, equo deiecit & fratrem eius Dioren, nam quum addit fratremq́; Dioren, & non ſignificat vtrum pedes an eques fuerit, etiā Dioren oſtēdit vectum fuiſſe, ergo equo, & deiecto bis accipere debemus deiectū equo amycum, deiectum Diorē equo ferit bis quoque intelligendum, vt ſit. illum ferit longa cuſpide, illum ferit mucrone. oſtentatiōis autē fuit incutiendi terrori, ꝙ cæſorum capita adhuc emittentia ſanguinē ſecum Turnus vehebat in curru. ¶ Ille Talon Tanaimq́; neci.) Ille, inquit, & incertū putatus reliquiſſe, vtrum de Ænea dictum videatur an de Turno, ſed nō eſt vitium poetæ, nā ex Cethegi nomine, quem cōſtabat fuiſſe Troianum, quēq́; aliis nexuit, oſtēdit non Æneam ſe dixiſſe, ſed ipſum Turnum. Tres ſīgitur vno congrēſſu, in quibus Cethegus fuit aſſiſtente virtute deiecit. Onyten vero hoc eſt Onytis & peridię filium, qui Echionio nomine diceretur, ſeparatim ſtrauit. Mœſtum dixit, quia incurrerat hoſtis manus, quas non potuit euaſiſſe: quod, ait, mittit, non ad Onyten ſolum, ſed ad omnes pertinet. ¶ Hic fratres ly. miſ.) Lycij ex partibus Æneæ fuerāt. ¶ Et Apollinis agris.) Ex Lycia & Apollinis agris fuerant fratres, Lyciam caram fuiſſe Apollini, & propriam, etiam in quarto libro memorauit dicēs Qualis vbi hibernam lyciam, xantiq́; fluenta Deſerit, hac delum maternam inuaſit Apollo. ¶ Et iuuenem exoſum.) Menethes quoque peroſa habēs bella quum inertē ætatem iuuenis duceret, pro bellatore ꝓſtratus eſt. dicit cauſam propter quam fruſtra ducebatur ad bellū. Ipſa. n. fecerat, vt pugnare neſcjret. ¶ Arcada, piſcoſæ.) Arcas iſte, inquit, fuit piſcādi ſemper deditus ſtudio, qui ſolum lacum lernæ & domum ſuam pauperem. i. anguſtæ ſubſtantię nouerat: neſciēs prorſus, quid diuites agerent, nec alicuius obſequiis deditus, nec ſolum ipſe pauper verumetiam pater eius, nam in terra cōducta morabatur dans operā ſeminibus iaciendis: Ecce verecundat paupertas in neceſſitate poſita, non quęſijt patrocinium diuitis non maioris ſubſtantiæ deſiderauit auxiliū: piſcatio alebat filium, conductus patrem ager paſcebat & ipſe non grādis, ſed pro facultatibus pauperis intelligendus. quis. n. pauperi magnū crederet prædium laudandum in duobus inſtitutum? quos nō polluit neceſſitas, aut aliqua paupertas ſcelere maculauit.

ASCENSIVS.

¶ Huic Meſſapus, &c.) Docet quomodo Æneas à Meſſapo iaculo petitus ſed nō lęſus eſt, verum acri furore percitus quo mortalium multos proſtrauit, vnde cum nihil habeamus Donati Ordo eſt. Meſſapus (vti. i. ſecundū ꝙ ipſe leuis curſu. i. leui militia inſtructus gerebat forte leua. i. ſiniſtra manu, duo haſtilia lēta. i. flexibilia & vibrabilia, præfixa ferro. i. habentia ferrum pręfixum) dirigit huic. i. in hunc. ſ. Æneam vnum horum. ſ. haſtilium. cōtorquēs ſupp. ipſum, ictu certo. i. ineuitabili, & firmo, Æneas. ſ. animaduertens in ſe telum impelli ſubſtitit. i. manſit ſtans, & obſeruās haſtile, & collegit ſe in arma. i. tenuit ſe in cuſtodia armorum ſubſidēs ideſt incuruās ſe poplite. i. parte crurum ex aduerſo genuum, tamen. i. nihilominus quāuis ſe in arma collegerat, haſta incita tulit i. abſtulit ſummū apicem. ſ. galeæ. i. conū, & excuſſit vertice ſummas criſtas. Tum vero. i. pręcipue tunc, aut & tūc ad verū iræ aſſurgunt. i. eriguntur & ipſe ſubactus. i. impulſus inſidijs. i. q̄a vidit ſe inſidijs appeti, vbi ſenſit equos diuerſos. i. in diuerſas agi, & currum referri. ſ. à curſu inſtituto cum obuiam traheretur, ipſe teſtatus Iouē multa. i. multum, & aras fœderis lęſi. i. violati, ipſe iam tandem inuadit medios, & ipſe terribilis Marte ſecundo. i. proſpero ſucceſſu belli, ſuſcitat. i. excitat ſæuam, ideſt immitem, & maximam cædem. i. necem, nullo diſcrimine. i. ſine diſcretione perſonarum, & effundit omnes habenas irarum. Quis deus (inquit poeta) expediat. i. expedite narret mihi nunc tot acerba, ſcilicet fu

neta

nera aut vulnera,qs expediat carmine cędes diuerſas,& obitū du cum,quos Turnus agit nūc toto ęquore.i.toto campo ęquo inui cem.i.viciſſim,& nunc heros Troius.i.troianus Æneas.q.d.nul lus.Vnde acclamat dicens.Tātō,tanto ne motu ò Iupiter placuit ſup.tibi gentes futuras in æterna pace cōcurrere.ſ.tunc tam hoſti liter. Æneas haud.i.non moratus multa excipit in latus Sucronē rutulum & tranſadigit enſe crudo.i.duro,coſtas & crates.i.iūctu ras pectoris.ſ.circa pręcordia in ea videlicet parte,qua fata ſupp. ſunt celerrima.i.qua mors celerrime accedit,qa vulnerato corde ſtatim morimur,ea aūt pugna ſtatuit loco.i.firmauit,& ſtare fecit pria teucros.i.Troianos, Turnus cōgreſſus pedes.i.pedibus inni tēs pedeſter ferit Amycū deiectum equo,& Diorem fratrē.ſ.eius ferit dicit cuſpide longa hunc.ſ.priorē hoc eſt Amycū venientē.ſ. cōtra ſe & ferit hunc Diorē mucrone.i.enſe,& ſuſpēdit curru.i.ad currum capita duorum.i.ambo℞,illorum abſciſſa.i.amputata,& portat ſupp.ea rorātia ſanguine.i.adhuc diſtillantia. Ille.ſ.Æneas mittit neci.i.ad necē, Talon & Tanaim,& Cethegū fortē tris.ſ.vi ros,vno cōgreſſu,& mittit neci.i.ad mortē Onytem mœſtū.i.ſe uerum & ſignū mortis,prę ſe ferentem,onytem dicit noie,Echio nium.i.gloriam thebanā ab echione rege dictā, & genus.i.filium Peridiæ matris.ſ.nobilis,hic.ſ.Turnus mittit neci,fratres miſſos ſ.in auxilium Troianū,lycia.i.ex illa prouincia,& p.i.agris Apol linis,& Menœtem iuuenē arcada.i.ex arcadia,exoſum.i.deteſta tum,& abominatū,nequicq̄.i.fruſtra bella,quia occiſus eſt,cui.ſ. Menœti,ars fuerat circū flumina lernæ.ſ.paludis apud argos piſcoſæ.i.piſcium plenæ,& cui fuerat domus pauper.i.tugurium,aut caſſa modica,nec.i.& non,& cui munera potentium non erāt no ta.i.qui nihil à potentibus acceperat , & cui pater ſerebat.i.ſemi nabat tellure.i.aruis conducta.i.condictis.

PIERIVS.

℃Multa Iouem & læſi teſtatus fœderis aras.) In antiquis fere omnibus teſtatur legere eſt. In Med. vltimus apex abraſus,& no ta,quæ teſtatus,legat,appoſita.☞ Tanton placuit concurrere mo tu.) In veteribus cod.&,tanton,& tanto,habetur. Sed enim,tan ton,notatur à grāmaticis,neq; temere agnoſcit à ſeruio.☞ Haud multa moratus excipit.) In Mediceo,& aliquot aliis veteribus, morantem , vt vno eum vulnere confectum oſtendat.) Crudo tranſadigit coſtas,& crates pectoris enſe.) In Mediceo in Romano & antiquis omnibus codicibus,quotquot habui ,crudum trāſ adigit coſtas,& crates pectoris enſem,ſcriptum obſeruaui , quod etiā Seruius agnoſcit,ex hoc vero ſuperiorem lectionem commu nire poſſis vbi de Turno legitur crudū per coſtas exigat enſem. Nam durum in aliquot codicibus legi dicebamus.☞ Nomē echio nium.) In ant.pleriſq; codicibus legas,nomine echioniū. Quam lectionem improbat Seruius,neque Donato aſſentitur , qui onytem nomen vel patronymicum,vel gentile putat . Et echionium proprium.

Ac velut immiſſi diuerſis partibus ignes
Arentem in ſyluam,& virgulta ſonantia lauro:
Aut vbi,decurſu rapido de montibus altis
Dant ſonitum ſpumoſi amnes,& in ęquora currunt
Quiſq; ſuum populatus iter:non ſegnius ambo
Æneas Turnusq; ruunt per pręlia:nunc nunc
Fluctuat ira intus:rumpuntur neſcia vinci
Pectora,nunc totis in vulnera viribus itur,
Murrhanum hic atauos,& auorum antiqua ſonantem
Nomina,per regesq; actum genus omne Latinos.
Præcipitem ſcopulo,atq; ingentis turbine ſaxi
Excutit,effunditq; ſolo:hunc lora & iuga ſubter
Prouoluere rotæ,crebro ſuper vngula pulſu
Incita,nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hilo,animiſq; immane frementi
Occurrit,telumq; aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo ſtetit haſta cerebro.
Dextera nec tua te Graium fortiſſime Creteu
Eripuit Turno.nec dij texere Cupentum
Ænea veniente ſui:dedit obuia ferro
Pectora,nec miſero clypei mora profuit ærei.
Te quoq; Laurentes viderunt Æole campi
Oppetere,& late terram conſternere tergo.
Occidis,argiuæ quem non potuere phalanges
Sternere,nec Priami regnorum euerſor Achilles:
Hic tibi mortis erant metæ,domus alta ſub Ida,
Lyrneſſi domus alta,ſolo Laurente ſepulchrum.
Totę adeò conuerſæ acies,omneſq; Latini,
Omnes Dardanidæ,Mneſtheus acerq; Sereſtus,
Et Meſſapus equum domitor,& fortis Aſylas,
Thuſcorumq; phalanx,Euandriq; Arcadis alæ,
Pro ſe quiſq; viri,ſumma nituntur opum vi.
Nec mora,nec requies,vaſto certamine tendunt.

SERVIVS.

℃Arētem in ſyluam.) Pro aridam.☞ Dant ſonitum ſpumoſi amnes.) Bellum ſemper incendio & fluminibus cōparat. Sic in ſecundo, In ſegetem veluti cum flamma furētibus auſtris Incidit , aut rapit montano à flumine torrens.☞ Neſcia vinci.) Horatius , Pelidæ ſtomachum cedere neſcit.☞ Murrhanum hic atauos & auo℞ antiq̄ ſonantem Nomina.) Hoc eſt, cuius maiores Murrhani ſunt dicti,& reges fuerunt: vt , Per reges actum genus omne Latinos . Scimus enim ſolere pleruniq; fieri vt primi regis,reliqui nomen eius poſſideant,vt apud Romanos Auguſti vocātur,apud Albanos Syluij , apud Perſas Arſacidæ , apud Ægyptios Ptolemæi , apud Athenienſes Cecropidæ. Vnde ſuperfluum eſt quod ait Donatus debere nos accipere interemptum eſſe Murrhanum dū auos & atauos Turni commemorat,& effert laudibus maximis.☞ Per regesq; actum genus omne Latinos.) Horatius Et nepotum per memores genus oē faſtos.de Lamo.☞ Nec domini memorum proculcat equorū.) Domini immemo℞. ☞ Dextera nec tua te Graiū fortiſſime Creteu Eripuit Turno, nec dij texere Cupētum.) Ita Æneam cōparat Turno vt eū ſuperiorem eſſe ſignificet . Nā quem Turnus interemit,fortitudo ſua liberare non potuit: ei vero quem occidit Æneas, ne ſua quidem numina prodeſſe potuerūt. Sane ſciendum Cupentum,Sabinorum lingua ſacerdotē vocari.☞ Late terram conſternere.) Aliud ex alio oſtēditur. Nam per hoc corporis exprimitur magnitudo. vt, Stabant trecēti nitidi in præſepibus altis.☞ Euerſor Achilles.) Separat Achillē à Græcis: vt, Relliquias Danaum atque immitis Achilli . ☞ Mortis metæ.) Id eſt mors quę meta eſt & finis,nam metam,finem vitę dicimus , non mortis. Sciendum tamen hoc ita de Homero eſſe tranſlatum,qui ait θανάτοιο τέλ αὐτῷ;hoc eſt finis mortis,nā in ipſa morte finis eſt . ☞ Lyrneſſi domus alta.) Lyrnea ciuitas ē Phrygiæ. Vnde fuit Briſeis , & per trāſitum docet neminem poſſe ſtatuta vitare.☞ Conuerſę acies.) in bellū coactę.☞ Pro ſe quiſque viri.) Pro qualitate virium ſuarum: ſic in quinto, Pro ſe qſq; viri,& depromunt tela pharetris.☞ Summa nituntur opum vi.) Hemiſtichium Ennianum.

DONATVS.

℃Ac velut īmiſſi.) Duas flammas,diuerſoſq; torrētes duobus viris fortibus comparauit nam quomodo flammæ conſumūt quicquid occurrerit,& torrētes quicquid impulerint trahunt,ſic iſti ſæuiebāt in aduerſos elati ira , & cupiditate vincēdi,non metuentes vulnerum caſus,aut mortis.☞ Murrhanum hic ata.) Hic p̄nomen eſt non aduerbium loci,proinde hic hoc eſt Æneas murrhanum ſaxo ingenti deiecit,magnitudinē ſaxi ex eo oſtendit, quū dicit,ingēti turbine,ſimul probauit & mittentis virtutē, huic aſſerit poeta vanitatē animi ſui obfuiſſe,qui dum ſe putaret propter nobilitatē generis,quod per reges latinos ad ipſum quoq; p̄uenerat,à quoquam contingi non poſſe , ſic Æneæ manu p̄ſtratus interijt: ☞ Hunc lora & iuga ſubter prouoluere rotæ , Crebro ſuper vngula pul. Inci.) Cadens,inquit,murrhanus nō extra currum,ſed ſub ipſum temonem, rotarum volubilitate perductus eſt : quo facto equorum ſuorum contundebatur pedibus,& rotis currentibus terebatur. Equi,ait,non erant memores domini. Iocari voluit poeta nō verum dicere , nam ſenſus iſte ab equis & rotis alienus eſt. ☞ Ille ruenti hylo.) Ruenti dixit non cadenti ſed inconſiderata feſtinatione properāti. Deniq; huic & ingentem furorem dedit, vt prorſus neſciret quādo vel quemadmodum poſſet occidi.☞ Telumq; aurata ad.) Venienti , inquit, occurrit, vt oſtenderet conſtantiam & fiduciam viri fortis , & in tempora aurata haſtam fixit . ☞ Olli per

per galeam.) Ecce ipſe euidentius oſtendit: nam galeæ victa vſq; ad cerebrum eius haſta in terga peruenerat. Fixo ait cerebro ſtetit haſta: hic omnis vis expreſſa eſt. non enim funditur quidquam niſi interueniente maiori violentia, nec ſtat niſi quod alte infixũ eſt. Factum hoc ad Turnum intelligitur pertinere. ⁋ Dextera nec tua.) Ecce & hic creteum dicit interemptum, quomodo igitur fieri potuit, vt homo vnus diuerſis temporibus bis occideretur? ne quaſi immemoris poetæ vitium exiſtat, melius eſt ſic intelligere, vt alter ille fuerit, de quo dixit, Cretea muſarum comitem, cui carmina ſemper, & citharæ cordi numeroſq; intẽdere neruis, deniq; ſi idẽ etiam hoc loco fuiſſet, artes eius & peritiam muſicæ & ſcientiæ iterum prætuliſſet. ⁋ Nec dij texere cup. Æn.) Non potuerunt cupentum dij ſui tueri. ⁋ Dedit obuia ferro Pectora.) Tantum opportunus fuit ad excipiendam mortẽ, vt illum nec dij ſui nec munimẽta corporis potuiſſent defenſare. quis enim deus morti poſſet auxilium ferre? quando aduerſum pectus vltro obtulit ferro, tantumq; ſe opportunum præbuit: vt nec obiectu clypei aliquas morti ſuæ moras afferret. ⁋ Te quoq; Laurentes vider.) Dixit & Æolum occiſum, ſed huius poeta exitum non ſine affectu miſerationis inſeruit. Deniq; occidis ait: hoc verbum occidis maiorum perſonis aptatur, ſed quoniam hunc de nobilium numero vult eẽ Virgilius, occidiſſe eum dixit non cæſum eſſe. ⁋ Argiuæ quem nõ potue. pha.) Texiſti ait corpore tuo terras Italiæ, qui congredientibus exercitibus græcis & ipſo Achille euerſore totius regni non occubuiſti: per apoſtropham formoſam comparationem induxit exprimens in ea dolẽtis affectum: quaſi diceret potuiſti cadere in genitalibus terris, & à melioribus percuti nũc in peregrinis iaces, & te proſtrauit inferior. ⁋ Hic tibi mortis erant metæ.) Non tibi defuit virtus tua, ſed fatorum ratione perfectum eſt, vt natus in alijs terris viuendi fines ac terminos in alienis regionibus inuenires. ⁋ Lyrneſſi domus alta.) Naſcẽtem te excepit lyrneſſi domus mortui funus Itala terra complexa eſt. ⁋ Totæ adeo con.) More ſuo miſit generalitatem ne ſolos Æneam & Turnum fugãtes induceret. Ait enim quod faciebant duo, faciebant & cæteri, nec aliquis fuit à belli certamine vacuus. ⁋ Omneſq; latini om. Darda.) Quum poſſit ſufficere, totæ adeo conuerſæ acies, ambitiõe dicendi ductus iuit per ſpecies homines aliquos & gentes enumerans. ⁋ Pro ſe quiſq; viri.) In bello enim nõ curat vnuſquiſq; niſi quẽadmodum primum vitam ſuã ſalutemq; tueatur, tunc ẽt ſocioꝝ. ⁋ Nec mora, nec requies.) Nec mora certamini dabatur, nec reges labori, continuum fuit quidquid illic gerebatur. hoc.n. exigebat magni operis ratio cupiditaſq; vincendi.

ASCENSIVS.

¶ Ac veluti immiſſi diuerſis, &c.) Oſtendit reliquã Æneæ, Turniq; ſtragẽ de qua nihil quidẽ habetur Donati. ¶ Ordo aũt eſt. Ac veluti ignes immiſſi diuerſis partibus.i. aduerſis locis in ſyluam arẽtẽ.i. aridam & in virgulta ſonãtia, lauro.i. frondibus, aut folijs lauri, ſup. ruunt quiſq; populatus.i. deuaſtans aut cõburens ſuũ iter.i. viã ſuã, hoc eſt quicquid offendit. Aut veluti vbi amnes ſpumoſi de curſu rapido.i. propter decurſum rapidum, aut in decurſu rapido.ſ. de montibus altis, dant ſonitum.ſ. ingentem, & currunt in æquora.i. in cãpos planos aut in maria (ſed potius, quia de montibus dicit, in campos intelligam) quiſq;.i. vterq; amniũ, ſup. currit. populatus.i. deuaſtans, & ſecũ trahẽs ſuum iter.i. quicqd in itinere, hoc eſt via ſua offendit, Ambo Æneas.ſ. & Turnus ruunt.i. incurſant per prælia, nõ ſegnius.i. non tardius, ſed æque impetuoſe vt illi ignes in ſyluam aridã miſſi, & illi amnes in æquora decurrẽtes. Ira fluctuat intus.i. in præcordijs, nunc nunc.i. maxime nunc, & pectora.ſ. amboꝝ neſcia vinci rũpũtur.ſ. rigore & ſæuitia & itur.ſ. ambobus nũc totis viribus in vulnera, hic.i. alter eoꝝ.ſ. Æneas excutit.ſ. ex curru, murrhanum regẽ illum latinoꝝ quorundã ſonantẽ atauos & antiqua noĩa atauoꝝ.i. habentẽ nomen ſuorum maiorum, qui oẽs murrhani appellati erant, & ſonantẽ oẽ genus, actum.i. traductum per reges latinos excutit dicit præcipitẽ.i. præcipitatum ſcopulo.i. fragmẽto rupis atq; ingẽti turbine ſaxi.i. ſaxo ingẽti turbine impulſo, & effundit ſup, ipſum ſolo.i. in ſolũ hoc eſt terrã rotæ prouoluere.i. prouoluerunt hũc.ſ. murrhanum excuſſum, ſubter lora.ſ. equoꝝ & iuga nec i. nõ & vngula equoꝝ non memorum.i. oblitoꝝ dñi (Accipitur enim nõ in dictione, nec) incita.i. incitata, crebro pulſu ſuper.i. inſuper aut ſuper hũc proculcat, ſup. eũ. Ille.ſ. Turnus occurrit Hilõ Troiano illi ruenti.i. præcipitãter currẽti, & frementi animis imane.i. imaniter, & torquet telum ad tempora aurata, galea tecta haſta ſtetit olli.i. tunc illi cerebro fixo.i. transfixo per galeã.i. per medium galeæ traiecto telo. Nec ò creteu fortiſſime graium.i. graioꝝ, hoc eſt græcoꝝ tua dextera eripuit te Turno (Fuit ergo arcas. Minus aũt eſt quod ſua dextera.i. propria virtute à Turno ſe defendere nõ potuit q̃ quod dij propitij, & fauẽtes nõ texerunt Cupentum ab Ænea vnde, ſeq̃tur) nec dij ſui.i. fauentes texere.i. protexerunt Cupentum.ſ. qui ſacerdos interpretatur, Ænea veniente.i. impetum in eum faciente, ipſe ſup. Cupẽtus dedit pectora obuia ferro.i. mucrõi ferreo, nec mora clypei aeris pro aerei, aut nec mora aeris.i. facta per æs clypei.i. quod erat in clypeo, profuit miſero.ſ. Cupẽto. O Æole campi laurẽtes viderũt i. videre ſi oculos habuiſſent potuiſſent, quoq;.i. ẽt te oppetere.i. fortiter cadere terram petendo, & viderunt te cõſternere terram tergo.ſ. tuo, late.i. in latũ, quia lato tergo. tu inquã Æole occidis i. occumbis, & in mortem cadis, quẽ phalanges argiuæ.i. acies inſtructæ argiuorum non potuere ſternere, nec Achilles euerſor regnorũ Priami ſup. potuit ſternere, Metæ mortis, ideſt quas mors vitæ affert erant tibi.ſ. conſtitutæ hic.ſ. in campis Laurentibus domus alta, ideſt inclyti natales, aut clara progenies, & origo erat ſup. tibi ſub ida.ſ. phrygia, domus inquit alta, ſup. erat tibi lyrneſſi.i. in illa ciuitate phrygiæ ſepulchrum ſup. eſt tibi in ſolo laurente, ideſt campo latino, Totæ acies conuerſæ ſunt adeo.i. omnino, ideſt coactæ ſunt in prælium, ita vt contra ſe mutuo ſtarent omnes, & omnes latini, & omnes Dardanidæ.i. Mneſtheus & Sereſtus acer qui ſunt Dardanidæ, & Meſſapus domitor equum, pro equorum qui Italus erat, & Aſilas qui etiam Italus & phalanx tuſcorum.i. tyrrhenorũ, & alæ.i. leues armaturæ ſeu velites Euandri Arcadis, quos cum Pallante miſerat, ij ſup. viri nituntur ſumma vi, opũ.i. facultatum ſuarum, quiſq; ſup. nititur pro ſe, & nec mora nec requies ſupp. fuit, quia tendunt.i. contendunt certamine vaſto, ideſt omnia vaſtante aut amplo.

PIERIVS.

¶ Æneas Turnuſq; ruunt per prælia.) In cod. aliquot antiquis ruũt in prælia, legitur. Sed per in pluribus. ⁋ Ingentis turbine ſaxi.) In Rom. ingenti, ſed magis placet ingentis ſaxi. ⁋ Ruenti hilo.) In antiquis codicibus, hylo, per, y, ſcriptum eſt. ⁋ Fixo ſtetit haſta cerebro.) Quidam codices antiqui. fixa ſtetit haſta. legunt.) In Mediceo fixa, prius ſcriptum fuerat, inde alio atramẽto ducta circularis lineola in o, literã. ⁋ Graium fortiſſime creteu.) Vetera quædam exemplaria rheteu ſcribũt plura creteu. ⁋ Nec dij texere Cupentum. Antiqua omnia hæc exemplaria, cupencum, legunt, p, c, in finali ſyllaba. Eſt &, di, vnico, i, de quo ſæpe dictũ. ⁋ Clypei mora profuit ærei. Ant. oĩa exemplaria, quæ voluimus, æris, legunt, quãuis, ærei, cultum magis videatur. ⁋ Euandriq; Arcadis alæ.) In antiquis omnibus exemplaribus, arcades, ſcriptum obſeruatur, quod minime diſplicet, quia paſſim arcades Virgi. nominat.

SERVIVS.

¶ Mentẽ Æneæ genitrix pulcherrima miſit.) Confiliũ: vt, Qua facere id poſſis, noſtram nunc accipe mentẽ. Et pulcherrima perpetuũ eſt epitheton, nec ad negociũ pertinẽs. Sane bona vſus eſt œconomia, vt diceret inſtinctu numinis profectum eẽ Æneã ad ciuitatis excidiũ. Nam incõgruũ fuerat occupatũ bello per ſe tale cæpiſſe cõfiliũ. ⁋ Vrbiq; aduerteret agmẽ.) Cõtra vrbẽ. ⁋ Acies circũtulit.) Oculoꝝ.ſ. & bona occaſione. ⁋ Immunem tãti belli.)

Hic mentem Æneæ genitrix pulcherrima miſit,
Iret vt ad muros, vrbiq; aduerteret agmen
Ocyus, & ſubita turbaret clade Latinos.
Ille, vt veſtigans diuerſa per agmina Turnum,
Huc atq; huc acies circũtulit, aſpicit vrbem
Immunem tanti belli, atq; impune quietam:
Continuò pugnæ accendit maioris imago.
Mneſthea Sergeſtumq; vocat, fortemq; Sereſtum
Ductores: tumulumq; capit, quo cætera Teucrum
Concurrit legio: nec ſcuta, aut ſpicula denſi
Deponunt. celſo medius ſtans aggere fatur.
⁋ Nequa meis eſto dictis mora, Iupiter hac ſtat, ÆNE.

li.) Sine officio dimicandi. Nã immunis eſt qui nihil præſtat, quaſi ſine muneribus ſiue munijs. ⁋ Impune quietã.) Quæ ſpecialiter debuit pœnas luere propter fœdus abruptũ. ⁋ Pugnæ accẽdit maioris imago.) Subaudis eũ. ⁋ Nec ſcuta, aut ſpicula denſi Deponunt.) Ex eo quod non eſt factum, quod fieri ſolet indicauit: vt ſupra, Defigunt tellurí haſtas, & ſcuta reclinant. ⁋ Eſto.) Sit. ⁋ Iupiter hac ſtat.) Pro nobis religio eſt, quam læſerunt Rutuli ruptis fœderibus. Noui-

mus

Neu quis ob inceptum ſubitum mihi ſegnior ito.
Vrbem hodie cauſam belli, regna ipſa Latini,
Ni frenum accipere, & victi parere fatentur,
Eruam, & æqua ſolo fumantia culmina ponam.
Scilicet expectem libeat dum prælia Turno
Noſtra pati? rurſusq́; velit concurrere victus?
Hoc caput ò ciues, hæc belli ſumma nephandi,
Ferte faces propere, fœdusq́; repoſcite flammis.
[Dixerat, atq; animis pariter certantibus oẽs POE.
Dant cuneum, denſaq́; ad muros mole feruntur.
Scalæ improuiſo, ſubitusq́; apparuit ignis.
Diſcurrunt alij ad portas, primosq́; trucidant,
Ferrum alij torquent, & obumbrant æthera telis.
Ipſe inter primos dextram ſub mœnia tendit
Æneas, magnaq́; incuſat voce Latinum,
Teſtaturq́; deos, iterum ſe ad prælia cogi,
Bis iam Italos hoſtes, hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter diſcordia ciues:
Vrbem alij reſerare iubent & pandere portas
Dardanidis, ipſumq́; trahunt in mœnia regem.
Arma ferunt alij, & pergunt defendere muros.
Incluſas vt cum latebroſo in pumice paſtor
Veſtigauit apes, fumoq́; impleuit amaro:
Illæ intus trepidæ rerum, per cerea caſtra
Diſcurrunt, magnisq́; acuunt ſtridoribus iras:
Voluitur ater odor tectis, tum murmure cæco
Intus ſaxa ſonant, vacuas it fumus ad auras.

mus autẽ interfuiſſe fœderi vt deos alios, & Iouis imaginẽ ſceptri præſentia redditã. ¶ Neu quis ob imperium ſubitũ mihi ſegnior ito.) Tertia perſona eſt ito, ideſt eat: & hortatur eos vt ita in bellũ eant, quaſi res fuerit ante diſpoſita. Nam hoc dicit, Repẽtinũ imperium nullã nobis afferat morã. Vñ eſt paulo poſt, Scalæ improuiſo, ſubitusq́; apparuit ignis. ¶ Cãm belli.) Quia illic erat Lauinia. ¶ Hoc caput ò ciues.) Vt, ò Latio caput horũ & cauſa malorũ ideſt principiũ. ¶ Fœdusq́; repoſcite flãmis.) Grauitate ſermonũ declamatiõi põdus impoſuit. Nã hoc dicit, Flammas fœderis vrbis innouemus incẽdio. nã repoſcite, eſt reuocate, innouate. ¶ Diſcurrunt alij ad portas, primosq́; trucidant.) Subaudis. ¶ Improuiſo.) Et hæc ſimul pronuncianda ſunt, vt ſimul facta videãt: quo vehemẽs vis bellica poſſit agnoſci. ¶ Inter primos.) Inter duces, inter principes. ¶ Hæc altera fœdera rumpi.) Bis rumpi fœdera, bis hoſtes Italos fieri, bis ſe in prælia ſæua compelli. Nam varie eãdem rem iterat. Bis autem fœdera facta ſunt, ſemel per Ilioneum: & paulo ante propter ſingulare certamen. ¶ Reſerare iubent.) Ideſt volũt, vt Terentius, Iubeo Cremetem ſaluere. ¶ Trahunt in mœnia regem.) Trahere volunt. Nam volũtas, animi eſt, non facti. Trahũt autem. ſ. vt poſſit imminens videre diſcrimen. Donatus dicit trahunt in mœnia, pro dilacerãt in mœnibus rumoribus ſuis. ¶ Incluſas vt cum latebroſo in pumice paſtor.) Pene omnia comparationis illius verba ad ſupradictum pertinent bellum. Nã ita apes incluſæ ſunt, vt homines qui obſidentur. Ita ciuitatem, timentiũ latebras dicimus, ſicut apium ſunt aluearia. Item paſtor vt rex, & re vera paſtor & ductor exercitus, vt Homer⁹ ποιμένα λαῶν. Pumicem autem iſte maſculino genere poſuit: & hunc ſequimur: licet Catullus dixerit fœminino. ¶ Fumo amaro.) Quod elicit lachrymas. ¶ Trepida rerum.) Neſcientes quid agant, ignaræ auxilij. ¶ Ater odor.) Noue. nam in odore quis color eſt? Sed hoc dicit odor ater, fumi ſcilicet. ater odor, ideſt peſſimus: vt, Fumoq́; impleuit amaro.

DONATVS.

¶ Hic mentem Æneæ ge.) Non corpore formoſa mulier ſed mater pulcherrimi affectus & pro ſalute filij pulcherrima miſit mentem nato hoc eſt conſiliũ, ſic & in primo libro ait, noſtrã nũc accipe mentẽ hoc eſt cõſilium. ¶ Iret vt ad muros.) Non tantum iret ad agmẽ, ſed & ocyus id faceret, exponit quare ocyus. ¶ Et ſubita turbaret cla.la.) Grauius eſt enim malum, & citius obtinet, quod inopinantes oppreſſerit. Securi enim fuerant intra ciuitatem conſtituti, alijs in campo certantibus. ¶ Ille, vt veſtigans.) Dum illuc atque illuc oculos tendit quæritans per diuerſas acies Turnum, reſpexit, vrbem ſic immunem cladibus belli, vt omnis illic quies eſſet & ſecuritas plena, quaſi nihil triſte inter cæteros gereretur. ¶ Continuo pugnæ accedit.) Quaſi iam fieret, quod mente cœperat, ſic accenſus eſt. ¶ Mneſthea, ſergeſtumq́; vocat.) Non ſereſtum ductores: ſed Mneſtheum, Sereſtũ, & Sergeſtũ omnes ductores. Iccirco, inquit, hos vocauit, quoniam ductores exercitus fuerant, & opportuit eos regis conſilium noſſe. ¶ Tumulumq́; capit.) Vnde poſſit à circũfuſis audiri. ¶ Quo cætera teucrum Con. le.) Conſtituto enim rege in edito loco & vocatis ductoribus intellexerunt omnes aliquem pro communi commodo futurũ eſſe tractatum. ¶ Nec ſcuta aut ſpicula denſi Depo.) Atq; ita vt armati fuerant manſerunt: Oportuit quippe plenam eſſe cautelã, vbi tantus feruor certaminum vertebatur. ¶ Celſo medius ſta.ag.ſa.) Facile audiri potuit, qui in ſummo cõſtitutus fuit, & ſtabat medius, ſtans intellectum latiſſimum tenet. In neceſſitate enim tanta ſedere non debuit: dein quia decuit honorificum eſſe principẽ vt ſtantibus vniuerſis etiã ipſe ſtaret: vel quia aliter videri & audiri non poterat niſi vidiſſet omnes, & videretur ab omnibus. ſic ergo ſuum cœpit referre cõſilium. ¶ Ne qua meis eſto di.m.) Nulla, inquit, mora interponatur his, quæ poſtea dixero: nec repentinum quẽquã conſilium turbet. ſtat enim nobiſcum Iupiter, cuius fauore confido. Incipit iam dicere inuẽta ſua, & ad celeritatẽ prius inſtructis ꝓprium referre tractatũ. ¶ Vrbem hodie cauſam belli.) Diu, inquit, errauimus, nec malorum omnium quæ eſſet principalis cauſa, potuimus noſcere, fiat ergo celerius quod tardius viſum eſt, excindenda eſt hodie ciuitas, cuius adhuc incolumitate victoria noſtra differtur: delendum latini imperium, neq; acquieſcẽt cõditionibus noſtris, niſi ſe iuſſis parituros Itali propria profeſſione ſignauerint. In campum redigenda vniuerſæ vrbis amplitudo, & inimicę facies ardere debet, aut cadere, ſi ſuperiores nõ agnouerint teucros, aut de ſua conditione fateri noluerint. ¶ Scilicet expectem.) An ego non prouideam commodis noſtris, donec Turnus pugnare velit, aut nolit, ſi cogor ſuperati hominis arbitrium ſequi? cur nõ ipſi ſentiant vim potentiamq́; victoris? ¶ Hoc caput ò ciues.) Feriendum eſt malorum noſtrorum caput: reliqua poſt eius ſupplicium parem ſortientur interitum. radẽda eſt nefarij belli ſumma, vt cõquieſcat penitus, quod ex ipſa per ſcelus emergit & pullulat. ¶ Ferte faces propere.) Qua breuitate cœpit, ipſa concluſit. Vrbẽ, inquit, hodie cauſam belli ſe velle delere, & quando, & quam ob cauſam id facere diſponeret, breuiter dixit. hic autem docet, quomodo hoc ipſum poſſet impleri, quum dicit, ferte faces propere, vt incendendam ſcirent, fœdusq́; repoſcite flammis: vt procurarent pacem incẽdia, quam dolus & humanum procuraret inuentum. ¶ Dixerat, atq; animis.) Magnam enim habet vim, quod pari conſenſu & vnanimiter regitur. ¶ Omnes dant cun.) Suffecerat hoc dictum, addidit. ¶ Atq; animis pari.ce.) Atq; vt dixerat, ſatiaret, connexuit, denſati ad muros mole feruntur. Ecce quãtum valuit iubentis authoritas, & fiebant iuſſa conſenſu omnium, & celeriter gerebantur. feruntur, inquit, vt vltra modum properantis, quos exagitabat tanti regis præceptum & vtilitas ſua. ¶ Scalæ improuiſo.) Quæſitas ſcalas & aduerſas ignemq́; allatum non dixit ſtudio breuiandæ narrationis. quid enim poneret, quod ex conſequentibus procuratum poſſet oſtendi? ergo agẽdis rebus magna eſt celeritas adhibita, nam quam cito, aut vnde inuentæ ſunt ſcalæ? quæ muris admouerentur? aut q̃; repente ignis apparuit? hæc extra muros gerebantur, incipit perturbationem ciuitatis oſtendere. ¶ Diſcur.al.ad po.) Ne aperte faciles ingreſſus darent hoſtibus. ¶ Primosq́; trucidant.) Hoc eſt illos, qui primi ingrediebantur. ¶ Ferrum alij torquent.) Diuiſerant officia ſubueniendi: nãq; alijs curantibus portis, alij miſſilia tela torquebant, tanta copia vt obumbratum cœlum videri non poſſet. ¶ Ipſe inter primos.) Quum tela innumera muris iacerent, quum fuſi ante portas alij qui occubuiſſent, Æneas adhuc ſe beneuolum latino monſtrat attendebat inermem dexteram, quod fuit ſignum volentis pugnare. Loquebatur. n. magna voce latini incuſationẽ proſequẽs, generale hoc eſt. non. n. ſpecialiter dixit, quæ contineret prolixitas vocis, & clamorum magnitudo, ſuſpicari tamẽ aliqua diximus pro perſona loquentis. ſi enim latinus conſtans fuiſſet in ordinandis filiæ nuptijs, ſi tot aduerſis eſſet emendatus, non veniret ad talia. Magna, inquit, voce aliter quippe loqui non debuit, qui copente ira & ſtrepente perturbatorum tumultu cupiebat audiri. teſtabatur aũt deos, qui ſoli humanarũ cogitationum gnari ſunt. Intu-

tum

tam ſeſe inter inſtia in certamen exiſſe, Inuitum iterum cogi: iuſta hęc obiurgatio fuit. primo enim ipſi cœperant bellum, ipſi etiam rurſus facientes contra humanas & diuinas leges rumpentes iterum fœdera. ¶ Exoritur trepidos inter diſcor.ci.) Diſcordiam dixit animorum diſſimiles motus, & non ſibi conſentientes: incipit dicere, quid ſinguli ſentirent. ¶ Vrbē alij reſerare.) Qui videbant periculum præſens in diſcrimen manifeſtum, dicebant aperire ciuitatem melius eſſe ꝗ̄ occupari armis aut flammis, & ob hanc cauſam vrgebant regem in mœnia, hoc eſt ad muros. ¶ Arma ferunt alij.) Quibus tradendæ vrbis ſententia diſplicebat, manus properantes ad arma conuerterant, vt contra hoſtilem vim muris aſſiſterent. ¶ Incluſas vt quum late.in pu.pa.) More ſuo propter addendum ſplendorē carmini ſubiecit ſimilitudinē cōparās ciuitatē pumiceis latebris: quę comburi facillime poſſunt, & cito diſſolui. apes latinorum actibus, aſperū animalis genus, ſed quod fumo exiguo pōt ſuperari. Caſtra latinorum, apum cereis caſtris quę ſine adminiculo virtutis exiguo poſſint momēto turbari, & inuadentis leui manu cōminui, apum murmur cum latinorū trepidatione, Æneę veſtigatorem apum curantem ne fugiant fumū incendio, quo Æneas vrbi minabatur excidium.

ASCENSIVS.

¶ Hic mentem, &c.) Docet qūo inſtinctu veneris Æneas vbi vidit ſibi negatam copiam pugnandi cū Turno, applicuit animā ad expugnandam vrbem, de qua re nihil eſt Donati, ſed. ¶ Ordo eſt. Genitrix pulcherrima. ſ. Venus, miſit hic. i. in hoc rerū ſtatu Æneæ mentem. i. cōſilium. & animum, vt iret ad muros & aduerteret. i. appelleret agmē vrbi. i. ad vrbem, ocius. i. celerius, aut ſubito valde & turbaret latinos clade ſubita. i. ex improuiſo de repente orta. Ille. ſ. Æneas, vt. i. poſtꝗ̄ circūtulit acies. i. acumen oculorū huc, atq; huc. i. in diuerſas partes veſtigans. i. inquirens Turnum per diuerſa agmina, ipſe aſpicit vrbem immunē tanti belli, atq; quietam impune. i. ſine pœna ac punitione, aut vbiq; quia quod impune fit vbiq; fieri poteſt imago. i. ſpecies maioris pugnę accendit. i. inflammat continuo, ſup. ipſum, & vocat. ſ. ad ſe Mneſthea Sergeſtum & ſareſium fortē ductores. ſ. exercitus, & capit tumulum. i. colliculum, aut locum editiorem, ſeu altiorem, quo. i. ad quē cætera legio teucrum pro teucrorum, accurit nec ipſi denſi. i. quãꝗ̄ denſi, & ſtipati deponunt ſcuta, aut ſpicula, & ſupp. Æneas ſtans medius in aggere. i. colliculo celſo fatur ſup. ſic dicēs. Ne qua mora eſto. i. impero ne aliqua mora futura ſit meis dictis. i. edictis, & imperijs, Iupiter ſtat hac. ſ. parte noſtra. i. fauet nobis: quia illi fœdera ruperunt. Neu. i. neue quis ito. i. eat mihi (vacat mihi) aut in detrimentum meum, ſegnior. i. tardior, ob inceptum ſubitum. i. quia id quod concœpi, & inceœpturus ſum, ſubito ortum ſit. Ego eruam hodie vrbē appoſitorie cauſam belli, & ipſa regna latini, ni. i. niſi. ſ. vrbani, aut ciues fatentur accipere frenum, & pro. i. parere imperijs ſicut equus freno conſtrictus paret, & æquo ponam culmina fumantia. i. domorum ſummitates, & fumaria æqua. i. ęqualia, & ęque plana, ſolo. i. vt ſolum eſt. Scilicet. i. ſcire licet. hoc eſt quaſi vero expectem. i. expectare debeā donec libeat Turno pati noſtra pręlia, & donec ipſe victus velit cōcurrere rurſus. ſ. ſi habeat ciuitatem incolumē? O ciues, hoc eſt caput. i. hæc vrbs eſt pͥncipalis cauſa belli nefandi, & hęc eſt ſumma. i. principalis ratio belli nefandi, ferte faces propere. i. properanter, & repoſcite. i. innouate fœdus. ſ. quod dictum eſt, flammis non aris, ſed vrbi impoſitis. Dixerat. ſ. Æneas. atq; omnes dant cuneum. i. componunt ſe in cunei formam animis certantibus pariter. i. certatim mādatū Æneę molientibus, & omnes feruntur pariter ad muros, mole. i. multitudine, & vi denſa, ſcalæ ſup. apparuerunt improuiſo. i. ex improuiſo, & ignis ſubitus apparuit. ſ. vrbanis, vnde ſunt qui intelligant ſcalas, & ignē à Venere miniſtrata præter ſpem Troianorum, ſed verius intelligitur Æneas dum animo obſidendi primum accenderet ſcalas attuliſſe, quas nunc ſubito prius ꝗ̄ ciues perciperēt è caſtris deprompſerunt. Alij. ſ. teucrorum diſcurrūt ad portas ſup. ex improuiſo, & trucidant primos. i. quos primos obuios habent alij torquent ferrum. ſ. in eos qui forte in muris erant, & obumbrant. i. obſcurant quaſi vmbra æthera telis. ipſe Æneas tendit. i. extendit dextram ſub mœnia: inter primos. i. ſcanſores, ſeu inter duces & principes, & incuſat. i. arguit & exprobrat latinum. ſ. regem, magna voce, & teſtatur. i. obteſtatur deos ſe cogi. i. compelli iterū in prælia, & Italos ſup. eſſe aut effectos iam bis hoſtes. violato. ſ. bis fœdere: ſemel in aduentu, & nunc per Iuturnam, & hęc altera. i. ſecunda fœdera rumpi. i. diſſolui. Diſcordia exoritur inter ciues trepidos. Nam alij iubēt reſerare. i. aperire Dardanidis. i. Troianis, vrbem, & pandere portas. ſ. eius, & trahunt ipſum, ſcilicet Æneam, & regem. i. vt rex ſit in mœnia. Alij ferunt arma. ſ. contra eum, & pergunt defendere muros. Vt, ideſt quemadmodum, cum paſtor veſtigauit, ideſt inquiſiuit, & inuenit apes incluſas in pumice. i. lapide illo latebroſo, ideſt cauernoſo, & impleuit ſup. latebras aut cauernas fumo amaro, illę, ſcilicet apes diſcurrunt intus trepidę per caſtra cerea, ideſt fauos ſuos aut per cellas cereas: & acuunt. i. prouocant iras magnis ſtridoribus, odor ater. i. teter & rei fumoſæ voluitur tectis. i. ad tecta, ſaxa ſonant nunc, ideſt aliquando intus, murmure. ſ. aptum cæco. i. occulto. & fumus it ad auras vacuas: quia refunditur ex cauernis. Aut potius dicamus de vrbe. ſubaudiēdo ſic, vt ſit. Sic odor ater. i. fœdus, & à re atra procedens voluitur tectis, ideſt ad tecta vrbis, & ſaxa ſonāt nunc intus murmure cæco, ideſt muſſitatione populi, aut ſaxa immiſſa ab oppugnantibus dant incertum crepitum, fumus it ad auras vacuas vbi. ſ. non erant ædificia.

PIERIVS.

¶ Vrbē hodie cauſam belli.) Tres verſus in Oblongo codice hoc habentur ordine. Vrbem hodie cauſam belli, regna ipſa Latini. Eruam. & æqua ſolo fumantia culmina ponam: Ni frenum accæpere, & victi parere fatentur. Sed enim magis placet conditionalis oratio. Ni frenum accipere, & victi parere fatentur. Interpoſita, et, ante verbum, eruam. Eſt & illud adnotādum quod, freni, inter ea nomina reponitur à Cariſio, quæ ſingularitate carent. quamuis ſecus à Virgilio dicatur, vt hoc loco. ¶ Ferte faces propere.) Veteres plerıq; codices, properi, legunt. Vti ſuperius circunſtant properi Aurigæ: ſed magis incitare videtur aduerbium. ¶ Primosq; trucidant.) In Oblongo codice, fatigant, quod non ita placet. Nam in prælijs mos eſt, vt primi ſemper ſint cædibus. & periculis magis expoſiti. Et ad aliorum terrorem clemētiſſimi etiam imperatores expugnationis initio cæde aliqua ſæuire ſoliti ſunt. ¶ Nunc murmure cæco.) In antiquis, tum, legitur: pro, nunc.

Accidit hæc feſſis etiam fortuna Latinis,
Quæ totam luctu concuſſit funditus vrbem.
Regina vt tectis venientem proſpicit hoſtem,
Incendi muros, igneſq; ad tecta volare,
Nuſꝗ̄ acies contrà Rutulas, nulla agmina Turni.
Infelix pugnæ iuuenem in certamine credit
Extinctum, & ſubito mentem turbata dolore
Se cauſam clamat, crimenq; caputq; malorum,
Multaq; per mœſtum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu diſcindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miſeræ poſtꝗ̄ accæpere Latinæ,
Filia prima manu flauos Lauinia crines,
Et roſeas laniata genas: tum cætera circum
Turba furit, reſonant late plangoribus ædes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per vrbem,

SERVIVS.

¶ Etiam fortuna.) Caſus. nā omnis caſus in poteſtate fortunæ eſt. ¶ Tectis veniētem proſpicit hoſtem.) Aut è tectis pſpicit: aut contra tecta venientē. ¶ Inceſſi muros.) Inuadi. ¶ Mentē turbata.) Vt, Oculos ſuffuſa. ¶ Et nodū informis leti.) Alij dicunt, ꝙ media ſe interemerit. Sane ſciendū qꝛ cautum fuerat in pontificalibus libris vt qui laqueo vitam finiſſet, inſepultus abijceretur. Vñ bene ait informis leti, ꝗ̄ſi mortis infamiſſimę. ¶ Flauos Lauinia crines.) Antiqua lectio floros habuit. i. floruiētulos, pulchros: & eſt ſermo Ennianus. ¶ Et roſeas laniata genas.) Moris fuerat vt ante rogos humanus ſanguis effunderetꝰ vel captiuorū vel gladiatorū: quorū ſi forte copia non fuiſſet, laniātes genas ſuū effundebāt cruorē, vt rogis illa imago reſtitueretur. Tamē ſciendū cautū lege duodecim tabularū, ne mulieres carperēt faciem, his verbis, Mulier faciem ne carpito. ¶ Hinc totā.) De domo regia. ¶ Infelix fama.) Rerum infelicium nuncia. ¶ Demittūt mentes.) Deſperant, ſicut econtra, Sperātes aliqd, erigūt mentes. ¶ Coniugis attonitus fatis, vrbiſq; ruina.) Et priuatis & publicis luctibus. ¶ Immundo puluere.) Bene immundo addidit. Sic ĩ Georgicis monitionibus, Et cinerem immūdum iactare per agros, quia etiā puluis ille quo vtuntur puellæ, cinis vocatur. Vnde etiā cinifiones

Demittunt mentes:it ſciſſa veſte Latinus,
Coniugis attonitus fatis,vrbiſq; ruina,
Caniciem immundo perfuſam puluere turpans:
Multaq; ſe incuſat,qui non acceperit ante
Dardanium Æneam,generumq; aſciuerit vltro.
Interea extremo bellator in æquore Turnus
Palantes ſequitur paucos,iam ſegnior,atq;
Iam minus,atq; minus ſucceſſu lætus equorum.
Attulit hunc illi cęcis terroribus aura
Commiſtum clamorem,arrectaſq; impulit aures
Confuſæ ſonus vrbis,& illætabile murmur.
¶Hei mihi,quid tanto turbantur mœnia luctu? TVR.
Quis've ruit tantus diuerſa clamor ab vrbe?
¶Sic ait,adductiſq; amens ſubſiſtit habenis. POE.
Atq; huic,in faciem ſoror vt conuerſa Metiſci
Aurigæ,currumq; & equos & lora regebat:
¶Talibus occurrit dictis.Hac Turne ſequamur IVT.
Troiugenas,qua prima viam victoria pandit:
Sunt alij,qui tecta manu defendere poſſunt.
Ingruit Æneas Italis,& prælia miſcet:
Et nos ſæua manu mittamus funera Teucris:
Nec numero inferior,pugnæ nec honore recedes.
Turnus ad hæc.
O ſoror,& dudum agnoui,quum prima per artem
Fœdera turbaſti,teq; hæc in bella dediſti,
Et nunc nequicq̃ fallis dea,ſed quis Olympo
Demiſſam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miſeri letum vt crudele videres?
Nam quid ago?aut quæ iam ſpondet fortuna ſalutẽ?
Vidi oculos ante ipſe meos,me voce vocantem
Murrhanum,quo non ſuperat mihi charior alter,
Oppetere ingentem,atq; ingenti vulnere victum.
Occidit infelix,ne noſtrum dedecus Vfens
Aſpiceret,Teucri potiuntur corpore & armis.
Excindi'ne domos(id rebus defuit vnum)
Perpetiar?dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo?& Turnum fugientem hæc terra videbit?
Vſq; adeo'ne mori miſerum eſt?vos o mihi manes
Eſte boni,quoniam ſuperis auerſa voluntas.
Sancta ad vos anima,atq; iſtius inſcia culpæ,
Deſcendam,magnorum haud vnq̃ indignus auorum.

nes dicti ſunt.Horatius,Cuſtodes,lecticarij,ciniflones,paraſiti.¶Bellator.)Epitheton peracti temporis.¶Minus ſucceſſu lætus equorũ.)Infirmitas animi ex equorum etiam tarditate veniebat.¶Attulit hunc illi cæcis terroribus aura.Naturale enim eſt,vt à qua parte ventus flat,inde clamor audiatur.¶Cõmiſtum clamorẽ.)Ex impugnatione & morte reginæ.¶Arrectas aures.)Ad audiendum ſollicitas.Terentius,Arrige aures Pamphile.¶Amẽs.)Conſilij egẽs,neſcius rei gerẽdæ.¶Occurrit dictis.)Orationi eius verbis obuiã venit.¶Prima victoria.)Ideſt primum.¶Nec numero inferior pugnę nec honore.)Nec pauciores interimis,nec minor te q̃ Æneã comitabitur gloria.Nam occiſorũ multitudo cõpenſat hoc,ꝙ tu fugientes interimis.Sane ſciendũ in hac omni oratione Iuturnã occurrere quæſtionibus tacitis.¶Prima per artem fœdera turbaſti.)Prĩa,aut inchoantia:aut tu prima,nã poſt eius orationem Tolumnius telũ contorſit.¶Nam qd ago?)Argumentũ à neceſſario.¶Me voce vocantẽ.)Atqui hoc nuſquam legimus,ſed aut κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus,aut mortis eſt omen,audire quod nõ dicitur:videre quod minime occurrit.Sic in quarto,Hinc exaudiri gemitus & verba vocantis Viſa viri.¶Superat.)Viuit:vt,Superatne,& veſcitur aura?¶Ne noſtrũ dedecus vfens Aſpiceret.)Ac ſi diceret,fortaſſe viueret,niſi iõ voluiſſet occũbere,ne nos victos videret.¶Teucri potiũtur corpore & armis.)i.etiã ſepultura caret.Nam vt in Homero legimus,de virorum fortium cadaueribus erat inter hoſtes grande certamen.¶Dextra nec Drancis dicta refellam?)Ideſt virtute,nam pro rei officio ipſam rem poſuit,dextram,ſcilicet ꝓ virtute.¶Vſqueadeó'ne mori miſerum eſt?)Tacitæ quæſtioni occurrit.¶Superis auerſa Voluntas.)Quia vt ſupra diximus,donec viuimus,curæ ſumus ſuperis:poſt mortem ad inferos pertinemus,quibus ſe modo commendat.¶Iſtius inſcia culpæ)Vel fugæ:quia fuga grande crimen eſt apud virum fortem vel rupti fœderis & læſæ religionis:à qua re ſe dicit eſſe alienum propter futura ſupplicia.¶Indignus auorum.)Gręca figura eſt.nam nos,Indignus illa re,dicimus:contra Græci ἀνάξιος στεφάνου,ideſt indignus coronæ.

DONATVS.

¶Accidit hæc feſſis.)Talis eſt iſte locus,qualis eſt ille.Hos inter motus medio flagrante tumultu,Ecce ſuper magna mœſti Diomedis ab vrbe Legati reſponſa ferunt.tunc enim vere fortuna ꝓbatur inimico,quum malorum aſperitas nec lenitur,& cumulatur aduerſis.Incipit iam referre cauſam luctus ingentis,qui totã faciẽ ciuitatis acerbitate confudit.¶Regina vt tectis.)Quãtũ huic dedit verecũdię & cautelę?Regina,inqt,cũ e tectis ſuis bellorum operiretur euentus,ecce curioſam fecerat metus,& inde expectabat,qd gereretur in cãpo:vbi ipſa expectare nõ poſſet,nõ iuit ad alienam domũ,ſed ſua tecta cõſcendit,amor eam talẽ fecerat generi,& cõtra Æneã ſemel ſuſcepta ſnia,quum igitur cerneret venire ad vrbẽ hoſtilem manũ,quę maloꝝ proculdubio initium ferret,
accedere,

accedere,ẽt quod putabat mori,ꝙ volabat ignis in tecta,ꝙ nullus defenſor aderat,qd dabit cõiectura metuendi caſum Turni?niſi ꝙ potuit moritura ſentire?qdqd.n.metuimus fieri in incertis,hoc ẽt falſo ſentimus.Iccirco ait.¶Infelix pu.iu.i.cer.cre.)Infelicẽ mire poſuit,quę tã cito,q̃ nõ dum acciderãt,extrema Turni ſenſiſſet quęq; eſſet moritura viuo adhuc eo,quem diligebat vt mẽ.¶Et ſubito men.)Subitus dolor quũ ſit ſolitus ẽt quietam turbare,tũ magis cõfundit ſenſus,quos ſuſpẽſos iuenerit:ide plus ĩfelix mani cõiectura cõpulſa eſt,& in repẽtino malo,accedente eo ꝙ fœmina ſexus ſui leuitate turbata circũſpectũ conſiliũ hẽre non potuit,clamabat ſe eẽ maloꝝ oĩum caput,q̃ nihil fecerat,vtpote q̃ marito incolumi,de filię nuptiis iudicare nõ potuit:ſed tm̃ ꝓ Turni ꝑtib⁹ nixa cõtra mariti ſniam interea mox ſeſe ad animi ſui deſtinata cõuertit,& ſecutũ ẽ,ꝙ habuit ꝑparatũ.Prodiderat n.diſpoſitionẽ ſuã eũ ĩparẽ iudicãs,quẽ cupiebat generꝝ euocare à pugna.ſic.n.ſupius poſitũ eſt,q te cũq; manẽt iſto certamine caſus,& me Turne manẽt,ſimul hęc iuiſa relinquã lumina,nec generꝝ Æneã captiua videbo.Aliqua tñ loq cõpulſa eſt,& ſic vitã ſuã cõcludere ſe cẽm clamãs,& crimẽ,caputq; malorũ.Ipſe eſt reatus verus,& nulla defenſiõis ope ſuffulctus,quẽ reus ipſe cõfitetur,& firmat,qđ amata faciebat:qm̃ cogebat demẽtia:vigebat & furor,nã nullus eſt,qui crimina ſua ſponte fateatˀ,niſi quẽ agit ĩpotẽtia mentis:aut quẽ tenet mortis affectus.ipſa igiˀ,pſecuta eſt accuſationẽ ſuã,ipſa iudicis officiũ tenuit in executione ſnię ſuæ,ipſa carnificis partes impleuit.¶Multaq; per mœ.)Multa præterea effundens,quæ conuenirent demẽtis furentiſq; perſonę.¶Purpureos moritura manu.)Præter multa mala,quæ per dementiã & furorẽ locuta eſt,diſcidit quoq; purpuream veſtem perindeq; ſpecioſam.quid.n.de ſpeciei merito cogitaret,quæ ipſam ſalutẽ ſuã mortis deſtinatiõe contẽpſerat?& nodũ informis leti trabe nectit ab alta.informis,hoc eſt nõ cõuenientis ſexui vel honori.Nodus intelligendus eſt,quo nexuit fauces ſuas,& funus ſuũ pendulum fecit.¶Quã cladẽ miſeræ.)Conſentaneum fuerat domeſticam cladẽ mulieres noſcere,primo,quoniam viri in aliis fuerant occupati,verum quia ſecundo loco filiam putatur nominaſſe,non ſecundo dictam,ſed cum cæteris matribus latinis audiſſe eam intelligendum eſt,quo comperto prima diſcidit comam:prima,ait,veſtis indumenta diruit:prima laniauit faciem ſuam.Ipſa enim debuit primitus dolere,& luctibus grauius commoueri:ad quã materni funeris acerbitas ſpecialiter ꝑtinebat.¶Tunc cætera circum.)Cætera turba earum accipienda eſt,quæ miſeratione potius reginæ ſuæ,quàm affinitatis ratione mouebantur.¶Reſonant magnæ clamoribus ædes.)Moralis dictio paulatim quippe in omniũ notitia mala perueniunt,nã & de Pallãtis morte ſic dixit,fama mali tanti prenũcia luctus,Euãdrũ,Euãdriq; domos,& mœnia replet.ecce & hic ait,primã filiã cũ aliquibus latinis mulieribus ſciſſe poſtea tenſos clamores & vlulatus extitiſſe plangentiũ,vt reſonãs latitudo domus acerbitatẽ facti in occulto
eſſe

eſſe non fineret, deniq; ſequitur. ¶ Hinc totam infelix.) Vulgatur hoc eſt per omne vulgus totius vrbis ſpargitur. ¶ Demittunt mentes.) Omnes, ſcilicet, qui audiere, ceciderunt animis. ¶ It ſciſſa veſte Latinus.) Latinus qui perſonam mariti gerebat, & regis & ſuis malis confuſus, & publicis, ſtupuerat in vnum tempus conueniſſe, intolerabilia mala vxoris, ſcilicet mortem & extremum periculum patriæ. Ibat autem ſciſſa veſte per publicum rex. ¶ Caniciem immũdo.) Et contra ætatis meritum & dignitatem loci ſui caniciem ſuam turpans immundo puluere. non enim eligere poterat dolens, quid imponeret capiti ſuo. ¶ Interea extremo.) Detrahentis animo hoc dictum eſt: dum enim hęc in ciuitate vel aduerſus ciuitatem gererentur, Turnus omnium ignarus, vtpote in extrema camporum parte conſtitutus raros inſequebatur. ¶ Iam ſegnior atque Iam minus.) Prope mortem enim conſtitutus & ingenium & cõſilium perdidit, deniq;, inquit, & ipſe & equi eius multo minus poterant, quàm ſolebant. ¶ Attulit hunc illi.) Licet ex longinquo tamen, quia magna fuit cauſa plangentium reginam & patriam, peruenit ad aures eius, non quid factum ſit, ſed aliquid mali commiſſum, nam ex confuſo clamore conijciebat interueniſſe aduerſa: quæ totam vrbem gemitu atque vlulatu & clamore confunderent, quantum Turni ſecordia reprehenditur? quum inducitur. Hic quædam deſiderantur.

ASCENSIVS.

¶ Accidit hæc feſſis, &c.) Docet quomodo Amata cum videret vrbem in periculo, laqueo vitam finiuit vnde clamor miſerabilis ſubortus eſt quem Turnus accipiens eo properauit, dehortante Iuturna ſub forma Metiſci aurigæ, quam tamen Turnus agnouit, ſed audita morte Amatæ eidem non obediuit: Vnde quia diſperit Donatus. ¶ Ordo eſt. hæc fortuna, ſcilicet aduerſa, quia ſuſpendium Amatæ reginæ accidit etiam latinis feſſis: quæ concuſſit funditus totam vrbẽ luctu regina, ſcilicet amata vt, ideſt poſtquam proſpicit hoſtem venientem tectis, ideſt ad tecta & muros incendi, & ignes volare ad tecta, ſcilicet vrbis, & acies rutulas, ideſt rutulorum nuſquã ſupple eſſe aut apparere aut ſtare, contra, ideſt ex aduerſo, & nulla agmina Turni ſupple, contra ſtare, ipſa infelix credidit iuuenem, ſcilicet Turnum, & ideo quia iuuenem contra maturum virum contendere auſum extinctum in certamine, & ipſa turbata mentem, ſcilicet habens mentem turbatam ſubito dolore clamat ſe cauſam & crimen & caput malorum, ideſt incommodorum regni, & ipſa demens effata. i. elocuta multa per dolorem mœſtum. i. ex mœſtitia ortum diſcindit manu, ſcilicet ſua amictus purpureos, ideſt veſtes regales moritura. i. quia certa erat mori, & nectit ab alta trabe nodum. i. laqueum in nodũ contractum, leti. i. mortis informis, ideſt inhoneſtæ: quia qui laqueo ſibi vitam ademerant inſepulti abijciebantur propter fœditatem mortis. Quam cladem. i. calamitatem poſtquã latinæ. ſ. matronæ, miſerę accæpere. i. intellexerunt ſupple laniatæ genas furore feruntur. Nam ſequitur. Lauinia filiã. ſ. eius laniata prima. i. inter primas: aut ante alias crines. i. capillos flauos, & genas roſeas ſupple furit circum tum. i. deinde cætera turba. ſ. latinarum furit circum. ſ. cadauer extinctæ. Ædes reſonant late aureæ ædes late reſonant plangoribus, & fama infelix vulgatur hic. i. ex his latis ædibus hoc eſt regia per vrbem totam, Demittunt. ſ. omnes mentes, ideſt animos hoc eſt deſperant. latinus attonitus. i. perplexus quaſi tonitru perculſus, fatis, ideſt morte coniugis. & ruina vrbis quam. ſ. imminere videbat, it veſte ſciſſa, ideſt diſſecta turpans, ideſt fœdans, caniciem perfuſam, ideſt perfundendo eam puluere immundo, & incuſat ſe multa, ideſt multum qui. i. vtpote qui nõ accæperit ante. i. priuſq̃ cogeretur, aut ea mala, peruenissent & aſciuerit. i. aduocarit vltro. i. nondum coactus Æneam Dardanium. i. Troianum. generum. i. vt dicũt in generum vel vt ſibi gener. Turnus bellator ſequitur interea inextremo æquore. i. extrema parte campi, paucos, ſcilicet hoſtes Pallantes, ideſt oberrantes ſine ductore, exiſtens iam ſegnior, atque iam minus, atque minus lætus, ſucceſſu. ſ. inualido equorum: quia. ſ. videbat equos quoq; ſegnes effectos, & animos demiſiſſe, Aura attulit illi. ſ. Turno clamorem commixtum terroribus cæcis. i. incertis vnde procederent & ſonus vrbis cũfuſę & murmur illætabile. i. nullo modo lætificans, impulit. i. percuſſit, & ſolicitauit illi auras arrectas. i. quas impulſas arrigebat, vt melius caperet. Et ait ſic. Hei mihi quid. i. ad quid turbantur mœnia tãto luctu? ve pro vel quis tantus clamor, ruit ab vrbe diuerſa, ideſt diuerſa parte vrbis? ait inquam ſic atque ipſe amens. i. ſine mente, & cõſilio ſubſtitit. i. manet ſtans habenis adductis. i. ad ſe tractis. Atque ſoror. ſ. Iuturna (vt. i. ſecundum quod ipſa conuerſa in faciem. i. effigiem & formam Metiſci aurigæ regebat currus, & equos & lora. ſ. equorum) occurrit huic talibus dictis. Turne ſequamur. i. perſequamur troiugenas, hac. i. per hanc viam, qua victoria pandit. i. aperit & monſtrat nobis prima. i. primum viam. Sunt alij, qui poſſunt defendere tecta. ſ. vrbis manu. ſ. ſua, Æneas ingruit. i. irruit Italis. i. in Italos, & miſcet prælia, mittamus igitur, &. i. etiam nos Teucris. i. in Teucros, manu. ſ. noſtra funera ſæua. i. magna & crudelia. Tu recedes. ſ. ſic faciẽdo, nec numero nec honore pugnæ inferior. ſ. Ænea. i. tot, & cum tanto honore occideris, vt Æneas. Turnus ad hęc, ſupp. reſpondit. O ſoror ego agnoui, &. i. etiam dudum, cum. i. quando, tu turbaſti prima, ideſt præcipua, fœdera per artem. i. aſtutiam & ſubtilitatem tuã, inducens augurium lætum & faciem mentita Camertis, cohortata es ad prælium ineundum, & cum dediſti te in hæc bella & tu dea. i. quãuis dea fallis nunc nequicquam. i. in nullo: ſed quis voluit te demiſſam Olympo. i. cœlo ferre tantos labores? an ſupple ideo veniſti aut demiſſa es vt videres letum. i. exitium crudele fratris miſeri. i. miſeratione digni? Quia vero malũ omen admonuit conſcientia vitare: affirmat dico dicens, dico, crudele letum, nam quid ago, aut quæ fortuna ſpondet iam ſalutem. q. d. nulla, quia ipſe. i. ego vidi Murrhanum quo alter non fuerat mihi charior, murrhanum inquit ingentem: atq; victum ingenti vulnere oppetere ante meos oculos, vocantem me voce. i. propria vocatione ſeu appellatione. Vfens, vir ille infelix occidit. i. interijt, ne aſpiceret noſtrum dedecus. Teucri potiuntur corpore & armis. ſ. eius Perpetiar ne domos excindi. i. vrbem capi, & dirui? Nam id vnũ. defuit rebus ſ. noſtris miſeris, quominus periſſent funditus, nec refellam. i. redarguam & refutabo. dextra. i. viriliter agendo dicta i. cõuitia Drancis. ſ. hoſtis mei capitalis? quaſi dicat id maxime conari debeo, Dabo ſupp. ne ego terga & hæc terra. ſ. quam defendere & mihi vendicare molior videbit Turnum fugientem? quaſi dicat nõ id cõmiſero, ne pro an, an mori eſt vſque adeo. i. intantum miſerum, vt. ſ. malim inhoneſte fugere, quàm fortiter mori? quaſi dicat nequaquã & ideo, O vos manes. i. dij inferi: eſte mihi boni. i. propitij, & fauorabiles, quoniam voluntas eſt ſuperis auerſa. ſ. à me. i. non amplius fauent mihi. Ego deſcendam ad vos exiſtens anima ſancta atque inſcia. i. neſcia & inſons. iſtius. ſ. tam turpis culpæ. i. fugæ exiſtens haud indignus. ſ. inuentus vnquam, ideſt in vllo tempore magnorum auorum ſup. genere aut nomine, vel magnorum auorum, pro magnis auis: niſi poeta ſcripſerit, haud vllo vbi legitur haud vnquam.

PIERIVS.

¶ Regina vt teſtis venientem proſpicit hoſtem.) In Oblongo codice & in aliquot alijs conſpicit, habetur, quod magis moueret, propter periculi vicinitatem, ſed enim proſpicit. Seruius admittit, & vetera pleraque exemplaria conſentiunt. ¶ Incendi muros. Codices omnino aliqui veteres, incendi, legũt. Antiquitus enim cõtextis arboribus, lutoq́;, aut calce illitis, infartisq́; mœnia conſtrui ſolebant, quorum plurimus in gallijs vſus fuit teſte Cæſare. Sed enim Oblongus, Mediceus, atq; alij peruetere codices, inceſſi, legendum oſtendunt. Quod Seruius admittit, dũ exponit, inuadi. Romanus ambiguus eſt vnius mutatione literæ, in eo enim incenſi, legitur. Sed cũ alias primã ex duabus, ſſ, in, n, vertere conſuerit, vt multa ſuperius declarant citata loca, inceſſi, crediderim eſſe debuiſſe. Quum preſertim Aruſianus in elocutionũ exẽplis loci huius Virgiliani teſtimonio oſtẽdat eleganter dici, inceſſitur, illa res. Quare inceſſi muros, longe libẽtius legerim. ¶ Pugnæ iuuenẽ in certamine credit extinctũ.) Romanus codex, à certamine legit: ſed melius eſt in. Quędã vetera alia exẽplaria, iuuenem certamine, legunt, abſq; a, & abſq;, in. ¶ Multaq́; per mœſtũ demens effata furorẽ.) In Oblõgo codice dolorẽ eſt. quod non æque placet, neq; quidẽ, quod effata, vel adfata, in nõnullis habetur. ¶ Flauos Lauinia crines.) Miror cũ Seruius aſſerat, floreos, antiquam eſſe lectionẽ, eam à poſterioribus non admiſſam. Synizeſis enim nõ eſt, adeo poetis inſolita, vt hoc loco eam reformidare debeamus. ¶ Reſonãt late plangoribus ędes.) In Oblõgo codice clãgoribus, legitur: quod non placet. Id enim tubarũ eſt. In Mediceo autem clamoribus: ſed plangoribus, omnino melius. ¶ Multaq́; ſe incuſat.) In Ro. cod. deſiderãtur hi duo verſus. Multaq́; ſe incuſat, qui non accæperit ante. Dardanium Æneam, generumq́; aſciuerit vrbi. Nempe, quia in vndecimo ijdem habentur. Sed enim non incongruum videtur verſus eoſdem, eadẽ ſuperueniente rerum turbatiõe hoc etiam libro repetitos eſſe, quum preſertim eã ſecum reprehenſionẽ apportant, quæ græci illius dicterij teſtimonio grauiſſima videri poterat δὶσ ἐξαμαρτὴν τ' αὐτὸν οὐκ ἀνδρὸσ σοφοῦ. ¶ Curruſq́; & equos.) In antiqs codicib. currũ, ſingulari numero. ¶ Qui tecta manu defendere poſſunt.) In antiqs pleriſq; codicibus, poſſint.



[Vix ea fatus erat, medios volat ecce per hoſtes, POE.
Vectus equo ſpumante Sages, aduerſa ſagitta
Saucius ora, ruitq́; implorans nomine Turnum.
[Turne in te ſuprema ſalus, miſerere tuorum. SAGES.
Fulminat Æneas armis, ſummasq́; minatur
Deiecturum acies Italum, excidioq́; daturum.
Iamq́; faces ad tecta volant, in te ora Latini
In te oculos referunt, muſſat rex ipſe Latinus.
Quos generos vocet, aut quæ ſeſe ad fœdera flectat.
Præterea regina tui fidiſſima, dextra
Occidit ipſa ſua, lucemq́; exterrita fugit.
Soli pro portis Meſſapus & Acer Atinas
Suſtentant aciem, circùm hos vtrinq; phalanges
Stant denſæ, ſtrictisq́; ſeges mucronibus horret
Ferrea, tu currum deſerto in gramine verſas.
[Obſtupuit varia confuſus imagine rerum POE.
Turnus, & obtutu tacito ſtetit. æſtuat ingens
Imo in corde pudor, miſtoq́; inſania luctu,
Et furijs agitatus amor & conſcia virtus.
Vt primum diſcuſſę vmbræ, & lux reddita menti eſt,

SERVIVS.

¶ Implorãs noĩe Turnũ.) Ex multis rebus indicat perturbationem, quòd feſtinans venit, quòd per hoſtes, quod vulneratus, quòd Turnũ nomine appellat. Nam cõtumelia eſt nomine ſuperiorem vocare: ſic in Georgicis, Mater Cyrene Mater: cũ præmiſiſſet, Et te crudelem nomine dicit. ⸿ Turnę in te ſuprema ſalus.) Omnia quæ ſupra, Iuturna dixerat, oratio iſta diſſoluit. ⸿ Fulminat Æneas.) Exaggeratio eſt. ſic paulopoſt, Horrendumq́; intonat armis. ⸿ Minatur deiecturũ acies.) Quia dixerat, Et ęqua ſolo fumantia culmina ponã. ⸿ Muſſat.) Mõ dubitat. ⸿ Præterea regia tui.) Quia occurrebat, Amatam pro eius partibus niti. ⸿ Soli pro portis.) Contra illud, ſunt alij qui tecta manu defendere poſſint. ⸿ Varia confuſus imagine rerum.) Multiplici nuncio. ⸿ Et obtutu.) Vario ſtetit vultu. Et obtutus eſt proprie vultus, quẽ Græci dicũt πρόσωπον. ⸿ Pudor.) Propter illud, Tu currũ deſerto ĩ gramine verſas. ⸿ Inſania.) Quia in hoſtes ferebat. ⸿ Miſto luctu.) Propter Amatæ cognitã mortẽ. ⸿ Diſcuſſæ vmbræ.) Poſtq̃ mẽtis caligo diſceſſit, quod ſequentia indicãt: vt, Et lux reddita mẽti eſt. ⸿ Turbidus.) Plenus perturbatiõis. ⸿ Quam eduxerat ipſe.) Quod ei maiorem creabat dolorem. ⸿ Subdideratq́; rotas.) Quo poſſet trahi ad ea loca, quibus hoſtis inſtabat. ⸿ Quicquid acerbum eſt morte pati.) Aut quicquid morte acerbum eſt, placet pati: hoc eſt inferna ſupplicia, quę vel poteſt ſuperbus hoſtis inferre, ſicut de Hectore legimus. Aut certe poſitiuus ſit pro cõparatiuo, Placet pa-

Ardenteis oculorum orbes ad mœnia torſit
Turbidus, è'q; rotis magnam reſpexit ad vrbem.
Ecce autem flammis inter tabulata volutus
Ad cœlum vndabat vortex, turrimq; tenebat,
Turrim, compactis trabibus, quam eduxerat ipſe,
Subdideratq; rotas, ponteſq; inſtruxerat altos.
⸢Iam iam fata ſoror ſuperant, abſiſte morari, TVR.
Quò deus, & quò dura vocat fortuna, ſequamur,
Stat conferre manum Æneæ. ſtat quicquid acerbi eſt
Morte pati, nec me indecorem germana videbis
Amplius: hunc oro ſine me furere ante furorem.
⸢Dixit, & è curru ſaltum dedit ocyus aruis, POETA
Perq; hoſtes, per tela ruit, mœſtamq; ſororem
Deſerit, ac rapido curſu media agmina rumpit.
Ac veluti montis ſaxum de vertice præceps
Quum ruit auulſum vento, ſeu turbidus imber
Proluit, aut annis ſoluit ſublapſa vetuſtas,
Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exultatq; ſolo, ſyluas, armenta, viroſq;
Inuoluens ſecum. diſiecta per agmina Turnus
Sic vrbis ruit ad muros, vbi plurima fuſo
Sanguine terra madet, ſtridentq; haſtilibus auræ.
Significatq; manu, & magno ſimul incipit ore.
⸢Parcite iam Rutuli, & vos tela inhibete Latini. TVR.
Quæcunq; eſt fortuna mea eſt, me verius vnum
Pro vobis fœdus luere, & decernere ferro.
⸢Diſceſſere omnes medij, ſpatiumq; dedere. POE.

ti, ſi quid etiā morte acerbius inuenitur. ⸢Furere ante furorem.) Figura antiqua: vt, Seruitutem ſeruit, Dolet dolorē. Et ē ſenſus, ſine me furere bellicum furorem .ſ. antequā ad eum veniam, vt pugnā mente concipiam, & inſtructus furore in bella prorumpā. ⸢Saxū de vertice præceps cum ruit.) Comparatio iſta futurū euentum oſtēdit. Simul notandum quod ſicut ſupra in prælio, ita nunc etiam in cōparatione ꝓfertur Æneas. Nā Turnū parti comparat montis, montibus exæquat Æneam, & eſt comparatio de Homero ſumpta.

ἀντικρὺ μεμαὼσ ὀλοοσ τρό/
χοσ ὥσ ἀπὸ πέτρησ,
ὄν τε κατὰ στεφάνησ ποτα/
μὸσ χειμάῤῥοοσ ὤσῃ
ῥήξασ ἀσπέτῳ ὄμβρῳ ἀναι/
δέοσ ἔχματα πέτρησ
ὕψι τ' ἀναθρώσκων πέτεται,
κτυπέει δέ θ' ὑπ' αὐτοῦ
ὕλη, ὁ δ' ἀσφαλέωσ θέει ἔμπε/
δον ὄφρ' ἂν ἵκηται
ἰσόπεδον τότε, δ' οὔ τι κυλίν/
δεται ἐσσύμενόσ περ.

⸢Auulſum vēto.) Proprie. nā Turnus inuitus ad bellum attrahitur. ⸢Mons improbus.) Pars mōtis. & ἱμερατικῶσ dictum eſt. Sic ſupra, Aut partē exiguam mōtis. ⸢Magno actu.) Magno impulſu. ⸢Vbi plurima fuſo ſanguine terra madet.) Hypallage, vbi plurimo ſanguine in alto Terra madet. ⸢Stridūtq; haſtilibus auræ, ſic Homer⁹. ⸢Tela inhibete.) Cohibete, & eſt trāſlatio à nautis. ⸢Me verius vnū pro vobis.) Verius, Iuſtius. & ſenſus hic eſt, Iuſtius eſt me vnum pro omnibus rupti fœderis pœnas exoluere.

DONATVS.

❡Tu currum deſerto in gra. ver.) Tu verſas currum. verſare, eſt currum non celeriter ducere, & rotam lentius voluere: & delicato, inquit, rotarum motu currum ſegnius trahis. addidit, deſerto in gramine, delectat te mollicies graminis, vbi ſine ipulſu ac ſtrepitu tecum rotæ verſantur. dicēdo, tu, magnū nobis in vno pronomine reliquit intellectum, tenet quippe obiurgationem plená hoc modo. tu, cuius cauſa eſt, tu, pro cuius cōmodo omnis Italia contendit, & dimicat: tu, qui primus in acie, primus pro patriæ ſtatu aſſiſtere debuiſti. tu, qui tantum eras periculis propior, quātum ſuperata fuerint cætera, putas te aliquid agere, quia delicioſus erras in deſerto gramine: hoc eſt vbi deeſt hoſtis, qui otioſum turbet, aut torpenti certamen intendat. ⸢Obſtupuit varia confu. ima. re.) Et propoſuit, & executus eſt omnes motus Turni. nam, quod ait generaliter confuſum varia imagine malorum ſtupuiſſe, hoc ſpecialiter ſubiecit. prima fuit pudoris cauſa, qua enim frōte veniret, ad ſuos deſertor commodi ſui, & inflictis tot malis: ſecunda fuit inſania, quæ oriebatur ex eo, qui conualeſcentibus aduerſis non valebat occurrere. tunc enim acrius ſæuitur, quū ſpes ceſſat vltionis, ſimiliter & alio loco dixit, ſæuit inops animi, accedebat huic & luctus ex eius morte deſcendens, in qua fuit omnis fiducia vxoris accipiendæ, ſequebatur amoris cauſa eius virginis, quam deſperabat ſibi poſſe coniungi, cumulabat omnium malorum congeriem virtutis conſcientia, quæ tot aduerſis ſimul oppreſſa reſpirare non poterat. ⸢Vt primum diſcuſſæ vmbræ.) Pulchre dixit vmbras animi. vbi enim ꝑturbatus fuerit vel maxime plurimis malis tanquam in tenebris poſitus, non videt, qd agat, nec inuenit viam, qua ſe poſſit exoluere. ⸢Et lux reddita menti.) Copioſa dictio, vbi enim remotæ fuerint tenebræ, lux continuo ſurrogata ſuccedit: vt fit, quum nox conſumitur, & conſequitur dies. ⸢Ardentis oculorum orbes.) Reſumpta luce poſt tenebras, vbi animum collegit, torſit ad eam partem oculos, in qua ciuitas fuit atq; ita, vt in curru fuerat, mœnia ipſa reſpexit. ⸢Ecce autem flammis.) Multis locis oſtendimus aduerſa nuntiari vrbi deniq; & hic incendium viſum eſt turris, quæ ſic ardebat tabulatorū fir/

mitate

mitate correpta, vt ex ei⁹ ſumma parte in cœlum flāma conſurgeret. ⸢Turri cōpactis trabibus.) Multiformiter Turn⁹ ēt ex cōflagratiōe turris dolore percuſſus eſt. Primò qa peri erat illud, quod diligentia ſua & ꝓprio laborare perfecerat. eſt. n. peculiaris affectus iuxta ea, q̄ vnuſquiſq; facienda curauerit, vel impenſo ſudore perfecerit. In quo iſte effuſum laborem ſuum & diligentiam gemebat, laborem in extruendo, diligentiā vero inſtructione pontium, & rotarum, vt facilius in eam eſſet Aſcenſus, & quo neceſſitas poſceret, poſſet adduci. ⸢Iamiam fata ſoror ſupe.) Conſentiendum eſt his ſoror, quæ renitendo ſuperare non poſſumus vincunt, & fata quo voluerint, etiam inuitū trahunt fortuna & deo vrgemur aduerſis, fiat quod volūt, qa nolle non poſſumus. ⸢Stat cōferre manum Æneę.) Quia hic dici potuit, periclitaberis, ſi hoc fuerit factum, ipſe velut reſpondentis partibus functus occurrit. ſtat, inquit, quidquid acerbi eſt, morte pati ſtat hoc eſt cōſumptis tractatibus vniuerſis faciēdi fixa ſentētia eſt, & ſi certare contrarium eſt, præſtat cum gloria mori, q̄ cum ludibrio ſupereſſe. ⸢Neque me indecorem.) Vt hęc poſſet dolenti ſorori extorquere, dixit, quid cōmodi ex ipſis eſſet aduerſis habitura. Si, inquit, glorioſum fratrem ſoror habere nequis, habebis ex malis meis nonnullum beneficium, quod non videbis indecorem melius eſt, quod proueniat ſi ſemel doleas mortuum, quàm perpetuo gemas vitæ ludibrioſæ ſubiectum. ⸢Hunc oro ſine me furere.) Certe inſanire ante veram inſaniam cogor, permitte germana faciam ſatis aio meo. mox, vt hæc dixit, e curru in arua ſeſe coniecit: non dixit, deſcēdit. habet enim deſcenſus moram, habet aūt ſaltus celeritatē. ⸢Perq; hoſtes, per tela ruit, mœſtamq; ſororē Deſerit.) Quid enim metueret, qui decreuerat mori? ⸢Ac veluti montis.) Quum dicit parabolam, qua Turni curſum in patriam monſtret: oſtēdit quibus caſibus ſaxa de montium verticibus proruant, auulſaq; voluantur. hæc, inquit, à ſoliditate diſcernit, aut flatus ventorum, aut pluuia aut vetuſtas diſſoluta, vt eſt, ſic voluuntur in præceps, vt eorum impetus non minuatur ſaltibus: ſed magis incrementa percipiat, & quicquid inuenerint, voluāt. ⸢Diſiecta per agmina Tur. ſic vr. ru. ad mu.)

Hic multa deſiderantur.

ASCENSIVS.

❡Vix ea fatus erat.) Docet quomodo nunciata morte Amatę reginæ Turnus è curru deſiliens ad muros ruit, Æneam ſi poſſet inde auerſurus, quod etiam effecit. vnde cum deſit Donat. ❡Ordo eſt. Turnus vix erat ſatus ea quæ præmiſſa ſunt, & ecce, quaſi dicat præter ſpem, & appellationem, Sages vir ille vectus, ideſt qui vehebatur equo volat per medios hoſtes, ſaucius ora aduerſa, ideſt habens ora aduerſa ſaucia, & vulnerata ſagitta, ſcilicet immiſſa, & ruit implorans, ideſt imploratu vocās, & expectans Turnum nomine, ſcilicet eius expreſſo. O Turne ſuprema, ideſt vltima ſalus, eſt ſupp. in te miſerere tuorum, quia Æneas fulminat. i. in morem fulminis proſternit, & ſæuit armis, & minatur ſupp. ſe deiecturum ſummas arces Italum pro Italorum, & daturū ſup. eas excidio. i. ad excidium, & exterminium, & faces volant iam ad tecta. Latini ferunt in te ora, & oculos, & ipſe rex Latinus muſſat. i. hæſitat ſummiſſe loquēdo, quos vocet generos, an Teucros, an rutulos, & ad quæ fœdera flectat, ideſt inclinet ſeſe, an ad ea q̄ cum Ænea ferire promiſit an ad tua. Præterea ipſa regina, ſcilicet Amata, fidiſſima tui, ideſt rei, aut perſonæ tuæ occidit ſua manu, quia ſeſe ſuſpendit, & ipſa exterrita fugit lucem. ſ. vitalem malens occumbere quàm hoſtem tam terribilem videre. Soli Meſſapus & atinas acer ſuſtentant aciem pro portis ſtantes, ideſt ante por/ Ordo

tam

tas pro defenſione eas. Phalanges ſtant circum hos denſe vtrinq; ideſt ab vtraq; parte & ſeges ferrea.i.pubes armata horret mucronibus ſtrictis.i.euaginatis,& tu verſas,ideſt agitas currum in gramine deſerto,ſcilicet ab hoſtibus, Turnus confuſus varia imagine rerum obſtupuit, & ſtetit obtutu tacito.i.cogitabundus vno obtutu oculos tenens nec quicq̃ dicens. Ingens pudor æſtuat, ideſt efferuet in imo corde,& inſania ſup.agitata luctu mixto,ideſt commixto,& amor agitatus furijs,& virtus conſcia, ideſt cuius ipſe conſcius erat ſup.æſtuant in imo corde vt primum,ideſt Vbi primum vel cum primum vmbræ, ideſt tenebræ cæcitatis hoc eſt perturbationes excæcantes diſcuſſæ ſunt,& lux,ſcilicet rationis eſt reddita menti ipſe turbidus,ideſt adhuc corpore turbatus & commotus torſit acies oculorum ardentes ad mœnia,& reſpexit ad magnam vrbem rotis, ſcilicet inter quas ſedebat. Autem pro ſed ecce vortex,ideſt ingẽs cumulus flammarum & fumi.volutus flammis,ideſt per flãmas inter tabulata,ſcilicet turris, quæ quidam ſolaria vocant vndabat.i.vndatim aſcendebat ad cœlum & tenebat.i.occupabat,turrim,turrim dicit ſup.eam quam ipſe.ſ. Turnus eduxerat trabibus compactis & ſup.cui ſubdiderat rotas vt transferri poſſit & inſtruxerat altos pontes.i.ſcalas quibus in ipſam deſcenderetur,& dixit ò ſoror iamiam inquit fata ſuperãt, ideſt vincunt me,& violenter trahunt in mortem abſiſte.i.deſine morari,ſequamur quo deus & quo dura fortuna vocat. Stat,ideſt placet & decretum eſt mihi cõferre Æneæ.i.cum Ænea manum, & ſtat pati morte quicquid eſt acerbũ,neq;,& non,& ò germana i.ſoror tu non videbis amplius me indecorem.i.experte decoris & honoris,ſed oro ſiue me furere ante.i.prius q̃ moriar hunc furorem.ſ.quo concæpi cum Ænea congredi. Dixit inq̃ Turnus & dedit ocyus.i.celeriter aruis.i.in arua ſaltũ e curru,& ruit per tela & per hoſtes,& deſerit ſororem.ſ. Iuturnã mœſtã, ac rumpit curſu rapido agmina.ſ.hoſtium media, ac veluti cum ſaxũ auulſum vento ruit præceps de vertice mõtis,ſeu cũ imber turbidus proluit.ſ.ipſum ſaxum,ſeu cum vetuſtas ſublapſa.i.quæ clam allapſa eſt annis.ſ.tacitis ſoluit.ſ.ſaxum fertur.ſ.ſaxum magno actu.i.impetu,in abruptum.i.in præcipitium prius exeſum,exiſtens mons improbus.i.inſtar montis improbi,quia nulli parcit quia exultat ſolo,inuoluẽs ſecũ & ſyluas,& armẽta,& vites.i.quicquid offendit, ſic Turnus ruit ad muros vrbis per agmina disiecta,ſupp.per eam partem vbi terra madet plurima.i.plurimũ ſanguine fuſo,& vbi auræ ſtridẽt, haſtilibus.ſ.miſſis,& ſignificat manu.ſ.inditium ſiſtẽdi,& incipit ſimul magno.i.magniloquo ore. O rutuli parcite iam,& vos latini inhibete.i.continete thecis ſuis tela q̃cunq; fortuna eſt.ſ.reliqua,ea ſup.mea eſt,verius.i.iuſtius & æquius eſt me vnum.i.ſolum luere.i.perſoluere aut purgare pro vobis fœdus.i. violationem fœderis,& diſcernere pro vobis ferro.i.armis.ſ.cum Ænea omnes medij.i.qui prius erant in medio diſceſſere,& dedere ſpatium.ſ. Turno vt cum Ænea dimicet.

Tabulata q̃ dicantur.

PIERIVS.

¶ Quæ ſeſe ad fœdera flectat.) In Oblongo codic. mittat, legitur: pro demittat, verum non æque placet. ¶ Acer atinas.) In aliquot aſilas: ſed & ſuperius acer atinas, habetur. ¶ Pontesq; extruxerat altos.) In anti. aliquot co. inſtrauerat, legitur, quod magis proprium eſt. Med. tamen. inſtruxerat, habet. ¶ Stat quicquid acerbum eſt, morte pati.) Acerbum quidem Seruius agnoſcere videtur: ſed in his antiq. exempla. nunc, acerbi, nunc acerbum eſt, legitur. ¶ Magno mons improbus actu.) In aliquot antiquis cod. actu, habetur, & agnoſcitur à Seruio. Sed in Oblong. in Medi. & in Porcio, ictu, legitur: quod non diſpliceat. ¶ Stridentq;, haſtilibus auræ.) In antiq. aliquot cod. ſtridunt, legitur, vt in Georgicis. ¶ Stridere apes vtero, vtrunque enim dicimus.

At pater Æneas audito nomine Turni,
Deſerit & muros,& ſummas deſerit arces:
Præcipitatq; moras omnes: opera omnia rumpit
Lætitia exultans, horrendumq; intonat armis.
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipſe coruſcis
Quum fremit ilicibus quantus, gaudetq; niuali
Vertice ſe attollens pater Apenninus ad auras.
Iam verò & Rutuli certatim,& Troes,& omnes
Conuertere oculos Itali, quiq; alta tenebant
Mœnia, quiq; imos pulſabant ariete muros:
Armaq; depoſuere humeris, ſtupet ipſe Latinus
Ingentes genitos diuerſis partibus orbis
Inter ſe coijſſe viros,& decernere ferro.
Atq; illi vt vacuo patuerunt æquore campi,
Procurſu rapido coniectis eminus haſtis,
Inuadunt Martem clypeis, atq; ære ſonoro.
Dat gemitum tellus: tum crebros enſibus ictus
Congeminant, fors & virtus miſcentur in vnum.
Ac velut ingenti Syla, ſummóve Taburno
Cum duo conuerſis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrunt, pauidi ceſſere magiſtri,
Stat pecus omne metu mutum, muſſantq; iuuencæ,
Quis pecori imperitet, quem tota armenta ſequãtur,
Illi inter ſeſe multa vi vulnera miſcent,
Cornuaq; obnixi infigunt: & ſanguine largo
Colla, armosq; lauant: gemitu nemus omne remugit:
Haud aliter Tros Æneas,& Daunius Heros
Concurrunt clypeis: ingens fragor æthera complet.
Iupiter ipſe duas æquato examine lances
Suſtinet,& fata imponit diuerſa duorum,
Quem damnet labor,& quo vergat pondere letum.

SERVIVS.

¶ Quãtus Athon.) Hæc eſt vera lectio. Nam ſi Athos legeris os breuis eſt: & verſus nõ ſtat. Athon aũt dici, accuſatiuus indicat, nam hunc Athona facit, ſicut Apollõ Apollona. Quod aũt Herodotus hunc Athon & hunc Apollon dicit, Atticæ declinatiõis eſt. Athon aũt mons in Thraciæ adiacẽs circa Lemnon inſulã. ¶ Niuali vertice ſe attollens pr̃.) Apẽninus mons Italiæ, de hoc Lucanus, Nulloq; à vertice tellus Altius intumuit, ppiorq; acceſſit olympo. ¶ Troes,& oẽs.) Græce declinauit, vnde breuis eſt es: ſic ſupra, Troes agunt. ¶ Armaq; depoſuere.) Vel ſpectaturi, vel feſſi. ¶ Inter ſe coiſſe viros, & cernere ferro.) Vera & antiq̃ hæc eſt lectio. Nam Enniũ ſecutus eſt qui ait. Olim cernebant magis de rebus agẽdis. Poſteritas cœpit legere & decernere ferro. Secundũ quã lectionem Synalœpha opus eſt, excluſo os, vt ſit, Vir' & decernere ferro. ¶ Fors & virtus miſcẽtur in vnum.) Caſus i Turno, virtus in Ænea. Nã in bello ẽt caſus plurimũ valet. Cicero in Miloniana, Adde caſus, adde incertos exitus martẽq; cõem. ¶ Ac veluti ingenti ſyla, ſummove Taburno.) Syla mons eſt ſyluæ Lucaniæ: Taburnus mons Cãpaniæ. Salluſtius de fugitiuis, In ſylua Syla fuerunt. Vñ peſſime quidã Sylua legũt: q̃a ppriũ appellatiuo non põt iungi & æquari. vnde bene proprium iunxit. ¶ Pauidi ceſſere magiſtri.) Proprie magiſtri, ſunt militum: paſtores, pecorum. Sed reciprocæ ſunt inter ſe iſtæ tranſlationes. Nam ductor militum, paſtor vocatur, vt diximus ſupra,& magiſtros pecorũ dicimus. Cicero, Quẽ magiſtrũ pecoris eſſe dicebat. ¶ Muſſantq; iuuencæ.) Dubitãt: ſicut, Muſſat rex ipſe Latinus. ¶ Iupiter ipſe duas æquato examine lances.) Aut poetice dictũ eſt,& rõne caret, nã Iupiter ignorare nihil poterat, aut certe illud q̃rit quis de Turno & Ænea mortis afferat cãm. Nam dicunt phi mortẽ ad deum minime pertinere. Nam bona tãtũ præſtat, nec ad eũ quæ mala ſunt pertinẽt. Tamen ſciendum locũ hunc à Virgilio ita eſſe tranſlatum, vt in Homero lectum eſt,

καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ
ἐτίταινε τάλαντα
ἐν δὲ τίθει δύο κῆρε τανηλεγέος θανάτοιο,
τὴν μὲν ἀχιλλῆος, τὴν δ᾽ ἕκτορος ἱπποδάμοιο.
ἕλκε δὲ μέσσα λαβών, ῥέπε δ᾽ ἕκτορος αἴσιμον ἦμαρ.
ᾤχετο δ᾽ εἰς ἀΐδαο, λίπεν δέ ἑ
φοῖβος ἀπόλλων.

¶ Examine.) Examen proprie eſt filum quo trutina regitur. ¶ Damnet labor.) Liberet. vt, Damnabis tu quoque votis. ¶ Vergat pondere letum.) Bene vergat: nam morientes inferos petunt.

ASCENSIVS.

¶ At pr̃ Æneas.) Recitat congreſſum Turni & Æneæ i quo Turnus gladio effracto in fugã verſus eſt, ſed nõ effugit penitus vt ſequẽtia docebũt. Cũ vero Donatus deſit. ¶ Ordo eſt. At.i.ſed Æneas pater.i.vir paterna veneratiõe propter pietatẽ & maieſtatem dignus,& ſimul deſerit muros,& deſerit ſummas arces, quas.ſ.expugnabat, deſerit dicit, audito nomine Turni.i.cũ omnes clamarent, eccum Turnum Turnus adeſt pater,& præcipi

tat oẽs moras, & rũpit.i.interrũpit, & ꝑtermittit omnia opera.i. oẽs conatus inceptos exultãs.i.tripudians lętitia.i.prę lętitia, & intonat armis.i.armatus, & in ipſis armis horrendum.i.horrẽde, & horribiliter, exiſtẽs.ſ.tantus.i.tm̃ eminẽs, quãtus Athon mons ille macedonię thracię imminens ad mare egeũ tantę altitudinis vt vmbras ſuas in lemnum vſq; portẽdat, aut quãtus Eryx mons ille Siciliæ aut quãtus ipſe Apẽninus pater.i.ꝑnceps montiũ, quia in principe terra videlicet Italia, ſupp. eſt cũ fremit.i.fremitũ facit ilicibus coruſcis.i.coruſcãtibus, & gaudet vertice niuali.i.niuibus tecto attollens.i.erigens ſe ad auras.i.ad altũ aerem, hoc eſt tantũ eminebat Æneas inter cæteros bellatores, quãtũ montes in ſuis locis inter vicinos colles. Vero pro ſed, aut iam vero.i.ad verum, & pro vero, hoc eſt pręcipue iam & Rutuli & omnes troes cõuertere.i.ſimul verterunt in ſuum quæq; ducẽ oculos certatim.i.cũ certamine & ęmulatione, & conuertere dico oculos omnes rutuli quiq;.i.& qui tenebant.i.defendebant alta moenia videlicet latini quiq;.i.& qui videlicet troes, & ethruſci. pulſabãt muros imos i.euertere è fundamentis conabãtur muros ariete.i.tali inſtrumẽto, & machina bellica in morem arietis fronte feriẽti, & depoſuere arma humeris, vt qui ius & officium bellãdi ad duces ſuos referrent. Ipſe latinus.ſ.rex & cuius maxime intererat, ſtupet viros ingentis.i.ſine exemplo magnos quaſi extra conſuetũ genus hominum genitos diuerſis partibus orbis, quia Turnum in Europa & Æneam in Aſia coijſſe inter ſe & cernere.i.decernere ferro.i.armis. Atq; illi.ſ.viri Turnus & Æneas, vt.i.poſtq̃ campi.i.loci capaces patuere, æquore.i.æquo ſpacio vacuo.ſ.hominibus inuadunt.i.auſpicantᷣ, & ineunt marte.i.pugnã virilẽ, pro curſu.i.curſu longe incœpto, rapido.i.feſtino & hoc haſtis coniectis eminus i.de longe manibus inuadunt dico clypeis atq; ęre ſonoro.i.cum ſonoritate clypei atq; cæterorum armorum, Tellus dat gemitũ ſ.ex ſonitu armorum & procurſu pedum tum.i.deinde poſtq̃ cõgreſſi ſunt ipſi cõgeminãt enſibus crebros ictus fors.i.alea & dubius exitus belli, & virtus.ſ.militaris miſcentur in vnum.i.quicquid fortuna aut virtus poterat impartitum eſt pugnæ. Ac veluti cum duo tauri incurrunt.i.incurſu ineunt inimica prælia frontibus conuerſis.i.cõtra ſe inuicem verſis ſup. in ſyla monte illo Lucaniæ, ve pro vel, in Taburno monte illo campanię ſummo.i.altiſſimo, aut in altiſſima eius parte, vbi planiciẽ habet, tũc ſup. magiſtri.ſ.pecoris pauidi ceſſere, & omne pecus.ſ. reliquum.i.totum armentum, ſtat mutum.i.tacitum, & ſtupefactum metu.i.ꝑ horrore tanti certaminis, & iuuencæ muſſant.i.dubitant tacite imurmurantes, qs.i.vter illorum imperitet.i.prędominetur pecori, & quẽ.ſ. quem.ſ.vtrum illoꝝ tota armẽta ſequantur illi.ſ.tauri cõcertãtes miſcent inter ſeſe vulnera.i.mixtim inferunt vulnera multa vi, & ipſi obnixi.i.obnitẽtes, infigunt cornua, & lauãt colla, & armos.i. humeros largo ſanguine, & oẽ nemus, remugit.i.reboat aut reſonat gemitu.ſ.ipſoꝝ, haud.i.non aliter hoc eſt conſimiliter, Æneas Tros.i. Troianus à Troe ortus & heros Daunius.i. Dauni filius Turnus concurrunt clypeis, & fragor ingens complet æthera. Iupiter ipſe.ſ.fatorum conditor ſuſtentat duas lances.ſ.librę aut trutinæ examine.i.haſta aut virga, ſeu lingua, qua de pondere diſcernitur, æquato.i.in ęquali diſtantia tento.i.diu facit ambiguũ, vter victurus ſit, & imponit.ſ.trutinæ æquali, diuerſa fata amborum, quia alter victurus alter vincẽdus erat, ſuſtinet dico lãces.i.dubiũ facit, quẽ.i.vtrum eoꝝ labor.i.cõnixus & ſtudium dãnet.i.liberet ſm Seruiũ. Sed illud dãnabis tu quoque votis, ſignificat obnoxiũ facies, vñ dici poſſet, quẽ labor.i.penuria mortalitatis, & periculum bellãdi, dãnet.ſ.ad mortẽ & quo põdere.i.qua vi & violẽtia letum.i.mors, vergat.i.ad exitum tendat, & premat laborantem.

PIERIVS.

¶ Quantus athos, aut quãtus eryx.) In antiquis athon, legitur.ſ. ex Seruij pręcepto, quẽ nõnulli damnãt, neſcientes apud græcos etiam ἄθων τὸ ὄρος σὺν τῷ ν λέγεται, quis & ἄθως & ἄθων ἐκ τοῦ ἄθωος dicatur. ¶ Inter ſe coijſſe viros, & decernere ferro, & Seruius quidem, cernere, contendit ex Ennio legendum. Et Seneca li. vii. epiſtola prima in eadem eſt opinione, dum dicit. Ne te longe differam, quædam ſimplicia in vſu non erant, ſicuti, cernere ferro inter ſe dicebant. Idẽ Virg. hoc probabit tibi. Inter ſe coijſſe viros & cernere ferro, quod nunc decernere dicimus. Verũ contra hos ſtat codicum pene omnium veterum auctoritas, in qbus legitur, & decernere. In quodam tamẽ peruetéri deeſt, & ita legitur. coiſſe viros, decernere ferro. ¶ Coniectis eminus haſtis.) In Ro. cod. cõlectis eſt, ſed inemendate, melius enim coniectis. ¶ Ac veluti ĩgẽti ſyla.) Peruetus codex, ſilo, legit. Romanus ſilua, quã lectionem Seruius improbat, reliqua exemplaria recta, ſyla qui brutiorum mons, hodieq; nomen retinet. ¶ Quis pecori imperitet.) Rom. codex cum altero peruetéri, nemori, legunt. Vt imperat aruis. In aliquot alijs, quis nemori imperet, & quem tota armenta ſequantur. In Med. quis pecori imperet & quem, quæ lectio etiam eſt in Portio co. In Vitaliano quoque, & in delphio, & ipſum habetur altera tamen dictione corrupta. ¶ Colla armos lauant.) In antiquis aliquot exemp. lauunt. à lauo, is. ¶ Haud aliter tros Æneas.) Ant. cod. quotquot habui, nõ aliter legunt. ¶ Ingẽs fra. æth. complet.) In Oblong. pulſat, habetur, in alijs, complet.

SERVIVS.

¶ Trepidi Latini.) Atqui eſſe debuerunt. Sed nimia oſtenditur Æneæ virtus. Nã naturale eſt vt ſocijs timori ſit inferioris audacia. Vñ nũc Latini territi ſunt, ex eo quod ſuperiorem ferire auſus eſt Turnus. ¶ Vt capulũ ignotũ, dextramq; aſpexit inermem.) Locus hic totus ad gloriã Æneę pertinet. Nam id agit, ne videatur Turnus armoꝝ vtilitate ſuperatus. Vnde ei redditur gladius quo etiam cũ diuinis armis ab Ænea poſſit extingui. ¶ Pãtrio mucrone.) Eo ſcilicet tempore quo vulneratũ vidit Æneã. Sane Patrio, modo paterno ſignificat. Nam Dauni fuerat gladius: vt eſt illud, Enſem quẽ Dauno pater ignipotens deus ipſe pareti Fecerat. Aliàs patrium à patria eſt deriuatiuũ. ¶ Mortalis mucro.) Mortali manu factus. ¶ Vndiq; enim dẽſa Teucri incluſere corona.) Stratagẽma eſt. Nam poſtq̃ Turnũ fugere, videre Troiani, clauſere loca ꝑ quæ euadere poterat. ¶ Curſumq; recuſant.) Retardant.ſ. genua quę impediebãt vulnus illatum ſagitta. Sane perite facit vt gladio non vtatᷣ Æneas, ſed haſta eminus dimicare contendat: quia impediente vulnere nec ſequi poterat, nec in ictum cõſurgere. Vnde eſt, Hic gladio fidens, hic acer & arduus haſta. ¶ Incluſum flumine.) Comparatio Apollonij. ¶ Puniceæ ſeptum formidine pẽnæ.) Lucanus, Claudit odoratę metuentis aera pẽnę. ¶ Venator canis.) Pro venaticus. ¶ Inſidijs.) Pẽnarum ſcilicet: Inſtrumentum quoddam in fune ad terrẽdas beſtias factum. ¶ Viuidus vmber.) Acerrimus Thuſcus. Nam vmbria pars eſt Thuſciæ. ¶ Iam iamq; tenet.) Ita vt videtur intuentibus, & hi duo verſus verbum ad verbum ſunt tranſlati de Apollonio. ¶ Increpat.) Obiurgat, incuſat. Vt, Æſtatem increpitans ſeram. ¶ Efflagitat enſem.) Cũ clamore depoſcit. ¶ Terretq; tremẽtes.) Quis.n. ſauciũ non timeret inſtantẽ, cum eum integer fugeret? ¶ Ludicra præmia.) Vilia, digna laudo: hi verſus de Home. tranſlati.

ἐπεὶ οὐχ ἱερήιον οὐδὲ βοείην ἀρνύσθην ἅ τε ποσσὶν ἀέθλια γίγνεται ἀνδρῶν,

Emicat hic, impune putans, & corpore toto
Alte ſublatum conſurgit Turnus in enſem
Et ferit, exclamant Troes, trepidiq; Latini,
Arrectæq; amborum acies. at perfidus enſis
Frangitur: in medioq; ardentem deſerit ictu,
Ni fuga ſubſidio ſubeat: fugit ocyor Euro,
Vt capulum ignotum, dextramq; aſpexit inermem.
Fama eſt, præcipitem, quum prima in prælia iunctos
Conſcendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuiſſe Metiſci:
Idq; diu dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit poſtq̃ arma dei ad Vulcania ventum eſt,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Diſſiluit. fulua reſplendent fragmina arena.
Ergo amens diuerſa fuga petit æquora Turnus,
Et nunc huc, inde huc, incertos implicat orbes.
Vndiq; enim denſa Teucri incluſere corona:
Atq; hinc vaſta palus, hinc ardua moenia cingunt.
Nec minus Æneas (quãq̃ tardante ſagitta
Interdum genua impediunt, curſumq; recuſant)
Inſequitur, trepidiq; pedem pede, feruidus vrget,
Incluſum veluti ſiquando flumine nactus
Ceruum, aut puniceæ ſeptum formidine pennæ,
Venator curſu canis, & latratibus inſtat:
Ille autem inſidijs, & ripa territus alta,

ἀλλὰ

Mille fugit refugitq; vias: at viuidus vmber
Hæret hians iam iamq; tenet: ſimiliſq; tenenti
Increpuit malis, morſuq; eluſus inani eſt.
Tum vero exoritur clamor, ripæq;, lacuſq;
Reſponſant circa: & cœlum tonat omne tumultu.
Ille ſimul fugiens, Rutulos ſimul increpat omneis,
Nomine quenq; vocans, notumq; efflagitat enſem:
Æneas mortem contra præſenſq; minatur
Exitium, ſi quiſquam adeat: terretq; trementes,
Exciſurum vrbem minitans, & ſaucius inſtat.
Quinq; orbes explent curſu, totidemq; retexunt,
Huc, illuc: nec enim leuia, aut ludicra petuntur
Præmia, ſed Turni de vita & ſanguine certant.

ἀλλὰ περὶ ψυχῆς θέον ἕκτορος ἱπποδάμοιο.

DONATVS.

¶ Deniq; ſic fallitur auiditate retinẽdi, vt dentes dentibus ſeriat quum media præda defuerit. ¶ Tum vero exoritur clamor.) Falſo, inq̃t, ſpectantium clamor tollitur, & reciproco locoꝝ reſonantium reſponſo tanq̃ tonitrua mittitur. ¶ Ille ſimul fugiẽs rutulos.) Turno quum Æneas inſiſteret, increpabat idẽ Turnus oẽs ſuos, & appellabat nominibus ꝓpriis illius enſis auxilium quęrens, quẽ dimiſerat trepidãs, ſed dare nullus audebat: Æneas aũt contra mortẽ minabatur omnibus, & pręſens ciuitati minabatur exitium, ac etiam tremẽtes terrebat. facilius eſt.n. terreri metuentem, q̃ ſecurum moueri formidine, minabatur autem ſingulis, ſi aliqs Turnum gladio conaretur inſtruere, quod ait, increpat ſuos Turnus, nõ obiurgãtis fuit. neq;.n. lęſurus fuerat eos, quoꝝ in tãtis anguſtiis deſiderabat auxilium: ſed vocabat clara voce hoc ſolum reprehẽdẽs, ꝙ regi ſuo non ſubuenirent, vſq; adeo clara hæc voce dicebat, vt hunc ſequẽs Æneas audiret. ¶ Quinq; orbes explẽt.) Retexere eſt iter, vt qua itum eſt, ipſa parte redeatur. ¶ Huc, illuc.) Fuit.n. campoꝝ ſpatium, quo fugiens huc atq; illuc cõtenderet. tale eſt, quale ſupra. Mille fugit refugitq; vias. Poetarũ eſt enim quẽcunq; numerum ponere, vt deſcriptio compleatur, cæterum quis illoꝝ potuit numerare diſcurſus? quum fugã Turnus peteret, vt Æneas cõprehẽdere niteretur inſtabilem. ¶ Neq; enim leuia aut ludicra pe.) In Turni diſcrimine atq; euidenti exitio reprehendi non poterat procuratio moræ per fugam. tantum.n. in medio timoris, tantumq; periculi fuit, quod optabat euadere, q̃ viuere cupiebat. agebatur.n. non ludicrum aliquid, vel iocalare, ſed quod Turni vitam ſeruaret, aut premeret.

ASCENSIVS.

¶ Emicat hic, &c.) Docet q̃uo Turnus, quẽ vbiq; audacẽ induxit capta opportunitate, q̃ impune ſperauit, Æneam poſſe ferire totis viribus in ipſum cõſurrexit validiſſimum ictum daturus, quo niſi Æneas diuinis armis munitus fuiſſet, ſi ille paternũ gladium habuiſſet, potuit totum interſecuiſſe, ſed quia caſu, aut pręcipitatione gladium mortali manu fabricatum in diuina arma totis viribus contuderat fregit ipſum atq; ſtupefactus ſe in fugam dedit, quem quanta maxima põt celeritate conſequitur Æneas. Vnde. ¶ Ordo eſt (nihil enim habetur Donati) Turnus emicat. i. eminenter agit ſeſe hic. i. hoc loco, & tẽpore, hoc eſt rebus ſeſe hoc mõ habẽtibus, putãs impune. i. ſine periculo, & punitiõe poſſe ferire, cũ Æneã ſeſe percuſſibilem exhibere videret, & cõſurgit toto corpore in enſem ſublatum. i. ſurſum latũ alte, & ferit. i. percutit Æneã, troes exclamant, vt. ſ. ſibi caueat deinceps Æneas, & latini trepidi ſcilicet præ anxietate, verentes haud impune fore, ꝙ ſic Ænea feriret, etiam ſup. exclamãt acies amboꝝ ſunt arrectæ. i. attentiores effectę, cum ambę ſperarent & timerent, at. i. ſed enſis perfidus. i. fidem dño violans frangitur & deſerit. ſ. Turnũ ardentẽ. i. ardẽter percutientem, in ictu medio. i. ꝑusq̃; totas vires ictui adhibuiſſet, quia qui cũ timore percutit retrahit manum, qui vero audacter & affectate adhibet vires donec penetret, deſerit dico. i. deſtituit, ni. i. niſi fuga. i. profugium ſubeat. i. ſuccedat, ſubſidio. i. ad ſubſidium, fugit igitur ocyor. i. velocior euro vento rapidiſſimo vt. i. poſtq̃; aſpexit capulum. i. manubrium gladii ignotum. i. incognitum, & alterius gladii q̃; ſui, & dextram inermem. i. ſine gladio cum effractus eſſet ſoluiq; capulus remãſiſſet in manu. Fama eſt Turnum præcipitem cum. i. quando conſcendebat primũ equos iunctos in prælia. i. ad currum iam prælia ineundi rapuiſſe ferrũ, ideſt gladium ferreũ Metiſci aurigæ, & hoc patrio. i. paterno gladio quem Vulcanus Dauno fecerat relicto dum. i. interea dum ſui ſ. trepidant, ideſt feſtinanter vrgent. Et id. i. ferrum ſuffecit, ideſt ſatis fuit diu: dum, ideſt quandiu aut donec. Teucri dabãt terga Palantia, ideſt oberrantia in variam fugam ſed ſup. poſtquã ventum eſt ad arma Vulcania dei, ideſt à deo Vulcano fabricata, ipſe mucro mortalis, ideſt mortali manu fabricatus, diſſiluit, ideſt in diuerſa ſaluit, aut ſaltuit ictu. ſ. dato, ceu, ideſt quemadmodum glacies futilis, ideſt quæ cito funditur, & rumpitur cũ adhuc tenuis ſit, & fragmina. ſ. enſis aut glaciei aut potius vtriuſq; reſpondent in harena fulua. Ergo quia, ſcilicet dextram inermem habebat ipſe Turnus amens. i. ſine mente, petit fuga, ideſt per fugam, diuerſa æquora, ideſt diuerſa loca ęquoris, ideſt campi plani, & implicat, ideſt implicando facit incertos orbes, ideſt gyros & excurſus nunc huc deinde huc. Nam non potuit euadere neq; excurrere: enim pro quia, Teucri incluſere ſup. eum vndiq;, ideſt ex omni parte corona, ideſt cœtu circumcingente denſa, ideſt denſe ſtante atque palus vaſta, ideſt valde ampla cingit ſupple hinc, ex vna parte, & mœnia ardua cingunt hinc. i. ex alia parte. Nec minus, ideſt & æque acriter Æneas. inſequitur, ſcilicet Turnum & ipſe feruidus, ideſt feruenter inſtãs vrget pede, ſcilicet ſuo pedem, ſcilicet Turni trepidi, ideſt trepidãter aufugientis. Inſequitur dicit quãquã genua impediunt & recuſant interdum curſum, & hoc ſagitta, ideſt vulnere ſuſcæpto per ſagittam tardante, ideſt immorante & grauante, Vnde ſequitur quo ꝗ non erat ad plenum ſanatus, dat autem exemplum dicens. Inſequitur ſupp. veluti, ideſt quemadmodum, ſi venator nactus ideſt adeptus, & qui acquiſiuit quãdo, ideſt aliquãdo ceruum incluſum, ſcilicet canibus aut retibus in flumine, ideſt cum eſſet in flumine, aut ſeptum, i. circundatum, formidine pennæ puniceæ, ideſt aquilarum inſectantium, quibus pennæ punicei ſunt coloris, aut formidine pennæ puniceæ ad terrorem perdicis, aut chordis affixę canis, ſcilicet venaticus inſtat, ſcilicet curſu, & latratibus autem pro ſed ille. ſ. ceruus ſic circundatus territus inſidiis & ripa alta quam veretur ſuperare non poſſe, quin deprehendatur à canibus fugit, & refugit mille vias ac canis vmber. i. tuſcus (apud quem plurimæ ſunt feræ pingues, vt innuit Perſius dicens defenſis pinguibus vmbris) viuidus, ideſt acer & agilis. hęret, ideſt continuo perſequitur & perſeuerat hians, ideſt inhians, inhiando incumbens, & tenet: Iam iamq;. i. proximus eſt vt teneat, & ſemper tenturum ſe ſperat, & ipſe ſimilis tenẽti increpuit. i. crepitum dedit malis. i. maxillis quibus mordere ſperabat iam elapſum, vñ ſequitur & delus eſt morſu inani. i. nihil inter dentes offendenti. Tum vero, ideſt ſed tũc maxime exoritur clamor. ſ. cum Turnum Æneas tenere videretur, & ripæ & lacus reſponſant, ideſt frequenter reſpondẽt & ſonitum referunt circa. i. per circuitum, & omne ideſt totum cœlum. i. totus aer tonat tumultu. Ille ſimul fugiens increpat. i. obiurgat ob inertiam, & imprudentiam quia gladium non afferrẽt, etiam non admoniti omnes Rutulos vocans quẽq; ſ. in quo ſpem habere nomine. ſ. ſuo quia qui multis timidis aut inuidis imperat nemini imperaſſe videtur, ſi ſeorſum neminem nominat, & efflagitat enſem notum, ſcilicet paternũ, quo in præliis ſæpe vſus erat. Æneas, contra, ideſt econuerſo minatur mortem, & exitium præſens, ſi quiſquam adeat, ideſt accedat Turnũ & terret, ſcilicet omnes trementes minitans ſupple ſe exciſurum vrbem, & ipſe ſaucius, ideſt quamuis ſaucius, ideſt vulneratus ſagitta immiſſa tamen, inſtat, ideſt inſtanter perſequitur Turnum, ipſi ergo, alter fugiendo, & alter perſequendo explent curſu, ideſt percurrunt quinq; orbes, ideſt gyros, & retexunt, ideſt replicant totidem. ſ. currentes huc illuc, nec enim, ideſt nam non leuia aut ludicra præmia petuntur, ſed certant de vita, & ſanguine Turni non autem Æneæ, quia tantiſper dum Turnus inermis erat non potuiſſet necem inferre.

PIERIVS.

¶ In medioq; ardentem deſerit ictu.) Roma. codex cum aliquot aliis veteribus legunt. Ardentem deſerit ictum, ſed ictu, vt in Mediceo & in Portio eſt, magis placet. ¶ Cũ prima in pręlia iunctos, conſcendebat equos.) In codicibus aliquot, non tamen iis antiquioribus, cum primum, legitur: ſed magis placet, prima in prælia, hoc eſt initio belli, pugnęue. ¶ Fulua reſplẽdent fragmina arena.) In aliquot antiquis codicibus vnitatis numero legitur fulua reſplẽdẽt fragmen harena. Sed magis amplum, & maioris admirationis eſt, reſplendẽt fragmina, quod in plures diſſiluiſſe partis enſem oſtẽdit. Illud vero inemẽdate legitur in quibuſdã cod. glacies cui, quũ dubio procul, ceu, legendum ſit. ¶ Quãq; tardante ſagitta interdum genua impediuntur.) Roma. codex, Medi. & pleraq; alia, exem. tardata, legunt, q̃ppe genua. ¶ Si quando in flumi-

ne nactus.) Ro.codex,& aliquot alij ſi quando flumine, legunt, abſq; in. Quod tamen appoſitum & ſententiæ, & numero conſulit. ¶ Formidine pénæ.) In antiqs, pinnę, de quo ſatis alibi. ¶ Iá iamq; tenet.) In Ro.co.tenēs, legere eſt: ſed inemēdate. ¶ Et cœlū tonat omne tumultu.) In Mediceo cod.& aliquot alijs ant. legere eſt,& cœlum intonat omne fragore, in Portio, tumultu, habetur: atq; intonat, verbum.

SERVIVS.

¶ Sacer oleaſter.) Fere omnia Latina arborum nomina, generis fœminini ſūt, exceptis paucis vt hic oleaſter, hoc ſiler. Virgi. Molle ſiler. Item hoc buxū licet & hæc buxus dicatur. Nā ſuperfluam quidam volunt facere deſcriptionem, vt hæc buxus de arbore dicamus: buxū vero de ligno compoſito. Legimus in Virgilio de tibijs, Buxus vocat Berecynthia matris Idęę. Item cum de arboribus loqueretur, dixit, Et torno raſile buxū. ¶ Venerabile lignū.) Antiquam arborē voluit exprimere. ¶ Vbi figere dona ſolebát.) Proprie: vt, Aut ſacra ad faſtigia fixi. ¶ Nullo diſcrimine.) Sine intuitu religiōis. ¶ Fixam: & lenta radice tenebat.) Plenum eſt, quam radix fixā tenebat. ¶ Ferrum terra tene.) Pro tellus: elementum poſuit pro dea. ¶ Non caſſa in vota.) Non ad inania vota popoſcit auxilium. ¶ Luctans moratus.) Luctatus & morat⁹ erat integrum, quod vitauit ꝑpter ὁμοιοτέλευτον. ¶ Rurſus i aurigæ faciem mutata Metiſci.) κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus Iuturnam in numē reuerſam, poſtq; Turnus currum reliquit. ¶ Audaci nymphæ.) Vt ſupra diximus, vbicūq; inducit nitentem aliquem, ſine effectu audacē dicit. ¶ Armis, animiſq; refecti.) Sicut armis, ita & animis, nāq; armorum inopia animi ante vtriuſq; torpebant. ¶ Certamina Martis anheli.) Alij certamine legūt: vt ſit ſenſus, Adſiſtūt contra ſe Martis anheli certamine.

Forte ſacer Fauno folijs oleaſter amaris
Hic ſteterat, nautis olim venerabile lignum,
Seruati ex vndis vbi figere dona ſolebant
Laurenti diuo, & votas ſuſpendere veſtes,
Sed ſtirpem Teucri nullo diſcrimine ſacrum
Suſtulerant, puro vt poſſent concurrere campo.
Hic haſta Æneæ ſtabat: huc impetus illam
Detulerat fixam, & lenta in radice tenebat,
Incubuit, voluitq; manu conuellere ferrum
Dardanides, teloq; ſequi, quem prendere curſu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
¶ Faune ꝑcor miſerere (inquit) tuq; optima ferrū TVR.
Terra tene, colui veſtros ſi ſemper honores,
Quos contra Æneadæ bello fecere prophanos.
[Dixit, opemq; dei non caſſa in vota vocauit. POE.
Nanq; diu luctans, lentoq; in ſtirpe moratus,
Viribus haud vllis valuit diſcludere morſus
Roboris, Æneas: dum nititur acer, & inſtat,
Rurſus in aurigæ faciem mutata Metiſci
Procurrit, fratriq; enſem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci nymphę indignata licere,
Acceſſit, telumq; alta ab radice reuellit.
Olli ſublimes armis, animiſq; refecti:
Hic gladio fidens: hic acer, & arduus haſta:
Adſiſtunt contra certamine Martis anheli.

DONATVS.

¶ Forte ſacer Fauni.) In illo, inquit, loco, in quo hæc gerebātur, oleaſter ſteterat aliquando, ac per hoc tunc nō ſtabat, quum pugnabatur hæc arbor ſola quidem fuit in campo: ſed non ſine dei numine, nam cōſecrata fauno colebatur. ¶ Nautis olim venerabile lig.) Olim, ideſt quum ſtaret, & quandiu ſtetit. ¶ Seruati ex vndis.) Tantum illi arbori deferebatur ob honorem eius, & dei vt reduces nautæ illic ſeruatæ ſalutis vota perſoluerent, & indices deuotionis ſuæ ſuſpenderent veſtes. ¶ Sed ſtirpem teucri.) Teucri, inquit, nihil dantes religionis illi ligno abſcindēdo curauerūt, ne eſſet pugnaturis impedimento. Sacrum, inquit, ſtirpem genere proferens maſculino, nec hoc loco tantum, ſed plurimis protulit, & fœminino: ſed, vt appareret hominum ſtirpem fœminino genere, lignorum vero maſculino. ait enim. Stirpis Achilleæ faſtus, & Romanæ ſtirpis origo & ſtirpem admiſceat phrygiam: hic maſculino, vnde arbor abſciſſa eſt. ¶ Hic haſta Æneæ ſtabat.) Antea miſſam dixit nec ligno infixam. ¶ Huc impetus illam Detule.) Tenebatur, inquit, haſta Æneæ præciſæ illius arboris morſu, quo illam vis detulerat, & volatus incertus, dixit autem cauſam, propter quam ſic tenebatur, vt educi non poſſet. de ſummo enim cum magno veniens pondere ligno adhuc viridi & molli vehementer inſerta eſt, & excepta, penetrauit lentam radicem, dixit mollē, quia recens eius abſciſſio fuit. ¶ Incubuit voluitq; manu conuellere ferrum Dardanides.) Dimiſſo pauliſper curſu, quo Turnum inſequebatur, voluit Æneas haſtam eximere: dicit quare. ¶ Teloq; ſequi quem prendere curſu Non poterat.) Vt volucris ictus celeritate ſequeretur, quem ex cauſa vulneris impeditus curſu pedes tenere non poterat. ¶ Tum vero amens formidine Turnus.) Tum vero tum magis exterritus Turnus atque amens factus intellexerat enim, quid ſibi pararetur. ¶ Faune precor miſerere, inquit, tuq; optima ferrum Terra tene, colui veſtros ſi ſemper honores, Quos cōtra Æneadæ bello fecere prophanos.) Iuſta vox pro perſona loquētis. ait enim faune, & præſens terra miſerere cōtra eos qui vos quoq; crediderūt bello eſſe appetēdos, & cultus veſtros auſi ſunt ꝓfanare, per occaſionem certaminis noſtri non recipiat Æneas ferrum, nec ſinatur excludere, quod in exitium veſtri cultoris extorqueat. ¶ Dixit, opemq; dei.) Quod locutus eſt, inquit, deprecans, non fruſtratum eſt, nam mox ei affuit deprecantis auxilium, dicit quomodo. ¶ Nanq; diu luctans.) Præſtitiſſe aliquid faunum Turno pro deſiderio deprecatiōis poſuit. Cæterum.

Hic multa deſiderātur.

ASCENSIVS.

¶ Forte ſacer.) Vt varietate delectet inducit varios euentus narratq; Æneam haſtam ſuam ſtipiti ac trunco oleaſtri infixam recipere non potuiſſe, donec Turno allato gladio per Iuturnam indignata Venus ipſam diſſoluit ac nato accommodauit quo facto ipſi ambo iam telis inſtructi ad acriorem pugnam ſeſe accingunt, vnde nihil quidē eſt Donati. ¶ Ordo autem eſt Oleaſter, ideſt olea ſylueſtris imitator oleæ ſacer, ideſt ſacratus fauno, ſcilicet deo ſylueſtri amaris folijs, ideſt habens frondes amaras, ſteterat forte, ideſt à caſu hic, ideſt hoc loco, non quia à caſu ſtetit, ſed quia præter opinionem, & à caſu ad illam arborem Æneas haſtam fixerat, quæ erat ſacra Fauno ſteterat ergo hic exiſtens olim, ſcilicet priuſquàm Teucri ſuſtulerant lignum venerabile nautis, ideſt antiqua veneratione, & religione cultum à nautis: vbi, ideſt ad quam ipſi nautæ ſeruati ex vndis ſolebant figere dona, ſcilicet votiua diuo Laurenti, ſcilicet Fauno, & ſuſpendere veſtes notas, in quibus. ſ. ſeruati erant ſed Teucri ſuſtulerant, ideſt amouerant nullo diſcrimine, ideſt ſine diſcretione religionis neſcientes arborem ſacram eſſe ſtirpem, ideſt radicem arboris, ſacrum, ſcilicet Fauno, vt poſſint concurrere campo puro, ideſt plano, & ſine impedimēto, & arborum aſperitate haſta Æneæ ſtabat hic, ideſt ad huius arboris radicem impetus detulerat illam fixam hic, ideſt ad hanc radicem, & tenebat radice lenta, ideſt tarda ad remittendum, quod tenebat, hoc eſt tenaci, Dardanides. i. Dardani nepos licet multo interuallo Æneas incubuit, ideſt infixus eſt, & voluit conuellere ferrum, ideſt haſtā ferratam, aut ferrum haſtæ, manu, ſcilicet ſua, & voluit ſequi telo. i. iaculo, quod à longe mitti poſſet, ſupp. eum, quem non poterat prendere curſu. ſ. Turnum, verum pro ſed, & Turnus amens formidine, inquit tum. i. tunc. aut tum vero. i. tunc præcipue, ò Faune ego precor, miſerere. ſ. mei, & tu ò terra optima tene ferrum. ſ. haſtæ, ſi ego colui ſemper veſtros honores quos, ſcilicet honores Æneadæ. i. ſocij adhęrētes Æneæ, fecere prophanos. i. procul à phano. i. templo, hoc eſt reprobandos, & dijs indignos bello. i. per facinus bellicum. Dixit. ſ. Turnus, & vocauit opē. i. auxilium dei, in vota non caſſa. i. non caſſanda, ſed ratificanda. Nanq; Æneas luctās. i. luctatus diu, & moratus, ideſt immoratus in ſtirpe lēto. haud. i. non valuit diſcludere. i. aperire vllis viribus morſus arboris. i. recipere haſtam quam mordicus tenebat terra, dum ſcilicet Æneas acer nititur, & inſtat, dea Daunia. i. Iuturna. Dauni regis filia procurrit mutata rurſus in faciem, ideſt facturam & effigiē, Metiſci aurigæ, & reddit fratri enſem, quod. i. quam rem Venus indignata. i. ęgre ferēs, licere. i. quòd liceret & permitteretur, Nymphæ audaci. ſ. Iuturnæ (vt fratris ſimilis dicatur vel ob factum vel quia Ioui concumbere auſa eſt, nam audaces virgines ſtupratas dicunt) acceſſit & reuellit telum. i. haſtam Æneæ ab alta, ideſt

ta,ideſt profunda radice,olli.i.& tunc illi.ſ.Turnus & Æneas refecti.i.inſtaurati armis & animis,hic.ſ.Turnus fidẽs gladio,hic.ſ. Æneas acer & arduus.i.elatus & ſuperbus haſta,inſiſtũt anheli.i. anhelãtes cõtra certamina Martis,aut inſiſtũt contra.i.cõtra ſtant certamine martis anheli.i.tali certamine quale mars anhelans.i. maxime annitens edere ſolet.

PIERIVS.

¶ Vbi figere dona ſolebant. Laurẽti diuo,& notas ſuſpẽdere veſtes.) Oblongus codex,Medic.& pleriq; alij codic.antiqui votas legũt,ait enim ſeruati ex vndis,quod tempeſtatem præceſſiſſe ſignificat.Hũc vero morem tangit etiam Horatius.Suſpẽdiſſe potenti veſtimenta maris deo.¶ Lenta in radice tenebat.) Mediceus codex,& vetera quædam exẽplaria,lenta radice legunt,abſq; in, quod alij viderint.¶ Lẽtoq; in ſtirpe moratus.) Qui ſuperius ſtirpem inuiſum:fœmi.genere.dixerat nunc maſculino dicit,ait Nonius quo genere etiã Ennius,& Pacuuius in hoc nomine vſi ſunt. Nam Ennius à ſtirpe ſupremo & ad ſtirpẽ exquirẽdum Pacuuius dixit.Donatus tamẽ vti ſuperius dictum,Virgilium ait paſſim in hoc nomine fœminino genere vſum.Agnoſcit vero Soſipater ſtirpem inuiſam fœmini.gene.pro Sobole,pro materia ſtirpem recſum adiecto Virgiliano carmine.Sed ſtirpẽ Teucri nullo diſcrimine ſacrum ſuſtulerãt,quãuis Pacuuius.Qui ſtirpẽ occidit meum, dixerit de Sobole.Pom.Feſtus in ijs quæ ex Verrio Flacco deflorauit,antiquæ fuiſſe conſuetudinis ait.Recto fronte dicere,vt Cato in diſſertatione conſulatus,vt cum ait Ennius. A ſtirpe ſupremo,& Iliadia nepos,& lupus fœta.Etiam in commentarijs ſacrorum pontificalium frequenter eſt.Hic Ouis,& hæc agnus,ac porcus, quæ non vt vitia, ſed vt antiquam conſuetudinem teſtantia debemus habere.

Iunonem interea rex omnipotentis olympi
Alloquitur,fulua pugnas de nube tuentem.
¶ Quæ iam finis erit coniux?quid deniq; reſtat? IVP.
Indigetem Æneam ſcis ipſa,& ſcire fateris,
Deberi cœlo,fatiſq; ad ſydera tolli.
Quid ſtruis?aut qua ſpe gelidis in nubibus hæres?
Mortalin' decuit violari vulnere diuum?
Aut enſem(quid enim ſine te Iuturna valeret)
Ereptum reddi Turno?& vim creſcere victis?
Deſine iam tandem,precibuſq; inflectere noſtris:
Nec te tantus edat tacitam dolor,& mihi curæ
Sæpe tuo dulci triſtes ex ore recurſent.
Ventum ad ſupremum eſt:terris agitare vel vndis
Troianos potuiſti,infandum accendere bellum,
Deformare domum,& luctu miſcere hymenæos.
Vlterius tentare veto.¶ ſic Iupiter orſus. POE.
Sic dea ſubmiſſo contra Saturnia vultu.
¶ Iſta quidẽ,quia nota mihi tua magna voluntas IVN.
Iupiter,& Turnum & terras inuita reliqui.
Nec tu me aeria ſolam nunc ſede videres
Digna,indigna pati,ſed flammis cincta ſub ipſa
Starem acie:traheremq; inimica in prælia Teucros.
Iuturnam miſero,fateor,ſuccurrere fratri
Suaſi,& pro vita maiora audere probaui.
Non vt tela tamen,non vt contenderet arcum.
Adiuro Stygij caput implacabile fontis:
Vna ſuperſtitio ſuperis quæ reddita diuis.
Et nunc cedo equidem,pugnaſq; exoſa relinquo.
Illud te,nulla fati,quod lege tenetur,
Pro Latio obteſtor,pro maieſtate tuorum,
Quum iam connubijs pacem felicibus(eſto)
Component,quum iam leges,& fœdera iungent,
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri iubeas,Teucroſq; vocari,
Aut vocem mutare viros,aut vertere veſtes.
Sit Latium,ſint Albani per ſæcula reges,
Sit Romana potens Itala virtute propago.
Occidit,occideritq; ſinas cum nomine Troia,
¶ Olli ſubridens hominum rerumq; repertor. POETA
¶ Es germana Iouis,Saturniq; altera proles, IVP.
Irarum tantos voluis ſub pectore fluctus?
Verum age,& inceptum fruſtra ſubmitte furorem:
Do quod vis,& me victuſq;,volenſq; remitto.
Sermonem Auſonij patrium,moreſq; tenebunt,
Vtq; eſt,nomen erit:commiſti corpore tantum
Subſident Teucri,morem rituſq; ſacrorum.
Adijciam,faciamq; omnes vno ore Latinos

SERVIVS.

¶ Fulua de nube.) De aere,de elemẽto ſuo. ¶ Quæ iam finis erit coniux?) Iã:deniq;.Verba iſta quaſi iam tædiãtis ſunt ad lõgã Iunonis iracũdiã,vñ paulo poſt ait,Deſine iam tãdem, pcibuſq; iflectere noſtis.¶ Indigetẽ Æneã ſcis ipſa, & ſcire fateris.) Subaudis Fore.Et indigetes dij duplici rõne dicuntur,vel ſm Lucretium, quod nullius rei indigeãt,qui ait,Nihil indiga curę.Vel certe indigetes ſunt dij ex hominibus facti:& dicti indigetes q̃ſi in dijs agẽtes.¶ Mortalin' decuit violari vulnere diuũ?) Nõ lætali, ſed aut quo mortales laborãt, aut à mortali illato.Diuũ autẽ ſubaudis Futup. ¶ Quid enim ſine te Iuturna valeret?) Parẽtheſis: poterat enĩ excuſare ſe Iuno,nihil feciſſe commemorãs.Vñ eam authorẽ fuiſſe Iupiter dixit,propter illud, Author ego audẽdi.¶ Deſine iam tandẽ.) Singula pronuncianda ſunt.¶ Nec te tãtus edat tacitã dolor.) Scilicet ſydereis odijs vigere Troianos. Sane edo, edis,edidi, integrũ verbũ eſt: Vt lego,legis,legit.Nã edo,es, eſt,eſſe anomalũ cõſtat.¶ Troianos potuiſti.) Ideſt iam non potes:iõ.n.præterito vſus eſt. ¶ Submiſſo vultu.) Habitũ futuræ oratiõis oſtendit.¶ Quia nota mihi tua magna volũtas Iupiter.) Obiecerat.n.neceſſitatem fati,dicẽs,Ventũ ad ſupremũ eſt.Sed Iuno ſciens fatũ eſſe quicquid Iupiter dixerit,dicit ſe cedere eius voluntati.Nam id agit vt conciliet ſibi eius fauorẽ ad petitionẽ futurã.¶ Digna,idigna pati.) Ideſt oĩa:& prouerbialiter dictũ eſt. ¶ Nõ vt tela tamen,nõ vt contenderet arcũ.) Hoc loco quaſi Iuturnã ſagittã ieciſſe ſignificat.Sed vt ſupra diximus,poſſumus accipere,quod alter in eius gratiã in Æneã tela cõtorſit.¶ Pro vita.) Ac ſi diceret,p re nobis data, ideſt à ſuperis. ¶ Adiuro Stygij caput iplacabile fontis.) Pro Iuro.nã protheſis eſt.Quidam tamen volunt Iuro tũc dici debere,cum confirmamus aliqd,aut pmittimus.vt,Iuro me facturum: Adiuro vero, cum negamus: vt,Adiuro me non feciſſe.Terentius, Adiurat ſe non poſſe apud vos Pãphilo abſente perdurare.Poteſt tamẽ & ad,valde ſignificare.¶ Vna ſupſtitio.) Religio,metus:eo q̃ ſuperſtet capiti omnis religio.& eſt Homeri locus,

καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς
ὕδωρ, ὅστε μέγιστος
ὅρκος δεινότατός τε πέλει
μακάρεσσι θεοῖσιν.

¶ Reddita.) Data.nam Protheſis eſt.¶ Nulla fati quod lege tenetur.) Bene Fati.nã victoriæ lex eſt vt victi cedant in habitũ nomẽq; victoꝝ.¶ Pro maieſtate tuoꝝ.) Reſpexit ad Saturnũ, qui in Italia quoq; regnauerat. Inde ait Tuorũ.nã & Latinus inde originẽ ducit:vt, Fauno Picus pater,iſq; parẽtẽ Te Saturne refert, tu ſanguinis vltimus author.¶ Eſto cõponẽt.) Conſentit:ſed inuita.¶ Sit Romana potẽs Itala virtute ppago.) Hoc videtur dicere, Si fataliter imminet vt à Troianis origo Romana deſcẽdat,Troiani Italorũ nomẽ accipiãt:vt Romani de Italis nõ de Troianis videãtur eẽ pgeniti. ¶ Es germana Iouis,Saturniaq; altera ples.) Locus de obſcuris, de quo quidam hoc ſentiũt,Petis pene illicita:ſed cõcedenda ſunt,qm̃ ſoror Iouis eſt.i.Saturni filia.Quod ſi voluerim⁹ admittere,erit ſequens verſus incongruus:vt, Irarũ tãtos voluis ſub pectore fluctus? Vnde melius eſt vt ita intelligamus, Soror Iouis es.i.Saturni filia. Vnde nõ mirũ eſt tantã te iracũdiã retinere ſub pectore.Nã ſcimus vnũquẽq; pro generis q̃litate in irã moueri. nobiles enĩ etſi ad pſens videãtur ignoſcere,tñ in poſterũ irã reſeruãt: quod nũc Iunoni videtur obijcere.Nã cum ſe cõcedere diceret,petit tamen quod grauiter poſſet obeſſe Troianis. Sic Homerus inducit Calchãta dicentem de Agamẽnone,Regũ iræ ita ſe habent,vt etiam ſi ad pręſens indulgere videantur, ſtimulos iracundiæ ad futurum reſeruent.

Hinc genus Auſonio miſtum quod ſanguine ſurget,
Supra homines, ſupra ire deos pietate videbis:
Nec gens vlla tuos æque celebrabit honores.
[Annuit his Iuno, & mentem lætata retorſit. POETA
Interea excedit cœlo, numenq; reliquit.

κρέσσων γὰρ βασιλεὺς, ὅτε χώσεται ἀνδρὶ χέρηι· εἴπερ γάρ τε χόλον γε καὶ αὐτῆμαρ καταπέψῃ, ἀλλά γε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον ὄφρα τελέσσῃ. ¶Do quid vis.) Bñ pñti vſus eſt tpe. Ná ꝓmiſſio numinis ꝓ facto eſt. ¶Subſidẽt.) Remanebũt, latebũt, Latinoꝝ.ſ.multitudine vt, Galeaq; ima ſubiedit Aceſtes. ¶Ritusq; ſacroꝝ adiiciam.) Verũ eſt: nam ſacra Matris deum, Romani Phrygio more coluerunt. ¶Mentem lætata retorſit.) Iſte quidẽ hoc dicit, ſed conſtat bello Punico ſecundo exoratam Iunonem: tertio vero bello à Scipione ſacris quibuſdam etiam Romam eſſe tranſlatam.

ASCENSIVS.

¶Iunonẽ interea.) Recitat modo alloquium Iouis & Iunonis decertantiũ conditiõe diſceptantiũ, in quo promiſſa Iouis in primo ad Venerẽ facta complentur. Ná aſpera Iuno conſilia in melius referet cõtenta hoc ſolo ꝙ latini priſtinũ nomen, & patrium ſermonẽ retineant, quod quia tẽporibus poetę fuit, ne Æneas nõ cenſeatur verus victor dicit deoꝝ volũtate effectũ, vt victis neq; nomen neq; ſermonẽ mutaret, licet ab eo ſit deductũ genus latinum.i.quod poetę tempeſtate latinũ erat, nam confirmando priſcum nomen, quaſi de nouo inſtituit, ſicut viſum eſt in proœmio illic, genus vnde latinũ. Albaniq; patres atq; altæ mœnia romæ. ¶Ordo aũt eſt. Rex Olympi omnipotentis.i.in quo eſt ipſe oipotens.ſ. Iupiter (niſi forte melius legamus oipotentis, dicitur eni ꝙ ſit totus ſplendidus) alloquitur interea Iunonẽ tuentem.i.inſpiciẽtẽ pugnas.ſ.Turni & Æneæ, de nube fulua.i.nymbo in aere ſuſpenſo O coniux quæ finis erit iam.i.tandẽ deniq; quid reſtat.i. reliquũ eſt. niſi.ſ.vt iuxta fata vincatur Turnus & vincat Æneas? tu ipſa ſcis & fateris ſcire, Æneam deum indigetem.i.in diis agentem, & nullius egentem deberi cœlo.i.futurum eſſe in cœlo poſt victoriam, & tolli.i.erigi fatis.i.per fata, aut ſecũdum fata ad ſydera, vnde in primo. Sublimemq; feres ad ſydera cœli Magnanimum Æneam. Quid ſtruis.i.moliris, & conaris contra fata, aut qua ſpe hæres in nubibus gelidis.i.quid hic expectas. Mortalin.i. mortalíne hoc eſt, nunquid decuit, diuum.i.deum futurũ violari i.lædi vulnere.i.telo, mortali.i.à mortali immiſſo, aut quo mortales vulnerari debeant, aut nunquid decuit enſem ereptum reddi, non eundem, ſed alterum aut ereptum dicit, quia fatorũ violẽtia neglectum reddi inquã Turno, & ſi dicat Iuno, quid mihi id imputes? Reſpondit Iupiter per parentheſim.q.d.tibi imputo.n. pro quia quid valeret Iuturna ſine te.q.d.nihil poſſe ſignificet. Et nũquid decuit vim.i.virtutẽ, & vires creſcere victis.i.quia iam victi erant. Deſine iam tandẽ, & inflectere, aut reflectere.i.ſine, & ꝑmitte te flecti, precibus noſtris.i.vel ob noſtras pręces, quia te ꝓcamur qui cogere poſſumus, Nec tãtus dolor edat.i.rodat & conſumat te tacitam.i.tacentem, & nec ſupple curæ triſtes.i.triſtitiæ tuæ indices, coruſcent.i.cum coruſcatione quadam emineant mihi ex ore tuo dulci. Ventũ eſt ad ſupremum.i.finem fatorũ tu potuiſti.ſ.hactenus agitare Troianos terris, vel.i.etiam vndis, & accendere bellum infandum.i.deteſtabile inter generũ & ſocerum, fatis vetãtibus, & ipſis inuitis, & miſcere hymenęos.i.nuptias virginis, luctu.ſ.matris Amatæ à ſe ſuſpẽſæ, & aliorum interemptorum: ego vero tentare.i.attentare, & conari vlterius, Iupiter orſus eſt.i.ſermonem clauſit ſic, & dea.ſ. Iuno contra.ſ.orſa eſt.i.incœpit loqui, aut reſpondit ſic, vt ſequitur vultu ſubmiſſo.i.humili, quia vt dicit Terentius, vt res dant ſeſe ita magni atq; humiles ſumus. O Iupiter quidem.i.certe, quia iſta tua magna voluntas.i. fatorum ſeries eſt nota mihi, ego inuita reliqui, & Turnum, & terras.i.negocia terrena nec tu videres.ſ.aliter hoc eſt niſi ſic eẽt, me ſolã in ſede aetia pati digna indigna.i.& digna & indigna.i.quæcunq; fatis iubet ſine reſpectu perſonæ meæ, ſed ego ſtarẽ cincta flãmis ſub.i.in ipſa acie, & traherem Teucros in prœlia inimica.ſ. ipſis, hoc eſt, in quibus perirent, ego fateor ſuaſi Iuturnam ſuccedere.i.

dere.i. vt Iuturna ſuccedat (niſi amphibologiam vitare voluiſſet potuiſſet dixiſſe, Iuturnæ vt regat à verbo ſuaſi) fratri miſero.ſ.Turno, & probaui.i.approbaui ipſam ſupp.audere maiora.ſ.q̃ꝫ alioqui liceret pro vita.ſ.fratris ſeruanda, non pro laude obtinenda, vt iuſtior ſit ratio, tamen ego non ſuaſi vt ſupp.emitteret hoc eſt emittere faceret, tela.i.ſagittam, & non ſuaſi vt contẽderet, ideſt ſimul cum ſagitta tenderet arcum. Ego adiuro caput fontis ſtygii.i.ipſam ſtygem lacum infernalem dii cuius iurare timent, & fallere numen, vt in ſexto viſum eſt, implacabile.i.immitigabile, quæ vna.i.quæ ſola ſuperſtitio.i.meticuloſa religio eſt reddita.ſ.contra periurium, diuis ſuperis.i.cœleſtibus.ſ.quia non ſuaſerim, vt contenderet arcum. Et equidem.i.ego quidem cedo.i.locum do, nunc exoſa pugnas relinquo, ſupp.eas. Ego obteſtor.i.obteſtãdo oro te illud quod nulla.i.nõ vlla, quod non tenetur vlla lege, fati, obteſtor dicit pro latio & pro maieſtate tuorum.i.à patre tũo Saturno ortorum, aut qui magis tui ſunt q̃ꝫ Troiani, nam troianis bene voluit ob Dardanum ex Italia ortum, cum.i.quando eſto.i.permitto vt ita ſit ipſi componẽt.i.conciliabunt pacem, connubiis felicibus, & cum iungẽt iam leges, & fœdera.ſ.perpetuę concordię, ne iubeas latinos indigenas.i.inde, hoc eſt ex latio, & non aliunde genitos, mutare vetus nomẽ, neu iubeas fieri troas, & vocari teucros, aut viros.ſ.latinos mutare vocem.i.ſermonem patrium, aut vertere.i.mutare, veſtes.i.formam veſtium, latium ſit, & reges Albani.ſ.poſtea denominandi ſunt per ſæcula, & propago, ideſt propagatio romana ex albanis orta ſit potẽs virtute, Itala, ideſt ſub titulo virtutis Italicæ, & nõ Troianæ, Troia occidit, & ſinas, vt ſupp.occiderit cum nomine.i. ita vt ne nomen quidem maneat. Repertor.i.reparator aut productor hominum, & rerũ ſubridens olli.i.tunc illi, ſupp.tu es germana ſoror mea, & altera.i.ſecunda proles Saturni, & ſup.voluis tantos fluctus irarum ſub pectore, quaſi dicat id non decere. Verum.i.ſed age.ſ.quod dicam, & ſummitte.i.ſupprime furorẽ incœptum fruſtra.i.ſine cauſa aut ſine vtilitate, cum contra fata nihil poſſit, ſed potius ſine cauſa, quia do.i.cõcedo, quod vis, & remitto me.i.animum meum, victus & volens, nõ enim vinci poſſet nolẽs, Auſonii tenebũt ſermonem patrium & mores patrios, & nomen erit, ſupple eis, vt eſt tantum, ideſt tantummodo teucri ſubſident.i.remanebunt, & occulte ſedem, capient commixti corpore, & non nomine, neque ſermone ego adiiciam morem, & ritus ſacrorum, ſcilicet troianorum, & faciã omnes latinos vno ore.i.vna appellatione aut vno ſermone Tu videbis genus.ſ.hominum, quod ſurget hinc, ideſt ex troianis, mixtum, ideſt cõmixtum ſanguine auſonio.i. Italico, ire pietate, ſupra homines, & ſupra deos, quod propter clementiam Iulii Cæſaris, & Auguſti dicit. Nec vlla gens.ſ.alia celebrabit æque.i.ęqualiter aut in tantum tuos honores Iuno annuit.i.aſſenſum præbuit his, & lętata retorſit, ideſt reflexit ab ira mentem.i.animum, aut memoriam odii, quia dictum eſt in primo. Neque enim cauſæ irarum, ſæuiq; dolores. Exciderant animo, manet alta mente repoſtum. Iudiciũ Paridis Et ipſa excedit interea cœlo.i.aere, & relinquit nubẽ, ẽ qua.ſ. prius ſpeculabatur Semper autem fauentia numina abeſſe dicuntur, dum quibus fauent triſtia obueniunt.

PIERIVS.

¶Pugnas de nube tuẽtẽ.) In Mediceo videntẽ, eſt, in aliis Tuentẽ, puto vero alteram illam lectionẽ ex paraphraſi huc irrupiſſe. ¶Quia nota mihi tua magna voluntas Iupiter.) Quãuis, magna in veteribus aliquot legatur, non tamẽ diſplicet, quod habetur in Oblongo codice. in Porcio, & aliquot aliis, tua magne voluntas Iupiter, ne quatuor dictiones eodem concurrant caſu. ¶Cõmiſſi corpore tantũ ſubſident teucri.) Roma. codex nõ corpore, ſed ſanguine, legit, eſt & vbi ſanguine tãto, ſcriptum ſit, ſed omnino, tantum, legendum, in Mediceo autem & in porcio, commixto corpore legitur.

Hic actis: aliud genitor ſecum ipſe volutat,
Iuturnamq; parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ peſtes, cognomine Diræ
Quas, & tartaream nox intempeſta Megæram
Vno eodemq; tulit partu, paribusq; reuinxit
Serpentum ſpiris, ventoſaſq; addidit alas:

SERVIVS.

¶His actis.) Remoto à Turno auxilio. ¶Dimittere ab armis.) Per trãſitũ hiſtorię vſus eſt verbis. nam qui ab exercitu relaxãtur, ab armis dicũtur dimitti. Salluſtius de Appio, vbi eũ tota in cõcione ab exercitu cogit diſcedere, dicit ſe ei⁹ opa non vſurum, ediq; ab armis dimittit. ¶Peſtes, cognomine Diræ.) Proprie peſtes vocãtur: diræ vero, cognomine. Et dictæ dirę ꝙ nõ niſi ante iratũ Iouẽ videntur: vt, Sæuiq; in limine regis Apparẽt. ¶Tartareã megæram.) Bene Tartareã addidit, vt oſtendat eſſe & terrenã

& aeream

Hæ Iouis ad ſolium, ſæuiq; in limine regis
Apparent, acuuntq; metum mortalibus ægris,
Siquando letum horrificum, morboſq; deum rex
Molitur meritas aut bello territat vrbes.
Harum vnam celerem demittit ab æthere ſummo
Iupiter, inq; omen Iuturnæ occurrere iuſſit.
Illa volat, celeriq; ad terram turbine fertur.
Non ſecus, ac neruo per nubem impulſa ſagitta,
Armatam ſæui Partus quam felle veneni,
Partus ſiue Cydon, telum immedicabile, torſit:
Stridens & celeres incognita tranſilit vmbras.
Talis ſe ſata nocte tulit, terraſq; petiuit.
Poſtquam acies videt Iliacas, atq; agmina Turni,
Alitis in paruę ſubito collecta figuram,
Quę quondam in buſtis, aut culminibus deſertis
Nocte ſedens, ſerum canit importuna per vmbras.
Hanc verſa in faciem, Turni ſe peſtis ad ora
Fertq; refertq; ſonans, clypeumq; euerberat alis.
Illi membra nouus ſoluit formidine torpor,
Arrectęq; horrore comę, & vox faucibus hæſit.
At procul vt Diræ ſtridorem agnouit, & alas,
Infœlix crineis ſcindit Iuturna ſolutos,
Vnguibus ora ſoror fœdans, & pectora pugnis.
[Quid nūc te tua Turne pōt germana iuuare? IVTVR.
Aut quid iam miſeræ ſuperat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' poſſunt me opponere monſtro?
Iam iam linquo acies, ne me terrete timentem
Obſcœnæ volucres, alarum verbera noſco
Letalemq; ſonum: nec fallunt iuſſa ſuperba
Magnanimi Iouis, hæc pro virginitate reponit?
Quo vitam dedit æternam? cur mortis adempta eſt
Conditio? poſſem tantos finire dolores
Nunc certe, & miſero fratri comes ire per vmbras.
Immortalis ego? haud quicquam mihi dulce meorum
Te ſine frater erit o quæ ſatis ima dehiſcat
Terra mihi? maneſq; deam demittat ad imos?

& aereā Megærā. Nā vt ēt in tertio diximus, volunt periti quādam ptātē triplicē eſſe, & in terris & apud ſuperos, ſicut eſt furiaꝝ apud īferos. Iō aūt dicit has ex Nocte ꝓgenitas, vt oſtēdat & latenter oriri & intolerabilē eſſe irā deorum. ¶ Vno, eodēq; tulit partu.) Diſpoſitio hæc poetæ, quę dicit has & ſimiles eſſe furiis, & cū his eſſe ꝓcreatas, hoc agit vt oſtendat illā prudentiū opinione eſſe tā apud ſuperos, q̄ in terris, ſicut apud inferos furias. ¶ Apparēt.) Vident̃, ꝑſto ſunt ad obſequiū. Vnde ēt apparitores conſtat eē noīatos. ¶ Letū horrificū.) Volunt Iouē nō eſſe mortis authorem, ſed poſſe mortis genere, vel ꝓdeſſe vel obeſſe mortalibus. ¶ Inq; omen Iuturnæ occurrere iuſſit.) Vt Iuturnę omen fīnę mortis efficeret. ¶ Nō ſecus, ac neruo per nubē impulſa ſagitta.) Sic illa deſcēdit vt ſolet ſagitta deſcendere. hinc Statius traxit vt diceret de diſco iacto, Similiſq; cadēti Creſcit in aduerſos. Impulſa aūt ꝓprie. Sic ſupra. Incertū qua pulſa manu. ¶ Felle veneni.) Amaritudine veneni, ſucco noxio: aut certe periphraſticōs dixit venenum. ¶ Trāſilit vmbras) Hyperbole eſt. Nāq; vmbras ſemꝑ tela comitant̃. hinc ait, Tranſilit vmbras ſagitta. Male.n. qdā auras legūt. ¶ Talis ſe.(Taliter collecta: ex nimia. ſ. furię magnitudie. ¶ Culminibus deſertis.) Noctuam dicit, nō bubonē: nam ait. Alitis in paruę. bubo autē maior eſt. ¶ Serum canit.) Triſte, diuturnū: vt, Seraq; terrifici cecinerunt omina vates. Salluſtius, Serum bellum in anguſtiis futurum. ¶ Clypeū euerberat alis.) Signa ſunt iſta plangentū. ¶ Stridorē.) Vocis. ſ. ſonū. nam vtrūq; tāgit auguriū, & oſcinum & præpetū: qđ grauiter poſſet obeſſe Troianis. Sic Homerus inducit Calcanta. ¶ Dirę.) Immiti: quę poſſet fratrē cernere tot laboribus ſubditū. ¶ Monſtro.) Augurio ex Iouis voluntate veniēti. ¶ Obſcœnę volucres.) Inuidioſe dixit. nam vna eſt. ¶ Quo vitā dedit ęternam?) Quia occurrebat, Sed ꝓſtitit imortalitatem, dicit hāc æternam eſſe cauſam doloris.

DONATVS.

¶ Vno atq; eodē partu, quā deteſtabilis naſcendi cōditio, quę triplex malū ſemel effudit, & oēs diris anguibus iunxit: oībus alas attribuit, vt in exitium hoium & ſubſtantiam nocendi haberent, & celeres pergerent. ¶ Hæ iouis ad ſo.) Nō tres, ſed duæ: meggra n. imēſa nō fuit. ¶ Sæuiq; in limine regis App.) Sæuū regē dixit, non ſemꝑ ſęuū: ſed tunc quū ex aliqua cā cōmouet̃. Iſtę ergo ad ſoliū obſeruant reges, & limina, vt hoīes terreāt iniectū metum, faciant terrendo peiorē eo tpe, quo iupiter hoībus aut morbos parat, aut mortē aut vrbes exagitat bello. meritas, inquit, vt oſtēderet iouem non ſæuū eſſe, ſed iuſtū, illis. n. hęc immittit, qui delinquendo meruerint. ¶ Harum vnā ce.) Ecce nō eſt ſuperfluū, qđ in deſcriptione iſtaꝝ, aliarum cōmemoratio facta eſt. nam qūo poſſet demitti ex alto æthere, aut peruenire celeriter, niſi pennarum ſubſidium habuiſſet. ex duabus igitur vnam celerem demiſit a ſummo æthere iupiter. tanta enim vtriuſq; natura tamq; deteſtabilis fuit, vt implendis triſtibus etiam vna ſufficeret. celerē dixit, non quod aliæ eſſent ſegnes ſed vt quod erat factura, celerius faceret, & ipleret. ¶ In omen iuturnæ occurre. iu.) Omen fraternę ſ. mortis. ¶ Illa vo.) Volat, & celeri fert̃ turbine, vtpote q̄ ducebā

tur

tur immani natura, & iuſſionis impulſu. interponit̃ parabola, qua rōnis cōtinuatio rūpetet̃. vt interiectio media tędium legentis excludat. ¶ Nō ſecus, ac neruo.) Quemadmodum ſolet ſagitta tranſcurrere miſſa parthi vel cyndonis manu tincta veneno, ac ferro munita, cuius ictus eſt immedicabilis, & nulli viſa, ac celerius puenit. ¶ Talis ſe ſata noc. tu.) Hoc eſt generata ꝑ tenebras. Terraſq; petiuit Poſtq̄ acies vi.) Vbi venit ad locū, in quo gerebatur inter æneam & turnum certamen, & vterq; exercitus aderat, repente in alitis paruæ formam ſeſe cōuertit: cui mos eſt aut in buſtis ſedere per noctem, vt in deſertis culminib⁹ feraliter canere. huius ominis ſolet eſſe bubo, vł noctua, quæ non niſi funereū luctuoſumq; ſignificāt. ¶ Hāc verſa in faciē turni ſe peſtis ad ora, Fertq; refertq; ſonās.) In huius alitis figura; peſtis illa cōuerſa nō ceſſabat ante faciē turni trāſire, & eius clypeum alis vi quatere. ¶ Illi mēbra nou⁹.) Turnus, quum hoc videret intellecto q̄ oīa ſignificarent̃ extrema nouo torpore diſſolutus eſt. nouum dixit aut qualem nemo aliqñ ſenſiſſet aut inſolitū & repētinū. Arrectęq; horrore comę,) Leue fuit, ſi diceret̃ vulgo, dici conſueuit. ſteterūt illi capilli, qđ frequenter cōtingit, quum aliquo mouemur horrore: ſed ait ſteterunt comæ capillorū: quippe ſignificatio breuitatem atroīam ſignificat, comæ vero prolixitatem monſtrāt: quę propter longam mollitiē ſtare non poſſunt: & tamen quum ingens metus deſcribitur, etiā ipſæ ſtare dicunt̃: licet ſtare non poſſunt, vt contra naturam maior vis terroris hoc facere videatur. ¶ At procul, vt diræ.) Hanc, inquit, quum longe vidiſſet iuturna ſtridere ſtrepentē, & volatu diram eſſe cognouit. facile. n. intelligere potuit, vnas eſſe ex illis, quę ſolū regis & limen frequentans in affectu iouis cōſtituta has cognitas habuit. ¶ Infelix crines ſcindi iuturna ſolutos. Vnguib⁹ ora ſoror fœdans.) Tantū eaꝝ iuturna omen nouerat, vt hac viſa iam pro mortuo plangeret fratrem ſuos diſſipans crines, & ora vnguibus lanians, & pectora pugnis obtundens. ¶ Quid nunc te tua.) Ex præteritis inquit, frater laborem meum probare potuiſti: feci omnia pro ſalute tua: ſed nunc, quid excogitem, quam potior inimicus expugnat: quid agatur, etiam ipſe cognoſcis. ceſſat omnis ſubueniendi ſubtilitas, quando vrgent extrema periturū. inexpugnabilę monſtrum eſt iſtud, nec vllo poteſt ſuperari remedio. nihil omiſi, quod faceret pro cōmodo tuo, iam cedendū eſt iſtis, quæ euinci conſulendo non poſſunt. cedendum, inquam, talibus malis, contra quæ maximus labor eſt, & nullus effectus, ſubnectit apoſtropham, in qua plenius animi ſui dolores exponit. ¶ Iam iam linquo acies.) Quomodo ſola nuntiatis aduerſa noui, & quid veſter aduentus oſtendat, obſcenæ volucres. relinquo acies, quibus opitulari non poſſum. Intelligo quid in fauſtis alarum motibus meis nuntietis incōmodis. ¶ Nec fallunt iuſſa ſuperba Magna.) Non me, inquit, fallit quicquid iupiter iubet, totum ante præuidebo, hoc eſt præmiū per indignationem, inquit, quod mihi pro erepto virginitatis honore contulit? vt ante lugeam fratrem, quam illius vitam vltima fata concludant? ¶ Quo vitam dedit æternam? cur mor. adempta.) In contrarium vertit, quod mihi pro munere beneficioq; cōceſſū eſt: quā

do

ſo nec fratri ſubuenire, vt immortalis poſſum, nec interire cum fratre, quæ ſum nata mortalis. Finirenť quippe dolores mei, vt quicquid animũ cruciat, conditio mortis auferret. certe irem ad inferna pari ſociata fratri, & ſedes inferas libenter appeterem. alia apoſtropha ad ipſum fratrem cum neceſſaria propoſitiõe. ſ Immortalis ego?) Immortalis, inquit, dicor, inde felix, vnde me beatã exiſtimant alij non honor eſt iſte, ſed pœna. ſ Haud quidquam mihi dul.) Quaſi demum mihi aliquid dulce ſuperfuturum, quũ inter bona mea non fuerit commoditas tua. ſ O quæ ſatis ima.) Atq; vtinam contra iſtiuſmodi bñficium Iouis optatũ poſſet prouenire remediũ, recipere deã patefactis iatibus terrę, & quã mori non licet, nouitate caſus excepta infernis ędibus iungeret.

ASCENSIVS.

¶ His actis.) Docet quomodo placata, & amota Iunõe Iupiter Iuturnam ablegat vt ſine numinis auxilio ſit vincẽdus Turnus. Circa quam rem habetur hoc Donati. non ſecus, interponiť parabola, qua narratio interrumpať, vt legentis tędium excludat. Alitis noctuam, vel bubonem intelligit. Pro virginitate, pro erepto virginitatis honore. Sic ille. ¶ Ordo eſt. Genitor. ſ. hominũ atq; deoꝝ Iupiter volutat. i. agitat ſecum, aliud. i. aliam rem ad aperiẽdam fatis viam, his. ſ. ſuperioribus actis. ſ. cũ Iunone iam pacata, q; parat. i. parat, dimittere. i. in diuerſa mittere. ſ. ab armis fratris Iuturnã. ſ. nympham. Geminę. i. duæ & æquales peſtes dicunť cognomine. i. cognomento diræ. i. execrabiles quaſi deoꝝ ira ꝑcreatę, quas & megærã. ſ. tertiã furiã, ſeu dirã. nox intẽpeſta. i. ad nullum opus tẽpeſtiua, aut opportuna, tulit vno & eodẽ partu (Morę ſuo corripuit eodẽ in media ſyllaba. ſ. vt grãmatiſtę dicunt, vt celeritatẽ ꝑducendi innuat) & reuinxit. i. illigauit ſpiris. i. annulis & reuolutionibus ſerpentũ. i. anguiũ, quos pro capillis habẽt paribus. i. æqualibus numero, & mole, & ſup. qbus addidit alas vẽtoſas. i. tam celeres, vt vẽto agi viderenť, hæ. ſ. furiæ Tiſiphone, Alecto, & Megęra apparent. i. pſto ſunt ad obſequiũ, ad ſoliũ Iouis, & in limine ſęui regis. ſ. Iouis ſæuientis, hoc eſt cum ſæuitiã ſuam oñdere vult, aut de diuerſis loquiť vt p ſæuũ regem Plutonẽ intelligat. innuens furias, & apud ſuperos, & apud inferos eẽ, & acuunt. i. acriorẽ faciunt mortalibus ægris. i. ægre viuentibus, & multis miſerijs ſubditis, ſi rex deum. i. deoꝝ, moliť. i. cum difficultate, qa pręter naturã ſuam, cum ſit iuuans pr̃, diſponit letum horrificũ. i. mortẽ terribiliſſimã aut ſi terret bello vrbes meritas, p qđ ſignificať Iouis ęqtas, vñ in. vj. aut ęquus amauit Iupiter & l. x. Rex Iupiter oĩbus idẽ, Iupiter demittit. i. deorſũ mittit. vnã triũ. ſ. furiaꝝ, celerẽ. i. celeriter deſcendẽtẽ quia id munus ei ꝓpriũ eſt, ab æthere ſũmo & iuſſit occurrere Iuturnę in omẽ. i. vt omẽ mortis Turni efficeret, & illa id agnoſcens abiret. Illa. ſ. dira peſtis aut furia volat, & fertur ad terrã, turbine. i. impetu celeri, non ſecus. i. non aliter, ac. i. q̃ ſagitta impulſa neruo. i. arcu neruato, quã ſ. ſagittã, Parthus, q peritiſſimus eſt ſagittator, Parthus inqt ſiue cidon, torſit. i. impulit, armatã infectam felle. i. amaritudine veneni, ſæuí appoſitorie, telum imedicabile. i. nulla medicina curabile vulnus faciẽs, nõ ſecus dico ac talis ſagitta ferť per nubem ſtridens, & trãſilit vmbras celeris. i. quas celeriter percurrit, exiſtens icognita. i. imperceptá. Sata, ideſt progenita, nocte, ſcilicet furia, exiſtens talis tulit. i. mouit ſe, & petiuit terras, & ſup. poſtquã videt acies Iliacas. i. Troianas, atque agmina Turni ipſa collecta. i. transformata ſuſcæpto corpore ex aere collecto, ſubito in figurã alitis paruæ. ſ. noctuæ, quæ ſedens quondã. i. aliqñ in buſtis. i. ſepulturis cineꝝ vſtorum, aut in culminibus. i. ſũmitatibus ędificiorum deſertis. (Spondaicum verſum facit grauitatẽ innuens) canit nocte ſerum. i. triſte aut ſero per vmbras, exiſtens importũa. ſ. auis peſtis. i. furia verſa in hanc faciem. i. ſpeciem. & effigiem huiuſmodi auis fert, & refert ſe ad ora Turni ſonans. i. cum ſonitu, & euerberat alis clypeum. ſ. Turni, Torpor nouus. i. cõcretio ſanguinis vehemens ſoluit. i. diſſoluit illi. ſ. Turno membra, formidine, & comæ. ſ. eius arrectę, ſup. ſunt horrore, & vox hæſit. i. adhęſit faucibus. At. i. ſed Iuturna, vt. i. poſtquam agnouit procul ideſt adhuc longe exiſtens ſtridorem & alas. i. ſtridorem alarum diræ, impia ſoror infelix ſcindit crines ſolutos, fedans ora. i. faciem vnguibus, & pectora pugnis quibus ipſa percuſſit, & ſup. inquit. O Turne quid, ideſt in quo põt tua germana. i. ſoror iuuare nunc te. q. d. in nullo. aut quid ſupereſt. i. reſtat mihi iam miſeræ. q. d. nihil. Qua arte morer. i. detinebo tibi lucem. i. vitam. q. d. nulla poſſum ne ego opponere tali monſtro me. q. d. non & ideo ego linquo iam iam, ideſt pręcipue iam acies o volucres obſcœnæ (at qui vna erat, ſed inuidioſe ad pluralitatem tranſtulit) ne terrete, ideſt nolite terrere me timentem. ego noſco verbera alarum. ſ. veſtrarum quid prætendant, & pro ideſt ſonum letalem, ideſt mortis Turni indicẽ, nec iuſſa. i. voluntates hoc eſt fata aut mandata Iouis magnanimi. i. pro animi ſui magnitudine oĩa gerentis, nec cuiq; cedẽtis, fallunt. i. decipiũt aut latent me. Reponit. i. repẽdit & perſoluit ipſe hæc. ſ. præmia pro virginitate. ſ. quæ rapta eſt, quo. i. ad quid, dedit ipſe mihi vitam ęternam, cur conditio mortis eſt adẽpta mihi? ego iam mortalis. i. ſi eſſem iã mortalis ego certe poſſem finire nunc tantos dolores, & poſſem ire comes fratri, ſcilicet Turno miſero. per vmbras, ſcilicet infernales, quod. ſ. nunc nõ poſſum, verũtamen o frater, quicquam meorum. i. corũ quæ mihi contingent, haud. i. non erit dulce, mihi ſine te o optantis vox, quę terra dehiſcat mihi ſatis ima, ideſt profunda, vt me deuoret, & demittat me deam, ideſt quamuis deam ad manes imos quaſi dicat nulla, & ita ſe miſerrimam prædicat cum mortem dulcem cenſeat.

PIERIVS.

¶ Demittit ab æthere.) In antiq. omnibus exemplaribus, præterito tempore legitur, demiſit. in aliquot dimiſit. ſ Alitis in paruę ſubito collecta figuram.) In Roma. codice & plerisq; alijs, ſubitam conlecta figuram. In Mediceo, ſubito conuerſa habetur ſed collecta, magis placet eruditis. ſ Serum canit importuna per vmbras,) In antiquis aliquot, vmbram, ſingulari numero, Eſt vbi, ſæuũ canit, ſed, ſerum omnino melius. ſ Turni ſe peſtis ad ora) Vetera omnino aliquot exemplaria, ad ora, legunt. ſed longe magis placet, quod in Roma. codice legitur, ob ora, quod in infeſtiorem ſignificat incurſatione moleſta. ſ Clypeũq; euerberat alis.) In Mediceo codice reuerberat, habetur, ſed euerberat, vt in Porcio & aliquot alijs omnino melius eſſe videť. ſ Aut quid iam miſeræ ſuperat mihi.) In Romano codice in Mediceo, & aliquot alijs codicib. antiquis legere eſt, aut quid iam duræ ſuperat mihi, quod aliorum iudicio relinquimus. ſ Quo vitam dedit æternam cur mortis adempta eſt.) In codicibus aliquot antiquis cur vitam, ſed id ex paraphraſi deſumptum, quum eodẽ ſignificato longe elegantius ſit, quo dicere eſt numerus alius in Mediceo codi. quo vitam æternam dedit & cur mortis adempta eſt. ſ Comes ire per vmbras.) Mediceus codex ire ſub vmbras legit. ſ Immortalis ego aut quicq; mihi dulce meorum te ſine frater erit.) Oblõgus codex, porcius, & peruetus alter legunt, iam mortalis ego haud quicquam. Romanus & alij quidam vtrũq; membrum per interrogationẽ legunt, immortalis ego? aut quicquam mihi dulce meorum te ſine frater erit? mox cum ſecum tacite deſtinaſſet nihil futurum dulce, ſubiungit, O, quæ ſatis ima dehiſcat terra mihi, nam fratri comes ire ſub vmbras, pendet a ſuperiore membro, poſſem. ſ O quæ ſatis ima dehiſcat terra mihi.) In co. Medi. & in Por. ſatis alta legitur.

SERVIVS.

¶ Glauco amictu.) Quaſi ꝑ vndarũ ſimilitudinem. ſ Ingens arboreum.) Nõ ſũt duo epitheta, ſed Æneas nympha, ingens telum coruſcat arboreum. ſ Contrahe.) Collige. eſt aũt hoſtilis iracũdia. ſ Caput quaſſans. Cõcutiens: vt, Tunc quaſſans caput. ſ Vt Iupiter hoſtis.) Ordo eſt, ferox hoſtis. ſ Saxum circũſpicit.) Homeri totus hic locus eſt. ἀλλ' ἀναχασσάμενος λίθον εἵλετο χειρὶ παχείῃ κείμενον ἐν πεδίῳ μέλανα τρηχύν τε μέγαν τε. ἕκτωρ δ' ἁρπάξας λᾶαν φέρεν ὅς ῥ' ἄνυ λᾶαν. Et alibi ἐσύμην πρόσθεν. ſ Cãpo q forte iacebat limes agro poſitus.) Secũdũ artem priori rũdet. Sic Salluſti⁹, Eſt in carcere locus qđ Tullianũ appellatur. ſ Manu raptũ trepida.) Aut feſtina: aut re vera Trepida, qa ſequitur, Sed neq; currẽtem nec ſe cognoſcit euntẽ. ſ Torquebat.) Bene imperfecto vſus eſt tempore, qa non

Tantum effata, caput glauco contexit amictu, POE.
Multa gemens, & ſe fluuio dea condidit alto.
Æneas inſtat contra: telumq; coruſcat
Ingens arboreum, & ſęuo ſic pectore fatur.
Quę nunc deinde mora eſt? aut iã Turne retractas?
Non curſu, ſæuis certandum eſt cõminus armis. ÆN.
Verte omneis te te in facies, & contrahe quicquid
Siue animis, ſiue arte vales. opta ardua pennis
Aſtra ſequi, clauſumq; caua te condere terra.
Ille caput quaſſans, non me tua feruida terrent POE.
Dicta ferox, dij me terrent, & Iupiter hoſtis. TVR.

¶ Nec plura effatus, ſaxum circumſpicit ingens, POE.
Saxum antiquum ingens, campo qui forte iacebat,
Limes agro poſitus, litem vt diſcerneret aruis.
Vix illud lecti bis ſex ceruice ſubirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepida torquebat in hoſtem
Altior inſurgens, & curſu concitus heros.
Sed neq; currentem ſe, nec cognoſcit euntem,
Tollentem ve manu, ſaxumq; immane mouentem.
Genua labant, gelidus concreuit frigore ſanguis.
Tum lapis ipſe viri, vacuum per inane volutus,
Nec ſpatium euaſit totum, nec pertulit ictum.
Ac velut in ſomnis oculos vbi languida preſſit
Nocte quies, nequicquam auidos extendere curſus
Velle videmur, & in medijs conatibus ægri
Succidimus. non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox, nec verba ſequuntur.
Sic Turno (quacunq; viam virtute petiuit)
Succeſſum Dea dira negat. tum pectore ſenſus
Vertuntur varij, Rutulos aſpectat & vrbem,
Cunctaturq; metu, telumq; inſtare tremiſcit.
Nec quo ſe eripiat, nec qua vi tendat in hoſtem,
Nec currus vſquam videt, aurigamq; ſororem.
Cunctanti telum Æneas fatale coruſcat,
Sortitus fortunam oculis, & corpore toto
Eminus intorquet. murali concita nunquam
Tormento ſic ſaxa fremunt: nec fulmine tanti
Diſſultant crepitus. volat atri turbinis inſtar
Exitium dirum haſta ferens, oraſq; recludit
Loricæ, & clypei extremos ſeptemplicis orbes
Per medium ſtridens tranſit femur: incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Conſurgunt gemitu Rutuli, totuſq; remugit
Mons circum, & vocem late nemora alta remittunt.

non eſt perfectū quod voluit: vt, Nec ſpatium euaſit, totū nec pertulit ictum. ¶ Nec ſpatium euaſit.) Hic diſtinguendum eſt, vt ſit, totū nec pertulit ictum: id eſt euacuatus eſt ĩpetus ipſius ſpatio longiore. ¶ Ac veluti in omnis.) Homeri cōparatio. ¶ Nec quo ſe eripiat.) Totum. n. Troiani clauſerant. ¶ Sortitus fortunā oculis.) Hunc locum ad feriendū oculis elegit Æneas, quē fortūa deſtinauerat vulneri. ¶ Fulmine tanti.) Pro tonitru: ſine quo fulmen nunq̃ mittitur. ¶ Atri turbinis iſtar.) Multis vtitur cōparationibus ad exprimendū nimiū impetū: & Inſtar (vt ſupra diximus) per ſe plenum eſt, nec recipit ppoſitionē, licet Serenus ad inſtar dixerit, quod ĩ idoneis authoribus nō inuenitur. ¶ Ictus.) Percuſſus. nunc participium ē, ac ſi diceret, Cecidit eliſus.

DONATVS.

¶ Tantum effata ca.) Quum hæc dixiſſet, habitu, qui lugentibus competit, ſe texit. ac ad fluuium conceſſit ne videndo mortem fratris plus gemeret & doleret. Æneas inſtat cō.) Interpoſitis verbis iunonis, & Iouis, & his, quæ vſq; ad hunc locum ex perſona iuturnæ & poetæ conſecuta ſunt. Intercīſa narratio eſt, ſed idē poeta ſui memor redit ad ea, quæ paulisper omiſerat: atq; ita vt ſi interpoſita ſubtrahantur: vna ſit dictionis ĩtegritas. dixerat quippe ante iouis verba, qui prior locutus eſt: Olli ſublimes armis, animiſq; refecti, Hic gladio fidens, hic acer, & arduus haſta, Adſiſtunt contra certamine martis anheli. Nunc ſubiungendum eſt. Æneas inſtat contra, telumq; coruſcat. Ingēs arboreum, vt vna fiat narrationis intentio. Quū dicit telum ingēs, & arboreum, non haſtam ſed eius geſtatorem laudat, qui ſub teli nomine portabat arboris magnitudinē, quum hanc coruſcantem æneæ virtus facile cōmoueret, & turnus formidaret accedere: inſiſtebat æneas hac tumidū prouocans voce. ¶ Quæ nūc deinde mora eſt.) Quādiu, inquit, quod imminet mortis longioribus differs inuentis: aut quo in aduerſa trahis conſilia tua? quoue voluendo conuertis? non eſt officium viri fortis curſibus fidere: & quum ad certamen iſtiuſmodi acceditur, pugna non pedibus eſt gerēda, ſed gladijs fiat iam cominus, quod metus ratione formidas, & ſi id de corporis animiq; infirmitate non audes, redi ad conſilia tua, ſi vales. ¶ Verte omnes te te in facies,) Bene illi ad euadendum aeris ſpatium dedit, & ima terrarum, ne quod facere non valebat, petere campos vellet aut montes. Supra enim dixit hinc troianos fuiſſe, vnde eſſe exitus potuit, hinc alta mœnia, illinc vaſtam paludem. ¶ Ille caput quaſſans.) Hoc eſt luctus animi crebra capitis commotione ſignificans. ¶ Non me tua feruida terrent.) Confeſſus eſt de timore, ſed hunc ſubtiliter excuſauit aſſerens non ipſum æneam eſſe inimicum, ſed deos & iouē, hoc eſt dicere. ſi occubuero non tu me ſuperabis, ſed di cum ipſo ioue, qui armis & partibus meis inimici ſunt, & infeſti. ¶ Nec plura effatus.) Debilitatus enim mente loqui non potuit. ¶ Saxum circūſpi. in.) Vitioſum putaſ, qđ hōeſta locutiōe mirabile eſt. nō. n. ſaxū poſitū dixit, vt faceret ꝑ genera ſolęciſmum. ſed ſaxū iacebat tā grādi magnitudine, vt infinitis ſęculis imotū permanſiſſet. ad hoc. n. inter dn̄ia fuit, vt lites poſſidētibus tolleret, & eſſet limes. ordinādus eſt. n. ſenſus ſic vt calumniam remoueamus. limes agro poſitus fuerat, ſaxum ingens, ad hoc vt litem diſcerneret aruis. hunc locum pronunciantes, quum dicimus, campo quod forte iacebat, & morā iterponere debemus & ſeparare. limes agro poſitus, ne male iungendo nos faciamus vitiū, quod poeta non fecit. ¶ Vix illum lecti.) Vix, inquit, illum non dixit illud. limiti. n. non ſaxo reſpondit. perdiderat quippe ſaxi nomen, vt limes nō ſaxum diceretur. quod aūt ait, vix, & addidit lectū, adiecit & duodecim ceruice ſubirent, totū ad difficultatem tollendam pertinet: ſed tn̄ cū laude turni. Dictus. n. eſt, turnus hoc ſaxum vna manu & portare poſſe & iacere potuiſſe: quod vt credibile fieret, diſtantiam veterū viroꝝ & pn̄tis tp̄is fecit. potuit, ĩquit, turnus hoc ferre & iacere, quia tūc alia forma & alijs viribus hoīes naſcebanſ. Cæterum, quod ille vnus atque vna manu rapuit, hoc eſt ſine conatu tulit, & iecit. noui tp̄is hoīes lecti vix ceruicibus ferrent. ¶ Ille manu rap.) Turnus quidem oīa ex more fortiter faciebat. nā & ſaxum ingens rapuit manu, & currēs, atq; altius miſit: ſed nec tollētem ſe ſenſit, nec euntē erigentem manū cum ſaxo. ecce ſaxum dictum eſt, qn̄ motū eſt loco, & naturam ſuam & genus recipit, qn̄ deſnt eē limes, & iter duos dn̄os arbiter. Cæterum, vt dictum eſt cum illic eſſet, non ſaxi appellationem ſed limitis habuit: ¶ Genua labant.) Tantū diſſolutus metu fuerat, vt firmitatem ſuā genua eius perdidiſſent, & coiſſet ſanguis frigore. ¶ Tum lapis ipſe viri.) Quemadmodū in turno omnia ſe habuiſſent, etiā ictus ipſe mōſtrabat. nam miſſus lapis iuit per vacuū, nec totū tranſire ſpatium potuit, nec hoſtē percutere. ¶ Ac velut in ſom.) Datur parabola, ex qua vnuſquiſq; ex ſe intelligat, quēadmodū in turno oīa iminente periculo fata habuiſſent, nam oībus hominibus per ſomnū talia cōſueuerunt accidere, vt dormiētes videātur velle, quæ implere non poſſunt nōnunquā nituntur aliqđ viribus & coꝝ conatus ante effectū rerum debilitati ſuccumbunt. ſi voluerint loqui, nec lingua implet officium ſuū, nec intentionem volātis explicant verba, totū vacuū eſt, qđ deſideraſ geri. totum infirmū, vtpote qđ habere vř dormientis ſubſtantiā. ſic ergo tāq̃ ſoporati actibus negat dea dira ſucceſſum. ¶ Tum pectore ſenſus Ver.) Incipit exponere, quæ ſit ipſa varietas. ¶ Rutulos aſpectat, & vrbem.) In deſperatione ſalutis reſpiciebat ciuitatē, vel qđ illic lauinia fuit, vel ne inde veniret auxilium. pudore aūt confuſus deprecari non audebat rutuloꝝ opem, quam impetrare non poterat. oculis tamen intelligebat torpeſcere miſerationē, quia ſermone nequibat. ¶ Cunctaturque metu.) Dubitabat telo inſiſtere aliqđ meriti futuris precibus ſeruās. ¶ Nec quo ſe eripiat.) Prorſus, quid faceret, neſciebat. totū enim impoſſibile fuit. fugiendi quippe occaſio deerat, audēdi in hoſtem fiducia negabatur. ¶ Nec currus vſquam videt.) Auxilioꝝ quoq; ſpes nulla ſupererat, vel qa currus defuit, etiam abſceſſerat ſoror. ¶ Cunctanti telū æneas.) Dum ille diuerſis cogitationibus captus intentum animum tenet, dubitanti quid faceret, telum cui fata ſanguinem decreuerant turni, æneas tanquam fulmen altius extulit, euentum fatis oculorum extimatione ac fortunæ committens, & ſpatio qđ ad feriendum poſſe ſufficere decreuerat animo. ¶ Et corp. toto.) Quanto longius aberat, tanto maioribus viribus haſtā intorſit, vt peruenire poſſet & implere victoriā. ¶ Murali cōci. nū.) Tanta haſtę illius fuit vis, & eūtis crepit⁹, quātus eſſe nō pōt, quū arietis tormēto muri ſoluunſ, aut fulmē itetuenit. ¶ Volat atri tur. in.)

Volat,

Volat, inquit, non iam haſta ſed violentiſſimus turbo exitiũ dirũ ferẽs, hoc eſt letale. ¶ Oraſq; recludit Loricæ,) Magnũ ictum & magna miſſum virtute deſcribit: qui potuit tot orbis clypei vel loricam perrumpere, & tranſire per hominis femur, hoc eſt non debilitari tot impedimentis, & ſic peruenire, vt non ſolũ inhæſerit vulneri, verumetiam exitũ facilẽ reperiret. ¶ Incidit ictu Ingens ad terram duplicato poplite turnus.) Percuſſus, quum ſtare nõ poſſet, vt fuit ingenti corporis forma, contracto poplite ad terram intollerabilis doloris clade perductus eſt. incidit dixit, in ipſam tantum partem cõcidit, qua fuerat debilis redditus. nam diceret ſtratus eſt, ſi toto corpore iacuiſſet. ¶ Conſurgunt gemitu rutuli.) Tali fortũa moti rutuli cum exitium hominis gemerẽt, & clamores emitterent, remittebant, mõtes mugitus quoq; reddebant, quas acceperant voces. ſi rutuli gemitus dabant, intelligi par eſt, in illis vocibus alacritatem fuiſſe teucrorum.

ASCENSIVS.

❡ Tantum effata, Docet abſceſſum Iuturnę, p quẽ Turnus omni præſidio diuino deſtitutus: & furiis agitatus ſaxum ingens in Ænean impulit ſed nõ perpulit. At Æneas opportunitatem nactus haſtam in eũ contorſit, & diſruptis armis acriter vulnerauit: ac ſtrauit, vnde Rutulorum miſerabilis ſubſecutus eſt clamor, de qua re verba Donati ſunt. Æneas inſtat, redit ad narrationẽ, quã interruperat iterpoſitis dictis Iunonis, Iouis & Iuturnę. Ingẽs arboreum. Non haſtam, ſed geſtatorem laudat, Pennis (Semper pinna & non penna eſt apud Donatum) In ſomnis ponit parabolam quam quiſq; in ſe expertus intelligere poteſt qd Turno euenerit. Vrbem vel in qua erat Lauinia. vel vnde expectaret, auxiliũ quod pudor petere vetabat. Nec quo ſe eripiat, fugiendi occaſio deerat. Audendi fiducia negabaƭ, nullum ſperabat auxilium ſorore iam remota, Hæc ille. ❡ Ordo aũt eſt. Iuturna nympha effata. i. elocuta tantũ. i. dũtaxat p̃miſſa, contexit caput. ſ. præ moeſticia, & pudore aut miſſura ſe in aquas, amictu glauco. i. marini coloris, gemens multa. i. multũ, & ipſa dea condidit ſe alto fluuio. Bene dicit dea ne putetur ſubmerſiſſe. Æneas cõtra. i. ex aduerſo inſtat. i. inſtanter vrget Turnũ, & coruſcat. i. quatit, & vibrat ingẽs arboreum telũ. i. valde magnam haſtam ex arbore factam, aut arborem p haſta ſumptã, & faƭ ſic pectore ſæuo. i. acri & magnifico, Quę deinde. i. tandẽ mora eſt. i. quid adhuc reſtat, aut o Turne quid retractas. i. declinas, & refugis p̃lium. Non eſt certãdũ. i. non decet nos certare curſu, ſed certandum eſt cõminus. i. conſertis manibus, & de prope. armis ſæuis, ideſt, magnis, & hoſtilib⁹. Verte tete, ideſt temetipſum, in omnes facies. i. figuras.) Alludit ad Protea, q vt habetur Georgi. quarto volens elabi ſeſe in figuras Varias mutabat, nec tamẽ Ariſtęi manibus elapſus eſt,) & cõtrahe, ideſt in vnũ collige, quicquid vales ſiue animis, ſiue arte, Opta quia efficere non poſſet, ſequi pennis, id eſt inuolare aſtra ardua, q; pro vel, opta te condere. i. abſcondere clauſum terra, Subaudi, non tamen euades. Ille ſcilicet Turnus, quaſſans. i. motans ex indignatione caput, effatus eſt ſup. o ferox, ideſt ferociens hoſtis, tua feruida dicta, non terrẽt me, dĳ me terrent, & Iupiter hoſtis. i. inimicus mihi effectus, quod p Iuturnæ abſceſſum aut aliis ſiniſtræ infeſtationem agnouit. Eleganter autem quia verbum repetit ſupprimit coniunctionem, Nam vt Valla docet loquendum eſt ſic, tua dicta me non terrent, ſed dĳ, aut verum dĳ, ſine verbo aut cum verbo ſine coniunctione, tua dicta me non terrẽt dĳ me terrent. Nec Turnus effatus plura, circũſpicit ideſt circunſpiciendo videt ſaxum antiquum ingens, dixi alibi. Nullum epitheton frequentius apud Maronem cum alio epitheto ſine coniunctione poni, q̃; hoc nomen Ingens, quod ideo forte fit, quia ęqpollet præpoſitioni, & caſuali, quæ duo pro aduerbio ponuntur. Tutius tñ diceretur cum Seruio Ænea ingens. Dictum eſt & per Seruium quoties relatiuũ ponitur inter duo ſubſtantiua, quorum ſequens eſt rei proprium, ipſum ſequenti debere conformari, ſin appellatiuum vtriuis conformari poſſe. hoc igitur loco, licet forte minus eleganter, magis tamen grãmatice dicere potuiſſet, campo quod forte iacebat, preſertim cum non cohæreat ſubſtantiuo ſequenti, nam ordo non eſt, qui linea iacebat campo, ſed qui. ſ. lapis iacebat, cãpo forte. i. a caſu, poſitus agro limes. i. ſignũ termini in traſuerſo poſitum, vt diſcerneret. i. dirimeret agris litẽ i. contentionem agricolaꝝ, aut poſſeſſoꝝ. bis ſex. i. duodecim ſup. viri lecti. i. electi egregĳ vix ſubirent illud ceruice, exiſtentes talia corpora. i. ſi eſſent talia corpora, qualia corpora hoium tellus p ducit nunc. i. nr̃a tẽpeſtate inquit poeta (vnde Iuuena. Nã genus hoc viuo iam decreſcebat Homero, Terra malos hoies nũc educat, atq; puſillos) Ille. ſ. Turnus torquebat in hoſtẽ. ſ. ſaxum illud raptum manu trepida. i. feſtina, inſurgens. i. erigens ſe altior, quominus dicaƭ pondere depreſſus, & cõcitus. i. cõcitatus curſu, ne cenſeaƭ tardatus ſed ipſe. ſ. captus furore, neq; cognoſcit ſe currẽtẽ, nec euntem. i. neſciebat, an curreret an iret, ve pro vel non cognoſcit. i. non percipit ſe tollentẽ. i. erigentẽ manu ſaxum imane, ve pro vel mouentem, ſup. ipſum, ſed ſup. genua. ſ. Turni auxilio numinis deſtituti, labant. i. labaſcunt & flectunƭ, & ſanguis gelidus, cõcreuit frigore. ſ. timoris, Tum. i. inſup, lapis ipſe viri. i. quẽ ille impulit, volutus. i. agitatus per vacuũ inane. i. aerem nec euaſit totum ſpaciũ. i. non puenit ad hoſtẽ. ſ. Ænean: nec ptulit. i. non ad finẽ vſq; tulit, ictum quẽ. ſ. Turnus ei cõmiſerat ad Ænean pferendũ, alluſio ad alias res quæ cũ nuncĳs mittunƭ. Ac veluti. i. quẽadmodum nos videmur in ſomnis. i. inter dormiendũ aut p inſomnia, vbi quies lãguida. i. ęgra (vnde Horatius in arte, velut ęgri ſomnia, vanę finguntƭ ſpecies) preſſit nocte oculos, videmur inquam nequicquam. i. fruſtra velle extendere curſus auidos. i. auide procul excurrere. & nos ægri ſuccidimus. i. interdicimus deficientes in medĳs conatibus. lingua non valet. ſ. prologui, vires notę. i. conſuetę nõ ſufficiunt, ſup. in corpore, nec vox nec verba ſequunƭ. ſ. conatus noſtros ſic dea dira. i. furia negat Turno ſucceſſum quacũq; virtute petiuit viam. i. pceſſum, Tum. i. inſuper, ſenſus vertuntur. i. vertendo fiunt varĳ, pectore. i. in aio, & ipſe aſpectat Rutulos & vrbem, quod deſperantis indicium eſt, & cunctatur. i. imoratur aut dubitat metu. i. prę timore, & tremiſcit. i. pertimeſcit, telum. ſ. Æneæ hoc eſt haſtam, inſtare. i. imminere nec videt quo ſe eripiat, nec qua vi, ideſt violentiã & impetu tendat in hoſtem nec videt vſq; currus, nec ſororem aurigam. i. quæ prius obiuerat munus aurigę, Æneas coruſcat. i. vibrat ipſi cunctanti. i. immoranti, telum fatale, ideſt letale quo illi fata mortem pręſciuerant, coruſcat dicit, ſortitus oculis fortunam, ideſt oportunitatem fortuitam ex illius, ſcilicet negligentia oblatam, & ipſe eminus, ideſt de longe quaſi emiſſum e manu intorquet, ſcilicet telũ, toto corpore. i. nixu totius corporis, ſaxa nunquã fremunt, ideſt ſtrident ſic. i. intantum concita. i. concite miſſa, tormẽto murali, ideſt quo muri quatiuntur, nec tãti crepitus diſſultant. i. in diuerſa ſaliunt fulmine, ideſt dum fulminat, Haſta enim ferẽs durum exitium, ideſt exterminium & mortem volat inſtar, ideſt in ſtatũ & formam turbinis. i. venti impetuoſi, & recludit, ideſt aperit & reſoluit, oras, ideſt extremitates loricę, ideſt tunicę quę olim e loris fiebat, & ſtridens tranſit medium femur per extremos orbes clypei ſeptẽplicis, ideſt ſepties implicitĳ diuerſis tergoribus. Ipſe Turnus ictus. i. percuſſus, incidit ingens. i. exiſtens valde magnus ad terrã, & hoc poplite duplicato. ſcilicet compreſſis genibus, rutuli conſurgunt gemitu. i. ſimul gemere incipiunt, & totus mons remugit circũ. i. in circuitu, & nemora alta remittunt vocẽ. ſ. gementium, late. i. per latum ſpacium.

PIERIVS.

❡ Campo qui forte iacebat, Limes agri poſitus.) In antiqs exẽplaribus nõnullis, quod legitur, & priori reſpondere ſcdm artem eſſe dicit Seruius. Bona tamen eruditorum pars, qui, legit habita limitis ratione, eſt & illud obſeruandum in Porcio. Quod legere eſt, limes agro poſitus elocutione nõ ineleganti. ¶ Nec vox nec verba ſequuntur.) In antiquis codicibus, nec vox aut verba legitur. ¶ Telumq; inſtare tremiſcit.) Vti ſuperius obſeruatum eſt antiquiora oĩa exemplaria verbi huius pene vltimam per e, tremeſcit, proferunt. ¶ Exitium dirũ haſta ferens.) In Mediceo cod. exitium durũ, habetur. ¶ Loricæ & clypei extremos ſeptẽplicis orbes per Mediũ,) In Medi. codi. lectio ita variat, loricæ clypeiq; extremos, ſeptẽplicis orbes. Et medium ſtridẽs tranſit femur.

Ille humilis, ſupplexq; oculos dextramq; precantem
Protẽdẽs, [Equidẽ merui, nec deprecor, inquit. TVR.
Vtere ſorte tua. miſeri te ſi qua parentis
Tangere cura poteſt, oro, fuit & tibi talis
Anchiſes genitor, Dauni miſerere ſenectę:

SERVIVS.

❡ Equidẽ merui.) Secũdũ artem rhetoricã. nã quotiens pſonæ in inuidia ſunt, aliæ pro his opponuntur. vnde ita ait, Ego quidẽ occidi mereor, ſed tu debes ignoſcere parentis intuitu. ¶ Nec deprecor.) Nõ recuſo, non recuſo. ¶ Vtere ſorte tua.) Interfice hoſtem tuum. ¶ Fuit & tibi talis Anchiſes, genitor.) Hic diſtinguendum, vt duo dicat: & habuiſti patrem, & pater es. ¶ Et me redde meis.) Ordo eſt, Redde meis. ſed nẽ ex aperto rem

Et me,ſeu corpus ſpoliatum lumine mauis,
Redde meis.viciſti,& victum tendere palmas
Auſonij videre.tua eſt Lauinia coniux.
Vlterius ne tende odijs.¶ Stetit acer in armis POETA
Æneas,voluens oculos,dextramq́; repreſſit.
Et iam iamq́;:magis cunctantem flectere ſermo
Cœperat,infelix humero cum apparuit alto
Balteus.& notis fulſerunt cingula bullis
Pallantis pueri,victum quem vulnere Turnus
Strauerat,atq; humeris inimicum inſigne gerebat.
Ille oculis poſtquam ſæui monimenta doloris.
Exuuiasq́; hauſit.furijs accenſus,& ira
Terribilis,Tu ne hinc ſpolijs indute meorum
Eripiare mihi?Pallas te hoc vulnere,Pallas
Immolat,& pœnam ſcelerato ex ſanguine ſumit.
¶ Hoc dicens,ferrum aduerſo ſub pectore cōdit POE.
Feruidus,aſt illi ſoluuntur frigore membra
Vitaq́; cum gemitu fugit indignata ſub vmbras.

viro forti pudendam peteret interpoſitione vſus eſt dicēs, Seu corpus ſpoliatū lumine mauis.¶ Victum tendere palmas Auſonij videre.) Ad gloriā Æneæ pertinet,ꝙ ſe Turnus cunctis pñtibus victū fatetur.¶ Tua eſt Lauinia cōiux.) Quæ fuerat cauſa certaminis.¶ Vlterius ne tēde odijs.) Noli velle crudelitatē tuam vltra fata ꝑtendere,ſed redde corpus ſepulchro. ¶ Acer in armis.) Non tm̄ ad præſens refertur,ſed qa ſemper in armis acer eſſe conſueuit.¶ Cunctātē flectere ſermo cœpat.) Oīs intētio ad Æneæ pertinet gloriā.Nam & ex eo ꝙ hoſti cogitat parcere,pius oſtēditur: & ex eo ꝙ eum interemit,pietatis geſtat inſigne. Nā Euandri intuitu Pallantis vlciſcit̃ mortem.¶ Infœlix balteus.) Nulli dño fœlix:& ſic eſt dictū, Infœlix balteus:ſicut, Lacedæmōioſq; hymenæos.Et ſciendū balteum habuiſſe Turnū ad inſultationē & iactantiam,nō ad vtilitatem.vñ eſt,Atq; humeris inimicū inſigne gerebat.¶ Monumenta doloris.) Proprie.nam & monumentum ab eo dictum eſt ꝙ mētem moneat.¶ Hauſit.) Vidit:vt,Hauriat húc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus.¶ Pallas immolat.) Ad ſuæ mortis & abrupti fœderis vltionem , te tanq̃; hoſtiā īmolat Pallas.¶ Frigore.) Morte:vt, Corpuſq; lauant frigētis,& vngunt.¶ Vitaq; cū gemitu fugit idignata ſub vmbras.) Indignata,vel qa mox preces veniā nō meruerant:vel qa Lauiniam fore ſciebat Æneæ:vel quia,vt ſupra de Camilla diximus, diſcedebat à iuuene. Nā volunt phyſici aīam diſcedere a corpore inuitā,cū quo adhuc habitare naturæ legibus poterat. Sic Homerus.
ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη ἄϊδόσδε βεβήκει
ὃν πότμον γοόωσα λιποῦσ' ἀδροτῆτα καὶ ἥβην

DONATVS.

¶ Ille humilis ſupplex.) Humilis corpore & faſtu reiecto , quo antea ferebat̃.¶ Oculos,dextrāq; precantē.) Magnū poetę inuentū,vt haſtam nō in eam partē corporis,quæ letalis eſſet diceret perueniſſe:ſed in eam,quæ ſuperaret hoſtē,& tñ viuū ſeruaret ad preces.quippe ipſo fuit ſupplicio peius propria voce confiteri ſe victū,& hoſtē ſuum ꝓnūtiare victore,oibuſq; ſe dignū pœnis, qui eſſet fortiori congreſſus.ego,inquit,qđ patior,merui,nec veniam peto.ſic.n.peccaui,vt hāc mereri non poſſim.¶ Miſeri te ſi qua parētis Tangere.) Non tā pp me rogo,qui nō mereor veniā; ſed pp infelicē patrē meū.¶ Fuit & tibi talis Anchi.ge.) Faciendo cōparationē miſeri patris & ſenis,quantū ſperauit,motū ſe eſſe miſericordiā? vt ille flexus cōmemoratione paternæ memoriæ promptior veniā daret.miſerere,inquit,ſenectæ patris mei.ſ.ne orbitate filij paternus luctus augeret̃,ſi corpus negaret occiſi.poteſt & ſic,vt ſalutē patris ſenis & orbati cōmendaſſe videatur,ne quaſi pater hoſtis necaret̃.¶ Et me ſeu corpus. Redde meis.) ecce vbi,oſtendit ſe velle ſeruari.Poſt petitione quippe nomine patris interpoſitā venit ad ſe,& ait Et me ſeu corpus ſpoliatum lumine mauis.Quū dicit,ſeu,hoc videt̃ dicere voluiſſe,quod pudore interueniente non dixit apertius.ſi volueris me occidere,redde corpus meum,& meis ſepeliendum concede.ait alteram partem ſeruandam ſupplicis,vt itelligeret & impleret.¶ Viciſti,& victum.) Vtroſq; ait viderunt auſonij,& exitum certaminis probauerunt. me ſcilicet victum tendentem palmas,& te fortuna tua ꝓperante victorem. Lauinia tua eſt coniux,ꝓpter quā diu pugnauimus. ¶ Vlterius ne tende odijs.) Non debes vlterius duci odio, qa iam iniuria tua tranſijt,quæ fuit certaminis cā.¶ Stetit acer in armis Æne.) Quod dixit ſtetit,nec ſtatim victoris auiditate percuſſit, oſtendit verbis deprecantis eſſe cōmotum. quod autem voluebat oculos,tractantis fuerat ſignū.indices.n.ſunt oculi,qui tacito pectore ſnīa dubitante voluuntur.non.n. ignoſcere temere oportuit,aut ferire:ſtetit oculos voluens.¶ Dextramq; repreſſit.) Qui hæc fecit,ꝓximus fuit,vt ignoſceret potius q̃; vocaret.Dextrā igitur repreſſit expectans,quid animus tranctando decerneret.¶ Et iam iamq; magis.) Incertus ſnīæ:iam cœperat,in veniā flecti. ¶ Infelix humero.) Poſſet,inquit,ęneas roganti parcere:ſed quia turnū

turnū aduerſa fortuna iā trahebat in mortē,apparuit exutus humeris.Balteus,quē occiſo detraxerat Pallanti.nec difficile fuit,ęneā meminiſſe,qa cuiuſmodi eēt, memoriter retinebat.¶ Ille oculis poſtq̄.) Ille hoc eſt qui flecti iā cœperat,poſteaq̄; ex his,quę viderat nouatione doloris exarſerat.¶ Furiis accen.& ira Ter.) Nō tam in iracūdiā quā in furiam verſus eſt. ¶ Tu ne hinc ſpo.) Tu,inquit,q meoꝝ ſpolijs indutus,& eoꝝ tibi cōmodis places,vt eripiaris manibus meis,nec tuis meritis,nec illoꝝ memorię cōuēit.deniq; miniſtris manib⁹ meis te Pallas occidet.ipſe qui ſequit̃ ſanguinē tuū,ipſe de te pœnas expoſcit,recte inuētus eſt.pręſtabat qppe iterfectori pallantis negare vitæ bñficiū, q̃; inultā relinquere familiaris mortem.ecce ſeruata eſt i perſona æneæ pietas,qua volebat ignoſcere.ſeruata religio pallanti,quia iterfector eius non euaſit.cōpletū eſt,qđ ſupra eſt poſitū.turno tp̄s erit magno quū optauerit emptū Intactū pallanta,& cū ſpolia iſta dieq; Oderit.¶ Hoc dicens fer.ad.ſub pect.con.) Aīum irati viri fortis expreſſit.dum,inquit,loquit̃,hoc eſt anteq̄; qđ dicebat, īpleret, in pectus hoſtis ita vti aduerſum fuit,totū gladium preſſit . ¶ Aſt illi ſol.fri.mē.) Recedēte.n.calore ſanguinis,quo regit̃ vita,mors frigore repente ſuccedit.¶ Vitaq; cū gemi.fu.indigna.ſub vmb.) Et quum ad vmbras concideret moriens,dolebat tñ ſe perdidiſſe lucem,& ęneæ lauiniam reliquiſſe.Magna carminis ordinatio: magna laudantis īduſtria:qui.n.ab ipſo principio operis ſui ęnee laudē oībus libris executus eſt:hanc vſq; ad turni mortē conſulto perduxit,egregia inuentione currente,vt ceſſantibus vniuerſis ſolus ęneas cū ſolo pugnaret.ſi.n.inconfuſo oīum bello æneæ licet virtute cecidiſſet,poſſet videri necem illā plurimoꝝ adminiculo proueniſſe.ſperauit igitur hos laudator egregius , vt ſpecialis gloria in ſolius ænee meritis permaneret,& ipſe eſſet vltor iniuriæ ſuæ,cui lauinia & matrimonium debebatur.

FINIS.

TIBERIVS CLAVDIVS DONATVS
TIB. CLA. MAX. DONATIA
NO FILIO. S. P. D.

INcrementum Metuens vitæ,quod magis ſenſibus incumbit,& proximum eſt, curſim ſcripſi quæ potui:relinquens plurima, & ea ſaltem cedi volui, quæ tibi ad cætera intelligenda aditus & vias aperirent:vt ſi quid mihi aduerſi accideret , haberes interpretationum mearum , quod imitareris exemplo . verum quia ex communi voto contingit diutius viuerę,hos libros interim legendos curaui, mihi enim certum eſt dehinc me non eſſe deſerturum in te ſtudium patris,vt tibi quantum potuero, pari præparem cura , quæ propter ſupradictam cauſam videor omiſiſſe.ſic enim fiet,vt origines ſingularum perſonarum quas virgilius æneidos libris comprehendit,& quæ in aliquo ſtudio floruerunt , aut nullius fuerint meriti , vel contraria diligendo , depreſſæ ſint. ſimul etiam cognoſces oppidorum inſularumq; rationem,regionum,montium,camporum,vel fluminum, templorum , ac fanorum,herbarum quin etiam , & lignorum vocabula ,& cætera his ſimilia.ſed hæc ſic accipias velim,vt ex commentarijs ſcias veterum me eſſe collecturum.antiqua enim & fabuloſa ac longinquitatis cauſa incognita niſi priſcorum docente memoria non potuerunt explicari. Proinde ſi hęc longiori eius ſuffragio complere valuero,erit tibi gratiſſimum labore potius patrio iſta didiciſſe, q̄; tuo. Si minus legendi ſunt tibi veteres,neceſſario collecta condiſcas. Interea non deerit etiam in hæc.

Huiuſmodi Finis Extat in Archetypo.

Aſcenſius.

ASCENSIVS.

¶ Ille humilis. Vt ſæpe admonui, opus ſuum concludit poeta in ſumma laude Æneæ, quæ erat in Turno deuicto, cuius etiam audacem & ſuperbum animam deiecit vſq; adeo vt humilem ſupplicéq; efficeret: vt tamen iuxta pręceptũ Horatianum in de arte poetica. vterq; ſit primus ad extremum ſimilis ſibi non ſic inducit Turnum humilem. vt ſe virtute inferiorem fateatur, ſed forte, dicens vtere ſorte tua nec ſic ſupplicẽ, vt contemplatione ſui ſupplicet ſed patris cuius caniciem plurimũ poſſe ſperabat apud eũ qui in patrem ſuum pientiſſimus ferebatur, vnde eum, ſic ad extremum vſq; inducit pium, vt etiam Turno vitam conceſſiſſet niſi balteo Pallantis interempti viſo, illius necem vlciſcendã iuxta Euandri parentis eius vota duxiſſet. Sicut ergo multos librorum morte alicuius concluſit, ita & totum opus morte Turni, quia mors vltima linea rerum eſt, imitatus in hoc Homerum, qui in Hectore tracto Iliada compoſuit. Circa hunc autem vltimum locum ſunt verba. Donati. Humilis corpore ideſt ſupplex, deiecto faſtu. victoria Æneę, quam ponit in fine operis perficit: atq; abſoluit cumulum laudum Æneę, quas a pricipio ad finem omni artificio continuauit. Hęc ille. ¶ Ordo autem eſt. Ille ſcilicet Turnus humilis. ſ. corpore ſm Donatum, & etiã aliquantulum aio, q̃a vt in Hecyra Terẽtiana, dicit̃. Profecto hoc ſic eſt, vt puto omnibus nobis, vt res dãt ſeſe ita magni atq; humiles ſumus, & ſupplex protendens. i. dirigens ante ſe, oculos. ſ. miſerationem efflagitantes & dextram precantẽ, inquit equidem. i. ego quidem quã tum de me eſt merui. ſ. mortem, aut necem, quã tamen nominare formidat nec deprecor. i. & non precor, vt non fiat mihi, nam (Deprecari qd ſit.) deprecari eſt contrarium eius, quod eſt p̃cari, vnde Oui. Sępe precor mortem, mortẽ, quoq; deprecor idem. Vtere tua ſorte. i. quã per fata ſortitus es, verum ſup. ſi qua. i. aliqua, cura. i. cõmiſeratio, miſeri parentis. ſ. Dauni poteſt tangere te, & ſi ſup. Anchiſes genitor fuit tibi talis, vt ſcilicet eius gratia tibi parcendum eſſet, ego oro miſerere ſenectæ Dauni. ſ. patris mei, & redde me. ſ. viuum meis, ſeu mauis, redde meis corpus. ſ. meum ſpoliatum lumine i. vita, tu viciſti, & Auſonij. i. itali videre ſup. me victum, tendere. i. protendere palmas. ſ. precantes, & ſupplices. Lauinia. ſ. regis filia pro qua certauimus, eſt tua coniux. i. permittitur tibi a me, ne tẽde ideſt ne procedas vlterius ideſt ad maiorem vltionem, odijs ideſt propter odia quia ad gloriam ſatis eſt me victum fateri Æneas ſtetit acer in armis, voluens oculos. ſ. in ſupplicem, & repreſſit dextram. ſ. ab ictu, & ſermo ſcilicet Turni ſupplicantis cœperat flectere ſcilicet ad miſericordiam iam & iam magis. ſ. æneam cunctantem. i. hęſitantem & immoratẽtem iam dicit cum balteus Pallantis pueri, infelix. i. Turno infelicitatem afferens apparuit, ſup. in alto humero ſcilicet Turni, & cum cingula ideſt cincturæ eius fulſerunt, ideſt reſplenduerunt bullis notis ſcilicet ipſi Æneę qui agnoſcebat inſignia Pallantis ſibi Turnum aptaſſe, quo facto mouet poeta nemini alterius iacturam pro inſigni habendam, quoniam ſors omnia verſat, quem. ſ. Pallanta victum Turnus ſtrauerat vulnere atq; gerebat humeris inſigne inimicum ideſt perniciosum & exitiale. Ille. ſ. Æneas poſt q̃; hauſit oculis ideſt auide inſpexit monumenta ſęui ideſt valde magni doloris, & exuuias ideſt ſpolia. ſ. Pallantis, accenſus furijs, & terribilis ira inquit ſupple tu ne indute ideſt qui indutus es ſpolijs meorum (propter dolorem ad pluralem numerum transfert ſermonẽ, aut plurium inſignia gerebat) eripiare mihi hinc. i. ab hoc loco vbi ſub pedibus meis iaces quaſi dicat minime Pallas ſcilicet filius Euandri, Pallas imolat ideſt ſacrificat dijs manibus te hoc vulnere ſcilicet qd' tibi eius gratia infero, & ſumit ſcilicet per me pœnam ideſt punitionem, ex ſanguine ſcilicet tuo, ſcelerato ideſt multis ſceleribus polluto, & ſupple Æneas dicens hæc condit ferrum ſub pectore aduerſo ideſt oppoſito, exiſtens feruidus ſcilicet ad vindictã Pallantis ſumendam, atq; membra ſoluuntur ideſt diſſoluuntur illi ſcilicet Turno transfixo frigore ideſt morte frigere faciente, & vita ideſt anima qua viuebat, fugit cum gemitu ſub vmbras ſcilicet infernas indignata ſcilicet q̃ ante diem fatalem ac periodum naturalem exire cogeretur, aut quia ab hoſte precata veniam exorare non poterat.

PIERIVS.

¶ Supplexq; oculos.) In cod. anti. quibuſdam ſupplex oculos, abſq; particula, q;, legitur. Sed longe venuſtius eſt, ille humilis, ſupplex, vt alterum huiuſmodi ſequitur, oculos, dextraq;. ¶ Cũctantem flectere ſermo cœperat.) Antiqui aliquot codi. cunctantem flectere mentem, legunt, quod alijs examinandum linquimus. ¶ Infelix humero quum apparuit alto balteus.) Apud Soſipatrum Cariſium ambigua lectio eſt, qd' ingens interpoſitum. Ingens balteus, quod et reſpondet, quod in, x, dictum, rapiens ĩmania pondera baltei. Diſputat vero Cariſius balteus maſcu. genere ſemper dici, vt clypeus. Infelix humero cum apparuit ĩges balteus Virgilius, dicit. Plinius tamen vult maſculino gene. Vinculum ſignificare, neutro autem genere lora ad alligandum apta. Sed varro baltea dixit, & tuſcum vocabulum ait eſſe, vſq; adeo paſſim variant auctorum ſententię. ¶ Soluuntur, membra, In antiquis nonnullis codicib. ſoluontur, ita ruont, acuont Ea pronunciatione, quam a veteribus acceptam etruſci adhuc incolumem ſeruauere.

Et hæc in Æneida.

τέλοσ.

MAPHAEI VEGII LAVDENSIS POETAE CLARISSIMI LIBER ADDITVS. XIII. AENEIDOS LIBRIS CVIVS EST HOC ARGVMENTVM.

TVrnus vt extremo vitã ſub marte pfudit,
Subdunt ſe Rutuli Æneæ, Troiana ſequentes
Agmina, dehinc ſuperis meriti redduntur honores.
Congaudet gnato ac ſocijs memor ante malorum
Actorum pater Æneas, Turni inde Latinus
Morte dolet, patriæ miſeranda incendia Daunus
Euerſæ, & cari deflet pia funera nati.
Connubium inſtaurat natæ, lætoſq; Hymenæos
Rex ſocer Æneæ genero, gens vtraq; pacto
Fœdere pacis ouat, tum nomine coniugis vrbem
Inſtruit: & tandem placida ſub pace rigentem
Tranſtulit Ænean Venus aſtra in ſumma beatum.

IODOCI BADII ASCENSII IN LIBRVM MAPHÆI VEGII EXPLANATIO.

TVrnus vt extremo &c.) Quemadmodum diximus ante explanationem Æneidos, non erat inſtituti ipſius authoris vltra mortem Turni quidquam de Ænea dicere. quippe in qua ſumma eius laus conſtituta erat, & vltra q̃; nihil de eo glorioſum dici potuit: niſi q̃ in ſuperioribus libris pręlibatũ erat, videlicet in cœlum, a Venere transferendum: vnde in 1. Sublimemq; feres ad ſydera cœli Magnanimũ Æneã. Item, Deum idigetem, appellandum vnde in. 10. Indigetem Aeneam ſcis ipſa & ſcire fateris, Deberi cœlo, fatiſq; ad ſydera tolli. Rutulos autẽ victores Aeneę ſubdidiſſe, Lauiniam Aeneæ nupſiſſe, dijs ſacrificatum eſſe, ob victoriã per ſe mani feſtaria ſunt: vnde fruſtra quidam quadrigis, rotam quintam addidit. Nã ſi Homerum imitari voluit, debuit, vt ille in Hectore tracto opus clauſit, in Turno deuicto etiam finem facere.

facerę. Verũtamẽ, q̃a decimuſ tertius a Maphæo Vegio adiectus eſt, nolui ipſum demere: ſed paucis, quia facili, & multum a Maronianis colorib. ſrigẽte vena compoſitus eſt, percurrere, non ordinem, ſed vocabulorum quorũdam elucidationẽ proſequens. ¶ Extremo Marte.) Extrema pugna. ¶ Profudit vitam). i. animam vitalem: ſed adluditur ad ſanguinem, in quo vitę ac animę vitalis, ſedes eſt. ¶ Memor ante malorum.) Sic in. 1. O ſocij neq; enim immemores ſumus ante malorum. Fruſtra autẽ additur, Actorum. ¶ Congaudet.) Cõgaudere autem, ideſt gratulari. ¶ Gnato.) Ideſt filio ſuo Aſcanio, ſeu Iulo dicitur, quia ſcit illi regnum deberi: vnde in. 4. dixerat Aeneas, Ipſe quem regno Heſperiæ raudo. ¶ Turni morte dolet). i. de morte. Nã dicimus, doleo mortem, poetice: & oratorie, mors mihi dolet. Eius autem dolor videtur importunus.

¶ Ouat.) Ideſt more ouantium gaudet. ¶ Vrbem.) Scilicet Lauinium. ¶ Nomine coniugis.) ſcilicet Lauiniæ.

ASCENSIVS.

TVrnus vt extremo Eſfugiētē aīam.) Vñ i fi. 11. Vitaq; cũ gemitu fugit indignata ſub vmbras. ¶ Magnanimus ſtetit.) Quia victor, quũ victi fugã q̃rant. ¶ Reuomentes.) Quaſi ex idi gnatiōe expuentes. ¶ Ceu frõdibus ingens Sylua.&c.) Cõparatio nõ ſatis apta, quia rei inſēſibili attribuit. vt ſylųę dolorem. Veruntamen id Maro quoq; nõnũquã facit. Itē minus apta eſt cõpoſitio, Syluà ingens dolet, lapſi frõdibus, Impulſa boreali tumultu. Nã aptius diceret, Dolet frõdib⁹ lapſis Boreali impulſu. ¶ Nec frenũ, nec colla.) Melius nũc, colla: vt ſit, Nec colla eoꝝ captiua, recuſant nũc pati frenũ. ſed id minus generoſe de Italica gēte dicit: ſicut in alijs multis, circa decoꝝ dormiat. ¶ Et veniã orare) .i. orabãt, aut nõ recuſant. ¶ Sicut acerba duo.) Cõparatio Virgiliana. ¶ Non aliter Rutuli.) Si nõ aliter Rutuli, quęras quõ dictum ſit: & duꝝ ex alto reuomētes corde dolorē: nam nõ reuomimus, niſi ex faſtidio & cõtēptu. vñ non congruit, q̃d inclyta malunt arma ſequi, & tamē dolorem vomant. Prętera cõtra decorum eſt, quod cęſo duce, libenter alienum iugũ ferant: licet id forte Latinis cõuēiat. ¶ Nõ aliter.) Applicat cõparationē tauroꝝ ad Rutulos: ſed ea Virgilius, aptius ad ductores ipſos ꝑus retulit. ¶ Belloq; quietem.) Id rem vero ſimilē facit, quia nulla ſalus bello pacem te poſſumus omnes dixerat Drances: verũtamen, quia verborum plus q̃ virtutis a Virgilio habuiſſe prædicatur. Dicerem fato ceſſiſſe, poti⁹ q̃ bello: quia dictum eſt prius, Gens aſpera bello debellanda tibi eſt Latio. ¶ Tunc Turnum ſuperaſſiſtens.) Verba fere Virgiliana ſunt: ſed non tam congrue, vt ab illo poſita. ¶ Patereris.) Meli⁹ diceret, cõareris: ſed plus eſt, patereris. Nam ſine pati quidem debuit, multo minus id facere licuit. Pati autem non debuit, quia debuit, Iouis monitis ꝑficiendis, operam præſtare. ¶ Daunia proles.) Vituperatio a genere. Nã Daun⁹ mortalis illi pater fuit licet diua Venilia mater. ¶ Diſce Iouem reuereri.) Sic in. 6. Diſcite iuſtitiam moniti, & nõ temnere diuos. ¶ Iuſſa faceſſere.) Hic facere, alibi factũ ire: vt Georgicorum. 4. Nec mora continuo matris pręcepta faceſſit. Sed importune videtur mortuum ad virtutem adhortari, & vt pietatem colat: Quoniam non eſt in morte q memor

MAPHAEI VEGII LAVDENSIS LIBER XII. AENEIDOS LIBRIS ADDITVS.

TVrnus vt extremo deuict⁹
Marte profudit POE.
Effugientem animam: medioq; ſub agmine victor
Magnanim⁹ ſtetit Æneas, Mauortius heros,
Obſtupuere omnes, gemitumq; dedere Latini,
Et durum ex alto reuomentes corde dolorem
Concuſſis cecidere animis: ceu frondibus ingens
Sylua dolet lapſis, Boreali impulſa tumultu.
Tum tela infigunt terræ, & mucronibus hærent,
Scutaq; deponunt humeris, & prælia damnant,
Inſanumq; horrent optati Martis amorem,
Nec frenum nec colla pati captiua recuſant,
Et veniam orare, & requiem finemq; malorum.
1 Sicut acerba duo quando in certamina tauri
Concurrunt, largo miſcentes ſanguine pugnam,
Cuiq; ſuum pecus inclinat, ſin ceſſerit vni
Palma duci, mox quæ victo pecora ante fauebant,
Nunc ſeſe imperio ſubdunt victoris, & vltrò
Quãquã animum dolor altus habet, parere fatentur.
Non aliter Rutuli, licet ingens mœror adhauſit,
Pectora pulſa metu cæſi ducis, inclyta malunt
Arma ſequi, & Phrygium Æneam, fœduſq; precari
Pacis, & æternam rebus, belloq; quietem.
Tunc Turnum ſuper aſſiſtens placido ore profatur
Æneas. [Quę tanta animo dementia creuit, ÆNE.
Vt Teucros ſuperum monitis, ſummiq; tonantis
Imperio huc vectos petereris Daunia proles
Italia, & pactis nequidquàm expellere tectis?
Diſce Iouem reuereri, & iuſſa faceſſere diuum,
2 Magnum etiam capit ira Iouem: memoreſq; malorum
Sollicitat vindicta deos. en vltima tanti
Meta furoris adeſt, quo contra iura, fidemq;
Iliacam rupto turbaſti fœdere gentem.
Ecce ſuprema dies alijs exempla ſub æuum
Venturum miſſura, Iouem ne temnere fruſtra
Fas ſit, & indignos bellorum accendere motus.
Nunc armis lætare tuis: heu nobile corpus
Turne iaces: at non tibi erit Lauinia paruo,
Nec dextra tamen Æneæ cecidiſſe pudebit,
Nunc rutuli hinc auferte ducem veſtrũ: arma, virum'q;
Largior, atq; omnem defendæ mortis honorem.
Sed quæ Pallantis fuerant ingentia baltei
Pondera tranſmittam Euandro, vt ſolatia cęſo
Haud leuia hoſte ferat, Turnóq; exultet adempto.
Vos memores tamen Auſonij, melioribus vti
Diſcite bellorum auſpicijs: ego ſydera iuro,
Nunquã acies, nunquã arma libens in prælia moui:
Sed veſtris actus furijs, defendere toto
Optaui, & licuit Troianas robore partes.
[Nec fatus plura Æneas, ſe lætus ad altos. POE.
Vertebat muros, & Troia tecta petebat.

memor ſit dei: in inferno autem quis confitebitur illi? Sed quod in mortuũ dicit: ad viuētium pertinet exhortatiōem. ¶ Memoreſq; malorum.) Sic in. I. Æneid. Virgi. At ſperate deos memores fandi, atq; nefādi. ¶ Heu nobile corp⁹ Turne.) Bene in viro forti & pio, temperamētum ponit iuſtitię & miſeratōis: vt gaudeat: deorum cõtemptorem victũ eſſe doleatq; vinci commeruiſſe: ſcilicet vt vitium damnãs, hominem commendet. ¶ At nõ tibi erit Lauinia paruo.) Scilicet pretio. Et ſunt verba, quæ Turnus & eius ſocij in contumeliam Teucrorum protulerant. ¶ Nec dextra tamē, &c.) Sic & Camilla prius dixit: vñ & verba & ſententię, ex Virgilio ſumuntur fere. ¶ Sed quæ Pallãtis.) Pietatis erat Turno, arma relinq̃re: ſed Talĩōis īſignia demere: vt q alios ſpoliauerat, ſpoliaretur. ¶ Ingentia baltei.) Colliſio eſt: nam nõ poteſt verſus hypermeter eſſe, quum non ſequatur vocalis. ¶ Vt ſolatia cæſo Haud leuia hoſte ferat.) Vnde ipſe in 11. Vadite & hęc memores regi mãdata referte, Quod vitã moror inuiſam Pallãte peremptо Dextera cauſa tua eſt Turnum, natoq;, patriq;, Quã debere vides, &c. ¶ Melioribus vti, &c. Diſcite bellorũ auſpicijs.) Hoc eſt, melius auſpicemini. Nam euenta rerum, icet ta dici nõ poſſunt: licet in. 12. dictum ſit, Diſce puer virtutē ex me, verũq; laborē Fortunã ex alijs. Nã illic aliud verbum Seruius ſubaudiēdũ docet. Poteſt ēt accipi auſpiciũ, pro principio: ſicut auſpicari, pro inchoare. Nã quia Romani, nullã rem arduã non prius facto auſpicio. i. auium inſpectione inchoabãt: ideo accipimus auſpiciũ pro pricipio, vt dixi. Et qa capto auſpicio, res ſcd̃m ipſum factę ꝓſperæ, plerũq; ſuccedebãt: iõ auſpicato vēire, ē opportũe, & bõa aue: hoc eſt, ꝓſpere venire. ¶ Ignauoſq; vocãs.) Ignaui, ſũt inutiles ad laborem, q nihil recte nauãt. i. q̃ſi nauib. q̃bus cõmode & cito multa trãſuehũtur, opant̃. Tracta eſt. n. metaphora a nauib. ſed, vt ſit melior ſonus adiecta ē ſimplici g lra: ñ n. nauus, ſed gnauus dr̃: vñ & Gręci, γ, gñi vocãt. ¶ Et quãuis inhumata rogis.) Sic in pricipio. 11. dictũ eſt, Æneas q̃q̃ & ſocij dare tp̃s humãdis Pręcipitant curæ, turbataq; funere mens eſt, Vota deum prio victor ſoluebat Eoo. &c. ¶ Maius opus.) qa pietas in ſupos maior eſt q̃ i defũctos. ¶ Honores meritos) .i. ſacrificia pro

pro victoria obtēta: aut vota ꝑſolui, κατὰ τὸ σιωπώμενον vt intelligat ſe in votis aſtrinxiſſe, ſi victor euaſerit. ¶ Tum
4 pingues patrio iugulāt ex more.) Bene iugulant, dixit: nō iugulat, quia ſeruile eſt officiū qđ ſocijs attribuit: ſicut Maro, Obuertunt pelago proras, &c. ¶ Ex more patrio.) Aut qa ſubijciunt cultros, vt ſe quaſi intermentes, ſponte mori & offerri videantur. Erant autē iuuenci: quia boues intacti: vt Nunc grege de itacto ſeptem mactare iuuencos Prȩſtiterit. ¶ Imittūtq́; ſues).ſ.i templa, ſunt autē ſues, (ſacrificijs apti ſcđm Donatū) eximij: ſicut boues, itacti: & oues lectȩ: vnde Maro, Mactant lectas, de more bidēteis: vnde hic dicit, Niueasq́; bidenteis: quia dijs ſuperis, & felicibus: vnde Maro, Nigram hyemi pecudē Zephyris felicibus albā. ¶ Et cæſim).i.per inciſionē. ¶ In fruſta).i.particulas, & bolos. ¶ Vina, &c.) pro.i. ¶ Dona Lyæi.) Quia dona Lyæi.i.Bacchi, ſūt vina: vnde eſt, Munera, lætitiamq́; dei, vbi tamē & die, legitur. Et in. 2. Georgicorum, Huc pater, o Lenee: tuis hic oīa plena Munerib. &c. ¶ Thura ignes adolent).i. incendūt, cremant. ¶ Magnumq́; tonantem.) Fatorum authorem Iouem, & generis caput: vñ, Et mi genus ab Ioue ſūmo. ¶ Et Venerē.) Quia Æneæ matrē. ¶ Et te ſaturnia Iuno, iā placidam & meliorem.) Id audacter dictum, quia nōdum nouit populus, quæ Iupiter cū Iunone egiſſe a poeta, dictus eſt: verum (vt dicit Seruius in 2. bello Punico) legitur placata. ¶ Mauortem).i. Martem. ¶ Ipſum).ſ. pricipem belloꝝ. ¶ Cum cȩtera turba deorū.) Alij, Tumq́; extera turba deorum. melius, cætera, legit̃. qa poſt magnos deos, cæteros inuocabāt. ¶ Ærumnis factura modum).i. finem: vt in conſi
5 mili Maro: & in. 4. Nam quis erit modus. ¶ Craſtina ſublimē, &c.) Ideſt quod i. 12. pollicetur ſic. Nunc te mea dextera bello Defenſū dabit, & magna inter prȩmia ducet. Ea autem prȩmia, vult eſſe Rutulorum mœnia. i. quȩ Rutuli, ſibi vendicarāt iure matrimonij. Bene autem vterq́; fingit Aſcanium, in mœnia ductū: quia Æneas occubuiſſe legitur, cū Latino nondum peracto bello. ¶ Duplicesq́; furores Armoꝝ).i. bellorum Herynnes. Nam armatis maior ē furor: vnde Euander, Haud ignarus erā quātum noua gloria in armis, Et prȩ dulce decus prio certamine poſſit. vbi Seruius
in armis

Vna ipſum Teucrorum omnis conuerſa iuuentus
Exultans ſequitur, volucreſq́; per arua pedum vi
Quadrupedes citat, incuſans acri ore Latinos,
Ignauoſq́; vocans, ſtrepit altus plauſibus æther.
Et quanuis inhumata rogis dare corpora ſurgat
Ingens cur animo, ſocioſq́; imponere flammis,
Maius opus tamen Æneas ſub pectore voluens,
Primum aris meritos, ſuperum mandabat honores:
4 Tum pingues patrio iugulant ex more iuuencos,
Immittuntq́; ſues, niueaſq́; in templa bidentes:
Purpuream effuſo pulſantes ſanguine terram,
Viſcera diripiunt, & cæſim in fruſta trucidant,
Denudantq́; gregem, & flammis, verubuſq́; remittunt.
Tum vina effundunt pateris, & dona Lyæi
Accumulant, plenis venerantur lancibus aras:
Thura ignes adolent: onerata altaria fumant:
Tum plauſus per tecta mouēt, magnumq́; tonantem
Extollunt, Veneremq́;, & te Saturnia Iuno
Iam placidam, & meliorem ingenti laude fatentur,
Mauortemq́; ipſum, tum cætera turba deorum
In medium effertur, ſummis cum vocibus altos
Perlata ad cœlos, ante omneis gratior vnus
Æneas duplices mittebāt ad æthera palmas.
Et puerum pauca ore dabat complexus Iulum:
¶ Nate, in quo ſpes vna patris, per tanta laborum ÆN.
Quem varijs actus fatis diſcrimina duxi,
Ecce inuenta quies, ecce illa extrema malorum,
5 Ærumnis factura modum acceptiſſima ſemper,
Atq́; optata dies, quam dura in bella vocatus
Sæpe tibi dijs auſpicibus meminiſſe futuram
Iam memini, nunc te quum primum aurora rubebit
Craſtina, ſublimem Rutulorum ad mœnia mittam.
[Dehinc ſeſe ad gentē Iliacam voluebat, & alto POE.
Pectore verba trahens, blando eſt ſic ore loquutus.
[O ſocij per dura ac denſa pericula vecti, ÆN.
Per tantos bellorum æſtus, dupliceſq́; furores
Armorum, per totq́; hyemes, per quidquid acerbum
Horrēdum, graue, triſte, ingens, per quidquid iniquū,
Infauſtum & crudele foret. conuertite mentem
In melius, iam finis adeſt, hic meta malorum
Stabit, & optatam Latia cum gente quietem
Iungemus, dabit inde mihi Lauinia coniux,
Bello acri defenſa Italo cum ſanguine miſtam
Troianam transferre ȩterna in ſæcula gentem.
Vnum oro ſocij, Auſonios communiter æquo
6 Ferte animo, & voſmet ſoceros obſeruate Latinos:
Sceptrum ijdem ſublime gerent, ſententia mentem
Hæc habet: at bello vos, & præſtantibus armis,
Diſcite me, & pietate ſequi, quæ gloria nobis
Ceſſerit in promptu eſt, ſed cœlum, & ſydera teſtor,
Qui vos tantorum eripui de clade malorum,
Idem ego ſub maiora potens vos præmia ducam.
¶ Talibus orabat, varioſq́; in pectore caſus POE.
Præteritos voluens, partamq́; labore quietem
Haud paruo, nimium ardenti exundabat amore
In teucros, grauibus tandem euaſiſſe periclis
Exultans, veluti exiguis cum ex æthere gyrans
Incubuit pullis, & magno turbine miluus
Inſiliens auido ore furit ſtragemq́; minatur:
Tum caſtra ales perculſo pectore mater

in armis: apud armatū, cuius conſilium, cupiditas victoriæ plerunque conturbat. Et ideo dicit hic, Duplices furores: aut certe, ꝑꝑ duo bella, Troianum ſcilicet, & Italicum: nā per arma, bella intelligamus. ¶ Per totq́; hyemes).i. tempeſtates pluuioſas, & ventoſas. ¶ Per quidqđ acerbum.) Maronianum eſt. ¶ Per quidquid iniquum.) Propter fœdera rupta, quæ iniquitas nō in Troianis, ſed in aduerſarijs fuit. ¶ Infauſtū. (Quia & boni occidunt, Interdum vt occidit, & Peleus iuſtiſſim⁹ vnus, Qui fuit in Teucris, & ſeruantiſſimus æqui Dijs aliter viſum. Præterea, infauſta erat pugna illa Pallas, quia interemptus erat: & crudelis, quia immaniter multi trucidati ſunt: vt Niſus, & Euryalus, & cæteri. ¶ Optatam latia cum gēte quętem Iungemus.) Id ſecundū Maronem, quod & Liuius ſentit, qui dubitat vter Aſcanius ſucceſſerit: an is qui ex Creuſa, an qui ex Lauinia, procreatus ſit. ¶ Bello acri defenſa.) Quia Turnus eam proripere niſus erat. ¶ Italo cum ſanguine mixtam Troianam tranſferre).ſ. dabit. ¶ Vnum oro.) 6
Id Ioue inſpirante voluiſſe, putari poteſt: quoniā id Iuno receperat ante fines. 12. Æneidos. ¶ Et voſmet.) Sic Maro in. 1. Et voſmet rebus ſeruate ſecūdis. ¶ At bello, &c.) Sic in 12. ad Aſcaniū, Diſce puer virtutē ex me, veroſq́; labores. ¶ Partam).i. acquiſitam. ¶ Labore Haud paruo.i. magno ꝑ liptotem figuram. ¶ Criſtata ales).i. gallina, cui i vertice criſta eſt: minor tamen, q̄ gallo gallinaceo. ¶ Perculſo).i. attonito ex ſubito malo: venit autem a percello: nec dicitur ꝑcuſſo: quia nō niſi roſtro, percuti poſſet. Ea autem comparatione vtit̃ & ſaluator in euāgelio: Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina cōgregat pullos ſub alas, & renuiſti? ¶ Crocitās.) Vocabulum verſum a ſono gallinæ, pullos conuocantis. ¶ Gaudet ſupeſſe periclo.) i. extare. Dulcius autem videt̃ euaſiſſe periculum, quam nō habuiſſe: vnde in. 1. dictum eſt, Mœſtumq́; timorem Mittite, forſan & hęc olim meminiſſe iuuabit Anchiſa, genitus ſ. Æneas: ſic & Virg. declinauit qui & in vocatiuo dixit libro Ænei. 3. Coniugio Anchiſa Veneris dignate ſuperbo: quum a nominatiuo primæ declinationis, in es, viſitatiores ſunt vocatiuus & ablatiuus in e: vt o Priamide, & cȩtera: quo circa ſunt, q velint ablatiuū & vo
cat iuū

catiuũ in a formari:nõ ab es, ſed ab antiquo noĩatiuo in a: nã antiqui declinabãt, hic Anchiſa, & hic Atrida. vñ eſt vocatiuus Atrida vltima breui apud Hora. in ſer. Atrida vetas cur? ꝩ Flagrantisq; agitãs curas.) Bene dixit, flagranteis i. ardenteis: quia cura (ſm Seruium) dicitᷣ, eo ꝙ cor vrat: eſt aũt accuſatiuus. Nã ordo eſt: agitãs. i. depellẽs: corde. ſ. ſuorũ: dolorẽ antiquũ. i. inueteratũ, & curas flagrantis: & iuuat meminiſſe gaudia, parta tandẽ. i. poſt longã expectationẽ: lõgis malis. i. laborib⁹, & erũnis vt, Aſſuetũq; malo ligurẽ. ꝩ Meminiſſe iuuat.) Ex illo ẽ (vt dixi) forſitan, & hęc olim meminiſſe iuuabit. Attamẽ ne laude ſua fraudẽ, ſpecioſe dictum eſt, Quę pferre moleſtũ Añ fuit, meminiſſe iuuat &c. ꝩ Ver altior.) Dicere potuiſſet, altiſſimus: ſed non dicit, altior oĩum: ſed altior ſupeminet omneis: quod idem eſt ac ſi dicat, altior omnibus ſupereminet omneis. i. eminet ſup omneis, &c. ꝩ Interea.) Poſt victoris triũphũ, deſcribit victi luctũ. ꝩ Tulerãt ſub tecta.) Nõ ergo extulerãt, ſed intulerãt: qa effertur, q intus eſt ad ſepulchrũ, aut buſtũ: infertᷣ, q foris. ꝩ Largũq; pluẽtes Hymbrem.) i. more pluuiæ demittẽtes lachrymas, guttatim cadẽteis. Liuius autẽ dixit pluiſſe lapidib. ſed hic tranſumptiue acceptum, accuſatiuo iunxit. ꝩ Ceu ſpumantis, &c.) Ordo eſt. Ceu. i. quemadmodũ qñ canis præſtantior ex oĩ numero. i. pſtantiſſimus, aut pręſtantior cæteris oĩbus. (Nam cum genitiuo, comparatiuus duoꝝ eſt.) excępit per viſcera denteis fulmineos. i. in morẽ fulminis, inuadentes apri. i. ſuis ſylueſtris ſpumantis. ſ. ferocitate, & agitatione: tũc cætera turba latrantum. ſ. canũ: perterrita caſu. ſ. canis lacerati infauſto. i. infelici: fugit, atque pauitat, circonſtans ore querulo. i. querenti; & lamentanti, ſimili magiſtrum. ſ. venatorẽ: & infremit. i. valde, & intrinſecus fremit magno vlulatu: ac ipſa turba canum, cõmota. i. admonita: manu dñi. ſ. venatoris: iubentis. i. pcipientis ſilentium, ſilet ore, & pmit gemitũ, & coercet ſeſe. Haud. i. nõ aliter: hoc eſt eodẽ mõ. Rutuli qerũt voce ſuppreſſa, &c. Quãtos. i. ò q̃ magnos mot⁹ & ſup. q̃ alternas vices. i. viciſſitudines negocia humana miſcent. q. d. maximos, & maxie alternas: quo. i. q̃li: turbine. i. turbatiõe, & vertigine; ſeu viciſſitudine: vita hoĩum fertur q. d. admirabili. O dãnoſa ſupbia

Conſurgit, miſero natorum exterrita caſu,
Roſtrum acuit, totisq; petit conatibus hoſtem,
Et multa expulſum vi tandem cedere cogit.
Dehinc perturbatos crocitans exquirit, & omneis
Attonitos cogit pro charis anxia natis,
Et tanto ereptos gaudet supereſſe periclo:
Non ſecus Anchiſa genitus mulcebat amicis
Troianos dictis, antiquum corde timorem
Flagranteisq; agitans curas, & gaudia longis
Tandem parta malis: & quæ perferre moleſtum
7 Ante fuit, meminiſſe iuuat: verum altior idem
Ingenti, & clara Æneas ſupereminet omneis
Virtute excellens, & pro tot numina donis
Exorat, ſummisq; Iouem cum laudibus effert.
Interea Rutuli magnum & miſerabile funus,
Exanimumq; ducem tulerant ſub tecta frequentes,
Correpti mœrore animos, largumq; pluentes
Imbrem oculis, & iam lato clamore Latinum
Deſeſſum, & varios agitantem pectore caſus
Complerant, qui poſtq̃ altos crebeſcere queſtus
Et Turnum ingenti confoſſum vulnere vidit,
Haud tenuit lachrymas, dehinc mœſtum leniter agmẽ
Corripuit manibus, verbisq; ſilentia ponens:
Ceu ſpumantis apri quando per viſcera denteis
Fulmineos canis excæpit, præſtantior omni
Ex numero, tunc infauſto perterrita caſu
Cætera turba fugit latrantum, atq; ore magiſtrum
Circunſtans querulo pauitat, magnoq; vlulatu
Infremit, ac cõmota manu, dominiq; iubentis
Ore ſilet, gemitumq; premit, ſeſeq; coercet.
8 Haud aliter Rutuli ſuppreſſa voce quierunt.
Tunc ſic illachrymans rex alto corde Latinus,
Verba dabat [Quãtos humana negotia mot⁹, LAT.
Alternasq; vices miſcent: quo turbine fertur
Vita hominũ? o fragilis damnoſa ſuperbia ſceptri,
O furor, o nimium dominandi innata cupido,
Mortales quo cæca vehis? quo gloria tantis
Inflatos transfers animos quæſita periclis?
Quot tecum inſidias, quot mortes, quanta malorum
Magnorum tormenta geris? quot tela, quot enſes
Ante oculos (ſi cernis) habes? heu dulce venenum
Et mundi letalis honos: heu triſtia regni
Munera, quæ haud paruo conſtent: & grandia rerum
Pondera, quæ nũquam placidam promittere pacem
Nec requiem conferre queant, heu ſortis acerbæ
Et miſeræ regale decus: magnoq; timori
Suppoſitos regum caſus paciq; negatos.
Quid Turne ingenti Auſoniam mouiſſe tumultu,
Et dura Æneadas turbaſſe in bella coactos,
Quid iuuat, & violaſſe ſacræ promiſſa quietis
Pignora? quæ tibi tanta animo impatientia venit,
Vt Martem cum gente deum, iuſſuq; tonantis
9 Huc vecta, gereres, & noſtris pellere tectis
Vltro inſtans velles, natæq; abrumpere fœdus,
Pollicitę genero Æneę, & me bella negante
Dura mouere manu? quę tanta inſania mentem
Implicuit? quoties te in ſęui Martis euntem
Agmina, ſublimenq; in equo, & radiantibus armis
Tentaui reuocare, & iter ſuſpendere cœptum?
Corripui, & pauitans cedentem in limine fruſtra?

bia ſceptri fragilis. i. regni non diu duraturi: vnde in Georgi. perituraq; regna aut quod nemo nõ fragilis poſſidet: o furor, o Cupido, dominãdi innata. ſ. pectorib. noſtris nimiũ: quo tu cęca vehis mortales. q. d. i maxima ſæpe mala, vt de Turno potuit: quo. i. ad quem ſtatũ, aut quã cõditionẽ: o gloria tu quęſita. i. parta, & acqſita, tantis periclis, pro periculis: transfers. ſ. a trãquillitate ſua: aĩos iñatos. ſ. ſpiritu ſuperbię, & ambitionis? Quot inſidias geris tecũ. q. d. plurimas: omni. n. admiratione interrogat. Ante oculos (ſi cernis) habes. Cõtinuat ſermonẽ: nã ordo ẽ: o gloria, ſi cernis: meli⁹ diceret, ſi cernas: qa cæcã dixit, Heu tu habes ante oculos dulce venenũ: quod cũ dulcedine inficit, & iterficit aĩos, & honos mũdi eſt, ſup. letalis. i. mortifer: heu, dolẽtis interiectio munera regni ſunt, ſupp. triſtia: quę. i. vtpote quæ conſtẽt haud paruo (qa ad generũ Cereris ſine cęde, & ſanguine pauci Deſcendunt reges: & ſicca morte Tyrãni, vt dicit Iuuenalis). i. magno? quia vita multis conſtet. &, Heu grandia pondera rerũ, ſup. ſunt triſtia, quę. i. vtpote, quæ nunq̃ queãt pmittere pacẽ placidã i. ſine itrinſeca lite & agitatione: quia diuitiæ cũ anxietate poſſidentᷣ, nec requiẽ placidã. Sic in. 4. Virgilius, Nec placidã mẽbris dat cura quietem, Heu decus regale, ſortis acerbę, & miſerę Heu caſus regũ ſuppoſitos magno timori. Et negatos paci. Moralis exclamatio, vt ex aliqua ſaltẽ parte moribus pſit. O Turne, qd iuuat. i. pdeſt te, ſup. mouiſſe. i. cõcitaſſe: Auſoniã. i. Italiam, ſaltẽ pro parte, ingẽti tumultu: & turbaſſe Æneadas. i. Æneæ ſocios: coactos. i. cogens eos i dura bella, quia paucis, & externis, cũ multis indigenis bellandũ erat. q. d. nihil iuuat: & qd iuuat te violaſſe pignora ſacræ qetis. i. ſanctę pacis fœdera? quę tanta ipatientia venit tibi animo, vt gereres Martẽ. i. bellum: cum gente deum. i. deorum progenie, & cũ gẽte vecta huc. i. ad nos iuſſu tonantis. q. d. maxima.) Ego vero potius legerem, iprudentia, q̃ impatientia: peccant tamen etiã per impatientiã amorum) & tu vt inſtans vltro. i. non laceſſitus, velles pellere. ſ. gentem deorum noſtris tectis. ꝩ Natęq; abrumpere fœdus.) Tangit hiſtorias a Virgilio deſcriptas, obſeruãs videlicet ab illo inuẽta: perinde ac ſi œconymia, ac diſpoſitio eius operis huius. 13. libri

Inde ego quanta tuli, teſtantur mœnia tectis
Semirutis, magniq́ albentes oſſibus agri,
Et Latium toto vacuatum robore, & ingens
Exitium, fluuijq́ humana cæde rubentes,
Et longi, trepidiq́ metus, duriq́ labores,
10 Quos toties ſenior per tanta pericula cœpi.
At nunc Turni aces, vbi nam generoſa iuuentæ
Gloria, & excellens animus, quo ſplendidus altę
Frontis honos? quonam illa decens it frontis imago?
Ah quantas Dauno lachrymas, acresq́ dolores
Turne dabis? quanto circunfluet Ardea fletu?
Sed non degeneri & pudibundo vulnere foſſum
Aſpiciet: ſaltem hoc miseræ ſolamen habebit
Mortis, vt Æneæ Troiani exceperis enſem:
Hæc fatus, lachrymiſq́ genas impleuit obortis. POE.
Tum ſeſe ad turbam voluens, miſerabile corpus
Attoli, & charam mœſti genitoris ad vrbem
Deferri, atq́ pios fieri mandabat honores.
Mox circunfuſi Rutuli lato agmine cæſum
Sublimen ingenti iuuenem poſuere pheretro,
Multa ſuper Teucrum raptorum inſignia ſecum
Et galeas, & equos, enſeſq́ & tela ferentes:
11 Poſt currus Phrygia ſudantes cæde ſequuntur.
It lachrymans, & ducit equum docta arte Metiſcus
Rorantem, & fletu madidum, qui vexerat ante
Victorem Turnum: atq́ hoſtili ſtrage furentem.
Hinc alij verſa arma gerunt: tum cętera pubes
Flens ſequitur, largiſq́ humectat pectora guttis.
Et iam feſſi ibant per muta ſilentia noctis
Cędentes ſeſe, greſſumq́ in tecta Latinus
Flexerat, ingenti turbatas funere mentem.
Vna omnes lachrymas matres, puerią́, ſenesq́
Fundebāt, mœſtam implentes mugitibus vrbem.
Inſcius ad tantos Daunus ſupereſſe dolores,
Et natum extremo conſumptum Marte, ſuperbam
Effudiſſe animam, largiſq́ ad mœnia duci
Cum lachrymis: alios gemitus curaſq́ fouebat.
Nanq́ ex diuerſa caderent dum parte Latini,
Et calido Turnus fœdaret ſanguine terram,
Vrbem ingens flamma, & muros inuaſerat altos,
Fumabatq́ erutis miſeri patris Ardea tectis,
Et tota in cinerem vergebat, & aſtra fauillę
Altiuolæ implebant: nec ſpes plus vlla ſalutis,
12 Siue quidem ſic dijs placitum eſt, ſeu præſcia Turni
Signum vt fata darent horrendo Marte perempti.
Extemplo concuſſi animos, turbataq́ ciues
Pectora cędentes, miſerandæ ſortis iniquum
Deflebant caſum, longoq́ ex ordine matres.
Atq́ auidos totis fugiebant viribus ignes.
Ac veluti cum nigra cohors poſuere ſub alta
Arbore & in fiſſa radice cubilia, longo
Formicæ inſtantes operi: ſin dura ſecuris
Incumbat, verſoq́ infringat culmine paruas
Sæua caſas, mox certatim ſeſe agmine ſparſo
Corripiunt, mœſtaq́ fuga, trepidęq́ feruntur.
Et veluti ignitum teſtudo euerſa calorem
Quum ſenſit, luctata diu, pedibusq́ renitens,
Caudam agitansq́, caput, magna vi cędere tentat,
Æſtuat, & multo inſidias conamine miſcet,
Haud aliter miſeri per tanta pericula ciues

exegerit ſubſequutionem: quū tamen (vt prius diximus) in conceſſo ſit Maronem, ī Turno cęſo ſicut Homerum legerat in Hectore tracto finē operi cōſtituiſſe. ⁋ Quoties tentaui Reuocare?) Q.d. ſępe: bis autē legitur in Virgilio, vt in 11. & iterū in. 12. ⁋ Inde ego quanta tuli.) Vnde in. 12. Vincla omnia rupi. Promiſſā eripui genero arma īpia ſumpſi Ex illo, qui me caſus quę bella ſequantur Turne vides, &c. ⁋ Semirutis.) Semidirutis, & delectis. & agri magni albentes. aut agri albentes magnis oſſib. i. magnorum virorū: vnde cōformiter legēdum erit, magni: vt multitudinē occiſorū ſignificet. ⁋ Fluuij que humana cęde) .i. ſanguine rubentes. ſic in. 12. Recalent noſtro Tyberina fluēta ſanguine ad
10 huc. ⁋ Per tanta pericula cœpi.) Hoc quoq́ ꝓteſtatus eſt Turnus ipſe in. 12. Æneid. dicens, Quā pro me curā geris hanc ꝑcor optime pro me Deponas, lętumq́ ſinas pro laude paciſci. Et ipſe Latinus pauloante dicta verba, O pręſtās animi iuuenis: quantum ipſe feroci Virtute exuperas, tanto me impenſius ęquum eſt Cōſulere: atq́ omnis metuētem expēdere caſus, &c. ⁋ Quonā illa decēs it?) Pro abiuit. ⁋ Ah quātas, &c.) Videtur diutius lamētari caſum Turni, q̄ par erat, quippe qui tātopere gratulaturus ſit Æneę ob victoriā: ſed (vt dicā) potuit aliud vultu pręſe ferre: aliud corde tegere, quod tamē integro viro non conueniret. ⁋ Circunfluet Ardea) .i. ciuitas Ardeatina, hoc eſt populus eius. Nā ipſa vrbs iam conflagrauerat. & in auē verſa erat: quod licet Latinū lateret, tamē vrbi non cōuenit circūfluere. ⁋ Sed nō degeneri.) Idē vt cętera fere ex Marone ſumptum: vt de Pallante viſum eſt. ⁋ Aſpiciet foſſum pudibundo vulnere) Ideſt de quo pudēdū eſſet: vt de vulnere ſuſcępto in tergū. ⁋ Et aſpiciet vt) .i. qualiter exceperis, quia in pectus aduerſum. ⁋ Enſem Æncę Troiā.) Q.d. magni. ⁋ Sublimē ingenti, &c.) Omnia ſunt ex Marone deprōpta, & ꝓcipue ex. 11. vbi ad Euādrū miſſus eſt Pallas, vi nunc ad Daunum, Turnus. ⁋ Multa ſup Teucrum.) Sic ī. 11. Multaq́ ꝓterea Laurētis pręmia pugnę aggerat. Nō eſt tamē eadē idoneitas ī negotio Æneas victor, quē penes erāt corpora, & ſpolia hoſtiū interēptorum, potuit funus Pallāti ex ſentētia inſtruere. Latino vero quum quodā modo victus ſit, non competit ex teucrorum corporibus, pompam funebrem iſtruere. Nam id eſſet victoribus inſultare. ⁋ Poſt currus) .i. poſtmodum equi ſudātes cęde .i. ſanguine, &c. aut ſic: ferētes. ſ. Rutuli enſes, & tela ſequunť poſt currus ſudātes cęde Phrygia, &c. ⁋ Metiſcus.) Qui dict⁹ ē, auriga. Turni fuiſſe, ſicut Acetes Pallātis, de quo in. 11. Ducit infelix ęuo confectus Acetes. ⁋ Et ducit equum.) Sic in 11. Poſt bellator equus poſitis īſignib⁹ Æthon, It lachrymās. ⁋ Hīc alij verſa arma gerunt.) Sic in vndecimo. Tum mœſta phalanx, Teucrique ſequuntur Tyrrhenique duces, & verſis Arcades armis. ⁋ Greſſumque in tecta Latinus.) Sic de Ænea in. 11. Nec plura effatus ad altos Tēdebat muros, greſſumq́ in caſtra ferebat. ⁋ Mugitibus.) Pro eiulatibus, dixit. Nā mugitus ꝓprie, taurorum ſunt: eiulatus, mulierum. ⁋ Inſcius ad tantos, &c.) .i. neſcius, ſup. ſe ſupereſſe ad tātos dolores. ⁋ Supereſſe) ideſt ſuperſtitem eſſe, & reſtare. nam (vt A. Gellius docet) ſignificat etiam ſuperfluū l. ſupra id quod ſatis ſit, eſſe, Et eſt pathos, ab eo quod accidit pręter opinionem, & qđ minime verebamur. ⁋ Vrbem ingēs flamma, &c.) Hāc Ouidius fingit, in ardeā auē mutatam. ⁋ Tectis rutis) .i. dirutis, & diſſolutis per incendiū. ⁋ Fauillę Altiuolæ) .i. ſcintillæ: bene autem adludit ad fabulam, nam ardea auis, videtur ab arduitate dicta: eo q̄ ardua volat: quam naturam videť ex eo ſumpſiſſe, q̄ ex ſcintillis, & fauillis ardeæ incenſæ, facta ſit, ꝓprium enim eſt ſcintillarum, ac fauillarum, ardua petere: & ad globū ignis tendere. pulchre autem adludunt poetæ infigmentis ſuis, ad res geſtas. Nā quum vrbs ex Ardea, dicta fuerit ab arduitate, & poſt exuſtionem ſolū remanſerit nomē, quod idem aui inditum eſt: pulchre finxerunt vrbem, in auem mutatā: hoc eſt, vrbis nomen, in auis nomine ꝑduraſſe. Eſt autem hyꝑbole, quod dicit, Et aſtra fauillæ implebant: nam non tantum aſcēdere poſſunt. ⁋ Siue quidem ſic dijs placitum.) 12 Moris eſt Virgiliani, quoties cauſa nō apparet ſic loqui: vt in principio. 3. Æneid. Poſtq̄ res Aſię, Priamiq́ euertere gentē Immeritā viſum ſuperis. Deorū enim iudicia, ſunt ſemper iuſta: ſed ſæpe ignoratur, cur iuſta ſint. ⁋ Signum vt fata darent.) Adludit ad illud quod de Euādro dicit in. 10. Agnouit longe gemitū præſaga

ſaga mali mens. ¶ Pectora cędentes).i. contundentes. ¶ At veluti cum nigra cohors.) Sic Ennius, quod & Maro ſumpſit, It nigrum cãpis agmen. Bona autem eſt comparatio nam ſi cauernula formicarũ eruat omnes ſarcinulas. quas quęq; poteſt, colligunt: vnde eam ſumpſit & Maro i. 4. ad profectionem, aut fugã Troianorum, dicẽs, Migrantes cernas, totaq; ex vrbe ruentes, Ac veluti ingentẽ formicę farris aceruum. Quũ populant hyemis memores, tectoq; reponunt, It nigrũ cãpis agmẽ, &c. Vterq; autem videtur habuiſſe reſpectum negotij: nã Troiani, ſarcinulas ſuas colligebant, in fatalem terram reponendas: & ideo comparantur a Marone, formicis colligentibus: ciues autem Ardeatini, ex incendio, quę poterãt recęperant, ad incertas ſedes transferenda: & ideo bñ comparantur formicis, poſt euerſum nidũ partas opes recipiẽtibus. Ab Ennio tamen nigrũ agmen de elephãtis dictũ volunt. & ab alio poeta, de mauris, quod inconueniens non eſt. Nã licet verba & dicta aliorum, ad ſuum inſtitutum conuertere. ¶ Et veluti.) Ponit ſecũdam comparationem, ſumptã a teſtudine, animali qdem imbelli, ſed pertinaciter parieti domus incenſę adhærenti: & non niſi cũ ſumma indignatione eũ relinquenti, quomodo & ciues ex icẽdio, res ſuas tantiſper dum pñt, recipiunt: nec deſerunt, niſi vi ſumma repulſi ingruente.ſ. igne. Poteſt aũt prior cõparatio referri ad ſtrenue migrantes: poſterior, ad tarde deſcẽdẽtes. ¶ Calorẽ ignitum).i. ab igne procedentem luctata: diu.i. renitens, cõtra flammę calorẽ. ¶ Caudam agitanſq; caput.) Illud ꝙ nõ ſuo loco poſitum eſt, niſi ſit Renitens pedib. caudã: & Agitans caput tentat cedere.ſ. flãmis, magna vi.ſ. pro modulo corpis. ¶ Tũ vero e medijs.) Fictionẽ ſequitur Ouidianã, ſecundũ quã, ardea incenſa, in ſui nois, auem transformata eſt. ¶ Attoniti nouitate.) Attonitus dicitur, quaſi a tonitru perculſus: & ideo omni vehemẽti perturbationi, ſubito obuenienti, attribuitur: recte autẽ, attonitos dicit ꝓpter ſimilitudinem exuſtionis vrbis cum tonitru. Tonitru enim fit extinctione ignis in nube, qualem crepitum dant ſæpe incẽdia vrbis. Qui vero attonitus eſt, horrore quodã concutiẽ ꝓpter inopinatã aeris cõmotionẽ, & fulminis ꝑuiſi: licet poſt orti apparitionẽ qd(vt

Iactabant ſeſe, & turbata mente ferebant.
Ante omnes ſenio confectus ad æthera voces
Fundebat querulas Daunus, ſuperosq; vocabat.
Tum vero e medijs viſa eſt conſurgere flamminis,
Percuſſisq; ales volitare per aera pennis,
Indicium, nomenq; vrbis verſæ Ardea, ſeruans:
Et cui ſublimes ſtabant in mœnibus arces,
Mutata effuſis nunc circũlabitur alis.
Attoniti nouitate omnes, monitisq; deorum
Haud paruis confuſi, humeros atq; ora tenebant.
13 At Daunus patriæ ardenti concuſſus amore
Euerſæ, duros gemitus ſub corde premebat.
Hæc inter magno volitans prænuncia motu
Fama ruit, latisq; animos clamoribus implet,
Aduentare nouum multo cum milite funus,
Et Turnum exanimem, & letali vulnere victum.
Mox turbati omnes nigras duxere frequentes
Incenſa ex more faces: ardentibus agri
Collucent flammis: dehinc ſe venientibus addunt:
Quos poſtquam toto videre ex agmine matres,
Percuſſis vocem palmis ſuper ęthera tollunt.
At Daunus, chari vt patuerunt funera nati,
Subſtitit, & demum ingenti correpta dolore
Ora mouens, medium ſeſe furibundus in agmen
Proripuit, Turnumq; ſuper proſtratus & hærens,
Quum primum fari potuit, ſic edidit ore.
[Nate patris dolor, & feſſæ miſerãda ſenectę DAVNVS
Rapta quies, quo me tantis iactate periclis
Duxiſti, & ſęuis tandem deuicte ſub armis?
14 Quo tua me præſtans animi conſtantia vexit?
Hic claræ virtutis honos? hæc gloria ſceptri?
Hoc magni decus imperij? tales ne triumphos
Nate refers? hæc illa quies promiſſa parenti
Afflicto toties? hęc meta optata laborum?
Heu miſerum: quam pręcipites labentia caſus
Secla agitant? quanto voluuntur fata tumultu?
Qui iam ſublimes referebas clarus honores
Et magnus toto, in Latio, quem Troes in armis
Horrendum, & trepidi toties ſenſere furentem,
Nunc mi Turne iaces miſerandum & flebile corpus?
Iam multum eſt ſine voce caput: quo pulchrior alter
Non fuit, in tota Auſonia, nec gratior vllus
Eloquio, nec quis poſitis ingentior armis.
Nate vbi forma nitens? niueaq; in fronte ſerenus
Ille decor dulciſq; oculorum aſpectus, & aliæ
Sidereus ceruicis honos? his gloria Martis
Contigit auſpicijs? talin' rediture paratu
Diſcedens voluiſti auidis te credere bellis?
Heu mortem inuiſam, quæ ſola victricibus armis
Elatos frenas animos, communia toti
Genti ſceptra tenens, æternaq; fœdera ſeruans,
15 Quæ magnos, paruosq; teris, quæ fortibus aquas
Imbelles, populisq; duces, ſeniumq; iuuentę.
Heu mortem obſcuram, quę cauſſa indigna coegit
Eripere, atq; meum crudeli vulnere natum
Afficere. o felix tam grato cędis Amata
Succeſſu lætare tuę, quæ tanta dolorum
Fugiſti monimenta, grauisq; immania caſus
Pondera. quid miſero genitori plura paratis
O ſuperi? natum rapuiſtis, & Ardea flammis

Plin. ſentit) neminẽ ferit, niſi prius exanimatũ. Eo aũt modo, ſtupefacti erant ciues Ardeatini: & ex vrbis incenſiõe & ex Ardeę (vt fingitur) apparitione. ¶ Monitiſq; deorum).i. monſtris, quibus admonebant, rem quanuis magnam portendi. ¶ Humeros, atq; ora tenebãt.) Humeros, a vehẽdis faſcibus, & ſarcinulis: ora, ab oratione: nihil enĩ dicebant ſtupefacti. 13 ¶ At Daunus, &c.) Nũ opportune põitur particula, at: quæ aduerſatiua eſt: & rebus cõtrarijs congruit, vt i fine. 3. Æneï. Factoq; hic fine quieuit: At regina graui iãdudũ ſaucia cura, Vulnus alit venis. vbi poſt quietẽ Aeneę, ponit cõmotionẽ Didonis, hic vero poſt Rutulorum ſtupefactionẽ, nihil loquẽtiũ inducit gemitus cõpreſſionẽ .i. ſimile ſilentiũ. vnde non recte dicit, at: ſed rectius dixiſſet, &c. Viri autẽ fortis, eſt corde dolorẽ ꝓmere: vnde i. j. de Ænea, Spẽ vultu ſimulat, premit altum corde dolorem. ¶ Quos poſtq̃ toto, &c.) Similẽ ploratũ, & vlulatũ, inducit i funere Turni. ¶ Percuſſis vocẽ.) Ordo eſt. Tollũt vocẽ ad ſydera (male autẽ legeret, ad ęthera: qa ad, corripi deberet) palmis ꝑcuſſis.ſ. inter ſe: vñ dicere potuiſſet, concuſſis. ¶ Quũ primum fari potuit.) Sic & Maro. Male aũt legeret q̃primũ. Nã licet, q̃, acceptũ pro valde, bene iungat ſuplatiuo: tamẽ ſenſus malus eſſet. Nã nõ vult dicere, ꝙ q̃primũ i. valde cito: ſed ꝙ, quũ primũ. aut, vt primũ: aut, vbi primũ ¶ Potuit fari, ſic edidit ore.) Aut pleonaſmos eſt: aut ore edidit: qa potuit dolorẽ ſuũ, ẽt alijs, idicare. 14 ¶ Quo?) ideſt ad qd ꝑſtãs animi. ſic Latinus ad eundẽ in. 12. O ꝑſtans animi iuuenis, quantũ ipſe feroci Virtute exupas, &c. ¶ Hic claræ virtutis honos, & gloria ſceptri.) Sic Euãder in. 11. Nõ hæc, o Palla, dederas ꝓmiſſa parenti Cautius vt ſæuo, velles te credere marti. Et Æneas de eodẽ, Hi noſtri reditus, expectatiq; triumphi? Hęc mea magna fides? Per hæc autem κατὰ τὸ σιωπώμενον inuit Turnus patri dixiſſe, ꝙ regnũ & imperiũ, cum Lauinia obtineret: vñ dicit, Hæc illa quies ꝓmiſſa, &c. ¶ Heu miſerũ).ſ. me. ¶ Quã).i. quãtũ. q.d. maxime ꝑcipites caſus agũt ſecula.i. tẽpora labẽtia: qa tẽpora labunẽ, more fluentis aquæ. ¶ Quo pulchrior al. Non fuit &c.) Vñ Maro petit, Añ alios, pulcherrimus omneis, Turnus auis, atauiſq; potẽs. & alibi, quũ de pulchro loqret, dicit,



Excepto Laurentis corpore Turni. ¶Honos ſydereus).i. ſplendor, & relucētia, ac nitor ceruicis altæ: quia ipſe altus erat, ¶Tali rediture paratu.) ideſt apparatu, pompa.ſ. funebri: legit & Talin', ꝓ tal'ne? ¶Bellis auidis).i.quę auidæ, & feruenter geruntur. ¶Heu mortem inuiſam.) Sic Maro. Heu ſtirpē inuiſam: ſed nouæ ſecundæ perſonæ, verbū ſubiunxit: vnde ſunt qui legendū putent, Heu mortem iuiſam, quæ tenes ſceptra communia toti genti: quia dominat̄ mortalibus oībus, & ſeruans ęterna fœdera; qa omnes q oriuntur, aliquādo morituri ſunt: tu frenas.i.reprimis: armis vltricibus.ſ.ſuperbiæ: & poſuit vltricibus, ĩ neutro genere, ſicut Maro, victricia: dicēs, Res Agamēnonias, victricia arma ſequutus. ¶Animos elatos.)

Conſumpta in cinerem verſa eſt, nunc æthera pennis
Verberat, ah me Turne tua plus cæde cruenta.
Deerat adhuc ſors iſta patris ſuprema ſenectæ.
At, vero tali ſe res cum fœdere verſant,
Vt quem infeſta furens miſerum fortuna moratur,
Illum omni petat infrendens, & turbine cogat.
¶Dixerat, & multa illacrymans largo ora rigabat POE.
16 Imbre, trahens duros gemitus, rapidosq; dolores.
Qualis, vbi incubuit validis Iouis vnguibus ales,
Et paruum effuſo diuulſit ſanguine fœtum,
Cerua, videns miſeri turbatur funere nati.
Poſtera lux latum ſplendore impleuerat orbem.
Tunc pater in fractos fatali Marte Latinus
Defeciſſe videns Italos, totamq; potenti
Cedere fortunam Æneæ: belliq; tumultum
Ingenteiſq; animo curas, & fœdera voluens,
Connubij promiſſa ſuæ, natęq; Hymenæos
Præſtantes vocat electos ex agmine toto
Mille viros, qui Dardanium comitentur ad vrbem

tos).i.ſuperbos, quę res propria fuit Turno, ſicut i fine 11.memorauimus: manſerat animoſus, & elatis aīs, vſq; ad mortē, dicens, Vtere forte tua. Elatus autem, venit ab efferoextuli elatum. Eſt autem metaphora, ſumpta ab equis animoſis, & ſuperbis, qui freno coercendi ſunt, quoties ſerociunt. Sola aūt mors id poteſt, vnde a Iuuenale dictum, Nulli grauis eſt pcuſſus Achilles. ¶Quę magnos, paruosq; teris: quę fortibus ęquas Imbelles.) Quia oīa mors tollit, populiſq; duces, quos poetę, vt egregios ſignificēt, ſeparare ſolēt. ¶Heu mortē obſcuram.) At qui claro vulnere pemptum, dixit. Verum, obſcuram, dicit mortem.i.deteſtabilem: vt quæ tam clarum virum abſtulit. ¶O felix.) Magnus dolor, ſed ineptus: non

enim

Spectatum virtute ducem: iungitq; togatos
Multa oratores memorans, & euntibus vltro
Imperat, vt (quando auſpicijs monitisq; deorum
Troianam miſcere Italo cum ſanguine gentem
Expediat) placido interſint, animoq; reuiſant,
Æneadasq; vehant alta intra mœnia læti.
Interea ipſe vrbem labefactam, & vulgus inerme
Componit, ſolidatq; animos, requiemq; futuram
Spondet, & æternam ventura in ſæcula pacem.
Inde iubet meritos turma plaudente triumphos,
Sublimesq; domus fieri regalis honores.
Atq; alacris manet, vnanimes vt fronte ſerena
Occurrant genero venienti, & pectore toto
Excipiant gentem Iliacam, magnisq; recæptent
Plauſibus, optatæq; effundant pacis amores.
Iamq; instructa cohors, Teucrorum caſtra ſubibat,
Cincta comas ramis oleę, pacemq; rogabat,
Quam bonus Æneas ad ſe intra regia duci
Tecta iubet cauſſamq; viæ placido ore requirit.
Tunc ſenior ſic incipiens ardentia Drances
Verba mouet, nimium erepti pro funere Turni
Exultans. [O Troianę dux inclytæ gentis, DRAN.
Gloria ſpesq; Phrygum, quo nec pietate, nec armis
Maior in vrbe fuit, victi obteſtamur, & omnes
Iuramusq; diuosq; deasq;, inuitus in vnum
Conflatum vidit Latium, & temerata Latinus
Fœdera, nec Phrygios vnquam turbauit honores:
Quin natę (quando ſuperum ſic vota ferebant)
Connubia, & generum magno te optabat amore.
Sed quidquid tanto armorum flagrante tumultu
Tantorum, furijsq; operum, atq; laboribus actum eſt
Id rabidus Turni, & ſtimulis incenſus iniquis,
Confectusq; odijs furor attulit: ille negansq;
Inuitusq; dedit Latias in prelia gentes,
Illum omnis conuerſa cohors poſcebat, vt armis
Cederet, & magnum fineret ſuccedere pactis
Connubijs Anchiſiaden, inde optimus ambas
Iungebat palmas defeſſa ætate Latinus
Infractus, nimioq; ardentem Marte rogabat:
Nec noſtrę potuere preces inflectere durum,
Nec diuum portenta animum, quin acrius ignem

enim decet virū fortē, ſic odiſſe vitā: vt ſuſpendium laudet, quāuis mortē honeſtā appetere poſſet, ſicut Æneas, O terque, quaterq; beati, Quis ante ora patrū Troiæ ſub mœnib⁹ altis Cōtigit oppetere. & Andromache in. 3. Ænei. O felix vna añ aſs Primeia virgo Ho 17 ſtilē ad tumulum Troiæ ſub mœnibus altis Iuſſa mori. ¶ Deerat adhuc.) Deerat, diſſyllabū ē, ſicut & apud alios: vnde Luca. Non deeſt pluto ieiunus vēditor auro. ¶ At vero tali, &c.) Tāgit (qđ ꝑus dixi) malū malo, ſolere accumulari. vnde ordo eſt. At res verſant ſe cū tali fœdere. i. pacto, & cōſenſu inter ſe. i. ita vſu venire ſolet, vt fortūa īfrendēs petat, & cogat. i. torqueat illū omni turbine: quē ipſa furēs infeſta. i. infeſte: aut quē ipſa furens morat. i. detinet, & reſeruat ad grauiora mala: miſerū. i. miſeratione dignū, & īmerito infelicē: exiſtens furens. i. inſaniēs. i. ſi fortuna alicui miſero cōſeruat vitā id ꝓpterea facit, vt diuti⁹, & grauius torqueat. ¶ Et multa illachrymans). i. multum: nomen ꝓ aduerbio. Vtitur aūt fere verbis Virgiliāis. ¶ Qualis, vbi.)
26 Ordo eſt: qualis. i. qualiter: cerua vidēs. ſ. raptū pulli, aut hinnuli ſui, turbat funere miſeri nati: vbi. i. quādo, aut poſtq̄: ales Iouis. i. aquila: icubuit. i. inuolauit, & toto corpore irruit: vnguib⁹ validis. i. fortib. quib. tandē prędā rapere potuit: & diuulſit (ſi Seruiō ad illud. 4. Æneidos, Manes vetere uelli credimus, nō dicem⁹, diuelli: licet in paſſiuo ſit, diuelſus ſa. ſum. vel Lucanus, Nō futilis author, nō ſemel vulſi ꝓtulit. Ita, vt nō ſit ſolida in ea re (Seruij grāmatici authoritas) diuulſit. i. dilacerauit: fœtum paruum. i. tenellū, & anniculū adhuc: vt veroſimilem faciat rē. ¶ Poſtera lux &c.) Redit ad geſta Latini, qui nuptias filiæ ſuæ, ſumma cura celebrauit, reb. iam ſedatis. ¶ Tūc pater īfractos.) Sic Maro Turnus, vt īfractos aduerſo marte Latinos Defeciſſe videt: vnde ſenſus eſſe pōt (vt illic) duplex: vt īfractos dicat. i. valde fractos: & vt ſignificet, nō fractos: hoc ordine Latinus pr̄, vidēs tūc Italos īfractos. i. valde fractos: qa marte fatali. i. bello, quo fatis volētib. ſupandi erāt: defeciſſe. i. penitus ſuccubuiſſe. Aut ſic, pater Latinus, videns Italos infractos. i. nunquam alias fractos: defeciſſe tunc marte. i. bello fatali: & videns totam fortunam cedere Ænee potenti: & voluens animo. i. conſyderans tumultū belli: & ingēteis curas. i. ſollicitudines, quas ſemꝑ habuerat: & fœdera, & ꝓmiſſa. i. ꝓmiſſiōes cōnubij: & Hymenęos. i. nuptias: ſuę natę. i. filiæ, videlicet Lauinię: vocat mille pſtanteis viros electos, ex toto agmine. Modeſtius Virgilius centū oratores finxit. Verūtamen multa ſunt, quæ hoc purgēt: ne prēter modum dictum videat. Tū, ꝙ apud Maronē tm̄, comitabant caduceatores: hic autē Æneā ipm̄. Tū, ꝙ illic hoſpitē, & auxilij indigū: hic autē victorē, & ſine controuerſia filię, futuꝝ maritū. Magna autē laus Ænee eſt, q ꝑditū tāto exercitu, vt ex eo mille prēſtātes viri poſſent deligi, ſupauit: vocat, inquā, mille viros, qui cōmitentur ad vrbē, ducē Dardaniū, ſpectatum virtute. Et iungit oratores togatos, ad quoꝝ morem, Romani poſtea togati incedebant: memorans. i. mandans eis multa: &

imperat

ſperat vltro. i. inſuper: aut nō dū rogatus: euntibus. i. abire volentibus: & iam, iamq; ꝓfecturis: vt interſint aīo placido, & reuiſant, & vehant læti Æneadas in alta mœnia. ſ. vrbis ſuæ: quādo. i. quandoquidem: expediat auſpicijs. i. indicio auſpiciū: & monitis deorū miſcere gentem Troianā cum ſāguine Italo. ¶ Interea, &c.) Oſtendit officium boni principis.) Et pectore toto Excipiant.) Verba Iuli ad Eurialum, in. 9. habita. ¶ Atq; alacris monet.) Terentius, Quin tu es alacris. Eſt igitur alacris, communis generis: ſed conſuetius hac tempeſtate dicitur. hic alacer, hæc alacris, hoc alacre. 17
¶ Ardentia Drāces Verba mouet.) Quem, ſcilicet Virgi. fecerat, legatum ad Æneam & Turno ſemper fuiſſe infeſtū. ¶ Exultans.) Pro funere Turni erepti: quia Turno ſemper fuerat infenſus. vnde, Erepti Turni: nō e periculis, ſed e medio mortaliū, & e vita ītelligemus. ¶ Iuramusque deoſque deaſq;) Primū, q;, vacat: qa dixit, & oēs. poſuit ergo ſatis dure ꝓ rōne metri. Nec dicet. Deosq;, deas: qa q;, ſemꝑ ī fine: hoc eſt ad poſtremū cōiunctū, poni vult: poteſt aūt poni poſt primū, aut prius, ſed nō ſolum. ¶ Quin). i. quominus, optabat cōnubia natę, & te generū, &c. ¶ Sed qdqd tāto armoꝝ, &c.) Purgat Latinum, reijciēs omnē culpam in Turnū. ¶ Illū oīs, &c.) Purgat ēt ꝓplm̄ Latinum, qui poſcebat Vt Turnus armis cederet. i. diſcederet: & ita putē legendū vt armis cederet, potius q̄ in armis: niſi ſit omnis cohors ī armis conuerſa. ſ. ad Æneam, poſcebat, ſup. vt. ſ. cederet: & fineret magnū Anchiſiadē in te o Ænea: ſed pulchre iducit orator, de eo loqui citra adulationem: quia recitaret verba, quæ tunc de eo vulgares hēbant. ¶ Defeſſa ætate.) Legitur etiam, defecta ętate: & eſt duplex ſēſus aut ꝙ ſit multum fractus, nō vitio, ſed ętate defeſſa, aut defecta: aut ꝙ non ſit fractus: hoc eſt ꝙ quāuis defeſſa ætate tamen infractus: aut iam tandē fractus: nec vltra valens iungebat ambas palmas. i. coniunctis manib. orabat & rogabat: ardentem. i. æſtuantem, nimio marte, ideſt amore belli, &c. ¶ Bellumq; ciebat.) ideſt concitabat, & prouocabat. ¶ Dignū Exitium.) Nimium aſſentiretur, niſi præmiſſum fuiſſet a Virgilio, quod fuerat Turno, ſemꝑ infenſus odijs & crimine. ¶ Momor. Nigrātē, ꝓſtratus humum) Sic de Mezentio, Et humum ſemel ore momordit. vbi dictū eſt, quod viri fortes in mortem cadentes: ne vocem viro indignam emitterent, humum mordēt: quod autem Nigrantem, dicit, etiā ex Vergilio ſumpſit. ¶ Nūc improbus, &c.) Oſtēdit ꝑtinax odiū, qui etiam manes eius odio proſequitur. ¶ Acheronte.) Fluuius eſt infernalis: ſine lætitia, dictus. Tu melior hæres ſuccede bonis Laurentibus, ideſt diuitijs, & imperio Laurentum: aut ſuccede Laurentibus, ſcilicet populis bonis, ideſt tibi fauentibus. ¶ In te, &c.) Sic Maro, In te domus inclinata recumbit. ¶ Et voces). ſ. te laudantiū. canunt vera prēconia. i. ita eſt vt dicunt. ¶ Pueri, innuptæq; puellæ) Virgilianum eſt, In te vnum conuerſi oculi: id de Turno prius dictum eſt, ſed diuerſimode. Nam Turnum, poſtulabant ad certamen: Æneā: ad gloriam & imperium. ¶ Pater ipſe

ro, oportet aut alium eſſe Gyã aut hunc illius immemorem. In cæteris tamen prudenter egit, vt eos cõmẽmoret, quos Maro in .5. dixit aucturos genus Romanum, & illi nomina daturos: vt Sergeſtũ domus, à quo Sergia, &c. ℾ Interea effuſi ſtab. p mœnia ciues.) Docetur inſtabilitas vulgi, qđ fortunam ſequiť. ℾ Quos læta fronte Lati.) Potius fronte, q̃ animo, dixit: q͂a licet propter amatæ ſuſpendium doleret, tamen
21 p̃mit alto corde dolorẽ. ℾ Dardaniũ Ænean.) Per n, ſcribendũ eſt, propter vocalem ſequẽtem. vbi diligenter dixit Alexander, Rectus in à Græci, ſolet an quarto breuiari. qa à nominatiuo in as, nõ breuiatur: ſicut nec en ab es lõgo. ℾ Haud vera illuſit imago.) i. nõ enim illuſit eũ vera imago: q͂a facile erat eũ inter cæteros agnoſcere, etiam lõge adhuc diſtantẽ. ℾ Tũ q̃ primũ.) Iterũ dicendũ eſſet, quum primum data copia. in .7. Poſtq̃ introgreſſi, & coram data copia fandi, Et voces capere. ſic in .6. Veniſti tandem, tuaq; expectata parenti. Vicit iter durum, pietas datur ora tueri Nate tua & veras audire & reddere voces. Cætera quoq; verba Virgiliana ſunt: vnde i. 2. Æneidos, Æneas ad Hectorem, O lux Dardaniæ, ſpes ò fidiſſima Teucrũ, & Anchiſes ad eũ in .6. Nec me mea cura feſellit. ℾ Factũ etenim.) Sed nec paruo ſtat. i. nõ paruo conſtat Turno facinus, perpetratum contra deorum voluntatem. Bene dicit, Nec paruo: non, nec parui: quia duntaxat tanti, quãti, pluris, & minoris cum eorum compoſitis, dum ſine ſubſtantiuis ſunt, ponuntur cum verbis pretii in genitiuo: nam cætera omnia in ablatiuo. Vnde Maro in. 2. Æneid. Et magno mercentur Atridæ. ℾ Numina Indignata vltricia.) Diuidẽda ſunt epitheta, vt ſit, Numina vltricia miſere, ideſt miſerunt. indignata, ideſt quia ĩdignata animis iuſtas pœnas. ℾ Quando.) Ideſt quandoquidem. ℾ Omnis origo Seditionis.) Scilicet Turnus, & amata. ℾ Sũt mihi regna, iacent erectis oppida muris.) Vnde in vii. de Latini regia, Multaq; p̃terea ſacris in poſtib. arma Captiui pendent currus, curueq; ſecures. Et criſtæ capitũ & portaꝝ ingẽtia clauſtra, Spiculaq;, clypeiq;, ereptaq;, roſtraq; carinis. vnde videtur interpretari locum in .11. alioqui obſcurum, de auro Latini: vt intelli-
22 gatur regis, non populi. ℾ Quẽ contra.) Ideſt è diuerſo, ſupp. affatur: aut cõtra quem (quod durum eſſet) fatur. ℾ In te horum

Poſt alij, miſtim q; Itali. Teucriq; ſequuntur.
Interea effuſi ſtabant per mœnia ciues,
Sublimeiſq; alta ſtatuebant laude triumphos,
Troianam cupido expectantes pectore turbam.
Et iam aduentabant, quos læta fronte Latinus
Occurrens magna excepit comitante caterua.
At poſtq̃ medio venientem ex agmine vidit
21 Dardanium Ænean, haud vera illuſit imago:
Nanq; omnes ſuper excellens atq; altior ibat,
Et late regalem oculis ſpargebat honorem
Sydereis: tunc quum primum data copia fandi eſt,
Et voces capere, atq; optatas iungere dextras,
Incipit, & prior affatur placido ore Latinus.
ℾ Veniſti tandem: cupidum nec fixa feſellit LATI.
Spes animum, lux Troianę clariſſima gentis,
Magnorum quem iuſſa deum tot caſibus actum
Italia, & noſtris voluerunt ſiſtere tectis:
Quãq; humana furens nimis auſa licentia ſanctas
Turbant leges, & diuum exciuerit iras,
Quin etiam inuitum toties, meq; arma negantem
Tradiderit duri perferre pericula Martis:
Factum etenim, ſed nec paruo ſtat: numina iuſtas
Indignata animis miſere vltricia pœnas.
Nunc age magne Phrygum ductor, q̃n omnis origo
Seditionis abeſt, & tanti criminis author,
Connubijs ſuccede, & promiſſis hymenæis.
Sunt mihi regna, manent erectis oppida muris.
Sola autem feſſæ ſpes vnica noſtra ſenectæ,
Te generum, & natum tempus complector in omne.
22 Quẽ cõtra bonus Æneas. ℾ Rex maxime nullã ÆNE.
In te horum cauſam armorum, tantiq; tumultus
Crediderim, placidæ aſſueto ſub tempore pacis.
Et ſi qua eſt, pone hanc curam pater optime, quęſo.
Nunc adſum, & patrem & ſocerum te lętus in omneis
Accipio caſus, magni mihi ſurgit imago
Anchiſæ, & rurſum ardebo genitoris amore.
ℾ Talibus orabant inter ſe, & tecta ſubibant POE.
Regia: cum ſtudio effuſæ matreſq;, nuruſq;,
Longæuiq; patres ſtabant, iuuenumq; cohortes,
Pulchra reuiſentes Troianæ corpora gentis:
Ante omnes magnum Æneam, cupidoq; notabant
Altum animo genus, & præſtantem frontis honorem,
Quæſitamq; alacres, pacemq; optata quietis
Munera laudabant: ceu quando longus & ingens
Agricolas tenuit reſolutis nubibus imber
Suſpenſos, curuumq; diu requieuit aratrum,
Tunc ſi clarus equos ſpacioſo limine Titan
Laxet, & aurato cœlum ſplendore ſerenet,
Lætitia exundant, & ſeſe hortantur agreſtes:
Non ſecus Auſonij tam læto in tempore rerum
Compoſuere animos. & iam rex alta Latinus
Atria, regaleſq; aditus intrarat, & vnà
Optimus Æneas, ſequitur quem pulcher Iulus,
Dehinc Itali, miſtiq; Phryges: tum ſplendida lato
Applauſu, & magno completur regia cœtu.
Hæc inter matrum innumera, nurumq; caterua
23 In medium comitata venit Lauinia virgo
Sydereos deiecta oculos, quam Troius heros
Virtute & forma ingentem, mirabile dictu,
Vt vidit, primo aſpectu ſtupefactus inhęſit,

rum cauſam armorum.) Abſumptio literarũ, & r literę repetitio, durum verſum: ſed in re tali, vtpote terribili, cõgruũ faciunt. Ordo eſt. In te aſſueto ſub tẽpore placidæ pacis. ℾ Socerum te lætus in omneis Accipio caſus.) Sic Iulus ad Euryalũ lib. 9. Iam pectore toto Accipio, & comitẽ caſus complector in omneis. ℾ Magni mihi ſurgit imago Anchiſæ.) Sic in 2. Subiit chari genitoris imago. ℾ Ardebo genitoris amore.) Id ſecundum grammaticẽ poetice autẽ dixit Maro, Corydon ardebat Alexin. ℾ Matreſq;.) Ideſt matronæ. ℾ Nuruſq;.) i. nubiles, aut ſponſæ. ℾ Pulchra reuiſentes.) i. iterũ, atq; iterum videntes: quia pulchra & peregrina. Sed caſtius Virg. lib. 4. dicens, Multa viri virtus animo, multuſq; recurſat Gentis honos. Non à corpore ſed ab animis laudat. Sed ibi, de regina caſta: hic etiam, de plebe ſit mẽtio. ℾ Ceu quando longus & ingens.) Quia alterum ſine altero eẽ poſſet. Eſt autem comparatio ſatis apta. nam non minus per bella, q̃ per hymbres abducitur coloni: vnde in Geor. Squalent abductis arua colonis. ℾ Clarus Titan.) ideſt ſol. ℾ Laſſet.) i. fatiget, celeriter currẽdo. ℾ Splẽdore aurato.) ideſt auricomis radijs. ℾ Et iã rex alta Latinus Atria.) Malus eſſet verſus: niſi ponatur cõiunctio, &, quam ablatam inuenimus. ℾ Et vna Optimus Æneas. ℾ Vna.) i. pariter, cõiunctis. ſ. manib. ita vt neuter alterũ præcederet. Dehinc quia Latinum comitabantur: mixtiq; Phryges: bene mixti, ne poſteriores cenſeantur. ℾ Tum ſplendida lato Applauſu, &c.) Vt plurimum, ſingulis ſingula, dat epitheta: quæ carmen cõcinnũ quidem reddũt: ſed nimis phucus (vt ait Quinti) vitandus eſt: q in hoc poemate videtur ſatis, ſuperq; affectatus. ℾ Regia.) Eſt domus regis, Gręce ἀυλὴ dicitur: quã aũt vulgus aulã, vocat: potius antrũ, dixeris. ℾ Hęc int.) anaſtrophe. i. inter hęc. ſ. dũ hęc fierẽt. ℾ Deiecta oculos.) i. habẽs oculos deiectos: vnde lib. 11. 23
Subuenitur magna matrũ regina caterua Dona ferens, iuxtaq; comes. Lauinia vir. Cauſa mali tanti: atq; oculos Deiecta decoros. ideo igitur, deiecta: q͂a cauſa mali tanti: & nũc, quia ſponſa futura. ℾ Primo aſpectu ſtupefactus inhæſit.) Mira laus decoris Lauiniæ: vnde de Ænea dictum eſt in 1. Obſtupuit p̃mo aſpectu Sidonia Dido, Caſu deinde viri tanto. ℾ Qui haud parua ſpe ductus.) Quia operæ pretium cenſuit.

cenſuit, pro tali virgine omnia dura pati. ¶ Ciuiſſet.) Cõcitaſſet: à cieo: vnde eſt, Bella cient. i. concitant. ¶ Cõnubij, & multa canunt.) Malus verſus, vñ legendum, Cõnubij & multa cantant cum laude. aut, Multaq; canunt cum laude Hymenæos. i. dicũt epithalamia i. carmina nuptialia: quæ lęta, & iocunda, cum bonorũ multorũ cõprecatione fieri ſolent: vnde Iuuenalis. dictum eſt, Feliciter, &c. Quis autem ſit Hymenæus: dictum eſt alibi. ¶ Et lætam vocẽ.) Quia omnis triſtitia ab nuptiarum auſpicijs ꝓſcribebatur. ¶ At fidũ interea.) Sic in. 1. Mittit̃ ad naueis, ſed ibi, epithetõ, negocio aptum, delegit poeta, dicẽs, Rapidum ad naueis præmittit Achatem Sed non incongrue hic, fidum dicit: quia ad talia dona afferẽda, non niſi fidus mitteretur. ¶ Munera.) Munera autẽ Andromachẽ Æneæ dediſſe, docuit poeta in. 3. dicens, Nec minus andromache digreſſu mœſta ſupmo Fert picturatas auri ſubtegmine veſtes, &c. ¶ Magnũ cratera.) Declinatur enim hic crater: & eſt poculũ. ¶ Donatum capit.) Ideo capit, quia donatum. Accipimus enim, & capimus ab alijs: ſumimus ꝑ nos. Totus autem apparatus cõuiuij, ſumptus ẽ ex. 1. Æne. vbi deſcribitur conuiuium Didonis ſic, At domus iterea regali ſplẽdida luxu Inſtruitur, medijsq; parãt cõuiuia tectis, Arte laboratæ veſtes, oſtroq; ſuperbo, Ingens argentũ menſis, cælataq; in auro Fortia facta patrũ, ſeries longiſſima rerũ. Et paulopoſt, Dant manib. famuli lymphas, Cereremq; caniſtris Expediunt, &c. Vñ quæ hic exponenda ſunt, illinc erui poſſint: vt ſtrato oſtro. i. tapetib. purpureis. Nam quæ ſternuntur, intexta velamina, tapetes, aut tapeta vocãtur: quæ vero ſuſpẽduntur in aulis, au-
24 lea dicuntur. ¶ Cõuenere.) Diſcubuere: Græce id dictũ eſſet. Nã Latine dicas: diſcubitum, aut diſcubituri, aut ad diſcumbẽdũ: vñ melius cõſtruas: conuenere iuſſi diſcũbere. ¶ Strato diſcũ. in oſtro.) i. purpura. ſic in. 1. Cõueniũt ſtratoq; ſuper diſcũbitur oſtro. Sed eiuſmodi luxus nõ videt̃ tam congruus Italicæ parſimoniæ, ac tyrijs opib. vñ de Carthagine, Diues opum, ſtudijsq; aſperrima belli. Et ideo licet imitetur poetã, lõgo tamẽ id facit interuallo: multũq; ab illo friget: ſed non oĩa poſſumus oẽs: facilius eẽt vitia notare, q̃ ſine vitijs ſcribere. ¶ Et ſe inferre Delicijs, & dapib. futuris.) ſ. deinceps illis nam & præſentes erant: alioqui

Et ſecum Turni caſus miſeratus acerbos,
Qui haud parua ſpe ductus, ouans in prælia tantos
Ciuiſſet motus, durisq; aſſiſſet in armis.
Tum verò æterno iunguntur fœdera nexu
Connubij, & multa canunt cum laude Hymenæos,
Dehinc plauſus, fremitusq; altum ſuper aera mittunt,
Et lætam vocem per regia tecta volutant.
At fidum interea Æneas affatur Achaten,
Vadat & Andromachę quondã data munera veſtes
Intextas auro ferat, & quod ſæpe ſolebat,
Dum res Troianę ſtabant, circundare collo,
Auratum gemmis circunſeptumq; monile:
Præterea magnum cratera in pignus amoris,
Quem Priamus patri Anchiſæ donauerat olim.
Nec mora, iuſſa ſequens pulcherrima portat Achates
Munera: tunc ſocer ingentem cratera Latinus
Donatum capit, ac coniux Lauinia veſtes,
Atq; monile decens: placido dehinc pectore ſeſe
Demulcent, varijsq; trahunt ſermonibus horas,
Et iam tarda epulas fugientis tempora lucis
Poſcebant, mox regali conuiuia luxu
Effundunt, latosq; alta intra tecta paratus.
14 Conuenere, omnes ſtrato diſcumbere in oſtro
Delicijs iuſſi, & dapibus ſe inferre futuris.
Dat manibus cryſtallus aquas, menſisq; reponunt
Flauentem Cererem, tum læta fronte miniſtri
Innumeri magno diſtinguunt ordine curas.
Pars dapibus reficit menſas, pars pocula miſcet,
Craterasq; replet: nunc hac nunc voluitur illac
Turba frequens, varios miſcentq; per atria motus.
At puerum pater immotis ſpectabat Iulum
Luminibus, vultum admirans, moresq; Latinus,
Et grauiter puerili ex ore cadentia verba,
Maturumq; animum ante annos: & multa rogabat,
Permiſtas referens voces, dehinc oſcula figens
Dulcia complexum manibus, iunctumq; fouebat.
Et nimium exultans, felicem & munere diuum
Donatum Æneam pro tali prole, ferebat.
Poſtq̃ epulis compreſſa fames, traducere longam
Incipiunt fando, & labentem fallere noctem,
15 Nunc duros Troię caſus, gentesq; Pelaſgas,
Nunc fera Laurentis memorantes prælia pugnæ,
Quo primum diffuſæ acies, quo tela viciſſim
Pulſa loco, qui primus ouans inuaſerit agmen,
Fulmineumq; ardens in equo madefecerit enſem,
Præcipue Tros Æneas, ſeniorq; Latinus
Magnorum heroum, Latijq; antiqua potentis
Geſta recenſebant, fugientemq; horrida gnati
Arma ſui Saturnum, Italis latuiſſe ſub oris,
Hinc Latium dixiſſe, genusq; in montibus altis
Compoſuiſſe vagum, legesq; & iura dediſſe:
Et Bacchi, & frugum cultus, dehinc tecta ſequutum,
Eſſe paterna Iouem, vtq; Electra Atlantide cretus
Iaſio Idæas cæſo Phrygiæ iſſet ad vrbeis
Dardanus, ex Corytho multa cum gente profectus:
16 Vtq; inſignem aquilam dono, & Ioue patre ſuperbus
Hectoreæ gentis ſignum, illuſtresq; tuliſſet
Primus auum titulos, Troianæ ſtirpis origo.
Talibus atq; alijs inter ſe longa trahebant
Tempora. tum fremitus, lętæq; per atria voces

qui enim ſe nõ inferrẽt. ¶ Cryſtallus.) Vas cryſtallinũ. ¶ Cererem.) i. panem. ¶ At puerum pat. &c.) Id & Dido in Cupidine, ſibi forma Aſcanij fecit. Magis autem cõgrue dicitur, Latinus, mores miratus, & prudẽtiã, quã vultum: ſed vultus, ẽt animi index eſt: vñ & vultum decentẽ in puero, decenter mirari potuit. ¶ Et grauiter puerili ex ore cadẽtia verba.) Id. n. mirandum: nam verboꝝ grauitas, puerili ętati non congruit. Vnde Perſ. per irriſionem, Scilicet ingenium, & reꝝ prudentia velox, Ante pilos venit, dicenda, tacendaq; calles. Plus ꝓterea mirandum erat, Verba grauiter cadentia. i. quod grauiter cadebant: q̃; ſi grauia, dixiſſet. Nã facile poteſt imprudẽti, dari grauis ſermo: dummodo ex alterius ore loquat̃: at difficile eſt, eum grauiter loqui. Quod autem dicit, Cadentia verba: laudem auget. Nam pauca verba, etiã grauiter ꝓferre poſſunt pueri: ſed difficillimum eſt dum ea cadunt. i. ꝓcipitanter: aut in morẽ torrentis fluunt, grauiter efferri. ¶ Maturum animum.) Sed q̃ras, qũo natuꝝ agnouit animum: nempe ex oratiõe. Nã ex abundãtia cordis os loquitur. ¶ Donatũ Æneã pro tali prole ferebat.) Quia parentum felicitas, cõſiſtit in bonis liberis: vñ Helen⁹ ad Anchiſen, Vade (ait) ò felix nati pietate. & Æneas ad Didonem, O qui te talem genuere parentes. ¶ Poſtquã epulis compreſſa fames. Virgil. dicit, Exempta fames. ¶ Labentem fallere noctem.) Ideſt trãſigere imperceptibiliter. ¶ Nũc duros Troiæ caſus.) Locus ſumptus ex fine. 1. Ænei. vbi dicitur, Necnon & vario noctẽ ſermone trahebat Infelix Dido, longumq; bibebat amorem, Multa ſuper Priamo rogitãs, ſuper Hectore multa, Nunc q̃bus Auroræ veniſſet filius armis, &c. ſed huiuſmodi traductio temporis, videtur importuna huic loco: vbi ſponſus nouæ nuptę, iungẽdus erat. Sumpta etiam eſt pars ſermonis, quem dat Latino ex ſermone Euãdri li. 8. habito. ¶ Legesq;, & iura dediſſe.) Maro autẽ dicit, ipſam ante aduentum, præcipue Saturni, gentẽ haud vinclis, nec legibus æquam: idem tamẽ atteſtatur Saturnum eis leges dediſſe, dicẽs, Primus ab æthereo venit Saturnus olympo Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis, Is genus indocile, ac diſperſum montibus altis Compoſuit, legesq; dedit, Latiũq; vocari Maluit: his quoniam latuiſſet tutus in aruis, &c. ¶ Et Bacchi, & frugũ cultus.) 25

Alta volant, ſtrepitu ingenti tectum omne repletur.
Dant lucem flammæ, & lato ſplendore coruſcant.
Conſurgunt Phryges, & cythara reſonante ſequuntur
Auſonij, & plauſum ingeminãt, ſeq; agmine toto
Permiſcent, variantq; pedes, raptimq; feruntur.
Et iam feſta nouem largo connubia luxu
Attigerant celebrata dies: tum maximus heros
Æneas vrbem curuo ſignabat aratro,
Fundabantq; domos, & amictas aggere foſſas.
Ecce autem fatum haud paruum, diffundere flammam
Ingentem, & fulgore leuem, & ſe nubibus altis
Miſcentem ſummo Lauinia vertice viſa eſt.
Obſtupuit pater Æneas, dupliceſq; tetendit
Ad cœlum cũ voce manus. ¶ Si Iupiter vnquã ÆNE.
Gens monitis Troiana tuis, terraq;, mariq;
Paruit, imperijsq; libens, ſi numina veſtras
Si metui, coluiq; aras: per ſi quid agendum eſt,
Quod reſtat, placidam felici afferte quietem
Augurio, & firmate, maliſq; imponite finem.
17 ¶ Talia iactantem circunſtitit aurea mater POE.
Se Venerem confeſſa, almo & ſic edidit ore.
¶ Gnate animo pone hanc curã, & meliora capeſſe VE.
Signa deum, gaudenſq; bonis ſuccede futuris:
Nunc tibi parta quies, nunc meta extrema malorum,
Nunc tandem optatam componunt ſæcula pacem.
Nec flammam ad cœlos perlatam è vertice charæ
Coniugis horreſce, ac conſtantem dirige mentem.
Nanq; erit illa tuum celebri quæ ſanguine nomen
Troianoſq; auctura duces ad ſydera mittat:
Hæc tibi magnanimos ſublimi prole nepotes
Conferet, egregijs totum qui laudibus orbem
Complebunt, totumq; ſua virtute potentes
Sub iuga victoreſq; trahent: quos gloria ſummo
Oceanum tranſgreſſa ingens æquabit Olympo:
Quos tandem innumera ardens poſt illuſtria rerum
Geſta deos factura, vehet ſuper æthera virtus.
Hanc flammam ventura tuæ præconia gentis
Deſignant, hoc omnipotens è culmine ſignum
Sydereo dedit: at tantarum in munera laudum
Quam ſtatuis, dicas à nomine coniugis vrbem.
Pręterea ſacros Troia ex ardente penates
Ereptos compone noua intra mœnia, & altos
Infer ad ęternum manſuros tempus honores:
18 Hi (tibi mira feram) tanto vrbis amore trahentur,
Vt vecti ad ſedes alias, loca prima Latini
Sponte ſua repetent, iterumq; iterumq; reuerſi.
O felix quem tanta manent. dehinc pace tenebis
Sub placida gentem Iliacam, poſt feſſus & æuo
Confectus, tandem Elyſias ſocer ibit ad vmbras,
Succedes ſceptro, atq; Italis dominabere, leges
Cõmunes Teucriſq; ferens: tum lætus ad altum
Te mittes cœlum: ſic ſtat ſententia diuum.
¶ Dixit, & inde leues fugiens ſe vexit ad auras. POE.
Æneas tanto ſtupefactam nomine mentem
Perculſus, diuæ peragit mandata parentis.
Et iam compoſitos felici in pace regebat
Dardanidas, & iam decedens ſceptra Latinus,
Liquerat, & pius Æneas ſucceſſerat, omnem
Auſoniam, lataq; potens ditione tenebat.
Iam paribus Phryges, atq; Itali ſe moribus vltro,

cultus.) Vnde à Virgilio, vitiſator dicitur. ¶ Dehinc tecta ſequutum Eſſe paterna Iouẽ.) Quia in Italiam venit, vbi ex Electra, Atlantis filia, Dardanum genuit, qui occiſo Iaſio fratre: tandem ad Phrygiã puenit. ¶ Ex Corytho.) Scilicet vrbe Italię: vnde in. 3. Corythũ: terraſq; require Auſonias, Dictæa negat tibi Iupiter arua.
16 ¶ Vtq; inſignem aquilã.) Aqla dicitur in tutela Iouis, & ei fulmina miniſtraſſe: eo quod directo obtutu, ſolis radios inſpicit, nec fulmine vincit. Hãc autem Romani, pro inſigni habebant: qa per auſpicium aquilarum, inditũ eſt à Romulo vrbi nomen: vnde Luca. Signa pareis aqlas. alludit ergo ad Romanoꝝ ſigna: volens ea etiam Troianis vñ oriundi ſunt, fuiſſe: & Dardano, ab Ioue dono data. ¶ Dant lucem flammæ.) Sic in. j. Et noctem flammis funalia vincũt. ¶ Et cythara.) Sic in. j. Cythara crinitus Ioppas Perſonat aurata &c. ¶ Variãtq; pedes.) .ſ. ſaltãdo, ad modulos pſallentium: vñ ductitantium choreas, geſtum exprimit. ¶ Et iam feſta nouem largo connubia luxu Attigerãt cele. dies.) Nouem dierum tp̃s priſcis, cerimonijs ſæpe adhibitum legimus: quod & noſtræ religiõis ꝓfeſſores, obſeruant in purgationib. & reb. diuinis. Volunt quidam, eo quod ſit ternarius, ter repetitus: ex omni angulo, trinitatem conſtituens: ſed nihil ad hũc locum. ¶ Æneas vrbem curuo ſignabat aratro.) Nam ab vrbo, parte aratri, dictam vrbem vult Seruius: ducebãtur aũt primo mœnia aratro, à boue, vt dicunt: & equo tracto, vt pacis & belli, felicitate gauderent: vbi vero porta fieret, portabatur aratrum: vñ à portando, portam dictã volunt: Varro tñ, ab iportandis rebus. ¶ Fundabãtq; domos.) .ſ. Troes, qa ſeruile eſt officium, ſed primum ſulcum deducere pontificale. vñ illud, Famulis hoc Æneæ cõtribuit. Sane fundabant domos dicit: pro fundamenta domuum iaciebant. Nam fundare, eſt confirmare res prius iactas: fundamenta iacere, eſt ea inchoare: eo quod nobiles q claris ædificijs, fundamenta pria iaciunt, non deſcendunt in ſcrobem: ſed primum (vt aiunt) lapidem deijciunt: poteſt tamen fieri: vt in eo loco fuerint, domus quas Æneas fũdauerit, & muro cinxerit: & ita ꝓprie ponit. ¶ Ecce autem fatum haud paruum.) Alij, fatu, legunt: vt ſit, haud paruum. i. res haud parua fatu i. ad fandũ, aut dum fatur: aut ecce autem prodigium, ſupp.

aut

aut mõſtrum, aut portentum: quod etiam Aſcanio & Lauiniæ contigiſſe Maro memorauit: omnia igitur inuenta ſunt Maroniana: fere verba: ſed non tam apte poſita, vt ab illo, Dupliceſq; tetendit Ad cœlum cum voce manus: verba ſunt Virgiliana, Ænei. 2. At pater Anchiſes, oculos ad ſydera lætus Extulit, & cœlo palmas cum voce tetendit. ¶ Talia iactantem, &c.) Nulla videtur in verbis iactantia, ſed precatio, cum decenti fiducia. Aliter autem in. 1. dixit Maro, Talia iactanti ſtridens Aquilone procella: quia ibi nequidq̃ mortem precabatur. ¶ Aurea mater.) Dicitur à Virgilio quoque Aurea Venus. ¶ Se Venerẽ confeſſa.) Vnde li. 1. Alma parens confeſſa deam, qualiſq; videri Cœlicolis & quãta ſolet. ¶ Nec flammam, &c.) Inanis præceptio: qa ipſe Æneas, nouit eius rei, ſignificationẽ felicem eſſe: vt ex. 1. Æneid. & alijs qbuſdã poetæ locis cõſtat. ¶ Oceanum tranſgreſſa.) Propter deuictos Britannos, quos Anglos vocamus: aut propter id quod dictum eſt in. 1. de Iulio Cęſare, Imperium Oceano famam qui terminet aſtris. ¶ Hanc flammam ventura tuæ ꝑconia gentis Deſignant.) Videtur hypallage: vt ſit ꝓ eo quod eſt, Hæc flamma deſignat pręconia tuę gentis. Dicit aũt, Deos factura Vehet ſuper æthera virtus: ꝓpter Romulũ, & Iulium Cęſarem: quos in deos trãſlatos fingunt. ¶ At tantarum in munera laudũ.) Sic verior eſt lectio: vt ſit, in munera. i. ad munera: hoc eſt, pro munere tantarum laudum. i. in recõpenſationem tantæ laudis: quę tibi per Lauiniam portenditur: donabis eã hoc honore: vt, Vrbem quã ſtatuis: ab eius noĩe Lauinium appelles. ¶ Præterea ſacros, &c.) Coluerunt Romani Phrygios deos. vnde hæc ficta. ¶ Hi (tibi mira ferã) tanto, &c.) Parẽtheſis eſt, tibi mira ferã. i. miranda dicam. Nam ordo eſt. Hi. ſ. dij penates, trahentur tanto amore vrbis, vt ipſi vecti, ad alias ſedes repetant ſua ſponte. i. per ſe: ꝑma loca Latini. ſ. vrbis: reuerſi iterumq;, iterumq;. i. ſemel, ac iterũ: aut iterum, atque iterũ: quod & in hiſtorijs legit. ¶ O felix, quem tanta.) ſ. ornamenta, & dona: manẽt. i. expectant: & cui tanta futura ſunt. ¶ Tandem Elyſias.) Non congruit illi quod dictum eſt in. 1. Sublimẽq; feres ad ſydera cœli, magnanimum Æneam, Tertia quum Latio regnantem viderit æſtas, Ternaq; tranſierĩt Rutulis hiberna ſubactis. Nã ſi poſt ſubactionẽ rutulorum,



ſum,nõ niſi treis annos victu
rus dicitur Æneas:incongrue
dicitur de Latino:quod tandẽ
Elyſias ſocer ibit ad vmbras,
& ad Æneam, Succedes ſce/
ptro,atq; Italis dominabere.
☞ Sic ſtat ſnia diuum.)Hoc.n.
à Ioue audiuit in.1. dicente,
Sublimemq; feres,&c.☞ Tan/
to ſtupefactam noie mentem
Perculſus.)i.habẽs mentẽ ſtu/
pefactam percuſſam:aut ꝑcul
ſam:tãto noie.i.nominis: hoc
eſt,famę ꝓmiſſione.☞ Tũ me/
29 dio)Adgreditur vltimam par
tem operis,quæ eſt de tranſla/
tiõe Æneæ in coelum: de qua,
veritatem ſequutus,recte dubi
tat Hor.dicẽs.4.carmi.ad Tor
qua. Quo pius Æneas? quo
Tullus diues,& Ancus?Puluis
& vmbra ſumus.de morte enĩ
Æneæ recitat Seruius, quod
(ſm Catonẽ)ſimulac in Ita/
liam venit: Lauiniam, Turno
deſponſatã

Et ſocia ingenti firmabant pectora amore,
Concordiq; æquas miſcebant fœdere leges,
29 Tum medio Venus exultans ſe immiſit Olympo
Ante Iouem,& complexa pedes,ſic ore loquuta eſt.
[Omnipotẽs genitor qui ſolus ab ęthere ſummo VE.
Cuncta moues,qui res hominum,curasq; recenſes:
Dum Teucros traheret fortuna inimica,recordor,
Spondebas finem ærumnis,rebusq; ſalutem:
Nec tua me promiſſa pater ſententia fallit,
Nanq; omnes gaudere ſacra treis pace per annos
Viderunt Italę nullo diſcrimine partes:
Verum ad ſyderei miſſurum culmina coeli
Pollicitus magnum Æneam,meritumq; ferebas
Illaturum aſtris.quid nunc ſub pectore verſas?
Iamq; optat matura polos Æneia virtus.
[Olli hoium ſator atq; deũ dedit oſcula,ab alto POE.
Pectore verba ferens.[Quãtũ Cytherea potentẽ IVP.
Æneam, Æneadasq; omnes infeſſus amaui:
Et terra,& pelago,& per tanta pericula vectos,
Noſti.& ſępe equidem indolui commotus amores

deſponſatã duxit:vñ moto bel
lo,in prio ꝑlio periit Latinus:
In ſecundo pariter Turnus &
Æneas.Secundum alios autẽ,
victor Æneas,quũ ſacrificaret
ſup Numicũ,in ipſum incidit:
& quum non appareret, dice/
bant,deum indigetem factum
vnde Tibullus ad eũ. Illic ſan
ctus eris,quum te veneranda
Numici,Vnda deum coelo mi
ſerit indigetẽ.Eſt autẽ datiuus
localis,Medio ſe immiſit Olym
po.pro eo quod eſt, In mediũ
olympum.Non incongrue au
tem dat illi in coelo locus me/
dius:qa ſydus Veneris eſt ꝓxi
mum ſub ſole,qui medius pla
netarum eſt:vnde dictum vo/
lunt illud , In medio reſidens
complectitur omnĩa phoebus.
Quod aũt cõplexa pedes.aut
ſupplicẽ indicat,aut quod ſy/
dus eius inferius eſt q̃ ſydus
Iouis.☞ Ora loquuta.)Pleo/
naſmos

Gnata tuos, tandemq́; malis Iunone ſecunda
Impoſui finem: nunc ſtat ſententia menti,
Qua ductorem alto Phrygium ſuccedere cœlo
Inſtitui: & firma eſt: numeroq́; inferre deorum
Conſtat, & id concedo libens: tu ſiquid in ipſo
Mortale eſt, adime, atq; aſtris ingentibus adde.
Quin ſi alios ſua habet virtus, qui laude perenni
Accingant ſeſe, geſtis prǽſtantibus orbem
Exhorrent, illos rurſum ſuper æthera mittam.
Aſſenſere omnes ſuperi, nec regia Iuno
Abnuit, at magnum Æneam ſuadebat ad altum
Efferri cœlum, & voces addebat amicas.
¶ Tum Venus aerias deſcendit lapſa per auras, POE.
Laurentumq́; petit, vicina Numicius vndis
Flumineis vbi currit in ęquora harundine tectus:
Tunc corpus nati abluere, & deferre ſub vndas
Quidquid erat mortale, iubet, dehinc læta recentem
Felicemq́; animam ſecum ſuper aera duxit,
Immiſitq́; Æneam aſtris, quem Iulia proles
Indigetem appellat, templisq́; imponit honores.

MAPHÆI VEGII LAUDENSIS LIBRI FINIS.

naſmos eſt, ſicut in Virgilio ſepe: niſi dicamus deos & deas etiam nutu loqui, ideſt voluntatem indicare. ¶ Treis pace p annos.) Si igitur, non niſi treis annos: quæres quo prius tandem dixerit, quod multi tp̄is eſt? ¶ Viderunt Italę nullo diſcrimine partes.) Ideſt ſine diſcretione, toti Latio denominatus eſt: non tñ toti Italię. ¶ Pollicitus.) In. 1. lib. vt diximus. ¶ Olli.) Sic in. 1. Olli ſubridens hoium ſator, atq; deo℞, Oſcula libauit nate, dehinc talia fatur, &c. ¶ Infeſſus.) i. non feſſus, & indefatigatus. ¶ Noſti & ſępe qdem.) Sic Venus in. 1. ad Cupidinem, Nota tibi & noſtro doluiſti ſæpe dolore. ¶ Iunone ſecunda.) Ideſt proſpera & fauente: quia dictum eſt de ea in. I. Conſilia in melius referet, mecumq; fouebit Romanos re℞ dños, gentemq; togatam. Imitatur aũt illud Æneid. iiij. Dijs eqdé auſpicibus reor, & Iunone ſecunda. ¶ Nũc ſtat ſnia menti.) Ideſt placet: vnde in. 1. Neq; me ſnia vertit. Stat autẽ. i. placet, & decretũ eſt: vt, Stat caſus renouare omneis. ¶ Qua ductoré alto Phrygium ſuccedere cœlo inſtitui.) Hęc vera eſt lectio: non aũt, Alta Phrygum. Numeroq; inferre deo℞. ¶ Conſtat.) i. conſtans & firma eſt ſnia. ¶ Siquid in ipſo Mortale eſt, adime.) ſ. per apotheoſin purgãdo ipſum. ¶ Quin ſi.) Ordo eſt. Quin l. quinetiã, aut quinimo: ſi alios ſua. i. propria virtus, habet qui accingant ſeſe perenni laude: &, ſup. q exhorrent geſtis pſtantibus. i. propter preſtãdum geſto℞ orbem. ſ. caduco℞, qui eſt ſub lunari globo: ego mittã rurſu in illos ſuper ęthera: quod ppt er Iulium pręcipue dicit cuius viſum putabatur ſydus: vnde eſt Ecce Dionei proceſſit Cæſaris aſtrum. ¶ Nec regia Iuno Abnuit.) qa iam placata. ¶ Vicina Numicius vndis Flumineis.) Nã fluminibus augetur. Hinc colligitur ſaltem ſm, mentem Maphęi, in noiatiuo dici, Numicius: ſm quẽ, in illo Tibulli, Sacra vnda Numici, contractio erit dua℞ vocaliũ in vnã, ſunt tñ qui & Numicus, dici cõtẽdant. ¶ Tunc corpus nati abluere.) ſ. iubet: vñ eſt illud Tibulli, Iam ſępe citatũ, Illic ſanctus eris, quum te veneranda Numici, Vnda deum cœlo miſerit indigetẽ. Qui aũt ſint Dij Indigetes, inuenies per tabulã. Quia vero hiſtoria hẽt, ipſum ſubmerſum ĩ Numico, ſeu Numicio: vñ Dido in. 4. Sed cadat ante diẽ, mediaq; inhumatus harena, ideo fingitur illic purgatus. ¶ Templisq;.) Subaudi, cui, aut cuius: vt ſit, Cui imponit tẽplis: aut, Cuius templis imponit. Hæc autem omnia dicta ſunt ſm fabulamenta gentiliũ. Nã Maphęus ipſe, non ex ſua fide cõpoſuit, ſed vt ſuppleret quod operi Virgiliano deeſſe, fruſtra (vt diximus) putabat. Et hæc in hunc decimumtertium: quem licet non ſit Virgilij impreſſimus.

FINIS.

LAUS DEO.

INDEX CARTHARUM.

✠ aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk ll mm nn oo pp qq rr ſſ tt

✱ ✱✱ Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Sſ Tt Vv Xx Yy Zz
AAa BBb CCc DDd EEe FFf GGg HHh IIi KKk LLl MMm NNn OOo PPp
QQq RRr SSſ TTt VVv XXx YYy ZZz AAA BBB Omnes ſunt quaterni
præter ✠ qui eſt quinternio & ff gg ss tt BBB ✱✱ qui ſunt terni.

VENETIIS IN OFFICINA LUCÆANTONII IUNTÆ
FLORENTINI ANNO DOMINI
M.D.XXXVII. MENSE
IANUARIO.



DOMITII CALDErini in opuſcula Virgilii commentarii.

Argumētū. PAſtor oues, de more ad vmbram compellens, ad fontē platanis & aliis arboribus inumbratum peruenit, huius aquam ſerpēs bibere ſolitus illuc peruenit: paſtorem qui obdormierat repperit, & morſu impetere nitebatur. Culex paſtorem mordens excitauit: paſtor Culicem manu captum interemit: & indignatus poſtea ꝙ culicē ſuæ ſalutis cauſam interemerat, iterum obdormiuit, culicem inquiete videt, ei omnem inferorum curā monſtrantem: excitatus denique ſomno ei ſepulchrum miro inſtruit ornatu. ¶ Thalia.)

P.VIR.MARONIS OPVSCVLA.

AD OCTAVIVM

CVLEX.

LVſimus Octaui gracili modulante Thalia:
Atqꝫ vt araneoli tenuē formauimus orſum:
Luſimus, hęc propter culicis ſint carmina dicta:
Omnis vt hiſtoriæ per ludum conſonet ordo:
Notitiæqꝫ ducum voces, licet inuidus adſit.
Quiſqꝫ erit culpare iocos, Muſamqꝫ paratus
Pondere vel culicis leuior, famaqꝫ feretur.
Poſterius grauiore ſono tibi Muſa loquetur
Noſtra: dabunt cum ſecuros mihi tempora fructus,

Muſæ. Muſas, Iouis & Memoriæ filias, poetæ tradunt. alii Theſpidis, ac Iouis. alii terræ, ac cœli. Quidā treis eſſe ſenſerūt, Homerus nouem eſſe aſſerit, Heſiodus nomina recenſet, videlicet Clio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpſicore, Erato, Polymnia, Vrania, Calliope. Diodorus harum nominib. proprietatem ponit, vt κλέω. i. Clio, propter gloriam, quæ ex poetarū laudibus oritur. εὐτέρπη. i. Euterpe, ob voluptatem percæptam ab audientibus, θαλία. i. Thalia, quoniam poetarū laus lōgo tempore viret: θάλλειν, dicitur virere μελπομένη. i. Melpomene, a melodia: qua demulxerat audientes: μέλπω enim, mulceo dicitur. τερψιχόρη, Terpſicore. i. oblectatio, ob doctrinæ bona. ἐρατὼ, Erato, ab amore, quē ἔρωτα vocāt: ꝙ docti amēt homines poetas. πολύμνια. Polymnia, quaſi multa laus, & memoriæ immortalitas. οὐρανία Vrania, ob cōcētꝰ ſuauitatē & gloriā, ꝙ viros doctos ad cœlū tollat gloria: οὐρανὸν enim, cœlū eſt. καλλιόπη, Calliope. i. pulchra vox: & citus ſuauitate cæteros antecedentes, magis ab auditoribus æſtimentur.

IODOCI BADII Aſcenſii in Vir. Opuſcula explanatio.

LVſimꝰ Octaui.) Sicut in præfatione ſyluarū ſuarū atteſtat Papinius, & Homerus, & Maro fecerūt quædā quaſi ingenii ſui præludia: inter quæ culicem expreſſe cōmemorat, opus profecto lepidū, & in re tenui non tenuē gloriam meritum. Inter animātia. n. vix quidqꝫ minus culice: attamē de eo rem arduā, & ex medullis philoſophiæ hauſtā confecit: inſequens præcipue paradoxon Pythagoricū, aſſerens videlicet etiā culicis manes ac vmbras poſt mortē extare. Docebat. n. Pythagoras (vt in litera Pythagoræ latius declaraturi ſumus) vnum, eundēqꝫ eſſe in hominibus, & in brutis animum: vſqꝫ adeo vt de vnius corpore, viciſſim in alterius corpus migret: vnde oritur Culicis deploratio, cuius ad inferos cogentur manes deſcēdere, imo iam coacti erāt: recipi tñ nondum potuerunt, cū viderētur adhuc corpori obnoxii, quia nondū obtinuerat legitimā ſepulturā. Quā rem tangit Virg. Æneid. vj. ex Ægyptiorum dogmate, dicēs, Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta, Trāſportare prius, ꝗ̄ ſedib. oſſa quierunt, Centū errant annos, volitātqꝫ hæc littora circum, Tum demū admiſſi ſtagna exoptata

exoptata reuiſunt. Inducitur ergo in hoc ope ſpiritus culicis, a paſtore interfecti, ab inferis: eo ꝙ inſepultus eſſet rediens, munusq́; ſepulturæ ab eo implorans: eiusq́; occaſione multa, quę iam apud inferos procul viderat, recitans. Reliqua argumenti, ſatis a Calderino explicãtur. ¶ Ordo igitur eſt. O Octaui. ſ. Auguſte: quem vulgus Octauianum appellat: nos luſimus. i. tenuiter deſcripſimus, opus nõ magni ponderis: & hoc Thalia. i. muſa noſtra: modulante. i. modulate dictãte. Atq́; formauimus orſum. i. contextũ: tenuem. i. modicũ: vt araneoli. i. parui aranei. (Nã vermis, araneus dicitur: tela vero proprie, aranea: ſed confunduntur. Orditur aũt tam textor, ꝙ̃ ſcriptor: vnde, Ordimur telas, ordimur verba loquẽdo.) Luſimus, inquit: & hoc ꝓpter i. ꝓpterea: hęc carmina ſunt dicta culicis. i. de culice cõpoſita: vt omnis ordo. i. contextus hiſtoriæ, cõſonet per ludum (quo verbo dicẽdis fidẽ adhibiturũ negat.) Notitiæq́; ducũ voces: & vt voces, notitiæ ducũ cõſonẽt ludo. Voces ſunt notitiæ ducũ: quia (vt dicit Hora.) Paulum ſepultæ diſtat inertiæ cælata virtus. Et alibi, Neq; ſi carthæ ſileant, quod bene feceris mercedẽ tuleris, &c. (Alij legunt, Nutricesq́; ducũ: alij, Nutritæ.) voces igit̃ ſunt notitiæ, aut nutrices ducũ, licet inuidus adſit. Quiſq; erit paratus culpare iocos. ſ. meos, & Muſam: feret̃. i. habebit̃ leuior: vel. i. etiã, pondere culicis, & fama. Noſtra Muſa loquetur tibi poſterius. i. poſtmodũ ſono grauiore: cum tempora dabunt fructus ſecuros. i. ſine cura poſſidenda otia: aut forte ſignificat ſe, nec dũ agrorũ ſuorũ fructus ſecure percipere.

Vt tibi digna tuo poliantur carmina ſenſu.
Latonæ, magniq́; decus Iouis, aurea proles
Phœbus erit noſtri princeps, & carminis author,
Et recinente lyra fautor: ſiue educat illum
Alma Chimæreo Xanthi perfuſa liquore,
Seu nemus aſteriæ, ſeu qua Parnaſſia rupes:
Hinc atq; hinc patula præpandit cornua fronte:
Caſtaliæq́; ſonans liquido pede labitur vnda.
Quare Pierii laticis decus ite ſorores
Naiades: & celebrate deum ludente chorea.
Et tu ſancta Pales, ad quam ventura recurrunt
Agreſtum bona, ſecura ſit cura canentis.
Aerios nemorum cultus, ſyluasq́; virenteis.
Te cultrice vagus ſaltus feror inter & aſtra.
Et tu, cui meritis oritur fiducia tantis
Octaui venerande meis allabere cœptis,
Sancte puer, tibi nanq; canit non pagina bellum:
Phlegra giganteo ſparſa eſt quo ſanguine tellus.
Nec centaureos Lapithas compellit in enſes.
Vrit Erichthonias oriens non ignibus arces.
Non perfoſſus athos, nec magno vincula ponto
Lecta meo quærent iam ſera volumine famam.
Non Helleſpontus pedibus pulſatus equorum,
Grecia cum timuit venienteis vndiq; Perſas.
Mollia ſed tenui pede currere carmina verſu
Viribus apta ſuis Phœbo duce ludere gaudet.
Hoc tibi ſancte puer memorabile, & tibi certet
Gloria perpetuum lucens manſura per æuum:
Et tibi ſede pia maneat locus: & tibi ſoſpes
Debita felices memoretur vita per annos,
Grata bonis lucens, ſed nos ad cœpta feramur.

DOMITIVS.

[Phœb⁹ Diana.] ¶ Phœbus erit.) Phœbus, & Diana, Latonæ & Iouis filij, Phœbũ lyrã a Mercurio accæpiſſe, ait Higinius. ¶ Alma Chimæreo.) Non ꝓcul a Carmileſo monte Lyciæ, eſt cõuallis quædã, nomine [Chimæra] Chimæra, a litore porrecta, in mediterranea: hic finxerũt de mõſtro, chimera quã occidit Bellerophon: fabula [Xanth⁹] tñ eſt. Xanthus flumen, quẽ priores Sirbin vocabant, ad decẽ ſtadia lẽbis, nauiganti ẽ Latonæ tẽplũ, vltra quod ad ſexaginta ſtadia eſt Xanthus, inter Lycias vrbeis maxima. Fama eſt olim, Latonã cũ filijs deueniſſe, & vt ſitim ſedaret cõſediſſe ꝓpe paruũ lacũ q & ſub Chimæra eſt. Eſt aũt Chimæra, Lyciæ mons, qui flammas vomit: ab eo labitur Xanthus. q deſcẽdit in Phrygiã: & in radice montis ſpatioſum [Latona] iacit lacũ: ad quẽ peruenit Latona cũ filiis æſtiuo tempore, vt ſitim ſedaret. Ruſtici id ægre ferentes, lacũ intrãtes turbauerũt aquã, qui ſtatim demutati ſunt i ranas. ¶ Siue educat illum.) Luna, legi voluit, non alma: vt hoc ſit ꝙ Diana præbuit ſe fieri obſtetricẽ ¶ Seu decus aſtrigeri.) i. Iuppiter, qui educauit [Liber.] Bacchum. Nã Liber pater, & [Apollo] Apollo, idẽ eſt, vt ipſe ait in [Parnaſſus.] Georg. Liber & alma Ceres. i. ſol & luna. ¶ Seu qua Parnaſſia rupes.) Hinc in Parnaſſo Bœotiæ monte, eſt vaſta rupes: hæc vel numinis maieſtate, vel ſitu horrorẽ viſentibus generat: vndiq; fere præceps in forma theatri receſſus: quo ſonitus, vocesq́; multiplices audiuntur: hic eſt [Pieres.] Apollinis Delphici templũ: hic fons Caſtalius, muſis dicatus. [Pierides.] has oras Pieres, natio Threicia habitauere. vnde Pierius fons, & Pierides Muſæ: nec Ouidio aſſentiamus, qui dixit hoc nomẽ [Phlegra] à filiabus Pieri cũ eis certantibus, & deuictis, in picas mutatis, [Gigãteũ] Muſas accæpiſſe. ¶ Phlegra gigãteo.) Phlegra, ſylua & vallis eſt [bellum.] in Theſſalia: vbi oẽs gigantes contra Iouẽ pugnauerunt: & fulminati, a Ioue occiſi ſunt, cuius in fidẽ, faces, ſaxaq́; adhuc ibi [Lapith⁹] cernuntur, Solinus meminit. Alia Phlegra eſt, in Italia, nõ lõge à Cumis. ¶ Nec centaureos Lapithas.) Lapithus Apollinis & Scilbiæ Penei filius, circa Peneum fluuiũ Theſſaliæ imperauit: [Periphas.] à quo illi populi, Lapithæ appellati ſunt: hic ex Cirione Phorbantem, & Periphantem liberos ſuſcæpit. Periphas, ex Aſtigea [Ixion.] octo liberos genuit: natu maior Anxion, ex Ayclace Ixionem procreauit: qui cũ proieciſſet ſocerũ in ardentem foueã, à Ioue purgatus eſt: tandẽ auſus interpellare Iunonẽ de ſtupro interpoſita a Ioue in forma Iunonis nube, ex ea centauros procrea[Cẽtauri.]uit. Hos ferũt tanq̃ Pyrithoi cognatos ab eo regni paterni, partem petijſſe. Quod renuenti bellum, a Centauris illatũ eſt: quo ſedato, cum Pyrithous Hippodamiã deſpondiſſet Theſeo, ad nuptias, ac cẽtauris vocatis i humo ebrij, fœminis q̃ in nuptijs erãt ſtuprũ inferre voluere qua iniuria permotus Theſeus, & Lapithæ, multis cẽtauris peremptis, reliquos ex ciuitate expulerũt: hãc ob cãm centauri vna aduerſus Lapithas ꝓfecti, plures iterfecere. Qui cædi ſuperfuere, partim in Pholõ Arcadiæ ꝓfecti ſunt, partim in Malea habitauerũt. Per foſſus Athos, Xer[Athos. Xerxes]xes Perſarũ rex bellũ cõtra Græcos, & preſertim Athenięſes, geſſit: cumq́; Perſica claſſis ad Eleũtẽ Cheronnęſi ſtationem haberet, ne per deſidiã torpeſceret, iuſſu regis, montẽ Athon perfodere cœpit, adiuuantibus & accolis. Præpoſiti operi fuere Arthaſes, Arthaſis filius, & Bubares, Megateri filius. eſt mons Athos ingens, ad mare ꝑtingit, deſinẽs in Peninſulæ effigie: cũ Iſthmo duodecim ſtadiorũ: in quo eſt vrbs, Sana nomine. Foſſa fiebat iuxta Sanã, retro limitẽ latitudinẽ foſſæ, duæ triremes implebant: Stry[Strymon.]mon fluuius, cuius oſtia ꝓpe ſunt, Põtus iunctus fuit. [Helleſpõtus.] ¶ Non Helleſpõtus.) Hero[Xerxis feritas.]do. li. viij. pons in Helleſpõto Abidon, vſq; & Seſton ſeptem ſtadiorum ſpatio factus tempeſtate, primũ delapſus eſt maris: indignatus Xerxes iuſſit Helleſpontum trecentis verberibus percuti, & ſtigmata, & colaphos incuti, cũ barbara execratione, quaſi diſiecti Põtis pœnas daret: operis præpoſitis caput ꝑcidit: aduocati alij Triremes, Biremes, & Triremes ſimul. ccclx. verſus Euxinum pontum: ab altero latere cccxiiij. ponto tranſuerſum, hæ anchoris vaſtiſſimis tenebantur, relicto ſpatio inter ordinem nauigiorũ, vt eſſet tranſitus nauibus in Pontum. Continẽti machinamenta lignea annexa fuere, funibus, lino, & ſcyrpo, ſuperiniectę poſtea trabes fuere, ſuper quas impoſuere materiam: facto hinc inde aggere, ne aſpectu maris animalia tranſeuntia terrerentur, octo dies conſumpſere tranſeundo.

ASCENSIVS.

¶ Vt tibi digna to.) Poſt propoſitionẽ faciens, aliqualẽ inuocationẽ dicit cum fiducia: ꝙ Phœbus erit carminis author: ea aũt ſumpta eſt ex meritis Auguſti, cui Apollo ſumme fauiſſe legitur, vt in bello Actiaco: de quo in fine. viij. Æneid. Actius hęc cernens, arcum intendebat Apollo. Rogat autẽ Muſas, vt feſtiue Apollinem celebrent. ¶ Ordo aũt eſt. O Auguſte, vt carmina. ſ. noſtra: poliãtur. i. exornentur: tibi. i. ad tuam laudem, ſenſu dignato. ſ. ab Apolline. i. digno habito: capit̃. n. paſſiue: vt Æneid. iij. Cõiugio Anchiſa Veneris dignate ſuperbo, Phœbus decus Latonæ,

Latonæ, & ples aurea magni Iouis erit princeps, & author noſtri carminis. & erit fautor lyra.i.cithara recinente.i.iterū, atq; iterū mecum canente: ſiue alma.ſ.luna, ſiue ſoror. alij legunt, luna: alij intelligunt de Latona, & alma, legūt: ſiue igitur alma .ſ.altrix, ſeu luna, perfuſa liquore Chimæreo.i.iuxta Chimærā, Lyciæ montem, vbi Latona templum habet præterfluētæ Xanthi.ſ.fluminis: educat.i.enutrit eū: hoc eſt, ſiue conuerſatur nūc in matris templo Lycia: ſeu.i. ſiue, ſupp. eſt decus aſtrigeri.ſ. cœli: hoc eſt, ſiue eſt in cœlis (Calderinus tamen intelligit ſic: ſeu decus aſtrigeri.ſ.cœli: hoc eſt, Iuppiter, educat illum: nos tamē aliter accipimus.) ſeu, ſupp. eſt ea parte, qua rupes Parnaſſia.i. Parnaſſi, montis Apollini ſacri: præpandit cornua fronte patula: hinc, atque hinc.i.ab vtroq; vertice: eſt enim biceps: & vnda Caſtaliæ.ſ.fontis Muſis ſacri: a quo ſæpe Caſtalides dicuntur, ſonans prælabitur liquido .ſ. riuo: hoc eſt, vbicunq; nunc eſt, Apollo erit carminis noſtri, author & princeps: quare.i.quamobrem: o Naiades.i.deæ fontium: decus Laticis.i.fontis Pierij: quia in Pierio antro, ex Ioue, & Mnemoſyne.i.Memoria, genitæ ſunt ſorores.ſ.inter vos: ite, & celebrate.i.celebrem & feſtiuum reddite: deum.ſ.Apollinem: chorea ludente .i. trepudiāte circa eum: & tu, o ſancta Pales.i.dea pabulorum: ad quam bona agreſtū: pro, agreſtium: hoc eſt, agricolarum: recurrunt.i. recurſum ſpe impetrandi auxilij habent: vētura.i. vt vētura ſint: tu, inquam Pales, fac, ſup. Aut legamus, te.i. per te: aut tibi.i. ad tuum honorē fac: vt cura canentis ſit ſecure.i. ſine cura. Quæras, qui id fieri poſſit? ſed ad diuerſa referamus, vt ſit cura.i. ſolicitudo canentis, ſine cura non canendi: ſed ſine timore errandi. Ego feror.i.tollor, & erigor inter ſaltus aerios, nemorum.i. ſyluarum, & aſtra.i.verſor in mediocri re: vt in media regione aeris, exiſtens inter cœlum, & terram :, de re enim humili ſatis ſublimiter locuturus eſt. Et tu Octaui venerande, cui fiducia oritur chartis meritis.ſ.de re: quia in tuam gratiam ſcriptis opletæ ſunt, allabere.ſ.per fauorem: meis cœptis Octaui (inqt) o ſancte puer (falſum eſt ergo quod nephas erat, puerū appellari) allabere cœptis meis: nanq; pagina.ſ.noſtra.i.codex compactus, non canit tibi bellum: quo tellus Phlegra.i. Theſſalia, ab ardendo dicta: vbi bellum gigāteū cōmiſſum eſt: ſparſa eſt ſanguine giganteo: nec pagina noſtra, compellit.i.recitat compelli, Lapithas, populos Theſſaliæ, ab Ixione, & nube genitos: in ea ſeis centaureos.i.centaurorum vicinorum, qui eos occiderunt in nuptijs Pirithoi. Oriens.ſ.ſol: non vrit.i. non narratur vrere ignibus: arces Erichthonias.i.Troianas. Nam Erichthonius, filius Dardani, & pater Trois: auus autem Laodemontis, qui pater Priami, ſummopere auxit Troianas opes: vt Homerus quoque atteſtatur. Vnde merito, arces ab eo Erichthoniæ dicuntur. Fuit & alius Erichthonius, per litem ex Vulcano & Terra, genitus, anguinis pedibus, quam fœditatem vt tegeret, aurigādi officium primus inijt: vnde in Geor. Primus Erichthonius, currus & quatuor auſus. Iungere equos, rapidiſq; rotis inſiſtere victor, &c. Athos.ſ.mons Xerxis, Perſarum regis, exercitu demolitus, & ſolo æquatus: nec vincula.ſ.inflicta: magno ponto .i.mari: nō quærēt iā ſera.i.ſero: poſtq; multi Græci, de his ſcripſerunt famam: lecta.i.quum lecta fuerint meo volumine: & Helleſpontus, pulſatus pedibus equorum: poſtq; Xerxes ſuper eum pontem extrui fecerat: quum Græcia timuit, Perſas venientes vndiq;, tantus enim exercitus, vt dinumerari nō poſſet, ſed flumina ebiberet: vnde Iuuenalis, Epotaq; flumina Medo Prandente. non, ſup. quæret famam, lecto meo volumine: ſed ſup. mea Thalia gaudet, carmina mollia currere in verſu tenui pede: & gaudet ludere.i.faciliter conficere: Phœbo duce.i. ducente, carmina apta ſuis viribus: o ſancte puer.ſ.Auguſte, ex deorum progenie: gloria lucens, perpetuum manſura per æuū: certet tibi & mortalibus, certet inquam tibi: hoc.i.per hoc, carmen noſtrum: aut in hoc carmine noſtro.i.faciā inter te & mortaleis ſit concertatio: an deorum, an mortaliū numero aſcribēdus ſis? Et locus maneat tibi, ſupp. in ſede pia: aut in cœtu deorū: aut in impio pio: & vita ſoſpes.i.incolumis debita, tibi memoreſ p annos felices: & liceat, vt, ſup. memoreſ grata.i. vtilis & accæpta bonis. Bene dicit, bonis: qa malis, diſplicent probi, & iuſti, pricipes, ſed nos feramur.i. dirigamur ad cœpta.ſ.nra.

Igneus æthereas iam ſol penetrat in arces:
Candidaq; aurato quatiebat lumina curru:
Crinibus & roſeis tenebras aurora fugarat.
Protulit e ſtabulis ad pabula læta capellas
Paſtor: & excelſi montis iuga ſumma petiuit:
Lurida qua patulos velabant gramina colles.
Iam ſyluis, dumiſq; vagæ, iam vallibus abdunt
Corpora: iamq; omni celeres e parte vagantes
Tondebant tenero viridantia gramina morſu.
Scrupea deſertas hærebant ad caua rupes:
Pendula proiectis carpuntur & arbuta ramis:
Denſaq; virgultis auide labruſca petuntur.
Hæc ſuſpenſa rapit carpente cacumina morſu,
Hæc ſalicis lentæ, vel quæ noua naſcitur alnus:
Hæc teneras fruticum ſentes rimatur. at illa
Imminet in riui præſtantis imaginis vndam.
O bona paſtoris: ſi quis non pauperis vſum
Mente prius docta faſtidiat: & probet illi
Omnia luxuriæ pretiis incognita, curis
Quæ lacerant auidas inimico pectore menteis.
Si non Aſſyrio fuerint bis lauta colore
Attalicis opibus data vellera: ſi nitor auri
Sublaqueare domos animum non angit auarum:
Picturæq; decus: lapidum nec fulgor in vlla
Cognitus vtilitate manet: nec pocula gratum
Alconis referunt, Bœtiq; toreuma: nec Indi
Conchea bacca maris pretio eſt: at pectore puro
Sæpe ſuper tenero proſternit gramine corpus:
Florida quum tellus gemmanteis picta per herbas
Vere notat pulchris diſtincta coloribus arua:
Atq; illum calamo lætum retinente paluſtri.

DOMITIVS.

❡ Aſſyrio colore.) Babylō Aſſyriæ diuerſo colore intexuit: ſed aurum Attalus intexere inuenit: vnde Attalicum, & Attalicæ veſtes, & Babylonicæ. ❡ Bis lauta.) i. in colore pluries immerſa: de eis Tibullus, Sola puellarum digna eſt, cui mollia charis, Vellera det ſuccis bis madefacta Tyros. ❡ Domos.) Genitiuo caſu poſitum eſt. nam Sueto. authore, Octauius Auguſtus ſolitus eſt pronunciare domos, pro domus, in genitiuo caſu: & ſenius, & ſinuus: & pro ſtulto, batedium: & pro pullo, pulelatium. Vergilius, vt Octauio gratificaretur, eodem modo caſum primum pronūciauit. ❡ Alconis referēt, Bœtiq; toreuma.) Toreumata, ſunt opera magnifice ſculpta. Sallu. in Catili. Quum tabula ſigna toreumata emūt. ❡ Conchea bacca maris.) Margaritas maxime Indus Oceanus fert, vt Plyn. meminit: Margarita, genus conchilij eſt. Bœtiq; toreuma: Plyni. lib. xxxiiij. dicit pximos a Mentore fuiſſe Bœtū: Agraganta, & Mem. quorū omnium extant opera in inſula Rhodiorū: Bœtus apud Lydiam, Mineruam in templo Agragas, in templo Liberi patris, in ipſa Rhodo Baccas, centauroſq; cęlatos in ſcyphis. ❡ Nec pocula gratū Alconis.) Alcona: Ouid. meminit in Meta. notū argentarium, qui Æneæ paterē celauerat: cratera Æneæ quem fabricauerat Alcon. Hileus & longo cælauerat argumento.

[Margin: Genitiuus in os.]

[Margin: Alcon]

ASCENSIVS.

❡ Igneus, &c) Incipit narrare ſic: Sol igneus penetrabat iam in arces æthereas: & quatiebat lumina, aut lumina candida: curru aurato.i.fulgenti: & aurora fugabat crinibus roſeis.i. radijs ſuis. tenebras .ſ. noctis: &, ſupp. aut dū paſtor ptulit.i.eduxit, capellas e ſtabulis, ſcilicet caprilibus, ad pabula læta: & petiuit ſumma iuga excelſi montis: qua, ſup. parte, gramina lurida.i. pinguia, & lubrica velabāt colles patulos.i. ſemper apertos, & patēteis. Capellæ vagæ.i. errātes paſcendo: abdunt.i.abſcondunt iam corpora ſyluis, dumis, & vallibus: & iam etiam ipſę celeres, vagantes, ex omni parte, tondebant tenero morſu gramina viridantia: & hærebant ad ſcrupea .i. lapidoſa: caua.i. concaua, ſeu concauitates: appoſitorie, rupes deſertas. Scrupi autem (inquit Feſtus) ſunt aſpera ſaxa, &

Ociaq; inuidia degentem, ac fraude remota,
Pollentemq; ſibi, viridi cum palmite lucens
Tmolia pampineo ſubter coma velat amictu,
Illi ſunt gratæ rorantes lacte capellæ.
Et Nemus, & fœcunda Pales, & vallibus imis
Semper opaca nouis manantia fontibus antra.
Quis magis optato queat eſſe beatior æuo?
Quàm qui mente procul puras, ſenſuſq; probando
Non auidas agnouit opes? nec triſtia bella?
Nec funeſta timet validę certamina claſſis?
Quo ſpoliis dum ſancta deûm fulgentibus ornet
Templa, nec euectus finem tranſcendit habendi:
Aduerſum ſæuis vltro caput hoſtibus offert.

xa & diſtantia a tractu vmbrę: vñ ſ. rupuloſam ré eam dicimus, q̃ aliquid in ſe habet aſperi & arbuta pendula carpũtur ramis pplectis. i. porro extẽſis: & labruſca. i. fructus ſylueſtres, vt vuæ ſylueſtres in labris noualiũ aut vinearũ creſcẽtes. (Sed in Bucoli. dicitur hæc labruſca, labruſcę. Sylueſtris raris ſparſit labruſca racemis.) denſæ virgultis petũtur aui dæ. ſ. a capris: hæc. ſ. capra rapit morſu carpente: cacumina. ſ. virgultorum, exiſtens ſuſpenſa: aut exiſtẽtia ſuſpẽſa. i. pẽdula in pręcipiti: hęc, dico, petit morſu cacumina ſalicis lentæ. i. flexibilis: vel, ſupple alni: quæ alnus naſcitur noua. i. q̃ minus annoſa eſt: & ideo magis tenera: hæc rimatur. i. exquirit: ſentes. i. ſpinas: teneros. i. recẽtes: at. i. ſed: illa. i. alia capra, imminet in vndam riui imaginis pręſtãtis. O bona paſtoris, ſiquis mẽte prius docta. i. habẽs mẽtem prius doctã, & eruditã nõ faſtidiat vſum pauperis: &. i. inſuper: pbet. i. approbet vſum pauperis. Omnia ſunt illi. ſ. paſtori, & cæteris agreſtibus incognita pretiis luxuriæ. ſ. curis: q̃ lacerant mentes auidas, pectore inimico. ſ. ſibi: hoc eſt, ſe torquente curis. Si. i. tã etſi: vellera data. i. addita opibus Attalicis: qui primus, veſtes auro intexere docuit: non fuerit bis lauata. i. tincta: hoc eſt, dibapha colore Aſſyrio. i. purpura Tyria: & ſi nitor auri ſublaqueare domos. i. domus, non angit animũ auarũ: q: p &, ſi decus picturæ non angit animum: nec fulgor lapidum. ſ. pretioſorum: manet cognitus in nulla vtilitate: nec pocula reſeꝛunt gratum, toreuma. i. ſculpturam, aut cęlaturam Alconis, & Bœti, illorũ artificum laudatiſſimorũ: nec bacca. i. gemma: cõchea. i. conchis decerpta: a quibus e rore concipitur: maris Indi. i. Indici: eſt precio. i. ęſtimatur magni: a pectore puro ſ. ab ambitione, & luxu. Paſtores procũbũt corpus i. habẽt corpus procũbens. (Sunt qui, proſternit, legendum cenſeãt.) ſæpe ſuper gramine tenero: (more ſuo, ablatiuo dat ſuper) tunc. ſupp. cum Tellus florida picta: per herbas gẽmantis. i. gemmas emittentes: notat. i. ſignat vere, ideſt tempore verno, arua diſtincta pulchris (alii, dulci, legunt) coloribus. Atq; coma. ſ. arborũ cum viridi palmite: lucens. i. reſplendens: celat mollia. i. molliter ſuper amictu pampineo. i. fronde vitiũ redimito velat (inquit) illum lætum thalamo. i. cubili paluſtri: & degentem otia, ideſt otioſe, inuidia, ac fraude remota: & pollẽtem ſibi. i. ad ſuã vtilitatem. Capellæ rorantes. i. diſtillantes lacte: ſunt gratæ illi ſ. paſtori: & Venus. ſ. creatrix rerum: & Pales, dea pabulorum: fœcunda. i. fœcunditatem afferens: & antra opaca in vallibus imis manantia, ſemꝑ nouis fontibus ſunt illi grata. Quis queat eſſe beatior æuo optato magis, q̃ qui procul. ſ. a cupiditate ꝓbando, ſenſus agnouit mente, opes puras & non auidas? nec tenet (potius timet) bella triſtia: nec certamina funeſta claſſis validæ. i. naualis pugnæ. Quo nec euectus. i. vltra ſe vectus: tranſcendit finem habendi: quæ Flaccus in. j. ſermo. perſcribit: dum ornet ſancta templa deum. i. deorum: armis fulgentibus: offert vltra caput auerſum. i. amotum: oppugnandis hoſtibus ſociis.

Illi falce deus colitur, non arte politus:
Ille colit lucos: illi Panchaia thura
Floribus agreſtes herbas variantibus adſunt.
Illi dulcis adeſt requies, & pura voluptas,
Libera ſimplicibus curis. huic imminet, omneis
Dirigit huc ſenſus: hæc cura eſt ſubdita cordi:
Qualibet vt requie victus contemptor abundet:
Iucundoq; locet languentia corpora ſomno.
O pecus, ò Panes, vos ò gratiſſima Tempe
Fontis Hamadryadum, quarum non diuite cultu
Æmulus Aſcræo paſtor ſibi quiſq; poetæ,
Securam placido traducit pectore curam.
  Talibus in ſtudiis baculo dum nixus apricas
Paſtor agit curas: & dum non arte canora
Compacta ſolidum modulatur arundine carmen:
Tendit in euectus radios Hyperionis ardor:
Lucidaq; æthereo ponit diſcrimina mundo:
Dum iacit Oceanum flammas in vtrunq; capaces.
Et iam compellente vagæ paſtore capellæ
Ima ſuſurrantis repetebant ad vada Lymphæ:
Quæ ſubter viridem reſidebant cœrula muſcum.

DOMITIVS.

Priap⁹. ¶ Illi falce deus colitur.) Ad Priapũ adludit, de quo ſic in obſcœno carmine, Nõ me Praxiteles Copaſve fecit, Nec ſum Phidiaca manu politus, Sed lignũ rude villicus dolauit, Et dixit mihi, tu Priapus eſto. Filius fuit Veneris & Dionyſii: Ægyptii autem dicũt de Priapo, ſcribentes, Iſidem cum cęteras Oſiridis corporis ptcis, a canib. dilaniati repperiſſet, præter pudẽda, q̃ illi in flumen iecerant ꝓcepiſſe ſacerdotibus: pro deo coli: in temploq; ea ſuſpẽdi iuſſit: & (vt Diony. meminit) non modo in ciuitatum templis numen, ſed in agreſtibus locis: vinearũ, & hortorũ cuſtos, coli meruit: fructuum fures, falce caſtigans: cui ſacra cũ ludo fiũt: appellatur Thus. Ithyphallus ét Ithyphallus, & Typhon. ¶ Ille colit lucos, illi Panchaia thura.) Pręter Arabiã nullus: vt Ply. meminit: ac ne Arabię quidẽ vniuerſæ: ſed in ea tantum regione, q̃ Saba appellatur, ſignificare Græci myſteriũ volunt: in hac eſt Pãchaia, reguncula quædã: ſpectat. n. Saba, ortus ſolis æſtiui, vndiq; in vicis partibus: & a dextera maris, ſcopulis inciſa, id ſolũ e rubro lacteũ traditur Alexandro magno in pueritia, ſine parſimonia thura aris ingerenti, pędagogus Leonides dixerat. vt illo mõ cũ deuixiſſet, thuriferas gentes ſacrificaret: at ille Arabia potitus, thure onuſtã nauim miſit ei. large exhortatus, vt deos adoraret. ¶ O pec⁹, o Panes, &c.) Inter Oſſam & Olympũ, nemoroſa planicies, & conuallis eſt in Theſſalia, Tempe vocatur, mõtibus circũdata, olim Palus, ſed poſtea cũ Hercules, fracto monte, dedit alueũ, nihil amœnius, atq; delectabilius: ſecat enĩ planiciẽ, Peneus fluuius, ſemꝑ liquidus: cuius ripæ, arboribus inumbratæ, ab ea ſimilitudine, poetæ (vt meminit Probus) loca oĩa amœna & delectabilia, Tẽpe appellauerũt. Peneus autem, Tempe quinq; millia paſſuũ longitudine, & ferme ſex latitudine, vltra viſum hois attollẽtibus ſe: dextera, leuaq;, leuiter cõuexis iugis inter ſua luce viridante allabitur, viridis calculo amœnus, circa ripas gramine canorus auiũ concentu. Solũ adeo ferax adiicit, atq; iucũdũ aſpectu, vt viſentes ipſa amœnitas adliciat & inuitet. ¶ Fontis Hamadryadũ.) Drys (Ply. referente) non quercus dicitur, ſed robur: q̃ arbor eſt & ſpecies quercuũ, durior tñ, Hamadriades, nõ quercuũ ſed roborũ, deæ & ſacerdotes Gallici, q vaticinabantur in roboribus, Druydę appellati ſunt. Hamadryades. Dryadæ. ¶ Æmulus Aſcręo paſtor ſibi quiſq; poetæ.) i. Heſiodo, qui paſtor fuit, & pecudes pauit. Ouid. j. de arte docet. Paſcenti pecudes vallibus Aſcra tuis. ¶ Radios Hyperiõis.) Regina quę etiã ob prudentiam & virtutẽ, magna mater appellata eſt, Titheæ, & cœli, filia, ex fratre ſuo Hyperione, in virum Regina. aſſumpto, lunã & ſolẽ genuit. Poetæ tantũ vſurpauere, vt patris nomen pro filio poneretur. In vtrũq; Oceanũ Indicũ, qui ab Oriente, & Atlanticum, qui terras ab Occidente cõtingit, vt Mela ait. ¶ Flãmas capaces.) Nã ſol dũ eſt in medio curſus, ſpatio vtrũq; cõplectitur Oceanum: & ideo flammas capaces.

ASCENSIVS.

¶ Illi falce.) Pergit hoc ordine: deus, ſup. cũ falce. ſ. Priapus, colit illi: nõ politus arte, ſed rudis, ſup. ille. ſ. paſtor, colit lucos: thura

thura Panchaia.i.quæ præcipua in Panchea naſcuntur:cum in Georg.dicat, Solis eſt thurea virga, Sabeis:adſunt illi,ſup.cum floribus variantibus.i.varie ornantibus herbas agreſtes. Requies dulcis adeſt illi, vt voluptas pura, videlicet libera: curis ſimplicibus.i.nihil vtilitatis habentibus. Omnis ſenſus imminet huic.i.in hoc ſtudium: & dirigit huc.i.ad hoc ſtudium: hæc cura eſt ſubdita cordi, vt ipſe contemptor motus.i.turbatiõis, abundet qualibet requie: & locet.i.reponat iucũdo ſomno: corpora.i.membra: languentia.i.defeſſa. O pecus, O panes.i.dij paſtorum: o Tempe.i.temperaméta gratiſſima, fontis Hamadryadum.i.nympharum arborum: quarum cultu non diuite.i.faciliter parabili: quiſq; paſtor æmulus.i.innitens: poetæ Aſcræo.i.Heſiodo, traducit ſibi pectore placido vitam ſecuram: Dum paſtor.ſ. paſtor.ſ.de quo hic loquitur: nixus.i.innitens: baculo.ſ.paſtorali: agit curas in talibus ſtudijs: & dum modulatur carmen ſolidum.i.integrum: non arte canora.i.inconditum: modulatur, inquam, arundine.i.fiſtula compacta. Ardor Hiperionis.i.ſolis: euectus.ſ.ad mediũ cœli: tendit.i.extendit: radios.ſ.ſuos: & ponit mundo æthereo.i.ſupero in quo nos ſumus: diſcrimina lucida.i.differentias rerum per lucem apparentiũ: & dum iacit.i.proijcit: flammas capaces.i.amplas: in vtrũq; Oceanũ: hoc eſt, dum eſt in medio cœli noſtri: capellæ vagæ: repetebant.ſ.vada ima: & hoc paſtore compellente eas ad ima vada Lymphæ, id eſt aquæ lympidæ: ſuſurrantis, ideſt cum ſuſurro, & murmure defluentis: quæ.ſ.vada: reſidebant.i.ſita erant circa muſcum viridem.i. erant iuxta fontes muſcoſos, quos etiam in Buco. muſcoſos appellat.

Iam medias operum partes euectus erat ſol:
Cum denſas paſtor pecudes cogebat in vmbras:
Vt procul aſpexit luco reſidere virenti
Delia diua tuo, quo quondam victa furore
Venit Nyctileum fugiens Cadmeis Agaue,
Infandas ſcelerata manus, & cæde cruentas:
Quæ gelidis bacchata iugis, requieuit in antro
Poſterius pœnam nati ſe morte futuram.
Hic etiam viridi ludentes Panes in herba,
Et Satyri, Dryadeſq; choros egere puellæ,
Naiadum cœtu, tantum non Orpheus Hebrum
Reſtantem tenuit ripis, ſyluaſq; canendo,
Quantum te Peneu remorantem diuæ choreæ
Multa tuo lætæ fundentes gaudia vultu.
Ipſa loci natura domum reſonante ſuſurro
Quis dabat: & dulci feſſas refouebat in antro.
Nam primum prona ſurgebant valle patentes
Aeriæ Platani: inter quas erat impia lotos,
Impia, quæ ſocios Ithaci mœrentis abegit:
Hoſpita dum nimia tenuit dulcedine captos.
At quibus inſigni curru proiectus equorum
Ambuſtus Phaethon luctu mutauerat artus:
Heliades teneris amplexæ brachia truncis,
Candida fundebant tentis velamina ramis.
Poſterius cui Demophoon æterna reliquit
Perfidiam lamentandi mala: perfide multis,
Perfide Demophoon, & nunc defende puellam.
Quam comitabantur fatalia carmina quercus,
Quercus ante datę, Cereris quàm ſemina vitæ.
Illas Triptolemi mutauit ſulcus ariſtis.
Hic magnum Argoæ naui decus edita pinus
Proceras decorat ſyluas hirſuta per artus:
Appetit aeriis coniungere montibus aſtra.

DOMITIVS.

Lucus. ¶ Luco reſidere virẽti Delia diua tuo.) Luc⁹ erat ſub Cytherone monte, in quo erat Garaphius fons, ea quę ſunt Theſſalica, Tempe vbi ſe cum nymphis Diana lauabat: ſed cũ Acteon voluiſſet videre quid eẽt in fonte, vidit Dianam nudam: ideo ab eadẽ, Acteon eſt mutatus in ceruũ, & ſuis canibus dilaniatus, atque laceratus eſt: Oui.in Ibin, Quiq; verecũdæ ſpeculanté labra Dianæ: idem de Põto in.v. Inſcius Acteon vidit ſine veſte Dianam, Præda fuit canibus nõ minus ipſe ſuis. Idẽ etiã in opere Meta. Diana, Delia dicta, a Delo inſula: in qua nata eſt. Nyctili⁹ Venit enim Nyctilius, Bacchus dicitur: quia eius ſacrificia noctu fiebãt, quæ ex Aſia prius in Græcia, e Græcia in Italiã tráſlata. Agaue. Agaue, Cadmi filia, Pentheum ex Echione filium, ſacra Bacchi ſpernenté, furore & Baccho inſtigata interemit: vbi ad ſe redit, pœnitentia ducta ꝑ dolore, in antrũ ſeceſſit ſub Cytherone, vbi luc⁹ eſt Dianæ. ¶ Orpheus.) Oeagri filius, ſono Lyræ ſiſtebat flumina, mõteis, & ſyluas mouebat. Hebrus ¶ Hebrum.) Hebrus, Thraciæ fluuius. ¶ Peneu.) Peneus, Theſſaliæ fluuius, ꝑ Tempe diſcurrens. ¶ Aeriæ Platanus.) Platan⁹ Platanus, arbor durat in multum temporis ſpatium: vt Plyn. docet: ait enim. Eſt delphica Platanus Agamennonis manu ſata: & altera Gargaphiæ Arcadiæ luco, in Aulocrone, quæ ab Apanica itur in Phrygiam, oſtenditur Platanus ex qua pependit Marſius victus ab Apolline, quæ iam cũ magnitudine effœta eſt. arbor.n.eſt ſolum ad vmbrã voluptatis cauſa comparata. ¶ Impia lothos.) Lotos Lothos, arbor in quam eius nomine, nympha, Neptuni filia fugiens Priapũ dicitur conuerſa: quã Ply. laudat. Eſt alia, quæ Romæ ante domos ad vmbrarum amœnitatem ponebatur: vbi ſic eadem, & nunc appellatur amarenus, quæ ceraſia habet acria, in obſonijs dulcia. Sillius inquit: Quos ſucco nobilis arbor, Et dulcis poſcit lotos, minus hoſpita Baccha. Diximus & de arbore loto, in vltimo, de Ponto: quam Aphrica gignit. nam Vlyſſes, e cyconibus tempeſtate delatus eſt in Aphricã: vnde vix abduxit ſocios, qui guſtauerant fructũ loth:: in quam etiã cõuerſos fabulantur. Vnde Ouid. iiij. de triſtibus, Sic noua Dulychio lothos guſtata palato Illo quo nocuit grata ſapore fuit. Heliades. ¶ Heliades.) Solis filiæ dictę ſũt. ἥλιον Græci, nos ſolem dicimus: inde Heliades hæ cum Phaethontem fratrem (qui antea Eridanus vocabatur: & ideo Padus, in quem fluuium cecidit fulminatus, Eridanus dictus eſt) deploraſſent, in populos conuerſæ ſunt: ſiue, vt in Bucoli. idem aſſeruerat in alnos, dicens, Atq; ſolo proceras erigit alnos: Phaethon enim Clymenes & ſolis filius cum affectatum paternum currum regere non poſſet, mundũq; incendiſſet, a Ioue fulminatus eſt, & in padũ deiectus. ¶ Perfide Demophoon, & nũc defende puellam.) Phillis, Lycurgi Thraciæ regis filia: Demophoonta Theſei Athenienſis filium, fere naufragum e bello Troiano redeuntem excæpit hoſpitio, fouit: & claſſes eius amore capta, reparauit: & data de coniugio fide Demophoon a puella patriã reuiſere, vno menſe rediturus impetrauit: & cum promiſſo tempore nõ rediſſet, puella tãdiu fleuit, donec lachrymæ maturuerũt: & in arborem demutata eſt: pleriq; amygdalum eſſe volunt. Plyn. ait, puellam ſe in amygdalo ſine frondibus ſuſpendiſſe: & (Sternutio authore) arborem tum demum viruiſſe, cum reuerſi Demophoontis coniugis ſenſit amplexũ: amplexu cognito, flores ſimul ac frondes emiſiſſe: licet Plyn. dicat, nunquã virere arborem, ex qua Phillis ſe ſuſpendit. ¶ Quercus ante datæ.) Ceres Ceres (vt Ply. eſt author) frumenti, vſum dedit: & leges prima adinuenit: ideo legifera eſt dicta: antea enim rudis mortalitas, glandibus veſcebatur. Triptolemus (vt idẽ eſt author) bouem & aratrum repperit: vt alij volunt, Briges Athenienſis, Ouid. in. iiij. de Ponto, ait, Quis mel, Ariſtæo? quis Baccho, vina falerna? Triptolemo fruges? poma dat Alcinoo?

ASCENSIVS.

¶ Iam medias, &c.) Ordo eſt. Sol erat iam euectus medias parteis operum.i.peregerat iam medium curſum diei, cum paſtor cogebat pecudes denſas.i.ſtipatas in vmbras: & reſpexit procul eas reſidere in luco virenti: o diua Delia.i.Diana: tuo.ſ.luco virenti: quo, ideſt ad qualem: Agaue, ſcilicet mater Penthei: Cadmeis.i.Cadmi, Thebanorum regis filia: victa quondam furore, ſcilicet a Baccho immiſſo, venit fugiẽs Nyctileum.i. Bacchum nocturnum: ſcelerata manus infandas, ideſt habens manus ſceleratas, & cruenta.i.habẽns cruentatas, cæde.ſ.filij ſui: quę Bacchata.i.Bacchico furore vagata: iugis gelidis requieuit.i.reclinauit in antro, ſe futuram pœnam: poſterius morte nati.i.poſtq̃ filium occiderat. Panes.i.dij paſtorum ſylueſtres, ludebant hic, etiam

etiam in herba viridi: & ſatyri.ſ.dij ſylueſtres: & puellæ.i.nymphæ: Dryades.i roborũ deæ: egere.i.duxere: choros.i.choreas, ſup. in cœtu Naiadũ Orpheus non tenuit canendo.i.per cantũ: tantũ.i.totantũ: Hebrũ, fluuium illũ Thraciæ, reſtanté.i.immorantem ripis, & ſyluas, quantũ, o Peneu, flumen Theſſaliæ: diuæ.i.diuinæ, ſup. tenuerunt te, remoranté choreæ lætæ, fundétes multa gaudia, tuo vultu: quis.i.quibus: ipſa natura loci: dabat domum.i.manſioné: ſuſurro reſonãte: & refouebat feſſas.ſ. choreas, in antro molli: nã platanus (hic quartæ declinationis eſt) arbores illæ late extenſæ: aeriæ.i.altæ: ſurgebant primũ patentes: ſup. in valle: inter quas.ſ. arbores, ſup. eſt lothos, alia arbor impia: quia ſocios Vlyſſis impie tractauit: impia (inquit) quæ abegit.ſ.a ratione: ſocios Ithaci.i. Ithacẽſis, Vlyſſis mœrẽtis.i.dolentis, ob caſum ſocioꝝ, dum ipſa hoſpita tenuit ſocios Ithaci, captos nimia dulcedine: at.i.ſed. populi, ſup. aut alni: quibus.i.in quas: Phaethon.i.Erydanus, proiectus inſigni curru equorum.ſ.ſolis, mutaueras artus ambuſtos: luctu.i.pre dolore: Heliades.i.ſolis filiæ, Phaethontis ſorores, amplexæ brachia teneris truncis fundebant: velamina candida.i.cortices albicantes: ramis lẽtis.i.flexilibus. Poſterius, ſup. erat arbor Phillidos, cui Demophoon rex Athenienſium reliquit: perfidia.i.per perfidiã, æterna mala lamentandi. mala, dicit, perfidia, multis modis, o perfide Demophoon defende: &.i.etiam nunc: puellã.ſ. Phillida: quam comitabantur quercus carmina fatalia.ſ.in Dodona dantes quercus: datæ ante vitæ.i.victui, quã ſemina Cereris: ſulcus Triptolemi.i.quos ille fecit, mutauit: illas.ſ.quercus ariſtis, pinus magnum decus, naui Argiuæ.ſ.Argoæ, edita, ſeu addita, his decorat proceras ſyluas, hirſuta per artus appetit contingere montibus aerijs aſtra.

Ilicis & nigræ ſpecies, & læta cupreſſus,
Vmbroſæq; manent fagus, hederæq; ligantes
Brachia, fraternos plangat ne populus ictus:
Ipſæq; excedunt ad ſumma cacumina lentæ:
Pinguntq; aureolos viridi pallore corymbos.
Quis aderat veteris myrtus non neſcia fati.
At volucres patulis reſidentes dulcia ramis
Carmina per varios edunt reſonantia cantus.
His ſuberat gelidis manans è fontibus vnda,
Quæ leuibus placidum riuis ſonat orta liquorem.
Et quanquam geminas auium vox obſtrepit aureis:
Hanc querulæ referunt voces. quis nantia limo
Corpora lympha fouet. ſonitus alit aeris Echo.
Argutis & cuncta fremunt ardore cicadis.
At circa paſſim feſſæ cubuere capellæ,
Excelſisq; ſuper dumis: quæ leniter afflans
Aura ſuſurrantis poſſit confundere venti.
Paſtor vt ad fontem denſa requieuit in vmbra:
Mitem concepit proiectus membra ſoporem,
Anxius inſidijs nullis: ſed lentus in herbis
Securo preſſos ſomno mandauerat artus.
Stratus humi dulcem capiebat corde quietem:
Ni fors incertos iuſſiſſet ducere caſus.

DOMITIVS.

Ilex. ¶ Ilicis & nigræ) Ilex, arbor, duplex eſt: ſed hæc de q poeta loqtur, a Græcis, ſmilaces dr, folia habet ſimilia oleæ: glandé paruã. ¶ Myrtus non neſcia veteris fati.)

Myrt⁹. Myrtus in tumulũ adhibebatur: & prio, viſa (vt meminit Theophraſtus ĩ tumulo) Elpenoris nauis Vlyſſis gubernatoris: & ideo Virgi. in Polydori tumulo: eã natam dixit. Ply. aũt refert, in Veliterno myrtus eſt, cõſpicuę magnitudis manu prioris Aphricani lata: ſubeſt ſpecus in quo manes eius cuſtodire, draco traditur: & ideo myrtus, nõ eſt neſcia fati.i. mortis. ¶ Corpa lympha fouet, ſonit⁹ alit aeris Echo.)

Echo. Echo vocalis, nympha garrula admodũ de multis verbis id habet, vt nouiſſima tantũ referat: Iuno cum poſſet multas nymphas cũ Ioue deprehendere, iſtius ſæpius loquacitaté dum fugeréth nymphę retardata: quod animaduertens Iuno, fecit vt cum in fine loquendi voces ingeminaret, audita verba reportet. Hæc enim Narciſſum, Lyropes, & Cephiſi filium, tum. xvj. annũ agenté adamauit: cui cum vagaretur, forte per deuia rura ſæpe loqui conata, natura repugnante deſtitit: expectabat.n. vt ille prius emitteret vocé: tandé ſeductus a fidis comitibus exclamauit, puer ecquis adeſt: idem reſpondet Echo: ſtupet hic, & conuerſus in omneis parteis. iterum huc veni, inquit, nõ minus illa iterat: tandé puer hic coeamus.i. conueniamus, dixit, libentius reſponſura nulli imo coeamus retulit Echo: & egreſſa e ſyluis eſt, vt iniiceret manus ſperato collo. Fugiens puer complexum: Ante (ait) emoriar, quã ſit tibi copia noſtri, & ſic quod fuerit ſpreta pudibunda, tecta frondibus in ſyluis latet & antris: & dolore, macieq; conſumpto corpore: ex ea tamen vox ſuperfuit: oſſa vero in ſaxa conuerſa ſunt: ſuccus corporis in aera.

ASCENSIVS.

¶ Ilicis, & nigræ.) Eandem rem proſequitur, deſcribens videlicet variũ ornatũ ex arboribus, additurus ſymphoniã: & concentum auium, & fontium, iucunda murmura, gratamq; temperiẽ. Bene autem dicit, ramis patulis: quia patulũ dicitur, quod ſemper patet, aut panditur: vt rami arborum, qui nunq clauduntur.

duntur. patens aũt, quod ad tempus patet: vt docuit Seruius ad illud. Tityre tu patulæ recubãs ſub tegmine phagi. ¶ Excelſiſq; ſup dumis.) More ſuo, ſuper, vbi nõ eſt mot⁹, cũ ablatiuo cõſtruit: vt in Buc. Tu tamé hac mecum poteris requieſcere nocte Fronde ſuper viridi. Idẽ tñ in Æne. j. dixit, Fama ſu p æthera notus. Quod nos ſequimur. Ordo aũt eſt. Species ilicis nigræ: & cupreſſus læta.i.lætitiæ affectrix, & phagus vmbroſę, quia ramoſæ: & hederæ ligantes brachia.i.ramos: ne popul⁹ ſ.arbor, in quã ſorores Phaethontis transformatæ ſunt, plãgat artus fraternos, id eſt Phaethõtis fratris: & ipſe.ſ. hederæ lentæ, excedunt ad ſumma cacumina: & pingunt viridi pallore: corymbos.i.fruct⁹ ſuos: aureolos.i.ſublucidos: quis.i.quibus aderat myrtus, non neſcia.i. conſcia: fati.i.mortis. At.i. ſed volucres reſidentes, ſupple in ramis patulis: edũt.i. exprimunt, dulcia carmina, reſonantia per varios cantus.i.canendi modulos. Vnda manans e fontibus gelidis.i.ſubfrigidis: ſuberat his.i.erat ſub his auibus, in dumis reſidentib. quæ orta riuis lenibus ſonat.i.ſonando indicat liquorem placidum. Et quãq vox auium obſtrepit.i.ſtrepitu concutit geminas aureis: voces querule.i.querenti ſimiles: referunt hanc.ſ. vndam, aut ſtrepitũ eius: quis.i quibus fontibus, Lympha fouet corpora piſciũ: natantia limo.i.ſuper limum, & Echo, alit ſonitus aeris: & cuncta.ſ.loca, fremũt Cicadis argutis.i.ſtridulis & ſonoris: ardore.i.propter ardorem: vt in Buco. Sole ſub ardenti reſonant arbuſta, cicadis Et capellæ feſſæ cubuere paſſim, circa.ſ. paſtorem, aut in circuitu: & ſuper dumis excelſis, quæ.ſ. omnia aura venti: ſuſurrantis.i.obmurmurãtis, & ſonantis: leniter afflãs.i. ſpirans leniter: poſſit cõfundere.i.cõmiſcere: vt.i. poſtq, paſtor requieuit ad fonteis in denſa vmbra, proiectus mẽbra.i.habẽs membra proiecta, concæpit ſoporem mitem.i.tranquillũ. Nullis.i non vllis.i non anxius vllis inſidijs: ſed lentus in herbis: mandauerat artus preſſos ſecuro ſomno: & ſtratus humi capiebat.i.cępiſſet: corde.i.etiam animo: quietem dulcem.i.placidã: ni.i.niſi: fors.i.fortuna: hoc eſt, euentus fortuitus: iuſſiſſet ducere.ſ.ad eum, caſus incertos.

Nam ſolitum voluens ad tempus tractibus hydræ
Immanis vario maculatus corpore ſerpens,
Merſus vt in limo magno ſub ſyderis æſtu,
Obuia vibranti carpens grauis aera lingua,
Squamoſos late torquebat montibus orbes.
Pallebant auræ liuentis ad omnia viſus.

DOMITIVS.

¶ Tollebant auræ vehemẽtis.) Tollere eſt inferre, vel eleuare. Virgi iij. Georgicorum, Tollentéq; minas, & cœrula colla tumenté, & in j. Æneí. Et mulcere dedit fluctus, & tollere vento. Auræ enim vires inferebant, & eũ ad omnia agilem faciebant.

ASCENSIVS.

¶ Nam ſolitum, &c.) Docet, quis caſus fortuitus requié paſtoris turbauit, per interuentum.ſ. ſerpẽtis. Ordo eſt. Nam ſerpens immanis, maculatus corpore vario.i. per corpus varium: & voluens,

Iam magis atq; magis corpus reuolubile voluens
Attollit nitidis pectus fulgoribus:& fert
Sublimi ceruice caput:cui criſta ſuperne
Edita purpureo lucens maculatur amictu:
Aſpectuq; micant flammantia lumina toruo.
Metabat ſeſe circum loca.cum videt ingens
Aduerſum recubare ducem gregis.acrior inſtat
Lumina diffundens intentus,& obuia toruo
Sæpius arripiens infringere,quod ſua quiſquam
Ad vada veniſſet.naturæ comparat arma:
Ardet mente:furit ſtridoribus:intonat ore:
Flexibus euerſis torquetur corporis orbis:
Manant ſanguineæ per tractus vndiq; guttæ:
Spiritibus rumpit fauces.Cui cuncta paranti
Paruulus hunc prior humeris conterret alumnus:
Et mortem vitare monet.per acumina nanq;
Qua diducta genas pandebant lumina gemmis,
Ac leuioris erat naturæ:pupula telo
Icta leui.tum proſiluit furibundus:& illum
Obtritum morti miſit.cui diſſitus omnis
Spiritus exceſſit ſenſim.tum torua tenentem
Lumina reſpexit ſerpentem comminus:inde
Impiger,exanimus,vix compos mente refugit:
Et validum dextra truncum detraxit ab orno.
Qui caſus ſociarit opem,numen'ue deorum,
Prodere ſit dubium:voluit ſed vincere tales
Horrida ſquamoſi voluentia membra draconis.
Atq; reluctantis crebris,fœdeq; petentis
Ictibus oſſa ferit,cingunt qua tempora criſtam.
Et quod erat tardus ſomni langore remoto,
Neſcius aſpiciens timor obcæcauerat artus:
Hoc minus implicuit dira formidine mentem.
Quem poſtq̃ vidit cæſum langueſcere:ſedit.

voluens,ſup.ſe,ad tẽpus ſolitũ,ideſt conſuetum,ſup.in hiſdẽ tractibus,in quibus.ſ.paſtor,cubabat dormiẽs:vt ideſt ſecundũ,q̃ ipſe merſus in limo ſub magno æſtu ſyderis.ſ.caniculæ,aut ſolis ardentis:& grauis.i.magnus:aut moleſtus.i.carpens lingua vibranti:obuia,ideſt q̃cũq; obiecta, videlicet aera (vt ſit per appoſitionem dictum:nã aera obuia, grammatica non patitur)torquebat motibus.i.volutationibus (aut montibus.i.a montibus:ſed ſi in limo,quõ in montibus?)late.i.per latũ:orbes.i.annulos ſuos,& ſpiras ſquamoſos.Auræ tollebãt.i.erigebant,& vires dabãt,ſup.eũ:& ei ad oĩa vehemẽtis niſus.i.pertinẽtia ad vehementem niſum,aut niſũ:& ita ipſe voluens iam magis,atq; magis.ſ.ſic adiutus ab auris:corpus reuolubile:attollit pectus fulgoribus nitidis.i.habens fulgores nitidos,& caput attollit ſe ſublimi ceruice:cui.ſ.capiti:criſta edita.i.eminens,& extãs ſuperne.i.deſuper:maculatur.ſ.lubricitate:lucens amictu purpureo.i.ſanguinolẽto:& lumina flãmãtia.i.oculi igniti micãt aſpectu toruo:& ſup.ſerpens:metabat.i.demetiabatur,ſicut caſtrametari volẽs,loca circũ.i.in circuitu:tum.i.deinde:ipſe ingẽs videt ducem gregis.i.paſtorẽ:recubare aduerſum.i.in aduerſa regione,& inſtat acrior:& ipſe diffundẽs,i.diſpergẽs:lumina.i.viſum:intẽdere.i.intendebat, ſup.ea,aut eũ:& abripiens ſæpius obuia toruo.ſ.aſpectu:infrẽdere.i.infrẽdebat,aut infrendere cœpit,q̃.i.quia quiſq̃ veniſſet ad ſua vada,& comparat arma naturæ.ſ.venenũ:aut dentes vnde ardet mente,furit ſtridoribus,intonat ore:& torquetur flexibus.i.reuolutib^9:aut annulis orbis.i.gyri,corporis verſis.i.circũactis,guttæ ſanguineæ manant.i.diſtillant vndiq;:per tractus.i.vbi corpus lubricũ trahebat:& rumpit fauces ſpiritibus.i.crebris,& magnis flatib.quo.ſ.ſerpente paranti cuncta.ſ.natura arma aduerſus paſtorẽ:alũnus paruulus.i.culex quẽ paſtor alere ſolebat flatu & ſanguine:propior humeros.i.ens valde ꝓpe humeros:conterret hunc.ſ.paſtorẽ,& monet vitare mortẽ:nãq; qua,ſup.parte,lumina deducta ꝑ culmina,ideſt oculi aperti ꝑ ſummitates:pandebãt.i.aperiebãt:genas.i.receptacula lachrymarũ,& ſinus oculorum:gẽmis.i.pupillis oculorũ,in morẽ gemmarũ relucẽtibus & formatis:ac ꝑ.i.qua pabula.i.pupilla:naturę ſenioris erat icta.i.ꝑcuſſa læui telo,ideſt modico aculeo culicis:tũ.i.tũc ipſe paſtor furibũdus ꝓſiluit:& miſit morti,ideſt ad mortẽ:illum.ſ.culicẽ paruulum obtritũ.ſ.digitis,aut palma cui ſpiritus.ſ.vitalis diſſitus,ideſt reſolutus exceſſit omnis ſenſus,tũ.i.deinde:paſtor,ſup.reſpexit,cominus.i.de prope:ſerpentẽ tenentẽ lumina.ſ.firma:vt noceat,ĩde.i.deinde:ipſe impiger.i.ſtrenuus:& ſup.exanimus vix cõpos.ſ.ſui mente.i.in aĩo:effugit.ſ.a ſerpente:& detraxit ab ore ſerpentis dextra.ſ.ſua:trũcum validũ.ſ.quẽ ſerpẽs ferociẽs abripuerat. Qui.i.qs,aut qualis caſus:ve,ꝑ vel,quod numen deorũ voluit dubiũ,ſup.eẽ,ꝓdere.i.manifeſtare:ſed voluit.ſ.caſus aut deus:tales,ſcilicet hoĩes ſimplices vt paſtores vincere horrida mẽbra voluẽtia.i.volubilia draconis ſquamoſi:aut voluentis.i.agitãtis ſe,atq; reluctantis crebris ictibus:& petentis.i.inuadentis:paſtorẽ.ſ.fœde,ideſt immaniter:ictibus feris.i.ferocientis,belluæ ſimilibus,aut feri.ſ.draconis ferocientis.Qua.i.ea parte,ſup.petentis:qua criſtæ cingunt tẽpora,ideſt partes medij capitis inter verticẽ & aurẽ:& quod,ideſt quia ipſe ſerpens erat tardus omni languore remoto,ideſt de natura ſua ſine languore extrinſeco,aut ęgritudine extrinſecus proueniente:aſpiciens neſcius.i.quaſi ignarus,& imbellis,ac repugnare neſcius:quia.ſ.timor obcæcauerat,ideſt hebetauerat artus:hoc,ideſt tanto minus:implicuit mentem, ſcilicet paſtoris:formidine dira,ideſt deorum ira proueniente:hoc eſt,tanto animoſior erat paſtor,quanto ſerpens hebetior,& tardior effectus:quẽ,ſcilicet ſerpentem cæſum poſtq̃ paſtor,ſup.vidit:langueſcere, ideſt deficere languore mortis:ipſe ſedit.i.ceſſauit,& requieuit.

DOMITIVS.

Iam quatit,& biiuges oriens erebo cit equos nox:
Et piger aurato procedit Veſper ab Oeta:
Cum grege compulſo paſtor duplicantibus vmbris
Vadit:& in feſſos requiem dare comparat artus.
Cuius vt intrauit leuior per corpora ſomnus:
Languidaq; effuſo requierunt membra ſopore:
Effigies ad eum Culicis deuenit:& illi
Triſtis ab euentu cecinit conuitia mortis.
Inquit,quis meritis ad quæ delatus,acerbas
Cogor adire vices:tua dum mihi carior ipſa
Vita fuit vita:rapior per inania ventis:
Tu lentus refoues iucunda membra quiete
Ereptus tetris è cladibus.at mea manes
Viſcera lethæas cogunt tranſnare per vndas.
Præda Charontis agor:video vt flagrantia tedis

¶ Iam quatit:& biiugis oriens erebo cit equos nox.) **Equi noctis diei ſolis,lunæ.** Equi noctis ſunt nigri, diei candidi:ſolis ruffi:lunæ alter niger alter albus. Pompo.autem,nullos lunam habere dixit. Nox,eſt vmbra terræ:nam cum terra opponitur ſoli,nox eſt.Et niſi interueniat ſol(vt Catullus dixit)nox eſt. ¶ Et piger aurato veſper ꝓcedit ab Oeta.) **Oeta.** Oeta Theſſaliæ mons qui mare attingit verſus Atticam regionem,in quo combuſtus Hercules fuit a quo ſol oritur:occidẽte enim ſole,ſtellas credunt oriri:ſicut mane ſol exoriri videt:ab Ida Troadis monte:vt Lucre.ait. ¶ Veſper.) **Veſper** Vt meminit M.Varro,a Plauto veſperugo dicitur:vt,Veſpere veſperugo, veſpere vergiliæ occidũt.A Pacuuio Lucifer, ſubarq;,quod iubata ſit ſtella. **Iubar** Tempus in vtrumq; Veſperum,& Luciferũ, volunt tempus eſſe noctis:ſed Catullus docebat, omnes tenebras nominare noctẽ. ¶ Ereptus tetris e cladibus, at mea manes.) **Manes** Manes,dij inferi dicuntur:ab eo quod dicebãt antiqui manon,hoc eſt bonum:non quod boni ſint:ſed quia bonos putabant,quibus animas commendabãt,& manes appellauerunt:

lauerunt: hinc immane non bonũ, ideſt horrẽdũ & aſpe rum dicitur. Dehinc etiam, mane, diei ꝓncipiũ dicitur: quod M. Varro approbat: & ab eo, quod cum manat ab Oriente, dies ab eo, & hoĩes dicti ſunt: nam a luce & mane, apud Romanos dicti ſũt

Lumina collucent infeſtis omnia templis.
Obuia Tiſiphone ſerpentibus vndiq; compta,
Et flammas, & ſæua quatit mihi verbera, pœna
Cerberus, & diris flagrant latratibus ora:
Anguibus hinc, atq; hinc horrent cui colla reflexis:
Sanguineiq; micant ardorem luminis orbes.

Ipſa triſtis ab euentu mortis i. quia ob beneficiũ interem ptus erat: culex cecinit illi, ſcilicet paſtori: conuitia, ideſt opprobria, & contumelias: &, ſupple inquit, quid meritis, ſupple rependitur: aut q̃d merit⁹, ſupple ſum: ſed ſyllaba licenter ponere

& Lucij & Manilij. ☞ Lumina collucent infernis.) Templũ, tribus modis dicitur: vt M. Varro aſſerit, ab natura, ab auſpicijs, ab ſimilitudine. Natura, in cœlo, ab auſpicijs, in terra. ab ſimilitudine, ſub terra. In cœlo templũ dicitur, vt in Hecuba, Magna templa cœli tum cõmixta ſtellis ſplendidis. In terra, vt in Periboea ſcrupea ſaxa Bacchi tẽpli prope egrediũtur. Sub terra, vt in Andromacha, Acheruſia templa alta Orci ſaluete infera. Quod cœli eſt, quatuor partibus dr̃: ſiniſtra, ab oriẽte: dextera, ab occaſu: antica, ad meridiẽ: poſtica, ad ſeptẽtrionẽ. Sub terra, tẽplũ a terendo, circa cœlum qua tuemur dictum eſt templum.

ASCENSIVS.

¶ Iam quatit, &c.) Recitat q̃o irruente nocte, paſtor iterũ ſopore obrutus eſt: atq; illi ſp̃us culicis, mirum in modũ plangentis apparuit, atq; oſtendit ſibi mortẽ pro beneficio vitæ illatã. ¶ Ordo eſt. Nox oriens, ideſt naſcens: Erebo. i. a tenebris infernis, quatit equos biiugis, ideſt binos iugũ ducentes: & cit. i. excitat eos, ideſt iam nox appropinquauit: & veſper piger. i. ſerus & tardus: quia erat tẽpore, quo dies longi ſunt: & veſper, ideſt Heſperus, ſeu ſtella Veneris tardius apparet. tunc enim culices præcipue mordent, procedit ab Oeta monte Theſſaliæ: aurato, ideſt aureis radijs circũfuſo: cum, ideſt qñ: paſtor vadit, ſcilicet in requiem ſuã: & hoc grege cõpulſo, ſcilicet ad ſepta, ſeu ouilia ſua: & vmbris duplicantibus, ſcilicet ſe. vnde in Buco. Maioresq; cadunt altis de mõtibus vmbræ. & comparat. i. ſimul parat: hoc eſt, cõtendit: dare, ideſt immittere requiem in artus feſſos: per cuius corpora, ideſt mẽbra: vt, ideſt poſtq̃: ſomnus leuior. i. aliquantulũ tenuis & modicus, vt ſolet eſſe ægrotis, & difficulter requieſcentibus: quibus, videlicet varia apparẽt fantaſmata: q; pro ideſt: membra languida requierũt ſopore effuſo. ſ. ſuper ipſa: effigies. i. ſimulachrũ culicis deuenit ad eum: & ipſa

tur dicendo meritus: ad quæ, ſcilicet mala: ego dilatus. i. reſeruatus: cogor inire acerbas vices, ſcilicet inferorum, dum tua vita fuit charior: me ipſo, ideſt q̃ vita mea: ego rapior. i. eripior: vita. ſ. mea: ventis. i. a ventis: per inania. ſ. loca aeris, quæ vulgus inania putat. Tu lentus, ideſt ocioſus & proſtratus, refouẽs mẽbra, quiete iucũda, ideſt placida & delectabili: ereptus, ideſt liberatus per me: e cladibus tetris. i. diris, ſcilicet infernalibus; q̃bus ĩmerſus fuiſſes: at, ideſt ſed: manes, ideſt inferi: cogũt mea viſcera, ideſt ſimulachrum corporis mei, tranare per vndas Letheas, ideſt ipſius Lethes: fluuij obliuionis apud inferos: p quẽ intrantes animæ ad inferos (ſm̃ gentiles) obliuiſcuntur oĩum quæ dulcia erant apud ſuperos: & redeũtes ad nos, obliuiſcuntur omnium quæ paſſæ ſunt, aut viderunt apud inferos. Ego agor, ideſt impellor, exiſtẽs præda Charontis. i. portitoris ſic dicti, qui cymba ſutili traducit animas: vt dictũ eſt in. vj. ex ſupſtitione Ægyptiorum: vidi, quia apud Charonta fuerat: ſed non poterat trãſci, quia ſepultura carebat. vnde in. vj. de talibus dictum eſt. Centũ errant annos, volitãtq; hæc litora circũ. Vidi ego vt, ideſt qualiter omnia lumina collucẽt in templis infernis (ſic enim Calderinus legit: cum alij ſcribant, infeſtis) flagrantia, ideſt ardentia, tedis, ideſt quicunq; viſuntur apud inferos, habent oculos ardentes. fumoſo igni: & a tida ꝓcedit: Tiſiphone, ideſt furia illa infernalis, vltrix, & ab vltione dicta: compta vndiq; ſerpentibus, ideſt habens pro comis, ſerpentes: & pro crinibus, angues: quatit mihi, ideſt ad terrorem meum, & flammas, & ſæua verbera: & Cerberus, ſup. eſt pœnà, & ora, ſcilicet eius, quia tria habet: flagrant, ideſt ardent diris latratibus: cui, ſcilicet Cerbero cani tricipiti colla arent, aut horrent, hinc, atq; hinc, ideſt vtrinq; anguibus reflexis, & orbes luminis, ideſt pupillæ oculorum: micant, ideſt micando emittunt: ardorem ſanguineum, ideſt ſanguinei coloris.

DOMITIVS.

¶ Auia Cymerios: inter diſtãtia lucos.) Cymeriũ fuit vetuſtiſſimũ oppidũ, prope Cumas ad Acheruſiã paludẽ, vbi eſt deſcenſus ad inferos: ideo Cymerios lucos, ꝓ inferno vſurpauit. Habitauere & illic populi Cymerij, ingredientes cauernas, & nõ egredientes: niſi nocturno tp̃e: erant hi ſacerdotes dãtes oracula, deleti a Campano rege, cum ſemel eẽnt mentiti oraculum. ☞ Deuictus mœſtus ꝓcul aſpiciẽs Ephialten.) Aloeus, Titanis filius, ex vxore Iphimeride violata a Neptuno, duos pueros generauit, Ephialten, & Othon, hi ſingulis diebus creſcebãt digitum: vnde ſuperbia moti, Iouẽ ad pugnã interpellauerũt, qua re Iuppiter indignatus, apud inferos deiectos, perpetuis affecit cruciatibus. Virgilius vj. Æneidos, Vidi, & Aloidas geminos immania vidi Corpora, qui manibus magnũ reſcindere cœlum Aggreſſi, ſuperiſq; Iouẽ detrudere regnis. ☞ Et Tityos Latona.) Tityus, Iouis filius, ex Helero Orcomeni, quia interpellarat Latonã de ſtupro

Cymerium.
Aloeus
Othos Ephialtes.
Tityus

Heu quid ab officio digreſſa eſt gratia? cum te
Reſtitui ſuperis leti iam limine ab ipſo?
Premia ſunt pietatis vbi? pietatis honores
In vanas abiere vices: & iure receſſit
Iuſtitiæ prior illa fides. Inſtantia vidi
Alterius, ſine reſpectu mea fata relinquens.
Ad pariles agor euentus: ſit pœna merenti:
Pœna ſit exitium, modo ſit, dum grata voluntas:
Exiſtat par officium. feror auia carpens,
Auia cimerios inter diſtantia lucos.
Quem circa triſtes denſentur in omnia pœnæ.
Nam vinctus ſedet immanis ſerpentibus Othos,
Deuinctum mœſtus procul aſpiciens Ephialten:
Conati quondam cum ſint incendere mundum.
Et Tityos Latona tuæ memor anxius iræ.
Implacabilis ira nimis iacet alitis eſca.
Terreor à tantis inſiſtere terreor vmbris
Ad ſtygias reuocatus aquas. vix vltimus amni
Reſtat, Nectareas diuùm qui prodidit eſcas
Gutturis arenti reuolutus in omnia ſenſu.
Quid ſaxum procul aduerſo qui monte reuoluit?
Contempſiſſe dolor quem numina vincit acerbus,
Otia quærentem fruſtra: ſublite puellæ
Ite quibus tedas accendit triſtis Erynnis:
Sicut hymen præfata dedit connubia mortis.
Atq; alias alto denſas ſuper agmine turmas.
Impietate fera vecordem Colchida matrem

pro adactus ad inferos ab Apolline dat pœnas: nam eius ſemper conſumptũ renaſcens iecur vultures diripiunt. ☞ Ad Stygias reuocatus aquas.) Tãtalus Iouis, filius, rex Paphlagoniæ, Ioui, Mercurio & Cereri hoſpitio acceptis, filium Pelopẽ epulandum dedit. ☞ Abſtinuere dij.) Ceres, brachium quod deuorauerat, reſtituit eburnum: patrem dij apud inferos hoc affecere ſupplicio, vt ſitiens aquam, quam habet ad mentũ, non poſſit deguſtare, & eſuriẽs poma ſupra ceruicem pendentia, excerpere non poſſit. Alij volunt ideo dare pœnam Tantalum, quod admiſſus ad deorum ſecreta, & myſtica ſacra ea vulgarit. ☞ Quid ſaxum procul aduerſo q mõte reuoluit?) Siſyphus Corynthi, quæ tunc Ephyre dicebatur rex, Æoli filius, & Creontis pater, hoſpites coactos, cum illi pedes lauarent, nacto tempore in eo opere præcipitabat in mare: quare apud inferos, ſaxũ a montis vertice, ad radices præceps cõtinuo: deinde & in ſublime euoluere coact⁹ eſt. hũc Theſſeus vicit. Otia quærentẽ

Tãtalus
Siſyph⁹
Ephyre

Anxia ſollicitis meditantem vulnera natis:
Iam Pandionias miſerandas prole puellas,
Quarum vox querula eſt:ſuperat quod Biſtonius rex,
Orbus Epops mœret,volucres euectus in auras.
At diſcordantes Cadmeo ſanguine fratres
Iam truculenta ferunt,infeſtaq; lumina corpus
Alter in alterius:iamq; aduerſatus vterq;
Impia germani manat quod ſanguine dextra.

quærētē fruſtra ſublite puellæ. Danaus, Beli filius.l.filias, Danaus Ægypt° Belides Ægypti fratris, totidē filiis coniuges dare negans, ex Ægypto pulſus, primo magna naui Argos nauigauit:& Steneleo pulſo, Argis præfuit, Ægyptus filiis inſequi iuſſit:ac ne redirent:niſi interempto fratre Danaus, vt ſe liberaret,promiſit nuptias:admonuit vero filias:vt noctu maritos trucidarent:omnes efficiunt præter Hypermeſtren, quæ Lino, ſiue Linceo pepercit. ¶ Ite quibus tedas accendit triſtis Erynnis: Sic hymen præfata dedit connubia mortis.) Hymen, Bacchi & Veneris filius (vt Capella tradit) deſperans puellæ connubia per litora ſolus vagabatur:pyratæ qui ad ſacra Eleuſinæ Cereris, proficiſcentes virgines rapuerant.capiuntur, & puellæ liberantur in primis, Hymen, Athenas veniens hoc detulit:& nuptias ob beneficium a matre puellæ impetrat:quam ob felicitatem, vt in nuptiis Iunonis,in memoriam Hymen vocarent Athenienſes conſtituere, vt apud Romanos Thalaſſio. ¶ Anxia ſollicitis meditantem vulnera natis.) Medea Oetæ regis Colchorum, ex Perſe filia:quod Iaſon eius vir, Creuſam Creontis regis, Corynthiorum filiam, in vxorem accæperat: ſeſe ſpretam ægre ferens viro coram duos natos Dyndimum, & Theſſandrum interemit,relicto Theſſalo:a quo Theſſalia dicta eſt.Hinc euecta draconibus ad Ægeum fugit. ¶ Iam Pandionias miſeranda,&c.) Pandiō Pandion, Athenarum rex, filiā Prognem Thereo Thraciæ regi,ſeu Megaræ vxorem dedit: hic alteram eius ſororem ſtuprauit:qua re cognita, Progne vna cum Philomena ſorore, Ithin filium epulandum patri Thereo poſuerunt:quęrit Ithin pater ſæpius intercœnandum, Progne ait,quem petis intus habes. Philomena vero,pueri cruentum caput offert: & repulſa menſa,ambas enſæ inſequitur.: & ſic ſeſe præcipitantes præ dolore, Progne in hyrundinem: Philomena in auē luſciolā: Ithis in carduelum,ſeu phaſianum: Thereus,in criſtatam auem quę regum decus oſtentat, vertitur nomine Epops: vnde Ouidius meta.lib.vj. Vertitur in volucrē cui ſtant in vertice criſtæ, Prominet in modicum,pro longa cuſpide roſtrum, Nomē Epops volucri facies armata videtur. ¶ At diſcordātes.) Laius Laius Cadmi pronepos Ædipodem generat, Ædipodes Etheoclem, & Polinicem ex Iocaſta propria matre, eos reliquit: vt alternis regnarent annis. Etheocles Polinici regnum non reſtituit, ſed exulē facit:confugit ad Adraſtum Argiuorum regem:& accæpta filia Argia,in vxorem conſpirantibus, cū eo Thideo Parthenopeo, Adraſto Amphiarao, Hippomedonte & Capaneo regibus: qui pari fato occubuere præter ſenem Adraſtum: Polinices autem. mutuis vulneribus cū Etheocle fratre occubuit in duello:manſitq; defunctis diſcordia. Nam cum cremarentur pyra, ſeſe in duas diuiſit parteis.

ASCENSIVS.

¶ Heu quid ab officio.) Grauis conqueſtus culicis, dolentis beneficium a ſe collatum,in perniciem verſum, cū ad inferos cogatur traduci:ex paradoxo (vt dixi) Pythagoræ aſſerētis, vnū, eundemq; ſpiritum in hominis, ac bruti animalis corpore viciſſim eſſe: ſpiritus culicis receſet eos, quos apud inferos ſe inuenturum noſcit. Tangens plurimas hiſtorias, quas, quia Calderinus non negligenter explicat, erimus ordine & explanatu contenti, qui talis eſt: Heu, dolētis vox: quid, ideſt ad quid: & quo: eſt gratia, ideſt gratiarū actio: aut gratitudo digreſſa ab officio. Nam (vt Cicer. docet) officium grati animi, eſt imitari agros feraces: qui plus reddunt, q̄ accæperint, vnde longe diſcedit ab officio, qui pro beneficio ſummam iniuriam reponit: cum, ideſt quandoquidem: ego reſtitui te, ſcilicet exiſtentem in ipſo limine: lethi, ideſt mortis, ideſt cum parum abeſſes ab interitu per morſum ſerpentis: reſtitui te ſuperis, ideſt auris vitalibus: hoc eſt, huic mundo, qui reſpectu inferorū ſuperus eſt: vbi ſunt præmia pietatis, ſcilicet meæ? Honores pietatis abiere in vices vanas, ideſt omnis pietas euanuit, & in nihilum redacta eſt: & illa prior, ideſt priſca fides: iuſtitiæ, ſcilicet Aſtreæ, q̄ erat apud antiquos tempore Saturni, receſſit rure: q̄a vt dicit Oui. Vltima cœleſtū terra Aſtrea reliquit. quod & in Georg. teſtatur poeta: ego vidi, ideſt conſyderaui: fata, ideſt mortem alterius: inſtantia, ideſt imminentia: relinquēs mea fata ſine reſpectu, ideſt conſideratione, ideſt nō habēs reſpectum ad mortē, q̄ per hoc mihi imineret. Ego agor nunc ad euentus pariles, ideſt conſimiles, qui illi non euenerūt ſed eueniſſent: pœna, ideſt ſupplicium: fit merēti, ſcilicet beneficium, & pœna fit exitium, ideſt redactus ſum in exitium, ideſt exitum vitę, per pœnam quā pro bene facto rependo: cum, ideſt quandoquidem: voluntas grata ſit mihi, ideſt cum libens & volens beneficium impenderim: exiſtat, ſupple præcor: aut par eſt, vt exiſtat officium: par, ideſt conſimile, vt ſcilicet liberer ab interitu: ego feror, ideſt auferor: carpens auia, ideſt loca inacceſſa, ſine via auia, dicit, diſtātia inter lucos Cymerios, ideſt Cumanos, vbi ad inferos acceſſus eſt: aut lucos inferos, ad quos per Cymerium peruenitur: circa quem, ſcilicet me: pœnæ triſtes denſentur, ideſt accumulantur, & ſtipantur in omnia, ſcilicet circuniacentia: nā Othos, filius Aloei: immanis, ideſt horrendæ magnitudinis, & crudelis, ſedet victus ſerpentibus. Bene ſedet, quaſi nō abiturus. vnde in.vj. Sedet æternumq; ſedebit. Infelix Theſeus: ſedet, dico, mœſtus aſpiciens procul Ephialten fratrem ſuum deuictum, ideſt etiam victum. Cum, ideſt quandoquidem ipſi ſint conati quondam incendere mundum: & Tityos, ideſt alumnus terræ, o Latona, mater Apollinis: memor, ideſt memorans tuas iras, vt ſit Græca locutio, exiſtens anxius, iacet, ſcilicet proſtratus: vnde in.vj. Per tota nouem cui iugera corpus Porrigitur exiſtens eſca alitis viui, ſcilicet vulturis: inde fatigabilis, quia ira, ſupple tua eſt implacabilis: aut iacet ira tua implacabilis. Ego terreor inſiſtere, ideſt progredi. terreor (inquit) a tantis vmbris. Vix ille, qui prodidit eſcas Nectareas, ideſt cum nectare ſumendas: diuum, ideſt diuorum, ſcilicet Tantalus, reuocatus ad aquas Stygias, ideſt Stygis, paludis infernalis: de qua in.vj. ſatis dictum eſt. Vix reſtat amni, ſcilicet infernali, quem mento tenus habet reuolutus in omnia, ideſt in omnem partem: ſenſu gutturis arenti, ideſt deficcato: quid, ſupple dicam de illo, ſcilicet Syſipho, qui reuoluit procul ſaxum, ſcilicet de monte aduerſo, quem dolor acerbus, ideſt ſtimulus conſcientiæ: vincit, ideſt conuincit, & accuſat contempſiſſe numina, ideſt deos. O puellæ, ſcilicet Belides, quærentes fruſtra otia, ideſt ceſſationem, ab infundendis aquis: ſub lite, ideſt contentione: quibus triſtis Erynnis, ideſt furor: accendit tædas, ſcilicet maritales, ideſt acuit furorem in maritos quos occidiſtis: ite, ideſt diſcedite a me, quaſi dicat triſte eſt vos videre. Sic, ideſt ſic ne Hymen, ſcilicet deus legitimarum nuptiarum dedit connubia mortis, præfata, ideſt fatalia? atque denſat, ideſt accumulat: alias turmas, ideſt copias quinquaginta fratrū, vno dempto ſuper alio agmine, ideſt aggerendo agmen ſuper agmen: impietate fera, ideſt beluina, aut feroci? cum ego cernam Colchida, ideſt Medeam, Colchorum regis filiam. & eſt patronymicum a patria: matrem meditantem natis, ideſt filiis ſuis Dyndimo & Theſſandro: ſollicitis, ideſt anxiis: Vulnera anxia, & cum cernā iam puellas Pandionias, ſcilicet Prognem & Philomenam miſerandas prole, ſcilicet Ithi, aut Ithylo: quarum vox eſt querula: quod, ideſt quia: rex Biſtonius, ideſt Thracius, ſcilicet Thereus: ſuperat, ideſt ſuperuiuit: exiſtens orbus, ſcilicet filio quem comedit: & ipſe Epops, ideſt effectus talis auis: mœret, ideſt queritur aut dolet euectus in auras volucres, ideſt velociter tranſibiles, & cedentes: at, ideſt ſed: fratres Cadmeo ſanguine, ideſt propagati a Cadmeo, rege Thebarum, ſcilicet Etheocles & Polinices: diſcordantes, ideſt qui diſcordes vixerunt: ferunt iam, ideſt in morte: lumina truculenta & infeſta, ideſt oculos diros, & infenſos, exiſtens iam vterque, aduerſatus alter in corpus alterius: quod, ideſt quia: dextra impia manat, ideſt diſtillat: ſanguine germani, ſcilicet fratris altera alterius.

Eheu mutandus nunquam labor? auferor vltra
In diuerſa magis. diſtantia numina cerno.

DOMITIVS.

Tiſiphone ¶ Tiſiphone.) Tiſiphōe aſſit vna ex furiis, a cędibus pleſtendis dicta, vltricē cædis ſignificat. Quia τίσις vltio aut pœna: φόνος, cædes ſiue mors, cui vltio mortis cura ſit. Horatius in ſermo. Seruilibus

Elyſiam tranandus agor delatus ad vndam.
Obuia Perſephone comites Heroidas vrget
Aduerſas perferre faces. Alceſtis ab omni
Inuiolata vacat cura, quod ſæua mariti
In calcedoniis Admeti cura morata eſt.
Ecce Ithaci coniux ſemper decus Icariotis
Fœmineum concepta decus manet: & procul illam
Turba ferox iuuenum telix confixa procorum.
Quin miſera Eurydice tanto mœrore receſſit.
Pœnaq́ reſpectus & nunc manet Orpheus in te.
Audax ille quidem: qui mitem Cerberon vnquam
Credidit: aut vlli Ditis placabile numen:
Nec timuit Phlegethonta furens ardentibus vndis:
Nec mœſta obtentum Ditis ferrugine regnum,
Defoſſasq́ domos, ac tartara nocte cruenta
Obſita, nec faciles Ditis ſine iudice ſedeis,
Iudice, qui vitæ poſt mortem vindicat acta.
Sed fortuna valens audacem fecerat ante
Iam rapidi ſteterant amnes: & turba ferarum
Blanda voce ſequax regionem inſederat Orphei.
Iamq́ imam viridi radicem mouerat alte
Quercus humo: ſteterant amnes: ſyluæq́ ſonore
Sponte ſua cantus rapiebant cortice amara.
Labenteis biiuges etiam per ſydera Luna
Preſſit: equos & tu currenteis menſtrua virgo
Auditura lyram tenuiſti, nocte relicta.
Hæc eadem potuit Ditis te vincere coniux
Eurydicenq́ vltro ducendam reddere, non fas,
Non erat in vitam diræ exorabile mortis.
Illa quidem nimium maneis experta ſeueros
Præceptum ſignabat iter: nec rettulit intus
Lumina: nec diuæ corrupit munera lingua.
Sed tu crudelis, crudelis tu magis Orpheu,
Oſcula cara petens rupiſti iuſſa deorum.
Dignus amor venia: gratum ſi tartara noſſent
Peccatum meminiſſe graue. Et vos ſede Piorum,
Vos manet Heroum contra manus, hic & vterq;
Aeacides, Peleus nanq;, & Telamonia virtus
Per ſecura patris lætantur munera: quorum
Connubiis Venus, & virtus iniunxit honorem.
Hunc rapuit feritas, illum Nereis amauit.
Aſſidet, ac iuuenis ſociat te gloria fortis.
Alter in excelſum referens à nauibus ignes
Argolicis phrygios torua feritate repulſos.

Seruilibus vtq; iam perituta modis Hecaten vocat, altera ſæuam, altera Thiſiphonem. ❡Comites Heroidas vrget.) Heroidas, veteres fœminas clariores dixerunt quales ſunt Heroum vxores, & filiæ, Papinius libro tertio Syluarum, Qua veteres Latias, Graiasq́ Heroidas æquas. ❡Aduerſum pferre faces Alceſtis ab omni Inuiolata.) Alceſtis, ſeu Alceſte, Perilei filia, nupſit Admeto, Pheteorum regi, ex quo genuit Eumelum, qui in bello Troiano fuit. hæc contingentem marito mortem, ex oraculo, cum alij ex propinquis recuſarent ſponte ſubijt. ❡Hic Calcedonias Admeti.) Calcedon, Megarẽſium vrbs eſt, prope Conſtantinopolim, ſatis condita: ſed ſterili loco, Calcedonij cæci appellati: quod neglexerunt locum fertilem & amœniſſimum, vbi Bizantium poſtea conditum. ❡Ecce Ithaci coniunx ſemper decus vna Charontis.) Penelope Icari, ſeu Icariontis filia erranté Vlyſſem coniugem per decennium ſumma caſtitate expectans, procos omnes quos habebat multos, & preſertim Eridamãta ſumma vna conſtãtia reppulit. Dicimus Icarion, & Icarius nominãdi caſu. ❡Quin miſera Eurydice tanto.) Eurydice, Talionis filia, vxor Orphei, icta ab angue, cum eam inſequeretur Ariſteus perijt. Orpheo dolenti a Proſerpina conceſſa eſt, culpa eius ablata: quapropter Eurydice ad campos Elyſios tranſlata eſt, & Orpheus apud inferos pro ea dat pœnas. ❡Alter in exceſſum referẽs a nauibus ignis Argolicis Phrygios.) Hector progreſſus ad naues, ignem in proram iacere, ac ſæuire incendijs cœperat: territi Græci reſiſtere non poterant. Aduoluti omnes ad genua a Gallis auxilia implorantes. Hoc tempore rediens, Aiax e Phrygia ſæuientem reſpexit Hectorem primo impetu, hoſtem nauibus reppulit: & extincto igni, ipſum Hectorem ictu ſaxi turbauit: proſtratum eripuere manibus Aiacis Troiani, & ſemianimem tulerunt intra muros: Aiax victor, fugientes inſequebatur, non ſine magna ſtrage.

Heroas

Alceſtis

Calcedon.

ASCENSIVS.

❡Eheu mutandus nunq; labor, auferor vltra. In diuerſa, &c.) Terret culicis ſimulachrum, æterna apud inferos detentio, ac immorandi neceſſitas: quo magis nos arguendi ſumus, ſi ea res nos non commoueat: recitatq́ quo ordine fere in .vj. proceſſit heroidas, ideſt mulieres nobiles: cæterosq́ qui impatiẽter amauerunt eſſe fere in primo ordine apud inferos, vnde varias tangit, & fabulas, & hiſtorias quas cum Calderinus graphice ac dilucide ſatis explicet. ❡Ordo eſt. Eheu, dolentis interiectio, quæ abſolute, ideſt ſine caſu ponitur: vt, Eheu quid volui miſero mihi? Et, Eheu q̃ pingui macer eſt mihi taurus in eruo. labor, ſcilicet apud inferos, nunquã mutãdus, ſcilicet in requiem: ego au-

feror

feror vltra in diuerſa. ſ. loca: & cerno lumina. i. oculos, aut potius limina magis diſtantia: & agor tranandus. i. tranſuehendus nauigio: delatus ad vndam Elyſiam. i. per quã traijcitur ad Elyſios campos, qui beatorum ſunt: Thiſiphone obuia. i. occurrẽs mihi, vrget heroidas ideſt nobiles: vt dixi: & quæ pene immortalitatem meruerunt puellas, ac mulieres amatrices: comites, ideſt quæ ipſam comitantur: vrget, dico, perferre faces. i. tedas amorum, aut maritales perferre aduerſum. i. ex aduerſo: vt earum ſemper recordarẽtur, ac inde torquerentur: quia curæ non ipſa in morte relinquunt: vt dictũ eſt in .vj. Æneid. Alceſtis. ſ. vxor Admeti regis Theſſaliæ, inuiolata. i. incorrupta: quia plenã fidem ſeruauit, & legitime amauit: vacat ab omni cura: quod. i. quia: ſæua. i. vehemens cura mariti Admeti. i. neceſſitas moriendi, aut ipſi, aut alicui ꝓ ipſo: morata, ideſt immorata eſt hic, Calcedonias, ideſt Megarenſes, quæ non idem fecerunt, vt Scyllã, quæ Niſo, patri non vitã ſeruauit, ſed ademit: aut ſaltẽ ipſum in auem mutari coegit. Ecce coniunx Ithaci, ideſt Ithacẽ. *Vlyſſis*: exiſtens vna. i. præcipua: ſemp decus Charõtis, ſcilicet portitoris, manet concepta decus fœmineum. Et procul illa. i. ab illa, ſup. manet: aut procul illam, ſup. ſequitur ferox turba iuuenum procorum, ideſt ipſam ad coniugium expetentiũ: confixa telis. ſ. Cupidinis, ſeu amoris, aut curarum nunc apud inferos. Quin. i. quinetiam Eurydice. ſ. coniux illa Orphei: de qua ad finẽ .iiij. Georgi. plene dictũ eſt, miſera. i. miſeratione digna: quia ad caſtitatẽ ſeruandam fugiens Ariſteũ in anguem incidit, vnde vulnerata interijt: receſſit, ſupp. a tanto: quantum. ſ. habuerat hic: & Orpheus, vt ſit licẽtioſa declinatio: vocatiuus pro nominatiuo: aut legatur in genitiuo Orpheos, vt o Eurydice pœna reſpectus Orpheos mariti tui: manet: &. i. etiã nunc in te. Quidem. i. certe: ille, ſup. fuit audax, qui credidit Cerberon. i. canẽ illũ tricipitem infernalem, per quem intelligitur triplex poteſtas Plutonis: mitem. i. benignum, & placabilẽ vnquã ſicut Orpheus videtur crediſſe, cum coniugem ab inferis repeteret: aut qui credit numen Ditis. i. Plutonis: placabile vlli: nec timuit Phlegethonta: lacũ, aut fluuium infernalẽ, ab ardore dictum: vnde addit furentẽ. i. æſtuantẽ vndis ardentibus: nec timuit regna mœſta ferrugine. i. obſcuritate: obtẽtu. i. in poſſeſſione Ditis: & domos. i. habitationes, ſeu manſiões: defoſſas ideſt ſubterraneas: quaſi ſub terra foſſas, ac tartara obſita: nocte cruenta. i. ſanguinolenta & noxia: nec. i. & non: ſedes Ditis nõ, ſup. ſunt faciles. ſ. aditu, aut abitu: ſine iudice: quia, vt dicitur in vj. Nec vero hæ ſine ſorte datæ, ſine iudice ſedes, Quæſitor Minos vrnam mouet &c. Sine iudice (inquit) qui vendicat poſt mortem acta vitæ. i. q̃ quiſq; egit in vita, ſed fortuna. i. proſper

ſucceſſus,

ſucceſſus,fecerat Orphea audacem:quia amne.ſ.inferorũ ,aut ad inferos ducentes:rapidi.ſ.prius : ſteterant iam.ſ.ad cantum Orphei:& turba ferarum ſequax,blanda voce.i.propter blandam vocem:inſederat.i.occupauerat regionem Orphei.i.q̃ ipſe tranſire vellet. Iamq;.i.& iam quercus alta mouerat imã radicem.ſupple in:aut ab humo Viridi. Nõ ſtaret verſus,ſi dicatur, Iam Orpheus mouerat imam radicẽ altæ q̃rcus:quia ſic quercus,cum ſit genitiui caſus,in vs producta exiret:& amnes ſtetant,& ſyluæ ſonorę:rapiebant iam ſua ſpõte cantus.ſ.Orphei: cortice amara.i.per corticem amaram:ſic in Buco. Circundant amaræ corticis:cum potius maſculinũ ſit: vt, Raptus de ſubere cortex. Luna preſſit.i.repreſſit , & a curſu retinuit:etiam equos biiuges.i bigas trahentes : labentes.ſ.prius : per ſydera.i.ſigna cœleſtia in zodiaco. Et tu,o virgo menſtrua,ideſt menſes diſtinguens.ſ.luna:auditura lyram.i.vt audias lyram Orphei:tenuiſti currentis.ſ.equos:nocte.i.gubernatione noctis relicta:o coniunx Ditis.ſ.Proſerpina hæc eadem.ſ.lyra,potuit vincere te:& reddere,ideſt vincere,vt cogat reddere vltro, Eurydicen , ſcilicet coniugem Orphei:ducendam,ideſt abducendam. Nam non erat fas:non erat, inquam,abducere inuitam:& ,ſupple numen diuæ mortis,ideſt quę habet dominium mortis,videlicet Proſerpinæ:non erat exorabile,ſcilicet precib.ſed tamen ſuperabile dulcedine cantus. Illa.ſ.Eurydice:experta maneis.i.inferos: nimium ſeueros.i.rigidos,& ſequaces veri ſignabat iter præceptum.ſ.a Proſerpina,vt pergeret ,nec retroſpiceret:nec rettulit, ſupple pedem inter limina,nec corrupit limina diuæ lingua.i. nihil guſtauit apud inferos:quod tamen alibi aliter dicitur. Sed tu,o Orpheu crudelis,ſcilicet per impatientiã amoris,qui coniugem oſculaturus reſpexiſti: tu, inquam,magis crudelis,petẽs oſcula chara coniugis.i.coniugis charæ:rupiſti iuſſa deorum: qui.ſ. qui.ſ.iuſſerunt ne retroſpiceret:amor,ſcilicet tuus in cõiugem: dignus,ſup.erat venia:ſi tartara.i. manes:noſſent gratum.i.grati animi vices: vnde in.iiij.Georg. Ignoſcenda quidem ſcirent ſi ignoſcere manes. Graue.i.moleſtũ eſt,ſup.vobis:meminiſſe.i. recordari peccatum : quia torquentur neceſſaria recordatione commiſſorum: vnde in.vj.nimiũ meminiſſe neceſſe eſt.& manus.i.multitudo,quæ manibus valuit: vtpote heroum,manet, ſup.in ſede piorum.i.innocentum:manet,dico contra vos.i.ex oppoſito in aduerſa regione: vterq; Æacides manet,ſup. hic:dicit autem, Vterq; Æacides.i. Æaci filius : nanq; Peleus.ſ.pater Achillis,alter Æacidarum:& virtus Thelamonia.i.ipſe Thelamon pater Aiacis,locitantur hic per numina patris.ſ.Æaci:ſecura.i.facientia eos ſecuros : quorũ connubiis Venus & virtus iunxit honorem:nam feritas.i.bellica:rapuit hunc.ſ. Thelamonium,qui primus muros Troianos ſub Laomedonte tranſcendit:& ob id Heſionam , Laomedontis filiam,& Priami ſororẽ meruit : ex qua Teucrum genuit:& ex Tribia Alcati Athenieñ. Aiacem. Nereis.i.nympha marina.ſ. Thetis:amauit illum.ſ.Peleа qui ex ea Achillem genuit. Ac,pro &:iuuenis.ſ. filius Pelei: appoſitorie,gloria fortis ſociatæ.i.conſimilis:aſſidet.i.iuxta ſedet:& alter,ſup.iuuenis, videlicet Aiax,referens in exceſſum.i. exceſſiue:aut in exceſſu:igneis Phrygios.i.Troianos,ab Hercule immiſſos:repulſos a nauibus Argolicis.aut referens a nauibus Argolicis igneis phrygios repulſos,torta.i.immani feritate.ſup.aſſidet. Et ideo deſcriptionẽ minimæ rei, videlicet necis culicis,auget rebus maximis: vtpote geſtis in excidio Troianæ vrbis : per quod oſtendit poeta fertilitatem ingenii ſui,qui res minimas dilatare,& maximas contrahere nouit. Nec tamen impertinentes,ſi recæperimus paradoxon pythagoricum,de animorum in aliena corporis tranſmigratione.

O quis non referat talis diuortia belli:
Quæ Troiæ videre viri,videreq; Graii:
Teucria cum magno manaret ſanguine tellus:
Et Simois,Xanthiq; liquor:ſigeaq; præter
Litora,cum Troas ſæui vos Hectoris ira
Videre in claſſeis inimica mente pelaſgas
Vulnera,tela,neces,igneis inferre paratos.
Ipſa vagis,nanq; Ida potens feritatis & ipſa:
Ida faces altrix cupidis præbebat alumnis:
Omnis vt in cineres Rhœtei litoris ora
Claſſibus ambuſtis flamma lachrymante daretur.
Hinc erat oppoſitus contra Telamonius heros:
Obiectoq; dabat clypeo certamina.& illinc
Hector erat ſummum Troiæ decus,acer vterq;.
Fulminibus veluti fragor ſonat ætheris in ſe
Tegminibus,teliſq; ſuper,Sigeaq; præter
Eriperet reditus. alter vulcania ferro
Vulnera protectus depellere nauibus inſtat.
Hoc erat Aeacides multum lætatus honore.
Dardaniæq; alter fuſo quod ſanguine campis
Hectore luſtrarit victor de corpore Troiam.
Rurſus acerba fremunt Paris hunc quod lætat:& huius
Arma dolis Ithaci virtus quod concidit icta.
Hinc gerit euerſos proles Laertia currus:
Et iam Strymonii Rhœſi,victorq; Dolonis,
Palladio lætatur ouans:rurſuſq; tremiſcit,
Iam Cicones:iamq; horret atrox læſtrigone *
Illum Scylla rapax canibus ſuccincta moloſſis,
Aetnæuſq; Cyclops,illum metuenda Charybdis,
Pallenteſq; lacus,& ſquallida tartara terrent.

DOMITIVS.

Sygeũ ¶ Sygeaq; præter.) Sygeũ, vrbs fuit in litore, etiã Auguſti tempore diruta: in ea nauale Achiuorũ,& portus, & Achaica caſtra,prope etiã lacӯerat.¶ Ida)Mons Troadis. ¶ Rhœtei litoris ora.)

Rhœte° Ply.ait mille qngentis paſſibus remotũ, a portu ilium eſt immune:nã omnis rerũ claritas,apud poetas , extra finẽ ſunt Rhœtea littora habitata,his oppidis Rhœteo, Dardania , Ariſbe. ¶ Et iam Strymonii.) Strymõ, fluui°

Stry/mon. Thraciæ,ei° oſtia ſunt ad radices Athi montis. ¶ Rhœ.) Rhœſus rex , Iouis filius,affinitate iũctus erat Priamo: tum mercede cõductus,auxiliũ ferebat:& prius q̃ copias auxiliares Ilio īferret, interfectus fuit. Nam paulo ante captus erat Dolon, vir Troianus:q tortus ab Vlyſſe confeſſus eſt affuturum Rhœſum:& oraculo nũciatum , ſi eius equi bibiſſent Xanthi aquã fore Troiam æternam , & non poſſe expugnari.

ASCENSIVS.

¶ O quis nõ referat talis diuortia belli· Quę Tro.&c.) Quia mentionẽ fecerat belli Troiani,facit digreſſionẽ per acclamationẽ , dicẽs,O, quis non referat.i.nõ recenſeat : diuortia.i.diſſenſiões, & lites,ac certamina,aut diluuia a vortice,talis belli:quæ.ſ.diuortia viri Troiæ : videre.i.viderunt:& Graii.i.Græci videre: cum.i.quando:Tellus Teucria.i.Troiana:manaret.i. diffueret magno ſanguine : & Simois, fluuius ille Troianus : & liquor Xanthi,alterius fluuii, Ilium perfluentis,ſupple manarent magno gno ſanguine , præter litora Sygea.i.maris Sygei , in quod incidunt:cum.i.quando : ira Hectoris ſæui viderit,vos Troas paratos inferre mente inimica , ideſt hoſtili animo:in claſſeis Pelaſgas.i.Græcanicas ,vulnera, tela,neces,& igneis:eo ſup. magis:nanq; ipſa Ida.ſ.ſylua pinifera, Ilio vicina:potens feritatis.i.quæ potuit ſufficere & ſubminiſtrare feritati arma:& ipſa altrix,ſcilicet tædarum & pinorum: præbebat alumnis cupidis. ſ.incendii committendi:faces.ſ.in naueis immittẽdas: vt omnis ora litoris Rhœtei,illius promontorii Troiani,ad quod ſtabant naues Græcorũ: daretur in cineres: & hoc claſſibus ambuſtis.i. circũuſtis,& flamma lachrymante.i.aquas admixtas ligno guttatim eiciente. Heros Thelamonius .ſ. Aiax Thelamonis filius oppoſit° erat : contra.i. ex aduerſo: hunc.i.ex altera parte.ſ.Græcorũ & dabat certamina clypeo obiecto.ſ. contra faces & tela:& Hector ſummum decus Troiæ,erat illinc.i.ex altera parte.ſ. Troianorum: vterq; acer.i.ſtrenuus , ſup. erat:veluti fragor edit cœlo.i.in aere fulminibus.i.dũ fulminat,& tonat:ita ,ſupp. editur fragor tegminibus.ſ. domorũ:hoc eſt,tegulis:aut in tegminibus.ſ.capitũ,hoc eſt galeis:editur,dico,enſe,& telis ſuper:& præter Sygea, ſupp.litora:vt,ſup.Hector eriperet reditus.i.faceret,ne redirent ambuſtis nauibus:& alter.ſ. Aiax: protectus.i. ppulſus:inſtat depellere nauibus.ſ.Græcorum:ferro.i.per arma ſua: vulnera Vulcania. i quæ

Lꝗue Vulcanus, hoc eſt ignis inferebat, videlicet ambuſtionem. Æacides.i. Æaci nepos.ſ. Aiax: lætatus erat vultu.i. præ ſe fere bat vultũ lætũ: hoc honore.i. propter hunc honorem quod Hectorē pellere, & claſſem defendere potuit: & alter, ſup. Æacides videlicet Achilles, lætus, ſup. erat: hoc honore, quod ipſe victor de corpore, qa animũ vincere nequiuit, luſtrauit.i. circuntraxit Hectora: cãpis.i. per cãpos: Dardaniæ.i. Phrygiæ: & hoc ſangui ne.ſ. eius fuſo: Troia fremit rurſus.i. econuerſo: acerba.i. acerbe: quod.i. qa: Paris letat.i. vulnerat.ſ. telis letalibus, hoc eſt mortiferis: hunc.ſ. Achillem in tẽplo Apollinis: vnde dictum eſt in vi. Phœbe graues Troiæ ſemp miſerate labores Dardana q Paridis direxti tela, manusq; Corpus in Æacidæ. & quod.i. qa alta virtus huius.ſ. Paridis: concidit icta dolis Ithaci.i. Ithacẽſis Vlyſsis: hinc.i. hac de cã: ples Laertia.i. Vlyſſes, Laertæ filius: gerit currus euerſos: e qb. hoſtes deiecerat: & ipſe iã victor Rhœſi Strymonij.i. Regis Thraciæ: de quibus.j. Æneid. dictũ eſt, illic videlicet, Nec procul hinc Rhœſi niueis tẽtoria velis. Agnoſcit lachrymans, prima q̃ prodita ſomno, Tidydes multa vaſtabat cęde cruentus, Ardẽteiſq; auertit equos in caſtra, prius q̃ Pabula guſtaſſent Troiæ, Xanthumq; bibiſſent: & victor Dolonis Troiani illius, qui ad Græcos explorator miſſus, ab Vlyſſe interceptus eſt, lætatus iam ouans: Pallade.i. Palladio ſubrepto: vt in ij. Æneid. dictũ eſt: & ipſe atrox rurſus.i. viciſſim: & econuerſo, tremiſcit: Pamoicon & horret Aſiam: vbi.ſ. pericula paſſus eſt: & Leſtrygonas, qui carnibus humanis veſcebantur: & in quos incidit Scylla.i. vorago maris Siculi: aut per fabulã monſtrum illud marinum: rapax.i. aſſidue miſeros nautas cũ nauibus ad ſe rapiens: ſuccincta canibus Moloſſis.i. moltũ latrãtibus, quaſi Moloſſis.i. Epiroticis: & Cyclops.ſ. Polyphemus: Æthneus.i. q in Æthna monte Sicilię ipſum deprehẽdit. & Charybdis, aliud periculum eiuſdem maris: metuenda.ſ. nautis: & lacus pallentes.ſ. inferni: & tartara ſquallida.i. obſcœna: terrent illũ.ſ. Vlyſſem, qui tot terruit, & inſidijs excœpit.

Letat, alii, ledat. Alta, alii, arma.

ASCENSIVS.

¶ Hic & Tãtalei generis decus amplus Atrides Aſſidet, &c.) Cõmemorat cæteram Græcorũ nobilitatem apud inferos eſſe. ¶ Ordo aũt eſt. Gener Tantaleæ.ſ. domus, aut gener Tantalius.ſ. Amphion, Niobes maritus aſſidet, ſup. hic: Æac° amplus.i. cũ tota progenie ſua, aſſidet hic: & Atrida lumẽ Argiuũ.i. Argiuorũ.ſ. Agamemnõ, aſſidet hic: quo regẽte.i. imperante, aut dirigẽte: flãma oris.ſ. eius.i. vis imperandi: ꝓſtrauit funditus arces Erichthonias.i. Troianas. Nam Erichthonius fuit filius Dardani. & pr̃ Trois: auus Laomedõtis, qui pater Priami: atteſtãte Ouidio his verbis, Hui° Erichthonius: Tros eſt generatus ab illo. Is autem Erichthonius, ſummopere auxit res Troianas: vt & Homerus meminit: quocirca Erichthonias arces appellat. Heu, o Atrida, Troia reddidit tibi pœnas graui°.i. multũ grauiter reddidit dicit: tibi furẽti.i. inſaniẽti Martio furore: & reddidit obituris.i. oĩbus q obituri erãt: vndis Helleſpõtiacis.i. ad Capharea, mõtẽ Euboiæ inſulæ, ad Helleſpontũ ꝓſpectantẽ. Illa copia.i. multitudo hoĩum armatoꝝ: teſtata eſt quõdã.ſ. tpe belli Troiani: vices.i. viciſſitudines hoĩum: ne qſq; diues.i. reputãs ſe diuitem: munere.i. beneficio ꝓpriæ fortunæ, iret in cœlũ æternũ: ſuper oẽ.i. in cõtinua proſperitate ſup oĩa ferretur: ipſe Atrida, ſeu Atrides, frangitur telo inuidiæ propinquo.i. de ꝓximo oĩbus eufortunatis imminẽte. Argo, nauis illa oblõga, qua Argonautæ in Colchos vecti ſunt: & redeuntes Troiã ſub Laomedõte expugnauerãt, ibat in altum decus: repetens bis patriã.i. iam ſecũdo: quaſi eadẽ fuerit nauis (Sũt tamẽ textus habentes, ergo: ſic bis ergo: ſed ſi ſyllaba, bis: contra naturã producatur: nihil autem eſt toto opere mendoſius, ita vt opus ſit, reuera, commento, qui ſententiam indipiſci voluerit) repetens, dico, patriam bis: & ditata præda arcis Erichthoniæ.i. Troianæ, bis: quia bis Troiam ſpoliauerant Græci, aura ſecunda.i. proſpera, & a tergo flans erat huic.ſ. naui: & Nereis.i. dea maris: dabat curſu.i. curſui: aut per curſum: ſigna ad vndas per pelagus placidum: & pars.ſ. maris erat ſuperata carinis inflexis.i. curuis: cum nitor cœli mutatur vndiq;: ſeu.i. ſiue: fato cœleſti.i. cœleſtiũ, prędefinito ſtatuto, ſeu ortu ſyderis.ſ. tempeſtatẽ excitãtis. Tangit hiſtoriã quæ ſic narratur, Ad radices Caphærei montis, cũ perueniſſent Græci, victores Troiæ, vel Ira Mineruæ (vt in ꝑncipio j. Æneid. tangitur ibi, Et furias Aiacis Oilei fingitur. n. Irata Pallas, ob ſtuprum in templo ſuo ab Aiace Oileo cõmiſſum, tempeſtatẽ illic excitaſſe: vnde fato cœleſti nũc ꝑtim deputat) vel fraus de Naupli regis in Euboia regnantis, & cupientis vlciſci mortem Palamedis filij, dolo Vlyſsis apud Troiã interempti: Argiuorũ claſſis, duris caſib° agitata fuit. Nã nocte laborantibus, tempeſtate Græcis facẽ rex in Caphareo accẽdit: qua illi portum proximũ exiſtimãtes, in aſperrimos ſcopulos delati, naufragiũ plurimũ fecere: vnde in. ij. Æneĩ. Scit triſtæ Mineruę ſydus, & Euboicę cautes, Vltorq; Caphareus, &c. Omnia ſunt anxia.i. angẽtia, & angũt vẽtis & turbinibus: vnda maris certat.i. contendit cõſurgere: ſyderibus.i. ad ſydera: vnde alibi, Et rorantia vidimus aſtra. eſt aũt hyperbole poetica. Iam & ſol & ſydera.ſ. minora: minantur ſuperne.i. deſup: corripere cuncta.ſ. q̃ erant in terris & aquis. At.i. ſimul: fragor cœli.i. ſonitus ille, prius auditus in aere, venit in terras: hic.i. hoc tpe: copia læta.i. exercitus ille lætus: mõ.i. pauloante circundatur, exiſtens nũc anxia miſeris fatis: cõmiſcet vtranq; opinionẽ vbiq;, vt & naturalẽ, & fatalẽ fuiſſe tempeſtatẽ cenſeat: & immoritur ſuper fluctus, & ſaxa Capharei.ſ. mõtis: & pro.i. per cautes Euboicas.i. ſcopulos Euboici maris: & pro.i. late per litora Ceica: cũ.i. qñ: præda Phrygiæ.i. ex Phrygia ablata: vaga.ſ. fluctibus agitata: paſſim.i. quaſi per ſingulos paſſus: peracta.i. conſummata, & plene obtẽta: fluctuat iam omnis naufraga.i. per naufragiũ: in fluctu ęquoreo.i. marino: & ita oſtendit inſtabilitatẽ fortunę ex maris ſimilitudine: quod & Seneca facit: quia nihil mutabilius ipſo mari, quod ex tranquillitate ſubito cõmouetur in turbinem, ſicut ſtatus rerum lætus in ſummam triſtitiam.

Generis dec° alij gener Æacus.

Hic & Tantalei generis decus amplus Atrides
Aſſidet Argiuum lumen: quo flamma regente
Doris Erichthonias proſtrauit funditus arces.
Reddidit heu graius pœnas tibi Troia furenti:
Helleſpontiacis obiturus reddidit vndis.
Illa vices hominum teſtata eſt copia quondam.
Ne quiſquam proprię fortunę munere diues,
Iret ineuectus cœlum ſuper omne: propinquo
Frangitur inuidiæ telo. decus ibat in altum
Vix argo repetens patriam, ditataq; præda
Arcis Erichthoniæ: comes huic erat aura ſecunda
Per placidum curſu pelagus: Nereis ad vndas
Signa dabat: pars inflexis ſuperacta carinis.
Cum ſeu cœleſti fato, ſeu ſyderis ortu,
Vndiq; mutatur cœli nitor. omnia ventis
Omnia turbinibus ſunt anxia. Iam maris vnda
Syderibus certat conſurgere: iamq; ſuperne
Corripere & ſoleis, & ſydera cuncta minantur.
Ac ruere in terras cœli fragor. hic modo lætum,
Copia nunc miſeris circundatur anxia fatis:
Immoriturq; ſuper fluctus, & ſaxa Capharei:
Euboicas aut per cautes, Oeteaq; late
Litora circum Phrygiæ paſſim vaga præda perempta
Fluctuat omnis in æquoreo iam naufraga fluctu.

Regẽte alij, tegente.

ASCENSIVS.

¶ Hic alij fidũt pariles virtutis honore Heroes: mediſq; ſiti ſunt, &c.) Dicit etiam Romanos principes, ac nobilitatis proceres, in Elyſijs eſſe: de quibus & eorum hiſtorijs abunde dictum eſt ad illud Georgi. ij. Hæc genus acre virũ, Marſos, pubemq; Sabellam, Aſſuetumq; malo Ligurem, Volſcoſq; verutos Extulit: hæc Decios, Marios, magnoſq; Camillos, Scipiadas duros bello. & te maxime

Hic alii fidunt pariles virtutis honore
Heroes: meduſq; ſiti ſunt ſedibus omnes,
Omnes roma decus magni quos ſuſcipit orbis.
Hic Fabii, Deciiq;, hic eſt & Horatia virtus:
Hic & fama vetus nunquam moritura per æuum

Curtius:è mediis quem quondam ſedibus vrbis
Deuotum bellis conſumpſit gurges in vnda.
Mutius & prudens ardorem corpore paſſus:
Legitime ceſſit cui fracta potentia regis.
Hic Curius claræ ſocius virtutis,& ille
Flamminius:deuota dedit,qui corpora flammis.
Iure igitur talis ſedes pietatis honorat
Illic Scypiadasq́; duces deuota triumphis
Mœnia,quos rapidos Libycæ Carthaginis horrent.
Illi laude ſua vigeant:ego Ditis opacos
Cogor adire lacus viduos à lumine Phœbi:
Et vaſtum Phlegetonta pati:quo maxima Minos
Conſœderata pia diſcernit vincula ſede.
Ergo quam cauſam mortis,quam dicere vitæ
Verberibus ſæuæ cogunt ab iudice pœnæ.
Cum mihi tu ſis cauſa mali:ne conſcius adſis:
Sed tolerabilius curis hæc immemor audis:
Et tamen in vanis dimittis ſomnia ventis.
Digredior,nunq̄ rediturus.tu cole fonteis,
Et virides nemorum ſyluas,& paſcua lætus:
Et mea diffuſas rapiantur dicta per auras.

me Cæſar,&c. ¶ Ordo igitur eſt. Alij heroes pariles i.æquales honore virtutis: fidunt.i.confidūt: & ſedent hic.ſ.in Elyſijs cāpis:& omnes ſunt ſiti.i.poſiti in ſedibus medijs tanquā honorabilioribus,quum inferioris meriti circūſtent:quos.ſ.heroas: omnis Roma decus, magni orbis ſuſcipit.ſ. numerum principum ſuorū: hic , ſup.ſunt Fabij , ſcilicet Fabius Maximus:& cęteri. de Fabiorum , a fabis dicta familia:& hic ſunt Decij,ſcilicet pater,& filius qui ſe ꝑ republica(vt Liuius docet) deuouerunt : & hic eſt virtus Horatia,ideſt Horatij,illi ter gemini,quorum vnus cōtra Albanos Curatios victoriam obtinuit cum patriæ libertate:& hic eſt Curtius .ſ. Marcus de quo Liuius libro ſeptimo,decadis primę,Eodē anno,ſeu motu terrę,ſeu qua vi alia,forū medium ferme ſpecu vaſto collapſum,in immenſam altitudinem dicitur:nec eam voraginem cōiectu terræ,cum pro ſe quiſq; gereret,expleri potuiſſe,prius q̄ deum monitu,quæri cœptū, quo plurimum populus Romanus poſſet. id enim illi loco dicandum vates canebant,ſi rempublicam Romanam perpetuā eſſe vellēt.tum M.Curtium iuuenem,bello egregium caſtigaſſe ferunt,dubitantes an vllum magis Romanum bonum, q̄ arma,virtusq́; eſſet. Silentio facto, templa deorū immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumq́; intuentem & manus,nunc in cœlum,nunc in patenteis terræ hiatus ad deos maneis porrigentem ſe deuouiſſe:equo deinde q̄ poterat,maxime exornato inſidentem armatum,ſe in ſpecum immiſiſſe:donaq́; ac fruges ſuper eum a multitudine virorum,ac mulierum cōgeſtas, lacumq́; Curtium ab hoc appellatum,non ab antiquo Curtio. Hæc ille. vnde poeta, Hic eſt Curtius, appoſitorie, vetus fama, nunq̄ moritura per æuū:& hic eſt Curtius , quē deuotū bellis i.deſtinatū propria deuotione morti in bello, vt animo cōcęperat obeundam,quia erat præſtanti animo eques:gurges.i.vorago:& hiatus vorans conſumpſit quondā in vnda.i.hiatu aquæ vndātis ſimili:in medijs ſedibus vrbis.ſ.Romę.Et hic eſt Mutius ſ.Scæuola:prudens.i.prouidens rei exitus:paſſus ardorē corpore.i.in manu ſua:cui potentia regis.ſ. Porſenæ :fracta.i.deuicta: legitime.i.vt decuit:ceſſit in locum,& veniā dedit . vnde dicit Liuius lib. ii Decadis.j.Obſidio vrbis Romæ,a Porſena,Hetruſcorum rege,poſt exactos Tarquinios facta,obſidio erat:& frumenti cū ſumma caritate inopia,ſedendoq́; expugnaturum,ſe vrbem ſpem Porſena habebat. Cum C.Mutius,adoleſcens nobilis,cui indignum videbatur populum Romanum ſeruientē: cum ſub regibus eſſet nullo bello,nec ab hoſtibus vllis obſeſſum,eſſe liberū eundem populum ab iſdem Hetruſcis obſideri,quorū ſæpe exercitus fuderit. Itaq; magno audaci aliquo facinore eā indignitatē vindicandam,ratus primo ſua ſpōte,penetrare in hoſtium caſtra cōſtituit:deinde metuens ne ſi conſulum iniuſſu,& omnibus ignaris iret,forte deprehenſus a cuſtodibus Romanis retraheretur vt trāſfuga:fortunatū vrbis diſcrimē affirmante ſenatū adijt. Trāſire(inquit) Tyberim patres : & intrare,ſi poſſim,caſtra volo:non prædo,nec populationū inuicem vltor:maius,ſi dij iuuant in animo eſt facinus:approbāt patres,abdito intra veſtē ferro proficiſcitur, vbi eo venit in cōfertiſſima turba,prope regium tribunal cōſtitit ibi quū ſtipendium forte militibus daretur,& ſcriba cū rege ſedens pari fere ornatu multa ageret ; cū milites vulgo adirent,timens ſciſcitari vter Porſena eſſet , ne ignorando regem ſemetipſe aperiret, quis eſſet quo temere traxit fortuna facinus : ſcribā ꝓ rege obtrūcat:vadentem inde per trepidam turbam,cruento mucrone ſibi ipſe fecerat viam,cū cōcurſu ad clamorem facto.cōprehenſumq́; regij ſatellites traxiſſent , ante tribunal regis deſtitutus: tum quoq; inter tantas fortunæ minas,metuendus , magis q̄ metuēs, Romanus ſum(inquit)ciuis, C.Mutium vocant:hoſtis hoſtem occidere volui:nec ad mortem , minus animi eſt,q̄ ad cædem fuit : & facere & pati fortia Romanū eſt : nec vnus ego in te hos animos geſſi:longus poſt me ordo eſt , idem petentiū decus,proinde in hoc diſcrimen,ſi iuuat accingere: vt in ſingulas horas capite dimices tuo ferrum,hoſtemq́; in veſtibulo habeas regiæ:hoc tibi iuuentus Romana indicimus bellū nullam aciem , nullum prælium timueris:vni tibi & cū ſingulis res erit. Quum rex ſimul ira incenſus , periculoq́; conterritus , circundari igneis minitabundus iuberet,niſi expromeret propere quas inſidiarum minas per ambages iaceret:en tibi(inquit) vt ſentias,q̄ vile corpus ſit his,qui magnā gloriam petunt : dexteramq́; accenſo ad ſacrificium foculo inijcit:quam quum velut alienato ab ſenſu torreret animo,prope attonitus miraculo rex quū ab ſede ſua proſiluiſſet,amoueriq́; ab altaribus iuuenem iuſſiſſet:tu vero abi(inquit)ne in te magis , q̄ in me hoſtilia auſus iuberem,macte virtute eſſe,ſi pro mea patria iſta virtus ſtaret: nunc iure belli,liberum te intactum,inuiolatumq́; hinc dimitto. Tunc Mutius,quaſi remunerans meritum . Quādoquidem (inquit)eſt apud te virtuti honos , vt beneficio tuleris a me, quod minis nequiſti.ccc.coniurauimus principes iuuentutis Romanæ: vt in te hac via graſſaremur:mea prima ſors fuit:cæteri vtcunque ceciderit:primi quo ad te opportunum iter fortuna dederit:ſuo quiſque tempore aderūt.Mutium dimiſſum cui poſtea Scæuolæ a clade dextræ manus cognomentum inditum : legati a Porſena Romam ſequuti ſunt(adeo mouerat eum,& primi periculi caſus: quo nihil ſe præter errorem inſidiatoris texiſſet:& ſubeunda dimicatio toties , quot coniurati ſupereſſent) vt pacis conditiones,vltro ferrent Romanis. Hæc ille. Hic,ſupple manet : Curius,ſcilicet dentatus , ſocius claræ virtutis,ſcilicet fortitudinis,& continentiæ. Nam Marcus Curius dentatus,qui de Samnitibus triumphauit , & de Sabinis, & tertio de Lucanis,Pyrrhum Epirotam ex Italia pepulit:legatis Samnitum aurum offerentibus,quum ipſe in foco rapas torreret:malo hic(inquit)in fictilibus meis eſſe(ideſt comedere) & aurum habentibus imperare . vnde Iuuenal. Qui Curios ſimulant,& Bachanalia viuunt. Et hic manet ille Flamminius , ideſt Lucius Metellus , a flamma denominatus:qui dedit corpora deuota flammis . Nam vj. Faſto.legitur , quod ſignum cœleſte Mineruæ armigeræ , quod in Troiam ceciderat , Romam deductum fuerat : ſeruabaturq́; in templo Veſtæ , quod cum arderet , miniſtræq́; attonitæ flerent , Lucius Metellus,homo practicus,& pontifex, Haurit aquas,tollēsq́; manus:ignoſcite, dixit , Sacra vir intrabo non adeunda viro. Si ſcelus eſt in me commiſſi pœna redundet, Sic capitis damno Roma ſoluta mei. Dixit,& arripuit , factum dea rapta probauit , Pontificisq́; ſui munere tuta fuit . Hæc Ouid. adde quæ Plutarch. dicit de comparationib. & quæ Plyn. libro ſeptimo cap.xlvj. vbi dicit , Metellum , orbam luminib.exegiſſe ſenectam amiſſis incendio , quum Palladium raperet ex æde Veſtæ. De huius ſanctitate eſt illud quoque Iuuena.ſaty.iij. Da teſtem Romæ,tam ſanctum , quàm fuit hoſpes, Numinis Idæi: procedat vel Numa , vel qui Seruauit trepidam flagranti ex æde Mineruam . Protinus ad cenſum : de morib. vltima fiet, Quæſtio,&c. Sed ad authorem redeo. Igitur ſedes talis pietatis ſunt,ſupple iure honores,ideſt iure,& legitime,obtinēt honorem pro tali pietate, Iſtic,ſupple videas,aut vidi Scipiadas, ideſt Scipiones:duces,ideſt ductores clariſſimos:quos mœnia Carthaginis Libycæ.i.quæ fuit in Libya,parte Aphricæ:deuota.i.fataliter deſtinata:triūphis.i. vt de illis triumpharent. Nā

Aut legit ſic: lacūq́; Curtiū, non ab antiquo illo . T. tatij milite curtio Metio , ſed appellatum ab ſe. Hæc ille.

Scipionũ alter, Carthaginem tributariã fecit: alter deleuit: quos inquã, rapidos. i. quaſi fulminantes: mœnia Carthaginis Libycæ deuota triũphis: horrẽt. i. exhorrẽt. De his, ne nihil dicã, addã Ply. de viris illu. verba, quæ hæc ſunt. P. Scipio, ex virtutib. noiatus Aphricanus, Iouis filius eſt creditus. nã anteꝗ̃ cõciperet, ſerpens in lecto matris eius apparuit: & ipſo paruulo, draco circũfuſus nihil nocuit. In Capitoliũ, intẽpeſta nocte eũtẽ, nũꝗ̃ canes latrauerũt. nec ▪ qdꝗ̃ prius cœpit, ꝗ̃ i ſella Iouis diutiſſime ſediſſet, quaſi diuinã mortẽ accæpiſſet. xviij. annorũ patrẽ apud Ticinũ, ſingulari virtute ſeruauit. Clade Cãnenſi, nobiliſſimos iuuenes Italiã deſerere cupiẽtes, ſua authoritate cõpeſcuit: reliquos incolumes, per media hoſtiũ caſtra Canuſium ꝑduxit. xxiiij. annorum ꝑtor in Hiſpaniã miſſus, Carthaginem qua die venit, cæpit: virginem pulcherrimam ad cuius aſpectũ cõcurrebať, ad ſe vetuit adduci, patriq; eius ſponſor aſtitit. Haſdrubalẽ, Magonẽq; fratres Annibalis, Hiſpania expulit. amicitiã cũ Siphace, Maurorũ rege, cõiũxit. Maſiniſſam in ſocietatẽ recępit. victor domũ regreſſus, cõſul ante annos factus, cõcedẽte collega, in Aphricã claſſe traiecit. Haſdrubalis & Syphacis caſtra, vna nocte ꝑrupit. Reuocatũ ex Italia, Annibalẽ ſupauit. Victis Carthaginẽſib. leges ĩpoſuit. bello Antiochi, legatus fratri fuit. captũ filiũ, gratis recæpit: A Petilio tri. ple. repetundarũ, accuſatus, librũ rõnũ, in cõſpectu populi ſcidit. Hac die (inqt) Carthaginẽ vici, quaſi bonũ factũ, in Capitoliũ eamus, & diis ſupplicemus: inde in volũtariũ exiliũ cõceſſit: vbi reliquã egit ætatẽ. moriens ab vxore petiit, ne corpus ſuum Romam referreť. Idem de P. Scipione Æmyliano dicit ſic: P. Scipio Æmylianꝰ, Macedonici filius, a Scipiõe Aphricano adoptatus, in Macedonia cũ patre agẽs, victum Perſematam ꝑtinaciter ꝑſequutus ẽ, vt media nocte in caſtra redierit, Lucullo in Hiſpania legatus apud Itereaciã oppidũ ꝓuocatorẽ, ſingulari prælio vicit. muros hoſtiles ciuitatis, primus aſcẽdit. Tribunus in Aphrica ſub Tito Manlio impatore. vij. cohortes obſidiõe vallatas, cõſilio & virtute ſeruauit: a qb. corona obſidionali aurea donatus, quũ ędilitatẽ peteret, cõſul ante annos vltro factus, Carthaginẽ intra ſex mẽſes deleuit. Numãtiã, i Hiſpania correcta, priꝰ militũ diſciplina, fame vicit. hinc Numãtinus, Caio Lelio, plurimum vſus, ad reges adeũdos miſſus, duos ſecũ ꝑter eũ ſeruos duxit: Ob res geſtas, ſupb. Gracchũ, iure occiſum videri, reſpõdit: Cẽſor Mũmio collega ſegniore in ſenatu, ait, Vtinã mihi collegã, aut dediſſetis, aut nõ dediſſetis. Suſcæpta agrariorũ cã. domi repẽte exanimis iuẽtus, obuoluto capite, elatus ne liuor i ore appareret, huius patrimoniũ tam exiguum fuit, vt. xxxij. libras argẽti, duas, & ſemilibrã auri reliquerit. Hæc ille. Vt vero tandẽ ad ordinẽ reuertamur, pergit culex miſere plãgens, atq; lamentans, vt eius lamẽtatione nos cõmoneat ingenioſus poeta ſic. Illi. ſ. dicti principes, tã Græci ꝗ̃ Romani: vigeãt. i. ſint ſemp in vigore ſua laude. i. propter laudẽ quã meruerunt: ego autem, ſup. cogor adire lacus opacos. i. vmbroſos, & obſcuros: Ditis. i. Plutonis: viduos. i. expoliatos, & expertes: a lumine Phœbi. ſ. nři: & cuiuſlibet luminis apud tartara dãnatorũ, videlicet carcerem: ſecundũ tamen hunc poetam, in Elyſiis campis eſt aliud genus luminis: ſolemq; ſuũ ſua ſydera norũt. Et ego cogor pati Phlegetõta, fluuium illum infernalem, ab ardore dictum declinatur aũt hic Phlegeton, huius Phlegetontis, vel Phlegetontos: vnde eſt accuſatiuus, hũc Phlegetõta) vaſtum. i. valde amplũ, & capacẽ: quos. ſ. lacus omnes ſunt enim quinq;, Styx, Lethe, Acherõ, Cocytos, & Phlegeton: Minos. ſ. iudex inferorũ, filius Iouis, & rex Cretæ, qui ob iuſtitiã quã in terris exercuit, habitus eſt iudex inferorũ. vnde Hora. iiij. car. Quum ſemel occideris, & de te ſplendida Minos Fecerit arbitria. diſcernit. i. ſeiungit: maxima vincula. i. tanquã maxima vincula: cõſcelerata. i. conſceleratorũ: per quæ vincula arcẽtur noxii apud inferos, ne illinc exiliant. vnde in. vj. Et nouies Styx interfuſa coercet: ſunt enim circuli quidã, paluſtres inferos cingentes: & in locutione eſt quædam ſpecies appoſitionis, quos maxima vincula ſcelerata, Minos diſcernit, ſupp. a ſede pia. i. piorum, qui ſunt in Elyſijs campis: de quibus in. vj. Et pauci læta arua tenemus. Ergo quia. ſ. ad inferos ire compellor, & rationem vitæ, ac mortis reddere: quam cãm mortis, & quam cauſam vitæ. ſ. meæ. ſeuæ pœnæ ab iudice. ſ. illatæ, aut minis propoſitæ: verberibus, ideſt flagellis, cogent, ſupp. me dicere, cum tu ſis mihi cã mali. i. mortis meæ, & nõ exactæ, neq; expletæ vitæ: omnes enim qui violenter moriuntur (ſecundum hunc poetam) inuiti ad inferos accedunt: vnde de Turno in fine Æneι. Vitaque cum gemitu fugit indignata ſub vmbras: ne, ideſt caue, ſis ne tu conſcius. ſ. mortis meæ adſis. q. d. ego enim omnẽ culpam in te reiiciam: ſed tu immemor. i. ingratus: audis hæc curis tolerabilibus. i. modicis & tranſitoriis: cum meæ ſint intolerabiles, quia æternæ. Et tamẽ. i. nihilominus, quãuis curis ſolliciteris: vel & tandem demittes ſomnia. i. viſionem hanc, & hæc inſomnia: ventis vanis. i. inanibus, & mendacibus, nihil eorum quæ acceperint reddentibus. Ego digredior. ſ. a te, nũquam rediturus; vt qui nũquam redeam: durum quidem verbum, ſed in culice ridiculum: tu cole, conceſſiuus modus, ſed cõcedẽdi forma vim prohibitiuã habens: nam vult dicere, non iuſtum eſſe, vt ille colat: fontes, & virides ſyluas nemorum: & paſcua exiſtens lætus: & mea dicta. i. monita, & lamenta: rapiãtur per auras diffuſas, ideſt diſperſas, ideſt irrita ſint: & non mereantur ſaltem ſupremum, hoc eſt ſepulturæ honorem: ſine quo (vt dixi) putabant priſci gentiles, ſe in ſuas ſedes apud inferos non poſſe recipi Quia vero cæterorũ meminimus, citauimusq; quæ a bonis authoribus collecta inuenimus: cõſtitui & de Fabiis, ac Deciis, nonnihil adducere. Fuerunt autem multi Fabii: vnde Virgi. in vj. Quo feſſum rapitis Fabii? De morte autem Fabiæ gentis dicit Plynius iunior ſic: Romani quum aduerſus Veientes bellarent: eos ſibi hoſteis familia Fabiorum priuato nomine depoſcit: & profecti trecenti ſex, duce Fabio conſule, fuerunt. Cum ſæpe victores extitiſſent, apud Cremeram fluuiũ, caſtra poſuerunt. Veientes ad dolos conuerſi, pecora ex aduerſo in conſpectu illorũ poſuerũt. ad quæ progreſſi Fabii, in inſidias delapſi, ad vnũ occiſione perierunt. Dies in quo id factum eſt, inter Nephaſtos relatus porta, qua profecti erant, ſcelerata eſt appellata vnus ex ea gente. ꝓpter impuberẽ ętatem domi relictus genꝰ ꝓpagauit ad Quintum Fabium Maximum, qui Annibalẽ mora fregit: cũctator ab obtrectatoribus dictus. De Quinto Fabio ſic: Quintus Fabius Rutilianus, primus ex ea familia ob virtutem maximus magiſter equitum, a Papyrio ſecuri pene percuſſus: primum de Apulis, & Nucerinis: iterum de Samnitibꝰ: tertio de Gallis, Vmbris, Marſis, atq; Thuſcis triumphauit: Cẽſor Libertinos tribu amouit. Iterum cenſor fieri noluit, dicens, nõ eſſe ex vſu reipublicę eoſdem cenſores ſępius fieri: hic primus inſtituit, vti equites Romani idibus Quintilibus, ab æde honoris equis inſidentes, in Capitolium trãſirent: mortuo huic tantũ æris populi liberalitate congeſtum, vt inde filius viſcerationem, & æpulas publice daret. Idẽ de Quinto Fabio Maximo, ſic: Quintus Fabius Maximus, cũctator vt Verucoſus, a verruca in labris: ita Ouicula a clementia morum: conſul de Liguribus triumphauit: Annibalem mora fregit. Minutiũ magiſtrũ equitum, imperio æquari ſibi paſſus eſt: & nihilominus piclitanti ſubuenit: Annibalẽ in agro Phalerno incluſit: Manlium Statilium tranſfugere ad hoſteis volẽtem, equo & armis donatis retinuit & Lucano cuidam fortiſſimo, ob amorẽ mulieris, in frequenti eandẽ emptam dono dedit: Tarẽtum ab hoſtibus recæpit: Herculis ſignum inde tranſlatum in Capitolio dedicauit: de redemptione captiuorum cum hoſtibus pepigit: quod pactum quũ a ſenatu improbaretur, fundum ducenis milibus vendidit, & fidei ſatis fecit. Idem de Deciis ſcripſit: de Publio quidẽ Decio patre ſic: Hic bello Sãnitico, ſub Valerio Coruino, & Cornelio Coſſo cõſulib. tribunus militũ, exercitu i anguſtiis Gauri mõtis inſidiis, hoſtium clauſo, accæpto quod poſtulauerat ꝓſidio, in ſuperiorem locũ euaſit: hoſtes terruit. Ipſe intẽpeſta nocte, per medias cuſtodias ſomno oppreſſas, incolumis euaſit. Ob hoc ab exercitu Ciuica corona de quercu, quę dabať ei, qui ciues in bello ſeruaſſet: & obſidionali. ſ. aurea, quæ dabatur ei, qui obſidione ciues liberaſſet, donatus eſt. Conſul bello Latino, collega Manlio Torquato, poſitis apud Veſerim fluuiũ caſtris, quũ vtriq; conſuli ſomnio obueniſſet eos victores futuros: quorũ dux in ꝓlio cecidiſſet, cum collato cũ collega ſomnio cõueniſſet: vt cuius cornu in acie laboraret, iis diis ſe manibus voueret: inclinãte ſua parte, ſecũ hoſtes per Valeriũ pontificem, diis manibus deuouit. Impetu in hoſteis facto Victoriã ſuis reliquit. De Publio aũt Decio filio ſic. Publius Decius, Decii filius, priõ conſul de Samnitibus triũphauit, ſpolia de iis Cereri conſecrauit. Iterum & tertio conſul, multa domi, militięq; geſſit. Quarto conſulatu cum Fabio Maximo, quũ Galli: Samnites, Vmbri, Tuſci contra Romanos cõſpiraſſent: ibi exercitu in aciem ducto, & in cornu inclinante, exemplum patris imitatus, aduocato M. Liuio pontifice haſtę inſiſtens: & ſolemnia verba reſpondens, ſe & hoſtes, diis manibus deuouit. Impetu in hoſteis facto, victoriam ſuis reliquit. Corpus a collega laudatum magnifice ſepultum eſt. Hæc ille.

Dixit:& extrema triſtis cum voce receſſit.
Hunc vbi ſollicitum dimiſit inertia vitæ
Interius grauiter mentem æger: nec tulit vltra
Senſibus infuſum Culicis de morte dolorem:
Quantumcunq; ſibi vires tribuere ſeniles:
Quis tamen infeſtum pugnans deuicerat hoſtem:
Riuum propter aquæ viridi ſub fronde latentem,
Conformare locum capit impiger hunc,& in orbem
Deſtinat: ac ferri capulum repetiuit in vſum,
Gramineam viridi fodiens de ceſpite terram.
Iam memor incœptum peragens ſibi cura laborem
Congeſtum cumulauit opus: iamq; aggere multo,
Telluris tumulus formatum creuit in orbem.
Quem circum lapidem leui de marmore formans
Conſerit aſſiduæ curæ memor: hic & acanthos,
Et roſa purpureo creſcit rubicunda colore:
Et violæ omne genus hic eſt,& ſpartica myrtus,
Atq; hyacinthus,& hic cilico crocus editus aruo:
Laurus item Phœbi decus exurgens Rhododaphne.
Liliaq;,& Roris nouania cura marini,
Herbaq; thuris opes priſcis imitata Sabinis.
Chryſanthusq;, hederæq; nitor pallente corymbo,
Et Bacchus Libyæ regis memor, hic Amarantus,
Bumaſtusq; virens,& ſemper florida pinus.
Non illinc Narciſſus abeſt, cui gloria formæ
Igne cupidineo proprios exarſit in artus:
Et quoſcunq; nouant vernantia tempora flores.
His tumulus ſuper inſeritur. tum fronte locatur
Eulogium, tacita quod firmat litera voce.
Parue Culex, cuſtos pecudum, nil tale merenti
Funeris officium vitæ pro munere reddit.

ASCENSIVS.

❡ Dixit,&c.) Graphice docet abſceſſum culicis, quem mœſtū abſceſſiſſe dicit: aut vt paſtorem ad commiſerationem & ſepulchrum inſtruendum excitaret. aut q̄a ad inferos abire cogeretur: vbi (vt dixit.) Nunquā mutandus labor, Recitat præterea, quæ poſt eius abſceſſum egerat paſtor: vtq; epitaphium culicis ſepulchro inſcripſit, quo opus ſuū clauſurus eſt poeta. ❡ Ordo autem eſt. Dixit, ſcilicet culex, aut ſimulachrum eius: & receſſit triſtis, cū extrema voce, ideſt ſimul extremā vocem emiſit: vbi .i. quo tempore: inertia vitæ .i. quia vitam traduxerat ſine arte. & ita in modica re, multū turbatus erat: dimiſit hunc .ſ. paſtorem ſollicitū. Nec ipſe æger, grauiter mentem interius .i. habens mentem intrinſecus grauiter ęgram: tulit .i. ꝑpeſſus eſt: vltra, ideſt diutius: dolorem infuſum ſenſib. de morte culicis. Et ipſe impiger .i. ſtrenuus capit .i. incipit, aut conſtituit, confirmare locum .ſ. vbi ſepulchrum extrueret: capit, dico quantūcūq; vires ſeniles, ideſt quas ipſe ſenior habebat: tribuere ſibi vires, dicit, ſeniles: tamen, ſup. tales: quis: ideſt quibus, ſeu qualibus, ipſe pugnans deuixerat: hoſtem infeſtum, ideſt vim inferentem, ſcilicet ſerpentem. aut anguem latentē ſub fronde viridi: propter .i. iuxta, & prope riuum, ideſt decurſum aquæ. Et ipſe deſtinat .i. animo format: hunc, ſcilicet locum, quem cæperat: in orbem, ideſt circulū aut figuram rotūdam: ac repetiuit, ideſt redegit in vſum ferri, ideſt foſſoris ferrati: cupidum, ideſt celerem ac rapidum: vt, ſupple foderet de ceſpite viridi terram gramineam. Ceſpes enim, eſt terra cum herbis & radicibus auulſa. Cura .i. accuratio, & ſtudiū, ſeu opera: iam memor peragens laborem incœptū ſibi, cumulauit, ideſt in cumulum, & tumulum erexit: opus congeſtum, ideſt accumulatum, atq; tumulum Telluris, ideſt tumba in terra extructa: creuit iam multo aggere, ideſt cumulo: Telluris .i. terræ: in orbem formatum .i. tumbam orbicularis formæ circū quem .ſ. orbem, ac tumulum: ipſe formans lapidem .i. ſarcophagum: de marmore leui .i. polito: conſerit, ſup. ipſum, varijs herbis & odoribus, exiſtens memor aſſiduæ curæ, ideſt ſollicitudinis: hic, ſup. creſcit: & .i. ſimul acanthos: virgultum illud odoriferum, ſeu frutex, ſemper in Ægypto frondēs: ſic dictus, quod ſpinis eſt plenus. dictum tamen eſt in Bucoli. Et molli circum eſt anſas amplexus acantho. propterea autē quod ſemper frondet bene additur tumulo. Putauerunt enim id vmbris, & manibus gratum. vnde Perſi. Nunc non è tumulo, fortunataq; fauilla Naſcentur violæ? Et Iuuena. Dij maiorum vmbris tenuē, & ſine pondere terram, Spirantesq; crocos, & in vrna perpetuum ver, &c. & roſa rubicunda, colore purpureo: quem propter ſanguinis conformitatem animæ appetunt: vnde in .vj. Æneid. Purpureos ſpargam flores, animamq; nepotis, His ſaltem accumulem donis, &c. & omne genus violæ, quia ſunt & nigræ & purpureæ. vnde. Et nigræ violæ ſunt, & vaccinia nigra. ſupp. eſt hic: aut creſcit hic: & myrtus Spartica, quæ plurima, aut præſtantiſſima creſcit in Sparta, eſt hic: & hyacinthus, ſcilicet flos, de quo in Bucoli. Et ſuaue rubens hyacinthus eſt, ſupp. hic: & crocus editus, ſcilicet primū aruo Cilico .i. in Cilicia eſt, ſup. hic. Item lauri, appoſitorie, decus Phœbi, propter Daphnem in eas verſam. vnde in Buco. Phœbo ſua ſemper apud me Munera ſunt lauri, &c. & Rhododaphne exurgens, ſcilicet hic. Eſt autem Rhododaphne, frutex, qui & Rododendrus dicitur: in Ponto crebro naſcēs: & lilia, ſupp. ſunt hic: quorum color, propter lactis ſimilitudinem, gratus putatur. Virgi. in .vj. Manibus date lilia plenis Purpureos ſpargam, &c. & cura nouania, ideſt quæ nouano eſt roriſmarini: eſt, ſup. hic: & herba thuris .i. thurifera: imitata priſcis Sabinis opes .i. diuitias: & chryſanthus, ab auro dictus: & nitor hederæ, ideſt hedera nitida: corymbo, ideſt fructu eius: pallente, ideſt ſubalbo: laudatur enim alba. vnde in Buco. Hedera formoſior alba. vnde in eodem opere, Diffuſos hedera veſtit pallente corymbos. & memor Bacchi regis Libyæ, qui Libyā deuicit: & inde hedera coronatus rediit. hic, ſup. eſt, aut creſcit amarantus, ſcilicet arbor, & bumaſtus frutex, a mamillarum bouis ſimilitudine dictus: virens, ſcilicet perpetuo; & pinus ſemper florida: & narciſſus, ſcilicet flos, aut herba eius in quam puer verſus dicitur: non abeſt illinc: ſed adeſt illic: cui, ſcilicet Narciſſo puero, gloria propriæ formæ, exarſit igne Cupidineo, ideſt amoris: in proprios artus, ideſt in propria membra: & flores quoſcunque, tempora vernantia, ideſt verna, aut ver reducentia: nouant, ideſt innouant, non abſunt, ſup. illinc: tumulus inſeritur, ideſt ſpargitur: ſuper, ideſt deſuper: his floribus & virgultis dictis: tum, ideſt deinde: elogium, ideſt epitaphium, continens titulum defuncti, & cauſam necis: locatur in fronte, ideſt prima parte marmoris ſarcophagi (ſunt tamen qui legant, in fronde, ideſt inter frondes: aut quia olim in folijs palmarum, vt ſybillæ, ſcribebant: aut quia frondes & flores ſuperponebantur, ſed potius legerem, in fronte: quia in fronte tituli inſcribi ſolent) quod, ſcilicet elogium litera, ideſt ſcriptura: firmat, ideſt confirmat: voce tacita, ideſt non expreſſa, ſed ſcripta. Epitaphij autem ordo eſt. O parue culex, ego cuſtos pecudum, aut culex exiſtens cuſtos pecudum, quia paſtorem ſeruauit: ego reddo, ſup. pro munere, ideſt dono, & officio vitæ, ſcilicet ſaluatæ: officium funeris, ideſt funebre, & exequiale: reddo, inquit, ſup. tibi: nil, ideſt non aliquid: non merenti aliquid tale: quia nō mortis, ſed vitæ beneficium meruit. Donatus autem legit, tibi tale merenti: & reddit, vt ſit cuſtos pecudum, reddit tibi merenti tale officium funeris, pro munere vitæ.

Tamq; alij, atq; legunt.

CVLICIS AD OCTAVIVM

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE



P. VIRGILII MARONIS DIRÆ IN BATTARVM.

BAttare cycneas repetamus carmine voces:
Diuiſas iterum ſedes,& rura canamus:
Rura,quibus Diras indiximus impia vota.
Ante lupos rapient hœdi,vituli ante leones,
Delphini fugient piſces,aquilæ ante columbas,
Et conuerſa retro rerum diſcordia gliſcet.
Multa prius fient: q̃ non mea libera auena.
Montibus,& ſyluis dicat tua facta Lycurge
Impia,Trinacriæ ſterileſcant gaudia nobis.
Nec fœcunda ſenis noſtri,felicia rura,
Semina parturiant ſegetes,non paſcua colles,
Non arbuſta nouas fruges,non pampinus vuas,
Ipſæ non ſyluæ frondes,non flumina montes.
Rurſus,& hoc iterum repetamus Battare carmen.

DOMITIVS.

Argumētū. BAttare cycneas.) Sūma opuſculi huiꝰ eſt talis. Cū bello ciuili inter M. Antoniū & Auguſtum habito, Cremonenſes M. Antonio fauiſſent: victoria potitus Auguſtus, cum in eos vltione puniendos animum direxiſſet, Arium centurionem miſiſſe traditur, ad diuidendos inter milites Cremonenſis populi agros: ſed cum non ſuffeciſſent,& vicinorum Mantuanorū agros diuiſit. quō circa Virgiliani agri, inter alios militib. dati ſūt: quod ægre ferens Maro, non ſolū propter deperditos agros, verum etiam propter amicam Lydiam in Mātua derelictā, hoc opuſculum ſcripſit Virgilius,& diras appellauit: hoc eſt malæ fortunæ imprecationes in hoſteis factas. Dirigit autem ad Battarum, non vicum, vt aliqui male ſentiunt: ſed ſicuti poteſt ex verbis Virgilij colligi. ⁋ Battare.) Battarus arbor erat in agro Virgiliano, itaq; phagū, de qua in Bucoli. ſcribit, intelligimus. ⁋ Repetamus.) Quia ſcripſerat mortem culicis lachrymabilem. ⁋ Cycneas.) Cycnus, olor etiam appellatur: auis eſt alba: & cum ad mortem peruenit, maximo dolore angitur, adeo vt flere videatur. hinc Ouidi. in Faſt. de Arione loquens, Veluti canentiā dura, Transfixus penna tempora cantat olor. ſignificat igitur hoc loco, lachrymabiles voces ſe repetiturum de amiſſione agri ſui, quales culex ſuprà egerat. ⁋ Sedes.) Rura mea diuiſa īter milites. ⁋ Quibus.) Agris. ⁋ Indiximus.) Deuouimus. ⁋ Diras.) Imprecationes. ⁋ Ante lupos.) Omnia ſint in contrarium, quod eſt impoſſibile. ⁋ Gliſcet.) Creſcet. ⁋ Auena.) Pro ſtylo poetico, & ſcribendi charactere accipitur. Eſt enim herba inter frumenta naſcens: & a creſcendi auiditate, auena appellata eſt. ⁋ Montibus, & ſyluis.) Quia & circūdabat arua. Virg. hinc in Buco. Frigus captabis opacū. & alibi, Quà ſe ſubducere colles, Incipiūt, mollitq; iugū demittere cliuo. ⁋ Lycurge.) Rex Thraciæ, qui cū ſacra Bacchi ſperneret: falce genu ſubſecuit ſuū: dicit ergo, tale omē Ario ſe dicturū: & Milienū torū nominabant eū, in quo ager cōtigerat Virgilianus. ⁋ Trinacriæ.) Dicit poſtq; ſibi ablati ſunt agri, talis eos ſequatur ſterilitas, qualē habuerunt Siculi: cum inde Proſerpina a Plutone fuiſſet rapta. ⁋ Senis noſtri.) Patris mei Virgilij, qui dicebatur Ruſacus rex.

Battarꝰ — Cycnus — Auena. — Dire, idest ot mē ca cratoti

ASCENSIVS.

BAttare cycneas repetamus. &c.) Quandoquidē omnia quæ ad principia dici ſolent, graphice a Calderino explanata ſunt. Nos ordinem proſequimur, qui talis eſt. O battare. ſ. arbor in agro meo ſita, ſub qua olim recubui, repetamus carmine. i. iterū canamus: quia iam de culice cecinerat: aut, quia prius cecinerat, anteq̃ ager reſtitutus erat: & iterū nunc, quando ab Ario occupatus eſt; quæ res in Mœri declarata eſt. voces cycneas. i. mœſtas: nā Cantator cycnus funeris ipſe ſui. Canamus ſedes iterū diuiſas. ſ. a poſſeſſoribus ſeiunctas, aut militibus diuiſas iterū: & canamus rura dura, q̃bus indiximus diras. i. īprecatiōes amares: hoc eſt impia. i. execrabilia vota. Hœdi rapient ante. i. prius lupos: contra naturam vtroruq; vituli rapient ante leones: & delphini (a nominatiuo delphinus) fugient piſces. ſ. reliquos: aquilæ fugient ante columbas, & diſcordia rerū: conuerſa retro. i. retrorſum: gliſcet. i. creſcet: multa. i. multū, cum (ſecundū Sallu.) cōcordia, res paruæ creſcunt: & diſcordia etiam magnę dilabuntur

Facta. alij, fata legunt.

dilabuntur. Non ſtaret verſus, ſi legatur, multo: & ita non conſtruetur cum prius, ſed cum creſcet. Creſcet ergo multa, ideſt multum: & id prius ꝙ mea auena, ideſt fiſtula ruſtica: non ſit libera, ideſt quàm non imprecer libere quæ volo. O Lycurge, rex Thraciæ, infelix & dire: ego dicam, ideſt memorabo, & conſimilia imprecabor, tua impia fata, ideſt exitum tuum montibus & ſyluis, ideſt vbiq; in agro meo, ideſt imprecabor vindemiatoribus vineæ meæ, quod tibi accidit. Gaudia Trinacriæ, ideſt apum Hyblæarum, de quibus in Bucoli. Hyblæis apibus florem depaſta ſalicti. ſterileſcant nobis, nec rura fœcunda, ideſt fertilia noſtri ſenis: de quo in eodem, Fortunate ſenex ergo tua rura manebunt. Nec ſegetes parturient felicia ſemina, colles non paturiant paſcua, ſcilicet caprarum: arbuſta non parturiant nouas fruges: pampinus, ideſt vitis pampinoſa: non parturiat vuas, ideſt racemos, aut botros: ipſæ ſyluæ non parturiant frondes: ipſi, ſupp. montes, non parturiant flumina, ſcilicet amnium, aut fontium. Repetamus rurſus, & iterũ o Battare, hoc carmen, ſcilicet execratorium.

Effœtas Cereris ſulci condatis auenas:
Pallida flaueſcant æſtu ſitientia prata:
Immatura cadant ramis pendentia mala:
Deſint & ſyluis frondes: & fontibus humor:
Nec deſit noſtris deuotum carmen auenis.
Hæc Veneris vario florentia ſerta decore,
Purpureo campos quæ pingit auena colore.
Hinc auræ dulces, hinc ſuauis ſpiritus agri
Mutent peſtiferos æſtus, & tetra venena.
Dulcia non oculis, non auribus vlla ferantur.
Sic precor: & noſtris ſuperent hæc carmina votis.
Ludimus, & multum noſtris cantata libellis,
Optima ſyluarum, formoſis denſa viretis.
Tondemus virides herbas: nec læta comanteis
Iactabis molleis ramos inflantibus auris:
Nec mihi ſępe meum reſonabit Battare carmen:
Militis impia cum ſuccedet dextera ferro:
Formoſæq; cadent vmbræ: formoſior illis
Ipſe cades. veteris domini felicia ligna,
Ne quicquam noſtris potius deuota libellis,
Ignibus ætheriis flagrabunt. Iuppiter ipſe
Iuppiter hanc aluit: cinis hæc tibi fiat oportet.
Thracis tum Boreæ ſpirent immania vires:
Eurus agat miſtam fulua caligine nubem:
Africus immineat nimbis minitantibus imbrem.
Cum tua Cyaneo reſplendens æthere ſylua
Noſcet iter ducens Erebo tua Lydia Ditis:
Vicinæ flammæ rapiant ex ordine viteis:
Paſcantur ſegetes: diffuſis ignibus aura.
Tranſuolet arboribus: coniungat & arbor ariſtas.
Pertica, qua noſtros metata eſt impia agellos:
Qua noſtri fines olim: cinis omnia fiant.
Sic precor: & noſtris ſuperent hæc carmina votis.

DOMITIVS.

¶ Sulci.) Vos ſulci agri abſcõdatis. ¶ Effœtas.) Vacuas. ¶ Cereris.) frumẽti. ¶ Æſtu.) In æſtate ſint oĩa peſtifera. ¶ Oculis.) Neq; videaẽ, neq; audiantur aliq̃ dulcia. ¶ Optima.) Vt battare. ¶ Viretis.) Virgultis. ¶ Dextera.) Militis Arij. ¶ Iuppiter.) Aer. ¶ Boreæ Thracis.) Quia Boreas flat ex Thracia, quæ eſt in Septentrione. ¶ Immania.) Immaniter. ¶ Fulua caligĩe.) Reſpicit puluerem, qui ſolet agente vento caligare oculos. ¶ Tua ſylua.) Ex te arbore facta. ¶ Cyaneo.) Non a colore cœleſti: ſicut quidã interpretati ſunt, dixit: ſed a Cyaneis petris, in regione Ponti frequenter ſe mouẽtibus, epithetum traduxit: vt ita ex motu aeris, & ventorum, ipſius arboris rami huc atq; illuc traherẽtur & impellerẽtur, veluti Cyanæ inſulę. ¶ Lydia.) Lydiam enim, amicam Virgilij, non nomine proprio, ſed placabilem notare voluit. Nuſꝗ enim meretrices placabiliores, ꝙ in Lydia reperiuntur: Vt nõ tam a fututoribus pretia non exigant, ꝙ omnino illis perſoluant. ¶ Paſcantur.) Deuorentur. ¶ Aurę.) Ventorum. ¶ Tranſuolet.) Eripiatur, & eradicetur. ¶ Metata.) Menſurata, & quæ metam facit. ¶ Pertica.) Lignea.

Lydia.

ASCENSIVS.

¶ Effœtas Cereris.) Ordo ẽ. O ſulci Cereris, ideſt facti ad Cererem, hoc eſt frugem ferendam: condatis, ideſt abſcõdatis & foueatis loco Cereris: auenas effœtas. i. ſteriles. vnde alibi, Grandia ſæpe quibus mandauimus ordea ſulcis, Infelix lolium & ſteriles dominantur auenæ. Prata pallida, ideſt languidas & pallidas herbas producentia: ſitientia æſtu. i. præ calore deſiccata: flaueſcant, ideſt fiant flaua. Mala. i. fructus arborum vt poma, pendentia ramis: cadãt, ideſt decidant immatura. i. ante maturitatem: & frondes deſint ſyluis, & humor deſit fontibus, nec carmen deuotum, ideſt deuotiuum & imprecatiuum, ſeu execratorium: deſit noſtris auenis, ideſt calamis ruſticis, quibus hæc canimus. Hæc ſerta Veneris, ideſt tam pulchra & odorifera, vt Veneris dicas, Florentia vario colore. auræ dulces, ideſt ſuaues: hinc, ideſt procedentes ab his ſertis: & ſpiritus agri, ideſt flatus, & odor diffuſus per agrum, hinc, ideſt ex his ſertis: mutent, ideſt per immutationẽ producant, æſtus peſtiferos, & venena tetra, ideſt diras infectiones & peſtilentias: vlla dulcia, ideſt vllæ res dulces: non ferantur oculis, ideſt ad oculos: & vlla dulcia. i. vllæ res dulces, non ferantur auribus, ideſt ad aures: ego precor ſic: & hæc carmina ſuperent, ideſt maiora ſint: noſtris votis, ideſt propter vota noſtra: vel, ꝙ ſint vota noſtra. Deinde ad Lydiam amicam ruſticam, quam derelinquere coactus eſt, conuerſus, inquit, Nos ludimus. i. carmina amatoria conficimus: & tu o battare, optima ſyluarum, ideſt præſtantiſſima inter arbores: cantata multum noſtris libellis, ſcilicet Bucolicis: vbi phagum deſcribit: denſa viretis, ideſt virgultis virentibus formoſis: nos tondemus. i. amputamus: vmbras, ſcilicet tuas virides: nec tu læta, ideſt luxurians frondibus, & lætitiam afferens: iactabis ramos comantes, ideſt frondẽtes: mollis, ideſt flexilis, & lẽtos, aut lenta, ſi ſit nominatiui caſus: & hoc auris inflantibus, nec o battare, meum carmen reſonabit ſæpe mihi: ſicut prius: vñ in Tityro, Formoſam reſonare doces Amaryllida ſyluas. cum, ideſt quando: dextera impia militis impij, ſcilicet Arij, barbari & immitis: ſuccedet ferro, ideſt ad ferrũ applicabitur: q;, pro &: hoc eſt, ſimul formoſæ vmbræ. ſ. tuæ, cadẽt: & ipſa. i. tu (alij tamen ipſe, legunt: ſed arboris nomen rectius fœmininum ponitur, ſicut prius, optima ſyluarum) appoſitorie, ligna domini, iterum felicia: nequidꝗ: ideſt fruſtra: & potius deuota, ideſt exitio addicta: noſtris libellis, ideſt per libellos noſtros. Ipſe Iuppiter. i. aer: flagrabit. i. ardebit: ignibus æthereis. i. cœleſtib[9]: aut qui ſunt ſub globo lunæ. Iuppiter, ideſt aer temperatus, aluit hãc, ſcilicet arborem battarum, quæ phagus eſt: oportet vt, ſup. hæc. ſ. arbor, fiat tibi o battare, cinis, ideſt reſoluatur in cinerem: & vires Boreæ Thracis, ideſt illius venti, flantis ex Thracia. i. a Septentrione: ſpirent tum. i. tunc: cum hæc ardebit: Immania, ideſt immaniter: nomen, pro aduerbio: Aphricus. ſ. vẽtus: hoc eſt, meridionalis: purus, i. ſine nube: agat. i. impellat: nubem mixtam caligine fulua: & imber. i. pluuia: immineat nymbis mutãtibus, ideſt diuerſificantibus ſe. aut nutantibus, ideſt vacillãtibus: cum ſylua tua, ideſt ex te facta. Sic fere legitur: malim tamen legere, Eurus. i. ventus Orientalis, agat nubem mixtam caligine fulua. Et imber Aphricus, ideſt meridionalis, immineat nymbis mutantibus: vt taceat Phauonium, quia ſalutarem: reſplendens æthere Cyaneo. i. frequenter mobili, ſicut petræ Cyaneæ, iuxta Pontum dicuntur moueri: non dicens, iterum Erebo. i. deo inferorum: Lydia tua, ſcilicet amica, dixit flammæ vicinæ rapiant vites ex ordine. i. conſumant per ordinem: & ſegetes paſcantur. i. deuorentur, & abſumantur: ignibus auræ. i. aeris, aut vẽti vrentis: diffuſis. ſ. per omnia impia. Et ſm Calderinum, arbor Pertica. i. virga lignea: impia. i. ad impios vſus redacta: quę metata. i. menſa eſt, quondam noſtros agellos, ab ea, ſcilicet parte: qua, ſup. ſunt fines noſtri: tranſuolet. i. eripiatur, & eradicetur arboribus: & ſup. omnia fiant cinis: & precor ſic: & hæc carmina ſuperent. i. maiora ſint: noſtris votis, ideſt deſyderijs, aut deuotionibus, ſicut prius expoſitum eſt.

Vndę, quæ veſtris pulſatis litora lymphis:
Litora, quæ dulcis auras diffunditis agris:
Accipite has voces. migret Neptunus in arua
Fluctibus: & ſpiſſa campos perfundat arena.
Qua Vulcanus agros paſtus Iouis ignibus arcet:
Barbara dicatur libycæ ſoror altera ſyrtis.
Triſtius hoc memini reuocaſti Battare carmen.
Nigro multa mari dicunt portenta natare
Monſtra, repentinis terrentia ſæpe figuris:
Cum ſubito emerſere furenti corpora ponto.
Hæc agat infeſto Neptunus cæca tridenti,
Atrum conuertens æſtum maris vndiq; ventis:
Et fuſcum cinerem canis exhauriat vndis.
Dicantur mea rura ferum mare. nauta caueto
Rura: quibus diras indiximus impia vota.
Si minus hæc Neptune tuis infundimus aris:
Battare fluminibus tu noſtros trade dolores:
Nam tibi ſunt fontes, tibi flumina ſemper amica.
Nil eſt, quod perdam vlterius merita omnia dictis.
Flectite: currenteis lymphas vaga flumina retro
Flectite, & aduerſis rurſum diffundite campis.
Incurrant amnes paſſim rimantibus vndis:
Nec noſtros ſeruire ſinant erronibus agros.
Dulcius hoc memini, reuocaſti Battare carmen:

DOMITIVS.

❡ Vndæ.) Aquas Mincij fluuij declarauit: & litus non ſolum maris, verũ & fluminis dici poſſe. ❡ Accipite.) Audite. ❡ Neptunus.) Mare ipſum tráſeat i arua mea. ❡ Paſtos.) Cõſumptos. ❡ Barbara.) Syl- (margin: Syrtes.) ua dicit barbara: & Syrtes loca eſſe Aphricæ, fines Ægyptũ verſus, periculoſiſſima: a σύρειν dicta, quod eſt trahere. Eſt enim inæqualitas maris & terræ magna, & in vno loco profundiſſima: in alio vero ſatis vadoſa: ſpirãteq; vento cumulus harenæ, qui ſupra mare fuerat: in profundiſſimas reſidet valles: & q deprimebatur, mox ſup aquas aggeritur: & ſunt Syrtes, maiores, & minores: & ſpatio paſſuũ ducentorum quinquaginta millium ſeparãtur. Minor, a Carthagine trecentis millibus paſſuũ diſtat, & totidem ambitus. Maior vero, quadringentis. xxv. millibus paſſuum. Ser. vero vbicunq; harenoſa in mari ſunt loca, Syrtes aſſerit vocitari. ❡ Barbara.) Aſpera, inculta: &c, Altera Syrtis, ideſt tota arenoſa. Dicunt homines portenta naſci, tumente mari. ❡ Nigro.) Turbato, & procelloſo. ❡ Hæc agat.) Faciat hæc portenta. ❡ Neptunus.) A nando. ❡ Fuſcũ cinerẽ.) Terram nigram. ❡ Dicantur mea rura.) Videantur eſſe quoddã mare turbidum. ❡ Minus.) Si minus damus, o Neptune, tuis altaribus, quã debeamus, ideſt fac tu, o battare, quod fontes tui ſpargantur per arua mea: vt videatur mare retro currentibus vndis. ❡ Sinant erroribus.) i. faciãt q ſemper ſint in meis agris errores. i. inundationes fontium.

ASCENSIVS.

❡ Vndæ, quæ noſtris, &c.) Addit continuo nouas imprecationes: in omnia, videlicet quæ in agro ſuo bona norat: & quibus bene vellet ſi ſua eſſent: vt ex ordine patebit, qui talis eſt. O vndæ. ſ. Mincij fluminis, quæ pulſatis litora. i. ripas: noſtris lymphis. i. aquis ex noſtro fundo defluentibus: & quæ diffunditis agris. i. in agros: dulceis auras. i. temperatum aera: accipite. i. intelligite: has voces. i. imprecatiões meas. Neptunus. i. aqua maris, ſeu ſimilis: migret. i. traducat: ſe fluctibus. i. per fluctus: in arua. ſ. ſata: & perfundat. i. obducat campos: arena ſpiſſa. i. denſa. Et qua. ſ. parte: Vulcanus arcet ignibus Iouis, ideſt ab ardore aeris,

aeris, aut fulmine, agros, ſcilicet noſtros: dicat, ſupple eſſe barbara. i. aſpera, & inculta. altera ſoror Syrtis Libycæ. i. q̃ in Libya eſt: raro tamen ſingulariter reperitur. O battare, ego memini quod. ſ. reuocaſti hoc carmen triſtius. Dicũt, ſ. homines, fere omnes, multa portenta. i. monſtra: natare mari. ſ. exiſtente nigro. i. turbato: portẽta, dicit. i. mõſtra, terrentia ſæpe figuris repentinis: cum. i. quando corpora emerſere ſubito ponto furẽti ſubito. Neptunus agat. i. impellat: hæc cæca. i. incerta, & dubij odij: tridenti. ſ. baculo regali: infeſto alij, referentes ad fuſcinam, fecerunt infeſta, ſcilicet fuſcina tridenti: cõuertens æſtum, ideſt feruorem: maris, ideſt fluuiorũ vndiq; Ventis: conuertens atrũ æſtũ maris, exhauriat i. abſumat, aut deſiccet: & exhauriat vndis canis. i. albicãtibus: cinerẽ fuſcum. i. ſubnigrum. Mea rura dicantur, mare ferum, nauta caueto rura ſ. mea. iam aq̃s obruta: quibus indiximus. i. imprecati ſumus: diras, appoſitorie, impia vota. O Neptune, ſi nos infundimus minus, tuis aris. i. nõ ſatis ſacrificamus, nec damus. Vt tale beneficium mereamur, tu o battare, trade fluminibus. ſ. Mincio, & Pado, noſtros dolores. i. quæ ex doloribus illis optamus. Nã fontes ſunt tibi ſemper. ſup. amici: & flumina ſunt tibi ſemp amica. Nil eſt quod perdã vlterius: quia dixi, omnia merita. i. pro demerito, q. d. non imprecor vltra, q̃ meritum ſit: & hoc dicit, ne quis reprehendat q ſua ita execretur: dicit enim, nihil ſuum eſſe: cum nihil ſit, quod vlterius perdat. O flumina vaga, flectite retro. i. retrorſum: lymphas. i. aquas currentes: flectite, inquam, & vos aduerſi. i. oppoſiti, & cõtra curſum naturalem verſi: diffundite curſum. i fluxum veſtrũ: campis. i. in campos. Amnes. ſ. de mõtibus cadentes: incurrant. ſ. in cãpos noſtros paſſim: & hoc vndis remeantib. i. ſeſe in gyrum vertentibus: & ita voraginem in agro meo facientibus: nec ſinant. i. nõ permittant: nec concedãt erronib. exire meos agros. i. faciãt vt errores ſemp ſint in agris meis: ſic Calderinus. Aut ſic: nec ſinant agros noſtros exire. i. exui erroribus: aut nec ſinant, ſupp. quem exire noſtros agros erroribus, ideſt propter gyros & vortices, qui errorem inducunt. Ego memini, o battare, q reuocaſti hoc carmen dulcius, ſcilicet q̃ æquum eſt.

Emanent ſubito ſicca tellure paludes:
Et metat hic iuncos, ſpicas vbi legimus olim:
Occupet arguti grilli caua garrula rana.
Triſtius hoc rurſum dicat mea fiſtula carmen.
Præcipitent altis ſpumantes montibus imbres:
Et late teneant diffuſo gurgite campos:
Qui domos infeſta minantes ſtagna relinquunt:
Vnde elapſa meos agros peruenerit vnda,
Piſcetur noſtris in finibus aduena arator:
Aduena ciuili qui ſemper crimine creuit.
O male deuoti pratorum crimine agelli,
Tuq; inimica tui ſemper diſcordia ciuis,
Exul ego, indemnatus, egens mea rura reliqui:
Miles vt accipiat funeſti præmia belli.
Hinc ego de tumulo mea rura nouiſſima viſam:
Hinc ibo in ſyluas. obſtabunt iam mihi colles:
Obſtabunt montes: campos nec adire licebit.

DOMITIVS.

❡ Caua.) Cõcauitatẽ. ❡ Gryllus.) ideſt ſit rana in eo loco, vbi ſtabant Grylli. ❡ Minantes.) ideſt milites, qui minantes nobis terreantur talibus hymbribus: & cogãtur relinquere meos agros. ❡ Belli.) Inter M. Anto. & Aug. ❡ Tumulo.) Tumulũ hunc in Buco. Virgi. optime declarauit: cum inquit, Iãq; ſ. pulchrũ incipit apparere Bianoris hic enim Bianor amnis Tuſci, & Mãthus Thyreſiæ filius fuit, a q̃ Mantua denominata eſt. huius ſororem Lydiam fuiſſe dixere, a qua & denominari potuit amica Virgilij: pater Virgilij dicebatur Virgili⁹ Ruſticus.

ASCENSIVS.

❡ Emanent ſubito.) Proſequtur

tur inſtitutum ponendo imprecatiões diriſſimas, etiam contra naturæ curſum, dicẽs, Paludes, ideſt aq̃ paluſtres, emanent ſubito tellure ſicca, ideſt vbi nũc terra ſicca & arida, arationi apta: & miles, ſcilicet Arius: metat, ſcilicet foenum: hinc, ideſt ab hac parte agri: vbi nos collegim⁹ olim ſpicas, ideſt fruges maturas: rana garrula occupet caua. i. concauitatem: & antra caua Grylli arguti, ideſt vbi ſtabat prius Gryllus argutus. Mea fiſtula dicat rurſum hoc carmen triſtius, Hymbres fumãtes, ideſt nebuloſi, & ob id peſtiferi: præcipitent ſe, ſup. aut præcipites decidãt altis montibus: & teneant late campos diffuſos gurgite, ideſt impeta aquarum: quis. i. quibus campis:

Elapſa alij relapſa.

Premis alij plu

Dulcia rura valete,& Lydia dulcior illis,
Et caſti fontes,& felix nomen agelli.
Tardius ah miſeræ deſcendite monte capellæ.
Mollia non iterum carpetis pabula nota.
Tuq; reſiſte pater:& prima,nouiſſima nobis
Intueor campos.longum manet enſis in illis.
Rura valete iterum:tuq; optima Lydia ſalue:
Siue eris:etſi non,mecum morieris.vtrunq;
Extremum carmen reuocemus Battare auena:

campis:minantes,ſcilicet mi lites agrorũ occupatores, & incubatores, vt Arius,& reliqui. relinquãt dominis ,ideſt ꝓpriis poſſeſſoribus, ſtagna infeſta dominis. vnde,ideſt e quibus ſtagnis: vnda elapſa, ideſt effluens: pueneriṫ agros meos , ideſt venerit ꝑ agros meos. Arator aduena.i.peregrinus:& externus : piſceſ in noſtris finibus: aduena (inquit) qui ſemp creuit,crimine ciuili.i.bello inteſtino,quod per ciuium crimen oritur.O criminа agelli,deuoti male,ideſt multum,& cũ ſummo malo, & tu,o Diſcordia,ſemp inimica tui ciuis: vide in Tityro, En quo diſcordia ciues Perduxit miſeros. Ego exul indẽnatus,ideſt nõ cõdemnatus propter crimen:ſed tamen non indemnis:ſeliqui mea rura egens.i.exiſtẽs egenus in terra aliena: vt miles.ſ.barbarus,accipiat pręmia belli funeſti,ideſt quod funeris cauſa eſt: aut deteſtandi,quia ciuilis. Ego viſam hinc,ideſt ab hoc loco: de tumulo,ideſt colliculo , vbi erat ſepulchrũ Ocni Bianoris mea rura nouiſſima.i.extremos fines eorũ : aut viſam nouiſſima.i. nouiſſime , aut nouiſſimo de tumulo mea rura:& ibo hinc in ſyluas & colles, obſtabunt,ideſt contra ſtabunt, dum in ſyluas abire volam:& montes obſtabunt : nec licebit adire campos.i. loca plana,& campeſtria,& ita, quia non dabitur aufugiẽdi locus,neq; per plana , neq; per aſpera: dulcia rura valete : & o Lydia.ſ.amica ruſtica: dulcior illis.ſ.aruis meis : & fontes caſti,puri.i.& lympidi,ac ſacri & nomen agelli felix.i. beatũ a multis prædicatum: aut felix,pro felicis agelli. Ah miſeræ capellæ, deſcẽdite tardius montibus: quia nõ carpetis iterum pabula mollia: nota.i.aſſueta vobis,quaſi dicat vt primũ deſcẽdentis,incidetis in manus militũ qui vos abſument. Et tu pater.ſ. Ruſtice Maro: reſiſte.ſ.militibus: & ego intueor.i.inſpicio(pro quo quidam intuor, dicunt) nouiſſima.i. vltimo loco: campos prima.i. primum, hoc eſt præcipue: nobis ,ſcilicet debitos: hoſtis manet in illis longum.i. per longum tempus : ſic enim fere de tempore dicitur longum, ſicut de loco longe, vt in Buco. Et longũ formoſe vale, vale inquit Iola: Rura valete iterum : tuq; optima Lydia ſalue: vtrunq;,ideſt vtroq; modo : ſiue eris mecũ.ſ. vſq; ad mortem(ſed in re læta noluit meminiſſe mortis , propter omen malum euitandum) ſiue non morieris mecum , ſcilicet non eris mecum vſq; ad mortem : quam in diſſidio nominat, quaſi innuat longum velle viuere ſecũ: & patuifacere eius mortem, ſi cum alio fuerit. Battare reuocemus.i.repetamus auena, carmen extremum,ideſt de re amatoria: de qua extremo loco dicturus ſum.

Et,alij hæc.

Dulcia amara prius fient:& mollia dura:
Candida nigra oculi cernent:&,dextera læua:
Migrabunt caſus aliena in corpora rerum:
Quàm tua de noſtris emigret cura medullis.
Quamuis ignis eris,quamuis aqua:ſemper amabo.
Gaudia ſemper enim tua me meminiſſe iuuabit.
Inuideo vobis agri,formoſaq; prata:
Hoc formoſa magis,mea quod formoſa puella,
Et vobis tacite noſtrum ſuſpirat amorem:
Vos nunc illa videt:vobis mea Lydia ludit:
Vos nunc adloquitur:vos nunc adridet ocellis:
Et mea ſummiſſa meditatur carmina voce.
Cantat & interea,mihi quæ cantabat in aurem.
Inuideo vobis agri:diſcetis amare.
O fortunati nimium,multumq; beati:
In quibus illa pedis niuei veſtigia ponet:
Aut roſeis digitis viridem decerpſerit vuam:
Dulci nanq; tumet nondum vitecula baccho.
Aut inter varios veneris ſtipendia flores,
Membra reclinarit:teneramq; illiſerit herbam:
Et ſecreta meos furtim narrabit amores.
Gaudebunt ſyluæ:gaudebunt mollia prata:
Et gelidi fontes:auiumq; ſilentia fient:
Tardabunt riui labentes currere lymphæ:
Dum mea iucundas exponat cura querelas.
Inuideo vobis agri:mea gaudia habetis:
Et vobis nunc eſt,mea quæ fuit ante voluptas.
At mihi tabeſcunt morientia membra dolore:
Et calor infuſo decedit frigore mortis:
Quod mea non mecum domina eſt.non vlla puella
Doctior in terris fuit,aut formoſior:ac(ſi
Fabula non vana eſt)tauro Ioue digna,vel auro.
Iuppiter auertas aureis.mea ſola puella eſt.

DOMITIVS.

¶Caſus.)Euentus & fortuna. ¶Emigret.)Diſcedat. ¶Suſpiret.)Lydia. ¶Videt vos.) Fontes. ¶Et adloquitur.)Et cãtat vobis, Diſcetis vos fontes, agriq; mei. ¶Amare.)A Lydia. ¶Vitecula.)Parua vitis. ¶Illæſerit.)Concũbẽdo. ¶Currite lymphæ.) Currite dum ego exponam eas querimonias. ¶Tauro Ioue.)Europã reſpicit, filiã Agenoris regis Phœniciæ,quæ cum armentis delectaretur, & ſæpe ſupra aſcendere conſueuiſſet, Iuppiter in formoſiſſimum taurum conuerſus, eam aſſumptã,in hos locos detulit: quibus nomen Europæ inditum eſt. ¶Auro.)Ad Danaẽ, Acriſij filiam,retulit,quæ in turri Ænea clauſa erat:ne quis eam ſtupraret,propter oraculum quod erat, vt filius maior parente naſceretur: quare Iuppiter in pluuium aurum cõuerſus,gremio puellæ exceptus fuit: ſicq; eam compreſſit:& ex ea, Perſeus natꝰ fuit. ¶Auertas auro, mea digna puella eſt.) Ne capiaris eius amore.

Europa
Danae.

ASCENSIVS.

¶Dulcia,amara prius,&c.) Ordo eſt. Dulcia fiẽt ꝑus amara, & mollia fient prius dura: & oculi cernent prius candida nigra.ſ.effecta, aut vt nigra: & cernẽt dextera.i.quæ dextera ſunt, læua.i.finiſtra: caſus.i.euenta fortuita, migrabunt prius in aliena corpora rerũ.i.omnia prius in contrarium:& præter naturã euenient: ꝙ cura tua.i.de te ſuſcepta (ſtaret ſentẽtia ſi diceret,tui: ſed verſus non patiṫ.) emigret.i.transferatur de noſtris medullis: licebit.n.me meminiſſe ſemper tua gaudia:& iõ, O agri, & formoſa prata, ego inuideo vobis: hoc.i. eo aut tãto magis, ꝙ mea formoſa puella eſt vobis.i.apud vos:& ꝙ ipſa tacite ſuſpiret.i. ſuſpirio indicet, amorẽ vrũ.i. quẽ de vobis habet: quia dulcis amor patriæ eſt: illa videt nũc vos: & mea Lydia : ludit nunc vobis quaſi ad delectationem veſtram, cũ ego abſim. Ipſa adloqtur nũc vos, & adridet; ſupp. vobis : nunc ocellis.i.oculis, per laſciuiam cõtractis; & meditatur.i.exercet, & cãtat voce ſubmiſſa carmina mea.i.a me, vel de me compoſita: & cãtat interea ea quæ cantauit mihi in aurem, quaſi ſecreta, & non prodenda: quia celari vult ſua furta Venus. O agri, ego inuideo vobis, quia diſcetis amare.ſ.a Lydia, quæ amores canit, & amatoria carmina. O agri fortunati, & beati nimium: in quibus illa.ſ.tam formoſa puella, ponet veſtigia niuei pedis : aut in quib. decerpſerit digitis roſeis.i.rubicundulis & odoriferis: vuam viridem.i adhuc imaturã. Nã vitecula (quaſi a nominatiuo vites : quod ſi legatur (vt in multis) viticula, ti, ſyllaba ꝓducitur, ſicut a Satyrico in Cuticula.) viticula igitur.i.parua & tenella vitis: nondũ tumet dulci Baccho.i.maturo vino , aut ſucco: aut ſupp. in quibus illa.ſ. Lydia reclinarit, ideſt reclinauerit , membra inter varios flores, appoſitiue, ſtipendia Veneris, ideſt qualem reclinationem dat Venus pro ſtipendijs: & illæſerit.ſ.concumbẽdo & reclinando ſe herbam teneram. Et ipſa ſecreta, ideſt ſeparata ab arbitris & in locis ſolis exiſtens , narrabit furtim.i.furtiue, & clanculum meos amores: ſyluæ audientes.ſ.eos, gaudebũt: & prata mollia gaudebũt: & fontes gelidi.i.ſubfrigidi gaudebunt:

Veſtri, alij veſtrum.
Vobis adridet, alij vos nũc adridet.
Cãtauit alij cantabat.
Illæſerit, alij illiſerit.
Querelas, alij querulas.
Hei, alij heu.
Digna, alij ſola

debunt: & ſilentia auſum fient, ideſt aues reticebunt, & continebunt cantus ſuos, vt audiant cantilenas Lydiæ: riui tardabunt, ſupp. ſe: & ideo o lymphæ, quæ nondum illuc vſque percurriſtis: currite labentes, ſcilicet continue: dum, ideſt donec: mea cura, ideſt amor meus, ſeu amica mea, quæ mihi curæ eſt: Lydia exponit, querelas iucũdas, ideſt amatorias. O agri, ego inuideo vobis: quia habetis mea gaudia, & ea voluptas quæ fuit ante mea: eſt nunc vobis. i. veſtra. Hei mihi, mẽbra, ſcilicet mea, morientia, ſcilicet igne amoris: tabeſcunt, ideſt lente abſumuntur, corrupta tabe: dolore. i. præ dolore: & calor. ſ. naturalis: decepit, ſcilicet me: aut defecit frigore mortis. i. mortali, aut mortifero inſuſo:

ro inſuſo: ꝙ, ideſt quia mea domina (ſic enim præcipua amica, vulgo dicitur: & coniux etiam a Græcis, domina vocatur: vt Helena a Deiphobo in. vj. Æneid. Et hi dominam ditis, &c.) nõ eſt mecum: vlla puella non fuit doctior, ac formoſior in terris: ac ſi fabula non eſt vana, ſcilicet re. i. inanis & friuola, nihil de hiſtoria continens, hoc eſt ſi vera eſt fabula quæ de Europa & Danae narratur, ipſa puella mea eſt digna Ioue tauro, ideſt vt in taurum eam auecturus mutetur: ſicut mutatus eſt dum Europam, Agenoris filiam, auexit: vel Ioue auro, ideſt in aurum: hoc eſt aureum hymbrem, ſicut in Eunucho recitatur, verſo: o Iuppiter, auertas, ſup. te ab ea, ne capiaris: quia mea puella, eſt auro digna.

DOMITIVS.

¶ Vaccula.) pua vacca. ¶ Pater hœdorum.) Hircus. ¶ Interpellatos.) Animalia nunquam plorant amores impeditos, interruptos: ſicut ergo ſydera ſemper redeunt in vices ſuas: ſed ego nõ poſſum redire ad meos agros. ¶ Tui.) Orbis. ¶ Omnia vos eſtis.) Vos, ſcilicet luna & Phœbe eſt. o. omnia tenetis. ¶ Voluebantur.) Erant. ¶ Similiſq; Conditio.) Nam aureo ſæculo, nymphæ ſecuræ errabant per ſyluas & loca. ¶ Minoidis.) Tangit Ariadnem, filiã Minois, quã in litore a Theſeo derelictã, Bacchus rapuit: & in cœlo ductã in ſydus cõuertit: & coronã aſtronomi eam appellant. Virgi. j. Geor. Gnoſiaq; ardẽtis decedat ſtellæ coronæ. Numina autem, vt plurimum, ſuas amicas cœlo conſecrabant. (*Marg.:* Ariadne.)

Felix taure pater magni gregis, & decus, à te
Vaccula non vnquam ſecreta cubilia captans,
Fruſtra te patitur ſyluis mugire dolorem.
Et pater hœdorum felix, ſemperq; beate,
Siue petis monteis præruptos, ſaxa pererrans:
Siue tibi ſyluis noua pabula faſtidire,
Siue libet campis: tecum tua læta capella eſt.
Et mas quocunq; eſt, illi ſua fœmina iuncta,
Interpellatos nunquam plorauit amores.
Cur non & nobis facilis natura fuiſſet?
Cur ego crudelem patior tam ſæpe dolorem?
Sydera per viridem redeunt cum pallida mundum:
Inq; vicem Phœbe currens, atq; aureus orbis
Luna tui tecum eſt. cur non eſt & mea mecum?
Luna, dolor noſti quid ſit, miſerere dolentis.
Phœbe gerens in te laurus celebrauit amorem:
Et quæ pompa deum niſi ſyluis fama locuta eſt.
Omnia vos eſtis. ſecum ſua gaudia geſtat.
Aut inſperſa videt mundo, quæ dicere longum eſt.
Aurea quinetiam cum ſæcula voluebantur,
Conditio, ſimiliſq; foret mortalibus illis.
Hæc quoq; præterea notum Minoidos aſtrum,
Quæq; virum virgo ſicut captiua ſecuta eſt.
Lædere cœlicolæ potuit vos noſtra quid ætas?
Conditio nobis vitæ quo durior eſſet.

(*Marg.:* Tui eſt tecũ, alij tua tecũ eſt.) (*Marg.:* Minoidis, alij Minoidos.)

ASCENSIVS.

¶ Felix Taure pater magni gregis.) Conqueritur ſuã conditionem eſſe deteriorem ꝙ̃ tauri, qui cum vaccis ſemper verſatur, cũ ipſe ab amica longe exulet. ¶ Ordo eſt. O Taure pater, decus magni gregis, ideſt armenti, felix ſup. es. Nam vaccula. i. iuuenca, captãs ſecreta cubilia ad te non patitur vnq̃ (& ita leges: non autem, non nunq̃.) te mugire fruſtra, ſup. in ſyluis dolore. i. præ dolore: & o pater hœdorum. i. hœde, aut caper. ſi non dicitur a capiendo: felix & ſemper beate: quia ſiue petis montes præruptos, pererrans ſaxa: ſiue libet tibi faſtidire in ſyluis noua pabula: ſiue libet faſtidire. i. vſq; ad faſtidium ſumere, noua pabula campis. ſ. iacẽtibus: tua capella eſt ſemper tecum læta. Et quocunq;, ſup. loco eſt mas, ideſt maſculus: illi, ideſt illic, eſt ſua fœmina: vel ſic. Et quicunq; mas, ideſt maſculus alius eſt: illi eſt ſua fœmina iuncta: & ideo nunquã plorauit amores interpellatos, ideſt impeditos: ac per tempus interruptos, cur natura non fuiſſet, ideſt eſſe potuiſſet: &, ideſt etiam: nobis, ſcilicet hominibus: non ſolis pecoribus: facilis, ideſt indulgens, & benigna, & ad generationem non laborioſa. Cur ego patior tam ſæpe crudelem dolorem, cum ideſt quando: ſydera pallida, ideſt ſubalba: redeunt per mundum viridem, ſcilicet ad ortus, & in orbes ſuos: & o Phœbe excurrens inuicem, ideſt viciſſim: atque ideſt ſicut: orbis aureus, ideſt globus ſolis: excurrit, ſupp. luna: tua, ſcilicet ſoror, aut amica eſt tecum: cur &. ideſt etiam: mea luna, ideſt amica mea, non eſt mecum, quaſi dicat quocunq; ſol percurrat, ſemper habet amicam ſororem ſequentem: cur ergo & mea me nõ ſequitur

ſequitur, o Phœbe, tu noſti quid ſit dolor, ſcilicet amoris impatientis (quia Daphnẽ impatiẽter amauit) miſerere igitur dolentis: & gerens laurus in te, ideſt ad honorẽ tuũ, hoc eſt ſacerdos tuus, & poeta tibi ſacrat⁹, celebrabit amorem, ſcilicet tuum: & is, ſupp. quem pompa deum. i. deorum, hoc eſt pompoſus cœtus deorum: & non quem fama locuta eſt, ſupple in ſyluis. (Omnia ſunt tam inuerſa, vt difficile ſit ſententiã bonam comminiſci: referimus autem hæc ad ſuum cuiuſq; iudicium.) Vos, ſcilicet Phœbus, & Phœbe, hoc eſt ſol & luna: eſtis omnia. i. omnia tenetis: aut omnium eſtis cauſæ: & id per parentheſim videtur inſertũ, hoc eſt Phœbus, quem pompa deorum extollit: non qui in ſyluis, ideſt rerum corruptibilium, & generabilium, regiõe verſatur: vt nos mortales geſtat ſecum ſemper ſua gaudia, atque videt ea inſperſa mundo: quæ, ſcilicet gaudia longum eſt dicere: loquitur aũt de Daphnide, ideſt lauro, quam ſecum ferre dicitur, & quam in terris videt: aut de luna ſorore, quam amat: quæ in cœlo, luna: in terris, Diana: & apud inferos, Proſerpina dicitur: aut de concentu, atque ſymphonia cœleſti: vnde & lyram geſtat. Quinetiam cum ſæcula voluebantur, ideſt per ſyderum benignam reuolutionem erant aurea: & cum hæc conditio, ſcilicet noſtra, ideſt humana: foret, ideſt eſſet: mortalibus, ſcilicet nobis: ſimilis illis, ſcilicet mortalibus: quia nymphæ tunc errabant per ſyluas: & non minus dii, quàm mortales amabant: vnde Iuuenalis ſaty. vj. Viderũ primos argentea ſæcula mœchos. Præterea aſtrũ Minoidis, ideſt Ariadnes, Minois filiæ, hoc eſt corona aurea: quam Ariadne a Baccho corrupta meruit: & quæ in cœlũ trãſlata eſt: eſt notum, ſcilicet cunctis: & virgo quæ ſequuta eſt: virum, ſcilicet Bacchum: aut prius Dedalum, ſicut captiua, ſcilicet Ariadne: nota, ſupp. eſt, hoc eſt manifeſtum, & deos amaſſe vt Phœbum, Bacchum, Iouem, Martem, &c. Aſſerere tamen (vt Ply. ſentit) deorum cõnubia, aut adulteria proxime accedit ad dementiam, cum igitur mortales cum diis amarent, & amarentur: o cœlicolæ: qd, ideſt in quo: noſtra ætas, ideſt fragilis mortalitas: potuit lædere vos, quaſi dicat in nullo: & tamen quæ conditio vitæ eſſet, ideſt eſſe poſſet, nobis durior, ſupp. ꝙ̃ hæc, quam nobis quaſi æmuli cõfertis, cum amare cogitis, nec amatis, potiri ſinitis. q. d. nulla: & ita plangit iniquam ſortem.

DOMITIVS.

¶ Vittam.) Quia omnes virgines, in ſignum caſtitatis linũ gerebant, hoc eſt lineas faſcias in ſignum ligatæ virginitatis: & zonam afferebant, qua cingebãtur: vt etiam Catullus in. j. Paſſeris oſtendit dum inquit: ꝙ zonam ſoluit diu ligatam. ¶ Meæ noxæ.) Quod concubuerim cum Lydia. ¶ Iuppiter ante ſui.) Priuſq̃ factus eſt coniux, quę diceret, quaſi dicat, hbuit coitum (*Marg.:* Vitta.)

Auſus ego primus caſtos violare pudores?
Sacratamq; meæ vittam tentare puellæ?
Immatura meæ quoq; noxæ ſoluere fata?
Iſtius atq; vtinam facti mea culpa magiſtra

(*Marg.:* Vitta, alij vi…)

Prima foret letum vita mihi dulcius eſſet.
Nam mea non vllo moreretur tempore fama:
Dulcia cum Veneris furatus gaudia primum
Dicerer: atq; ex me dulcis foret orta voluptas.
Nam mihi non tantum tribuerunt impia vota:
Author vt occulti noſter foret error amoris.
Iuppiter ante ſui ſemper mendacia furti
Cum Iunone, prius coniux quàm dictus vterq; eſt:
Gaudia libauit dulcem furatus amorem.
Et mecum tenera gauiſa eſt ludere in herba,
Purpureos flores, quos inſuper accumbebat,
Grandia formoſo ſupponens brachia collo,
Tum credo fuerat mauors diſtentus in armis.
Nam certe vulcanus opus faciebat: & illi
Triſti, turpabat q; mala fuligine barbam.
Non aurora nouos etiam plorauit amores:
Atq; rubens oculos roſeo cælauit amictu.
Talia cœlicolæ. nunquid minus aurea promo.
Ergo quod deus, atq; heros: cur non minor ætas?
Infelix ego, non illo qui tempore natus:
Quo facilis natura fuit. ſors ò mea læua
Naſcendi, miſerum q; genus, quo ſera libido
Tanta meæ vitæ cordis fecere rapinam:
Vt maneam, quod vix oculis cognoſcere poſſim.

tum cum Iunone, priuſquā eſſet cōiux. ¶ Opus.) Rhetia. ¶ Illi.) Mœſto Vulcano. ¶ Aurora.) Amauit Titonum: ipſa enim nunquam habuit talem infelicitatem, qualem ego. ¶ Aurea.) Quaſi dicat deberē ego etiam habere ætatem auream, qualem habuerūt dei. ¶ Læua ſors.) Aduerſa. ¶ Tanta.) Mala mihi fuere: vt ita maneam, q̄ me vis poſſes cognoſcere.

ASCENSIVS.

❡ Auſus ego p̄mus, &c.) Defendit culpam ſuam ab exemplo deorum: ob quam rem diuus Auguſtinus deteſtatur comœdias, vt Eunuchum Terentij, & cæteras quæ deorū adulteria, quaſi ad iuuenum corruptelam proponunt exēpla. Ordo autē eſt. Auſus ne, ſupple ſum ego primus, violare caſtos pudores? quaſi dicat non, cum & dij & homines id ſæpe fecerint. Et auſus ſum ego, primus tentare, id eſt ſolicitare ad corruptionē: aut attingere vittam, id eſt ſignum virginitatis: quod in capite ferebat: ſacratam, ſcilicet veſtæ. aut virginitati puellæ, id eſt amicæ meæ? quaſi dicat nō. Et auſus ſum ego primus ſoluere facta meæ noxę, id eſt concubitus cum Lydia mea: immatura, id eſt nōdum ſoluenda, id eſt aperienda, & prodenda? quaſi dicat minime: atque vtinam primus corrupiſſem puellas: nec alius puellam meam ſolicitaſſet: quia vita eſſet mihi diutius letho, id eſt diutius viuerem in fama hominum, q̄ eſſem in morte. Nam mea fama non moreretur, vllo tempore: cum, id eſt quandoquidem ego dicerer, furatus primum dulcia gaudia Veneris, id eſt concubitus, atque dulcis voluptas, foret orta ex me. Nam vota impia, id eſt aut nefanda deſideria, aut diræ imprecationes: non tantum, id eſt non intantum: rubuerunt, id eſt erubuerunt, hoc eſt pudore affecta ſunt ob culpam, vt error noſter foret, id eſt eſſet: author, id eſt inceptor: amoris occulti, id eſt libidinis furtiuæ. Iuppiter factus ſemper mendacia ſui, id eſt de ſe, cum Iunone, ſcilicet ſorore: & coniuge, id eſt factus mendax: & aliam de ſe expectationem: & alium exhibens effectum, antequā vterq;, ſcilicet tam ipſe, q̄ Iuno, dictus eſt coniux: libauit, id eſt deguſtauit: gaudia, id eſt voluptatem: furatus amorem dulcem (& ideo præcipue dulcem, quia furtiuū: quia, vt etiam in Prouerbiis Solomonis dicitur, Aquæ furtiuæ dulciores ſunt, & panis abſconditus ſuauior. cuius rei cauſa videtur, quia Nitimur in vetitum, ſemper cupimus q; negata: vnde commercia Veneris, dicuntur furta: vnde eſt, Cælari vult ſua furta Venus. Quocirca animaduertit in Cynicos diuus Auguſtinus qui in propatulo voluerūt habere venerem: argumentantes, nihil turpe, quod idem naturale. Senſus autem eſt, Iouem cum tantum frater eſſet Iunonis, & nondum coniux, habuiſſe commercium cum ea, vt oſtendat multum abeſſe: vt ipſe primus dicatur qui virginalem violauerit pudorem: quia, vt ex Iuuenale diximus, Viderunt primos argentea ſæcula mœchos, Verum culpa non ideo minor, quàm antiqua: & in multis eſt, ſicut non minus, ſecundum Auguſtinum, Ardebunt, qui cum multis ardebunt.) Et, ſup. puella mea Lydia, gauiſa eſt ludere mecum in herba: ergo non oppreſſit inuitam, ſupponens collo formoſo: grandia gaudia, id eſt res voluptatis, ſcilicet flores purpureos: inſuper quos, vacat in ipſa, accumbebat: accumbebat: ſpondaicus verſus: accumbentis, languorem indicans: vt vero culpā ſuā, quam fatetur, palliet: innititur deorum authoritatibus, dicēs, Ego credo q̄ Mauors, id eſt Mars, deus belli, qui cum Venere in adulterio deprehenſus eſt: fuerat diſtentus, ſcilicet a Venere in armis: & id per ironiam. Nam certe Vulcanus, maritus Veneris, faciebat opus, ſcilicet fabrile: & turpabat illi barbam fuligine, id eſt nigredine, ex fumo facta: triſti, atque mala, id eſt nocius: & non ad voluptatem, vt eſt ea, qua, vt author eſt Iuuena. Molles ſupercilia depingunt. Non, id eſt nunquid: & id per ironiam: nam vult dicere, q̄ maxie ita Aurora, ſcilicet Titoni coniux, & mater Memnonis, plorauit etiam amores nouos, atq; ipſa rubens cælauit, id eſt occultauit oculos, amictu roſeo, id eſt roſei coloris? Cœlicolæ, id eſt dij cœleſtes, talia, ſupp. egerunt. aut geſſerunt: & eſt honeſta eclypſis: ſicut, Talia per Latium, ſupp. gerebantur. Nunquid ego promo minus aurea, id eſt honeſta, & aureo ſæculo digna? quaſi dicat non: quia deos arguere, nefas duxit. Ergo, cur ætas minor, id eſt fragilis, & mortalis, videlicet humana conditio: non, ſupple faciat: quod deus, ſupple fecit, qui erat in aureo ſæculo: atque heros: qui erat in æreo ſæculo, id eſt quod & hi qui pro dijs habiti ſunt, & qui proxime ad deorum vitam acceſſiſſe putantur, vt Heroes fecerunt: nam Iuppiter, Neptunus, & Pluto, ſummi illi dei, virginum raptores leguntur: & Achilles, & Hercules, & Paris, & ſexcenti alij. Ergo (vt dixi) diuus Auguſtinus, merito reprehendit eos, qui deos ſuę turpitudinis citant authores. Ego, ſupple ſum infelix, qui non ſum natus illo tempore, quo natura fuit facilis: quia (vt Amaſius poeta dicit) Tribus violis puellam comparabant. O mea ſors naſcendi, fuit, ſupp. læua, id eſt inimica mihi: ſicut dextrum, ſecūdum, & fauorabile dicimus: & o miſerum genus (modeſtius tamen ſecundum Vallam: & cum minore excandeſcētia ſupprimitur, q̄ exprimatur, o, cum accuſatiuo) quo, id eſt in quo: libido eſt ſero, id eſt nimis tarda: quia tunc primum exæſtuās, cum negatur quod petiuerat (vnde vult dicere, ſe iam primum impatienter Lydiam amare, quando eo carendum eſt. Id autem ſecundum veterem ſuperſtitionem, quæ in multis hodie vſque perdurat fato, id naſcendi ſorti imputat.) Vitæ meæ fecere tantam rapinam cordis, id eſt tantum abſtulerunt a corde meo: vt ego maneā, ſupp illud, quod vix poſſis cognoſcere oculis, id eſt tanta miſeria confectus, & macie exhauſtus per impatientiam: vt tu, id eſt quicunq; (nam ſecundā perſonam, pro qualibet poſuit.) vix poſſis me cognoſcere oculis, id eſt viſu, quāuis per loquelam, aut alia indicia facile agnoſci poſſit. Et hæc in Diras, quanta potuimus commoditate.

Leto, alij letū.
Diutius, alij dulcius.
Nā, alij non.
Factus, alij factū
Grādia alij candida.
Gaudia alij brachia.

P. VIRGILII MARONIS

DIRARVM.

FINIS.



DOMITIVS.

HOc Virgilianum eſſe opus pleriq́ ex authoribus teſtātur: & Senec. in epiſto. adeo vt Naſonē nō ob aliam cām opus de Ætna dimiſiſſe affirmet, niſi ꝓpter Virgiliū, quē iam ſcripſiſſe compertū habebat. Cornelius Seuerus etiam ob eandē cām deterritus tradit: ſumma tñ opera eſt, vt cauſam Ætnei incēdij referet: nō qualē vulgatiores poetæ aſſerunt, ſed quę a ſummis philoſophis, atque poetis expoſita ſit. Quis enim ignoret Ætnā flagrātem, adeo vt niues nequaq̃ cadere, authores exiſtimauerint: atq; ad quinquagena & centena millia paſſuum arenas, flāmarūq; globos eructaret? Ardet autem noctibus ſemp: & miraculū eſt, igneā materiam tanto æuo ſufficere. Patet crater eius, ambitu ſtadiorum. xx. fauillam Tauromininum & Catinum vſq; peruenire affirmant. Fragorē vero ad Maronem, & gemellos colles. Quocunq; modo tantum per noctem lucere, & ſplendētem apparere affirmauere a cacumine. Nam interdiu fumo &, caligine obſidetur. ¶ Dodona.) Epiri ſylua, ſ quia oracula per colūbas reddebant: licet Herodotus, mulierem quādam reddidiſſe affirmet. ¶ Phaſelis.) In Lycia mons eſt vt Ætna, quam Plinius appellat Phaſem. Ibidē ſicut & in Patara, Apollo oracula reddebat. Hic Lycias ſortes, alibi poetā appellaſſe affirmant. ¶ Cynthos.) Mons eſt vbi Apollo etiam colebatur. Alibi inſulam vnam eſſe Cycladū legimus. ¶ Delos.) Inſula i Ægeo mari: dicta q Dela,

Phaſe lis al fauētis Tutius alḃ ca tius. Lycia Cynt Delos

ÆTNA INCERTI AVTHORIS.

Ætna mihi, ruptiq́; cauis fornacibus ignes,
Et q̃ tam fortes voluant incēdia cauſæ:
Quod fremat imperium: quid raucos torqueat æſtus:
Carmen erit. dexter venias mihi, carminis author:
Seu te Cynthos habet: ſeu Delos gratior illa:
Seu tibi dodone potior. tecumq́; fauentes
In noua pierio properent à fonte ſorores
Vota. per inſolitum Phœbo duce tutius itur.
Aurea ſecuri quis neſcit ſæcula regis?
Cum domitis nemo cererem iactaret in aruis:
Venturiſq́; malas prohiberet frugibus herbas.
Annua ſed saturæ complerent horrea meſſes:
Ipſe ſuo flueret bacchus pede: mellaq́; lentis
Penderent folijs, & pingui pallas oliua.
Secretos amnes ageret cum gratia ruris.

Dela.i.manifeſta Apollinis rē ſpōſa, illic præberētur. ¶ Securi regis.) i. Saturni. ¶ Amnes Secretos.) Quia tacite fluūt oleū: & matrē intellige Medeā. ¶ Diē Auerſum.) Tāgit fabulā Atrei & Thieſtis. ¶ Sparſum i ſemine.) Tāgit Cadmū q̃ dētes ſeminauit draconis: vnde nati ſunt hoīes armati. Poſſet etiā intelligi de Iaſone. ¶ Quis nō periurę?) Tāgit Theſea, qui Phedram ſororē Ariadnes, elegit in vxorem: licet ipſi Ariadnæ iureiurando ſe eam in vxorem ducturum ꝓmiſiſſet. ¶ Minoida.) Filiā Minois, Ariadnen.

Thieſtes. Cadmꝰ Phedra Ariadnes.

Non ceſſit cuiquam melius ſua tempora noſſe.
Vltima quis tacuit iuuenum certamina Colchos?
Quis non argolico defleuit Pergamon igni
Impoſitam? & triſti natorum funere matrem?
Auerſum'ue diem, ſparſum'ue in ſemine dentem?
Quis non periurę doluit mendacia puppis,
Deſertam vacuo Minoida litore queſtus?
Quidquid in antiquum iactata eſt fabula carmen.
Fortius ignotas molimur pectore curas:
Qui tanto motus operi: quæ cauſa perennis
Explicet in denſum flammas: & trudat ab imo
Ingenti ſonitu moles: & proxima quæq;
Ignibus irriguis vrat. mens carminis hæc eſt.

ASCENSIVS.

Ætna mihi.) Quia cætera a Calderino ſatis explicātur. Ordo eſt. Ætna, mons ille Siciliæ, ꝑpetuis ignib. flagrās: & ignes rupti.i. erūpentes, aut eructati: cauis.i. cōcauis, aut excauatis fornacibus: & q̃ cauſæ tam fortes.i. tam efficaces: voluant incēdia.ſ. tanta, & tam cōtinua, quod imperiū ꝑmat: & quod imperiū, aut qd.i. q̃ res torqueat æſtus raucos.i. rauce crepitātes, erit mihi carmē, vel carmen erit mihi Ætna.i. canēt de Ætna, & ignibus eius: & o Apollo, tu, ſup. eris mihi author carminis: dexter.i. proſper, & fauorabilis: ſeu.i. ſiue: Dodone, ſylua illa Epiri, vaticinio nobilis (declinatur aūt hoc loco, hæc Dodone, huius Dodones.) ſūp erit tibi: potior.i. eligibilior, q̃ quiſq̃ alius locus: & Phaſelis, mons ille Lyciæ, ardens vt Ætna, eſt tecū: ſeu Cynthos mons: aut potius inſula inter Cyclades, habet te: ſeu Delos eſt gratior illa.ſ. Cyntho īſula.i. vbicūq; es, eris mihi carminis author: & ſorores.ſ. Muſæ, Iouis, & Mnemoſynes filiæ, ꝑperēt.i. properāter veniāt, a fonte Pierio: in noua vota.ſ. mea: qa itur.ſ. ab oībus poetis: Phœbo duce.i. ducēte, aut ductu Phœbi: tutius per inſolitū.ſ. iter: aut per rem inſolitā & nouam. Quare aūt rem nouā ſcribere tētet, docet, ſicut in Georgi. Quia cætera q̃ vacuas tenuiſſent carmina mentes. Oīa iam vulgata, qs aut Euryſthea durū? Aut illaudati neſcit Buſiridis aras, &c. & hic: Quis neſcit aurea ſæcula regis ſecuri.i. q̃ fuerunt ſub rege ſecuro.ſ. ſub Saturno? ideo aūt ſecuri, quia regnantis: cū nemo iactaret Cererē.i. frumentum in aruis domitis.i. cultis: & cū nemo prohiberet frugibus venturis.i. a futuro frumento: herbas malas.i. nociuas: ſed cū ſacræ meſſes.i. fruges: deorū dono, aut beneficio naturæ ſponte naſcentes, complerent annua.i. annuę, aut annuatim. vt ſit nomen, pro aduerbio: aut figurate, tempus rei accommodat, vt ſint horrea annua.i. quotannis replenda: & cū Bacchus.i. vinū: flueret ſuo pede.i. ſponte naſcēs, non calcatū pedibus vindemiatorū: & cū mella penderent folijs lentis, propter

pter pōdus & liquorē: vñ de Ioue in Geor. Mellaq; decuſſit folijs, &c. & cum Pallas.ſ. inuētrix oleæ, Minerua ageret.i. duceret, riuos ſecretos.i. ſecrete & tacite fluētes, oliua ſ. arbore pingui, propter oleū aut oliuū: cū gratia ruris non ceſſit cuiq; noſſe ſua.i. opportuna tēpora, melius.ſ. q̃ alteri.i. cū oēs indifferēter ſcirent tēpora, q̃ meſſor, quę curuus arator haberet. Quis tacuit.i. nō deſcripſit? q. d. nemo, fere poeta: Colchos, appoſitorie, vltima.i. peſſima & grauiſſima certamina, iuuenū.ſ. Argonautarū, qui e Colchis redeūtes, Troiā deleuerunt. Quis non defleuit Pergamon.i. Troiam (declinatur, hęc Pergamos: & pluraliter, hęc Pergama.) poſitā igni Argolico.i. Græco, ſeu Argolicorum manu iniecto? & quis non defleuit matrē.ſ. Medeā triſtē, funere.i. propter necem, natorum.i. filiorū quos interemerat? (vt dictum eſt Eclo. viij. ad illud, Sæuus amor docuit natorū ſanguine matrē Cōmaculare manus.) ve, pro vel: diē auerſum.ſ. a cœna Thieſtæ: vt declaratum eſt a Seruio, ad illud Ænei. j. Nec tam auerſus equos Tyria ſol iungit ab vrbe. Aut dentē.ſ. draconis, ſparſum.ſ. a Cadmo: in ſemine, ideſt loco ſeminis: vnde nati ſunt armati, qui ſe mutuis vulneribus interemerunt. Quis non doluit.i. dolenter deſcripſit, mendacia puppis periurę.i. quā Theſeus periurus e Creta, vexit cū Phedra & Ariadne, relinquens Ariadnen, cui fidem iurauerat in inſula Dia? & quis nō queſtus, ſupp eſt.i. elegit, deſcripſit. (Nā verſibus ipariter iunctis. Querimonia primū, &c.) Minoida.i. Minois filiā. Ariadnen deſertam.i. derelictam, ſupp. in litore vacuo: quia ſine marito & cultoribus? q. d. nemo non queſtus eſt. Quidquid, ideſt qualitercunq; fabula eſt, iactata in antiquum carmen. Sed nos molimur, ideſt cum molimine agitamus pectore: fortius, ideſt accuratius: cauſas ignotas, videlicet qui motus, ſupple ſint: tanto opere.ſ. æſtus Ætnei perpetuo durantis: & mens carminis, eſt hæc inquirere, quæ cauſa explicet, ideſt emittat: in denſum, ideſt denſe: flammas perennis.i. totum annum, imo totum tempus durantes: & ructet, ideſt eructet, ſupple cum ingenti ſonitu: moles.i. magna ſaxa: ab imo, ſcilicet fundo. vnde. iij. Æneid. Horrificis iuxta ſonat Ætna ruinis. Interdumq; atram prorūpit ad æthera nubem, Turbine fumantem piceo & candente fauilla. Attolitq; globos flammarū, & ſydera lambit, Interdū ſcopulos, auulſaq; viſcera montis. Cū gemitu glomerat, fundoq; exæſtuat imo. & quę cauſa vrat, proxima quæq;, ideſt omnia propinqua, ignibus irriguis, ideſt irrigantibus, quia ſulphuratis & pinguibus.

Cuiq; aliquid quam.

DOMITIVS.

¶ Principio.) In narrationis huius principio, dicit ſe neq; exequuturum poetica figmēta, ſed tantum res phyſicas: ac cauſas veras igniū ſpirātium ex ipſa Ætna. ¶ Reſonare cauernis.) In receſſu & remotiōe Ætnæ, ſubterranei ſunt meatus, ad Ieram vſq; inſulam, vbi Vulcanus cum alijs ſuis fabris, fulmina fabricare dicitur: hinc ictibus loca omnia reſonant. vnde Virg. Inſula Sicanum iuxta latus, Æoliamq; Erigitur Lyparen fumantibus ardua ſaxis, Quam ſubter ſpecus, & Cyclopum exeſa caminis Antra Ætnea tonāt, validiq; incudibꝰ ictus. ¶ Sine pignore carmen.) Ideſt ſine ratione. ¶ Proxima.) Ideſt tertia. ¶ Phlægreis campis.) Phlęgrei ideo dicti, quia ibi erant in copia maxima, ignes.

Vulcanus.

Principio, nequem capiat fallacia vatum:
Sedes eſſe deum tumidisq; è faucibus ignem
Vulcani ruere: & clauſis reſonare cauernis
Feſtinantis opus. non eſt tam ſordida diuis
Cura: neq; extremas ius eſt demittere in artes
Sydera: ſeducto regnant ſublimia cœlo
Illa: neq; artificum curant tractare laborem.
Diſcrepat à prima facies hæc altera vatum.
Illis cyclopas memorant fornacibus vſos
Cum ſuper incudem numeroſa in verbera fortes,
Horrendum magno quaterent ſub pondere fulmen:
Armarentq; Iouem. turpe eſt ſine pignore carmen.
Proxima viuaces Aetnæi verticis ignes
Impia ſollicitat Phlegræis fabula caſtris.
Tentauere (nefas) olim detrudere mundo
Sydera: captiuiq; Iouis transferre gigantes
Imperium: & victo leges imponere cœlo.
His natura ſua eſt: aluo tenus ima per orbes
Squameus intortos ſinuat veſtigia ſerpens.

ignes. ¶ His natura.) Secūdū multos authores loquor qui dicunt, gigantes, pedes habuiſſe ſerpentinos. ¶ Sinuat.) Curuat. ¶ Coaceruatas.) Accumulatas.

Vatum alij fatis

ASCENSIVS.

¶ Principio, ne quem, &c.) Hoc vnum verbū mihi fidē fecerit, Virgilianum non eſſe hoc carmē: qppe qui in Georgi. dicet. Me verum dulces capiāt ante omnia Muſę, Quarum ſacra fero ingenti percul ſus amore. Et qui ad Muſas ſ vij. Æneid. dicet, Et meminiſtis enim diuæ & memorare poteſtis. non hic tam ſeuere in poetas animaduerterit: loquitur tamen, quiſquis eſt author de futilibus, & non de grauibus poetis: verumtamē non in tam excellēti ope (de Æneide loquor) fabulam ſecutus eſſet de Ætna, ſi id vitio

Illis, al' In illi. Phlægeis, alij Phlægræis. Capis, alij caſtris.

virgi.

Scipionū alter, Carthaginem tributariá fecit: alter deleuit: quos inquá, rapidos. i. quaſi fulminantes: mœnia Carthaginis Libycæ deuota triūphis: horrēt. i. exhorrēt. De his, ne nihil dicá, addá Ply. de viris illu. verba, quæ hæc ſunt. P. Scipio, ex virtutib. noiatus Aphricanus, Iouis filius eſt creditus. nā anteꝗ̃ cōciperetᷣ, ſerpens in lecto matris eius apparuit: & ipo paruulo, draco circūfuſus nihil nocuit. In Capitoliū, intēpeſta nocte eūtē, nūꝗ̃ canes latrauerūt. nec id qdq̃ prius cœpit, ꝗ̃ i ſella Iouis diutiſſime ſediſſet, quaſi diuinā mortē accæpiſſet. xviij. annorū patrē apud Ticinū, ſingulari virtute ſeruauit. Clade Cānenſi, nobiliſſimos iuuenes Italiá deſerere cupiētes, ſua authoritate cōpeſcuit: reliquos incolumes, per media hoſtiū caſtra Canuſium pduxit. xxiiij. annorum ꝑtor in Hiſpaniā miſſus, Carthaginem qua die venit, cæpit: virginem pulcherrimam ad cuius aſpectū cōcurrebatᷣ, ad ſe vetuit adduci, patriq; eius ſponſor aſtitit. Haſdrubalē, Magonēq; fratres Annibalis, Hiſpania expulit. amicitiā cū Siphace, Maurorū rege, cōiūxit. Maſiniſſam in ſocietatē recępit. victor domū regreſſus, cōſul ante annos factus, cōcedēte collega, in Aphricā claſſe traiecit. Haſdrubalis & Syphacis caſtra, vna nocte prupit. Reuocatū ex Italia, Annibalē ſupauit. Victis Carthaginēſib. leges ipoſuit. bello Antiochi, legatus fratri fuit. captū filiū, gratis recæpit: A Petilio tri. ple. repetundarū, accuſatus, libꝛ rōnū, in cōſpectu populi ſcidit. Hac die (inqt) Carthaginē vici, quaſi bonū factū, in Capitoliū eamus, & diis ſupplicemus: inde in volūtariū exiliū cōceſſit: vbi reliquā egit ætatē. moriens ab vxore petijt, ne corpus ſuum Romam referretᷣ. Idem de P. Scipione Æmyliano dicit ſic: P. Scipio Æmylian⁹, Macedonici filius, a Scipiōe Aphricano adoptatus, in Macedonia cū patre agēs, victum Perſematam ptinaciter pſequutus ē, vt media nocte in caſtra redierit, Lucullo in Hiſpania legatus apud Itereaciā oppidū, puocatorē, ſingulari prælio vicit. muros hoſtiles ciuitatis, primus aſcēdit. Tribunus in Aphrica ſub Tito Manlio ipatore. vij. cohortes obſidiōe vallatas, cōſilio & virtute ſeruauit: a qb. corona obſidionali aurea donatus, quū ędilitatē peteret, cōſul ante annos vltro factus, Carthaginē intra ſex mēſes deleuit. Numātiā, i Hiſpania correcta, pri⁹ militū diſciplina, fame vicit. hinc Numātinus, Caio Lelio, plurimum vſus, ad reges adeūdos miſſus, duos ſecū ꝑter eū ſeruos duxit: Ob res geſtas, ſupb. Gracchū, iure occiſum videri, reſpōdit: Cēſor Mūmio collega ſegniore in ſenatu, ait, Vtinā mihi collegā, aut dediſſetis, aut nō dediſſetis. Suſcæpta agrariorū cā. domi repēte exanimis iuētus, obuoluto capite, elatus ne liuor i ore appareret, huius patrimoniū tam exiguum fuit, vt. xxxij. libras argēti, duas, & ſemilibrā auri reliquerit. Hæc ille. Vt vero tandē ad ordinē reuertamur, pergit culex miſere plāgens, atq; lamentans, vt eius lamētatione nos cōmoneat ingenioſus poeta ſic. Illi. ſ. dicti principes, tā Græci ꝗ̃ Romani: vigeāt. i. ſint ſemp in vigore ſua laude. i. propter laudē quā meruerunt: ego autem, ſup. cogor adire lacus opacos. i. vmbroſos, & obſcuros: Ditis. i. Plutonis: viduos. i. expoliatos, & expertes: a lumine Phœbi. ſ. nři: & cuiuſlibet luminis apud tartara dānatorū, videlicet carcerem: ſecundū tamen hunc poetam, in Elyſiis campis eſt aliud genus luminis: ſolemq; ſuū ſua ſydera norūt. Et ego cogor pati Phlegetōta, fluuium illum infernalem, ab ardore dictum (declinatur aūt hic Phlegeton, huius Phlegetontis, vel Phlegetontos: vnde eſt accuſatiuus, hūc Phlegetōta) vaſtum. i. valde amplū, & capacē: quos. ſ. lacus omnes ſunt enim quinq;, Styx, Lethe, Acherō, Cocytos, & Phlegeton: Minos. ſ. iudex inferorū, filius Iouis, & rex Cretæ, qui ob iuſtitiā quā in terris exercuit, habitus eſt iudex inferorū. vnde Hora. iiij. car. Quum ſemel occideris, & de te ſplendida Minos Fecerit arbitria. diſcernit. i. ſeiungit: maxima vincula. i. tanquā maxima vincula: cōſcelerata. i. conſceleratorū: per quæ vincula arcētur noxii apud inferos, ne illinc exiliant. vnde in. vj. Et nouies Styx interfuſa coercet: ſunt enim circuli quidā, paluſtres inferos cingentes: & in locutione eſt quædam ſpecies appoſitionis, quos maxima vincula ſcelerata, Minos diſcernit, ſupp. a ſede pia. i. piorum, qui ſunt in Elyſiis campis: de quibus in. vj. Et pauci læta arua tenemus. Ergo quia. ſ. ad inferos ire compellor, & rationem vitæ, ac mortis reddere: quam cām mortis, & quam cauſam vitæ. ſ. meæ. ſęuæ pœnæ ab iudice. ſ. illatæ, aut minis propoſitæ: verberibus, ideſt flagellis, cogent, ſupp. me dicere, cum tu ſis mihi cā mali. i. mortis meæ, & nō exactæ, neq; expletæ vitæ: omnes enim qui violenter moriuntur (ſecundum hunc poetam) inuiti ad inferos accedunt: vnde de Turno in fine Æneí. Vitaque cum gemitu fugit indignata ſub vmbras: ne, ideſt caue, ſis ne tu conſcius. ſ. mortis meæ adſis. q. d. ego enim omnē culpam in te reiiciam: ſed tu immemor. i. ingratus: audis hæc curis tolerabilibus. i. modicis & tranſitoriis: cum meæ ſint intolerabiles, quia æternæ. Et tamē. i. nihilominus, quāuis curis ſolliciteris: vel & tandem demittes ſomnia. i. viſionem hanc, & hæc inſomnia: ventis vanis. i. inanibus, & mendacibus, nihil eorum quæ acceperint reddentibus. Ego digredior. ſ. a te, nūquam rediturus; vt qui nūquam redeam: durum quidem verbum, ſed in culice ridiculum: tu cole, conceſſiuus modus, ſed cōcedēdi forma vim prohibitiuā habens: nam vult dicere, non iuſtum eſſe, vt ille colat: fontes, & virides ſyluas nemorum: & paſcua exiſtens lætus: & mea dicta. i. monita, & lamenta: rapiātur per auras diffuſas, ideſt diſperſas, ideſt irrita ſint: & non mereantur ſaltem ſupremum, hoc eſt ſepulturæ honorem: ſine quo (vt dixi) putabant priſci gentiles, ſe in ſuas ſedes apud inferos non poſſe recipi Quia vero cæterorū meminimus, citauimusq; quæ a bonis authoribus collecta inuenimus: cōſtitui & de Fabiis, ac Deciis, nonnihil adducere. Fuerunt autem multi Fabii: vnde Virgi. in vj. Quo feſſum rapitis Fabii? De morte autem Fabiæ gentis dicit Plynius iunior ſic: Romani quum aduerſus Veientes bellarent: eos ſibi hoſteis familia Fabiorum priuato nomine depoſcit: & profecti trecenti ſex, duce Fabio conſule, fuerunt. Cum ſæpe victores extitiſſent, apud Cremeram fluuiū, caſtra poſuerunt· Veientes ad dolos conuerſi, pecora ex aduerſo in conſpectu illorū poſuerūt. ad quæ progreſſi Fabii, in inſidias delapſi, ad vnū occiſione perierunt. Dies in quo id factum eſt, inter Nephaſtos relatus porta, qua profecti erant, ſcelerata eſt appellata vnus ex ea gente. ꝓpter impuberē ętatem domi relictus gen⁹ ꝓpagauit ad Quintum Fabium Maximum, qui Annibalē mora fregit: cūctator ab obtrectatoribus dictus. De Quinto Fabio ſic: Quintus Fabius Rutilianus, primus ex ea familia ob virtutem maximus magiſter equitum, a Papyrio ſecuri pene percuſſus: primum de Apulis, & Nucerinis: iterum de Samnitib⁹: tertio de Gallis, Vmbris, Marſis, atq; Thuſcis triumphauit: Cēſor Libertinos tribu amouit. Iterum cenſor fieri noluit, dicens, nō eſſe ex vſu reipublicę eoſdem cenſores ſępius fieri· hic primus inſtituit, vti equites Romani idibus Quintilibus, ab æde honoris equis inſidentes, in Capitolium trāſirent: mortuo huic tantū æris populi liberalitate congeſtum, vt inde filius viſcerationem, & æpulas publice daret. Idē de Quinto Fabio Maximo, ſic: Quintus Fabius Maximus, cūctator vt Verucoſus, a verruca in labris: ita Ouicula, a clementia morum: conſul de Liguribus triumphauit: Annibalem mora fregit. Minutiū magiſtrū equitum, imperio æquari ſibi paſſus eſt: & nihilominus piclitanti ſubuenit: Annibalē in agro Phalerno incluſit: Manlium Statilium tranſfugere ad hoſteis volētem, equo & armis donatis retinuit & Lucano cuidam fortiſſimo, ob amorē mulieris, in frequenti eandē emptam dono dedit: Tarētum ab hoſtibus recæpit: Herculis ſignum inde tranſlatum in Capitolio dedicauit: de redemptione captiuorum cum hoſtibus pepigit: quod pactum quū a ſenatu improbaretur, fundum ducentis milibus vendidit, & fidei ſatis fecit. Idem de Deciis ſcripſit: de Publio quidē Decio patre ſic: Hic bello Sānitico, ſub Valerio Coruino, & Cornelio Coſſo cōſulib. tribunus militū, exercitu i anguſtiis Gauri mōtis inſidiis, hoſtium clauſo, accæpto quod poſtulauerat ꝓſidio, in ſuperiorem locū euaſit: hoſtes terruit. Ipſe intēpeſta nocte, per medias cuſtodias ſomno oppreſſas, incolumis euaſit. Ob hoc ab exercitu Ciuica corona de quercu, quę dabatᷣ ei, qui ciues in bello ſeruaſſet: & obſidionali. ſ. aurea, quæ dabatur ei, qui obſidione ciues liberaſſet, donatus eſt. Conſul bello Latino, collega Manlio Torquato, poſitis apud Veſerim fluuiū caſtris, quū vtriq; conſuli ſomnio obueniſſet eos victores futuros: quorū dux in ꝓlio cecidiſſet, cum collato cū collega ſomnio cōueniſſet: vt cuius cornu in acie laboraret, iis diis ſe manibus voueret: inclināte ſua parte, ſecū hoſtes per Valeriū pontificem, diis manibus deuouit. Impetu in hoſteis facto Victoriā ſuis reliquit. De Publio aūt Decio filio ſic. Publius Decius, Decii filius, prio conſul de Samnitibus triūphauit, ſpolia de iis Cereri conſecrauit. Iterum & tertio conſul, multa domi, militięq; geſſit. Quarto conſulatu cum Fabio Maximo, quū Galli, Samnites, Vmbri, Tuſci contra Romanos cōſpiraſſent· ibi exercitu in aciem ducto, & in cornu inclinante, exemplum patris imitatus, aduocato M. Liuio pontifice haſtę inſiſtens: & ſolemnia verba reſpondens, ſe & hoſtes, diis manibus deuouit. Impetu in hoſteis facto, victoriam ſuis reliquit. Corpus a collega laudatum magnifice ſepultum eſt. Hæc ille.

Dixit:& extrema triſtis cum voce receſſit.
Hunc vbi ſollicitum dimiſit inertia vitæ
Interius grauiter mentem æger:nec tulit vltra
Senſibus infuſum Culicis de morte dolorem:
Quantumcunq; ſibi vires tribuere ſeniles:
Quis tamen infeſtum pugnans deuicerat hoſtem:
Riuumpropter aquæ viridi ſub fronde latentem,
Conformare locum capit impiger hunc,& in orbem
Deſtinat:ac ferri capulum repetiuit in vſum,
Gramineam viridi fodiens de ceſpite terram.
Iam memor incœptum peragens ſibi cura laborem
Congeſtum cumulauit opus:iamq; aggere multo,
Telluris tumulus formatum creuit in orbem.
Quem circum lapidem leui de marmore formans
Conſerit aſſiduæ curæ memor:hic & acanthos,
Et roſa purpureo creſcit rubicunda colore:
Et violæ omne genus hic eſt,& ſpartica myrtus,
Atq; hyacinthus,& hic cilico crocus editus aruo:
Laurus item Phœbi decus exurgens Rhododaphne.
Liliaq;,& Roris nouania cura marini,
Herbaq; thuris opes priſcis imitata Sabinis.
Chryſanthusq;,hederæq; nitor pallente corymbo,
Et Bacchus Libyæ regis memor,hic Amarantus,
Bumaſtusq; virens,& ſemper florida pinus.
Non illinc Narciſſus abeſt,cui gloria formæ
Igne cupidineo proprios exarſit in artus:
Et quoſcunq; nouant vernantia tempora flores,
His tumulus ſuper inſeritur.tum fronte locatur
Eulogium,tacita quod firmat litera voce.
Parue Culex,cuſtos pecudum,nil tale merenti
Funeris officium vitæ pro munere reddit.

ASCENSIVS.

¶ Dixit,&c.) Graphice docet abſceſſum culicis,quem mœſtū abſceſſiſſe dicit: aut vt paſtorem ad commiſerationem & ſepulchrum inſtruendum excitaret. aut qa ad inferos abire cogeretur: vbi(vt dixit.) Nunquā mutandus labor, Recitat præterea,quæ poſt eius abſceſſum egerat paſtor: vtq; epitaphium culicis ſepulchro inſcripſit, quo opus ſuū clauſurus eſt poeta. ¶ Ordo autem eſt. Dixit,ſcilicet culex, aut ſimulachrum eius:& receſſit triſtis,cū extrema voce, ideſt ſimul extremā vocem emiſit: vbi.i.quo tempore: inertia vitæ.i.quia vitam traduxerat ſine arte.& ita in modica re,multū turbatus erat: dimiſit hunc.ſ. paſtorem ſollicitū. Nec ipſe æger,grauiter mentem interius.i. habens mentem intrinſecus grauiter ęgram: tulit.i.pperpeſſus eſt: vltra, ideſt diutius: dolorem infuſum ſenſib. de morte culicis. Et ipſe impiger.i.ſtrenuus: capit.i.incipit, aut conſtituit, confirmare locum.ſ. vbi ſepulchrum extrueret: capit, dico quantūcūq; vires ſeniles,ideſt quas ipſe ſenior habebat:tribuere ſibi vires,dicit,ſeniles:tamen,ſup. tales: quas:ideſt quibus , ſeu quasibus,ipſe pugnans deuixerat: hoſtem infeſtum,ideſt vim inferentem,ſcilicet ſerpentem. aut anguem latentē ſub fronde viridi:propter.i.iuxta,& prope riuum,ideſt decurſum aquæ. Et ipſe deſtinat.i.animo format: hunc,ſcilicet locum,quem cæperat:in orbem,ideſt circulū aut figuram rotūdam:ac repetiuit,ideſt redegit in vſum ferri,ideſt foſſorij ferrati:cupidum,ideſt celerem ac rapidum:vt,ſupple foderet de ceſpite viridi terram gramineam. Ceſpes enim,eſt terra cum herbis & radicibus auulſa. Cura.i.accuratio,& ſtudiū, ſeu opera iam memor peragens laborem incœptū ſibi,cumulauit,ideſt in cumulum,& tumulum erexit: opus congeſtum, ideſt accumulatum,atq; tumulum Telluris,ideſt tumba in terra extructa:creuit iam multo aggere,ideſt cumulo: Telluris.i. terræ:in orbem formatum.i. tumbam orbicularis formæ circū quem.ſ.orbem,ac tumulum:ipſe formans lapidem.i.ſarcophagum:de marmore leui.i.polito:conſerit,ſup.ipſum,varijs herbis & odoribus,exiſtens memor aſſiduæ curæ,ideſt ſollicitudinis:hic,ſup.creſcit:&.i.ſimul acanthos:virgultum illud odoriferum,ſeu frutex,ſemper in Ægypto frondēs:ſic dictus, quod ſpinis eſt plenus. dictum tamen eſt in Bucoli.Et molli circum eſt anſas amplexus acintho. propterea autē quod ſemper frondet bene additur tumulo. Putauerunt enim id vmbris,& manibus gratum. vnde Perſi. Nunc non è tumulo,fortunataq; fauilla Naſcentur violæ?Et Iuuena. Dij maiorum vmbris tenuē, & ſine pondere terram, Spirantesq; crocos, & in vrna perpetuum ver,&c.& roſa rubicunda,colore purpureo:quem propter ſanguinis conformitatem animæ appetunt: vnde in.vj. Æneid. Purpureos ſpargam flores,animamq; nepotis,His ſaltem accumulem donis,&c.& omne genus violæ,quia ſunt & nigræ & purpureæ. vnde. Et nigræ violæ ſunt, & vaccinia nigra.ſupp.eſt hic:aut creſcit hic:& myrtus Spartica, quæ plurima,aut præſtantiſſima creſcit in Sparta,eſt hic:& hyacinthus, ſcilicet

Tamq; alij,atq; legunt.

ſcilicet flos, de quo in Bucoli. Et ſuaue rubens hyacinthus eſt,ſupp hic:& crocus editus, ſcilicet primū aruo Cilico.i.in Cilicia eſt, ſup. hic. Item lauri, appoſitorie, decus Phœbi, propter Daphnem in eas verſam. vnde in Buco. Phœbo ſua ſemper apud me Munera ſunt lauri, &c.& Rhododaphne exurgens,ſcilicet hic. Eſt autem Rhododaphne,frutex, qui & Rododendrus dicitur:in Ponto crebro naſcēs: & lilia,ſupp.ſunt hic: quorum color,propter lactis ſimilitudinem, gratus putatur. Virgi.in.vj. Manibus date lilia plenis Purpureos ſpargam,&c.& cura nouania,ideſt quæ nouano eſt roriſmarini: eſt,ſup.hic:& herba thuris.i. thurifera: imitata priſcis Sabinis opes.i. diuitias:& chryſanthus, ab auro dictus: & nitor hederæ, ideſt hedera nitida: corymbo,ideſt fructu eius:pallente,ideſt ſubalbo: laudatur enim alba. vnde in Buco.Hedera formoſior alba. vnde in eodem opere, Diffuſos hedera veſtit pallente corymbos.& memor Bacchi regis Libyæ, qui Libyā deuicit:& inde hedera coronatus redijt.hic,ſup.eſt,aut creſcit amarantus, ſcilicet arbor,& bumaſtus frutex,a mamillarum bouis ſimilitudine dictus: virens, ſcilicet perpetuo; & pinus ſemper florida:& narciſſus,ſcilicet flos, aut herba eius in quam puer verſus dicitur:non abeſt illinc:ſed adeſt illic: cui, ſcilicet Narciſſo puero, gloria propriæ formæ,exarſit igne Cupidineo, ideſt amoris:in proprios artus, ideſt in propria membra:& flores quoſcunque,tempora vernantia,ideſt verna,aut ver reducentia:nouant,ideſt innouant,non abſunt,ſup.illinc:tumulus inſeritur, ideſt ſpargitur:ſuper,ideſt deſuper; his floribus & virgultis dictis:tum, ideſt deinde:elogium, ideſt epitaphium,continens titulum defuncti,& cauſam necis: locatur in fronte, ideſt prima parte marmoris ſarcophagi(ſunt tamen qui legant,in fronde,ideſt inter frondes:aut quia olim in folijs palmarum,vt ſybillæ,ſcribebant: aut quia frondes & flores ſuperponebantur, ſed potius legerem, in fronte: quia in fronte tituli inſcribi ſolent)quod,ſcilicet elogium litera,ideſt ſcriptura:firmat, ideſt confirmat: voce tacita,ideſt non expreſſa,ſed ſcripta. Epitaphij autem ordo eſt. O parue culex,ego cuſtos pecudum,aut culex exiſtens cuſtos pecudum, quia paſtorem ſeruauit:ego reddo, ſup.pro munere,ideſt dono,& officio vitæ.ſcilicet ſaluatæ: officium funeris,ideſt funebre,& exequiale:reddo, inquit,ſup.tibi:nil,ideſt non aliquid:non merenti aliquid tale:quia nō mortis,ſed vitæ beneficium meruit. Donatus autem legit, tibi tale merenti:& reddit,vt ſit cuſtos pecudum,reddit tibi merenti tale officium funeris,pro munere vitæ.

CVLICIS AD OCTAVIVM

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE



P. VIRGILII MARONIS DIRÆ IN BATTARVM.

Battare cycneas repetamus carmine voces:
Diuiſas iterum ſedes, & rura canamus:
Rura, quibus Diras indiximus impia vota.
Ante lupos rapient hœdi, vituli ante leones,
Delphini fugient piſces, aquilæ ante columbas,
Et conuerſa retro rerum diſcordia gliſcet.
Multa prius fient q̃ non mea libera auena.
Montibus, & ſyluis dicat tua facta Lycurge
Impia, Trinacriæ ſtereliſcant gaudia nobis.
Nec fœcunda ſenis noſtri, felicia rura,
Semina parturiant ſegetes, non paſcua colles,
Non arbuſta nouas fruges, non pampinus vuas,
Ipſæ non ſyluæ frondes, non flumina montes.
Rurſus, & hoc iterum repetamus Battare carmen.

DOMITIVS.

Argumētū. Battare cycneas.) Sūma opuſculi hui⁹ eſt talis. Cū bello ciuili inter M. Antoniū & Auguſtum habito, Cremonenſes M. Antonio fauiſſent: victoria potitus Auguſtus, cum in eos vltione puniendos animum direxiſſet, Arium centurionem miſiſſe traditur, ad diuidendos inter milites Cremonenſis populi agros: ſed cum non ſuffeciſſent, & vicinorum Mantuanorū agros diuiſit. quū circa Virgiliani agri, inter alios militib. dati ſūt: quod ægre ferens Maro, non ſolū propter deperditos agros, verum etiam propter amicam Lydiam in Mātua derelictā, hoc opuſculum ſcripſit Virgilius, & diras appellauit: hoc eſt malæ fortunæ imprecationes in hoſteis factas. Dirigit autem ad Battarum, non vicum, vt aliqui male ſentiunt: ſed ſicuti poteſt ex verbis Virgilii colligi. ❡ Battare.) Battarus arbor erat in agro Virgiliano, itaq; phagō, de qua in Bucoli. ſcribit, intelligimus. (Battar⁹.) ❡ Repetamus.) Quia ſcripſerat mortem culicis lachrymabilem. ❡ Cycneas.) Cycnus, olor etiam appellatur: auis eſt alba: & cum ad mortem peruenit, maximo dolore angitur, adeo vt flere videatur. hinc Ouidi. in Faſt. de Arione loquens, Veluti canentia dura, Transfixus penna tempora cantat olor. ſignificat igitur hoc loco, lachrymabiles voces ſe repetiturum de amiſſione agri ſui, quales culex ſupra egerat. (Cycnus) ❡ Sedes.) Rura mea diuiſa iter milites. ❡ Quibus.) Agris. ❡ Indiximus.) Deuouimus. ❡ Diras.) Imprecationes. ❡ Ante lupos.) Omnia ſint in contrarium, quod eſt impoſſibile. ❡ Gliſcet.) Creſcet. ❡ Auena.) Pro ſtylo poetico, & ſcribendi charactere accipitur. Eſt enim herba inter frumenta naſcens: & a creſcendi auiditate, auena appellata eſt. (Auena.) ❡ Montibus, & ſyluis.) Quia & circūdabat arua. Virg. hinc in Buco. Frigus captabis opacū. & alibi, Qua ſe ſubducere colles, Incipiūt, molliq; iugū demittere cliuo. ❡ Lycurge.) Rex Thraciæ, qui cū ſacra Bacchi ſperneret: falce genu ſubſecuit ſuū: dicit ergo, tale omē Ario ſe dicturū: & Milienā torū nominabant eū, in quo ager cōtigerat Virgilianus. ❡ Trinacriæ.) Dicit poſtq; ſibi ablati ſunt agri, talis eos ſequatur ſterilitas, qualē habuerunt Siculi: cum inde Proſerpina a Plutone fuiſſet rapta. ❡ Senis noſtri.) Patris mei Virgilii, qui dicebatur Ruſacus rex. (Diræ, ideſt carmē execratoriū)

ASCENSIVS.

Battare cycneas repetamus, &c.) Quandoquidē omnia quæ ad principia dici ſolent, graphice a Calderino explanata ſunt. Nos ordinem proſequimur, qui talis eſt. O battare. ſ. arbor in agro meo ſita, ſub qua olim recubui, repetamus carmine. i. iterū canamus: quia iam de culice cecinerat: aut, quia prius cecinerat, anteq; ager reſtitutus erat: & iterū nunc, quando ab Ario occupatus eſt; quæ res in Mœri declarata eſt. voces cycneas. i. mœſtas: nā Cantator cycnus funeris ipſe fui. Canamus ſedes iterū diuiſas ſ. a poſſeſſoribus ſeiunctas, aut militibus diuiſas iterū: & canamus rura dura, qbus indiximus diras. i. iprecatiōes amaras: hoc eſt impia. i. execrabilia vota. Hœdi rapient ante. i. prius lupos: contra naturam vtrorūq;, vituli rapient ante leones: & delphini (a nominatiuo delphinus) fugient piſces. ſ. reliquos: aquilæ fugient ante columbas, & diſcordia rerū: conuerſa retro. i. retrorſum: gliſcet. i. creſcet: multa. i. multū, cum (ſecundū Sallu.) cōcordia, res paruæ creſcunt: & diſcordia etiam magnæ dilabuntur (Facta, alii, fata legunt.)

dilabentur. Non ſtaret verſus, ſi legatur, multo: & ita non conſtruetur cum prius, ſed cum creſcet. Creſcet ergo multa, ideſt multum: & id prius q̃ mea auena, ideſt fiſtula ruſtica: non ſit libera, ideſt quàm non imprecer libere quæ volo. O Lycurge, rex Thraciæ, infelix & diræ: ego dicam, ideſt memorabo, & conſimilia imprecabor, tua impia fata, ideſt exitum tuum montibus & ſyluis, ideſt vbiq; in agro meo, ideſt imprecabor vindemiatoribus vineæ meæ, quod tibi accidit. Gaudia Trinacriæ, ideſt apum Hyblæarum, de quibus in Bucoli. Hyblæis apibus florem depaſta ſalicti. ſterileſcant nobis, nec rura fœcunda, id eſt fertilia noſtri ſenis: de quo in eodem, Fortunate ſenex ergo tua rura manebunt. Nec ſegetes parturient felicia ſemina, colles non paturiant paſcua, ſcilicet caprarum: arbuſta non parturiant nouas fruges: pampinus, ideſt vitis pampinoſa: non parturiat vuas, ideſt racemos, aut botros: ipſæ ſyluæ non parturiant frondes: ipſi, ſupp. montes, non parturiant flumina, ſcilicet amnium, aut fontium. Repetamus rurſus, & iterũ o Battare, hoc carmen, ſcilicet execratorium.

DOMITIVS.

¶ Sulci.) Vos ſulci agri abſcōdatis. ¶ Effœtas.) Vacuas. ¶ Cereris.) frumẽti. ¶ Æſtu.) In æſtate ſint oĩa peſtifera. ¶ Oculis.) Neq; videãt, neq; audiantur aliq̃ dulcia. ¶ Optima.) Vt battare. ¶ Viretis.) Virgultis. ¶ Dextera.) Militis Arij. ¶ Iuppiter.) Aer. ¶ Boreæ Thracis.) Quia Boreas flat ex Thracia, quæ eſt in Septentrione. ¶ Immania.) Immaniter ¶ Fulua caligie.) Reſpicit puluerem, qui ſolet agente vento caligare oculos. ¶ Tua ſylua.) Ex te arbore facta. ¶ Cyaneo.) Non a colore cœleſti: ſicut quidã interpretati ſunt, dixit: ſed a Cyaneis petris, in regione Ponti frequenter ſe mouẽtibus, epithetum traduxit: vt ita ex motu aeris, & ventorum, ipſius arboris rami huc atq; illuc traherẽtur & impellerẽtur, velu ti Cyanæ Inſulę. ¶ Lydia.) Lydiam enim, amicam Virgilij, non nomine proprio, ſed placabilem notare voluit. Nuſq̃ enim meretrices placabiliores, q̃ in Lydia reperiuntur: Vt nõ tam a fututoribus pretia non exigant, q̃ omnino illis perſoluant. ¶ Paſcantur.) Deuorentur. ¶ Auræ.) Ventorum. ¶ Tranſuolet.) Eripiatur, & eradicetur. ¶ Metata.) Menſurata, & quæ metam facit. ¶ Pertica.) Lignea.

Lydia.

Effœtas Cereris ſulci condatis auenas:
Pallida flaueſcant æſtu ſitientia prata:
Immatura cadant ramis pendentia mala:
Deſint & ſyluis frondes: & fontibus humor:
Nec deſit noſtris deuotum carmen auenis.
Hæc Veneris vario florentia ſerta decore,
Purpureo campos quæ pingit auena colore.
Hinc auræ dulces, hinc ſuauis ſpiritus agri
Mutent peſtiferos æſtus, & tetra venena.
Dulcia non oculis, non auribus vlla ferantur.
Sic precor: & noſtris ſuperent hæc carmina votis.
Ludimus, & multum noſtris cantata libellis,
Optima ſyluarum, formoſis denſa viretis.
Tondemus virides herbas: nec læta comanteis
Iactabis molleis ramos inſlantibus auris:
Nec mihi ſępe meum reſonabit Battare carmen:
Militis impia cum ſuccedet dextera ferro:
Formoſæq; cadent vmbræ: formoſior illis
Ipſe cades. veteris domini felicia ligna,
Ne quicquam noſtris potius deuota libellis,
Ignibus ætheriis flagrabunt. Iuppiter ipſe
Iuppiter hanc aluit: cinis hæc tibi fiat oportet.
Thracis tum Boreæ ſpirent immania vires:
Eurus agat miſtam fulua caligine nubem:
Africus immineat nimbis minitantibus imbrem.
Cum tua Cyaneo reſplendens æthere ſylua
Noſcet iter ducens Erebo tua Lydia Ditis:
Vicinæ flammæ rapiant ex ordine viteis:
Paſcantur ſegetes: diffuſis ignibus aura.
Tranſuolet arboribus: coniungat & arbor ariſtas.
Pertica, qua noſtros metata eſt impia agellos:
Qua noſtri fines olim: cinis omnia fiant.
Sic precor: & noſtris ſuperent hæc carmina votis.

ASCENSIVS.

¶ Effœtas Cereris.) Ordo ẽ. O ſulci Cereris, ideſt facti ad Cererem, hoc eſt frugem ferendam: condatis, ideſt abſcõdatis & foueatis loco Cereris: auenas effœtas.i.ſteriles. vnde alibi, Grandia ſæpe quibus mandauimus ordea ſulcis, Infelix lolium & ſteriles dominantur auenæ. Prata pallida, ideſt languidas & pallidas herbas producentia: ſitientia æſtu.i.præ calore deſiccata: flaueſcant, ideſt fiant flaua. Mala.i.fructus arborum vt poma, pendentia ramis: cadãt, ideſt decidant immatura.i.ante maturitatem: & frondes deſint ſyluis, & humor deſit fontibus, nec carmen deuotum, ideſt deuotiuum & imprecatiuum, ſeu execratorium: deſit noſtris auenis, ideſt calamis ruſticis, quibus hæc canimus. Hæc ſerta Veneris, ideſt tam pulchra & odorifera, vt Veneris dicas, Florentia vario colore. auræ dulces, ideſt ſuaues: hinc, ideſt procedentes ab his ſertis: & ſpiritus agri, ideſt flatus, & odor diffuſus per agrum, hinc, ideſt ex his ſertis: mutent, ideſt per immutationẽ producant, æſtus peſtiferos, & venena tetra, ideſt diras infectiones & peſtilentias: vlla dulcia, ideſt vllæ res dulces: non ferantur oculis, ideſt ad oculos: & vlla dulcia.i. vllæ res dulces, non ferantur auribus, ideſt ad aures ego precor ſic: & hæc carmina ſuperent, ideſt maiora ſint: noſtris votis, ideſt propter vota noſtra: vel, q̃ ſint vota noſtra. Deinde ad Lydiam amicam ruſticam, quam derelinquere coactus eſt, conuerſus, inquit, Nos ludimus.i. carmina amatoria confici[illegible]: & tu, o battare, optima ſyluarum, ideſt præſtantiſſima inter arbores: cantata multum noſtris libellis, ſcilicet Bucolicis: vbi phagum deſcribit: denſa viretis, ideſt virgultis virentibus formoſis: nos tondemus.i.amputamus: vmbras, ſcilicet tuas virides: nec tu læta, ideſt luxurians frondibus, & lætitiam afferens: iactabis ramos comantes, ideſt frondẽtes: mollis, ideſt flexilis, & lẽtos, aut lenta, ſi ſit nominatiui caſus: & hoc auris inſlantibus, nec o battare, meum carmen reſonabit ſæpe mihi: ſicut prius: vñ in Tityro, Formoſam reſonare doces Amaryllida ſyluas. cum, ideſt quando: dextera impia militis impij, ſcilicet Arij, barbari & immittis: ſuccedet ferro, ideſt ad ferrũ applicabitur: q;, pro &: hoc eſt, ſimul formoſæ vmbræ.ſ. tuæ, cadẽt: & ipſa.i.tu (alij tamen ipſe, legunt: ſed arboris nomen rectius fœmininum ponitur, ſicut prius, optima ſyluarum) appoſitorie, ligna domini, iterum felicia: nequidq̃: ideſt fruſtra: & potius deuota, ideſt exitio addicta: noſtris libellis, ideſt per libellos noſtros. Ipſe Iuppiter.i. aer: flagrabit.i.ardebit: ignibus æthereis.i.cœleſtib[9]: aut qui ſunt ſub globo lunæ. Iuppiter, ideſt aer temperatus, aluit hãc, ſcilicet arborem battarum, quæ phagus eſt: oportet vt, ſup. hæc.ſ.arbor, fiat tibi o battare, cinis, ideſt reſoluatur in cinerem: & vires Boreæ Thracis, ideſt illius venti, flantis ex Thracia.i.a Septentrione: ſpirent tum.i.tunc: cum hæc ardebit: Immania, ideſt immaniter: nomen, pro aduerbio: Aphricus.ſ. vẽtus: hoc eſt, meridionalis: purus, i. ſine nube: agat.i.impellat: nubem mixtam caligine fulua: & imber.i.pluuia: immineat nymbis mutãtibus, ideſt diuerſificantibus ſe. aut nutantibus, ideſt vacillãtibus: cum ſylua tua, ideſt ex te facta. Sic fere legitur: malim tamen legere, Eurus.i.ventus Orientalis, agat nubem mixtam caligine fulua. Et imber Aphricus, ideſt meridionalis, immineat nymbis nutantibus: vt taceat Phauonium, quia ſalutarem: reſplendens æthere Cyaneo.i.frequenter mobili, ſicut petræ Cyaneæ, iuxta Pontum dicuntur moueri: non dicens, iterum Erebo.i.deo inferorum: Lydia tua, ſcilicet amica, dixit, flammæ vicinæ rapiant vites ex ordine.i.conſumant per ordinem: & ſegetes paſcantur.i. deuorentur, & abſumantur: ignibus auræ.i.aeris, aut vẽti vrentis: diffuſis.ſ. per omnia impia. Et ſm Calderinum, arbor Pertica.i. virga lignea: impia.i.ad impios vſus redacta: quę metata.i. menſa eſt, quondam noſtros agellos, ab ea, ſcilicet parte: qua, ſup. ſunt fines noſtri: tranſuolet.i.eripiatur, & eradicetur arboribus: & ſup. omnia fiant cinis: & precor ſic: & hæc carmina ſuperent.i.maiora ſint: noſtris votis, ideſt deſyderijs, aut deuotionibus, ſicut prius expoſitum eſt.

Vndę, quæ veſtris pulſatis litora lymphis:
Litora, quæ dulcis auras diffunditis agris:
Accipite has voces. migret Neptunus in arua
Fluctibus: & ſpiſſa campos perfundat arena.
Qua Vulcanus agros paſtus Iouis ignibus arcet:
Barbara dicatur libycæ ſoror altera ſyrtis.
Triſtius hoc memini reuocaſti Battare carmen.
Nigro multa mari dicunt portenta natare
Monſtra, repentinis terrentia ſæpe figuris:
Cum ſubito emerſere furenti corpora ponto.
Hæc agat infeſto Neptunus cæca tridenti,
Atrum conuertens æſtum maris vndiq; ventis:
Et fuſcum cinerem canis exhauriat vndis.
Dicantur mea rura ferum mare. nauta caueto
Rura: quibus diras indiximus impia vota.
Si minus hæc Neptune tuis infundimus aris:
Battare fluminibus tu noſtros trade dolores:
Nam tibi ſunt fontes, tibi flumina ſemper amica.
Nil eſt, quod perdam vlterius merita omnia dictis.
Flectite: currenteis lymphas vaga flumina retro
Flectite, & aduerſis rurſum diffundite campis.
Incurrant amnes paſſim rimantibus vndis:
Nec noſtros ſeruire ſinant erronibus agros.
Dulcius hoc memini, reuocaſti Battare carmen:

DOMITIVS.

¶ Vndæ.) Aquas Mincij fluuij declarauit: & litus nõ ſolum maris, verũ & fluminis dici poſſe. ¶ Accipite.) Audite. ¶ Neptunus.) Mare ipſum trãſeat i arua mea. ¶ Paſtos.) Cõſumptos. ¶ Barbara.) Sylua dicit̃ barbara: & Syrtes loca eſſe Aphricæ, fines Ægyptũ verſus, periculoſiſſima: a σύρειν dicta, quod eſt trahere. Eſt enim inæqualitas maris & terræ magna, & in vno loco ꝓfundiſſima: in alio vero ſatis vadoſa: ſpirãteq; vento cumulus harenæ, qui ſupra mare fuerat: in profundiſſimas reſidet valles: & q deprimebatur, mox ſup aquas aggeritur: & ſunt Syrtes, maiores, & minores: & ſpatio paſſuũ ducentorum quinquaginta millium ſeparãtur. Minor, a Carthagine trecentis millibus paſſuũ diſtat, & totidem ambitus. Maior vero, quadringentis. xxv. millibus paſſuum. Ser. vero vbicunq; harenoſa in mari ſunt loca, Syrtes aſſerit vocitari. ¶ Barbara.) Aſpera, inculta: &, Altera Syrtis, ideſt tota arenoſa. Dicunt homines portenta naſci, tumente mari. ¶ Nigro.) Turbato, & procelloſo. ¶ Hæc agat.) Faciat hæc portenta. ¶ Neptunus.) A nando. ¶ Fuſcũ cinerẽ.) Terram nigram. ¶ Dicantur mea rura.) Videantur eſſe quoddã mare turbidum. ¶ Minus.) Si minus damus, o Neptune, tuis altaribus, quã debeamus, ideſt fac tu, o battare, quod fontes tui ſpargantur per arua mea: vt videatur mare retro currentibus vndis. ¶ Sinant erroribus.) i. faciãt ꝙ ſemper ſint in meis agris errores. i. inundationes fontium.

Syrtes.

ASCENSIVS.

¶ Vndæ, quæ noſtris, &c.) Addit continuo nouas imprecationes: in omnia, videlicet quæ in agro ſuo bona norat: & quibus bene vellet ſi ſua eſſent: vt ex ordine patebit, qui talis eſt. O vndæ. ſ. Mincij fluminis, quæ pulſatis litora. i. ripas: noſtris lymphis. i. aquis ex noſtro fundo defluentibus: & quæ diffunditis agris. i. in agros: dulceis auras. i. temperatum aera: accipite. i. intelligite: has voces. i. imprecatiões meas. Neptunus. i. aqua maris, ſeu ſimilis: migret. i. traducat: ſe fluctibus. i. per fluctus: in arua. ſ. ſata: & perfundat. i. obducat campos: arena ſpiſſa. i. denſa. Et qua ſ. parte: Vulcanus arcet ignibus Iouis, ideſt ab ardore aeris, aut fulmine, agros, ſcilicet noſtros: dicat̃, ſupple eſſe barbara. i. aſpera, & inculta. altera ſoror Syrtis Libycæ. i. q̃ in Libya eſt: raro tamen ſingulariter reperitur. O battare, ego memini quod. ſ. reuocaſti hoc carmen triſtius. Dicũt, ſ. homines, fere omnes, multa portenta. i. monſtra: natare mari. ſ. exiſtente nigro. i. turbato: portẽta, dicit. i. mõſtra, terrentia ſæpe figuris repentinis: cum. i. quando corpora emerſere ſubito ponto furẽti ſubito. Neptunus agat. i. impellat: hæc cæca. i. incerta, & dubij odij: tridenti. ſ. baculo regali: infeſto alij, referentes ad fuſcinam, fecerunt infeſta, ſcilicet fuſcina tridenti: cõuertens æſtum, ideſt feruorem maris, ideſt fluuiorũ vndiq; Ventis: conuertens atrũ æſtũ maris, exhauriat i. abſumat, aut deſiccet: & exhauriat vndis canis. i. albicãtibus: cinerẽ fuſcum. i. ſubnigrum. Mea rura dicantur, mare ferum, nauta caueto rura ſ. mea. iam aq̃s obruta: quibus indiximus. i. imprecati ſumus: diras, appoſitorie, impia vota. O Neptune, ſi nos infundimus minus, tuis aris. i. nõ ſatis ſacrificamus, nec damus. Vt tale beneficium mereamur, tu o battare, trade fluminibus. ſ. Mincio, & Pado, noſtros dolores. i. quæ ex doloribus illis optamus. Nã fontes ſunt tibi ſemper, ſup. amici: & flumina ſunt' tibi ſemp amica. Nil eſt quod perdã vlterius: quia dixi, omnia merita. i. pro demerito, q. d. non imprecor vltra, q̃ꝫ meritum ſit: & hoc dicit, ne quis reprehendat ꝙ ſua ita execretur: dicit enim, nihil ſuum eſſe: cum nihil ſit, quod vlterius perdat. O flumina vaga, flectite retro. i. retrorſum: lymphas. i. aquas currentes: flectite, inquam, & vos aduerſi. i. oppoſiti, & cõtra curſum naturalem verſi: diffundite curſum. i. fluxum veſtrũ: campis. i. in campos. Amnes. ſ. de mõtibus cadentes: incurrant. ſ. in cãpos noſtros paſſim: & hoc vndis remeantib. i. ſeſe in gyrum vertentibus: & ita voraginem in agro meo facientibus: nec ſinant. i. nõ permittant: nec concedãt erroribus exire meos agros. i. faciãt vt errores ſemp ſint in agris meis: ſic Calderinus. Aut ſic: nec ſinant agros noſtros exire. i. exui erroribus: aut nec ſinant, ſupp. quem exire noſtros agros erroribus, ideſt propter gyros & vortices, qui errorem inducunt. Ego memini, o battare, ꝙ reuocaſti hoc carmen dulcius, ſcilicet q̃ꝫ æquum eſt.

Emanent ſubito ſicca tellure paludes:
Et metat hic iuncos, ſpicas vbi legimus olim:
Occupet arguti grilli caua garrula rana.
Triſtius hoc rurſum dicat mea fiſtula carmen.
Præcipitent altis ſpumantes montibus imbres:
Et late teneant diffuſo gurgite campos:
Quiq; domos infeſta minantes ſtagna relinquunt:
Vnde elapſa meos agros peruenerit vnda,
Piſcetur noſtris in finibus aduena arator:
Aduena ciuili qui ſemper crimine creuit.
O male deuoti pratorum crimine agelli,
Tuq; inimica tui ſemper diſcordia ciuis,
Exul ego, indemnatus, egens mea rura reliqui:
Miles vt accipiat funeſti præmia belli.
Hinc ego de tumulo mea rura nouiſſima viſam:
Hinc ibo in ſyluas. obſtabunt iam mihi colles:
Obſtabunt montes: campos nec adire licebit.

Elapſa alij relapſa.

Premia alij plia

DOMITIVS.

¶ Caua.) Cõcauitatẽ. ¶ Gryllus.) ideſt ſit rana in eo loco, vbi ſtabant Grylli. ¶ Minantes.) ideſt milites, qui minantes nobis terreantur talibus hymbribus: & cogãtur relinquere meos agros. ¶ Belli.) Inter M. Anto. & Aug. ¶ Tumulo.) Tumulũ hunc in Buco. Virgi. optime declarauit: cum inquit, Iáq; ſ. pulchrũ incipit apparere Bianoris hic enim Bianor amnis Tuſci, & Mãthus Thyreſiæ filius fuit, a q̃ Mantua denominata eſt. huius ſororem Lydiam fuiſſe dixere, a qua & denominari potuit amica Virgilij: pater Virgilij dicebatur Virgili⁹ Ruſticus.

ASCENSIVS.

¶ Emanent ſubito.) Proſequtur inſtitutum ponendo imprecatiões diriſſimas, etiam contra naturæ curſum, dicẽs, Paludes, ideſt aq̃ paluſtres, emanent ſubito tellure ſicca, ideſt vbi nũc terra ſicca & arida, arationi apta: & miles, ſcilicet Arius: metat, ſcilicet fœnum: hinc, ideſt ab hac parte agri: vbi nos collegim⁹ olim ſpicas, ideſt fruges maturas: rana garrula occupet caua. i. concauitatem: & antra caua Grylli arguti, ideſt vbi ſtabat prius Gryllus argutus. Mea fiſtula dicat rurſum hoc carmen triſtius, Hymbres fumãtes, ideſt nebuloſi, & ob id peſtiferi: præcipitent ſe, ſup. aut præcipites decidãt altis montibus: & teneant late campos diffuſos gurgite, ideſt impetu aquarum: quis. i. quibus campis:

campis:minantes,ſcilicet mi lites agrorũ occupatores, & incubatores, vt Arius,& reliqui: relinquãt dominis, ideſt ꝓpriis poſſeſſoribus, ſtagna infeſta dominis. vnde, ideſt e quibus ſtagnis: vnda elapſa, ideſt effluens: ꝑuenerit agros meos, ideſt venerit ꝑ agros meos. Arator aduena.i. peregrinus:& externus: piſcer in noſtris finibus: aduena (inquit) qui ſemꝑ creuit, crimi-

Dulcia rura valete,& Lydia dulcior illis,
Et caſti fontes,& felix nomen agelli.
Tardius ah miſeræ deſcendite monte capellæ.
Mollia non iterum carpetis pabula nota.
Tuq; reſiſte pater:& prima, nouiſſima nobis
Intueor campos. longum manet enſis in illis.
Rura valete iterum: tuq; optima Lydia ſalue:
Siue eris: et ſi non, mecum morieris. vtrunq;
Extremum carmen reuocemus Battare auena.

cus, neq; per plana, neq; per aſpera: dulcia rura valete: & o Lydia.ſ. amica ruſtica: dulcior illis.ſ. aruis meis: & fontes caſti, puri.i. & lympidi, ac ſacri & nomen agelli felix.i. beatũ a multis prædicatum: aut felix, pro felicis agelli. Ah miſeræ capellæ, deſcẽdite tardius montibus: quia nõ carpetis iterum pabula mollia: nota.i. aſſueta vobis, quaſi dicat vt primũ deſcẽderitis, in-

Et, alij hæc.

ne ciuili.i. bello inteſtino, quod per ciuium crimen oritur. O crimina agelli, deuoti male, ideſt multum,& cũ ſummo malo, & tu, o Diſcordia, ſemꝑ inimica tui ciuis: vide in Tityro, En quo diſcordia ciues Perduxit miſeros. Ego exul indẽnatus, ideſt nõ cõdemnatus propter crimen: ſed tamen non indemnis: reliqui mea rura egens.i. exiſtẽs egenus in terra aliena: vt miles.ſ. barbarus, accipiat pręmia belli funeſti, ideſt quod funeris cauſa eſt: aut deteſtandi, quia ciuilis. Ego viſam hinc, ideſt ab hoc loco: de tumulo, ideſt colliculo, vbi erat ſepulchrũ Ocni Bianoris mea rura nouiſſima.i. extremos fines eorũ: aut viſam nouiſſima.i. nouiſſime, aut nouiſſimo de tumulo mea rura:& ibo hinc in ſyluas & colles, obſtabunt, ideſt contra ſtabunt, dum in ſyluas abire volam:& montes obſtabunt: nec licebit adire campos.i. loca plana,& campeſtria,& ita, quia non dabitur aufugiẽdi locus, neq;

cideris in manus militũ qui vos abſument. Et tu pater.ſ. Ruſtice Maro: reſiſte.ſ. militibus: & ego intueor.i. inſpicio (pro quo quidam intuor, dicunt) nouiſſima.i. vltimo loco: campos prima.i. primum, hoc eſt præcipue: nobis, ſcilicet debitos: hoſtis manet in illis longum.i. per longum tempus: ſic enim fere de tempore dicitur longum, ſicut de loco longe, vt in Buco. Et longũ formoſe vale, vale inquit Iola: Rura valete iterum: tuq; optima Lydia ſalue: vtrunq;, ideſt vtroq; modo: ſiue eris mecũ.ſ. vſq; ad mortem (ſed in re læta noluit meminiſſe mortis, propter omen malum euitandum) ſiue non morieris mecum, ſcilicet non eris mecum vſq; ad mortem: quam in diſſidio nominat, quaſi innuat longum velle viuere ſecũ:& paruifacere eius mortem, ſi cum alio fuerit. Battare reuocemus.i. repetamus auena, carmen extremum, ideſt de te amatorium: de quo extremo loco dicturus ſum.

DOMITIVS.

¶ Caſus.) Euentus & fortuna. ¶ Emigret.) Diſcedat. ¶ Suſpiret.) Lydia. ¶ Videt vos.) Fontes. ¶ Et adloquitur.) Et cãtat vobis, Diſcetis vos fontes, agriq; mei. ¶ Amare.) A Lydia. ¶ Vitecula.) Parua vitis. ¶ Illæſerit.) Concũbẽdo. ¶ Currite lymphæ.) Currite dum ego exponam eas querimonias. ¶ Tauro Ioue.) Europã reſpicit, filiã Agenoris regis Phœniciæ, quæ cum armentis delectaretur, & ſæpe ſupra aſcendere conſueuiſſet, Iuppiter in formoſiſſimum taurum conuerſus, eam aſſumptã, in hos locos detulit: quibus nomen Europæ inditum eſt. ¶ Auro.) Ad Danaẽ, Acriſij filiam, retulit, quæ in turri Ænea clauſa erat: ne quis eam ſtupraret, propter oraculum quod erat, vt filius maior parente naſceretur: quare Iuppiter in pluuium aurum cõuerſus, gremio puellæ exceptus fuit: ſicq; eam compreſſit:& ex ea, Perſeus nat[us] fuit. ¶ Auertas auro, mea digna puella eſt.) Ne capiaris eius amore.

Europe. Danae.

ASCENSIVS.

¶ Dulcia, amara prius, &c.) Ordo eſt. Dulcia fiẽt ꝓus amara, & mollia fient prius dura: & oculi cernent prius candida nigra.ſ. effecta, aut vt nigra: & cernẽt dextera.i. quæ dextera ſunt, lęua.i. ſiniſtra: caſus.i. euenta fortuita, migrabunt prius in aliena corpora rerũ.i. omnia prius in cõtrarium:& præter naturã euenient: q̃ cura tua.i. de te ſuſcepta (ſtaret ſentẽtia ſi diceret, tui: ſed verſus non patit.) emigret.i. tranſferatur de noſtris medullis: licebit.n. me meminiſſe ſemper tua gaudia:& idõ, O agri, & formoſa prata, ego inuideo vobis: hoc.i. eo aut

Dulcia amara prius fient:& mollia dura:
Candida nigra oculi cernent:&, dextera læua:
Migrabunt caſus aliena in corpora rerum:
Quàm tua de noſtris emigret cura medullis.
Quamuis ignis eris, quamuis aqua: ſemper amabo.
Gaudia ſemper enim tua me meminiſſe iuuabit.
Inuideo vobis agri, formoſaq; prata:
Hoc formoſa magis, mea quod formoſa puella,
Et vobis tacite noſtrum ſuſpirat amorem:
Vos nunc illa videt: vobis mea Lydia ludit:
Vos nunc adloquitur: vos nunc adridet ocellis:
Et mea ſummiſſa meditatur carmina voce.
Cantat & interea, mihi quæ cantabat in aurem.
Inuideo vobis agri: diſcetis amare.
O fortunati nimium, multumq; beati:
In quibus illa pedis niuei veſtigia ponet:
Aut roſeis digitis viridem decerpſerit vuam:
Dulci nanq; tumet nondum vitecula baccho.
Aut inter varios veneris ſtipendia flores,
Membra reclinarit: teneramq; illiſerit herbam:
Et ſecreta meos furtim narrabit amores.
Gaudebunt ſyluæ: gaudebunt mollia prata:
Et gelidi fontes: auiumq; ſilentia fient:
Tardabunt riui labentes currere lymphæ:
Dum mea iucundas exponat cura querelas.
Inuideo vobis agri: mea gaudia habetis:
Et vobis nunc eſt, mea quæ fuit ante voluptas.
At mihi tabeſcunt morientia membra dolore:
Et calor infuſo decedit frigore mortis:
Quod mea non mecum domina eſt. non vlla puella
Doctior in terris fuit, aut formoſior: ac (ſi
Fabula non vana eſt) tauro Ioue digna, vel auro.
Iuppiter auertas aureis. mea ſola puella eſt.

eo aut tãto magis, q̃ mea formoſa puella eſt vobis.i. apud vos:& q̃ ipſa tacite ſuſpiret.i. ſuſpirio indicet, amorẽ vrm.i. quẽ de vobis habet: quia dulcis amor patriæ eſt: illa videt nũc vos:& mea Lydia: ludit nunc vobis quaſi ad delectationem veſtram, cũ ego abſim. Ipſa adloquitur nũc vos, & adridet, ſupp. vobis: nunc ocellis.i. oculis, per laſciuiam cõtractis:& meditatur.i. exercet, & cãtat voce ſubmiſſa carmina mea.i. a me, vel de me compoſita:& cãtat interea ea quæ cantauit mihi in aurem, quaſi ſecreta,& non prodenda: q̃a celari vult ſua furta Venus. O agri, ego inuideo vobis, q̃a diſcetis amare.ſ. a Lydia, q̃ amores canit, & amatoria carmina. O agri fortunati, & beati nimium: in quibus illa.ſ. tam formoſa puella, ponet veſtigia niuei pedis: aut in quib. decerpſerit digitis roſeis.i. rubicundulis & odoriferis: vuam viridem.i. adhuc imaturã. Nã vitecula (quaſi a nominatiuo vites: quod ſi legatur (vt in multis) viticula, ti, ſyllaba ꝓducitur, ſicut a Satyrico in Cuticula.) viticula igitur.i. parua & tenella vitis: nondũ tumet dulci Baccho.i. maturo vino, aut ſucco: aut ſupp. in quibus illa.ſ. Lydia reclinarit, ideſt reclinauerit, membra inter varios flores, appoſitorie, ſtipendia Veneris, ideſt qualem reclinationem dat Venus pro ſtipendijs:& illæſerit.ſ. concumbẽdo & reclinando ſe herbam teneram. Et ipſa ſecreta, ideſt ſeparata ab arbitris:& in locis ſolis exiſtens, narrabit furtim.i. furtiue,& clanculum meos amores: ſyluæ audientes.ſ. eos, gaudebũt:& prata mollia gaudebũt:& fontes gelidi.i. ſubfrigidi gaudebunt:

Veſtrũ, alij veſtrum. Vobis adridet, alij vos nũc adridet. Cãtauit alij cantabat. Illæſerit, alij illiſerit. Querelas, alij q̃rulas. Hei, alij heu. Digna, alij ſola

Vndę, quæ veſtris pulſatis litora lymphis:
Litora, quæ dulcis auras diffunditis agris:
Accipite has voces. migret Neptunus in arua
Fluctibus: & ſpiſſa campos perfundat arena.
Qua Vulcanus agros paſtus Iouis ignibus arcet:
Barbara dicatur libycæ ſoror altera ſyrtis.
Triſtius hoc memini reuocaſti Battare carmen.
Nigro multa mari dicunt portenta natare
Monſtra, repentinis terrentia ſæpe figuris:
Cum ſubito emerſere furenti corpora ponto.
Hæc agat infeſto Neptunus cæca tridenti,
Atrum conuertens æſtum maris vndiq; ventis:
Et fuſcum cinerem canis exhauriat vndis.
Dicantur mea rura ferum mare. nauta caueto
Rura: quibus diras indiximus impia vota.
Si minus hæc Neptune tuis infundimus aris:
Battare fluminibus tu noſtros trade dolores:
Nam tibi ſunt fontes, tibi flumina ſemper amica.
Nil eſt, quod perdam vlterius merita omnia dictis.
Flectite currenteis limphas vaga flumina retro
Flectite, & aduerſis rurſum diffundite campis.
Incurrant amnes paſſim rimantibus vndis:
Nec noſtros ſeruire ſinant erronibus agros.
Dulcius hoc memini, reuocaſti Battare carmen:

DOMITIVS.

Syrtes.

¶ Vndæ.) Aquas Mincij fluuij declarauit: & litus non ſolum maris, verū & fluminis dici poſſe. ¶ Accipite.) Audite. ¶ Neptunus.) Mare ipſum tranſeat i arua mea. ¶ Paſtos.) Cōſumptos. ¶ Barbara.) Sylua dicit̃ barbara: & Syrtes loca eſſe Aphricæ, fines Ægyptū verſus, periculoſiſſima: a σύρειν dicta, quod eſt trahere. Eſt enim inæqualitas maris & terræ magna, & in vno loco ꝓfundiſſima: in alio vero ſatis vadoſa: ſpirāteq; vento cumulus harenæ, qui ſupra mare fuerat: in profundiſſimas reſidet valles: & q deprimebatur, mox ſup aquas aggeritur: & ſunt Syrtes, maiores, & minores: & ſpatio paſſuū ducentorum quinquaginta millium ſeparātur. Minor, a Carthagine trecentis millibus paſſuū diſtat, & totidem ambitus. Maior vero, quadringentis. xxv. millibus paſſuum. Ser. vero vbicunq; harenoſa in mari ſunt loca, Syrtes aſſerit vocitari. ¶ Barbara.) Aſpera, inculta: &, Altera Syrtis, ideſt tota arenoſa. Dicunt homines portenta naſci, tumente mari. ¶ Nigro.) Turbato, & procelloſo. ¶ Hæc agat.) Faciat hæc portenta. ¶ Neptunus.) A nando. ¶ Fuſcū cinerē.) Terram nigram. ¶ Dicantur mea rura.) Videantur eſſe quoddā mare turbidum. ¶ Minus.) Si minus damus, o Neptune, tuis altaribus, quā debeamus, ideſt fac tu, o battare, quod fontes tui ſpargantur per arua mea: vt videatur mare retro currentibus vndis. ¶ Sinant erroribus.) i. faciāt ꝙ ſemper ſint in meis agris errores. i. inundationes fontium.

ASCENSIVS.

¶ Vndæ, quæ noſtris, &c.) Addit continuo nouas imprecationes: in omnia, videlicet quæ in agro ſuo bona norat: & quibus bene vellet ſi ſua eſſent: vt ex ordine patebit, qui talis eſt. O vndæ. ſ. Mincij fluminis, quæ pulſatis litora. i. ripas: noſtris lymphis. i. aquis ex noſtro fundo defluentibus: & quæ diffunditis agris. i. in agros: dulceis auras. i. temperatum aera: accipite. i. intelligite: has voces. i. imprecatiōes meas. Neptunus. i. aqua maris, ſeu ſimilis: migret. i. traducat: ſe fluctibus. i. per fluctus: in arua. ſ. ſata: & perfundat. i. obducat campos: arena ſpiſſa. i. denſa. Et qua. ſ. parte: Vulcanus arcet ignibus Iouis, ideſt ab ardore aeris, aut fulmine, agros, ſcilicet noſtros: dicat̃, ſupple eſſe barbara. i. aſpera, & inculta. altera ſoror Syrtis Libycæ. i. q̃ in Libya eſt: raro tamen ſingulariter reperitur. O battare, ego memini quod. ſ. reuocaſti hoc carmen triſtius. Dicūt, ſ. homines, fere omnes, multa portenta i. monſtra: natare mari. ſ. exiſtente nigro. i. turbato: portēta, dicit. i. mōſtra, terrentia ſæpe figuris repentinis: cum. i. quando corpora emerſere ſubito ponto furēti ſubito. Neptunus agat. i. impellat: hæc cæca. i. incerta, & dubij odij: tridenti. ſ. baculo regali: infeſto alij, referentes ad fuſcinam, fecerunt infeſta, ſcilicet fuſcina tridenti: cōuertens æſtum, ideſt feruorem: maris, ideſt fluuiorū vndiq; Ventis: conuertens atrū æſtū maris, exhauriat i. abſumat, aut deſiccet: & exhauriat vndis canis. i. albicātibus: cinerē fuſcum. i. ſubnigrum. Mea rura dicantur, mare ferum, nauta caueto rura ſ. mea. iam aq̃s obruta: quibus indiximus. i. imprecati ſumus: diras, appoſitorie, impia vota. O Neptune, ſi nos infundimus minus, tuis aris. i. nō ſatis ſacrificamus, nec damus. Vt tale beneficium mereamur, tu o battare, trade fluminibus. ſ. Mincio, & Pado, noſtros dolores. i. quæ ex doloribus illis optamus. Nā fontes ſunt tibi ſemper, ſup. amici: & flumina ſunt tibi ſemp amica. Nil eſt quod perdā vlterius: quia dixi, omnia merita. i. pro demerito, q. d. non imprecor vltra, q̃ meritum ſit: & hoc dicit, ne quis reprēhendat ꝙ ſua ita execretur: dicit enim, nihil ſuum eſſe: cum nihil ſit, quod vlterius perdat. O flumina vaga, flectite retro. i. retrorſum: lymphas. i. aquas currentes: flectite, inquam, & vos aduerſi. i. oppoſiti, & cōtra curſum naturalem verſi: diffundite curſum. i fluxum veſtrū: campis. i. in campos. Amnes. ſ. de mōtibus cadentes: incurrant. ſ. in cāpos noſtros paſſim: & hoc vndis remeantib. i. ſeſe in gyrum vertentibus: & ita voraginem in agro meo facientibus: nec ſinant. i. nō permittant: nec concedāt erroribus exire meos agros. i. faciāt vt errores ſemp ſint in agris meis: ſic Calderinus. Aut ſic: nec ſinant agros noſtros exire. i. exui erroribus: aut nec ſinant, ſupp. quem exire noſtros agros erroribus, ideſt propter gyros & vortices, qui errorem inducunt. Ego memini, o battare, ꝙ reuocaſti hoc carmen dulcius, ſcilicet q̃ æquum eſt.

Emanent ſubito ſicca tellure paludes:
Et metat hic iuncos, ſpicas vbi legimus olim:
Occupet arguti grilli caua garrula rana.
Triſtius hoc rurſum dicat mea fiſtula carmen.
Præcipitent altis ſpumantes montibus imbres:
Et late teneant diffuſo gurgite campos:
Quiq; domos infeſta minantes ſtagna relinquunt:
Vnde elapſa meos agros peruenerit vnda,
Piſcetur noſtris in finibus aduena arator:
Aduena ciuili qui ſemper crimine creuit.
O male deuoti prætorum crimine agelli,
Tuq; inimica tui ſemper diſcordia ciuis,
Exul ego, indemnatus, egens mea rura reliqui:
Miles vt accipiat funeſti præmia belli.
Hinc ego de tumulo mea rura nouiſſima viſam:
Hinc ibo in ſyluas. obſtabunt iam mihi colles:
Obſtabunt montes: campos nec adire licebit.

DOMITIVS.

¶ Caua.) Cōcauitatē. ¶ Gryllus.) ideſt ſit rana in eo loco, vbi ſtabant Grylli. ¶ Minantes.) ideſt milites, qui minantes nobis terreantur talibus hymbribus: & cogātur relinquere meos agros. ¶ Belli.) Inter M. Anto. & Aug. ¶ Tumulo.) Tumulū hunc in Buco. Virgi. optime declarauit: cum inquit, Iāq; ſ. pulchrū incipit apparere Bianoris hic enim Bianor amnis Tuſci, & Māthus Thyreſiæ filius fuit, a q̃ Mantua denominata eſt. huius ſororem Lydiam fuiſſe dixere, a qua & denominari potuit amica Virgilij: pater Virgilij dicebatur Virgili⁹ Ruſticus.

ASCENSIVS.

¶ Emanent ſubito.) Proſequitur inſtitutum ponendo imprecatiōes diriſſimas, etiam contra naturæ curſum, dicēs, Paludes, ideſt aq̃ paluſtres, emanent ſubito tellure ſicca, ideſt vbi nūc terra ſicca & arida, arationi apta: & miles, ſcilicet Arius: metat, ſcilicet fœnum: hinc, ideſt ab hac parte agri: vbi nos collegim⁹ olim ſpicas, ideſt fruges maturas: rana garrula occupet caua. i. concauitatem: & antra caua Grylli arguti, ideſt vbi ſtabat prius Gryllus argutus. Mea fiſtula dicat rurſum hoc carmen triſtius, Hymbres fumātes, ideſt nebuloſi, & ob id peſtiferi: præcipitent ſe, ſup. aut præcipites decidāt altis montibus: & teneant late campos diffuſos gurgite, ideſt impetu aquarum: quis. i. quibus campis:

Elapſa alij relapſa.

Premia alij plia

Dulcia rura valete,& Lydia dulcior illis,
Et caſti fontes,& felix nomen agelli.
Tardius ah miſeræ deſcendite monte capellæ.
Mollia non iterum carpetis pabula nota.
Tuq; reſiſte pater:& prima,nouiſſima nobis
Intueor campos.longum manet enſis in illis.
Rura valete iterum:tuq; optima Lydia ſalue:
Siue eris:etſi non,mecum morieris.vtrunq;
Extremum carmen reuocemus Battare auena.

campis:minantes,ſcilicet mi lites agrorū occupatores, & incubatores,vt Arius,& reliqui:relinquāt dominis ,ideſt ꝓpriis poſſeſſoribus , ſtagna infeſta dominis.vnde,ideſt e quibus ſtagnis : vnda elapſa, ideſt effluens:ꝑuenerit agros meos , ideſt venerit ꝑ agros meos. Arator aduena.i.peregrinus:& externus : piſcet in noſtris finibus : aduena (inquit)qui ſemꝑ creuit,crimine ciuili.i.bello inteſtino,quod per ciuium crimen oritur.O criminia agelli,deuoti male,ideſt multum,& cū ſummo malo , & tu,o Diſcordia,ſemꝑ inimica tui ciuis: vide in Tityro,En quo diſcordia ciues Perduxit miſeros.Ego exul indēnatus,ideſt nō cōdemnatus propter crimen:ſed tamen non indemnis:reliqui mea rura egens.i,exiſtēs egenus in terra aliena: vt miles.ſ.barbarus,accipiat pręmia belli funeſti,ideſt quod funeris cauſa eſt: aut deteſtandi,quia ciuilis.Ego viſam hinc,ideſt ab hoc loco: de tumulo,ideſt colliculo , vbi erat ſepulchrū Ocni Bianoris mea rura nouiſſima.i.extremos fines eorū : aut viſam nouiſſima.i. nouiſſime , aut nouiſſimo de tumulo mea rura:& ibo hinc in ſyluas & colles, obſtabunt,ideſt contra ſtabunt , dum in ſyluas abire volam:& montes obſtabunt : nec licebit adire campos.i. loca plana,& campeſtria,& ita, quia non dabitur aufugiēdi locus,neq; per plana , neq; per aſpera: dulcia rura valete : & o Lydia.ſ.amica ruſtica:dulcior illis.ſ.aruis meis : & fontes caſti,puri.i.& lympidi,ac ſacri & nomen agelli felix .i. beatū a multis prædicatum: aut felix,pro felicis agelli. Ah miſeræ capellæ, deſcēdite tardius montibus:quia nō carpetis iterum pabula mollia: nota.i.aſſueta vobis,quaſi dicat vt primū deſcēdeitis,incidetis in manus militū qui vos abſument. Et tu pater.ſ.Ruſace Maro:reſiſte.ſ.militibus: & ego intueor.i.inſpicio(pro quo quidam intuor, dicunt) nouiſſima.i. vltimo loco:campos prima.i. primum, hoc eſt præcipue;nobis, ſcilicet debitos: hoſtis manet in illis longum.i.per longum tempus : ſic enim fere de tempore dicitur longum, ſicut de loco longe, vt in Buco. Et longū formoſe vale, vale inquit Iola: Rura valete iterum : tuq; optima Lydia ſalue: vtrunq;,ideſt vtroq; modo : ſiue eris mecū.ſ.vſq; ad mortem(ſed in re læta noluit meminiſſe mortis , propter omen malum euitandum)ſiue non morieris mecum , ſcilicet non eris mecum vſq; ad mortem : quam in diſſidio nominat, quaſi innuat longum velle viuere ſecū:& paruifacere eius mortem,ſi cum alio fuerit. Battare reuocemus.i.repetamus auena, carmen extremum,ideſt de re amatoria: de qua extremo loco dicturus ſum.

Et, alij hæc.

DOMITIVS.

¶ Caſus.) Euentus & fortuna. ¶ Emigret.) Diſcedat. ¶ Suſpiret.) Lydia. ¶ Videt vos.) Fontes. ¶ Et adloquitur.) Et cātat vobis, Diſcetis vos fontes , agriq; mei. ¶ Amare.) A Lydia. ¶ Vitecula.) Parua vitis. ¶ Illæſerit.) Concūbēdo. ¶ Currite lymphæ.) Currite dum ego exponam eas querimonias. ¶ Tauro Ioue.) Europā reſpicit , filiā Agenoris regis Phœniciæ, quæ cum armentis delectaretur, & ſæpe ſupra aſcendere conſueuiſſet, Iuppiter in formoſiſſimum taurum conuerſus, eam aſſumptā,in hos locos detulit: quibus nomen Europæ inditum eſt. ¶ Auro.) Ad Danaē, Acriſij filiam,retulit, quæ in turri Ænea clauſa erat:ne qs eam ſtupraret, propter oraculum quod erat , vt filius maior parente naſceretur: quare Iuppiter in pluuium aurum cōuerſus, gremio puellæ exceptus fuit : ſicq; eam compreſſit:& ex ea , Perſeus natus fuit . ¶ Auertas auro , mea digna puella eſt.) Ne capiaris eius amore.

Europa

Danae.

Dulcia amara prius fient:& mollia dura:
Candida nigra oculi cernent:&,dextera læua:
Migrabunt caſus aliena in corpora rerum:
Quàm tua de noſtris emigret cura medullis.
Quamuis ignis eris,quamuis aqua:ſemper amabo.
Gaudia ſemper enim tua me meminiſſe iuuabit.
Inuideo vobis agri,formoſaq; prata:
Hoc formoſa magis,mea quod formoſa puella,
Et vobis tacite noſtrum ſuſpirat amorem:
Vos nunc illa videt:vobis mea Lydia ludit:
Vos nunc adloquitur:vos nunc adridet ocellis:
Et mea ſummiſſa meditatur carmina voce.
Cantat & interea,mihi quæ cantabat in aurem.
Inuideo vobis agri:diſcetis amare.
O fortunati nimium,multumq; beati:
In quibus illa pedis niuei veſtigia ponet:
Aut roſeis digitis viridem decerpſerit vuam:
Dulci nanq; tumet nondum vitecula baccho.
Aut inter varios veneris ſtipendia flores,
Membra reclinarit:teneramq; illiſerit herbam:
Et ſecreta meos furtim narrabit amores.
Gaudebunt ſyluæ:gaudebunt mollia prata:
Et gelidi fontes:auiumq; ſilentia fient:
Tardabunt riui labentes currere lymphæ:
Dum mea iucundas exponat cura querelas.
Inuideo vobis agri:mea gaudia habetis:
Et vobis nunc eſt,mea quæ fuit ante voluptas.
At mihi tabeſcunt morientia membra dolore:
Et calor infuſo decedit frigore mortis:
Quod mea non mecum domina eſt.non vlla puella
Doctior in terris fuit,aut formoſior:ac(ſi
Fabula non vana eſt)tauro Ioue digna,vel auro.
Iuppiter auertas aureis.mea ſola puella eſt.

ASCENSIVS.

¶ Dulcia,amara prius,&c.) Ordo eſt. Dulcia fiēt ꝑus amara, & mollia fient prius dura: & oculi cernent prius candida nigra.ſ.effecta , aut vt nigra: & cernēt dextera.i.quæ dextera ſunt,læua.i.ſiniſtra:caſus.i.euenta fortuita,migrabunt prius in aliena corpora rerū.i.omnia prius in cōtrarium:& præter naturā euenīēt:ꝙ cura tua.i.de te ſuſcepta (ſtaret ſentētia ſi diceret,tui:ſed verſus non patit.) emigret.i.tranſferatur de noſtris medullis:licebit.n.me meminiſſe ſemper tua gaudia: & idō,O agri,& formoſa prata,ego inuideo vobis: hoc.i. eo aut tāto magis,ꝙ mea formoſa puella eſt vobis.i.apud vos:& ꝙ ipſa tacite ſuſpiret.i. ſuſpirio indicet,amorē nr̄i.i. quē de vobis habet: quia dulcis amor patriæ eſt: illa videt nūc vos: & mea Lydia : ludit nunc vobis quaſi ad delectationem veſtram , cū ego abſim . Ipſa adloqtur nūc vos, & adridet,ſupp.vobis : nunc ocellis.i.oculis, per laſciuiam cōtractis:& meditatur.i.exercet, & cātat voce ſubmiſſa carmina mea.i.a me , vel de me compoſita:& cātat interea ea quæ cantauit mihi in aurem, quaſi ſecreta,& non prodenda: qa celari vult ſua furta Venus . O agri,ego inuideo vobis, qa diſcetis amare.ſ.a Lydia,q̄ amores canit,& amatoria carmina. O agri fortunati, & beati nimium:in quibus illa.ſ.tam formoſa puella, ponet veſtigia niuei pedis : aut in quib. decerpſerit digitis roſeis.i.rubicundulis & odoriferis: vuam viridem.i adhuc īmaturā . Nā vitecula(quaſi a nominatiuo vites : quod ſi legatur (vt in multis) viticula, ti, ſyllaba ꝑducitur, ſicut a Satyrico in Cuticula.) viticula igitur.i.parua & tenella vitis:nondū tumet dulci Baccho.i.maturo vino , aut ſucco:aut ſupp.in quibus illa.ſ. Lydia reclinarit,ideſt reclinauerit , membra inter varios flores, appoſitorie , ſtipendia Veneris,ideſt qualem reclinationem dat Venus pro ſtipendijs:& illæſerit.ſ.concumbēdo & reclinando ſe herbam teneram. Et ipſa ſecreta, ideſt ſeparata ab arbitris & in locis ſolis exiſtens , narrabit furtim.i.furtiue, & clanculum meos amores: ſyluæ audientes.ſ.eos, gaudebūt: & prata mollia gaudebūt: & fontes gelidi.i.ſubfrigidi gaudebunt:

Veſtri, alij veſtrum.

Vobis adridet, alij vos nūc adridet.

Cātauit alij cantabat.

Illæſerit , alij illiſerit.

Querelas, alij q̄rulas.

Hei, alij heu.

Digna, alij ſola

debunt:& ſilentia aulum ſient, ideſt aues reticebunt, & continebunt cantus ſuos, vt audiant cantilenas Lydiæ: riui tardabunt, ſupp. ſe: & ideo o lymphæ, quæ nondum illuc vſque percurriſtis: currite labentes, ſcilicet continue: dum, ideſt donec: mea cura, ideſt amor meus, ſeu amica mea, quæ mihi curæ eſt: Lydia exponit, querelas iucũdas, ideſt amatorias. O agri, ego inuideo vobis: quia habetis mea gaudia, & ea voluptas quæ fuit ante mea: eſt nunc vobis. i. veſtra. Hei mihi, mẽbra, ſcilicet mea, morientia, ſcilicet igne amoris: tabeſcunt, ideſt lente abſumuntur, corrupta tabe: dolore. i. præ dolore: & calor. ſ. naturalis: decepit, ſcilicet me: aut defecit frigore mortis. i. mortali, aut mortifero infuſo: φ, ideſt quia mea domina (ſic enim præcipua amica vulgo dicitur: & coniux etiam a Græcis, domina vocatur: vt Helena a Deiphobo in. vj. Æneid. Et hi dominam ditis, &c.) nõ eſt mecum: vlla puella non fuit doctior, ac formoſior in terris: ac ſi fabula non eſt vana, ſcilicet re. i. inanis & friuola, nihil de hiſtoria continens, hoc eſt ſi vera eſt fabula quæ de Europa & Danae narratur, ipſa puella mea eſt digna Ioue tauro, ideſt vt in taurum eam aucturus mutetur: ſicut mutatus eſt dum Europam, Agenoris filiam, auexit: vel Ioue auro, ideſt in aurum: hoc eſt aureum hymbrem, ſicut in Eunucho recitatur, verſo: o Iuppiter, auertas, ſup. te ab ea, ne capiaris: quia mea puella, eſt auro digna.

DOMITIVS.

❡ Vaccula.) quia vacca. ❡ Pater hœdorum.) Hircus. ❡ Interpellatos.) Animalia nunquam plorant amores impeditos, interruptos: ſicut ergo ſydera ſemper redeunt in vices ſuas: ſed ego nõ poſſum redire ad meos agros. ❡ Tui.) Orbis. ❡ Omnia vos eſtis.) Vos, ſcilicet luna & Phœbe eſt. o omnia tenetis. ❡ Voluebantur.) Erant. ❡ Similiſq; Conditio.) Nam aureo ſæculo, nymphæ ſecuræ errabant per ſyluas & loca. ❡ Minoidis.) Tangit Ariadnem, filiã Minois, quã in litore a Theſeo derelictã, Bacchus rapuit: & in cœlo ductã in ſydus cõuertit: & coronã aſtronomi eam appellant. Virgi. j. Geor. Gnoſiaq; ardẽtis decedat ſtella coronæ. Numina autem, vt plurimum, ſuas amicas cœlo conſecrabant. *Ariadne.*

Felix taure pater magni gregis, & decus, à te
Vaccula non vnquam ſecreta cubilia captans,
Fruſtra te patitur ſyluis mugire dolorem.
Et pater hœdorum felix, ſemperq; beate,
Siue petis monteis præruptos, ſaxa pererrans:
Siue tibi ſyluis noua pabula faſtidire,
Siue libet campis: tecum tua læta capella eſt.
Et mas quocunq; eſt, illi ſua fœmina iuncta,
Interpellatos nunquam plorauit amores.
Cur non & nobis facilis natura fuiſſet?
Cur ego crudelem patior tam ſæpe dolorem?
Sydera per viridem redeunt cum pallida mundum:
Inq; vicem Phœbe currens, atq; aureus orbis
Luna tui tecum eſt. cur non eſt & mea mecum?
Luna, dolor noſtri quid ſit, miſerere dolentis.
Phœbe gerens in te laurus celebrauit amorem:
Et quæ pompa deum niſi ſyluis fama locuta eſt.
Omnia vos eſtis. ſecum ſua gaudia geſtat.
Aut inſperſa videt mundo, quæ dicere longum eſt.
Aurea quinetiam cum ſæcula voluebantur,
Conditio, ſimiliſq; foret mortalibus illis.
Hæc quoq; præterea notum Minoidos aſtrum,
Quæq; virum virgo ſicut captiua ſecuta eſt.
Lædere cœlicolæ potuit vos noſtra quid ætas?
Conditio nobis vitæ quo durior eſſet.

Tui eſt tecũ, alij tua tecũ eſt.
Minoidis, alij Minoidos.
Vittam, alij vitã.

ASCENSIVS.

❡ Felix Taure pater magni gregis.) Conqueritur ſuã conditionem eſſe deteriorem φ̃ tauri, qui cum vaccis ſemper verſatur, cũ ipſe ab amica longe exulet. ❡ Ordo eſt. O Taure pater, decus magni gregis, ideſt armenti, felix ſup. es. Nam vaccula. i. iuuenca, captãs ſecreta cubilia ad te non patitur vnq̃ (& ita leges: non autem, nonnunq̃.) te mugire fruſtra, ſup. in ſyluis dolore. i. præ dolore: & o pater hœdorum. i. hœde, aut caper, ſi non dicitur a capiendo: felix & ſemper beate: quia ſiue petis montes præruptos, pererrans ſaxa: ſiue libet tibi faſtidire in ſyluis noua pabula: ſiue libet faſtidire. i. vſq; ad faſtidium ſumere, noua pabula campis. ſ. iacẽtibus: tua capella eſt ſemper tecum læta. Et quocunq;, ſup. loco eſt mas, ideſt maſculus: illi, ideſt illic, eſt ſua fœmina: vel ſic. Et quicunq; mas, ideſt maſculus alius eſt: illi eſt ſua fœmina iuncta: & ideo nunquã plorauit amores interpellatos, ideſt impeditos: ac per tempus interruptos, cur natura non fuiſſet, ideſt eſſe potuiſſet: &, ideſt etiam: nobis, ſcilicet hominibus: non ſolis pecoribus: facilis, ideſt indulgens, & benigna, & ad generationem non laborioſa. Cur ego patior tam ſæpe crudelem dolorem, cum ideſt quando: ſydera pallida, ideſt ſubalba: redeunt per mundum viridem, ſcilicet ad ortus, & in orbes ſuos: & o Phœbe excurrens inuicem, ideſt viciſſim: atque ideſt ſicut: orbis aureus, ideſt globus ſolis: excurrit, ſupp. luna: tua, ſcilicet ſoror, aut amica eſt tecum: cur &. ideſt etiam: mea luna, ideſt amica mea, non eſt mecum, quaſi dicat quocunq; ſol percurrat, ſemper habet amicam ſororem ſequentem: cur ergo & mea me nõ ſequitur, o Phœbe, tu noſti quid ſit dolor, ſcilicet amoris impatientis (quia Daphnẽ impatiẽter amauit) miſerere igitur dolentis: & gerens laurus in te, ideſt ad honorẽ tuũ, hoc eſt ſacerdos tuus, & poeta tibi ſacrat⁹, celebrabit amorem, ſcilicet tuum: & is, ſupp. quem pompa deum. i. deorum, hoc eſt pompoſus cœtus deorum: & non quem fama locuta eſt, ſupple in ſyluis. (Omnia ſunt tam inuerſa, vt difficile ſit ſententiã bonam comminiſci: referimus autem hæc ad ſuum cuiuſq; iudicium.) Vos, ſcilicet Phœbus, & Phœbe, hoc eſt ſol & luna: eſtis omnia. i. omnia tenetis: aut omnium eſtis cauſæ: & id per parentheſim videtur infertũ, hoc eſt Phœbus, quem pompa deorum extollit: non qui in ſyluis, ideſt rerum corruptibilium, & generabilium, regiõe verſatur: vt nos mortales geſtat ſecum ſemper ſua gaudia, atque videt ea inſperſa mundo: quæ, ſcilicet gaudia longum eſt dicere: loquitur aũt de Daphnide, ideſt lauro, quam ſecum ferre dicitur, & quam in terris videt: aut de luna ſorore, quam amat: quæ in cœlo, luna: in terris, Diana: & apud inferos, Proſerpina dicitur: aut de concentu, atque ſymphonia cœleſti: vnde & lyram geſtat. Quinetiam cum ſæcula voluebantur, ideſt per ſyderum benignam reuolutionem erant aurea: & cum hæc conditio, ſcilicet noſtra, ideſt humana: foret, ideſt eſſet: mortalibus, ſcilicet nobis: ſimilis illis, ſcilicet mortalibus: quia nymphæ tunc errabant per ſyluas: & non minus dii, quàm mortales amabant: vnde Iuuenalis ſaty. vj. Viderũ primos argentea ſæcula mœchos. Præterea aſtrũ Minoidis, ideſt Ariadnes, Minois filiæ, hoc eſt corona aurea: quam Ariadne a Baccho corrupta meruit: & quæ in cœlũ trãſlata eſt: eſt notum, ſcilicet cunctis: & virgo quæ ſequuta eſt: virum, ſcilicet Bacchum: aut prius Dedalum, ſicut captiua, ſcilicet Ariadne: nota, ſupp. eſt, hoc eſt manifeſtum, & deos amaſſe vt Phœbum, Bacchum, Iouem, Martem, &c. Aſſerere tamen (vt Ply. ſentit) deorum cõnubia, aut adulteria proxime accedit ad dementiam, cum igitur mortales cum diis amarent, & amarentur: o cœlicolæ: qd, ideſt in quo: noſtra ætas, ideſt fragilis mortalitas: potuit lædere vos, quaſi dicat in nullo: & tamen quæ conditio vitæ eſſet, ideſt eſſe poſſet, nobis durior, ſupp. q̃ hæc, quam nobis quaſi æmuli cõfertis, cum amare cogitis, nec amatis, potiri ſinitis. q. d. nulla: & ita plangit iniquam ſortem.

DOMITIVS.

❡ Vittam.) Quia omnes virgines, in ſignum caſtitatis linũ gerebant, hoc eſt lineas faſcias in ſignum ligatæ virginitatis: & zonam afferebant, qua cingebãtur: vt etiam Catullus in. j. Paſſeris oſtendit dum inquit: φ zonam ſoluit diu ligatam. ❡ Meæ noxæ.) Quod concubuerim cum Lydia. ❡ Iuppiter ante ſui.) Priuſq̃ factus eſt coniux, quę dicerẽ, quaſi dicat, habuit coitum *Vitta.*

Auſus ego primus caſtos violare pudores?
Sacratamq; meæ vittam tentare puellæ?
Immatura meæ quoq; noxæ ſoluere fata?
Iſtius atq; vtinam facti mea culpa magiſtra

tum cum Iunone, priuſquã eſſet cõiux. Opus.) Rheia. Illi.) Mœſto Vulcano. Aurora.) Amauit Titonum: ipſa enim nunquam habuit talem infelicitatem, qualem ego. Aurea.) Quaſi dicat deberẽ ego etiam habere ætatem auream, qualem habuerũt dei. Læua ſors.) Aduerſa. Tanta.) Mala mihi fuere: vt ita maneam, ꝙ me vis poſſes cognoſcere.

Prima foret letum vita mihi dulcius eſſet.
Nam mea non vllo moreretur tempore fama:
Dulcia cum Veneris furatus gaudia primum
Dicerer: atq; ex me dulcis foret orta voluptas.
Nam mihi non tantum tribuerunt impia vota:
Author vt occulti noſter foret error amoris.
Iuppiter ante ſui ſemper mendacia furti
Cum Iunone, prius coniux quàm dictus vterq; eſt:
Gaudia libauit dulcem furatus amorem.
Et mecum tenera gauiſa eſt ludere in herba,
Purpureos flores, quos inſuper accumbebat,
Grandia formoſo ſupponens brachia collo.
Tum credo fuerat mauors diſtentus in armis.
Nam certe vulcanus opus faciebat: & illi
Triſti, turpabatq; mala fuligine barbam.
Non aurora nouos etiam plorauit amores:
Atq; rubens oculos roſeo cælauit amictu.
Talia cœlicolæ. nunquid minus aurea promo.
Ergo quod deus, atq; heros: cur non minor ætas?
Infelix ego, non illo qui tempore natus:
Quo facilis natura fuit. ſors o mea læua
Naſcendi, miſerumq; genus, quo ſera libido
Tanta meæ vitæ cordis fecere rapinam:
Vt maneam, quod vix oculis cognoſcere poſſim.

ASCENSIVS.

Auſus ego ꝑmus, &c.) Defendit culpam ſuam ab exemplo deorum: ob quam rem diuus Auguſtinus deteſtatur comœdias, vt Eunuchum Terentij, & cæteras quæ deorũ adulteria, quaſi ad iuuenum corruptelam proponunt exẽpla. Ordo autẽ eſt. Auſus ne, ſupple ſum ego primus, violare caſtos pudores? quaſi dicat non, cum & dij & homines id ſæpe fecerint. Et auſus ſum ego, primus tentare, id eſt ſolicitare ad corruptionẽ: aut attingere vittam, ideſt ſignum virginitatis: quod in capite ferebat: ſacratam, ſcilicet veſtæ. aut virginitati puellæ, ideſt amicæ meæ? quaſi dicat nõ. Et auſus ſum ego primus ſoluere facta meæ noxę, ideſt concubitus cum Lydia mea: immatura, ideſt nõdum ſoluenda, id eſt aperienda, & prodenda? quaſi dicat minime: atque vtinam primus corrupiſſem puellas: nec alius puellam meam ſolicitaſſet: quia vita eſſet mihi diutius letho, ideſt diutius viuerem in fama hominum, q̃ eſſem in morte. Nam mea fama non moreretur, vllo tempore: cum, ideſt quandoquidem ego dicerer, furatus primum dulcia gaudia Veneris, ideſt concubitus, atque dulcis voluptas, foret orta ex me. Nam vota impia, ideſt aut nefanda deſideria, aut diræ imprecationes: non tantum, ideſt non intantum: rubuerunt, ideſt erubuerunt, hoc eſt pudore affecta ſunt ob culpam, vt error noſter foret, ideſt eſſet: author, ideſt inceptor: amoris occulti, ideſt libidinis furtiuæ. Iuppiter factus ſemper mendacia ſui, ideſt de ſe, cum Iunone, ſcilicet ſorore: & coniuge, ideſt factus mendax: & aliam de ſe expectationem: & alium exhibens effectum, antequã vterq;, ſcilicet tam ipſe, q̃ Iuno, dictus eſt coniux: libauit, ideſt deguſtauit: gaudia, ideſt voluptatem: furatus amorem dulcem (& ideo præcipue dulcem, quia furtiuũ: quia, vt etiam in Prouerbiis Solomonis dicitur, Aquæ furtiuæ dulciores ſunt, & panis abſconditus ſuauior. cuius rei cauſa videtur, quia Nitimur in vetitum, ſemper cupimusq; negata: vnde commercia Veneris, dicuntur furta: vnde eſt, Cælari vult ſua furta Venus. Quocirca animaduertit in Cynicos diuus Auguſtinus qui in propatulo voluerũt habere venerem: argumentantes, nihil turpe, quod idem naturale. Senſus autem eſt, Iouem cum tantum frater eſſet Iunonis, & nondum coniux, habuiſſe commercium cum ea, vt oſtendat multum abeſſe: vt ipſe primus dicatur qui virginalem violauerit pudorem: quia, vt ex Iuuenale diximus, Viderunt primos argentea ſæcula mœchos. Verum culpa non ideo minor, quàm antiqua: & in multis eſt, ſicut non minus, ſecundum Auguſtinum, Ardebunt, qui cum multis ardebunt.) Et, ſup. puella mea Lydia, gauiſa eſt ludere mecum in herba: ergo non oppreſſit inuitam, ſupponens collo formoſo: grandia gaudia, ideſt res voluptatis, ſcilicet flores purpureos: inſuper quos, vacat in ipſa, accumbebat: accumbebat: ſpondaicus verſus: accumbentis, languorem indicans: vt vero culpã ſuã, quam fatetur, palliet: innititur deorum authoritatibus, dicẽs, Ego credo ꝙ Mauors, ideſt Mars, deus belli, qui cum Venere in adulterio deprehenſus eſt: fuerat diſtentus, ſcilicet a Venere in armis: & id per ironiam. Nam certe Vulcanus, maritus Veneris, faciebat opus, ſcilicet fabrile: & turpabat illi barbam fuligine, ideſt nigredine, ex fumo facta: triſti, atque mala, ideſt nociua: & non ad voluptatem, vt eſt ea, qua, vt author eſt Iuuena. Molles ſupercilia depingunt. Non, ideſt nunquid: & id per ironiam: nam vult dicere, ꝙ maxie ita Aurora, ſcilicet Titoni coniux, & mater Memnonis, plorauit etiam amores nouos, atq; ipſa rubens cælauit, ideſt occultauit oculos, amictu roſeo, ideſt roſei coloris? Cœlicolæ, ideſt dij cœleſtes, talia, ſupp. egerunt. aut geſſerunt: & eſt honeſta eclypſis: ſicut, Talia per Latium, ſupp. gerebantur. Nunquid ego promo minus aurea, ideſt honeſta, & aureo ſæculo digna? quaſi dicat non: quia deos arguere, nefas duxit. Ergo, cur ætas minor, ideſt fragilis, & mortalis, videlicet humana conditio: non, ſupple faciat: quod deus, ſupple fecit, qui erat in aureo ſæculo: atque heros: qui erat in æreo ſæculo, ideſt quod & hi qui pro dijs habiti ſunt, & qui proxime ad deorum vitam acceſſiſſe putantur, vt Heroes fecerunt: nam Iuppiter, Neptunus, & Pluto, ſummi illi dei, virginum raptores leguntur: & Achilles, & Hercules, & Paris, & ſexcenti alij. Ergo (vt dixi) diuus Auguſtinus, merito reprehendit eos, qui deos ſuę turpitudinis citant authores. Ego, ſupple ſum infelix, qui non ſum natus illo tempore, quo natura fuit facilis: quia (vt Amaſius poeta dicit) Tribus violis puellam comparabant. O mea ſors naſcendi, fuit, ſupp. læua, ideſt inimica mihi: ſicut dextrum, ſecũdum, & fauorabile dicimus: & o miſerum genus (modeſtius tamen ſecundum Vallam: & cum minore excandeſcẽtia ſupprimitur, q̃ exprimatur, o, cum accuſatiuo) quo, ideſt in quo: libido eſt ſero, ideſt nimis tarda: quia tunc primum exæſtuãs, cum negatur quod petiuerat (vnde vult dicere, ſe iam primum impatienter Lydiam amare, quando eo carendum eſt. Id autem ſecundum veterem ſuperſtitionem, quæ in multis hodie vſque perdurat fato, id naſcendi ſorti imputat.) Vitæ meæ fecere tantam rapinam cordis, ideſt tantum abſtulerunt a corde meo: vt ego maneã, ſupp illud, quod vix poſſis cognoſcere oculis, ideſt tanta miſeria confectus, & macie exhauſtus per impatientiam: vt tu, ideſt quicunq; (nam ſecundã perſonam, pro qualibet poſuit.) vix poſſis me cognoſcere oculis, ideſt viſu, quãuis per loquelam, aut alia indicia facile agnoſci poſſit. Et hæc in Diras, quanta potuimus commoditate.

Leto, alij letũ. Diutius, alij dulcius. Nã, alij non. Factus, alij factũ. Grãdia, alij candida. Gaudia, alij brachia.

P. VIRGILIJ MARONIS

DIRARVM.

FINIS.



ÆTNA INCERTI AV‑ THORIS.

AEtna mihi, ruptiq́; cauis fornacibus ignes,
Et q̃ tam fortes voluant incẽdia cauſæ:
Quod fremat imperium; quid raucos torqueat æſtus:
Carmen erit. dexter venias mihi, carminis author:
Seu te Cynthos habet: ſeu Delos gratior illa:
Seu tibi dodone potior. tecumq́; fauentes
In noua pierio properent à fonte ſorores
Vota, per inſolitum Phœbo duce tutius itur.
Aurea ſecuri quis neſcit ſæcula regis?
Cum domitis nemo cererem iactaret in aruis:
Venturisq́; malas prohiberet frugibus herbas.
Annua ſed ſaturæ complerent horrea meſſes:
Ipſe ſuo flueret bacchus pede: mellaq́; lentis
Penderent folijs, & pingui pallas oliua.
Secretos amnes ageret cum gratia ruris.

DOMITIVS.

HOc Virgilianum eſſe opus plerią; ex authoribus teſtatur: & Senec. in epiſto. adeo vt Naſoné nõ ob aliam cãm opus de Ætna dimiſiſſe affirmet, niſi ꝓpter Virgiliũ, qué iam ſcripſiſſe compertũ habebat. Cornelius Seuerus etiam ob eandé cãm deterritus tradit: ſumma tñ opera eſt, vt cauſam Ætnei incẽdij referet: nõ qualé vulgatiores poetæ aſſerunt, ſed quę a ſummis philoſophis, atque poetis expoſita ſit. Quis enim ignoret Ætnã flagrãtem, adeo vt niues nequaq̃ cadere, authores exiſtimauerint: atq; ad quinquagena & centena millia paſſuum arenas, flãmarũq; globos eructaret? Ardet autem noctibus ſemp: & miraculũ eſt, igneã materiam tanto æuo ſufficere. Patet

re. Patet crater eius, ambitu ſtadiorum. xx. fauillam Tauromínium & Catinum vſq; peruenire affirmant. Fragoré vero ad Maronem, & gemellos colles. Quocunq; modo tantum per noctem lucere, & ſplendẽtem apparere affirmauere a cacumine. Nam interdiu fumo &, caligine obſidetur. ¶ Dodona.) Epiri ſylua, i qua oracula per colũbas reddebant: licet Herodotus, mulierem quãdam reddidiſſe affirmet. ¶ Phaſelis.) In Lycia mons eſt vt Ætna, quam Plinius appellat Phaſem. Ibidẽ ſicut & in Patara, Apollo oracula reddebat. Hic Lycias fortes, alibi poetã appellaſſe affirmant. ¶ Cynthos.) Mons eſt vbi Apollo etiam colebatur. Alibi inſulam vnam eſſe Cycladũ legimus. ¶ Delos.) Inſula i Ægeo mari: dicta q̃ Dela,

Phaſelis alij fauẽtis.
Tutius alij cautius.
Lycius.
Cynth⁹
Delos.

Dela.i.manifeſta Apollinis reſpóſa,illic praeberétur.Γ Securi regis.)i.Saturni. Γ Amnes Secretos.) Quia tacite fluit oleũ: & matré intellige Medeã.Γ Dié Auerſum.) Tãgit fabulã Atrei & Thieſtis.Γ Sparſum ĩ ſemine.) Tãgit Cadmũ q̃,détes ſeminauit draconis: vnde nati ſunt hoĩes armati. Poſſet etiã intelligi de Iaſone.Γ Quis nõ periurę?) Tãgit Theſea, qui Phedram ſororé Ariadnes,elegit in vxorem:licet ipſi Ariadnæ iureiurando ſe eam in vxorem ducturum ꝓmiſiſſet. Γ Minoida.) Filiã Minois,Ariadnen.

Thieſtes.

Cadmus

Phedra

Ariadne.

Non ceſſit cuiquam melius ſua tempora noſſe.
Vltima quis tacuit iuuenum certamina Colchos?
Quis non argolico defleuit Pergamon igni
Impoſitam?& triſti natorum funere matrem?
Auerſum' ue diem,ſparſum' ue in ſemine dentem?
Quis non periurę doluit mendacia puppis,
Deſertam vacuo Minoida litore queſtus?
Quidquid in antiquum iactata eſt fabula carmen.
Fortius ignotas molimur pectore curas:
Qui tanto motus operi:quæ cauſa perennis
Explicet in denſum flammas:& trudat ab imo
Ingenti ſonitu moles:& proxima quæq;
Ignibus irriguis vrat.mens carminis hæc eſt.

pter põdus & liquoré:vñ de Ioue in Geor.Mellaq; decuſſit foliis,&c.& cum Pallas.ſ. inuẽtrix oleæ, Minerua ageret.i.duceret,riuos ſecretos.i. ſecrete & tacite fluétes, oliua ſ.arbore pingui,propter oleũ aut oliuũ:cũ gratia ruris non ceſſit cuiq; noſſe ſua.i.opportuna tépora,melius.ſ.q̃ alteri.i.cũ oẽs indifferéter ſcirent tépora,q̃ meſſor,quę curuus arator haberet. Quis tacuit.i. nõ deſcripſit?q d.nemo, fere poeta:Colchos, appoſitorie, vltima.i.peſſima & grauiſſima certamina,iuuenũ.ſ.Argonautarũ,qui e Colchis redeũtes,Troiã deleuerunt.

Cuiq;
aliquid
quam.

ASCENSIVS.

AEtna mihi.) Quia cætera a Calderino ſatis explicãtur. Ordo eſt. Ætna,mons ille Sicilię,ꝑpetuis ignib. flagrãs: & ignes rupti.i.erũpentes,aut eructati:cauis.i.cõcauis, aut excauatis fornacibus:& q̃ cauſæ tam fortes.i.tam efficaces: voluant incẽdia.ſ.tanta,& tam cõtinua,quod imperiũ ꝑmat:& quod imperiũ,aut qd.i.q̃ res torqueat æſtus raucos.i.rauce crepitãtes,erit mihi carmé,vel carmen erit mihi Ætna.i.canẽt de Ætna,& ignibus eius:& o Apollo,tu,ſup.eris mihi author carminis:dexter.i.proſper,& fauorabilis:ſeu.i.ſiue: Dodone,ſylua illa Epiri,vaticinio nobilis(declinatur aũt hoc loco,hæc Dodone,huius Dodones.)ſũp erit tibi:potior.i.eligibilior, q̃ quiſq; alius locus:& Phaſelis,mons ille Lyciæ,ardens vt Ætna,eſt tecũ:ſeu Cynthos mons:aut potius inſula inter Cyclades,habet te:ſeu Delos eſt gratior illa.ſ. Cyntho iſula.i.vbicũq; es,eris mihi carminis author:& ſorores.ſ.Muſæ, Iouis,& Mnemoſynes filiæ,ꝑperẽt.i.properãter veniãt,a fonte Pierio:in noua vota.ſ. mea:qa itur.ſ.ab oĩbus poetis: Phœbo duce.i.ducẽte,aut ductu Phœbi:tutius per inſolitũ.ſ.iter:aut per rem inſolitã & nouam. Quare aũt rem nouã ſcribere tẽtet,docet,ſicut in Georgi. Quia cætera q̃ vacuas tenuiſſent carmina mentes. Oĩa iam vulgata, qs aut Euryſthea durũ Aut illaudati neſcit Buſiridis aras,&c.& hic: Quis neſcit aurea ſæcula regis ſecuri.i.q̃ fuerunt ſub rege ſecuro.ſ.ſub Saturno?ideo aũt ſecuri,quia regnantis:cũ nemo iactaret Cererẽ.i.frumentum in aruis domitis.i.cultis:& cũ nemo prohiberet frugibus venturis.i.a futuro frumento: herbas malas.i.nociuas:ſed cũ ſacræ meſſes.i.fruges:deorũ dono, aut beneficio naturæ ſponte naſcentes,complerent annua.i.annuę, aut annuatim. vt ſit nomen,pro aduerbio:aut figurate,tempus rei accommodat,vt ſint horrea annua.i.quotannis replenda:& cũ Bacchus.i.vinũ:flueret ſuo pede.i.ſponte naſcẽs,non calcatũ pedibus vindemiatorũ:& cũ mella penderent foliis lentis,propter

Quis non defleuit Pergamon.i.Troiam (declinatur,hęc Pergamos:& pluraliter,hęc Pergama.)poſitã igni Argolico.i.Græco,ſeu Argolicorum manu iniecto?& quis non defleuit matré.ſ.Medeã triſtẽ,funere.i.propter necem,natorum.i.filiorũ quos interemerat?(vt dictum eſt Eclo.viii.ad illud, Sæuus amor docuit natorũ ſanguine matré Cõmaculare manus.)ve,pro vel:diẽ auerſum.ſ.a cœna Thieſtæ:vt declaratum eſt a Seruio,ad illud Ænei.i.Nec tam auerſus equos Tyria ſol iungit ab vrbe. Aut denté.ſ.draconis, ſparſum.ſ.a Cadmo: in ſemine,ideſt loco ſeminis:vnde nati ſunt armati.qui ſe mutuis vulneribus interemerunt. Quis non doluit.i.dolenter deſcripſit,mendacia puppis periurę.i.quã Theſeus periurus e Creta,vexit cũ Phedra & Ariadne,relinquens Ariadnen,cui fidem iurauerat in inſula Dia?& quis nõ queſtus,ſupp eſt.i.elegit,deſcripſit.(Nã verſibus ipariter iunctis. Querimonia primũ,&c.) Minoida.i.Minois filiã. Ariadnen deſertam.i.derelictam,ſupp. in litore vacuo: quia ſine marito & cultoribus?q.d.nemo non queſtus eſt. Quidquid,ideſt qualitercunq; fabula eſt,iactata in antiquum carmen. Sed nos molimur,ideſt cum molimine agitamus pectore:fortius,ideſt accuratius:cauſas ignotas,videlicet qui motus,ſupple ſint:tanto opere.ſ.æſtus Ætnei perpetuo durantis:& mens carminis,eſt hæc inquirere, quæ cauſa explicet,ideſt emittat:in denſum,ideſt denſe:flammas perennis.i.totum annum,imo totum tempus durantes:& ructet,ideſt eructet,ſupple cum ingenti ſonitu: moles.i.magna ſaxa:ab imo, ſcilicet fundo. vnde.iii. Æneid. Horrificis iuxta ſonat Ætna ruinis. Interdumq; atram prorũpit ad æthera nubem, Turbine fumantem piceo & candente fauilla. Attolitq; globos flammarũ, & ſydera lambit, Interdũ ſcopulos, auulſaq; viſcera montis. Cũ gemitu glomerat,fundoq; exæſtuat imo.& quę cauſa vrat, proxima quæq;,ideſt omnia propinqua,ignibus irriguis,ideſt irrigantibus,quia ſulphuratis & pinguibus.

DOMITIVS.

¶ Principio.) In narrationis huius principio, dicit ſe neq; exequuturum poetica figmẽta,ſed tantum res phyſicas:ac cauſas veras igniũ ſpirãtium ex ipſa Ætna.Γ Reſonare cauernis.) In receſſu & remotiõe Ætnæ, ſubterranei ſunt meatus,ad Ieram vſq; inſulam,vbi Vulcanus cum aliis ſuis fabris,fulmina fabricare dicitur:hinc ictibus loca omnia reſonant.vnde Virg. Inſula Sicanum iuxta latus, Æoliamq; Erigitur Lyparen fumantibus ardua ſaxis, Quam ſubter ſpecus, & Cyclopum exeſa caminis Antra Ætnea tonãt,validiq; incudib⁹ ictus. Γ Sine pignore carmen.) Ideſt ſine ratione.Γ Proxima.) Ideſt tertia.Γ Phlægreis campis.) Phlęgrei ideo dicti,quia ibi erant in copia maxima, ignes.

Vulcanus.

Principio,nequem capiat fallacia vatum:
Sedes eſſe deũtumidiſq; è faucibus ignem
Vulcani ruere:& clauſis reſonare cauernis
Feſtinantis opus.non eſt tam ſordida diuis
Cura:neq; extremas ius eſt demittere in artes
Sydera:ſeducto regnant ſublimia cœlo
Illa:neq; artificum curant tractare laborem.
Diſcrepat à prima facies hæc altera vatum.
Illis cyclopas memorant fornacibus vſos:
Cum ſuper incudem numeroſa in verbera fortes,
Horrendum magno quaterent ſub pondere fulmen:
Armarentq; Iouem.turpe eſt ſine pignore carmen.
Proxima viuaces Aetnæi verticis ignes
Impia ſollicitat Phlegræis fabula caſtris.
Tentauere(nefas)olim detrudere mundo
Sydera:captiuiq; Iouis transferre gigantes
Imperium:& victo leges imponere cœlo.
His natura ſua eſt:aluo tenus ima per orbes
Squameus intortos ſinuat veſtigia ſerpens.

virgi.

ignes. Γ His natura.) Secũdũ multos authores loquor qui dicunt, gigantes, pedes habuiſſe ſerpentinos.Γ Sinuat.) Curuat. Γ Coaceruatas.) Accumulatas.

Vatum
alij facũ

ASCENSIVS.

¶ Principio, ne quem,&c.) Hoc vnum verbũ mihi fidẽ fecerit, Virgilianum non eſſe hoc carmẽ:qppe qui in Georgi.dicet. Me verum dulces capiãt ante omnia Muſę, Quarum ſacra fero ingenti perculſus amore. Et qui ad Muſas ſ vii. Æneid. dicet,Et meminiſtis enim diuæ & memorare poteſtis. non hic tam ſeuere in poetas animaduerterit:loquitur tamen,quiſquis eſt author de futilibus, & non de grauibus poetis: verumtamẽ non in tam excellẽti ope(de Æneide loquor)fabulam ſequutus eſſet de Ætna,ſi id vi

Illis,alij illi.

Phlægeis, alij Phlægræis. Cãpis, alij caſtris.

Conſtruitur magnis ad prælia montibus agger:
Pelion oſſa terit:ſummus premit Oſſan Olympus.
Iam coaceruatas nituntur ſcandere moles.
Impius & miles metuentia cominus aſtra
Prouocat infenſus cunctos ad prælia diuos.
Prouocat è * admotis *
Iuppiter è cœlo metuit:dextramq́ꝫ coruſca
Armatus flamma remouet caligine mundum.
Incurſant vaſto primum clamore gigantes.
Hic magno tonat ore pater,geminantq́ꝫ fauentes
Vndiqꝫ diſcordes comitum ſimul agmine venti.
Denſa per attonitas funduntur fulmina nubes:
Et quæ *
Et Mars ſæuus erat:iam cætera turba deorum.

tio dandū céſuiſſet. Præterea (vt taceā)ſtylum nō cōgrue re cū Virgilianis muſis: nam multū ab illis friget etiā hoc teſtimonio eſt, ꝙ Tityon hic, per ſeptē iugera porrectū vi demus: & in.vj.Æneí.per no uē. Sed vt inſtitutū peragam Ordo eſt. Pricipio.ſ.dico,aut admoneo: ne fallacia vatū.i. poetaꝝ:capiat.i.decipiat,quē i.aliquē,perſuadendo videli cet. Sedes dei.ſ. Vulcani: vt viij. Æneí.dicet eſſe, ſup.ibi: & ignē ruere.i.præcipitē ferri,e faucib⁹ Vulcani: & opus dei feſtinātis,reſonare,ſup.in cauernis clauſis.i.antro Vulcani,nō dicit,capit:quia prin cipio monet: ꝙ cura non eſt diuis tā ſordida.i. de tā ſordidis rebus: neqꝫ ius eſt dimittere.ſ deos,in artes extremas.i. viliſſimas & id ſm Epicurū: ſm quē dicit Flaccus.j.ſermonū, Credat Iudęus appella, Non ego,nāqꝫ deos didici,ſecurū agere Æuū,nec ſi qd miri faciat natura deos. Id triſtes ex alto cœli dimittere tecto,&c. Sydera.i. dij cœleſtes in ſydera tranſlati: aut quorū ſydera lāpades, & faces præeūtes putantur: regnāt ſublimia.i.in ſublimi: cœlo ſeducto.i.ſeorſum a cœtu mortaliū ducto. vnde Perſius, Quæ niſi ſeductis nequeas cōmittere diuis. quod qdā perperā,exponunt ſeductis.i.deceptis. Illa.ſ.ſydera: hoc eſt, dij cœleſtes,neqꝫ curāt tractare laborē artificū.ſ.mœchanicoꝝ: hoc eſt, non exercent artē fabrilē: ſicut poetæ. Vulcano imponūt. altera i.ſecunda: facies.i.ſpēs vatū diſcrepat.i.diſſentit: a prima.ſ. facie & ſpecie; qui, ſup. vates: memorant Cyclopas.ſ.fabros ac paſtores, vnū oculum in frōte habentes: vnde a Cyclo, Cyclopes dicti ſunt: ſicut de Polyphemo dictū eſt Æneí.iij. Telo lumē terebramus acuto, Ingēs quod torua ſolū ſub fronte latebat, Argolici clypei,aut Phœbeæ lampadis inſtar. dicūt ergo Cyclopas, vſos illis fornacibus,quia dicuntur miniſtri Vulcani; vñ Æneid. viij. Inſula Sicanū iuxta latus Æoliāqꝫ, Erigitur Lyparē fumantibus ardua ſaxis, Quā ſubter ſpecus, & Cyclopū exeſa caminis Antra Ætnea tonant. & paulopoſt, Hoc tunc igni potens cœlo deſcēdit ab alto, Ferrū exercebāt vaſto Cyclopes in antro: Brōteſqꝫ, Steropeſqꝫ, & nudus mēbra Pyracmon. Cū.i.qñ: ipſi.ſ. Cyclopes fortes, quaterent in verbera numeroſa.i.ſm numerū facta; vñ Pythagoras dicitur rationē muſicā inueniſſe. quaterēt, dico, ſuper incudē, ſub magno pondere fulmen horrendū: & armarent Iouē, quia telū Iouis dicitur fulmē triſulcū: quo gigantes vicerat. carmen, ſup. tale, eſt turpe, quia ſine pignore.i. fide, quā nō adhibemus rebus dubijs & ignotis, ſine pignore, aut fideiuſſore: aut ſic, carmē.ſ. quoduis, ſine pignore, eſt turpe. Fabula pxima.i.tertia: impia.i.deteſtāda, & deos falſo icuſans, ſolicitat.i.ſolicite ponit, ſup.i cāpis Phlægeis, ſic ab ardore dictis. vñ Stra.li.v. Superioribus annis fortunatus erat: & cāpus noīe Phlęgeus, in quo res a gigātibus geſtas, fabulæ diuulgant: nullā aliā ob cām, vt credi fas eſt, qꝫ ꝙ terra ipſa ſuapte virtute, prælioꝝ concitatrix eſt: hæc ille. Solicitet, dico, ignes verticis Ætnei, viuaces.i. quaſi viuaces perdurantes. Gigantes.ſ. terræ filij, tētauere olim nefas.i. rem illicitā, & nefandam.ſ. detrudere, &c. vt ſit appoſitio: aut nefas,i. nefandū, vt ſit iteriectio: ſicut Æneí.j. Nauibus infandū amiſſis, &c. detrudere, dico, mūdo.ſ. cœleſti: ſydera.i. deos cœleſtes, & transferre imperiū, Iouis captiui.i. quem captiuū facere prætendebant, & imponere cœlo victo.i. cœlicolis victis, leges. Natura eſt his.ſ. gigātibus: tenus aluo.i. vſqꝫ ad aluū ſerpens ſquameus.i. ſquamoſus, & ſquamis tectus: qui, ſupp. ſinuat.i. incuruat: veſtigia ima.i. pedes: per orbeis ſuos.i. anulos, & reuolutiones.i. ſm quoſdā, habent pedes ſerpentinos a natura illis datos. Agger.i. accumulatio & aggeſtio, conſtruitur.ſ. ab his, ad prælia.ſ. contra deos, ſup. ex montibus magnis; Oſſa, mons ille Theſſaliæ, creat.i. ſubſtituit: Pelion ſ. montē vicinū: Olympus, qui eſt in cōfinio Macedoniæ, ſummus.ſ. montiū: ita, vt venti eius, verticem non perflent: præmit Oſſan.i. ponitur ſuper Oſſan (per regulā, Rectus in a Græci, facit an quarto breuiari.) Ipſi, ſup. gigātes, nitūtur iam ſcandere moles.ſ. montiū: coaceruatas.i. accumulatas: & miles impius prouocat cominus.i. de prope, quaſi conferta manu aſtra metuentia.ſ. detrudi, hoc eſt deos metuentes: & ipſe infeſtus, prouocat cunctos diuos ad pręlia. Iuppiter metuēs, & armatus dextra.i. habens in dextra pro armis: flammā coruſcā.i. fulmē, renouat e cœlo.i. deſuper: mundū caligine.ſ. nubiū, e quibus fulmen mitti ſolet: gigātes incurſant primū.i. in primo impetu, atqꝫ inſultu, vt temerarij ſolent, ſupple cū vaſto clamore. Pater.ſ. deorum & hominum Iuppiter, tonat hic magno ore, & geminat vētos fauentes.i. auxiliantes, diſcordes vndiqꝫ ſimul.i. cū agmine comitum.i. facit prius diſcordes fauētes: aut facit, vt venti per diſcordiam ex diuerſo flantes, nunc in vnum conſpirent, contra gigātes fulmina deficientes. fulmina denſa rumpuntur per nubes attonitas.i, tonitru ſciſſas & percuſſas. Atqꝫ quæcunqꝫ potentia diuum, pro diuorum.i. quidquid potentiæ eſt diuis, ruit in arma. Et Mars erat iam ſæuus, & cætera turba deorum erat iam ſæua: quæ alias mitis eſſe ſolebat. Sane nulla fit ſynalœpha, cū dicitur, Atqꝫ in arma ruit, &c.

Iuppiter, alij Prouocat.

Metuēs alij metuit.

DOMITIVS.

Stant vtrinqꝫ metus, validos tum Iuppiter igneis
Increpat:& victor proturbat fulmine montes.
Illinc deuictæ verterunt terga ruinæ,
Infeſtæ diuis acies:atqꝫ impius hoſtis
Præceps cum caſtris agitur, materq́ꝫ iacenteis
Impellens victos. tum pax eſt reddita mundo:
Tum liber celſa venit per ſydera cœli:
Defenſiq́ꝫ decus mundi nunc redditur aſtris.
Gurgite trinacrio morientem Iuppiter Aetna
Obruit Enceladum: vaſti qui pondere montis
Aeſtuat:& patulis expirat faucibus ignem.
Hæc eſt mendoſæ vulgata licentia famæ.
Vatibus ingenium eſt. hinc audit nobile carmen,
Plurima pars ſcenę: verum eſt fallacia. vates
Sub terris nigros viderunt carmine manes:
Atqꝫ inter cineres ditis pallentia regna
Mentiti vates, ſtygias, vndaſq́ꝫ, caneſq́ꝫ.
Hi Tityon ſeptem ſtrauere in iugera fœdum,
Sollicitant illi te circum Tantale pœnas

¶ Materq́ꝫ iacētis Impellēs victos.) ſ. gigantes: dicitur autem terra. ¶ Mater.) Quia dicunt filij terræ, gigātes. ¶ Sub terris.) Audent poetæ, ex ſciētia nō ſolū rerū humanarū, verūetiā diuinarū. ponit autem carmina ꝓ ipſis poetis. ¶ Mentiti.) Quia nō habent rē manifeſtā. ¶ His Tityus.) Tityus, Titani & Elaræ filius Latonæ, vim inferre voluit: licet Virgilius, terræ filiū eſſe ſignificet, aut potius ab ea nutritū, dicēs Æneí.vj, Necnon & Tityum terræ omnipotentis alūnū. tantę.n. magnitudinis fuit, vt vix eū tria iugera agri caperēt, fœdū laſciuum. ¶ Solicitant magna te circum Tantale pœna.) Quia habet aquas & poma, nec tñ eſuriēs cōtingere pōt: dānatus enim ad inferos, quia deorū facta reuelarat, Oui. Quærit aquas in aquis, & poma fugacia captat, Tantalus, hoc illi garrula lingua dedit: & hoc in libro, De fine titulo. Alibi tamē ꝓpter Pelopen filiū, inter epulas deorū appoſitū, ad hmōi pœnas dānatū legimus. ¶ Solicitantqꝫ Scinim.) Minos, Æacus, & Rhadamātus, per poetas, iudices inferorū traduntᷓ. ¶ Iideḿqꝫ rotāt.) Ixion, Iouis ſcriba, ac vnus ex centauris, qui cū de Iunonis cōcubitu ſe iactaret, a Ioue fulminatus, & ad inferos dānatus, voluitᷓ rota: vnde Tibullus, Illic Iunonem tentare Ixionis auſi, Verſantur celeri noxia membra rota. Aliter Ixion legitur apud Porphirionē, qui ſocerum ſuum prodidit, facta ignis fouea, vt non ſolum dote, verū cuncta ipſius poſſideret. Hora. ¶ Tan

Tityus.

Deuictę, alij deuectę

Infeſtę alij infectæ.

Celſi, alij celſa.

Ixion.

Rex eſt, alij eſt rerum.

canesq́ꝫ alij canentes.

ſus in Europen.) i. Iuppiter mutatus in taurū. ¶ In Ledā candidus.) Quoniā mutatus fuit in cycnū: & mutatus, deuenit Danaen Acriſij filiam in pluuium aurum.

ASCENSIVS.

¶ Stāt vtrinq; metus.) Proſequitur reliquā partē fabulæ de bello giganteo: non quam approbet, ſed quam damnet, vt non veram cām incendij Ætnei. Ordo aūt eſt. Metus. i.

Sollicitant q; ſiti. Mynos, tuaq; æace in vmbris
Iura canunt; iidemq; rotant Ixionis orbem:
Quicquid & interius falſi ſibi conſcia terra eſt.
Non eſt terra ſatis: ſpeculantur numina diuum:
Nec metuunt oculos alieno admittere coelo.
Norunt bella deum: norunt abſcondita nobis
Coniugia: & falſa quoties ſub imagine peccent.
Taurus in Europen, in Ledam candidus ales,
Iuppiter vt Danaæ pretioſus fluxerit imber.

cēs, Dij quibus imperium eſt animarū, vmbræq; ſilētes, Et Chaos, & Phlegetō, loca nocte ſilentia late, Sit mihi fas audita loqui, ſit numine veſtro Pandere res alta terra & caligine merſas. Atque viderunt regna Ditis. i. Plutonis: pallentia inter cineres. ſ. ignis infernalis. Et vates mentiti, ſupple ſunt canentes vndas Stygias. i. Stygis, paludis triſtitiæ infernalis, dij cuius iurare timent, & fallere numen: hi. ſ. vates, ſtatuere. i. extenderūt, Tityon. ſ. terræ alūnū: fœdū. i. deformē, aut propter incontinentiā, aut propter magnitudinē ſicut in Geor. turpes Phocę dicūtur. in ſeptē iugera: imo in nouē, ſm illud Æneid. vj. Necnon & Tityon terræ omnipotētis alumnū Cernere erat, per tota nouē cui iugera corpus Porrigitur. Vnde credam huius carminis eſſe aliū authorē, ꝙ ipſum Virgiliū: licet in diuerſis operibus, diuerſa interdum ſequi liceat. Et vates ſollicitant Sirim: ſic deprauata habet lectio, & librorū corruptio, ꝙ mihi non ſoli, nec ſemel impoſuit: difficile. n. eſt in omnibus ſynceram reſtituere: hunc aūt locum reſtituit Deſpauterius noſter Niniuita, qui in verſificatoria ſua docet, Scinim legendū. Eſt aūt Scinis, latro immaniſſimus, qui Iſthmū obſidens (vt in. v. refert Diod.) duas pinus flectebat atq; illis hominis deprehenſi brachia: adligabat: remittēsq; ſurſum pinus, miſerabili cruciatu diſſecabat. Hic aūt a poetis maxime ſollicitatus. Ouid. vij. meta. Occidit ille Scinis, magnis male viribus vſus. Qui poterat curuare trabes, & agebat ab alto. Ad terrā late ſparſuras corpora pinus. Properti. Arboreasq; cruces Scinis & non hoſpita Graijs: Saxa, & curuatas in ſua fata trabes. Sollicitant ergo Scinim, tyrannū illū immanē, non ſinētes eius immanitatē latere. & o Minos, ipſi canunt tua iura in vmbris: & o Æace, ipſi canūt tua iura in vmbris. i. quæ habetis apud inferos, vbi iudices eſtis. Et iidē. ſ. vates: rotant. i. verſant, hoc eſt carminibus ſuis deſcribunt, rotarum orbem Ixionis, qui cum Iunone concumbere voluit: vt Ænei. vj. late patuit: & ſup. canunt, aut ſpeculantur quidquid terra conſcia ſibi interius falſi, ſup. habet, aut continet: & terra non eſt ſatis, quia ſpeculantur numina diuum. i. diuorū. Nec metuunt. i. & nō verentur, admittere oculos. ſ. ſuos: coelo alieno. i. ſibi negato. q. d. Cœlum cœli dño, terram aūt dedit filijs hominum. Ipſi norunt. i. noſcūt, bella deūm & norunt coniugia. ſ. deorū abſcondita nobis: & quoties. ſ. dij, peccēt. ſ. per adulteriū, ſub imagine falſa. i. transformati in alienam ſpēm, quæ omnia (ſm Plynium) proxime ad dementiam accedunt: vt quoties Iuppiter peccet taurus. i. ſub imagine tauri, in Europem: quā. ſ. auexit in ſpecie candidi tauri: & ales candidus. i. cycnus, aut olor, peccet in Ledam. ſ. Tyndari vxorem, ex qua Helenam & Pollucem genuit: vt ipſe Iuppiter fluxerit, exiſtens hymber pretioſus. i. aureus, in Danaen. ſ. Acriſij, Argiuorū filiam, incluſam turri propter oraculum, vt fingunt poetæ,

In Danaē, alij vt Danaæ.

Scinis.

timores: ſtant. i. circunſiſtunt: vtrinq;. i. ab vtraq; parte: tū. i. deinde: Iuppiter increpat. i. reprehēdit tarditatis: aut cum crepitu demittit validos igneis. ſ. fulminis: & perturbat montes. ſ. cōgeſtos: fulmine iacto. ſ. in eos. Ruinæ. ſ. montiū, & gigantum: deuectæ. i. cū impetu deorſum vectæ, hoc eſt montes & gigantes deuecti: verterūt terga. ſ. in fugā verſi: & acies. ſ. gigantū: infectæ. i. deſtructæ, ſup. ſunt, diuis. i. ab ipſis diuis: & ita eſt datiuus agētis, non patientis iacturā: atq; hoſtis impius. ſ. gigantum exercitus, qui deos contemnebant: agitur præceps cū caſtris. ſ. in montibus metatis, & mater. ſ. terra irata, vnde in vltionem, famam genuiſſe dicitur, Ænei. iiij. Illam terra parens ira irritata deorū Progenuit, &c. Impellens victos iacentis. i. proſtratos, agitur, ſup. præceps cum caſtris. Tum. i. deinde: Liber. ſ. Bacchus, quem Iuppiter Εὖ υἱὲ. i. bonū filiū in bello giganteo ſæpe appellauit, venit per ſydera coeli: & ipſe decus. i. columen & ornamentum, mūdi defenſi, redditur nunc aſtris. i. donatur coelo, Iuppiter obruit Enceladū. ſ. gigantem, morientem gurgite Trinacrio. i. Siculo. nam Sicilia, Trinacria & Triquetra dicitur: a tribus promontorijs, ſup. in Ætna, quoq;, pro &: ipſe Enceladus æſtuat. i. efferuet, pondere vaſti montis, quē habet ſuper ſe: vnde Ænei. iij. fama eſt Enceladi ſemuſtum fulmine corpus. Mole hac torqueri, &c. Et ipſe petulans. i. frequenter ſe mouens, expirat ignes. ſ. Ætneos, faucibus hæc. i. huiuſmodi licentia, famę mēdoſæ. i. fabulæ: hoc eſt, hæc eſt tertia aſſertio de cauſa incendij. Nā prima dicit, Vulcanum illic habere officinam, & fabricare fulmina Ioui. Secunda dicit, Cyclopas illic fabrilem artem exercere. Tertia dicit, Enceladū cum fulmine quo deiectus erat: illic ſepultū: & flammam dum ſe motat, emittere: aut petulātius eructare. Ingenium eſt vatibus. ſ. talis famæ excogitādæ: & carmen nobile, ideſt nobilis poetæ, vt Homeri, aut alterius: auget hanc. ſ. famā. Plurima pars ſcenæ, ideſt rerum quæ aguntur: in vmbraculo comicorum & tragicorum: eſt vates, ideſt poeta: hoc eſt, poetæ inuentio: appoſitorie, fallacia, ideſt mendacium rerum: aut plurima pars rerum ſcenæ, eſt fallacia vatis: & ſic potius legerem, niſi ſcriptum inueniſſem, vates: ab iis forte qui cum ſequētibus putant conſtruendum, vt ſit, vates viderunt carmina, &c. Sed Calderinus legit, carmina vt ſit. Carmina. i. poetæ canentes: viderunt maneis nigros ſub terris. i. etiam de inferis: & ꝓpterea de incognitis audent loqui. vnde Maro in. vj. venia præcatur, dicens,

DOMITIVS.

¶ Corymbos.) Hedera habet racemos inæquales, ſicut terra quæ eſt inæqualis. ¶ Edit.) Conſumit, deuorat. ¶ Obſtantia molis.) Molem obſtantem. ¶ Vaporem.) Ventorum furores. ¶ Omnia.) Elementa. ¶ Sinus.) Curuitates. ¶ Tenui.) Ex re minima. ¶ Confluuia.) In aquas fluentes.

ASCENSIVS.

¶ Debita carminibus, &c.) Ordo eſt. Iſta libertas, ſcilicet fingendi cauſas inaneis & friuolas, incendii Ætnei, eſt debita, ideſt conceſſa, & permiſſa carminibus, ideſt poematis, aut poetis: ſed omnis cura eſt mihi in vero, ideſt vera cauſæ canam, ſcilicet vere, quo motu æſtuat, ideſt efferueat;

Debita carminibus libertas iſta. ſed omnis
In vero mihi cura. canam quo feruida motu
Aeſtuet Aetna: nouoſq; rapax ſibi congerat ignes,
Quacunq; immenſus terræ ſe porrigit orbis:
Extremiq; maris curuis incingitur vndis:
Non totum inſolidum deſit. nanq; omnis hiatus
Secta eſt omnis humus: penituſq; cauata latebris
Exiles ſuſpenſa vias agit: vtq; animantis
Per tota errantes percurrunt corpora venæ
Ad vitam ſanguis omnis qua commeat. idem
Terra voraginibus conceptas digerit auras.
Scilicet aut olim diuiſo corpore mundi
In maria, & terras, & ſydera, ſors data coelo
Prima: ſecuta maris: deſeditq; infima tellus:
Sed totis rimoſa cauis, & qualis aceruus
Exilit imparibus iactis ex tempore ſaxis,
Vt crebro introrſus ſpatio vacuata corymbos

ueat: Ætna feruida: & quo motu ipſa rapax, congerat, ideſt accumulet ſibi, nouos, ideſt recentes ſemper ignes. Non totum, ſcilicet illud ſpatium: quacūq;, ideſt per quācunq; partem, immenſus orbis, ideſt globus terræ, porrigit, ideſt extendit ſe: & quacunq; orbis maris extremi, ideſt Oceani agitatur ab vndis curuis, eſt ſolidum, ideſt integrum & plenum ſine concauitate, nāq; omnis humus, ideſt terra, deſit, ideſt fatiſcit, & deeſt hiatu, ideſt vbi hiatus eſt; & omnis humus eſt ſecta, ſcilicet in rimas & fiſſuras, & ipſa, ſcilicet cauata, penitus, ideſt pene intus, & omnino intrinſecus, latebris, ideſt per latebras: eſt, ſupple ſuſpenſa, ideſt habens ſuſpenſas

Pendeat in ſeſe. ſimili quoq; terra figura
In tenues laxata vias, non omnis in arctum
Nec ſtipata coit. ſiue illi cauſa vetuſta eſt:
Nec nata eſt facies. ſeu liber ſpiritus intra
Effugiens molitur iter. ſeu lympha perenni
Edit humum limo: furtimq; obſtantia mollit.
Aut etiam incluſi ſolidum exedere vapores:
Atq; igni quæſita via eſt. ſiue omnia certis
Pugnauere locis. non eſt hic cauſa docendi:
Dum ſtet opus cauſæ. quis enim non credat inanes
Eſſe ſinus penitus tantos emergere fontes
Cum videt ac torrens imo ſe mergere hiatu.
Non ille ex tenui, vocemq; agat apta neceſſe eſt:
Confluit: errantes arceſſant vndiq; & vndas:
Et trahat ex pleno quod fontem contrahat amne.

ſas vias, exiles, ideſt valde modicas & occultas, igitur ve næ animantis, ideſt animalis, errantes, ideſt diuagantes, percurrunt per tota corpora, ideſt per ſingulas partes corporis, & omnis ſanguis eſt idem qua commeat, ideſt coit, ad vitam, ideſt ad ſuſtentationem vitæ, ideſt ſicut per diuerſas venas commeat idem ſanguis, qui vitam ſuſtentat: nam ſine ſanguine, viuere nemo poteſt: vnde exangues, mortuos vocamus. ſic quædam venæ, & quidam ſpiritus ſunt in terra, vnde incendia illa perpetuo ſuſtentantur. Terra digerit, ideſt coquit, & in aliam naturam vertit: auras, ideſt tenueis ventos, conceptas voraginibus, ideſt per voragines, & hiatus terræ. Scilicet, ideſt ſcire licet: quomodo id fiat, quia corpore mundi diuiſo: haud olim, ideſt non modico ante hac, diuiſo dicit, in maria, ac terras, & ſydera, ideſt cœlum: ſors prima eſt data cœlo, ideſt cœlum ſortitum eſt primum locum: & ſors maris ſequuta eſt, quia ſecunda erat: vnde ſecundum, a ſequendo dictum volunt: & tellus deſedit, ideſt deorſum locum cæpit, exiſtens infima: ſed deſedit totis cauis, ideſt habens integras cauernas, & talis qualis exeat, ideſt emergat, aceruus, ſcilicet lapidum: & hoc ſaxis imparibus, ideſt inæqualibus, ideſt minime quadrantibus inter ſe, iactis ex tempore, ideſt ſubito, & ex improuiſo, ideſt ſic globus terræ conſolidatus eſt, vt aceruus lapidum ſubito accumulatus: in quo nimirum multæ manerēt concauitates, ſicut & in terra, vt ideſt quemadmodum: corymbus, ideſt fructus hederæ pendet, ſupple vacuata crebro ſpatio: ita vt non ſit continuus fructus, ipſa terra quoque, ideſt etiam: coit in ſeſe, ideſt in ſeipſam, ſimili figura laxata, in tenueis vias, ideſt ſubtiles ſubtiles poros & venas. Non omnis, ſcilicet terra, nec coit, ideſt conglutinatur, in arctū, ideſt compreſſum, & condenſum, nec ipſa ſtipata, ideſt cōpreſſa, coit, ideſt conſolidatur: ſiue cauſa eſt illi, ſcilicet terræ vetuſta: nec facies, ideſt talis factura, aut ſpecies, eſt nata, ideſt natiua & connaturalis: ſeu, ideſt ſiue: ſpiritus, ideſt ventus: liber: ideſt non compreſſus: effugiens intra, ideſt intrinſecus: molitur, ideſt cum mole: perficit iter: ideſt meatū: ſeu lympha, ideſt aqua: edit, ideſt abſumit: ſecundum Calderinum: ſed illud edo, habet primam breuem: & potius coniugatur, edo, es, eſt. vnde hic mallem dicere, edit, ideſt editiorem: hoc eſt altiorem facit, dū ipſa edit, ideſt erigit humum, limo perenni, ideſt per totum annū perdurante: niſi ſequeretur, Furtumq; obſtantia molis, ſupple edit. i. abſumit, etiam vapores incluſi, ſcilicet in cauernis Ætnæ, non videre ſolidum, ideſt integrum & plenum, atque via eſt quæſita igni, ideſt ab igne, vt ſtet paſſiue: aut ad commodum eius, vt ſtet poſſeſſiue: ſiue omnia pugnauere locis certis, cauſa docendi: non eſt hic, ideſt in hac re: dummodo opus cauſæ ſtet, ideſt paratum ſit. Enim, pro quia: quis non viderit illic eſſe ſinus, ideſt curuaturas concauas: & cum videt tantos fontes emergere penitus: ac videt tantum torrentem emergere ſe penitus, ſupple ab hiatu: imo, ideſt profundo: ille, ſcilicet torrens: non, ſcilicet eſt: aut oritur ex tenui, ideſt modica cauſa: & neceſſe eſt, vt ſupple terra agat, ideſt emittat vocem: & vt errantes, ſcilicet aquæ: arceſſant, ideſt arceant: confluuia, ideſt quæ in mare confluunt: & trahat vndiq; ab vndis, quod trahat ex pleno: & quod contrahat fontem amne pleno. i. perenni, & indeficiente.

Confluuia, alij Cōfluit

Flumina quin etiam latis currentia riuis
Occaſus habuere ſuos. aut illa vorago
Direpta in præceps fatali condidit ore:
Aut occulta fluunt tectis adoperta cauernis:
Atq; inopinatos referunt procul edita curſus.
Quod ſi diuerſos emittat terra canales
Hoſpitium fluuiorum: aut ſemita nulla profecto
Fontibus & riuis conſtet via: pigraq; tellus
Conferta in ſolidum ſegnis ſub pondere ceſſet.
Quod ſi præcipiti conduntur flumina terræ:
Condita ſi redeunt: ſiqua ante incognita ſurgunt:
Haud mirum clauſis etiam ſi libera ventis
Spiramenta latent. certis tibi pignora rebus,
Atq; oculis hæſura vias dabit ordine tellus.
Immenſum plerunq; ſinus, & iugera peſſum
Intercepta leges, denſæq; abſcondita nocti
Proſpectare procul chaos, ac ſine fine ruinæ
Ceruus & in ſyluis ſpacioſa cubilia retro,
Antraq; demiſſis pedibus fodiſſe latebris.
Incomperta via eſt operum, tantum influit intra
Argumenta dabunt ignoti vera profundi.
Tu modo ſubtiles animo duce percipe curas:
Occultamq; fidem manifeſtis aſtrue rebus.
Nam quo liberior, quoq; eſt animoſior ignis
Semper & incluſus, nec vectus, ſæuior ira eſt
Sub terra: penituſq; mouet hoc. plura neceſſe eſt
Vincla magis ſoluant: magis hoc obſtantia pellant.
Nec tamen in rigidos exit contenta canales

DOMITIVS.

❡ Flumina quinetiam latis currētia riuis Occaſus habuere ſuos.) Fines ſuos. ❡ Pigra.) Decisa. ❡ Ceſſet.) Det locum. ❡ Abſtrue.) Abſconde. ❡ Sæuior.) Sub terra maior eſt, ſi qua obſtantia, ipſi ignes obſtant & impellūt. ❡ Hinc.) Ex hac cauſa, ideſt igne & ventis, fiunt terræmotus. ❡ Spiſſa.) Si non haberet illas concauitates.

ASCENSIVS.

❡ Flumina quinetiā latis currētia riuis Occaſ. &c.) Eandē rē proſequitur. Vnde ordo eſt. Quinetiam flumina currentia, latis riuis habuere ſuos occaſus. i. receptacula: aut illa Vorago direpta in præceps i. exeſa per præcipitationem aquarum: cōdidit, ſup. ſe: ore fatali. i. neceſſitate quam fatū inſtituit in initio naturæ, aut condidit. i. abſcondit ſe in præceps fatali ore: aut flumina fluunt occulta adoperta tectis: atq; edita cauernis referunt procul curſus inopinatos. quod de Arethuſa & Nilo dicitur. vel ſic, fluūt occulta cauernis tectis. i. per cauernas tectas, & ita adoperta, atque edita. ſ. ex cauernis, rurſus in lucem data, referunt procul curſus inopinatos. ſ. præter præter hoīum opinionē ortos, quod ſi terra emittat diuerſos canales. i. meatus aquarū per quos vt fontes per canales, fluant: appoſitorie, hoſpitiū. i. receptaculū fluuiorum: aut nulla, ſupp. ſit, profecto. i. reuera. ſemita. i. anguſta via & quaſi ſemi iter & via. ſ. nulla, conſtet riuis: & tellus pigra conferta. i. conſtricta: in ſolidum. i. durum & denſum, ſine vacuo, aut meatu: & ipſa ſegnis. i. inoperoſa: ceſſet. ſ. ab operatiōe: ſub pondere. ſ. molis ſuæ: aut aquarum. Quod ſi flumina conduntur terræ præcipiti. i. præcipitanti ea: & ſi flumina condita. i. abſcondita redeūt: & ſiqua. i. aliqua, etiā incondita. i. quæ prius non exierant, nec rurſus recæpta ſunt: ſurgunt. i. oriuntur primum: haud. i. non, mirum, ſup. eſt: ſi ſpiramenta. i. meatus & aperturæ quibus expirent: latent vētis clauſis. ſ. in terra, priuſquam tales exhalationes emittantur: tellus dabit tibi pignora, ſcilicet fidei & credulitatis certis rebus: & ipſa hæſura oculis, dabit ordine. i. per ordinē vias. ſ. ad cognoſcendum: aut per quas talia fiant. Nā ipſa leget. i. ex ordine oculis obijciet ſinus. ſ. aquarum: īterceptos, ſupple plerunq;. i. plurimum immenſum

Cernis, alij Ceruus.
Spatioſque, alij ſpatioſa
Vectus, ſæuior: alij euectus, ſenior.
Mouēs hoc: alij mouēt hæc.
Magis hoc: alij magis hæc.

Vis animæ flamma auertit, qua proxima cedunt:
Obliquumq́; ſecat, qua viſa tenerrima cauſa eſt.
Hinc terræ tremor, hinc motus, vbi denſus hiatu
Spiritus exagitat venas: ceſſantiaq́; vrget.
Quod ſi ſpiſſa foret: ſolidoq́; inſtaret inani:
Nulla daret miranda ſui ſpectacula tellus:
Pigraq́;, & in pondus confeſtim mobilis eſſet.

Immenſum; ideſt immenſe, aut immenſo modo, hoc eſt ſane magnos: & leget iugera intercæpta peſſum, ideſt deorſum in præceps, & abſcondita denſæ nocti, ideſt a caligine quaſi nocturna. Tu cernis chaos, ideſt voraginē nigram, hoc eſt baratrum proſpectare procul, ac ſine fine, ideſt termino: ruinæ, ideſt præcipitij, & cernis, ſupple feras fodiſſe in ſyluis cubilia ſpatio retro, ſcilicet relicto: aut retro, & fodiſſe antra, ſcilicet nota: demiſſis latebris, ſcilicet prioribus: via operum, ideſt quomodo tales cauernas operatæ ſint: eſt incomperta, ideſt nondum cognita: tantum, ideſt ſolummodo: influit intra, ideſt introrſum intenditur: quæ, ſupple reſidabunt vera argumenta, ideſt veras approbationes: profundi ignoti, ideſt incogniti, hoc eſt per ea antra, quæ aperiuntur in ſyluis a feris, cum videmus aperturas valde profundas, & maiores quam vt a feris excauatæ putentur, facile cognoſcimus, quod latebras terræ ignorauimus. Tu percipe modo, animo duce: curas, ideſt inueſtigationes ſubtiles: & abſtrue, ideſt abſconde (ſecundum Calderinum) rebus manifeſtis, fidem occultam: aut aſtrue, ideſt aſſere: rebus manifeſtis, fidem, ideſt credulitatem: occultā, ideſt latentem. Nam quo, ideſt quanto ignis eſt liberior: quoque, ideſt & quo (ſunt enim duæ particulæ) eſt animoſior incluſus ſemper, & nō vectus, ſcilicet foras, ſupple eo, eſt ſæuior, ideſt

Ideſt maior, & vehementior: Ira, i. indignatio, aut incendiū eſt, ſcilicet igni: ſub terra: & mouens penitus, ideſt pene intus, aut omnino, neceſſe eſt vt, ſupp. plura, ideſt plures res: ſoluant hoc, ideſt tanto magis: vincla, pro vincula, & pellant hoc. i. tāto magis obſtantia, hoc eſt ignis, qui in viſceribus terræ quanto magis abſtruſus eſt, tanto vehementius excedit & cauat terram: nec tamen flamma contenta, ſcilicet, in terris, exit in canales rigidas, ideſt non exſiccat venas fontium, ſed vis animæ, ideſt venti latentis: auertit flammam, qua. ſ. vi: proxima cedunt, & ſecat obliquum. i. in obliquum: qua, ideſt per quam: cauſa tenerrima. i. minima eſt viſa. Nam hinc, ideſt ex hac cauſa, quia. ſ. ſunt ignes, & venti, ac aquæ ſub terris, & venti erumpere cōtendunt: terra tremit tibi motu. i. per motum, & ſpiritus denſus. i. vētus groſſus, aut vehemens: exagitat, ideſt expellit: hiatu. ſ. ſuo: venas, ſcilicet aquarum & flammarum, & vrget ceſſantia, ideſt non cito cedētia: quod ſi tellus foret ſpiſſa, ideſt ſi non haberet illas concauitates, & inſtaret ſolido, ideſt integro & pleno: inani, ideſt ſpatiō medio: ſine ventis & flammis, ac aquis: ipſa nulla, ideſt non vlla: non daret vlla miracula, ſui, ideſt de ſe, & ipſa eſſet pigra, ideſt otioſa, ac torpens, & eſſet mobilis in pondus. ſ. ſecundū totum globum tantum, cum nunc etiam in parte moueatur per ventos incluſos. Aut in pōdus, ideſt deorſum: quo, ſcilicet pondus, ideſt grauitas deprimit.

Tremiſt alij tremor.
Hiatu, alij hyatu.
Quod, alij quã

Sed ſummis ſi forte putas concredere cauſis
Tantum opus: & ſummis alimentum viribus oris,
Quæ valida in promptu cernis: validosq́; receſſus
Fallere: ſed nondum tibi lumine, certaq́; recto.
Nanq; illud quodcunq; vacat ſpecus omnis hiatum,
Et res introitu ſoluunt: adituq́; patenti
Conuerſæ languent vires: animosq́; remittunt.
Quippe vbi contineat ventos: qua quæq; morantes
In vacuo deſint, ceſſat: tantumq́; profundi
Explicat errantes: & in ipſo limite tardant.
Anguſtis opus eſt turbare in faucibus illos.
Feruet opus: denſiq́; fremunt: premiturq́; ruina.
Hinc furtim boreæ, atq; noto. nunc vnus vterq; eſt.
Hinc venti rabies hinc ſæuo quaſſat hiatu.
Fundamenta ſolo trepidant: vrbesq́; caducæ.
Inde neq; eſt aliud, ſi fas eſt credere, mundo,
Venturam antiquam faciem, veracius omen
Hæc primo cum ſit ſpecies, naturaq́; terræ,
Introrſus ceſſante ſolo trahit vndiq; venas.
Ætna ſui manifeſta fides, & proxima vero eſt.
Non illic, duce me, occultas ſcrutabere cauſas.
Occurrent oculis ipſæ: cogentq́; fateri.
Plurima nanq; patent illi miracula monti.
Hinc vaſti terrent aditus: merguntq́; profundos
Corrigit hinc artus, penitusq́; quod exigit vltras
Hinc ſpiſſæ rupes obſtant: diſcordiaq́; ingens
Inter opus: nectunt varios, mediosq́; coercent
Pars igni domitæ, pars ignes ferre coactæ:
Vt maior ſpecies Aetnæ ſuccurrat inanis.
Hæc illis ſedes, tantarumq́; area rerum eſt.

DOMITIVS.

¶ Faciem antiquam.) In chaos antiquum. ¶ Ætna eſt fides.) Ætna enim facit teſtimonium: quod eſt veriſimile. ¶ Duce me.) Non potero te edocere, ſi nolueris perſcrutari. ¶ Vaſti.) Profundi. ¶ Euomit.) Quia Ætna euomit & emittit ſaxa combuſta in mare. ¶ Hinc vaſti.) Cupit exponere miracula mōtis Ætnæ, ac dicit terribilis cauernarum introitus mari merſos eſſe. ¶ Mergunt.) Exeunt. ¶ Exigit.) Vltra ſe extendit. ¶ Spiſſæ.) Duræ & frequentes. ¶ Diſcordia.) Quoniam non permittunt rupes vltra extendi ignes. ¶ Domitæ.) Pars Ætnæ ardet, pars conſumpta eſt incendio.

ASCENSIVS.

¶ Sed ſummis, &c.) Proſequitur inſtitutum, indagans ex phyſicis principijs, cauſas incendij Ætnei. Ordo eſt. Sed ſi tu putas, ideſt prætendis, forte concredere, ideſt committere: ſummis, ideſt cœleſtibus cauſis, tantum opus quantum eſt perpetuū incendium Ætnæ, & cætera quæ in terris fiunt mira, & ſi tu putas, concredere ſummis viribus alimentum oris, ſcilicet Ætnei, hoc eſt orificij, & foraminis vnde incendium euoluitur (alij legunt ori, ideſt montis, ſed Græcum eſt, & o corripitur, vt in oreſte patet.) tu fallere, ideſt falleris, ſupple in his quæ tu cernis in promptu valida, & validos receſſus, ſupple eſſe, ideſt quæ tu putas veras & occultas cauſas: ſed hæc nondum, ſupple ſunt tibi certa, ideſt perſpecta, lumine recto, ideſt cognitione perfecta. Nanq; quodcunq; vacat, ideſt excauatum eſt illic: id, ſupple omnis ſpecus ſoluit hiatu:

hiatu: & res ſoluunt, ideſt aperiunt introitu, & aditu patenti: & vires conuerſæ, ſcilicet ad ſe, languent & remittunt animos. Quippe, ideſt vtpote, quæ ignorant, vbi, ſcilicet ſpecus contineat ventos: & qua, ſcilicet parte, aut vi: quiq;, ſcilicet venti, morantes deſint, ideſt deficiant, in vacuo, ſcilicet ſubterraneo: & tantum profundi, ideſt profunditatis: ceſſat, ideſt otioſum eſt: & explicat, ſupp. ventos errantes: & tardat, ideſt immoratur in ipſo limine, ideſt ſub exitu: opus eſt illos, ſcilicet vētos: turbare, ideſt turbinem excitare, in anguſtis faucibus: quando, ſcilicet erumpere volunt, nec poſſunt: opus feruet, & venti denſi premunt. ideſt vrgent: vt ſcilicet exeāt: & ruina premitur, ideſt vrgetur, & feſtinatur: hinc Borea, atque Noto, ideſt diuerſis ventis, Septentrionali & Meridonali: furtim, ideſt in occulto, quia nondum exierunt: nunc, ſcilicet poſt congreſſus: vterq;, ſcilicet ventus, Boreas & Notus, eſt vnus quia materia ventorum conglobatur. hinc, ſcilicet deinceps, poſt exitum: aut ex hac agitatione ventorum ſubterraneorum, eſt rabies venti: & hinc, ideſt ex hac agitatione: quaſſat, ſcilicet terram: ſæuo, ideſt valde magno & terribili hiatu fundamenta, ſcilicet ædificiorum, trepidant ſolo: & vrbes caducæ trepidant ſolo. Omē veracius, ideſt verax indicium: antiquam faciem, ideſt ſpeciem: hoc eſt, chaos antiquum, venturam, ſupple eſſe mundo: inde, ideſt ex hac agitatione ventorum, qui omnia confundent: neq; eſt aliud, ſcilicet quod antiquā faciē reducat: ſi fas eſt credere

Illic, alij illud
Hiatu, alij hyatum.
Quiq;, alij q̄q.
Limine tardat, alij lumie tardant.
Premūt alij fremunt.
Hic. alij Hinc.
Varium alij varios.

credere.ſ.antiquam fidem venturam mundo. Hæc primo ſpecies iterum: alij legunt, hęc prima ſpecies rerum: nec eſt mendoſus verſus, quia prima producatur poſitione, apertaq́ꝫ erit compoſitio. ſi tamen legatur, primo: ordo eſt: hæc ſpecies primo, idest quæ primo fuit: iterum, ſup. erit: & natura terræ trahit vndiq́ꝫ venas, ſolo ceſſante introrſus. Ætna eſt manifeſta fides, ideſt atteſtatio, & probatio ſui.i. eorum quæ de ſe ſentire facit, & eſt proxima vero.i. vero ſimillima. Tu non ſcrutabere illic, ſcilicet in Ætna: me duce, ideſt ducente me, aut ductu meo: cauſas occultas: ſed, ſupp. manifeſtas: quia ipſæ cauſæ occurrent oculis.ſ. tuis: & cogent fateri.ſ. verum eſſe, quod de eis prędicatur. Nāq́ꝫ plurima miracula patent illi monti: vaſti, ideſt valde ampli, & profundi: aditus, ideſt acceſſus terrent hic, ideſt in vna parte: & mergunt profundo.i. profunda voragine maris. Arctus, ſcilicet locus.i. ſtrictus & anguſtus: corrigit, ideſt ſimul dirigit: hic, ideſt alia parte: quod exigit, ideſt extēdit, aut expellit penitus vltra: hinc.i. ex vna parte, rupes ſpiſſæ obſtant, ſcilicet adire volentibus: aut ne fiat exactio lapidum inflammatorum: & diſcordia, ideſt ea quæ ſunt diſcrepantia inter ſe: intermeſtunt, ideſt impediunt: ingens opus varium, & coercent medium: pars, ideſt partim rupes, domitæ, ſupple ſunt: igni, ideſt abſumuntur, & mollificātur ab igne: & pars coactæ ſunt ferre, ideſt emittere ignes: ita vt maior ſpecies Ætnę ſuccurrat, ſcilicet in ruentibus: inanis, ideſt exhauſta: hæc, ſcilicet Ætna, eſt ſedes illis, ſcilicet miraculis dictis. Et hęc eſt area, ideſt campus: tantarum rerum, ideſt in qua tantæ res ſunt: & eſt quædam acclamatio.

Nunc opus artificem incendit, cauſamq́ꝫ repoſcit.
Non illam parui, aut tenuis diſcriminis ignes
Mille ſub exiguo ponent tibi tempore veras
Res: oculiq́ꝫ docent: res ipſæ credere cogunt.
Quinetiam tactu moneant contingere toto
Si liceat: prohibent flammæ, cuſtodiaq́ꝫ ignis.
Illi operum eſt. arcent aditu, diuinaq́ꝫ rerum,
Vt maior ſpecies Aetnæ ſuccurrat inanis.
Cura ſine arbitrio eſt. eadem procul omnia cernis.
Non tamē eſt dubium penitus quin torqueat Aetna:
Aut quis mirandus tantæ faber imperat arti.
Pellitur exuſtæ glomeratus nimbus arenæ:
Flagrantes properant moles: voluuntur ab imo
Fundamenta: fragor tota nunc rumpitur Aetna:
Nunc fuſca pallent incendia miſta ruina.
Ipſe procul magnos miratur Iuppiter ignes:
Néue ſepulta noui ſurgant in bella gigantes:
Neu ditem regni pudeat: neu tartara coelo
Vertat, in occulto. tantum premit omnia dextra.
Congeries operit ſaxorum, & putris arena.
Quæ nec ſponte ſua faciunt: nec corporis vllis
Suſtentata cadunt robuſtis viribus omnes.
Exigitur vertitur ſaxa vertice *
In denſum congeſta rotant: voluuntq́ꝫ profundo.
Hac cauſa expectata ruunt incendia montis.
Spiritus inflatis nomen languentibus aer.
Nam propè natura par eſt violentia ſemper.
Ingenium velox illi, motusq́ꝫ perennis.
Verum opus auxilium eſt vt pellat corpore: nullus
Impetus eſt ipſi: qua ſpiritus imperat, audit.
Nunc princeps, magnusq́ꝫ ſub hoc duce militat ignis.

DOMITIVS.

Cogunt.) Quia quæ videmus oculis, cogimur credere. Arcēt.) Ab introitu. Nymbus.) Multitudo. Imo.) Fūdo Ætnæ. Sepulta.) Quieta. Enceladus caput ſuum ſepultum habet ſub Ætna. Ditem.) Plutonem: nam ſi aperiretur Ætna, viderentur tartara. Dextra.) Potētia. Exigitur.) Cogit̄ emittere. Vaſa.) Appellat vaſa, illa ſaxa pumicea: quia ſunt concaua. Rotant.) Voluunt. Par.) Quia ſemper eadem eſt violentia in Ætna: non enim magis æſtuat vno tempore quā alio. Duce.) Spiritu ventoꝝ. Militat.) Ardet.

ASCENSIVS.

Nūc opus.) Pergit quo incipit hoc ordine. Opus.ſ. incœptū: accendit.i. inflammat ſtudio perficiendi: artificem.i. authorem ſuū: & repoſcit.i. iterum poſcit, cauſas.ſ. tanti incendij. Ego non ponam illos ignes parui, aut tenuis.i. exilis diſcriminis: ſed, ſup. maximi. vnde ponam tibi ſub exiguo tēpore, mille res veras: quia oculi docent: & cogunt credere res certas, quinetiam, ſup. res ipſę, hoc eſt ignes moneant tactu toto, ſi liceat contingere: ſed nō licet, quia flāmæ ꝓhibēt: & cuſtodia ignis.i. ignis cuſtos: eſt illi operum, hoc eſt illi operi: &, ſup. flammæ, arcent.i. abſtinent: aditu, ideſt ab acceſſu, ne qs accedat: & diuina cura.i. accuratio, & adminiſtratio rerum: eſt ſine arbitrio.i. ſine opera, aut conſilio alterius: tu cernis eadem omnia procul.i. de longe: quia flammæ vetant accedere. Nec tamen eſt dubium penitus quis, quia deus aut natura torqueat.ſ. ſaxa, Ætna, in illo mōte: aut quis faber mirandus.ſ. quicunq́ꝫ eſt: imperet.i. præſit tātæ arti. Nymbus, ideſt multitudo, ac globus: arenæ exuſtæ glomeratus.i. in glomus, aut glomum collectus: pellitur.i. expellitur; & moles flagrantes.i. ponderoſa ſaxa ardentia: properant, ideſt feſtinanter emittuntur: fundamenta, ſcilicet Ætnę, voluuntur ab imo, ideſt profundo: & fragor rumpitur.i. rumpendo editur: nunc.i. aliquando tota Ætna: & incendia pallent, nunc.i. aliquando, mixta ruina, fuſca.i. ſubnigra, qa fumoſa, aut puluerulenta. Ipſe Iuppiter miratur ꝓcul magnos ignes, quia in occulto eſt. neue.i. vel ne, hoc eſt an: noui gigantes ſurgant in bella ſepulta.i. ſedata & quieta? neu.i. neue, hoc eſt vel an: pudeat Ditē.i. Plutonem, fratrem Iouis: regni.ſ. inferorū? neu.i. neue, Pluto, ſupple vertat tartara coelo, ideſt in coelum: aut cōmutare velit tartara coelo: tantum.i. dūtaxat quia in occulto eſt, & cauſam incendij neſcit: ipſe premit.i. coercet: omnia dextra.i. potentia ſua: omnis congeries operis & putris arena ſaxorū exigitur.i. extra pellitur: q̄ res nec faciunt, ideſt faceſcūt, & loca mutant ſponte ſua.i. ſuapte natura: nec ſuſtentata viribus robuſtis, vlli ꝓ vllius corporis: cadunt.i. decidunt ex aere: vertit.ſ. Iuppiter: oīa vaſa, ideſt ſaxa cauata: ſæuo vertice.ſ. Ætnæ flagrantis: incendia montis congeſta.i. accumulata in denſum.i. denſe rotant & voluunt.ſ. ſaxa ꝓfundo.i. ab imo: & ruūt.i. eruunt ea: nec cauſa, ſup. eſt: expectata.i. cognita, & extrinſecꝰ inſpecta. Nomen eſt inflatis.ſ. incendijs.i. dum inflātur: ſpiritus, quia a ſpirando dicitur ſpiritus: & languentibus.i. dum languent, eſt, ſupp. nomen aer. Nam violentia eſt ſemper prope, ideſt quaſi par.i. æquiualēs naturæ, ideſt cum nullum violentum ſit perpetuum, in Ætna violentia videtur habere vim naturæ: nam ingenium velox eſt illi, & motus perennis: verum.i. ſed: opus, ſupp. eſt auxilio nullus impetus interpellat corpore, ſup. ea parte: qua ſpiritus.ſ. mundi imperat: audit nunc princeps.i. prædominans: & magnus ignis militat ſub hoc duce, ideſt ſpiritu: qui, vt Æneí. vj. dicitur. Omnia intus alit. hoc eſt, quia ſpiritus diuinus, diffuſus eſt per omnia: regit incendia, & excitat ignes, atque extinguit in Ætna, prout vult.

Ætna alij Ætnā

Oīa alij vitrea.

Inflatis alij ſlati.

Auxilio alij auxilium.

Nunc quoniam in promptu eſt operi natura, ſoliq́ꝫ,
Vna ipſi venti: quæ res incendia paſcit,
Cum ſubito cohibetur: ineſt quæ cauſa ſilenti,
Subſequar: immenſus labor eſt, ſed fertilis idem.
Digna laborantis reſpondent præmia curis.
Non oculis ſolum pecudum miranda fuere,
More: nec effuſis in humum graue paſcere corpus:

DOMITIVS.

Subſeq̄r.) Narrabo cām quia ignis ſilet. Pecudum.) Non ſolum hęc videbunt̄ miranda hominibus, veꝝ etiam rebus īanimatis. Capiti coelum.) Ideſt caput ę coelo. Sæcula) Per omnia tempora. Æterno.) Quia machina huius incendij in Ætna, ſemper duratura eſt. Orbita.) Rotūditas. Annuus.) Sol, per annum ſuū curſum facit. Incondita.) Incompoſita. Vices.) Alternationem, & viciſſitudinem. Phœbe.) Luna. Seneſcit.) Tres partes ſunt æſtatis: eſt noua, adulta, & præceps. Axē.) Ideſt polum arcticum, quę Helyce a Graijs

More, alij Mora.

a Graiis nauigãtibus petitur: Cynoſura vero a Tyriis,q̃ eſt in polo antarctico. ❡Comeſten.) Q̃m mutationẽ indicat regnorũ: mariſq; pcellas,& tempeſtatem nauigantibus.

Bootes ❡Bootes.) Arctophylax,q̃ſi boum agitator:nanq; eſt viſimus ſeptẽ ſtellarũ,ideo Bootes appellat.❡Tenax.) Pertinax.❡Pugnax.) Quia ſtella, Martis denotat bellũ.

Orion. ❡Orion.) Stella,q̃ ortu ſuo idicat pluuias:ideo alibi in Æneid. Cum ſubito adſurgẽs fluctu nymboſus Orion.❡Index.) Tẽpeſtatis.❡Notis.) Signis.

ASCENSIVS.

❡Huic q̃m,&c.) Docet hominem ad rerũ indagationẽ natũ eſſe:iuxta quod eſt illud philoſophicum in principio Metaphyſices,Oẽs hoies natura ſcire deſyderãt. Docetq; quod idẽ philoſophus ait ex admiratione philoſophiã inuentã,quæ cauſas rerũ inquirit. Ordo aũt eſt. Q̃m natura eſt huic operi in promptu i. manifeſta:& natura ſoli.i.terræ: eſt vna.ſ.ipſi venti: ego ſubſequar.i.ſubſequenter dicam:quę res paſcit incẽdia:& quæ cauſa ineſt ſilenti.i.conquieſcenti.ſ.Ætnæ:cũ.i.quando:cohibetur.ſ.vis ventorũ:ſubito i.derepente, labor eſt immenſus: ſed idẽ.ſ.labor:eſt fertilis.i.vtilis: quia præmia digna curis.i.q̃ ſint operæ pretia:reſpondeant laboranti.i.inueſtigãti. Hæc,ſup. non fuere miranda.ſ.nobis:ſolum oculis.i.ſolo viſu,ſine inquiſitione cauſarum:more pecudũ,quæ.ſ.ſtupent,& nihil indagãt nec paſcere corpus graue.i.terrenum:effuſis.ſ.oculis in humũ. (Vnde Oui.Meta.j. Pronaq; cum ſpectent animalia cætera terras,Os homini ſublime dedit,coelũq; videre Iuſſit,& erectos ad coelũ tollere vultus.) Sed,vt dicetur in fine huius particulæ, diuini eſt animi ac iucunda voluptas noſſe fidem.i.certã cãm rebus:& exquirere cauſas dubias:& perurgentẽ.ſ.hominẽ:hoc eſt:inſtanter,& vrgenter ad finẽ vſq; vitę curantem:ſacra.i.res ſacras & religioſas:attollere coelũ capiti:aut hypallage eſt, pro eo quod eſt caput coelo:aut ſic dictum,vt illud, Adueniat nobis regnum tuũ.non adueniamus regno tuo. Scire quot,& quæ,& cur ſint talia principia magno mundo, & cur ſæcula metuunt occaſus.i.finem:at pergunt.i.ſemper tamen procedunt. Alij textus habent ad: vt ſit,& pergunt.i.procedunt:ad ſæcula.i.in ęternum:quantum ſæcula erunt,& quæ firma machina religata eſt mundo æterno:quia,vt dicit Horatius in Odis, Dãna tñ celeres reparant cœleſtia lunæ, Nos vbi decidimus.itaq; res ſingulæ dilabuntur,ſed vniuerſum manet,& ſcire modũ.i.menſuram ſolis,& curſus eius,& quãto orbita.i. via orbis,hoc eſt,reuolutio lunæ,eſt minor.ſ.q̃ ſolis:cur breuior orbita præuolet illi.ſ.lunæ,cui puolet iſti.ſ.ſoli:quæ ille annuus orbis mouet: q̃ ſydera cur

Noſſe fidem rebus:dubiaſq; expoſcere cauſas
Sacra per ingentem:capitiq; attollere coelum.
Scire quot,& quæ ſint in magno talia mundo
Principia,occaſus metuunt,ad ſæcula pergunt:
Et firma æterno religata eſt machina vinclo.
Solis ſcire modum,& quanto minor orbita lunæ eſt:
Cur illi breuior biſſenos peruolet orbes:
Annuus ille monet:quæ certo ſydere currant:
Ordine quæ ue ſuo,careant incondita cura.
Scire vices etiam ſignorum,& tradita iura.
Nubila cur coelo terræ denunciat imbres:
Quo rubeat Phœbe,quo frater palleat igne.
Tempora cur variant anni:primaq; iuuenta
Cur æſtate perit:cur æſtas ipſa ſeneſcit:
Autumnoq; obrepit hyems:& in orbe recurrit.
Axem ſcire helices:& triſtem noſſe cometen:
Lucifer vnde micet:quá ue heſperus:vnde bootes.
Saturni cur ſtella tenax:cur martia pugnax.
Quo rapiant nautę,quo ſydere lintea tendant.
Scire vias maris:& cœli prædicere curſus:
Quo volet Orion:quo Sirius incubet index.
Et quęcunq; iacent tanto miracula mundo,
Non digeſta pati,nec aceruo condita rerum:
Sed manifeſta notis certa diſponere ſede
Singula:diuina eſt animi:ac iucunda voluptas.

currant certo ordine.ſ.oĩa pter planetas,quæq;.i.& quæ ſydera careant: ſuo.ſ.ordine: exiſtẽtia incondita.i. errãtia: ſed cura.i.per ſummam accurationẽ,quia Ply.dicit, Nihil illis q̃ erratica vocamus minus errare. Sunt tñ qui legãt, non cura,ſed curſu,vt ſit, & q̃ careant ſuo curſu.ſ. certo, ſed nõ pcedit:aut ſuo.i proprio,vt ſunt in firmamẽto,q̃ motu raptus feruntur,ſed verius legitur,cura. Et ſcire etiã vices.i.viciſſitudines ſignoꝝ ſ.zodiaci, & iura tradita.i.vires & influentias earũ, cur.ſ. planeta aliqs aut ſignum denũciet coelo nubila, & terræ hymbres, quo igni Phœbe.i. luna rubeat,cum naturaliter pallidior ſit,& quo igni palleat frater.ſ.Phœbes,hoc eſt, Phœbus,qui ſol eſt, & cuius natura eſt rubere potius. Cur tẽpora anni variãt,ſup.ſe:aut cur anni variant tempora,& cur ver præit æſtatem:prima iuuẽta i.prima parte ſui: cur ipſa æſtas ſeneſcit.i.ad ſeniũ, hoc eſt finem tendit: & cur hyems obrepit.i.tacite ſuccedit autũno, & recurrit in orbe.i.gyro & circulo.(qa,vt dicitur in Georgicis,) Redit agricolis labor actus in orbẽ, Atq; in ſe ſua per veſtigia voluit annus: vnde de hac tẽporũ viciſſitudine dicit Horatius in quarto libro carminũ ſic, Immortalia ne ſperes,monet annus & almũ, Quę rapit hora diẽ. Frigora miteſcũt Zephyris: ver proterit æſtas, Pomifer autũnus fruges effuderit,& mox Bruma recurret iners.hæc ille.) Itẽ ſcire axem Helyces,ideſt vrſę maioris. Nã Helyce fuit nomen oppidi cuiuſdam Achiuorũ,in Pelopõneſo, vt dicit Iginius,in quo Caliſto nata fertur:& ab eo Helyce denoiari,poſtq̃ in vrſam maiorẽ cõuerſa fuerat. Minor aũt vrſa, Cynoſura vocat. Et noſſe cometẽ.i.ſydus crinitũ:triſtem.i.triſtitiæ indicẽ: vnde in Georg. Nec toties diri arſere cometæ. Portendere enim dicũt,aut regnoꝝ,aut regũ interitũ. Item noſſe, vnde Lucifer.i.ſtella matutina,micet: ve pro vel:qua.ſ.luce:Heſperus.i.ſtella veſpertina,micet.i.reſplẽdeat,vnde Bootes, qui ad plauſtrũ eſt,ſup.micet:cur ſtella.i.ſydus Saturni, ſit tenax: cur ſtella.i.ſydus Martia.i.ipſi⁹ Martis,ſit pugnax.i.ad pugnas incitans,quo ſydere.i.cuius ſyderis ortu:nautæ rapiant.i.contrahant:lintea.ſ.vela,& quo ſydere,tendant.i.extendãt & pandant lintea. Item ſcire vias maris,& pdicere curſus cœli.i.coeleſtiũ,quo Orion.ſ.nymboſus: volet.i.præceps feratur,quo ipſe ſæuus index.ſ.pluuiæ:incubet.i.occidat, qa indicat tã in ortu, q̃ occaſu,vẽtos & pluuiã:& q̃cunq; miracula iacent.ſ.ignota, tanto mundo,non pati,ſup.ea:digeſta.i.vt digeſta cibaria deliteſcere,nec cõdita.i.abſcõdita eſſe aceruo rerũ,ſed diſponere ſingula manifeſta,notis,ideſt per notas,ſup.incerta ſede.i.diſpoſitione,eſt animi diuini,& voluptas iucunda.

Sint, alij ſit.

Denunciet, alij denunciat.

Tempore, alij Tẽpora

Ter pit æſtatẽ, alij Ver æſtate præit.

Recurrit, alij cucurrit

Quave alij q̃q.

Sæu⁹ & icubet, alij ſęu⁹ icubet.

DOMITIVS.

❡Cognoſcere.) Homines prius volunt cognoſcere terreſtria q̃ cœleſtia.❡Noctes.) Sine lucro ſunt noctes,quia non ſunt exercitæ.❡Callet.) Habẽt duritiem,& tumiditatem duram in manibus, aut alia parte membrorum.❡Viti.) Ad vinum producendũ. ❡Diti.) Pingui.❡Horrea.) Vbi reponuntur frumenta. ❡Deſecto.) Falce ſecto & inciſo.❡Nullum fallere opus.) i.ſcire omnia opera.❡Euertimus.) Vertendo exquirimus.

Sed prior hæc hominis cura eſt cognoſcere terram:
Et quæ nunc miranda tulit natura,notare.
Hæc nobis magna affinis cœleſtibus aſtris.
Nam quę mortali ſpes eſt?quæ amentia?maius
In Iouis errantem regno perquirere velle,
Tantum opus ante pedes tranſire,& perdere ſegnes.
Torquemur miſeri in paruis,premimurq; labantes:
Dum ſeſe pretio redimant:verumq; profeſſa eſt.
Tum demum viles taceant,inopeſq; relictæ.
Noctes,atq; dies,feſtinant arua coloni.
Callent rure manus:glebarum expellimur vſu.
Fertilis hæc ſegetiq; feracior:altera vitis:

mus.❡Minas.) Quia gigantes qui voluerunt expellere Iouem coelo, miſſi ſunt ſub tartara.❡Animæ.) Flatus ipſius Ætnæ.❡Seruent.) Stent in ipſo introitu.❡Coniuratis.) Simul flantibus. ❡Corpora pulſata.) Ideſt aerem,& hoc pacto fiunt nubes.❡Canoro.) Tibicine Tritone.❡Opes.) Copias aquarum.❡Cortyna.) Secretior locus templi dicebatur, vbi cor vatis itumeſcebat,& extẽdebatur ad carmina & oracula dicenda, & ſimiliter locus

Species, alij ſpes eſt.

Profeſſę, alij pfeſſa eſt.

Glebaꝝ vſu expertũ, alij glebarum expellimur vſu.

Quod ſi forte mihi quędam diſcordia tecum eſt:
Principijsq; alijs credas conſurgere ventos:
Non dubium rupes aliquas, penitusq; cauernas
Proruere ingenti ſonitu: caſuq; propinquas
Diffugere, impelliq; animas. hinc cernere ventos,
Aut humore etiam nebulas effundere largo:
Vt campis, agrisq; ſolent, quos obruit amnis.
Vallibus exortens caligat nubilus aer:
Flumina parua ferunt auras. vis proxima vento eſt:
Et minus aſpirat fortis, & verberat humor.
Atq; hæc in vacuo ſi tanta potentia rerum eſt:
Hoc plura efficiant infra, cluſiq; neceſſe eſt.
His agitur cauſis extra: penitusq; coactis
Exagitant ventos: pugnant in faucibus arctes
Pugnantes ſuffocat: & intus vt vnda profundo
Terq;, quaterq; exhauſta graues vbi perbibit Euros:
Ingeminat fluctus: & primos vltimus vrget.
Haud ſecus aſtrictus certamine tangitur ictu
Spiritus: inuoluensq; ſuo ſibi pondere vires
Denſa per ardentes exercet corpora venas:
Et quacunq; iter eſt properat: tranſitq; morantem.
Donec confluuio reuolutis æſtibus amnis
Exilit: atq; furens tota vomit igneus Aetna.
Quod ſi forte putas iiſdem decurrere ventos
Faucibus: atq; iiſdem pulſis remeare: notandas
Res oculis locus ipſe dabit: cogetq; negare.
Quãuis cœruleo ſiccus Ioue frigeat æther:
Purpureoq; rubens ſurgat iubar aureus oſtro:
Illinc obſcura ſemper caligine nubes,
Pigraq; defuſo circum ſtupet humida vultu
Proſpectat ſublimis opus, vaſtosq; receſſus.
Non illam videt Aetna: nec vllo intercipit æſtu,
Obſequitur quacunq; iubet leuis aura: reditq;.
Placantes etiam cœleſtia numina thure
Summo cerne iugo, vel qua liberrimus Aetnæ
Improſpectus hiat, tantarum ſemina rerum
Si nihil irritet flammas, ſtupeatq; profundum.

ASCENSIVS.

Credẽdum eſt etiam.) Varijs ambagibus, & verborum inuolucris rem proſequitur, adfectans verborum apparatu, rem in miraculum trahere: vnde dicit credẽdum etiã cauſas ventorum exiſtere ſub terris: ſimiles harum. ſ. cauſarum (bene genitiuo vtitur, quia ſubſtantiam reſpicit: vt non eſt ſimilis tui in dijs domine) quas cernimus extra, ſcilicet terrã: aut extrinſecus: vt crement. i. comburant inter ſe corpora condenſa: & fugiant in vacuum. i. aerem: turba eliſa. i. eiecta & expulſa, & proxima trahant ſecum tota nomina. i. confundant nomina ventorum: quia non poteſt intelligi, qui venti ſint & exeant: & reſiſtant in ſede tuta. i. extra turbã poſita: quod ſi quædam diſcordia eſt mihi tecũ, o lector, ſupple quod i. quia credas ventos conſurgere ab his principijs: nõ dubium, ſupple eſt aliquas rupes: & cauernas: prouehere. i. porro vehere, & ducere ventos, ſupple cum ingenti ſonitu: & animas, ideſt vẽtos: diffugere & impelli ꝓpinquas: caſu, ideſt ad caſum: datiuus antiquus: & non dubium eſt, ventos cernere hinc. i. ex hoc diffugio & impulſu: aut, ſup. animæ, & auræ: ſolent etiam effundere nebulas: largo humore. i. habentes largum humorem admiſſum, aut cãpis & agris. i. per cãpos & agros quos. ſ. campos & agros: amnis obruit. i. irrigat, & aer nubilus exoriẽs: vallibus. i. exhalatus ex conualle: caligat i. obtenebrat. Parua flumina: ferunt. i. adferũt auras: vis. i. potentia proxima eſt vẽto: & aſpirat eminus. i. de longe fortis. ſ. auras: & humor. ſ. ꝓductus: verberat. ſ. obſtantia: atq; hoc, ſup. fit: in vacuos. ſ. vẽtos, aeri expoſitos: cuius regionem, vulgus vacuam putat: ſed ſi tãta potẽtia rep eſt ſ. vẽtis externis, neceſſe eſt vt introcluſi efficiant plura: hoc. ſ. iam dicto: vel hoc. i. tãto plura. Ætna agit̃ his cauſis extra. i. exterioribus: & coactis penitus. i. iterioribꝰ. & exagitat. i. expellit: ventos. i. vẽtũ. ſ. exactũ: pugnant. i. obſtant, aut certatim erumpunt: pugnãtes. ſ. in faucibus. ſ. antri Ætnei: an ſ. q̃ exeant: & pugnãtes ſuffocant. i. claudunt iter: vt. i. ſicut: vnda. i. inũdatio exuſta: terq; quaterq;. i. frequenter: aut ad perfectũ: vbi. i. poſtq̃: perbibit, ideſt abſumpſit: Euros. i. ventos illos: graues. i. vehemẽtes: ingeminat. i. multiplicat fluctus: & vltimus. ſ. fluctus: vrget. i. ꝓmit ꝑmos: haud ſecus. i. nõ aliter ſpũs. i. ventus: aſtrictus. i. oppreſſus: certamine tangitur ictu. ſ. ab alijs illato: inuoluens ſibi vires ſuo pondere. i. mole ſua. Corpora denſa exercent. ſ. ſe per neruos ardenteis. i. per vires flagrantes: & ſpũs properat, & trãſit morantẽ. ſ. alium ventum: quacũq;. ſ. parte: aut via, aut ratiõe eſt iter: donec amnis. i. inundatio ventorũ reuolutus cum fluuio. i. abundantia fluuiorum, & æſtibus exilit. i. extra ſalit: atq; ipſe furẽs vomit, tota Ætna, ſcilicet ignes, exiſtens igneus. Quod ſi tu putas forte vẽtos decurrere iiſdem faucibus, atq; vẽtos pulſos remeare iiſdem. ſ. faucibus: ipſe locus dabit res notãdas oculis: & coget negare. ſ. quod prius putabas: quãuis æther ſiccus frigeat: ſic cœruleo. i. marino colore: & quãuis iubar aureus) Plautus etiã iubarem, genere maſculino dixit: ſed & gutturẽ & papauerem) ſurgat, ideſt oriatur rubẽs: oſtro. i. colore purpureo: & quãuis nubes nigra circũſtrepat illinc ſemper caligine obſcura: & ipſa humida circũſtrepat vultu defuſo: ipſe tamẽ ſublimis proſpectat opus, & receſſus vaſtos. i. remotionem terrarum valde amplam: Ætna nõ videt. ſ. nubem: nec intercipit vllo æſtu: obſequitur. i. inſeruit obſequẽdo: quacunq; leuis aura iubet, & redit. Cerne etiam placantes numina cœleſtia thure: ſummo iugo. i. in altiſſimo loco: vel qua. ſ. parte liberrimus improſpectus: hiat. i. aperit: ſemina tantarum rerũ: ſi nihil irritet. i. commoueat flammas, & ſtupeat profundum.

Vis, alij vix.

Exagitat, alij Exagitant.

Suffocãt intꝰ, alij ſuffocat & intus.

Reuolutꝰ & æſtibus, alij reuolutis æſtibus.

Huic igitur credis torrens vt ſpiritus illi
Qui rupes, terramq; vorat, qui fulminat igneis
Cur egit vires, & præceps flexit habenas.
Preſertim ipſa ſuo decliuia pondere nunquam
Corpora diripiant: validoq; abſolueret arcu.
Quod niſi fallor, adeſt ſpecies: tantusq; ruinis,
Impetus attentos oculorum transfugit ictus.
Nec leuitas tantos igitur ferit aura, mouetq;:
Sparſa liquore manus ſacros vbi ventilat igneis,
Verberat ore tamen, pulſataq; corpora noſtra
Incurſant: adeo in tenui vim cauſa repellit.
Non cinerem, ſtipulam'ue leuem, non arida ſorbet
Gramina: non tenuis plantis humor exit eiſdem.
Surgit adoratis ſublimis fumus ab aris:
Tanta quies illi eſt, & pax innoxia parti.

DOMITIVS.

Arcu.) Curuitate. Rumpunt.) Erumpunt. Nefas.) Opinionem nefandam ex animo. Egeſtas.) Miſeria. Pręſto.) Paratæ ſunt flammæ. Teneros.) Paruos ignes. Tuto.) Sine fractione. Extendat.) Diffunditur. Vernacula.) Vulgaris & familiaris: & vt dixero, materna. Bitumen.) Genus cretæ, quod ſi quando accenditur, extingui non poteſt: & de natura ſulphuris eſt.

ASCENSIVS.

Huic igitur credis torrens &c.) Ordo eſt. Igitur tu credis huic, vt ſpiritus ille torrens, qui vorat rupes & terram, & qui fulminat ignes, cur exit vires, ſcilicet domitas, & flexit habenas exiſtens præceps: preſertim ipſa corpora decliuia ſuo pondere, nunquam diripiant ſuo pondere. i. per ſuum pondus: & abſolueret vario arcu. i. curuitate, quod, niſi fallor, ſpecies adeſt ruinis: & tantus impetus transfugit: ictus attentos oculorũ: nec leuitas, ſupple transfugit tantos, ſcilicet ictus: igitur aura ferit: & mouet vbi manus ſparſa liquore ventilat igneis ſacros: tamen i. nihilominus, verberat ore: & noſtra corpora pulſata incurſant: adeo. i. intantum cauſa tenuis repellit vim, & non ſorbet

Deripiant, varioque: ſũt q legẽdũ cẽſeãt, diripiat, validoque.

Vix vnquam.redit in vires:atq; euomit ignem.
Totus enim denſo ſtipatur robore tardans:
Per tenues admiſſa vias incendia nutrit:
Cunctanterq; eadem,& pigre accepta remittit.
Nec tamen hoc vno quod montis plurima pars eſt,
Vincit:& incendij cauſam tenet ille profecto:
Miranda eſt lapidum viuax,animoſaq; virtus.
Cætera materies quæcunq; eſt fertilis igni,
Vt ſemel accenſa eſt,moritur:nec reſtat in illa,
Quod repetas:tantum cinis,& ſine ſemine terra eſt.
Sic ſemel,atq; iterum patiens,ac mille perhauſtis
Ignibus inſtaurat vires:nec deſinit ante,
Quàm leuis exhauſto defecit robore pumex,
In cinerem,putreſq; iacet delapſus arenas.
Cerne locis etiam ſimiles arſiſſe cauernas.
Illic materiæ naſcentis copia maior:
Sed genus hoc lapidis certiſſima ſigna caloris,
Quod nullas adiunxit opes:& languet in ignes

per ſcintillas exilit: tu potes hinc, ideſt poſtquam ſcintillauerit: circundare, ſcilicet lapidem flammis, adhibendo, videlicet ſtupam, atque arida circum nutrimenta: & extorquere animos, ideſt ſpiritus ignitos, atque exue, ideſt diſſolue: robur ipſum fundetur citius ferro: nam natura eſt illi mobilis (alij legunt nobilis) & metuens mali, ideſt nocui, & incommodi: vbi, ideſt quādo: cogitur igni. ideſt per ignem diſſolui: ſed ſimul atque ideſt immediate: poſtq̄ hauſit flammas, ideſt incenſum eſt: non vlla domus eſt tutior ſeruans aciem. i. ſplendorem: hauſti, ſcilicet ignis: duram, ideſt tenacem & perdurantem. Fides eſt illi tenaci, ideſt dum tenax eſt: ſepta, ideſt circundata: tutum, ideſt tute: & patientia eſt illi victo ideſt dum vincitur ab igne: q̄a vix reddit vnquam in vires, ideſt vix reparat, aut recuperat, aut inſtaurat vnquam vires, atque euomit ignem. ſtipatur enim, ideſt circundatur toto denſo robore: & nititur tarda incendia admiſſa: per tenues vias. ideſt venas lapidis: & remittit eadem, ſcilicet incendia: accæpta cunctanter, ideſt lente, ac cum mora: &. pro. i. tarde:

tarde: nec tamē vicit hoc vno ideſt hac vna ratione: quod eſt plurima pars mōtis: & q̄ tenet cauſam incendi, pro incendij Profecto illa viuax & animoſa virtus, lapidum, q̄ ſcilicet flammam emittāt: eſt miranda. Cętera materies q̄cunq; eſt fertilis igni, ideſt poteſt ꝑducere ignē: vt i. poſtquam, eſt ſemel incenſa: ipſa moritur, ideſt extinguitur & conſumitur: nec reſtat in illa quod repetes. i. repetere poſſis: & eſt tantū cinis & terra: ſine ſemine, ideſt vigore alterius producendi. Sed. ſupple hic lapis: patiens. ſ. ardorem: ſemel, atq; iterum, ideſt frequenter, ac perhauſtis mille ignibus: inſtaurat, ideſt reparat vires: nec deſinit antequā pumex leuis, defecit robore excocto. i. abſumpto per coctionē: & anteq̄ iacet delapſus in cineres, & putres arenas. Cerne etiā ſimiles cauernas arſiſſe locis. ſ. alijs: maior, ideſt aliquantulum magna copia materiæ naſcentis eſt illic. ſ. in alijs locis: ſed genus hoc lapidis, dat, ſupp. certiſſima ſigna coloris ſ. nigri, quaſi ſit exuſtus ab igne: quod i. quia ignis: nullas i. non vllas, non adiunxit vllas opes. i. nutrimenta ad incendium: & languit i. ſubinde extinctus fuit.

Dicitur inſidijs flagrans ænaria quondam
Nunc extincta ſuper:tectiſq; Neapolin inter
Et Cumas locus eſt multis iam frigidus annis:
Quāuis æternum pingueſcat ab vbere ſulfur
In mercem legitur.tanto eſt fœcundius Aetnę
Inſula:cui nomen facies dedit ipſa rotunda.
Sulfur enim ſolum,nec obeſa cacumine terra eſt,
Et lapis accretus regerendis ignibus aptus.
Sed raro fumat,qui vix ſi accenditur,ardet:
In breue,mortales flammas,quod copia nutrit.
Inſula durata vulcani nomine ſacra.
Pars tamen incendi maior refrixit:& alto
Iactatas recipit claſſes:portuq; tuetur.
Qui reſtat minor,& diues ſatis vbere terra eſt:
Sed non Aetnæis vires quæ conferat illi.
Atq; hæc ipſa tamen iam quondam extincta fuiſſet:
Ni furtim aggeneret ſecretis callibus humor
Materiam,ſyluamq; ſuam:preſſoq; canali
Huc,illuc ageret ventos:& paſceret ignes.
Sed melius res ipſa nota eſt,ſpectataq; veris
Occurrit ſignis:nec tentat fallere peſtem.
Nam circa latera,atq; imis radicibus Aetnæ
Candentes efflant lapides:diſiectaq; ſaxa
Intereunt venis:manifeſto vt credere poſſis
Pabula,& ardendi cauſam lapidem eſſe molarem.
Cuius defectus ieiunos colligit ignis.
Ille vbi collegit flammas:iacet:& ſimul ictu
Materiam accendit:cogitq; liqueſcere ſecum.

DOMITIVS.

¶ Dicitur inſidijs flagrantia Ænaria quōdam.) Inſula in ſinu Puteolano: quam Ply. dicit a ſtatione nauium Æneæ fuiſſe denominatam, quia & ibi ſunt incendia, eſt enim locus iter Neapolin & Cumas, vbi olim erat incendium, dedit nomen Ætnæ: nā αἴθω. i. comburo. ¶ Effrixit.) Frigida facta eſt ¶ Alto.) Mari ¶ Preſſo canali.) Stricta via. ¶ Nota.) i. ſignū ¶ Peſtē.) Cōſumptionē ¶ Ieiunus.) Auidus.

ASCENSIVS.

¶ Dicit̄ inſidijs.) Recitat alia loca quæ incendio, ſed non perpetuo flagrauerunt, educens Ænariā: de qua, quia Calderinꝰ ſatis differit, ordo eſt. Ænaria inſula dicitur flagrās, ſup. fuiſſe: quondā inſidijs. ſ. īmiſſo igne per inſidias: nūc dicitur extincta ſuper tectis. i. ſuperficiebus. Et ſup. eſt locus inter Cumas & Neapolin: at i. ſed. frigidus iam multis annis, quanuis ſulphur pingueſcat i. pingue creſcat: illic ęternum. i. æterne: ab vbere. ſ. materno. i. quanuis non deſit ei loco copia ſulphuris, vnde videtur incendium poſſe continuari: quod, ſup. ſulphur: legitur. i. colligit̄ illic: in mercē. i. ad mercimonium faciēdum: Ætna inſula eſt tāto fœcundior. q̄. ſ. Ænaria: quia perpetuum eſt Ætnæ incendiū: cui ſ. Ætnæ, ipſa facies rotunda dedit nomen: quia cum ſit exuſta in rotūdū, ab incendio Ætna vocat̄, Ætno enim eſt incendo. Enim pro quia, ſulphur ſolū nō eſt, ſup. illic: nec terra obeſa. i. circūeſa: & abſumpta cacumine i in ſummitate: & lapis accretus. i. qui accreuit, exiſtens aptus ignib. retegendis: ſed fumat raro qui vix ſuccenditur. i. etiā parū incēditur: & ſup. ardet: q̄. i. quia copia nutrit flāmas mortales in breue. i. ad breue

breue. ſ. tempus. inſula durata, ſcilicet perpetua exuſtione eſt ſacra, nomine. i. ſub nuncupatione Vulcani: quia Vulcanus dicitur illic habere antrum. Tamen pars maior incendi. pro incendij: refrixit. i. frigida facta eſt: & recipit claſſes iactatas, alto ſcilicet mari: & tuetur. i. ꝓtegit eas portu. Pars ſupp. quæ reſtat, eſt minor: & terra diues ab vbere. i. fœcunditate: ſed non, ſup. talis: quę conferat. i. compareti vires. ſ. ſuas: illis Ætneis. ſ. viribus: atque hæc ipſa. ſ. pars, fuiſſet iam quondam. i. olim iam extincta: ni. i. niſi humor generet furtim callibus. i. vijs aut venis ſecretis: materiam: & ſuam ſyluam. i. fomentum incendij (vnde quia pro eodē ſumit materiam, & ſyluā patet ſyluam ab hyle deductā) & ageret ventos hucilluc canali ꝓſſo. i. ſtricta via, & anguſto meatu, & paſceret ignes ſed res ipſa eſt melius nota. i. ſignum ſui: & ſpectata occurrit veris ſignis: nec tentat fallere peſtem, ideſt incendium, aut conſumptionem. Nam efflat lapides candentes. i. ſemiuſtos, & quaſi in cinerē verſos, circum latera, & in imis radicibus Ætnæ: & ſaxa diſiecta intereunt venis. i. eunt inter venas, aut moriuntur & abſumuntur in venis: vt poſſis credere manifeſto i. manifeſte, lapidem molarē eſſe cauſam ardendi. i. incendij: aut cur ardeat. cuius. ſ. lapidis, defectus. i. fragmenta ignis ieiunus. i. auidus & famelicus, colligit ille. ſ. ignis vbi. i. poſtq̄, collegit. ſ. ex fragmentis illis, flammas. i. vim incendij, iacit. i. proiicit, ſup. eas, & accendit ſimul materiam ictu. i. eijciēdo eam: & cogit ſecum liqueſcere: quia dum materia liquefacta deficit, ignis quoq; extinguitur,

Haud equidem mirum factu, quod cernimus extra.
Si lenitur opus, reſtat magis: vritur illic,
Sollicitatq; magis vicina incendia ſaxum:
Certaq; venturæ præmittit pignora flammæ.
Nam ſimul atq; mouet curis turbamq; minutus
Diffugit: extemploq; ſolum trahit: ictaq; ramis,
Et graue ſub terra murmur demonſtrat: & ignes
Tum pauidum fugere, & ſacris credere rebus
Parere: & tuto ſpeculaberis omnia collis.
Nam ſubito efferuent oneroſa incendia raptis:
Accenſæ ſubeunt moles: truncæq; ruinæ,
Prouoluunt: atq; atra ſonant examina arenæ.
Nec recipit flammas: mons hic defeſſus anhelat:
Atq; aperit ſe hoſtis: decreſcit ſpiritus illic.
Haud aliter, q̃ cum lęto deuicta trophæo
Prima iacet campis acies, & caſtra ſub ipſa.
Tum ſiquis lapidum ſummo pertabuit igni
Aſperior ſopita eſt, & quædam ſordida fax eſt:
Qualem purgato cernes diſcedere ferro.
Verum vbi paulatim exiluit ſublata caducis,
Congeries ſaxis: anguſto vertice ſurgunt.
Sic veluti in fornace lapis torretur: & omnis
Exutus penitus venis ſubit altius humor:
Amiſſis opibus, leuis ſine pondere pumex
Excoquitur: liquor ille magis ſeruare, magiſq;
Fluminis in ſpeciem mitis procedere tandem
Incipit: & primis demittit collibus vndas.
Illæ paulatim bis ſena in millia pergunt:
Quippe nihil reuocat: curtis nihil ignibus obſtat:
Nulla tenet fruſtra moles: ſimul omnia pugnant.
Nunc ſyluas, rupeſq; notant hæc tela: ſolumq;
Ipſa adiurat opes: facileſq; ſibi induit annos.
Quod ſi forte cauis cunctatus vaſibus hæſit:
Vtpote inæquales voluens perpaſcitur agros:
Ingeminat fluctus: & ſtantibus increpat vndis.
Sicut cum curuo rapidum mare cernitur æſtu.
Ad primum tenuis ſinus agit vlteriores,
Progrediens late diffunditur & ſuccernens.
Flumina conſiſtunt ripis, ac frigore durant:
Paulatimq; ignes coeunt: ac flammea meſſis.
Exuitur facies tunc prima, vt quæq; rigeſcit
Effumat moles: atq; ipſo pondere tracta
Voluitur ingenti ſtrepitu: præcepſq; ſonanti
Cum ſolido inflexa eſt: pulſatos diſſipat ictus:
Et qua diſcluſa eſt, candenti robore fulget.
Emicat examen: plagis ardentia ſaxa
Scintilla procul eſſe fide procul eſſe ruentem.
Incolumi feruore cadunt. verum impetus ignes
Si fumant quondam vt ripas traiecerit amnis,
Vix iunctis quiſquam fixo dimouerat illas.
Vicenos perſæpe dies iacet obruta moles.

DOMITIVS.

❡ Sobaris.) Sobaros, vehemens dicitur. Vnde ſobaris, vehemẽtibus ignibus. ❡ Amiſſis opibus.) Succo ❡ Mitis.) Quia deſcendit in ſimilitudinem fluminis. ❡ Molles.) Reparatio ❡ Quod ſi forte cauis cũſtatus vaſibus hæſit.) Nũc vaſis, dicimus. Alij ſinibus, legunt: nam ſinum, prima longa, ſignificat vas. Virgi. in Buco. Sinum lactis, & hæc tibi liba priape quot annis. ❡ Meſſis flammea.) Copia flammarũ ❡ Robore.) Duritia. ❡ Examen.) Multitudo ſaxorum.

ASCENSIVS.

❡ Haud equidem.) Perſtat in inſtituto pluribus verbis, pauca explicans, vt a Maroniana phraſi, multum frigere dum de Ætna ſcribit, agnoſcas: ſed quia inſtituimus ordinem proſequamur. Equidem. ideſt certe (vel hoc vocabulum monſtrat non eſſe Virgilianum opus. ſemper. n. equidem, primæ perſonæ accommodat authore Seruio, vt ſit, ego quidẽ.) haud, ideſt non mirum, factu, ſup. eſt id quod cernimus extra. i. exterius, ſi opus lenitur. i. mitigatur, & remittitur, aut intermittitur: reſtat & vritur magis, illic, ſcilicet vbi leniebatur & ſaxum ſolicitat magis incendia vicina: & præmittit certa pignora, ideſt authoramenta, aut corroboramenta, flammæ venturę. Nam ſimul atque mouet, ſupple ſe. curis, ideſt anxietate deficiendi, & minutus, ideſt iminutus diffugit turbã: trahit extemplo, ideſt illico: ſolum, ideſt fundum, aut terram ſolidam: & trahit icta, ideſt percuſſa: ramis, ideſt ignibus lateralib⁹: & demonſtrat ſub terra graue murmur, & ignes, ſupple graues: tum, ideſt tunc: ſpeculaberis. i. videbis, ſup. quemlibet pauidum fugere: & decedere rebus ſacris, ideſt timendis, quaſi execrabilibus: aut diis conſecratis: & ſpeculaberis omnia parere colli tuto, ſcilicet ab acceſſu, quia nemo aſcendit collem, ideſt verticẽ Ætnæ ſic incẽſum. Nã ſubito efferuent incendia oneroſa, ideſt moleſta: raptis. i. correptis, ſcilicet his qui non aufugerint: & molles accenſę ſubeunt, ideſt ſubſequuntur, & ruinæ truncæ, ideſt abtruncatæ & abruptæ. Et arenæ voluunt examina. i. copias flammarum: atra & ſonant. i. ſimul ſonitum edunt: nec mons recipit. i. capere, & continere poteſt flammas: quia, ſupple defeſſus hinc, ideſt poſtmodũ anhelat, atq;. i. ſimul ac. hoſtis, ſcilicet ignis aperit ſe, ſpiritus decreſcit illic: haud. i. nõ aliter quam cum acies iacet: prona, ideſt proſtrata: campis deuicta trophæo lęto, ſcilicet victori cãpis dicit, & ſub. i. ante ipſa caſtra: quaſi inclinata ad caſtra: nã dicere potuiſſet, caſtriſq; ſub ipſis. Tũ, ideſt deinde: ſiquis lapidũ. i. ſiqs lapis: pertabuit. i. mollificatus emarcuit, igni ſummo, aſperior ſobaris. i. vehemẽtibus ignibus: & quædam fax eſt ſordida. ideſt imunda (ſic Calderinus legit: fere tamen textus habent, ſopita, non ſobaris: vt ſit, & quædam fax ſopita & ſordida eſt.) qualem cernes diſcedere. i. abſtrahi: ferro purgato. i. poſtquã ferrum purgatum eſt: verũ, ideſt ſed: vbi, ideſt poſtquam, cõgeries exiluit, paulatim ſublata ſaxis caducis, tunc ſurgũt e vertice anguſto: ſic veluti lapis torretur in fornace: dum, ſcilicet calx efficitur, & omnis humor exuitur penitus venis, & pumex. i. lapis talis, læuis, ideſt planus, & ſine pondere, quia opibus amiſſis, ideſt ſucco deperdito & abſumpto ſubit altius: ille liquor, ſcilicet pinguis, excutitur magis & incipit magis ſeruare, ſup. ſe. Et incipit tandem procedere magis mitis, quia in morem fluminis: & dimittit vndas, ſcilicet liquoris, ſupple in primis collibus, illæ. ſ. vndæ, pergũt paulatim in biſſena. i. duodecim millia. ſ. paſſuum: quippe. i. vtpote, quas, aut quia certe nihil reuocat: nil obſtat ignibus curtis. i. correptis: nulla moles, ideſt reparatio, aut moderatio, tenet fruſtra, ideſt conatur tenere & hæc vnda ignis: purgans ſimul omnia, vorat nũc ſyluas & rupes: & vorat hæc tela. i. ſaxa: & ſolũ, ideſt terram: & ipſa adiurat. i. adiurando aſciſcit: opes, ideſt auxilia & copias: & induit ſibi annos faciles. ſ. ad durationem. Quod ſi forte cunctatus hæſit vaſibus (alij ſinibus, legunt: nam vaſa, vaſorum, dicimus: verum olim dicebatur, vaſum, vaſi: quo Cato apud A. Gellium vtitur: & ita poſſet pluraliter vtrunq; dici vaſibus, a nominatiuo ſingulari, vas: & vaſis, a vaſum: ſicut euentus, & euenta legimus Poſſet etiam vaſis legi: vt ſit ſpondaicus verſus). i. ſaxis cauis, vtpote qui voluẽs inæquales agros perpaſcitur, ſup. eos: & qui ingeminat fluctus: & increpat, ideſt crepitũ facit: vndis ſtantibus, ideſt ſtagnis: ſicut cum mare lapidũ, ideſt marmorum, aut abundantia illorum ſaxorum: cernitur curuo æſtu, ideſt inundatione lapidum. Ac agit primum tenuis ſinus, progrediens, ac ſuccernens, ideſt occulte cernens vlteriores diffunditur late: flumina conſiſtunt ripis, ac durant, ſupple ſe, frigore, ideſt cõgelantur, & ignes, ac meſſis flãmea, ideſt copia flammarum: coeunt ideſt cõgregantur paulatim: tunc prima facies exuitur: & vt quæq; rigeſcit, ideſt rigida ſit moles effumat, ideſt per fumum diſſoluitur, atque tractat, ipſo pondere voluitur p̄ceps, ſupp. cum ſtrepitu ingenti, atque ſonanti: & cum inflexa eſt ſolido, ideſt ab integro: diſſipat, ideſt in ventos diffundit ictus pulſantes. Et quia diſcluſa eſt robore, ideſt duritia candenti fulget: & examen. i. multitudo ſaxorum

ex antris:

ex antris:more apiũ,ex aluearijs eductarũ:effiatorũ examen di co,per appoſitionẽ: ſaxa ardentia plagis.i.vulneribus,hoc eſt ambuſtionibus:micat,ſcintillat:ꝓcul eſſe fide,procul eſſe ruen tes ignes,cadunt incolumi feruore,verũ ſi fumant quondã,vt impetus traiecerit ripas amnis,vix quiſq; dimouerit illas.ſ.ri pas:iunctis,i.adhærentibus:fixo.i.firmo & ſtabili: moles iacet ſæpe obruta vigenos dies.

Sed fruſtra certis diſponere ſingula cauſis
Tentamus:ſi firma manet tibi fabula mendax
Materiam vt credas aliam.furere igne fauillam
Plurima pro pietate ſimul concreſcere:ſiue
Commiſſum lento flagrare bitumine ſulfur.
Nam poſt exuſtam cretam quoq; robora fundit:
Et figulos huic eſſe fidem.dein frigoris vſu
Duriciem reuocare ſuam:& conſtringere venas.
Sed ſignum commune leue eſt,atq; irrita cauſa,
Quæ trepidat.verum vbi certo pignore conſtat.
Nam velut arguti natura eſt æris & ignis,
Cum domitum conſtat,eademq;,& robore ſaluo:
Vtranq; vt poſſis æris cognoſcere portam.
Haud aliter lapis ille tener ſeu forte madentes
Effluit in flammas:ſeu ſit ſecurus ab illis:
Conſeruatq; notas:nec vultum perdidit ignis.
Quin etiam externam multis color ipſe reſoluit
Non odor,aut leuitas.putris magis ille,magiſq;
Vna operis facies,eadem perq; omnia terra eſt.
Nec tamen inficior lapides ardeſcere certos,
Interius furere accenſos:hæc propria virtus.
Quin ipſis quædam Siculi cognomina ſaxis
Impoſuere:fricas etiam ipſo nomine ſignant
Fuſilis eſſe notas:nunquam tamen illa liqueſcunt.
Quamuis materies foueat ſuccoſior intus:
Nec penitus venæ fuerint commiſſa molari.
Quod ſiquis lapidis miratur fuſile robur:
Cogitet obſcuri veriſſima dicta libelli,
Heracleti,& ibi nihil inſuperabile gigni
Omnia quæ rerum natura ſemina iacta.
Sed nimium hoc mirum,denſiſſima corpora ſæpe
Et ſolido vicina,tamen compeſcimus igni:
Non animos æris flammis ſuccumbere cernis?
Lentitiem plumbi non exuit?ipſaq; ferri
Materies prædura tamen ſubuertitur igni?
Spiſſaq; ſuſpenſis fornacibus aurea ſaxa
Exudant pretium?& quædam fortaſſe profundo,
Incomperta iacent:ſimiliq; obnoxia ſorti.
Nec locus ingenio eſt:oculi te iudice vincent.
Nec lapis ille riget percuſſus,& ignibus obſtat:
Si paruis torrere velis:cœloq; patenti,
Candentem,preſſumq;,agedum fornace coerce:
Nec ſufferre poteſt:nec ſæuum durat in hoſtem.
Vincitur:& ſoluit vires:captuſq; liqueſcit.

DOMITIVS.

¶ Venas.) In quibus regnat ignis. ¶ Pignore.) Promiſſione. ¶ Portam.) Apertionem. ¶ Conſeruat no.) Splẽdorem ſuũ. ¶ Fricas.) i.frigidas: phri co, ſignificat frigeo. ¶ Solido.) Quaſi dura. ¶ Aios.) Vires ipſius ferri. ¶ Lentitiem.) Debilitatẽ. ¶ Aurea.) Splendida ꝓpter ignẽ. ¶ Obnoxia.) Quia etiam illa ſunt ſplendida. ¶ Patenti cœlo.) In aere. ¶ Sæuum hoſtem.) Ignem.

ASCENSIVS.

¶ Sed fruſtra, &c.) Si (inqt) firmiter credis id quod fabula aſſerit, fruſtra tentamus diſponere ſingula certis.i.veris & nõ fictitijs cauſis: non ꝙ lectoris fides quidq̃ faciat, ad cauſam rei: ſed ꝙ fruſtra ſcripſeris, quæ nemo ſit crediturus, quia oportet diſcẽtẽ credere: ſed vt cætera quoq; pateant. Ordo eſt. Sed nos tẽtamus fruſtra diſponere cuncta certis cauſis: ſi fabula mẽdax manet tibi firma.i.firmiter tibi perſuaſum eſt, quod fabula aſſerit, ve pro vel: ſi tu credas aliã materiam, ſup. eſſe incendio: & fauillã i.tenuẽ flãmã furere igne: & plurima cõcreſcere ſimul proprietate: & ſi credas ſulphur cõmixtum bitumine.i.terra pingui & ſulphurea: flagrare.i.ardere vento. Nam fundit quoq; robore i.duritia ſua, poſt Cretã exuſtam.i.poſtq̃ bitumen exuit: & figulos eſſe fidem.i.præbere approbationẽ huic rei. dehinc ſi credas reuocare ſuam duritiem.i.robur, vſu frigoris.ſ.cõdenſantis, & conſtringere venas.ſ.in quibus ignis regnat: ſed ſignum commune eſt lene.i.inane: atq; cauſa eſt irrita: quæ trepidat.i. vacillat, & periclitatur: vbi verum cõſtat certo pignore.i.approbatione. Nã velut ignis æreus i.in maſſa ærea, aut ferrea candenti: condomitus, ideſt victus, & non exedat: eſt naturę argutæ.i. ſubtilis aut ſtridulæ, & eadem.ſ.natura cõſtat: &.i.etiam, robur ſaluo vltra q̃ poſſis cognoſcere: portã.i.apertionem æris, haud.i.non aliter, ille lapis tenet, ſeu effluit forte in venas madentes: ſeu ſit ſecurus ab illis: & conſeruat notas.i. ſplẽdorem ſuum: nec perdidit ignes vultu. Quinetiã ipſe color reſoluit multis extremam.ſ.naturam, nõ odor aut ætas putris magis ille.ſ.color, magiſq;, ſcilicet reſoluit: vna facies eſt operis: & eadem terra eſt per omnia. Nec tamen inficior, ideſt non inficias eo, hoc eſt non nego tamen certos lapides ardeſcere, & furere accenſos interius hæc eſt illis: ſupple propria virtus. Quin, ideſt quinetiã: Siculi.i.populi Siciliẽſes, impoſuere ipſis ſaxis quædam cognomina: & ſignant etiam fricas.i. frigidas petras: ipſo nomine, ideſt ipſa appellatione: & ſignant notas eſſe fuſilium.ſ.ſaxorum, tamen illa, ſcilicet quæ fuſilia dicuntur, nunquã liqueſcunt: quamuis materies ſuccoſior foueat.ſ. ignes: intus.i itrinſecus: nec furit commiſſa penitus, venę molari.i.molaris lapidis: ꝙ ſi quis miratur robur fuſile lapidis, cogitet veriſſima dicta: libelli obſcuri.ſ. ab obſcuro authore editi: & dicet nihil gigni inſuperabile, vero omnia ſemina quę rarum, ideſt raro contingunt iacta, ſupple eſſe: natura.i. per naturam, aut a natura: ſed nimium mirum, ſup. eſt, ꝙ nos tamen compeſcimus ſępe igni corpora denſiſſima, & vicina ſolido.i.q̃ſi dura & ſolida. Non, ideſt nõne, cernis animos æris ſuccũbere flammis, ideſt æs mitigari flammis.q.d. frequentiſſime. Non, ideſt nõne, exuit, ſ.flamma: lẽtitiem, ideſt mollitiem & debilitatem plumbi: & ipſa materies ferri quãtuis, ſupple prædura ſit, tamẽ ſubuertitur.ſ.a duritie, hoc eſt mulcetur igni: & ſaxa aurea, ideſt dilucida ꝓpter ignem: ſpiſſa, ideſt dẽſa & ſolida: exundant, ideſt dulciter emittũt pretium, fornacibus ſuſpenſis, ſcilicet in vertice Ætnæ: quædam iacent forte incomperta, ideſt abſtruſa: profundo, ideſt in imo fundo: & obnoxia, ideſt deuincta ſimili ſorte: quia etiã illa ſunt ſplendida: nec locus eſt ingenio, ideſt ſcrutationi mentis: oculi vincent, ideſt quod volũt, probabunt te iudice, ideſt potius adhęrebis rei viſæ, quam rationi quã mente concipias. Nam ille lapis percuſſus, riget, ideſt inuenitur durus, & obſtat ignibus: ſi tu velis torrere, ſ.ipſum: paruis.ſ.ignibus: quia a magnis ſuperatus incenditur, Agedum, adhortandi aduerbium: coerce, ſupp. ipſum lapidem: candentem cœlo, ideſt aere patenti, & preſſum fornace ipſe: nec potes ſufferre.ſ.vim ignis: nec durat: in, ideſt contra; hoſtem ſæuum, ideſt ignem vehementem: & ita vincitur, & ſoluit, ideſt relaxat vires: & captus, ſcilicet ab igne: liqueſcit, ideſt reſoluitur in cinerem.

Quæ maiora putas autem tormenta moueri
Poſſe manu?quæ tanta putas incendia noſtris
Suſtentare opibus?quantis fornacibus ætna
Vritur,à ſacro nunquam non fertilis igne,

DOMITIVS.

¶ Vſu.) Non eſt talis ignis, quo vtimur nos pro vſu: ſed quali vtitur Iuppiter in fabricãdis fulminibus. ¶ Folles.) Inſtrumenta quib. ignis creatur. ¶ Inſtigant.) Sollicitant. ¶ Fratres.) Zetũ & Amphionem: nõ enim Etheoclem & Polinicẽ, hoc loco intelligere debemus. ¶ Ille impiger.) Videlicet Zetus. ¶ Ille Ca

Sed non qui noſtro feruet moderatior vſu:
Sed cœlo propior: vel quali Iuppiter ipſe
Armatus flamma eſt: his viribus additus ingens
Spiritus aſtrictis eliſus faucibus, vt cum
Fabriles operas rudibus contendere maſſis
Feſtinant: ignes quatiunt: folleſq; trementes
Exanimant: preſſoq; inſtigant agmine ventos.
Hæc operis fama eſt: ſic nobilis vritur Ætna.
Terra foraminibus vires trahit: vrget in arctum
Spiritus incendi viuit per maxima ſaxa.
Magnificas laudes, operoſaq; viſere templa
Diuitijs hominum, aut ſacra memorare vetuſta
Traduce materia, & terris per proxima fatis
Currimus: atq; auidi veteris mendacia famæ
Fruimus: cunctaſq; libet percurrere gentes.
Nunc iuuat ogygijs circundata mœnia Thebis,
Cernereq;, & fratres ille impiger, ille canorus
Condere felices alieno interſerit æuo.
Inuitata pio nunc carmine ſaxa, lyraq;
Nunc gemina ex vno fumantia ſaxa vapore
Miramur: ſeptemq; duces, raptumq; profundo.
Detinet eurotas illic & ſparſa Lycurgi,
Et ſacer in bellum numerus ſua turba recenti.
Nunc hic cecropiæ varijs ſpectantur Athenæ
Carminibus: gaudentq; ſua victrice Minerua.
Excidit hic reduci quondam tibi perfide Theſeu
Candida ſollicito promittere vela parenti.
Tu quoq; Athenarum carmen tam nobile ſydus
Erigone. ſedes veſtra en philomela canoris
Euocat in ſyluis: & tu ſoror hoſpita tectis
Acciperis: ſolis Tereus ferus exulat agris.
Miramur Troiæ cineres, & flebile victis
Pergamon, extinctoſq; ſuos phrygas. Hectora primũ
Conſpicimus magni tumulum ducis. hic & Achilles
Impiger, & victus magni iacet Hectoris vltor.
Quin etiam graiæ fixos tenuere tabellæ,
Signa'ue, nunc paphiæ rorantes parte capilli,
Sub truce nunc parui ludentes Colchide nati,
Nunc triſtes circa ſubiectæ altaria ceruæ,
Velatuſq; pater, nunc gloria viua Mironis.
Quin etiam illa manus operum, turbæq; morantem.

noris.) Amphion Eurotas, fluuius eſt Theſſaliæ, iuxta quem Apollo pauit armenta Admeti. ¶ Raptũ profundo.) Amphiaraum. ¶ Lycurgi ſparſa.) Genua. Lycurgus, rex Thraciæ, qui genu ſibi abſcidit, dum Bacchi ſacra cõtemneret. ¶ Victrici.) Quia vicit Neptunum, in imponẽdo no-
Athena mine Athenis. Orta enim fuit cõtentio inter Neptunum & Mineruam, de imponẽdo nomine contractũq; vt nomen imponeret, qui ſignũ vtilius oſtẽderet, percuſſa terra Neptunus effudit equũ, animal bello aptum. Minerua vero, oleam arborẽ pacis: ſed pax, bello pſtat: ideo Athena, victrix habita, nomẽ impoſuit.
Theſe⁹. ¶ Theſeu.) Notat patrem Theſei, Ægea præcipitaſſe ſe in fluctus: nomenq; mari dediſſe: dum Theſea redeũtem, a Minotauro interfecto expectaret, cui mandarat, vt ſi victor eſſet vela nauium alba ferrẽtur: ſi victus, nigra. verũ oblitis nautis, mutare vela, nigra relata ſunt. Sicq; credẽs filiũ a Minotauro abſumptũ, excidit in mare. Perfide, inquit: propter Ariadnẽ, ab ipſo The-
Icarus. ſeo derelictam in litore. ¶ Sydus.) Tangit fabulam Icari, qui cum agricolæ merũ potaſſent, illi ebrij venenũ potaſſe exiſtimantes eum peremerunt. canis vero qui eum comitarat, rediit ad Erigonẽ ſororem, ſiue (vt alij dicunt) filiam: quæ cum minime redeuntem Icarum videret, ſibi fidiſſimum, & omnia loca pquiſiſſet, ab oraculo habuit in alieno elemento, quæritaret, ſic, in aere perquiſiuit ſacris adhibitis, quæ oſcilla vocitant de qbus Virg. in Georgi. Oſcilla ex alta ſuſpendunt mollia pinu. ¶ Athenarum.) Quia Icarus Athenien. fuit.

ASCENSIVS.

¶ Quæ maiora putas autem tormenta moueri.) Trahit vt incœperat omnia in admirationẽ: docetq; ſe quoq; alijs de rebus, ac fabulamẽtis, poſſe ſcribere, cum notas habeat plurimas, quas tangit hiſtorias. Ordo eſt. Autẽ, pro ſed: quæ maiora tormenta putas poſſe moueri manu. i. artificio & miniſterio manuum: q̃s. ſ. moueantur: ab incendio & occulta vi Ætnæ: q. d. nulla, quæ tanta incendia putas ſuſtẽtari. ſ. poſſe, noſtris. i. humanis: opibus. i. facultatib⁹, aut potentijs: q. d. etiam nulla. Nam Ætna vritur tantis fornacibus, & nunquã eſt nõ fertilis. i. & ſemper eſt fertilis igne ſacro. ſ. Ioui: qui ide fulmina habet, aut vrendo nobis: ſed non tali, ſupp. qui feruet, moderatior. i. temperatior noſtro vſu: ſed qui ſupp. feruet, ꝓpior cœlo. i. igni elementari: vel quali flãma Iuppiter ipſe, eſt armatus. i. in fulmen conflata. Ingẽs ſpiritus eſt additus his viribus, & hoc faucibus. i. fornacis: aut crateræ aſtrictis. i. anguſtis: eliſis. i. attritis, aut abſumptis: vt cum, ideſt quando. ſ. fabri feſtinãt contendere. i. certatim exercere: operas fabriles, ideſt exercitia fabrorum: maſſis rudibus. i. laminis informibus, hoc eſt nondum formatis: ipſi quatiũt, ideſt commouẽt ignes: & exanimant. i. euacuant: anima. ideſt folles trementes: & inſtigãt agmine. i. agminatim expellunt, vẽtos preſſos. ſ. in follibus. Hæc. ſ. dicta eſt, fama operis. ſ. incendij Ætnæi: Ætna nobilis. i. multum nota per tale incendium vritur: ſic terra trahit vias foraminibus. i. per foramina, hoc eſt poros. Spiritus. i. vis ventorum, ac ignium: vrget in arcum. i. fornicem & curuaturam: & incedit. i. diffunditur: viuus. i. actiuus & agilis per maxima ſaxa. Poſſemus, ſupple dicere magnificas laudes hominum: & tẽpla operoſa. i. operoſe elaborata diuitijs hominũ, aut memorare ſaxa vetuſta. i. antiqua edificia. ſed currimus materia traduce. i. nos traducente terris. i. in terris per proxima fatis, ideſt rebus fato pereũtibus: atq; nos auidi eruimus. i. euellimus, ex animo ſectoris mendacia veteris famæ. i. opinionis de incendio Ætnæ, quæ erat mendax & erronea: & libet percurrere cunctas gẽtes. i. omnes hiſtorias inſignes diuerſarũ gentium. Iuuat, ideſt delectat nos: nũc. i. aliquãdo: cernere mœnia circũdata Thebis Ogygijs. i. ab Ogyge conditis. & iuuat cernere quod fratres, ſupple fecere: ille impiger, ideſt acer venator Zetus. ille. ſ. Amphiõ: Canorus. i. muſicus, lyra canere ſolitus: fœlices condere. i. ad condenda aliena, ſ. opera: quia dicitur Amphion Thebanæ cõditor arcis, ſaxa mouere ſono teſtudinis, &c. vnde ipſe interſerit æuo. i. facit memoriam perdurare: ſaxa inuitata, pijs carmine, & lyra: & miramur nunc gemina ſaxa fumantia ex vno vapore: videtur de Eteocle & Polinice loqui, qui dum viuerent immortali odio ſe, quamuis fratres eſſent proſequebantur: quapropter cum ſimul occiſi, vno rogo imponerẽtur, dicũtur eorum corpora adhuc odiũ retinuiſſe, nec ſimul cremari voluiſſe: vnde diſſiluiſſe dicũtur, atq; ita gemina ſaxa fumantia, ideſt vrnæ, aut ſarcophagi: orta ex vno

¶ Amphiona.) Iouis filius, ex Anthiopa cantu, & cithara adeo eruditus, vt eo pulſante, lapides ſe cõponerẽt in ædificiũ: ſicq; Thebana mœnia ſcribuntur fuiſſe cõſtructa. Hora. in arte poetica, Dictus & Amphion, Thebanæ conditor arcis, Saxa mouere ſono teſtudinis, & præce blanda Ducere quo vellet. ¶ Soror.) Philomelã dicit acceptam, a Progne ſorore, dũ a Tereo fuiſſet
Hector violata. ¶ Hoſpita tectis.) Hoſpita aũt tecti, dicit: quia in parietibus nidificãt hyrũdines. ¶ Ferus Tereus.) Vt Pupa. ¶ Hectora.)
Achillis ſepulchrum. Hector enim (vt tradit Dares Phrygius) paruæ ſtaturæ fuit. ¶ Magni ducis.) Achillis, qui ſepultus fuit in Sigæo promõtorio: ad quẽ tumulum, cũ veniſſet Alexander magnus, O fortu-
Alexandri magni verbum. nate (inquit) tu iuuenis, qui tuæ virtutis Homerum habuiſti præconem. ¶ Impiger.) Ita enim ex natura Achilles erat: vnde Hor. Scriptor honoratum ſi forte reponis Achillem, Impiger, iracundus, inexorabilis, acer. ¶ Victus vltor.) Paridem dicit: q vltor fuit Hectoris, in interficiendo Achille, ſagitta ab Apolline directa: & ipſe tamen a Pyrrho victus fuit, atque interemptus.
Dioclei ¶ Graiæ.) Athenas dicit. ¶ Tabellas.) Leges Solonis Paphiæ Veneris, quam Apelles depinxit Athenis. ¶ Dioclyde nati.) Ex filia Dioclei, qui fuit filius Orſilochi: vt eſt apud Homerum. Dioclei inde appellantur omnes, poſtea qui ea quia diuinam gloriam habent. ¶ Minacem.) Xerxem, qui combuſſit Athenas hominibus vacuas.

æx vno vapore, ideſt rogo vaporoſo: & miramur ſeptẽ duces ſ. Thebarum: & raptum. i. abſorptum profundo. ſ. hiatu, hoc eſt Amphiaratum vatem: vt Statius in Thebaide docet. Eurotas. ſ. fluuius Theſſaliæ: detinet. ſ. nos admiratione ſui: & ſparſa ſ. genua: Lycurgi. ſ. regis Thraciæ, qui dum vites amputare vellet, genua incidit, atq; diſperſa dereliquit: & numerus ſacer. i. deuotus in bellũ, hoc eſt omnium qui bello abſumpti ſunt. ſi legatur in bellum, poſſet de Belidis & Belidibus intelligi: appoſitorie, turba ſua. i. propria & debita, recẽti ſ. bello. aut cædi multa ſupplere & intelligi oportet, quia omnia obſcura & inuerſa ſunt: Ætnæ Cecropiæ. i. a Cecrope rege fundatæ, ſpectantur nũc hic i. in alia parte, varijsq; carminibus: & gaudent ſua Minerua victrice. ſ. Neptuni: quia rem vtiliorem producendo meruit ciuitati nomen dare: Nã ab Athena) ſic enim Pallas, ſeu Minerua, Græce dicitur. (Dictæ ſunt Athenę. O Theſeu perfide. ſ. in patrẽ, ac Ariadnen: excidit, hoc eſt extra memoriã cecidit: tibi reduci i. reuertenti, hoc eſt oblitus es: hic. ſ. apud Athenas, præmittere patri. ſ. Ægeo: ſollicito. ſ. de tua ſalute: vela candida. ſ. in ſignum incolumitatis tuæ: nam cum nigra videns te extinctum, putaret ſe præcipitem, in mare dedit: tu quoq; o Erigone, filia Icari, ſydus, ideſt conuerſa in ſydus: quia in virginem es, ſup. tam nobile carmẽ Athenarũ: veſtra. ſ. tua, & canis tui ſedes: euocat Amphiona in ſyluis Canoris. i. fecit vt Amphion de vobis ſcriberet in ſyluis Canoris: & tu ſoror. ſ. Progne in hyrundinem verſa: accipens tectis. i. intra tecta domorum: hoſpitia. i. hoſpitio: Thereus. ſ. rex, pater eius effectus. vt Pupa, aut Epops: exulata a regia ſua, agris ſolis. i. deſertis. Nos miramur cineres Troiæ. ſ. exuſtæ, & Pergamon, ideſt Ilion: flebile victis. ſ. Troianis: ſed non victoribus Græcis: dicitur autem & hæc Pergamos, ſicut hæc Ilios, ab Horatio, verum hoc loco, neutrũ poſuit: & miramur ſuos, pro eius; Phrygas, ideſt Phrygios, Troię habitatores extinctos: & Hectora (vt more ſuo: ſi Virgilius eſt Author, aut Virgiliano: ſi alius ducem ab exercitu ſeparet) & conſpicimus paruum tumulum magni ducis. ſ. Hectoris, vt Calde. declarat (Idem tamen de Alexandro magno, Tydeo, & alijs multis dici poteſt: ſed non erant Troiæ, vt Hector) Achilles impiger, ideſt pernix & velocibus plantis præditus: vt Homerus, & Statius atteſtantur: iacet etiã hic. ſ. apud Troiã in Retheo litore: & vltor magni Hectoris. ſ. Paris, qui Achillẽ interemit (vñ Æneid. vj. Phœbe graues Troiæ ſemper miſerate labores Dardana qui Paridis direxti tela, manuſq; Corpus in Æacidæ.) iacet hic victus. ſ. a Pyrrho. Quinetiam Graiæ ſ. Athenæ, timuere tabellas fixas, ſcilicet leges Solonis continentes: & timuere nunc ſigna, appoſitorie, capillos Paphiæ. ſ. Veneris, ab Apelle depictæ rorantes. ideſt madidos: arte, ideſt artificioſe addito humore. Nati Dioclide, ideſt Dioclei filia (vt dicit Çalderinus) ludunt nũc ſub cruce, ſcilicet futura: quia Diocleus Chretona & Orſilochũ genuit: quos (vt Homerus ait) præſtantiſſimos viros, magnanimus Æneas, vnius horæ momento interemit corã ipſo Agamemnone: nunc, ideſt poſt modum, ſupple ſunt, ſeruæ triſtes, quæ pro inferis occiduntur, ſupple ſunt nũc circa altaria ſubiecta (Alij legunt, Colchide: vt de Medeę natis intelligas, alij ceruæ, vt de cerua pro Iphigenia oblata accipias. alij aliud, ſed oĩa tam inuerſa, atq; obſcura ſunt, vt difficile verum exitum inuenias.) & pater, ſcilicet Diocleus, velatus, ſupple eſt, pullis veſtibus in ſignum mœroris: & gloria minoris, ſcilicet natorum, eſt nunc viua: quia διοκλέοσ, dicitur Iouis gloria, quam meruerunt fortiter moriendo. Quinetiam, ſupple cernuntur, illa manus. i. multitudo operum: & illæ, ſup. turbæ: Minaces. ſ. Xerxis quæ Athenienſibus terrorem incuſſerunt: & cum illi in muris ligneis, ſpem ſuam ſitam intelligẽtes, nauibus aufugiſſent, vrbem combuſſerunt: bene autem dicuntur, turbæ: quia tantus erat exercitus, vt dinumerari non poſſet.

DOMITIVS.

(Viſenda.) Et longe magis debes ęſtimare, quod miracula Ætnæ tanto magis ſunt viſenda. (Excãduit.) Extra candorẽ & ardorẽ exarſit. (Sæuo Ioue.) Fulmina mittente. (Euaſerat.) Ille qui iuerat ad videndum Ætnam, quæ eſt vrbs in ipſo monte, & exuſta fuit. (Paſcunt.) Deuorant. (Amphion.) Frater Zeetus. (Pios.) Ideſt dum illi vadũt ad adripiendos patres, ab incendio flammæ, non illis nocent: ſed cedunt ignes. (Ditis.) Plutonis. (Piorũ.) fuerunt ad loca beatorum.

ASCENSIVS.

(Hæc viſenda.) Per figuratam iuſſionem, quę vim phibendi habet, monet author non admiranda eſſe taliũ rerum figmenta, relictis miraculis naturæ: vnde reuocat nos ad cõſiderationẽ Ætnæ, atq; oppidi in ea incẽdio deleti: cũ fabula de Amphione & Zeto, qui cũ Thebani ſint mirum: vnde hæc fabula nata, niſi de alijs loquatur. Sed ordo eſt. Tu dubius terræ & maris. i. neſcius rerum, quæ ĩ terra, aut mari a natura ſiũt: puta. i. exiſtima, hęc. ſ. ſupradicta: viſenda. i. digna quæ viſantur, & contemplentur. q. d. id factum nõ decere, vnde addit, Aſpice ingens opus naturæ artificis, ideſt effectricis Phœbus, cum, ſup. eſt feruẽs, exiſtens præcipue vigil, ideſt diutiſſime ſuper Orizontem noſtrum, apparens: quia tunc vigilare,

Hæc viſenda putas terræ dubiusq́;, mariſq́;.
Artificis naturæ ingens opus aſpice. nulla
Cum tanta humanis Phœbus ſpectacula cernes.
Præcipueq́; vigil feruens cum ſirius ardens.
Inſequitur miranda tamen ſua fabula montem:
Nec minus ille pius, quamquam ſors nobilis ignis.
Nam quando ruptis excanduit ætna cauernis:
Et velut euerſis penitus fornacibus ignes,
Et vecta in longum rapidis feruoribus vndas
Haud aliter q̃ cum ſæuo Ioue fulgurat æther:
Et nitidum obſcura cœlum caligine torquet.
Ardebant aruis ſegetes, & millia culta
Iugera cum dominis, ſyluæ, colleſq́; virentes.
Vix dum caſtra putant hoſtem mouiſſe: tremebant:
Et iam finitimæ portas euaſerat vrbis.
Tum vero vt cuiq; eſt animus vireſq́; rapinæ
Tutari conantur opes. gemit ille ſub auro.
Colligit ille arma: & ſtulta ceruice reponit.
Defectum raptis illum ſua carmina tardant.
Hic velox nimio properat ſub pondere pauper:
Et quod cuiq; fuit cari fugit ipſe ſub illo.
Sed non incolumis dominum ſu apræda ſecuta eſt.
Cunctantes vorat ignis: & vndiq; torret auaros:
Conſequitur fugiſſe ratos: & præmia captis
Concrepat ac nullis parſura incendia paſcunt,
Vel ſolis parſura pijs. nanq; optima proles
Amphion, frater q́; pari ſub munere fortes,
Cum iam vicinis ſtreperent incendia tectis:
Aſpiciunt pigrumq́;, patrem, matremq́; ſenemq́;
Seu iam defeſſo poſuiſſent lumine membra.
Parcite auara manus, dites attollite prædas:
Illis diuitiæ ſolæ materq́;, paterq́;,
Hanc rapiunt prædam: mediumq́; exire per ignem
Ipſo dante fidem properant. o maxima rerum,

vigilare, & nocte dormire, a vulgo putatur: & cũ Syrius, ideſt ſtella vicina caniculæ, eſt ardens, ideſt quãdo eſt in ſolſtitio æſtiuali: & longiſſimi ſunt dies: & ita longiſſimum facit, quantum ad nos circuitũ: nulla cernet tanta ſpectacula, ſup. in rebus humanis: vt, ſup. ſunt in reb⁹ naturalibus, vt in ꝑpetuo incẽdio Ætnæ. Tamen montem, ſua fabula miranda inſequitur, ideſt conſeqtur, hoc eſt de mõte Ætna, & eius vrbis, q̃ in ea fuit incẽdio: eſt miranda fabula. Nec ille, ſcilicet mons, eſt minus nobilis, pio. i. pietate quã ſorte ignis. Nam quando Ætna, ſcilicet mons, aut poti⁹ vrbs in ea ſita: excãduit, ideſt exarſit: cauernis ruptis. i. apertis: foraminibus cauernarũ ꝑ eruptionẽ ignis: & ignes, ſupple excanduerunt, velut fornacibus penitus euerſis: & vnda, ſcilicet flammarũ, vecta, ſupple eſt, in lõgum feruoribus, i. a feruoribus rapidis: haud, ideſt non aliter, q̃ cum æther fulgurat, Ioue exiſtente ſæuo, ideſt irato, aut ſuccenſo: & cum torquet cœlum nitidum, ſcilicet prius caligine obſcura. Segetes ardebãt, ſupple in aruis: & millia iugera culta ardebãt cum dominis, ſcilicet cultoribus: ſyluæ & colles virentes, dum vix putant hoſtem, ſcilicet ignem mouiſſe caſtra, ideſt proceſſiſſe: tremebant, ſcilicet ꝑ timore: & iam ſcilicet hoſtis ignis aut (vt Calderinus vult: is

Et merito pietas homini tutiſſima virtus.
Erubuere pios iuuenes attingere flammæ:
Et quacunq; ferunt illi veſtigia, cedunt.
Felix illa dies, illa eſt innoxia terræ.
Dextera ſæua tenent: læuaq; incendia feruent.
Ille per obliquos igneis fraterq; triumphans
Tutus vterq; pio ſub pondere ſufficit illam:
Et circa geminos auidus ſibi temperat ignis.
Incolumes abeunt tandem: & ſua numina ſecum
Salua ferunt. illos mirantur carmina vatum.
Ille ſe poſuit claro ſub nomine Ditis.
Nec ſanctos iuuenes attingunt ſordida fata:
Sed vere ceſſere domus, & iura piorum.

qui iuerat ad videndã Ætnã vrbem, in monte.) euaſerat iam portas vrbis finitimæ. i. proximæ, & in confinio ſitæ. Tum vero, ideſt & tunc maxime, aut ad verum conantur; ſcilicet omnes tutari opes: rapinæ, ideſt quas ex incendio rapere poterant (graphice autem deſcribit, populi trepidationẽ incenſa vrbe.) vt, ideſt ſecundum quod animus eſt, & vires, ſupp. ſunt cuiq; ille, ideſt vnus fugientium gemit ſub auro, quod aſportare conatᵉ: ille colligit arma. i. vtenſilia ſua, aut arma bellica: & reponit ſtulta ceruice, quia ſtulte ſumuntur arma contra ignem: illum defectum, ideſt deficiẽtem: raptis, ideſt rapinis: tardãt ſua carmina, ideſt ſola carmina ſua, aſportare molitur: hic, ideſt alius pauper, properat nimiũ velox ſub pondere, parum, aut nihil aſportans: & ſub illo chari. ideſt ſub illa re chara, quod fuit cuiq;, fugit ipſe: ſed præda nõ eſt ſequuta incolumis, ideſt illæſa ſuum dominũ, quia ignis vorat cunctantes, ideſt immorantes, & torret auaros vndiq;, & intus, & foris: conſequitur. ſ. ignis: ratos. i. arbitrãtes: fugiſſe, ideſt iam euaſiſſe: & increpat. i. improperat: captis præmia. ſ. auaritię: hoc eſt exuſtionem, ac incendia parſura: nullis paſcunt, ideſt deuorant. ſ. omnes, & omnia parſura, dicit nullis, vel parſura ſolis deis: nãq; optima proles. ſ. Amphion, & frater. ſ. Zœtus: fortes ſub pari munere, ideſt officio pietatis, cum iam incendia ſtreperent tectis vicinis, aſpiciunt patrem pigrum. ſ. ſenio, & matrem ſenilem. Eheu, condolentis vox, aut expreſſiua doloris filiorũ: defeſſos, ideſt defatigatos, ita vt nõ amplius poſſent progredi: qui, ſup. poſuiſſent membra in primo limine: quia aufugere nõ potuiſſent (quia vero Amphioni Thebano, & fratri Iuppiter, dicitur pater: & quia hic de Ætna loquitur. oportet de alio Amphione Ætneo videlicet intelligere) poſuiſſent, dico, membra, niſi, ſupp. fuiſſet vox, dicens, O auara manus, ideſt multitudo auarorũ. parcite attollere. ſ. in humeros, prædas. ſ. quæ vos opprimãt diuitiæ, ſup. ſunt illis. ſ. Amphioni, & fratri: ſoli mater, & pater: & pater: tu quiſquis es rapies hanc, ideſt conſimilem: prædam. ſ. patrem & matrem, & properato exire per medium ignẽ: ipſo. ſ. igne: dante fidẽ, ideſt fiduciã. Pietas, eſt merito homini maxima rerum & tutiſſima virtus: flãmę. ſ. incẽdij: erubuere. i. veritę ſunt, attingere pios iuuenes: & cadũt quacũq; illi ferunt veſtigia. ſ. ſua. Illa dies, fuit felix: & illa lux, fuit innoxia terræ: quia licet exuſſit vrbẽ, dedit documentũ pietatis colẽdę: quod pro damno repoſitum, vult incẽdia ſæua: tenẽt. i. occupãt dextera. ſ. loca: aut dexteras partes, aut ſi legitur, dextra. i. in dextra: & feruent leua, ideſt in ſiniſtra parte. Ille. ſ. Amphion cũ fratre, triũphãs per ſinus obliquos, ideſt per diffugia incurua) Prius etiã ſinus, prima longa poſuit, dicens, Ac primũ tenuis ſinus agit vlteriores, quia tamẽ ſinus, niſi capiatur pro vaſe, priorẽ corripere ſolet: quidam legũt, ſignis: ſed difficilis eſt cõpoſitio.) vterq; tutus ſub pio pondere. i. onere patris & matris: ſufficit. i. ſuſtinet: illa. ſ. incẽdia: & ignis auidus tẽperat ſibi, circa geminos. ſ. fratres: & ita ipſi abeunt tandẽ incolumes: & ferunt ſecũ ſua numina. ſ. parentes & deos cũ parentibus: ſalua. i. illæſa ab incendio: carmina vatum mirantur. i. in admirationẽ trahunt: illos. ſ. fratres geminos: & ille. ſ. Amphion, poſuit ſe ſub claro nomine, aut numine: Ditis i. Plutonis. i. clarus ad inferos tandẽ deſcendit: nec fata ſordida i. mors obſcura, & ignobile letũ: attingunt iuuenes ſanctos propter pietatẽ, quia perpetuo illuſtres erunt in memoria, ac ore hominũ: ſed domus. i. manſiones: & iura piorum. i. quæ debentur pijs in Eliſijs campis: ceſſere. i. cõceſſa & attributa ſunt: iure ideſt merito: his. ſ. dictis fratribus pijs. Et hæc in Ætnam.

ÆTNÆ P. VIRGILII MARONIS, SIVE CORNELII SEVERI.

FINIS.



P. VIR. MARONIS CIRIS AD MESSALAM.

ET ſi me vario iactatum laudis amore,
Irritaq; expertū fallacis pręmia vulgi,
Cecropius ſuaues expirans hortulus auras
Florentis viridi ſophiæ complectitur vmbra:
Tum mea quæret eo dignum ſibi quęrere carmen
Longe aliud ſtudium, atq; alios accincta labores
Altius ad magni ſuſpendit ſydera mundi:
Et placidum paucis auſa eſt aſcendere collem.
Non tamen abſiſtam cœptum detexere munus:
In quo iure meas vtinam requieſcere muſas,
Et leuiter blandum liceat deponere morem.
Quod ſi mirificum genus omnes *
Mirificum ſæcli modo ſit tibi velle libido,
Si me iam ſumma ſapientia pangeret arce:
Quattuor antiquis hæredibus eſt data conſors:
Vnde hominum errores longe lateq; per orbem
Deſpicere: atq; humiles poſſim contemnere curas:
Non ego te talem venerarer munere tali:
Non equidem: quamuis interdum ludere nobis,
Et gracilem molli liceat pede claudere verſum.
Sed magno intexens (ſi fas eſt dicere) peplo,
Qualis erichtheis olim portatur Athenis:
Debita cum caſtę ſoluuntur vota Mineruę:
Tardáue confecto redeunt quinquennia luſtro:
Cum leuis alterno zephyrus concrebuit euros
Et prono grauidum prouexit pondere curſum.

DOMITIVS.

Argumentū. ET ſi me vario.) Opuſculū hoc, Virgili⁹ ad Meſſalā dirigit, q Auguſti **Meſſala** tpe, magnis in rebus, & preſertim militaribus, exercebatur: eratq; ꝑterea orator non indignus, & poeta. Cupiebat igitur Maro, beneuolentiſſimum illū ſibi efficere: cumq; nonnulla ad Mecænatem & Octauium ſcripſiſſet, Cyrim ad ipſum Meſſalā direxit: in quo libro oſtendit famæ, atque gloriæ gratia, ſemper ſe fuiſſe accēſum: librosq; Græcos, non ſolum poeticos, verūetiam philoſophicos, euoluiſſe. Nunc quoq; nec ipſam poeticā relinquere affirmat, laudis eiuſdem gratia: ideoq; non immerito, Cyrim opus **Cyris.** appellat: nam κυρίζω, præconizo eſt: & κύριον, præconiū: licet autem quandam eſſe videatur Virgi. oſtendere. ⁋ Sophiæ.) Philoſophiæ. ⁋ Fallacis.) Incōſtātis. ⁋ Nū mea?) Scilicet philoſophia. ⁋ Eo.) Vulgo. ⁋ Aliosq;.) Poeticos. Nam tunc dabat operam philoſophiæ: nunc intendit dare operam carminibus. ⁋ Collem.) Locū difficilem. ⁋ Abſiſtam.) Deſiſtam. ⁋ Munus.) Poeticum. ⁋ In quo.) Munere poetico. ⁋ Morem.) Scribēdi oēs artes, vel Muſæ. ⁋ Pangeret.) Cantaret. ⁋ Conſors.) ſ. philoſophia, eſt data hæredibus. Pythagorā hoc loco, Platonem, Epicurū, & Ariſtotelē intellexerit, qui præcipue de philoſophia bene meriti fuerunt & ſcripſerunt. Vnde ex qua philoſophia, quaſi dicat poſſum per philoſophiam reprehendere mores hominum: ea enim nos impellit ad bene, beateq; viuendū. ⁋ Humiles.) Terreſtres curas, & diuina conſiderare, atq; cœleſtia. ⁋ Peplo.) **Peplū** Peplum, velum appellamus, quo maxime Veſtales vtebantur: ſed etiam dicitur inſigne ex ſerico factum, in quo depingitur aliquid, aut ſcribitur, vt populo apparere conſueuit. ⁋ Qualis.) Verſus. ⁋ Erichtheis.) Quia Erichtheus, fuit rex Athenienſiū. ⁋ Dona.) Sacra. ⁋ Mineruæ.) Quæ celebrantur ab Athenienſibus. ac nomen impoſuit ſuum: ipſa enim Athena dicebatur. **Quinquatria.** ⁋ Quinquatria.) Sacra, ſingulis quinq; annis fiebant, & preſertim in quinq; diebus. Vnde quinquatria Mineruæ, appellata ſunt. ⁋ Zephyrus.) Deſcribit tempus in quo fiebant ſacra, Mineruæ, videlicet in reditu Zephyri, in primo vere.

ASCENSIVS.

ET ſi me vario, &c.) Carmen hoc, Virgilianū eſſe, tota atteſtatur phraſis. Nam plurima ex hoc, in alia opera tranſtuliſſe conſtat: vt ſicut de culice diximus. hoc opuſculū quaſi ſui ingenij tentamentum atq; periculū, præluſiſſe credere par ſit. Titulus operis eſt, Cyris Virgilij ad Meſſalam, in quo ēt intentio poetæ, expreſſa videtur. Nam Cyris præconium dicitur: intentio videtur præconiū & ſibi & Meſſalæ mereri. Farrago autem, ſiue argumentum carminis, eſt fabula de Scyllarum transformatione, quā miris ac varijs modis proſequitur. Libellus eſt vnus. Qualitas carminis eſt hexametra heroicę, non abſimilis, ſed in mediocri ſtylo verſata. Ordo autē & explanatio, eſt hmōi. Etſi, ideſt quāq;: hortulus Cecropius, ideſt Athenięſis: hoc eſt, Cœtus philoſophorum, aut ſtudiū philoſophiæ, expirans ſuaueis auras: & ſup. vmbras florentes: ſophiæ, ideſt ſapiētiæ: viridis, ideſt in vigore exiſtētis: complectitur, ideſt detinet me iactatum: vario amore, ideſt deſyderio laudis, & expertum præmia vulgi fallacis, ideſt inſtabilis: & non pro merito præmiātis, ſup. eſſe: irrita, ideſt friuola: & vana, & pro nihilo habenda, Num, ideſt nunquid: mea ſ. ſophia: quæret, ideſt conabitur quærere, ideſt deligere: ſibi carmen dignum: eo ſ. vulgo q. d. minime: vnde addit, ipſa accincta, ideſt cōplectens longe aliud ſtudiū, & lōge alios labores: ſuſpendit, ſup. me, altius ad ſydera magni mūdi, ideſt ad cōtemplationē ſyderum, & rerum cœleſtium: & auſa eſt aſcendere collē, ideſt apicem philoſophiæ placitū multis: etſi inquā tali laude philoſophię iactatus ſum, nō tamen abſiſtam. i. non deſiſtā ꝓpter ſtudium philoſophiæ detexere. i. perfecte texere (ſicut in Buco. Viminibus, molliq; paras detexere iūco.) munus. ſ. poeticum: cœptū, ideſt inceptum: in quo. ſ. munere tibi icœpto: vtinā liceat meas muſas, ideſt vires poeticas: requieſcere, ideſt reponi iure, ideſt vt iuſtū eſt, & liceat deponere leuiter, ideſt faciliter: morem blandum. i. poeticū, & facetum ſcribendi genus. Quod ſi omnes, ſcilicet Muſæ, aut artes, valent proferre mirificū videlicet genus ſcribendi. ſcribam, ſupple aut dicā: mirificū ſæcli, ideſt ætatis noſtræ: modo i. dummodo libido ſit tibi velle. ſ. tale gen⁹, ideſt dūmodo tibi gratum & acceptum fuerit. Si ſapientia pangeret, ideſt cōpingeret & componeret me (Calderin⁹ dicit, cantaret: ſed incongrua videtur expoſitio) ſumma arte, ideſt ſummo artificio ornaret, quæ ſcilicet ſapientia eſt data: conſors, ideſt in conſimilem ſortem, quatuor antiquis hæredibus, ſcilicet præcipuis philoſophis, Pythagoræ, Platoni, Ariſtoteli, & Epicuro: vnde, ideſt ex qua ſapientia: ego poſſem deſpicere, ideſt contemnere, quaſi in altiori & honeſtiori loco poſitus: qa deſpicere, proprie, eſt deorſum inſpicere errores hominum, longe & late per orbem, ſcilicet diſperſorum: & poſſem contemnere curas humiles, ideſt de rebus terrenis. Si, inquam, tali arte me pangeret ſapientia: ego non venerarer te talem, ideſt tam excellentem virū: tali munere, ideſt tam humili, & incondito carmine. Equidē, ideſt ego quidem: non, ſupple poſſum, quod volo. aut nō valeam te quidq̃ dignum afferre: aut quid ſimile: quod honeſte prætermittit, ne ſe vituperet præter equum: quāuis liceat nobis interdum ludere, ideſt faciles & de rebus humilibus verſiculos facere: vnde in Buco. Ludere quæ vellem calamo permiſit agreſti. & Oui. Ille ego qui fueram tenerorum luſor amorum, Ingenio perij Naſo poeta meo, & quāuis liceat nobis interdū claudere verſum, pede gracili, ideſt tenui & humili ſtylo: non dicit venerarer te tali munere: ſed venerarer te, intexens verſu magno (ſi fas eſt dicere: quia nefas videtur diuinos honores Palladi debitos mortali accommodare: aut ſibi tantum ſumere: vt ſperet poſſe quidq̃ Palladis peplo dignum contexere) peplo, ideſt velo: quod Palladi offerri ab Athenienſibus ſolebat. Qualis, ſcilicet verſus, inſcriptus peplo: portatur olim, ſubaudi iam: vt ſit, iam olim (qđ & carmē pateretur) Athenis Erichtheis. i. ab Erichtheo rege ſic denominatis, ſupple tunc, cū dona debita ſoluuntur, ideſt perſoluuntur Mineruæ caſtæ: quia perpetuæ virgini: & cum quinquatria, aut quinquēnia, ideſt ludi quinquennales, redeunt tarda: quia luſtro, ideſt quinq; annorum ſpatio, quo a Romanis luſtrum fiebat: confecto, ideſt completo, hoc eſt quinto quoque anno: in menſe Maio: cū Zephyrus leuis, ideſt terram leuē faciens: vnde in Georgi. Et Zephyro putris ſe gleba reſoluit, concrebuit, ideſt creber factus eſt: Euro alterno, i. alternatim flantes & prouexit curſum grauidum, ideſt onerosū, & tardum: pondere prono, ideſt inclinato ad præcipitium.

Felix illa dies, felix & dicitur annus:
Felices qui talem annum videre, diemq́;.
Ergo palladiæ texuntur in ordine pugnę:
Magna giganteis ornantur pepla tropheis:
Horrida ſanguineo pinguntur prælia ſucco.
Additur aurata deiectus cuſpide Typho:
Qui prius oſſæis conſternens æthera ſaxis
Emathio celſum duplicabat vertice olympum.
Tale deæ velum ſolenni tempore portant.
Tali te vellem iuuenum doctiſſime ritu
Purpureos inter ſoles: & candida lunæ
Sydera, cœruleis orbem pulſantia bigis,
Naturæ rerum magnis intexere chartis.
Æternum ſophiæ coniunctum carmine nomen
Noſtra tuum ſenibus loqueretur pagina ſæclis.
Sed quoniã ad tantas nunc primum naſcimur artes:
Nunc primum teneros firmamus robore neruos:
Hæc tamen interea quę poſſumus: in quibus æui
Prima rudimenta, & iuuenes exegimus annos:
Accipe dona meo multum vigilata labore,
Et præmiſſa tuis non magna exordia rebus:

DOMITIVS.

¶ Texitur in peplo.) Pugnę Palladiæ geſta contra gigantes. ¶ Cocco.) Colore rubro. ¶ Typho.) Additur etiam Typho in peplo, qui etiam fuit vnus ex gigantibus dux præcipuus. ¶ Oſſeis.) Oſſæ montis. ¶ Æmathio vertice.) idest in Pelio, monte Theſſalię: nã Æmathia, Theſſalia dicitur, a rege poſt Deucalionẽ. ¶ Deę.) Palladi ſolenni, in feſtis quinqtrijs ¶ Doctiſſime.) O Meſſala poeta: ſicut oſtẽdit Tibullus in carmine, Te Meſſala canam. ¶ Intexere.) Depingere. ¶ Naturæ.) In te naturales. ¶ Senibus.) Futuris ætatib. ¶ Naſcimur.) Incipim⁹. ¶ Rebus.) Geſtis.

ASCENSIVS.

¶ Felix ille dies.) Progreditur ad quinquatriorum ludorum felicitatem deſcribendã: rediturus ad rerum ſuarum, modeſtam extenuationẽ: per quã impetrata venia, ad narratione accingetur. Ordo igitur eſt. Felix, ſupp. eſt ille dies, quo peplum offertur: & annus dicitur felix: & felices, ſup. dicuntur, qui videre talẽ annũ & diẽ. Ergo, quia ſ. in honorem Palladis, omnia fiunt pugnæ Palladiæ .i. quas Pallas (quæ & armorũ, & ſapientiæ: ſine quibus bella recte geri nequeũt, dea.) cum diuerſis geſſit: texuntur, ſcilicet in peplo: in ordine, idest per ordinẽ: quia magna pepla ornantur tropheis gigãteis, idest ſpolijs de gigantibus, per Palladem detractis. Et prælia horrida, quia cruenta: pinguntur, ſcilicet acu: cocco ſanguineo i. colore rubro, ſanguinem imitante: & additur, ſcilicet cęteris gigantibus: Typho, ſcilicet gigas egregius, & cæterorũ ductor: cuſpide deaurata. i. habens cuſpidem auratã, aut pingitur, ſupple cum cuſpide aurata, quam in manu tenebat, qui. ſ. Typho, conſternens prius, ſcilicet q̃ a Pallade proſterneretur: æthera, idest ſummum aerem: ſaxis Oſſeis, idest Oſſæ, montis Theſſaliæ, Pelio impoſiti: duplicabat Olympũ. ſ. montem, in confinio Theſſaliæ & Macedoniæ: celſum, idest ſublimem: (vſq; adeo enim ſublimis eſt, vt vẽti, verticem eius non attingant: vnde pro cœlo habetur.) Vertice Æmathio .i. Theſſalico Athenieñ. ſupp. portant, deæ tale. i. taliter, depictum velum in tempore ſolenni ſ. ludorum quinquatrium. O doctiſſime iuuenum. ſ. Meſſala: ego vellẽ intexere tali ritu. i. modo: te magnis chartis naturæ rerum. i. conſcriptis de rerum naturis: intexere, dicit, te, inter ſoleis purpureos. i. rubicũdos: & inter candida ſydera lunæ: pulſantia orbem. ſ. ſphęram ſuãe ſignis cœruleis. i. nigreſcentibus. Etſi, ſupp. poſſem quod vellem: noſtra pagina. i. compacta tabella, hoc eſt ſcriptura: loqueretur carmine. i. metrice: ſenibus ſæclis, idest iam ſeneſcentibus, & quo cõfectis: tuũ nomen coniunctũ æternum, idest vt dicunt æternaliter: ſophiæ, idest philoſophię, quã deſcriberem. Sed quoniam nos naſcimur nunc primum, ad tantas artes. ſ. poeticas, philoſophicis rebus locupletatas: quia, vt dicit Flaccus in arte, Rem tibi Socraticæ poterunt oſtendere chartę, & firmamus nunc primũ, robore, idest fortitudine: neruos tenẽros, idest vires graciles: ſubaudi, non audemus adhuc rem tãtã attentare: ſed id (vt prius dixi) prudenter omittit. Tamen, idest nihilominus, accipe interea hæc quæ poſſumus: in quibus exegimus prima rudimenta, idest primordia: & primas eruditiões æui, idest vitæ noſtræ. & primos annos. Accipe, inquam, dona vigilata, idest cum vigilia & lucubratiõe edita carmina: multũ noſtro labore, idest opera: & accipe exordia nõ magna, idest exigua: promiſſa tñ tuis rebus. Et hęc loco procemij dicta ſunt.

Impia prodigijs vt quondam exterruit amplis
Scylla nouos auium ſublimis in aere cœtus
Viderit: & tenui conſcendens æthera penna
Cœruleis ſua tecta ſuper volitauerit alis.
Hanc pro purpureo pœnam ſcelerata capillo,
Proq; patris ſoluens exciſa funditus vrbe.
Complures illam magni Meſſala poetæ,
(Nam verum fateamur: amat Polymnia verum)
Longe alia perhibent mutatam membra figura.
Scylleum monſtra in ſaxum conuerſa vocari.
Illam eſſe erumnis quam ſæpe legamus Vlyſſi
Candida ſuccinctam latrantibus inguina monſtris
Dulichias vexaſſe rates: & gurgite in alto
Depreñſos nautas canibus laceraſſe marinis.
Sed neq; mœoniæ patiuntur credere chartæ,
Nec malus iſtorum dubijs erroribus author.
Nanq; alias alij vulgo finxere puellas:
Quæ colophoniaco ſcyllæ dicuntur Homero.
Ipſe gratinei matrem, ſed ſiue erichthei,
Siue illam monſtro genuit grandæua biformi,
Siue eſt neutra parens: atq; hoc in carmine toto
Inguinis eſt vitium, & veneris deſcripta libido.
Siue etiam iactis ſpeciem mutata venenis
Infelix virgo (quid enim commiſerat illa?)
Ipſe pater nudam ſęua complexus arena

DOMITIVS.

Scylla. ¶ Impia Scylla.) Nunc proponit quid dicturus. Scylla, Niſi filia, Minois amore capta patrẽ ſuum prodidit: crinem q́; aureum quo durante fatum erat, vt regnũ ſibi perpetuũ eſſet, ſubſecuit: ſed tandem ſpreta a Minoe, cum nauigaret, in auem fertur cõuerſa: ſed infra latius declarabimus. ¶ Cœruleis.) Nigreſcentibus. ¶ Vrbe.) Megarenſi. Niſus enim pater, regnabat Megaræ, quæ diruta fuit a Minoe. Amãt illã Scyllã: nã crebro ſcribũt de Scylla. ¶ Polyhymnia.) Muſa. ¶ Scyllæũ.) Scyllęũ mõſtrũ Monſtrum vocitatur, ſed nota varias eſſe opiniones: quidam dicunt Scyllam Niſi, in monſtrum, ſiue ſaxum Scyllæum conuerſam. Alij dicũt, Phorci & Crateidos filiam, ſpreto Tritone, adamaſſe Neptunum: ex quo Triton iratus, acceptis a Circe venenis, locum maris in quo Scylla lauare ſe conſueuerat, infecit: quem cum intraſſet puella, mox mutata eſt in monſtrũ: & eius inguina, canes videbãtur latrantes. Herodo. Secũdum quoſdam, huius formã Virgi. iij. Æneid deſcribit, dicens, Prima hominis facies, & pulchro pectore virgo Pubetenus poſtrema immani corpore piſtrix Delphinum caudas vtero cõmiſſa luporum. Homer. quoq;, pedes duodecim habuiſſe, & colla ſex, capitaq́; i ſingulis terribile: e nauiq; auferre, hominum corpora ſolitam, ſicut ſex accæpit e naui Vlyſſis. Quidam dicũt, ab Amphitrite mare fuiſſe infectũ, irata Scyllam amari a Neptuno. Ouid. vero aſſerit, amatam a Glauco, quem cum Circe ad ſuum amorem diuertere nequiret, venenis ſuis mare infecit. dicebat enĩ Glaucus, prius in mari frondes naſcituras: & in mõtibus Algas, quæ in litoribus naſcunt, q̃ obliuiſci Syllei poſſet amoris: q̃ autem hic poeta, Scyllæum ſaxũ dicit, tangit hiſtoriam: nam (teſte Solino) ſaxum eſt in mari Siculo, plureis ſub ſe habens reſectos ſcopulos: & cum fluctus maris ingreditur latratum canum repræſentat. ¶ Erumnis.) Calamitatibus Vlyſſis. ¶ Dulichium.)

Exercuit alij exterruit.

Cõplures, alij Dũ plures.

Scyllęũ ſaxum.

Coniugium caræ violauerat amphitrites:
Attamen exegit longo poſt tempore pœnas.
Vt cum cura ſuæ veheretur coniugis alto
Ipſa trucem multo miſceret ſanguine pontum.
Seu vero, vt perhibent, forma cum vinceret omnes:
Et cupidos quæſtu paſſim popularet amantes:
Piſcibus & canibus rabidis vallata repente,
Horribiles circum vidit ſibi ſiſtere formas.
Heu quoties mirata nouos expalluit artus:
Ipſa ſuos quoties heu pertimuit latratus:
Auſa quod eſt mulier numen fraudare deorum:
Et dictam veneri votorum vertere pœnam:
Quã modo multiplici iuuenũ quod ſepta caterua,
Dixerat: atq; animo meretrix iactata ferarum.
Infamem tali meritorum more fuiſſe
Docta palæphatia teſtatur voce papyrus.

Colophon. Cratineus.

¶ Dulichium.) Oppidũ Vlyſſis in regno Laertis. Eadem fere carmina in Bucol. ſunt. ¶ Mœoniæ Homeri.) Qui dicit filiam fuiſſe Phorci: non Niſi. ¶ Vulgo.) Vbiq;. ¶ Colophoniaco.) Quĩ Home. Colophonis, ciuis habetur: quæ vrbs eſt Mœoniæ: vbi Apollo maxime celebratur: & ẽt ab oppido, clarius appellatur cratinei: qa (vt diximus) Phorci & Crateidos nymphæ, filia fuit. ¶ Erychthei.) Nã qdã dicit, ipſam Erychthei filiã: regis Athenienſiũ. Nonnulli, Athides filiam, quæ filia Cratinei fuit, qui etiam Athenis (teſte Strabõe) imperauit. ¶ Neutra.) Nec Crateis, nec Athis. ¶ Toto carmine.) Eſt libido Veneris in Scyllã. ¶ Exactis.) Ductis veneris. ¶ Pr.) Neptunus. ¶ Amphitrites.) Vxor fuit Neptuni. ¶ Trucem.) Tẽpeſtuoſum. ¶ Sanguine.) Quoniam fecit illam Scyllam mutari in monſtrum: ſparſo prius eius ſanguine. ¶ Quæſtu.) Lucro. Nã ob prædam amantum, fuit conuerſa in monſtrum. ¶ Vallata.) Circundata. ¶ Numen.) Quia quando numina maris ibant, volebat ea defraudare. ¶ Et dictã Veneri.) Venus enim affecit Scyllam hac poena, quoniam ſpoliabat amantes, cum gratis eis ſeruire debuiſſet. ¶ Pachynnus.) Promontorium Siciliæ. ¶ Palæpaphiæ.) Veneris.

ASCENSIVS.

¶ Impia prodigijs.) Aggreditur inſtitutum, quod eſt fabulam Scyllæ, in monſtra mutatæ percurrere: quæ varie explicari ſolet: nam diuerſæ ſunt Scyllæ: ſed poetæ habent hoc de more, vt omnia a cognominibus geſta, quaſi ab vno geſta recitent, vt de his qui Iouis, Bacchi, Mercurij, Herculis, Venerisq; nomen ſortiti ſunt. Vnde in Buc. fabulam confundit, dicens. Quid loquar aut Scyllam Niſi, quam fama ſequuta eſt, Candida ſuccinctam latrantibus inguina monſtris Dulychias vexaſſe rates, & gurgite in alto, Ah timidos nautas canibus laceraſſe marinis, &c. vbi tamen quidam legunt, Quid loquar aut Scyllam Niſi: aut quã fama, &c. Et ita ego quoq; potius legerem. Nam aut, ve, vel, ne, nec, & ſimilia, non ponuntur in principio, niſi ponantur etiam in medio hic tamen diuerſas recitat opiniones. Vnde Ordo eſt: vt, ideſt quemadmodũ Scylla impia, ſcilicet in patrem Niſum, Megarenſium regem exercuit quondam nouos cœtus auium: factarum. ſ. ex hominibus, exiſtens ſublimis in aere: quia & ipſa in auem mutata eſt: & vt ipſa viderit nouos cœtus auiũ: & conſcendens ſydera, ideſt cœlum petẽs: tenui, ideſt recens nata penna: volitauerit ſuper ſua tecta, ideſt ſuper regiã paternam: alis cœruleis, ideſt cœrulei coloris. Soluens ſcelerata, ideſt ſcelere contaminata hanc penam, pro capillo purpureo: quem. ſ. pater eius, ſic habebat conſecratum, vt regnum non amitteret, tantiſper dum illũ haberet. ſed Scylla capta amore Minois, qui tunc vrbem obſidebat, eum patri dormienti abraſum, ad amatum tranſtulit: a quo tamẽ ſpreta, in auem verſa eſt: Niſo aui, in quã Niſus pater eius conuerſus eſt, perpetuo odio inimicam: & pro vrbe patris, ideſt paterna: exciſa funditus, ideſt euerſa & vaſtata. O Meſſala complures & magni poetæ, perhibent illam mutatam membra, ideſt habere membra mutata: longe alia figura: quia dicunt quidam, in monſtrum marinum verſam: quod plures de Scylla Phorci prædicant. perhibẽt, dico, mutatam ſic vocari, monſtra conuerſa in ſaxum Scyllæum (nam nos fateamur verum: nam Polyhymnia, ſcilicet Muſa, amat verum. Calderinus legit, amant, vt ſit, poetę amant: ſed non procedit: quãuis liceat dicere, o Polyhymnia, fateamur verum: nam plures poetæ amant de Scylla ſcribere: Sed (vt puto) appoſitum eius nominatiui, poetæ eſt: perhibent. Quidam legunt Polymnia: & ita fere dicitur: ſed quia primam corripit: & componitur a πολὺ & ὕμνος: q̃ſi multę laudis: poſſet dici Polyhymnia: ſicut in. j. carminum apud Horatium, Euterpe cohibet, nec Polymnia Leſboum refugit tendere Barbiton. Alij a πολὺ & μνεῖα, ideſt memoria, deducũt: & ita Polymniam diceretur: ſed merito vltima longa.) & perhibent illam eſſe quam nos legamus, ideſt legere poſſimus, ſæpe eſſe Vlyſſi erumnis, ideſt ad erumnas: quia ex ſocijs eius nõnullos deuorauit: & quam legamus ſuccinctam, inguina candida, ideſt habentem inguina candida, ſuccincta monſtris latrantibus, ideſt canibus: quod fingitur: quia vndę confractæ inter ſaxa Scyllea, quaſi latratum edunt: vexaſſe, ideſt vehementer agitaſſe (Docet enim Gellius, verbum eſſe vehementiæ, & laceraſſe canibus marinis nautas deprenſos. ſ. a tempeſtate (quod proprie de ipſis dicitur, vnde in Geor. Deprenſis olim ſtatio tutiſſima nautis.) i. gurgite alto, ideſt mari: ſed dicendo alto: epitheto tapinoſim, ideſt humilem ſermonem leuat. Sed neque chartæ Mœoniæ. i. Homericæ, patiuntur credere hęc: vt. ſ. Scylla, Niſi, dicatur in monſtrum marinũ verſa: nõ malus. i. falſus author ſup. faciet credere erroribus dubijs. i. per errores incertos: iſtorũ ſ. vilium, qui talia aſſerunt. Nanq; alij finxerunt vulgo. i. paſſim & impune, alias puellas quæ dicũtur Scyllæ: Homero. i. ab Homero: Colophoniaco. i. qui Colophonis dicitur ciuis. ſeptem. n. vrbes (vt Gellius recitat) certãt de patria inſignis Homeri: ipſe ſ. Homerus, ſup. dixit. matrem Cratem: ſed ſiue dixit, hanc: ſiue ſup. mater, fuit Erychthei. i. Athenień. regis filia: ſiue grandęua. ſ. parens, genuit illam monſtro biformi. i. vt fieret monſtrum biforme: ſiue neutra. ſ. nec Cratis, nec Athis, eſt parens. i. mater: atq; id vitiũ inguinis. i. quod dicitur pubetenus in monſtrum verſa: eſt libido Veneris deſcripta in toto carmine, qd. ſ. de Scylla a diuerſis ſcriptum eſt: ſiue etiam mutata, ſup. eſt: ſpeciẽ. i. habuit ſpeciem, hoc eſt formam, ſeu figuram mutatã: veneris exactis. i. ductis ad hoc: aut exactis. i. petitis: & quæ fontem veneni infecit, ad hoc exegit, hoc eſt vtcũq; in monſtrũ verſa ſit: eſt, ſup. infelix virgo: enim, pro quia: quid illa cõmiſerat. i. peccauerat. q. d. nihil: ſed ipſe pater. ſ. Neptunus: complexus. ſ. Scyllã timidã. ſ. ſtuprari, ſup. in arena ſęua: quia maris: aut in aqua perfugere & effugere non poterat: violauerat coniugiũ. i. fidẽ matrimonialem: Amphitrites. ſ. coniugis. (Et declinatur, hęc Amphitrite, huius Amphitrites: & eſt ſpondaicus verſus.) charæ. ſ. aut prius, aut poſtea: non tunc cum fidem violaret: attamen exegit pœnas. ſ. a Scylla: longo tempore poſt: vt cum Scylla veheretur, alto. ſ. mari, aut thalamo charæ coniugis: ipſa. ſ. Amphitrite authoritate mariti, miſceret pontum trucem, ideſt mare tempeſtuoſum: multo ſanguine. ſ. Scyllæ, q̃ effuſo, prius ſanguine in monſtrum verſa eſt: ſeu. i. ſiue: vero. i. pro certo: vt perhibent. i. dicunt poetæ: ipſa conuinceret. i. ſuperaret oẽs: forma. i. formoſitate: & ita in ſe inuidiã excitaret: & ſpoliaret paſſim quæſtu. ſ. meretricio, hoc eſt lucro, amantes. i. amatores: cupidos. ſ. concubitus, aut copiæ eius, hoc eſt ſiue per odium Amphitrites, ſiue per inuidiam omnium nympharũ, cum oẽs, forma ſuperaret: ſiue propter quæſtum meretriciũ, quia amantes ſpoliauit, conuerſa eſt in monſtrum: ipſa vallata, ideſt circundata repente, piſcibus & canibus rapidis, qui vterũ eius intrauerunt: vidit formas horribiles ſibi circũſiſtere, ideſt circunſtare: Heu, condolentis vox: quoties ipſa mirata, ſeu mutata. ſ. in monſtrum nondũ amiſſa penitus ratione: expalluit. ſ. p̃ timore, ſuos artus nouos, ideſt quos iam induerat: q. d. frequẽtiſſime. Heu quoties pertimuiſſe, p pertimuerat: aut pertimuiſſe dicitur latratus ſuos: q i. quia: ipſa mulier. i. mortalis, ſicut in Æneid. Mixta deo mulier, cã eſt fraudare numen deorũ. ſ. marinorũ, quos ſecum rem habere cupiẽtes defraudauit: & q auſa eſt vertere, ideſt inuertere, & immutare: pœnã votorũ, ideſt quã amatores ex voto debuerant, edictã, ideſt expreſſe addictã Veneri, ſi. ſ. faceret eius copiã amatoribus, quam. ſ. Scyllã: Pachynnus. ſ. promontorium Siciliæ, docta. i. informatum: voce Palepaphiæ. ſ. Veneris, teſtatur fuiſſe infamem tali more meritorum: q, ideſt quia. ipſa ſepta, ideſt circũdata, multiplici caterua iuuenum, dixerat mala, ideſt conuitia, & execrationes, aut imprecatiões, aut malefica carmina, exiſtens meretrix, iactata animo ferarũ, ideſt ferino, aut beluino. Atq; ita multiplex eſt opinio, quæ Scylla, & cur in monſtrum verſa ſit. vnde ſequitur, Quidquid, &c.

Cõuiceret, alii cũ vinceret.

Quidquid & vt quiſq; eſt tali de clade locutus,
Omnia ſint potius, liceat noteſcere Cyrin:
Atq; vnam ex multis Scyllam non eſſe puellis.
Quare quæ cantus meditanti mittere certos
Magna mihi cupido tribuiſtis præmia diuę
Pierides: quarum caſtos altaria poſtes
Munere ſæpe meo inficiunt, floribusq; hyacinthi
Deponunt flores, aut ſuaue rubens Narciſſus,
Aut crocus alterna coniungens lilia caltæ:
Sparſaq; liminibus floret roſa: nunc age diuæ
Præcipue noſtro nunc aſpirate labori:
Atq; nouum æterno pertexite honore volumen.
Sunt pandionijs vicinæ ſedibus vrbes
Actæos inter colles, & candida Theſei
Purpureis late ridentia litora conchis:
Quarum non vlli fama concedere digna
Stat megara, actæi quondam munita labore
Alcathoi, Phœbiq;: deus nanq; affuit illi.
Vnde etiam citharæ voces imitantur acutas.
Sæpe lapis recrepat cyllenia munera pulſus:
Et veterem ſonitu Phœbi teſtatur honorem.
Hanc vrbem, ante alios qui tum florebat in armis:
Fecerat infeſtam populator remige minos.
Hoſpitioq; ſenis hypolidos auito *
Carpathium fugiens & flumina ceratea
Texerat hunc bello repetens Cortinius heros
Attica cretæa ſternebat rura ſagitta.

DOMITIVS.

Tenſa. Artha/xata. Alcha/toen.

¶ Quicqd oia ſunt.) Ibi q̃ de cãtata ſunt poetis. ⸿ Noteſcere.) Claram fieri. ⸿ Diua.) Venus. ⸿ Meditãti.) Nam Scylla, ſemp meditabaẽ decipe amantes. ⸿ Crocus, calta, Narciſſus, Hyacynthus.) Flores. ⸿ Pãdionijs.) Pandion.n. rex fuit Athenarũ: & pẽ Niſi, q habuit Scyllam. ⸿ Acteos.) Athenienſes. ⸿ Theſei.) Tenſa, vrbs in Peloponneſo: eſt plurali tñ numero declinata, ſicut Arthaxata: & nõ lõge ẽ a Pilo. ⸿ Late.) Latex, aq̃. ⸿ Quarũ.) Cõcharum. ⸿ Actęi.) Ipſi⁹ Athis. ⸿ Deus.) Phœbus, hoc dicit ꝓpter nympha Alchatoen Megarẽſem, q̃ ab Apolline amata fuit: & quę dedit nomẽ cuidã Arci Megarẽſiũ: in quã ipſa Scylla aſcẽdere cõſueuerat, vt ſpectaret litora maris. Diciturq; Apollo in ipſius arcis, mœnibus citharã recõdidiſſe, accæptã a Mercurio Cyllenio, ab cylleno, mõte Archadiæ dicto. Quocirca, quoties arcis lapides mouebantur, ſonitum reddebat cithara: vñ modulandi rõnẽ accæpiſſe mortales Ouid. lib. viii. refert, Regia turris.i. vo. am. In. q. aurata ꝑles Latonia ferẽ, Depoſuiſſe lyrã ſaxo ſon⁹ eius inhæſit: Sæpe illuc ſolita eſt aſcẽdere filia Niſi, Et petere exiguo reſonãtia ſaxa capillo. quod idẽ hoc loco, poeta cõmemorat. ⸿ Hãc vrbẽ añ alios.) Tãgit quẽadmodũ Minos venit cõtra Megarẽ. ⸿ Remige.) Bello nauali. ⸿ Hippolydoſa.) Ab eqs fœtida dr̃ cõponitur qſ ab ἵππος, qd eſt equ⁹: & λύδορα q̃ſi lydora.i. fœtida, & maledica interdũ. Hippolydoſa igiẽ erat Megara, ꝓpter mortes. ⸿ Carpathiũ.) Carpathos, iſula eſt Rhodiox, & oppidũ ĩ Creta: ſed ab iſula, Carpathiũ mare eſt appellatũ. ⸿ Cerathea.)

Cerath⁹ Cerathus, fluuius Cretæ, apud Gnoſum ciuitatẽ. ⸿ Heros.) Minos ⸿ Attica rura.) Athenas. ⸿ Sagitta Cretæa.) Quia in Creta, & præcipue apud Gnoſum, ſagittis aptiſſimi calami naſcuntur.

ASCENSIVS.

¶ Quidq̃ꝫ, &c.) Dimiſſis varijs opinionibus, potius aſſentiri vr̃ eis q de Scylla, Megareñ. regis filia fabulã ſcripſerũt: quã inuocatis, vtpote ad rẽ obſcurã & difficilẽ Muſis, ꝓſequitur: deſcribẽs prĩo Megareñ. vrbẽ. Ordo aũt eſt. Quidqd.ſ. hæc oia ſunt.i. ſiue vera, ſiue falſa ſunt q̃ de Scylla dicunẽ: & vt.i. qualiter qſqs loquutus eſt: de tali clade.i. calamitate Scyllæ, liceat, ſup. eã noteſcere.i. clarã fieri, potius crini i. ꝓpter capillos patris cõſecratos quos abſtulit: atq; licet noteſcere.i. patere nõ vnã eẽt Scyllã ex multis puellis: ſed, ſup. varias. Quare, o diua.ſ. Ven⁹: & q̃.i. q̃lia ꝓmia nimis magna tribuiſti. ſup Scyllæ: meditanti i. cogitanti: mittere cupidus.ſ. amatorib⁹, certos cãtus.i carmina amatoria: q. d. ſæuiſſima ſunt qdẽ ꝓmia: qa in tale mõſtrũ, formoſiſſimam mutari videẽ magni criminis ꝓmiũ: vt cõe vocabulũ, tã in bonam, nã, q̃ in malã ꝑtẽ ſumẽdũ credamus: ſed tñ incerta eſt cã: vñ inuocat Muſas, dicẽs, O Pierides.i. Muſæ, quax altaria.i. dona oblatitia: inficiũt.i. imbuũt ſæpe meo munere: poſtes caſtos.i. talos in tẽplo vr̃o ſuſpẽſos.i. qb⁹ ſæpe ſacrifico, & qb⁹ ſanguine poſtes reſpergo (nã muſarũ ſacerdotẽ ſe fatetur in Geor. di. Me. ꝑmũ di. teneant Muſæ, Quarũ ſacra fero ingẽti ꝑculſus amore.) & quarũ foribus.ſ. tẽpli, Hyacinthi.ſ. pueri, ſiſes illi q in florẽ hyacinthũ verſus dicię: & Narciſſus, ali⁹ puer, in ſui nois florẽ verſus: rubẽs ſuaue.i. cũ ſuauitate: aut Crocus cõiũgẽs.i. cõferẽs: lilia calta.i. flore luteolo (vt in Buco. Mollia luteola pingit vaccinia calta.) alterna.i. alternati poſito: cũ lilijs deponunt ſæpe flores.ſ. ſuos, aut ſe: nã & Crocus, puer fuiſſe dr̃ & in quarũ liminibus.ſ. tẽpli: floret roſa ſparſa: age (adhortãdi vox: ſed cõtra Vallã, q vult age, ſingulari tñ cõuenire: vt in eũ dicimus.) o diuę, aſpirate.i. fauete nũc, ꝑcipue nr̃o labori: atq; ꝑtexite.i. ornate: volumẽ.i. libellũ nouũ æterno honore: Hactenus, inuocatio nũc opus auſpicaẽ, dicẽs, Vrbes ſunt vicinę ſedibus Pãdionis.i. Athenięſibus, quarũ Pãdion rex fuit: iter colles Acteos.i. Atticos: & inter litora cãdida, Theſei.ſ. regis Athenarũ ridẽtia late cõchis.i. cõchilibus: purpureis.i. vñ purpure⁹ color extrahitur. Quarũ.ſ. vrbiũ, vicinarũ Athenis: ſtat Megara.ſ. vrbs: non digna cõcedere vlli.ſ. vrbi: fama.i. famoſitate, hoc eſt quãtũ ad famã nulli cedat mutata.i. reparata, in melius quõdã labore, Actei.ſ. regis. (Calderin⁹ legit, latex: ſed mal⁹ eſt verſus: & inepta cõſtructio: ꝑterea dicit, q̃rũ.ſ. cõcharũ, ſed melius puto, q̃rũ vrbiũ, ſed ſuus, cuiq; captus eſt vtrũuis ſequere.) exiſtẽs dec⁹ Archadio.ſ. Mercurio & Phœbo, ꝓpter cytharã. Nãq; affuit i. ornamẽto fuit illi: vñ ẽt imitaẽ acutas voces cytharæ.i. lyræ, illic ab Apolline depoſitæ, lapis pulſus recrepat.i. ſonare facit: munera Cyllenia.i. a Mercurio Cyllenio accępta: vt teſteẽ ſonitu.i. ſonãdo veterẽ honorẽ Phœbi.i. aut quẽ Phœbus a Mercurio accæpit; aut quẽ illi attribuit, illic lyrã deponẽdo. Minos.ſ. rex Cretẽſiũ, q florebat tũ i armis: añ alios.ſ. reges.i. ꝑcipue, fecerat hãc vrbẽ infeſtã.i. iſeſtauerat & vexauerat hãc vrbẽ: remige i. remigio appulſus: populator.i. deprædator: & fuit ſeni.ſ. Niſo regi: hoſpitio.ſ. dũ floreret: & Hippolydoſa.i. fœtida: ab equox cadaueribus victo.i. poſtq̃ deuict⁹ erat. Heros Cortinius.ſ. Cretẽſis.i. Minos: vñ in Buc. Perducẽt aliq̃ ſtabula ad Cortinia vaccę, fugiẽs Carpathiũ.ſ. mare: & flumina Cerathea.i. Cerathi fluẽta, apud Gnoſum ciuitatẽ Cretẽſem: & eſt verſus ſpõdaicus: texerat.i. obtexerat, & obſederat, hũc.ſ. ſenẽ regẽ, bello: & repetẽs i. expetens hũc bello, ſternebat rura Attica.i. Athenienſia, ſagitta Cretea: quia præſtantes in Creta, fiunt ſagittæ.

Sed neq; tunc ciues, neq; tunc rex ipſe veretur
Infeſto ad muros volitanti ex agmine turmas
Ducere: & indomita virtute retundere mentes:
Reſponſum quoniam ſatis eſt meminiſſe deorum.
Nam capite a ſummo regis (mirabile dictu)
Candida cæſaries florebant tempora lauro:
Et roſeus medio fulgebat vertice crinis.
Cuius quam ſeruata diu natura fuiſſet:
Tam patriam incolumem Niſi, regnumq; futurum.
Concordes ſtabili firmarunt numine parcæ.
Ergo omnis caro reſidebat cura capillo:

DOMITIVS.

Corſel./læ.

¶ Rñſũ.) Reddit cãm cur Niſus nõ timebat bellũ & pugnã Minois: & hoc ꝓpter crinẽ fatalẽ, quo durante, nõ poterãt mœnia vrbis deuaſtari. ⸿ Fibula.) Nectebat crinẽ Niſi. ⸿ Corſellæ.) Ex hebore factę: Corſellæ, in Aphrica oppidũ eſt, vbi ſunt elephantes. Inde corſellæ, heburnæ. ⸿ Furore.) Amore Minois, qa Scylla pr̃i Niſo & patriæ ruina fuit. ⸿ Malus puer.) Nunc dãnat Cupidinẽ, quia fuit cã tanti mali. ⸿ Anus idem.) Qui ex Venere natus, quæ erat filia Iouis: licet plures Cupidines enarrenẽ: alius enim ex Mercurio & Diana: & alius, ex Marte. ⸿ Ille etiam.) Nũc docet potẽtiã Cupidinis. ⸿ Magnũ.) Eſt dicẽdũ de ſuperis.ſ. Iunonis: puer enim Iunonẽ furentẽ, fecit ipſa inſcia Scylla. ⸿ Diuæ.) Iunonis. ⸿ Suſpenſam.) Pẽdentẽ: quia quando mulier incedit, habet veſtem laxam, quæ videtur ludere. ⸿ Ignis.) Amor. ⸿ Pallentis.) Sic in Bucoli. Pallenti ce

Aurea ſolenni comptum quoq; fibula ritu
Mopſopio, tereti nectebat dente cicadæ.
Nec vero hæc vobis cuſtodia vana fuiſſet,
Nec fuerat: niſi Scylla nouo correpta furore;
Scylla patris miſeri, patriæq; inuenta ſepulchrum
O nimium cupidis ſi non inhiaſſet ocellis.
Sed malus ille puer, quem nec ſua flectere mater
Iratum potuit, quem nec pater, atq; auus idem
Iuppiter. ille etiam pœnos domitare leones,
Et validas docuit vires manſueſcere tigris.
Ille etiam diuos, homines ſed dicere magnum eſt.
Idem tum triſtes acuebat paruulus iras
Iunonis magnæ: cuius periuria diuæ
Olim ſe meminere diu periura puellæ.
Nonnulli liceat violauerat inſcia ſedem
Dum ſacris operata deæ laſciuit: & extra
Procedit longe matrum, comitumq; cateruā,
Suſpenſam gaudens in corpore ludere veſtem,
Et tumidos agitante ſinus aquilone relaxans.
Necdum etiam caſtos guſtauerat ignis honores:
Necdum ſolenni lympha perfuſa ſacerdos
Pallentis folijs caput exornarat oliuæ:
Cum lapſa è manibus fugit pila: cumq; relapſæ
Procurrit virgo, quod vti ne prodita ludo
Aurea iam gracili ſoluiſſet corpora pallam.
Omnia quæ retinere gradum, curſusq; morari
Poſſent: ô tecum vellem tua ſemper haberes:
Non vnquam violata manu ſacraria diuæ
Iurando infelix nequicquam iura piaſſes.
Et ſiquis nocuiſſe tibi periuria credat:
Cauſa pia eſt. timuit fratri te oſtendere Iuno.
At leuis ille deus, cui ſemper ad vlciſcendum
Quæritur ex omni verborum iniuria dictos,
Aurea fulgenti depromens tela pharetra,
Heu nimium tereti nimium tirynthia viſu
Virginis in tenera defixerat omnia mente.

ſit oliuæ. ¶ Pila.) Neſciebat ludere pila, quēadmodū puellæ furentes ſolēt. ¶ Diuæ.) Iunonis: qa eam mulieres colebāt, ꝑ quā ēt iurabāt. Iuue. Per Iunonē iurāte miniſtro. ¶ Adoleſcentum.) Qui ex minimis dictis patiunt̄ iniuriā. ¶ Tela.) Fortia: qualibus Hercules Tirynthi⁹ fuit vſus. ¶ Tirynthia.) In Peloponeſo, vrbs inſignis mœnibus fuit: & quidam dixerunt coli ibidem Cupidinē. ¶ Virginis.) Scyllæ.

ASCENSIVS.

¶ Sed neq; &c.) Oſtēdit ſecuritatē regis, propter capilli fatalem cōſecrationē: vtpote, quo ſaluo, regnū amittere nō poterat. Ordo āt eſt. Sed rex ipſe. ſ. Niſus: neq; veretur tunc. ſ. cū Minos obſideret: ciues. i. bella inteſtina, aut ſeditiones ciuiū: neq; veretur tūc turmas, volitātes ad muros, infeſto. i. vim inferente: agmine. ſ. hoſtili: ducere. i. ducebat: & retundere. i. retūdebat mētes: idomita virtute. i. licet indomita virtute præditæ eſſent hoſtiū mētes: tñ nihili ducebat, & retūdebat eas fatali ſecuritate munitus. Aut ſic. Nec, ſup. curat, ducere, ſ. cōtra hoſtem: nec retundere mentes, indomita virtute: qm̄ ſatis eſt meminiſſe rīſum deorum. Nā cæſaries candida (mirabile dictu. i. quæ res eſt mirabilis dictu) ſup. erat, a ſummo capite regis, & tpa. i. mediæ capitis ptes: florebant lauro. i. coronā laureā gerebāt: & crinis, i. capillus roſeus, aut coloris: aut odoris roſei, fulgebat medio vertice: cui⁹. ſ. crinis, quandiu natura fuiſſet ſeruata: tā, ſup. diu, Parcæ cōcordes, ſtabili numine. i. volūtate, & nutu diuino: firmarūt, ꝑ firmauerūt. i. ſtabiliuerūt, & firmiter cōſtituerūt patriā Niſi, ſup futurā eē incolumē: & regnū Niſi futuꝝ, ſup. icolume. Ergo ois cura. ſ. Niſi: reſidebat. i. ſita erat, ſup. i capillo: cano. i. cani capitis, quē cōptū ſolēni ritu fibula aurea nectebat tereti, dente cicadę Corſellæ. i. q̄lis eſt apud Corſellā ciuitatē Aphricæ frequēs, hoc eſt elephātis: dēte igit̄ eburno. Nec vero hæc cuſtodia. ſ. capilli fuiſſet: nec fuerat vobis. ſ. Megarēſibus: vana niſi. i. ſi non: Scylla. ſ. filia Niſi: cōcępta. i. correpta: nouo furore. i. amore i hoſtē: Scylla dicit Inuēta, ſepulchrū. i. excidiū pris miſeri, & priæ, ſup. miſeræ: ſi nō inhiaſſet. i. cupiditatē inhiādo indicaſſet: ocellis. i. iminutis ꝑ appetitū libidinoſum, oculis o nimium cupidis: ſed ille puer. ſ. Cupido, deus amoris: malus. i. ꝑniciosus, ſup. fuit quē nec ſua mr̄ ſ. Venus, q̄ ſæpe impatiēter amauit, potuit flectere iratū. i. quoties iraſcebat̄, quē nec pr̄, atq; auus. ſ. Iuppiter: qa Iuppiter eū ex filia genuit, ſupple potuit flectere: vñ in. j. Ænei. li. Venus ad Cupidinē, Nate meæ vires mea magna potētia ſolus, Nate pris ſummi qui tela Typhœa temnis, ille. ſ. Amor, ſeu Cupido, deus amorū:

amorū: potuit domitare etiā leones Pœnos. i. Punicos, q ferroces, & iubati ſunt: & docuit tygres validas. ſ. ꝑnicitate, & feritate ēt, māſueſcere victas, ſ. amore. Ille ēt docuit māſueſcere diuos hoīes. i. īter hoīes verſantes, aut ex hominibus factos: ſed magnū eſt dicere. i. enarrare, diuorū amores. Idē paruulus. i. cū adhuc eēt paruulus acuebat iras. i. litē fouebat, & acriter cōtendebat cum ſuperis. Scylla inſcia. i. ignara: violauerat ſedē. i. templū magnæ Iunonis, cuius diuæ piuria non liceat vlli puellæ, ſe meminiſſe diu periura. i. licite (licet per nefas meminerit) violauerat, dicit, ſedem Iunonis, dū operata. i. exercitata ſacris deę. i. dū poſtq̄; ſacrificauerat, laſciuit, & ꝓcedit lōge extra caterua, ideſt cætū matrū, & comitum, gaudens veſtem ſuſpēſam, ideſt pēdētē ludere in corpore: & relaxans ſinus. ſ. veſtiū: tumidos, ideſt inflatos: Aquilone agitāte, ideſt impellente: ignis. ſ. amoris: necdum i. non adhuc agitauerat, ideſt expulerat: honores caſtos. i. caſtitatis, & virginitatis: necdū, ideſt nō adhuc: & ſacerdos ſ. pronuba: perfuſa, ideſt aſperſa: lympha ſolēni, ideſt ſolēnitati nuptiali apta, nō exornarat adhuc caput. ſ. virginis folijs, oliuæ pallētis, qbus ornabantur nubentes, cū pila fugit lapſa e manibus, ideſt cū adhuc neſciuit ludere pila: cūq; ipſa virgo ꝓcurrit relaxe, ideſt diſſolute, quo ludo vti, ideſt vtebatur, ne prodita, ideſt manifeſtata eēt, quod vagaretur imprudenter: palla aurea ſoluiſſet. i. laxaſſet iam gracili corpore: omnia q̄ poſſent retinere gradū & imorari curſum: o optandi vox: ego vellem vt, ſup. haberes, ſemper tecum tua ſacraria non violata vnquam manu (ſi dixeris, tua manu, non ſtabit ratio metri.) quia infelix nequidq̄; ideſt nullo modo: piaſſes, ideſt polluiſſes: vnde piaculū res expiatione digna. (Nā piare, & pium facere, ac pie colere, & piaculum cōmittere, ſignificat.) iurando. ſ. per Iunonē, per quā proprium eſt vxoribus iurare. Et ſiqs credat periuria nocuiſſe, tibi cauſa eſt pia: quia Iuno timuit te oſtēdere fratri. ſ. Ioui: at ideſt ſed: ille deus. ſ. Iuppiter: eſt. ſup. leuis, ideſt leuiter iraſcēs: cui quæritur iniuria ex omni dicto verborum adoleſcentū (& tamen dicitur, q periuria ridet amantum. verū ſunt qui dicant, ille deus. ſ. Cupido leuis, quia alatus: vnde ſequitur) depromēs tela aurea, ſupple ex pharetra fulgenti: heu nimium tereti, ideſt rotunda, & oblonga, ſcilicet pharetra: & tela nimiū Tirynthia, ideſt Herculea, hoc eſt fortia, qualibus Hercules Tirynthius vti ſolebat: defixerat interea omnia, ſcilicet tela: mente, ideſt in pectore: virginis, ſcilicet Scyllæ: iuſſu, ſcilicet Veneris, aut Iunonis læſæ.

Quæ ſimul ac venis hauſit ſitientibus ignem:
Et validum penitus concępit in oſſa furorem:
Sæua velut gelidis cyconum biſtonis in oris,
Icta'ue barbarico cybeles antiſtia buxo,
Infelix virgo tota bacchatur in vrbe.
Non ſtorace ideo flagrantes picta capillos,
Cognita non teneris pedibus ſicionia ſeruans,

DOMITIVS.

¶ Biſtonis.) Eſt lacus in Thracia: iuxta quē ex buxo tibiam inuenerūt, q̄ Phrygn vſi ſunt. ¶ Antiſt.) ſacerdotiſſa. ¶ Sithonū) Sithō, ciuitas eſt Thracię vñ Sithones, populi Thraciæ. ¶ Storace.) Storax, gen⁹ arboris, ex q̄ odorifeꝝ fiebat vnguētū: & quo capillos aſpergebāt. ¶ Bacchata.)

Sithon.

Storax.

¶ Bacchata.) Gemmis ornata. ¶ Coeti.) Simulabat ſe videre ſydera coeli, & ſpeculari: ſed ſolū faciebat vt poſſet ſpectare regē Minoem amatū. ¶ Pſalteria.) Genus inſtrū muſici. ¶ Lybico.) Eburneo. ¶ Rubor.) Quia pallentes ſunt amantes: lege Ouid. in Amoribus. ¶ Præceps.) Sine reſpectu ſalutis.

tis.¶ Oeſtro.) Veſte ex œſtro, i quo mitteret hoſti nűc pĩmum criné.¶ Rapto.) Capillo. Niſi pñs.¶ Quis bon⁹?) Poeta excuſat puellã, φ quiſq́ iudex optimus exiſtimaret, puellã nõ rapuiſſe criné pĩnű, dedita opa: ſed poti⁹ ex ignorãtia, & caſu quodã.¶ Celeres.) Aues veloces.¶ Humani.) Quia ex hũano corpe, factæ ſűt aues.¶ Dauliades.) Progne & Philomela, quę fuerũt de Daulia, oppido Thraciæ.¶ Chariſſima.) Scylla.¶ Cognatos.) Quia Niſus, pr̃ Scyllæ, frater erat Philomelæ & Prognes, ex Pãdiõe parẽte rege Athenarű.¶ Cyris.) i. Scylla, q̃ Cyris ẽt denoĩata eſt qa capillű patris ſecuit: κείρω eni Græce, ẽt tõdeo ſignificat: idq́ vna ab authorib⁹ denoĩatio ipſius declarat.¶ Præuertite.) Ite añ oẽs nubes.¶ Chalchei⁹.) Chalcis, oppidű eſt Locrox, & in Eubœa ẽ: ſed nõ ppterea, Niſus Megarẽſiű rex, Chalchei⁹ noĩat⁹ eſt. ſed poti⁹ ab aureo capillo: nã χαλκὸς æs & metallum ſignificat.

Daulia/des. — Cyris. — Chalcis

Non niueo retinens bacchata monilia collo.
Multum illi incerto trepidant veſtigia curſu.
Sæpe redit patrios aſcendere prodita muros:
Aeriasq́ facit cauſam ſe viſere turres.
Sæpe etiam triſtes voluens in nocte querelas
Sedibus ex altis cœli ſpeculatur amorem:
Caſtraq́ proſpectat crebris lucentia flammis:
Nulla colum nouit: carum nec reſpicit aurum:
Non arguta ſonant tenui pſalteria chorda:
Non libyco molles plauduntur pectine telæ:
Nullus in ore rubor: vbi enim rubor, obſtat amori?
Atq́ vbi nulla magis reperit ſolatia tantis:
Tabidulamq́ videt labi per viſcera mortem:
Quo vocat ire dolor: ſubigunt quo tendere fata:
Fertur: & horribili præceps impellitur œſtro:
Vt patris ah demens crinem de vertice ſeruet:
Furtimq́ arguto detonſum mitteret hoſti.
Nanq́ hæc conditio miſeræ proponitur vna.
Siue illa ignorans: quis non bonus omnia malit
Credere: q̃ tanto ſcelere damnare puellam?
Heu tamen infelix (quid enim prudentia prodeſt?)
Niſe pater, cui direpta crudeliter vrbe
Vix erit vna ſuper ſedes in turribus altis:
Feſſus vbi extructo poſſis conſidere nido:
Tu quoq́ auis moriere. dabit tibi filia pœnas.
Gaudete ô celers ſubnixæ nubibus altis,
Quæ mare, quæ virides ſyluas, lucosq́ ſonantes,
Incolitis: gaudete vagæ, blandæq́ volucres.
Vosq́ adeo humani mutatæ corporis artus,
Vos ô crudeli fatorum lege puellæ,
Dauliades crudele. venit chariſſima vobis
Cognatos augens reges, numerumq́ ſuorum,
Ciris, & ipſe pater, vos ô pulcherrima quondam
Corpora cœruleas præuertite in æthera nubes:
Qua nouus ad ſuperum ſedes calcheius, & qua
Candida conceſſos aſcendat Ciris honores.

ASCENSIVS.

¶ Quæ ſimul ac venis hauſit ſitiẽti. &c.) Recitat qũo Scylla capta amoř Minois debacchata eſt. Ordo ãt eſt. Quæ. ſ. Scylla: ſimulac. i. ſtatim, poſtq̃ hauſit igné ſ. amoris: venis ſitiẽtibus. i. Cupidinis: & cõcepit in oſſa. i. ad medullas vſq́ penitus: aut amoré penitus. i. oĩno validű, ipſa virgo infelix bacchař. i. amore bacchãtiű vagař in tota vrbe: velut Biſtonis. i. mulier Threiſſa, ad Biſtoné, lacum Thraciæ habitãs, ſup. bacchař: ſæua. i. incẽſa: ore. i. cãtu tybiæ: Sithonű. ſ. pplox Thraciæ: ve, p vel: vt, ſupp. bacchař: antiſtita Cybeles. i. ſacerdotiſſa: icta. i. ſtimulata: buxo Barbarico. i. fiſtula a Barbaris ĩuẽta. nõ picta. i. nõ hñs pictos capillos: ſtorace ideo. i. vnguẽto, ex ſtorace arbore, in Ida plurimű creſcẽte. Nõ cognita. ſ. p generoſum ĩceſſum: aut nõ cõdita. i. incõpoſita, teneris pedib⁹ ſeruatis: ſic oĩa, ſ. ornamẽta, incõdita, aut incognita: & nõ retinẽs collo niueo: monilia bacchata. i. bacchis, hoc ẽ gẽmis ornata veſtigia. i. pedes trepidãt illi multű: curſu incerto. i. incõſtãti. Ipſa redit ſępe pdita. i. accuſata & manifeſtata: aſcẽdere. ſ. voluiſſe, muros pr̃ios: & facit cãm. i. occaſioné ſe viſere. i. viſum ire: turres aerias. i. ſane altas: voluẽs. i. agitãs, aĩo ẽt ſæpe in nocte, q̃relas triſtes. i. triſtitiæ indices: ſpeculař ex altis ſedibus cœli. i. aeris: amoré. i. amatum Minoa: aut ſpeculatur amoré cœli. i. ſignificat ſe ſpeculari ſydera ob amoré cœli: & pſpectat. i. porro aſpectat, ẽt caſtra. ſ. inimicox, lucẽtia crebris flãmis, nulla. i. non mouit colű. i. non neuit, nec reſpicit aurű chax. ſ. pus. i. nõ ĩtertexerit amplius aurű: pſalteria. ſ. inſtřa pſallẽdi: arguta. i. ſtridula, & ſonora prius: nõ ſonẽt amplius corda tenui. i. ſubtili: telæ molles. i. ex molli lana nõ claudűtur. i. texunř amplius pectine Libyco. i. eburno, q̃li vtunř Tyrij ĩ Libya, telã ad purpurã texentes. Null⁹ rubor ẽ, ſup. ampli⁹ in ore. n. p vbi rubor obſtat amori: atq́ vbi repperit. i. inuenit: nulla ſolatia. i. remedia tantis malis: & videt morté turbidulã. i. aliquãtulű turbidã: labĩ per viſcera. ſ. ſua: ipſa ferř, ſup. eo, quo dolor vocat ire, & quo fata ſubigunt tẽdere: & ipſa pceps ĩpellitur horribili œſtro. i. ſtimulo furoris: ſicut aĩalia œſtro. ah vt ipſa demẽs, ferret, i. auferret criné pr̃is: atq́ mitteret ipm detonſum. i. abraſum: furtim. i. clãculű: hoſti arguto, i. callido & vafro. Nanq́ hæc vna. i. ſola cõditio: de crine cõſecrato opponiř raptori. ſ. Minoi: ſiue illa ſ. Scylla, ſup. fecerit ignorãs: nã qs bon⁹. i. pius, nõ malit credere oĩa, q̃ dãnare puellã tãti ſceleris. ſ. pricidij, aut pditiõis pr̃ię? Heu, cõdolẽtis vox: tñ. i. nihilomin⁹, quãuis ignorãs ipſa, ſup. eſt ĩfelix, qd. n. o Niſe pr̃ ĩprudentia. ſ. filię, prodeſt. ſ. tibi? q. d. nihil: cű quo. ſ. pr̃e: ipſa vna. i. ſola, vixerat ſup ſedes ĩ altis turribus. i. mutata in auẽ: & hoc vrbe rapta crudeliter. ſ. ab ipſo amatore, vbi tu, o pr̃, exñs feſſus, poſſis confcẽdere, nido extructo: tu quoq́. i. ẽt tu o pr̃, moriere auis, qa ɔ̃teris ĩ auẽ tui noĩs: filia dabit tibi pœnas: qa ęterno odio pſequeris eã. o volucres. ſ. vos ambo, gaudete iã effecti volucres celeres q̃ ſubnixę altis nubib⁹ ĩcolitis mare virides ſyluas, & lucos ſonãtes: gaudete, dico vagę & blãdę volucres: vſq́ adeo. i. oĩno: mutatæ. i. habẽtes mutatos art⁹ hũani corpis. o puellę Dauliades, Progne & Philomela, vis fatox ẽ, ſup. crudelis: crudele. ſ. fatű venit: qa Cyris. i. Scylla chariſſima, nobis venit, augẽs reges cognatos, q in aues mutati ſunt: & numex ſuox. ſ. maiox: & ipſe pr̃. ſ. Niſus, venit vos o pulcherrima quõdã corpora: puertite. i. anteite: nubes cœruleas in ęthera. i. ad aera volãtes: qua Chalcheius. i. auricomus, rex. ſ. Niſus aſcẽdat ad ſedes ſuperű, p ſuperorű. i. primű aſcẽdat æthera & qua Cyris. ſ. Scylla: Cyris, a tondẽdo dicta; aſcendat honores conceſſos. ſ. a dijs, qui eam in auẽ mutatam voluerunt.

DOMITIVS.

¶ Iamq́ adeo.) Deſcribit tp̃s quo Scylla rapuit criné.¶ Niſus.) Niſo parenti.¶ Primis.) Pedibus. i. punctis pedum, vt ita dicã.¶ Furta.) Rapiẽdo crinem.¶ Altum.) Alte.¶ Mundi.) Quieti & ſereni.¶ Charme.) Puella, filia cuiuſdã Ogygij. i. Thebani Phœnicis: hic ẽ nomé ppriű cuiuſdã Cæſareni, Charme, nutrix ipſi⁹ Scyllæ.¶ Alűna.) Verba Charmes ad Scyllã eius alűnã.¶ Pote.) Potẽs.¶ Quod.) i. ſed.¶ Rhamnuſia.) Dea indignationis dicitur, & Nemeſis, a quibuſdam nominatur. Rhamnuſia, a Rhamni oppido: de quo Luca. in Eubœa denominata eſt: in qua etiam ciuitate fortuna colebatur. Luca. Et timidis infeſta colit qua numida Rhamnis, & Oui. Exiget ad diras vltrix Rhamnuſia pœnas. Itaq́ male quidam, pro fortuna interpretantur.¶ Pocula.) Nec veniſti ad bibendum, nec comedẽdű.¶ Flumina curſus.) Talis ſenſus eſt in Bucoli. Et emutaſ

Rhamnuſia

Iamq́ adeo dulci deuinctus lumina ſomno
Niſus erat: vigiliumq́ procul cuſtodia primis
Excubias foribus ſtudio iactabat inani.
Cum furtim tacito deſcendens Scylla cubili,
Auribus arrectis nocturna ſilentia tentat:
Et preſſis tenuem ſingultibus aera captat.
Tum ſuſpenſa leuans digitis veſtigia primis
Egreditur: ferroq́ manus armata bidenti
Euolat. at demptæ ſubita in formidine vires.
Cœruleas ſua furta prius teſtatur ad vmbras.
Nam qua ſe ad patrium tendebat ſemita limen:

entitate ſuos requieſcũt flumi na curſus. ¶ Myrrhæ.) Cynaræ, Cyprioꝝ regis filia, quæ parentis cõcubitũ affectauit, ex quo Adonis natus tradiť. ¶ Adraſtea.) Ipſa Rhãnuſia, vel Nemeſis dicta, qa circa di cum, Adraſtus rex ille, tẽplũ cõdidiſſe ꝓditur. ¶ Amathuntia.) Appellať ab Amathunte inſula, in mari Ægeo, q̃ Veneri ſacra fuit. Facit ergo deriua tiuũ Amathꝰ: Amathũtus, Amathũta, Amathũtũ: Amathũteꝰ, Amathũtea, Amathũteũ. Amathũtia Scylla: tã rudis es o Scylla, ꝙ vnico ſigno poſſũ cognoſcere furores tuos: ergo non eſt qđ te iactes. i. mihi aliquid dicas de amore tuo. ¶ Dictinnæ.) Diana, Cretenſis denominata eſt: qa virgo q̃dã Cretẽſis, ſuã virginitatẽ Dianæ dicans, a Minoe cũ opprimeretur, & fugæ via nulla daretur, in mare ſe præcipitem dedit: poſtea eius cadauer rhete compertũ fuit, quod, grȩce δίκτυον dř. ſed cũ patria peſte laboraret. reſũm habuerũt vt Dianæ ædem cõſecrarent: qđ ipſi facientes, Dianã ipſam Dictynnã vocauere: vñ Tibullus, Perq; ſuas ĩpune ſinit Dictynna ſagittas. ¶ Scoria.) ſcoriã, metallorũ ſquamã & purgationem denominauit. Scoria. i. cura & ingenti paſſione.

Adraſtea

Amathũtia.

Dictynna.

Veſtibulo in thalami paulum remoratur:& altum
Suſpicit ad culti nutantia ſydera mundi,
Non accepta pijs promittens munera diuis.
Quam ſimul ogygij phœnicis filia Charme
Surgere ſenſit anus (ſonitum nam fecerat illi
Marmoreo æratus ſtridens in limine cardo)
Corripit extemplo feſſam langore puellam:
Et ſimul o nobis ſacrum caput inquit alumna
Non tibi nequidquam viridis per viſcera pallor
Ægrotas tenui ſuffundit ſanguine venas.
Nec leuis hoc faceret, neq; enim pote cura ſubegit
Haud fallor quod te potius Rhamnuſia fallit.
Nam qua te cauſa nec dulcis pocula bacchi,
Nec grauidos cereris dicam contingere fœtus?
Qua cauſa ad patrium ſolam vigilare cubile?
Tempore quo feſſas mortalia pectora curas,
Quo rapidos etiam requieſcunt flumina curſus.
Dic age nunc miſeræ ſaltem, quod ſæpe petenti
Iurabas nihil eſſe mihi: cum mœſta parentis
Formoſos circum, virgo remorere capillos.
Hei mihi, ne furor ille tuos inuaſerit artus:
Ille arabis myrrhæ quondam qui cæpit ocellos:
Vt ſcelere infando, quod nec ſinit Adraſtea:
Lædere vtrunq; vno ſtudeas errore parentem.
Quod ſi alio quouis animo iactaris amore:
Nam te iactari, non eſt Amathuſia noſtri
Tam rudis: vt nullo poſſim cognoſcere ſigno.
Si conceſſus amor noto te macerat igne:
Per tibi Dictynnæ præſentia numina iuro:
Prima deum quæ dulce mihi te donat alumnam:
Omnia me potius digna, atq; indigna laborum
Millia viſuram: quàm te tam triſtibus iſtis
Sordibus, & ſcoria patiar tabeſcere tali.

ASCENSIVS.

¶ Iámq; adeo.) Docet quõ Scylla tẽtata, pr̃is capillis detõdere, a Charme nutrice deprehẽſa fuit: & qđnã ꝑtenderet interrogata. Ordo eſt. Iámq; i. & iã: adeo. i. oĩno, aut penitus: Niſus erat deuictꝰ lumina. i. habuit oculos deuictos, dulci ſõno: & cuſtodia vigilũ exiſtẽs ꝓcul, iactabat inani ſtudio, excubias. i. vigilias, extra cubilia exiſtẽtes, vtpote in primis foribus: cum. i. qñ: Scylla, deſcẽdẽs cubili, tacito. i. ipſa tacita: aut nõ ſtrepẽte, furti. i. furtiue: tẽtat aurib' arrectis, more feraꝝ, nocturna ſilẽtia: & captat ꝓmiſ ſingultibus. ſ. repreſſis: aerẽ tenuẽ. i. exilẽ. tũ i. deinde ipſa leuãs veſtigia ſuſpẽſa ꝓmis digitis. i. anteriorib' pedũ partibus egrediť. ſ. cubili, & armata manus. i. hñs manus armatas, ferro bidẽti. i. forcipe inciſorio: euolat. ſ. e cubili. at. i. ſed: vires dẽptȩ, ſup. ſunt in formidine ſubita, teſtať prius. ſ. q̃ aggrediať: ſua furta. i. furtiuos conatus de rapiẽdo crine pr̃no ad vmbras cœruleas. i. ſubnigras, aut ad mare verſa. Nã remorať paulũ. i. modicũ in veſtibulo. i. pua ſtatiõe, hoc eſt in introitu thalami, ſup. ea parte, q̃ſ mita. i. parua via: tẽdebat ad limẽ patriũ. i. pr̃ni cubiculi: & ipſam ſuſpicit. i. ſurſum aſpicit: altũ mare: aut altũ. i. alte: ad ſydera cœli. mũdi. i. puri, & ſereni: nutãtia. i. ſcintillãtia promittẽs munera. i. vota faciẽs: nõ accepta. i. diſplicẽtia: diuis pijs. i. nolẽtibus ad paricidiũ, aut nefas aliud patrocinari: vnde (vt Auguſtinus recte docet) delirãt Chriſtiani, q peccatũ graue cũ ꝑiculo cõmiſſuri, ſe cruce muniũt. Quã. ſ. Scyllã. ſimulac. i. ſtatim, poſtq̃ Charme, nutrix eiꝰ, Charme appellata, filia Phœnicis

Stabulũ

alds Ogygij .ſ. ex Thebanis oriundi: anus. i. vetula: ſenſit ſurgere (nã cardo. ſ. oſtij æratus. i. ære munitꝰ: ſtridẽs in limine marmoreo fecerat illi ſonitũ) corripit extẽplo. i. illico: puellã. ſ. Scyllã: feſſam languore. ſ. amoris. Et (inqt) ſimul, o alũna. i. quã alui filia, caput ſacrũ nobis: pallor viridis. i. ſubliuidꝰ: non nequidq̃. i. non fruſtra: aut ꝓ nihilo (vt dicũt) ſuffundit tibi tenues venas, ſanguine ȩgroto. i. lãguẽtis: p viſcera. i. carnes tuas: nec leuis cura ſubegit, ſup. te: neq; n. faceret hoc, neq; pote. i. potẽs eẽt hoc facere: haud. i. nõ fallor: q. i. ſed: Rhãnuſia. i. dea indignatiõis: fallar potiꝰ te. i. q̃ tu. i. velim ꝙ fallar: & falſo opiner te, graui cã ſubactã. Nã qua cã dicã te, ſup ſubigi. q. d. neſcio, qa nec dicã te cõtingere pocula dulcis Bacchi. i. vinũ. i. nõ ſurrexiſti, vt dulce vinũ bibas: nec dicã te contingere grauidos fœtꝰ. i. fruges Cereris. i. panẽ: aut cur abſtines victu, niſi ꝙ ames. Qua cã, ſup. dicã te vigilare ſolã ad patriũ cubile: eo, ſup. tpe, quo mortalia pectora: requieſcũt. i. quieſcendo euacuant curas feſſas: quo ẽt flumina requeſcũt. i. retinẽt, aut remiſſius faciunt rapidos curſus. Dic nũc ſaltẽ mihi miſere, ꝙ iurabas ſæpe petẽti qđ. ſ. eẽt qđ iurabas eſſe nihil: cũ. ſ. ita ſit: ꝙ tu, o virgo, remorere. i. morã facias, circũ formoſos capillos parentis. i. pr̃is tui Niſi. hei mihi, vereor, ſup. ne ille furor. i. illicitus amor, inuaſerit tuos artus, ille inquã furor, q cæpit quondã ocellos myrrhæ Arabis, q̃ Cynaræ, regis Cyprioꝝ. poſtq̃ cũ patre circũuẽto rẽ habuerat, in Arabia, in arborẽ ſui nois, vt graphice deſcribit i Metamorphoſi Oui. verſa eſt. vt ſtudeas lædere vtrũq; parẽtẽ. ſ. patrẽ & mr̃em: vno. i. eodẽ errore: & vno infando. i. deteſtabili ſcelere, ꝙ nec Adraſtea. ſ. Rhãnuſia, ab Adraſto culta, olim ſinit. i. patiť & pmittit: q. i. ſed ſi iactaris. i. agitaris, & vacillas aĩo quouis alio amoř. (Nã Amathũtia. i. Venus, aut gr̃a nr̃a, nõ eſt tã rudis, vt nullo. i. nõ vllo: nõ poſſim cognoſcere vllo ſigno. ſ. te iactari, amore. i. qn iacteris & agiteris aliquo amore.) ſin. i. ſed ſi: amor cõfeſſus. i. cõfitẽdꝰ & licitus: aut amor cõceſſus: aut quẽ cõfiteris, neq; diſſimulas, macerat te igne noto. Oui. ẽt, macero, pr̃a lõga poſuit, dicens, Maceror interdũ ꝙ ſim tibi cã doloris. Ego iuro p numina Dictynnȩ. i. Dianȩ pñtia. i. fauorabilia & auxiliatiua ſæpe tibi: q̃. ſ. Dictynna, hoc eſt Diana, venantiũ dea: donat pr̃a mihi te alũnã dulcẽ: ego iuro inquã me laturã (Rarũ eſt inuẽtu, vbi laturus, primã corripiat). i. tolleraturã, potius oĩa digna, atq; indigna (legendũ putẽ, relatu: vt ſit, Iuro me potius viſurã oĩa millia digna, atq; indigna relatu. ſed vt accipimus, ordo perficitur.) & iuro me viſurã, potius millia. ſ. digna, atq; indigna: quã ego patiar te tabeſcere. i. lẽta tabe cõſumi: iſtis tam triſtibus ſordibus: & tali ſcoria, ideſt immundicia cutis, quæ te exedit.

Confeſſus, aliꝰ conceſſus.

Macero

DOMITIVS.

¶ Marmoreũ.) Albũ illa aũt reſpõſio Scyllæ. ¶ Cõſueto.) Quo mortales vti ſolent: ſed potius diuino. ¶ Cordi.) Nõ ſum capta amore paterno. ¶ Heu heu.) Quoniam amor meus eſt i medijs hoſtibus.) Nõ dicere non finis.) Oĩa pmittit dicere, & aperire tibi. ¶ Pater

Hæc loquitur: molliq; vt ſe velauit amictu:
Frigidulam iniecta circundat veſte puellam:
Quæ prius in tenui ſteterat ſuccincta corona.
Dulcia deinde genis rorantibus oſcula figens,
Proſequitur miſeræ cauſas exquirere tales.
Nec tamen ante vllas patitur ſibi reddere voces:
Marmoreum tremebunda pedem quàm retulit intra.

¶ Pater deũ) Iuppiter donauit ſceptri honore, quia fecit ipm regẽ. ¶ Hauſtũ.) Potũ a me, qa guſtaui & bibi lac tuũ. Inciſa.) Remota. q. d. ſi nulla habetur ſpes, peperiſſem letum, mortua eſſem.

ASCENSIVS.

¶ Hæc loquitur.) Confitetur Scylla, crimen tentatum, & amorem

Illa autem quid me inquit nutricula torques?
Quid tantum properas noſtros nouiſſe furores?
Non ego conſueto mortalibus vror amore:
Nec mihi notorum deflectunt lumina vultus:
Nec genitor cordi eſt: vltro nanq; odimus omnes.
Nil amat hic animus nutrix quod oportet amari:
In quo falſa tamen lateat pietatis imago.
Sed, media ex acie, medijs ex hoſtibus, heu heu,
Quid dicam? quo' ue ipſa malum hoc exordiar ore?
Dicam equidem: quoniam quid tu tibi dicere nutrix
Non finis? extremum hoc munus morientis habeto.
Ille vides, noſtris qui mœnibus aſſidet hoſtis:
Quem pater ipſe deum ſceptri donauit honore:
Cui parcæ tribuere nec vllo vulnere lædi:
Dicendum eſt: fruſtra circumuehor omnia verbis.
Ille mea ille idem oppugnat præcordia Minos.
Quod te per diuum crebros obteſtor amores.
Perq; tuum memoris hauſtum mihi pectus alumnæ,
Vt me ſi ſeruare potes: ne perdere malis.
Sin autem optatæ ſpes eſt inciſa ſalutis:
Ne mihi, quam merui, inuideas nutricula mortem.
Nam ſi te nobis malus ô malus optima Charme
Ante hunc conſpectum caſus' ue, deus' ue tuliſſet:
Aut ferro hoc (aperit ferrum, quod veſte latebat)
Purpureum patris dempſiſſem vertice crinem:
Aut mihi præſenti peperiſſem vulnere letum.

& amorem in Minoa. Ordo aūt eſt. Nutrix Scyllæ, ſcilicet Charme, loquitur hæc: & vt i. poſtq̃, ipſa velauit. i. cooperuit ſe: amictu molli, ideſt laneo, aut pelliceo, circundat puellā frigidulam. i. aliqualiter frigidam, veſte intacta. i. munda & noua, quæ puella, vt ſteterat prius ſuccincta, tenui corona, ideſt poſtq̃ cinxerat eam molli corona, deinde figens genis rorantibus. ſ. lachrymis, oſcula dulcia perſequitur. i. perſeuerat exquirere tales cauſas miſere, ideſt cur tam miſere periret: nec tamen patitur, ſup. puellā ante, reddere ſibi vllas voces, quā ipſa moribunda retulit pedē intra marmoreū. ſ. thalamū aut quam retulit pedē marmoreum, ideſt cādidum: intra, ideſt intro. Autē, pro ſed: puella Scylla, inquit. ſ. introgreſſa: o nutricula. blanda diminutio: quid. i. ad quid, torques nunc me? quid ꝓperas, ideſt feſtinas: tantum. i. intantū: nouiſſe. i. cognouiſſe (a noui, impſecto verbo) noſtros furores. i. inſanos amores? Ego non vror amore conſueto mortalibus: quia mortales non ſolent capitales hoſtes amare. Nec vultus notorum. i. eorū quos noui: deflectunt. i. incuruant, & attrahunt, mihi lumina. i. oculos. Nec genitor eſt cordi. i. ad cor, hoc eſt nō ardeo amore patris vt myrtha. nanq; nos odimus vltro. i. inſuper: omnes. ſ. notos: hic. i. meus animus, o nutrix, nihil amat quod oportet. i. decet amari, in quo lateat tamē. i. ſaltem: falſa imago. i. ſpecies pietatis: ſed, ſup. amo ex media acie. ſ. inimicorū, & ex medijs hoſtibus: eheu interiectio dolentis, quid dicam? quo ore ipſa, ideſt ego exordiar, ideſt narrare incipiam: hoc malū, ideſt hunc amorem meum pernicioſum. Equidem. i. certe dicam, quoniā o nutrix, quid non finis, ideſt nō permittis me dicere tibi? q. d. nihil non finis, hoc eſt omnia, cum ſis fidiſſima & pientiſſima, finis me dicere tibi habeto hoc munus extremū morientis. ſ. alūnæ tuæ (ſic & in Bucoli. dixit) hoc eſt, priuſq; moriar, pro beneficio reuelabo tibi ſecreta cordis mei: ille hoſtis vides, ſup. ne eum qui aſſidet noſtris mœnibus, quem ipſe pater deū. ſ. Iuppiter donauit, honore ſceptri, ideſt regali honore, & cui parcæ, ideſt deæ fatales tribuūt, quod nullo vulnere lædi, ſupp. poſſit. At quia turpe eſt hoſtis ꝓconia dicere, videtur a conſcientia, vt taceat, admonita: ſed victa amore, addit: dicendum, ideſt fatendum eſt, ego circūuehor fruſtra omnia verbis, ideſt fruſtra facio inſinuationes, & loquor per ambages. Ille inquam ille, idē Minos, videlicet qui mœnibus aſſidet: oppugnat mea præcordia, ideſt intimam cordis affectionem. Quod. i. quocirca, ego obteſtor te ꝑ crebros amores, diuum, ideſt diuorum, & per pectus tuum memoris, ſcilicet mei. Hauſtum, ideſt ſuctum & potum, mihi alumnæ, ideſt a me alumna tua, vt ſi potes me ſeruare: ſerues, ſupp. nec malis, ideſt & non magis velis perdere. ſ. q̃ ſeruare: autem, pro ſed: ſin, ideſt ſed ſi ſpes ſalutis optatæ eſt, inciſa, ideſt remota: ne, o nutricula, inuideas mihi mortem quam merui, vt. ſ. mihi inferrem quæ mihi tantum furorem incuſſi: nam ſi: o optima Charme. ſ. nutrix: ſi malus, o malus caſus: ve, pro vel: deus tuliſſet, ideſt abſtuliſſet te nobis, ante hunc, ideſt meum conſpectum ferro hoc (aperit ferrum. ſ. inciſorium, quod latebat. ſ. prius, veſte, ideſt ſub veſte) aut ego dempſiſſem, ideſt abſtuliſſem: hoc ferro vertice, ideſt de capite patris. ſ. Niſi, crinem purpureū: aut peperiſſem, ideſt procuraſſem: & conſciuiſſem mihi letū. i. morte, vulnere præſenti, ideſt cito enecāti. Et ſic tantum per ordinem declarauimus contextum opuſculi, quia Calderi. erudītiſſime explicat.

Vix hæc ediderat: cum clade exterrita triſti
Intonſos multo deturpat puluere crines:
Et grauiter queſtu Charme complorat anili.
O mihi nunc iterum crudelis reddite Minos,
O iterum noſtræ Minos inimice ſenectæ
Semper & aut olim natæ te propter eundem
Aut amor inſanæ luctum portauit alumnæ.
Téne ego tam longe capta, atq; euecta, nequiui
Tam graue ſeruitium, tam duros paſſa labores,
Effugere? obſiſtam exitium crudele meorum.
Iamiam nec nobis ea quæ ſenioribus vllum
Viuendi cupiam, viuit genus. vt quid ego amens
Te erepta ô Britomarti mẽue ſpes vna ſalutis,
Te Britomarti diem potui producere vitæ.
Atq; vtinam celeri nec tantum grata Dianæ
Venatus eſſes virgo ſectata virorum.
Gnoſia neu partho contendens ſpicula cornu
Dictæas ageres ad gramina nota puellas.
Nunquam tam obnixe fugiens Minois amores
Præceps aerijs ſpecula de montibus iſſes.
Vnde alij fugiſſe ferunt: & numina phocæ
Virginis aſſignant. alij quo notior eſſes,

DOMITIVS.

℄ Deturpat puluere crines.) Turpauit crinem, audita oratiōe Scyllæ illico Charme crines terra maculauit. ¶ Seruitiū.) Tuū, o Minos. ¶ Quæ.) Sup. dat. ſenioribus. ¶ Quid ego.) Sup. dico, hæc omnia. ¶ Britomartis.) Virgo illa dicta fuit, quam Minos, vt virginitate ſpoliaret, perſequebatur. ¶ Naupacto.) Liuius, ciuitatē Ætoliæ fuiſſe oſtendit, ī bello Macedonico, vbi Meleager verſabatur, ſagittis in venatibus vtēs. Cornu ergo Naupacto, ideſt arcu, quaſi Naupactoi vtebantur. ¶ Dictæus.) A Dicte nympha vel a Dicte, monte Creteo. ¶ Obnixe.) Certatim & magno conatu. ¶ Phoræ.) A loco, ideſt virginis Phoreę. ¶ Alij.) Poetæ. ¶ Tuo nomine.) Tua cā. ¶ Hyrcanos.) Hyrcania, Armeniæ ſylua, in qua ſerpētes abundāt. Vnde, comites Hyrcanos, ideſt ſæuos. ¶ Negaui mori pro te.) Quanuis natu

Britomertis.

Dictęus

ræ curſus prope eſſet. ¶ Corytus.) Ciuitas Siciliæ, crocī abundātiſſima, & quidē ſuauis ¶ Flammea.) Vela tenuiſſima, quibus virgines ſponſæ, cum ad maritum ducebātur vterentur, tegendi pudoris gratia. Vnde Claudia. Flāmea ſolicitū præuelatura pudorem.

ASCENSIVS.

℄ Vix hæc ediderat.) Recitat nutricis cognito furore eiulationem & miſeriā. Sed Ordo eſt. Vix. ſ. Scylla: ediderat, ideſt eloquuta erat, hęc. ſ. ſupra dicta: cum Charme. ſ. nutrix, exterrita triſti clade. i. calamitate virginis: deturpat. i. fœdat, multo puluere aut vulnere. i. dilaceratiōe: crines intonſos. i. oblongos, & cōplorat grauiter queſtu i. querimonia & eiulatu: anili. i. qualē anus. i. vetulę emittere ſolent: Minos reddite, ideſt qui redditus, hoc eſt effectus es, nūc iterū mihi crudelis: o Minos, iterū inimice noſtrę ſenectæ:

Dictynnam dixere tuo de nomine lunam.
Sint hæc vera velim. mihi certe nata periſti.
Nunquam ego te ſummo volitantem vertice montis
Hyrcanos inter comites, agmenq́; ferarum
Conſpiciam: nec te redeuntem amplexa tenebo.
Verum hæc tum nobis grauia, atq; indigna fuere:
Tum mea alumna, tui cum ſpes integra maneret:
Et vox iſta meas nondum violauerat aures.
Téne etiam fortuna mihi crudelis ademit?
Téne o ſola meæ viuendi cauſa ſenectæ?
Sæpe tuo dulci nequicquam capta ſopore,
Cum premeret natura: mori me velle negaui:
Vt tibi coritio glomerarem flammea luto.

ctæ: ſemper & aut olim nata, ſupp. eſt Scylla. O propter te eũdem, vt. ſ. eam quoq; perſequaris, aut vt coniugem habeas, aut amor portauit alũnæ, ſcilicet Scyllæ, inſanæ, id eſt furenti luctum. Nequiuine, ideſt ita ne diis placitum eſt, vt ego capta tam longe, ſcilicet a patria: qa erat Phœniſſa: & euecta tam longe nequiuerim effugere tam graue ſeruitium, ſcilicet tuũ, o Minos, ego obſiſtam, ſcilicet votis tuis, exiſtens exitiũ crudele meorum: quia faciã in te, propter quod meos in exitiũ dabis. Iamiam (apta minantibus & deſperantibus vox, vt Æneid. iiij. Iamiam nec maxima Iuno, Nec Saturnius hæc oculis pater aſpicit æquis. Cicero, Iãiam Dolabella me, &c.) ea copia viuendi vllum genus vitæ, quæ ſcilicet datur ſeniorib. non ſupple eſt: aut datur nobis, aut quid ego amens, ſupple dico hæc omnia, quaſi dicat fruſtra, o Britomartis virgo, ſcilicet quam Minos perſequebatur: ſpes ſepulchri, ideſt vt ab aliqua mihi chara ſepeliar, eſt mihi vana te erepta: o Britomartis, potui producere diẽ vitæ te erepta, quaſi dicat impium fuiſſe. Atq; vtinam, o virgo Britomartis grata Cereri: (alij legunt, Veneri.) nec tantum Dianæ. ſ. caſtitatis, & venationis deæ, eſſes ſectata venatus, ideſt venationes virorum, contendens ſpicula Gnoſia, ideſt ſagittas Cretenſes: cornu, ideſt arcu: Naupacto, ideſt quali vſi ſunt Naupactoi in Ætolia: tu ageres, ideſt compelleres: capellas Dictæas, ideſt Cretenſes ad gramina nota: nunquã, ideſt & non vnquã fugeres tam obnixe amores Minoos, aut Minois. ſ. regis: tu iſſes, ideſt iuiſſes, ad Minoa præceps de ſpecula, ſcilicet de aerijs montibus: vnde alij ferunt. i. dicũt te fugiſſe: & aſſignant, ſupple tibi: numina, ideſt diuinitatẽ virginis: Phoræ. i. Phoreæ, hoc eſt illius loci: alij quo. i. ideo vt eſſes notior, dixere lunam. i. Dianam: Dictynnã de tuo nomine. i. cauſa, aut facto. Sin, ideſt ſed ſi: ego velim hæc vera, ſupple eẽ, o nata, tu piſſes mihi, ideſt ad antidotum huius doloris mei, aut ad remedium huius mali mei. ego nunq̃ cõſpiciam te, appellantem aut vocitantem in cacumine, aut ſummo vertice mõtis, inter comites Hircanos. i. Armenios venatores, & agmẽ ferarum: nec ego amplexa tenebo te redeuntem, verũ hęc fuere nobis: tum. i. tunc, grauia, atq; indigna: tum dico: o luna. i. Diana: cum mea ſpes tui. i. quam habebam de te, maneret integra: & iſta vox. ſ. quam Scylla protulit: nondũ violauerat meas aures, Ne. i. an: o alumna, ſup. fortuna crudelis ademit mihi etiam te: tene inquantum ademit mihi, o ſola cauſa, ideſt quæ ſola cã viuendi es: meæ ſenectæ: ego capta ſæpe nequidq̃. i. fruſtra, tuo dulci ſopore, ideſt cum tecum dormirem, cum natura premeret. i. grauaret me ſenio, & inſtãti morte, ego te negaui me velle mori, vt glomerarem. i. in glomos ad texturam colligerẽ, flammea. i. indumenta nuptialia: luto. i. eo genere coloris crocei. vñ in Buc. Croceo mutabit vellera luto. & ideo dicit coritio. i. croceo: a Corito, ciuitate Siciliæ, vbi copia eſt ſuauiſſimi croci.

Quo nunc me infelix, aut quæ me numina ſeruant?
An neſcis qua lege patris de vertice ſummo
Edita candentes prætexat purpura canos?
Quæ tenui patriæ ſpes ſit ſuſpenſa capillo?
Si neſcis: aliquam poſſum ſperare ſalutem:
Inſcia quandoquidem ſcelus es conata nefandum.
Sin eſt quod metuo: per me mea alumna, tuumq́;
Expertum multis miſeræ mihi rebus amorem,
Per te, ſacra precor per flumina Ilithyiæ,
Ne tantum in facinus tam nulla mente ſequaris.
Non ego te incœpto, fieri quod non pote, conor
Flectere amor: neq; ſit cum dijs contendere noſtrum.
Sed patris incolumi potius te nubere regno:
Atq; aliquos tamen eſſe velis tibi alumna penates:
Hoc vnum exitio docta atq; experta monebo.
Quod ſi non alia poteris ratione parentem
Flectere: ſed poteris (quid enim non vnica poſſis?)
Tunc potius tamen ipſa, pio cum iure licebit:
Cum facti cauſam, tempuſq́; doloris habebis:
Tunc potius conata tua atq; incerta referto.
Meq́; deoſq́; tibi comites mea alumna futuros
Polliceor. nihil eſt quod texas ordine longum.
His vbi ſollicitos animi releuauerat æſtus
Vocibus: & blanda pectus ſpe vinxerat ægrum:
Paulatim tremebunda genis obducere veſtem
Virginis: & placidam tenebris captare quietem,
Inuerſo bibulum reſtinguens lumen oliuo.
Incipit ad crebros inſani pectoris ictus
Ferre manum, aſſiduis mulcens præcordia palmis.
Noctem illam ſic mœſta ſuper morientis alumnæ
Frigidulos cubito ſubnixa pependit ocellos.
Poſtera lux vbi læta diem mortalibus almum

DOMITIVS.

¶ Lege.) Fatali. ſ. ¶ Ilythiæ.) Ilythea, Diana eſt appellata: quia dea ſyluarũ eſt. ἴλυ enim ſylua eſt: & θεὰ dea: vnde, Ilythea, ſyluarum dea. ¶ Molli.) Laſciua. ¶ Pote.) Poteſt fieri. ¶ Quid enim.) q. d. omnia poteris apud parentem tuũ, cũ ſis vnica. ¶ Referto.) Narrabis pſi. ¶ Futuros habebis.) Et me, & deos, homineſq; fauentes. ¶ Virginis.) Scyllæ. ¶ Bibulũ.) Quia lumen, bibit oleũ. i. ardendo conſumit.

Ilythea

ASCENSIVS.

¶ Quo nunc me, &c.) Continuat eiulatum ſuum anus, ad negocium rediens, ac dicens. Quo. i. in quam partem, ego infelix vertam, ſup. nunc me? aut quæ numina ſeruant nũc me. i. vitam meam. An o alũna, neſcis q̃ lege. ſ. fatali: purpura edita de vertice patris, prætexat. i. cooperiat crines canos, candẽtes, ideſt rutilantes, quæ ſuſpenſa, tenui capillo preſſit. i. cõpreſſit. ſ. canos? Si neſcis. i. ſi tu ignorans periculum attentaſti tantum nefas, ego poſſum ſperare aliquam ſalutẽ, quandoquidem tu inſcia. i. ignara mali, conata es nefandũ ſcelus: ſin. i. ſed ſi, eſt, ſup. illud quod metuo, ideſt ſi conata es patrẽ perdere, vt amato complaceas o mea alũna: ego precor. i. obſecro per me, & per tuum amorem expertũ, mihi miſeræ in multis reb. & per flumina ſacra Ilythiæ. i. Dianæ, ſyluarũ deæ ſæua perdere. i. ad perdẽdum adiuratos ſi non obtemperent: precor (inquit) ne ſequaris: mente tam molli. i. laſciua, aut inconſtanti, in tantum. i. tam magnũ & ſceleratum facinus. O Amor. i. Cupido, ego nõ conor te flectere. i. reuocare ab icœpto, quod nõ pote, ſup. eſt. i. quod non põt fieri: neq; ſit noſtrum contendere cũ dijs: ſed potius velis, o alũna, te nubere, regno patris exiſtente incolumi: atq; velis tamen. i. licet nubas aliquos penates. i. maiorũ tuorum, deos eſſe. i. ſupereſſe tibi: ego docta, atq; experta exitio. i. ad exitium meum, quia ſi rerũ omnium penitus ignara fuiſſet, nõ fuiſſet nutrix regiæ puellæ effecta: monebo hoc vnũ. i. ſolũ. Qđ ſi nõ poteris flectere parentẽ alia rõne. i. via & mõ (ſed poteris, ſup. alia ratione flectere: quid. n. nõ poſſis vnica. i. cũ ſis vnica eius filia? q. d. nihil, ergo oĩa potes.) tamẽ referto. i. enarrato potius tũc cũ licebit cum pio iure, quia nondũ quidq̃ impie in patrẽ geſſeris, referto (inquit) potius tuo. ſ. pri conata, atq; incœpta. ſ. adhuc dubia, cum quid tentare audeas adhuc dubitet: cũ tu habebis cãm facti. i. occaſionem faciẽdi, qa recuſauerit pater et tẽps doloris. Et ego, o mea alũna, polliceor & me & deos futuros tibi comites. i. interceſſores

ceſſores apud patrem: nihil eſt quod, ſcilicet pater texat lõgum in ordine, ideſt quod differat facere pro te: hic, ideſt hoc tempore: vbi, ideſt poſtquã: releuauerat, ideſt imminuerat & ſedauerat, æſtus ſolicitos animi, ideſt amores: quia res eſt ſoliciti plena timoris amor: & vicerat. i. affecerat. & conuenerat pectus ægrũ ideſt ſauciũ, & languens amore, vocibus, ſcilicet blandis: & ſpe ſcilicet blanda: ipſa tremebunda incipit paulatim obducere genis virginis veſtem. i. cooperire lumen eius, & captare quietem placidam tenebris, ideſt inducere ſomnum per tenebras: reſtringens

gens. i. reprimens, lumen. ſ. lampadis, aut lucernæ, bibulum, ideſt conſumptiuum olei: & hoc oliuo. i. oleo: inuerſo. i. in contrarium verſo ab eo quo ſolet verti. dum accendere volumus. Nam incendium per oleum ſignificat Hora. dicens, Oleum adde camino: & incipit ferre. i. ducere manum ad crebros ictus, in ſani pectoris. ſ. virginis amore furentis, mulcens præcordia aſſiduis palmis. Et ipſa Charme, nutrix mœſta, pependit ſic illam noctem. ſ. totam ſubnixa, cubito ſuper ocellos. i. oculos paruos frigidulos, quia alumnæ morientis, ideſt grauiter amore languentis.

DOMITIVS.

Oeta. (Oeta.) Mõs inter Macedoniam & Theſſaliã, in quo primus ſolis ortus, Græcis apparet. (Optant.) Fugiunt: quia puellæ fugiunt, & cupiunt videri: vt in Buc. Et fugit ad ſalices, & ſe cupit ante videri. (Patriæ aures.) Cohortabãtur patrem ad pacem, cũ Minoe. (Incœpto) Vel virgineo qa virgines neſciunt loq. vel incœpto, propter furorẽ: vt Virgi. Incipit affari, mediaq; in voce reſiſtit. (Mẽdacia.) Omnia dicebant, & ſimulabãt patri, vt fieret pax. (Vates.) Scylla corrupit vates, vt dicerent faciendam pacem cũ Minoe. (Extis.) Animalium (Ancipites.) Dubias. (Ter nouena.) Viginti ſeptẽ fila: vt in Bucolicis, Ter licia. (Generata.) Scylla filia. (Idæis.) Troianis faciebãt enim ſacra Ioui, nunquam cognita Troianis & Græcis. (Thallum.) Amyclę Herbam verbenam. (Amycleo.) ideſt Spartano. Amyclę enim, eſt ciuitas Spartę. (Iolchiacis.) Quabibus vſa eſt Medea in Iolcho, quæ eſt ciuitas Theſſaliæ. vbi regnũ erat Pelię & Æſonis, patris ipſius Iaſonis: qui ad iuuentam reuocatus fuit. (Auxilio Medeę.) Erant præterea veneficæ multæ in Theſſalia, & herbæ veneficiis aptiſſimæ. (Stabulis.) Ideſt ſub aula ſua. nam Stabulũ ſtabulũ, apud antiquos, erat prior & præſtantior pars domus. (Tõdere.) Secare. (Reuehi.) Reduci. (Coma.) Capillus aureus.

Et gelida veniente mihi quatiebat ab œta:
Quem pauidæ alternis fugitant, optantq; puellæ
Heſperium vitant, optant ardeſcere ſolem:
Præceptis paret virgo nutricis: & omnes
Vndiq; conquirit nubendi ſedula cauſas.
Tentantur patriæ ſummiſſis vocibus aures:
Laudanturq; bonæ pacis bona. multus inepto
Virginis inſolitæ ſermo nouus errat in ore.
Nunc tremere inſtantis belli certamina dicit:
Communemq; timere deum. nunc regis amicis,
Nanq; ipſi verita eſt: orbum flet mœſta parentem:
Cum Ioue communes qui quondã habuere nepotes.
Nunc etiam conficta dolo mendacia turpi
Inuenit: & diuum terret formidine ciues.
Nunc alia ex aliis, nec deſunt, omina quærit.
Quin etiam caſtos auſa eſt corrumpere vates:
Vt cum cæſa pio cecidiſſet victima ferro:
Eſſent qui generum Minoa authoribus extis
Iungere: & ancipites ſuaderent tollere pugnas.
At nutrix patula componens ſulfura teſta
Narciſſum, caſiamq;, herbas incendit olentes.
Terq; nouena ligat triplici diuerſa colore
Fila: ter in gremium mecum inquit deſpue virgo:
Deſpue ter virgo: numero deus impare gaudet.
Inde Ioui geminat magno frigidula ſacra,
Sacra nec idæis ſenibus nec cognita grais.
Pergit amyclæo ſpargens altaria thallo
Regis iolchiacis animum defigere votis.
Verum vbi nulla mouet ſtabilem fallacia Niſum:
Nec poſſunt homines, nec poſſunt flectere diui:
Tanta eſt in paruo fiducia crine cauendi:
Rurſus ad incœptum ſociam ſe iungit alumnæ:
Purpureumq; parat rurſus tondere capillum.
Cum longo quod iam captat ſuccurrere amori.
Non minus illa tamen rauci quod mœnia creſcant
Gaudeat: & cineri patria eſt iucunda ſepulto.

ASCENSIVS.

(Poſtera lux.) Docet quomodo poſtridie eius diei, patrem ſolicitare occœperunt de pace ineunda, & nuptiis contrahendis cum Minoe Ordo autem eſt. Vbi, ideſt poſtq̃: lux poſtera, ideſt poſtridiana. læta, ideſt lætificans animos mortalium: quatiebat. i. efferebat, cum quadam cõcuſſione luminis diem almum, quaſi alimentum præbentem mortalibus, & lux veniẽs mani gelido, ideſt tempore matutino frigidulo ſemper. (Offendi veniẽtem mane. ſed duo ſunt vitia: quia manere, primã producit, & ſecũdã corripit. Perſi. Iam clarũ manere feneſtras, &c. Poſſe autem mani, in ablatiuo dici, author eſt Seruius ſuper. v. Æneidos, dicens: q aduerbia, cum in nomina migrant, declinari poſſunt, vt apud Plautum, A mani vſque ad veſperam, &c.) quatiebat, ſcilicet diem ab Oeta, ſcilicet monte, in cõfinio Macedoniæ, vnde Græcis dies oriuntur, quam, ſcilicet diem puellæ pauidæ fugiunt, & optant alternis, ſcilicet votis: fugiunt, ſcilicet propter laborem, & optant propter curas euitandas. aut qa naturaliter noctu timent phantaſma, & laruas, ſiue deuirginationem, vnde pauidæ dicuntur. Vitant, ſcilicet puellæ. Heſperiũ. ſ. ſydus, ideſt Veſperum, ſeu Heſperum: quia ſub noctem cura recurſat;

curſat: & optãt ſolem ardeſcere, ideſt ſplendere cum ardore. Poſtq̃ igitur poſterus ſol ortus eſt, virgo paret, ideſt obedit præceptis, ideſt monitis nutricis: & ipſa ſedula, ideſt ſolerter diligẽs: conquirit vndiq; oẽs cauſas nubendi. Aures patriæ, ideſt paternæ: tentantur vocib. ſubmiſſis. i. humilibus, & ſubmiſſo vultu prolatis, & bona bonæ pacis laudantur, ideſt commendantur. (Dicendo bonæ pacis, bona depingitur muliebris ſermo.) mult⁹ ſermo nouus errat in ore inepto, ideſt min⁹ idoneo, quia virginis inſolitæ. ſ. talia patri ſuadere. Ipſa dicit nunc, ideſt aliquando, ſup. ſe, tremere certamina belli inſtãtis: & dicit ſe timere deũ communem, ſcilicet Martem: nũc dicit ſe timere amicos regis, ſcilicet Minois, qui habuere quondam nepotes communes cum Ioue. quia ex eadẽ origine deſcendentes, dicit ſe timere. nã mœſta, ideſt ſimulans mœſtitiam, verita eſt. i. ſimulauit ſe veritam, orbari ipſo parẽte, ideſt patre Nunc ideſt interdum, etiã inuenit, ideſt excogitat mendacia conficta turpi dolo: & terret ciues formidine. i. minatiõe diuum: nũc ipſa & nutrix, quærunt nunc alia, ſcilicet mendacia ex aliis: nec deſunt omnia quinetiam auſa eſt corrumpere vates caſtos, ſcilicet alioq & ita veridicos eſſe ſolitos, vt quorũ mentes dii habitare conſueuerant & ideſt etiam, cum victima cecidiſſet cæſa, ideſt mactata: pio ferro, ideſt ſacrificiis apto cultro, vt ſint qui ſuaderent extis authoribus, ideſt approbantibus (rarum eſt author cum neutro genere coniungi, ſed ſubſtantiue accipitur, ſicut teſtis, cũ dicitur & ſydera teſtes.) Iungere, ſcilicet decere, Minoa, generũ, ſcilicet Niſo, ideſt maritum filiæ eius: & qui ſuaderent tollere pugnas ancipites, ideſt dubias, & dubii exitus, licet conſecratum haberet pilum. At. i. ſed, nutrix componens ſulphura teſta patula, incendit narciſſum & caſian, appoſitoriæ herbas olentes: & ligat ter nouena. i. ſeptem & viginti: fila, ideſt licia, diuerſa ideſt diſtincta. triplici colore: & id ad magicam artem pertinere putatum eſt: vt in Buco. viſum eſt. & inquit: O virgo, deſpue, ideſt deorſum ſpue: ter circum. i. per circuitum: in gremium, ſcilicet tuum virgo (inquit) deſpue ter: quia deus gaudet numero impare, pro impari, vt dicit Serui. in Bucol. vbi eadem ſunt verba. Hinc. i. deinde: generata, ideſt filia Niſi, Scylla, ſm Calderinum, ſed cõtinuatior erit contextus ſic: Charme frigidula, ſcilicet timore (ſed præter naturam ſecundam produxit) pergit, ideſt perficit, & peragit, ſacra generata, ideſt nata Ioui magno, ſacra inquã: nec cognita ſenibus, ideſt Phrygibus, nec Grais, ideſt Græcis:

ſpargens

ſpargẽs altaria thallo.i.herba verbena: Amycleo.i. Spartano,ſeu Laconico,defigere.i.vt defigat,& diſſoluat aiam regis.ſ.Niſi,votis Iolchiacis.i.q̃libus vſa eſt Medea in Iolcho,ciuitate Theſſaliæ,reuocãdo Eſona patrẽ Iaſonis ad iuuentã: verum.i.ſed vbi nulla fallacia mouet Niſum,ſtabulis.i.ab aula ſua (ſic eni Calderinus legit:alij textus habẽt ſtabilẽ.i.firmũ,& cõſtantem,aut perſiſtentẽ in ꝓpoſito ſuo.) nec hoies poſſunt flectere.ſ.ab inſtituto:nec diui.i.diuorum indicia &,portenta,per vates enunciata:tanta fiducia cauendi.ſ.mali,aut excidij eſt in crine paruo:& id per acclamationẽ dicit:eſtq; antitheton. Tanta.i.tam magna in paruo, in paruo,&c. vbi inq̃ vidit, ꝙ nulla mouet fallacia Niſum,ipſa adiũgit ſe rurſus alumnæ.ſ.Scyllæ:ſociã ad inceptũ.ſ.facinus. (Hic locus indicat,quod prius dixi,mentem poetæ eẽ ꝙ Charme thallo vſa ſit,non generata.i.filia Niſi Scylla.) Poſſet tñ dici alũnæ.i.nutrici,aut altrici:quia ſequitur,& parat.ſ.Scylla,potiꝰ q̃ Charme,tondere rurſus capillũ purpureũ.i.purpura irretitũ: cum.i.quando:q̃m captat ſuccurrere longo amori:illa non minus gaudeat reuehi.i.reduci:ꝙ.i.quoniã mœnia areſcant:& eſt iucũda ſepulchro cineris patriæ,ideſt ſi videat cinerẽ patriæ ſepultum,hoc eſt patriam in cinerẽ reſolutam:ita vt amatum videat votorum compotem.

Ergo metu capiti Scylla eſt inimica paterno.
Tum coma ſidonio florens ſucciditur oſtro:
Tum capitur megara:& diuum reſponſa probantur.
Tunc ſuſpenſa nouo ritu de nauibus altis,
Per mare cœruleum trahitur Niſeia virgo.
Complures illam Nymphæ mirantur in vndis:
Miratur pater Oceanus,& candida Tethys,
Et cupidas ſecum rapiens Galatea ſorores.
Illa etiam iunctis magnum quæ piſcibus æquor
Et glauco bipedum curru metitur equorum,
Leucothea,paruusq; dea cum matre Palæmon.
Illi etiam alternas ſortiti viuere luces,
Cara Iouis ſoboles,magnum Iouis incrementum,
Tyndaridæ niueos mirantur virginis artus.
Has adeo voces,atq; hæc lamenta per auras
Fluctibus in medijs queſtu voluebat inani,
Ad cœlum infelix ardentia lumina tendens.
Lumina,nam teneras arcebant vincula palmas.
Supprimite ô paulum turbati flamina venti:
Dum queror:& diuos,quanquam nil teſtibus illis
Profeci,extrema moriens tamen alloquor hora.
Vos ego,vos adeo venti teſtabor,& auræ,
Vos ô mantina ſiqui de gente venitis,
Cernitis.illa ego ſum cognato ſanguine vobis
Scylla,quod ô ſalua liceat te dicere Progne:
Illa ego ſum Niſi pollentis filia quondam:
Certatim ex omni petijt quam Græcia regno:
Qua curuus terras amplectitur Helleſpontus.
Illa ego ſum Minos ſacrato fœdere coniux
Dicta tibi.tamen hæc,& ſi non accipis,audis.
Vincta'ne tam magni tranabo gurgitis vndas?
Vincta tot aſſiduas pendebo ex ordine luces?
Non equidem me alio poſſum contendere dignam
Supplicio:quod ſic patriam,caroſq; penates
Hoſtibus,immitiq; addixi ignara tyranno.
Verum eſto.hæc Minos illos ſcelerata putaui,
Si noſtra ante aliquis nudaſſet fœdera caſus:
Facturos:quorum direptis mœnibus vrbis,
O ego crudelis flamma delubra petiui.
Te vero victore,prius vel ſydera curſus
Mutatura ſuos,quàm te mihi talia captæ
Facturum metui.iamiam ſcelus omnia vincit.
Ten ego plus patrio dilexi perdita regno?
Ten'ego?nec mirum.vultu decepta puella
Vt vidi:vt perij:vt me malus abſtulit error.
Non equidem ex iſto ſperaui corpore poſſe
Tale malum naſci.forma,vel ſydere fallor.

DOMITIVS.

¶Oſtro ſydonio.) i. purpureo:nã Sydõ,ciuitas ẽ vbi naſcit̃ murex,ex cuius ſanguine tingit̃ oſtꝛ. ¶Glauco.) Viridi. ¶Matre.) Ino. ¶Palæmon.) Learchꝰ nota eſt fabula apud Ouidiũ in faſtis. Chara Iouis ſoboles: de Polluce et Caſtorẽ itelligit̃. ¶Has adeo voces.) Cõcludit quemadmodũ ipſa Scylla cõgueſta fuerat de Minoe:ꝙ nõ merita ſm ſpẽ ſuã fuiſſet cõſequuta. ¶Lumia.) Oculos. ¶Arcebãt.) Conſtat enim poſtea q̃ parẽtẽ Scylla prodidit,& ad Minoẽ venit, ſperãs connubio ipſius iungi ad prorã nauis ſuſpẽdi iuſſa. ¶Quãquã nil teſtibus illis.) Eadẽ verba ferme ſunt in Buco. ¶Mãtina.) i. Thracia:nam Mãtinæ,populi Thraciæ ſunt q̃bus imperauit Thereꝰ,Prognes maritus. ¶Cognato ſanguine.) Quia ſum filia Niſi, fratris Philomelę & Prognes q̃ fuit vxor Therei. ¶Pollentis.) Splendẽtis impio. ¶Vincta.) Ligata ad proram nauis. ¶Veꝝ eſt.) O Minos,ꝙ ꝑdidi patriã, ꝙ ſum digna tali ſupplicio. ¶Quoꝝ direptis.) Q.d. ego exiſtimaui eos vlturos iniuriã a me patriæ illatam.

(In margine: Sydon. Mãtinę)

ASCENSIVS.

¶Ergo metu &c.) Paucis edocet ſcyllã capillũ deſecuiſſe, & deſectũ ad Minoa miſiſſe: quo habito,& vrbe capta ad eũ migraſſe,nec pro coniuge ſuſceptã,ſed pro perfida habitam,& naui adligatã miſerandos, quos recitat depoſuiſſe queſtus. Ordo autẽ eſt. Ergo, q̃a placuit ſuccũbere amori, Scylla eſt inimica.ſ.effecta capiti pr̃no:q̃a ablato crine,illi exitiũ imminere ſciebat,& tñ abſtulit metu:q̃a metuit non aliter poſſe dilecto complacere. Tũ.i.deinde,poſt talẽ deliberationẽ: coma.ſ.Niſi,florẽs oſtro Sydonio.i.purpurę Tyriæ ſimilis: aut incluſa oſtro purpuræ Tyrio: ſucciditur.i. clã detondetur,a Scylla Megara.ſ.vrbs,capitur:tũ.i.deinde.ſ.aꝰ Minoe & r̃nſa diuina probantur.ſ.veridica:quia dixerãt ablato capillo vrbẽ capiendam,nec prius. Virgo Niſeia.i. Scylla,Niſi filia:tum.i.demũ, capta vrbe ſuſpenſa de altis nauibus.i.ad gubernaculũ nauis, nouo ritu.i.modo trahitur ꝑ mare cœruleũ. Complures nymphæ mirantur illã in vndis, & Oceanus pater.ſ.rerum (ſm Mileſiũ Thaletem, qui dicit omnia ex humore procreari: vñ eſt illud Georgi.iiij. Oceanumq; patrem rerum: vel pater præcipue nympharum) ſup. miratur eam: & Tethys, ſ.vxor Oceani: candida.ſ.dea: miratur,ſupp.eã: & Galatea, ſ.nympha: rapiens ſecũ ſorores,ideſt alias nymphas maris, cupidas.ſ.talis ſpectaculi videndi,ſupp. miratur: & etiã illa.ſ. Leucothoe, quæ metit̃ magnũ æquor piſcibus.ſ.delphinibus:iunctis.ſ.ad iugũ,et quæ metitur: æquor curru glauco,ideſt viridi,aut marini coloris: equorum bipedũ, ideſt binos dũtaxat pedes habentium,ſup. miratur: & Palæmon.ſ.deus maris: paruus i. qui puer deus maris effectꝰ eſt,miratur,ſupple cum matre.ſ. Ino: dea.ſ.maris. Illi ẽt Tyndaridæ.ſ.Caſtor & Pollux gemini (q̃a nautis ſuocari ſolent: vt Hora.in.j.carminum declarat:in carmine cuius principiũ eſt, Sic te diua potẽs Cypri,ſic fratres Helenæ Lucida ſydera,&c.) ſortiti.i.q ſortiti ſunt alternatim, viuendo & moriẽdo, viuere luces æternas, appoſitorie: chara ſoboles Iouis, & magnũ icremẽtũ Iouis (hemiſtichiũ hoc in Buco. habetur. nã illic dicitur, Chara deum ſoboles: quod hic mutatũ eſt: ſed quæras ſi Iouis ſoboles ſunt, q̃uo Tyndaridæ dicantur? verum manifeſta eſt ſolutio,quia denominantur a patre putatiuo,ſicut & Helenã, Tyndarida vocat: cum Iouis ſit filia: ſed ex Leda, Tyndari vxore: cũ qua Iuppiter i ſpecie cycni concubuit, vnde vt dicitur illa,duo oua cõcepit, cõmixto ſemine Tyndari: nã ex altero ouo natus, dr̃ Pollux ĩmortalis: ex altero, Caſtor mortalis: vñ.j. ſermonũ Hor. Ouo ꝓgnatus eodẽ,&c. Similiter Hercules Iouis ex Alcmena, Amphitrionis coniuge filius: dicitur a Virg. Amphitrioniades) Tyndaridæ, inquã, mirãtur niueos artus virginis. Infelix.ſ.Scylla: voluebat.i.emittebat: inani q̃ſtu, ideſt querela per auras in medijs fluctibus,adeo,ideſt penitus: has.i.hmõi voces,atq; hæc lamenta: tollens,ideſt arrigens: extollens lumina ardentia.i.oculos ex indignatione ardentes,ad

cœlum lumina, inquit: nam vincula arcebant teneras palmas.i. manus. Idē verſiculus poſitus eſt in.ij. Æneidos de Caſſandra. Verba igitur Scyllæ ſunt, O, o(inqt) venti: ſupprimite paulū.i. modicū: flamina turbata.i. flatus veſtros nos turbantes: dū.i. do nec q̄ror, & dum moriēs adloquor diuos: hora extrema.i. vltima parte vitæ: quāq̄ nil.i. nihil: profeci illis teſtibus.i. licet eos in teſtimoniū aduocauerim: tn̄.i. adloquor. Idē verſus eſt in Buco. O vēti, & o auræ, ego teſtabor.i. teſtes faciā, adeo.i. omnino vos: vos(inqt) vos: o venti, ſiqui.i. aliqui. venitis de gēte Mātina.i. Thracia: quia vos cernitis.ſ. quæ patior. aut ſic, Si vos, q venitis.i. originē ducitis, de gēte Mantina.i. Thracia, vt Boreas: cernitis, ſup. hæc. Ego ſum illa Scylla, ſanguine cognato vobis.i. q̄ originē traxi ex progenie veſtra: quod o Progne, liceat dicere tibi ſalua.ſ. te: aut lege potius, liceat te ſalua.ſ. exiſtente, q̄ nūc te conuerſa in auē. Ego ſum illa.ſ. notiſſima: filia Niſi regis Megareñ. pollentis.i. potentis quondā: quā.ſ. Scyllam: Græcia.i. nobilitas Græca, petijt.ſ. in matrimonium: ex omni regno, ſup. ex ea parte, q̄ Helleſpontus curuus.i. mare Helleſponticū amplectitur terras. Eſt aūt verſus ſpōdaicus, rerum ponderi aptus. O Minos, ego ſum illa cōiux dicta.i. addicta, & pacta tibi fœdere ſacrato.i. ſacramento iuriſiurādi firmato. Etſi.i. q̄q̄ non accipis.i. rata non habes: & grata hæc.ſ. dicta mea: tamē tu audis, ſupple ea: ne, pro an: an ego vincta.i. alligata naui, tranabo vndas magni gurgitis.i. maris, tapinoſim enim epitheton leuat. pendebo ne, ſupple vincta tot luces.i. dies: aſſiduas.i. cōtinuas: ex ordine i. ſine intermiſſiōe? Equidē.i. ego qdē, non poſſum contendere me dignā, alio ſupplicio.ſ. q̄ hoc quo mē afficis: quāq̄ ego ignara addixi hoſtibus & immiti tyranno, patriā & penates.i. deos penes nos natos, & domeſticos: charos.i. qui chari eē debebāt. O Minos, verum eſt.i. fateor ego ſcelerata petiui illos, quorum mœnibus

mœnibus vrbis direptis: & o ego crudelis, petiui delubra flāma i. quorū templa incendenda curaui, hoc eſt ciues noſtros facturos, hæc.ſ. quę tu me facis, ſi aliqs caſus nudaſſet.i. reuelaſſet: tantæ.i. priuſq̄ res effectū ſortita eſſet, noſtra fœdera.i. pacta de radendo capillo paterno: quo tradito vrbs caperetur: vero, pro ſed: ego metui.i. metuiſſem prius: vel.i. etiam ſydera mutatura ſuos curſus, q̄ te(te victore.i. cum eſſes victor, & voti cōpos) factus captæ mihi talia, qualia.ſ. facis: ſed iamiā, ideſt præcipue, ſcelus vincit, ideſt exuperat, omnia.ſ. genera malorum quæ inferre poſſis. Ten.i. tene, hoc eſt an ne ego perdita dilexi te plus patrio regno? ten ego inquā plus dilexi? quaſi dicat feci quidē, ſed non debui: feci autem. nec mirum, quia puella decæpta vultu, qui, ſcilicet amorem & benignitatem præ ſe ferebat: vt, ideſt ſtatim, poſtq̄ vidi, ſupple te: vt, ideſt qualiter quaſi dicat dū boni q̄ miſere: vt in Buco. oſtendimus, vbi idem habetur verſiculus: vt, ideſt qualiter error malus, ideſt furor amoris, abſtulit.ſ. a rationis vſu, me? quaſi dicat miſerrime & longiſſime alienauit: equidem, ideſt ego quidem, non ſperaui, pro non ſum verita, aut non timui(Sicut Æneid. iiij. Hunc ego ſi potui tantum ſperare dolorem, Et perferre ſoror potero, & eſt acyrologia.) tale malum, ideſt tantam perfidiam, aut talem cruciatū: poſſe naſci ex iſto, ſcilicet tuo tam formoſo corpore: ego fallor forma, ideſt ſpecie, & pulchritudine tua, q̄ aliud præ ſe fert, q̄ faciat: vel ſydere, ideſt fatali neceſſitate, quæ facit vt vultus tuus mihi alius appareat, q̄ ſit vt deciperer. Moris enim eſt, amantibus fatis imputare furorē: vt in Heroidibus Ouidianis late patet. Verum caſte loquitur poeta, & ſub diſiunctione, neutrū affirmās: quod tamen ex perſona impatienter amantis affirmatum poetæ, vitio dari non poſſet: ſed vt inſtituti noſtri rationem habeamus, breuitati nobis ſtudendum eſt.

DOMITIVS.

❡ Delitijs.) Nō ſum capta diuitijs tuis, nec coralio, nec electro. ❡ Lachrymoſo.) Quia ex lachrymis arboris populi defluit. ❡ Incēſam.) Inflāmatam: nullū habui reſpectum deorū, dum mō te amarem. ❡ Pronuba.) Quia faces pineæ fieri ſolent, q̄ accendunt in nuptijs. ❡ Lybis.) Eburne⁹: qa in Lybia ſunt elephantes, ex qb. eſt ebur. ❡ Mænalias.) Archadias. ❡ Captiuam.) Oēs captiui in bello mactabātur. ❡ Marmorea.) Alba. ❡ Abductis.) Curuatis. ❡ Claſſis.) Minois. Deſcribit receſſum Minois a Megara. ❡ Solo.) Mari. ❡ Iſthmos.) Strictura illa terræ appellatur inter Ioniū & Ægeum mare. Lucā. Qualiter vndas, Qui ſecat & geminum medius mare ſeparat Iſthmos, Nec patitur cōferre fretum ſi terra recedat Ioniū Ægeo franget mare. ❡ Cypſelidæ.) A Cypſelo Ixionis: & Iadæ filio, dicti ſunt Corinthii: & enim fuerat oraculum primū Corinthiorū tyrannū fuiſſe, cui ſucceſſit Periander filius: & nomē habuit a mēſuræ frumentarię genere, quod Cypſelum nominauit: quippe eum quærentibus Corinthios interficere in mēſura frumentaria, mater proditur cōdidiſſe. ❡ Scyronis.) Scyron in Megaræ montibus habitaſſe traditur, atque appellentes hoſpites interficere ſolitum & prædari: inde Scyronia ſaxa, denominata ſunt. ❡ Spelæum.) Cepulam ſignificat: ſed portus eſt ſub ſaxis Scyronis, infauſtus olim Minoi: & inde rupes Minoia vocitata.

Iſthmos. Cypſelidæ. Scyron

Non me delitijs commouit regia diues
Coralio fragili, & lachrymoſo electro.
Me non florentes æquali corpore Nymphæ,
Non metus incenſam potuit retinere deorum.
Omnia vincit amor. quid enim non vinceret ille?
Non mihi iam pingui ſudabunt tempora myrrha:
Pronuba nec caſtos accendet pinus honores:
Nec libys aſſyrio ſternetur lectulus oſtro.
Magna queror: nec & illa quidem communis alumna
Omnibus iniecta tellus tumulabit arena.
Mē ne inter matres, ancillarum q̄ cateruas,
Mænalias inter famularum munere fungi,
Coniugis atq̄ tuæ(quæcunq̄ erit illa) beatæ
Non licuit grauidos penſo deuoluere fuſos?
At belli ſaltem captiuam lege necaſſes.
Iam feſſæ tandem fugiunt de corpore vires:
Et caput inflexa lentum ceruice recumbit.
Marmorea adductis labeſcunt brachia nodis.
Aequorei piſces immania corpora ponti
Vndiq̄ conueniunt: & glauco in gurgite circum
Verbera caudarum, atq̄ oris minitantur hiatu.
Iam tandem caſus hominum iam reſpice Minos.
Sit ſatis hoc: tantum ſolam vidiſſe malorum:
Vel fato fuerit nobis hæc debita peſtis:
Vel caſu incœpto, merita vel denique culpa.
Omnia nam potius, q̄ te læſiſſe, putabo.
Labitur interea reuoluta ab litore claſſis:
Magna repentino ſinuantur lintea coro:
Flectitur in viridi remus ſale. languida feſſę
Virginis in curſu moritur querimonia longo.
Deſerit anguſtis incluſum faucibus Iſthmon
Cypſelidæ magni florentia regna Corinthis
Præterit abruptas Scyronis protinus arces:
Infeſtum q̄ ſuis diræ teſtudinis exit
Spelæum, multoq̄ cruentas hoſpite cautes.

ASCENSIVS.

❡ Nō me delitijs, &c.) Proſequitur q̄relā ſuam Scylla, dicens, Regia tua diues, delitijs.i. diuitijs delitias afferentibus, non commouit.i. non affecit me, non(inqt) mouit me coralio, ſcilicet lapide fragili, ideſt faciliter frangibili, reſpectu adamantis, aut parū potēti, quantū ad amorem: nō electro ſpecie illa ſuccini: quā ex arboribus fluere crediderunt priſci: lachrymoſo.i. quod ex lachrymis ſororum Phaetōtis in alnos, aut populos verſarū diſtillare putatur. Nymphæ.i. virgines nubiles, aut deæ florētes: corpe æquali, ſup. mecū.i. iuuenili: non, ſupp. potuerunt retinere, me icēſam.ſ. amore: metus deorum nō potuit retinere me: quia amor vincit omnia: vnū in Buco. Omnia vincit amor: & nos cedamus amori: quid enim.i. nā qd ille non vinceret? quaſi dicat nihil, cum etiā deos vicerit. Tempora nō ſudabunt.i. pingueſcent, & diſtillabūt mihi iam.i. poſt hac myrrha pingui, vt nubētibus ſolēt: nec pinus pronuba.i. q̄ prefertur nubentibus, nō accendēt mihi odores caſtos.i. caſtitatis matrimonialis iudices: lectulus Lybis.i. Lybic⁹, hoc eſt qualis acquirit ex Lybia. videlicet eburne⁹, nō ſternet mihi oſtro Aſſyrio.i. purpura. Ego queror magna.i. magnas

Scyronis alii, chyronus.

magnas res:nec illa quidē.i.& ne illa quidē.ſ.tellus:alūna.i.altrix,cōis omnib.ſ.in terris viuētib.tumulabit.i.tumulo condet ſup.me.(Notū ergo,quia alumna,etiā pro alēte accipitur.)arena iniecta.i.ſuperiecta.i.non ſepeliar,ſed fluctibus obruar. Me ne.i.an ne,non licuit me fungi munere famularū,inter comites.ſ.cōiugis tuę,atq; inter cateruas Menalias.i.Archadicas ancellarū:atq; nō licuit deuoluere penſo fuſos grauidos coniugis tuæ,quæcūq; illa beata erit.ſ.cōiux tua:at.i.nihilominus,ſi hoc nō licuit,ſaltē necaſſes captiuā,lege.i.iure belli,quo licet captos occidere: vnde ſerui dicti ſunt, qa ſeruati cū occidi potuiſſent, vires feſſæ tandē.i.poſt longiſſimū laborē fugiunt tandem de corpore.ſ.meo:& caput lentum recumbit ceruice inflexa.i.inclinata:& brachia marmorea.i.alba & lucida, vt pariū marmor:labaſcunt nodis adductis.i.cōtractis in nodū neruis. Peſtes ęquoreæ.i.monſtra marina, videlicet immania corpora:ponti.i.maris,vt coetæ,& balenæ:cōueniūt vndiq;.i.ex omni parte:& mirantur in gurgite glauco.i.marino:circum.i.per circuitum: Verbere,caudarum,atq; hiatu immanis oris (Alij textus habēt,verbera,& hiatum.) O Minos, reſpice iam tandem caſus hominū. q.d.memineris te quoque eſſe hominem,& in ſimilem caſum poſſe

poſſe incidere,ſit ſatis hoc.ſ.me ſolam vidiſſe tantum malorū, vel hęc peſtis.i.tribulatio fuerit debita nobis fato.i.violentia fatali:vel caſu,ideſt fortuna:vel deniq; culpa merita,ideſt ob demeritum: nam putabo omnia potius q̃ te læſiſſe.i.peccaſſe in me:vel q̃ te maledicto,& conuitio lædam hactenus Scylla. vñ addit poeta, Claſſis reuoluta ab litore labitur interea.i.dū Scylla ſic queritur,& litora magna ſinuātur.i.incuruātur,& in ſinū excauātur:interea Coro.i.vento illo,qui & Caurus dicitur:repentino i.ſubito obruenti:remus flectitur.i.incuruatur:in ſale, ideſt mari:viridi.i.vitrei coloris:q̃rimonia.i.q̃rela virginis feſſæ & ita lāguida,ideſt languida effecta & habita: moritur.i.definit,in curſu longo. Ipſa autem ſic tracta,deſerit Iſthmon.i.ſtricturam terræ,& angulum incluſum anguſtis faucibus, ſcilicet maris:& præterit regna Corinthi florentia,ſcilicet tunc temporis,regna inquā Cypſeli filij magni,ſcilicet olim:& præterit ꝓtinus arces abruptas Scyronis,ſcilicet tyrāni:q;,pro ideſt:exit ſpeleum,ideſt antrū:teſtudinis.i.fornicis,aut crepidinis,in morem teſtudinis inuolutæ:diræ.i.diri tyrāni:infeſtum,ideſt vim inferentis ſuis:& cautes cruētas.i.aſperſas cruore multo hoſpite,ſeu mutuo.ſ.iam extincto:hoſpite.ſ.Scyrone illic appulſo.

Iamq; adeo tutum longe piræea cernit:
Et notas ſecum heu fruſtra reſpectat Athenas.
Iam procul è fluctu Minoia reſpicit arua:
Florenteſq; videt iam cycladas.hinc venus illi,
Hinc ſinus,hinc ſtatio contra patet hermionia,
Linquitur ante alias longe gratiſſima delos
Nereidum matri,& Neptuno ægæo.
Proſpicit incinctam ſpumanti litore Cythnon,
Marmoreamq; Paron,viridemq; allapſa Donyſam,
Æginamq; ſimul,ſementiferamq; Seriphum,
Fertur:& incertis iactatur ad omnia ventis.
Cymba velut magnas ſequitur cum paruula claſſes:
Afer & hyberno bacchatur in æquore turbo.
Donec tale decus formę vexauit:& ægros
Non tulit,& miſeros mutauit virginis artus,
Cœruleo pollens coniux neptunia regno.
Sed tamen externam ſquamis veſtire puellam,
Infidoſq; inter teneram committere piſces
Non ſtatuit.nimium eſt auidum pecus Amphitrites,
Aerijs potius ſublimem ſuſtulit alis:
Eſſet vt in terris facti de nomine cyris:
Cyris Amyclæo formoſior anſere Ledæ.
Hic velut in niueo,tener eſt cum primitus,ouo
Effigies animantis,& internodia membris
Imperfecta nouo fluitant concreta calore.
Sic liquido ſcyllæ circunfuſum æquore corpus
Semiferi incertis etiam nunc partibus artus
Vndiq; mutabant:atq; vndiq; mutabantur.
Oris honos primum,& multis optata labella,
Et patulæ frontis ſpecies concreſcere in vnum
Cœpere:& gracili mentum producere roſtro.
Tum,qua ſe medium capitis diſcrimen agebat,
Ecce repente velut patrios imitatus honores
Puniceam concuſſit, apex in vertice criſtam.
At mollis varios intexens pluma colores,
Marmoreum volucri veſtiuit tegmine corpus:
Lentaq; perpetuas fuderunt brachia pennas.
Inde alias partes,minioq; infecta rubenti
Crura,nouamq; aciem obduxit ſqualida pellis,
Et pedibus teneris vngues confixit acutos.

DOMITIVS.

Pyrgeū. ℂ Pyrgeum.) Pyrgeum,locū forū Athenienſem ſignificat: pariter & portū,eiuſdem nominis fuiſſe tradunt. ¶ Cycladas.) Inſulas in mari Ægeo. ¶ Strophades.) Similiter īſulæ appellatæ ſunt:a cōuerſione quā fecerūt Zoetus & Calais:Beroes & orythię filij,depulſis Harpyis a mēſis Pinei & Plotę,antea dicebāt. ¶ Hermiona.) Ciuitas eſt in cōſpectu maris Ægei. ¶ Delos.) Notiſſima inſula,origine Phœbi & Dianæ. ¶ Cynthus.) Ciuitas. ¶ Paros & Dionyſa.) Inſulæ Cycladū clariſſimę marmoribus. ¶ Æginā Seryphū.) Etiā clariſſimas iſulas,nō magnitudine,ſed q̄ ad eas cōſueuit: dānatus aliquis dimitti. Ægina vero in Peloponneſo eſt: vbi eadem eſt Hermione: & dicta eſt (teſte Ouidio) a matre Æaci: ait eni Æacus, Æginā genitricis nomine dixit:eſt enim in Epidauri conſpectu. ¶ Coniux Nep.) Amphitrite,vxor Neptuni: verū ponitur ꝓ omni mari, quod circuit terrā in Oceano. ¶ Alis aerijs.) Quia conuerſa eſt in auē. ¶ Anſere.) Cycno qui habuit rē cū Læda:ſed idē Iuppiter erat. ¶ Honos.) Reuerētia oris,& fortuna ſuorū: q̄a poſt illa tempora nunquā petijt oras Megarenſes.

Stro-phades. Paros. Sery-phus. Amphitrite.

ASCENSIVS.

ℂ Iamq; adeo,&c.) Docet quō tandem in auem mutata fuit, quam Cyrim appellat. Ordo autem eſt. Iamq;.i.& iam, adeo,ideſt penitus:cernit longe,ideſt procul: Pyrgeum,ſcilicet portum Athenieñ.tutū, ſcilicet ab effectu,quia tutos facit:& reſpectat ſecum,ideſt reſpiciendo conſyderat Athenas: heu (interdolentis vox) notas fruſtra, aut reſpectat fruſtra, quia non potuit illic tuta eſſe:& reſpicit iam procul e fluctu,arua Minoia,ideſt quæ Minos,Cretēſiū rex poſſidebat:& videt iam Cycladas,ſcilicet inſulas

inſulas,in mari Ægeo florentes:& reſpicit hinc,ideſt deinde: Strophadas,ſcilicet inſulas a cōuerſiōe dictas: vt viſum eſt ad illud.iij.Æneidos Strophades Graiæ ſtāt nomine dictæ. Hinc,ideſt deinde: patet cōtra,ideſt ex aduerſo: ſinus,ideſt maris īcuruatio: hinc patet ſtatio,ideſt vbi naues ad tempus ſtare ſolent.& Hermonia, ſcilicet ciuitas in Ægeo mari,patet cōtra,ideſt ex aduerſo:& Delos, ſcilicet inſula gratiſſima:longe ante alias.ſ.inſulas: matri Nereidum, ideſt nympharum marinaꝝ:hoc ē Doridi:& Ægeo Neptuno (Sic in.iij.Ænei. Sacra mari medio colitur gratiſſima tellus Nereidū matri & Neptunio Ægeo.) & ipſa adlapſa,ideſt allabēs: proſpicit, ideſt porro,ſeu procul,inſpicit,ſcilicet ciuitatē, incinctā, ideſt circumdatam litore ſpumanti a crebro vndarū ictu: & Paron.ſ.inſulam vnam ex Cycladibus, marmoream.i. candido marmore inſignitam,& Donyſam aliam inter Cycladas,inſulam viridem, quia ſyluoſam:& ſimul ꝓſpicit (in quo ſignificatur celeritas nauigātiam) Æginam, & Seryphum inſulam,in quam noxij ablegari ſolebāt,ſementiferam,ideſt afferre ſolitam copiam ſementis. Ipſa autem has inſulas proſpiciēs fertur, ſcilicet impetu,& iactat̃ ventis incertis,ideſt mutabilib⁹, ad omnia,ſcilicet dicta loca, nunc huc,nūc illuc. velut cū cymba,ideſt ſcapha paruula, ideſt nauicula: ſequitur claſſes magnas:& turbo Apher, ideſt ventus Aphricus,turbinem facere ſolitus,bacchatur in ęquore hyberno,ideſt hyemali tempore,donec tale decus,formæ,ideſt ſpecimē & ſpectaculum rerum: vexauerit ægram,ſcilicet Scyllam,q̄ ſic vexaretur ægre ferentē. Coniux Neptunia,ideſt Amphitrite: Pollēs,ideſt valens,& potens,

regno cœruleo.ideſt mari cœrulei coloris:non tulit.ſ.tales dolores, ac mutauit miſeros artus virginis, ſcilicet Scyllæ. Sed tamen non ſtatuit, ideſt non conſtituit puellam externã, ideſt nõ in mari, ſed in terris ortam, veſtire ſquammis.ſ.piſcium, & committere ipſam teneram inter piſces infidos, quia deuorãt quicquid inicitur: & aufugere neſciunt dummodo comeſtibile ſit: quia pecus Amphitrites, ideſt deæ maris, hoc eſt marinum: eſt nimiũ auidũ, ideſt vorax: ſed ſuſtulit, ideſt ſurſum tulit, potius ipſam ſublimen alis aeris, ideſt quibus in aere vtatur: vt eſſet, ideſt appellaretur, in terris ciris, ideſt auis, ſic dicta, de nomine facti, ideſt tracto vocabulo a facto: Cyris (inquit formoſior anſere Amycleo, ideſt cycno, in quem Iuppiter cõuerſus dicitur apud Amyclas, cum Leda rem habiturus: vnde duo oua ſuſtulit: vñ addit, anſere Ledæ, qui cãdidiſſimus erat: ſed cycnus, non anſer. Hic, ideſt hoc loco, & tempore, vbi & quando Cyris mutata eſt. Velut cum effigies.ſ.auium teneræ: quia nondum ad plenum formatæ: animantur protinus in ouo niueo, ideſt albiſſimo: & internodia, ideſt connexiones, vt genuum & cubitorum in homine: imperfecta, ideſt nondum perfecta, fluitant, ſup.in membris: concreta, ideſt cõſtipata colore nouo: quia in mutato ouo in alium colorem: ſic corpus Scyllæ circunfuſum, æquore liquido, ideſt aqua marina, & artus eiuſdem ſemiferi, ideſt ad dimidium in ferã verſi: partibus incertis, ideſt nondũ in formam auinam diſpoſitis: mutabant, ſup.ſe vndiq́ꝫ, atq́ꝫ ipſa mutabatur vndiq́ꝫ (Bonus eſt verſus ſpondaicus: quia languorem, præ ſe fert immutandæ puellæ.) honos, ideſt decor, & pulchritudo oris, videlicet labella, optata multis: & ſpecies, ideſt decor ſpectabilis: frontis, patulæ, ideſt ampliter ſemper patentis & extẽſæ, quod ad decus eſt mulieri, cœpere cõcreſcere in vnũ, ſ.formã roſtri: &, pro ideſt: producere, ideſt extẽdere mentum, ideſt inferiorem partem oris, roſtro gracili: tum, ideſt deinde: ecce, ſupp.ab ea parte: qua diſcrimen capitis, ideſt capillorũ, agebat ſe medium, ideſt diuidebatur, dum puella eſſet in geminas tricas: imitatur repente velut honores patrios, ideſt accipit criſtam in morẽ capilli paterni, & apex, ideſt ſummitas, concuſſit in vertice criſtam purpureã, ideſt purpurei coloris, vt fuerat capillus patris, at pluma intexens membris varios colores: veſtiuit corpus manſurũ, ideſt non immutãdum amplius tegmine volucri, ideſt plumeo integumento: & brachia lenta, fuderunt perpetuas.i.non auferendas pœnas. Inde, ideſt deinde. infecta.i. infectas, hoc eſt tinctas habẽs alias partes: minio, ideſt terra rubenti: pellis ſqualida: obduxit, ideſt cooperuit, crura, & nouam faciem.ſ.oculorum & confixit pedibus teneris, ideſt ad pedes, dum puellæ eſſent teneros vngues acutos, quales.ſ.nunc Scylla in auem verſa habet.

DOMITIVS.

¶ Exigit.) Præterit ætatem ſuam in ſcopulis & rupibus. ¶ Halietus.) De genere aquilarum, quæ talem habent naturam, vt non proprio generis ſui concubitu naſcantur, ſed ex diuerſis aquilis fœtus quos noſcunt generoſos, cogendo eos intueri in dies, ſeu radios ſolares, paſcunt. ¶ Infeſti.) Quia pr̃ Niſus eſt inimicus huic aui. ¶ Atrox.) Pater Niſus.

Haliet°.

ASCENSIVS.

¶ Et tamen hoc demũ, &c.) Cõcluſurus opus, docet quo modo ſic immutata Scylla i aerẽ ſe ſuſtulit: in ſcopulis & rupibus habitatura a Niſo patre, in auem ſui nominis verſa, perpetua inimicitia proſequenda. Ordo eſt. Et tamen, ideſt licet miſerũ hoc fuerat ſolatium. tamẽ vix fuerat dignum cõiuge Neptuni, ſcilicet Amphitritę: placida, ideſt benigna: ſuccurrere demum, ideſt tandẽ, poſt prolixos q̃ſtus miſeræ, ſcilicet Scyllæ: hoc pacto, ideſt modo, imutandi.ſ.in auem. Nunq̃ ideſt non vnquã, illam oculi ſuorum.ſcilicet notorũ & familiarium, nunquã videre poſt hac, ideſt poſt illud tempus. (Conſtruitur accuſatiuus illam, ante ſuorum, ꝑpter relationem) non viderunt inquã illam retinentem, vertice ſaluo: vittas purpureas.i.purpurei coloris in morem capilli paterni: thalamus, ſcilicet nuptialis: fragrans amomo Tyrio, aut Syrio. (Nã in Buco.legitur, Aſſyrium vulgo naſcetur amomum.) non accæpit, ſup.illã poſtea. Nullæ ſedes, ſupple accæperũt eam poſtea: quid enim.i.nam quid iam, ſup. opus habet ſedibus illis regalibus in quibus prius fuerat: quaſi dicat nihil. Quę, ſcilicet Scylla ſimul, vt, ideſt poſtq̃ ipſa velox, ideſt volucris effecta, extulit ſeſe de gurgite cano, ideſt ſpumis albicanti, ad cœlum, ideſt aerem, cum ſonitu.ſ.concomitante: & hoc alis ſtridẽtib. & diſperſit late multum rorẽ, ideſt aſperginem aquæ marinæ in æquore, ipſa virgo infelix recæpta, ideſt dempta & erepta: neq́ꝫquam, ideſt fruſtra: morte, quæ adhuc multis laboribus erat fatigãda, aut morte recæpta, i.ſuſcepta: nequidquam, ideſt nequaquam: exigit, ideſt tranſigit: æuum incultũ, ideſt reliquam vitam incuitã, in montibus ſolis, ideſt deſertis in rupibus, & ſcopulis, & in litorĩbus deſertis. (Iterũ ſpondaicus verſus languorẽ indicãs, & molem curarum.) Nec tamen hoc.ſ.facit, aut ſit illi ſine pœna: imo cum maxima pœna, quam patri pẽdere cogitur. Nam rex deum, ideſt deorum.ſ.Iuppiter qui verſat imperio, ideſt regit, & gubernat oĩa millia, ideſt ſpatia terrarum, commotus, ideſt ægre ferens puellam talem, ſ.quæ paricidium perpetrauerat volitare ad ſuperos, cum pr̃, ſupp.eius, videlicet Niſus extinctus, ideſt mortuus: lateret ſub nocte.i.caligine: obliuionis cæca, ideſt ignorata: reddidit illi pro ſua.ſ.Niſi pietate (Nam Niſus, ſupplex reſperſerat ſæpe aras, ſcilicet Iouis, extructas ſanguine taurorum: nitentum, ideſt cãdido rum: & decorarat, ideſt decorauerat ſæpe ſedes deum, pro deorũ, ideſt templa & ædes deorum, aut phana: munere, ideſt dono oblatitio, largo.) reddidit ergo illi vitam optatam, ſcilicet vt de filia vltionem faceret: & hoc corpore mutato, in auẽ, ſcilicet Scyllæ inimicã, quia fecit vt eſſet halietus ales, ideſt auis de genere aquilarum in terris: quippe, ideſt quia certe: ille deus, ſcilicet Iuppiter, gaudet ſemper aquilis coruſcis, ideſt coruſcãtibus plumis. Hoc autem dicit, aſſentãdo Romanis imperatoribus, quibus pro inſigni aquilę, ſunt a Romulo in cõdenda vrbe pro augurio viſæ. dicuntur autem in tutela Iouis, quia in bello giganteo, Ioui fulmina miniſtrabant: quod fictum eſt, quia fulmine negantur tangi. alij legũt, ille deus coruſcus, ideſt coruſcãs, ſcilicet

Et tamen hoc demum miſeræ ſuccurrere pacto
Vix fuerat placida Neptuni coniuge dignum.
Nunquam illam poſt hac oculi videre ſuorum
Purpureas flauo retinentem vertice vittas:
Non thalamus Tyrio fragrans accepit amomo:
Nullæ illam ſedes: quid enim iam ſedibus illis?
Quæ ſimul vt ſeſe cano de gurgite velox
Cum ſonitu ad cœlum ſtridentibus extulit alis:
Et multum late diſperſit in æquore rorem:
Infelix virgo nequicquam morte recepta
Incultum ſolis in rupibus exigit æuum,
Rupibus, & ſcopulis, & litoribus deſertis.
Nec tamen hoc iterum pœna ſine. nanq́ꝫ deum rex
Omnia qui imperio terrarum millia verſat:
Commotus talem ad ſuperos volitare puellam,
Cum pater extinctus cæca ſub nocte lateret:
Illi pro pietate ſua: nam ſæpe nitentum
Sanguine taurorum ſupplex reſperſerat aras:
Sæpe deum largo decorarat munere ſedes:
Reddidit optatam mutato corpore vitam.
Fecit & in terris Haliætus ales vt eſſet.
Quippe aquilis ſemper gaudet deus ille coruſcus.
Huic vero miſeræ quoniam damnata deorum
Iudicio, natiq́ꝫ, & coniugis ante fuiſſet:
Infeſti appoſuitq́ꝫ odium crudele parentis.
Nanq́ꝫ vt in ætherio ſignorum munere præſtans,
Vnum quem duplici ſtellarum ſydere vidi:
Scorpius, alternis clarum fugat Oriona:
Sic inter ſeſe triſtes Halietus in iras
Et Cyris memori ſeruant ad ſæcula fato.
Quacunq́ꝫ illa leuem fugiens ſecat aera pennis:
Ecce inimicus atrox magno ſtridore per auras
Inſequitur Niſus: qua ſe fert Niſus ad auras:
Illa leuem fugiens raptim ſecat aera pennis.

Nitẽtũ, alij tepẽti.

Reſperſerat aras, alij reſpexerat auras.

Nãq́ꝫ vt in ęthe rio, alij Iã velu ti æthereo.

Fugit, alij fugiant.

ſcilicet fulgure, gaudet ſemper aquilis: quod potius approbē, quia aquilæ non ſunt coruſcæ. Vero, pro ſed: Iuppiter, ſupp. appoſuit huic miſeræ. ſ. Scyllæ, odium crudele parentis. ſ. Niſi, in auē verſi, qui & Halietus, & Niſus; dicitur infeſti. i. perſequutoris eius, & illi vim inferētis: quoniā, ſup. ipſa fuiſſet iam ante. i. antea nata, iudicio deorum: & nati, & coniugis. i. totius cœtus deorū, ipſam ad hoc iudicantis. Nam veluti ſcorpius. ſ. ſignum, præſtans munere æthereo ſignorum. i. inter ſigna cœleſtia, quē ego vidi vnum. i. ſolū, duplici ſydere ſtellarū) de qua re abunde dictum eſt circa principiū. j. Geor. ad illos verſus, Quas locus Erygonem inter Chelasq; ſequētes Panditur, ipſe tibi iam brachia cōtrahit ardens Scorpius & cœli iuſta plus parte reliquit. veluti, inquā, ſcorpius fugit Orionē clarum. i. ſydus Orionis. (Eſt aūt verſus ſpondaicus. nam orion, debet habere primā longam: licet in. j. Ænei. corripiatur, vbi dicit, Cū ſubito aſſurgens fluctu nymboſus orion. Ideoq; cū nullus ſit ordo, non eſt legēdum, fugiunt.) alternis. ſ. vicibus (ſed raro, aut nunq̃, eam particulam apud doctos numeralibus additam inuenias: vnde nō dices, bina vice: ſed, bis: ſic alternis, ideſt alternatim.) ſic Halietus. ſ. auis, in quam Niſus verſus dicitur: & Cyris. ſ. auis, in quā Scylla transformata legitur. ſeruāt inter ſeſe ad ſecula. i. in perpetuum: iras triſtis, ideſt odia vera (Bene addit, triſtis: q2 amantum iræ, reintegratio amoris eſt. Sunt enim gratæ nonnunquā inter amantes proteruitates, & zelationes, atq; iræ, ex amore procedentes: vnde etiā in Buco. dicit. Nonne fuit ſatius triſtis Amaryllidis iras. Atq; ſuperba pati faſtidia, &c.) ſeruant igitur iras triſtis: fato memori (ſicut. j. Ænei. Memorem Iunonis ob iram. Et ponitur, memor, in neutro genere: ſicut ēt in. iiij. Ænei. Iuſtūq;, memorq; precatur.) Quacūq; illa leuem, &c. eadē carmina alibi poſita inuenimus. Ordo eſt. Quacunq; illa, eſt. ſ. Scylla, aut Cyris fugiēs. ſ. Niſum patrem, aut Halietum: ſecat. i. diuidit: & tranſuolat pēnis æthera, ideſt aerem: leuem. i. facile cedentem: ecce. q. d. derepente, præter expectationem Scyllæ: inimicus atrox. i. ferox in filiam, propter facinus nefandū: inſequitur per auras, ſup. cum magno ſtridore: & qua i. quacūq;. ſ. via, aut parte, Niſus fert ſe ad auras: illa fugiens. ſ. N. ſum: raptim. i. celeriter ſecat æthera, leuem pennis. ſ. alarum ſuarum.

CYRIS FINIS.



ASCENSIVS.

IAm nox hibernas, &c.) Hoc Publii Virg. Maronis opuſculū, Moretum ab eo inſcriptū eſt: a paſtilli, ſeu placētę, ac cruſti genere, ex pane & herbis cōfecto, in quo deſcribēdo, ingenij ubertatem abundet aperit, dum in re tā tenui, tāq; (vt ita dicā) nulla, tam graphice & diſerte, ruſticanam diligentiam, & continentiam, & parſimoniā præſcribit, ſubinſerens horti feracis cōmoda. Primo, deſcribit patris familias diligentiā, inſurgendo ante lucem, preſertim tpe hiberno. Computat autem horas more patriæ ſuæ: nā illic, prima hora, eſt in occaſu ſolis, cum ergo ſol occidat tēpore brumali, fere hora decima noctis, hora erit ſimnos quarta: qua & ruſtici fere ad opus ſuum ſurgunt. Ordo igitur eſt: Nox peregerat iam bis quinq;. i. decem: horas hibernas. i. quæ erant tempore hyemali: & ales. ſ. gallus: excubitor. i. excubias curans: prædixerat, ideſt annunciauerat, priuſq; venerat diem. i. lucē: cum, ideſt quando: Similus cultor horti exigui, ideſt modici: metuens ieiunia triſtia. i. triſtitiam afferētia: lucis venturæ,

P. VIRGILII MARONIS MORETVM.

IAm nox hybernas bis quinq; pergerat horas:
Excubitorq́ue diem cantu prædixerat ales.
Similus exigui cultor eſt ruſticus agri,
Triſtia venturæ metuens ieiunia lucis,
Membra leuat ſenſim vili demiſſa grabato:
Sollicitaq; manu tenebras explorat inerteis:
Veſtigatq; focum: læſus quem denicp ſentit.

Paruulus exuſto remanebat ſtipite fumus:
Et cinis obductæ celabat lumina prunæ.
Admouet his pronam ſummiſſa fronte lucernam:
Et producit acu ſtuppas humore carenteis:
Excitat & crebris languentem flatibus ignem.
Tandem concepto tenebræ fulgore recedunt:
Oppoſitaq; manu lumen defendit ab aura:
Et reſerat clauſa, quæ præuidet, hoſtia claui.
Fuſus erat terræ frumenti pauper aceruus.
Hinc ſibi depromit, quantum menſura ꝑtebat,
Quæ bis in octonas excurrit pondere libras.
Inde abit: aſſiſtitq; molæ paruaq; tabella,
Quam fixam paries illos ſeruabat in vſus:
Lumina fida locat. geminos tunc veſte lacertos
Liberat: & cinctus villoſæ tergore capræ
Præuerrit cauda ſilices, gremiumq; molarum.
Admouet inde manus operi, partitus vtranq;.
Læua miniſterio, dextra eſt intenta labori.
Hæc rotat aſſiduis gyris, & concitat orbem.
Tunſa ceres rapido ſilicum decurrit ab ictu.
Interdum feſſæ ſuccedit læua ſorori:
Alternatq; vices. modo ruſtica carmina cantat:
Agreſtiq; ſuum ſolatur voce laborem.
Interea clamat Cybale (hæc erat vnica cuſtos
Afra genus, tota patriam teſtante figura,
Torta comam, labroq; tumens, & fuſca colore,
Pectore lata, iacens mammis, compreſſior aluo,
Cruribus exilis, ſpatioſa prodiga planta,
Continuis rimis calcanea ſciſſa rigebant)
Hanc vocat atq; arſura focis imponere ligna
Imperat: & flamma gelidos adolere liquores.
Poſtq̄ impleuit opus iuſtum verſatile finem:
Transfert inde manu fuſas in cribra farinas:
Et quatit: & remanent ſummo purgamina dorſo.
Subſidit ſyncera, foraminibusq; liquatur
Emundata ceres. leui tum protinus illam
Componit tabula: tepidas ſuperingerit vndas.
Contrahit admiſtos tum fontes, atq; farinas.
Tranſuerſat durata manu: liquidoq; coacto
Interdum grumos ſpargit ſale: iamq; ſubactum
Format opus: palmisq; ſuum dilatat in orbem:
Et notat impreſſis æquo diſcrimine quadris.
Infert inde foco (Cybale mundauerat aptum
Ante locum) teſtisq; tegit. ſuper aggerat ignes.
Dumq; ſuas peragit vulcanus, teſtaq; partes:
Similus interea vacua non ceſſat in hora:
Verum aliam ſibi quærit opem: neu ſola palato
Sit non grata ceres, quas iungat, comparat eſcas.
Non illi ſuſpenſa focum carnaria iuxta
Durati ſale terga ſuis, truncique vacabant.
Traiectus medium ſparto ſed caſeus orbem,
Et vetus aſtricti faſcis pendebat anethi.
Ergo aliam molitur opem ſibi prouidus heros.
Hortus erat iunctus caſulæ: quem vimina pauca,
Et calamo rediuiua leui muniebat arundo:
Exiguus ſpatio, varijs ſed fertilis herbis.
Nil illi deerat quod pauperis exigit vſus.
Interdum locuples à paupere plura petebat.
Nec ſumptus erat huius opus, ſed regula curæ.
Si quando vacuum caſula pluuiæ ue tenebant,

turæ, ideſt diei appropinquā-
tis: leuat. i. erigit: ſenſim, ideſt
paulatim: membra. ſ. ſua de-
miſſa, ſcilicet pri⁹. i. deorſum
miſſa & proſtrata grabato. i.
ſtrato & lecto vili: & explo-
rat. i. exquirit tenebras iertes,
ideſt ad nullam artem vtiles:
manu ſolicita. i. ſolicite palpi
tanti: & veſtigat. i. inquirit: fo
cum. i. locum vbi ignis foue-
batur: quem ipſe læſus. ſ. ab
igne: ſenſit. i. percepit ſenſu ta
ctus: denique. i. tandem. Nam,
ſupple fum⁹ paruulus, rema-
nebat ſtipite exuſto. alij, legūt
manabat: &, ex vſto, duabus
dictionib. vt ſit, fumus puu-
lus. i. modic⁹, manabat ex ſti
pite vſto: & cinis cęlabat. i. oc
cultabat: & ſopiebat lumina
i. ſplēdorē: prunæ. i. carbōis:
obductæ, ideſt coopertę. Ipſe
Similus admouet. i. applicat:
his. ſ. cineri & prunæ: lucernā
pronam, ideſt ad recipiendū
lumen debite reflexā: aut ipſe
pronus: admouet fronte ſub-
miſſa. i. ſurſum miſſa, ne a fu-
mo lęderetur: & ꝑducit acu,
ideſt ferro acuto: alij legunt,
acus, ſtuppasq;: vt ſit, & ꝑdu
cit acus. i. ſtramēta: aut (vt di-
cūt) paleas, & ſtuppas, caren
tes humore. i. aridas: & exci-
tat ignē languentē flatibus. ſ.
ſufflationibus crebris. Tene-
bræ recedunt tandem, & hoc
fulgore. ſ. ignis, concepto. ſ. a
ſtuppa, aut lucerna: & defen-
dit lumē ab aura. i. vento, ne
extinguatur: defendit aūt op
poſita. i. contra poſita: & reſe
rat oſtia clauſa claui, quæ ꝓui
det. ſ. an clauſa ſint. Pauper. i.
modicus aceruus frumenti,
erat fuſus terra i. per terram:
& depromit ſibi hic. i. ex hoc
aceruo: ſupp. tantum, quantū
mēſura ſ moreti faciendi, pe-
tebat. i. exigebat: alij tamen le
gunt, patebat: q̄ excurrit pon
dere i libras bis octenas. i. ſe-
decim. Inde. ſ. iam deprom-
pto frumento abit, & aſſiſtit
molę. i. ad molam: & locat lu
mina fida, ſup. in tabella par
ua: quā paries ſeruabat fixam
in illos vſus: tunc. i. deinde,
depoſita candela, aut lucerna
ad tabellā: ipſe liberat. i. expe
dit, denudādo veſte lacertos
geminos. i. ambo brachia: &
ipſe cinct⁹ tegmine capræ vil
loſæ, peruertit. i. in toto ver-
tit: cauū. i. concauum: &, pro
ideſt: gremium. i. receptaculū
molarum, hoc eſt diſponit ad
molendum. ¶ Aduocat inde
man⁹.) Pergit hoc ordine Si-
milus aduocat. i. aſciſcit, & ap
plicat tāq; auxiliatrices: inde,
ideſt deinde: manus partitus,
i. impartiēs vtranq; operi: læ
ua. ſ. manus, eſt intenta mini-
ſterio, quia adminiſtrat far:
aut:

aut frumentum aliud molen
dū, dextra eſt intenta labori,
quia circumagit molam: hæc
ſ. dextera: rotat & concitat or
bem. i. molarem: aſſiduis gy-
ris, ideſt circūuolutiōib⁹: Ce-
res trita ab rapido ictu ſilicū,
i molariū lapidū: decurrit. i.
deorſum currit. Læua ſucce-
dit interdū ſorori. i. dexteræ:
feſſæ. i. fatigatæ: & alternat vi
ces. i. alternatim & viciſſim ro
tat: & cantat. ſ. Similus: mo-
do. i. interdum carmina ruſti
ca. & ſolaſ voce agreſti. i. can
tilena ruſtica laborem, & cla
mat interdum Cybalen. ſ. an-
cillam: quæ, ſupple erat, vni-
ca cuſtos. ſ. domus: & horti
Aphra. i. ex Aphrica: genus. i.
origine, & ſm genus: & hoc
tota figura. ſ. eius corporis, te
ſtante patriā, ideſt approbāte
Aphram eſſe: torta comam. i.
habens comā intortam, & cri
ſpam in morem lanæ villoſę:
tumens labra. i. habens labra
inflata, & ſpiſſa, & fuſca colo-
re, vt Mauri ſunt. Pectora ia-
cent lata mā̄mis. i. habēt mā-
mas latas, iacētes in pectore:
& aluus, ſupp. iacet compreſ
ſior, quod cōtra venuſtatem
eſt: nam amatur venter, & pe
ctus tumens in muliere, ſtri-
ctis tamen mammillis: alij ha
bent, compreſſior aluo: vt ſit
exiſtēs compreſſior aluo. i. ha
bens aluū compreſſiorem: &
exilis. i. gracilis cruribus: &
ꝓdiga. i. vltra modū abūdās,
planta. ſ. pedis ſpatioſa: calca-
nea. i. calces pedum: rigebant
ſciſſa cōtinuis rimis: vocat er
go hanc. i. talem, atq; imperat
īponere focis ligna arſura, &
adolere. i. tēperare: liquores
gelidos. i. aquas frigidas flam
mas ſ. ignis: ſed poſtq̄ verſa-
tile, ſcilicet molendinum im
pleuit iuſtum finē, ideſt perfe
cit munus ſuū: ipſe transfert
inde, ideſt deinde, farinas, fu-
ſas manu in cribra: & quatit
i. excutit: ac purgamina. ſ. fur
furis: remanet in ſummo dor
ſo. ſ. cribri: Ceres emendata. i.
flos farinæ: ſubſidit. i. ad ima
tendit, exiſtens ſyncera: & lin
quatur. i. colatur: vnde cola
tur, quidam contra artem le-
gunt: foraminibus. i. per fora
mina cribri: tum, ideſt deinde,
ipſe Similus componit illam
ſ. cererem purgatā: tabula le
ui. i. polita & leuigata, & ſup-
ingerit vndas tepidas, quas
Cybale temperauerat: tum. i.
deinde: cōtrahit frōdes. ſ. her
barū, atq; farinas admixtas,
atq; trāſuerſat ſup. iam dicta:
durata. i. duriora effecta: ma-
nu & coactu. i. coagulo liqui
do: & ſpargit interdum gru
mos. i. globulos: ſale. i. de ſale
& leuat. i. leuigat (nam ꝓmū
producit)

Preuertit cauda, q; cauū gremiūq;, alij, Peruerrit cauda ſilice, gremiōq;.

Emēdata, alij emūdate.

Frōdes alij fontes.

Coactu alij coacto.

Ne, alij neu.

Focis, alij foci.

Vocabāt, alij vacabāt

Sparto, alij parco.

Hic deest finis [illegible], et maronis [illegible]

Dela.i.manifeſta Apollinis reſpōſa,illic præberētur.¶ Secu ri regis.)i.Saturni. ¶ Amnes Secretos.) Quia tacite fluit oleū: & matrē intellige Medeā.¶ Diē Auerſum.) Tāgit fabulā Atrei & Thieſtis.¶ Sparſum ī ſemine.) Tāgit Cadmū q. dētes ſeminauit draconis: vnde nati ſunt hoīes armati. Poſſet etiā intelligi de Iaſone.¶ Quis nō periurę?) Tāgit Theſea, qui Phedram ſororē Ariadnes,elegit in vxorem:licet ipſi Ariadnæ iureiurando ſe eam in vxorem ducturum pmiſiſſet. ¶ Minoida.) Filiā Minois,Ariadnen.

Thieſtes.
Cadmus.
Phedra Ariadna.

Non ceſſit cuiquam melius ſua tempora noſſe.
Vltima quis tacuit iuuenum certamina Colchos?
Quis non argolico defleuit Pergamon igni
Impoſitam? & triſti natorum funere matrem?
Auerſum'ue diem, ſparſum'ue in ſemine dentem?
Quis non periurę doluit mendacia puppis,
Deſertam vacuo Minoida litore queſtus?
Quidquid in antiquum iactata eſt fabula carmen.
Fortius ignotas molimur pectore curas:
Qui tanto motus operi,quæ cauſa perennis
Explicet in denſum flammas:& trudat ab imo
Ingenti ſonitu moles:& proxima quæq;
Ignibus irriguis vrat.mens carminis hæc eſt.

pter pōdus & liquorē: vñ de Ioue in Geor. Mellaq; decuſſit foliis,&c.& cum Pallas.ſ. inuētrix oleæ, Minerua ageret.i.duceret,riuos ſecretos.i. ſecrete & tacite fluētes, oliua ſ.arbore pingui, propter oleū aut oliuū: cū gratia ruris non ceſſit cuiq; noſſe ſua.i.opportuna tēpora, melius.ſ.q̄ alteri.i.cū oēs indifferēter ſcirent tēpora,q̄ meſſor,quę curuus arator haberet. Quis tacuit.i. nō deſcripſit? q.d.nemo, fere poeta: Colchos, appoſitorie, vltima.i.peſſima & grauiſſima certamina,iuuenū.ſ.Argonautarū,qui e Colchis redeūtes,Troiā deleuerunt.

Cuiq; aliqui.i quam.

ASCENSIVS.

AEtna mihi.) Quia cætera a Calderino ſatis explicātur: Ordo eſt. Ætna,mons ille Siciliæ,ꝑpetuis ignib.flagrās: & ignes rupti.i.erūpentes,aut eructati:cauis.i.cōcauis, aut excauatis fornacibus: & q̄ cauſæ tam fortes.i.tam efficaces: voluant incēdia.ſ.tanta,& tam cōtinua,quod imperiū ꝑmat: & quod imperiū, aut qd.i.q̄ res torqueat æſtus raucos.i.rauce crepitātes,erit mihi carmē, vel carmen erit mihi Ætna.i.canēt de Ætna,& ignibus eius:& o Apollo,tu,ſup.eris mihi author carminis: dexter.i.proſper,& fauorabilis: ſeu.i.ſiue: Dodone,ſylua illa Epiri, vaticinio nobilis (declinatur aūt hoc loco,hæc Dodone,huius Dodones.) ſup erit tibi: potior.i.eligibilior, q̄ quiq̄ alius locus: & Phaſelis,mons ille Lyciæ,ardens vt Ætna,eſt tecū.ſeu Cynthos mons: aut potius inſula inter Cyclades,habet te: ſeu Delos eſt gratior illa.ſ. Cyntho iſula.i. vbicūq; es,eris mihi carminis author: & ſorores.ſ.Muſæ, Iouis,& Mnemoſynes filiæ, ꝑperēt.i.properāter veniāt,a fonte Pierio: in noua vota.ſ. mea: qa itur.ſ.ab oībus poetis: Phœbo duce.i.ducēte, aut ductu Phœbi: tutius per inſolitū.ſ.iter: aut per rem inſolitā & nouam. Quare aūt rem nouā ſcribere tētet,docet,ſicut in Georgi. Quia cætera q̄ vacuas tenuiſſent carmina mentes. Oīa iam vulgata, qs aut Euryſthea durū: Aut illaudati neſcit Buſiridis aras,&c.& hic: Quis neſcit aurea ſæcula regis ſecuri.i.q̄ fuerunt ſub rege ſecuro.ſ.ſub Saturno? ideo aūt ſecuri,quia regnantis: cū nemo iactaret Cererē.i.frumentum in aruis dominis.i.cultis: & cū nemo prohiberet frugibus venturis.i.a futuro frumento: herbas malas.i.nociuas: ſed cū ſacræ meſſes.i.fruges: deorū dono, aut beneficio naturæ ſponte naſcentes,complerent annua.i.annuę, aut annuatim: vt ſit nomen,pro aduerbio: aut figurate,tempus rei accommodat, vt ſint horrea annua.i.quotannis replenda: & cū Bacchus.i.vinū: flueret ſuo pede.i.ſponte naſcēs,non calcatū pedibus vindemiatorū: & cū mella penderent folijs lentis,propter

tes,Troiā deleuerunt. Quis non defleuit Pergamon.i. Troiam (declinatur,hęc Pergamos: & pluraliter,hęc Pergama.) poſitā igni Argolico.i.Græco,ſeu Argolicorum manu iniecto? & quis non defleuit matrē.ſ.Medeā triſtē,funere.i.propter necem,natorum.i.filiorū quos interemerat? (vt dictum eſt Eclo.viij.ad illud, Sæuus amor docuit natorū ſanguine matrē Cōmaculare manus.) ve,pro vel: diē auerſum.ſ.a cœna Thieſtæ: vt declaratum eſt a Seruio,ad illud Ænei.j.Nec tam auerſus equos Tyria ſol iungit ab vrbe. Aut dentē.ſ.draconis, ſparſum.ſ.a Cadmo: in ſemine,ideſt loco ſeminis: vnde nati ſunt armati,qui ſe mutuis vulneribus interemerunt. Quis non doluit.i.dolenter deſcripſit,mendacia puppis periurę.i.quā Theſeus periurus e Creta,vexit cū Phedra & Ariadne,relinquens Ariadnen,cui fidem iurauerat in inſula Oia? & quis nō queſtus,ſupp.eſt.i.elegit,deſcripſit.(Nā verſibus īpariter iunctis. Querimonia primū,&c.) Minoida.i.Minois filiā.Ariadnen deſertam.i.derelictam,ſupp. in litore vacuo: quia ſine marito & cultoribus? q.d.nemo non queſtus eſt. Quidquid,ideſt qualitercunq; fabula eſt,iactata in antiquum carmen. Sed nos molimur,ideſt cum molimine agitamus pectore: fortius,ideſt accuratius: cauſas ignotas,videlicet qui motus,ſupple ſint: tanto opere.ſ.æſtus Ætnei perpetuo durantis: & mens carminis,eſt hæc inquirere, quæ cauſa explicet,ideſt emittat: in denſum,ideſt denſe: flammas perennis.i.totum annum,imo totum tempus durantes: & ructet,ideſt eructet,ſupple cum ingenti ſonitu: moles.i.magna ſaxa: ab imo, ſcilicet fundo. vnde.iij.Æneid. Horrificis iuxta ſonat Ætna ruinis. Interdumq; atram prorūpit ad æthera nubem, Turbine fumantem piceo & candente fauilla. Attollitq; globos flammarū, & ſydera lambit, Interdū ſcopulos, auulſaq; viſcera montis. Cū gemitu glomerat,fundoq; exæſtuat imo.& quę cauſa vrat, proxima quæq;,ideſt omnia propinqua,ignibus irriguis,ideſt irrigantibus,quia ſulphuratis & pinguibus.

DOMITIVS.

¶ Principio.) In narrationis huius principio, dicit ſe neq; exequuturum poetica figmēta,ſed tantum res phyſicas: ac cauſas veras ignū ſpirātium ex ipſa Ætna.¶ Reſonare cauernis.) In receſſu & remotiōe Ætnæ, ſubterranei ſunt meatus,ad Ieram vſq; inſulam,vbi Vulcanus cum alijs ſuis fabris,fulmina fabricare dicitur: hinc ictibus loca omnia reſonant. vnde Virg. Inſula Sicanum iuxta latus, Æoliamq; Erigitur Lyparen fumantibus ardua ſaxis, Quam ſubter ſpecus, & Cyclopum exeſa caminis Antra Ætnea tonāt,validiq; incudib9 ictus. ¶ Sine pignore carmen.) Ideſt ſine ratione.¶ Proxima.) Ideſt tertia.¶ Phlægreis campis.) Phlęgrei ideo dicti,quia ibi erant in copia maxima, ignes.

Vulcanus.

Principio,nequem capiat fallacia vatum:
Sedes eſſe dei,tumidisq; è faucibus ignem
Vulcani ruere:& clauſis reſonare cauernis
Feſtinantis opus.non eſt tam ſordida diuis
Cura:neq; extremas ius eſt demittere in artes
Sydera:ſeducto regnant ſublimia coelo
Illa:neq; artificum curant tractare laborem.
Diſcrepat à prima facies hæc altera vatum.
Illis cyclopas memorant fornacibus vſos:
Cum ſuper incudem numeroſa in verbera fortes,
Horrendum magno quaterent ſub pondere fulmen:
Armarentq; Iouem.turpe eſt ſine pignore carmen.
Proxima viuaces Aetnæi verticis ignes
Impia ſollicitat Phlegræis fabula caſtris.
Tentauere(nefas)olim detrudere mundo
Sydera,captiuiq; Iouis transferre gigantes
Imperium:& victo leges imponere coelo.
His natura ſua eſt.aluo tenus ima per orbes
Squameus intortos ſinuat veſtigia ſerpens.

Virgi.

Ignes.¶ His natura.) Secūdū multos authores loquor qui dicunt, gigantes, pedes habuiſſe ſerpentinos.¶ Sinuat.) Curuat. ¶ Coaceruatas.) Accumulatas.

Vatum alij fatū

ASCENSIVS.

¶ Principio, ne quem,&c.) Hoc vnum verbū mihi fidē fecerit, Virgilianum non eſſe hoc carmē: qppe qui in Georgi.dicet. Me verum dulces capiāt ante omnia Muſę, Quarum ſacra fero ingenti perculſus amore. Et qui ad Muſas ī vij.Æneid.dicet,Et meminiſtis enim diuæ & memorare poteſtis. non hic tam ſeuere in poetas animaduerterit: loquitur tamen,quiſquis eſt author de futilibus, & non de grauibus poetis: verumtamē non in tam excellēti ope (de Æneide loquor) fabulam ſequutus eſſet de Ætna,ſi id vi

Illis, alij illi.

Phlægeis, alij Phlægræis.

Cāpis, alij caſtris.

deo

rus in Europen.) i. Iuppiter mutatus in taurū. ¶ In Ledā candidus.) Quoniā mutatus fuit in cycnū: & mutatus, deuenit Danaen Acriſij filiam in pluuium aurum.

ASCENSIVS.

¶ Stāt vtrinq; metus.) Proſequitur reliquā partē fabulæ de bello giganteo: non quam approbet, ſed quam damnet, vt non veram cām incendij Ætnei. Ordo aūt eſt. Metus. i.

Sollicitantq; ſiti. Mynos, tuaq; æace in vmbris
Iura canunt: iidemq; rotant Ixionis orbem:
Quicquid & interius falſi ſibi conſcia terra eſt.
Non eſt terra ſatis: ſpeculantur numina diuum:
Nec metuunt oculos alieno admittere coelo.
Norunt bella deum: norunt abſcondita nobis
Coniugia: & falſa quoties ſub imagine peccent.
Taurus in Europen, in Ledam candidus ales,
Iuppiter vt Danaæ pretioſus fluxerit imber.

cēs, Dij quibus imperium eſt animarū, vmbræq; ſilētes, Et Chaos, & Phlegetō, loca nocte ſilentia late, Sit mihi fas audita loqui, ſit numine veſtro Pandere res alta terra & caligine merſas. Atque viderunt regna Ditis. i. Plutonis: pallentia inter cineres. ſ. ignis infernalis. Et vates mentiti, ſupple ſunt canentes vndas Stygias. i. Stygis, paludis triſtitiæ infernalis, dij cuius iu-

timores: ſtant. i. circunſiſtunt: vtrinq;. i. ab vtraq; parte: tū. i. deinde: Iuppiter increpat. i. reprehēdit tarditatis: aut cum crepitu demittit validos igneis. ſ. fulminis: & perturbat montes. ſ. cōgeſtos: fulmine iacto. ſ. in eos. Ruinæ. ſ. montiū, & gigantum: deuectæ. i. cū impetu deorſum vectæ, hoc eſt montes & gigantes deiecti: verterūt terga. ſ. in fugā verſi: & acies. ſ. gigantū: infectæ. i. deſtructæ, ſup. ſunt, diuis. i. ab ipſis diuis: & ita eſt datiuus agētis, non patientis iacturā: atq; hoſtis impius. ſ. gigantum exercitus, qui deos contemnebant: agitur præceps cū caſtris. ſ. in montibus metatis, & mater. ſ. terra irata, vnde in vltionem, famam genuiſſe dicitur, Æneí. iiij. Illam terra parens ira irritata deorū Progenuit, &c. Impellens victos iacentis. i. proſtratos, agitur, ſup. præceps cum caſtris. Tum. i. deinde: Liber. ſ. Bacchus, quem Iuppiter Eὐ υἱόν. i. bonū filiū in bello giganteo ſæpe appellauit, venit per ſydera coeli: & ipſe decus. i. columen & ornamentum, mūdi defenſi, redditur nunc aſtris. i. donatur coelo, Iuppiter obruit Enceladū. ſ. gigantem, morientem gurgite Trinacrio. i. Siculo. nam Sicilia, Trinacria & Triquetra dicitur: a tribus promontorijs, ſup. in Ætna, quoq;, pro &: ipſe Enceladus æſtuat. i. efferuet, pondere vaſti montis, quē habet ſuper ſe: vnde Æneí. iij. fama eſt Enceladi ſemuſtum fulmine corpus. Mole hac torqueri, &c. Et ipſe petulans. i. frequenter ſe mouens, expirat ignes. ſ. Ætneos, faucibus hæc. i. huiuſmodi licentia, famę mēdoſæ. i. fabulæ: hoc eſt, hæc eſt tertia aſſertio de cauſa incendij. Nā prima dicit, Vulcanum illic habere officinam, & fabricare fulmina Ioui. Secunda dicit, Cyclopas illic fabrilem artem exercere. Tertia dicit, Enceladū cum fulmine quo deiectus erat: illic ſepultū: & flammam dum ſe motat, emittere: aut petulātius eructare. Ingenium eſt vatibus. ſ. talis famæ excogitādæ: & carmen nobile, ideſt nobilis poetæ, vt Homeri, aut alterius: auget hanc. ſ. famā. Plurima pars ſcenæ, ideſt rerum quæ aguntur: in vmbraculo comicorum & tragicorum: eſt vates, ideſt poeta: hoc eſt, poetæ inuentio: appoſitoríe, fallacia, ideſt mendacium rerum: aut plurima pars rerum ſcenæ, eſt fallacia vatis: & ſic potius legerem, niſi ſcriptum inueniſſem, vates: ab iis forte qui cum ſequētibus putant conſtruendum, vt ſit, vates viderunt carmina, &c. Sed Calderinus legit, carmina vt ſit. Carmina. i. poetæ canentes: viderunt maneis nigros ſub terris. i. etiam de inferis: & ꝓpterea de incognitis audent loqui. vnde Maro in. vj. venia præcatur, dicens,

rare timent, & fallere numen: hi. ſ. vates, ſtatuere. i. extenderūt, Tityon. ſ. terræ alūnū: foedū. i. deformē, aut propter incontinentiā, aut propter magnitudinē ſicut in Geor. turpes Phocę dicūtur. in ſeptē iugera: imo in nouē, ſm illud Æneid. vj. Necnon & Tityon terræ omnipotētis alumnū Cernere erat, per tota nouē cui iugera corpus Porrigitur. Vnde credam huius carminis eſſe aliū authorē, q̄ ipſum Virgiliū: licet in diuerſis operibus, diuerſa interdum ſequi liceat. Et vates ſollicitant Sirim: ſic deprauata habet lectio, & librorꝫ corruptio, q̄ mihi non ſoli, nec ſemel impoſuit: difficile. n. eſt in omnibus ſyncerā reſtituere: hunc aūt locum reſtituit Deſpauterius noſter Niniuita, qui in verſificatoria ſua docet, Scinim legendū. Eſt aūt Scinis, latro immaniſſimus, qui Iſthmū obſidens (vt in. v. refert Diod.) duas pinus flectebat atq; illis hominis deprehenſi brachia: adligabat: remittēsq; ſurſum pinus, miſerabili cruciatu diſſecabat. Hic aūt a poetis maxime ſollicitatus. Ouid. vij. meta. Occidit ille Scinis, magnis male viribus vſus. Qui poterat curuare trabes, & agebat ab alto. Ad terrā late ſparſuras corpora pinus. Properti. Arboreasq; cruces Scinis & non hoſpita Graiis: Saxa, & curuatas in ſua fata trabes. Sollicitant ergo Scinim, tyrannū illū immanē, non ſinētes eius immanitatē latere. & o Minos, ipſi canunt tua iura in vmbris: & o Æace, ipſi canūt tua iura in vmbris. i. quæ habetis apud inferos, vbi iudices eſtis. Et iidē. ſ. vates: rotant. i. verſant, hoc eſt carminibus ſuis deſcribunt, rotarum orbem Ixionis, qui cum Iunone concumbere voluit: vt Æneí. vj. late patuit: & ſup. canunt, aut ſpeculantur quidquid terra conſcia ſibi interius falſi, ſup. habet, aut continet: & terra non eſt ſatis, quia ſpeculantur numina diuum. i. diuorū. Nec metuunt. i. & nō verentur, admittere oculos. ſ. ſuos: coelo alieno. i. ſibi negato. q. d. Coelum coeli dño, terram aūt dedit filijs hominum Ipſi norunt. i. noſcūt, bella deꝝ & norunt coniugia. ſ. deorū abſcondita nobis: & quoties. ſ. dij, peccēt. ſ. per adulteriū, ſub imagine falſa. i. transformati in alienam ſpēm, quæ omnia (ſm Plynium) proxime ad dementiam accedunt: vt quoties Iuppiter peccet taurus. i. ſub imagine tauri, in Europem: quā. ſ. auexit in ſpecie candidi tauri: & ales candidus. i. cycnus, aut olor, peccet in Ledam. ſ. Tyndari vxorem, ex qua Helenam & Pollucem genuit: vt ipſe Iuppiter fluxerit, exiſtens hymber pretioſus. i. aureus, in Danaen. ſ. Acriſij, Argiuorū filiam, incluſam turri propter oraculum, vt fingunt poetæ.

In Danaē, alij vt Danaæ.

Scinis.

DOMITIVS.

¶ Corymbos.) Hedera habet racemos inæquales, ſicut terra quæ eſt inæqualis. ¶ Edit.) Conſumit, deuorat. ¶ Obſtantia molis.) Molem obſtantem. ¶ Vaporem.) Ventorum furores. ¶ Omnia.) Elementa. ¶ Sinus.) Curuitates. ¶ Tenui.) Ex re minima. ¶ Confluuia.) In aquas fluentes.

ASCENSIVS.

¶ Debita carminibus, &c.) Ordo eſt. Iſta libertas, ſcilicet fingendi cauſas inaneis & friuolas, incendii Ætnei, eſt debita, ideſt conceſſa, & permiſſa carminibus, ideſt poematis, aut poetis: ſed omnis cura eſt mihi in vero, ideſt vera cauſa: canam, ſcilicet vere, quo motu æſtuat, ideſt efferueat:

Debita carminibus libertas iſta. ſed omnis
In vero mihi cura. canam quo feruida motu
Aeſtuet Aetna: nouosq; rapax ſibi congerat ignes.
Quacunq; immenſus terræ ſe porrigit orbis:
Extremiq; maris curuis incingitur vndis:
Non totum inſolidum deſit. nanq; omnis hiatus
Secta eſt omnis humus: penitusq; cauata latebris
Exiles ſuſpenſa vias agit: vtq; animantis
Per tota errantes percurrunt corpora venæ
Ad vitam ſanguis omnis qua commeat. idem
Terra voraginibus conceptas digerit auras.
Scilicet aut olim diuiſo corpore mundi
In maria, & terras, & ſydera, ſors data coelo
Prima: ſecuta maris: deſedit q; infima tellus:
Sed totis rimoſa cauis, & qualis aceruus
Exilit imparibus iactis ex tempore ſaxis,
Vt crebro introrſus ſpatio vacuata corymbos

ueat: Ætna feruida: & quo motu ipſa rapax, congerat, ideſt accumulet ſibi, nouos, ideſt recentes ſemper ignes. Non totum, ſcilicet illud ſpatium: quacūq;, ideſt per quācunq; partem, immenſus orbis, ideſt globus terræ, porrigit, ideſt extendit ſe: & quacunq; orbis maris extremi, ideſt Oceani agitatur ab vndis curuis, eſt ſolidum, ideſt integrum & plenum ſine concauitate, nāq; omnis humus, ideſt terra, deſit, ideſt ſatiſcit, & deeſt hiatu, ideſt vbi hiatus eſt: & omnis humus eſt ſecta, ſcilicet in rimas & fiſſuras. & ipſa, ſcilicet cauata, penitus, ideſt pene intus, & omnino intrinſecus, latebris, ideſt per latebras: eſt, ſupple ſuſpenſa, ideſt habens ſuſpenſas

ꝯonū: & Amathus, Arabiæ & Polemō, ex Ponto, & Beſſi: & Philadelph⁹, ex Paphlagonia: & Glices, qñ Mithridates & Comagena: Amyntas Lycaonius, ex Mauritania & pene tot⁹ Oriēs. ⸿ Ipſe.) Mecœnas: qa exactis bellis dedit operam, muſicæ & poeticæ. ⸿ Hic.) Mecœnas. ⸿ Fœmina turpis.) Cleopatra meretrix. ⸿ Dotalē.) Quia in cōuiuijs, & crapulis, Antonius promiſerat imperiū vrbis: ſic Mecœnas in profuſos Ægyptios fugientes, quos pepulit vſq; ad orientē. ⸿ Bacche.) Vertit ſermonem ad Bacchū: & colligere hinc poſſum⁹ ex poetæ verbis, q victoriæ & triumpho ipſius dei, interfuiſſe ſe dicit Gallū poetam, opus hoc ſcripſiſſe, qppe in cuius corpus Euphorbi, & Pythagoræ, ac Homeri & Ennij, animos intraſſe probat: verū fuerit ſic: vel, ne incertū habeo: quicūq; ille ſit, nihil omnino refert. ⸿ Coloratos.) Nigros factos, colore ſolis, Alibi Vir. ī Geor. iiij. Vſq; coloratis amnis deuexus ab Indis. ⸿ Tunicæ.) Veſtes lōgæ. ⸿ Duas.) ſ. veſtes habuiſſe eo tpe. ⸿ Thyrſus.) Haſtas pāpinis inuolutas: q̄bus ī ſacris Bacchi & choreis, vtebantur. ⸿ Purpurea.) Etiā reperitur alba, cū proprie ſit rubra. ⸿ Tibi cōſulto.) O Bacche. ⸿ Vix habuere.) Tygres vix habebāt locum, propter multitudinem gēmarum, ſeu ſerpentum. ⸿ Sandalia.) Genus calceamentorum alboꝝ, quibus magni viri vtebātur. ⸿ Noua.) Non militaria, ſed dulcia, & amori apta. ⸿ Impiger Alcide.) Vertit ſermonē ad Herculē. ⸿ Defuncte.) Id eſt qui euaſiſti a multis laboribus. ⸿ Puella tenera.) Quia habebat Omphalē: cui ſecundum oraculi reſponſum, parere coactus erat. Dū nauigans in Aphricam, a quorundam ex amicis ſuis ſponte eſſet venundatus. Illa enim Iordanę Mœoniorum. i. Lydiorū, reginæ filia fuit, Nemeei laboris habito in ſylua Nemea ꝓpter mortem leonis, circa mōtem Tritonem, & etiam in Apro Erymantheo, Arcadiæ agros deuaſtante: & mandatum erat, eum vt viuum afferret. ⸿ Morſu.) Nam mulieres filando, ſolent mordere fila. ⸿ Nodos.) Quia Omphale faciebat multos nodos, cauſa tua o Hercules, quoniam & tu idem faciebas. ⸿ Torosa.) Membroſa, ex duro amore, verſus Omphalē. ⸿ Pede ſuſpenſo.) Quia Hercules ſuſpendebat pedem ſuum ſuper pedem Aiacis: ſicut ſæpius nos fecimus. ⸿ Renaſcentem.) Propter fœcunditatem capilli. ⸿ Equos.) Equos Threicij Diomedis, humana carne veſcentes, interemit Hercules. ⸿ Tribus fratribus.) Geryonem tangit, qui in inſula Erythrea exiſtens, tria corpora habebat: & ſic, ſex manus. ⸿ Aluum.) Ventrem. ⸿ Aleidas.) Rhetum & Ephialten, Alei filios. ⸿ Dominator.) Iuppiter. ⸿ Nitidum.) Clarum diem: hoc ſecundum morem Thraciæ, qui quietos dies & felices, candido lapillo denotabant. ⸿ Referre Ioui.) Quia voluit habere Ganymedem. ⸿ Sacerdos.) Fecit eni ipſum ſacerdotem

Sádalia.

Omphale.

⸿ Aleidas. Alii legunt ſic Æolidas Rhetū & Ephialtē Æoli filios.

Quis fore credebat, premeret cū iam impiger infans
Hydros ingenteis vix capiente manu?
Cum'ue renaſcentem tereret velociter hydram?
Frangeret immanes vel Diomedis equos?
Vel tribus aduerſis communem fratribus aluum,
Et ſex aduerſas ſolus in arma manus?
Fudit aloidas poſtquam dominator olympi:
Dicitur in nitidum procubuiſſe diem:
Atq; aquilam miſiſſe ſuam: quæ quæreret, ecquis
Poſſet amaturo ſigna referre Ioui.
Valle ſub idæa dum te formoſe ſacerdos
Inuenit: & preſſo molliter vngue rapit.
Sic eſt: victor amet: victor potiatur in vmbra:
Victor odorata dormiat inq; roſa.
Victus aret: victuſq; metat. metus imperet illis:
Membra nec in ſtrata ſternere diſcat humo.
Tempora diſpenſant vſus: & tempora cultus.
Hæc homines, pecudes, hæc moderantur aues.
Lux eſt: taurus arat. nox eſt: requieſcit arator:
Liberat emerito feruida colla boui.
Conglaciantur aquæ: ſcopulis ſe condit hirundo:
Verberat egelido garrula vere lacus.
Cæſar amicus erat: poterat vixiſſe ſolutus
Cum iam Cæſar idem quod cupiebat, erat.
Indulſit merito: non eſt temerarius ille.
Vicimus: Auguſto iudice dignus erat.
Argo ſaxa pauens poſtquam ſcyllæia legit,
Cyaneoſq; metus iam religanda ratis:
Viſcera diſſecti mutauerat arietis agno
Aetias, & ſuccis omne perita ſuis.
His te Mecœnas iuueneſcere poſſe decebat.
Hęc vtinam nobis colchidos herba foret.
Redditur arboribus flores reuocantibus æſtas.
Ergo non homini quod fuit ante, redit?
Viuaceſq; magis ceruos decet eſſe pauenteis?
Si quorum in torua cornua fronte rigent.
Viuere cornices multos dicuntur in annos.
Cur nos anguſta conditione ſumus?
Paſcitur Auroræ Tithonus nectare coniux
Atq; ita iam tremulo nulla ſenecta nocet.
Vt tibi vita foret ſemper medicamine ſacro:
Te vellem Auroræ complacuiſſe virum.
Illius aptus eras croceo recubare cubili.
Et modo puniceo rore leuante torum,
Illius aptus eras roſeas adiungere bigas.
Tu dare purpurea lora regenda manu.

ſacerdotem in Idā ſylua. ⸿ Formoſe.) O Ganymedes. ⸿ Potiatur.) Mecœnas amica. ⸿ In vmbra.) Ideſt hortis ſuis. ⸿ Roſa.) Peſtana maioris odoris, ſecundum morem antiquū. Lectos, & anaclyteria, ex roſarum foliis, conficiebat ad ſuauitatem ſpirandam: vt & de principe Antonio, Helius Lampridius refert. ⸿ Diſpenſant.) Diuidunt, & ordināt: omnia fieri ſolent ſecundum ſeriem temporis. ⸿ Cæſar amicus erat.) Concludit in laudem Mecœnatis, nil fuiſſe, quod a Cæſare ipetrare nequiuiſſet. ⸿ Amicus.) Mecœnati, erat paratus ad omnia eius vota. ⸿ Indulſit.) Ideſt geſſit morem ei. ⸿ Ergo ſaxa.) Laudat & ipſū Iaſonis comparatiōe, & Æſonis ad iuuentutem reuocati: ac dicit, eo modo reuocari ad iuuentutem debuiſſe Mecœnatem. ⸿ Parens.) Medea mater, ob filios quos habuerat ex Iaſone. ⸿ Cyaneos metus.) Symplegadas, ita enim denominantur vltra Pōtum intra ſe ſcopuli concurrētes. ⸿ Arietis.) Significat Medeā, poſtquam ad Iolchon, vrbem Peliæ regis, peruenit: vt ſuam doctrinam, atque artem oſtenderet: mactaſſe arietē, & in aheno decoxiſſe, mox in agnum reſtituiſſe: quod cum Pelias optaret, iuueneſcendi gratia, atque id faceret, a Medea cæſus fuit per eius filias vt Ouidius teſtat. ⸿ Oetias.) Oetias, Medea, filia Oetæ regis: & per ſynæreſim, prima breuis, & ſecunda longa, in vnam conuertitur ſyllabam longam. ⸿ Omne.) Ad omne fuerat perita. Ouidius. Medeæ faciūt ad ſcelus omne manus. ⸿ Herba.) Ply. ex Theophraſto, & ex multis alijs, teſtatur in Ægypto herbam, qua homines reuiuiſcunt. Quidā hanc, moly: nōnulli, balin, cuius ſucco draconis catulos ad vitam reuocaſſe quidam Xanthus dixit, huiuſmodi herbam Medeam vſam, poeta oſtendit.

Túcne; alij cū ve.

Æolidas alii Ællidas

Amaturo vina, alij amatori ſigna.

Victorē vict⁹ metuat alii virtus aret victuſq; metat.

Cerneſ, alii ſternere.

Cæſarides, alii Cæſar idem.

Ergo alii argo.

Diſiecti alii diſſecti.

Agni, alii agno

Herba reuocās vitam.

Æſtas, alii ętas

Et mō, &c. vſq; ad, bigas. Illi ꝟſus, ī ante impſſis codicibus nō inueniūtur.

Tū, alii Tu.

Tū, alij cum.

ASCENSIVS.

℄ Ergo ſaxa pauens.) Iaſon. ⸿ Legit.) Ideſt nauigat: de Iaſone loquor. ⸿ Oetias.) Oetas rex Colchorum filiam habuit Medeā. Oetas, dicitur ab Oeta. Theophraſtus ponit herbā in Ægypto, qua reuiuiſcunt homines. Iuba hiſtoricus tradit, ſuccis herbarū, reuocari homines ad vitam. Xanthus. j. hiſtoriarum, ait, Draconis catulum reuocatum ad vitam, herba quadam, quam balim appellant. ⸿ Colchidos.) Medea, in forma vetulę mutata, intrauit Iolchon, regiam Peliæ regis Theſſaliæ, teſtans ſe miſſam ab Hyperboreis cum quibuſdam medicaminibus, vt faceret iuuenem Peliam: & vt fidē darent verbis ſuis, experimento ꝓbauit: mactauit enim arietem, & in aheno coxit, & inde reſtituit in vitam: Pelias ſenex Phanaticus, cupiens iuueneſcere, properauit vt id fieret: & ſic a Medea cæſus fuit.

DOMITIVS.

℄ Quod fuit. Si herbæ reuiuiſcūt, tāto magis debent hoīes reuiuiſcere

Tu mulcere iubam: cum iam torſiſſet habenas
Procedente die reſpicientis equi.
Quæſiuere tori iuuenem ſic Heſperon illum:
Quem nexum medio ſoluit in igne Venus.
Quem nunc in fuſcis placida ſub nocte nitentem
Luciferum contra currere cernis equis.
Hic tibi corycium, caſias hic donat olenteis,
Hic è palmiferis balſama miſſa iugis.
Nunc pretium candoris habes, nūc redditus vmbris.
Te ſumus obliti decubuiſſe ſenem.
Per Pylium fleuere ſui, ter Neſtora canum.
Dicebantq́; tamen non ſatis eſſe ſenem.
Neſtoris annoſi vixiſſes ſæcula: ſi me
Diſpenſata tibi ſtamina nente forent.
Nunc ego quid poſſum? tellus leuis oſſa teneto:
Pendula librato pondus & ipſa tuum.
Semper ſerta tibi dabimus: tibi ſemper odores:
Non vnquam ſitiens, florida ſemper eris.
Sic eſt Mecœnas fato veniente locutus,
Frigidus, & iamiam cum moriturus erat.
Méne inquit iuuenis primæui Iuppiter ante
Auguſtum Bruti non cecidiſſe ſidem?
Pectore maturo fuerat puer, integer æuo,
Et magnum magni Cęſaris illud opus.
Diſcedo, vellemq́; prius. non omnia dixit:
Inciditq́; pudor, quæ propè dixit amor.
Sed manifeſtus erat moriens. quærebat amatę
Coniugis amplexus, oſcula, verba, manus.
Si tamen hoc ſatis eſt, vixi te Cæſar amico:
Et morior dixit, dum moriorq́;, ſatis.
Mollibus ex oculis aliquis tibi procidet humor:
Cum dicar ſubita voce fuiſſe tibi.
Hoc mihi contingat: iaceam tellure ſub æqua.
Nec tamen hoc vltra te potuiſſe, velim.
Sed meminiſſe velim. viuam ſermonibus illic.
Semper ero: ſemper ſi meminiſſe voles.
Et decet: & certe viuam tibi ſemper amicus:
Nec tibi qui moritur, deſinit eſſe tuus.
Ipſe ego quicquid ero, cineres, interq́; fauillas,
Tunc quoq; non potero non memor eſſe tui.
Exemplum vixi te propter molle beatæ:
Vnus Mecœnas teq́; ego propter eram.
Arbiter ipſe fui: volui quod, contigit eſſe.
Pectus eram vere pectoris ipſe tui.
Viue diu mi care ſenex: pete ſydera ſero.
Eſt opus hoc terris: te quoq; velle decet.
Et tibi ſuccreſcant iuuenes bis Cæſare digni:
Et tradant porrò Cæſaris vſq; genus.
Sit ſecura tibi cum primum Liuia coniux.
Expleat amiſſi munera rupta gener.
Cum deus in terris diuis inſignis auitis:
Te venus in patrio collocet alma ſinu.

FINIS.

[Ceruil.] [Cornicis ętas] [Aurora Tithon⁹] [Heſper⁹]

ululiſſete. ¶ Cerui viuaces.) Cerui (teſte Ply.) exuperant annos: & mutatis cornibus, iuueneſcūt. ¶ Anguſta.) Quia ita cito nos morimur. ¶ Cornices.) Nongentos annos viuere produntur: vnde & Oui. Ora capitiq́; nouem cornicis ſæcula paſſæ. ¶ Auroræ Tithonus.) Aurora, Titanis & terræ filia fuit: dictaq́; ab eo quod ab igne ſolis, vt auro aureſcit. Tithonus, filius Laomedontis, Priami patris, relicto fratre ex Phrygia, in Aſſyriam ſe contulit: breui, in re militari præſtantiſſimus fuit. Regi gratus, duxit vxorem, filiam regis Æthiopum: ex qua genuit Memnonem ea tempeſtate Priamus vexabatur bello Teutrani, regis Cappadociæ: regnum Phrygiæ tunc ſubditum erat regibus Aſſyriorū, Tithonus, qui præfectus erat Aſſyriorum, miſit Memnonem filium cū decem millibus Æthiopum, totidemq́; Suſianis: & cum ducentis curribus, vt Priamo auxiliū ferret. Alij volunt, Tithonos fuiſſe duos, & Phrygem & Aſſyrium: & ſcribunt vnum Peonis, Alterū, Memnonis patrem: ſed alterū imperaſſe Phrygiæ & Lydiæ: & ex vxore Dindymene, genuiſſe Cybellem. Tithoni, de Tithono, Auroræ marito, pluſima ſcripta ſunt. Itaque ſatis eſt intelligere illū ſenem: delectatione tamen coniugis iuueneſcentem quotidie. & Memnonem filium, in Troianorum auxilium, quondam miſſum ex vltia plaga Orientis. ¶ Vt tibi vita foret.) Vt fieres maritus Auroræ. ¶ Iubam.) Crines. ¶ Tori.) Vult cōparare eū Heſpero, Athlantis filio, Tori ſponſæ. ¶ Heſperon illum.) Heſperus, filius fuit Athlantis: cum aſcendiſſet montem Athlantem, nunquam amplius viſus fuit: crediderūt incolæ imperiti, aſcēdiſſe cœlum, & eſſe ſtellam, quæ eadem mane, dicitur Lucifer. Alij volunt, Venerem adeo perditam fuiſſe: amore Heſperi, formoſi iuuenis, vt eius nomen ſumpſerit: & Venus eſt, quæ dicitur Heſperus, & Lucifer: hic vero Heſperus, filius fuit Auroræ & Cephali: hoc autē ideo, quia Pythagorei, eandem inueneſe eſſe ſtellam, quæ ſero Heſper⁹: & mane, Lucifer appellat. ¶ Igne.) Amore. ¶ Hic.) Lucifer. ¶ Corycium.) Crocum intelligit: qui plurimū in Coryco Ciliciæ antro abūdat. ¶ Caſias.) Iugis. ¶ Palmiferis.) Palmifer, inter Aſſyriam, & Phœniciā locus eſt palmarum abundātiſſimus: ex quo etiam loco, balſama aduehi produnt, ex arbore modica: & hoc non longe ab Hieroſolymis. ¶ Candoris.) Virtutis. ¶ Neſtora canum.) Quia Neſtor vixit tres ætates: fuitq́; Nelei filius. Nele⁹, in Meſſania regione, condidit oppidū Pilon: vnde Neſtor, Pilius. Pili, tres ſunt: in Peloponneſo: in Piſæa regione, & hæc Pilos condita ab Emathonte: tertio in Meſſania, patria Neſtoris. ¶ Tell⁹.) O Tellus. ¶ Librato.) Pro libres. ¶ Serta.) Ideſt ſemper ponam coronam ſuper tumulū tuum, & ſacrificabo. ¶ Anguſtam.) Breuem in Cæſarē, quaſi dicat voluiſſem mori, añ bella ciuilia. ¶ Illud op⁹.) Fuerat enim nutritus a Cæſare. ¶ Diſſidio.) Quæ fuit inter Auguſtū Caſſium, & Brutū. ¶ Amor.) Cogit me vlterius loqui: manifeſtus moriens, determiata erat ei mors. ¶ Si tamen hoc ſatis.) Mecœnas incipit adloqui Auguſtū. ¶ Humor.) Lachrymas. ¶ Sub æqua.) Non pōderoſa. ¶ Potuiſſe vltra.) i. Iacere non deſydero in meliore tellure, q̃ tu. ¶ Eram pectus pectoris.) Erā cor cordis tui. ¶ Te quoq; velle decet.) Videlicet diu viuere in terris, ob commoditatem mortalium. ¶ Cęſare.) Hoc dicit ꝓpter Tyberium, adoptatum ab Auguſto, & Germanicum, ab ipſo Tyberio. Quin & Druſum, Tyberij fratrē (vt enim Suetonius tradit) ex Scribonia Iulia, nata eſt, ex Liuia infans: qui conceptꝰ fuerat immaturus, fuit editus. Iulia: Marcello Auguſti iunxit: deinde M. Agrippę: ex quo tres nepotes, Caium, & Titum, & Lucium, Agrippinam, & Iuliam neptes: de quibus late apud Sueto. traduntur, producāt, & amplificent. ¶ Munera ruptę.) Quia in partu, filius obijt. ¶ Patrio ſinu.) i. in Cæſaris ſinu, ideſt faciet te deum Cæſaris vſq; genus, ſemper ſint ex genere tuo. ¶ Liuia coniux.) ſ. perdidit: quia Liuia Druſilla fecit abortiuum ex Auguſto.

[Neſtor.] [Pilus.] [Veh, alij te.] [Diſpẽſate alij diſpẽſata.] [Nempe alij nēte] [Diſſidio alij diſſido.] [Dici, alij dixit.] [Tibi, alij mihi.] [Amore, alij amicus.] [Ego, alij quoq;.] [Sui voluit: alij tui, volui.] [Sed, alij &.] [Et tibi ſecuro q̃ alij ſit ſecura tibi cum.] [Ipſa, alij alma.]

P. VIRGILII MARONIS OPVSCVLORVM FINIS.

P. VIRGILII MARONIS EPIGRAMMA DE VIRO BONO.

VIr bonus,& prudens,qualem vix reppe/
rit vnum
Millibus è multis hominum conſultus
Apollo:
Iudex ipſe ſui:totũ ſe explorat ad vnguẽ.
Quid proceres,quid leno procax,quid opinio vulgi,
Securus,mundi inſtar habens,teres atq; rotundus,
Externe nequid labis per læuia ſidat.
Ille,dies quam longus erit ſub ſydere Cancri:
Quantaq; nox tropico ſe porrigit in Capricorno:
Cogitat:& iuſto trutinę ſe examine penſat:
Nequid hiet:nequid protuberet:angulus æquis
Partibus vt coeat:nil vt deliret amuſſis.
Sit ſolidum quodcunq; ſubeſt:nec inania ſubtus
Indicet admotus digitis pellentibus ictus.
Non prius in dulcem declinat lumina ſomnum:
Omnia q̄ longi reputauerit acta diei.
Quę pręter greſſus?quid geſtum in tempore,quid nõ:
Cur iſti facto decus abſuit?aut ratio illi?
Quid mihi præteritum?cur hæc ſententia ſedit?
Quam melius mutare fuit.miſeratus egentem
Cur aliquem fracta perſenſi mente dolorem?
Quid volui,quod nolle bonum foret?vtile honeſto
Cur malus ante tuli?num dicto,aut deniq; vultu
Perſtrictus quiſquam?cur me natura magis,quàm
Diſciplina trahit?ſic dicta & facta per omnia
Ingrediens,ortoq; à veſpere cuncta reuoluens,
Offenſus prauis,dat palmam,& præmia rectis.

DOMITIVS.

VIr bon⁹.) Sermo de
viro bono hic habet
in quo Maro nr̃,nõ
min⁹ alios ſapiẽtes,q̃ ſe in nu
mero ſapiẽtũ,eẽ declarat:qui
tam recte īterpretatur,homi
nem bonum & ſapientem. Et
merito Apollini cõparandus
videtur:qui Socratem ſapien
tem ſolũ iudicauit. ¶ Iudex
ipſe ſui.) Qui iudicat ſeipm̃.
¶ Ad vnguem.) Ideſt perfe/
ctionem:nam eſt metaphora
a marmorarijs ſumpta,q vn/
guẽ ſup marmora elaborata
& plana facta ducũt. Quin &
poſſumus deducere,de his q
magna diligentia & cõſydera
tione aliquid faciũt:& in ipſa
re cogitãda, vngues mordẽt.
Perſius, Nec demorſos ſapit
vngues. ¶ Securus.) Sapiens
non quærit,quid faciãt proce
res,& cæteri hoĩes. ¶ Rotun/
dus.) Omnis res rotunda,p/
fectior eſt. ¶ Læuia.) Polita &
ornata. ¶ Ille.) Sapiẽs. ¶ Can
Cancer cri.) Cancer eſt ſignũ cœleſte,
ad quod.xv.calen Iulias ſol
accedit:per quod æſtatẽ deſi/
gnat. ¶ Capricorno.) Capri/
capri/ cornus,ſignũ cœleſte eſt,cœ
cornus. lo ſacratũ,propter memoriã
Amaltheæ capræ: quæ Iouẽ
aluiſſe, & lactaſſe proditur.
Ad hoc ſignũ ſol accedit.xv.
calen. Ianuarias. ¶ Tropico.)
Tropicum dicitur, a τροπὴ,
q̃ eſt conuerſio:eo enim tem
pore,ſol ſe cõuertit,& retro/
graditur. ¶ Se examine pen/
ſat.) Examẽ dicitur,quod eſt in medio ſpatio libræ. ¶ Hiet.) Vi/
tro aperiat ſe. ¶ Coeat.) Vult vir ſapiens,vt vita ſua ſit æqua ex
omni pte. ¶ Amuſſis.) Ideſt regula, qua latomi,aut fabri vtun
Amuſ/ tur. Sed late pro omni ordine ſumitur. ¶ Deliret.) Delirare,a li/
ſis ra,quæ ſulcum ſignificat,componitur:& de,præpoſitiõe:& er
rare,atq; extra ſulcum,& viam rectã incedere,notat. ¶ Quod/
cunq; ſubeſt.) Omnẽ locum ſapiens vult eſſe ſolidũ. ¶ Decus.)
Ornamentum. ¶ Ratio.) Iudicium placuit miſeratus, ſi quem
videt egentem. ¶ Cur aliquem.) Cur paſſus ſum dolorem. ¶ Na
tura.) Cur ego potius ducor & vincor malignitate naturæ, q̃
doctrinæ præſtantia ¶ Prauis Offenſus.) Prauis rebus læditur
ſapiens:bonis & rectis,lætatur.

ASCENSIVS.

HÆc ille q̃ tametſi arguta,& doctis ſatis eſſe poſſunt:tñ
qm̃ arduiuſcula,& nimiũ ieiuna,gallice iuuẽtuti,cui hãc
opellã recæpimus,videbuntur ampliori lucubratiõe,
omnia proſequamur atq; vt ſignificemus,quid hoc carmẽ con
tra tumidos animos,& erectas ceruices faciat(aliud ſiqdẽ mul
to poeta intendere videtur)rem ipſam adgrediamur. ¶ Vir bo/
nus & ſapiens.(Quiſquis inqt) vir bonus eſt & ſapiens. Iudex
ipſe ſui:hoc eſt ſeipſum iudicat. Quiſquis autem iuſte rẽ quan
tis iudicet,ipſam iuſta lance pẽſitet,atq; diſquirat:ſanoq; iudi
cio ſit,oportet. Sed quis mortalium miſeriarum ſuarũ pondus
recte examinabit:nec animos ſummittẽs,ſeſe humilem profite
bitur? Vt vero fragilitatem noſtram conſpiciamus, Ply.in.j.lib.
ca.vij.naturalis hiſtoriæ,verba repetere iubeat:quę huiuſmodi
ſunt, Cum omnia exequi humanus nequeat animus,principiũ
iure tribuetur homini:cuius cauſa videtur,cuncta alia genuiſſe
natura:magna & ſæua mercede,cõtra tanta ſua munera: vt nõ
ſit ſatis æſtimare:parens ne melior homini,an triſtior nouerca
fuerit. Ante omnia vnum animantium cunctorũ, alienis velat
opibus,cæteris varia tegumenta tribuit,teſtas,coria,ſpinas,vil
los,ſetas,pilos,plumam, pẽnas,ſquammas,vellera. Truncos
etiam,arboresq; cortice: interdum gemino a frigoribus & ca/
loribus

loribus tutata eſt. Hominem
tantum nudũ, & in nuda hu
mo,natali die abiicit:ad vagi
tus ſtatim & ploratũ, ſolũq;
tot aĩalium ad lachrymas,&
has ꝓtinus a vitę ꝑncipio. At
Hercule riſus ꝓcox illi:& ce/
lerrimus añ q̃dragesimã diẽ
nulli dat. Ab hoc lucis rudi/
mẽto:q̄ ne feras quidẽ inter
nos genitas,vincula excipiũt:
& oĩum membrorũ nexus.
Atq; infeliciter natũ,iacet ma
nibus, pedibuſq; deuinctis,
flens animal cæteris impera/
turum,& a ſupplicijs vitã au
ſpicatur: vnã tm̃ ob culpam,
quia natũ eſt. Heu demẽtiã
ab his initijs,exiſtimantiũ ad
ſuperbiam ſe genitos. Prima
roboris ſpes,primumq; tem
poris munus,quadrupedi ſi/
milẽ facit. Qñ homini inceſ/
ſus?qñ vox? qñ firmum cibis
os?quãdiu palpitans vertex?
ſummæ inter cũcta aĩalia im
becillitatis indiciũ. Iam mor
bi tot,atq; medicinæ tot con
tra mala excogitatę:& quoq;
ſubinde nouitatib⁹ victæ. Cæ
tera ſentire naturã ſuam: alia
pernicitatẽ vſurpare:alia ꝓpe
tes volatus:alia vires. alia na
re:hoĩem ſcire nihil permiſit,
ſine doctrina: non fari: non
ingredi:non veſci:breuiterq;
non aliud naturæ ſponte, q̃
flere. Itaq; multi extitere,qui
non naſci optimũ cenſerent:
aut q̃ ociſſime aboleri. vni
animãtium luxus eſt datus:
vni luxuria,& quidem innu
merabilibus modis,ac per ſingula membra: vni ambitio: vni
auaritia: vni immenſa viuẽdi cupido: vni ſuperſtitio: vni ſepul/
turæ cura,atq; etiam poſt ſe defutura. Nulli vita fragilior:nulli
rerum omnium libido maior:nulli pauor confuſior: nulli ra/
bies acrior. Deniq; cætera animãtia in ſuo genere probe degũt:
congregari videmus,& ſtare contra diſſimilia. Leonum feritas,
inter ſe non dimicat:ſerpentum morſus,non petit ſerpentes:ne
maris quidem belluæ,ac piſces,niſi in diuerſa genera ſæuiunt.
At hercule nõ homini ex homine plurima ſunt mala? Hæc ibi:
idem eiuſdem libri. vij. ca. Miſeret,atq; etiam pudet æſtimantẽ,
q̃ ſit friuola animalium ſuperbiſſimi origo: cum plerunq; ab/
ortus cauſa fiat odor,lucernarum extinctu:his principijs naſcũ
tur tyranni:carnifex his animus. Tu qui corporis viribus fidis:
tu qui fortunæ munera amplexaris,& te ne alumnum quidem
eius exiſtimas, ſed partum:tu cuius ſemper in victoria mens?
tu qui te deum credis,aliquo ſucceſſu tumens,tanti tamen peri
re potuiſti:at qui etiam hodie minoris potes,quãtulo ſerpentis
ictus dente? Aut etiam vt Anacreon poeta Acino vuæ paſſe,vt
Fabius ſenator,prętor in lactis hauſtu vno pilo ſtrãgulatus? Is
demum profecto,vitã æqua lance penſitabit,qui ſemper fragi/
litatis humanæ memor fuerit. Hęc Ply. Ex quibus,ſiquis huma
nam conditionẽ penitioribus oculis intueri volet, modeſtior
nimirũ euadet,quãdo nihil homine fragilius reſpexerit:liquet
itaq; quomodo hoc vno verbo,ſi animũ aduertimus,facile ſu
perbiam exegerit. Nã & eccleſia ſancta,quo die nos ſummiſſio
ri animo facere vult:repetit illud, Memento homo quod cinis
es,& in cinerẽ reuerteris. Neq; tamen fœcũdiſſimus poeta,ſolã
ſuperbiã in hoc opuſculo perſequitur, verũetiam modeſtiam, Argu/
quam nunc humilitatem vocant:atq; omnem bene viuendi ra mẽtum
tionem pręſcribit. Nã veluti imbecillitatis ſuę memor inferio/ huius
rem ſeſe,q̃ qui faſtu turgeat,æſtimabit:ita dignitatis ſuę ratio/ operis.
nem habens(etiã miſerrimus quiſq;) multo ſuperiorẽ, q̃ qui
peccati ſordibus ſeruiãt,ſeſe iudicabit. Sis igitur iudex ipſe tui:
& haud dubie inter ſuperbam mentis elationem,& abiectã hu/
militatem

militatem: medium (quæ moleſtia eſt) ſeruaueris: teq; non ad
inertiam: non ad ignauiam: non ad ſecordiam: non deniq; ad
reliquas animorum peſtes: verũ ad optimas quaſq; operatiões
genitũ, naturæ ſedulitate cenſueris: Sed quia (vt inquit Sallu)
Omnis vis noſtra in animo & corpore ſita eſt, animi imperio
corporis ſeruitio magis vtimur: alterum, cum dijs: alterum, cũ
belluis commune eſt: quo mihi (inquit) rectius eſſe videtur, in/
genij q̃; virium, opibus gloriam quærere, &c. idcirco conſultiſſi
mus poeta noſter, nos ad animi ſtudia adhortatur: admonetq́;
vt patriam noſtram illam cœleſtẽ ſcrutemur, atq; admiremur:
aſtrorumq́; curſus, & potentias obſeruemus: quæ res a primo
illo præcepto. Iudex ipſe ſui: non abhorret: nã ſi (vt phyſici di/
cunt) ſuperioribus lationibus ferimur: & ad bene, ſecus ve agen
dum: tametſi non ſubigimur: inducimur tamen: operæpretium
eſt, illas noſſe: vt ſi ad bonũ duxerint, faciles ſequamur: ſin ad
malũ, fortes reluctemur. Sanctum igitur, & notatu dignũ ver/
bum, Iudex ipſe ſui. Quod nimirum olim Apollinis oraculo
æquale habitũ eſt. Vnde Pli. xxxij. ca. vij. naturalis hiſtoriæ. Rur
ſus, mortales oraculorum ſocietatẽ dedere Chiloni. tria eius p̃/
cepta Delphis conſecrando aureis literis, quæ ſunt hęc. Noſſe ſe
quenq̃;. Et, Nihil nimiũ cupere. Comitemq́; æris alieniq́;, atq;
litis eſſe miſeriam. Hæc Plyn. Primum præceptum a Iuuen. ſu
Tria au rea ver/ ba. mitur, vbi inquit. E cœlo deſcendit γνωτίσε αὐτὸν hoc eſt, no
ſce teipſum. Sed Maro noſter vberius inqt, Iudex ipſe ſui: plus
enim eſt ſeipſum iudicare: q̃; noſſe duntaxat: oportet quem iu/
dicemus, noſcamus: & in iudicio ab omni mẽtis morbo ſimus
incorrupti: vnde illud in ſermonibus Horatij. Male verum ex/
aminat omnis corruptus iudex. Alterum Terentius in Andria
ſic vſurpat. Nam id arbitror apprime in vita eſſe vtile: vt ne qd
nimis. Tertium vero, experientia nos docet. Sed Laertius in vi
ta Chilonis aliter refert, dicens, Sponſiõi comes eſt iactura: &c.
quæ res nunc quoq; multo vſu venit. Verum ne nimium philo
ſopher, redeo ad poetam: cuius ſingulas ferme voculas, eluci/
Vir. dare conabor. ¶ Vir bonus.) Vt grammaticuli dicunt, Vir, notat
ætatem. ſexum: vel proprietatem. Ætatem: vt in Bucoli. Hinc
vbi te firmata virum iam fecerit ætas. Quinta ſiquidem ætas in
homine virilis dicitur. Sexum: vt. ij. Æneid. Matreſq;: viroſq́;.
Proprietatem: multiplicem, notat, non coniugalem, vt apud
Comicos. Mi vir. i. marite. Nunc animi magni ſignificationem
habet: vt, Cum locus affuerit, te precor eſſe virũ. Dicitur enim
vir, cui & virtutes animo, & vires in corpore: plurimæ ſunt.
¶ Bonus.) Bonum dicimus, nunc a bonitate formæ: vt bona fa
Bonus. cies. i. formoſa. Nunc, ab vtilitate: vt, Et bello bona cornus, ideſt
vtilis. Nunc a bonitate ingenij & artis: vt, Cur non Mopſe bo/
ni. quoniam conuenimus ambo, ideſt docti & diſerti: vt bonus
citharœdus: bonus phyſicus. i. peritus. Nunc a bonitate volunta
tis, quem beniuolum appellamus: vt. Adſit lætitiæ bacchus da/
tor & bona Iuno. Aliquãdo a multitudine: vt, At bona pars po
puli. i. magna pars. Deniq; quicquid conueniens, aut vſui eſſe
poteſt: bonum nuncupamus. Videtur autem hic accipi: vel pro
docto, & ſtudioſa bonitate ingenij, vel verius p̃ bonæ vitæ vi/
ro, a bona animi voluntate. Nã vt generaliter accipias: nõ pro/
cedit: vt enim inquit Cicero, Vitandum eſt, ne cuius genus po/
ſueris, eius ſpeciem ſicuti aliquam, diuiſam, ac diſſimilem par/
tem ponas in eadem partitione: vt hic, ſi bonus: generaliter acci
piatur, & pro ſtudioſo virtutis: & pro docto, fruſtra adderetur
ſapiens. Eſt ergo vir bonus, vir iuſtus honeſtæ vitæ. Nã (vt inqt
Cice. in officijs.) In iuſtitia, virtutis ſplendor eſt maximus: ex
qua viri boni nominantur. Sed quia rari admodum ſunt hmõi
viri: inquit enim Iuuena. Rari quippe boni: &c. Quia etiam ra/
ri ſunt ſapientes. Vnde idem, Omnibus in terris quæ ſunt a Ga/
dibus vſq; Auroram & Gangem, pauci dignoſcere poſſunt Ve
ra: bona: atq; illis multum diuerſa remota. Erroris nebula, &c.
¶ Et ſapiens.) Conſequens eſt, vt rariſſimus ſit, Vir bonus & ſa/
Sapiẽs. piens: Sapiens ſiquidem multo præſtantior eſt, quam ſciẽs. Nã
qui ſapit eius quod ſcit, experientiam habet. Expertus autẽ (in/
quit philoſophus) certior eſt ſciente: verbi gratia (ne a propria
ſignificatione recedamus) ſi ex phyſica demonſtratione cogno
ueris quẽuis cibum eſſe naturæ tuæ dulcem & ſalubrem, iam
eius rei ſcientiam habes. Sapientiam vero non priuſq̃; guſtaue/
ris, atq; expertus fueris. Sic & rei honeſtæ, ſi certas cauſas certo
noris: ſciens eris non prius tamen ſapiens: quam ea res tibi ſa/
piat: hoc eſt cordi, atq; vſui ſit hanc rem. ſic in officijs ſatis tan/
git Cicero, teſtimonio Platonis, qui, Non ſolum (inquit) ſcien/
tia quæ eſt remota a iuſtitia, calliditas potius q̃; ſapientia, eſt
appellanda, verũetiam animus paratus ad pericula, ſi ſua cupi/
ditate,

ditate, non vtilitate communi impellitur, audaciæ potius no/
men habet, quam fortitudinis. Ipſe quoq; Cicero in Rhetori/
cis ſic inquit, Moderatrix, oium ſapiẽtia rerum. ¶ Qualẽ, &c.)
Quia igitur inq̃; tam rariſſimi ſunt boni, qui ijdẽ ſapientes intu
lit poeta per parẽtheſim, Qualẽ vix repperit vllum Millibus e
cunctis hominũ conſultus Apollo. Parentheſis (ne quẽ lateat)
eſt elegans interpoſitio ſentẽtiæ: qua remota, ſermo manet inte
ger: vt hoc loco ordo eſt. Vir bonus & ſapiẽs, iudex ipſe ſui, &c.
reliquum aũt quaſi per parentheſim interponitur. Eius aũt in/ Paren/ theſis.
terpoſitiõis cãm, plerũq; pathos, aut affectio parit: ſit enĩ quo/
ties animus, quauis paſſione cõmotus, cogitur ab eo quod dice
re cœperat digredi: donec qũo id patiatur indicarit: vt hoc loco
poeta incipiens dicere. Vir bonus & ſapiens: non potuit cõpo/
nere ſermonẽ ſuũ, donec quaſi acclamans indicarit eiuſmodi vi
ri penuriã & raritatem: dicendo, Qualẽ vix, &c. Quibus verbis
neſcio quomodo apertius difficultatem repperiendi ſignificet.
¶ Vix.) Vix enim, ſummam difficultatem præ ſe fert. Quod ta/ Vix.
men vix factum, dicis: factum ſit oportet, at quod quaſi factũ
nuncias, contigiſſe negas. ¶ Repperit.) Repperire, etiam diligẽ Reppit.
tiam inquirendi demonſtrat. Eſt enim compoſitũ, a re: & pario. Rario.
Parere autem, eſt cũ difficultate & molimine parare: vt mulier Re.
parit prolem, & vir fortis gloriã. Repperire ergo, eſt rem perdi
tam, aut deſtitutam, reparare quod, vt plurimum, ſane difficile
eſt. Quia tamen particula, re, non ſemper importat iterationẽ:
ſed aliquando ſimplicis ſignificatum nõ immutat: vt reuertor,
vnde iam primum vertor: aliquando contrarium eius ſignifi/
cat, vt quoties verbis additur quæ clauſurã connotant, vt clau
do: & recludo: texo: & retexo: ſero: & reſero: velo: & reuelo: te
xo, & retexo, contraria ſunt, &c. Poſſẽmus dicere, repperit, hic
nõ eſſe, ſecundo inuenit: ſed, inuenit dũtaxat: & id quidẽ cum
difficultate. Geminatur p litera, in p̃terito huius verbi, vt ſylla
ba producatur: ſic etiã in reppuli: & in rettuli, t: & in reddidi, d.
¶ Vllum.) Hoc quoq; nomen ſummam raritatem oſtendit. Eſt Vllum.
enim per diminutionem, deductum a nomine vnus: vna: vnũ:
vt ſit: quaſi quẽuis vnum. ¶ Millibus e cunctis.) Hoc vero quã
maxime pondus difficultatem auget. nam parum eſſet, talẽ re/
pertum non eſſe in paruo hominum conſortio: ſed maximum
eſt, vix vllum repertum, millibus e cunctis hominũ: quod ad/
ditum videt̃, ne raros ea tẽpeſtate fuiſſe mortales, credas. Mil/
lia ergo (inquit) hominum. multa erãt, (aliter enim nõ diceret
cunctis.) tamen, vix vllum repperit. Eſt aũt mille interdum (vt
hoc loco) nomen ſubſtantiuum: ſignificãs quaſi numerum mil
lenariũ. Eſtq; generis neutri, & in ſingulari indeclinabile: quo/
circa Latine dices, mille hoium in prælio deſyderatũ eſt: mille
equitũ occiſum: mille nummũ vno conuiuio abſumptum. In
plurali aũt idẽ nomen declinatur: hæc millia, horũ milliũ, his
millibus, &c. quia ergo ſubſtantiuũ eſt: efflagitat adiectiuũ eiuſ
dem generis: numeri, & caſus. Aut ſubſtantiuũ genitiui caſus:
vt mille virũ: vbi ſi Gellio credis, nõ dices virorum: genitiuus
enim ſecundæ declinationis cum nominibus numeralibus fere
ſyncopatur: vt, mille denariũ. Eſt etiã mille, interdũ adiectiuũ
generis omnis: pluralis dũtaxat nũeri: & indeclinabile: Vt mil/
le fœminæ: mille capita. ¶ Hominum.) (Vt de ſingulis quid di Hoium
cam) poteſt addi ſuperioribus: vt ſit Millibus e cunctis homi/
num, & inferioribus: vt ſit, Hoium cõſultus Apollo. Habuit au
tem olim, homonis in genitiuo vt apud Enniũ Vulturis in ſyl/
uis miſerũ mandebat homonẽ. ¶ Conſultus Apollo.) Expreſſa
auxeſis: quid enim rarius, ſi hoium cõſultus Apollo, vix e cun
ctis millibus hominũ repperit vllũ qui ſit vir bonus & ſapiẽs.
Siquidem mortaliũ quiſq̃; huius viri indaginẽ ſumpſiſſet, poſ/
ſet aut vecordia, aut imperitia, etiã nullũ repperiſſe. ¶ Conſul/ Cõſult⁹
tus.) Deflectitur a conſulor, hoc eſt interrogor conſiliũ. Nam is
cõſultus dicitur: qui cõſulitur: verũtamen: quia qui conſulitur,
ſæpe cõſulit. i. conſiliũ dat. Valla docet, conſultũ, in actiua ſigni
ficatione accipi. Nihilominus tñ, ſicut conſultor eſt, qui cõſiliũ
rogat: ita conſultus: qui cõſiliũ rogatur: rogatus aũt dare ſolet.
Eſt aũt verbum: conſulo: duplicis ſignificationis. Cum datiuo Cõſulo
enim: eſt conſilium do: aut ſi ad inanima (quod ſæpe ſit) refera
tur: prouideo: vt, conſule honori & rebus meis. Cũ accuſatiuo
aũt, eſt conſiliũ rogo: vt, conſule medicũ probatũ. Certũ eſt aũt
Apollinẽ a multis olim cõſultũ eſſe: vnde & eius oracula, ſunt
reſponſa orantibus data. ¶ Apollo.) Eſt autẽ Apollo, ſol ipſe. de Apollo
quo in Georg. Solem quis dicere falſum audeat: &c. Ply. autem
credit, nõ aliũ eſſe naturæ deũ. ac ipſum ſolẽ. Macrobius etiam
in Saturnalibus, docet omniũ numinum poteſtates, ac nomina
vni Apollini cõpetere poſſe. Eius p̃priũ epitheton apud Græ/
cos,

cos, eſt Phœbus: habet multa adiectiua a locis in quibus coliť: vt Grineus, Thymbreus, Delius, Delphicꝰ, Clarius, Lycius, &c. vt vero quid Ply. de deis ſentit, referamus, eius verba ſunt eiuſ/ modi in. vj. &c. vij. capitibus. ij. libri naturalis hiſtoriæ. Inter ter/ rā, cœlū́q; eodē ſpiritu pendēt certis diſcreta ſpatiis ſeptē ſyde/ ra, quæ ab inceſſu vocamus errātia: cum errent nulla minus il/ lis. Quorum medius, ſol fertur ampliſſima magnitudine ac po teſtate: nec temporum modo, terrarumq́; ſed ſyderū ēt ipſorū, cœliq́; rector: hunc mundi eſſe totius animum, ac planius men tem: hunc principale naturæ regimen, ac numē credere decet: opera eius æſtimantes. Hic lucem rebus miniſtrat: aufertóq; tene bras. Hic reliqua ſydera occultat. Hic vices tempoꝝ, annū́q; ſem per renaſcentem ex vſu naturæ temperat. Hic cœli triſtitiam di/ ſcutit: atq; ēt nubila humani animi ſerenat. Hic ſuū lumē cæte/ ris quoq; ſyderibus ſerenat: præclarus, eximius, omnia intuēs, omnia etiam exaudiēs: vt principi literarum Homero placuiſſe in eo vno video, Quapropter effigiē dei, formáq; quærere im/ becillitatis humanæ reor. Quiſqs eſt deus (ſi modo alius eſt) & quacū́q; in parte, totus eſt ſenſus, totus eſt viſus, totus auditus, totus animæ, totus animi, totus ſui. Innumeros quidem crede re: atq; etiā ex virtutibus, vitiisq; hominum, & pudicitiā, cō/ cordiam, mentē, ſpem, honorem, clementiam, fidē: aut, (vt De/ mocrito placuit) duos omnino, pœnam & beneficium, maiorē ad ſecordiam accedit. Fragilis & laborioſa mortalitas in ptels iſta digeſſit, infirmitatis ſuę memor, vt portiōibus coleret qſq;, quo maxime indigeret. Itaq; nomina alia, aliis gentibus & nu/ mina in iiſdem innumerabilia reperimus. Hęc & plura alia Ply. Ex quibus (quod ad rem noſtram facit) palam eſt Apollinē (qui idem ſol eſt) omnia ſcrutari: ideóq; vera poſſe iudicare: quocir/ ca mirandum eſt: quod vix vllum repperit, &c. Tāgit aūt Socra tē, qui cū philoſophiā de cœlo in terras deuocaſſet: hoc eſt, ab aſtrorū, nimia indagatiōe: & a naturalium cauſarū, moroſa in/ quiſitione, nos ad noſtri cognitionē inuitaſſet: moralemq́; phi loſophiā, quā ethicam vocant, docendo & faciendo inſtituiſſet. Cerephonti eius diſcipulo Apollinē cōſulenti, quem in terris ſa pientem cēſeret, ſapientiſſimus omniū pronunciatus eſt: quæ res illi ſummā inuidiam protulit, falſóq; criminatus, Cicuta in carcere Athenićſi, diē clauſit. Mortuus vero ænea ſtatua dona/ tus eſt. ¶ Iudex ipſe ſui.) Iudex dicitur, qui ſecundum leges, & iura, iudicat de his q̄ per cauſidicos vltro, citróq; habita ſunt. Arbiter, libere iudicat, ex ſententia voluntatis & rationis ſuæ. ¶ Ipſe.) Hic multis vacare videretur: quia ſatis eſſet: Vir bonus, & ſapiēs, eſt iudex ſui: ſed ſi bene reſpexeris, mirā emphaſim ha bet. Eſt. n. ſenſus, Vir bonus & ſapiens, eſt iudex ſui. ipſe, inquā, ſui quia non vult ab aliis iudicari. Vnde Hora. in epiſtolis, Sed vereor ne cui de te plus q̄ tibi credas: Neue putes aliū a ſapiēte, bonóq; beatū. Et Perſius, Examenq́; improbum in illa Caſtiges Trutina: nec te quæſiueris extra. ſic etiā diceres, Rex ipſe mihi li teras ad te dedit. Ipſe, inquam. hoc eſt, non alius nomine regis. Quare aūt a ſe iudicetur, vir bonus in promptu eſt, quia qui ab aliis iudicantur, inuiti peccata deſerūt, quæ vir bonus ſui iudex, ſponte ſua contemnit: vnde illud in epiſtolis Hora. Oderūt pec care boni, virtutis amore. Oderunt peccare mali formidine pœ næ. Eſt aūt pronomen, ipſe, triū perſonarū ſicut apud Græcos, quod idē ſignificat αὐτὸσ. Primæ, vt, En ipſe capellas protinus æger ago. ipſe. i. ego. Itē & ipſum. Ludere quæ vellē calamo p/ miſit agreſti. ipſum. i. me. Secūdæ, vt i. vj. Æneī. Ipſa canas oro. ipſa i. tu Tertiæ, vt, Pollio & ipſe facit noua carmina, &c decli nabať olim ipſus, ipſa, ipſum. Plautus etiā cōparationē dedit, dicēs, In Trinūmo ipſiſſimus: vbi etiā ipſus poniť. Habēt autē

Ille. Ipſe. Iſte. hæc tria pronomina: ille: ipſe: iſte: hoc elegātię. Quod ille, notat ſummā nobilitatē, & rē de qua loquimur notiſſimā, vt, Alexan der ille magnus, Cato ille Cēſorius. Ipſe aūt, emphaſim habet, & excellentiā: vt Ioue miſſus ab ipſo. i. magno, ſ̄m Seruiū. Iſte vero contemptū (vt docet Donatus) præ ſe fert: vt, Quid iſtud, inquā, ornati eſt Virgilius? vel. Quid petis iſtis? quaſi vilibus. Adde q̄ ſicut hic, cū oibus aduerbiis & caſibus, ad primā perſo nā: & ad eū locū in quo ego ſum, pertinet: vt, hoc caput. i. meū: oēs qui hic ſunt. i. apud me, &c. Sic iſte: refertur ad ſecūdā perſo nā: vt, iſtud caput. i. tuū. & aduerbia inde deducta ad locum in quo tu es: vt, Velim ſcire qd iſtic fiat, qa nemo iſtinc huc venit. Et ille, cū ſuis: tertiā perſonā ab vtroq;: inter quos eſt ſermo, re/

Sui. motā: reſpicit: vt docet Valla. Sui, p̄nomē reciprocū, eſt primi/ tiuū: tuncq́; bonam reciprocationem eſſe cognoſces, qn̄ addere poteris in eodē caſu obliquos pronominis Ipſe: vt, Iudex ipſe ſui. i. ſuipſius. Quiſq; fauet ſibi. hoc eſt ſibiipſi. Quiſq; amat ſe: hoc eſt ſeipſum, &c. Ponitur itaq; ſæpe cū p̄nomine ipſe, vt hic: & cū noie quiſq;, cū quo ēt ſuus, ſua ſuū, adiectiuū reciprocū ele ganter ponitur: vt, Cuiq; ſuus mos eſt. Itē, Trahit ſua quemq; voluptas, &c. Eſt ergo hic bona reciprocatio. Neq; in hac ſigni/ ficati ōe bn̄ dixeris, Iudex ipſe ſuus. Vn̄ (licet longior fiam) ope/ ræpretium eſt, ſemel naturā vocabuloꝝ exponere: & poſtea huc remittere. Sciés igiť (vt docet Valla) genitiuū oēm, aut actiue, Significatꝰ genitiuoꝝ aut poſſeſſiue, quod fere idē putat: aut paſſiue ſignificare. Actiue vt, productio & creatio dei: qa deus p̄ducit & creat. Poſſeſſiue: vt, regnū dei: qa deus regnat. Paſſiue: vt, timor dei: quia deus ti metur, nec timet. Iſti aūt genitiui, mei, tui, ſui, nr̄i, & veſtri, qm̄ ſunt primitiui, tantūmodo paſſiue ſignificāt. Ideóq; cōſtrui vo lunt cū dictione paſſionē inferēte, vt cū verbo regēte genitiuū: vt, recordare mei: memento mei: miſerere mei: indigeo tui, &c. Itē cum verbali ab actiuo verbo deducto, tā adiectiuo, q̄ ſub/ ſtātiuo. Adiectiuo: vt, cupidus mei: amans mei: neſcius mei: qm̄ ego cupior, amor, neſcior. Subſtantiuo, vt amor tui: deſyderiū mei, &c. qn̄ tu amaris, ego deſyderor. Itē cū nominibus q̄ parti tionē, ſeu diuiſionē, quæ quædā paſſio eſt, inferūt: vt pars mei: aliquid mei: quidqd mei: in qbus ego ipſe, & nō res mea, ſignifi cať partiri: niſi forte fuerit genitiuus ſubſtātiuus, a neutro meū. Et quod dixi de mei, dicetur etiā cōſimili mō de aliis quatuor: vt, Iudex ipſe ſui: qa ipſe iudicatur. Cōtra: genitiui mis, tis, ſis, qui nūc abſoleti: & quibus aliqn̄ vtimur, noſtrū, & veſtrū tantū actiue, aut poſſeſſiue ſignificabant. Et qa abſoleti ſunt: ponimus p̄ ipſis poſſeſſiua meus, tuus, ſuus, noſter, & veſter. Qn̄ ergo ali quid poſſideo, nō dicā mei, ſed meū: vt liber meus nō mei: ſimi liter, qn̄ quid ago: vt, amor meus in te. i. quo ego amo te. Bene ergo dictū eſt. Iudex ſui. ¶ Totū ſe explorat.) Totū ſe. i. omnem Totum

partē ſui. Totū enim, magnitudinē reſpicit: vt, totū cœlum. Oē Omne. vero, multitudinē: vt, oēs hoies. Cōfunduntur tn̄, vt. iii. Æneī. Tonitru cœlū oē ciebo. i. totū. ¶ Explorat.) Explorare, eſt inqui Explorare. rere, & ſcrutari: vnde exploratores, ſi tn̄ ad originē reſpexeris, affectate hic poſitū videbis. Componitur. n. ab ex, ſiue extra, & ploro: quaſi ſit, plorando in amaritudine animæ, vitā anteactā recogitare: quæ prima, pœnitētiæ pars eſt: altera, quæ cōfeſſio: ſequitur ſaltē tacita ibi. Non prius in dulcē, &c. Tertia, quæ ſa/ tiſdatio dicitur, habetur ibi. Offenſus prauis. Cōplemētū vero, Pniæ partes. & vltima pars, quæ eſt perſeuerātia in virtute cōſequitur. Dat palmā & præmia rectis. Nullus enim, niſi vſq; in finē legitime certauerit, coronabitur: nā palma, & præmia cōſummatiōi de/ bētur. Itaq; a viro ante Chriſtū defuncto Chriſtianæ religiōis Ad vnguem. forma p̄ſcribitur. ¶ Ad vnguē.) i. ad perfectionē: quæ res ſatis a Calderino deducitur. Quod aūt hic metaphora a marmorariis fiat patet: nā ſequetur. Nec inania ſubtus Iudicet, &c. ¶ Quid p/ ceres.) Quid (vt oia iam dicā) & oia eius cōpoſita, vt quidqd: Quid. aliquid: nequid: ſiquid: ecquid. nunqd: quilibet: quicq;. &c. ſub/ ſtātiua ſunt. ideóq; cū adiectiuo eiuſdē caſus aut cū ſubſtantiuo genitiui caſus, cōſtruuntur: vt, quidquid honeſtū. quidquid lu/ cri: non aūt quidquid lucrum: ſed quodcū́q; lucrū. Quod enim, & omnia eius compoſita, adiectiuum eſt: & vult ſubſtantiuum eiuſdē caſus: vt, aliquod animal: refugit autem adiectiuum, niſi ſubſtātiue ponatur: vt quodcū́q; honeſtū: &c. De cōpoſitis vero a quis: & qui, & eorum declinatiōe, ſcies, Quis, duobus modis cōponi. Primo: vt ponatur in ſecunda parte compoſitionis: & hoc cū his quinq; particulis: ec: vt ecquis: ne: vt nequis: num: vt vt nūquis: ſi: vt ſiquis: ali: vt aliquis: & hoc modo: in noīatiuo ſingulari fœminini generis, & nominatiuo & accuſatiuo plura/ libus neutri generis, inuenies qua, non quæ: vt, ſi qua cauſa: ſi q̄ ſata nō, ſi quæ. Secundo, vt eſt prior pars cōponens, & ſubdun tur hæ particulæ: quā, vt quiſquā: q; vt quiſq;: piam, vt qſpiam: putas, vt quiſputas: & ipſum quis, vt quiſquis: quod raros ca/ ſus habet: vt docet Valla: vt quiſquis, quidquid: quenquē, quo/ quo, quaqua, quoquo, quoſquos, quæquę, quibuſquibus: & reli quos addere poſſis. Et cum his particulis non ponitur qui: ſed cum dam, vt quidam: vis, vt quiuis: cunq;, vt quicū́q;: libet, vt quilibet: & tam compoſita a quis, q̄ a qui. habēt in illis caſibus dictis, quādo in priori parte ponunť: non qua, ſed quæ: vt quæ/ dam mulier, non quadam: quædam poma: non quadam: opti/ ma quæq; dies: non optima quaq;. Quiſq; autem caret geniti/ uo plurali: ſed p̄ eo vtimur ſingulari authore Valla. Et licet oia relatiua & interrogatiua geminata poſteriorem partē in cū́q;, reſoluant authore Priſciano: vt quantuſquantus, quantuſcū́q;: vbiubi, vbicū́q;. Quiſquis tamen non fit quiſcunque: nec quid/ quid, quidcunq;: ſed illud fit quicunq;, hoc quodcunq;: p̄pter/ ea quodcunq; ponitur, cum qui, non cum quis: ſed quod defe/

ctiue

ditur a qui,nõ a quis. Quæ ſic differũt,quod q,& quod ponun
tur ſæpe relatiue:quis autem, & quid, nũquam relatiue:ſed, vel
indefinite : vt neſcio quis ſis, vel quid agas: vel interrogatiue,
vt quis es?quid agis?ſimiliter & ablatiuus a q: vt qui ſcis hoc?
Proceres. ideſt quomodo. ¶ Proceres.) Proprie ſunt capita trabium emi-
nentia in muris, & pondus ædificij ſuſtinẽtia: a quibus primo-
Vani. res ciuitatis: proceres appellantur. ¶ Vaniq; læuis, &c.) Bonum
eſt adiectiuum vulgi: nihil enim eo vanius: vñ in.ij. Æneí. Scin-
ditur incertũ ſtudia in contraria vulgus: veruntamen (vt docet
A. Gellius) vani ſunt: non (vt vulgus putat) deſipientes, aut he
betes, aut inepti: ſed vt veterũ doctiſſimi dixerunt, mendaces,
& infidi, & læuia, inaniaq;: ꝑ grauibus & veris aſtutiſſime cõ-
ponentes, &c. ſic in.ij. Æneí. Nec ſi miſerum fortuna Sinonem
Læuis opinio. Finxit: vanum etiam, mẽdacemq; improba finget. ¶ Læuis opi
nio.) Veriſimile eſt, vt vani, vulgi ſit læuis opinio. Leuis autẽ
priori breui ſignificat ſine pondere: quæ rẽs faciliter vento huc
illuc agitatur. vnde ſit tranſlatio, vt leuis, dicatur incõſtans: fa-
cilis in verbis factis, aut moribus. Sed quando lęuis habet prio
rem longam, ſignificat politum, nõ aſperum: vt paulopoſt, Per
leuia ſidat. Bene aũt dat vulgo opinionem, quæ falſorũ eſſe po
teſt: non autem ſcientiam, quæ verorum dũtaxat eſt, ſed neceſ-
Vulgi. ſariorum. ¶ Vulgi.) Vulgus dicitur, quaſi vilis grex: & eſt incer-
ti generis. Aliquãdo maſculini; vt in.ij. Æneí. Hinc ſpargere vo-
ces in vulgũ ambiguas. Sæpiſſime neutri (quod Seruius tamen
cõtra artem eſſe docet) vt.j. Æneí. Sæuitq; animis ignobile vul
gus. ¶ Securus.) Ordo eſt. Vir bonus & ſapiens eſt ſecurus.i.nõ
Secur⁹. curãs quid proceres, ſup. gerant: & qd læuis opinio vulgi agat.
Docet aũt Valla in orationibus, nonnunq; verba deeſſe: quod
tunc etiã (licet pathos non ſit) licite cõtingit, quando generale
verbũ intelligitur. vnde ſubſtãtiuum verbum (Priſciano teſte)
facillimæ intellectionis eſt: vt, Nunc fama minores Italiam di-
xiſſe Ducis de noĩe gentẽ. Nunc fama, ſubaudi, eſt. Similiter.ix.
Æneí. Talia ꝑ Latiũ: faciliter intelligitur, gerũtur: vñ pulchram
De eclipſi. eclipſim eẽ cẽſet Seruius: ſic hoc loco facillime intelliges, gerãt
faciãt, vel agãt: vt apud Ply. iuniorem. Studes, an piſcaris, an ve
naris, an ſimul omnia? ſubauditur, facis. Patheticis aũt orationi-
bus, legitima eſt eclipſis: q̃ in aliis quoq; admittitur, ſi obſcuri-
tatẽ nõ faciat. Securus dicitur, qui eſt ſeorſum a cura nequidq̃
ſollicitus: neq; eſt idem quod tutus. Nam ſi inter mille pericula
ignarus gaudia ducis, ſecurus es: non tutus. Contra: vbi nullus
eſt hoſtis, ſi multos inſtare formidas, tutus es, ſecurus non es.
Eſt ergo vir bonus, non implicitus negotiis nihil ad ſalutem fa
cientibus: talia enim non curat: quoniã tales curæ dehortarẽtur
a perfecta ſapientia: vnde Flaccus in epiſtola ad Florũ. Quod ſi
frigida curarũ fomẽta relinquere poſſes, Quo te cœleſtis ſapien
tia duceret, ires, Hoc opus hoc ſtudiũ parui properemus & am
pli, Si patriæ volumus, ſi nobis viuere chari. ¶ Mundi inſtar ha
bens.) Mundus, dicitur ornamentum: vnde mũdus muliebris,
Mũdus complectitur quidquid ad muliebrem ornatum ſpectat. Totius
etiam vniuerſi congeries, propter varios ornatus, mundus ap-
pellatur. Legitur etiam (vt meminit A. Gel.) præcipue in priori
ſignificato, hoc mundũ. De mundo ſic in naturali hiſtoria, Ply.
Mundum, & hoc quod alio nomine cœlum appellari libuit: cu
ius circũplexu teguntur cuncta, numen eſſe credi par eſt: æter-
num, immenſum, neq; genitum, neq; interiturum vnquã. Hu
ius extera indagare, nec intereſt hominũ, nec capit humanę cõ-
iectura mentis: ſacer eſt ęternus immẽſus, totus in toto: imo ve
ro ipſe totum, infinitus, ac finito ſimilis, omnium rerũ certus,
& ſimilis incerto: extra, intra, cuncta, cõplexus in ſe: idẽq; rerũ
naturæ opus, & rerum ipſa natura: furor eſt menſuram eius ani
mo quoſdã agitaſſe, atq; prodere auſos, &c. Hactenus ille. Re-
cte igitur Virgilius dicit, ſapientem habere inſtar mũdi. Quia ſi-
cut mundus vndiq; ſui plenus eſt & ſolidus, vſq; adeo vt ple-
riq; philoſophi, omnia vnum eſſe dixerint. Et ſicut extra mũdũ
nihil eſſe conſtat: ita vir bonus & ſapiens, quidquid deſyderet
(nihil enim in hac mortalitate citra virtutẽ & bonam doctrinã
quærit.) in ſe habet. Vnde nota eſt Biantis ſententia, Sapientem
omnia ſua ſecum ferre. Stoici quoq; dicunt, In quo virtus eſt,
ei nihil deeſſe: Solumq; ſapientem eſſe diuitem, prius ſic Cice-
ro confirmat, Quam ob rem vt improbo ſtulto, & inerti, nemi
ni bene eſſe põt: ſic bonus vir, & ſapiẽs, & fortis, miſer eſſe ne-
mo poteſt. Nec vero cuius virtus, moreſq; laudandi ſunt, non
laudanda vita eſt. Neq; porro fugienda vita eſt, q̃ laudanda eſt.
Eſſet autem fugiẽda, ſi eſſet miſera: quam ob rem quidquid eſt
laudabile, idem & beatum, & florens, & expediendũ videri de-
bet: ſecundum paradoxũ ſic fundatur. Contentum eſſe ſuis re-
bus,

bus, maxime ſunt & certiſſimæ diuitiæ: ſed ſolum ſapientẽ con
ſtat eſſe ſuis rebus contentũ: ergo ſoli ſapienti, maximæ ſunt di
uitiæ: maior eſt Ciceronis in paradoxis: minor eſt poetæ nři,
qui dicit, Sapientem eſſe teretẽ, atq; rotundum. De ſapiente idẽ
ſentit Hora. in epiſtolis, vbi inquit, Ad ſummam, ſapiens vno
minor eſt Ioue, diues, Liber honoratus, pulcher rex deniq; re-
gum. ¶ Inſtar.) Inſtar nomen indeclinabile eſt, ſignificans (vt **Inſtar**
docet Valla) hoc complexum ad æquiparationem: vel ad men
ſurã. Conſtruiturq; cum genitiuo, nec præponitur præpoſitio,
ad, vt, inſtar montis.i. ad magnitudinem montis. Non ergo di
ces, ad inſtar montis, vt vetuſtiores: nec expones, inſtar mõtis
i. ad ſimilitudinẽ, vt Seruius ineptius, ſi Vallæ ſuffragandũ eſt.
Verum hoc loco melius dixeris, inſtar mũdi.i. ad ſimilitudinẽ
& formam mundi, q̃ ad æquiparationem: quis & enim ęquipa
ret mundũ? & licet Valla dicat ſe nõ audere dicere, tabulã depi-
ctam eſſe inſtar orbis terrarum, Virgilius tamen dicit ſapientem
habere inſtar mũdi. Videtur autem eſſe, quaſi in ſtatum & figu-
ram: vnde inſtauro, quod eſt in ſtatum priorem reddo. In, aũt **In**
hoc modo cum accuſatiuo cõſtructum, ſignificat ad ſimilitudi
nem: vt in.vj. Euboicæ latus igneus rupis in antrũ, ideſt in ſimi
litudinem antri. ¶ Teres atq; rotundus.) Teres, dicitur lõgus & **Teres.**
rotundus, qualis interdũ haſta: rotunda figura, eſt orbicularis, **Rotũd⁹**
& ſphęrica, qualis pilę qua ludimus. Eſt ergo vir fortis, vndiq;
plenus, habens oẽs dimenſiones ſolidas: qui enim rotũdus eſt,
illi nil deeſt, nec ab ante, nec a retro: nec a dextra: nec a ſiniſtra:
Quod vero teretem habet formam, illi nihil deeſt inter ſurſum
& deorſum: oblongum.n. eſt. Ideo autem, teres, atq; rotundus
eſt. ¶ Externæ ne quid labis per lęuia ſidat.) Res externa, eſt ex- **Externę**
trinſecus adueniens. ¶ Labes.) Labes, dicitur vitiũ quod in dete **Labes.**
riorem conditionem nos cogit dilabi. Honeſtus aũt ſermo eſt,
quoties adiectiuũ partitionem ſonat, ponatur potius in neutro
genere, & ſubſtantiuum in genitiuo, quam ambo in eodem ca
ſu: vt libentius dixero, aliquid vini, quã aliquod vinũ: ſic hic, ne
quid externæ labis: quam, nequa externa labes. Læuia (vt iam **Læuia.**
dixi) polita ſunt, & non aſpera, qualia omnia molliter tangi poſ
ſunt: vt, læuis facies quam barba non veſtit. Si ergo ſapiens ha-
bet inſtar mũdi, neceſſe eſt vt ſit læuis. Quia (vt docet philoſo-
phus) ſi vltimi mobilis connexum, ſit rugoſum, aſperũ, aut an-
guloſum, neceſſe eſſet vt extra ipſum eſſet locus, in quẽ ſeſe re-
ciperent anguli extantes dũ ipſum moueretur: quod maxime
inficias it. Si vero læuis ſit, hoc eſt nihil extantis habens: tamen
non ſatis eſt, ne quid per læuia ſidat: quoniam poſſit eſſe rimo-
ſus, aut fiſtuloſus: atq; ita fatiſcens, rimis externam labem acci
pere. Quocirca dicet paulopoſt, Sit ſolidũ quodcũq; ſubeſt &c.
¶ Sidat.) Sidere, proprie eſt deſcendere ad capiendam ſedem, & **Sidat.**
in ea requiem: vnde aues dum repoſitoriũ captant, ſidere dicun
tur: vt in.vj. Æneí. Gemina ſuper arbore ſidunt. Item profugi
in quas terras migrant. conſidere dicuntur: vt.j. Æneid. Vultis
& his mecũ pariter conſidere regnis? Pręterea feces & limus ſi-
dere, ſiue ſubſidere dicũtur, dũ ad ima deſcendunt, fundoq; in-
cubant. Proprie ergo & affectate omnia dicta, dũ labem ſidere
teſtatur: quaſi admoneat: tametſi ſordes leuiter ſubſidant diffi-
culter tamẽ expurgari poſſe. Habet (vt monet Vallen.) hoc ver
bũ in præterito, ſedi, ſicut ſedeo: tametſi creditũ eſt carere præ-
terito. Hæc aũt omnia quæ Maro de viro bono & ſapiente di-
cit, Horatius in ſermonibus habet, vbi inquit ſic, Quiſnam igi-
tur liber? ſapiens ſibi qui imperioſus. Quẽ neq; pauperies, neq;
mors, neq; vincula terrent, Reſponſare cupidinibus, contemne
re honores Fortis: & in ſeipſo totus teres, atq; rotũdus: Exter-
nis ne qd valeat per læue morari. In quem manca ruit ſemper
fortuna, &c. ¶ Ille diem.) Quia virũ bonũ, otioſum eſſe nõ de-
cet. Virtutis enim (inquit Cicero in offi.) laus in actione conſi-
ſtit. Nec virũ ſapientem verſari in pecunia cumulanda. quã (vt
Sallu.) Nemo vnquã ſapiens deſyderauit. Et de qua Cice. Nihil
(inquit) eſt tam anguſti animi, tamq; parui, q̃ amare diuitias.
Idcirco optimus poeta, oſtẽdit munus viri boni & ſapiẽtis, di
cens, Ille, diem &c. Simili modo. Hora. ſermonem & ſtudiũ vi
ri boni deſcribit in Satyris, dicens, Sermo oritur non de domi-
bus, villiſue alienis. Non male, necne lepos ſaltet: ſed quod ma
gis ad nos pertinet, & neſcire malum eſt agitamus? Vtrũne diui
tiis hoĩes, an ſint virtute beati? Quidue ad amicitias? vſus re-
ctumne trahat nos? Et quæ ſit natura boni, ſummumq; quid
eius, &c. Virgilius autem dicet, ſapientem oportere aſtrorũ eſſe
peritũ: nec vacat ratione, quoniam ſi ipſorum ignari fuerimus
poſſent nos in laqueos illicere. Sapiẽs aũt dominabitur aſtris.
Dies naturalis vigintiquatuor horas complectitur, quibus ſol
duodecim

duodeci signa zodiaci, circuit. Initiũ diei, alij ab initio lucis, alij a medio lucis, alij ab initio noctis, alij a medio eius faciũt: vt.n. recitat Macrobius in Saturnalibus. Marcus Varro in.ij.li. rerũ humanarũ, ait, Qui ex media nocte ad proximã mediã noctem nati sunt, vno die nati dicũt. Itẽ dicit, Ab occasu ad occasum solis: Athenienses diẽ finire. Babylonios, ab ortu ad ortum. Vmbros, a meridie ad meridiẽ. Prima igitur pars diei, more Romano, erit statim post mediã noctẽ. Deinde dr̃ gallicinium, quo galli canunt: tũ cõticiniũ. quo oia tacẽt: tum diluculũ, qñ lux primũ a tenebris dignoscit. Deinde Aurora, qñ aura incipit rubescere: tũ manẽte

Diei partes.

Mane. i. oriẽte sole, mane dicit: vel a mano, quod significat profluo: & tacite diffudo: vel a manibus, qm̃ ab inferis sol manat: vel a mano, noie, quod significat bonũ: cui cõtrariũ, imanis, crudelis: & gnitiosus dr̃. Cõsuetudinis aũt erat, vt matutino tpe salutarẽt, dicerẽtq; Mane. i. bene sit tibi: vñ mãsit, mane, pro tpe illo. Paulopost dicit, prima lux, sole iam lucẽte: tũ dicit meridies, quasi medius dies. Reliquũ tp̃s, occiduũ dicitur ab occasu solis: q occidere incipit. Sole iam vicino ad occasum, dicit suprema tẽpestas. Vnde in. xij. tabulis, Solis occasus, suprema tẽpestas esto.

Vesper. Oriente aũt, vespere, seu vespero (nã vtrũq; legit: & hoc vesper, in tertia declinatiõe: vt, hic orto, a vespere. & hic vesper, in secũda declinatiõe: vt Geor. j. Deniq; qd vesper serus vehat, Dicitur ẽt vesperus. itẽ & hesperus.) denoiatur vespera, vesperæ: a quo flectitur vesperna, vespernæ, conuiuiũ quod nõ nisi labente die inibãt prisci: vñ est. Iãq; eadẽ labente die cõuiuia qrit. Post vesperã, est nox cõcubia: q̃ nos ad cubandũ inuitat. Nouissimo, est nox intẽpesta: q̃ nulli agẽdo tẽpestiua est. Et hæc de ptibus diei. ℣ Quã longus erit.) Solet aũt dupliciter accipi: aliqñ gñaliter p omni tẽpestate, tã noctis, q̃ lucis: neq; vigintiquatuor solũmodo: verũetiã quotuis horarũ: & tunc authoribus oibus Seruio:

De gñe diei. Donato: Nonio Marcello, Laurentio Vallensi, Peroto &c. fœminini dũtaxat generis est: vt. v. Æneid. Quã nec longa dies pietas, neq; mitigat vlla. Longa dies. i. longũ tp̃s. Sic dicimus, Multa dies dat magnã hoibus rerũ experientiã. Qñ aũt accipitur spãliter: vt qñ pro die, vigintiquatuor horarũ: aut pro tpe lucis dũtaxat sumitur: & tunc frequẽtius est generis masculini: vt Latine magis dixeris, die dñico: die crastino. Reperitur tñ ẽt in fœminino: vnde est, Postera cũ primo stellas oriẽte fugarat Clara dies. In plurali aũt numero, volunt dũtaxat masculinũ esse: qa tunc semper spãliter accipitur: vnde signandũ est illud Tibulli, venit post multas vna serena dies. Bene ergo hic dicitur. Quã lõgus, in masculino genere. Et est. Quã longus, quãtũ longus. Quam enim, tripliciter sumitur. Aliqñ pro quantũ: & id semper cũ positiuo, quod fit qñ significamus nos admirari: vt, Quã bonus, dei boni, Plato fuit. aut dubitare: vt, Nescio q̃ bonus fuerit. aut interrogare: vt, Quã bonus fuit Plato. aut sciscitari: vt, Videro q̃ bonus fuerit. item qñ æquiparamus: vt, Tam doctus fuit Aristoteles, q̃, Alexãder potens. Secundo accipitur (sed raro) pro quãto: vt. Quam magis illa fremẽs, tãto magis effera flãmis. q̃ magis. i. quãto magis. Tertio accipitur p valde: & id vbi assertiue sine figura loqmur, habetq; semp superlatiuũ: vt Plato fuit q̃ optimus. i. valde bonus. Caue dixeris in exponẽdo, valde optimus: nam valde, sane, per, perq̃, oppido, apprime, in primis, inter primos, pter cæteros, p alijs: multũ: parũ: modicum: minimũ: & alia oia q̃ suplatione cõnotant, positiuo nõ superlatiuo q̃drãt: vt, p bonus: nõ per optimus. Sapiẽs ergo vir, cogitat diẽ q̃ lõgus erit sub sydere Cancri. i. in solstitio æstiuali, qñ longissimus est. Est aũt imitatio græca, Cogitat diẽ q̃ lõgus erit: Græci enim, sæpe anteriori verbo dant, quod sequẽtis est: vñ Comici, Scis me qd velim? pro eo quod est, Scis qd ego velim. & hic, cogitat diẽ, &c. p eo quod est, Cogitat q̃ longus dies erit. ℣ Sub

Sub. sydere.) i. in ipso sydere Cãcri. Sub. n. vtriusq; casus ppositio est, Et (vt oẽs sciunt) qñ motũ ad locũ, cõnotat accusatiuum: & qñ quietẽ, aut motũ in loco, sine eius mutatiõe importat, ablatiuũ desyderat. Quod pari modo verũ est de tẽpore, qñ. n. significat qd vergere, seu tendere in tp̃s, accusatiuũ requirit: vt in Georg. Sub lucẽ exportant calathis. i. pauloante lucẽ, hoc est tendente tpe ad lucẽ. &. iiij. Æneid. Sub noctẽ cura recursat. i. pauloante noctẽ. Qñ vero notat qd esse, vel fuisse, vel futurũ esse in tẽpore, ablatiuũ habet: vt in principio Sermonũ Hora. Sub galli cantu consultor vbi hostia pulsat. Et hic, sub sydere cancri: hoc est, dum sol erit in cãcro: quo tpe dies longissimus est: quia est solstitiũ æstiuale.

Solstitium. Solstitiũ aũt dicitur, a solis statu: quod qdẽ dixi, verũ quo ad ascẽsum & descensum, nõ quo ad circularẽ motũ. In æstiuali. n. solstitio, eo altitudinis peruenit, quo altius veniri non potest: & in hyemali, quę bruma dicitur, tantũ descẽdit: vt non sit, quo amplius, seruato suo motu, descẽdat. ℣ In capricorno.) Quantaq; nox tropico se porrigit in capricorno: vide Calderinum.

Porrigit. ℣ Porrigit.) i. extendit: componitur. n. a porro, & rego, tunc enim nox maxime porrigitur: hanc rem sic. j. Æneid. consequitur, Quid tantum oceano properẽt se tingere soles Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.

Cogito ℣ Cogitat.) Frequẽtatiuũ est, a cogo, quod componitur a co, & ago. & est cogere, in vnũ locũ cõpellere: vt, Tityre coge pecus. Inde sumitur, cogitare: quod est oẽs ingenij, intelligẽtiæq; vires in vnũ cõpellere, ad q̃uis rem intelligendã. Cogitat ergo vir sapiens: qppe q externis rebus occupatus non est. ℣ Et iusto, trutinæ se examine pensat.) Hoc est (meo quidem iudicio) postq̃ astrorũ cõcitationes exceperit: videbit quo ab illis magis trahatur, fortẽq; se illorũ violentiæ obijciet: ita vt in neutrã partẽ flectatur, sed lãces ipsius, trutinæ æqualiter sese habeant.

Trutina **Examẽ.** Trutina, est qua res pensitãtur, & trutinantur: vocaturq; alio nomine statera. Examen, est illud quo examinatur. i. exquiritur rerũ positarũ in lancibus põdus. Est etiã fœtus apũ eductarũ: vt Iuuenalis, Examẽq; apiũ longa cõsederit vua.

Pendo. Pensat, frequẽtatiuũ est, a pendo. Et qa ante pecuniã signatã, olim omnis solutio fiebat pendẽdo: pẽdere accipitur p satisfacere. Quia vero pendẽdo, põdus vt valor rerum discernitur: pensitare, accipitur pro æstimare. Vnde transumitur ad significandũ explorare: & de homine incerti dicimus, q nihil pẽsi. i. firmi, rati, & explorati habeat. ℣ Ne qd hiet, &c.) Ostendit cãm quare vir bonus se pẽsat: simulq; ostẽdit fidelitatẽ trutinæ. Potest. n. dari globus auri aut argẽti: q teres sit, atq; rotundus & tamẽ externã labẽ admittat, si intus, inanis & concauus sit: quã rem nõ videndo, nõ tangendo, sed pensitãdo deprehendis. Nõ ergo satis est, vt vir sapiẽs foris, hoc est in oculis hoium, plenus sit: & cõtentus suis opibus. Verũ oportet, vt intus quoq;, hoc est in iudicio conscientiæ suæ, totus plenus & solidus sit. Pensat ergo se, Ne quid hiet. i. ne aliqua fissura, aut rima, seu concauitas sit alterius rei capax. Præterea, vt de primo mobili diximus, necesse est, nullus sit angulus in viro sapiente: quia si fuerit angulus, hoc est quæuis pars eleuata, eminẽs, atq; extans, necesse est vt inane sit: quia sicut mons non apparet, si non esset vallis: sic nec angulorum asperitas, nisi adsit pars depressior: dicit ergo, Ne qs angulus perturbet se qbus verbis excludit inanitatem externã: sicut superioribus, internã. ℣ Æquis partibus vt coeat.) Alia via idẽ ostendit. Potest enim fieri, vt aliquod corpus plenum sit, neq; angulosum, sed ex vna parte maius q̃ alia, vt videre est in ouo: & tale facile externũ in partem minorẽ admittit: ideoq; dicit, Vt coeat. i. consolidetur: æquis. i. æqualibus partibus. ℣ Nil vt delyret amussis.)

Amussis. Amussis (vt notat Calderi.) est norma, seu regula, qua fabri in æquãdis muris vtuntur: ea enim deprehendunt an partes coeant: quia si delyret i. extra directũ tramitẽ oberret, certũ est aliqd muro extare: & asperum esse: aut partes inæquales esse.

Delyrat Delyrare (vt Domitius exponit) est extra lyrã. i. sulcũ, errare. Inde: delyrus, quod senectutis adiectiuũ est: qñ titubant, & oberrant senes. Referturq; ad animũ: tametsi corporis est. ℣ Solidũ quodcunq; subest.) Exclusit rimas, exclusit angulos, exclusit inæqualitatem exclusit asperitatẽ: nunc excludit latentẽ concauitatẽ, dicens. Sit solidũ quodcũq; subest. Solidũ dicitur: quod est stipatũ: & vndiq; plenum, & densum: tale aũt durũ est: ideo corpora dura: solida vocamus: eo q nihil raritatis habeant, nihil per poros recipiant: vt, solida marmora: solidus adamas, &c.

Subesse Subesse dicitur subtus esse: sed quod subtus est, latet, & occultũ est: ideoq; trãsumitur, vt significet latere: & occultum esse.

Sub. Enimuero, Sub, eã naturã habet in cõpositione, vt occultationẽ importet: quẽadmodum subripio, clam rapio: sublego, clam lego. i. furor: similiter suffuror: suppono: subduco: subtraho: &c. ℣ Nec inania subtus, &c.) Ordo est. Nec ictus. i. violẽtus: ductus: seu tractus vnguiũ: vt faciunt marmorarij, iudicet inania esse subtus digitis palantibus

Ico. i. oberrãtibus. Icere est ferire, & percutere: vñ dicimus per metaphorã ab antiqua militia, Ictum fœdus. i. percussum. Inde ẽt dicitur, ictus, ictus, ictui: quod significat violẽtam impulsionẽ, qua opus est vt vngues ducẽs, sentiat asperitatẽ: nã si molliter ducat, posset etiã in aspero nõ delyrare.

Palare. Palare aũt, est oberrare & extra rectũ tramitẽ vagari: quo vocabulo: Sallu. frequẽs vtitur. Nõ ergo leges, Digitis pallẽtibus. ℣ Nõ prius in dulcẽ declinat lumina somnũ) Sancta profecto sentẽtia, etiã Paulo digna. Animaduerte autem q̃ accurate omnia dicantur.

Somnus. Primũ. Dulcẽ somnum, dicit. Est eterum quies, donum deorum: vnde in. ij. Æneid. Tẽpus erat quo prima quies mortalibus ægris Incipit: & dono diuũ gratissima serpit. Ideoq; Virgilius quoties aliquem

gratriter ſomno excuſſum dixit,malum ſubſequutũ edocuit. Li
cet ergo dulcis ſit ſomnus,nõ tñ prius declinat, &c. Semper.n.
quæ ad ſaluté ſpectant,prima facienda ſunt. vnde in.iiii. Æneid.
At pius Æneas q̃q̃ lenire dolẽtẽ Solãdo cupit, & dictis auerte
re curas, Multa gemens,multoq; animũ labefactus amore, Iuſ
ſa tamen diuũ exequitur,claſſemq; reuiſit. Sic in Georg. In pri
mis venerare deos. Quã acceptũ aũt deo ſit reputare acta diei,
oſtendit diuinus vates, dicens,Dixi cõfitebor aduerſum me in/
iuſtitiã meã domino, & tu remiſiſti impietatẽ peccati mei. Dicit
præterea,Declinat,hoc eſt deflectit. Negligẽtiæ enim argui dece
ret,ſi profundo ſomno ſopiret,priuſq; reputauerit acta diei. ve
rũ deus imbecillitati humanæ ignoſcere poſſet.ſi grauatus ſom
no declinet lumina. Itẽ lumina dicit,q̃ vt primũ tenui cilio te
gant,luminis,vnde dicuntur expertia ſunt. Addit.¶ Oia acta.)
Integra.n.debet eſſe cõfeſſio. Sequitur.¶ Longi diei.) Quẽ per
ſingulas parteis:quas modo memorauimus,diſcurrendo lõgũ
efficit. Tametſi enim in toto nihil eſt,quod nõ in aliq̃ parte co/
pioſius:tñ quid eſſe videtur dum ſingulas eius parteis enume/
ras? Quocirca authore Seruio) Iuppiter in.j. Ænei.ad Venerẽ,
loquẽs de imperio Æneæ ne parũ videretur ſi triennio ipſum
regnaturũ diceret,diuiſit annũ,dicẽs. Sublimẽq; feres ad ſydera
cœli, Magnanimũ Æneã, &c. Tertia dũ Latio regnantẽ viderit
æſtas. Ternaq; trãſierint Rutulis hyberna ſubactis. Qui itaq; in
dolore ſunt,& ſingulas tẽporis percipiſcunt parteis,multo lon
gius tempus putãt. q̃ qui in delitias.¶ Reputauerit.) Reputaue Putare.
rit vero,cumulatiſſimã diligentiã importat. Putare enim,eſt vt Reputa
in vite ſuperflua reſecare. Putamus aũt (inquit Donatus) pręſen re.
tia & inſtantia:reputamus,pręterita. Sicut ergo putator vitium
diligẽter exquirit,quis palmes futuris vuis p̄ducendis,erit vti
lis:& qs inutilis:ſic vir bonus & ſapiẽs,reputãs acta totius diei.
Offenſus prauis,dat palmã & præmia rectis. Similem cõfeſſio/
nẽ profitetur Hora.in ſermonibus,vbi docet reſipiſcẽdi viam,
dicens. Sic teneros animos aliena opprobria ſæpe Abſterrẽt vi
tiis:ex hoc ego ſanus ab illis Perniciẽ quæcũq; ferũt mediocri/
bus,& qs Ignoſcas vitiis teneor: fortaſſis & iſtinc Largiter ab/
ſtulerit longa ætas,liber amicus, Conſiliũ propriũ:neq;.n.cum
lectulus:aut me Porticus excæpit deſum mihi,rectius hoc eſt:
Hoc faciens viuã melius:ſic dulcis amicis Occurrã:hoc quidam
non belle:nũquid ego illi Imprudens olim faciam ſimile:hæc
ego mecũ Compreſſis agito labris,&c.¶ Quo p̄tergreſſus.) Ve/
nerabile verbũ,& multa ſanctitate fœcundũ:quod tametſi ali/
quibus,forte prolixitate odioſus fiam:ſiccis pedibus trãſire nõ
poſſum. Sapiens (inquit) non ſolũ conſyderabit prætergreſſus
metas recti ne ſit, verũetiam animo cõplectetur.quo p̄tergreſ
ſus ſit.i.in quãtã culpã ceciderit. In qua re ſatius, ac humanius
ſentit,q̃ ipſi Stoici,qui (vt in paradoxis etiam Cicero mõſtrare
cõtendit) peccata omnia paria eſſe cẽſent:nihil referre: parũne
an multũ tranſgrediaris,ſi modo trãſgreſſus fueris? Nam auri
nauem euertat gubernator,an paleæ,in re aliquantũ:in guber/
natoris inſcitia,nihil intereſſe aiũt. Quam rem vrbane damnat
Flaccus.i.ſermonum,dicẽs, Quis paria eſſe fere placuit peccata
laborant, Cum ventũ ad verum eſt,ſenſus,moreſq; repugnãt.
Atq; ipſa vtilitas iuſti p̄pe mater & æqui.reliqua vide Saty.iij.
Virgilius ergo vult nos attẽdere ad pondus peccatorũ,non ſo/
lum ad peccata. Nã (vt docet in.vj.& noto verſu dicitur.) q deli
quit grauius,grauioribus ille ſubiicitur pœnis.¶ Quid geſtũ in
tempore.quid non.) In tẽpore,hoc eſt tempeſtiue,& quo tem
pore oportuit:quæ res ad virtutẽ moralem plurimũ facit. Non
ergo ſimpliciter intelliges,quid.n.nõ ſit in tempore.¶ Cur illi
facto decus affuit? aut ratio illi?) Diligẽter (inqt) diſquiret ope/
ra ſua,ne forte beneſeciſſe exiſtimãs,peccauerit. Itaq; ad philo/
ſophiã moralẽ nos cohortatur. Principiũ enim recte faciendi,
eſt recte ſapere. Eorũ vero q̃ recte geruntur,quædã ſola conſue
tudine probantur: vt ſunt inſtituta,qualia lętũ conuiuã interdũ
agere:amicis arridere:& reliqua,q̃ tẽporis,loci, perſonarumq;
decorum expetũt.de illis ergo dicit, Cur iſti facto decus affuit.
Alia vero immutabili ratione obſeruantur,qualia ſunt iuris p̄/
cępta & apud nos mandata dei contra quę,ne mortis quidem
metu faciẽdũ eſt:talibus ergo quadrat, aut ratio illi.¶ Cur hæc
ſententia ſedit? Quã melius mutare fuit.) Diceres forte virum
bonũ & ſapientẽ,nõ poſſe peccare:quia ſi bonus eſt, volet be/
ne operari:ſi ſapiens: ſciet quomodo bene operandũ eſt. Scienti
autem,& volenti,nunq̃ deeſt virtus:nã non effectum:ſed affe
ctum:decus aſpicit. Ideoq; non addunt ad ſcientiam & volun/
tatẽ,potentiã:quia licet illa deſit,virtus tñ non minus affuerit,
Ad hanc rem per antipophorã videtur poeta reſpõdere:nemi/
nem in hac mortalitate,oĩa ſcire:ſed paulatim per experientiã,
nũc hoc,nunc illud. Quapropter, vir bonus, vbi viderit q̃d bo/
nũ putaret eſſe cõtra vitæ decorum, diſquirit ſecum, Cur hæc
ſentẽtia quã melius mutare fuit. Sedit.i.placuit,& firmiter hæ/
ſit: vt in.iiii. Ænei. Si mihi non animo fixũ, immotũq; ſederet.
Eſt ergo plus ſententiam ſedere, q̃ placere:tunc enim ſedet,q̃n Sedere.
fixa eſt:& ſuper ea quieſcimus.¶ Miſeratus egentem: Cur ali/
quẽ,&c.) Magni momẽti ſentẽtia,quã ne noſtræ religiõis ſan/
ctitati cõtrariã putes,altius exequar. Primũq; poetæ noſtri ver
ba,ex fine.ij.Geor.repetã, vbi inquit, Felix qui potuit rerum co
gnoſcere cauſas. Atq; metus omnis,& ineluctabile fatũ. Subie/
cit pedibus,ſtrepitũq; Acherõtis auari: Fortunatus & ille deos
qui nouit agreſtes, Panaq;, Syluanũq; ſenem,nymphaſq; ſoro
res: Illum non populi faſces,nõ purpura regum Flexit,& infi/
dos agitans diſcordia fratres, Aut coniurato deſcendens Dacus
ab Iſtro, Nõ res Romanę,pituraq; regna:neq; ille Aut doluit,
miſerãs inopem:aut inuidit habenti,&c. Quibus ſupremis ver
bis,idẽ videtur dicere quod hic, Virum bonũ & ſapientem,mi
ſeratorem eſſe nõ decere quo nihil remotius.a ſanctitate noſtra
abeſt. Sic & enim. IESVS CHRISTVS,nr̃æ vitæ author,&
decus,nos inſtituit vt ſupra,oĩa miſericordes ſimus. Quin &
ipſe poeta,i duriſſimo carcere occluſos,dicit. Pœnaſq; expecta
re. Aut qui diuitiis ſoli incubuere repertis:Nec partem poſuere
ſuis,quæ maxima turba eſt. Ad hanc obiectionem ſic reſpõdet
Seruius in illud Geor. Cicero in Tuſculanarũ lib.v.hoc tractat
dicẽs, In quẽ cadit vna mentis perturbatio, poſſe in eum oẽs
cadere:ſicut poteſt omni virtute pollere,cui virtus vna contige
rit. Vnde nunc Virg. Noluit (inquit) dare ruſtico miſericordiam
ne ei daret etiã cæteras animi paſſiões:quas nouimus a bonis,
& a malis venire rebus. A bonis opinatis,duas:vnam,pręſentis
temporis: vt gaudium:vnam,futuri, vt ſpem. A malis,ſimiliter
duas: vnam,præſentis: vt dolorẽ:& vnã,futuri, vt metũ. Quas
paſſiones eſſe animi,non dubiũ eſt. Vnde & ipſe ait in.vj. Hinc
metuunt,cupiũtq;,dolent,gaudentq;. Salluſtius etiã in Catili/
næ bello ait, Omnes homines qui de rebus dubiis cõſultant,ab
odio,amicitia,ira,atq; miſericordia,vacuos eſſe decet. Nã ani/
mus,haud facile verũ prouidet, vbi illa officiunt. Ergo, aut ſecun
dũ tractatũ Ciceronis hoc dicit:aut (quod abſolutius eſt) intel/
ligamus ideo ruſticũ paupertatẽ non dolere, q̃ eam malũ eſſe
non credit:ſed munus deorũ. Lucanus de paupertate. Et mune/
ra nõdũ intellecta deũ. Hæc ibi Seruius. Poſſumus ad cõfirma
tionem poſterioris opinionis, qua dicitur ruſticũ paupertatẽ:
modeſte pati afferre: O fellũ Horatianũ, q ruſticus a ſuis agris
expulſus,poſtq̃ eos annua penſiõe a milite redemerat,ſic inqt,
Sæuiat,atq; nouos,moueat fortuna tumultus. Quantum hinc
imminuet,&c.& cõcludit. Quocirca viuite fortes, Fortiaq; ad/
uerſis opponite pectora rebus. Sed Virgilius nũc de ruſtico nõ
loquitur,imo de viro ſapiente & bono. Sed ad hanc purgatio/
nem huiuſmodi ambagibus, minime opus eſt. Nõ enim poeta
vetat,virũ bonũ eſſe miſericordẽ:ſed ne ſic miſeretur, vt dolo
rẽ:aut fractæ mentis perturbationẽ inde ſentiat. Quam ob rem
dixit in illo Geor. Neq; ille aut doluit miſerans inopem:& hic
miſeratus egentẽ.¶ Cur aliquem,&c.) Cuius ordo eſt. Cur mi Paupertas.
ſeratus egentẽ perſenſi aliquem dolorem: fracta.i.effœminata Miſe/
mente:hoc eſt cur ſic miſeratus vt inde doleã. Nã de vera chari ror.
tate & humanitate, qua proximos miſericorditer ſuſcipimus,
vir bonus dolere nõ põt. Dolet aũt,ſi vel propter turpem cau
ſam miſeratũ ſe ſentit,vel propter metũ futuræ egeſtatis: q̃uo
ipſum ſui,nõ eius cui dat,miſeret. Vt autẽ ad grãmaticen reſpi/
ciã,dicimus miſeror,miſeraris,cũ accuſatiuo: vt.iiii. Æneid. Nũ
lachrymas victus dedit,aut miſeratus amantem eſt? vbi ſignifi/
catur (quod nunc diximus) virum fortẽ, nõ miſerari ex turpi Miſere/
cauſa. Dicimus etiã, miſereor,miſereris,cum ſolo genitiuo,in/ or.
quit Seruius, vt in.ij. Ænei. Miſerere animi non digna ferentis.
& in.iiii. Miſerere domus labentis. Noſtri dicũt,miſerere nobis
quod eſt ignoſce,& da veniã. Dicimus præterea,miſeret,imper/
ſonale verbũ quod vtrũq; ſimul regit,& accuſatiuũ & geniti/ Miſere/
uũ. vt in.v. Et te lapſorũ miſeret. Dicimus ad hoc,miſereſcit: q̃d ſcit.
imperſonaliter ſumptũ,a miſeret impſonali,deducitur:& eoſ/ Miſere/
dẽ caſus habet: vt, Inopis te miſereſcat mei. Perſonaliter vero a ſco.
miſereor,flecti videtur:& nõnunq̃ datiuũ regere: vt.ii. Æneid. Foret.
His lachrymis vitã damus,& miſereſcim⁹ vltro.¶ Quid volui? Fore.
quid nolle bonũ foret?) Certũ eſt quid dicat. Foret.i.certũ eſt:
& habet hic præteriti imperfecti ſignificationẽ:aliq̃n præſentis.
Fore aũt,ſemper futuri ſignificationẽ gerit,idemq; eſt,quod fu
turum eſſe:quo circa nunquam participiis præcipue futuri tẽ/
poris:

poris: ſed ſemper nominibus iungitur, vt non dices, Spero te amaturum fore: ſed vel amaturum eſſe: vel amatorem mei fore. Nec dices, intellexi te iam ſanum fore: imo ſanum eſſe. ¶ Vtile honeſto. Cur malus ante tulit?) Sententia ſapiente viro digna. Nam eſt in paradoxis, Quod honeſtum ſit, id ſolum bonum eſſe. Multa tamen multis videntur vtilia, quæ honeſta non ſunt: vt, carni inſeruire, voluptatibus indulgere, per fas & nefas diuitias accumulare. Pulchre ergo dicit, Cur malus ante tuli: hoc eſt, prætuli, quaſi dicat ſi bonus eſſem, bona duntaxat quærerem. Iucundum autem eſt, ſi aduerteris, ꝙ vir bonus ſe malum dicat. Accipitur autem malum, tot modis, quot bonum: contrariorum enim (vt aiunt) eadem eſt diſciplina.

Iuris ꝓcepta.

¶ Num dicto, aut denique?&c.) Si legeris, quiſquam, iuſtum virum deſcribit. Iuſtitiæ enim præcępta, ſunt, honeſte viuere. vnde eſt, Vtile honeſto Cur malus ante tulit? Alteri, non nocere: vt hic, Cur quiſquam eſt perſtrictus, ideſt male affectus, verbo, aut vultu meo: hoc eſt, truculentia vultus. Item, ius ſuum vnicuique tribuere: vnde ſequetur, Offenſus prauis, dat palmam & præmia rectis. Videtur tamen melius cæteris quadrare, ſi legerimus, quidquam: vt ſit ſenſus, Cur ego perſtrictus ſum quidquam, ideſt quouis modo: aut dicto: aut vultu. Itaq; omneis parteis qbus peccare poſſet, exquirit. Peccamus enim, facto: vt, Vtile honeſto Cur malus ante tulit? Verbo, & cogitatione. Cogitationis autem tacitę, index eſt vultus, qui a volendo dicitur:

Vultus.

pro duobus ergo poſterioribus dicitur. Num dicto, aut denique vultu?&c. Vel refertur ad fortitudinem: vt ſit, Cur malus non fortem animum omnibus obieci. ſed viſus ſum, perſtrictus, arctatus, commotus dicto: hoc eſt obmurmurando: aut denique: ſi tacui, vultu motum animi prodidi. ¶ Cur me natura magis ꝙ̃ diſciplina trahit?) Vt hoc quoque verbum, cui equidem palmam tribuendam arbitror, altius exordiar, ſciendum eſt, vulgarem fuiſſe opinionem, fatorum, aſtrorũq; violenta neceſſitate, omnia in terris geri: atque vt quiſque optime natus fuerit, ita eum ſanctiſſimam vitam ducere oportere.

Fata.

Vnde illud Satyricum, Diſtat enim quæ ſydera te excipiant, modo primos incipientem edere vagitus, & adhuc a matre rubentem. Si fortuna volet, fies de conſule rhetor: Si volet hæc eadem, fies de rhetore conſul. Ventidius quid enim? quid Tullius? an ne aliud quam Sydus, & occulti miranda potentia fati? Hæc Iuuenalis.

Iuuenalis. Quia igitur multis mortalibus perſuaſum eſt, omnia ex neceſſitate contingere, incaſſum ſe eniti dicebant. quocirca multos excępit ignauia. Contra quem errorem, dicit aureus poeta noſter. Naturam quidem, ideſt naſcendi rationem nos trahere: ſed ſi velimus medicas manus adhibere, atque bonis præcęptionibus acquieſcere, poſſumus diſciplinam ſequi, & naturam comprimere. Sunt enim contra ſingula vitia, certa remedia. Vnde Horat. in epiſtolis, Laudis amore tumes: ſunt certa piacula quæ te Ter pure lecto poſſunt recreare libello, Inuidus: iracundus: iners: vinoſus amator. Nemo adeo ferus eſt, vt non miteſcere poſſit, Si modo culturæ patientem commodet aurem. Hæc ille. ¶ Diſciplina.) Dicitur a diſcipulo: vna enim, eademq; res: prout a doctore procedit, doctrina dicitur: quæ, quia a diſcipulo ſuſcipitur, diſciplina vocatur.

Diſciplina. Doctrina

¶ Sic dicta & facta per omnia Ingrediens.) Hypermetrum verſum fecit, qui quoties ſit ſyllaba abundans apud Virgilium, quidem a ſequenti vocali abijcitur, vt hic, a, per i. Et (ne quem lateat) hypermetrum dicimus, in quo ſyllaba vltima abundat: ὑπὲρ enim, eſt ſuper: & μέτρον, menſura.

Hypermetrũ.

¶ Ortoq; a veſpere.) Ideſt vt primum veſper oritur. De veſpere, iam diximus. Sunt qui hic ſenſum putent, ab orto veſpere, ideſt a Lucifero, qui idem noctu ſępe veſper dicitur, ſed acquieſco priori. ¶ Offenſus prauis.) Vtilitatem huiuſmodi examinis, oſtendit eſſe conſummationem pœnitentiæ. Quem enim vere pertęſum eſt peccati, pœnam ſibi ſtatuit ne recidat: & pro bene geſtis, modeſte gaudet. Licitum enim eſt etiam viro chriſtiano, quoties deum obſecrare vult, aut deſperationis nebulas repellere, de bene actis lætari: & ea recẽſere. Offenſus dicitur, is qui a re quam offenderit, læſus eſt. & idcirco illi ſuccẽſet.

Offendere.

Offendere enim, eſt citra ſpem inuenire: vt dum lapidẽ ingrediens, pedibus ignoranter impello, ipſum offendere dicor: & ille item me offendit: hoc eſt lędit. Ob enim, præpoſitio apta eſt rebus: quæ inſperate obueniunt. Offenſus ergo prauis, dat palmam, ideſt laudem, & gloriam. Nam ſummis victoribus palma debetur: nõ (vt opinatur Plynius) quod ſemper vireat. id enim lauro: buxo: alijſq; pluribus datum eſt; ſed quia lignum eius, ſemper contra pondus renitatur: atq; incuruetur: ſic vir fortis contra aduerſa, quoties ita factum decet fortis, inuictuſq; procedit: eoq; acrior, quo res quam aggreditur difficilior eſt.



P. VIRGILII MARONIS DE LVDO CONTRA AVARITIAM ET IRAM LEPIDVM EPIGRAMMA.

Sperne lucrū. vexat mēteis inſana cupido.
Fraude carete graues, ignari credite doctis.
Luſuri nummos animos quoq; ponere debent,
Pone malas, quoties ludendo vinceris, iras.
Ludite ſecure, quibus æs eſt ſemper in arca:
Siquis habet nummos, veniens exibit inanis.
Luſori cupido ſemper grauis exitus inſtat:
Sancta probis pax eſt: iraſci deſine victus.
Nullus vbiq; poteſt felici ludere dextra.
Initio furijs ego ſum tribus addita quarta.
Plecte truceis animos, vt vere ludere poſſis.
Ponite mature bellum precor, iraq; ceſſet.

ASCENSIVS.

Auaritia. Quoniā quidē reipublicæ incolumitati, in qua palmā nimirū Romani ſibi vendicant, nihil auaritia ipſa pniciosius ortū eſt, creſcētibus ſiquidē diuitijs, oēm honeſtæ vitæ gloriā āmiſere. Vnde Salluſtianū illud in Catilinario. Igitur primo, pecuniæ: deinde, imperij Cupido creuit, ea quaſi materies omniū malorū fuere. Nanq; auaritia, fidē, pbitatē, cæteraſq; arteis bonas ſubuertit. Pro his ſuperbiā, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, prauitas docuit. Et paulopoſt auaritia pecuniæ ſtudium habet, quā nemo ſapiens concupiuit: ea quaſi venenis malis imbuta, corpus animūq; virilem effœminat: ſemper infinita, ſemper inſatiabilis eſt: neq; copia, neq; inopia minuitur. & in Iugurthino, Cæterum mos partium popularium: & ſenatus factionū, ac deinde omnium malarum artiū, paucis ante annis Romæ ortus eſt: otio, atq; abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducūt. Nā ante Carthaginem deletam, populus & ſenatus Romanus, placide, modeſteq; inter ſe rempubli. tractabant. Neq; gloriæ, neq; dominationis certamen inter ciues erat. Metus hoſtilis in bonis artibus ciuitatem retinebat: ſed vbi illa formido mentibus diſceſſit. ſ. ea quæ res ſecundæ amant, laſciuia, atq; ſuperbia inceſſere. ita qui in aduerſis rebus optauerunt otium, poſtq̄ adepti ſunt, aſperius, acerbiuſq; tulere. Nanq; cœpere nobilitas, dignitatem in ſuperbiā: populus libertatem in libidinem vertere. Ita omnia in duas parteis abſtracta ſunt, republica: quæ media fuerat dilacerata. Huic Salluſtianæ ſententiæ, correſpōdet illud Iuuenalis i. vj. Præſtabat caſtas humilis fortuna Latinas Quondam: nec vitijs contingi parua ſinebant Tecta, labor, ſomniq; breues, & vellere tuſco Vexatę. duræq; manus: ac proximus vrbi Annibal, & ſtantes collina in turre mariti: Nunc patimur longę pacis mala, ſæuior armis Luxuria incubuit, victumq; vlciſcitur orbem: Nullum crimē abeſt facinuſq; libidinis, ex quo Paupertas Romana perit, hinc fluxit ad hiſtros, Et ſybaris colles: hinc ad Rhodon & Miletos. Adq; coronatum petulans madidumq; Tarētū, Prima peregrinos obſcœna pecunia mores. Intulit, & turpi fregerūt ſæcula luxu Diuitię molles. Hęc ille. Q̄m igitur inquā tam nociua auaritia Romano imperio fuit, Nihil dirius Romani poetæ (qui ſemper reipublicæ prodeſſe ſtuduerunt) execrati ſunt. Hinc illa exclamatio in. iij. Æneī. Quid non mortalia pectora cogis Auri ſacra fames? Hinc in. vj. apud tartarum dānatos, dicit, Aut qui diuitijs ſoli incubuere repertis. Nec partē poſuere ſuis: quæ maxima turba eſt. Et pauloposſt de ijs q auro iuſtitiam polluerūt, Diſcite iuſtitiā moniti, & non tēnere diuos Vendidit hic auro patriam, dominumq; potentē Impoſuit, fixit leges pretio, atq; refixit. Hinc tota Horatij excādeſcentia, qui vbicunq; poteſt in auaritiam inſurgit: atq; inſaniſſimos auaros eſſe docet: & plurimæ purgationis (quam per Helleborum intelligit, cuius copia in Anticyra pueniт) indigere. Vñ ait in ſermonibus nomine Stoicorum. Danda eſt Hellebori, multo pars maxima auaris. Neſcio an Anticyram ratio illis deſtinet oēm: hoc eſt neſcio an auaris omni helleboro opus ſit vt purgentur, omnis enim peccati ſpēs ex mala cupiditate (quæ auaritia generaliter dici poteſt) naſcitur. Sunt autem tria huius peſtis præcipua capita. *Auarus* Aut. n. mala cupidine ductus per fas & nefas acquirit: & proprie dicitur auarus, ab auendo. i. cupiendo: vnde & auidus dicitur. Aut res vtcūq; acquiſitas illiberaliter amat, ſemper ſecum ſeruat: & dicitur tenax. Aut nulli vſui expendit: & dicitur proprie ſordidus, ſicut contra, qui nitidum rerum ſuarum vſum habent, lautos vocamus. *Sordid⁹ Lautus.* Vnde Iuuenalis, Atticus eximie ſi cœnat lautus habetur. Habet autem auarus hoc dementiæ quod (vt dicitur in primo Sermonum Hora.) Semper inuidia cruciatur. Vñ ait, Quodq; aliena capella gerat diſtentius vber Tabeſcat habet: & illud, Quod rebus partis neſcit vti. Vnde idē ibidem, Congeſtis vndiq; ſaccis indormis inhiās, & tanq̄ parcere ſacris Cogeris. Adde quod auaritiæ vitium, tanto plus viriū habet, quanto nos imbecilliores efficimur. Eſt enim ſenibus cōmune vitiū, quod (vt inquit Comicus) omnes ad rē auidiores ſunt. Hinc illud Horatij in de arte poetica. Multa ſenem circunueniunt incōmoda, vel quod Quęrit & inuētis, miſer abſtinet, & timet vti, &c. habet & hoc mali, q̄ cætera vitia multo vſu diſplicēt qualis ſuperbia exterior: qualis luxuries: & reliquæ peſtes. Auaritia vero, nec copia, nec inopia minuitur. Vnde Iuuenalis, Creſcit amor nummi quantum ipſa pecunia creſcit. Eſt ad hoc execrabile malum, quod cætera vitia quandam apparentem dulcedinem inſipientibus pariunt. Auaris vero, tāto minus quietis, aut dulcis fruitionis, quāto magis rerū. vt. n. inquit Seneca. Tā deeſt auaro, quod habet, q̄ quod non habet. Eſt ad ſummū auarus odioſus omnibus: nemini amicus: non deo: non ſibi: non proximo. Non ſibi, quia parcit, & inuētis miſer abſtinet. Vnde in ſermonibus de homine auaro, Vix credere poſſis, quam ſibi non ſit amicus. Non deo, vnde eſt in eiſdem ſermoni. Dijs inimice ſenex cuſtodis, ne tibi deſit. Non deniq; proximis, quia multa, ſi poteſt, congerit. nec vlli impartitur quicquā. Quando igitur enim eſt auaritiæ malum, vt quod miſericordię maxime officit. ſeueriſſime a poeta noſtro nunc improbatur. Dices forte, nihil video ſeueritatis. Nempe hoc eſt maximum, quod ita auaritiam damnat: vt ne vitam noſtram polluat: etiam a ludo: qui recreandi animi gratia fieri ſolet: nobis abſtinendū dicat. Vtitur ergo argumento a veriſimiliori. Nam ſi ne ludere quidem lucri cauſa poſſumus: certum eſt a malis quæſtibus abſtinendum eſſe.

Illi duo verſus Ita ſcimemini, &c. vſq; arca. legūtur alio mō Pōe malas, quoties ludendo vinceris iras. Ludite ſecuri, q bus æs ē ſemp in arca.

IDEM.

Sperne lucrum.) Non dicit. Sperne ludum: quoniam nec verſus id pateretur, nec ſententia: non verſus, quia ludus primam longam habet: non ſententia, quia interdum ludendum eſt. Nam & ſacri ludi ſunt, vt Apollinares. Loquitur tamen de ludo aleæ, aut pilæ, aut alterius rei, vnde lucellum exquiritur. ❡ Vexat mēteis veſana libido.) *Vexat.* Vexare, verbum eſt magnæ violentiæ, vt docet A. Gellius. Eſt enim frequentatiuum a veho: ſed qui vehitur alterius viribus impellitur. Qui vero vexatur, nunc huc, nunc illuc agitatur. Quando enim quis per idē ſpatium ſæpe violenter rapitur: atq; retrahitur, tunc proprie nō vehitur quod ſemel fit, ſed vexatur. Veſana ergo libido, vexat menteis: hoc eſt impotentes virium agitat, & cogit ſub alio ſole quærere merces. Hinc plurimi poetarum loci. Horatius in. j. carminum. Nequidquam deus abſcidit prudens oceano diſſociabili Terras: ſi tamen impie. Non tangenda rates tranſiliunt vada. Et multis alijs in locis. *Ve.* Veſana: ve, particula aliquando auget: vt, vehemens: aliquando minuit, vt veſtibulum, aliquando cōtrarium inducit, vt vecors, ſine corde & animo virili, vel certe praui cordis: ſic veſanus, maleſanus. *Libido.* Libido: vt plurimum in malam partem accipitur: ſemel apud Salluſtium in bonam. refertur autem ad ambitionem, vt eſt libido dominādi: & ad concupiſcentiam, vt eſt libido carnis. item ad quāuis malam cupiditatem: vnde nonnulli codices habent hoc loco, Vexat menteis veſana Cupido. ❡ Fraude carete graues: ignari credite doctis.) *Tria tribus ętatibus pcepta.* Tribus vitæ noſtræ partibus, poeta conſulit, primæ, quæ inſiens ætas dicitur, cum ait, Ignari credite doctis. Mediæ, cum dixerat, Sperne lucrum: ea enim ætate ludis incumbunt, ſupremæ autem dicēs, Fraude carete graues. Et ſunt ſane ſalubria præcępta. Quid & enim adoleſcentibus ſalubrius, q̄ vt diſcant. Oportet autem (inquit philoſophus) diſcentem credere: Neque tamen vult, vt nimium creduli ſimus ſed vt doctis, & expertis, duntaxat fidem habeamus: quæ res, ſi rite ſeruetur, nihil in republica vtilius contingeret. Quot & enim ignari ſumus, quoniā ab ignaris & indoctis doceri ſperabamus: & miſeri noſtri parentes, ſi doctos præcęptores nobis comparaſſent: non nequitiæ,

nequitiæ,ſed literis nunc incumberemus. Quid item adoleſcentiæ & virili ętati decẽtius cõueniret:q̃ vt ludo,& libidine abſtineamus? Quid deniq; ſenectæ noſtræ iucundius,aut pulchrius cõtingat:q̃ vt fides nobis habeatur,quod nõ dubie fiat,ſi fraude vacaremus: Inqt ergo bñ, Fraude carere graues,hoc eſt maturi ęui. Ignari credite doctis. de hac re ſic Cicero, vbi adoleſcẽtiæ officia pręſcribit. Eſt igitur adoleſcẽtis maiores natu vereri: ex hiſq; eligere optimos & probatiſſimos,quorũ conſilio,atq; authoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis,inſcitia ſenum conſtituenda & regenda,prudentia eſt. Maxime aũt hæc ætas libidinibus arcẽda eſt:exercendaq; in labore,patiẽtiaq;, & animi & corporis: vt eorũ,& imbecillis,& ciuilibus officijs vigeat induſtria. Atq; etiam cum relaxare animos & dare ſe iucunditati volunt,caueant intemperantiã,meminerint verecũdiæ: quod erit facilius,ſi eiuſmodi quoq; rebus,maiores natu intereſſe velint. Hæc ille. Et ſi(vt ſequẽti capite docet)ſenũ intereſt: vt amicos, & iuuentutẽ,& maxime rempublicam conſilio & prudentia q̃ plurimũ adiuuent,&c. ante omnia opus eſt,vt ſine fraude inueniantur. nã(vt iam dixi)nihil profecerimus docendo,ſi doctrinæ noſtræ propter fraudẽ in nobis compertã,fides deſit. quid enim ꝓfuit Caſſandræ prognoſticon: de qua ſic Virgilius, Tũc etiam fatis aperit Caſſandra futuris, Ora dei iuſſu non vnquã credita Teucris. ❡ Luſuri,&c.) Ordo eſt luſuri: quod eſt qcunq; ludere parant, debẽt ponere nummos: quoq;.i.etiam animos. hoc eſt tametſi amiſerint nũmos: non tamen iraſcentur. ❡ Iraſci memini victos.) Gerit præceptoris partes. Quocirca vult ſibi credatur tanq̃ experto. memini(inquit) hoc eſt memoria complector,ex ijs q̃ vidi, victos iraſci. ❡ Placet optime frater,&c.) Facete loquitur. ſolẽt enim qui moralia præcipiunt, ad liberos ſuos, vtpote ad chariſſima pignora, ſcribere. ſic Marcus Cicero ad Marcum filium, officia ſcribit: & opus illud morale. Cũ animaduerterem etiã ad filium deſtinatur: debent enim præceptores, vt meminit Iuuenalis, haberi parẽtis loco: ſed Virgili⁹ modeſtiæ gr̃a, optime frater, dixit: quomodo, & apoſtoli noſtri, ad ſuos ſcripſerunt.

Frater. Dicitur autem frater: quaſi fere alter. ❡ Ludant ſecure.) Huius ſenſum potes dicere a cõtrario ſenſu eliciẽdum eſſe: vt ſit, quia nulli ſemper ſatis æris in arca eſt. Nulli ludant. vel intelliges ſimpliciter ſic. Ludant prædiuites, ſiqui ſenſum,& theſauri exhauſtum habẽt. Tu vero optime frater, hoc eſt q meæ cõditionis es, æs a ludo abſtineas.

Æs. Æs æris, ſpẽs metalli eſt: ſed pro pecunia accipitur: nam primi nummi ærei, nõ aurei, aut argentei fuere. Ouid. de faſtis. Æra dabãt olim, melius nunc omen in auro eſt, Victaq; conceſſit priſca moneta nouæ.

Pecũia. Hinc pecuniam debitam, æs alienũ dicimus. Et ærarium, repoſitoriũ publicæ pecuniæ. Seruius Tullus, primus fertur æs ſignaſſe: nam antea rudi vtebantur. Signatumq; aiunt nota pecudum: vnde pecunia dicta. Nam argẽteus nummus, primum ſignatus eſt anno vrbis. CCCCCLXXXVI. Deinde. lxij. anno ſignatus eſt aureus. Alij aliã appellandæ pecuniæ rationẽ dant. Dicunt olim, omne commercium fuiſſe in cõmutandis pecudibus, in quibus præcipuas diuitias ſitas putabãt, quod vbi ære, & auro, argẽtoq; fieri cœpit pecunia(ꝗ in pecudum locum ſucceſſit) appellata eſt. Sũt qui dicãt, extare nummos æreos ſignatos ſub Iano antiquiſſimo Italiæ rege, quorũ alterius ꝑtis nota eſt nauis, qua Saturnus in Italiã vectus erat. Alterius Ianus biceps: propter rerum experientiam, & prudentiam. Certum autem eſt, æs accipi ſolitum pro pecunia. Vnde in Bucolicis, Non vnquam grauis ęre domum mihi dextra redibat. ❡ Arca.) Dicitur ab arcendo: quod arceat homines a rebus quas arcanas i. ſecretas & occultas eẽ volumus. ❡ Si quis habet nũmos &c.) Conformiter ad priorem ſententiã qua diximus: nullis ludendum, quia nullis æs ſemper in arca eſt. Nam ſiquis habet nummos veniẽs, exibit inanis.

Inanis. Inanem dicimus, cui pecunia nõ eſt propter inanem crumenam: ſiue ſacculos ærarios inanes. vnde & vacuus dicitur, Iuuenalis, Cantabit vacuus corã latrone viator.

Numus Numos, a numeris dictos putant: inuento enim numo, hoc eſt ſignato ære: orta eſt numeratio in ſatisfactiõe. Antea.n. æra pendebantur.

Pẽdere Vnde hodie, pendere, ſatisfacere ſignificat: vt vj. Æneí. Tum pẽdere penas Cecropidę iuſſi. Hinc etiã eſt quod hodie quoq;, talentum auri: libram auri & argenti dicimus: tametſi, non pondere: ſed numero ſatisfacimus. ❡ Luſori Cupido, &c.) Cã eſt, quod cæcus cupidine lucri: ludendi peritiã non habet.

Exitus. ❡ Exitus grauis.) At qui dictũ eſt, Exibit inanis. Sed dic, grauis, ideſt moleſtus, & triſtis: vt apud Iuuena. Quo tondente grauis iuueni mihi barba cadebat. Non enim iuuenibus grauis. i. ponderoſa barba eſt: ſed moleſta. Exitus, eſt finis: vt, Exitus acta probat. & ij. Æneid. Hæc finis fatorũ: hic exitus. Sed pulcherrime hic ponit: alludit enim ad exitum luſoris, a taberna luſoria.

IDEM.

Sancta probis pax eſt.) Hactenus auaritiã criminatus eſt: nũc pulchro moderamine iram retinendã docet. Et veluti plena laus contrariorũ, vituperationẽ habet: ita & vera vituperatio vnius cõtrariorũ, laude cumulatur. Cõmendat igitur pacẽ, quã Chriſtiano viro author, & ſaluator humani generis, ſatis cõmendatã fecit: qñ eam vt rem pretioſiſſimam chariſſimis legauit. Omnibus vero mortalibus per ſe laudata eſſe poterit, qñ & fere in ſuo genere eam ſeruent. Nam de publica pace, quid boni habet, non dicto opus eſt videtibus quot & quanta ſint belli mala. quod vero Iuuenalis ait, Nunc patimur lõgę pacis mala non pacem criminatur: ſed otium & deſidiam, quã ingrati, ignauiq; animi ſubiere. dicit ergo, Sancta ꝓbis pax eſt. Quorum verborum ordo eſt, Pax ſancta.i. inuiolabilis eſt probis.i. probi habent pacẽ, quę ſancta eſt.

Pax. Vel ſic, Pax eſt probis ſancta.i. pax eſt habita & eſtimata ſancta a probis. Vel ſic, Pax eſt ſancta, ideſt ſancita & introducta a ꝓbis. Vnde eſt illud Horatianum in arte, Syluęſtres homines ſacer, interpreſq; deorũ, Cędibus & victu fœdo deterruit Orpheus, &c. Vtrumutrum aũt dicatur, ſenſus erit, ꝗ magnę probitatis indiciũ, eſt ſeruare pacẽ. Nihil enim moribus honeſtis, tam obeſt, q̃ lites & iurgia, vnde notum verbũ poetæ, Lis eſt de paupere regno. Sanctũ dici volunt. de quo ſancitum eſt pœna ſanguinis, ne quis violet, vnde, Sancta ſepulchra, ſancta mœnia Romæ, &c. ❡ Iraſci deſine victus.) Vide q̃ moderate ꝑcipiat. Quia enim ira, quæ ſubita ſanguinis inflãmatione, circa cor naſcitur, in noſtra poteſtate non eſt. Nec omnis ira mala eſt: vt enim docent peripatetici: ira multum ad fortitudinem facit: & in diuinis eloquijs dicitur, Iraſcimini, & nolite peccare. Idcirco poeta non dici. Noli iraſci: ſed, Iraſci deſine victus. & paulopoſt dicet, Iraq; ceſſet: Irã qñ importat primũ animi motum, in noſtra poteſtate non eſſe, docet Flaccus in ſermonibus, dicẽs, Deniq; quatinus excidit penitus vitium iræ Cætera itẽ nequeunt ſtultis hærentia, &c. Et ꝓpterea idem in epiſtolis nõ vult iram omnino expelli, ſed contineri: vbi(inquit) qui non moderabitur iræ Infectum volet eẽ dolor quod ſuaſerit: & mens Dũ penas odio per vim feſtinat inulto. Ira, furor breuis eſt. animum rege: qui niſi paret. Imperat hunc frenis hunc tu compeſce catena. Nullus vbiq; poteſt felici ludere dextra. Prouerbium eſt, quod in re cõmuni multũ gratiæ habent. Solent autem tali diuerbio qui victi ſunt ſe cõſolari. Nihil eſt ex omni parte beatũ. cõmune enim malũ intolerabilius eſt. ❡ Initio furijs, &c.) Ordo ſatis obſcurus eſt, ego iraſum addita quarta furia, furijs initio tribus. i. q̃ ab initio nõ niſi tres erant. Sunt tamen qui ſic legant, Initio furijs ita eſt tribus addita quarta: & ſic ordo facilis eſt: & meo iudicio magis quadrans. Furię apud inferos, tres dicũtur, Alecto, Megera, & Tiſiphone, quas Acherõtis filias eſſe dicũt ex nocte: nec ab re.

Acherõ Acheron.n. interpretatur, abſq; lætitia: nam α priuatiua eſt particula, & χάριν dicitur lætitia: & nox eſt cæcitas quædam, & priuatio luminis. Quãdo ergo mens noſtra triſtitia afficitur ob iniuriam illatam, nec habet lumen rationis, quo refrenetur, ſtatim in furorem rapitur. Itaq; ira poteſt eſſe, quarta, furiarum. Quia ira, furor breuis. Heſiodus in Theogonia, aliud dicit: ſed nõ oĩa referre in vnum locũ poſſumus. Hoc tamen nõ præteribo poetas ſolere: ad notum rerum numerum adijciendum aliquid eẽ atteſtari. Sic quia duo Catones inſigni virtute fuerunt, Iuuenalis alluſit: habeat nunc iam Roma pudorem. Tertius e cœlo cecidit Cato. Sic Horatius ad ſeptem ſapiẽtes in Græcia nobiliſſimos reſpiciẽs, inqt, in ſermonibus. Hæc mihi Stertinius ſapientum octauus amico Arma dedit. Sic Sappho decima Pieridum dicta eſt: Sic & hic ira quarta furiarũ nuncupatur. Plecte truces animos vt vere ludere poſſis. Qui & enim ſpe lucri rapitur nõ ludo, ſed ſollicita ſeria ducit. Plecte ergo, hoc eſt rigide flecte: & caſtiga truces, ideſt feroces & truculentos animos. Plectere, eſt afficere tormẽtis, vt in epiſtolis Horatij, Quidqd delirãt reges plectuntur Achiui. Ponas mature bellum præcor: Ponas.i. deponas mature, i. tempeſtiue. Nam id maturũ dicitur, quod neq; ſerius: neque citius ſolis beneficio decoctum eſt. Inuitat ergo ad temperantiam. Nam certum eſt luſorem vbi amiſerit quouis mõ iraſci. Vnde Horatius in epiſtolis, Ludus enim genuit trepidum certamẽ & irã. Ira, truces inimicitias & funebre bellum. Iraq; ceſſet: quia(vt dixi) fieri non põt: vt vir acer, & ſtrenuus omnino ira vacet: id enim imbellis animi eſt idcirco dicit, ceſſet ira.i. placetur tempeſtiue.

P. VIRG. MARONIS DE LIVORE, SEV INVIDIA, CARMEN HENDECASYLLABVM.

Liuor tabificum malis venenum
Intactis vorat oſſibus medullas.
Et totum bibit artubus cruorem.
Quod quiſquis furit: inuidetq; ſortis
Vt debet, ſibi pœna ſemper ipſe eſt.
Teſtatur gemitu grauis dolores.
Suſpirat, fremit, incutitq; denteis.
Sudat frigidus intuens, quod odit.
Effundit mala lingua virus atrum.
Pallor terribilis genas colorat.
Infelix macies renudat oſſa.
Non lux, non cibus eſt ſuauis illi
Nec potus iuuat, aut ſapor lyæi
Nec ſi pocula Iuppiter propinet
Aut hæc porrigat, & miniſtret Hebe
Aut tradat Ganymedes ipſe nectar.
Non ſomnum capit: aut quieſcit vnquam.
Torquet viſcera carnifex cruentus.
Veſanos tacite mouet furores
Intentans animo faces Erinnys.
Letalis, Tityiq; vultur intus,
Qui ſemper lacerat, comeſtq; mentem.
Viuit pectore ſub dolente vulnus:
Quod chironia nec manus leuarit,
Nec Phœbus, ſobolesq́ue clara Phœbi.

ASCENSIVS.

Liuor tabificum, &c.) Mõſtratũ eſt auaritiã, & irã infeſtiſſima eẽ viſia, Auaritiã qdẽ reipublicæ. Irã vero, pximis. Auarus ſiquidẽ omnia venalia habet, vt pecuniã accumulet. iracundus, quo tẽpore ira percitus eſt ſanguinis, & vindictæ ſitiens debacchatur: nihilq; tã exoptat, ꝙ quo inimicum vlciſcatur. Nunc aũt poeta noſter ingenioſiſſimus, oſtendit (Inuidia) inuidiã pernicioſiſſimam eſſe illi cui ineſt. Efficit. n. ipſum liuidum, tabidũ, macilentum, atq; ois lętitię & boni, expertem. Vnde Horatius in epiſtolis, Inuidus alterius reb⁹ macreſcit opimis, Inuidia Siculi non inuenere tyranni, Maius tormentum, &c. Neq; vſque adeo mirum eſt, hanc tam diram eſſe peſtem. Nam ſi vtique quiſq; ſummam charitatem habet, ita perfectiſſimus eſt: cõſequit, vt qui maxima inuidia laboret, infeliciſſimus ſit. Nihil enim vſq; adeo, fraternæ charitati, atq; inuidia officit. nam inuidus is demũ dicitur, qui non põt bonis oculis videre ſalutẽ alterius, quã optimus quiſq;, non minus, ac ſuam deſiderat. Poſſumus ergo miſeros deſpicere, hoc eſt nolle aſpicere ex contemptu, ſed felicibus dũtaxat inuidemus. vñ Martialis, Omnibus inuideas. Liuide nemo tibi hoc & enim pacto, oẽs præter liuidũ felices forent. qui certe felicitate indignus eſt, quocirca dici ſolet, nihil iuſtius eſſe inuidia. Notus etiam eſt author: qui inuidos omnibus in locis habere, oculum deſyderauit. Credo equidem, vt tantis hominum bonis cruciatus aliquando (ſiquidem fieri poſſet) ipſum ſui miſereſcat. Peſtiferam autem inuidi mentẽ pulcherrime aperit Æſopus Phrygius, ille fabulator ingenioſiſſimus, in apologo, in quo oſtẽdit, Auaro atq; inuido, oblatã a deo conditionem: vt quãcunq; rem peterent, eam impetratã abducerent. Cum igitur inuido vt peteret, iuſſit auarus: ille renuit, timens auarũ poſſe aliquid accumulatius petiturum eſſe. Iuſſus autem auarus poſtulare: nõ immemor ſui: nec a natura diſcedens: petijt vt quãcunq; rem inuidus exoraret, eam geminatam haberet. Quod cum inuidus audiret, tabeſcens quod illi cumulatius & geminum bonum foret: oculum ſibi erui petijt: quo alteri vterq; obcæcaretur. Itaq; inuidus, non tam ſibi prodeſſe, ꝙ alteri nocere conatur. Verũtamen, vt plurimum auaritia inuidiam generat, non ſemper autem. Nam nonnunq̃ alteri inuidemus, quod nos ipſi habere noluerimus. Sed de hac, nihil pulchrius ꝙ poeta, adduci poteſt: quocirca ad ipſum accedam⁹. ¶ Liuor tabificum, &c.) Carmẽ hoc hendecaſyllabon. i. vndecim ſyllabarum, conſtat ſpondeo, dactylo, & tribus trocheis, quãuis in vltimo loco, propterea quod vltima ſyllaba indifferens eſt, etiam ſpondeus ponatur. Primus verſus ſic metitur. Liuor: ſpondeus: tabifi, dactylus: cum ma, trocheus: lis ve, trocheus: nenũ, trocheus. Pari mõ & reliqua ſcãdes. (Liuor.) Liuor exiſtens tabificum. i. generatiuum tabis venenũ, vorat, deuorat, abglutit: medullas intactis. i. nõ tactis oſſibus. Liuor, eſt macula ſubnigra, quæ ex contactu & compreſſu corporum inducitur. Iuuena. Vuaq; conſpecta liuorem ducit ab vua. & Tibullus. Tũ ſuccos herbasq; dedi quis liuor abiret, Quẽ facit impreſſo mutua dente Venus. Et quoniã inuidia ſimilem maculã generat, & obſcœnum aſpectum efficit, a multis liuor vocatur, vt hic. Nã ſicut (Cãdid⁹) cãdidus dicitur, qui omnia bono oculo aſpicit, nulliq; inuidet, aut detrahit: ſic econtrario Liuidus dicitur, qui vbi alterius dexteritatẽ videt, lenta tabe medullitus exeditur: & exhauſto, qui in candido homine eſt, naturali ſucco totus liueſcit. Vñ vocat liuorem, tabificum venenum. ¶ Venenũ.) Dicitur. n. quod veniat. i. fluat p venas & medullas. ¶ Tabes.) Dicit autem ſanguis exudante, putriore ſucco corruptus. talem autem liuor generat, vnde dicitur, Tabificũ venenũ. (Tabe.) Additur autẽ notanter. ¶ Malis.) Non tam quod præcipue mali ſunt, q alterius bona videre non poſſunt: ꝙ quod hoc venenum malis: hoc eſt inuidis dũtaxat nociuum eſt. Nã luxuria, luxurioſo delectatio (Sudat q; alij Subdat.) nẽ affert: & colluxurioſo, labem. Superbia miſeris: quos faſtidimus, moleſta eſt, auaritia, omnib⁹ odioſa: ira offendẽdi damnoſa: gula, hæredibus iniqua. Accidia ꝙuis deſidibus dulcis, bonis tamen operationibus: quas aut deo, aut ſanctis, aut parẽtibus, aut (Atq; alij Aut.) liberis, aut pãtriæ, aut reipublicæ debemus, ſummopere nociua eſt. Inuidia vero, inuidũ duntaxat cruciat. nã inuiſus, ſemper beatus eſt: aut talis iu (Tacit⁹ alij tacite.) dicat. Quia ergo inuidia exedit inuidũ, bene dixit Tabificũ malis: neq; vero erit tam (Iecur comeſt alij comeſtq; mentẽ.) ineptus interpres, q dicat tabificum. i. tabem faciens: malis, ideſt maxillis: tametſi liuor edax dicatur: quia oportet, vt ꝓ or ſyllaba breuis ſit, (Leuaret alij leuari.) quæ in dictiõe malis, ſemper niſi adiectiuum fuerit: producitur. Nec obijciendum eſt, ꝙ inuidus alijs ſæpe moleſtus eſt: quoniam ſibi dũtaxat per inuidiam nocet: alijs vero quia præter inuidiã alia quoq; peccata habet, ſunt enim multa familiaritate deuincta inter ſe. ¶ Et totũ bibit artubus cruorẽ.) Ex hac aũt re (vt dixi) ſit liuor. ¶ Quod quiſq; furit, &c.) Ratio eſt quare cruorẽ ebibat. Quod. i. quia: qſquis. i. quicunq;: furit. i. inſanit, & iraſcitur, & inuidet ſorti alterius ipſe eſt ſemper ſibi pœna, hoc eſt ſeipſum crucians: vt debet: quia dicitur, Iuſtius, inuidia nihil eſt, quæ crimine nondum perfecto, amorem cruciat, pro enſe reflexo. ¶ Sors.) Dicitur quicquid ſortimur. i. accipimus ab aliquo, vt illi fœnus faciamus. Dicunt autem Iouẽ, vnicuiq; naſcenti dare partem boni, & partem mali: illud ergo quod a deo accepimus, vt bene operemur, ſors dicitur. Illud etiã, quod a fortuna nobis obijcitur, ſors dicitur: vñ Hora. in principio ſermo. Qui ſit Mecœnas, vt nemo quam ſibi ſortẽ, Seu ratio dederit, ſeu ſors obiecerit: illa Cõtentus viuat. Dicitur præterea ſors, pecuniæ illa quã vſurarius fœnerat, hoc eſt fœnori dat, quod a Iuriſperitis capitale dicitur. (Fœnus.) Fœnus autẽ, eſt lucrũ, quod præter ſortem rei redditur. Deniq; qdquid ſortimur. i. quadam ſorte obtinemus, id ſors dicitur. ¶ Sudat frigidus.) Pulchra compoſitio, qua oſtendit ſudorem non eſſe naturalem: qualis eſt, qui ex vehementi calore apertis poris generatur. ¶ Intuens quod odit.) (Odit.) Odit, præſentis temporis, ſignificationẽ habet, præteriti tamen eſt ſecundũ declinationem. Nam odio (licet ſemel in De oratore apud Ciceronẽ, odias, legeris) rariſſimum inuentu eſt: & ſi inueniatur, corriperet primã, ſicut odium, nomen: hic autem longa debet eſſe prior ſyllaba, quãta eſt e ꝓterito biſyllabo, paucis demptis. ¶ Effundit mala lingua virus atrũ.) Mala lingua, noĩatiui ſunt ſuppoſitales, illi verbo effundit. nam ſi legas Liuor effundit mala lingua. i. per malam linguam, vt ſeptimi caſus ſint, verſus non ſtaret. ¶ Virus.) (Virus.) Venenum: nunc tantum tres caſus habet. olim etiam viri, in genitiuo repertũ eſt. ¶ Pallor terribilis.) Hoc eſt obſcœnus aſpectu. ¶ Genas colorat.) (Genæ.) Genæ ſunt quaſi veſtes, quibus oculus tegitur cum conniuit, ideſt aperitur, & clauditur: quæ (vt dicit Ply.) olim cilia dicebãtur. Pulchrum ergo eſt, quod inuidus in ea parte liueſcit, qua peccat. ¶ Infelix macies renudat oſſa.) Significãte dicit, infelix macies, quia poteſt eſſe felix, vt eſt, quã ma-

turo conſilio per abſtinentiam & ieiunium contraximus, ꝓ ſa-
lute animę aut corporis. vtriq; enĩ officit crapula ¶ Renudat.)
Hoc eſt aperit, & oſtẽtat oſſa, exhauſto ſanguine: cõſumptis car
nibus, & euaporato ſucco naturali ¶ Nõ lux, &c.) Nihil eſt ſanis
iucundius luce. vñ de Didone inſaniente ex amore dicitur, Lu-
cemq; refugit. quod vicinæ mortis indiciũ eſt. ¶ Non cibus eſt
ſuauis illi.) Exhauſto enim ſanguine, ĩminuta eſt virtus digeſti
ua: qua ſine nullus cibus, ſuauis eſt: vt patet in ęgrotis. Suauis,
hic triſyllabum eſt. Non potus iuuat.) Qui alias curas expellit.
vnde eſt. Adſit lætitiæ Bacchus dator ¶ Nec ſapor Lyæi.) i. Bac-
chi, q Lyæus dicitur, eo ꝙ ſoluit hominem curis. λύω enim, eſt
ſoluo: vnde mirãdũ eſt, ꝙ qui nos liberos & ſolutos omnibus
curis reddere ſolet, non iuuet inuidum: mirabilius quod nec ſa
por ipſe iucũdus ſit. Mirabilius multo, ꝙ potus ſuauiſſimus nõ
iuuet, etiã ſi pocula Iuppiter ipſe propinet, abs quo quia hoſpi
talitatis deus eſt, tute ſumi poſſent. Maxime autẽ mirandũ eſt,
quod nec Hebe, deorum pincerna, & iuuentũ dea: nec Ganyme-
des, omnium mortalium pulcherrimus puer, non poſſet tam
delicate pocula dulcia a Ioue propinata miniſtrare, vt inuidum
Hebe. iuuent. Notæ ſunt fabulæ. Hebe, filia Iunonis, pincerna deorũ
eſt: quæ dum incautior pocula miniſtraret: caſu pudenda renu-
dauit: ob quã rem iratus Iuppiter, Ganymedem pulcherrimũ
puerum, Trois Phrygum, regis filiũ, dum in Ida ſylua venatur
rapuit: raptumq; in Hebes locũ ſuffecit. Vnde eſt illud j. Æneí.
Et rapti Ganymedis honores. Quantum autem ad gratiam po-
culorum faciant mundiciæ pincernarum, oſtendit Iuue. vbi de
miſera clientum cœnula cõqueritur, dicens, Tibi pocula curſor,
Getulus dabit. aut nigri manus oſſea Mauri. & paulopoſt de re-
ge conuiuij. Flos Aſiæ ante ipſum pretio maiore paratus. Quã
Nectar. fuit & Tulli cẽſus pugnacis & Anci ¶ Nectar.) Eſt potus deorũ:
ſicut ambroſia, dapes ſignificat ipſorũ. Neq; vero dicitur a ne-
ctando: volũt enim dictum, nectar, quod linguam nectat: Græ-
cum enim eſt, τὸ νέκταρ τοῦ νεκτάρου, &c. ¶ Non ſomnum
capit.) Quod tamen munus deorum eſt: vt. ij. Æneid. Tempus
erat quo prima quies mortalibus ægris Incipit, & dono diuũ
gratiſſima ſerpit, Aut quieſcit vnquã. Plus eſt non quieſcere, q̃
non capere ſomnum: quia ſæpe animi quietem capimus, nec ta-
men dormimus. Vnde de Didone infeliciter amante. At nõ infe
lix animi Phœniſſa, nec vnquã Soluitur in ſomnos, oculiſve,
aut pectore noctem Accipit. Quare vero nõ quieſcat, inuidus,
eſt quia Torquet viſcera carnifex cruẽtus. Liuor cruentus. i. ple-
Viſcus. nus cruoris, torquet viſcera: & ideo eſt carnifex. Viſcus, viſce-
ris, ſm Seruium, ſignificat omnem carnem intra pellem cõten
tam, Viſcum, autem ſecundæ declinationis: ſignificat illud quo
aues viſcantur, gluten. Sunt qui in ſingulari ſolum ablatiuũ, vi-
ſcere, vſitatum dicant. Donatus ſuper illud in Andria, Vix ſum
apud me: ita animus cõmotus eſt, metu, ſpe, gaudio. Duo (in-
quit) carnifices futurarum rerum ſunt, ſpes: & metus, &c. qbus
verbis accipit carnifices, ſicut nũc Virgi. ¶ Veſanos tacitus, &c.)
Hoc enim differt liuor, ab ira: quod ille tacitus, ad ꝑcordia in-
Tacitus cubat. ira vero, manifeſte in offenſorẽ inſurgit. Tacitus, vtroq;
modo accipitur, vt docet Valla. Nũc actiue, vt ſi velis hic, Liuor
tacitus. i. tacẽs, mouet veſanos furores: quia in liuidum debac-
chatur quem dilacerat. Nunc paſſiue, vt apud Senecã, Quòd ta-
citum eſſe vis nemini dixeris. & apud. vj. Æneí. Quis te magne
Cato tacitum aut te Coſſe relinquat. ſic poteſt hic accipi, liuor
tacitus. i. occultatus: & cõditus intra viſcera liuidi, mouet veſa-
nos furores: quaſi diceret, inteſtinos. ¶ Intentans animo, &c.)
Interpretatur quos furores moueat, eſt (inquit) intẽtans. i. intẽ
ſiores faciens, vel augmentans animo faces. i. flãmas: Erynnis. i.
contentioſi furoris. ἔρις, enim, contentio dicitur. ¶ Eſt talis.) i.
ordo eſt: quia & talis vultur eſt intus. i. intra viſcera inuidi: qui
i. qualis lacerat ſemꝑ Tityi comeſti. i. exeſi, quoad iecoris fibras:
vt ſit totũ pro parte: vel leges, comeſtũ. De Tityo ſic. vj. Æneí. Tityus.
Necnõ & Tityon terræ omni parentis alumnum, Cernere erat,
per tota nouem cui iugera corpus, Porrigitur, roſtroq; imma-
nis vultur adunco, Immortale iecur tondens. fœcũdaq; pœnis
Viſcera rimaturq; epulis, habitatq; ſub alto Pectore, nec fibris
requies datur vlla renatis, &c. Intelligitur aũt per Tityum lu-
xurioſus. Amauit. n. latonam Apollinis & Dianæ matrem. ob
quam rem confixus iaculis Phœbi, dãnatus eſt apud inferos, ea
pœna vt viſcera eius, vultur immanis exedat: quæ tametſi con
tinue abſumũtur, nunq̃ tamen deficiunt quia ſemper renaſcun
tur. Quod ideo fingitur: quoniã credunt, morientium animas
ea affectione, eoq; mentis habitu permãſuras, qua corpora lin-
quunt. Vnde de amantibus in eodem. vj. Curę non ipſa in mor
te relinquunt. Et paulopoſt de alijs ſtudijs, Quæ gratia currũ,
Armorumq; fuit viuis, quæ cura nitentes Paſcere equos, eadẽ
ſequitur tellure repoſtos. Quia itaq; amantes, nimijs curis agi-
tantur, in vita bene fingitur Tityus, quem Horatius, incontinen
tem appellat: perpetuis gryphibus, ſeu vulturibus exedi. Simili
autem modo tantiſper dum viuit, inuidus, torquetur: quaſi di-
cat ipſum hic infernales pœnas luere. Et non longe abeſt. nã ſi-
cut in inferno ſemper cruciantur, neq; tamẽ culpa purgatur, aut
offenſio remittitur: ſic inuidus continua pœna afficitur: nec ta-
men melior euadit. Vultur olim dicebatur hic vulturis, vñ En-
nius, Vulturis in ſyluis miſerũ mãdebat homonẽ. ¶ Viuit pecto
re ſubdolente vulnus.) Viuit, ideſt ſemper recens eſt: ſicut aqua
ſemper fluens, viua dicitur: vt. ij. Æneidos, Donec me flumine
viuo abluero. Quod quidem vulnus manus Chironia. i. ipſe
Chiron Phillyrides, iuſtiſſimus centaurorum, leuaret. i. cura-
ret. Nec Phœbus leuaret, Nec clara ſoboles Phœbi, ideſt Æſcu-
lapius leuaret: hoc eſt habet incurabile vulnus. Chiron (vt dixi) Chiron
Phillyrides. i. Phillyræ nymphæ, & Neptuni, in equum conuer
ſi, filius fuit: pater Thetidis, & auus Achillis, qui plurima medi
cinæ adiumenta inuenit, quorum quædam adhuc extant. Ma-
xime peritus fuit eius quam chirurgiam vocant: vt nõnulli pu-
tant, a Chirone denominatam. vel potius a manu, quæ χεὶρ di-
citur. Docuit Achillem (vt dicit Statius in Achilleide) curatio-
nem vulnerum, vt de Telepho, nobilis recitatur leuatio: quem
ferrugine eius ferri, quo ipſum vulnerauerat, ſanum reddidit.
vnde eſt in Remedio amoris, Vulneris auxilium Pelias haſta tu
lit ¶ Phœbus.) Phœbus autem (vt dixi) ſolis eſt peculiare epi- Phœbus.
theton. fingitur autem Phœbus, ſiue Apollo, medicinę peritus:
quoniam omnes herbarum virtutes, ſolis radijs percoquũtur.
Æſculapius autem, præter omneis mortaleis, in hac re doctus
fuit: abs quo Virgilius Virbium, a morte reuocatũ, dicit. Et quia
tantum in medicina potuit, Apollinis filius dicitur.

ASCENSIVS.

Nec Veneris, &c.) Si penitioribus oculis Virgilianam dicẽdi formã cõſpexeris, nõ interrogato opus, eẽt, q̃ vitia magis fugienda ſint. Quã etenim ſuperbiã dãnaret, vidiſti quanta diligentia, nos ad miſeriæ humanæ memoriam vocitarit. Cum auaritiã pernitioſum illud monſtrum vilipenderet, vehementi verbo vſus eſt, dicens, Sperne lucrũ, &c. At de ira q̃ ad acrimoniam facit, parcius inquit, Iraq; ceſſet. Cum vero liuorem monſtrum, nulla virtute redemptum, ad parteis vocaret: q̃ſi excãdeſcens, inquit, Liuor tabificum malis venenum, &c. Nunc

P. VIR. MARONIS DE VENERE ET VINO CONTRA LVXVRIAM ET EBRIETATEM.

Nec Veneris, nec tu Vini tenearis amore.
  Vno nãq; modo Vina, Venuſq; nocent.
Vt Venus eneruat vires: ſic copia bacchi
  Et tentat greſſus: debilitatq; pedes.
Multos cæcus amor cogit ſecreta fateri.
  Arcanum demens detegit ebrietas.
Bellum ſæpe parit ferus exitiale Cupido.
  Sæpe manus itidem Bacchus ad arma vocat.
Perdidit horrendo Troiam Venus improba bello.
  At Lapithas bello perdis Iacche graui.
Denīq; cum menteis hominum furiauit vterq;
  Et pudor, & probitas, & metus omnis abeſt.

Virgi.

Nũc vero de Venere & vino loquuturus, quorũ abuſus, non vſus, malus eſt: inquit. Nec Veneris, nec tu vini capieris amore. Non & enim Venus mala, nec vinũ malũ: ſed amor & nimia indulgentia, vtriuſq; deteſtanda eſt. Non ergo dicit, Non tu capieris amore luxuriei. Omnis (Luxuria.) enim luxuries, damnãda eſt: non omnis autem Venus. (Venus.) Similiter non dicit, Non capieris amore, ebrietatis. omnis etenim ebrietas mala: nõ itidem omne vinũ. Tametſi aũt Venerem, pro concubitu, per metonymiam ponimus: vt, Sine Cerere & Baccho friget Venus: non tamen pro oĩ, ſed pro eo dũtaxat qui na tura

Compedibus Venerem, vinclis conſtringe Lyæum:
Ne te muneribus lædat vterq; ſuis.
Vina ſitim ſedent: natis Venus alma creandis
Seruiat. hos fines tranſiliſſe nocet.

turalis eſt, nec inceſtuoſus. nã cæſtus, eſt zona Veneris: dictus a caſtitate, qua legitime nubentes cinguntur. Verũtamen ponũt tres Veneres: vnã ex Cœlo pr̃e, & Die m̃re. na-

Veneres.

tam apud priſcos. Et hanc honeſtæ rei præeſſe volunt. Alteram, ex viribus cœli, & ſpuma maris: & huic incõceſſos concubitus imputãt. Tertiã, Iouis, & Diones filiã, ex qua Æneas natus dicitur. Sciemus tamen, q̃uis multæ enumerentur Veneres, multi Ioues, multi Mercurij, &c. Poetæ tamẽ opera ſic cõfundunt, vt omniũ vni addicãt: ſiue quod vnam cœleſtem naturam putent omnium effectuũ cauſam, tametſi per diuerſos fiant: ſiue quod omnia in admirationem trahere volũt. Volunt aũt Venerem dictam, quod per eam omnia veniant, & oriantur. Et quia generatio rerũ, non ſine virili ſemine fit: ideo Veneri vtriuſq; ſexus participationem dedere. Nã (vt recitat Macrobius) in Cypro eſt barbatę Veneris ſimulachrum. Quocirca Virgi. loquens de Venere ait, Deſcendo ac ducente deo & Caluus, Pollẽtemq; deũ Venerem. & Ariſtophanes philoſophus Aphroditon, genere maſculino appellat. & Leuinus ait, Venerem igitur almũ adorans, ſiue fœmina, ſiue mas eſt, &c. De Veneris aũt virtute, ſic Lucre. Æneadũ genitrix hominum, diuumq; voluptas, Alma Venus cœli ſubter labẽtia ſigna. Quæ mare nauigerũ, quæ terras frugiferentes Concelebras: per te quoniam genus omne animantum Concipitur: viſitq; exortũ lumina ſolis. Hęc ille. Propter hanc rem dicetur, Natis Venus alma creandis Seruit. Certũ eſt ergo pro conuerſatione humanæ, cæterorũq; animãtiũ naturæ Veneris vſu opus eſſe: qui ſi legitime fiat, iure matrimoniali laudandus eſt. Econtrario nemini dubium eſt, quantum noceat tranſiluiſſe finem: vſq; adeo vt nulla ſit labes, qua homo a diuina mentis contemplatione, ad corporis ſordes citius auocetur, nulla propter quam plura bella fiant: nulla quã citius, & plures in turpem egeſtatem ruant. Nam Plautus, paupertatẽ luxuriæ filiam nuncupat: nulla itẽ quæ omni honeſto ſtudio magis inimica ſit: nam hominem totum effetum reddit, ac deinde tardũ, & ſegnem: vſq; adeo, vt ſæpe tardum pro luxurioſo, poetæ ponant. Nocet igitur & animæ, & corpori, & vtriq; plurimum. De vino quoq; nihil ignotũ dicam: nam omnes ſcimus ſi temperate ſumatur humano ingenio adiumento eſſe. Vnde illud Hora. in epiſtolis, Priſco ſi credis Mecœnas docte Cratino: Nulla placere diu, nec viuere cãrmina poſſunt: Quæ ſcribuntur aq̃ potoribus, vt male ſanos Adſcripſit liber ſatyris, faunisq; poetas: Vina fere dulces oluerũt mane camœnæ Laudibus arguitur vini

Vinum Ebrietas.

vinoſus Homerus: Ennius ipſe pater nunq̃ niſi potus ad arma Proſiliijt dicenda. & reliqua quæ cõmẽtarij per irriſionem dicta putant. nemo tamen mihi inficias ibit, vinũ modice ſumptum, acuere ingenium. At quantum ebrietas deteſtanda ſit, facillime conſtabit, ſi hominem potum inſpexeris: qui iam omne id (loquor de rõne & virtute) quo a belluis, feriſq; differimus, exuit: & ſui immundo, q̃ homini ſimilior luto inuoluitur: facilis ad iram: facilis ad ſeditionẽ: facilis ad luxuriam: facilis ad blaſphemiam, deorumq; contumeliam: facilis ad ſecreta reuelanda: ad amicos prodendos: & ad omnia deniq; mala facienda. contra, ad nullam virtutem paratus. Quocirca, ſi ita deceſſerit: iam de eius ſalute actum eſſe dixeris: ſed redeo ad poetam ❡ Nec Vene

Capere

ris, nec tu vini capieris amore.) Capere, multa videtur ſignificare, ſecundum ꝙ varia ſunt quæ capiuntur. Aliquando enim eſt in ſe cõtinere: vt, Atrium meum capit mille viros. Aliq̃n eſt intelligere: vt, Capio te. i. ſenſum tuũ. Aliquando auferre. vt, Q̃n capimus rem: qua capta, quis ea perpetuum priuatur. vnde, captus oculis, dicitur priuatus. Virgi. j. Georg. Aut oculis capti fodere cubilia talpæ. Sic caper dicitur, qui captus eſt coleis. i. genitalibus: vt docet A. Gel. Aliquãdo eſt, veſtalem ſuſcipere: cui rei peculiare erat verbum. Aliquando eſt comprehendere, & in carcerem conijcere: vnde captiui dicuntur. Aliquando eſt ineſcare, fallere, aut decipere: vnde dicimus, Hominem captum amore, captũ vino: vt hic, Nec capieris. i. non illaqueabaris amore Veneris: nec etiam amore vini. ratio eſt ❡ Vno nãq; modo, vina Venusq; nocent: Vt Venus eneruat vires, &c.) Eneruare, eſt diſſoluere: neruis. n. cõſolidamur. vnde eſt, Oſſibus & neruis cõpegiſti me. ❡ Sic copia vini.) Copia, dicitur abũdãtia, & plenus vſus

Copia.

rerũ: vt meretrix facit omnibus copiam ſui. ſic, copia vini, eſt abũdantia vini. Non tamen dices de exemplari inſtrumento, ꝙ ſit copia: ſed poteris dicere, Fac mihi copiam iſtius inſtrumẽti: hoc eſt, fac vt vſum eius habeam. In plurali autẽ copias, copio-ſum exercitum vocamus, & apud poetas, neceſſitudine verſus. Aliq̃n etiam in ſingulari numero idem ſignificat: vt. ij. Æneid. Reſpicio & q̃ ſit me circũ copia luſtro, Et ten-

Seruit ſine hõi tráſiluiſſe nocet aliꝫ Seruiat hos fines tráſiluiſſe nocet

tat greſſus, &c. i. titubare facit: vt Cremes in Eunucho Teren. Vicit me vinũ quod ego bibi. At dum accũbebã: q̃ videbar mihi eẽ pulchre ſobrius: poſtq̃ ſurrexi: neq; pes, neq; mens, ſatis ſuũ officiũ facit. In. ij. Geor. Virg. Tenuiſq; Lageos Tentatura pedes olim, vincturaq; linguam. Multos cęcus Amor cogit ſecreta fateri. Cuius rei Medea, & Ariadna, teſtes ſunt: & in ſanctis literis Sanſon. ❡ Cæcus Amor.) i. cęcos faciens. Pingitur tamẽ Amor,

Cæcus.

ſeu Cupido, puer alatus, oculis velatis, habens in altera manu tacula in altera flãmas. Cæcũ aũt vocamus nunc quod non videt, vt hominẽ cæcũ: nunc quod non videtur, vt ſaxa occulta, cæca dicimus: nũc quod non ſinit nos videre, vt cæcã noctem, cæcã auaritiam, cæcũ amorem, & reliqua q̃ nos aut mentis, aut corporis lumine priuãt. ❡ Arcanum demens detegit ebrietas.)

Ebrietas.

Hora. in epiſtolis, Quid nõ ebrietas deſignat? operta recludit Spes iubet eſſe ratas, Ad ꝓlia trudit inermem, Sollicitis animis onus eximit, &c. & in ſermonib. Condita cũ verax aperit ꝓcordia liber. Arcanũ, dicitur ab arca, qua arcetur. i. tegitur. Demẽs,

Arcanũ Demes.

Bonum eſt adiectiuum ebrietatis. nam demẽs dicitur, non qui ſine mẽte eſt (quia is amens vocatur) ſed qui peruerſam & deprauatam mentem habet, qualem ebrietas efficit. ❡ Bellũ ſæpe

Bellum

petit ferus exitiale Cupido.) Ponit exemplum de amore Paridis in Helenam, pro qua deſtructa eſt Troia: exempla autẽ ſine numero ſunt. vnde Hora. in ſermo. Nam fuit ante Helenã cunnus deterrima belli Cauſa: ſed ignotis perierunt mortibus. illi: Quos Venerem incertam rapiẽtes more ferarũ Virib. editior cędebat, &c. Bellum: per antiphraſin. i. cõtrarium ſenſum, dici putant: eo ꝙ nihil belli. i. boni, aut pulchri habeat. Alij, a belluis. Exitiale dicitur, ꝙ ad exitum vitæ pertinet. Ferus Cupido. temporale epitheton. nam eſt etiam, placidus amor: vnde eſt in. iiij. Placidone etiam pugnabis amori? Solent aũt amãtes infeliciter Cupidinem feritatis arguere: vt in Buco. Nec lachrymis crudelis Amor, Nec gramina riuis, nec Cytiſo ſaturãtur apes. Et alio loco, Sæuus amor docuit natorũ ſanguine matrẽ cõmaculare manus. Et Tibullus, Semper vt inducat blãdos offers mihi vultus: Poſt tamẽ es miſero triſtis & aſper amor. Cupido, genere

Cupido

maſculino, deũ amoris, ſignificat filiũ Veneris, Genere fœminino, cupiditatem ipſam. ❡ Venus improba.) Etiã temporale epi-

Nomĩa deoꝝ ꝓ rebus.

theton: quia dicturus eſt, Alma Venus, &c. ❡ Sæpe manus itidẽ Bacchus ad arma vocat.) Dat exemplũ. Et Lapythas bello perdis Iacche graui. Itidem. i. eodem modo: Bacchus & Iacchus, nomina ſunt Liberi patris, qui deus vini. Sed per metonymiã: nomina deorũ, pro rebus quibus ꝑſunt, ponimus: tunc ꝓcipue, q̃n reb. actionem damus, vt perdere & mouere manus. De hac re dicitur in Geor. Bacchus & ad culpã cauſas dedit: ille furenteis Cẽtauros leto domuit, Rhetũq;, Pholumq;. Et magno Hyleũ Lapythis cratere minantem, &c. Lapythæ, populi ſunt Theſ-

Lapythæ. Cẽtauri

ſalię, ex Lapytha (ſm̃ Iſidorũ) Apollinis filia, geniti. At Centauri, dicũtur eſſe Ixionis filij. Ixion. n. credens cũ Iunone cõcumbere, cũ eius ſimulachro ex nube facto, rem habuit, vnde nati ſunt Centauri, quorum ſupernæ partes: humanæ, infernæ, equinæ erãt: quæ res ficta eſt, quoniã (vt docet Ply.) primi pugnare in equis inuenerunt. viſi ergo a lõge ſemihomines & ſemi equi putati ſunt. hi ebrij effecti, & Martio furore perciti, Lapythas occiderunt ❡ Deniq; cum mentes hominum, &c.) Deniq;, particula eſt: qua vtimur, dũ quæ particulatim dicere incipiebamus,

Deniq;

generatim abſoluimus: vt hic, Deniq; (inquit) q̃n mentes hominum alterius furore percitæ ſunt, & pudor, & probitas, & metus omnis abeſt: q̃bus trib. humana natura ne effera vagetur, maxime reprimitur Pudore, q in mulierib. & adoleſcẽtib. maxime cõmendatur. Amiſſa nãq; pudicitia, nihil in muliere commendandum eſt. Cicero in epiſtolis, Qui ſemel verecũdiæ fines tráſierit: eum bene & grauiter oportet eſſe impudentẽ: quod Dido, nondũ illecebris amorũ capta, ſentiẽs. ait, Sed mihi vel tellus optẽ prius ima dehiſcat, Vel pater oĩpotẽs adigat me fulmine ad vmbras, Pallẽteis vmbras Erebi, noctemq; ꝓfundã Ante pudor, q̃ te violẽ, aut tua iura reſoluã. De adoleſcentib. Teren. Erubuit: ſalua res eſt. Eſt. n. pudor, quo nos pudet turpis faſcinoris: per quem viri magni, etiam ſæpe ad fortia facta inuitati ſunt: vnde de Hectore dicit Homerus ꝙ veritus a Polydamante culpari, multa auſus eſt. Probitas autem, eſt qua viri probi & probati,

probati, ne infamiam incurrant, omnia quæ contra bonos mores & honeſtatem facere poſſent, euitát: Metus vero, duplex eſt. Alter filialis: quo filius veretur patrem offendere: de eo timore dicitur, Initium ſapiétiæ timor domini: eo enim pacto optimi quiq; verentur peccare, ne offenſam dei incurrant. Eſt & ſeruilis timor: quo verbera, ſerui timét, potius q̃ dominorum indignationem. & de illo dicit Hora. Oderunt peccare mali formidine pœnæ. Quando autem quis, aut Veneris amore captus: aut Bacchi furore tactus eſt, nullis vinculis cohibetur. ¶ Compedib. Venerem, &c.) Affectate dictum. Nam Venus, a veniendo dicitur: recte ergo, ne nimium veniat, præcipit vt conſtringatur compedibus. Compedes enim ſunt, impedimétum pedũ. ¶ Lyæum.) Lyæus autẽ, dicitur (vt diximus) a ſoluendo: quia ſolutos nos facit, quam ob rem vinculis conſtringendus eſt. ¶ Ne te muneribus. &c.) Non inficias it munera vtriuſq; : niſi abuſio fiat nobis vtilia eſſe: ſed cauendum eſſe ne nos lædat vterq;, quod nimirũ fiet, niſi & legitime & temperate vtamur. Quæ autem munera ſint, declarat: quia ¶ Vina, ſitim ſedant.) Valent (inquit) vina ad reſtringendam ſitim. ¶ Natis Venus alma creandis.) Venus ſeruit, ideſt vtilis eſt natis creãdis, ideſt ad prolem procreandam: quæ res apprime, neceſſariæ ſunt. ¶ Sed tranſiluiſſe finẽ horũ.) Hoc eſt indulgere Veneri, ob nimium luxum: & vino vſq; ad ebrietatem: nocet. Alma dicitur Venus, ab alendo, quia eius præſidio, alitur omnium animantium genus. Alma.

P. VIRG. MARONIS DE LITERA Y, CARMEN.

Litera Pythagoræ diſcrimine ſecta bicorni,
Humanæ vitæ ſpeciem præferre videtur.
Nam via virtutis dextrũ petit ardua callẽ:
Difficileq; aditũ primũ ſpectantibus offert:
Sed requiem præbet feſſis in vertice ſummo.
Molle oſtentat iter via lata: ſed vltima meta
Præcipitat captos: voluitq; per ardua ſaxa.
Quiſquis enim duros caſus virtutis amore
Vicerit: ille ſibi laudemq;, decuſq; parabit.
At qui deſidiam, luxumq; ſequetur inertem:
Dum fugit oppoſitos incauta mente labores:
Turpis, inopsq; ſimul miſerabile tranſiget æuum.

ASCENSIVS.

Litera Pythagorę, &c.) Propulſauimus quanta maxima potuimus diligétia, ſex morbos, qui ſinguli, ſingulis virtutibus officiunt. Nunc exagitanda eſt peſtis, omni virtuti contraria: quã nunc deſidiam: nunc pigritiã: nunc ſegnitiẽ: nunc acidiã. nunc inertiã: nunc ignauiam: ad ſummã omiſſionẽ oĩs boni vocare potes. Qua quidem ægritudine, quicũq; conficiũtur ingratitudinis vitio (quod ſane deteſtãdũ eſt) conuinci pñt. Si etenim cõſyderare voluerimus, quãtum optimo maximo deo noſtro debeamus, qppe abs quo qdquid boni nobis eſt, aut erit, aut cepimus, aut ſuſcepturi ſumus, fatebimur quidem egregie: nullũ eſſe deſidiæ locum, nihilq; iacentibus animis eſſe damnoſius. Nam quãdoquidem finis vniuſcuiuſq; rei eſt optima eius operatio, videbimur (niſi bona operemur) finẽ noſtrum attingere nolle. Enimuero turpe eſt homini animaliũ facile principi deeſſe: quod in cæteris creaturis tam copioſe cõſpicimus: cœli enim cœlorũq; ornaméta (quas ſtellas, & ſydera vocamus) cõtinua volubilitate munera explere non ceſſant. Elementa rerũ, mira cõmigratiõe temperamentum vt iuſſa ſunt, ſeruant. animantium quoq;, nullum præter hominẽ ſibi deeſſe videmus. Auiculæ. n. fragiliſſimo corpore fretæ, feræ multa ſeuitia indomitæ. Beluæ marinæ indulgẽtia ad ignauiã inuitatę: ad generationem tñ & conſeruationem prolis, nunq̃ defatigatur, quin quaquidq; eorũ maxime valeret arte pro ingenii, hoc eſt naturalis indolẽtiæ benignitate, ſemp in opere cõſpicitur. Adde q & ipſi homines ad iniqua agenda, multo vigilãtiores ſunt quã ad bona. Quã rem Horatius ſic in epiſtolis conqueritur. Vt iugulent hoĩes ſurgunt de nocte latrones, Vt te ipſum ſerues, non expergiſceris, &c. Quia igitur nõ ſatis eſt vitia fugitaſſe: niſi bene egeris ſcriptum. n. eſt a diuino poeta, Declina a malo, & fac bonũ, ideo Maro volens deſidiã proſcribere: nos ad bene operandum pulcherrime adlicit. Nam ſi (vt Stoicorũ eſt paradoxum) oẽs mali ſtulti ſunt: ſtulti vero & inſipientes, profundiſſimæ Platonicorum doctrinæ minime capaces, operæpretium erat, indoctum, ſtolidumq; vulgus, rudi, ac anormi, Minerua, viam virtutis docere. Et quaſi ſignis illiteratos erudire: ad quam rem nihil accõmodatius eſt, quã litera Pythagoræ, in qua totam humanã vitã, & diuerſæ vitæ exitum videre licet: idcirco Virgilius eam inſtituto ſuo accõmodat: & dicit. ¶ Litera Pythagoræ, &c.) Pythagoras, ex Samo inſula philoſophus, in Italiã venit: Tarquinii filio regnum obtinente, cui cognomentũ Superbus fuit. Is multa doctrina & virtute claruit. primũ, muſicæ ſtuduit, in qua egregiam laudem aſſequutus eſt: deinde, philoſophiæ naturali: mox & æthicæ. i. morali operã nauauit: & populũ conatus ab inſolẽtia, ad cultiorem vitam vocare. Virtutis amorem, animis mortalibus inſtillare ſatagebat: quod quia philoſophicis rõnibus non potuit, ſignis & indiciis effecit: nouamq; viã cõmentus eſt. Sciuit. n. eſu carnium, multam feritatẽ in animis noſtris innaſci, multumq; nos ad libidinem impelli: quo circa præcæpit (vt meminit in transformatis, Ouidius.) vt ab omni carne, ſicut ab humana abſtineremus. turpe. n. putauit in viſcere, viſcera condi: aſſignans inauditam rationem. q animę noſtrę, quoniam immortales eẽnt, e corporibus noſtris in alia corpora migrarent: neq; in humana ſolũ, ſed etiã in ferina: itaq; fieri poſſe. vt rece ptaculũ auitæ aut paternæ animæ abſumeremus, ſi q̃uis carne veſcamur. Id aũt aliĩ eũ ſenſiſſe putant. alii ita pcæpiſſe, dũtaxat quo luxũ carnis vetaret. Oui. xv. meta. inducit ipſum ſic loquẽtem, Parcite mortales dapib° temerare nephãdis. Corpus, ſunt fruges, ſunt deducẽtia ramos Põdere poma, &c. Et iterũ, Prodiga diuitias, alimentaq; mitia tellus Suggerit, atque epulas ſine cæde & ſanguine pbet. Carne ferę ſedant ieiunia. Et ruſum, Heu quantũ ſcelus eſt in viſcere viſcera condi, Cõgeſtoq; auidũ pingueſcere corpore corpus. Itẽ, Quiſquis fuit ille deorũ, Corporeaſq; dapes auidam demerſit in aluũ, Fecit iter ſceleri, &c. Idẽ apud eundẽ immortalitatẽ, & cõmigrationẽ animæ, in diuerſa corpora ſic docet, Morte carẽt animæ, ſemperq; priore relicta. Sede, nouis domibus, viuunt, habitantq; receptæ. Et paulopoſt. Omnia mutantur, nihil interit. errat & illinc, Huc venit, hinc. illuc, & quoſlibet occupat artus. Spiritus eq; feris humana in corpora tranſit, Inq; feras noſter, nec tempore, deperit vllo. Itẽ, Parcite vaticinor cognatas cæde nephanda. Exturbare animas, ne ſanguine ſanguis alatur. Cęteꝝ, vt ad virtutẽ nos adliceret, & a vitiis abſterreret. docuit virtutũ quidẽ ſemitam videri, primũ difficilẽ, ſed incredibilem animi quietẽ, atq; iucunditatem parere. Contra vitiorum latas vias, facile oĩbus patere: ſed in miſeros animi, remordẽte conſcientia, cruciatus impellere: neq; quidquã pter pœnitẽtiã pducere. Et quo id rudibus oculis manifeſtius obiiceret ὑ ψιλὸν hoc eſt, y tenue, ipſis ita figurari mõſtrauit, vt in ipſo oẽm humanã vitã diſcere poſſent. Habet. n. talẽ figurã, vt baſis, ſeu fundamentum, quod ad diſcrimen bicorne ſeſe extẽdit acta infantiæ nr̃æ q̃ neq; bona, neq; mala ſunt. ſignificet. Deinde, vbi ad biuium, peruenerimus, hoc eſt ad verum diſcrimen boni ac mali, dicebat nos libere, ex libero arbitrio noſtro, in vtrãuis partem voluerimus, progredi poſſe: ſiquidẽ in dexteram, quæ virtutis eſt tẽdere voluerimus, ſummis opibus primũ enitẽdũ eſſe: ſed ad amœna loca, nos peruentũ ire. ſin, ad ſiniſtrã, q̃ vitiorũ eſt, declarauimus, facilẽ quidem aditũ eſſe, ſed duriſſimũ inſtare exitũ. Siqs verba ipſius Pythagoræ Græca lingua habere volet, qbus integritatẽ arbitrii cum fatorũ neceſſitudine cõſiſtere docuit, petat A. Gel. lib. vi ca. ii. Nos interpretationem Gellianã poſuiſſe ſatis putamus quæ hæc eſt. Noſces homines ſpontaneas haurire calamitates, cum detrimenta ſingulis a ſeipſis fiant: & ſuo impetu delinquant, & in incommoda ruant. ſua voluptate, atq; propoſito propterea negat oportere fieri: audire homines aut nequã, aut ignauos & nocẽtes, & audaces: qui cũ culpa & maleficio reuicti ſunt. per fugiũt ad fati neceſſitatem, tãq; in aliquod phani aſylũ & q̃ peſſime fecerũt ea, non ſuæ temeritati, ſed fato eſſe attribuẽda dicũt Hæc Gellius interpres. Et paulopoſt, Primus autem ſapientiſſimus & antiquiſſimus poetarũ dixit hoc tribus verſibus, quos illic ſubdit, quorũq; hęc per Gelliũ interpretatio eſt, & loquunẽ vt intelligas, numina, ſeu dei ipſi. Hei mihi quid dãnãt mortales numina cœli, Eſſe aiũt etenim per nos mala cũ tñ ipſis Vecordi pter fatũ ſint mente dolores. Difficultatis autẽ Lra Pythagorę

quæ

quæ in dextero calle eſt, cauſam ita ex philoſophorũ documen
tis habere poſſumus. nam licet Chriſtiani, nihil ambigimus: qui
ſcimus originalis criminis fomitem extinctum quidem eſſe in
fonte baptiſmatis: ſed incitamento tamen quiddam derelictum
eſſe, quo ad peccandum proni ſumus. quid hoc ad hunc locum
in quo Poeta non Chriſtianus loquitur. Neque tamen reſpuen/
da propterea eſt doctrina philoſophorum, ſi modo cum Chri/
ſtiana veritate conſentiat. Dicemus philoſophicas opiniones, ni
hil a fide ſanctiſſima degenerantes. dicunt itaq; Pythagoram,
& deinde Platonem ſequuti: animas a ſingulis elementis paſ/
ſionem cõtraxiſſe: ſimiliter & a ſingulis planetis. Planetarum
autem congeriem (vt memorauimus) ſyluam vocauerant ꝓ/
ptereaq; dicebant, difficile eſſe tenere dexterum callem, & veni
re ad aureum ramum: de quo Virgilius in ſexto: per quẽ aliud
non intelligit, q̃ ramum huius literæ dexterum, per quem vir
tus ſignificatur. quo circa Æneas, per quẽ omnis vir ſapiens ſi/
gnificatur, iuſſus quærere aureum ramum aſpectans, ſyluã im/
menſam, hoc eſt tot cœlorũ influentias, nos ad vitia trahentes,
ſic precatur. Si nunc ſe nobis ille aureus arbore ramus, Oſtẽdat
nemore in tanto &c. vbi ſignate dicitur, ſe oſtendat nobis, quia
putabant plurimi, niſi virtus nos ſponte ad ſe vocarit, difficili/
me poſſe eam contingere: quo circa dixit Sybilla, Neminẽ au/
reum illum ramũ poſſe carpere, niſi fata ipſum vocent. Videtur
tamen admittere humanam diligentiam, quocirca id viſa eſt di
cere. Si nõ es prædeſtinatus, præcare vt prædeſtineris. ad quid
enim noſtra opus eſſet diligentia, ſi credidiſſent etiam philoſo/
phi (nam de theologis certum eſt, ꝙ rectius ſentiũt) omnia fato
cum neceſſitudine contingere? Verba Sybillæ ad Æneam in. vj.
ſunt hæc, Ergo alte veſtiga oculis: & rite repertũ Carpe manu,
namq; ipſe volens, faciliſq; ſequetur, Si te fata vocant aliter nõ
viribus vllis Vincere: nec duro poteris cõuellere ferro. Quibus
verbis cum dicit. Veſtiga alte oculis: videtur (vt dictum eſt)
nos inuitare ad diligentiam inquirendæ virtutis, quæ difficilli/
ma inuentu eſt, quocirca Æneas illum aureum ramũ non inue
nit propria inquiſitiõe. ſed maternis auibus mõſtrantibus: quo
non aliud ſignificatur, q̃ eos qui ad egregiam virtutem euadũt,
adiutos oportere benigniore naſcẽdi hora. Vnde & illud Iuue.
Plus etenim fati valet hora benigni. Quã ſi te Veneris cõmen/
det epiſtola Marti. Verum, vt ad rem redeamus, tametſi dexte/
rum illud iter, arduũ & difficile, ab alijs facilius petatur: vtpote
Litera. a bene natis, ab alijs difficilius vtpote ab infelicius natis. ab oĩ/
bus tamen ſine diſcrimine, virtus acquiri poteſt. Nã quanto ma
gis infirmus ad ſcandendum fuerit: tanto maior ſcandẽti gloria
contingit, neq; deerit, ſi vt Æneas deum precemur, qui conan/
ti aſcendere, manũ porriget. ſed ad rem. Litera, dicitur ſecundũ
plures, quaſi legitera, eo ꝙ legatur: vel quaſi litura: quia cum
olim in ceratis tabellis ſcriptitarent, ſæpe lita eſt. Itaq; volunt
vno t, debere ſcribi: ſed quia prima deberet corripi (tametſi, qui/
dam a præterito deducere moliũtur) cœpit tt duplici ſcribi, ſi/
cut quatuor. cum quater, & quaternus, & ſimilia quæ corripiũ/
tur, vno t ſcribãtur. Similiter quottidie, ſecundũ multos, tt du/
plici nõ alia rõne, q̃ vt ſignificetur prima lõga, ſcribitur, quo/
tus enim prima breui, vno t contentum eſt. Significat ergo lite
ra, elementũ lecturæ: hoc eſt minimum quod legi poteſt: vt a,
vel b. & hic litera Pythagoræ hoc eſt y, aliquãdo ſignificat ma/
num, ſeu formã ſcribentis. Vnde ad Atticum Cicero, Nam Ale/
xidis manũ amabam ꝙ tam prope accedebat ad ſimilitudinem
tuæ literæ. In plurali aũt, etiam ſignificat epiſtolam: ſed cũ epi/
ſtolam ſignificare volumus, addemus numeralia diſtributiua q̃
congrue adduntur carentibus ſingulari numero. Quando vero
elementa, hoc eſt ſingulas literas ſignificamus, addẽda ſunt car
dinalia. Vt ſi dicis, Vnam literam ad te dedi: ſignificas te dediſſe
vnum elementum, vtputa a, vel b, Si vero dicis, te dediſſe vnas
literas, idem eſt ac ſi diceres vnam epiſtolã. & ſi duas literas, ꝑ/
inde eſt, ac ſi diceres duo elemẽta. vt a, & b, vel alia q̃uis duo.
Sed ſi binas lr̃as te miſiſſe, dicis, nõ aliud eſt q̃ ſi diceres duas
Pytha/gorás. epiſtolas miſi. ⸿ Pythagoræ.) Non quã Pythagoras inuenit: ſed
quã vitã humanam figuratam docuit. vt ſupra oſtendimus: &
nunc per Virgilium videbimus. Erat (vt dixi) Pythagoras Sa/
mius, philoſophus, primuſq; (vt perhibẽt) eo nomine nũcupa
tus. Nam cum antea ſophi: ideſt ſapientes, vocantur, percunta/
tus an ſophus eſſet, dixit, ſe philoſophum: hoc eſt ſtudioſum &
amatorem ſapientię. ⸿ Diſcrimine ſecta bicorni.) Ideſt diuiſa in
Diſcri/men. duo cornua: dexterũ, quod anterius eſt: & ſiniſtrum: quod idẽ
poſterius. Diſcrimen, dicitur a diſcernẽdo. eſt enim diſcernere,
dignoſcere. vnde diſcreti, qui rem bene diſcernunt, ſciuntq; di/
uidere

uidere bonum a malo. Secta .i. diuiſa: participium eſt a ſecor, ſe/
caris, videtur autem a ſectare, vſus hoc loco. nam ſecare perti/
net ad itineris diſcrimen, vt in fine. vj. Æneí. Ille viam ſecat ad
naueis: & ſignificat, quaſi tenere. Inde ſecta philoſophorũ: qua
alij ab alijs diuidũtur. tenentes ſuam quiſq; opinionem. ſic hoc
loco, Alij ſecant dexterum iter, hoc eſt tenent melius eſſe virtu
tem per labores acquirere, q̃ voluptatibus molliter indulgere.
Bicorne, dicitur quod habet duo cornua: & declinať hic & hæc Bicorne
bicornis: & hoc bicorne. habẽt aũt virgulæ huius litere, ſe quaſi
ſint cornua. Vnde dixit. Diſcrimine bicorni. ⸿ Species.) Dicitur a Species
ſpeciendo, hoc eſt videndo: licet ſpecio, in ſimplici quidẽ in vſu
non ſit. Dicitur autem ſpecies quidquid oculis conſpicitur, hoc
eſt forma, & diſpoſitio ipſa coloris. vnde ſpeciem aliquãdo ac/
cipimus pro pulchritudine: vnde ſpecioſus. Eſt ergo idẽ, quod
forma & imago. videtur itaq; litera Pythagoræ præferre. i. per
diſpoſitionem figuræ ſuæ indicare ſpeciem. i. imaginem huma
næ vitæ. ⸿ Præferre.) Eſt quibuſdam ſignis, & indicijs, aliquid Præ ſe
certo ſignificare. Sic enim homo, cuius ſeuerus videtur vultus, ferre.
omnibus eum aſpicientibus: dicitur præ ſe ferre ſeueritatem.
⸿ Nam via virtutis, &c.) Ordo eſt. Nam via virtutis exiſtens ar
dua, petit dextrum callem, hoc eſt dexteram virgulam in ipſa li
tera: & offert ſpectantibus primum difficilem aditum. i. acceſ/
ſum, ſed præbet feſſis requiem. i. locum quietis: in ſummo ver/
tice. i. in altiſſimis faſtigijs. ⸿ Via lata.) Quæ in ſiniſtram tendit.
⸿ Oſtentat Molle iter, &c.) Omnia faciliora ſunt, q̃ vt exponan
tur. Dicam tamen naturam vocabulorum, & ſubinde ſentẽtias
aliorum. Via, actus, & iter, apud iuridicos diſtinguuntur. Iter Iter.
enim, eſt ius eundi ambulantis hominis, non agendi iumen/ Actus.
tum, vel vehiculum. Actus, eſt ius eundi ambulantis hominis, Via.
& agendi iumentum: non autem vehiculum. Via, eſt ius eun/
di, agendi iumentum, & ducendi vehiculum. qui ergo viam ha
bet, habet actum & iter. Qui actum, habet etiam iter, ſed non
viam habet. Qui vero iter habet, ſolum ius eũdi poſſidet: nam
iter, ab eundo dicitur: & eſt quaſi itio. Vnde, facere iter, non eſt
aliud q̃ ire quaſi facere itionem, ſeu profectionem. habere iter,
eſt debere ire, vt ſi ignarus vię, crederem Romam ire, quo mihi
eundum eſt: & Venetias eo, tunc vere poſſum dicere, habeo iter
Romam, non autem facio iter Romam: e diuerſo, facio iter Ve/
netias non autem habeo iter Venetias. Eſt ergo iter ipſa itio. ſed
via, eſt ſpatium, per quod itur: ita facere viã, eſt ipſam rem face/
re. Dicebatur antiquitus etiam, ita: vnde ſemita, quaſi ſemi. i. di/ Semita.
midiata & parua ita. Callis vero, eſt locus callo pedum tritus, Callis.
Callus vero, eſt ille vertex, ſeu illa duricies in manibus & pedi Callus.
bus, quam ex frequenti agitatione contraximus. Vnde fit Calle/ Calleo.
re, quod per trãſlationem ſignificat callide ſcire: nam in qua re
faciũda nobis induruit callus, eam iampridem experti ſumus.
Vnde illud in epiſtolis Flacci, Dicenda, tacendaq; calles. Inde
etiam Callidus: callida: callidum, ideſt vafer, & ex multo vſu
cautior factus. ⸿ Difficilemq; aditum.) Facilis, & difficilis, com
munis ſignificationis ſunt. Nam facilis, is dicitur aliquãdo qui
cito facit quod volumus: ideſt exorabilis, vt faciles dei ſunt ex/
orabiles. Vnde in Buco. Virgi. Sed faciles nymphę riſere ſacello.
Hinc etiam dicimus, facultatem quaſi facilitatem faciundi. Faci Facile.
le etiam dicitur, quod cito fit: vt facilis doctrina, quæ cito com
prehenditur: facile opus, quod facile fit. ideſt ſine difficultate. Fa
ciles etiam mores dicimus, qui leues & inconſtantes ſunt, vt q
facile, ideſt ſine diſquiſitiõe faciant. Contra, difficiles, vocamus
inexorabiles & moroſos, qui nihil faciunt, niſi exacta ad vnguẽ
ratione, quales ſunt (ſecundum Ciceronẽ) ſenes. vocatur etiam Difficile
quid difficile, quod cum difficultate fit, vt difficilem aditũ, quo Aditus.
nõ facile eſt adire &c. Aditus, aditus, aditui, quartæ declinatio/
nis: & maſculini generis, verbale eſt, a verbo adeo, adis: & ſigni Adytũ.
ficat aditionẽ, ſiue acceſſum. Sed adytum, adyti, ſecundæ decli/
nationis: & neutri generis, contrarium ſonat: eſt enim locus ſe/
cretior, in quo res ſacras reponimus: nulli præter ſacerdotẽ ac/
ceſſibilis. Dictus ab α, priuatiua particula: & δύω, quod eſt ſub/
eo, quaſi ſine acceſſu. Spectãtibus, a verbo ſpecto, participium Specto.
eſt. Specto autem frequentatiuũ eſt, verbi inuſitati. ſpecio, quod
ſignificat video: vnde plurima compoſita, reſpicio, aſpicio, con
ſpicio, &c. ſignificat autem ſpecto, frequenter aſpicio. Inde ex/
pecto, quaſi extra ſpecto, ad illum qui memoratur, vel quẽ ob/
ſeruo. Optime autem vſus eſt hic frequentatiuo. quo pigritan/
tem animum depingit. Piger enim, dum quid laborioſum vi/
det ſibi faciendum, iterum atque iterum aſpicit, quod vir ſtre/
nuus quàmprimum aggreditur. Spectantibus ergo animo lan/
guido, virtus nimirum difficilis, & ardua videtur, quæ tamẽ ſi
ſcanderimus

ſcanderimus, pulchritudine, atq; dulcedine ſua, omnem labo-rem leniret, ſcriptum enim eſt, Iugũ meũ ſuaue, & onus meum leue. quod quidem verum iis qui iampridem ipſum ſubeũt: nã ſpectãtibus primum etiam arduũ videtur: oportet ergo vt rem aggrediamur, & operemur, ſi deos auxiliatores habere volue-rimus. vnde Marcus Porcius Cato, apud Salluſtium in oratio-ne De bello Catilinario, Scilicet res aſpera eſt: ſed vos eam non timetis. Imo vero maxime, ſed inertia, & mollicia animi, alius alium expectantes cunctamini: velut Deis immortalibus confiſi, qui hanc rempublicam ſæpe in maximis periculis ſeruauere. Non votis, neq; ſupplicijs muliebribus auxilia Deorum paran-tur, vigilando, agẽdo, bene conſulendo, proſpere omnia cedũt. Vbi ſecordiæ te atq; ignauiæ tradideris: nequidq; deos implo-res, irati, infeſtiq; ſunt. Hæc ille. Horatius quoq; bene ſperanti animo, rem aggrediendam, monet in epiſtolis, dicens, Nã cur, quæ lædunt oculos feſtinas demere, ſi quod, Eſt animum diſ-fers curandi tempus in annum? Dimidiũ facti, qui bene cœpit, habet: ſapere aude, Incipe viuendi, qui recte prorogat annum, Ruſticus expectat, dum defluat amnis, &c. Cur. (inquit) differs curare quod eſt. i. conſumit animum, hoc eſt vitium animũ ob-tenebrans: cum tamẽ ſi incœperis, facile purgari poſſet. Vt enim dicitur in principio Digeſtorum, Vniuſcuiuſq; rei ſumma pars, eſt principium. Audendum ergo eſt, neque deſperandum pro-pterea ꝙ difficile eſt ad ſummam virtutem peruenire. nam vt in eadem. j. epiſtola Horatius dicit, Qui ad ſummam virtutem peruenire nõ poteſt: conari tamen debet, vt ꝙ̃ proxime poſſit, accedat. vnde ait, Non poſſis oculo quantum contendere Lin-ceus, Nõ tamen idcirco contemnas lippus inungi. Nec quia de-ſperes inuicti membra Glyconis: Nodoſa corpus nolis prohibe-re chiragra, Eſt quoddam prodire tenus: ſi non datur vltra. Of-

Ob. fert: tanq; improuidus, compoſita. n. ex ob, præpoſitione, deſer-uiunt venientibus, præter ſpem, vt obiicio, obuenio, offero, op-

Vertex. pono, oblatro, occino, obtulo, &c. Vertex, dicitur a vertendo, & eſt ſummum cuiuſlibet rei faſtigium, quod vbi attigerimus, vertendum nobis eſt, ſi progredi volumus, vnde vertex, in capi-te, vnde pili vertuntur, dicitur: & vertex montis, eſt ſummitas eius: neq; vero propter ſummitatẽ, vertex dicitur. Nã in aquis, vbi propter profunditatem non profluunt: ſed in gyrum reuer-tuntur, vorticem dicimus: antiqui enim familiariter vtebantur o, vbi nos e: vt, Dij bene vortant. vbi nos, Dij bene vertant. Vi-deamus ergo quanti momenti, hæc vna dictio, hoc loco ſit. Di-cit, Via virtutis præbet requiẽ in vertice. per quod expreſſe vult perſeuerandum eſſe vſq; in finem: nam non prius verticem at-tigeris. Deinde oſtẽdit perfectionem dextri itineris: quia qui per voluptatem & carnis delicias, viam ſ[illegible]uam calcauerit, vbi iam in vertice eſt: niſi per amaritudinem animæ. & per laborem cor-poris reuerſus fuerit, præceps in æterna ſupplicia profecto dela-bitur Qui vero per laborem, per ieiunium, per excubias, cæte-raſq; pœnitentiæ parteis virtutem cõſcẽderit: neq; defatigatus fuerit, dum verticẽ auidis manibus prenſitauerit, illic nimirum coronabitur: neq; ipſi qua via venerit redeundum erit. vnde eſt quod dicit, Feſſis requiẽ præbet in vertice ſummo. ¶ Molle oſtẽ-tat iter via lata.) Etiam in ſanctis literis dicitur, quod lata ſit via quæ ducit ad perditionem. hæc autem oſtendit molle, ideſt faci-le & delicatum iter. ſed vltima meta, hoc eſt extremum tẽpus vitæ, præcipitat. i. deiicit (vt ad euangelium accedam) in tene-bras exteriores, vbi eſt fletus & ſtridor dẽtium: & voluit per ar-dua ſua, per quam rem æternitatem pœnarum conſpicere poſſu-mus. ideo enim philoſophi, cœlum perpetuo motum iri dice-bãt, ꝙ voluatur, hoc eſt circulari motu impellatur. ſi enim dire-cto motu ageretur: quando ſpatium infinitum non eſt aliquan-do terminũ contingeret. voluit ergo, hoc eſt circũuolutat: neq; ſatis eſt ſemel per ſaxa cecidiſſe. Hoc eſt diſcrimen dextræ & ſini-ſtræ, etiam in euangelio de extremo iudicio videre poſſumus: ſed quoniam recepi poetarum, & philoſophorum dicta adduce-re. totam hãc literæ Pythagoricę deſcriptionem: in ſexto Ænei. videre poſſumus: vbi etiam apud inferos, hæ geminæ viæ di-ſcernuntur. Nam poſtq̃ deſcripta ſunt loca, in quibus erant in-fantes inſontes, ſenes, deliri, amantes monſtroſa omnia, & im-perfecta: quorum opera per inſipientiam, aut furorem patrata, neq; bona omnino, neq; mala cenſeri poſſunt: ideoq; in baſi hu-ius literæ locanda progreditur ad biuium. vnde ait. Hic locus eſt parteis vbi ſe via findit in ambas Dextera, quæ ditis magni ſub mœnia tendit, Hac iter Elyſium nobis. at læua malorum Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit, &c. De hoc malorum carcere, ſic idem Cato, Bene & compoſite C. Cæſar paulo ante in hoc

in hoc ordine, de vita & morte, diſſeruit: credo falſa exiſtimans, ea quæ de inferis memorantur diuerſo itinere malos a bonis, lo-ca tetra, inculta, feda, atq; formidoloſa habere, &c. Huius item rei ſic meminit Perſ. Et tibi quæ Samios diduxit litera ramos Surgentem dextro mõſtrauit limite callẽ. ¶ Quiſquis enim du-ros caſus, &c.) Nunc poeta commendat virtutem & econtrario vitia damnat. Vtitur autem ſimili fere verbo, eius quod apud A. Gellium lib. xv. capitu. j. comperies. vbi ſic ait, Adoleſcentuli, cum etiam tum in ſcholis eſſemus ἐνθυμημάτιον. i. commenta-tiunculam, hoc Græcum quod appoſui, dictum eſſe a Muſonio philoſopho audiebamus. Et quoniam vere, atq; luculẽter dictũ verbiſq; eſt breuibus, & rotũdis vinctũ. ꝑ quãlibẽter memine-ramus, ἄν τι πράξῃς καλὸν μετὰ πόνου, ὁ μὲν πόνος οἴχεται, τὸ δὲ καλὸν μένει, ἄν τι ποιήσῃς αἰσχρὸν μετὰ ἡδονῆς, τὸ μὲν ἡδὺ οἴχεται, τὸ δὲ αἰσχρὸν μένει. i. Si per laborem honeſte quippiam egeris labor abit: honeſtũ manet. Si per voluptatem turpe feceris quippiã, Quod ſuaue eſt, abit: quod turpe eſt, ma-net. Poſtea (inquit) iſtam ipſam ſententiam in Catonis oratiõe, quam dixit Numantiæ, apud equites poſitam legimus: quæ & ſi laxioribus paulo longioribuſq; verbis comprehenſa eſt, præ-terq; illud Græcum, quod diximus quoniã tamen prior tem-pore, antiquiorq; eſt venerabilior videri debet. verba ex orõne hæc ſunt, Cogitate cum animis veſtris, ſi quid vos per laborem recte feceritis, labor ille a vobis cito recedet, benefactum a vo-bis dum viuetis, non abſcedet. Sed ſiqua per voluptatem nequi-ter feceritis, voluptas cito abibit: nequiter factũ illud apud vos ſemper manebit. Hęc ille. Xenophon quoq; in eo libello quem ſcripſit de dictis & factis Socratis, memoratu dignis, dicit, Her-culi in infantia ſuprema, voluptatem & virtutem, habitu mu-liebri oblatas, qui cũ vtriuſq; cohortationem audiuiſſet: virtu-tiſq; arduũ iter optatum receptaculum habere didiciſſet: con-traq; voluptatis aditum perquã facilem, ſed finem ſane amarũ, grauibus verbis, voluptatem & nequitiam aſpernatus: virtutẽ per labores & ſudores, in dextram inſequutus eſt. De hac re ſic dicit Cicero in j. officiorum. Nãq; Herculem Prodicus dicit, vt eſt apud Xenophontem: cum primum pubeſceret (quod tem-pus a natura, ad deligendum quam quiſq; viam viuendi ſit in-greſſurus, datum eſt.) exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem diu ſecum, multumq; dubitaſſe: cum duas cerneret vias: vnam voluptatis, alteram virtutis: vtrã ingredi melius eſſet: Hæc Ci-cero. Ariſtoteles autem dicebat ſtudiorũ liberaliũ, amaras eſſe radices: fructus vero dulces: ſimile eſt de virtute, quod ſic dicit Virgilius, Quiſquis enim, &c. Ordo eſt. Enim, pro quia: q̃ſquis: ideſt quicunq; vicerit amore virtutis: duros caſus, ideſt omnia aduerſa, lubenti animo perpeſſus fuerit ille. i. is: parabit. i. com-parabit ſibi laudem & decus. At. i. ſed is, ſupp. qui ſequitur deſi-diam, & luxum inertem: dum fugit. i. fugere conatur, incauta mẽte, labores oppoſitos. i. obiectos ſibi: ipſe turpis, inopſq; ſi-mul tranſigit æuum. i. vitam: miſerabile. i. miſeram & deteſtabi-lem. Dicit notanter virtutis amore: quia ſi ambitioſus, pro va-na gloria & popularibus auris bene egeris, operam ludis. Vnde Cice. de ſomnio Scipionis, Igitur alte ſpectare ſi voles: atq; hãc ſedem & æternã domum contueri: neque te ſermonibus vulgi dederis, nec in præmijs humanis ſpem poſueris rerum tuarum ſuis te illecebris, oportet ipſa virtus trahat ad verũ decus, &c. De hac re eſt diuina illa Perſij, vbi cõtra deſides loquitur, ſenten-tia, Magne pater diuum ſęuos punire tyrannos: Haud alia ra-tione velis, cum dira libido Mouerit ingenium feruenti tincta, veneno. Virtutem vt videãt, intabeſcantq; relicta: Anne magis Siculi gemuerunt æra iuuenci, Et magis auratis pendẽs laquea-ribus enſis, Purpureas ſubter ceruices terruit imus, Imus pręci-pites: quam ſi ſibi dicat & intus Palleat infelix quod proxima neſciat vxor? A. Gellius in noctibus Atticis cap. j. xvij. libri, re-fert, Stoicos dicere, Malitiam ſatis eſſe ad ſummã miſeriã. Vir-tutẽ e diuerſo ad ſummum bonum, peripateticos autem cõſen-tire, malitiam quidem ſummam miſeriam conficere: negare tñ ſummum bonũ, virtute ſola perfici poſſe: niſi & naturæ & for-tunæ bona acceſſerint. Idem ipſe Gellius li. xj. ſic inquit, Philo-ſophũ nomine Peregrinũ, virum grauẽ, cui poſtea cognomẽtũ Proteus factũ eſt, audiuimus, qui virũ quidẽ ſapientem, nõ pec-caturũ eſſe dicebat: etiã ſi peccaſſe eum, dei, atque hoĩes ignora-turi eſſent. non. n. pœnę metu non eſſe peccandũ, ſed iuſti, hone-ſtiq; ſtudio, & officio, &c. Iuxta quod iam adduxi Horatij il-lud, Oderũt peccare boni, virtutis amore, Oderunt peccare ma-li, formidine pœnæ. ¶ Duros caſus.) Caſus, dicitur a cadendo: itaq;, quia in malum cadere dicimur, & in mortem: ſæpe in ma-lam

Dextera

Virtutis amor.

lam partẽ accipitur: verũtamen pro euentu ponitur vſq; adeo: vt etiã in bonam partẽ accipiatur: quocirca dicit, Duros caſus .i. duros euẽtus: & duros labores. Sicut .j. Æneі. vbi hæc litera, allegoricos deſcribitur, cũ dicitur, Per varios caſus, per tot diſcrimina rerũ Tendimus in latiũ, ſedes vbi fata quietas, Oſtendunt illic fas regna reſurgere Troiæ, Durate & voſmet, rebus ſeruate ſecundis, &c. Quid .n. aliud eſt tendere in Latiũ, niſi in patriam promiſſionis: in quã nimirũ per dexterũ hunc callẽ tendimus: vt .n. monſtratum eſt ille, in vertice ſummo feſſis requiẽ pbet: iuxta quod dicitur ſedes, vbi fata qetas, &c. Sed non niſi in ſummo vertice. vnde &, Durate & voſmet rebus ſeruate ſecundis.

Deſidia. ¶ At qui deſidiã.) Hic manifeſte deſidiã, vt omnium virtutũ hoſtẽ exagitat. Virtutis enim (inquit Cicero) laus omnis in actione cõſiſtit, &c. Otia vero, nos ad omnia mala concitant, præcipue ad luxuriã: vnde Oui. in De remedio amoris. Quęritur Ægiſtus quare ſit factus adulter? In promptu cã eſt, deſidioſus erat. Et alibi, Otia ſi tollas periere cupidinis arcus. Et Iuue. Nũc patimur lõge pacis mala ſæuior armis Luxuria incubuit, &c. Dicit aũt bene, luxũ inertẽ: quia omnino, ſegnes & inertes .i. ſine arte, nos facit: priuatq; diuinarũ rerum contemplatione: quod ſignificatur .ij. Ænei. vbi Æneas, deos videre nõ potuit: tantiſper dum Venus adeſſet: quos ea abſente cõtinuo vidit. Sũmopere aũt priſci illi Romani, inertiã fugerunt. Vñ Salluſtius, Prudentiſſimus quiſq; maxime negotioſus erat, Ingeniũ nemo ſine corpore exercebat. Optimus quiſq; facere quã dicere. Sua ab aliis benefacta laudari: q; ipſe aliorũ narrare malebat. Igitur domi militiæ boni mores colebantur, &c. Quia igitur boni & ſapientis viri, eſt, non modo ſapere, verũetiã agere. Affranius (vt recitat Gellius) egregie Sapientiã ſic deſcribit, vſus me genuit, mr̃ peperit Memoria, Sophiã vocant me Graii: vos ſapientiã. Pacuuius quoq; (eodem Gellio teſte) ad ſapientẽ, vt bene agat pertinere, ſic docet, Ego odi homines ignaua opera: & philoſopha ſententia. Nihil enim indignius fieri poſſe, neque intolerantius dicebat, quam q homines ignaui, ac deſides, operti barba, & pallio mores, & emolumenta philoſophiæ: in linguę verborumq; artes converterent: vt vitia facundiſſime accuſarent: intercutibus ipſi vitiis madentes. Hæc illi. Hinc Iuue. Vltra Sauromatas fugere hinc libet & glacialem Oceanum, quoties aliquid de moribus audent, Qui Curios ſimulant: & Bacchanalia viuunt, &c.

Sapia.

¶ Dum fugit, &c.) i. dum fugere tentat, non etenim euitat: ſed dum incautus requiem nanciſci ſperat: ſenex rebus paternis cõſumptis: & corpore omni indulgẽtia deprauato, miſer, inops, & turpis omnibus modis, laborat. Dicit notanter incauta mente: quia ſi ſapiens eſſet, nõ ita fugeret laborem. Eſt autem quod dicit in ſermonibus Hora. Dum vitant ſtulti, vitia in contraria currunt. & in De arte poetica, In vitium ducit culpæ fuga ſi caret arte. Affectate autem videtur Virgilius tempora diuerſa ponere: cum de bono dicit per verbum de futuro, laudemq;, decuſq; parabit. non enim bonus vir continuo laudatur: licet ſibi tacite gaudere poteſt, Nam ſæpe poſt fata, hoc eſt poſt corporis mortẽ: primum gloria datur. Vnde Propertius, At mihi quod viuo detraxerit inuida turba, Poſt obitum duplici fenore reddet honos.

P. VIRGILII MARONIS COPA.

COpa ſyriſca caput graia redimita mitella
Criſpum ſub crotalo docta mouere latus,
Ebria famoſa ſaltat laſciua taberna,
Ad cubitum raucos excuciens calamos.
Quid iuuat æſtiuo defeſſum puluere abeſſe,
Quàm potius bibulo decubuiſſe toro?
Sunt cuppæ, calices, cyathi, roſa, tibia, chordæ,
Et trichila vmbriferis frigida arundinibus.
En & męnalio quæ garrit dulce ſub antro:
Ruſtica paſtoris fiſtula in ore ſonat.
Eſt & vappa cado nuper diffuſa picato:
Et ſtrepitans rauco murmure riuus aquæ.
Sunt etiam croceo violæ de flore corollæ:
Sertaq; purpurea lutea miſta roſa:
Et quæ virgineo libata Achelois ab amne
Lilia vimineis attulit in calathis.
Sunt & caſeoli, quos ſirpea fiſcina ſiccat:
Sunt autumnalis cerea pruna deæ,
Caſteneæq; nuces, & ſuaue rubentia mala.
Eſt hic munda ceres: eſt amor: eſt bromius.
Sunt & mora cruenta, & lentis vua racemis,
Et pendens iunco cœruleus cucumis.
Eſt tuguri cuſtos armatus falce ſaligna,
Sed non & vaſto eſt inguine terribilis.
Huc Alibida veni: feſſus iam ſudat aſellus:
Parce illi: veſtrum delicium eſt aſinus.
Nunc cantu crebro rumpunt arbuſta cicadæ:
Nunc etiam in gelida ſede lacerta latet.
Si ſapis æſtiuo recubans nunc prolue vitro,
Seu vis cryſtallo ferre nouos calices,
Hic age pampinea feſſus requieſce ſub vmbra:
Et grauidum roſeo necte caput ſtrophio.
Formoſum teneræ decerpent ora puellæ.
Ah pereat cui ſunt criſpa ſupercilia.
Quid cineri ingrato ſeruas bene olentia ſerta?

DOMITIVS.

COpa Syriſca.) Omnis hui⁹ opuſculi ſumma, eſt, vt horte Mecœnatẽ & ſocios ad voluptatẽ: inſinuatiõe quadã vtens Copę Mecœnatis libertę: q̃ a loco ſic noiata. Græce apud Orchomenon, Boetię ſunt enim copæ, iuxta Cephiſum amnẽ, q lacũ facit, Copaidẽ nominatũ. ¶ Syriſca.) Quę venerat ex Syria. ¶ Graia mitella.) Fuit .n. mitra, ornamẽtũ capitis: primum, apud Mœonios: deinde Ægyptii & Syri vſi ſunt: teſte Hero. Vir Mœonia mẽtũ mitra, crineſq; madẽte. ¶ Crotalo.) Crotalũ, inſtrũm muſicũ, quo Ægyptii in deoꝝ ceremoniis vtebant: & quidã a cruo, quod eſt pulſo, denoiarũt, Nõnulli Græcoꝝ, proplauſtro reſonãte, poſuerũt, Alii, annulũ ex ære factũ, q ſecreto baculo percutiebat, ad ſonitũ red dẽdũ intellexerũt. ¶ Calamos.) Fiſtulas q̃s ipſa pulſabat. ¶ Raucos.) Sonoros. ¶ Ad cubitũ.) i. quietẽ. ¶ Bibulo.) Nã q dormiũt, vident bibere, ſuſurrãdo i ſomno. ¶ Copæ.) Vaſa vinaria. ¶ Chorde.) Citharæ. ¶ Triclinia.) Lecti erãt: vel triclinia, i qb⁹ veteres comedebãt. ¶ Harũdinib⁹.) Quę ſolebãt apponi ad voluptates. ¶ Mœnalio.) Archadico .i. q̃les ſolent eẽ i mõte Archadiæ, vbi ſolebãt paſtores. Et ẽt põt referri ad Euãdrũ, q venerat ex Archadia, vbi erat Palãteũ & palatiũ cõdiderat. ¶ Vappa.) Vinũ aſperũ, & fœtidũ: & vappa dr̃, vinũ euaporatũ .i. quod amiſit ſaporẽ. ¶ Picato.) Nigro: vel a pice. Lege Martia. ¶ Corollę.) Dicunt a coro: & ſic a corona, Cecropio, apud Himetũ, mõtẽ Atheniẽſem, ſolẽt adeſſe apes. ¶ Lutea.) rubicũda: apud Buc. Mollia luteola. ¶ Achelois.) Nympha fuit Acheloi: filię .n. Acheloi: dicũt ſyrenes: vt idẽ Virg. Alibi, Syrenũ cãtus varios Acheloia ples. ¶ Fiſcina.) Caniſtrũ & calathus. ¶ Bromius.) Cognomẽ Bacchi: eſt a bromo, qđ eſt cõſumo: vino .n. moderate ſumpto, oẽs humores repellunt. ¶ Tuguri.) Caſa paſtoralis. ¶ Cuſtos.) Priapus. ¶ Saligna.) Ex ſalice factus. ¶ Alybida.) Priape ab Alybidibus, apud quos in veneratiõe eſt. ¶ Illi.) Aſello. ¶ Vri.) i. quod hr̃ ex vobis. ¶ Vitro.) Cyato vitreo. ¶ Æſtiuo.) Optimo & apto tẽpore æſtatis. ¶ Strophiũ.) Coronã. ¶ Decerpes.) Capies. ¶ Priſca pereant.) Illi q ſeruãt grauitatẽ, vt priſci nr̃i habuere. ¶ Cineri ingrato.) Nihil ſentiẽti. alibi idẽ Virg. in .vj. Æneid. Flebãt & cineri igrato ſuprema ferebãt, ſolebãt .n. ſepulchra, vnguẽtis, & floribus odoriferis, ſpargere antiq: quod teſtatur Tibullus, dicens, Illic q̃s mittit diues Pãchaia merces, Æoiq;, Arabes, diues, & Aſſyria. ¶ Pone.) Para, & funde vinum. ¶ Curat.) Qui ſeruat voluptatẽ ad diẽ craſtinum.

Crotalum.

Cruo.

Vappa.

Bromo.

Alybida.

Autũnali, alii autũnalis.

Die, alii duæ.

ASCENSIVS.

COpa Syriſca.) Carmen hoc elegiacum, quod Virgilio ab omnibus adſcribitur, facile quidem eſt expoſitum: ſed non minus delicioſum, q̃ quæ ab epigrammatiſtis, ac elegiacis ſcribi ſolet: vt ſciamus & elegiacum Maroni nõ fuiſſe penitus negatum. Inuitat autem

Sedet, alii latet.

Eia, alii Hic.

An' ne coronato vis lapide iſta tegi?
Pone merum, & talos. pereat qui craſtina curat.
Mors aurem vellens, viuite ait, venio.

tem Moecenatem ad voluptatem: ſic tamen: vt prudentes potius ab ea retrahat. Ná concluſurus opus ſic, Pone merum & talos, pereat qui craſtina curat. Addit, Mors auré vellens viuite (ait) venio. Pro quo, quidam médoſe legunt, Mors autem veniens. Vellere vero aurem, accipi ſolet, pro eo quod eſt admonere: admonentes enim, id facere ſolebant: nam auris, Memoriæ dicata eſt: vt in Bucoli. Cynthius aurem vellit & admonuit. quia vero omnia manifeſtaria ſunt finem facio: hoc ſolum monuiſſe contentus.

ROSA.

Ver erat: & blando mordentia frigora ſenſu,
Spirabat croceo mane reuecta dies:
Strictior eoos præceſſerat aura iugales,
Æſtiferum ſuadens anticipare diem.
Errabam riguis per quadra & compita in hortis,
Maturo cupiens me vegetare die.
Vidi concretas per gramina flexa pruinas
Pendere: aut olerum ſtare cacuminibus:
Caulibus & patulis teretes colludere guttas,
Et cœleſtis aquæ pondere tunc grauidas.
Vidi pæſtano gaudere roſaria cultu
Exoriente nouo roſcida lucifero.
Rara pruinoſis canebat gemma frutetis
Ad primi radios interitura die.
Ambigeres, raperet' ne roſis aurora ruborem:
An daret: & flores tingeret orta dies.
Ros vnus: color vnus: & vnum mane duorum:
Syderis, & floris eſt domina vna Venus.
Forſan & vnus odor. ſed celſior ille per auras
Diffiatur: ſpirat proximus iſte magis.
Communis Paphie dea ſyderis, & dea floris
Præcipit vnius muricis eſſe habitum.
Momentum intererat, quo ſe naſcentia florum
Germina comparibus diuiderent ſpatijs.
Hęc viret anguſto foliorum tecta galero:
Hanc tenui folio purpura rubra notat.
Hęc aperit primi faſtigia celſa obeliſci
Mucronem abſoluens purpurei capitis.
Vertice collectos illa exinuabat amictus,
Iam meditans folijs ſe numerare ſuis.
Nec mora: ridentis calathi patefecit honorem,
Prodens incluſi ſemina denſa croci.
Hęc, modo quæ toto rutilauerat igne comarum:
Pallida collapſis deſeritur folijs.
Mirabar celerem fugitiua ætate rapinam:
Et dum naſcuntur, conſenuiſſe roſas.
Ecce & defluxit rutili coma punica floris:
Dum loquor: & tellus tecta rubore micat.
Tot ſpecies, tantosq́; ortus, variosq; nouatus
Vna dies aperit: conficit vna dies.
Conquerimur natura breuis quod gratia florum eſt:
Oſtentata oculis ilico dona rapis.
Quàm longa vna dies: ætas tam longa roſarum:
Quas pubeſcenteis iuncta ſenecta premit.
Quam modo naſcentem rutilus conſpexit eous:
Hanc rediens ſero veſpere vidit anum.
Sed bene: quod paucis licet interitura diebus,
Succedens æuum prorogat ipſa ſuum.
Collige virgo roſas: dum flos nouus, & noua pubes,
Sed memor eſto æuum ſic properare tuum.

DOMITIVS.

Ver erat.) Opuſculum Virgilij de Roſa: in quo virgines hortat ad voluptaté percipiendam: & pariter viros itelligere poſſumus erudiri ad ætatis ſuæ commoda percipienda: ita.n. pulchritudo, & virginum decus præterit, & breue tépus ſortitæ ſunt, ſicut roſa q̃ mane aperta, & viuacitaté oſtendens, peracto die languida & fragilis vero rubore deperdito apparet. ¶ Ver.) Tépus veris, quo omnia florent. ¶ Reuecta) Reducta. ¶ Croceo.) Purpureo, propter Autorę ruborem. ¶ Strictior.) Quia noctes ſunt breuiores. ¶ Anticipare.) Añ cape. ¶ Quadrua.) Quadrata. ¶ Riguis.) Aſperſis. ¶ Vegetare.) Viuaciorem me eſſe. ¶ Pruinas.) Rores. ¶ Gramina.) Herbas. ¶ Guttas.) cógelatas. ¶ Grauidas.) Caules oppſſos pruinis. ¶ Pęſtano.) Pęſtum, oppidum in Campania, abúdantiſſimum roſarum, vnde, Biferiq; roſaria Pæſti. ¶ Lucifero.) Stella matutina. ¶ Canebat.) Albeſcebat. ¶ Roſida.) Plena rore, ad primos radios: quia quando ſol oritur, roſa liqueſcit. ¶ Duorum.) Auroręt & floris, color vnus. ¶ Ille.) Color floris, dea Ven⁹, dea floris, & ſtellæ. ¶ Murex.) Conchile, quo tingit purpura hęc roſa. ¶ Galero.) Appellat galerum, illa folia, qbus veſtitur roſa. ¶ Obeliſcus.) Amianus Marcellinus dicit, obeliſcum, lapidem aſperrimum in figura metæ: cuiuſdam ſenſim a proceritate in celſum conſurgenté eſſe & vt radium imitetur paulatim gracileſcenté: ſpéq; quadrata in verticem productú anguſtú, manuq; artificis leuigatú, ad cuius ſimilitudiné roſæ ipſius tumorem: noſter hic poeta, obeliſcum appellat: roſa videt obeliſcus, anteq; aperiatur. ¶ Mucroné.) Cuſpidem. ¶ Illa.) Alia roſa. ¶ Exinuabat.) Explicabat. ¶ Amictus folijs.) Quæ ſunt tanq; amictus. ¶ Meditans.) Cogitans Roſa, qñ eſt aperta, vt calathus. ¶ Ridés.) i. lætus. ¶ Rutilauerat.) Splenduerat: ſed facta eſt pallida. ¶ Punica.) Rubicunda. ¶ Rubore.) Roſaꝝ. ¶ Nouatus.) Nouationes. ¶ Iuncta.) Coniuncta & vicina. ¶ Æuú.) Suú, quia roſa viuit longo tpe: nomine, & fama, atq; gloria, Oui. in amoribus, Veturæ memores iam nunc eſtote ſenectæ, Sic nullum vobis tp̃s abibit iners.

Obeliſc⁹ (margin)

ASCENSIVS.

Ver erat &c.) Hoc quoque carmine poeta (ſiue, vt vir doctiſſimus Hieronymus Aleander aſſerit Auſonius eſt) nos ad voluptaté inuitare videtur: ſed prudentes magis deterret ab eius illecebris. Nam ſi (vt Iob dicit) Homo, quaſi flos egreditur, & cóteritur, & fugit, velut vmbra: ſtultus erit quiſquis in hac tam fragili vita, qui beatitudiné ſuam conſtituerit, & voluptati inhiauerit: vnde poeta concludens opus his verbis, Collige virgo roſas, dũ flos nouus & noua pubes, Et memor eſto æuũ ſic properare tuum. non tam ad voluptatem q̃ ad laudabilia opera faciéda cohortatur. Cæterum cum omnia facilia ſint pauciſſima, præter Calderinum, elucidabimus. ¶ Blando morſu.) Quia ſunt frigora brumalia, quę lædũt. vnde in Bucolicis, Ah ne te frigora lędant: ſunt & æſtiua, quæ delectẽt: vt in eiſdẽ, Frigus captabis opacũ. ¶ Croceo mane.) i. matutino tempore. Plautus tñ declinauit, dicens, a mani ſm Seruiũ ¶ Iugales Eoos.) i. equos ſolis ab Oriéte venientes. ¶ Rara gẽma.) Groſſus ab euãgeliſta vocatur, in vite notus, vnde pampinus exit: ſic hic. vnde roſa, Venus eſt domina, quia Lucifer & Heſperus ſtella eſt Veneris. ¶ Forſan & vnus odos.) i. odor: vñ de Venere in. j. Æneid. Ambroſiæq; comæ diuinum vertice odorem. ¶ Spirauere, dea Paphię.) Paphos ciuitas Cypri, vbi Venus q̃ Paphia inde dicitur, præcipue colitur: vnde. j. Æneid. Ipſa Paphum ſublimis abit, ſedesq; reuiſit Læta ſuas, &c. ¶ Conquerimur natura.) Ordo eſt. O natura nos conquerimur, ꝙ gratia florũ eſt breuis, &c. ¶ Eous.) i. ſol. ¶ Anum.) i. deſt vetulam.

Herbis, alij hortis. (margin)
Eſt, alij nam. (margin)
Peperit alij apit (margin)
Ipſa, alij vna. (margin)

EST ET NON.

Eſt,& nō cūcti monoſyllaba nota frequētāt.
His dēptis,nihil ē hoīm qđ ſermo voluteт.
Omnia i his,& ab his ſunt oīa:ſiue negotij,
Siue otij quicq̄,ſeu turbæ,ſiue quietis,
Alterutro pariter nonnunquam,ſæpe ſeorſis.
Obſiſtunt ſtudijs,vt mores,ingeniumq̄;,
Et faciles,vel difficiles,contentio nata eſt.
Si conſentitur,mora nulla interuenit,eſt,eſt.
Sin controuerſum,diſſenſio ſubiciet non.
Hinc fora diſſultant clamoribus:hinc furioſi
Iurgia ſunt Circi:cuneati hinc læta theatri
Seditio:& tales agitat quoq; curia lites.
Coniugia & nati cum patribus iſta quietis,
Verba ferunt ſtudijs,ſalua pietate loquentes.
Hinc etiam placidis ſcola conſona diſciplinis,
Dogmaticas agitat placido certamine lites,
Hinc omnis certat Dialectica turba ſophorum.
Eſt lux eſt? ne dies tergo non conuenit iſtuc.
Nam facibus multis,aut fulguribus quoties lux,
Eſt nocturna homini,non eſt lux iſta diei.
Eſt & non igitur,quoties lucem eſſe fatendum eſt:
Sed non eſſe diem.mille hinc certamina ſurgunt.
Hinc pauci & multi quoq; talia commeditantes
Murmure concluſo rabioſa ſilentia rodunt.
Qualis vita hominū:duo quā monoſyllaba verſant.

DOMITIVS.

Eſt,& nō.)Deridet dialecticos & ſophiſtas,quorū omnis ſcientia nugax & vana eſt:nec aliud cōtinet q̄ eſt,& non. Fatemur hmōi diſputationibus,ingeniū reddi acutius:ſed tamen barbarius fieri:in primis autem effectum eorum exponit.inde hypotethicum quendam ſyllogiſmum adducit.¶Cūcti.) Mortales.¶Illorū.) Dialecticorū hominum.¶Oti.) Quietis.¶Alterutro.)Vnum dicimus.¶Obſiſtunt.) Aduerſantur.¶Seorſis)A ſe remotis & incognitis,vt mores ſunt illorum,ſic & diſputant.¶Si conſentitur.)Ab aduerſario.¶Subiciat.)Subiungat:& dicat aduerſarius non eſt verū:ſubito fiunt cōtrouerſiæ.¶Cuneati.)Ad ſimilitudinem cunei facti.¶Coniugia.) Maritus & vxor agitant hęc:eſt,& non:ſic & nati faciunt cum patribus.¶Conſona.) Conueniens.¶Agitat.)Mouet lites.¶Dogmaticas.)Dogma ſignificat decretū,& iudiciū,atq; deliberationem.¶Sophoꝝ.) Sapientium.¶Eſt lux.)Exemplum ponit hypotheticorum ſyllogiſmorum,quorū ſpēs ſunt quoq; ſyllogiſmorū:dialecticorū,octo & decem traduntur.¶Eſt lux.)Fateris eē lucem:ergo,eſt dies.¶Non eſt lux.)Nō eſt dies.¶Certamina.)Diſputatiōes.¶Qualis vita.)Exclamatio poetæ,q miratur q̄ ſemper vita hominum verſatur in his monoſyllabis,eſt,& non.

Scdm aliquos,icertum thoris.
Turbida,alij turbæ.
Si diſſentit,alij ſin controuerſum
Lata,alij læta.

ASCENSIVS.

Eſt,& nō.)Deridet(inquit Calderinus) dialecticos.Mihi quoq; deflere videtur,miſeram mortalium ſortem,ſub tanta ignoratione degentiū:vt nihil certo ſciant,quod magni viri aſſeruiſſe leguntur.¶Eſt lux.) Argumentum ſophiſticum.Quandocūq; lux eſt,dies eſt:Noctu dum faces accēdūtur,lux eſt,ergo dies eſt.

Fulguribus,alij fulgoribus.

DE ÆTATIBVS ANIMALIVM.

Ter binos,deciesq; nouē ſuperit in annos
Iuſta ſeneſcētū,quos implet vita virorū.
Hos nouies ſupat viuēdo garrula cornix.
Et q̄ter egredit̄ Cornicis ſæcula Ceruus.
Alipedē Ceruū ter vincit Coruus.at illū
Multiplicat nouies Phœnix reparabilis ales.
Quem nos perpetuo decies præuertimus æuo,
Nymphæ Hamadryades:quarum lōgiſſima vita eſt,
Hæc cohibent fines viuacia fata animantum.
Cætera ſecreti nouit Deus arbiter æui.

ASCENSIVS.

Per binos.)Sūt qui hos verſiculos præponant Treis ānos ſepes,& treis ſepes canis explet,Tresq; canes bū viuit equus:ſed equos homo ternos.¶Per binos &c.)i.per nonaginta treis annos,hoc ē p treis curſus Saturninos viuit homo,ad iuſtā ſenectā ptingens.Sunt enim qui quartum addūt:ſed meliore luto cōditi,aut regimine præditi.¶Hos nouies.)Scilicet viros.¶Phœnix reparabilis ales.)Dicitur.n.ſola auis eſſe:& ad vltimū vitæ,ligna colligere:& odoribus,ac calore ſolis,flatu alarum adiuto incendere:incēſaq; intrare:& ex cineribus,ac rore cœli,nouā renaſci.De ætatibus aūt cornicis,cerui,& corui,Plynium legito.¶Hamadryades.) Sunt nymphæ ſyluarū,quas cum ſyluis oriri,& interire dicūt:vnde priſci,ſemideos diu quidem viuere,ſed aliquādo mori dicebant.

Phœnix.
Per,alij Ter.
Et,alij at.
Præuertimur,alij præuertum⁹

XII. LABORES HERCVLIS.

Prima Cleonæi tolerata ærumna Leonis.
Proxia Lernęā ferro & face cōtudit Hydrā.
Mox Erymantheū vis tertia perculit aprū.
Aeripedis q̄rto tulit aurea cornua Cerui.
Stymphalidas pepulit volucres diſcrimine quinto.
Threiciam ſexto ſpoliauit Amazona balteo.
Septima in Augeæ ſtabulis impenſa laboris.
Octaua expulſo numeratur Adorea Tauro.
In Diomedeis victoria nona quadrigis.
Geryone extincto decimam dat Iberia palmam.
Vndecimum mala Heſperidum diſtracta triumphū.
Cerberus extremi ſuprema eſt meta laboris.

ASCENSIVS.

Prima &c.) Monoſtichis.i.ſingulis carminibus,dſcribit erūnas,atq; labores Herculis:quos varij,varie referūt:ſed & multi memorātur hercules:vſq; adeo,vt omnes viros fortes,Hercules cœperint nūcupari.veꝝ poetę ſuo more aſcribūt,vni Iouis ex Alcmena,Amphitriōis cōiuge,filio,oia q̄ Hercules geſſiſſe dr̄ facinora:quoꝝ Maro,binis epigrāmatis duodecim enumerat.ſed nō eodē ordie vt i explanatiōe videbim⁹,q̄ cū ordie talis ē.Pria erūna.i.calamitas & pſequutio Euryſthei,Mycenaꝝ regis.(Nā.xlv.annos illic regnauit,& Herculē Iunonis iſtinctu,ad varia mōſtra domāda miſit:eo qdē aio,vt tādē ſuccūbat veꝝ glorioſior i de ſemp emerſit,vn̄ hercules dict⁹ q̄ſi ἥρας κλέος.i.Iunonis gl̄ia) tolerata.ſ.ab Hercule,eſt,ſup.leōis Cleonei.i.iuxta Cleonas,oppidū i ſylua Nemea iterfecti:vn̄ Stati⁹,Illi⁹ i ſpēm,q̄ Perteume ſia tēpe.Amphitrioniades factū iuuenilibus armis,An Cleonęi veſtit̄ ꝑlia mōſtri.Hic leo(vt recitat Sipōtinus)i cœlū dr̄ trāſlatus,a Ioue pr̄e,vt Herculis gloriæ cōſuleret,q̄ eū in erūnis occiderat:& q̄ hæc pria Herculis adoleſcētis certatio fuerat.Eius ſimulachrū virgini pximū eſt.Nigidi⁹,hūc Leonē tradit a Iuna iuſſu Iunonis i terra Archadicā,& regiōe Nemeę educatū,& deinde in exitiū Herculis dimiſſum,quē Hercules iuſſu Euryſthei,claua quā a Molorcho hoſpite acceperat,īterfecit.Itaq; poſtea,claua p gladio,pelle leōis p ſcuto,vſum Herculē fuiſſe:leonē vero a Iunone inter ſydera relatū,q ad occaſum ſpectās:ſupra caput hydrę cōſtitutus.Dict⁹ eſt & Neme⁹ leo,a nemea ſylua iter Cleonas,& Phliūtē:in q̄ Argiui,ob Herculis memoriā Nemea ſacra celebrare cōſueuerūt.Sūt āt Cleonę,oppidū in via ſitū,q̄ ex Argo Corinthū ducit:diſtatq; ab Argo,ſtadijs.cxx.a Corintho vero.lxxx.vn̄ hic,Cleonęi leōis:& apud Lucanū,Ille Cleonęi piecit terga leōis.Proxia.ſ.erūna i.ſcđa,q̄ eſt pxia a pria,hoc ē Hercules i ſcđa erūna:cōtudit ferro,& face.i.igni:hydrā.ſ.ſerpētē aquatilē:Lernęā.i.in Lerna lacu verſari ſolitā:quā Hercules,cū totā regionē deuaſtaret,prio claua percuſſit:ſed cū amputato vno capite,cōtinuo bina renaſcerētur,congeſta lignoꝝ ſtrue:in cauernis abditā,igni excuſſit,atq; deleuit:vnde Maro noſter alibi,Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra.& Seneca,Quid ſæua Lernæ mōſtra numeroſum malū:Nū igne demū vicit,& docuit mori? hoc ideo fictū quidā exiſtimant,

Leo.
Hercules ærūnæ.
Argeis,alij Augeæ.

ſtimant, quia cum Lernæ palus, frequenter ſiccaretur, ac denuo impleretur aquis, Hercules deprehendit venas terræ incendio poſſe præcludi: atq; ideo poſtq; exhauſit eam, ignẽ adhibuit: & ſiqua vnda prorumpebat, obſtruxit: hunc mõſtro hydræ, nomẽ fabulæ impoſuerunt: quoniam ὕδωρ, aquam ſignificat. Mox. i. paulopoſt: vis tertia ſ. Herculi: facta. i. violentia, aut vis. i. virtus tertia: perculit (a percello.) i. percuſſit: aprum. i. ſuem ſilueſtrẽ: Erymantheũ. i. Archadicum, ab Erymantho, ſylua Archadiæ denominatũ. Hercules enim aprum, miræ magnitudinis Archadicum agrum vaſtantem occidit. vel (vt quidam volunt) viuũ cæpit, & detulit Euryſtheo. Sene. Solitumq; denſis Hiſpidum Erymãthi iugis Archadica quærere nemora Menalium ſuem. Dictus eſt hic aper: Menalius, a Menalio Archadiæ monte, quãuis & oppidũ ſit eiuſdem nominis, quod & Menala dicitur. Et, ſup. Hercules, tulit, ideſt abſtulit: quarto. ſ. loco: aut quarto labore, cornua aurea cerui aeripedis. i. aerios, hoc eſt veloces pedes habentis, vt per aphereſim, aut ſynæreſim: æripedis, pro aeripedis, dictum ſit: vt Æneid. vj. Fixerit Aeripeden ceruam licet aut Erymanthi. Erat enim illic, dicit, cerua, vt hic, ceruus aureis cornibus, & pedibus (vt quidam dicunt) æreis, vt alij, aereis, ideſt velociſſimis: quam vel quem, Hercules curſu ſuperauit in Menalo, monte Archadiæ, & ſpoliauit. Et pepulit. ſ. a ſedibus ſuis: volucres, ideſt aues aquaticas: Stymphalidas, ideſt in Stymphalo, lacu Archadiæ immorantes: dicuntur autem fuiſſe tãtæ magnitudinis, vt ſolis radios obumbrarent. omnẽ Archadiam deuaſtantes. Eſt aũt Stymphalus, Archadiæ lacus, ex quo Eraſinus fluuius erũpit in Æginam terram, quondam vero exitum non habebat: vrbs autem vicina, Stymphalum dicitur: pepulit, dico, diſcrimine. ſ. periculo & labore quinto: & ſpoliauit Amazona i. reginam Amazonum: Threiciã. i. iuxtà Thraciam, & Scythas regnantẽ, ſpoliauit, dico, baltheo. ſ. aureo, quẽ ad Euryſtheũ exportauit. Sen. Non vicit illum cælibis ſemper tori Regina gẽtis Vidua Thermodontiæ. Dicitur autem Amazon, quaſi ſine mãmilla: eo q alteram inurunt, vt alibi ſatis dictum eſt. ſpoliauit autem ſexto. ſ. diſcrimine, aut periculo. Septima impenſa laboris, eſt, ſup. in ſtabulis Argeis, ideſt Argiuis, vbi ferocientem taurũ interfecit. Octaua Adorea. i. octaua laus bellica. Sic enim interpretatur Adorea, ab Acrone: eo q victores adorẽtur a victis. vnde & Feſtus, Adoreum laudem, dicebant gloriam, & glorioſum putabant eſſe, qui farris copia abundabat. Ply. autem, gloriam deniq; ipſam a farris honore, adoreum appellabant. Ergo octaua adorea, ideſt laus, numeratur tauro expulſo: alij legunt, numeratur octauo, vt ſit diſcrimine, aut labore. Et loqtur de tauro, Atticam regionem deuaſtante. Sene. Taurũq; centũ, non leuem populus metum. Victoria nona, ſup. numeratur: in quadrigis. i. equis quadriiugalibus Diomedeis. i. quos humanis carnibus aluerat, Diomedes Biſtonius. i. Thracius. vnde Sipontinus, Præterea Hercules, Diomedẽ Thraciæ regem, dirũ, ac ſanguinarium hominẽ, qui equos ſuos aduenarũ carne, in Tyrida, Thraciæ oppido, paſcebat: occidit, eũq; iumentis ſuis epulandũ appoſuit. Seneca, Quid ſtabula memorẽ diri Biſtonij regis. Nã Biſtonis, ſtagnũ, & regio Thraciæ, a Biſtone rege denominatur. Hiberia. i. Hiſpania, dat decimam palmam: Gerione. ſ. rege Hiſpaniorum tricorpore: extincto. i. interempto, cui & boues abſtulit: e quibus Cacus, nõnullos furatus, in Italia ab eodem occiſus eſt: vt Æneid. viij. late ſcribitur: dicitur aũt tricorpor, quia tribus inſulis præfuit. Mala Heſperidum. i. Athlantidum puellarũ, quæ aurea mala. i. poma, habuerunt diſtracta. ſ. per Herculẽ, occiſo peruigili dracone, ſup. dant vndecimum triumphum: vnde Lucanus, Abſtulit Arboribus pretium, nemoriq; laborẽ Alcides, paſſusq; inopes ſine pondere ramos, Pertulit Argolico fulgentia poma tyranno. ſ. Euryſtheo, Sunt qui per poma, oues intelligant, quia Græce μῆλα & poma & oues ſignificant, & per draconẽ, paſtorẽ earum cuſtodẽ. Cerberus, canis triceps, triplicẽ Plutonis poteſtatẽ ſignificãs apud inferos: eſt ſuprema. i. vltĩma meta extremi laboris. Nam cũ Perithous ad inferos detruſus eſſet, acceſſit eo cũ Theſeo, & Cerberũ canem tricipitẽ ad ſuperos traxit: e cuius vrina inter cotes ſparſa, Aconitũ natum fingitur. Sunt aũt plures alij labores Herculis, vt de Antheo, & Buſiri, & Acheloo, & Caco: ſed nos quoq; his contenti ſumus.

Hydra. Erimanthus. Aper. Menalus. Stymphalus. Amazõ. Adorea. Diomedes. Biſtoni⁹ Geriões Cerberus.

DE IISDEM.

Compreſſit nemeæ primum virtute Leonẽ.
Extincta eſt anguis, quæ pullulat Hydra ſecundo.
Tertius euictus Sus eſt erymãthius ingẽs.
Cornibus auratis Ceruum necat ordine quarto.
Deijcit horriſono quinto Stymphalidas arcu.
Abſtulit Hippolytæ ſexto ſua vincula victę.
Septimus Augeæ ſtabulum labor egerit vndis.
Octauo domuit magno luctamine Taurum.
Tum Diomedis equos, nono cum rege peremit,
Geryonem decimo triplici cum corpore vicit.
Vndecimo abſtractus vidit noua Cerberus aſtra.
Poſtremo Heſperidum victor tulit aurea mala.

ASCENSIVS.

Compreſſit, &c.) (Simõ idẽ eſt author) alijs p ſequitur verbis: quo circa, q̃a fabulas ſatis aperuimus. erimus ordine cõtenti, qui talis eſt. Hercules, ſupple cõpreſſit primũ leonem: Nemeæ. ſ. ſyluæ: virtute. ſ. ſua: veruntñ dicitur adhuc in cunis poſitus. ſerpentes fraude Iunonis immiſſos, ſtrãgulaſſe; vñ nõ dicemus hunc primũ laborẽ fuiſſe: ſed primũ narratũ: niſi dicamus additum eſſe virtute, ad diſcretionẽ eo⁊, q̃ geſſit non virtute, ſed diuino auxilio adiutus. nõ enim veroſimile eſt, infantẽ angues potuiſſe necare, niſi Iuppiter p̃r auxilio fuiſſet: Hydra anguis, quæ pullulat q̃a amputato vno capite bina renaſcebãtur. Sus. i. aper Erymanthius: ingẽs. i. valde magnus, euictus eſt tertius. ſ. ordine. Et necat ordine q̃rto ceruũ, auratis cornibus. i. habentẽ cornua aurata. Et deijcit Stymphalidas. ſ. volucres, arcu horriſono. i. horribiliter ſonãte: q̃nto. ſ. ordine. (Prius ſecundã corripuit, dicẽs, Stymphalidas pepulit volucres. Eandẽ tñ hic pducit, ſicut & Martialis, dicẽs, Aeripeden ſyluis ceruã, Stymphalidas vndis abſtulit. Itẽ in. vj. Ceruam, cum Martiale poſuit hic, & prius ceruũ: ſed cornua ceruo cõgruũt) Abſtulit. ſ. Hercules, Hippolytæ. ſ. Amazonũ reginæ victæ. ſ. a ſe ſua vincula. i. balthea, quibus vinciebat. Septim⁹ labor egerit vndis ſtabulũ, Argei. ſ. tyrãni. Et Hercules domuit octauo. ſ. diſcrimĩe aut labore taurum. ſ. ferociẽtẽ, & Atticã regionẽ deuaſtãtẽ: domuit (inq̃t) magno luctamine. Tũ. i. deinde. ſ. nono, ſupp. labore. aut luctamine, ſupp. domuit: equos Diomedis. ſ. Thracij: q humanis carnib⁹ ab eo paſcebãtur: cum rege. ſ. Diomede, perempto. ſ. a ſe. Et vicit decimo. ſ. labore: Geryonẽ. ſ. regẽ Hiſpaniarũ: cũ triplici corpore. i. habentẽ triplex corpus: & id poetice. aut cum triplici cor. i. cum triplici exercitu, ex tribus inſulis collecto: Cerberus. i. canis infernalis: abſtractus. ſ. ab inferis: vidit aſtra noua. i. quæ non prius viderat: (cum tñ apud inferos aſtra, teſtetur in. vj. dicens, Solemq; ſuũ ſua ſydera norunt.) Vndecimo. ſ. labore: prius aũt dixit, vltimo: vñ nõ obſeruat ordinẽ rei geſtæ. Et Hercules victor, tulit poſtremo. ſ. labore. i. per poſtremum laborem, quem vndecimum prius poſuit: mala. i. poma aurea: Heſperidum. ſ. puellarum, in Heſperia minore degentium.

Argeis: alij Augeæ. Perempto: alij pemit.

MVSARVM INVENTA.

Carmina Calliope libris Heroica mandat.
Clio geſta canens tranſactis tempora reddit.
Dulciloq; calamos Euterpe flatibus vrget.
Melpomene tragico pclamat mœſta boatu.
Terpſicore affectus citharis mouet: imperat, auget.

ASCENSIVS.

Clio, hiſtorias ſuenit: Melpomene, tragœdias: Thalia, comœdias: Euterpe, tibias: Terpſicore, pſalteriũ: Erato, geometriã: Calliope, lr̃as: Vrania, aſtrologiam: Polymnia, rhetoricã. Clio geſta canẽs, &c.) Opuſculum hoc de Muſarum inuentis inſcribitur. Quo circa de muſis q̃ collegimus, alias paucis repetã Muſa (ſm nõnullos) dicit a μυεῖν, quod eſt inſtruo, & in ſacris initio. Heſiodus in theogonia ait, Muſas, Iouis, & Mnemoſynes filias, in Pierio monte, ex eadem nouem noctibus genitas: quarũ nomina ſic ponit,

Muſa. Reddit: alij redit.

κλειὼ

Plectra gerens Erato ſaltat pede, carmine, vultu.
Signat cuncta manu, loquitur Polyhymnia geſtu.
Vranie Coeli motus ſcrūtatur, & aſtra.
Comica laſciuo gaudet ſermone Thalia.
Mentis Apollineæ vis has mouet vndiq; Muſas.
In medio reſidens complectitur omnia Phoebus.

κλειὼ τ' εὐτέρπη τε θάλειά τε μελπομένη τε τερψιχόρη τ' ἐρατώ τε πολύμνιά τ' οὐρανίη τε καλλιόπη τε. Et legatur ſic, Clio te, Euterpe te, (ſed per colliſionē profert, p te euterpe, teuterpe: te aūt, eſt apud Græcos id qđ, q; apud

Clio.

nos.) Thalia te. Melpomene te, Terpſicore te, Erato te, Polyhymnia te, Vrania te, Calliope te quod ſic dices. Et Clio, & Euterpe, &c. Clio aūt dicit̃, qa κλέος gloria eſt. Et poetę ex laudibus, quas aliis tribuūt, & ſibi, & illis, maximā gloriā parant: hæc hic dicitur hiſtorias inueniſſe, vnde ordo eſt. Clio canēs geſta. i. res geſtas, reddit tēpora, trāſactis. ſ. rebus. i. reducit ad memoriā res tranſactas, memorās qbus tem poribus actæ ſunt, & paulopoſt, Clio hiſtorias inuenit Melpomene (vt ſequar ordinem poetæ) proclamat. i. porro exclamat: boatu tragico. i. quali tragici vtuntur, dū tragœdias agunt: exiſtens moeſta. i. præ ſe ferens mœſtitiā, dum res mœſtas agit. Et paulopoſt. Melpomene tragœdias, ſupp. inuenit: dicitur aūt, a cantus ſuauitate. Nā Gręce μέλπομαι καὶ μέλπω. i. Melpome, & Melpo, dicitur canto: Thalia. ſ. Muſa: comica (qa Thalia comœdias, ſupple inuenit) gaudet ſermone laſciuo. i. amantibus, & paraſitis, ac ſeruis nequā apto. dicit̃ aūt ἀπὸ τοῦ θάλλειν. i. a thallim, quod eſt florere. Per eā enim, poetæ diu florent: Euterpe. ſ. muſa: vrget. i. inflat: calamos. i. fiſtulas & tibias. flatibus dulciloquis: quia Euterpe, tibias ſup. inuenit. Euterpe vero, dicitur a iocunditate. nā εὔτερπος dicitur iocūdus: Terpſicore, mouet affectus citharis, & imperat, ſ. affectibus: & auget. ſ. eos. Terpſicore, pſalteriū, ſupple inuenit. Et dicitur a delectando: nā τέρπω ſignificat delecto: & τέρπομαι delector: & τέρψις delectatio. Erato. ſ. muſa, aut vna e muſis: gerens plectra. i. inſtrā muſica, q̄ plectūtur. i. feriūtur: ſaltat pede carmine vultu. Erato, ſupp. inuenit geometriā: & dictā volunt ab amore, quē ἔρωτα vocāt Græci. Calliope. ſ. Muſa, mandat libris carmina heroica. Calliope, ſup. inuenit literas: dicta aūt eſt a pulchra voce. Vrania. ſ. Muſa, ſcrutatur motus poli i. cœli, & aſtra. ſ. cœleſtia. Vrania, ſupp. inuenit aſtrologiā: vñ a cœlo (nā græce οὐρανὸς dicitur) nomen accæpit. Polyhymnia. ſ. Muſa. ſignat. i. indicat cūcta manu: & loqtur geſtu. i. per geſtū: vnde rhetoricā inuenit, q̄ docet cū honeſto & decēti geſtu orare. dicta aūt eſt a multa memoria, aut multa laude. Vis mentis Apollineæ. i. Apollinis. i ſolis, mouet vndiq; has Muſas: quia Phoebus. ſ. Apollo, reſidēs in medio, complectitur omnia. ſ. Muſarū inuenta, & conamina. Eſt. n. medius planetarum: ſed per Muſas philoſophi ſyrenas intelligunt: quas ſingulis orbibus, aut ſphæris cœleſtibus, præſidere ēt Plato aſſerit: vnde mirabilem concentum in cœlis ponit: ſed ſatis, ſuperq; de his dictum putamus.

Melpomene. Thalia. Euterpe. Terpſicore. Calliope. Vrania. Polyhymnia.

DE CANTV SIRENVM.

SIrenes varios cantus Acheloia proles,
Et ſolitæ miſeros ore ciere modos.
Illarum uoces, illarum muſa mouebat
Oīa, quæ Thymele carmina dulcis amat:
Quod tuba, quod litui, quod cornua rauca queruntur:
Quodq; foraminibus tibia mille ſonat:
Quodq; leues calami, quod ſuauis cantat Aedon:
Quod lyra, quod citharæ, quod moribūdus olor.
Illectos nautas dulci modulamine vocis,
Mergebant auidæ fluctibus Ionijs.
Sanguine Siſyphio generatus magnus Vlyſſes
Hac tutos ſola præſtitit arte ſuos.
Illeuit cera ſociorum callidus aureis:
Atq; ſuas vinclis præbuit ipſe manus.
Tranſiluit ſcopulos, & inhoſpita litora claſſis.
Illæ præcipites deſiluere freto.
Sic blandas vocisq; notas, & carmina vicit.
Sic tandem exitio monſtra canora dedit.

ASCENSIVS.

SIrenes.) Quę reliq̃, ſūt Virgiliana opuſcula, tā facilia ſunt: vt explanatiōis non egeāt: ne tñ nihil dicā, interdū vocabula explanabo. ⁋ Syrenes.) Solis ex Acheloo amne filiæ: tres legūtur, Parthenope, a quo Neapolis olim dicta erat: Leucoſia, & Lygia: dictę ab eo qđ eſt: συρεῖν. i. connectere, & retinere mutata aſpiratiōe in ſ, fuerūt (inqt Seruiꝰ) in pte virgines: in parte volucres. Acheloi: & Calliopes muſæ filiæ: harum vna voce, altera tibijs: alia lyra canebat: & prīo iuxta Pelorū, poſt ī Capreis inſula habitarunt: q̄ illectos ſuo cantu, in naufragiū deducebant. Secūdū veritatē: meretrices fuerunt, q̄ tranſeuntes, qm̄ deducebant ad egeſtatē, his fictæ ſunt inferre naufragia. Has Vlyſſes contemnendo deduxit ad mortē. hęc ille. Obſtruxit enim ſociop aures: & ſe alligari ad malū p̄cepit, donec eas ptranſierat. Carminis eaꝝ principiū eſt apud Cice. O decus Argolicū, qn puppim flectis Vlyſſe? Miſeros modos cātus: ad miſeriā deducētes. Legendū tñ putē, mures Thymele, dicit̃ pulpitū & cęna, vnde fictū eſt nomē vxoris, Mimi cuiuſdā Latini nomine: apud Iuuenalē Saty. j. ⁋ Litui.) Sūt tubæ clariſonæ. ⁋ Aedō.) Muſici nomē. ⁋ Moribūdus olor.) Mar. Cātator cycnus funeris ipſe ſui. ⁋ Sanguie Siſyphio.) Hoc illi apud Ouidiū īproperatur: nā Siſyphus eius matrē, cū ad Laertē duceretur, ſtupraſſe dicit̃, & Vlyſſem genuiſſe. ⁋ Illeuit.) i. obſtruxit. ⁋ Callidus.) ſ. Vlyſſes, nō Circe. ⁋ Prębuit manus vinculis.) Quia ſe ligari fecit, ne captus dulcedine cantus eas ſequeretur.

Solis; alij ſolitæ. Habet, alij amat. Illi, alij Illæ. Vocis: alij vocisq;.

DIES NATALIS.

CLarus inoffenſo procedat lumine Titan:
Lætificusq; dies eat omnibus æthere claro.
Vosq; ſimul iuuenes ais, ac voce fau entes
Concelebrate diem votis felicibus almum.
Proſper vt is ſemper redeat, vatiq; quotannis
Aſmenidæ referant alacres ſua munera nati.

ASCENSIVS.

CLarꝰ in offenſo.) Feſtiuā lucē patriæ ſuæ carmīe celebrat. ⁋ In offenſo.) Ideſt non offenſo. ⁋ Titan.) Sol lætificus, lætos faciens animos. ⁋ Et voce.) Alibi: Animis: linguisq; fauete. ⁋ Quotannis.) Singulis annis. ⁋ Sua Mantua.) Alij, mœnia: alij: munera: legunt: vtcunque certum eſt corruptum eſſe.

Puro: alij claro. Ac: alij, &. Natiq;: alij vateſq;. Mātua vati, alij Munera nati.

DE FORTVNA.

O Fortuna potens, *
Tantum iuris atrox quæ tibi vendicas:
Euertisq; bonos: eligis improbos:
Nec ſeruare potes muneribus fidem.
Fortuna immeritos auget honoribus.
Fortuna innocuos cladibus afficit.
Iuſtos illa viros pauperie grauat.
Indignos eadem diuitijs beat.
Hæc aufert iuuenes: & retinet ſenes,

ASCENSIVS.

FOrtuna omnipotens.) Hoc quoq; carmē mutilū inuenimus: poteſt tñ ſic perfici, Fortuna omnipotens inſipientibus: quia, vt dicit Iuuena. Nullum numē abeſt, ſi ſit prudentia, ſed te: Nos facimus fortuna deam, cœloq; locamus. Genus carminis eſt lyricū, aſclepiadeū, conſtans ſpondeo dactylo: & cæſura, hoc eſt ſyllaba abundante, & duobus dactylis.

[illegible]

Iniuſto arbitrio tempora diuidens.
Quod dignis adimit, tranſit ad impios.
Nec diſcrimen habet: rectaq; iudicat.
Inconſtans, fragilis, perfida, lubrica.
Nec quos clarificat, perpetuo fouet.
Nec quos deſeruit, perpetuo premit.

DE ORPHEO.

Threicius quondam vates fide creditur canora
Mouiſſe ſenſus acrium ferarum:
Atq; amnes tenuiſſe vagos, *
Et ſurda cantu concitaſſe ſaxa.
Suaui ſonosq; modos teſtudinis arbores ſecutæ
Vmbram feruntur præbuiſſe Vati.
Sed placidis hominum dictis fera corda mitigauit:
Doctaq; vitam voce temperauit.
Iuſtitiam docuit: cœtu quoq; congregauit vnos
Moresq; agreſteis expoliauit Orpheus.

ASCENSIVS. Threicius quõdam vates.) Fabula Orphei in .iiij. Geor. explicata eſt ſatis late, hanc autẽ interpretatur Hora. &c, Syluestres homines ſacer, interpresq; deorũ, Cædibus & victu fœdo deterruit Orpheus, Dictus ob hoc lenire tygres, rabidosq; leones.

DE SEIPSO, AVT ALIVS EIVS NOMINE.

Melliſluum quiſquis Romanum neſcit Homerum.
Me legat, & lectum credat vtrunq; ſibi,
Illius immẽſos miratur Græcia campos.
At minor eſt nobis, ſed bene cultus ager.
Non miles, paſtor, curuus, non deſit arator:
Hæc Graijs conſtant ſingula, trina mihi.

ASCENSIVS. Melliſluũ quiſquis.) Aut de ſe loquitur poeta: aut qs alius noie poetæ, videtur aũt phraſis eſſe Ouidiana. Comparat autem ſe Homero, cæteriſq; Græcis: atq; id cum ſui prælatione, quod Virgilianæ modeſtiæ non quadrat: vnde in Culice, Culice vtq; araneoli tenuem formauimus orſum. ¶ Minor ager.) Ideſt librorum copia. ¶ Nõ miles.) Vt Æneas. ¶ Paſtor.) Vt in Buco. ¶ Non arator, curuus.) Vt in Georgicis. ¶ Deſit.) i. deficit mihi. ¶ Hæc Graiis.) Cõſtãt ſingula. ¶ Miles.) Homero in Iliade, Paſtor Theocrito, & arator Heſiodo.

Nõ miles, paſtor, curuus, nõ deſit arator: alij. Nec tibi nec paſtor, nec curu⁹ deerit arator.

INCERTI AVTHORIS IMAGO IN VNDA

Redditur effigies liquida ſpectãtis in vndas
Qualis i aduerſo ſpeculorũ cernitur orbe.
Formas pura refert oculis ſpectãtib⁹ vndas
Obiecto quales ſpeculi fulgore videntur,
Fontis aquæ reddunt ſimulachra imitantia verum:
Qualiá leue refert ſpeculi, cum cernimus, æquor.
Exprimit oppoſitas immobilis vnda figuras:
Leuati quales ſpeculi nitor ipſe remittit.
Apparet mendax illimi fonte figura:
Qualem reiectat ſpeculi nitidiſſimus orbis,
Vnda quieta refert alto de gurgite formas:
Ac veluti ſpeculum nitido ſplendore coruſcans.
Spectantis faciem mundiſſimus aſſimilat fons:
Sicut in oppoſito ſpeculi ſolet æquore cerni.
Forma repercuſſus liquidarum fingit aquarum.
Quales purifico ſpeculorum ex orbe reducit.
Fontibus in liquidis ſimplex generatur imago:
Vt ſolet á ſpeculo facies ſplendente referri.
Effigies liquido reſpondet ab æquore fontis:
Qualis & á ſpeculo ſimulatrix vmbra reſultat.
Effingit ſpecies puriſſimus humor aquarum:
Plana velut ſpeculi viuas imitantia formas.
Fonte repulſatur depicta tuentis imago:
Ceu leui in ſpeculo ſolet apparere figura.

ASCENSIVS. Redditur effigies.) Eãdem rem variis modis conſequitur, atq; exprimit, quo & ingenij ſui hubertatem, & in verſibus effingendis experientiam demonſtrat. Summa autem hęc eſt: ita in aquis reddi effigiẽ, vt in ſpeculo ¶ Fõtis aquę.) Ordo eſt. Aquæ fontis referunt ſimulachra, ideſt effigies: imitantia, ideſt quæ imitantur & repræſentant: verũ ideſt rem cuius ſunt, qualia: ſcilicet ſimulachra: refert. i. repræſentat: æquor leue, ideſt ſpatium planum, & non aſperum ſpeculi. Forma repercuſſus: ideſt reuerberationis. Ab Aequore, ideſt æqualitate & planitie fontis. [illegible] tranquilli. Puriſſimus ardor: ideſt ſplendor aquarum. Binis vbiq; verſibus ſententiã concludit. Tuentis. i. inſpicientis imago.

AMNIS GLACIE CONCRETVS.

Qua ratis egit iter, iuncto boue plauſtra trahuntur:
Poſtq̃ rigentis hyemis frigore ſtrinxit aquas.
Suſtinet vnda rotam, patulæ modo peruia puppi:

ASCENSIVS. Qua ratis egit iter.) Eadẽ facilitate, eodemq; artificio cõſtrictionem aquæ in glaciem, vt rotis curruum iter prębeant deſcribit, vnde, cum pedibus ſemper concludens. Eſt enim carmen elegia cum hexametro & pentametro conſtans. Qua ratis. i. nauis. Modo. i. pauloante: peruia.

ula.i.pertranſibilis. Inſtar, in formam & ſtatũ, ſeu duriciẽ marmoris. Diriguere.i.congelatæ ſunt, & in glaciem cõcretæ. Nouo marmore.i.ſpecie marmoris.ſ. cryſtallini. Qua puppis vecta: ſunt qui legũt, auecta: ſed aueho: primã producit. Bruma.i.tẽpeſtas breuiſſima, hoc eſt hyems, accipiendo tempus pro qualitate eius. Coegit.i.coagulauit, cõdenſauit, conſtrinxit, ſeu congelauit. Orbita.i.circunferentia rotæ: ſignat iter: q̃ alueus citus.i.fluentum rapidũ: exit, pro exijt: modo.i.pauloante. Vt.i.poſtq̃, hyems glacialis ſtrinxit aquas tenuis.i.fluxibileis,

Vt concreta gelu marmoris inſtar habet.
Quas mõ plauſtra premit vndas, ratis ante ſecabat:
  Poſtquam brumali diriguere gelu.
Vnda rotam patitur, celerem nunc paſſa carinam:
  In glaciem ſolidam verſus vt amnis abit.
Quæ ſolita eſt ferre vnda rates, fit peruia plauſtris:
  Vt ſtetit in glaciem marmore verſa nouo.
Semita fit plauſtro, qua puppis adunca cucurrit:
  Poſtq̃ frigoribus bruma coegit aquas.
Orbita ſignat iter, modo qua cauus alueus exit:
  Stringit aquas tenueis vt glacialis hyems.
Amnis iter Plauſtro dat, qui dedit ante carinæ:
  Duruit vt ventis vnda: fit apta rotis.
Plauſtra boues ducunt, qua remis acta carina eſt:
  Poſtquam diriguit craſſus in amne liquor.
Vnda capax ratium, plauſtris iter algida præbet:
  Frigoribus ſæuis vt ſtetit amnis iners,
Plauſtra viam carpunt, qua puppes ire ſolebant:
  Frigidus vt Boreas obſtupeſcit aquas.

bileis, & cito cõgelari ſe permittẽtes. Amnis iter plauſtro dat.ſ.modo. Duruit vt vẽtis.i.poſtq̃ indurata eſt, Boreali preſertim frigore. Craſſus liquor.i.aqua cõmixta terreſtribus, quæ facilius congelatur. Vnda capax ratium.i.nauium, ſupp. pauloante: algida.i.congelata. præbet iter plauſtris. Iners, amnis frigore pigro torpens. Obſtupeſcit.i. torpore affecit aquas. Eſt autem noue & artificioſe dictum: vnde Flaccus, Dixeris egregie Notum ſi callida verbum Reddiderit iunctura nouum. Vt.i.poſtq̃, Boreas frigidus: aut, Cum frigus Boreas pro Boreæ, legendum eſt.

IRIS.

ASCENSIVS.

THaumantis proles.) Simili mõ arcum cœleſtẽ.i.irim deſcribit, quę Thaumantis filia dicitur. Vnde Tortellius, Thaumantias, vocata eſt iris, ab θαῦμα, quod eſt miraculum, ſeu admirabile. Nã ſic quoq; apud mortaleis, is diuerſorũ colorũ aſpectus viſus eſt: & ideo Thaumantis.i.miraculi filia, dicta eſt, vñ Thaumantis deriuatum eſt Virg. Ænei. ix. Ad quem ſic roſeo Thaumantias ore loquuta eſt. Hæc ille. Verum ἀπὸ τοῦ θαύματοσ.i.a genitiuo Thaumatos, qui fit a nominatiuo Thauma, non fieret patronymicũ Thaumãtias: vnde videntur poetæ finxiſſe viri nomen, Thaumas, Thaumantis: nullum enim Græcum exit in ns, ſed multa in as, recipiunt n in obliquis, vt gigas, gigantis: calchas, calchantis. Thaumantis igitur ꝓles, ideſt iris: inſigni curuamine.i.arcu varijs coloribus inſignito: aduerſo lumen

THaumantis proles varianti veſte figuras,
Multicolor picto ꝑnubila deuolat arcus:
  Cũ ſol ardenteis radios in nubila iecit,
Cum ſol horrifico nimbos fulgore repleuit:
Apparet varij radis diſtincta coloris
Iris: & inſigni decorat curuamine cœlum.
  Clara ſub ætherijs fulget Thaumantia proles,
Nubibus: vt radijs pluuium ſol attigit imbrem:
Et picturato cœlum velamine cingit.
  Diſcolor ætherijs apparet nubibus Iris:
Poſtquam flammiferi rapuerunt lumina ſolis:
Et cœlum varijs miranda coloribus ornat.
  Imbriferas nubeis radijs vbi contigerit ſol:
Luce ſub aduerſa varios iacit vnda colores.
Dicitur hæc Iris picto ſpectantibus arcu.
  Dum nubeis radijs tetigit fulgentibus atras
Phœbus: & aduerſo lumen reſplenduit imbri:
Tunc Iris vario circundat nubila cinctu:
  Mirifico nubes ambit Thaumante creata:
Quas cum ex aduerſo tetigit rota fulgida ſolis:
Tunc iacit inſignes per nubila denſa colores.
  Nuncia Iunonis vario decorata colore,
Æthera nubificum complectitur orbe decoro:
Cum Phœbus radios in nubem iecit aquoſam.
  Nubila cum Phœbus perfudit lumine claro:
Tum fit vt humor aquæ ſuffulgeat atq; colores
Sub varia ſpecie iaciat mirabilis arcus.
  Cum radijs imbres, & aquarum pendulus humor
Tangitur: exiſtit, quam græcia nominat, Iris
Multorum inſignis vario ſplendore colorum.
  Iris habet varios ſubiecta luce colores:
Quam ſol imbrifera fulgens de nube creauit:
Cum pepulit radijs obſtantia nubila claris.
  Luce repentina cum Sol impleuit aquoſas
Aduerſus nubeis: effulget protinus Iris
Picta veſte decens, & multicoloribus alis.

men reſplẽduit hymbri. Semper enim ex aduerſo ſolis naſcitur iris: vnde idem Maro, Mille trahit varios aduerſo ſole colores. Nũcia Iunonis: vnde alibi, Irim de cœlo miſit Saturnia Iuno. Eſt enim Iuno, dea aeris, in quo iris apparet, & qui coloribus cãeſt: vnde & pauo, tutelæ Iunonis aſcribitur: ꝙ varietas coloꝝ eius: aeri obnoxia eſt: ſed iris etiam a Ioue miſſa legitur: humor pendulus, periphraſis nubis. Quam Gręcia nominat iris: alij legũt, irim: & id quidem magis elegãter, magisq; Latine: cũ ſuperius magis grammatiice dicatur. Quã ſol hymbrifera fulgens de luce creauit, de hymbrifera luce, aut fulgẽs, aut vtrũq; dicamus. Sol aquoſus, ideſt aquis intermedijs obtenebratus. Picta veſte decẽs, & multicoloribus alis. nimium feſtiue, atq; lepide dictum, principio correſpondens, Varianti veſte figuras, Multicolor, &c.



QVATVOR ANNI TEMPESTATES. OVIDII.

Verq; nouum ſtabat cinctum florēte corona:
Stabat nuda Aeſtas & ſpicea ſerta gerebat.
Stabat & Autūnus calcatis ſordidus vuis:
Et glacialis Hyems canos hirſuta capillos.

INCERTI AVTHORIS.

Vere ſinum tellus aperit: floresq; miniſtrat.
Tempore ſolis, ager meſſes fert pinguis opimas.
Fœcundos Autumne lacus de vitibus imples.
Vis hyemis glacie currenteis alligat vndas.
Frigoribus pulſis nitidum Ver æthera mulcet.
Scindit agros Aeſtas Phœbeis ignibus ardens.
Autumno dat Hyems miſtum vicina teporem.
Albenteis hæc durat aquas: & flumina nectit.
Ver pingit vario gemmantia prata colore.
Ignea veſtit agros culmis cerealibus Aeſtas.
Vitibus Autumnus turgentes detrahit vuas.
Frigore at hyberna eſt grauidus niue nubilus æther.
Vere Venus gaudet florentibus aurea ſertis.
Flaua Ceres æſtatis habet ſua tempore regna.
Vinifero Autumno ſumma eſt tibi Bacche poteſtas.
Imperium ſæuis hyberno tempore ventis.
Vere grauis fundit tellus cum floribus herbas
Frugiferas aruis fert Aeſtas torrida meſſes.
Pomifer autumnus tenero dat palmite fructum.
Mox humus hybernis albeſcit operta pruinis.
Vere nouo lætis decorantur floribus arua.
At riget æſtiuis hirſutus campus ariſtis.

Virgi.

ASCENSIVS.

Verq; nouum.) Eandem experientiā ſuā docet in temporibus anni deſcribendis: q̄ vt quatuor ſunt, q̄ternis canit verſibus: ſingula quidem ſingulis. videtur autē abundare q; in principio, cū dicitur, Verq; nouum ſtabat. vnde ſunt qui ſcriptum aſſerant, Ver muſtū ſtabat. ſicut Plautus, muſtā, ideſt recentem virginem, dixit. Florente corona, ideſt ex floribus facta: vnde ſunt plebei verſiculi, Ver præbet flores, æſtas pro vomere fruges, Poma dat autumnus, frigore torquet hyems. Nuda æſtas quia nudos facit, vn̄ in Georgi. Nudus ara, ſere nudus. Serta ſpicea, ideſt ex ſpicis propter ſerta verna, quæ ex floribus ſunt. Calcatis corbibus, ideſt in corbibus vuis: ſunt q ſordibus legant, ſed minus diligenter. Canos capillos, propter niueis. Sinū aperit: vt in Georgi. Vere nouo gelidus canis cum montibus humor liquitur, & putris zephyro ſe glæba reſoluit. Opimas meſſeis, ideſt frugeis, ac [illegible] eſt: ſicut currēteis, cum dicitur, Currenteis alligat vndas. Phœbeis ignibus, ideſt ſolaribus. Teporem miſtum: quia eſt autumnus inter æſtatem & hyemem, vtriuſq; particeps. Albenteis, ſcilicet niue, gelu, & pruina. Omnia enim quę a frigore producuntur, albeſcunt: quæ a cauſmate, nigreſcunt. Nectit flumina, ideſt conſtringit gelu. Prata gemmantia, ideſt florū nodis exuberantia. Vuas turgenteis, ſcilicet vino. Æther, eſt, ſupple frigidus: hyberno, ſcilicet tempore: & grauidus niue: & nubilus, ideſt nubibus cinctus. Venus aurea, ideſt pulchra. Sua tempore. Ordo eſt. Ceres flaua habet ſua regna tempore æſtatis. Imperium, ſubaudi eſt. Mox humus, ideſt terra, albeſcit hybernis pruinis. Campus hirſutus, propter ſpicas hirſutas, ideſt aſperas & barbatas. Labra per autumnū. Labra ſunt vaſa magna, quibus vinum effunditur: vel labra, torcularium. Temporaq; autumno. Ordo eſt. O Bacche, autūnus cingit tua tēpora, ideſt coronā capitis tui, racemis. Gemmis ſtellantibus. i. floribus rutilantibus. Autumnali fœtu, ideſt vino. Male, ideſt cum malo & damno: quia tūc nudantur arbores, quando deberent veſtiri. Comanti, ideſt comas hoc eſt frondes & flores producenti. Bacche. Ordo eſt. O Bacche, tempus fluit liquore tuo, & autumni, ideſt vino. Vbi apte coniunctio, di Labra.

uerſos caſus copulat. Vere oia rident: vnde in Buc. Nūc rident ſyluæ, nunc formoſiſſimus annus. Decutit. Ordo eſt, Rigor hyemalis, decutit honorem ſyluis, ideſt frōdes & flores.

Labra per Autumnum muſto ſpumantia feruent.
Deponunt frondes hyemali tempore ſyluæ.
Ver placidum vario nectit de flore coronas.
Spicea ſerta gerit calidiſſima ſolibus Æſtas.
Temporaq; autumni cingunt tua Bacche racemis.
Triſtis hyems montes niueo velamine veſtit.
Ver agrum gemmis nitidum ſtellantibus ornat.
At feruens æſtas pinguiſſima frugibus arua.
Mox autumnali redolet vindemia fœtu.
Frōde nemus male nudat hyems, amneſq; rigeſcunt.
Purpureos flores humus effert vere comanti.
At Cereris donis horreſcunt arua per æſtum.
Bacche tuo tempus fluit autumnale liquore.
Obtegitur tellus per frigora veſte niuali.
Vere tepet picto zephyris ſpirantibus aer.
Decreſcunt celeres æſtiuis ignibus amnes.
Temperies autumne fluit tua nectare dulci.
Perq; hyemem lentus cœlo nimis aduolat Imber.
Veris honos tepidi floret: vere omnia rident.
Arua ſub æſtiuis vndant horrentia flabris.
Vite coronatas autumnus degrauat vlmos.
Decutit ipſe rigor ſyluis hyemalis honorem.
Flore ſolum vario depingit odoriferum ver.
Falciferamq; deam meſſes remorantur in æſtu.
Dat muſto grauidas autumnus pomifer vuas.
Scythonia glacialis Hyems niue cana ſeneſcit.

& flores. Scythonia. Ordo [illegible] hyems glacialis ſeneſcit, ideſt ſenij indicium præ ſe fert, exiſtēs cana niue Scythonia, ideſt Thracia, quia iuxta Thraciam & Scythiam perpetuæ ſunt niues.



ASCENSIVS.

AVrora, &c.) Eādē periciā ſuā in ſolis ortu deſcribendo, varijs modis eruditiſſim⁹ poeta oſtēdit. Velamine croceo. i. luthei coloris. Biiugis equis: cū [illegible] quadriiugis vehi fingat. Candidus orbis. i. globus ſolaris: candēs, vbi paulo altius aſcēderit: aut vbi in ortu ſudum eſt: vnde addit, Et clarū emicuit ſole oriente iubar: qa pluuia impendēte iubet orbis ſolis. Palantias, hic pro Aurora ponitur. roſida. i. rore pfuſa: amictu puniceo. i. roſeo. Promit ab æquoreis Tethyos ortus aquis. Sol ortus ab aquis æquoreis Tethyos. i. magnæ maris, Oceani vxoris. Quo primā, & interdū ſecundam noīatiui pducit: vt in Geor. Teq;

SOLIS ORTVS.

AVrora oceanū croceo velamine fulgens
Liquerat, & bijugis vecta rubebat eqs.
Luce polū nitida pfundit cādidus orbis:
Et clarum emicuit ſole oriente iubar.
Roſcida puniceo Pallātias exit amictu,
Aſtrigerum inficiens luce oriente polum.
Sol inſigne caput radiorum ardente corona
Promit ab æquoreis Tethyos ortus aquis.
Extulit oceano caput aureus igniferum Sol:
Fugerunt toto protinus aſtra polo.
Conceſſere Deo tenebræ: rebuſq; colores
Lux iterum cunctis reddidit alma ſuos.
Tithoni coniux roſeo ſub lumine terras
Inficit, & cœlum lutea ſydereum:
Cum ſol igniferos currus è gurgite magno
Suſtulit: & claris aſtra fugauit equis.

Teq; ſibi generū Tethys emat omnibus vndis. Tethys aūt, mr̄ Achillis, aliter ſcribitur: & vtranq; corripit. Sane poetæ alludētes ad opinionē vulgi, dicunt ſolem in Oceanum occidere, & rurſus inde oriri: vt Æneid. j. Quid tantū Oceano properēt ſe tingere ſoles Hyberni, &c. Fugerūt, vel quantum ad apparē[illegible] ius lumē offuſ[illegible] quantum ad opinionem vulgi, negātis interdiu ſydera in cœlo noſtro eſſe. Rebuſq; colores: qa ſine luce, colores nō diſcernūtur. Ipſe alibi. Et rebus nox abſtulit atra colorē. Tithoni cōiux. ſ. Aurora. Erat aūt Tithonus, frater Laomedōtis, qui ſenio in Cicadam mutatus fingitur: vnde Flaccus i carminibus, Nihil eſt ab omni

omni parte beatū abſtulit clá rū Cita mors Achillem. Lóga Tithonū minuit ſenectus. De hac re Virgilius in Æneide ſic, Tithoni croceū linquens Aurora cubile,&c. Sub lumine iubar: ſi vera eſt lectio pter morem, iubar, prima longa poſuit. Nam prius dixit, Sole orientē iubar. Et alibi, Iam iubare exorto iam rebus luce repertis. Legi pōt Phœbū aut ſolē, aut mundū, aut quid ſimile. Luthea, crocei coloris, a lutheo coloris genere. Velamine aſtrifero, micāti, diſtinguenda ſunt epitheta. Retegit ſtellas. i. iterū tegit. Aut retegit i. aperit terras: legendum eſt, Tethyos vndiuago. Ordo eſt: cum. i. quando Titan. i. ſol: proſilit. i. porro exilit: æquore Tethyos, ideſt maris Oceani ęquis aquis vndiuago, ideſt vndis vagāte,&c. Eſt ergo legendum

Nox abit aſtrifero velamine cincta micantis
Et redigit ſtellas: exoriturq́; dies.
Emicat oceano Phœbi rota clara relicto:
Illuſtrata nitent lumine cuncta ſuo.
Aurea fulgebat roſeis aurora capillis:
Et matutino rore madebat humus:
Tethyos vndiuago cum proſilit æquore Titan,
Flammiferos vultus ore micante ferens.
Exoritur Phœbus perfundens luce nitenti
Et maria,& terras, ſtelliferumq́; polum.
Aſtraq́; ceſſerunt fulgentia crinibus aureis:
Et nox ſydereas occulit atra faces.
Sol oriens, curruſq́; ſuos è gurgite tollens
Oceano, claro reddidit orbe diem:
Flammiferumq́; iubar, terræq́;, poloq́; reduxit:
Et pepulit radijs aſtra repente ſuis.
Memnonis vt genitrix infecerat humida cœlum:
Et roſeis manibus ſydera diſpulerat.
Phœbus atlanteis è fluctibus aureus orbem
Suſtulit igniferum, luxq́;, dieſq́; redit.
Præuia flammiferi currus Aurora rubebat:
Extuleratq́; alto gurgite Phœbus equos.
Noctiuagoſq́; ſimul radius flagrantibus igneis
Depulerat cœlo reddideratq́; diem.
Vix Aurora ſuo rubeſecerat æthera curru:
Summaq́; canebat roribus herba nouis.
Proſilit è medijs candens tota Tethyos vndis:
Et vaga ceſſerunt ſydera ſolis equis.
Surgit ab oceano Tithoni fulgida coniux:
Et veſte ambroſea ſubruit ipſa pedes.
Tum Phœbus radijs rutilum fulgentibus orbem
Depellit tenebras et nox q́; peracta fuit.

legendum vna dictiōe, vndiuago, non vnda vago. Crinibus aureis: ſynæreſis, quā & alibi ſæpe facit. Et nox. ſ. atra: oculi faces ſydereas. Curſuſq́; ſuos: alij, curr⁹, legūt: & p equis intelligūt. Loquitur aūt ſm opinionem vulgi: vt iam tetigimus. Nā credit vulgus ſolē in occaſu deſcendere ad mare oceanū, vt illic refocilletur. Memnonis, vt genitrix. i. Aurora. Roſeis manibus. i. radijs ſuis: Atlanteis. ſ. Heſperijs, aut Mauritanicis, in quibus Atlas olim regnauerat. Et veſte ambroſea. i. ambroſei odoris: vt. j. Æneidos, Ambroſiæq́; comę diuinum vertice odorem Spirauere. Dicitur autem, cibus deorum: ſicut nectar, potus. Tū phœbus: bene commiſcet epitheta cum ſubſtantiuis, ſcilicet radijs fulgentibus, & orbem nitidum.

ASCENSIVS.

Prim⁹ adeſt aries.) Eadē varietate deſcribit duodecim zodiaci ſigna, de quibus in Geor. Per duodena regit mundū ſol aureus aſtra. Sunt aūt nominibus fere aīalium deſignata, & eorū figuras ſitu ſtellarū repræſentantia, quorum inquit, Primus adeſt aries. Nunc aūt quidam, arietē, volunt eſſe illū aureo velleri, in quo Phryxus tranſuectus eſt. Quidā, eum quē Bacchus in Lybia vidit, in arena fontē demonſtrantē cum ſiti cōficeretur: quē & Iouem patrē eſſe putauit: in cuius grā tēplū Ammonis. i. Iouis arenarii illic extruxit, volēs aūt vtrūq; confundere in principio, nō dat illi epitheton: poſtea tū manifeſte loquitur de Helleo, ſeu Phryxeo, dicens, Proditor eſt Helles. Itē. Velleris aurati fulget pecus aurea cœlū. vbi pecus etiā de maſculo dicitur, quia de ariete. Tauruſq́;. i. & taurus: cornib⁹ inſignibus. i. habēs cornua inſignita, & iſignita auro: q̄ honeſta eſt loquutio: licet Ser. magis grāmatice dictum cēſeat: Taurus inſigniū cornuū. Hūc qdā cenſent eū, in quē Iuppiter, verſus Europā Agenoris filiā,

XII. SIGNA COELESTIA.

PRim⁹ adeſt Aries, Tauruſq́; inſignib⁹ auro
Cornibus,& Frēs,& Cācer aq̄tile ſignū,
Tum Leo terribilis Nemees, atq; innuba Virgo.
Libra ſubit, caudaq́; aīal qd̄ dirigit ictū,
Armatuſq́; arcu Chiron,& Corniger Hircus.
Fuſor aquæ ſimul,& fulgenti lumine Piſces.
Proditor eſt Helles,& proditor Europæus,
Et Gemini iuuenes,& preſſus ab Hercule Cancer,
Horrenduſq́; Leo ſequitur cum Virgine ſancta,
Libraq́; lance pari,& violentus acumine caudæ,
Inde Sagittiferi facies ſenis,& Capricornus,
Et qui portat aquam puer vrniger,& duo Piſces.
Signorum princeps Aries,& Taurus,& vnà
Tyndaridæ iuuenes,& feruida brachia Cancri,
Herculeuſq́; Leo, Nemeæ pauor, almaq́; Virgo,
Libra iugo æquali pendens,& Scorpius ater,
Centauruſq́; ſenex Chiron,& Cornua Capri,
Et iuuenis geſtator aquæ, Piſceſq́; ſupremi.
Corniger aſtrorum ductor, Tauruſq́; ſecundus,
Tum ſydus geminum,& Cancri geminantis imago,
Truxq́; Leo,& Virgo, quæ ſpicea munera geſtat:
Et Libram qui Cæſar habet, Chelæq́; minaces,
Atq; arcu pollens,& ſalſi gurgitis Hircus,
Vrnaq́; nimbiferi, Piſceſq́;, nouiſſima forma.
Dux Aries,& frons Tauri metuenda minacis,
Et Ledæ ſoboles,& Cancri torridus ignis,

Virgi.

filiā, auexit. Alij, eū quē Hercules domuit. Sed author hic manifeſte loquit̄ de Europes vectore, dicēs, Et pditor Europe⁹. Aut & portitor eſt Europes. Itē, Europæ quoq; vector. Et fratres. ſ. gemini, Pollux,& Caſtor, quoꝝ alter ex Ioue, alter ex Tyndaro nat⁹ dicitur. vterq; autē ex Leda. Cū vero Caſtor diē obierat, rogauit Pollux patrē, vt pro fratre alternis vicibus obiret: quod cōceſſit. vñ Ænei. vj. Si fratrē Pollux, alterna morte redemit, Itq;, reditq; viā toties,&c. Author tñ hic vtrūq; filiū Iouis cēſet, vbi dicit, Et proles duplex Iouis. Hoc autem fictū volunt, quod tā latū eſt geminoꝝ ſignū: vt dum alter oritur, alter occidat. Et cancer. Hūc miræ magnitudinis a Iunone, dū Hercules cū hydra pugnaret, īmiſſum dicūt, q hydræ ſuppetias ferret. Hic pedē Herculis, mordicus apprehēdit, cui⁹ vulneris dolore pmotus, Hercules cācrū interfecit: quē deinde Iuno in cœlū tráſtuliſſe dicitur. Et cancer igitur, ſignū aquatile, prius in aquis verſari ſolitū, cū ſole exiſtēte in cācro, torrida ſit æſtas. Tum leo terribilis veniens: de hoc in erūnis Herculis

Gemini Veniēs alij Nemees.

Piſcis ſ auro, alij lumine Piſces.

Cācer. Acer, alij ater.

Repētis alij gēmantis.

Leo.

Terribiliſq; Leo, ſpecies quoq; Virginis almæ,
Momentumq; ſequens, caudaq; timendus adunca.
Hinc tendens arcum, liquidi Caper æquoris inde,
Troianuſq; Puer, geminiq; ſub æthere Piſces.

Nubigenum iuuenum vector, Tauriq; trucis frons,
Et proles duplex Iouis, & Nepa torrida flammis,
Æſtifer inde Leo iuſta cum Virgine fulgens,
Quam ſequitur Libra, & violenta cuſpide ſæuus,
Semifer Areipotens ſubit, & Capricornus aquoſus,
Et cui nomen aquæ faciunt, piſceſq; gemelli.

Corniger in primis Aries, & Corniger alter
Taurus, item Gemini, ſequitur quos Cancer aduſtus,
Terribiliſq; feræ ſpecies, & iuſta puella,
Libra ſimul, nigrumq; ferens in acumine virus,
Centauruſq; biformis adeſt, pelagiq; procella,
Atq; amnem fundens, & Piſces ſydus aquoſum.

Corniger iductor gregis, Europæ quoq; vector,
Et duo Tyndaridæ, tum Cancer Sole peruſtus,
Herculeaq; manu preſſus Leo, & optima Virgo,
Hinc trutinæ ſpecies venit, armatuſq; veneno
Scorpius, atq; Sagittifer, æquoreiq; Capri frons,
Quiq; vrnam gerit, & Piſces duo ſigna ſub vno.

Principium ſignis ouium ſator, inde Iuuencus,
Progenies duplex, & Aquarum Cancer alumnus,
Preſſa ſub Herculeis manibus fera, iuſtaq; Virgo,
Libra ſubeſt, caudaq; ferens letale venenum.
Tum geminus Chiron, & Corniger æquoris alti,
Dilectuſq; Ioui puer, & duo ſydera Piſces.

Dux gregis, & placidũ pandẽs ſubit ęthera Taurus,
Germaniq; pares, & Cancro iam comes æſtus,
Atq; Leo primus labor Herculis, & pia Virgo,
Libra comes ſequitur, minitans & Scorpius ictu,
Et qui tela gerit Centaurus, & æquoris Hircus,
Deucalionis aquæ, & piſces poſtrema figura.

Velleris aurati fulget pecus, aurea cœlo,
Zetus, & Amphion, Cancriq; figura calentis.
Inſequitur Leo ſæuus, & almæ virginis aſtrum,
Hinc ęquale iugum, caudaq; venenifer vnca,
Centauruſq; minax arcu, & Neptunia proles,
Quiq; refundit aquas, & piſces vltimus ordo.

MONOSTICHON VIRGILII.

Iuppiter in cœlis, Cæſar regit omnia terris.

DISTICHON.

Tarpeio quondam conſedit culmine cornix
Eſt bene, non potuit dicere: dixit, erit.

ALIVD.

Litera rem geſtam loquitur, res ipſa medullam
Verbi, quam viuax mens videt, intus habet.

MORS TRIVM ANIMALIVM.

Sus, iuuenis, ſerpens, caſum venere ſub vnum,
Sus iacet ex ictu, ſerpens pede, & ille veneno.

IDEM ALITER.

Anguis, aper, iuuenis, pereunt vi, vulnere morſu,
Hic fremit, ille gemit, ſibilat hic moriens.

IDEM ADHVC ALITER.

Sus, ſerpens, iuuenis, pariter periere viciſſim.
Dente perit iuuenis, ſerpens pede, porcus ab ictu.

FINIS SPECIMINIS, AC MIRÆ EXPERIENTIÆ VIRGILIANÆ, IN VERSIBVS COMPONENDIS.

Herculis dictũ eſt. Atq; virgo
Virgo. innuba: q̃ ad nuptias nõ ꝑuenit, vt Ærygone, Icari filia: de q̃ ad illud Buco. Iam redit
Libra. & virgo. ſatis dictũ eſt. Libra ſubit. i. ſubſequiẽ inter ſigna. Et aial, quod dirigit ictũ cau-
Scorpi⁹ da. i. ſcorpius. Et Chiron. ſ. ſa-
Sagittarius. gittarius: iuſtiſſimus Cẽtaurorũ armatus arcu. Et hircus
Capricornus. corniger. i. capricornus. & fuſor aquæ. i. aquarius ſimul: &
Aquari⁹ piſcis in auro fulgenti. Credi-
Piſces. tor ẽ Helles, ſenis verſib⁹ eandem rẽ ꝓſequitur, Creditor eſt Helles. i. aries: q Hellẽ trãſuehendã ſuſcæpit, ſed nõ retinuit: vñ creditor dictus eſt, Et ꝓditor Europeus. i. taurus in quẽ Iuppiter verſus Europam prodidit, ſpõdaicus eſt verſus, legẽdus ſic, Creditor eſt Helles, & ꝓditor eſt Europes: ꝓ quo mẽdoſe legiẽ Cicropeus. ſed verior lectio eſt, Proditor eſt Helles, & ꝓditor Europe⁹: qa aries, Hellen: & taur⁹, Europẽ, trãſuexit. Violent⁹ acumine caudę: ſcorpi⁹. Tyndaridæ iuuenes: gemini. Almaq; virgo, ærygone. Chęlaſq; minaces: q̃ brachia ſcorpij ſunt. Ledæ ſoboles: gemini. Spẽſq; virginis: q;, cõis ẽ ſyllaba: ſic Æneidos. iij. Liminaq;, lauruſq; dei, totuſq; moueri. Troianuſq; puer, aq̃ri⁹. ſ. Ganymedes, Trois, Troianoꝝ regis filius, quẽ Iuppiter forma eius capt⁹ ab aqla, in cœlũ raptũ, miniſtrũ ſuum in loco Hebes fecit. Rapt⁹ aũt dicit cũ vrna, qua aquã afferre parabat. Alij tñ Deucaliona putãt, propter diluuiũ ſub eo factũ. Alij Cecropẽ, q ante vini vſum regnauit, quo tpe aqua in ſacrificijs vtebantur. Momẽtumq; ſequẽs. i. libra amuſſim. Iuuenis vector: aries Phryxi. Proles Iouis: gemini. Nepa: cancer, hoc loco: multi tñ cõtẽdũt, ſcorpiũ Nepã dici. Violẽta cuſpide ſæuus: ſcorpius, in cauda venenũ geſtans. Semiuir Centaurus: ſemiequus Chiron, ſagittarius, Terribiliſq; feræ: leonis. Nigrũq; ferens in acumine virus: Scorpius ſanę aial, ſcorpius: flagelli ſpecies, ſcorpio, recte dicitur. Puella: virgo. Corniger, ductor gregis: aries, ouium. Europę vector: taurus. Trutinę: libræ. Iuuencus: taurus. Caudaq; ferẽs lethale. i. mortiferũ venenũ, ſcorpius. Tũ geminus Chiron biformis: qa partim homo, partim equus. Germani frẽs: gemini. Iam comes æſtus, quia olim in aqs erat. Deucalionis aquæ: nunc ſequitur ſecundã de aquario opinionẽ. Æquale iugũ. ſ. libræ. Neptunia proles: hircus æquore⁹. Et piſces appoſitoriæ: vltimus ordo. Qd verbũ, neſcio quo euẽtu, ẽt vltimo loco inter opuſcula Virgiliana, poſuimus. Nã q̃ ſequentur fragmenta, non ſapiunt Virgilianã phraſin: ꝑter ꝑmũ fortaſſis monoſtichon, cui⁹ ſimile fecerat diſtichon, Nocte pluit tota, &c. Senex: ex his varietatib⁹ patet, quanta fuerit poetæ nr̃o in carminib⁹ faciẽdis dexteritas, quantaq; ĩgenij hubertas, q vnã rẽ tot modis explicare valuit: atq; ita explicare, vt neſcias qs omniũ ſit optim⁹: nã malus, nullus eſt. Quocirca eundũ mihi vr̃ in illorum ſententiã, qui poetã naſci dicunt, ſic tñ, vt (quod Hora. ſentit) ſtudiũ non defuerit: nam hmõi varietate vſus videtur, non tam ad oſtentandũ, q̃ ad periclitandum ingenium ſuum poeta. Sed finem facio.

ASCENSIVS.

IVppiter, &c.) Verſiculi hi, cuiuſcunq; ſunt authoris, non multa egent explanatione. Primus ſenſum tenet, quem Donatus in vita authoris explicat, cum his, Nocte pluit tota, redeũt ſpectacula mane, Diuiſum imperiũ cum Ioue Cæſar habet.

¶ Tarpeio quõdã.) Hoc Virgilianũ non eſſe docet Suetonius in Cæſarum vitis.

¶ Litera rem geſtam.) Hæc autem phraſis ſe Virgilianam negat.

¶ Sus, iuuenis, &c.) Sed ne hoc quidem Virgilianã venã ſapit, Argumẽtum aũt eſt, Iuuenis vidẽs ſuem ſylueſtrem ipſum, cuſpide citus petijt: ſed inter inuadendũ ſerpentẽ pedibus offendit, ſimulq; aprũ percuſſit, & a ſerpente percuſſus eſt: atq; in ipſum cadens eũdem occidit: quocirca tres ſimul periere. Non puto tñ Virgilianum, ſicut nec Obſcœnum carmẽ Virgilianum eſt: vt in facie huius, Angeli Politiani atteſtantur erudititiſſima teſtimonia: nos itaq; his cõtẽti exoptatũ portũ intramus.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

VENETIIS IN OFFICINA LVCAEANTONII
Iuntæ Florentini. Anno Domini.
M.D.XXXVI.Men-
ſe Ianuario.

INDEX CARTHARVM

aa bb cc dd ee ff Omnes quaterniones.



BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Digitized by Google


L A